

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Harvard College Library

FROM

Mrs. Jane Sink
and
Mr. W. Thomas

CHARLES DE GONZAGUE DE CHAMPELLE, B.A.

BALA MBRONETHOIRE.

*most affectionately
yours*

Thos. Charles

...OL:

...LA,

W R E X H A M :

ARGRAFFWYD A CHYHOEDDWDYD GAN HUGHES AND SON, HOPE ST.

MDCCLXXVII.

yours,

Wm. Charles

SCRIPTURAL DICTIONARY.

GEIRIADUR YSGRYTHYROL:

YN CENNWYS

HANESIAETH, DUWINYDDIAETH, ATTHONIAETH, A
BEIRNIADAETH YSGBYTHYROL.

GAN Y DIWEDDAR

BARC. THOMAS CHARLES, B.A., BALA,

(GYNT O GOLEG IESU, RHYDYCHAIN).

Y SEITHFED ARGRAFFIAD.

W R E X H A M :

ARGRAFFWYD A CHYHOEDDWDYD GAN HUGHES AND SON, HOPE ST.

MDCCLXXVII.

Celt 5405.43

Gift of
Mrs. Jane Sink
and
Mr. W. Thomas

RHAGYMATRODD YR AWDWR.

TRYSORFA pob gwybodaeth fuddiol ac angenrheidiol yw yr Ysgrhythrau Sanctaidd. Gan eu bod oll wedi eu rhoddi gan ysbrydoliaeth Duw, rhaid eu bod yn cyfranogi o'i berffeithrwydd Ef, ac yn addas iddo. Oblegid perffeithrwydd Ei wybodaeth, nis gall gamsynied: ac oblegid uniondeb Ei natur, ni fyn ein twyllo mewn dim; am hyny, y mae y wybodaeth a roddir i ni yn yr Ysgrhythrau, yn oruchel, yn sicr, ac yn gyflawn. Nid oes dim perthynol i'n cyflyrau a'n dedwyddwch mewn byd arall, na dim sydd yn perthyn i'n hamgylchiadau a'n dyledswyddau yma yn y byd hwn, nad ydyw Duw, yn Ei Air Sanctaidd, wedi rhoddi cyflawn gyfarwyddyd i ni pa fodd i ymddwyn yn mhob peth, yn mhob sefyllfa, a thu ag at bawb. Y mae trefn fawr yr iechydwriaeth trwy Gyfryngwr, yn dysgleirio yn eglur ac yn gyflawn ynddo o flaen byd o bechaduriaid; ac mae Duw, yr Hwn a orchymynodd i'r goleuni lewyrchu o dywyllwch yn nghreadigaeth y byd, yn llewyrchu yn nghalonau y rhai oll a gedwir i fywyd tragwyddol, i roddi golenni gwybodaeth gogoniant Duw, yn wyneb Iesu GRIST.

Y diffyg o ddeall yr Ysgrhythrau, ac ymostyngiad i awdurdod Duw ynddynt, yw yr achos o bob cyfeiliornad mewn barn a bucheddiad. Taeniad gwybodaeth o Dduw, a'i Air Sanctaidd, yw unig ddyben cyhoeddiad y Gwaith hwn. Os bydd mewn un gradd yn ddefnyddiol i rwyddhau y ffordd tu ag at iawn ddeall yr Ysgrhythrau, trwy eglurhau geiriau—ymadroddion allegawl—cysgodau—defodau—hanesion—a'r athrawiaeth bwysfawr gynnwysedig ynddynt, y mae dyben y Gwaith wedi ei ateb; ac y mae hyny yn ad-daliad boddlongar am yr holl lafur wrtho. Pell iawn oddiwrt h fy meddwl oedd cymeryd at y fath orchwyl pwysig; ond gan i ragluniaeth, yn hollol ddfiwriad i mi, ei roddi yn fy llaw, nid yw yn orthrwm genyf. Er bod y llafur yn fawr, etto, os bydd y gwaith yn dderbyniol gan eglwys Dduw, ac yn ddefnyddiol, trwy Ei fendith, i un enaid, llawen wyf, a llawen fyddaf. Da fuasai genyf allel anrhegu fy nghydwladwyr â rhodd fwy teilwng o'u derbyniad; ond fel y mae, dymunaf eu nawdd iddo, a bendith Duw arno, er eu llesâd.

Am fod enawr yr awdwyr a ddefnyddiwyd fwyaf yn nghyfansoddiad y Gwaith hwn yn cael eu rhoddi i lawr yn nghorph y Gwaith, nid oes achos eu coffâu yma. Y maent, amryw o honynt, yn gwahaniaethu oddiwrt h eu gilydd yn eu meddyliau ar lawer o bynciau, a'r rhai hyny hefyd yn bwysfawr; ond na farned neb fy mod yn gwbl gymeradwyo egwyddorion yr awdwyr hyn, er fy mod yn gweled yn addas eu coffâu ar rai achosion, a defnyddio yr hyn a gymerais allan o honynt i ateb fy nybenion fy hun. Ymgynghorais âg eraill yn ddiwyd, ac ymdrechais, yn wyneb yr Ysgrhythrau, yn ddi-dduedd, i farnu drosod fy hun. Nid ydwyf heb gydnabod fy ngwaeledd a'm hanmherffeithrwydd mawr: yr wyf yn wael, yn annigonol, ac yn annheilwng iawn, uwch ben dyfnion bethau Duw. Mae yr ystyriaeth o hyn yn gorphwys ar fy meddwl beunydd, a phob awr o'r dydd; ac nid ewyllysiwn ei anghosio un synyd o'm bywyd; etto, rhaid i mi hefyd gydnabod fod digonedd i'w gael o Dduw: ac nid ewyllysiwn roddi dim i lawr heb gyfeirio fy meddwl at Dduw am Ei gyfarwyddyd. Y camsyniadau a'r gwallau sydd yn y Gwaith, i mi y maent i gyd yn perthyn; a hyny o ddefnyddioldeb sydd ynddo, dymunwn ei briodoli i Dduw. 'Ni ddichon dyn dderbyn dim,' na gallu, na gwybodaeth, na doethineb, mewn un ystyr, 'oni bydd wedi ei roddi iddo o'r nef.'

Os bydd neb o ddarllenwyr y Gwaith hwn yn cael eu tueddu i feddwl yn amgen am unrhyw fater nag y trinir neu y penderfynir ef yn y Llyfr hwn, dymunaf arnynt chwilio yn fanwl; ac, wedi hyny, barnu yn bwyllog ac yn ddi-dduedd, a pheidio a dilyn un awdwr, heb edrych a gwrando ar eraill a ysgrifenasant ar yr un mater. Wrth roddi gwahanol gyfieithiad i rai geiriau ac adnodau i'r cyfieithiad cyffredin awdurdedig, na feddylied neb fy mod am dafu un gradd o ddiystyrwch ar y cyfieithiad hwnw—pell iawn yw hyny oddiwrt h fy mwriad. Ond gan fod yn llwyr anhosibl i un cyfieithiad byth gyrhaedd holl gyflawnder ystyr yr ieithoedd gwreiddiol, mewn lliaws o

fanau, tybiais y byddai crybwylliad am wahanol gyfieithiadau yn rhoddi ychydig olwg ar amrywiaeth ystyriaethau cynnwysedig yn y gair, neu y geiriau, yn yr iaith y llefarodd yr Ysbryd Glân wrthym. Nid oes un hyfrydwch mwy genyf yn y byd, na dim moddion yn fwy adeiladol, na darllen yr Ysgrhythrau Sanctaidd yn yr ieithoedd y llefarodd yr Ysbryd Glân hwynt; sef yr Hen Destament yn Hebraeg, a'r Testament Newydd yn y Groeg. Er annogaeth i eraill sydd ag amser a manteision ganddynt i hyny, gallaf dystiolaethu, trwy brofiad, y daw y ddwy iaith, trwy arferiad, yn druan yn rhwydd ac yn ddirwysr. Llauer o fuddioldeb a gefais tu ag at ddeall yn hyddysg iaith y Testament Newydd, trwy ddarllen cyfieithiad y LXX. o'r Hen Destament, yn yr un iaith, sef y cyfieithiad oedd yn arferedig, yn gyffredinol, yn amser yr apostolion.

Y mae pawb hyddysg â darllen unrhyw iaith yn gydnabyddus â defnyddioldeb GEIRIADUR. Dyben GEIRIADUR YSGRITHYROL yw egluro geiriau arferedig yn yr Ysgrhythrau. Y mae hyn yn arwain yn naturiol i agoryd athrawiaethau—eglurow testynau—a rhoddi hanes defodau, personau enwog, neu deyrnasoedd, &c. y sonir am danynt yn yr Ysgrhythrau Sanctaidd. Mae GEIRIADUR YSGRITHYROL yn dra angenrheidiol yn y Gymraeg, i'r Cymry uniaith, y rhai, trwy ddaioni Duw, sydd, lawer o honynt, yn newynu ac yn sychedu am wybodaeth o wirioneddau Duw yn Ei Air. Er nad oes prinder o honynt mewn ieithoedd eraill, mae y Cymry, hyd yn hyn, wedi bod heb yr un. Mae GEIRIADUR yn barod, yn gyfleus, ac yn hawdd i bawb ei ddefnyddio. Os na bydd i'r darlennydd gael yr hyn mae yn chwilio am dano dan un gair, edryched un arall, perthynol i'r un achos—ac y mae yn fuddiol, yn aml, i edrych y geiriau sydd âg ystyr gwrthwyneb i'w gilydd; megys, CREDINIAETH ac ANGHREDINIAETH—CARIAD ac ANGHARIAETH—UFUDD-DOD ac ANUFUDD-DOD—CYFRAITH ac ANGHYFRAITH, &c. Yr wyf yn golygu i'r darlennydd edrych yr Ysgrhythrau cyfeiriol a roddir i lawr, am eglurhad mwy helaeth o'r mater y traethir am dano:—*Bonus Textuarius, est bonus Theologus*—Bod yn Ysgrhythyrwr da, yw bod yn Dduwinydd da.

Gan fod y maes mor helaeth, a hynod gyflawn o'm blaen, nid rhyfedd fod y Gwaith wedi chwyddo ychydig dan fy llaw. Y mae diffyg llyfrau yn ein hiaith, ar y rhan fwyaf o gangenau gwybodaeth, wedi peri i mi helaethu ar rai pethau nad oeddwn ar y cyntaf yn bwriadu crybwyll nemawr am danynt. Trwy orfod, am na feddwn eiriau eraill mor addas yn eu lle, yr arferais rai geiriau nad ydynt ddealladwy i'r cyffredinol-rwydd o ddynion; ond, trwy arferiad, bydd pob gair yn fuan yn ddeallus. Yr oeddwn yn bwriadu sylwi ychydig yma yn ychwanegol at yr hyn a roddais i lawr dan y gair BIBL, ar yr amrywiol argraffiadau o'r Ysgrhythrau Sanctaidd, yn yr iaith Gymraeg. Ond gan fod y Gwaith wedi chwyddo yn fawr eisoes, rhaid i mi oedi hyny yn bresennol; ac os caf einioes ac iechyd, yr ydwyf yn bwriadu gwneuthur hyny etto mewn ffordd arall. Nid oes dim yn fwy ar fy meddwl, ddydd a nos, na helaethiad gwybodaeth iachusol a defnyddiol yn mhlith fy nghydwladwyr hawddgar ac anwyl. Yr ydwyf o gydwybod yn rhwymedig yn eu gawasaneth, ac yn eu cydnabod yn deilwng o bob ffrwyth llafur a fedraf fi byth eu hanrhegu âg ef. Erfyniaf eu dyfal weddïau drosod. Bydded bendith y Duw mawr yn llwyddo pob ymgais, a phob moddion, a fyddo yn tueddu i ychwanegu eu dedwyddwch amserol a thragwyddol! Hyn yw gweddi feunyddiol

En hufudd Wasanaethwr,

THOMAS CHARLES.

BALA, *Arwt*, 1805.

YCHYDIG HANES

AM

FYWYD A MARWOLAETH YR AWDWR.

ODDIWRTH hanes a ysgrifenydd gan Mr CHARLES ei hun, yn *Sesonaeg*, ymddengys iddo gael ei eni Hydref 14, 1755. Ei dad, Rice Charles, ydoedd ffermwr cyfrifol yn Pant Dwfn, plwyf Llanfihangel, gerllaw pentref St Clears, oddeutu deng milltir o Gaerfyrddin. Pan oedd Mr CHARLES o ddeg i ddeuddeg mlwydd oed, meddyliodd ei rieni am ei ddwyn i fynu i'r weinidogaeth, ac a'i hanfonasant i ysgol yn Llanddowror, lle y bu o dair i bedair blynedd. Tra bu yno y profodd yr argraffiadau crefyddol cyntaf ar ei feddwl; ond trwy ba foddion nid oedd yn cofio. Nid oedd ei argyhoeddiadau am bechod, dros flwyddyn neu fwy, ond ysgafu ac ar amserau; ond yr oedd ganddo awydd mawr i wrando pregethiad yr efengyl, ac i ddarllen y Bibl, a'r llyfrau goreu a fedrai gael. Ond y llyfr a fenthithwyd fwyaf iddo, oedd *Traethawd Bunyan ar y Ddau Gyfammod*, yn neillduol y rhan hōno sydd yn darlunio cyflwr arswydus y rhai hyny sydd dan y cyfammod gweithredoedd, yr hyn a effeithiodd arno mor ddwys ag i beri iddo amryw droiau i wylu yn chwewr. Yr oedd efe y pryd hyny yn barnu pawb yn grefyddol ag oedd yn myned yn gyson i'r eglwys; ond rhyfeddodd yn fynych wrth sylwi, nad oeddynt yn ymddyddan am bethau crefyddol, yn neillduol ar y Sabbothau. Nid oedd ganddo dros gryn amser yr un cyfalll crefyddol: ond dygwyddodd yn nhrefn rhagluniaeth iddo ef ddyfod yn adnabyddus i hen ŵr duwiol ag oedd yn byw ychydig filltiroedd o gartref ei dad: ei enw oedd Rhys Hugh, am ba un y mae yn coffau yn barchus mewn rhai manau yn ei ddydd-lyfr. Yr oedd yn arfer ymweled âg ef un waith neu ddwy bob wythnos, a'i gyfeillach a fu yn dra bendithiol iddo. Y mae Mr CHARLES yn dywedyd ei fod yn ei garu fel ei enaid ei hun, a phob amser ystyrkodd ef fel ei dad yn Nghrist. Y mae yn cydnabod nad oedd ganddo y pryd hwn ond ychydig o adnabyddiaeth o'r drefn efengylaidd o lechydwrfaeth. Yr oedd ei grefydd, gan mwyaf, yn gynnwysedig o ddymuniadau cryfion am ryw beth nad oedd etto wedi cyrhaedd ato, gyd âg ymroad o ddefnyddio pob moeddon tu ag at ei gael. Gwnaeth broffes grefydd o grefydd; cyfranogodd o sacrament Swper yr Arglwydd; ac a atferodd foddion i ddwyn crefydd i mewn i deulu ei dad: ac y mae yn dywedyd fod ganddo salf i obelthio na bu ei ymgals

gwan yn aneffaithiol. Ar y rhan yma o'i fywyd y mae efe yn sylwi fel y canlyn: 'Pan edrychwyf ar y graig y'm naddwyd, ac ar geudod y ffas y'm cloddiwyd o honynt, pa mor rhagorol a rhyfeddol ydyw y rhad ras a'r drugaredd a sylwodd ac a doesturiodd wrth blentyn tlawd, mor wael ac anwybodus!'

Pan ydoedd oddeutu 14eg oed, danfonwyd ef i'r athrofa yn Nghaerfyrddin, ag oedd y pryd hyny dan olygiaeth y Parchedig Mr Jenkins. Yn fuan ar ol myned yno, ymunodd â'r gymdeithas o Fethodistiaid Calffaidd ag oedd yn y dref hōno; ac ynddi cyfarfu âg amryw bobl gwir dduwiol, ymddyddanion pa rai a fu yn dro bendithiol i'w enaid. Ond oddiwrth ormod cyfeillgarwch â phroffeswyr diofal, uchelfrydig, a llonwych, bu mewn perygl o gael mawr niwed, hyd oni agorodd yr Arglwydd ei lygaid, ac a'i hachubodd o'u magl.

Ionawr 20, 1773, aeth i wrando y Parch. Daniel Rowlands, i'r Capel Newydd, yn Sir Benfro. Ei destun oedd yn Heb. 4. 15. Ar yr achos hwn y mae yn sylwi fel y canlyn:—'Diwrnod oedd hwn yn haeddu cofadwriaeth tra byddyf byw! O'r diwrnod dedwydd hwnw yr wyf wedi byw megys mewn nef newydd a daear newydd. Ni byddai y cyfnewidlad a brofal dyn dall wrth gael ei olwg yn fwy hynod na'r cyfnewidlad a brofais i y pryd hwnw ar fy meddwl. Y pryd hwnw yr argyhoeddwyd fi gyntaf o'r pechod o anghrediniaeth, ac o gynnwys meddylliau culion a chaledion am yr Hollalluog. Cefais y fath olwg ar Grist fel ein Harchoffeiriad, ar ei gariad, ei dosturi, ei allu, a'i holl-ddigonolrwydd, ag a lanwodd fy enaid â syndod—a llawenydd annhraethadwy a gogoneddus. Gorchfygwyd fy meddwl â syndod. Yr oedd y gwirioneddau a ddygwyd i'm golwg yn ymddangos bron yn rhy rasol i'w credu. Nis medwrn braidd gredau gan wir lawenydd. Bydd i'r golygiadau gogoneddus a gefais y pryd hyny ddiwallu fy enaid, trwy fyfyrion arnynt, am filiynau o flynyddoedd i ddyfod. Yr oedd genyf o'r blaen ryw ddarluniad o wirioneddau yr efengyl: ond ni threiddiasant yn rymus i'm calon hyd y tro hwn. Parhaodd effaith y bregeth hon arnaf am fwy na hanner blwyddyn; ac yr oeddwn, yn gyffredin, mewn hwyli gysurus. Yn fynych, wrth rodio yn y meusydd, edrychwn i fynu tu a'r nef, a galwn ef yn gartref i mi, dan

hiraethu am ymddangosiad fy Iachawdwr gogoneddus i'm cymeryd dros byth ato ei hun.' A phan ddeuai yr 20fed o Ionawr bob blwyddyn ar gylch, ei arfer oedd ei nodi yn ei ddydd-lyfr dros amryw flynyddau, tra parhaodd i ysgrifenu ynddo, fel diwrnod ar ba un y cawsai ddadguddiad hynod o ras a thrugaredd ar Arglwydd i'w enaid.

Yn y flwyddyn 1776, agorwyd ffordd iddo, yn nhrefn rhagluniaeth, mewn modd annysgwyliadwy, i fyned i'r brif ysgol yn Rhydychain. Nid oedd heb lawer o ofnau o herwydd y temtasiynau yr oedd yn deall y byddai yn ddarostyngedig iddynt yn ei sefyllfa newydd; ond penderfynodd, fod mor hawdd i'r Hwn sydd yn ein cadw ni mewn un lle, ein cadw ni mewn lle arall; ac nid oes dim anhawsderau gyda Duw. Derbyniwyd ef yn aelod o'r brif ysgol, ac o Goleg Iesu (*Jesus College*) Mai 31, 1775. Yn fuan cafodd gydnabyddiaeth âg amryw o wŷr teulain crefyddol, a fu o fawr fudd a chysur iddo. Ond yn mhen oddeutu dwy flynedd, dygwyd ef i gyfyngder mawr yn ddlaymwrth, trwy attaliad ei gynnorthwyon o Gymru, Heblaw hyny, yr oedd efe mewn mwy o ddyled i'r Coleg nag oedd ganddo fodd i dalu. Yn y petrusder hwn, yr oedd wedi dyfod i benderfyniad i hysbysu ei amgylchiadau i'w ddyledwyr, ac i ddychwelyd yn ol i'w wlad. Ond, mewn modd annysgwyliadwy, rhyddhawyd ef o'r cyfyngder hwn, fel yr adroddai efe yn y geiriau canlynol:—'Ar un boreu, tra yr oeddwn yn ysgrifenu at fy mhobl yn Nghymru, gan fynegi iddynt am fy nghyfyngder a'm bwriad canlynol, daeth cyfalll anwyl i mewn; minnau yn fuan a ddadguddiais fy helynt iddo, a'r modd yr oeddwn wedi ymraddi i adael y Coleg. Yntau a stebodd, nad oedd efe yn amneu na chawn fy nghynorthwyo trwy ryw foddion neu gilydd; a dymunodd arnaf i roddi fy meddwl mewn esmwythdra yn yr achos. Ychydig ddyddiau ar ol hyny, anfonodd gwr boneddig am danaf i giniawa gyd âg ef; a chyn fy myned o'i dŷ, er fy mawr syndod, efe a estynnodd i mi yr *Ugain Punt* yr oeddwn yn fyr o honynt: ac ar yr un pryd dywedodd wrthyf na chai diffyg fod arnaf tra y byddwn yn Rhydychain. Yr oeddwn yn llawen iawn, ac yn dra diolchgar am hyn: a bu y gwr boneddig gystal a'i air.'

Yn y flwyddyn 1777, treuliodd wyl-ddyddiau yr hâf, yn nghyd â chyfalll crefyddol, gyd â'r Parch. Mr Newton, yn Olney, Swydd Bucks, er mawr fudd a chysur iddo. Mehefin 14, 1778, cafodd ei urddo yn Ddiagon, yn Rhydychain.

Yr oedd wedi ymrwymo i wasanaethu Curadaeth yn Ngwlad yr Hâf; ond gan nad oedd ar ei Beriglor eisieu ei gynnorthwy hyd Wyl Mihangel, yn y flwyddyn a enwyd olaf, daeth trwy wahoddiad ei gyfalll, y Parch. S. Lloyd, i'r Bala. Treuliodd yno, ac mewn taith trwy ran fawr o Ogledd Cymru, oddeutu pum wythnos. Yn mis Awst, aeth i Langetho, lle cafodd glywed dwy bregeth gan y Parch.

D. Rowlands, er ei gysur annhraethol, fel y tystia yn rhagymadrodd ei ddydd-lyfr. Oddi yno cyrhaeddodd yn iach i dŷ ei dad. Gellir barnu am agwedd ysbrydol ei feddwl y pryd hyn oddiwrth y sylw canlynol o'i eiddo:—'Edrychwn ar y conglau bychain yn y tŷ, a'r gwrychoedd encil yn y maesydd, gyd âg hyfrydwch anhawdd ei adrodd: lle buasai fy enaid gynt mewn ymdrech â Duw, ac mewn gweddli yn caffael y fendith: a'r coffa am yr amryw fendithlon a gyfranwyd i mi ar amryw amserau, a lanwodd fy nghalon â llawenydd a mawl.'

Oddeutu Gwyl Mihangel dechreuodd ar ei weinidogaeth yn Ngwlad yr Hâf; ac ar y 6ed o Dachwedd, yn yr un flwyddyn, dechreuodd ysgrifenu ei ddydd-lyfr, yr hwn a ddilynodd am yn agos i saith mlynedd, sef hyd oddeutu canol y flwyddyn 1785. Yn mis Mawrth, 1779, cymerodd y gradd o Wryf yn y Celfyddydau. Ar yr achos hwn y mae yn ysgrifenu fel y canlyn:—'Nid wyf mwyach yn aelod o'r Coleg. Daioni a thrugaredd Duw a fuan yn wir yn fawr iawn tu ag ataf tra bum yno. Boed i'm calon fod byth yn ymestyngar a diolchgar am y trugareddau a dderbyniais. Cefais fy nghynnal yno trwy ffyrdd a moddion o ddarpariad Duw, a'r fath ag oedd yn eglur ddangos ei law anweledig Ef yn eu trefniad. Yr oedd y temtasiynau a ymoeodasant arnaf yn gryfion a llosgog: ond yr Arglwydd a'm cadwodd.'

Wedi bod yn llafurio yn Ngwlad yr Haf yn agos i bum mlynedd, aeth Mr CHARLES i'r ystad briodasol, yn y flwyddyn 1783, ac a sefydlodd am weddill ei oes yn y Bala.

Wedi iddo briodi, a chartrefu yn y Bala, ei ymgaais cyntaf oedd am le i weinidogaethu yn ngwasanaethu yr Eglwys yr oedd yn weinidog urddedig ynddi; ond dros dalm o amser ni chafodd un lle yn agored (oddiethr i ddarllen y gwasanaeth, a phregethu am unwaith) yn nes na Shawbury, yn Sir Amwythig. Bu yno am rai misoedd, yn gynnorthwywr i'w gyfalll, y Parch. Mr Mayer, oedd yn Beriglor y plwyf hwnw. Yn agos i ddechren y flwyddyn 1784, efe a gafodd Guradaeth Llan y Mowddwy, sydd oddeutu pedair milltir ar ddeg o'r Bala. Efe a deithiodd yno trwy bob math o dywydd, weithiau ar farh ac weithiau ar ei draed, i gyflawni ei weinidogaeth tros ryw faint llai nag yspaid blwyddyn. Yr oedd y ffordd yn ddrwg y pryd hyny, a llwybr serth Bwlch y Groes yn rhan o honi; ond nid oedd meithder ac anhawsder y daith (wyth milltir ar hugain rhwng myned a dychwelyd) bychander y cyffog, na'r gwg a'r dirmyg oedd arno gan rai o herwydd ei ffyddlondeb, nac un attalfa arall, yn effeithio arno i beri iddo roddi y lle i fynu. Adgododd Mr CHARLES yn y lle hwn yr hen arferiad lleol o holi, neu *gateceisio* plant, bob Sabboth, ar ol y gosper; a bu hyny yn dramgwydd i rai. Ond ni adawodd yr Arglwydd mo'i was i lafurio yno heb fod effeithiau da i'w gweled ar rai o'r gwrandawyr. Y mae

lle i obeithio fod ei weindogaeth wedi cael ei bendithio er deffrôad, a throedigaeth rasol, i ambell un o honynt, ac er darostyngiad i ragfarn ac anfoes amryw eraill. Ond, yn fyr, bu ei ddiwydrwydd a'i ffyddlondeb duwiol yn achlysur gan rai o blwyfolion Llan y Mowddwy i ymgynhyrfu mewn gelnyiaeth i'w erbyn. Anfonasant achwyniadau at Berson y plwyf; yr hwn yn ddioced a ddanfonodd rybydd iddo i ymadael o'i wasanaeth. Ond gan fod Mr CHARLES yn dra chymeradwy gan y rhan fwyaf o'r plwyfolion, ysgrifenyddwyd erfyniad, a rhoddodd llawer eu dwylaw wrtho, i ddeisyf cael parhad o'i wasanaeth. Ond ni chyrrhaeddodd yr erfyniad i law y Periglor, gan i'r gwr a'i cymerodd i'w ddwyn ato, gymerydd hefyd ei *bersuadio* i'w ddyfetha ar y ffordd, fel y cyfaddefodd efe ei hun ar ol hyny. Yn ganlyniol, bu raid i Mr CHARLES ymadael pan ddaeth amser y rhybydd i ben, sef Ionawr 1, 1785.

Y mae yn debygol mai ar ol ymadawid, neu wrth ddysgwyl ymadael, â Llan y Mowddwy, y darfu i Mr CHARLES ysgrifenu at ei hen gyfaill a'i noddwr tirion, y Parch. Mr Newton, gan adrodd ei helynt, a deisyf cymhorth ei weddïau, a'i gyngbor yn yr achos. Yn yr ateb a roddodd Mr Newton iddo, y mae yn ymddangos yn lled gryf yn y dyb mai dyledswydd Mr CHARLES fyddai gadael y Bala, Gwynedd, a Chymru oll, yn hytrach na rhoddi i fyau y meddwl am weindogaethu o fewn cylch new furiau yr Eglwys Sefydledig. Ond ni wyddai Mr Newton y pryd hyn, ac nid oedd modd iddo wybod, bwriadau yr Arglwydd am arwain a defnyddio ei was yn y llwybr a agorodd o'i flaen, er lles i'w gyd-genedl, Ie, a chenedloedd a chenedlaethau eraill hefyd. Ni wyddai Mr Newton, ychwaith, ond ychydig am y tueddiad syml a dwys yr oedd Duw wedi ei weithio yn meddyliau ei gyfaill yn Nghymru, am ymdrech a llafurio yn, ac o blaid, ei wlad enedigol, ac yn enwedig y rhan hōno o honi yr arweiniasai ei law ragluniaethol ef i briodi a thrigfau ynddi. Ar ol hyn y gwelodd Mr Newton, a rhai cyfeillion eraill, fod yr Arglwydd yn ddiâu wedi arwain Mr CHARLES ar hyd yr iawn ffordd, er ei ogoniant ei hun, ac er llwydd a chynnydd mawr i achos ei wirionedd.

Ond er hyn a adroddwyd nid oedd Mr CHARLES ddim etto wedi cael y fath radd o foddlonrwydd meddwl am ewylllys Duw, o ran y llwybr oedd iddo ei rodio, fel ag i ymroddi, heb oed na dysgwiliad yn mhellach i adael yr Eglwys Sefydledig, nac ychwaith i bregethu unwaith y tu allan i'w muriau. Bu ar ol hyn, am rai troion, yn gwasanaethu yn Llanawddyn: a rhag bod yn segur (yr hyn oedd yn boen o'r trymaf i'w enaid effro) aeth drachefn i weindogaethu amryw weithiau, yn achlysurol, yn Shawbury, er meithder y daith i fyned a dychweilyd, ac amryw rwystrau eraill. O'r diwedd, ar ol iddo arfer ymdrech a dysgwiliad maith, a dadgan ei ewyllysgarwch i weinyddu *am ddim* i Eglwyswyr ei gymydogiaeth, cafodd ei dueddu,

neu yn hytrach ei nerthu, mewn ymroddiad, i ddilyn arweiniadau rhagluniaeth, a bwrw ei goelbren yn mhlith y corph o bobl a elwir yn Fethodistiaid Calfinaidd. Yn mysg y bobl hyn efe a gafodd dderbyniad rhwydd; ac, hefyd, yn mhen yspaid byr o amser, dderbyniad tra serchus a pharchus. Yr oedd amryw o'u haelodau blaenaf yn gwybod ei foes, mewn rhan, am ei awyddfryd a'i symledd fel Cristion, ac am ei ddoniau buddiol fel pregethwr. Ond ni bu efe yn hir yn llafurio yn eu mysg, heb i'r corph o honynt weled, mewn rhyw fesur, y rhagoroldeb oedd ynddo. Oddeutu Awst y flwyddyn hon (1785) y mae yn debygol, y bu i'r diweddar Barch. Daniel Rowlands, ei wrando yn pregethu yn Llangeltho; a'i ddywediad llōn am dano, yn ebrwydd, oedd hyn, 'Rhodd yr Arglwydd i'r Gogledd ydyw Charles:' Ie, yn ddiâu; ac fe ellir ychwanegu, 'i'r Debeubarth hefyd.'

Yn y flwyddyn 1785, tybygid, y dechreuodd Mr CHARLES fod yn bregethwr teithiol; er hyny, trefnodd ei deithiau yn y fath fodd ag i fod gartref y Sabboth olaf o bob mis, i weini Sacrament Swper yr Arglwydd yn aghapel y Bala. Gan na ddygwyd ei ddydd-lyfr ddim pellach na Gorphnaf yr 8fed, yn y flwyddyn hon, y mae yn lled amlwg mai amlder a phwys ei orchwyllion eraill a'i rhwystrodd i'w ddwyn yn mlaen. Bu ei weindogaeth dan ddylanwadau ac arddeliad neillduol tua diwedd y flwyddyn hon. Y mae cōf gan amryw etto am ei bregeth yn y Lôn Fudr yn Lley, ac am yr effeithiau grymus a'i dilynodd. Ac am hōno a bregethodd mewn Cymanfa yn y Bont Uchel, gerllaw Rhuthyn, yn nyddïau y Nadolig, ar Gal. 4. 4, 5. pan lefarodd am Berson anfeidrol ac uffuddod gweithredol a dyoddefol y Frynwr, gyd â'r fath eglurdeb, awdurdod, ac effeithiau nefolaidd, ag a roddodd y gynnulleidfau mewn syndod deffrōus a diolchus, ac mewn ymddodiad serchiadol ac ysbrydol, na welwyd y cyffelyb ond yn anfynech. Rhai blynyddoedd ar ol hyn y gwelwyd cyffelyb ddylanwadau tan ei bregeth mewn Cymanfa yn Aberystwyth, lle bu effeithiau grymus ar lawer o gannoedd, os nid milloedd, o'r gwrandawyr.

Ond i ddechre hanes ei lafur teithiol. Ni bu Mr CHARLES ddim yn hir yn llafurio yn mysg y Methodistiaid, heb fod ei ddysgleirdeb yn amlwg fel pregethwr cyhoedd, ac hefyd fel blaenor profiadol a defnyddiol mewn cyfarfodydd, neu ymddyddanion cyfelligar, ac yn mhob gorchwyl cymanfaol. Gyda hyn yr oedd ei symledd caruaid a duwiol, ei wresogrwydd a'i ymdrechïadau ffyddlawn yn mhlaid pob gwaith da, a'i ddiwydrwydd hunan-ymwadol yn ei lafur oll, yn ennill iddo le mawr yn mysg ei frodyr a'i gyfeillion; nid allai ei gymydogion a'i gydnabyddiaeth lai na'i barchu; Ie, yr oedd, ac y mae, ei elynion hefyd yn dystion am ei riawdedau gwir Gristionogaidd. Yn mysg yr amryw ranau o'i lafur ffyddlawn a llesol, efe a ddangosodd yn fuan ei fod yn

fawr ei ymdrech am chwalo y caddug dudew o anwybodaeth oedd yn gorchuddio dealltwriaethau tlodion ein gwlad. Y mae llawer o'i lythrau, ac o'i ymddyddanion, sydd yn gofus gan amryw o'i gyfeillion, yn dystion amlwg o'r dwysder a'r awydd-fryd a weithiasai yr Arglwydd yn ei enaid, i'w dueddu a'i gymhwyso at y rhan hon o'i lafur. Wrth ddal sylw a holi yn ei gymydogoeth, ac ar ei amryw deithiau, efe a wybu yn sicr fod rhan fawr o drigollion Cymru, a'r rhan fwyaf o lawer o'i his-raddollion, heb fedru darllen y Bibl yn yr iaith a ddeallent: ac yr oedd gormod o brawf yn canlyn, i wrthbrofi yr hen ddywediad Pabaidd, 'Mai mam-maeth duwioledeb yw anwybodaeth.' Yn lle hyny, yr oedd anwybodaeth yn Nghymru, yn fam ac yn fammaeth amlwg i annuwioldeb mewn llawer rhith, Ie, dulliau rhy aml i'w hadrodd. Wrth edrych ar eu hamryw ffrwythau drwg, yr oedd ysbryd Mr CHARLES 'wedi ei gynhyrfu ynddo;' ac er gwelod pob moddion a defnyddiau o fewn ei gyrhaeddaiad yn fychain iawn at gyflawni y diffyg, yn ol golyg-iad rheswm dynol; etto nid ymollyngodd, ac ni ddigalonodd efe, yn ei ymdrech a'i lafur o gariad. Efe a erfyniodd gynnorthwy aml un o fonedd elus-engar Lloegr: a bu yn llwyddiannus i gael hyny, yn rhoddion, ac yn gynnorthwyon blynyddol; cafodd at hyny beth cymhorth gan rai yn Nghymru; ac amlwg yw ei fod yn rhoddwr haellonus yn ol ei allu ei hun, neu o'r da bydol oedd ganddo, trwy fendith yr Arglwydd, yn benaf ar ddiwydrwydd ei wraig. Trwy foddion ac ymdrechadau fel hyn y bu efe yn offeryn arbenig, yn llaw Duw, er lles mawr i Ogledd Cymru. Efe a chwiliodd, ac a gafodd ddynion syml, awyddus i'r gwaith da, ac o ddoniau cymedrol i ddysgu erall, o leiaf, i ddarllen Gair Duw yn yr iaith Gymraeg; a'r cyfryw hefyd ag a ymfoddionent ar gyflogau bychain, yn ol bychander y moddion oedd ganddo at gynnal y gwaith. Yr oedd yr ysgolion hyn yn cael eu symud ganddo o le i le, bob chwe mis, naw mis, neu ychydig fwy, os gwelid achos yn galw am estyniad eu hamser mewn ambell bentref neu gwmwd. Ond, yn gyffredinol, yr oedd nifer go fawr o blant, a rhai mewn oed, yn dysgu darllen yn hyny o amser.

X Bellach, gwedi rhoddi hyn o hanes am yr Ysgolion Cylchynol, y rhai y bu Mr CHARLES mor ymdrechgar i'w codi, a'u cynnal, tros nifer o flynyddoedd yn Ngogledd Cymru, er lles mawr i amryw floedd o dlodion, ac i'r rhan hõno o'r wlad yn gyffredinol, y mae yn gweddu i ni ddywedyd rhywfaint am yr YSGOLION SABBOTHOL. Dechreuwyd arfer y moddion hyn at addysgu y tlodion yn Nghymru oddeutu y flwyddyn 1780, ar ol cael aml dystiolaeth greff am y lles a'r buddioldeb o honynt yn amryw fanau yn Lloegr: a bu Mr CHARLES yn un o'r rhai cyntaf, os nad y cyntaf o bawb, o fewn y Dywysogaeth, a ymdrechodd, ac a lwyddodd, tu ag at eu codi a'u gosod mewn trefn

yn lled aml a chyffredinol. Yn y Cyfarfodydd Misor a Chwarterol a gynnelid gan y Methodistiaid, lle y gallai efe fod yn brænnol, anfynech y galawodd efe i un cyfle fyned heibio, mewn llawer o flynyddoedd, heb daer annog ei frodyr oll i roi y cymhorth a allent at ddwyn y gwaith yn mlaen. Ac ni chafodd ei aml gyngorion tirlon a gwresog, a'i ymdrechadau difrifol, ddim myned yn ofer. Efe a gafodd ueginiau, cannoedd, a miloedd, yn gynnorthwywyr ewyllysgar, yn ol eu hamryw allu-oedd a'u doniau bychain; ac y mae lle i obeithio y bydd ffrwyth da a helaeth i'w weled o'r ymdrechadau hyn mewn oesoedd i ddyfod. Hyd yn hyn, y mae y gwaith yn myned yn mlaen ac ar gynnydd yn mysg y corph a nodwyd; ac y mae hefyd gryn nifer, nid yn unig o sectwyr erall, ond hefyd o Eglwyswyr mewn amryw fanau, yn arfer ymdrechadau ffyddlawn i'r un dyben.

Ond nid i'r Cymry yn unig y llafuriodd Mr CHARLES; bu tros rai blynyddoedd yn un o bedwar Gweinidog urddedig yn Eglwys Loegr, oedd yn myned o Gymru i weinidogaethu yn Nghapel Spa Fields, a Chapel arall perthynol i Gymdeithas y ddiweddar Arglwyddes Huntington, yn Llundain: (y Parchedigion Mr Jones o Langan, Mr Griffiths o Nefern, a Mr Nathaniel Rowlands, oedd y tri wyr erall). Ac yn y rhan hon o'i lafur ni adawodd yr Arglwydd mo hono heb arwyddion o'i fendith ar ei ymdrechadau. Mewn llythyr a ysgrifenydd gan y ddiweddar Benefiges Ann Erskine (yn Ebrill, 1792) i'w daer wabodd yn yr hâf canlynol i Lundain, y mae hi, ar ol adrodd am ddau a fuasai farw yn yr Arglwydd, yn hysbysu mai tan ei weinidogaeth ef y cawsant eu 'galw trwy ras;' ac fod yn nghynulleidfâ Spa Fields amryw erall yn gwrio fod yr Arglwydd wedi bendithio ei bregethau er eu deffrõd, eu hadeiladaeth, a'u cysur.

Yn mhen rhai blynyddoedd yn mhellach, ar ol iddo weled llwyddiant mawr ar yr Ysgolion Sabbathol yn Nghymru, efe a ymdrechodd, ac a lwyddodd, mewn rhyw radd o leiaf, i'w codi a'u cynnal yn Llundain, o fewn cylch y cyfuniad yr oedd yn llafurio ynddo. Wedi hyn, efe a roddodd gais am ddefroi profwsyw o bob enw, yn y ddinas fawr hõno, at y gwaith o addysgu, nid plant tlodion yn unig, ond *pobl mewn oedran* hefyd, i fedru darllen Gair Duw yn eu hiaith eu hunain. Yn ei ymdrech hwn, y mae lle i obeithio ei fod wedi llwyddo, a'r hâd a hauodd wedi egino a ffrwytho hefyd.*

Wedi i'r newyddion am y llwyddiant ar Ysgolion yn Nghymru gyrhaedd i wybodaeth rhai gwyr duwiol oedd yn offidus eu meddyliau o herwydd anwybodaeth niferoedd mawrion yn Ucheldiroedd Ysgotland, hwy a ysgrifenasant at Mr CHARLES i ddeisyf gwybyddiaeth fanylach ganddo, a hyffordd-

* Y mae un Dr Pole wedi cyhoeddi yn Saesonaeg, Hanes yr Ysgolion i rai mewn oed (*Adult Schools*), ac yn y gwaith wedi addef mai y Parch. T. CHARLES yw y gwr sydd i edrych arno fel eu sylfaenwr.

iad pellach tu ag at godi Ysgollon Rhad a Chylchynol yn y parthau éang a phellenig hyny, lle y mae cannoedd o floedd o bobl yn cyfannedu gwlad ac ynysodd methlon, heb fedru darllen y Bibl yn eu hiaith eu hunain, sef y Gaelaeg, nac mewn un iaith arall. Oddiwrth gynnwysiad yr amryw lythyrau ato, ac oddi wrtho ef at ei gyfatebwyr, ar yr achos hwn, yn nghyd â'r hanesion a gyhoeddwyd am eu Hysgollon, a thaeiniad llawer o floedd o Fiblau a Thestamentau yn eu mysg, y mae lle i farau ddarvoud i'r Arglwydd ei ddefnyddio, fel offeryn yn ei law, er budd a lles mawr i'n cyd-ddelliaid a'n cyd-wladwyr tlodion hyny.

Yn fuan ar ol ffurfiad y Gymdeithas Genadol yn Llundain, yn y flwyddyn 1795, i'r dyben o anfon gair yr efengyl at y cenedloedd Paganauidd, fe ddangosodd Mr CHARLES fod yr achos hwn yn agos at ei galon; a bu yn ymdrechwr ffyddlawn o'i blaid. Heblaw rhoddi siamp dda fel cynnorthwyr haellonus, efe a annogodd ei frodyr mewn llawer o gyfarfodydd, a llwyddodd yn nghyd â hwynt, i gael cynnorthwyon gan gynulleidfaoedd lawer yn Nghymru; a'r rhai hyny yn helaeth, os ystyrir nifer a gallu bychan y rhoddwyr, mewn cymhariaeth âg ardalodd mwy poblog, a threfydd cyfoethog Lloegr. Bu yn ddadleuydd ffyddlawn a llwyddiannus mewn ysgrifenuaith hefyd yn mhlaid y Gymdeithas Genadol, ac anfoniad yr efengyl i wledydd Paganauidd. Yn dystion o hyn y mae ei lythyr at ei gyfall, y diweddar Barch. T. Jones, a gyhoeddwyd yn 1798; 'Talfyriad o Hanes Mr Kicherer,' a argraffwyd trwy ei annogaeth a'i gymborth ef yn y flwyddyn 1804; yn nghyd âg aml ddernyn arall a ysgrifennodd efe ei hun, ac a argraffwyd yn Llyfr II. o'r 'Drysorfa,' yr hwn a ddechreuwyd yn y flwyddyn 1809, ac a orphenwyd yn 1813. Yn y Llyfr hwn, tu dalen 319, &c., efe a roddodd hanes am ddechreuad *Cymdeithas Genadol Affric a'r Dwyrain*, yr hon a sefydlwyd trwy ymdrech rhai o Weinidogion ac Aelodau Eglwys Loegr, yn y flwyddyn 1800; ac hefyd am *Gymdeithas Llundain er Taeniad Cristionogaeth yn mhlaith yr Iuddewon*, yr hon a gafodd ei dechreuad yn 1809; ac, yn ol ei awyddfryd diffuant a gwresog, bu yn gynnorthwyr ac yn annogwr i eraill roddi cynnorthwy i bob un o'r ddwy.

Ac yn mysg yr aml frwythau rhagorol sydd i'w gwled wrth olrhain buchedd Mr CHARLES, nis gallwn, ac nis dylem, adael yr hyn a ganlyn heb grybwylliad am dano. Oddentu y flwyddyn 1800, os nid yn gynt, yr oedd rhai o benedfgesau a boneddigion elusengar Lloegr wedi cael gwybyddiaeth am fychander cyflog, a theuluoedd lliosog, amryw Guradiald, a rhai Ficeriaid yn Nghymru; ac wrth fwrriadu cynnorthwyo y cyfryw, yn enwedig y rhai ffyddlonaf eu gweinidogaeth, hwy a ddewisasant Mr CHARLES i fod yn weinyddwr a chyfranwr eu helusen at yr achos hwn, yn nghyd â'r Ysgollon Rhad. Yn mis Gorphenaf, 1802, y mae llythyr

ato oddiwrth eu Goruchwylwyr yn Llundain, yn addef y derbyniad o'i gyffit am y swm o BUM CANT o BUNNAW, yr hwn, meddynt, 'y buoch chwí mor gynnwysaegar a'i gyfranu, wrth ein deisyfiad, i Eglwyswyr oedd yn gyfyng arnynt, ac at yr Ysgollon Rhad. Yr ydym yn dymuno gwirio wrthych ein bod yn dra ystyriol o'r drafferth a'r gofal dwys a gymerasoch yn y gorchwyl hwn: etto yr ydym yn hyderu mai llawen iawn fydd genych, megys genym ninnau, os bydd i achlysuron eraill o'r cyffelyb ein galluogi ni i ddeisyf eich goruchwyliaeth cymwynasol yn mhellach.' Ac amlwg yw, oddiwrth lythyrau a thystion eraill, fod yr gorchwyl o 'lafurus gariad' a gweinyddiad wedi bod ar ddwyllaw Mr CHARLES am ffynyddoedd, ac am symiau helaeth yn ychwaneg. Yr oedd efe felly, ac mewn llawer modd heblaw hyny, yn rhoddi prawf, er i Eglwys Loegr gau ei drws rhagddo ef, ei fod yn dra phell oddiwrth fod yn wrthwynebwyr iddi hi, ei gweinidogion, na'i gweinidogaeth.

Yn y flwyddyn 1808, efe a wahoddwyd gan Gyfeisteddwr y Gymdeithas Genadol yn Llundain i gynnorthwyo y gwaith, trwy bregethu ar yr achos yn y Gymanfa Flynnyddol a gynnelir yno yn nechreu mis Mai. Ac, fel y mae llythyrau ar yr achos yn dangos, efe a ymroddodd i fyned, er fod amryw rwystrau ar ei ffordd. Ei bregeth yno ydoedd oddiwrth Esa. 10. 27. 'Dryllir yr iau o herwydd yr eneiniaid.' Y mae i'w gwled yn Saesonaeg yn mysg niferoedd o bregethau rhagorol sydd o flwyddyn i flwyddyn yn cael eu pregethu ar yr achos, ac yn cael eu hargraffu gan y Gymdeithas.

Yn y flwyddyn ganlynol (1807) bu drachefn alwad arno gan y Gymdeithas oedd yn ddiweddar wedi ei sefydlu, yn y bwriad o ymdrechru yn mhlaid ein cymydogion a'n cyd-ddelliaid, y Gwyddelod tlodion, sydd etto, gan mwyaf, yn soddedig mewn anwybodaeth a chyfeillornadau Pabyddiaeth. Y galwad oedd, am iddo, yn un o bedwar, gymeryd taith i'r Iwerddon, a thrwy amryw barthau o honi, tu ag at gael gwybyddiaeth fanylach am eu hansaswdd, yn enwedig mewn golygiad moesol a chrefyddol, a rhoddi barn am y cymhwysder, neu yr anghymwysder, o geisio cynnyg addysg i'r Gwyddelod tlodion, yn eu hiaith eu hunain; am fod rhai yn barnu mai yn yr iaith Saesonaeg *yn unig* y byddai yn addas ac yn rheldiol eu haddysgu, trwy Fiblau, Ysgollon, &c. Yr oedd yr awyddfryd Cristionogaidd am fod yn offerynol at wneuthur daioni, yn rhy gryf yn enaid Mr CHARLES iddo fedru rhoddi ateb nacôl i'r fath alwad.

I gydymdeithio âg ef fe benodwyd Mr Bogue, Gweinidog yr Annbynwyr yn Gosport, Mr Mills, gwr boneddig crefyddol, a Mr Hughes, Gweinidog i'r Bedyddwyr yn Llundain, neu gerllaw iddi. Cyn iddynt gychwyn, yr oedd Cyfeisteddwr y Gymdeithas y Fiblau wedi anfon i Dublin fil o Destamentau, i gael eu taenu a'u rhanu ganddynt, fel y gwelent achos a chyfie, yn mysg tlodion y wlad.

Yr oeddynt hefyd i ymwahanu, a theithio bob yn ddau, yn y lleoedd y byddai achos am hyny. Hwya a eathant allan o borth Caergybi yn yr hwyr, Gorphenaf 24, 1807, triasant dranoeth yn Dublin; a buont ar eu taith trwy barthau o'r Iwerddon hyd Awst 20, yn agos i fis o ddyddiau.

Fel ffirwyth o'r ymdaith hon y mae i ni gyfrif y niferoedd o Destamentau Gwyddelig, a gawsant eu hargraffu at wasanaeth tlodion yr Iwerddon, a'r bwriad o argraffu y Bibl yn gyfan yn yr un iaith, yn ol y sylwadau a wnaethant (a Mr CHARLES yn enwedigol) ar amllder y bobl sydd yno yn siarad yr iaith hòno. Ond gyda hyny y mae i ni le i farau fed y dystiolaeth a roddodd y pedwar ymdeithydd parchus hyn, wedi bod yn effeithiol i gynhyrfu tosturiethau ac ymdrechadau llaweroedd yn Mrydain, tu ag at geisio goleuo, moesoll, ac efengyleiddio trigolion ein chwaer ynys. Ac, yn ganlynol, heblaw ymdrechadau grymus Cymdeithas y Biblau (sydd yn taenu ei nawdd a'i Changenau Cynnorthwylol ar led y wlad hòno, gyda llawer o wledydd eraill) mae yn bresennol ddwy Gymdeithas arbenig a newydddaidd, sydd yn cydymdrechu yn mhlaidd yr Iwerddon yn benodol; un yn Gymdeithas at godi a meithrin Ysgollon (*Hibernian Society*), a'r llall, y bu ei dechreuad yn ddiweddarach, i daenu yr efengyl trwy bregethiad.

Heblaw y rhai hyn, y mae yn Llundain Gymdeithas arall, a elwir *Tract Society*, sydd yn treulio cryn lawer o arian, wrth gyfranu llyfrau mân ar destynau dwys a buddliol; a Chymdeithas Ysgollon Sabbothol gyda hyny, sydd yn rhoi mân lyfrau Ysgol at addysgu plant a thlodion o bob oedran. Y mae y ddwy Gymdeithas hyn wedi cyfranu, ac hyd heddyw yn cyfranu, llawer o help a chymhorth mewn aml barth o Brydain a'r Iwerddon: ac fel y mae Mr CHARLES wedi bod, yn ei ffyddlondeb a'i ddiwydrwydd gwresog, yn gyannorthwyr haelionus, ac yn annogwr i eraill roddi cynnorthwy, i bob un o honynt, y mae yn beth i'w addef, mai trwy ei ymdrech ef yn benaf y cafwyd, dros amryw flynyddoedd, lawer o floedd o Lyfrau Ysgol, o fan draethiadau buddliol, a chryn nifer o Destamentau hefyd, at wasanaeth y Cymry tlodion.

Ond yr ydym etto heb ddyfod at yr ymdrech a'r gorchwyl a fydd yn effeithiol tu hwnt i ddim arall i wneuthur enw Mr CHARLES yn nodedig ac anwyl gyd â'r rhai a garant enw Duw a'i achos; i.e, braidd na feddyllem, hyd barthau pellaf ac oesoedd diweddaraf y byd. Y mae eisoes amryw ymofynion yn nghylch sylfaeniad CYMDEITHAS Y BIBLAU wedi dyfod o wledydd pell, heblaw o'n gwlad ni ein hunain, ac am y gwr a feddylidodd ac a luniodd yn gyntaf y rhag-fwrriad, am daenu *Gair Duw yn argraffedig ar led y byd*, neu *a fu yn swyaf offerynol at gychwyn gwaith mor dra mawr ac ardderchog*. Y gwr hwnaw, os neb rhyw un o ddynolryw, neu yute, yn yr achos hwn, yn *fwy na neb arall*, ydoedd Mr CHARLES. Etto, ni bu efe

ddim yn yr ymdrech a'r llafur o'r dechreuad, heb rai cynnorthwyr fyddlawn, a'r rhai hyny o'r diwedd yn lloesogi, fel y dengys yr hyn a ganlyn.

Y mae yn hysbys i lawer fod Mr CHARLES, yn lled fuan ar ol iddo ymuno â choroph y Methodistiaid Calfinaidd yn Nghymru, wedi dangos yn amlwg fod ei feddyliau yn ofidus o herwydd anamllder y rhai a fedrent ddarllen, yn mysg y werin a'r tlodion, ac hefyd o herwydd anamllder y Biblau yn mysg holl bobl y wlad yn gyffredin. Yn ganlynol, fel y gwyr llawer, wrth gofio ei ymddyddanion, ac fel y mae i'w weled yn ei lythrau, a'r atebion iddynt, yr oedd ei ymdrech yn ddiaball, tros lawer o flynyddoedd, o blaid Ysgollion, ac hefyd am gael niferoedd mawrion o Fiblau a Thestamentau Cymreig, i'w gwerthu a'u cyfranu yn mysg y niferoedd aml o denluoedd a phersonau oedd yn amddifad o honynt. Y lle cyntaf yr oedd yn naturiol iddo droi ei wyneb ato, gan obeithio am gymhorth, a chyflenwad (*supply*) cyfatebol i'r angen, ydoedd yr hen Gymdeithas o Eglwyswyr, ac aelodau yr Eglwys Sefydledig, a elwir, 'Y Gymdeithas er Taenu Gwybodaeth Gristionogol' (*The Society for Promoting Christian Knowledge*). Yr oedd y Gymdeithas hon wedi ei ffurfio a'i sefydlu er's mwy na chan mlynedd yn ol, ac wedi bod yn ymdrechgar dros lawer o flynyddoedd, i ddwyn allan lawer argraffiad o'r Ysgrhythrau, yn *nghyd d llyfrau da eraill*; ond er's cryn amser yr oedd ei bywiogrwydd wedi myned ymaith. Etto, hyd y flwyddyn 1804, hon oedd yr unig Gymdeithas adnabyddus yn Mrydain y galleid dysgwyl cynnorthwy effeithiol oddi wrthi, at gael Biblau mewn niferoedd addas at gyflawni diffyg cyffredinwyr a thlodion Cymru, a gwledydd eraill lawer sydd dan y llywodraeth Brydeinaidd.

Y mae yn rhy anhawdd dangos ond rhan fechan o'r llafur a'r ymdrech maith y bu Mr CHARLES ynddynt yn yr achos hwn: ond oddiwrth y llythyrâu sydd etto ar gael, y mae yn amlwg ei fod, yn y flwyddyn 1791, a'r ganlynol, os nid cyn hyny, wedi ysgrifenu, a hyny lawer o weithiau, at wfr yr oedd efe yn gobeithio y byddent er cynnorthwy i gael argraffiad newydd yn Gymraeg, at gyflawni diffyg ein gwlad. Ar yr hen Gymdeithas uchod yr oedd llygaid Mr CHARLES a'i gyfatebwyr: ond ni lwyddasant y pryd hyny. Etto, fe allai fod yr ymgeisiadau hyn wedi effeithio i ryw radd o lesâd, a'u bod, yn nghyd âg annogiadau rhai o'r Eglwyswyr penaf, gwedi rhoddi cynhyrriad i'r gwaith o argraffu *deng mil o Fiblau Cymreig*, yr hyn a wnaeth y Gymdeithas hòno yn y flwyddyn 1799. Yn fuan ar ol hyn gwelodd ef, a llawer gyd âg ef, nad oedd y nifer hwn (trua yr oedd yn dda iawn, i.e, yn drugaredd fawr eu cael) ond yn rhy fychan o lawer i gyflawni diffyg ein gwlad. Yn mysg ymdrechadau a moddion eraill a brofwyd ganddo, canfyddir ei fod wedi anfon llawer o lythyrâu at ei gyfaiill yn Lloegr, sef y Parch. T. Jones,

o Creaton, a chael llawer o atebion ganddo, yn y blynyddoedd hyn; ac, yn ganlyniol, fod y gwr fyddlawn hwnw wedi anfon aml lythyr at ei Esgob, yn Peterborough, ac at amryw foneddigion (un Mr Grant yn enwedig) trwy eiriolaeth pa rai yr oedd dysgwyl am ffafr a help yn yr achos, gan yr hen Gymdeithas enwog a chyfoethog, a fusai yn gyn-northwyol i Gymry a Saeson, lawer gwaith o'r blaen. Ond y ffrwyth o'r cwbl, a diwedd ei holl lafur a'i ymgais ef, ei gyfall, ac erall hefyd, yn y blynyddoedd hyn, ydoedd pail a nacodd hollol.

Etto, er i'r holl lafur hwn fyned yn ofer, yn ol pob golygiad dynol; i.e., ac amryw ymgeisiadau eraill ganddo ef, ei gyfatebwyr, a'i gyfeillion, ni fedrai ei enaid gwresog a fyddlawn ddim gorphwys yn yr achos, heb wneuthur prawf ac ymgeisiadau yn mhellach. Yn ganlyniol, efe a fu ar waith trwy lythyrâu drachefn, ac mewn ymddyddanion erfyniol, yn enwedig yn Llundain, i ymgais am help a chynorthwy gan amryw wyr arianog, tu ag at gael, yn y modd hwnw, argraffiad helaeth yn ychwaneg o Fiblau a Thestamentau at wasanaeth y Cymry. Hyn yn benaf, tybygid, oedd y pryd hyn yn fater ei ymgais a'i ddysgwyliad hiraethlawn, fel yr oedd yn dra mynych yn destun ei ymddyddanion: a'r Arglywydd, ar ol ei brofi yn y modd hwn, a thrwy y fath attaliadau dros amser, gan yr anhawaderau hyn, ac eraill, a welodd yn dda roddi iddo weled yn fuan fwy o ffrwyth ei lafur nag a feddylodd ei ddechymyg helaethaf, y mae yn debyg, pe buasai estyniad o flynyddoedd lawer at hŷd ei oes.

Y mae Mr CHARLES ei hun gwedi ysgrifenu hanes y Gymdeithas a sefydlwyd yn Llundain, Mawrth 7, 1804, tu ag at ddosparthu Biblâu yn mhlith holl genedloedd y dddear; yr hwn sydd i'w weled yn nglyn â'r 'Talfyriad o Hanes Mr KICHERER,' a argraffwyd yn agos i ddiwedd y flwyddyn hōno: etto, am nad ydyw yr hanes byr hwnw i'w gael yn bresennol ond gan ychydig, ni a roddwn le yma i ryw ran o hono, gan adael iddo lefaru yn ei ddull llednaie a'i iaith syml ei hun: 'Wrth waith y Parchedig T. C— yn ymorol, yn Llundain, ag ewyllysyr da i grefydd a duwioldeb, pa fodd y gellid cael argraffiad helaeth o'r Bibl, am bris gweddol, yn yr iaith Gymraeg, ac, os byddai bosibl, i drefnu cyllidfa barhaus o honynt fel na byddai un amser mwy brinder o Fiblau i'r Cymry tlodion, rhoddodd yr Arglywydd y meddwl caruaid ardderchog yn nghalonau rhai o'r gwyr duwiol yr oedd yn ymddyddan â hwynt o fwrfo Cymdeithas i ddosparthu Biblâu, nid yn unig yn ein gwlad ein hunain, ond hefyd yn ngwledydd pellenig tramor, pa un bynag ai Cristionogol, Mahometanaidd, neu Baganaidd; fel na byddai un genedl dan y nefoedd, nac un person neillduol yn y byd, heb y trysor gwerthfawr hwn, a ewyllysial ei feddiannu. Yn yr olwg gyntaf, ymddangosodd y peth, er mor ddymunol, etto, o'r cyfryw faint-

loli nad oedd gwiw agos meddwl am dano i'r dyben i'w gwblhau. Ond trwy law Duw arnynt fe bwysodd yr achos tra gogoneddus hwn gyd â'r cyfryw ddwyaser yn barhaus ar feddyliau rhai gwyr duwiol, urddaol, y buwyd yn ymddyddan â hwynt, fel y gorfu arnynt ymwroli i ymgais am ei ddwyn yn mlaen, yn ngwymaeb pob digalondid. Cyfarfu amryw o honynt â'u gilydd i ystyried yr achos. Yn y cyfarfod cyntaf yr oedd T. C— yn bresennol; ac wrth ymddyddan am fawredd benthidol a dymunoldeb y cyfryw sefydliad, effeithiodd y golygiadau ar hyn yn y fath fodd ar eu meddyliau fel y darfu iddynt gyd-dywaliat dagrau o orfoledd yn y gobaith o lwyddo,' &c.

Ar ol y cyfarfod nodedig hwn, ysgrifennodd a chyhoeddodd un o'r aelodau ynddo lyfryn bychan, i daer annog Cristionogion, o bob enw, i ymuno at sefydliad y cyfryw Gymdeithas, i *daenu Gair Duw heb na sylwad nac esboniad*, ar led y byd. Cyhoeddwyd hefyd yn amryw o bapurau newyddion Llundain, y byddai i'r cyfryw gyfarfod gael ei gynnal yn y *London Tavern*, Mawrth 7, 1804. Ac yma i ddangos rhywfaint am *gychwyniad cyhoedd* y gwaith, ar ol dychwelid Mr CHARLES o Lundain, rhoddwn gyfran o lythyr ei gyfall a'i gydymdrechwr fyddlawn, Mr JOSEPH TARN,* sydd yn rhoddi iddo hysbysiad cryno am y Cyfarfod, a gwaith y dydd nodedig hwnw, yn ebrwydd ar ol ei ddarfod.

LLUNDAIN, Mawrth 7, 1804.

'ANWYL GYFALL—

'Gyda boddhad calon yr wyf yn cymeryd fy mbin i hysbysu i chwi ganlyniad y Cyfarfod lloesog a pharchus a gynnalwyd y dydd hwn, yn y *London Tavern*, at fwrfo CYMDEITHAS BIBLÂU, ac yn mha un y gosodwyd sail, fel yr wyf yn hyderu, at daeniad yr Ysgrifthyrau Sanctaidd yn fwy helaeth ar led nag a welwyd hyd yn hyn.

'Yr oedd yn y Cyfarfod, mi dybygwn, o ddaun hyd dri chant o wŷr tra pharchus yn mysg yr amryw enwau o Gristionogion;—ac nid oedd ond cydsyniad i'r eithaf i'w glywed, a phawb oll i'w gwled fel rhai dan ddwys deimlad o werth a phwys y gorchwyl, o ran cylch helaeth ei amcniad catholicalidd.—Grenville Sharpe, Ysw., oedd yn y gadair; ac o ddeuddeg hyd ddau y prydawn buwyd ar waith yn ystyried y mater, ac yn ymuno i ddechreu ar y gwaith yn ol y cynllun oedd o'r blaen gwedi ei barotol. Bydd y Penderfyniadau i'w gwled yn amryw o'r papurau newyddion yfory neu drenydd. Agorwyd llyfr tanygriffiadau, ac addawyd Saith Gant o Bunnau yn y fan; ac ni a allwn yn ddiarnneu, ddysgwyl helaethiad mawr ar hyn, pan wneler y gorchwyl yn gyffredin yn adnabyddus.

'Yr oedd y diffyg o Fiblau yn Nghymru dan sylwad enwedigol, ac yn cael ei ddwys wasgu ar y Cyfarfod: a bydd hyn, yr wyf yn gobeithio, yn

* Yr oedd y gwr hwn yn Ysgrifenydd Cynnorthwyol i'r Bibl Gymdeithas Frytanaldid a Thramor hyd ei farwolaeth, ac yr oedd yn un o gydweithwyr fyddlonaf Mr Charles yn y gwaith a'r achos tra phwysfawr hwn.

un o'r pethau blaenaf dan ystyriaeth y Dirprwywyr. Bu y Parch. Mr Owen yn dra defnyddiol i'r achos, trwy areithio, heb ei ddysgwyl, ar ol i'r cyfeillion eraill fyned trwy eu hamryw ranau oedd yn oesoedd iddynt. Efe a attegodd y bwriad mewn modd nerthol, rhesymol, ac ysgrthyrol, gan ddangos fod y Gymdeithas wedi ei gosod ar sail sicr gair ac addewidion Duw.

'Fy anwyl Frawd, nis gallwn ni lai na chyd-lawenhau, pan ystyriom fod y gorchwyl hwn wedi cael ei ddechreuad mewn ymddyddan a fu rhyngom ni ein dau ar foreugwaith a fydd i'w gofio byth. Oddiwyth hyn y'm tueddwyd, yn y Cyfarfod nesaf gan aledau Cymdeithas y Traethodau, i grybwyll am y diffyg o Fibiâu Cymreig; ac yna yr ennynwyd y fflam sydd yr awr hon wedi tori allan, ac a lysg yn oleuach oleuach, yr wyf yn hyderu, hyd y dydd goleuaf o wybodaeth gyffredinol, y pryd na ddysgwn ein brawd mwysach, gan ddywedyd, 'Adnabyddwch yr Arglwydd,' am y bydd pawb yn ei adnabod, o'r lleiaf hyd y mwyafr o hoenynt. I'r Arglwydd y byddo yr holl ogoniant; o herwydd, am danom ni, sydd yn llwyr annheilung o'r lleiaf o'i drugareddau, ein dyled yw ei chyfrif yn rhagorfraint amhrisiadwy gael bod yn oferynol, mewn unrhyw radd, i gynnyddu y wybodaeth am yr iechyd-wriaeth yr ydym yn hyderu ein bod yn gyfranogion o honi.

'Bellach, ymunwn mewn erfyniadau am i'r gareg sydd megys 'wedi ei thori o'r mynydd heb waith llaw,' a'r un a welom heddyw yn myned yn fryn, gynnyddu hyd onid elo yn fynydd, ac yn bwrw i lawr gestyll pechod a Satan, o'r dwyrain i'r gorllewin, ac o begwn i begwn; ac felly, er na byddwn ni byw i weled y dydd dysglær, y caem gyl-lawenhau am i ni gael gosod y maen cyntaf i adeilad a fydd yn barhaus, fel yr ydym yn go-beithio, ac yn llawenydd i'r holl ddaear. Gan ddeisyf eich gweddïau chiwi, a'u brodyr Cymreig, am lwyddiant y gwaith,

'Wyl, yr eiddoch,

Yn nghymdeithas yr efengyl,

'JOSEPH TARN.'

Y Bellach, wedi rhoi hyn o hanes amherffaith am ymdrech Mr CHARLES, a'r llaw fu ganddo, tan lwydd, trwy fendith, yn sylfaeniad cyntaf y Gymdeithas uchod, ni wnawn ond crybwyll, yn fyr, am orchwyllion ac amgylchiadau eraill ei fywyd.

Yr oedd yr Arglwydd wedi cynnysgaethu Mr CHARLES a chryn radd o rym ac iechyd corphorol; ac, yn ganlynol, yr oedd yn arfer teithio, ar waith yr Arglwydd, trwy bob math o dywydd, a chan gyd-ddwyn yn siriol a lletty a chynnaliaeth dlawd pan y dygwylfai felly ar ei ffordd. Ond yn fuan ar ol dechreu y gauaf oer yn 1799, wrth deithio ar noswaith oerlem tros fynydd Mignint, ar ei ddychweliad o Sir Gaernarfon, ymaistodd oerfel dwys yn mawd ei law aswy: yr hyn a barodd iddo ddolur maith a gofidus. Ar ol gwneuthur prawf o amryw foddion, a medr amryw feddygon, ac yn olaf, yn enwog yn Nghaerlleon, bu raid iddo yn y diwedd ddychwelyd adref a goddef ei thori, neu yn hytrach ei chodi ymaith. Bu y tro hwn yn achlysur o brawf dwys a maith iddo ef, a'i deulu, a'r eglwys oll oedd mewn cyfundeb ág ef. Yr oedd gweddïau aml yn ei achos, ac am estyniad ei oes, a pharhad o'i ddefnyddioldeb, os gwelai yr

Arglwydd hyn yn dda, er mwyn gogoniant ei enw, a dyrchafiad ei achos. Gwrandawyd yr erfyniadau aml a thaei; ac estynwyd ei oes yn agos i bymtheng mlwydd yn mhellach; yn y rhai y cafoedd nerth a llwydd i gyflawni amryw orchwyllion penaf ei fywyd.

Rhai blynyddoedd ar ol hyn y bu iddo ddechreu ar y Llyfr tra gwerthfawr hwn, a fydd er budd mawr i Gymru, sef 'Y GEIRIADUR YSGRYTH-YROL;' hefyd, 'Yr all lyfr o'r Drysorfa Ysbrydol;' ei 'Amddiffyniad o'r Methodistiaid Cymreig' (*Vindication of the Welsh Methodists*); a llawer o lyfrau mân er addysg i'r rhai ieuainc, &c. Gyda hyn, a'i ymdrech yr adroddwyd peth am dano, ac y bu sefydliad Cymdeithas y Biblâu yn ganlynol iddo, efe a fu mewn llafur mawr a maith, yn mlynnyddoedd olaf ei fywyd, yn cyd-gymharu llawer argraffiad o'r Bibl, i'r dyben o fod er cynnorthwy i'r Gymdeithas uchod i gael argraffiad neu argraffiadau newydd yn fwy cywain a chywir. Yn y llafur hwn bu yn codi yn foreuol, ac yn chwilio yn ddyfal gyda cynnorthwy rhai eraill hefyd, tros amser neu amserau maith. Wrth barotol copi at yr argraffiad ystrydeb (*stereotype*) i Goleg Caergrawnt, yn y flwyddyn 1804, bu yn ddyfal i chwilio pob adnod, a'r *attaliadau* oll, gan gymharu wyth o argraffiadau Cymreig a thri a gyfrifid yn mysg y rhai goreu yn Saesonag, tu ag at gael argraffiad cywir. Ac yn ei flynyddoedd olaf, 1813 ac 1814, pan oedd eu hargraffiad wythplyg (gan argraffwyr y brenin) yn myned yn mlaen, yr oedd ef ar waith yn ddyfal yn adolygu copi iddynt o'r argraffiad olaf a fuasai yn Rhydychain. Ei ddymunid cryf a hir-aethlon oedd am ei gael yn gywain, ddigoll, er budd i'w gydwladwyr; ac yn gyfatebol yr oedd ei lafur a'i fawr ymdrech, heb geisio na chael un wobwr gan neb o ddynolryw.

Yn y gwanwyn, neu ddechreu yr haf, 1802, bu Mr CHARLES yn gweinyddu tros amryw wythnosau yn Nghaerlleon, a lleoedd o'i hamgylch, o fewn cylch y cyfuniad a fuasai yn ddiweddar tan olygiad y Parch. Phillip Oliver. Y oedd efe wedi bod yno amryw weithiau o'r blaen: ond y pryd hyn yr oedd gofal y cynulleidfaoedd hyn wedi diagyn arno mewn modd arbenig, gan fod Mr Oliver wedi marw yn y flwyddyn 1800, ac yn ei lythyr cymyn wedi ei benodi ef yn warchodwr ar leoedd adoliad, ac ar drefniad yr achos yno. Yn y rhan hon, fel rhanau eraill o'i waith tros ei Arglwydd, bu ei ddyfalwch a'i ffyddlondeb yn amlwg yn nodedig, er na ddiangodd efe ddim heb wrthwynebiad ac enllibiad gan ambell un o ysbryd rhy hunanol a chwyddedig. Un o'r pethau 'bychain iawn' oedd hyn ganddo ef yn y golwg ar y 'gwaith mawr' yr oedd efe arno.

Yn hanes bywyd Mr CHARLES y mae hyn hefyd yn gofyn peth adroddiad am dano. O'r amser yr ymunodd efe â'r Methodistiaid Calfinaidd yn Nghymru, a chyn y flwyddyn 1806, yr oedd eu

cymdeithasau wedi amlhau, a nifer yr eglwyswyr yn y cymundeb, wedi myned yn rhy fychan i ateb i'r galwad oedd am danynt i weinyddu Swper yr Arglwydd. Mewn amryw loedd yr oedd hefyd gryn nifer o'r aelodau yn chwennych cael bedydd i'w babanod gan weinidogion, eglwyswyr neu erall, mewn undeb â'u corph eu hunain. O herwydd y pethau hyn, a'r amlhad o honynt, darfu i gryn nifer o bregethwyr, henuriaid, ac aelodau erall, ddadgan eu dymuniadau am i ryw rai o'r pregethwyr, oedd heb urddau eglwysig, gael eu neillduo i'r gwaith gweinidogawl hwn, ac i fod yn gynnorthwyol i'r eglwyswyr lle gellid eu cael. Ar y cyntaf nid oedd y bwriad a'r ymgais yn foddlonawli iddo ef ac eraill. Efe a barhaodd i'w wrthwynebu dros amryw flynyddoedd, ond mewn modd tiron, a chan addef y gall hyn fod yn rheidiol, trwy ychwanegiad yr angen ac addfedrwydd amser. Yn Nghymanfa y Bala, a fu yn y flwyddyn 1810, efe a wnaeth ddadganiad cyhoedd, yn mysg y pregethwyr a'r henuriaid, o'i foddlonrwydd i'r cais a'r bwriad; ac, er cysur a llawenydd i'r rhai oedd yno yn bresennol, ac i'r corph yn gyffredinol, efe a addawodd fod yn barotöwr y rheolau cytunedig arnynt, i gael eu harfer ar yr achos hwn. Yn ganlynol i hyn, yr oedd erbyn y Gymanfa nesaf (yn 1811) wyth o bregethwyr cymeradwy gan yr eglwys, trwy brawf dros amryw flynyddoedd, wedi cael eu penodi a'u galw i'r gwaith; a hwy a gawsant yno eu neillduo mewn modd tra difrifol.

Bellach, y mae yn rhaid tynu at ddiweddiad hanes ei fywyd pwysfawr a llafurus. Y mae yn debygol, oddiwrth ei eiriau ef ei hun wrth un ag oedd yn agos ato yn ei ddyddiau olaf, fod y ddamwain ganlynol wedi effeithio er niwed i'w gorph oddeutu tair blynedd cyn amser ei farwolaeth. Wrth deithio (ar ei ben ei hun, ysgatfydd) yn rhyw barth o Sir Drefaldwyn, wedi dyfod at lidiart, neu glwyden, efe a ymeginodd yn ormodol wrth eu hagoryd; a chafodd, yn lled fuan, brofi effeithiau poenus oddiwrth y tro. Wrth deimlo poen yn, neu oddeutu y bledren, yr oedd yn meddwl weithiau fod naws graian, neu gareg, yn peri ei ddolur; ond nid felly yr oedd. Cynnyddu wnaeth ei boen a'i afiechyd. Yn y flwyddyn 1813, yr oedd llawer o'i gyfeillion yn dal sylw, gyda gofid, fod ei wedd wedi salwino, a'i lais wedi gwahhau: er hyn yr oedd efe yn parhau i deithio a llafurio yn agos fel o'r blaen. Yn mis Mehefin efe a deithiodd yn lled fras tan bregethu, a gorphwys ond ychydig, o'r Bala hyd Gaergybi yn Môn, lle yr oedd Cymanfa yn cael ei chynnal; ac aeth oddi yno gyda brys (a chan bregethu mewn rhai manau) hyd dref Llanidloes, yn Sir Drefaldwyn, lle yr oedd cyfarfod wedi cael ei gyhoeddi at ffurfio Cymdeithas Biblau, neu gynnorthwyo y Fam Gymdeithas. Yr oedd ei awyddfryd syml a gwresog yn ei gymhell i ymdrechu yn y modd hwn, uwchlaw ei allu, er mwyn cynnorthwyo a rhywyddhau pob rhan o waith yr

Arglwydd. Ond gan gynydd ei boen a'i lesgedd ni bu ei deithiau ond byrion, ei bregethau ond anaml, mewn cymharlaeth, o hyn yd ddiwedd ei oes.

Yn y gwanwyn, a dechreu yr haf, 1814, yr oedd efe, er ei lesgedd ei hun, a gwaeledd ei anwy'i wraig, yn gallu teithio a llafurio yn ngwaith y weinidog-aeth, ond nid fel y buasai. Yn mis Awst aeth ef a Mrs Charles i Abermaw, er prawf a wna'i awel y môr leaâ lddynt yn eu gwendid a'u nych. Ar ol bod yno yn agos i bythefnos, hwy a aethant at eu perthynasau a'u cyfeillion yn Machynlleth. Yno y pregethodd ddwy waith ar y dydd Sabboth, Medi 4, a'r rhai hyn oeddynt ei bregethau olaf. Yn y boreu, ei destun oedd yn Luc 15. 7. a'r bregeth brydnawol oedd oddiwrth 1 Cor. 16. 22.

Yn yr wythnos ganlynol yr oedd yn teimlo ei hun yn gwaethygu, ac yn hiraethu am ddychwelyd yn ol i'r Bala; a thrwy anhawedra mawr efe a gyrhaeddodd yno brydnawn Sadwrn, y 10fed dydd o Fedi, mewn gwendid oedd yn amlwg, ac yn ofidus i'w berthynasau a'i gyfeillion ei weled ynddo. Wrth un oedd yn ei helpio i'w dŷ, ac i'w ystafell, efe a ddywedodd, 'Yr wyf yn teimlo fy hun yn dra diolchgar i'r Arglwydd am iddo fy ngalluogi i ddyfod adref unwaith etto:' ac yn fuan efe a ychwanegodd, 'Bellach nid oes geayf ddim i'w wneuthur ond marw.' Yn y dyddiau canlynol, adroddodd aml waith y geiriau hyn yn 2 Bren. 13. 14. fel rhai oedd yn gwneyd argraff dwys ar ei feddwl; 'Ac yr oedd Elisëus yn glaf o'r clefyd y bu efe farw o hono:' yna efe a ychwanegai, 'Nid wyf fi yn gwybod pa beth yw bwriad yr Arglwydd i'w wneuthur â mi; ond yn ei law ef yr wyf, a gwnaed â mi fel y byddo da yn ei olwg—yr wyf wedi rhoddi fy hun iddo filoedd o weithiau.'

Yn ei ddyddiau olaf, gwelodd yr Arglwydd yn dda ei brofi trwy amryw gystuddiau teuluaid, heblaw ei afiechyd ei hun a'i anwy'i briod. Oddeutu pythefnos cyn ei farwolaeth, tarawyd eu morwyn â llucheden boeth a aeth â'i bywyd yn mhen wyth niwrnod. Yr oedd hi yn weinidog hoff a chymeradwy iawn gan ei meist'r a'i meistres, ac wedi bod am wyth mlynedd yn eu gwasanaeth. Gyda hyn yr oedd eu mab hynaf tan ddolur tra dwys, a'i fywyd mewn enbydrwydd mawr. Tan y dygwyllyddau hyn i gyd, yr oedd yn rhaid i'w ofidiau fod yn ddwys; ond fel hyn yr oedd ei lais ymoestngol, 'Y mae gan yr Arglwydd ei wialen yn y teulu: ond y mae hi yn llaw tad tyner.' Wrth gyfäll ydoedd wedi galw i edrych am dano, dywedodd, 'Chwi a welwch ein bod ni yn y ffwrn; ond wedi i ni ddyoddef ychydig, cawn ein dwyn allan wedi ein puro.' Ac wrth gyfäll arall dywedodd aml waith yn debyg i hyn: 'Pechadur gwael ydyf—dim ond pechadur gwael ac anhellwng. Mi a wna nad oes modd i mi gael fy achub heb faddeuant; ond y mae maddeuant gyda Duw.' Pan fynegwyd iddo fod ei fab yn dechreu gwellhau, torodd allan

mewn dlochgargwch, 'Da iawn yw yr Arglwydd—y mae ei drugaredd ef yn parhau yn dragywydd;'—gan ail adrodd amryw weithiau, 'oblegid ei drugaredd ef sydd yn parhau yn dragywydd.' Yna gofnodd i un fyned i'w lyfrgell i gyrchu oddi yno lyfr y Psalmaa Hebraeg. Gwedi troi at y Psalm cxxxvi. yr oedd fel un yn tynu cysur cryf oddiwrth y gair, חֶסֶד (*chesed*) a gyfieithir *trugaredd*, gan ddal sylw ei fod yn air o gynnwysiad helaeth a chysurlawn.

Boreu dydd Llun, y Sydd o Hydref, wrth deimlo ei hun beth yn well, efe a aeth i rodio i'r ardd; ac oddiwrth hyn yr oedd gobaith ei gyfeillion yn cryf-hau am ei wellhad. Ond byr fu y parhad o hono; canys gwaethygodd yn y prydawn, a threuliodd y nos mewn llawer o boen. Ond er fod ei boenau corphorol yn llym, yr oedd ei feddwl yn dawel, ac yn cael ei gynnal gan ddyddanwch yr ysgrythrau. Yn mysg ymadroddion eraill y nos hōno dywedodd, 'Mi a wn i bwy y credais, a'i fod ef yn abl i gadw yr hyn a roddais ato erbyn y dydd hwnw.' Dywedodd hefyd wrth gyfall, 'Fod poenau ei gorph wedi bod yn drymion; ond (eb efe) pan feddylwyf am fy mhechaduruswydd, nid yw yr hyn yr wyf yn ei ddyoddef ond megys dim.' Pan soniodd cyfall am y golled a gai yr eglwys, a'r wlad oll, yn ei ymadawlad, atebodd, 'Byddwch dawel yn yr Arglwydd, y mae efe yn abl i godi cannoedd o weision mwy ffyddlawn, a mwy llwyddiannus, nag a fum i erioed. Oddeutu canol dydd Mawrth, yr oedd ar ei draed, ond yn bur wan; etto yr oedd yr hyn a ddywedai yn arwyddo un â'i feddwl wedi ei gymhwysu i fwynhau cyfeillach angelion, ac ysbrydoedd y cyflawn y rhai a berffeithiwyd. Wrth geisio rhodio ar draws ei ystafell, dywedodd, 'Pallodd fy nghnawd a'm calon: ond nerth fy nghalon a'm rhan yw Duw yn dragywydd.' Ar amryw

droliau dywedodd gyda dwys ddirifwch, 'Yr awr hon, Arglwydd, y gollyngi dy was mewn tangnefedd, yn ol dy air: canys fy llygaid a welsant dy iachawdwriaeth.' Wrth fyned i orwedd y noson hōno, dywedodd, 'Y byddai yn dda ganddo gael noswaith heb boen;' a'r Arglwydd a ganistodd ei ddymuniad, er na chafodd ond ychydig iawn o gwag. Oddeutu pump o'r gloch boreu drancoeth cwynodd ei fod yn oerlyd, a daeth crynfa arno a barhaodd yn agos i awr. Gwedi hyny bu am yspaid yn esmwyth, heb ddywedyd gair. Yna daeth cyfall at ochr ei wely, ac a ddywedodd, 'Wel, Mr CHARLES, y mae dydd tralloed wedi dyfod.' I hyn fe atebodd yn fuan, 'Y mae noddfa!' A dyma oedd y geiriau olaf a ddywedodd; a'i ysbryd a ehedodd ymaith oddeutu deg o'r gloch boreu dydd Mercher, Hydref 5, 1814, pan oedd chwe diwrnod yn fyr o fod yn 59 mlwydd oed.

Y prydawn dydd Gwener canlynol ymgynnullodd cynnulleidfa liosog o bob graddau o'r Bala a'i hamgylchoedd, a rhai hefyd o bell, i ddangos yr arwydd olaf o barch i'r gwas ffyddlawn hwn i Grist. Cyn cychwyn i'r eglwys, pregethodd y diweddar Barchedig T. Jones, o Ddinbych, ar yr heol mewn modd dwys a difrifol, oddiwrth Hebraeid 11. 4. Wrth sôn am ffrwythau ffydd y gwas ffyddlawn hwn i'r Arglwydd, yr oedd yn rhy anhawdd i'r lefarwr, a llawer o'r gwrandawyr, i attal oddiwrth ddagrau. Canwyd hymnau priodol ar hyd y ffordd i eglwys Llanyell. Ac mor liosog oedd y dyrfa, fel y gorfu i ran fawr o honi sefyll yn y fynwent tra darllenid gwasanaeth y claddedigwch yn yr eglwys, ar ol gorphen pa un y canwyd anthem wedi ei chymeryd o Psalm xxxix. Ar ol canu pennill eilwaith wrth y bedd, gadawyd ei gorph yn ei dawel orphwysfa, hyd oni ddadebra wrth sain udgorn yr arch-angel.

GEIRIADUR YSGRYTHYROL.

AAR

A. Y llythren gyntaf yn mhob iaith adnabyddus yn y byd, ond yr Ethiopiaeg; ac yn hōno, medd *Ludolfus*, y drydedd ar ddeg ydyw.—A. cysylltiad, arferedig o flaen geiriau yn dechreu â chydseinriad, fel y rhagflaena ac eiriau yn dechreu â lafariydd; megys *a fām, ac ein, ac yr, &c.*—Hefyd, rhagddod, yn yr un amgylchiad, fel y mas *āg* yn rhagflaenu geiriau yn dechreu â lafariydd, ac yn arwyddo *gyd āg*.—Hefyd, rhagenw, yn arwyddo *pwyl, beth, yr hyn*.—Hefyd, gorair, ac a arwydda *cyhyd, tra; megys, a'r dynion yn cyegu, sef, tra yr oeddynt yn cyegu.*

AARON, אַהֲרֹן [*uchel, ucheltwr, neu athraw, oddiwrth* אֲהָרֹן neu אֲהָרֹן] mab Amram, mab Cohath, mab Lefi; brawd Moses a Miriam; saith mlwyddiau na'i chwæer, a thair blwydd hŷn na Moses. Exod. 6. 20. a 7. 7. Num. 26. 59. Ganwyd ef A. M. 2430, yn nghylch blwyddyn cyn i Pharaoh roddi gorchymyn i ladd plant gwrrywaidd yr Hebreaid. Aaron a briododd Eliseba, neu Elisebath, merch Aminadab, a chwaer Nahason, o lwyth Judah, un o'r hynafiaid, yn llin-ach Crist. Trwy y bridodas hon y cysylltwyd y teuluoedd offeiriadol a breninol, yn rhag-ddangosiadol o Grist, yr hwn ei hunan, o ran ei swyddau, aydd yn offeiriad ac yn frenin. Bu iddo bedwar o feibion o'i wraig Eliseba, sef Nadab ac Abihu, Eleazar a Ithamar. Exod. 6. 20, 23. Pa fath oedd ei sefyllfa a'i amgylchiadau yn ei ieuencitid, nid yw yn amlwg—nid oes hanes am dano nes i'r Arglwydd ymddangos iddo i'w anfon i gyfarfod Moses yn yr anialwch. Exod. 4. 27. Tebygol iddo gael dygiad i fynu manteisiol o ran dysg, hwyrach, trwy ei frawd Moses fel offeryn; a'i fod wedi ei gynnysgaethu â doniau addas i dderbyn dysg, ac i gynnyddu mewn gwybodaeth. Oblegid hyn, gellir meddwl, y mae yn cael ei alw, *Aaron y Lefiad*—fel pe buasai yn ŵr o ragoriaeth ac enwogwydd yn mhilith hiliogaeth Lefi. Exod. 4. 14. Tystiolaetha yr Arglwydd am ei ragoriaeth o ran dawn ymadrodd, 'Mi wn y medr efe lefaru yn groyw: *מִי רַבֵּר יִרְבֵּר* *llefaru efe a lefara.* Rhoddwyd iddo y ddawn o ymadroddi yn hyawdl. Ymddangosodd yr Arglwydd iddo, ac i'w frawd Moses, yn nghylch yr un amser; ac er annogaeth i'r ddau, anfonodd Duw ef i gyfarfod Moses, (Exod. 4. 27.) ac a'i gosododd i fod yn enau i'w frawd, i lefaru wrth Pharaoh a'r Hebreaid am fwriad graslawn Duw i waredu yr Hebreaid allan o gaethlwyd yr Aipht; ac a fuont ill dau yn offerynol yn llaw yr Arglwydd i gyflawni y gorchwyl mawr hwnw tu ag at ei bobl. Y mae hanes Aaron yn gymysegedig â hanes yr Israeliaid yn eu taith ryfedd trwy yr anialwch mawr o'r Aipht i Ganaan.

Pan yr oedd yr Hebreaid newydd gael eu gwaredu o'r Aipht, ac yn ymladd āg Amalec yn Rephidim, Aaron a Hur a aethant gyda Moses i ben bryn i gynnal ei freichiau i fynu, tra yr oedd efe yn annog y bobl, ac yn gweddio am y fuddugoliaeth, nes y gorchfygasant eu gelydion. Exod. 17. 10—13.—Wrth Sinai, efe a'i ddau fab hynaf, yn nghyd â deg a thri ugain o henuriaid Israel, a aethant gyda Moses ran o'r ffordd i

AAR

bon y mynydd; lle gwelsant bethau rhyfedd, pan lefarodd Duw wrth Moses. Pen. 24. 1, 2, 9, 11. Yn fuan gwedi hyn y dewiswyd Aaron a'i hiliogaeth i wasan-aethu y swydd offeiriadol yn mysg yr Iuddewon, hyd ddyfodiad a marwolaeth y Messiah addawedig. Pen. xxix, xxx. Erbyn bod yr anrhydedd neidduel wedi ei roddi iddo, er dangos ei fod yn analluog ac annigonol i ddwyn eraill i ffaf Duw, efe ei hunan a gwmpodd i bechod erchyll. Yr Hebreaid a'i hannogasant ef i wneuthur iddynt dduwiau i'w blaenori, yn lle Moses, yr hwn oedd etto yn y mynydd. Gorchymynodd Aaron iddynt ddwyn ciust-dlysan eu gwragedd a'u plant ato; y rhai a ddaethant, tebygol, yn rhwyddach nag y dysgwylodd; cymerodd y rhai hyn o'u llaw, ac a'u lluniodd yn llo tawder, er dynwared ŷch yr Aipht, yr hwn, fe allai, fod gormod o'r Hebreaid yn ei fawrhau gynt yn y wlad hōno. Cyhoeddodd wyl iddo, a'r bobl a ddywedasant, 'Dyma dy dduwiau di, Israel, y rhai a'th ddug di i fynu o wlad yr Aipht.' Daeth Moses, ac a'i ceryddodd yn llym am ei ddelw-addoliaeth; yntau a geisiodd ymesgusodi, gan fwrw y hai ar ddyrgioni y bobl; ac iddo fwrw yr aur yn tŷn, a'r aur ddyfod allan yn llo. Pen. xxxii.

Diglododd yr Arglwydd wrth Aaron yn fawr, o achos y llo aur, i'w ddyfetha; ond Moses a weddiodd drosto y waith hōno, a'r Arglwydd a'i harbedodd. Deut. 9. 20. Os oedd ymddygiad y bobl yn rhyfedd yn yr achos hwn, yr oedd ymddygiad Aaron, 'Sant yr Arglwydd,' yn fwy felly. Ceisiodd ymesgusodi wrth Moses; ond ni wnaeth dyn call, a llefarwr croyw, erioed esgus mor salw. Niā gallasem byth feddwl y medrai efe lefaru yn groyw ac yn ddoeth oddiwrth ei araeth amddiffynol iddo ei hun. Fel gwr yn ofni Duw, a chanddo awdrfod ar y bobl, dylasai, yn absennoldeb Moses, oddef y gwaethaf oddiwrth y bobl, yn hytrach nag ufuddhau iddynt, mewn achos mor bechadurus. Os 'oeddynt ar ddrwg,' rheitaf i gyd oedd iddo eu gwrthsefyll; ond y mae yn rhoddi y bai ar y bobl, ac yn dywedyd am y llo, fel pe buasai gwedi ei wneuthur trwy ryw ddamwain, heb ei gydsyniad, a thu hwnt i'w ddysgwyhaid; ac yn gwrth-ymbil digofaint Moses, ac nid digofaint yr Arglwydd. Yn ateb i weddi Moses drosto, diammeu iddo gael gwir edifeirwch, a masdeuant am ei bechod dirfawr; ac iddo byth yn ol llaw, gofio am dano gyda gostynggeiddrwydd a hunan-ffeiddiad. Goddefodd yr Arglwydd hyn i ddybenion doeth—i ddangos beth yw dyn—fod gosodiad Aaron yn yr offeiriadaeth yn hollol o ras, pan y gallasai yn gyflawn gael ei dōri ymaith am ei anwiredd—fel y byddai iddo ymddwyn gyda mwy o ostynggeiddrwydd a thosturi tu ag at y rhai a fyddai mewn anwybodaeth ac amryfusedd, am ei fod yntau hefyd wedi ei amglochynu â gwendid—fel y byddai yn cydnabod ei angen am lawn dros bechod, pan y byddai pech-aberth ei gysgriad yn cael ei offrymu—ac hefyd fel yr ymddangosai yn amlwg ein hangen am arch-offeiriad rhagorach ac o uwch urdd; sef Iesu Mab Duw, yr hwn sydd Arch-offeiriad diddrgw, dihalog, didoleidig oddiwrth bechaduriaid, gwedi ei wneuthur yn uwch

A

na'r nefoedd, ac y mae yn hollol y cyfryw ag oedd weddus i ni. Heb. 7. 26.

Yn nghylch dau fis gwedi hyn, gwisgwyd Aaron a'i feibion â'r gwisgoedd cysegrdig:—cysegrwyd, urddwyd, ac eneinwyd ef i'r swydd offeiriadol. Lef. viii. Yn ddiocd aberthodd aberth tros gynnulleidfa meibion Israel; a thra yr oedd efe a Moses yn aberthu, ac yn bendithio y bobl, daeth tân i lawr o'r nef ac a ysoedd yr aberth. Lef. ix. Tebygol fod ei ddau fab hynaf wedi yfed gormod o win ar ddydd eu cysegriad. Cymerasant dân cyffredin; am hyny buont feirw. Nid oes genym hanes fod Aaron, na'i feibion erall, yn galaru dim ar eu hol, oddieithr mewn ymattal oddiwrth fwyta cig pech-aberth y bobl y diwrnod hwnw. Lef. x.

Yn nghylch hlwyddyn wedi hyn, y bu Aaron a Miriam yn edliw gwraig Moses, am ei bod yn Ethiope; ac yn ceisgwne wrth ei awurdod ef. Cafodd Aaron ei arbed, o herwydd ei fod yn y swydd offeiriadol; eithr Miriam a darawyd â gwahanglyf trwm iawn. Cydnabu Aaron ei fal, ac a ymostyngodd, gan weddio am adferiad iechyd ei chwaer. Num. xii.—Cyn pen hir gwedi hyn, pan oedd Corah a'i gyfeillion yn ceisgwne wrth anrhydedd Aaron, gan feddwl ymwithio i'r weinidogaeth, yr Arglwydd a amddiffynnodd yr anrhydedd a roddasai efe yn nyrchafted ei weision, trwy daraw y gwrthwynebwyr, a pheri i'r ddaear agor ei safn, a'u llyncu yn fyw i uffern, neu i'r *pell*. 'A holl gynnulleidfa meibion Israel a duchanasant yn erbyn Moses ac yn erbyn Aaron,' fel pe buasant hwy yn euog o ladd y gwrthryfelwyr hyn; ennynodd digofaint yr Arglwydd yn eu herbyn, ac a fonfodd bla yn eu plith, fel y bu feirw o honynt bedair mil ar ddeg a saith cant, heblaw y rhai a fuant feirw yn achos Corah. Aaron 'a safodd rhwng y melw a'r byw; a'r pla a a attaliwyd.'

Er profi ei alwad i'r swydd oddiwrth yr Arglwydd, ac i rwystro ymrfael mwyach yn nghylch yr offeiriadaeth, Duw a'i cadarnhaodd i Aaron, trwy beri i'w wialen flaguro yn ddisymwth, a dwyn almonau ger bron y drugareddfa, pan oedd gwial y llwythau erall yn wywedig a diffwrth oll. Num. xvi. a xvii.—Pan ddaethant i Meribah, y mae Aaron a'i frawd Moses yn pechu yn erbyn Duw, trwy anhyderu arno am ddwfr i'r gynnulleidfa. Fel cerydd am hyn, ac i ddangos nad allai offeiriadaeth Aaron ddwyn dynion i mewn i'r etiffediaeth nefol, cafodd Aaron ei attal rhag myned i Ganaan. Ychydig cyn i Israel feddiannu y wlad, yn ol gorchymyn Duw, efe a seth i fyru i fynydd Hior; ac yno dyosgodd Moses ei wisgoedd sanctaidd oddiam dano, ac a'u gwisgodd am Eleazar ei fab; ac efe a fu farw yno, yn ddisymwth, yn 123 o'i oed, A. M. 2552. Ei feibion a'i frawd Moses a'i claddasant mewn ogof 'a holl Israel a alarasant am dano ddeg niwrnod ar hugain.' Num. xx. Deut. 10. 6.

'A dyosgodd Moses oddiam Aaron ei wisgoedd, ac a'u gwisgodd am Eleazar ei fab; a bu farw Aaron yno yn mhen y mynydd.' Num. 20. 28. Wrth orchymyn Duw i Moses, tebygol i Aaron wisgo ei wisgoedd godidog arch-offeiriadol am dano, ac iddo fyned yn y rhai hyny i ben y mynydd, lle y dyosgwyd ef o honynt, ac y gwisgwyd Eleazar â hwynt gan Moses. Gwedi hyny y bu Aaron farw yn y fan. Er iddo farw dan gerydd, eto, bu farw yn bechadur a gafodd drugaredd, a gobaith ac ernes o ogoniant, heb arswyd, tebygol, nac anewillysgarwch. Gorchwyd oedd hwn a roddwyd i Moses i'w wneuthur: a diammeu iddo effeithio ar ei deimladau yn dra bywiog; yn enwedig pan yr ystyr-iodd ei bechod a'i euogrwydd ei hun yn Meribah.—Er i'r Iesu farw, bu farw ac adgyfododd yn ei swydd. Ni roddodd, ac ni rydd byth, mo'i offeiriadaeth i arall. Y mae efe yn aros yn dragywydd, ac offeiriadaeth dragywyddol ganddo. Heb. 7. 24.

Cafodd Aaron ei anrhydeddu gan yr Arglwydd, trwy

roddi lle mawr iddo yn ei dŷ, tros agos i ddeugain mlynedd; ac yn hyny i fod yn gysgod mwyaf neillduol o neb o'r Messiah mawr oedd i ddyfod. Galwodd Duw ef a'i feibion i fod yn offeiriad yn ei dŷ hyd oni ddela i yr Arch-offeiriad mawr, Iesu Mab Duw. Hyd yn hyn, yr oedd y penau teuluoedd, tybygit, yn gweinyddu fel offeiriad. Nid oedd atalfar na neb i aberthu, mwy na rhyw ran arall o addoliad Duw, am a wyddom. Ond y mae yn naturiol i feddwl y byddai bob pen-teulu yn blaenori ar eu teuluoedd yn addoliad Duw; ac felly yn *aberthu* i'r Arglwydd, fel rhan o'r addoliad dwyfol. Nid oes hanes genym am addoliad yn cael ei roddi i Dduw heb hyny. 'Trwy ffydd yr offrymodd Abel i Dduw aberth rhagorach na Chain.' Yr oedd y ddau a'u haberthau ganddynt yn yr addoliad cyntaf hwn. Gelwir Melchisedec yn 'offeiriad i'r Duw goruchaf;' a hwn yw yr offeiriad cyntaf a elwir felly yn y Bibl. Diammeu ei fod yn y swydd oruchel hon trwy osodiad dwyfol; yr hyn a feddwlir trwy ei *urdd*, er nad oes genym ni hanes am ei urddiad. Yr oedd gwedi ei neillduo i'r swydd trwy awurdod dwyfol: yr hyn oedd, yr amser hwnw, yn beth newydd, a thra hynod yn y byd. Pa mer bell yr oedd yn adnabyddus ac yn dderbyniol yn ei swydd gan bobl yr oes hono, nid yw yr hanes yn rhoddi hysbysiad. Diammeu ei fod felly i lawer. Cafodd y duwion yr amser hwnw amlygrwydd ac addyg yn mherson Melchisedec, a'i swydd sanctaidd, am natur yr addewid yn Eden, a'r had addewedig, a'r gwaith a roddwyd iddo i'w gwblhau. Ond yr oedd offeiriadaeth Melchisedec yn aros yn ei berson ef yn *unigol*: nid oedd neb yn ei urdd i ar ei of. Yn hyn yr oedd yn cysgodi offeiriadaeth dragywyddol Crist, yn ei Berson ef ei hun yn unig. Ond pan oeddyd Aaron yn y swydd hon, yr oedd ei urdd i barhau yn ei deulu hyd ddyfodiad Crist; ac yr oedd y swydd i gael ei gwneini yn yr eglwys, fel cysgod parhaus trwy yr holl genedlaethau, hyd oni ddela Crist i'w gwneini yn ei Berson ei hun.—Geill ymddangos yn rhyfeld na buasai rhyw drefniad gwedi ei wneuthur tu ag at sefydlu yr offeiriadaeth mewn rhyw deulu arall, pe buasai teulu Aaron yn pallu ac yn darfod. Gadael y dygwyddiad hwn, heb ragofalu am dano, oedd yn rhoddi crededigaeth y grefydd Iuddewig i ddihibnu ar barhad y cangenau gwrrywaidd o'r teulu hwnw. Ni buasai un dyn o synwrodeb Moses, neu yn wir yn feddiannol o ddeall cyffredin, yn rhoddi ei ddeddfiad i ddihibnu ar y fath beth damweiniol ac annilys, heb fod yn gwbl ymwybyddus o'i ddechreuad dwyfol; yn enwedig wedi marwolaeth dau o bedwar mab Aaron, mewn modd disyfyd, o herwydd gweithred rhyfys yn ngweinyddiad eu swydd, yn y man y cysegrwyd hwy iddi, a hyny heb fod iddynt feibion. Num. 3. 4.

Yn wyneb llawer o amgylchiadau cyfyng, bu ymddygiad Aaron yn y swydd gyda llawer o wylder, addasrwydd, a ffyddlondeb. Ni chymerodd y swydd arno heb ei alw iddi gan Dduw. Heb. v.—Y mae barn Duw ar ei ddau fab ef, Nadab ac Abihu, am offrymu ger bron yr Arglwydd dân dweithr, yn dystiolaeth o blaid manylrwydd gwyllyadwrs Aaron ei hun: ymddygodd dan y brofedigaeth danlyd hono yn addas i offeiriad Duw. 'A thewi a wnaeth Aaron,' יֵרֵא *llynyddu* a wnaeth Aaron. Lef. 10. 3. Yn yr achos gofodus hwn, cafodd Aaron ei gynnal yn rhyfedd iawn, ac ymddygodd yn addas i sant yr Arglwydd, ac arch-offeiriad Duw. Yr oedd ei holl deimladau dynol yn dyoddef arteithiau i'r graddau mwyaf oddiwrth yr ergyd annysgwyllyadwrs a galurus hwn. Ei feibion ei hun—ei feibion hynaf—ei feibion newydd eu cysegru i'r fath swydd oruchel ac anrhydeddus, am ba rai yr oedd yn cynnwys y gobaith mwyaf cysurus—gwedi eu tōri ymaith yn ddisymwth gan farn Duw am bechod rhyfygus, heb amser i edifeirwch, yn gyhoeddus, fel rhybudd i eraill hyd ddiw-

edd amser! Yr oedd pob meddwl am danynt fel saeth yn ei galon. O fod yn profi y teimladau mwyafr hyfrydion yn cydfrydio, y mae wedi ei feddiannu ar unwaith â'r locsion, yr ing, a'r cyfyngder mwyafr; etto, 'tewi a wnaeth Aaron!'—dim grwgnach—dim achwyn—ond ymostwg, tewi, parchu, ac addoli. Diammen iddo gofio ar yr achos hwn am y llo aur, a rhyfodd amynedd yr Arglwydd tu ag ato, gyda gos-tyngeddwrdd a diolchgarweh. Gen. 18. 25. 1 Sam. 9. 18. Job 1. 20, 21. a 2. 10. Ps. 39. 2. a 48. 10. Esa. 39. 8. Mat. 10 37.

Y mae golwg ardderchog ar Aaron pan y safodd rhwng y meirw a'r byw, â'i thuser yn ei law, i attal y pla oedd yn difa y gynnullleidda. Dangosodd ei hun, yn yr achos hwn, yn odidog ac yn ardderchog, o ran ei ffydd, ei wroldeb, a'i gariad at y bobl, yn *rhedeg*, yn ei hen ddyddiau, heb ystyried y canlyniadau, i ganol cynnullleidda gyffrous, gynddeiriog, a phia dfa-ystriol yn eu hysu; ac yn sefyll rhwng y meirw a'r byw, â'i thuser ganddo, ac yn attal y pla. Safodd rhwng pechaduriaid euog a digofaint dwyfol. Cysgod o awyddfryd yr Arglwydd Iesu yn dyfod o fynwes ei Dad, i sefyll rhwng Duw a dynion; i ddyddoddef digofaint y naill, ac i achub y lleill, ac i eirioi dros y troseddwy. Y pla a attaliwyd! Num. 16. 48, 49. Ioan 11. 49. 1 Thea. 1. 10. 1 Tim. 2. 5, 6. Heb. 7. 25. Iago 5. 16. 1 Ioan 5. 15.

Pan gynhenodd Corah a'i gyfeillion wrth yr anrhydedd a roddasai Duw arno, yr Arglwydd a'i cadarnhaodd yn ei swydd, trwy beri i'w wialen flaguro ger bron y drugareddfa, a dwyn ffrwythau ac almonau, tra yr oedd gwial y llwythau eraill yn ddiffwrwyth oll, ac yn wywedig. Yr oedd hyn, diammen, yn cysgodi y ffrwythau sydd yn dyfod oddiwrth offeiriadaeth Crist. Rhoddwyd gwialen Aaron ger bron y dystiolaeth, a'i holl flagur, blodau ac almonau; felly y mae Crist ger bron Duw tros ei bobl, yn holl gyflawnder a rhinwedd anfeidrol ei swydd. Un wedi ei amgylchynu â gwendid oedd Aaron, ac yn rhaid iddo offrymu dros ei bechodau ei hun: gwnaed ef yn offeiriad trwy nerth gorehymyn cnawdol; lluddiwyd ef hefyd gan farwolaeth i barhau yn ei swydd, ac nis gallasai ei aberthau berffeithio yr addolydd, trwy dynu ymaith bechod, a glanhau y gydwybod: ond y mae Iesu yn ei swydd trwy *hw*; yn ei Berson yn ddi-ddrwyg, dihalog, a didoledig oddiwrth bechaduriaid; tynodd ymaith bechod trwy ei aberthu ei hun un-waith; aeth i mewn i'r cysegr trwy ei waed ei hun, ac a esteddodd ar ddeheulaw y Mawredd, yn byw bob amser i eirioi dros y rhai sydd yn dyfod at Dduw trwyddo. Wele, un mwy nag Aaron yma! Edrych GWIALEN, OFFEIRIAD.

AARONIAID, hiliogaeth Aaron. Yr oeddnynt mor llosg a bod tair ar ddeg o ddinasoedd yn cael eu rhoddi iddynt allan o lwyth Judah, Simeon, a Benjamin. 1 Cron. 12. 27. a 6. 54, 60. Jos. 21. 13, 18.

ABADON, *Heb.* אבדון *Gr.* Ἀπολλων, APOLYON, [*dinystr* neu *dinystrydd*] brenin y locustiaid gwledigaethol yn Dat. 9. 11. Mae yr ysgrifenywyr mwyafr dysgedig a deallus yn amrywio yn fawr yn eu meddyliau am gymhwysiad gwledigaethol y locustiaid a'u brenin, dan y pummed udgorn. Mr. J. Mede ac Esgob Newton a farnant mai y Sarceniaid a feddylir wrthynt, ac wrth eu brenin y meddylir Mahomet, a'r Caliphs ar ei ol. Ond barna Vitringa fod y darluniad yn fwy addas i'r Gothiaid dan Alaric, ac Ataulphus ei frawd yn nghyfraith, y rhai a boenasant yn ddy-chrynlyd drigollion Rhufain a gwlad yr Ital. Edrych ANGERIST, LOCUSTIAID, RHUFAIN. Gwel hefyd, Mede, Esgob Newton, a Vitringa yn loc.

ABAGTHA, אבגתה [*tad y goimoryf*] un o ystaf-allyddion y brenin Ahasuerus. Esther 1. 10.

ABANA, אבנא [*caregog*] un o afonydd Damascus. Tybiodd Naaman ei bod hi crystal, os nad gwell, na'r Iorddonen, i lanhau ei wahan-glywf. Mae yn rhedeg i'r deheu-orllewin, ar hwyd gwastadedd hyfryd ynghylch dau cant o filliroedd, i fôr mawr y Canoldir. 2 Bren. 5. 13. Rdr. PHARPAR.

ABARIM, אברים [*mynediadau*] enw cyffredin ar ochrau y mynyddoedd cribog, o du y dwyrain i'r Iorddonen. Cyrhaeddent hyd derfynau y Reubeniaid a'r Moabiaid. Tebygol iddynt gael yr enw hwn oddiwrth y mynediadau, neu y ffordd trwyddynt. Enwau y mynyddoedd hyny yw, Pisga, Nebo, Peor, &c. Oddi yma y gwelodd Moses wlad Canaan ychydig cyn ei farw. Deut. 32. 49.

ABBA, *Heb.* אב *Syr.* אבא [*tad*] 'Abba, Dad: lleff plentyn, yn meddiannu ysbryd plentyn, yn dangos parch, anwyldra, a hyfira mabaidd. Nid oedd yn gyfreithlawn i gaethwas arferyd y gair Abba wrth lefaru wrth feistr y teulu yr oedd efe yn perthyn iddo, neu y gair cyfatebol Imma wrth y feistres. Gwel Selden. de Succ, in *Bona Def.*, cap. iv.—Mae y gair yn Hebraeg ac yn Groeg; y mae yn cael ei arferyd gan Grist, fel y cyntaf-anedig yn mhlith brodyr lawer (Marc 14. 36.) a chan yr holl blant mabwysiadol, Iuddeuon a Chenedloedd. Y maent oll yn un teulu, a Duw yn Nghrist mor agos Tad i'r naill a'r llall; y maent yn un corph, a'r un Ysbryd ynddynt oll. Rhuf. 8. 15. Gal. 4. 6. Eph. 2. 19. a 3. 15. Yr Ysbryd Glân, fel Ysbryd mabwysiad, sydd yn eu cynhyrfu ac yn eu cynnorthwyo i lefain mewn taer weddi ddiabid, *Abba, Dad*. Mae yr Ysbryd hwn yn y Mab yn gyntaf, o ran ei ddynoliaeth: am hyny y mae yn cael ei alw, 'Ysbryd ei Fab.' Gal. 4. 6. O hono ef, a thrwy undeb a pherthynas âg ef, y mae yn cael ei roddi i'r holl deulu. 'O herwydd eich bod yn feibion, yr anfonodd Duw Ysbryd ei Fab i'ch calonau chwi,' &c.; yr un Ysbryd sydd ynddynt hwy ag yn Nghrist, a'r un yw ei lef, sef, Abba, Dad. Er y gall rhagrithiwr ddywedyd y geiriau, ond ni chafodd un rhagrithiwr erioed *Ysbryd y Mab* yn ei galon, yn lefain, Abba, Dad. Ni wyddai Adda yn mharadwys, ac nis gwyr angellon y nefoedd, ddim am yr ysbryd hwn: canys, er eu bod hwy yn eu creadigaeth yn cael eu galw yn feibion Duw, ac Adda yn fab Duw, o ran eu dibyniad fel creaduriaid, ar Dduw, ei ddelw arnynt, a'u hagoerwydd iddo; er hyny nis gwyddant ddim am y fraint oruchel o fabwysiad, undeb a pherthynas nelliduoal â Christ, fel Mab Duw, a'r ysbryd cyfatebol i'r fraint oddiog hon. Edrych MABWYSIAD.

ABDA, tad Adoniram. 1 Bren. 4. 6.

ABDI, אבדי [*fy ngwas*] tad Ciel. 2 Cron. 29. 12.

ABDIEL, אבדיאל [*gwas Duw*] mae Guni, o lwyth Gad. 1 Cron. 5. 15. Tad Selemiah. Jer. 36. 26.

ABDON, אבדון [*gwas barn*] 1. Mab Hilel y Pira-thoniaid, yr hwn a farnodd Israel ar ol Elon, dros wlyd mlynedd. Barn. 12. 13, &c.—2. Mab Micah. 2 Cron. 34. 20.—3. Enw dinas. Jos. 21. 30.—Yr oedd eraill o'r enw. 1 Cron. 8. 23. a 9. 36.

ABEDNEGO, אבדנעגו [*gwas Nego*, neu *oleuni*.] 1. Un o'r lanclau a fwrwyd i'r fwrn barn. Dan. 3. 26.—2. Mab Hilel, barnwr Israel. Barn. 12. 13.—3. Mab Micah. Edr. SADRACH.

ABEL, אבל [*gwagedd, tartih*] eraill a farnant ei darddiad o'r gair HEBAL yn Arabaeg, yn arwyddo *marwolaeth anamserol*, a galar ei fam o'r achos. Gwel y Dr. Kennicot, *Dissert.* II. All fab Adda ac Efa, a brawd Cain. Oddiwrth ddull yr ymadrodd yn Genesis 4. 1, 2. yr hwn sydd yn dywedyd i Efa *esgor*

ond gwaed *aberth* oedd gwaed Crist: oblegid hyny, 'y mae i ni brynedigaeth trwy ei waed ef, sef maddeuant pechodau.' Eph. 1. 7. Edrych **ABERTH, CAIN**, **GWAED**.

ABEL.—'Maen mawr Abel:' yr hwn a elwid hefyd **Maes Josua**. Lle yn agos i Bethselem, a alwyd felly mewn cofnodwriaeth am alar yr Hebreaid am eu cyfeillion a laddesid am edrych i mewn i'r arch. Ymddengys hefyd fod maen mawr wedi ei godi er cofnodwriaeth am y tro galarus hwn. 1 Sam. 6. 18, 19.

ABEL—BETHMAACA, [*galar i dŷ Maaca*] dinas gadarn oedd yn sefyll ar gyfer mynydd Libanus. Y ddinas hon a waredwyd trwy gyngor gwraig ddoeth i dori pen Seba mab Bieiri (yr hwn oedd yn ymguddio ynddi) a'i dafnu dros y mur i Joab; felly y cafodd y ddinas lonydd. 2 Sam. 20. 14.

ABEL—MAIM, [*galar y dyfroedd*] dinas. 2 Cron. 16. 4.

ABEL—MEHOLAH, [*galar, gwendid, neu af-tychyd*] dinas oedd yn sefyll o du y gorllewin i'r Iorddonen. 1 Bren. 19. 16. Yn agos i'r fan yma y cafodd Gedeon fuddugoliaeth ar ei elynion: Barn. 7. 22. ond ei hanrhydedd penaf ydoedd fod Eliseus y prophwyd wedi hod yn byw ynddi. 1 Bren. 19. 16.

ABEL—MISRAIM, [*galar yr Aiphitiaid*] yma y galarwyd uwch ben corph Jacob. Y lle hwn a elwid gynt, 'llawr-dyrnu Atad.' Gen. 50. 11.

ABER—OEDD, אבר, [*ffynon*] neu עבר [*myned heibio*] 1. Ffrwd, ffrwd fechan; cyd-ffrwd; cwmp neu fynediad afon fechan i un fwy, neu i'r môr; porth-ladd. Gen. 26. 15. 2 Sam. 17. 20. 2 Cron. 32. 30. Amryw ddinasoedd yn sefyll wrth gwmp neu fynediad afonydd, a gawsant eu henwau oddiwrth y gair hwn; megys *Aberystwyth*, sef cwmp yr afon *Ystwyth*; *Aberffraw*, sef cwmp yr afon *Ffraw*, lle yn benaf y trigai tywysogion Gwynedd.—2. Yn gyffelybiaethol, aberoedd a arwyddant helaethrwydd: 'ffrydiau ac aberoedd o fêl ac ymenyn'; sef helaethrwydd parhaol o bethau gwyach a moethus. Job 20. 17.

ABERTH—AU, (a-perth) Heb. אבר [*lladd*] Gr. *Suaia*, *lladd yn froyd*, Luc 15. 23, 27. Act. 10. 13. a 11. 7. ond yn fwyaf cyffredinol, *lladd i'w aberthu*. Yr oedd aberthu, neu ladd anifeiliaid yn aberthau i'r Arglwydd, yn arferiad crefyddol yn yr eglwys yn mhllith gwir addolwyr Duw, er pan y mae genym hanes am addoliad yn y Bibl; ac, am hyny, diammeu ei fod yn arferiad o osodiad dwyfol, ac i Adda aberthu yn dra buan ar ol y cwmp. Yn addoliad Cain ac Abel, y mae Abel yn dwyn 'o flaen-ffrwyth ei ddefaid, ac o'u brasler hwynt, yn offrrwm i'r Arglwydd.' Gen. 4. 4. Nid annhebyg mai crwyn yr anifeiliaid a aberthwyd i'r Arglwydd, trwy ei orchymyn, oedd y crwyn y gwnaed peisau o honoynt i Adda ac Rfa yn mharedwys. Y mae yn anhawdd amgyffred pa fodd y daeth yr arferiad o aberthau mor foreu ac mor gyffredin, i gymeryd lle yn mhllith pawb, fel moddion i beddych y Duwdod, os na farwn fod hyny yn rhan o'r dadguddiad dwyfol i Adda, yn fuan ar ol iddo dros-eddu. Ond os gorchymynodd Duw i Adda, wedi ei gwmp, i dywallt gwaed anifeiliaid dinied, ac i ddifa rhan, neu y cwbl, o'u cyrph, trwy dân, i ddangos y gospedigaeth haeddianol am bechod, ac i rag-ddangos dyoddefiaidau hâd y wraig, addawedig; y mae y ddefod yn ymddangos yn gwbl addas ac addysgiadol. 'Trwy ffydd yr offrrymodd Abel i Dduw aberth rhagorach na Chain.' Heb. 11. 4. Os trwy ffydd, yna yr oedd yn rhaid bod rhag-ddadguddiad dwyfol yn nghylch y mater, fel sylfaen ffydd, wedi ei roddi. Mae nodi y gwahaniaeth rhwng creaduriaid glân ac aflan, cyn y diluw, yn amlygu, hefyd, fod rhyw ddadguddiad dwyfol, yn yr achos hwn, yn foreu iawn.

Nid oes genym gyfarwyddiadau, wedi eu rhoddi am y dull a'r modd o aberthu, nes y gosodwyd i fynu holl drefniadau cysgodol Moses, wrth Sinai. Cyn hyn, tebygol, fod pob un wedi ei adael i'w ryddid ei hun, i aberthu yn y man a'r dull a'r ddeuwai. Yn gyffredinol, ymddengys fod yr anrhydedd o aberthu, yn perthynnu, neu yn cael ei roddi, i'r hynafiaid, i benau teuluoedd, i dywysogion, neu i ryw un yn blaenori mewn rhinwedd a duwlodeb. Ond, wedi hyny, cyfyngwyd hyn i deulu Aaron yn unig, a'r lle i fod ar yr allor fawr yn Jerusalem, wedi adellau y deml yno gan Solomon; a chyn hyny ar yr allor bres wrth ddrws y babel. Yr oedd amrywiol fath o aberthau, yn ol trefniadau Moses—megys *aberth hedd*, *aberth diolch*, *aberth dros gamwedd*, &c. Yr oedd aberth boreuol am naw o'r gloch, a phrydnawnol am dri o'r gloch bob dydd. Yn gyffredinol, yr oedd surdoes a mêl yn waharddedig yn eu holl offrrymau a'u haberthau; ond yr oedd halen yn orchymynedig; 'offryma halen ar bob offrrwm i ti.' Lev. 2. 11, 13. Ond gan y bydd achlysuron, dan eiriau eraill, i ymhelaethu ar amrywiol bethau a defodau perthynol i'r aberthau, ni chwanegaf yn bresennol, ond yn unig sylwi eu bod oll yn cyfeirio at Grist, ac yn gysgodol o hono, 'yr hwn a roddodd ei hun drosom ni, yn offrrwm ac yn aberth i Dduw o arogl peraidd.' Eph. 5. 2. Heb. 9. 26. a 10. 12, 14.

Rhoddodd Crist ben ar yr holl aberthau cysgodol, trwy aberthu ei hun; ac a eisteddodd yn dragwydd ar ddeheulaw Duw: 'Canys âg un offrrwm y perffeiathiodd efe yn dragwyddol y rhai sydd wedi eu sancteiddio.' Yr oedd mwy o rinwedd yn ei aberth ef, nag oedd o ddrwg yn holl bechodau y rhai a sancteiddir. Mae ei waed â digonol werth ynddo i lanhau oddiwrth bob pechod, a pherffeiathio yn dragwyddol y rhai a gredant ynddo. 1 Ioan. 1. 7, 8, 9. Mae mawredd y gwaith a wnaeth, sef tynu ymaith bechodau y byd (Ioan. 1. 29.) yn dangos mawredd ac anfeidrol werth ei aberth. Y mae gwerth yr aberth hwn yn tarddu, yn

1. *Oddiwrth sawredd anfeidrol y Person oedd yn aberth, sef Crist Iesu*.—'Trwy yr Ysbryd dragwyddol a'i hoffrymodd ei hun yn eiddaf i Dduw—'a'r Arglwydd a aroglodd arogl esmwyth,' neu beraidd. Gen. 8. 21. Heb. 9. 14. Yr oedd y Person â dwyfol fawredd, yn ganlynol, âg anfeidrol werth ynddo.—Yr oedd yn ei Berson ei hun yn anfeidrol fwy, a mwy ei werth na'r holl bersonau a achubir yn nghyd. Nid rhan o hono oedd yr *aberth*; nid ei gorph, nid ei enaid yn unig, ond ei *human*—sef Crist Iesu, yn ei Berson, yn gyflawn, yn Dduw ac yn ddyn, a roddodd ei hun drosom ni, yn offrrwm ac yn *aberth* i Dduw. Yn y golgygiadau hyn y mae gwerth yr *aberth* yn ymddangos yn anfeidrol tu hwnt i bob peth a fedrwn ni ei feddwl. Nid oes ond deall anfeidrol a all amgyffred ei fawredd a chyfrif ei werth. Nid yw cymaint o fydoedd ag a ddichon Duw eu gwneuthur, a'r rhai hyny wedi eu llenwi â'r creaduriaid mwyaf gogoneddus a ddichen eu gwneuthur, ond dim, a llai na dim, mewn cymharueth iddo. Nis gellir dywyd mwy am dano na dywedyd, 'iddo ymddangos unwaith i ddileu pechod, trwy ei aberthu ei hun.' Heb. 9. 26. Heb. CNAWD.

2. *Mawredd ei gariad a'i ewillysgaroch yn y gwaith*.—Nis gallasai fod yn aberth, oni buasai iddo roddi ei hun i fynu. Yr oedd ganddo y peth nad yw gan un creadur, sef awdurdod ar ei fywyd ei hun. 'Nid oes neb (medd efe) yn ei dwyn oddi arnaf fi; ond nyfi sydd yn ei dodi hi i lawr o honof fy hun. Y mae genyf feddiant i'w dodi hi i lawr, ac y mae genyf feddiant i'w chymeryd hi drachefn.' Ioan 10. 18.—*ἐξουσιαν ἔχω*, y mae genyf gwbl feddiant o fy einioes; am hyny y mae genyf awdurdod i'w dodi hi i lawr. Nid *gallu* ydyw arwyddoedd y gair, ond *awdurdod*. Y mae gan bob dyn allu i'w ladd ei hun,

ond nid oes ganddo *awdurdod*: nid efe blaen ei fywyd ei hun, ond Duw; ond yr oedd gan Grist awdurdod ar ei fywyd ei hun. Gwel *Musculus in loc.* Mae ewyllysgarwch gwr yn rhoddi, yn chwaneu gan werth y peth a roddir. Rhoddodd Crist ei hun a'i holl galon, gyd âg anfeidrol ewyllysgarwch. Yr oedd ewyllys anfeidrol Person anfeidrol, yn gwbl yn y rhodd. Yr oedd ei ewyllys yn aberthu ei hun yn cyfateb i'w gariad i allat ag ongoniat Duw ac iechydriaeth ei bobl; ac yr oedd y cariad hwnw heb un mesur na therfyn iddo; gogyfuwch a'r Person oedd yn caru. Eph. 3. 18, 19. Ymddangosodd yr ewyllysgarwch hwn, yn nhrefnolad y cyfammod tragwyddol, pan y rhoddodd ei hun o'i wir fodd, yn yr arfaeth; yn ei ddyoddefiadau yn y cnawd; yn ei holl fywyd; yn enwedigol yn ymdrech difrifol y natur ddyonol yn yr ardd. Nid ymddangosodd ei ewyllysgarwch eribed yn fwy nag yn yr awr dywyll dymhestlog hōno, pan y dechreuodd efe soddi i holl ddyfnderoedd dirfawr dyoddefiadau dialeddol. Ps. 40. 6, 7, 8. Diar. 8. 23, &c. Esa. 59. 12. Ioan 18. 11. Luc 12. 50. Col. 2. 15. Ni wnaethai ei ddyoddefiadau heb ei ewyllysgarwch, mwy na'i ewyllysgarwch heb ei ddyoddefiadau, ddim ein hachub. Pe rhoddai dya ei gorph i'w losgi, heb fod ganddo gariad, nid yw ddim; felly, ni buasai dyoddefiadau Crist ddim yn *aberth*—ddim yn *tason*, heb eu bod yn ewyllysgar. Ond felly yr oedd; yn wyneb ei ddyoddefiadau mwyaf, gwaeddodd, gyd âg anfeidrol foddlonrwydd, 'O Dad, gogonedda dy enw!' Ioan 12. 28.

3. *Mauredd ei ddyoddefiadau.*—Ni bu, ac ni bydd byth, ofid y fath a'i ofid ef. Os chwiliwch holl ddyfnderoedd uffern, gwlad y poenau mawrion, nid oes yno neb yn yfed ond ei gwpanaid ei hun; ond yfodd Crist gwpaneidiau millynau dirifedi, i gyd ar unwaith. Dyoddefodd eu mellidith hwynt oll i gyd ar unwaith, ac a welodd y pen draw iddi; canys efe a'u '*llygyr brymodd* (*εἰς ἡγοασεν*) oddiwrth fellidith y ddeddf, gan ei wneuthur yn fellidith drostynt.' Gal. 3. 13. Bu mewn mwy o uffern, os nad o ran lle, etto o ran dyoddefiadau, nag y bydd neb arall byth ynddi. Pwy a all amgyffred ei ddyoddefiadau, pan ddechreuodd ymfodio a thristau yn ddirfawr, ac a ddywedodd, 'Y mae fy enaid yn atherist hyd anghu,' neu yn *athrist anghuol*. Marc 14. 33, 34.

4. *Ei allu dwyfol i sefyll dan ei ddyoddefiadau anfeidrol.*—Peth rhyfedd na fusasai y natur ddyonol wedi soddi yn dragwyddol dan y fath ddyoddefiadau; ond trwy ei hundeb a'r Person dwyfol, a thrwy nerthol weithrediad yr Ysbryd Glân, cynnalwyd, codwyd, a dychafwyd hi, ac y mae yn uchel iawn. Esa. 42. 1. a 52. 12. Yr oedd nid yn unig yn amhosibl ei orchfygu; ond yr oedd yn amhosibl ei *attal* gan ofidiau anghu. Act. 2. 24. Yr oedd y fath nerth ynddo, fel yr oedd yn abl dyoddef, mewn ychydig oriau, a myned trwyddynt yn drwyadl, yr hyn a fusasai yr holl fillynanu y cadwedigion yn eu dyoddef dros byth, ac heb weld ddiwed arnynt.

Wrth ystyried y pethau hyn, gallwn gael ychydig olwg ar werth ei aberth. Rhoddodd yr un aberth hwn derfyn tragwyddol ar yr holl aberthau eraill, fel iawn am bechod. Wedi cael hwn, y mae Duw yn dywedyd, 'Na chwaneuwch ddwyn offrwm ofer: arogl-darth gydd ffridd genyf,' &c. Esa. 1. 12, 13, &c. Er nad ydym i aberthu i wneuthur iawn am bechod, etto, mae yn gymhwys, yn ddyladwy, ac yn ofynol i ni aberthu moliant i'r hwn a wnaeth iawn; i aberthu ein hunain, ein cyrph, ein heneidiau, a'n meddiannau, yn gwbl i'w wasanaeth, dros byth. Ps. 50. 23. Diar. 3. 9. Hos. 14. 2. Rhuf. 12. 1, 2. Heb. 13. 13.

ABEZ, אֲבֵז [*עץ*] dinas o fewn terfynau llywyth Issachar.' Jos. 19. 20.

ABIAH, אֲבִיחַ [*עץ* *Arglwydd yw fy nhad*] 1. Mab Samuel. Efe oedd ddrwg yn ngolwg ar Arglwydd,

am gymeryd gwobr er mwyn gwyro barn. 1 Sam. 8. 2. 1 Cron. 6. 28.—2. Mab Jeroboam, yr hwn yn unig a gafodd ras o'i deulu. Yr hwn hefyd a fu farw yn ol gair y prophwyd, a bu galar mawr am dano. 1 Bren. 14. 1, 18.—3. Gwraig Abaz, mam y brenin Hezeciah; y mae rhai yn meddwl ei bod yn ferch i Zechariah, yr arch-offeiriad, yr hwn a laddodd y brenin Joas. 2 Cron. 29. 1.—4. Mab Rehoboam, a Michaiah merch Uriel o Gibeath. Efe a ryfelodd a Jeroboam brenin Israel, ac a laddodd mewn ymladdfa bum can mil o wyr Israel. Yr oedd pedwar can mil gan Abiah o wyr grymws, ond yr oedd wyth can mil gan Jeroboam. Tra bu Abiah yn adrodd ddaed oedd ei achos wrth Israel, a phechaduruswydd eu hymddygiad hwythau, mae Jeroboam yn perl gosod cynllwyn, ac yn dyfod o'u hol hwynt, fel yr oedd y rhyfel yn mlaen ac yn ol, ac Abiah a'i fyddin yn yr enbydrwydd mwyaf. Yn y cyfyngder hwn, gwaeddasant ar yr Arglwydd, a'r offeiriad a leisiasant mewn udgyrn. A phan waeddodd gwrj Judah, Duw a darawodd Jeroboam a'i fyddin o flaen Abiah a Judah, a hwy a orchfygwyd a lladdfa fawr. 2 Cron. 13. 13—18. Ni theyrnasodd ond tair blynedd. Yr oedd ganddo 14 o wragedd, o bu iddo 22 o feibion, a 16 o ferched.—5. Offeiriad a phen-aeth yr wythfed dosparth yn ngwasanaeth y deml. Yr oedd Zechariah, tad Ioan Feddydiwr, o'r dosparth hwn. 1 Cron. 24. 10. Luc 1. 5.

ABIALBON, אֲבִיאלבון [*tad synuwyrol*] un o ged-yrn Dafydd. 2 Sam. 23. 31. Gelwir ef hefyd Abiel. 2 Cron. 21. 32.

ABIATHAR, אֲבִיָּתָר [*tad rhagorol*] y degfed arch-offeiriad, a'r pedwerydd o lin Eli. Ffodd ymait rhag ofu Saul, at Dafydd a'i wyr; a Dafydd a ymofynnodd a'r Arglwydd trwyddo ef. 1 Sam. xxii. Tybir mai efe a raddodd y bara gosod i Dafydd pan oedd newyn arno. Marc 2. 26. Wrth ystyried yr ysgrythyrau yn fanwl, ni welaf un ffordd esmwyth i gysoni yr hanes yn 1 Sam. 21. 6. a Marc 2. 26. ond trwy faru mai Abiathar tad Ahimelech, ac nid ei *fab* a feddylir yn Marc. Mae Ahimelech yn capl ei alw yn *fab* Abiathar yn mhob man arall ond yn yr hanes yn 1 Sam. xxii. a Sadoc yn cael ei alw yn *fab* Ahitub. 1 Sam. 22. 18. Hwyraeth fod Abiathar, yr amser hwnw yn hen, a bod Ahimelech, neu Abimelech, yn gwneid yn ei le. Ar ol marwolaeth Abiathar, tad Ahimelech, daeth ei *fab*, Ahimelech i'r swydd; ac Abiathar, mab Ahimelech, ar ei ol yntau, yr hwn a ddiswyddwyd gan Solomon, am ei ymlyniad wrth Adoniah yn ei fradwrfaeth. Mae rhai yn cyfieithu '*dan* Abiathar,' yn '*hanes* Abiathar,' neu yn y dosparth hwnw o'i hanesfaeth sanetaidd y mae Abiathar y person mwyaf hynodol ynddo, ac o herwydd hyn y elwir wrth ei enw. Gwel Macknight a Calmet.

ABIAM, [*tad y moroedd*] un o frennoedd Judah, mab Rehoboam, ac wr Solomon, yr hwn a deyrnasodd yn annuwiol, dair blynedd, yn Jerusalem. 1 Bren. 14. 31. a 15. 1, 7.

ABIB, אֲבִיב [*tywysen fawr, neu ffrwyth addfed*] y seithfed mis o'r flwyddyn Iuddewig. Yr oedd hwn yn cynnwys ynddo ddeng niwrnod ar hugain, yn cyfateb i'n lleuad Fawrth ni. Yn nghanol y mis hwn y byddai yr Iuddewon yn dechreu ar eu cynauaf. Ar y degfed dydd o hono y cymerwyd yr oen pase, a'r pedwerydd ar ddeg y bwytasant y pase. Exod. xii, xiii. Ar y pymthegfed dydd y casgient ysgub blaen-ffrwyth eu haid, a'r unfed ar bymtheg yr offrymth hi. Lef. 23. 6, 11. Yn y mis hwn yr offrymmodd Iesu ei hun; fel blaen-ffrwyth o gynauaf mawr, llafur ei enaid. Ioan 11. 28.

ABIDA, אֲבִידָא [*tad gwybodaeth*] mab Midian, ac wyr Abraham. Gen. 25. 4.

ABIDAN, אבִּידָן [*tad bars*] tywysog y Benjaminiaid. Num. 1. 11.

ABIEL, אבִּיֵאל [*fy nhad y Duw*] tad Cis a Ner, a thaid Saul, brenin cyntaf Israel. 1 Sam. 9. 1. Un arall o'r enw. 1 Cron. 11. 32.

ABIEZER, אבִּיֵעֶזֶר [*fy nhad y fy nghymhorth*] 1. Un o lwyth Manasseh. Jos. 17. 2. Barn. 6. 34.—2. Un o gedyrn Dafydd, o dref Anathoth. 2 Sam. 23. 27.

ABIGAIL, אבִּיגַיִל [*llawenydd y tad*] 1. Chwaer Dafydd, a gwraig Jether. 1 Cron. 2. 17.—2. Gwraig Nabal. Yr oedd hon yn wraig synwryol a doeth iawn; ond, er hynny, priododd y gloddestwr cyfoethog Nabal. Pan glywodd fod dinystr yn dyfod am ben ei gwr a'i theulu, aeth i gyfarfod Dafydd, a gwelion ac ag anrhegion mawrion. Adroddodd ei hachos o'i flaen mor byllog, synwryol, a doeth, fel y dyhuddwyd ei lid; a hi a gafodd ffafur yn ei olwg. Dychwelodd i fynegi i'w gwr y perygl yr oeddnt wedi bod ynddo trwy ei ymfyrdwydd, a'r modd yr oedd hi wedi rhagflaenu yr afwydd. Pan fynegodd hi iddo, aeth y peth fel saeth trwy ei galon; ac yn nghylch pen y dengniwrnod efe a fu farw. Cyn pen hir wedi hyn hi a briododd Dafydd. 1 Sam. xxv.

ABIHAEL, אבִּיהֵאֵל [*tad cadernid*] 1. All fab Huri, a thad Michael, Mesulam, &c. 1 Cron. 5. 13, 14.—2. Y mae amryw eraill hefyd o'r un enw. Num. 3. 35.—3. Tad Esther. Esther 2. 15.—4. Merch Eliab, mab Jesse. 2 Cron. 11. 18.

ABIHU, אבִּיהוּ [*efe yw fy nhad*] mab Aaron. Exod. 6. 23. Lef. 10. 1. Edr. AARON.

ABILENE, talaeth rhwng mynydd Libanus ac Antilibanus, ar yr afon Chrysorrhoeas, ar yr hon yr oedd Lysanias yn detrach dan ymerawdwr Rhufain. Luc 3. 1.

ABIMAEI, אבִּימֵאֵל [*tad anfoneidig oddiworth Duw*] mab Jotam, mab Heber. Gen. 10. 28. Preswylodd ef a'i hillogaeth yn Arabia, tebygol.

ABIMELECH, אבִּימֵלֵךְ [*fy nhad sydd frenin*] 1. Brenin y Philistiaid, yr hwn oedd yn trigo yn Gerar. Pan welodd degwch pryd Sarah, syrthiodd mewn cariad mawr a hi; ac wedi iddo glywed gan Abraham mai ef chwaer ef ydoedd, dygodd hi i'w dy, ar feddwl ei phriodi. Ni oddefodd Duw iddo gyd-orwedd â hi, eithr a'i rhagrybuddiodd ef mewn breuddwyd yn ei chylch. Tranoeth dychwelodd â Sarah at Abraham, gan ei rybuddio am y twyll a wnaethai; er hynny yn rhoddi iddo anrhegion mawrion. Abraham a weddiodd ar Dduw, a Duw a iachodd Abimelech a'i wraig, a'i forwynion; a hwy a blantasant; o herwydd yr Arglywydd a gapasai ar bob croth yn nhŷ Abimelech, o achos Sarah gwraig Abraham. Gen. xx.—2. Un arall o'r enw, mab i'r cyntaf, fel y tybir; yr hwn hefyd a geryddodd Isaac am wadu ei wraig. Adnewyddodd y cyfammod a wnaethai ei dad ag Abraham. Gen. xxvi.—3. Mab Gedeon o'i ordderch-wraig; dyn drygionus iawn, a gwaeddyd erechyll. I'r dyben iddo gael ffurdd rydd i'r orsedd, i lywodraethu Israel, laddodd ddeg a thringain o'i frodyr. Gwraig o ben y tŵr yn Thebez (yr hwn yr oedd efe yn ymosod yn ei erbyn) a daflodd ddarn o faen melin ar ei ben, ac a ddrylliodd ei benglog, fel y dymunodd ar gludydd ei arfau ei orphen, rhag i'r gair fyned allan, mai gwraig a'i laddodd. Barn. ix.—4. Mab Abiathar, yr hwn oddd un o'r offeiriad yn amser Dafydd. 1 Cron. 18. 16.

ABINADAB, אבִּינָדָב [*tad adduned*] 1. Un o drigolion Criath-jearim, yn nhŷ yr hwn y bu arch yr Arglywydd ddyddian lawer, a sancteiddwyd Eleazar ei

fab i'w chadw. Efe oedd tad Uzah ac Ahio. 1 Sam. 7. 1. 2 Sam. 6. 3.—2. All fab Jesse; tad, tebygol, i un o dywysogion Solomon, yr hwn a briododd Taphath, merch Solomon. 1 Bren. 4. 11. Edrych TAPHATH.

ABIRAM, אבִּירָם [*tad goruchel*] 1. Mab Eliab. Efe a Dathan a Chorah a wrthryfasant yn erbyn Moses ac Aaron am yr awurdod a roddasai Duw iddynt; am hynny, efe a'i holl deulu, a'r hyn oll a feddent, a lyncodd y ddaear, a disgynasant i uffern. Num. 16. 17, 33.—2. Mab hynaf Hiel y Betheliad. Collodd ei fywyd pan oedd ei dad yn sylfaenu muriau Jericho. 1 Bren. 16. 34. Edr. HIEL, JERICHO.

ABISAG, אבִּישָׁג [*fy nhad a feddiannodd*] y llaces a gafwyd i gynheuo ac ymgeledd Dafydd yn ei henaint. 1 Bren. 1. 3. Edr. DAFYDD.

ABISAI, אבִּישַׁי [*anrheg fy nhad*] nai Dafydd, a rhyfelwr cadarn; bu daer iawn am gael Saul yn ysglyfaeth iddo. 1 Sam. 26. 6. 1 Cron. 2. 16.

ABNER, אבנֵר [*canoyll y tad*] mab Ner, ewythr y brenin Saul, a thywysog ei lu. Rhyfelwr creulon yn erbyn Dafydd a'i wyr. Ar ol marw Saul, gwnaeth Iaboseth yn frenin; ac am saith mlynedd a ddaliodd deulu Saul i fynu yn erbyn Dafydd. Pan geryddodd Iaboseth Abner, ceisiodd fyned mewn cyfamod â Dafydd, ond Joab a'i laddodd. Dafydd a anrhydeddodd Abner â chladdedigaeth ardderchog, yn Hebron, a bu galarnad mawr am dano. 2 Sam. 3. 31.

ABRAM, אַבְרָם [*tad dyrchafedig*] ac ABRAHAM, אַבְרָהָם [*tad llawer, tad lliosog, tad lluoedd*] mab Terah, a'r degfed o Nosh yn llinach Sem. Er ei fod yn yr hanes yn cael ei enwi o flaen Nachor a Haran, etto, dilys yw, mai efe ydoedd y mab ieuengaf. Eu farw Terah ei dad yn Haran, yn 205 o'i oed, ac yr oedd Abraham yn 75 pan aeth o Haran; gan hynny, ganed Abraham, nid pan oedd ei dad yn 70 oed, ond yn 130, sef 352 ar ol y diluwr, ac a. m. 2008. Gwlad ei enediggaeth oed yr Ur y Caldeid, yr hon ydoedd o du y dwyrain i'r afon Euphrates. Gellw Stephan hi (Act. vii.) Mesopotamia, am ei bod yn gorwedd rhwng dwy afon, yr hyn yw ystyr y gair. Edr. MESOPOTAMIA. Gellw y prophwyd Jeremiah hi, 'gwlad delwau cerfiedig,' ac a ddywedodd ei thrigolion yn ymfudo mewn eilunod. Pen. 50. 38. Yn y wlad hon, sef gwlad y delwau cerfiedig, yr ymddangosodd yr Arglywydd gyntaf i Abraham, ac a'i galwodd allan o honi, pan ydoedd yn 71 neu 74 o oed, medd rhai.* Aeth efe a

* A'r Arglywydd a ddywedodd wrth Abram, Dos allan o'th wlad, &c. Gen. 12. 1. Y mae amrywieth barn yn nghylch galwad Abram: rhai yn honti iddo gael ei alw *ddwy waith*, ac eraill yn barnu nas galwyd ef ond *un waith*. Yn Gen. 11. 31. rhoddir i ai hanes fod Terah a'i holl deulu yn gadael Ur y Caldeid i fyned i Ganaan. Yr oedd hyn yn ddilys mewn canlyniad i grybyylliad dwyfol. Tra yr oeddnt yn aros yn Haran bu farw Terah. Gwedi hynny, y mae Duw yn adnewyddu ei alwad i Abram, ac yn peri iddo fyned i Ganaan. Gen. 12. 1.—Y mae y Dr Hales, yn ei Amserdydiacth, yn barau yn gryf iddo gael dau alwad; y cyntaf wedi ei adael heb grybyylliad am dano, medd efe, yn yr Hen Testament, ond wedi ei goffau yn neilliduo yn y Testament Newydd. Act. 7. 2, 3, 4. 'Dau y gogoniant a ymddangosodd i'r tad Abraham, pan oedd efe yn (Ur y Caldeid) Mesopotamia, cyn iddo drigo yn Charran, ac a ddywedodd wrtho, Dos allan o'th wlad, ac oddiwrth dy dylwyth, a thyred i'r tir a ddangoswyf i ti.' Oddiwrth hyn, eglur yw, i Dduw alw Abraham cyn iddo ddyfod i Charran. Rhoddir hanes am yr ail alwad yn Gen. 12. 1. 'Yr Arglywydd a ddywedodd, nid oedd wedi ddywedyd, 'Dos allan o'th wlad, ac oddiwrth dy genedi, ac o dŷ dy dad, i'r wlad a ddangoswyf i ti.' (עֲתָרָה וְעֵתָרָה) *i y wlad*. Y mae gwahaniaeth y ddau alwad yn eglur, wrth sylwi ar yr iaith wreiddiol, a chyfieithu yn gyfatebol. Yn y cyntaf yr oedd y wlad yn *amshanedol*, fel ei breswylfa ond dros ychydig amser; ond yn yr ail y mae yn *benodol*, yn dynodi lle ei driga. Yn y ddeddfad crybyyllir hefyd ei fod i ygaru oddiwrth dŷ ei dad, ac i adael ei frawd Nachor a'i deulu yn Charran. Y galwad hwn a ufuddhaodd Abraham iddo, heb wybod i ba le

theulu ei dad i Haran; ac wedi trigo yno o gwmpas pum mlynedd, bu farw ei dad. Wedi hyny aeth Abraham, a Sarah ei wraig, a Lot ei nai, tua Chanaan. Yr oedd ei daith o Haran i Sechem yn ngwlad Canaan, yn ffaith ac yn llawn o beryglon, trwy anialwech Palmyrena, tros fynyddoedd uchel Libanus, neu Hermon, neu Gilead; ond ufudd-dod fydd a orchfygodd y cwbl, ac efe a ddaeth trwy holl anhawdserau y ffordd i wlad Canaan.

Yr oedd galwad Abraham yn weithred neillduol o ras; nid yn unig i Abraham ei hun, ond hefyd i'r eglwys yn gyffredinol. Hyd yn hyn, nid oedd un neillduad penodol gwedi bod rhwng y wir eglwys a'r byd yn gyffredinol. Bu y cymysgeidd hwn yn foddion o lygriad i'r eglwys fwy nag unwaith, cyn ac wedi y ddiwedd. Yr oedd y byd yn gyffredin gwedi syrthio oddiwrth Dduw i eilun-addoliaeth yn yr amser hwn; a gwir dduwioledeb, trwy hyn, yn dra isel. O'i benarglywddiaeth a'i ras, rhyngodd bodd i Arglwydd y gogoniant alw a neillduo Abraham iddo ei hun, i hysbysu ei enw iddo—i fod yn gyllidfa yr addewidion—i fod yn dad i Grist yn ol y enawd—ac i'r eglwys welledig fod yn ei dŷ hyd ddyfodiad y Messiah addawedig; sef o gwmpas dwy fil o flynyddoedd. 'Eiddo y rhai,' tros yr holl amser hwn, 'oedd y mabwysiad, a'r gogoniant, a'r cyfammodau, a dodiad y ddeddf, a'r gwasanaeth, a'r addewidion.' Rhuf. 9. 4. Y mae yr holl wir ddedwyddwch a feddianna y byd, neu a feddiennir gan neb o blant dynion, yn deillio o Abraham a'i hâd. Trwydynt hwy y mae genym Ffibr, Iachawdwr, ac efengyl. Y gwreiddyn ydynt, ar ba un yr impiwyd yr eglwys efengylaidd, ac o ba un y derbyn ei holl freintiau.

Y mae galwad Abraham yn dangos, 1. Neillduol ofal Duw am ei eglwys yn y byd. Y mae yn ei bywhau a'i hail-gyfaeli, pan, trwy wrthgilladau ei phroffeswyr, a llygredigaethau yn tŷori allan, y mae wedi llesgu i raddau mawrion. Gall alw y pethau nad ydynt, fel pe byddent: gall roddi bôd i'r hyn nid oes fôd iddo; ac fe all adgyfodi a chryfhau y lleog a'r gwan. Eze. 34. 16.—2. Y mae hefyd yn amlgyu, gyda dysgleirdeb nid bychan, drugaredd raslawn Duw tu ag at bechaduriaid. Yn eilun-addolwr, yn ngwlad y delwau cerfedig, y cafodd Duw Abraham, heb ddim rhagoriaeth rhyngddo a'r lleill o'i gyd-wladwyr; ac felly, yn ddiarnneu, y buasai yn parhau, oni buasai i Dduw y gogoniant ymddangos iddo, a'i alw allan oddi yno. Jos. 24. 2. Act. vii.—3. Gellir gwled hefyd, yn ngalwad Abraham, natur ac effeithioledeb galwad Duw ar bechaduriaid. 'Dos allan,' medd Duw, 'o' th wlad, ac oddiwrth dy genedl,' &c. Gen. 12. 1. Y gorchymyn hwn, a nerthol weithrediaid yr Ysbryd Glân trwyddo, a genedlodd fydd ac ufudd-dod parod ac ewyllsgar yn nghanol Abraham. Galwad Duw oedd yr achos effeithiol, fel ag yr oedd gsalonrwydd Duw yr achos cynhyrfiol o'r holl wahaniaeth, o ran fydd ac ufudd-dod, rhwng Abraham a'r lleill o'r genedl. Nid oblegid ei fod yn well, o'i ran ei hun, y galwodd Duw ef; ond galwad Duw a effeithiodd ynddo yr holl ragoriaeth. 1 Cor. 1. 26, &c.—4. Y mae natur ac ansawdd fydd, hefyd, i'w gwled yn ngalwad Abraham. 'Trwy fydd, Abraham, pan ei galwyd, a ufuddhaodd.—Cyfododd Duw y cyflawn o'r dwyrain, ac a'i galwodd at ei droed.' Heb. 11. 8. Esa. 41. 2. At ei droed y mae Duw yn dwyn y galwedigion, i'r llwch, i dderbyn ei ddyseiddiaeth ddwyfol, ac i ufuddhau o galon a pharodrwydd meddwl. Credodd yr addewid, a hyny a'i nerthodd ef i ufuddhau i'r gorchymyn, trwy adael y cwbl, ei wlad, tŷ ei dad, ei eilunod, &c., ac a aeth, yn ddiymholi, ar ol yr Arglwydd. Gwelodd anfeidrol fwy yn yr addewid na'r

yr oedd yn myned iddo, ond yn ymddiried yn ddiollodd i'r arweiniad dwyfol. Heb. 11. 8.—Gwel y Dr Hales's *New Analysis of Chronology*.

cwbl yr oedd efe yn ei adael; am hyny nid anhawdd oedd ganddo gyhwyn. Dechreuodd ei grefydd, lle y mae crefydd otto yn cael ei dechreuad, os bydd o'r iawn ryw, mewn fydd, ufudd-dod, a hunan-ymwadiad. Os na hydd y firwythau hyn yn tyfu, fel effeithiau ein fydd, yr achos yw, am nad yw y fydd yn iachusol ac yn ddiuafant. Pe. 45. 10. Mat. 10. 37, 38. a 16. 24, &c. Ioan 15. 19. 2 Petr 1. 4. Dat. 18. 4.

Weddi dyfodiad Abraham i wlad Canaan, ymddangosodd yr Arglwydd iddo yn ngwastaded Mamre, fel tytiolaeth o'i foddionrwydd i'w fydd a'i ufudd-dod; ac i'w gysuro yn y wlad estronol hon, trwy gadarnhau a chwanegu ei addewidion iddo. Yn ei ymddangosiad cyntaf, yr oedd yr Arglwydd wedi addaw ei wneuthur yn genedlaeth fawr—ei fendithio—mawrygu ei enw—ei wneuthur yn fendithio—a bendithio holl deuluoedd y ddaear ynddo. Gen. 12. 2. Yn yr ail ymddangosiad hwn, mae yn addaw gwlad Canaan iddo, ac i'w hâd; ac yntau a adelladodd yno allor i'r Arglwydd.

Yn fuan wedi hyny, adelladodd allor rhwng Bethel a Hai, ac a *atwodd* ar enw yr Arglwydd. Gen. 12. 6, 7, 8. Mae y gair *Heb.* אָרָץ yn arwyddocau *galw ar*, neu *gyhoeddi* enw yr Arglwydd; ac, hwyrach, iddo wneuthur pob un o'r ddan. Gwaith Abraham yn galw ar enw yr Arglwydd, a arwydda, bod yr Arglwydd wedi hysbysu ei enw iddo; heb llyn nis gallai alw arno mewn fydd. Credodd Abraham am Dduw yn ol yr hysbysiad hwn, a'i haddefodd, ac a'i haddolodd yn gyhoeddus. Abraham yw y dyn cyntaf o'r hyd y dywedir i Dduw *ymddangos* (אָרָץ) iddo; sef yn gyntaf, yn Ur y Caldeaid; Act. 7. 2.—ac yn ail, yn ngwastadedd Moreh, neu y *dderuen* (אֵימֹר) Moreh. Gen. 12. 7. Pa fath oedd yr ymddangosiad o'r Arglwydd i Abraham, nid yw amlwg: hwyrach iddo roddi i Abraham ryw arwydd dysglar, gweledig i'w lygaid corphorol, o'r presennoldeb dwyfol. Hyn sydd ddilys, beth bynag, i Abraham gael hollol foddionrwydd mai dad-guddiad dwyfol oedd, yn wahanol oddiwrth bob peth arall. Gan fod Duw yn anfeidrol goruwch pawb, diarnneu y dichon hysbysu ei hun felly, i hollol foddionrwydd i'w bobl. Cymdeithas ddiifino o bob tu, a diddarfod byth, yw y gymdeithas rhwng Duw a'i bobl. O'u tu hwy mae aml rwystr ac ataliad, a lleogrwydd mawr ar y goreu; ond y mae yr Arglwydd, o'i ddaion a'i raslonrwydd ei hun, yn ymweled â hwynt drachefn a thrachefn; a thrwy hyny yn eu hyfforddi a'u dwyn i fynu yn raddol i'r gymdeithas dragyddol, yr hon a lwnc hob cymdeithas arall iddi ei hun.

Weddi buddugoliaethu ar y breninoedd cedyrna a gaethgludasant Lot, a chael ei fendithio ar ei ddychweliad, mewn modd ardderchog, gan Melchisedec, brenin Salem, ac offeiriad y Duw goruchaf, ymddangosodd yr Arglwydd drachefn i Abraham mewn gwledigaeth. Gen. xv. Ddiarnneu fod buddugoliaeth hynod Abraham ar y breninoedd, yn gadernid neillduol i'w fydd, o ran ei ddiogelwch ei hun, yn gystal ag yn wyst o fuddugoliaeth Crist ar holl alluoedd y tywyllwch, a buddugoliaeth yr eglwys drwyddo.

Yma yn gyntaf y sonir am *air* yr Arglwydd yn dyfod at un mewn *gwledigaeth*. Y mae rhai yn golygu Crist yn cael ei arwyddo, y Gair tragyddol, דָּבָר יְהוָה 'Y GAIR IEHOFAH,' neu 'IEHOFAH Y GAIR.' Addawodd fod iddo yn darian, ac yn wobr (שָׂכָר) neu digonoldeb mawr a helaethlawn. Y gair שכר a arwydda, *yfed i foddionrwydd*, i sirioledeb, neu yr hyn a fyddo yn boddloni; ac felly yn arwyddo cyflog, gwobr, neu yr hyn a fyddo yn boddloni gwr am ei waith. Y mae yr Arglwydd, yn y gelriau, yn addaw bod iddo ef, ac i bawb yn meddiannu yr fydd ag yntau, yn amddiffynfa gadarn, fel tarian, tra byddal yn y rhyfel, ac yn rhan gyflawn ddiagonol byth iddo.

Dyweddir, yn ganlynol i'r weledigaeth hon, mewn modd neillduol am fydd Abraham—'Yntau a gredodd yn yr Arglwydd, (yn IEHOFAH) ac efe a'i cyfrifodd

iddo yn gyflawnder.' Y geiriau hyn a goffêir gan yr apostol fel prawf diammheuol mai trwy fydd, ac nid trwy weithredoedd, y cyflawnheir pechadur ger bron Duw. Yn yr addewid y cafwdd Abraham gyflawnder. Yr oedd fydd Abraham yn golygu Crist yn yr addewid, yr hwn yw yr Arglwydd ein Cyflawnder, ac a gredodd ynddo fel y cyfryw. Gwelodd bob gyflawnder (טוב) ynddo, megys ag y dywedodd Duw yn yr addewid. Nid oes le i amneu nad oedd Abraham wedi ei gyflawnhau trwy fydd yn yr addewid cyn hyn; ond y mae yn dra thebygol i'r ymddangosiad gogoneddus hwn o'r Arglwydd iddo, gan addaw y byddai yn darian ac yn wobr iddo (yn arwyddo yr hyn ydyw Crist i bechadur) ei nerthu yn y fydd yn Nghrist a'i gyflawnder, gyda chadernid buddugoliaethus ar ei holl ofnau. Rhoddodd, yn hyn, ogoniant i Dduw gyd âg enwogrwydd hynod, yn trwy orphwys arno yn ol yr addewid. Yma y sonir am gredu gyntaf yn y Bibl.

Cyn ymadael âg ef y tro hwn, y mae yr Arglwydd yn gwneuthur cyfammod rheolaidd âg Abraham, trwy aberth, i gadarnhau yr addewid o wlad Canaan iddo ef a'i hâd; ac mewn gweledigaeth yn hysbysu iddo amrywiol helynt ei hâd rhaglawn. Y trwmwgwag a syrthiodd ar Abraham tu a machludiad yr haul; y dychryn a'r tywyllni mawr yn ganlynol i hyny, oedd-ynt yn arwyddocâol o grwydriad a chystudd ei hâd yn Nghanaan ac yn yr Aipht dros bedwar can mlynedd.* Y ffrwn yn mygu, a'r lamp danlyd yn tramwyo rhwng y darnau, ydynt yn dangos profedigaethau tanlyd ei hâd, yn enwedig Crist, a'u gwaredigaethau gogoneddus. Deut. 4. 20. Ps. 21. 10. Esa. 62. 1. Jer. 11. 4. Galar. 5. 10. Malachi 4. 1. Luc 12. 28. Edr. ADAR.

Deallodd Sarah, trwy yr addewid, fod Abraham i gael hâd lliosog iawn; a'r hâd hwnw i etifeddu gwlad Canaan; ond hyd yn hyn, nid oedd sôn am Sarah yn yr addewid, ac y byddai iddi hi ymddwyn ac egor. Pan oedd yn 75 mwydd oed, heb un tebygoliaeth iddi blanta, heb ymgynghori â Duw yn yr achos, trwy wenid fydd, a rhesymau canwold, er ei bod yn cydnabod llaw Duw yn ei diffwythra, hi a roddes Agar ei llawforwyn i Abraham fel ail wraig, neu wraig o Is radd iddo. Gyda gormod o brysurdeb cytunodd Abraham â'i chynnygiad; aeth i mewn ati, a beichiogodd, ac a esgorodd ar fab, yr hwn a alwdd ef ISMAEL. Dyma y siampl gyntaf a gawn, fod i'r duwioel ddwy o wragedd—siampl ddrwg ydoedd; a blaen-ddrych niweidiol, a fu yn achos o lawer o anghysur ac anesmwythder teuluaidd i Abraham, ac eraill hefyd a ganlynasant ei siampl yn hyn o orchwyl. Edr. LAMECH.

Pan oedd Abraham yn 99 oed, ac yn mhen 14 o flynyddoedd wedi iddo fyned i mewn at Agar, a'i phriodi, ymddangosodd yr Arglwydd i Abraham drachefn. Nid hwyrach nad oedd yr yspaid hir hwn o ddyethrweh Duw iddo yn gerydd am yr hyn a wnaeth mewn perthynas i Agar. Beth bynag am hyny, amlhaodd Duw ei addewid iddo; a newidiodd ei enw, yn arwydd o fendith fwy; cyfnewidiodd hefyd enw Sarah i Sarah, yn arwydd y byddai yn *dywysoges* enwog yn yr egiwys, ac a addawodd roddi mab i Abraham o honi, ac a gadarnhaodd ei gyfammod âg ef, trwy arwydd yr enwaeddiad. I'r dyben o gadarnhau ei fydd yn yr addewid, amlygodd ei hun iddo wrth yr enw Duw Hollalluog: *אלהים אבי* *Duw y Tyswalltur*, neu y *Gwasgarwr*; Duw holl-ddigonol ynddo ei hun, ac o'i gyflawnder anchwilladwy ydd yn tywallt yn helaeth i'w bobl. Wrth yr enw hwn yr oedd Duw yn rhoddi ar ddeall i Abraham, ei fod o'i holl-ddigonolrwydd anfudrol ei hun, yn abl i gyflawni ei addewidion, heb gynnorthwy o fywiogrwydd natur Abraham a Sarah, nac un man arall. Addawodd yn ei ddwyfol

fawredd a'i holl-ddigonolrwydd, fod yn Dduw i Abraham ac i'w hâd. Ar hyn syrthiodd Abraham ar ei wyneb ger bron yr Arglwydd, ac a *chucarodd* mewn llawn sicrwydd a gorfoledd fydd. Yr oedd Duw wedi pentyru a chadarnhau ei addewidion iddo, fel yr oedd gwedi ei lenwi a'i orchfygu gan syndod, gorfoledd, a ddiolchgarwch. Ps. 126. 2. Esa. 54. 1. Luc 1. 14. a 5. 8. Ioan 8. 26. Gal. 4. 27.

Cyn dystryw Sodom a Gomorrah, ymddangosodd yr *יְהוָה* mawr yn Mheron y Mab, tebygol, mewn dull dynol i Abraham, a dau o'i angelion, fel gweinyddwyr gyd âg ef. Buont yn y babell gyd âg Abraham a Sarah, mewn modd tra chyfeillgar, yn ymddyddan âg ef, fel gwr â'i gyfall, fel pe buasai yn ffael celu oddiwrth Abraham yr hyn oedd ar fedr ef wneyd, sef dystrywio Sodom. Adnewyddodd yr addewid o blentyn i Abraham a Sarah, ynn nodi amser ei chyflawniad; ar hyn chwarddodd Sarah, ac y cafwdd ei cheryddu am hyny. Gen. xviii. Y mae yr Arglwydd yn sylwi ar ofal Abraham am ei deulu, gyda chymeradwyaeth neillduol, fel annogaeth i bawb i ddilyn ei lwybr rhagorol yn hyn o orchwyl; 'A gelaf fi rhag Abraham yr hyn a wnaif? Canys mi a'i had-waen ef, y gorchymyn efe i'w blant, ac i'w dylwyth ar ei ol, gadw o honyt ffyrdd yr Arglwydd, gan wneyd cyflawnder a barn.' Gen. 18. 17, 18, 19. Y mae y geiriau yn dangos fod Abraham yn gydwybodol wrth y gorchwyl tra phwysfawr hwn o addysgu ei deulu yn ffyrdd Duw, ac yn rhoddi ei holl awdurdod allan, fel pen-teulu, o blaid yr Arglwydd, a'i ffyrdd sanctaidd. Yr oedd ei hun gwedi cael hyfrydwch ynddynt; ac yr oedd yn gweled, nid yn unig ar bawb angenrheidrwydd, a'i bod yn ddyledswydd arnynt, ond hefyd ei fod yn ddedwyddwch i bawb roddio ynddynt. Y mae canmoliaeth yr Arglwydd iddo yn yr achos hwn, yn dangos mor fanwl y sylwa efe ar ein holl ymddygiad, yn mhob sefyllfa; ac mor gymeradwy ganddo ein hymgais i daenu gwybodaeth o hono, a thrwy hyny, wneuthur lles i'n gilydd, a gogoneddu ei enw mawr yn y byd.

Yn ol ei addewid ymwelodd Duw â Sarah, a hi a feichiogodd, ac a ymddug i Abraham fab yn ei henaint. Gen. xxi. Er hir oedi, etto y mae yr addewid yn sicr yn ei hamser. Ond, gwedi hir ddysgwyl am fab, a'i gael yn ol yr addewid, dyma orchymyn rhyfedd oddiwrth Dduw i Abraham, ag oedd i'w brofi i'r radd eithaf, o ran ei ffydd a'i uffuddod; sef iddo gymeryd ei fab, ei unig fab Isaac, yr hwn a hoffai, a'i offrymu yn boeth-offrwm. Peth anhawdd oedd credu ac uffuddhau pan yr oedd y gorchymyn a'r addewid yn ymddangos yn gwbl gros i'w gilydd; ond trwy orchestwaith ffydd, credodd Abraham y naill, ac a uffuddhaodd y llall. Ar hyn cadarnhaodd Duw ei gyfammod âg ef trwy *לוא*. 'I mi fy hun y tyngais, medd yr Arglwydd (am na allai dyngu i neb oedd fwy, medd Paul) yn dliau mai gan fendithio y'th fendithiaf,' &c. Gen. xxii. Heb. vi. Melus a rhyfedd ydyw hanes Duw a'i bobl.

Wedi marwolaeth Sarah, Abraham a briododd Ceturah, a fu iddo chwech o feibion o honi. Bu Abraham farw yn 175 mwydd oed, a. M. 2183, c. C. 1822. Claddwyd ef yn ogof Machpelah, gyda Sarah ei wraig. Gen. 25. 8. 'Ac Abraham a fu farw mewn oed teg, yn hen ac yn gyflawn;' (טוב) sef cyflawn o bob peth, o ddyddiau, o ras a sancteldrwydd, o gysuron, ac o barch. Aeth i dragywyddoldeb yn gyflawn o'r bendithion a gafodd yma gan yr Arglwydd: sef digon o bob peth i barhau byth. Gen. 25. 8.

Nid fel hanes rhyw wr duwioel arall y mae i ni ddarllen hanes Abraham: am hyny byddai yn fuddiol i sylwi ychydig yn fanwl ar natur goruchwyliaethau Duw tu ag ato, a thu ag at yr eglwys ynddo. Mae y cwbl o'i hanes agos yn allegawl yn gygodol, ac yn rhag-ddangosiadol o bethau etto i ddyfod; y rhal oedd

* Gwel y *Drysorfa Ysbrydol*, llyfr i, tu dal. 355.

gan Dduw i'w cyflawni tu ag at ei eglwys yn y byd. 'Yr hyn bethau ydynt mewn *alegori*,' medd yr apostol. Gal. 4. 24. Hanes gwir ydyw am Abraham, ond mae mewn *alegori*, neu yn gyfflybiaethol hefyd. Pan y cychwynodd Abraham o Ur y Caldeaid, yr oedd yr holl eglwys yn cychwyn ynddo; ac yr oedd achos Duw yn y byd yn cael yr fath adnewyddiad rhyfedd trwy hyn, yr hwn a barhái, o ran ei effeithian, hyd ddiwedd amser. Pan dderbyniodd efe yr addewidion, derbyniodd hwynt yn ol meddwl Duw, fel cynnyrheiolwr yr holl eglwys, a phob aelod o honi; ac y maent yn etifeddi-iaeth i'w hâd ysbrydol oll, yn Iuddewon a Chenedl-oedd. Ei ddwy wragedd ydynt yn arwyddo y ddwy oruchwyliaeth, neu y ddau Destament: Sarah yn rhag-ddangos yr addewid, ac eglwys y Cenedloedd tan yr oruchwyliaeth efengylaidd: ac Agar, y forwyn gaeth, yn gosod allan gyfammod Sinai, a'r oruchwyliaeth Iuddewig; ac yn gosod allan broffeswyr cnawdol, deddfol, yn mhob oes, y rhai ydynt yn elyniaethol i blant y wraig rydd. Y mae diffwrthdara Sarah, pan oedd Agar yn planta, yn arwyddo diffwrthdara y Cenedloedd dros lawer o oesoedd, pan oedd eglwys yr Iuddewon yn iraid ac yn ffyrwthlon. Yr oedd gwaith Sarah yn ymddwyn yn ei benaent, wedi i rym natur ddarfol, trwy nerth yr addewid yn unig, yn arwyddo fod Duw yn rhoddi bôd i'w holl blant ysbrydol, o'i raslonrwydd a'i gyflawnder anfeidrol ei hun; ac y byddai i'w eglwys gael esgor arni, yn mhllith y Cenedloedd meirwon, trwy allu yr efengyl, a golud gras Duw yn Nghrist Iesu. Esa. 54. 1. Zech. 3. 14. Gal. 4. 27.

Rhoddir gan yr apostol Paul, yn Rhuf. iv, a Galat. iii, a iv, esboniad rhagorol ar natur goruchwyliaeth Abraham. Ceir gweled yno, yn dra amlwg, yn ol esboniad yr apostol, fod i ni deall trwy hâd Abraham, nid yn unig yr Iuddewon, ei hâd yn ol y cnawd, na chwaith ei hâd ysbrydol, sef y sawl a gerddant lwybrau ffydd Abraham; ond, yn fwyaf neillduol, y meddylir CRIST; yn yr hwn, yn unig, y bydd i'r holl Genedl-oedd gael eu bendithio. Mae cyfammod yr addewid i Abraham yn gosod allan natur y cyfammod gras yn Nghrist, a threfn fawr yr iechydwrïaeth yn nghyflawnhad pechadur trwy ras, trwy ffydd, heb weithredoedd. Mae Crist, hâd Abraham, yn cael ei ddal allan yn y cyfammod hwn, fel trysoria ddiddarfod o fendithion i'r holl Genedloedd; yn darian ac yn wobr, sef yn am-ddiffynfa ac yn gyflawnder digonol byth iddynt. Yn yr ystyriaethau hyn, y mae Abraham yn cael ei alw yn *dad* i bawb a gredant yn Nghrist: 'yr hwn yw ein *tad ni oll*, sef y sawl a gerddant *lwybrau ffydd Abraham*.' Mae yn *dad* goruchwyliaethol a chyfammodol; yr oedd felly yn wreiddyn yr olew-wyddent, o fraser pa un yr oedd yr holl gangenau yn cyfranogi. Rhuf. 11. 17. Am hyn, mae addewid a chyfammod Duw âg Abraham, a gadarnhawyd iddo trwy *lw*, yn rhoddi cysur cryf i bawb a ffoisant i gymeryd gafael yn y gobaith a osodwyd o'u blaen. Heb. vi. Y mae pawb sydd blant i Abraham trwy ffydd yn Nghrist, yn cyfranogi gyd âg Abraham yn yr addewidion a'r cyfammod, ac yn yr hyn oll oedd gynnwysedig ynddo yn ysbrydol. Y mae Duw Abraham yn Dduw iddynt, yn darian ac yn wobr mawr lawn; a'r Ganaan nefol yn etifeddiath dragwyddol iddynt.

Mae Abraham, fel *tad*, yn eiampol o ffydd ac ufuddod i'w holl hâd ysbrydol, Iuddewon a Chenedloedd. Rhuf. 4. 9, &c. Credodd, yn bechadur, er cyflawnhad, yn y gwrthdrys addawedig, sef Crist Iesu, credodd dan obaith yr addewid, yn erbyn pob gobaith wedi ei sylfaenu ar natur; nid ystyriodd ei gorph ei hun; ond ystyriodd allu a ffyddlondeb Duw i gyflawni yr hyn a addawodd. Yr un etto yw ffydd ethol-edigion Duw, o ran ei sylfaen—ei gwrthdrys—ei hansawdd—a'i heffeithian. Am ufuddod Abraham, y mae ei ufuddod yn cyfateb, fel yn mhawb, i rym a hywiogrwydd ei ffydd. Yr un peth yw Duw yn ei

orchymyn ag yn ei addewid, gan wir ffydd; mae mor deilwng o ufuddod yn y naill, yn ngolwg ffydd, ag ydyw yn y llall. Y mae mawredd Duw yn awdurdodol yn y gorchymyn, yn plwyg yr enaid i ufuddod, fel y mae ei allu yn gweithredu yn rhinweddol yn yr addewid, yn nerthu yr enaid i'w derbyn ac ym-orphwys arni. Edr. ABIMELECH, ADDEWID, AGAR, CYFAMMOD, ENWAEDIAD, FFWRN, FFYDD, LOT, ISAAC, ISMAEL, LAMP, MELCHISEDEC, SARAH, UFUDD-DOD, &c.

'Abram yr Hebreadd.' Gen. 14. 13. Tebygol iddo gael yr enw hwn oddiwrth ei waikh yn dyfod o tu hwnt i'r afon Euphrates, i fyned i Ganaan; o herwydd arwyddiaid a gair אַבְרָם a gyfieithir *Hebreadd*, *myned tros-odd*, neu *dyfod o tu hwnt*. Er y barna rhai iddo gael yr enw oddiwrth *Eber*, neu *Heber*, mab Gelah; Gen. 11. 15. ond paham y rhoddwyd enw iddo oddiwrth Heber, yn hytrach nag oddiwrth ei dad ei hun, neu ryw un arall o'i hynafiaid, nis gallodd neb ddangos un rheswm. Gellir penderfynu, gan hyn, iddo gael ei alw yn Hebreadd oddiwrth y dygwyddiad uchod, ac nid oddiwrth un o'i hynafiaid, am ba un nis gwyddom ddim ond yr enw, yr hwn a fu fyw chwech o genedl-aethau o'i flaen; a thrwy yr holl amser hwn, ni alwyd neb o'i hlllogaeth yn Hebreadd: profa hyn yr eglur na alwyd Abram yn Hebreadd oddiwrth Heber.—

'Na chymernw o edau hyd garai ei esgid, nac o'r hyn oll sydd eiddot ti: rhag dywyddo o honot, Myfi a gyf-oethogais Abram.' Gen. 14. 23. Geiriau diarebol ydyw y rhai hyn, cyflawn ystyr pa rai, tebygol, nad ydynt adnabyddus.—'Ac Abraham a aeth i alaru am Sarah, ac i wylofaïn am dani hi.' Gen. 23. 2. Sarah a fu farw yn Nghaer-Arba. Trigodd Abraham yn Beer-seba, (Gen. 22. 19.) a dywedir i Sarah farw yn Hebron, yn nghylch pedair milltir ar hugain o Beer-seba. Er y cyfeusdra i borthi anifelliad, tebygol fod gan Abraham lawer o drigfanau amserol; ac yn neillduol, un yn Beer-seba, ac un arall yn Hebron; a thebygol tra yr oedd yn ymdethio yn Beer-seba, i Sarah farw yn Hebron; a'i waith yn dyfod i alaru am Sarah, a arwydda, tebygol, ei ddyfod o'r lle cyntaf i'r diweddaf, pan glywodd am farwolaeth Sarah. Mae yn nodedig mai Sarah yw yr unig wraig y rhoddir hanes neillduol yn yr ysgythyrau am ei *hoedran*, ei *marwolaeth*, a'i *chladdedig*gaeth. Barnwyd hi yn deilwng o fwy o anrhydedd nag eraill.

'Hâd Abraham a gymerodd efe'—sef Iesu. Heb. 2. 16. Cymerodd Crist sylwedd dynol o lwynau, neu hâd Abraham, i undeb personol â'i Berson Dwyfol, fel y byddai yn Achubwr addas i'w bobl. Yr oedd Crist mewn bod, fel Person Dwyfol, er tragwyddoldeb; yr oedd wedi ymrwymo yn y cyngor dwyfol, i achub dynion syrthiedig, ac nid angelion syrthiedig; i'r dyben i'w hachub, cymerodd natur arall, sef hâd Abraham, i undeb â'i Berson Dwyfol, yn ol yr addewid i Abraham. Nid dynoliaeth yn unig ydoedd, ond *hâd* ydoedd, a *hâd Abraham*; felly y mae Crist o ran ei Berson mor wirtoneddol yn hâd Abraham, ag un arall o'i blant; ac, fel y cyfryw, mae yn Iachawd-wr addas, ac yn gyllidfan, neu drysordf, yr addewidion i'r holl genedloedd. Nid person dynol a gymerodd y Person Dwyfol iddo ei hun; ond natur ddynol i undeb â'r Person Dwyfol. Nid oes, gan hyn, amhad personau, ond chwanegiad natur i'r Person, fel y mae y natur ddynol yn un â'r Person Dwyfol, ac yn iddo iddo, ac yn rhan o'r Crist; a hyn, nid trwy gymysgiad sylwedd, ond trwy undeb personol ac anwahanol. Yr oedd y natur ddynol yn hollol gwbl yn diane, yn ffol, yn sodd i gollediggaeth; Mab Duw, o'i ben-arglwyddiaeth, a'i gariad rhad, a *gymerodd afael arni* (fel y mae y gair Groeg εἰς λαμβάνεται, yn arwyddocâu) ac felly a'i hattaliodd rhag cwbl ddiynstr, ond a'i hachubodd, a'i diogelodd, ac a'i dyrchafodd yn ei Berson ei hun, mewn modd

dirgeledig, goruchel, a gogoneddus. Gen. 22. 18. Zech. 13. 7. Luc 1. 31. 35. Ioan 8. 36. Act. 13. 19. Rhuf. 9. 5. Gal. 3. 16. a 4. 4. Yr oedd Abraham yn gysgod o Grist, 1. Yn nghyfamod Duw ág ef. Gen. 17. 2. Gal. 3. 29.—2. Yn ei fod yn ben pobl nelliduoel. Deut. 7. 6. 1 Petr 2. 9.

ABREC, אַבְרָחָם [*plygwch y glin*] enw a orchymyn-odd Pharaoh ei gyhoeddi o flaen Joseph, er aurhy-dedd a pharch iddo. Gen. 41. 43.

ABSALOM, אֲבִישָׁלוֹם [*hedduch y tad, neu tad hedduch*]* trydydd mab y brenin Dafydd. Ei fam oedd Maachab, merch Talmai, brenin Gesur. 2 Sam. 3. 3, 4. Bu iddo dri o feibion ac un ferch, a'i henw Tamar, yr hon oedd wraig dæg yr olwg.† 2 Sam. 14. 27. Nid oedd wr mor glodfawr am ei degwch ag Absalom o fewn holl Israel: o wadu ei droed hyd ei goryn nid oedd wrthuni ynddo ef. Ond nid oedd harddwch y meddwl yn dufewnol yn ateb i'w degwch corphorol. Coffeir am ei wallt yn enwedigol, y pwysal, pan gneifal ei ben bob blwyddyn, 200 sicl. Dyn masw, mursenaidd, gwaedlyd, creulawn, arian, twyll-odrus, ydoedd. Nid oes un weithred dda a wnaeth trwy ei holl fywyd yn cael coffau am dani. Lladdodd ei frawd Amnon; a halogodd ordderch-wragedd ei dai; trwy fwyneidd-dra twyllodrus lladratodd gal-onau y bobl oddiwrth ei dad, a gwrthfeloedd yn ei erbyn. Yr Arglywydd, oblegid hyn, a ddygodd ddrwg ar Absalom. Cafodd Joab ef yn nghrog wrth ei wallt hardd, mewn derwen, a chymerodd dair bicell yn ei law, ac a'u brathodd trwy galon Absalom. Bwriasant ei gorph i ffos fawr yn y coed, ac a osodasant arno garnedd geryg fawr iawn. Amcanodd Absalom ei ddyrchafu ei hun, a gwnenthur iddo enw mawr; ond Duw a'i siomodd, ac a'i tafodd i warth a dirmyg tra-gywyddol. Yn lle y golofn olygus a adellodd i fod yn feddrod iddo, ac yn goffadwriseth am dano, cafodd gladdedigaeth asyn mewn ffos, a'i goffadwriseth yn ddirmygedig ac yn ffaidd gan bawb hyd heddyw. I weled diwedd echrydus y cyfryw lwybrau, edryched ieuenedig ffol ar Absalom yn nghrog wrth bren; yn wrthoddedig ac yn fellldgedig gan nefoedd a daear; a chymerant rybydd mewn pryd. 2 Sam. xiv, xv, xvi, xvii. Edr. COLOFN, LLAW.

ABSEN—U, (ab-sen) tueddwydd i roddi sên, neu i enllitho. Y mae y gair *Heb.* אָבְסֵן *absen*, yn arwyddo troed, troedio, olrhain, canlyn, yspio yn ddichellgar. Mae yr absenwr yn yspio traed ei gyfydog, i edrych a genfydd ef yn llithro yn un lle, i'r dyben i gyhoeddi ei fal. Gelwir ef yn *athrodwr*, yn Diar. 25. 28. Y mae yr ysbryd hwn, a'r cyfryw arferiad, yn hollol groes i gariad at ein cymydog; ac am hyny yn bech-adurus, ac yn nôd dyn heb ei adnewyddu, a phell oddiwrth Dduw. Edr. ENLLIB.

I'w gymydog nid halogwr,
O enw absenw nag absenwr.
W. Middleton

ABSENOL, *Llad.* ABSENTIA; *Saes.* ABSENCE; gwydd ac absen; allan o olwg; amhresennol. 1 Cor. 5. 3. Phil. 2. 11. Col. 2. 5.

ABWYDYN, (bwyd) abwyd, prfyn. 'Mab dyn, yr hwn sydd abwydyn.' Job 25. 6. Mae Duw mor fawr ac ardderchog, fel nad oes dim ardderchogrwydd

* Beirnaid diweddar a ddywedant, lle y byddo Ab neu Ahi, yn nechreu yr enw Hebraeg, y dylai y gair *Tad* fod yn gyntaf yn y cyfeiriad. Felly ystyr Abigail yw *Tad llawenydd*, neu *achos llawenydd*; Abimelech yw *Tad y brenin*, neu *Tad brenin*; Absalom yw *Tad hedduch*.—E.

† Yn 2 Sam. 14. 27. dywedir fod i Absalom dri o feibion, ac un ferch, sef Tamar; ond yn 2 Sam. 18. 18. dywed Absalom ei hun, 'Nad oedd ganddo fab i wneuthur cofia am dano.' Rhaid barnu, gan hyny, i'w feibion farw o'i faen, er nad oes cofia am hyny. Nid oes un storff arall i gysoni yr ymadroddion yn y ddaa le.

digonol i oedd allan ei fawrhydi dwyfol. 'I bwy,' medd Duw, 'y'm gwnewch yn debyg, ac y'm cystedl-wch, ac y'm cyffelybwch?' Esa. 40. 18, 25. Y mae dyn, yntau, mor wael a dirmygedig, fel nad oes dim yn y greadigaeth yn rhy wael i'w gyffelybu iddo. Gen. 3. 19. Job 14. 2. Pa. 39. 5. a 62. 9. Esa. 40. 6, 16, 17. *Abwydyn* yw, am mai o'r ddaear y gwnaed ef, ar y ddaear y mae yn byw—yn ddarostyngedig fel abwydyn, i gael ei sathru bob mynyd; heb allu i'w amddiffyn ei hun; i'r ddaear y dychwel at y prydied, abwydyn at abwydyn. Darostyngodd pechod dyn o fod yn uchder, neu ben (אֲרָו) llwch y byd (Diar. 8. 26.) i fod yn abwydyn; a'r gwaelf o'r cwbl; etto, er gwaelf ydoedd, coflodd Daw am dano, ac a ymwelodd ág ef mewn modd tra rhyfedd, trwy gymeryd ei natur arno, a dyfod yn bryfyn ei hunan Pa. 8. 4. a 22. 26.

ACELDAMA, אֶחָזַיָּהוּ [*maes y gwaed*] dywedir ei fod yn sefyll o du y dehaus i Jerusalem, ac o du y gogledd i afon Siloah, ac mai yr un yw a Maes y Panwr; dilyys mai yr un yw a Maes y Crochenydd. Esa. 7. 3. Pan ddygodd Judas y deg ar hugain arian yn ol, y rhai a gawsai efe am fradychu ei feistr, yr arch-offeiriad a'r llywodraethwyr a gymerasant arnynt nad oedd gyfreithlawn eu bwrw i'r drysorfa sanctaidd, am mai gwerth gwaed odwynt, a phrynasant â hwynt y maes hwn i gladdu eu dyleithriad ynddo; felly y galwyd ef yn faes y gwaed. Zech. 11. 12. Mat. 27. 8. Act. 1. 19. Mae teithwyr yn dywedydd fod goruch-adellad arno yn bresennol; a bod y dwfr, yn mhen deuddydd neu dri, yn difa cyrph y meirw.*

ACTAU, Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, sef *Gweithred-odd yr Apostolion*. Galwyd ef Actau (neu *Acte*, W. S.) oddiwrth y gair *Llad.* ACTA. Er nad oedd angen am dano, barnodd y cyfeithwyr parchedig yn gymhwys ei gadw yn Saesonaeg ac yn Gymraeg, am fod y gwledydd gwedd cynnefino ág ef o'r cyfeithiad *Lladm*, a fu yn arferedig dros holl Ewrop am gannoedd o flynyddoedd.

Awdwr y *Llyfr* hwn oedd, yn ol barn y rhan fwyaf, 'Luc y Physgywr awyl'; yr hwn hefyd a ysgrifennodd yr efengyl a elwir wrth ei enw. Edr. LUC. Bernir hefyd iddo ysgrifenu yr hanes hwn yn Rhufain, pan oedd Paul yn garcharor yno, wrth ddymunlad y brodyr yno, a thrwy orchymyn Paul ei hun. Am yr amser, dywedir mai oddi amgylch trigunai mlynedd ar ol genediggaeth Crist, saith ar hugain wedi troedigaeth yr apostol Paul, a'r bedwaredd i Nero, yn cynnwys hanes yr eglwys am ddeg ar hugain o flynyddoedd. Gwel D. Parry in *Prolegom. in Act. Apost.*

Y mae yr hanes o'r canlyniad mwyaf, yn nesaf at hanes Crist gan yr Efengylwyr.—1. Am ei fod yn cynnwys tystiolaethau godidog am adgyfodiad, esgyniad, a dyrchafiad Crist i'r nefoedd.—2. Am gyflawniad o'r hen addewidion a roddwyd i'r eglwys, o oes i oes, am dywalltiad yr Ysbryd Glân, a galwad y Cenedi-odd, trwy udgorn floedd yr efengyl yn eu plith; a'r modd ardderchog y darostyngodd Crist yr holl fyd iddo ei hun, trwy ychydig o bysgodwyr tlodion, yn wyneb y gwrthwynebiadau cadarnaf a chreulonaf.—3. Am y rhoddir yna, hefyd, olwg eglur a chywir ar sefydliad a threfn yr eglwys yn nyddiau yr apostolion; yn nghyd ág amddiffyniad yr Arglywyd o'i eglwys mewn modd rhyfedd, yn nghanol erlidigaethau tan-lydd, a marwolsethau didor. Yr oedd cynnydd yr eglwys mor eglur a goruwch-naturiol, fel yr aeth, yn ddid-areb 'Fod gwaed y merthyrion yn hâd i'r eglwys;' yr oedd lladd y dauwlodion yn eu hamhlau.—4. Yn y

* Crybwyllia Sandys fod cyrph y meirw yn cael eu difa mewn deuddydd; ond y mae efe yn cyfrif yr effaith hwn i anasawd y tir. Dywed y Dr Robinson nad ydynt yn claddu neb yno er ya llawer blwyddyn, ac nad oes yno ddim i nodi y lle ond adfall yr hen adellad.—E.

llyfr hwn gellir ciywed pregethwyr yn pregethu, a gweled duwilion yn byw, yn *ddiammheul*, dan ddyll-anwadau yr Ysbyrd Glân; a theyrnas Satan, trwy hyn, yn diflanu, fel tywyllwch dudew o flaen goleuni budd-ugoliaethu yr haul. Gwelwn pa fath yw dynion dan ysbyrdoliaeth Duw, pa beth oedd eu hathrawiaeth, a pha fath oedd eu bucheddau; pa beth a ddysgasant, a pha fodd yr ymddygasant tu ag at gyfeillion a gelynyon; tu ag at y gwan a'r ammhëus; a thu ag at y gwrthwynebwyr a'r anuffudd. Duw anghynewidiol yw yr Ysbyrd Glân; ac er bod amryw ddoniau o'r un Ysbyrd, etto y mae gras a gwaith cadwedigol yr Ysbyrd o'r un natur yn mhawb, yn mhob oes; felly y mae bucheddiad sanctaidd yn tarddu oddi wrthynt. Os gwaith yr Ysbyrd Glân, yn nyddiau yr apostolion, oedd dyrchafu Crist yn yr athrawiaeth, ac yn nghalonau dynion, nid yr Ysbyrd Glân sydd yn dysgu dynion i ddyrchafu rhyw beth arall yn ei le yn ein dydd-lau ni. Os ydoedd, yn amser yr apostolion, yn marw-hau dynion i gariad at y byd, i genfigen a malais at eu gilydd; yn tywallt cariad Duw yn eu calonau, trwy ei ddadguddio, a'u nerthu i'w gredau, eu dysgu i garu eu gilydd, a byw mewn undeb a thangnefedd heddyhol; yr unrhyw ydyw ei effeithiau sanctaidd hyd heddyw. Edifeirwch a maddeuant pechodau, yn enw yr Iesu o Nazareth, oedd yr athrawiaeth, o ran y cryn-odeb o honi, a bregethwyd gan yr apostolion; edifeirwch am bechod, a chysur o faddeuant, y mae yr Ysbyrd Glân yn gyfranu i eneidiau y sawl a gredasant yn enw Iesu. Pa le bynag y mae yr un Ysbyrd wedi ei dywallt, y mae yno yr un ffyrthau o edifeirwch, ffydd, cariad, gobaieth, a synied ysbyrdol, nefolaidd; a lle mae y rhai hyn yn wirioneddol, yno y mae gwir Gristionogrwydd.

Y mae yr hanes, mewn modd boddlonol iawn, yn amlygu Duwddod a dynsawd yr Ysbyrd Glân; ei waith yn yr eglwys, yn donio ac yn awdurdodi athrawon: yn goleuo, yn dwys-bigo, yn cyfnawid, ac yn sancteiddio pechaduriaid, trwy ddadguddio Crist iddynt yn yr efengyl; ei anfeidrrol gyflawnder i'w swydd a'i waith; yn nghyd âg ymostyngiad yr eglwys iddo, yn hollol, yn ei arweiniad a'i gyfarwyddiadau. Yn nrych y llyfr hwn y gwelwn yr ΙΕΡΟΦΑΗ μαωρ yn rhoddi ail dro o adnewyddiad ar y byd, yn Iuddewon ac yn Genedl-odd; yn gosod i'fynu deyrnas Crist yn y byd, trwy oruchwyliaeth rasol, a gogoneddus, yn ol golud gras Crist, yr hon sydd i barhau tra parhaol amser, gyda mesur, mwy neu lai, o amlygrwydd a gogoniant. Nis gallwn lai na sylwi, wrth edrych ar y gwaith bendig-edig, ar raslonrwydd a helaethrwydd anchwilliadwy o'd Crist, ac anorchfygol nerth yr Ysbyrd Glân, yn ei weithredladdau yn argyhoeddi, goleuo, a chyfnawid pechaduriaid. Y mae yn rhyddhau ac yn codi dyn o bob man—o'i hunan-gyflawnder, a'i holl anfoesau; a'i ddwyn yn hollol at Grist, i fyw arno, ac i fyw iddo, ac i fyw gyd âg ef dros byth. Gwelwn yma yr hanes am y cyfnawid mwyaf rhyfedd yn un oes, yn meddwl a moesau dynion, gwedi ei effeithio heb allu nac awdurdod dynol, cyfreithlawn neu anghyfreithlawn; ie, yn wrthwynebi holl alluoedd yr amser hwn yn y byd; a hyn hefyd, nid mewn gwledydd diddysg, anfoesol, a barbarallid, ond yn y rhaif mwyaf o ran eu dynoliad, eu dysg, a'u moesolrwydd; sef yn ymerodraeth fawr Rhufain. Canfyddwn floedd o ddynion yn cael eu troi o'r arferiad o bob drygioni at yr arferiad o bob rhinwedd. Llauer, mewn byr amser, yn cael eu di-wygio mewn deall, gwybodaeth, tueddfydd, a serch; yn adnabod, yn caru, yn ymhyfrydu, ac yn ymddiried yn Nuw; yn cael eu troi o hunan-serch i'r dynserch-garwch mwyaf pur—yn byw yn unig i foddhu Duw, a gwneuthur tiriondeb a chymwynasgarwch i'w gilydd; yn llawenyachu yn heddwch Duw, ac yn dysgwyl yn orffoeddus am eu gollyngod i wlad dedwyddwch ac anfarwoldeb. Pwy a ddechon wadu nad yw hyn oll

oddiwrth Dduw? Pwy ond y dall na wel yn y petha daionus hyn, rfyddoddu Duw tu ag at feibion dynion? Y mae yr hanes rhyfedd hwn yn gadael y dall lenydd yn sychedig am ychwaneg, gyda Paul, y garcharor yn Rhufain, dros ddwy fynydd, yn ei ardrethol ei hun, yn derbyn pawb a ddeuai ato, y pregethu teyrnas Dduw, ac yn athrawiaethu y petha am yr Arglwydd Iesu Grist, gyda phob hyfdra, yn ddwahardd. Edr. PAUL. Heblaw yr ebonwyr cyffred-ar y Bibl, edrychwch ar y llyfr hwn, S. Cradock, Lightfoot, a Dr F. Roberts's Key.

ACW, (ac, neu oc) draw. Esa. 28. 10. Mat. 13. 31. 'Ai hyn yma ai hyn acw.' Preg. 11. 'This or that.' Saes.

ACWILA, [eryr] Liad. AQUILA: Iuddew a awyd yn Pontus. Efe a'i wraig Pricella oeddynt yn gweithio pebyll lledr i luocedd y Rhufeiniaid. Dyschwelwyd hwynt yn fôr i'r ffydd Gristionogol, hwyra ach trwy bregeth Petr ar ddydd y Pentecost yn Jerusaalem. Buont yn trigo yn Rhufain nes eu gyru oddi yno gan Claudius. Daethant i Corinth, lle bu Paul yn llettya, ac yn cyd-weithio pebyll â hwynt. Daethant oddi yno i Ephesus, lle buont ddwydd i ddygu Apolonia yn ffordd yr Arglwydd yn fanylach. Aethant drachefu i Rufain, a buont yn cadw tŷ cyfarfod i'r Cristionogion yno; yno y cyfarwydd hwynt gan Paul yn ei epistol at yr eglwys. Dychwelasant i Asia, a thrigasant yn, neu yn agos i Ephesus; ac yr oeddynt yno pan ysgrifenedd Paul ei ail epistol at Timotheus. 2 Tim. 4. 19. Act. xviii. Rhuf. 18. 4.

ACH—AU, Heb. wrt (*ichas*) cyff, cof-restr cenedl-lad teulu, llwyth, neu genedl. Num. 1. 18. 1 Cron. 5. 1, 7, 17. Neh. 7. 6. Edr. CENEDLAETH.

ACHAIA, Gr. Αχαία, [blinder] talaeth yn ngwlad y Groegiaid yn Ewrop, a alwyd felly oddiwrth Achæus, mab Xuthus. Weithiau, mae Achais i'w olygu mewn ystyr mwy helaeth, am Peloponesus a gwlad Groeg; megys yn Act. 19. 21. Rhuf. 15. 26. a 16. 5. 1 Cor. 16. 15. 2 Cor. 1. 1. a 9. 2. a 11. 10. 1 Thes. 1. 7, 8. Y ddinas benaf ynddi gynt oedd Corinth. 2 Cor. 1. 1. Bu Paul yn pregethu yr efengyl yma yn hir, a sylfaenodd yma amryw eglwys. Act. 18. 1, 12. 2 Cor. 9. 2. Edr. GROEG.

ACHAICUS, un genedigol o Achais, a dysgybl Paul. Efe a Stephanas a Ffortunatus a ddygasant epistol cyntaf Paul at y Corinthiaid. 1 Cor. 16. 17.

ACHAN, [trallodwr] mab Charmi, o lwyth Judah, yr hwn, wrth gymeryd Jericho, a guddiodd y diofryd-beth yn llawr ei babell; a gorfu ar Israel o'r achos ffoi o flaen eu gelynyon. Cafwyd ef allan wrth fwrw coelbrenau: cyfaddefodd ei fai, a thebygol iddo wir edifarhau. Edr. TYAID. Dygwyd y lladrad allan ger bron yr holl gynulleidfa. Yna efe a'i blant, a'i holl anfeillid, er dycheb i eraill, a labyddwyd â meini i farwolaeth; a llosgwyd eu cyrph hwynt â than, wedi eu llabyddio, yn nyffryn Achor. Codasant arnynt garnedd fawr o geryg. Jos. vii.—Gelwir ef hefyd Achar yn 1 Cron. 2. 7.

A holl Israel a'u llabyddiasant ef â meini, ac a'u llosgasant hwy (sef ei ddodrefn, ei feddiannau) â than, wedi (yn hytrach, neu) a'u llabyddiasant â meini. Jos. 7. 25. Thebygol mai llosgi a wnaud y pethau oedd yn llosgadwy yn unig, ac na effeithial llabyddio arnynt. Llabyddiasant y pethau â bywyd ynddynt, a llosgasant y pethau difwyd; sef y babell, y dodrefn, &c. Os llabyddiwyd ei feibion a'i ferched (nid oes sôn am ei wraig) tebygol eu bod hwythau, ryw ffordd, mewn gradd, yn cyd-gyfranogi o'i fal.

* Dywed y Dr Kitto, fod Achais bob amser yn y Testament Newydd yn cynnwys holl wlad Groeg, oddieithr Macedonia, Illyricum, Epirus, a Thessaly.—E.

ACHAT, maen gwerthfawr. Yr all faen yn y dryd-odd res yn nwyfroneg yr arch-offeiriad. Exod. 28. 19.

ACHBOR, אכבור [llygoden] 1. Tad Baalaman. Gen. 36. 38.—2. Un o swyddwyr Josiah, 2 Bren. 22. 14.—yr hwn hefyd a elwir Abdon. 2 Cron. 34. 20.—3. Tad Elnathan. Jer. 26. 22.

ACCHO, אכור [caredig] enw dinas yn llwyth Aser. Barn. 1. 31. Yr un a Ptolemais wedi hyny.

ACHIS, אכיש [felly y mae] brenin Gath, yn amser Dafydd. Gelwir ef Abimelech yn nhitl Psalm xxxiv. Achis oedd ei enw priodol: ond fel yr oedd pob brenin yn yr Aiph yn cael ei alw Pharaoh (Gen. 41. 1. Exod. 5. 1. 1 Bren. 11. 18.) felly yn yr un modd, y gelwid pob brenin y Philistiaid, Abimelech. Gen. 20. 2. a 26. 1. Yn 1 Sam. xxi, xxvii, xxviii, xxix, gwelwch hanes fford Dafydd ato rhag Saul, trwy wendid ei ffydd—ei berygl yn ganlynol i hyny, a'i waredigaeith ryfedd o ddwyllaw ei elynion marwol. Edr. DAFYDD.

ACHLYSUR—ON, (ach-lys) achos, ethryb, oedfa, pryd, tymhor. 1 Sam. 22. 22. Jer. 2. 24. Dan. 6. 4, 5.—'Pechod yn cymeryd achlysur trwy y gorchymyn yn gweithio mewn un bob trachwant,' (Rhuf. 7. 7, 8.) sydd yn dangos natur ffyrnig, anhmllygadwy, y reddf o bechod yn ei llywodraeth ar bechadur, ac analluogrwydd y ddeddf i ddarostwng pechod, a gwared pechadur oddi wrtho. Trwy y ddeddf y mae *darostwng* pechod, ond nid trwy y ddeddf y mae *darostwng* pechod, na sancteiddio pechadur, mwy na'i gyflawnhau; ond yn hytrach y mae y reddf o bechod yn cymeryd achlysur (απορη) oddiwrth waharddiad, ysbrydolrwydd, a barn gdemniol y ddeddf, i weithio allan yn egulol ac yn rymus (καταρυσασαρο) bob trachwant mewn ffordd o wrthryfel yn erbyn y gorchymyn. Nid ydyw hyn yn brawf fod y gorchymyn yn bechod; nid y ddeddf sydd yn rhoddi yr achlysur; ond pechod sydd yn cymeryd achlysur oddi wrthi hi, a phob peth arall yn ymddangos yn dra phechadurus, gan ei fod yn gweithio marwolaeth trwy yr hyn sydd dda, sef y ddeddf sanctaidd. Mae y ddeddf yn dangos pechod, ac yn euog-farnu y pechadur o'i blegid; ond nid yw yn addaw bywyd i'r pechadur, nac yn ei ryddhau oddiwrth bechod; ond y mae pechod yn cymeryd achlysur trwy y gorchymyn i dwyllo y pechadur, trwy ddallu ei feddwl rhag gwleud manylrydd y ddeddf; hefyd, i ddysgwyl bywyd trwyddi; a phan nas gall pechod, fel hyn, ei dwyllo trwy ddallineb, yna y mae yn gweithio ynddo yn gryf, bob trachwant, i'r dyben i'w yru i anobaith; felly y mae y gorchymyn, yr hwn ydoedd unwaith i fywyd, yn farwolaeth lldo. Rhuf. 7. 8, 11.—Mae y credinwyr yn Nghrist yn cael eu galw i ryddid oddiwrth y ddeddf fel yr oedd yn y cyfammod gweithredoedd, ac oddiwrth ei cholifarn, yn gystal ag oddiwrth iau drom deddfau yr hen oruchwyliaeth; ond mae perygl i'r cnawd gymeryd achlysur oddiwrth hyny i fywyd penrhydd a halogedig. Nid yw yr efengyl sanctaidd ynddi ei hun yn rhoddi yr un achlysur i'r cnawd, i ni fyw yn ol y cnawd, er y gall dynion ei cham-ddefnyddio, ac arfer eu rhyddid i'r dyben hwnw. Nid rhyddhau pechod y mae yr efengyl, ond marwahu pechod, a rhyddhau y pechadur oddi wrtho. Gal. 5. 13.

Y mae yr apostol yn cynghori y gwagedd ieuaine i 'briodi, planta, gwarchod y tŷ, fel na roddodd ddim achlysur i'r gwrthwynebwyr i ddiffeniw,' neu ymsenu, a rhoi drygair. 1 Tim. 5. 14. Er mai ymsenu a wna y gwrthwynebwyr er pob peth, etto ein gofal a ddylai fod, na roddom achlysur iddo wnethur hyny, trwy ein rhodiad anaddas, a chroes i orchymyn Duw.

ACHMETHA, אכמתה [mewn cist]—'A chafwyd

yn Achmetha.' Ezra 6. 2.—'A chafwyd mewn cist,' Dr M.—'Yn Ecbatana,' medd rhai; 'mewn cist,' medd eraill. Yr un oedd Achmetha ag Ecbatana, tebygol.

ACHOR, [blinder] enw a roddwyd ar ddyffryn yn agos i Jericho, o herwydd y trallod a ddaeth at holl Israel trwy bechod Achan. 'A Josuah a ddywedodd, Am i ti ein blino nu (אכור), yr Arglywydd a'th flina (יכורון) dithau. Am hyny gelwir enw y fan hōno dyffryn Achor (עקק עכור) hyd y dydd hwn.' Jos. 7. 25, 26.—'A dyffryn Achor yn ddrws gobaiith.' Hos. 2. 15. Addewid yw hon sydd yn cael ei gwirionedd tu ag at yr eglwys, yn holl ymweliad-angr graso Duw yn ei hadferyd a'i chysuro. Y mae yr Arglywydd yn gwneuthur dau beth tu ag ati, sef ei hamddifadu o'i holl bethau gwydd, ei chariadau, a'i heilunod, yr oedd hi o'r blaen yn ymhyfydu ynddynt, ac a ddygasent ei chalon oddiwrth yr Arglywydd. Adn. 13. Y mae hefyd yn ei denu, ac yn ei dwyn i'r anialwch o amddifardwydd o'i chysuron gynt, ac i anialwch o flinderau a thrallodion. Gwedi hyny, o'r fan hōno, o'r cyflwr amddifadus hwn, 'rhoddaf iddi ei gwinllanoedd;' sef cyflawnder helaeth o bob benidithion ysbrydol: 'a dyffryn Achor yn ddrws gobaiith.' Yn ei holl drallodion bydd drws gobaiith o gynnal-iaeth, diangfa, a helaeth fwynhad o'r etifeddiaeth addawedig. Nid oes un Achor, sef trallod, heb ddrws iddo; a hwnw yn ddrws gobaiith. 'Pfyddlon yw Duw, yr hwn ni ād eich temtio uwchlaw yr hyn a alloch; eithr a wna yn nghyd ā'r demtasiwn ddiangfa hefyd, fel y galloch ei ddwyn.' 1 Cor. 10. 13. Yn y golygiad hwn y mae ystyr y geiriau yn ymddangos i mi; etto, yr ydyw yn cydnabod fod amryw o awdwr enwog yn barnu, nad at ystyr y gair Achor y mae cyfeiriad y prophwyd, ond at ffyrwythlonrwydd y dyffryn. Esa. 65. 10. Yr oedd ffyrwythlonrwydd dyffryn Achor yn dangos i'r Israeliaid pa fath oedd holl wlad yr addewid; ac yr oedd meddiant o hwnw yn ernes ac yn obaith o feddiannu yr holl wlad yn y diwedd. Felly y mae rhyddid graso, a blaen-ffrwyth yr Ysbryd, yn ddrws o obaith, ac yn ernes o ryddid gogoniant plant Duw, a'u cynauaf llawn mewn dedwyddwch tragrywyddol. Rhuf. 8. 21, 23, 24, 25. Nid anhawdd cymmodi y ddau olygiad uchod ar y geiriau ā'u gilydd: y mae trallodau a gorfoledd y duwiolion yn cydfynd ā'u gilydd, yn aml; a'r ddau yn ddrws gobaiith o ddiangfa o'r trallodau, ac yn gyflawn fwynhad o'r gorfoledd. Mat. 5. 12. Act. 5. 41. Rhuf. 5. 2—5. 2 Cor. 6. 10.—Barna rhai, mai yr un yw dyffryn Achor ag Engedi, yr hwn oedd yn llawn o winllanoedd, a bod Hazazon-Tamar yn enw arall arno, oblegid amlra y coed palmwydd yno. Can. 1. 14. Gwel Zanchius, Rivetus, Calvin, Sanctius, Pocock, a Horaeus.

ACHOS—ION, (caws) gallu effeithiol; achos dybryd, bai brwnt; godineb; cwyn.—1. Hawl, dadl. Exod. 22. 9. Esa. 1. 23.—2. Rheswv paham, neu amgylchiadau yn galw am. 1 Sam. 17. 29.—3. Er mwyn, o herwydd. Gen. 3. 17. 2 Cor. 7. 12.—4. Cyhuddiad, neu y bai a roddir yn erbyn un i'w euog-farnu. Mat. 27. 37. Marc 15. 26. Ioan 18. 38.—5. Un peth yn haeddu, neu yn cymhell i beth arall, fel effaith o hono. Act. 28. 18. Col. 3. 6.

ACHUB—O, (cub) gwaredu, cadw, digelgu yn wyneb gelynlion a pheryglon tymhorol, ysbrydol, a thragywyddol. Mic. 5. 6. Joel 2. 32. Ioan 3. 37. Heb. 11. 7.—Achub y blaen, bod yn flaenaf. Edr. CADW, IECHYDWRIAETH.

ACHUBYDD, (achub) gwaredwr, iachawdwr; un a all achub eraill yn wyneb eu hangysur, eu peryglon, a'u hofnau. Un o enwau yr Arglywydd Iesu, yr hwn yw ACHUBYDD y rhai a ymddiriedant ynddo,

• Dyma y lle a adwaenir yn awr wrth yr enw Acre.—E.

'Cyflawn ac Achubudd yw efe.' Ps. 17. 7. Zech. 9. 9. Yn mhob ystiriaeth ag yr achubir pob dyn, efe ydyw Achubudd pob dyn: ond y mae mewn modd neillduol a chyflawn yn Achubudd tragywyddol i'r fyddloniaid, sef y sawl, & gwir a bywiol fydd, a gredant ynddo. 1 Tim. 4. 10. Edrych CREIDWAD, GWAR-EDWR, IACHAWDWR.

ACHWYN—ION, (cwyn) cwyno, cyhuddo, beio; rhoddi cwyn mewn llys yn erbyn un. Cam-achwyn, cam-gyhuddiad o un fel troeddwr y gyfraith. Barn. 21. 22. Ezra 4. 6. Luc 19. 8. Act. 23. 29.

ADAH, אָדָה [addurn, harddwch] gwraig Lamech, a mam Jabal a Jubal. Gen. 4. 19. a 38. 2. Edrych LAMECH.

ADAIL—EILIAU, (ail) adeilad, adeiladaeth, tŷ; ystyr priodol y gair ydyw gwiall-blethu, neu gwiall i ellio & hwynt; ac oddiwrth hony, arwydda tŷ gwedi ei wneuthur felly.—'Ac yr ydoedd adail newydd,' &c. Ezec. 46. 23.—'Adail dinas.' Ezec. 40. 2.

ADAM, אָדָם [daear goch] dinas oedd yn sefyll o dy y deheu i Fôr Tiberias. Yn agos yma y safodd dyfroedd yr Iorddonen yn bentwr, tra y bu yr Israeliaid yn myned trwodd. Jos. 3. 16. a 19. 33, 36. Edr. ADMA.

ADAMANT, Ἀδαμαντῖνος [anorchfygedig] un o'r gemol feini caletaf a gwerthfawrocaf, y diamond. Heb. מֹרְתוּיִל *morthuyil, taro*. Gelwir maen gwerthfawr wrth yr enw hwn o herwydd ei galedrwydd. Gwel Parkhurst. Y gair Heb. אֲדָמָנִים a gyfieithir *adamant*, a rwyddia, medd Scheuchzer (*Physica Sacra, on Jer.*) math o gareg dra chaled, a wasanaethai i gerfio ar, a thori ceryg caledion erall; a alwyd felly o herwydd ei barhauser. Ni thorir ef & morthuyil, ni feddalir ef & than, ond gwres yr haul trwy wydr a effeithia arno. Os rhwbr ef & pheth meddal, dysgleiria mewn tywyllwch. Tery dân o'r dur. Hwn oedd y trydydd maen gwerthfawr, o'r all res, yn nwyfroneg yr arch-offeiriad. Exod. 28. 18.—Talcen Ezeziel oedd gwedi ei wneuthur yn debyg i adamant, oblegid iddo gael ei ddonio & hyfira cadarn i fynegi cenadwri Duw wrth yr Iuddewon. Ezeziel 3. 9.—Dywedir gan Zechariah fod calonau dynion pechadurus fel adamant. Pen. 7. 12. Ni thorir hwynt & bygythion na barned-igaethau Duw; ac nis toddir hwynt trwy ei drugareddau, ei wahoddiadau, a'i addewidion, nes delo gwres Haul Cyflawnder i mewn; sef taenellid o waed Iesu, a thywalltidd o'i gariad trwy yr Ysryd Glân.—'Pechodau Judah a ysgrifenydd & phin o haiarn, ág ewin o adamant.' Jer. 17. 1. Eu tueddiadau llygredig oeddynt wedi gwreiddio yn ddfwr, a sefydlu yn eu calonau; a'u holl feiau oeddynt gwedi eu nodi gan Dduw, nas gellid eu dileu.

ADAR, אָדָר [uchel, godidog] 1. Enw mis Iuddegw cyfatebol i Chwefror a rhan o Mawrth; yr oedd ynddo 29 o ddyddiau. Ar y trydydd dydd o hono y gorphenwyd ac y cysegrwyd yr ail deml. Ezra 6. 16. Ar y pedwerydd ar ddeg o hono yr oedd dyddiau y Pwrim. Esth. viii. Pob tair blynedd yr oedd ail Adar yn cael ei chwaneu, i gyfateboli bliwyddyn y lloer i fiwyddyn yr haul, yr hon sydd fryach na bliwyddyn yr haul o un ar ddeg o ddyddiau.—2. Enw dinas yn Judah. Jos. 16. 3.

ADAR, ADERYN, (iar) אָדָר [cyflym ysgogiad] ehediaid yr awyr. Y mae eu cyrph gwedi eu gorchuddio & phluf; a dwy o adenydd, a dau droed, a gyflin iddynt oll. Y maent yn deor y cywion o'u hwyau. Ni feddant na dannedd, na gweflau, na chlustiau allanol, ond yn unig tyllau clustiau; na llestri llaethog (*lacteals*) nac arenau, na chwysigen ddfwr. Y mae rhai o honynt yn gigweiniol, a rhai yn rawaweinol. Y mae rhai yn deithiol, neu yn

myned o'r naill wlad i'r llall, a'r lleill yn gartrefol. Y mae rhai yn hynod gan liwiau amryw, gwyech a godidog; ac eraill yn rhagori yn nodedig mewn cethlyddiaeth hyfyrdlon. Y mae sain peraidd yr eos, ac eraill o'r teulu adenog, yn hynod ragorol o ran amrywiaeth tŷn a melysder hyfyrdol. Yn y coedydd y lleisiant rhwng nefoedd a daear, yn sirfeli y greadig-aeth, ac yn annogaeth i bawb i foliannu eu Creawdwr. Edr. CANU. Yr estrys yw y mwyaf, a'r aderyn mudlais (*humming bird*) America yw y lleiaf, o'r adar adnabyddus i ni.

O'r adar nid oedd ond turturau a chywion colomenod i'w hoffrymu yn boeth-offrwm i'r Arglwydd. Yr oedd yr offeiriad i ddwyn yr aderyn at yr allor, a thori ei ben, a'i losgi ar yr allor, a gwasgu ei waed wrth ystlys yr allor, a thynu ymaith ei grombil a'i blu, a'u bwrw hwynt gerllaw yr allor, o du y dwyrain i'r lle y byddai y lludw; ei hollti, a'i esgyl hefyd: etto, medd y gair, na wahaned ef. 'A floged yr offeiriad ef ar yr allor, ar y coed a fyddant ar y tân.' Yr oedd y turturod i fod yn hen; a'r colomenod i fod yn ieuainc. Yn yr offrwm dros bechod, yr oedd y pen i gael ei dori wrth ei wegill, ond nid ei dori ymaith. Offrymu dros y tlodion oedd yr adar hyn, y rhai ni allent gyrhaedd oen. Lef. 1. 14. a 5. 7, 8. a 12. 2, 6, 8. Luc 2. 24. Yr oedd yr adar hyn yn cysgodi Crist, yn ei burdeb a'i ddiinweidrwydd, ei larcieidd-dra, a'i gariad digyfelyb; ac hefyd, yn dangos pa fath a ddylai ei holl ganlynywyr fod. Gwaeddyr, drylliwyd, a laddwyd ef, ac a'i flogog gan angerdd tanllyd digofaint dwyfol dros ei bobl; ond, er y cwbl, ni wahanwyd mo hono. Ps. 34. 20. Ioan 19. 33, 36. Daliodd yr undeb rhwng y ddwy natur yn ei person dirgeledig, trwy ei holl ddyoddefiadu, ac yr oedd ei adenydd ganddo i adgyfodi drachefn, a dyrchafu i'r uchelder. Felly, hefyd, y gweddai i ninnau offrwm ein hunain, yn ddiwahan ac yn gyflawn iddo, a'u hadenydd o fydd a chariad genym, i ehedeg ato a a throsto yn gyflym ac yn fywiog, gyda sain cân a moliant. Esa. 40. 31. 2 Cor. 8. 11, 12. 1 Thes. 5. 18.

Yn nglanhu a gwahan-glyfys, yr oedd yr offeiriad i orchymyn i'r hwn oedd i'w lanbau, gymeryd dau aderyn y tŷ, (*adar y tŷ*, yn ein cyfieithiad ni) byw a glân, a choed cedr, ac ysgarlad, ac isop, a llad un aderyn mewn llestr pridd, oddiar ddfwr rhedegog yn y llestr, fel y byddai y gwaed a'r ddfwr yn gymysgedig a'u gilydd. Wedi hyny, yr oedd i gymeryd yr aderyn byw, a'r coed, a'r ysgarlad, a'r isop, wedi eu cyllymu yn un a'u gilydd, a'u trochi hwynt yn ngwaed yr aderyn a laddwyd, yn gymysgedig a'r ddfwr yn y llestr pridd. Yn ganlynl, yr oedd i daenellu y gwaed saith waith ar yr hwn a lanheid oddiwrth y gwahan-glywf. Yna yr oedd i ollwng yr aderyn byw yn rhydd ar wyneb y maes. Lef. 14. 2, 3, 4. Y gair Heb. אָדָר sydd yn cael ei arfered am adar yn gyffredinol, heb nodi aderyn y tŷ yn neillduol, mwy na rhyw aderyn arall. Gwel Gen. 15. 10, 11. Deut. 4. 17. a 22. 6. Ps. 8. 8. Ezec. 17. 23. a 30. 4, 17. Yn ol y cyfieithiad Saesoneg, ac amryw gyfieithiadau eraill, dau aderyn (*two birds*) ydyw. Gan fod y gair *glân* yn cael ei arfered, tebygol yw fod pob aderyn glân yn addas, ac nad oedd adar y tŷ yn cael eu pennodi yn neillduol.—'Dau aderyn y tŷ,' ydyw cyfieithiad y Dr Morgan, ond y mae y rhan fwyaf o gyfieithiadau yn un a'r Saesonaeg.

'Yr oedd y ddau aderyn yn cysgodi Crist mewn gwahanol gyflwr,' medd Witsius, *Exercit. xix*. Cyfelybri Crist i ardar, oblegid ei awyddfyrd i gadw y gorchymynion—ei ymarweddliad newydd (*πολιτευμα εν ουρανοις*)—ac oblegid iddo ffol o le i le, i ochelyd y magiau a osodwyd iddo gan ddyinion.—*Adar glân*, hyny ydyw, y rhai a ellid yn gyfreithlawn eu bwyta; felly, y mae Crist yn sanctatidd ynddo ei hun, ac hefyd yn ymborth bywiol i bechadur. Yr oedd yr

aderyn a leddid yn arwyddo marwolaeth Crist. Y gwaed yn cael ei dywallt ar ddwfr rhedegog, nid dwfr marw, llonydd, sydd yn arwyddo ufudd-dod bywiog Crist mewn cariad rhedegog, yn nghyd â'i ddyoddefaint. Yr oedd yr aderyn byw, gwedi ei drochi yn ngwaed yr aderyn marw, yn cael ei ollwng yn rhydd ar wyneb y maes yn arwyddo adgyfodiad Crist oddi-wrth y meirw, a'i eheddiad i'r nefoedd trwy ei waed ei hun. Heb. 9. 12. Gwaed Crist, wedi marw a'i fyw-hau (fel y cymhwysal y gwaed i ni) sydd yn glanhau ein gwahan-glwylf ysbrydol. Yr oedd yr un gwaed ar yr aderyn byw ag ar y gwahan-glwylf; yr oedd yr aderyn byw yn rhydd ar wyneb y maes, â'r gwaed arno; yr oedd yr un gwaed ar y gwahan-glwylf, ac yntau yn cael cyflawn fywnhad o'i holl freintiau yn y gwersyll ac yn y babell; felly y mae Crist, fel Mech-niudd, yn y nefoedd trwy ei waed ei hun, a'i holl bobl yn lân, ac yn rhydd ynddo, trwy yr un gwaed.

Y mae 'yr Arglwydd yn amddiffyn ei bobl, megys adar yn ehedeg.' Esaiah 31. 5. Fel y mae y fam aderyn yn rhoddi ei hun dros ei chywion, rhyngddynt hwy a'r perygl, felly y mae yr Arglwydd yn gorchuddio ei bobl â'i haeddiant, ei allu, ei drugaredd, a'i ddaioni; 'gan amddiffyn a gwared, gan basio heibio,' neu lamu rhyngddo a chuddio (כָּסָה) fel y gwnaeth yn yr Aipht, i attal y dinystrydd i'r tai lle yr oedd y gwaed ar y drysau; ac yn y modd hwn yn achub. Y dysgedigus a farnant fod y geiriau yn cyfeirio at wared-igaeth Israel yn yr Aipht, pan oedd y dinystrydd yn liadd cyntaf-anedigion yr Aiphtiaid. Yr oedd IĒHOFĀH yn cyd-gerdded, megys, â'r dinystrydd; a phan ddeuent at y drysau yr oedd y gwaed arnynt, yr oedd IĒHOFĀH yn llamu i'r drws (fel y mae y gair yn arwyddo) yn gorchuddio y tŷ, a'r dinystrydd yn pasio heibio: 'Ni âd i'r dinystrydd ddyfod i mewn i'ch tai ehw i ddinystrio.' Y mae y gair (כָּסָה) a gyfieithir *pasio heibio*, yn arwyddo *llamu*; 'yr oedd IĒHOFĀH yn llamu i'r drws, ac yn rhoddi ei hun rhwng y dinystrydd a'r tŷ, a phawb ynddo;' ac fel hyn yr oedd fel aderyn yn gorchuddio drostynt, ac yn eu hachub. Yr un gair yw ag a gyfieithir *llamu*, yn I Bren. 18. 26. Yr oedd yn ddangosiad hynod fod Duw mewn cymmod, ac yn aundiffynwr i bawb sydd dan daenelliad gwaed Crist, yr hwn yr oedd oen y pasc yn ei gysgodi, ac na âd i'r dinystrydd eu dinystrio. Exod. 12. 23. Gwel Cocejus, Vitringa, Lowth.

Y mae dynion yn gyffelyb i adar, yn weiniaid, ac yn hawdd eu maglu, ac yn crywdro oddiwrth yr Arglwydd, eu nyth priodol. Diar. 6. 5. a 7. 23. Esa. 31. 6. Dan. 2. 38. Y mae y saint yn debffg i adar, yn weiniaid, ac yn agored i orthrymderau ac ymlid-iau; etto, yn hawddgar ac yn fywiog, ac yn canu yn beraidd am eu gwaredigaethau o lawer gauaf du, a lawer rhwyd a magl. Ps. 124. 6. Can. 2. 12. Ezec. 17. 23. Cyffelybir athrawon a gorthrymwr creulon, i adar arian, a chās, o herwydd eu gorthrymder, eu creulondeb, a'u hafendid athrawiaethol a bucheddol. Gen. 15. 11. Dat. 18. 2. Y maent fel yr adar yn ngweledigaeth Abraham, yn disgyn ar y celaneddau, i'w llwyr ddyfetha; ond y mae Duw trwy ryw foddion neu gilydd, yn eu tarfu ymaith, ac yn gwared y dimiwed.

ADARWR—WYR, (adar-wr) heliwr adar, maglwr adar. Heb. *wr gosodwr maglau*, neu *hoenyau*. Y diafol a'i offerynau a gyffelybir i adarwyr, o ran eu dichellion, eu cyfrwysdra, a'u hamecanion gwaedlyd yn erbyn y duwion. Y mae y diafol yn cynllwyn bidynt, ac yn gosod ei hudoliaethau i'w maglu, gyda llawer o ddichellion a chyfrwysdra. Ond eu Gwar-edwr hwynt sydd gryf a gwylladwrs, ac a rydd aml achos iddynt ganu, 'y fagl a dorwyd, a ninnau a ddi-gasom.' Psalm 124. 7. Diar. 6. 5. 'Gwylliedydd Ephraim a fu gyd â'm Duw: aeth y prophwyd yn

fafl adarwr yn ei holl lwybrau, ac yn gasineb yn nhŷ ei Dduw.' Hos. 9. 8. Cawn yma ddegeffiad galarus iawn o gyfiwr Ephraim. Bu ganddynt wyllydyddion gyda Duw, ac yn wyr ysbrydol a sanctaidd; yn cael gweledigaethau oddiwrth Dduw, yn cymdeith-asu â Duw, ac yn byw i ogoniant Duw a llesad Ephraim; ond yn lle gwylliedyddion gyda Duw, y mae y prophwyd yn ffol, y gwr ysbrydol yn ynyd: ac y maent yn maglu dynion yn eu holl lwybrau; â gau athrawiaethau a chyfeiliornadau. Y mae yr adarwyr hyn â'u maglau yn yr holl ffyrdd, ac yn rhwydo dynion i ddinystyr tragywyddol. Nid oes un athrawiaeth nad ydynt yn ei llygru, nac un ddyled-swydd nad ydynt yn cam-gyfarwyddo mewn perth-yngas i'r cyflawniad o honi. Tebygol, yn ol fy meddwl i, fod cyfeiriad yma at y llof a osododd Jeroboam i fynu yn Dan a Bethel, i attal y bobl rhag myned i addoli at y wir allor yn Jerusalem; a'r prophwyd ynyd, ffol (adn. 7.) yn lle dangos eu perygl i'r bobl, a'u hiawn gyfarwyddo, yn eu hannog i gyd-ffurfiad âg ewyllys y brenin; a thrwy hyny, yn cyfranogi o'i bechod mawr: fel hyn, yr oeddynt yn fagl adarwyr yn eu holl ffyrdd. Pwy bynag a gymero arno yr enw Gwylliedydd, ac nad yw yn cyfarwyddo pech-aduriaid at y wir allor, a'r gwir aberth o osodiad Duw, sef Crist Iesu, magl adarwr yw ar ei holl ffordd; mae ei holl athrawiaeth, yn mhob rhan o honi, yn gyfeiliornus; a maglu, yn lle adeiladu eneidiau dynion, yw ei holl waith. Os nad yw holl feini ei adelladaeth, fel athraw, gwedi eu hiawn osod ar y sylfaen hon, nid oes un o honnynt yn y man lle dylai fod. Oddiwrth y cyfryw wyllydyddion ffol, ynyd, gwareded Duw ei eglwys! Y maent yn gasineb ac yn ffeidd-dra yn nhŷ Dduw. Galar. 4. 13. Esa. 29. 1. Jer. 6. 17. a 18. 22. a 31. 6. Ezec. 35. 4. Hos. 6. 9. a 7. 1. Mic. 7. 4. Gwel Rivet, Pocock, a Horsley *in loc.*

ADEILAD—U, (ad-all) gosodiad, eiliad, tŷ.—1. Gwnethur tŷ neu fur, trwy gasgiad a gosodiad yn nghyd amryw ddefnyddiau addas. Deut. 28. 30. Mat. 7. 24.—2. Llwyddo achosion teulu neu deyrnas, yr hyn ni ddichon neb ei wneuthur ond yr Arglwydd. Ps. cxxvii. Pan sonir am Dduw yn adelladu dynion, dinasoedd, muriau, &c., meddylir eu cynnal a'u helaethu. Job 22. 23. Psalm 51. 18. Jer. 18. 9. Adeiladir eglwys Dduw gan yr Ysbryd Glân, trwy athrawiaeth yr efengyl, ar Grist fel ei sylfaen; a gweinidigion y gair yw yr offerynau. Mat. 16. 18. Eph. 2. 20, &c.—3. Cryffau a chynghori ein gilydd yn y ffydd Gristionogol. 1 Cor. 3. 10. Col. 2. 7.—4. Cyfodi eglwys o'r Cenedloedd, i uno â'r Iuddewon yn addoliad Duw. Can. 8. 9. Edrych CRAIG, MAEN, SAIL.

ADEILADAETH, (adail) pen-saeruaeth, adellad-waith; hyfforddiad, cynghor, cysur.—1. Tŷ o waith dwylaw dynion. Ezra 5. 4.—2. Cynghorion trwy Ysbryd Duw i'r saint. 1 Cor. 4. 3. 1 Tim. 1. 4.—3. Eglwys a phobl Dduw ar y ddaear. 1 Cor. 3. 9. Edr. TEMPL, TY.

ADEILADWR—WYR, (adail) adelladydd, saer, pen saer celfydd. Arwydda, 1. Duw, yr hwn a wnaeth bob peth trwy ei ar. Gen. 1. 3. Heb. 11. 10.—2. Gweinidigion ffyddlon yr efengyl, y rhai sydd yn adeiladu y saint ar Grist fel eu sylfaen, 1 Cor. 3. 10.—3. Llywodraethwyr achosion tymhorol. Ps. 127. 1.—4. Yr Iuddewon, y rhai a wrthodasant Grist, pen congl-faen, a sylfaen safadwy ei eglwys. Ps. 118. 22. 1 Petr 2. 7. Edr. MAEN.

ADEN—YDD, (a-daw) asgell, esgyll; y rhanau hyny o adar â pha rai y maent yn ehedeg, neu yn diogelu a chynhesu eu cywion. Y gair Heb. אֵן arwydda *cithaf*, neu *ben pellaf* rhyw beth: am hyny

galwant bob peth cyffelyb, yn aden; megys cwr mantell, Deut. 22. 12. Ruth 3. 9.—eithafodd gwlad, Job 38. 13. Esa. 25. 15.—byddinoedd; 'Batyniad ei adenydd,' sef, ei fyddinoedd, 'fydd llonaid dy dir di, O Immanuel.' Esa. 8. 8.—'Lluoedd ffiaidd,' *Heb., as-gell ffeidd-dra*, Dan. 9. 27. sef lluoedd y Rhufeiniaid, y rhai a ddinystrasant Judea dan Titus Vespasian.

'Gwae y tir sydd yn cygoddi & adenydd.' Esa. 18. 4. Mae y dysegdigion yn gyffredinol (er nad pawb) yn cytuno mai gwlad yr Aipht yw y tir a feddylir yma; ond pa fodd i briodoli y darluniad hwn i'r gwlad hono, y mae amrywiaeth nid bychan yn eu barnau. Vitringa a gyfieitha y geiriau, 'Gwae y tir a gygodir & adenydd:' ac yn esbonio yr adenydd fel yn arwyddoedd y mynyddau sydd yn terfynu y gwlad hono, ac megys yn ei chysgoddi o du y gorllewin tu a Lybia, ac o du y dwyrain tu ag Arabia; y rhai ydynt yn rhedeg o'r gogledd i'r deheu, ac yn raddol yn pellhau oddiwrth eu gilydd fel dwy aden aderyn.* Am eglurhad ar y bennod hon, a'r brophwydoliaeth gynnywysedig ynddi, Edr. *Appendix to Calmet's Dictionary. Frag. 5.* Hefyd, Mr King, a'r Dr Horaley, yn eu cyhoeddiadau diweddar arni.

Yr Arglwydd yn ehedeg ar adenydd y gwynt, a arwydda, cyflymdra yr Arglwydd yn gwared, yn dyddanu, ac yn diogelu ei bobl. Ps. 18. 10.—Wrth adenydd y cerubiad a'r seraphiaid, y dangosir parodrydd a chyflymdra angelion, ac eraill o wir welsion Duw, at ei waith, ac yn ei wasanaeth. Esa. vi. Eze. i. a x.—Adenydd y saint, & pha rai y maent yn ehedeg i fynu at Dduw, a'r pethau sydd uchod, yw eu ffydd, eu gobait, eu cariad, eu serchiadau sanctaidd, a'u myfyrdodau nefolaidd. Esa. 40. 31.—Adenydd, neu esgyll Haul Cyflawnder (Mal. 4. 2.) ydynt yn arwyddoedd effeithioldeb rhinweddol gwir adnabyddiaeth o Grist, yn ei Berson a'i awyddau, i feddyginiaethu a dyddanu ei bobl yn eu holl orthrynderau.—Priodolir adenydd i'r Arglwydd yn gyffelybiaethol, a dywedir bod ei bobl ar ei adenydd, a *than* ei adenydd; yn arwyddoedd ei fod yn ddiogelwch, yn gymhorth, ac yn ymgeledd gyflawn iddynt, o bob tu: yn gyffelyb i'r cryr yn eu dwyn, ac i'r iâr yn eu diogelu. Exod. 19. 4. Deut. 32. 11. Ps. 17. 18. a 36. 7. a 57. 1. a 61. 4. a 91. 4. Mat. 23. 37. Luc 13. 34.

'Pe cymerwn adenydd y wawr:' pe yr ehedwn mor gyflym a'r wawr yn ehedeg o'r dwyrain i'r gorllewin: neu, fel y cyfieitha eraill y geiriau, 'pe cymerwn adenydd, ac yr ehedwn at y wawr,' sef i'r dwyrain; ac wedi hynny, pe yr ehedwn ac y trigwn yn eithafodd y môr gorllewinol, sef o'r naill ochr y byd i'r llall. Psalm 139. 9.

'Rhoddwyd i'r wraig ddwy o adenydd cryr mawr.' Dat. 12. 14. Hynny yw, rhoddodd yr Arglwydd i'r wir eglwys, gwraig yr Oen, gyfarwyddyd a chynorthwyo, er ei harwain a'i diogelu yn nghanol Hygredigaethau ac erlidigaethau Anghrist, fel y gwnaeth i'r Israellaid yn eu ffoedigaeth o'r Aipht, ac i'r miloedd na phlygasant eu gliniau i Baal, yn nyddiau llygredig Ahab, pan y cafodd Elias, prophwyd Duw, yn ei ffoedigaeth, ei borthi megys mewn anialwch tlawd, gan wraig wedd o Sarepta, tros ddyddiau lawer, oddiwrth wyneb Ahab a Jezebel; felly y wraig yma, oddiwrth wyneb y sarph, dros amser, amseroedd, a haner amser. Darluniad ydyw o gyffwr yr eglwys yn amser y Waldensiaid, y rhai a ffoisiant rhag erlidigaethau Eglwys Rhufain, i ddyffrnoedd Piedmont, Lombardy, Calabria, Provence, Picardy, Bohemia, Hungary, &c.

ADENEDIGAETH—AU, (gen) genedigaeth dracheffin, ail-enedigaeth. *Gr. παλληγγευσια, adenedigaeth.* Tit. 3. 5. *αναγεννωσ adeni, adgenedu.* 1 Petr. 1. 3, 23. *γεννηθη αυθεν, geni dracheffin.*

* Gwel Vitringa in loc., Lowth, Parkhurst, &c.

Iown 3. 3. Gellir golygu adenedigaeth mewn ystyr haelaeth; yna y cynnwys galwedigaeth effeithiol, dychweliad, a sancteiddiad; neu, yn fwy naillduol, yna yr arwydda y plantiad cyntaf o egwyddor o ras yn yr enaid, ag ydyw y tarddiad cyntaf o'r sancteiddrwydd hwnw a ddygir rhagddo yn sancteiddhad, ac a berffeithir yn y nefoedd.

1. *Arwydda adeni, neu ail-eni, fod deiliaid adenedigaeth wedi eu geni unwaith, ac felly mewn bobd eisoes fel creaduriaid.*—1. Nid rhoddi bob iddynt, fel creaduriaid, ydyw eu hail-eni; ond gweithredu ynddynt wahanol ddull newydd o fod arnynt, o ran eu sancteiddrwydd a'u perthynas â Duw, a'u dwyn i undeb â Christ. Y mae y ddwy enedigaeth yn groes i'w gilydd. Eu genedigaeth gyntaf sydd o rieni pechadurus, ac ar eu delw; yr adenedigaeth sydd o Dduw, ac ar ddelw Duw:—yr enedigaeth gyntaf sydd o had llygredig; ond yr ail sydd o had anlygredig;—yr enedigaeth gyntaf sydd mewn pechod; ond yr ail sydd mewn cyflawnder a sancteiddrwydd:—yr enedigaeth gyntaf sydd o'r cnawd ac yn gnawdol; ond yr ail sydd o'r Ysbryd ac yn ysbrydol, ac yn gwneyd dynion yn ysbrydol:—yn yr enedigaeth gyntaf y maent yn blant digofaint; ond yn yr ail y maent yn ymddangos eu bod yn wrthddrychau cariad Duw.

2. Gelwir ail-eni yn *fywahu*: 'A chwithau a fywhaodd efe,' &c. Eph. 2. 1. Golygir hwynt, fel eraill, cyn eu hail-eni, yn feirw mewn pechod. Y maent yn gwbl amddifad o'r bywyd hwnw sydd yn cael ei gyfranu iddynt yn yr adenedigaeth, a hollol groesiddo. Nid yn unig y maent yn feirw i bethau sanctaidd, ond mewn *camweddau a phechodau*: sef yn fyw iddynt, ac yn farw dan y feidith ddyledus am danynt. Maent yn farw i garu Duw, ac yn byw mewn gelyniaeth yn ei erbyn. Rhuf. 8. 7. Y mae tywyllwch yn y deall—cyndryddwyd yn yr ewyllys—cnawd-olrwydd a daearoldeb yn y serchiadau—ofereidd yn y meddylliau—ac amryw chwantau yn cael eu gwasan aethu gan yr holl ddyn. Tra byddo marwolaeth yn yr holl enaid at Dduw, y mae bywyd pechadurus yn yr holl gynneddau yn gweithio yn gryf, yn egniol, yn ddiorthpws, ac yn ddiffino, fel egwyddor gref yn llywodraethu arno yn mhob peth. Rhuf. iii. Eph. ii. a 18, 19. Nid oes dim ynddo yn tueddu at fywyd Duw, neu dduwiol, nac yn ei addasu i dderbyn bywyd, ond y mae pob peth ynddo yn y gwbl groes i hynny—yr hyn a ellir yr apostol, gelyniaeth yn erbyn Duw, yr hyn yw syniad y cnawd; sef syniad dyn heb ei ail-eni. Yn yr adenedigaeth y mae egwyddor o fywyd ysbrydol yn cael ei phlanu yn yr enaid. 'Crist yw yr adgyfodiad a'r bywyd;' ac adenedigaeth ydyw myned trwodd o farwolaeth i fywyd. Y mae pob peth tu yma i fywahu yr enaid yn sanctaidd ac yn dduwiol, yn ei dael yn fyr o adenedigaeth:—1. Geill dyn gael ei fedyddio, ac etto heb gael ei ail-eni. Arwydd gweledig oddi allan o ras ysbrydol ydyw bedydd; ond, meddiannu y gras ysbrydol yw ail-eni dyn.—2. Geill un gael ei olchi, ei oleuo, ei ddiwygio, ei ffoesoli, a phroff cryn lawer o dymherau athrist a gorfoleddus; meddiannu doniau a lle parchus yn yr eglwys, ac etto heb ei fywahu yn ysbrydol trwy ail-enedigaeth.—3. Y mae bywhad a golchriad yr adenedigaeth, yn tra rhagori ar bob peth mwyaf golygus yn y rhagithiwr mwyaf enwog, ac ar holl ystumiau ac agweddau o amrywol fath yn y dorf o broffeswyr gwag, orlog, amserol, a thwyllodrus. Mat. 7. 15, &c. a 12. 33, 34, 35, a 13, 19, 20, 21, a 25 3, 4. Hos. 6. 4—10. Iago i. a ii. Cnawd ydynt hwy ar y goreu; ond y mae yr hwn a ail-anwyd yn ysbryd ar y gwaethaf; 'yr hwn saned o'r Ysbryd sydd ysbryd.' Y mae ynddynt egwyddor ofywyd sanctaidd yn eu tueddau dan ddyylanwadau yr Ysbryd Glân, i fyw i Dduw achyda Duw—yn rhodio, neu fucheddu, yn ol yr Ysbryd, yn rheolau y gair sanctaidd, ac i gasau a mawrhau

pechod. Rhuf. vi, vii, viii. 2 Cor. 5. 15. Col. 3. 5. Yn y bywhad hwn, y mae yr holl enaid, yn ei holl alluoedd, yn cael gweithredu arno; sef y deall—yr ewyllys—y gydwylbod—y meddylfryd—y cof—a'r serchiadau; y maent oll yn cael eu hadnewyddu. Y mae yr hen ddyrn yn cael ei ddyosg, a dyn newydd yn cael ei wiago. Eph. 4. 22—24. Col. 2. 11. a 3. 8. Y mae yn yr holl ddyrn syniadau, teimladau, tueddiadau, a serchiadau newyddion; y mae gwrthdrysychau newyddion o'i ffaen, a dyben newydd yn ei lywodraethu yn ei holl weithredtadau, ac adnewyddiad yn y bucheddiad allanol, yn cyfateb i'r adnewyddiad yn ysbryd y meddwl. Y maent yn byw bywyd newydd, nid iddynt eu hunain, ac i chwantaau dynion, ond i Dduw, i Grist, yr hwn a fu farw drostynt, ac a gyfodwyd; y maent yn 'rhodio mewn newydd-deb buchedd.'

3. Gelwir adenedigaeth, 'Ffurio Crist yn y galon.' Gal. 4. 19. Rhoddir golwg cywir ar Grist yn athrawiaethol yn nrych y gair; (2 Cor 3. 18.) ac yn edrych arno, newidir hwynt i'r unrhyw ddelw. Y mae y dyn newydd yn ol delw yr hwn a'i creodd yn newydd, yr hon yw delw Crist: i fod yn un ffurf â'r ddelw hon y rhaglunwyd hwy, yr hyn a weithredir ynddynt yn yr adenedigaeth. Rhuf. 8. 29. Col. 3. 10. Y maent yn tebygol i Dduw fel eu Tad, ac hefyd i'r Arglywydd Iesu, Mab y Tad, fel eu brawd. Os ydynt yn cael eu geni o Dduw, y maent yn debyg iddo, ac yn debyg i Grist, yr hwn yw delw Duw. Y mae hyny o angenheirddwyd yn tarddu oddiwrth eu perthynas â Duw fel Tad, ac â Christ fel eu pen, eu brawd, a'u priod. Y mae rhyw neillduolrwydd yn ngweithredtadau sancteiddrwydd yn y dyn newydd, addas i amgylchiadau rhyfedd pechadur colledig wedi ei achub, a'i ddwyn i berthynas agos â Duw fel plentyn, yr hwn oedd o'r blaen yn elyn, a'i berthynas â Christ fel y cyntaf-anedig yn mhllith brodyr lawer. Y mae rhyw anwylded parchus, diolchgar, a gostyngedig, yn ei gariad at Dduw fel Tad, ac at Grist fel Achubwyd. Y mae pob peth yn Nuw—yn Nghrist—yn y gyfraith—ac yn holl drefn yr iechydwriaeth, wrth ei fodd, yn dra hardd, ac yn dra gogoneddus, ac y mae am debygol i Grist mewn sancteiddrwydd, cyflawnder, cariad, addfwynder, hir-ymaros, trugarogrwydd, &c. Y mae delw yr hwn sydd yn cenedlu ar yr hwn a geneddir o hono. Gen. 5. 3. Mat. 5. 48. 1 Ioan 2. 29. a 4. 7, 8, 19, 20. Nid sancteiddrwydd mewn creadur yn unig, sydd yn yr adenedigion, fel yn Adda, ac yn yr angelion; ond sancteiddrwydd yn gweithredu mewn pechadur a fabwysiadwyd, ac a adgenedlwyd, ac y mae ei holl weithredtadau yn cyfateb i hyny.

4. Gelwir adenedigaeth, 'Cyfranogi o'r duwiol anian.' 2 Petr 1. 4. Nid o anian Duw, a'i hystyried yn hanfodol yn Nuw; o hyny nis dichon un creadur fod yn gyfranog; y mae y priodolietau dwyfol, lawer o honynt, yn anghyfranogol; ond yn yr adenedigaeth, gweithredir hyny yn yr enaid ag sydd yn ei debygol i'r natur ddwyfol, mewn ysbrydolrwydd, sancteiddrwydd, daioni, tiriondeb, &c., ac am hyny a elwir y duwiol anian.

5. Y mae llawer o enwau eraill wrth â'r tai y gelwir adenedigaeth; megys enwaedu ar y galon; Deut. 30. 6. Edr. ENWAEDIAD—rhoddi calon ac ysbryd newydd; Ezec. 36. 26, 27.—tynu y galon y gareg, a rhoddi calon o gig; adn. 26.—dodi y gyfraith yn y meddwl, a'i llysgrienu ar y galon; Heb. 8. 10.—ufuddhau o'r galon i athrawiaeth yr efengyl; Rhuf. 6. 17.—rhyddhau oddiwrth bechod, a'u gwneyd yn weision i Dduw; adn. 22.—claddu ac adgyfodi gyda Christ; adn. 4, 5.—creadigaeth newydd; Eph. 2. 10.—gelwir ef ysbryd; Ioan 3. 6.—hâd; 1 Ioan 3. 9. yr hwn yw yr egwyddor o ras a blenir yn yr adenedigaeth. Edr. dan yr amrywiol enwau.

II. *Duw yw yr unig achos effeithiol o'r cyfnew-*

idiad.—1. Nid dyn ei hunan yw yr achos effeithiol o hono. Nis gŵyr ddim am dano, am ei natur, nac am yr angenheirddwyd o hono; fel y canfyddir yn amlyg yn siampI Nicodemus. Hwn ydyw un o bethau Duw nad yw y dyn naturiol yn eu hadnabod nac yn eu derbyn. 1 Cor. 2. 11, 12. Nid oes ganddynt, yn wirioneddol, ddim dymuniad, tueddiad, nac ewyllys tu ag ato, beth bynag a wyddent am dano wrth glywed eraill yn dywedyd am dano: y mae syniad eu meddwl yn eilyniet yn ei erbyn. Nid oes ganddynt ychwaith allu i'w gwblhau. Ymdeingys hyn yn amlyg wrth ystyried yr amrywiol enwau a roddir arno; megys creadigaeth, adgyfodiad, &c. Wydedir am dano yn eglur ac yn bendant, nad yw o ddyrn. Ioan 1. 12, 13. Tit. 3. 5. Ezec. 16. 3, &c.

2. Y mae yn cael ei briodoli yn neillduol ac yn bendant i *Dduw*. Ioan 1. 13. 1 Ioan 3. 9. a 5. 1. Priodolir ef i bob un o'r Personau Dwyfol.—1. I'r Tad, yr hwn o'i fawr drugaredd sydd yn ein hadgenedlu ni i obaith bywiol, trwy adgyfodiad Iesu Grist oddiwrth y meirw. 1 Petr 1. 3. Efe a'u rhagluniodd i hyny er tragwyddoldeb, ac a effeithia arnynt i hyny mewn amser. Rhuf. 8. 29.—2. Priodolir y gwaith hwn, hefyd, i'r Mab. 1 Ioan 2. 29. Efe yw yr adgyfodiad a'r bywyd; y mae yn bywhau y neb y myno, fel y Tad; ac y mae y meirw yn clywed llef Mab Duw yn yr efengyl. Ioan 5. 25.—3. Ond yn nhrefn fawr yr iechydwriaeth, priodolir i gwaith ardderchog hwn i'r Ysbryd Glân, mewn modd arbenig. Ioan 3. 5. Er mai Duwddod y Tri Pherson sydd yn gweithredu pob peth, etto priodolir rhai pethau yn fwy neillduol i'r nai Berson na'r llall; a phriodolir yr un weithred, mewn gwahanol olygiadau, i bob un o honynt. Gelwir adenedigaeth, 'Geni o ddwr ac o'r Ysbryd.' Ioan 3. 5. Wrth y dwf y meddylir, gras yr Ysbryd, o herwydd ei natur lanhaol; ac oblegid yr un achos gelwir ef, '*golchiad* yr adenedigaeth, ac adnewyddiad yr Ysbryd Glân.' Tit. 3. 5. Yr Ysbryd sydd yn bywhau. Ioan 6. 63. Efe sydd yn argyhoeddi o bechod. Edr. ARGYHOEDDI. Efe sydd yn uno yr enaid â Christ, ac yn ei fywhau a'i nerthu i gymeryd gafael arno; ac ya parhau i drigo yn ei galon fel gwreiddyn pob gras, a'r achos effeithiol o bob tueddiad a gweithrediad sanctaidd. Ysbryd y Mab sydd yn eu calonau yn llefain, Abba, Dad. Gal. 4. 6. Anaddas meddwl fod yr Ysbryd Glân yn gweithredu y cyfnewidiad goruchel hwn yn wahanol oddiwrth Grist, ond trwy une yr enaid â Christ; canys y mae Crist yn ffynon ac yn wreiddyn o sancteiddrwydd i bechadur, yn gystal ag yn achos o'i gyflawnhad ger bron Duw. 1 Cor. 1. 30. Yn ymddyddan Crist â Nicodemus, cysyllta ail-eni a chredu ynddo â'u glydd, a chadwedigaeth dragywyddol â phob un o'r ddau. Ioan 3. 3, 4, 5, 14—19.—1. Gwaith Duw ydyw, canys mawredd *gallu* Duw sydd yn ei weithredu. Gallu creadigol sydd yn ei effeithio; ie, nerth Duw—*maured* nerth Duw—*rhagorol fawredd* nerth Duw—yn ol gweithrediad nerth ei gadernid ef y mae efe yn gweithio yn ei bobl, yr hon a weithredodd efe yn Nghrist, pan y cyfododd ef o feirw. Eph. 1. 19, 20. Yr un gallu anfeidrol a adgyfododd y pen, sydd yn bywhau y corph hefyd, a phob aelod o hono. Fel nad oedd bosibl ei attal gan offidiau a rhwymau angeu, felly, hefyd, nis gellir attal yr aelodau gan holl rym llygredigaethau, a gallu y tywyllwch. Act. 2. 24. 2 Cor. 10. 4, 5.—2. O Dduw y mae, sef o ras Duw yn unig. Daioni a chariad Duw ein Hiachawdwr yw yr achos gwreiddiol a chymhelliadol o hono ef. Tit. 3. 4. Eph. 2. 4, 5. *O'i wir ewylllys* (*σωληνης*) y mae yn ennill, neu yn cenedlu pechaduriaid. Iago 1. 18. Ei ewyllys pen-arglywyddiaethol—ei ewyllys da—boddlonrwydd ei ewyllys. Y mae y cymhelliad yn gwbl yddo ei hun, ac nid yn y dynion. Y mae pob peth sydd ffaidd gan Dduw yn y pechadur cyn ei

all-eni; a dim ond hyny: am hyny, y mae i'r gradd mwyaf yn annheiliwng o'r cyfrw ras; ac oni buasai fod Duw yn gyfosthog o drugaredd, a'i gariad yn rhad, ac yn anfeidrol fawr, ni buasai un enaid yn cael ei ail-eni. Eph. 2. 4. Cyffalytir y pechadur, i ddangos ei ffeidd-dra, a'i analluogrwydd i ymgelddu ei hun, i blentyn bychan newydd ei eni, gwedi ei dafu yn ei waed ar wyneb y maes, heb un llygad yn tosturio wrtho i'w ymgelddu yn y gradd lleiaf; yn y cyflwr hwn y mae Duw yn tramwyo ei waed, ac yn dywydd wrtho yn ei waed, 'Bydd fyw.' Ezech. 16. 3—6.

III. *Y mae grym yn adgyfodiad Crist sydd yn effeithio ar lawer o bethau*—megs ar ein cyflawnhad: 'Efe a gyfodwyd i'n cyflawnhau.' Rhuf. 4. 25. Felly, hefyd, ar ein hadgenedliad. Dywydd fod dynion yn cael eu 'hadgenedlu i obaith bywiol trwy adgyfodiad Iesu Crist oddiwrth y meirw.' 1 Petr. 1. 3. Y mae yn gyllun o hono; gwnaed ni yn gyd-blaenigion i gyffelybiaeth ei farwolaeth ef, felly hefyd i gyffelybiaeth ei adgyfodiad ef. Rhuf. 6. 5. Eglurwyd Crist yn Fab Duw mewn gallu, trwy ei adgyfodiad ef; felly y mae adgenedliad yn ein gwneyd, ac yn egluro ein bod, yn feibion i Dduw. Yr oedd adgyfodiad Crist trwy fawredd gallu Duw; ac felly y mae bywhau pechadur marw: adgyfodiad Crist oedd y cam cyntaf i'w ogoneddiad; felly adgyfodiad Crist ydyw y cam cyntaf i weled, a myned i mewn i deyrnas Dduw. Ioan iii.

IV. *Yn gyffredinol, trwy gyfrwng y gair, sef efengyl ein hiechydoriaeth, y mae yr Ysbryd Glân yn gweithredu y cyfnewidiad hwn*.—Am hyny, dywedir eu bod wedi eu hail-eni trwy air Duw. 1 Petr. 1. 23. Eu bod wedi eu hennill trwy air y gwirionedd. Iago 1. 18. A gelwir gweinidogion y gair yn *dadau ysbrydol*. 'Cans pe byddai i chwi,' medd yr apostol wrth y Corinthiaid, 'ddeng mil o athrawon yn Nghrist, er hyn nid oes i chwi nemawr o dadau, cans myfi a'ch cenedlais chwi yn Nghrist Iesu, trwy yr efengyl.' 1 Cor. 4. 15. Felly y dywed am ei fab Onesimus, yr hwn a genedlodd yn ei rwyman. Philem. 10. Gweinidogaeth yr efengyl ydyw y moddion trwy ba un y mae yn gweithredu ac yn cyfrannu gras i enaid pechadur.* Mae pregethiad yr efengyl yn ordinhad o sefydlu dwyfol, i'r dyben hwn, yn un peth. Ezech. xxxvii. Marc 16. 15, 16. Rhuf. 1. 16. a 10. 14, 15, &c. 1 Cor. 1. 17, 18, &c. 2 Cor. 10. 4, 5. 1 Petr. 1. 23. Iago 1. 18.—Gair Duw ydyw yr efengyl; ac y mae mawredd awdurdodol a galluog Duw yn ei air, fel y mae yr Ysbryd Glân yn ei ddefnyddio i'r dyben y gofodwyd ef. 'Cans fel y disgyn y gwlaw a'r eira o'r nefoedd, ac ni ddychwel yn, eithr dyfrha y ddaear, ac a wna iddi darddu a thyfu, &c.: felly y bydd fy ngalr,' medd Duw, 'yr hwn a ddaw (allan) o'm genau: ni ddychwel staf yn wag; eithr a wna yr hyn a fynwyf, ac a lwydda yn y peth yr anfonais ef o'i blegid.' Esa. 55. 10, 11. Y mae ei effeithioldeb yn dibyn ar ewylllys Duw; ond y mae, fel moddion, yn ddiagonal ac yn addas at bob gwaith sydd gan Dduw i'w wneuthur ar ei bobl; sef eu hail-eni, eu bywhau, eu dysgu, eu dychwelyd, eu rhybuddio, a'u dyddanu. 2 Tim. 3. 16. Heb. 4. 12. a 6. 17, 18. Gwna yr hyn a *fynwyf*, a llywydda yn y peth yr *anfonais* ef o'i blegid. Os enfynd Duw ef i all-eni pechadur, i fywhau esgyrn sychion, y mae yn sicr o lwyddo yn hyny. Y mae yr efengyl fel moddion, mor addas i genedlu bywyd, ag ydyw i fagu a chynnal bywyd. Mae y naill fel y llall yn cael ei briodoli i'r gair; ac nis gall fod yn effeithiol i'r naill mwy na'r llall, heb effeithiol weithrediad yr Ysbryd

Glân. 1 Petr. 1. 23. a 2. 2. Yr un gair sydd yn braenaru ac yn gweuthur y tir yn dda, ag y sydd, gwedi hyny, yn hâd da yn tyfu yaddo, ac yn dwyn firfyrth. Y mae yn troi yr enaid; ac wedi hyny yn ei gynnal ac yn ei ddyddanu yn llwybrau cyflawnder. Pa. 23. 3. a 19. 7. Jer. 23. 29. Mat. xiii. Y mae y gair ac ordinhadu Duw, fel moddion, yn ddiagonal ac yn addas i bob peth. Dysgwyliwn am y cwbl trwyddo; ac na ddyagwyllwn am ddim perthynol i'n hiachawdwriaeth ond trwyddo, rhag ein tafu gan y diafol i wlad dychymyngion gwag disaill. Nid yw yn ymddangos fod un gwaith grasol a sanctaidd yn cael ei weithredu gan yr Ysbryd Glân, yn gyffredinol, ar enaid pechadur, ond trwy yr efengyl; pa fath bynag, gan hyny, a ddichon fod ein profiadau a'n teimladau, omd ydynt yn *gytus* â'r gair, nid ydynt yn gadwed-igol. Os ydynt, *trwy* y gair, y maent yn eglur yn *gytus* â'r gair. Gellw yr apostol y cyfnewidiad hwn yn 'ufuddhau o'r galon i'r furf o athrawiaeth a draddodwyd i ni,' neu i'r hon y'n traddodwyd, i gael ein furfio yn gyfatebol idd. Rhuf. 6. 17. Crist yw delw y Duw anweledig; y gair ydyw y drych cywir sydd yn dangos, yn ngoleuni yr Ysbryd Glân, ogoniant Duw yn wyneb Iesu Crist; a'r olwg hono ar egoniant yr Arglwydd sydd yn cyfnewid y pechadur i'r unrhwy ddelw. Beth yw ffydd ond *credu* gair Duw? ond ffydd sydd *trwy* glywed, a ohlywed *trwy* air Duw. Trwy gredu tystiolaeth y gair am ddrwg pechod, y mae edifeirwch am dano yn dyfod; a thrwy gredu am anfeidrol ddaloni a hawddgarwch Duw, yn ol tystiolaeth y gair, y mae cariad Duw yn cael ei dwallt yn ein calonau ni trwy yr Ysbryd Glân.

V. Ni byddai yn anffudrol i ystyried rhai pethau yn mhellach am yr adenedigaeth, i gael deall mwy cyflawn am dano.—1. Deiliad yr adenedigaeth ydyw dynion, ac nid angelion; ac nid pawb o ddyinion chwaith, ond y rhai hyny sydd mewn modd neillduol yn wrthdrrychau o gariad Duw: y rhai a raglun-iaethwyd ganddo i fod yr un furf â delw ei Fab—a etholwyd ya Nghrist, ac a brynwyd ganddo (1 Petr. 1. 2, 3.) ond wrth naturiaeth yn bechaduriaid, ac yn blant digofaint.—2. Y maent yn oddefol yn y gwaith, ac nid yn gweithredu; yn oddefol fel plentyn yn ei enedig-iaeth naturiol; fel y defnyddiau yn nghreadigaeth y byd; fel dyn marw pan y cyfodir ef oddiwrth y meirw; fel yr esgryn sychion yn ngweledigaeth Eze-iel. Pen. xxxvii.—3. Gweithred anorchfygol gras Duw ydyw. Y mae Duw yn gweithredu gyd â'r mawredd a'r gallu priodol iddo ei hun; fel yn nghre-adaigaeth y byd, neu yn nghreadigaeth plentyn yn y groth. Y mae yr Ysbryd, yn yr adenedigaeth, fel y gwynt yn chwythu lle y myno, ac nis dichon neb ei attal. Ioan 3. 8. Y mae yn gorchfygu yn hawdd, trwy ei allu dwyfol, yr holl rwystrau sydd ar y ffordd oddiwrth elyniaeth, gwrthwynebiad, a llygredigaethau: pan y byddo Duw yn gweithredu, pwy a'i lluddias?—4. Gweithred ddiattreg, a disymwth, ar un-waith, ydyw. Nid ydyw fel sancteiddhad, yr hwn y mae yn ddechreusd o hono, yr hwn a ddygir yn mlaen yn raddol. Y mae pob gras yn cynnyddu, ond y planiad o honynt sydd ar unwaith. Cenedir, a genir plentyn ar unwaith, ac nid yn raddol. Felly y mae yn yr adenedigaeth; nis gellir dywydd fod un yn fwy adenedigol na'r llall, er ei fod yn fwy sanctaidd; nid oes un yn fwy plentyn na'r llall, er ei fod yn blentyn mwy.—6. Y mae yn berffaith. Nid rhan o ddynd sydd wedi ei adgenedlu, a rhan heb ei adgenedlu: ond creadur newydd sydd yn cael ei adgenedlu, ac y mae yn berffaith yn ei ryw. Gwir ydyw, fod dwy egwyddor yn y dyn a adgenedwyd; sef deddf yn yr seolodau, a deddf y meddwl; egwyddor o bechod, ac egwyddor o ras; yr hen ddynd, a'r dyn newydd: ac y mae yr holl hen ddynd heb ei adgenedlu; y mae yn parhau heb gyffwrdd âg ef, ac yn gwbl fel yr oedd,

* Gwel Dr Owen on the Spirit; Charnock on Regeneration; Wituis on the Covenant; Dr Goodwin on the Work of the Spirit; Leighton on Peter; Westminster Assembly's Confession of Faith, &c., &c.

ond yn unig wedi ei ddfeddiannu o'i lywodraeth : ac y mae y dyn newydd yn gwbl adgenedledig, heb un rhan ddiadgenedledig; nid oes dim pechod yddo, neu yn cael ei wneuthur ganddo, nis gellir wneuthur pechod. 'Y mae merch y brenin oll yn ogoneddus o fewn.' Y mae yn berffaith ddyd, ac yn meddiannu ei holl aelodau, er heb yn eu cyflawr dyflant, fel y byddant yn ddifys. Nid oes dim cynnydd ar adgenedliad, er bod cynnydd ar yr hyn a genedlwyd.—6. Nis gellir ei gollu byth. Unwaith wedi ei adgenedlu, fe barha felly byth; nid yw bosibl ei ddiadgenedlu. Y mae gwedi ei eni o hâd anllygredig ac anfarwol. Y mae gras yr Ysbryd Glân ynddo yn ffynon o ddfwr yn tarddu i fywyd tragwyddol. Ioan 4. 14.

—7. Y mae hefyd yn y dyn a adgenedlwyd ryfel parhaus rhwng yr hen ddyd a'r dyn newydd; deddf yn yr aelodau a deddf y meddwl; cnawd yn chwennych yn erbyn yr Ysbryd, a'r Ysbryd yn chwennych yn erbyn y cnawd; y ddau yn gwrthwynebu eu gilydd yn ddi-ddor; ond diwedda y rhyfel mewn buddugoliaeth gyflawn o du yr Ysbryd: caws beth bynag a aned o Dduw sydd yn gorchfygu y byd, pechod, a Satan, a phob gelyn, ac mae yn fwy na gorchfygwr ar y cwbl, trwy Grist. 1 Ioan 5. 4. Rhuf. 8. 37.

—9. Y mae y rhai a adgenedlwyd yn gyfranog o bob gras yr Ysbryd—yn cael eu haddasu i fwyndau holl freintiau goruchel y cyfammod gras—ac yn cael eu haddasu i gyflawni pob gweithred dda, gwedi eu 'creu yn Nghrist i weithredodd da.' Eph. 2. 10. a 4. 24. ac yn *barod* i bob gweithred dda. Titus 3. 1. Ac wedi'eu gwneuthur yn gymhwys i gael rhan, ac i'w mwynhau, o etifeddiath y saint yn y goleuni. Col. 1. 12. Bydd y gwaith yn ei berffeithrwydd yn drâ gogoneddus; a bydd Duw byth yn ogoneddus yn ei saint, ac yn rhyfeddol yn y rhai oll sydd yn credu. 2 Thea. 1. 10.

'Yn wir, meddaf i chwli, y cewch chwli, y rhai a'm canlynasoch i yn yr adenedigaeth,' &c. Mat. 19. 28. Trwy gyfnewid yr attaliadau, rhoddir gwahanol feddwl i'r geiriau. Y mae y rhan fwyaf o'r argraffadau o'r Bibl Cymraeg yn eysylltu y gair adenedigaeth â'r rhan flaenaf o'r adnod, ac yn arwyddo bod y dysegybion wedi canlyn Crist yn yr adenedigaeth: sef eu bod yn offerynyol yn ei law, ac wedi aros gyd âg ef yn ei brofedigaethau, yn gosod i fynu ei deyrnas yn y byd. Wrth Mab y dyn yn eistedd ar orsedd ei ogoniant, y mae i ni ddeall gosodiad Crist i fynu yn ei freniniaeth gyfryngol, yr hon a dderbyniodd efe gan yr Hen Ddi-bennydd, fel y byddai i'r holl bobloedd, cemeddoedd, ac iethoedd, ei wasanaethu ef. Daniel 7. 9—14. Luc 22. 28. Gosodiad yr apostolion ar orsedd-feinciau, yn barnu deuddeg llwyth Israel, a arwyddai y byddai iddynt lywodraethu ar ei eglwys, dan yr oruchwyliaeth efengylaidd, yr hon oedd y deuddeg llwyth yn ei chysgodi. Y mae barnu, yn aml yn yr ysgrythyr, yn arwyddo yr un peth a *lywodraethu*. Barn. 12. 7. 1 Sam. 8. 5. Hwylfyddent y gweinidogion penaf yn ei deyrnas, yn gosod i fynu yr holl reolau a'r trefniadau, wrth ba rai yr oedd yr eglwys i gerdded, ac yn cyhoeddi yr athrawiaethau ag oedd hi i'w credu hyd ddiwedd y byd.—Yn yr argraffadau o'r Bibl yn y flwyddyn 1620, 1630, 1769; trwy oesodiad gwahanol yr attaliadau, y mae y gair adenedigaeth yn cael ei gysylltu gyd â'r rhan olaf o'r adnod, trwy roddi rhagwahanod ar ol y geiriau, y rhai a'm canlynasoch i.' Yn ol y nodiad hwn, meddwl rhai wrth yr *adenedigaeth*, yr *adgyfodiad* yn y dydd olaf, pan y bydd cyrph y saint, yn gystal a'u heneidiau, yn cael eu hadeni i anllygredigaeth a gogoniant tragwyddol; a phob peth yn cael eu hadferyd o holl effeithiau y cwmp. Os ydyw yn briodol i alw creadigaeth yn *genedliad* (*γενεαι*) nid ydyw yn amhriodol galw unrhyw adnewyddiad, neu adferiad ar wedd a dull pethau yn gyffredinol (*καταγενεαι*) yn *adenedigaeth*.

aeth. Gen. 2. 4. Nid creadigaeth fydd y gwaith a'wneir yn y dydd olaf, ond *adenedigaeth*; sef gosod pob peth mewn dull ac agweddedd arall, a mwy gogoneddus. Bydd i'r apostolion, y dydd hwnw, ryw anrhydedd arbenig, fel cynweilant y deyrnas; ac yn ol yr athrawiaethau a gyhoeddasant hwy, y bydd pawb yn cael eu hachub, neu eu colli.—Y mae rhai yn cyfieithu y geiriau fel hyn:—'Yn wir, meddaf i chwli, yn yr adferiad, pan eisteddo Mab y dyn ar ei orsedd, ogoneddus, y cewch chwithau fy nghanlynwyr, yn eistedd ar ddeuddeg gorsedd, farnu deuddeg llwyth Israel.' Yn y dydd hwnw y bydd anrhydedd i'r Iesu dirmygedig, a'i holl ganlynwyr. Ebr, ADFERIAD.

ADER, אדר un o'r rhai a ymlidiasant drigolion Gath. 1 Cron. 8. 15.

ADERYN Y TO, echediad digon adnabyddus. Yr ydoedd adar y tō yn ymborth cyffredin yn mhliht yr Iuddewon. Gwerthent ddau o honnynt er ffyring. Mat. 10. 29. Er lleied oeddynt, a lleied eu gwerth, etto y mae gosod Duw am danynt y fath, na chant syrthio o flaen yr hellwr, nac ychwaith ddisgyn ar y ddaear i gasgu eu lluniaeth, heb ei sylw arnynt; yn dangos manylrydd rhagluniaeth Duw, a'i ofal am ei holl creaduriaid, hyd yn nod y rhai gwaelaf, a mwyaf diwerth. Pa faint mwy, gan hyny, y gofala Duw am ei bobl, y rhai a brynwyd er gwerth mawr, nid âgarian neu aur, a phethau llygredig, ond â gwerthfawr waed Crist? 'Hwy a dalant fwy na llawer o adar y tō.' Mat. 10. 31. Luc 12. 6.

ADFER—U, (mer) edfrydu, talu adref; ail-gyweirio, diwygio, gosod i fynu o newydd; dwyn yn ol yr hyn a gollwyd; adnewyddu, neu ail-adeiladu. Esa. 1. 26. a 67. 18. Dan. 9. 25. Sef. 3. 9.

A dawng aneu nid *adfer*. *Diar*.

ADFERIAD, (adfer) edfrydiad, adnewyddiad; dwyn yn ol i'w lle priodol. 'Yr hwn sydd radd i'r nef ei dderbyn, hyd amseroedd adferiad pob peth.' Actau 3. 21. 'Yr un vydd dir i'r nef ei dderbyn, yd yr amser yr *adferer* yr oll bethae, ry ddywesi.' Dew. trwy enae ei oll saint Prophwyd yr yn oes oesoedd. W. S. 'Yr *adnewyddir* pob peth.' Dr M. Sef diwedd byd a dydd barn; pan yr adferir, i Delw Duw yn berffaith ar gyrph ac eneidiau ei bobl, yr hon a gollasant trwy y cwmp.—2. Gogoniant mynegol i Dduw, ei briodoliaethau, a'i lywodraeth ddoeth a da; yr hyn sydd yn bresennol, mewn graddau mawr, yn guddiedig o olwg.—3. Y cyflawnir yr holl brophwydoliaethau, yr addewidion, a'r bygythion sydd yn y gair, gwirionedd pa rai y mae gwatwarwyr annuwiol yn eu hammeu. 2 Petr 3. 4. Y mae pob peth i gael eu hadferyd yn yr amseroedd gosodedig; hyd nes y gwnelir hyny, rhaid i'r nefoedd dderbyn Crist, yno i lywodraethu pob peth, a pheri iddynt gyd-wethio er daioni, i gael pob peth i'w lle priodol—sef pechod a diafol i ddystrwy; ei bobl i gadwedigaeth; a'r gogoniant i Dduw yn gyflawn, i'r hwn y mae yn perthyn. Ps. 110. 1. Esa. 65. 17. a 66. 22. 1 Cor. 15. 25, 26, &c. 2 Petr 3. 13. Dat. 21. 1, &c.

ADFERWR, (adfer) edfrydydd, adgyweiriwr, adnewyddwr.—'Efe fydd i ti yn adferwr einioes.' Ruth 4. 15. Rhan o gyfarchiad gwagedd duwiol Bethlehem i Naomi, ar waith Boaz yn priodi Ruth ei gwaudd; yn gosod allan y byddai Boaz yn gynnal-iaeth, yn gysur, ac yn amgeleddwr iddi, yn ei han ddyddiau; wedi yr holl gyfaewidiadau a'r siomedigaethau yr aethal hi trwyddynt.

ADFYD, (ad-byd) helbul, blinder, gwrthwyneb. Mae adfyd ysbrydol a thymhorol yn fynych yn cyfar-

fod â duwion. *Essiah 26. 16. Luc 16. 25. Heb. 11. 25.*

Adfyd pob hir dristwech. Diar.

ADFYWIO, (ad-byw) dadebru, dadlewygu; adnewyddu, siriodi, cynnyddu. 'Adfywiant fel yd.' *Hos. 14. 7.* Trwy effeithiau y gair, a dylanwadol yr Ysbryd Glân, adferir hwynt o adfeillad ysbrydol, a blagurant a ffrwythlonant yn hyfryd ac yn doreithiog.—'Adfywiodd pechod, a minnau a fum farw.' *Rhuf. 7. 9.* Dyma effeithiau y gyfraith arno; adfywiodd pechod yn ei hwyneb, a bu yntau farw o ran pob gobaith o gael bywyd trwyddi.

ADGAS, (cas) dygas, hygas, casiol, brwnt, ffaidd, cywilyddus. *Diar. 30. 23. Ps. 36. 2. Ezec. 23. 29. Dat. 18. 2.*

ADGENEDLU, (ad-cenedl) cenedlu drachefn; gweithred yr Ysbryd Glân trwy weindogaeth y gair, yn cenedlu y dyn newydd, neu yn creu y creadur newydd, yn ol Duw, sef yn dduwiol, mewn cyflawnder, a gwir sancteiddrwydd; adferu y ddelw hōno yn ol, a gollwyd yn Eden, a'i gosod yn yr enaid. 'Od oes neb yn Nghrist, a mae efe yn greadur newydd.' *2 Cor. 5. 17. Eph. 4. 24. Edr. ADENEDIGAETH.*

ADGOFIO, (cofio) *Deut. 30. 1. Edr. COFIO.*

ADGYFOD—**IAD**, (cyfod) adgodiad, all-godiad, cyfodiad drachefn.—1. Adgyfodiad, weithiau, a arwydda, rhyddhad, neu adferiad person, neu genedl, o gyflwr o adfyd a chaethiawd; megys yn achos Dafydd, Hezeiah, Paul. *Ps. 25. 3, 4. Esa. 38. 16. 2 Cor. 1. 9, 10.*—Y genedl Iuddewig. *Galar. 4. 20. Ezec. 37. 1—14. Hosea 6. 1, 2.*—2. Y mae byw-had enaid o gyflwr o bechod a damnedigaeth yn cael ei alw yn adgyfodiad. *Ioan 5. 25. Ephesiad 2. 1, 5. Col. 2. 12. a 3. 1.*—3. Felly, hefyd, y mae byw-had a chynnydd eglwys cysglyd, dirywiedig, i fywiogrwydd rhodiad ysbrydol, a chysuron dwyfol, yn cael ei alw yn adgyfodiad. *Essiah 60. 1. Dat. 11. 15. a 20. 1—8.*

1. 'Crist a gyfodwyd oddiwrth y meirw, ac a wnaed yn flaen-ffrwyth y rhai a hunasant.' *1 Cor. 15. 20.*—1. Y mae adgyfodiad Crist yn athrawiaeth sylfaenol na y grefydd Gristionogol, ac yn cynnwys pob athrawiaeth arall ynddi.* Os cyfododd Crist, bu farw; os bu farw, ymgawdolodd; canys heb hyn ni gallasai farw. Fel yr oedd yn Dduw ac yn ddyn, ac yn ddyn hollol rydd oddiwrth bechod, nis gallasai angeu gael awdurdod arno, ond o'i wir fodd ei hun: os bu farw o'i wir fodd ei hun, bu farw i ateb rhyw ddybenion pwysfawr i erall; ac os cyfododd o feirw, y mae dybenion ei farwolaeth wedi eu hateb yn gyflawn. Yr oedd dybenion i'w hateb o'r canlyniadau mwyaf, nas gallasai eu cael heb farwolaeth y fath berson a'r Duw-ddyn, Crist Iesu—sef gwneuthur iawn dros bechod, a thrwy hyn, gogoneddu Duw yn nhragywyddol iechydwrriaeth ei bobl. Os cyfodwyd Crist, y mae hyn yn brawf diamheuol o ddigonolrwydd yr iawn a wnaeth, yn ei aberthiad o hono ei hun; canys heb hyn, ni busasai Duw yn ei ryddhau oddiwrth offdau angeu. 'Os Crist ni chyfodwyd, ofer yn wir yw ein pregeth ni,' medd yr apostol, 'ac ofer hefyd yw eich fydd chwithau.' *1 Cor. 15. 12.*—2. Rhagddywedwyd gan y prophwydi am ei adgyfodiad, ac amgylchiadau ei adgyfodiad, y byddai iddo gyfodi y trydydd dydd, &c. *Job 19. 25. Psalm 16. 10, 11. a 22. 19. a 110. 7. Esaiah 25. 8. a 53. 8. a*

* Adgyfodiad Crist yw colofn fawr neu sylfaen ein fydd ni. 'Os cyffesi i'rh enau yr Arlywydd Iesu, a chredu yn dy galon i Dduw ei gyfodi o feirw, cadweddi fyddi.' *Rhuf. 10. 9.* Cymerwch ymaith yr ategydd hyn oddi writhym, ac ni erys dim o'i fydd yn ddiogel; pa gynnaint y gobaith a dderbyniase am iechydwrriaeth, y mae yn difannu yn gwbl ar yr un pryd. *1 Cor. 13. 17, 18. Witalius Exercitatio 19. De Symbol. a. 7.—C.*

55. 3. Hos. 6. 2. Zech. 3. 8. Actau 13. 34.—3. Rhagddangoswyd ei adgyfodiad trwy lawer o gygodau; megys gwaredigaeth Isaac pan oedd ei dad yn bwriadu ei offrymu yn boeth-offrwm, yn ol gorchymyn Duw;—yn nyrchafiad Joseph o'r carchar;—yn ngwaith Samson yn dyfod i fyau o wlad y Philistiaid, ac yn dwyn ymaith byrth Gaza;—yn ngwaredigaeth Jonah o fol y morfl;—Daniel a'r tri llanc o'u cyfyngderau i'w ddyrchafiad gogoneddus;—yn y bwch diangol, a'r aderyn byw a drochwyd yn ngwaed yr aderyn marw; ac yn ehedeg ymaith;—yn nhrefn glanhau y gwahanglywyfus. *Gen. xxiii. Lef. 14. 6, 7. a 16. 21, 22. Barn. 16. 3. Heb. 11. 19. Edr. ADAR.*—4. Y mae genym y sicrwydd mwyaf o wirionedd ei adgyfodiad. I'n cadarnhau am wirionedd y pŵc hwn, y mae genym dystiolaeth gelynlion, sef y milwyr a'r arch-offeiriad—angelion a sicrhassant ei adgyfodiad wrth y gwagedd a sehtant at y bedd—ymddangosodd i'w ddygybllion dros ddeg o weithiau wedi adgyfodi—ymddyddanodd lawer â hwynt, ac a fwytaodd ac a yfodd yn eu gwydd. *Mat. xxviii. Marc xvi. Luc xxiv. Ioan xx, xxi. Act. 9. 3—17. a 7. 56. 1 Cor. 15. 5, 6, 8. Y mae disgyniad yr Ysbryd Glân, yn neillduo, yn sicrhau hyn, yn ol rhagddywediad Crist ei hun. Actau 1. 11.*

Priodolir ei adgyfodiad, 1. I'r Tad fel tystiolaeth mai ei Fab ydoedd; a'i fod wedi ei gyflawn foddioni, trwy yr iawn a dalodd dros ei bobl. Fel eu Pen a'u Mechniwydd, cyflawnhawyd ef yn ei adgyfodiad, ac anfonodd y Tad angel i agor drws y carchar, i'w ryddhau, trwy driglo y maen ymaith oddiwrth ddrws y bedd. *Essiah 53. 8. Mat. 28. 2. Actau 2. 24. a 3. 15, 16. a 4. 10. a 10. 4. a 17. 31. Rhuf. 10. 9. Eph. 1. 20. Heb. 13. 20.*—2. Adgyfododd Crist yn ei nerth dwyfol ei hun. Yr oedd hyn yn brawf diamheuol o ddwyfodeb ei berson; gan fod ganddo feddiant i ddodi ei einioes i lawr, a meddiant i'w chymeryd hi drachefn. Nis gall un creadur adgyfodi ei hun, mwy na chreu ei hun; y mae yn brawf diamheuol o'i Dduwodd; canys ni allasai fod ganddo awdurdod i'r naill na'r llall, oni busasai ei fod yn Dduw, yn gystal ag yn ddyn.* *Ioan 2. 19. a 10. 17, 18. Rhuf. 1. 4.*—3. Adgyfodwyd ef hefyd gan yr Ysbryd Glân; o'r achos hyn y gelwir ef, 'Ysbryd y bywyd yn Nghrist Iesu.' Yr Ysbryd Glân a genedlodd ei ddynolaeth yn nghroth y Forwyn, mewn undeb â Pherson Mab Duw; yr Ysbryd Glân a addurnodd y ddynolaeth yn yr undeb hwnw, â sancteiddrwydd ac â doniau addas i'r fath undeb goruchel. Ac er gwahanu corph ac enaid sanctaidd Crist oddiwrth eu gilydd yn ei angen, etto ni thorwyd yr undeb rhyngddynt â Pherson Mab Duw; ac yr oedd yr Ysbryd Glân, fel cwlwm yr undeb hwnw, yn preswyllo yn rhabon un o'r ddau, i'w huno drachefn yn ei adgyfodiad. *Rhuf. 8. 2, 11. 1 Petr. 3. 18.*—4. Adgyfododd Crist yn ei gorph priodol ei hun, a oedd ganddo cyn ei farwolaeth, yn foreu y trydydd dydd. Adgyfododd mewn dull araf a phwylllog. Fel dangosiad o hyaz—ac hefyd, mai nid dwyn ei gorph a wnaed—ac na byddai yntau marw mwyach—ac iddo dynu ymaith achos cywilydd, ac y cai ei wiago â gogoniant—gadawodd ei fedd-wisgoedd, sef y lleiniau oedd am dano, ar ol, wedi eu plygu a'u gosod yn drefnus yn y bedd. *Ioan 23. 5, 6, &c.*—5. Adgyfododd, hefyd, gyda mawrhydd ac ardderchawgrwydd gogoneddus.

* Pa un bynag yn wir a ystyrir fod Crist wedi ei adgyfodi gan y Tad, neu ganddo ei hun, y mae y naill olygiad neu y llall yn ein cynnysgaethu ni â phrawf anorchfygol o'i dragywyddol Ddawdd a'i Fabolaeth. Canys gan fod rhagord fawredd nerth Duw yn cael ei weithredu yddo, fel y dywed Paul, yn ei adgyfodiad; os Crist ei hun a ddefnyddiodd hwnw yn ei gyfodi ei hun, amlyga ei fod yn feddiannol o rinwedd anfeidrol, ac felly mai Mab dragywyddol y Duw Goruchaf ydoedd, ac o'r un hanfod ag ef, yr hwn oedd ganddo swydd yddo ei hun yn ogyrnaint a'r Tad. *Witalius Exercit. 19. De Symbol. a. 16.—C.*

Bu daear-gryn mawr—disgynodd angel o'r nefoddd, ac a dreiglodd y maen ymaith, ac a eisteddodd arno; dau eraill a eisteddasant, un wrth ben, ac un wrth draed ei fodd; llawer o gyrph y saint a gyfodasant gyd âg ef. Mat. 27. 52. a 28. 2. Marc 16. 4, 5, 6. Ioan 20. 12.—6. Adgyfododd fel person cyffredinol, yn cynnrychioli, yn ei adgyfodiad, ei holl bobl; ac yr oeddynt hwy yn adgyfodi gyd âg ef, fel eu pen-cyfammodwr a'u cynnrychiolwr; a'i adgyfodiad ef ydyw yr achos haeddiannol ac effeithiol o'u hadgyfodiad hwy i fywyd o gyflawnhad, o sancteiddrwydd, ac o ogoniant. Rhuf. 4. 25. Eph. 2. 6.

Am effeithiau adgyfodiad Crist, a'r dybenion mawrion i ateb trwy hyn, y maent yn amrywion:—

1. *Y dyben penaf oedd amlygiad o ogoniant Duw.* Cyfodwyd Crist o feirw trwy ogoniant y Tad. Rhuf. 6. 4. Neu, fel y mae rhai yn cyfeithu y geiriau, i *ogoniant y Tad*, neu er gogoniant Duw Dad. Phil. 2. 11. *Sef*, er amlygiad y priodoliaethau dwyfol yn ogoneddus; sef ei fyddlondeb yn cyflawni yr holl gysgodau, yr addewidion, a'r prophwydoliaethau am hyn. Actau 26. 22, 23.—Ei allu; cyfodi un oddiwrth y meirw ydyw gwaith gallu dwyfol. Eph. 1. 19, 20.—Y mae cyflawnder dwyfol, hefyd, yn cael ei ogoneddu. Pan orphenodd Crist ei waith fel Mechniyydd, cyflawn oedd iddo gael ei ryddhau, heb ei gadw yn hwy fel careharer yn y bedd; ie, ei ryddhau yn gyfreithlawn, ac yn anrhydeddus; fel y gwnaed, trwy anfon cenad o'r nef i dreiglo ymaith y maen, a'i roddi yn rhydd. Gwedi ei adgyfodi fel hyn, 'Efe a gyflawnhawyd yn yr Ysbryd'; a thrwy hyn, gogoneddwyd cyflawnder Duw; ac felly, hefyd, ei ddoethineb, ei ras, a'i ddaloni, yn trefnu yr iechydwrtaeth, a thrwy hyn ei chwblhau yn ogoneddus—yr hyn a fusai gwedi myned yn gwbl ofer, pe buasai Crist heb adgyfodi.

2. *Mewn perthynas i Grist ei Hun.*—1. Trwy hyn rhoddodd brawf ychwanegol o ddwyfoldeb ei Berson, a'i fabolaeth; eglurwyd ef, trwy hyn, yn Fab Duw mewn gallu. Ymddangosodd ei fod yn Holl-alluog, gan iddo gyfodi ei hun oddiwrth y meirw—ei fod yn Arglywydd pawb oll, yn gystal y meirw a'r byw—fod aguridau uffern a marwolaeth ganddo—ac yr egr feddau ei bobl, ac a'u gesydd hwy yn rhydd, fel y rhyddhawyd yntau.—2. Ymddengys wrth hyn yn eglur, iddo orphen ei waith fel Mechniyydd dros ei bobl—'iddo ddybenu camwedd—selio pechodau—gwneuthur cymmod dros anwiredd—a dwyn cyflawnder tragrwyddol'; iddo gyflawni y gyfraith—boddioni cyflawnder: yn fyr, iddo wneuthur pob peth a gytunodd âg ef i gyflawn foddlonrwydd i'w Dad: am hyn, cyfodwyd ef o feirw—derbyniwyd ef i ogoniant—a gosodwyd ef i eistedd ar ddeheu law Duw, wedi gorphen ei holl waith fel Mechniyydd.—3. Y mae yn profi, hefyd, iddo gael y fuddugoliaeth ar anghau a'r bedd. Hos. 13. 14. 1 Cor. 15. 51.—4. Cyfododd oddiwrth y meirw, i fwynhau y gogoniant addawedig iddo. 1 Petr. 1. 21.

3. *Mewn perthynas i'w bobl, y mae gryn adgyfodiad Crist yn sawr, a'i effeithiau yn amrywion.* Phil. 3. 20.—1. Trwy ei rinwedd y mae y saint yn mwynhau holl fenthion y cyffammod gras. Y cymhwysiad o honant oll sydd trwy ei fywyd ef fel Eirioiwr, yn ganlynol i'w adgyfodiad, i'r hyn y priodolir y cwbl o'u hiechydwrtaeth. Rhuf. 5. 10.—2. Priodolir cyflawnhad, yn neillduol, fel effaith a dyben arbennig o adgyfodiad Crist. Rhuf. 4. 25. a 8. 33, 34.—3. Adgennedliad sydd effaith arall o adgyfodiad Crist. 1 Petr. 1. 3. Eph. 2. 5, 6.—4. Adgyfodiad y saint yn y dydd olaf sydd ffrwyth ac effaith adgyfodiad Crist. Corph gogoneddus Crist yw y cynllun wrth ba un y furrir eu cyrph hwy, ac y mae ei adgyfodiad ef yn wysi ac yn ernes o'u hadgyfodiad hwy. Edr, BLAEN-FFRWYTH, CYDGYFODI.—(1.) Trwy eu

hundeb â Christ;—(2.) Trwy lef Mab Duw;—(3.) A thrwy nerthol weithrediad yr Ysbryd Glân, y bydd cyrph y cyflawnion yn cael eu hadgyfodi. Adgyfodir hwy yn gyrph dysglar a gogoneddus—yn gyrph ysbrydol a bywiol—yn gyrph cryffion i gydweithredu â'u heneidiau, heb ffino byth—ac yn gyrph perffaith ac anlygredig. Mat. 13. 14. Ioan 5. 28, 29. Rhuf. 8. 11. 1 Cor. 15. 43, 44. Phil. 3. 21. Ond bydd cyrph yr annuwiolion, fel eu heneidiau, yn arian, yn warthus, a dirmygedig. Dan. 12. 2.

II. *Cyfodiad y meirw yn gyffredinol.* Am adgyfodiad y meirw, nis gallasai neb wybod dim am dano ond trwy ddadguddiad dwyfol, gan ei fod yn gwbl yn dibynau ar ewylls ac arfaethiad Duw; ac nis gellir gwybod dim am ewylls Duw, neu yr hyn y mae efe wedi ei benderfynu i'w wneuthur, ond trwy ddadguddiad o'i feddwl. Barnodd yr Atheniaid fod Paul yn mynegi duwiau dweithr, am ei fod yn pregethu yr Iesu a'r adgyfodiad iddynt. Act. 17. 18. Ond y bydd adgyfodiad cyffredinol i'r cyflawnion a'r anghyflawnion sydd eglur, 1. Oddiwrth dystiolaethau diammheuol gair Duw. Job 19. 25, 26, 27. Eea. 26. 19. Dan. 12. 2. 1 Cor. xv. 2 Cor. 5. 10. Phil. 3. 20. 1 Thea. 4. 14. Dat. 20. 12—15.—2. Mae adgyfodiad Crist yn sicrhau hyn. 1 Cor. 15. 16.—3. Y mae cyrph, yn gystal ag eneidiau y saint, gwedi eu hethol, eu prynu, a'u huno â Christ, ac yn deilau i'r Ysbryd Glân. Mat. 22. 31, 32. 1 Cor. 6. 15, 19.—4. Gan fod barn gyffredinol, y mae yn rhaid bod adgyfodiad cyffredinol; fel y byddo cyrph ac eneidiau pawb yn cael eu cyd-farau, y rhai a fuont yma yn cyd-fyw ac yn cyd-weithredu.

Er bod bywyd ac anlygredigaeth gwedi eu dwyn i oleuni mwy eglur trwy yr efengyl; etto, y mae yn amlwg fod yr adgyfodiad oddiwrth y meirw yn ddigon hysbys, trwy ddadguddiad dwyfol, i'r hen dduwiolion er y cynddydd, i Enoch, Moses, Job, Dafydd, a'r holl brophwydi. Job 10. 25, 26, 27. Psalm 16. 10, 11. a 49. 14. Eea. 26. 19. Dan. 12. 2, 3. Luc 20. 37, 38. Judas 14. Y mae rhyw ddangosiad o adgyfodiad yn holl drefn y greadigaeth. Y mae cyfodiad yr haul bob boreu yn dwyn rhyw adfywiad rhyfodd beunyddiol i holl naturiaeth. Y mae yr holl greaduriaid fel pe baent yn cael adfywiad a bywyd newydd. Gwedi tymhor tywyll marwaidd y gauaf, y mae adfywiad rhyfodd yn yr haf i'r planigion, y coedydd, y blodau, a gwyrddlysiau y maes. Y mae yr hâd a haur yn y ddaear yn marw yno, ac wedi hyn yn adfywio, yn blaguro, ac yn ffrwythloni.

Beth o ddyinion a gyfodir? Ateb, eu cyrph yn unig. Y mae dyn yn gynnwysedig o ddwy ran, sef enaid a chorff. Nid yr enaid a adgyfodir, canys nid ydyw hwnw yn marw. Y mae hwnw yn sylwedd anfarwol. Ond y corph, yr hwn sydd yn marw, a adgyfodir; a hwnw yn unig y sydd yn farwol a adgyfodir; yr hyn a roddir yn y bedd a ddaw allan oddi yno; yr hyn sydd yn huno yn llwch y ddaear a ddeffroir oddi yno.

—1. Nid ydyw y corph, yn marwolaeth, yn cael ei dddidymu, neu ei wneuthur yn ddim—y mae hyn yn groes i reswm a'r ysgrhythrau. Y mae gwahanlad corph ac enaid yn angen, ond nid oes un o honant yn cael ei dddidymu. Y pridd a ddechwel i'r ddaear, fel y bu, a'r ysbryd at Dduw yr hwn a'i rhoes. Er fod sylwedd y corph, ar ol marw, yn myned trwy lawer o gyfnewidiadau, etto, parha ei sylwedd mewn rhyw ddull neu gilydd. Nid dim yw pridd; ond y mae yn sylwedd, pe ddull bynag a fyddo arno. Pe byddai yn cael ei dddidymu, furrir corph drachefn fyddai—creadigaeth, ac nid adgyfodiad.—3. Ni bydd y corph yn yr adgyfodiad yn newydd, awyraldd, nefolaidd, neu ysbrydol, o ran ei natur a'i sylwedd. Bydd yn wahanol oddiwrth yr hyn yw yn bresennol o ran ei gynneddau, ond nid o ran ei sylwedd. Pan yw yr apostol yn dywedyd am yr had a haur yn y ddaear, ac yn

cyffelybu y corph i hwnw; 'Y peth yr wyt yn ei hau, nid y corph a fydd yr ydwynt yn ei hau,' (1 Cor. 15. 37.) nid yw yn meddwl gwahaniaethiad yn y sylwedd, ond yn nghynneddfau ac anawodd y sylwedd. Er yr adgyfodir y corph yn gorph ysbrydol, etto nid ysbryd a fydd, ac wedi colli ei natur blaenorol; ond bydd yn ddarostyngedig i'r ysbryd—yn cael ei ddefnyddio yn nghylch gwaith ysbrydol—yn ymfhyrfdu mewn gwrthdrysychau ysbrydol—ac ni bydd yn cael ei gynnal trwy foddion naturiol, ond fel yr angelion. Luc 20. 26. 'Er y bydd yn gynnwysedig o gig a gwaed, etto, ni bydd yn bechadurus, nac yn wan, nac yn farwol; ond yn bur, yn sanctaidd, yn anlygredig, ac yn anfarwol. 1 Cor. 15. 50—53. Nis geill y rhai hynny fod yn gyrrh dnylon, nad ydynt gig a gwaed.—

3. Yr un corph y sydd yn bresennol a adgyfodir; felly y tystiolaetha Job. Pen. 19. 26, 27. Felly y dywed yr apostol yn eglur, 'Rhaid i'r llygrawdy hwn wisgo anlygredigaeth,' &c. (1 Cor. 15. 53.) yn cyfeirio at y corph oedd ganddo y pryd hwnw. 'A phan ddarffo i'r llygrawdy hwn,' &c., yr hyn ni byddai yn wir pe corph arall fyddai ganddo. 'Yr hwn a gyfnewidia ein corph gwael ni;' ond os nid yr un corph, ond arall, nid ein corph gwael ni fydd yn cael ei newid yn un ffurf a'i gorph gogoneddu ef. Phil. 3. 21.—1. Y mae ystyr y gair adgyfodiad yn arwyddoeddol mal yr un cyrrh a fyddant. Os nid yr un corph a gyfodir, ag a syrthiodd, nid adgyfodiad a fydd, ond creadigaeth.—

2. 'Caiff pawb a'r sydd yn y beddau glywed ei lefer-ydd ef; a hwy a ddeuant allan,' &c. Pwy, a pha beth a ddaw allan? Beth, ond yr un corph y sydd yno.—

3. Symudwyd Enoch ac Elias yn yr un cyrrh ag oedd ganddynt yma yn y byd, ac nid cyrrh erall.—4. Y mae adgyfodiad Crist yn neillduol yn ei brofi; caays cyfododd ef a'r un corph a ddyoddefodd ar y groes, ac a ddodwyd yn y bedd: ymddengys hyn oddiwrth ôl yr heolion yn ei ddwyllaw a'i draed, ac a ganfyddwyd gan Thomas ar ol ei adgyfodiad: nid corph awyraid, nac ysbrydol o ran ei sylwedd, oedd: ond yr oedd yn gynnwysedig o gnawd ac esgyrn, ac a ellid ei deimlo. Ioan 20. 25, 27. Yn awr y mae adgyfodiad Crist yn gynnllun o adgyfodiad ei holl bobl.—5. Y mae cyf-iawnder Duw yn gofyn fod yr un cyrrh yn cael eu cyfodi a'u gogoneddu, ag a etholwyd gan Dduw, a brynwyd gan Grist, a sanctaiddwyd gan yr Ysbryd Glân; a bod yr un cyrrh, ac nid eraill, ag a fu yma yn pechu, yn cael eu coepi.—6. Gellir golygu hyn yn beth tra sicr oddiwrth addewidion Duw i'w bobl, a'i fgythlion i'w elynion. Pa le y mae gwirionedd Duw, os nid yr un personau fydd yn dyoddef ag a bechasant? A pha fodd y gallant fod yr un personau, heb yr un cyrrh?—7. Bydd yn siomedigaeth fawr i'r saint, y rhai ydynt yn dysgwyl am brynedigaeth eu cyrrh, os nid yr un, ond cyrrh eraill, a roddir iddynt yn yr adgyfodiad.—8. Pa fodd y derbyn pob un y pethau a wnaed yn y corph, os nid yr un cyrrh y fyddant? Ni bydd dybenion yr adgyfodiad yn cael eu hateb felly.—9. Os nid yr un cyrrh a fyddant, trawsfudiad fydd, yn hytrach nag adgyfodiad.

1. Y mae yr adgyfodiad, o ran yr achos effeithiol o hono, yn cael ei briodoli yn unig i'r Duwdd; gormod gorchwyl ydyw i neb arall ond Duw. Rhuf. 4. 17. 2 Cor. 4. 14. Priodolir ef i bob un o'r Personau Dwyfol. 1 Cor. 6. 14. Ioan 5. 22, 27. Dat. 1. 18. Rhuf. 8. 11.—2. Yr achos haeddiannol i'w holl bobl yw Crist, fel Cyfryngwr; trwy rinwedd ei farwolaeth a'i adgyfodiad ef yr adgyfodir hwy. Y blaen-ffrwyth yw Crist; fel dyn efe yw y cynllun o hono.—3. Y moddion trwy ba rai yr effeithir ef, yw llef Mab Duw, a safn yr udgorn; yr un a llef yr arch-angel, ac udgorn Duw. Ioan 5. 28. 1 Thea. 4. 16. Ond pa un a fydd y llef yn wahanodol, fel hōno wrth fedd Lazarus; neu trwet taran gret, a elwir, 'Llef yr Arglwydd,' Psalm xxix.—neu a fydd yr udgorn yn cael ei chwythu gan

angelion, a'r floedd yn floedd yr holl angelion, nid hawdd penderfynu.

Am amser yr adgyfodiad; bydd yn niwedd y byd hwn, y dydd diweddaf. Ioan 6. 39—54. Pan ddis-gyno Crist o'r nef, y melwr yn Nghrist a gyfodant yn gyntaf. 1 Thea. 4. 16.

Nid oes raid ateb ymfynion dnylon ffid, am y dull a'r modd y bydd yr adgyfodiad. Digon ydyw i ni fod yr athrawiseth o ddadguddiad dwyfol; a bod gallu Duw yn ddigonol i gyflawni yr hyn mae yn ei addaw. Y mae yn athrawiaeth o'r canlyniadau mwyaf; yn rhoddi i ni olwg âng ar ogoniant y priodoliaethau dwyfol, yn rhoddi cysur cryf tan bob dyoddefiadau, croessa, ac erlidgaethau; yn arn cyfodi y meddwl i oibath gywynfedig, am gyflawn ddedwyddwch mewn corph ac enaid, tros byth.*

Dylai yr ystyriaeth o'r adgyfodiad, hefyd, ein dysgu i ofalu yn addas am ein cyrrh tra byddont byw, na byddont yn cael cam trwy gybydd-dod, anghymedr-older, a phechodau aflan yn erbyn ein cyrrh; ac hefyd i ofalu eu bod yn cael eu claddu yn barchus ac yn addas. Y mae yr ystyriaeth o'r adgyfodiad yn dra chynnalgaethol i'r saint wrth gollu perthynasau anwyl ac agos. Cant gyfarfod â hwy etto yn fuan mewn gwel hyd, ac amgenach amgylchiadau, heb ymado byth—dan amrywliod croessa a thau afiechyd a gofidiau blaenorol, oddiwrth yr holl bethau hyn rhyddheir hwy yn yr adgyfodiad.†

ADGYWEIRIO, (ad-cywar) adferthu, trwsio, taci; ail-barotoli, atwratio.—'A adgyweiriasant y dinasoedd.' Barn. 21. 23.—'Os goddiweddir dyn ar ryw fal, chwyrchwi y rhai ysbrydol, adgyweiriwch y cyfryw un mewn ysbryd addfywynder.' Gal. 6. 1. *Adgyweirio* (*καταρτιζω*) y cyfryw un. Tafiodd ei fal ef fel aelod o'i le yn yr egiwys; ymddygwch tu ag ato fel medd- ygon medrus, cywraim, a thrwy addfyg dyner, ffydd- lawn, ac annogasthau, rhoddwch ef drachefn yn ei le. Nid oes neb ond rhai ysbrydol yn addas i'r cyfryw orchwyl cywraim a hwn; sef dnylon o broffiad, golyg- ladau, a dybenion ysbrydol, ac efengyliaidd. Dyben athrawiaeth a dyagyblaeth efengyliaidd, yw adgyweirio; a dyma y dyben sydd gan bob dyn ysbrydol yn ei olwg, wrth ymdrin â chyflyrau dnylon. Nid gadael neb yn ei fai, nid ei ladd am dano, ond ei adgyweirio, trwy ei feddyginiasthu o hono.

ADMAH, אדמה [*daearol*] un o'r dinasoedd a ddy- trywiwyd gyda Sodom. Gen. 10. 19. Hos. 11. 8.

ADNA, אדנא [*hyfrydwch*] 1. Cynnorthwywr Da- fydd. 1 Cron. 12. 20.—2. Un o dywyzioion Jeho- saphat. 2 Cron. 17. 14.—3. Lefaid. Rer. 10. 30.

ADNABOD, (nabod) gwybod, canfod, deall, cyd- nabod, &c.—'Am hynny o hyn allan nid adwaen neb yn ol y cnawd: os buom hefyd yn adnabod Crist yn ol y cnawd, etto yn awr nid ydym yn ei adnabod ef mwyach.' 2 Cor. 5. 16. 'Am hynny nid ydym o hyn allan yn paru neu (wrth weini yr efengyl iddynt) o herwydd y cnawd; ac, ie, os parchasom Grist o her- wydd y cnawd, nid ydym yn ei barchu ef mwyach o herwydd hynny.' Macknight. Y mae pob gwahan- iaeth rhwng y naill ddyw a'r llall wedi ei ddiodymu trwy farwolaeth Crist, yr hwn a ddatododd ganolfn- yw gwahaniaeth; ar dir yr aelodau nid ydym yn adnab-

* Adgyfodiad y corph yw y dirgelwch mawr hwnw o eiddo Cristionogaeth, heb yr hwn nid yw yr efengyl ond ofer, ac ofer ein fydd a'n gobalith ni; ac nid yw cysur y rhai hynny y dy- oddefasant bethau chwervon yn herwydd Crist, ond bychan i'r eithaf, neu ddim o gwbl. 'Adgyfodiad y melwr yw calondid Cristionogion.'—Tertullian. *Witania*—C.

† Gwel Sherlock's *Trial of the Witnesses of the Resurrec- tion of Jesus; Benson's Life of Christ; West on the Resurrec- tion; Macknight's Harmony of the Gospels; Drew's Essay on the Resurrection of the Human Body, &c.*—C.

bod, yn parchu, nac yn gwneyd cyfrif o neb o ran eu gwadoliath, eu breintian allanol, eu bod o hâd Abraham, gwedi eu henwaedu; neu o herwydd eu sefyllfa allanol yn y byd, o herwydd eu bod yn gyfoethog, ac yn barchus yn mhllith dymion; neu o ran eu cynneddfau a'u doniau naturiol, a'u dysgeidiaeth. Nid oedd lechydwrtaeth y naill mwy nag lechydwrtaeth y llall i fod yn wrthddrych arbenig yn ngolwg ac yn ngofal yr apostol fel gwas Iesu Crist; ond ei waith oedd pregethu yr efengyl i bob creadur.—'Os buom hefyd yn adnabod Crist yn ol y cnawd;—yr oedd rhai o honyn wedi gweled Crist yn ol y cnawd, ac erall yn ei barchu a'i fod yn Iudew, ac yn ei barchu o ran ei berthynas â hwynt yn ol y cnawd. Yr oedd ganddynt oll, unwaith, farn gnawdol am dano ef a'i deyrnas, fel pe byddai o'r byd hwn: 'yn awr nid ydym yn ei adnabod ef mwyach.' Nid ydym yn ei adnabod ef yn ei gyflwr o iselder yma yn y byd, gan ei fod wedi ei gyfodi o feirw; ac nid ydym yn gwneyd cyfrif o honom ein hunain, o herwydd i ni ei weled yn y cnawd: canys er bod y cyfryw olwg a gwybodaeth o hono yn ddimunol; etto y mae gwybodaeth ysbrydol o hono trwy ffydd yn llawer mwy dymunol; ac yr oedd llawer yn ei adnabod yn y cnawd, y rhai ni fwynhasant ei bresenoldeb ysbrydol, ac nis cânt fywngau ei bresenoldeb gogoneddus oddi yma. Yn mhellach, nid ydym yn awr yn barnu am dano fel yr oeddynt ni cyn i ni gael gwybodaeth ysbrydol o hono; ac fel y gwnaei ein cydwladwyr, yn ol ei amgylchiadau allanol, ei ddygiad i fynu, ei dlodi, ei gystuddiau, nas gallasai fod y Messiah, Mab Duw, am hyny ei fod yn deilwng o farwolaeth; yn awr y mae genym feddyliau hollol wahanol am dano, yn credu mai Crist Duw ydyw, Prynwyr ac Achubwr ysbrydol, teyrnas pa un nid yw o'r byd hwn. Nid yw adnabod Crist yn ol y cnawd o ddim llesâd gwirioneddol; ond ei adnabod yn ysbrydol, ac yn ysgrhythrol, trwy ffydd, yw bywyd tragwyddol. Mat. 12. 50. Act. 7. 58. a 22. 3. Gal. 2. 14. a 5. 6. 1 Cor. 1. 12. Col. 3. 11.

'A hyn yw y bywyd tragwyddol; iddynt dy adnabod di yr unig wir Dduw, a'r hwn a anfonast ti, Iesu Crist.' Ioan 17. 3. 'A hon yw'r vuchedd traggythawli, sef yddyn dy adnabod ti y vot yn unig wir Dduw, a'r hwn a ddanoneist Iesu Christ.' W. S. 'Dy adnabod di yn unig wir Dduw.' Dr M. Nid oes neb yn adnabod Duw yn gyflawn, ac yn iachusol, ond sydd yn ei adnabod yn efengylaidd, fel Duw a Thad ein Harglwydd Iesu Crist, fel Duw pob gras, yn maddau anwired, a phechod, a chamwedd, rhaid ei adnabod er lechydwrtaeth, yn nhrefu lechydwrtaeth yn Nghrist, yn cymmodi y byd âg ef ei hun heb gyfrif iddynt hwy eu pechodau; ei adnabod, trwy ffydd, yn ysbrydol, yn broffadol, ac yn fuddiol. Gelwir y Tad yma yr unig wir Dduw, mewn cyferbyntiad i'r gau dduwiau, ond nid yn cau allan y Mab a'r Ysbryd Glân, fel nad dynt yn Bersonau yn yr Hanfod Dwyfol, fel yr haera yr Arfad a'r Sosiniaid, a'r titl unig wir Dduw yn perthyn i bob un o honyn, yn gystal a'r Tad: pe amgen, ni buasai Crist byth yn rhoddi ei hun gyd â'r unig wir Dduw; ac hefyd y mae bywyd tragwyddol yn dibynu cymaint, yn ol y geiriau hyn, ar adnabod Crist, ag adnabod y Tad. Yr achos o'r gwahanol ddull o ymadroddi yw, am fod Crist, fel Cyfryngwr, wedi cael ei anfon gan yr unig wir Dduw, yn nghylch gwaith lechydwrtaeth dyn. Y mae yn angenrheidiol anheggorol er lechydwrtaeth, i ddynt gael y wybodaeth hon; canys bod heb adnabod Duw yw bod heb Dduw—canys nid yw efe Dduw i neb nad yw yn ei adnabod; a bod heb Dduw yw bod heb fywyd, a phob dedwyddwch. Pa fodd y gall un gras weithredu tu ag at Dduw, a'r enaid heb ei adnabod? Pa fodd y credir yn Nuw, neu y cerir ef, heb ei adnabod? Am hyny, y mae Duw yn y clyfammed newydd, yn addaw y byddai iddo ef roddi i'w bobl galon i'w ad-

nabod. Jer. 24. 7. Rhaid, gyda rhoddi dadguddiad allanol, goleuo llygad meddwl dyn yn dumeinol, a thynu ymaith y gorchudd oddiar y galon, cyn yr edrycho pechadur ar ogoniant yr Arglwydd, i'w newid i'r unrhyw ddelw. 2 Cor. 3. 18. Y mae rhodfad yn ol gorchymyn Duw yn brawf o wir adnabyddiaeth o Dduw. Jer. 22. 18. 1 Ioan 4. 6, 7, 8.

'A'r defaid sydd yn ei ganlyn ef, oblegid y maent yn adnabod ei lais ef.' Ioan 10. 4, 5. Llais Crist yw yr efengyl, yr hon sydd yn llawn cariad, gras, a thrugaredd; ac yn cyhoeddi cyflawnder, heddwch, madduant, rhyddid, bywyd, ac lechydwrtaeth gyflawn; y mae ei lais ef yn yr efengyl yn adfywiol, adferol, yn hyfrydol, ac yn ddyddanus. Y mae ei ddefaid, nid yn unig yn gwrandao ar ei lais, ond yn ei adnabod yn broffadol, ac yn ufuddhau o'r galon iddo. Nis dichon i neb ei ganlyn heb adnabod ei lais, oddiwrth ba beth, ac at ba bethau, ac i ba ffordd y mae yn eu galw. Y mae ei lais yw hollol wahanol oddiwrth lais pawb eraill—yn addasrwydd y pethau sy ganddo i lefaru wrthynt, i'w cyflwyr gwael a chystuddiedig—yn ei diriondeb yn llefaru—ac effeithioldeb ei wrionedd ar eu meddyliau. Ps. 45. 2. Can. 5. 13. Esa. 11. 4. Mat. 7. 28, 29. Luc 4. 32. Ioan 7. 46. Y mae efe yn llefaru gwirionedd digymysg wrthynt; a'r gwirionedd hwnw yn addas, ac yn briodol i'w cyflwyr; ac y mae yn peri i'r gwirionedd fod yn effeithiol er eu cysur a'u hyfforddiad.—'Adnabod pechod trwy y ddeddf,' (Rhuf. 3. 20. a 7. 7.) yw i ddynt, yn nrych sanctaidd y ddeddf, weled ei bechadurusrwydd, fel y mae yn erbyn Duw, a'r dirfawr berygl o hono yn ei ganlyniadau i ni.—'Crist nid adnabu bechod.' Nid adnabu beth oedd natur bechadurus, yn dufewnol; ni wnaeth un pechod yn allanol. Yr oedd yn gwbl rydd oddi wrtho, yn ei berson ei hun; er iddo yn ei gorff ei hun ddwyn pechodau eraill ar y pren. Ioan 8. 46. 2 Cor. 5. 21. 1 Petr 2. 22.

1. Arwydda adnabod, yr arfer aniaol o wraig. Gen. 4. 1, 17. Mat. 1. 25.—2. Brynti, neu y pechod yn erbyn anian. Gen. 19. 5. Barn. 19. 25. Edr. GWYBODAETH.

ADNEWYDDU, (newydd) ail-gyweirio, adferu, diwygio, gosod i fynu o newydd. Arwydda, 1. Y cyfnewidiant a wna yr Ysbryd Glân ar eneddiau y gwariedigion. Col. 3. 10.—2. Ail-annyn a threfnu yr hyn a wnaed o'r blaen. Ps. 51. 10. Rhuf. 12. 2. Tit. 3. 5.—3. Gosod a chadarnhau peth. 1 Sam. 11. 14.—4. Dwynt i well cyffwr. Galar. 5. 21.—5. Adfywhau. Ps. 103. 5.—6. Gwneuthur peth o newydd. Ps. 104. 30. Edr. ADNEWYDDIAETH.

ADONICAM, אֲדֹנִיָּקָם [yr Arglwydd a'm dyrchafodd] 666 o'i felbion a ddychwelasant o'r caethiwed. Ezra 2. 13. Edr. RHIF.

ADONIRAM, אֲדֹנִירָם [fy Arglwydd sydd uchel] derbynllwr teyrnged Solomon, a chyfarwyddwr deng mil ar hugain o wyr i ddiro coed yn Libanus at waith y deml yn Jerusalem. 1 Cron. 4. 6, a 5. 14.

ADONIZEDEC, אֲדֹנִיזֶדֶק [Arglwydd cyflawnder] brenin Jerusalem, yr hwn oedd un o'r pum brenin a ryfelasant yn erbyn Gibeon, a orchfygwyd ac a laddwyd gan Josuah. Pen. 10. 1, &c.

ADORAM, אֲדֹרָם [eu harddwch] 1. Derbynllwr teyrnged Dafydd. 2 Sam. 20. 24.—2. Trysorwr Rehoboam. 1 Bren. 12. 18. Edr. REHOBOM.—3. Mab Tau, brenin Hamath, yr hwn a anfonwyd gan ei dad i fendithio Dafydd am ei fuddugoliaeth ar Hada-rezer, brenin Syria. 1 Cron. 18. 10. Gelwir Tau Toi; ac Adoram, Joram, yn 2 Sam. 8. 10.

ADRAMELEC, ac ANAMELEC, אֲדֹרָמֶלֶךְ [maur-edd y brenin] 1. Duwiau Sephaim, yn ol iaith y Persiaid, sydd yn arwydd brenin y praid; ac yn

ol iaith yr Arabiaid, yn agos yr un peth. Tebygol eu bod yn cael eu haddoli er mwyn llywyddiant ar y praidd. Pa ddull oedd arnynt ni chytumir; ond y rhan fwyaf sydd o'r farn mai yr haul a'r lleuad oeddynt; oblegid gellw y Cenedloedd. awynt, rheolwyr, a duwiau yr holl fyd. 2 Bren. 17. 31.—2. Mab Senacherib, brenin Assyria; yr hwn a alwyd felly o barch i'w ddelw. Tybir ei fod yn aberthu ei feibion i'r eilun; lladwyd ef wrth aberthu yn nhŷ Niroch ei dduw. 2 Bren. 19. 37. Esa. 37. 38.

ADRAMYTIUM, 1. Dinas yn yr arfordir gogleddol i Affric, a gorllewin yr Aipht.—2. Dinas o Mysia, yn Asia Leiaf. Mewn llong oddi yma y bu Paul yn mordwyo o Cesarea i Myra yn Lycia. Act. 27. 2.

ADRODD, (rhawdd) traethu, mynegi, dadgan.—'Brwnt yw adrodd y pethau a wneir ganddynt hwy yn ddirgel.' Eph. 5. 12. Rhy frwnt i feddwl pur eu cynnwys, i dafod pur eu hadrodd, nac i glust bur eu gwranddo. Eu ffeiddio, a galaru o'u plegid, sydd addas a dyledus.—'Nid cyfreithlawn eu hadrodd.' 2 Cor. 12. 4. Edr. ANNHAEETHADWY.

ADREF—U, (tref) tua chartref; yn ol drachefu, dychwelyd i dref, dychwelyd yn ol. 1 Sam. 7. 14. 1 Bren. 13. 7. Diar. 7. 20. Edr. CARTREF.

ADRIA, enw dinas yn yr Ital. Oddiwrth hon y cyfenwid y môr Adriatic, yn mha un y bu Paul mewn tymhestl fawr. Act. 27. 27.

ADSAIN, (ad-sain) adlais, dadsain, darystain.—'Agos yw y dydd terfysg, ac nid adsain y mynydd-odd.' Eze. 7. 7. Gwel Esa. 16. 9, 10. a 40. 9.

ADULAM, אדלם [eu tyst] dinas hyfryd, a elwid GOGONIANT ISRAEL. Mic. 1. 15. Yr oedd hi yn sefyll o du y dehau-orllewin i Jerusalem. Yn agos yma y bu Dafydd mewn ogof. 1 Sam. 22. 1. Bu yr ddnas enwog yn nghylch pedwar can mlynedd ar ol genedigaeith Crist; eithr yn awr y mae yn anghyfanedd.

ADUMMIM, אדומים [cochion] mynydd a dinas yn agos i Jericho, yn rhandir llwyth Benjamin. Yr oeddnt yn sefyll ar y ffordd o Jerusalem i Jericho; dywedir fod yno lawer o yspellwyr, ac i'r lle gael yr enw o'r achos. Jos. 15. 7. a 18. 17. Oddiwrth y lle hwn y cymerodd yr Iesu ddammege y gwr a syrthiasai yn mhllth lladron. Luc 10. 30—36.

ADWAEN—IAD, (gwaen) adnabyddus, cydnabyddus, cynnefn.—'Od oes neb yn caru Duw, hwnw a adwaenir ganddo ef;' sef a gydnabyddir fel un o'i bobl, a amddiffynir, ac a ymgeleddir. 1 Cor. 8. 3.—'Gwyn eu hyd y bobl a adwaenant yr hyfrydlais: yn llewyrch dy wyneb, O Arglwydd, y rhodiant hwy.' Ps. 89. 15. Hyfrydlais yw llais yr efengyl, yr hwn yn unig sydd yn hyfryd i bechadur mewn cyferbyniad i bob llais arall. Yr oedd llais yr udgyr yn cyhoeddi y Jubili yn dra hyfryd i'r dyledwyr tlodion a'r caethion; pa faint mwy hyfryd yw llais yr efengyl yn cyhoeddi heddwch a maddeuant i bechadur euog a thlawd! Udgor-n-floedd brenin Sion yn mysg ei bobl,

yw yr efengyl. Num. 23. 21. Gwel hefyd, Num. 10. 10. Ps. 81. 9. 2 Cron. 13. 12, 14. Zech. 9. 14. Esa. 42. 13. Er mor hyfryd yw y llais, nid pawb sydd yn ei adnabod; nid adwaenant natur a dyben yr efengyl, na gwerthfawrogrwydd y bendithion sydd i'w cael ynddi. Llais Duw yn ei ras a'i drugaredd, yn cyhoeddi ei drefn fawr yn ei Fab i achub pechaduriaid; ond nid yw y llais yn dwyn din goleuni gyd âg ef idd-ynt hwy, am Dduw nac am ei drefn. Mae llawer heb glywed erioed yr hyfrydlais: nid oedd un Jubili yn cael ei chyhoeddi yn mhllth holl genedloedd y ddaear, ond yn Israel. Ac o'r rhai sydd yn ei glywed, mae llawer heb ei adwaen: y mae yr efengyl yn guddiedig rhag-ddynt. 2 Cor. 4. 3. Ond y mae pobl yn ei adwaen: gwynfydedig dydynt; canys, 1. Rhodiant yn llewyrch wyneb yr Arglwydd:—2. Gorfoleddant yn ei enw:—3. Ymddyrchafant yn ei gyflawnder. Pa fendithion mwy a ellid meddwl am danynt! Edr. ADNABOD, GWYBOD.

ADWY—AU—OG, (adaw) bwlech, ffosp; drylliad mewn clawdd, neu fur. Y gau brophwydi Iuddew-aidd 'ni safasant ar yr adwya, na'u cau chwaith, ni wnaethant ddim tu ag at rwystro rhedfa anwiredd, yr hwn oedd yn agor drws i ddialedd Duw dori i mewn am ben eu cenedl. Mab Duw yn unig oedd o an-feldrol allu i sefyll ar yr adwy i droi ymaith y digofaint dwyfol. Eze. 13. 5. a 22. 30.—'Cyfodi yr adwya,' sef cynnorthwyo, amddiffyn, ac amgeleddu, mewn cyf-gyngder a chyni. Exod. 44. 26. Amos 9. 11.

ADDA, Heb. אדם (adam) y dyn. Am darddiad y gair Hebraeg, mae awdwr yr amrywio yn eu barnau. Oddiwrth y gair אדם (adcm) sef *adwar*, *daear goch*, medd rhai; eraill a farnant ei darddiad o'r gair דם (dam) tebygolwrydd, am mai ar lun a delw Duw y crewyd dyn. Yr enw yw a roddwyd gan Dduw ar ein rhieni cyntaf; ac y mae yn sefyll am ddyd yn gyffredinol, o bob rhyw, gwrryw a benyw; ond yn neillduol am ein cyn-dad Adda. Gen. 1. 26. a 5. 1, 2.

Am Adda, nid yw yr hanes ond byr, ond cynnwys-fawr hynod, ac o'r canlyniad mwyaf i bawb ei wybod.—1. Mae y Creawdwr dwyfol yn gosod rhyw odidog-rwydd arno yn ei greadigaeth rhagor un creadur arall. Gwnaeth bob creadur arall â'i air; ond y Trï tragwyddol a gyd-ymgynghorasant cyn gwneuthur dyn. 'Duw hefyd a ddywedodd, *Gwnawn* ddyd ar ein delw ni,' &c. Geiriau ydynt sydd yn arwyddo ystyriaeth a chynghoriad; i ddangos ardderchogrwydd y creadur oedd i gael ei greu, a dybenion dyfnion Duw mewn perthynas iddo, a'i ogoniant i gael ei amlygu trwyddo. Dyma y creadur a ddewisodd Duw, yn ei arfaeth dragwyddol, yn benaf, i amlygu rhagorol olud ei ras, ei drugaredd, a'i ddaioni, ynddo a thrwyddo. Mai y Personau Dwyfol sydd yn llefachu mewn ffordd o gynghor, nid oes neb uniawn-gred, yn ammen; ac y mae yn amhosibl meddwl am un esboniad arall ag sydd yn addas ac yn gyson â'r gwirionedd. Mae y geiriau yn dra hynod, yn gosod allan undod a llioso-giad yn y Creawdwr mawr. Mae y geiriau, yn y rhif llioso-g a'r rhif unigol, yn neillduol i sylwi arnynt yn yr iaith Hebraeg:—

hunain ein llun ein wrth ni delw ein ar ddyd *gwnawn Aleim dywedodd* A
כרמותנו בצלמנו ויאמר אלהים נעשה אדם 26
ef efe creodd y Aleim ddelw ar hun ei ddelw ei ar dyn y Aleim chreodd A
אחר כולם אלהים ברא אתו ויברא אלהים את האדם בצלמו 27
 &c. *Aleim wrthynt dywedodd a Aleim hwynt bendithiodd* A
וביך אתם אלהים ויאמר להם אלהים 28

Mae y geiriau *Aleim, gwnawn, ein, ni, hunain*, yn y rhif llioso-g; a'r geiriau *dywedodd, creodd, bendithiodd, ef, ei hun*, yn y rhif unigol. Gen. 1. 26,

27, 28. Cauddyddwn oddiwrth y geiriau hyn fod cynghor dwyfol mewn perthynas i greadigaeth yn gystal a phrynedigaeth dyn.

2. Crewyd Adda ar y chweched dydd, wedi creu pob peth arall. Gwnaed tŷ mawr y byd yn gyntaf, a llanwyd ef â dodrefn; ac yn a dygwyd y deiliad ardderchog i'w breswyllo. Wedi creu y bydoedd, creodd dŷn fel sylwedd y cwbl. Y mae defnyddiau y nefoedd a'r ddaear yn cyd-gyfarfod ynddo. Yr oedd y greadigaeth i gyd, yn ei holl ogoniant, yn gyflawn o harddwch a phob dymunoldeb, yn barod i dderbyn ei barglwydd. Rhoddwyd bôd iddo mewn dull hollol wahanol i'w holl hiliogaeth; a nid aeth Adda, fel hwynt oll, trwy legrwydd a gwendidau mebyd ac ieuencid. Daeth o law ei Greadwyr yn ddernyn cyflawn berffaith o ran cynneddau ei gorph a'i enaid. Yr oedd ei gorph yn ei gyflawn faintioli; yr oedd pob aelod yn berffaith, yn gyflawn, ac yn hardd. Yr oedd yr holl synwyrâu felly hefyd, ac yn fywiog, heb ddim pall ynddynt. Gosododd Duw ef, yn gyflawn o synwyrâu, mewn byd cyflawn o wrthddrychau addas iddynt, ac heb ddim anghytun â hwynt. Y fynydd y cafodd llygaid, gwelodd greadigaeth Duw yn ei holl ogoniant, heb ddim gwrthuni. Yr oedd ei glustiau, ar unwaith, yn clywed cyd-beroriaeth hyfryd yr holl greadigaeth. Yr oedd yr holl synwyrâu eraill, yn yr un modd, yn cael eu hyfyddu gan bob peth addas iddynt.

3. Rhoddodd Duw iddo, yn ei greadigaeth, yr arglwyddiaeth ar bob peth byw, ar dir, a môr, ac awyr. Ac a'i benthithodd â ffrwythlonrwydd, i amlhau ei ryw, yn ei holl ogoniant a'i ddedwyddwch creadigol.

4. Ond gwedi y cwbl, ei ardderchogwydd penaf oedd delw Duw ar ei enaid, mewn gwybodaeth, cyflawnder, a gwir sancteiddrwydd. Gen. 1. 26. Eph. 4. 24. Col. 3. 10. Nid oedd dim arall yn deilwng i'w alw yn ddelw Duw ond y pethau uchod y mae yr apostol yn crybwyll am danynt, sydd yn cael eu hadnewyddu yn adferiad y rhai a achubir. Yr oedd Adda, nid yn unig wedi ei greu gan Dduw, fel pob creadur arall, ond hefyd yn (*sara*) ol Duw—wrth lun (כרימ) yn ol llun Duw. Ni wnaed pethau eraill ar lun dim oedd mewn bôd o'r blaen; ond gwnaed dyn ar lun a delw Duw. Yr oedd ei wybodaeth yn éang, tu hwnt, i raddau pell iawn, i wybodaeth ei holl hiliogaeth wedi hyn. Yr oedd yn naturiaethwr cyflawn ar unwaith. Yr oedd, trwy fywiogrwydd ei feddwl, yn treiddio yn drwsydd i naturiaeth a chynneddfau y creaduriaid, fel y gallodd ar unwaith roddi enwau addas i'w naturiaethau iddynt oll. Yr oedd ei wybodaeth am Dduw, ei berffethrwydd a'i ogoniant dwyfol, yn gyflawn, yn ol ei radd fel creadur—er nas gall dim meidrol *gyrnwys* anfedeirdeb. Yr oedd ei feddwl pur, heb lèn, yn ddigwmwl, yn edrych ar y gogoniant dwyfol yn y pethau a welir; ac yr oedd agwedd ei holl ysbryd yn hollol addas i'w adnabyddiaeth o'r Bod Dwyfol. Fel yr oedd ei wybodaeth am Dduw yn éang, yr oedd ei ewyllys a'i serchladau yn gweithredu yn fywiog, mewn gwrwrogrwydd rheolaidd, ac ymostyngiad sanctaidd iddo. Nid oedd dim pallod, na dim yn ormod ynddo, mewn un gradd.

5. Fel yr oedd yn gyflawn sanctaidd, yr oedd hefyd yn gyflawn ddedwydd. Gan ei fod yn gyflawn o Dduw, nis gallasai lai na bod yn gyflawn o ddedwyddwch. Wele dŷn yn gyflawn o sancteiddrwydd a dedwyddwch, wedi ei osod mewn byd cyflawn o bob peth daionus a dymunol, ac yn arglwydd arno; ei enaid yntau yn gyflawn o Dduw!

6. Ond, Och! dyn mewn anrhydedd nid arosodd! Ar ei greadigaeth, gosododd Duw Adda mewn gardd hyfryd, i fwynhau ei ffrwythau, i'w llafurio a'i chadw; ond, yn unig, gwaharddodd iddo fwyta, dan berygl marwolaeth, o ffrwyth un pren; sef y pren gwybodaeth da a drwg. Y dyn a hudwyd gan y wraig, a'r wraig gan y sargh; ac felly mewn anuffudd-dod i'r gorchymyn dwyfol, bwytawyd o ffrwyth y pren; a'r dyn, yn ganlynol, a fu farw. Edr. PREN. Ymaffodd enogrwydd ac ofn ynddynt: ceisiasant ymguddio;

a phan alwyd hwy i gyfrif, fel eu hiliogaeth hyd heddwch, ceisiasant ymesgusodi, gan gyhuddo eu gilydd. Y mae Duw yn eu hargyhoeddi yn llym; yn rhoddi barn arodd arnynt; ond etto yn gymysgedig â thru-garedd. 'Trwy chwys dy wyneb y bwytel (nid pridd, ond) fara;' ac wrth y wraig y dywedodd efe, 'Mewn poen y dygi blant'—etto plant a fyddant. Melldithiodd y sargh â melldith dragryddol; gan gyhoeddi y 'byddai i hâd y wraig ysgo ei ben.' Adda a genedlodd feibion a merched ar ei ddelw ei hun, dan y cwmp. Bu fyw 930 o flynyddoedd. Gen. iii, v.

7. Gosodir Adda allan yn yr ysgrythyrau, y mae yn dra amlwg, nid fel person neillduol, unigol, ar ei ben ei hun; ond fel person cyffredin, yn sefyll dros, ac yn cynnrychioli, neu yn dymnodi, ei holl hiliogaeth. Yr oedd ei holl hiliogaeth, nid yn unig yn ei lwynau, fel ei blant a'i hil, ond hefyd i'w hystyried a'u golygu ynddo, fel *pen-cyfammodwr*. Y mae hil pawb yn lwynau eu rhieni, yn ol trefu a deddf natur: ond ni bu un tad, ond y tad cyntaf, yn *ben-cyfammodwr* i'w hiliogaeth; oddi eithr yn *gygodol*. Ond yr oedd holl blant Adda yn *gyfammodol ynddo*; a'i weithred ef o uffudd-dod, neu anuffudd-dod, oedd eu gweithred hwy, yn gymaint a phe buasant yn ei chyflawni yn eu personau eu hunain. Nid oes dim gwahaniaeth yn hyn: 'trwy anuffudd-dod yn dyn y gwnaed llawer yn bechaduriaid.' Rhuf. 5. 19. Pechodd pawb ynddo; ac y mae ei holl hil, fel yntau, dan feldith y cyfammod toredig hwn. Ac o herwydd eu bod yn gyd-gyfranogion ág ef yn ei anuffudd-dod, y maent hefyd yn gyd-gyfranogion yn llwgr ei natur. Yn nhorïad y cyfammod hwn, trwy anuffudd-dod y pen-cyfammodwr, syrthiasant oll i ddyfaderodd llwgr a gofidiau. Mae pawb o'i hiliogaeth, wrth natur, yn amddifad o'r cyflawnder gwreiddiol oedd gan Adda cyn pechu; y mae eu holl natur, yn ganlynol, yn llygredig; ac y maent wrth naturiaeth yn blant digofant. Genesis 6. 5, 6. Job 14. 1. Psalm 14. 3. Dïar. 20. 9. Preg. 7. 20. Esa. 64. 6. Mat. 15. 19, 20. Rhuf. 3. 23. Gal. 3. 22. Eph. 2. 3. Edr. PECHOD.

8. Y mae Adda, hefyd, yn cael ei osod allan fel *ffurf* yr un oedd ar ddyfod: ac yn *gygodol* neillduol o Grist. Rhuf. 5. 14. 1 Cor. 15. 45. Y mae agos bob peth oedd yn perthyn iddo yn ei gyflwr paradwysaidd yn cael cyfeirio atynt fel *cygodau*; ond, yn fwyaf neillduol, yr oedd yn *cygodol* Crist, fel pen-cyfammodwr. Yr oedd pob o'r ddau yn sefyll yn lle pawb perthynol iddynt, trwy berthynas ac undeb cyfammodol. Fel yr oedd Adda yn sefyll dros ei hiliogaeth, felly y mae Crist dros ei holl bobl. Y mae yr hyn oll a feddiat pob un o'r ddau Adda, yn eiddo y rhai sydd yn perthyn iddynt. Y mae anuffudd-dod y cyntaf, ac uffudd-dod yr ail, yn *gyfrifedig* i'w hâd; felly, hefyd, y mae llwgr y naill, a gras y llall, yn *gyfranedig*. Y mae hâd pob un yn sefylla, ac yn tebygu i'w pen-cyfammodwr. Y mae pawb yn yr Adda cyntaf wrth natur; ond y mae yr Ysbryd Glân, trwy yr efengyl, yn ol etholeddigaeth Duw, yn symud holl hâd ysbrydol Crist o'r naill, ac yn eu himpio yn y llall; fel megys y dygasant ddelw y daearol, y dygant hefyd ddelw y nefol. Y mae un yn gyflawn o anghyflawnder, o lwgr, ac o drueni, i'w hiliogaeth; mae y llall yn gyflawn o gyflawnder, o sancteiddrwydd, a dedwyddwch dragryddol, i'w holl hâd yntau. Yn nghodwm y cyntaf, syrthiodd pawb ynddo: yn nghodid yr ail, cododd pawb o'i hâd ynddo, a chyd ág ef. Rhuf. 6. 2, 3, 4, 5, &c. Eph. 2. 5, 6. Col. 2. 12, 13. a 3. 1, 3. Yr oedd arglwyddiaeth Adda ar bob creadur yn cysgodi arglwyddiaeth mwy éang a pharhaus Crist ar nefoedd a daear. Gen. 1. 28. a 2. 19, 20. Pa. 8. 6. Heb. 2. 6, 7, 8.—Yr oedd paradwys Adda, hefyd, yn cysgodi y baradwys nefol, cartrefie Crist a'i bobl dros byth: pren y bywyd yn nghanol yr ardd oedd yn Arwyddo Crist byw, yn lawn o

ffrwythau, yn nghanol ei bobl ar y ddaear ac yn y nef. Nid oes dim gwaharddiad i fwyta o hono, na chleddyf tanllyd ar y ffordd, ond gellir bwyta yn rhydd o hono, a byw yn dragywydd. Psalm 1. 3. Can. 2. 3. Luc 23. 43. 2 Cor. 12. 1, 2, 3, 4. Dat. 2. 7. a 22. 2, 14.

—Mae yr apostol yn cyfeirio, yn neillduol, at briodas Adda, fel rhagddangosiad a chysgod penodol o'r undeb dirgelaidd rawng Crist a'i eglwys. Eph. 5. 30, 31.—'Parodd yr Arglwydd i drwmgwsg syrthio ar Adda—ac a gymerodd un o'i asenau—ac a'i gwnaeth yn wraig, ac a'i dug hi at y dyn. Ac Adda a ddywedodd, Hon weithian sydd asgwrn o'm hesgwrn i, a chnawd o'm cnawd i.' Felly, yn gyfatebol, medd yr apostol, 'Crist a gorrdd ei eglwys, ac a'i rhoddes ei hun drosti.' Cysgodd gwsg marwolaeth, fel y cai hi ei thynu allan o'i ystlys, o ba le y daeth allan ddwfr a gwaed, i'w sancteiddo a'i glanhau; fel y gosodai efe hi yn ogoneddus iddo ei hun, megys y dygodd Duw Efa at Adda, i fod yn eiddo iddo, fel ag yr oedd yn wrth-ran o hono. Fel yr oedd y wraig yn asgwrn o esgwrn, ac yn gnawd o gnawd ei gwr, felly, medd yr apostol, 'aelodau ydym o'i gorph ef, o'i gnawd ef, ac o'i esgwrn ef.' Eph. 5. 30.—Fel na chafodd Adda ymgeleidd gymhwys iddo yn mhllith yr holl creaduriaid; felly, nid oedd yn nef y nefodd un briod i Crist, ymgeleidd gymhwys iddo; ond, 'ei hyfyrdwch oedd gyda melltion dynion'; ac efe a adawodd bob peth er ei mwyn, ac a lynnodd wrth ei eglwys a roddwyd iddo gan y Tad. Y dirgelwch hwn sydd fawr! Genesis 2. 20, 24. Diar. 8. 31.—Yr oedd undeb a pherthynas deublyg rhwng Adda a'i wraig, y fath na bydd byth ond rhwng Crist a'i eglwys. Yr oedd hi yn rhan o hono, yn gnawd o'i gnawd; wedi hynny, unwyd hi ág ef yn wraig iddo, fel yr oedd yn gnawd iddo. Ei gnawd ei hun oedd fel ei wraig, a hi a gymerwyd o hono, yn gnawd o'i gnawd. Felly Crist a'i eglwys: mae yr eglwys yn cael ei bôd o hono; ac wedi cael ei bôd o hono, y mae mewn undeb dragywyddol ág ef, fel ei briodas-ferch, a gwraig yr Oen. Yr Oen a laddwyd a roddodd fôd iddi; a'i wraig yw wedi cael bôd, ac y bydd byth. O hono ei hun y mae yn ei gosod iddo ei hun; efe a gaiff ei holl serch, ei holl wasanath, ei holl fawl, a'i chymdeithas dros oesoedd maith dragywyddoldeb. Nid oes un berthynas, gwedi hynny, yn gosod allan mor gyflawn, natur ac agosrwydd yr undeb a'r berthynas rhwng Crist a'i eglwys, ag yr oedd y briodas gyntaf. Gwel J. Zanchy, a Dr T. Goodwin, ar yr Epistol at yr Ephesiaid.

Ond, yn mhob peth, y mae yr ail Adda yn rhagori, yn anfeidrol ar y cyntaf. Y mae y cyntaf, 'o'r ddaear yn ddaearol'; ond yr ail, 'yr Arglwydd o'r nef.' Yr Adda cyntaf a wnaed yn enaid byw; ond 'yr Adda diweddfaf yn ysbryd yn bywhau.' 1 Cor. 15. 45. Syrthiodd y cyntaf, a'i holl hiliogaeth ynddo; ond disgynodd yr ail o'r uchelder, i gyfodi ei bobl i fynu. Hudodd y wraig y cyntaf i bechu; ond y mae yr ail yn cyfodi ei eglwys o'i phechod i fynu i gyflawnder, sancteiddrwydd, a gogoniant. Collodd yr Adda cyntaf, a'i wraig hefyd, baradwys; ond ennillodd Crist baradwys dragywyddol i'w bobl. 'Fel y byddai efe yn blaenori yn mhob peth.' Col. 1. 18.

ADDAS—RWYDD, (das) cymhwys, gweddus, cydweddol, cyfheus, buddiol. Addas i'w achosion; sef i'w angenrheidiâu.—'Dygwech gan hynny ffrwythau addas i edifeirwch.' Mat. 3. 8.—'Teilwng i wella't buchedd.' W. S. Sef tymher a gweithredoedd croes i'r pechodau yr edifarheir o'u plegid. Ffrwyth addas i edifeirwch am feddwdod ydyw sobrwydd a chymedrollder; ffrwyth addas i edifeirwch am gybydd-dod yw haelioni; i elyriaeth yn erbyn Duw yw caru Duw, &c. Nid oes dim brawf yr edifeirwch yn wirioneddol heb y ffrwythau addas, sef pethau sanctaidd, croes i'r bai. Nid haelioni yw y ffrwyth addas i edifeirwch am fedd-

wdod, ond cymedrollder; nid sobrwydd yw y ffrwyth addas am gybydd-dod, a gorthrymder, ond unioni y cam a wnaed, a gweithredu y gras gwrthwynebol. Y mae llawer ya twyllo eu hunain yn hyn; y ffrwythau croes i'r bai yw y ffrwythau addas i edifeirwch am y bai.—'Ar rodio o honoch yn addas i'r alwedigaeth y'ch galwyd iddi.' Eph. 4. 1. 'Ar rodio yn teilwng o'r 'alwedigaeth ich galwyt.' W. S. Galwyd hwy i wybodaeth a chrediniaeth o'r efengyl; rhodiad addas yw bucheddu yn gyfatebol i'r efengyl; sef ufuddhan o'r galon i'r ffurf hōno o athrawiaeth, yn ei holl burdeb, ei huniondeb, ei graslonrwydd, ei charedigrwydd, a'i nefolrwydd. Rhodiad ydyw, croes i bob anmhuredd, anghyflawnder, creulondeb, ac angharedigrwydd, a daearoldeb. Rhodiad addas i'r rhai a gawsant faddeuant, ydyw bod yn faddeugar; i'r rhai a gawsant drugaredd, ydyw bod yn drugarog; i'r rhai a garwyd yn rhad, yw rhodio mewn cariad; i'r rhai a alwyd i dragywyddol ogoniant, yw rhoddi eu serchiau ar y pethau sydd uchod, a cheisio gwlad well, a hōno yn un nefol, &c.—'Fel y rhodiach yn addas i'r Arglwydd i bob rhyngu bodd, gan ddwyn ffrwyth yn mhob gweithred dda,' &c. Col. 1. 10. 'Val y rotiwch yn deilwng gan yr Arglwydd, at voddhan ef ym pob dim.' W. S. 'Gan ryglyddu bodd ym mhob dim.' Dr M. Rhodiad, ydyw bucheddu yn addas i'r Arglwydd; sef yn addas i'r hyn yr Arglwydd; yn addas i'w briodoliaethau o ras a sancteiddrwydd; yn addas i'r hyn a wnaeth Crist Iesu drosom, a thu ag atom, trwy 'ryngu ei fodd ef yn mhob peth,' efe yw y gwrthdrrych a'r dyben penaf yn ein golwg; *αὐτὸς τοῦ Θεοῦ*; yn *deilwng* neu yn *addas* i Dduw. 1 Thea. 2. 12. Y mae pob peth ynom croes i briodoliaethau, gorchymynion, addewidion, a gwirionedd Duw, yn anaddas i Dduw; ac y mae pob peth croes i efengyl Crist, a natur ei deyrnas, yn anaddas i'r Arglwydd Iesu. Y mae llawer peth yn y byd yn ymddangos yn bethau bychain eu pwys, ac heb fod na drwg na ds ynddynt eu hunain; etto nid ydynt yn addas i'r Arglwydd Iesu, nac i neb o'i ganlynywyr; nid ydynt yn addas i Dduw, ac i'r rhai sydd am foddhau Duw yn mhob peth; nid ydynt yn llesau neb; ac nid oes gan Gristion ddim i wneyd ág oferedd dilec.

ADDAW—EWID—ION, (daw) addewid. Gair yw yn rhwymo o'i gyflawni rhyw beth cyfreithlawn i arall, yn ddiammad, neu ar ryw ammodau cytundol rhwng pleidiau. Y cyfryw a wnaeth Laban á Jacob am roddi iddo ei ferch, &c.

Dyled ar bawb ei *addaw*. Diar.

1. **Addewid** Duw, ydyw gwaith Duw, o'i wir fodd a'i raalonrwydd ei hun, yn addaw rhoddi ymwared, neu rodd ddaionus, i ddynion. Ps. 119. 93. 2 Petr 1. 4. Y mae pob addewid yr gorphwys am y cyflawniad o honi, os na bydd ammodau o'r tu arall heb eu cyflawni yn attal, ar ffyddlondeb, anghyfnawdioldeb, a gallu, y blaid sydd yn addaw. Os na newid ei feddwl, os na thyr ei air, ac oni phalla ei allu, y mae addewid y gwr yn sicr. Gan hynny, nid oes dim a ddichon fod yn fwy sicr nag addewidion Duw; canys ni newid ei feddwl—y mae yn amhosibl iddo fod yn gelwyddog—ac ni phalla ei alluogrwydd i gyflawni. Y mae efe yr un mor rasol, a'r un mor alluog i gyflawni, a phan yr oedd yn addaw. Mal. 3. 6. Heb. 6. 18. Iago 1. 17. Gair cadarn, sicr, yw addewid Duw, a gair yn aros yn dragywydd. Josuah 21. 45. Luc 16. 17. 1 Petr 1. 25. 2 Petr 1. 19.—2. Mae y gair *addewid*, yn y Testament Newydd, yn arwyddo, yn aml, y rhagfynegiad sicr a roddodd Duw i Abraham, a'r patrieirch eraill, o anfoniad y Messiah. Yn yr ystyr hwn y mae yr apostol, yn fynych, yn ei arfer. Rhuf. 4. 13, 14. Gal. 3. 16.—3. Mae yr Ysbryd Glân yn cael ei alw, 'Glân Ysbryd yr addewid,' am ei fod wedi ei addaw gan yr Arglwydd i'r rhai sydd

yn credu ynddo; yn eu nerthu i gredy yr addewidion, ac i fyw arnynt; ac yn ernes eu hertfeddiath dragywyddol. Eph. 1. 13.—4. 'Amser yr addewid,' a arwydda, amser cyflawniad addewid Duw i Abraham. Gen. 15. 13, 14. Act. 7. 17. Fel yr oedd yn nghyflawniad yr addewid hōno, felly y mae gan Dduw, yn ei olwg, a'i rag-oesodiad, drefn ac amser i gyflawni ei addewidion oll. Rhaid aros amser yr addewid; a chael ffydd ac amynedd i etifeddu yr addewidion. Y mae amser yr addewid gwedi ei drefnu gan ddoethineb dwyfol; a'r unig amser cymhwys ydyw i'w chyflawni. Ond, yn ei hamser, 'gan ddyfod y daw, nid oeda.' Hab. 2. 3.—5. 'Plant yr addewid,' 1. Yw yr Iuddewon, hiliogaeth Isaac, yr hwn oedd mab yr addewid, mewn cyferbyniad i'r Ismaeliad, hil Ismael, o'i fam Hagar, y gaeth-forwyn.—2. Yr Iuddewon crediniol, mewn cyferbyniad i'r Iuddewon anghrediniol, y rhai a wrthodasant Grist.—3. Yr holl wir grediniwyr, yn Iuddewon a Chenedloedd, y rhai sydd gwedi eu geni oddi uchod, trwy nerth yr addewid, ac yn credu yn Nghrist er iechydriaeth; y rhai ydynt hād ysbrydol Abraham, ac yn gyfranogion o holl fendithion ysbrydol cyfammod Abraham.—6. Y mae addewidion y cyfammod newydd yn well nag addewidion yr hen gyfammod: am eu bod yn fwy eglur, ysbrydol, äng, cyflawn, a chyffredinol, nag addewidion cyfammod Sinai. Heb. 8. 13.—7. Y mae yr Argwydd gwedi 'rhoddi i ni addewidion mawr lawn a gwerthfawr,' neu *μελῶρα κων τιμια, yr addewidion mwyaf a gwe: thfawrocraf*. 2 Petr. 1. 4. Y mae y pethau mwyaf a gwerthfawrocraf sydd mewn bod, yn gynnwysedig ynddynt; sef, 'pob peth a berthyn i fywyd a duwioldeb,'—i fywyd o gyflawnhad—i fywyd grasol—i fywyd sanctaidd a thragywyddol. Mae y pethau angenrheidiol i bechadur i'w mwynhau i'w wneuthur yn dduwiol, yn sawr lawn ac yn werthfawr lawn, ac oll yn yr addewidion. Nid oes dim o werth nad ydyw yn gynnwysedig ynddynt. Y mae Duw, yn ei holl berffethrwydd a'i brdol-iaethau; y mae Crist, yn holl gyflawnder anfeidrol ei berson, ei swyddau, ei enwau, a'i berthynasau; y mae yr Ysbryd Glân, yn ei berson, yn ei holl doniau, ei radau, ei ffyrthau, a'i gysuron; y mae gras a gogoniant yn gynnwysedig ynddynt, ac nid oes dim dationi wedi ei adael allan. Y mae yr holl addewidion yn rhad, ac fel to cynau (*bank notes*) ariandyf Lloegr, yn daledig i'r sawl a'u dygo am dâl (*payable to bearer*); ond y maent yn cael eu cyflawni yn eu priodol drefni; a'r naill yn addasu y pechadur i dderbyn y llall: megys, gras yn rhagflaenu ac yn rhagarotol i ogoniant—edifeirwch yn addasu pechadur i dderbyn maddemaent—argyhoeddiad o bechod yn rhagflaenu ac yn tueddu y pechadur i dderbyn cyflawnder Crist; yr hwn y mae yr Ysbryd Glân yn argyhoeddi o hono, ac yn ei ddadguddio trwy yr efengyl.—8. 'Y mae holl addewidion Duw yn Nghrist, ac ynddo yn ie, ac ynddo yn Amen.' 2 Cor. 1. 20. 'Ie ac Amen,' hyny ydyw, yn eiddo i ni. Pan gyflwynai dyn tlawd erfyniad, a'i gyfall cyfoethog yn ateb, Ie; y mae yr hyn a ofynnodd gwedi ei roddi iddo, ac yn eiddo iddo. 'Amen,' sicr o'i gyflawni. Mae y gair yn arwyddo gwirionedd a ffyddlondeb. Yn cynnwys, fod yr addewidion mor sicr ag y gall gwirionedd eu gwneuthur, ac yn gymaint i ymorrhysys arnynt ag ar ffyddlondeb ei hun. Y cwbl o hyn 'yn Iesu Grist.' Nid trwy rinwedd unrhyw weithredoedd, nac ar ammod unrhyw ddellyngod ynom ni; ond yn gwbl o herwydd ac er mwyn Iesu Grist, ei werthfawr waed, a'i gyflawnder tragywyddol. Gwel Hervey's *Theron and Aspasio*, vol. iii.—*Ego quædam sine verbo ne in paradiso optarim vivere; et cum verbo etiam in inferno vivere facile est*: hyny ydyw, Ni ddymunwn fyw yn mharadwys heb addewid; ond gyd äg addewid y mae yn hawdd byw hyd yn nod yn uffern ei hun. Luther.—Y mae yr holl addewidion ynddo; gan eu

bod, y rhan fwyaf, am dano, nis gallant gael eu cyflawni, ond ynddo ef: ond 'y maent oll ynddo ef yn ie ac Amen:' y mae efe y fath, yn gwbl, ag y rhagbrophwyddwyd ac a rag-fynegwyd am dano. Mae y Crist addawedig yn berffaith gyflawn yn o'r yr addewidion.—9. Mae yr holl addewidion i'r egiwys, hefyd, 'ynddo yn ie; iddo, neu i ni ynddo, y rhoddwyd hwynt oll, fel ag y mae efe yn ben-cyfammodwr ya y cyfammod tragywyddol. 2 Tim. 1. 9. 'Rhoddwyd gras i ni yn Nghrist Iesu cyn ddechreu y byd.' 'O hono y mae yr holl fendithion addawedig yn dyfod; ac o'i gyflawnder ef y mae ffydd yn derbyn. Ioan 1. 16. 'Efe a wnaed i ni gan Dduw yn ddoethineb, ac yn gyflawnder, ac yn sancteiddrwydd, ac yn brynedigaeth.' 1 Cor. 1. 30. Efe, hefyd, yw gwelynyddwr yr addewidion; y mae yn rhoddi ei Ysbryd i nerthu enaid i'w credu a'u derbyn; ac yn cyfranu y bendithion cynnwysedig ynddynt, yn nhrefn ac amser yr addewid.—10. Y mae gwir ffydd yn golygu yr holl addewidion, ya eu holl gyflawnder difesur—eu rhadlonrwyddtrwy Grist—eu sicrwydd diammheol—yn gorphwys ar anghyfeiwidoldeb, ffyddlondeb, a galluogrwydd y Duw a'u rhoddodd—ac, yn eu cyfarch gyd ä'r anwylded a'r llawenydd mwyaf. Arwydda y gair *Gr: ἀσφαλιστος*, cyfarchiad sercheiddol cyffillion wedi hir ysgariad oddiwrth eu gilydd, ac ymgoffeiddo caredig. Arwydda yr un peth ag y dywedodd yr Argwydd am Abraham, 'Gorfoldeb oedd gan eich tad Abraham: weled fy nydd i; (sef yn yr addewid) 'ac efe a'i gwelodd, ac a lawenyhodd.' Ioan 8. 56. Bdrych *ΚΥΡΑΡΟΝ*. Yr oedd gwerth a dymunoldeb yr addewidion mor fawr yn ngolwg yr hen batriarchiaid, nes y darfu iddynt orfoleddu yn yr olwg arnynt, ac ymadael ä'r ddaear er eu mwyn; a myned trwy y byd fel dyethriaid a phereriniaid; gan ddangos yn eglur eu bod yn ceisio gwlad well. Heb. 11. 13, 14, 15. Yr un effeithiau sydd etto yn canlyn gwir grediniaeth o addewidion Duw.

Hwyrach y dicheon fod yn ddefnyddiol i goffau am ychydig o'r addewidion ar brif bynciau Cristionogrwydd; ac am hyny rhoddir ychydig o honynt dan y penau canlynol:—

AM WAITH DUW YN DYSGU EI BOBL.—Exod. 4. 12. Ps. 25. 8, 9, 12. a 32. 8. Esa. 29. 18, 19. a 42. 7, 16. a 54. 13. a 58. 11. Jer. 31. 34. Mic. 4. 2. Luc 12. 12. Ioan 14. 16. a 16. 13. Iago 1. 5.

AM FADDEUANT.—2 Sam. 12. 13. 2 Cron. 7. 14. Ps. 32. 1.—5. a 130. 4. Esa. 1. 18. a 43. 25. a 44. 22. a 55. 7. Jer. 31. 34, 37. a 33. 8. a 50. 20. Mic. 7. 18, 19. Zech. 13. 1. Act. 13. 38, 39. Eph. 1. 7. a 4. 32. Heb. 8. 12. a 9. 14, 28. a 10. 17. 1 Petr. 2. 24. 1 Ioan 8. 9.

AM GYFLAWNHAD.—Esa. 45. 24, 25. a 53. 11. Jer. 23. 6. Act. 13. 38, 39. Rhuf. 3. 21—24. a 4. 5. a 5. 1, 9. 2 Cor. 5. 21. Gal. 2. 16. Tit. 3. 7.

AM SANCTEIDDRWYDD.—Lef. 20. 8. Ezeq. 11. 19, 20. a 36. 25—39. a 37. 23. Zech. 13. 9. Ioan 17. 17. Actau 26. 18. Rhuf. 6. 14. 1 Thea. 4. 3. Tit. 2. 11, 12, 14. Heb. 8. 10, &c. 1 Ioan. 7. 9.

AM DDYDDANWCH.—Deut. 32. 9. Jos. 1. 9. a 10. 25. 1 Sam. 12. 22. Ps. 32. 2, 6. a 34. 18. a 42. 5, 11. a 103. 13. Esa. 4. 2, &c. a 10. 24.—27. a 11: 10. a 14. 1, 3. a 28. 16. a 32. 1, 2. a Pen. XXXV. a 40: 1, 2. a 41. 17, 18. a 42. 3. a 49. 9—17. a 51. 3, 11. a Pen. liv. a 55. 1. a 58. 10, 11. a 61. 1, &c. Jer. 31. 3, 9, 12. Galar. 3. 31, &c. Hos. 2. 14, 19. Mat. 11. 28. Rhuf. 8. 35—39. 2 Thea. 2. 16. Heb. 2. 18. a 10. 37. Deut. 3. 19, 20. a 7. 16, 17.

AM FENDITHION TYMHOROL.—Deut. 28. 2—14. Psalm 34. 10. a 37. 3. Esa. 38. 16. Mat. 6. 25, &c. Marc 10. 29, 30. Phil. 4. 6, 19. 1 Tim. 4. 8.

AM FFYDD.—Ioan 6. 37. Eph. 2. 8.

AM EDIFEIRWCH.—Ezec. 16. 62, 63. a 20. 43. Act. 5. 30, &c. Rhuf. 11. 36.

AM GARIAD AT DDUW.—Deut. 30. 6. Rhuf. 5. 5. 2 Thes. 3. 5.

AM BARHAD MEWN GRAS.—2 Sam. 23. 5. Ps. xliii. a 89. 34. Jer. 32. 40. Ioan 4. 14. a 10. 27, 28. a 14. 19. Rhuf. 8. 31, &c.

AM FARWOLAETH WYNFYDEDIG.—Esa. 25. 8. Ps. 23. 4. Hos. 13. 14. Rhuf. 8. 38. 1 Cor. 3. 22. a 15. 55, 56. Dat. 14. 13. a 20. 14.

AM WYNFYD TRAGYWYDDOL.—Esa. 25. 8. a 35. 10. a 51. 11. 2 Tim. 4. 8. Dat. 7. 17. a 21. 4.

ADDAWL—**OLI**—**IAD**, (add-awl) ymstwg, atolygu, parchu, anrhydeddu, mawrhau. Mae y gair *Heb.* חַוּבָּ a gyfieithir *addoli*, a'r gair *Gr.* προσκυνησω, yn arwyddo gorchrain, neu syrtbio ar y wyneb ar y llawr, fel arwydd o ymstyngiad a pharch; ac felly yn arddangosiad o'r parch dyladwy oddiwrth isafiaid i uchafiaid, mewn awdurdod neu urddas. Ond nid yw y gair *addoli* yn cael ei arfer gan ein cyfieithwyr ni ond pan y byddo parch yn cael ei ddangos i'r Duw-dod, neu i'r rhai y tybiwyd eu bod yn dduwiau.—1. Y mae *addoliad* yn arwyddo cydnabyddiaeth barchus o fawredd, perfffeithrwydd, a daloni Duw; a'n rhwymedigaeithau ninnau iddo fel ein Creawdwr, ein Cynnalwr, a Duw ein hiechydwrtaeth. Dangosiad allanol o barch i'w *addoliad*, trwy agwedd barchus weddaidd ar ein cyrph ger bron Duw, o'r parch a'r cariad tufewnol yn ein meddwl i'w dduwiol fawredd.—2. Y mae yn ofynol hefyd, fod ein dull a'n defodau o ddangos y parch hwnw, mewn *addoliad* dirgel a chyhoeddus, yn ol trefn a rheol gair Duw. Y mae wedi ein cyfarwyddo yn mhob peth perthynol i'w ordinhadau a'i *addoliad*; ac y mae parch manwl i'w drefn a'i osodiadau, yn un sfordd o ddangos parch i'r Argliwydd ei hun.—3. Nid oes neb yn deilwng o *addoliad* ond Duw. Mat. 4. 10. Psalm 85. 18. Actau 17. 23—28. Gen. 48. 15. Nid oes neb yn haeddiannol o barch er ei fwyn ei hun, ond y **BOD DWYFOL**: y mae pawb, a phob peth arall, i'w barchu er ei fwyn ef, yr hwn a'u gwnaeth y peth ydynt, ac nid er eu mwyn eu hunain. Y mae pawb i'w barchu yn ol yr urddas a'r parch y mae Duw gwedi ei roddi arnynt, er ei fwyn ef, ac nid o'u herwydd eu hunain. Dim ydynt hwy, a Duw sydd bob peth. Ond y mae Duw yn **FOD** angenrheidiol; yn dibynu yn gwbl arno ei hun; yn fediannol yndo ac o hono ei hun, o bob perfffeithrwydd; a'i holl greaduriaid dan y rhwymedigaeithau mwyaf iddo: am hyny, y mae yn anfeidrol deilwng o eithaf cariad, parch, ac *addoliad*. Yn y cwmp colodd dyn iawn adnabyddiaeth o Dduw; ac yn ganlynol, colodd ysbryd gwir addolwr. Ymadawodd á Duw, ciliodd oddi wrtho, ac aeth yn elyn iddo. Y mae yn annuwiol, heb Dduw yn y byd; neu yn eflun-addolwr, yr hyn sydd waeth na didduwiaeth. Y mae digofaint Duw arno o'r achos. Wedi ei dori oddiwrth Dduw, nis gall lai na bod yn druenus. Dyben trefn yr iechydwrtaeth yw dwyn y gwrthglilwr a'r gwrthryfelwr yn ol at Dduw, i'w gymmod a'i hedd-wch: i'w *addoli* a'i wasanaethu. 1 Petr 3. 18. Yn yr adenedigaeth, y mae yr ysbryd hwn o *addoli* yn cael ei adferu i bechadur, fel pob peth arall a gollodd yn y cwmp. Trwy ffydd y mae yr Ysbryd Glân yn rhoddi i bechadur, oleuni gwybodaeth gogoniant Duw yn wyneb Iesu Grist; ac yn yr olwg hono, y mae annwydebb a pharch duwiol yn cael eu gweithredu yn yr enaid tu ag at Lduw. Y mae yn cydnabod fod Duw yr hyn ydyw, gyda boddlonrwydd, cariad, parch, a gorfoledd.—Gan fod pob un o'r Personau Dwyfol yn fediannol o'un hanfod, a phriodolietau yr hanfod hwnaw yn gydradd yn perthyn i bob un o honynt, y mae *addoliad* cydradd, o'r achos hwnw, yn deilwng

i bob un o honynt; sef i'r Tad, a'r Mab, a'r Ysbryd Glân. Iago 5. 28. a 14. 1. Mat. 20. 19. Psalm 45. 11. Actau 7. 59. a 9. 14. 1 Cor. 1. 2. 2 Petr 3. 28. Judas 25. Dat. 1. 5, 6. Heb. 1. 6. 2 Thes. 2. 5. Edr. TRINDOD.

Y mae *addoliad* i'w olygu naill ai yn dufewnol neu yn allanol. Duwioldeb yn y galon ydyw sail *addoliad* tufewnol; ac os na bydd *addoliad* tufewnol, nis dichon fod yn allanol yn wirioneddol: canys rhaid i'r rhai a *addolant* Dduw, ei *addoli* mewn ysbryd a gwirionedd. Ioan 4. 24. Sef yn dufewnol, a'r ysbryd a holl allu-ocedd yr enaid. Gweithrediadau pob gras tu ag at Dduw yn yr enaid ydyw gwir *addoli* Duw—agwedd sanctaidd y meddwl tu ag at Dduw, yr hyn ydyw duwioldeb. Oddiwrth *εὐσέβεια*, *duwioldeb*, a *θεοσεβεία*, *duwiol-ffyddedd*, (1 Tim. 2. 10. 2 Petr 3. 1. Ioan 9. 31.) y mae gwir *addoliad* yn tarddu: gan hyny, nis dichon un dyn *ασέβης*, *annuwiol*, heb duwioldeb yn ei galon, yr *addoli* Duw. 1 Petr 4. 18. Rhaid cyfranogi o'r dduwiol anian, neu duddiad duwiol y meddwl tu ag at Dduw, i'w *addoli*—yr hon a dderbynyr yn yr adenedigaeth. 'Y rhai sydd yn y cnawd ni allant ryngu bodd Duw; oblegid y mae syniad y cnawd yn *elyniath* yn erbyn Duw.' Rhuf. 8. 7, 8. Y mae hyn yn eglur i bawb a fynd ddeall ac ystyried. Gan hyny, 1. Heb yr adnabod Duw, nis dichon neb ei wir *addoli*. Nis dichon *addoliad* allanol, a'r meddwl yn dywyll am Dduw, fod yn wir *addoliad*; canys na fodd y parcha neb un yn wirioneddol, heb ei adnabod? Y mae mor eglur, hefyd, y rhaid i'r wybodaeth hono fod yn gywir yn ol tystiolaeth y gair am dano: os nad yw yn gywir, nid gwybodaeth mo honi, ond *cam-farn*, am dano, yn tarddu o'u hanwybodaeth. Gwir wybodaeth ydyw gwybodaeth ysbrydol, brofiadol, efengylaidd, o Dduw yn Nghrist; gan mai yn Nghrist y mae ein persouau a'n haddoliad yn gymeradwy, rhaid ei adnabod yn Nghrist i'w *addoli*. Hyn a'n cyfarwyddda at iawn wrthdrysych *addoliad*—y dull addas i'w *addoli*—ac a'n tuedda yn effeithiol i hyny. Mae gwir adnabod Duw yn rhan o ddelu Duw ar enaid dyn, ac yn tebyglol iddo.—2. Heb ffydd, cangen arall o wir dduwioldeb, y mae yn aumhosibl rhyngu ei fodd ef. Heb. 11. 6. Heb gredu **BOD** Duw, a chredu tystiolaeth y gair yn gywir am dano, nis dichon neb ei wir adnabod, na thueddu yn sanctaidd tu ag ato. Trwy ffydd yr addolodd Abel, Jacob, Moses, a'r holl dduwiolion yn mhob oes. Heb. xi. Heb ffydd nis dichon neb weddio, na gwrando, na gwneuthur un weithred arall yn sanctaidd. Heb. 4. 2. a 10. 23.—3. Nis dichon neb *addoli* Duw heb ei ofni. Dodir ofn Duw, weithiau, am holl *addoliad* Duw, ac a'rwyddda y parch tufewnol yn enaid dyn at Dduw, oddiwrth gydnabyddiaeth o'i fawredd, ei sancteiddrwydd, a'i berfffeithrwydd yn mhob ystyr. Psalm 2. 11. a 5. 7. a 86. 11. a 138. 2. Lle na byddo ofn Duw, nis dichon fod yn wir *addoli* Duw. Heb. 12. 28.—4. Nis dichon i neb yr *addoli* Duw heb gariad ato. Y mae parch a chariad yn cyd-weithredu tu ag at Dduw, mewn gwir *addoliad*. Y mae y cythreuliaid yn credu, yn ofni, ac yn crynu: ond nid ydynt yn caru Duw; am hyny nid ydynt yr *addoli* Duw. Iago 2. 19. Pob peth nad yw yn tarddu o gariad at Dduw, nid yw yn gymeradwy ganddo. Hyn y mae y gyfraith yn ei ofn, a hyn y mae yntau wedi ei addaw i'w bobl. Deut. 10. 12. a 30. 6.

Addoliad allanol, yw cynnulleidfa o ddynton yn cyd-*addoli* Duw yn gyhoeddus, ac yn dangos *addoliad* tufewnol y meddwl yn yr arferiad cyhoeddus o'r ordinhadau a sefydlodd Crist yn ei eglwys yn ol y gair. Yr ordinhadau ydynt gweddi, pregethiad y gair, canu mawl, gweinyddu y ddaau sacrament, sef Bedydd a Swper yr Argliwydd. Nid oes gan neb awdurdod i osod ordinhadau yn yr eglwys ond yr Argliwydd: y mae yr ordinhadau a drefnodd efe i gael eu harferyd

yn ddyfal, yn ddifrifol, mewn ffydd—yn ol trefn Duw; gan ddangos ein parch iddo ynddynt, a'n dysgwyllyd wrtho am fendith trwyddynt. Y mae yn ddylegswydd rwymedig ar bawb i'w addoli felly yn gyhoeddus bob amser; ac yn ngwyneb pob perygion, er parch i'r Arglwydd, a llesiad i'w glydd, ac addefiad o hono ef ger bron ei gasalon.

Gan fod addoliad dwyfol yn orchymynedig, ac yn cael ei roddi i'r Arglwydd Iesu, ac i'r Ysbryd Glân, y mae yn brawf diammheul o ddwyfoldeb eu Personau. Mat. 2. 2, 8. a 8. 2. a 9. 8. a 28. 9, 17. Marc 5. 6. Luc 4. 8. a 24. 52. Ioan 5. 23. a 9. 38. Phil. 2. 10. Heb. 1. 6.

Gelynyon yr eglwys a ddeuant i 'addoli wrth ei thraed hi,' pan y maent yn ymostwng i'w hawdurdod, ac yn dangos parch dyladwy iddi. Dat. 3. 9.—'Addoli y bwystfil a'r ddraig,' yw mawrhau Pabyddion a Phabyddiaeth; ac uno â'u defodau a'u cyfreithiau coel-grefyddol, cabledus, a phechadurus. Dat. 13. 4.—Mae dynion yn 'addoli cythreullaid,' pan y maent yn profesu gau athrawiaeth, caru a mawrhau delwau a dewiniaeth, &c. Deut. 32. 17. Dat. 19. 20. Edr. DUW, EILUN.

ADDEF—IAD, (def) cydnabod, cyffesu, arddelw, rhoddi.—'Y neb a guddio ei bechoadau, ni lwydda: ond y neb a'u haddefo ac a'u gadawo, a gaiff drugaredd.' Diar. 28. 13. Y mae dyn yn cuddio ei bechod trwy ei wadu, neu ei leihau, fel y gwnaeth Saul, I Sam. 15. 20, 21. neu ei briodoli i un arall, fel y gwnaeth Adda i'w wraig, a'r wraig i'r sarph. Gen. 3. 12, 13. Eze. 18. 2. Ceisio cuddio eu pechodau y mae dynion; ond nis dicheon iddynt ei wneyd, gan fod Duw yn holl-wybodol. Ps. 119. 168. Dywedir yn aml, yn yr ysgrythrau, fod dynion yn gwneuthur yr hyn y maent yn ei geisio, neu yn amcanu ei wneuthur. Eze. 22. 26. Mal. 1. 7. Addef pechod sydd wrthwyneb i'w guddio; ei addef yn rhwydd ac yn gyflawn, gyda chywilydd a thristwech duwiol ger bron Duw, neu ger bron dynion hefyd, os bydd yr achos yn gofyn. Ond ofer yw ei addef, heb ei adael; y mae y ddau yn gynnywysedig mewn gwir edifeirwech am bechod. 'A gaiff drugaredd;' sef y neb a'u haddefo ac a'u gadawo. Ps. 32. 15. Luc 15. 18, &c. 1 Ioan 1. 8, 9.

'Pwy bynag a'm haddefo i ger bron dynion, Mab y dyn a'i haddef yntau ger bron angellon Duw.' Luc 12. 8. Y mae addef Crist yn groes i'w wadu trwy ofn, neu gwyilydd, ac yn cynnwys, 1. Gwir adna-byddiaeth o hono ef, ei efengyl, ei achos, a'i bobl yn y byd.—2. Ei addoli yn gyhoeddus yn ei ordinadad gyd â'i bobl.—3. Ei broffesu ger bron dynion fel eu hunig Arglwydd ac Iachawdwr.—4. Bucheddu yn addas i efengyl Crist.—5. Dal i fynu wir athrawiaeth yr efengyl, yn groes i holl gyfeillionadau y pwll diwaled. Dynion ydyw yr unig offerynau gan y diafol i waradwyddo Crist, ac i erlid ei bobl a'i achos yn y byd. Y mae yn angenrheidiol ac yn orchymynedig i'w holl ganlynwyr ei addef ger bron dynion, beth bynag fyddo y canlyniaid. Ps. 119. 46. Ioan 9. 22. Mat. 10. 32, 33. Rhuf. 10. 9, 10. 1 Tim. 6. 12, 13. 2 Tim. 1. 8. 1 Ioan 4. 15. Dat. 2. 13. Rhaid ei addef, 1. Er gogoniant Crist ei hun.—2. Er cynnal achos Crist yn y byd, ac er helaethiad ei deyrnas. Os gwâd pawb ef, derfydd ei achos yn y byd.—3. Er tystiolaeth i ddynion, ac yn eu herbyn. Bu hyfira y dauwlion o' blaidd, ac yn ei addef, er goddef pob creulondeb, yn foddion neillduol o lwyddiannus i ennill eraill i greu ynddo.—4. Er cynnydd ffydd a chariad y rhai sydd yn ei addef. Y rhai a'i haddefant, a addef yntau ger bron ei Dad a'i angellon. Luc 12. 8. 1 Sam. 2. 40. Dat. 3. 5. Addef hwyt, 1. Fel ei eiddo, a'i wir ddygybillion.—2. Addef eu gwaith yn ei addef yntau.—3. Anrhydedda hwyt a'r anrhydedd mwyaf, ac yn y dull mwyaf cyhoeddus. EDR. CYFFESU.

ADDFED—U, (add-med) ffaeth, blodiog; peth wedi tyfu i berffeithrwydd; megys, Jd, ffwrwthau, &c. Gen. 40. 10. Exod. 22. 29. Joel 3. 13. Marc 7. 1. Dat. 14. 15, 18.

ADDFWYN—DER—DRA, (add-mwyn) llariaidd, llednais, hynaws, tirion, rhadlawn, gwâr, arafaid, tawel, llonydd, didonau; llariaidd-dra, lledneirwydd, tiriondeb. Mat. 5. 5. a 11. 29. a 21. 5. 1 The. 3. 7. 1 Petr. 3. 4. 1 Cor. 4. 21. 2 Cor. 10. 1. Col. 3. 12. Gal. 5. 23. 1 Tim. 6. 11. 2 Tim. 2. 25. Titus 3. 2. 1 Petr. 2. 23. a 3. 15. Iago 1. 21.—Yn y cwymp, colodd dyn yr addurn hardd hwn o eiddo Duw ar ei enaid; ac a aeth yn gyndyn, yn ffyrnig, yn waedwylt, yn greulawn, ac yn anhaws i'w drin. Yn y dyn Crist Iesu gwelwn y taws gwerthfawr hwn yn ymddangos ar ein daear ni yn ei berffeithrwydd a'i ogoniant. 'Addfwyn ydwyf,' medd ef ei hun, 'a gostyngedig o galon.' Mae addfwynder yn berthynol, hefyd, i bawb sydd yn dyfod at Grist, ac yn credu ynddo. Gal. 5. 22. Col. 3. 12. Mae y 'ddoethineb sydd oddi uchod,' yn mhawb a'i derbynlodd, 'yn bur, yn heddychlon, yn foneddigaidd, yn hawdd ei thrin, llawn trugaredd a ffwrwthau da.' Iago 3. 17. Mae yr Ysbryd Glân, trwy ddwys argyhoeddiad o bechod, yn darostwng, yn plygu, yn ystwytho, ac yn llariaiddio pechaduriaid ystyfnig, ac yn eu dwyn atynt eu hunain, i ymostyngiad i'r Arglwydd, ac ufudd-dod iddo; megys y gwnaeth â Saul greulawn (Actau ix.) Zaccheus y publican, y mab afriadon, a miloedd eraill o'u bath. Pan welont nad oes ond trugaredd Duw a all eu hachub, mae yr olwg hōno yn eu darostwng ger bron Duw yn y llwch; ac yn eu tirion tu ag at eraill.

'Gwyn eu byd y rhai addfwyn; canys hwy a etiffeddant y ddaear.' Mat. 5. 5. Arwydda yr agwedd rasol hon eu hundeb â Christ addfwyn; a'u bod gwedi eu bendithio ynddo â rhadau ei Ysbryd. Y mae yn agwedd addas ar ddyng ger bron Duw; ac yn ei wneyd yn wynfydedig iddo ei hun, ac i bawb eraill. Dyoddef geryddon Duw, ac annhirondeb oddiwrth ddynion, mewn dystawrwydd a llonyddwch. Lef. 10. 3. Ps. 39. 9.—'A etiffeddant y ddaear' Iē, nid y ddaear yn unig, ond y nefoedd hefyd.—1. Yn gyffredinol, mae yr Arglwydd yn rhoddi iddynt yr hyn sydd angenrheidiol er eu digonedd. Diar. 30. 8.—2. Y mae yn rhoddi boddlonrwydd iddynt, i'r hyn sy ganddynt, bydded ychydig neu lawer. Heb. 13. 6.—3. Trwy eu hundeb â Christ, y mae iddynt hawl gyfreithlawn i'r hyn sydd ganddynt. 1 Cor. 3. 21, 22.—4. Y mae Crist yn eu gwneuthur hwynt oll 'yn freninoedd ac yn offeiriad;' a'r 'rhai cyflawn a lywodraetha ar bawb y boreu,' yn yr adgyfodiad mawr, os nid cyn hyn. Ps. 26. 9. a 31. 11, 19. a 49. 14 a 149. 4. Diar. 2. 21. a 10. 30. Esa. 57. 13. a 60. 21. Heb. 10. 36. a 11. 16. Dat. 5. 10.

ADDUNED—AU—U, (uned) eidduned, gofuned, diofryd, addewid; addewid bwyais i Dduw am gyflawni rhyw weithred ddaionus.—Addunedodd Jacob i Dduw y degwm o'i holl feddiannau. Gen. 28. 20—22. Addunedodd Hannah ei mab Samuel i'r Arglwydd a'i wasanaeth. 1 Sam. 1. 12—28.—Y mae amrywiol reolau yn cael eu rhoddi mewn perthynas i addunedau yn Lef. xxvii. Yr oedd addunedau plant heb gydsynied eu rhieni, ac addunedau gwragedd heb gydsynied eu gwyr, yn hollol ddirym. Num. 30. 1, 2, &c. Dan yr Hen Destament, yr oedd addunedau yn dra chyffredin; ond dan y Testament Newydd, nid oes un gorchymyn neillduol, na chyfarwyddyd mewn perthynas iddynt. Oddiwrth hyn y casgl rhai eu bod yn perthyn mwy i'r hen oruchwyliaeth nag i'r newydd. Beth bynag am hynny, y mae yn ddilys y dylent gael eu gwneuthur yn ddifrifol yn ofn Duw—am bethau cyfreithlawn—o fewn crybaedd ein gallu i'r cwblhau—ac mewn ysbryd efengylaidd: nid fel iawn i Dduw

am ein pechodau, ond fel arwyddion o'n hedfaisrwech, ein diolchgarwch, a'n cydnabyddiaeth o ddaloni Duw tu ag atom. Wedi eu gwneuthur, maent yn rhwymo, fel llw Duw arnom, ac yn bechod mawr i beidio eu cyflawni. Dent. 23. 21. Ps. 22. 25. a 50. 14. a 56. 12. a 65. 1. a 116. 14, 18. Preg. 5. 4, 5. Edr. LLW, TYNGU.

ADDURN—AU—O, (add-gwrn) harddwch, ceinlon; prydferthu, harddu, ceinwisgo.—'Addurn yr esgidiau.' Esa. 3. 18. Edr. ESGID.—'Efe a addurnodd y nefoedd â'i Ysbryd.' Job 26. 13. Nid yn unig gwnaeth Duw y nefoedd, ond efe a'i 'haddurnodd â'i Ysbryd.' Y maent wedi eu harddu, eu prydferthu, a'u gwneuthur yn hyfryd i'r llygaid edrych arnynt. Mae y loer, a'r eêr, addurniadau ysplynydd y nefoedd, wedi eu gosod a'u trefnu yn gyfannedd, yn y modd mwyaf hardd a hyfryd i edrych arnynt. Gosododd Duw fêd, neu gronglwyd y tŷ, uwch benau prydferth gwael, yn geinwedd ac yn llawn harddwch; fel y gwelent ogoniant a daioni eu Harglwydd. Y mae mŵd, neu gronglwyd boglynog, ceinibog, serenog, gemwaith Duw, yn harddu eu palas am ychydig o ddyddiau yma yn y byd; ac os felly, beth fydd y tŷ, nid o waith llaw, tragrwyddol yn y nefoedd? 2 Cor. 5. 1. Bydded i'r trigiannydd edrych am addurniadau cymhwys i'r breswylfod, sef rhadau yr Ysbryd Glân. Yr hwn a addurnodd y nefoedd a all addurno calon pechadur tywyll, afuniadaidd, â goleuni ysbrydol, a thysau o aur, a boglynuo o arian (Can. 1. 11.) sef sancteiddrwydd yr Ysbryd.

ADDYSG—IAD—AU—U, (a-dysg) hyfforddiad, cyfarwyddiad; athrawu.—'Ceryddon addysg,' sef ceryddon er addysg, yn athrawiaethol, neu yn rhaglun-iaethol. Diar. 6. 23. Edr. CERYDD.—Mae pechaduriaid yn byw mewn cariad at eu pechodau, yn casâu addysg dduwiol, sanctaidd, oddiwrth Dduw. Diar. 5. 12. Ps. 50. 17. Edr. ATHRAWIAETH, DYSG, RHIENT.

Teich anian nag addysg. Diar.

AEL—IAU, ellael; ael-llygad, sef y bwa gwalltog uwch y llygaid. Lef. 14. 2.—Ael bryn, dibyn, llechwedd serth, llethr. Luc 4. 29.—Ael gwisg, ymyl; ar ael, agos, wrth, yn agos at.

AELOD—AU, cangen, darn; rhan o gorph dyn; aelod o gig, sef darn: yn draws symudol, perthynas, ceraint, teulu.—1. Un o ranau y corph, megys troed, llaw, &c. Rhuf. 12. 4. 1 Cor. 12. 26.—2. Holl egni corph ac enaid. Rhuf. 6. 12. a 7. 23.—3. Y chwariantau pechadurus sydd yn ein hanian lygredig. Col. 3. 5. Iago 4. 1.—4. Yr holl ffyddloniaid, y rhai a unwyd â Christ trwy fydd. 1 Cor. 12. 17. Eph. 5. 30. Crist a'i bobl, a'u hystyried yn gorph, efe yw y Pen, hwythau yw yr aelodau; y maent hefyd yn aelodau i'w gilydd; y maent gwedi eu humo âg ef, fel eu Pen, ac mewn undeb â'u gilydd, fel aelodau. Eph. 4. 25. Edr. BRODYR.

AELWYD—YDD, (ael) teulu; lle yr arferir lloegi tân arno. Esa. 3. 14. Jer. 36. 23.—Esgyrn y rhai cystuddiedig a gyffelybir i aelwyd; oblegia fod barnedi-gaethau Duw, a'u gofidiau tufewnol, megys yn lloegi arnynt, yn eu gwneuthur yn ddigysur. Pa. 102. 8.—Llywodraethwyr Judah a fyddant fel aelwyd dan-lyd, yn mhllith coed, i ddiffa eu gelynlion o amgylch. Zech. 12. 6.

Aelwyd a gymbell. Diar.

AENEAS, [canmoladwy] enw dyn yn Lyda, yr hwn a orwedodd wyth mlynedd yn glaf o'r parlys, ac a iachawd gan Petr. Actau 9. 33. Rffethlodd y wyrth hon mor hynod ar drigolion Lyda a Saron, fel yr ymchwasant at yr Arglwydd.

AERES, *Saes*. HEIRESS: yr un peth ag etifeddes. Diar. 20. 23.

AERON, (aer-on) *Gr. αερα*: ffrwythydd coed-ydd, ffrwythau haf; megys afalau, ellaig, eirin, cnau, &c. Dat. 18. 14.

AF, arferir ef yn niweddiad y perwyddiad, yn y dyn-weddiad cyntaf, yr amser dawdadwy; hefyd, fel atodiad i enw gwan, a arwydda y gradd uchaf; fel rhagddod, mae ystyr nacôl iddo, megys afian, &c.

AFAL—AU, (bal) ffrwyth coed.—Afal pêr, afal sur, afal euraid (*an orange*); afal melyn-hir (*a lemon*); afal gronynog (*a pomgranate*); afal y marchog (*nonpareil*). Mae prenau afalau o amrywio fath. Dywed Bochart, nad oedd ond ychydig, os dim, o honnynt yn ngwlad Canaan. Nid ffrwythau naturiol yw afalau, ond ffrwythau celfyddyl yn unig. Y ffôrdd i'w lloesogi ydyw hau y cnewyl yn y ddaear, y rhai a ddygant afalau surion yn unig, yn wahanol eu llun a'u harchwaeth oddiwrth yr hyn a henwyd. I droi y rhai hyn yn afalau o un rhyw ydyw gwaith impio. Brigyn o'r pren afalau gwedi ei impio yn y pren sur a ba'r iddo ddwyn afalau o'r un rhyw a'r pren o ba un y dygwyd y brigyn allan. Y ffôrdd oreu i gadw afalau dros y gauaf yw, eu gadael ar y coed nes y byddo per-ygl iddi rewi; eu casglu ar dywydd sych, a'u rhoddi yn dyrau ar eu gilydd i chwysu, dros fis neu chwech wythnos. Dylid eu harolygu yn ofalus, a chymeryd ymaith bob un y byddo dim ymddangosiad arno o fraeniad: gwedi hyn, y rhwbio y rhai iach yn sych, a'u rhoddi mewn ysternau priddion mawrion, wedi eu berwi a'u sychu yn y dra sych; ac wedi hyn, eu cau i fynu, i gadw yr awyr allan. Ond dilyn y dull hwn, cadwant yn dda am amser maith; ond os daw yr awyr atynt, crychant i fynu, a meddalant.

Fel y mae Crist yn cael ei gyffelybu i bren afalau, felly mae yr Iechydwrfaeth yn ei hamrywiol gangenau, fel yr amlygr hwynt yn yr addewidion, ac athrawiaethau yr efengyl, yn cael ei chymharu i'r afalau, ffrwyth y pren. Can. 2. 5.—'Ffrwythau pren y bywyd,' sef Crist, yw holl freintiau, rhadau, cysuron, a gwaredigiaethau ei bobl. 'O'i gyfiawnder ef y maent oll yn derbyn, a gras am ras.' Ioan 1. 16.—'Y mae 'arogl froenau' yr eglwys, 'megys afalau,' sef ei gweddiâu, yn esgyn yn mwg arogl-darth eiriolaeth Crist; a'i hymarweddiad sanctaidd, yn troeddi llwybrau pur yr efengyl; y maent yn gymeradwy gan Dduw, ac yn llesol i ddynion. Can. 7. 8.—'Gair a ddyweder mewn amser, sydd megys afalau ar mewn gwaith arian cerfedig.' Diar. 25. 11. Gair o rybudd, addysg, neu gysur, a ddyweder mewn doethineb, cariad a thuiriondeb, yn addas o ran y personau, yr amser, a'r amgylchiadau, sydd hyfryd, hardd, ac adeiladol, fel *afal euraid*, yn arogl yn beraidd, yr olwg arno yn hardd, ac yn hyfryd i'r archwaeth. Yr afal euraid, *citron*, tebygol, a feddylir. Gwel Harmer, vol. ii., p. 160—166. *Edit.* Dr A. Clarke.

AFALLEN, (afall) pren afalau; afallen sur, sef pren afalau surion.—Y gair *Heb.* נָרַר a gyfieithir *afallen*, yn Can. 8. 5. a Joel 1. 12. yw yr un a gyfieithir *pren afalau* yn Diar. 25. 11. Can. 2. 3. Y mae teithwyr diweddar* gwedi sylwi mai ffrwythau canolig ydyw yr afalau yn ngwledydd y dwyrain, ac nad ydynt yn cyfateb i'r hyn a ddywedir am afalau yn yr ysgrythyrau; ond fod y pren *citron* a'i ffrwythau yn aml yn ngwlad Judea; a'r pren a'i ffrwythau yn cyfateb yr gwbl i'r desgriiad o'r נָרַר a roddir yn y lleoedd uchod: a chan hynny gellir barnu mai y pren hwnw a feddylir. Mae yn hren tra chysgodfawr, a'i ffrwyth yn beraidd ac yn hardd; yn rhagori llawer ar brenau y coed yn yr olwg arno, ei gysgod, a'i ffrwythau.—'Dan yr afallen y' th

* Gwel Russell's *Natural History of Aleppo*, p. 21.

gyfodais.' Can. 8. 5. Mae yr eglwys (pen. 2. 3.) yn eistedd dan gysgod y pren hwn, i'w diogelu rhag gwres a phoethder yr haul; ac yn ymborthi ar ei ffirwyth, i'w chynnal a'i chysuro; yma y mae yn hysbysu y cymundeb rhyngddi â Christ, dan ei gysgod ei hun. Dan y pren afalau, wedi fy nghysgodi ganddo, ac yn ymborthi ar ei ffirwyth, 'y'rh gyfodais,' neu y'rh ddeffroais, i gael rhagor o gymundeb â thi, a mwynhad mwy cyflawn o'rh gymdeithas. Mae yn dra amlwg mai geiriau yr eglwys ydynt wrth Grist.* Yn yr agosrwydd ato, y mae y saint yn llafurio am ychwaneg o fwynhad o hono; ac megys yn ei ddeffro i'w cynnorthwyo a'u dyddanu.—'Yno y'rh egorodd dy fam;' yno y bu eglwys yr Hen Destament mewn gwewyr am danat, nes dy ymgawdoli; yno y mae dy ffyddlawn weision mewn gwewyr, nes dy ffurfio yn nghalonau pechaduriaid; yno y mae pawb a'rh adwaeniant yn llafurio am fwy cyflawn fwynhad o hono, a thebygrolwydd i ti. Fw. 44. 24. Esa. 63. 11, 12, a 64. 7. Jer. 2. 6. Gal. 4. 19.

AFIAID, yr oeddynt yn trigo yn Hazerim, yr hon oedd yn cyrhaedd o afon yr Aipht i Gaza. Deut. 2. 23. Jos. 13. 3.

AFIECHYD, (iechyd) anhwyll corphorol, saldra, clefyd, llesgedd.—Ffirwyth ac effaith pechod ydyw pob afiechyd corphorol. Y mae yn gynnwysedig yn y farwolaeth hōno a fygythiodd Duw ar y dyn os anuffuddhai i'w orchymyn. Y mae llawer o afiechyd dynion yn tarddu oddiwrth eu dull o fyw; y mae seگردod, diogt, moethau, ac anghymedroldeb, yn magu y plāau mwyaf gofidus a dychrynnydd ar ddynion; megys y gymalwst, y graianwst, y cryd cymalau, afiechyd yr ysgyfaint, a'r iau, a'r pen, &c. Y mae glanweithdra, cymedroldeb, codi yn foreu, dilladu â gwisgoedd addas, gochelyd seگردod, syrthni, ac awyr wlybyrog, ac eistedd mewn dillad gwlybion, &c., yn gymborth mawr at gadw y corph yn iachus. Y mae yn resynus gwelwed dynion yn llenwi y gwaed āg afiechyd sydd raid iddo dōri allan ryw ffordd, yn fuan neu yn hwyr, trwy eu hynfydrwydd yn porthi chwantau pechadurus: ond er dystrythio corph ac enaid, nid ymadawant a'u chwantau, ac amryw feluswedd. Y mae un pryd o gig, a hyny o un rhyw, yn ddigon mewn pedair awr ar lugaïn; ac ni ddylai neb yfed ond i ddisychedu ei hun, ac yfed yr hyn sy fwyaf addas i hyny.—Y mae afiechyd ceryddol a barnedigaethol hefyd, o herwydd eu diystyrwch o Dduw, a'u hanuffudd-dod i'w air. Deut. 28. 22. Yr oedd afiechyd Job a Hezeciah er eu profi a'u puro. Nid ydyw yn bechadurus arferyd pob cyfferi a moddion meddygol, gyda golwg ar Dduw am ei fendith arnynt; i'r gwrthwyneb, y mae yn rhyfyg pechadurus peidio; er hyny, gweddi y ffydd a iachâ y claf yn nghyd āg ymostyngiad gwirioneddol ger bron Duw mewn edifeirwch am ein pechodau, sydd yn achos o bob gofid. Iago 5. 13, 14, 15.—Yn nyddiau ei gnawd yma yn y byd, yr oedd yr Arglwydd Iesu 'yn myned oddi amgylch, gan bregethu efengyl y deyrnas, ac iachâu pob clefyd, a phob afiechyd yn mhllith y bobl.' Mat. 9. 35. Y mae y geiriau yn rhoddi i ni olwg rhyfedd o ogoneddus a thirion arno. Mae y bobl yn llawn afiechyd, ac yntau yn gyflawn feddyginiaeth iddynt. Mae yr holl rinwedd yndo ei hunan; nid deall rhinweddau pethau eraill meddyginiaethol y mae, ond mae y rhinwedd yndo ei hun, a hwnaw yn ddigonol i aymud pob afiechyd. Y mae, nid yn unig ei gyflawnder dwyfol i'w weled, ond hefyd ei rasonrwydd a'i ewyllys da; yr oedd yn myned o amgylch, o'i ewyllys da ei hun, i gyfranu yn rhad, yr hyn oedd gyflawn yndo, er lesâd i'r truan a'r clwyfus. Yr hwn a roddodd orchymyn i'r haul amgylchynu y nefoedd, i dywallt

goleuni am ben daear dywyll, er lleahad a sirioldeb i'w thrigollon, a aeth ei hun yn gyflawn o oleuni a meddyginiaeth i blith pechaduriaid a'rhach. Yr un ydyw ef etto; trwy efengyl ein hiechydwriaeth, a'r pregethiad o honi, y mae iachâd yn cael ei weini i eneidiau clwyfus, digysur; a bydd amledd dirifedi o honynt wedi eu cwbl iachâu. Heb. 7. 25.—*Quem admodum Satanas peripateticus est ad pendendum, ita Christus ad sanandum*; hyny yw, Fel y mae Satan yn rhodio oddi amgylch i ddystrywio, felly y mae Crist i iachâu. *Musculus in loc.*

AFLAFAR, (llafar) mudaniaeth, bod heb lefaru; anghydeiniol, heb seinio yn hynod, ac yn ddeallus.—'Y mae cymaint o rywogaethau lleisiau yn y byd, ac nid oes un o honynt yn aflafar.' 1 Cor. 14. 10. Sef heb ei briodol ystyr gwahaniaethol oddiwrth bob sŵn neu lais arall. Nid oes un o honynt yn anhynod. Anfuddiol ydyw pob sŵn os bydd yn anhynod; felly, anfuddiol yw pob lefaru yn yr eglwys, oni bydd yn ddealladwy i'r gwrandawr, er eu hadeiladeth.

AFLAN—**HAU**, (glân) halogedig, diwynedig, anurddedig, budr, brwat.—1. Peth budr, halogedig. Mat. 23. 27.—2. Gwlad heb addoliad Duw ynddi, a'i thrigollion heb lanhad aberth Crist. Josuah 22. 19.—3. Yr hyn a enillir trwy gamwedd. Job 31. 7. Hag. 2. 13.—4. Heb freintiau eglwysig, a hawl yn Nghrist a'i ras. 1 Cor. 7. 14.—5. Torwyr y seithfed gorchymyn, y rhai sydd yn llygru cyrph ac enediuau. Eph. 5. 5.—Yr oedd amryw fath o afendid dan y gyfraith seremoniol: Lef. 5. 2.—ysbrydol, 2 Petr. 2. 10.—ymarferol, Esa. 64. 6. Tit. 1. 15.—Yr oedd pob math o rai aflan i'w eau allan o'r gwersyll gynt, nes eu glanhau. Num. v. Dysgwn oddi yma ddau beth, 1. Fod ein pechodau yn achos cyflawn i Dduw ein bwrw ymaith byth. Dat. 21. 27.—2. Fod pechaduriaid cyhoeddus i'w bwrw allan o gymdeithas y ffyddloniaid, nes y gwelir ynddynt edifeirwch y chweliat at Dduw. 1 Cor. 5. 13. Edr. GLANHAU, GLAK, GOLCHEI.

AFLES—**OL**, (lles) anfuddiol, difudd, dielw.—Dywed yr apostol fod 'dirymiad o'r gorchymyn (neu gyfraith Moses) o herwydd ei lesgedd a'i aflies.' Heb. 7. 18. Am ei fod yn lleig, neu yn wan, yr oedd yn aflisol. Yr oedd y gyfraith foesol yn llesg ac yn wan i sancteiddio a chyflawnhau pechadur; oblegid bod llesgrwydd yn ei gnawd, trwy bechod. Rhuf. 8. 3. Y mae fel drych goleu yn dangos pechod, ac yn gryf i euog-farnu y pechadur: ond nis gall ei achub na'i lanhau. Yr oedd y seremoniau Iuddewig yn llesol fel cysgodau o Grist, i'w ddangos i'r addolwyr; ond wedi i'r sylwedd mawr ddyfod a'u cyflawni oll, yr oeddynt yn llesg ac yn aflisol; ie, yn y gwrthwyneb, yr oeddynt o'r niwedd mwyaf; gan eu bod, yn lle dangos Crist, yn troi pechaduriaid oddi wrtho atynt eu hunain. Gan hyny, fel ag yr oedd yn drugaredd yn yr Arglwydd eu rhoddi a'u gosod i fynu, hyd gyflawnder yr amser; felly hefyd yr oedd yr un modd yn drugarog yn yr Arglwydd eu dirymu a'u gosod o'r neilldu pan ddaeth.

AFLONYDD—**U**, (llonydd) anesmwyth, blinderus, trafferthus, terfysgus. 1 Sam. 28. 15. Ps. 38. 8. Act. 17. 6. Gal. 5. 12.

AFLUNIAIDD, (aflun) dilun, anferth, anosgeddig.—'A'r ddaear oedd afluniaidd a gwag.' Genesis 1. 2. Heb. הָרָה אֲדִידְרֵסָה, yn gymysglyd, הָרָה גִּוּגָה, dilanw, disylwedd defnyddiol. Yr oedd yr aflunau yn gymysgedig, neb eu neillduo oddiwrth eu gillydd, heb drefn, na harddwch, na defnyddioldeb. Yr oedd yma ddefnyddiau; ond heb eu hiawn drefnu a'u defnyddio. Yr un geiriau a arferir yn Deut. 32. 10. 1 Sam. 12. 21. Job 12. 24. Psalm 104. 40. Esa. 34. 11. a 44. 9. Jer. 4. 23.

* Gwel Ainsworth Gill, Brown, Durham.

AFLWYDD—O, (llwydd) anffawd, anhap, dryglam, trychneb. — Dystryw ac aflwydd sydd yn fyrrdd pechaduriaid. Rhuf. 3. 16. Gan fod eu fyrrdd yn groes i Dduw, y mae Duw yn ei briodolaethau, ei oruchwyliaethau, a'i ragluniaethau, yn groes iddynt hwythau; am hyny, nis gallant lwyddo, ond tynu pob trueni a gofidiau arnynt eu hunain, heb newid eu fyrrdd.

AFON—YDD, (aw-on) 1. Ffrwd o ddwfr croew, yn rhedeg tu a'r môr. Genesis 2. 10. Exodus 2. 5. Gelwir amryw afonydd yn Lloegr yn awr wrth yr enw hwn; y Saeson yn camaynied yr enw cyffredin am afon, fel yn enw ar ryw afon yn neillduol. Yr afonydd penaf ac enwocaf yn Asia, heblaw yr Euphrates, ydyw y Tigris, Indus, Ganges, Kyang, Lena, Jenisea, ac Obi. Y rhai sydd yn nhir cydiad Ewrop, ydyw y Wolga, Don, Nieper, Niester, Danube, Duina, Duna, Weisel, Oder, Elb, Weser, Rhine, Po, Tiber, Rhone, Seine, Loire, Garonne, Ebro, Tajo, Guadiana, Guadalquivir. Rhai Affric ydynt, y Nilus, Senegal, Zaire, a Bravagal. Rhai penaf yr America ydynt, yr afon De la Plata, afon Amazons, y Mississippi, a St. Lawrence. Yr afonydd mwyaf yn y byd, ydyw y Mississippi, Amazons, a De la Plata. Y mae y Mississippi, yn ngogledd America, yn rhedeg, a chyfrif ei throellau, 4500 o filltiroedd cyn cael y môr. Yn neheudir America, y mae yr afon De la Plata, wedi rhedeg amryw filoedd o filltiroedd, yn ymlywllt mor nerthol i'r môr, fel y mae yn cadw ei chroywder am amryw filltiroedd oddiwrth y tir. Y mae ei lled, yn agos i'w cheg, yn 150 o filltiroedd. Yr afon Amazons hefyd sydd yn y dehaul, yn rhedeg 3000 o filltiroedd cyn cyrhaedd y môr, rhwng Brazil a Guiana, lle y mae yn ymlywllt, yn 200 o filltiroedd o led. Y St Lawrence, hefyd, sydd afon fawr iawn yn y gogledd, yn cael y môr yn agos i Newfoundland. Heblaw y rhai hyn, y mae yn America amryw afonydd eraill yn fordwyol; megys y Delaware, yr Ohio, &c. Yr afonydd mwyaf enwog yn Mrydain ydynt, y Thames, Hafren, Medway, Mersey, Dyfrdwy, Humber, Tyne, Ysc, Clyd neu Clwyd, Tweed, a Derwent. Ar rai ystiriaethau, y mae yr afon Thames yn un o'r afonydd enwocaf yn y byd; sef o ran tegwch yr afon, prydferthwch y dolydd ar ei glanau, a'r aneirif gyfoeth a drosglwyddir ar hyd-ddi. Yr afonydd y sonir am danynt yn fwyaf neillduol yn yr ysgrythyrau ydynt, y Nilus, yn yr Aiph't; yn Canaan, yr Iorddonen, Cison, Jabboe, ac Arnon; Abana a Pharphar, yn Syria; yn Caldea, yr Euphrates, Hidecel, Gilion, Pison, Chebar, Ahafab, Ulai. Gelwir yr Euphrates a'r Nilus, weithiau, 'yr afon,' mewn ffordd o enwogrwydd. Ezra 4. 10, 16. Ps. 80. 11. Esa. 19. 5. Felly gelwir hefyd, y Môr Coch. Ps. 74. 15. Hab. 3. 8. Esa. 27. 1. Wrth 'afon y diffaethwch,' y meddylir afon Bosor, yr hon a rana etifeddiaethau Judah a Simeon, ac a red i Fôr y Canoldir. Amos 6. 14.

2. Arwydda afon, hefyd, helaethrwydd a llawnder o unrhyw beth. Y graig yn tywallt afonydd o olew, a arwydda fod yr olew-wydd yn tyfu mewn creig-leoedd, yn rhoddi i Job y cyfryw helaethrwydd o olew, fel pe buasai yn afonydd yn llifo i lawr o'r creigiau. Deut. 32. 13. a 33. 24, &c. Job 29. 6. 'A'r graig yn fy ymyl sydd yn ymlywllt yn afonydd o olew.'—
 'Ag afon dy hyfrydwch y diodl hwynt:' hyny yw, â helaethrwydd dy hyfrydwch a'th dangnefedd, yn llifo yn barhaus oddi wrthyt i'w heneidiau, y digoni hwynt, fel rhai wedi yfed i lawnder a boddonrwydd hollol. Y mae pob peth yn y Gwardwr, yn gyntaf, sydd yn cael ei gyfranau i'r gwardedigion, y rhai sydd yn ymddiried dan gysgod ei adenydd. Ei hyfrydwch ef, yn gyntaf, fel ffynon dragywyddol ynddo: ei hyfrydwch ef iddynt hwy, fel afon, neu ffrwd gref (:) yn rhedeg o'r ffynon hōno, ac o'r un natur a'r ffynon ei

hun. Gyd âg ef y mae ffynon bywyd; ond y mae ffrydiau helaeth, cryfion, yn llifo i'w bobl. Psalm 36. 8, 9. Jer. 31. 14. Mat. 25. 11. Y mae yr Iechyd-wriaeth yn cael ei chyffelybu i 'afon bur o ddwfr y bywyd, dysglaer fel y gristal, yn dyfod allan o orsedd-faine Duw a'r Oen.' Dat. 22. 1. O gariad tragywyddol, a dwfn gynghor y Drindod, y tarddodd hi allan; mae yn bur fel Duw ei hun, ac yn puro pechaduriaid aflan. Y mae yn ddwfr y bywyd, oblegid ei bod yn tarddu o'r bywyd ei hun, ac yn rhoddi bywyd, arioldeb, a dyddanwch i filoedd, a fussent yn athrist ac yn wylofus byth hebdi. Y mae, fel afon, yn rhedeg gyda llawnder a grym anfeldrol, a pharhad tragywyddol, at bechaduriaid ar ddarvoud am danynt, mewn cyfwr o bechod a thrueni. Geill y neb sydd â 'syched arno yfed o honi yn rhad, yn helaeth, ac yn dragywyddol. Dyma yr afon sydd â'i ffrydiau yn llawenhaus dinas Duw yn yr amseroedd mwyaf sych, cynhyrfus, a theryslyg; a'i dyfroedd yn ffwrthlon, ac yn feddyginiaethol. Exod. 17. 5, 6. Ps. 46. 4. a 78. 15. a 105. 41. Can. 4. 12. Ezec. 47. 1, 8, 9, &c. Joel 3. 18. Zech. 14. 8. Tit. 2. 11, 12.

'Y mae yr Arglwydd ardderchog (fel amddiffynwr ei eglwys) yn fangre afonydd a ffrydiau llydain: y rhwyf-long nid â trwyddo, a llong odidog nid â drosto.' Esa. 33. 21. Fel y mae afonydd a ffrydiau llydain, nid yn unig yn gysur i ddinasoedd, trwy eu dyfroedd iachus, ond hefyd yn ddiogelwch iddynt rhag ymosodiadau gelynyon; felly y mae yr Arglwydd yn ddiogelwch cyflawn a thragywyddol i'w eglwys; nid â gelyn byth trwyddo na throsto; ond bydd eu hymgais yn erbyn ei eglwys yn ddinystir iddynt eu hunain. Galleid meddwl, gan fod yr Arglwydd yn fangre afonydd a ffrydiau llydain, o rau helaethrwydd a llawnder y bendithion sydd ynddo i'w bobl, y gallasai hyn rwyddhau dyfodiad gelynyon, mewn longau godidog, i ymosod arnynt; ond y mae yr Arglwydd ardderchog yn ddiogol amddiffynwr, ac nis dichon y longau godidog neshau atynt.

'Efe a yf o'r afon ar y ffordd,' &c. Psalm 110. 7. EFE, sef yr Arch-offeiriad mawr, tragywyddol, yr hwn sydd yn eistedd ar ddebeulaw y mawredd—yr hwn sydd â llywodraeth freninol ganddo—ac sydd yn darostwng pawb tano, neu yn eu dryllio â gwialen haiarn.—'A yf o'r afon ar y ffordd.' Y mae awdwr yn amrywio yn eu meddyliau am ystyr priodol y geiriau hyn. Y mae rhai yn eu priodoli i dyfoddefladau Crist; eraill a farnant fod yfed o'r afon, yn ddesgrifiad mwy priodol o gyfranogiad helaeth y natur ddynol, yn mherson Crist, o gynorthwyo dwyfol yr Ysbryd Glân i fynydd trwy ei holl dyfoddefladau, er trymed oeddynt, a dyrchafu ei ben yn fuddugoliaethu ar ei holl elynion, ac i'w addasu i'w feunyddiaid y swydd gyfyngol, yn yr holl waith pwysig perthynol iddi. Yn yr ystyr hwn y golygodd cyfansoddwr craff a manwl y Psalmaa Càn yn Gymraeg y geiriau:—

O wir frys i'r gyfaflan hon,
 Fe yf o'r afon new!
 A gafo ar ei ffordd yn rhwydd,
 A'r Arglwydd a'i dyrchafa.

E. PARS.

Gwel Hervey's *Meditations*, p. 89, 90.—'Myned trwy ddyfroedd,' meddant, a 'ffrydiau yn llifo dros un,' ac 'yfed cwpan cymysgedd o bob peth niweidiol,' ydynt ymadroddion aml, yn yr ysgrythyrau, yn arwyddo cystuddiau a gorthymderau mawrion. Psalm 124. 5. a 75. 8. Esa. 30. 28. a 51. 17. Jer. 25. 15. a 47. 2. Ond yfed o afon mewn gwledydd poethion, aychion, a arwydda, cyfranogiad o gynorthwyo a chysuron, yn wyneb cyfyngderau, llyfur, a lludded. Beth a ddechion fod yn fwy dymunol a lleol i deithiwr lludd-edig? 'Gwnaf iddynt,' medd Duw wrth ei bererion llesg, 'rodio wrth ffrydiau dyfroedd,' o ba rai y gallant yfed yn barhaus, er eu cynnaluaeth a'u cysur.

Jer. 31. 9. Y mae 'yfed dwfr gorthrymder,' yn arwyddo caethiwd a chystudd. 1 Bren. 22. 27. Esa. 30. 20. Etto, nid 'yfed o'r afon ar y ffordd' yw hyn; mae y naill yn arwyddo prinder, a'r llall helaethrwydd o gysuron. 2 Bren. 3. 16, 17. Diar. 18. 4. Esa. 37. 25. Joel 3. 18. 'Wrth ymddyddan â Dr Lowth,' medd Mr Merrick, 'dywedodd wrthyf fod yr esboniad hwn, sydd yn priodoli gwaith Crist yn yfed o'r afon, i'w waith yn derbyn cynnalïaeth a chysuron, yn llawer mwy i'w gymeradwyo na hwnw sydd yn dychymygu eu bod yn cyfeirio at ei ddyoddefïadau.' Dariuniant ryfelwr bywiol, egniol, medd Grotius, yr hwn, tra yn ymlid ei elynion, yn lle myned i ryw dŷ am luniaeth ac adfaethiad i adgryfhau ei ysbrydoedd, a'i cymer gyda brys o'r afon nesaf a gyferfydd â hi.

While with advancing step his feet
The conflict yet prepare to meet,
The streams that glide along the way,
New vigour to his heart convey,
And bid him 'mid the scene of dread,
Secure of conquest lift the head.

MERRICK.

Dywedir am y Messiah, 'y llywodraetha o fôr hyd fôr, ac o'r afon hyd derfynau y ddaear;' (Ps. 72. 8.) sef o'r Môr Hell, neu y Môr Marw, hyd y Môr Mawr, yfod Môr y Canoldir; ac o afon Euphrates yn y dwyrain, hyd Hispæu yn y gorllewin: neu, yn hytrach, y byddai ei lywodraeth yn cyrhaedd, yn ol adawidion ei Dad iddo, yn ddiderfyn, dros wyneb yr holl ddaear, o fôr hyd fôr. Gen. 15. 18. a 26. 4. Exod. 23. 31. Num. 34. 2—6. 1 Bren. 4. 21. Pa. 2. 8. a 82. 8. a 89. 25. Esa. 45. 22. Zech. 9. 10. Act. 1. 8. Col. 1. 5, 6. Dat. 11. 15.

Y mae yr Arglwydd yn 'cyfodi ei law ar yr afon, ac yn ei tharo hi yn y (neu, nes y byddo yn) saith ffrwd;' yn arwyddo, symudiad effeithiol rhwystrau mawrion, fel afon gref, ar ffordd gwaredigaeth ei bobl. Esa. 11. 15. a 44. 27.—'A'i wynt nerthol efe a gyfyd ei law ar yr afon.' Y mae yn y geiriau hyn gyfeiriad eglur at fynaediad yr Israeliaid trwy y Môr Coch. Exod. 14. 22.—'Ac a'i tery hi yn y saith ffrwd;' neu a'i tery nes y byddo yn saith ffrwd, fel y gallo y neb a fyddo fynydd mewn esgidiau, neu yn droed-sych. Ac, yn ganlyniol i hynny, fe fydd 'prif-ffordd i weddill ei bobl ef, y rhai a adewir o Assyria.' Amlwg yw, mai wrth yr afon sydd i'w tharo, y meddwl y brophwyd yr Euphrates, ac nid y Nilus, fel y barnodd llawer. Ni buasai taro yr afon Nilus yn agor ffordd i'w bobl o Assyria. Y mae yn yr adnod brophwydoliaeth am ddarostyngiad a dinystr y ddwy ymerodraeth, sef Assyria a'r Aipht; ac, yn arwyddocaol yn eu dinystr hwy, ddinystr pawb eraill a fyddent yn attalfa ac yn rhwystr i ryddid ei bobl, a llwyddiant ei achos, er eu bod yn ymddangos, fel afonydd mawrion, yn anwrthwynebol. Gwel Lowth, Vitringa, Parkhurst.

'Afonydd o ddwfr bywiol yn dylifo o groth y neb a gredo yn Nghrist,' a arwydda y byddai iddo gyfranogi yn helaeth o'r Ysbryd Glân, yn ei ddylanwadau grasol a chysurol; yn ganlyniol, y byddai yn fuddiol ac yn adelladol i eraill, ac yn barod i bob gweithred dda. Afonydd o gysuron sanctaidd yn dufewnol, a'r rhai hynny yn tori allan yn afonydd ffrwythlawn yn ei fuchedd'ad a'i raddiad allanol. Ioan 7. 38. a 4. 14. 1 Ioan 4. 15. Diar. 5. 16. a 18. 4. Esa. 12. 3. a 32. 15. a 44. 3.

AFRAD-OLON—I—RWYDD, (rhad) difrodwr, difawr, gwastraffwr; difa, gwastraffu; yn y gwastraffu trugareddau, megys ymborth, diod, dillad, &c. Diar. 28. 7. Rhuf. 13. 13. Tit. 1. 6.—'Ac yno ef; a wasgarodd ei dda, gan fyw yn afradlon.' Luc 15. 13. Edr. DWYDD.

AFRAID, (rhaid) heb raid, heb achos. 1 Cor. 7. 37. 2 Cor. 9. 1.

Afrad pob afraid. Diar.

AFREOL—US, (rheol) heb rodio wrth reol; penrydd, annhrefnus. Heb rodio wrth reol union y gair a roddodd Duw i ni, yn mhob peth i rodio wrthi. 1 Thea. 5. 14. Edr. RHYBYDD.

AFRLLAD—EN, (afr-llad) teisenau teneuon: teisenau beilliad groyw gwedi ei chymysgu trwy olew, neu afrillad groyw gwedi ei heneinio âg olew. Lef. 2. 4. Dylai y gair teisen fod yn y rhif lliosog (תִּישָׁנִי) *teisani*; felly y mae gwedi ei roddi yn nghyfeithiad y Dr Morgan; ond yn yr holl argraffiadau gwedi hynny, rhoddwyd ef, yn anaddas, yn y rhif unigol. Yr oedd y teisenau hyn gwedi eu cymysgu âg olew; ond nid oedd yr afrillad i gael eu cymysgu âg olew, ond eu heneinio âg olew. Exod. 29. 2. Lef. 7. 12. Num. 6. 15.—Y pellliad gwenith o ba un y gwnaent yr afrillad, oedd yn arwyddo purdeb natur Crist, a'i holl bobl a'u holl wasanaeth ynddo; yr olew a arwyddai, gras a chysuron yr Ysbryd Glân. Yn y teisenau yr oedd y pellliad wedi ei gymysgu âg olew, a'r afrillad wedi eu heneinio âg olew; felly mae gras yr Ysbryd Glân oddi fewn ac oddi allan y duwoliolion; y maent wedi eu cyd-dymheru âg ef, ac wedi eu heneinio hefyd. 'Y mae yr eneinid yn aros *ynock* chwli,' medd yr apostol. 1 Ioan 2. 27. A dywed Paul, 'Yr hwn sydd yn ein cadarnhau ni gyda chwli yn Nghrist, ac a'n heneiniodd ni, yw Duw.' 2 Cor. 1. 21.

AFU—AU, (bu) rhan dufewnol o ddyn ac anifel. *Llad.* JÆCUR; hyny yw, *juxta cor, sef yn agos i'r galon.* Deryn o gnawd cilchwyngrog mewn dyn, yn gorwedd yr ochr ddeheu, ac yn ymestyn dros yr ochr ddeheu i'r cylla, ac yn meinbau tu a'r pen. Ei ddyben ydyw puro y gwaed a ddygri luddi trwy wythien a' elwir *vena porta*, ac a ddychwelir yn ol trwy wythien arall, a elwir y *cava porta*. Y mae y *vena porta* yn ateb yr un gwasanaeth a rheddwel. Y mae y ddwy wythien hyn yn dosparthu yn fân gangenau trwy holl gorph yr afu. Dyben arall yr afu ydyw ysgaru y bustl o'r gwaed, trwy yr hyn y mae y gwaed yn cael ei buro. Y mae y bustl yn cael ei ddwyn o'r gwaed yn yr afu, trwy fân lestri i *gaden y bustl*; ac oddi yno y dygir ef i'r coluddion wrth ensau y cylla, i dynneru ac addasu yr ymborth i roddi maeth trwy y lestri llaethog. Y pethau sydd yn ychwanegu pwysau y galon sydd yn gydradd yn lleihau pwysau yr afu; a'r pethau sydd yn ychwanegu pwysau yr afu yn yr un gradd. Yn ganlyniol, pan fyddo rhyw anifel yn tewychu trwy lawer o gysgu, ymborth, segurddod, ac ychydig o waith, y mae y galon yn lleihau, a'r afu yn cynnyddu; ac felly yn y gwrthwyneb. Pan fyddo pwysau y galon heb gyfateb i bwysau y corph, mae yr afu yn cynnyddu yn ormodol, ac yn gwasgu yn ormodol ar y rhanau cylchynol; megys y cylla, y coluddion, cledd y ddwyfron, &c. Ac felly y mae awydd i ymborth yn lleihau, ac anadlu yn gyfyngach. Pan fyddo yr afu wedi cynnyddu yn ormodol, trwy orlawnder o ymborth, a rhy fach o waith, er y geill physgywriaeth wneyd lles, a rhoddi esmwythder am ychydig, nid oes dim ond cymedrolder a rydd lechyd: er ei lleihau trwy garthai, etto cynnyddu a wna yn fuan trwy anghywedroldeb a segurddod. Y mae casgliad gôr yn chwyyd yn yr afu, yn gyffredinol yn farwol; neu o'r hyn lleiaf, yn anhawdd ei feddyginaethu. Edrych BUSTL. Yr ydoedd y Caldeid yn arfer dewiniaeth wrtho. Ezec. 21. 21.—Wrth 'dywallt yr afu,' y meddylir galar mawr. Galar. 2. 11. Edr. DEWIN-IAETH.

AFFAITH—U, (ffaith) y serch; hefyd yr un peth ag effaith; yn y gyfraith, cyfranogi o bechod arall.—'Affaith gwaed gwirion;' sef yr euogrwydd a'r effeithiau o dywallt gwaed gwirion. Deut. 21. 9.

AFFRIC, אַפְרִיקָה *Habarca, Hafarca, Hafreca,* neu אַבְרָקָה sef y *Barca*, neu *gulad Barca*. Gwel

y Dr Hyde. Un o bedwar parth y byd. Y mae agos yn ynys, gwedi ei chydio ag Asia yn unig à llain o dir yn nghylch triugain o filltiroedd, a elwir *Isthmus of Suez*, neu Cyfyngdir Suez, rhwng y Môr Coch a Môr y Canoldir; tros ba un, y gallasai yr Israeliaid fyned o'r Aipht i Ganaan, heb fyned trwy y Môr Coch; ond yr un peth ydoedd i'w Harweinydd galluog i fyned à hwynt trwy y môr ag ar hyd y tir ychu; a dewisodd y ffordd a roddai iddo achlysuron i amlygu ei ogoniant ei hun. Y mae Affric yn 4900 o filltiroedd o hŷd o'r Penrhyn Bona, wrth Fôr y Canoldir, i'r Penrhyn Dehan, sef y *Cape of Good Hope*; sef o'r gogledd i'r dehan. Ei lled yn y mas lletaf, yw 3500 o filltiroedd, o'r dwyrain i'r gorllewin. Y mae Môr y Canoldir i'r gogledd iddi, yn ei gwahanu oddiwrth Ewrop; i'r dwyrain iddi y mae Cyfyngdir Suez, y Môr Coch, a Môr India, yn ei gwahanu oddiwrth Asia; i'r gorllewin y mae y Môr Werydd, yn ei gwahanu oddiwrth Americ. Poblogwyd y wlad hon, gan mwyaf, gan hillogaeth Ham. Edrych HAM, ac eawau ei feibion. Bernir i lawer o'r Canaanaid ffoi yno pan oresgynodd Josuah eu gwlad. Nid ydyw mor boblog ag Ewrop ac Asia: mae llawer o honi yn boeth iawn, ac yn anoddefol i Ewropeaid. Nid oes eira yn gyffredin i'w weled yno, ond ar ben y manyddoedd. Dyggwyllai y trigolion i weled y marmor yn toddi mor gynted a gwelwyd y dwfr yn rhewi yn galed. Y mae llawer o honi yn ddi-faethweh èang a thywod poethlyd, yr hyn sydd yn ychwanegu at boethder yr awyr yno. Yr afonydd mwyaf nodedig yn Affric yw y Nilus yn yr Aipht (Edr. AIPHT, NILUS) a'r Niger, yr hon sydd yn myned i Fôr Werydd, gwedi rhedeg dros 2800 o filltiroedd. Y Gambia a'r Senegal ydynt gangevnu o'r Niger. Y mynyddoedd mwyaf nodedig ydyw yr *Atlas*, yr hwn a rydd yr enw *Atlantic* i Fôr Werydd, o ba un y mae yn rhedeg i fyru hyd yr Aipht; mynyddoedd y lleuad rhwng Abyssinia a Monopotaps; a mynyddoedd Sierra Leone. Y mae sefyllfa Affric yn neillduol o gyfleus at farchnadaeth; gan ei bod yn sefyll megys yn nghanol y byd, a thrwy hyn yn nes at y parthau eraill nag ydynt lwy at eu gilydd. Mae iddi 10,000 o filltiroedd o arfordir, a llawer o afonydd mawrion dyfuan yn rhedeg i fyru i ganol y gwledydd èang yno; ond er yr holl gyfleusderau hyn, nid oes yno forwriaeth yn cael ei dwyn yn mlaen, ag sydd o ddim llesâd i'r trigolion: y maent yn ymddifad o longau, marchnadwyr, a marchnadaeth, hyd yn nod lle mae eiddo i fasnachu à hwynt. Mae mewn gradd mawr wedi ei hesgeuluso gan y brodorion a phelledigion. Bu ynddi, yn yr oesoedd gynt, deyrnasoedd mawrion; megys yr Aipht, Abyssinia, Carthage, &c. Y mae ei thrigolion i gyd, naill ai yn felyntion neu yn dduon; ac o ran crefydd, y maent oll naill ai yn Baganiaid, Mahometaniaid, neu Gristionogion. Dygwyd yr efengyl yn foreu i rai parthau o'r wlad hon, a bu eglwysi blodeuog yn y cyn-oesoedd yn yr ardaloedd ar Fôr y Canoldir, yr Aipht, ac Abyssinia, &c., a bu llawer o ddyinion enwog yno; megys Cyprian, Awstin, &c. Goddefodd llawer ferthyrdd yno dan ymerawdwr Paganaisd Rhufain; ond gwedi dirywiad Cristionogaeth, ac iddynt gollu grym duwioldeb, goresgynodd y Saraceniaid y wlad, a dygasant gau crefydd Mahomet ar adenydd eu byddinoedd gyda hwynt; ac mae ymerodraeth y Twrc, a llywodraethau eraill, yn cynnal y celwydd hwnw hyd heddyw. Math o Gristionogaeth llygredig yw crefydd Abyssinia; Mahometaniaeth, a'i holl dwyll a'i chyfeiliornadau, sydd yn teyrnsau yn ddinystriol yn yr Aipht; a thywyllwch dudew Paganiaeth sydd yn gorchuddio y parthau eraill o'r wlad resynus hon. Mae llawer o'r wlad èang hon yn hollol anadnabyddus i ni hyd heddyw. Yr unig fafnachau mewn parthau èang a phoblogaidd, yw y trigolion eu hunain, er ys rhai oesoedd. O ran Lloegr, diddymwyd y fasnach greulawn a thra gwaradwyddus hon, gwedi hir ymdrech, gan ddyinion ffyddlawn yn

erbyn ariangarwch a chreulondeb. Cyfbeth gwr sydd gynnwysedig yn rhifedi ei deulu, y rhai a werth efe fel anffellaidd, yn aml am ond ychydig bris. Wedi diddymu masnach greulawn y caethweision, y mae ymdrechladau llwyddiannus yn parhau i dænu gwybod-aeth o'r efengyl mewn amryw parthau o honi, yn enwedig yn ngwiad yr Hotentotiaid, ta a'r Penrhyn Deheuol, lle y llafulodd Dr Vanderkemp, ac y mae eraill yn parhau i lafurio yn llwyddiannus.

'Anfonaf y rhai diangol o honnynt at y Cenedloedd, i Tarsis, Affrica, a Lydia,' &c. Esa. 66. 19. פל יורה *Phul a Lud. Saas*, Esgob Lowth. Ni cheir y gair *Pul*, yn yr ysgrthyth ond yn y fan hon; ac nid addas, tybygaf, ei gyfneithu Affrica, fel y mae ein dau gyfneithiad ni. Barna Vitringa, ac eraill, mai Philas a feddyllr, dinas ac ynys yn yr afon Nilus, yn uwch i fyru na Syene, neu ryw dalaeth neu ddinas yn y parthau pellaf yn yr Aipht, at drigolion pa le y mae cenadau yn cyhoeddi gogoniant yr Arglwydd i fyned; sef yr apostolion ac eraill, y rhai oddynt yn llawn tân dwyfol yr Ysbryd Glân, yn awyddus i gario yr efengyl i parthau pellaf y byd.

AG, gyda, a arferir o flaen geiriau yn dechreu à llaf-aryddion, fel y mae à o flaen cydfeiniaid.—'Ac a'u dug hwynt allan *ag* arian ac aur.' Ps. 105. 37.

AGABUS, *Gr. Αγαθος [cellio rhedym]* Hagab. Lef. 11. 22. Yr un enw a Hagaba, yn Neh. 7. 48. Ezra 2. 45, 46. Dywedir am Agabus, mai un o'r deg a thriugain ydoedd, a anfonodd Crist allan. Tebygol ei fod yn fath o brophwyd teithiol, yn myned o le i le, gan fynegi ei brophwydoliaethau: rhagdyddoedd am y newyn mawr a ddygwyddodd yn nyddiau Claudius Cæsar, A.D. 4. Act. 11. 28. Yn nghylch y flwyddyn A. D. 60, ymwelodd à Paul yn Cæsarea, ac a rag-ddwyddoedd y byddai iddo gael ei rwyng y Jerusaleu. Act. 21. 10. Y mae hanesion yn dywedyd iddo gael ei ferthyrn yn Antiochia.

AGAG, אגא [*goruwch-ystafell*] brenin Amalec. Tebygol fod hwn yn enw cyffredin ar y breninoedd hyn. Ymddengys fod un cadarn o honnynt o'r enw yn amser Moses (Num. 24. 7.) un arall yn amser Saul, yr hwn oedd elyn creulawn a gwaedlyd iawn i'r Israeliaid. Pan orchymynodd Duw i Saul ddyfetha holl genedl yr Amaleciaid, efe, yn ei ragrith, a arbedodd Agag a'r goreu o'r praidd; eithr Samuel y prophwyd a'i darniodd ger bron yr Arglwydd yn Gilgal. 1 Sam. 15. 8, 20, 32, 33. Gelwir Haman yn Agagiad, tebygol, oblegid ei fod o'r un gwaed creulawn à hwynt. Esther 3. 1. Edr. SAUL, SAMUEL.

AGEN—AU, (ag) gagen, hollt, holltiad, fflochen. Yr oedd y graig ar ba un y rhododd Duw Moses i sefyll, yn agen pa un y cuddiwyd ef tra yr oedd y gogoniant yn myned heibio, diammeuol, yn cysgodi Crist; yn yr hwn, yn unig, y gallwn ni bechaduriaid weled ac edrych ar ogoniant yr Arglwydd. Yn wyneb Iesu Grist y mae llewyrchiad dysgiaer gogoniant Duw yn dyner ac yn oddefol i ni, waelled euog. Exod. 33. 22. Ps. 18. 2. a 91. 1, 4, 12. Can. 2. 14. Esa. vi. Eze. 1. 10. Rbuf. 11. 33. 1 Bren. 19. 11. Yn yr hollt a wnaed gan wialen Moses, ac y llifodd y dyfroedd allan o hono, y cuddiwyd Moses ei hun, yr hyn sydd yn cysgodi Crist croeshoeliedig. Ps. 78. 15.

AGOR—I—IAD, (ag) rhwyddhau, dadguddio, dy-noethi, dadgan, amlygu.—1. Gwneuthur rhyddid i fynediad a dyfodiad, agordy drws i fyned i mewn ac allan. Nah. 3. 13. Act. 16. 26.—2. Tynu caed ymaith oddiar wyneb. Exod. 21. 33.—3. Dehongli, neu egluro peth. Luc 24. 32. Dat. 5. 3, 9.—Llygaid a chlustiau Duw yn agored, a arwydda ei sylw craff ar ymddygiad dynion, ei fawr ofal am les ei bobl, a'i barodrwydd i wrando eu gweddiau. Neh. 1. 6. Jer.

32. 19. 1 Petr 3. 12. Wrth 'ei ddwyllaw a'i drys-orau yn agored,' y dangosir helaethrwydd ei allu a'i ras, a'i barodrwydd i gyfranu i'w greaduriaid. Deut. 28. 12. Ps. 104. 28.—'Egyr ei wfeusau yn erbyn dynion,' pan y byddo, trwy ei air a'i ragluniaeth, mewn modd eglur a nerthol, yn eu hargyhoeddi hwynt o'u henogrwydd. Job 11. 5.—'Egyr galonau,' pan oleuo lygaid y deall, i amgyffred gwirioneddau dad-guddiedig. Luc 24. 32. Act. 26. 18. a 16. 14.—'Egyr glustiau dynion,' pan mae yn eu dwyn yn ystyriol i wrando ei air a'i ragluniaethau. Job 36. 10.—'Y mae yn 'agoryd gwefusau dynion,' pan y mae yn rhoddi ei gynnorthawon i weddio, ac achos i foliannu ei enw. Ps. 51. 15.—'Y mae Duw yn 'agor i ddyinion,' pan y mae yn gweled yn dda i roddi iddynt ei bresennoldeb a'i fendithion nefol. Mat. 7. 7. Crist sydd 'yn agoryd, ac nid yw neb yn cau; ac yn cau, ac nid yw neb yn agoryd': rhydd yr efengyl, cadwedigol ras, neu freintiau eraill, neu eu hattal, fel y gwelo fod yn dda. Dat. 3. 7.—Dyinion yn 'agoryd eu calonau,' neu eu 'drysau,' i Grist, sydd yn dangos eu parodrwydd i'w dderbyn, trwy fyddu a chariad. Can. 5. 2, 6. Ps. 24. 7—10. Dat. 3. 20.

'Agoraist fy nghlustiau.' Ps. 40. 6. Heb. אורח כרת *clustiau a gloddiaist i mi*. Y mae esbonwyr, yn gyffredin, yn barnu, fod y geiriau yn cyfeirio at y gyfraith yn nghylch y gwas, yr hwn, o hoflder at ei feistr, a ewyllysiaid barhau i aros gyd âg ef; 'Cymer fynawyd, a dod trwy ei glust ef, ac yn y ddôr, a bydded yn was i ti byth.' Deut. 15. 17. Exod. 21. 6. Pro-phwydo y mae y Psalmydd am Grist, fel offeiriad, ac felly mae yr apostol yn cymhwyso y geiriau ato. Heb. 10. 5. Nid oedd ond un glust i'r gwas yn cael ei thyllu; ond y mae yma *glustiau* yn cael eu cloddio. Nid yr un gair, chwaith, sydd yn cael ei arfer yn y ddau fan. Nid ydyw yn ymdangos mor eglur, gan hyny, fod yn y geiriau gyfeiriad at y ddeddf hōno. Y mae y geiriau, 'Yr Arglywydd Dduw a agorodd fy nghlust,' (Esa. 50. 5. a 48. 8.) yn ymdangos yn nes at eiriau y Psalmydd. Tebygol fod y gair 'cloddio y clustiau,' yn arwyddo yr un peth a 'phlanu y glust,' (Ps. 94. 9.) a phob un o'r ddau yn cyfeirio at y ffurfiad cyntaf o'r glust. Fel hyn mae y geiriau yn cytuno â chyfieithiad y LXX., yr hwn a ymerodd yr apostol. Y mae y glust, trwy gyforddwynt (sef rhan yn lle y cwbl) yn arwyddo y corph i gyd. Felly, 'clustiau a gloddiaist i mi,' sydd yn arwyddo yr un peth a 'chorph a gymhwysaist i mi.* Ond yr achos, tebygol, yr enwir y clustiau yn fwy nag un rhan arall o'r corph ydyw, am fod y clustiau yn arwyddo ei wrandawriad, a'i ufudd-dod, yn ganlynol i hyny, i ewyllys ei Dad, yn lechydwrtaeth ei bobl. Dynoliaeth, canys hyny y mae y corph yn gyforddwnaidd yn ei arwyddo, gwedi ei chymhwyso i Berson Crist, a ufuddhaodd ac a ddy-oddefodd, i weithredu cyflawnder cyflawn i bechaduriaid. Yn y corph a gymhwyswyd iddo, 'y gwnaeth ewyllys Duw.' Ni allasai wneuthur ewyllys Duw yn gyflawn heb gorph, sef dynoliaeth, i ufuddhau, dyoddef, a marw. Hyn oedd ewyllys y Drindod, fel y gallai ddileu pechod, ac achub pechaduriaid.

AGORIAD—AU, (agawr) allwydd, allwedd.—1. Y mae yn arwyddo offeryn i glori a dadglof cloiau, barau, &c. Barn. 3. 25.—2. Gallu ac awdurdod, trwy ba un y ceuir dynion i fynu, neu y rhyddheir hwynt. Dat. 1. 18. a 20. 1.—Rhoddi 'agoriad tŷ Dafydd' i Eliacim, a arwyddo rhoddi iddo ef bob awdurdod i oruchwyliathu a threfnu achosion yn aheyrnas Judah, fel swyddog gwladol i Hezeciah, yr hwn oedd o hilog-aeth Dafydd. Esa. 22. 22.—'Agoriad ar ysgwydd.' Yr oedd yr agoriadau dwyrainol o gryn faintiol, ac yn fwsog; o herwydd hyny, y byddent arferol o'u dwyn

hwynt ar yr ysgwydd. Y rhai mwyaf cyffredin oedd- ynt o bren. Nid oes gan yr Aiphitiaid, hyd heddyw, ond cloiau ac agoriadau prenau. Nid oes hyd yn nod, ar byrth Cairo, ddim amgenach. Esgob Lowth. Gan Grist y mae 'agoriad Dafydd,' yr hwn sydd â phob awdurdod ganddo i gau ac agor fel y gwelo yn dda. Dat. 3. 7. Mat. 28. 18. Ioan 13. 3. Y mae ganddo 'agoriad y pydew diwaelod, uffern a marwolaeth;' sef awdurdod i ganiatau, neu rwystro Satan a'i offerynau, fel y gwelo yn oreu, ac i gadw rhag, neu i gondemnio i farwolaeth ac uffern. Dat. 20. 1. a 1. 18.—Don- iau, cymhwysderau, ac awdurdod i eglurhau yr ysgrythyrau i ddyinion, a elwir 'agoriadau gwybodaeth.' Luc 11. 52.—'Agoriadau teyrnas nefoedd,' ydynt allu ac awdurdod i bregethu yr efengyl, ac i weinyddu y sacramentau, Bedydd a Swper yr Arglywydd; ac i gadw llywodraeth a dysgyblaeth yn yr eglwys, fel y byddo i ddyinion gael eu derbyn, neu eu bwrw allan, wrth reol y gair. Mat. 16. 19.

AGOS—HAU, (caws) 1. Gyferbyn, neu gerllaw. Gen. 19. 20. Luc 19. 41. Ioan 19. 20.—2. Mewn perthynas, cyfathrach, &c. Ruth 2. 20.—Duw 'sydd agos at ei bobl yn mhob peth y galwont arno;' sef yn bresennol, ac yn barod i faddu a chynnorthwyo. Ps. 34. 18. a 75. 1. a 119. 151. Esa. 55. 6. Jer. 23. 23. Deut. 4. 7.—'Agos yw yr Arglywydd yn eu genau, a phell oddiwrth eu harenau,' pan lefarir llawer gan ddyinion am Dduw, heb gariad na derbynid i'w efengyl, nac ufudd-dod i'w orchymynion. Jer. 12. 2.—'Nesau at Dduw,' yw ei addoli, trwy ffydd, a chael cymundeb âg ef, yn yr Ysbryd Glân, trwy haedd- iant ei fab, Iesu Grist. Lef. 10. 3. 1 Sam. 14. 36. Sef. 3. 2.—Blinder, neu gyfyngder, sydd agos, pan y byddo yn gweithredu ac yn trywanu hyd yr enaid; neu ar wneuthur felly. Ps. 22. 11.

AGRIPPA, *Llad. EGGER PARTUS* [caled oedd esgor arno] mab Herod Agrippa, y rhoddi hanes am dano yn Actau xii. Pan y bu farw ei ewythr, Herod brenin Chalcis, Agrippa a ddyrnasodd yn ei le, trwy osodiad yr ymerawdwr Claudius, o. c. 49. Yn mhen pedair blynedd, yn lle Chalcis, rhoddwyd iddo daleith- iau Gaulonitis, Trachonitis, Batanea, Panea, ac Abi- lene. At y rhai hyn, chwanoedd Nero, Julius yn Perea, a rhan hefyd o Galilea, tu a'r gorllewin i Fôr Tiberias. Pan oedd Ffestus yn rhaglaw ar Judea, yn o. c. 60, daeth Agrippa a'i chwaer Bernice, gyda pha un yr ydoedd Agrippa yn byw mewn llogach digywil- ydd, i Cesarea, i gyfarch iddo. Gwedi iddynt aros yno lawer o ddyddiau, Ffestus a fynegodd i'r brenin Agrippa hanes Paul, yr hwn oedd yno yn garcharor, trwy achwyniadau yr Iuddeuon yn ei erbyn ef. Ar hyn, Agrippa a chwennychodd glywed Paul; yr hyn a gaf- odd dranoeth. Actau xxv. Paul, ar yr achlysur, a ddangosodd pa fath oedd ei fuchedd o'i febyd; ei dro- edigaeth ryfedd a gwrthiol; a'i etholiad a'i osodiad i fod yn apostol i'r Cenedloedd. Wrth ei wrando yn areithio am y pethau hyn, 'Ffestus a ddywedodd â lef uchel, Paul, yr wyt ti yn ynfadu!' Yntau a'i hateb- odd yn llariaidd, a chyda gweddeidd-dra parchus, Nad oedd; ac a gyfarchoedd Agrippa mewn perthynas i'w wybodaeth o'r pethau yr oedd efe yn llefaru am dan- ynt. Y brenin a stebodd, 'Yr wyt ti o fewn ychydig i'm hennill i fod yn Gristion.' Ar hyn, Paul, gyda medrusrwydd a zel ardderchog, a fynegodd ei ddy- uniaid, o'i fod ef, a phawb ag oedd yn ei wrando, o fewn ychydig, ac yn gwbl oll, y cyfryw ag oedd efe, ond y rhwymau hyny oedd am dano. Ond tebygol, na ddaeth Agrippa ddim pellach na bod 'o fewn ychydig.' Yr oedd parch, mawredd bydol, yn nghyd â'i chwantau cnawdol a fflaidd, yn atalfa iddo rhag bod 'yn gwbl oll.' Yr oedd yn gweled, yn amgylchiadau Paul ei hun, beth a fyddai y canlyniadau o hyny. Nid oedd i ddysgwyl, trwy fod yn 'gwbl oll yn Gristion,' ond

* Rivetus *in loc.* Dr Owen ar Heb. 10. 5. Merrick's *Annotations on the Psalms.*

gwarawyddiadau, erlidigaethau, a dyoddefiadau; ond nid oedd ysbryd balch Agrippa, mewn agwedd, yn bresennol, i synio y cyfryw bethau. Felly, fel llawer ar ei ol, o fewn ychydig i fod yn gadwedig, y bu golledig i Wedl dinystr Jerusalem, y mae yr hanes am dano, iddo ef a'i cwaer Bernice, fyned i Rufain, lle y bu farw, o. c. 90, ac yn 70 mlwydd oed.

AGUR, אגור [alltud, neu y cynnullor] mab Jacob. Tybla rhai mai Solomon oedd efe; ond nid oes un rhestrwm pobam y newidiai Solomon ei enw; na chwaith pa fodd y gallai efe weddio yn erbyn cyfoeth; ac nid ydyw ei ddull o ysgrifenu yn debyg i Agur, yr hwn, trwy yr Ysbryd Glân, a lefarodd y ddegfed bennod ar hugain o'r Diarebion, wrth ei ddau gyfaill, Ithiel ac Ucal. Y mae efe yma yn dangos ysbryd rhagorol, yn cyfesu ei auwybodaeth dirfawr o fawredd anchwilladwy Duw, a'i ryfeddol weithredoedd; ei barch i air Duw, a'i ddymuniad am ran gymedrol o bethau y byd hwn. Diar. xxx.

AGWEDD—AU, (ag-gwedd) llun, dull, ystum, delw. Job 4. 16. 1 Bren. 6. 25. a 7. 37. 2 Bren. 16. 10. Ezec. 1. 5.—'Agwedd gwas.' Phil. 2. 7. Yr oedd Crist yn ffurf (μορφή) Duw; sef yn wir Dduw; am hynny 'ni thybiodd yn drais fod yn ogyfuwch à Duw,' sef à'r Tad; ond 'cymeryd arno,' a wnaeth 'agwedd (μορφή) gwas.' Nid gwas oedd, ac nid agwedd gwas oedd arno; ond ffurf Duw, yn ogyfuwch à Duw. Ond daeth ya was, ac a gymerodd arno agwedd berthynol i'r cyfryw swydd a sefyllfa isel a gswel; o wir gariad at bechaduriaid, ac i'r dyben i'w hachub. Y gair Gr. δούλος, a arwydda caethwas, *gwas yn y radd isaf, ac yn rhwym i'w wasanaeth.* Felly, gwnaed Crist o wraig, dan y ddeddf, fel y prynai y rhai oedd dan y ddeddf. Hyd nes y talodd y pridwerth drostynt, yr oedd yn gaeth, ac agwedd caethwas arno. Gan mai efe ei hun oedd y pridwerth, yr oedd yn ofynol iddo gymeryd arno yr agwedd berthynol iddynt hwy. Ni thalasai iddo fyned trwy y byd, ac i'r groes, fel gwr o urddas a boneddigeiddrwydd; gan mai prynu yr oedd y rhai oedd dan y ddeddf, yr oedd yn rhaid iddo wneuthur hynny yn yr agwedd berthynol i'r cyfryw orchwyl. Yr oedd gwarawydd a dirnwyg yn ddyledus i ni, fel pechaduriaid; i'n prynu oddi wrthynt, aeth ef danynt. Yr oedd yn parhau yn 'ffurf Duw,' er cymeryd arno 'agwedd gwas.' Pwy a ddichon ddyweddyd pa faint sydd yn gynnwysedig yn y geiriau hyn, 'EFS A'I DAROSTYNGODD EI HUN!' Phil. 2. 8, &c.

AGWRDD, (gwrdd) cadarn, cryf, nerthol, caled. —'Mal gwth gwynt agwrdd.' W. S.

AH, AHA, arwydd o alar mawr, a molest trwm. Barn. 11. 35. O! Jer. 22. 18. 2 Bren. 6. 16. Esa. 1. 24. Arwyddia, hefyd, diystyrwch, gwawd, a dirnwyg. Ps. 35. 21.

AHAB, אהאב [brawd y tad] 1. Mab Omri, yr hwn a deyrnasodd yn lle ei dad. Dechreuodd deyrnasu ar Israel, A. M. 3086, ac a deyrnasodd 22 o flynyddoedd. Rhagorodd ar holl freninoedd Israel mewn annuwioldeb: yn ei amser ef y bu tair blynyedd a chwe mis heb ddim gwlaw ar y ddaear. Iago 5. 17. Bu newyn mawr yn y tir o achos y sychder. Rhoddes hynny yn gwyn yn erbyn y prophwyd Elias, ac a chwilioedd yn ddyfal am dano, i geisio ei ladd. Cafwyd Elias i ateb drosto ei hun ger bron Ahab: dywedodd yn hyf wrtho, mai efe a'i deulu oeddynt yr achos o'r farn drom hon, trwy ymadael oddiwrth y Duw byw, a myned ar ol Baalim. Dymunodd ar Ahab gasglu holl Israel, a holl brophwydi Baal, i fynydd Carmel. Casglwyd y bobl: galwasant lawer ar Baal, ond yn ofer: Elias yn eu gwydd oil, a ddangosodd mai IZHOFAH oedd y gwir Dduw, ac nid Baal, trwy ddisgyniad tân o'r nefoedd i ysu ei aberth. Lladdwyd pedwar cant a deg a deugain

o brophwydi Baal. Yn fuan wedi hyn, cafwyd gwlaw, trwy weddi Elias. 1 Bren. 16. 29—34. a xvii, xviii. Treisiodd Naboth o'i willan; cafodd farn i'w chanlyn. Wedi cael ei dwyllo gan y gau-brophwydi, lladdwyd ef wrth ymladd à'r Syriaid yn Ramoth-Gilead, a'r cwn a lyfasant ei waed ef. 1 Bren. xx, xxi, xxii. Edr. JEZEBEL, ELIAS.—2. Un arall o'r enw, un o'r gau-brophwydi oedd yn twyllo yr Iuddeuon yn nghaethiwd Bablon. Jer. 29. 21, &c.

AHAPA, אפא [cenedlaeth] enw dinas, tebygol, yn ngwlad Babilon, yn gyfagos i ba un yr ydoedd afon o'r un enw, yn rhoddeg i'r Euphrates. Yno y bu Ezra a'r gaethglud yn cadw ymryd, cyn eu cychwyniad i'w gwlad eu hunain. Ezra 8. 16, 21.

AHASFERUS, neu ASTYAGES, אהאספא [pen-aeth] 1. Tad Darius, brenin y Caldeai. Nid oes ond ychydig o sôn am dano. Dan. 9. 1.—3. Ahasferus, neu Cambyses, mab Cyrus, brenin Persia. Daeth i'r orsedd ar ol ei dad, A. M. 3475, ac a deyrnasodd saith mlynedd a phum mis. Rhwystrwyd adeiladu yr ail deml yn Jerusalem yn ei ddyddiau ef. Ezra 4. 7—24.—3. Ahasferus gwr Esther. Esther 2. 16, 17. Nid yw hanesawyr yn hollol gyntuon pwy oedd efe. Y mae Scalinger, Gill, ac eraill, yn meddwl mai Xerxes ydoedd; ond y mae Prideaux, yn nghyd âg eraill, yn meddwl mai Artaxerxes mab Xerxes ydoedd, yr hwn a wnaeth lawer er yr Iuddeuon, yn y seithfed flwyddyn o'i deyrnasiad. Ezra vii. Neh. i, ii. Edr. ESTHER, MORDECAI, NEHEMIAE.

AHAZ, אהאז [mediannor] 1. Mab Jotham, brenin Judah, yr hwn a deyrnasodd yn ei le ef. Efe oedd yr unfed ar ddeg o freninoedd Judah. Trodd at ffaidd eilun-addoliaeth: aberthodd un o'i feibion i'r eilundduw Moloch, ac a barodd aberthu ac offrymu i eilunod yn yr uchelfeydd, ac ar y bryniau, a than bob pren gwyrrddas. Teyrnasodd, yn ddrygionus iawn, am un mlynedd ar bymtheg, bu farw, a chladdwyd ef yn Jerusalem; ond ni ddygasant ef i feddrod breninoedd Israel, o herwyd ei ddrygioni. 2 Bren. xv. Esa. vii. 2 Cron. xxviii.—2. Tad Jehoahaz. 1 Cron. 8. 36.

AHAZIAH, אהאזיה [gwledigaeth yr Arglwydd, neu a gynneir gan yr Arglwydd] 1. Mab Ahab, yr hwn a deyrnasodd yn ei le ar Israel; ni theyrnasodd ond yn nghylch blwyddyn ar ol marwolaeth ei dad. Yr oedd mor hynodol a'i dad mewn annuwioldeb. 1 Bren. 22. 51, 52.—2. Brenin Judah, a mab Jehoram, ac Athaliah merch Ahab, brenin Israel. Daeth i'r orsedd yn lle ei dad yn y flwyddyn A. M. 3119, c. c. 881. Teyrnasodd un flwyddyn yn ddrygionus, gan rodio yn ffordd tŷ Ahab, i'r hwn yr oedd efe yn berthynas. Cafodd ddyrnod marwol trwy orchymyn Jehu, ac a fu farw yn Megido, tref yn llwthy Isaacar. 2 Bren. 8. 24—28. a 10. 12. a 11. 1. 2 Cron. xxii. Dywedir yn 2 Bren. 8. 26, mai 'mab dwy flwydd ar hugain oedd Ahasiah pan aeth efe yn frenin;' ond yn 2 Cron. 22. 2, mai 'mab dwy flwydd a deugain' oedd. Yn ol y cyfrif diweddfad rhaid ei fod yn ddwy flwydd yn hŷn na'i dad, yr hwn a fu farw yn ddeugain oed, 2 Cron. 21. 20. yr hyn ni ddichon fod yn wir. Nis gellir, mewn un modd, gysoni y ddau le: am hynny, rhaid barnu fod gwall yn yr ysgrifenu yn y lle diweddfad, trwy ddiolafwch rhyw ysgrifenydd.

AHIAH, אהיה [brawd yr Arglwydd] un o brophwydi yr Arglwydd, yr hwn oedd yn trigo yn Siloh. Tebygol mai efe oedd yn annog Solomon pan yr oedd yn adeiladu y deml; yr hwn hefyd a'i bygythiodd ef ar ol ei gwymp gwarthus. 1 Bren. 6. 11. a 11. 9. 2 Cron. 9. 29. Edr. SOLOMON.—2. Mab Ahitub, yr arch-offeiriad, yr hwn a ddaeth i'r swydd yn ei le. 1 Sam. 14. 3.—3. Mab Naaman, o lwyth Benjamin. 1 Cron. 8. 7.—4. Tad Baasa, brenin Israel. 1 Bren. 15. 27. Yr oedd eraill o'r enw. 1 Cron. 26. 20. a 2. 35.

AHICAM, אֲחִיקָם [brawd yn cyfodi] mab Saphan, a thad Gedaliah. Un o dywysogion Judah, a anfonwyd gan Josiah i ymgynghori â Huldah yn nghylch barnedigaethau Duw yn erbyn y wlad o herwydd ei drygion. 2 Bren. 22. 12. Bu yn amddiffynwr cadarn i fywyd y prophwyd Jeremiah. Jer. 26. 24.

AHIZER, אֲחִיזֶר [brawd y cymhorth] 1. Mab Ammisadai, tywysog o lwyth Dan. Num. 1. 12.—2. Y penaf o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 12. 3.

AHILUD, אֲחִילֻד [brawd a anwyd] tad Jehosaphat, cofladur Dafydd. 2 Sam. 8. 16.

AHIMAAS, אֲחִימָאָשׁ [brawd y cynghor] 1. Tad Ahinoam, gwraig Saul. 1 Sam. 14. 50.—2. Mab Sadoc yr arch-offeiriad; bu hwn, yn nghyd â Jonathan mab Abiathar, yn dra gwasanaethgar i Dafydd yn amser gwrthryfel Absalom. 2 Sam. 15. 27, 29, a 17. 17. Efe ydoedd y cyntaf a fynegodd i Dafydd am hollol orchfygiad ei wrthwynebwyr. 2 Sam. 18. 28. Ymddygodd yn ddoeth ger bron y brenin, heb fynegi iddo am farwolaeth ei fab Absalom. Aeth i'r swydd offeiriadol ar ol ei dad; ac Azariah ei fab ar ol yntau. 1 Cron. 6. 8, 9.

AHIMAN, אֲחִימָן [brawd darparedig] 1. Un o gawri meibion Anac, ydoedd yn byw yn Hebron yn amser yr yspilwr a anfonwyd gan Moses, (Num. 13. 22, 23.) o'r lle yr ymlidwyd ef a'i frodyr, Sesai a Thalmal, gan Caleb. Jos. 15. 14.—2. Un o borthorion y deml. 1 Cron. 9. 17.

AHIMELEC, אֲחִימֶלֶךְ [fy mrawd sy frein] arch-offeiriad, ar yr hwn y daeth Dafydd, lle y bwytodd y bara gosod, ac y cafodd efe gleddyf Goliath, yr hwn a laddasai efe. Achwynwyd arno i Saul am gynnorthwyo Dafydd; gorchymynodd Saul ei ladd ef, a phump a phedwar ugain o offeiriad eraill gyd âg ef; nid estynai gwelision y brenin i'r erbyn offeiriad yr Arglwydd; eithr Doeg yr Edomiad a ruthrodd arnynt, ac a'u laddodd hwynt oll. 1 Sam. xxi, xxii. Edr. אֲחִימֶלֶךְ. Nid ydyw yr hanes yn dywedyd i Ahimelech gnwl ei ladd gan Doeg: mae y Dr Macknight o'r farn na laddwyd mo hono, ond mai yr un ydyw ag ydoedd yn arch-offeiriad dan deyrnasiad Dafydd. 1 Cron. 18. 16. Edr. אֲבִי־אֲחִיָּאָר.

AHINADAB, אֲחִינָדָב [brawd swyllsgar] mab Ido, llywodraethwr talaeth Mahanaim, y tu hwnt i'r Iorddonen, yn nheyrnasiad y brenin Solomon. 1 Bren. 4. 14.

AHINOAM, אֲחִינֹאָם [tegwch y brawd] 1. Merch Ahimass, a gwraig Saul. 1 Sam. 11. 23.—2. Gwraig Dafydd, un o Jezreel, a mam Amnon. 1 Sam. 30. 5. 2 Sam. 3. 2.

AHIO, אֲחִיּוֹ [ei frawd] mab Abinadab. Efe a'i frawd Uzza oedd yn gyru y fân newydd, ar yr hon yr oedd yr arch pan oedd Dafydd yn ei symud o dŷ Abinadab i'r lle a ddarparasai efe iddi. 2 Sam. vi.

AHITOPHEL, אֲחִיטוֹפֶל [brawd y dinystr] priodwr o Giló. Cynghorwr rhagorol yn amser Dafydd. Gwyrodd at blaid Absalom: pan welodd nad oedd ei gynghor yn cael derbyniad, ond ei ddiddymau trwy gynghor Husai, cyfrwyddodd ei asyn, ac aeth i'w dŷ yn Giló, a threfnodd ei dŷ, ac a ymgrogodd. Felly y cafodd Dafydd wrando ei weddi am droi cynghor Ahitophel yn ffelfeib. 2 Sam. xv, xvi, xvii. Edr. ABSALOM, DAFFYDD, JUDAS.

AHITUB, אֲחִיטוּב [brawd o ddaiioni] mab Phineas, ac wŷr Eli. Lladwyd ei dad yn y frwydr waedyl hōno, pan ddarfu i'r Philistiaid gymeryd arch Duw; daeth yn arch-offeiriad yn lle ei daid Eli. 1 Sam. iv.—2. Yr oedd dau eraill o'r enw. 1 Cron. 6. 7, 8, 11. 2 Sam. 8. 17.

AHIHUD, אֲחִיחֻד [brawd clodfawr] mab Saloni, tywysog o lwyth Aser, yr hwn a oodwyd gan Moses yn un o'r swyddogion i ranu tir Canaan yn etifedd-iaethau. Num. 34. 27.

AHOLAH, ac **AHOLIBAH**, אֲחֹלָה [pabell] אֲחֹלִיבָה [fy mhABELL ynddi] enwau dychymygoi ydynt, trwy ba rai mae y prophwyd Ezechel yn gosod allan deyrnasoedd Judah ac Israel: y cyntaf a arwydda Samaria, a'r deg llwyth; yr ail a arwydda Jerusalem, a'i thrigolion. Y mae y ddwy yn cael eu gosod allan dan yr un bal, sef puteinio yn yr Aipht ac Assyria, trwy ddynwared eu delw-addoliaeth, a phwyso arnynt hwy am gynnorthwyo. Mae yr Arglwydd yn bwgwrth gwneyd y bobl hyn yn orthrymwr iddynt, i'w dwyn i gaeth-ied creulawn. Ezec. 23. 4.

AHOLIAB, אֲחֹלִיָּאָב [pabell y tad] mab Achisamach, yr hwn a oodwyd gyda Bezaleel i adeiladu y bABELL. Exod. 35. 34. Edr. BEZALEEL, PABELL.

AHUZZATH, אֲחֻזָּאֵת [gweledigaeth] cyfall yr all Abimelech, yr hwn, yn nghyd â Phicol, tywysog ei lu, oedd yn ei ganlyn pan wnaeth efe gyfammod âg Isaac. Gen. 26. 26. Argraffwyd yr enw hwn yn y Biblau Cymreig yn gyfelliornus, *Ahuza*.

AI, אִי, אִיָּאֵת, אִיָּאֵת [carnedd, neu bentwr] dinas ydoedd yn sefyll yn nghylch naw milltir oddiwrth Jerusalem. Bu Abraham yn adelladu allor yma. Gen. 12. 8. a 13. 3. Yma y gorfu ar Israel ffōi o achos troseidd Achan: cymerwyd hi wedi hynny trwy ystrylw; loegwyd hi â thân, a chrogwyd ei brenin. Jos. vii, viii. Adeiladwyd hi drachefn gan y Benjaminiaid; ac ym mhen hir amser cymerwyd hi gan Senacherib. Eza. 10. 22. Adeiladwyd hi drachefn ar ol y dychweliad o Babilon. Neh. 11. 31.—3. Dinas arall yn ngwlad Moab, a gymerwyd ac a anrheithwyd gan y Caldeaid. Jer. 49. 3.

AIAH, אִיָּאֵה [pa le y mae?] 1. Tad Rispah, gordderch-wraig Saul. 2 Sam. 21. 8.—2. Mab Sibeon, o hiliogaeth Esau. Gen. 36. 24.

AJALON, אִיָּלֹן [planfa derw] 1. Dinas yn llwyth Dan, yn perthyn i'r Leflaid o deulu Cohath; eithr yr oedd yr Amoriaid yn parhau i ddal gafael a meddiant ynddi. Jos. 19. 42. Barn. 1. 35. 2 Cron. 28. 18.—2. Dinas arall yn llwyth Benjamin, yn agos i Bethel; diogelwyd hi gan Rehoboam. 2 Cron. 11. 10.—3. Dinas yn llwyth Ephraim, dwy filltir o Sichem. Cymharer Jos. 21. 24. A i Cron. 6. 69.—4. Un arall yn llwyth Zabulon, lle y claddwyd Elon, barnwr Israel. Barn. 12. 12. Nid yw hysbys oddiwrth ba un o honynt hwy y cafodd y dyffryn yr enw 'dyffryn Ajalon,' o herwydd ei fod yn sefyll yn eu canol. Jos. 10. 12.

AIELETH HASAHAR, אִיָּלֵית הַסָּהָר [ewig foren] titl Ps. xxii. Naill ai enw yr offeryn, neu y dōn ar ba un y cenid y Psalm hon. Neu, yn hytrach, gan fod y Psalm yn brophwydoliaeth, wrth 'hydd,' neu 'ewig y boreu,' gellir meddwl Crist; yr hwn oedd yn cael ei hela fel hydd gan y cŵn, sef Iuddeon a Chen-edloedd, adn. 16. a heliwyd ac a ymlidwyd yn y boreu. Ioan 18. 28. Hefyd, a adgyfododd o feirw yn foreu y trydydd dydd (Ioan 20. 1.) pan wnaeth Duw ei draed ef fel traed ewigod. 2 Sam. 22. 34. Ps. 18. 33. a 49. 15. Can. 1. 9, 17, a 8. 14.

AILL, (all) arall; mab ail, sef mab mabwysiedig, neu mab o ordderch, bastardd. 'Eithr os heb goped-igaeth yddych, gan hynny meibion all ydych, ac nid meibion o briod.' Heb. 12. 8. W. S.

AIN, אֵין [llygad, ffynon] dinas a roddwyd i lwyth Judah. Jos. 15. 32. 1 Cron. 4. 32.

AINON, Gr. Αἰνών; lle dyfrog yn agos i Salim,

yn yr hwa yr ydoedd Ioan yn bedyddio. Ioan 3. 23. Ni sonir am un o'r ddau le yn yr ysgrythrau ond yn y fan hon.

AIPHT, *Llad. ÆGYPTUS; Gr. Αἴα, Αἴγυπτος*, neu *l'aita Κορροῦ*, sef *Tir y Cyphtiaid*. Cyn-enw yr Aipht Isaf oedd כְּפֻרִי אֵי *ai Caphtor*, (Jer. 47. 4.) *y wlad orchuddiedig*; oblegid, yn ol hanes Herodotus yr oedd y *Delta* yn forfa gwedi ei gorchuddio â dwfr; ac felly yr oedd yr holl Aipht Isaf, cyn belled a mynydd *Massius*, a'r llyn *Sabon*. Oddiwrth hyn y daeth *ai-Capht*, neu *ai-Cophit*; a thrwy draws-gyfnawid-lad, *Aigupt, Egypt, yr Aipht*. Yn *Sanacrit*, gelwir hi *Gupta-Shan*, hyn ydyw, *y tir gorchuddiedig*; a *Cardama-Sthas*, hyn ydyw *y tir lleidiog*. Gwel *Wilford on Egypt and the Nile. Asiatic Researches*, vol. iii. p. 335. Gelwid hi gan y cyn-frodorion, *Cheamia*, oddiwrth *Cham* mab *Noah*. Barna rhai ei galw Aipht oddiwrth y gair *Gr. Αἴγυπτος, du*, oddi wrth llw tywyll y ddasar, yr afon, a'r trigolion. Gwel *Ancient Universal History*, vol. i., p. 391. Gellir *Homer* yr afon *Nilus* wrth yr enw Aipht (*Odyss. xiv., l. 257.*) ac y mae *Hesychius* yn barnu mai oddiwrth enw yr afon y cafodd y wlad yr enw. Gelwir hi yn *Heb. מִצְרַיִם Mitsraim*, oddiwrth *Mitsraim* mab *Ham*. Rhoddwyd iddi ei henw presennol gan y Groegiaid; ac y mae yn arwyddo *gwlad y Cyphtiaid*, yr enw a roddad y prif trigolion arnynt eu hunain. Y mae yn sefyll yn y rhan ogledd-ddwyreiniol o *Affric*, ac o du y dehan-orllewin i *wlad Canaan*. Y mae y *Môr Coch* yn ei gwahanu oddiwrth *Asia*, oddigerth triugain milltir o dir rhwng y *Môr Coch* a *Môr y Canoldir*, a elwir *Lleidir Suez (Isthmus of Suez)*.

Y mae gwlad yr Aipht yn chwe chant a thair o fill-tiroedd o hŷd, ac yn dri chant o led. Nid oes nemawr o wlaw un amser yn y wlad hon; ond y mae yr afon *Nilus* yn rhedeg trwy ei chanol, ac yn llifefrio droeti, trwy doddad yr eira ar y mynyddoedd, ac yn ei dyfrhau yn flynyddol. Y llaid y mae dyfroedd yr afon yn ei adael ar eu hol, ydyw gwrtaith y tir. Yr oedd yn y cynfyd yn wlad fras, tra firwythlawn; ond fel mae yr afon yn treulio ei ffos yn ddyfnach, a'r llaid y mae yr afon yn ei gario yn cyfodi ei glenydd yn uwch, y mae y pethau hyn yn attal llifefiant ei dyfroedd i gyrhaedd mor belled ag yr oeddynt yn y cyn-oesoedd: y mae y llaid hefyd gwedi gwaethgu o ran ei rinwedd gwrteithiol. Y trigolion caethion presennol ydynt yn dra digalon yn ei llafurio a'i gwrteithio, gan nad oes iddynt fawr obaith, trwy hyn, i wneuthur lesâd iddynt eu hunain, a gwella eu hamgylchiadau. O herwydd yr holl bethau hyn yn nghyd, nid ydyw hi ond gwlad ddiffrwyth yn y dyddiau hyn, ac arwyddion amlwg i'w gweld o anffodlonrwyddâ barna *Duw aral*, a'i thrigolion truenus. *Edr. NILUS.*

Yr ydoedd yr Aipht, unwaith, yn wlad boblog iawn; ac yn cynnwys, medd haneswyr, yn nghylch ugain mill o ddinasoedd: enwau rhai o henyt ydoedd *Syene*, *No*, *Memphis*, *Zoan*, *Sin*, *On*, *Phibeseth*, *Pithon*, *Ramases*, *Migdol*, *Taphanes*, *Pathros*, *Alexandria*, &c. Yr ydoedd gwedi ei rhanu yn dair o daleithiau; sef yr Aipht *Uchaf*, yr Aipht *Ganol*, a'r Aipht *Isaf*. Yr ydoedd wedi ei rhanu hefyd yn un ar bymtheg ar hugain o Siroedd; y rhai a enwynt yn ol enw y brif ddinas yn mhob un. Yr oedd brennoedd yr Aipht yn flodeuog mor foreu ag amser *Joseph*, os nid cyn hyn, yn nyddiau *Abraham*. Yr ydoedd dysgeidiaeth a doethineb yr Aiphtiaid, yn y dyddiau boreuol hyn, mor hynod a chadernid a mawredd eu llywodraeth. I *Bren. 4. 30. Actau 7. 22.* Buasai yn hyfryd ychwanegu, bod ei dwlodeb yn cyd-raddu â'i doethineb a'i dysgeidiaeth. Ond tra yr ydoedd yn athrofa y byd yn y prif oesoedd, yr ydoedd hefyd yn fam a mammaeth eilun-addoliaeth a choel-grefydd. Yr oedd yr Aiphtiaid yn addoli pob math o gresaduriaid: sef llw y nefoedd, defaid, teirw,

geifr, cathod, chwilenod, pompiwn, winwyn, &c. Yr oedd yr Aipht yn hynod hefyd am ei hadeladau. Y mae *Peframidiau* yr Aipht yn adelladau rhyfedd iawn i edrych arnynt hyd heddyw. Math o adelladau bon-braff brigfain ydynt, nidduol o math o ran eu maint-ioll helaeth. Yr oedd y mwysaf o honynt, medd haneswyr, yn 499 trofedd o uchder, yn sefyll ar un erw ar âdeg o dir, yn ol mesur *Brityanaidd*. I ba defafydd yr oedd yr adelladau rhyfedd hyn, nid yw hynafiaethwyr yn cytuno: y farn fwyaf cyffredin yw, mai bedd-adellau oeddynt i'w brennoedd. Fel y maent yn arwyddion amlwg o gyfoeth, mawredd, a gogoniant yr Aipht yn y cyn-oesoedd, felly y maent hefyd o wagogoniant a hunan-ymchwedd ei brennoedd.

Mitsraim, neu *Menes*, mab *Ham*, yn ngyd â'i hiliogaeth, y *Pathrusim*, y *Chaluhim*, a'r *Chaphtorim*, a boblogasant yr Aipht ar ol y diluw. *Gen. 10. 13, 14.* Y mae yr enw *Caphtor* yn cael ei gadw mewn cofad-wriaeth, yn enw hen ddinas o'r Aipht, a elwir *Coptus*: ac oddiwrth hōno y mae *Cristionogion* yr Aipht yn cael eu galw hyd heddyw, y *Cophtiaid*; a'r cyfleithead o'r *Eibl arferedig* ganddynt, y *Cyfleithiad Coptiaid (the Coptic Version)*.—'Ynys *Caphtor*.' *Jer. 47. 4. yn Heb. מִצְרַיִם (ai Caphtor)*. Dyma y ddau air o ba rai y ffurfiodd y Groegiaid yr enw *Αἴγυπτος (Ægyptos)*.

Mitsraim, neu *Menes*, ydoedd y brenin cyntaf yn yr Aipht. Bu hefyd yno nifer lloesog o frennoedd o'r enw *Pharaoh*: dywed rhai fod triugain o honynt. Bu yr Aipht yn ddarostyngedig i amryw o gyfnawidiadau mawrion o ran ei llywodraeth. Yn gyntaf, darostyngwyd hi gan *Nebuchodonosor*, brenin *Babilon*, c.c. 604. *Jer. 46. 2.* Hyn a ragfyngwyd gan *Jeremiah* ac *Ezeziel*. *Jer. xliii. a 46. 13. Ezec. 29. 18, 19. a 30. 10, 11.* Cyn pen llawer o amser gwedi ei gorchfygu gan frenin *Babilon*, darostyngwyd hi drachef gan *Cambyses* a'r *Persiaid*, a. m. 3490. Am hyn y prophwyda *Esaiah*, pen. xix. Dyoddefasant orthrymder caled dan lywodraeth y *Persiaid*, a thra anesamwyth oeddynt dan yr iau drom. Oddi amgylch a. m. 3672, gwedi i *Alexander Fawr*, brenin *Macedonia*, ddymchwelyd ymerodraeth y *Persiaid*, daeth yr Aipht dan lywodraeth y *Groegiaid*. Cawsant waredigaeth lesol a gorfoleddus yn y cyfnawidiad hwn: canys bu *Alexander* a'i ganlynwyr yn ymgeleddwyr iddynt trwy eu llywodraeth dyner a thrlion, o amgylch 320 o flynyddoedd. Y mae prophwydoliaeth *Esaiah* (pen. xix.) yn rhagfynegi, yn ol barn amryw, y dygwyddiad hwn. Gwel *Vitrinas*, *Lowth*, *Newton*.

Gwedi hyn daeth yr Aipht yn dalaeth o ymerodraeth *Rhufain*, o a. m. 3095, hyd a. d. 640, pryd y goresgwyd hi gan yr *Arabiaid*. O hyn yd hefyd yw, mae wedi bod dan lywodraeth dost amryw o feistr-iaid caledion. Y *Saraceniaid* a'r *Mamaluiciaid* a'i gorthrymasant hyd a. d. 1527, pan y gorchfygwyd hi gan y *Tyrciaid*; dan lywodraeth pa rai y mae yn aros etto. Fel hyn y cyflawnwyd, yn hynod, brophwydoliaethau *Ezeziel* am dani, pen. 29. 15. 'Isaf fydd o'r breniniaethau, ac nid ymdyrcheif mwy oddiar y cenedloedd. Ac ni bydd hi mwy i dŷ *Israel* yn hyder.' Mor wir ydyw geiriau y gwr doeth, 'Cyflawnder a ddyrchefa genedl: ond cywillydd (a dystyryw) pobloedd yw pechod.' *Diar. 14. 34.*

Y mae yr Aipht yn nodedig yn yr hanesiaeth sanctaidd, am y driniaeth greulawn a gafodd hâd *Abraham*, sef egiwys *Dduw*, yr amser hwnw, yno. Pan ydoedd *Joseph* yn llywydd ar y wlad, disgynnodd *Jacob* a'i deulu yno, at ei fab, rhag y newyn. Wedi marwolaeth *Joseph*, cyfododd brenin newydd yn yr Aipht, 'yr hwn ni adnabussai mo *Joseph*.' Rhyw draws-fediannydd gormesol, tebygol, oedd. Dan lywodraeth y gormeseyrn hwn, aeth yr Aipht yn dŷ caethiwed i'r *Israellaid*, a gorthrymwyd hwy yn greulawn â gwasanaeth caled, dros lawer o flynyddoedd. Ond

gwelodd Duw eu cystudd, a chlywodd eu gwaedd o achos creulondeb ac aestriaid gwaith. Anfonodd y ddau frawd, Moses ac Aaron, i'w gwaredu hwynt oddi yno. Pan na ollyngai Pharaoh hwynt, wrth orchymyn Duw, ymwelodd a'r wlad â phlân ofnadwy, nes y gollyngodd efe y bobl ymaith. Gwedi hynny, bu edifar ganddo, ac ymlidodd ar eu hol â'i fyddinodd. Ond ymogoneddodd Duw ar Pharaoh, ac ar ei holl luoedd, trwy eu boddi oll yn y Môr Coch. Yr oedd yr Aipht, a chreulondeb Pharaoh tu ag at yr Hebraeid, yn arwyddion rhagddangosiadol o orthrymwy'r gorthrymderau yr eglwys yn holl oesoedd y byd. 'Sodom a'r Aipht' y gwelir yr holl wledydd dan lywodraeth waed-lyd Anghrist, i eglwys Dduw, lle mae yn cael ei gorthrymu a'i lladd, yn ei haelodau yn barhaus, hyd nes y dyfethir y bwystfll hwnw oddiar wyneb y ddaear. Dat. 11. 8. Aipht, yn iaith y Bibl, ydyw pob gwlad lle y mae saint Duw yn cael eu caethiwo a'u lladd; a Pharaoh ydyw pob penadur ag sydd yn llaw Satan, fel hwnw gynt, i'w gorthrymu a'u cystuddio. Y mae eu gwaredigaeth wyrthiol o'u caethiwed, ac o law Pharaoh, yn gysegodol o waredigaethau yr eglwys trwy Grist. Yn nystryw ofnadwy Pharaoh a'i fyddin, y gwelir, megys mewn drych, ddiwedd dychrynlyd holl eymion Duw a'i bobl. Wedi y cwbl, hyfryd yw darllen geiriau y prophwyd Ezeiah am yr Aipht (pen. 19. 18, 19, 21.) 'Yr Arglwydd a adwaenir gan yr Aiphtiaid; ie, yr Aiphtiaid a adwaenir yr Arglwydd yn y dydd hwnw:—Y dydd hwnw y bydd allor i'r Arglwydd yn nghanol tir yr Aipht:—Y dydd hwnw y bydd pum dinas yn nhrir yr Aipht yn llefaru iaith Canaan, ac yn tyngu i Arglwydd y lluoedd.' Dan lywodraeth y Groegiaid, gwladychodd nifer ffawr o'r Iuddewon yn yr Aipht, myrddiynau medd Philo. Codasant synagogau, ac addolasant Dduw eu tadau, yn hyfion. Cafodd y dygwyyddiad hwn, ac esiamplau yr Iuddewon, yn eu haddoliad a'u bywydau, effeithiau rhagorol ar drigionion y wlad. Taenwyd gwybodaeth o'r gwir Dduw yn eu plith, ac o'r modd yr oedd i gael ei addoli. Yr oedd rhat o'r Aiphtiaid, yn mhlith eraill, yn broselytiaid yn Jerusalem ar ddydd y Pentecost. Actau 2. 10. Bu Cristionogrwydd yn fioduog yn yr Aipht, dros rai oesoedd gwedi dyddiau yr apostolion. 'Pendefigion a ddaethant o'r Aipht;' (Pa. 68. 31.) sef gwyr enwog am eu doniau, eu dysgediaeth, a'u duwioldeb. Yn yr ail a'r drydedd ganrif, rhoddir hanes am eglwysy blodeuog yn Alexandria, a pharthau eraill o'r wlad: a ydoddefodd llawer o'r prif Gristionogion yno fferthryd yn llawen.—Yr Arglwydd a adwaenir gan yr Aiphtiaid.' Y mae y gwrlionedd o hyn yn dra hybys i baw cydnabyddus â hanesiaeth eglwysig. Gobeithiwn yr adwaenir ef etto yn y wlad hõno, yn y dyddiau diweddar, pan y llwyir ddynystir Mahometaniaeth oddiar y ddaear, yn nghyd â phob gau grefydd arall: ac y 'bydd gwybodaeth o'r Arglwydd yn llenwi y ddaear.' Felly y byddo!

'Ffo i'r Aipht.' Mat. 2. 13. Dewiswyd yr Aipht yn hytrach na Syria fel lle i'r Arglwydd Iesu ffoi iddo:—1. Yr oedd yn agoach i Bethlehem nag oedd Syria.—2. Nid oedd gan Herod gymaint lle gadau llywodraethwyr yr Aipht ag oedd ganddo gan y rhai yn Syria, dibynol ar ba rai yr oedd.—3. Heblaw hynny, yr oedd Iuddewon yn lluoedd aneirif yn yr Aipht yr amser hwnw: ddwywaith y nifer o honnynt a ddaeth o'r Aipht gynt, medd yr Iuddewon; fel yr anfonwyd Crist a'i rieni i'r Aipht, at eu pobl eu hunain, y rhat oeddynt yn llenwi y wlad. Yr oedd eu lle o addoliad yn Alexandria yn dra arddechog. Yr oedd ynddo ddeg a thri ugain o gadeiriâu euraidd, yn ol rhifedi henuriaid Israel. Yr oedd areithfa o goed yn y canol, yn yr hon y safai arolygwr y synagog. Gwel Lightfoot.

AIPHTES, benyw enedigol o'r Aipht. Gen. 16. 1. a 21. 9.

AIPHTIAID, trigolion yr Aipht. Gen. 43. 32. a 50. 11.—'A bydd blin gan yr Aiphtiaid yfed dwfr o'r afon.' Exod. 7. 18. Nis gellir deall yr ymadroddion hyn yn gyflawn, heb olygu ac ystyried hyfrydwch ac iachusurwydd neillndol dyfroedd yr afon Nilus. Y mae dyfroedd afon yr Aipht, medd yr Abbe Maserier, mor hynod o hyfryd, fel na ddymunai un i'r poethder i fod yn llai, na'i waredu oddiwrth y teimlad o syched. Y mae mor hyfryd gan y Tyrciaid, fel y bwytiant halen i godi arnynt syched, i gael yfed o hono. Y mae yn ddywedliad cyffredin yn yr plith, pe buasai Mahomet gwedi yfed o hono, y buasai efe yn gweddio ar yr Arglwydd i gael peidio marw, fel y gallasai fwynhau yr hyfrydwch hwn yn wastad. Nid oes dim hyfrydwch boddhaol i'w gymharu i hwn. Pawb a brofasant o'r dwfr hwn a gydabyddiant yn union na chyfarfussant â'i gyffelyb mewn un lle arall. Pan yfo un gyntaf o hono, braidd y gellir sicrhau iddo mai dwfr naturiol ydyw; canys y mae rhyw beth ynddo annhraethadwy o hyfryd i'r archwaeth. Ond ei gynneddf mwyaf godedig ydyw, ei fod yn iachusol oiaeth. Nid ydyw byth i'w deimlo yn anghysurus, pa faint bynag a yfr o hono: y mae hyn mor wir, fel nad ydyw yn anghyffredin i weled dynion yn yfed dri chrycied o hono ef mewn diwrnod, heb ddim anghysuradra. 'Dnylon,' medd Mr Harmer, 'na chlywsant erioed am berreiddra a hyfrydwch dyfroedd yr afon Nilus, a'r hyn y maent yn ei yfed o hono, a ganfyddant rym a phriodoldeb yn ngeiriau Moses wrth Pharaoh na welasant erioed o'r blaen: 'A bydd blin gan yr Aiphtiaid yfed dwfr o'r afon.' Ffleidiant yfed o'r dyfroedd hynny, y rhai yr oeddynt yn eu cymeradwyo o flaen holl ddyfroedd y byd: ffleidiant yfed o hwnw, yr hwn oeddynt arferol o'i chwennych, ac a ddewisant yn hytrach yfed o ddyfroedd pydewau, yr hwn, yn y wlad hõno, sydd eithaf ffaidd. *Obs.*, vol. iii., p. 564.

AIPHTWR, trigiannau yn yr Aipht. Gen. 39. 1, 5. Exod. 2. 12. Actau 7. 24.

AL. Geiryn o'r un ystyr a tra, ac yn nghyfansoddiad geiriau a chwanea eu hystyr; megys *alaeth*, *albrys*, *alfarch*, *alis*. Arferir ei fel arddod ac atod yn o fynych yn enwau lleoedd, megys *Alban*, *Penal*.

ALABASTER, Gr. *Alabaſtros*: marmor gwyn meddal.—'Ac alabaster.' *Bether* 1. 6. Barna Bochart mai ystyr y gair *Heb.* *רדור*, yn y fan hon yw *perl*, o herwydd ei ddull crwn. Bochart, vol. iii. Scheuzzer's *Phys. Sacr. in loc.* Yn Mat. 28. 7. cyfeithir y gair Gr. *alabaſtroy mupov* (*alabaſtron*) *bluch* o *ennaint*. Arwydda rhyw lestr i gynnwys enaint, neu bŕ-arogl; am fod y cyfryw lestri yn cael eu gwneuthur o'r marmor hwn, o herwydd ei fod yn ei gadw oreu rhag llygriad. Dywed Pliny y ceir ef yn agos i Thebes yn yr Aipht, a Damascus yn Syria. Y diweddar yw y gwynaf o'r ddau. Ond caent y goreu yn Carmania. Pliny, *Nat. Hist. lib. xxxiii. c. 8.*

ALAEETH—AU—U, (al-aeth) tristwch, wylofain, galarnad mawr; cwylofain, ubain. 'Alaethwch,' &c. Jer. 49. 3. Sef galwarch, cwyfanwch, ubainwch.

ALAMOTH, מלחם [*dirgelwch*] titl y chweched Psalm a deugain. Hwyrach fod y Psalm hon i'r gwryfyon i'w chanu yn neithir Solomon: neu mae y gair Alamoith yn arwyddo y dõn yr hon y cenid y Psalm arni: neu, hwyrach, yr offeryn cerdd. 1 Cron. 15. 20. Gan mai ystyr blaenorol y gair Alamoith yw cuddledig, arwydda, medd Ainsworth, yn hytrach, cuddledig gyngnor a rhagluniaseth Duw mewn pethau a berthynant i'w eglwys yn Nghrist.

ALARWWM. Edr. LARWM.

ALCAN, (al-can) metel caletach na phlwm, tebyg i arian, ac i'w gael, yn aml, yn gymysgedig âg arian.

Yn Tarels yr oedd helaethrwydd o hono. Ezech. 27. 12. Pechaduriaid llygredig a ffaidd, y rhai sydd yn barod i dân digofant Duw, a gyffelybir iddo; ac hefyd i haiarn, a phres, a sorod. Ezech. 22. 18, 20. Esa. 1. 25. Gwel Bochart, *vol. i. p. 169.*

ALCH—AU, llech; gridyll. Llech lydan o bres, llawn o dyllau, tebyg i ogr, a osodid dan yr allor i ollwng y lludw drwyddi; yr hyn a allai arwyddo purdeb aberth Crist. Exod. 27. 4. 1 Cor. 5. 7.

ALEGORI, ἀλληγορία, (*allegoria*) aralleg, cyffelybiaeth. Ffugyr mewn rheithig, y sydd yn fath o draws-symudiad estynedig, neu, yn hytrach, cyfres o draws-symudiadau. Mewn alegori, yr ydym yn dywedyd un peth i arwyddo peth arall. Fel hyn y mae yr apostol yn golygu Sarah ac Agar, a'r pethau perthynol iddynt, yn alegori, neu yn gyffelybiaeth, yn arwyddo ac yn gosod allan bethau eraill. Yn yr alegori hon, y mae Sarah yn arwyddo y cyfammod gras, dan yr oruchwyliaeth efengylaidd; ac y mae Agar yn arwyddocáu cyfammod Sinai: y mae plant Sarah yn arwyddo plant yr addewid, y rhai ydynt rydd fel eu mam, ac yn etifeddion; y mae plant Agar, y forwyn gaeth, yn arwyddo yr Iuddewon cnawdol yn nyddiau yr apostol, a'r holl broffeswyr cnawdol hyd ddiwedd amser, y rhai sydd yn ddyeithr i ryddid yr efengyl, trwy ffydd yn Nghrist. Yr oedd gwaith mab y forwyn gaeth, Ismael, yr erlid Isaac, mab y wraig rydd, yn arwyddocáu y byddai i'r profeswyr cnawdol hyn, erlid gwir blant Duw yn mhob oes. Yr oedd bwrw allan y wasanaeth-ferch a'i mab, fel na chai etifeddu gyda mab y wraig rydd, yn arwyddo beth a fydd diwedd dychrynllyd yr holl broffeswyr cnawdol erlidigaethus hyn;—ni chant etifeddu gyda phlant yr addewid.

Y mae amryw ranau o'r Bibl wedi eu llefaru fel hyn yn allegawl; megys Caniad Solomon, ei ddarluniad o henaint, &c. Preg. xii, &c. Y mae yr Arglwydd yn tosturio wrth ein gwendidau, wedi ymoestwg atom i lefaru wrthym am bethau dwyfol, trwy eu cyffelybu i bethau cynnesffin i ni, fel y gallom yn hawdd eu deall a'u canfod, yn nghyd â'u natur, eu cynneddfau, a'u heffethiau. Y maent yn llawn o bob math o ffugyrau, ac ymadroddion troellog, fel y byddai i ni eu teimlo a'u canfod gyda hyfrydwch a bywiogrwydd, a chroes-awu y gwirionedd gyda mwy o barodrwydd meddwl, yn ei wisgoedd a'i addurniadau hardd, ceinwyech, etto dealladwy.

ALELUIA, *Heb. הַלְלוּהוּ Gr. Ἀλληλουια.* Ystyr y gair Hebraeg ydyw, *Moloch* IAH. Y mae Kimchi yn sylwi fod y gair *ni* yn tarddu o'r gair *na* ac yn arwyddo, Duw yn holl harddwch gogoneddus ei fawrhydi, a'i berffethrwydd, a gweddeidd-dra sanctaidd ei holl ffydd. Jer. 10. 7. Cawn y gair hwn yn nechreu a diwedd amryw o Psalmau. Y lle cyntaf y cawn ef ydyw Ps. 104. 35. 'Darfydded y pechaduriaid o'r tir: (*Aleluia*) molwch IAH.' Ac yn y Testament Newydd cawn ef yn Dat. 19. 1. pan mae dystyryw Anghrist yn cael ei ragfynegi.

ALEXANDER, Ἀλεξανδρος [*cynnorthwyywr cryff*] 1. Mab Simon o Cyrene, yr hwn a fu yn gynnorthwyywr i'n Hiachawdwr i ddwyn ei groes i ben Calfarina. Marc 15. 21. Luc 23. 26.—2. Un arall oedd gyd â'r arch-offeiriad yn carcharu yr apostolion. Actau 4. 6.—3. Alexander y gôf copr, yr hwn y dywed Paul iddo wneuthur drygau lawer iddo; yr hwn a fusasai unwaith yn profuesu Cristionogrwydd, ond a wrthodasai y ffydd, ac a wnaethai long-ddrylliad am dani. 1 Tim. 1. 20. 2 Tim. 4. 14, 15.

ALEXANDRIA, dinas enwog yn yr Aipht Isaf, (Act. 18. 24. a 27. 6.) yr hon a sylfaenwyd gam Alexander Fawr, ac yma y claddwyd ef. Claddwyd ef

unwaith yn Memphis, yn yr Aipht, mewn arch o aur, ond trosglwyddwyd ef wedi hynny i Alexandria. (Gwel *Prideaux's Connection.*) Y mae hi yn sefyll rhwng Môr y Canoldir a llyn Maeris, neu Mareotis. Dywedir ei bod, o ran ei harddwch a'i gogoniant, yn ail i Rufain; a bod ei llyfrdy yn cynnwys 700,000 o lyfrau; eithr llosgwyd hwynt oll gan yr Arabiaid, neu y Saraceniaid, A. D. 642. Ynddi hi y ganwyd Apolos. Act. 18. 24. Planwyd Cristionogaeth yma yn foreu iawn; dywedir mai Marc yr efengylwr oedd yr offeryn; bu amryw o wyr enwog a blodeuog mewn Cristionogaeth, ynddi gynt. Edr. ΑΙΡΗΤ.

ALMON, *מלון* [*cuddiedig*] 1. Dinas yn perthyn i lwyth Benjamin. Jos. 21. 18.—2. *תפא* [*deffrou, gwyliaidorsur*] am rai y peth hwn sydd gyntaf yn deffro o'i farwedd-dra gaufaidd. Blodeua yn mis Ionawr; ac yn mis Mawrth, yn y gwledydd poethion, y mae ei ffirwyth yn addfed. Ei ffirwyth sydd werth-fawr ac yn iachus. Gen. 43. 11. Jacob a anfonodd anrheg o hono i'w fab Joseph. Y cyntaf ydyw yn ei fiodau, a'r diweddaraf yn eu colli. Prysurdeb y pren hwn yn dwyn ei ffirwyth a gyfeirir ato yn ngwledigaeth Jeremiah: 'Yna y daeth gair yr Arglwydd ataf, gan ddywedai, Jeremiah, beth a weli di? Minnau a ddywedais, Gwialen (קָרַק) o'r pren allan a welaif fi. A dywedodd yr Arglwydd wrthyf, Da (neu, *uniawn*) y gwelaist; canys (לֵב אִי קָרַק) yr wyf yn prysuro (neu yn hytrach, yn deffrol, neu gwyllo ar, neu mewn perthynas i) fy ngair i'w gyflawni.' Jer. 1. 11, 12. Tebygol oddiwrth Num. 17. 6, 7, 8. fod penaethiaid y llwythau yn dwyn bob un wial o'r pren almon, fel arwydd o'u gwyliaidwriaeth: a gwialen farw Aaron, yr hon a fioduodd ac a ffirwythodd, oedd yn arwydd ac yn gysgod addas o'r cyntaf-anedig oddiwrth y meirw. Ac fel y mae y goleuni yn ymddangos i effeithio yn gyntaf ar y pren arwyddol hwnw, gyd âg addasrwydd mawr y gwnaed pedyll y canwyllbren aur ar lun almonau. Exodus 25. 33. Almonau gwialen Aaron, wedi bod ger bron yr Arglwydd dros noe, oedd yn dangos y byddal arosiad yr offeiriadaeth gysgodol yn hir yn ei deulu: yn neillduol, rhinwedd maethlawn yr efengyl, gwialen nerth Crist, a dynstr disymwth ei elynton. Num. 17. 8. Y wialen yn ngwledigaeth Jeremiah, oedd yn dangos addfedrwydd y faru i ddisgyn ar Iuddewon cyndyn yr amser hwnw. Jer. 1. 11.—Pen hen wr a gyffelybir i'r pren almon, ei wallt gwyn ef fel ei fiodau gwynion yntau. Preg. 12. 5.

ALMUGIM, *מגומ*, ALGUMIM, *מגומ* math o bren rhagorol, parhaus, pâr ei arogi, yr hwn sydd yn dwyn sudd gwerthfawr. Wrth gymharu 2 Cron. 9. 10, 11. & 1 Bren. 10. 11, 12. ymddengys mai enw arall yw am yr *מגומ* *algumim*, sef y Thynæ, neu y Thyne, fel y cyfieitha y *Vulgate* y gair. Gwel Dat. 18. 12.

ALoes, math o bren yw sydd yn tyfu yn Ewrop, a pharthau eraill o'r byd. Y pren, ei ddail, a'i ffirwyth, a arferir yn feddygmiaethol. Byddid yn ei arfer gynt hefyd i bâr-arogil cyrph meirw, gwelyau, a dillad. Ioan 19. 39. Diar. 7. 17. Y pren wedi sychu sydd iddo arogliaid peraidd iawn. Gwel T. M. Good ar Can. 4. 14. Effeithiau yr Ysbyrd Glân yn Nghrist a'i bobl, a gyffelybir i aloes, oblegid eu pâr-arogil, a'u bod hefyd yn attal ac yn puro oddi wrth chwantau llygredig a phechadurus, ac yn cadw eu deiliaid yn iach ac yn fywiog. Psalm 45. 8. Can. 4. 14. Yr Israellaid a gyffelybir i aloeydd, i ddangos eu cynnydd, eu cyflwr blodeuog, a'u buddioldeb. Numeri 24. 6.

ALPHA, y llythyren gyntaf yn y wyddor Roeg, ac Omega ydyw y ddiweddaraf. Y mae Crist yn galw ei hun yn 'Alpha ac Omega, y dechreu a'r diwedd, y

cyntaf a'r diweddaf; neu y cyntaf a'r diweddaf hwnw, yr hwn a ddywedodd ei fod felly, trwy y prophwyd Esaus. Pen. 41. 4. a 44. 6. a 48. 12. Vitringa. Y mae yr enw hwn yn gosod allan ddwyfoldeb ei Berson. Nid oes un creadur a all yn briodol ddywedyd, 'Myfi yw y cyntaf;' canys y mae ei Greadwr, yr Hwn a'i gwnaeth, o'i flaen ef. Ni ddichon ddywedyd chwaith, 'Myfi yw y diweddaf.' Nid ydyw un o'r ddau enwad yn briodol i neb ond Duw. Pwy a all ddywedyd, 'Myfi yw y dechreu a'r diwedd,' ond Duw, yr Hwn sydd yn rhoddi bôd i bob peth, sydd yn trefnu ac yn cynnal pob peth, a'i ogoniant y dyben o'r cwbl? Ond y mae yr holl enwau yn bitodol ac yn addas hollol i Grist, o ran ei Berson, ei holl weithredoedd, a'i holl orchwyliadau. Y mae efe yn Alpha ac yn Omega, ac yn llenwi y cwbl rhwng y ddwy lythren hynny. Y mae yn preswyllo tragwyddoldeb, a'i waith yn berffaith. Esa. 57. 15. Deut. 32. 4. Dat. 1. 8, 11. a 4. 6. a 23. 13. Exod. 3. 15. Dichon hefyd y ddiareb Roegaidd hon arwyddo, ystâd o ddyrchafiad a darostyngiad Crist: y mae efe yn blaenori yn mhob peth ar bawb; y mae efe yn gyntaf-anedig yn mhilith brodyr lawer, yr hwn a fu y diystyrfa o'r gwyr. Coccejus & Vitringa *in loco*.

ALPHEUS, *Gr.* Ἀλφαιος; [*mil*] *Heb.* אֶלְפָּיָד Tybir yn gyffredin fod Mair ei wraig yn chwarae i Mair mam ein Harglwydd; ac o herwydd hynny, eu bod yn cael eu galw brodyr yr Arglwydd. Gal. 1. 19. Marc 6. 3. Y mae y rhan fwyaf yn meddwl mai yr un ydyw Cleopas, a enwir gan Luc (pen. 24. 18.) ag Alpheus gan Matthew (pen. 10. 3.)—2. Tad Matthew, neu Lefi, yr efengylwr. Marc 2. 24.

AL-TASCHITH, תַּשְׁחִיִּת *[na lygro, neu na ddy-feth, neu ni ddyfethir]* titl Ps. lvii, lviii, lix, a lxxv. Arwydd y gair *Heb.* rww weithiau, llygriad fyrd a moesau trwy bechod, Gen. 6. 12. Exod. 32. 7. Deut. 31. 29.—weithiau arwydda, hefyd, dymstr, neu gwbl ddyfethiad am bechod. Ps. 78. 38, 45. Gen. 6. 13. a 9. 11, 15. Y mae yn air mwy helaeth ei jystyr na ladd. Ezec. 9. 6, 8. Naill ai mwy y gair yn nhlit y Psalmau uchod yn mynegi hyder Dafydd ar Dduw, na oddeffai iddo ei gael ei ddyfetha gan ei eynlon;—neu y rhywmau ydoedd gwedi eu gosod ar ei ganlynywyr na ddyfethent Saul. 1 Sam. xxiv. Y cyntaf sydd fwyaf tebygol.

ALLAN—OL, (all) y maes, oddifas:—allan o law, sef yn fuan; yn y man.—'Bwrw allan o'r synagog;' hynny yw, esgymuno. Ioan 9. 22. a 12. 42. a 18. 2.—'Allan o amser:' gorchymyn Paul bregethu y gair 'mewn amser, allan o amser.' 2 Tim. 4. 2. Nid yn unig ar yr amser gosodedig gan yr Iuddewon, neu yr awr weddi, neu y Sabbath, ond bob amser y byddai cyfleus-dra, ddydd a nos. Act. 17. 17. a 20. 7. Nid unwaith yn y dydd; 'Y boreu hwna dy hâd, a phrydnawn nac attal dy law.' Prwy. 11. 6. Mewn lloedd na byddo ond ychydig o arwydd llywyddiant. Act. 8. 26. Mae amser Duw yn fynych allan o amser dynion: anfonodd Duw ei Fab i'r byd yn ei amser ei hun; ond allan o amser gan lawer o ddynton: felly y mae yn rhaid pregethu Crist, 'mewn amser, allan o amser.' 2 Tim. 4. 2. Gal. 4. 4.

ALLOR—AU, (llawr) *Llad.* ALTARE; *Saes.* ALTAR. Ar allorau y byddai offrymau ac aberthau yn cael eu cyflwyno i Dduw. Y gair *Heb.* זָבַח a arwydda, ladd, aberthu, aberth, allor. 2 Bren. 23. 20. Ezec. 39. 19. 1 Sam. 28. 24. Gen. 8. 20. a 31. 54. Exod. 18. 13. Gen. 8. 20. Num. 7. 84. a 18. 31. a 23. 1. *Gr.* θυσιαστήριον. Geilw Ezecliel hi, זָבַח *llew Duw, mynydd Duw.* Pen. 43. 15. Yr oedd i gael ei chysegru yn sanctaiddolaif i'r Arglwydd, fel y

sancteiddiaid y rhoddion a offrymid arni, a phob peth a gyffyrddai â hi a fyddai yn sanctaidd. Exod. 29. 37. Num. 7. 1. Mat. 23. 19. Nid ydym yn darllen am un allor cyn y diluw, er eu bod yn aberthu; tebygol eu bod yn aberthu ar y ddaear. Y mae yn deilwng o'n sylw, fod gan y rhan fwyaf o genedloedd y ddaear allorau, pa ddull bynag a fyddai ar eu haddoliad. Y mae yr enwog Cadben Cook, yn ei fôr-deithiau, gwedi rhoddi hanes nesilluod am allorau ac aberthau trigolion gwyltllion nysoedd y Môr Deheuol. Both a allasai roddi y fath gyffredinolrwydd i'r ddefod hon, oddi eithr bod rhyw weddill yn aros mewn coffadwriaeth o'r dadguddiad Dwyfol am hynny—yn nghyd â chydna-byddiaeth dywyll o'u bod yn bechaduriaid—a bod angen am iawn i heddygu y Bôd Dwyfol, yr hwn a anffodlonwyd trwy bechod? Cawn hanes fod Noah yn fuan ar ol y diluw, yn adelladu allor, ac yn aberthu arni i'r Arglwydd. Gen. 8. 20. Abraham, a'r lleill o'r patrieirch, wedi hynny, a adeiladasant allorau i aberthu arnynt. Gen. 12. 7. a 13. 4, 18. a 22. 9. a 35. 1, 7. Nid ydym yn cael cyfarwyddiadau Dwyfol yn nghylch eu gwneuthuriaid cyn y rhai a roddodd Duw i Moses wrth fynydd Sinai. Exod. 20. 24, 25, 26. Yn ol gorchymyn Duw yno, yr oedd yn rhaid gwneuthur yr allor o bridd, neu o geryg; ac os o geryg, rhaid eu bod heb eu naddu, ac heb risiau i esgyn ar hyd-ddynt. Gan fod yr allorau, yn gystal a'r aberthau, yn cysegodd Crist, ein hallor ni, gallasai y pridd arwyddo ei natur ddydol, yr hwn oedd o hâd Dafydd, yn ol y cnawd. Heb. 13. 10. Rhuf. 1. 3.

Ar gysegriad y deml, yr ydoedd canol y cyntedd wedi ei gysegru gan Solomon, fel allor i losgi y poeth-offrymau lliosog ar yr achos hwnaw. 1 Bren. 8. 64. a 18. 30. 1 Cron. 7. 7. Wedi gosodiad i fynu y babbell, nid oedd ond dwy allor i'w harferyd yn gyffredin; sef allor y poeth-offrwm, ac allor yr arogl-farth. Allor y poeth-offrwm, yr hon a wnaeth Moses, oedd fath o goffr, o goed Sittim, dair llath bob ffordd, ac yn burn troediedd a hanner ei uchder, yn bedair-ongl. Yr oedd gwedi ei gwisgo â phres; ac yr oedd iddi bedwar corn, un yn mhob congl, o'r un defnyddiau. Exod. 27. 1, 2. a 38. 1, 2. Yr oedd yr allor bres* a wnaeth

* Er fod allor y poeth-offrwm yn y deml yn cael ei galw yn allor bres, etto, eglur ydyw, nad oedd wedi ei gwneuthur oll o bres. Yr oedd yn groes i'r gorchymyn ei bod felly. Y gorchymyn oedd, pa le bynag y gwaent allor, heblaw allor y babbell, a ddygent gyda hwynt yn ei teithian yn yr anialwch, eu bod i'w gwneuthur o bridd, neu o geryg heb eu naddu. Exod. 20. 24, 25. Heblaw hynny, buasai yn gwbl anndda i'r gwasanaeth oedd iddi: o herwydd, pe buasai oll yn bres, y tlan gwastadol arni a'i poethasid i'r fath radd, fel nas gallasai yr offeiriad weini arni; a hynny yn fwy gan eu bod i weini arni yn droednoeth. Er, yn wir, nad yw yn orchymynedig iddynt weini yn droednoeth, ond nid enwir esgidiau na sandalau yn mhilith gwisgoedd yr offeiriad (Exod. xxviii.) golygir eu bod yn waharddedig; a'r geiriau yn dywedyd yn adn. 4. 'A dyma y gwisgoedd a wnant; y mae hyn, meidant, yn caud allan y cwbl na enwir yno. Gan y gorchymynir i Moses wrth y berta i ddyoag ei esgidiau, am fod y lle yr ydoedd yn sefyll arno yn ddaear sanctaidd (Exod. 3. 5.) y mae hyn, meddant, yn rheswm ychwanegol paham nad oedd yr offeiriad i wisgo esgidiau wrth weini yn y deml; o herwydd yr oedd yr holl deml a'i chylch-oedd yn sanctaidd, o herwydd fod yr arwydd o'r presenoldeb dwyfol ar y drugareddfa. Ac oblegid y rhesymau hyn, yr oedd yn ofynol, gyda manylrwydd, i'r offeiriad weini yn y deml bob amser yn droednoeth, er fod myned yno yn droednoeth ar y palmant marmor yn hynod o niweiddli i fechyd llawer un o honynt. Yr oedd yr allor, gan hynny, wedi ei gwneud o dwr o geryg heb eu naddu yn y gwaelod, a daear ar ben hynny, a'r pres ar hyny drachefn, lle yr oedd y poeth-offrwm yn cael ei losgi. Yn ol darluniad yr Iuddewon o honi, yr oedd yn y gwaelod yn ddeuddeg ar hugain o guffyddau (wyth a deugain o droedfeddi) yn codi an cuffydd o uchder yr oedd yn culhaa an cuffydd; wedi codi pum cuffydd, yr oedd yn culhaa drachefn an cuffydd; yna oodi drachefn dri chuffydd, yr oedd yn culhaa drachefn ddau guffydd; yna codi drachefn an cuffydd, yr hyn oedd y ddaear, yr oedd yn culhaa dan guffydd, yr hyn oedd y rhodfa oddi amgylch iddi, ar ba un y safai yr offeiriad, yn gwelini i'r tlan a'r aberthau. Ar y culhad diweddaf, lle y safai yr offeiriad ar y pedair congl, yr oedd pedair o golofnau bychain o bres, cuffydd o uchder, y rhai oeddnynt gyrr yr allor, a gofeir yn aml yn yr ysgrifthyrau. Yr ydoedd canol pob un o'r cynn yn gelf, o herwydd

Solomon yn ddeuddeg llath ysgwâr, ac yn chwe llath o uchder. 2 Cron. 4. 1. Yr oedd i'r allor hon aich o bres, a waith rhwyd; ac felly yn dyllog, i'r lludw ddiagyn trwyddi. Edr. ALCH. Yr oedd yr aich i gael ei gosod dan amgylchiad yr allor oddi tanodd; yr oedd yr aich, mae yn debygol, ar osgo o bob ochr, a'r canol yn cyrhaedd hyd hanner gwaelod yr allor. Wrth y pedair modrwy ydoedd ar ei phedair congl, yr oeddnt hwy yn ei chodi i fynu i'w glanhau. Yr ydoedd pedyll lludw, a phedyll tân, a rhawiau, a chig-weiniau, a chawgiau, i gyd o bres, yn perthyn iddi. Yr ydoedd hefyd fodrwyau wrth ei phedair congl, a throsolion trwyddi, wrth ei hystlys, i'w dwyn. Yr oedd wedi ei gwneuthur âg estyllod, yn gau. Yr ydoedd yr allor yn cysgodi Crist, yn ei Berson, a'i ddy-oddefadau: Efe yw ein hallor, ein haberth, a'n Harch-offeiriad mawr. Y coed gwedi eu gwisgo â phres, a arwydda y natur ddynol yn cael cynnalieith effeithiol dan ddigofaint Duw, trwy ei hundeb â'r Person Dwyfol. Yr oedd Mawrhydi gogoneddus ei Berson, yn rhoddi gwerth i'w ddyoddefadau, fel iawn am bechod; ac y mae, yn ei Berson a'i ddyoddefadau, anfeidrol rinwedd i gymeradwyo personau a gwasanaeth ei holl bobl: 'Pob peth a gyffyrddo âg ef a sancteiddir.' Exod. 29. 37. Mat. 23. 19. Nid oes dim yn gymeradwy gan Dduw, ond a sancteiddir ar yr allor hon. Y mae y cyrn, ar ei phedair congl, yn cysgodi Crist, yn effeithioldeb ei aberth, a'i allu digonol, i achub pechaduriaid o holl gyrau y ddaear.

Allor yr arogl-darth oedd fwrdd o goed Sittim, wedi ei wrigo âg aur, yn nghylch dwy foffedd ar hugain ei hŷd a'i lled, a phedair a deugain o uchder. Yr oedd ei chwyr uchaf gwedi ei amgylchu âg ymylwaith, neu goron o aur, a phedwar corn iddi ar ei phedair congl. Yr oedd iddi ddwy fodrwy dan y goron, ar ei hystlys, a throsolion, i'w dwyn ar eu teithiau yn yr awalwech—y cwbl oll gwedi eu wrigo âg aur. Yr ydoedd allor y poeth-offrwm yn sefyll oddi allan, yn y cyntedd, ychydig oddiwrth yr ochr ddwyreiniol i'r babel, neu y deml, lle yr offrymid yr aberthau boreuol a hwyrol, &c. Ond allor yr arogl-darth oedd yn y cysegr sanctaidd, gyferbyn a'r drugareiddfa, tu allan i'r wahanau, ond yn nes ati na bwrdd y bara gosod a'r canwyllbren, ac yn y canol rhwng y ddau. Ar hon yr oedd yr offeiriad i arogl-darthu yr arogl-darth llysieuog bob boreuol a hwyrol, pan gyneuent y lampau; yr oedd yr arch-offeiriad i wneuthur cymmod arni unwaith yn y fwyddyn, trwy daenellu ar ei chyrn waed y pech-aberth. Exod. xxx. Lef. 16. 18, 29, 30. a 23. 27, 28. Heb. 1. 3. Luc 1. 9, 10, 11. Yr ydoedd y demfyddiau, fel yn yr allor bres, yn arwyddo y ddwy natur yn Mherson Crist:—un allor yn ei gysgodi yn ei gyflwr o ddarostyngiad a dyoddefadau; a'r llall yn ei ddyrchafiad. Fel yr oedd yr allor bres yn cysgodi ei aberthiad ei Hun yma ar y ddaear; felly y mae yr allor aur, a'r arogl-darth arni yn feunyddiol, yn cysgodi ei eiriolaeth barhaus yn y nefoedd. Y mae ei eiriolaeth yn y nefoedd yn cael ei holl effeithioldeb oddi wrth rinwedd ei aberth, a'r iawn a wnaeth yma ar y ddaear, fel ag yr oedd gwaed y pech-aberth i gael ei daenellu ar gyrn yr allor aur. Y mae yr allor aur, fel yr allor bres, yn bedair-onglog, a chyrn ar bob un; yn dangos fod eiriolaeth Crist yn gryf, yn effeithiol, ac yn ddigonol-ddos ei holl bobl, yn mhob cwr o'r ddaear. Heb. 9. 21—26. Dat. 8. 3, 4. Y mae, yn ei eiriolaeth,

yn goronog, yn fuddugoliaethus, yn ddyrchafedig, ac mor ogoneddus ag ydyw yn rasol. Y mae y trosollon, hefyd, i'w chario, fel yr allor bres, yn dangos fod Crist, yn holl rinwedd ei aberth, ac effeithioldeb ei eiriolaeth, gyd â'i bobl yn mhob lle ac amgylchiad: (Mat. 18. 20. a 28. 20.) mewn alltudiaeth: (Dat. 1. 9.) mewn ffwrnoleiaid, ffauau, a charcharau. Dan. 3. 25, 28. a 6. 23. Actau 16. 35.

Wrth 'allor i'r Arglwydd yn nghanol tir yr Aiph,' yr ydym i ddeall pregethiad Crist a'i aberth yn ngwlad yr Aiph; addoliad cyhoeddus yn cael ei roddi i'r gwir Dduw trwy hyny; ac eglwys Cristionogol yn cael eu sefydlu. Eza. 19. 19. Hyn a gyflawnwyd cyn dyfodiad Crist, trwy sefydlu llawer myrdd o'r Iuddewon yn wladyddion, yn amser y Ptolemaid, brennoedd yr Aiph canlynol i Alexander Fawr; a thrwy bregethiad yr efengyl yno, yn amser yr apostolion. Edr. AIPHT, ALEXANDRIA.

Yr allor, dan ba un y gwelodd Ioan 'eneidiau y rhai a laddedd am air Duw, ac am y dystiolaeth oedd ganddynt;' Dat. 6. 9. oedd, yn ddiammen, yr allor bres, ar ba un yr oedd cyrph yr ebyrth i gael eu llosgi, a'r gwaed i gael ei dywallt tan, neu wrth ei throedd. Lef. 4. 7. Aberthasent eu hunain dros Crist a'i achos yn y byd; ac er dyfetha y corph, y mae eu heneidiau yn y nefoedd, mewn cymundeb tragwyddol âg Ef, yr Hwn, trwy rinwedd ei ddyoddefadau, a'u hachubodd. Nid yw eu gwaith yn llefain ac yn gofyn, 'Pa hyd yr ydwyf heb ddial ein gwaed ni ar y rhai sydd yn trigo ar y ddaear?' (Adn. 10.) yn arwyddo fod ysbryd dial ynddynt; ond y mae yn dangos natur y peth yddo ei hun, ger bron Duw; sef bod eu dyoddefadau, fel gwaed Abel, yn galw ar Dduw, fel Hywodraethwr a barnwr cyflawn, am ddial: ac y mae yn sicr o ddial yn y diwedd, er hir oedi.

Y Cenedloedd hefyd, oedd ganddynt alloran i'w dau-fau: yn Athen, cafordd Paul un gwedi ysgrifenu arni, 'I'R DUW NID ADWAENIR:' sef Daw Israel, yr hwn sydd anweiddig. Actau 17. 23.—'Gorehuddio yr allor â dagrau,' ydoedd, naill ai profes ragrithiol o edifeirwch yn nghynteddau yr Arglwydd; ai eu hanfifi yn erbyn eu gwragedd, neu yn hytrach, eu godineb yn erbyn eu gwragedd, a hyny yn peri i'r gwragedd wylu yn chwyrw-dost ger bron yr Arglwydd o herwydd eu cam. Mal. 3. 19. Poccock in loco.

ALLTUD—IO—ION, (all-tud) arall-wlad, ailft, all-wlad, estron, dycieith, dycieith-ddyn, ymdeithydd o wlad arall, yn a fyddo yn ymdeithio o wlad ei enedig-iaeth. Gen. 23. 4. Exod. 12. 45. Alltud cenedlog, sef alltud genedigol;—alltud tramor, sef un o tu hwnt i'r môr;—alltud priodol, sef caethwas genedigol. Arwydda hefyd yn y Cyfreithiau Cymreig, amaethwyr tir rhai eraill, a alwent alltudion uchelwyr. Sain yr Hen Destament a'r Newydd, ydynt ddyceithriaid a pher-erinion yma. Psalm 39. 12. a 119. 19. 1 Petr 1. 17. a 2. 11. Lef. 25. 23. 1 Cron. 29. 15. Edr. DY- EITHR, PERERIN.

AM, rhagddod; crwn, oddi amgylch; megys *am dy ganol*, *am dy ben*. Cysylltiad; o herwydd, oblegid, megys, *am hyn*, *am hyny*. Arferir *am*, yn aml, fel rhagddod yn lle *an*; megys *amhwr* yn lle *amhwr*.

A'M, sef a fym; megys, *mi a'm tad*, sef *mi a fym tad*. 'Y neb a'm gwelodd i,' sef a fym gwelodd i,' &c. Ioan 14. 9.

AMALEC—IAID, אֱמֹלִים [pobl yn cymeryd ymaith] cenedl alluog yn trigo yn Arabia Garegog. Cyfrifir hi o nifer y cenedloedd blaenaf o ran hynafiaeth. 1 Sam. 27. 8.—'Dechreu y cenedloedd yw Amalec,' medd y dewin Balaam. Num. 24. 20. Nid yn unig y cyntaf o'r cenedloedd a ryfelodd yn erbyn Israel; ond, hefyd, y cyntaf o ran hynafiaeth a chryfider. Coffeir am danynt hwy mor foreu a rhyfeloedd Cedor-Isomet.

y rhoddet yn beth o waed yr aberthau. Yr ydoedd yn waharddedig iddynt esgyn ar hyd grisiau i'r allor. Exodus 20. 26. Yr ydoedd yr esgynau, cam hyny, yr hon a alwent y *Kibbesh*, yn raddol yn ddeg cwydd ar hugain o hŷd, at y culhad diweddol lle y safai yr offeiriad, ac yn un ar bymtheg o led. Gwel *Prideaux's Connection*, part 1. b. 3. an. 535. Y culhad hyn a elwir *עֵרֶב גָּזֶל* *gestol*, neu esteddod, neu faine. Eze. 13. 14, 17, 20. a 45. 19. Yr ydoedd lled y culhad yn rhoddi malac o gich yr allor.

Genesis 14. 7. Gan hyny, yr oeddynt yn genedl cyn dyddiau Abraham a Lot; ac, yn ganlynol, yn hynach na'r Moabïaid a'r Edomiaid, a'r cenedloedd a hanasant o'r patriarch hyny. Eglur ydyw, gan hyny, nad Amalec, w'r Beau, ydoedd yr tad, fel y tybiodd llawer, oddiwrth gyffelybrwydd yr enwau; ond eu bod yn tarddu oddiwrth ryw gyff neu wreiddyn arall; sef, medd yr Arabïaid, o Amalec, neu Amlac, mab Ham. Dywed haneswyr ei bod yn genedl llosg, a nerthol; ac iddi ddarostwng yr Aipht, ac awdurdodi arni dros amryw o flynyddoedd. Gwel *Universal History*, vol. ii. p. 282, &c. Y mae yn ddiawmeu ei bod yn genedl gref a gwrol, pan yr ymosodent ar yr Israelïaid mor fuan, gwedi i'r Arglwydd ymladd drostynt, yn hollol ddinystyr yr Aiphtïaid. Ond, er ei bod yn blaenu o ran hynafiaeth, cadernid, a gwroldeb, ar ei chymydogion, etto, 'ei diwedd fydd darolf am dani byth.' Num. 24. 20. 'Nid ofnodd Dduw; ond cyfarfu âg Israel ar y ffordd, ac yntau yn lluddedig ac yn ddiwygiol, ac a laddodd y rhai olaf, a'r holl weiniaid o honynt.' Deut. 25. 18. Eu hymddygiat creulawn a didrugaredd yn hyn a anffodlonodd yr Arglwydd mor fawr, fel y dywedodd, 'Gan ddileu y dileaf goffadwriaeth Amalec odditan y nefoedd.' Exod. 17. 14. Y ddedifryd ofnadwy hon a gyflawnwyd, mewn rhan, gan Saul, yr hwn a 'darawodd yr Amaleciaid, ac a laddodd yr holl bobl â mita y cleddyf.' 1 Sam. 15. 8. Gwedi hyny, Dafydd a darawodd y wlad; ac 'ni adawodd yn fyw wr na gwraig.' 1 Sam. 27. 8. Wrth Siclag hefyd y gwnaeth Dafydd ddfrod-aeth ychwanegol o honynt. Yn ddiweddar, gorphenwyd eu difrod gan feibion Simeon, yn nyddiau Hezechiah, brenin Judah, y rhai a darawsant y gweddill a ddiangasai o Amalec; ac a wladychasant yno. Yn bresennol, ac er' s' oesoedd lawer, nid oes goffadwriaeth mwy am danynt, ond sydd angenrheidiol i ddiangos mor fanwl y cyflawnodd Duw ei air, o ddilëu eu coffadwriaeth odditan y nefoedd, ac mai eu diwedd fyddai darof am danynt byth.

1. Oddiwrth hanes Amalec, dysged pob erllidwr gymeryd rhybydd rhag ymdwyn yn greulon ac yn drahaus tu ag at bobl weiniaid a thlodion Duw. Dilys y daw y dydd pan y llwyr ddiad Duw ar ei holl elynion; a pho hwyaf yr oedir y farn, trymaf a'i gyd y bydd pan y delo.—2. Fel mae uniondeb, cyflawnder, a gwirionedd Duw yn ddiaball, felly hefyd y mae ei amynedd yn fawr. Gallasai ddfirodi Amalec ar unwalh, yn ddioced; ond gwedi cyboeddi y farn, oedodd amryw oesoedd cyn ei chyflawni, fel y gallai llawer yn eu plith giywed am walh yr Arglwydd, a thwy hyny gael eu gadael yn hollol ddiessug, os parhaent yn ddi-efidriol, ac yn elynion i'w bobl. Barn. 6. 3, 8. a vii, viii. 1 Sam. 14. 48. a 30. 1—17. 1 Cron. 4. 43. Esther 3. 1. a 7. 10. a 9. 7—10.

AMANAII, אַמַנַי [gwirionedd] mynydd, yn ol barn rhal, sydd yn terfynu rhwng Cilicia a Syria; ond, yn ol eraill, yr hyn sydd ddebycach i wir, mynydd tu draw i'r Iorddonen, yn rhandir hanner llwyth Manasseh. Can. 4. 8. Edr. LIBANUS.

AMASA, אַמַסָּא [pobl yn maddeu] mab Ithra, o Abigail, chwaer Dafydd; Absalom a'i gosododd yn dywysog ar ei lu. 2 Sam. 17. 25. Dafydd, wedi cael ei anffodhan yn ngwaith Joab yn ladd ei fab Absalom, fu hawdd ganddo faddu i Amasa, ac a'i gwnaeth yn fisenor ei fyddin yn lle Joab; ond Joab, o eidd-igedd a chas tu ag ato, yn dwyllodrus a'i lladdodd. 2 Sam. xx.

AMASAI, אַמַסָּא [rhodd y bobl] mab Eleanah. 1 Cron. 6. 25. Tybir mai efe ydoedd cadben llwyth Benjamin a Judah, yr hwn a ddaeth at Dafydd pan oedd yn yr anialwch yn ffot rhag erlidgaeth Saul 1 Cron. 12. 16—19.

AMAZIAH, אַמַזְיָה [nerth yr Arglwydd] mab Joas, a'r wythfed brenin yn Judah. Yn y bummed flydyddyn ar hugain o'i oed, dechreuodd deyrnasu, ac a deyrnas-odd naw mlynedd ar hugain. Ymddyddog yn addas yn nechrenad ei deyrnasiad, ond nid â chalon gywir. Ar ol gorchfygu yr Edomiaid, dygodd eu delwan hwynt, ac a seih yn addolwr iddynt. 2 Bren. xiv. Cafodd bymtheg mlynedd o lonyddwch; er hyny nid cheisiodd yr Arglwydd. Lladdwyd ef gan ei weision ei hun. 2 Cron. xxv.—2. Arch-offeiriad eilun-add-olgar yn Bethel, yr hwn y prophwydodd Amos yn ei erbyn. Amos 7. 9—17.

AMBER, Arab. AMBAR, neu ANBAR, sylwedd defnyddiol, o liw melyn a dysglac, o fath suddog; ei flas yn debyg i ystor, a'i arogl fel *turpentine*. Y mae cloddffeydd o hono mewn amryw fanau yn yr Almaen, Pwyl, &c., ond yr hwn a geir yn nhueddau Prwsia a dybir yn oreu. Y mae o ddefnydd mawr mewn cyfferi a chelfyddydau. Gwel *Cyclopaedia*. Y mae math gwneuthredig o amber, a wneir o aur a phres coeth. Myn Bochart, Le Clerc, ac eraill, mai hwn ydyw yr amber a grybwyllir yn yr ysgrifthyf, Ezec. 1. 4. a 8. 2. a thrwyddo, hwyrach, fod dwy natur Crist yn cael eu gosod allan; gwerthfawrogrwydd ei Berson; a mawredd ac ardderchogrwydd ei ailu a'i arglwyddiaeth. Eraill sydd yn cyfleithu y gair i arwyddo *marcorum tanlyd*; ac felly, geill osod allan Iesa fel dysgleirdeb gogoniant ei Dad; yn lloegi â zel i anrhydedd ei enw; cariad at eneidau ei bobl, a digofaint yn erbyn ei elynion. Gwel Bochart, vol. iii. p. 871. a Parkhurst dan y gair אַמְבַּר—'O ganol y tân fel llw amber.' Ezec. 1. 4, 27. a 8. 2.—אַמְבַּר יָרֵךְ *fel llygaid amber*.—*ηλεκτρον*. LXX. Barna Bochart mai nid amber a feddyllir wrth y gair, na *chrysal* chwaith, fel y barnodd rhal, ond metel gymysg o aur ac artan, neu *efydd ac aur*, yr hwn a elwir Pres Corinth (*Corinthian Brass*) yr hwn a ganmolir yn fawr gan yr hynafiaid am ei ddysgleirdeb hardd; a'r hwn pan roddir yn tân, a ddysgleiria yn fwy llewyrchus. Mae amber yn tywyllu ac yn toddi yn y tân. Bochart, vol. iii. p. 871. Dywed Scheuz- cer (*Phys. Sacr.* ar Ezec. 1. 4.) fod y fath hyn o efydd harddwyth yn adnabyddus yn yr India Ddwyr- ciniol wrth yr enw *Suassa*, ac a arferir i wneuthur modrwyau a phiolau i wyr mawrion. Y mae yn cyn- nwyys yr un faint o aur ag ei efydd cochaf. Cymh. Harmer's *Obs.*, vol. ii. p. 490.

AMCAN—ION—U, (am-can) arfaeth, cynghyd, bryd, bwriad; meddwl, meddyffryd; parwyl, tyb, llet- tyb. Preg. 3. 1, 17. Psalm 21. 11.—Ewrrw amcan, dyfeislo.—'Yr ydwyf fi, gan hyny, yn rhedeg, nid megys ar amcan.' 1 Cor. 9. 26.—*ως οὐκ ἀναλογ,* 'Nyd val yn anlysa.' W. S. Y gair Groeg a arwydda, *anamltug, allan o olwg*. Yr oedd y rhedegwyr, yn mhllith y Groegiaid, i redeg yn y campan gynt yn ol rheolau gosodedig, yn amlwg, yn ngwydd yr edrychwyr a barnwr y rhedegia. Yr oedd y rhedegwyr i redeg, nid ar amcan, ond â'r nod yn eu golwg, wrth y rhe- olau gosodedig, yn amlwg i'w gwaled. Felly yr wyf fannau, medd yr apostol, yn rhedeg, nid ar amcan; ond y mae genyf nod yn fy ngolwg, rheolau i redeg wrthynt; ac yr ydwyf yn rhedeg yn ngwydd dynion ac angelion, a Duw, Barnwr pawb. 1 Cor. 14. 9. 2 Tim. 2. 5. a 7.

AMDO, (tô) gorchudd o bob tu; amwieg, am- wieg i gorph marw. Ioan 11. 44. Matthew 27. 59. Marc 15. 46.

AMEN, Heb. אָמֵן Gr. *Ἀμήν*. Y gair Heb. a ar- wydda, diysogogrwydd, sefydlogrwydd, sicrwydd, par- had, dianwadialwch, fyddlondeb. Arwydda y gwir- ionedd a draethir, ac hefyd sicrwydd gwirioneddol y traethawd o hono. Mae pethau dwyfol yn wirionedd

ynddynt eu hunain, pe bussent heb gael eu hamlygu erioed i ni; ond y mae y dadguddiad o honynt i ni hefyd yn wirionedd y Duw digelwyddog, yn yr holl gangenau a'r amgylchiadau o hono. Y mae yn cael ei arferyd yn ami fel getryn o gadarnhad, neu gydayniad; ac a arwydda, y mae yn wir, y mae yn sicr, bydded felly, felly y caiff fod. Deut. 27. 15. Num. 5. 22. 1 Bren. 1. 36. Y mae yn ein cyfieithiad ni, yn fynych, yn cael ei drol, yn wir. Arferir y gair *Gr.* Ἀληθως, yn wir, yn wirioneddol, gan yr efengylwyr yn yr un ystyr a'r gair *Amen*. Cymh. Mat. 16. 28. & Luc 9. 27. Marc 12. 43. & Luc 21. 3.

Y mae yn nodedig nad oes neb ond yr Arglwydd Iesu yn dechreu ei ymadrodd, gan arferyd y gair hwn, fel gwiriad neu sicrhad o'r hyn y mae yn ei lefaru. Yn efengyl Ioan, ac yn hōno yn unig, y mae yn dyblu y gair, fel yn fwy pwystfawr, yn ol yr arferiad Hebraidd. Neh. 8. 6. Psalm 41. 13. a 72. 19. a 89. 52.

Y mae yr Arglwydd Iesu yn galw ei hun, o *Αμην*, yr *Amen*. Dat. 3. 14. Cymh. Esa. 65. 16. 'Duw y gwirionedd.' *Heb.* DUW AMEN. Duw y gwirionedd yw yr Iesu; sylwedd y gwirionedd dadguddiedig; y Prophwyd anghyfeillionadwy; y Tyst ffyddlon a chywir. Y mae nid yn unig yn dyst, ond yn dyst wedi ei dyngu. Yr holl addewidion yn Nghrist, ydynt Iē ac AMEN: y mae efe wedi rhoddi ei *Amen* wrthynt oll: y maent gwedi eu cadarnhau â'i air a'i lŵ: ac wedi eu sicrhau yn annidymadwy, trwy ei farwolaeth; ac wedi eu selio â'i Ysbyd. Ioan 14. 6. Rhuf. 9. 5. a 15. 8, 9. 1 Cor. 14. 46. Gal. 2. 17. Eph. 3. 1. 1 Tim. 1. 17.

Y dull o dyngu tystion yn mhllth yr Iuddewon oedd fel hyn:—Y barnwr a ddywedai wrth y tyst, 'Yr ydwyf yn dy dyngu i ΙΕΡΟΦΑΝ, Duw Israel, neu i hwnw, yr hwn a gyfenwir TRUGAREDD;' a'r tyst a atebai, 'AMEN.' Gwedi i'r tyst ddywedyd *Amen*, yr oedd wedi ei dyngu. Felly y mae Crist yn galw ei hun, Y DUW AMEN—YR AMEN—sef, y tyst wedi tyngu; un yn dywedyd pob peth ar ei lŵ. Gwel *Vitrings, Obs., lib. iii. cap. i. § 4, 5.*

AMETHYST, *Græg.* Ἀμεθυστος, [*difeddi*, a ac μεθως, neu μεθ, gwin] maen gwerthfawr amryw liw. Y mae amrywiath o honynt, ac i'w cael mewn amryw wledydd. Y farn gyffredin gynt oedd am yr amethyst, ei fod yn cadw rhag meddwi, yr hyn y mae ei enw yn ei arwyddo; am hyny y byddai fyfwr trymlon yn arferol o'i wisgo yn groedig wrth eu gyddfau; ond tybiaeth ddisail oedd hon. Hwn oedd y nawfed maen yn nwyfroneg yr arch-offeiriad, a'r deuddegfed yn sylfaen y Jerusalem newydd. Exod. 28. 19. Dat. 21. 20.

AMGEN, (can) onid; oni bai hyny, mewn modd arall; yn wrthwyneb:—Nid amgen, nid yn wrthwyneb; neu, hyny yw. Exod. 32. 32. Marc 2. 21. 'Na byddo i neb uchel-synied yn amgen nag y dylid synied.' Rhuf. 12. 3.—'Na bo i neb ddyal uchlaw y dylir dyall.' W. S. a Dr M.—'Na byddo i neb synied am dano ei hun yn uwch nag y dylai synied.' Macknight. Na byddai i neb synied yn uwch am dano ei hun, ac yn ts am erall, nag y dylasai; ond synied yn gywir ac yn gyflawn, 'synied i sobrwydd,' ac ymddwyn yn gall ac yn ddefnyddiol yn ei sefyllfa, ac heb ymgais am sefyllfa a swydd uwch yn yr eglwys, nad oedd yn addas iddi. Neu beidio ymogoneddu yn yr hyn sydd ganddo, fel pe buasai heb ei dderbyn; neu beidio chwilio i bethau rhy uchel, nad oes ganddo alluoedd meddwl i edrych i mewn iddynt.

AMGENACH, (amgen) yn hytrach, mewn modd arall, yn well. 2 Cron. 30. 18. Phil. 3. 15. 1 Tim. 5. 25. a 6. 3.

AMGYFFRED, (cyffred) dirnad, cynnwys, argynnwys. 'Ni all nef y nefoedd amgyffred Duw.' 2 Cron. 2. 6. 1 Bren. 8. 27. Nis gall creadigaeth, yn ei holl äangder, gynnwys y Creawdwr. Nid oes ond ei hunan a all ei gynnwys. Y mae y meddwl creadigol mwya' cryf ac äang, yn anfeidrol bell oddiwrth ei gynnwys; ond y mae ei ddeall yn aneirif; a meddwl anfeidrol yn unig a all gynnwys Bod anfeidrol. Y mae ei ddeall ef yn amgyffred ei hun i berffeithrwydd.—'Am gyffred cariad Crist, yr hwn sydd uwchlaw gwybod-aeth.' Eph. 3. 18. Ioan 1. 5. *Gr.* Καταλαμβάνω, derbyn, *cymeryd i mewn, cymeryd gafael*; deall ac adnabod cariad Crist, yn nghyd â gafael ffydd arno. Y mae yr holl saint yn adnabod, yn deall, ac yn cymeryd gafael yn nghariad Crist, yn ei holl äangderan anfeidrol, fel sylfaen ansigledig eu gobaiht a'u ded-wyddwch; a sylwedd eu caniadau tragwyddol. Ioan 3. 16. a 15. 13. 1 Ioan 3. 1. a 4. 16. Rhuf. 5. 8. Dat. 1. 5. Phil. 4. 7.

AMGYLCH, (cylich) cwmpas, yn nghylich, oddeutu, amgylch ogylich. Ezec. 37. 2. Dat. 4. 3. Exod. 25. 11. Esa. 40. 22.—'Amgylchyni fi â chaniadau ymwared.' Psalm 32. 7. a 139. 5. Ti a roddi i mi waredigaethau o bob tu—i gorph ac enaid—yn fy mherson ac yn fy amgylchiadau—yn dufnewl ac yn allanol—yn dymhorol, yn ysbyrdol, ac yn dragwyddol—y rhai a barant i mi ganu o orfoedd a diolchgar-wch. Exod. 15. 1. Psalm 90. 11. Dat. 7. 14. a 19. 1. 2 Sam. 22. 1.

AML, AMLDER, AMLDRA, AMLHAU, heil-aethrwydd, cyflawnder, llosgogrwydd; Hosea 9. 7. Ezec. 28. 18.—camweddiad, Psalm 5. 10. Jer. 13. 22.—getriau, Diar. 10. 19. a 11. 14.—heddwch, Jer. 33. 6.—trugareddau, Galar. 3. 32.—tywod, 1 Bren. 4. 20. 1 Sam. 13. 5.

AMLWG—YGU, (llwg) eglur, dlorchudd, dilen, noeth; dynoethi; hawdd ei ddeall, ei ganfod, ei amgyffred. Deut. 29. 29. Diar. 8. 9. Mat. 6. 4. Ioan 11. 54. Preg. 3. 18.

AMMEU, AMMHEUON—US, (pau) petrus, petruso. Ioan 10. 24. Act. 5. 24. a 10. 17.

AMMI, אמי [*fy mhobl*] dodiad yr enw hwn ar y deg llwyth ar ol eu gwrthodiad, a arwydda y byddai i Dduw, yn y dyddiau diweddaf, eu gwaredu hwynt o'u trueni a'u caethiwed, a'u dwyn i berthynas gyfammodol äg ef ei hun. Hos. 2. 1.

AMMINADAB, אמינאדאב [*fy mhobl sy dywysog-aid*] 1. Mam Aram, o lwyth Judah, tad Naasou ac Elizeba, gwraig Aaron, yr arch-offeiriad. Exod. 6. 23.—2. Ew yn o feibion Saul, a laddwyd gyd äg ef yn mrwydr Gilboa. 1 Sam. 31. 2.—3. Enw trigiannydd o Ciriath-jearim, Lefiad, gyd ä'r hwn yr oedd yr arch yn nghadw, wedi ei dyglad yn ol o wlad y Philistiaid. 1 Samuel vii.—4. Mab Cohath, a brawd Corah. 1 Cronicle 6. 22.—'Cerbydan Amminadib.' Can. 6. 12. Nid yw hybysa pwy oedd yr Amminadib hwn. Y mae yn dangos yr ä gweindogaeth efengyl Crist i'r ardd gnau (sef eglwys yr Iuddewon) ac y deuant hwythau gyd ä'r Cenedloedd, yn rhyddion ac yn ewyllysgar, i groesawu Crist; yna bydd pawb yn ewyllysgar, Ps. 110. 3. yn derbyn y gair gyda phiarodwydd meddwl. Act. 2. 41. a 17. 11. Pryd hwnw y bydd Crist fel cerbydan iddynt, i'w dwyn yn mlaen mewn gras, trwy weindogaeth ei air; gan eu cadw hwynt, a dyfetha eu holl elynion. Esa. 66. 14, 15. Can. 6. 12.

AMMOD—AU, (bod) cyfammod, adduned, cyngnhrair, arfoll, cyfundeb. Ezec. 23. 32. Hos. 9. 18. Job 31. 1. Edr. CYFAMMOD.

AMMON, אַמּוֹן [*ei bobl*] neu BEN-AMMI, אַמּוֹן

[*mab fy mhobi*] Ben-ammi oedd fab Lot o'i ferch ieuegaf, a thad yr Ammoniaid. Yr oedd yr Ammoniaid yn gwladychu o du y dehan-ddwyreiniol i Galilea. Nid oedd yr un o'r Ammoniaid, mwy na'r Moabaid, i ddyfod i fewn i gynnulleidfa yr Arglwydd, hyd y ddegfed genedlaeth; oblegid na chyfarfuant â'r Israeliaid â bara a dwfr yn y ffordd, wrth eu dyfod o'r Aipht, ac o achos cyflogi o honynt, sef y Moabaid, Balaam i'w melldithio. 'Na chais,' medd Duw, 'eu heddwch hwynt, na'u daioni hwynt, dy holl ddyddiau byth.' Y mae yr Arglwydd yn dangos yn hyn, mor ffaidd ganddo annhrugarogrywyd a chreulondeb yn mlawb, yn enwedig tu ag at ei bobl. Deut. 2. 29. Esiiah 63. 9. Zech. 2. 8. Act. 9. 4. Mat. 25. 45. Neh. 13. 1. Gen. 14. 18, &c. a 18. 1, 2. a 19. 1, 2. Esiiah 21. 14. Rhaid sylwi nad oedd y gorchymyn hwn yn cynnwys yn yr Israeliaid ysbryd digllon, maleisus, a dialgar, yr hyn sydd bebadurus, (Rhuif. 12. 17, 19.) nac yn gwabardd yr Ammoniaid i ymgais am iechydwrtaeth eu heneidiau. 1 Tim. 2. 4. Ond y mae yr Arglwydd, fel llywodraethwr cyflawn, yn gosod ar y ddwy genedl y nodd hwn o'i anfoddlonrwydd, am eu hanghymwynasgarwch a'u creulondeb; ac i gadw ei bobl rhag cael eu llygru trwy eu heilun-oddoliaeth a'u moesau drwg. Eu prif ddinas oedd Rabbah: eu heilun-dduw oedd Moloch. Yr oeddynt yn elychnon parhaus i'r Israeliaid. Gorchfygwyd hwynt gan Jephthah, Saul, a Dafydd, (Barn. x. 1 Sam. xi. 1 Cron. xix.) ac a'u dygwyd hwynt i gaeithiwd gan Nebuchodonosor, yn ol prophwydoliaeth Ezeziel yn eu herbyn. Pen. 25. 10. Oblegid eu gorfoledd cywilyddus, yn ninystir Jerusalem, y rhoddodd yr Arglwydd hwynt yn etifeddiaeth i feibion y dwyrain, 'fel na chofier meibion Ammon yn mysg y Cenedloedd.' Jer. 9. 25, 26. a 25. 21, 27. a 49. 1-4. 'Clywais waradwyddiaid Moab, a chableddu melbion Ammon, â'r hwn y gwaradwyddasant fy mhobi; am hyny, fel mai byw fi, medd Arglwydd y lluoedd, Duw Israel, fel Sodom y bydd Moab, a meibion Ammon fel Gomorrah.' Seph. 2. 8-11.

- AMMHARCH. Edr. ANMHARCH.
- AMMHAROD. Edr. ANMHAROD.
- AMMHLANTADWY. Edr. ANMHLANTADWY.
- AMMHOSIBL. Edr. ANMHOSIBL.
- AMMHUREDD. Edr. ANMHUREDD.
- AMMHWYLLLO. Edr. ANMHWYLLLO.
- AMMRWD. Edr. ANMRWD.

AMNAID—EIDIO, (naid) *Groeg νεμιο; Lladin NUTUS; Saes. NOD*: munud, awgrym; awgrymu; arwydd a wnelo un â'i lygaid neu ei ben. 'Efe a amneidia â'i lygaid.' Diar. 6. 13.—amrantu, ymiecian; *רפּ ysgodi, symud*, fel un y symud ei wesusau mewn myfyrdod ar ryw beth. Y dyn i'r fall, y gwr anwir, sydd mor lawn o ddrwg, fel nas dichon fod yn llynydd heb yn mhob modd geisio tynu eraill i ddrvgioni. Y mae amnaid y llygaid yn arwydd naill ai o gariad, neu o dwyll dirgel, ac anniweirdeb, neu gasineb a gelyniaeth. Psalm 36. 19. 'Y neb a amneidiod â'i lygaid a bair flinder.' Diar. 10. 10. Y mae dynion twyllodrus zhragritheil yn arferyd llawer o ystrywiau ac ystumiau corphorol, er twyllo eraill, a chyflawni eu hamcanion pechadurus eu hunain; trwy y cwbl, parant flinder lawer i eraill, a dinystr yn y diwedd iddynt eu hunain.—'Ac a amneidiodd â'i law ar y bobl.' Act. 21. 40. Rhoddodd arwydd neu awgrym â'i law.

AMNER, (nér) pwtner, alwar, eidd. 'Gwnewch y-chwy amneras a'r ny's hen eiddiant.' Luc 12. 33.

—'Anyd am y vot ef yn lleidr, a' bot yr amner ganthaw.' Ioan 12. 6. W. S.

AMNON, אֲמֹנִים neu אֲמֹנִים [*ffyddlaw*]. 1. Mab Dafydd o Ahinoam ei all wrraig, yr hwn, yn anghyfreithlawn, a chwennychodd ei chwaer Tamar, a'i treisiodd, ac wedi hyny a'i casodd. Aesalom, yn mhen-dwy flynedd wedi hyn, a wnaeth wledd, lle y parodd i'w weision ladd Amnon yn ei feddwod. 2 Sam. xiii. —2. Mab Simeon. 1 Cron. 4. 20.

AMON, אֲמוֹנִי [*cywir*] 1. Llywodraethwr Samaria, yr hwn y gorchymynodd Ahab iddo garcharu y prophwyd Michea, hyd oni ddychwelai efe adref yn isch o ryfel Ramoth Gilead. 1 Bren. 22. 26.—2. Mab Manasseh, y pedwerydd brenin ar ddeg ar Judah. Teyrnasodd ddwy flynedd, gan ddilyn siamp! Manasseh ei dad, a gwneuthur yr hyn oedd ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd. Ei weision a'i lldasasant yn ei dy ei hun, a Josiah ei fab a deyrnasodd yn ei le. 2 Bren. xxi.—3. Un arall o'r enw oedd un o'r blaenoriaid yn y dychweliad o'r caethiwd. Ezra 2. 57. Neh. 7. 59. AMON—NO. Edr. NO.

AMOR—IAID, עַמֵּי אֲמֹרִי [*gorthryfelgar*] eppil Amor, pedwerydd mab Canaan. Llauer o honynt oeddynt gawri uchel fel cedrwydd, a chedyrn fel derw. Amos 2. 9. Yr oedd ganddynt deyrnasodd cryffon o du y dwyrain i'r Iorddemon, dan llywodraeth Sehon ac Og. Moses a'u gorchfygodd hwynt, ac a roddeu eu tiroedd yn etifeddiaeth i'r Gadiaid, y Reubeniaid, a hanner llwyth Manasseh. Deut. 1. 44. Jos. xii. Gan mai yr Amoriaid oedd y rha! galluocaf o'r llwyth, gelwid y Canaaneaid eraill, weithiau, ar eu henw hwynt. Barn. 6. 10. 2 Bren. 21. 11. Rhieni y genedl Iuddeuig a osodir allan megys Amoriaid a Hethiaid, neu Hittiaid: yr oeddynt mor anhellwng ger bron Duw, ac mor ddrvgionus ynddynt eu hunain, a'r ddau lwyth gwaethaf o'r Canaaneaid. Canaanead oedd gwrraig Judah, mam Selah, a Tamar mam Phares a Zara. Gen. xxxviii. Ezec. 16. 3.

AMOS. Y mae dau o'r enw; sef Amos tad Esiiah, ac Amos, y pedwerydd o'r prophwydi lleiaf. Y mae yr enwau yn yr iaith Hebraeg yn wahanol, ac o wahanol arwyddocâd: אֲמוֹס *Amos*, ydyw tad Esiiah, ac yn arwyddo *cryf, gwrol*; enw y llall yw אֲמוֹס *Amos* neu *Omos*, ac yn arwyddo *trwm, llywythog*. Nid oedd Amos na phrophwyd na mab i brophwyd; hyny yw, nid ydoedd nac athraw na dysgybil yn un o yagolion y prophwydi; namyn 'bugail oedd, a chasglydd ffwrthydd yn Tecoa', dinas fechan yn Judah, yn nghylch deuddeg milltir o Jerusalem, a chwech o Bethlethem. Cododd yr Arglwydd y bugail gwlad-sidd hwn o Tecoa, i fod yn brophwyd, er darostwng balchder yr Iuddewon, trwy anfon bugail i'w hargyhoeddi; ac hefyd, i ddangos y gall Duw ddefnyddio offerynnau gwael, fel y deuddeg pysgodyn o Galilea, wedi hyny, i ddwyn ei amcanion i ben. 1 Cor. 1. 27, 28, 29. Prophwydodd yn erbyn Israel a Judah (Israel yn benaf) yn nyddiau Uzziach, brenin Judah, a Jeroboam mab Joas, brenin Israel; yr oedd, gan hyny, yn cydoesi â Joel a Hosea. Amseroedd oeddynt o lwyddiant a hawddfyd ar y genedl; ac hefyd o lwgr a dirywiad cyffredinol—o eilun-oddoliaeth—ac o drais a gorthrymder. Cyhoeddodd farnedigathau Duw, yn llym, yn erbyn Israel, yn enwedig yn erbyn Jeroboam a'i deulu. Amaziah, offeiriad Bethel, a'i gwrthwynebodd, gan ei gyhuddo o gyd-fwriadu i'w erbyn, yn nghanol tŷ Israel. 'Canyf fel hyn y dywed Amos, Jeroboam a fydd marw trwy y cleddyf, ac Israel a gaethgiudir yn llwyr allan o'i wlad.' Pen. 7. 10, 11. 'Na chwanega brophwyd,' medd efe, 'yn erbyn Bethel mwy; canys capel y brenin, a llys y brenin yw.' Ond Amos, ffyddlaw i'w alwad, yn ddiarswyd a draddododd y genadwri a gafodd oddi-

wrth Ddau, er trymed, ac er mor annerbyniol ydoedd, yn erbyn tŷ Jeroboam, a chenedl Israel, a chyhoeddodd was yn erbyn Amaziah ei hun. Pen. 7. 16, &c. Y mae rhai yn barnu iddo gael ei ladd gan Amaziah. Y mae yn diweddau ei brophwydoliaeth gyd âg addewidion gwerthfawr o adferiad i'r Iuddewon, a chasglad y Cenedloedd at Grist, ac yn rhoddi golwg ogoneddus ar lwyddiant yr eglwys yn y dyddiau diweddf. Pen. 9. 13, 14, 15. Er ei gymeryd o fysg bugelliaid Tecoa, etto yr oedd yn ymadroddwr ardderchog a geymus, fel y tystiolaetha ei ddesgrifiad uchel-wych a dyrchafedig o fawrhydi yr Arglwydd, ac o'r eglwys yn ei lwyddiant a'i gwybcher mawr ar y ddaear. Pen. 4. 13. a 9. 13, 14.—3. Tad Matathias. Luc 3. 25.

AMPLIAS, ἀμπλιας [*mawr, helaeth*] cyfall Paul. Rhuf. 16. 8.

AMPHIPOLIS, ἀμφιπολις [*dinas wedi ei hamgylchu*] dinas yn Macedonia, a adelladwyd gan yr Atheniaid, o gylch 470 cun Crist. Bu Paul a Silas trwyddi ar eu taith o Philippï i Thessalonica; ond nid ydym yn darllen am un eglwys Gristionogol yno. Act. 17. 1. Y mae yn bresennol yn meddiant y Twrc, ac a elwir Emboli.

AMRAFAEL—GAR—ION, (rhy-gafael) ymrys-on, dadl; ymddadieu, ymgecur, ymgiprys, anghydfod. Y mae y gair *Groeg*, σχισματα, sydd yn cael ei gyfeithu *amrafaelion* yn 1 Cor. 11. 18. yn arwyddo yr un peth ag *ymraniadau*. Effeithiau eu hymrafaelion oedd eu hymraniadau. Deut. 17. 8. a 19. 17. Mat. 10. 35.

AMRAM, אמרם [*pobl ddyrchafedig*] 1. Mab Cothath, tad Moses, Aaron, a Miriam; bu farw yn yr Aihp, yn 137 o'i oed. Exod. 6. 20.—2. Mab Bani. Ezra 10. 34.

AMRANT—AU—U, (gran) caead y llygad; cythrym. 'Mae llygaid y lesithan fel amrantau y boreu; neu fel llewyrchiad goleuni boreuol, yn ddysglac ac yn danlyd. Job 41. 19. Mae 'amrantau Duw yn profi meibion dynion.' Psalm 11. 4. Sef yn sylwi arnynt gyd â'r manylrwydd mwyaf; fel un yn meinbau, ac yn caud, agos, ei amrantau, i graffu yn fwy trwyddl a manwl ar ryw wrthdroych y byddo yn syllo arno. Felly y mae Duw yn profi ei bob; sef yn eu hadnabod yn drwyddl, ac yn eu coethi, ac yn eu puro oddiwrth eu holl sothach, a'u brychau, gyd â'r manylrwydd mwyaf, ac i eithaf perffeithrwydd. Psalm 23. 13. a 34. 15, 16. a 66. 7.—Rhoddir amrantau, weithiau, am y llygaid. Psalm 132. 4. Diar. 6. 25. Edr. LLYGAD.

AMRYFUS—EDD, (rhy) camsyniol, cyfeillornus; camsynied, cyfeillornad, twyll. Lladd cymydog yn amryfus, ydyw fel llewyrchiad goleuni boreuol, heb fwrriad drwg yn ei erbyn. Deut. 4. 42. Y gair *Heb.* נזר a arwydda *cyfeiliorni*, *myned allan o'r ffordd*, a *gyfeithu amryfus* yn Ezra 4. 22. Job 19. 4. Eze. 45. 20. Nid pechu yn fwrriadol, ond trwy wendid, anwybodaeth, a chamsyniad. Yr un gair a arferir yn Num. 15. 22. Job 6. 24. Diar. 5. 23. Esa. 28. 7. ac a gyfeithir yn y manau hyn, 'myned dros y ffordd—cangymeryd—cyfeiliorni.' 'Amryfusedd cadarn.' *Ἐπεριεσαν πλανης*, hyny ydyw, *nerthol weithrediad cyfeillornad*, i greu celwydd. 3 Thea. 2. 11. Am na dderbyniasant gariad y gwirionedd, y mae Duw yn anfon iddynt amryfusedd cadarn i greu celwydd, trwy oddef Satan a gau-athrawon i gyhoeddi eu cyfeillornadau, i hudo dynion oddiwrth y gwirionedd, yr hwn nid oeddynt o'r blaen yn ei garu. Dyma farn ysbrydol ar ddyinion, o'r fath drymaf; ag sydd, y rhan amlaf, yn rhagflaenu dinystru tragrwyddol. Mae y diafol yn gweithio yn gadarn trwy gyfeillornadau,

i beri i ddyinion greu y celwyddau mwyaf direswm, croes i bob ymddangosiad, a holl synwyrâu dynoliaeth; megys athrawiaeth y traws-sylweddiad, &c., yn mhllith y Pabyddion. Yr oedd yn rhaid i bob arch-offeiriad fod yn medru tostarlo wrth y rhai a fyddai mewn anwybodaeth ac amryfusedd, neu gyfeillornad, ac allan o ffordd y gwirionedd (πλανης, *cyfeillornad o ffordd y gwirionedd*). Rhuf. 1. 27. Iago 5. 20. 2 Petr 2. 18. a 3. 17. Judas 11. Mat. 27. 64. i Thea. 2. 3. Yn y lle diweddf cyfeithir ef *hudoiaeth*; ond buasai y gair *cyfeillornad* cystal, ac yn agosach cyfeithiad o'r gair Groeg. Y rhai, trwy rym temtasiynau, a hudwyd allan o ffordd uniawn ufudd-dod a sancteiddrwydd, i grwydro yn eu ffordd gwyr-gam eu hunain. Y mae yn rhaid i'r arch-offeiriad fod yn medru tostarlo wrth y cyfryw, am ei fod yntan hefyd gwedi ei amgylchu â gwendid. Er nad oes un gwendid pechadurus yn Iesu, ein Harch-offeiriad mawr ni, etto medr gyd-ddydddef â'n gwendid ni, a chynnorthwyo y rhai a demtr. Heb. 2. 18. a 4. 15. a 5. 2.

AMRYW, (rhyw) aml un; gwahanol. Gwaherddir yn nghyfraith Moses i anifeiliaid gydio o amryw rywogaeth; hau y maes âg amryw hâd; na gwisgo dilledyn cymysg o lin a gwlan. Lef. 19. 19. Deut. 22. 9. Mat. 9. 16, 17. Rhuf. 11. 8. Gal. 3. 9. Nid anhebyg fod y rheolau hyn wedi eu rhoddi i'r Iuddewon, yn ymarferiad, i'w cadw rhag rhyw ffeidd-dra neillduol, cynnefn yn mhllith y Cenedloedd eilun-addolgar. Gwel Parkhurst. Tebygol hefyd, fod yr Arglwydd, wrth y cyfryw reolau, y rhai oeddynt yn ymarferol i'r Iuddewon yn unig, ond ydynt hefyd yn addysgiadol, yn ein dysgu i arfer symilrwydd ac unfurfiad yn mhob peth; ac i ochelyd cymysgedd o bob math yn ein ymarferiadau priodolol a chyfrinachol. 2 Cor. 6. 14. Ac na roddir dim at gyflawnder Crist, fel defnydd ein cyflawnhad ger bron Duw.—'Nac sed *am danat* ddilledyn cymysg o lin a gwlan.' Lef. 19. 19. Mae y llin a'r gwlan yn ddefnyddiol; ond nid cyfreithlawn eu cymysgu mewn dilledyn. Y mae pob peth yn dda yn eu priodol loeodd; ond cyflawnder Crist yn unig, ac yn ddigymysg, sydd i fod yn ddilledyn, neu yn wisg am danom ni ger bron Duw. Rhuf. 5. 19. Dat. 19. 6. Mat. 19. 16, 17. Rhuf. 11. 8. Gal. 3. 9. Y mae yn ngoruchwyliaethau grasol Duw tu ag at ei eglwys, 'fawr amryw ddoethineb Duw:' doethineb, *πολυποικιλιας*, yn *llosgog mewn amrywiaeth*; doethineb yn y dyben grasol; doethineb yn y dewisiad o'r moddion, yr amseroedd, a holl amgylchiadau y cyflawniad o'r dyben hwnw. Doethineb dwyfol ydyw, gwedi ei osod allan yn ei holl amrywiaeth gogoneddus, er syndod tragrwyddol a gorfoledd y tywysogaethau a'r awdurdodau yn y nefollon loeodd. Eph. 3. 10. Esa. 52. 15. Col. 1. 16. a 2. 15. . 1 Petr 1. 12. a 3. 22. Esa. 55. 9. Rhuf. 11. 30. Y mae doethineb dwyfol yn y drefn ryfedd hon wedi gorchfygu a rhagori ar holl ddichellion a chyfrwysdra yr hen sarph dros byth. Ni feddylodd erioed fod yn bosibl heddychu Duw cyflawn a phechadur anghyflawn â'u gilydd; a Duw yr un pryd yn cael ei anrhydeddu i'r graddau mwyaf. Ond 'Duw a ymddangosodd yn y cnawd,' ac a ddygodd hyn i ben. 1 Petr 3. 18. 1 Tim. 3. 16.—Mae y duwiliol 'yr awrion mewn tristwch, trwy amryw brofedigaethau.' 1 Petr 1. 6. Nid un rhyw o brofedigaethau sydd yn eu cyfarfod hwynt, ond amryw:—profedigaethau yn dufewnol ac yn allanol; ar eu cyrph ac ar eu heneidiau; yn eu personau—eu perthynasau—â'u meddiannau; oddiwrth Dduw, ac oddiwrth y diafol; oddi wrthynt eu hunain, ac oddiwrth eu brodyr; trwy ymdrechadau, a dyoddefladau oddiwrth y byd, y cnawd, a'r diafol; wrth fyw ac wrth farw. Ond er hyny, y mae iddynt fawr achos o lawenydd; canys, eu profi yr ydys, ac nid eu dystyrywio; a bydd profiad eu fydd er mawl, anrhydedd, a gogoniant, yn ym-

ddangosiad Iesu Grist. Rhuf. 5. 2, 3. Job 23. 10. Iago 1. 2. Esa. 54. 7. 1 Cor. 4. 11. Zech. 13. 9. Rhuf. 8. 17.

AMSER—OL, (ser) tymhor, tymp, pryd, oed, oes, adeg, oedfa, enyd, seibiant; amser cyfaddas i gwbllhau gweithred.

Amser i fwyd, ac amser i olychwyd. Diar.

'Calon y doeth a edwyn amser a barn:' Preg. 8. 5. efe a wŷr pa beth a ddylai gael ei wneuthur, a'r amser goreu i'w wneuthur. Paul a gynghora y crediniawyr i 'hrynu yr amser, oblegid y dyddiau sydd ddrwg:' Eph. 5. 16. hyny yw defnyddio pob cyfleusdra a roddir i ni gan yr Arglwydd, er gogoniant i Dduw, ac er lles i ni ein hunain, ac eraill; a ydylu etn diwydrwydd, o o herwydd yr oedfaon a afradasom yn nghylch pethau y byd.—'Y doethion oedd yn gwybod yr amserau:' Esther 1. 13. sef historiawyr ac arwydd-feirdd, a wyddent ystoriau, cyfreithiau, ac achau y Persiaid.—'Ni pherthyn i chwi wybod yr amserau na'r prydiau, y rhai a osododd y Tad yn ei feddiant ei hun:' Actau 1. 7. sef yr amser y sefydlid teyrnas Crist, ac y gwardwyddid ei elynion. Tybient hwy mai amserol a thymhorol oedd teyrnas y Messiah: ond yr Ysbryd Glân a ddangosodd iddynt na ddeuai ei deyrnas ef yn berffaith cyn diwedd amser.—'Cyfnewidier sailth amser arno:' Dan. 4. 16. hyny yw, sailth mlynedd.—'A ddaethost ti yma i'n poeni ni cyn yr amser?' Mat. 8. 29. sef cyn dydd y faru; yr amser y tefir y cythreuliaid i'r tân tragryddol, a bartowydd iddynt.—'Pan ddaeth cyflawnder yr amser;' Gal. 4. 4. sef amser dyfodiad y Messiah, a ordinaiaid Duw.—'Yn dy law di y mae fy amserau:' Ps. 31. 15. sef fy einioes, gofidiau a llwyddiant fy mywyd.—'Mewn amser, allan o amser:' 2 Tim. 4. 2. hyny yw, pob oedfa, pob cyfleusdra.—'Dyoddefadau y saint a elwir yn 'ychydig amser:' Dat. 6. 11. a 20. 3.—'Amseroedd gorphwys, ac adferiad pob peth:' Actau 3. 19, 20. Y dydd olaf, pan lawm gysura Duw ei bobl, ac yr adferia efe yr holl greadigaeth i'w phurdeb a'i hanrhydedd cyntaf. Rhuf. 8. 21, 22, 23.—'Amser bywiolaeth:' Gen. 18. 10, 14. sef naw mis o feichiogrwydd.—'Yr amseroedd diweddfaf:' 1 Petr. 1. 20. sef naill ai y rhan ddiweddfaf o amser y byd, ai holl amser yr efengyl: yn neillidol pan oedd y defodau Iuddegwyr ar gael eu ddyddu: Esa. 2. 2. Mic. 4. 1. 1 Ioan 2. 18. neu y rhan olaf o amser Cristionogaeth, a oeddir allan yn amseroedd peryglus, pan y bydd llawer o watwarwyr a gau broffeswyr. 1 Tim. 4. 1. 2 Tim. 3. 1.—5. 2 Petr. 3. 3. Sonir hefyd am 'amser yr addewid:' Act. 7. 17.—adfyd; Jer. 2. 27. a 15. 11.—blinder; Jer. 30. 7.—cyfyngder; Diar. 24. 10.—cystudd; Esaiah 33. 2.—drwg; Amos 5. 13. Mic. 2. 3.—digofaint; Jer. 18. 23.—diweddfaf; 1 Petr. 1. 5. 1 Tim. 4. 1.—ffrwythau; Mat. 21. 34. Marc 12. 2.—geni a marw; Preg. 3. 2.—terfynedig; Job 7. 1.—ymddatodiad; 2 Tim. 4. 6. Edrych dan yr amrywiol eiriau.

AMWISG—O—OEDD, (gwisg) gwisg am un; gorebudd, amdo. 'Ioeseh—ac ei tynnawdd ef i lawr, ac ei amwiscaodd yn y lliain, ac ei dodes ef mewn monwent a na ddesit o graic.' Marc 15. 46. W. S.

AMYN, (myn) ond, onid, oddieithr. Mat. 18. 12. Luc 15. 4.

AMYNEDD—AU, (myn) ymynedd, dyoddefgarwch, goddefedd, ymaros.

Ni cholles mam amynedd. Diar.

Gr. υπομενω—υπο ac μενω, aros dan: hyny ydyw, goddef a sefyll dan lwyth o ofidiau, erlidigaethau, a gorthrymderau, mewn ffydd ac amynedd. Mat. 10. 22. a 24. 13. Rhuf. 12. 12. 1 Cor. 13. 7. 2 Tim. 2. 10, 12. Heb. 12. 1, 2. Y gair a arwyddia, dyoddef gofidiau gyda lonyddwch, a boddlondeb meddwl; heb

derfysgu, cythruddo, a digalon; heb ogwyddo i arfer ffordd anghyfreithlawn i gael gwaredigaeth.—'Rhaid i chwi wrth amynedd.' Heb. 10. 36. Ni bydd dyaigylblon Crist byth mewn amgylchiadau, yn y byd hwn, na bydd raid iddynt wrth amynedd, i ymddwyn yn addas er gogoniant Duw, a'u llesad eu hunain: Bydd rhyw flinderau, croesau, a gorthrymderau, yn eu cyfarfod, yn ddyfal beunydd; ac heb amynedd dan-ynt, collant eu lle yn mhob peth. Ni bydd ffydd, cariad, a hyfrydwch yn Nuw, ar waith ynddynt, heb amynedd. Rhaidd wrth amynedd, yn 1. I wneuthur ewyllys Duw.—2. I ddyoddef ewyllys Duw; ac wedi gwneuthur a dyoddef ewyllys Duw, rhaid wrth amynedd, 3. I ddysgwyl nes y derbyniont yr addewid, sef y fendith addawedig. Heb. 6. 15. a 10. 36. a 12. 1, 2. Luc 8. 15. Gal. 6. 9. Rhuf. 12. 12. Iago 5. 7, 8. 1 Petr. 2. 20. 2 Cor. 6. 4. 2 Thes. 1. 4. 1 Tim. 6. 11. Titus 2. 2.

'Cafed amynodd ei pherffaith waith.' Iago 1. 3, 4. Bydded i bob math ar amynedd weithredu yn ochr hyd y diwedd: gweithreded amynedd yn gyflawn ac hyd y diwedd. Y gradd isaf o amynedd a ymddengys mewn ymstyngiad dystaw i ewyllys Duw: 'Aethyn yn fud, ac nid agorais fy ugenau; canys Ti a wnaethost hyn.' Psa. 39. 9. Yr ail radd yw, ymfodloni, gyda diolchgarwch, dan y cerydd, neu y blinderau presennol arnynt; yn gwaeddi gyda Job, 'Bendigedig fyddo enw yr Arglwydd.' Job 1. 21. Lef. 26. 41. Y trydydd gradd, ac amynedd wrth ei pherffaith waith, ydyw, 'cyfrif yn bob llawenydd, pan syrthion mewn amryw brofedigaethau.' Iago 1. 2. Rhuf. 5. 2, 3. Heb. 8. 34. Act. 5. 41.

'Yn eich amynedd meddiennwch eich eneidiau.' Luc 21. 19. *Εν τη υπομενη υμων κρησασθε ραχ ψυχας υμων; tēpō eich parhad cedwch eich eneidiau.* Campbell. Y mae dyn heb amynedd dan groesau a blinderau, heb feddiant o hono ei hun, na llywodraeth arno ei hun. Nid ydyw ei feddwl ganddo i ymofyn am gynnalieith danynt, ac i olygu y moddion mwyaf tebygol ac effeithiol i'w waredu o honynt; ond fel tarw gwyllt mewn magl, y mae yn rhuo, yn ymladd, ac yn ymboeni. Golwg trwy ffydd ar ein pechadurusrwydd, a'n drwg haeddiant—ar fawredd a pherffithrwydd Duw—ei ddoethineb, ei ddaioni, a'i gariad anfedrol, yn rhoedi ei Fab drosom—yn nghyd â diwedd llesol a gogoneddus ein holl gystuddiau, a duedda i'n gwneyd yn amyneddgar danynt oll.—Un o ffrwythau yr Ysbryd yw 'hir-ymaros.' Yr Ysbryd sydd yn ei genedlu, yn ei fagu, a'i feithrin, trwy wirioneddau y gair; ac yn ei nerthu i rodio wrth y rheolau sanctaidd hyny. Y mae yn ei natur a'i effeithiau yn hollol wahanol oddiwrth ddiideimladrwydd haerllug, gwroldeb cnawdol, neu ddiatferwch dioglyd.

'Duw yr amynedd a'r dyddanwch.' Rhuf. 15. 5. Gelwir ef felly oblegid ei ddyoddefgarwch a'i ymaros tu ag at ei greaduriaid. Ps. 86. 15. a 103. 8. a 145. 8. Exod. 34. 6, 7. Num. 14. 18. Neh. 9. 17. Jonah 4. 2. Joel 2. 13. Nah. 1. 3. 2 Petr. 3. 9. Y mae amynedd yn Nuw yn hanfodol, ac yn tarddu o'i ddalioni a'i drugaredd; ac yn cael ei ddangos tu ag at bechaduriaid heb ddim niwed i'w gyflawnder a'i sancteiddrwydd, ar sail cyfrwyngod ac aberth Crist. Gelwir ef yn 'Dduw yr amynedd,' am fod amynedd yn briodol iddo, mewn modd enwog a phriodol iawn. Y mae ei amynedd yn anfedrol, fel efe ei hun; ac oddi wrtho ef, y mae amynedd yn deillio i bawb eraill: ond nid ydyw amynedd pawb yn nghyd, ond fel diddim mewn cymhariaeth i'w amynedd ef. Y mae ynddo *olud* o ddaioni a dyoddefgarwch. Y mae efe yn dyoddef byd o bechaduriaid, mewn eithaf gelyniaeth a gwrthryfelgarwch yn ei erbyn, bob mynyd. Y mae holl bechodau pechaduriaid fel cynnifer a hyny o annogaethau iddo ddial arnynt—y mae pechodau pob un yn aneifrif—y mae nifer y pechaduriaid yn aneifrif—y maent i gyd ya

pechu ar unwaith, a hyny yn ddiior: gelll Duw yn gyflawn ac yn hawdd eu dinystrio hwynt; ond y mae yn ymarhous ac yn ddyoddefgar. Y mae yn rhybuddio cyn cospi; ac wedi rhybuddio, y mae yn hir oedi, yn aml, i edrych a lwydda y rhybydd. Pan y mae yn cospi, 'nid yn ol ein pechodau y gwna efe â ni; ac nid yn ol ein hanwiredau y tâl efe i ni.' Psalm 103. 10. Ezra 9. 13. Y mae ei farnedigathau yn gymysgedig â thrugareddau lawer, yn y byd hwn; ac, yn gyffredinol, mae yn eu tywailt yn raddol, pla ar ol pla, fel y gwnaeth ar Pharaoh, ac nid yn tywailt ei holl blâu ar unwaith. Deut. xxviii. Gen. 6. 8. a 15. 13, 16. Lef. 26. 28. Exod. v. Actau 13. 18. a 17. 30. Luc 13. 6, 9. Dat. 2. 21. a 13. 6. a 18. 8.

'I ymaros am Grist,' neu (*υπομονη του Χριστου*) *amynedd Crist*. 2 Thea. 3. 5. Sef, yr amynedd a ddangosodd Crist dan ei holl ddyoddefadau a'i waradwyddiadau; megys (*υπομονη Ιωβ*) *amynedd Job*, yn ei holl offidiau mawrion. Iago 5. 11. Trwy amynedd y rheddodd ei yrfa ryfedd, gan ddyoddef y groes, a diystyru gwradwydd, gan adael i ni siampl fel y canlynem ei ôl ef. Heb. 12. 1, 2. 1 Petr 3. 21. Yn Mheroson Crist gallwn weled 'Duw yr amynedd' yn byw ac yn rhodio yn amler ei rym, heb lithro mewn dim. Cyfarfu â phob peth tueddol i gynhyrfu ac ennyn ei lid; ond ynddo cafodd amynedd ei pherffaiith waith; canys Duw yr amynedd ydoedd. Yn wyneb Iesu Grist, y gwelir gogoniant y briodoledd hon yn Nuw, yn ei holl gyflawnder o berffeiithrwydd anfeidrol. Dat. 1. 9. Gwel Doddridge. Macknight *in loc.*—Geilw Crist yr efengyl, 'Gair ei amynedd.' Dat. 3. 10. Y gair sydd yn dadguddio amynedd Crist—y gair, trwy greu da un y mae i ni feddianna y gras o amynedd—y gair, yr hwn y mae yn rhaid i ni wrth amynedd i lynu yn y broffes o hono hyd y diwedd. Gan fod yn rhaid i holl ganlynywyr Crist ddwyn y groes, am hyny rhaid iddynt wrth amynedd i'w dwyn. Gan fod gorthymderau, rhaid fod amynedd hefyd bob amser yn nglŷn wrth deyrnas Crist. Dat. 14. 22. Edrych **ADDFWYNDER, DYODDEFGARWCH, YMAROS.**

AN, gorair diffeddedigol, nac. Arferir ef fel arddod nacïol, yn aml, yn nghyfausoddiad geiriau; megys *anhardd, anhawdd, anhwyfryd, &c.* 1 Cor. 12. 23. Gen. 18. 14. Heb. 12. 11.

ANAC, *πικ* [*hir-yddfog, addurn, torch*] cawr; tad yr Anacïad, pobl hiosog iawn yn trigo yn Hebron, Debir, Anah, &c. Jos. 11. 21. Eu golygon creulawn, a'u maintioli dirfawr, a fawr ddigalonodd yr yspïwyr anghrediniol, y rhai a anfonodd Moes i edrych ansawdd gwlad yr addewid. Num. 13. 28, 33. Yn nghylch pum mlynedd a deugain gwedi hyn, cafodd Caleb grediniol eu dinas benaf hwynt yn etifeddiaeth iddo ei hun. Jos. 14. 6—15.

ANACH—AU, (ach) achos, rhwystr. 'S. Paul wedi i rywstro gan iawn anachae.' *Argument yr yr ail Epistol at y Corinthieit.* W. S.

ANAD, (ad) arbenig, penaf. Yn anad dim, sef yn benaf dim.—'Mor llygredig oedd ei wedd yn anad neb,' neu mwy nag un dyn. Esa. 52. 14. Y mae y geiriau yn ddarluniad o Grist yn ei ystâd o ddarostyngiad yn y byd. Diammeu fod golwg ryfedd arno pan ddygodd Pilat ef allan, yn arwain y goron ddraen a'r wisg borphor, ac y gwaeddodd Pilat wrth yr Iuddewon, 'Wele y dyn!' Ioan 19. 5. Ps. 22. 6. Esa. 53. 3.

ANADDFED. Edr. **ADDFED.**

ANADL—U, Heb. *פנח* (*anaph*) *Gr. ανημος* (*anemos*) *Llad. ANHELITUS* : ffyn, chwyth, awel, awel-gyrciad. Jos. 10. 40. Job 9. 18. Actau 17. 25. Edr. **YSGYFAINT.**—Ein bywyd naturiol sydd yn cael ei alw anadl; trwy anadlu y mae efe yn cael ei gynnal; ac megys chwa, neu awel o wynt, y mae yn fuan

yn myned heblio, ac yn diffoddi. Ps. 79. 39. a 104. 29. a 148. 4. Esa. 2. 22.—'Anadl Duw,' yw ei Ysbryd, yr Hwn sydd yn deillio oddiwrth y Tad a'r Mab, trwy yr Hwn y mae yn trosglwyddo bywyd i'w creaduriaid. Ps. 33. 6. a 104. 30.—'Wrth 'Dduw yn anadlu,' y meddyliir creu enaid yn nghorph dyn. Gen. 2. 7.—'Crist yn anadlu;' sef rhoddi doniau yr Ysbryd Glân. Ioan 20. 22.—'Anadl yr Ysbryd,' (gwynt) ar yr eogyrn sychion, sydd yn arwyddo rhodd-lad zel, hysder, a gobaith, i gaethion Babilon; rhoddi hywyd ysbrydol a bywiogrwydd, yn yr holl etholedigion; bywhau ac adgyfodi cyrph y saint yn y dydd olaf. Eze. 37. 9.—Y mae Zedeciah yn cael alw, 'anadl ffroenau' yr Iuddewon; gan mai trwy gynnorthwyon breinioedd y mae ein bywyd yn cael ei ddiogelu yn gysurus. Galar. 4. 20.

ANADNABYDDUS, (adnabod) dyeithr; anhysbys; yr hyn nid ydys yn ei adnabod.—1. Bod heb ymgyfeillachu âg. Actau 17. 23.—2. Bod heb barch a mawredd. Paul a'i gyd-bregethwyr oeddynt megys yn aanadnabyddus gan y byd, yn eu cyflwr ysbrydol, a'u llafur-waith; ac oeddynt yn annerbyniol ac yn ddi-gyfrif gan ddynion enawdol; eithr yn adnabyddus ac yn dderbyniol gan Dduw. 2 Cor. 6. 9.

ANAELE, (an-ael) erchyll, echryslawn, dychrynllyd; poen, neu friw adfyddiniaethol. Jer. 15. 18. 2 Cron. 21. 18. Job 34. 6.

ANAF—U, (naf) twm, dyrndwn, amherffaiith; â choll arno; â diffyg rhyw ran arno; un wedi cael anaf arno trwy ddamwain, neu fod felly o groth ei fam. Amryw o honynt a gafodd eu hlachau gan Iesu Grist. Mat. 15. 30. Marc 9. 43.

Lliaws ei anaf ni garer. *Diar.*

ANAIR, (an-gair) enllib, gwaradwydd, cabl, anghlod. Trwy anghrediniaeth y rhoddodd deg o'r yspïwyr ansair, neu anghlod, i'r wiad yr anfonasid hwynt i'w hedrych; am ba bechod y buont feirw o bla ger bron yr Arglwydd. Num. 13. 32, 33. a 14. 36, 37. Deut. 22. 14, 17.

ANAMI, (an-ami) ychydig, neu afnyfych. Preg. 5. 2. Mat. 9. 37. Luc 10. 2. Edr. **YCHYDIG.**

ANAMLWG, (an-amlwg) aneglur, cuddiedig.—'Nid oes creadur anamlwg yn ei olwg ef.' Heb. 4. 13. Y mae y fath ângder dwyfol yn ngwybodaeth yr Arglwydd Iesu, fel y mae pob creadur, yn ei holl amgylchiadau, perthynasau, meddylliau, a gweithredoedd, yn gwbl amlwg iddo ar unwaith; y mae pob *peith*, nid pob creadur yn unig, yn noeth (*γυμνα*) heb un gorchudd arno, ac yn agored i'w lygaid ef. Ps. 33. 13, 14. a 90. 8. a 139. 11, 12.

ANANIAH, *עניני* [*cwmwl yr Arglwydd*]. 1. Enw dinas. Neh. 11. 32.—2. Enw dyn. 1 Cron. 3. 24. Neh. 3. 23.

ANANIAS, *Ανανίας* [*gras Duw*] 1. Gwr Saphira. Enw Iuddewig, yr un a Hananiah. Dan. 1. 6. Efe a Saphira ei wraig oeddynt yn mblith y Cristionogion cynnyrf yn Jerusalem; y rhai a darawyd yn ddi-symwth yn feirw, am ddyweddy celwydd wrth yr Ysbryd Glân. Actau v. Eu pechod oedd, cadw iddynt eu hunain ran o werth yr hyn yr oeddynt yn cymeryd arnynt ei roddi yn ewyllysgar i fod yn gyffredin; ac felly yr oeddynt hwy yn gysegr-ladron.—2. Dysgybl i Iesu Grist; a thebygol ei fod ef yn un o'r deg a thiuriain. Pregethodd yr efengyl yn Damascus. Cyfarwyddwyd ef mewn gweledigaeth i ymofyn am dŷ Judas, ac am un Saul o Tarsus, yr hwn ydoedd newydd ddyfod yno: dymunodd gael ei esgusodi, oblegid iddo glywed fod Saul yn erlidwr creulawn; a bod ganddo ef awurdod, o Jerusalem, i garchrau yr holl Gristionogion a gaffal yn y ddinas hono. Dywedodd

yr Arglwydd wrtho nad oedd dim perygl; oblegid beth bynag a fusas Saul, ei fod ef yn awr yn gweddio. Ananias, ar hyny, a aeth i'r tŷ, ac a gafodd Saul yn ddall; rhoddos ei ddwyliaw arno, ac yn enw yr Iesu a barodd iddo gael ei olwg, a'i lenwi â'r Ysbryd Glân; ac yn ddiwed y syrthiodd cên oddiwrth ei lygaid, a chafodd ei olwg. Bedyddiwyd ef, a derbyniodd yr Ysbryd Glân, a thrigodd yn nghymdeithas yr apostolion. Act. 9. 10—22. a 22. 12. Nid oes dim chwagan o hanes am y gwr hwn. EDR. PAUL.—3. Mab Nebedeus, arch-offeiriad yr Iuddewon yn nghylch A.D. 48. Yr arch-offeiriad hwn y cyhoeddodd Paul farn Duw yn ei erbyn, pan ddygwyd ef ger ei fron. Act. 23. 2. Y rhagddyweddiad i Ananias, 'y byddai i Dduw ei daraw yntau,' (adn. 3.) a gyflawnwyd wedi hyny, pan laddwyd ef yn ei balas, gan blaid o derfysgwyr, a'i fab yn faenor arnynt.

ANATHEMA, *Gr. αναθημα*.* Y gair Groeg a arwydda peth neu berson wedi ei neillduo, a'i ddiogyfrydu; diofryd-beth; ysgymun-beth. 1 Cor. 5. 5. a 12. 3. Mewn hen awdwy'r Groegaidd, mae y gair yn cael ei arfered i arwyddo rhyw berson, yr hwn yn amser pla, neu haint cyffredin, a ddiogyfrydodd ei hun i ddystryw, fel aberth, i heddychu eu duwiau cythreulig, a thrwy hyny symud y gofid a'r tralloed oddi arnynt.—Yn gyffredinol, arwydda, tori ymaith, neu ysgymuno un o gynnulleidfau y ffyddloniaid; oddiwrth fraint cymdeithas; neu o rifedi y bywiolion. Y mae y gair *Heb.* (חרי) cyfatebol iddo, yn cael ei arfered i arwyddo diofrydiad anifel, dinas, neu ryw beth arall, pa rai oedd i gael eu dystrywio heb achubiaeth. *Lef. 27. 28, 29. Jos. 6. 17, 18. Mic. 4. 12.*—'Canyis mi ddymunwn fy mod fy hun yn anathema oddiwrth Grist, dros fy mrodyr, sef fy nghenedl yn ol y enawd.' Rhuf. 9. 3. 'Oddiwrth Grist,' neu gan Grist, fel mae y rhagdyddiad Groeg (απο) yn arwyddo yn y lleoedd canlynol:—*Mat. 12 38. a 16. 21. Marc 8. 31. Gal. 1. 1. Iago 1. 13.*, sef ei fod yn cael ei ddiogyfrydu gan Grist, i ddyoddef y gospedigaeth amserol a thymhorol hōno dros ac yn lle ei frodyr, y genedl Iuddewig, yr hon yr ydoedd yr Iuddewon, yr amser hwnw, gwedi eu deddfrydu i'w dyoddef. Y mae yr apostol yma gwedi ei lenwi â'r un ysbryd ag oedd yr Moses, pan y dywedodd, 'Maddeu eu pechod; os amgen, dileu fi, attolwg, allan o'th lyfr a ysgrifenaist.' *Exod. 22. 32. Deut. 9. 14. Ps. 69. 28. Dan. 12. 1. Ezec. 13. 9. Phil. 4. 3. Dat. 3. 5. a 22. 19.* Er bod gras yn ymddangos yn y ddau was enwog hyn, gyda godidogrwydd hynodol, yn y geiriau; etto nid addas i ni feddwl eu bod yn dymuned eu tōri ymaith, a'u damnio byth drostynt; nid ydyw y cyfryw ddymuniaid yn eiddysfyll â gwir gariad at Dduw, a'r cariad dyledus iddynt hwy eu hunain. 'Megys y dododd Crist ei einioes drosom ni, felly y dylem ninnau ddodi ein heinioes dros y brodyr.' 1 Ioan 3. 16. Ond nid ydyw hyn yn arwyddo i ni gael ein damnio drostynt, ond dyoddef amryw galedi, i'e, angeu ei hun, er lles i'w heneidiau, a thros y gwirionedd. 'Gwel Witsius, *Ezercitato* ii. *Bucer in loco*.†—'Od oes neb nid yw yn caru yr Arglwydd Iesu Grist, bydded

* Ni cheir y gair *Gr. αναθημα*, ond unwaith yn y Testament Newydd, sef yn Luc 21. 5. lle y cyfeirir ef 'rhoddion.' Arwydda yn gyffredin, peth wedi ei ddodi i'fynu yn y deml, a'i neillduo fel rhodd gysegredig. Defnyddir y flart *αναθημα*, gan y LXX. yn gyffredin, fel cyfeirliad o'r gair Hebraeg (חרי) ac oddi yno, mae yn dra thebygol, y daeth i arferiad yn mhllith yr Iuddewon Groegaidd. EDR. Lightfoot, Grotius, Calvin, Olshausen.—C.

† Cyfeirir y darlenniwyd at sylwadau y Professor Dunbar ar Rhuf. 9. 3. a ymddangosasant yn y *Biblical Review* am Hydref 1848, yn mha rai y dengys mai cyfeirliad priodol yr adnod yw, 'Canyis mi ddymunais fy mod fy hun yn anathema oddiwrth Grist,' &c., a bod yr apostol yn cyfeirio at ei agwedd yn ei gyflwr annycheulidig, pryd y tytiat (1 Tim. 1. 13.) ei fod 'o'r blaen yn gablwr, ac yn erlidiwr, ac yn drahaus.'—C.

anathema.'—'Os efengyla neb i chwi amgen na'r hyn a dderbyniasech, bydded anathema.' 1 Cor. 16. 22. Gal. 1. 9. Y mae y geiriau hyn yn cyfeirio at gospedigaeth eilun-addolwyr: (*Exod. 20. 22.*) 'Lladder yn farw,' (חרי) dystrywir ef fel un melleidgedig: rhoddir ef i farwolaeth gyda melleidith, yn ddiarbed ac yn ddi-drugaredd. *Deut. 13. 1—11.* Felly, yr hwn a bregetho efengyl arall, sydd yn pregethu Duw arall; a'r hwn nid yw yn caru yr Arglwydd Iesu, nid yw yn credu ynddo, yn ei addoli, nac yn ei barchu: ac y mae yr un farn oddiwrth Dduw yn cael ei chyhoeddi yn eu herbyn, ag yn erbyn eilun-addolwyr. Nid ydyw y cyfryw ymadroddion yn arwyddo y dylem ni eu melleiditho, na chynnwys dygasedd tu ag atynt; yn y gwrthwyneb, dylem mewn addfywynder ddyysgu y rhai gwrthwynebus, i edrych a roddo Duw iddynt ryw amser edifeirwch i gydnabod y gwirionedd. 2 Tim. 2. 25. Ond mae y geiriau yn hybysu beth yw eu cyffwrau ger bron Duw; yn dangos y gyfraith farnedigaethol a roddodd Duw i farnwyr Israel. Nis gallwn ninnau eu derbyn i dŷ, fel ceadau Crist, na dywedyd wrthynt, 'Duw yn rhwydd,' heb gyfranogi o'u gweithredoedd drwg hwy. 2 Ioan ii.

ANATHOTH, *ענתות* [*atebiadau*] dinas yn llwyth Benjamin, tair milltir o Jerusalem, lle ganwyd y prophwyd Jeremiah. *Jos. 21. 18. 2 Cron. 6. 60. Esa. 10. 30. Jer. 1. 1.*

ANCHWILIADWY, (chwillad) yr hyn ni ellir ei chwilio. Y mae mawredd Duw, doethineb, dybenion, a daioni ei farnedigaethau a'i ragluniaethau ef, yn anchwilliadwy. Y mae meddylliau y creaduriaid mwyaf goruchel a sanctaidd yn anfeidrol bell oddiwrth eu cynnwys a'u chwilio hwynt i berffeithrwydd. *Ps. 145. 3. Rhuf. 11. 33. Job 5. 9. a 9. 10.*—'Anchwilliadwy olud Crist.' *Eph. 4. 8.* Y mae golud Crist i'w chwilio yn barchus, yn ddyfal, ac yn ddiddarfod, ond nis gellir byth chwilio allan amrywiaeth, gwerthfawrogrwydd, a llesiad y bendithion cynnwysedig ynddo; na dyfnderoedd y doethineb a'r daioni a amlygir yn y darpariad a'r cyfraniad o honynt.

ANDREAS, *Ανδρεας* [*gwr codarn*] brawd Petr, apostol Iesu Grist, priodol o Bethsaida, a physgodwyr o'r dref hōno. Ioan 1. 40. Dywedid iddo bregethu yr efengyl yn Scythia, a chael ei groeshoelio yn Petre, o Achaia. Traddodiadau ansicr yw yr hyn oll a roddir am dano, ond yr hanes am dano gan yr efengylwyr. Yr oedd yn gyntaf yn ddyysgyl i Ioan y Bedyddiwr; ond gwedi clywed tytiolaeth Ioan am dano (Ioan 1. 40) efe a aeth yn un o ddilynwyr gyntaf Iesu Grist, ac a ddygodd ei frawd Simon ato. *Adn. 41.* Gwedi hyn, rai misoedd, cafodd yr Iesu hwynt yn pysgota, ac n'u galwodd i'w ddilyn, gan addaw eu gwneyd yn bysgodwyr dynion. *Mat. 4. 19. Marc 1. 16, 17. Ioan 6. 8.* Yr hanes diweddaf a roddir am dano sydd yn Ioan 12. 21, 22. EDR. PETR.

ANEIRIF, (rhif) afrifed, anhyrif, annifeiriol. *Ps. 40. 12. a 104. 25. a 147. 5. Heb. 11. 12.*

ANELWIG, (an-elwig) afluniaidd, dilun. 'An-elwig ddefnydd,' mlirhith, cyffurf. 'Dy lygaid a welsant fy anelwig ddefnydd.' *Ps. 139. 16.* Y mae pob peth mor amlwg i Dduw cyn ei wneuthur ag ydyw wedi iddo ei lunio. Nis gall fod ychwanegiad at wybodaeth yr Hollwybodol. Y mae holl aelodau corph dyn fel pe baent wedi eu hysgrifenu mewn llyfr gyda Duw, cyn llunio un o honynt.

ANER, *ענר* [*ateb*] 1. Dinas yn llwyth Manasseh. 1 Cron. 6. 70.—2. Aner, Escol, a Mamre, oeddynt dri o dywysogion y Canaaneaidd, y rhai a gynnorthwyasant Abraham a'u byddinoedd, i erlid y breninoedd hynny, y rhai a yspeillasant Sodom, ac a ddygasant Lot ymaith. *Gen. 14. 13, &c.*

ANERGH, (erch) cyfarch caredigol trwy eiriau, eusanau, llythyrau, neu genadau. Act. 15. 23. Rhuf. 16. 16. 1 Cor. 16. 20. Edr. CYFARCH.

ANESMWYTH—DRA, (esmwyth) afonydd, gofidus, dolurus, poended.—'Pan esmwythâo efe, pwy a anesmwythâ?' Job 34. 29. Duw biau rhoddi esmwyther, heddwch, a llonyddwch i bawb; i bersonau, i deuluoedd, a theyrnasoedd; a phan roddo efe lonyddwch, pwy a anesmwythâ? Pen-arglydd yw efe; y mae ei allu goruwch pawb, ac nid oes neb a all ddadwneyd ei waith, er eu holl ymgais i afonyddu. Rhuf. 8. 23. Job 12. 23, 24. Esa. 14. 3, 4. a 26. 3. a 32. 17, 18. a 50. 8, 9.

ANFAD, (mad) drwg ysgeler, echryslawn, dygas, anferth, gwrthun. Anfad ynfydrwydd, ynfydrwydd drwg, ysgeler, niweidiol. Preg. 10. 3. 'Oerfraw anfad,' braw echryslawn. Pa. 66. 3. E. Prys.

ANFARWOL—DEB, (marw) didranc, diddiwedd, tragryddol. Y mae dau air Groeg yn cael eu cyfieithu *anfarwol*, *anfarwoldeb*; *sef aθaproc*, ac *αθανασια*. 1 Tim. 1. 17. a 6. 15, 16. 1 Cor. 15. 34. Y cyntaf a arwydda *anllygredig*, ac yn cael ei gyfieithu felly yn Rhuf. 1. 23. 1 Cor. 15. 52. 1 Petr. 1. 4, 23. Arwydda fwy nag *αθανασια*, *anfarwol*: llygredigaeth sydd yn dwyn marwolaeth; lle nid oes llygredigaeth, nid oes yno ddim yn tueddu i farwolaeth. Gwel Hyperius in Leigh.—'Yr Arglwydd yn unig sydd ganddo anfarwoldeb.' 1 Tim. 6. 16. Y mae efe yn anllygredig ac yn anfarwol. Y mae efe felly yn hanfodol ynddo ac o hono ei hun. BOD SYML, digymysg, ac anfarwol ydyw. Y mae ganddo anfarwoldeb; y mae yn berthynol iddo fel ei hanfod. Nid oes iddo 'na dechreu na diwedd, na chysgod trôedigaeth.' Iago 1. 17. Y mae pob peth tebyg i farwolaeth yn anfeidrol bell oddi wrtho; ond y mae o angenrheidrwydd yn anfarwol, ac yn rhoddi anfarwoldeb i eraill. Gen. 16. 14. Deut. 5. 26. Jer. 2. 13. a 17. 13. Edr. BYWYD, ENAID.

'Rhaid i'r marwol hwn wisgo anfarwoldeb.' 1 Cor. 16. 53. Y mae cyrrf y saint, yn bresennol, yn llygredig ac yn farwol; ond yn yr adgyfodiad, hwy a ddyoegir o'r bratiau ffiadd hyn, ac a wisgir âg anllygredigaeth ac anfarwoldeb. Y mae yn *rhaid* (*δει*) y mae yn perthynu, y mae yn gymhwys iddynt gael eu hanrhydeddu felly, oblegid, 1. Eu hethol a'u galw hwynt i'r gogoniant hwn. Rhuf. 8. 30. Eph. 2. 6. 1 Thea. 2. 14.—2. I'w tebygol hwynt yn eu cyrrf a'u henetidau i Grist eu Pen. Rhuf. 8. 17. 1 Petr. 4. 13. Phil. 3. 21. 1 Ioan 3. 2, 3. Dat. 1. 9.—3. Rhaid, oblegid addewidion Duw iddynt yn Nghrist. 2 Tim. 1. 9, 10, 11.—4. Oddiwrth eu hundeb â Christ, eu Pen anfarwol, y tardda eu hanfarwoldeb hwy, fel yr achos haediannol ac effeithiol o hono. Nid oes yn creadur âg anfarwoldeb ganddo; y mae yn perthyn yn unig i Dduw: ond gwisgir y gwaredigion âg anfarwoldeb. Ni phalla eu bywyd; ni dderfydd eu cysuron; ni wywa eu gogoniant hwy mwy na'u Pen a'u Prid, Crist Iesu. Ni arwydda yr anfarwoldeb yma, yn unig, y bydd eu cyrrf hwy mewn bôd byth—canya felly y bydd cyrrf y dannedigion; ond bydd eu cyrrf hwy gwedi eu wisgo âg anllygredigaeth ac anfarwoldeb llewyrchus, dysglær, blagurog, gogoneddus, yn debyg i gorph gogoneddus Crist. Dyma 'y bywyd a'r anllygredigaeth a ddygwyd i oleunt trwy yr efengyl; a than oruchwyliaeth yr efengyl yn fwy eglur na than yr oruchwyliaeth gysgodol. Y cyrrf marwol a wisgir âg anfarwoldeb: yr un cyrrf fydd ganddynt, ond eu bod yn anfarwol; ni bydd cyfnwidiad yn eu cyrrf o ran eu sylwedd, ond o ran amgylchiadau y sylwedd hwnw: 'y marwol hwn a wisgir âg anfarwoldeb.'

ANFEIDROL, (meidr) *Gr. μετρον (metron) Heb. מדד (medad) Saes. MEASURE*: anfesuredig, neu an-

fesuradwy: yr hyn ni ellir ei fesur. 'Canya anfeidrol oedd bwys y pres.' 2 Cor. 4. 18. 1 Bren. 7. 47.—Arferir y gair i ddangos mawredd peth: 'A synu a wnaethant yn anfeidrol;' (*υπερπερισσως*) *yn ddirfawr, dros ben mesur.* Marc 7. 37.—Y mae anfeidredd yn perthyn i'r Hanfod Dwyfol: a phan ddywedir fod Duw yn anfeidrol, y meddwl yw, ei fod ef yn annherfymedig, yn anfesuredig, yn anchwiliadwy, ac yn anghynnwysadwy. Yn benaf, perthyna y briodol-odd hon i'w holl-bresennoldeb a'i dragryddoldeb; ni chynnwysir ef mewn lle, am hyny y mae yn mhob lle; ni therfynir ef gan amser, am hyny y mae yn dragryddol. Yr oedd cyn bod un lle, yn bod hebdo, am hyny nis cynnwysir ef mewn lle; yr oedd cyn bod amser, am hyny nis therfynir ef gan amser. Efe yw y Bôd cyntaf, ac o'r hwn y mae pawb eraill yn cael eu bôd. 'O'm blaen nid oedd Duw wedi ei ffurfio, ac ni bydd ar fy ol.'—'Myfi yw cyntaf, diweddfaf ydywfi ff hefyd.' Esa. 43. 10. a 44. 6. Am hyny nid oedd neb o'i faen, nac yn uwch nag ef, i'w derfynu. Bôd annibynol yw; mae pob creadur yn dibyn arno ef, ond nid yw ef yn dibyn ar neb. O hono ef, trwyddo ef, ac iddo ef, y mae pob peth, fel yr achos a'r dyben o honynt oll. Y mae pob creadur yn byw, yn symud, ac yn bod ynddo ef, ac nid efe ynddynt hwy. Act. 17. 25. Y mae yn anghlyfnwidiol; ond ni byddai felly, pe symudai o'r naill le i le arall; ac ni fuasai felly pe buasai dechreuad bôd iddo, ac ni buasai yn dragryddol. Dywedir yn gyffredin fod pechod yn anfeidrol, a'r achos yw, am fod y gwrthdrys y pechir yn ei erbyn yn anfeidrol; canya fel y mae yn weithred, y mae yn derfynedig ac yn feidrol; ac nis dicheon un weithred i greuadur meidrol, ynddi ei hun, fod yn anfeidrol. Ond o ran y gwrthdrys y pechir yn ei erbyn, y mae hi yn anfeidrol ddrwg, ac yn gofyn anfeidrol iawn drosti,—yr hyn nis dicheon neb ei roddi ond Person anfeidrol, yr hyn yw Crist, fel Person Dwyfol. Rhoddodd, trwy hyny, anfeidrol werth i ddyoddefiadau y natur ddydol mewn undeb âg ef, trwy ba un y derbyniodd cyflawnder anfeidrol iawn. Fel y mae Duw yn anfeidrol yn ei hanfod, felly rhaid iddo fod yn holl briodoliaethau ei hanfod. Edr. ANERIF, CARIAD, CYFLAWNDER, DAIONI, DEALL, DOETHINEB, DUW, SANCTEIDD-RWYDD, GALLU.

ANFERTH, (berth) anhardd, gwrthun, anghenflaidd.—'Ymeangodd uffern, ac a agorodd ei safu yn anferth.' Esa. 6. 14. *Heb. yn ddifesur, yn ddiderfyn. Saes. WITHOUT MEASURE.* Y mae uffern yn cael ei chyffelybu i anghenfla newynllyd, yn agor ei safu yn ddifesur, i lyncu y rhai a fuont fyw yn foethus yma yn y byd, 'heb edrych am waith yr Arglwydd, nac ystyried gweithred ei ddwyllaw.' Adn. 12. Bydd eu dystyrh hwynt yn ddisyfyd, yn gyflawn, ac yn ofandwy. Hab. 2. 5. Num. 16. 30, &c. a 27. 3. Deut. 11. 6. Gwel Lowth.

ANFODD—LAWN, (bodd) anewyllysgar, soredig, anhoffaidd, dig, anfoddog. Gen. 43. 17. Marc 10. 14. a 14. 4. 1 Cor. 9. 17.

ANFON, (mon) danfon, gyru, neorwng. Arwydda *anfon* yn yr ysgrythyrau, 1. Gosod i fyned. Deut. 1. 22.—2. Peri i ddyfod. Deut. 28. 40, 48. Ps. 78. 49.—3. Trosglyddo. Act. 11. 39. Nid ydyw gwaith y Tad yn anfon Crist, ddim yn arwyddo israddwch naturiaeth, neu dynsawd, ond ei osodiad yn ei swydd, a'i drefniad i ddyfod i'r byd yn ein natur, i gyflawni y gwaith a roddwyd iddo i'w gwblhau. Gal. 4. 4. Edr. APOSTOL, SELLO.—Y Tad a Christ yn anfon yr Ysbryd Glân, sydd yn arwyddo dull a threfn gweithrediad y Personau Dwyfol yn nhrefn iechydwrtaeth; a'u hefwyllys iddo amlygu ei gariad a'i allu yn gweithredu gwyrtiaeth, ac yn argyhoeddi, cyfnwied, sancteiddio, a dyddanu ei bobl; yn gosod i fynu eglwys

sanctiaidd ogoneddus yn mhlth dynion, ac yn lechyd-wriaeth gyflawn pechaduriaid.' Ioan 14. 26. a 16. 7. Gwaith Duw yn anfon prophwydi ac apostolion, a arwydda ei waith yn eu hawdurdodi a'u cymhwysio i gyflawni y cyfryw swydd, yn y lle, yr amser, a'r dull gosodedig ganddo. Rhuf. 10. 15.

ANFUDDIOL, (an-budd) diles, anaddas.—'Bwrwch allan y gwas anfuddiol.' Mat. 25. 30. Anfuddiol i'w feistr ac iddo ei hun hefyd; yr achos o'i anfuddioldeb oedd ei ddyrygioni a'i ddiogi, am hyn y geillw ei feistr ef, 'gwas drwg a diog.'—Yn Luc 17. 10, arwyddia y gair *anhacddiannol*, un yn gwneyd dim ond a ddylasai. Gwel Campbell's *Prelim. Dissert.*, p. 604, 4to.

ANFWYN—**AIDD**, (mwyn) annhirion, angharedig, anfoesgar, gorywllt. 'Yn anfwyn,'—*yn ffyrnygion*. W. S. 2 Tim. 3. 3.

ANFFRWYTHLAWN—**LONRWYDD**, (anffrwyth) diffwrth, diepilledd.—'Ac na fydded i chwi gyd-gyfeillach â gweithredoedd anffrwythlawn y tywyllwch.' Eph. 5. 11. Gweithredoedd a wneir yn y tywyllwch, ag sydd rhy gywylyddus i'w cwblhau yn y dydd; gweithredoedd yn perthyn i gyfwr tywyll dyn wrth naturiaeth, ac na chwblhâi mo honynt oni bai ei fod yn dywyll ac yn anwybodus o'u natur a'u canlyniadau. Y maent yn ddiffwrth ac yn anfuddiol iddo ei hun ac i bawb eraill hefyd. Y mae yn gwbl anaddas i blant y goleuni i gymdeithasu â'r cyfryw, ac â'r neb a'u gwneio.

ANFFURFIO, (an-furf) afunio, anharddu, di-fwyno, hyllu, hacru, anferth.—'Canys anffurfio eu hwynebau y maent.' Mat. 6. 14. Cyfnawid drychiad naturiol eu hwynebau i olygaid athrist, neu rithsanctiaidd, yr ydoedd y Phariseaid, heb ddim tristwch gwirioneddol am bechod yn y galon. Esa. 58. 5.

ANFFYDDLAWN—**LONAF**—**LONIAID**, (anffydd) anghywir, bradus, twyllodrus.—'Anffyddlawn a throfäus.' Mat. 17. 17. Marc 9. 19. Luc 9. 41. Edr. **TROFAUS**. *Αιστρος*, *diffydd*, un heb gredu yr efengyl. 'O genedlaeth anghrediniol a throfäus.' Am ei bod yn anghrediniol yr oedd yn drofäus, heb gredu y gwirionedd, yr oedd yn cael ei chylch-arwain â phob awel o ddysgidiaeth gyfelliornus.

ANGEL—**ION**, (engyl) *Gr. ἄγγελος*; *Llad. ANGELUS*; *Saes. ANGEL*. Mae y gair o'r un arwydd-oced a'r gair *Heb. מַלְאָכָה* *cenad*, *cenadwr*, un *anfon-edig*. Enw yn arwyddo swydd, ac nid anian, neu naturiaeth. Gelwir cenad dynol wrth yr enw angel, Mat. 11. 10. Marc 1. 2. Luc 7. 24. a 9. 52. Iago 2. 15. yn Groeg. Yr un modd y gelwir pregethwyr yr efengyl yn angelion, y rhai ydynt yn genadau dros Grist, yn cyhoeddi gweinidogaeth y cymmod i fyd coll-edig. 2 Cor. 5. 20. Dat. 1. 20. a 14. 6. Mat. 24. 3. —'Chwi a'm derbyniasoch megys angel Duw;' neu megys cenad Duw; un anfonedig gan Dduw. Gal. 4. 14.—'Cenad Satan.' 2 Cor. 12. 7. *Gr. angel Satan*; un anfonedig gan Satan, un o'i weinidogion y sonia yr apostol am danynt, yn pen. 11. 15. Un o'r gweinidogion hyn, tebygol, yr hwn oedd genad Satan, oedd yn cernodio yr apostol.

Er nad oes crybwylliad neillduol am greadigaeth angelion, yn hanes y greadigaeth gan Moses, etto y mae yn gynnwysedig ynddi. Cynnwysa y nefoedd, *yr hyn oll sydd ynddynt*, y rhai y dywedir eu creu gan Dduw; ac yn mhlith y rhai hyn, rhaid golygu yr angelion. Hefyd, Moses yn gorphen hanes y greadigaeth, a sylwa, 'Felly y gorphenwyd y nefoedd a'r ddaear, a'u holl lu hwynt.' Gen. 2. 1. Gelwir yr angelion, *llu y nefoedd*, *llu nefol*. Dan. 4. 35. Luc 2. 25. Edr. LLU. Y mae eu creadigaeth yn perthyn i waith y chwe diwrnod, pan y gwnaeth Duw y nef a'r ddaear, a'r 'byn oll sydd ynddynt.' Exod. 20. 11.

Tebygol, hefyd, mai y dydd cyntaf y crewyd hwynt, pan greodd Duw y nefoedd a'r ddaear—y nefoedd yn gyntaf, ac yna y ddaear; felly y gallent fu yn gyntaf nrychiol pan y sylfaenwyd y ddaear, y cydanodd sêr y boreu, ac y gorfoleddodd holl feibion Duw. Job 38. 7. Rhaid eu creu yn foreu, canys syrthiodd rhai o honynt cyn cwymp dyn, ac un o honynt fu yn offerynol o'i gwmp. Etto, er eu creu yn foreu, nid cyn y dechreuad, pan greodd Duw y nefoedd a'r ddaear—'cyn bod y byd,' ydynt eiriau yn taith y Bibl yn gosod allan dragwyddoldeb. Ps. 90. 2. Crewyd hwynt oll yn nghyd, canys 'holl sêr y boreu, meibion Duw,' a gyd-ganasant pan y sylfaenwyd y ddaear.

Mae *ysbrydion creëdig* yn cael eu galw yn angelion, oblegid eu cenadwriaeth oddiwrth Dduw ac ddyinion. Mae eu creadigaeth yn perthyn i waith y chwe diwrnod, pan y gwnaeth efe nef a ddaear, 'a'r hyn oll sydd ynddynt.' Exod. 20. 11. Y mae eu rhifedi yn lli-osog; miloedd, a myrddiwn; *sef*, nifer dirifedi. Ps. 68. 17. Heb. 12. 23. Mat. 26. 53. Dan. 7. 10. Dat. 5. 11. Gelwir y rhai a gadwasant eu dechreuad yn angelion etholedig; 1 Tim. 5. 21.—yn angelion sanctaidd; Mat. 25. 31.—yn angelion nerthol; 2 The. 1. 7. Ps. 103. 20. ac y maent yn cyfateb i'r enwau hyn yn gyflawn. Gwnaed hwynt yn sanctaidd, ac oblegid eu hetholiad, cadwasant eu dechreuad. Priod-olir iddynt hefyd ddoethineb a gwybodaeth. 2 Sam. 14. 20. Job 4. 11. Y maent yn sefyll ger bron Duw, ac yn gwled wyneb Duw bob amser. Mat. 18. 40. Luc 1. 19. Y maent yn gwneuthur ewyllys Duw gyd a'r ufudd-dod, y llawenydd, a'r ffyddlondeb mwya. Yn eu gweinidogaeth y maent yn 'fflam dân;—yn fywiog, yn wresog, ac yn gweini gyd a'r hyfrydwch a'r cyfymdra mwya. Y maent yn weision addas i'r llys y perthynant iddo; a'u holl waith a'u hyfrydwch yw gwneuthur ewyllys Duw, a'i foliannu. Tebygol fod rhyw drefn ogoneddus yn eu plith, pan y sonir am thronau, arglywyddiaethau, a thywysogaethau; ond pa fath yw y drefn hono, nid amlygwyd i ni; ac am hyn ofer yw dychymygu.

Y mae eu sylw yn fanwl ac yn astud ar bob peth perthynol i ddirgelwch yr efengyl, ac i iechydwrriaeth yr eglwys. 1. Yr oeddynt yn brysyr yn nghylech Iachawdwr y byd, tra yr ydoedd yma ar y ddaear: 'Efe a welwyd,' ac a addolwyd 'gan angelion.' Rhagfarnasant bawb, tebygol, yn rhoddi addoliad iddo, ar ol ei enediggaeth ef. Cyhoeddasant ei enediggaeth ef i'r bu-gelliaid, gyda gorfoledd angeliaidd, yn molliannu Duw. Gweiniasant iddo yn ei brofedigaeth, yn ei ddirfwr-ing, ei adgyfodiad, a'i esgyniad:—a hwy a ddeuant gyd âg ef yn nydd y farn, gyda llawen fioedd. Mat. 1. 20, 21. a 4. 11. a 28. 25. Luc 1. a 11. a 22. 43. a 24. 45. Act. 1. 10, 11. 1 Tim. 3. 16. Heb. 1. 6. —2. Y maent yn chwawnych edrych i ddirgeidigaethau yr efengyl, fel y gallont weled ynddynt fawr anrwy ddoethineb Duw. 1 Petr. 1. 12. Eph. 3. 10. —3. Y maent hwy yn fawr eu gqfal a'u trafferth yn nghylech pregethiad yr efengyl, a'i llwyddiant. Luc xv. Dygasant yr apostolion o garcharau i'w phregethu hi. Act. 5. 10. a 11. 7, 8. a 16. 23. Y maent hwy yn cydgorddio â'r holl eglwys fawr trwy y byd, i foli yr Oen am bob amlygiad newydd o'i fawrddy gogoneddus trwy yr efengyl. Dat. 5. 11, &c. —4. Y maent hefyd yn 'ysbrydion gwasanaethgar oll, wedi eu danfon i wasanaethu er mwyn y rhai a gânt etifeddu iechydwrriaeth.' Heb. 1. 14. Y maent hwy, yn ddi-ammeu, yn gwelni iddynt yma ar eu taith, mewn am-rywiol dull a modd, fel y darfu iddynt i Agar, Elias, Daniel, Joseph, a Mair, a'r apostolion hwynt; dygant eu heneidiau, fel yr eiddo Lazarus gynt, i ogoniant; a byddant yn brysyr iawn yn nydd y farn yn cynnull yr etholedigion, ac yn cynnull allan o deyrnas Crist yr holl dramgwyddiadau, a'r holl rai a wnant anwired. Mat. xiii.—5. Bydd yr holl angelion a'r holl wared-

igion wedi eu crynhol yn nghyd yn Nghrist, fel at un pen, i gael eu cynnal a'u sicrhau ganddo, i dderbyn eu dedwyddwch oddi wrtho. i'w wasanaethu a'i addoli byth. Eph. 1. 10. Col. 1. 20. EDR. CRYNHOI.

Ymddangosodd yr Arglwydd Iesu yn cynddydd, ac a amlygodd i hun dan yr enw (יהוה) 'Angel yr Arglwydd,' neu, 'yr Angel יְהוָה:' anfonedig יְהוָה, neu, 'yr יְהוָה anfonedig:'—(מלאך יְהוָה) 'Angel y cyfammod,' neu, 'anfonedig y cyfammod.' Yr יְהוָה, yn Mheron y Mab, a ym-ostyngodd o'i wirfodd, yn nhrefa y cyfammod, i gael ei anfon ac i ddyfod fel Cyfryngwr y cyfammod gwell; i gyflawni holl ammodau y cyfammod; i'w gadarnhau â'i waed; ac i gyfranu holl fendithion addawedig yn y cyfammod, i bawb a gredant ynddo. Yr oedd ei ymddangosiad ar ddull dynol, â rhyw ddysgleirdeb oddi amgylch iddo, ag oedd yn rhoddi iddo fawrhydi gogoneddus. Barn. 13. 6. Yr oedd יְהוָה ynddo, yn Mheron y Mab, ac yr ydoedd yn ddangosiad addas o'r presenoldeb dwyfol; ac am hyny y mae yn cael ei alw 'Angel ei gynrychioldeb;' am ei fod yn ddysgleirdeb ei ogoniant, ac yn wir lun ei Berson;—yn ddelw Duw:—ogoniant Duw;—a'i wyneb. Heb. 1. 3. 2 Cor. 4. 4, 5. Exod. 33. 14, 15. Yr oedd yr angel goruchel hwn yn dra adnabyddus i'r eglwys o'r cynddydd. Ymddangosodd i Abraham; ac y mae Abraham yn ei alw, 'Barnydd yr holl ddaear;' Gen. 18. 22, 25. a 22. 11.—i Agar; Gen. 16. 16. Pwy ond yr Angel יְהוָה a allasai ddywedyd wrthi, 'GAN amlhau yr amlhaf dy hâd di?'—i Jacob; Gen. 32. 23, &c. 'Cafodd nerth ar yr angel, a gorchfygodd; wylodd ac ymbiliodd âg ef: cafodd ef yn Bethel, ac yno yr ymddyddanodd â ni; sef Arglwydd Dduw y lluoedd.' Hos. 12. 4, 5.—i Moses yn y berth; Exod. 3. 2, 9. yr hwn sydd yn galw ei hun yn 'Dduw Abraham, Duw Isaac, a Duw Jacob.' Yr un angel gwedi hyny a waredodd yr Israeliaid allan o'r Aiphth (Num. 20. 16.) ac ydoedd yn myned o'u blaen yn y cwmwl, ac a symudodd o'u hol, rhwng llu yr Aiphthiaid a llu yr Israeliaid. Exod. 14. 19, 20. Yr hwn yr oedd enw Duw ynddo, sef ei hanfod; am hyny, yr enw יְהוָה ynddo; ac oedd i'fyned o'u blaen yn yr anialwch, i'w cadw hwynt ar y ffordd, ac i'w harwain a'u dwyn i wlad yr addewid; (Exod. 23. 20.) a'r hwn, gannoedd o flynyddoedd cyn hyn, y mae yr hen Jacob yn ei gydnabod ef fel ei (מלאך) Waredydd oddiwrth bob drwg, ac awdrw bendith iddo e'i hiliogaeth. Gen. 48. 16. Efe ydoedd yr hwn a attaliodd Balaam rhag mellidithio yr Israeliaid. Num. 22. 32, 34. Yr hwn a ymddangosodd i Manoah a'i wraig gynt, ac a roddodd iddynt addewid o fab. Barn. xiii. Efe hefyd a laddodd gwedi hyny, 'gant a phedwar ugain a phump o filoedd mewn un noswaith yn ngwersyll yr Assyriaid.' Esa. 37. 36. Efe yw yr hwn, yn mhob oes, a 'gystuddiwyd yn nghystudd ei bobl; yr hwn yn ei gariad ac yn ei drugaredd a'u gwaredodd hwynt; a'u dygodd, ac a'u harweintodd yr holl ddyddiau gynt.' Esa. 63. 9. Y mae holl anfeidrol fawredd y Duwodd i'w weled ynddo ef, yn ei drugaredd, ei gariad, ei allu, a'i sancteiddrwydd. Y mae efe yn tostorio wrth ei bobl, a chyd âg ymysgaroedd dwyfol yn eu ceryddu, yn eu gwaredu, ac yn ladd eu gelynydd. 2 Sam. 24. 16, 17. 1 Cron. 51. 15—20. 2 Cron. 32. 21. Zech. 2. 3, 4. a 3. 3. Barn. 2. 1, 2, &c. a 5. 23. a 6. 11, 12. Ps. 35. 5, 6. Jos. 5. 13, 14, 15. Efe yw yr angel יְהוָה, ein castell ni, ac Apostol ein cyffes. Ps. 34. 7. Heb. 3. 1.—'Cenad o ladmerydd, un o fil.' Job 33. 23. Heb. מלאך יְהוָה yr Angel y Dehonglwr, neu, yr *Eiriolwr*, sef, Mab Duw, Apostol ein cyffes, yr hwn sydd yn rhagori ar ddeg mill. Y gair a rwyddu, un yn cyfryngu rhwng pleidiau i derfynu ymrafaelion: naill ai rhwng Duw a dyn, neu rhwng dyn a dyn. 2 Cron. 32. 31. Gen. 42. 23. Un sydd yn egluro achosion, ac yn eiriol dros yr hwn a wnaeth y

cam. Priodol iawn ydyw yr enw hwn i Iesu, Ang y Cyfammod; yr hwn sydd yn Ddehonglwr anfonedig o ran ei swydd, i egluro i bechadr drefn fawr y cynmod, a chanddo iawn i ddangos ar ei ran, fel sail i eiriolaeth am ei ollyngdod. Gwaith yr offeiriad oed dwyn iawn i Dduw; felly hefyd mae Crist, ein Harch offeiriad mawr ni, yn gwaeddi, 'Mi a gefais iawn,' a ran y troseddwr, 'gollwng ef.' Yn rhinwedd aberc ac eiriolaeth Crist, yn unig, y mae pechadr yn ca gollyngdod. 1 Ioan 2. 2. Ioan 15. 15. a 17. 4, 6, 21 Can. 5. 10.

Y mae 'angelion hefyd, y rhai ni chadwasant e dechreuad, eithr a adawsant eu trigfa eu hun; ac ydynt yn nghadw gan Dduw, mewn cadwynau tragrywyddol, dan dywyllwch hyd farn y dydd mawr.—Ni arbedodd Duw yr angelion a bechasant, eithr efe a' tafodd i uffern.' Judas 6. 2 Petr 2. 4. Tebygol fo yr holl angelion wedi cael eu creu yn yr un cyflwr a'u bod yn breswyllo yn yr un trigfanau. Safodd nife etholeidig o honynt yn y cyflwr sanctaidd a gwynfyd edig y crewyd hwynt ynddo. 1 Tim. 5. 16. Y lleil ni chadwasant eu dechreuad, sef y cyflwr o sancteiddrwydd, o wynfydedigrwydd, a gogoniant goruchel, y mha un y gosodwyd hwynt. Μη ῥησάσθαι τῆς εὐσεβείας ἁπλῆς; ni chadwasant eu swydd oruchel medd rhai beirniad, Luc 20. 20. lle mae y gair ἁπλῆς yn cael ei gyfieithu meddiant—'I'w draddodi y meddiant ac awurdod y rhaglaur; sef i'r awurdod perthynol i'w swydd fel rhaglaur.—'Eu trigfa,' τὸ ἴδιον οὐκ ἔρηπον, y lle gosodedig iddynt gan Dduw i weinyddu yn eu swydd. Hwytiau, fel y lleil, a ddechreuasant yn sanctaidd, yn uffudd, ac yn ogoneddus, &c., ond ni chadwasant y dechreuad hwn—ni safasant yn y gwirionedd hwn. Ioan 8. 44. Yr oedd eu trigfa yn oruchel a gogoneddus, yn sefyll ger bron Duw, ac yn gweled ei wyneb; ond gadawsant eu trigfa eu hun. Hwy eu hunain oedd yr achos o'u cwymp; gadael y cwbl a wnaethant o'u gwirfodd eu hunain. Dyma hanes digonol a chywir i ni am gymplaid yr angelion. Yr oedd eu dechreuad yn ogoneddus, a'u trigfa yn oruchel; ond ni safasant yn y gwirionedd; ond gadawsant eu trigfa eu hun; a thrwy wneuthur hyny, gadawsant bresenoldeb Duw a'i wasaneth. Pechasant yn ddirfawr, a Duw a'u tafodd hwy i uffern, ac a'u rhywmodd mewn cadwynau i'w cadw i farnedig-igaeth y dydd mawr.—Gwelwn. 1. Fod eu cyflwr a'u sefyllfa greaddigol yn ddedwydd ac yn ogoneddus. 2. Fod eu cwymp o'r cyflwr goruchel hwn yn hollol honynt eu hunain. 3. Fod eu trueni yn dragrywyddol. Y maent yn cael eu cadw i'w coepi, ac nid i'w hachub. Mae yn dra thebygol y bydd ychwanegiad at eu trueni a'u poenau, yn y dydd mawr hwn; ac y gwyrddant hwythau hyny, er eu gofid a'u dychryn. Mat. 8. 29.—'Y mae y diafol yn pechu o'r dechreuad.' Dechreuodd yn foreu; y mae yn parhau i bechu o hyd, yn ddiior, ac yn ddiifino. Y mae yn pechu yn mhob ffordd y gallo; ac yn hudo ac yn annog pawb i bechu yn ddyfal. Hyny ydyw ei duedd yn hollol, a'i waith o gwbl. Nid ydyw yn gwneuthur dim ond hyny; am hyny, gallwn feddwl y bydd ei gyfrif gwedi eangu yn ddirfawr erbyn dydd y farn. 1 Ioan 3. 8. Ioan 8. 44, &c. 1 Cor. 6. 3. Luc 8. 31. Nid ydyw ond segurdd offer i ymofyn pa beth ydoedd eu pechod yn neillduol, gan nad ydyw hyny wedi ei nodi allan yn y gair. Balchder a chenfigion, medd rhai, oddiwrth y geiriau yn 1 Tim. 3. 5. Doeth. 2. 24. Pechasant;—ni safasant yn y gwirionedd;—gadawsant eu trigfa;—ac ni chânt byth gynnwyr ar ddyfod yn ol. Gwelwn ynddynt, er ein rhybydd, nad ydyw uchder sefyllfa, mawredd doniaid, na lliaws o rifedi, ddim yn ddiagon i ddiogelu troseddwr anuffudd rhag dialedd Duw.*

* Gwel Doddridge's Lectures, 210—214. Robinson's *Bibliotheca Sacra*, No. 1. Kitto's *Cyclopaedia of Biblical Literature*.

ANGEN—ION, (can) *Gr. avaywv (anace)* etstieu, rhaid, tlodi. Job 30. 3. Deut. 15. 8. Eph. 4. 28.

ANGENOG—ION—OCTID, (angen) *Llad.* EGENS: rheidus, tlawd.—'Efe a wared yr angenog pan waeddo.' Ps. 72. 12. Darlunied yw o'r Arglwydd Iesu yn ei freniliaeth. Y mae ynddo dosturi, ac y mae ynddo allu digonol i waredu a chynnuhwyo. Y mae yn teyrnasu er llesad ei bobl; ac y mae ynddo bob cymhwysder i'w hymgeleddu yn gyflawn. Job 29. 12. Ps. 9. 18. a 34. 18. Esa. 10. 2.

ANGENRHAIID—EIDIAU—IOL, (angen-rhaid) rhaid, rheidiol, dir; yr hyn ni ellir ei hebgor.—'Un peth sydd angenrheidiol.' Luc 10. 42. Un o'r diar-ebion mwyaf pwysig, medd y Dr. Doddridge, a mwyaf sobr a lefarwyd erioed. 'Un peth,' sef cael Crist yn rhan yn ei holl gyflawder anfeidrol. Ioan 3. 16. Marc 16. 16. 1 Ioan 5. 12. Y mae yr un peth hwn yn cynnwys pob peth—pob gras, pob cysur, pob rhag-orffaint. Phil. 3. 8, 9. Y mae yn angenrheidiol i *bawb—bob amser—yn mhob* amgylchiad a sefyllfa—yn angenrheidiol i fyw, a thu ag at holl ddyledsuyddau perthynol i'n bywyd yma yn y byd; yn angenrheidiol i farw yn gysurus ac yn fuddugoliaethus. Heb yr un peth hwn, sydd yn anfeidrol werthfawr, y mae pob peth arall yn rhy fach; y mae yn hollol ddigonol i bech-ador tlawd, pan ballo y cwbl ond efs. Y mae yn eiddo pawb a gaffo galon i'w *ddewis*; ac oddiwrth y neb a'i caffo nis dwg Duw ef, ac nis gall neb arall ei ddwyn. Ps. 27. 6. 2 Cor. 5. 16. Mat. 16. 26. Ioan 16. 22. Mat. 6. 20, 33. Col. 3. 1. Heb. 11. 25, 26. Mat. 11. 29. Ioan 6. 20.—'Angenrhaid a osodwyd arnaf; a gwae fydd i mi oni phregethaf yr efengyl.' 1 Cor. 9. 16. 'Gosodwyd' yr angenrhaid hwn ar yr apostol gan yr Arglwydd, yr hwn a'i galwodd i fod yn apostol. Wrth ei alw i'r swydd, galwyd ef i waith y swydd; ac nis gallasai esgeuloso gwaith y swydd heb fod yn anffyddlawn i'r Arglwydd, a thrwy hyny dynu gwraeu arno ei hun. Nid cynnaliaeth, er fod yn deilwng iddo gael hyny; nid elw; nid parch gan ddyonid a oeddod yr angenrhaid arno ef; ond ufudd-dod i'r Arglwydd, zel dros ei ogoniant, a llesad eneidiau, a'i rhwymodd i'r gwaith, gyda diwydrwydd a ffyddlondeb yn wneub pob gwrthwynebiadau. Rhuf. 1. 14. Jer. 20. 7, 8, 9. a 48. 10. Amos 3. 8. a 7. 15. Gal. 1. 1, 12. Act. 9. 16, 17. a 13. 2. a 19. 9. a 26. 16, 18. a 28. 30, 31.

ANGERDD—OL, Heb. מרחק gwres, llosg, llosgfa, poethder; tanbaid, poethlyd, llosgedig.—'Angerdd tân,' grym a phoethder tân. Heb. 11. 34.—'Angerdd digofaint yr Arglwydd,' hyny ydyw, poethder ei ddigofaint; digofaint yr Arglwydd yn llosgi ac yn dy-fetha pechaduriaid gan ei wres sanctaidd, a'i eiddigedd cyflawn dros ei ogoniant, ac anrhydedd ei gyfraith. Exod. 32. 12. Num. 32. 14. Jer. 49. 37.—'Fflam angerddol;' *Heb.* שֹׁהַבֵּי הַיָּם *fflam IAH.* Can. 8. 6. Y mae yr eglwys yn galw ei chariad tu ag at ei han-wyliyd yn 'fflam IAH,' neu *IEHOPAH.* Fflam gref, angerddol; neu fflam a enynnodd *IEHOPAH* yn ei chalon, ac nad oes diffodd arni, nac un rhwystr a saif o'i blaen. Y mae rhai yn meddwl mai yr un peth a feddiir wrth *fflam IAH,* ac wrth *tân Duw* מִיְהוָה *tân Aleim.* Job 1. 18. a 15. 30. Sef melt, y rhai y mae Duw yn eu hennyn, ac yn eu saethu. Ps. 144. 6. Eraill a farnant fod cyfeiriad yn y geiriau at dân yr allor, yr hwn a ddaeth allan oddi ger bron yr Arglwydd; hyny yw, o'r *SHECINAH.* Lef. 9. 25. Yr un tân ag oedd ar Sinai yn llosgi yn ddychrynllyd, ac yn peryglu bywydau pawb a nesant ato. Y tân hwn a ddaeth oddi ger bron yr Arglwydd, yn y cy-aebr, ac a ysodd y poeth-offwrn, a'r gwêr ar yr allor. Yr oedd y tân hwn i loegi ar yr allor heb ddiffodd. Lef. 6. 12. Ac y mae gan yr Iuddewon draddodiad, nae gallasai gwlawogydd ei ddiffodi. I'r tân sanct-

aidd angerddol hwn y cyffelyba yr eglwys y cariad a enynnodd Ysbryd Duw ynddi at Grist:—'Dyfroedd lawer ni allant ei ddiffodd, ac afonydd nis boddant.' Can. 8. 7. Rhuf. 5. 5. 2 Cor. 5. 14. Ps. 119. 139. Mal. 3. 11.—'Corwynt angerddol a syrth ar ben y drygionus.' Jer. 23. 19. 'Rhyferthwy angerddol.' Dr. M. Sef corwynt cryf, nerthol, yn cario dinystr gyd âg ef ar yr annuwiol.

ANGEU—OL, marwolacth; marwol, peth yn lladd. Diar. 10. 2. a 11. 4. Edr. COLYN, CYSGOD, MARW-OLAEATH, &c.—'Arfau angeul,' arfau marwol, yn lladd ac yn llwyr ddiffa. Y mae Duw gwedi eu 'par-otioi,' ac yn eu 'defnyddio' yn erbyn annuwiolion an-nychweledig, ac am hyny ni ddiangant hwy ddim. Ps. 7. 13. Deut. 32. 23, 41, 42.

ANGHAREDIG, (caredig) diserch, digariad, an-nhirion, anfwyn. Rhuf. 1. 31. 2 Tim. 3. 3. Edr. CARIAD, CAREDIG.

ANGHLOD, (clod) anmharch, dianrhydedd, gwar-adwydd; gwarth.—'Trwy barch ac anmharch, trwy anghlod a chlod,' y mae llwyr canlynwr Iesu i wlad y gogoniant tragwyddol. 2 Cor. 6. 8.

ANGHOFIO, (côf) gollwng dros gôf; bod heb fedd-wl am beth; heb sylwi yn ofalus.—'Nid oes un o hon-ynt mewn anghof ger bron Duw;' Lef. 12. 6. hyny yw, y mae Duw, Creawdwr a Chynnalwr pob creadur, yn sylwi ar, ac yn gofalu am adar y tò; y rhai ydynt leiaf eu gwerth, a hawsaf eu hebgor genym. Y mae man-ylrwydd mawr yn ei ragluniaeth:—nid oes un o hon-ynt mewn anghof; felly hefyd, medd efe, y mae hyd yn nod blew eich penau chwli, fy nysgybillion, yn gyfrifedig oll. Mat. 10. 20. Heb. 13. 2, 16. Ps. 9. 18. a 36. 6. a 104. 27. a 145. 15. Y mae yr Arglwydd, yn aml, yn eu golwg hwy, yn anghofio ei bobl, heb roddi amlygrwydd o'i gariad a'i ffyddlondeb iddynt; ac yn hir heb ymddangos o'u plaid, yn ei amddiffyniad a'i waredigaethau. Ps. 31. 1. a 44. 24. a 72. 19. Ond nid anghofia hwynt yn wirioneddol byth. Ni phaid a'u cynnal, a threfnu iddynt yr hyn a fyddo yn tueddu i'w daloni mwyaf. Esa. 49. 15.—'Anghofia dy bobl dy hun, a thŷ dy dad.' Ps. 45. 10. Mae y geiriau yn cyfeirio at gyfraith Duw yn Israel, pan gaethglud-ent gaethglud. 'Os byddai i un weled yn y gaethglud wraig brydweiddol, a'i bod wrth ei fodd, yna dwg hi i fewn dy dŷ, ac eillied hi ei phen, a thored ei hewin-odd; a dyosged ddillad ei chaethiwed oddiam dani, a thriged yn dy dŷ di; ac wyled am ei thad a'i mam fis o ddyddiau; ac wedi hyny yr âi di ati, a byddi wr iddi, a hitheu fydd wraig i ti.' Deut. 21. 11, 12, 13. Gwedi myned yn wraig iddo, yr oedd hi i anghofio tŷ ei thad, a'i phobl ei hun; ei bobl ef yw ei phobl hi mwyach. Felly y mae yn rhaid i'r rhai sydd yn credu yn Nghrist adael pob peth, a phawb, er ei fwyn ef. Mat. 10. 37. Luc 14. 26. Eu 'hanghofio'—ymadael â hwynt yn drwyadl, heb feddwl am danynt yn serch-og, mewn cymhariaeth i'w phriod. Felly y gadawodd Abraham ei wlad ei hun, heb feddwl am dani. Heb. 11. 15. Ruth hefyd, yr un modd, a briododd bobl Boaz a'i Dduw, cyn iddo ef ei phriodi hi. Pen. 1. 16. Pan y byddo enaid yn cymeryd Crist yn briod iddo, y mae efe yn gwerthu yr hyn oll a fedd; 'yn cyfrif pob peth yn dom ac yn gollod er mwyn ennill Crist.' Phil. 3. 8, 9, 13. Nid y naill gyd â'r llall, ond ymadawiad hollol a'r naill i feddiannu y llall. Yn yr ystyr hwn yr anghofodd Paul y pethau o'r tu cefn, ac yr oedd yn ymestyn at y pethau o'r tu blaen. Yr oedd holl bethau tŷ ei dad, ei bobl, a'i wlad ei hun, o'r tu cefn iddo; sef yr holl bethau oedd ganddo fel Iuddew a Pha-riasead; yr oeddynt mor ddirmygedig ganddo, fel nad oedd yn chwennych eu cofio. Yr oedd Crist a'i gyf-fawnder ganddo o'r tu blaen, yn nghyd â'r holl gys-uron a'r breintiau oedd i'w cael ynddo a thrwyddo.

At y rhai hyn yr oedd yn ymestyn, i gyrhaeddyd gwybodaeth mwy cyflawn, a mwynhad o honynt. Iē, yr oedd yn anghofio y darn o'r yrfa oedd gwedi ei rhedeg eisioes, gan yr awyddfryd meddwl oedd ynddo am fwyndd mwy cyflawn o'r pethau gogoneddus, tra-gwyddol, oedd o'i flaen: agwedd ar feddwl dyn, tra dymunol i fod ynddi, nes y llyncwr yr hyn sydd farwol gan fywyd.—Mae Duw yn anghofio pechodau pan y byddo yn eu maddeu, ac yn ymbeddychu â'r pechadur yn ei Fab; ac yn ymddwyn tu ag ato fel pe buasai heb bechu. Nid oes adgoffa na dannedd gyd â Duw, gan y byddo yn maddeu. Heb. 8. 12.—Nid anghofia Duw waith ei bobl, a'u llafurus gariad, neu (τοῦ κοκοῦ της ἀγάπης) y llafur a'r cariad a ddangosasant tu ag at ei enw ef. Heb. 6. 13. Efe a gofia yn y faru eu cariad tu ag at ei enw, a holl lafur eu cariad yn ei holl amgylchiadau; eu haelioni, eu parhad, a'u anhunanolrwydd. Mat. xxv. Nid anghofia, chwath, weithredoedd annuwiolion i'w cospl. Amos 8. 7. Mat. vii, xxv.—Y mae dynion yn anghofio Duw pan nad ydyw yn eu holl feddylliau hwy; ond y maent yn ddbarech iddo, i'w addoliad, a phob peth sydd yn perthyn i'w waith, ei achos, a'i bobl yn y byd hwn. Barn. 3. 7. Ps. 10. 4. Mae ein gwaith yn anghofio Duw yn brawf galarus o ymadawiad y galon âg ef; ein diffyg o gariad ato, ffydd ynddo, ac ufudd-dod iddo. Yr ydym yn ei faru yn annhellwng i feddwl am dano. Pa amharch mwy!

ANGHREDADWY, (credadwy) anhygoel, anhygred. Act. 26. 8.

ANGHREDADYN, (credadyn) un digred, gwrth-ffyddiwr, anghristyn.

ANGHREDINIAETH, (anghredin) peidio credu, gwrthod cysdynied â thystiolaeth sicr, anymddiried yn fydlondeb Duw yn cyflawn ei air; anghredu tystiolaeth sicr Duw am ei Fab. Ioan 3. 18, 19. a 16. 19. Y mae y pechod hwn yn cael ei osod allan yn yr ysgrthyrau fel yn dangos yr amharch mwyaf i Dduw; ac yn gwneyd y niwed mwyaf i ddynion o un pechod arall.

1. Pa amharch mwy a ellir ei ddangos ar Dduw na thrwy ei faru ef yn gelwyddog, a'i eiriau yn an-nhellwng o'n cre! ? I Ioan 5. 10. Yn ei rasonrwydd anfeidrol, y mae Duw gwedi ymostwng i lefaru wrthym; i fynegi, mewn geriau eglur i ni, holl gyngbor ei feddwl a'i ewyllys, mewn perthynas ni a'n hiechydwrriaeth; i dystiolaethu ei hun i ni am ei Fab; fel yn Ischawdrw i ni; ac am ei addasrwydd, ei ddigonolrwydd, a'i barodrwydd i dderbyn y penaf o becladur-laid. Galleid meddwl y buasem ni yn derbyn tystiolaeth mor oruchel, am achos o gymaint ei bwys, gyd â'r parodrwydd a'r gorfoledd mwyaf; ond yn lle hyn, trwy anghrediniaeth, y mae Duw, yn ei holl ddaioni, yn cael ei ddiystyru; ei gyngbor yn cael ei wrthod, a'r Ischawdrw yn cael ei amharchu a'i esgeuluo. Y mae 'yn mathru Mab Duw, ac yn barnu yn arian waed y cyfammod, ac yn difenwi Ysbryd y gras.' Heb. 10. 29. Y mae anghrediniaeth, fel rhyw wreiddyn drwg yn yr enaid, ar ba un mae yr holl bechodau eraill yn tyfu. Pwy a gar un nad ydyw yn ei faru ef yn ddiwng o'i gredu? Pwy a'i parcha, a ufuddha iddo, ac a ymddiried iddo am ddim, os ydyw efe yn ei faru yn gelwyddog? Nis gall ein hymddygiad ni tu ag at Dduw fod yn ddim amgenach nag eithaf adgas ac amharchus, yn cyfateb i'n meddyliau diyatryllyd ni am dano. Y mae, gan hyn, yn cynnwys y diystyrweh mwyaf o Dduw a'i awdardod, yn wyneb yr amlygiad mwyaf dysglar a gogoneddus o'i ddaioni a'i rasonrwydd. Yr hwn sydd heb weled anghrediniaeth yn bechod, ie, yn bechod y pechodau, sydd hyd etto yn y tywyllwch, heb wir argyhoeddiad, a than lywodraeth ei anghrediniaeth.

2. Am y niwed o hono i ni, y mae yn fawr iawn. Mae yn attal oddi wrthym holl rinwedd gwirioneddau dwyfol; oblegid y mae yn dra amlwg nas gall un gair, er mor bwysig ac addas y byddo i'n cyflirau, fod yn fuddiol i ni heb ei gredu; ac yn ol y gradd o sicrwydd y byddom ni yn ei gredu. Heb. 4. 2. Yr un peth, o ran buddioldeb, ydyw gair heb ei gredu, ac heb ei glywed, neu ynte a phie buasai heb ei lefaru. Lefaru, clywed, a chredu. ydynt eiriau perthynol i'w glydd. Nid gwiw i un lefaru, os na bydd clustiau gan arall i glywed; ac ni lesâ clywed heb gredu. Nid oes un rhybydd o fuddioldeb heb ei gredu; ac nis gall add-ewid weini cysur heb ei chredu. Nid ydyw yr hyn oll y mae Duw yn ei dystiolaethu am dano ei hun, ac am ei Fab, a'r iechydwrriaeth ynddo, o ddim buddioldeb i neb, er rhybydd, cyfarwyddyd, a dyddanwch, heb ei gredu. Pwy a alara am bechod, os nad yw yn credu tystiolaeth Duw am y drwg o hono? Pwy a ochel uffern, ac a ymgais am y nefoedd, os nad yw yn credu tystiolaeth y gair am bob un o'r ddau? Bibl heb ei gredu, nid ydyw ddim Bibl i ni. Y mae anghrediniaeth yn attal holl ymgeidd yr efengyl oddiwrth y pechadur, ac yn ei gau i fyau dan bechod a damned-igaeth dros byth. Y mae cymaint o niwed ynddo i ni ag a fyddai Mab Duw, yn ei holl gyflawnder anfeidrol, o lesâd i ni, ac a fydd uffern o boen a gofid i ni. Hwn oedd pechod cyntaf Adda—y pechod a attaliodd yr Israeliaid rhag myned i Ganaan—a barodd i'r Iuddeuon wrthod Crist—ac yn y diwedd a'u torodd ymaith fel na byddent eglwys. Ioan 3. 16, 17, 36. a 12. 40. Marc 16. 16. Heb. 3. 12, 19. a 4. 3. a 10. 39. Ps. 106. 24, 27. Deut. 1. 32. Num. 20. 12. Rhuf. 10. 19. Dat. 21. 8.

ANGHRIST, Gr. Ἀντὶ Χριστός (antî, yn erbyn, neu yn lle, Χριστός, Crist) gwrthwynebwr Crist, un yn gosod ei hun yn lle Crist. Y mae yr apostol yn galw y gau athrawon yn ei ddyddiau ef, y rhai a wadent athrawiaeth y Drindod, Duwdod a chnawddoliaeth Crist, &c. wrth yr enw hwn. 1 Ioan 2. 18, 19, 22. a 4. 3. 2 Ioan 8. 'Y mae twyllwyr lawer wedi dyfod i mewn i'r byd, y rhai nid ydynt yn cyffesu ddyfod Iesu Grist yn y cnawd: hwn ydyw y twyllwr a'r anghrist.' Yr un peth yw gwrthwynebu yr athrawiaeth gywir am Grist, a gwrthwynebu Crist ei hun: a chyffesu y wir athrawiaeth am dano yw cyffesu Crist ei hun; ac y mae yr ysbyrd hwnaw o Dduw. Yr oedd y gau athrawon hyn gwedi bod yn nghymdeithas yr apostolion, 'eithr nid oeddnt o honom ni,' medd yr apostol; nid oeddnt yn eu holl broffes floaduog erioed wedi eu dwyn i undeb â Christ, fel aelodau bywiol o'i gorph dirgeledig ef, a gwir gredu ynddo er iechydwriaeth; 'canyb pe buasent o honom ni, hwy a arosasent gyda ni.' Planigion heb gael eu planu gan y Tad nefol oeddnt; am hyny y diwreiddiwyd hwynt. Mat. 15. 13. Ond y mae yn amlwg, oddiwrth eiriau yr apostol, 'megys y clywsoc'h y daw anghrist,' fod dysgwyliaid gofidus yn mhlith y Cristionogion yn y dyddiau hyny am ryw un neillduol, priodol, i gael yr enw hwnw. Nid unrhyw berson neillduol, ond corph o ddynion olynol, yn dal athrawiaethau anghristaidd; o fucheddau halogedig; ac yn elynion angeuol i achos Crist a'i bobl. Y mae yn cael ei alw gan Paul, 'y dyn pechod,' neu 'dyn hynod o bechadurus'; 'mab y gollledigaeth.' Y mae y prophwyd Daniel a'r apostolion Paul a Ioan, yn rhoddi dariuniad cyflawn i ni o hono:—o natur ei lywodraeth—amser ei ymddangosiad—lle ei eisteddfod—parhad ei ddyrnasiad—a'r amser a'r moddion o'i ddiystywiad. Dan. vii. 2 Thea. ii. Dat. xlii, xliii.

1. Y mae yn amlwg mai awdurdod eglwysig ydyw, ac mewn enw, o'r hyn lleiaf, yn Cristionogol. Hyn y mae y gair ἀνοραία, ymadawiaid, yn arwyddo. 2 Thea. 2. 3. Nid ymadawiad oddiwrth un

Iwydraeth wladol y mae yn ei feddwl; ond ymadawid oddiwrth y ffydd—ymadael oddiwrth y Duw byw: 1 Tim. 4. 1. Heb. 3. 12. *sef ymadawiad â'r dull gwirioneddol o drefnial dwyfol o addoli Duw.* Y mae rhoddiau yr enw, 'mab y golledigaeth,' hwyrach, yn arwyddo y byddai, fel Judas, yn gau-apostol. Ioan 17. 12. Dywed yr apostol am dano, y byddai iddo 'eistedd yn nheml Duw, ac yn ei ddangos ei hun mai Duw ydyw.' 2 Thes. 2. 4. Awdurdod yn nheml Duw, a arwydda awdurdod addas i'r lle; *sef awdurdod ysbrydol.* Teml Duw, dan y Testament Newydd, yw eglwys Duw;—'eistedd yn nheml Duw,' yr un peth ydyw ag eistedd yn eglwys Duw; *sef yn cymeryd arno awdurdod ysbrydol yn eglwys Duw.* Mewn ystyr cyfriniol, yn iaith y prophwyd, y mae yr enw *Iuddeu* yn arwyddo *Cristion—Dafydd* yw *Crist—y deml* yw yr *eglwys—yr arogl-darth* yw *gueddiau y saint, &c., &c.*—'Mi a welais fwystrif arall,' medd Ioan, 'yn codi o'r ddaear, ac yr oedd ganddo ddau gorn, tebyg i oen: a llefaru yr oedd fel draig.' Dat. 13. 14. Y mae yn cymeryd arno fod yn addfwyn, ac yn ostyngedig, tebyg i Oen Duw, Crist Iesu: ond y mae yn llefaru fel draig. Dan yr ymddangosiad o grefydd, y mae yn llywodraethu fel gorthwyr mwr daerol. Yn hyn y mae corn bychan Daniel, *sef Anghrist*, yn amrywio oddiwrth y cyrn eraill, yn mysg pa rai y mae yn cyfodi, *sef y deg brenin.* Dan. 7. 24.

2. *Am natur ei lywodraeth—darlunir hi yn ormesol—yn anghydoddefol—neu yn erlidigaethus—ac yn eilun-addolgar.*—Y mae 'genau ganddo yn traethu mawrhdyri, a'r olwg arno yn arwach na'i gyffellion.' Y mae yn llywodraethu ar freninoedd y ddaear; *sef yr ymerodraeth orllewinol Rufeinaidd, yn gwneuthur rhyfel â'r saint, y rhai ni dderbynasent ei nod ar eu talenau.* Dan. 7. 8, 20, 21. Dat. 13. 7, 16. a 17. 1, 6, 14, 16, 17. Oblegid eilun-addoliaeth y gau eglwys hon, y gelwir hi, 'Babilon fawr, mam puteiniaid, a fieldd-dra y ddaear.' Dat. 17. 3.

3. *Mae y gallu hwn i ymddangos o fewn terfynau ymerodraeth Rhufain.*—Wedi i'r ymerodraeth hōno ranu yn ddeg rhan, deg corn, neu freniniaeth, 'y mae corn bychan arall yn ymddangos yn eu mysg, a syrthiodd tri o'i ffaen.' Dan. 7. 8, 20. Nid ydyw terfynau y pedwerydd bwystfil, *sef ymerodraeth Rhufain, yn cynnwys gwledydd y bwystfil eraill, er eu darostwng ganddo: am hyny, yn Ewrop, yn mysg y deg corn, neu freniniaeth, i ba rai y rhanwyd ymerodraeth Rhufain, a elwir felly yn briodol, y mae Anghrist i'w gael.*

4. *Ei eisteddfod yw dinas Rhufain.*—Pan y dangoswyd i Ioan, mewn gwledigaeth, fwystrif ofnadwy & saith ben, a deg corn, a gwraig wedi ei gwisgo ag ys-gariad yn eistedd arno, ac yn ei farchogaeth; y mae angel yn dehongli y weledigaeth gyfriniol hon yn y geiriau canlynol:—'Y saith ben, saith fynydd dynt, lle mae y wraig yn eistedd arnynt:—a'r wraig a welais, yw y ddinas fawr, sydd yn teyrnasu ar freninoedd y ddaear.' Dat. 17. 3, 4, 9, 12, 18. Nis gall geiriau fod yn fwy neillduol a therfyndig. Y wraig, yr hon sydd yn eistedd ar y pedwerydd bwystfil, wedi i'r deg corn ymddangos, neu ranu yn ddeg breniniaeth, yw Anghrist. Y mae yn eistedd ar saith fynydd; ie, hi yw y ddinas fawr, sydd yn teyrnasu (felly yr oedd Rhufain yn amser Ioan) ar freninoedd y ddaear. Nid oes un darluniad a all nodi Rhufain yn fwy eglur na'i bod yn sefyll ar saith fynydd. Y mae y disgrifiad hwn o honi, yn aml, yn y beirdd Rhufeinaidd.* Rhufain, gan hyny, mae yn amlwg, yw eistedd a gorsedd-faine Anghrist. Mae y nodau hyn yn briod-lun o Eglwys Rhufain; ac yn anhosbi byth

eu cymhwyso, yn briodol, i neb arall. Y mae yn eglwys wrthgilliedig; gwedi ymadael â'r gwirionedd; wedi llywodraethu ar freninoedd yn ormesol, ac 'wedi meddwi gan waed y saint, a chan waed merthyrion Iesu:' yn eilun-addolgar i'r graddau eithaf; yn addoli llun y groes, a'r elfen fara yn y sacrament; yn gweddio ar Mair, ac ar seintiau dirifedi.

5. *Nodir allan, hefyd, amser ei ymddangosiad, a pharhad ei lywodraeth.*—Nid ydyw rhifyddiaeth y prophwyddiaethau, y rhan amlaf, ddim mor benodol a manwl ag y gellir dysgwyl mewn cyfansoddiad hanesyddol. Amlygir hi, yn gyffredinol, mewn geiriau a oddefant radd o ẽangder yn y dehongliad o honynt; ond etto, nid ydynt mor annodol a phenrhydd fel nas gellir, yn amlwg, amgyffed yn agos amser eu cyflawniad. Y mae amser ymddangosiad Anghrist yn y byd wedi ei adael i'w gasglu oddiwrth grybwylladau cyffredinol; ond ni ellir penderfynu yn ddiagramheuol yr amser neillduol, nes y cyflawnir y brophwyddiaeth am ei ddinystr. Gwyddom fod parhad ei deyrnasiad i fod dros 1260 o flynyddoedd; pan, gan hyny, y gwelir ei ddystryw, gellir barnu gyda mwy o fanylrwydd am amser ei ddechreuad.

Wedi gwneuthur yr ychydig sylwadau hyn, golygaf yr awr yr hyn a ddywedir gan y prophwyd am gyfodiad Anghrist.—Hysbysa Daniel mai wedi i ymerodraeth Rhufain ymrannu yn ddeg o freniniaethau, ac mai yn *mhlith*, ac ar *ol* y breniniaethau hyn, y byddai i Anghrist ymddangos.—Medd Paul, 'Ac yr awr hon chwi a wyddoch yr hyn sydd yn attal, fel y dadguddler ef yn ei bryd ei hun.' 2 Thes. 2. 6. Yr ydoedd iddo ef amser priodol a therfyndig gan Dduw. 'Yr hwn sydd yr awr hon yn attal, a etyl nes ei dynu ef ymaith.' Yr hwn oedd yn attal, yn ol barn yr awd-wyr mwyaf credadwy, ydoedd llywodraeth ymerodraethol Rhufain. Gan hyny, nid ydoedd i ymddangos cyn dystrywiad y llywodraeth hōno. Dywed St. Ioan (Dat. xvii.) y byddai iddo farchogaeth y bwystfil â'r deg corn; am hyny y mae yn rhaid ei fod yn cydoesi â hwynt; *sef y deg breniniaeth.*

Os sylwir ar yr amser y dinystriwyd y llywodraeth ymerodraethol; y rhanwyd yr ymerodraeth gan genedloedd y gogledd yn ddeg, hyny yw, i amryw freniniaethau annibynol;—o'r amser hwn, ond nid cyn hyny, y mae i ni edrych am Anghrist yn cōli ei ben, yn raddol, yn mysg y deg corn; ac, o'r diwedd, yn cynnyddu i'r fath rym, trwy yr awdurdod a roddir iddo ganddynt hwy, i allu eu marchogaeth; hyny yw, eu cyfarwyddo, a'u llywodraethu yn mhob peth. Os cyfeirir 1260 o flynyddoedd o'r amser hwnw, gan gadw ein llygaid yn barhaus ar sefyllfa eglwysig a gwladol Ewrop, o hyny yn blaen, y mae yn hawdd canfod oddi amgylch pa amser yr ymddangosodd Anghrist;—a bod llawer o'i amser wedi rhedeg;—a'i fod yn tynu yn agos iawn at ei ddiwedd.

Y mae rhai awdwyr yn dechreu cyfrifiad y 1260 o flynyddoedd yn y flwyddyn 606, neu ynte 608, pan y caford y Pab yr enw o fod yn Esgob cyffredinol, ac y cymerodd arno i fod yn ben ar yr eglwys Gristionogol. Eraill a ddechreuant y cyfrifiad yn y flwyddyn 750, neu 756, pan y daeth efe yn dywysog gwladol; ac fel hyn, trwy ei awdurdod gwladol ac eglwysig, y daeth yn fwystrif gwahanol i'r holl fwystrifod eraill a fu yn y byd erioed. Yn nghylch diwedd ei deyrnasiad, bydd iddo ef, trwy gyfrwystr a chreulondeb, dōri ymaith, agos yn gwbl, holl dystion ffyddlawn dros Iesu Grist, o fewn ei derfynau. Ond yn y diwedd, 'dyfetha yr Arglwydd ef ag Ysbryd ei enau, ac a'i dilẽa ef & dysgleirdeb ei ddyfodiad:' hyny yw, trwy nerthol weithrediad yr efengyl, a thrwy ddysgleirdeb ei ddyfodiad yn y pregethiad o honi. Tywalltir y saith phiol a'r saith bla diweddfaf arno: y deg corn, y rhai a roddasant eu teyrnas i'r bwystfil, a gasant y butain, ac a'i gwnant hi yn noeth, ac yn unig, a'i chnawd a fwytant, ac a'i

* Gwel Martial, lib. iv, ep. 64. Probert, lib. iii, lx. 37. Virgil, G. lib. ii, ver. 533.

Ilogant & than!* Dat. xvii. 2 Thea. ii. Ac yna, Ysbryd byfwyl oddiwrth Dduw a â i mewn i'r tystion, a hwy a safant ar eu traed;—'a theyrnasoedd y byd a Ant yn eiddo yr Arglwydd, ac yn eiddo ei Grist ef; ac efe a deyrnasa yn oes oesoedd. Eidd. 11. 15. a 12. 10. Dan. vii. a 11. 36—40. 2 Thea. ii. 1 Tim. 4. 1—3. 2 Tim. 3. 1—7. a 4. 3. 4. Dat. ix, xi, xiii—xix. Edr. MIL, RHIF, TRST. Yr awdwr canlynol a ysgrifenasant yn dra enwog ar y mater hwn:—Ragobion Newton a Hurd; Syr Isaac Newton; Lowman; Gill; Scott; Johnson; Reader; Vitringa; Daubuz; H. Moore; Faber.

ANGHYDFOD, (cydfod) amryson, amrafael, ymddadleu.—'Craffu ar y rhai sydd yn peri anghydfod.' Rhuf. 16. 17. *Gr. διομορφία, ymranïad, plaid ysgaredig.* Y mae rhai yn yr eglwys yn mhob oes, yn peri pleidiau, sismau, ac ymranïadau, er mwyn eu helw a'u parch hwy eu hunain, trwy ddwyn i mewn athrawiaethau gau, yn erbyn yr athrawiaeth iachus. Cyngor yr apostol ydyw cilio oddi wrthynt. 1 Cor. 3. 3. Gal. 5. 20. Creffwch yn fanwl arnynt (*σκοπεῖν*) ymogelwch rhagddynt, a chiliwch oddi wrthynt hwy: oblegid 'eu hymadrodd a ysa fel caner;' ac y mae y perygl mwyaf i chwi gael eich twyllo trwy eu hymadrodd tég a'u gwenaith. 2 Tim. 2. 17. Mat. 7. 15. 'Nid yw Duw awdwr anghydfod (*ακαταστασία*) ond tangneffed.' 1 Cor. 14. 33. Oddiwrth y gelyn ddynt y mae anghydfod yn dyfod.

ANGHYDFYDDIAETH—AU, (cydfod) ymrafael, ymryson, anghydfod.—'Anghydfyddiaethau.' 2 Cor. 12. 20.—'Terfysg.' Dr. M.—*Gr. ακαταστασία, cyffroadau, cynhyrfadau, terfysgoedd.* Cyfleithir yr un galr *terfysgoedd.* Luc 21. 9. 2 Cor. 6. 5. Iago 3. 16. Y pethau hyn yn yr eglwys ydynt yn arwyddo diffyg cariad, a llawer o gnawdolrwydd; mae gwir dduwioldeb yn heddychol, yn foneddigaidd, ac yn hydryn. 'Nid yw Duw awdwr (*ακαταστασία*) anghydfod, ond tangneffed;' os felly, ysbryd croes i Dduw yw awdwr anghydfod.

ANGHYFANNEDD—OL—RWYDD, (cyfannedd) anrheithiedig, disathr, heb driangynnau, anneddifad. Gen. 47. 19. Exod. 23. 29. Esa. 24. 12. a 49. 8. Mat. 14. 15.—'Wle yr ydys yn gadael eich tŷ i chwi yn anghyfannedd.' Mat. 23. 36. *Gr. ἄρηος, anialwch diffwrth, heb un preswyllydd, ac yn anniwylliedig.* Yn mha ystyr y mae efe yn meddwl y bydd y deml yn anghyfannedd, y mae y geiriau canlynol yn egluro;—'Ni'm gwelwch i yn ol hyn,' &c. I'r dyben o fod yn breswyllydd i Dduw yr adeiladwyd y deml; pan yr ymadawodd Duw â hi, aeth yn anghyfannedd heb breswyllydd; a lluoedd y Rhufeiniaid a'i gwnaethant, yn fuan wedi hyn, yn anialwch disathr. Jer. 12. 7. a 22. 5. Anialwch anghyfanneddol ydyw pob man lle na byddo Duw yn amlygu ei hun yn ei ras a'i drugaredig achubol i'w bobl, ac yn eu llenwi â llawnder Crist.—'Dinasoedd anghyfanneddol.' Jer. 22. 6. 'Diffaethwch anghyfanneddol.' Eze. 36. 4. 'Ffeidd-dra anghyfanneddol.' Mat. 24. 15. Marc 13. 14. 'Ffeidd-dra y diffaethwch.' W. S. 'Ffeidd-dra anrheithiol.' Dr. M. 'Y ffeidd-dra yn anrheithio.' Dr. C. Sef lluoedd ffeidd y Rhufeiniaid, y rhai a

* Y mae y chwidroadau rhyfeddol hyn ag sydd wedi cymerid lle ar y cyfandir yn y dyfodol 1848, yn nghyd â sefyllfa gyfyng y Paber ar y swydd yn hân, wedi cudi llawo o ysgrifenywyr ar lyfr y Dadguddiad, gan fod yr arwyddion yn dyfod yn fyw eglor fod diwedd yr Anghrist Pabaid heb fod yn mbeil. Yn mhith yr ysgrifenywyr diweddaraf gellir nodi Eilott on the *Apocalypse*; Keith's *Signs of the Times*; Conder's *Harmony of History with Prophecy*. Y mae gwaith Fleming 'On the Rise and Fall of the Papacy,' wedi tynnu sylw cyffredinol yn y dyddiau hyn. Priodol. fe allai, y hybysyn fod Moses Stuart o America, yn ei waith ar y Dadguddiad, o wahanol farn i'r golgyddiau uchod, ac amryw o dduwinyddion Germany ac America &c. &c.—G.

anrheithlassant y ddinas sanctaidd, a'r holl wlad oddi angylch.—'Yn y ddinas y gadawyd anghyfannedd-rwydd.' Esa. 24. 11. Sef, difrodiad, anrheithiad, diffeithwch.

ANGHYFANNEDDFA, lle, neu fan anghyfannedd.—'Cyfodant yr anghyfanneddfa gynt.' Esa. 61. 4. Mae y geiriau yn cynnwys addewid neillduol am adferiad yr eglwys ar ol hir ddirywiad; a hynny trwy weinyddiad effeithiol o'r swyddau yr enefiwyd Crist iddynt—'a hynny trwy alwad y Cenedloedd i fwynhau breintiau yr eglwys efengylaidd.

ANGHYFANNEDDLE—OEDD, (an-cyfannedd) lleoedd heb gyfanneddwy'r ynddynt.—'O herwydd yr Arglwydd a gysura Sion: efe a gysura ei holl anghyfanneddleoedd hi.' Esa. 51. 3. Cynnwys y geiriau addewid o adferiad yr eglwys, trwy lwyddiant yr efengyl yn galw pechaduriaid lawer iddi.

ANGHYFARWYDD, (cyfarwydd) anghelfydd, anfedrus.

Dall pob anghyfarwydd. Ddar.

'Pa wedd y dywed yr hwn sydd yn cyfiawni lle yr anghyfarwydd, Amen.' 1 Cor. 14. 16. 2 Cor. 11. 6. 'Andyscetic.' W. S. a Dr. M. *O ανακληρωσ τον σκοπον του ιδιωτου πως ερει το αμνη.* Wrth yr o *ιδιωτης, yr annysgedig, yr anghyfarwydd, y deallir dyn cyffredin, mewn cyferbyniad i ddynt o ddysg, neu awdurdod, heb fod mewn un swydd. Arferir y gair Heb. חרש חרש, idiot, gan yr ysgrifenywyr Iuddewig am ddynt cyffredin, diddysg, i'w wahaniaethu ef oddiwrth yr offeiriaid. Arwyddia geiriau yr apostol ei fod yn arferiad yn y brif eglwys o'r dechreuad, fod y bobl, yn ol yr hen ddull yn y synagogau, yn rhoddi eu Hamen yn niwedd y gweddïau. O'r arferiad hwn yn mhith yr Iuddewon gynt y mae genym ni lawer o siampiau. Deut. 27. 15, &c. Neh. 8. 6. 1 Cron. 13. 36. Ps. 106. 48. Nid am ryw berson neillduol y mae yr apostol yn llefaru, ond am yr holl gynnull-cidfa, yn wahanedig oddiwrth y Gweinidog, yn rhoddi eu Hamen gyd â'u gilydd. Yn awr, os rhoddi y Gweinidog ddiolch mewn iaith ddyeythir, nad oedd y bobl yn ei ddeall, pa fodd y gallent hwy ddywedyd Amen, wrth ei waith yn diolch, gan nad oeddynt yn gwybod pa beth a ddywedai? 'Os ydwyf hefyd yn anghyfarwydd ar ymadrodd, etto nid wyf felly mewn gwymbodaeth.' 2 Cor. 11. 6. Nid oedd yr apostol Paul yn wr annysgedig, ond yr oedd wrth addysgu y bobl gyffredin yn arfer iaith gyffredin, ddeallus i'r rai yr oedd yn athrawiaethu iddynt; ac er bod ei iaith yn gyffredin yn nghyfrif doethion y byd, etto nid oedd yn anghyfarwydd yn ei wybodaeth o ddirgedigaethau mawrion yr efengyl; yr oedd yn gyfarwydd yn ei wybodaeth o Grist, ac athrawiaeth gras. Hyn, tebygaf, ydyw meddwl yr apostol.*

ANGHYFIAITH (cyfiaith). Gelwir yr Aiphtiaid yn bobl anghyfiaith i'r Israeiliaid. Ps. 114. 1. a 81. 5. Y mae rhai yn barnu fod y gair *Heb. אֵי* yn arwyddo yn hytrach, ymddygiad estronol, creulawn, yr Aiphtiaid tu ag at bobl Israel, na ddyeythwch eu hiaith.—'Pan aeth Israel o'r Aipht, aeth tŷ Jacob oddiwrth bobl' *greulawn, orthrymlyd, y rhai ni ddeallent eu hiaith.* Ps. 81. 5. Yr oedd y waredigaeth yn enwog ac yn ogoneddus; yn gysurus ac yn orfoleddus iawn; oddiwrth bobl o wahanol iaith, deddfau, a duwiau, a'u hymddygiad yn eithaf angharedig a chreulawn tu ag atynt. Gwel Bate, Parkhurst, Noldius.

Anghyfiaith yw dyn na wyper pa ddyweto; ac na wypo pa ddyweter wito. *Cyffreithiau Cymreig.*

ANGHYFIAWN—DER, (cyfiawn) cam, anghyfiawnedd, anghywirdeb; yr hyn sydd yn wrthwyneb i gyfiawnder ac unfonedd. Y mae pob pechod yn anghyfiawnder. Gan nad ydyw y gyfraith yn gor-

chymyn dim ond sydd gyflawn, y mae pob anghyd-furfiad â'r gyfraith gyflawn hon yn anghyflawnder; nid ydym yn rhoddi y peth ag y mae hi, yn gyflawn, yn ei ofyn. Anghyfraith ydyw pechod; oes ydyw y gyfraith yn gyflawn, y mae pob anghyfraith yn anghyflawnder. Y mae pob gorchymyn yn eithaf cyflawn yn ei holl ofynion; am hyny, y mae pob troseidd, yn mhob gradd o hono, yn anghyflawnder. Peth cyflawn yw i ni garu Duw â'n holl galon; am hyny, anghyflawnder yw pallod yn y cariad perffaith hwn, yn mhob gradd o hono, ac y mae pob agwedd arnom tu ag at ein gilydd, tu yma i hyny, yn anghyflawnder. Y mae llad yn anghyflawnder â pherson ein cymydog; y mae godineb hefyd yn anghyflawnder mewn perthynas i ddiweirdeb tu ag at ein gilydd; mae lladrad yn anghyflawnder â'n cymydog, yn ei feddiannau; ac y mae dwyn cam-dystiolaeth yn anghyflawnder â'n cymydog yn ei enw da. Y mae dyn yn wreiddiol yn anghyflawn drwy y cwmp. Colodd y cyflawnder gwreiddiol ydoedd ganddo cyn y cwmp. Mae yr anghyflawnder gwreiddiol hwn yn ymddangos yn ei ffurthau; ac yn tori allan yn weithredol, fel y byddo cyfleusderau yn rhoddi lle, ac yn ei annog i hyny. 'Ffaidd gan yr Arglwydd Dduw bawb a'r wnel anghyflawnder.—A gwae yr hwn a adeilado ei dy trwy anghyflawnder. a'i ystafellau trwy gam:—Cans yr Arglwydd cyflawn a gar gyflawnder:—Ac ni chaiff y rhai anghyflawn etifeddu teyrnas Dduw.' Deut. 25. 16. Jer. 22. 13. Ps. 11. 7. 1 Cor. 6. 9. Rhaid, gan hyny, i'r anghyflawn gael 'eu golchi, eu sancteiddio, eu cyflawnhau, yn enw yr Arglwydd Iesu, a thrwy Ysbryd ein Duw ni,' neu ynt e i fod allan o deyrnas Dduw. Adn. 10. 12. Jer. 22. 3. Deut. 16. 20. Mat. 7. 12. Rhuf. 13. 7. 1 Tim. 3. 11. Hos. 12. 8. Luc 16. 10, 11. Col. 3. 25. Obad. 15. Esa. 33. 1. a 5. 23.

ANGHYFLEUS, (cyfie) anghymhwys, anghyfladdas. Act. 27. 12.

ANGHYFRAITH—EITHLAWN, (cyfraith) anneddol, afreolaidd; pob peth mewn dyn o ran ei feddiannau, ei eiriau, a'i weithredoedd, a'r nad yw yn berffaith gytun â chyfraith sanctaidd Duw, sydd anghyfraith, ac felly yn bechod; 'cans anghyfraith (*avopia*) yw pechod.' 1 Ioan 3. 4. 'Anghyfreithlawn weithredoedd,' &c. (*avopios epwios*) gweithredoedd anneddol, afreolaidd, croes i'r gyfraith. 2 Petr 2. 8.

ANGHYMHARUS, (cymhar) anghydweddol, anghygerddol; yr hyn nis gellir ei gymharu. Y mae aredig ág ých ac asyn yn nghyd, yn yr un iau, yn ieuo yn anghymharus. Yr oedd hyn yn waharddedig dan gyfraith Moses. Deut. 22. 10. Lef. 19. 19. Nid oeddynt o'r un rhyw, ac am hyny, yn anghymharus: hefyd, yr ydoedd un yn lân a'r llall yn aſan. At hyn y cyfeiria yr apostol yn ei orchymyn i'r crediawr yn Coriath; 'Na ieuor chwí yn anghymharus gyd â'r rhai digred.' 2 Cor. 6. 14. Gan nad ydyw y geiriau yn nodi allan un math o gyd-ieuo yn fwy neillduol na'i gilydd, amlwg yw ei fod yn gwahardd pob math o ieuo, gyd â'r digred; megys mewn cyfrinach fel cyfeillion mynwsol; hefyd, cyd-driniaeth mewn neges-waith bydol; ond yn enwedig, ac yn fwyaf neillduol, cyd-ieuo mewn priodas; gan mai hyny ydyw yr ieuo mwyaf agos a ddichon fod rhwng neb â'u gilydd yn ol trefn natur.

Y mae y pechaduruswydd o ieuo yn anghymharus gyd â'r rhai digred, mewn priodas, yn ymddangos yn fawr; cans oes ydyw cyfeillach neillduol gyd ág annuwlion yn waharddedig, pa faint mwy yw cyd-ieuo mewn priodas â hwynt? Nis gall fod gan neb a ieuo

yn anghymharus gyd â'r digred, un bwriad i fyw yn dduwiol i'r Arglwydd. Pe baent yn bwriadu hyny, ni roddent eu hunain, o'u gwirfodd, yn y fath amgylchiadau anfantaisol i hyny. Nis gallant dystio yn fwy eglur i bawb, mai bywyd o annuwldeb yw eu dewislad, na thrwy ddewis priod annuwiol i dreulio dyddiau eu bywyd gyd ág ef. Y maent wrth hyny, mewn effaith, nid yn unig yn tystiolaethu eu bwriad o fyw yn annuwiol eu hunain, ond o gadw tŷ annuwiol i Satan, heb air Duw na gweddi ynddo; ac o feithrin eu plant yn annuwiol, trwy roddi dim ger eu bronau i'w weled, ond esiamplau annuwiol o ddydd i ddydd. Heblaw yr ystyriaethau hyn, y mae y cyd-ieuo yn erchyll bechadurus ynddo ei hun, pa fath bynag a fyddo y ffurthau, gan ei fod yn droseddol o orchymyn neillduol, a hyny nid trwy demtasiwn ddisymwth, ond gyda dewislad rhag-fwriadol.

ANGHYMEDROL—DEB, (cymedr) gormodol, anghymesur. Dywed yr Arglwydd am yr yegrienyddion a'r Pharisaid, eu bod, er eu holl ymddangosiad crefyddol yn allanol, yn dufewnol 'yn llawn o drawsder ac anghymedroldeb.' Mat. 23. 25. Y mae y gair *Gr. aspasia*, yn arwyddo, diffyg nerth mewn dyn i lywodraethu ei hun, ac i attal ei frys a'i chwant anghymesur ac anwesol. Ac oblegid ei fod yn difa ei feddiannau trwy anghymedroldeb, y mae yn meddiannu eiddo eraill trwy drawsder, fel y gallo eu treulio ar ei felus-chwant. Y mae trawsder ac anghymedroldeb, yn gyffredinol, yn cyd-fyned â'u gilydd. Mae y naill yn dyfetha yn anghyfreithlawn, yr hyn mae y llall yn ei gasgu yn anghyfreithlawn. A phan y byddo un yn gwisgo y gorchudd o grefydd dros y ffieidd-dra hwn, y mae cyflwr y dyn hwnw yn agos i fellldith. Heb. 6. 7, 8.

ANGHYMERADWY, (cymer) annerbyniol, anfodddhaol, gwrthoddedig.—'Meddwl anghymeradwy.' Rhuf. 1. 28. *Gr. adokimos vovv*, meddwl anneallus, yn ddiffar gywir, ac yn annerbyniol o bethau Duw; ond yn cymeradwyo ac yn gwneuthur pethau *nad oeddynt weddus*. Gan nad oedd gymeradwy ganddynt gadw Duw yn eu gwybodaeth, rhoddodd Duw hwynt i fyny i'r farn ofnadwy hon; sef i feddwl yn cymeradwyo ac yn ymhyffrydu mewn gwyniau gwarthaus, ac heb fedru dopsarthu rhwng drwg a da. Y mae y meddwl anghymeradwy hwn yn feddwl *Ugyredig a halogedig*; yr hyn sydd yn ei wneuthur at bob gweithred dda yn anghymeradwy, neu, (*προς παν εργον αγαθον adokimos*) yn anneallus, ac yn ddi-gymeradwysaeth o bob gweithred dda. Tit. 1. 15, 16. 1 Tim. 6. 5. Heb. 6. 8. 2 Ioan 9. Esa. 63. 17. Hos. 8. 11. Deut. 28. 28, 29.—'Dynton o feddwl llygredig, yn anghymeradwy o ran y ffydd.'—'Amrovadwy erwydd y ffydd.' W. S. 2 Tim. 3. 8. Nid ydynt yn deall nac yn cymeradwyo y wir athrawiaeth efengyl-aidd: ac ni ddylai neb gymeradwyo a derbyn eu athrawiaeth gyfeillionol a halogedig. Yr oeddynt hwy mewn ystyr dyoddefol a gweithredol yn anghymeradwy o ran y ffydd. Nid oeddynt yn deall na chwaith yn derbyn y wir athrawiaeth, a dylai pawb wrthod eu hathrawiaeth gyfeillionol hwy. Nid yn hir y cyd-saif gwir athrawiaeth iachus â meddwl llygredig: naill ai fe bura yr athrawiaeth y galon, neu ynte gwrthodir hi gan y galon llygredig. Act. 13. 8. Rhuf. 1. 28.

'Ond yr ydwyf fi yn cospi fy nghorph, ac yn ei ddwyn yn gaeth; rhag i mi mewn un modd, gwedi i mi bregethu i erall, fod fy hun yn anghymeradwy.' 1 Cor. 9. 27. Y mae yr apostol yn cyfeirio, tebygol, at drefniadau y Groegiaid, yn eu campau gorchestol. Yn nechruw y chwareyddiaethau hyn, byddai criwr yn cyhoeddi enwau yr ymdrechuwyr. Wedi cyhoeddi eu henwau, ymddangosent eu hunain, ac gaent eu holi, 'a oeddynt yn Roegwyr, yn bobl ryddion, ac o enw difeif?' Wedi hyny, rhoddai y criwr ei law ar ben yr

ymdrechwr, ac a'i harweinai ar hyd y chwareule, ac a ofynai i'r golygwyr a oedd gan neb ddim i'w roddi yn ei erbyn? A ydyw ef yn lleidr, yn gaethwas, neu ynte o foesau a bywyd hallegedig? Byddai hollad dra- chefn arno, gwedi iddo ennill y gamp, gan y barnwyr, y rhai oedd i'w goroni, A ydoedd efe gwedi ymdrechu yn gyfreithlawn ac yn rheolaidd, wrth gyfreithiau yr ymdrechfa? Os caid ei fod ef wedi pallu neu wyro, yn y mesur lleiaf, oddiwrth y rheolau, byddai yn anghymeradwy (*ἀδοκίμος*) ac yn wrthoddedig: ni chorond ef. Felly yr apostol, yr hwn sydd yn golygu ei hun yn griwr ac yn ymdrechwr hefyd, nid ydyw yn ddi-gon gando gyhoeddi y rheolau i eraill, ond fel ymdrechwr, yn ymgadw ei hun yn mhob peth; yn cospi ei gorph, ac yn ei ddwyn yn gaeth, mewn cymedroldeb a phurdeb, fel y derbynio efe y goron anlygredig. Yn llwybrau Duw, ac yn ol rheolau y gair, y mae i ni rodio ac ymddwyn yn mhob dim, os ydym ni yn dysgwyl coron annifanedig y gogoniant. Nid am hyny, ond dyma y ffordd sydd yn arwain i'r wlad well. Y mae y gwaredigion yn cael y cwbl yn rhad; ond y maent yn cael pob peth yn ol ffordd a threfn Duw—ffordd gras a sancteiddrwydd sydd yn arwain i ogoniant. Y mae anghymeroldeb mewn bwyddyd a di-odydd mor waharddedig, mor groes i air Duw, ac mor niweidiol hefyd i ninnau, a gormodedd yn mhob peth arall. Y mae glythineb a meddwdod yn trymbau y galon, yn gystal a gofalon anghymedrol y bywyd hwn, ac yn ein cau allan o deyrnas neffoedd. Luc 21. 14. 1 Cor. 6. 9, 10. Jer. 6. 30. 2 Tim. 2. 15. a. 4, 7, 8. Ond nid oes i ni olygu hyn yn benaf yn perthyn i'w gorph naturiol, ei fod yn gwneuthur anfr i a hwnw, a bod heb ei arbed yn anaddas; ond hefyd corph pechod, llwgr ein natur; sef bod hwnw yn cael ei gospi a'i ddwyn yn gaeth: marweiddio gweithredoedd y corph hwnw trwy yr Ysbryd; marwau yr aelodau sydd ar y ddaear; croeshoelio y cnawd a'i wyniau a'i chwanta- au; a dyosg yr hen ddyd ydd lygredig trwy chwanta- au twyllodrus. Nid ydyw yr apostol ychwaith yn mynegi ammheuaeth am ei gyflwr yn y geiriau, ei gy-meradwyaeth, a'i barhad mewn gras, a'i ddevisiad a'i ymdrech parhaus i rodio yn y llwybr hwnw; sef trwy ymawd a phob peth ag ydoedd yn tueddu i'w rwystrto yn ei yrfa. Heb. 12. 1, 7. Rhuf. 8. 13. 2 Cor. 6. 4.

'Bod Crist yn trigo ynoch, oddieithr i chwifod yn anghymeradwy.' 2 Cor. 13. 5. Yn yr anwylyd, sef Crist, Mab Duw, yn unig, y gwneir pechadur yn gymeradwy gyda Duw; ac os yw yn yr anwylyd, y mae Crist yn trigo ynddo yntau trwy ffydd, ac yn nerthol weithredu er ei sancteiddhad a'i ddyddanwch. Eph. 3. 17. Heb hyn, anghymeradwy yw pawb gyda Duw; ac am hyny, yn benaf, y mae yn berthynol i bawb holi eu hunain, yn ol cynghor yr apostol.

ANGHYMMODLAWN, (cymmod) cyffroadwy, digiadwy, digus, digofus, hyddig. Rhuf. 1. 31. Edr. CYMMOD.

ANGHYNNEFIN, (cynnefn) anghyffredin, anarferol. Heb. 5. 13. Edr. CYFIAWNDER, EFENGYL, GAIR.

ANGHYSUR—O—US, (cysur) digysur, annyddanus, athrist, galarus.—'A phobl y wlad oedd yn anghysuro pobl Judah, ac yn eu rhwystro i adeiladu.' Ezra. 4. 4. יד מרפס ין *gwanhau eu dwyrlaw*. Yr oeddnt hwy yn gwneuthur felly trwy eu dichellion, a'u cynghorion drwg, a'u cam-gyhuddiadau. Adn. 5—9. a. 3. 3.

ANGHYTUN—O, (cydun) anghydsynio, anghydweddu. Act. 28. 25.

ANGHYWIR, (cywir) anghyflawn, anonest, anffyddlawn. Barn. 9. 23. Galar. 1. 2.

ANGOR—AU, Gr. *ἀγκυρα* (*angcyra*); Llad. ANCHORA; Sacs. ANCHOR: oddiwrth yr Heb. *בֵּן* (*oool*) *camwedd, doleniaid*; offeryn digon adnabyddus, a thra angenrheidiol i forwyr. Ei ddyben ydyw i attal llong rhag rhedeg o flaen ystormydd a gwynoedd gorwylltion. Yr angorau cyntaf ag sydd â hanes am danynt, oeddnt o geryg mawrion. Gwedi hyny gwnaethpwyd hwynt o goed, a phwysau mawr o blwm, neu fasedau llawn o geryg, ar un pen iddynt; felly y gwna y Japaniaid eu hangorau hyd heddyw. Yr angorau bachog presennol a ddyluniwyd gan Eupalamius, neu Anacharis, philosophydd o Scythia. Byddent yn taflu angorau gynt o ben ol y llong.

'Gwedi iddynt fwrw pedair angor o'r llyw.' Act. 27. 29. *ἀγκυρὸς ἑκατὰς, yr angor â'r pedwar ad-fach iddo*, medd rhai, sef yr angor goren a feddent. Nid tebygol y buasent yn bwrw pedwar angor allan o'r llyw. Y mae Bruce a Norden yn rhoddi hanes fod y cyfryw angorau yn arferedig yn bresennol yn y gwledydd dwyreiniol. Gwel *Appendix to Calmet, Frag. 214*.

Gobaith a elwir gan yr apostol, 'angor yr enaid.' Heb. 6. 19. Arwydd y gyffelybiaeth hon, 1. Fod ystormydd o brofedigaethau, gorthymderau, temta-sionau, ofnau, a pheryglon yn cyfarfod â'r duwiliion, ar eu mordaith trwy y byd terfysgled hwn. Y maent yn aml, ac yn dra gerwin, a phob un o honynt yn tueddu i ddiinystr a dystryw tragwyddol yr enaid.—2. Y mae y credadyd yn analluog ynddo ei hun i sefyll yn sefydlog yn erbyn y tónau a'r corwyntoedd hyn. Rhaid iddo derych a dal gafael diogel ar ryw beth sier, allan o hono ei hun, onid, tefir ef ac a'i chwelir gan y gwynt.—3. Y mae gwir obaith ysbrydol, ac efengylaidd, fel angor i'r llong, yn dal yr enaid rhag iddo gael ei gylch-arwain, a'i ddryllio yn erbyn creigiau rhyfeg ar un llaw, ac anobaith ar y llaw arall. Y mae yr addewid yr sier, a chynghor Duw yn ddianwadal; am hyny y mae gobaith sydd yn dal gafael ynddynt trwy ffydd, yn yr hyn y gobeithir am dano, yn ddiogel ac yn sier. Angor diogel a sier ydyw un a fyddo ei ddefnydd yn dda; ei bwysau yn cyfateb i faintio y llong; a'i afael yn ddiogel mewn man sier. Gobaith, yn yr un modd, ni chywilyddia, pan y byddo o waith Ysbryd Duw; yn gafaelyd yn addewidion sier a dianwadal Duw, trwy ffydd: 'yn dysgwyl am y gobaith gwynfydedig, ac ymddangosiad gogoniant y Duw mawr; sef ein Hachawddwr Iesu Grist.' Tit. 2. 13. Y mae angor yn nghwllwm wrth y llong, ac hefyd yn ngafael yn y ddaear; a thry hyny yn dal peth ansefydlog, trwy gymundeb gafael-gar â pheth sefydlog, yn ngwyneb pethau cryfion, sef gwyntoedd, yn gweithredu ar y peth ansefydlog hwnw. Felly y mae gobaith yr enaid yn gafaelyd mewn addewid sier; a thry hyny yn myned i 'mewn at yr hyn sydd o'r tu fewn i'r llen, i'r man yr aeth y rhag-faenor trosom ni; sef Iesu.' Os na plalla yr addewid, ac os na fetha gafael ffydd ynddi, y mae gobaith yn ddiogel ac yn sier. 1 Cor. 15. 13, 20. Rhuf. 8. 25. Col. 1. 5. 1 Petr. 1. 3—10. Heb. 10. 19, 20, 21. Edr. GOBAITH.

ANHARDD—WCH, (hardd) amhrydferth, anweddus, anolygus, gwrthun, dybryd. Y gair Gr. *ἀσχημοσύνη*, a gyfieithir *anharddwch*, yn Dat. 16. 15. a *brynti*, yn Rhuf. 1. 27. Rhodio yn noeth o ras yr Ysbryd Glân, a ffirwythau ffydd, ydyw rhodio mewn anharddwch mawr. Y mae gras a thymber sanctaidd, ysbrydol, fel gwisg ddilwgr, yn hardd ac yn olygus; y mae diffyg o honynt hwy yn noethder, a lygredigaethau yn frynti ac anharddwch. 'Gwyn ei fyd,' gan hyny, 'yr hwn sydd yn gwlyio ac yn cadw ei ddilad, fel na rodio efe yn noeth, ac iddynt weled

ei anbarddwch ef.'—'Y mae ein haelodau anhardd yn cael chwanea o harddwch.' 1 Cor. 12. 23. Y mae yr aelodau gwanaf yn angenrheidiol; a'r aelodau anhardd yn y corph naturiol yn cael chwanea o harddwch; felly hefyd y gweddai fod yn nghorff Crist, sef ei eglwys; a bod i bob un o'r aelodau ofalu yr un peth dros eu gilydd.

ANHAWDD, (hawdd) caled, anesmwyth; peth na ellir ei wneuthur heb lawer o ymdrech.

Gormodd esmwythder sydd *anhawdd* ei drin. *Diar*.

Nid oes dim yn anhawdd i Dduw ei ddeall, ei drefnu, na'i wneuthur; ond pob peth sydd bosibl a hawdd gyda Duw. Y mae anhawdra yn arwyddoedd anmherffwrdd a gwendid yn y naill beth i gyfarfod a mawredd neu bwysau mewn peth arall; ond gyferbyn â Duw nid oes dim a mawredd yn perthyn iddo; ond y mae pob peth mewn cydradd o fychanrwydd mewn cymharu iaeth iddo. Nid ydyw y naill beth ddim yn fwy anhawdd na'r llall i allu dderfyn: nid ydyw creu a chynnal miloedd o fydoedd o greaduriaid, ond yr un mor hawdd a chreu neu gynnal un creadur. Gen. 18. 14. Jer. 32. 17, 27. Zech. 8. 6. Luc 1. 37.—'Mor anhawdd yr â y goludog i mewni i deyrnas nefoedd.' Mat. 19. 23. Marc 10. 24. Luc 18. 24. Gan fod yn anmhosibl i'r sawl sydd yn ymddiried yn eu golud yn lle yr Arglwydd, i fyned i mewni, yr anhawdra ar ffordd y goludog yw, yr anhawdra iddo beidio ymddiried yn ei olud, a'r golud ganddo. Y mae ymuniad cryf iawn rhwng calon ddaearol â golud. Mae y cyfryw un yn ddall ysbrydol; nid ydyw yn gweled gwagedd y byd, gogoniant Duw, na'r perygl y mae ei enaid ynddo; am hyny, y mae yn ymadael â Christ, fel y gwr ieuanc hwnw, ac yn rhoddi y blaen i'r byd: er mai yn athrist, etto y mae yn troi ei gefn ar deyrnas nefoedd, o herwydd ei gariad at ei olud.—'Rhyw bethau anhawdd eu deall.' 2 Petr 3. 16. 'Anhawdd eu deall,' o herwydd eu mawredd a'u hardderchogwydd ynddynt eu hunain; ac o herwydd tywyllwch meddwl dyn anianol; a bod 'syniad y cnawd yn elyniaeth yn erbyn Duw; —nid yw yn derbyn y pethau sydd o Yabryd Duw, ffolineb ydynt ganddo ef; ac nis gall eu gwybod.' Y mae efe yn anianol, a hwythau yn bethau ysbrydol; gan hyny yn ysbrydol y bernir hwynt. 1 Cor. 2. 14. Rhuf. 8. 5, 6, 7. Judas 19. *Diar*. 28. 5. 1 Thea. 5. 21. 1 Ioan 2. 27.

ANHAWDDGAR—WCH, (hawddgar) anghariadus, anhygar, anhynaws, anffodus.—'Cenedl anhawddgar.' Seph. 2. 1. אֲנִי נִכְסֵי *di-hiraeth, di-dymuniad*. Cenedl ddi-hiraeth am Dduw, ac am ddychweliad ato; a chenedl anhellwng i Dduw ei chwennych hithau. Mae yr un gair yn cael ei gyfieithu *hiraeth*, yn Gen. 31. 30. a Ps. 84. 3. a *chwennych*, yn Ps. 17. 19. a Job 14. 15. Y mae yr Arglwydd, yn ei anfeidrol diriondeb, yn galw y fath genedl a hon i ddwys ystriaeth ac i edifeirwch. Jer. 3. 1. a 7. 28. a 17. 23, 24, 25. Esa. 10. 6.

ANHAWS. *Edr. Haws*.

ANHUDDO, (hudd) dynoethi, egluro.—'Er iddynt ei anhuddo ef mewn dillad.' 1 Bren. 1. 1. Y mae yn amlwg mai *anhuddo*, neu *enhuddo*, a ddylai y gair fod yn y lle hwn, ac nid *anhuddo*: mae yr *am* a'r *an* yn aml yn cael eu rhoddi y naill yn lle y llall, er eu bod hwy o ystyr cwbl groes i'w gilydd. Y mae *am* mewn cyfansoddiad yn arwyddoedd yn *nglych, amgylch*; ac *an*, fel rhagddodiad, âg ystyr naturiol iddo; megys yn *amwybodaeth, anisfudd*; felly yma, *anhuddo* yw dynoethi; ond *anhuddo* sydd yn arwyddoedd rhoddi am, gcrehuddio.

ANHUN—EDD, (hun) gwyliadwraerwydd, effroad, digwag.—'Mewn anhunedd yn fynych.' 2 Cor. 11. 27. Yn Troas pregethodd o hŷd y nos hyd doriad y dydd.

Byddai weithlau yn gweithio nos a dydd tu ag at ei gynnaluaeth, fel na phwysai efe ar neb. 'Ni fwytasom fara neb; ond trwy weithio mewn llafur a lludded, nos a dydd, fel na phwysem ar neb o honoch chwli.' 2 Thea. 3. 8. 1 Thea. 2. 9. Byddai hefyd mewn gwyliadwraethau ac mewn ymprydau yn aml. 2 Cor. 6. 5. a 11. 27. Dyma fywyd Apostol mawr y Cenedloedd, a gwas Iesu Crist! Nid eiw, ond y swydd, a'r gwaith perthynol iddi, oedd ei ymgais penaf ef. 2 Cor. 12. 14. 'Nid gwerthfawr genyf,' medd efe 'fy einioes fy hun, os gallaf orphen fy ngyrfa trwy lawenydd, a'r weinidogaeth a dderbyniais gan yr Arglwydd Iesu.' Act. 20. 24.

ANHWYL, (hwyl) afiechyd, lleagedd, clefyd. *Lef*. 15. 25. *Nah*. 2. 10. *Mat*. 14. 35.

ANHYDYN, (hydyn) anhydryn, cildyn, ystyfaig, cyndyn.

Anhydyn pob afrywlog. *Diar*.

'Rhoddasant ysgwydd anhydyn.' Zech. 7. 11. *Heb*. ysgwydd *urthgiledig*, ysgwydd i *gilio*. Neh. 9. 29. Y gair אֲנִי אֲנִי אֲנִי yma *anhydyn*, a gyfieithir *cilio* o'r *ffordd*. Exod. 32. 8. Deut. 11. 28. 1 Bren. 15. 5.—*gwyro ffordd*, Galar. 3. 11.—*cyndyn*, Deut. 21. 18.—*anhywaith*, Hos. 4. 16. Ymadrodd cyffelybiaethol yw, oddiwrth anifel yn gwrthod cymeryd yr iau arno, ond yn tynu yn ol ei ysgwydd, ac yn cilio yn anhywaith; ac a arwydda anuffudd-dod mawr, a gwrthodiad o Dduw a'i orchymynion, o dra serch at eu pechodau. Y mae gwrthod gwranddo, rhoddi ysgwydd anhydyn, a chau y clustiau, yn arwyddoedd o elyniaeth mawr yn erbyn y gwirionedd, a bod y galon gwedi caledu fel adamant. Adn. 11.

ANHYFRYD, (hyfryd) annymunol, annedwydd, gofidus, blia.—'Ni welir un cerydd dros yr amser presennol yn hyfryd, eithr yn anhyfryd.' Heb. 12. 11. Nid yw cerydd yn achos o lawenydd ond o dristwch, o ran y teimlad presennol o hono; ond wedi hyny y mae yn 'rholi heddychol ffrwyth cyflawnder.' Iago 1. 4. a 3. 18. Ps. 119. 67, 71. Esa. 27. 9. Rhuf. 5. 1—5. Y mae yn rhaid i'r cerydd fod yn anhyfryd, ac onidê, paid a bod yn gerydd, a byddwn yn amddiffaid o'r ffrwyth heddychol.

ANHYGOEL, (hygoel) anghredadwy, anhygred, annhebygol.—'Gwelom bethau anhygoel heddyw.' Luc 5. 16. *Gr. παραδοξα* (*para, tu hont, a doxa, dysgwyliad*). Y mae y gair anhygoel yn well cyfieithiad na *strange things*, yn Saesoneg, ac yn ateb yn agos iawn i'r gair Groeg, *pethau anhawdd i'w credu*. Geiriau dynion ydynt, gwedi eu llenwi â synod gan y rhyfeddodau anghyffredin yr oeddnynt yn eu gweled; ac y buasai yn anhawdd credu tystiolaeth neb am danynt, oni buasai eu bod hwy eu hunain yn eu gweled. Luc 7. 16.

ANHYGYRCH, (hygyrch) anhawdd cyrchu, anaml cyrchu.—'Llwybrau anhygyrch,' ydyw llwybrau anhawdd, ac o herwydd hyny, anaml myned ar hydddynt. 'Y llwybrau a aeth (*aethant*) yn anhygyrch, a'r fforddion a gerddasant llwybrau ceimion.' Barn. 5. 6. Y ffyrdd a wnaed yn anialwch, oblegid nad oedd heddwch gan elynion yn y wlad, i'r hwn oedd yn myned allan, nac i'r hwn oedd yn dyfod i mewni. 'Aeth y prif-ffyrdd yn ddisathr, darfu y cynniweirydd llwybr.' Esa. 33. 8. *Lef*. 26. 22. 2 Cron. 15. 5. Galar 1. 4. a 4. 18.

ANHYNOD, (hynod) annodadwy, aneglur, anamlwg.—'Sain anhynod,' sef sain anamlwg, nas gwyyddir i ba ddyben y rhoddir ef. Mae y cyfryw sain yn hollol ddi-ddiffnydd; nid ydyw yn cynhyrfu neb i barotol i ryfel. Felly y mae llefaru yn yr eglwys wrth ddynton, mewn ymadrodd anneallus, yn gwbl anneffnyddiol.

Os na wybyddir pa beth a leferir, nid ydych chi ond lefaru wrth yr awyr. 1 Cor. 14. 8. Dyben lefaru yw bod yn ddealladwy; os na bydd un yn ddealladwy, nis gall fod yn ddefnyddiol yr yn hyn y mae yn ei lefaru; er mor ragorol a defnyddiol y byddo y mater y mae efe yn lefaru am dano. Mat. 13. 51.

ANHYSBYS, (hysbys) ansicr, anamlwg.—'A myfi yn anhysbys i ymofyn am hyn;' Act. 25. 20. neu yn agosach at ystyr y gair *Gr. ἀπορρομνος*, a mi yn *petruso*, neu mewn *cyfyng gynghor*, fel y cyfieithir yr un gair yn 2 Cor. 4. 8. 'A' mineu erwydd vy-bot yn *petrusaw*.' W. S. Mae y gair yn arwyddo bod Fiestus yn ymofyngar, ac yn ewyllisio penderfynu yn gyfiaw; ond ei fod mewn amheuaeth a chyfyng gynglor aia yr achos ger ei fron.

ANHYWAITH, (hywaith) anhydyn, anhydrin, afrywiog, cyndyn, cildyn.—'Fel anner anhywaith yr anhyweithiodd Israel.' Hos. 4. 16. Mae y geiriau yn gosod allan afreolaeth, cyndynrwydd, a gwrthryfelgarwch Israel, yn erbyn yr Arglwydd a'i ddeddfau sanctaidd. Er bod yr iau yn esmwyth, yr oeddent hwy, oblegid eu cyndynrwydd a'u calon-galedwch, yn afrywlog ac yn anesmwyth dani. Er eu ceryddu am eu beiau, nid oedd hyn yn eu dofi ac yn eu plygu; ond yr oeddent yn gwrthod yr iau, ac yn gwingo yn erbyn y wialen. Deut. 21. 18. a 32. 15. Zech. 7. 11. Exod. 32. 9. Jer. 7. 24. Hos. 9. 15. Esa. 1. 5. a 30. 23. —'Ar ein gwared ni oddiwrth ddyonion anhywaith.' 'Dyonion anresimol.' W. S. 2 Thes. 3. 2. *Gr. ἀροσος*, dyonion *allan o'u lle*, neu *heb un lle*. Dyonion afresymol, ffol, ac afrywiog; y rhai nad ydynt yn cyflawni un lle er defnyddioledeb, ac er gogoniant Duw, ac ydynt yn ddigyfrif yn mhlyth dnyonion.

ANIAL—WCH, (tal) lle anniwylledig, heb driniad, heb lafurio. 'Tir ial,' yw tir agored, heb ei orchuddio & choedydd a dyrysni; 'tir anial,' yw tir gorcluddiedig, heb ei arosai a'i amaethu.—'Efe (sef Duw) a'i cafodd mewn tir anial.' Deut. 32. 10, a 8. 15, 16. Jer. 2. 6. Hos. 13. 5. Neh. 9. 19, 20, 21. Can. 8. 6. Ps. 107. 4. Cafodd Duw Israel mewn tir anial, ac a fu gyda hwynt i'w cynnorthywyo a'u gwaredu yn eu holl gyfyngderau.—'Mi a'th adnabum yn y diffaethwch, yn nhir sychder mawr;' hyny yw, sylwedd arnynt, arweiniodd hwynt oddi amgylch, cadwodd hwynt fel canwyll ei lygad, ac a 'barodd iddynt deall;' gwnaeth eu holl arosfa, eu symudiadau, eu teithiau, eu cyfyngderau, a'u gwaredigaethau, yn yr anialwch, yn addysgiadol iddynt.—'Tir anial,' gwag o bob daioni; 'erchyll,' gan lygredigaethau, euogrydd, a dychrynydd, yw cyflwr pawb fel pechaduriaid wrth natur; yno mae yr Arglwydd yn cael pawb o'i bobl, ac oddi yno y mae yn eu gwaredu, yn eu hymgeleddu, ac yn eu diwallu hwynt; yn eu cadw gyd âg anwylddeb mawr; yn eu harwain, ac yn peri iddynt ddeall. Y gair *Heb. נָח* a gyfieithir yma 'Efe a'i cafodd,' sydd yn cael ei gyfieithu gan y LXX. 'Efe a'i digonodd,' ac felly hefyd gan ein gyfieithwyr ninnau mewn manau eraill. Num. 11. 22. Efe a'u cafodd, ac a gafodd ddigon iddynt i'w diwallu.

Anialwch yw, 1. Tir gwyllt, heb âr na medd, lle anghyfanedd, heb dal, na thrigolion ond chydig. Jos. 14. 10. Job 12. 24.—2. Hefyd, lleoedd mynyddig, & rhai trigolion a dinasoedd ynddynt. Luc 1. 40. 1 Bren. 2. 34. Jos. 15. 61. Dengys, medd Mr. Reland, nad oes dim cyfatebiad rhwng y gair *Heb. נָח* a gyfieithir *anialwch*, a'r gair *Gr. ἐρημος*, a'r geiriau *Llad. DESERTUM* a *SOLITUDO*, y rhai yn yr Itheoedd hyny a arwyddant *anialwch*; ond bod y cyntaf yn arwyddo tir anniwylledig, gwedi ei neillduo i borffâu deadollau; a'r tir diwylledig a alwent gwas-tadedd, dyffrynoedd. Tir porffâg oedd un heb ddwyn ŷd, na gwin, nac olew; a thir ŷd oedd y lllal, a gwin,

ac olew. Yr oedd yn anialwch Judea, lle y pregethodd Ioan Fedyddiwr, chwech o ddinasoedd, heblaw amryw bentrefydd; sef Bethabara, Midin, Lecacah, Nibahan, Dinas yr Halen, ac Engedi.—3. Anialwch Arabia, lle bu yr Israeliaid yn erwydro ddeugain mlynedd, a elwir yn neillduol felly. Exod. 5. 2. Ps. 78. 40. a 95. 8. a 106. 14. Ion. 6. 31.—4. Y rhan hono o'r byd lle yr oedd y cenedloedd yn difa eu ghydd fel anifeiliaid dreswm, heb gyfralith nac efengyl, moesau nac ordinhadau. Esa. 35. 1, 6. a 41. 19. a 43. 19.—5. Cystudd, a'r caethiwd yn Babilon. Hos. 2. 13. Yr 'anialwch,' o'r hwn y mae y saint yn dyfod i fynd, yw eu cyflwr digysur, diffryth, a pheryglus, o anwybodaeth ac anghrediniaeth; y byd drwg presennol o lygred a chyfeillornadau; a chyflwr o orthymderau ac erlidigaethau. Can. 3. 6. a 8. 5. Edr. PARRAN, ARABIA, SIN.

ANIAN—OL, (an) naturiaeth, greddf, tuedd natur; naturiol, yn dra, dros ben. 'Yn ddrud anianol,' sef yn ddrud iawn. 'Arfer anianol,' ydyw arfer yn un â thuedd natur; 'arfer yn erbyn anian,' ydyw arfer yn erbyn naturiaeth, neu duedd natur. Rhuf. 1. 26.—'Fel trwy y rhai hyn (sef yr addewidion) y bydddech gyfranogion o'r duwiol anian.' 2 Petr. 1. 4. *ἑκαστος*, anian yn dyfod oddiwrth Dduw—yn tebygu i Dduw—ac yn ymhyfydu ynddo. Arwyddia y tueddiall grasol, sanctaidd a duwiol, a weithredir gan yr Ysbryd Glân yn yr all-enedig. Nid gweithredu ar yr hen anian y mae yr Ysbryd Glân yn yr adenedigaeth, ond creu anian newydd, a hono yn deillio oddi wrth Dduw, ac yn tueddun yn dduwiol: yn ganlynol, y mae y dyn yn ysbrydol ac yn dduwiol. Hwn yw y *ἑσπεραία*, *duwioldeb* (1 Tim. 2. 10.) sef tueddiall sanctaidd enaid tu ag at Dduw. Y mae y cyfryw ag sydd yn gyfranog o'r anian hon, 1. 'Yn ol yr Ysbryd,' neu yn ddyonion ysbrydol; y mae Ysbryd Duw yn trigo ynddynt hwy, ac yn eu harwain, ac yn gweithredu ynddynt yn sanctaidd. Y mae eu hymarweddiad yn dduwiol; ac felly y maent yn rhodio ac yn byw yn ol yr Ysbryd.—2. Y maent yn synio pethau yr Ysbryd—dyfynion bethau Duw; sef athrawiaethau gras, yr athrawiaeth sydd yn ol duwioldeb.—3. Y mae tu-eddrwydd grasol eu heneidiau tu ag at Dduw a'i wasanaeth. Y maent mewn gradd yn ei adnabod, ac yn dilyn i'w adnabod trwy bob moddion; y mae eu meddyliau a'u serchiadau gwedi eu gosod arno, ac y maent yn hiraethu am gael cymdeithas âg ef, ac amlygrwydd o'i gariad tragywddol iddynt yn Nghrist.—4. Wedi derbyn y duwiol anian, dyonion Duw ydynt (*του θεου αὐθωπος*) sef dyonion i Dduw, yn heddwch Duw, am gymdeithasu â Duw, ac am fyw i Dduw, a rhodio i bob rhyngu bodd iddo. Y mae ganddynt bob peth sydd yn perthyn i fywyd a duwioldeb; sef i fywyd duwiol, neu i dduwioldeb bywiog—pob gras, a phob cynnorthywion sydd angenrheidiol er ei gynydd. Nis dychon neb byth ddechelyd at Dduw, ei addoll, ac ymhyfydu ynddo, heb y dduwiol anian hon. Nid *εὐσεβεία*, *dyonion duwiol*, yn tueddun y wirfoddol i addoll Duw ydynt; ond *αὐσεβεία*, *annuwiol*, heb Dduw, cross i Dduw, ac yn gâs ganddynt Dduw. Edr. ADNEB-IGARTH.

ANIFEL—IAID, (an-bel) *Llad. ANIMAL*: creadur byw, heb wybodaeth reaymol, a drefnwyd at wasanaeth dyn, ac i brydferthu y greadigaeth. Yr anifeiliaid dan y ddeddf a gyfrifid yn dri math:—1. Y rhai glanaf a mwyaf buddiol i ddyonion, hawsaf eu cael, y rhai mwyaf cymhwys i fod yn aberthau i gysgodi aberth Crist; sef ychain, defaid, colomenod, &c. Tebygol mai y rhai hyn a gyfrifid yn lân wrth fynd i mewn i arch Noah. Gen. 7. 3, 8. a 8. 20. Lef. 1. 3, 10, 14. a 22. 18.—2. Eraill oedd yn lân i'w bwyta, ond nid i'w haberthu; sef y rhai oedd yn enot eu cil, ac yn forchogi yr ewin. Ond os byddai i un o'r rhai hyn

farw o hono ei hun, heb gael gollwng ei waed—neu gael ei ddryllio gan, ac felly, hwyrach, gyffwrdd âg anifel aſan, yr oedd yntau yn aſian hefyd. Deut. 14. 4-6. Exod. 22. 31. Lef. 9. 3, 9. a 22. 8.—
3. Y lleill a gyfrifid yn llwyr aſian, ſef y rhai creulon, ysglyfaethus, adar y nos, &c. Lef. xi. Deut. xiv.—
Yr oedd y rhai cyntaf yn gysgod o Iesu, ein Prynwr llariaidd, addfwyn, parod, a digonol aberth. Yr oedd yr all yn gysgod o'r ſaint, y rhai sydd yn byw ac yn myfyrto ar Iachus a phur air Duw, yn cael cymdeithas â Christ a'i bobl, ac yn noſio yn erbyn y ſirwd o lygredigaeth. Yr oedd y trydydd yn gosod allan y rhai drygionus, creulon, heb fod yr Ysbryd ganddynt. Dynion o dymherau tanllyd, creulon, yn erbyn Duw a'i bobl. Lef. xi. Deut. xiv.

'Yr ymledais âg anifeiliaid yn Ephesus.' 1 Cor. 15. 22. Y mae rhai yn deall y lle hwn yn llythyrenol, fod Paul, er mwyn amddiffyn ei fywyd, wedi bod yn ymladd â chreaduriaid gwylltion, megys llewod, eirth, &c., trwy ddeddfryd y swyddogion, i foddhau creulonder y bobl. Tan lywodraeth y Rhufeiniaid, fel mewn lleoedd eraill, byddid yn bwrw dynion i blith creaduriaid gwylltion, i ffau y llewod; eraill a gondeinid i ymladd yn arfogion â bleiddiaid, &c. Eithr nid tebyg iawn, medd rhai, fod Paul wedi cael ei daflu fel hyn oedd y'r breiniol; oblegid y drwg-weithredwyr a'r caeth-weision a fyddent fwyaf arferol o gael y driniaeth hon. Ond mae y geiriau 'yn ol dull dyn,' ſef yn ol arfer dynion barbaraidd, creulon, yr oes hono, yn ein harwain yn naturiol i ddeall y geiriau heb un ffugyr. Nid addas ymadael âg ystyr llythyrenol at un ffugyr, os na bydd angenrheidiwydd anheborol yn galw am hyn. Er nad yw Luc yn cofiaſu am hyn yn ei hanes am nawn, etto gallasai fod, gan fod amryw o betaſau eraill am Paul yn cael eu gadael heb grybwylliad ganddo ef; megys ei waith yn ceryddu Petr. Gal. ii. Rhai a farnant fod hyn yn ngolwg yr apostol pan yr ysgrifennodd am ei beryglon, yn 2 Cor. 1. 8. Ond pa fodd bynag y deallir y teatun, yn ffugyr neu yn llythyrenol, y mae yn dangos y peryglon dirfawr yr aeth Paul trwyddynt, er mwyn gobaith o adgyfodiad gwynfydedig. Act. 19. 29. Gwel Whitby, Hammond, Grotius, ac Esgob Fell, ar y lle.—Y Cenedloedd a elwir *anifeiliaid y maes*, oblegid eu pellder oddiwrth Dduw, a chymdeithas ei bobl. Esa. 43. 20.—Ymerodraeth y Caldeaid a'r Persiaid a gyffelybir i anifeiliaid, oblegid eu creulondeb. Dan. 7. 11. Dat. xii, xiii, xvii. Edrych enawu pob un o honynt.—Y 'pedwar anifel,' neu y betaſau byw, yn Dat. iv, yn ol meddyliau rhai, ydynt angelion Duw, ei weinidogion penaf. Eithr mwy tebygol yw, mai gweinidogion yr efengyl a feddylir; wedi eu cynnysgaethu gan Dduw âg amryw ddoniaeth a chymhwysderau at eu gwaith. Rhai yn hyſton a dion, fel llewod; rhai yn amyneddgar a llariaidd, fel ychain; eraill yn fwy call a synwrol, fel dynion; ac eraill yn canfod ac yn treiddio yn mhelli i ddyfnderoedd teyrnas Crist, am hyn yn cael eu cyffelybu i eryrod. Wrth eu 'hadenydd,' y deallir eu parodwydd i uffuddhau, ac i fyned lle yr anfonir hwynt gan Dduw. Edr. CERUB.

ANIS, llyseuyn rhinweddol, meddyginiaethol, yn tyfu yn helaeth iawn yn ngwlad Judea. Mat. 23. 23. *Ανισόν*, yn hytrach, *ſfenygl*, *ανισον* yw y gair Groeg am anis.

ANLLAD—RWYDD, (llad) trythyll; nwyfus; af-lendid, anniweirdeb, dwyffiant, trythyllwch.—'A chanddi ymddygiad putain.' Diar. 7. 10. Ymddygiad anniwair; gwisgoedd anniwair, anaddas, a ſſof; ymadroddion yn tueddu at lygru moesau. Pob peth yn ein hymddygiad croes i'r seithfed gorchymyn. Marc 7. 22. 1 Cor. 7. 5. Gal. 5. 19. Edr. GODINEB.

ANLLYGBEDIG—AETH, (an-llwgr) dilwgr, pur,

dianmhuredd, digyffelliornad. Mae y gair Groeg *αθ-θαρεια*, a gyfeithir *anllygredigaeth*, yn cael ei arfer mewn cyferbyniad i lygriad neu dreullad naturaeth rhyw fod, ei anharddriad, neu ei ddarfodiad; ac, hefyd, mewn cyferbyniad i lwgr moesol, pechadurus. Y mae Duw yn hanfodol anllygredig yn mhob ystyr. Y mae pob creadur yn ddarostyngedig i lygredigaeth, ond fel y gwnelo Duw hwynt yn gyfranogion o anllygredigaeth; ond y mae Duw yn anllygredig o hanfod; nis gall efe byth ymhalogi, llygru, anharddu, gwaethygu, nac anmhuro, mewn un gradd. Nid oes dim rhanau ynddo ef i'w colli; nid oes na harddwch na gogoniant ond y sydd yn hanfodol iddo. Bôd pur, diranau, digymysg, ydyw; yn cynnwys pob perffectorwydd, yn hanfodol, ynddo ei hun; yn dibynnu yn hollol arno ei hun, ac yn ddigyffnewid. Nis gall fod yn well nac yn berffethlach; ac nid oes rhanau ynddo i'w colli, a thrwy hyn y waethygu. Aeth y Cenedloedd doethion yn ffyliaid, pan y 'newdiasant ogoniant yr anllygredig Dduw, i gyffelybiaeth llun dyn llygredig,' &c. Rhuf. 1. 23. Y mae ysbryd addfwyn a llonydd yn foglyn hardd ac yn addurn gogoneddus ac anllygredig, 'a cher bron Duw yn werthfawr;' a chan ei fod felly, y mae yn fwy i'w gyrchu ato gan wragedd, a chan, bawb, na 'phlethiad gwallt, ac amgylch-oesodid aur.' Y mae y naill yn llygredig ac yn ddiwrth ger bron Duw, a'r llall yn gymeradwy gyda Duw, yn anllygredig, ac i barhau byth. 1 Petr. 3. 4.

Yn angu ac adgyfodiad ein Hiachawdwr Iesu Grist, 'diddymodd angu, ac a ddyg fywyd ac anllygredigaeth i oleuni trwy yr efengyl.' 2 Tim. 1. 10. Y mae yr efengyl yn dadguddio, yn Nghrist, fywyd i bechaduriaid cuog, llygredig, a meirwon; y mae hwn yn fywyd tragyyddol, anllygredig, a gogoneddus. Yn adgyfodiad y meirw, bydd cyrph y meirw yn Nghrist yn cael eu rhyddhau yn dragywyddol oddiwrth lygredigneth, ac yn cael eu gwisgo âg anllygredigneth ac anfarwoldeb. Y mae iddynt, hefyd, etifeddiaeth anllygredig; ac, o herwydd hyn, yn ddihalogedig, a diddflanedig, 'yn nghadw iddynt yn y nefoedd.' 1 Petr. 1. 4. 1 Cor. 15. 50, 53, 54. Heb. 3. 14. Tit. 1. 2, 3. a 3. 11. Rhuf. 16. 25, 26. Col. 1. 26. Y mae pob peth perthynol i'w cyfiwr newydd yn Nghrist yn anllygredig, yn anfarwol, ac i barhau byth. Y mae eu Pen yn anllygredig; mae yr undeb rhyngddynt hwy âg yntau yn anllygredig; ac o herwydd hyn y maent yn gyd-etifedion â Christ, ac i fod yn debyg iddo yn eu cyrph a'u heneidiau. Athrawiaeth anllygredig, ac athrawiaeth bur, ddigymysg, yr hon nis llygra neb a'i credo, ond a fydd ynddynt hwy yn hâd anllygredig; a'u pura oddiwrth eu holl ammhuredd, i feddiannu bywyd ac anllygredigaeth tragyyddol yn Nghrist. Tit. 2. 7. 1 Petr. 1. 27. Y mae pob cymysgedd dynol â'r efengyl yn ei llygru; ac y mae yr athrawiaeth llygredig hon yn sicr o lygru y sawl sydd yn ei derbyn ac yn ei chredu. Y mae pob athrawiaeth llygredig, ryw ſfordd neu gilydd, yn gynnalietol i bechod, ac yn llygru yr enaid.

ANLLYTHYRENOG, (llythyrenog) diddysg, annysgedig, heb ddygiad i fynu rheolaidd, ac ysgolheg-aidd. Yr oedd Petr ac Ioan yn wyr anllythyrenog; ſef heb y cyfrw ddygiad i fynu ag a gafodd Paul wrth draed Gamaliel. Act. 4. 13.

ANLLYWODRAETHUS, (llywodraeth) afreolus, penwyllt, dilywodraeth.—'Drwg anllywodraethus,' y mae yr apostol yn galw y tafod. Iago 3. 8. Tra byddo y galon heb fod dan lywodraeth Ysbryd Duw, ac ofn duwiol, bydd y tafod felly hefyd; ond yn tywallt allan o'r oferedd a'r drygioni sydd yn y galon, yn ddiystyr o'r caanlyniadau. Ni ddichon neb amgyffred y drwg mae yr aelod fechan hon yn euog o hono. Yr hwn ni fedro attal ei dafod, 'cymeryd arno' y mae i fod yn grefyddol; canys nid ydyw ef felly mewn gwirionedd;

—ofer yw crefydd hwnw. Iago 1. 26. a 3. 8. Edr. TAFOD.

ANMHARCH, (parch) anfri, dianrhydedd, dirmyg. Act. 5. 41. 2 Cor. 12. 10.

ANMHAROD, (parawd) dibarod, heb barotol. 2 Cor. 9. 4.

ANMHLANTADWY, (an-mhlant) diffwythder, anffrwythlondeb, dieppleidd. Gen. 25. 21. a 29. 31. —Yr oedd diffwythder yn cael edrych arno gan yr hen dduwlion, yn y cynddydd, a chan yr Iuddewon hefyd yn ddiweddarach, fel barn neu gerydd neillduol oddiwrth yr Arglwydd: ac o'r tu arall, yr oeddynt yn cyfrif gwraig fel gwinwydden ffirwythlawn, a'r plant fel planhigion oddi amgylch y bwrdd, yn arwyddoedd cysurus o ewyllys da a boddlonrwydd yr Arglwydd. Yr achos o hyn, yn ddiammen, ydoedd yr addewid yn Eden ar ol y cwmp. Yn ol yr addewid hōno, yr ydoedd holl obaith dyn euog yn gorplwys ar 'Hād y wraig.' Gan ei fod wedi ei ddaeguidd, fod Arglwydd nefoedd a daear i ymgawdoli i fod yn Waredwr addas a digonol i'w bobl; a bod y genedl hōno wedi ei nodi allan o ba un yr ydoedd i hanu, yr oedd bod yn 'fam yn Israel,' ag anrhydedd nid bychan yn perthyn iddi; ac yr oedd bod yn anmhlantadwy hefyd, yn y gwrthwyneb, yn waradwydd mawr yn mhlith dynion. Luc 1. 25. Gen. 30. 23. Esa. 4. 1. Am fod y Messiah gwedi ei addaw i ddyfod o genedl Israel, yr ydoedd yn fwy o anrhydedd i fod yn fam yn Israel, ac hefyd yn fwy o waradwydd i fod yn anmhlantadwy, nac yn un genedl arall yn y byd.—Y mae yr Arglwydd yn cysuro ei eglwys yn ngwyneb ei diffwythdra, a'i chyflwr dieppleidd, gan addaw y byddai i'w hād dōri allan ar y llaw ddeheu ac ar y llaw aswy, etifeddu y Cenedloedd, a chyfanneddu dinasoedd anrheithedig: ac y byddai, dan yr oruchwyliaeth efengylaidd, yn mhlith y Cenedloedd yn amlach ei meibion na than yr oruchwyliaeth Iuddewig. Bu Sarah yn hir iawn yn anmhlantadwy, cysgod o'r eglwys efengylaidd, tra yr oedd Hagar yn eppillo, cysgod o'r eglwys Iuddewig; ond amlach oedd meibion Sarah na Hagar yn y diwedd. Ni hād yr Arglwydd ei eglwys mewn cyfwr dieppleidd: ond ar ol cuddio ei wyneb mewn soriantr dros enyd awr, efe a ymwel â hi drachefn, ac a drugarha wrthi â thrugaredd dragyryddol, ac a amlha ei hād fel sêr y nefoedd. Esa. 49. 19, 21. a 54. 1. a 62. 4. Gal. 4. 27. Dat. 32. 43. Mic. 4. 3—6. Rhuf. 9. 23, 26, 30. Deut. 7. 4, 9. Ioan 8. 50. a 11. 52. a 14. 18. Edr. SARAH.

ANMHOSIBL, *Saes*. IMPOSSIBLE, analluog, anallu: anhawdd, yr hyn nis gall fod mewn un modd. Mewn perthynas i natur Duw, y mae yn anmhosibl iddo ef fod yn gelwyddog, neu ei wadu ei hun. Heb. 6. 18. Tit. 1. 2. Mewn perthynas i'w allu, nid oes dim da yn anmhosibl iddo. Luc 1. 37. Mewn perthynas i dragyryddol arfaeth a threfn ragluniaethol Duw, y mae yn anmhosibl na ddaw rhwystrau, neu i'r etholegion gael eu twyllo. Luc 17. 1. Mat. 24. 24. Mewn perthynas i'w allu ef yn cyfyndd, nid oedd dim gwrthiol yn anmhosibl i'r apostolion. Mat. 17. 20. Yr hyn sydd yn 'anmhosibl gyda dynion' ydyw yr hyn nas gallant ei ddwyn i ben, o eisieu gallu a doethineb. Mat. 19. 26. Heb ffydd anmhosibl yw rhyngu bodd Duw; gan nad oes neb ond y sawl a gredant yn meddiannu Crist, yn yr hwn y boddlonwyd ef. Heb. 11. 6.

ANMHUREDD, (an-mhur) afendid, bryntd, amheraidd. Ezec. 22. 18, 19. Diar. 25. 4.

ANMHWYLL—O, (pwyll) anghallineb, annoethineb, annoethedd, dreswm, anghymhwyl, diymysniad. Rhaid wrth *anmhwyl* pwyll parod. *Eglyn y Clywaid*.

'Yn anmhwyllo ynghylch cwestiynau.' 1 Tim. 6. 4. *Gr. vocuw, yn glaf*. Maent yn glaf o anmhwyllo neu ynfydrwydd ybrydol; mae yr afiechyd yn ymddangos yn eu gwaith yn codi cwestiynau, ac yn ymryson yn nghylch geiriau, yn lle ymborthi ar sylwedd yr efengyl. Math o orphwylliad ybrydol ydyw, yn tarddu oddiwrth ymchwydd y meddwl. Jer. 10. 8. 2 Cor. 5. 13.

ANMRWD, (brwd) anmerw, heb ei ferwi, heb ei boethi drwyddo; bwyd heb ei barotol yn ddigonol i fod yn addas i'r cylla i'w dreulio.—'Na fwytewch o hono yn anmrwd.' Exod. 12. 9. Arwydda y gair *Heb. נא* nid ei fod yn hollol ddirindiaeth, ond bwyd heb ei gyflawn drin yn addas i'r cylla i'w dreulio. Yr oedd hyn yn arwydd fod Crist, yr hwn yr oedd oen y pasc yn ei gysgodi, i ymborthi arno fel y mae yn aberth digonol, wedi dyoddef tŷn digofaint Duw dros bechodau ei bobl. Nid oedd yr oen perffaihtgwbl, hollol ddifai, ddim yn ymborth addas heb ei rostio wrth dân; felly Crist, y mae efe yn Dduw anfeidrol, yn ddyn perffaiht ddi-bechod, yn frenin, yn athraw, &c., ond nid ydyw yn ymborth addas i bechadur euog, ond fel y mae yn ei aberth yn iawn dros ein pechodau ni. Y mae Tywysog ein hiechydwriaeth wedi ei berffaihtio trwy ddyoddefnadau; Iesu Grist, a hwnw wedi ei groesoello, ydyw gwrthdrrych addas ein fydd, ein hyder, a'n gobaiht. Heb. 2. 10. 1 Cor. 2. 2. Oni bydd yn cael ei oed allan o flaen pechaduriaid yn ei aberth, a'r iawn a wnaeth drwy hyn, yn ein pregethau, nid ydyw genym ni ond yn anmrwd; nid ydyw yn addas i bechadur euog i ymborthi arno, ac nis gwna les effeithiol i 'buro y gydwylbod oddiwrth weithredoedd meirwon, i wasanaethu y Duw byw.' Heb. 9. 14. Y mae yn rhaid puro y gydwylbod yn gyntaf, ac onid ni chaff y Duw byw ddim gwasanaeth gwirioneddol oddiwrth bechadur byth: ond nid oes dim yn y nef na'r ddaear a ddichon wneuthur hyn ond gwaed Crist yn unig: hyn yw, Crist fel iawn dros ein pechodau, yn wrthdrrych i'n fydd.

ANNA, *rom* [*graslawn*] merch Phanuel, o lwyth Aser; priodwyd hi yn ieanu, ac a fu fyf saith mlynedd o'i morwyndd gyda gwr. Gwedi ei farw, ymroddodd at wasanaeth Duw: ar bob amser boreuol a hwyrol aberth yn y deml, yr ydoedd hi yno yn tywalf ei gweddianu. Pan oedd yno yn oedranus iawn, cafodd gyfawniad o'r hyn yr oedd trwy ffydd yn ei ddysgwyl:—daeth Mair a'i mab bychan i'r deml; hithau, gyda Simeon, a'i mollannod ef, gan ei gydnabod y gwir Fessiah. Luc 2. 36, 37.

ANNAS, [*trugarog, graslawn*] arch-offeiriad yr Iuddewon, tad yn nghyfraith Caiaphas, ac a fu yn arch-offeiriad o'i flaen. Dygwyd Iesu Grist o'i flaen ef yn gyntaf, ar ol ei ddal yn mynydd yr Olew-ydd, ac wedi hyn dygwyd ef o flaen Caiaphas. Ioan 18. 13.

ANNEALLUS, (deall) ansynawryol, annoeth, ynfyd, ffol. Y mae calon dyn llygredig yn anneallus am Dduw, ac am bethau Duw; ac o herwydd hyn, mae yn agored i gamsyniadau a chyffeliornadau yn mhob peth a berthyn i Dduw, ei briodoliaethau, a'i addoliad. Er bod hysbysrwydd digonol am dragyryddol allu Duw a'i dduwyd yn y pethau a wnaed, hyd onid yw pawb yn ddiestig; etto nid ydyw calon anneallus yn gwled dim mewn iawn oleuni, nac yn canfod Duw yn y pethau a wnaed. Rhuf. 1. 31. a 10. 19. Y mae 'Duw, yr hwn a orchymynodd i'r goleuni lewyrchu o dywylwch, yn llewyrchu i galonau y rhai a achubir, i roddi goleuni gwybodaeth gogoniant Duw yn wyneb Iesu Grist.' 2 Cor. 4. 6.

ANNEDD—U, (dedd) preswylfod, trigfa, cynnwys. Lef. 25. 29. Tŷ annedd, tŷ preswyllo ynddo.—'Na annent.' Marc. 2. 2.

ANNEL—AU—OG, (del) plygedig, wedi ei blygu, yfyrddig. 'Bwa ar annel,' sef bwa wedi ei blygu.—'Byllt a mellit a fânt yn uniawn, ac a gyrcbant at y nôd, megys o annellog fwa y cymylau.' Doeth. 5. 21.—'Hwy a annelasant eu tafod fel eu bwa i gelwydd.' Jer. 9. 3. Y maent yn cyfeirio eu geiriau yn gellwyddog, fel saethau at y nôd; ac fel saethau y mae eu geiriau celwyddog yn dolurio ac yn niweidio eu cymydogion. Ps. 11. 2. a 37. 14.—Y mae barn-edigaethau Duw fel bwa annelg yn erbyn yr annunwio, oni ddychwel efe mewn gwir edifoerwch at Dduw am drugaredd. Ps. 7. 11. Galar. 2. 4. a 3. 12.—'Pan annelwyf Judah i mi, ac y llanwyf y bwa âg Ephraim.' Zech. 9. 13, 14. Y mae yr Arglwydd yn y geiriau troellog hyn, yn dangos y byddai efe o blaid ei bobl, yn eu nerthu ac yn eu cyfarwyddo yn eu holl ryfoleodd, allanol a thufewnol. Efe sydd yn ymladd, ac y maent hwythau fel bwa a saethau yn ei law, i orchfygu a dystyrio y gelyn: 'Yr Arglwydd a welir trostynt, a'i saeth ef a allan fel meltten.'—'A'r brenin a wnaeth o'r coed almuig annelau i dŷ yr Arglwydd ac i dŷ y brenin.' 1 Bren. 10. 12. PIL-LARS, *Saes.* γυρ cymnal, cymnaliaeth, cryfhau: Gen. 16. 8.—*cymeryd lluniaeth.* 1 Bren. 13. 7. Yn 2 Cron. 9. 11. gelwir yr annelau, *grisiau.* Gelwir hwynt γυρ *annelau*, oddiwrth ddull eu gwneuthuriad, tebygol. Edr. SALECHETH.

ANNER, (an-der) buwch leuanec heb fod llo drwyddi. Ych, a tharw, yn ffugryol, a osod allan y cyfoethog a'r galluog, y rhai sydd yn byw mewn llawnder, a anghofiant Dduw, ac a ddiystyrant y tlawd; felly wrth annerau y medlylir y merched a fyddo yn byw yn yr un fath lawnder ac esmwythyd—nes dyfod yn wresog ac anllad. Barn. 14. 18.—Anner goch, berffaith gwbl, ddianaf (heb fod iau arni, fel y gallaf fod ar yr aberthau eraill) a roddid yn llaw yr offeiriad i'w dwyn o'r tu allan i'r gwersyll, ac i'w lladd ger ei fron. Yr oedd yr offeiriad i drochi ei fys yn y gwaed, ac i'w daenellu saith waith tua gwyneb y babel; yna yr oedd un i losgi yr anner ger ei fron, y cig a'r croen, y gwaed a'r biswall. Yr oedd efe hefyd i gymeryd coed cedr ac isop, ac ysgarlad, a'i fwrw i ganol llosgfa yr anner; ac, wedi golchi ei gorph a'i ddillad, a'r hwn ydoedd yn losgi yr anner wneuthur yr un peth, dychwelen i'r gwersyll, ac a fyddent afian hyd yr hwy. Yr oedd y lludw i gael ei gasglu gan un glân, a'i osod o'r tu allan i'r gwersyll mewn lle glân; yr oedd i'w gadw i wneuthur defnydd o hono yn ddwif neillduath, neu buredigaeith oddiwrth ryw gyffryddiad afian: yr anner hon a losgid dros bechod. Num. 19. 1, &c. Yr oedd y ddefod hon, yn ol fel y dywed Jerome, yn cael ei gwneuthur bob amser ar fynnydd yr Olew-wydd, ar gyfer y deml. Yr oedd yr anner goch yn gysgod rhagorol o Iesu Grist, yr hwn sydd berffaith ddianaf—heb fod iau pechod arno—yn wyn a gwriddog—yn cyfranogi o gystuddiau ei bobl—a'i waed yn glanhau oddiwrth bob pechod: Heb. 9. 13, 14. a'r hwn a ddyoddefodd y tu allan i'r gwersyll, neu y porth. Heb. 13. 12.

ANNHEILWNG—YNGDOD, (teiling) anbaedd-ianol, anaddas.—'Pwy bynag a fwytao y bara hwn, neu a yfo gwpan yr Arglwydd yn annheilwng, euog fydd o gorph a gwaed yr Arglwydd.' 1 Cor. 11. 27. Bwyta ac yfed (*ανασις*) yn annheilwng yn yr ordinhad hon, yw, pan y byddont yn cyfranogi o honi mewn ysbryd a dull anaddas, amharchus, ac an-sancetaidd; neu i ddybenion anaddas ac amharchus, ac nid fel cofadwriaeth ffyddiog am aberth Crist, i dderbyn llesâd i'w heneidiau yn yr arferiad o honi. Y mae y cyfrwy yn euog o gorph a gwaed Crist; sef yn euog o amharchu Crist yn ei ddyoddefadau; a'r iawn a wnaeth trwy aberthu ei hun trosom. Y mae amharchu yr ordinhad yn amharchu yr hyn a ar-

wyddocêir ynddi, sef Iesu Grist a hwnw wedi ei groes-hoelio. Y sawl a gyfranog felly yn annheilwng, a gaiff farnedigaeith iddo ei hun, yn lle bendith, am nad ydyw yn iawn farnu corph yr Arglwydd. Adn. 29. Y mae ysbryd addas, a dybenion sancetaidd, yn ofynol yn ein harferiad o ordinhadau dwyfol; heb ba rai nis gallwn ryngu bodd Duw, na chael bendith i ni ein hunain, yn yr arferiad o honynt.—Yr Iuddewon a farnasant eu hunain yn annheilwng o fywyd tragwyddol trwy wrthod yr efengyl, yr un fath a phe bu-asaf y barnwr yn eu cyhoeddi felly. Act. 13. 46.

ANNHRAETHADWY, (traethu) yr hyn nis gellir neu nid yw gyfreithlawn ei draethu.—'Y mae yr Ysbryd ei hun yn erfyn drosom ni âg ocheneidiau an-nhraethadwy.' Rhuf. 8. 26. *συνεργου αλαθηροισ, ocheneidiau nas gellir eu traethu;* neu ocheneidiau, griddfanau, a dymuniadau nad ydynt yn cael eu traethu mewn geiriau wrth yr Arglwydd. Y mae ocheneidiau a dymuniadau yn cael eu cyffroi gan yr Ysbryd Glân, yn ddirgelaid, yn nghanlonau y gwir dduwiolion, ag sydd yn ddisymwth, a chyd a'r cyflymdra mwyaf, yn esgyn i fynu at Dduw, heb aros eu gosod a'u trefnu mewn geiriau ger ei fron. A'r hwn sydd yn chwilio y calonau a w'yr beth ydyw meddwl yr Ysbryd yn yr ocheneidiau hyn, ac a ateb yn raslawn y dymuniadau sancetaidd. Fel hyn, trwy gynnorthwyon yr Ysbryd Glân, y mae cymdeithas ryfedd, ddirgelaid, a pharhaus, yn cael ei dwyn yn mlaen rhwng Duw a'i bobl, yn nghanol eu gwendidau tra y maent yma yn y byd. Ioan 14. 17. Exod. 14. 15. 1 Sam. 1. 13. 1 Cor. 14. 14. 2 Cor. 1. 22. Judas 20. Edr. CYFREITH-LAWN.

ANNHREFN—AU, (trefn) didrefnydd, afreolaeth, aflywodraeth, terfysg.—'Ac efe a estyn arni linyr an-nhrefn, a meini gwagedd.' Esa. 34. 11. 'Llinyn af-lunieidd-dra.' Dr. M. 'Llinyn difrodriad.' Lowth. Yn arwyddo llwyr a manwl ddinystyr, trwy ei bod yn cael ei mesur allan i'w difrodi.

ANNHRUGAROG—ION, (trugarawg) didosturi, creulawn, dihaelioni. Y gair *Gr. ανελεγκμων*, a gyf-ieithir *annhrugarog*, a arwydda dideimladrwydd, a didosturi yn y meddwl; ac hefyd, dihaelioni o ran cyfranu yn weithredol; a'r naill yn tarddu o'r llall, fel y ffrwyth oddiar y gwreiddyn y mae yn tyfu on. Dyma yr agwedd bechudur sydd ar ein calonau fel pechaduriaid syrthiedig; ac sydd yn ein hannhebygu i Dduw yn fawr, ac yn ein gwneuthur yn afrywyd, yn greulawn, ac yn dideimlad tu ag at ein gilydd. Ond y mae y rhai hyn sydd gwedi eu geni drachefn, yn drugarogion, 'fel y mae eu Tad yr hwn sydd yn y nefoedd yn drugarog.' Luc 6. 36. Ps. 43. 1. Rhuf. 1. 31. Mat. 5. 48. a 14. 14. a 18. 33. Exod. 34. 6. Eph. 5. 1, 2. Col. 3. 12. Lef. 25. 35, 36, 37. Nid oea dim mewn dyn sydd yn cynhyrfu digofaint Duw yn fwy yn ei erbyn, nag annhrugarogrwydd a chreulondeb. Gan mor drugarog y mae efe ei hun, nis gall ddyoddef llyn heb ddial y cam ar yr hwn sydd yn ei wneuthur.

ANNHYMMIG, (tymmig) annhymhorol, anam-serol, amhryddlon.—'Un annhymmig.' 1 Cor. 15. 8. *Un antempig.* *Un a anet allan o dymg, ne amser.* W. S. ymyl y ddalen. *Gr. κερωμα, erthyliad.* Job 3. 16. Preg. 6. 3. LXX. Nid yw gwaith yr apostol yn galw ei hun felly, yn arwyddo un math o goll yn ei anfoniad, na phalldd yn ei gymhwysderau fel apostol; canys nid oedd ddim yn ol i'r apostolion penaf. 2 Cor. 1. 5. Ond y mae yn galw ei hun yn erthyl am iddo erlid eglwys Crist, (adn. 9.) ac hefyd, am iddo gael ei wneuthur yn apostol heb y rhagarotoad i hyny a gafodd yr apostolion eraill, trwy iddynt fod gyd â'r Iesu yn ei weinidogaeth yma ar y ddaer. Ond cyfr-lawnwyd y diffyg o hyny yn helaeth i'r apostol trwy yr

amryw ddadguddfiedigaethau a gafodd e' o'r Arglwydd wedi ei wneuthur yn apostol. 1 Cor. 9. 1. Tebygol nad ymddangosodd Crist i neb o'r apostolion ar ol ei eesgyniad, ond i Paul yn unig. 1 Cor. 15. 8.

ANNICHELLGAR, (dichell) didwyll, dihoced, digyfrwysdra. Yr agwedd dirion, hardd hon, a weithredir gan yr Ysbryd Glân ar encidiau y rhai a gedwir i fywyd tragwyddol, sydd yn iawn ddeall gwirioneddau Duw, ac yn ymborthi ar wledd yr efengyl. Ps. 116. 6. a 119. 130. Diar. 9. 4.

ANNIFEIRIOL, (nifer) aneirif, afrifed, anhyrif.—'Drygau annifeiriol a'm cychynasant,' medd y Cyfringwr mawr, pan yr ydoedd yn sefyll ac yn dyoddef dros bechodau ei bobl, cyfrifedig iddo. Ps. 40. 12. a 69. 4.

ANNILYS, (dilys) ansicr, amheus. 'Am hyny ddwy vi yn rhedec, nid val yn anilys,' &c. 1 Cor. 9. 26. W. S.

ANNIOLCHGAR, (diolchgar) diddiolch, digydnabod, difoesau da.—'Daionus yw y Goruchaf i'r rhai anniolchgar a drwg;' ac y mae eife yn gorchymyn hefyd i'w holl blant fod yn debyg iddo yn hyn. Luc 6. 35. 2 Tim. 3. 2.

ANNIWAIR—EIRDEB, (diwafr) anllad, asfan, brwnt, budr, trythyll, nwyfus. Troseddai o'r seithfed gorchymyn, ar feddwl, gair, neu weithred. 2 Petr. 2. 7. Edr. GODINEB.

ANNOETH—INEB, (doeth) ffol, ynyfyd, diddysg.—1. Un heb ddysegeidiaeth ganddo. Rhuf. 1. 14.—2. Un heb adnabod Duw na'i fyrrdd; ond yn byw mewn ffolneb ac ynyfydrwydd pechadurus. Tit. 3. 3. Eph. 5. 17. Ps. 22. 6.

ANNOG—AETH—OL, (an-dog) *Heb.* אָנָה (*anas*) eymhell, cyngtori, rhybuddio, cynhyrfu.—'A Satan a safodd i fynu yn erbyn Israel, ac a annogodd Dafydd i gyfrif Israel.' O herwydd ddarfod i ddigllonedd yr Arglwydd ennyn yn erbyn pobl Israel, y goddefodd efe i Satan weithredu ar lygredd Dafydd, i'w annog i gyfrif i bobl. Yr oedd hyn yn beth tra pechadurus yn Dafydd, 'canyys dywedasai yr Arglwydd yr amlhai efe Israel fel sêr y nefoedd.' Gwel 2 Sam. 24. 1. 1 Cron. 21. 1. a 27. 23, 24. Y mae Satan yn annog dynion i'r hyn sy ddrwg: yr oedd Jezebel yn annog Ahab i wneuthur drwg yn ngolwg yr Arglwydd. Nis gall Satan beri i neb wneuthur yn groes i'w ewylllys, ond y mae yn annog.—1. Y mae efe yn naturiaethwr mawr, ac wedi cael hir brofiad, a manteision i sylwi yn fanwl ar ddynion, i ddeall ansawdd eu hysbrydoedd, a'r tueddiadau mwyaf cynneffn, a'r gogwyddiadau mwyaf arferol iddynt hwy.—2. Y mae yn gosod o'u blaen wrthddrychau cyfadda i'r tueddiadau hyn.—3. Y mae yn cynhyrfu meddwl ynddynt cyfatebol i'r gwrthddrychau hyn. Rhoddodd y diafol yn nghalon Judas i fradychu yr Iesu. Ioan 13. 1. Llanwodd Satan galon Ananias i ddywedyd celwydd wrth yr Ysbryd Glân. Act. 5. 3. Ysbryd ydyw a ddichon gael dyfodfa at ysbrydoedd dynion, a gweithredu arnynt.—4. Heblaw y pethau hyn, geill Satan fyned yn mhellach; dichon nid yn unig dafu y meddwl i'r dyn, ond dichon gynhyrfu ac annog y galon i fod yn ewyllysgar i roddi derbynriad a chydysniad â chyfrwy feddyllia. Felly y gwnaeth efe â Dafydd yma; annogodd ef, a chymhellodd ef yn ddiorthpwy, nes y cafodd efe ei amcan. Nid anhawdd ydyw i ni adnabod ei ddichellion yn hyn o waith.—1. Y mae bob amser yn gweithredu ar ryw lygredd, megys y gwnaeth efe yma ar lygredd Dafydd.—2. Nid oes ysbryd cyngor ac arafach, pan y byddo y diafol yn annog, fel nad oedd yn Dafydd yn yr achos hwn.—3. Y mae y peth yn cael ei gadw yn y meddwl ganddo ef yn barhaus, nes

byddo y pechod gwedi ei orphen, heb un achos rhesymol yn galw am hyny. Yr ydym ni yn ynniaid ac yn ffol, ac yntau yn fleinig, yn weithgar, ac yn gyfrwy-drwy; am hyny, da i ni weddio ar ein Tad yr hwn sydd yn y nefoedd, am ein cadw a'n gwared ni rhag ei ddrygau.

ANNOS, (naws) gyru, annog, ymlid. Act. 19. 20 W. S.

ANNUWIOL—DEB, (duwiol) didduw, yn annhebyg i Dduw, yn wrthwyneb i Dduw a'i ewylllys, yn ddiymgais hefyd am ogoniant Duw. Cyflwr pawb wrth naturiaeth, ydyw gyflwr annuwiol, didduw. Y maent heb iawn wybodaeth o hono ef; heb ei heddwch a'i dangneffedd; heb gariad tu ag ato; heb ffydd ac ymddiried ynddo; heb ofn na pharch iddo; ac hefyd heb addoliad ac ufudd-dod iddo. Er ei fod ef yn anfeidrol fawr a dyrchafedig, nid ydynt hwy yn ei ganfod felly, i roddi parch iddo; er ei fod yn berffaith hawddgar a daionus, nid ydynt yn synied felly am dano, fel ag i'w garu ac ymhyfrydu ynddo; er fod ei ewylllys yn gwbl sanctaidd a da, etto, dewis eu hewyllysiau eu hunain y maent, y rhai sydd lygredig a drwg. Y mae 'syniad y cnawd yn elyniaeth yn erbyn Duw:' y mae annuwioldeb yn anian bechadurus, yn llywodraethu ar feddwl dyn, yn ei dueddu yn groes i Dduw yn mhob dim; a rhaid iddo ef gyfranogi o dduwiol anian cyn y byddo byth yn dduwiol. Agwedd ei ysbryd yn ei holl feddyllia, ei syniadau, a thueddiadau, sydd yn gwbl groes i Dduw, a'i ddyledsnydd iddo, yn ol y pedwar gorchymyn cyntaf o'r ddeddf. Am ei fod yn annuwiol, ac yn ddiymgais am ffafur Duw a'i ddelw, y mae y Cyfringwr yn ddiwerth ganddo, i'w gymmodi â Duw; a'r Ysbryd Glân yn ddiystyr ganddo, i'w adferdy i'w ddelw; am hyny, nid oes ganddo ef dueddiad i weddio ar Dduw, na chymdeithasu âg ef. Am nad ydyw yn gweled Duw mewn dim, y mae efe yn ddigydnabyddiaeth o hono, ac yn anniolchgar am ei holl doniau ef iddo. Fel hyn, yn annuwiol, y mae ein pechadurus-rwydd a'n trueni yn dra mawr; ond oblegid ein hanwybodaeth o Dduw, nid ydym yn gweled y pechadurus-rwydd o'r annuwioldeb hwn. Gan nad ydym yn canfod Duw yn deilwng o barch, cariad, ufudd-dod, &c., nid ydym yn gweled y drwg o beidio ei barchu, ei garu, &c. Ond tra y byddo agwedd y meddwl yn annuwiol, ac yn ddiabarch i Dduw, nis gall fod ynom yn wirioneddol, yn rhinwedd moesol, na dim attalfa rhag cyflawni pob drwg, ond attalfydd allanol neu lygredig; megys cybydd-dod yn attalfa rhag afradlonrwydd, &c. Gan mai wrth ymdael â Duw yr ymadawsom ni â phob dedwyddwch, heb ddychweliad yn ol at yr un ffynon, nis gallwn byth ddyfod yn feddiannol o'r tlws a gollasom. Trwy Grist yn unig y mae i ni gymmod a dyfodfa at Dduw. 2 Cor. 15. 18—20. Heb. 7. 26. 1 Petr. 3. 18. Ps. 10. 4, 13. Rhuf. 1. 18. a 11. 26. Tit. 2. 11, 12. Jer. 2. 12, 13, 14. Edr. ADENEDIGAETH, ANIAN.

ANNYSGEDIG, (dysgedig) anlythyrenog, anghyfarwydd, rhai heb gael llawer o hyfforddiadau mewn celfyddydau a gwybodaethau: (Act. 4. 13.) neu andnabyddus o feddwl Duw, a dysgeidiaeth ei Ysbryd. 2 Petr. 3. 16.—'Annysgedig gwestiynau;' cwestiynau ffol, anorphen; pethau nad ydynt yn suddiol, nac yn tueddu at wybodaeth sylweddol; ond yn hytrach yn peri ymyronau ac ymddadleu, gan ddwyn y meddwl oddiwrth ysbrydolrwydd crefydd, mewn hunan-dyb a gwag-ymffrost. 2 Tim. 2. 23.—'Andyscedigaidd orchestion.' W. S.

ANOBAITH—EITHIOL, (gobaith) diobaith.—'Am hyny mi a droais i beri i'm calon anobeithio o'r holl lafar a gymerais dan haul.' Preg. 2. 20. 'Mi a droais ymaith heb obaith genyf am gael budd oddiwrth fy holl lafar.' Dr. M. Trodd oddiwrth ei

lafur, am nad oedd yn cael yn ei lafur y peth ag oedd ef, yn gamsyniol ac yn bechadurus, yn ei geisio ynddo. Barn a phenderfyniad rheswm cnawdol ydoedd hwn. Y mae i ni, yn ein hamarygnol sefyllfaoedd, i lafurio mewn ffydd,—o uffudd-dod i Dduw—er gogoniant i Dduw, ac er budd a llesiad eraill. yn gystal ag i ni ein hunain, a gadael ffwrth ein llafur gyda Duw, ac ymofyn am ein budd a'n holl ddedwyddwch yn yr Arglwydd, yn y llwybr o uffudd-dod iddo. Y mae yr enaid am fudd a chysur yn mhob peth; ac os na chaiff hwy, y mae yn wneyd i anobeithio, ac i esgeulso ei ddyledswydd; ond y mae gras yn dyagu i ddynion lafurio yn gywir, i geisio ennill ein bywioliaeth, a gwneuthur a ddylem, yn mha ryw fuchedd bynag y rhengo bodd i Dduw ein galw; i adael y canlyniadau gyda Duw, ac i ymofyn am ein cysur yn y lle y mae i'w gael, sef yn Nuw ei hun. Esa. 57. 10. Jer. 2. 25. a 18. 12. Preg. 12. 1. Rhuf. 6. 21.

ANOLRHEINADWY, (olrhain) anchwilladwy.—'A'i ffyrdd mor anolrheiniadwy ydynt.' Rhuf. 11. 33. 'Ai ffyrdd yn anveidrawl.' W. S. Mae golud doethineb yn wariu a ffyrdd Duw—yn nhrefn lechyd-wriaeth—ac yn ei oruchwyliaethau a'i ragluniaethau tu ag at ei eglwys, sydd yn eu gwneuthur i ni yn anchwilladwy ac yn anolrheiniadwy. Dyfnder mawr yw ei farnedigaeithau; ac fel y mae y nefoedd yn uwch na'r ddaear, felly uwch yw ei ffyrdd ef na'n ffyrdd ni. 'Dy ffrdd sydd yn y môr,' medd Dafydd, 'a'th lwybrau yn y dyfroedd mawrion; ac nid adwaenir dy ôl.' Ps. 77. 19. Y mae ffyrdd Duw, yn anl, i gyflawni ei amcanion, fel cerddeddiad ar ddyfroedd, heb ôl; ac am hyny yn anolrheiniadwy. Y mae yr achos cynhyrfiol, a'r dybenion doeth, yn ei olwg, yn gystal a'r modd o ddwyn i dybenion hyny i ben, allan o olwg, ac yn anadnabyddus ond yn unig iddo ei hun, yn anl. Gwell i ni, gyd a'r apostol, ryfeddu, addoli, molhannu, ymstwgng ac ymddiried iddo, na cheisio olrhain, yn fynych. Pan byddom yn meddwl ein bod yn gweled peth o'i ffyrdd, daw rhyw ragluniaeth ar draws, ac a rydd dywyllwch ar y cwbl o'n blaen, wedi hyny. Mae efe yn ei le, pan y byddo yn ymddangos i ni, fel Jacob, yn croesi ei ddwyllaw. Gen. 48. 17. A gwell, a harddach, yw i ni ymfoddloni na cheisio ei gyfarwyddo. Eph. 3. 8. Job 5. 9. a 9. 10. a 11. 7. a 28. 14. a 36. 23. Ps. 36. 6. a 139. 6. a 147. 3. 1 Cor. 2. 10, 12, 16. Esa. 40. 28.

ANORPHEN, (gorphen) diderfyn, diddlwedd.—'Achau anorphen'; achau diddiwedd, diddefnydd, 'yn peri cwestiynau yn hytrach nag adeiladaeth dduwiol. yr hon sydd trwy ffydd.' 1 Tim. 1. 4. Y mae pob peth nad yw yn tueddu at adeiladaeth dduwiol, yn fychan ei bwys, ac i'w ochelyd. Mae yr achau sanctaidd a goffeir yn yr Ysgrifthyrau Sanctaidd, yn peri adeiladaeth dduwiol; ac yn cadarnhau ein ffydd am y gwir Fessiah, mai Iesu o Nazareth ydyw hwnw; ac wedi ei eni o'r genedl, y llwyth, a'r teulu, y rhag-fynegyrd am dane. 1 Cron. i. hyd viii. Mat. i. Luc iii. Nid achau anorphen ydyw y rhai hyn: canys y maent oll yn terfynu yn Nghrist, ac yn ddefnyddiol iawn i gadarnhau ein ffydd ynddo. Ond wedi dyfodiad Crist yn y cnawd, y mae yr achau, i radd mawr, wedi eu colli, ac yn gwbl anffuddiol. Chwedlau diles ydynt yn mhllith pawb, Iuddeuon a Chenedloedd; yn tueddu i borthi balchder, i fagu ymrsonau, ac i dylfetha amser a ellid ei dreulio i fwy buddioldeb.

ANRHAITH—RITHIAU, (rhaith) yspail, ysglyf-aeth. Arferir ef fel clymair annherfynedig: 'Yr oedd pob anrhaith ar ol:—eu balch sydd anrhaith ei oddef.' Arferir ef hefyd fel gair o anwylydeb: 'Fy anrhaith'; sef fy nghariad, fy anwylyd.—Anrhaith oddef:

hyny yw, un a ellid yn gyfreithlawn ei yspellio o'i feddiannau; eiddo pa un a ellid eymeryd meddiant o'honynt, fel dirwy.—'Anrhaith y creulon a ddianc.' Esa. 49. 25. Wrth y creulon, deallfr, yn benaf, y diafol: y mae yn gryf, yn arfog, ac yn greulon: 'Lleiddiad dyn oedd efe o'r dechreuad.' Ioan 8. 44. Y mae holl blant dynion wedi eu gorchfygu ganddo, yn ei feddiant. Col. 1. 13. 1 Petr. 2. 9. Luc 11. 21, 22. Y mae fel Pharaoh, yr hwn oedd is-lywydd dano, yn llywodraethu yn galed, ac yn teyrnasu i farwolaeth. Ond 'anrhaith y creulon a ddianc:' y mae gwaredigaeth a Gwaredwr wedi eu trefnu gan Dduw iddynt; ac y mae amcan Duw yn hyn, fel yn mhob peth arall, yn sicr o gael ei gyflawni. Y mae un cryfach wedi ei orchfygu, a dwyn ymaith ei holl arfogaeth; ac efe a ran ei anrhaith. Y mae ei amcan yn hyn yn ddiymmod, ac yn ddigryfnawd; ac y mae ei allu yn ddwyfol ac yn anfeidrol i gwrthol ei amcan. Esa. 31. 4. a 58. 8, 9. Jer. 50. 34. a 51. 36, 44. Heb. 2. 14, 15. Dat. 12. 12.—'Anrheithio yr eglwys;—anrheithio y ffydd.' Gal. 1. 13, 23. Mae yr un gair *Gr. πορθω*, yn cael ei gyfieithu *dyfetha*. Act. 9. 21. Yr oedd Saul am *ddyfetha* y ffydd, sef athrawiaeth y ffydd, a phawb oedd yn ei chredu, o'r achos hyny; ond pyrth uffern nis gorchfygant y nail na'r llall. Mat. 16. 18. Y gair *Gr. λυμαινω*, a arferir yn Act. 8. 3. am Saul, sydd briodol i lewod, eirth, a bwystflod ysglyfaethus a dyfethgar erall.

ANRHEG—ION—U, (rheg) rhodd, dawn. 1 Bren. 4. 21. Breninoedd ac eraill yn dwyn anrhegion i Solomom (yr hwn oedd yn gysgod o Grist) sydd yn dangos eu bod yn rhoddi eu hunain a'u pob, yn ewyllysgar, at ei wasanaeth. Ps. 68. 29. Mat. 2. 11.

ANRHYDEDD—U—US, (rhydedd) parch, urddas, mawredd; ermygu; cydnabyddiaeth addas o ragoroldeb a mawredd arall; neu ein rhwymedigaethau iddo; parch yn y meddwl i ryw un, yn cael ei amlygu mewn dull gweddus, ar air, neu agweddiad corphorol.

Nid treftad anrhydedd arglywydd. *Diar*.

Fel y mae yr Arglwydd yn hanfodol, yn meddiannu mawredd a phob perffieithrwydd, yn ddiderfyn, y mae yn haeddiannol o anrhydedd i'r gradd uchaf oddiwrth pawb. Y mae pob creadur, fel y cyfrwy, dan ddyled i'w anrhydeddu a'i holl gynneddau, yn gyfan-gwbl, tra y byddo mewn bod. Attal yr anrhydedd hwn, dyledus iddo, oddiwrth Dduw, sydd anghyflawnder mawr, ac yn bechod ysgeler. Nis gall roddi ei ogoniant a'i anrhydedd i arall, na bod yn ddystryf am dano, heb fod yn anghyflawn iddo ei hun; yr hyn nis dicheon iddo fod. Gan ei fod yn anrhydeddus tu hwnt i derfynau, haeddai gael ei anrhydeddu yn ddiderfyn. Ond yn hyn, pawb o ddynolryw a bechasant, ac ydynt yn ol am ogoniant Duw. Rhuf. 3. 23.

Y mae creaduriaid, hefyd, i'w hanrhydeddu, yn ol eu rhagoroldeb, eu swyddau, a'n rhwymedigaethau ni iddynt. Gorchymynir i ni 'roddi parch i'r hwn y mae yn ddyledus'; y mae parch, gan hyny, yn ddyledus i rai. Y mae rhai yn rhagori mewn sancteiddrwydd, doethineb, a doniau ysbyrdol, a pharch yn ddyledus iddynt o herwydd hyny; y mae eraill wedi eu goeod gan yr Arglwydd mewn swyddau goruchel; megys swyddogion gwladol, breninoedd, tywysogion, a barnwyr—a pharch yn ddyledus iddynt yn ol gorchymyn Duw. Y mae eraill yn gofyn anrhydedd o ran eu perthynas naturiol a ni, a'n rhwymedigaethau iddynt; megys ein rhieni naturiol. Y mae yr Arglwydd gwedi eu gwigo ag awdurdod i lywodraethu eu plant, a'u cynnysgaethu a serch i'w hymgeleddu yn eu gwaeledd; am hyny, y mae parch yn gyflawn ac yn ddyledus iddynt.—'Y mae yr henuriaid sydd yn llywodraethu yn yr eglwys yn dda, i'w cyfrif yn deilwng o barch dau-ddyblyg; yn enwedig y rhai sydd

yn poeni yn y gair a'r athrawiaeth.' 1 Tim. 5. 17. Edr. HENURIAID.—Y mae parch yn ddyledus i bawb o'n gwel; dylem gyfodi ger bron penwyni; a bod yn serchog ac yn hawddgar tu ag at bawb a fyddo yn ts na nl. Rhuf. 13. 5, 7. Exod. 22. 28. 1 Tim. 2. 1, 2. 1 Petr. 3. 7. Col. 3. 19, 22. Eph. 6. 5, 6, 7. Lef. 19. 32. 1 Petr. 5. 5.

'Anrhydeddus yw priodas yn mhawb.' Heb. 13. 4. Ordinhad Duw yw priodas i ddyn yn ei ystâd o ddi-niweldrwydd; anrhydeddodd yr Arglwydd Iesu hi, pan oedd yma yn y byd, a'i bresennoldeb ei hun. Fel ei holl ordinhadau eraill, y mae yn addas i Dduw, yn weddus, yn hardd, ac yn barchedig; hefyd y mae yn ymgeledd, yn gysur, ac yn ddyddanwch i ddynion; canys ni threfnodd Duw ddim i ddyn, ond yr hyn oedd yn ddaionus ac yn llesol. Fel y mae priodas yn anrhydeddus, felly y mae pob peth croes i'r ordinhad hon yn mhilith dynion, yn warthus, yn ffiaidd, ac yn bechadurus iawn; yn achos o lawer o anhreft ac anghysur yma yn y byd, ac o drueni tragwyddol yn y diwedd: 'Puteinwyr a godinebwyr a farna Duw,' er iddynt guddio eu pechodau, a dianc rhag barn dynion.

ANSAFADWY, (safadwy) anwadal, gwammal, ysgogadwy.—'Ansafadwy oeddif fel d-wfr.' Gen. 49. 4.—'Ysgafnder oeddif fel dyfroedd.' Dr. M. Yr oedd mor ysgafn, mor ddirym i sefyll yn wyneb luddolaethau, fel yr oedd yn cael ei ddwyn gan ei chwantau, fel peth ysgafn ar wyneb y llifeiriant. Job 24. 18. Neu, yr oedd fel dyfroedd cryfion chwydd-edig, yn tŵri dros y glanau, ac yn myned dros y tŵr-ynau, er mawr niwed; felly Reuben, yn ymchwylid ei lygredigaethau, yn tŵri dros ben y tŵrynau a roddodd Duw i ddynion, trwy ddringo i wely ei dad, ac yn ei halogi. Rhuthrodd gyda frwd ei chwantau dros ben tŵrynau cyflawnder, sancteiddrwydd, a gwedeidd-dra; o uchder braint y cyntaf-anedig, syrthiodd i anenwogrwydd, ac i iselder, gwarth, a dirmyg. Ni bu llwyth Reuben mewn un ystyr yn enwog: 'Ni ragori di.' Nid oes hanes am na barnwr, na brenin, na phrophwyd, o'r llwyth hwn. Dathan ac Abiram, y rhai, fel dyfroedd chwyddedig, a godasant yn erbyn Moses, oeddynt o lwyth Reuben. 1 Cron. 5. 1, 2, 3.

ANSAWDD, (an-sawdd) trefn, cynneddf, sefyllfa cyflwr;—corph gwlad, neu ddinas. Num. 13. 17. Jos. 6. 22. 2 Bren. 2. 19.—'Ny chymher Duw ansawd un dyn.' Gal. 2. 7. W. S. Sef, ni dderbyn wyneb.

ANTIOCHIA. Er bod amryw ddinasoedd o'r enw hwn yn Asia, wedi eu hadeiladu gan Seleucus Nicanor, ac wedi eu henwi felly er anrhydedd i'w dad Antiochus, nid oes sŵn yn yr ysgythyrau ond am ddwy; sef Antiochia, prif ddinas Syria, ac Antiochia, prif ddinas Pisidia.—1. Y mae rhai yn barnu mai yr un ddinas oedd Antiochia, prif ddinas Syria, a Riblah yn ngwlad Hamath, lle y treuliodd Nebuchodonosor ei amser tra y gwarchaewyd ar Jerusalem; lle y dygwylid Zedeciah ger ei fron, i roddi barn yn ei erbyn; y lladdasant ei feibion, ac y tynasant ei lygaid yntau. Yr oedd hi yn sefyll ar yr afon Orontes; yn nghylch deuddeng milltir oddi wrth Fôr y Canoldir, ac yn nghylch deng milltir o gwmpas. Yn y ddinas hon yr oedd trigfa y llywodraethwr Groegaidd a ddilynodd Alexander Fawr ar Syria; ac yr ydoedd, yn y dyddiau hyn, yn un o'r dinasoedd mwyaf enwog yn y byd am fasnachaeth a chyfoeth. Yr oedd yr un breintiau i'r Iuddewon a'r Groegiaid ynddi. Bu Paul a Barnabas ynddi yn pregethu enyd. Yma y galwyd y dysgyblion yn *Gristionogion* gyntaf. Act. 11. 10—27. a 14. 26. a 15. 35. Bu yr eglwys ynddi yn fioduog dros amryw oesoedd; yma y bu Ioan Aur-enau (Chrysostom), yn niwedd y bedwaredd

ganrif, yn pregethu yn enwog ac yn llwyddiannus iawn. Dystrywyd hi amryw weithiau gan ddaear-grynfâau, a chan y cleddyf. Y mae hi yn awr yn meddiant y Tŵrc, heb fod fawr well na charnedd.* —2. Prif ddinas Pisidia. Yma y cafodd Paul a Barnabas genad gan bennaeth y synagog i bregethu yr efengyl, ac y buant llwyddiannus, nes i'r Iuddewon gyfodi yn eu herbyn, fel y bu gorfod arnynt fyned ymaith. Act. 13. 14—51.

ANTIPAS, *Αντίπατος*, [*yn erbyn pawb*] merthyr fyddlawn. Dat. 2. 16. Dywedir ei fod yn un o ganlynydwr cyntaf ein Hiachawdwr, ac iddo ddyddod merthurdod yn Pergamus, lle yr oedd efe yn olygwr ar yr eglwys.

ANTIPATRIS, *Αντιπατρις*, [*yn erbyn tad*] dinas yn Nghanaan, mewn dyffryndir hyfryd, yn agos i'r mynyddoedd, ffordd yr eir o Jerusalem i Cesarea; ac yn nghylch 17 neu 18 milltir o Joppa, 42 o Jerusalem, a 26 o Cesarea. Yma bu Paul, a'r rhai oedd yn ei wylid, yn gorphwys ar eu ffordd i Cesarea. Act. 23. 31. Ei hen enw oedd *Capharsaba*, ond Herod Fawr a'i hail-adeiladodd, ac a'i galwodd Antipatris, o barch i'w dad Antipater. Dywed Mr. Bisce (at Boyle's *Lecture*, cap. 10, p. 388—394.) mai 38 o'n millitroedd ni oedd o Jerusalem.

ANTUR, (tur) hwyrach, o braidd, anaml, odid. —'Ond antur efe a dderbyn fy wyneb innau;' Gen. 32. 20.—*fe allai*; Gen. 16. 2. lle y mae yr un gair, *ond odid*. Gen. 18. 24. a 24. 5. a 27. 12.

ANTURIO, (tur) ymroddi, arfeiddio, peryglu.—'Am hyn yr anturiais i, ac yr offrymais boeth-offrwm.' 1 Sam. 13. 12. *Heb. παρρημ. Saes. forced myself.* Y mae Saul yn llefaru fel pe buasai hir ymryson wedi bod rhwng ei gydwybod, ei angen, a'i gyfyngder. Yr oedd ei gydwybod yn dywydd y dylasai aros am Samuel; ond ei beryglon mawrion, meddai, yn galw arno i aberthu; ond yn y diwedd, ei angen a'i gyfyngder a orchfygasant. Nid oedd yr esgus gwirion hwn ond twyll a chelwydd i gyd. Nid oedd un angen iddo aberthu yn groes i ewyllys Duw; ond yr oedd yr angen mwyaf iddo beidio, gan na wnai y cyfryw aberth ddim llesâd iddo; ond yn y gwrthwyneb, an-foddloni Duw yn fawr.

ANUDON—OL, (udon) twyll-dwng, cam-lŵ, geu-lŵ, llŵ gauog:—tyngu anudon, sef tyngu celwydd, neu beidio cyflawni llŵ cyfreithlon. Y gair Groeg *επιπορευω*, a arferir yn Mat. 5. 33. a 1 Tim. 1. 10. a arwyddo, yn fflenaf, *gweithredu yn groes i lŵ*, neu *esgeuluso cyflawni llŵ*; ond y mae yn arwyddo, hefyd, tyngu celwydd yn wybodus ac yn wirfoddol; cyfeirio at y Duw holl-wybodol am wirionedd yr hyn yr ydym yn ei dystio, er y gwyddom ei fod yn gelwydd. Y mae hwn yn bechod tra echryslawn; yn amharch mawr i Dduw; yn gwadu, neu, o'r hyn lleiaf, yn digydnabod holl-wyboadaeth Duw; yn halogi ei enw; ac yn ei arfeiddio yn ei wyneb. Y mae yn drosedd o'r trydydd a'r nawfed gorchymyn; ac yn dwyn pawb sydd yn euog o hono dan fellidithion trymion y gyfraith sanctaidd. Y mae yn arwyddo meddwl am un creadur gwael wedi ei galedu mor bell, ag iddo, ger bron y Duw mawr, yn ei wyddod, ac yn ei enw, gyfeirio ato am wirionedd yr hyn a wŷr efe, y pryd hwnu, ey gelwydd; ac yn arfeiddio Duw i'w daro â barn, os nad ydyw y celwydd yn wir. O! i ba radd o annuwioldeb y mae dyn wedi myned!—Y mae barn Duw yn cael ei chyhoeddi yn ofnadwy yn erbyn anudonwyr. Lef. 6. 3. a 19. 12. Jer. 7. 9.

* Dywedir fod nifer y trigolion tua 20,000 o flaen y daear-gryn yn y flwyddyn 1822, trwy yr hwn y lladdwyd o bedair i bum mil o ddynion. Enw y ddinas yn bresennol yn iaith y wlad, sef y Syriaeg, yw *Antakia*.—C.

a 28. 20. Mal. 3. 5. Mat. 5. 33. 1 Tim. 1. 10. Zech. 5. 3, 4. Hos. 4. 2. a 10. 4.

Afan genau *ansodnawol*. *Diar*.

ANUFUDD—HAU—DOD—GAR, (ufudd) cyn-dynrwydd, gwrthryfelgarwch, anhwytheider, anhwynder; anewyllysgarwch i blygu i gyfraith Duw a'i orchymynion sanctaidd, neu i orchymynion cyfreithlawn dynion. Jer. 5. 23. Adda a ffaenorodd yn y lwybr pechadurus hwn, a thrwy anufudd-dod yr un dyn hwnw y gwnaed llawer yn bechaduriaid, sef, ei holl hiliogaeth. Y maent oll yn blant anufudd-dod; ac, yn ganlynol, yn blant digofaint. Rhuf. 5. 19. Eph. 2. 2, 3. Tit. 1. 16. 1 Petr 2. 7, 8.—'Anufudd-dod sydd fel pechod dewiniaeth, a throesddiad sydd anwir-edd a delw-addoliaeth.' 1 Sam. 15. 23. Y mae dyn yn ei anufudd-dod, yn gosod ei ewyllys ei hun i fynu yn lle ewyllys Duw; hynny ydyw, gosod ei hun yn lle Duw, yr hyn sydd ddelw-addoliaeth. Nis dichon neb foddhau Duw heb blygu i'w ewyllys; ni chlymer ddim yn lle ufudd-dod: 'Wele, gwranddo sydd well nag aberth, ac ufuddhau na brasder hyrddod.' Adn. 22. Nid oes dim yn fwy ffaidd gan yr Arglwydd na'i wawdio ág addoliad rhagrithiol, allanol, heb ymostyngiad ewyllys iddo yn dafnewnol. Esa. i, a lviii. Rhan fawr o harddwch a dedwyddwch y nefoedd ydyw, bod ewyllys Duw yn cael ei gwneuthur yno: (Mat. 6. 10.) ac am hynny y cyfarwyddir ni yma ar y ddaear i weddio. Oddiwrth arglwyddiaeth yr ysbryd anufudd hwn, y mae pawb a achubir yn cael eu gwaredu, trwy ras, yn yr ail-enedigaeth. Luc 1. 16. Act. 26. 19. Rhuf. 6. 14—23. *Edr. UFUDD-DOD.*

ANWADAL, (gwadal) anwastrad, gwammal, ansefydlog, orlog.—'Eneidiau anwadal'; sef eneidiau heb eu cadarnhau a'u sefydlu yn y gwirionedd, o ran eu cred; ac heb eu cadarnhau yn eu meddwl yn llwybrau gorchymynion Duw, o ran eu hufudd-dod a'u rhodiad; ac o achos eu hanwadalwch, yn hawdd iddynt gael eu llithio (*abwydo*, Dr. M.) gan gau athrawon, oddiwrth y gwirionedd, ac uniawn lwybrau Duw. *Gr. δελεαζω, abwydo*, dal ág abwyd, fel y delir pysgod neu adar. 2 Petr 2. 14.

ANWASTAD—RWYDD, (gwastad) sigledig, anwadal, ysgogadwy, gwammal.—'Anwastad yn ei holl fyrrdd.' Iago 1. 8. 'Anwadal yn nghwbl o'i fyrrdd.' Dr. M. Dyn bwhwmanlydd, heb sefydlu ei feddwl am Dduw nac am ei gyfiwr; y mae fel tŷn y môr, heb allu bod yn llonydd, mor barod i gilio oddiwrth Dduw ag i nesáu ato: nid yw yn sefydlog yn yr hyn y mae yn ei broffesu. 2 Petr 3. 16.

ANWE, (gwe) arwe, y bwrw, yr edef a fwrir ar draws yr ystod.—'Pa un bynag ai yn yr ystod ai yn yr anwe.' Lef. 13. 48. Yr oedd y gwahan-glywyf ar y dilledyn, yn beth goruwch-naturiol, ac yn rhoddi hyn o addysg i ni, sef bod ein cyrph yn gystal a'n heneidiau wedi eu llygru gan bechod; a bod gwiagoedd anniwair, balch, yn tebygu i wiagoedd a'r gwahan-glywyf arnynt, wedi eu halogi gan y cnawd, ac i'w rhoddi heibio a'u casáu. Judas 23. Zech. 3. 4, 5.

ANWEDD—AIDD—US, (gweidd) anhardd, anghymhwys, anhreffnus, gwrthun, hyl.—'Cariad nid yw yn gwneuthur yn weddaidd.' 1 Cor. 13. 5. Nid oes dim yn anweddidd yn ngweithrediaidau sancteiddrwydd, tu ag at Dduw, tu ag at ddyinion, na thu ag at y dyn ei hunan. Cariad at Dduw a wna i ddy nymddwyn fel y gweddai iddo tu ag ato yn mhob peth, gyd â'r parch, ufudd-dod, a diolchgarwch, a weddai i'r dyn ei roddi. Cariad tu ag at ddyinion a hair yr un effaith, heb roddi gormod parch nac anniharch i un dyn; heb ei ofni na'i ddystyru yn ormodol; ond yn mhob peth, gwneuthur yn weddaidd tu ag ato ef, yr hyn sydd gymhwys a hardd. Y mae cariad yn

gwneuthur dyn yn weddaidd tu ag ato ei hun hefyd, y ran ei gorph a'i enaid, ei ymorth a'i ddillad, ei ystumiau, a'i eiriau, yn ol gorchymyn Duw. Y mae pob peth pechadurus yn anweddus ac yn anhardd; ond y mae sancteiddrwydd, yn ei holl gangenau a gweithrediaidau, yn weddaidd ac yn hardd. Delw Duw ydyw; ac os ydyw yn tebygu dnyion i Dduw, y mae yn rhaid ei fod yn hardd. Phil. 4. 8. 1 Petr 3. 5. a 5. 5. Eph. 4. 22, 23, 24. Rhuf. 13. 13, 14.—'Anweddidd yw i wragedd lefaru yn yr eglwys.' 1 Cor. 14. 35. Y gair *Gr. αίσχρον*, a gyfieithir yma yn *anweddidd*, a gyfieithir *brwnt* yn 1 Cor. 11. 6. Eph. 5. 11.—*budr* yn Tit. 1. 11. Y mae y gair yn gosod allan yn gadarn ac yn oleu, feddwl yr apostol am yr anweddidd-dra, y digwyllid-dra, a'r antoesgarwch i wraig lefaru yn gyhoeddus yn yr eglwys. Y mae hyn yn anaddas i'r gwylder, y gorchwyledd, a'r lledneisrwydd hardd perthynol i'r rhyw fenywaidd; yn anaddas i'r ystad o ddarostyngiad y saent gwedi eu gosod ynddi yn eu creadigaeth, ac i'r tynerwch a'r mwyrder perthynol iddynt wrth naturiaeth. Ni chafodd neb o'r rhyw un urdd, na lle gweinidogaethol yn yr eglwys dan un oruchwyliaeth, mewn pethau ysbrydol. Y mae eu lle yn yr eglwys i'w weled yn amlwg yn eu gwaith yn gweini i'r Arglwydd Iesu; a lle hardd ac anrhydeddus ydyw, ac yn gweddol iddynt yn mhob ystyr. Nid ydyw rheolau yr efengyl yn groes i ddeddf natur, ond perffeithio natur y mae; ac yn dysgu ac yn nerthu pawb i ymddwyn yn addas i'w naturiaeth, ac i'r Duw a'u creodd. 1 Cor. 11. 13.

ANWELEDIG, (gweledig) cuddiedig, gorchuddiedig, allan o olwg; yr hyn nis canfyddir â llygiad corphorol. Y mae Duw felly yn anweledig i ni; ond y mae yn weledig i lygad ffydd; sef deall wedi ei oleuo gan Ysbryd Duw i'w adnabod yn ol tystiolaeth ei air am dano.—Fe 'ymwrolodd Moses fel un yn gweled yr anweledig; a thrwy hynny, 'gadawodd yr Aiphth, heb ofni lliid y brenin.' Exod. 10. 28, 29. a 13. 17, 18. Heb. 11. 27.—'Ei anweledig bethau ef, wrth eu hystyried yn y pethau a wnaed, a welir yn amlwg, sef ei dragywyddol allu ef a'i Dduwdd.' Rhuf. 1. 20. Crist, trwy yr hwn y crewyd pob dim yn weledig ac yn anweledig, aydd yn ei berson ei hun yn *ddelw* y Duw anweledig. Col. 1. 15. Y mae efe o ran ei berson yn wir Dduw; ac onid, nis gallasai fod yn ddelw Duw i ni. Mae o'r un *hanfod*, yn ogyfuwch mewn mawrhydi a phob perffeithrwydd: y mae holl gyflawnder y Duwdd yn preswylio ynddo yn gorphorol; am hynny, yn wyneb Iesu Crist y mae gogoniant Duw i'w weled yn gyflawn. 'Y neb a'm gwelodd i' medd Crist, 'a welodd y Tad.' Ioan 14. 7. 2 Cor. 4. 4, 5.

ANWIR, (an-gwir) *Gr. αναληθης*; twyll, celwydd: un drwg, un heb y gwirionedd, un heb gred y gwir, ac heb roddio yn y wir a'r uniawn ffordd.—'Trwy ddwyllaw anwir.' Act. 2. 23. 'Trwy ddwyllaw anniweirleic.' W. S. *Δια χειρῶν ανομῶν, trwy ddwyllaw digyfraith*; sef ddwyllaw y mllwytr Rhufeinaidd, anadnabyddus o gyfraith Duw, ac anufudd iddi. 'Efe a wnaeth ei fedd gyd â'r rhai anwir.' Esa. 53. 9. neu, 'Penodwyd ei fedd gyd â'r anwir, ond gyd â'r cyfoethog yr oedd ei fedd-adall.' Lowth. Neu, 'Gyd â'r cyfoethog yr oedd wedi iddo farw,' neu, 'yn ystad marwolaeth.' Vitranga. Ystyr y geiriau ydyw hyn: Bwriadodd yr Iuddewon i'r Ischawdwr gael ei gladdu gyd â'r ddau leidr a gresholliwyd gyd ág ef, mewn rhyw le ffaidd, a dirmygedig; ond trefnodd rhagiuniaeth dirion yr Arglwydd i'w gorph sanctaidd gael ei ddodi yn medd newydd gwr golutod, cynhorw pendefigaidd o Arimathea, a'i enw Joseph. Mat. 27. 60. Marc 15. 42. Luc 23. 50. Ioan 19. 38. Yr oedd hon yn rhagiuniaeth hynod mewn perthynas i gorph yr Iesu; ac y mae yr hanes a'r brophwyddiaeth yn cyd-gordio â'u gilydd yn gyflawn. Yr oedd

byn yn nellduol angenrheidiol, fel na byddai i'w gorph sanctaidd weled llygredigaeth, ac fel y byddai y sicrydd o'i adgyfodiad yn fwy amlwg a chadarn.—Gwel Witisius in *Symbol, Exercit. 17. sec. 20.*

'Heb gyfrif yr anwir yn gyflawn.' Exod. 34. 7. *Heb. נפר לא נפר* Mae yr un geiriau yn cael eu cyfleithu yn Num. 14. 18, 'Gan gyflawnhau ni chyflawnha efe yr euog:'—yn Nah. 1. 3, 'Ni ddieuoga yr anwir.' Gair am air, 'gan ddieuogi ni ddieuoga;' hyn yw, ni chyfrif yr euog yn ddieuog; ac nis arbed ef chwaith rhag y gosg gyflawn ddyledus iddo, fel y cyfryw. Euog yw pawb nad yw eu pechodau wedi eu maddeu: nid yw pechodau neb wedi eu maddeu ond yr edifeiriol sydd yn credu yn Iesu Grist er cyflawnhad bywyd. Pawb eraill a dderbyniant y gosgpedigaeth ddyledus iddynt. Edr. DRUOG.

ANWIREDD—AU, (an-gwir) celwydd, camwedd, anghyflawnder, trawsedd, drygioni.—'Wele, mewn anwiredd y'm llunwyd.' Ps. 51. 5. Y mae Dafydd yn cydnabod ei bechadurwydd gwreiddiol, yn ei luniad cyntaf; pan y *cynneswyd* ef (חמתו) yn y groth. Tyfodd o wreiddyn pechadurus; ac, yn ganlynol, yr oedd yn rhaid iddo yntau fod o'r un *natur* a'r gwreiddyn hwnw. Mae holl hiliogaeth Adda yn bechaduriaid ynddo, yn ei weithred o anuffudd-dod, fel pen-cyf-ammodwr: 'Yn gymaint a phechu,' neu yn hytrach, (שׁוֹאֵל) yn yr *hwn* y pechodd pawb. Rhuf. 5. 12. Yr oedd Adda yn ben cyffredin, a'r hyn a dderbyniodd efe yn ei greadigaeth, nis derbyniodd iddo ei hun yn unig, ond i holl ddynolryw; a'r hyn a gollodd hefyd trwy ei gwymp, yr oedd ei holl hiliogaeth wedi eu collelu o hyn y gystal ag yntau. Mae pawb hefyd, yn eu dechreuad cyntaf, yn gyfranog o lwr Adda. Y maent yn gwbl diddueddai at yr hyn sydd dda; ond, yn y gwrthwyneb, y mae tueddai cryf ynddynt at yr hyn sydd ddrwg. Er fod llunw'r Dafydd yn gyflawn ac yn sanctaidd, ond llunwyd ef o sylwedd ansanctaidd: yr oedd yntau gan hyn yn rhwym, yn ol gosodiad a deddf natur, a chyfammod Duw a dynolryw yn eu pen cyntaf, i fod yn ansanetaidd ac yn bechadurus. Ps. 55. 3. Eph. 4. 18. 2 Cor. 3. 5. Rhuf. 7. 8. Y mae y gair אלהי *llunwyd*, yn perthyn i'w genedliad a'i fuffriad cyntaf yn y groth; a'r gair אלהי *beichiogodd*, yn cyfario at yr holl amser y cartwyd ef yn y brw. Wele i'r oedd mewn (בעריו) *anwiredd* y pryd hwnw, mewn euogrwydd, ac mewn llygred: yr oedd *ynddo* o ran ei gyfiwr, ac o ran ei natur: *mewn* pechod; *sef* mewn *cyfiwr* o bechod—yn euog a than farn Duw, fel troeddwr; hefyd, a hadau pob anwiredd ynddo yn wreiddiol.—'Pe edrychaswn ar anwiredd yn fy nghalon;' Ps. 66. 18. hyn yw, pe edrychaswn arno gyda pharch ac hoffter, a chlyda bwriad i'w gyflawni. Job 31. 26. a 27. 8, 9. Rhagritiwr yw y cyfryw ag sydd yn cyflawni dyledswyddau crefyddol, ac etto yn parhau mewn undeb serchog a'u pechodau: ni wrendy Duw eu gweddian, ac ni dderbyn eu cyflawniadau na'u personau yn gymeradwy.—'A'r Arglwydd a roddes arno ef ein hanwiredd ni i gyd.' Esa. 53. 6. 'Nyni oll a gwydrasom fel defaid; troisom bawb i'w ffordd ei hun.' Nid gorchwyl bychan oedd ein cael yn ol. Yr oedd cospedigaeth ddyledus, yn gyflawn, am y crwydriad hwn, a'r anwireddau y buom, trwy hyn, yn euog o honnynt, yn barod i ruthro arnom fel bywstfil creulon ofnadwy. I'n hachub a'n dychwelyd at Fugall ei Esgob ein henaidiau, gwnaeth y Tad, yn ol trefniant y cyngor tragwyddol, i'n hanwireddau ni, a'r gosg ddyledus am danynt, i gyd-gyfarfod ar Iesu, ein Cyfryngwr a'n Mechnfydd. Dyma yr achos haeddiannol ac effeithiol o ddychweliad y defaid cyfrgollidig. Mae y prophwyd yn gosod yr achos i lawr yma; y mae yr apostol Petr yn crybwyll am yr *effaith*, sef dychweliad y defaid. 1 Petr 2. 23. Oddiw'rth y geiriau, gwelwn,

1. Anfeidrol rasonrwydd trefn Duw i achub pechaduriaid, trwy ddirprwy oodlad ei Fab ei hun, yn lle ei bobl, i ddyoddef dros eu pechodau.—2. Mawredd anfeidrol Person y Cyfryngwr, yn ei addasu i sefyll drotynt, a dyoddef am eu hanwireddau yn eu lle.—3. Dirfawr bwys ei ddyoddefiadau dan y gosg ddyledus am eu hanwireddau. 'Efe yw yr iawn dros ein pechoadau ni.' 1 Ioan 2. 2. Mae y gair *Heb.* ym a gyfleithir yma a *roddes arno ef*,* yn cael ei gyfleithu *rhuthro ar*, yn Exod. 5. 3. 1 Bren. 2. 25, 29, 31. 2 Sam. 1. 15. Barn. 15. 12. Parodd yr Arglwydd i'n *hanwireddau* ni i gyd-gyfarfod ag ef, a *rhuthro* arno fel y dialydd ar y llofruddlog: Num. 35. 19, 21. Esa. 47. 3. lle y cyfleithir yr un gair, 'cyfarfod ag un.' Yn y modd rhyfedd hwn, prynodd ni oddiw'rth bob anwiredd, 'i'n puro ni iddo ei hun yn bobl bridol, awyddus i weithredoedd da.' Tit. 2. 14.—Y mae gwaith Duw yn craffu ar anwiredd, yn arwyddo ei sylw ef o honnynt yn y fath fodd-fel y mae yn eu cadw (שׁוֹמֵר) i'w cospi yn y personau euog o honnynt. Mewn cyferbyniad i'r craffu hwn, dywedir fod Duw heb weled anwiredd—yn cuddio, ac yn anghosho—yn dileu, ac yn maddeu anwiredd. Ps. 130. 3. Num. 12. 21. Ps. 31. 1, 2. a 51. 9. Mic. 7. 18.—Wrth lanbau anwiredd, deallwn, ei faddeu, a gwaredu oddi wrtho. Glanbau peth aflan ydyw tynn ymaith y peth sydd yn ei aflanhau oddi wrtho, trwy gymhwysiad o drydydd peth. Y trydydd peth yma yw gwaed Iesu Grist: yr hwn, trwy y cynhwysiad o hono gan yr Ysbwyd Glân i'r enaid, sydd yn glanhau oddiw'rth bob pechod. 1 Ioan 1. 7. Ps. 51. 2. Esa. 27. 9.—Duw yn 'dodi anwiredd at eu hanwiredd hwynt,' a arwydda ei waith, mewn ffordd o farn; yn rhoddi rhyw rai i feddwl angbymeradwy, i bechu yn ddiattalfu. Rhuf. 1. 24, 28. Mat. 23. 32. Rhuf. 11. 8. 1 Thea. 2. 16. Neu, wrth anwiredd y mae i ni ddeall, cospedigaeth am anwiredd, fel yn Ps. 31. 10. Edr. PECHOD.

ANWYBOD—AETH, (gwybod) diwybodaeth, anwybyddiaeth anneallwriaeth, anhdydygdedd.

Ammeu pob *anwybod*. *Diar.*

Y mae anwybodaeth o Dduw a'i bethau sanctaidd yn bechadurus ynddo ei hun; ac yn achos o lawer o bechodau eraill. Y mae yn beth pechadurus ynddo ei hun, oblegid ei fod yn tarddu oddiw'rth elyniaeth y meddwl yn erbyn Duw a phethau ysbrydol. 'Nid ydyw yn gymeradwy gan feddwl pechadurus i gadw Duw yn ei wybodaeth.' Rhuf. 1. 28. Ein difaterwech am Dduw, a'n gelyniaeth yn ei erbyn, ydyw yr achos, gan mwyaf, ein bod yn gwybod mor lieled am dano. Y mae yn nglyfn wrth hyn ddibridsod, ac esgeulusrda mawr o'r moddion a drefnwyd i ni gael gwybodaeth o'r Arglwydd, a chynnyddu ynddi. Gan fod y gwrthdych yn ddiwerth genym, nid rhyfedd ein bod yn esgeulus ac yn ddilafwr am ei adnabod. Yn yr anwybodaeth hwn y mae pechodau eraill yn cael eu cenedlu a'u magu. Anwybodaeth o Dduw sydd yn peri i ni bechu yn ddiarswyd yn ei erbyn, ei angharu, anuffuddhau iddo, a'i anghredu. Anwybodaeth o bechod, a'r drwg sydd ynddo, a'r canlyniadau o hono, sydd yn peri i ni ymfhyfrydu ynddo, a byw yn ddiymgais am waredigaeth oddi wrtho. Anwybodaeth o Grist a'i iechydwrtaeth, sydd yn peri i ni ei esgeuluso a'i ddirmygu, a pharchu a dewis pob peth arall o'i flaen. Y mae anfeidrol werth a gogoniant ynddo ef, rhagor pob gwrthdych arall; ond heb adnabod y gwerth hwnw, y mae yn ddiystyr genym am dano ef. Fel hyn y mae dynion gwedi ymddyethro oddiw'rth fuchedd Duw, trwy yr anwybodaeth sydd ynddynt. Eph. 4. 18. 'Duw wedi esgeuluso amseroedd yr anwybodaeth hon.' Act. 17. 30.

* Gwel Vitringa in loc.

Bu amseroedd hirfaith iawn o anwybodaeth ar y Cenedloedd; Duw yn gyflawn a'u heugeulusodd yn bir, am eu pechodau a'u hynfydrydd, heb anfon cenadau atynt, na rhoddi dadguddiad dwyfol iddynt hwy. Ond o'r diwedd, edrychodd dros (*περιεβλεψεν*) yr amseroedd truenus hyny, a'u pechaduruswydd hwythau; o'i anfeidrol drugaredd a'i ras, y mae efe yn awr yn 'gorehymyn i bob dyn yn mhob man i edifarhau, gan fod i ni yn Nghrist Iesu brynedigaeth trwy ei waed ef, sef maddeuant pechodau, yn ol cyfoeth ei ras ef.' Eph. 1. 7. Edr. ADNABOD, DADGUDDIAD, GWYBODAETH.

ANWYL—DRA—YD, (gwyl) diwyl, digywilydd; cu, hoff, cariadus; cymeradwy, gorhoff; un hoff, un anwyl. Gelwir Crist yn 'anwyl Fab Duw.' Mat. 3. 17. a 17. 5. Luc 3. 22. a 9. 25. a 20. 13. 2 Petr 1. 17. Col. 1. 13. Ο υιος ο μου αγαπητος, *fy Mab, fy anwilyd*, mewn modd neillduol arbenig. Υιος της αγαπης αυτου, *Mab ei gariad ef*. Y mae Crist yn anwyl, fel y mae yn Fab o'r un hanfod dwyfol a'r Tad, a phriodoliaethau dwyfol yn perthyn iddo. Y mae y Tad yn caru y Mab, a'r Mab yn caru y Tad a'r un cariad dwyfol, anfeidrol, perthynol i'r Duwdod yn unig. Y mae y naill yn caru y llall a'r un cariad, a hwn yn gariad dwyfol, yn dragywyddol, ac yn anfeidrol. Am anwyldeb y Personau dwyfol at eu gilydd, hysbysar ef yn gryf yn Diarebion 6. 30. 'Yna yr oeddwn i (medd y Mab) gyd ag ef megys un wedi ei feithrin gyd ag ef; ac yr oeddwn yn hyfrydych i'w hamcan cyffredinol; yr hyn oedd i osod allan ymhyfrydych y Tad a'r Mab yn eu gilydd. Yna yr oeddwn i gyd ag ef er dragywyddoldeb. Y Fi, person, fel yr arwyddia y rhag-enw; nid natur; nid natur ddydol Crist, yr hon nid ydyw Berson; pa faint llai rhan o hono, enaid Crist, yr hwn nid oedd bôd iddo y pryd hwnw—fel y barnodd rhai yn dra chyfeillornus. Ond Fi, Person Dwyfol, y Gair (*Logos*) tragywyddol, Gair a doethineb Duw, yr hwn sydd yn llefaru yn Diar. 8. 12. 'Myfi Doethineb wyf,' &c. Yr un ag y llefara Ioan am dano, ac agos yn yr un geiriau, yn pen. 1. 1. 'Yn y dechreuad yr oedd y Gair, a'r Gair oedd gyda Duw, a Duw oedd y Gair.' Priodolir creadigaeth pob peth i'r Gair hwn; am hyny, y mae yn rhaid ei fod o ganlyniad o'u blaen hwy, ac yn Berson DWYFOL. Gosodir ef allan, yn y dduau fan, fel Person gwahanol, fel y rhaid iddo fod, oddiwrth hwnw, gyd a'r hwn yr oedd yn bôd, fel Person tragywyddol yn cyd-hanfodi, ac yn ogyd-dragywyddol a'r Tad, yn gyd-radd ag ef; yn gyffail ΙΕΗΟΦΑΝ, yn ogyfuwech, ac yn meddiannu yr un perffithrwydd ag ef. Yr oedd fel un wedi ei feithrin gyd ag ef, fel Mab gyda Thad, ac yn arwyddo ei berthynas ag ef, ac wedi ei genedlu o hono; ei Fab ei hun, Mab y Tad, ei briod Fab, ei unig-anedig Fab. Yr ydoedd yn cael ei feithrin ganddo, neu fel y cyfieitha rhai y gair, 'yn cael ei ddwyn yn ei fynwes,' yn dangos hyfrydych dwyfol y Tad yn y Mab; ac fel ei unig-anedig Fab, dywedir ei fod yn ei fynwes ef. Ioan 1. 18. 'Ac yr oeddwn ei hyfrydych beunydd,' neu o ddydd i ddydd; hyny ydyw, yr oedd hyfrydych y Tad yn y Mab, yn ddyfal, ac yn anngybfnewidol. Y mae y gair *Heb. εὐφραν* *hyfrydych*, yn y rhif lliosog, i fynegi rhagorol fawredd yr hyfrydych, yr hyfrydych uchaf, a mwyaf tra-rhagorol. Ac felly yr oedd; yr oedd yn Fab, yn Fab yr hyfrydych mwyaf tra-rhagorol, anwyl Fab ei gariad. Yr ydoedd er tragywyddoldeb ei anwyl Fab, yn yr hwn yr oedd efe yn ymfoddloni ac yn ymhyfrydu, am ei fod yn ddelw ac yn wir lun ei berson ef, ac yn feddiannol o'r un hanfod.—Mae y Tad yn ymhyfrydu ynddo fel *Cyfringwr*. 'Wele fy ngwas, yr hwn yr ydyw yn

ei gynnal; fy etholedig, i'r hwn y mae fy enaid yn foddol.' Esa. 42. 1. 'Yn yr hwn y mae fy enaid yn ymhyfrydu.' Dr. Lowth. Ymhyfryddodd ynddo, fel yn ymrwymo mewn cyfflamod i fod yn Gyfringwr ac yn Fechnydd ynddo. Ymhyfryddodd ynddo ef fel Duw-ddyn, yn addas, fel hyny, i gyflawni y gwaith a roddwyd iddo. Yr ydoedd efe yn ymhyfrydu yn ei rag-welediad o'i gnawdoliaeth; y mae yn mynegi yr hyfrydych mwyaf yn nesad yr amser o hyny; 'Wele dygaf allan fy ngwas, Y BLAGURYN.' Zech. 3. 8. 'Wele y gwr a'i enw BLAGURYN: o'i le hefyd y blagura,' &c. Zech. 6. 12. Iait hwyfrydych a gorfoledd! Yr oedd yn ymhyfrydu yn y rhag-welediad o berffithrwydd, cyflawnder, a gogoniant y gwaith a wna'i gwedi ymgawddol, a'r holl ganlyniadau gogoneddus o hono, i'r Tad, i Grist, a'r holl eglwys i dragywyddoldeb.—Y mae y Tad yn caru y Mab fel Cyfringwr hefyd, ac yn caru ei holl bobl ynddo ef, ac er ei fwy ef. Efe ydyw ο αγαπητος, *yr anwilyd*: y maent hwythau ynddo yn αγαπητος Θεου, 'yn rhai anwyl gan Dduw.' Rhuf. 1. 7. a 12. 19. 1 Cor. 4. 14, 17. Col. 3. 12. Judas 17. Can. 5. 1.—Y mae Crist yn ei berson, ei swyddau, ei holl waith, yn anwyl y Tad; y mae y Tad yn ymfoddloni ac yn ymhyfrydu ynddo ef. Y mae yr holl etholedigion yn anwyl gan Dduw, o ran eu personau ynddo; y mae eu sancteiddrwydd, a holl weithrediau gras ynddynt a chanddynt—sef eu ffydd, eu cariad, a'u heddfeirwch, yn nghyd a'u holl ffrwythau, yn anwyl ac yn foddhaol gan Dduw: ac nis dichon dim eu gwahanu oddiwrth ei gariad ef tu ag atynt hwy yn Nghrist Iesu. Rhuf. 8. 35, &c.—Fel ag y mae Crist yn anwyl y Tad, felly y mae yn anwyl y bobl. Can. 2. 16. a 4. 16. Y mae efe yn ddymunol ac yn hawddgar yn eu golwg hwy; y maent gwedi ei ddewis a'i briodi, fel unig anwilyd eu henaid. Y maent yn ymfoddloni ac yn ymhyfrydu ynddo; yn glynu wrtho, ac yn pwyso arno; ac yn cyfrif pob peth yn dom ac yn golled i'w ennill. Can. 1. 3. Phil. 3. 9.—Yr oedd y deml i'r Iuddewon yn ddymunol ac llygaid, ac yn anwyldra eu henaid. Ezec. 24. 21, 25. Anwilyd Crist ydyw ei bobl; Deut. 32. 12. Ps. 127. 2. Can. 1. 13.—16. a 2. 13. o gariad atynt hwy, y trefnwyd iechydriaeth iddynt; y bu Iesu farw, ac y mae yn eiriol drostynt; ac y mae yr holl Bersonau Dwyfol yn eu hachub, ac yn ymhyfrydu ynddynt. Can. 5. 1. Dat. 20. 9. Seph. 3. 17.

ANYMLADDGAR, (ymlladdgar) diymrysongar, hedychol, anymrafaelgar.—'Rhaid gan hyny i esgob fod yn dirion, yn anymladdgar.' 1 Tim. 3. 3. (αμαχον) yn hedychol, yn anymrafaelgar, ac yn dangnefeddwr. Os ydyw y tymher hwn, a'r ymddygiad cyfatebol iddo, yn ofynol oddiwrth holl aelodau eglwys Crist, pa faint mwy yn ei holl flaenoriaid, fel y gallont hwy yn hyn, fel yn mhob peth arall, fod yn siamplau i'r praidd? Tit. 3. 2.

ANYNAD, (ynad) anniddig, anfoddawg, anfwyn; croes, ceintachlyd, ceurus.—'Gwraig anynad,' ydyw gwraig anfwyn, anniddig, ceintachlyd. Diar. 21. 9. a 25. 24. a 27. 15. Yr anghysur o fyw gyda y cyfrwy angeledd anghymwys, a gyffelyb y gwr doeth i'r anghysur o drigo ar ddiwrnod gwialog mewn tŷ & defni parhaus ynddo.—'Rhoes Duw hwy i vynydd i veddwl au-ynad (ampwyllyd) y wneuthur y petheu ny chygweddant.' Rhuf. 1. 28. W. S.

APELLES, 'Απελλης [*cau allan*] un y mae Paul yn sôn am dano (Rhuf. 16. 10.) fel un profedig yn Nghrist; 'un wedi cael profiad digonol o hono, fel dysgybl deallus a ffyddlon, trwy ei lafur a'i ddyoddef-iaidau yn achos yr efengyl.

APOCRYPHA, Αποκρυφος [*cuddiedig oddiwrth*] y llyfrau hyny yn ein Biblau ni, nad ydynt yn Gan-

onaidd; sef heb fod o awdurdod dwyfol, a chwedi eu hysgrifenu gan ysbrydoliaeth Ysbyrd Duw. Y maent yn cael eu galw felly oddiwrth y gair Gr. *Αποκρυπτω* (*Apocryptō*) *cuddio, cuddiedig, dirgelaisd.* Y mae rhai yn meddwl mai yr Iuddewon a'u galwodd hwynt felly, o herwydd eu symud (*Απο της κρυπτος*) oddiwrth arch y cyfammod, lle y gosodwyd y llyfrau Canonaidd. Barna eraill fod yr holl lyfrau a roddwyd yn nghanadw, yn cael eu galw Apocryphaidd, neu cuddiedig, am eu bod yn cael eu cadw o olwg y bobl gyffredin. Ond pan ddarfu i'r Iuddewon gyhoeddi eu llyfrau, iddynt alw y rhai hynny a gyhoeddwyd, yn Ganaonaidd, neu yn Llyfrau Dwyfol; a'r lleill, na chwasant eu cyhoeddi, yn rhai Apocryphaidd, neu cuddiedig. Ni bu y llyfrau hynny a elwir genym ni yn Apocrypha, erioed yn nghofrestr llyfrau Canonaidd yr Iuddewon; er ei fod yn dra thebygol mai gan ryw Iuddewon yr ysgrifenydd hwynt. O herwydd eu hynafiaeth, y mae gradd o barch gwedi ei roddi iddynt yn mhob oes; ond nid fel yr ysgrifeniadau dwyfol, nac yn gydradd mewn awdurdod a'r Ysgrifthyrau Sanctaidd, i sylfaenu ffydd arnynt: nac i fod yn rheol bucheddiad. Nid oes un o ysgrifenyddwr y Testament Newydd yn sôn dim am danynt. Origen, Athanasius, Hilary, Cyril o Jerusalem, a'r holl ysgrifenyddwr union-gred yn y prif oesodd, y rhai a roddasant gŵf-restrau o'r llyfrau Canonaidd, ydynt yn unfryd yn eu gwrthod. Darfu i Gynghor Trent eu cyhoeddi hwynt oll yn Ganaonaidd, oddigerth Gweddil Manasseh, a'r Trydydd a'r Pedwerydd Llyfr Esdras. Y mae Eglwys Loegr, yn ei chweched Erthygl, 'yn eu derbyn fel llyfrau (fel y dywed Jerome) i'w darllen er siampel buchedd, ac addysg moesa; etto nid yw yn eu gosod i sicrhau un athrawiaeth.' Yn mhllith llawer o ddywediadau tra ardderchog a gogoneddus, a phur agos i'r ysgrifthyrau, neu gwedi eu cynmeryd allan o honnynt, maent hefyd yn cynnwys llawer o bethau o dueddiad anaddas, anuddiol, ac anweddaiidd; a llawer o hysgrifion tra anghredadwy, nad gwiw crybwyll am danynt, ac nas gellir eu darllen, heb ddolurio meddwl puriaidd. Gwel *Key to the Old Testament*, by the Rev. Robert Gray. *Kitto's Cyclopaedia of Biblical Literature*, a *Smith's Dictionary of the Bible*, dan y gair *ΑΠΟΚΡΥΦΑ*.

APOLONIA, *Απολλωνια* [*colledigaeth*] dinas yn Macedonia, gerllaw Amphipolis. Act. 17. 1. Gelwir hi yn awr Eriaso.

APOLOS, *Απολλος* [*dinystrydd*] Iuddew o Alexandria, yr hwn a ddaeth i Ephesus tra yr oedd Paul wedi myned i Jerusalem. Act. 18. 24. Yr un ydyw ag Apelles, medd rhai. Rhuf. 16. 10. Yr oedd efe yn ŵr ymadroddus, endarn yn yr ysgrifthyrau; ac wedi iddo ef gael ei 'ddysgu yn fanylach' yn y ffordd Gristionogol gan Acwila a Phrisca, aeth i Achaia; ac wedi dyfod i Corinth, bu yn ddefnyddiol iawn i argyhoeddi yr Iuddewon allan o'r ysgrifthyrau, mai Iesu oedd y Crist; ac a fu yn ddefnyddiol iawn i ddyfrhau yr eglwys hynny a ddarfu i Paul eu planu. O Achaia mordwyodd efo Zenas y Cyfreithiwr i Creta; ac oddi yno i Ephesus, lle yr oedd pan yr ysgrifenedd Paul yr epistol cyntaf at y Corinthiaid. Act. 18. 28. 1 Cor. 1. 12. a 3.—6. a 16. 12. Tit. 3. 15.

APOLYON, *Απολλων*, [*dinystrydd*] enw Groeg ar angel y pydew diwaelod. Dat. 9. 11. Edr. **ABADON**.

APOSTOL, cenad, anfonedig; oddiwrth y gair Gr. *Αποστολλω* (*Apostellō*) *anfon*; un wedi ei anfon gan arall ar ryw achos pwysfawr; cenadur. Y mae Crist, anfonedig y Tad, yn cael ei alw yn 'Apostol ac Arch-offeriad ein cyffes ni';—yr hwn a 'ddanfonodd Duw, nid i ddamnio y byd, ond fel yr achubid y byd trwyddo ef.' Heb. 3. 1. Ioan. 3. 17. a 10. 36. a 17. 3, 8, 18. a 20. 21. a 21. 23, &c. Un anfonedig gan

Dduw at feibion dynion, a'r neges o'r pwys a'r canlyniadau mwyaf. 'Yr Argwiwydd a'i Ysbyrd a'm hanfonodd,' medd efe. Esa. 48. 16.—'Efe a'm hanfonodd.' Pen. 61. 1. Y mae dau beth yn gynnwysedig yn yr enw hwn a roddir iddo:—1. Ei awdurdod i'w waith: ni ddaeth o hono ei hun, ond y Tad a'i hanfonodd: am hynny y llefarodd yn ei enw, ac a borthodd ei braidd a nerth yr Argwiwydd, yn ardderchogrwydd enw yr Argwiwydd ei Dduw. Mic. 5. 4.—2. Y *gwaiith* yr anfonwyd ef o'i blegid: yr oedd *ewylllys* gan yr hwn a'i hanfonodd iddo i'w wneuthur; ac yr oedd gwaith ganddo i'w orphen: Ioan. 4. 34. sef hysbysu y Tad a'i enw: Ioan. 1. 18. a 13. 6. a 17. 3. hynny yw, hysbysu dirgelwech anchwilladwy ei ras, ei gyfammod, a holl drefn ac ewylllys Duw, mewn perthynas i iechydwrfaeth ei bobl; ac i fyw a marw droeynt. 'Fe a'i hanfonwyd at ddefaid cyfrgolledig tŷ Israel,' a chenadwri rasol, a gwaredigaeth effeithiol iddynt. Mat. 15. 24. Edr. **ANGEL**.

Ond yn fwyaf cyffredinol, y mae y gair apostol yn cael ei briodoli i un wedi ei anfon gan yr Argwiwydd Iesu i daenu yr feingyl ar hyd y byd. O blith ei ddyrsgyblon, 'efe a etholodd ddeuddeg, y rhai hefyd a enwodd efe yn apostolion.' Luc 6. 13. Marc 3. 13, 14. Mat. 10. 1, 2. Y maent yn cael eu galw, 'deuddeg apostol yr Oen.' Dat. 21. 14. Hwy a anfonwyd, ar y cyntaf, at yr Iuddewon yn unig: ond cyn esgyniad Crist i'r nefoedd, cawsant all anfoniad, 'i fyned i'r holl fyd, a phregethu yr feingyl i bob creadur.' Marc 16. 15, 16. Y genadwri oeddynt i'w chyhoeddi ydoedd, 'edifeirwech a maddeuwn pechodau, yn enw yr Iesu, yn mhllith yr holl genuedoedd'; y newyddion da hynny o lawenydd mawr, fod Duw wedi edrych iddo ei hun am oen y poeth-ofwrwn; fod Crist gwedi dyoddef dros bechodau—y cyflawn dros yr anghyflawn, fel y dygai ni at Dduw.' Luc 24. 47. 1 Petr. 3. 18. Athrawiaeth y deuddeg apostol am yr Oen, ydyw deuddeg sylfaen y Jerusalem newydd; ac ni cheir un maen yn yr adeilad ysbrydol hon, ond a fyddo wedi ei adeiladu ar y sylfaen hon.

Y mae yn berthynol i'r cenadon cyntaf hyn yn neillduol, ac yn wahanol oddiwrth bawb eraill,—1. Bod eu nifer, deuddeg yn unig, yn cyfateb i'r deuddeg patriarch, yn gwneuthur i fynu y pedwar henuriad ar hugain yn cylchynu yr orsedd fawr, ac yn cynnrychioli eglwys yr Hen Destament a'r Newydd. Dat. 4. 4. Yn lle Judas fradwr y dewiswyd Matthias gan y dysgyblion, trwy goelbren. Act. 1. 26.—2. Yr oedd yn rhaid eu bod wedi gwled yr Argwiwydd Iesu yn y cnawd. 'Yr hyn a welom ac a glywsom, yr ydym yn ei fynegi i chiwi.' 1 Ioan. 1. 1, 2, 3. Luc 1. 2. 'Canys i hyn yr ymddangosais i ti, i'th oed yn weinidog ac yn dyst o'r pethau a welaist.' Act. 26. 16. 'Ac yn ddiweddfaf oll y gwelwyd ef genyf finnu hefyd, megys gan un annhymmig.' 1 Cor. 15. 8. Er mai un wedi ei eni allan o amser ydoedd Paul (yr hyn y mae y gair annhymmig yn arwyddo) etto efe a welodd Iesu Crist yn bersonol. Yr oedd yn angenrheidiol iddynt fod wedi ei weled ar ei adgyfodiad; canys dyna y pwnc mawr oedd i'w sicrhau, fel tystion o hono, wedi ei weled a'u llygaid.—3. Yr oedd eu gosodiad a'u hanfoniad, yn union-gyrch gan Crist ei hun, heb na dewisiad, na galwad neb arall. 'Fel yr anfonalist fi i'r byd, felly yr anfonais innau hwythau i'r byd.' Neu, 'fel y gwnaethost fi yn Apostol i'r byd, felly y gwnaethum innau hwythau yn Apostolion i'r byd.' Ioan. 17. 18. Campbell. Efe ydyw anfonedig y Tad, a hwythau ydynt ei anfonedigion yntau i'r byd; y mae rhyw gyfatebolrwydd rhwng eu hanfoniad hwynt a'i anfoniad yntau.—4. Yr ydoedd eu tystiolaeth am Crist yn sicr ac yn anffaeledig; ac yr ydoedd y dystiolaeth gadarn hon i fod yn sylfen i'r holl eglwys, yn mhob oes, i adeiladu ffydd arni. Yr apostolion a'r prophwydy yw sail

yr eglwys yn athrawiaethol: eu tystiolaeth hwy am y sylfaen sydd i'w chredu, ac i orphwys yn ddisigil arni. Un sail sydd ganddynt hwy oll. Er bod amrywiol o dystion, a'r rhai hyn gwedi byw mewn amrywiol oes-odd; etto un sail sydd ganddynt hwy i dystiolaethu am dani, a'u tystiolaethau yn cydgordio yn ogoneddus. Eph. 2. 20. Mat. 16. 18. Dat. 21. 14. Dechreuodd Crist, yn ei berson ei hun, draethu am yr iechydwr-iaeth fawr; gwedi hynny a sicrhawyd i ni gan y rhai a'i clywsant ef. Heb. 2. 3.—5. Yr oedd 'Duw hefyd yn cyd-dystiolaethu, trwy arwyddion a rhyfeddodau, ac amryw nerthoedd, a doniau (neu *μερισμοίς, rhan- iadau*) yr Ysbryd Glân, yn ol ei ewyllys ei hun.' Heb. 2. 4. Gwedi eu hail anfoniad, 'gwisgwyd hwynt â nerth o'r uchelder,' trwy ddisgyniad yr Ysbryd Glân arnynt. 'Ymddangosodd iddynt dafodau gwahanedig megys o dân, ac efe a eisteddodd ar bob un o honynt. A hwy oll a lanwyd â'r Ysbryd Glân, ac a ddechreu-asant lefaru â thafodau erall, megys y rhoddes yr Ysbryd iddynt ymadaodd.' Act. 2. 2, 3, 4. Wele ychydig o bysgodwyr tlodion o dalaeth Galilea gwedi eu harfogt o'r nefoddi i ddarostwng y byd tywyll gel-yniaethol tan lywodraeth Iesu o Nazareth—a plwy a all sefyll o'u blaen hwynt? Gwnaed hwy yn hyfion ac yn gedryn, i ddwyn eu tystiolaeth tra phwysfawr ger bron pawb. 'Nis gallwn ni (meddant) na ddy- wedom y pethau a welom ac a glywom.' Act. 4. 20. Cafodd miloedd eu dwysbigo: 'a'r Arglwydd a chwana-egodd beunydd at yr eglwys y rhai a fyddent gadwedig.' Act. 2. 47. a 5. 14. Cyfoddod erlidigaeth yn eu her-byn: llabyddiwyd Stephan gan yr Iuddewon; a lladd- wyd Iago brawd Ioan, un o'r deuddeg, â'r cleddyf, gan Herod frenin. Act. 12. 1, 2. Gwedi bod yn Je- rusalem am oddeutu deunaw mlynedd, gwasgarwyd hwynt oll oddi yno i amrywiol wledydd, gan gymeryd eu cyfarwydd, meddant, i'w hamrywiol glychoedd trwy goelbren:—Petr i Pontus, Galatia, a'r lleoedd o amgylch; Andrew i Scythia a Sogdiana; Ioan i Asia Leiaf; Phylip i Armenia, Media, a Colchia; Bartho- lomew i Arabia Ffelix; Mathew i Caldea, Persia, a Parthia; Thomas i Hyrcania, Bactria, ac India; Jus- da i Syria a Mesopotamia; Simon y Canaanead i'r Aipht, Cyrene, Lybia, a Mauritania; Matthias i Cap- padocia a Colchia; Iago brawd Judas a arosodd yn Je- rusalem. Edr. dan yr enwau hyn.

Yr oedd Paul yn enwog yn mlith yr apostolion. Mewn modd neillduol y mae yn galw ei hun 'yn Apostol y Cenedloedd, ac yn mawrbau ei swydd.' Rhuf. 11. 13. Ymddriedwyd iddo ef am efengyl y dienwaed- iad, megys am efengyl yr enwaediad i Petr. Gal. 2. 7. Edr. PAUL, PETR, &c.

Y mae yr enw hwn yn cael ei roddi hefyd i weinid- ogion teithiol cyffredin yr eglwys, megys Andronicus, Junia, &c. Rhuf. 16. 7. Cyfieithir y gair Gr. *αποστολος, (apostolos) cenad, cenadau*, yn 2 Cor. 8. 16. Phil. 2. 15. Gellir cyfieithu y geiriau yn Ioan 13. 16. 'Nid yw apostol yn fwy na'r hwn a'i danfonodd.' Gwel Campbell.

Llawer o gau apostolion a ffinasant yr eglwys yn foreu, yn enwedig eglwys Syria, Galatia, Corinth. Co- lose, &c. Act. xvi. Gal. 1. 7, 8, 9. 2 Cor. x, xi. Col. ii. Gwel Witsius, *Melet*.

APOSTOLIAETH, swydd apostol, neu apostolion, y rhai oeddynt i bregethu yr efengyl, planu a chadarn- hau eglwys, bedyddio, urddo gweinidogion, a gwneyd gwyrrthiau. Mat. 10. 1. Marc 3. 14. Act. 14. 25. 1 Cor. 3. 6.

APOTHECARI—ESAU, Heb. קָרָן [*cymysgwyr*] cymysgweddyfferi meddygol, neu bŵr-arogiau. Exod. 30. 25, 36. 1 Sam. 8. 13. Preg. 10. 1.

APPELIO, Llad. APPELLO; Saes. APPEAL: cy- meryd cwyn, cyffroi hawl; cyrchu at llys uwch: galw

am farn arall. 'Appello yr wyf at Cesar,' Act. 25. 11, 12, 21, 25. *Καίσαρα επικαλούμαι, yr wyf yn galw ar Cesar*, neu yn cyfeirio fy achos at Cesar; sef yn cyfeirio fy achos o llys is i llys uwch.

APPILII-FFORUM. Y gair Fforum, yn Lladin, a arwydda 'lle marchnad; oddiwrth y gair Gr. *φῆρα, cario, dwyn*; lle carient bethau i'w gwerthu. Gyd âg enw cadarn, arwydda tref farchnad; fel Fforum Julii, Fforum Claudii, Fforum Appii, neu Appii-Fforum. Yr oedd y dref hon ar y ffordd o Rufain i Capua a Bran- dustium; yn nghylch deg milltir a deugain o Rufain, a deunaw o'r Tair Tafarn. Cafodd ei henw, tebygol, oddiwrth Appius Claudius; yr hwn, yn ei uchel-faer- oniaeth, a wnaeth y ffordd o Rufain i Capua, yr hon a alwyd ffordd Appius, *via Appia*. 'Yn marchnad Appi- forum.' Dr. M. Hyd yma y daeth Cristiongeg Rhufain i gyfarfod Paul yn ei ffordd yno o Puteoli. Act. 28. 15.

APPWYNTIO, Saes. APPOINT; Ffr. APPOINT- ER: gosod, nodi, trefnu, penodi.—Nid appwyntiodd Duw nynt i ddigofaint.' 1 The. 5. 9. 'Ni ddarpar- odd nynt,' &c. Dr. M. Ni osododd, ni threfnodd Duw nynt: ein biechydwr iaeth trwy Iesu Grist, ac nid ein colledigaeth, oedd y dyben gan y Duw mawr yn ei olwg, yn ei waith yn ein creu, ein hethol, ein galw, a'n hadgenedlu; yn ein cyflawnhau a'n sancteiddio: am hynny, y mae yn ofynol fod ein holl ymddygiad yn addas i'r cyfryw osodiad, a threfniad grasol a gogoneddus. Gan hynny, 'byddwn sobr, gwedi ymwisgo â dwyfroneg ffydd a chariad, a gobainth iechydwr iaeth yn lle helm.' Bydded ein hymdrechiadau ni fod yn unol â threfniad Duw, a'i osodiad grasol mewn perthynas i ni. 1 Petr. 1. 2. a 2. 8. Ioan 3. 16. Rhuf. 8. 29. a 9. 21, 22. 1 Cor. 5. 5. Judas 4. 2 The. 2. 13, 14. Eph. 1. 10. a 2. 10. 2 Tim. 2. 20, 22.

APPHIA, Gr. *Ἀπφια*. Barnodd rhai o'r hen dadau mai gwaigr Philemon oedd Apphia yr anwyliad (*Ἀπφια ἡ ἀγαπητή*) gan fod yr apostol yn cyfeirio ei epis- tol ati hi ac Archippus, gyda Philemon: o'r hyn lleiaf, tebygol eu bod yn ei deulu, ac yn rhyw berthynas iddo. Phil. 2.

APHEC, אִפְּחָ [nerth] 1. Dinas yn llwyth Judah, lle gwersyllodd y Philistiaid pan gymerwyd arch Duw; 1 Sam. iv. Bernir mai yr un oedd ag Aphech. Jos. 15. 53.—2. Dinas yn ngwastadedd Jezreel, lle y tar- awyd Saul. 1 Sam. 29. 1.—3. Un arall yn llwyth Aser, yn agos i Sidon. Jos. 19. 30. a 19. 4.—4. Dinas yn Syria, un o brif ddinasoedd Benhadad, lle cillodd y Syriaid yn ol mewn chwidr-frys, ac y lladd- wyd 27,000 o'r gwyr a adawsid, gan fur y ddinas yn syrthio arnynt. 1 Bren. 20. 26. Yr oedd hon yn sefyll rhwng Heliopolis a Biblos.

APHIA, אִפְּחָ [*llefaru, neu chwythu*] mab Becho- rath. 1 Sam. 9. 1.

APHRAH, אִפְּרָח [*Ulychfawr*] lle yn agos i Jerusa- lem; teml, hwyrach, a alwyd tŷ Aphrah. Mic. 1. 10.

APHSES, pen y deunawfed dosparthiad offeiriadol. 1 Cron. 24. 15.

AR, rhagddod, megys, ar y ddaear, ar y llawr, ar i fynt, ar i waered. 'Galwodd ar yr Arglwydd.' Fel rhagddod mewn geiriau cyfansawdd, mae yn ychwan-egu at eu hystyr.

A'R, sef a yr; megys, hwn a'r llall. Hefyd, weith- iau, fel rhagenw; megys a'r ni allo.

AR—ARDD—ARDDWR—AREDIG, Gr. *αρος (arob)*; Llad. ARO. Ar, ydyw tr wedi ei aredig, neu a ellir ei aredig.—'Heb â'r na meddi.' 'Heb arddiad na mediad.' Dr. M. Gen. 45. 6. Tebygol fod yr Aiphtiaid, gwedi gwled cyflawniad o ragddywediadau

Joseph hyd yma, sef am ddwy flynedd, yn cymeryd eu cynghori ganddo rhaglawn, ac wedi gadael heibio yn gwbl ddiroddi eu hâd trwy eu hau heb olwg am gynhauaf.—'Yr arddwyr a arddasant ar fy nghetu: estynasant eu cwysau yn hirion.' Ps. 129. 3. Mae y geiriau yn gosod allan greulondeb gelynyon yr eglwys, yn ei llwytho hi â bechiau trymion, ac yn ei fflangellu mor ddeideimlad a phe buasant hwy yn aredig wyneb y maes; a hyn hefyd dros hir amser, fel pe na buasai diwedd i'w creulondeb. Y maent yn dangos hefyd hir amynedd y duwilion, dan ddyoddefnadau meithlon a thrymion. 'Y mae amynedd y ffyddloniaid y fath,' medd Luther, 'fel y maent yn barod i roddi eu cefnau i'r arddwyr; a hynny nid am ddiwrnod neu ddau, ond am eu holl fywyd.' Amynedd sydd â therfynau iddo, a ellir ei gael yn mhlith y Paganiaid; ond y mae i amynedd y ffyddloniaid barhad; mae y fath amynedd ag sydd yn ymddangos yn ddiherfyn ac yn anfeidrol. Y mae yma ddau beth, cwbl wrthwyneb i'w gilydd, yn cydgyfarfod, sef parhad y cwysau ar gefnau y ffyddloniaid, a'u buddugoliaeth barhaus hwythau, yn canu am y rhai sydd yn gyru y wedd, 'etto ni'm gorfuant; —yr Arglwydd cyflawn, efe a dorodd raffau y rhai annuwiol; —a dyna yr holl aredig yn darfod. Job 4. 8. Esa. 50. 6. a 51. 23. Galar. 3. 30. Mic. 3. 12. Ps. 129. 3, 4. Mat. 10. 17. a 27. 26.

AR. אר [yn gwyllo] neu ARIOPOLIS, neu ARIEL MOAB, neu RABBATH MOAB. Deut. 3. 11. Esa. 29. 1. Prif ddinas y Moabiaid, yn sefyll ar yr afon Arnon, yr hon oedd yn ei rhanu yn ddwy ran. Schon, brenin yr Amoriaid, a'i llosgodd â than. Num. 21. 28. Brenin Assyria a'i dinystriodd hi mewn un noswaith. Esa. 15. 1. Yn nghylch a. d. 300, llyncwyd hi gan ddaear-gryn.—Ymddengys fod holl dir Moab yn cael ei alw AR, oddiwrth enw y brif-ddinas.

ARABIA. Heb. ארבה [cymysg; cymysg o bob anialwch, creigiau, pyllau, &c.] gwlad èang yn Asia, yr hon a ddosperthir yn dair rhan:—ARABIA DESERTA, neu Arabia anial; ARABIA PETREA, neu Arabia Garegog; ARABIA FFLIX, neu Arabia Ddedwydd.—Arabia Anial, neu Ddiiffaeth, sydd yn sefyll rhwng yr Euphrates o du y dwyrain a'r gogledd, a mynyddoedd Gilead o du y gorllewin, ac Arabia Ddedwydd ar y deheu. Yr oedd yn cynnwys yr Irtur-eaid, y rhan ddwyreiniol o Edom, a'r Nabatheaid, a phreswylwr Cedar, &c., y rhai a grwydrent o le i le, i geisio porfa a dwfr i'w hanifelliaid, heb na thai, na dinasoedd, na thirgfanau.—Arabia Ddedwydd sydd yn sefyll o du y deheu i Arabia Ddiiffaeth, ac a wahanir oddi wrthi gan fraich o fynydd; y mae yn cael ei therfynu ar du y dwyrain gan gaine o Fôr Persia, ar du y deheu gan y Môr Mawr, ac ar du y gorllewin gan y Môr Coch. Y mae helathrwydd o aur ac arian yn y wlad hon, ac yn enwedig y lysiau arogl-bêr. Y bobl, yn gyffredin, oeddynt yn trigo mewn pebyll yn y maes. Yr oedd hon yn meddiant hiliogaeth Joctan, ac Arabia Garegog yn meddiant hiliogaeth Ismael.—Y mae Arabia Garegog, a elwir yn fwyaf priodol ערבא Arabia, sef y Gorllewin, ar y deheu i Palestina, yn cynnwys yr Edomiaid denohol, yr Amaleciaid, yr Ethiopiaid, &c. Yma yr oedd mynydd Sinai yn sefyll, lle y rhoddwyd y gyfraith i Moses. Y bobl gyntaf a fu yn gwladychu yma oedd hiliogaeth Joctan. Gwlad eilun-oddolgar iawn ydoedd hi gynt; ac felly y mae yr awr hon hefyd, mewn mawr dywyllwch eilun-oddoliaeth. Gwel Blayney ar Jer. 25. 24.

Y mae Arabia, yn gyffredinol, yn garegog, creigiog, a mynyddig; yn benaf yn y parthau hyny sydd yn awr yn mhell oddiwrth y môr. Yn rhedfa llawer o oesoedd, y mae gwastadedd helaeth iawn rhwng y mynyddoedd, yn nghanol y wlad, gwedi cael ei ffurfio trwy encliaid y môr. Hwn yn awr ydyw y darn mwyaf ffirwythlawn ac amaethyddol o'r wlad; y poethaf hefyd

ydyw. Yn uchel yn y mynyddoedd y mae yr awyr yn llawer oerach nag yn y gwastadedd; maent hefyd yn cynnwys planigion ac anifelliaid o wahanol rywiau. Y gwastadedd a elwir Tehama. Gwel Calmet's Dictionary, by Taylor; a Kitto's Cyclopædia, dan y gair ARABIA.

ARABIAD—IAID, ארבי [cymysg, anialwch] preswlydd Arabia. Poblogwyd Arabia Ffelix, neu Arabia Ddedwydd, y rhan fwyaf, gan deulu lliosog Joctan, o hiliogaeth Sem. Y taleithiau eraill a breswylwyd gyntaf, mae yn debygol, gan y Rephaimiaid, yr Emniaid, Zamuzimaid, Amaleciaid, yr Horiaid, ac eraill o hiliogaeth Cus, mab hynaf Cam. Y Cusiaid a ymlidwyd ymaith yn raddol gan hiliogaeth Nachor, Lot, ac Abraham. Ismael a sefydlodd gyntaf yn Hejias. Edr. ISMAEL. Taenodd ei hiliogaeth yn raddol dros y rhan fwyaf o barthau gogleddol Arabia. Yr hen Arabiaid oeddynt eilun-oddolwyr o'r ffeiddiaf—yn addoli llu y nefoedd, yr haul, y lleuad, y sêr, ac angelion, a dynion a fuont yn enwog yn eu plith: addolent llawer o feini mawrion, y rhai, hwyrach, oeddent leoedd o addoliad y gwir Dduw gan eu hynafiaid. Gen. 28. 18. Y Persiaid a ddygasant grefydd y Magiaid i'w plith. Yr Iuddeuon, yn ffoi rhag creulondeb y Rhufeiniaid, a daenasant eu crefydd yn mhlith rhai o honynt. Pregethodd Paul yn Arabia. Act. ix. Dychwelwyd llawer o honynt at Grigionogaeth er yn foreu.—Er yr amser y cyfododd Mahomet, a. d. 608, neu yn hytrach ei fuddugoliaethau, a. d. 630, y maent yn gyffredinol wedi bod yn ganlynywyr i'r twyllwr hwnw.

Yr oedd i Ismael ddeuddeg o feibion, y rhai oeddynt yn dadau i gynnifer a hyny o lwythau; trigasant yn nesaf at eu perthynasau, hiliogaeth Lot, ac Abraham o Ceturah, ac Esau, tad yr Edomiaid. Cynnyddasant yn raddol, hyd nes y llyncasant eu cymydogion o'r gogledd a'r dwyrain, os nid y rhan fwyaf o hiliogaeth Joctan yn Arabia Ffelix. Llauer o honynt a fasnachasant yn foreu â'r Aiphitiaid mewn pêr-aroglau. Gen. 37. 27. a 39. 1. Yn mhen oesoedd gwedi hyny, masnachasant â'r Tyriaid mewn llawer o bethau. Eze. 27. 15—25. Nifer lliosog o honynt a grwydrasant oddi amgylch, gyd â'u hanifelliaid, yn trigo mewn pebyll, heb un driga sefydlog. Esa. 13. 20. Y maent bob amser wedi bod yn nodedig am y pechodau mwyaf ysgeler, y cyfryw na ddymunai neb i'w gyfeillion nac i'w elynion fyw ynddynt. Y mae yn wir hynodol, na ddarostyngwyd hwynt erioed gan neb o fuddugoliaethwyr mawrion y parthau hyny o'r byd, er y buasai hyny yn ddymunol ganddynt, ac er i amryw o honynt ymgais am hyny. Anfonasant anrhegion i Solomon; ond nid ymddengys i'w dad nac yntau eu darostwng hwynt. 1 Bren. 10. 15. Anfonasant anrhegion o ddeaddellau i Jehosaphat hefyd; ond yn fuan wedi hyny ymunasant yn y cynghrair mawr yn ei erbyn. 2 Cron. 17. 11. Ps. 83. 6. Tebygol iddynt ymosod yn erbyn Uzziab, brenin Judah; ond cynnorthwodd Duw ef yn eu herbryn hwynt. 2 Cron. 26. 7. Am ychwaneg o'u hanes, Edr. ISMAEL.

'Ti a eistedaist ar y ffyrdd iddynt hwy, megys Arabiaid yn yr anialwch.' Jer. 3. 2. Y mae awyddfryd yr Arabiaid yn fawr iawn, yn dysgwyl ar y ffyrdd am deithwyr yn myned heibio, i'r dyben i'w hyspello. 'Dysgwyliaint,' medd Syr John Chardin, 'am y caravans (mintai o fasnachwyr yn cydymdaith) gyd â'r awyddfryd mwyaf, yn edrych oddi amgylch iddynt o bob tu, yn ymglyfodi ar eu meirch, ac yn carlamu yma ac acw, i edrych a ganfyddant ddim mwg, neu lwech, neu brysg, ar y ddaear, neu ddim ôl dynion yn ymdaith heibio.' Gwel Harmer's Observations, vol. i. c. 2. Obs. 7. Cyffelyb i hyn oedd awyddfryd Israel i fyned ar ol eilunod.

ARAD, [asyn gwylt] dinas yn sefyll o dan y deheu i Judah a thr Canaan, yn Arabia Garegog. Yr oedd

brenin Arad yn wrthwynebwr i Israel yn eu ffordd i Ganaan. Num. 21. 1. Israel wedi hyny a ddystrywiasant ac gwlad a'u dinasoedd. Adn. 3.

ARADR, (âr) *Gr. ἀραρυς; Llad. ARATRUM; Heb. אֲרָרָה (arets) daear, neu הִרְוָה (heroe) tori*: offeryn i aredig tir. Y mae amryw fath o erydr, yn addas i natur y tir sydd i'w aredig. Y mae tir cryf yn gofyn gwahanol offeryn na thir gwan a brau, i'w dori ac i'w droi. Y mae erydr yr oes bresennol yn rhagori yn fawr ar y rhai arferedig gynt, pan mae amaethyddiaeth wedi diwygio yn fawr, a phob math o gelfyddydau gwedi eu hystyried a'u profi, gan wyr o ddysg, deall, meddian-nau, ac astudrwydd.—'Nid oes neb a'r sydd yn rhoi ei law ar yr aradr, ac yn edrych ar y pethau sydd o'i ol, yn gymhwys i deyrnas Dduw.' Luc 9. 62. Geiriau diarebol ydynt, yn darlunio dyn diofal, diymroad, annewr. Rhaid i aradrwr da fod â'i feddwl wrth ei orchwyl, ac nid edrych oddi amgylch, fel y tŵro y gŵys yn gywir; felly rhaid i bawb ag sydd yn bwriadu bod yn ganlynwr Crist, neu i lafurio yn ngwaith y weinidogaeth. Rhaid iddynt, yn lle edrych ar y pethau o'u hol, edrych ar eu gwaith, gyda gofal parhaus, ac ymrodd dewr-wych. Heb hyn, nis gallant iawn gyfranu (*οὐκ ὀφείλουσι*) neu iawn *gyfarwyddo* gair y gwirionedd. 2 Tim. 2. 15.

ARAETH—EITHIAU—IO, (âr) arawd, ymadrodd; ymadroddi, llefaru, parablu. Esa. 3. 3. Act. 12. 21. a 24. 1. Areithyddiaeth yw llefaru pob rhyw areath ac ymadrodd, yn eglur, yn drefnus, yn hysain, yn weddus, ac yn ganmoladwy.—Yn gyntaf, o ran llais; rhaid yw i'r areithiwr gadw cymedrolder; sef na byddo y llais yn rhy ddwfn, neu gryf, neu rhy fain, neu rhy isel; ac na byddo yn unsain, neu yr un fath o hyd. Yn nesaf, llefared pob gair mewn cyfaddasrwydd, yn ol y frawddeg, neu y rhan ymadrodd, a'i arwyddocad; fel y byddo amrywder, neu wahaniaeth, ac ang-hyffelybrwydd y nwydau, a'r achos yn gofyn, ac yn goddef. A rhaid llefaru pob brawddeg yn ol rhywiau y nwydau, a'r achosion defnyddiol a fyddo yn amgyffrededig yn yr areath.—Yn ddiau, un o'r priodoliaethau penaf sydd yn perthyn i areithiwr ffracthloniaeth a pharablddoeth yw bod ei dafod yn wisg, yn gyflymair, yn drobelydr, ac yn arferol o draethu, a hŏni pethau, i gynyddu areathrwyeth a ffracthineb.—Yn ail, o ran ymddygiad y corph; rhaid i'r areithiwr gymeryd gofal ar iddo fod yn wraidd, ac yn amneidlyd, a bod ei ddull a'i osgo yn gymhwys yn cydffurfio yn y llais â'r pwysau, a gydweddo â'r areath. Y mae yr ymddygiad yn rhoddi enaid, neu rym yn y pethau a droddir; yn cynhyrfu y gwrandawyr; yn eu tyneru hwynt i wrandaw; gan lareiddio a meddallhau eu coledigaethau gwrthnysig; gan beri iddynt hwy goelio mai gwir yw y peth, yn yr hwn y mynent eu sefydlu. Ac yma y mae un peth hynod i'w ystyried: nid amgen, nad yw yr areath a ysgrifenis ar bapur, ac felly a ddarllenir, yn gweithredu hanner cymaint yn nghalonau y gwrandawyr o ymoddfryd a derbyniad, a phan draethir hi ar dafod leferydd, yn witrwydd, yn soniarus, ac o ddyfnder calon. Yr achos o hyn yw, am nas gall efe â'i raffol neu bin ysgrifenu, ddelweddu, neu ddangos y manudiau ymodol cyfaddas i'r ymddygiad a ddylai areithiwr, wrth ymadroddi, eu dangos, yn ol dirdeb, neu sicrwydd y nwydau, ac arwyddocad y brawddegau, neu y rhanau ymadrodd. Ac o herwydd hyny, fel y dywed Plato, y mae rhagoriaeth tra mawr rhwng ffurf ymddyddan yn hyffraeth, ac ysgrifenu yn hyddoeth: oblegid ni a welwn laweroedd a ymadroddant yn barablaidd iawn, heb fedru rhoddi eu meddwl mewn ysgrifenu hanner da: ac eraill, yn y gwrthwyneb, yn ysgrifenu eu meddwl yn odidog, ac yn parablu yn drwsigl ac anghymen.

Nid wyf yn rhoddi ar lawr yma, pa wedd, yn bendant, y mae i areithiwr ymddydd, o ran y llygaid,

y pen, y ddwyfron, y traed, a'r dwylaw; oblegid mae yn hawsach dysgu hyny wrth edrych ar ryw wr doeth, dysgedig, pa un bynag ai pregethwyr duwiol, ai cyfreithwyr parabl-bêr, yn ymddydd eu hunain ar air ac ymddygiad, bob rhan o'u cyrph, pan fyddant naill ai yn pregethu gair Duw yn ddifrydus ac yn effeithiol, neu ynte, yn llysoedd, neu ddadlucudai breninoedd, yn areithio yn mhlaid cyflawnder, rhwng plaid a phlaid, rhwng gwan a chadarn, i gael o bawb a ddylai, er meithrin brawdgarwch, a mammaethu cytundeb, ac er cynnal tangnefedd. Gwel Rheithoreg Gymraeg, gan Henri Perri.

ARAF—EDD—WCH, (rhaf) afrys, hwyrffrydig; esmwyth, mwyn, trion, llonydd, llariaidd.—'Yn araf deg,' hyny yw, yn raddol, diffysio; gan bywll.—'Mi a gerddaf yn araf fy holl flynyddoedd, yn chwerwedd fy enaid.' Esa. 38. 15. Mae y gair *Heb. אַרְאָה* a gyfeithir yma *cerdded yn araf*, yn arwyddo *cerdded mewn hufrydwch*, fel yn Ps. 42. 4. lle mae yr un gair yn cael ei arferyd: 'Cerddwn gyda hwynt i dŷ Dduw, mewn sain cân a moliant.' Rhodiaf, fel pe dywedasai y brenin, gyda llawenydd a hyfrydwch, yn heddwch yr Arglwydd, a diolchgarwch iddo, gwedi i mi gael goruchafiaeth ar (ly) chwerwder presennol fy enaid. 'Cans dywedodd wrthyf,' sef am estyniad fy einioes, 'ac efe a'i gwna;' ac am fod ei addewid ef, yr hwn sydd yn ddigelwyddog, genyf, mi a rodiaf mewn llawenydd a gorfoledd, gwedi cael buddugoliaeth ar, a gwardedigaeth oddiwrth, holl chwerwder fy enaid. Y mae addewid Duw yn sail gorfoledd a llawenydd iddo. 'Mi a groyddaf fy holl flynyddoedd mewn chwerwedd fy enaid.' Dr. Morgan. 'Mi a gerddaf yn *myfyr*io ar chwerwder fy enaid.' Esgob Lowth. 'Mi a gerddaf yn *araf* yn chwerwedd fy enaid.' *Saes.* Ond y mae y cyfeithiad uchod yn cael ei gadarnhau gan arferiad yr un gair yn y Psalm, ac y mae yn addas i'r lle a'r agwedd a ddylai fod ar ysbryd y brenin. 2 Bren. 20. 4, 5. Rhuf. 4. 12. Esa. 18. 4. a 28. 16. a 29. 16. a 30. 5. *Munster Vers.* Vitringa.—'Ahab a orweddoedd mewn sachlian, ac a gerddodd yn araf.' 1 Bren. 21. 27. 'Ac a gerddodd dan oblygu a chrymu ei ben;' felly y cyfeitha y LXX. a'r *Vulgate* y gair *Heb. אָבָה*. Nid yr un gair sydd yn cael ei briodoli yma i Ahab ag y mae y brenin duwiol Hezeciah yn ei arferyd. Arafodd Ahab wrth eiriau Elias yn cyhoeddi barnedigaeth Duw yn ei erbyn ef a'i deulu; plygodd ei ben, ac a gerddodd yn ddirwysg; ond ni chafodd ei gyfnwid: yr un dyn ydoedd efe gwedi hyny, a chyn hyny, fel y gwelwn yn pen. 22. 18. Plygiad ac arafwch natur, oedd, dan ddychrynsfeydd o ofn barnedigaeth Duw: a hyn ond amserol, heb ymstyngiad grasol ger bron Duw, mewn gwir edifairwch a dychweliad at Dduw. Ofn y farn, nid yr olwg ar ddrwg ei bechod, a'i plygodd ef. Arbedodd Duw ef am hyn, o ran ei berson ei hun; ond, fel Pharaoh, gwedi ei arbed, chwanegodd bechu yn erbyn yr Arglwydd. Esa. 58. 9.

'Bydded eich arafwch yn hysbys i bob dyn.' Phil. 4. 5. Bydded eich mwynedd-dra (*εἰς εἰρήνην*) eich addfwynder, a'ch amynedd, mor amlwg yn eich ymddygiad tu ag at bob dyn, fel y byddo efe yn amlwg i bawb. Dengys yr arafwch hwn, 1. Yn cyd-ddwyn yn addfwyn ac yn amyneddgar â gwenduid eraill; fel Dafydd, yn ei arafwch tu ag at ei frodyr cenigenus.—2. Yn gogwyddo at feddwl y goreu am eraill, mewn pethau amheus.—3. Yn rhybuddio ac yn adgyweirio eraill o feiau amlwg, 'mewn ysbryd addfwynder.' 'Y mae yr Arglwydd yn agos,' yr hwn a wŷr bob peth; ac a faru yn gywir, ac a'n hamddyffyn ni yn ein harafwch a'n haddfwynder. Rhuf. 15. 1. 2 Petr. 3. 8, 14. Ps. 33. 18. Iago 5. 8, 9. Mat. 5. 16, 39—42. a 17. 17. a 18. 34, 35. 1 Cor. 7. 29, 30, 31. Tit. 3. 2. 1 Petr. 4. 7.

ARAFNA, ARAUNA, ORNAN, אֲרָנָה (*aronek*)

עֲרַן (ornan). Er mai Jebusiad oedd o genedl, caniat-awyd iddo ef gael llawr-dyrnu a thir, cyfagos i fynydd Sion. Ar y fann hono yr ymddangosodd angel yr Arglwydd, ac y llefarodd wrth Gad y prophwyd, am iddo orchymyn Dafydd i adeiladu allor yno; lle gwedi hyny yr adeiladwyd y deml ynddo. Er mai Jebusiad o genedl ydoedd, etto efe a ddangosodd ar yr achos hwn barch, nid bychan, i'r brenin Dafydd, serch at Israel, a haelioni at achos Duw. Rhoddodd Arauna, gyda haelioni breninol, yr ychajin yn boeth-offrwm, y llawr-dyrnu, a'r holl offerynau perthynol i'r ychajin, yn lle cynnud; eithr y brenin a'u gwrthododd hwynt, ond a brynodd y llawr-dyrnu a'r ychajin am ddegain o siclau arian. 2 Sam. 24. 16, 18. 1 Cron. xxi., &c. 'Chwe chan sicl o aur.' 1 Cxon. 21. 25. Sef, am yr holl dir, tebygol, a ddewisodd Dafydd, gwedi hyny, i adelladu y deml arno. Y degain o siclau oedd-yn yr unig am y llawr-dyrnu a'r ychajin. Gwel *Universal History*, vol. iv., p. 55.

ARAIL—ELIAW, (rhail) bugellio, golygu, gofalu am, cynnal, coledd.—'Rhait i mi arellaw yr ei hynny.' Ioan 10. 16. W. S.

ARALL, ERAILL, (ar-all) un heblaw y cyntaf; un drachefn; nid yr un; un gwahanol. Gen. 30. 24. Caleb oedd 'ag ysbryd arall gyd ag ef;' sef un rhag-orach nag oedd gan yr yspwyr anghrediniol, i ymddiried yn ngallu ac addewid Duw. Num. 14. 24.—Saul a eith y 'wr arall,' ac a gafodd 'galon arall;' hyny yw, efe a dderbyniodd galonddi a hyfdra, awdurdod a chymhwysderau llywodraeth, yn helaethach nag yr oeddny ganddo ef o'r blaen. 1 Sam. 10. 6, 9.—Y mae gau athrawiaeth yn cael ei galw yn 'efngyl arall.' Gal. 1. 6, 7. Er nad oedd ynddi hi ddim cymhwysder i'r enw, oblegid nad ydoedd yn dwnn dim newyddion da i bechaduriaid colledig; ond felly y galwai y gau athrawon eu bathrawiaeth gyfeillornus; mynwent hwy ei galw yn efngyl; ond yr apostol a'i gellw yn efngyl arall; ac y mae yn cyhoeddi anathema yn erbyn y rhai sydd yn ei phregethu.

ARAM, אַרַם [*uchelder*] 1. Pummed mab Sem. Gen. 10. 22.—2. Wyr Nahor, tad yr Aramiaid, neu y Syriaid. Gen. 22. 21. 1 Cron. 1. 17. Aram yw yr enw Hebraeg am Syria. Num. 23. 7. Edr. SYRIA. Hiliogaeth Aram a boblogasat y gwledydd hyny a elwid gan y Groegwyr Armenia, Mesopotamia, a Syria. Cafodd gwlad Armenia ei henw oeddiwrth Aram. Mesopotamia a elwir yn *Heb.* אַרַם נַהֲרַיִם (*Aram Naharaim*), hyny yw, Aram rhwng y ddwy afon; yr hyn hefyd yw ystyr y gair *Gr.* Μεσοποταμία (*Mesopotamia*).—Padan Aram; hyny yw, *Aram ffwrth-lawn*, neu *neilldawedig*. Gen. 31. 18. Yr un cyfneithlad sydd yn y Groeg i Padan Aram, ac i Aram Naharaim, sef Mesopotamia. Gen. 25. 20. a 28. 6, 7. a 35. 9, 26. Ond Aram Naharaim oedd enw y wlad i gyd, rhwng y ddwy afon, y Tigris a'r Euphrates; a'r rhan ogleddol o'r wlad hon a nodir yn yr ysgrifthyrau wrth yr enw Padan Aram, neu Sadah Aram, Maes Aram, yn cyfateb i'r wlad a elwir yn bresennol Diarбекr Proper. Hos. 12. 12. *Heb.*—Sonir hefyd am Aram Sobah, Aram Beth-Reboh, Aram Damascus; yn ein cyfneithlad ni, Syria Zobah, Syria Beth-Reboh, Syria Damascus. 2 Sam. 10. 6, 8.—3. Aram, neu Ram, mab Hearom, a thad Aminadab. Ruth 4. 19. Mat. 1. 4. Luc 3. 33. 1 Cron. 2. 10.

ARAN. Mab Disan. Gen. 36. 28.

ARARAT. Cyfneithr Ararat yn 2 Bren. 19. 37, *Armenia*. Y mae Armenia, tebygol, gwedi ei ffurfio o'r ddau air, Ararat a Minni. Jer. 51. 27. Y mae gwlad Ararat, neu Armenia, yn dra mynyddig yn gyffredinol: ar ben un o'r mynyddoedd hyn y gorhwysoedd yr arch wedi y dylif. Gen. 8. 4. Y mae anghytundeb yn bod rhwng y dysgedigion pa fynydd ydoedd

o'r wlad hono. Rhai a farnant mai y mynydd a elwir yn bresennol Ardagh, neu Parmak-dagh, oedd, yn y gogledd-ddwyrain o Armenia. Mae y mynydd hwn yn sefyll ar wastad-tir 36 o filltroedd o ddinas Erivan. Y mae yn dra uchel, ac yn welledig gannoedd o filltroedd oddi wrtho. Eraill a farnant mai mynydd Corda, neu Cordæan, ydoedd, yr hwn oedd yn nes etto i dir Sinar. Hyn sydd sier, mai mynydd yn Ararat, neu Armenia, ydoedd; ac nid yw o ganlyniad i allel penderfynu pa un o honynt.

ARBED—U, (ar-ped) cadw, cadw yn ol, diogelu, noddu, gwared, cynnilo.—'Yr hwn nid arbedodd ei briod Fab, ond a'i traddoddod ef drosoam ni oll.' Rhuf. 8. 32. Mae y gair 'arbed' yn y fan yma yn arwyddo pob peth croes i draddodi; ni chadwoedd, nid ataliodd ei Fab. 1. Efe a'i rhoddodd. Ioan 3. 16. 1 Ioan 4. 9.—2. Efe a'i traddoddod, fel aberth i'r lladdfa—i garchar—i farn a chospedigaeth. Mat. 4. 12. a 10. 4. a 17. 22. a 20. 18. a 27. 26. 2 Cor. 4. 11. lle mae yr un gair yn cael ei arferyd.—3. Efe a'i tarawodd, ac a'i drylliodd, a hyny yn ddiarbed. Zech. 13. 7. Esa. 53. 10. Nid arbedodd ei roddi, a'i draddodi—nid arbedodd ef wrth ei daro a'i ddryllo. Esa. 58. 8, 9. a 53. 7, 8. Gen. 22. 12. Ioan 3. 16. a 10. 17. Rhuf. 4. 25. a 5. 6, 9, 10. Edr. **TRADDODI.**

'Efe a arbed yn helaeth.' Esa. 55. 7. *Heb.* לָקַח יְרַבָּח *Efe a amha i arbed.*—'O herwydd y mae efe yn barod iawn i faddu.' Dr. M. Y gair *Heb.* טָרַח a gyfneithr yma *arbed*, a gyfneithr *maddu*, yn Exod. 34. 7, 9. Lef. 4. 20, 26, 35. Num. 14. 17. Deut. 29. 20. Ps. 86. 5. a 130. 4. Neh. 9. 17. Dan. 9. 9. '*He will abundantly pardon.*' *Saes.* Mae y fath anfeidrol rasionrwydd yn yr Arglwydd, y fath gyfoeth o drugaredd yn Nuw, a'r fath anfeidrol werth yn aberth Crist, 'yn yr hwn y mae i ni brynedigaeth trwy ei waed ef, sef madduau pechodau,' fel y mae efe yn derbyn pechaduriaid edifeiriol gyda llawenydd a hyfrydwch: (Mic. 7. 18, 19.) yn maddu iddynt yn helaeth, yn rhwydd, ac yn barhaus. מַדְּוּ אִיּוֹהוּ כִּי־טָרַח *Madu y madduadaw* ydyw ei enw. Neh. 9. 11. Cospodd ei Fab yn ddiarbed, fel y gallai, yn gyflawn, faddu i'w bobl yn ddiarbed. Y mae peidio ag arbed y naill yn rhoddi lle i arbed y llall. Dyma yr annogaeth gref a rydd y prophwyd i bechaduriaid ddychwelyd ato—'Efe a arbed yn helaeth.' Joel 2. 17. Dan. 9. 19. Mal. 3. 17.

ARBENIG, (arben) penaf, blaenaf.—'Arbenig mil-oedd,' sef y penaf, y blaenaf o'r milwyr.—'Tywysogion ac arbenigion y ddinas;' sef blaenoriaid y ddinas. 'Y gwyliau arbenig,' מַעֲרִיקִים *y gwyliau gosodedig.* Neh. 10. 33. 2 Cron. 31. 3. Galar. 1. 4.

ARCH, (ar) dymuniad, deisyflad, gofyniad, eidduned. Lef. 25. 21. 1 Sam. 26. 11. Mat. 14. 28.

ARCH, EIRCH, *Heb.* אָרַן (*aran*) cist, coffi, ysgrin. **ARCH DUW,** neu **ARCH Y CYFAMMOD;** gogoniant Israel, pan oedd IEROFAN yn preswyllo rhwng y cerubiad. Cist fechan ydoedd o goed Sittim, gwedi ei gwiago ag aur o fewn ac oddi allan, 4 choron o aur o amgylch iddi; yn bedair troedfedd a hanner ei hyd; yn ddwy droedfedd ac agos i naw modfedd ei lled; a'i buchder yr un faint a'i lled. Ei chaudi oedd o aur pur, ac a elwid 'y drugareddfa;' uwch ben hon yr arosai y **SHECINA,** neu yr arwydd o'r presennoldeb dwyfol; ac allan o ddau ben y caud hwn yr oedd dau gerub aur, gwedi eu gwneuthur o gyfanwaith morthwyl; y rhai, â'u hesgyl ar led, oeddent yn gorchuddio holl wyneb y drugareddfa oddi arnodd, ac â'u hwynebau, megys yn syllu arni hi. Yr ydoedd yn sefyll yn y cysegr sancteiddiolaf, yn y babbell ac yn y deml. O'i mewn hi yr oedd llechau y gyfraith; ac mewn rhyw gludfan wrth ei phen blaen yr oedd y crochan aur a'r manna ynddo, a gwialen Aaron yr hon a flagurasai,

ac ad-ygrifen o bum llyfr Moses. Yr oedd i'r arch hefyd bedair modrwy aur, trwy ba rai y dodd y troslion o goed Sittim, â pha rai y dygid hi gan y Lefiaid, pan y byddai achos yn gofyn. O'i blaen hi yr oedd gwaed yr aberth i gael ei daenellu, a'r arogldarth yn cael ei losgi ar ddydd mawr y cymmod gan yr arch-offeiriad. Yr oedd y coffr, neu yr arch hon, mor sanctaidd, fel yr oedd yn farwolaeth i neb edrych arni heblaw yr offeiriad; am hyny y dygid hi tan orchudd. Exod. 25. 10, 22. a 37. 1. 6. Num. 4. 5, 6, 20. a 17. 10. Deut. 31. 26. i Bren. 8. 1. Heb. 9. 4. Ac yr oedd pob man yn sanctaidd lle y deuai arch Duw. Wedi cysegru yr arch trwy daenellu y gwaed arni, a'i heneinio â'r olew sanctaidd, yr oedd yn cael ei dwyn, yn ei holl deithiau yn yr anialwch, ar ysgwyddau y Lefiaid. Aeth yr offeiriad trwy yr Iorddonen o flaen y bobl, gan ddwyn arch Duw ar eu hysgwyddau; a phan ddaeth y rhai oedd yn dwyn yr arch hyd yr Iorddonen, a gwyelchu o draed yr offeiriad oedd yn dwyn yr arch, yn nghwr y dyfroedd—yna y dyfroedd, y rhai oedd yn disgyn oddi uchod, a safasant, cyfodasant yn bentwr; felly y bobl a aethant drosoedd. Wedi hyny y dygwyd hi i Gilgal. Dygwyd hi ar ysgwyddau yr offeiriad 13 o weithiau oddi amgylch Jericho;—yr offeiriad, yn y cyfamser, yn lleisio o flaen yr arch, â saith o udgyrn o gyrrn hyrddod, (yn ol ein cyfeithiad ni) a'r mur a sythlodd. Edr. JUBIL, UDGYRN. Gwedi goregyn gwlad Canaan, gosodwyd yr arch yn Siloh, lle y bu dros 300 mlynedd. Pan oedd yr Iraeliaid yn ymladd â'r Philistiaid, dygasant arch Duw i'r gweryll. Gorchfygwyd Israel, a'r Philistiaid a gymerasant arch Duw, ac a'i dygasant i Asod. Dygasant hi i dŷ Dagon eu heilun-dduw, fel arwydd o'u buddugoliseth ar Dduw yr Hebreaid. Ond buddugolisethodd ar Dagon yn ei dŷ ei hun; a dryllwyd yr eilun-dduw yn ddarnau. I ba le bynag yr anfonent hi, yr oedd yr Arglwydd yn taro y bobl a phlâau o'i haclae. Bu dda gan y Philistiaid ei hanfon yn ol, a llawer o arhigion gyda hi. Dygwyd hi gyd âg offwm ar fân newydd, ar ddwy fuweh flith, hyd Beth-semes; yno y tarawodd yr Arglwydd 50,000 o wyr yn farw, am iddynt edrych yn arch yr Arglwydd. Edr. BETH-SEMES.—Oddi yno y cyrchwyd hi i dŷ Abinadab, yn y bryn, yn Criath-jearim: trigodd yno agos i 90 o flynyddoedd. 1 Sam. vi. a vii. Oddi yno y cyrchodd Dafydd hi, nid ar ysgwyddau y Lefiaid, yn ol y gorchymyn, ond ar fân newydd, i Jerusalem. Am i Uzzah estyn ei law ar yr arch, pan oedd yr ychain yn ei hysgwyd, y llidiodd Duw wrtho, ac a'i tarawodd yn farw; am hyny, Dafydd a'i trodd i dŷ Obed-Edom y Gethiad. Wedi iddo glywed i'r Arglwydd fendithio tŷ Obed-Edom er mwyn yr arch, Dafydd a'i cyrchodd mewn modd difrifol a rheolaidd, ar ysgwyddau y Lefiaid, i Jerusalem, i'r babbell a ddarparodd efe iddi, yn agos i'w dŷ ei hun. Yn mhben yn nghylich pedair blynedd wedi hyny y dygodd Solomon hi i'r gafell sanctaidd. Num. 10. 33—36. Jos. 3. 6. a 18. 1. 2 Sam. vi. 1 Cron. xv. 1 Bren. 8. 1.

Pan ddinystriwyd y deml gyntaf gan y Caldeaid, nis gwyddom pa beth a ddaeth o'r arch: ond sicr yw, ei bod hi a'i holl ddodrefn yn eisiau yn yr ail deml. Dywedir fod yr Iudewon, ar ol y caethiweid, wedi gwneuthur un lled debyg iddi, ac wedi rhoddi ynddi brawf-gopi pur o'r gyfraith.—Gelwid yr arch hon, Arch y Dytiolaeth a'r Cyfammod. oblegid ei bod yn cynnwys llechau cyfraith Duw, a llyfr y cyfammod a wnaed âg Israel; ac yr oedd hi ei hunan yn wylt o barhad y cyfammod â hwynt. Deut. 31. 25, 26. Gelwid hi hefyd, Arch cadernid yr Arglwydd. Yma yr oedd arosaf y SHECINA, yr hwn oedd yr arwydd o'r presenoldeb dwyfol, a gwystl o'r amlygiad o'i gadarn allu Pa. 152. 8. a 78. 61.

Yr oedd yr arch yn gysgod neillduol o'r Arglwydd Iesu. Y coed Sittim wedi eu gwisgo âg aur, a arwydda y ddwy natur yn ei berson gogoneddus. Fel y llechau yn gyfan yn yr arch, felly yr oedd deddf Duw o fewn calon Crist; cadwodd hi yn berffheithgwbl, fel Mechniwyd ei bobl, ac a wnaeth iawn dros eu troseddau o honi.—Yr oedd y drugareddfa arni, o'r un hŷd a lled a'r arch, oedd yn cadw y gorchymynion: felly y mae Crist, fel iawn, yn cyfateb yn gwbl i holl ofynion y gyfraith, yr hyn y mae y gwaed yn cael ei daenellu ar wyneb y drugareddfa yn ei arwyddo. Yr oedd y goron aur oddi amgylch iddi, yn gosod allan fawredd ac ardderchogrwydd Crist yn ei holl swyddau:—y mae yn goronog ynddynt oll.—Fel yr oedd y goron aur yn cadw y drugareddfa yn ei lle ar yr arch, a'r goron yn perthyn i'r arch, a'r llechau yn yr arch, a'r drugareddfa ar ei hwyneb; felly y mae trugaredd Duw a'r ddeddf yn Nghrist yn anwahan, ac yn ogoneddus ddyrchafedig. Crist yn ei berson, ei offeiriadaeth, ei aberth, a'i eiriolaeth, yw yr orsedd-faine rasol, lle y mae Duw yn cyfarfod â phechaduriaid euog—yn maeddu iddynt—yn eu cynghori, eu cyfarwyddo, a'u cysuro. Exod. 25. 22. Heb. 4. 16. Efe yw canolbwynt pob addoliad crefyddol; a rhyfeddod pawb sydd yn ei adnabod, yn mhlith dynion ac angelion. Bu dros hir amser, fel yr arch yn yr anialwch, yma isod, heb un drigfa sefydlog; ond wedi iddo ddybenu camwedd, a selio neu orphen pechodau, aeth gyd âg ardderchogrwydd addas iddo ei hun, i'r cysegr nefol, yno i eistedd nes darostyngir ei holl clynyon. Heb neb o'r bobl gyd âg ef, ei hun yn unig a orchfygodd Satan ac angeu yn eu gwlad eu hunain: dinystriodd eu holl alluoedd, ac a faluria bob peth uchel ar wyneb y ddaear, ac yn nghalonau ei bobl, ag sydd yn ymdyrchafu yn erbyn gwybodaeth Duw.—Ni fyn Duw fod un floedd o orchafiaeth na gorfolledd, ond pan y byddo yr arch gyda ni, sef Crist, a hwnw wedi ei groeshoellio; ond y mae efe yn mhregethiad yr fengyl, gan offerynu gwael, yn ddigonol i dynu i lawr y muriau cadarnaf a fedd y ddaol; a thrwy ffydd ynddo, caiff yr holl waredigion weled fiordd rydd, trwy ganol pob rhwystrau, pob llifefriant profedigaeithau, ac angeu ei hun, i dir y bywyd tragwyddol. Efe yw 'yr hwn a osododd Duw yn iawn.' Rhuf. 3. 21. *ὁ προσθερο ο Θεος Ιλασθηριον, yr hwn a osododd Duw allan yn gyhoedd, i fod yn drugareddfa.* Ιλασθηριον yw y gair gan y LXX. sydd yn cyfateb i'r gair Heb. כפרת am gauad yr arch, sef y drugareddfa; ar, ac o flaen pa un, yr oedd yr arch-offeiriad i daenellu gwaed yr aberthau, ar ddydd mawr y cymmod. Y mae yr apostol yn sicrhau i ni mai Crist yw y wir drugareddfa, y sylwedd yr oedd y (כפרת, Ιλασθηριον) drugareddfa yn ei gysgodi. Exod. 25. 17, 22. a 29. 42. a 30. 36. Lef. 16. 2, 14, 15. Edr. IAWN.

'Ac efe a osodwyd mewn arch yn yr Aipht.' Gen. 50. 26. Gyda ni dodir y tlotaf mewn efrech i'w claddu. Yn y dwyrain, i'r gwrthwyneb, nis arferir hwy yn gyffredin, hyd yn nod yn ein dyddiau ni. Yr hen Iudewon, tebygol, a gladdent eu meirw yn yr un dull, heb efrech: ni ddodwyd corph ein Harglwydd mewn arch, ond yn unig 'amdwyd ef â llïan main' felly hefyd corph Blisâus, esgyrn yr hwn a gyffyrddwyd â'r corph a fwrwyd i'w feddrod, ychydig wedi ei gladdu. 2 Bren. 13. 11. Cytuna pawb fod eirch yn arferedig yn yr Aipht yn yr hen oesoedd. Mae hen eirch o faen, a sycamorwydd, etto i'w canfod yn y wlad hono, a rhai gwedi eu gwneyd o bapur-fwrdd. Pêr-aroglywyd corph Joseph, a rhoddwyd ef mewn arch. Barna llawer nad oedd eirch yn arferedig yn gyffredin yn yr Aipht, ond yn unig i ryw wyr mawrion ac enwog. Am hyny, gellir barnu fod gosod corph Joseph mewn arch yn arwydd o'r parch mawr a ddangosodd yr Aiphtiaid i Joseph yn ei

farwolaeth. Nid hwyrach mai y gwahanfaeth oedd, nid bod heb arch, neu mewn arch, ond costusrwydd yr arch ei hun. Rhai o eirch yr Aipht wedi eu gwneyd o granite, ac wedi eu gorchuddio âg arwydd-luniau, y rhai nas galleisid eu naddu heb lawer o amser a chost, oeddynt yn gostus iawn. Y cyfryw un, tebygol, oedd arch Joseph. Y mae dwy o'r eirch hyn yn awr yn yr Amgueddfa Frytanaidd (*British Museum*) yn Llundain. Y maent wedi eu naddu mewn darn cyfansawdd o faen caled, ac wedi eu gorchuddio agos trostynt âg arwydd-luniau. Y mae un o honynt yn ddeg troedfedd a thair modfedd o hŷd; ei lled yn bum troedfedd a thair modfedd a banner: a'r ochrau yn ddeng modfedd o drwch; a'i dyfnder yn dair troedfedd a deng modfedd. Gyda llafur dirfawr, a chostau mawrion, y dygwyd hon o'r llong a'i dygodd o'r Aipht i'r fan lle mae yn bresennol.

ARCH-ANGEL, (oddiwrth *αρχη*, *pen*, *αγγελος*, *angel*) tywysog, neu y prif angel. 1 Thea. 4. 16. Judas 9. Nid yw yn eglur fod yr enw hwn yn cael ei roddi i un angel creëdig. Mae yn wir y dywedir yn 1 Thea. 4. 16. y bydd i Grist 'yr Arglwydd ddisgyn gyda llef yr arch-angel: ond nid yw hyn yn arwyddo y bydd efe yn cymeryd llais un angel; pan ddél, dwg yr angelion sanctaidd gyd âg ef, i gasglu yn nghyd ei ethoeddigion; a'i lais a seinia fel llais yr arch-angel mawr—'udgorn Duw,' yn cyfeirio, fe allai, at y disgyniad ar fynydd Sinai, yr rhoddiaid y gyfraith—pan roddwyd y gyfraith, ac yr udganwyd hi trwy drefnriad angelion. Edr. MICHAEL.

ARCH NOAH, *Heb.* תיבה [*Uestri ceul*] Nid yw y gair yn cael ei arfer yn y Bibl ond am arch Noah, a'r arch yn mha un y dodwyd y dyn bach Moses. Gen. 6. 14, &c. Exod. 2. 3, 5. Yr oedd arch Noah, tebygol, wedi ei hadelladu ar ddull corph llong; ond bod ei gwaelod yn wastad, ac yn onglog ar bob pen, a'i phen uchaf fel nen tŷ; fel yr oedd yn diweddau y tu uchaf yn lled un cufydd.—'Gorphen hi yn guffydd oddi arnodd.' Wrth hi, y mae i ni ddeall yr arch, nid y ffenestr: yn y dull hwn gallai y dwfr yn hawdd redeg drosti. Yr oedd Noah i'w gwneuthur o goed Gopher, sef y Cypres-wydden, yn ol barn llawer. *Κυπαρισσος*, *cypress-wydden*: ond tynu ymaith ddiwedd y gair *Gr.* cawn *κυπαρ*, *cypar*, sydd o'r un swm a *gopher*. Fel mae y gair *Gr.* yn dyfod o'r gair *Heb.* felly hefyd y mae *CYPRESSUS* yn *Llad.* a *CYPRESS* yn *Saes.* yn dyfod o'r gair *Gr.* *Κυπαρισσος*. Edr. GOPHER.—Yr oedd gwedi ei rhanu yn gelloedd bychain i'r anifelliaid i'w rhoddi ynddi. Yr oedd hefyd wedi ei phygo oddi fewn ac oddi allan â phyg, o ran diogelwch a phereidd-dra. Yr oedd y drws yn yr ystlys, a'r ffenestr yn ei phen uchaf, i dderbyn y goleuni oddi uchod, ac i Noah edrych i fynu tu a'r nefoedd, ac nid ar y dyfnder mawr. Ei hŷd oedd 300 cufydd, hynny yw, gan fod cufydd ychydig yn fwy na hanner llath, oddeutu 160 o latheni; ei lled oedd 60 cufydd, sef 27 o latheni; a'i huchder oedd 30 cufydd, sef 16 o latheni.* Yr oedd yn dri uchder llofft, wedi ei rhanu yn gelloedd bychain. Yr oedd yn debyg i'r eirch i gladdu y meirw gyda ni, ei hŷd yn chwe gwaith ei lled, ac yn ddeng waith ei huchder. Pan ddarfu blynyddoedd hir amynedd Duw tu ag at ei bobl, Noah ar ei wythfod a eth i mewn i'r arch; a chyd âg ef o'r creaduriaid glân, saith o bob rhyw; ac

* Dywedir i ryw Isellmyn (*Dutchman*) a'i enw Peter Jansen, er's rhagor i gan mlynedd a sehtan hebio, wneuthur llong o'r un hŷd, lled, uchder, ar yr un llun yn mhob peth ag arch Noah. Er iddo gael ei oganu wrth ei gwneuthur gan laweroedd, etto, wedi ei gorphen, caed, trwy broffad, fod llongau wedi eu gwneuthur yn y dull hwnn yn fwy cyffus i storio eiddo ynddynt, ac yn fwy cyffus yn eu rhedegfa ar y môr, na llongau o un dull arall, Parker's *Biblioth. Bib.*, vol. 1. p. 235, 236.

o'r rhai arian, dau o bob rhyw. *Heb.* 'Saith a saith, y gwrryw a'i fenwy: dau a dau, y gwrryw a'i fenwy: a'r Arglwydd a gaodd arno.'—'Yn y chwe chanfed flwyddyn o fywyd Noah, yn yr all mis, a'r all dydd ar bymtheg o'r mis, ar y dydd hwnn y rhwygwyd holl ffynonau y dyfnder mawr, a ffenestri y nefoedd a agorwyd.—A'r gwlaw a fu ar y ddaear ddeugain niwrnod a deugain nos.—Bu farw pob cnawd, dyn ac anifel, ac ymlusgiaid, ond a oedd gyda Noah yn yr arch.' Edr. DILUW, NOAH.

Yr oedd pob gwaredigaeth i'w bobl, cyn dyfodiad Crist, a phob moddion o waredigaeth, yn gysgodau o Grist, a'r iechydwrfaeth drwyddo: felly yr oedd y waredigaeth ryfedd hon i Noah a'i deulu rhag eu boddi, fel eraill, gan y diluw. Crist yw awdwr iechydwrfaeth; ac nid oes diogelwch ond ynddo. Nid cryfder gwr, uchder ei fynydd, na chadernid ei drigfan, a allasai ei achub rhag boddi yn y diluw. Yr arch yn unig oedd yn diogelu; ond hi a roddodd yn hyfryd, a'i llwyth gwerthfawr ynddi, ar wyneb y dyfnder mawr, heb un math o berygl. Yr oedd yn ddiogelwch, ac yr oedd cynnaliaeth iddynt ynddi: felly Crist; nid oes Achubydd ond efe. *Esa.* 45. 20, 21, 22, 23, &c. Yr oedd drws agored i'r anifelliaid glân ac arian i'r arch; felly y mae dyfodfa at Grist i'r Iuddewon a'r Cenedloedd. *Esa.* 45. 22. Fel yr oedd yr Arglwydd yn ddiriglaidd yn tueddu yr holl greaduriaid, yn wâr ac anwar, i ddyfod at Noah i'r arch i'w hachub, o holl gyrau y ddaear, heibio i bob peth, ac yn ddiattaliad nes dyfod yno; felly y mae yr Ysbryd Glân, trwy yr efenygl, yn tueddu pechaduriaid i ddyfod yn ewyllsagar at Grist am iechydwrfaeth, heibio i bob peth arall, ac yn ddiwyro, i'r unig fan lle mae iechydwrfaeth i'w chael. *Mat.* 11. 28, 29. *Ioan.* 6. 35—41. Fel yr oedd y creaduriaid yn dyfod yn waglaw, heb ddim ganddynt, i'r arch, ac yn cael pob peth yno at eu cynnaliaeth, yn gystal a'u diogelu; felly, y mae yn Nghrist bob peth angenrheidiol er diogelwch, ac hefyd, er sancteiddiad, cysur, a dyddanwch y pechaduriaid a ddel ato. 1 Cor. 1. 3. Col. 3. 11. Y ffenestr yn nen yr arch, oedd yn arwyddo y doethineb a'r goleuni sydd oddi uchod, yn eglwys Dduw, i weled yn eglur fywyd ac anfarw-oldeb. gogoniant, a gwerthfawrogrwydd y pethau sydd uchod, ac nid y pethau sydd yma ar y ddaear. *Eph.* 1. 17, 18. Col. 3. 1, 2.

Wedi achub ei holl lwyth trwy y dyfroedd, gorphwysodd yr arch, a'r ewbl a roldwyd ynddi, yn fwy ac yn iach, ar un o fynyddoedd Ararat, wedi i'r dyfroedd dreio; felly y bydd pawb a gredant yn Nghrist yn ddiangol byth, gwedi cael eu cadw yn nghanol ystarmydd o brofedigaethau, a llifeiriant o orthymderau. 1 Petr. 3. 21. Edr. ARARAT, DILUW, NOAH.

ARCH-OFFEIRIAD, arch, neu pen-offeiriad, neu weinidog. *Gr.* *αρχιερεως*. Yr offeiriad penaf yn mhllth yr Iuddewon a elwid felly. *Heb.* כהן ותרתי *ofeiriad penaf o'i frodyr*. *Lev.* 21. 10. Num. 35. 28. *כיה תראש ofeiriad penaf*. 2 Bren. 25. 18. Yr oedd y gwrrywiad o deulu Aaron yn frodyr, ac yn offeiriad cyd-radd: ond yr oedd un yn ben ac yn dywysog ar y lleill. Er nad oedd ei swydd yn wahanol, etto yr oedd rhai pethau yn perthyn iddo, yn neillduol, i'w cyflawni yn y swydd. Yr oedd yr holl swydd offeiriadol yn perthyn iddo ef, mewn ystyriaeth, a'i lleill i gyd yn gynnothwywyr iddo, ac i ddyfod ar ei ol i'r swydd. Yr oedd yn gwelbi yn y babell, ac wedi hynny yn y deml, mewn pethau sanctaidd, yr arch-offeiriad, yr offeiriad, a'r Lefiaid. Yr arch-offeiriad oedd y swyddog mwyaf yn mhllth yr Iuddewon, yn nosaf at eu breniaid. Yr oedd uwchlaw pawb eraill oedd mewn swyddau sanctaidd: yr oedd yn cynnrychioli, yn ei swydd, holl genedl Israel,

Exod. 28. 36. Aaron oedd y cyntaf a ddetholwyd i'r awydd oruchel hon; ac ar ei ol ef gosodwyd Eleazer, ei fab hynaf; ac wedi hwnw. Ithamar, ei ail fab ef. Gwedi hynychweldod i deulu Eleazer yn Zadoc, ac a barhaodd yn y teulu hwnw hyd y caethiwd yn Babilon.

Yn nghysegriad yr arch-offeiriad, 1. Yr oedd i gael ei ddwyn i ddrws pabell y cyfarfod, ac yr ydoedd ei gorph (ac felly yr oedd yr offeiriad eraill hefyd) i gael ei oichi â dwfr.—2. Yr ydoedd Moses i wisgo am dano ef y gwisgoedd offeiriadol.—3. Gwedi hyn yr ydoedd i gael ei eninio â'r olew sanctaidd.—4. Yr oedd aberth gwedi hyn y i gael ei offrymu drosto, a'r gwaed i gael ei roddi ar ei glust ddehau, ac ar fawd ei law a'i droed deheu.—5. Gosod y meitr ar ei ben, a'r goron gysegredig ar y meitr. Exod. xxix. Lef. vii, viii, ix. Yr oedd i'r arch-offeiriad yr un gwisgoedd offeiriadol a'r offeiriad eraill; ond yr oedd ganddo ef hefyd wisgoedd hardd, gwerthfawr, a gogoneddus, perthynol i'r arch-offeiriadaeth: 'Gwisgoedd er gogoniant a harddwch:' sef y ddwyfroneg, yr ephod, y fantell, a'r clychau a'r pomgranadau wrth eu godre, y bais, y meitr, a'r gwregys, gwedi eu gwneuthur o aur, sidan glas, a phorphor, ac ysgarlad, a llian main. Exod. 28. 4, 5, &c. (Edr. dan yr amrywio enwau.) Gallai yr arch-offeiriad hwyd wneuthur pob gwaith perthynol i'r offeiriad: ond yr ydoedd amryw wasanaeth nas gallasai neb ei wneuthur ond efe ei hunan. Efe ydoedd y blaenor yn mhob peth cefydol, a'r barnwr, yn gyffredin, yn mhob achos perthynol i ymarferiad a barnau y genedl Iuddewig. Efe yn unig oedd i wisgo yr URIM a'r THUMMIM, i ymgynghori â Duw. Efe oedd i aberthu a gwneuthur iawn dros yr holl offeiriad eraill. Efe hefyd, yn unig, un dydd bob blwyddyn, oedd i fyned i fewn i'r cysegr sancteiddiolaf, i wneuthur cymmod dros holl gynulleidfa Israel. Lef. viii, ix, a xvi. Exod. xxviii, a xxix.—Nid oedd iddo ef ddyosg oddiam ei ben, na rhwygo ei wisgoedd sanctaidd, ac un achos, fel arwydd o alar;—nid oedd iddo ef ymbalogi am ei dad, nac am ei fam, yr hyn a allai yr offeiriad ei wneuthur. Lef. 21. 2. Nid oedd iddo ef fyned ailan o'r cysegr ar y cyfryw achoston. Adn. 12. Yr oedd iddo gymeryd yn wraig iddo, yn unig forwyn o'i bobl ei hun, sef o genedl Israel. Lef. 21. 7, 13. Ezec. 44. 22. Gallai yr offeiriad briodi un weddw. Yr oedd iddo ef fod yn ddianaf; ac felly yr ydoedd yn ofynol yn yr offeiriad eraill hefyd. Lef. xxi. Mae yn debygol fod all offeiriad gwedi ei osod i wasanaethu yn lle yr arch-offeiriad os byddai rhyw saldra arno, neu gwedi ymholgi, neu ryw fodd wedi anaddasu ei hun i'r gwaith sanctaidd; yr hwn hefyd oedd i ddyfod ar ei ol i'r arch-offeiriadaeth, pan y byddai marw: a hwnw oedd, yn gyffredinol, yn ol barn llawer, mab hynaf yr arch-offeiriad. 2 Bren. 25. 18. Yr oedd hefyd rai a elwid 'tywysogion yr offeiriad,' sef blaenoriaid y dosparthiadau, wedi i Dafydd ranu y teuluoedd offeiriadol yn bedwar ar hugain o ddosparthiadau. 1 Cron. xxiv. 2 Cron. 36. 14. Ezra 8. 24. a 10. 5. Neh. 12. 7.

Yr oedd yr offeiriadaeth yn drefnol hefyd yn nheulu Aaron; a'r mab hynaf o'r gaugen hynaf o'r teulu hwnw, os byddai yn ddianaf, a fyddai bob amser â'r arch-offeiriadaeth yn perthyn iddo dros ei holl fywyd. Cadwyd at y drefn ddwyfod, yn fanwl, hyd nes daeth y genedl dan yr iau Rufeinaidd. Gwedi hyn daeth llawer o lygrid i mewn: gwobr, neu ffafr, fyddai, yn aml, yn rhwyddhau y ffordd i'r swydd sanctaidd hon. Gellir meddwl hefyd, oddiwrth rai manau yn y Testament Newydd, nad oedd yn yr amseroedd llygredig hyn y ddim yn ychwaneg na swydd fynyddol. Mat. 26. 59. Ond y mae sail ddigonol i greu na byddai neb yn gweini ynddi, ond a fyddai o hiliogaeth Aaron, os byddai rhai o'r cangenau hynaf o'r teulu hwnw wedi darfod.

Yr oedd yr arch-offeiriad yn gysgod arbenig o'r Archgwydd Iesu, yr hwn ydyw 'Arch-offeiriad ein cyffes ni;' yr hwn yr ydym yn ei gyhoeddi, yn credu ynddo, yn ei gyffeau, ei addoli, ac yn ymddiried ein hachos iddo. Y mae efe gwedi ei alw i'r swydd gan Dduw, megys Aaron. Y mae gwedi cael ei neillduo iddi, ei eninio âg olew yr Ysbryd Glân, ac â nerth; ac wedi ei gysegru trwy ei waed ei hun. Y mae efe wedi ei wisgo â phob doniau a rhadau i'w addasu i'r swydd, a chyflawni ei holl waith gyda mawrhydi gogoneddus. Y mae yn 'arch-offeiriad sanctaidd, diddwrwg, dihalog, diddoledig oddiwrth bechaduriaid.' Nid oes arnom ni eisieu all offeiriad; canys y mae yr Iesu yn anfarwol yn ei swydd; yn iach gwbl ac yn dragwyddol; yn holl ddihalog; a phob amser yn addas i holl waith ei swydd. Aberthodd ei hun yn iawn dros bechod; aeth unwaith i mewn i'r cysegr trwy ei waed ei hun, gan gael i ni dragwyddol ryddhad. Y mae efe yn ymddangos yn awr ger bron Duw trosom ni; 'yn byw bob amser i eiriol dros y rhai sydd trwyddo ef yn dyfod at Dduw.' Heb. 7. 25, 26. a 9. 12, 24.—Gwnaeth iawn a chymmod dros ei holl bobl: Efe sydd yn cysegru ei holl eglwys, a'i holl awyddwyr; yn ymgynghori â Duw drostynt; yn arch-offeiriad ar ei holl ddy; a'r llywodraeth yn gwbl yn ei law; a phawb yn ddarostyngedig iddo ef. Mae ei holl ganlynywyr, sydd mewn undeb ysbrydol âg ef, yn wryfion, gwedi eu dyweddio i un gw, yn forwynion pur i Grist. 2 Cor. 11. 2. Dat. 14. 4.

ARCHELAUS, *Gr. Ἀρχελαός, [tywysog y bobl]* mab Herod Fawr o'i wraig Malthace, a gyboeddwyd, trwy ewyllys Herod, i lywodraethu y deyrnas yn ei le ef, ar yr ammod os byddai hyn wrth fodd Augustus. Augustus, pa fodd bynag, a roddes iddo y titl, nid o fod yn frenin, ond yn ethnarch, a dim ond un hanner o'r tiriogaeth helaeth-fawr y buasai ei dad Herod yn ei fwynhau. Llywodraethodd Archelaus mawr Judea trwy greulondeb, trais, ac anghyflawnder lawr (creulonaeth, medd Josephus, a esgynodd erioed i orsedd Judea) o ba herwydd, y cyhuddwyd ef o flaen Augustus; yr hwn, o'r achos, a'i hymildiodd i Vienne, yn Gaul, lle y bu efe yn alltud dros holl ddyddiau ei fywyd: nid yw yn hollol hysbys pa fwyddyn y bu hyn. Joseph, ar ei ddychwelliad o'r Aipt gyd â'r plentyn bach Iesu, a Mair ei fam, wedi clywed mai Archelaus oedd yn teyrnasu ar Judea yn lle ei dad Herod, a ofnodd fyned yno, am hynny, gwnaeth ei driga yn Nazareth; fel y cyflawnid yr hyn a ddywedaisid trwy y prophwyd, 'y gelwid ef, sef yr Iesu, 'yn Nazareth.' Mat. 2. 23. Edr. NAZAREAD.

ARCHIPPUS, *Gr. Ἀρχιππος, [rheolwr meirch]* pregethwr enwog yr efengyl yn Colosse. Gorchymynir i seolau yr eglwys ei gyffroi ef i ddiwydrwydd, gofal, a gwroldeb, yn ngwaith y weinidogaeth. Col. 4. 17. Y mae Paul yn ei gyfarch trwy Philemon.

ARCHOLL—ION—EDIG, (arch-holl) briw, gwell, anafad.—1. Briw trwy ddyrnod ar y corph: 'archoll am archoll.' Exod. 21. 25.—2. Blino, gofidio, a chystuddio y meddwl a'r corph trwy farn-edigaethau, a cheryddon, neu erlidigaethau. Deut. 32. 39. Can. 5. 7. Esa. 1. 6. Jer. 20. 12.—3. Cerydd brawdol: 'Pfyddlawn yw archollion y caryddig.' Diar. 27. 6. Er eu bod yn anhyfryd i'r troeddwr, etto y maent yn iachus a chysurus yn y diwedd: yn adgyweirio o'r bai, ac yn magu cariad ac anwydebe rhwng brodyr.—'Geiriau yr athrodwr sydd megys archollion.' Diar. 26. 22. Mae geiriau y cyfryw bechaduriaid annuwol yn gofidio dynion, ac yn eu niweldio yn eu henwau da, eu hiechyd, eu meddianau, a'u llwyddiant cysurus yn y byd.—Crist 'a archollwyd am ein camweddau ni.' Esa. 53. 5. Y gair *Heb.* חַלְלָה a arwydda doluriau gwaig wrth esgor;

hefyd, clywiau ac archollion dyfnion, wedi eu cloddio yn y corph gan arfau angeuol. Esa. 51. 2. Job 39. 1. Ezec. 28. 9. a 32. 26. Y mae y gair yn dra addas, yn gosod allan offidiau enaid yr Arglwydd Iesu, a dull ei farwolaeth boenus, sef trwy ei grochaelio; ac yn hyny yr oeddynt yn cloddio, ac yn trywanu ei ddwyllaw a'i draed. Ps. 22. 17. Hynod mor fanwl a neillduol y mae y prophwyd wedi rhagfynegi pob amgylchiad perthynol i Grist, yn ei fywyd a'i farwolaeth, fel na byddai dim lle i ammeu nad efe yw y gwyr Fesiah.

'Mi a leddais wr i'm harcholl.' Gen. 4. 23. Lleddais, neu mi a laddwn wr i'm harcholl:—pe archollai neb fi, yr wyf mor gadarn fy nghorph, ac mor gryf-grenion fy meddwl, fel y laddwn wr i'm harcholl. Lamech oedd y cyntaf a dorodd ar draws trefn Duw, ac a briododd ddwy o wragedd; ac o herwydd hyny, tebygol, nad oedd mor gysurus yn ei deulu, o ran uffudd-dod ei wragedd iddo, fel llawer eraill a gerddodd yr un llwybr ar ei ol. 1 Sam. 1. 6, 7. Gen. xvi. Lef. 18. 18. Y mae geiriau Lamech wrth ei wragedd yn ddarn o brydyddiaeth hynaf yn y byd, wedi eu cyfansoddi cyn y dylif, gan Lamech, y pummed olynol o'ich Cain. Maent yn cynnwys tri phennill, neu ddywediadau byrion, a'r ddwy linell yn mhob un yn cyfateb, neu yn cyfdegeg, fel hyn:

Ada a Silah, clywch fy llais,
Gwragedd Lamech, gwrandewch fy llesferydd:
Canys mi a leddais (neu laddwn) wr i'm harcholl,
A llanc i'm clats.
Os Cain a ddiellir saith waith,
Yna Lamech saith deng waith a saith waith.*

Green's Poetical Parts of the Old Testament.

Y mae ei ddull yn llefaru y geiriau yn sobr ddwys wrth ei wragedd, yn dangos bod ei araeth ryw fodd yn perthynu iddynt, ac yn rhoddi ar ddeall iddynt nad allai neb ei archoll na'i niweidio heb ddial arno yn ofnadwy. Os diellir Cain, yr hwn a laddodd ei frawd, saith waith, diellir Lamech, yr hwn ni laddodd neb, saith ddeng waith a saith waith. Os golygwyr y geiriau yn ol ein cyfieithiad ni, yr ystyr ydyw, 'Er i mi ladd gwr, i'm harcholl y lleddais ef: os, gan hyny, y diellir y neb a laddo Cain saith waith, yr hwn a laddodd ei frawd yn ddilachos, diellir Lamech, yr hwn a archollodd wr wrth amddiffyn ei hun, saith ddeng waith.'

ARCHWAETH—U, (chwaeth) sawr, safr, safwyr, blas, prawf, profiad. Luc 9. 27. Col. 2. 21. Job 12. 11. a 34. 3. Edr. TAFOD.

ARCTURUS, Gr. Ἀρκτοῦρος (*arcturus*) ἀρκτοῦρος, *cynffon yr arth*. Galwai y Groegiaid y cydsêr yn y nefoedd yr oeddynt yn eu dychymygu o ran eu gosodiad yn tebygu i arth, yr Ἀρκτος (*arctos*) sef y saith seren. Seren sefydlog ydyw Arcturus, ac a elwir felly am ei bod yn agos i gynffon yr arth. Yr ydys yn barnu mai yr Arcturus ydyw y seren sefydlog agosaf at ein cyfansawdd (*system*) ni, yn weledig yn yr enrych gogleddol. Y mae yn seren sefydlog o'r maintioli mwyaf, ac yn un o'r cyd-sêr a enwir Arctophylax.—'Yr hwn sydd yn gwneuthur Arcturus.—A dwysid di Arcturus a'i feibion?' Job 9. 9. a 38. 32. Mae y beirniaid mwyaf dysgedig yn yr iaith Hebraeg, yn barnu nad yw y gair wy yn arwyddo un seren na chyd-sêr. Oddiwrth gyfieithiad y LXX. a'r Vulgate, y cymerodd y cyfieithwyr diweddaraf eu cyfieithiadau yn yr amrywïol iethoedd presennol. Yn y lleoedd canlynol yn unig yr arferir y gair hwn: Job 4. 19. a 27. 18. Esa. 50. 9. a 51. 8. Hos. 5. 12. ac yn cael ei gyfieithu *gwysfyn*, *prysfyn*. Felly, barna rhai, y dylasai gael ei gyfieithu yma, y *deifiad*, neu *awel sydd yn deifto*. 'Yr hwn sydd yn gwneuthur (nid a

wnaeth) Arcturus;' hyny yw, y deifiad, yr awel ddi-fâol; yr hon a elwir felly am ei bod yn dwyn gyda hi rifedi lliosog iawn o fan bryfed, pa rai ydynt yn difa pob peth yr arosant arnynt, fel y gwna gwyfyn ddilledyn. Duw yn unig sydd yn anfon yr awel hon, a'i meibion; sef y prydied mân y mae yn eu dwyn.—'A dywysid di yr awel sydd yn deifto, a'i meibion?' hyny, yw, y prydied dirifedi a ddwg yr awel ddi-fâol hon gyda hi. Bate's *Critic Heb.* Parkhurst. J. Mason Goode, ar Job 38. 31, 32.

ARDAL—OEDD, (tal) Heb. גַּבַּל (*gabal*) terfyn, (ac oddi yma *gable end*) cyffiniau, terfynau, godreun, cwr.—'Ardal drygioni.' Mal. 1. 4. hyny yw, ardal iawn o bobl ddrwg; ardal bechadurus a mellidgedig, o herwydd pechodau ei thrigolion. Ardal na lwyddia byth, tra y byddo pechodau y trigolion yn tynu i lawr farnedigaeithau Duw arni: 'Hwy a adellant, a minnau a dynaf i lawr, medd yr Arglwydd.' Exod. 10. 14. Num. 20. 16.

ARDRETH—OL—I, (treth) toll, rhent, cyllid. Yn garcharor mewn cadwyn y prөгethodd Paul deyrnas Dduw, a'r pethau ar yr Arglwydd Iesu, yn ei dŷ ardrethol ei hun, yn Blufain, gyda phob hyfder yn ddiwahardd. Act. 28. 30, 31. Mynodd yr Arglwydd hyny o ryddid iddo er lles eneidiau, a gogoniant ei enw, a'i gysur ei hun. Bu ei bregethu, yn ei dŷ ardrethol, o fendith i lawer, ac i rai o deulu Cesar. Tebygol fod sôn nid bychan am dano cyn i neb o deulu yr ymerawdwr ddyfod i'w wrando. Er ei fod ef mewn cadwyn, nid oedd yr efengyl yn rhwng, ond yn effeithiol, o enau carcharor, i ryddhau pechaduriaid o gaethiwd cadwynau eu pechodau. 2 Tim. 2. 9.

ARDANGOS, (dangaws) dangos allan, arnoethi, gwardwyddo.—'Efe a'u harddangosodd hwy ar gyhoedd.' Col. 2. 15. Εδειγματισεν εν καρπεια. Y gair Gr. δειγματιζω, a arwydda yr arddangosiad buddugoliaethus a gwardwyddus a fyddai y rhyfelwyr Rhufeinaidd yn ei wneuthur o'u caethion, ar eu dychwellaidd buddugoliaethus i Rufain. Εν καρπεια, *ar gyhoedd*, neu gyda hyder disgil. Yr un gair ag a gyfieithir *hyderus*, Heb. 4. 16. a *hyfara*, Eph. 3. 12. Dangosodd y tywysogaethau a'r awdurdodau ar gyhoedd yn waradwyddus, fel caethion wedi eu gorchfygu ganddo. Gorchfygodd hwynt yn ei wendid a'i iselder, ac yn ei boenau mwyaf ar y groes, hwythau yn eu holl rym, en hawdurdod, a'u mieldra, yn ymsoed arno: gwardwyddodd hwynt ar gyhoedd, yn ngwydd yr holl nefoedd. Ennillodd oruchafiaeth arnynt, y bydd gwardwydd byth i Satan a'i luocedd o'i phlegid; y bydd clod a goruchafiaeth byth i'r Iesu, a thragywyddol fuddugoliaeth a gorfoledd i'r eglwys. Y mae rhai awdwyr enwog yn barnu i'r ymddangosiad hwn o'r tywysogaethau a'r awdurdodau, gan Grist, barhau mewn rhyw fodd cyhoedd, gwardwyddus neillduol, o'r fnynd y dilloedd yr ysgrifen-law, y cymerodd hi oddi ar ffordd, gan ei hoelio wrth y groes, hyd ei esgyniad i'r gogoniant, pan ddyrchafodd i'r uchelder, ac y caethgludodd gaethiwd: a'r cwbl yn gyhoedd i Dduw, ac i'r holl nefoedd, er nad oedd felly i lygaid o gnawd. Zanchius in loco.

ARDDERCHOG—RWYDD, (ardderch) gorwyrch, mawrhyddig, enwog, hynod, godidog, gogoneddus, rhwysglawr, ceinwyrch. Y mae ardderchogrwydd yn cael ei briodoli i'r Arglwydd, ac efe yn unig sydd yn ardderchog yn hanfodol, ynddo ac o hono ei hun. Y gair Heb. חָרִיר a gyfieithir y rhan amlaf *ardderchog*, *ardderchogrwydd*, a arwydda mawredd a harddwch, neu mawredd gogoneddus. Exod. 15. 6, 11. 1 Sam. 4. 8.—חָרִיר כְּבוֹד ה' Harddwch, gogoniant dy fawredd.' Ps. 145. 5. Nis gellir byth osod allan, mewn un cyfieithiad, gyflawnder y geiriau yn yr iaith Hebr-

* Gwel Lowth *Praelec.* iv.

seg:—כביר חיר מלכיר: 'Gogoniant ardderchogrwydd dy freniniaeth.' Adn. 12. Y mae iawn drefn; pob mawredd, llawnder o bob peth gwerthfawr a hyfryd; sef cyflawnder, sancteiddrwydd, heddwch, llawenydd yn yr Ysbryd Glân, yn ei freniniaeth. 'Gogoniant a harddwch sydd o'i flaen ef; neth a hyfrydwch sydd yn ei gysegr.' Ps. 95. 6. Y mae mawredd, a harddwch, a hyfrydwch yn perthyn iddo, ac i'w dŷ trefnus, a'i ordinhadau. Y mae yr Arglwydd yn ardderchog ynddo ei hun: y mae pob mawredd a phob harddwch yn hanfodol ynddo; ac nid oes dim ar sydd yn fychan ynddo, ac yn anhardd. Y mae ei fawredd yn harddwch i gyd, a'i harddwch yn fawredd i gyd. Y mae ei hanfod, ei briodoliaethau, ei feddwl, ei gynghor, ei arfaeth, &c., yn ardderchog, ac yn hardd anfeidrol. Nid oes dim dymunol nad ydyw ynddo; ac nid oes dim anymunol yn perthyn iddo. Pan y mae efe yn gwisgo ardderchogrwydd, nid yw efe yn rhoddi am dano y peth nad oedd ganddo o'r blaen; ond yn unig yn ymddangos y peth ydoedd, a hyny mewn dull addas iddo ei hun. Ps. 93. 1. a 104. 1. Gan ei fod yn ardderchog yn hanfodol ynddo ei hun, mae ardderchogrwydd o angenrheidrwydd yn ymddangos yn ei holl enwau, a'i weithredoedd. 'Ardderchog yw ei enw ar yr holl ddaear,' yn mhob dull a modd a gymerodd efe i ddadguddio ei hun. Ps. 8. 1. Ardderchog yw ei waith yn y greadigaeth, yn ei ragluniaethau, ei farnedigaeithau, a'i wardigaethau; ond mewn modd arbenig, yn y prynedigaeith, ac iechydwrtaeth dragrwyddol ei bobl. Esa. 28. 29. 'Ei ardderchogrwydd ef sydd uwchlaw ddaear a nefoedd.' Ps. 148. 13. 'Oni ddychryna ei ardderchogrwydd ef chwi?' Job 13. 11. Mae iawn grediniaeth o fawredd ac ardderchogrwydd Duw, yn effeithio yn addas ar bawb sydd yn synied felly am dano: ac os nad ydyw yr effeithiau hyn ar ein hysbrydoedd, nid ydym yn gwir adnabod Duw. Gweddai fod pawb yn crynu ger ei fron; yn ei barchu, ei addoli, ac yn ei ryfeddu, gyd â'r gostyngieiddrwydd mwyaf. Er ei fod, yn ei anfeidrol ddaioni, yn ymstwg atom, mewn cariad a thiriondeb, etto nid yw yn colli ei ardderchogrwydd. Y mae yn ardderchog yn ddyw bach yn y preseb; mae yn ardderchog yn ei rotiad, yn ei holl ymddygiad yn ei ymddarostyngiad yma yn y hyd; yn ei holl waith, ac yn ei holl eiriau. Y mae yn cyfeillachu â phechaduriaid, yn bwrw allan gythreuliaid, yn tawelu y môr, yn gostegu y gwyt, ac yn cyfodi y meirw, gyd â'r ardderchogrwydd dwyfol. Pwy all ddarllen ei hanes yn cyfarfod â Judas, ac edrych arno o flaen yr arch-ffeirid a Philat—wedi hyny yn cario y groes, a'r goron ddraen, i ben Calfaría, a gwranddo ei eiriau tan hoelion ar y groes, heb waeddi gyd â'r canwriad, 'Yn wir Mab Duw oedd y dyn hwn!' Marc 15. 30. Ein hanadna-byddiaeth ni o hono, a'n pellder oddi wrtho, sydd yn perl i ni gollu ein golwg ar ei ardderchogrwydd, a thrwy hyny fod yn amddifad o barch iddo. Ps. 48. 5. Job 31. 23. a 42. 5, 6. Rhuf. 1. 18. Ps. 2. 11.

'Ardderchogrwydd Jacob,' oedd y rhagorffaint oedd gan Jacob rhagor Esau ei frawd, a'i hiliogaeth rhagor boll genedloedd y ddaear, o fod yr Arglwydd yn Dduw iddynt; a'r addewidion yn eiddo iddynt; a deddfau, addoliad, ac ordinhadau Duw yn eu plith; yr hyn oedd yn cynnwys yr ardderchogrwydd, yr hyfrydwch, yr harddwch, a'r gogoniant mwyaf a ddichon i greaduriaid byth i'w fwynhau. Ps. 47. 4. Amos 6. 8. a 8. 8. Nah. 2. 2. Eph. 1. 3. Ps. 14. 7. a 16. 5. a 44. 4. a 73. 26. Esa. 60. 15.

ARDDODIAD, (arddawd) gosodiad, gosodiad dwylaw. Yr Iuddewon gynt arferent hyny, 1. Wrth iddynt gysegru yr aberth cyn ei ladd, gan gyffesu eu pechodau, a'u bod hwy yn haeddu marw yn lle yr anifel; a chan broffesu eu bod yn ymddiried yn y Mesafah, yr aberth mawr ag oedd i ddyfod, i roddi pen ar yr holl aberthau, ac i dynu ymaith bechodau y byd. Exod.

29. 19. Lef. 4. 15.—2. Arddodiad dwylaw ar arferid hefyd, wrth sefydlu dynion, a'u gosod mewn swyddau ac awdurdodau llywodraethol, yn arwydd o gyfraniad doniau addas i'r swydd, ac nid i'w gosod hwynt yn y swydd. Num. 27. 18. Deut. 34. 9. Arddodiad dwylaw ar arferwyd, nid i roddi un mewn swydd, ond i dderbyn dawn trwy hyny. Nid oes un crybwylliad am arddodiad dwylaw Crist wrth ethol y deuddeg dysgybl, na'r deg dysgybl a thriugain. Dewiswyd Matthias i'r swydd apostolaidd yn lle Judas, trwy fwrw coelbren. Gwedi i'r coelbren syrthio arno, cyfrifwyd ef (*οὐκαταρκεφισθη*) gyd a'r un ar ddeg. Act. 1. 26. Ond nid oes sôn am arddodiad dwylaw arno ef. Yr oedd *χειροτονια*, *estyniad allan y dwylaw*, ond nid oedd *χειροποιησια*, *arddodiad dwylaw*, wrth sefydlu swyddwyr yn yr eglwys. Yr oedd arddodiad dwylaw yn ddefod arferedig gan bersonau anghyffredin ar bersonau anghyffredin; a hyny, nid i'w gosod hwynt mewn unrhyw swydd, ond er gyfraniad dawn i ryw orchwyl anghyffredin. Yr oedd Saul a Barnabas yn eu swyddau eisoes, pan roddwyd dwylaw arnynt hwy gan henuriaid Ephesus. Act. 13. 1, 2. Nid i swyddi newydd yr oedd ynt hwy yn cael eu neillduo yr amser hwnw, ond i'r gwaith y galwodd yr Ysbryd Glân hwynt iddo, y pryd hwnw. Gwedi iddynt ymryddio a gweddio, *καὶ ἐπιθίετες τὰς χεῖρας αὐτοῖς, γὰρ ρηόδι ἐν δὴλω ἄρνηντ*, gollyngasant hwy ymaith. Gollyngasant hwy ymaith gyd â'r arwydd hwn o'i hewyllys da am eu llwyddiant.—Rhoddwyd dawn i Timotheus 'trwy brophwydoliaeth, gyd âg arddodiad dwylaw yr henuriaeth.' 1 Tim. 4. 14. Paul a Silas, tebygol, y mae yn ei feddwl, wrth yr henuriaeth; canys y mae yn tystio iddo dderbyn dawn trwy arddodiad ei ddwyllaw ei hun arno. 2 Tim. 1. 6.—Y saith a ddewiswyd yn swyddwyr anghyffredin, i weini mewn gwaith neillduol yn lle yr apostolion y pryd hwnw, gwedi eu hethol gan y bobl, a osodwyd ger bron yr apostolion; ac wedi iddynt weddio, hwy a osodasant eu dwylaw arnynt, yn arwydd o'u cymeradwyaeth, ac i gyfranu iddynt, trwy hyny, ddawn yr Ysbryd Glân, i'w haddasu i'w gwaith. Act. vi. Yr un peth, hefyd, a welir yn ngwaith Moses yn rhoddi ei ddwyllaw ar Josuah: 'A Josuah mab Neeu oedd gyflawn o ysbryd doethineb; o herwydd Moses a roddasai ei ddwyllaw arno.' Deut. 34. 9.—'A dol o'th ogoniant di arno ef.' Num. 27. 20.—Cyfranogiad, gan hyny, ac nid gosodiad mewn swydd, y mae arddodiad dwylaw yn ei arwyddo; ac am nad oes genym ni ddiin i'w gyfranu, peth ofer yw rhoddi dwylaw gweigion ar neb.—3. Hefyd, wrth fendithio a gweddio. Gen. 48. 14, 17, &c.—4. Wrth osod y Llefaiad yn eu gwasanaeth. Num. 8. 10. Felly, yr arferiad hwn ydoedd yn cael ei gynnal gan Grist a'i apostolion wrth weddio, a chyfranu doniau ysbrydol, ac iachâu y cleifion. Luc 13. 13. Act. 19. 6. a 10. 44. Yr oedd rhoddiad yr Ysbryd Glân, llefaru â thafodau, ac amryw doniau arbenig, gynt yn dilyn y ddefod hon. Act. 2. 38.

AREDIG, (arad) 1. Llafurio y ddaear, cwysu y ddaear, i'r dyben iddi ddwyn ffirwyth. Exod. 24. 31. 1 Bren. 19. 19.—2. Bod yn ddiwyd mewn galwedigaeth. Diar. 20. 4. 1 Cor. 9. 10.—3. Ymarfer â thwyll, nes cael cospedigaeth am dano. Job 4. 8. Hos. 10. 13. Cyfeillion Samson oedd ynt yr aredig â'i anner ef, wrth gyfrinachu yn dwylodrus â'i wraig, i gael gwybod ei ddychymyg. Barn. 14. 18.—4. Fflangellau creulawn, ac erlidiau cás a thwylodrus. Ps. 129. 3.—'Sion a erddir fel maes': bygythiad o ddinystrio y deml ardderchog yn Jerusalem; yr hyn a ddywedir gael ei gyflawni gan Tyrannus Rufus, sef cael o sylfeini y deml dynu aradr drwyddynt. Jer. 26. 18. Mic. 3. 12.

AREN—AU, (aren) llefnau, elwl; *Llad. REN.*—1. Y rhanau dirgel mewn dyn ac anifel. Lef. 3. 4.

Job 19. 27. Ps. 103. 13.—2. Serchiadau a thueddiadau yr enaid, a'i feddyliau. Galar. 3. 13. Dat. 2. 23. Y mae Duw yn mbell oddiwrth arenau dynion, pan y maent heb wir wybodaeth o hono, ofn, a chariad, a dymuniad ato, a hyfydwch ynddo: ac heb roddi gwir uffudd-dod iddo. Jer. 12. 2. Y mae dynion yn cael eu pligo yn eu harenau, pan glwyfer eu henaid & meddyliau athonydd, nwydau poenus, cenffigen, galar, a digofaint. Ps. 73. 21. Y mae eu harenau yn dysgu dynion, pan ymwelw Duw â hwynt âg ymweliad neillduol ei Ysbryd, gan roddi a chyffroi ynddynt addysgiadau a golygiadau newyddion; a chyfeirio a threfnu eu meddyliau at Dduw a'i wasanaeth. Ps. 16. 7.—Y mae dwy aren, un hob ochr. Mewn dyn y mae yr aren ddeheu yn is na'r aswy: ond mewn anifeillaid y mae yn gyffredin i'r gwrthwyneb. Y maent gwedi eu cydio â'r lwynau, a'r lliem-gig wrth y bilen allanol iddynt, ac â'r chwysigen wrth y pibellau sydd yn dwyn y dwfr o'r arenau i'r chwysigen. Y mae eu llun yn debyg i faen; neu, yn hytrach, banner lleuad. Mewn dynion y maent yn gyffredin yn nghylch pum modfedd o hŷd, tair o led, ac un modfedd a hanner o drwch. Eu sylwedd sydd gynnwysedig o gilchwyrnau a phibellau dwfr bychain. Y cilchwyrnau a gynnwys y rhan oddi allan, ag sydd wasanaethgar i ysgaru y dwfr; a'r pibellau dwfr ydynt y rhan oddi fewn, ac yn dyfod allan o'r cilchwyrnau, ac yn dwyn y dwfr i geudod neu y rhan geul o'r arenau, a elwir y *pelvis*; ac oddi yno y mae yn mynd trwy y pibellau dwfr i'r chwysigen. Y mae yr arenau yn ysgaru y dwfr oddiwrth y gwaed a ddygir trwy ysgogiadau y galon i'r rhedwelliau, a elwir *emulgent arteries*; a'r rhai hyn a'i dygant i'r cilchwyrnau bychain; yn mha le y mae ei ddyffrlladrwydd yn cael ei ysgaru, a dderbynir i enau y pibellau dwfr sydd yn myned o'r cilchwyrnau i'r *pelvis*, ac oddi yno dygir ef trwy y pibellau i'r chwysigen. Y gwaed na allai fyned i'r cilchwyrnau a ddygir yn ei ol trwy y gwythienau. Y mae i'r arenau, fel pob rhan arall o'r corph, rhedwelliau, giau, a gwythienau.—Y mae yr arenau yn ddarostyngedig i afiechyd gofidus iawn, a elwir *nephritis*, sef *afiechyd yr arenau*, yn ol ystyr y gair, ac a berir gan y gareg, neu y graian ynddynt. Arferir y gair, hefyd, i arwyddo tandde (*inflammation*) yr arenau. Y mae hwn i'w wahaniaethu yn ofalus oddiwrth y llall; o herwydd dichon hwn fod yn bir, heb fod y gareg na'r graianwst yn blino dyn. Yr achosion o hono ydyw arfer gormod o gyfferi poethion i gymhell i wneyd dwfr; megys olew twrpentein, meryw, a'r balm o sulphur—byw yn rhy dda—arferdy dyfroedd poethion—gorwedd ar wely rhy esmwyth—nsydau poethion—gweithio yn rhy galed, &c. Y feddygiaeth rhagudo yw gwaedu, cadw y corph yn dymherus, a chymeryd cyfferi a fyddo yn oeri; megys halen y graig (*salt-petre*), *cream of tartar*, &c., llynyddwch: yfed maidd wedi ei wneuthur & *cream of tartar*; *balm tea*, gwedi ei felysu â mêl; rhoddi gelod wrth y lwynau sydd addas iawn. Hefyd bydded yr ymborth yn ysgafn; megys heidd-gawl (*barley-gruel*), dyfr-gawl (*water-gruel*), uwd bara can (*panada*), pob llyslau fyddo yn oeri. Y mae profiad cyffredin yn dangos fod gweithredladau y meddwl, megys llawenydd, tristwch, ofn, &c., yn effeithio yn neillduol ar yr arenau: (gwel Ps. 73. 21. Diar. 23. 16.) felly hefyd oddiwrth eu sefyllfa ddirgelaidd yn y corph, a'u bod wedi eu cuddio â braser, arferir hwynt yn aml yn yr ysgrythrau yn gyffelybiaethol, i arwyddo gweithredladau mwyaf dirgel y meddwl a'r serchiadau. Ps. 16. 7. Jer. 12. 2. Galar. 3. 13. Edrych, chwlïo, a phroff y arenau, gan hyny a arwyddant, edrych a phroff y meddyliau a dymuniadau mwyaf dirgel yr enaid. Ps. 7. 9. a 26. 2. Jer. 20. 12. Dat. 2. 23. Yr oedd yr arenau, a'r gwër a fyddai arnynt,

bob amser i gael eu llosgi yn aberth; i arwyddo y dylent gysegro i'r Arglwydd y meddyliau, y dymuniadau, a'r serchiadau mwyaf dirgel, a gochelyd pob rhagrith tu ag ato. Exod. 29. 13. Lef. 3. 4, 10, 15. a 4. 9. a 7. 4. a 8. 16, 25. a 9. 10, 19.

AREOPAGUS, [*bryn Mars*] uchel lŷs Athen; lle rhagorol am farn gywir mewn materion. Paul, am iddo bregethu Crist, a phregethu yn erbyn eu duwiau lliosog hwy, y rhai yr oeddynt yn eu mawrhau, a ddygwyd ger bron Areopagus, fel troseddwr, ac un yn gosod i fynu rhyw grefydd newydd. Ymresymodd ar yr achos hwn gyd â'r fath bwyll a doethineb nefol, fel yr argyhoeddwyd ac y dychwelwyd Dionysius, un o'i farwyd; ac efe a olyngwyd yn rhydd, heb ddim mwy o drafferth. Act. 17. 19, 34.

ARETAS, *Aperac* [*rhinueddol*] brenin Arabia.—Yr oedd amryw dywysogion o'r enw hwn; am ba rai nid oes dim hynodol mewn hanesiaeth teiwing ei adrodd yn y gwaith hwn. Act. 9. 23. 2 Cor. 11. 22. Gwel Josephus, *Antiq. lib. xiv. c. 2, 3, 4.*, *lib. xvi. c. 16.*, *lib. xviii. c. 7.*

ARF—AU, ac EIRF, (ar) peirian, peiriant, ceryn, offeryn, ermig: offerynau i wneuthur gwaith â hwynt. Esa. 54. 16. Y maent yn amrywïol, yn ol y gwaith a'r celfyddydau y byddont hwy yn cael eu harfer ynddynt.—Arfau rhyfel. Yr oedd, ac y mae, amryw fath o honny; rhai niwediol, a rhai i amddiffyn. Yr arfau niwediol, i ymosod ar y gelynydd â hwynt, oedd, cleddyfau, saethau, picellau, gwayw-flyn, flyn-tafi, &c. Eu harfau amddiffynol, y rhai a arferent i'w hamddiffyn eu hunain, oeddynt helmau, tarianau, llurigau, estylich, dur-beisiau, &c.

Arf y doeth yw pwyll. *Diar*.

Sonia yr ysgrythyr am amryw fath o arfau yn arfogaeth Duw. Dywedir, 1. Am Dduw, ei fod yn *Rhyfelwr*: Arglwydd y lloedd yw ei enw. Iesu Crist yw *Cadden mawr* techydwrïaeth: Tywysog llw yr Arglwydd; ac fel y dywedir am Dafydd, y mae efe yn ymladd rhyfeloedd ei Frenin a'i Dduw—y mae byddinoedd y nefoedd yn ei ganlyn—a'i arfogaeth ydyw cleddyf llym dau-finiog, sef ei ar.—2. Y mae efe yn arfogi ei bobl, ei holl filwry, y rhai y mae yn eu galw i ymdrechu yn mhlaidd y ffydd: 'Gwisgwch am danoch,' medd Paul, 'holl arfogaeth Duw.' Arfau cymhwys i orchfygu y byd, enawd, a Satan, a'n ceidw ninnau yn wyneb ei holl ymgyrch. Eph. 6. 13—20.—Gelwir hwy yn 'arfau cyflawnder ar ddeheu ac ar aswy,' 2 Cor. 6. 7. i ddangos eu bod yn ddigonol i gadw ac amddiffyn, yn mhob sefyllfa ac amgylchiad, mewn bywyd neu angu. Gelwir hwy yn arfau y goleuni, yn Rhuf. 13. 12. o herwydd mai trwyddynt y gellir gwrthsefyll gallu y tywyllwch; ac hefyd, am eu bod yn dyfod oddiwrth Dad y goleuni, ac yn cael eu rhoddi yn rhad i blant y goleuni i'w meddiannu; ac wrth eu harfer hwy yn iawn, y chwanegir ein goleuni a'n gwybodaeth ysbrydol; ac y daliwn ein ffordd nes dyfod o'r diwedd i oleuni tragrwyddol. Yr arfau hyn nid ydynt gnawdol, ond nerthol trwy Dduw i fwrw cestyll i'r llawr, &c. 2 Cor. 10. 4. Ond y dyn sydd heb adnab Duw a'i arfogaeth, sydd yn ffioi oddiwrth un gorthrymder i gyfarfod un gwaeth: 'Y mae yn ffioi oddiwrth arfau haiarn; a'r bwa dur a'i trywana ef.' Job 20. 24. Edr. CLEDDYF, GWREGYS, DWYFRONEG, TARIAN, &c.

ARFAD, un o hiliogaeth Canaan. Gen. 10. 18. Preswylia ei hiliogaeth yn ynys Aradus, wrth aber yr afon Eleutherius, ar gyfñiniau Phenicia. Ezec. 27. 8, 11. Newcome.

ARFAETH—AU—U, (maeth) rhag-fwriad, rhag-amcan, trefniad blaenllaw, rhag-osodiad.—Y gair *arf* ydoeth sydd yn gyfieithiad o'r gair *Gr. προθεσις*, yn

arwyddo *rhag-fwriad*, *rhag-drefniad*, *rhag-osodiad*. Yn ol ei arfaeth dragwyddol y mae Duw yn gweithredu pob peth mewn amser.

Gelwir arfaeth Duw wrth amrywïol enwau yn yr ysgrifbyrau: 1. Weithiau, meddyliau ei galon. Jer. 29. 11. Ps. 33. 11. Y rhai hyn yw dyfynion bethau Duw, sydd yn trigo yn ddirgelaidd yn ei feddwl, gwybyddus yn unig iddo ei hun, ac a chwilir gan ei Ysbryd. 1 Cor. 2. 10, 11.—2. Cynghorion Duw, y rhai y dywedir eu bod er ys talm, sef er tragywyddoldeb; ac ydynt wirionedd a sicrwydd; sef yn sicr o gael eu cyflawni mewn amser. Eu bod yn cael eu galw yn gynghorion, nid arwydda diffyg gwybodaeth yn Nuw, neu fel pe nas gwybuasai pa beth i'w wneuthur; ac am hyn yn cynghori âd ef ei hun, neu âg eraill, pa beth i'w wneyd; ond am eu bod yn cynnwys y doethineb mwyaf y gelwir hwynt cynghorion.—3. Weithiau, ordinaid—doddf—terfynedig gynghor Duw. Dan. 4. 17. Sef. 2. 2. Act. 2. 23.—4. Weithiau, rhag-ordeiniad, rhagluniaeth. 1 Petr. 1. 20. Eph. 1. 5, 11.—5. Weithiau, ei ewyllys—cynghor ei ewyllys—a boddlonrwydd ei ewyllys. Eas. 40. 10. Rhuf. 5. 19. Eph. 1. 5, 11. Edr. dan yr amrywïol eiriau.

I. Fod y cyfryw fwriadau ac arfaethau yn Nuw, a eilir ei dnganos yn eglur. Nid yn unig tyb, neu ddyrchymyg am bethau i ddyfod ydynt, ond wriadau terfynedig, sefydledig, yn eu cylch. Nis gellir meddwl am y fath FOD a Duw, oddiwrth ei briodoliaethau o ddoethineb a chyflawnder, ddarod iddo wneuthur dim trwy ddamwain. Nagé; ond y mae pob gweithred o eiddo Duw yn weithred o anfeidrol ddoethineb, ac wedi ei seilio ar angenrheidrwydd ac addasrwydd pethau; ac y mae mor wir am weithredoedd o ras, ag ydyw am weithredoedd naturiaeth. 'Gwnaeth hwynt oll mewn doethineb.' Ps. 104. 24.

1. Ni bu Duw erioed heb ei feddyliau, gweithredoladau ei ddeall, a'i ewyllys. Nid pethau newyddion ydynt hwy ynddo; canys gwnai hyn ef yn gyfnewidiol; sef bod ynddo heddyw yr hyn nad ydoedd ynddo er tragywyddoldeb.—2. Y mae ei ben-arglywyddiaeth a'i annibynolrwydd yn eglur yn dangos, fod pa beth bynag a wna mewn amser, yn ol ei arfaeth dragwyddol. Oni bai ei fod yn gweuthur pob peth yn ol cynghor ei ewyllys ei hun, ni byddai yn ben-arglywydd, ond yn ddibynol ar eraill. Dan. 4. 35. Eph. 1. 11. 'O hono ef, a thrwyddo ef, ac iddo ef, y mae pob peth.' Rhuf. 11. 36.—3. Y mae ei anghyfynewidioldeb yn gofyn hyn. Canys os gwneir dim mewn amser oedd yn anghysyddo er tragywyddoldeb, rhaid bod hyn yn newydd iddo, ac yn gweuthur cyfnewidiad ynddo. Ac os bydd ewyllys ynddo am un peth a fynasai ei wneuthur nad ewyllysiodd o'r blaen, mae hyn yn profi cyfnewidiad ynddo: ond 'nid oes ynddo gyfnewidiad, na chysgod trôedigaeth.' Iago 1. 17.—4. Y mae ei wybodaeth yn profi hyn. 'Duw gwybodaeth yw yr Arglywydd, a'i amcanion ef a gyflawnir.' 1 Sam. 2. 3. 'Hysbys i Dduw yw ei weithredoedd oll erioed.' Act. 15. 18. Y mae ei wybodaeth yn dibyn ar ei arfaeth; y mae yn gwybod y bydd y cyfryw bethau, am ei fod wedi arfaethu iddynt fod. Eas. 46. 10.—5. Y mae ei ddoethineb hefyd yn gofyn ei fod yn gweithredu pob peth yn ol rhag-feddyliau, a rhag-gynghor, a rhag-arfaeth am danynt. Pa wr doeth a adeiladai dŷ, heb rag-feddwl a rhaglunio dull a threfa y tŷ? o ba ddefnyddiau y gwnai ef? pa bryd, ac i ba ddyben? Pa faint llai y gellir meddwl hyn am y Duw doeth, 'yr hwn sydd ryfedd yn ei gynghor, ac ardderchog yn ei waith?' Eas. 28. 29.

II. Am eangder arfaeth Duw—y mae yn cyrhaedd at bob peth sydd yn y nefoedd ac ar y ddaear, bywiolion ac anfywiolion, rheymol a dreswm. Ps. 103. 19. a 148. 6. 2 Petr. 3. 5—10. Job 38. 10, 11. Diar. 8. 29. Jer. 5. 21. Holl ymerodraethau mawrion y byd, a'r holl lywodraethau bychain hefyd, yn eu holl

amgylchiadau—eu dechreuad, eu cynnydd, eu mawredd, a'u gogoniant; eu hafwydd, eu goffdiau, a'u terfyniad. Deut. 32. 8. Dan. 11. 38—44. Yn fyr, pob peth yn nghylch pob person neillduol, ydynt yn cyfateb i arfaeth Duw; eu dyfodiad i'r byd; y lle, yr amser, a'r holl amgylchiadau perthynol i hyn; holl ddamweiniâu eu bywyd; lleoedd eu preswylfod, a'u galwedigaethau, a u gwaith; y holl amgylchiadau o gyfoeth a thlodi, iechyd ac afiechyd, adfyd a hawddfyd, eu hamser i fyned o'r byd, yn nghyd â phob amgylchiad perthynol i hyn; y mae y cwbl o hyn yn ol arfaeth, cynghor, ac ewyllys Duw. Job 14. 5. Preg. 3. 1, 2. a 7. 14. Act. 17. 26. Yn neillduol, pob peth a berthynant i bobl Dduw, yn gyfateb pethau ysbrydol a thragywyddol, a phethau tymborol; megys eu hetholedigaeth—eu prunedigaeth gan Grist—eu galwedigaeth, yr hyn sydd yn ol ei arfaeth, o ran yr amser, y dull, a'r moddion; y holl gyfnewidiadau yn y byd, o ran hawddfyd ac adfyd, profedigaethau a gwaredigaethau, &c., a'u cyfnyrau i dragwyddoldeb. Yr oedd pob peth a wnaeth Crist dros ei bobl, yn ol arfaeth Duw (Act. 2. 23. a 4. 28.)—amser ei ddyfodiad i'r byd—ei holl amgylchiadau ynddo—yr hyn oddefodd oddiwrth ddyinion—ei farwolaeth, a'r holl amgylchiadau o honi—ei adgyfodiad, a'i holl amgylchiadau: yr oedd y cwbl yr hyn a ragluniodd llaw Duw a'i gynghor i'w gweuthur.—Ië. pethau damweiniol o ran ail-achosion, y rhai a allant fod neu heiddo bod, fel rhydd-weithredoedd dynion, ydynt fel gwrthdychau arfaeth Duw, yn sicr; megys y dengys y prophwydoliaethau yn ol arfaeth Duw, am enwau Josiah a Cyrus, a'r gweithredoedd a gyflawnent hwy o'u bewyllys rhydd eu hunain, lawer o gannoedd o flynyddoedd cyn iddynt gael eu geni. 1 Bren. 13. 2. Eas. 44. 8. Peth damweiniol iawn, o ran dynion, oedd enwau y ddau wr hyn, ond nid felly o ran arfaeth Duw. Ië, y mae y pethau lleiaf fel y pethau mwyaf yn wrthdychau gwybodaeth, ewyllys, ac arfaeth Duw. Mat. 10. 19, 20. Edr. ADERYN Y TO, GWALLT.

Ystyriwn ychydig bethau yn mhellach am arfaeth Duw: 1. Y mae yn arfaeth dragwyddol. Duw dragwyddol sydd yn arfaethu; am hyn y mae ei arfaeth yn arfaeth dragwyddol. Y mae etholedigaeth yn gangen o arfaeth Duw; etholwyd ei bobl yn Nghrist cyn seiliai y byd; sef er tragywyddoldeb. Eph. 1. 4. Felly hefyd y mae yr holl gangenau eraill o'i arfaeth; canys nid oes un ewyllys newydd, nac un weithred newydd o ewyllys Duw.—2. Y mae yn annibynol ac yn gwbl rydd: 'Yn ol boddlonrwydd ei ewyllys ei hun.' Adn. 5. Nid yr un peth yn gwbl ydyw arfaeth a rhag-wybodaeth Duw. Arfaeth a arwydda rhagosodiad, rhag-benderfyniad, rhag-drefniad, o'r pethau a fyddant i gael eu cyflawni, yn eu holl amgylchiadau, eu hanesion, eu dybenion, a'u heffeithiau. Nid holl-wybodaeth Duw yn unig sydd ar waith yn ei arfaeth; ond y mae hefyd ei ben-arglywyddiaeth, ei ddaioni, ei gyflawnder, ei ddoethineb, a'i sancteiddrwydd. Y mae yn ei ben-arglywyddiaeth yn arfaethu yn ddoeth, yn dda, yn gyflawn, ac yn raslawn.—3. Y mae yn anfeidrol ogoneddus. Y mae ei arfaeth yn anfeidrol ogoneddus, ac yn addas i Dduw, o ran ei doethineb, a'i huniondeb; ac y mae hi yn dda i'w greaduriaid, o ran ei daioni a'i graslonrwydd.—4. Y mae yn anfeidrol dirion a grasol tu ag at bechaduriaid. Y mae wyneb yr arfaeth yn anfeidrol dirion a grasol tu ag at bechaduriaid colledig; oblegid fod achubiast pechaduriaid gwedi ei arfaethu ynddi. 2 Tim. 1. 9. Rhuf. 8. 28, 29. Ni buasai un Ceidwad i achub, oni buasai Duw i drefnu Ceidwad addas a gogoneddus yn yr arfaeth. Ni buasai un enaid cadwedig, nac un pechod yn cael ei faddau, oni buasai fod Duw wedi arfaethu achub a maddeu. Nid oes dim daloni, graslonrwydd, na thiriondeb, mewn un modd yn cael ei amlygu a'i weithredu tu ag at bechaduriaid, mewn amser, nad

oedd yn yr arfaeth er tragywyddoldeb : ac am ei fod yn yr arfaeth, y mae yn cael ei amlygu mewn amser.

—5. Y mae hi yn arfaeth dda. Os ydyw achub yn waith da, yr ydoedd arfaethu achub yn arfaeth dda. Os ydyw yr efengyl yn cyhoeddi newyddion da, y mae yr arfaeth yn arfaeth dda hefyd, yn yr hon y trefnwyd y cwbl sydd yn cael ei gyhoeddi yn yr efengyl. Ymryson â'r arfaeth Duw, ydyw ymryson â Duw ei hun, yn gweithredu yn ei ben-arglywyddiaeth, fel y mae yn addas iddo; yn trefnu pob peth gyd â'r anfeidrdd ddoethineb, daioni, ac uniondeb, yn y modd goreu er ei ogoniant ei hun, a thragywyddol ddaioni ei bobl. Os ydyw holl weithredoedd y Duw mawr yn addas i'w berffeithrwydd; felly, hefyd, y mae yn rhaid bod arfaethu y gweithredoedd hyn. Nis gall fod arfaethu peth yn waeth na'i wneuthur. Meddylliau isel ac annharchus am Dduw a'i berffeithrwydd, yw yr achos o'n holl ymrysonau â'i arfaeth.—6. Mae hi yn arfaeth ddwyfol. Gan mai arfaeth ddwyfol yw, y mae yn rhaid bod dyfnderoedd o drefniadau a dybenion ynddi, yn dra phell oddi wrth gyrhaeddiadau ac amgyffrediaidau ei holl creaduriaid. Y mae yn hollol guddiedig yn y Duw mawr, ond fel y mae efe yn gweld yn dda eu hamlygu hwynt, trwy ei air neu ei weithredoedd. Nid oes i ni farnu am ddoethineb, daioni, ac uniondeb ei arfaeth, wrth ymddangosiadau presennol : yn cyflawni y mae. Pan y gwelir y cwbl gyflawniad o honi, os gwelir hyn byth, neu yn ol y gradd y gwelir hi wedi ei chyflawni, canfyddir ei bod yn addas i Dduw, a bod holl effeithiau a dybenion yr arfaeth yn anfeidrdd gyflawn, doeth, a da.

—7. Y mae yn arfaeth anghyfnwidiol. Gan mai arfaeth ddoeth a da, ac addas i Dduw ydyw, y mae yn rhaid ei bod yn anghyfnwidiol; yn dibynu yn unig ar ewyllys anghyfnwidiol yr Arglwydd. Y mae dirgelwch ei ewyllys, yn hyn, yn ol ei *foddlonrwydd ei hun*. Y mae yn ewyllysio yn foddion, ac y mae boddlonrwydd tragywyddol ganddo yn ei ewyllys yn arfaethu : am hyn y mae yn cyflawni yr arfaeth. Ei gynghor grasol a saif yn hyn; canys Arglwydd y lluoedd a'i bwriadodd, a phwy a'i diddyma? Mat. 11. 26. Ps. 93. 11. Eph. 1. 5, 9. Esa. 46. 10.—8. Arfaeth yn Nghrist ydyw. Efe yw gwrthdrysych penaf yr arfaeth. Ei osod ef i fynu, yr hyn a amlygir ei fod, o ran ei berseon, fel Duw-ddyn; o ran ei swydd a'i waith, ei ddarostyngiad a'i ddychafiaid, ydyw y dyben penaf ynddi. Yn y cwblhad o'r arfaeth mewn perthynas i Grist, y cwblheir hefyd, yn gwbl, ei arfaeth mewn perthynas i'w holl greduriaid. Os dysrehefr ef, yr hwn yw y pen, dysrehefr yr holl gorph, ei eglwys, hefyd; a darostyngir ei holl elynion. Nid yn unig gosodwyd ef i fynu yn yr arfaeth, ond mae y cwblhad o honi yn gorphwys arno; ar ei ysgwydd ef y mae y llywodraeth i'r dyben hwn. Esa. 9. 6. 'Duw tragywyddoldeb ydyw; ac onidê, buasai cwblhad yr arfaeth yn ormod gorchwyl iddo; nis gallasai ei hamgyffred na'i chyflawni. Ond 'ni ddifffygia, ac ni fflina Duw tragywyddoldeb;' am hyn bydd y cyflawniad yn cyfateb, yn gwbl, i'r arfaethiad, ac yn dragywyddol ogoneddus ac addas i Dduw. Eph. 3. 11. Esa. 40. 28. Creau am yr arfaeth ydyw ein gwaith presennol ni; sef ei bod hi yn ddoeth, yn gyflawn, ac yn dda, ac mai arfaeth Duw ydyw. Yn yr amser priodol, gwelir hi felly yn y cyflawniad o honi. Edr. ETHOLEDIGAETH, RHAGLUNIAETH, CYNGHOR.

ARFER—ION, (mer) defod, arddfod, cynneddod, henfoes, gotaad.—'Trugarha wrthyf, yn ol dy arfer i'r rhai a garant dy enw.' Ps. 119. 132. 'Yn ol dy arfer:' Y gair *Heb.* עָשָׂה a gyfeithir yma *arfer*, sydd o ystyr tra helaeth, ac a arwydda gosodiad, trefniad, ordeiniad, yn gystal ag arferiad. Gwel Parkhurst's *Lexicon*. Lowth ar Esa. 42. 1. Yn gyfatebol, gall fod Dafydd yn ymbil am drugaredd, yn ol trefniad cyfammod Duw tu ag at ei bobl, ac yn ol ei addewidion

grasol, a'i arferedig ddaioni i'r rhai a garant ei enw.—Y mae Duw wedi trefnu ac wedi addau trugaredd; ac yn arfer trugarhau yn barhaus, yn mhob sefyllfa ac amgylchiad, wrth ei bobl, yn ol ei arfaethiad a'i addewid. Ps. 106. 4, 5, a 31. 19. 2 Thea. 1. 6, 7. 1 Cor. 2. 9. a 10. 13.—'Yr Iesu a aeth yn ol ei arfer i fynydd yr Olew-wydd.' Luc 22. 39. a 21. 37. Mat. 26. 36. Ioan 18. 1. Marc 14. 32. Yr oedd yn arferol o fyned yno o'r neilldu i weddio, ac i gyfeillachu yn gyfrinachol â'i ddysgyblion. Y mae twrf a berw y byd yn anffuddiol i weddio a myfyrdod; i gymdeithas neillduol â Duw, ac â'n gilydd, yn mhethau Duw. Mae siampl Crist yn ein galw i dynu o'r neilldu, fel y caffom hamdden mwy tawel i hynny, ac fel y byddo i ni ymroddi yn fwy trwyadi i'r gwaith sanctaidd a gogoneddus hwn. Mat. 6. 6.

ARFFED, (ffed) cyfwng y ddwy forddwyd, yn enwedig i ferch.

Tri trigfa bywyd, pen, cwll, ac *arffed*. *Triodd*.

'Y coelbren a fwrir i'r arffed.' Diar. 16. 3. *Heb.* פָּרִיזִית *i'r fynwes*, neu i ganol llestr i ba un y byddai y coelbrenau gynt yn cael eu bwrw. Byddai yn arferedig yn mhilith y dwyreiniad i ddal cwr blaenaf eu gwisgoedd hirlaes i dderbyn yd wrth fesur a fwrir i mewn : oddiwrth yr arfer hon y tarddod yr ymadrodd, 'talu i'r fynwes,' neu 'bwrw i'r arffed,' neu y fynwes yma. Y mae y gair *Heb.* פָּרִיזִית a gyfeithir yma *arffed*, yn cael ei gyfieithu *mynwes* yn y lleoedd canlynol: Ps. 74. 11. Esa. 65. 5, 6. Jer. 32. 18. Gen. 16. 5. Deut. 13. 6. Ruth 4. 16. 1 Bren. 3. 20. Mae y geiriau yn gosod allan faulrwydd llywodraeth yr Arglwydd yn mhob peth. 'Pwy a ddywed y bydd dim, heb i'r Arglwydd ei orchymyn?' Galar. 3. 37. Mat. 6. 29. Edr. COELBREN.

ARFFEDAWG—OGAU—ION, (arffed) llian arffed, brethyn arffed, blaen-rhwng. Y mae y gair yn arwyddo hefyd, amgeiddwr, noddwr, golygwyr.—'Y mae ef y dan arffedogion a llywodraethwyr.' W. S. Gal. 4. 2.

Yn bedwar-ar-ddeg y caiff etifedd ddeuwis ei *arffedawg*, sef ei arolygwyr.—*Cyfreithiau Cymreig*.

'Ac a wnaethant iddynt arffedogau.' Gen. 3. 7. *Heb. gwregysau* : sef gwregysau o ddail am eu canol yn arffedogau.

ARGAE, (cae) dyfr-ddor, caeadl. Diar. 17. 14. Esa. 19. 10.—'Ni argaeir yr ymfrost hwn yn fy erbyn yn ngwledydd Achaia.' 2 Cor. 11. 10. 'Na *oarch-êir* y gorvoledd hyn yn v' erbyn yn-gwledydd Achaia.' W. S. *No man shall stop me of this boasting. Saes.*—*ori ê kavxhêis avrh êv gophhêraia êis êm, yn ddaia nid attêir y gorfoledd hwn mewn perthynas i mi*: sef ei fod yn pregethu yr efengyl yn rhad, heb dderbyn dim gan neb.

ARGEISIO, (argais) ceisio yn ddyfal, ymfodyn am, ymfodyn âg. Ps. 4. 2. 2 Cron. 1. 5.

ARGLWYDD—ES—I—IAETH, (clwydd) llyw, llywydd, meist, rhi, rhiawdr, rhwyf, nâf, nêr, peryf, pôr, îôr, îôn, gwanr, gwadr, gwledig. Y gair Arglwydd a arwydda awdurdod, llywodraeth, a pharch-edigaeth; ac y mae yn cael ei briodoli, 1. I frenin-oedd. Gen. 40. 1. 2 Sam. 19. 20.—2. I dwysogion a phendefigion. Gen. 42. 10, 30.—3. I ormeadeyrn. Esa. 26. 13. 1 Petr. 5. 3. Fel arwydd o barch, anrhydedd, a chariad, gelwir gwyr priod wrth yr enw hwn, Gen. 18. 12.—meistriaid, Ioan 15. 15.—prophwydi, 1 Bren. 17. 2. a 2 Bren. 2. 19.—rhaglâw, Act. 25. 26. Lle mae y gair ARGLWYDD yn yr Hen Destament, gwedi ei argraffu mewn prif lythyrenau (*capital letters*) cyfieithiad ydyw o'r gair *Heb.* יְהוָה (*IEHOFAH*). Edr. IEHOFAH. Pan mae mewn lythyr-

enau cyffredin, cyfieithiad ydyw o'r gair אָדוֹן (*Adon*), neu אֲדָוִן (*Sadaï*), neu אֵל (*El, Duw*), yr hwn a arwydda rheolwr, cynnalwr, llywydd. Duw, Tad, Mab, ac Ysbryd Glân, sydd yn fynych yn cael ei alw Arglwydd; i arwyddo ei hunan-ddibyniad, a'i fod, ynddo ac o hono ei hun, yn rhoddi bôd, yn cynnal, ac yn llywodraethu pob creadur. Ps. 110. 1. 2 Thea. 3. 5. Col. 3. 24. Gelwir ef *Arglwydd y lluoedd*, neu *Arglwydd y Sabaoth*; canys efe a wnaeth, a biau, sydd yn cynnal, ac yn llywodraethu holl luoedd yr angelion, dynion, a'r holl aneirif luoedd o bob creaduriaid eraill. Ps. 24. 10. Iago 5. 4. Pan y mae Arglwydd, yn y Testament Newydd, yn gyfieithiad o'r gair κυριος, mae yn fynych iawn yn meddwl Crist. Dat. 14. 13. Y mae Arglwydd, cyfieithiad o'r gair Gr. δεσποτης, yn arwyddo *arch-deyrn*, neu *feistr*, ac mae hefyd yn eglur yn cael ei briodoli i Grist, ac i'r Ysbryd Glân, er bod rhai gwedi ammenu hyny. Cymb. Act. 4. 24, 26. ág Act. 1. 16. Judas 4, 5. Galatiaid 3. 13. 2 Tim. 2. 21. Heb. 3. 6. Luc 2. 26, 29.

Gelwir Iesu Grist **ARGLWYDD YR ARGLWYDDI**: efe sydd yn cynnal ac yn llywodraethu breninoedd a phenathiaid, a phawb sydd mewn awdurdod; ie, a phob peth yn y nef a'r ddaear. Dat. 19. 16. Act. 10. 36.—Efe yw *Arglwydd y gogoniant*; mae efe yn meddiannu gogoniant annherfynol ynddo ei hunan; efe a enillodd trwy ei fywyd a'r iawn a wnaeth, ogoniant tragwyddol; ac y mae efe yn ei roddi yn rhad i'w holl bobl. 1 Cor. 2. 8.—Efe yw *Arglwydd yr eglwys*, yn enwedig y saint, ei gwir selodau hi. Efe a dynodd y portreiaid, ac sydd yn adeiladu ei eglwys. Efe yw y trefnwr, a gosodwr pob gwir ordinhad ynddi. Y mae yn sefyll mewn perthynas neillduol â phob gwir selod o honi, fel ei briod, ei ben-athraw, a'i lywydd mawr. Efe ydyw y priod ysbydol, cyfarwyddwr, a llywydd, a ffynon dedwyddwch tragwyddol y saint. Rhuf. 5. 1.—Dywedyd wrth Grist, 'Arglwydd, Arglwydd,' y gwneuthur profies gyffredinol o ymostyngiad iddo. Mat. 7. 21. Galw Crist yn Arglwydd mewn modd dyladwy, ydyw credu o'r galon ynddo, ymostwng mewn ufudd-dod iddo, a dwyn tystiolaeth am dano fel unig Fab Duw, a'r gwir Fesiah; yr hyn ni all neb ei wneuthur ond trwy yr Ysbryd Glân. 1 Cor. 12. 3. Edr. **BRENIN, LLYWYDD, LLWODRAETH.**

ARGLWYDDDES.—'At yr etholedig arglwyddes,' &c. 2 Ioan 1. Gr. Εκλεκτη κυρια (*Ecelecte cyria*). Cyfieithir ac esponir y geiriau hyn yn dra gwahanol. Rhai a farnent Eclecta yn enw priodol, ac a gyfieithiant y cyflwyniad 'at yr Arglwyddes Eclecta.' Gwel Wolf, Wetstein. Eraill a farnent mai ei henw ydoedd Cyria, 'at yr etholedig Cyria.' Gwel Heuman, Benson. Eraill, drachefn, a farnent mai rhyw eglwys neillduol a feddylir yma; Philadelphia, medd Whiston; Jerusalem, medd Whitty. Ond Beza, ac amryw eraill, fel ein cyfieithwyr ni, a farnent yn fwy addas, tybygaf, mai rhyw wraig oedd, enwog am ei sefylla, ei chyfoeth, a'i duwioldeb, at yr hon a'i phlant y cyflwynodd Ioan yr Epistol byr, ond tra serchog, hwn. Ymddengys ei bod yn gynnorthwyol i'r efengyl a'i chyfoeth a'i charedigrwydd, a'i bod yn cael ei galw yn *etholedig*, sef rhagorol; ac yn rhoddi yr enw κυρια, *arglwyddes*, arni, yr un fath ag y rhoddodd Luc i Theophilus, a Paul i Festus, yr enw κωνσταντινου, *ardderchocaf*. Nid yw Cristionogrwydd yn gwahardd rhoddi y cyfryw ddiitan, pan y byddont yn ddyledus. Gwel Beza *in loc.*

ARGOB, אַרְבֵּי [*tywarchen*] 1. Talaeth tu hwnt i'r Iorddonen, yn ngwlad Basan, yn rhandr hanner llywth Marasseh. Talaeth tra ffirwthlon, yn yr hon yr oedd trugain o ddinasoedd, a elwid Hafoth-Jair. —2. Prif ddinas y dalaeth hon. Deut. 3. 4. 11.

1 Bren. 4. 13.—3. Lle yn agos i llys y brenin yn Samaria. 2 Bren. 15. 25.

ARGOEL—I—**ÆETH**, (coel) arwydd, peth a ellir ei goellu; arwyddaw; arddangosiad. 1 Sam. 10. 7. 1 Bren. 13. 5. 2 Thea. 1. 5. Esa. 20. 3.

ARGRAFF, (craff) Gr. γραφη (*graphê*), ol, dyol, gwasg-nôd, cerf-nôd; llun, ar-ysgrifan; nadd, naddiad.—'Wele, ar gleidr fy nwyllaw y'th argreffais.' Esa. 49. 16. Cyfeiria y geiriau at ryw ddefod yn mhlith yr Iuddewon o nodi ar eu dwyllaw, neu eu breichiau, trwy big-dyllau, arwydd-nod, neu lun y deml, a'r ddinas Jerusalem, fel arwydd o'u tra-serch, a'u zel iddi. Gwel Lowth a Vitringa *in loc.* Yr oedd ganddynt ffordi i wneuthur y pig-dyllau hyn yn annileadwy trwy dân, neu ystaeinia. Yn cyfeirio at yr arferiad hwn yn mhlith yr Iuddewon, a Chenedloedd eraill hefyd, y mae yr Arglwydd yma yn llesaru mewn perthynas i'w eglwys, 'Wele, ar gleidr fy nwyllaw y'th argreffais;' fel arwydd o'i dra-serch ati, a'i ofal dibah am dani. Fel y mae adeiladydd yn darlunio yr adelladaeth yn gyntaf y mae ar fedr adeiladu, ac wrth ddwyn yr adeilad yna mlaen y mae yn edrych ar y darluniad, fel y byddo yr adelladaeth yn gwbl, yn mhob peth, yn cyfateb iddo; felly hefyd y mae yr Arglwydd yn ei arfaeth dragwyddol, gwedi gosod darluniad iddo ei hun o'i eglwys, ei sylfaen, ei meini, a'i maintoli; pa bryd a pha fodd i'w hadeiladu; a'r holl amgylchiadau perthynol iddi, yn ei sefylla yma yn y byd, yn y farn, ac i dragwyddoldeb. Y mae y trefniad hwn, cyffirwyth doethineb a chariad dwyfol yn ei holl ddyfnderoedd, wrth ei fodd yn hollol, ac yn hyfrydwch annhraethadwy iddo: 'Ger ei fron yn wastad.'—Y mae yn gweithredu pob peth yn ol yr arfaeth dragwyddol, yr hon a wnaeth efe yn Nghrist Iesu ein Harglwydd. Fe ddichon gwraig anghoffio ei phlentyn sugno; ond nis dichon Duw anghoffio yr eglwys, yn y darluniad gogoneddus hwn o honi, nac esgeuluso ei hadeiladu yn ol yr arfaeth hon; ac ymgeleddu yn drwyadl bob selod o honi. 'Dy furiau sydd ger fy mron bob amser;' sef yr holl adelladaeth, a phob peth perthynol iddi. Nid ydyw yn gwneuthur dim, yn ei holl drefniadau a'i orchwyliaethau yn y byd, heb fod ei lygad, yn y cwbl, yn ei eglwys; ei chysur, ei llwyddiant, a'i chynnydd. Rhoddes Duw bortreiaid i Moses o'r babel; i Dafydd, a Dafydd i Solomon, o'r deml; ac i Razeel o'i deml yntau; o'r portreiaid oedd yn ei feddwl ei hun, y cawsant hwy y portreiaidau hyny, fel y caffai ei bobl ychydig adnabyddiaeth o'i drefniad tragwyddol a gogoneddus mewn perthynas iddynt. Nid oedd y portreiaidau hyny ond yr rhanol, ac yn dangos yr eglwys yn y dull, ar ryw amserau neillduol, yr ydoedd yn angenrheidiol i'w bobl gael hyfforddai am dano; ond y mae y portreiaid o honi yn gyflawn yn y meddwl dwyfol er tragwyddoldeb, ac yn hyfrydwch penaf y Duwdod, Tad, Mab, ac Ysbryd Glân, o'i holl waith. Exod. 13. 9, 16. a 25. 9. a 28. 9, 11. Can. 8. 6. Ezec. 4. 1. a 40. 2. a 43. 11. Deut. 6. 8. a 11. 18. Ps. 51. 18.

'Gweinidogaeth aneu, mewn llythrenau wedi eu hargraffu ar geryg.' 2 Cor. 3. 7. Y gair argraffu yma a arwydda, naddiad cerfwr: yr oedd y gyfraith foesol, a feddylir wrth 'gweinidogaeth aneu,' gwedi ei hysgrifenu â bys Duw, ar lechau ceryg. Exod. 31. 18. a 34. 28. Y mae yn ymddangos oddiwrth yr ysgrythrau hyn, mai dyma yr argraffiad llythrenau cyntaf ag y mae dim hanes genym am dano. Exod. 24. 4, 7, 12. a 28. 21, 36. a 31. 18. a 32. 16. Ond y mae gweinidogaeth bywyd a chyflawnder yn rhagori mewn gogoniant; gan fod pob gwir gradadyn yn llythyr Crist, wedi ei hysgrifenu âg Ysbryd y Duw byw, yn llechau cnawdol y galon. 2 Cor. 3. 3. Dyma argraffiad annileadwy. Mae sylwedd yr hyn a ysgrif-enir yn fywyd yn yr enaid, trwy y gweithrediad dwyfol

hwn; yn dueddiad sanctaidd, ac yn weithrediad bywfol, cyfatebol i'r gwirionedd allanol. Y mae y gair yn gani ynddo, yn gwreiddio, ac yn dwyn firwyth i berffeithrwydd.

ARGYHOEDD—I—IAD, (cyhoedd) egluro, goleuo, dwyn peth i'r goleu ar gyhoedd; sicrhau y meddwl am wirionedd y peth. Y mae y gair *Gr.* ἀργυχῶ, a gyffeithir *argyhoeddi*, o ystyr tra helaeth; megys, 1. Dangos peth yn eglur â rhesymau cedyrn, diammheul, a gwrthbrofi dadleuon yn ei erbyn: 'Argyhoeddi y rhai sydd yn gwrth-ddywedyd.' Tit. 1. 9. 2 Tim. 4. 2. 1 Cor. 14. 24.—2. Ceryddu am fai: 'Pan (ἀεργομενος) *geryddwyd* ef ganddo am Herodias.' Luc 3. 10. 1 Tim. 5. 20. Tit. 1. 13.—3. Ceryddu yn dadol, trwy flinderau a gorthrymderau. Heb. 12. 5. Dat. 3. 19.—4. Dwyn i'r goleuni, egluro, a gwneuthur yn amlwg: 'Nid ydyw yn dyfod i'r goleuni, fel nad argyhoedder ei weithred-oedd ef.' Ioan 3. 20.—5. Gwneuthur yn amlwg ei fai i'r dyn ei hun; neu, gwneuthur dyn yn euog ger bron erall, trwy dystiolaethau eglur a diammheul. Ioan 8. 9, 46.—'A phan ddol efe, sef Ysbryd y gwirionedd, efe a argyhoedda y byd o bechod, o gyflawnder, ac o farn.' Ioan 16. 8—11. Hyn ydyw, efe a wna bechod y byd yn amlwg; a chyflawnder a buddugoliaeth Crist yn amlwg.—1. Y mae yr Ysbryd yn rhoddi iawn oleu ar bob gwrthdrys y mae yn ei ddangos. Nid ydyw yn unig yn dangos i sicrwydd *fod* y cyfryw beth, ond hefyd *pa fath* ydyw: ac yn peri teimladau a gweithrediadau cyfatebol iddo yn yr enaid, a'r fath a weddai fod tu ag ato. Yn ngoleuni yr Ysbryd, y mae y bôd o Dduw yn dyfod â sicrwydd i'r enaid am dano; a pha fath un ydyw yn ei fawrhydi gogoneddus, ei gyflawnder, ei sancteiddrwydd, a'i ddalon. Y mae yn dangos y gyfraith sanctaidd yn ei hunlondeb, ei sancteiddrwydd, ei hëangder, a'i hanghyfnewidioldeb. Y mae yn dangos pechod, y trosedd (*ανομία*) o honi, yn ei adgasrwydd, ei ffeidd-dra, y perygl a'r canlyniadau ofnadwy o hono; a bod y gyfraith yn dal gafael yn y pechadur o'i herwydd, i'w gopsi yn gyfatebol i'r bai, ac nas gollwng ei gafael heb iawn digonol.—2. Y mae, gyda hyn, yn peri teimladau a gweithrediadau yn yr enaid tu ag ato, cyfatebol i'w natur, a'i berygl i'w natur o'i blegid. Y mae yn dangos Crist hefyd yn ei fawredd gogoneddus, yn mherffeithrwydd ei waith cyfryngol, yn nghyfoeth ei drugaredd, dyfnderoedd ei gariad, a thrysorau diderfyn ei ras.

Y mae y gair *argyhoeddi*, yn yr arferiad cyffredin o hono, yn cael ei briodoli, yn yswaf neillduol, i waith yr Ysbryd Glân, yn argyhoeddi o bechod, neu yn gwneuthur pechod yn amlwg. Y mae pechod yn llawn yn y byd, ac yn mhob dyn ynddo; eithr nid oes neb yn ei weled, ond fel y mae yr Ysbryd Glân yn ei wneuthur yn amlwg. Ni all pechod ddangos pechod: rheol uniawn a ddengys y gwyrni. Y gyfraith sanctaidd yw y rheol uniawn, wrth ba un y mae i ni adnabod ein gwyrni. Y mae yr Ysbryd Glân yn dwyn y rheol hon at feddwl y pechadur, gyda goleuni ac awdurdod dwyfol: y mae yn ei ddangos, ac yn ei ddal yn wyneb y drych pur hwn, nes y byddo yn cael ei wneuthur yn euog yn ei gydwybod; a'i droseddadau, a'i ffeidd-dra, yn ymddangos yn dra pechadurus. Yn yr olwg ddirifol hon, y mae yr Ysbryd Glân yn gweithio teimladau ac agwedd y meddwl yn addas i'r golygiadau hyn: sef teimladau bywiog o'i berygl; cydnabyddiaeth o'i fod yn hollol golledig ynddo ei hun, yn amddifad o'r cyflawnder y mae y gyfraith yn ei ofyn—edifeirwch am bechod; yn cynnwys tristwch duwiol am dano, hunan-ffeiddiad o'i blegid, ac ymofyniad dirifol am gael gwaredigaeth oddi wrtho, a dogelwch rhag y digofaint dyledus am dano. Edr. **EDIFEIRWCH.**

Y mae gwahanfaeth yn y graddau o argyhoeddiad, a'r amgylchiadau perthynol iddo mewn amrywiol bersonau. Y mae rhai yn teimlo mwy o ddychrynydd yn cydfyned âg ef nag eraill. Ond nid ydyw yr argyhoeddiad a'r dychrynydd, bob amser, yn cydraddu. Dichon fod dychrynydd mawrion, lle y byddo yr argyhoeddiadau yn fychain; teimladau bywiog o berygl, heb gydnabyddiaeth o'r trosedd yn ei haeddu. Dichon fod hefyd argyhoeddiadau gwirioneddol, dwys, a goleu, heb fod llawer o ddychrynydd yn cydfyned â hwynt: y mae y meddwl yn sylwi ac yn gorphwys mwy ar y bai, nag ar y gopsi am dano: y mae yn ymostwng—yn tristâu yn dduwiol—yn ffeiddio ei hun—yn mawrhau Duw—ac yn rhyfeddu ei fod gwedi ei arbed, a'r gopsi cyhyd heb ddiagyn arno. Ond er nad ydyw yr un o ran y gradd o hono, y mae yr un o ran ei natur yn mhawb, ac yn angenrheidiol anheborol tu ag at edifeirwch am bechod, a dychweliad at Dduw oddi wrtho. Canys pwy a edifarha am bechod, nes y gwelo y bai o hono? a phwy a ddychwel oddi wrtho, nes gwelwyd y perygl a'r adgasrwydd o hono? Os bydd yr argyhoeddiadau yn drwyadl ac yn gadwedig, y maent yn cyrhaedd at lwgr natur, at bob trosedd fel eu gilydd; yn parhau tros ystod bywyd dyn; ac effeithiau cyfatebol i'r golygiadau yn cydfyned â hwynt; ac yn diweddau mewn ymofyniad dirifol am Waredwr. Ioan 16. 8, 9. 1 Ioan 1. 8, 9. Mat. 11. 28. Luc 5. 31. Rhuf. 5. 12. Ps. 51. 5. Gen. 6. 5. Jer. 17. 9. Gal. 3. 10. Act. 2. 37. a 16. 30. Rhuf. 3. 20. a 7. 7, 9—14. Zech. 12. 10.

Geill dyn wybod i ba radd y mae wedi ei argyhoeddi o fod yn bechadur euog. 1. Wrth yr anhyder y mae yn ei brofi i nesâu at Dduw ond trwy Gyfryngwr.—2. Wrth y gwerth y mae yn ei weled yn aberth Crist.—3. Wrth ei amynedd yn dygwyl wrth Dduw am drugareddau ysbrydol a thymhorol.—4. Wrth ei ddi-olegharwch yn mhob dim.—5. Wrth ei ymostyngiad diddig dan alluog law Duw.—6. Wrth ei barodrwydd i gyfaddef ei bechod, pan fyddo angenrheidrwydd am hyny.—7. Ei addfwynder yn derbyn cerydd a rhybyddion.—8. A pharodrwydd i feddwl am eraill yn well nag ef ei hun.

Gallwn wybod i ba radd yr ydym wedi ein hargyhoeddi o'n tywyllwch, 1. Wrth ein anhyder yn ei deall ein hunain.—2. Wrth ein parodrwydd i ymofyn am gyfarwyddyd.—3. Ein parodrwydd i wrando ar farn eraill.—4. Ein gwaith yn edrych i air Duw am gyfarwyddyd yn mhob peth.—5. Wrth ein hymofyniad dirifol am oleu yr Ysbryd Glân i ddeall yr ysgryth-yrau; ac nid yn ymollwng i'n rhesymau ein hunain yn eu cylch.—6. Wrth ein dibyniad ar oleuni yr Ysbryd Glân yn ein gweddiau.—7. Wrth ein hambarodrwydd i ddadleuon ymrysongar.

Gallwn wybod i ba radd y mae ein hargyhoeddiadau o'n gwendid ein hunain yn cyrhaedd, 1. Wrth ein anhyder yn ein grym a'n gallu ein hunain ar bob achos.—2. Wrth ein taerineb i ymofyn am ras yn gymhorth cyfamserol.—3. Wrth ein gwaith yn edrych yn aml am gynorthwyon dwyfol i bob dyledawydd, ac yn erbyn pob profedigaeth.—4. Wrth ein gwaith yn priodoli i'r Ysbryd Glân bob meddwl, dymuniad, bwrriad, a gweithred dda ynom.

ARGYWEDD—U, (cywedd) gorthrymu, niweidio, diystyru.—'Dir yw iddo dyddoddef llawer o bethae, ai *argyueddu* y gan y genedleth hon.' Luc 17, 25. W. S.

ARHOED, aros, arosed.—'Ac nac arhoed aberth gwyl y pasc dros nos hyd y boreu.' Exod. 34. 25. 'Sef na fydded iddo gael ei adael hyd y boreu; ond yr oedd i gael ei fwytia y noswaith y lladdent ef.'

ARHOLION, (holi) ymofynion, cwestiynau. Act. 23. 29.

ARIAN, neu **ARIANT**, *Gr.* ἀριανός; *Llad.* Ar-

GENTUM; *Ffr.* ARGENT; oddiwrth y gair *Gr.* ἀργός, *gwya.* Gelwir ef yn *Heb.* כֶּסֶף yn arwyddo ei liw gwelw. Arian rhif, neu arian bath, yw arian derbynol, cymeradwy. Yr adwyn mwyaf gwerthfawr, pur, ac estynedig yw, o bob delid, nesaf at yr aur. Mae yn seingar, ac yn galetach nag aur; ond nid ydyw ei ronynau yn ymlwyn wrth eu gilydd i'r un gradd a'r aur. Nid ydyw yn ddarostyngedig i rwd, ac ni newid ei liw, ac ni chyll ei ddysgleirdeb trwy gyd-weithrediad dwfr ac awyr; ond anurddir ef trwy gyffyrddiad rhanau llosgadwy (*phlogiston*) amryw ddefnyddiau. Y mae mŵn-gloddiau arian i'w cael yn mhob rhan o'r byd; yn aml, yn gymysgedig â phlwm, alcam, &c. Yn y dyddiau gynt yr oedd Tarsis yn hynod am farchnad-aeth arian. *Jer.* 10. 9. Llauer a ddefnyddiwyd o hono gan Solomon wrth adeiladu y deml. *1 Cron.* 29. 4. Mŵn-gloddiau Potosi, mynydd yn agos i dref o'r un enw, yn Peru; Lisses, yn agos i Arica; Oruro ac Ollachea, yn agos i Cusco, prif ddinas Peru, ydyw y rhai mwyaf enwog yn yr oes hon. Y darn mwyaf o arian sydd genym hanes am dano, sydd yn nghanw mewn amgueddfa i frenin Denmark, yn Copenhagen; y darn hwn a gloddwyd yn mŵn-gloddiau Norway, ac y mae yn pwyso 560 pwys.

'Am gan darn o arian.' *Gen.* 33. 19. Cyfeitha y LXX. a'r rhan fwyaf o gyfeithiadau ar ei ol, y geiriau כֶּסֶף בְּנֵאֵם *cant o ôys*, fel ar ymyl y ddalen yn ein Biblau ni. Yn ein cyfeithiadau ni, darn o arian yw, yn y tri man lle yr arferir y gair. *Gwel* *Jos.* 24. 32. *Job* 42. 11. Y mae Stephan yn terfynu y mater wrth ddywedyd, 'a brynasai er arian.' *Act.* 7. 16. Barna rhai fod llun oen ar y darn; eraill a wrth-ddadleuant nad oedd arian bathol yn arferedig mor foreu a dyddian Jacob. Ond gan fod y gair *Heb.* טַבַּת yn arwyddo *gwirionedd, purdeb, uniondeb*, (*Ps.* 61. 16. *Diar.* 22. 21. *Dan.* 2. 47. a 4. 37.) dicheon arwyddo yma, arian iawn, derbynol, cymeradwy, ag oedd yn gwneyd y prynd yn gadarn ac yn wirioneddol. *Gwel* *Kircher.* *Bochart, vol. ii. p. 433.* *Leigh's Critica Sacra.* Boothroyd's *Biblia Hebraica.*

Nid ydym yn darllen fod arian mewn arferiad wrth fasnachu cyn y diluw. Y mae Moses yn sôn am haiarn a phres, &c., ond nid yw efe yn sôn dim am arian. Ond yn amser Abraham yr oedd cyfnewidiaeth o arian yn dechreu cael ei chario yn mlaen, er nad oedd dim bathu arian am hiramsaer wedi hyny. *Gen.* 23. 15. Mae llauer o amhuredd ynddo ar y cyntaf; ac y mae yn rhaid puro llauer trwy dân arno cyn y byddo yn goethedig. *Pa.* 12. 6.—Mae yn cael ei roddi am bob gollud tymhorol: 'Y neb a garo arian ni ddigonir âg arian; na'r neb a hoffo amltra, â chynnyrch.' *Preg.* 5. 10. *Esa.* 9. 3. Yn allegawl, arwydda pob peth sydd yn ddefnyddiol, gwerthfawr, pur, a gogonedduas.—Llywodraethwyr gwladol ac eglwysig a gyffelybir i arian, i ddangos mor werthfawr a defnyddiol y dylent fod. *Esa.* 1. 22, 23.—Y saint a gyffelybir i arian coethedig, i ddangos eu rhagoriaeth, a'u gwerth; a'u bod wedi eu profi yn nhân amryw brofedigaethau. *Zech.* 13. 9. *Mal.* 3. 3. *Esa.* 66. 10.—Doethineb a'i marsandiaeth, hyny yw, Crist a'i ddoniau, sydd laywr purach, gwerthfawrocach, hawddgarach, a mwy defnyddiol nag arian. *Job* 28. 15. *Diar.* 16. a 8. 10, 19. a 3. 14.—Yr Iuddewon gwrthnysig oeddnt fel arian gwrthodedig, heb allu dal i'w profi. *Jer.* 6. 30.—Tafod y cyflawn sydd fel arian detholedig; eu hymadrodd sydd bur, defnyddiol, ac adeiladol. *Diar.* 10. 20.—Pobl Dduw a gyffelybir i 'ddarn o arian wedi ei gollu,' a chwilir am dano ganddo yn nydd ei nerth. *Luc.* 15. 8.—Bendithlon yr efengyl a gras Crist, ydynt i'w cael 'heb arian ac heb werth,' yn rhad, yn rhodd, ac yn helaeth. *Esa.* 55. 1.

ARIANGAR—WCH, (arian-caru) yn caru arian, neu y byd, a'r pethau sydd yn y byd. *Luc.* 16. 14.

1 Tim. 6. 10. *2 Tim.* 3. 2. *Ebr.* CYBYDD, CYBYDD-DOD.

ARIEL, *Heb.* אֲרִיאֵל *tân*, neu *goleuni Duw*: neu אֲרִיאֵל *mynydd Duw*: neu, אֲרִיאֵל *llew Duw*. Y mae dau o gedyrn Moab, y rhai a laddasant Benaiach, mab Jehoiada, yn cael eu galw wrth yr enw hwn; i arwyddocâu eu bod hwy yn ddynion llewaidd, cedyrn, a chreulawn. *2 Sam.* 23. 20. *1 Cron.* 11. 22.—Y mae yr allor yn nheul Ezecciel yn cael ei galw אֲרִיאֵל (*hariael*) *mynydd Duw*, neu אֲרִיאֵל (*ariel*) *llew Duw*. *Pen.* 43. 15, 16.—Yr oedd un a'i enw Ariel yn mhlith y gaethglud a ddychwelodd i Babilon gyd âg Ezra. *Pen.* 8. 16.—Mae y ddinas Jerusalem, hefyd, yn cael ei galw Ariel: 'Gwae Ariel, Ariel, y ddinas y trigodd Dafydd ynddi.' *Esa.* 29. 1. Paham y mae yn cael ei galw felly, nid ydyw awdyr yn cytuno. Rhai a farnant mai am ei bod wedi ei hadeiladu ar fynydd Duw, mynydd Sion; ac eraill, mai oblegid cadernid a gwoldeb ei lluoedd, a Dafydd fel eu blaenor gwedi trigo ynddi.—'Hi a fydd i mi fel Ariel.' *Adn.* 2.—Hi a fydd i mi fel alch bres yr allor fawr, ar ba un yr oedd tân Duw (אֲרִיאֵל) yn llosgi yr aberthau.—'Y mae tân Duw yn Sion, a'i ffwrn yn Jerusalem,' i ddifa ei elynion, y rhai a ymosodasant i'w herbyn. *Esa.* 31. 9. Difa ynddi hefyd bechaduriaid gwrthnysig a diedifeiriol, fel ag yr oedd yr aberthau yn cael eu difa ar yr allor bres. Cyflawnwyd y was brophwydoliaethol hon ar Jerusalem, mewn rhan gan yr Assyriaid a'r Caldeaid, ac yn gwbl yn ei hollol ddynstr, gan luoedd y Rhufeiniaid, o dan Titus Vespasian. *Gwel* *Vikringa*, a *Lowth*.

ARIMATHEA, *Αριμαθαια*, [*lle uchel*] dinas yn Judea, lle yr ydoedd Joseph y cynghorwr, neu seneddwr, yn byw. *Luc.* 23. 50. Yr un ag a elwir yn hanesiseth yr Hen Destament, Ramah, a Ramatha, ac a arwydda, *uchelfa*, neu lle uchel; o herwydd hyn cawn amryw leoedd o'r un enw, y rhai a ddyfygair weithiau â'u gilydd. Yr oedd Ramathaim Zophim, lle genedigol Samuel, yn lle gwahanol iawn, ac yn mharth arall o'r wlad. Yr oedd hi yn sefyll, medd Jerome, rhwng Lyda a Joppa, yn ngyheg 36 neu 37 o filltir-oddi y gorllewin i Jerusalem, lle y mae dinas Ramola yn awr yn sefyll. *Ebr.* *Joseph.*

ARIOCH, *Heb.* אֲרִיֹךְ [*eich llew*] 1. Brenin Elasar. *Gen.* 14. 1.—2. Tywysog milwyr Nebuchodonosor. *Dan.* 2. 4.

ARISTARCHUS, *Ἀριστάρχος* [*y tywysog goreu*] Iuddew ydoedd, er ei fod yn bndor o Thessalonica. Cristion gwresog, y mae Paul yn sôn am dano, *Col.* 4. 10, 11; Philemon 24, yr hwn a ddaeth gyd âg ef i Ephesus, lle bu agos iddo gollu ei fywyd, yn y terfysg mawr a godwyd gan Demetrius, y gôf arian. I weini iddo, canlynodd Paul i dir Groeg, i Asia, ac o Jerusalem i Rufain; lle y carcharwyd ef am bregethu yr efengyl, a dywedir i Paul ac yntau gael tori eu penau, ill dau yn nghyd. *Col.* 4. 10, 11. *Act.* 19. 29. a 20. 4. a 27. 2.

ARISTOBULUS, *Ἀριστοβούλος* [*cynghorwr da*] tybir ei fod yn frawd i Barnabas, ac yn un o'r Deg a Thriugain; ond y mae pob hanes am dano yn gwbl ansicr. Y mae Paul yn cyfarh ei dylwysu yn unig; am hyny y tybir, naill nad oedd yn Rhufain pan yr ydoedd Paul yn ysgrifenu ei epistol, neu ei fod wedi marw, neu nad oedd efe yn profesu Cristionogrwydd. *Rhuf.* 16. 10.

ARLAIS, **ARLEISIAU**, (glas) neidrwydd. *Barn.* 4. 21. a 5. 26.—'Dy arleisiau rhwng dy lywethau sydd fel darn o bomgranad.' *Can.* 4. 3. a 6. 7. Y mae rhai yn cyfeithu y geiriau fel hyn, 'fel darn, neu flodeuyn y pomgranad y mae dy ruddiau dan dy orchudd.' Y mae blodau y pomgranad yn gochion;

neu os holltir y ffirwyth yn ddarnau, y mae y darnau yn gymysg coch a gwyrn.—Wrth arleisiau neu ruddiau yr eglwys y meddwl rhal, swyddogion eglwysig; eraill a farnant bod y geiriau yn gosod allan y gorchwydd a'r mulder sanctaidd a gostyngedig sydd yn meddiannu ysbryoedd y duwiollon ger bron Duw, yn peri llydnt wriddo a chywilyddio mewn huanan-ffleiddiad a gostyngediddrwydd; tebyg i ruddiau yn gwrido rhwng llywethau gwallt, neu dan orchudd, dros y wyneb. Y mae yr agwedd hon yn gweddus iddynt, ac yn harddwch sanctaidd; yn brydfferth ynddo ei hun, ac yn hoff gan yr Arglwydd. Y mae eu pechodau, eu gwendidau, a'u llesgrwydd yn mhob peth, yn peri iddynt wriddo; felly hefyd y mae yr ystyriaeth a'r prawf beunyddiol y maent yn ei gael o diriondeb a daioni yr Arglwydd tu ag atynt. Num. 11. 29. Ezra 9. 6. Ezec. 16. 63.

ARLOESI, (lloes) gwagbau, glanhau, puro, carthu. Arloesi ty, arloesi ffordd, ydyw parotol ty neu ffordd, trwy symud rhwystrau oddiar y ffordd, a rhoddi y ty mewn iawn drefn. Lef. 14. 36. Mal. 3. 1.—Arloesi mynyddoedd, a arwydda symud ymaith y coedydd, a'r amlawch, fel y byddont yn addas i dderbyn hadau, a dwyn ffirwythau. Jos. 17. 18.

ARLWY—O, &c. (llwy) saig o fwyd; parotol, gosod mewn trefu.—Arlwy o luniaeth, saig o fwyd; arlwyo bwrdd, rhoddi bwyd yn drefnus ac yn helaeth ar y bwrdd; arlwyo gwledd, parotol a threfnu gwledd o ddanteithfwyd yn helaeth. Gen. 43. 16. Neh. 5. 18. Esth. 5. 8.—'Ti a ailwyi ford ger fy mron yn ngwydd fy ngwrthwynebwyr.' Ps. 23. 5. Y geiriau a fynegant ffydd Dafydd yn yr Arglwydd Iesu, ei fugail da; yn nghyfoeth ei ras, helaethrwydd ei drugaredd, a'i ofal parhaus am dano yn nghanol ei elynion. Er bod ei bobl yn nghanol gwrthwynebwyr creulon, yn aml; iddo, nis dichen hynny attal yr Arglwydd rhag gweini iddynt gynnaliaeth digonol, a chysuron helaeth. Nid rhaid i'r Arglwydd ddystrywio eu gelynydd i'w cysuro hwy; dichen eu cysuro a pheri iddynt wleda yn ngwydd eu gwrthwynebwyr. Y mae parotod Duw yn helaeth ar gyfer angen pechaduriaid; y mae pob peth yn barod yn Nghrist; a'r bwrdd wedi ei arlwyo ger eu bronau, yn nghyhoeddiad yr efengyl, yn ei holl gyfoeth a'i radlonrwydd i bechaduriaid. Mae hyn oll 'yn ngwydd y gwrthwynebwyr.' Cânt wleda trwy ffydd ar addewidion mawr iawn a gwerthfawr, ar eu taith; ac hefyd ar fwrdd eu Tad, yn y trigfanau nefol, wedi gorphen teithio a rhyfela. Ioan. 10. 9. Ps. 54. 7. a 110. 2. Esa. 55. 1, 2. Mat. 22. 2. 1 Cor. 1. 30. Gwel Rhuf. 9. 22. W. S.

ARMAGEDON, oddiwrth הר (ar) *mynydd*, כנרת (*Magedo*) neu (Zech. 12. 11.) מִגְדוֹן (*Magedon*). Talfyrriad ydyw, yn hytrach, medd Mr. Faber, o'r gair cyfansoddiol מִגְדוֹן-הַרְמָז (*Armah-Magedon*), dlofrydu i ddinystyr cyflawn yn Megido. Crybyyllir am ddyffryn Megido ddwy waith yn yr ysgrifthyrau (2 Cron. 35. 22. Zech. 12. 11.) ond dim unwaith am ffynydd Megido; am hynny, annhebyg fod y gair yn arwyddo mynydd Megido, yn ol barn Calmet. Gwel Faber's *Dissert. on the Prophecies*, vol. II. p. 424. Ystyr y gair *Heb.* מִגְדוֹן *rhwygo*, neu *dori ymaith*. Gwel Jer. 41. 5. a 48. 37. yn Hebraeg. Wrth ddyfroedd Megido y gorchfygodd Barac a Deborah Jabin a Sisera, a'u byddinoedd. Barn. 5. 19. Yn Megido y lladdwyd Josiah, brenin Judah, gan Pharaoh-Necho, brenin yr Aiph. 2 Bren. 23. 29. 2 Cron. 35. 24. Y mae y lle yn nodedig yn hanesiaeth yr Hen Destament, am ddinystyr a galanastra. Arferir y gair yn Dat. 16. 16. yn ddiammau mewn ystyr cyfriniol; ac a arwydda y byddai casgliad breninoedd anghristaidd y ddaear, o dan weithrediaidau ysbrydion cythreulig (adn. 13, 14.) i ryfel yn erbyn yr eglwys, dydd mawr

Duw Hollalluog, yn gasgliad o alanastra a dystyry cyflawn. Y mae yn wir fod Mr. Faber yn barnu mai yn llythrenol y mae i ni ei ddeall, ac mai yn Megido, yn ngwlad Canaan, i'hwng y Môr Marw a Môr y Canoldir y bydd dinystyr lloedd Anglurist; ond amser a ddengys hyn. Am y dull, yr amser, a'r lle y cyflawnir y brophwydoliaeth hon, nid ydyw ond rhyfyg i neb anturio dywedyd dim am dani gyda sicrwydd. Rhaglunaisethau Duw, yn eu priodol amseroedd, a'n hynny yn ddiagon eglur. Ofnadwy fydd dydd mawr y Duw Hollalluog! Ond bod yn ei heddwech, ni bydd, er hynny, ddim perygl.*

ARNADDYNT, ARNO, ARNADDU, (arn) arnynt. 'A phriod arnaddynt.' Neh. 9. 1.

ARNON, אַרְנוֹן [*llanu o lawenydd*] afon sydd yn codi yn mynyddoedd Gilead, ac yn rhedeg i'r Môr Marw. Barn. 11. 18. Esa. 16. 2. Num. 21. 18.

AROER, אֲרֹעֵר [*mynydd-dir*] dinas yn llwyth Gad, yn sefyll o du y gogledd i Arnon. Deut. 2. 36. Ynddengys fod amryw ddinasoedd o'r enw yn Palestina. Gwel Jos. 13. 25. Barn. 11. 33. Num. 32. 34. Jer. 48. 20. 1 Sam. 20. 38. Esa. 17. 2.

AROGL—AU—I—IAD—EDD, (ihog) arogledd, sawr, ager, arwynt; sawru. Arwyntiad: synwyr yw mewn dyn ac anifeiliaid, trwy ba un y maent hwy yn barnu am arogl pethau, a thrwy hynny yn barnu a'u natur a'u heffithiau. Y mae y synwyr hwn yn y trwynt a'r ffroenau. Er bod holl egrynnu y pen yn galed, etto, yn dra rhyfedd, y mae agwru y trwynt yn llawn tyllau, fel y gallo y sawr-hedion (*effluvia*) fyned i mewn gyd â'r awyr; canys os attal un ei anadl, nis dichen arogl. Doeth iawn ydyw y drefn ddwyfol yn mhob peth; gan fod y gwyrnt ac arogl pâr a drefnwyd yn yr awyr, addas iawn, gan hynny, y mae y synwyr hwn yn y lle mae yr awyr yn wastadol yn tramwyr; ac hefyd uwch ben y genau, i roddi i ni hysbysrwydd am natur ein hymborth. Mae y synwyr hwn yn rhagori mewn amryw anifeiliaid, ar yr hyn ydyw mewn dyn; oblegid bod iddynt angen am dano mewn perffieithrwydd mwy nag sydd ar ddynt. Y mae dyn wedi cael ei gynnysgaethu â chynuneddau uwch i'w gyfarwyddo; am hynny nid oes arno ef yr un angen am y synwyr hwn yn yr un perffieithrwydd ag anifeiliaid. Mewn llawer o anifeiliaid ac adar y mae y gyfarwyddyd iddynt am natur eu hymborth, a pha le i'w gael; trwy hwn y maent yn medru detol yr hyn a fydd yn fawgriaethol neu yn feddyginiaethol iddynt; ac i wrthod yr hyn sydd o wrthwyneb natur, ac yn niweidiol. Llauer o hanesion a roddir am berffieithrwydd y synwyr hwn yn y bytheuadgi, a chŵn eraill.†

Yr aberthau gynt oeddynt yn arogl beraidd, neu yn arogl o orphwysfa i Dduw. Yr oedd efe yn eu derbyn, ac yn ymhyffrydu ynddynt, fel yr oeddynt yn gyngolol o ufudd-dod a dyoddefaint Crist. Gen. 8. 21. Exod. 29. 18. Eph. 5. 2. Edr. ABERTE.—'Arogledd gwybodaeth,' ac 'arogl enaith diaionus' Crist, ydyw natur hyfryd ac adfywiol ei wirioneddau, pan y maent hwy yn cael eu hadnabod yn iawn; yn ngyd â'r gras a'r rhinwedd sydd yn deilliaw oddi wrtho fel Cyfyngwr. 2 Cor. 2. 14. Can. 1. 3. Ps. 45. 8. Y mae gweiniogion yr efengyl yn 'ber-arogl Crist i Dduw'; y mae y cyflawniad difrifol o'u swydd ogoneddus o bregethu Crist crosheoliedig, yn gymeradwy gan Dduw, pa un bynag ai bod dynion yn gadwedig trwy eu gweiniog- aeth hwy ai peidio:—ac y maent yn arogl marwolaeth i farwolath i rai, ac yn arogl bywyd i fywyd i eraill: maent yn achlysur dinystyr deublyg i anghredinwyr, ac yn foddion o iechydwriaeth a bywyd tragwyddol i eraill. 2 Cor. 2. 15, 16.

* Gwel Vitrings *in loco*.

† Gwel Cicero, *de Nat. Deor. lib. I., c. 86.*

AROGL-DARTH, pêr-arogl gwerthfawr, a arferid dan y gyfraith yn mhllth yr offrymu, wedi ei wneuthur o amryw bêr-lysiau, yn ol cyfarwyddiad yr Arglwydd. Exod. 37. 29. Nid oedd ond yr offeiriad i losgi hwn; na neb, dan boen marwolaeth, i wneuthur ei gyffelyb iddo ei hun. Yr oedd yr arogl-darth hwn i'w losgi yn y thuser, ar yr allor aur, foreu a hwyer. Ar ddydd y cymmod y llosgid Monaid dwy law o hono o flaen yr arch yn y cysegr sancteiddiolaf, fel y byddai i'r mwg guddio y drugareddfa, rhag bod syll-dreму ar yr arch yn farwolaeth i'r arch-offeiriad. Yr oedd hyn yn gysgod o eiriolaeth gadarn, effeithiol, a pharhaus Crist o'r tu fewn i'r llen, ar sail ei gyfraiander ei hun, trwy yr hwn y mae ein holl wasanaeth ysbrydol yn gymeradwy gan Dduw. Exod. 30. 34—38. Lef. 16. 12, 13, 14. Dwyed yr Iuddewon fod tri o offeiriad ar waith yn nghylch gwasanaeth yr arogl-darth; un i gymeryd ymaith y lludw oedd ar yr allor gwedi y gwasanaeth o'r blaen; un araf i ddwyn y marwor tanllyd oddiar allor y poeth-offwm, ac wedi ei osod ar yr allor aur, a ymadawai; a'r trydydd a ddygai i mewn yr arogl-darth, ac a'i taenellai ar y marwor tanllyd, a thra byddai y mwg yn esgyn, a weddi'ai dros y bobl. Yr oedd yr aberth heunyddiol yn cysgodu aberth Crist; a'r arogl-darthiad yn arwyddo eiriolaeth Crist, a gweddïau y saint. Yr oedd yr arogl-darth i gael ei losgi y pryd y byddai yr aberth yn cael ei offrymu; hyn oedd i'n dysgu, mai aberth Crist yw sail ei eiriolaeth, a'r achos o gymeradwyaeth gweddïau y saint. Dat. 8. 1—4. Yn addas, gan hyny, yr oedd y bobl yn gweddïo, nid yn unig yn y deml, ond yn mhob man arall, ar amser yr aberth a'r arogl-darthiad boreuol a hwyrol. Yr oriau hyn, gan hyny, a alwent yr awr weddi. Act. 3. 1. Gweddïau a mawl cymeradwy gan Dduw trwy Grist, a clwir arogl-darth ac offwm. Mal. 1. 11. Ps. 141. 1, 2. 'Llosgant arogl-darth i'w ballegrwyd.' Hab. 1. 16. 'I'w fagi.' Dr. M. Yr oedd y Caldeaid yn priodoli eu lwyddiant a'u cyfoeth, nid i'r Arglwydd, ond i'w doethineb, eu medrusrwydd, a'u gallu hwy eu hunain; fel pe buasai pysgodwr yn priodoli ei lwyddiant pan gwedi cael helfa o bysgod, i'w rwyd, ac yn arogl-darthu iddi fel ei dduw. Esa. 10. 7, 18. a 37. 24. a 45. 5—7. Deut. 8. 17, 18.

AROS—ODD, (ar-aws) trigo, parhau, dysgwyl gwasanaethu. Gen. 29. 18. Act. 20. 23. Aros yn Nghrist, a'i gariad, yw byw trwy ffydd ar Grist; cael ymgeled enaid trwy gymdelthas âg ef yn yr Ysbryd Glân; ac ymhelaethu mewn cariad a gweithredoedd da. Ioan 5. 6, 10.

ARPAD, ארפד [goleuni iechyduriaeth] dinas tra enwog gynt yn Syria, ar ynys o'r enw, yr hon a ddyfethwyd am eilun-addolaeth. 2 Bren. 18. 34. Esa. 10. 9. a 36. 19. a 37. 15. Jer. 49. 23.

ARPHAXAD, ארפכשד [un yn meddyginiathu] mab Sem, a thad Selah. Gen. 10. 22. a 11. 12, 13. 1 Cron. 1. 17. Luc 3. 36. Ganwyd ef yn mhen dwy fynydd ar ol y diluw, bu fyw 438 mlynedd, a bu farw A. M. 2088.

ARSWYD—O—US, (swyd) ofn, synedigaeth, cryndod, petrusder, dychryn, brow. Gen. 9. 2. Deut. 11. 25. Ps. 89. 7. Ezec. 32. 25, 26. Preg. 8. 12. Mic. 7. 7. 2 Cron. 17. 10.—'Yr hwn sydd ofnus ac arswydus, dychweled, ac ymadawed y boreu o fynydd Gilead.' Bern. 7. 3.

ARTAXERXES, [rhyfelwr cadarn] brenin Persia. Ezra 4. 7. a 6. 14. Y mae rhai yn meddwl fod hwn yn enw cyffredin, tros rai oesoedd, i freninoedd Persia. Ezra 6. 14. a 7. 11, 12, 21. Neh. 2. 1. a 5. 14. Edr. DARIUS.

ARTEMAS, Αρτεμας [disai] byrhad ydyw yr enw

o **ARTEMIDORUS**: un o gymdeithion Paul, a phregesthwr enwog. Bwriadodd Paul ei anfon ef neu Ty-chicus i Crete, i gyflawni lle Titus, fel y gallai Titus ddyfod ato i Nicopolis. Tit. 3. 12.

ARTH, (ar) *Gr. αρτος; Llad. URUS; Heb. אר* y *chwyrnwr, y grugnachwr, y tuchanwr*: creadur pedwar-troedlog, gwyllt, creulawn, ysglyfaethus.

Nerth arth yn ei breichiau. *Diar.*

Gwylltff mawr anolygus ydyw; mewn rhai manau cymaint a gwaed-gi mawr, ac mewn lleoedd eraill cymaint a dyniawed. Y mae wedi ei gorchuddio â hirflew cedenog, fel mae yn ymddangos yn glamp aflun-iaidd.—Mae yr arthod o amryw liwiau, rhai yn felyngoch, a rhai yn wynion, ond gan mwyaf yn dduon. Y maent yn llochesu mewn anialwch yn y gauaf, gan gysgu y rhan fwyaf o'r amser, ac felly yn peagi. Y mae yr arthes yn aawyl iawn o'i chenawon, ac yn greulawn erchyll wrth bob creadur a geisio wneuthur niwed iddynt. *Diar.* 17. 12. Hos. 13. 8. Arthod, yn gyffedin, a ymborthant ar ffirwythydd, mêl, gwen-yn, a chig; ac ydynt yn dra ysglytaethus, ffyrnig, a chyfrwys, ac yn fedrus iawn ar ddringo coeddyd: mewn gwledydd coediog y maent yn fynychaf i'w cael. Yr oeddylnt yn gyffedin yn Palestina. Bu Dafydd yn ymladd âg un o honynt, pan oedd efe yn cadw defald ei dad. Dwy arth a ddrylliasant ddau a deugain o blant Bethel, y rhai oeddylnt yn gwatwr Eliseus y prophwyd. 1 Sam. 17. 34. 2 Bren. 2. 24. Mae Duw yn cyffelybu ei hun i arth wedi colli ei chenawon, pan ddelo i dywalkt ei farnedigaethau yn erbyn ei elynion. Hos. 13. 18. Galar. 3. 10. Dynion diglawn a gyffelybir i arthod wedi colli eu cenawon. 2 Sam. 17. 8. *Diar.* 17. 12. Dynion drygionus, yn benaf, llywodraethwyr gormesol, a gyffelybir i arthod, o herwydd eu goarnes, eu trais, a'u creulondeb dialgar. *Diar.* 28. 15. Esa. 11. 7. Gofid a galar trwm a gyffelybir i ruid arthod. Esa. 59. 11.

Unbeniaeth y Persiaid a ddarlunir fel arth yn ymgeoi, &c. Dan. 7. 5. Cyffelybir ymerodraeth y Persiaid i arth, o herwydd eu creulondeb a'u hysbryd gwaedlyd; canys nid oes un creadur yn fwy creulawn a gwancus na'r arth. Geilw Jeremiah y Persiaid wrth yr enw 'aurheithwyr.' Jer. 51. 48, 56.—'Ac efe â ymgyfododd ar y nail ystlys; neu, a chyfododd un llywodraeth; canys yr oedd y Persiaid ar y cyntaf yn ddarostyngedig i'r Mediaid, ond yn fuan ymgyfodasant yn uwch na hwynt.—'Ac yr oedd tair asen yn ei safu ef, rhwng ei ddannedd.' Wrth ba rai y meddylir, yn ol barn rhai, breniniaethau Babilon, Lybia, a'r Aipht; y rhai a orchfygwyd gan y Persiaid, ac a fuan rhwng eu ddannedd creulawn.—'Cyfod, bwyta gig lawer;' geiriau sydd yn nodi allan eu creulondeb gwancus.—'Wele fi yn codi y Mediaid (ac yr oedd y Persiaid yn un â hwynt) yn eu herbyn, y rhai ni roddant fri ar arian; a'r aur nid ymhyrdiant yddo. Eu bwâu hefyd a ddryllia y gwyr ieuainc, ac wrth ffirwyth y brn ni thosturiant, eu llygaid nid eiriach y rhai bach.' Esa. 13. 17, 18. Edr. PERSIAID. Gwel Syr Isaac Newton's *Observ. on Daniel*, c. iv. Esgob Chandler's *Vin. b. 1, c. ii, sec. 2.*

Dywedir fod i Anghrist 'draed fel traed arth': mae efe a'i oruchwylwyr, yn fedrus iawn ar ddringo gorsedd-feinciau, ac uchelder swyddau gwladol ac eglwysig, ac i ysglyfio y praid gwirion. Dat. 13. 2.

ARUTHR—OL, (utr) rhyfedd, rhyfeddol; syn, erchyll, arswydus.—Y mae yr Arglwydd yn galw y nefoedd, sef trigolion y nefoedd, i synu ac ofni yn aruthrol, wrth ynyfdrwydd a phecladuruswydd ymddygiad yr Iuddewon eilun-addolgar, yn 'ei adael ef, ffynon y dyfroedd byw, ac yn cloddio iddynt eu hunain bydewau wedi eu tŵri, y rhai ni ddaliant ddwfr.' Jer. 2. 12.—Yr oedd yr Arglwydd Iesu yn athraw-

iaethu gyd â'r fath weddeidd-dra o ran ei dull, a'r fath oleuni o ran ei athrawiaeth, ac yr oedd y fath awdurdod dwyfol ya cyd-fyned â'i elriau, fel y bu aruthr ganddynt wrth ei athrawiaeth. Luc 4. 32.—'Rhyfeddu.' Dr. M.

ARWAIN—EINYDD—IODD, (gwain) tywys, cyfarwyddo, dwyn, denu, arweddu; tywysog, blaenor. —Gosodir yr Arglwydd allan dan yr enw 'Arweinydd,' neu 'Flaenor,' (Esa. 55. 4.) ac yn aml y llefarir am ei waith yn arwain ei bobl. Ps. 23. 3. a 25. 11. a 31. 3. Y mae, fel goruwch-lywodraethwr ei holl greaduriaid, yn arwain pawb, yn eu gosod hwy yn y sefyllfaeidd a'r amgylchiadau hyny yn y byd a welodd fod yn dda; yn trefnu eu holl amgylchiadau, ac yn goruwch-lywodraethu eu holl fwrldau, eu hysgogiadau, a'u gweithredoedd: 'Ei freniniaeth ef sydd yn llywodraethu ar bob peth.' Ps. 103. 18. Ond heblaw yr arweiniad rhagluniaethol hwn, y mae yn arwain ei bobl mewn modd arbenig, sanctaidd, ac ysbrydol; fel tad yn arwain ei blentyn; fel bugall yn arwain ei braidd; ac fel cād-flaenor yn arwain ei fyddin i frwydrau a buddugoliaethau. Yn ddangosiad o hyn, arweiniodd y bobl gynt trwy yr anialwch, ar eu taith o'r Aipht i Ganaan, trwy y goifon a'r cwmwl, fel arwydd hyndod o'r presenoldeb dwyfol ar yr holl wersyll. Ps. 136. 16. Esa. 63. 12. Edr. CWMWL.

'Y sawl a arweinir gan Ysbryd Duw, y rhai hyn sydd blant i Dduw.' Rhuf. 8. 14. Yr Ysbryd Glân sydd yn eu hail-eni, ac yn eu gwneuthur hwynt yn blant; ac wedi eu hadgeneadu, a'u dwyn hwy i'r iawn ffordd, y mae yn barhaus yn eu harwain hwynt ar hyd 'llwybrau cyfiawder.' Ps. 23. 3. Y mae yr Ysbryd Glân, fel Arweinydd, yn gwneuthur tri pheth: 1. Mae yn dangos y ffordd.—2. Yn tueddu y meddwl yn hysfryd, o'i wir fodd, i ddewis a dymuno rhodio yndd.—3. Yn nerthu ei bobl, yn wyneb pob llegrwydd, a phob gwrthwynebiadau, i'w cherdded, heb fino na diffygio.

—Mae y ffordd y dylent rodio yndd, ar bob achos, yn mhob sefyllfa ac amgylchiad, gwedi ei dadguddio iddynt yn y gair; y gair yw y rheol uniawn, gyflawn, berffaith, yn mhob peth. Nid dadguddio gwirioneddau neu reolau newyddion i ni y mae yr Ysbryd Glân, ond ein tywys i'r gwirionedd dadguddiedig; (Ioan 16. 13.) sef rhoddi adnabyddiaeth gywir a chyson o'r gwirionedd; yn ein gogwyddo ac yn ein nerthu i rodio yndd. Y mae yr Ysbryd a'r gair, yn mhob peth, yn berffaith xmol â'u gilydd; ac nid ydyw yr Ysbryd yn arwain, yn y gradd lleiaf, mewn barn, profiad, ac ymarferiad, yn groes, neu heblaw y gair. Y mae yr Arglwydd, yn ei ragluniaeth ben-arglwyddiaethol, yn arwain ei bobl i'r sefyllfa a'r amgylchiad a welo efe fod yn dda: mae y gair yn dangos beth ydyw eu dyledswydd, a pha fodd y dylent hwy ymddwyn yn yr amgylchiad a'r sefyllfa y maent yndd; ac y mae yr Ysbryd Glân yn eu golueo i ddeall rheol y gair; ac yn eu tueddu yn sanctaidd ac yn foddol, ac hefyd yn eu nerthu i rodio yndd. Y mae yr Ysbryd yn argraffu delw pob gwirionedd arnynt; ac yn eu cryfhau, ac yn eu cysuro trwy y gwirionedd; ac yn eu nerthu hwynt i rodio yn ol y gwirionedd. Y mae y gair yn rheol allanol: y mae Crist yn siampl allanol, berffaith unol â'r rheol hōno; ac y mae yr Ysbryd Glân yn Arweinydd tutewnol, yn ol y rheol a'r siampl o'u blaen. I'w cyflawnhau, eu sancteiddio, a'u cysuro, y mae yr Ysbryd Glân yn eu harwain at Grist, yn ol rheol y gair; y mae yn eu harwain i ymwadu â hwy eu hunain, a chwantau bydol, yn ol cyfarwyddyd y gair; ac yn eu tywys yn effeithiol i ymddygiad addas tu ag at bawb, yn ol eu hamrywiol sefyllfaeidd a'u perthynas â hwynt; ac i ymagweddiad gostyngedig, llariaidd, addfwyn, a duwiol, dan bob rhagluniaethau crosion, a gorthymderau, fel mae y gair yn eu cyfarwyddo. Y mae yn eu harwain fel mae yn gweddu i Dduw eu harwain; sef yn ddoeth,

yn alluog, yn dyner, yn amyneddgar, ac yn effeithiol: 'Yr hwn a doesturia wrthyt a'u tywys, ac a'u harwain wrth y ffynonau dyfroedd.' Esa. 49. 10. Pa sefyllfa bynag y mae Duw yn ei ragluniaeth yn eu harwain hwynt iddi, y mae yr Ysbryd yn rhoddi meddwl perthynol i'r sefyllfa hono, ac yn eu harwain i ymddygiad addas iddi: Os gwr, os gwraig; os meistr, os gweinidog; os tad, os plentyn; os brenin, os deiliad; os cyfoethog, os tlawd—pa sefyllfa bynag y maent yndd, y mae y gair yn eu cyfarwyddo, a'r Ysbryd yn eu harwain yn ol y cyfarwyddyd hwnw. Nōd neillduol plant Duw, ydyw bod dan arweiniad Ysbryd Duw; a'u bod 'yn rhodio, nid yn ol y enwad, eithr yn ol yr Ysbryd.' Rhuf. 8. 1. Gwel Deut. 8. 2. a 32. 12. Ps. 5. 8. a 25. 5. a 27. 11. a 32. 8. a 49. 3. a 73. 24. a 139. 24. a 143. 10. Diar. 8. 20. Esa. 42. 16. a 57. 18. a 63. 14. Jer. 31. 9. Dat. 7. 17.—Y mae rhai yn cael eu harwain 'gan amryw chwantau.' 2 Tim. 3. 6.—Y mae erall yn cael eu 'harwain oddi amgylch âg athrawiaethau amryw a dyaithr.' Heb. 13. 9. Ond nid plant Duw yw y rhai hyny.

'Arweiniodd ef o amgylch.' Deut. 32. 10. 'Amgylchynodd efe ef.' Dr. M. Y mae yr un gair Heb. יסבבתי yn cael ei gyfieithu hefyd, *amgylchynaf*, yn Ps. 26. 6. a 118. 10, 11.—*amgylchu*, yn Gen. 2. 11, 13. a Jos. 6. 15. Arwydda y gair, holl ofal meddwl ISHOPAH am y bobl yn yr anialwch, gwag, erchyll, yn eu cynnal, yn eu cadw, ac yn cyflawni eu hangenion; heb ofal pa un y buasant yn sicr o drengu. Cyfeiria y gair at ofal un am ei deulu, neu fugal am ei ddefaid, neu feddyg am ei gleifion, neu ddyw haelionus am yr angenog. Yr oedd Duw yn golueo eu holl amgylchiadau yn fawl, ac yn trefnu iddynt bob peth angenrheidiol, gyda gofal a chariad mawr.* Jer. xi. Ezec. 16. 23. Hos. 13. 6.

ARWEDD—IAD—U, (gwedd) dwyn, cynnal: *Gr. aipo* (*airō*).—*Arweddu ffroyth*, sef dwyn ffroyth.—'Can ys cynnuer ac a arwedder gan Ysbryd Duw.' Rhuf. 8. 14. W. S.—'Arweddydd o'r bru.' 'Arweinydd o'r bru.' Dr. M.—'Arwedaf hefyd.' Esa. 46. 3, 4. 'Arweiniad hefyd.' Dr. M. Y mae y gair *arwedaf* yn gyfieithiad gwel o'r gair Heb. נָסַבְתִּי na'r gair *arweiniad*. Y mae y prophwyd yn cyferbynu mawredd gallu Duw, a'i drugaredd dyner tu ag at ei bobl, âg anallu duwiau gau y cenedloedd. Mae yn rhaid i'r rhai hynny gael eu dwyn eu hunain: 'Eich clud a llywyth yn drwm; llwyth ydynt i'r diffygiol: ni allant achub y llwyth; aethant mewn caethiwd eu hunain.' Esa. 46. 1, 2. Ond y mae yr Arglwydd yn dwyn ei bobl, fel y dwg gwr ei fah; a hyny, nid yn unig o'r bru, pan y byddont wan a liesg yn eu hieuenetyd, ond hefyd trwy eu holl fywyd, hyd oni phenwynt. Gyda thiriondeb digymhar y mae efe yn dywedyd, 'Gwnaethum,' ac yr ydyw ef etto heb fino na diffygio, 'arwedaf, dygaf, a gwaredaf hefyd.' Deut. 1. 31. Num. 11. 12. Jer. 10. 3, 4, 5. Exod. 19. 4. Esa. 63. 9. a 40. 11 a 41. 8, 9. a 44. 1, 2, 8, 21, 24. Gen. 28. 15. Jos. 1. 5. Ps. 46. 14. a 100. 3. Heb. 13. 5.—'O'r bru'; yn barhaol, bob dydd, ac hyd oni phenwynt. Y mae angen arnynt, yn mhob ystyr, am ei gynnal, a'i ymgeledd ddwyfol: dibal, diffino, a chyflawn ydyw ei holl ofal am danynt, ei ffyddlondeb a'i ymgeledd iddynt; yn maddeu eu pechodau, yn eu hadferyd o wrthgiliau, yn eu hadnewyddu yn feunyddiol, yn eu ham-ddifys rhag gelymion, ac yn eu gwaredu oddiwrth brofedigaethau.

ARWYDD—O—ION, (ar-gwydd) nōd, argeol, amnaid, awgrym; rhyw beth amlwg, trwy ba un y eglurheir, neu y nodir peth arall allan. Mat. 16. 4.—Mae amryw fath o arwyddion: 1. Arwyddion natur-

* Gwel Vitrings in loc.

iol; megys y cymylau o law.—2. Arwyddion gwladol; felly y mae y cleddyf yn arwydd o awdurdod.—3. Arwyddion crefyddol; y mae pedwar math o honnynt: (1.) Arwyddion o bethau presennol; felly yr oedd gwisgoedd yr offeiriaid a'r Lefiaid yn arwyddion o'u swydd sanctaidd, yn gystal ag yn gysegodol o sancteiddrwydd dyngoliaeth Crist. Gwaith Moses a Josuah yn tynau eu hesgidiau, oedd arwydd o barch i Dduw yn bresennol gyda hwynt. (2.) Arwyddion o bethau i ddyfod; megys y bwa yn y cwmwl, a chnu gwlan Gedeon. Gen. 9. 13. Barn. 6. 36. (3.) Arwyddion o bethau wedi myned hebio; megys y crochan aur a'r manna, a gwialen Aaron. (4.) Arwyddion o bethau a fuant, ydynt, ac ydynt i ddyfod; megys y sacramentau sanctaidd, y rhai ydynt yn arwyddo marwolaeth Crist, peth a fu; rhodd Duw a'i addewid, y rhai ydynt yn bresennol i feddwl y derbyniwr; a bywyd sanctaidd o ymroddiad i Dduw, yr hyn sydd i ganlyn.

Gwaed oen y pasc ar gapan y drws, &c., ydoedd yn arwydd fod Duw am gadw yn fyw y teulu hwnw. Exod. 12. 14. Y mae Iesu Grist a'i bobl yn 'arwyddion ac yn rhyfeddodau:' y mae llawer yn syldremu arnynt, yn dywedyd yn eu herbyn, ac yn eu peryglu. Luc 2. 34. Esa. 8. 18.—Y mae yr Iesu yn cael ei alw yn 'arwydd i ddynton ddyfod ato.' Esa. 61. 19. a 11. 10. 'Ac yn arwydd,' neu ward-nôd, 'yr hwn y dywedir yn ei erbyn.' Luc 2. 34. Esa. 8. 18. Heb. 2. 4. Act. 28. 22. Gen. 49. 23. Ps. 11. 2. a 37. 14. a 64. 4. Job 16. 12.

Arwyddion dyfodiad Crist yn erbyn yr Iuddewon, oedd taeniad yr efengyl—erlidigaethau ar Gristionogion—cyfodiad gau brophwydi—amryw ryfeddodau yn yr awyr, ac o amgylch y deml, &c. Mat. 24. 3—29. Ond arwydd Mab y Dyn, yn ymddangos gwedi hyny yn y nef, oedd ddangosiad amlwg mai efe oedd y Mesias, trwy gospi y genedl Iuddewig am ei wrthod; neu y pethau ofnadwy fydd i'w gwleud o flaen ei ddyfodiad ar y cwmwl i farau y byd. Mat. 24. 3, &c. Neu, wrth arwydd Mab y Dyn, mae i ni ddeall, Mab y Dyn ei hun, yn ei amlygiad gwyrrthol; fel y mae arwydd y phrophwyd Jonas yn arwyddo Jonas ei hun, yn ei war-edigaeth wyrthol. Mat. 12. 39. Luc 11. 29. Cymh. Marc 13. 26. & Luc 21. 7. lle nid oes sôn am yr arwydd, ond yn unig am Fab y Dyn ei hunan.

'Arwyddion ffordd,' oeddynt golofnau, neu garneddau, y rhai y parodd Duw eu gwneuthur, i ddangos i'r Iuddewon fod gobaiith iddynt hwy am ddychweiliad yn ol o gaethiwd Babilon; ac fel y gallent hwy, a'r plant hefyd a enid iddynt yno, adnabod y ffordd tua Jerusalem. Jer. 21. 21.

ARWYDDOCAU, (arwydd) cyffelybu, dangos, dal allan. Ioan 12. 33. a 18. 32. a 21. 19. Act. 11. 28.

ARWYL—ION, (gwyl) wylofaid, galar, tristwch; arwylant, arwyl ddefodau. Gen. 50. 3, 4.

ARZA, ארצה [y ddaear] llywodraethwr Tirzah. Yn nhŷ Arza y laddodd Zimri Eia brenin Israel, ac efe yn yfed yn feddw. 1 Bren. 16. 9.

ASA, אסא [meddyg] mab Abiah, wŷr Rehoboam, a thrydydd brenin Judah. Yn nechreud ei deyrnasiad, ymddyggodd yn ddoeth ac yn dduwiol, trwy dori y delwan, a thynu i lawr yr allorau, yn holl ddinasoedd Judah. 1 Bren. 15. 9—15. Ond nid yw y rhan olaf o'i fywyd mor olygus a dymunol. Bu farw o'r gymalwst, neu y droedwst, yn yr unfed flwyddyn a deugain o'i deyrnasiad; a Jehosaphat ei fab a deyrnasodd yn ei le ef. 2 Cron. xiv, xv, xvi.

ASAHIEL, אשאיהל [gwaith Duw] 1. Mab Seraiab, a brawd Joab, yn o gedryn Dafydd, yr hwn a laddwyd gan Abner yn mrwrwyd Gibeon. 2 Sam. 2. 18—23.—2. Lefiaid. 2 Cron. 31. 13.

ASAHIAH, אשאיהא [creadur yr Arglwydd] un o

welision y brenin Josiah, yr hwn a anfonwyd ganddo ef i ymgynghori â'r brophwydes Huldah yn nghylch llyfr y gyfraith, yr hwn a gawsid yn y deml. 2 Bren. 22. 12, 13, 14. 2 Cron. 34. 20.

ASAPH, אספ [cynnullydd] 1. Mab Berachiah, o lwyth Levi, cantor enwog yn amser Dafydd. 1 Cron. 6. 39. Y mae amryw o'r Psalmau gwedi eu cyflwyno iddo, dull cyfansoddiad pa rai sydd uchelwch a dyrchafedig. Mae rhai Psalmau â'i enw yn ysgrifenedig o'u blaen; ond, hwyrach, nad oes i ni ddeall mwy wrth y titl na bod y Psalmau hyny i'w canu, yn benaf, gan ei hiliogaeth.—2. Tad Joah, a chofiadur y brenin Hezeciah. 2 Bren. 18. 18.—3. Ceidwad coedwig Artaxerxes. Neh. 2. 8.

ASCELON, אסכלון [tân enllib] un o ddinasoedd y Philistiaid, yn sefyll ar Fôr y Canoldir, rhwng Asdod a Gaza. Cymerwyd hi gan lwyth Judah, ar farwolaeth Josuah. Barn. 1. 18.

ASCENAS, אסכנא [tân yn ymdaenu] mab hynaf Gomer. Hiliogaeth Ascenas, tebygol, a drigasant yn nbarthau gogledd-orllewinol Asia Leiaf. Yn Bithynia mae môr-gilfach a elwir *Ascanian Bay*; hefyd, afon a llyn o'r enw. Yn Phrygia yr oedd talaeth a dinas o'r enw hwn.—Nid annhebyg fod breninoedd yn y parthau hyny yn cymeryd yr enw Ascanius, o barch i'r Ascenas hwn; megys Ascanius mab Æneas, ac arall o'r enw, a grybwyllir am dano gan Homer, a ddaeth yn gymhorth i Priam. Barna Bochart, mai oddiwrth Ascenas y cafodd y Môr Euxin ei enw. Yn yr hen oesoedd gelwid ef Môr Ashkenes. Y Groegiaid a'i galwasant yn gyntaf Pontus Axenus, yn lle Pontus Ashkenas; ac felly y cafodd yr enw Pontus Euxinus.—Y prophwyd Jeremiah, yn rhagfynegi goregyniad Babilon gan Cyrus (pen. 51. 27.) a ddywed, 'Gelwch yn nghyd deyrnasodd Ararat, a Minni, ac Ascenas.'

ASDELL, ESDYLLLEN, ESDYLLLOD, neu ESDYLL, (as-dell) *Llad*. ASSER, ASSULA: bwrdd, asgloden, eisen, planc, tew fwrdd, cledren, peithyuen.—Yr oedd i'r babbell ugain esdyllen yn ystlysau y dehaus a'r gogledd; yr oedd chwech o esdyllod i du y gorllewin, a dwy esdyllen yn y ddau gongl; sef deg a deugain i gyd. Yr oeddynt wedi eu gwisgo âg aur; yr oeddynt yn sefyll ar eu penau, ac yr oedd dau dyno, neu dafod, i bob un, ac yn myned i ddwy fortails arian. Cuydd a hanner ydoedd lled pob esdyllen; am hyn, hŷd y babbell ydoedd ddeg cuydd ar hugain, neu bump troedfedd a deugain. Yr oedd pum bâr hefyd i bob ystlys yn myned trwy fodrwyau, i gadw yr esdyllod wrth eu gilydd, a'r bâr canol yn nghanol hŷd yr esdyllod, yn cyrhaedd o gwr i gwr. Yr oedd y bâu a'r modrwyau gwedi eu gwisgo âg aur. Yr oedd yr esdyllod yn cynnal y llên cywraim. Exod. 26. 15, &c. At y rhai hyn y mae yr apostol yn yfeirio, tebygol, pan y geillw efe tŷ Dduw, 'colofn a sylfaen y gwirionedd.' 1 Tim. 3. 15.

ASDOD, אסדוד [*lladrata gwlad*] dinas yr oedd teml Dagon ynddi; yr oedd wedi ei rhoddi gan Josuah i lwyth Judah. Jos. 15. 27. Y mae yn taro ar Fôr y Canoldir, yn nghylch deng milltir yn y gogledd i Gaza. Yr un ydyw ag Azotus, lle bu Phylip yn pregethu yr efengyl. Seph. 2. 4. Zech. 9. 6. Act. 8. 40.

ASEN—AU, (as) 1. Asgwrn yr ystlys, yr hwn sydd blaid a diogelwch i'r ymysgaroedd. 2 Sam. 4. 6.—Efa a lunwyd o asen Adda, yr hon a gymerodd yr Arglwydd o'i ystlys. Ni chymerodd yr Arglwydd wraig o'r pen, rhag iddi awdurdodi; nac o'r traed, rhag iddi gael ei chyfrif fel caethes; ond o le gerllaw y galon, i garu, a chael ei charu. Gen. 2. 21, 22. Edr. EFA.—2. Y fenyw o'r asynod. Num. 22. 22.

ASER, אסר [*dedwydd*] mab Jacob o Zilpah, llaw-

forwyn Leah. Gen. 30. 13. Tad un o lwythau Israel. Daeth un mil a deugain a phum cant o'r llwyth yma i fynu o wlad yr Aiph. Cynnyddasant yn yr anialwch hyd tair mil ar ddeg a deugain a phedwar cant. Num. 26. 47. Yr oedd deugain mil o honynt yn rhyfelwyr glewlion pan goronwyd Dafydd yn frenin. 1 Cron. 12. 36. Yr oedd etifeddiaeth Aser yn sefyll mewn gwlad ffrwythlawn lawn. Deut. 33. 24. Yr ʼd a dyfai yn rhandir Aser oedd yn cael ei gyfrif y goreu, a bara Jerusalem oedd yn rhagori ar bob bara arall.—'Aser, bras fydd ei fwyd ef, ac efe a rydd ddntteithion breninol.' Gen. 49. 20. Trwy ysbryd prophwydoliaeth, rhoddodd Jacob iddo wlad ffrwythlawn, yn rhoddi lliosog-rwydd o ffrwythau iddo ef ac eraill; ie, danteithion breninol, i fyrrdau breninol, cartrefol a phellenig. Yr oedd ei etifeddiaeth ar dueddau Carmel, yr hon ydoedd wlad ffrwythlawn i ddiareb. Jos. 10. 26. Esa. 35. 2.—Rhaifynaga Moses am dano ef (Deut. 32. 24, 25.) y byddai ei hiliogaeth yn lliosog, ac y byddai gymeradwy gan ei frodyr; sef yn garedigol, yn gyfrinachol, ac yn serchol; ac y byddai hefyd helaethrwydd o'r olew mwyaf rhagorol yn ei etifeddiaeth. 'Haiarn a phres fydd dan dy esgid di; sef bydd amdra o haiarn a phres yn dy randir: neu geiriau diarebol ydynt, yn dangos y byddai i'r Arglwydd barotoi Aser gogyfer â phob caledi ac anhawsdra a gyfarfyddai efe: 'Megys dy ddyddiau y bydd dy nerth;' neu, fel y byddo dy angen y bydd dy ddigonolrwydd.

ASGBLL—OG, ESGYLL, (asg) aden, adenog: *Llad. ALA.* Gen. 1. 21. Lef. 11. 9, 10. Pa. 91. 4. Edr. ADEN.

ASGWRN, ESGYRN, (as-cwrn) גָּרֵם (*garem*) y sylwedd gwyn, brau, dideimlad, yn nghorph dyn, yr hwn sydd yn amddiffyn y rhanau mwyaf tyner a gwan, ac yn cynnal yr holl adeilad.—Asgwrn y goes; asgwrn y werddyr; asgwrn yr ysgwydd; asgwrn cefn; asgwrn twm, sef asgwrn toredig.

Asgwrn yr hen yn yr angen. Diar.

Mae doethineb ac arfwriad y Creawdwr i'w gwled yn amlwg yn ffurfiad yr esgyrn; yn eu harddwch, ac addarwydd pob un o honynt i'r gwaith sydd i'r aelod i'w wneuthur. Y mae yn waith hawdd i bob dyn ganfod hyn, ond iddo sylwi ychydig ar esgyrn anifeiliaid. Y maent wedi cael eu cyfaddasu i'w gilydd mewn modd rhyfedd; ac felly yn ateb, o ran eu sylwedd, eu ffurfiad, eu grym, a'u hysgafnder, i harddwch yr holl gorph, ac i'r ysgogiadau a'r gwaith perthynol i bob aelod. Y mae i bob asgwrn bilionen briodol (*periosteum*) yn amwisg am dano; y mae y rhan fwyaf o honynt hefyd yn gau, ac wedi eu llenwi â math o sylwedd olewaidd a elwir mēr. Edr. MEX. Mae i bob asgwrn ei lestri a'i lifnôdd cylchredawl; y mae, hefyd, o leiaf, un rhedwell (*artery*) i bob asgwrn, tu ag at ei fagwriaeth, a'r mēr ynddo ef; ac y mae gwythienau addas i ddychwelyd y gwaed yn ei ol, gwedi didolad y sylwedd olewaidd o hono.—Y mae esgyrn llosgedig, drylliedig, gwanedig, pwr, yn arwyddo, yn alleagawl, yn yr ysgrythyrau, argyhoeddiadau trymion, gwasgeuon gofidus ar y meddwl, tristwch calon anhawdd ei ddwyn na'i feddyginiaethu. Jer. 23. 9. Galar. 1. 13. Pa. 61. 8. a 42. 10. Hab. 3. 13.—'Asgwrn o asgwrn, cnawd o gnawd,' neu 'aelodau o gorph, o gnawd, ac o esgyrn,' eydd yn arwyddo cyfranogiad o'r natur, yr undeb agosaf, a'r cariad anwylaf, y fath ag sydd rhwng yr holl wir gredinwyr a Christ. Gen. 2. 23. 2 Sam. 6. 21. Ebr. 5. 30.

ASIA, *Gr. Asia*; hwyrach oddiwrth y *Cald. אַרְמְנִיָּא* *ymuniad*; ac felly a arwydda *cyfandir*. Ezra 4. 12. a 5. 16. a 6. 2. Nid ydyw y gair hwn yn arferedig yn yr Hen Testament: yn yr Apocrypha a'r Testament Newydd y mae yn cael ei arfer yn aml; ond nid arwydda, unwaith, yn un o'r ddau, yr un peth ag

a ddeallir yn bresennol wrtho; sef un o bedair rhanau mawrion, neu bedwar chwarter y ddaear; eithr Asia Leiaf, neu ryw ranau o'r chwarter hwnw o'r ddaear, megys y rhanau oedd dan lywodraeth Antiochus a Seleucus. 1 Mac. 8. 6. 2 Mac. 3. 3.—Yn y Testament Newydd, y gair Asia a arwyddo, fynychaf, os nid bob amser, Asia Leiaf, neu y parthau arfodel o'r wlad hono. Dat. 1. 4. Act. 20. 16, 18. 1 Cor. 16. 19. 2 Cor. 1. 8. Gwel Vitringa ar Dat. 1. 4. *Usher's Diatriba de Asia Lydiana, &c.*

Y mae cyfandir Asia yn sefyll rhwng 25 a 180 o raddau hydred, tu a'r dwyrain oddiwrth Llundain; a rhwng cylch y cyhydded a phedwar ugain o raddau o ledred gogleddol. Y mae oddi amgylch 4340 o filltir-oeidd o hŷd o'r dwyrain i'r gorllewin; ac oddi amgylch 4380 o led o'r gogledd i'r deheu. Mae Asia yn rhagori ar Ewrop ac Affrica, yn ẽangder ei thiriogaethau, hinonrwydd yr awyr, ffrwythlonrwydd y ddaear, danteithrwydd y ffrwythau, pẽr-arogledd y pẽr-lysiâu a'r planigion, ac iachusarwydd y cyfferi meddyginiaethol; ac hefyd yn amrywiaeth, harddwch, a gwerthfawg-rwydd y gemau sydd i'w cael ynddi.—Yn Asia, yn ol y cofadwriaethau dwyfol, y crewyd Adda ac Efa, ac y planwyd gardd Eden, lle y gosodwyd hwynt. Oddi yno, hefyd, y cafodd hiliogaeth Noah eu gwasgaru, ar ol y diluwl, i boblogi yr holl ddaear. Yno y bu y patriarchiaid, a'u hiliogaeth, cenedl yr Iuddewon, yn byw; 'eiddo y rhai oedd y mabwysiad, a'r gogoniant, a'r cyfammodau, a dodiad y ddeddf, a'r gwasanaeth, a'r addeuidion.' Rhuf. 9. 4.—Yno yr ymddangosodd Iachawdwr y byd yn y cnawd—y gweithiodd waith y pryedigaeth—y bu farw—yr adgyfododd—ac oddi yno yr esgynodd i'r nef. Yno y tywalltwyd yr Ysbryd Glan ar y dysgybillion—y planwyd yr eglwys Cristionogol cyntaf—ac oddi yno y taeuwyd yr efengyl dros wyneb yr holl ddaear.—Yn Asia, hefyd, y cyfodwyd yr adeiladau cyntaf o ddim hynodrwydd; yno y sefydlwyd yr ymerodiaethau cyntaf, pryd nad oedd dim ond anifeiliaid a bwystfflod yn meddiannu y rhanau eraill o'r byd. O herwydd yr holl ragoriaethau hyn yn nghyd, y mae y rhagoriaeth yn ddyledus i Asia ar holl ranau eraill o'r ddaear. Bu tiriogaeth ẽang Asia dan lywodraeth yr Assyriaid, y Mediaid, y Persiaid, a'r Groegiaid, olynol, yn yr hen amseroedd; ond yr oedd yr holl ardaloedd difeusr sydd yn India a China yn hollol anadnabyddus i Alexander Fawr, a'r hen fuddugoliaethwyr gynt. Yn mediant yr ymerodiaethau uchod, fe ymstygodd Asia i arfau buddugoliaethus y Rhufeiniaid. Gwedi cwymp yr ymerodiaeth hon, sefydlodd canlynwyr Mahomet, sef y Saraceniaid, ymerodiaeth yn Asia, Ewrop, ac Affrica, mwy helaeth nag ymerodiaeth Cyrus, Alexander, neu y Rhufeiniaid, yn uchder mwyaf eu gogoniant. Gyda marwolaeth Tamerlane, darfu mawredd y Saraceniaid; a'r Tyrciaid, buddugoliaethwyr yr amser hwnw o bob tu, a gymerasant feddiant o barthau canol Asia, y rhai sydd yn parhau yn eu meddiant hyd heddyw. Heblaw y gwledydd dan lywodraeth Rwsia a'r Twrc, y mae yn Asia, yn bresennol, bedair o ymerodiaethau mawrion; sef China, y Mogul, Persia, ac ymerodiaeth Burmah; heblaw amryw-o fan dywysogaethau yn ddibynol arnynt. Dyfethwyd Cristionogrwydd agos yn hollol o'r gwledydd hyn, gan y Saraceniaid a'r Tyrciaid. Gau grefydd Mahomet, a Phaganiaeth â'i heilun-dduwiâu ffaidd, sydd yn bresennol yn llenwi yr holl wledydd ẽang hyn â thywyllwch fel y fagddu. Y mae gan ymerodiaeth Brydain dirioegaethau helaeth lawn yn India, a mwy na 80,000,000 o ddellaid yn perthynau iddi. Y mae amryw o genadau, a anfonwyd drosodd yn ddiweddar o Ewrop, gwedi bod yn dra llwyddiannus yn eu hymgnis i ledaenu Cristionogrwydd yn mhlieth y Paganiaid tywyll; ac felly y mae eglwys Cristionogol, lliosog a blodeuog, gwedi eu sefydlu trwy eu llafur-waith. Y mae y Bibl gwedi ei argraffu yn ddiweddar yn y Ben-

galaog, ac y mae gwyr addas i'r cyfryw orchwyl pwyafawr ar waith yn ei gyfleithu i amryw feithoedd eraill yno. Cynnwys Asia 509,000,000 o drigollon, neu fwy.

ASIO, (as) uno, cyd-iasen, ias-gydo. — 'Ond rhai yn asio celwydd ydych ehw.' Job 13. 4. Esa. 41. 7.

ASIMA, אַסִּימָא eilun-dduw yr Hamathiaid, dan lun gair, neu ddyd a gair, a'r rhan fwyaf ar lun gair. Nid yw cofâu am feidd-dra ac eilunod y cenedloedd o ddim defnydd arall ond i ddangos ynyfyrwydd dyn wedi iddo gollu Duw, a'r angen mawr am yr efengyl i'w gymmodi a'i ddwyn yn ol at Dduw. 2 Bren. xvii.

ASNAPPAR, אַסְנַפָּר [anneddyddoch] brenin Assyria, yr hwn a fonfodd estroniaid i wlad y deg llwyth. Ezra 4. 10. Mae llawer yn meddwl mai Salmaneser oedd y tywysog hwn; ond eraill a dybiant mai Esarhadon oedd efe.

ASP, Gr. ἄσπις (aspis), math o sarph fechan, wenwynig, yr hon y mae ei brathiad yn farwolaeth fuan; ond yn gyffredinol yn farwolaeth esmwyth, megys cwsg. Dywedir fod yr asplaid yn lladd trwy beri cwsg, syched, a cholli gwaed. Yn fuan ar ol y brathiad, mae y golwg yn pallu, a'r rhan a frathwyd yn chwyydo. Dywedir nad oes dim meddyginiaeth i'r brathiad gwenwynig hwn, ond tōri ymaith, yn ddi-ood, y rhan hōno o'r enwad.—Dynion drygionus a gyffelybir i asplaid, am eu cyfrwysdra; y eu bod yn lladd eu hunain, ac erall, a'r gwenwyn pechadurus sydd ynddynt; ac yn barod bob amser i dywallt hwnn allan yn eu geiriau a'u bucheddau; ac am eu gwrthodiad cynydd yn wrando llais Crist yn yr efengyl. Deut. 32. 33. Job 20. 14. Ps. 58. 4. Rhuf. 3. 13.

ASSOS, dinas arfor yn Mysia, neu Troas. Act. 20. 13, 14.—'A ddatdodesont i Asson.' Act. 27. 13. W. S. Y mae y cyfleithiad hwn yn un a'r *Vulgaris* Lladin, a'r Ethiopaeg. Nis gallasai y ddinas hon fod yr un ag Assos yn Troas, yr hon oedd lawer o filltir-oodd oddi yno. Cofâ Pliny am Asum yn Crete, ond nid oedd yn borthladd. Am hyny golygodd ein cyf-keithwyr ni, ac erall, y gair Gr. ἄσσοσ, fel gorair, ac yn arwyddo yn *agos*, neu *gerllaw*.

ASSUB, אַסְיֻב [dedwydd] ail fab Sem, a thad yr Assyriaid. Gelwir pobl Assyria wrth yr enw hwn weithiau. Gen. 10. 22. Num. 54. 22. Hos. 13. 3.

ASSYRIA, gwlad Assur. Gwladychodd Assur o du y dwyrain i'r afon fawr Tigris. Galwyd yr un wlad, wedi hyny, Adiabene, ac Attyria. Yr oedd Armenia yn terfynu y wlad hon tu a'r gogledd; Media a Phersia yn y dwyrain; Susiana, a thalaeth o Persia, yn y debar; a'r afon Tigris, neu Hicecel, yn y gorllewin. Y dinasoedd mwyaf nodedig yn ngwlad Assyria oedd Ninifeh, Bezen, Calah, Besarsa, Ctesiphon, ar lan yr afon Tigris. Yr oedd yn cynnwys y gwledydd a elwir yn bresennol Diarbeck, Curdistan, ac Israc-Arabi. Y mae y wlad yn gwaethgu er's agos i 2000 o flynyddoedd, fel nad ydyw yn bresennol ddim llawer gwel nag anialwch diffaeth. Yr oedd ymerodraeth Assyria, pan oedd fwyaf blodeuog, yn cynnwys Media, Persia, Caldea, Mesopotamia, Syria, Palestina, a rhan o Arabia. Wedi dystyryw yr ymerodraeth, y mae Assyria wedi bod dan lywodraeth y Caldeaid, y Persiaid, y Groegiaid, y Rhufeiniaid, y Parthiaid, y Saraceniaid, a'r Tyrciaid. Yn y cyn-oesoedd bu yn y wlad hon eglwys Cristionogol; ond yn bresennol y mae tywyllwch a phob anfoes anferth yn gorchuddio y wlad; a'i phreswylwyr yn hynod fel lladron ac yspellwyr ysgyfaethus. Tebygol fod yr amser etto yn ol, pan gyflawnir, yn gwbl, brophwydoliaeth Esaiah mewn perthynas iddi, yn ymweliad grasol Duw & hi. Pen. 19. 23, 24. Edr. HICECEL, NIMROD, NINIFEH.

ASTALCH, (aes-talch) tarian-friw; *aes*, tarian; *talch*, briw. Ond arferir y gair fel cyfleithiad o'r gair Heb. תַּרְיָן *tarian fechan*, math o darian law, ysgafn. Felly, tebygol, yr oedd yr astalch yn offeryn go ysgafn i'w thro'i a'i throsi mewn llaw. Ps. 91. 4. Can. 4. 4. Gwironedd Duw sydd fel astalch, i am-ddiffyn pob rhan o'r credadyn, yn gystal ag yn gleddyd i yzlad & phob gelyn. Edr. BWCLED, TARIAN.

ASTABOTH, אַסְתָּוֶת [deadellau] 1. Eilun-dduwie. y Philistiaid a'r Sidoniaid. 1 Sam. 31. 10. 1 Bren. 11. 5. Gosododd Solomon yr eilun hwn i fynu i'w addoli ar fynydd yr Olew-wydd; yr lwn, o'r achos, a elwir Mynydd y Llygredigaeth. 2 Bren. 23. 18. Galwai y Groegiaid yr eilun Astaroth, Astarte; oddiwrth ba un y daeth yr enw Easte, neu Easter, eilun-dduw yr Ellmyn. I'r dduwies hon yr aberthai yr hen Saxoniaid yn Ebrill, yr hwn a elwid ganddynt hwy *Eostur Monath*, oddi yno y daeth *Easter* y Saeson, yr enw a roisiant i wyl y pasc wedi eu dychweliad oddiwrth Baganiaeth at Gristionogrwydd. Gwel Parkhurst, *Ancient Univ. History*, vol. xix., p. 177.—2. Dinas yn ngwlad Moab, yr hon a roddwyd i hanner llwyth Manasseh. Deut. 1. 4. Jos. 9. 10. a 12. 4. a 13. 13. 1 Cron. 6. 71.

ASTRONOMYDDION, Gr. ἀστέρα (astera), ser yddwyr, sylwedyddion; dynion yn sylwi ar y ser, a threfn yr wybrén; a thryw hyny a gymerant arnynt rag-ddwydedd y pethau a ddygwyddent yn ol llaw. Yr oeddylt mewn parch a dyrchafiad mawr yn mhilith y Paganiaid, ac yn benaf yn Babilon. Dan. 1. 20. a 2. 2, &c. Esa. 47. 13, 14, 15.

ASTUD—RWYDD, *Llad. STUDIOUSUS; Saes. STUDIOUS*; dyfal, a diwyd. Y geiriau Gr. σπουδῆ, σπουδαζω, a gyfleithir *astud*, *astudrwydd*, yn 2 Cor. 7. 11. a 8. 7. 1 The. 2. 17.—sydd yn cael eu cyfleithu 'bod yn ddyfal,' yn Eph. 4. 3. 2 Tim. 2. 15. a 4. 9, 21. Heb. 4. 11.

ASUPPIM, אַסּוּפִּים [casgliadau] 'Tŷ Asuppim.' 1 Cron. 26. 15. Cyfleithir yr un gair *trothwyau*, Neh. 12. 25. ymyl y ddalen, *trysorau*, neu *gymantfau*. Tai Asuppim oeddylt wrth borth debar y cyntedd: yr oedd dau, tebygol, un o bob tu y porth, lle y casglai y Lleidai ar achlysuron i ymgynghori yn nghylch pethau perthynol i wasanaeth y deml, a lle y trysorent bob peth o ddefnydd yn y lle eyesgredig hwnw. Pod y cyfryw ystafelloedd yn perthyn i'r deml, sydd eglur oddiwrth Jer. 25. 2, 3. Gwel hefyd 2 Cron. 25. 24.

ASWY, (asw) ochr yr aes, neu y darian. Edr. LLAW.

ASYN—EN—OD, (syn) *Llad. ASINOS*: creadur o ryw y march, hir-ben, hir-glust, crwm-gorph, & gwisg o hir-flew geirwon. Maent yn gyffredin yn ein gwlad ni o liw llwyd-goch, & llinell ddu ar hyd y cefn, ac ar draws yr ysgwyddau, &c. Mae yr asynod yn ngwledydd y dwyrain yn harddach, ac o faintioll mwy; ac arnynt hwy yr oedd y gwyr mawrion yn marchogaeth; megys Abraham, Dafydd, &c. Yn amser Deborah yr oedd y rhai ardderehocaf yn Israel yn marchogaeth ar asynod gwynion. Nid oedd gan gaeithion Babilon, yn eu dychweliad, nemawr o anifeiliaid pynoriog, heblaw 6720 o asynod. Exod. 4. 40. Barn. 12. 4. 2 Sam. 16. 2. Neh. 7. 69. Barn. 5. 10. Yr oedd asynod gwylltion (אֲסִינֵי) gwel Parkhurst's *Hebrew Lexicon* yn ngwlad Canaan ac Arabia gynt; ac felly etto yn Affric. Y maent yn rhai teg iawn, ac amryw liw: yn byw mewn anialwch a mynyddoedd; maent yn gyflym, eiddgeddus o'u rhyddid, trythyll, a thueddol i yfed; ac yn gyffredin i'w gweld yn yroedd. Job 11. 12. a 39. 5—8. Ps. 104. 11.—

Yr oedd yr asynod yn greaduriaid aſan tan y ddeddf, a'u cyntaf-anedig a brynid âg oen, neu a dorfyngyllid.

—Dynion dryglonus ydynt debyg iawn lldynt hwy; y rhai sydd gyndyn, digywilydd, ansefydlog, nas gellir eu doſ, ac yn ymroddi i ymborthi ar ddychymyngion gweigion; y rhai ag y mae yn rhaid eu prynu trwy farwolaeth Iesu Grist, Oen Duw, neu eu bod yn goll-edig yn dragywydd. Exod. 34. 20. Job 11. 12. Esa. 1. 3. Hos. 8. 9.—Yr oedd yr asyn mewn anrhydedd mawr gynt, o herwydd i'r Arglwydd wneuthur defnydd o hono i wahardd ynyfdrwydd Balaam. Num. xxii. 2 Petr. 2. 16.—Ond anrhydedd penaf yr asen ydwy, fod Iachawdwr y byd gwedi marchogaeth yn orfoleddus arni i Jerusalem. Zech. 9. 9. Mat. xxi. Ioan xii.

'Ffrewyll i farch, ffirwyn i asyn, a gwialen i gefn yr ynyd.' Diar. 26. 3. Yn ol ein golygiadau ni, yn y parthau hyn o'r byd, dywedem, yn hytrach, ffirwyn i farch, a ffrewyll i asyn. Ond rhaid ystyried fod asynod y dwyrain, yn enwedig y rhai o Arabia, yn llawer mwy o ſaint, yn brydfertbach, ac yn fuanach, na'n hasynod ni yn y parthau gogleddol o'r byd; ac felly yr oeddynt gynt, diammeu, yn Palestina; a chan fod yr Arabiaid presennol yn cymeryd llawer o lafur i'w hyfforddi i gerdded yn hyfryd, y mae yn dra thebygol fod yr arferiad yn mhith yr hen Israeliaid. Ymddyngys oddiwrth llawer o fanau yn y Bibl, mai asynod a arferent yn gyffredin i'w marchogaeth; ie, hyd yn nod eu breninoedd, Eu hasynod, gan hyny, am eu bod yn fywiog, ac wedi eu hyfforddi yn addas, nid oedd elsieu ond ffirwyn i'w cyfarwyddo; ond am fod y meirch yn anamlach, ac hwyrach yn wylltion, ac heb eu darostwng, eu gwareiddio, a'u hyfforddi, bod arnynt yn aml angen ceryddion a ffirwyll.

ATAD, אטר [draen] tebygol mai Canaanad hynod oedd efe, a chanddo lawr-dyrnau yn Abel-Mizraim. Gen. 50. 10.

ATABOTH, אטרות [coronau] 1. Dinas yn llwyth Gad, y tu draw i'r Iorddonen. Num. 32. 34.—2. Dinas ar derfyn meibion Ephraim, rhwng Janoha a Jericho: Jos. 16. 7. tybir mai yr yw ag Ataroth-Adar, adn. 5, ac yn pen. 18. 13.—3. Ataroth-Beth-joab, neu tŷ Joab, yn Judah. 1 Cron. 2. 64.

ATEB—IAD, (at-eb) gwrtheb.—1. Gwneuthur ymddiffyniad o faen brawdle. 2 Tim. 4. 16.—2. Dywedyd mewn cydsyniad âg arall. Deut. 27. 15.—3. Dechreu llefaru. Dan. 2. 26.—4. Dwyn tystiolaeth. Gen. 30. 33.—5. Uffidhau i alwad. Esa. 65. 12.—6. Canistau yr hyn a ofynir mewn gweddi. Ps. 27. 7.—7. Rhoddi cyfrif. Job 9. 3. a 40. 2.—8. Talu y pwyth. Ezec. 14. 7.—9. Cynhebygu, dwyn tebygolaeth. Diar. 27. 19. Gal. 4. 25.

ATER, אטר [cauedig] ei hiliogaeth a ddychwelasant o'r caethiwed. Ezra 2. 16.

ATGAS. Edr. ADGAS.

ATTAL, (at-dal) cadw, rhwystro, lluddias, goludd.

Gwell maen garw a'm attalio,
Na maen llyfa a'm gollyngo. Diar.

'Na cham attal.' Lef. 19. 13. Iago 5. 4.—'Na attal air.' Jer. 26. 2.—'Attal dy law.' 2 Sam. 24. 16.—Attal gweddi, sef peidio gweddi. Job 15. 4.—'Yr hwn a gyfododd Duw, gan ryddhau gofidau angy; canys nid oedd bosibl ei attal e ganddo.' Act. 2. 24. Yr oedd yr Arglwydd yn wr rhydd fel Mechnydd ei eglwys; yr oedd yn gyflawn ei ollwng yn rhydd; ac yr oedd yn ddigon galluog i orechfygu holl nerth angy; gan hyny nid oedd bosibl ei attal ganddo. Wedi iddo ddyoddef yr hyn oedd gymhwys a digonol dros bechodau ei eglwys, rhyddhawyd y gofidau angyol a gy-

merodd afael ynddo. Bu yn rhwym ganddynt i radd diamgyffred: dallwyd gafael ynddo gan angy tragywyddol a dialeddol; ond llwyr brynodd ei bobl; am hyny, Duw a'i rhyddhaodd. Gan fod yn bosibl iddo ef ateb a thalu, yr oedd yn amhosibl ei attal ganddo. 2 Sam. 22. 6. Ps. 18. 4. a 116. 3. Eph. 1. 20. Col. 2. 12. 1 The. 1. 10. Heb. 13. 20.

ATTALIA, [cynnydd, maeth] 1. Dinas o Pamphylia, a elwir yn bresennol Sattalia.—2. Dinas yn Lycia; pob un o'r ddwy dref, tebygol, a adellwyd gan Attalus, brenin Pergamua. Bu Paul a Barnabas yma yn pregethu yr efengyl. Ond nid ydym yn darllen ychwaneg am Gristionogrwydd y trigolion, ond bod ganddynt esgob sefydledig yn eu plith, yn y bummed a'r chweched ganrif.

ATTOLWG—YGION—YGU, (dy-olwg) Gr. αιτω (aitēō), taer-erfyn, difrifol-ddymuno. Exod. 33. 18. 2 Cor. 12. 8.

ATTREG—U—WCH, (tres) oediad, arosiad amser, gohiriad; felly, diattreg, heb attreg, yw peth a ddlo yn ddioed, yn ddisymwth, heb ohirio. Esa. 30. 13.

Gnawd wedi rhedeg attregoch. Diar.

ATTWF—YFU—ION, (twf) eiddw, eiddgwd, peth yn tyfu heb ei hau. Esa. 37. 30.

ATHALIAH, אחזיה [amser yr Arglwydd] merch Ahab, ac wyres Omri, brenin Samaria, a gwaraig Jehoram brenin Judah. Drwg iawn ydoedd hi ei hun, ac felly yr huddod ei gwr a'i mab i roddio yn llwybrau ei thadau. Wedi i Jehu ladd ei mab Ahaziah, hithau a ddyfethodd y gweddill o'r hād breninol, ac a deyrnasodd yn annuwiol chwe blynedd; nes y bu Jehoiada yn offeryn i'w lladd, a dyreliafu Josias i'r orsedd. 2 Bren. 8. 26. a xi. 2 Cron. 21. 6. a 22. 2. a xxiii.

ATHEN, Gr. Αθηνη, yw enw a roddid ar Minerva, duwies ddysg y Groegiaid: dinas enwog yn nhir Groeg, yn nghylch pum milltir ar hugain o du y dwyrain i Corinth, yn sefyll ar wastadedd tra hyffryd. Yr oedd yn ddinas hynod am ddysgiaeth, mllwriaeth, oed-grefydd, a moesaau da ei thrigolion. Yma ganed Solon, Socrates, Aristides, &c., philosophyddion enwog: yma yr areithiodd Demosthenes, y pen areithiwr Pagan-aidd: yma hefyd y ganwyd Miltiades, Cimon, Themistocles, Alcibiades, Phocion, ac amryw eraill o'r cād-faenoriaid mwyaf enwog. Un-benaeth oedd ei llywodraeth ar y cyntaf, o dah freninoedd o deulu y Ceeropiad (Aiphtwr, yr hwn a sylfaenodd y ddinas) am 487 o flynyddoedd. Gwedi hyny cyfnewidiwyd y llywodraeth un-benol hon, i'w llywodraethu gan swyddwyr, y rhai a alwent Archons, neu bennaethiaid. Yr ydoedd naw o honynt—un yn bennaeth, a'r lleill a gwahanol swyddau lldynt. Bu y swyddwyr hyn ar y cyntaf yn cael eu hethol i'w swyddau dros eu bywydau; ond cyn pen hir amser, yr oeddynt i gael eu dewis yn flynyddol. Parhaodd y dull hwn o lywodraethu am 472 o flynyddoedd. Cyfnewidiwyd hon i lywodraeth cyfundod yn A. M. 3412. Yn nghylch A. M. 3668, gorchfygwyd yr Atheniaid gan Alexander Fawr. Gorchfygwyd hwy wedi hyny gan Syla, cād-faenor Rhufeinaidd, a daethant dan lywodraeth y Rhufeiniaid. Yn y bedwaredd a'r bummed ganrif, anrheithiwyd a dystriwyd hwynt gan y Gothiaid. Er y flyyddyn A. D. 1455, y maent yn barhaus dan iau gaeth y Twrc.* Nid yw ond anenwog yn bresennol; yn cynnwys o wyth i ddeng mill o drigolion.—Bu Paul yn pregethu o faen uchel-lŷs y ddinas hon, a chafodd Dionysius, un o farnwyr y llŷs, a gwaraig a elwir Damaris, ac eraill gyda hwynt, eu galw trwyddo.

* Er y swyddyn 1830 y mae Groeg yn deymas annibynol, ac Athen yn brif-ddinas. Ond nid oes nemawr o arwyddion yr adferir hi i'w gogoniant cyntaf.—E.

Y mae Cristionogrwydd wedi parhau yno hyd yn hyn, o ran enw o leiaf; ac y mae ganddynt esgob yn ben arnynt. Act. 17. 16. 1 The. 3. 1. Edr. DAMARIS, DIONYSIUS, PAUL.

ATHRAW—ON, (traw) un wedi derbyn dysgeidiaeth a gwybodaeth, ac awdurdod a medrusrwydd i'w thraddodi i eraill. Eph. 4. 12. Edr. DYSGAWDWR.

ATHROD—WR, (athrawd) drwg-absen, enllib, cabl; absenwr, enllibiwr, cablwr, gwaradwyddwr, hort-iwr. Y gair *Gr. καταλαους*, a gyfieithir *athrodwr*, yn Rhuf. 1. 30. weithiau hefyd, *goganwr*, 1 Petr. 2. 1, 12. 2 Cor. 12. 20. Un ydyw yn myned oddi amgylch, yn rhodio yn athrodwr, yn derbyn ac yn taenu eallib. Lef. 19. 16. רכיל *rhodio yn famachwr a mōn-nyyddwr yn ngwarth ei gymydog*. Diar. 11. 13. Trwy weniethio yn anfyddlawn â'i wefusau, y mae yn dadguddio cyfrinach, ac yn ennyn cyhnen. Gelyn Duw a dynion, a melldith pob cymdeithas, yw y cyfryw un; y mae ar ddelw Satan, yn llawn o'i ysbyrd, ac yn brysur yn ei orchwyl. Diar. 11. 13. a 20. 19. Edr. ABSENWR.

ATHRAWIAETH, *Heb. תורה cyfraith* (oddiwrth *אור* *dysgu, cyfarwyddo*) gweinidogaeth athraw; dysgeidiaeth ag awdurdod ynddi; yn gywir yn ol rheolau ei hegwyddorion: addysg, hyfforddiad cywir. Jer. 32. 33.—'Fy athrawiaeth a ddefnyddia fel gwlaw,' &c. Deut. 32. 2. hyny ydyw, y gyfraith, yr addysg, yr ymadroddion neillduol a dderbyniais i gan Dduw; athrawiaeth yn cymeryd gafael awdurdodol: neu, yn ol Ainsworth, 'y ddisgeidiaeth a dderbyniais i.' Yr Arglwydd Iesu ydyw y Pen Athraw; y mae efe fel môr mawr, ni ellir chwilio allan ei synwyr ef, aneirif ydyw ei ddeall. Esa. 40. 28. Ps. 147. 5. Y mae athrawon yr efengyl, y rhai y mae Duw yn eu hanfon, ac yn eu cyfrif felly, fel cymylau yn derbyn eu llawnder, o ran deall, a doniau addas i draddodi y gair, o gyflawnder Crist; a thrwy arddeliad yr Ysbyrd Glân, y mae yn defnyddio fel gwlaw ar bechaduriaid. Y mae Paul yn cytuno â Moses yn 1 Cor. 11. 23. 'Cany myfi a dderbyniais gan yr Arglwydd, yr hyn hefyd a draddodais i chiwl.' Crist, fel y mae yn Gyfryngwr, a dderbyniodd raddion i ddyinion: 'Megys y dysgodd fy Nhad ff, yr wyf yn llesaru y pethau hyn.' Ioan 8. 28. Mae yn rhaid i athrawon dderbyn eu hathrawiaeth gan Dduw; sef o air Duw, fel y derbyn y cymylau y dwf o'r môr; onidê, 'cymylau diddwr' fyddant: nid oes dim ynddynt wrth natur ond sychder a thywyllwch; dim i ddyfrhau eu dysgyblion; ond cael eu gyru y maent gan wytoedd eu chwantau llygredig, i sefyll uwch ben eglwys Duw, i'w tywyllu hwynt â gwag philosophi, ac i gysgoddi rhyngddynt a goleu dysgiaer, a gwres cynnyrchol, Haul Cyflawnder. 2 Petr. 2. 17. *Judas* 12.—'Athrawiaethau dynion:' hyny ydyw, tybiau disail, rhyw ddisgeidiaeth a fyddo yn taenu at ryddid enawdol; neu, deddf yr ordinonau, yr hon y daeth Crist yn ddiwedd diddymol iddi: gwedi hyn nid oedd dim ond dynion i'w dal i fynu ac i'w dysgu. Esa. 29. 13. Col. 2. 22. Tit. 1. 14.—'Athrawiaeth Balaam,' Dat. 2. 14, (fel yr ymddengys oddiwrth Num. xxii, xxiii, a xxiv.) ydoedd cyngor Balaam i Balac, i geisio rhywdo Israel ag eilun-addoliaeth a phuteindra: yr un ydyw athrawiaeth y Nicolaiad, yn mhilith y rhai y cyfrifid godineb, a bwytia yr hyn a berthrid i eilunod, yn bethau diniwed. Dat. 2. 15.—'Athrawiaethau cythreuliaid.' 1 Tim. 4. 1. *διδασκαλιας δαιμονιων, athrawiaethau yn nghylch demoniaid*. Macknight. Wrth y demoniaid deallai y Groegwyr math o greaduriaid o ganol-ryw, rhwng Duw a dyn. Rhoddeyr yn un enw hefyd ar eneidiau rhai dynion wedi eu marw, y rhai a farneant hwy eu bod wedi eu dyrcelafu i anrhydedd y demoniaid o herwydd eu rhinweddau. Y

rhyw cyntaf a alwent hwy, demoniaid uchafion, ac yn golygu fod iddynt natur a swydd ag a briodolwn ni i'r angellion. Y diweddaf a alwent y demoniaid isafion. Y rhai hyn oeddynt gyffelyb i saint Eglwys Rhufain. Y ddau fath hyn a addolent fel cyfryngwyr. Pan yr oedd Ysbyrd Duw yn rhagfynegi y byddai rhai yn yr amseroedd diweddaf yn rhoddi coel i ysbrydion cyfeillornus, ac athrawiaethau cythreuliaid, yr ydoedd yn rhag-olygu y byddai i lawer yn yr eglwys, ar awdurdod dadguddiedigaethau gau a ffugiol, dderbyn yr athrawiaethau yn nghylch addoliad saint ac angellion, a gweddio eneidiau allan o'r purdan: ac a'u galwodd athrawiaethau cythreuliaid, neu yn nghylch demoniaid; am eu bod mewn gwirionedd, yr un a'r hen addoliad Paganaid y demoniaid, fel cyfryngwyr rhwng eu duwiau a dynion.

Yn mbellach, y pechod am un y cospwyd llawer â'r pla y gwyr meirch oedd yn rhwym wrth yr afont Euphrates, ydoedd eu gwaith yn addoli cythreuliaid (*δαιμονια, demoniaid*) sef angellion a saint, ac nid cythreuliaid, yn ystyr priodol y gair. Ni bu Cristionogion professedig yn addoli cythreuliaid mewn un oes. Gwel Newton's *Dissert. on the Prophecies, Dissert.* xxiii, yr hwn sydd yn traethu yn helaeth yno ar y mater hwn.

ATHRIST, (trist) galarus, prudd, trist, aflawen. Marc 10. 22. Phil. 2. 26.

ATHRWM, (trwm) trwm iawn; prudd, athrist.—'Yn poeni yr Eccles. yn athrwm.' Dat. xx. Cynnwysiaid y bennod. W. S.

ATHRYWYNWR, (trywyn) dyhuddo, heddychu, ysgaru ymrfaelwyr.—'Nid oedd athrywynwr rhyngddynt hwy.' *Heb. גִּבְרֵי גְוָדָוֶר* 2 Sam. 14. 6.—'Ac a athrywyn rhwng cedyrn:' *Heb. אֲרִיִּרָא וּאֲחָנָא רְחֻנְגִּי* cedyrn. Diar. 16. 18.

AUGUSTUS, [*mawreddus, teilung o barch*] ymerawdwr Rhufain, yr hwn a ddaeth ar ol Julius Cæsar. Luc 2. 1. Daeth i'r orsedd, A. M. 3985, pymtheng mlynedd cyn geni Crist. Bu farw A. D. 14, dwy ar bymtheg wedi geni Crist.

AUR, (air) *Llad. AURUM*; oddiwrth y gair *Heb. אור (aor) dysgleirdeb*; aur dilin, sef aur pur dechreuol; aur tawdd, aur mâl, aur clamp.

Gwell câr mewn llys nag aur ar fya. Diar.

Yr aur yw yr ailwyn trymaf, puraf, a dysgleiriaf o'r holl fetelloedd; ac ar y cyfrif hwn, yr addurn gwerthfawrocfa a wisgir yn mhob oes. Y mwyafr estynadwy yw o bob delid; tynwyd yn *owens* o hono yn edef 240 o filltiroedd o hŷd. Nid ydyw yn ddarostyngedig i rwd; ac nid ydyw yn lleihau wrth ei doddi mewn tân cyffredin; ond os rhoidir yn llewyn, neu gynnulffan pelydr gwyrdd flogsi, ehed ymaith yn ronytau bychain; ac, weithiau, difflana yn darth mŵg; a'r hyn a fydd ar ol a gyll ei natur euraidd, ond a fydd yn rhyw fath o *ritriol*. Nid oes achos wrth dân cryf i'w doddi; cyn y rhedo yn y toddiad, ymddengys yn wyn. Y mŵn aur a geir mewn amryw fanau o'r byd: yn mŵn-gloddiau yr Almaen a Pheru; ac yn ronytau bychain yn gymysgedig â thywod yr afonydd Guienne, tu gorllewinol i Affrica. Y mae i'w gael mewn mŵn-gloddiau efydd ac arian, yn glampau o un pwys i bump ar hugain. Yn y cyn-oesoedd, ymddengys fod ar yn dra helaeth. Yn amser Dafydd a Solomon, yr oedd helaethrwydd mawr o hono, yn mhilith yr Iuddewon. Yr oedd y rhan fwyaf o ddodrefnau llestri perthynol i'r babel, ac wedi hyny i'r deml, naill ai yn aur, neu wedi eu goreuro.

Yn iaith y Bibl, aur, yn allegawl, a arwydda pethau ysbyrdol; yn gosod allan eu purdeb a'u gwerthfawrogrwydd, eu gogoniant, eu hanlygredigaeth, a'u parhad tragwyddol. Gallai aur y babel a'r deml osod

allan ragoriaethau dwyfol, ac anfedorol werthfawrogrwydd yr Arglwydd Iesu, yn ei berson, ei swyddau, a'i waith cyfryngol. 'Y mae ei ben,' a'r goron aur freninol arno, 'fel aur coeth,' neu fel tiws euraidd, o werth digymhar. Can. 5. 11. a 3. 11. Fel yr oedd pen aur delw Nebuchodonosor yn arwyddo mawrhydi a gogoniant ymerodraeth Babilon, felly pen aur yr Arglwydd Iesu a arwyddo, rhagoroldeb ei lywodraeth, yr hwn yw Brenin y breninoedd, ac Arglwydd yr arglwyddi; yr hwn sydd a'i deyrnas yn dragywyddol, ac ar ei lywodraeth ni bydd diwedd. Dat. 3. 18. a 8. 3. a 14. 14.—Gair yr Arglwydd a gyffelybtr i aur, oblegid ei burdeb, ei werthfawrogrwydd, a'i barhad. Ps. 19. 10.—Y mae phiolau digofaint Duw yn aur, i arwyddo dwyfoldeb a phurdeb ei farnedigaethau, a'u bod yn hollol gyflawn, diduedd, a dinwyddau. Dat. 15. 7.—Gelwir yr hyn sydd gwinych, yn ddangosiadol, ac yn ddengar, yn aur, neu euraidd; felly y gelwir Babilon, 'y dref aur—phiol aur yn llaw yr Arglwydd—y pen aur.' Esa. 14. 4. Jer. 51. 7. Dan. 2. 32, 38.—Y mae gan Babilon anghristaidd ei llaw gwpan aur yn llawn ffleidd-dra. Dat. 17. 4.—Wrth 'aur wedi ei buro trwy dân,' y deallir, fydd yn Nghrist, yr hon sydd werthfawrochac na'r aur colladwy; ac yn aml yn cael ei phrofi, trwy dân erlidigaethau a phrofedigaethau, ac yn fwy pur a digymysg yn ei gweithrediau trwyddynt. Dat. 3. 18. 1 Petr. 3. 7.—'Llestri o aur,' yn 2 Tim. 2. 20. a arwyddant, gwir dduwiolion, o ran eu purdeb mewn athrawiaeth a bucheddiad; eu defnyddioldeb yn nhŷ mawr Duw, sef ei eglwys; eu gwerthfawrogrwydd, trwy eu hundeb â Christ, a phreswylid yr Ysbryd Glân ynddynt; eu parhad, a'r parch a roddir iddynt byth mewn gogoniant tragwyddol.—'Goruwch-adeiladu ar Grist, fel syfaen, ág aur,' &c. (1 Cor. 3. 12.) ydyw uno fel aeolau eglwysig, y cyfryw ag a fyddo iachus yn y ffydd, ac yn hardd eu bucheddau; y rhai sydd yn werthfawr ac yn hardd fel aur; ac a ddaliant dân erlidigaethau a phrofedigaethau; tra y byddo eraill, y rhai ydynt goed, gwair, sofr, yn cael eu lloegi a'u difa, ac yn cilio yn ol gan boethder y tân; a thrwy hyn y mae yr adeiladwyr ffôl a'u hunodd hwy wrth eu gilydd yn cael colled, a'u gwaith yn mnyed yn ofer. Wrth ystyried yn fanwl y lle, yn nghyd â'i holl amgylchiadau, y mae yn ymddangos yn eglur mai hyn ydyw meddwl yr apostol. Os wrth waith y goruwch-adeiladwyr y deallwn eu bathrawiaethau, neu eu bucheddau, y mae yn anhawdd amgyffed pa fodd y bydd iddynt gael eu lloegi gan dân erlidigaethau, neu y farn ddiweddaf; na pha fodd y dichon neb fod yn gadwedig, a'u ffydd a'u bucheddiad yn gyfeillornus. Ond y mae yr eglurhad uchod yn rhwydd, ac yn dra addysgiadol; ac yn cydgorio â geiriau yr apostol mewn perthynas i'r un achos yn 2 Tim. 2. 20. Yr adeiladwyr yw gweinidogion y gair, a'r adeiladaeth ydyw eglwys Duw yn y byd; hyn sydd eglur oddiwrth adn. 9. Yr 'aur,' a'r arian, a'r meinl gwerthfawr,' ydyw gwir dduwiolion; 'a'r coed, gwair, sofr,' ydyw profeswyr gau, rhagrithiol, neu amserol, wedi eu gollwng i'r eglwys gan athrawon cenfigenus, hunanol, a phleidiol, er mwyn gwag-ogoniant, tu-eddiad cnawdol, a dybenion gau; neu trwy eu hanysbrydolrwydd, neu eu hanwyliadwriaeth yn y gwaith. Hwyraich iddynt drafferthu llawer wrth y coed, gwair, a'r sofr, hyn; ond colled a gawsant o'u holl lafur; eu gwaith a losgwyd, a'u dysgyblion a syrthiasant ymaith. Gwel Macknight.

AWDUR, (aw) *Llad.* **AUCTOR**: gwneuthurwr, un yn cario ei orchwyl yn mlawn gyd ág awdurdod; meist'r ar ei waith. 1 Cor. 14. 33. Heb. 5. 9.

AWDURDOD—**OL**, 1. Gallu, rheolaeth, arglwyddiaeth: llywodraethu. Mat. 28. 18.—2. Mawrhydi ac effeithioldeb nerthol i ddeffroi y gydwytbod, ac i ennill

y galon. Mat. 7. 29.—3. Caniatâd, gallu, rhyddid. Mat. 21. 23. Act. 9. 14.—4. Gelwir angelion, neu ryw radd yn eu plith, *εξουσια*, *awdurdod*, neu, *awdurdodau*, pa un bynag ai angelion da, (Eph. 1. 21. a 3. 10. Col. 1. 16. 1 Petr. 2. 22.) neu ddrwg. Eph. 6. 12. Col. 2. 15.

AWEL—**AU**, (aw-el) gwynt, chwa, chwyth.—'Awel y dydd.' Gen. 3. 8. *In the cool of the day, Saes.*, sef yn oerol y dydd. Mae y gair *awel* yn gyfieithiad cymhwys o'r gair *Heb.* *רוח* chwyth, gwynt, neu awel. Y mae y beirniaid dyageddig yn amrywio yn eu meddyliau am ystyr y geiriau *רוח* gan na arferir hwynt yn y Bibl ond yn y fan hon. Y mae hyn i'w weled yn yr amrywioel gyfieithiadau a roddir o'r geiriau: 'Yn *mhyrdnawn* y dydd:' LXX.—'Yn oerol y dydd:' *Saes.* a Fuller.—'Yn *llonyddwch* y dydd:' Onk. Pagijs.—'Yn ngwynt y dydd hwnw,' hyny ydyw, gwynt cryf anarferol y dydd hwnw. Piscator, Junius. Geiriau cyffelyb iddynt a geir yn Can. 2. 17. a 4. 6. *רוח* *שפורה* o'r 'Hyd oni *wasorio*,'—*Heb.* 'hyd oni *anadlo* y dydd.' Mae y geiriau hyn yn o agos i'r un ystyr; ac os felly, y mae 'awel y dydd' yn arwyddo y boreu. Y mae yn syllwdd cyffredin, agos yn mhob gwlad, fod, mewn tywydd tég, sefydlog, awel foreuol o'r dwyrain yn chwythu, neu yn anadlu yn fywiog, pan y byddo yr haul yn nesáu i'r terfngylch (*horizon*); a'r gwynt tirion, iachus hwn, a eilw yr Ysbryd Glân, 'awel,' neu 'anadl y dydd.' Clywodd ein rhieni cyntaf 'lais **IEHOFAH ALEIM** yn rhodio yn yr ardd, gyda (neu *לרוח* *yn awel*) y dydd, a hwy a ym-guddiasant (trwy euogrydd ac ofn) o ddiw **IEHOFAH ALEIM**, yn mwy prenau yr ardd.' Yr oedd dyfodiad **IEHOFAH** atynt gyd ág amgylchiadau ag oedd yn dangos llawer o ofal a thiriondeb: nid mewn tywyllwch a tharanau dychrynadwy, nac yn mhoehtder y dydd, y daeth; ond yn rhodio yn araf, yn awel hyfrydlawn y boreu. Ynddynt hwy yr oedd y cyfnewidiad a barodd iddynt ffôl i ymguddio oddi wrtho. Hwyraich fod y dull hwn o'i ddyfodiad, yn arwydd allanol o'r gwaith a wnaeth yn rhoddi gwawr hefyd, foreuol, ar fyd euog tywyll (trwy anuffudd-dod Adda) trwy ddad-guddio, yn ddechreuol, yr arfaeth dragywyddol mewn perthynas i gnawdoliaeth Crist, ac iechydwrriaeth yr eglwys drwydd. Anadlodd y boreu y cyhoeddwyd y newydd am Hâd y Wraig, yn hyfryd, ac yn dirion iawn ar ddynt euog. Y mae Haf Cyfiawnder, yn bresennol, uwchlaw y terfngylch, heb un cwmwl ar ei wyneb, ac nid â byth yn fachlud dydd ar y rhaf y mae Duw yn llewyrchu yn eu calonau, i roddi goleuni gwybodaeth gogoniant Duw, yn wyneb Iesu Grist. 2 Cor. 4. 5, 6. 1 Bren. 19. 12.

'Yn ein cych-arwain â phob awel dysgeidiaeth.' Eph. 4. 14. Y mae y rhaf sydd yn blantos bwghmanllyd yn ngwirioneddau yr efengyl, yn debyg i long ar y môr, heb un ancor iddi, na llywydd arni, a'r gwynt, yn ei holl gyfnewidiadau, yn ei chario gyd ág ef, nes y byddo o'r diwedd wedi ei thafu ar ryw greigiau, a'i dryllio yn chwilfrw. Felly y mae rhai dynion: heb adnabod un gwirionedd gyda sicrwydd deall, y mae y naill gyfeillornad fel y llall yn eu boddhan, pan y byddo yr awel hon yn chwythu. Nid ydynt nac yn deall, nac yn brofiadol o effeithiau rhinweddol yr efengyl; heb fedru dosparthu rhwng drwg a da, y mae pob cyfeillornad yn addas i'w hysbryd cyfeillornus. Y mae y geiriau 'awel dysgeidiaeth,' yn arwyddo ei bod yn gyfnewidiol; yn cipio dynion yn gryf gyda hi, yn anystyriol, yn ddireswm, ac yn ddiattalfa; ac yn dyfod oddiwrth y diafol, tad dechreuol pob celwydd a chyfeillornad. 'Dysgeidiaeth' yw; ac y mae gan y diafol ei ddygawdwyr, sef athrawon gau ac anghristaidd, y rhaf sydd, trwy ei gynhyrifiadau cryfion, yn taenu ei hâd drwg ar hyd y byd. Y mae efe yn brysur ac yn ôfn, le, gyda gwir athrawon Crist, i gael ganddynt,

trwy foddion, i gymysgu ei gyfelliornadau â gwrlionⁿ eddau pur yr efengyl. Eea. 28. 9. Eph. 4. 14. a 5. 6. Heb. 13. 9. 1 Cor. 14. 10. Pa. 131. 2. Mat. 11. 7, 25. a 18. 3. Rhuf. 16. 19.

AWR, ORIAU, (aw) *Gr. ωρα; Llad. Hora:* yn awr, neu yr awr hon, yn bresennol; yn awr hyn, allan o law; yn awr fach yr aeth, y mae newydd fyned.—Nid oes dim sôn yn y Bibl am oriau, hyd amser caethiwed Babilon. Yn Dan. 5. 5. mae y gair i'w gael gyntaf. Yr Hebreaid oeddynt yn rhanu y dydd yn bedair rhan; sef boreu, anterth, nawu, echwydd; a'r nos a ddsparthent yn dair ddsparth; sef nos, hanner nos, a'r wyliadwriaeth foreu. Dan yr ymerodraeth Rufinaidd newidiasant eu dull o ranu amser; y nos a ddsperthid yn bedair rhan, y rhai a elwid gwyliadwriaethau; pob gwyliadwriaeth yn cynnwys tair awr. Mat. 14. 25. Yn y Testament Newydd rhenir y dydd yn ddeuddeng awr cyfartal: y drydedd awr oedd yn nghylch naw o'r gloch gyda ni; y chweched, hanner dydd; y nawfed, ynghylch tri o'r gloch y prydawn; a'r unfed awr ar ddeg, ychydig cyn machlud haul. Ioan 11. 9. Mat. 20. 1-6.—Awr, hefyd, a arwydda, unrhyw amser nodedig, pryd, neu oedfa, yn enwedig enyd bach: felly yr ydym yn darllen am awr o brofedigaeth—o farn—o farwolaeth Crist—neu ei all ddyfodiad—gallu y tywyllwch, &c. Dat. 3. 9, 10. a 14. 7. Ioan 8. 20. Luc 22. 53.—Amser arbenig Duw, yn ol ei dragwyddol arfaeth, i wneuthur rhyw beth, yr hyn ni ddichon fod yn gynt, nac aros yn hwyr. Ioan 17. 1, &c.—Hwyrach fod awr yn arwyddo 24ain rhan o flwyddyn, neu pymtheg o ddyddiau. Dat. 19. 5.—Hanner awr o osteg yn y nef. Dat. 8. 1. Edr. GOSTEG.—'Mewn un awr,' ydyw yn nghylch yr un amser, neu yn ddi-symwth. Dat. 17. 12.

AWYDD—AU—AW—US—FRYD, (aw) tuedd cryf, chwant, aine, gwanc; tueddidd cryf a phechadurus natur lygredig. Rhuf. 1. 27. Tueddidd ac awyddfryd sanctaidd, meddwl gwedi ei adnewyddu gan yr Ysbryd Glân, at yr hyn sydd dda.—'Awyddus i weithredoedd da.' Tit. 2. 14. Wedi eu rhyddhau oddi wrth bechod, a chael eu puro oddiwrth bob anwiredd, yn bobl briodol i Dduw, y mae eu cyflwr, eu hanian, a'u gwaith yn cyfateb i'w gilydd. Duw da ydyw eu Duw; gwaith da yw eu gwaith; ac y maent hwythau yn awyddus iddo, o dueddfryd sanctaidd eu meddwl. Eph. 2. 10.—'Awyddfryd y creadur sydd yn dysgwyl am ddadguddiad meibion Duw.' Rhuf. 8. 19. Y mae y gair *Gr. αποκαρακτια*, a gyfieithir yma *awyddfryd*, yn arwyddoedd, dysgwyliad gyd â'r gradd mwyaf o ddyuniad am y cyflawniad o unrhyw beth; tehyg i fam Sisera yn edrych trwy y ffenestr, ac yn gwaeddi trwy y dellt, 'Paham yr arafodd olwynion ei gerbydau?' Barn. 5. 28. Felly y mae yr apostol yn dyfalu pob creadur, yn cyd-offdio ac yn cyd-oheneidlo, ac yn dysgwyl yn awyddus am ddadguddiad meibion Duw yn eu holl ogoniant; dan obaith y rhyddheir yntau hefyd o gaethiwed llygredigaeth. 2 Petr. 3. 13. Edr. OCHAIN.

AWYR—ON, (aw-yr) *Heb. אור (aor) Gr. ἄρ (aer) Llad. Aer; Saes. Air.* Awyr yw un o'r pedair elfen, ac mae yn amgylchu y byd cyfrgrwn o ddwfr a daear. Y mae corph yr awyr yn cyrhaedd yn uchel i fynu, hwyrach hanner can milltir. Y mae pwysau yr awyr, a'i gymharu â'r dwfr, fel un i fil; y mae 2160 o bwysau o hono ar bob troedfedd ysgwâr; ac felly mae 32,400 o hono ar bob dyn, os cyfrifir pymtheg troedfedd o arwyneb i gorph dyn. Yr awyr dufewnol mewn dyn sydd yn ei gynnal dan yr holl bwysau dirfawr hyn yn allanol; ac nis gallai dyn nac anifell fyw heb y pwysau allanol hyn arno, yn gystal a'r awyr dufewnol sydd yn cyfateb. Y mae corph yr awyr fel rhwymyn am y ddaear. Y mae amhwythedigrwydd, neu gwrthneid-

rwydd yr awyr, yn gynnwedd rhyfedd berthynol iddo. Cymer ei wasgu i le bychan iawn, hyd nes y byddo yn drymach nac aur; ac a wrthneidia drachefu pan dynir y pwysau ymaith, gyd âg egni nerthol, ac i éangder mawr. Y mae yr awyr yn dra angenrheidiol er bywyd, iechyd, a chysur, pob creadur. Nis gall y rhan fwyaf o greaduriaid fyw hebdo, am hanner mynyd. Hebdo nis gall na choed na phlanhigion dyfu na byw, na'r adar ehedeg, na'r pysgod noffio. Heb awyr, darfyddai pob awn, pob siarad, a phob peroriaeth hyfryd, ie, iechyd a bywyd ei hun. Ffrwd o awyr yw y gwynt. Y mae yr awyr yn cydbwysu, ond fel y byddo y gwres yn ei deneuo, ac yn ei ysgafnhau; neu oerni, tARTH, &c., yn ei drymha: ac felly, mae yn ffrydio wrth ei bwys, ac yn rhedeg o un man i'r lall. Nid yw y cymylau ond casgliad o dARTH, a'r gwlaw sydd dARTH trymach na'r awyr, ac am llyny yn diagyn ar y ddaear. Pledrenau bychain anweiddig yw tARTH; a chan ei fod ef yn ysgafnach na'r awyr, mae yn dyrchafu i fynu. Ond pan ymuno y pledrenau bychain hyn â'u gilydd, trwy oerfel, a myned yn drymach na'r awyr, diagynant naill ai yn wllth, neu yn wlaw, neu yn eira, neu yn gesair.—'Curo yr awyr,' a 'llefaru wrth yr awyr,' a arwydda, gweithredu a llefaru yn ofer, ac yn anuddiol. 1 Cor. 9. 26. a 14. 9.

Geilw yr apostol y diafol, 'Tywysog llywodraeth yr awyr.' Eph. 2. 2. Y mae rhai yn barnu fod cyforddwy (*synechoche*) yn y geiriau, a bod y gair awyr, yn y lle hwn, yn arwyddo, fel rhan am y cwbl, yr holl fyd yma isod, a'i breswylwyr; yn mha rai y mae Satan yn gweithredu, a thrwy hyn yn llywodraethu arnynt. Eraill a farnant fod eisteddle tywysogaeth y diafol a'i angelion, ar ba rai y mae yn dywysog, yn fwyaf neillduol yn yr awyr. sef yr éangder rhwng nefoedd a daear; o ba le y gall yn hawdd ganfod a sylw ar bob peth, ac ar hawb o breswylwyr y byd hwn, a dewis ei gyfleuserau, o ran amser ac amgylchiadau pethau, i ddwyn yn mlaen ei amcanion ystrywgar a chythreulig yn erbyn Crist a'i achos yn y byd, ac er dystryw i eneidiau dynion. Mae yn dra anlwg oddiwrth hanes Job, fod gan Satan, trwy ganiatad Duw, gryn awdurdod ar yr awyr; ac y gall efe weithredu ar yr elfen hon, i ddybenion niweiddiol iawn i ddynion, trwy ennyn tân, a chlynhyrfu gwyntoedd, ac ystormydd dychrynnyd yn yr awyr. Job i, aii. Os yw yr awyr yn eisteddle llywodraeth y diafol, esgynnodd Crist, fel buddugoliaethwr, trwy yr awyr, trwy ganol llywodraeth y diafol, i'r uchelder; ac a wnaeth ffordd rydd i'w holl waredigion i'w ganly yn ddiattalfan gan yr awdurdodau hyn.—Gwaith y seithfed angel yn tywallt ei phiol i'r awyr, a arwydda, yn ol barn rhai, hollol ddystryw teyrnas Satan yn y byd, dros amser; pan y byddai iddo ef, a'i holl awdurdodau, gael ei rwygo, a'i fwrw o'r awyr i'r pydew diwaedd (*εἰς τὸν αἴθρα*) a chael cau arno, a selio arno, fel na thwyllai efe y cenedloedd mwyach dros fil o flnyddoedd. Dat. 16. 17. a 20. 2, 3. Eglur yw nad ydyw y cythreuliaid, yn bresennol, yn hollol wedi caead arnynt yn y dyfader. Luc 8. 31. Dyma eu lle priodol; ac yno mae y tân tragryyddol wedi ei barotol iddynt; ond trwy oddefiad Duw, i ddybenion doeth, y mae iddynt hwy radd o ryddid oddi yno, ac o esmwythder hefyd, hyd amser terfyndeg. Mat. 8. 28. Marc 5. 1. Yn yr éangder, rhwng y nefoedd a'r ddaear, lle yr awyr, y mae y diafol, y tywysog, a'i awdurdodau dano, gwedi gosod i fynu dywysogaeth a llywodraeth. Oddi yno y mae yn gweithredu ar blant anuddol-dol, i'w cynhyriu i gyflawniad o bob llygred; i wrthsefyll teyrnasiad grasol Crist er iechydwrtaeth i bechaduriaid colledig; ac i demtio, erlid, a phoenyddio holl ganlynywyr fyddlawen Crist. Gan fod eisteddle llywodraeth Satan yn yr awyr, mae hyn yn dangos éangder ei llywodraeth. Fel y mae yr awyr yn cychu y ddaear oddi amgylch, felly mae y diafol a'i llywodraeth ar blant dynion dros

wyneb yr holl ddaear. Ni bu un ymerodraeth ar y ddaear mor èang ag ydyw tywysogaeth Satan. Nid ydyw y rhan fwyaf o ymerawdwr y byd, hyd yn hyn, yn ddim amgen na rhaglwiad dano; a hwy a'u deiliaid yn gyffredin, yn perthynu i unbenaeth èang y tywysog hwn. Ond er bod y diafol à'i lywodraeth mor èang, ac wedi ei gosod i fynu yn flaenaf; etto, y mae Crist wedi dyrchafu goruwch pob tywysogaeth ac awdurdod, &c. Ac er bod ei freniniaeth yn fechan yn ei dechreuad, etto cynnydda yn fynydd mawr, ac a leinw yr holl ddaear, ac a falaria ac a dreulia deyrnas y diafol yn mhob dull o'i ymddangosiad ar y ddaear. Dan. ii. Eph. 1. 21.

ASAL, אַסַל [*agor*, neu yn *neilluedig*] lle a elwid felly, medd Newcome, am ei fod yn agos i Jerusalem, neu fynydd yr Olew-wydd. Zech. 14. 5.

AZARIAH, אַזַרְיָה [*cynnorthwy yr Arglwydd*] enw cyffredin yn mhilth yr offeiriad o deulu Eleazer.—1. Offeiriad yr Iuddewon. 1 Cron. 6. 9.—2. Azariah, mab Johanan yr arch-offeiriad. 1 Cron. 6. 10. Tyb'r mai yr un yw a Zechariah, mab Jehoiada.—3. Offeiriad yn amser y brenin Uziah. 2 Cron. 26. 18.—4. Offeiriad penaf yn amser Hezeciah. 2 Cron. 31. 10.—5. Tad Serniah, arch-offeiriad diweddfar yr Iuddewon o flaen y caethiwd. 1 Cron. 6. 14.—6. Mab Sadoc yr

offeiriad. 1 Bren. 4. 2. Nid ydym yn darllen iddo ef ddyfod i'r swydd yn lle ei dad.—7. Azariah, neu Uziah, enw un o freninoedd Judah. 2 Bren. xv.—8. Enw un o gyfeillion Daniel. Dan. 1. 6.—9. Mab Nathan, yr hwn oedd ben ar swyddogion Solomon. 1 Bren. 4. 6.—10. Prophwyd, mab Oded. 2 Cron. 15. 1.—11. Mab Jehu. 1 Cron. 2. 38.—12. Enw dau o feibion Jehosaphat, brenin Judah. 2 Cron. 21. 2.—13. Mab Hosai, a gyhuddodd y prophwyd Jeremiah o dwyllo y bobl. Jer. xlii.

AZAZIAH, אַזַזְיָה [*cymhorth yr Arglwydd*] 1. Lefiad, a blaenor tŷ Dduw. 2 Cron. 31. 13.—2. Tad Hosea. 1 Cron. 27. 20.

AZMAFETH, אַזְמַפֶּת [*grym marwolaeth*] mab Baroni, un o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 23. 31. Yr oedd eraill o'r enw. 1 Cron. 8. 30. a 11. 32. a 27. 25. Neh. 7. 28. a 12. 29.

AZRICAM, אַזְרִיקָם [*cyfodi i fynu*] llywodraethwr tŷ y brenin Ahaz, ac a laddwyd gan Zichri. 2 Cron. 28. 7. 1 Cron. 3. 23. a 7. 38. a 9. 14.

AZUBA, אַזּוּבָא [*a adawyd*] 1. Gwraig Aza, mam y breuin Jehosaphat. 1 Bren. 22. 42.—2. Gwraig Caleb, mab Hezron. 1 Cron. 2. 18.

B.

BAAL, BEL, neu BELUS, *Heb.* בַּעַל eilun-dduw y Caldeaid, y Canaaneaid, &c. Y gair *Heb.* בַּעַל arwydd y llywodraethwr, arglwydd, meistr, neu gwr priod. Eu dau penaf oedd efe. Dan yr enw hwn yr oeddynt yn addoli yr haul, (2 Bren. 23. 4, 11. a 17. 16. Jer. 32. 35. Hos. 4. 14.) yr hwn y tybient ei fod yn arglwydd ac yn ben-llwydd y byd. Y Caldeaid a'r Babiloniaid a addolent un o'u breninoedd cyntaf, naill ai Aser, neu Nimrod, dan yr enw hwn.

BAALA, בַּעֲלָא [*ei delw*] 1. Ciriath-jearim. Jos. 15. 9. 1 Cron. 13. 6.—2. Dinas yn rhandir Simeon. Jos. 15. 29. a 19. 3.—3. Mynydd. Jos. 15. 11.

BAALATH, 1. Dinas yn Dan. Jos. 19. 44. 1 Bren. 9. 18.—2. Dinas a adeiladwyd gan Solomon. 2 Cron. 8. 6.—3. Dinas yn rhandir Simeon. Jos. 19. 32. 1 Cron. 4. 28.

BAAL-HAMON, בַּעַלְחָמוֹן [*llywodraethwr torf*] dyffryn ffrwythlon yn agos i Jerusalem, lle yr ydoedd gwianllan gan Solomon. Can. 8. 11.

BAAL-HANAN, [*arglwydd tosturi*] 1. Mab Achbor, seithfed brenin Edom. Gen. 36. 38.—2. Enw un o swyddogion Dafydd. 1 Cron. 27. 28.

BAAL-HAZOR, [*arglwydd llys*] dinas yn agos i Ephraim, lle yr oedd cneiffwr Absalom; lle y cadwodd efe y wleod gneiffo, ac y lladdodd ei frawd Amnon. 2 Sam. 13. 23.

BAALIM, y rhif lliosog o Baal, yn arwyddo *duwiau*, neu *arglwyddi*, yn gyffredinol. Hos. 2. 17.

BAAL-PEOR, BAAL-PHEGOR, neu, BEEL-PHEGOR, [*arglwydd mynydd Peor*] eilun y Midaniaid a'r Moabiad. Dywedir yn Num. 25. 3, fod Israel wedi ymgyfeillio à'r eilun hwn; ac yn 1 Bren. 11. 7, fod Solomon wedi codi lldo deml ar fynydd yr Olew-wydd.

BAAL-PERAZIM, בַּעַל־פְּרָצִים [*arglwydd ymran-tadau*] man yn agos i Jerusalem, lle y gyrodd Dafydd y Philistiaid i ffoi. 2 Sam. 5. 20.

BAAL-SALISA, בַּעַל־שִׁלְשָׁה [*arglwydd tri*, neu y

arindod] 1. Eilun à llun tri yn un yn cydeistedd ar orsedd, fel pe buasant yn ogyfuwch. Y mae y cyfryw lun yn aml ar bathluniau yr Aipht, a gwledydd eraill.—2. Lle, yn ol Jerome ac Eusebius, bymtheg milltir o du y gogledd i Diopolis. 2 Bren. 4. 42.

BAAL-TAMAR, בַּעַלְתַּמָּר [*llywydd y balmwydd-en*] lle y bu meibion Israel yn ymladd à llywyth Benjamin. Barn. 20. 33.

BAAL-ZEBUB, BEELZEBUB, *Gr.* Βεελζεβούλ (*Beelzebub*) [*arglwydd y gwibed*, neu *y domen*] eilun-dduw y Philistiaid, teml i ba un oedd yn Ecron. 2 Bren. 1. 1. Geillw yr Iuddewon ef, 'penaeth y cythreuliaid.' Mat. 12. 24. Luc 11. 15. Yn Marc, *ω αρχοντα*, y *penaeth*. Geillw yr Iuddewon ef felly, nid fel un o benaethiaid y cythreuliaid, ond fel y *penaeth*, yn neillduol; a'r un a Satan, neu Satan, y prif wrthynebwyr. Mat. 12. 25. Tybygir fod ei enw yn arwyddo ei fod yn amddiffynwr rhag gwibed, neu o herwydd yr amldra o'r gwibed oedd yn nhemlau y Paganiaid, y rhai yr oedd lliosogrwydd yr aberthau a leddid yno yn eu gormesgyrchu yno, pan nad oedd un gwibedyn (medd yr Iuddewon) ar yr aberthau yn Jerusalem. Gwel Seiden, *De Diis Syriae, Syntag.* 2., c. 6.

Ei enw Groeg a arwyddo, fod y penaf o eilunod Paganaidd yn fwy addas i fod ar domen nag mewn teml ardderehog. Trwy hwn y dywedaf yr Iuddewon, yn gableddus, fod yr Iesu yn bwrw allan gythreuliaid; fel un yn bwrw allan is-gythreuliaid trwy air yr Iesu, i'r dyben i gadarnhau ei awdurdod ei hun. Hwn oedd ynddynt hwy y pechod yn erbyn yr Ysbryd Glân; sef cablu yr Iesu yn ngwyneb y gwyrythiau rhyfedd ac amlwg a wnaeth yr Iesu trwy nerth yr Ysbryd Glân. Y mae yr Arglwydd Iesu yn dangos yr afreysmoldeb o hyn; canys os felly, yna buasai Satan wedi ymrannu yn ei erbyn ei hun, ac nis gallasai ei deyrnas felly sefyll; yr hyn sydd feddwl anaddas am y cyfryw ysbryd cyfrwys a Satan, fel pe buasai yn prysuro felly ei gywilydd a'i ddystryw ei hun.

BAAL-SEPHON, בַּעַל־שֶׁפֶן [*arglwydd y gogledd*,

neu y *wyliadheriaeth*. Y dysgawdwy'r Iuddewig a ddywedant, mai achlysur enwad y lle ydoedd, fod dewiniaid yr Aipht gwedi goeod i fynu ddelw ar ben craig, i fod yn warehod-dduw i'w porthladd, neu i'r wlad. Y mae eraill yn tybied mai enw tref ydyw, er nad yw hen ddosparthwyr y ddaear yn sôn dim am ei sefyllfa. Exod. 14. 2.

BAANA, [yn y *trallod*] 1. Mab Ahilud, llywodraethwr Taanach, Megido, a Bethsean. 1 Bren. 4. 12. — 2. Un o swyddogion Isboeth, mab Saul; efe a Rechab yn ddiehellgar a'i lladasant, ac a ddygasant ei ben at Dafydd. 2 Sam. iv. Am y weithred greulawn hon, Dafydd a orchymynodd ddi'i eu dwylaw a'u traed ymakth, a'u crogi uwch ben llyn Hebron.

BAASA, כּוּשָׁא [yn *ngwaith yr Arglwydd*] mab Ahia, pen tywysog llu Nadab brenin Israel; yr hwn yn ddiehellgar a laddodd ei feistr, yn nghyd â'i berthynasau oll, fel y cal efe y deyrnas iddo ei hun; felly y cyfnasodd 24 o flynyddoedd. 1 Bren. xv.

BABAN. Edr. MABAN.

BABEL, בָּבֶל [cymysgedd] enw y tŵr lle y cymysgodd Duw ieithoedd yr adeiladwyr; 'am hyny y gelwir ei henw hi (y ddinas) Babel; oblegid yno y cymysgodd yr Arglwydd (בְּלֵל בְּלֵל) iaith yr holl ddaear.' Gen. 11. 9. Cawn hanes yn Gen. x. am y modd y gwasgarodd hiliogaeth Noah dros wyneb y ddaear, ac y sefydwyd hwynt yn rheolaidd, yn ol eu teuluoedd, wrth eu hieithoedd, yn eu gwledydd, ac yn eu cenedloedd. Adn. 5, 20. Yn pen. xi. yr hysbysir pa fodd y darfu i'r Arglwydd amlhanu ieithoedd dynion. Dawn ragorol Duw i ddyn, fel creadur cymdeithasgar, ydyw iaith ac ymadrodd. Rhwyffedol tu hwnt i'n hamgyffred ni yw, fod symudiadau neillduol y tafod yn ngenau un dyn yn alnug i garlo ei feddwl eif ddealladwy i glustiau un arall.

Hyd yn hyn, 'yr holl ddaear ydoedd o un iaith, ac o un ymadrodd.' Gen. 11. 1. Rhag eu gwasgaru ar hyd wyneb yr holl ddaear, ac i wneuthur iddynt enw, annogasant eu gilydd i adeiladu dinas, a thŵr, a'i nen hyd y nefoedd; hyny yw, yn dra uchel. Yn ngwas-tadedd Shinar y dewiawyd y lle i ddwyn yr amcan annuwl hwn yn mlaen. Am nad oedd amlra o geryg yn y gwastadedd hwn, gwnaethant briddfeini yn lle ceryg, a chlai oedd ganddynt hwy yn lle calch. Nid oedd eu bwriad a'u gwaith wrth fodd yr Arglwydd, nac yn unol â'i amcan i boblogi y ddaear. Yr oedd Duw gwedi gorchymyn iddynt, 'Firwythwech a lliosogwech, a llenwch y ddaear.' Gen. 9. 1. Yr oedd y gorchymyn hwn yn arwyddo, bod iddynt hwy ymrannu ac ymwsgaru oddiwrth eu gilydd yn genedloedd, ac yn llywodraethau gwahanol, nes y byddai yr holl ddaear gael ei had-boblogi a'i llenwi. Tybygol fod, trwy gyfarwyddyd dwyfol, raniad rheolaidd gwedi ei wneuthur o'r ddaear, rhwng meibion Noah a'u teuluoedd, yn nghylch yr amser y ganwyd Peleg. Gen. 10. 25. Deut. 32. 8. Ond hyd yn hyn yr oedd yr amrywio deuluoedd heb ymadael a'u gilydd i gyfanneddu yn yr ardaloedd gosodedd iddynt; ac nid ydynt yn foddolawn i hyny. Yn groes i drefniad Duw, gwedi ei anlygu iddynt, y mae meibion dynion (nid meibion Duw, Gen. 6. 2.) yn ymosod i adeiladu dinas, i gyd-drigo ynddi, a thŵr tra uchel, i wneuthur iddynt enw. Sylwodd yr Arglwydd gyd âg anfodlonrwydd ar eu gwaith rhyffygus; ac 'efe a ddiagnodd, ac a gymysgodd yno eu hiaith, fel na ddeallent eu gilydd.' a thrwy hyny, yr Arglwydd a'u 'gwasgarodd oddi yno ar wyneb yr holl ddaear.'

Y mae yn dra thebygol nad oedd Noah, Sem, Eber, a'r dauilion eraill yr amser hwnw, yn cyttuno yn y gorchwyl hwn; ac hefyd nad oeddnt yn ddarostyngedig i gerydd y gwrthryfalwyr hyn; ond bod eu hen

iaith ganddynt, ac iddi barhau yn nheulu Eber; ac o herwydd hyny y gelwir hi Hebraeg.

Mewn perthynas i gymysgiad iaith, a sonir am dano, y mae llawer o wahanol feddylliau gwedi bod yn ei gylch; ac amrywiaeth, nid bychan, o amlygiadau wedi cael eu rhoddi ar y geiriau hyny. Y mae rhai awdwyr tra enwog a dysgedig, megys Vitringa, Parkhurst, Le Clerc, &c., yn barnu mai yr un peth a feddylir wrth 'bod o un iaith, ac un ymadrodd,' a bod yn gyntun, bod o'r un feddwl, ac yn dwyn yr un amcan yn mlaen, megys yn Jos. 9. 2. 'I ymladd yn erbyn Josuah, ac yn erbyn Israel o un fryd.' Heb. מְרִאָה אֶת גֵּנוּא. — 'Yn un air.' 1 Bren. 22. 13. Heb. מְרִאָה אֶת גֵּנוּא. — Wrth 'bum dinas yn nhir yr Aipht yn llefaru iaith Canaan,' (Heb. מְרִאָה אֶת גֵּנוּא מְרִאָה אֶת גֵּנוּא) y meddylir, eu bod yn derbyn, yn credu, ac yn cydaynio âg egwyddorion Canaan, sef athawiaeth yr efengyl. Ac hefyd, bod y geiriau, 'na ddeallont iaith eu gilydd,' yn goddef eu cyfieithu (מְרִאָה) na *wrandawent*, nad ufuddhaent, i eiriau neu feddylliau eu gilydd. Gen. 11. 7. Nid yw yn annhebyg iddynt amrywio yn fawr yn eu meddylliau, a'u trefnu o ddwyn y gwaith mawr hwn yn y blaen. Ond wedi dwys ystyried pob peth, a barnau pawb, yr ydywyf o'r meddwl ddarfod i'r Arglwydd weithredu yn wyrthllo ryw an-nealldwriaeth rhyngddynt a'u gilydd o ran ymadrodd. Sonir yn pen. 10. 5. am eu hieithoedd, yn gystal ag am eu teuluoedd; ac o hyn allan, cawn fod amryw ieithoedd yn y byd, er nad oes sôn am hyny cyn hyn. Nid oedd yn beth anghyffredin cyn hyn, diammu, i ddynion fod yn anghytun â'u gilydd, yn eu bwriadau a'u hamcanion; ond hyd yn hyn yr holl ddaear ydoedd o un iaith, dros agos i ddwy fl o flynyddoedd: ond yn Babel y cymysgodd yr Arglwydd iaith yr holl ddaear; ac oddi yno y gwasgarodd yr Arglwydd hwynt ar wyneb yr holl ddaear. Gen. 11. 9. Y mae hefyd, yn nodedig fod y cymysgedd hwn o'u hiaith hwynt wrth real, fel yr oedd yr ieithoedd wedi eu trefnu yn ol eu teuluoedd a'u cenedloedd; ac yr ydoedd mwy o debygolrwydd, os nad oedd amrywiaeth, yn ieithoedd yr amryw gangenau o'r un teulu, nag oedd rhwng y gwahanol deuluoedd. Yr oedd ieithoedd hiliogaeth Sem, yn y dwyrain, yn tebygu i'w gilydd yn fwy nag oeddnt i ieithoedd hiliogaeth Japheth yn y gorllewin. — Pa sawl iaith a gyfododd yn y cymysgiad yn Babel? Y mae amryw feddylliau am hyn: rhai a farant y nifer yn ddeg a thriugain; a bod deg a thriugain o wahanol genedloedd wedi eu planu yn y byd oddiwrth y gwasgariad yn Babel; ac y maent yn barnu fod Moses yn cadarnhau y farn hon yn y geiriau yn Deut. 32. 8. 'Pan gyfranodd y Goruchaf etifeddiaeth y cenedloedd, pan neillduodd efe feibion Adda, y gosododd efe derfynau y bobloedd yn ol rhifedi meibion Israel.' Hyny yw, meddant, rhanodd hwynt yn ddeg a thriugain, yn ol rhifedi meibion Israel pan ddaethant i'r Aipht. Ond tybygaf, nad ydyw yr ystyr hwn o'r geiriau yn gywir. Y bobl yn y testun, nid ydynt yr holl rhifedi y rhai a wasgarwyd yn Babel, ond trigolion Canaan; ac felly, iawn ystyr y geiriau yw. Pan ranodd Duw etifeddiaeth i'r cenedloedd, pan y neillduodd, neu pan y gwahanodd feibion Adda, y gosododd derfynau y bobloedd (sef y rhai hyny a gawsant Ganaan, yr etifeddiaeth arfaethedig i Jacob) yn ol rhifedi meibion Israel; sef rhoddodd i'r Canaanaid y cyfryw ddarn, neu ardal o dir, y gwyddai a fyddai yn etifeddiaeth ddigonol i feibion Israel. Un peth sydd amlwg, pa nifer bynag oedd o ieithoedd, nad oedd llawer o honynt yn gwahanu iaithu ond ychydig iawn oddiwrth eu gilydd. O herwydd bu Abraham, Hebreid, yn byw yn mhlith y Caldeid, yn teithio yn mhlith y Canaanaid a'r Philistiaid, a bu yn trigo rai misoedd yn yr Aipht; ac etto, nid ydym yn canfod anhawdra mawr iddo gyfeillachu â hwynt. — Er bod gwahanu iaith ieithoedd ond bychan yn y dechreuad, etto, mewn amser, aethant yn dra gwahanol,

ac yn anneallus i'w gilydd. Ac felly yn amser Joseph, pan ddaeth ei frodyr i brynu yd yn yr Aipht, cawn fod iethoedd yr Hebreaid a'r Aiphtiaid mor wahanol, fel yr oedd yn rhaid wrth gyfieithydd rhyngdynt. Fel hyn, iaith y byd a gymysgwyd yn Babel, a derbyniodd yn mhob oes gyfnuediadau mwy, nes yr aethant fel y maent yn breseinnol.

Gwelwch mor hawdd ydyw i'r Arglwydd ddiddymu ceynghor y cenedloedd. 'Y mae efe yn diddymu amcanion pobloedd.' Ps. 33. 10. Job 5. 12. Diammeu fod y gorchwyl rhyfedd hwn gwedi bod o fuddioldeb nid bychan i achos lleog Duw yn y byd yn yr amser hwnw. Trwy wasgaru annuwiolion oddiwrth eu gilydd, torodd eu grym hwynt i radd mawr i gario dim yn mlaen yn erbyn gwir dduwioldeb; ac yr oedd cymysgiad eu iaith yn attalfa barhaus hefyd arnynt rhag eu dyfod at eu gilydd drachefn. Er i'r tŵr a'r ddinas gael eu hadelladu wedi hyn i raddau mawrion o wychder, a'u bod yn elsteddfod eilun-addoliaeth dros oesoedd a chenediaethau; etto, attaliwyd hwynt dros yr amser presennol, hyd nes daeth achos Duw i chwaneugu cryfder, trwy neillduad Abraham a'i billogaeth oddiwrth y cenedloedd eraill, ac i addoliad Daw gael ei sefydlu yn eu plith.

Y mae cymysgiad iaith plant dynion gwedi bod hyd yn hyn yn ryw radd o attalfa ar daeniad cyfelliornadau a gau athrawiaethau yn y byd. Y mae llawer offeryn ffyddllawn yn llaw y gelyn gwedi ei derfynu trwy hyn, fel nas gall wasgaru ei wenwyn mor gyffredin, ac i'r graddau y dymunol. Ac os oes peth anghyfleusdra yn tarddu oddiwrth hyn, y mae llawer o lesâd hefyd. Y Duw, yr hwn a welodd yn dda yr amser hwn gymysgu iaith y ddaear, a all, pan y myno, symud y rhwystr hwn oddiwrth taeniad yr efengyl, fel y gwnaeth ar ddydd y Pentecost (Act. ii.) neu trwy roddi i'w weision hawder a rhwyddineb i ddygus iethoedd yr amrywion genedloedd yr elont atynt. — Adelladu tŵr Babel a benodir gan Amserdydwyr A. M. 1758. gwedi y dylif, 102; cyn Crist, 2160.

BABEL, neu **BABILON**, prif ddinas Caidea, yn Asia, un o'r dinasoedd ardderchocaf a fu erioed mewn bod. Dull ei gosodiad oedd bedronglog cywir, yn sefyll ar wastadedd mawr; ei chylch-fesur oedd pum milltir a deugain. Trwch y muriau, neu y tewdwyr, oedd hanner cant o droedfeddi; eu uchder dau cant. Yr oedd ar y muriau 316 o dyrau, neu yn ol barn eraill, 250, sef tri rhwng bob porth, a saith ar bob congl. Gwel Lowth ar Esa. xiii. Y mae rhai yn doddi y mesurau yn fwy. Y mae Prideaux yn doddi y cylch-fesur yn 60 o filltiroedd; trwch y muriau, 87 troedfedd; a'u uchder, 350. Yr oedd y tu allan i'r ddinas wedi ei amgylchu â chlawdd dwfn, llawn o ddwfr, wedi ei weithio bob ochr â phridd-feini. Ei heolydd oeddynt union o'r naill borth i'r llall; pob heol, yn ol Prideaux, yn bymtheg milltir ei hŷd. — Dalwch sylw, y mae amryw hen awdwyr Pagan-aidd wedi rhoddi hanesion am fainttoli y ddinas sawr hon; megys Quintus Curtius, Clitarachus, Diodorus Siculus, Ctesias, Herodotus, Strabo, Pliny, Solinus; ond y maent yn amrywio ychydig i gyd yn y mesurau. Y mesur lleiaf a roddir am gylch y ddinas yw pum milltir a deugain, y mesur a roddir i lawr gan Esgob Lowth, ar ol Strabo; a'r mwyaf yw triugain milltir, y mesur mae Prideaux yn gogwyddo ato, ar ol Herodotus, yr hwn a fu yn Babilon. — Rhifedi yr heolydd oeddynt hanner cant; 25 o honnynt yn croesi y 25 eraill, yn gywir onglong. Wrth fod yr heolydd yn trosi eu gilydd fel hyn, yr oedd y ddinas wedi ei dosparthu yn 676 o beddroedd (*squares*) pob un o honnynt yn bedair ystâd a hanner bob ochr. Yr oedd caicac (os nad oedd yr afon i gyd) o'r afon fawr Euphrates, yn rhedeg trwy ganol y ddinas. Y rhan hynny ag oedd yn sefyll o du y dwyrain i'r afon, oedd yr hen ddinas; a'r rhan arall, o du y gorllewin, a gafodd ei schwanegu ati hi gan y brenin

Nebuchodonosor. Efe a wnaeth, hefyd, ddyfr-floxydd tra hynod o du y dwyrain i'r afon, i ddwyn y dyfroedd allan o'r afon hono, pan fyddai yn dylifo, i'r afon Tigris, cyn y delent hwy i Babilon. Yr oedd y penaf o honnynt mor heilaeth a dwfn, fel y gallai llongau mawrion uosio ynddo: am hynny galwyd ei Naarmalea, sef yr afon freninol. Un o'r dyfr-floxydd hyn a feddyr wrth Chebar. Ezecl. 1. 3. 23. 15, 23. — Yr oedd y llyn a gloddiwyd gan Semiramis yn gymaint rhyfeddod a dim perthynol i Babilon. Yr oedd o du y gorllewin i'r ddinas: yr oedd, yn ol y cyfrif lleiaf, yn ddeugain milltir ysgwâr, yn 160 o gylch, ac yn bymtheg troedfedd ar hugain o ddyfnder: y cwbl wedi ei weithio tu fewn â phridd-feini wedi eu syth-gydio â phlyg-loyn giudog. Gwnaeth Semiramis y llyn hwn i'r dyben i droi dyfr-oedd yr afon Euphrates iddo, tra y byddai yn gwneyd crom-nen (*vault*) ar draws He yr afon, o'r naill balas i'r llall, bob ochr i'r afon. Yr oedd y grom-nen hon yn ugain priddfaen o ddyfnder, yn ddeuddeg troedfedd o uchder, ac yn bymtheg o led: gorphenwyd y gwaith mewn dau cant a thriugain o ddyddiau, yna dychwelwyd yr afon i'w lle arferol. Wedi gorphen y gwaith hwn, cadwyd y llyn a'r dwfr-fis (*canal*) oedd yn arwain iddi mewn trefn, a chafwyd hwynt yw ddefnyddiol, nid yn unig pan fyddai yr afon yn gorlifo ei cheulanau, ond hefyd i gadw dwfr trwy y flwyddyn, megys mewn cronfa, i'w ollwng trwy argaeau achlysurol, i ddyfrhau y wlad oddi amgylch. I'r llyn hwn y trowyd yr afon i'w archeu pan gymerwyd y ddinas. Yr oedd ceulanau yr afon gwedi eu gweithio o bob tu â phridd-feini yr un fath a'r llyn, a'r gwaith o'r un lled yn y ddinas a lled y muriau o amgylch y ddinas. Beth bynag a wnaeth Semiramis tu ag at y pethau hyn, diammeu mai Nebuchodonosor a'u perffeihiodd. Ond biodeuyn y glaewelltyn yw holl wychder a gogoniant dyn. — O bob tu i'r afon yr oedd porthfa, a mur uchel gwedi ei adelladu o'r un defnyddiau, ac hefyd o'r un trwch a'r muriau ag oedd yn cylchynu y ddinas. Yn y muriau hyn, gyferbyn a phob heol oedd yn arwain i'r afon, yr oedd pyrth pres; cant o rifedi i gyd. Yr oedd y pyrth hyn yn cael eu cadw yn agored y dydd, ac yn nghanau y nos. Dyma y pyrth y mae yr Arglwydd yn addaw eu tori a'u dryllo o flaen Cyrus. Esa. 45. 2. — Yr oedd grisiau o'r pyrth i'r afon, yn gyfleusdra i'r trigolion, y rhai a fyddent yn croesi yr afon o'r naill ochr i'r llall mewn cyehod cyn i'r bont gael ei hadelladu. — Yr oedd y bont a adelladwyd ar draws yr afon yn nghanol y ddinas yn adellad goiddog a harddwych. Yr oedd yn ystâd, neu wythfed ran o filltir o hŷd, sef lled yr afon; ac yn ddeg troedfedd ar hugain o led. Wrth ddau ben i'r bont hon yr oedd dau balas harddwych, rhwng pa rai a'u gilydd yr oedd cymuandeb trwy grom-nen dan ddyfille yr afon. Yr oedd y palas o du y dwyrain i'r afon yn dair milltir a thri chwarter o amgylch; ond yr oedd y palas o du y gorllewin yn saith milltir a hanner o gwmpas. Yn y palas diweddaf hwn yr oedd y gerddi crogedig, mor hynodol o glodfawr ac enwog mewn hen hanesiaeth. I foddhau ei frenines, Amyite, yr adelladodd Nebuchodonosor hwynt wrth ei balas newydd. Yr oeddynt yn bedwar cant o droedfeddi ysgwâr o fainttoli. Yr oeddynt gwedi eu cyfodi i uchder muriau y ddinas ar fwâau ceryg, mewn dull amryw uchel grynewdd o ddaear, y naill ben ar y llall ar y bwâau, nes cyrhaedd uchder y muriau. Yr oedd y cwbl o honnynt yn cael eu cynnal gan fwâau mawrion, y naill uwch ben y llall, ac yn cael eu cadw yn gadarn wrth eu gilydd â mur mawr oddi amgylch. Yr oedd cymaint dyfnder ddaear yn y gerddi hyn, fel y gallai y coeddydd mwyaf wreiddio ynddynt. Yr oedd yn tyfu ynddynt bob math o goedydd, planigion, llysiâu, a blodau hyfryd, a phér-arogl. Ar y darn uchaf o'r adelladaeth hon, yr oedd periant, neu fath o sugnyddi, i dynu dwfr i fynu o'r afon i ddyfrhau yr holl erddi. Rhwng y bwâau yr oedd ystafelloedd tra êang a hardd-

wych, y rhai oeddynt yn bur oleu, ac yn rhoddi gol-ygiad allanol tra bardd a hyfyrd.

Yn y gerddi crogedig hyn, tebygol, yr oedd Nebuchodonosor yn rhodio, ac yn edrych oddi yno ar yr holl ddinas fawr, yn ei holl ogoniant, pan waeddodd—'Ouid hon yw Babilon fawr, yr hon a adedledais i yn frenindy yn nghryfder fy neith, ac er gogoniant fy mawrhydi!' Am y getriau rhyfygus hyn, yr awr hōno, y syrthiodd barn Duw arno, a gyrwyd ef oddi-wrth ddynion, i bori gwellt fel eidionau, dros saith mlynedd, hyd oni thyfodd ei fiew fel plu cryrod, a'i ewinedd fel ewinedd adar. Dan. 4. 30, &c.

Yr oedd teml Bel, Belus, neu Baal, yn yr hen balas, yn adedled hynod, yn neillduol o herwydd y tŵr oedd yn sefyll yn ei ganol. Yr oedd ei fōn yn sefyll ar chwarter milltir o dir pedair-ongl, yn cynnwys wyth o dyrau, y nall uwch ben y llall, ac yn meinbau yn raddol tu a'r pen uchaf. Yn ei uchdar yr oedd yn rhagori ar y peiramidiau uchaf yn yr Aipht. Yn mhob uchder llofft yr oedd ystafelloedd èang, & neni bwiaog iddynt, cynnaliedig gan golofnau. Ar ben yr adeilad ryfedd hon yr oedd arsyllfa i dremio ar y sêr; trwy ba gyfeindra y daeth y Caldeaid yn fwy hydrys mewn acryddiaeth na'r holl genedloedd eraill. Dywedir fod delw Bel, neu Belus, ynddi, i gyd o aur pur, o faintioli hynod, ac yn werth £21,000,000. Gwel *Rollin's Ancient History*.—Yr oedd amryw gapeli & delwan eraill, heb law hon, yn y deml; canys oddi yma y taenodd eilan-adedloedd dros wyneb y rhan fwyaf o'r ddaear.—Nimrod oedd sylfaenydd y ddinas fawr hon; Belus, a'r frenines Semiramis, a chwanezasant at ei maintioli a'i haddurniadau; a Nebuchodonosor a'i gorphenodd, ac a'i gwnaeth yn un o ryfeddodau y byd. Ar ol ei farwolaeth, dechreuodd ymerodraeth Babilon wanhan a dihoeni. Cymerodd Cyrus y ddinas trwy ddichell gyfrwys. Trōdd yr afon ag oedd yn rhedeg trwy y ddinas allan o'i rhedega gyffredin i loedd gwedi eu cloddio iddi gan ei silwyr. Y noson y gwnaeth Belassar wledd fawr i'w dywysogion, ac y parodd ddwyn y llestri aur ac arian a ddygodd ei dad o'r deml yn Jerusalem, fel yr yfai efe a'i gymdeithion ynddynt: yn nghanol y lodd-est fawr, anghofwyd, trwy ddirgel ragluniaseth Duw, gau y pyrth pres oedd yn arwain o'r afon i fyau i'r ddinas. Gwedi sychu yr afon, a'r pyrth i gyd yn agored, a phawb yn anwyliadwus, daeth Cyrus a'i fyddinoedd yn hawdd i mewn, a chymerasant gwbl feddiant o honi; lladdasant Belassar, a'r holl deulu breinrol, a llawer iawn o'r trigollon. Gwedi hyny, bu yn meddiant y Mediaid a'r Persaidd. Rhoddodd Cyrus, ar hyn, ryddid i'r Iuddewon caethion i ddy-chwelyd i'w gwlad eu hunain, ar ol 70 mlynedd o gathied.

Cymerwyd Babilon gan Cyrus, A. M. 3468.—Cymerwyd hi gwedi hyny gan Alexander Fawr, yn nghylch A. M. 3672.—Yn nghylch A. M. 3870, anrheithiwyd hi yn ofnadwy lawn gan un o freninoedd y Parthiaid. Oddeutu amser ein Hluchawdr yr oedd agos yn ddiffaethweh. Pedwar cant o flynyddoedd gwedi hyny, yr oedd y fan y safodd y ddinas odidog hon, yn gae hela i freninoedd Persia. Trwy hanesion teithiwr diweddar, sef Rawolf (teithiwr o'r Almaen, yr hwn a fu yno yn y flwyddyn 1574) De la Valle (Rhufeinwr, a fu yno yn y flwyddyn 1616) a Hanway (gwr boneddig o Loegr, yr hwn a fu yno yn y ganrif ddiweddar), hybysir i ni, fod y fan lle y safodd mor llawn o fwythlod, a chreaduriaid gwenwynig, fel nas gallir nesáu ato, ond yn ameroedd cerfel y gauaf. Gwel *Hanway's Travels, vol. iv., part 3., chap. 10.*—*Pri-deaur's Connection.*—*Rollin's Ancient History.*—*Ancient Universal History.*—*Bishop Newton on the Prophecies.*—*Vitrings, a Lowth ar Esa. xiii. a xiv.*—Wrth ddarllen ei hanes, ac edrych arni yn ei holl ogoniant a'i chadernid, pwy a allasai ddychymygu y

buasai byth yn cael ei hollol ddi-ddymu. Gallasai hi, os gallasai neb, ddywedyd—'Byth y byddaf arglwyddes:—myfi sydd, ac nid neb arall ond myfi; nid estednaf yn weddw, ac ni ohaf wybod beth yw dieppledd.' *Esa. 47. 7, 8.*

Yr oedd y Babiloniaid yn hynod o anfoesgar a ffaidd yn eu bucheddau: coffeir am y fath ffieldid-dra ac aflendid yn arferedig yn eu plith, ag sydd yn rhy frwnt i'w hadrodd. Hefyd, gwlad y delwau cerfedig oeddi hi; ac mewn eilunod yr oeddynt hwy yn ynyfdu. *Jer. 50. 38.* Cenedl falch, chwerv, lliiog, a chreulawn iawn ydoedd. O herwydd y pechodau hyn, a'u creulondeb tu ag at ei bobl yn neillduol, *Esa. 47. 6, 7, 8.* y lliidodd yr Arglwydd wrthynt yn ddirfawr, ac a'u dystrywiodd & dinystr cyflawn ac ofnadwy, er siampl a rhybydd i bawb hwy ddiweddi amser. Y mae y prophwydoliaethau a'r hanesiaeth am ddinystyr Babilon, yn cyfateb mor hynod, fel y maent yn dra thellwng o ychwaneg o'a sylw.

1. Y mae Cyrus, yr hwn a oresgynodd Babilon, ac a drosglwyddodd ymerodraeth Babilon i'r Mediaid a'r Persaidd, yn cael prophwydo am dano wrth ei enw, dros gan mlynedd cyn ei eni, a chant a thriugain mlynedd cyn cymeryd Babilon ganddo. *Esa. 44. 28. a 45. 1, 3, 5.*

2. Nodwyd amser ei goresgyniad, i'r flwyddyn, gan Jeremiah, pen. 25. 11, 12. sef deng mlynedd a thriugain o'r amser y llefarodd y brophwydoliaeth; sef y bedwaredd flwyddyn i Jehoiachim mab Josiah, brenin Judah, a'r gyntaf i Nebuchodonosor, brenin Babilon.

3. Rhag-fynegwyd y byddai i deyrnasoedd y cenedloedd ymgynnull: y byddai i Ararat, Minni, ac Aschenaz, gael eu galw i'w herbyn. *Esa. 13. 4. Jer. 51. 27.* Felly yr oedd byddinoedd Cyrus, y rhai a aethant yn erbyn Babilon, yn gynwysedig o'r amrywliol genedloedd a orchfygwyd ganddo o'r blaen. Yn mhilith eraill, y mae y cenedloedd a enwir gan y prophwyd yn cael eu cofnau gan yr hanesydd Xenophon. Gwel *Cyropæd. lib. v. & lib. xiii.*

4. Rhag-fynegwyd, hefyd, y byddai i gedryn Babilon beidio ag ymladd, ac aros o fewn eu hamddiffynfeydd; o herwydd pallu o'u nerth, ac iddyfod yn wrageddos. *Jer. 51. 30.* Felly y gwnaethant: wedi ymladdfa neu ddwy, yr oedd Cyrus yn methu eu demu y tu allan i'w mariau, i ymladd ag ef. *Cyropæd. lib. v. a vii.*

5. Prophwydwyd y byddai i'r afon gael ei sychu cyn cymeryd y ddinas; yr hyn oedd yn anhebyg iawn wrth ystyried lledander a dyfnder yr afon: yr oedd yn ddwy ystad o led, ac uchder pen dyn ddwywaith o ddyfnder, fel yr oeddynt yn golygu y ddinas wedi ei hamddiffyn yn well gan yr afon na'r mariau; ond, er hyny, y mae y prophwyd yn rhag-fynegi y byddai i'r afon gael ei sychu: 'Yr wyf yn dywedyd wrth y dyfnder, Bydd sych: a mi a sychaf dy afonydd.—Sychder fydd ar ei dyfroedd hi; a hwy a sychant.—A mi a ddyhybyddaf ei môr hi, ac a sychaf ei ffynonau.' *Esa. 44. 27. Jer. 50. 38. a 51. 36.* Fel y crybwyllwyd eisoes, trōdd Cyrus ddyfroedd yr afon allan o'u lle a'u rhedega gyffredin, i ddyff-feydd a chloddiau dyfnlon, a llyn mawr cyfagos, nes yr oeddynt yn feision, ac yn rhydiol, a hawdd myned trwyddynt.

6. Cymerwyd hi ar noswaith y wledd fawr flynyddol, pan oedd y trigolion yn meddwi, yn glodd-esta, ac yn chwaren. Yn ddisymwrth, ac yn hollol ddiarwybod i'r Babiloniaid, o herwydd hyny, y cymerodd y gelyn feddiant o'u dinas. Fel hyny yr oedd y prophwyd gwedi dywedyd y byddai: 'Myfi a osodais fagl i ti, a thithau, Babilon, a ddaliwyd, a heb wybod i ti: ti a gafwyd ac a ddaliwyd.—Myfi a feddwaf ei thywysogion hi, a'i doethion, ei phendefigion, a'i swyddogion, a'i chedyrn: a hwy a gygant

hŷn dragywyddol, ac ni ddeffroant.' Jer. 50. 24. a 51. 89, 87. Esa. 21. 3, 4.

7. Y mae ei difffethdra a'i hanghyfannedd-dra presennol, gwedi eu dariunio gan y prophwydi gyd â'r fath fanylrwydd a phe buasant gwedi eu gweled â'n Nygaid. Gwel Esa. 13. 19, 20, 21. a 14. 22, 23. a 47. 1—9. Jer. 50. 1, 13, 23, 39, 40. a 51. 13, 26, 37, 42, 43.

Y mae yr holl bethau hyn, wrth eu manwl ystyried gyd â'u gilydd, a chytuniad y prophwydoliaethau â'r hanesiaeth, yn ymddangos yn dra hynodol, ac yn cadarnhau dwyfoldeb y prophwydoliaethau tu hwnt i bob dadl; ac hefyd yn dangos y defnydd a ddylem wneyd o hanesyddiaeth, a'r buddioldeb o honi, tu ag at iawn deall yr Ysgrifthyrau Sanctaidd; yn enwedig y prophwydoliaethau, o ran y cyflawniad o honynt. Mae rhagluniaethau yn cyflawni ac yn dehongli y prophwydoliaethau; ac wrth y Gair dwyfol y mae yr holl ragluniaethau yn cerdded. Hanes rhagluniaethau Duw yw pob hanesiaeth gywir; a holl ragluniaethau Duw hyd ddiwedd amser, a gyflawnant yn gywir ac yn gwbl y prophwydoliaethau sydd hyd yma heb eu cyflawni. Mae syrthiad Babilon Baganaid yn wystl o syrthiad Babilon Anghristaidd; bydd dinystr y naill fel y llall yn ddisymwth, yn aruthr, yn hollol, ac yn dragywyddol; a bydd gorfoledd a rhyddid i eglwys Dduw yn canlyn cwymp y naill fel y llall. Dat. 14. 8. a xvii, xviii, xix.

Yn Esa. xiv, cawn gŵn, neu awdl orfoleddus, fuddugoliaethus ar gwmp Babilon, y fwyaf gorchestol a hardd a gyfansoddwyd erloed. Y mae yn rhyfeddol o ran y wawd-iaith fwyaf llymdest, a'r brydyddiaeth fwyaf ardderehog, adnabyddus mewn un iaith yn y byd.*—Mae y prophwyd yn darlunio trigfanau gwlad anghu fel mewn cynhwrf; ac ysbrdydoedd yr hen ormesdeyrnoedd yn ngwlad anghu yn cyfodi i gyfarfod breinia Babilon, ac i'w gyfarch ar ei ddyfodiad i'w plith; ac yn ei ddirmygu yn wawldyr ar ei ddarostyngiad i'r un cyflwr o wendid ac iselder a hwy eu hunain. Y mae ei feddwl uchel, a'i ddirfawr ddarostyngiad, yn cael eu darlunio mewn dda a geiriau hynod o nod-edig. Adn. 14—20. Yn ddiweddar, y mae yr Arglywydd ardderehog yn ymddangos i gyhoeddi y ddedfryd ofnadwy yn erbyn Babilon, hollol ddystrywiad y teulu breiniaol, a chyflawn ddiystyr y ddinas; gwar-edigaeth ei bobl, a dystyrw eu gelynlun; ac yn cadarnhau y cwbl, mewn modd ofnadwy ac arswydus, â'i lŷ. Adn. 24—28.

BABILON, neu BABILONIA, oedd enw y wlad lle yr ydoedd y ddinas enwog Babel yn sefyll; weithiau gelwid hi Caldea; yn awr gelwir hi Irak. Ps. 137. 1. Yr ydoedd y dalaeth hon yn cynnwys dinasoedd Babilon, sef Volagesocerta, Borsippa, Idiccar, Cocha, Sura, a Pompedita. Derbyniwyd Cristionogaeth yma yn bur foren, gan yr Iuddewon ac erall. Gwedi dystyrwio Jerusalem, bu gan yr Iuddewon syn-agogau enwog yn y wlad hon. Gan y Rabbion yn perthyn i'w hathrofaŷu yn y wlad hon, y gwnaethpwyd y Talmud mwyaf, a elwir Talmud Babilon; argraffiad diweddar o ba un, yn Amsterdam, sydd yn ddeuddeg cyfrol. Oddi yma yr ysgrifenoedd Petr, yn ol barn rhai, un, os nad ei ddau Epistol at ei trodyr gwas-garedig. Y mae Diodorus Siculus (*lib. i.*) a Josephus (*lib. xxi, cap. 5.*) yn rhoddi hanes am ddinas, a elwid Babilon, yn ngwlad yr Aipht. Y mae rhai beirniaid diweddar yn meddwl i Petr ysgrifenu ei Epistol cyntaf

* The former part of this prophecy (contained in Chap. xiii, and xiv.) is one of the most beautiful examples that can be given, of elegance of composition, variety of imagery, and sublimity of sentiment and diction, in the prophetic style; and the latter part consists of an Ode of supreme and singular excellence. Bishop Newton's *Dissert. on the Prophecies*, Dissert. x.—Gwel Lowth, *Prælect. 28.*

o'r Babilon hon. Eraill a farnant nad un o'r ddwy a feddyllir wrth Babilon yn 2 Mac. 8. 20. ond rhyw le yn agos i Galatia, lle y trigal y Galiad, neu y Galatiaid. Amhebyg iawn, barnant, fod 120,000 o'r Galatiaid yn fyddinoedd yn Babilon yn Caldea. Amiwg yw, nad dinas oedd y Babilon a enwir yn 2 Mac., ond talaeth o wlad.

Y mae Rhufain Babsidd yn cael ei galw Babilon, i nodi ei hellun-addoliaeth, ei choel-grefydd, ei haf-lenddi, a'i brynti, a'r eridigaethau creulawn yn erbyn eglwys Dduw sydd yn ei chalun anghristaidd. Dat. 14. 8. a xvii, xviii.

BABILONIG, Heb. שִׁנָר Sinor neu Shinar; talaeth yn Babilon.—'Mantell Babilonig.' Jos. 7. 21. מַנְתֵּל מַנְתֵּל mantell harddwyech, o amrywiol liwiau, y cyfryw ag a ddyfeiswyd gan drigolion Sinar, neu a wneidid yno. Darlunio y Babiloniaid fel rhai yn hynod am eu gwagoedd gwych a hardd, gan y prophwyd. Eze. 23. 15. Yr oedd yn wych ac yn werthfawr, ac effeithiodd yr olwg arni ar Achan i'w chwennych, yn groes i orchymyn Duw: a chweddi ei chwennych, efo a'i cymerodd hi, gyda phethau eraill; a thrwy hyn efo a dynodd ddystryw arno ei hun, ei deulu, a'r byn oll a feddai, er rhybudd i bawb i unigddhau i'r gorchymyn, yn groes i bob deniadau i'r gwrthwyneb. Hwyrach fod ar y fantell hon ryw luniau, wedi eu cymeryd oddiwrth wrthdrrychau eilun-oddolgar a ffaidd, ac am hyn y wrthdrrych nellidol o anffodlonrwydd Duw.

BACA, Heb. בַּכָּה yr hwa a gyfleithir morwydd, yn 2 Sam. 5. 23, 24. 1 Cron. 14. 14, 15. Yn Pa. 84. 6. y mae y gair gwedi ei adael heb ei gyfleithu. Tebygol ei fod yn arwyddo rhyw frysgen, neu goeden, pa un ai y morwydd neu ryw bren arall, sydd amillya. Dywed rhai fod y morwydd yn tyfu mewn rhyw dir sych; ond nid ydyw hyn yn eglur.*—Y LXX, a'r *Llad. Vulg.* a gyfleithant y geiriau *dyffryn wyllofaŷu*—*dyffryn y dagrau*: felly hefyd y Dr. M. Nid oes ond un llythyren o wahaniaeth rhwng y gair Heb. בַּכָּה (*bacha*, delgr) a'r gair בכָּה (*baca*). Hwyrach fod agos berthynas rhwng y ddau air â'u gilydd; a bod y pren baca yn defnyddu gwydd-lud (*gum*) yn ddaugrau neu yn ddefnyddu allan o hono.

Tebygol mai rhyw ddyffryn ydoedd, garw, caregog, yn llawn o fân-wydd; nas gellid yn hawdd iawn fyned trwyddo heb lafur a dagrau hefyd. Yr ydoedd y cyfryw ddyffrynoedd i'w cael yn agwlad Judea, y mae yn eglur oddiwrth Deut. 21. 4. Lle sych, diffiaeth, ydoedd ef, heb un ffynon, ond a gloddid i dlal dwfr gwlaw. Dichon fod cyfeiriad yn y geiriau at y ffynon y bu tywysogion Israel yn ei chloddio yn yr anialweh. Num. 21. 16, 17, 18. Y mae rhai yn darllen y geiriau fel hyn:—'Y rhai yn myned trwy ddyffryn Baca, a'i gwariant ef (sef yr Arglywydd) yn ffynon.' Cawn yn y geiriau hyn ddarlunio o deithiau yr Iuddewon yn finteloedd i Jerusalem, ar y gwyliau arbenig. Yr oedd anhawsderau, a chynnallaeth iddynt ar y ffordd; yr oedd yno ffynonau, a llynoedd, a'r gwlaw yn eu llenwi, yn y dyffrynoedd gearwon yr oeddynt hwy yn myned trwyddynt. Maent yn wynfydedig ar y teithiau, trwy y gynnaltaeth yr oeddynt yn ei gael; ac yn wynfydedig, yn sicr, ar ben eu taith, ger bron Duw yn Sion. Y mae ffordd pob credadyn i'r Jerusalem uchod, trwy ddyffryn garw, wyllofus y byd hwn. Dan gerdded ac wyllo yr ânt, yn aml, yn caisio yr Arglywydd eu Duw; ond gwyn eu byd, am mai tu a Sion y mae eu hwynebau: ac nis byddant heb ffynonau ac afonydd o ddwfr bywiol yr Ysbryd Glân yn ei ddylanwadau a'i gysuron, ar eu taith, nes y delont heb un ger bron Duw. Jer. 50. 4. a 31. 8, 9. a 2. 13. Esa. 35. 6.

* Gwel Pool's *Synops. in loc.*

a 41. 18. Zech. 14. 17. Ps. 122. 7. a 23. 1, 2. Hos. 6. 3. Deut. 32. 2.

BACH—AU, Llad. HARPAK: offeryn cam at amrywion wasanaeth: offeryn i ddal prsgod. Mat. 17. 97. Yn allegawl, arwydd, gallu attafal Duw; ei drefn ragluniaethol yn rhwystro pechaduriaid yn eu hamcanion 38. 4. Ezac. 37. 29. Ezac. 38. 4.

BACH, (o ran maintiok) 1. Dyn bach, plentyn bychan o ran oed; hefyd, gair o anwylydeb a arferir yn aml. 1 Sam. 22. 19. Luc 2. 21, 27.—2. Credinwyr ieuainc. 1 Cor. 3. 1.—Enyd bach, ychydig, neu byr amser. Eza. 26. 20.

BACHELL—U, (bach) maglu, rhwydo, disodli.—'Y rhai a swriadasant fachellu fy nbraed.' Ps. 140. 4. Y gair *Heb.* בַּחֲבֵל a gyfieithir yma *bachellu*, a gyfieithir *erlid*, Ps. 35. 5.—*gwithio*, Ps. 118. 13.—*bwrw allan*, Jer. 51. 34. Priodol ystyr y gair ydyw, *gwithio*—*bwrw*—*bwrw* i lawr—*bwrw* allan. Yr oedd gelyniau y Psalmydd am ei ddisodli, ei gwmpo, neu am attal ei gerddediad, trwy ei rwydo, a'i faglu ef. Adn. 5. Oblegid hyn, y mae yn dyrchafu ei enaid at yr Arglwydd mewn deisyfadau taerion am iddo ef ei gadw. Y mae yn cydnabod fod gallu Duw i'w gadw yn drech na'u gallu hwy i'w daflu ef i lawr; a bod ei ddoethineb ef yn drech na'u holl gyfwrysdra hwy i osod maglau iddo. Y mae ffydd yn gweled yn yr Arglwydd bob digonolrwydd, yn ngwyneb pob angen, a phob perygl. 1 Sam. xxiii. Job 5. 13. Ps. 71. 4. a 140. 1.

BACHGEN—AIDD—IGRWYDD, (bach-cen) *Heb.* בַּחֲר (bachur) mab ieuanc, herlod, llanc, hogyn, hogyn, rhocas, cryn-ddyn, mab-gwas. Gen. 21. 14, 15, 16.—'Pam aethm yn wr, mi roisam heibio vachceneddwrwydd.' 1 Cor. 13. 11. W. 8.

Rhodd ac ad-rodd, rhodd *bachgen*. *Diar.*

'Bachgen a aned i ni.' Eza. 9. 6.—'Bachgen bychan a'u harwain.' Eza. 11. 6. Mae yn dra thebygol mai yr un person a feddylir yn y ddau le hyn, sef yr Arglwydd Iesu. O ran ei berson rhyfeddol, mae yn fachgen, ac yn Dduw cadarn: o ran ei swydd, mae yn frenin, a'r llywodraeth ar ei ysgwydd. Dyben penaf ei lywodraeth yw, darostwng a gwarediddu pechaduriaid gwyllton, penrydd, creulawn, a'u gwneuthur yn ufudd iddo. Gwedi eu dofi a'u llareiddio trwy yr efengyl, y maent yn cymeryd eu harwain ganddo gerllaw dyfroedd tawel, ac ar hyd llywybra cyflawnder. Ps. 23. 1, 2. Hefyd, y mae yr Arglwydd Iesu yn arwain ei bradd, trwy rai bychain, fel offerynau, sef ei weinidogion; y rhai ydynt fychain yn eu golwg eu hunain; ac, fel yntau, ydynt addfwyn a gostyngedig o galon. Nid ydynt yn arfer mawredd, awdurdod, a gallu dynol, yn llywodraethu yr eglwys; ni raid iddynt wrth y cyfryw arfau; y mae y pradd yn adnabod llain Crist ydynt a thrwyddynt; ac yn cymeryd eu harwain gandynt gyda hyfrydwch a pharodrwydd meddwl. Mat. 11. 25. a 19. 4, 10. 1 Cor. 14. 20. 1 Tim. 4. 12.—'Pan oedd Israel yn fachgen, mi a'i cerais ef.' Hos. 11. 1. Y mae yr Arglwydd yn y geiriau hyn yn hōni, 1. Fod ei gariad ef tu ag at Israel yn hen; carodd ef yn foreu iawn, sef er tragwyddoldeb. Yr oedd yn cynnwys cariad o ewyllys da tu ag ato er tragwyddoldeb; amlygodd y cariad hwn o ewyllys da tu ag ato yn foreu, sef pan oedd yn fachgen ieuanc, ac yn ddigymorth.—2. Y mae ei gariad hefyd tu ag ato yn rhad, ac yn anhaeddianol—pan oedd yn fachgen, heb ddysg, heb wybodaeth, na rhinwedd—pan oedd yn fachgen, wedi ei daflu ar wyneb y maes, i'w ffeiddio, ac yn ymrybaeddu yn ei waed.—'Wele, y pryd hwnaw, dy amser oedd amser serchogrwydd; cerais di yr amser hwnaw. Ezac. 16. 2—5, &c.—3. Y mae ei gariad o ewyllys da tu ag

ato yn tori arian mewn gweithred dda; mabwysiadodd ef, ac a'i gwnaeth yn fab iddo, a'i galwodd ef o'r Aipht, o'r caethiwed caled, ac o ddwylaw ei elynion creulawn, ac a'i neillduodd iddo ei hun, fel ei blentyn, i'w yungeleddu a'i hyfforddi.

Y mae Israel yn arwydd, 1. Y rhai o genedi Israel ag oeddynt yn Israeliaid yn ol y cnawd yn unig; i ba rai y dangosodd yr Arglwydd lawer o dirfondeb a haelioni.—2. Y rhai oeddynt Israeliaid yn ol y cnawd, ac hefyd, yn wir Israeliaid yn ysbrydol; yn meddianu yr un ffydd, a'r un ysbryd a'u tad Jacob, i ymdrechgu gyda Duw.—3. Y rhai nad ydynt yn Israeliaid yn ol y cnawd, ond yn ysbrydol yn unig. Carodd Duw y rhai hyn yn rhad, ac er tragwyddoieub; mabwysiadodd hwynt yn blant iddo, ac a'u galwodd trwy yr efengyl o dywyllwch a thrueni eu cyfiwr caeth wrth natur. Yn yr ystyr diweddar hwn o'r gair, y mae yn perthyn i holl Israel ysbrydol hyd ddiwedd amser. Jer. 2. 2. a 31. 3, 20. Mal. 1. 2, 3. Rhuf. 9. 11—13. Exod. 3. 10. a 6. 6. a xiii. a 14. 5.—Cafodd yr ysgrythyr hon gyflawniad yn Nghrist, fel y cawn sylwi mewn lle arall. Mat. 2. 15.

BAD—AU, (ba) *Gr.* σκαφή (*scaphê*) ysgraff, cafn unpren, cwch, ceubal. Act. 27. 16. Mae yn amlwg fod cwch y llong o'r Aipht, yn yr hon yr ydoedd Paul yn morlo, yn rhwym wrthi, ac yn nofio gyda hi.—Dywedd haneswyr na byddent yn ngwledydd y dwyrain yn eu dwyn ar fwrdd y llongau; wrth godi y bad i fynu, gan hynny, y mae i ni ddeall, iddynt ei dynu yn gyfagos i ben ol y llong, a'i ddolaelu yno; ac wrth ollwng y bad i waered i'r môr, (adn. 30.) y mae i ni ddeall, iddynt ei ryddhau, a'i ollwng yn mhellach oddiwrth y llong. Gwel Syr John Chardin, Parkhurst, Harmer.

BAEDD—OD, (aedd) mochyn heb ei ddysspaddu, arian wrth y gyfraith. Baedd gwyllt, baedd cenfaent. Y baedd gwyllt ydd gearur creulawn, dialgar ofnadwy. Y baedd o'r coed, neu y baedd gwyllt, yr hwn oedd yn tiriog gwinllan Duw, oedd y Philistiaid a'r Syriaid; neu yn hytrach yr Assyriaid, y Chaldeid, a'r Rhufeiniaid; y rhai, trwy haerligrwydd a chreulondeb, a ddystrywiasant yr Iuddewon. Ps. 80. 13.

BAGAD—AU, (cyfnewidid o magad) swp, sypyn; lliaws, llawer, torf.—'A bagad o bobl y ddinas oedd gyda hi.' Luc 7. 12.—'A lawer.' W. 8. a Dr. M.—'Much people. Saes. Luc. 8. 54. Ioan 11. 19.'

BAGLOG, (bagl) crwbach-ffnog, ffon-faglog.—'A hen esgidiau baglog am eu traed.' Jos. 9. 5.—'Hen esgidiau maglog.' Dr. M. *Old shoes and clouted. Saes.* וְעִלְמָה בְּלִיָּה וְעִלְמָה בְּלִיָּה 'A sandalau neu esgidiau wedi heneiddio, neu eu treulio, a'u clytio, am eu traed.' Tybygaf fod *maglog*, gan y Dr. M. yn fwy addas cyfieithiad yma na *baglog*: nid ydwyf yn deall pa fath esgidiau yw esgidiau baglog: ond oni buasai *clytio* yn well na phob un o'r ddau i' canys hynny yw priodol ystyr y gair מְסֻלָּמַת—Leigh.

BAHURIM, בְּחֻרִים [dewisol] dinas yn agos i Jerusalem, y daeth Simei allan o honi i regu Dafydd, yn ei ffoad rhag Absalom ei fab. 2 Sam. 16. 5. Ac yma y bu Ahimaas a Jonathán yn ymguddio mewn pydew. 2 Sam. 17. 18. Gelwir y ddinas hon hefyd, Bochar, Bochara, Choraba, a Choramon.

BAI, BEIAU, trosedd, camwedd, camwgl, gwyd, caredd.—'Nid wyf yn cael dim bai ar y dyn hwn.'—'Dim yn haeddu marwolaeth nis gwnaed iddo.' Luc 23. 4, 15. Ioan 19. 4, 6. 'Nid wyf yn cael dim bai' (*οὐδεν αἰσίου*) dim achos, dim cyhuddiad gwedi ei wneyd yn dda, trwy brawf eglur, yn ei erbynn. Gellir meddwl yn sicr y dylid cyfieithu adn. 15. fel hyn, 'Dim

yn haeddu marwolaeth nis gwnaed *ganddo*.¹ Mae yr ystyr yn gofyn hyny; ac, yn ol barn rhai beirnlaid dysgedig yn yr iaith Roeg, goddef y geiriau os cyfieithu felly. Gwel Campbell. Y maent yn cynnwys tystiolaeth Pilatus, drachefn a thrachefn, am ddiwi-aidrwydd Caiet. Nid am ei feliau ei hun y dyoddefodd, ond dros ein pechodau ni: 'y cyflawn dros yr anghyflawn.' Ps. 35. 7. 1 Petr 3. 18.

BAICH, BEICHIAU, pwn, llwyth, clud, pwys, bwrn.

Nid *baich* ond y *baich* o bechod. *Diar*.

1. Cymaint ag a all dyn yn hawdd ei gario. Jer. 17. 22.—2. Rhyw beth trwm, ag a fyddo yn blino dynion o herwydd ei bwysau, a'r gofid sydd yn ei ganlyn; megys llafur a gwasaneth caled. Exod. 2. 11.—3. Gofalon, ac ofnan, a gofidiau y meddwl, &c. Pa. 55. 22.—4. Yr amherffithrwydd a welir yn ein dyledswyddau: 'Dygwch feichiau eich gilydd.' Gal. 6. 2. hyny ydyw, gan eich bod i gyd yn ddarostyngedig i wendidau, cynneliwech eich gilydd mewn cariad. Y mae pob pechod yn faich. Pa. 38. 4. Y mae pwysau pechod yn ein gwasgu i lawr (Heb. 12. 1.) ac y mae yn faich trwm i erall, sydd yn ei adnabod ac yn ei gasau.—5. Pob peth bychan yn faich, o eisieu gallu i'w ddwyn. Preg. 12. 5.—6. Llygredd natur bechadurus; yr hyn y mae pob dyn wedi ei fywau trwy ras yn teimlo ei bwys. Pa. 38. 4. Job 7. 20.—7. Y seremoniau deddfol, a thraddodiadau dynol, y rhai sydd galed ac anhawdd eu cyflawni. Act. 15. 28. Mat. 23. 4. Luc 11. 26.—8. Swydd llywodraethwyr gwlad neu eglwys, i lawr farnu pethau pwysig. Exod. 18. 22. Esa. 9. 6.—9. Y mae addoliad ffurfiol a rhagrithiol dynion yn faich ar Dduw. Esa. 1. 14. a 43. 24.

'A'm baich sydd ysgafn.' Mat. 11. 30. 'Baich Crist' ydyw ei holl wasanaeth; y gorchymynion a'r athrawiaethau a ddysgodd; pob peth perthynol i ufudd-dod iddo, fel athraw, ac fel breinin. Y mae ei faich yn ysgafn ynddo ei hun: ac yn maru pawb sydd yn ei gario. Nid ydyw yn drwm ond i bechaduriaid llygreddig, i'r rhai y mae pob peth sanctaidd yn faich, o herwydd halogediggaeth eu meddwl.

1. Mae y baich yn ysgafn ynddo ei hun; o ran ei wasaneth a'i addoliad, y mae Duw yn anfeidrol dellwng i'w wasanaethu a'i addoli. Dyled gyflawn iddo ef, a dedwyddwch y dyn ydyw. *Edr. ADOLI.*

2. Mae holl drefnladau a defodau ei addoliad yn ysgafn:—yn rhesymol, yn gyflawn, yn hawdd, ac yn ddidraul. Y maent felly, os cymerir hwynt â gwasanaeth pechod, traddodiadau dynion, a choel-grefydd. Hefyd, os cymerir hwynt â iau drom holl ddefodau cysgodol Moses.

3. Mae yr athrawiaethau a ddysgodd yn ysgafn:—canyis cyfeirio y pechadur y maent ato efe ei hun, am bob peth perthynol i'w hiechydwriaeth, ac angenrheidiol i esmwythau arnynt. *Adn. 28.*

4. Mae ei orchymynion yn ysgafn, hefyd, ynddynt eu bunain. Pe busai y gorchymyn i ni garu pechod, y byd a'i bethau; i addoli delwau meirwon, a chablu ei enw sanctaidd, busant yn orchymynion trymion iawn: ond beth a all fod yn ysgafnac, ac yn fwy cyflawn ac addas, na charu Duw perffaith haddgar, ei addoli, a'i barchu? Nid gorchymyn i ni gario beichiau trymion, na theithio cant o filltiroedd y mae, ar y seithfed dydd, ond gorphwys a'i sanctaiddio. Pe busai yn gorchymyn i blant ddiarhydeddu os rhieni— yn gorchymyn i ddynion gasau, ladd, halogi, a difenwi eu gilydd, a lladrata oddiar eu gilydd, busai y baich yn drwm: ond yn gwbl groes i hyny, mae cariad, purdeb, cyflawnder, a thiriondeb addas i Dduw yn ymddangos yn ei holl orchymynion. Nid ydynt drymion i neb ond cythraulaid, a dynion o'r un ysbryd llygreddig â hwynt.

Mae baich Crist yn ysgafn yn maru pawb sydd yn ei gario, oblegid, 1. Yn yr adenedigaeth y maent wedi derbyn yr ysbryd perthynol i'r gwaith. 1 Ioan 5. 3. Mae y gyfraith gweidi ei hyagrifenu ar eu calonau, a'i doddi yn y meddwl. Pa. 37. 21.

2. Oblegid, trwy eu hundeb â Christ, y mae y gorchymynion wedi eu hyagafnau o'u melliithion trymion, dyledus iddynt am eu troesdau.

3. Oblegid os bod yn gwasanethu meist'r trugarog iawn, 'yr hwn sydd yn maddu eu holl anwireddau, ac yn iacháu eu holl laegedd' yn ei waith. Ps. 103. 2, 3.

4. Oblegid os bod yn eu holl waith yn cael eu nerthu gan Iesu Grist. Phil. 4. 13. Esa. 9. 3. a 10. 27. Exod. 17. 12. Jer. 31. 33. Eze. 36. 26, 27. Pa. 40. 8. a 119. 14, 24, 103, 104. Ioan 3. 16. a 13. 34, 35. a 15. 3, 12. Rhuf. 7. 22. a 8. 17. Rph. 2. 8. 1 Petr 2. 3. *Diar. 3. 17.*

BAITH, בַּיִת [19]. 'Aeth i fynu i Baith.' Esa. 15. 2.—'Y mae yn myned i fynu i Beth-Dibbon.' Lowth. Enw yr un lle, medd efe, ydyw y ddau air, ac y dylent gael eu cysylltu, fel yn y Caldaeg a'r Syriaeg. Erall a farnant mai yr un ydyw a Beth-Meon, (Jer. 48. 23.) neu Beth-Baal-Meon (Eze. 25. 9.) neu Beth-Peor. Yr oedd teml ynddi, mae yn debygol, i Baal neu Peor.

BALAAM, בַּלְעָם [*dinystrior y bobl*] oddiwrt y gair *Heb.* בֹּלָא (bola) yr hwn sydd o'r un ystyr a'r gair *bol* yn Gymraeg, am fod y bol yn dystyrio yr hyn a ei iddo: mab Boer, yr hwn ydoedd yn preswyllo yn Pethor. Geillw Petr enw ei dad ef Boeor, yr un person, ond fod gwahanol enwau iddo; neu wahanol swm yn cael ei roddi i'r un llythrenau, mewn amrywol iethoedd.* 2 Petr 2. 15. Dinas ydoedd Pethor yn Mesopotamia, sef Aram neu Syria. Num. 23. 7. Deut. 23. 4. Y wlad o ba un y galwyd Abraham, y lle y gwasanaethodd efe dduwiau dycieithr. Gen. 24. 4, 10. Jos. 24. 2. Act. 7. 2. Yn y wlad hon y ganwyd y patrleirch i gyd oddieithr Benjamin. Am hyny y geillw ei hiloggaeth eu tad Jacob yn Syria ar ddarfod am dano. Deut. 26. 5. Gwlad ffraind oedd am eillun-addoliath.—Ymddengys oddiwrt ei hanes yn Num. xxii, xxiii, xxiv, xxxi, fod Balaam yn ei ddydd, yn wr eswrog yn ngwledydd y dwyrain, fel offeiriad, ac fel prophwyd. Barn y rhan fwyaf ydyw, fod Balaam unwaith yn brophwyd Duw, ac iddo ef wrthgilio oddiwrt Dduw, a thro'i yn ddeuain: ond y mae hyny, medd Scott, yn bur annhebyg, ac yn ddi-gyffelyb yn yr Ysgrifthyrau Sanctaidd. Mae yn ymddangos yn fwy credadwy mai dewin enwog ydoedd; ond ei fod wedi cyrhaedd rhyw wybodaeth am y gwir Dduw, trwy glywed, hwyrach, am y gwyrthiau rhyfeddol a wnaeth Moses yn ei enw, ac iddo ymgais am ddefnyddio yr ychydig wybodaeth oedd ganddo, yn y modd goreu er ei elw a'i glod, trwy roddi allan mai prophwyd IEROFAN ydoedd; a'i fod yn cael dad-guddiedigaethau oddi wrtho.—Pan oedd yr Israeliaid yn theithio tua Chanaan, trwy yr anialwch, Balaac breinin Moab, wedi gwlebed beth a wnaethant hwy i'r Amoriaid, a ofnodd yn fawr, efe a'i bobl. Anfonodd genadau i gyrchu Balaam i feiddithio y bobl. Yr oedd yn arfer yn mhllith llawer o genedloedd, i feiddithio y gelynyon yr oeddidd yn ymladd â hwynt; nid rhyfedd, gan hyny, i Balaac, ar yr achos hwn, gyrchu gwr mor enwog a Balaam. 'Mi wn,' medd Balaac, 'mai bendigedig fydd yr hwn a feiddithlech di, a melliedigedig fydd yr hwn a feiddithlech.'—Wedi i henuriaid Moab fyned at Balaam a gwobr dewiniaeth gyda hwynt, Duw a ymddangosodd i Balaam, ac a barodd iddo mewn geiriau eglur, 'Na ddos gyda hwynt; na feiddithio y bobl, canys bendigedig ydynt.'

* Gwel Witlea.

Nacodd fyned gyda hwynt, yn ol gair yr Arglwydd. Hyd yma y mae pob peth yn ymddangos yn dda; ac nid oes dim i'w weled yn peri amhauaeth am dano ef. Ond brenin Moab a fonfodd drachefn fwy o dywysogion, ac anrhydeddusach na'r rhai cyntaf, gan addaw gwobr, cyfoeth, ac anrhydedd iddo, hyd eithaf ei ddymuniad. Ar hyn, mae y llen-gêl yn syrthio, a drwg ei galon yn dechreu ymddangos. Nis gallwn lai na chanmol ei wroideb, pan y mae yn dywedyd, 'Pe rhoddai Balac i mi ariann ac aur lonaid ei dŷ, ni allwn fyned dros air yr Arglwydd fy Nuw, i wneuthur na bychan na mawr.' Num. 32. 18. Geiriau rhagorol, a hollol gymhwys ac addas. Felly y gweddai ymddygiad pawb fod, ar bob achos. Ond nid fel ei eiriau yr oedd calon Balaam yn wirioneddol; yr oedd hōno yn myned ar ol cybydd-dod. Y mae yn ymgynghori, yn gohirio, ac fel yn amneu yn nghylech achos cwbl amlwg. Dylasai wrthod y cynnyg gyda ffeiddiaid, heb ffeiddio ymfyn â Duw yr ail waith, gwedi cael eisioes ateb pendant ar yr achos. Beth i a gymewid Duw ei feddwl, a goddef i'r bobl hyny gael eu melldithio, y rhai y dywedodd ychydig o'r blaen eu bod hwy wedi cael eu bendithio? Pa ynfyrwydd! Rhoddodd iddo ef genad yn ei ddig. Hos. 13. 11.

Y mae yr Arglwydd yn goddef aneirif o bethau nad ydynt yn gymeradwy ganddo; ac y mae yn ddigofus wrth y rhai hyny a gymerant achlysur oddiwrth ei oddfeid, i gyflawni eu chwantau. Y maent hwy yn bwriadu drwg, ond y mae Duw yn bwriadu daioni. Gen. 50. 20. Hefyd, dichen fod y cymhellad i'r weithred yn ddrwg, pan y byddo y weithred ei hun yn dda; a thra byddo yr Arglwydd yn cymeradwyo y weithred, dichen ffeiddio yr achos cymhelladol o honi, yn y gwneuthurwr. Yr achosion cymhelladol yn Balaam, oedd cybydd-dod a balchder. 2 Petr. 2. 15. Caisodd, yn ddygionus, er mwyn budr-elw, feldithio y rhai ag y mae Duw wedi eu bendithio. Cafodd genad i fyned gyda thwysoegion Moab gyd âg anffodlonrwydd Duw, yn ddigon amlwg; yn ganlynol, aeth gyd â'r awydd-fryd mwyaf. Ond ni oddefodd yr Arglwydd iddo fyned yn mhell, heb dystiolaeth hynod o'i anffodlonrwydd. 'A dig Duw a enynnodd am iddo fyned: ac angel yr Arglwydd a safodd ar y ffordd i'w wrthwynebu ef.' 'Cafodd gerydd am ei gamwedd: asen fud, gan ddywedyd â llef ddynol, a waharddodd ynfyrwydd y prophwyd.' Yr oedd hon yn wyrth neillduol law: gwnaeth Duw ddefnydd o un o'r creaduriaid mwyaf hurt, i geryddu un o ddoethion y byd hwn. 2 Petr. 2. 16.

Rhodd Duw i ddyw ydyw galluocedd ymadrodd; ac nis gallwn amgylfred pa fodd yr ydym yn tŷr geiriau wrth lesaru. Nid oes un achos i ni ryfeddu, gan hyny, fod yr Arglwydd yn defnyddio genad asen i wahardd ynfyrwydd y prophwyd. Defnyddiodd Satan y sarph, 'y cyfrwyfaf o holl fwystfodol y maes,' i lesaru wrth Efa; (Gen. 3. 1.) ond cymerodd yr Arglwydd asen, y creadur mwyaf hurt, a'r dylaf o'r cwbl, i lesaru wrth Balaam. Yn ei law y mae yr offerynnau mwyaf anolygus, yn aml, yn ateb y dyben. Yr oedd yn ddarostyngiad mawr i Balaam ffroen-uchel, yr hwn oedd yn ymfroestio iddo 'wedi gwledigaeth yr Hollalluog,' i'r Arglwydd ymddangos i'r asen, a lesaru drwyddi, cyn i Balaam ei hun weled y wedidigaeth. Os ystyrir yr achos yn ddiwys ac yn drwyadl, y mae yn fwy rhyfeddod clywed Balaam yn bendithio Israel, na chlywed yr asen yn argyhoeddi y dewin. Llywodraethodd Duw ei dafod i lesaru yr hyn oedd yn hollol groes i ddymuniadau ei galon, a'i holl olygiadau am elw bydol, yr hyn a'i cychwynodd ef o'i wlad ei hun, yn groes i orchymyn Duw. Pan agorodd yr Arglwydd llygaid Balaam, 'efe a welodd angel yr Arglwydd yn sefyll ar y ffordd, a'i gleddyf noeth yn ei law,' fel pe buasai yn barod i'w ddystrywio ef ar unwaith. 'Wela,' meddai yr angel, 'mi a ddaethon allan yn wrthwynebydd i ti; canys cyfallonrus yw y ffordd hon yn fy ngolwg.' r hyn,

y mae Balaam yn gwaeddi, 'Pechais.' Ond cyfaddefiad ffuantus ydoedd; yn profseu ei fod yn foddolawn i ddychwelyd yn wyneb y perygl, pan yr oedd ei galon ar yr un pryd, yn myned ar ol gwobrwy. Rhoddwyd math o ganiatâd i Balaam fyned, os oedd yn ewyllsio hyny, yn wyneb holl ymddygiad yr Arglwydd tu ag ato yn yr achos. 'Dos gyd â'r dynion; a'r gair a lesarwyf wrthyf, hyny yn unig a leferi.' Balaam a aeth, wedi y cwbl, ac a ymgeisiodd drachefn a thrachefn, trwy swynyddiaeth, i feldithio y bobl; ond ni lwyddodd. Melldithiodd Amalec y cyntaf, a'r Rhufeiniaid y diweddaf o'u gelynyon. Gwel Lightfoot.—Gorffod arno gyfaddef, 'Nid dyn yw Duw i ddywedyd celwydd, na mab dyn i edifarhau: Ni wel efe anwiredd yn Jacob. Nid oes swyn yn erbyn Jacob, na dewiniaeth yn erbyn Israel.' Yn lle eu melldithio, dechreuodd eu bendithio. Ond y mae yn amlwg nad o'i fodd y gwnaeth efe hyn: 'Pa fodd y rhegaf yr hwn ni regodd Duw? a pha fodd y ffeiddiaf yr hwn ni ffeiddiodd yr Arglwydd?' Ei ewylls oedd eu melldithio; ond ni oddefodd Duw iddo. Megys y gwaharddodd Duw ynfyrwydd y prophwyd trwy enau asen fud, felly y gwnaeth ddefnydd o dafod Balaam, i lesaru pethau rhagorol, yn brophwydoliaethol, am ddyfodiad Crist—am halynt ei bobl hyd ddiwedd amser—ac am farnedigaeithau Duw ar yr Amaleciaid, y Ceneaid, ac eraill. Gan y cawn achlysuron i ymhel-aethu, dan eiriau eraill, ar amryw bethau neillduol yn y prophwydoliaethau hynod hyn, ni chwanegef arnynt yn bresennol.

Wedi i Balaam fethu a melldithio Israel, yn awyddus fyth am y wobwr, rhoddodd kynghor melldigedig a chythreulig iddynt, i buio meibion Israel i wneuthur camwedd yn erbyn yr Arglwydd. A dechreuodd y bobl odinebu gyda merched Moab. Galwasant y bobl i aberthau eu duwiau; a bwytaodd y bobl, ac addolasant eu duwiau—'Ac enynnodd digofaint yr Arglwydd yn erbyn Israel.' Num. 25. 1, 2, 3. a Sl. 16. Fel hyn, trwy ddichellion cythreulig, y bu o fwy o niwed i Israel, trwy eu maglu i bechu yn erbyn yr Arglwydd, na phe buasai yn eu melldithio tra y buasai byw.—Gwedi hyn, lladdwyd ef yn rhyfel Israel yn erbyn y Midianiaid. Num. 31. 8.

Y mae hanes y dyn hwn yn hynod ac yn arswydus. Wela ynddo ddyw a chanddo adnabyddiaeth o'r gwir Dduw—Duw wedi ymddangos iddo amryw weithiau, a lesaru wrtho—wedi cael ei rybuddio hefyd gan Dduw, mewn ffordd tra rhyfedd, a'i ynfyrwydd yn cael ei wahardd gan asen fud—Duw yn bendithio meibion Israel trwyddo, ac yn lesaru yn brophwydoliaethol trwyddo, mewn modd hynod o oleu a gogoneddus—yn gwled y fath ddedwyddwch mewn gwir grefydd mewn byd arall, fel y torodd allan, ac y dywedodd, 'Marw a wneiw y farwolaeth yr uniawn, a bydded fy niwedd fel yr eiddo yntau:—etto, y dyn hwn, wedi y cwbl, â'i galon heb fod yn uniawn gyd â'r Arglwydd; 'yn caru gwobr anghyflawnder; ac, er mwyn budr-elw, yn myned yn mlawn, yn wybodus, yn groes i ewylls Duw, gyda bwriad parhaol i gael y wobwr, er gwaethaf bob gwrthwynebiad a rhywstr a roddodd Duw ar ei ffordd; ac yn y diwedd yn rheddi y cyngbor mwyaf cythreulig a allasai y diafol ddodi yn ei galon ei roddi i neb. Y mae ei siampl yn dangos yn amlwg, yr hyn na ddylem byth ei anghofio, sef fod gwir grefydd yn gynwysedig mewn syniadau ysbrydol, a thueddiadau sanctaidd y galon, yn tarddu oddiwrth wir adnabyddiaeth ysbrydol o Dduw, ac nid mewn doniau mawrlon, gwybodaeth helaeth, na chyflawniadau col-grefyddol, a'r galon heb erioed ei darostwng i uffudd-dod i'r Arglwydd. Fel y bu fyw, felly y bu farw, gyda gelynyon Duw. Gwas y diafol ydoedd, a bu ei ddiwedd yn gyfatebol i'w weithredodd. 2 Cor. 11. 15.

'Ac a'u collwyd trwy dwyll gwobr Balaam.' Judas 11. 'Ac eu trosgwyddwynt can dwylliat cyfoc Balaam.' W. S. 'Ac a'u dyfethwyd gan dwyll gwobr

Ba'aam. Dr. M. 'Hwy a redasant yn awyddus ar ol cyfeillornad Balaam, er gwobr.' *Saes.* Y mae y rhan fwyaf o gyfieithwyr yn oeduno â'r Saesonaeg. Priodol ystyr y gair *Gr.* ἐξυθνασ, ydyw *tywallt*; tywallt dwfr neu waed. Luc 5. 37. Mat. 26. 28. Marc 14. 24. Luc 11. 60. a 22. 20. Y mae tywallt fel dwfr, weithiau, yn arwyddo gwendid mawr, agos i ddystryw. Ps. 22. 14. 'Yr ydym,' medd y wraig o Tecoa, 'fel dyfroedd wedi eu tywallt ar y ddaear, y rhai ni chesglir.' 2 Sam. 14. 14. Yn yr ystyr hwn y golygodd y cyfieithwyr Cymraeg y gair yn y fan hon, a chyfieithant y gair, *a'u collwyd*. Ond y mae ystyr arall i'r gair, a hwn yn aml yn yr ysgrthyrau; sef myned gyd âg awyddfryd a gorwyllter fel dwfr yn cael ei dywallt: 'Tywalltaf arnynt fy lliid fel dwfr,' medd Duw. Hos. 5. 10. 'Rheded barn fel dyfroedd, a chyflawnder fel ffrwd gref.' Amos 5. 24. Yn yr ystyr diweddaff y golygodd y cyfieithwyr Saesonaeg yr ymadrodd, ac a gyfieithasant y gair, *van greedily*. — 'Cyfeillornus yw y ffordd hon yn fy ngolwg,' medd yr Angel ΙΕΡΟΦΑΗ wrth Balaam; ond er hyny, rheddodd Balaam ar hyd-ddi gyd â'r awyddfryd mwyaf, er mwyn y wobr. Carodd wobr anghyflawnder, ac a reddodd yn ddiattalf ar gyfeillorn, gan adael y ffordd uniawn. Yr un fath yr ydoedd y gau-athrawon yn nyddiau yr apostolion, ac felly maent o hyny hyd heddyw; maent yn ddiwyd iawn yn taenu cyfeillornadau, er mwyn budr-elw. Rhuf. 16. 18. 1 Tim. 6. 5, 10. Tit. 1. 11. 2 Petr. 2. 14, 15. *Twyll* gwobrwy ydyw yr elw hon; oblegid ei fod yn anghyflawn, twyllu pawb chwannog iddi a wna yn y diwedd. 'Cybydd-dod cyfeillornwyr ydyw tanwydd, mam, a mammaeth eu cyfeillornadau,' medd Amaeus.

BALADAN, בלדן [*yr Arglwydd Dduw*] un o freninoedd Babilon. Y mae ei enw yn gyfansoddiad o enwau yr ellun-dduwiau Baal ac Adan, neu Adonis. Yr un yw a Pelesis, Nanybrus, neu Nabonasor. Esa. 39. 1. 2 Bren. 20. 12. Y mae Syr Isaac Newton yn barnu mai mab Pul, brenin Assyria, ydoedd Baladan, ac i deyrnas Babilon gael ei rhoddi iddo fel ei ran a'i etifeddiath. Edr. ΝΙΝΥΡΗ.

BALCH—DER—EDD, (bal) uchel, uch-hedol, mawrwydh; trahaus, rhyfygus, mawrfrydus, mawryddig, ffrostus:—gwenith balch; tyfu yn falch; cerddedol balch.

Tri pheth a wna wraig yn anniwair: tegwch yn ei hwyneb folineb yn ei phen, a balchedd yn ei chalon—*Triodd Moss*.

Y mae dyn wrth natur, dan y cwymp, yn greadur balch. Fel y mae ei foddwl yn gyfeillornus am bob peth, felly y mae am dano ei hun. Yn ei dywillwch y mae yn meddwl ei hun yn amgen na'r peth ydyw; sef pechadur euog, llygredig, tywyll, ffid, ac annuwial. Mae yn priodol pob rhagoroldeb a ddichon fod ynddo, iddo ei hun, ac nid i'r Arglwydd, yr hwn a wnaeth y rhagoriaeth. Ei holl ymgais sydd am ddyrchafu ei hun, ac nid yr Arglwydd, yr hwn yn unig sy deilwng i'w ddyrchafu. Nid oes neb yn deilwng o ddyrchafiad, na chlod, na pharch, ond Duw ei hun. Y mae efe yn anfedrol ac yn hanfodol ddyrchafedig ynddo ac o hono ei hun; ac am hyny, y mae yn gyflawn iddo gael ei ddyrchafu gan bawb. Am yr holl greaduriaid, o'r uchaf hyd yr isaf o honynt, pa fath bynag ydynt, heb-law pechaduriaid, 'Efe a'u gwnaeth, ac nid hwy eu hunain'; y mae yn anghyflawn, ac am hyny, mae yn bechadurus, ac yn wrthryfel yn erbyn Duw, iddynt ddyrchafu eu hunain mewn dim. Os ydynt gyflawn a sanctaidd, efe ydyw ffynon cyflawnder a sancteiddrwydd: os ydynt ddoeth, efe a roddodd ddoethineb iddynt: os ydynt gyfoethog, efe yn unig a'u cyfoethogodd: os ydynt lwyddiannus, efe a barodd fod lwyddiant iddynt. 'Nid yw yr hwn sydd yn planu ddim, na'r hwn sydd yn dyfrhau; ond Duw yr hwn sydd yn rhoi y cynnydd.' 1 Cor. 3. 7.

Y mae balchder yn mhob trosedd; canys ni throeddai neb orchymyn Duw, oni bai ei fod yn dyrchafu ei hun yn erbyn Duw, ac yn fwy na Duw. Y mae pob troseddwr yn ymfawrygu yn erbyn yr hwn y mae yn anuffuddhau iddo. Nid oes un creadur yn ei briodol le, ond yr hwn sydd yn ddim yn ei olwg ei hun, a Duw yn bob peth: ac yn yr agwedd addas hon ar ei ysbryd, y mae yn hawdd gauddo ufuddhan, ymostwng, a rhoddi mawredd i'r Arglwydd. Po nesaf y byddom at yr agwedd hon, nesaf i gyd y byddwn at Dduw; a phan y byddwn yn gyflawn felly, byddwn yn gyflawn gyda Duw, ac wrth ei fodd. — Y mae dau orchwyl yn cael eu dwyn yn mlaen gan yr Arglwydd o hyd, yn ei holl ragluniaethau yn y byd, sef dyrchafu y gostyngedig, a bwrw y balch i lawr. Dygwdd Nebuchodonosor, yr ymerawdr mawrdddig, i'r cyfaddefiad hwn am yr Arglwydd, 'Efe a ddichon ddarostwng y rhai a rodiant mewn balchder.' Dan. 4. 37. Y mae ei lygaid arnynt, i'w darostwng; y mae yn eu gwrthwylwnebu, ac yn eu gwatwr hwyt yn ddirmygus. Iago 4. 6. Job 40. 11, 12. Diar. 3. 34. a 29. 23. Esa. 2. 12. 2 Cron. 32. 25. 'Pob un a'r a'i dyrchafu ei hun, a oestyngr; a'r hwn sydd yn ei oestwng ei hun, a ddyrchefir.' Luc 14. 11. Job 22. 29. Dar. 29. 23. Mat. 23. 12. Dyma un o reolau anghynewidiol Duw yn ei holl ymddygiad tu ag at blant dynion; efe a rodia wrth hon yn ddiwybri byth. Ni ddyrchafu efe neb yn nghyflawnder ei Fab, i sancteiddrwydd a gogoniant, ond yr hwn sydd o'i wir fodd yn ei oestwng ei hun dan alluog law Duw, fel pechadur euog a thlawd. Luc 18. 14. Mewn meddylliau gwael am danant eu hunain, a meddylliau mawr am Dduw a'i lechydwr-iaeth, y maent yn cael eu dyrchafu: mae pob meddwl croes i hyny yn eu tynu i lawr. — 'Y balch a edwyn efe o hirbell.' Ps. 138. 6. hyny yw, ni chaisf efe byth ddyfod yn agos ato. Y mae efe yn hirbell oddiwrth ei ffair a'i heddwch; ac ni ddaw byth yn nes tra y byddo yr agwedd hōno ar ei ysbryd. Ni chais y balch, ac ni oddef Duw i hyny fod. — 'Yn y pethau yr oedd ynt falch o hono, yr oedd efe yn uwch na hwynt.' Exod. 18. 11. Yn eu duwiau, eu doethineb, eu galluoedd, &c. yr oedd Duw o blaid ei bobl yn uwch na'r Aiphitiaid. Y mae Duw yn gyffredin, mewn modd neillduol, yn talfu diystyrwch ar y pethau hynaf y mae dynion yn ymchwyllo o'u plegid. 1 Sam. 2. 3. Neh. 9. 10, 16. Job 11. 11, 12. Luc 21. 1, &c.

BALM, math o sudd, neu lŷd gwerthfawr, a ddyferai allan o bren o'r enw. Yr ydoedd helaethrwydd o hono i'w gael yn mynydd Gilead; ac yr oedd y lle yn enwog iawn o'r herwydd. Y mae y gair *Heb.* צרר yn tarddu oddiwrth yr un gwreiddyn a'r gair *craig*, ac yn arwyddo *rhwymo yn nghyd*, *cruffyhae*: oddiwrth ei natur gryfhaol, ei effeitholdeb, a'i anffaeddigrwydd i gadarnhau, i iacháu, ac i rwymo yn nghyd friwiau, archollion, a brathiadau gwenwynig. Yr Arabiaid a'i gwerthent ef i'r Aiphitiaid. Gen. 37. 25. Ei liw ar y cyntaf sydd led wyn, a chweddi hyny yn wyrdd; ond pan elo yn hen, try yn lled fel yn, yn debyg i fêl. Ei flas sydd chwerw, eithr ei arglaf yn bêr; ac arferir ef i bêr-arogli cyrph meirw. Y mae yr un gair *Heb.* צרר yn cael ei gyfieithu *triagi*, yn Jer. 8. 22. a 51. 8. ac yn Eze. 27. 17. Nid ydynt yn cyffil llai rhinwedd yn balm Brazil, Ysbaen Newydd, a Pheru, nag oedd yn balm Gilead gynt. Edr. TRIAGL.

BALLEG-RWYD, (ball) rhwyd bysgota, rhwyd dynn; math o rwyd â gwaelod fel sach iddi. Y gair *Heb.* כמר a arwydda, peth gwedi ei grebachu, neu ei gyfyngu yn nghyd; ac felly yn sicr o ddwyn ei helfa yn lwyddiannus i law. Edr. AROGL-DARTH.

BANER, (ban) *Saes.* BANNER. Y gair *Heb.* בנר a gyfieithir weithiau *lluman*, weithiau *baner*. Num. 1. 52. Pa. 20. 5, &c. Y mae baner yn arwydd i

gasglu, cyfarwyddo, a chefnogi milwyr, ac i ddangos eu gwrsyllfa. Rhydd teithwyr diweddwr i'r gwledydd hyny hanes neillduol am fanerau dwyreiniol, a'r defnyddioldeb o honynt. Yn Arabia, a'r gwledydd cymydogathol, y maent yn dewis, yn gyffredinol, teithio yn y nos, oblegid poethder dirfawr yr haul yn y dydd. I ochelyd anhrefn yn eu minteloedd, yn cydymdaith, y mae i bob gosgordd (*cotter*, fel y galwant hwy) ei gwahanol arwydd o amryw oleuadau, yn cael eu dwyn ar drostan uchel, nid annhebyg i stôf hafarn, yn mha un y mae coed aychion yn cael eu llosgi i oleuo. Y mae i bob gosgordd ei throstan, a'i harwydd penodol ei hun. Y mae deg neu ddeuddeg o'r goleuadau, mwy neu lai, weithiau ar yr un drostan. Y maent hefyd wedi eu gosod mewn gwahanol ddull, yn gystal ac yn amrywio o ran rhifedi; rhai yn hirgrwn, ar ddull porth; eraill yn dair-onglog, neu fel y llythyren N neu M, &c. Y mae yr arwyddion morfwahanol oddiwrth eu gilydd, fel y gall pob un wybod, yn y nos, i ba osgordd y mae yn perthyn. Y maent yn cael eu dwyn o flaen y minteloedd, ac yn cael eu gosod i lawr yn y man lle y maent i wersyllu, cyn y delo y fintai i fynu; ac yn cael eu gosod ychydig oddiwrth eu gilydd. Y maent yn cael eu dwyn hefyd y dydd, heb oleu, a'u gwahanol ddull, a'u hamrywiol rhifedi, yn eu gwahanlaethu oddiwrth eu gilydd yn ddiagonol. Heb y cyfryw arwyddion, nis gallasai, heb anhrefn mawr, torf liosog gyd-deithio. Gellir maddwl, gan hyny, fod y gair *bar* yn arwyddo *baner ddysglaer, oleu*. Yr oedd i lwyth Judah, Reuben, Ephraim, a Dan, y rhai oeddynt yn gwersyllu yn yr anialwch, o du y dwyrain, dehaul, gorllewin, a gogledd, un o'r llumanau goleu hyn, yn perthyn i bob un o honynt. Num. ii. Yn cyfeirio at hyn y dywed y Psalmydd, 'Yn enw ein Duw y banerwn.' Ps. 20. 5., *Heb.* Teithiwn a gwersyllwn, nos a dydd, yn enw ein Duw, a'n hyder arno, ac ar ei amddiffynfa i ni; awn yn mlaen yn eon, yn ddiarswyd, yn amlwg i bawb, ac yn futeioedd cardiadus, yn amddiffynfa yr Arglwydd. Ps. 60. 4.—Y gair, hefyd, a arwyddo, y llusern, neu y lamp, a fyddai yn cael ei dwyn o flaen y gwr a'r wraig ieanuc, yn yr hwyr, ddydd eu priodas. 'Efe a'm dug i'r gwindŷ, a'i faner drosof oedd gariad.' Can. 2. 4.—'Yr anwylyd sydd wyn a gwriddog, yn rhagori ar ddeng mil.' *Heb.*, yn fanerog, neu yn ardewynu yn ddysglaer â deng mil o lampau, fel priodfab wedi ei amgylchu â deug mil o lampau. Can. 5. 10. Dywedir bod yr eglwys yn 'ofnawdy, fel llú banerog,' neu yn or-ddysglaer, fel morwynion, yn geinwedd ac yn llewyrchus yn ngoeiu y llusernau priodasol. Byddai y gwisgoedd ardderchog, arferedig ar y cyfryw achosion, yn adlewyrchu goleuni y lamp yn ddysglaer iawn. Can. 6. 4, 10.

Gosodir yr Arglwydd Iesu allan wrth yr enw hwn. Esa. 11. 12. a 49. 22. a 62. 10. Y mae efe, fel baner, wedi ei ddyrchafu yn uchel; y mae yn ddysglaer ogoneddus, yn rhagori ar bawb o ran ei berson, ei swyddau, ei doniau, a'i radau, &c., yn arwydd i gasglu ei holl bobl ato, ac at eu gilydd; yn eu gwahanlaethu oddiwrth bawb eraill; yn gyfarwyddwr, yn ddyddanwch, ac yn iachawdwriaeth gyflawn, dragywyddol, iddynt. Ynddo ef y mae cyflawnder a nerth; am hyny ato ef y deuir. Esa. 45. 24.

Y mae y faner hon yn cael ei chodi gan yr Arglwydd i'r Cenedloedd, pan y byddo Crist Iesu yn cael ei bregethu iddynt, yn nwyfoldeb ei Berson, a chyflawnder ei aberth, ei swyddau, a'i ras; a than y faner hon y maent yn gorchfygu eu holl eilynion. Ni chymerir byth mo'r faner; ni saif un gelyn yn ei hwyneb; ac ni chyll neb y dydd y sydd yn ymladd dani. Baner ydyw i bechaduriaid i gynnwll ati; ac y mae yn iechdwriaeth gyflawn iddynt, a thragywyddol. Dyma y faner a roddodd Duw i'r rhai a'i hofnant; trwy ym-

lyniad wrtho, fydd ynddo, a rhodiad addas i'r efengyl, hwythau a fyddant fel baner wedi ei ddyrchafu yn ogoneddus, ac yn fuddugoliaethus, ar ei holl dir ef, yn annogaeth i eraill gyrchu ato, a glynu wrtho o lwyrfryd calon. Zech. 9. 16. Ps. 60. 4. Mat. 5. 14, 15, 16.

'A Moses a adeiladodd allor, ac a alwodd ei henw hi (מִצְבֵּה) יְהוֹשָׁפָט NISSI; sef יְהוֹשָׁפָט yw fy *maner*. Exod. 17. 15. Cynnalwyd dwylaw a gwialen Moses i fynu, fel ag y mae milwyr yn arferol o gynnal eu banerau yn amser yr ymladdfa. Y mae y banerau hyn yn dwyn arwydd-luniau y wlad: dywedir fod y milwyr yn ymladd dan y faner hōno; sef, dan gyfarwyddyd ac er amddiffyniad y llywodraeth hōno. Felly yr ymladdodd Israel dan gyfarwyddyd Duw, ac er amddiffyniad ei wirionedd; ac felly y daeth yr enw יְהוֹשָׁפָט yn arwydd-lun ar faner yr holl gynnulleidfa. Dan ei gyfarwyddyd yr ymladdasant, ac yn ei enw a'i nerth ef y gorchfygasant—pob un yn cydnabod nad ei eiddo ei hun oedd, ond milwr יְהוֹשָׁפָט.

BAR, (bâr) trallod, digofaint, lliid, trllonedd, gŵyth.

Pechaduriaid mawr ea bâr. *E. Pryg.*

Rhan o'th faeth, a rhan o'th fâr *Diar.*

BARA, *Heb.* בָּרָה (*bara*) *Gr.* βρῶμα (*brōma*). Bara gwyn; bara canrhyg; bara rhyg; bara haidd; bara ceirch; bara coch; bara coesed; bara peilliad; bara man-gan, sef bara gwyn; bara cri, a bara croyw, sef bara heb surdoes; bara surdoes; bara plymrhyd; bara chwieg; bara gwersyll; bara planc, bara lech, a bara greiddel; bara gosod, sef bara dangos; bara miod; bara lawr, a bara lafan. Yn iaith yr ysgrythyr, arwyddo bara, pob math o ymborth angenrheidiol at gynnaliaeth. Gen. 3. 19. a 28. 20. a 47. 19. Mat. 4. 4. a 6. 11.—Y mae y manna yn cael ei alw, bara o'r nef—bara angelion. Exod. 16. 4, 15, &c. *Edr. MANNA.*

Y mae Crist yn galw ei hun, 'Bara Duw, yn dyfod i waered o'r nef, ac yn rhoddi bywyd i'r byd.' Ioan 6. 33. Bara Duw ydyw; Duw a'i trefnodd ac a'i paratodd; Duw sydd yn ei roddi i bechaduriaid, ac yn eu nerthu i ymborthi arno. Nid o'r ddaear, fel ein bara cyffredin, y daeth, i gynnal ein bywyd daearol yma yn y byd; ond o'r nef y daeth, yn dangos mawredd a dwyfoldeb ei Berson; ei ras a'i gariad mawr, yn darostwng ei hun atom, i ddyoddef a marw drosof, fel y byddai yn fara, sef yn ymborth ysbyrdol, yn rhoddi grym, cynnalïaeth, a dyddanwch i bechadur euog, yn ngwynneb ei holl drueni. Crist croeshoelidig ydyw y bara bywiol, yr hwn sydd yn rhoddi bywyd i bawb a ymborthant arno trwy fydd. Beth ond y cyflawnder a weryd rhag angeu, a ddechion roddi crydfer a dyddanwch i bechadur euog? Nid ydyw hwnw i'w gael yn un lle, ond yn yr Iesu. Ymborthi arno yw credu ynddo. Y mae credu ynddo, fel ymborthi ar fara iachus, yn rhoddi hyfrydwch, adnewyddiad, grym, a dyddanwch annhraethol. Y mae pob peth ynddo yn fara i'r sawl sydd yn gwir credu ynddo:—ei aberth, ei lawr, ei eiriolaeth, ei fuddugoliaeth, ei gariad, a'i ras, &c. Nid oes dim arall, ond efe, i fod yn wir ymborth cynnalïaethol i bechadur. Ni all dyn ymborthi arno ei hun, er llesâd; nac ar ei ras, a'i gysuron; canys y mae angen ymborth ar ras, a Christ yw ei ymborth. Yn lle porthi, ni wna y byd, a'r pethau sydd yn y byd, ond gwanyechu, blino, gofidio, a thwyllpawb sydd yn ymgynnal arnynt. Ond am Crist, mae ei gnawd yn fwyd yn wir, a'i waed yn ddioid yn wir: 'Y bara a roddaf fi yw fy nghnawd, yr hwn a roddaf dros fywyd y byd:—a'r neb sydd yn bwyta o'r bara hwn (sef yn credu yn Nghrist, adn. 47.) a fydd byw yn dragywydd.' Ioan 6. 51, 58. a 3. 15. a 10. 9. a 14. 6. Phil. 1. 6.—'Porthaist hwynt â bara dagrau; sef â dsgrau yn lle bara; neu yr oedd eu bara wedi

ei fwyd mewn dagrau; dagrau ydoedd eu bwyd a'u diod. Ps. 80. 5.—'Canys bara i ni ydynt;' Num. 14. 9. hyny ydyw, dyfethwn hwynt, fel y mae dyn yn dyfetha bara wrth ei fwyta. 'Efe a fwyty y cenedloedd ei elynion,' medd Balaam. Num. 24. 8. 'Ysaasnt Jacob;' Ps. 79. 7. *Heb.*, *bwytasant* Jacob. 'Y rhai sydd yn bwyta fy mhobol fel y bwyttant fara.' Ps. 14. 4. a 53. 4. 'Dyfetha, gan hyny, yr holl bobloedd;' *Heb.*, *bwyta* yr holl bobloedd. Deut. 7. 16. Geill y geiriau, 'bara i ni ydynt,' arwyddoedd hefyd, y byddai holl gyfoeth y Canaancaid yn eiddo iddynt, ac yn gynnalïaeth presennol, ac yn rhoddi cyfleusderau iddynt rhagilaw. Bara dynion, Edr. GALARWYR. Bara gofidiau, Edr. GOFID. Tori bara, Edr. SWPER, TORI. Bara dangos, a bara goeod, Edr. GOSOD.

BARABBAS, *Gr.* Βαραββας, [*mab y tad*] lleidr a lleiddiad: yr hwn oedd yn garcharor pan oedd Iesu i gael ei groeshoellio; ac a ddewiswyd gan yr Iuddeuon, yn lle Crist, pan ofynodd Pilat iddynt pa un o'r ddau a fyneid hwy ei ollwng yn rhydd. Ioan 18. 40.

BARBARIAD. Rhoddal y Groegiaid a'r Rhu-feiniaid gynt yr enw hwn ar bob allud nad oedd o'u cenedl hwy, neu na fedrai starad eu hialth yn hyawdl. Nid oedd yr enw yn arwyddoedd dim mwy nag *alltud*, heb un math o ddirmyg yn nglyn wrtho, fel yn bresennol. Y gair *Heb.* נָבִי אֱלֹהִים a gyfieithir Βαρβαρος, gan y LXX. a arwydda *estron*, un heb ddeall yr iaith sanctaidd, na chyfraith sanctaidd Duw. Mae holl ddynolryw yn gynnwysedig, gan yr apostol Paul, yn y geiriau Groegiaid a Barbariaid. Rhuf. 1. 14. Nid oes gwahanlaeth yn Nghrist rhwng y naill na'r llall; mae Crist yn cael ei gyhoeddi yn yr efengyl yn rhydd ac yn rhad i bob cenedl, ac yn anfeidrol ddigonol iddynt oll. Col. 3. 11.

BARCER, *Gr.* Βαρσκις (*barseys*) *Saes.* BARKER, TANNER: cyffeithdyd crwyn, lleidwr.—'Gyd âg un Simon, barcer;' sef lleidwr. Act. 9. 43. a 10. 6, 32. Y mae sefyllfa a galwedigaeth, ac amgylchladu pawb yn gwbl adnabyddus i'r Arglwydd; ac nid ydyw un alwedigaeth gyfreithlon yn ddiarhydedd i neb.

BARCUD, (bar-cud) *Cornish*, BARGEDD; *Arm.* BARQUET: aderyn affan dan y ddeddf, ysglyfaethus, trwm ei gorff, craff ei olwg. Y mae yn ddigon adnabyddus yn Mhrydain. Lef. 11. 14. Deut. 14. 13. Job 28. 7.

BARF—AU, (bar) *Llad.* BARBA: gèn gnu, blew yr èn. Y mae yr arferion a'r defodau yn nghylich y farf yn dra gwahanol yn yr amrywiol wledydd. Y mae llawer o grefydd y Tartariaid yn gynnwysedig yn nhriniaeth eu barfau. Buont yn hir mewn rhyfel gwaedlyd â'r Persiaid, er eu bod o'r un ffydd mewn pethau eraill, am na thrinent eu barfau yr un fath a hwy. Yr oedd y Groegiaid yn gwisgo eu barfau hyd amser Alexander. Dywed Plutarch iddo orchymyn i'r Macedoniaid eillio eu barfau, rhag i hÿd eu barfau fod yn fantesiol i'w gelynyon wrth ymladd â hwynt.—Dywed Pliny na ddarfu i'r Rhu-feiniaid ddechreu eillio eu barfau hyd y ffyddyn yn ol sylfaenu Rhufain 464, pan ddygodd P. Ticinus haid o eillwyr dros-odd o Sicily. Scipio Africanus a ddechreuodd y ddefod o eillio bob dydd. Yr ydoedd ymerawdwr Rhufain yn arferol o eillio hyd Adrian, yr hwn a ddewisodd i'w farf dyfu i guddio y creithiau ydoedd ar ei wyneb. Yr oedd y boneddigion yn mynu eillio eu plant y tro cyntaf gan rai o'u cydradd, neu uwch radd; ac yr oedd yr eillwyr trwy hyny yn eu mabwysiadu.—Y ddysgyblaeth yn nghylich barfau eglwyswyr sydd wedi bod yn amrywiol; weithiau, parwyd iddynt eu gadael i dyfu, am y byddai eu heillio yn eu gwneid yn rhy faew a merchedaidd; brydiau eraill, rhaid eu heillio, am y byddent yn ymfalchio o'u barfau hirion. Bu

dadl fawr a hirfaith rhwng Eglwys Groeg ac Egl Rhufain yn nghylich defod y barfau.—Y mae hir yn arwydd o alar mawr mewn rhai gwledydd, a gwrthwyneb mewn gwledydd eraill. Hoff iawn y Chineseid farfau hirion. Yn mhilth y Tyrciaid mae yn fwy gwaradwydd iddynt gael tòri eu barfau nag ydyw fflangellu yn gyhoeddus yn ein plith ni.—Yr Iuddeuon a wisgent eu barfau ar yr èn, ond ar y wefus uchaf, na'u gruddiau. Yr oedd enefin farf yn hen ddefod yn mhilth yr Iuddeuon a'r Rhu-feiniaid; ac y mae felly etto yn mysg y Tyrciaid Dywed Chrysostom, y byddai yn arferiad yn mh breninoedd Persia blethu eu barfau yn nghyd âg eaur; a rhai o freninoedd Ffrainc yr un modd a arferent foglymu eu barfau âg aur.—'A llaw ddeheu J' a ymaffodd yn marf Amasa i'w gusanu.' 2 Sam. 20. Dywed Thevenot y barna y Tyrciaid yn sarhad ac aumbarch mawr i ymaffyd yn marf neb ond i'w farfau, yr hyn a wnant yn aml. Billio y pen a'r farf neu hanner y gwallt a hanner y farf, a gyfrifid sarhad ac yn ddirmyg mawr yn mhilth yr Iuddeuon Felly y gwnaeth Hanun â chenadun Dafydd. 2 Sa. 10. 4, 5. 1 Cron. 19. 5.

BAR-IESU, *Gr.* Βαρισησους, [*mab Iesus*] swyn Iuddewig hynod yn Cyprus, yr hwn oedd yn gwrthwynebu Paul a Barnabas, a geisiodd rwystro Sergi Paulus i dderbyn athrawiaeth yr efengyl, eithr a ddawyd â dallineb trwy law Paul. Act. 13. 6. Y rhai law, yr hwn oedd yn dyst o'r wyrth yma, a ennillwyd i'r ffydd. Y mae Luc yn ei alw ef Elymas; yr hyn yn Arabaeg, sydd yn arwyddoedd *swynwr*.

BARLYS, (bar-lyls) *Heb.* בר (bar) *Saes.* BARLEY: haid; yr hwn a gyfieithir *gd*, Gen. 41. 35, 4 a 42. 3. Jer. 23. 28, *gd* bara. Y gair Hebraeg arwydda, *gd wedi ei buro*.

BARNABAS, ברוך נבון [*mab dyddanwech*] dysgyr Crist, a chyfaill Paul. Cafodd ei eni yn Cyprus; ond yr ydoedd ei achau o lwyth Lefi. Bi enw priodol oedd *Josef*, neu *Joseph*; ond wedi ei ddychweliad i Gristionogaeth, ychwanegwyd yr enw *Barnabas* at yr arwyddoedd *mab dyddanwech*. Act. 4. 36. Gwerthodd y tir oedd ganddo, ac a osododd yr arian wrth draed yr apostolion. Y mae rhai yn meddwl idd gael ei ddygdi i fynu yn Jerusalem, dan y dysgawdwr mawr Gamalïel. Amser ei ddychweliad nid ydy hysbys; ond yn gyffredinol y mae yn cael ei gyfrif yn un o'r deg dysgybl a thriugain. Efe a ddug Paul a'r apostolion yn Jerusalem, pan yr oeddynt yn ofni ei dderbyn, ac a sierhaodd iddynt am wirionedd ei ddychweliad. Act. 9. 26, 27. Ar ol ei ymadawiad oddi wrth Paul (pen. 15. 39.) dywedir iddo fyned i'r Ital a phlanu eglwys yn Milan; dywedir hefyd iddo odde merthyrdd yn Salamis.

BARN, (bar) dedfryd ynad. Barn dremys, sef barn ofer.

Rhydd barn i bawb. *Diar.*

1. Brawdriaeth, yndiaeth. 1 Bren. 3. 28.—
2. Doethineb, pwyll, a synwyr, yn galluogi dyn i ddisparthu rhwng iawnder a chamwedd. Ps. 72. 1.—
3. Y cospedigaethau, y rhai y mae Duw yn eu rhoddi ar ddyinion am eu pechodau. *Diar.* 19. 28. *Ezec.* 30. 14.—4. Llywodraeth ysbyrdol ar y byd; yr hyn a roddwyd gan y Tad i Grist y Cyfryngwr. Ioan 5. 22. a 9. 39.—5. Ceryddon a thralod, y rhai ag y mae Duw yn eu dwyn ar ei bobl, er eu profi a'u haddysgu. 1 Petr. 4. 17.—6. Cymedroldeb Duw yn ceryddu ei blant. Jer. 10. 24.—7. Gwaith y dydd olaf, yn yr hwn y gwir brofr pob dyn, a phob gweithred. Preg. 12. 14. Judas 6.—8. Deddfau a gorchymynion cyflawn Duw. Ps. 119. 7, 10.—9. Y gospedigaeth a roddwyd ar Grist am ein pechodau ni. Esa. 53. 8. Act. 8. 33.—10. Athrawiaeth yr efengyl.

neu a'r Duw. Mat. 12. 18. Ps. 119. 20. —11. Cyflawnder ac unlonder. Eas. 1. 17. Luc 11. 42.

BARNU, (bar) 1. Proff i phenderfynu achos. Y dull y rhoddid dedfryd sydd wahanol yn y naill wlad oddiwrth y llall. Y barnwyr Iuddewig a roddent eu dedfryd trwy ddywedwyr wrth y cyhuddedig, 'Yr ydwyt yn euog,' neu 'Yr ydwyt yn ddeuog.' Y Rhufeiniaid a wnsent, trwy fwrw amryw lechau i mewn i gist, gwedi ei harnodi ág A, os byddai y cyhuddol yn cael ei ollwng yn rhydd; ond á C, os condemnid ef i oddef cosp. Rhai o'r Groegiaid a roddent arwydd o ollyngdod trwy roddi caredg wea i'r cyhuddol: ond os caredg dda, byddai hyny yn arwydd o gollfarn. At hyn, ysgrifedd, y mae y cyfeiriad yn Dat. 2. 17. Neu, ynte, at y ddefod yn eu chwaraëddiaethau, o roddi i'r gorchestwr buddugoliaethus ryw addurn anrhydeddus, á'i enw arno, i'w wisgo yn gyhoeddus yn eu gwleddoedd, &c., ac á hyn y cytuna y geiriau, 'I'r hwn sydd yn gorchfygu, y rhoddaf iddo gareg wen, ac ar y gareg enw newydd wedi ei ysgrifenu,' sef enw yn ei gofrestru gyd á'r gorchestwr buddugoliaethus, yr hwn nad oedd yn feddiannol o hono o'r blaen. Gwel Grotius, Hammond, a Vitringa. —2. Deall mater; felly y mae y dyn ysbyrdol yn 'barnu pob peth, eithr efe nis bernir gan neb': y mae ganddo y fath brofiad dwys o bethau ysbyrdol, a'r nas gwyr y dyn anafol ddim oddi wrtho. 1 Cor. 2. 15. —3. Cyfrifiad sofr, a phwyllus. Act. 16. 15. —4. Rhagfarn. Mat. 7. 1. Mae y dyn ysbyrdol, yn ngoleuni Ysbyrd Duw, ac yn nrych yr efengyl, yn canfod pethau yn uniafnac ac yn gywir, yn ol yr hyn ydynt yn wirioneddol, ac nid mewn ymddangosiad yn unig; am hyny y mae efe yn gallu eu barnu. —Nid yw Crist 'yn barnu wrth olwg ei lygaid, nac wrth glywed ei glustiau'; nid yw yn gwneuthur cyfrif o dnynon a phethau, neu yn rhoddi dedfryd wrth yr olwg allanol yn unig. Eas. 11. 3.

Y 'saint yn barnu y byd—yn barnu angelion': y maent yn awr yn condemnio drygion y byd á'u profies á'u hymarweddiad sanctaidd; yn y dydd olaf hwy a gydayniant á chondemniad dnyon ac angelion drwg. **EDR. SAINT.** 1 Cor. 6. 2, 3. a 5. 12, &c. Exod. 18. 21. Ps. 49. 14. Dan. 7. 22. Mat. 12. 41, 42. a 19. 28. Luc 22. 30. Heb. 11. 7. 1 Theas. 4. 17. Dat. 2. 26, 27. a 3. 21. a 5. 10. a 15. 3. a 16. 6. a 20. 4—10.

'Bernir y saint yn ol dnyon yn y cnawd,' ac y maent yn byw, er hyny, yn ol Duw yn yr ysbyrd, pan y ceryddir hwy yn allanol yn y cnawd am bechod, neu yr erlidir hwynt gan anawiolion; ond er hyny, yn nghanol yr holl bethau anhwyfryd hyn, maent yn yr ysbyrd yn byw yn nghymdeithas Duw, a dyddanwch yr Ysbyrd Glân. 1 Petr. 4. 6. 1 Cor. 5. 5. a 11. 31, 32.

BARNWR—WYR, (barn-gwr) brawdwr, beirniad, ynad.—1. Un a fyddo yn profi achosion, ac yn penderfynu materion, ac yn rhoddi dedfryd ar y rhai cyhuddol. Ps. 2. 10.—2. Duw ydyw gwir reolwr, a phrofwr pob achosion, a barnwr pawb. Heb. 12. 23. Gen. 18. 25.—3. Crist a elwir 'y Barnwr': efe a orddeinwyd gan Dduw i brofi cyflwr a gweithredoedd pawb; ac i roddi y ddedfryd arnynt o dragwyddol drueni, neu dragwyddol ddedwyddwch. 2 Tim. 4. 1, 8. Y mae yn angenrheidiol fod barnwr wedi ei gymhysio ág awdurdod, doethineb, gwybodaeth, gwroldeb, bywlogrwydd, diddeodrwydd, ac iawnder. Y mae Crist yn gyflawn o'r cymhwysderau hyn: ac felly mae yn gwbl anrhydeddus yn ei swydd oruchel hon.

BARNWYR, y swyddogion penaf, y rhai yn achlysurol a farnent yn Israel o amser Josuah hyd amser Saul. Nid oedd olwynol ddilysiad rheolaidd o honynt hwy; ond gwaredwyr achlysurol oeddnynt, gwedi eu codi gan yr Arglwydd, o amrywiol lwythau a theulu-oedd, i waredu y genedl odditan ieuau trymion gor-

thrymder, i weinyddu cyflawnder a barn, ac i ddiwygio y wlad. Nid oeddnynt hwy yn cymeryd atynt fawrhydd breninol, nac yn arfer unrhyw awdurdod costfawr, af-radius, a beichiol; er hyny yr oeddnynt yn rhaglwiaild uniongyrchol dan IEROFAN, brenin Israel. Tebygol, pan nad oedd barnwr, fod y Lefaid, yr henuriaid, a'r swyddogion cyffredin, yn nghyd á'r arch-offeiriaid a'r offeiriaid, yn trefnu achosion yr amrywiol lwythau, ac yn gwelnyddu barn a chyflawnder wrth gyfraith Moses, yn ol fel y byddai achosion yn gofyn; a phan yr ydoedd barnwr, ei fod ef yn blaenori arnynt hwy, ac yn arlywio yn eu plith.

Y farn fwyaf gyffredin yw, mai Samuel, y diweddaf o'r barnwyr, a ysgrifennodd y llyfr a elwir, yn ol yr enw Hebraeg arno, **LLYFR Y BARNWYR**. Y mae yn ymddangos yn dra eglur iddo gael ei ysgrifenu yn amser teyrnasiad Saul. Y mae y geiriau canlynol a arferir yn aml, 'Yn y dyddiau hyny nid oedd brenin yn Israel,' (pen. 17. 6. a 19. 1. a 21. 25.) yn arwyddo fod brenin yn Israel pan gyfansoddwyd yr hanes; ac etto, ymddengys fod y Jebusiaid yn meddiannu dinas Jerusalem (pen. 1. 21.) o ba le y bwriadodd Dafydd hwynt allan. Cawn ynddo hanes Israel o farwolath Josuah hyd yn agos at amser genedigaeth Samuel, oddi amgylch i dri chan mlynedd: (299 medd Dr. F. Roberts.) Y mae amryw gyfeiriadau at y llyfr hwn i'w cael yn yr Hen Destament a'r Newydd. 1 Sam. 12. 11. 2 Sam. 11. 21. Neh. 9. 28. Ps. 83. 9, 10, 11. Eas. 9. 4. a 10. 26. Act. 13. 30. Heb. 11. 32. Y mae yn dra sicr ei fod ef yn rhan o'r llyfr sanctaidd y byddai Crist a'i apostolion yn arfer cyfeirio yn waastadol ato. Gan y daw y defnyddiau cynnwysedig yn y llyfr hwn i mewn etto dan amrywiol erwau, nid oes achos i ymhelaethu yn bresennol.

Heblaw yr esbonwyr cyffredin ar yr holl Fibl, ysgrifennodd yr awdwr canlynol ar llyfr y Barnwyr yn neillduol—Richard Rogers, Andrew Jackson, James Forester, John Mayer.

BAR—AU, (bar) bollt, trosol; trosol-glo, attalydd: attalfeydd. Eas. 45. 2. Galar. 2. 9. Ps. 147. 13. —'Disgynant i farau y pwll, pan fyddo eu cryd-orphwysfa yn y llwch.' Job 17. 16. 'Disgynant i farau y pwll,' sef rhwng y trosollon, neu yr elor, ar yr hon y dygir cyrph y meirw i'w beddau. Neu, 'Disgynant i byrth y bedd:' y barau á'r rhai y byddent yn sicrhau y pyrth, yn cael eu rhoddi yma am y pyrth eu hunain. 'Af i byrth y bedd.' Eas. 38. 10. Y bedd ydyw carchardy angyu: y tŷ a ddarparwyd i bob dyn, lle y coidw efe ei garcharorion yn ddiogel hyd foreu yr adgyfodiad.

BARSABAS, ברושאב [mab y llŷ] cyfenwyd ef Justus. Tebygol ei fod yn un o'r deg dysgybl a thrlugain. Efe oedd un o'r ddau a neillduwyd i fwrw coelbren arnynt, am un i fod yn apostol yn lle Judas, eithr y coelbren a syrthiodd ar Matthias. Act. 1. 23.—2. Cyfenw dysgybl arall. Act. 15. 22.

BARTHOLOMEUS, Βαρθολομαῖος [mab Ptolemy] mab Tolmai, un o'r deuddeg apostol. Mat. 10. 3. Nid yw Ioan yn crybwyll am enw Bartholomeus, ond Nathanael; ac nid yw yr efengylwyr eraill yn crybwyll am enw Nathanael, ond Bartholomeus. Megys y mae Ioan yn enwi Phylip a Nathanael yn nghyd, pen. 1. 44. felly mae y lleill yn enwi Phylip a Bartholomeus. Luc 6. 14. Marc 3. 18. Tebygol iawn mai enw yr un dyn oedd y ddau enw: megys y mae llawer eraill. Ar ol iddo aros oddeutu Jerusalem yn nghylich deunaw mlynedd, dywedir iddo fyned i'r India Ddwyrainol. O'r dwyrain dywedir iddo deithio i Lycaonia; ac yn y diwedd, blingwyd ef yn fyw gan yr Albaniaid; wedi hyny croesoheiliasant ef á'i ben i lawr.

BARTIMEUS, Βαρτιμαῖος [mab Timaeus] cardot-yn dall o Jericho, a iachawyd gan ein Hiachwawdwr

yn ei daith i Jerusalem. Marc 10. 46. Yn hanes y cardotyn dall hwn, y mae taerineb fydd, a thiriondeb a graslonrwydd yr Arglwydd, yn hynod i'w gweled. Nid oedd bosibl rhoddi taw ar y naill, nac attal trugarodd feddygnaethol y llall. Iachodd ef, gyda dwyfol awrddurd yn y far. Adn. 52. Y mae ansawdd gwir fydd, a'i heffeithiau bendigedig, i'w gweled yn dra eglur yn y dall tlawd hwn. Gyferbyn â'i ddallineb ei hun, mae ei olwg ar berson, swydd, a graslonrwydd yr Arglwydd Iesu i'w iachâu. Yr oedd yn ei adnabod o ran dirgelwch ei Berson, fel Duw-ddyn; yr oedd efe yn credu am dano mai y Messiah addawedig ydoedd: yr oedd yn gweled cwbl addasrwydd ynddo i'w gyfiwr gwael, fel dall a thlawd; a chlywodd ddarllen yn y synagoga am y Messiah, y byddai iddo, pan y deuai, agoryd llygaid y deillion. Esa. 35. 5. Y mae, gan hyn, yn llefnai arno mewn fydd, nes y safodd yr Iesu, ac y rhoddodd iddo ef y fendith yr oedd yn ei gofyn. Rhoddodd y cythraul yn ngalonau llawer o'r dyrfia i'w geryddu, a pheri iddo dewi; yntau a lefodd yn fwy o lawer, 'Mab Dafydd, trugarhâ wrthyf.' Y mae yn dra thebygol ei fod yn agos i lwfrhau pan y safodd yr Iesu, ac yr arechodd ei alw; canys hwy a ddywadesant wrtho, 'Cymer galon; cyfod: y mae efe yn dy alw di.' Adn. 21. Fel y mae hanes y cardotyn yn dangos ansawdd gwir fydd, felly y mae hanes ei iachâd yn amlygu dwyfoldeb Person y Messiah, ei allu, ei doesturi, ei ostyngeddrwydd, a'i barodrwydd i gynnorthwyo y tlawd a'r anghenus pan lefont arno. 'Dos ymaith, dy fydd a'th iachâdd.' Nid, Aros ychydig, nes y byddo genyf well hamdden i wrando arnat: neu, Dos fmaith, a thyred ataf ryw amser arall: nagê; ond, Dos ymaith, a chyflawn fendith ac iachâd gyda thi. 'Yn y man y cafodd efe ei olwg.' Pwy ond y dall na wél yn yr hanes, ddwyfoldeb Person yr Iesu, a'i hoffder i drugarhau? Edr. DEILLION.

BARUCH, ברוך [bendigedig] mab Neriah, ac w'r Maseiah, o lwyth Judah, dysgybl ac ysgrifenydd Jeremiah; yr hwn, trwy ymlynu wrth ei feistr, a gafodd erlidiau creulawn. Jer. xxxvi. Aeth gyd â'r prophwyd i'r Aipht: ar ol marwolaeth Jeremiah, ciliodd, medd rhai, i Babilon, ac a fu farw yno, yn y ddeuddegfed flwyddyn o'r caethiwed. Nid yw y llyfr a enwir Baruch, yn yr Apocrypha, ond twyll, ac enw gosod a roed arno; canys dywedir iddo ei ysgrifenu yn Babilon, ac yntau ar yr un pryd yn Judea.—2. Mab Zabbai, yr hwn dan gyfarwyddyd Nehemiah, a adelladodd ran o fur Jerusalem. Neh. 3. 20.

BARZILAI, ברזילאי [hatali] 1. Simeoniad o Mehola, tad Adriel, gwr merch Saul. 2 Sam. 21. 8.—2. Gileadiad o Rogelim, yr hwn a borthodd Dafydd a'i lu tra yr oeddynt yn Mahanaim. Pan aeth Dafydd yn ol i Jerusalem, Barzilai a'i hebryngodd hyd yr Iorddonen. 2 Sam. 17. 27. a 19. 31—40. Gwrthododd fyned gyd â'r brenin i Jerusalem, i gymeryd ei geldwadaeth ganddo o herwydd ei fod, trwy henaith, wedi colli archwaeth bwydydd a diodydd; ac am na allai glywed, nis gallasai ymhyfyryd yn mhêr adsain cerddoriaeth. 2 Sam. 19. 31—37.—3. Un o'r offeiriad, yr hwn a briodasai un o ferched Barzilai y Gileadiad, ac a alwyd ar ei enw. Ezra 2. 61. Neh. 7. 63.

BASAN, בָּסָן [ffruythlawn] un o wledydd brasaf y Canaanaid. Yn ei chanol yr ydoedd mynydd Basan yn sefyll, yn terfynu o du y dwyrain ar fynyddoedd Gilead; ar yr Iorddonen yn y gorllewin; ar y deheu gan afon Jabboe; a chan dir Gesur yn y gogledd. Yr oedd yn wlad enwog lawn am fraser ei phorfëydd, ei phraidd, a'i hanifelliaid rhagorol. Moses a'i cymerodd oddiar Og brenin yr Amoriaid, ac a'i rhoddes hi i hanner llywth Mannasseh. Num. xxxii. Deut. 32. 14. Jos. 17. 1. 1 Cron. 2. 21. 23. Amos 4. 1.—'Basan a Charmel,' sydd ymadrodd a arferir i osod allan wledydd breislawn, neu gyfiwr blodeuog gwlad neu eglwys.

Nah. 1. 4. Jer. 50. 19. Mic. 7. 14.—Duw 'yn dwyn ei bobl o Basan ac o ddyfod y môr,' a arwydda, dychweliad yr Iuddewon o gaethiwer yr Assyriaid, y Caldeaid, y Rhufeiniaid, &c., a gwaredigaeth gyflawn ei bobl o bob cyfyngder a chyni. Ps. 68. 22. Er fod mynydd Basan yn uwch, yn fwy criboe a ffurthlawn na mynydd Sion, etto y mae i fynydd Sion ei ragoroldeb. Y mae teyrnasocedd y ddaear yn ymddangos yn tra rhagori mewn cyfoeth a mawredd ar eglwys dlawd Crist yn y byd; etto, os ystyriwn holl ragofreintiau goruchel a gogonedd yr eglwys, gwelir Sion yn rhagori ar holl fynyddoedd y byd:—'Mynydd Duw ydyw—chwennychodd Duw drigo ynddo—ie, preswylia yr Arglwydd ynddo byth.' Ps. 68. 15, 16. Dyma ragoroldeb a ddyrchafa yr eglwys mewn breintiau a gogoniant uwchlaw pawb, byth. Yn hyn y mae eglwys Crist yn ddyrchafedig goruchel holl fryniau y byd.—'Paham y llewch, chwi fynyddoedd criboe?' Chwi fawron daear, paham y llewch, y gorfoledd, ac yr ymddyrefchwch yn eich ymfroest yn erbyn Sion Duw? nid oes un sail safadwy i'ch gorfoledd chwi: ond y mae i Sion wir achos gorfoledd, am fod yr Arglwydd 'gwedi ei dewis, a'i chwennych yn drigfa iddo ei hun.' Ps. 132. 13, 14.

BASDARDD (bas-tardd) un wedi ei eni yn anghyfreithlawn, allan o'r ystad anrhydeddus breniaol a chyfreithlawn. Mae pob peth sydd yn un â gosodiad Duw, yn dda ac yn hardd; a phob peth nad yw felly, sydd fas, yn isel, ac yn ddianrhydeddus. Oddiwrth y Cymry, tebygol, y cafodd y Saeson y gair *bastard*. Gwel y Dr. Davies. Y gair Heb. בָּסָר a arwydda, un gwedi ei eni yn llygredig, yn geur-rywiol. Y mae agos o'r un ystyr a'r gair Cymraeg.—'Na ddeued basarderddyn i gynulleidiaf yr Arglwydd; y ddegfed genedlaeth iddo hefyd ni chaiff ddyfod.' Deut. 23. 2. Wrth faserddyn yma, deallir, un a fernid felly wrth gyfraith farnedig-aethol Duw i'r Israaeliaid; rhai wedi eu geni yn buteinllyd, neu trwy losgach anghyfreithlawn. Lef. xviii. Basarddaidd, neu *seibion y sam*, yn nheulu Duw, yw y rhai y mae yr eglwys yn fain iddynt o ran profes allanol, ond erioed heb eu geni o Dduw, na'u mabwysiadu ganddo. Basarddaidd yw pawb nad ydynt dan oruchwyliaethau dysgyblaethol, ceryddol, ac ymgel-ddol Ysbryd Duw, yn ol y gair. Heb. 12. 8.

BASGED—AU, (basg) cawell; basged gyrs, basged cleddyf, sef gwaen cleddyf: math o lestr wedi ei blethu o wial, dellt, &c., oddiwrth *basg*, plethiad-waith. Jer. 6. 9. 2 Bren. 10. 7. Y mae dau ar Groeg yn cael eu cyfieithu *basged*, sef κορινθος a σπιρικ yn Mat. 16. 9, 10. Y mae yr Arglwydd Iesu yn eglur yn nodi y gwahaniaeth rhyngddynt; ac felly ein cyfieithwyr ninnau a nodasant y gwahaniaeth yno, trwy gyfieithu y cyntaf *basgedaidd*, a'r diweddaf *caswelliaid*.—Mewn basged y gollyngwyd yr apostol Paul, dros, neu ar hyd y mur, o Damascus, pan oedd y Damasciaid am ei ladd. Act. 9. 25. 2 Cor. 11. 33. Gwedi i'n Hiachawdr borthi pum mil o wyr, heblaw gwagedd a phlant, a phumorth haidd a dau bysgodyn, casgiwyd o'r briwfwydd gweddill ddeuddeg basgedaidd yn llawn. Tebygol fod gan bob un o'r apostolion ei fasedd, yn ol arfer yr Iuddewon, yn y rhai y dygent eu hymborth, &c., pan ar eu telthiau. Mat. 14. 20. Marc 6. 43. a 8. 19. Luc 9. 17. Ioan 6. 13. Mat. 16. 9. Porthodd, dro arall, bedair mil o wyr, heblaw gwagedd a phlant, a saith dorth ac ychydig bysgod bychain; ac a godasant o'r briwfwydd gweddill saith basgedaidd yn llawn. Mat. 15. 32—39. Marc 8. 1—9.

BATH, בַּת [merch] y mesur Hebraidd mwyaf yn nesaf at eu homer. Degied ran o omer oedd y bath, ac o'r un faintioli a'r ephah. Mesur gwlybwr oedd, yn cynnwys saith galwyn a phedwar peint o fesur gwia Brytanaidd. Ezec. 45. 11.

BATHSEBA, בַּת־שֶׁבַע [*merch y llŷ*] merch Eliam, neu Ammiel, mab Ahitophel, tebygol, a gwraig Urias yr Hethiad. Edr. ELIAM. Yr ydoedd hi yn wraig brydferth iawn. Er i'r brenin Dafydd syrthio gyda hi i odineb, mae ei holl ymddygiad yn ol llaw, fel gwraig i Dafydd, a mam Solomon, yn dangos ei bod yn wraig dduwio, synwrol; ac iddi lafurio yn fyddlon i faethu Solomon ei mab yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd. Gwel Diar. 4. 3. a xxxi. Ymddygodd i Dafydd dri o feibion, heblaw Solomon, sef Simea, Jobah, a Nathan. 1 Cron. 3. 5.

BAWD, BODIAU, (awd) *Heb.* בָּוּד bawd-fys; y gwrthfys:—bawd câr, sef darn o bren dan y câr:—bawd y melinydd, sef pysgodyn a elwir felly.—Y mae naturiaethwyr yn sylwi yn hynod iawn ar doethineb y Creawdwr yn ngwneuthuriad yr aelod hwn o gorph dyn. Y mae yn ei le a'i ysgogiadau yn ateb y dyben o ddwyllaw; ac yn gweithredu yn fwy dehau, cyfeus, a chyflwm, na phe buasai dwyllaw, ac heb fod yn ddim anghyfeusdra trwy ei faintiol a'i bwysau i'r aelod. Y mae ei ysgogiadau a'i gryfder yn ateb yn addas i'r pedwar bys eraill i grafangu a dal gafael.—Yr oedd gwaith yr offeiriad yn rhoddi gwaed yr aberth dros gamwedd ar fawd y llaw ddehau, ac ar fawd y troed dehau, yn arwyddo, yn gysgodol, bod angenheidrwydd glanhau ein holl weithredoedd a'n holl gamrau yn ngwaed Crist. *Lef.* 8. 33. a 14. 14, 17. 1 Ioan 1. 7.

BDELIWM, *Heb.* בְּדִילִים (*bedolach*). Y mae rhai yn meddwl mai math o lud ystoraidd ydyw; ond y mae Bochart a Parkhurst yn barnu mai per, cragenfaen, gem, sydd i ni ddeall wrth y gair hwn yn yr ysgrythrau; ac nid ydyw y peth a elwir yn bdeliwm yn ddiweddar yr un a hwnw gynt. Yr oedd y manna yn dra thebyg iddo, a'i liw yn wyn. *Exod.* 16. 31. Num. 11. 7.

BECAH, hanner sicl. *Gen.* 24. 22. *Exod.* 38. 26.

BECHER, בֶּכֶר [*cyntaf-anedig*] 1. Mab Ephraim. *Num.* 26. 35.—2. Mab Benjamin. *Gen.* 46. 21. 1 Cron. 7. 6, 8.

BEDAN. 'Yr Arglwydd a anfonodd Jerubbaal, a Bedan, a Jephthah, a Samuel,' &c. 1 Sam. 12. 11. Nid oes un crybyylliad am Bedan yn mhliith barnwyr Israel. Darllen y LXX. yn lle Bedan, Barac; barna eraill mai yr un ydyw Bedan a Jair, yr hwn a farnodd Israel ddwy flyned ar hugain. *Barn.* 10. 3. Yr oedd un Bedan w'yr Machir, ac yr oedd Jair yn un o hiliogaeth merch Machir. Eraill a farnant mai talfyriad ydyw בֶּדָן (*Bedan*) בְּרִינוֹ (*Ben-Dan*), sef yw hyny, mab Dan, a'i fod yn arwyddo Samson, yr hwn oedd o lwyth Dan.

BEDYDD—AU, (bed) ordinhad arbenig a ordeiniodd Crist yn ei eglwys, dan y Testament Newydd. Y mae y gair yn ol y Groeg, yn arwyddocâu *goichi*, yn gyffredinol (*Marc* 7. 8.); ond y mae y golchiad hwnw, ag sydd yn arwydd o gyfwyniad y colledig i Dduw, yn cael ei aiw felly mewn modd neillduol. Y mae amryw olchiadau yn cael ebu am danynt yn yr Hen Testament; megys Jacob a'i deulu yn ymolchi cyn eu dynesu at Dduw yn Bethel. *Gen.* 35. 2. Yr Hebraid, cyn iddynt nesau i ymgylfiammodi a Duw yn Sinal. *Exod.* 19. 14. Aarun a'i feibion, cyn eu cysegrriad i'r offeiriadaeth. *Exod.* 29. 4. Byddai yr Iuddewon, ar ol enwaedu ar eu proselytiaid, yn eu golchi mewn dwfr.—Daeth Ioan, mab Zacharias, yn pregethu bedydd edifeirwch er maddeuant pechodau. Cyn i Grist ddechreu ar waith y weinidogaeth, yn gyhoeddus, cafodd ei fedyddio gan Ioan yn afon yr Iorddonen, megys y cafodd Aaron, yn ei gysegrriad i'w swydd, ei ochi wrth ddrws pabell y cyfarfod. Yr

oedd Ioan wedi ei anfon gan Dduw i fedyddio a phregethu edifeirwch. Ganddo ef y bedyddiwyd Crist, a'r rhan fwyaf o'r apostolion, tebygol. Crist ni fedyddiodd neb eithr ei ddysgybilion (*Ioan* 4. 2.); ond tystiolaeth Ioan am dano oedd, y byddai iddo 'fedyddio nid â dwfr, ond a'r Ysbryd Glân, ac â thàn.' *Mat.* 3. 11. *Ioan* 1. 23. Anfonodd Crist ei ddysgybilion i bregethu edifeirwch, ac i fedyddio, yn ngwlad Judea yn unig: gwedi hyny, ar ol ei adgyfodiad, anfonodd hwynt i'r holl fyd, i bregethu yr efengyl i bob creadur, gan eu bedyddio yn enw y Tad, y Mab, a'r Ysbryd Glân. *Mat.* 28. 19.

Gwelodd yr Arglwydd fod yn dda amrywio ei ordinhadau yn ei eglwys, dan wahanol oruchwyliathau yr eglwys. Yr ordinhadau cyn dyfodiad Crist oedd-ynt, gan mwyaf, yn waedlyd; megys yr enwaediad, ac oen y pasc—yr hyn oedd yn cygodi tywalltad gwaed Crist: ond, wedi i Grist ddileu pechod trwy aberthu ei hun, mae yr ordinhadau wedi eu cyfnewid; nid oes gollwng gwaed mwyach i fod; ond coffadwriaeth am y gwaed a dywalltwyd, a chymhwysiad o hono at gyflirau dynion afian, euog. Y mae bedydd yn ordinhad ddwyfol—i gael ei gweini gan y rhai sydd wedi eu neillduo i bregethu yr efengyl—i barhau yn yr eglwys hyd ddiwedd y byd—ac i gael ei gweini i'r Cenedloedd yn gystal a'r Iuddewon. *Mat.* 28. 19. *Act.* 8. 12, 38. a 10. 44, 48.

Y mae dau sacrament (a dim ond dau) wedi eu trefnu a'u sefydlu gan Crist yn ei eglwys; sef bedydd a swper yr Arglwydd. 1. Y mae yn y ddwy ordinhad eifennau gwedi eu neillduo, i'w harferyd fel arwyddion gwledig o bethau ysbrydol. Yr arwydd yn y bedydd ydyw dwfr: dwfr yn cael ei gymhwysio at y bedyddiedig yn enw y Drindod, gan berson addas i hyny o ran ei alwad cyfreithlon i'r swydd weinidogaethol, yw bedydd. Mae y cymhwysiad o'r dwfr felly at y bedyddiedig, yn arwyddo, cymhwysiad o'r holl lechydwrriaeth yn Nghrist at y pechadur. Y mae dwfr yn fuddol i lanhau, i gysuro, ac i ffrwythloni; y mae y cyffelyb effeithiau yn tarddu oddiwrth gymhwysiad o'r lechydwrriaeth trwy ffydd. Y mae dwfr yn yr ysgrythrau, yn gyffelybiaethol, yn arwyddo gwaed Crist; sef ei aberth fel iawn am bechod. *Heb.* 10. 22. a 12. 24. 1 Petr. 1. 2. Arwydda hefyd, yr Ysbryd Glân yn ei radau a'i effeithiau sanctaidd. *Esa.* 44. 3. a 52. 15. *Ezec.* 36. 25, 27. Arwydda y bedydd, gan hyny, 1. Fod dyn, fel pechadur, yn euog ac yn afian.—2. Fod angenheidrwydd anheborol am ei lanhau, sef ei gyfiawnhau a'i sanctiedig, er ei gadwedigaeth a'i ddedwyddwch.—3. Fod trefn gan Dduw i ateb y dybenion mawrion hyn mewn perthynas iddo; sef trwy aberth Crist drosto, a gweithrediad sanctaidd yr Ysbryd Glân ynddo. Y mae dangosiad o farwol-aeth, cladjedigaeth, ac adgyfodiad Crist, yn y bedydd. Soddiaid corph y bedyddiedig yn y dwfr, neu ei daenelliaid â dwfr, a arwydda ei ddyoddefiadau; ei arosiad dan y dwfr, ei gladdiedigaeth; a'i godiad o hono, adgyfodiad Crist. Yn gyfatebol, arwydda mewn perthynas i'r bedyddiedig, cymundeid â Christ yn y pethau hyn; sef marwol-aeth i'r ddeddf trwy gorph Crist; marweiddio pechod; claddu yr hen ddyd gyd âg ef; a chyfodi gyda Christ i fywyd newydd o gyfiawnhad a newydd-deb buchedd.

2. Wrth arfer y bedydd yr ydym yn profseu, yn y modd mwyaf difrifol y dichon i ni ei wneuthur, ein bod yn hollol gydsynio â threfn fawr Duw yn Nghrist mewn perthynas i gadwedigaeth pechadur; ein bod yn credu ynddi yn unig i'r dyben hwnw; ein bod yn gwleed ein hangen am dani; ac yn hiraethlawn am ei mwynhau.

3. Wrth fedyddio yn enw y Drindod, yn ol gorchymyn Crist, yr ydym yn gwneuthur arddeliad o'n crediniaeth o wirionedd yr athrawiaeth, ac mai trefn a gwaith y Drindod yn unig yw cadwedigaeth pech-

adur. Ni wrthbrofir byth mo wirionedd yr athrawiaeth hon, tra byddo y gorchymyn ar gaer am fedyddio yn enw y Tad, a'r Mab, a'r Ysbryd Glân. Mat. 28. 19. Y mae yn cynnwys Trindod o Bersonau yn undod yr hanfod dwyfol—dwyfoldeb pob un o'r Personau—eu cyfuchder â'u gilydd—a'u gwahaniaethiad oddiwrth eu gilydd; ac yn dangos fod yr ordinhad hon yn cael ei chyflawni dan awdurdod y Tri Pherson, ac y mae yr hwn sydd yn ymestwng iddi, yn addef ei fydd ynddynt, ei addoliad o honnynt, a'i ymroddiad iddynt mewn fydd ac uffudd-dod. Y mae yr enw yn y rhif unigol yn dynodi yr un Duwdod, hanfod, a gallu y Tri Pherson; yr un ucheledd, teyrnas, a llywodraeth yn perthyn iddynt.

4. Wrth fedyddio ein plant, yr hon ordinhad yr ydwyf yn barnu, ar amryw gyfrifon, fod ganddynt hwy hawl iddi, yr ydym yn addef pechod gwreiddiol, a'u bod yn euog ac yn halogedig wrth naturiaeth; nad oes fodd iddynt byth fod yn gadwedig, ond trwy drefn fawr y Drindod yn Nghrist, mwy na ni ein hunain, a'i bod yn ddyledswydd arnom ninnau eu cyfiwyo yn ddirifol ac yn fyddiog i Dduw yn yr ordinhad hon. Pa fraint fwy a ddiohon fod iddynt yn y byd hwn, yn nesaf at gael y gras a'r breintiau a arwyddoer yn y bedydd?

5. Yr ydym, hefyd, wrth ddwyn ein plant i'r bedydd, yn ymrwymo, yn y modd mwyaf cadarn a dirifol, i'w maethu yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd—eu dwyn i fynu i Dduw. Mae pob ymddyddiad croes i hyn yn dori ammod & Duw, ac yn bechod ysgeler—eu cyfiwyo hwy yn y bedydd i Dduw, a'u maethu i'r diafol gwedi hyn! Pa anghysondeb! pa fflaid-dra!⁶

6. Y mae Duw, hefyd, yn y bedydd, yn seilio i ni fod trefn fawr yr iechydwrtaeth wedi ei chwblhau yn Nghrist yn gwbl wrth ei fodd, yn gyflawn a digonol, ac na cholli'r y neb a greddo ynddi, ac a'i cymeradwyo yn wirioneddol. Mae y bedydd fel yr enwaediad, yn insel cyflawnder y fydd, i'r neb a greddo. Yr ydym ni yn sicrhau ein cymeradwyaeth o drefn Duw a'u holl galon, a'n hymorphwysiad arni yn unig am gadwedigaeth; y mae yr Arglwydd yn sicrhau ei gymeradwyad o honom yn y drefn hōno, a'n diogelwch tragryddol ynddi.

7. Y mae y bedyddiedig i'w olygu, o ran profes allanol, mewn undeb & Christ a'i eglwys, ac yn ddeiliad professedig o'r eglwys hōno sydd yn cael ei gosod i fynu yn y byd yn erbyn teyrnas Satan, ac yn filwr fyddlawn yn ei herbyn. Rhuf. 6. 3. I Cor. 12. 13. Gal. 3. 27.

Am y ddeiliad cymhwys o fedydd, llawer o ddadl sydd wedi bod, ac yn bod, yn mhlith Cristionogion, er ys rhai cannoedd o' flinyddoedd. Nid oes neb yn ammeu nad ydwy credinwyr edifeiriol yn gymhwys ddeiliad bedydd, ar eu profes o hyny, a boddlonrwydd cyfatebol: ond a ydwy plant y bedyddiedig yn ddeiliad cymhwys?—hyn ydwy y ddadl. Sier yw, fod plant yn seledau eglwysig erioed, dan bob goruchwyliaeth; ac hyd nes y gellir profi eu troi hwynt allan gan Crist, neu ei apostolion, rhaid barnu eu bod i mewn etto. Nid oes yn y Testament Newydd un gar o sōn am eu diarddeliad; ond llawer i'r gwrthwyneb. Y mae tystiolaethau amwg i'w cael yn ysgrieniadau yr Iuddewon, eu bod yn bedyddio, yn gystal ag yn enwaedu proselytiaid, a'u plant hefyd. Pa bryd y dechreuwyd yr arfer o'u bedyddio yn eu plith, nid oes genym hanes. Yr oedd yn ddywediad

yn eu plith, *Nid oes un dyn yn broselyt nes ei enwaedu a'i fedyddio*. Rhydd Lightfoot amryw goffadwrtaethau o ysgrieniadau yr Iuddewon yn nghylch y ddau bwne, sef enwaedu a bedyddio y proselytiaid a'u plant. Gwel *vol. ii*, p. 117, 118.

'Bedyddiwyd y tatau oll i Moses yn y cwmwl, ac yn y môr.' I Cor. 10. 1, 2. Yr oedd eu mynediad trwy y môr, tan arweiniad y cwmwl, yn arwyddoedd yn un peth a bedydd; sef dystryw eu gelygion, eu diogelwch hwy, a'u bywyd newydd o ganol angen; eu diogelwch nos a dydd (an y cwmwl, a'u harweiniad ganddo—y cwbl yn cygodi Crist. Angeu oedd y dyfodol i Pharaoh a'i lu, gelygion Israel, ond bywyd i'r Israeliaid: felly y bedydd—nid dwfr yn bodd y pechadur ydwy, ond yn ei lanhau, ei achub, a boddi neu ddystrywio ei bechod yn arwyddochol. Felly y cwmwl, eu diogelwch a'u harweinydd hwy; ond yn gwgu ac yn meltenu yn ofnadwy ar Pharaoh a'i bobl.—Bedyddio i Moses, sef i dderbyniad o athrawiaeth Moses; fel ag y mae bedyddio i Crist yn arwyddoedd, i grediniaeth o athrawiaeth Crist. Rhuf. 6. 4. Neh. 2. 12, 19. Ps. 68. 7, 9. a 78. 13, 14. a 105. 39. Heb. 4. 2. I Petr. 3. 21. Heb. 11. 29.—Bedyddio trwy un Ysbryd, yn un corph. I Cor. 12. 13. Un bedydd sydd; a'r un Ysbryd sydd yn gweithredu yn yr ail-enedigaeth, a arwyddoer yn y bedydd; a lle y mae yr un Ysbryd hwnw mewn amryw seledau, y maent trwy hwn yn un corph. Y mae yr un Ysbryd hwn, sef yr Ysbryd Glân, yn gwlwm undeb y corph & r pen, Crist Iesu, a'r holl seledau & u gilydd yn un corph.—'Bedyddio dros y meirw.' I Cor. 15. 29. Hyn ydwy, mewn crediniaeth o adgyfodiad y meirw, neu tros adgyfodiad y meirw. Y mae yr ordinhad o fedydd yn arwydd adgyfodiad y corph i fywyd o goniant, yn gystal ag adgyfodiad yr enaid i fywyd grasol a sanctaidd. Col. 2. 12. Rhuf. 6. 3, 4, 5. 2 Cor. 4. 15, 16. I Petr. 3. 21. Mat. 10. 38, 39.—Bedydd a arwydda, hefyd, dyoddefiad mawrion. Pa faint gwell a fyddant hwy, y rhai a ddyoddefant y cystuddiau mawrion am broffes Cristionogaeth, os na chyfodir y meirw? Luc 12. 50. Mat. 20. 22, 23. Luc 20. 37, 38. Mae y Dr. Doddridge yn cyfieithu yr ymadrodd, *Bedyddio yn lle y meirw*; megys pe buasai y rhai oedd yn derbyn y grefydd Cristionogol trwy fedydd, yn cael eu gosod ar y maes i filwrio yn achos Crist yn lle y rhai a syrthiasant trwy farwolaeth.

BEDD—AU, (edd) beddrod, claddfa, lle i gladdu y marw. Yr oedd yr Hebraid gynt yn ofalus iawn yn nghylch eu beddau; ac y mae yr Iuddewon felly hyd heddyw. Byddent yn arfer claddu eu gwyr a'u gwragedd anrhydeddus mewn ogofeydd; naill ai rhai naturiol neu dyllau a naddent hwy yn y creigiau. Gen. 23. 19. Luc 23. 53. Eraill a gleadid mewn mynyddoedd; a rhai yn y mynydd yr oedd y deml yn sefyll arno. Ezec. 43. 7. Weithiau byddent yn claddu mewn gerddi; ond yn gyffredinol yr oedd eu claddfeydd o'r tu allan i'r ddinas. Ar y pymthegfed dydd o fis Adar, fel y dywedir, y byddent yn arfer gwyn-galchu eu beddau; ac wrth eu bod yn adeiladu ac yn gwyn-galchu beddau y prophwyd, yr oeddent yn profesu parch iddynt. Mat. 23. 29.—Dywedir am y bedd ei bod yn llyncu dynion: ac nis diwellir mo honl. Diar. 1. 12 a 30. 16. Aeth Crist yn dranc iddi. Wrth orwedd ynddi dros ei bobl, gwaredodd hwynt oddiwrth ei gallu i'w cadw yn garcharorion, ac a'i gwneiriodd yn wely iddynt orphwys ynddo, hyd y boreu hyfryd y delo i alw arnynt i gyfodi i feddiannu y deyrnas a barotowyd iddynt er seiliad y byd. Hos. 13. 14.—Y mae y bedd, weithiau, yn cael ei rhoddi am angen, (Job 3. 22.) neu am y marw yn y bedd. Esa. 33. 18.—Rhagithwyr a gyffelybir i feddau wedi eu gwyno; tra y maent yn ymdangos yn hardd oddi allan, y maent o ran eu calon a'u gweithredoedd

* Yr oedd defod ganmoladwy wedi ei sefydlu gynt yn eglwys Bohemia, i ddwyn eu plant yn ddeuddeng mlwydd oed a'u gosod ger bron eu gwneidog yn yr eglwys i wneuthur profes ghoeddoes o'u fydd, ac i dangos hefyd a ddarfu i rhieni gyflawn eu dyledswydd tu ag ōt eu plant, yn gyfatebol i'w hymrwymiad yn bedyddio eu plant. *Lactio de moribus & Institutio Fratrum Bohemorum*. Cap. xii, sec. 28, 29.

dirgel yn llawn llygredd ac afendid. Mat. 23. 27. Luc 11. 41.—Cegau pechaduriaid dynt fel bedd agored; maent yn bwrw allan arogl ffeiddiaf geiriau llygreddig, y rhai a anurddant ac a halogant eraill. Rhuf. 3. 15.—Cawell saethau y Caldeia a gyffelybir i fedd agored, yr hwn oedd yn llawn saethau, a'r rhai hyny yn cael eu saethu allan, nes yr oedd marwolaeth oddi amgylch. Jer. 5. 16.

BEDDROD, (bedd-rhawd) lle i dori bedd, neu y man y byddo bedd; lle claddu. Gen. 23. 4. a 37. 35.

BEEIADA, בעיית [arglywydd gwylbodaeth] mab Dafydd. 1 Cron. 14. 7.

BEER, באר [ffynon] dinas lle y ffodd Jothan mab Gideon, rhag Abimelech. Barn. 9. 21. Tebygol ei bod yn agos i Jerusalem.

BEER-ELIM, [ffynon y tywysogion] Esa. 15. 8. Rhai beirniaid dysgedig a ddywedant mai yr un yw hi a'r ffynon a gloddiodd y tywysogion a phenaeithiad y bobl yn yr anialwch. Num. 21. 17, 18. Gwel Junius, Vitrings.

BEERI, בארי [fy ffynon, neu godidog] 1. Tad y prophwyd Hosea. Hos. 1. 1.—2. Tad Judith, gwraig Esau. Gen. 26. 34.

BEER-LAHAI-ROI, [ffynon yr Hun sydd yn fyw ac yn fy ngwled] felly y galwodd Agar y ffynon hon, o herwydd i'r Duw byw ymddangos iddi, a darparu ar ei medr hi a'i mab (Gen. 16. 14.); yn arddangosiadol mai efe yw ffynon y bywyd. Ps. 36. 9. Jer. 2. 13. a 17. 13. Can. 4. 15.

BEEROTH, בארות [ffynonau] 1. Un o ddinasoedd y Gibeoniaid, a roddwyd i lwyth Benjamin; a'r man lle y ganwyd y ddau wr hyny a laddasant Isoboseth. Jos. 9. 17. 2 Sam. 4. 5, 6, 7.—2. Yr wythfed wersyllfa ar hugain i blant Israel yn anialwch Arabia. Num. 33. 31. Deut. 10. 6.

BEERSEBA, בארשבע [ffynon y llô] lle a elwid felly oblegid i Abraham wneuthur yma gyfammod trwy l'ô ág Abimelech brenin Gerar (Gen. 21. 31.) ac a roddodd i Abimelech saith hespin yn dystiolaeth mai efe a gloddiodd y ffynon. Isaac hefyd a wnaeth gyfammod ág Abimelech yma. Gen. 26. 31, 32, 33. Adcilwyd yma ddinas wedi hyny. Jos. 19. 2. Yr oedd yn sefyll ugain milltir yn y dehau i Hebron.—Y mae 'o Dan i Beerseba' yn ymadrodd cyffredin i ddangos terfynau tir yr addewid: Dan yn y cwr pellaf yn y gogledd, a Beerseba yn y dehau.

BEHEMOTH, בהמות a בהם [anifel, yr anifel, anifeiliaid]. Y mae y gair Hebraeg am y creadur hwn yn y rhif llôsog, a'r rhyw fenywaidd, hwyrach, er mwyn dangos ei ragoriaeth o ran maintioli; rhai a fynant ragosod gair unigol o'i flaen; megys *creadur y creaduriaid*; hyny yw, y creadur penaf. Y mae naturiaethwyr yn gyffredinol yn meddwl mai y cawrll (*elephant*); neu, ynte, yr afontarch (*hippotamam*) ydyw y creadur hwn: neu, fel y barna Mr. J. M. Good, fod y rhyw wedi ei gollu, gan nad yw y darluniad yn eysfate yn gyflawn i'r cawrll na'r afontarch. Job 40. 15. Gwel Bochart, Scheuchzer's *Physica Sacra*, Schultens, Scott on *Job*, Dr. Shaw's *Travels*, Mr. J. Mason Good on *Job*.

BEICHIO, (baich) pwnio, llwytho, cludo; rhuo, brefu, croch-frefu.—'Am i chwi frasáu fel anner mewn glaswellt, a beichio fel teirw.' Jer. 50. 11.—'Pan y brasâoch fel anner yn dyrru, ac y gweryrwech fel meirch.' Mayney. Y gair Heb. בורל a arwydda *gweryriad meirch*, ac nid un amser *beichiad tarw*. Arwydda מבר rhyw creadur cryf, march neu darw; ond y perwyddiad sydd yn gofyn ei gyffeithu march ja y fan hon.

BEICHIÖG—I, (baich) un yn dwyn baich; felly y mae gwraig wrth ymddwyn dyn bach. Yr oedd cospedigaeth dan y gyfraith ar yr hwn a darawai wraig feichiog i'w niweidio, fel y gosodaf y gwr arno. Exod. 21. 22.—*Beichiogi ac esgor ar wynt*, bod mewn dysgwylad am gymhorth a gwaredigaeth o drallod a chystudd, a'r gobaiith yn troi allan yn wag ac afiwyddiannus, heb un plentyn byw o waredigaeth wedi yr holl offd.—'Gwae y rhai bechiogion,' &c., o herwydd eu bod yn drwsel i ffoi yn wyneb y rhyfel blin a'r galanasdra yn Jerusalem; hefyd, o herwydd y newyn yn y tir; ac o herwydd eu bod yn ymddwyn plant erbyn y fath amser o berygl a thralod. Mat. 24. 19. Luc 21. 23.

BELA, בלע [dystriwior] 1. Mab Beor, brenin Dinhabah yn Edom. Gen. 36. 32.—2. Mab Benjamin, pen-teulu. Num. 26. 38.

BELGAH, neu BILGAH, באלגה [adnewyddiad] pen y pymthegfed dosparth o'r offeiriad. 1 Cron. 24. 14.

BELIAL, Heb. בליעל [heb iau] enw a roddir i'r diafol, i ddangos ei natur llygreddig, aflywodraethus, ddiffwrth, na fyn wneuthur daioni. Dynion drygionus a elwir ar enw, neu yn blant Belial, o herwydd eu hafreolaeth a'u hanfesoleddeb; ac y mae pethau fflaidd erchyll yn cael eu galw yn waith, yn bethau, neu yn eiddo Belial. 2 Cor. 6. 15. 2 Sam. 16. 7. a 20. 1. 1 Sam. 1. 16. a 2. 12. a 25. 17. a 30. 22.—Rhai, medd y Dr. Chandler, (*Life of David*, vol. ii, p. 178.) a farnant yr arwydda y gair Belial בליעל *un heb iau*, un wedi bwrw ymaith y gyfraith; *ezlex*, un digyfraith. Ond eraill, gyda gweli rheswm, a farnant yr arwydda בליעל *un difudd*, nad ydyw dda i ddim. Bu yn ddefnyddiol; ond syrthiodd ymaith oddiwrth bob daioni a defnyddioldeb, ac y mae o dueddiad llygredig a gwael: arferir ef fel un o enwau y diafol, i arwyddo y graddau mwyaf o ddrygioni.

BELSASSAR, בלשצר [arglywydd y trysor] brenin Babilon, yr hwn y tybir yn gyffredin ei fod yn fab i Efil-Merodach, ac yn wŷr i Nebuchodonosor. Pan oedd Babilon yn warchaëdig gan Cyrus, efe a wnaeth wledd fawr i fil o dywysogion; ac nid ydoedd dim a wnael y tro iddo heb gael llestri cysegredig teml Duw, y rhai a ddygasid o Jerusalem, i yfed gwin o honynt. Pan oeddynt yn nghanol eu gloddest, a'u calonau yn llawen gan win, dyma ddarn llaw dyn, yn ysgrifenu ar galchriad y pared, ar gyfer y canwyllbren; y brenin a'i canfu, ac a ddychrynodd â dychryn mawr iawn. Gorchymynodd y brenin alw am holl ddoethion Babilon ger ei fron, i ddarllen ac i ddehongli yr ysgrifen, gan addaw gwobrau lawer i'r neb a wnelai hyny; ond ni fedrent ddarllen yr ysgrifen, am ei bod yn Hebraeg, tebygol, na mynegi i'r brenin ei dehongliad. Pan glywodd y frenines, sef Nitocris ei fam, yr hon oedd yn bur gydnamyddus â Daniel, a hysbys o'i fawr ddoethineb, cynghorodd y brenin i yru am Daniel. Yr hwn, pan ddaeth wrth orchymyn y brenin, a ymddygodd yn hynod o addas i brophwyd Duw, ac yn eithaf fyddlawn tu ag at y brenin. Darllenodd a dehonglodd yr ysgrifen, a mynegodd i'r brenin ei bechodau fel achos o farn Duw arno, yn ol dehongliad yr ysgrifen. Dyrchafwyd Daniel i anrhydedd yn ol gorchymyn y brenin. Y noson hõno y lladdwyd y brenin. Gabrias a Gadada, dau o encilwyr Babilonaidd, yn nghyd â rhai milwyr etholedig o'r Persiaid, a ruthrasant i'r Palas, a laddasant y gwylwyr, a wanasant Belshazzar y brenin a'i dywysogion, pan nad oeddynt etto ond braidd wedi deffroi o'u cwsg a'u meddwod. Dan. v. Edr. BABILON.

BELTESASSAR, [yr hwn sydd yn trysori yn

ddirgel] enw a roddwyd ar Daniel yn llys Nebuchodonosor. Dan. 1. 7.

BENAIHAH, בְּנֵי־חַיָּה [mab yr Arglwydd] mab Jehosada, un o gedryu Dafydd; yr hwn a wnaeth lawer o weithredoedd grymus a nerthol. 2 Sam. 23. 20.—2. Arall o'r enw. Ezra 10. 30.

BENDECAR, בְּנֵי־דָקָר [mab gwanwr] llywodraethwr amryw ddinasoedd dan y brenin Solomon. 1 Bren. 4. 9.

BENDIGEDIG, *Llad.* **BENEDICTUS**: bendigaidd, gwynfydedig.—Gelwir Duw yn aml yn yr ysgrhythrau, y **BENDIGEDIG**. Gelwir Crist, 'Mab y **BENDIGEDIG**.' Marc 14. 61, 62. Gelwir y Creawdwr yn 'fendigedig yn dragywyddol;' Rhuf. 1. 25.—'yr hwn sydd fendigedig yn oes oesoedd;' 2 Cor. 11. 31.—'y bendigedig Dduw;' 1 Tim. 1. 11.—'y bendigedig a'r unig benaeth.' 1 Tim. 6. 15. Gelwir Crist yn 'Dduw bendigedig.' Rhuf. 9. 5. Ps. 45. 2.—Bendigedigrwydd Duw yw ei ddedwyddwch hanfodol, ynddo ac o hono ei hun; ac yn cynnwys yn 1. Ei fod yn berffaith rydd oddiwrth bob drwg, ac yn feddiannol o bob daioni. Y mae yn berffaith rydd oddiwrth bechod a'i holl ganlyniadau: 'Duw gwirionedd, a heb anwired,' yw. Deut. 32. 4. Goleuni yw Duw, ac nid oes ynddo ddim tywyllwch. 1 Ioan 1. 5. Sancteiddrwydd yw dedwyddwch yr angelion etholedig a'r saint wedi eu perffeithio; am eu bod yn berffaith sanctaidd, y maent yn berffaith ddedwydd; felly sancteiddrwydd hanfodol Duw yw ei ddedwyddwch; ie, nis gellir ei demtio á drwg. Iago 1. 13. Y mae ei wybodaeth o bob peth y fath fel nas dichon wneyd camdewisaiad o ddim. Diar. 21. 30. Ac y mae ei allu y fath fel nas dichon gael ei orchfygu na'i orthrymu gan neb. Y mae yn berffaith oddiwrth bob peth sydd yn peri annedwyddwch i greaduriaid.—2. Mae hefyd yn feddiannol o bob daioni. Y mae pob daioni ynddo yn hanfodol, ac nid ydyw yn ddiffygiol o ddim. Efe ei hun yw y daioni penaf (*summum bonum*). Yn mha beth bynag y mae dedwyddwch yn gynnwysedig, y mae yn Nuw yn ei gyflawn berffeithrwydd—cyfoeth—gallu—hyfrydych—gwybodaeth—doethineb, &c., y maent yn Nuw heb ddim croea i hyny. Y mae dedwyddwch Duw yn anfeldrol, yn annibynol, ac yn ddi-ddielliedig oddiwrth neb arall. 3. O hono ef, a thrwyddo ef, ac iddo ef, y mae pob peth.' Rhuf. 11. 36. Y mae ei ddedwyddwch yn dragywyddol o ran ei barhad; nis dichon iddo fethu a darfod—byddal y meddwl am hyny yn peri annedwyddwch; ond nis gall fethu mwy na'i fod. Y mae ei holl feddylliau, ei arfaeth, ei gynghorion, a'i holl weithredoedd yn addas iddo ei hun, ac yn hyfrydych diddarfod iddo. Efe yw ei ddedwyddwch ei hun, ac nis gellir chwanegu at ei ddedwyddwch, mwy nag at ei hanfod. Nis dichon dim allan o hono effeithio ar yr hyn ydyw ynddo ei hun, i beri annedwyddwch iddo. Nis cythruddir—ni siomir—ac nis effeithir arno gan ddim o ran ei ddedwyddwch, byth. Y mae pechod yn gyflawn yn ei anfodloni; ond y mae yn sanctaidd ac yn ddedwydd yn yr anfeddonrwydd hwnw—y mae yn sanctaidd ac yn ddedwydd yn ei ddigofaint a'i lldiawgrwydd mwyaf.—3. Efe ydyw achos pob dedwyddwch i'w greaduriaid, angelion, a dynion; o hono ef y mae pob dedwyddwch yn deillio; ac yn eu cyffelybrwydd iddo, ac mewn cymdeithas ág ef, y byddant yn ddedwydd byth. Y mae holl drefn fawr yr iechydwrtaeth yn golygu rhyddhad trwyadl ei bobl oddiwrth bob trueni, a'u dwyn yn ol ato ei hun, i fwynhau ynddo bob dedwyddwch. Rhuf. 4. 6, 7, 8. a 5. 1, 11.

Y mae dynion yn wynfydedig pan fyddo y feldith o herwydd pechod wedi ei thynu ymaith, a hwythau gwedi eu cyflawnhau ger bron Duw trwy Grist, ac

wedi eu hadnewyddu i'w ddeiw, yn rhodio yn ei gymdeithas. Eph. 1. 3. Dat. 19. 9.—'Coffadwrtaeth y cyflawn sydd fendigedig.' Diar. 10. 7. Y mae eu coffadwrtaeth yn anrhydeddus, canmoladwy, ac yn ddefnyddiol.

BENDITH—IO, *Llad.* **BENEDICTIO**: nawdd, moliant, dedwyddwch, hawddammor; moliannu, gogoneddu. Y gair, weithiau, a arwydda dedwyddwch, anrhydedd, gwynfydedigrwydd; lles a daioni corph ac enaid; pethau yn perthyn i'r bywyd hwn, ac i'r hwn a fydd. Gen. 12. 3. Y mae dau air yn yr iaith Hebraeg yn arwyddo, agos, yr un peth; בָּרַךְ (*bare*) ac אָשַׁר (*asrei*). Mae y gair *Gr. εὐδοκία*, yn arwyddo *ewylllys da*. Yr un peth gyda Duw ydyw ewyllysio a gwnenthur; yr hwn a fendithio efe, neu yr ewyllysio efe yn dda iddo, bendigedig a fydd, neu daioni a fydd iddo.

Y mae y gair mlddith yn hollol wrthwyneb i fendith. Pan ddaeth pechod i'r byd, daeth mlddith Duw i'w ganlyn; ac ar unwaith ymdaenodd dros yr holl greadigaeth fawr i gyd, yr hon mor ddiweddar oedd gwedi dyfod o dan law ei Chreawdwr, ac y dywedir am dani, 'wleie da iawn ydoedd.' Daeth y feldith hon i'r byd trwy drosedd y dyn cyntaf Adda, a'i holl hillogaeth a syrthiasant dani fel yntau. Crist yr ail Adda, a ddaeth i'r byd i fynd dan y feldith, yn lle ei holl bobl etholedig, ac i ddwyn i mewn fendith dragywyddol iddynt. Adda a ddygodd feldith i'r byd; Crist a ddaeth i'r byd, a chanddo awurdod i faddeu pechod, a thrwy hyny symud y feldith ymaith. Maddeuant pechod ydyw sylfaen pob gwynfydedigrwydd y gwneir plant Duw yn gyfranogion o hono. Dyma y 'fendith sydd yn cyfoethogi, heb ddwyn dim blinder gyda hi.' Heddwch, gorfoledd, a chysur, yn y bywyd hwn, ydynt flaen-ffrwythau y fendith fawr hon; ac yn y byd a ddaw bywyd dragywyddol.

Y mae y gair ág amryw ystyriaethau iddo yn yr ysgrhythrau; megys, 1. Pan ddywedir fod Duw yn bendithio, yr arwydda ei fod yn rhoddi digonedd o'r byd hwn i ddyn, ac yn ei lwyddo yn ei achosion allanol. Gen. 30. 27. Rhoddi helaethrwydd o bethau daionus, yn dymhorol ac yn ysbyrdol. Gen. 12. 2.—2. Cyflawnhau dyn, a'i ddwyn i gyflwr gwynfydedig a dedwydd. Ps. 32. 1, 2. Dat. 14. 13.—3. Neilliduo peth i ddefnydd sanctaidd. Gen. 2. 3.—4. Rhoddi grym i greaduriaid i eppilio yn ol eu rhywogaeth. Gen. 1. 22.—5. Cynnysgaeddu dynion á grym a hyflura gwyrthiol, a doniau angenrheidiol eraill. Barn. 13. 24. Dywedir fod Crist yn bendithio trwy erfyn rhinwedd i'r ymborth, a thalu diolch am dano. Mat. 14. 19. a 26. 26. Luc 22. 19.

'Bendith Abraham,' sef gwaredigaeth oddiwrth feldith y ddeddf, trwy faddeuant pechod, a derbyn addewid o'r Ysbyrd, trwy fydd yn Nghrist. Gen. 28. 4. Gal. 3. 13, 14. Rhuf. 4. 7, 8, 13. Megys y gwnawd Jacob yn etifedd o'r fendith hon, felly y gwneir pob gwr greadayn yn Nghrist. 1 Petr. 3. 9. 'Phiol y fendith,' gwaed Crist yn sacramentaidd, yr hwn ydyw yr achos haeddiannol o bob bendith i bechadur truenus, ac a dderbynnir gan y ffyddioniaid trwy fendithio neu ddiolch i Dduw am anfon ei Fab i fod yn iawn dros eu pechodau; trwy yr hwn hefyd y maent yn cael cymundeb á Duw, ac á'u gilydd. 1 Cor. 10. 16.

Pan ddywedir fod dynion yn bendithio, arwydda, 1. Mawrygu a moliannu Duw, o herwydd ei fod yn anfeldrol deilwng ynddo ei hun. Ps. 104. 1.—2. Talu diolch i Dduw am ei drugareidau, a'r lles a dderbynnir oddiar ei law rasol. Ps. 107. 1 a 103. 1, 2.—3. Dymuniad arbenig a rhagfynegiad am lwyddiant rhyw un. Gen. xlix. Deut. xxxiii.—4. Gweddio tros, a mynegi parodrwydd Duw i

wneuthur daioni i erall. Num. 6. 23, 24. 2 Sam. 6. 18.—5. Cydnabod ein braint gyda diolchgarwch fod genym Dduw yn iachawdwr, yn rhan, ac yn Arglwydd. Jer. 4. 2.—6. Cyfarch dynion, gan ddymunio iddynt heddwch a llwyddiant. Gen. 47. 7. Pa. 129. 8.—7. Gweddio tros eraill, a dywedyd y goreu am danynt, a gwneuthur lles iddynt. Luc 6. 28.—8. Dychymygu ein bod yn ddoeth, ac yn ddedwydd, ac mewn ffiafr gyda Duw, oblegid ein bod yn llwyddo yn y byd; Pa. 49. 18. neu, gwenieithio i ni ein hunain na choepa Duw ni am ein pechodau. Deut. 29. 19.

BENHADAD, בְּנֵי חָדָד [mab Hadad] 1. Brenin Syria, yr hwn a ddaeth yn gynnorthwy i Aaa brenin Judah, yn erbyn Baasa brenin Israel. 1 Bren. 15. 18.—2. Un arall o'r enw, mab i'r cyntaf, a ddaeth i'r orsedd ar ei ol; yr hwn a aeth i ryfel yn erbyn Ahab brenin Israel, ac a orchfygwyd. Cododd ryfel hefyd yn erbyn Jehoram, mab Ahab; ond gorfu arno ddychwelyd yn ol i'w wlad drachefn. Hazael a'i lladdodd, ac a deyrnasodd yn ei le. 2 Bren. 8. 15.—3. Mab Hazael; gorfu ar hwn ollwng ei afael o lawer o'r meddiant ag oedd ei dad Hazael wedi ei berchenogi. 2 Bren. xiii.

BENHAIL, בְּנֵי חַיִל [mab nerth] un o'r rhai a ddanfonodd Jehosaphat i'r amryw ddinasoedd tan ei lywodraeth, i ddyysgu y bobl, ac i'w troi oddiwrth cilun-addoliaeth. 2 Cron. 17. 7.

BENJAMIN, בְּנֵי מִימִן [mab deheulaw] mab Ieuegaf Jacob, o Rahel ei wraig, a anwyd A.M. 2272. Ei fam a fu farw ar ei enedigaeith, ac a'i hanad ddiweddf, galwodd ef **BENONI**, mab fy ngalar: ond Jacob, rhag iddo fod yn adgoffa parhaus iddo o farwolaeith ei anwyl Rahel, a'i galwodd **BENJAMIN**. Priododd yn ieuanc iawn: nid oedd efe ond yn dra ieuanc pan oedd iddo ddeg o feibion. Gen. 35. 18. a 46. 21. Hefyd, yr holl lwyth a elwid ar ei enw ef. Rhifedi y llwyth hwn pan ddaethant o'r Aipht, oedd 35,400. Cynnyddasant yn yr anialwch i 45,600. Eu twysog oedd Abidan mab Gideon; eu hyspiwr oedd Palti mab Raplun. Yr oedd yn gwersyllu gyd âg Ephraim y tu ol i'r babel. Yr oedd eu hetiffeddiath yn ngwlad Canaan o du y gogledd a gogledd-ddwyrain i Judah. Num. 1. 11, 36, 37. a 2. 22. a 13. 9. a 26. 38—41. a 34. 21. Jos. xviii. Yr oeddent yn filwyr hynod, yn enwedig a'r bwa. Nid hir wedi marwolaeth Josuah, y llwyth hwn, trwy amddiffyn trueliniaid Gibeah, a dynasant ryfel a dystyrw arnynt eu hunain. Dwywaith, a 26,000 y gorchfygasant 400,000 o'r llwythau eraill, a lladdasant 40,000 o honynt. Yn y drydedd ymladdfa, torwyd hwynt ymaith hyd at 600, y rhai a ffoisant i graig Rimmon. Galarodd y llwythau eraill yn fawr am ddinystri Benjamin. Barn. xx, xxi. Edr. **JABES-GILEAD**, **SILOH**.—Ehwd o'r llwyth hwn a farnodd Israel, ac a'u gwardodd oddiwrth orthrymder y Moabiaid, yn nghylich 80 mlynedd wedi hyn.—Yr oedd Saul ac Isboseth, breninoedd cyntaf Israel, o'r llwyth hwn. Daeth at Dafydd yn nghylich ugain o'u gwyr mwyaf cedyrn, cyn marwolaeth Saul; ac yn nghylich 3000 ychwaneg ar ol marwolaeth Isboseth. 1 Cron. 12. 1—7, 29.—Yn amser Jehosaphat, eu milwyr sefydlod oedd 380,000. Pan wrthgillodd y deuddeg llwyth, glynodd y llwyth hwn wrth lwyth Judah a theulu Dafydd, a chyfrangasant o grefydd a dygwddiadau y llwyth hwnw. Aethant i gaethiwd, a dychwelasant gyd a'u gilydd. Rhagfyngwyd hyn gan Jacob wrth fendithio ei feibion:—'Benjamin a ysglyfaetha fel blaidd: y boreu y bwtyr yr ysglyfaeth, a'r hwyr y rhan yr yspall.' Gen. 49. 27. Wrth y boreu a'r hwyr, y mae i ni ddeall boreu a hwyr gwladwriaeth Israel; canys y llywodraeth hono yw gwrthddrych prophwydoliaeth Jacob,

o'r dechreu i'r diwedd; yn ganlynol, rhagfyngwyd yma y byddai i'r Benjamin barhau hyd ddiwedd y wladwriaeth hono. Y mae Moses yn cadarnhau prophwydoliaeth Jacob; canys eglurhad ar brophwydoliaeth Jacob yw prophwydoliaeth Moses. 'Benjamin,' medd Moses, 'a drig mewn diogelwch gyd âg ef; yr hwn sydd yn eysgodi drosto ar hyd y dydd, ac yn aros rhwng ei ysgwyddau ef.' Deut. 33. 12. Yr un peth yw ar hyd y dydd, a'r boreu a'r hwyr; yr hyn sydd yn addaw parhad hwy i Benjamin na'r llwythau eraill: yr hyn a gyflawnwyd yn fanwl.—Yr oedd yr apostol Paul o'r llwyth hwn, ac yn anrhydedd mawr iddo. Phil. 3. 5.

BENTHYG, echwyn; rhoddi benthyg, rhoddi peth tan ammod o'i gael yn ol, neu ei gyflawn werth yn ei le. Deut. 15. 6. 2 Bren. 6. 5. Diar. 22. 7.—'A phob gwaig a fenthycu gan ei chymydoges,' &c. Exod. 3. 22. a 12. 35.—'A gais gan ei chymydoges.' Dr. M. Y gair Heb. אָכַל (shaal) a arwydda *gofym, deisyf, ceisio, ymorol, chwilio, &c.*, ac nid arwydda *benthyca*. Nid oes braidd un o'r hen gyfieithiadau yn ei gyfieithu *benthyg*. Yn y LXX. *arrest, gofymwch, y Vulg. postulabit, chwi erchwch*. Y Syriaeg, y Caldaeg, y Samaritan, y Coptic, a'r Persiaeg, ydynt yr un a'r Hebraeg. Y mae y Saesonaeg yr un fath a'n cyfieithiad awdureddig ni. Yn Bibl Geneva, a Bibl Barker, a argraffwyd A.D. 1616, a rhai eraill, y mae wedi ei gyfieithu yn addas, *ask, gofymwch*. Gorchymynodd Duw iddynt ofyn, neu erchi, rhyw wobry am eu gwasanaeth, ac a dueddodd galonau yr Aiphtiaid i roddi yn haellonus; ac yr oedd hyn yn mhell oddiwrth fod yn gam, nac hyd yn nod yn *elusen*, fel yr oedd yn ad-daliad bychan am yr holl wasanaeth hir a phoenus a roddiodd cheu ehan mill o'r Israeliaid i'r Aiphtiaid dros lawer o flynyddoedd. Heblaw hyn, nid oedd gan yr Aiphtiaid un hawl i wasanaeth yr Israeliaid. Yr oedd yr Aiphtiaid yn ddyledog i'r Israeliaid am eu sefydliad gwladol, eu cyfoeth, a'u bod fel teyrnas. Beth a gafodd Joseph am ei holl wasanaeth mawr iddynt? Dim. Nid oedd ganddo na thalaeth, na dinas, nac arglwyddiaeth yn yr Aipht: ac nis cadwodd ddim i'w blant. Yr oedd ei holl wasanaeth yn rhad, a dymunodd ar ddwyn ei esgyrn i fynu o'r Aipht. Gwir i Jacob gael gwlad Gosen i drigo ynddi; ond ei anifelliaid a'i olud, a'r hyn oll oedd ganddo, a ddygodd i'r Aipht, Gen. 46. 1, 6. fel na chwasant ond yn unig y ddaear i ym-borthi arni; ac a adellasant ddinasoedd trysoran, ac amddiffynfydd, nac gwyddis pa nifer; ac heblaw hyn, dwy ddinas gyflawn, Pithon a Raames: ac am yr holl wasanaeth hyn ni chwasant un iawn na gwobry, ond cael eu gorthrymu yn galed, a gweled eu plant gwrry yn cael eu liadd yn feunyddiol. O ba du, gan hyn, yr oedd y cam? ai nid o du yr Aiphtiaid? Dywedir yn ein cyfieithiad ni, 'iddynt *yspeitio* yr Aiphtiaid. Ond nid arwydda y gair Heb. נָצַל (natsal) o angenrheidrwydd, *yspeitio*; ond *diane, myned ymaith, gwarded, achub anrhaith*, neu ddwyn anrhaith yn ol: fel yn 1 Sam. 30. 22. Cafodd yr Israeliaid yn ol ran o'u heiddo, eu cyflog, a gadwodd yr Aiphtiaid oddi wrthynt yn dra anghyfiawn. Gofynodd yr Israeliaid y peth oedd gyflawn yn perthlyn iddynt, a rhoddodd yr Aiphtiaid yn rhydd yn ol, yr hyn nid oedd yn gyflawn yn eiddo iddynt. Gan na thalai yr Aiphtiaid gyflog i Israel am eu gwaith, gallai y pen Ynad mawr beri iddynt ei dalu fel hyn. Exod. 3. 22. a 12. 35. Pa. 10. 17, 18. a 105. 37.—Y mae yn bechod gwneuthur niwed i eiddo benthyg: Exod. 22. 14, 15. Edr. ECHWYN.

BENYW, (menyw) y rhyw fenywaidd. Diar. 11. 22. Y rhyw sydd yn ymddwyn ac yn osgor, ac yn dwyn firwyth. Yn yr anifelliaid pedwar carnol, ac hefyd yn yr adar, y mae y fenyw yn gyffredinol yn

llai na'r gwryw; er yn yr adar ysglyfaethus, megys yr hebog, y gwalch, &c., y mae i'r gwrthwyneb; y mae y fenyw yn fwy, yn gryfach, yn galetach, a gwrolach na'r gwryw. Y mae naturiaethwyr yn gwasanietu planhigion a blodau yn wrryw a benyw.

BEOR, [tanllyd, ynfyd] 1. Tad Bela, brenin Dinhaba, yn Edom. Gen. 36. 32.—2. Tad Balaam y dewin. Num. 22. 5. 2 Petr. 2. 15. Edr. BALAAM.

BERA, [fynon] brenin Sodom yn amser Abraham. Gen. 14. 2. Y rhyfel a fu rhyngddo a Chedorlaomer ydyw y rhyfel cyntaf y mae genym hanes am dano, yn nghylch A.M. 2092.

BERACAH, [bendith] 1. Dyffryn yn llwyth Judah. 2 Cron. 20. 26.—2. Enw dyn. 1 Cron. 12. 3.

BEREA, [pwyng] dinas fechan yn Macedonia, lle bu Paul yn pregethu gyda chryn radd o lwyddiant. Act. 17. 10, 13. Canmolir y Bereaid am eu hynawsedd yn derbyn yr efengyl, a'u gwaith yn chwilio yr ysgrythrau, i brofi y pethau oeddnt yn eu clywed. Edr. BONEDD.

BERIAH, [mab Aser] 1. Mab Aser, a thad Heber a Malciel; oddi wrtho ef yr oedd tylwyth y Bereaid yn deilliaw. Num. 26. 44.—2. Mab Ephraim, yr hwn a alwyd gan ei dad wrth yr enw hwn, am fod drygyd yn ei dŷ; ei ddau fab, Ezer ac Elead, wedi cael eu liadd gan y Gathiaid. 1 Cron. 7. 23.

BERNICE, [merch Agrippa] dinas fechan yn Macedonia, lle bu Paul yn pregethu gyda chryn radd o lwyddiant. Act. 17. 10, 13. Canmolir y Bereaid am eu hynawsedd yn derbyn yr efengyl, a'u gwaith yn chwilio yr ysgrythrau, i brofi y pethau oeddnt yn eu clywed. Edr. BONEDD.

BERYL, Gr. Βηρυλλος; Llad. BERYLLUS; maen gwerthfawr o liw gwyrddlas, sydd i'w gael yn yr India Ddwyreiniol, ac o gwmpas mōn-gloddiau aur Peru, yn Neheudir America; y mae yn ddefnydd pur galed. Yr oedd y beryl yn ddegfed maen yn nwyfroneg yr arch-offeiriad, Exod. 28. 20. ac yn wythfed yn sylfaen y Jerusalem newydd. Dat. 21. 20. Dan. 10. 6.—Cyffelyba yr eglwys ddwyliaw Crist, ei hanwyllyd, i 'fodrwau aur, wedi eu llenwi o beryl; yn arwyddo purdeb, gwerthfawrogrwydd, a harddwch ei welthred-oedd, yn anrhydeddus ac yn dderbyniol gan Dduw a'i bobl. Can. 5. 14. Y mae y llaw, yn aml, yn arwyddo gwaith y llaw; a llaw hardd, wedi ei haddurno â modrwy wedi ei llenwi â beryl, a arwyddo ei ddull hardd a gogoneddus o weithredu, a gwerthfawrogrwydd ei waith, yn y greadigaeth, ei ragluniaethau, ond yn enwedig yn y prynedigaeth. Cywreinaeth y Duw-dod yw hwnw, i'w ryfeddu byth.—Yn ngwledigaeth Daniel, ymddangosodd gwr iddo, sef Crist, 'a'i gorph oedd fel maen beryl; i arwyddo dirgelwch, harddwch, ac ardderchogrwydd ei berson. Dan. 10. 6.—'Dull yr olwynion a'u gwaith oedd fel llw beryl.' Ezec. 1. 16. Dan. 10. 5, 6.—כֶּזְבֵּי הַרְשֵׁשׁ, *fel Uygad Tarsis*; * χρυσολιθος, LXX.; CHRYSOLITHUS, *Vulg.* Maen gwerthfawr, a elwir felly, tebygol, medd Newcome, oddiwrth y lle y dygir ef o hono. Dywed Newcome, mai ei liw yw glaswyrdd: ond arwyddo yr enw Groeg a Lladin mai llw melyn-aur yw. Gelwir ef topaz gan y gemyddion presennol. Pan y ceffir ef yn berffaith ac yn ddifaf, cyfrifir ef yn faen gwerthfawr iawn; ond anaml y mae i'w gael felly.

• Gwel Vitrings, *Obs. Sacr.*, lib. iv., cap. 1. § 19.

BERW—I—ION, (bar) poethi, mynion. *Berw y cylla*, treullad y cylla; *berw yn mhen un*, sef rhyw fymppy rhyfedd yn ei ben.—Heblaw yr ystyr cyffredin, fod rhyw wlybwr yn berwi gan boethder ac anghedd tan, arwyddo, 1. Terfysg a dygyforiad y môr. Job 41. 31.—2. Cystuddiau trymion oddi-fewn. Job 50. 27.—'Na ferwa fŷn yn llaeth ei fam.' Exod. 23. 16. Bernir yn gyffredin roddi y gyfraith hon i'r Iuddewon, i'w rhybuddo yn erbyn pob math ar greulondeb. Ond, hwyrach, medd y Dr. Cudworth, ei rhoddi yn wrthwyneb i ddefod goel-grefyddol yn mblith y cenedloedd Paganaid. Yr oedd yn arferiad yn mysg yr hen Baganiaid, wedi casglu i mewn eu holl ffirwythau, i gymeryd myn, a'i ferwi yn llaeth ei fam, ac yna, mewn dull swynol, myned a'i daenlluo ar eu holl goedydd a'u meusydd, eu gerddi a'u perllanau, gan dybied wrth hyn eu gwneyd yn ffirwythlon, ac y dygent ffirwythau yn fwy helaeth y ffirwyddyn ganlynl. Ac i gadarnhau yr eglurhad hwn o'r gyfraith yn erbyn berwi myn yn llaeth ei fam, y mae i sylwi arno, fod yn Exod. 34. 26. orchymyn i ddwyn y cyntaf o ffisen-ffirwyth y tir i dŷ IEHOFAH eu Duw; ac yn Deut. 14. 21. y mae gorchymyn i ddegymu holl gynnrych yr hâd, a ffirwyth y maes. Gwel Dr. Cudworth's *Discourse on the Lord's Supper*.

BESOR, [newyddion da] afon yn rhedeg i Fôr y Canoldir. 1 Sam. 30. 9. Gelwir hi hefyd yn Amos 6. 14. *afon y diffaethwch*. Tybia rhai mai yma y bedyddiwyd yr eunuch gynt. Act. 8. 36.

BETAH, [hyder] dinas o Syria, a gymerodd Dafydd oddiar Hadadazer. 2 Sam. 8. 8. Tybir mai yr un yw a Beten, yr hon y crybwyllir am dani yn Jos. 19. 25. fel yn perthyn i lwyth Aser.

BETHABARA, [tŷ tramwyfa] tref tu hwnt i'r Iorddonen, lle bu Ioan yn bedyddio. Ioan 1. 28. Tybir mai dyma y fan lle yr aeth yr Israellaid trwy yr Iorddonen, tan arweiniad Josuah; ac mai yma yr oedd y rhyd cyffredin, oddiwrth yr enw *tramwyfa*.—Y mae *βηθ* (*beth*) yn Hebraeg, yn arwyddo *tŷ*, neu *deml*; am hyn barna rhai fod y rhan fwyaf o lecoedd sydd â *beth* yn dechreu eu henwau â themlau eilunod ynddynt.

BETHACRA, neu BETH-HACCEREM, dinas rhwng Jerusalem a Tecoa. Jer. 6. 1.—Yr oedd Malciah yn dywysog ar ran o honi. Neh. 3. 14.

BETHANIA, [tŷ y gân] pentref wrth droed mynydd yr Olew-wydd, yn agos i ddwy filltir o du y dwyrain i Jerusalem. Yma yr oedd Mair a Martha yn byw, yn nghyd a'u brawd Lazarus, yr hwn a gyfododd Iesu o feirw. Ioan 11. 1. Yma y tywalltodd Mair yr enaint i eneinio yr Iesu. Ioan 12. 3. Edr. SIMON. Yr oedd eneiniaid Mair, nid yn unig yn dangos ei chariad gwresog a haellonus tu ag ato, ond hefyd ei fydd ynddo fel eneinio Duw, y gwir Fessiah. Y mae Crist yn eneinio yr eglwys, yn gystal ag yn eneinio y Tad. Y mae y Tad wedi ei osod a'i addasu i'w swydd, ac y mae yr eglwys yn ei holl selodau yn ymfodloni ac yn ymhyfydu ynddo, yn ol trefniad gramol y Tad. Edr. LAZARUS, MAIR.

BETH-AFEN, [tŷ y gwagedd] 1. Yr un a Bethel; un o'r dinasoedd lle yr oedd lloer iai Jerobam; am hynny mae y prophwyd Hosea yn ei galw hi, mewn ffordd o ddirmyg, BETH-AFEN, *tŷ y gwagedd*, neu y *delwau*, yn lle בֵּיתֵאל BETHEL, *tŷ Dduw*, yr enw a roddasid arni gan Jacob gynt. Gen. 28. 19. Hos. 4. 15.—2. Un arall yn y dehau-ddwyrain i Bethel, ac yn agos ati. Jos. 7. 2.

BETH-CAR, [templ y oen] dinas yn llwyth Dan. 1 Sam. 7. 11. Galwyd hi felly, tebygol, am

fod llun oen yno yn cael ei addoli. Yr oedd yr Aiph-
iaid yn addoli llun hwrrdd, a thriollion Thebes yn
addoli dafad fyw. Hyd yma yr erliddodd Israel y
Philistiaid yn amser Samuel: yma, neu gerllaw yma,
y cyfododd Samuel Ebenezer. 1 Sam. 7. 11.

BETH-DAGON, בֵּית דָּגוֹן [tʃ yr ɔd] 1. Dinas yn
llwyth Aser. Jos. 19. 27.—2. Un arall yn Judah.
Jos. 15. 41.—3. Teml Dagon yn Gaza. Barn. xvi.
—4. Teml arall yn Aasod. 1 Sam. v.

BETHEL, בֵּית־אל [tʃ Dduw] dinas yn sefyll yn y
gorllewin i Ai, yn nghylch lwyth milltir o du y gogledd
i Jerusalem: Enw y lle ar y cyntaf oedd Luz. Yma
y treuliodd Jacob noswaith yn ei ffordd i Padan-
Aram, yn gorwedd allan, a'i ben ar obenydd ccareg.
Y weledigaeth ryfedd hōno a gafodd â barodd iddo alw
y lle yn Bethel, tʃ Dduw. Gen. 28. 19. Yn mhen
deng mlynedd ar hugain daeth Jacob yma drachefn i
habellu. Y Cananeaidd, wedi hynny, a adelladasant
ddinas yn y fan, ac a'i galwasant Luz, neu Bethel.
Cymerodd Josuah hi, yn nghyd âg Ai, ac a'i rhoddes
i'r Ephraimiaid. Yma y gosododd Jeroboam un o'i
loi anr; am hyny galwyd hi tʃ y gwagedd, neu yr
eilunod. Hos. 12. 11.

BETHER, בֵּית־רְחֵם [rhaniad] 'Mynyddoedd Bether,'
(Can. 2. 17. a 8. 14.) a gyfneithr mynyddoedd y p̄r-
lysiaw, yn ol y Vulg., ac yn sefyll, yn ol Eusebius, yn
nghylch deuddeng milltir o Jerusalem. Ond y mae
Calmet yn meddwl mai Beth-horon uchaf ydyw, rhwng
Diospolis a Caesarea, deuddeg a deugain o filltroedd o
Jerusalem.

BETHESDA, בֵּית־חַסְדָּא [tʃ trugaredd, neu dos-
twri] llyn yn ymyl marchnad (neu borth, medd rhai)
y defaid, yn Jerusalem. Yr oedd math o ysbtyty, neu
baddon cyffredin, â phum porth, neu rodfa iddo, wedi
eu hadelladu o amgylch ogylich iddo, i gynnwys pobl
yddo: nail at rhai i ymbleser, neu rai cleifion, neu
bob un o'r ddau. Y llyn hwn a wnaud yn gyntaf
gan Solomon, ac a elwid Llyn Solomon. Gwel Light-
foot. Byddai yno liaws o gleifion yn gorwedd, oblegid
yr oedd rhyw rinwedd meddyginiaethol yn y dwfr, ac
yr oedd yn gwneuthur lle, mawr i lawer wrth ym-
drochi ynddo, oblegid fod angel ar amserau yn arfer
disgyn i'r llyn, a chynhyrfu y dwfr; a phwy bynag
a elai i mewn gyntaf ar ol cynhyrfiad y dwfr, a âl yn
iach o ba gleyf bynag a fyddai arno. Bu yno un dyn
yn dysgwyl am iachad wrtho ddeunaw mlynedd ar
hugain, ac yn y diwedd a wnaed yn iach gan ein Iach-
awdwr bendigedig, meddyg pob afsechyd. Yr oedd yn
arwydd o rinwedd meddyginiaethol gwaed, Ysbryd, a
gair yr Arglywydd, yr hwn yr oedd y llyn yn ei gysgodi.
Dechreuodd yr angel ar brydiau gynhyrfu dyfroedd y
llyn rai blynyddoedd cyn dyfodiad Crist, i fod yn ar-
wydd sicr i'r Iuddewon o'i ddyfodiad fel Meddyg i'r byd,
i iacháu pechaduriaid. Yr oedd yr arwydd hwn yn cryf-
han eu dysgwylid am dano yn Feddyg iddynt. Ioan
5. 1—10. Edr GIBON, SILOA.

BETH-HACEREM, בֵּית־חֶרֶם [tʃ y winllan] dinas
yn sefyll ar fryn rhwng Jerusalem a Tecoa, yr
hwn oedd hynod, tybygid, am ei gwinllanoedd. Neh.
3. 14. Jer. 6. 1.

BETH-HOGLA, [tʃ y wled] enw dau le; un yn
llwyth Judah, Jos. 15. 6. wylt milltir o Gaza, yn ol
Eusebius; a'r llall, fel y dywed Jerome, ddwy filltir
oddwrth yr Iorddonen, yn perthyn i lwyth Benjamin.
Jos. 18. 21.

BETH-HORON, [tʃ digofain] yr oedd dwy ddinas
o'r enw yn perthyn i lwyth Ephraim. 1 Cron. 7. 24.
Hwy a elwid yr uchaf a'r isaf.

BETH-JESHIMOTH, בֵּית־יְשִׁמוֹת [tʃ yr anghyf-
cannedd-dra] dinas yn llwyth Reuben. Jos. 13. 20.

Cymerwyd hi drachefn gan y Moabïaid. Ezec. 25. 9.
Mae Eusebius yn barnu ei bod ddeuddeng milltir oddi-
wrth yr Iorddonen.

BETHLEHEM, בֵּית־לְחֶם [tʃ bara] 1. Dinas yn
llwyth Judah; yr ydoedd, hefyd, yn cael ei galw
Ephrath, neu Ephrata, (Mic. 5. 2.) a'i thriollion yn
Ephratëaid. Nid oedd ond bechan; ond daeth i fod
yn dra chyfrifiol, o achos geni ein Hiachawdwr yno.
Yr oedd yn sefyll ar ochr bryn, yn nghylch chwe mill-
tir o du y dehau i Jerusalem. Y mae yn sefyll ar fryn
yn nghanol bryniau, medd Volney; y ddaer oddi
amgylch sydd dra ffrwythlon, a'r ffrwythau ydynt
y fath oreu; nid oes dim yn eisieu ond diwylliant.
Gwel Volney's *Travels*, vol. ii., p. 322. Edr. DA-
FYDD, IESU.—2. Yr oedd un arall yn perthyn i'r
Zabulonïaid. Jos. 15. 15.

BETH-NIMRA, בֵּית־נִמְרָא [tʃ gorthryffel] dinas
yn llwyth Gad. Num. 32. 36. Barna Calmet mai
yr un a Nimrin ydyw, (Jer. 48. 34.) yn sefyll bum
milltir yn y gogledd i Bethsaida.

BETH-PEOR, [tʃ adwyad] 1. Un o ddinasoedd
y Moabïaid, a roddwyd i lwyth Reuben. Deut. 4. 46.
—2. Tŷ Peor, eilun-dduw y Moabïaid. Num. 25.
18. EDR PEOR.

BETHPHAGE, [tʃ flays cynnar] pentref yr
offeiriaid, wrth droed mynydd yr Olew-wydd; pen-
tref bychan oedd; yn perthyn i'r offeiriaid, yn nghylch
dwy filltir o du y dwyrain i Jerusalem. Yma y caf-
odd ein Hiachawdwr yr asen i'w marchogaeth i Jeru-
salem. Mat. 21. 1.

BETHSAIDA, בֵּית־סַאֵדָא [tʃ hela] dinas yn Galilea,
yn perthyn i lwyth Naphtali; yr oedd y wlad o am-
gylch yn hynod am geirw. Gen. 49. 21. Yr oedd
yn sefyll yn y pen nesaf i'r gogledd i llyn Gennesaret,
yn dra chyfneis i bysgota; oddiwrth yr hyn y cafodd
ei henw. Nid oedd ond pentref bychan cyn amser
Phylip y tetrarch; efe a'i hadelladodd yn ddinas, ac
a'i galwodd Julias, o barch i Julia, merch Augustus
Caesar. Yma yr agorodd Crist lygaid y dyn dall a
chlai a phawr. Marc 8. 22, 26. Bethsaida oedd lle
genedigol Petr ac Andreas. Ioan 1. 44.

BETH-SEMES, בֵּית־שֵׁמֶשׁ [tʃ yr haul] 1. Dinas
yn Judah. Jos. 21. 16. Pan anfonodd y Philistiaid
arch Duw o'u plith, hwy a'i gyrasant i Beth-semes,
lle y tarwyd yn feirw nifer mawr o'r gwyr, am eu
hyfder rhyfygus yn edrych i mewn i'r arch. 1 Sam.
6. 12. 'Is, tarawodd o'r bobl ddeng wr a thriugain
a deng mil a deugain o wyr. A'r bobl a alarasant,
am i'r Arglywydd daro y bobl â lladdfa fawr.' 1 Sam.
6. 19. Bernir, yn gyffredin, fod camsyniad ryw ffordd
yn y rhifedi, fel y rhoddir ef yn ein cyfieithiad ni,
a'r rhan fwyaf o gyfieithiadau eraill. Mae y nifer yn
ormod i fod yn trigo mewn pentref ar gyffiniau Judea.
Goddef y geiriau ddau ystyr arall. Un a rydd Bo-
chart, yr hwn a farna y dylasai y geiriau gael eu cyf-
leithu, 'Deg a deugain o fl; hyny yw, deg a thri-
ugain i gyd, yn ol rhifedi y trigolion. Gofyn gosod-
iad y geiriau y cyfieithiad hwn; canys nid ydyw yn
briodol i'r iaith Hebraeg i roddi y mil o flaen nifer
llai, i nodi swm cyflawn, ond dechreuir a'r rhifyn
lleiaf. A hyn cytuna hanes Josephus; 70 yw y rhif-
edi ganddo ef. Gwel *Antiq.*, lib. iv., c. 2. Neu ynte,
gellir eu cyfieithu, deg a thriugain o'r (בָּעֵם) bobl
gyffredin, a (הַשֵּׁשׁ אֵלֶּי אֵשׁ) deg a deugain o'r
penau, neu y tywysogion. Arwydda y gair אֵלֶּי ty-
wysog, neu gadben. Gwel *Univer. Hist.*, vol. iv.
p. 33. 8vo.—2. Dinas yn llwyth Issachar. Jos.
19. 22.—3. Un arall yn Naphtali. Jos. 19. 38.
Barn. 1. 33. Yr oedd yn yr Aiph deml eilunod a
elwid *Teml yr haul*, neu *Beth-semes*. Jos. 43. 18.

BETHUEL, בְּתוּלָא [*maboliasth Duw*] mab Nachor a Mīcab, nai Abraham, a thad Laban a Rebecca. Gen. 22. 20, 22. a 28. 2.

BEULA, [*prïodedig*] enw a roddwyd ar y genedl Iuddewig, ac eglwys Dduw yn y dyddiau diweddf, i arwyddo eu priodas a Christ, fel eu gwr a'u pen-arglwydd. Esa. 62. 4.

BEUNYDD, yn hytrach PEUNYDD, (*pae-dydd*) bob dydd. Ps. 86. 3. Esa. 58. 2.—Yn wastadol. Luc 9. 23.

Bach yw crefydd a chwilia *beunydd* am dano. *Diar.*

BEZALEEL, בְּצַלְאֵל [*yn nghysgod Duw*] 1. Mab Uri, o lwyth Judah. Exod. 31. 2. 1 Cron. 2. 20. Yr oedd wedi ei leuwi ág Ysbryd Duw, mewn doethineb, mewn deall, mewn gwybodaeth, ac yn mhob rhyw waith, i ddechymygu cywrelnrwydd, i weithio mewn aur, &c. yn dangos mai oddiwrth Dduw y mae pob cyfryw ddoethineb. Efe ac Aholiab oedd yn golygu holl waith y babell i'w gwneuthur yn ol y portreid a gafodd Moses yn y mynydd—yn gysgod o Grist, adeiladydd yr eglwys, yr hwn yw doethineb Duw.—Pan ddaeth Crist Iesu i'r byd, yr hwn ydyw sylwedd yr holl gysgodau, i fwrw i lawr ddechymygon dynion, ac i osod i fynu ei deyrnas ar y ddaear, gyd â'i fod yn bwrw i lawr y ddechymygon pechadurus yn nghalonau dynion, bwriadodd i lawr holl ddechymygon, sef holl waith dychymygol y babell a'r deml.—2. Mab Bani, yr hwn, ar ol caethiwod Babilon, a roes ymaith y wraig a briodasai efe yn erbyn y gyfraith. Ezra 10. 30.

BEZEC, בֶּזֶק [*mellŷ*] dinas yn Judah, yn nghylch dwy filltir o Bethzur; yn enwog o herwydd y sudd-golliasth a gafodd yr Iuddewon yno ar y Canaancaid. Barn. 1. 4, &c.

BEZER, בֶּזֶר [*casgliad grawnwin*] dinas tu hwnt i'r Iorddonen, a roddwyd gan Moses i lwyth Reuben. Deut. 4. 43. Yr oedd yn un o'r dinasoedd noddfa. Jos. 20. 8. Yr oedd hefyd yn un o'r rhal a berthynent i'r Lefaiid. Jos. 21. 36. Dywedir ei bod yn yr anialwech, oblegid ei bod yn sefyll yn Arabia Ddiffaeth, yn y rhan ddwyreiniol i Edom, ac anialwech o'i hamgylch ar bob llaw. Gelwir hi hefyd Bozra.

BIBL, Gr. βιβλος, *Biblos* [*y llyfr*] Heb. סֵפֶר *Micra* (*lith*, neu *ysgrifen*) enwau a roddir ar yr Ysgrifurau Sanctaidd, mewn ffordd o enwogrwydd a rhagoroldeb. Y rhôl sanctaidd, yn yr hon y cynnwysir meddwl dadguddiedig Duw y nefoedd; a thrwy yr hwn hefyd y mae yn cael ei ddwyn i ddynolryw ar y ddaear; ac a ddsperthir dan yr enwau HEN DESTAMENT a'r NEWYDD.—Yn hwn y cynnwysir yr hanesion hynaf a chywiraf am bethau a fu—yr athrawiaeth unionaf am bethau sydd—a'r rhag-ddwyediadu sicraf am bethau a fydd. Ysgrifenydd yr Hen Destament cyn dyfodiad Crist yn y cnawd, a'r Testament Newydd ar ol ei esgyniad i'r nef; cwbl wedi ei lefaru gan ddynion sanctaidd Duw, megys y cynhyrfwyd hwy gan yr Ysbryd Glân. 2 Petr. 1. 21. 2 Tim. 3. 16.

Y mae y **BIBL**—Yr Hen Destament, gwedi ei ysgrifenu yn wreiddiol yn iaithoedd y dwyrain, sef Hebraeg a Chaldaeg; a'r Testament Newydd yn Hebraeg a Groeg. Nid yw yr Iuddewon yn gwneuthur derbynial ond o'r Hen Destament yn unig, yr hwn a gasglwyd ac a ghyhoeddwyd gan Ezra, fel yr ydys yn gyffredin yn cytuno, ac wedi ei ranu yn dair rhan; sef, 1. Y Gyfraith.—2. Y Prophwydi.—3. Yr Ysgrifenydd Sanctaidd.—Nid oedd y Bibl wedi ei ddsparthu yn bennodau hyd yn nghylch A.D. 1240, pan y darfu i un Hugo Cardinalis fynyed yn nghylch y gwaith; ac hefyd a ddsparthodd y pennodau yn

rhanau, wrth lythyrenau yr egwyddor, a, b, c, &c., y rhal a roddir ar ymyl y ddalen. Yn nghylch y flwyddyn 1445, y darfu i Rabbi Mordecai Nathan ddsparthu yr Hen Destament yn adnodau, fel y maent yn sefyll yn awr yn ein Biblau ni; ac yn nghylch y flwyddyn 1551, un Rhobart Stephan, argraffydd o Ffrainc, a ddsparthodd y Testament Newydd yn adnodau, fel y mae yn bresennol. Y mae yn eglur fod y Psalman yr ddsparthiadau bob amser; oblegid y mae Paul, yn ei bregeth yn Antiochia yn Pisidia, yn profi o'r ail Psalm. Act. 13. 33.

Gwedi i'r Bibl gael ei gyfieithu i amryw feithoedd, daeth cyflawnder yr amser i ben, i'r haul gyfodi ar Brydain; cynhyrfodd Duw ysbryd y gwr enwog hwnw, Mr. William Tyndal, i'w gyfieithu i'r Saesoneg, a chafodd ei goroni a merthyrod yn wobr am ei waith. Yr ydoedd Cymru etto yn aros mewn tywyllwch du, a dygu anwybodaeth, wedi ei gorchuddio ág eilun-addoliasth a choel-grefydd; etto, am fod gan Dduw fwrriad am waredu miloedd yn Nghymru, gofalodd am y moddion gwerthfawr hyn i niannau, yn iaith ein mamau.

Fod y Bibl wedi ei gyfieithu i'r iaith Gymraeg yn y prif oesoedd, nid oes le i ni ammen: y mae y Dr. Richard Davies, Esgob Menyw, yn ei lythyr argraffedig gyda Thestament William Salisbury, yn rhoddi rhesymau cedyrn i brofi hyn. Ond nid oedd dim o hono i'w gael yn yr oesoedd hynny heb ei adgyfieithu. Dywed, 'Yn lle gwir, ni fyynnodd cennyff erioed gael gwelet y Bibl yn Gymraeg: eithr pan oeddwn fachgen, côf yw cennyff wetlet pump Llyfr Moyses yn Gymraeg, o fewn tŷ ewythr ym' oedd wr dysgedig: ond nid ydoedd neb yn ystyr y llyfr nac yn priso arno. Peth amheus ydyw (ir a wn i) a eilir gwelet yn oll Cymru un hen Fibl yn Gymraeg, i'r penna golletwyd ac y spelliwyd y Cymry o oll lyfray. Eithr diammeu yw cennyff fot cyn hynny y Bibl yn ddigon cyffredin yn Gymraeg. Perffieithrwydd ffydd y merthron, eglwyswyr a lleigion, sydd brawf cadarn fot y Ysgrifur Lân centhynt yn i iaith eu hunain. Hefyd, y mae cenym ni yn Gymraeg amryw ymadroddion a diarhebon yn aros fyth mewn arfer, a dynwyt o berffed yr Ysgrifur Lân, ac o ganol Efengyl Crist. Yr hyn sydd brofedigaeth ddigonawf fot yr Ysgrifur Lân yn mhen pob bath ar ddyn, pan y dechreuwyd hwynt, a phan y dygwyt i arfer gyffredinawf: megys, 'A Duw a digon, heb Dduw heb ddim.—A gair Duw yn uchaf.—Y Map rhaf.—Ni lafur, ni weddia, nid teiwlwg iddo ei fara.—Eglwys pawb yn ei galon.—Cyn wired a'r Efengyl.—Pan nad rhyfedd na thyf post ar trwy nen tŷ yr anwir.—Drwg y ceidw y diawl ei was.—I Dduw y diolchw gael bwyd, a gallu i fwyta.—Rhad Duw ar y gwaith;' ac eraill o'r fath hyn. Y mae llawer o enwau arferedig gynt yn mhlith y Cymry yn brawf ychwanegol o hyn: megys Abraham, Esgob Menyw; Adda Fras, un o'r beirdd; Aaron, un o benaethiaid gwlad Morgan; Aaph, Esgob Llanellw; Daniel, yr Esgob cyntaf yn Bangor; Iago ap Idwal; Joseph, Esgob Menyw; Samuel Beulan, offeiriad dysgedig; Samson, y chweched Esgob ar hugain, a'r diweddf yn Menyw; a'r cyfryw eraill a goffeir yn fynych yn yr hen achau. Y mae hyn yn dangos fod yr Ysgrifur Lân yn wyboddi iawn gan ein hynafieit ni gynt. Y mae prydyddiaeth Taliesin, ben-beirdd, yn gwiriaw yn yr un peth, yr hwn oedd yn byw yn amser Maelgwyn Gwynedd, yn y chweched ganrif.—Yn yr oesoedd diweddf, cyfieithwyd rhyw ranau o'r Bibl yn Gymraeg yn amser Edward y chweched. Cyhoeddwyd traethawd bychan yn A.D. 1551, a gyfenwyd, 'Rhanau o'r ysgrifur, gosodedig i'w darllen yn yr eglwys yn amser y Cymun, a'r addoliad cyhoeddus,' &c., gan W. S.—Er gwneyd ordninhad gan yr uchel-llys y *Parliament*, yn y flwyddyn A.D. 1563, am gyfieithu

yr Hen Destament a'r Newydd, a'r Llyfr Gweddî Gyffredin, a'u hargraffu yn yr iaith Gymraeg, dan ddyddig Esgobion Henffordd, Llanelwly, Tŷ Ddewi, Llandaf, a Bangor, erbyn Mawrth y cyntaf, 1566, tan ddirwy, os pallent, o £40 i'w talu gan bob un o'r Esgobion uchod; etto, nid wyf yn deall i ddim gael ei wneyd yn ganlynol i'r gyfraith hon o'r 5ed o Eliz., cap. 28.—Yn A.D. 1567, argraffwyd y Testament Newydd yn Gymraeg. O'r cyfieithiad hwn, cyfieithwyd y Dadguddiad gan T. H. C. M. hwyrach Thomas Huet, *Chantor of Menyo*. Yr ail Epistol at Timotheus, yr Epistol at yr Hebreaid, Epistol Iago, a dau Epistol Petr, a gyfieithwyd gan D. R. D. M., sef Dr. Richard Davies, *Menevensis*, sef Esgob Tŷ Ddewi. Y cwbl arall o'r cyfieithiad hwn a wnaed gan W. Salisbury, o'r Cae Du, yn Llansannan, Swydd Ddinbych; gwr enwog yn ei ddydd am ddiwydrwydd, dysgaidlaeth, a dauwlodeb. Argraffwyd y Testament hwn yn Llundain, A.D. 1567, gan Henry Denham, trwy draul Humphrey Toy. Rhagddodwyd iddo y Calendar, a chyflwyniad Saesoneg i'r frenines Elizabeth, yn nghyd â llythyr maith at y Cymry, gan Esgob Tŷ Ddewi. Gwnaed y cyfieithiad hwn, meddant, o'r Groeg, wedi ei gynharu â'r Lladin, gyd â fyddlondeb a diwydrwydd. Cafodd W. Salisbury arlygu y cwbl trwy drefnfaid Esgobion Cymru. Ymddengys llawer o ddyg, fyddlondeb, a manylwydd, yn y cyfieithiad boreuol hwn; er bod yr orgraff yn wrthun, yr iaith yn anystwyth, ac hefyd yn anneallus yn ein dyddiau ni, yn aml. Caf achlysuron i d dangos y gwabanaeth rhyngddo a'r cyfieithiad presennol mewn llawer o fanau yn nghorff y gwaith hwn. Argraffwyd ef mewn llythyrenau duon, wedi ei ranu yn bennodau, ond heb ei ddsparthu yn adnodau, oddieithr ychydig o'r Actau, ac o ddechren Epistolau Paul a Timotheus hyd ddiwedd y Dadguddiad.—Ni chyhoeddwyd un cyfieithiad o'r Hen Destament yn yr iaith Gymraeg nes dros ugain mlynedd wedi y cyhoeddiad hwn o'r Newydd. Ymddengys hyn yn o ryfedd, gan fod gorchymyn i hynt gwedi ei roddi gan yr uchel-lys. O'r diwedd, y gwr duwio a dyg-edig, Dr. W. Morgan, a ymroddodd i hyn. Gwr o enedigaeith ydoedd o Wybr-Nant, yn mhilyf Dolwyddelan. Cafodd ei ddwyn i fyau yn Ysgoldy (College) St. Ioan, yn Nghaergrawnt. Bu gyntaf yn Berigol (Vicar) yn Trallwm, gwedi hyn, cafodd Llanhaiadr-Mochnant. Gwnaed ef yn Esgob Llandaf, A.D. 1595, a symudwyd ef i Lanelwly, A.D. 1601, lle bu farw, A.D. 1604.—Cafodd ei gymhell i'r gwaith pwyfawr o gyfieithu y Bibl i'r iaith Gymraeg yn benaf yn ei foddwl ei hun, oddiwrth yr Arglwydd: nid yw yn cryswyll am un gorchymyn na chymbelliad a gafodd oddiwrth ddyinion. Pa bryd y dechreuodd ar y gwaith sydd anhybys. Yn nghyflwyniad y gwaith i'r frenines Elizabeth, coffa yn ddiolchgar am y cynnorthwyon a gafodd i ddwyn y gwaith yn mlaen, a'r orphen, gan yr Archesgob Whitgift; Esgobion Llanelwly a Bangor (Dr. Hughes a Dr. Bellot, tebygol); Dr. Gabriel Goodman; Dr. David Powell; Mr. Edmund Prys, Archddiacon Meirionydd; a Mr. Richard Vaughan, y pryd hwn yn Berigol Lutterworth, ac wedi hyn ysgob Bangor, Caerleon, a Llundain. Yn y flwyddyn nodedig, A.D. 1588, y cyhoeddwyd ef yn Llyfr awplyg, mewn llythyrenau duon, yn cynnwys yr Hen Destament, yr Apocrypha, a'r Testament Newydd—cynnwysiad pob pennod—wedi eu rhanu yn adnodau, ac i rhai cyf-eriadau ar ymyl y ddalen—Calendar—a chyflwyniad o hono yr Lladin i'r frenines Elizabeth. Pa nifer a argraffwyd sydd anster; ond y mae yn ddilys nad naw, os cynnifer, nag oedd o eglwys plwyfol yn y dalach, y rhai oeddych 800. Y mae llawer o wallau yn yr argraffiad hwn: ond gan nad ydyw yn arferedig yn bresennol, nid oes achos cofio am danynt

yma. Cyfnewidodd lawer ar gyfieithiad W. S. o'r Testament Newydd.

Y nesaf a ddarparodd Duw i ofalu am Fiblau i'r Cymry, ydoedd yr enwog Richard Parry, D.D. o dref Rhuthyn, yr hwn a wnaed yn Esgob Llanelwly, ar ol marwolaeth y Dr. Morgan. Yn y flwyddyn 1620, cyhoeddodd y Bibl yn yr un fath blygiad a'r cyntaf; ond wedi cyfnewid y cyfieithiad gymaint, fel y petrusa y Dr. Parry ei alw yr un â chyfieithiad y Dr. Morgan; a hwn yw y cyfieithiad arferedig yn bresennol. Bu yr enwog Dr. J. Davies yn gynnorthwy nid bychan i'r Dr. Parry yn niwygiad y cyfieithiad o'r Bibl. Yr oedd yn Gaplan i'r Esgob, ac yn treulio llawer o'i amser gyd âg ef. Y mae yr holl argraffiadau canlynol yn ateb i hwn yn gyffredinol, oddieithr ychydig gyfnewidiadau yn yr orgraff, a'r prif llythyrenau yn nechreu y geiriau.—Ar ol cael Biblau i'r eglwys, yr oedd y tlodion etto yn amddifad o Fiblau yn eu cartrefi, hyd nes y cynhyrfodd yr Arglwydd galonau dau wr enwog, sef Syr Thomas Middleton, o Gastell y Waun, a Mr. Rowland Heylin, i argraffu y Bibl. Daeth y Llyfr Gweddî Gyffredin, yr Apocrypha, a'r Psalmau Cân gyd âg ef, yn wythplyg bychan allan, yn y flwyddyn 1630; yr hwn, tebygol, yw yr argraffiad cyntaf o Psalmau Mr. Edmund Prys.—Fel yr oedd crefydd yn ymledu o fôr i fôr yn Nghymru, daeth cri mawr am Fiblau drachefn; yna darfu i ddau bregethwr teithiol, sef Mr. Walter Craddock a Mr. Vavasor Powell, roddi chwe mil yn yr argraff-waag; daethant allan yn y flwyddyn 1654, y ddau Destament a'r Psalmau Cân yn unig. Gelwir hwn Bibl Cromwel gan rai.

Y nesaf oedd Mr. Thomas Gouge, a Mr. Stephen Hughes, y cyntaf yn Sais, a'r diweddaf yn Gymro, tra hyddyg yn ei iaith gynnwyl. Yr oedd y naill yn gynnorthwy neillduol i'r llall; un yn mhlith y Saeson yn hel cynnorthwyon i ddwyn y gwaith yn mlaen, a'r llall yn mhlith y Cymry yn llafurio i'r un perwyl. Argraffodd Mr. Thomas Gouge y Testament Newydd, a'r Psalmau yn rhyddiaith ac ar gân, yn 1672. Yn A.D. 1677, cyhoeddwyd trwy ei lasur ef yn benaf, er nad heb gynnorthwy erall, argraffiad newydd o'r Bibl, a'r Llyfr Gweddî Gyffredin; y nifer oedd 8000; rhoddwyd yn rhad 1000 o honynt, a ddsparthwyd y lleill am bris isel, llei na'r draul o'u hargraffu, sef pedwar swllt y llyfr. Diwygwr yr argraff-waag, yn argraffiad Mr. Gouge o'r Bibl, oedd Mr. Stephen Hughes, gwr duwio a llafurus, a dröwyd allan o'r eglwys yn Meidrym, yn Swydd Gaerfyrddin, am anghydfurfiad. Y mae gofal a diwydrwydd Mr. Stephen Hughes yn ganmoladwy lawn yn diwygio y Bibl Cymraeg o lawer o wallau oedd yn y tri argraffiad blaenorol o'r cyfieithiad presennol; ac y mae, er nad heb rai gwallau, etto mor ddiwall ag un argraffiad a ymddangosodd gwedi hyn, os nad yn fwy. Y mae yr orgraff a'r attaliadau mor addas, os nid yn fwy, nag un argraffiad o'r Biblau Cymreig. Dilynodd argraffiad 1654, yn rhoddi y llythyren Saesonaidd J i mewn, yr hon oedd o'r blaen yn ddyeithr i'r iaith Gymraeg. Bu Mr. Stephen Hughes byw i weled eisiau Biblau drachefn, a rhag-barotodd tu ag atael argraffiad arall; ond bu farw cyn gorphen y gwaith, yn nghylch A.D. 1687. Ond er i'r Arglwydd ei alw ef ymaith cyn cwblhau ei amcan haellon tu ag at y Cymry, etto nid anghofodd yr Arglwydd mo honynt; llafuriodd un Mr. David Jones, yr hwn a dröwyd allan o eglwys Llandisilio, i gael argraffiad helneth arall o Fiblau iddynt, trwy gynnorthwy, yn benaf, yr Iarll Wharton, medd y Dr. Llywelyn, yr hwn oedd Brotestant awyddog, ac a fu yn was fyddlon i'r brenin William III. a'r frenines Ann, yn y rhan fwyaf blodduog o'u teyrnasiad. Cafodd Mr. Jones lawer o gynnorthwyon heblaw hyn at y gwaith hwn, ac i argraffu llyfrau buddiol eraill, gan amryw-

fol weinidogion yr efengyl, a dinasyddion duwiol yn Llundain. Yr argraffiad hwn o'r Bibl a ddaeth allan yn A.D. 1690. Dywed Calamy fod yr argraffiad hwn yn cynnwys 10,000 o Fiblau, ond nid ydw cystal a'r argraffiad yn 1678, o ran llythren a phapur.

Gan fod Biblau mawrion yr eglwys wedi dryllo, darfu i'r Gwir Barchedig William Lloyd, Esgob Llan-elwyl, fynu argraffu rhai mewn llythrenau cyffredin; a deanth allan yn y flwyddyn 1690, yn unplyg mawr. Argraffwyd hwn, meddant, dan olygiad Mr. Pierce Morris, gwr o Swydd Fôn, y pryd hwn yn Ysgoldy yr Ieau, yn Rhydychain. Yr amseryddiaeth a'r cyfeiriadau ydynt waith yr Esgob Lloyd. Y mae hwn yn llyfr golygus, ond nid heb wallau; a'r orgraff yn wahanol i'r lleill mewn llawer o eiriau.

Yr argraffiad nesaf a ddaeth allan dan olygiad y Parch. Moses Williams, Ficer Dyfynog, yn Mrych-einiog. Y Bibl hwn a argraffwyd ar draul y Gymdeithas arhuddedus yn Llundain, yn y flwyddyn 1718, yn llyfr wyth-plyg.—Daeth argraffiad arall o'r Bibl allan, yn y flwyddyn 1727, heb gynnwysiad y pennodau, na phroftadau ar ymyl y ddalen, dan olygiad yr un gwr.—Fel yr oedd crefydd ac ysgolheigion yn amlhau, daeth prinder am Fiblau drachefn; yna y Parch. Griffith Jones, o Landdowror, a wnaeth hynt yn hybys i'r Gymdeithas uchod; ac argraffwyd y Bibl drachefn yn Nghaergrawnt, yn y flwyddyn 1746.—Daeth argraffiad arall allan, trwy haelloni yr unrhyw Gymdeithas, yn y flwyddyn 1752, y ddau hyn dan olygiad Risiart Morris.—Daeth argraffiad drachefn allan, trwy haelloni yr un Gymdeithas, yn y flwyddyn 1769. Yr oedd yr argraffiad hwn yn cynnwys ugain mil, o'r un orgraff a'r argraffiad 1690.—Yn y flwyddyn 1770, y daeth argraffiad pedwar-plyg mawr o'r Bibl allan yn Nghaerfyrddin, yn nghyd â sylwadau ar ol pob pennod, gan y Parchedig Peter Williams. Bu amryw argraffiadau o'r Bibl hwn.—Bu argraffiad arall yn Rhydychain, A.D. 1799.—Yn A.D. 1812, argraffwyd Bibl bychain, deuddeg-plyg, yn Nghaerfyrddin, yn nghyd â sylwadau cyfeiriol John Cann.

Yn y flwyddyn A.D. 1804, sefydlwyd yn Llundain y Gymdeithas,* a elwir, 'THE BRITISH AND FO-

* Ni fferir yn amhriodol os sylwir am y diweddar Barch. T. CHARLES, awdur y gwaith hwn, ei fod yn sylfaenwr neu gyhoeddwyr blaenaf y Gymdeithas ardderchog hon. Ymddengys hyn yn eglur, wrth ystyried mai trwy ei waith ei yn ymorol yn Llundain ag ewyllysawr da i grefydd a dawlodeb, pa fodd y gellid cael argraffiad helaeth o'r Bibl, am bria gweddol, yn yr iaith Gymraeg, ac, os byddai bosibl, i drefnu cyllidfa barhaos o honant, fel na byddai un amser mwyach brinder o Fiblau i'r Cymry tlodion, y rhoddodd yr Argwydd y meddwl carsaidd ardderchog yn nghalonau rhai o'r gwyr dawiol yr oedd yn ymddyddan â hwynt, o furto Gymdeithas i ddosparthu Biblau, nid yn unig yn ein gwlad ein hunain, ond hefyd yn ngwledydd pelleng tramor, pa un bynag fyddai ai Crigionogol, Meshometanaidd, neu Baganaid; fel na byddai un geneid dan y nerfodd, nac un person neillidol yn y byd, heb gael y trysor gwerthfawr hwn, a ewyllysai ei feddiannu. Cyfarfu amryw o honant a'u gilydd i ystyried yr achos. Yn y cyfarfod cyntaf hwn yr oedd y Parch. T. Charles yn bresennol. Wrth ymddyddas am fawredd benthidol, a dymanoldeb y cyfryw sefydliad, effeithiodd y golygiadau ar hyn yn y fath fodd ar eu meddyllian, fel ag y darfu lldyngt gyd-dywallt dagrau o orfoledd yn y gobath y byddai iddo lwyddo. Penderfynwyd i alw Cyfarfod Gyffredinol i ystyried yr achos: a chyhoeddwyd yn y Papurau Newyddion y byddai y cyfryw Gyfarfod i gael ei gynnal yn y London Tavern, Mawrth y 7fed, 1804. Ar yr amser gosod-edig, cyfarfyddodd a'u gilydd dros dri echant o Eglwysawr ac Ymellidawyr o amrywiol enwadau. Gwedi llawer o ymddyddanion ac areithias, dros adwy awr, ar yr achos pwy-fawr a gogoneddus o'u hymynnulliad at eu gilydd, penderfynwyd ag un llaib, gyda gorfoledd nid bychan, i sefydlu Gymdeithas dan yr enw, 'THE BRITISH AND FOREIGN BIBLE SOCIETY,' sef, 'Y Bibl Gymdeithas Frytanaidd a Thramor.' Yn y fan rhoisont eu henawr i lawr, ac addawyd dros Saith Gant o BUNNAU, mewn uchydig ffynydau, ta ag at ddwyn y gwaith hwn yn mlaen. Gosodwyd un ar bymtheg ar hugain i fod yn Oruchwylywr (Committee) dros y flwyddyn; a dewiswyd Trysorwr ac Ysgrifennyddion. Gosodwyd hefyd Argwydd Teigmouth yn Llywydd ar y Gymdeithas, yr hwn a lawodd

REIGN BIBLE SOCIETY,' sef 'Y Bibl Gymdeithas Frytanaidd a Thramor,' i'r dyben o ddosparthu Biblau, nid yn unig yn ein gwlad ein hunain, ond hefyd yn y gwledydd pelleng tramor. Y gorchwyl cyntaf dan ystyriaeth y Gymdeithas hon, oedd argraffiad o Fiblau a Thestantantau Cymraeg, deuddeg-plyg, yr hwn a ddaeth allan yn ddioced.*—Mae argraffiad arall o Fiblau wyth-plyg, wedi ei argraffu yn Rhydychain, yn y flwyddyn A.D. 1809, ar draul yr arhuddedus GYMDRITHAS ER TAENU GWYBODAETH GRISTIONOGOL.† Cafodd yr argraffiad hwn ei olygu a'i ddiwygio o wallau yr argraffiadau eraill, gan amryw o eglwysawr Cymru, trwy annogaeth Esgobion Tŷ Ddewi a Bangor. Mae hwn yn o gywir, er nad yn berffaith: anhawdd i blant dynion gyrraedd perffethrwydd mewn un gorchwyl a wnelont, er yr ymdrechladau mwyaf ffyddlon.

BIGHTAN, בִּיטָן [rhoddî boyd] enw Perisieg, mae ystafelyddion Ahasferus, a geisiodd, gyda Therez, hadd y brenin; ond dadguddiodd Mordecai eu bradwriaeth i Esther, a chrogwyd y ddau. Esther 2. 21.

BILDAD, בִּלְדָד [hen gyfeillach] y Sahid; mab Saa, ac wlyr Abraham, o'i wraig Cetura: hefyd, un o dri chyfeillig Job. Job 2. 11.

BILHAH, בִּלְהָה [hen] i. Llawforwyn Rahel, gorrderchwralg Jacob, a mam Dan a Naphtali. Gen. 29. 20. —2. Dinas lle yr oedd rhai o hiliogaeth Simeon yn byw. 1 Cron. 4. 20.

BINNUI, [adellas] un o'r rhai a roisant ymaith eu gwragodd (ar ol eu dychwellad o'r caethiwed) y rhai a brodasant yn erbyn y gyfraith. Esra 10. 30.

BITHYNIA, [gwlad nesaf i mewn] ardal yn agos i ffor Buxine. Gan oedd Paul yn ymdaith i Ewrop, ni oddefodd yr Ysbryd Glân iddo bregethu gair Duw yna. Tebygol, am fod Petr ac eraill yn pregethu yno yr amser hwnaw. Act. 16. 7. Ond planwyd yna eglwys wedi hyn; a lliaws o Iuddewon ac eraill, a gredasant. 1 Petr 1. 1.

BLAEN—AU, (bal) pig, pwynt; megys gwathffon, &c.—blaen cleddyf, sef pwynt cleddyf;—blaen newydd, sef newydd loer; blaenau afonydd, sef penau afonydd;—blaen ac ol, sef y cyntaf a'r diweddaf;—blaenau, sef cwr eithaf gwlad.—Blaen-darddu; Gen. 40. 10.—Blaen-groen, sef yr hyn a dorid yn yr enwaeddiad. 1 Sam. 28. 25, 27.—'Noethi y blaen-groen,' sef y gwarth a'r dirmyg y denal y Caidaid iddo, trwy farnedigaethau Duw arnynt. Hab. 2. 16. —1. Yr hyn a fyddo yn gynt na pheth arall.

y swydd gyd a'r ffyddlondeb mwyaf hdy ddydd ei farwolacth sef Chawfor y 14eg, 1834. Yna dewiswyd Argwydd Bezley yn Llywydd ar ei ol, penderfio wedi ei gynnwysu a chyngwysu'r addan i'r fath sefydliad oruchel a phwysig; ac ar ei farwolacth yntau, dewiswyd Iarll Shaftesbury, y Llywydd presennol. Bu y fath gynnwys i llywddiant ar y Gymdeithas hon, fel y mae wedi cyhoeddi, neu ddosparthu yn awr (1873) er amser ei sefydliad, mewn rhai, neu y gwbl, 66,477,431 o gopiau o'r Ysgrifurau, mewn 304 o lethoedd, yn 158 o ba rai ni ba Gair Duw yn argraffedig erioed o'r blaen.—CŴ.

* Daeth allan amryw argraffiadau o'r Bibl hwn. Yn y flwyddyn 1814, cyhoeddwyd gan yr unrhyw Gymdeithas Fibi Cymraeg, wyth-plyg, wedi ei argraffu & llythrenau breislion. Yr argraffiad a barotwyd i'r waag, ac a rolygwyd gan y Parch. T. Charles, ac a orphenwyd ganddo yn Awst, 1814, uchydig o wythnosau cyn ei farwolacth. Heblaw hyn, cyhoeddwyd yn diweddaf gan y Gymdeithas hon amryw argraffiadau helaeth o Fiblau bychain Cymraeg, cymhwys i'r lloeg, un o ba rai rai sydd i chyfeiriadau ar ymyl y ddalen. Hefyd, argraffiadau pedwar-plyg ac wyth-plyg o'r Bibl, gyda chyfeiriadau ar ymyl y ddalen, at wasanaeth testioedd a phulpuadau.—CŴ.

† Bu amryw argraffiadau helaeth o'r Bibl hwn. Y mae y Gymdeithas dra pharchus ac ardderchog hon wedi cyhoeddi argraffiad helaeth a'r o'r Bibl Cymraeg, wyth-plyg, & llythrenau breislion, er les y tlodion a'r oedranau yn Nghymru.—CŴ.

Mat. 19. 30.—2. Y rhagoriaeth a'r llywodraeth. 3 Ioan 9.

BLAEN-FFRWYTH—AU, (blaen-ffrwyth) y ffrwyth blaenaf, neu cyntaf. Y rhai hyny o flaen-ffrwyth y ddenaar a ddarparwyd i wasanaeth dyn; megys o fâd, gwin, olew, &c.—yr hyn a geogid gyntaf o honyt a ddygid gan genedl Israel at yr offeiriad, ger bron yr Arglwydd—yr hyn hefyd oedd yn cael ei roddi gan Dduw i'r offeiriad, a phob yn glân o'i deulu, i fwyta o hono: Num. 18. 13. Deut. 18. 4. a 26. 2, &c fel y cydnabyddid awurdod Duw trostynt, ac mai efe piau y tir; ac hefyd ei fyddlondeb a'i ddaioni yn eu dwyn hwynt iddo, ac i sancteiddo gweddill eu cynnyrch. Ar yr ail ddydd o wyl y bara croyw, cyn iddynt ddechreu ar eu cynauaf, byddent yn medd ysgub o haidd, yn ei dyrnu yn y cyntedd nesaf allan i'r babell, neu y deml. Ac wedi iddynt ei nithio, byddent yn cymeryd llonaid omer o hono, yn ei grasu wrth dân, ac yn ei guro mewn *mortar*; yna cymerent thus ac olew, a chymysgent âg ef, a'r offeiriad a'i cymerai ac a'i cwhwfanai ger bron yr Arglwydd tu a'r pedwar gwynt, ac a losgai ddyrnaid o hono ar yr allor bres; a'r gweddill fyddai yn eiddo iddo ef. Yr oedd hefyd, gyda hyn, oen blwydd perffaith-gwbl, yn cael ei offrymu yn boeth-offrwm i'r Arglwydd, yn nghyd â'i fwyd a'i ddioid-offrwm. Lef. 23. 10—21. Ar ol yr offrwm cyffredinol hwn o flaen-ffrwyth yr haidd, tros yr holl genedl, yr oedd yn rhydd i ddechreu ar y cynauaf. Yn niwedd y cynauaf gwenith, ar ddydd y Pentecost, dygent ddwy dorth wedi eu sefeinio, dwy ddegedf ran o beillid fyddent, yn offrwm cwhwfan i'r Arglwydd. Lef. 23. 17. Ar ddechreu y cynauaf, yn oen oedd i'w offrymu: ond ar ddiwedd y cynauaf, yr oedd yn rhaid offrymu saith o wyn, yn bustach ieuanc, a dau hwrdd, i ddangos fod eu diolchgarwch yn cynnyddu, yn gyfatebol i'r géd a'r llwyddiant a dderbyniasent. Y cyfryw oedd defodau sanctaidd yr Iuddewon ar ddiwedd a ddechreu eu cynauaf.

Yn iaith y Testament Newydd, pa beth bynag sydd yn ddechrenad, gwystl, ac ernes o ychwaneg o'r unrhyw, a elwir yn *flaen-ffrwyth*. Felly 'blaen-ffrwyth Achaia,' a arwyddo y rhai a ddychwelwyd gyntaf i'r fydd Gristionogol, yn y rhan hono o'r byd. 1 Cor. 16. 15.—'Blaen-ffrwyth yr Ysryd,' a arwyddo yr Ysryd Glân ei hun, a'i amrywol gyfraniadau grasol, sanctaidd, a dyddanus, ei radau a'i gysuron, yn rhagflaenu ac yn sicrhau ei hawl i'r etifeddiath drwyddol.—'Crist (ebe yr apostol) a gyfodwyd oddi wrth y meirw, ac a wnaed yn flaen-ffrwyth y rhai a hunasant.' 1 Cor. 15. 20. Fel mae y cynauaf yn ddyrch eglur o ddiwedd y byd, a'r adgyfodiad cyffredinol; felly yr oedd y blaen-ffrwyth Iuddewig yn dangos adgyfodiad Mab Duw. Yr oedd yr ysgub blaen-ffrwyth yn cael ei medi o flaen y lleill; felly Crist a adgyfododd o'r bedd yn flaen-ffrwyth, a'r holl rai sydd eiddo Crist a wneir yn debyg iddo yn ei ddyfodiad.—Yr oedd yr ysgub blaen-ffrwyth yn ei hoffrymiad yn fendith ar yr holl gwud—y cynauaf i gyd yn cael ei fendithio ynddi; felly y mae Crist yn flaen-ffrwyth ysbyrdol cynauaf etholedigion Duw, ei holl bobl yn cael eu bendithio a'u sancteiddio byth yndo.—Yr oedd y blaen-ffrwyth yn ernes ac yn wyl i Israel y caent hwy yr holl gynauaf adref mewn amser da: felly y mae adgyfodiad Crist yn sicrhau adgyfodiad gorfoleddus ei bobl, yn yr amser goodeidig. Esa. 26. 19.—Fel yr oedd y blaen-ffrwyth yn arwydd-lun o Grist, felly hefyd yr ydoedd yn gosod allan y ffyddloniaid, y rhai a waredwyd o blith dynion: 'Israel,' eb y prophwyd, 'ydoedd sancteiddrwydd i'r Arglwydd, a blaen-ffrwyth ei gwud ef.' Jer. 2. 3. Yr oeddant yn bobl briodol i Dduw lawer o amser cyn i'r Cenedloedd gael eu dwyn i mewn. Yr apostol Iago a ddywed, 'O'i wir ewyllis

yr ynnillodd efe nyml trwy air y gwirionedd, fel y byddem ryw flaen-ffrwyth o'i greaduriaid ef.' Pen. 1. 18. Gwelwn yn awr y cyffelybrwydd—yr oedd y blaen-ffrwyth yn eiddo priodol i Dduw Israel—bussai yn gysegr-ladrad i neb ei ddwyn: felly, rhan yr Arglwydd yw ei bobl, y rhai a waredodd efe o blith y dorf annuwiol; a phwy bynag a wnel niwed iddynt, a becha yn ddirfawr.—Yr oedd Duw yn rhoddi y blaen-ffrwyth i'r offeiriad fel rhan o'u cynnalieith: y mae hyn yn dwyn ar gôf i ni eiriau ein Harch-offeiriad mawr: 'Eiddot ti oeddant, a thi a'u rhoddaist hwynt i mi.' Ioan 17. 6.—Nid oedd y blaen-ffrwyth ond rhan fechan o'r cynauaf: felly y mae saint Duw yn nifer bychan; nid ydynt ond megys ysgub, neu ddyrnaid bychan o fâd yn y ddaear, mewn cymhariaeth i'r cawd tew o annuwiolion. Fel yr oedd y blaen-ffrwyth yn sancteiddio yr holl gwud, ac yn ei ddefnydd yn rhagori ar y llall; felly y mae pobl Dduw, er eu bod yn ychydig a gwael yn y byd, ac yn ngolwg dynion anianol, etto hwy ydyw y rhai rhagorol y ddaear, ac y maent yn fendith yn y tir.

BLAENOR—ION, (blaen) tywysog, arweinydd, rheolwr, llywodraethwr, bugail, &c. 2 Cron. 6. 5, 6. Esa. 55. 4. Jer. 25. 35, 36. Act. 1. 16. Col. 1. 18.

'Beth a yr blaen byth ar blaid?'

'Blaenor & byw ei lonaid.'—T. ALLED.

'Yr offeiriad, a blaenor y deml.' Act. 4. 1. a 5. 24, 26.—*Gr. ἑρπαργος του ιερου*.—Llywydd y deml.' W. S. a Dr. M. Nid swyddwr Rhufeinig, ond Iuddewaidd, oedd hwn. Gelwir gwasaeneth y deml wrth enw millwraidd (μαβ μιλωριαθη) Num. 8. 24, 25. felly blaenor, *llywydd*, neu *gaden* y deml, oedd yr hwn oedd yn arolygu ac yn llywodraethu yr offeiriad a'r Lefaid, y rhai yn eu cylehoedd a wasanaeithent yno, yn gosod ac yn trefnu iddynt eu swyddau a'u gwaith. Num. 3. 32. 1 Cron. 9. 11. Crybwyllir yn Luc 22. 4, 52. am *ἑρπαργος*, blaenoriaid (*llywodraethwyr*, W. S.) y deml, yn y rhif lliosog. Y rhai hyn oeddant, diamneu, is-swyddwyr Iuddewaidd yn llywodraethu yr amrywol ddosparthiadau, dan y *ἑρπαργος*, y llywydd. Gwel *Socratic. Ant. lib. xx. c. 5. § 2. De Bell. lib. vi. c. 5. § 3.*

Er amser Dafydd yr oedd yr offeiriad a'r Lefaid yn cadw gwyliadwriaeth yn gyntaf yn y babell, ac wedi hyny yn y deml, nos a dydd. 2 Cron. 8. 14. Gwylwyr yr offeiriad oeddant wedi eu gosod mewn tri man; ond gwylwyr y Lefaid mewn tri ar hugain. Y Lefaid yn cyflawni y swydd borth, yn ol eu cylechoedd yn y deml gyntaf, a alwent *porthorion* ac yr oedd i bob gwyliadwriaeth blaenor, neu (*ἑρπαργος*) tywysog; ac arnynt oll yr oedd un a elwid mewn ffordd o enwogrwydd (*αρχηγος*) pen-tywysog, neu gaden. Yr oeddant yn cadw gwyliadwriaeth wrth borth y deml, yn cadw heddwch yn eu hamgylchoedd, ac yn dwyn yr afreolus o flaen yr arch-offeiriad a'r cyngor. Ond heblaw y rhai hyn, yr oedd gwyliadwriaeth arall yn perthyn i'r deml; sef y gwarchawdu Rhufeinaidd, yn y tŵr Antonia, yr hwn oedd wedi ei adelladu yn gyfagos i'r deml. Crybwyllir am hwn yn Act. 31—34. Gellw Matthew y rhai o'r gwarchawd-lu hwn a oodwyd i gadw bedd yr Arglwydd Iesu (*κουρωδια*) *gwyliadwriaeth*, yr hwn oedd yr enw Lladin priodol ar y cyfryw gorph o flwyr Rhufeinig. Nid â blaenoriaid gwarchawd-lu Antonia y cytunodd Judas i draddodi ei feistr; ac nid wrth y rhai hyny y llefarodd yr Iesu pan ddaethant i'w ddal. Luc 22. 25. Gelwir y blaenoriaid hyny *ἑρπαργος*, ond blaenoriaid y gwarchawd-lu Antonia a elwir, gan Josephus, *φρουραρχος*, a chan Luc, Act. xxi, xxii. *χιλιαρχος*, *pen-caaden*. Nid oedd yn oddefol i genedlddynt ddyfod i brif lys eglwysaig yr Iuddewon; ond yr oedd yr Iuddewon yn ymgadw rhag ymgysyllachu â'r cyfryw, hyd ag yr oedd ynddynt. Y mae yn eglur,

gan hyny, mai Iuddewon oedd *blaenoriaid y deml* y cytunodd Judas â hwynt; sef yr offeiriad oedd yn cadw gwyladwriaeth y deml, y rhai oeddynt dan lywodraeth yr archeoffeiriad a'r cynghor, i gyflawni eu harchion gyda pharodrwydd. Y mae yn amlwg fod milwyr Rhufeinaidd hefyd yn cymeryd yr Iesu, oddiwrth y geiriau *σπειρα*, byddin, a *χλιαρχος*, milwriad (*colonel*) a arferir yn yr achos, y rhai ydynt eiriau milwraidd Rhufeinig. Yr ydoedd yno y fyddin a'r milwriad, a swyddogion (*οι υπηρηται των Ιουδαιων*) yr Iuddewon. Ioan 18. 3, 12.

BLAENLLYM—U, (blaen-lym) hogi y blaen; pigfaenu, blaenfaenu; blaenu.—'Fy ngwrthwynebwr a fflenlymmodd ei lygaid yn fy erbyn.' Job 16. 9. Peri i'r llygaid edrych yn llym, megys mewn digofaint. Arwydda y gair *Heb. wō' hogi, blaenlymu* un erfyn o fettel. 1 Sam. 13. 20. Ps. 7. 12.

BLAGUR, BLAGURYN, (blagur) planigyn, egin-yn, bywullyn.—'Blaguryn yr Arglwydd'—'ffrwyth y ddaear'—Crist o ran ei Dduwdd a'i ddyndod. Blaguryn yr Arglwydd, sef Mab Duw: ffrwyth y ddaear; Blaguryn o gyff Jesse. Esa. 11. 1.—'Gwr a'i enw Blaguryn,' (Zech. 3. 8.) yn arwyddo ei ddyndod.—'Blaguryn cyflawn'—'Blaguryn cyflawnder,' (Jer. 23. 5. a 33. 15.) yn arwyddo y byddai y gwr hwn yn berffaith gyflawn yndo ei hun, ac yn gyflawnder tragywyddol i'w bobl. Blaguryn oedd, a'i ddechreuad yn fychan; a'i ymddangosiad yn wael ac yn ddirmygedig, a'i dyfiant megys o'r ddaear; ond ei gynnydd a fu yn ddirfawr, a'i ffrwythau yn werthfawr ac yn aneirif, yn brydfwrthwech ac yn ogoniant, yn rhagorol ac yn hardd, i'r rhai a ddiangasant o Israel. Derbynidod gan Dduw Dad barch a gogoniant, a'i enw sydd goruch pob enw. 2 Petr 1. 17. Phil. 2. 9. Yndo ef, hefyd, yr ymogonedda holl hād Israel (Esa. 45. 25.) a thrwy undeb āg ef y blagurant hwythau, yr adfywiant fel yd, yr hwn sydd yn dyfod i fynu wedi iddo unwaith farw yn y ddaear. Hos. 14. 7.

'Gosod blaguryn wrth y trwyn.' Ezec. 8. 17. Diareb a arwydda gwawd; sef yn gwawdio ac yn cyffroi Duw i ddigofaint; neu, fel y mae y trwyn, yn yr iaith Hebraeg, yn arwyddo digofaint; gosod blaguryn wrth y trwyn, yw chwaneu pechodau fel tanwydd i ddigofaint Duw.—Fe ddywed rhai, ei bod yn arferiad gan y Paganïad yn eu heilun-addoliaeth, i roridi blagur, neu gangenau wrth y trwynau, mewn ffordd o barch neu addoliad i'w heilunod; os felly, y mae gosod blaguryn wrth y trwyn yn arwyddo parchu eilunod. Act. 14. 13.

BLAGURO, (blagur) *Gr. βλαστρω (blastano)* eginu, blaendarddu, bywullu, blodeuo.—'Er nad yw yn peri iddo flaguro.' 2 Sam. 23. 5. Er nad yw yn peri i fy nhŷ flaguro yn bresennol fel y boren oleuni, pan godo yr haul foreu-gwaith heb gymylau, etto y mae yn sicr o flaguro felly; canys cyffammed tragywyddol a wnaeth efe â mi. Mae Dafydd, yn golygu breniniaeth y Messiaŷ, a'i lywodraeth gyflawn, rasol, ar ddyulon, ac yn tystiolaethu ei grediniaeth orfol-eddus yn nghyffammed Duw mewn perthynas i'w ddyfodiad o'i lwynau, ac y byddai i'w dŷ flaguro yn y Messiaŷ, er nad oedd yn bresennol. 'Yna y paraf i gorn Dafydd flaguro;' sef i'w deyrnas lwyddo a chynnyddu. Ps. 132. 17.—'Gwnaf i gorn tŷ Israel flaguro;' sef i'r llywodraeth flaguro, a'r deyrnas gynnyddu a llwyddo. Ezec. 29. 21. Ps. 75. 5. a 89. 18, 24. Luc 1. 69.

BLAIDD, BLEIDDIAU, (blai) cidwm, bela, gwyddgi; creadur creulawn, ysglyfaethus, o rywogaeth y ci, a'i gynffon yn troi i mewn, a'i giustiau yn bigfain i fynu; ei ben yn ysgwâr, a'i fiew yn llwydion. Y mae yn graff ei olwg, yn wancus, ysglyfaethgar, a ffyrnig; ac a arogl beth yn fuan iawn. Y mae y

bleiddiau yn trigo mewn coedydd ac anialwch, ac yn elynion mawrion i anifelliaid a dynion. Udo a wnant yn lle cyfarth; medrant ddyoddef newyn hir; ond hynod mor greulawn fyddant y pryd hwaw; llarpiant y creadur cyntaf a'u cyfarfyddo, pa un bynag fyddo ai dyn ai anifel; neu weithiau hyd yn nod y naill y llall. Yn yr hwyr, pan ddelont allan o'u lochesau yn wancus, maent yn greulawn yn eu beryglus iawn. Jer. 5. 6. Hab. 1. 8. Y maent yn gyffredin yn lled ofnus, ond pau fyddont yn newynllyd. Dywedir y gwna lluchio ceryg, goleuo tân, sain clych, neu gerddoriaeth, eu dychrynu. Mewn amser tywyll, cymylog, byddant yn ymosod ar y praid; ond ânt yn groes i'r gwynt, rhag i gwn y bugaliaid eu sawyrio.

1. Llywodraethwyr dryglonus, erlidwyr, ac eraill, a gyffelybir i fleiddiau; eu duw yw eu bol; ymhyfyrdant mewn tywyllwch; erlidiant a llarpiant ddefaid Crist. Ezec. 22. 27. Mat. 10. 16.

2. Gau athrawon, y rhai sydd yn ymddangos yn grefyddol a theg oddi allan, ond oddi mewn yn llawn cyffelliornadau a gau ddybenion; y maent o ran eu hathrawiaeth yn ddystryw i eneidiau dynion; ac o ran eu gweithredoedd yn ddimystr i'w meddiannau. Mat. 7. 15. Act. 20. 29.—'Y blaidd a drig gyd â'r oen.' Esa. 11. 6. Tan lywodraeth heddychol y Blaguryn, sef Crist Iesu, pan y byddo yr erlidwyr mwyaf creulawn yn cael eu cyfnewid a'u llareiddio, trwy yr efengyl, yn trigo yn heddychol gyd āg wŷn Duw, y rhai o'r blaen oeddynt fel bleiddiau am eu dyfetha; fel Saul greulawn, yn heddychol gyd ā'r eglwys, yr hon a anrheithiasai o'r blaen. Act. 9. 1. Neu, pan ddaeth yr Iuddewon a'r Cenedloedd yn un eglwys heddychol a'u gilydd; Crist ein tangnefedd ni, gwedi gwneuthur y ddau yn un, a ddirymodd trwy ei gnawd, yr elyniaeth, gan wneuthur heddwch. Eph. 2. 14, 15. Esa. 65. 25. Ezec. 34. 25. Hos. 2. 18. Esa. 2. 4—8. a 3. 5. Mat. 10. 16, 17. Gal. 6. 16.

BLAS—U—US, (bal) archwaeth, chwaeth, adchwaeth, sawyr; chwaethu, sawyrio.—'Safodd ei blas arni, ac ni newidiodd ei harogil.' Jer. 48. 11. Dylai pob gwin, meddant, aros ar y gwaddod am gryn amser, fel y cadwo ei flas a'i gryffter. Niweidir ef os tynir ef ymaith yn rhy fuan. Gosodir Moab allan, yn y gyffelybiaeth hon, gan y prophwyd, fel gwedi mwynhau braint neillduol, trwy eu harosfa gwastadol yn eu gwlad eu hun er pan oeddynt yn bobl.—Bwyd blasus, sef bwyd hyfryd i'r archwaeth. Gen. 27. 9, 14, 31. Job 33. 29.—'A'i flas ydoedd fel blas olew fr.' Num. 11. 8.—'A'i flas fel affrlad o fâl.' Exod. 16. 31. Edr. MANNA.

BLASTUS, ystafelydd Herod, yr hwn a ennillodd gwyr Tyrus a Sidon o'u plaid, i gael heddwch ganddo. Act. 11. 20.

BLAWD, BLODION, (bal) blawd llif; blawd gwydd; afall flawd. Yd gwedi ei falu yn ddefnydd gary. 1 Bren. 17. 14, 16. Esa. 47. 2. 2 Bren. 4. 41.

BLEW, BLEWYN, (bal) rhan o orchudd corph dyn; gwallt, gwisg amryw greaduriaid. Esa. 50. 6. Mat. 5. 36.—'Ond ni chyll blewyn o'ch pen chwi.' Luc 21. 18. Yr oedd yr Arglwydd Iesu, yn adn. 16. gwedi rhagfynegi y byddai i rai o honynt gael eu marwolaethu; ei amcan gan hyny yn y geiriau hyn, ydyw sicrhau iddynt, pan y cydolygent y cwbl, na byddent yn golledwyr, yn y gradd lleiaf; eithr pa niwed bynag a oddefent, y byddai gwedi ei wneuthur i fynu iddynt yn helaeth, ac y byddai iddynt gael eu gosod mewn diogelwch cyflawn. Hyn yn eglur ydyw ystyr y geiriau diarebol hyn. 1 Sam. 14. 45. 2 Sam. 14. 11. 1 Bren. 1. 52. Act. 27. 34.—Y pen, a

blew y traed, a'r farf hefyd a ddifa efe.' Esa. 7. 20. Sef holl flew y corph. Bdr. ELLIO.

BLIN—FYD, (bal) trafferthus, terfysgld, gofidus; gorthrymder, trallod.—'Dyn blin,' dyn terfysgus, o dymher afrywiog.—'Dydd blin,' amser o drallod a gofidian.—'Yn y dydd blin y'm cuddia o fewn ei babell.' Ps. 27. 6. a 31. 20. a 83. 3, 4. a 91. 1. Lef. 16. 2. Ezec. 7. 22. Yn amser trallod, blinder, a gorthrymder, y mae yn ei babell gysur a diogelwch. Yn ei babell, sef yn Nghrist, mae yn trugarhau, yn maddeu, yn llewyrchu gwedd ei wyneb, ac yn taenu ei adenydd dros ei bobl. Noddfa ydyw i'r euog, yr ofnus, a'r gorthrymedig. Ps. 50. 16. a 54. 7.

BLINO, (blin) gofidio, gorthrymu, diffygio. Mae cyflawniadau crefyddol dynion rhagrithiol, yn byw yn eu pechodau, yn rhyfygus, yn falch ar yr Arglwydd, ac y mae yn blino eu dwyn. Esa. 1. 14. Mal. 2. 17. Mae y cyfryw addolwyr, yn lle anrhydeddu yr Arglwydd, yn ei wawdio, ac yn ei anmharchu yn fawr, fel pe bai rhyw fradwyr yn parhau yn eu hamcanion Bradwyr, etto yn rhagrithiol yn cyrchu at y llys breninol am ewyllys da y brenin, fel pe baent yn ddeiliaid ffyddlon. Maent yn anmharchu Duw yn ei sancteiddrwydd—ei holl-wybodaeth—yn ei lywodraeth a'i allu—yn ei gyfraith a'i efengyl; ac nis goddef Duw hwynt yn hir; 'Blinais eu dwyn,' medd efe.—Pan y dywedir fod Duw yn blino, neu yn cael ei fino gan ddynion, nid oes i ni ddeall y gair yn ddynol ac yn gnawdol, fel pe byddai yn arwyddo gwendd, nen amherffeithrwydd yn yr Arglwydd, fel y mae mewn creaduriaid: pell yw hyny oddiwrth yr Arglwydd: 'ni ddiffygia, ac ni fina Duw tragywddoldeb.' Esa. 40. 28. Ond arwydda fod y peth yn hollol groes i'w ewyllys; a bod ei natur sanctaidd yn ei ffeiddio; ac y bydd iddo ddangos ei anffodlonrwydd yn fawr o'i blegid, ac nad oeda y farn yn hwy. Y mae yn dangos mor fawrion ac atgas yw y pechodau hyny sydd yn blino yr Arglwydd, ac mor haeddiannol ydyw y pechaduriaid euog o honnynt, o'r farn dostaf; ac mor anfeidrol fawr a rhad ydyw y drugaredd hōno o eiddo yr Arglwydd sydd yn achub pechaduriaid mor fawrion ac mor annheilwng. 'Blinaist i f'ith anwireddau.' 'Myfi, myfi yw yr hwn a ddilea dy gamweddau, er fy mwn fy hun.' Esa. 43. 24, 25.—'Blinaist araf, Israel.' Adn. 22. Y mae un yn blino yn fuan ar waith croes i'w anian; felly y mae dyn anianol, o feddwl llygredig, yn blino ar Dduw, ac ar ei waith sanctaidd. Anrhydedd a dedwyddwch penaf dynion, yn gystal a'u dyledswydd, yw addoli Duw, ond nid yw y dyn anianol yn synied y pethau sydd o Ysbryd Duw; ac am nad yw yn cael difyrwch, budd, a llesiad ei hun yn y gwaith, mae yn dywedyd, mai oferedd yw gwasanaethu Duw. Mal. 3. 14. Y mae dynion yn blino ar yr Arglwydd pan y byddont yn esgeuluso ei addoli yn gyhoeddus, yn deulnaidd, neu yn y dirgel;—yn ddiystyr o'i heddwch a'i gymdeithas;—yn byw yn dawel heb fod a'u meddylfryd arno;—yn blino pwyso arno, a dysgwyl wrtho yn eu cyfyngderau;—yn anesmwytho iau ei orchymynion;—ac yn grwgaech yn erbyn ei ragluniaethau. Mae yr esgob Lowth yn cyfieithu y geiriau fel hyn;

Eithr ni elwaist araf, O Jacob,
Ac nid o'm bachos i y llafariaist, O Israel!

Mae Vitrings yn gwahaniaethu ychydig,

Eithr ni elwaist araf, O Jacob,
Pan y llafariaist o'm bachos, O Israel!

Yn eu holl lafur crefyddol, nid oeddynt yn addoli nac yn galw ar yr Arglwydd yn wirioneddol mewn ffydd. Yr oeddynt yr llafurus iawn yn y rhan allanol o grefydd, yn yr aberthau a'r defodau Iuddeawig; ond yn ddyctir i addoliad mewn ysbryd a gwrlionedd, trwy

ffydd yn y Cyfryngwr. Y cyfryw addoliad sy flinder i'r Arglwydd.

BLINDER—AU—OG, (blin) lludded, trallod, gorthrymder; lluddedig, diffygiol.—'Blinder neu erlid.' Marc 4. 17. 'Gorthrymder neu erlid.' Mat. 13. 21. Y mae yr un gair yn cael ei gyfieithu *gofid*, ac yn cael ei briodoli i wewyr a thristwch gwaig wrth esgor, Ioan 16. 21.—trallod, Rhuf. 2. 9.—adfyd, Iago 1. 27.—'Deuwch ataf fi bawb a'r sydd yn flinderog ac yn llwythog, a mi a esmwythaf arno h.' Mat. 11. 28. Ioan 6. 35. a 7. 37, 38. Esa. 55. 1, 4. Ps. 23. 2. a 51. 17. 2 Bren. 9. 25. Ps. 38. 4, 5. Ioan 16. 33. Act. 15. 10. Rhuf. 5. 1. 1 Petr. 2. 24. Gan fod y gwahoddiad yn y geiriau i'r blinderog, yn gyffredinol, ac heb ei gyfyngu i'r naill flinder mwy na'r llall, y mae hawl gan bawb ynddo, teimladwy o'u hangen o hono. Y mae mawredd person y Cyfryngwr, ei gyflawnder, a'i diriondeb anfeidrol, yn llyndod i'w gweld yn y geiriau; y mae yn ddigonol i bawb, ac y mae i bawb wahoddiad ato, i gael esmwythder, beth bynag a fyddo yn eu blino. Nid oes un baich yn rhy drwm, nac un blinder yn anaele iddo ef. Pan y golygom natur y llwyth a'r blinder sydd ar blant dynion, fel pechaduriaid euog, llygredig, pwy ond efe a allasai ddywedyd, 'Mi a esmwythaf arnoch?' Mae efe yn esmwythau y pechadur sydd yn dyfod ato trwy ffydd, yn gyfreithlawn, yn sylweddol, ac yn wirioneddol. Efe ei hun, fel y mae yn iawn dros bechod, ac yn gwaredu oddi wrtho, ydyw preswylfa, cysgod, lloches, a thangnefedd ei bobl. Y mae yn eu hesmwythau, trwy eu gwaredu oddiwrth *achos* eu holl flinderau yn gyntaf, ac yna oddiwrth y blinderau eu hunain. Gan fod dyn wedi ei eni yn bechadur, y mae gwedi ei eni i flinder. Job 5. 7. Ps. 116. 3. Ond dyma un a ddichon esmwythau arno yn gyflawn, ac yn dragwydd. I esmwythau arnynt, y mae yn rhaid fod ganddo, yn 1. Allu;—2. Awdurdod;—3. Ewyllys da. Y mae y tri pheth hyn yn cydgyffarfod yn yr Arglwydd Iesu yn ddiiderfyn; ac am hyny, gallasai efe, er nas gallasai neb arall yn y nesoedd na'r ddaear, ddywedyd, 'Mi a esmwythaf arnoch:' nid, mi ymdrechaf, mi wnaif fy ngoreu; ond y mae yn llefaru fel un ag oedd yn cydnabod ei fawredd ei hun, a'i gyflawnder anfeidrol—un sydd yn gwbl feistr ar ei waith, ac yn sicr o'i gyflawni. Ni chafodd, ac ni chaiff neb byth, ei siomi ynddo, ag a ddel ato. Y blinderog y mae yn ei alw, pwy bynag ydyw y rhai hyny, a pha fath bynag fyddo eu bliner. Esmwythder y mae yn ei addaw, a hwnw yn gyflawn, ac yn dragwyddol.

BLITH—OG—ION, (llith) llath. Anifeiliaid blithion, sef anifeiliaid llathog, yn rhoddi llath; megys gwartheg, &c. Gen. 32. 15. 1 Sam. 6. 10.—Diod o fith anifeiliaid, sef llath. Da blithog, sef yn rhoddi llath.

BLODEUYN, **BLODAU**, (blawd) blodon, blaendardd. Blodau ydynt flaen-dardd hyfryd, peraidd, a hardd, ar goedydd a llysiau, cyn iddynt ffrwytho. Gwisgedd hardd-wych, peraidd, y rhan hyn o'r greadigaeth, ydyw blodau; yn addurno natur i'n llygaid, ac yn ei phereddod i'n harogliad. Y mae y Duw mawr gwedi gwnedyd ei greadigaeth, nid yn unig yn ddefnyddiol i ddyn, ond yn hardd yr olwg arni, yn hyfryd, ac yn beraidd. Y mae gwychder ac amrywiaeth lliwiau, a chywreitrwydd eu gosodiad er chwanegeu harddwch, yn y blodau, yn addas i'r Creawdwr Dwyfol, yr hwn sydd yn rhyfeddol yn ei holl weithredoedd. Y mae amrywiaeth a pheredd-ddra en harogliad yn hyfryd, ac yn adfywiol i natur dyn.

Yr oedd llun blodau ar y canwyllbrenau aur—ar barwydydd y deml—ac ar ymyl y môr tawdd. Exod. 25. 31. 1 Bren. 6. 18, 29. a 7. 26, 49. 2 Cron. 4. 5.

Yr oedd y lluniau hyn, nid yn unig yn harddwch i'r gwaith, ond hefyd yn arwyddocâol ac yn gysgodol, yn dangos harddwch a phereidd-dra natur ddynol Crist, gwedi ei haddurno, fel parwydydd y deml, â phob harddwch, gras, a doniau yr Ysbryd Glân; goddogrwydd hardd, a phereidd-dra ei waith yn ei swyddau, fel Prophwyd, ac Offeiriad, a Brenin i'w eglwys, yn goleuo ac yn puro ei bobl. Yn ei swyddau y mae yn fioduog, yn firwythlon, yn hardd, ac yn beraidd.

'Gwelwyd blodau ar y ddaear.' Can. 2. 12. Y mae blodau yn arwyddocâu bendith yr Arglwydd ar y ddaear, ac adnewyddiad o honi i firwythlonrwydd trwy hyny. Wrth y blodau yma, yn gyffelybiaethol, y mae i ni ddeall y saint, a gras yr Ysbryd Glân ynddynt. Mae ymddangosiad y rhai hyny ar y ddaear yn arwydd o neillduol fendith yr Arglwydd, a'i gymmod â phechaduriaid. Drain ac ysgall ydynt firwythau y fellidh: ond y mae blodau a firwythau yn arwydd o fendith. Pan y mae yr Arglwydd yn addaw bendithion neillduol i'w bobl, y mae yn dywedyd, 'Efe a wna i billogaeth Jacob wreiddio, Israel a fiodena, ac a flaen-dardda, a hwy a lanwant wyneb y byd â chnwd.' Esa. 27. 6. Ps. 72. 16. Hos. 14. 4, 5, 6.—Gwelodd pen-trulliad Pharaoh winwydden yn blaen-darddu, ac yn blodeuo, fel arwydd o'i ryddid, a'i ad-dyrcasiaid i'w sefyllfa gynt. Gen. 40. 9—13.—Y mae y saint, mewn harddwch sanctelddrwydd, yn debyg i fodau, oblegid mai cynnyrechid gallu a gras Duw ydynt, fel blodau yn y gwanwyn, ar ol gauaf du a diffrwyth—oblegid eu pereiidd-dra hyfryd, trwy eu hundeb â Christ, a chyfranogiad o'i Ysbryd—oblegid eu prydferthwch a'u harddwch, wedi eu haddurno â gras yr Ysbryd Glân—oblegid amrywiaeth gras yr Ysbryd ynddynt, i gyd yn hardd ac yn hyfryd—ac oblegid eu siroideb sanctaidd, a'u firwythlonrwydd.—Y mae dynion, yn gyffredinol, fel blodau, yn sawreddus, ac yn fioduog yn eu hieuenctid; ond buan y mae gofidiau, cystuddiau, neu angeu, yn peri i'w tegwch ddifianu, ac yn eu gwneuthur yn amddifad o'u holl harddwch, eu cyfoeth, eu gogoniant, a'u bywyd. Iago 1. 10. Esa. 40. 6. 1 Petr. 1. 24. Job 14. 2.

BLODDEST, (blawdd) bloedd, gwaedd, banllef, gorfoledd, uchel-glod.—'A ddygasant i fynu arch yr Arglwydd trwy fioddest, a sain udgorn.' 2 Sam. 6. 15.

BLOEDD—IO, (blaw) gwaedd, banllef, crochlef, dolef.—'Yr Arglwydd ei hun a ddisgyn o'r nef gyda bloedd.' 1 Thea. 4. 16. Yn arwydd ardderchogrwydd, buddugoliaeth, a gorfoledd cydsain yr holl gymdelthas.

BLOESG—I—NI, (blaw-esg) attal-dywedyd; aiarad âg attal arno; heb aiarad yn eglur.—Y mae yr Arglwydd yn bwgwrth llefaru wrth yr Iuddewon 'â bloesgni gwefusau, ac â thafodiaith ddyeithr;' Esa. 28. 11. sef y byddai iddo, mewn ffordd o farn, roddi iddynt athrawon tywyll, yn llefaru yn flocsg am ffordd yr Iechydriaeth, y rhai na fynant wrando y wir athrawiaeth, yn dywedyd yn eglur ac yn ddi-flocsgni, 'Dyma orphwysdra, gadewch i'r diffygiol orphwysu, a dyma esmwythder.'—'Tafod y bloesg a brysura lefaru yn eglur.' Esa. 32. 4. Pan y byddo y tywyll a'r anwybodus, trwy ddysgieidiaeth yr Ysbryd Glân, yn cael eu goleuo i adnabod Duw a'i ffyrdd, ac yn llefaru am danynt yn eglur, a chyda sicrwydd diam-hêus, yn ddi-floc, a chyda hyffira mawr. Esa. 6. 9. a 18. 4. a 19. 18. a 28. 11. a 35. 4, 6. a 51. 14. Diar. 15. 26. Zech. 3. 9. Deut. 29. 4. Can. 5. 10. Eph. 4. 29. Col. 4. 6.

BLONEG, (blawn) brasder; brasder mochyn; brasder dyn; bloneg pren, sef sŵg, neu ireidd-dra pren; bloneg y ddaear, sef rhwymyn y coed.—'Calon cyn

frased a'r bloneg,' a arwydda, eithaf anystyriaeth, di-deimladrwydd, afreolaeth, ac annealldwriaeth. Pa. 119. 70. Job 15. 27.

BLWCH, BLYCHAU, (bal) cistan, llawgrist, golwrch.—'Daeth ato wraig a chanddi flwch o enaint gwerthfawr.' Mat. 26. 7. Marc 14. 3. Gr. *αλαβαστρον*, olew-flwch wedi ei wneuthur o alabaster, yr hwn a'i cadwal yn hir yn ei bereidd-dra, a'i argloddid hyfryd. Enwir gwneuthuriad y blwch o alabaster ag oedd yn cynnwys yr enaint a dywalltodd Mair ar ben yr Iesu, i arwyddo fod yr enaint, nid yn rhyw beth cyffredin, ond o'r fath bereiddiaf a gwerthfawrocaf. Ni rydd credadyn ddim diwerth i'r Iesu na'i achos.

BLWYDD—YN, BLYNYDDOEDD, (bal-gwydd) blwyddyn, a blwyddynedd, llawer o flynyddoedd. Yr yspaid o amser y mae yr haul yn rhedeg ei yrfa trwy y deuddeg arwydd; sydd yn cynnwys pedwar tymhor, sef, gwanwyn, haf, cynhauf, a gauaf. Mae ynddi 365 o ddyddiau, 5 awr, a 49 o funydau. Ymddengys fod y patriarchiaid, cyn y diluw, yn rhanu y flwyddyn yn ddeuddeg mis, yn cynnwys deng niwrnod ar hugain bob un; ond pa fodd yr oeddynt yn trin y pum awr a'r naw mynyd a deugnau, nid yw hysbysu. Yr oedd yr hen flwyddyn Iuddewig yn cael ei chyfrif yn ol trefn y lleuad; byddai bob un ail fis llawn o ddeng niwrnod ar hugain, ac un arall diffygiol, o naw ar hugain. I gymedroli blwyddyn y lleuad â threfn rhedegfa yr haul, yn niwedd y flwyddyn, byddid yn chwanaegu mis cyflawn ar ol mis Adar, yr hwn a alwent Fe-adar, neu yr ail Adar.

Rhanasant y flwyddyn yn flynyddoedd gwladol, y rhai a ddechreuent yn nghwym y dall, yn mis Tisri, yn cyfateb mewn rhan i'n Hydref ni; ac i flynyddoedd cysegredig (wrth ba rai y trefnent eu gwyliau, eu cymanfaoedd, a'r holl ranau eraill o'u gweithred-oedd crefyddol) y rhai a ddechreuent yn y gwanwyn, yn mis Nisan, yn cyfateb i'n Mawrth ni, ac weithiau i ran o Ebrill, yn ol trefn rhedegfa y lleuad. Wedi eu hymadawiad o'r Aipht, a rhoddi y gyfraith iddynt, trwy law Moses, y gwnaethpwyd y rhanau hwn ar y flwyddyn; onidê, yr un oedd eu blwyddyn hwy a flwyddyn yr Alphaid, yn mhilith y rhai y ganwyd hwynt, a threfn y rhai oedd ganddynt mewn arferiad, sef y drefn uchod. Y mae rhai dysgedigton enwog yn gwrthdadau hyn; yn neillduol yr enwog Houbigant, yr hwn a haera nad oes grybwylliad am ddechreuad blwyddyn yn Exod. 12. 2. oblegid bod y flwyddyn yn wastad yn dechreu yn y gwanwyn, a bod y gair *bydd* heb un gair yn cyfateb iddo yn yr Hebraeg, ac a roddwyd i mewn yn afreiddiol. Cyfieithu y geiriau fel y canlyn: 'Y mis hwn fydd i chw'i y penaf o'r mis-oedd; mae i chw'i y mis cyntaf o'r flwyddyn.' Sylwa, yn mhellach, fod Duw yn nodi y mis hwn felly, i ddangos i'r bobl y cai y mis hwn, yr hwn oedd ddechreuad eu blwyddyn, ei ddynodi i hysbysu i'w hiliogaeth ar ba fis, ac ar ba ddydd o'r mis, yr oeddynt i gadw y pasc, a gwyf y bara croyw.

Mae blwyddyn, yn ol iaith y prophwyd, yn arwyddo tri chant a thriugain o flynyddoedd; a mis, ddeg ar hugain. Felly, tri diwrnod a hanner sydd yn arwyddo tair blynedd a hanner; a thair blynedd a hanner, sef amser, amseroedd, a hanner amser, yn arwyddocâu 1260 o flynyddoedd, dydd am flwyddyn. Dat. 11. 11. a 12. 14.

Mae blwyddyn hefyd yn arwyddo tymhor, neu yspaid, yn yr hwn y dygwyddo peth. Hwyrach fod y tair blynedd o amynedd Duw gyd â'r Iuddewon diffrwyth, yn arwyddo gwelidogaeth Ioan Fedyddiwr a Christ; ac fe allai, hefyd, fod y bedwaredd yn arwyddo yr amser ar ol adgyfodiad Crist, cyn i'r rhyfel dilyniedol eu tōri hwynt allan. Luc 13. 6—10.

Blwyddyn gofwy, amser adfyddus trallodedig iawn. Jer. 11. 23.

Blwyddyn gwaredigion Duw, amser yr efengyl yn ei grym. *Esa.* 63. 4. Mewn cyferbyniad i fwyddyn y rhyddhad ar y Jubili, y mae yspaid dychweliad yr etholedigion at Grist, neu amser yr efengyl, yn cael ei alw, 'Blwyddyn gymeradwy yr Arglwydd.' *Esa.* 61. 2.

Blynyddoedd Duw, ydyw parhad annherfydedig ei hanfod, *Heb.* 1. 12. Nieu yspaid ei waith hynotaf ef, megys yn dwyn Israel o'r Aiphth, cnawdoliaeth Crist, &c. *Ps.* 77. 10. Felly, misoedd dyn yw amser ei fywyd. *Job* 14. 5.

'A'r cenedloedd hyn a wasanaethant frenin Babilon ddeng mlynedd a thriugain.' *Jer.* 25. 11. Rhaid cyfrif, medd Blayney, amser caethiwed y cenedloedd oddiwrth yr amser y gorchfygwyd yr Aiphthaliad gan Nebuchodonosor wrth Carchemis, a fwyddyn y rhoddwyd y brophwydoliaeth gan Jeremiah, ac y darostyngodd y teyrnasoedd cymydogoethol, Syria a Palestina, yn gystal a Jerusalem. Yr oedd hyn yn agos i ddwy flynedd cyn bod yr amseryddwyr Pagan-aidd yn dechreu ei deyrnasiad, a'i dad etto yn fyw. Ar ol marwolaeth ei dad, yn ol Ptolemy, teyrnasodd Nebuchodonosor ddengain mlynedd; Ilferodamus, neu Efil-merodach, ei fab, ddwy; Neriglissar, a Nabonadius, yr hwn, tybygid, oedd Belsassar, wŷr Nebuchodonosor, ddwy ar bymtheg; at ba rai, os chwangegw'n ddwy flynedd o Darius y Mediad, yr hwn y dywedir yn *Dan.* 9. 1. ei wneyd yn frenin ar deyrnas y Caldeaid, cawn fod y cenedloedd wedi parhau, fwy neu lai, yr holl amser hwnw, agos i ddeng mlynedd a thriugain, yn ddarostyngedig i frenin Babilon. Ond wedi i Cyrus esgyn i'r orsedd, yr hwn a roddodd ddiwedd ar ymerodraeth Babilon, nis gallasai y cenedloedd wasanaethu brenin Babilon mwyach, am nad oedd brenin yn Babilon i'w wasanaethu; canys ni byddai breninoedd Persia un amser yn cael eu galw breninoedd Babilon; ond daeth Babilon ei hun yn dalacth ddarostyngedig a dibynol nad raglaw; a dechreuodd o'r yspaid hwnw allan brofi yr ymweliadau dwyfol a ddiweddodd yn ei hanghyfannedd-dra tragwyddol. *Adn.* 12.—'Pan gyflawner yn Babilon ddeng mlynedd a thriugain, yr ymwelaf (medd yr Arglwydd) & chwi, ac a gyflawnaf & chwi fy ngair dalonus, trwy eich dwyn drachefu i'r lle hwn.' *Jer.* 39. 10. Yma y mae Duw yn addaw, pan byddai y deng mlynedd a thriugain yn cael eu cyflawni yn Babilon, y byddai iddo ymweld a'i bobl, a chyflawni ei air dalonus tu ag atynt, trwy eu dychwelyd i'w lle eu hurnad. Gwnaeth felly yn gyfatebol yn y fwyddyn ddiweddaraf i Cyrus, brenin Persia, yn mhendeng mlynedd a thriugain gwedi y dygiad cyntaf o'r bobl yn gaethion o Jerusalem i Babilon; pan, fel y tystia yr hanesydd sanctaidd (3 *Cron.* 36. 22. *Ezra* 1. 1.) 'y cyflawnwyd gair yr Arglwydd trwy enau Jeremiah, cyffrodd yr Arglwydd ysbryd Cyrus, brenin Persia, i gyhoeddi trwy ei holl deyrnas ryddid i'r Iuddeon i ddychwelyd yn anrhydeddus; ac yn ganlyniol i hyny, dychwelasant yn lloesog i Jerusalem. Ni choffeir yn un man arall yn mhrophwydoliaeth Jeremiah am y deng mlynedd a thriugain. Y mae yn eglur, gan hyny, mai yr yspaid hwn a foddylir yn *Dan.* 9. 2. lle y dywedir i air yr Arglwydd ddyfod at Jeremiah y prophwyd, 'y cyflawni efe ddeng mlynedd a thriugain yn anghyfannedd-dra Jerusalem.'—Y mae y prophwyd Zechariah yn llefaru am yspaid arall o ddeng mlynedd a thriugain (*Zech.* 1. 12.) y rhai a ddechreuasant yn nghylich y gwarchaead diweddaraf ar Jerusalem, ac a gyflawnwyd yr amser yr adelladwyd yr ail deml gan Darius Hystaspes. Gwel Campbell. *Vitringa in Zech., Proleg., p.* 17. Petavius, *Doctr. Temp., lib. xii. c.* 25. *Prideaux, An.* 518. *Bishop Newton's Dissert. viii.*—Dros yr yspaid hwn hefyd, bod arwyddion o anffodlonrwydd yn parhau; amareodd blinion oeddynt, fel y dywedir yn

Dan. 9. 25. Ond nis gellir caniatáu, ar un cyfrif, mai yr un yspaid o ddeng mlynedd a thriugain a foddylir yn Zechariah, ag yn y lleoedd uchod yn Jeremiah. Gwel Blayney.

BLYS—IAU, (bal-ys) chwant anghymedrol; trachwant, gwŷn, nwyf.—'A themtlassant Dduw yn eu calon, gan ofyn bwyd wrth eu blys.' *Pa.* 78. 18. a 106. 14. *Num.* 11. 4. 2 *Sam.* 26. 15. *Heb.* 3. 10. *Iago* 4. 3. Y mae yn gyfraithlon i ni ofyn bwyd wrth ein *hanger*, ond nid wrth ein *blys*; yr hyn sydd yn arwydd o anniolchgarwch, anffodlonrwydd tuch-anillyd, a chnawdolrwydd amfeillaidd, sydd yn annog Duw i dywallt pholau digofaint arnom.

BOANERGES, [*meibion y daran*] enwau a roddes Crist ar Iago ac Ioan, meibion Zebedeus, oblegid eu gwresogrwydd a'u hyfder, a'r gweithrediadau nerthol trwy eu gwneiddogaeth. *Marc* 3. 17.

BOAZ, בּוֹאֵז [*meion nerth*] 1. Mab Salmon a Rahab; gwr cyfoethog yn byw yn Bethlehem, yr hwn a briododd Ruth y Foabes weddwl dlawd, o'r hon y cenedloedd efe Obed, tad Jesse, tad Dafydd, brenin Israel. *Ruth* 4. 21. *Mat.* 1. 5, 6. Gwnaeth Boaz ran cyfathrachwr â Ruth; felly y gwnaeth Crist â ninnau; er mai Boaz gyfoethog oedd ef, priododd Ruth weddwl dlawd o wlad Moab: felly Crist a ddyweddiodd iddo ei hun y cenedloedd tiodion, y rhai oeddynt heb oibaith, ac heb Dduw yn y byd. *Esa.* 54. 1—6.—2. Enw y golofn oedd yn sefyll o du y gogledd yn mhorth y deml. 1 *Bren.* 7. 21. *Ebr.* COLOFN.

BOCS, math o bren sydd â'i ddall yn leision trwy y fwyddyn. Mae y pren hwn mewn arferiad mawr mewn gerddi heirdd, i addurno eu gwrychoedd a'u rhodffydd. Mae y pren o liw melyn, ac yn gyfangorff caled, rhy drwm i nosio, ac agos yn rhy galed i fraenu, ac i'r pryfed i'w fwyta; wrth ei weithio y mae yn hawdd ei lathru a'i gaboll. *Esa.* 41. 19. a 60. 13.

BOCSACH—U, (bog-sach) bostgar, ymfroestus, digofus.—'Ac ydd oeddynt yn llawn bocсах.' *Act.* 5. 17. *W.* 8.

BOCHGERN, (boch-cern) grudd, ochr yr wyneb o'r ên i fynu.—'Ac yr oeddwn lddynt megys y rhai a godent yr iau ar eu bochgernau hwynt.' *Hos.* 11. 4. *Sef* iau drom caethiwed yr Aiphth. Cyfetriu y geiriau at y ddefod o symud yr iau yn mlaen ar wddf yr fch yn llafurio, i'w oeri a'i esmwythau. 'A bwr-jais atynt fwyd; sef y manna yn yr antalwch.

BOD—ION, (po) boda, bury, bery, bareud, barcutan. Bôd y gwerni, bôd tinwyn, bwn cath y wern; bôd y mêl.—'A'r bôd.' *Deut.* 14. 13. *Heb.* מָוֹ גְּוֵעֵד, *edrych ar.* Math o adar aflan o ryw y fwl-turiad, medd Parkhurst, ac arwydda eu henw Hebr-seg eu bod yn graff eu golwg a'u hedrychlad. Aderyn craff ei lygaid yw y bareud. *Job* 28. 7.

BODDI, (bawdd) marw mewn dwf; *Amos* 8. 8. megys Pharaoh a'i fyddin yn y Môr Coch. *Exod.* 15. 4.—Chwantau cnawdol sydd yn boddli dynion i ddyfnder dinystr a cholledigaeth. 1 *Tim.* 6. 9.

BODDLON—RWYDD, (bodd-lawn) un yn llawn wrth ei fodd; boddhaol, ewyllysgar. *Num.* 14. 8. *Pa.* 51. 19. *Mat.* 12. 18.

Y mae boddlonrwydd yn ras, 1. Croes i genfigen; canys yr hwn sydd yn cenfignu wrth lwyddiant rhai erall, sydd yn anffodlon i'w gyflwr ei hun. Y mae cenfigen ac ymyrson yn cydfyned a'u glydd. 1 *Tim.* 6. 4. Cariad nid yw yn cenfignu, nac yn caelto yr eiddo ei hun. 1 *Cor.* 13. 4, 5. Lle y mae cenfigen yn teyrnasu, nis diehon y dyn hwnw fod yn foddion,

ond a bydra yr esgyrn, a boena, a ofidia, ac a ladd yr annoeth. Diar. 14. 30. Job. 5. 2.

2. Y mae yn wrthwyneb i gybydd-dod. 'Bydded eich ymarweddiad yn ddariangar; gan fod yn foddolon i'r hyn sydd genych.' Heb. 13. 5. Yr hwn sydd yn ras gwrthwyneb i'r pechod o arlangerweh neu gybydd-dod. Mae yr hyn sydd gan un yn fwy nag a haeddodd—yn ddigon dros yr amser presennol, ac nis gwyddom a fyddwn byw yfory;—yn oreu er ein lles, a'r hyn y mae Duw doeth yn gweled yn dda ei roddi: a'r hwn a roddodd yr hyn sydd genym, a all roddi ychwaneg os bydd angen ychwaneg. Nis dichon y cybydd byth fod yn foddol. Arwydda y gair *Gr. πλεονεξία, cybydd-dod*, sef dymuniad am ychwaneg: pa fant bynag ag sydd ganddo y mae yn chwennych ychwaneg.

3. Y mae boddlonrwydd yn wrthwyneb i falchder, ac uchelfrydedd. Nis dichon i'r balch oddef i neb fod yn uwch nag ef; neu yn gydradd ag ef; os canfydda hyny, y mae yn anesmwyth ac yn anfoddol. Nis gellir digoni na boddloni chwant y cnawd, chwant y llygad, a balchder y bywyd—rhaid eu croesoheilo a'u marweiddio i gyrhaedd at foddlonrwydd: 'Ni ddywedant byth, Digion.' Diar. 30. 15.

4. Y mae yn wrthwyneb hefyd i rag-ofalon gofidus, ac anesmwythder yn nghylech pethau ac amgylchiadau bydol; am hyny y mae yr Arglwydd Iesu yn ein hannog i'w gwrthaeffylli trwy lawer o reymau, yn Mat. 6. 25—34. gan ein hanfon at y creaduriaid direswm i ddyegu i fod yn foddol. Y mae yr Arglwydd yn gofalu drosom, a dylem fwrw ein holl ofal, gan hyny, arno ef.

5. Y mae yn groes hefyd i duchan a grwgnach, dan ragluniaethau adfyddus a siomedignethau; fel y gwelir yn yr Israeliaid yn yr anialwch: 'Na rwg-nechweh, fel y grwgnachodd rhai o honynt hwy.' 1 Cor. 10. 10. Galar. 3. 39.

'Bod yn foddol i'r hyn sydd genym,' sydd yn ddarluniad addas o foddlonrwydd; 1. Yr hyn sydd genym o bethau bydol. Diar. 30. 6. 1 Tim. 6. 17. —2. Bod yn foddol, fel Job, i gollir yr hyn oedd genym. Job 1. 21.—3. Bod yn foddol i gael ein herlid a'n gwaradwyddo o achos crefydd, fel Moses. Heb. 11. 24, 25, 26. Mat. 5. 11, 12. 2 Cor. 12. 9, 10.

'Myfi a ddysgale yn mha gyfiwr bynag y byddwyf, fod yn foddol iddo.' Phil. 4. 11.—1. Y mae cyfiwrau dynion yn gyfnewidol yn y byd hwn. Dan. 4. 33. Ps. 30. 7.—2. Yn mhob amgylchiad a chyfiwr, y mae dynion anrasol yn anfoddol ac yn duchanllyd, fel yr Israeliaid yn yr anialwch.—3. Nid amgylchiadau a wna neb yn foddol; ond gras ydyw a roddir gan Grist i'w bohl, trwy oruchwyliaethau yr Ysbyrd Glân arnynt, tan yr amrywliol ragluniaethau sydd yn eu cyfarfod.

Y mae yr Ysbyrd Glân yn dyagu boddlonrwydd, 1. Trwy d dangos iddynt eu hannheilyngod. Gen. 32. 10.—2. Dybenion doeth dalonus Duw yn ei holl ragluniaethau tu ag atynt. Esa. 27. 8, 9. a 38. 16, 17.—3. Trwy d dangos fod Duw yn Dduw iddynt, ac wedi ymarwmo i fod gyda hwynt yn mhob amgylchiad. Esa. 43. 1—4. Heb. 13. 6.—4. Bod pob peth yn eiddo iddynt yn Nghrist. Y mae Crist ei hunan yn bob peth. Col. 2. 10. a 3. 11. Nid rhan o Grist, na rhan yn Nghrist, ond *Crist yn rhan* a roddir i ni yn yr efengyl. 1 Ioan 5. 12.—5. Y mae yr Ysbyrd Glân hefyd yn eu galluogi yn mhob cyfiwr i edrych trwodd at y parotod cyflawn sydd iddynt yn nhŷ eu Tad. 1 Cor. 2. 9. 2 Cor. 5. 1. Ioan 14. 3, 3.

'Yn ei foddlonrwydd y mae bywyd.' (*Heb. מְרוּחָה בְּיוֹמָהּ*.) Ps. 30. 5. Yn ei heddychlonedd trwy Grist a'i aberth, y mae bywyd; sef bywyd cyflawn, eysurus, a pharhaus; bywyd o ras, a bywyd o ogon-

lant tragrwyddol. Y mae pob bendith ysbyrdol a thragrwyddol yn gweylltiedig a heddychlonedd Daw. Os bydd Duw drosom, pwy a all fod yn ein herbyn?

'Yn ol boddlonrwydd ei ewyllys ef.' Eph. 1. 5. Y mae holl drefa yr Iechydwrtaeth yn Nghrist Iesu wedi ei gosod a'i sefydlu yn ol boddlonrwydd ewyllys y Duwdod. Ei ewyllys ef yw yr achos cynhyrfiol o'r cwbl; y mae iddo foddlonrwydd yn ei ewyllys sanctaidd, yn mhob peth; ond y mae iddo foddlonrwydd a hyfrydwah yn ei ewyllys yn hyny, gyd âg enwogrwydd neillduol, am fod amlygiad yn y drefa ryfedd hon, mwy dysglair, cyflawn, a gogoneddus, o'r priodolaethau dwyfol yn gytunol, nag yn ei holl weithred-odd eraill. 'Megys yr etholodd efe ni ynddo ef.—Wedi iddo ein rhagluniaethu ni i fabwysiad, trwy Iesu Grist, iddo ei hun, yn ol boddlonrwydd (*εὐδοκία*) ei ewyllys ef.' Y mae yr un gair yn cael ei gyfleithu, *rhymgodd bodd*, yn Mat. 11. 26.—*y'm boddlonrwydd*, Mat. 3. 16.

BOGEL—EILIAU, (bog) bolglwm; y rhan hōno o'r corph trwy ba un y maethir plentyn yn y groth, a dōr ac a rwymir pan enir ef. Y mae nerth y Behemoth yn mogel ei fol, neu yn ei gorph. Job 40. 16. Y mae dwiolddeb yn 'techyd i'r bogel, ac yn fēr i'r esgyrn'; y mae yn dwyn allan ac yn diogelu dedwyddwch corph ac enaid, gan ei fod yn tarddu o'r ffinon oddifewn, sef cydwybod wedi ei golchi yn ngwaed Iesu, a chalonn wedi ei hadnewyddu trwy ei ras ef. Diar. 3. 8.—Bod heb dōri y bogel, Eze. 16. 4. a arwydda, cyfiwr natur heb ei chyfnawid, ac yn hollol amddifad o bob ymgeledd ysbyrdol.—'Dy fogel sydd fel gorfiwch crwn, heb eisieu lleithder.' Can. 7. 2. Y bogel sydd yn rhoddi maeth i'r plentyn yn y groth cyn ei eni, fel y mae y bronau yn rhoddi magwriaeth iddo wedi ei eni; felly, y mae bogel yr eglwys yn llawn lleithder, yn arwyddo ei chyfiwr gwyh ei hun, a'r fagwriaeth rasol a helaeth mae yn ei roddi i'w pliant bychain; nid oes dim eisieu lleithder, ond y mae wedi ei chyfoethogi â phob gras, ac â phob bendith ysbyrdol. 2 Cor. 8. 9. Eph. 1. 3. Esa. 60. 7—11. 1 Cor. 4. 15. Gal. 4. 19. 1 Thes. 2. 7.

BOGLYN—AU, (bogel) *Gwydd*. NO ΚΝΑΡΑΥ, BOILLE; bolglwm, bogeiglwm, caap, cnwc; boglyn.—Dwfr yn boglynu, sef yn bwrlymu, neu yn clochi.—'Gwna hwynt â boglynu o aur o'u hamgylch.' Exod. 28. 11. a 39. 6, 13, 18.—מְרוּחָה *said-ayllau*, neu *darbynn-ayllau o aur*; lleoedd ceulol o aur i roddi y meini ynddynt, i'w cadw yn ddiogel: cyfeithir yr un geiriau, *gemwaith aur*; Ps. 45. 13. sef, yr oedd gemau mewn boglynau aur ar hyd ei gwag; yn arwyddo harddwch ei hymddangosiad mewn sancteiddrwydd a doniau yr Ysbyrd Glân.

BOL, BOLY, (bwl) rhumen, tōr, bru, croth.—1. Y rhan hōno o'r corph sydd yn cynnwys yr ymysgaroedd; neu yr ymysgaroedd eu hunain. Mat. 15. 17. Dat. 10. 19.—2. Y galon, yr hon sydd ddofn, guddiedig, ac anhawdd ei chwilio allan. Diar. 18. 8. a 20. 30. a 22. 18. *Heb. bol.*—Mae 'boliau dynion yn darpar twyll,' pan y maent a'u calon yn dychymygu pa fodd i lefaru, neu i weithredu twyll. Job 15. 35.—Bol, neu ymysgaroedd Crist, 'fel dysglair ifori wedi ei wiago â saphir,' a arwydda ei dosturi, a'i gydymdeimlad dianwadal a pharhaus. Can. 5. 14.—Y mae y bol, yn allegawl, yn arwyddo glythineb. Tit. 1. 12. Phil. 3. 19. Rhuf. 16. 18.—Mae Jonah yn galw bol y morfil yn fol uffern; oblegid y tywyllwch anferth, y cyfyngder, a'r aflonyddwch meddwl, a brofodd yno. Pen. 2. 2.

BOLLTAD—EIDIAU, (bolit) corsen, callodren, conyn, paladr, bonyn.—'Ac a'u cuddiasal hwynt mewn (neu â) bollteidiau illn.' Jos. 2. 6.—מְרוּחָה

coed llin. Barna rhai mai *cytoarch* a feddylir, am fod ei baladr yn fwyaf coedaidd. Yr oedd heb ei ddirisgio, ac ar nen y tŷ yn sychu.

BONCYFF—ION, (bon-cyff) 1. Gwreidd-gorph pren. Job 14. 8. Esa. 40. 24.—2. Delw wedi ei gwneuthur o foneyff pren. Esa. 44. 19.—3. Breninieth Nebuchodonosor; 'A lle y dywedasant am adael boneyff gwraidd y pren; dy freninieth fydd sicr i ti wedi i ti wybod mai y nefoedd sydd yn llywodraethu.' Dan. 4. 15, 26.

BONEDD—IG—AIDD—RWYDD, (bon) ách tylwyth. Gwr boneddig, sef gwr o hynafiaeth barchus, ac o ymddygiad tirion, mwynnaidd. Boneddig cynnwyl, neu boneddig gwlad, sef Cymro glân o waedoliath, a dyledog urddasol.—'Boneddigaidd.' Iago 3. 17. *επιεικής*, arwydda y gair *Gr. arafoch, addforynder, maddengaroch, mwynnaidd-dra, hynawoedd*; parodrwydd i farnu yn dirion am eraill. Cyfleitir yr un gair *arafoch*, Phil. 4. 5.—*tirion*, 1 Tim. 3. 3. Tit. 3. 2.—*cyweithas*, 1 Petr. 2. 18. Yn y lle hwn y mae yr apostol Iago yn darlunio yn dra hardd natur ac ansawdd y dymher rasol y mae yr Ysbryd Glân yn ei weithredu trwy yr efengyl ar eneidiau y rhai y mae yn allu Duw er iechydwrtaeth iddynt. Doethineb oddi uchod ydyw; oddiwrth Dduw y mae yn dyfod; ac y mae yn gwneyd y rhai sydd yn cyfranogi o hono yn bur, heddychol, boneddigaidd, &c., y mae y darluniad yn neidduol o hardd, ysbrydol, cywir, ac ardderchog, ac yn dangos pryderfwrch dwylf gwir grefydd. Canmola Lue foneddigeiddrwydd y Bereaid rhagor y Thessalonaid, yn derbyn y gair, yr efengyl, gyda phob parodrwydd meddwl, gan chwilio beunydd yr ysgrythyrau, a oedd y pethau a glywent felly. Act. 17. 11. 'Gwell o enedigath.' W. S. *επιεικιστες*, arwydda y gair pan briodolir, fel yma, i agwedd y meddwl, meddwl ardderchog, goddog, boneddigaidd; nid yn barnu pethau yn fyrbwyl, ac yn dueddol, heb eu chwilio yn fanwl am y gwirionedd o honant. Felly y gwnaeth y Bereaid.—2. Gwyr mawrion yn y byd hwn. Esa. 2. 9. 1 Cor. 1. 26.—'Fy enaid boneddig.' Job 30. 15. Dr. M. *נִיבֵּן* *fy uchelder, fy moneddigeiddrwydd, fy mhendefigaeth*. Cyfleitir yr un gair, *pendefig, pendefigion*. Ps. 113. 8. Dlar. 25. 7. Num. 21. 18. 1 Sam. 2. 8. Yr enaid yw ardderchogrwydd dyn, ag sydd yn ei wneuthur yn benedfigaidd. Cyfleitir ef *hael*, yn Ps. 51. 14. Edr. **HAEL**.

BORD, *Saes. BOARD*: bwrdd, lle i fwyta. Ps. 23. 5. a 128. 3. 1 Cor. 10. 21.

BORE—EU—AU, (bor) y wawr, boreuddydd.—1. Y rhan gyntaf o'r dydd, cyn, ac yn nghylch codiad haul. Marc 16. 2. Yr hwyr a'r boreu sydd yr gwneuthur y diwrnod o 24 o oriau, yn ol cyfrif yr Iuddeon, y rhai a ddechreuent eu diwrnod o'r hwyr.—2. Toriad y wawr. Barn. 19. 26, 27.—3. Adgyfodiad cyffredinol y dydd olaf. Ps. 49. 14. Marwolaeth a elwir yn nos, ac a gymherir i gwsg-loan 9. 4. a 11. 11.

BORITH, בֹּרִית [purwr, puriedydd, purioni].—'Pe byddai it ac ymolchi á nitwra, a chymeryd llawer o borith.' Jer. 2. 22. Dr. M. Edr. **SEBON**.

BOST, (awst) ymfrost, gorfoledd; ymfolychu, bocschu. 2 Cor. 8. 24. a 9. 3, 4. a 10. 8, 13, 15.

BOTAS—AU, (bot) curan, coesarn, coesarf. 1 Sam. 17. 6.

BOTH—AU, (bwth) bogal, troell, both olwyn, 1 Bren. 7. 33.

BOZRA, בֹּזְרָא [He cadarn] 1. Dinas yn yr anialwch, tu hwnt i'r Iorddonen. Edr. **BEZER**.—2. Un arall

yn nhir Edom; ei thrigolion, lawer o honynt, oeddynt fugeillaid. Mic. 2. 12.

BRAD—WRIAETH—AU, (brad) gwaith bradwr; dichell-waith. 2 Bren. 9. 23. a 11. 14. 2 Cron. 33. 24.

Na fydd *frad* fugal i'r a'th greto. *Diar*.

BRADWCH—YCHU, (brad) rhoddi un i fynu yn ddichellgar i ddwyllaw ei elynion. 1 Cron. 12. 17. Mat. 26. 2—48. Edr. **JUDAS**.

BRADWR—WYR, (brad-gwr) bradychwyr; un yn traddodi un arall, megys Judas, yr hwn a elwir yn fradwr. Luc 6. 16. Dywed Stephan wrth yr Iuddeon, eu bod yn fradwyr ac yn lofruddion (Act. 7. 52.) o ran eu hymddygiad creulawn tu ag at yr Arglwydd Iesu. Un o nodau dynion yr amseroedd enbyd yn y dyddiau diweddf, gan yr apostol ydyw, y byddent (*προδοτοι*) yn fradwyr; sef, yn bradychru eu glydd, a phob ymddiried a roddwyd iddynt.

BRAENAR—U, (braen-ár) tir wedi ei aredig i fraenu, ár i fraenu.—Braenaru braenar, (Jer. 4. 3.) sydd yn gosod allan waith Ysbryd Duw ar galon pechadur, sydd trwy bechod yn ddiffaeth, yn anial, yn agored i bob bwystfil, yn ddiffrythau da, ac yn hawn ffrythau drwg—yn ei argyhoeddi, ei ddaroetwng, ei ddrlyllo, ac yn gweithredu ynddo wir edifeirwch am bechod; ac felly yn ei addasu i dderbyn hâd da yr athrawiaeth am Grist, a chyflawnder bendithion yr efengyl. Nid ar galon iach ddiglywf, ymae Duw 'yn gwlawio cyflawnder;' ond ar ysbryd wedi ei fraenaru gan oruchwyliaethau effeithiol yr Ysbryd Glân, yn areholi y galon, ac yn myned tan wraidd pechodau o bob rhyw. Hos. 10. 12.

BRAICH, BREICHAU, (bar) *Llad. BRACHIUM*, y rhan hòno o gorph dyn sydd rhwng y llaw a'r ysgwydd, ac a arferir i weithio, i daro, neu i ryw weithred egniol. Y mae i'r fraich bum math o ysgogiadau, y rhai a effeithir trwy bum pâr o ewynau; sef, i fynu ac i lawr, yn ol ac yn mlaen, a chylehaidd. Nid oes ond un asgwrn yn y rhan o'r fraich rhwng y penelin a'r ysgwydd, a elwir *Humerus*; o'r penelin i'r llaw y mae dau asgwrn, a elwir y *radius* a'r *ulna*. Y mae gwneuthuriad y fraich, fel pob rhan o gorph dyn, yn amlygu gweithiwr anfeidrol ddoeth a da, yn ei haddasu i'r dyben a'r gwaith perthynol iddi, yn hardd, yn rhwydd, ac yn gyfeus. Pe buasai heb un o'r pump ysgogiadau, buasai yn anghyfeus, ac i radd mawr yn annefnyddiol i'r peth ydyw yn hresennol. Heb y ddau asgwrn yn y rhan isaf y fraich, ni buasai gan y llaw yr holl ysgogiadau y mae yn gyfaddas iddynt, yn ychwanegol at bump ysgogiad y fraich, sef bod á'r gleder i fynu ac i lawr, neu yn ochrog. Cywrair oedd y gweithiwr, ac ofnadwy a rhyfedd yw ei waith yn mhob peth. Ps. 139. 14, 15.

Oddiwrth ddefnyddioldeb y fraich, y mae pob peth a fyddo yn addasu dyn at ryw wrolwaith yn cael ei alw, yn yr ysgrythyrau, wrth yr enw braich.—Braich sanctaidd, gref, estynedig Duw, ydyw ei hollalluog nerth yn cael ei ddangos mewn modd goruchel, sanctaidd, a rhyfedd, yn ei holl weithredoedd; fel yn dwyn Israel allan o'r Aipht; yn dychwelyd ei bobl; yn gwaredu ei eglwys, &c.—Y mae braich estynedig yn arwydd o allu anorchfygol; oblegid onis gall y gwrthwynebwr blygu y fraich, nis gall orchfygu y person a fyddo yn ei hestyn, na niweldio y rhai y byddo efe yn ei hamddiffyn.—Crist ydyw braich Duw; oblegid mai trwyddo ef y gwnaed pob peth, am ei fod yn Grist gall Duw. Jer. 32. 17, 21. Exod. 4. 6. Esa. 52. 10. a 53. 1. a 62. 8. a 63. 12.—Braich Crist, á pha un y casgl efe ei wryn, neu ei bobl, ydyw ei allu cadwedigol, ei gariad á'i dru-

garedd trwy weithrediau pa ral y mae yn eu dwyn ato ef ei hun. *Esa.* 40. 11.—Nerth allanol dynion, cyfoeth a meddiannau, a elwir eu braich. Y maent yn pwyso arnynt, ac yn gallu cyflawni llawer o'u hamcanion trwyddynt. *Ps.* 10. 15. a 37. 17.—Gallu dynol, a grym arfau, &c. a elwir yn fraich o gnswd; o herwydd mai gwan a difanedig ydynt. 2 *Cron.* 32. 8.—Byddai rhyfelwyr gynt yn dynoethi eu braich ddehan mewn ymladdfa; neu y ddwy, os byddai y frwydr yn galed; mewn cyferbyniad i hyn, dywedir fod Duw yn dynoethi ei fraich, mewn rhyw achos neill-duol, sef i waredu ei bobl, a dystyriwio eu gelynyon. Pan fyddo Duw yn anfon yr efengyl gyda grym, awdurdod, ac eglurdeb, y mae efe megys yn dynoethi, neu yn dadguddio ei fraich; sef yn egiuro ei allu, trwy ei Fab, yn fechydwriaeth pechadur, gan ddyosog pob peth a fyddo yn ei guddio, fel y gallu y rhai a waredir weled fod eu hiechydwriaeth trwy Grist yn unig, yr hwn yw gallu Duw. *Esa.* 51. 9. a 52. 10. a 53. 1. a 59. 16. *Exec.* 4. 7. *Ioan* 12. 38. 1 *Cor.* 1. 24.—Mae breichiau, weithiau, yn arwyddo lluoedd cedyrn o ryfelwyr. *Dan.* 11. 15, 22.

BRAIDD, (bar) prin, yn brin, odid, o fraidd, o'r braidd. Arwydda fod dyn ar ei oreu yn cyrhaedd at ryw nod, neu yn cyflawni rhyw weithred. *Act.* 14. 18. *Rhuf.* 5. 7. 1 *Petr.* 4. 48.

BRAN, BRAIN, (bar) ehediad asfan dan y gyfraith—yn enwedig rhai rhywogaeth o honnynt. *Lef.* 11. 26.—Duon. *Can.* 5. 11. Y mae Duw yn nhrefn ei ragluniaeth, yn gofalu am borthi i rhai hyn; pa faint mwy y gofala efe am blant y deyrnas, gwerth gwael ei anwyf Fab? *Luc* 13. 24. *Job* 38. 41. *Ps.* 147. 9. *Mat.* 12. 12. *Rhuf.* 8. 32.

BRAN NOS. 'A'r fran nos.' *Lef.* 11. 6. *Deut.* 14. 15. *Heb.* בָּרַח לֶחָאֵל *γλαυκα*; *Vulg.* NOCTUAM; *Saes.* NIGHT HAWK: math o adar asfan; rhyw fath o ddylluan, tebygol. Arwydda y gair Hebraeg mai rhyw aderyn ysglyfgar ydoedd, ac nid annhebyg i'r un y rhydd Hasselquist hanes am dano, (*Travels*, p. 166.) ei fod o faintioli y ddylluan gyffredin, ac ysglyfgar iawn, yn Syria. Yn yr hwyr, os bydd y ffenestri yn agored, echedant i'r tai, ac a laddant fabanod, os na wylir hwynt yn bur ofalus; o herwydd hyny yr ofna merched hwynt yn fawr.

BRAINT, BREINTIAU, (bral) hawl, rhyddid; uchel-fraint mewn teulu, eglwys, neu wladwriaeth; rhagoriaeth ac awdurdod uwchlaw eraill.—'Iddo y bydd baint y cyntaf-anedig.' *Heb. barn y cyntaf-anedig*; sef yr hyn y mae y gyfraith yn ei farnu iddo. *Deut.* 21. 17.—'Fel y byddo iddynt fraint yn mhren y bywyd.' *Dat.* 22. 14. 'Fel y gallu cyfiawnder hwy fod yn mhren y bowyd.' *W. S.* Gwyn eu byd y rhai sydd yn gwneuthur ei orchymynion ef, fel y byddo, neu *gaw fod, wa pro ori*, medd Launæus, iddynt fraint (ἐξουσία) hawl, awdurdod, rhyddid i bren y bywyd, sef i fwynhad tragwyddol o Grist, a holl freintiau y prynedigaeith. Ffrwythau pren y bywyd, sef Crist, ydyw holl ogoniant a dedwyddwch tragwyddol y saint yn y nefoedd.—'Brait gymeriad.' *Rhuf.* 2. 11.—'Derbyn brait,' *Col.* 3. 25. *W. S.*, sef derbyn wyneb.

BRAS, BREISION, (bar) *Heb.* בְּרִיא (baria); *Llad.* BRASSUS: ireiddiog, seimlyd, gwergog, blonegog; tew, mawr, rhywyth. Mollt bras; yd bras; blawd mân a bras; pwythi breision; gwlan bras.

Ni phery cig bras yn wastad. *Diar.*

Tir ffrwythlawn, yn dwyn ffrwyth toreithiog, a elwir yn dir bras, *Num.* 13. 20.—'Enaid y diwyd a wneir yn fras; sef, a gaiff lawnder a helaethrwydd, llwyddiant a bendith, fel mae y gair yn arwyddocau. *Diar.* 13. 4. *Cymh.* pen, 11. 26.

BRASDER, (bras) y rhanau ireddy, gwergog, blonegog, a seimlyd, o greaduriaid. Yr ydoedd yn waharddedig i'r Hebraid i fwyta gwêr yr anifei a fyddent yn offrymu yn aberth i'r Arglwydd. *Lef.* 3. 17. Pa un ai bod gwahardded yn un modd am wêr creaduriaid glân eraill, ag ydoedd am fraser yr aberthau, sydd bwro mewn dadl. *Lef.* 7. 24.—Llosgi y gwêr, neu y brasder, ar yr allor, sydd yn cysgodi, 1. Y gofidiâu sunhrasthadwy a ddyoddefodd Crist, yn y ffiamau angerddol o dân digofaint ei Dad;— 2. Yn arwyddo y dylem ninnau fod, yn ngwasanaeth Duw, yn wresog yn yr ysbyrd;—ac, yn 3. Y dylai ein chwantau angywylaf, agosaf at ein calon, gael eu dystyriwio gan ysbyrd barn a llosgfa. *Lef.* 3. 9.—Arwydda yn allegawl, llawnder o fendithion ysbyrdol. *Jer.* 31. 14. *Ps.* 63. 5.—Brasder y ddaear, a arwydda, ei ffrwythlonrwydd. *Gen.* 27. 28.—Dnyion drygonus ydynt freision, pan fyddo eu haarhydedd, eu cyfoeth, a'u gallu yn helaeth. *Deut.* 32. 14, 15. *Ps.* 17. 10. *Exec.* 39. 19.—'Calon fras,' a arwydda ysbyrd hunanol, dwl, anystyriol, ac annysgadwy. *Esa.* 6. 10. *Mat.* 13. 15. *Act.* 28. 27. *Esa.* 63. 17. *Deut.* 29. 4. *Ps.* 119. 70. *Ioan* 8. 43. 2 *Theo.* 2. 11, 12. *Exod.* 7. 3, 13, 14.—'Gelynyon yr Arglwydd fel brasder wyn a ddfianant; yn fwg y diffanant hwy.' *Ps.* 37. 20. Fel yr ydoedd tân Duw yn difa brasder yr wyn yn yr aberthau, yr un modd, mor hawdd a buan, y bydd i ddfogofaint Duw ddiffa ei elynion, a bydd iddynt yn ebrwydd ddfianau yn fwg ffiaidd a drewedig. *Lef.* 3. 15, 16. *Iago* 4. 14.—Dywedir fod y saint yn freision, pan fyddo eu gras yn ysbyrdol a'u cysuron yn helaeth. *Ps.* 92. 14. *Diar.* 11. 25.—Dywedir fod cleddyf yr Arglwydd yn tewychu gan fraser, pan fyddo efe trwy ei farnedigaeithau, yn tori y cyfoethogion i lawr. *Esa.* 34. 6.—Dyffryn bras. *Esa.* 28. 1, 4. Dyffryn Ia law dnas Samaria; neu yn gyffredinol, holl diriogaeth Samaria, yr hwn oedd yn ffrwythlon radorol.

BRAT—IAU, (brat) ciwt, brll, cadach; carpiâu, clytiaù.—Gwsg garpiog, neu fratlog, a arwydda tlodi mawr. *Diar.* 23. 21.—Ein cyflawnder ein hunain a gyffelybir i fratiau budron: nis gall addurno ein henaidd, a'i wneuthur yn gymeradwy o flaen Duw ein Barnwr, mwy na gwsg o fratiau, neu garpiâu budron. *Esa.* 64. 6.

BRATH—U, (bar-ath) gwân, erwan, trywan; gwano, trywanu, pigo. Niweiddio a'r dannedd, *Num.* 21. 6.—trywanu ag arfau llymion. 2 *Sam.* 18. 14.—Barnedigaeth ofnadwy a ddisymwth a gyffelybir i frathiad sarph. *Preg.* 10. 8. *Jer.* 8. 17. *Heb.* 2. 7.—Dywedir fod gau-brophwydi, yn mhllith yr Iuddewon, yn brathu a'u dannedd; er mwyn boddio eu gwrandawyr, i gael eu heiddo dan eu dannedd, yr oeddynt yn gadael heb sôn am farnedigaethau Duw, y rhai ydoedd bron a syrthio arnynt; yr oeddynt yn taenu eu hathrawiaethau gwenwynig ar led, yn dyfetha eiddo y bobl, ac yn lladd eu heneidiau, fel y lladdai blaidd, neu gwn, ddefaid a'u dannedd; ac hefyd yn gwaradwyddo ac yn erlid prophwydi ffyddlon Duw. *Mic.* 3. 5. Gwaeddi heddwch, heddwch, pan nad oes heddwch, sydd frathu a'r dannedd o'r fath greuonaf, ac yn dyfetha eneidiau. *Ezec.* 13. 10.—Y gwin, wrth ymarfer â gormodedd o hono, sydd yn brathu dynion fel sarph, yn difa eu meddiannau, eu cyrph, a'u heneidiau. *Diar.* 23. 32.

BRAU, (bra) breuol, gwan, hydor, yn hawdd i'w dori; hael; parod; dloedd; hwylyu.—'Dloelch brau;' hyny yw, dloelch rhywydd, parod, gwergog. *Ps.* 100. 4. *E. Prys.*—'Ni chant yn frau mo'u gorffod;' hyny yw, ni chant yn glân, yn hawdd, yn ddiwrthwynebiad. *Ps.* 2. 3. *E. Prys.*—Un a wna frad yn frau; sef, un parod i dwyllo.

BRAW, (bar) dychryn, arswyd, ofn. Job 18. 11. Act. 9. 6.

BRAWD, **BRODYR**, (rhawd) *Llad. FRATER; Sæc. BROTHER.*—Brawd un-dad; brawd un-fam; brawd maeth; brawd yn nghyfraith; brawd cwycillog; brawd ffydd, a brawd drefydd. Y mae y gair, yn yr ystyr cyfyngaf, yn meddwl, yn 1. Gwryw o'r un tad neu fam. Gen. 4. 9.—2. Ceraint, fel yr oedd Abraham a Lot, a llwythau Israel, rhai o'r un genedl. Lef. 19. 17.—3. Yn yr ystyr helaethaf o'r gair, dyn o unrhyw genedl, gwlad, neu bobl, oblegid mai Efa oedd mam pob dyn byw. Gen. 3. 20. a 29. 15.—4. Rhai o'r un broffes grefyddol a'u glydd. Col. 1. 2.—5. Y mae hefyd frodyr trwy fabwysiad. Ioan 20. 17.—6. Mewn awydd. 1 Cron. 25. 9. Felly y mae holl weinidogion yr efengyl yn frodyr. 2 Cor. 8. 23.—7. Rhai yn cyflawni yr un gorchwyl, fel Simeon a Lefi, yn frodyr mewn anwired. Gen. 49. 5, 6.—8. Bod mewn cariad cyfammodol, fel Jonathan a Dafydd. 2 Sam. 1. 26.—9. Tebygol-iaeth mewn cyfiwr neu ymddygiad. Exod. 16. 2, 20. Joel 2. 8.—10. Rhai yn cydfyw mewn tirlondeb ac undeb. Can. 8. 1. Pa. 193. 1. Mor ddymunol ydyw!

Mae y saint yn cael eu galw yn frodyr i Grist, am eu bod wedi eu cenedlu yn ysbrydol o'r un Tad; Mat. 12. 49. a 25. 40.—ac am ei fod yntau wedi cymerwyd eu natur. Diar. 17. 17.

Mae Crist yn 'Frawd a anwyd erbyn caledi.' Diar. 17. 17. Mae yn cyfranogol o'u natur, ac yn feddian-nol o holl serchogrwydd, cyd-dedmlad, a charedigrwydd brawd, tu ag at ei bobl. Mae gan Grist dedmladau addas i bob perthynas rhyngddo â'i bobl, ac a gyflawnna y dyledswyddau perthynol iddynt yn berffaith. Ganwyd ef i waredu ei frodyr o'u caledi mawr, o drueni pechod a gofidiau y byd, a'u dwyn i orphwysfa a gogoniant tragrwyddol.

Yn ol cyfraith Moses, os byddai i ŵr farw, a gadael ei weddw yn ddiblant, ei frawd nesaf ato, ieuengach nag ef, os byddai heb briodi, oedd i gymeryd ei weddw yn wraig iddo ei hun, ac i gyfodi had i'w frawd a fuasai farw; ond os gwrthodaf efe wneuthur hyny, yr oedd y weddw i boeri yn ei wyneb, ac i ddatod ei esgid; ac yr oedd ei deulu ef i gael eu galw, *teulu yr hwn y dattodwyd ei esgid.* Deut. 25. 5, 10. Mat. 22. 24. Marc 12. 19.—Ymddengys oddiwrth Ruth 3. 12, 13. a 4. 5, 10. fod y gyfraith yn nghylch priodi gweddw brawd, a chyfodi had i'w frawd (Deut. 25. 5.) yn cyrhaedd yn mhellach na brawd y gwr; sef i'r cyfryw gyfathrachwr a fyddai ganddo hawl i ryddhau yr etifeddiaeth. — Amlwg yw, hefyd, oddiwrth Gen. 38. 8. fod y ddefod o briodi gwraig weddw brawd gwedi marw, yn llawer hŷn na chyfraith Moses; ac oddiwrth yr hen ddefod hon, neu yn hytrach oddiwrth sefydliad Moses, y gwnaeth yr Atheniaid y gyfraith nodedig hŷno, na fyddai i un etifeddes briodi allan o'i chyfnasafad; ond y byddai iddi roddi ei hun a'i heiddo i'w pherthynas nesaf; ac wrth yr un gyfraith yr oedd y cyfathrachwr nesaf yn rhwym i'w phriodi. Y mae yr un ddefod yn parhau yn mhllith y cenedl- oedd dwyreiniol. Dywed Glearius am y Circasiaid, 'Pan byddo brawd marw heb blant, y mae ei frawd yn rhwymedig i briodi ei weddw, i godi had iddo.' Gwel *Complete System of Geography*, vol. II., p. 168.—Dywed Volney, 'Y Druzes, mewn mesur, a gadwiant hen ddefod yr Hebraid, o fod dyn yn priodi gweddw ei frawd: ond nid ydyw hyn yn perthyn yn neillduol iddynt hwy; canys y mae hyn, fel amryw ddefodau eraill, yn perthyn i'r hen bobl hyny, i'w cael yn eu plith, ac hefyd yn mhllith y Syriaid a'r Arabiaid yn gyffredin.' Gwel Monsieur Volney, *Voyage en Syrie*, tom. II., p. 74. Ond dywed Niebuhr, 'Y mae yn dygwydd yn wir, yn mhllith y Mahometaniaid, i ddyd

briodi gweddw ei frawd; ond nid oes ganddi un hawl i'w gymhell i wneuthur felly.' Gwel Niebuhr's *Description de l'Arabie*, p. 61.

Yn y pallod o frodyr bernwr y gallai y weddw briodi y tad, a bod holl ymddygiad Tamar at Judah yn cyf- ateb i'r ddefod hon. Y mae y ddefod hon yn arfordedig yn brosenol yn rhai parthau o'r dwyrain, sef i'r weddw briodi y tad, yn y diffyg o feibion; ac os bydd ef yn rhy hen, gellir ei roddi ef o'r neilldu, a phriodi y neb arall a ddewisio. Gwel *Asiatic Researches*, vol. III., p. 35. Hefyd, *Fragments to Calmet*, No. 125. Y mae meibion Tamar yn cael eu golygu fel yn gyfreithlawn, ac nid fel plant o odineb; ac yn cael eu rhoddi yn mhllith yr achau fel y cyfryw; yr hyn na fuasant o'nad oedd hawl gan Tamar i briodi Judah yn y diffyg o feibion iddo i'w phriodi.

BRAWDGARWCH, (brawd-car) caru eu glydd fel brodyr; cariad brawdol. 1 Thea. 4. 9. Heb. 13. 1.

BRAWDOLIAETH, (brawd) cymdeithas o ddyn- ion wedi rhoddi eu hunain yn gyntaf i'r Arglwydd, a thrachefn i'w glydd, i garu eu glydd fel brodyr. Zech. 11. 14. 1 Petr. 2. 17.

BRAWDWR—**WYR**, (brawd-gwr) barnwr; brawd-llys; yr hwn sydd ganddo hawl i drefnu achosion rhwng brodyr, fel yr oedd y cyntaf-anedigion yn Israel a chawddo fraint, neu frawd, hyny yw, barn, yn mhllith ei frodyr.—Yn y dyddiau yr oedd y brawdwr yn barnu.' Ruth. 1. 1. Edr. **BARWYR**.

BRAWDL—**OEDD**, (brawd-lle) lle i chwilio achosion; barn-le. Act. 18. 12. 2 Cor. 5. 10.

BRECH—**AU**, (bra) crach, cramen, claf, llinoryn, ploryn. Y mae amryw fath o frech; megys, y frech wen; brech y moch; brech y cwn; y frech las, neu brech yr ieir; y frech goch; brech yr Iuddewon, sef y gwahan-giwyf; y frech fawr, cospedigaeth Duw ar anlladrwydd; brech y buchod, yr hon sydd feddygin- iaeth ragorol ac effeithiol rhag y frech wen, ond ei hiawn roddi.

'Y ddu frech yw hwnw.' Lef. 13. 30, 31. *Heb. pros tynu ymaith.* Math o frech, neu gramen, sydd yn tynu ymaith y gwallt yn y gwahan-giwyf.

BREFU, (bre) rho, buguno. Barn. 5. 16. 1 Sam. 6. 12. a 15. 14.

BREICHL—**AU**, (braich-led) breichrwy, breichwisg, breichledr, aidurn-dlws. Cadwyn bleth- edig o arian, neu aur, i'w gwisgo am yr arddwrn, neu y goes. Gen. 24. 30. Num. 31. 50. Esa. 3. 19. *Ezec. 16. 11.*—'Dy sel, a'th freichledau, a'th ffon.' Gen. 38. 18. 'Dy sel, a'th gochl, a'th ffon.' Dr. M. *רַבִּי cadach brwyd-weithiad*, y rhai sydd mewn bri mawr yn y dwyrain, medd Syr J. Chardin. Sidan cyfrodeddig, i'w roddi oddi amgylch y pen. Harmer. Yanoden (*ribband*) o sidan cyfrodeddig, wrth ba un yr oedd y sel yn nghwllwm. Gwel y Dr. Geddes. Ar- wyddo, rhyw addurn cyfrodeddig, mawnwgi dorch, neu freichled. Parkhurst.

BREINIOL, un a brait ganddo. Act. 22. 28. Tir breiniol, tir diardreth. Edr. **BRAINT**.

BRENIN—**OEDD**, neu **BREENIN**, (bräen) un- ben, penadur, teyrnben, llywydd teyrnas, un a chan- ddo awdurdod i roddi cyfraith mewn grym, ac i gopsi y troseddwr o honi; neu un a gallu goruchwyl- iaethol yn unig, er budd cymdeithas. Saul oedd y brenin cyntaf ar Israel. Gwel 1 Sam. 8. 11—18. Deut. 17. 14, &c.

Y mae Duw yn Frenin mawr, yr hwn, mewn doeth- ineb, a gallu, sydd yn llywodraethu pob peth yn y nef- oedd a'r ddaear. Ps. 44. 4. a 95. 3. Un o swyddau cyfryngol Crist ydyw, bod yn Frenin i ddarostwng,

i lywodraethu, a diogelaf ei eglwys, a gorchfygu ei gelynyon; ac yn y dydd olaf rhydd ddedfryd anniddymol o faru ar yr holl fyd. Ps. 2. 6. a 45. 1. Mat. 25. 34. Luc 1. 32, 33. Ioan 1. 49. a 18. 37. Dat. 7. 14. a 19. 16. Edr. TEYRNAS.

LLYFRAU Y BRENINOEDD. Dau o lyfrau awdurdedig yr Hen Testament; a elwir felly am eu bod yn cynnwys hanes am freninoedd Israel a Judah, o ddiwedd teyrnasiad Dafydd hyd gaethiwd Babilon, agos am 680 o flynyddoedd, a chyfrif llyfrau Samuel. Yn y *Septuagint*, neu gyfieithiad y LXX., y mae llyfrau Samuel yn cael eu cyfrif yr un ffordd â dau lyfr y Breninoedd, a'r pedwar yn cael eu galw yn *Llyfrau y Teyrnasoedd*. Y cyfieithiad Lladin hefyd, *Vulgate*, yn gwneyd yr un cyfrif, a'u gellw *Pedwar Llyfr y Breninoedd*. Dau lyfr y Breninoedd, fel yr ydys yn gyffredin yn barnu, a gasgwyd gan Ezra. Llyfr cyntaf y Breninoedd sydd yn cynnwys y rhan olaf o fywyd a marwolaeth Dafydd; cyflwr tangnefeddus a blodeuog Israel tan lywodraeth Solomon; adelladaeth a chysegriad y deml ganddo; ei wrthgilyad oddiwrth wir grefydd; adfelliad buan cenedl yr Hebraid ar ol ei farwolaeth, oblegid ei rhanu yn ddwy deyrnas. Mae y rhan arall o'r llyfr yn cael ei dreulio mewn hanes am bedwar o freninoedd Judah, ac wyth o freninoedd Israel, a'r hyn a wnaethant.—Yr ail lyfr sydd yn dwyn yn mlaen yr hanes, ac yn adrodd am weithredoedd a dygwyddiadau un ar bymtheg o freninoedd Judah, a deuddeg o rai Israel, a diwedd y ddwy deyrnas, trwy ddwyn y deg llwyth ymaith yn gaethion i Assyria gan Salmazer, a'r ddau eraill i Babilon.

Yr awdryr mwyaf hynod a ysgrifenasant ar ddau Lyfr y Breninoedd, ydynt John Doughtei, *Anal. Sacr.*; James Forester; Arthur Jackson; Joseph Hall, ei Fyfyrdodau.

BRENINOL, (brenin) gwyich; urddaol; yn perthyn, neu yn addas i frenin. Dantethion breninol, hyny ydyw, danteithion addas i frenin. Gen. 49. 20.—'Yn dalaiath freninol yn llaw dy Dduw.' Esa. 62. 3.—'Yn galch breninol.' Dr. M. Y mae y geiriau ardderchog hyn yn cael eu llefaru am yr eglwys yn mhliith y Cenedloedd, dan yr oruchwyliaeth efengylaidd.

Y mae yn dysgu i ni, yn 1. Bod yr Arglwydd yn edrych ar ei eglwys fel y peth mwyaf gwerthfawr, anwylaf, a harddaf yn ei olwg. Y mae yn enw, yn foliant, ac yn ogoniant iddo. Jer. 13. 11. Yr unig harddwch a fodd ar y ddaear. Wedi ei harddu gan Dduw i'r gradd eithaf, y mae hithau yn ei harddu yntau: 'Ei lawenydd a'i goron yw; fel y dywed Paul am y Philipplaid. Pen. 4. 1.

2. Y mae llawer am ddfeddiannu yr Arglwydd o'r harddwch hwn; sef, am ddystrywio yr eglwys oddiar y ddaear. I gael hyn i ben, y mae holl byrth uffern yn ymeginio, sef Satan a'i holl offerynnau.

3. Ond y mae llaw gadarn Duw Hollallnog yn dal gafael sier ynddi; ac nis dicheon neb ei dwyn o'i law, a thrwy hyny ei yspellio o'i goron a'i ogoniant. Ioan 10. 28, 29.

'Y gyfraith freninol.' Iago 2. 8. Wrth y gyfraith yma y mae i ni ddenll y gyfraith foedal, sylwedd yr ail lech, o ba un y mae yr apostol yn ei goffau, 'Câr dy gymydog fel ti dy hun.' Y mae yn cael ei galw y gyfraith freninol, oblegid ei dwyfoldeb, ei huniondeb, a'i rhagoroldeb; oblegid mai cyfraith Duw ydyw, y Brenin Mawr, a bod ei awdurdod freninol ynddi; nid deddf neillduol yw i ryw berson, neu ryw genedl neillduol; ond cyfraith freninol Brenin mawr yr holl ddaear, yn rhwymo pawb, yn mhob oes, a than bob goruchwyliaeth; y mae yn rhwymo creaduriaid moesol yn holl freniniaeth y Brenin mawr. Rheol dragwyddol o unlondeb yw rhwng Duw a'i greaduriaid, a rhyng-

ddynt hwy a'u gilydd. Cyflawnder ydyw cyflawnder yn ddiglyfnewid byth; ac am fod cyflawnder yr un, y mae rheol gyflawn y cyflawnder hwnw yr un, ac yn ddiglyfnewidial. Bydd yn gyflawn byth i ddyu garu Duw a'i holl galon, a charu ei gymydog fel ef ei hun. Y mae yn gyfraith ogoneddus, yn ddiwedd, ac yn ddi-dderbyn wyneb, yn addas i'r Duw a'i rhoddodd, ac i'r deyrnas y mae yn perthyn iddi.

BRENINES, (brenin) priodwraig brenin, teyrnas, banon. Neh. 2. 6. 1 Bren. 10. 1. Act. 8. 27.—Yr eglwys, yn ei holl wir aelodau, a elwir yn freninesau; maent wedi eu dyweddio âg Iesu, Brenin y Breninoedd; maent yn ardderchog, yn ddedwydd, ac yn ogoneddus, yn nheyrnas y cyfammod newydd. Pa. 45. 9. Can. 6. 8.—Y gau eglwys anghristaidd. Dat. 18. 7.—Brenines y nefoedd, y lleuad, neu hwyraech, yr holl oleuadau, yr haul, y lloer, a'r ser, y rhai y byddai yr Hebraid eilun-addolgar yn aberthu iddynt. Jer. 44. 17, 25.

BRENINIAETH, (brenin) unbenaeth, teyrnas, llywodraeth brenin. Preg. 4. 14.—Llywodraeth Duw. 2 Cron. 13. 8. Ps. 145. 11, 13. Dan. 2. 39, 44. Obad. 21. Luc 1. 33.

BRESYCH, (bres) math o lysiau cawl. Bresych bengron; bresych cochion; bresych crych; bresych yr ŷd; bresych y cwn. Heb. כרם a arwydda, llysiau yn gyffredinol, rhai arferol o'u casglu yn ymborth. 2 Bren. 4. 30.

BRETHYN—AU, (rhath) gwisg-ddefnydd; defnydd gwisgoedd o wlan yn unig. Brethyn cul; brethyn dinesig; brethyn gwyn. Y gair Heb. כרם a gyfieithir *brethyn*, a arwydda gorehudd, neu arwisg yn gyffredinol, heb nodi o ba ddefnydd yn neillduol. Num. 4. 7. Mat. 9. 16.—'Ni ddyd neb lain o frethyn newydd at hen ddilledyn.' Mat. 9. 16. Wrth yr hen ddilledyn, a'r hen gostrelau, y meddyll, medd rhai, y Phariseid, yn eu hen ysbryd ddeddf, enawdol; ac wrth y llain o frethyn newydd, a'r gwia newydd, maent yn deall athrawiaeth eglur, fywiog, iachus, yr efengyl, yr hon ni chyddod ac ni chytana â hen ysbryd enawdol, rhagrithiol, y Phariseid; ond y gwia newydd a ddodant mewn costrelau newyddion, ac felly cedwir y ddau. Gwel Jerome, Hilary, Bucer, Musculus, &c. Edr. COSTREL.

BREUDDWYD—IO—ION, (braidd) gweledigaeth trwy hûn, coeg-beth; gwael-beth; sffug-ddelwag, neu luniau, sydd yn cael eu ffurfio yn y dychmyg tra yr ydym yn cysgu. Job 20. 8.—Byddai rhai gynt yn sylwi llawer ar freuddwydion. Gen. 40. 8. a 41. 15. Dan. ii.—Yr oedd Duw wedi gwahardd i Israel fyned at freuddwydion, neu ddehongliwyr breuddwydion, rhag iddynt gael eu harwain ymaith at dduwiau dyethr. Deut. 13. 1, 2, &c. Gwel pen. 18. 22. Jer. 28. 9.—Byddai yr Arglwydd, weithiau, yn dadguddio ei feddwl mewn gwirionedd trwy freuddwydion, ac yn codi dynion i'w dehongli. Dangosodd i Abimelech mewn breuddwyd fod Sarah yn wraig i Abraham. Gen. 20. 3, 6. Gweledigaeth yr ysgol a gafodd Jacob mewn breuddwyd. Gen. 28. 12, 13, 14. Joseph, yn moreu ei fywyd, a gafodd ddadguddiad rhyfedd trwy freuddwydion. Gen. 37. 5, 6, &c. Y mae yr Arglwydd wedi dywedyd yn benodol, y byddai iddo wneuthur ei hun yn hybys trwy freuddwydion, weithiau. Num. 12. 6.—Yr ydym yn darllen yn y Testament Newydd fod angel yr Arglwydd gwedi ymddangos felly i Joseph amryw weithiau. Mat. 1. 20. a 2. 19—22. Y mae hyn yn cael ei addaw yn Joel 2. 28.—Y prophwyd Jeremiah, trwy Ysbryd Duw, sydd yn llefaru yn uchel yn erbyn breuddwyddwyr. Jer. 23. 25, 32.

Breuddwydion ydynt, yn 1. Naturiol. Preg. 5. 7.

—2. Dwyfol. Gen. 28. 12.—3. Dieflig a phecadurus —i'w barnu felly pan y byddont yn tueddu i'n troi oddiwrth yr Arglwydd, a ffordd ei orchymynion. Yr oedd y breuddwydydd breuddwyd hwn i gael ei roddi i farwolaeth. Deut. 13. 5.

Y mae rhai yn barnu fod breuddwydion o bob math yn effeithiau gwelthrediadu ysbrydion drwg neu dda, ar ddychymyg dyn yn ei gwag. Beth bynag am hyn, y mae yn gwbl sicr fod rhai breuddwydion oddiwrth Dduw, ac eraill oddiwrth y diafol, trwy ganiatâd Duw. Y mae y breuddwydion sydd oddiwrth y diafol, yn addas iddo fel ysbryd afian, creulawn, &c. Felly y mae breuddwydion afian, pechadurus, a dychrynyllyd. Yr ydoedd Job yn cael ei frawychu â breuddwydion. Job 7. 14. Y mae y breuddwydion sydd oddiwrth Dduw yn addas i Dduw, sef yn sanctaidd, yn addysgiadol, hyfforddiadol, neu argyhoedd-iadol. Job 33. 14, 15.—Cyn hysbysu ei feddwl i'w bobl mor gyflawn yn y Gair ysgrifenedig, yr oedd Duw yn llefaru yn amlach wrthynt trwy freuddwydion a gweledigaethau: ond yn awr at y gyfraith, ac at y dystiolaeth, y mae i ni fyned: a pha beth bynag nad yw yn ol y gair hwn, hyny sydd am nad oes oleuni ynddynt. Esa. 8. 20. Deut. 13. 1, 2. Jer. 23. 32.—Dnyion drygionus, a llu Assyria, a gyffelybir i freuddwyd; am eu bod hwy a'u llwyddiant yn hawdd eu dystyryw. Job 20. 8. Ps. 73. 20. Esa. 29. 7. a 37. 36.—Yr Iuddewon oeddynt fel rhai yn breuddwydio, pan ddychwelodd yr Arglwydd eu caethiwed; nid oedd ganddynt fawr o ddysgwyliad am y peth, nac ystyriaeth yn ei gylch. Ps. 126. 1.

BREUDDWYDIWR—YDD—WYR, un yn gwled breuddwyd, neu yn cymeryd arno ei fod felly. Gen. 37. 19. Deut. 13. 1, 5. Jer. 27. 9. Judas 8.

BRI—AU, (bar) parch, cyfrifiad, anrhydedd.—'Nid mewn bri i ddigoni y cnawd.' Col. 2. 28. Gellir cymhwyso y geiriau, 'nid mewn bri,' naill ai at yr ordinhabol a'r ewyllys-grefydd y mae yr apostol yn sôn am danynt, nid oes dim bri, dim gwerth ynddynt, gan mai oddiwrth ymchwydd meddwl cnawdol y maent yn tarddu (adn. 18.); neu gellir eu priodoli i'r corph, a bod heb arbed y corph, nid mewn bri, yn ei ddigoni. Y mae y corph yn haeddu bri, oblegid ei Wneuthurwr, a dyben ei wneuthuriad; oblegid fod cyrph ei bobl wedi eu prynu gan Grist; eu sancteiddo gan yr Ysbryd Glân, ac yn demlau iddo; maent mewn undeb â Christ, ac efe a gyfnewidia eu corph gwael hwy, fel y gwneir ef yr un ffurf a'i gorph gogoneddus ef. Phil. 3. 21. 1 Cor. 6. 19. Un peth yw digoni y cnawd, peth arall yw rhag-ddarbod dros y cnawd, er mwyn cyflawni ei chwantau. Rhuf. 13. 14. Y mae y cyntaf yn anrhydedd dyladwy iddo, a'r llall yn ddi-anrhydedd pechadurus.

BRIG—AU—OG, (bar) brig pren, blaen, crib, copa, gwallt y pen, y cangenau uchel. Job 15. 30. a 18. 16.—Gwr brigiwyd, hyny yw, hynafgwr. Deut. 32. 25.

BRIG—ER, (brig) slobyn, sypyn, tuaw; pen o wallt.—'Os bydd briger i wr, mai anghlod yw iddo.' 1 Cor. 11. 14. W. S.

BRIGWYN—U, (brig-gwyn) pen-gwyn; pen-wynu.—'Fel y tybygid fod y dyfnder yn frigwyn,' Job 41. 32. Cynhyrfa y dwfr i'r fath radd nes y paro ewyn ar wyneb y dyfroedd, nes y byddo y tdnau yn frigwyn.

BRITH, (bar-ith) manog, amrywliw; cymysglw, amlwiog.—Brith-dir, sef tir canolig; brith adnabod dyn, sef braidd, mewn rhan ei adnabod: brith amneu, sef yn lled amneu; y mae y môr yn frith, sef yn llawn o bysgod. Gen. 30. 32. a 31. 16. Jos. 9. 5. Zech. 1. 8.—'Y mae fy etfeddiath i mi fel aderyn

brith,' Jer. 12. 9. Am briodol ystyr y gair *Heb.* בריח a gyfleithir yma *brith*, yn y ddau gyfleithiad, Cymraeg a Saesoneg, y mae amrywiol farnau yn mhllith y dysgedigion. Parkhurst, ar ol Bochard ddysgedig, a farna mai yr anifael a elwir yr *hyana* a feddylir wrtho; ond Blayney a wrthwyneba y farn hon, am nad ydyw, medd efe, y gair *truy* byth yn arwyddo *anifael*, ond *aderyn*; ond barna efe y dynoda y gair ryw o adar, sef o'r eryrod, neu yr hebogau, rhai o honynt sydd ganddynt, y mae yn ddiogon hysbys, blu brithion yn gystal a'r *hyana*. Y mae math o seirph hefyd a elwir wrth yr enw hwn. Mae y Dr. Blayney am adael y gair heb ei gyfleithu, fel y canlyn; 'Y mae fy etfeddiath i mi fel yr aderyn ysglyfaethus *tseboa*.' Xn yr adnod o'r blaen, cyffelybodd ynddygiad ei etfeddiath tu ag ato fel y llew, rhyw neillduol o'r gwylltflod; ac yma cyffelyba ei hym-ddygiad i aderyn ysglyfaethus, mor ffyrnig a gwancus a'r llew: mae yntau, fel yn nd-daliad, yn galw ar greaduriaid ysglyfaethus eraill, adar yn gystal a gwylltflod, yn golygu y Caldeaid a'r Babiloniaid, i ddyfod a dial ei achos, trwy syrthio ar y genedi anffyddlonaf, a'i dyfetha.

BRITHLWYD, (brith-llwyd) brith gan lwydni. Bara brithlwyd, sef bara wedi ei lwydo gan henaint. Jos. 9. 5, 12.

BRIW—IAU—IO, (bar) archoll, anafiad ar gnawd. Jer. 8. 21. Act. 16. 13. Dat. 13. 3.—Briw-lywyd, y mân ddarnau gweddill o ymorth dnyion. Mat. 14. 20. Ioan 6. 12.—'Efe a'm drylliodd yn chwilfrw;' sef yn ddarnau mân, ac yn drwyadl. Job 16. 12.

BRIWYS—ION, (brw) tipynau; drylliau; y mân ronynau sydd yn malurio oddiwrth fwydydd.—Breintiau y Cenedloedd sydd debyg i friwion yn syrthio oddiar fwrdd llawn yr Iuddewon. Mat. 15. 27. Marc 7. 28.

BRIW-WYDD, (brw-gwydd) crin-frigau, mân-goed. 1 Bren. 17. 10. Act. 28. 3.

BRO—YDD, (bar) ardal, mangre, gwlad. Gen. 30. 25. Num. 20. 21. Ps. 105. 31. 2 Sam. 15. 19. Bro a gwrth-dir, neu maenor-fro, a maenor wrth-dir, ydynt yr un ag ieldir a mynydd-dir.

BROCH—ION, (rhoch) *Gr.* βροχῶν (*brychô*) twrdd; godwrdd; mawr-drwt; llid; digofaint.—'Digovaint, broch, drygioni.' Col. 3. 8. W. S.

Rhag *broch* a brow y trawalon. *E. Prys*, (Ps. 17. 7.)

BROW—AU, (bar) oddf; diden; teth. Y llaeth-lestr naturiol y sydd yn cynnwys llaeth y fam i fagu ei chywion. Y mae nifer a sefyllfa y bronau a'r didenau yn cyfateb i'r achos am danynt, a'r cyfleusdra i'r ieuanc sugno. Y mae y rhai sydd yn dwyn llawer o gywion, â llawer o ddidenau yn gyfatebol. Y maent rhwng cluniau ôl y fuwch, y gaseg, yr asen, &c. Y mae dwy res o ddidenau dan fol yr hwch, y cwningen, y llewas, &c. Y mae y rhai hyn yn gorwedd i gael eu sugno. Y mae i wraig ddwy fron, a dwy ddiden, fel y byddai y ddwy ochr yn cyfateb i'w gilydd, ac fel y gallai y plentyn gael ei symud o'r naill ochr i'r llall, rhag peri camystum ar y corph, trwy orwedd yn ormodol ar un ochr; ac fel na byddai pallod am laeth i'w fagu, os dygwyddai afiechyd yn un o honynt.

Y mae y fron yn gynnwysedig o lawer o gilchwynnau o amrywiol faintioli, gwythianau, rhedweliau; pibellau, a didenau. Y pibellau ygarthol (*excretory ducts*) fel ag y maent yn nesáu at y ddiden, a ymunant â'u gilydd, hyd nes y ffurfiant saith neu wyth o bibellau bychain, a elwir *tubuli lactiferi*, y rhai a gymunant â'u gilydd trwy redfoedd bychain, i ragflaenu yr

anghyfieusdra a fyddai trwy ddihoeniad, neu attalfa, un neu ychwaneg o honant. Dyben a defnyddioldeb y bronau ydyw ysgar y laeth oddiwrti y rhedweliau yn y cilchwyrn, a'i gasglu i'r pibellau llaethog, ac i'w roddi i'r plentyn trwy y ddiden. Y mae y fath gymundeb rhwng y brw a'r fron, fel y mae llestri y fron yn ymagor yn raddol, y rhai sydd yn nghauad mewn gwyrtyf, fel y mae y groth yn sanguu, fel y rhed y gwaed yn fwy rhwydd i'r fron; ac wedi esgor maent yn rhedeg o laeth tew, gan fod y gwaed ag oedd yn maethu y plentyn yn y groth yn rhedeg i'r fron yn llaeth i'w fagu wedi ei eni. Gwelir yn mhob peth waith yr Arglwydd yn rhyfedd!—Y mae bronau y meibion yn fychain, ac yn harddwch yn fwy nag un defnydd sydd iddynt; er y dywedir fod llaeth weithiau yn y bronau meibion i'w gael.

'Bronau breninoedd a sugni.' Esa. 60. 16. Sef, bydd iddynt dy gynnal, dy faethu, dy ymgeleddu, a'th gysuro; parant i wir athrawiaeth yr efengyl, diddwyll laeth y gair, i gael ei bregethu, er maeth, cysur, ac adeiladaeth yr eglwys; bydd holl rym ac awdurdodau llywodraethau o blaid yr efengyl, er mawr gysur a gorfoledd y duwoliion.

'Fel y sugnoch, ac y'ch diwallar a bronau ei dyddanwech hi.' Esa. 66. 11. Gosodir Sion, sef yr eglwys, allan yn y geiriau, fel mam yn eppilio, ac newydd esgor, a'i bronau yn llawn llaeth i fagu ei phlant. Bronau yr eglwys ydyw athrawiaeth yr efengyl, ac addewidion grasol Duw yn Nghrist. Rhoddant gysur cryf, a dyddanwech tragwyddol. 2 Thea. 2. 16. Heb. 6. 18. Ni bydd byth eisieu llaeth, sef cynnal-iaeth a dyddanwech, ar y rhai trwy fydd a sugnant y bronau hyn. Jer. 31. 4. Ps. 36. 8. a 103. 5. Esa. 60. 16.

Crist yn aros rhwng bronau yr eglwys dros nos, (Can. 1. 13.) a arwydda ei fod yn ei golwg yn dra pharchus, dymunol, ac anwyf: ac y byddai ei gafael ffyddiog yndo, fel ei hunig gysur a'i hyfrydwech, trwy y nos o brofedigaethau a gofidiau yn y bywyd hwn.

Curo dwyfron, sydd arwydd o orthrymder a thristwech. Luc 23. 48. Nah. 2. 7.—Tynu ymaith ei fronau ei hun, sydd arwydd o wallgofrwydd gan ofid. Eze. 23. 34.—Ger bron, a rhag bron, yn ngwydd, ar gyfer y wyneb, o ffaen. Gen. 6. 13. Ps. 51. 3. 1 Cor. 6. 6.—Bron marw, sef agos i farw.

BRONWEN, (bron-gwen) gwencel, creadur aflan, chwimwth, drawllyd, gelymol i'r wadd a'r llygod, &c. Lef. 11. 29.

BRU—AU, (bar) croth; boly. Job 31. 15.—'Dy fru sydd fel tŵr gwenith, wedi ei amgylchu â lili.' Can. 7. 2. yn arwyddo cyflawniad yr eglwys â bendithion ysbrydol; ei ffwrthlonrwydd i Grist; ei hamddiffyniad gogoneddus a hardd. Tŵr gwenith yn yr ysgubor, wedi ei amgylchu â blodau lili, sydd yn arwyddo ffwrthlonrwydd, llawnder, a thangefedd gogoneddus. Nid cae drain sydd oddi amgylch iddi, ond blodau lili—athrawiaethau gogoneddus yr efengyl, yr addewidion mawr iawn a gwerthfawr, a dyddanwech yr Ysbyrd Glân.

BRUD—IO—IWR, (bar) coffyfr; prophwydoliaeth; amcaniaeth; doethyn; dywedwr teeni; dewin; un y mae a wnelo â Satan. Y mae yn ddigon eglur, oddiwrti yr ysgrythrau, fod y cyfryw rai yn mhlith dynion. Lef. 19. 31. Deut. 18. 11. Y mae gair Duw yn eu herbyn, a phawb a ymfyno â hwynt. Dan. 2. 27. Lef. 19. 32. Deut. 18. 11.

BRWD, BRYDIAW, (rhwd) twym; gwresog; poeth; twymno; poethi. Dwfr brwd; hin frwd; bara brwd. Jos. 9. 12. 1 Sam. 21. 6. Dat. 3. 16.

BRWMSTAN, Saes. BRIMSTONE: myg-faen; math o ddefnydd bras, olewawg, a dawdd ac a enny

yn wyllt-fam yn y tân. Dystrywodd Duw Sodom a Gomorrah, Adma a Seboim, â brwmstan a thân o'r nefoedd. Gen. 19. 34.

Poenau uffern a gyffelybir i dân a brwmstan, i oesd allan natur yr artaith ofnadwy, a'r twrf tragwyddol, sydd yn y gerwyn echrysalon o ddogofaint Duw. Dat. 21. 8. Ps. 11. 6.

BRWNT, (rhwnt) drygnawsus; dyhir; aflan; anweddus. Eph. 5. 12. Dat. 22. 11.

BRWYDR—AU, (brwd) ymladdfa, cadorfod, cadtrin. Deut. 20. 3, 5, 6. Ps. 78. 9.

BRWYN—EN, (rhwym) Gr. βουλλιον (bryllion). Ni thyf y frwynen heb wlybanaeth; a phan dorir hi i lawr, gwywa yn fuan; felly ni ddilyn rhagrithiwr grefydd yn hir, heb ryw ddysbenion cnawdol, a budd amserol; ac nid yw ei d dangosiad blodeuog a'i ddedwyddfyd o hir barhad. Job 8. 11, 12.—'Crymu y pen fel brwynen,' (Esa. 58. 5.) a arwydda ymddangosiad rhagrithiol o ostyngeddwrwydd, pan na byddo tristwch gwirioneddol, a gostyngeddwrwydd yn y galon, am bechod.

BRYCH—AU, (brwch) mymryn, gronyn, mân bethau.—Pechodau llai a gyffelybir i 'frychau yn y llygad'; y maent yn boenus i gydwybod dyner, effro; ac yn rhwystr anafus i ni odrych ar Dduw, fel ein haul a'n tartan. Mat. 7. 3. Pob math o bechodau, y rhai sydd yn anurddo dyn ger bron Duw a dynion, ac o herwydd yr undeb sydd rhwng dynion a'u pechodau, gelwir hwynt brychau. 2 Petr. 2. 13. Judas 12.—Y mae Crist yn ddirfyeuleidd, heb un gradd o lwgr natur, nac ymarferiad. 1 Petr. 1. 10.—Cyfrifir y saint felly yn y bywyd hwn, o herwydd eu gwisgo â chyflawnder pur yr Arglwydd Iesu: eu sancteiddrwydd diragrith, a'u casineb at bechod. Can. 4. 3. Ond yn yr adgyfodiad, byddant berffaith mewn sancteiddrwydd, yn gyffelyb i'w priod. Eph. 5. 27. 1 Ioan 3. 2.

BRYCHNI, (brych) ysbrych, brych-nod; amrywliw, cymysgliw.—'Brychni yw hyny.' Lef. 13. 29. Heb. 1. 3 (bohac) yw hyny. Math o wahan-glywf â brych-nodau ar y croen. Un math o wahan-glywf y mae yr Arabiaid yn ddarostyngedig iddo a elwir bohac: ond nid yw yn farwol nac yn heintus; yn yr hwn y mae brychau bychain yn ymddangos yn uwch na'r croen. Niebular's Description of Arabia.

BRyd—AU, (rhyd) bwriad; amcan; meddwl. 1 Sam. 20. 7, 33. 1 Cor. 7. 37.

BRYN—IAU, (bar) moel, cefn, garth. 2 Sam. 2. 24.—Gwlad Canaan. Esa. 5. 1.—Tragwyddol gariad a thrugaredd yr IEHOFAH, a elwir 'bryniau tragwyddol.' Gen. 49. 26. Deut. 33. 15.

BRYNTI, BRYNTNI, (brwnt) drygioni, aflendid, anniweirdeb. Deut. 23. 14. Rhuf. 1. 27.

BRYTHEIRIO, (brwth) brytheiriad, yagyfodiad. Ps. 59. 7.

BRYs—IO, (rhy) prysuro, cyflymu. Ps. 22. 19. a 38. 22. a 69. 17. Esa. 28. 16.—'Ni frysia yr hwn a gredo.' Esa. 28. 16. Y mae dull tawel, digyffro, Moses, pan lyncodd y ddacur Corah a'i gyfeillion gwrthryfelgar, yn ddangosiad amlaw o hyn. Yr oedd y bobl yn ffoi oddiwrti ac yn gwaedd hwynt; ond Moses a safai yn ddigyffro ac yn ddiaddo, yn sicr o ddiogelwech yr Arglwydd. Num. xvi.

Llaw frys, llaw gwyrant. Ddar.

BUAL—AIL, (bu) f'ch gwyllt, neu y buffalo: creadur cryf, buan-rfed. Gellir ei ddoif wrth ei feithrin yn llawgr pan fyddo yn ieuanc; ond os gollyngir ef yn rhydd, â i'r anialwech at ei ryw. 1 Bren. 14. 23.

Yn Deut. 14. 5. y mae yr un gair yn cael ei gyfieithu, fch gwyllt.

BUAN, (bu-an) cyffwm. Prog. 9. 11. Rhuf. 3. 15. Mewn byr amser, disymwth. Job 32. 22. 2 Petr 2. 1.

BUCI, [*gwag*] 1. Arch-offeiriad yr Iuddewon, mab Abisna, a thad Uzzi. 1 Cron. 6. 5.—2. Mab Jocti o Dan. 1 Cron. 25. 4.

BUCHEDD—OL, (buch) bywyd, trefn bywyd.—‘Geiriau y fuchedd hon;’ (Act. 5. 20.) neu, geiriau y bywyd hwn, sef geiriau am Grist Iesu, yr hwn ydyw y bywyd, ac awdwr bywyd tragwyddal i’w bobl. *Πα-ρα τα σηματα της ζωης σου, omnia verba vitae hujus*. Beza. Y gair *Gr. ζωη*, a arwyddia bywyd neu egwyddor o fywyd tufswol, a bucheddiad allanol hefyd; a’r naill yn tarddu oddiwrth y llall. Wedi derbyn bywyd newydd trwy adgyfodiad Crist oddiwrth y meirw, rhodiant mewn newydd-deb buchedd, yn gyfatebol i’r bywyd hwan. Rhuf. 6. 4. Y mae yn rhaid i’r bywyd, neu y bucheddiad allanol, gyfateb i’r bywyd, neu yr egwyddor dufswol, fel y ffrwyth yn cyfateb i’r pren. Act. 5. 20. Ioan 6. 68.—‘Gwŷr bucheddol,’ (*ανδρις ευλαβεις*) *gwŷr duwiol*. ‘Gwŷr ai goglyt ar Dduw.’ W. S. Gwŷr yn arwain bywyd bywiwr drefn a rheol gair Duw; yn ofni Duw, yn rhoddi eu goglyd arno, ac yn ei barchu. Act. 2. 5. a 8. 2.—Y mae dynion gwedi ‘ymddieithro oddiwrth fuchedd Duw:’ Eph. 4. 16. *της ζωης του Θεου, bywyd Duw*, bywyd o sancteiddrwydd. Buchedd Duw yw, 1. Yr hyn y mae Duw yn ei ofyn genym.—2. Yr hyn y mae efe yn ei weithio yn ei bobl.—3. Trwy ba un y mae yn byw ynddynt. Gal. 2. 20.—4. Trwy ba un, hefyd, y maent hwythau yn byw iddo yntau, yn ol rheol ei air, a thrwy arweiniad ei Ysbryd. Rhuf. 6. 21. a 14. 7, 8.

BUDR—EDD—I, (ud) afliendid, ffield-dra, halogedig. Eza. 4. 4. a 28. 8. 1 Petr 5. 21. Pechod yw y budreddi mwyaif. Edr. AFLAN.

BUDR—ON, (ud) brwnt, aflan, swga, halogedig; brynt, gwrthuni.—‘Megys bratiau budron yw ein holl gyflawnderau.’ Eza. 64. 6. Geiriau dynion ydynt, gwedi eu gwir oleuo i adnabod eu hunain. Yn nrych sanctaidd y gyfraith, ac yn ngoleuni yr Ysbryd Glân, y maent yn gwledu eu hunain, fel y gwahan-giwyfus gynt, yn beth aflan; ac, fel y cyfrw, gwedi eu gwahanu, a’u ueillduo oddiwrth Dduw a’i weryll sanctaidd. Y mae eu holl weithredoedd, sef eu rhai goreu, eu cyflawnderau, yn debyg i wisg-oedd y gwahan-giwyfus, neu fratiau a wisgiwyfus, yn ffaidd, ac i’w bwrw o’r neillduo allan o olwg. Y mae y geiriau *בשר ודם* yn cyfeirio, tebygol, at Deut. 23. 17. fel dillad tystiolaeth. Yr oedd eu budreddi yn dystiolaeth yn yr achos mewn dadl.

Y mae yr hyn y mae dynion yn ei gyfrif yn gyflawnderau, yn debyg i fratiau budron, 1. Oblegid fod y personau sydd yn eu cyflawni yn halogedig ac yn anghymeradwy: a thra y byddo y personau felly, y mae yn rhaid fod eu holl gyflawniadau yn anghymeradwy.—2. Oblegid bod eu dybenion yn eu cyflawni yn bechadurus, i ddyrchafu eu hunain, ac nid i ogoneddu a dychrafu Duw. Lle nad ydyw parch a chariad at Dduw yn achos cynhyrliol, a’i ogoniant yn ddyben, er y diehon fod y weithred yn dda ynddi ei hun, etto y mae yn ddrwg ac yn bechadurus yn i’w cyflawniad o honi, a’r person sydd yn ei chyflawni. Nid oes yr un weithred yn cyfranogi o dduwioldeb, os na bydd Duw a’i ogoniant yn ddyben o honi; a pharch iddo a chariad tu ag ato, yn achos cynhyrliol yn y person sydd yn ei chyflawni.—3. Pan y byddo y person yn anghymeradwy, a’r ddyben yn ddiadaw, y mae yn rhaid fod y person yn ei

weithredoedd goreu yn amddifad o Ysbryd Duw; ac os heb Ysbryd Duw, y mae yn y cnawd; ‘a’r rhai sydd yn y cnawd ni allant ryngu bodd Duw.’ Nid cyfrif yn fyrbwyll ac yn anystyriol a wnath, ond cyfrif yn bwyllog, yn sobr, ac yn y goleu, pan y cyfrifodd yr apostol y pethau oedd, neu a dybiodd eu bod, yn elw iddo—ie, pob peth yn gollod, yn dom, i ennill Crist. Phil. 3. 7, 8. Y peth sydd uchel gyda dynion, yn eu cyflwr tywyll naturiol, sydd ffaidd ger bron Duw. Luc 16. 15.

BUDRELW, *αποχρησθως, elw gwael, dirmygus*: elw a ennillir mewn ffordd fas, fawnaidd, led anghyfreith-lawn, er, hwyrach, nad yw cyfraith y tir yn cael lle i gymeryd gafael ar y budrelw-wr, etto budr a ffaidd yw ei waith ger bron Duw. Y cyfrw yw y rhai sydd yn myned i swydd y weinidogaeth, gan athrawiaethu y pethau ni ddylid, er mwyn budrelw. Er fod yr elw yn gyfreithlon ynddo ei hun, etto y mae yn fudr, ac yn halogi y neb sydd yn ei gael, pan y maent yn myned i swydd mor sanctaidd er mwyn yr elw, ac yn gwyr-droi gwirioneddau Duw i foddhau dynion llygredig, i gael tamaid o fara. Tit. 1. 11. 1 Tim. 3. 8. 1 Petr 5. 2. Mae pob elw bydol yn beth gwael a’i gydmaru â dyben mawr pregethiad yr efengyl. Nid er mwyn dwyn dynion o fudreddi pechod at Dduw, i gael gafael ar y gwir elw mawr, duwioldeb (1 Tim. 6. 6.) a’r perl gwerthfawr (Mat. 13. 46.) ond er mwyn peagi eu hunain. Judas 12. 2 Petr 2. 12—15. Yr oedd Gehazi, gwas Elizeus, yn debyg iawn i’r budrelw-wr; mewn ffordd fudr y cafordd ei elw gan Naaman, a budr ac aflan, gan wahan-giwyf tragwyddol, y bu yntau o’i herwydd. 2 Bren. 5. 20—27. Felly y bydd pob budrelw-wr, yn fudr ac yn aflan byth, Hab. 2. 9. oddieithr ei olchi yn y ffynon a agorwyd i bechod ac afliendid, a marhau ei aelodau sydd ar y ddaear. Zech. 13. 1. Col. 3. 5.

BUDDIOL, (udd) llesâd, oed, elw, enniH. Job 21. 15. Ps. 30. 9. Rhuf. 3. 1.

BUDDUGOLIAETH—U, (budd) goruchafiaeth, gorfodaeth. 2 Sam. 19. 2. Llyncodd Iesu angeu mewn buddugoliaeth (Eza. 25. 8. 1 Cor. 15. 54.) a thrwy y fuddugoliaeth fawr hon y mae Duw yn rhoddi i’w saint fod yn fwy na choncwerwyr, hyny yw, na *buddugoliaethwyr*. Rhuf. 8. 37. 1 Cor. 15. 57.—‘Cael y maes,’ Dat. 15. 2. sef cael y fuddugoliaeth.

BUGAIL—BILIAID, (bu-cael) grŵr, heusawr, bugelliwr. Y geiriau Hebraeg a Groeg am fugail, a arwyddant *porthi, gofalu am*.—‘Abel oedd fugail defaid,’ sef porthwr a gwyllwr defaid. Gen. 4. 2.—Y mae bugail yn un ag sydd yn gwyllto praidd, yn eu harwain i borffeydd iachusol, ac i ddyfroedd wrth rai; a phan byddo achos, yn eu casglu i’r gorlan, neu gail, gan eu diogelu rhag pob niwed. Ymddengys fod y praidd yn fynych yn eu canlyn. Ioan 10. 1—27. Byddai gwŷr mawrion gynt yn arwain praidd; ac yr oedd y swydd yn eu golwg yn anrhydeddus, megys y darllenwn am Abel, Abraham, Isaac, Jacob, Moses, Dafydd, &c.

Y mae Duw yn cael ei alw yn Fugail: arweiniodd Israel mewn tirondeb, tynerwch, a gofal mawr yn yr anialwch, ac yn nhir Canaan. Y mae efe etto yn eu casglu, llywodraethu, diogelu, iachau, porthi, ac yn gofalu beunydd am lesâd ei bobl. Gen. 49. 24. Ps. 80. 1. a 23. 1. Eza. 40. 11. Crist ydyw bugail Duw, oblegid i’r Tad roddi iddo ei braidd o ddynion dewis-edig er tragwyddoldeb, a’i oed yntau i farw drost-ynt, i’w galw, a’u porthi. Ioan 17. 6. Zech. 13. 7. Ioan 10. 3, 9, 11. Mic. 5. 4. Mae pob cymhwysder at y swydd a’r gwaith perthynol i fugail yn cydgyf-arfod ynddo.—1. Y mae yn holl-wybodol; gwŷr am bob un o’i braidd, a phob anglychiad perthynol iddynt; ac am eu holl eisieu, yn dymhorol ac yn

ysbrydol. 2 Cron. 16. 9.—2. Y mae yn hollalluog; ac am hyn yn gwbl abl i gryfhau y lesg, ei dwyn ar ei ysgwydd ei hun, o bob cyfeillornad, a'i ham-ddiffyn rhag y bleiddiau a fyddai am ei dyfetha.—3. Y mae yn llawn triondeb a daioni, ac yn llawenyachu yn gwneuthur daioni iddynt, er ei dreulio, fel Jacob, gan y gwres y dydd, a'r rhew y nos; i.e., rhoddi ei fywyd drostynt.—4. Y mae yn eithaf ffyddlon i'r hyn a ymddiriedwyd iddo, ac ni chyll yr un o honynt.—5. Y mae yn dra chyfoethog, ac a all wneuthur i'w braidd orwedd mewn porfeydd gwelltlog. Y mae ganddo hawl yn y pralld trwy roddiad y Tad; trwy bwrsasiad; trwy eu cyrchriad ato; a rhoddi ei nodd arnynt. Efe a'u piau hwynt, hwythau a'i piau yntau; a'r gwr a biau y borfa, biau y defaid hefyd. Esa. 40. 11.—6. Gelwir ef yn Ben-bugail; oblegid mai efe yn unig a biau y defaid, ac a edrych ar eu hol yn mhob amgylchiad. Eze. 34. 23. Ioan 10. 16.—7. Y mae Crist yn Fugail da, a wir ofala am ei braidd, ac a'u ceidw trwy roddi ei fywyd ei hun trostynt. Ioan 10. 11.—Pen-bugail, Pen-lywodraethwr, Porthwr, a gofalwr am ei eglwys. Heb. 13. 20. 1 Petr 5. 4.—1. Y mae ganddo braidd yn holl derfynau y ddaear. Mic. 5. 4.—2. Ni chaiff neb wneuthur niwed iddynt. Eze. 34. 26. Pa. 23. 4. Esa. 49. 10.—3. Ni chyll efe un o honynt. Ioan 10. 29. Jer. 23. 4.

Gelwir gweinidogion y gair yn fogaillaid, (Eph. 4. 11.) i ddangos y dyfent fod a'u llygaid ar y pralld, i'w harwain i borfeydd breision yr efengyl, i'w dwyn o bob cyfeillornad i gorlan yr eglwys, ac i'w hymgel-eddu yn mhob cyfiwr.

Cyfaill blaidd, *bugail* dlog. *Diar.*

BUL, [*henaint*] enw yr wythfed mis o'r flwyddyn gysegredig, a'r ail o'r flwyddyn wladol, yn mysg yr Iuddeon. Y mae yn ateb mewn rhan i'n Hydref ni, ac ynddo 29 o ddyddiau. 1 Bren. 6. 38.

BULWG, (bul) math o chwya yn tyfu yn mysg yd: bulwg Rhufain, sef llyslau y bara. Y gair *Heb.* בולגא a arwydda un math o chwyn amheraidd eu harog. Job 31. 40. Ond, tebygol, ei fod yn enw ar ryw lysenyn neillduol drygsawrus, digon adnabyddus yn y gwledydd dwyrainol.

BURGUN—ION, (bur-cun) *Heb.* בורגון (*peger*) abwy; celain; buria. Lef. 5. 2. a 11. 11. Deut. 14. 3.

BUSTACH—IAID, **BUSTYCH**, (bu-tach) y gwrryw ieuanc o'r gwartheg. Exod. 29. 10. Edr. YCH.

BUSTL—AU, (bus-tyl) *Llad.* BUL; 1. Math o llyslau, neu wreiddyn chwerw iawn, tebyg i'n cegid ni. Wedi cymysgu hwn â gwinegr, rhoddwyd i Grist i'w yfed ar y groes. Ps. 69. 21. Mat. 27. 34.—2. Cyfiwr drwg, pechadurus, a elwir 'bustl chwerwder, a rhwymedigaeth anwredd;' sef eithaf chwerwder, y radd chwerwaf o'r chwerwder. Act. 8. 23. Y mae ysbryd pob dyn, heb ei gyfnewid gan yr Ysbryd Glân, yn chwerw yn anfwynaid, yn anhawdd ei drin, yn boenus ac yn flinderog iddo ei hun, a phawb eraill.—3. Peth chwerw sydd mewn dyn ac anifel. Job 20. 26. Edr. AFU.

BUSTL—AU, (bus-tyl) *Llad.* BILIS; *Saes.* BILE: nodd melyn, chwerw, a ysgarir oddiwrth y gwaed yn yr afu, ac a gesglir i'r *porus biliaris*, ac i goden y bustl (*gall bladder*), ac oddi yno a ddygir, trwy arweiniad cyffredin, i ben uchaf y coluddion a elwir *duodenum*. Defnydd mwyaf y bustl yw, trwy gymysgu a'r caul a'r carthion, teneuo, dattod, dosparthu, glanhau, ac annog y coluddion a'u cynnwysiad: hefyd, cymysgu gwahanol bethau, brwio a phy u pethau egr a hallt, rhanu y pethau ceuledig; agor y

llestri i'r caul, peri awydd i fywyd, eplysu, a chorpori pethau anmrwd â phethau gwedi eu treulio yn y cylla. Cytuna pawb fod ei effethiau yn fawr iawn. Priodola y Dr. Woodward y rhan fwyaf o afiechyd y corph i ryw afiechyd yn y bustl. Mae bustl i'w gael yn mhob creadur, hyd yn nod colomenod, y rhai, er nad oes ganddynt goden y bustl, etto eu hafu sydd chwerw iawn. Sylwa Mr. Tauvry, mai y bustl yn ymgymysgu a'r aliw (*sialia*) sydd yn peri syched.—Weithiau, o fod yn felyn, try y bustl yn wyrd, fel gwyrdd-rwd efydd (*verdigris*) neu i liw melyn-ŵy, a hyny heb un achos gwychodus, ond cynhwrf, neu gythruddiad meddwl. Y mae hyn yn peri llawer afiechyd dychrynydd; megys gwrthwyneb, ffeiddiad bwyd, pryder a thrwmfryd, ocheneidiau, gwynt, cefyd y gwaed, crydiau, &c. Weithiau, hefyd, try yn ddu, a gelwir ef *cholera*: yn yr achos hwn mae yn archwaetha fel gwinegr, a'i effethiau yn amrywiol ac yn ddychrynydd. Y mae gormoddedd a rhy fach o hono yn niweidiol. Pan fyddo rhyw rwystr ar ei fynediad i'r coluddion, y mae yn peri i cefyd melyn, a gorffaid y bustl.—Y chorporiadau geriaidd, a geir yn mynediadau y bustl, neu yn nghoden y bustl, a elwir yn gyffredin, cerog y bustl (*gall stones*) ydynt ddim ond cydngasliad y bustl, a thrwy sefyll, yn myned yn galed fel carreg.

BUWCH—OD, (buw) *Heb.* בוכ (*beceer*) y fenw o'r gwartheg:—buwch Gronedig; buwch wasawd; buwch ddywydd: creadur glân, buddiol, ffrywthlon; ei llof, ei llaeth, ei chig, ei chroen, sydd at gynnal-laeth dynion. Num. 19. 2. Deut. 21. 3. Edr. ANNER.

BUZ, בוז [*dirmygedig*] 1. Mab Nachor a Mîchab, a brawd Huz. Gen. 22. 21. Edr. BLIHU.—Y mae Jeremia yn bwgwrth Buz â digofaint Daw. Jer. 25. 23.—2. Mab Abdiel, a thad Jahdo. 1 Cron. 5. 14.

BUZI, offairiad, a thad Ezeclai. Eze. 1. 3.

BWA—AU, (bw) *Gr.* βωα; mwd; enfys; bwa maen; offeryn i ergydio saethau, wedi ei wneuthur o bren, corn, neu ddar, &c. Gen. 27. 3. Hwn ydwy yr offeryn rhyfel hynaf; ac y mae pob math o arfa rhyfel, weithiau, yn myned dan yr enw hwn. Pa. 46. 9.—Yn allegawth, bwa Duw yw ei allu, ei ddoethineb, a'i ragluniaeth, trwy ba rai y mae yn amddiffyn ei bobl, ac yn niweidio eu gelynyon.

Gwell gwaith cryman na *bwa*. *Diar.*

'Efe a anelodd ei fwa.' Ps. 7. 12. Oni edy yr annuwlol ei fyrrd drygonus, y mae Duw wedi darparu barnedigaethau ar ei gyfer, ac a'u cyflawnu yn fuan arno.

'Arhodd ei fwa ef yn gryf.' Gen. 49. 24. Sef ei ffydd, ei obaith, a'i amynedd, yn parhau yn ddi-ysog, trwy ba rai y gorchfygodd Joseph bob gwrthwynebiad.

Y mae gweinidogion y gair fel bwa yn llaw Crist, (Zech. 9. 13. Dat. 6. 2.) a gwirioneddau yr efengyl yn eu genau fel saethau llymion yn ehedeg yn gyflâm, yn ddiwyrni, ac yn ddirgelaid, i feddylliau a chydwybodau dynion, i'w hargyhoeddi a'u darostwng i lywodraeth Crist. Pa. xiv. A'r arfa hyn y mae er ys talm wedi myned allan ar farch gwyn, yn gorchfygu, ac i orchfygu, ac ni ddechwel yn ei ol, nes byddo Sion yn waredigol, a'i holl elynion dan ei draed. Dat. 6. 2.

Y mae yr annuwlion fel bwa twyllodrus: nis gellir ymddiried iddynt mewn dîm, mwy nag mewn bwa heb iawn wneuthriad—ni ergydia hwnw byth at yr iawn nodd; felly hwythau, nid yw eu dybenion byth yn gywir ac yn unlaun; nid ydynt un amser mewn ysbryd addas i waith Duw; y maent yn hollol

anffyddlon i'w bwriadau, eu haddunedau, a'u haddewidion. Ps. 78. 57. Hos. 7. 16.

Bwa cyfammod—bwa gwlaw, enfys; arwydd a roddodd Duw i Noah i gadarnhau ei ffydd yn yr addewid, na ddolai diluw mwych i ddyfetha y ddaear a'i chreaduriaid. Gen. 9. 8—17. Nid ydym un amser yn canfod yr enfys ond pan fyddo y gwlaw yn dda-gyn o'n blaen, a'r haul y tu cefn i ni, oblegid fod pelydr yr haul yn cael eu gwrthdori yn y dyferion gwlaw, a thrwy hyn y mae yr amryw lliwiau yn ymddangos yn yr enfys.—'Fy mwa a roddais yn y cwmmwl, ac efe a fydd yn arwydd cyfammod rhyngof fi a'r ddaear.' Gen. 9. 13. Effaith naturiol o achos naturiol yw y bwa:—1. Nid yw byth i'w ganfod ond ar dywydd cawodol.—2. Nac y tywydd hyn oni bydd yr haul yn tywynu.—3. Ymddengys bob amser yn y gwrthberth i'r nefoedd i'r lle y mae yr haul.—4. Nid ydyw byth yn ymddangos yn fwy na hanner cylech, ac yn aml yn llai.—5. Y mae bob amser yn ddwbl, gan fod yr hyn a elwir y bwa uchaf ac isaf, neu y cyntaf a'r ail.—6. Y mae y saith lliw canlynol (sef y *prismatic colours*) yn y bwâu; y sef y coch, yr orange, y melyn, y gwyrdd, y glas, yr indigo, yr violet.—7. Y mae yr holl ymddangosiad hwn yn dibyn ar waith pelydr yr haul yn syrthio ar ddefnydd crynion o ddfwr, ac yn eu mynediad trwyddynt yn cael eu gwrth-dori a'u gwrth-dwynu.

Wrth ystyried achosion naturiol yr enfys, nid ellir yn rhesymol farnu nad oedd y bwa yn y nefoedd cyn yr hwn y sonir am dano yn y lle uchod; ond yn awr y rhoddod yr Arglwydd ef yn arwydd cyfammod. Mor ddilys ag y bydd y bwa yn y cwmmwl, fel effaith tywyniad yr haul ar y gwlaw, mor sêr y cedwir y ddaear rhag ei ddystryio gan ddwfr, a hynt trwy effeithiau angenrheidiol addewid Duw.

'A'r dydd hwnw y toraf fwa Israel yn nglŷn Jezreel.' Hos. 1. 5. 'A bydd yn y dydd y toraf,' &c. Hoseley. 'Tori bwa,' a arwyddia hollol ddiystriad gallu milwraidd teyrnas yn gyffredinol, yn yr amser yr oedd bwa a saethau yr arfau mwyafr arbenig mewn rhyfel. Hyn a ddygwyddodd i Israel gan gymerwyd Samaria gan Salmanaeser, gwedi gwarchae arni dair blynedd, yr hyn a derfynodd deyrnas y deg llwyth. 2 Bren. 15. 29. a 17. 5, 6.

BWCCLED, (bwg-cled) tarian, astalch; offeryn i droi ymaith ddyrnodiad y gelyn mewn rhyfel. 1 Bren. 10. 17. 2 Cron. 9. 15, 16. Offerynau rhyfel ydyw y bwccled, y darian, a'r astalch. EDR. ASTALCH, TARIAN.

BWCH, BYCHOD, (bu) hyfr; hyfr-fwch; y gwrry o'r geifr. Ps. 50. 9.—Yn arwydd allegawl o Alexander Fawr. Dan. 9. 5. EDR. HWRDD.—Blaenoriaid a llywodraethwyr nwyfus, rhyseiddgar. Zech. 10. 3. Ezec. 34. 17.—Blaenoriaid eglwys Dduw sydd yn debyg i'r bychod o ran gwrolder a hyfira. Jer. 50. 8.—'Bwch diangol,' y bwch a olyngid yn rhydd ar ddydd y cymmog, gan ddwyn arno bechodau y bobl. Efl. 16. 8—28. Yr oedd un bwch i'w ladd yn bech-aberth, a'r llall i'w ollwng yn rhydd; yn cysgodi Crist yn ei ddwy natur, ac yn y ddau gyflwr yr aeth efe trwyddynt—yn ei Dduwdod ac yn ei ddyndod; yn ei ddarostyngiad ac yn ei dderchafiad. Yn y cyffelyb fodd yr oedd y defodau am y ddau aderyn yn mhuredigaeth y gwahan-glywys. Lef. xiv. Felly yr oedd y ddau fwch, y ladeddig a'r diangol; un yn cysgodi Crist yn marw dros ein pechodau, a'r llall ei gyfodiad drachefu er ein cyflawnhad.

BWGWTH, BYGYTHION, (bw-gwth) dwrriad; dwriad; dondiad; peryglad.—'A Saul etto yn chwythu bygythion a chelanedd.' Act. 9. 1. Y mae y geiriau yn darlunio Saul yn fywlog, fel mor llawn o fygythion,

ac mor awyddus i gelanedd yn erbyn dysgybllon yr Arglwydd, fel y mae ei nwydau creulawn yn effeithio ar ei anadl, ac yn peri iddo anadlu yn fwy buan a chryf, fel y gwna dnyion mewn digofaint angerddol, neu ddymuniaidau awchus. Cymh. Ps. 37. 12. Cafodd drugaredd er hyn; y gwnaed y blaidd hwn yn oen diniwed; ie, yn bregethwr o'r ffydd, ac yn fugall i'r praidd, y rhai gynt a anrheithiasai.

'Gan roddi bwgwth heibio.' Eph. 6. 9. Dyma ffordd y mae yr Arglwydd yn cyfarwyddo meistriaid i llywodraethu eu gweinidogion; gan gydnabod fod Arglwydd y naill a'r llall yn y nefoedd yn canfod y cwbl, 'ac nid oes derbyn wyneb gyd âg ef.' Dyma gyfarwyddyd Duw; a saif Duw o laid ei orchymyn ei hun, ac o'n plaid ninnau, yn ein hymnais am ymagweddn yn ol ei air. Ond os ydyw ein dull ni yn llywodraethu ein teuluocdd yn groes i'w air, a'i gyfarwyddyd, pa ryfeddod ein bod yn adwyddo?

BWHWMAN, (bw-hwman) gwibio yn ol ac yn mlaen; darymred; bod yn ansefydlog ac yn anwadal mewn barn; anwadalwch. Eph. 4. 14. EDR. AWEL.

BWLCH, BYLCHAU, (bwl) adwy; ffosp, agen; agendor.—'Y dydd hwnw y codaf babbell Dafydd, yr hon a syrthiodd, ac a gauaf ei bylchau.' Amos 9. 11. Wrth babbell Dafydd, y mae i ni ddeall pabbell Crist, hâd Dafydd, sef ei eglwys, yn mha yn y mae yn preswyllo. Y mae pechodau seolodau profeseidig yr eglwys yn tynu barnedigaethau Duw arni mewn cyfeillornadau, erlidigaethau, cystuddiau, a gorthrymderau; ond yn ei chyflwr iselaf, gofia yr Arglwydd am ei eglwys; efe a ymwel â hi, a'i hadgyweiria, a gau ei bylchau, a gyfyd ei hadwyau, ac a'i gwna yn hardd ac yn ogoneddus. Y mae yr apostol yn cymhwysio y geiriau at alwad y Cenedloedd, yr hyn a ddechreuodd yn amser yr apostolion, ac sydd heb ddarford etto, ond a barha tra parhau amser. Cau Duw ei bylchau, ac a gyfyd ei hadwyau, nes y byddo yn babbell ogoneddus, ac yn breswylfod iddo trwy yr Ysbryd. Act. 15. 16, 17. Y mae yr Arglwydd yn cau bylchau yr eglwys, trwy symud ymaith ei farnedigaethau; maddu ei phechodau, a diwygio bucheddau ei haelodau; rhoddi iddi athrawon ffyddlon a gweithgar; ac athrawiaethau iachus, golau, a nerthol; ac ychwanegu at nifer ei gwir seolodau. Esa. 58. 12. Luc 1. 68, 69. Jer. 30. 9. Ezec. 34. 23, 24. a 37. 24.

BWN, BYNIAD, (bw) aderyn y bwn; sef bwn-cath y wern, bod y gwerall.—'Gosodaf hi yn feddiant i aderyn y bwn.' Esa. 14. 33. אָדֶרְיִן y *bwn*, a gyfeithir *draenog*, yn Esa. 44. 11.—*dylluan*, yn Zeph. 2. 14. Dengys y gwahanol gyfeithiadau o'r gair bod ansicrwydd pan greadur a feddylir. Bochart (*vol. II. 1035.*) a Parkhurst, a farnant yr arwyddia y draenog. Hyn y wrthwyneba Harmer, *Obs., vol. I. 311, 313.* Peth neillduol ydyw rhoddy tri gwahanol gyfeithiad o'r un gair, yn nodi rhyw greadur yn yr unig dri lle yr arferir ef. *Sae. BITTERN*; ond ansicr ydyw pan greadur a feddylir; er, tebygol, mai aderyn oedd, medd Harmer.

BWRDD, BYRDDAU, (bwr) llech, llechfaen, cyfansawdd o goed. 1 Bren. 2. 7.—Lle i gyfnewid arian. Luc 19. 23.—Allor y poeth-offrwm a elwir bwrdd yr Arglwydd. Mal. 1. 7.—Ordinadau yr eglwys a elwir yn fwrdd, ac yn enwedig yr ordinad o Swper yr Arglwydd. Can. 1. 12. 1 Cor. 1. 21. Act. 6. 2.—Darpriaeth neu luniaeth corph neu enaid. Ps. 69. 22.—Helaethrwydd o ymborth tymhorol neu ysbrydol. Ps. 93. 5. Esa. 21. 5.—'Bwrdd y bara gosod;' bwrdd o goed Sittim, gwedi ei wisgo âg aur, dau gufydd ei hfd, cufydd o led, a chufydd a hanner ei uchder. Yr oedd gwedi ei amgylchu oddi arnodd âg ymylwaith deublyg, i gadw y bara rhag llithro

ymalrh. Yr ydoedd wedi ei gysegru â thasennellid gwaed, ac â g eneinlad olew. Yr ydoedd y bwrdd hwn yn sefyll yn y lle sancteidd, yn y gongl ogledd-orllewinol lldo, ar gyfer y wahanlen, ac arno y dodid y deuddeg torrh o fara gosod, neu fara dangos.—Yr oedd Crist a'i efengyl yn cael eu gosod allan yn hyn; Iesu, yn ei Berson ac yn ei eirolaeth, yn cyfiwyno ei holl lwythau dewisedig ger bron Duw; yr efengyl yn gosod allan Grist a'i gyflawnder o ddarpariaeth ysbrydol. Exod. 25. 23—30. a 27. 10. 2 Cron. 4. 8, 19. Edr. Gosod.

BWRIAD—AU—U, (bwrw) amcan, arfaeth, rhagluniad, rhagfeddyliad; amcanu, arfaethu. Ps. 17. 3. a 21. 11. Esa. 23. 9. a 14. 24, 27.—'Hwy a dorwyd yn eu bwriadau.' Esa. 10. 10. *rur rhuwydau*, meid rhai; tebygol mai rhyw beiriannau i ddal pysgod a feddylir, y cyfryw ag a arferir yn yr Aiphth hyd heddyr i'r dyben hyn. Gwel Dr. Shaw's *Travels*, p. 424.

BWRW, (bwr) tafu, lluchio, ergydio, gwthio; tafu i lawr; hefyd dychmygu, tybio. Gen. 20. 10. 2 Cron. 21. 11. Ps. 31. 22. Barn. 6. 25. Bwrw ewyn; bwrw golwg; bwrw dagrau; bwrw gwlaw; bwrw eira; bwrw llo; bwrw barn; bwrw amcan; bwrw allan, sef troi allan.

BWTH, BYTHOD, (wth) Heb. בֵּית (bith) tŷ; lluesty; caban. Gen. 33. 17. Job 27. 18. Lef. 23. 42, 43. Neh. 8. 14, 16.

BWYD—YDD, (byw) Heb. נֶפֶשׁ (peth); Gr. ψυχή (brōsis); porthiant, ymborth; maeth, llunlaeth. Unrhyw ymborth corphorol, er maeth a chynnaliseith dynion. Luc 24. 41.—Yr oedd amryw fath o fwydydd yn waharddedig dan y ddeddf, fel yr ydym yn darllen yn helaeth yn Lefiticus. Y mae Paul yn penderfynu fod pob peth, dan yr efengyl, yn lân i'r glân; yr hwn sydd yn hur ac yn gywir yn ei amcan a'i ddyben. 1 Cor. 8. 4. Rhuf. 14. 15—20. Tit. 1. 15.—Bwyd a arwydda, 1. Cyflawnder Crist, o'r hwn yr ydym yn derbyn trwy ffydd, i fywyd tragwyddol. Ioan 6. 55.—2. Gair yr Arglwydd, yr hwn sydd faethlawn i'r enaid. Jer. 15. 16. Heb. 5. 12.—3. Defodau y gyfraith. Heb. 13. 9. Col. 2. 16.—4. Galar duwiol. Ps. 42. 3.

BWYD-OFFRWM. 'A phan offirmo dyn fwyd-offrwm i ΙΒΝΟΦΑΝ.' Lef. 2. 1. a 6. 14. a 9. 17. Num. 15. 4. Heb. כֹּרְבָן *corban*, *mincha*, hyn gw, y rhodd a elwid *mincha*. Arheg neu rodd ddirifrol i Dduw, neu ddyw, oedd y *mincha*. 1 Sam. 10. 27. Gen. 4. 3, 4. Heb. Yr oedd y bwyd-offrwm o bethau difwyd; megys, peilliad, teiseni, afrilad, ffirwythau y ddaear, &c.

1. Yr ydoedd y bwyd-offrwm, yn benaf, yn cyagodi Crist yn ei offrymiad o hono ei hun dros ei bobl: 'yn offrwm ac yn aberth i Dduw, o arogl perseidd.' Eph. 5. 2. 'Aberth ac (*mincha*) offrwm nis mynaist, eithr corph a gymhwysaist i mi.' Heb. 10. 5. Ps. 40. 6. Yn ol esboniad yr apostol, yn offrymiad Crist y cyflawnwyd yr offrwm hwn. Gwnaeth ei i'r 'aberth a'r (*mincha*) bwyd-offrwm beidio.' Dan. 9. 27.

2. Yr oedd hefyd yn arwyddo gwir dduwiolion, y rhai, trwy Grist, ydynt wedi eu sancteiddio yn offrymau pur i Dduw. 'A hwy a ddygant eich holl frodyr, o blith yr holl genedloedd, yn (*mincha*) offrwm i'r Arglwydd.' Esa. 66. 20. Dengys yr apostol fod hyn yn cael ei gyflawni yn ngweinyddiad yr efengyl trwyddo i'r cenedloedd: 'Fel y byddai offrymiad y cenedloedd yn gymeradwy, gwedi ei sancteiddio gan yr Ysbryd Glân.' Rhuf. 15. 16.

3. Yr ydoedd hefyd yn arwyddo ffirwythau gras a gweithredoedd da y rhai credniol. 'Cyfeirir fy ngweddi ger dy fron fel arogl-darth, a dyrchafiad fy

nwylaw fel yr (*mincha*) offrwm prydawnol.' Pa. 141. 2. 'Yn mhob lle arogl-darth a offrymir i'm henw, ac (*mincha*) offrwm pur.' Mal. 1. 11. 1 Tim. 2. 8. Heb. 13. 16. Phil. 4. 18.—Yr oedd olew a thus i gael eu tywallt ar y bwyd-offrwm yn gyffredinol; ond os offrwm y *tlawd* dros bechod oedd, nid oedd i roddi olew na thus arno (Lef. 2. 1, 15.) am mai *dros bechod oedd*. Edr. AFRLLAD.

BWYELL, **BWYELL**, (pwy) cymynas. Bwyell lydan; bwyell hir; bwyell gynnud; bwyell arf, neu arf fwyell; a bwyell ennileg, arf rhyfel, offerya i gymynu coed. Deut. 19. 5. Barn. 9. 48.—Yn allegawl, arwydda, 1. Yr Assyriaid a'r Caldeaid, y rhai yr oedd Duw yn eu cymeryd yn ei law fel bwyell i ddinystrio. Esa. 10. 15. Jer. 48. 22.—2. Barnedigaeth finlog Duw ar bechaduriaid anniwygiadol. Mat. 3. 10. Luc 3. 9.

BWYSI, **Llad**. **POXENDO**; **Saes**. **POST**: blodenglwm.—'Fy anwylyd sydd i mi yn bwyd myrr.' Can. 1. 13. Edr. MYRR.

BWYTA, (bwyd) ymborthi, llewa; difa, ysu, dyfetha. Gen. 27. 4. Preg. 5. 11.—'Y rhai sydd yn bwyta fy mhobl fel y bwytant fara.' Pa. 14. 4. Arwydda bwyta yn y lle hwn, dyfetha, gorthrymu, ysu, a hynny gyda hyfrydwch, fel y bwytant fara. Pa. 79. 7. Jer. 10. 25. Amos 8. 4. Mic. 3. 2, 3. Gal. 5. 15.

'Bwyta y maent bechod fy mhobl, ac at eu hanwiredau hwynt y maent yn dyrchafu eu calon.' Hos. 4. 8. Y gair Heb. נֶפֶשׁ a gyfleithir yma pechod, a arwydda pechod, cospedigaeth am bechod, ac aberth dros bechod; yn yr ystyr dlweddf, tebygol, y mae ni ei ddeall yn y fan hon. Tra yr oedd offeiriad Israel, nid o lwyth Lefi, yn gwelw yn y swydd offeiriadol, ac yn mwynhau ei breintiau goruchel, yr oeddynt yn dyrchafu eu calonau at anwredd Israel, sef eu heilunaddoliaeth. A hwyrach fod yr offeiriad yn annog y bobl yn eu pechodau er mwyn buddlewl.

Arwydda bwyta, ymborthi trwy ffydd ar Grist a'i aberth, fel iawn am bechod. Esa. 55. 1. 'Oni fwytewch gnawd Mab y dyn, ac oni yfwech ei waed ef, nid oes genych fywyd ynoch.' Ioan 6. 53, 54, 56, 57. Sef credu ynddo (adn. 47.) ac yn y gwaith a wnaeth yn y cnawd, yn marw yn aberth dros bechod. Yn addas y gelwir gwir greu yn Nghrist, yn yr efengyl, ei fwyta; mae hyfrydwch, cynnaliseith, a dyddanwch bodlonol i'w gael trwy wir greu ynddo. Y mae Crist, i'r gwir gradadyn, yr hyn oedd y manna gynt i'r Israellaid yn yr anialwch; sef eu hunig ymborth a'u cynnaliseith, ac y mae yn trigo yn eu calonau, fel bwyd mewn cylla iachus.

Arwydda bwyta, hefyd, gwneyd ewylls Duw gyda hoffder, ac a ddengys yn rhyfedd yr hyfrydwch oedd Mab Duw yn ei gael wrth gyflawni ei waith mawr yma yn y byd. Ioan 4. 34. Edr. CYD-FWYTA.

'Bwyta ac yfed yn annhellwng;' sef cymeryd bara a gwin yn Swper yr Arglwydd (yr hwn a ordeiniwyd er cof am farwolaeth Crist) heb ffydd, cariad, ac edifeirwch, yn adnewyddu yr enaid i fyw i Dduw. 1 Cor. 11. 29, 30.—'Bwyta ar y mynyddoedd,' yw bod yn gyfranog âg eilun-addolwyr. Ezec. 16. 15.

BWYSTFIL—OD, (bwyst-mil) milyn.—1. Creaduriaid gwylltion, anhywaith, ystrywgar, creulawn, ysglyfaethus, o bob rhyw. Gen. 3. 20.—2. Dynion creulawn, gorthrymus. Ps. 80. 13.—3. Teyrnasoedd annwylol yn erlid pobl Dduw. Dan. 7. 3, 17, 21.—4. Rhufain, yn wladol ac eglwysig. Dat. xvii. Edr. ANGHREST.

BY, rhagddod; mewn geiriau cyfansawdd, a gyflwynidir yn *my*; fel *bychan*, *fy mychan*; ac y mae yn lleihau ystyr y geiriau.—Hefyd, *cysyllt-air*, *cyfaewliad* o *py*; ac o'r un ystyr ag *os*; megys *by doe yma*.

BYCHAN, bach; ychydig; gwael; diystyr. Num. 16. 9. Jos. 23. 17. Exod. 12. 4. a 18. 22.—'Os llwfrheil mewn amser cyfyngder, bychan yw dy nerth.' Diar. 24. 10.

BYD—**OEDD**, (bod) yr holl fyd, y bydysawd; yn mhell byd, sef yn mhell iawn; y'rhawg byd, yn hir iawn o amser; yr ys talm byd, sef er ys llawer o amser.—1. Yr holl greadigaeth fawr. Ioan 1. 10. Heb. 11. 3.—2. Holl breswylwyr y byd, sef holl ddynolryw. Rhuf. 5. 12.—3. Pawb a'r sydd heb eu hall-eni. Ioan 15. 18, 19. 1 Ioan 5. 19. Ioan 16. 8.—4. Yr etholeddigion, y rhai a etholodd Duw o'r Iuddewon ac o'r Cenedloedd. 2 Cor. 5. 19. Ioan 1. 29. a 3. 16.—5. Gogoniant dynion a phethau daearol. Gal. 6. 14.—6. Y pethau ag y mae Duw yn eu rhoddi er cynnalieith dynion. 1 Cor. 7. 31.—7. Ymerodraeth Rhufeina. Luc 2. 1.—8. Y bywyd presennol. 1 Cor. 7. 33.—9. Y ddaear. Mat. 4. 8.—10. Mawredd, parch, a gwycheder y byd. Gal. 6. 14.—11. Doethineb onawdol. 1 Cor. 2. 19.—12. Tyrfaeodd lliosog. Ioan 12. 19.—13. Dyddanwech y nefoedd. Luc 20. 35.—Y *byd hwn*, a arwydda y ddaear hon, yn y cyflwr llygredig y mae ei phreswylwyr ynddo yn brosenol. Luc 20. 34. Tit. 2. 12.—Y *byd hwn*, a arwydda cyflwr o ogoniant yn y nef. Luc 20. 35.—Y *byd a ddaw*, a arwydda amser yr efengyl ar ol adgyfodiad Crist. Heb. 2. 5. a 6. 5.—Holl deimasiynau y byd, trwy wg neu wên. 1 Ioan 5. 4, 5.—Tafod y rhai drygonus sydd fyd o anghyflawnder. Iago 3. 6.

BYDOL, (byd) yn ol y byd; yn ol dull a threfn y byd; yn tueddu at y byd. Eph. 6. 12. Tit. 2. 12.—*Cysegr bydol*, y babell, yr hon oedd yn y byd, ar y ddaear, ac wedi ei gwneuthur o ddefnyddiau bydol, neu ddaearol, mewn cyferbyniad i'r nef ei hun, lle y mae Crist yn gwneini ei swyddau. Heb. 6. 1.

BYD-WRAIG, **BYD-WRAGEDD**, (byd-gwraig) colwyn-wraig; esgor-wraig; gwraig yn derbyn plant i'r byd. Gen. 35. 17. Exod. 1. 15, 16.

BYDDAR—**I**—**IAID**, (dar) trwm glyw; trwm ei glywed; un heb glywedigaeth naturiol. Y gair *Heb.* wrm a arwydda hefyd, *mud*, neu *ddystaw*; oblegid y rhai a anwyd yn fyddariad nid hawdd y dysgant siarad. Iachaoedd Crist fudion a byddariad. Esa. 29. 18. a 35. 5. a 49. 18. Mat. 11. 5. Mae y saint felly pan y byddont yn dyoddef yn amyneddgar yn eu profedigaethau. Ps. 38. 12.

BYDDIN—**OEDD**, (ydd) llu o filwyr, mintal o wyr. Exod. 14. 19. Barn. 9. 37. Ps. 18. 29.

BYGYLU, (bw-gwl) bwgwl, peryglu, dychrynu. 'Bygythiwn a bygylwn hwy.—Ac felly eu bygylu a waethant.' Act. 5. 17, 21. W. S.

BYR—**HAU**, ychydig o hŷd, neu o barhad; ar fryder, sef cyn y byddo hir. Phil. 2. 24. 1 Tim. 3. 14.—Yr oedd golenni llwyddiant Job yn ymddangos yn fyr, o herwydd bod tywyllwch afwyddiant yn nesau. Job 17. 12.—Yr Arglwydd a fyraoedd ddyddiau bitnder yr Iuddewon; Mat. 24. 22. a dyddiau ieuencid. Ps. 89. 45. a 102. 23.—'Ni fyrawyd llaw yr Arglwydd, fel na allo achub;' Esa. 59. 1. sef ni phallodd ei drugaredd, ac ni wnaoedd ei allu.

BYB—**EED**, (ys) *Corn. BEED*, *pl. BYDDIAS*; *Armor. BES*, *pl. BISIAI*; rhan o'r llaw naturiol. Y mae pump o fysedd, ac i gyd yn cynnwys pymtheg o esgryn, sef tri yn perthyn i bob un. Cymalau y bysedd a elwir *condily* ac *internodia*. Y bys cyntaf a elwir bawd; (Edr. **BAWD**)—yr ail, y mynag-fys, bys yr uwel, y bys blaen; y trydydd, y canol-fys, yr hir-fys, bys y perffedd; y pedwerydd, bys y fodrwy, meddyg-fys, bys y gyfaredd; y pummed, y bys bach,

y byr-fys.—Mae math o lysiau a elwir bysedd cochion, bysedd ellyllon, bysedd y cŵn, llwyn y tewlaeth.—Gentr plant yn aml a gormod bysedd ganddynt; y rhai hyn ydynt yn gyffredin yn afluniadd ac yn afleus. Y mae rhai o honynt ag esgryn ac ewinedd ganddynt; eraill ydynt yn unig dalpiau o gnawd. Dylai y rhai hyn gael eu cymeryd ymaith yn mabandod y plentyn. Cofeir am ŵr corphol, mab i'r cawr yn Gath, yr hwn oedd â chwech o fysedd ar bob llaw iddo, a chwech o fysedd ar bob troed iddo, sef pedwar ar hugain o rifedd. 2 Sam. 21. 30. 1 Cron. 20. 6.

Priodolir bys i Dduw, i arwyddo ei gywreinaeth rhinweddol: fel y mae dynion yn gweithio trwy gymorth eu bysedd, felly y mae bys, neu fysedd Duw, yn arwyddo gweithrediad ei allu. Exod. 8. 19. a 31. 18. Ps. 8. 3. Luc 11. 20.—Dysgu a'r bysedd sydd yn dal allan ryw ffordd ddirgel gan ddynion i ddennu eraill i bechu. Diar. 6. 13.—Estyn bys, a arwydda cellweir-wawd, dirmyg-ddull. Esa. 58. 9.—Bysedd yr eglwys yn dyferu myrr, a arwydda yr Ysbryd Glân a ddyferodd Crist ar hyd hespenau clo y galon gauedig, ac a effeithiodd arni i'w deffroi, ac a wnaeth weithrediau ffydd a chariad ynddi yn fywiog, yn beraidd, ac yn hyfyd. Can. 5. 5.

BYTH—**OEDD**, (bod) yn dragywydd; tragywyddol; diddarfod; diddranc; diddiwedd; yr hyn sydd tu draw i ganfyddiad ac amgyffrediad creadur. Duw a'i air a bery byth. Exod. 15. 18. Esa. 40. 8. Byth bythoedd, a arwydda, yn ol yr Hebraeg, cadarnhad di-ysog o'r peth yn llaw, a pharhad tragywyddol o hono. Esa. 45. 17.

BYTHEIRIO. Edr. **BRATHEIRIO**.

BYW, (yw) *Heb.* *חיה* bod *byw*.—1. Bod yn meddu gallu i ymsymud a gweithredu. Gen. 2. 7. a 43. 28.—2. Iachâd o glefyd trwm. Ioan 4. 50, 51.

—3. Cael ymborth a phethau eraill tu ag at gynnalieith bywyd. 1 Cor. 9. 14.—4. Cael maeth a chynnalieith ysbrydol. Gal. 2. 20.—5. Cael cysur ac adfywiad. Ps. 23. 26. 1 The. 3. 8.—6. Cael meddiant o ras yma, a gogoniant yn ol hyn. Ioan 14. 19.—'Diau y gelli fyw.' 2 Bren. 8. 10. *Heb.* *חיה חיה gan fyw y byddi fyw*: neu, *yn ddiau y byddi fyw*. Dywedwyd y mae Eiliasus pa ateb oedd yn mwriad Hazael i roddi i'r brenin. 'Ti a dyweddi y byddi byw yn ddiau; etto yr Arglwydd a ddangosodd i mi y bydd efe marw yn ddiau.' Dangosodd yr Arglwydd iddo ddau beth; sef beth oedd yn nghalon Hazael i roddi yn ateb i'r brenin, a pha beth a ddygwyddai i'r brenin, sef y byddai marw yn ddiau. Yr un fath y dywedir (Preg. 11. 9.) beth oedd yn nghalon gwr ieuanc; sef gwneuthur yn llawen, &c., ac hefyd beth oedd sier amcan a bwriad Duw tu ag ato; sef ei ddwyn i farn am y cwbl.

Y mae Duw yn byw ynddo, ac o hono ei hun; bywyd pur ydyw, ac y mae ei fywyd yn hanfodol; y mae ganddo fywiogrwydd a dedwyddwch tragywyddol ac anamgyffredadwy. Num. 14. 21. Deut. 5. 26. Y mae bywyd yn Nuw yn gwahanieithu oddiwrth fywyd creaduriaid: 1. Y mae bywyd yn *hanfod* ynddo ef; ond gweithrediad hanfod ydyw eu bywyd hwy. Y maent hwy yn *byw*, ond y mae efe yn *fywyd*.—2. Mae efe yn byw o hono, arno, ac ynddo ei hun; ond *cyfraniad* oddi wrtho ef yw eu bywyd hwy; *ynddo ef* y maent yn byw, yn symud, ac yn bod. Act. 17. 25, 28. Y mae efe yn fywyd, ac yn *ffynon* o fywyd i bob peth byw. Ps. 36. 9.—3. Y mae bywyd ynddo ef yn anfodrol, yn bur, yn ddi-derfyn, heb ddechreu ac heb ddiwedd; ond y mae eu bywyd hwy yn fseuredig, neu yn derfyndig. Y mae iddynt oll ddechreu, a bydd i lawer o honynt ddiwedd bywyd.—4. Mae ei fywyd ef yn gyflawn,

yn berffath ar unwaith; yn anghynewidol, heb ddim ychwanegiad. Y mae yn byw yn gwbl ar unwaith; a'i holl fywyd yn berffath gwbl ynddo ei hun, yn cynnwys tragwyddoldeb; y ond y mae bywyd y creaduriaid yn raddol, yn gynnyddol, ac yn ddiffanol.—5. Mae Dyw yn byw o *angenhaidrwydd*; ond nid felly bywyd creadur.

Y mae Crist yn awr yn byw, a chanddo bob dedwyddwch ynddo ei hun. Dat. 1. 18. Y mae yn byw bob amser i eiriol dros ei bobl: Heb. 7. 25. ac yn byw ynddynt yn ysbryd bywiol. Y mae efe yn trigo yn eu calonau trwy ffydd, Eph. 3. 17. a hwythau yn byw arno trwy ffydd. Gal. 2. 20.—Gelwir Crist yn Faen bywiol, ac yn Ffordd fywiol; mae efe yn fywyd ynddo ei hun, ac efe a fywica hedyd, ac a ddyg i fywyd tragwyddol yr holl rai a unir âg ef. 1 Petr. 2. 5. Heb. 10. 20. Edr. Ffordd, MAEN.

BYWYD—AU, (byw) 1. Einioes, bywdeb; hoedl; buchedd, bywlogrwydd. Luc 12. 15.—2. Darpariaeth at gynnalïaeth dynion. Deut. 20. 19.—3. Dâ y byd hwn. Luc 15. 12, 30.—4. Y byd hwn yn unig. Preg. 9. 9.—5. Bywyd ysbrydol, trwy yr hwn yr ydym yn byw i Dduw. Esa. 38. 16. Job 10. 12.—6. Cyflwr gwynfydedig y saint tu draw i'r bedd. Mat. 18. 8.—7. Crist Iesu yr Arglwydd, yr awn yw awdwr bywyd ysbrydol a thragywyddol i'w

bobl. Y mae efe yn eu prynu, eu galw, eu cyflawnhau, eu sancteiddio, a'u gogoneddu, yn eu cyrph a'u heneidiau. Ioan 14. 6.

BYWHAU, BYWEIDDIO, 1. Rhoddi bywyd naturiol i feirw, yr hyn nis gall neb ond Duw. Rhuf. 4. 17.—2. Rhoi bywyd ysbrydol o ras yn eneidiau y rhai sydd yn feirw mewn camwedd a phechod, i fyw trwy ffydd. Eph. 2. 1, 5.—3. Rhoi cysur, trwy waredigaethau allan o gystudd, galar, a phrofedigaethau, a marweidd-dra ysbryd. Ps. 119. 50.

Y mae Crist, yr ail ddyw, neu yr ail Adda, 'yn Ysbryd yn bywhau.' 1 Cor. 15. 45. Fel Pen-cyfammodr ei bobl y mae yn eu bywhau o ddyfnderoedd marwolaeth y cwymp i uchder anfarwoldeb a gogoniant tragwyddol. Mae efe 'yn Ysbryd yn bywhau,' o ran ei Dduwdod, a chyflawnder yr Ysbryd Glân yn aros arno. Y mae yn ffinon o fywyd ysbrydol a thragywyddol i'w holl aelodau, ac efe a'u bywha nes y byddo yr hyn sydd farwol wedi ei lynu gan fywyd. 2 Cor. 5. 4.—'Y peth ydd yw-ti yn ei heheu, ny fyweiddir, oddieth yddo farw.' 1 Cor. 15. 36. W. S.

BYWIOLAETH, (byw-lawd) amser bywiolaeth; amser nodedig i ymddwyn plentyn yn y brw; naw mis. Gen. 18. 10. 2 Bren. 4. 16, 17.

C.

CAB, Heb. כב mesur Hebraidd, gwyb a sych; y mesur gwyb a gynnwysai ddau beint Brytanaidd; a'r mesur yd ddau beint a'r hummed ran o beint. 2 Bren. 6. 25.

CABAN—AU, (ca) bwth; lluesty; Jonah 4. 5. cell fechan mewn carchardy.—'Pan ddaeth Jeremiah i'r daearddy, ac i'r cabanau.' Jer. 37. 16. 'I'r daearddy a'r carchar.' Dr. M. Wrth gymharu y fan hon â pen. 38. 6. ymddengys, yn debygol, mai pydew dwfn oedd y daearddy, wedi ei gloddio yn syth i'r ddaear, yn nghanol cnytedd agored oddi amgylch, pan yr oedd y tai mawrion wedi eu hadelladu: a bod yn ystlysau hwn, yn agos i'r gwaelod, gelloedd wedi eu naddu, er trifgaedd gwahanol i'r trueiniaid a ollygent i lawr yno. Oddiwrth hyn, tebygol, yr arwydda yr un gair בור y *bedd*; am fod beddau yr hynafiaid wedi eu gwneyd i chelloedd gwahanol fel hyn, i roddl y cyrph yn wahanedig ynddynt—y rhai a elwir 'ystlysau y ffos,' yn Esa. 14. 15.

CABON, dinas yn Judah. Jos. 15. 14. Yr un a Machbens, medd rhai. 1 Cron. 2. 49.

CABL—U—YDD—WR, (ca-ply) *Llad. CALUMNIA*: rheg, gogan, diffenwad; rhegwr, diffenwr, gogawr pethau sanctaidd: dywedyd yn anwedus am Dduw, neu am y rhai y mae efe yn eu gosod mewn awdurdod dano. 1 Bren. 21. 10, 13. Esa. 37. 4, 24. 2 Petr. 2. 10. Troseidd union-gyreh yn erbyn Duw, 1. Nall ai trwy gyfrif iddo ryw beth nad yw yn gweddu i berffeithrwydd a dwyfolder ei natur: neu, 2. Cyfrif i Dduw, ei air, a'i ordinhadau, yr hyn sydd bechadurus, ac yn hollol amhriodol iddynt. 2 Sam. 12. 14. Tit. 2. 5. Dat. 13. 6. Neu, 3. Trwy fychanu ei bridodlaethau, a chyfrif i'r creadur yr hyn a berthyn yn unig i'r Creawdwr. Mat. 26. 65.—Dywedir fod dynion yn cael eu cablu, pan fyddont yn cael eu gwtwar, eu distyru, eu gwaradwyddo, a'u bychanu, a dywedyd pob drygair am danynt. Rhuf. 3. 8.—Cablodd yn erbyn yr Ysbryd Glân. Edr. YSBRYD.

CABOL—I—WR, (pol) *Llad. POLITUS, POLIRE*; llyfn, llyfnhau, llyfnhawr; cabol-faen, sef maen llyfnu,

neu faen i llyfnhau âg ef.—Cabol-feini, meini llyfnion, &c., ceryg yr afon.—'Yn nghabol-feini yr afon y mae dy ran, hwynt-hwy yw dy gwtwa.'* Esa. 57. 6. Ti a ddeuwalist yn rhan i ti yr ellunod hyny y rhai a wnaed o geryg llyfnion wedi eu bwrw i fynu gan lif-eiriant o'r afonydd: neu y rhai oedd yn cael eu haddoli ar lanau afonydd, lle bydd amledd o'r fath feini i'w cael yn gyffredin. Neu y byddai rhan eilun-addolwyr mewn dyfnderoedd mawrion a lithrig, ac y byddai eu dinystru yn anochladwy a thragywyddol. Ps. 73. 11. Esa. 10. 6. Job 20. 29. Jer. 13. 12. a 23. 12. Diar. 24. 16. Vitringa.

CABUL, Heb. כבול [*budr*] 1. Yr enw a roddes Hiram, brenin Tyrus, ar yr ugain dinas a roddasai Solomon yn anrheg iddo, i ddangos nad oeddynt yn gymeradwy ganddo. 1 Bren. 9. 13. Dywed Josephus eu bod yn agos i Tyrus.—2. Dinas oedd yn sefyll ar gyfer rhandir llwyth Aser. Jos. 19. 27.

CACWN, (cwn) math o wenyn gwylltion, mawrion, & cholynau gwenwynig ganddynt. Y mae amrywiaeth o honnynt, sef caewn y coed; caewn y waun; caewn y ddaear; caewn tingoch. Y mae Duw yn bwgwrth y Canaanecid a hwynt, &c. Exod. 23. 28. Deut. 7. 20. Ymddengys oddiwrth Jos. 24. 12. fod Duw wedi eu cymeryd yn offerynau i yru y cenedloedd allan o'r tir o faen Israel, yn neillduol dau frenin yr Amoriaid, heb gleddyf na bwa.

CAD—AU, (ca) brwydr, ymladd, trin:—cad a brwydr, a chad ac ymladd. Ps. 27. 3. Esa. 9. 5.

CADACH—AU, (tach) darn o lian, gwlanen, &c. 1. Clwt, cerpyn, brat. Num. 19. 15. 2 Sam. 20. 12.—2. Pethau ffaidd a diwerth. Esa. 30. 22.—'A hi a esgorodd ar ei mab cyntaf anedig, ac a'i rhwymodd ef mewn cadachau.' Luc 2. 7.—'Hi a escorawdd ar ei map cyntaf enit, ac a'i cornawdd ev mewn cadache.' W. S.—'A hi a esgorodd ar ei chynntaf anedig fab, ac a'i caw-rwymynodd ef.' Campbell.

* Yn *llyfnion feini*, argraffed 1700, ond nid gwedus na buddiol cynnewid gair mewn cyffwrdd cyffredin awdaredig.

Gwnaeth Mair â'i mab bychan, yn ol arferiad cyffredinol gwragedd tu ag at eu plant. Mair, ac nid un fyd-wraig, a'i rhwymodd; tebygol nad oedd un gyda hi. Mae amgylchiadau ei enedigaeth yn eithaf tlawd. **Edr. GENI, ISSU.**

CADAIK, CADER—EIRIAU, (cad) Gr. καθήρα (cahedra); eisteddfa, eisteddfa gyffredin; amddiffynfa, caer, cadarnle. —Cader ymadrodd, areithfa; cader buweh, pwrs buweh. Y mae amryw fryniau amddiffynedig yn cadw yr enw Cader; megys Cader Dinmael, Cader Idris, &c. —Cader Moses, yr ydoedd y Phariseaid yn chwennych eistedd ynddi i faru a llywodraethu y bobl, fel Moses. Marc 12. 38, 39. Luc 20. 46. 'Yn ngadair Moses yr eistedd yr ysgrifenyddion a'r Phariseaid.' Mat. 23. 2. **Gr. καθήρα, eisteddfa.** Meddylia rhai fod cyfeiriad yn y geiriau at y pulpud o goed a wnaeth Ezra i'r rhai oedd yn egluro y gyfraith i'r bobl (y rhai gwedi hynny a oodwyd i fynu yn y synagogau, o ba le yr areithiai y Rabbou, yn eistedd). Neh. 8. 4. Tebygol ei galw yn gader Moses, am y darlennent ac yr eglurent lyfrau Moses oddi yno; fel yr oedd Moses megys yn athrawiaethu oddi yno. Nid ydyw y galw yn arwyddo *awdurdod wladuriaethol*, fel y barnodd Lightfoot (*Hor. Heb. in loc.*) a Gussatus, gan nad oedd i'r ysgrifenyddion a'r Phariseaid, fel y cyfryw, yr awdurdod hon.

CADARN—HAU, CADERNID, (cad) Gr. κάρπος; cryf, gwrol, galluog, nerthol; nerthu, cryfhau, galluogi; cryfder, nerth, gwroldeb. Y mae Duw yn un cadarn. Deut. 10. 17. Job 9. 19. Ac â llaw gadarn y dug efe ei bobl allan o'r Alpht, yn wyneb creulondeb Pharaoh. Exod. 13. 3, 14.—Y mae cymorth plant Duw ar un cadarn, sef Crist, eu Gwardedr cryf. Ps. 89. 19. Esa. 63. 16. Efe a'u dwg allan o'u holl orthymderau â llaw gadarn. Act. 17. 10.

CADBN, (cad-pen) arweinydd byddin, neu flaenor llu, Num. 2. 3. Deut. 1. 15. 2 Bren. 18. 24. Act. 21. 31. Edr. TYWRBOG.

CADES, Heb. שָׂרָא [sancteidrwydd] 1. Enw lle i'r deheu i wlad Canaan, 24 milltir oddiwrth Hebron, ar gwr anialwch Paran; sef Cades Barnea. Gen. 14. 7. Y ddinas hon a roddwyd i lwyth Judah. Bu yr Hebraid yn hir yn ymdaith yma, ac oddi yma yr atfonodd Moses yspiywr i edrych thr yr addewid. Deut. 1. 46. Y mae yn eglur nad hon oedd y Cades yn anialwch Sin, neu Zin, lle y bu farw Miriam. Num. 12. 16. a 13. 2. a 20. 1. a 33. 18, 36.—2. Yr oedd un arall o'r enw yn rhandir Naphtali, sef Cades yn Galilea, yr hon a roddwyd i'r Gersoniaid, ac a wnaed yn ddinas noddfa. Jos. 20. 7. a 21. 32.—3. Un arall yn llwyth Issachar; hon hefyd a roddwyd i'r Gersoniaid. 1 Cron. 6. 72.

CADNAW—ON, (cad-naw) Gr. κενώδος, κενός; llwynog. Enwad a roddodd Crist ar Herod, oblegid ei fod yn gyfrwygall, fel llwynog, i bechu, ac â llawn friad dichellgar ganddo i ddyfetha ei Wyn ddiwed. Luc 13. 32. **Edr. HROD, LLWYNŌG.**

CADW, (cad) cadwraeth, praidd.—'Nag ovna, dydi gadw bech.' Luc 12. 32. **W. S.**

CADW, (cad) dal, cynnal; gwarchadw.—1. Gwardedu oddiwrth ryw berygion tymhorol, neu galluogi ac amddiffyn dyn yn eu hwyneb. Mat. 14. 30.—2. Gwardedu oddiwrth euogrydd pechod, a rhyddhau oddiwrth ei awdurdod lywodraethol, ac hefyd oddiwrth ei lygridd. Ioan 17. 11, 15. Mat. 1. 21. a 18. 11. Luc 19. 10. Fel hyn y mae Crist yn cadw, neu yn gwardedu ei bobl. Maent yn cael eu cyflawnhau trwy gyfrifad o'i gyflawnder ef iddynt; a thrwy weithred-

iad ei Ysbyrd ef ynddynt, y maent yn cael eu sancteiddio, gallu a llywodraeth pechod yn cael eu darostwng a'u gwanhau, ac yn y diwedd eu llwyr ddiystro. —3. Diogelu peth. 2 Tim. 1. 14.—4. Gwneuthur sylw ar. Ps. 119. 4.—Yr oedd Adda gwedi ei roddi yn ngardd Eden i'w llafurio ac i'w chadw hi; nid i fwyta ei ffirwyth yn unig, ond i'w golygu a'i llafurio hefyd. Felly y mae Duw yn gosod ei weinidogion yn ngardd neu willan ei eglwys nid i fwyta ei ffirwyth yn unig (Can. 8. 11.) ond i lafurio ynddi (1 The. 5. 12.) ac i wyllo drosti. Heb. 13. 17. 1 Petr 5. 2.

CADWADAWG—OGION, (cadw) yr hyn sydd yn cadw ac yn amddiffyn.—'Eu holl weithredoedd a wnant er eu gwneled o ddynton: can ys llydanu eu cadwadogion a wnant: sef eu phylacterau. Mat. 23. 5. **W. S. Edr. PHYLACTERAU.**

CADWEDIG, (cadw) gwaredigol; diogel; diberygl; un wedi ei gadw a'i ddiogelu yn wyneb perygl. 1 Sam. 23. 23. Gwaredigaeth oddiwrth euogrydd a damnedigaeth am bechod. Mat. 10. 22. a 19. 25. Act. 4. 12. 'Trwy ras yr ydych yn gadwedig;' sef gwedi eu gwaredu a'u diogelu yn dragywydd. Eph. 2. 8. **Edr. CEIDWAD, GRAS.**

CADWRAETH, (cadwr) cadwad; cadweidaeth; cadwedigaeth; ceidwadaeth. Yr hyn a roddir dan ofal gwr, hynny yw ei gadwraeth. Job 1. 12. Y mae y gair Heb. כִּשְׁמֵרָה a gyfieithir *cadwraeth* yn Gen. 26. 5. Num. 3. 8, &c. weithiau yn cael ei gyfieithu *gwyladuriaeth*. Lef. 8. 35.—'Cadw y dydd Sabboth i'w sancteiddio.' Deut. 5. 12. Y Sabboth ydyw y cadwraeth yma. Yr un gair hefyd a gyfieithir *goruchwyliaeth* yn Num. 8. 26, &c. 'Cadw fy ngadwraeth;' sef gorchymynion Duw; y gorchymynion yw y gadwraeth. Gen. 26. 5.

CADWYN—AU—O, (cadw) tid, ystid.—1. Tid i rywmo dynion wrth waith caled, neu mewn carclardy. Jer. 52. 11.—2. Pleth o aur, &c. i addurno y gwddf. Gen. 41. 42.—3. Cyfraith Duw, yr hon sydd yn addurnu godidog gan y credadyd, yn ei atal rhag penrhyddid enawdol; (Diar. 1. 9.) ond yn gaethwed ac yn garchar caled gan y rhai drygionus. 1 Tim. 1. 9, 10. Ps. 2. 3.—4. Balchder sydd fel cadwyn yn rhwymo dynion â'i awdurdod yn garcharlon iddo; ac y maent yn ei wisgo am danynt fel addurn, yn eu tyb hwy. Ps. 73. 6.—5. Awdurdod Duw ar yr angelion cwympedig, a dynion diedifeiriol. 2 Petr 2. 4. Judas 6.—Y gadwyn sydd yn addurno gwddf yr eglwys a'i haelodau, a arwydda gwirioneddau gogoneddus yr efengyl, y rhai ydynt mewn cysylltiad hardd a diwahan â'u gilydd: eu profes hardd o honnynt, mewn ffydd ac uffudd dod iddynt; ac effeithiau y gwirioneddau mewn gostyngeidrydd, parch, uffuddod, ac addollad. Os wrth y gwddf y deallir gwir ffydd sydd yn cysylltu y corph â'r pen, wrth y gadwyn y gallwn ddeall ei holl effeithiau, y rhai sydd yn ei dangos, ac yn harddwch iddi. Iago 2. 18. Can. 1. 10. a 4. 9.

CAE—AU, (ca) gwrych, bld, gwyddi, perth. Trwy drawaldwyn, maes cauedig; fel cae o ŷd, cae o wair; hefyd, addurn-bieith; fel cae bedw, sef coronbleth o fedw; gwaig yn mron cae, sef agos i'w dwyn i'w gwely i esgor. Arwydda, 1. Amddiffyniad tir; megys o ŷd, gwaig, gwinllan, &c. 1 Cor. 4. 23.—2. Gofal rhagluniaethol Daw. Job 1. 10.—3. Llywodraethwyr sydd fel cae neu fagwyr, yn llaw raslawn Daw. Esa. 5. 5.—4. Trefn Daw, trwy chwerwder a gofidiau, i rwystro ei bobl i gael eu ffyrdd eu hunain. Hos. 2. 6.—'Ffordd y diog sydd fel cae drain.' Diar. 15. 19.

CAEL, (ca) caffael; cyrhaeddyd; ennill; derbyn; meddiannu. Mat. 7. 8. Luc 11. 10. a 12. 38, 43.

CAENEN—AU, (caen) toad; gorchuddiad; arwynneb; y tu allan.—'A'r boreu yr oedd caenen o wllth o amgylch y gweryll.' Exod. 16. 13. *Heb.* כֹּמֶת *toad*, neu *ddisgyniad* o *wllth*. Yr oedd dwy gaenen o wllth, un dan y manna, ac un arno; a'r tipynau manna oeddynt rhwng y ddau wllthyn yn cael eu cadw yn bur. Yn cyfeirio at hyn y mae yn cael ei alw, y 'manna cuddiedig.' Cymharer Exod. 16. 13, 14. Num. 11. 7. Dat. 2. 17. *Edr.* MANNA.

CAER—AU—AWG, (cae) mur, clawdd, moelglawdd; caerau dinas; amddiffynfa, tŵr; dinas a muriau iddi; dinas.—Caer-gwydion, sef y llwybr llaethog sydd ar noswaith eglur i'w ganfod yn gylchres lwyd-oleu yn y ffurfafen, a lwyd felly oddiwrth Gwydion ab Don, yr hwn oedd yn deall seryddiaeth, a farnent yn ddewin.—Haul dan gaerau, sef gostwng haul.—Y lleoedd a lwyd gan y Cymry *Caer*, a lwyd gan y Saeson *Caester*, *Cester*, *Cister*, *Chester*; a chan y Rhufeiniaid *Castrum*.—Coron gaerog; brethyn caerog, sef brethyn yn ei wneuthuriad tebyg i waith mur.—'Llodrau caerog.' Exod. 39. 28. *Dr. M.*—Arwydda, 1. Mur o amgylch dinas. *Heb.* 11. 30.—2. Iechydwrtaeth yr Argiwydd, yr hon sy fel mur yn amddiffynfa gadarn, ddiysag, a pharhaus i'w bobl. *Esa.* 26. 1. a 37. 26. a 60. 14, 18.—3. Eglwys y Cenedloedd, yn mynegi ei chadernid, gwedi ei hadeiladu trwy fydd ar graig yr oesoedd. *Can.* 8. 9, 10.

CAERSALEM, dinas Salem. *Edr.* JERUSALEM.

CAETH—IWO, (cae) rhwym; carcharedig; gwneyd yn gaeth, carcharu. *Deut.* 24. 18. *Rhuf.* 7. 23. *1 Tim.* 2. 26. *Edr.* GWA8, MORWYN.

CAETHGLUD—O, (caeth-clud) yr hyn a ddygir, neu a gludir yn gaeth; cludo, neu dddwyn yn gaeth, caethiwo. *Deut.* 20. 10. 2 *Cron.* 29. 5, 11, 15. *Ezec.* 3. 11, 15. *Amos.* 1. 6. a 7. 17.—'Caethglud-nist gaethiwed; derbyniaist roddion i ddyinion.' *Ps.* 68. 18. *Eph.* 4. 8. Cyffelybiaeth ydyw hon gwedi ei chymeryd oddiwrth fuddugoliaethwyr, y rhai gwedi hir wrolaeth a nent i fynu i'w dinas eu hunain, ac a ddygent gyda hwynt y rhai penaf o'u caethion, ac a anfonent roddion i'w cyfeillion. *1 Sam.* 18. 6. a 30. 26. *Pa.* 149. 8. *Barn.* 5. 12. Y mae yr Ysbryd Glân, dan y cysgod o waith Dafydd yn dwyn yr arch yn fuddugoliaethus i Sion, ei ddinas ei hun, yn gosod allan Grist, o'r hwn yr oedd yr arch, a Dafydd hefyd, yn gysgod, yn ei eagyniad i'r gogoniant, ei ddinas yntau, ar ol disgyn yn gyntaf i barthau isaf y dddear, i orchfygu yr hwn oedd a nerth marwolaeth ganddo, i dynu colyn angau, ac i dddwyn y caffaeliad o law y cadarn. Eb un gwr, 'Ti a ddygaist yn gaeth yr hyn a ddygodd ernill i gaethiwed.' Neu fel hyn, 'Ti a ddygaist gaethglud o ddyinion, megys mewn rhyfel.' Gwel y cyfryw ymadroddion. 2 *Cron.* 28. 5. 11. *Ainsworth.*

CAETHIWED, (caeth) carchar, rhwymedigaeth, rhwym-lafur, gwasgedigaeth. *Exod.* 2. 23. *Ps.* 78. 61. *Jer.* 15. 2.

CAPELL—AU, (caf) *Llad.* CAPELLI; côr eglwys, rhwyd-waith cangell.—Cafell y deml, ydoedd y cysegr sancteiddiolaf, i'r hwn yr âi yr arch-offeiriad un dydd bob blwyddyn; lle yr oedd yr arch a'r drugareddfa, &c. a'r lle y byddai *יְהוֹפָאֵן* yn egluro ei foddwl rai prydiau, trwy lefaru geiriau.—'Ac fel yr oedd Moes yn myned i babbell y cyfarfod i lefaru wrth Dduw, yna efe a glywai lais yn llefaru wrtho oddiar y drugareddfa, yr hon oedd ar arch y dystiolaeth, oddi rhwng y ddau gerub, ac efe a ddywedodd wrtho.' *Num.* 7. 89. *1 Bren.* 6. 16. a 8. 6. 2 *Cron.* 4. 20. *Ystyr y gair Heb.* אֵרֶבֶת *ydyw* *arithle*, neu *adroddele*,

lle llefaru; oddiwrth fod Duw yn arfer llefaru ei foddwl wrth ddyinion oddi yno. *Pa.* 28. 2. *Parkhurst.*

CAFN—AU, (caf) noe; diod-lestr; cawg; baid; ysgraff:—cafn enllif, cafn tylino, cafn pobl, cafn drlifo, cafn melin. *Arwydda*, 1. Math o lestr i ddal dwfr i ddiodi anifeiliaid. *Gen.* 24. 20. a 30. 38. *Exod.* 3. 15.—2. Y padellau ag oedd dan y camwyllbren yn y babbell a'r deml, i ddal yr hyn a dorid oddiar benau y lampau a'r gefelliau. *Exod.* 25. 38. a 37. 23.—3. Gwinwryf, neu y lle dan y wasg i dderbyn y gwin. *Job.* 24. 11. *Jer.* 48. 33. *Joel.* 3. 13. *Marc.* 12. 1.

CAFOD. *Edr.* CAWAD.

CAFF—AD—AEL—IAD, (ca) cafrangiad, tynafael; tyn-afaelu, crafangu; meddiannu, cael, cyrhaeddyd, ennill; cyrhaeddyd, peth mewn gafael.

Tri pheth ni chafir dyn ddigon er a gaffo; iechyd, boed, a chyfoeth.—*Diar.*

'Gosodaf i ti fan lle y caffo ffof.' *Exod.* 21. 13. *Edr.* NODDFA.—'Rhana y caffaeliad yn ddwy ran; rhwng y rhyfelwyr a aethant i'r filwriaeth, a'r holl gynulleidfa.' *Num.* 31. 27. Gan mai yr Argiwydd a barodd y fuddugoliaeth, y mae yn rhanu yr yspall wrth ei ewyllys, hanner i'r milwyr a hanner i'r gynulleidfa. *Jos.* 22. 8. Yr oedd hon yn ddefod osod-edig gan Dafydd i Israel. *1 Sam.* 30. 24, 25.—'A ddygir y caffaeliad oddiar y cadarn?' *Esa.* 49. 24. Gofyniad nad ydoedd neb ond Duw yn gallel ei ateb: ond geill efe ei ateb yn gadarnhaol, am ei fod yn gadarnach na phob cadarn. Yr un ydyw y caffaeliad ag amrhaith y creulon. *Adn.* 25. *Edr.* ANRHAITH.

CAIAPHAS, [*chwilior dyfal*] mab yn nghyfraith Annas, yr hwn ydoedd arch-offeiriad yr Iuddewon y flwyddyn y dyoddefodd yr Iesu. Prophwydodd y byddai yr Iesu farw dros y genedl. *Ioan.* 11. 51. Bu hefyd yn ceisio rhwystro yr apostolion i bregethu Crist. *Act.* 5. 27, 28.

CAIB, **CEIBIAU**, (ca) pâl: offeryn i lafurio, neu geibio daear. *1 Sam.* 13. 20, 21. 2 *Cron.* 34. 6. Ar ymyl y ddalen, *gyrdd*, neu *mortheylion*. *Esa.* 7. 25.

CAIN, *Heb.* קַיִן [*meddiant*] 1. Mab hynaf Adda ac Efa, yr hwn a anwyd, tebygol, yn nghylch diwedd y flwyddyn gyntaf o oed y byd. Pan aeth yn sawr, llafuriodd y ddeuar. *Gen.* iv. Dug o ffrwyth y ddaear yn offrmw i'r Argiwydd; ond Abel ei frawd a ddug o flaenffrwyth ei ddefaid, oblegid bugall ydoedd efe: a'r Argiwydd a edrychodd ar Abel, ac ar ei offrmw; ond nid edrychodd felly ar Cain. O achos hyn cododd y fath ddiglonedd yn Cain yn erbyn Abel ei frawd nes y lladdodd ef. Gwedi hyn aeth Cain ac a drigodd yn nllir Nod, o du y dwyrain i Eden. Tra yr oedd yn trigo yn y wlad hon, ganwyd iddo fab, ac efe a alwodd ei enw ef Enoch. *Gen.* 4. 17.—Myned yn *ffordd* Cain, yw bod yn greulon, ac ymhydryd mewn tywallt gwaed. *Judas.* 12. *Edr.* ANBL.—2. Dinas yn Judah. *Jos.* 15. 57.

CAINC, **CEINCIAU**, (caing) cainc o bren, cainc o fôr, rhaff dair cainc, cainc o gerdd.—1. Cangen o bren. *Gen.* 40. 10.—2. Brelchiau, megys y camwyllbren aur. *Exod.* 25. 31, 32.—3. Cainc o edafedd, neu raff. *Preg.* 4. 12.

CAIS, (cy-als) tollwr, cynnullwr trysor, casglwr cyllid. *Luc.* 18. 10. a 19. 1. *W. S.*

CAIS, ymgais; ymdrech; ymgaisio; ymgaisio; ceisio. *Diar.* 4. 4.—'Yr annuwiol, gan uchder ei ffroen, ni chais Dduw.' *Ps.* 10. 4.—'Fel y cais bugail ei ddeaddell' ar y dydd y byddo ar wasgar, felly y mae yr Argiwydd yn ceisio ei bobl, i'w gwaredu o'u holl grwydriaau. *Ezec.* 34. 12.

CALAH, *Heb.* כַּלַּח [*hes*] dinas a adeiladwyd gan Asur. Gen. 10. 11. Barna Bochart mai yr un, yw a Halah. 2 Bren. 17. 6.

CALAMUS, *Heb.* קַמְחוֹר; *Gr.* κάλαμος; *Llad.* CALAMUS. Gellw Pliny hi, *Calamus aromaticus*, hefyd, *Calamus odoratus*, sef y Calamus peraid. Math o gorsen bêr-aroglaidd, yn geuol oddifewn, ac ynddi ryw beth tebyg i wê y pryf copyn, ond ei fod yn bêr iawn ei arogl, yn enwedig pan fyddo newydd ei agor. Y mae yn tyfu yn yr India Ddwyreiniol, ac a arferir yn fynych yn *sauce*, a dywedir ei fod yn adfywio ac yn iachâu y galon, ac yn glanhau y cylla; pan losgir ef, fod ei fwg yn feddyginiath i aftechyd yn y ddwyfron. Exod. 30. 23. Esa. 43. 24. Yr oedd yn perthyn, ac yn rhan o'r enaint sanctaidd, ac yn arwyddo yr Yslyrd Glân a'i radau yn nghalonau y saint; y maent yn bêr eu harogl, yn gymeradwy a derbyniol gan Dduw a'i bobl; y maent yn puro y galon, ac yn gyffroi y meddwl i garu Duw, ac i fod yn wresog tros ei ogoniant. Can. 4. 4.

CALCEDON, *Gr.* χαλκηδών: maen o'r enw, a lwyd felly, medd Arethas, oddiwrth enw y ddinas Calcedon, yn Bithynia. Y trydydd maen oedd yn sylfaen y Jerusalem newydd. Dat. 21. 19. Y maent o amrywiath lliwiau, mewn rhan yn dryloyw, ac mewn rhan yn dywyll.

CALCOL, כַּלְכַּל [*difawr y cabl*] pedwerydd mab Mahol, Lefiad, cantor nodedig am ei ddoethineh. 1 Cron. 2. 6. 1 Bren. 4. 31.

CALCH, (cy-aleh) *Llad.* CALX: ceryg, neu gregin, gwedi eu losgi, yn ddefnyddiol i adeiladu, &c. Un o freninoedd Moab, gwedi cael gafael ar frenin Edom, naill ai yn fyw ai yn farw, a loegodd ei esgyrn ef yn galch. Amos 2. 1. Barna rhai mai mab brenin Edom a feddyhir. 2 Bren. 3. 27. Pridaux.—Lluoedd yr Assyriad a gyffelybir i loegfa calch, pan y torwyd y rhan fwyaf o honnynt ymaith trwy haint, gan dân digofaint Daw. Esa. 32. 12.

CALDEA—AID, *Heb.* כַּלְדַּי *Casidim* [*fel yspeil-wyr*] *Gr.* Καλδαί, *Caldea*: ac oddiwrth y cyfieithiad Groeg y gelwir y wlad Caldea, a'i thirgollon Caldeai, yn yr holl gyfieithiadau eraill. Bernir iddynt gael yr enw *Casidim* oddiwrth כַּשְׁדִּי (*Chesed*) mab Nachor, brawd Abraham, hiliogsaeth pa un y bernir eu bod: ond llawer o ansicrwydd a dael sydd am ddechreuad yr enw. Yr oeddynt yn adnabyddus wrth yr enw hwn yn amser Moes; yr hwn a ellir Ur yn Mesopotamia, y lle y daeth Abraham allan o hono, Ur y Caldeaid, i'w wahaniaethu oddiwrth le arall o'r un enw. Gellw Jerome hwynt, 'yr hen genedl.' Dywed Esaiah am danynt, 'Nid oedd y bobl hyn,' (pen. 23. 23.) sef nid oeddynt yn bobl gyfrifol (gwel Deut. 32. 21.), nid oeddynt yn cael eu cyfrif yn llithly y cenedloedd mawrion a chryfion y byd, hyd amseroedd diweddarach. Pobl anfoesol, diddysg, greulon, oeddynt; heb gyfreithiau, heb drigianau sefydlu; yn cwydro mewn anialwch éang, diffaeth, yn anrheithio fel yr Arabaidd gwylltion. Fel hyn y gosodir hwynt allan yn Job 1. 17. Felly y parhausant i fod, nes i Asur, rhyw frenin cadarn yn Assyria, eu casgu yn nghyd, a'u sefydlu yn Bablonia, a'r wlad gyfmyd-ogathol. Esa. 23. 13. Barna yr Esgob Lowth, a llawer o amserdydwyr eraill, mai Ninus oedd yr Asur hwn, yr hwn oedd yn byw yn amser y Barnwyr, yn ol eu meddyliau hwy, er bod eraill yn cyfrif ei fod yn oed wyth cant o flynyddoedd yn gynt. Gorogwydd hwn Bablon oddiar yr Arabaidd, olynwyr Nimrod yn yr ymarodraeth hōno; casglodd y Caldesid, ac a'u sefydlodd yno i ddiogelu ei feddiant o'r ddinas, yr hon y darfu iddo ef a'i olynwyr ei helaethu a'i haddurno. Lowth ar Esa. 23. 13. Ond y mae

llawer o ansicrwydd yn yr hen haneslaeth am y pethau hyn a'u cyffelyb. Y mae gwlad Caldea, yn yr ystyr mwyaf helaeth, yn cynnwys Bablonia; ac yr oedd yr afon Tigris o du y dwyrain iddi, Mesopotamia i'r gogledd, anialwch Arabia i'r gorllewin, a llynclyn Persia, a rhan o Arabia Felix, i'r deheu iddi. Yr oedd y tir yn fras, ond heb nemawr o wlaw; ac nid oedd llawer o'i eisieu, gan fod yr afonydd, y Tigris a'r Euphrates, yn ei ddyfrhau yn flynyddol. Ei enw cyntaf oedd Sinar. Gen. 11. 2.—Yn Dan. 2. 2, 4. arwydda Caldeaid, ryw blaid, neu gymdeithas, o ddyseg-edigion, (neu yn cymeryd arnynt eu bod felly) gwybyddion, aeryddwyr, planedwyr, dewinwyr, y rhai a drigent, meddent, mewn talaeth wrthwynt eu hunain; y lleill o'r bobl a alwent Babiloniaid. Edr. ASSYRIA, BABELON.

CALEB, *Heb.* כֵּלֶב [*fel y galon*] 1. Mab Jephunneh o lwyth Judah, yr hwn a anfonwyd gyda Josuah i edrych ansawdd gwlad Canaan, ac a roddasant air da iddi yn wyneb drygair y deg erall; dywedodd yr Arglwydd na chai y rhai hynny oedd yn rhoddi drygair i'r wlad fyned iddi; ond Caleb a Josuah a gaent fyned iddi; ac felly y bu. Jos. 14. 6.—2. Ardai yn Judah. 1 Sam. 30. 14. Edr. JOSUAH.

CALED—I, (cal) durfin; durfing; gwasgfa, helbul, cystudd, goll, cyfyngder.—1. Galluog, nerthol, ystyfnig-naws, megys ag yr oedd meibion Serfia yn rhy gryffion ac anystwyth i Dafydd i'w plygu. 2 Sam. 3. 39.—2. Pethau anhawdd eu gwymbod; megys gwybod achosion, deall iaith, cwestiynau, &c. Exod. 18. 26. 1 Bren. 10. 1. Ezec. 3. 5.—3. Creulondeb; megys caethiwd, ac ymadrodd gwr caled. Exod. 1. 14. Ioan 6. 60. Mat. 25. 24.—4. Gofidus a galarus. 1 Sam. 1. 15.—5. Trwm, anhawdd, gofidus, chwerv-dost. Exod. 1. 14. Gen. 35. 16.—Dywedir fod yr Arglwydd yn caledu dyffion, pan fyddo yn eu gadael yn eu caledrwydd, yn gyfiawn. Exod. 4. 21. a 7. 3. a 14. 4. Rhuf. 1. 24.

'Brawd a anwyd erbyn caledl.' Hwn yn unig sydd yn frawd ac yn gyfaill cywir, a ymddug felly mewn cyfyngder a chaledl, yn gystal ag mewn rhan o lwyddiant a hawddfyd. Djar. 17. 17. Gwel Ruth 1. 16. Eath. 4. 1—14. Y cyfryw un yw Crist. Ioan 13. 1. Edr. BRAWD.

CALNEH, כַּלְנֵה [*ein cyflawniad*] dinas a adeiladwyd gan Nimrod, yn ngwlad Sinar. Gen. 10. 10. Yr un a Calno, tebygol. Esa. 10. 9. Amos 6. 2.

CALFARIA, *Heb.* גֹּלְגוֹתָא; *Gr.* Κρανιον; *Llad.* CALFARIA: [*Ue y benglog*] Calfaria yn Lladin a arwydda yr un peth a Golgotha; sef *pen*, neu *penglog*;—*κρανιον*, *penglog*, yw y gair yn Luc a gyfieithir *Calfaria* yn Lladin, ac a gadwyd yn ein cyfieithiad ninnau. Y mae y bryn yn cael ei alw felly, medd rhai, oddiwrth y tebygolrwydd sydd ynddo i lun penglog; neu am mai dyma y lle o ddiennyddiad i ddrwg-weithredwyr; neu am mai yma y tefid penglogau yr holl anifellid a ledidd yn bech-ebyrth yn Jerusalem. Yr oedd y bryn yma yn sefyll o du y gogledd i fynydd Sion, ac yn y gogledd-orllewin i Jerusalem; a chan mai yno y byddai drwg-weithredwyr yn cael eu dienyddio, yr ydoedd wedi ei gau y tu allan i'r ddinas, ac yn cael ei gyfrif yn lle afian a melli-ddigedig. Luc 23. 33. Ar y bryn hwn y croeshoeliwyd Iachawdwr y byd.

CALON—AU, (cal) meddwl; yni; dewrder, hyder. Y rhan dufewnol hōno o gorph dyn, y sydd, trwy ei hysegoladau diorhphws yn ei dderbyn a'i dafu allan, yn cadw y gwaed yn nghorff dyn mewn symudiad parhaus.—Y groth, 'brawd un galon,' yw brawd un iarn. Arwydda, 1. Yr holl ddyn. Ps. 45. 1.—2. Yr enaid a'i gynneddau. 1 Sam. 1. 13. Djar. 23. 26.—

8. Y gydwbod. Job 27. 6.—4. Yr ewyllys a'r serchladau. Mat. 22. 37.—5. Y cof a'r myfyrdod. Luc 2. 51.—6. Bwriad. Esa. 7. 2.—7. Eisteddfod a ffynon y serchladau, a gweithred. Mat. 15. 19.—8. Y deall. Hos. 7. 11.—9. Canol peth. Exod. 15. 8. Ezec. 27. 4. *Heb.*—10. Y bedd. Mat. 12. 40.—Bod heb galon, yw bod heb ddeall. Hos. 7. 11.—Calon ddau-ddyblyg, enaid heb ei uno i ofni ac i wasanaethu yr Arglwydd. Ps. 12. 2. a 86. 11. Hos. 10. 9. Iago 1. 8.—Calon galed, gareg, enaid heb ei gyfnewid trwy ras. Ezec. 11. 19. Esa. 46. 12.—Calon Duw yw ei ewyllys a'i arfaeth, &c. Esa. 63. 4.—Calon newydd, enaid wedi ei gyfnewid gan Ysbryd Duw. Ezec. 36. 26. Edr. GWARD.

CALL—INEB, (all) doeth, deallus, synwylawn, cyfrwys; parodrwydd deall, synwyr i ddosparthu rhwng pethau a'u gylidd, megys drwg a da. Exod. 1. 10. 2 Sam. 13. 3. Mat. 10. 16. a 25. 2, 4, 9. Diar. 1. 4. Heb. 5. 14. Y mae callineb yn cael ei osod gyferbyn ag ynfyrwydd, megys yn hollol wrthwyneb iddo; (Diar. 12. 16.) ac i ffolineb yn adn. 23.

CALLESTR, (ca-llustr) caled-faen, careg dân. Deut. 8. 16. Parodd Duw i ddwfr bistyllio o'r graig gallestr i ddiaychedu Israel yn yr analwch. Ps. 114. 8. Wyneb neu dalcen fel callestr, a arwydda hyfder a gwrolder mawr. Esa. 50. 7. Ezec. 3. 9. Gwel Goode ar Job 28. 9.

CAM—AU, (oy-am) llam, camre; cerddedlad.—'Cam rhyngof fi ac angyu,' a arwydda bod mewn pergyll ac enbydrwydd mawr. 1 Sam. 20. 3.

CAM—U, *Heb.* צֶפֶת *cephet*; *Gr.* κάμνω, *campto*; annuwioldeb, anghyflawnder, anonestwydd, geudab; crwca, gŵyr, crwm. Exod. 2. 13. Galar. 3. 36.—Cam-arfer. 1 Cor. 7. 31. a 9. 18.—Cam-attal. Lef. 19. 13.—Cam-dyst. Exod. 20. 16.—Cam-fater. Exod. 23. 7.—Cam-fucheddu. 2 Cron. 36. 14.—Cam-achwyn. 'Os dygais ddim o'r eiddo neb trwy gam-achwyn, yr ydwyf yn ei dalu ar ei bedwerydd.' Luc 19. 8.—'A's dugym ddim y ar nep trwy hocoed, mi ei talaf yn bedwar plyc.' W. S.—'Os gwnaethym gam a neb mewn dim, mi a adferaf yn pedwar-plyg.' Gwel Campbell's *Dissertations*, p. 610. Nid yn unig trwy gam-achwyn, neu ryw beth gyda choddi y trethi; ond os treisiais i neb mewn dim; neu os gwnaethym gam a neb mewn unrhyw beth. Y mae y gair *Gr.* σκαφοπρία, a gyfieithir yma *cam-achwyn*, yn cyfateb i'r gair *Heb.* פֶּזַז trwy yr hwn y mae LXX. yn ei gyfieithu; a gyfieithir i'r Gymraeg yn Ps. 72. 4. a 119. 134. *gorthrymder*. yn Preg. 5. 8. *trais*, ac yn Preg. 7. 7. *trauwedd*. Gwel Parkhurst a Doddridge. Mae natur ysbryd yr efengyl yn ymddangos yn o hynod yn Zaccheus, yn tŷi grym ei syched am eiddo anghyflawnder: ac nid yn unig hyn, ond yn rhoddi ynddo egwyddor wrthwyneb i orthrymder a thrais; sef egwyddor o gariad a haelloni. Natur ysbryd yr efengyl ydyw gweithio dynion at reol y gyfraith, beth bynag oeddynt o'r blaen. Exod. 22. 1. 2 Sam. 12. 6.

Cam-arfer, cam-dreulio, arferyd peth mewn modd ni ddylid, a'i dreulio er mwyn cyflawni chwast peddurus. Gwel 1 Cor. 7. 31. a 9. 18.—Cam-attal, peidio talu pan y byddo yn unlawn gwneuthur hyn: os ydyw talu cyflog i weithiwr yn beth tellwng ac unlawn, y mae yn gam ac yn anbellwng ei attal. Lef. 19. 13. Iago 5. 4.—Cam-dystiolaeth, tystiolaeth anghywir, gau-dystiolaeth: yr hyn sydd drosedd o'r nawfed gorchymyn. Exod. 20. 16. Mat. 19. 18. Rhuf. 13. 9. 'Ffaiidd gan yr Arglwydd wefusau celwyddog.' Diar. 12. 22.—Cam-fater, mater anghywir, twyllodrus. Ymgadw yn mhell oddiwrth ymadrodd, neu air gau, yn ol cyfeithiad Ainsworth. Ymadrodd yn cael ei gyfwrto at swyddogion—annog-

aeth i beidio gŵyro barn, fel y mae y geiriau o'r blaen yn dangos. Exod. 23. 7.—Cam-fuchedd, byw gan chwanageru trosedd, fel y mae y gair yn arwyddo. 2 Cron. 36. 14. Pffwyth cam-egwyddor ydyw cam-fuchedd, yn gyffredinol.

CAMEL, *Gr.* κάμηλος; *Heb.* כַּמֶּלֶךְ [*ad-dalser*, yn arwyddo tymher ddiagonal y creadur hwn] anifel cadarn, mawr, pedwar-troedlog, a chlustiau byrion, heb ddim cyrn. Nid oes ganddo ddim dannedd blaen yn yr ên uchaf, ac mae yn cnod y cil. Y mae ganddo chwech neu wyth yn yr ên isaf, yn llydain, ac yn taffu allan. Y mae y camel gwedi ei wisgo â blew hirion, y rhai a fwria efe yn y gwanwyn; ac y maent yn cael eu casglu i wneuthur defnydd dillad â hwynt. Mat. 3. 4. Ei wddf sydd hir a main, felly mae ei goesau hefyd. Pan gyfodo ei ben i fynu, y mae yn uchel iawn. Y mae natur, yn rhyfedd, gwedi ffurfio y creadur hwn i deithio lloedd aychion, poethion, a thywodlyd; y mae gwybodaeth sier iddo deithio amrw ganooedd o filltiroedd heb brofi dim gwlybwr. Mae yn cael ei gyfrif gan Moses yn mhilith yr anifeiliaid affian. Lef. 11. 4. Deut. 14. 7.—'Camelod blithion.' Gen. 22. 15. Camelod blithion, yn mhilith yr Arabiaid, yw y parth mwyaf o'u cyfoeth; y maent yn mhob ffordd yn ddefnyddiol; ac y mae tirondeb rhaglunlaeth i'w ganfod yn fawr yn darparu y cyfryw creadur i'r gwledydd hyn, lle nis gallasai un creadur arall fod o'r cyffelyb ddefnydd. Y mae y gameles yn rhoddi ei llaeth yn wastad; ie, nid yw yn peidio pan y bydd yn drwm â'i llwdd. Ei llaeth, gwedi ei gymysgu â thair rhan o ddwfr, sy ddiod hyfryd ac iachus.*—Pan fyddo y camelod i gael eu pynorio, plygant eu gliniau wrth orchymyn y gyrrwr; ac os oedant i wneyd hyn, tarawant hwynt â phren, a gwasgant eu gyddfau i lawr: ac yna, fel pe byddai gorod arnynt, griddfanant yn eu ffordd hwy, a phlygant eu gliniau, a goeodant eu boliau ar y ddaear, ac arosant yn y dull hwnw nes eu pynorio, ac yna peri iddynt gyfydol. Gwel Buffon's *Nat. Hist.*, vol. x., p. 21. Bochart, vol. ii., p. 10.

'Haws yw i gamel fyned trwy grai y nodwydd ddu, nag i oludog fyned i mewn i deyrnas Dduw.' Y mae yn Arabia yspellwyr, a fyddant yn marchogaeth, yn lled gyffredin, i mewn i dyau, ac yn ymddwyn yn dra chreulawn, onis gellir arferyd moddion i'w rhwystro. O achos hyn y maent yn gwneuthur y drysau yn o isel, nid oes nemawr un o honnynt yn fwy na thair troedfedd o uchder. Rhaid i'r rhai hyn fod yn lled anghyfleus i'r rhai sydd yn cadw camelod, pan fyddo arnynt eisieu eu dwyn i mewn i'r cymteddau. Pa fodd bynag, y maent yn eu dysgu, nid yn unig i ostwng ar eu gliniau i'w pynorio, a'u dadbynorio, ond i ymlusgo ar eu gliniau trwy y fath fân-ddrysau a hyn. Diammeu fod yn rhaid i hyn fod yn dra anhawdd: ac y mae yn dangos cyffelybiaeth ein Harglwydd yn naturiol iawn, Fod yn haws gwrthio camel trwy ddrws cyn lleied a chrai nodwydd ddu, nag i oludog fyned i mewn i deyrnas Dduw. Y mae y cyffelybiaeth hon yn dangos anmhosiblwydd i'r dyn sydd â'i galon yn ei gyfoeth fyned i mewn i deyrnas nefoedd. Mat. 19. 24. Marc 10. 25. Gwel Harmer. Y mae hon yn ddiareb gyffredin gan y Rabbinaid a'r Arabiaid; ac hefyd yn mhilith yr Indiaid Dwyreiniol, i ddiangos anhawsdra neu anmhosiblwydd peth. Gwel *Fiftieth Continuation of the Accounts of the East India Missions*, p. 252.

CAMLAS, (cam-glas) ffos, gŵyith, clawdd, ffyrdd, adwy-ddwfr.—Tir camlas, sef tir llawn o ffosydd. 'Y dydd hwnw y bydd i'r Arglwydd ddyrru o gamlas (sef ffwrdd) yr afon Euphrates hyd afon yr Aipht.' Esa. 27. 12. Dr. M.

* Gwel Pliny's *Natural History*, lib. ii., cap. 41.

CAMOG, (cam) rhan o gânt olwyn. 1 Bren. 7. 23.

CAMON, [cawmin] dinas yn perthyn i lwyth Manasseh, tu hwnt i'r Iorddonen, lle y claddwyd Jair, un o farwyr Israel. Barn. 10. 5.

CAMP—AU, (camp) cylch; ymdrech: chwareu-yddiaeth; gwobr ymdrech, camp-dlws: rhinwedd, cynneddf, naw, ansawdd, teithi.—Camp dda, camp ddrwg.—Yr oeddi yn mhlith yr hen Gymry bedair camp ar hugain. Y rhai hyn a ranent yn dri dos-parth; sef deg gwrol gampau; deg mabol gampau; a phedwar gogampau.

Glendid dyn yw ei gampau. *Diar.*

'Un sydd yn derbyn y gamp.' 1 Cor. 9. 24. Sef y camp-dlws, y cyngwysati. Cyfeiria yr apostol at y chwareuyddiaethau a'r ymdrechiaidau yn mhlith y Groegiaid. Yr oedd pawb yn rhedeg, neu yn ymdrech, ond un oedd yn ennill y gamp. Ymdrechfa a rhedegfa yw bywyd y Cristion; yn enwedig gweindogion y gair: ac y mae o'r pwys mwyaf eu bod yn ymdrech yn gyfreithlon ac yn fyddlon. Yn yr ymdrechfa, neu yr yrfa ysbyrdol, geill pawb ennill y gamp; nid yw bod un yn cael ei goroni ddim yn rhwysr i eraill gael eu coroni hefyd. Coron anllygr-edig yw y gamp-dlws; y mae yn fawr ei werth, ac yn dragwyddol ei barhad.—'Yr ydwyf yn cyrchu at y nodd am gamp uchel alwedigaeth Duw yn Nghrist Iesu.' Phil. 3. 14.—'Am y gamp yr uchel alwedigaeth Duw in-Christ Iesu.' W. S. Edr. NOD. Y gamp, neu y gamp-dlws, yr uchel alwedigaeth, neu alwedigaeth Duw oddi uchod, at yr hwn y mae yr apostol yn cyrchu, yw adgyfodiad gogoneddus, a bywyd tragwyddol. I feddiannu hwn y galwodd Duw ef; effaith galwedigaeth Duw yw y cyrchu sydd ynddo yn barhaus, wrth y nodd, neu yr iawn real osoddedig, ac nis gorphwys nes ei chyflawn fwynhau. Edr. CYFREITHLAWN, GALWEDIGAETH, YMDRECH, YMESTYN.

CAMPHIR, math o bren pér ei arogl, ac allan o hono y defnyddir glud peralidd. Y mae efe o ryw y lawrydd; dywedir fod rhai o honynt yn 300 troedfedd o uchder, a deg llath neu ychwaneg o gylch-fesur. Y camphir goreu sydd i'w gael yn China, Japan, ac ynys Borneo.—'Cangen o rawn camphir yw fy anwylyd i mi, yn ngwmlanoedd Engedi.' Can. 1. 14. Mae llawer o amrywiath meddyllau pa blangia a feddylir wrth כפר *copher*, a gyfleithir *camphir*; ond barn y teithwyr dwyreiniol diweddar yw, mai y planigyn *henna*, neu *hinna*, a feddylir, yr hwn sydd mewn cymeradwyath mawr gan yr Arabiaid, a'r cenedloedd dwyreiniol. Y planigyn hardd a pheraidd hwn, medd yr Am. Shaw, oni thorir ef yn flynyddol, a'i gadw i lawr, a dyf yn ddeg neu ddeuddeg troedfedd o uchder, ac yn rhoddi ei fiodau yn sypiau, ac yn rhoddi yr arogl mwyaf hyfryd, fel camphir. Syr William Jones, yr hwn a welodd yr *hinna* gyntaf yn ynys Hindduan, neu Johnna, a'i darlunia yn blangigyn hardd iawn, yn nghylch chwe troedfedd o uchder cyn iddo fiodeno. Mae ef arogl yn beralidd, a bydd y merched yn ei ddwyn yn gyffredin yn eu mynwesau. Defnyddia yr eglwys y pethau mwyaf peralidd a hyfryd mewn naturiaeth i osod allan rinweddau ei hanwylyd, a'r hyfrydych ysbyrdol yr oedd yn ei gael yn ei gymdeithas. Mae yn felusach na'r mel—yn werthfawrocach na'r aur, a'r gemau gwerthfawrocac—ac yn beraliddiach na'r *hinna*.—Y gair a gyfleithir cangen o rawn, כסח *eschol*, a arwydda *swp*; y mae llawer o rawn mewn un swp, yn arwyddo y cyflawnder o ras a bendithion ysbyrdol sydd yn Nghrist. Y mae yn llawn o fendithion a chysuron, fel swp o rawn yn llawn o win hyfryd ac adfywiol.—Yr eglwys yn ei gras, ac hefyd yn ei haelddau a debygir i gampbir; y mae holl wir

nelodau Crist yn debyg iddo; oblegid mai 'o'i gyflawnder ef y derbyniasom ni oll, a gras am ras.' Ioan 1. 16. Can. 4. 13.

CAMWEDD—AU—U, (cam-gwedd) trosedd, an-wiredd, anghyflawnder, cam. Y gair *Heb.* yw a gyfleithir *camweddau*, a arwydda *gwthrhyfelgar-wch* yn erbyn Duw neu ddyn. Gen. 31. 16. a 50. 17. Exod. 34. 7. Yr un gair sydd yn cael ei gyfleithu *camwedd*, yn Gen. 50. 17, &c. ag sydd yn cael ei gyfleithu *gwthrhyfel*, yn 1 Bren. 12. 19.—Yr ydoedd offrrwm gwedi ei osod dros gamwedd. Lef. 5. 15. Ond pan ddaeth Iesu i'r byd, daeth i ddibenu camwedd, ac i beri i'r bwyd-offrrwm beidio. Dan. 9. 24, 27. Edr. PECHOD.

CAN, cysylltair; o herwydd, am, yn gymaint; er pan; fel, can hyny, can ddywedyd. Rhagddod, gyda; o;

Cof gas bawb a gfr. *Diar.*

CAN, dysglair, gwyn, gwynder, megys bara cân, sef bara gwyn.

CAN—U, (caint) *Heb.* כן *Llad.* CANTICUM, CANERE: caniad, cerdd, hymn.—1. Cân o fawl a diolchgarwch; megys yr oedd cân Moses, Deborah, Hannah, Dafydd, &c. Exod. xv. Barn. v. 1 Sam. ii. Neu alarnad; megys Dafydd a Jeremiah. 2 Sam. i. Galar. i—v.—2. Yr achos ar ba un y cyfansoddir y gân; felly Duw yw cân ei bobl; ei ragoriaethau, a'i rad ddaioni, yw yr unig achos, a'r defnydd o honi. Exod. 15. 2.—'Cerdd yr Arglwydd—Cân yr Oen,' a elwir felly, am mai Duw a'r Oen ydyw testun y gân a'r mollant. Ps. 42. 8. a 137. 3. Dat. 15. 3.—Yr oedd Job a Dafydd yn gân i'w caseion, hyny ydyw, yr oeddent yn wrthddrychau o wawd a dirmyg iddynt. Job 30. 9. Ps. 69. 12.

Caniadau newyddion, ydyw rhai newydd eu cyfansoddi; neu rai am waredigaethau a thrugareddau newyddion, y rhai sydd yn wastad yn felusion a hyfryd. Ps. 33. 3. a 40. 3.

Caniadau ysbyrdol, y rhai sydd ar achos ysbyrdol; ac o ddefnydd ysbyrdol a dwyfol; mewn cyferbyniad i ganiadau gwag, canwodd, masweddol, a thrythyll, a elwir cân ffyliaid. Eph. 5. 19. Col. 2. 16. Preg. 7. 6.—Byddai gan yr Iuddewon ganiadau yn cael eu canu agos trwy y nos, o flaen eu huchel-wyllau, yn enwedig y nos gyntaf o ŵyl y Pasc. Esa. 30. 29.

Nid ydyw canu yn cael ei briodoli i un creadur ond angelion, dynion, ac adar. Nid yw pob crochwaedd, a bloedd a'r llais, yn addas i'w alw yn ganu; ac onidê, paham y gelwir peralidd sain, cethlyddiaeth, a mwyn byncio yr adar, yn ganu, (Can. 2. 12.) rhagor lleisiau yr anifelliaid; megys rhuaud y llew, breffad yr ŷch a'r ddafad, a gweryriad y march, crochnad yr asyn, cyfarthiad y ci, rhochiad y mochyn? Y mae bloedd drysfawr buddugoliaethwyr, ac ysgrech a chrochwaedd i buddugoliaethedig, yn wahanol iawn oddiwrth beralidd-sain canu. Pan ddisgynnodd Moses a Josuah o'r mynydd, dywedodd Josuah, 'Y mae swn rhyfel yn y gwersyll.' Dywedodd Moses, 'Nid llais bloeddio am oruchafiaeth, ac nid llais gwaeddi am goll y maes; ond swn canu a glywaf fi.' Exod. 32. 17, 18. Yn eglur yn gwahaniaethu y naill oddiwrth y llall.

Nid ydyw yr adar gwylltion yn y coedydd yn canu yn gyffredin dros ddeng wythnos; ond mae y rhai sydd yn cael digonedd o ymborth, mewn adar-dy, yn canu agos trwy y flwyddyn: nid yw y fenyw o un rhyw o adar un amser yn canu—y celliogod o bob rhyw sydd yn canu. Nid oes un siampl, medd Mr. Barrington, o aderyn yn canu a fyddo yn fwy mewn maintoli na'r mwyalch, neu yr aderyn du; ond dywedwn ni, y Cymry, fod celliog yr iâr yn canu; *Gr. ἐρωπος*, a rhoddodd ei lais allan.—Y.

farn gyffredin yw, mai yr ÷os ydyw y cantwr mwyafrhogorol o'r adar. Y mae ei dñn, neu goleaf, yn fwy meddal ac addfed nag un aderyn arall; ac ar yr un pryd, trwy roddi ei alluoedd cerddorol allan, dichon fod yn dra ysplenydd a gwych. Dichon hefyd ganu yn hwy heb attal; a phan y byddo anadliad yn angenrheidiol, gwna hyny gyda llawer iawn o ddeall: y nesaf ato yn hyn ydyw yr ehedydd, yn gystal ag mewn amrywiaeth a chylch. Cana yr ÷os, os goddefir yr ymadrodd, gyda rhagor deall a destliad na'r holl adar. Fel yr hen areithiwr, y mae yn dechreu ei sein-nòd yn isel ac yn araf, i arbed y llais i chwyddo nodau eraill—yr hyn a wna, trwy hyny, gyd ág effaith rhyfedd a byffryd.

Y mae canu, fel rhan o addoliad dwyfol, i'w wahaniaethu oddiwrth bob gweithred grefyddol arall.—1. Oddiwrth weddi; oddiwrth ba un y mae yn cael ei wahaniaethu yn Iago 5. 13. 1 Cor. 14. 15. Yr oedd Paul a Silas yn gweddio, ac yn canu mawl. Act. 16. 25.—2. Oddiwrth roddi diolch. Yr oedd yr Arglwydd Iesu wrth weini y Swper Sanctaidd, yn diolch, ac wedi hyny yn canu hymn. Mat. 26. 26—30. Eph. 5. 19, 20.—3. Y mae yn wahanol oddiwrth foliannu Duw; er ein bod yn molianu wrth ganu, etto nid yw pob moliant yn ganu: un ffordd o foliannu Duw ydyw; ond y mae fyfryd eraill i foliannu Duw heblaw hon—gellir ei foliannu yn ein gweddïau, ein pregethau, ein geiriau, a'n bucheddau.—4. Nid llawenydd ysbyrdol tufewnol yw; y mae yr agwedd hon yn addasu dyn i ganu, ond nid canu yw yr agwedd ei hun. Nid oes dim yn addas i'w alw yn ganu heb y llais. 'Canu a phyncio yn y galon i'r Arglwydd,' (Eph. 5. 19.) nid yw ddim amgen na chanu a'r galon, neu o'r galon, yn wresog, ac yn wirioneddol. Arwydda canu, fod y llais yn cael ei roddi allan, a hyny yn drefnus, yn rheolaidd, ac yn beraidd, yn addas i'r Duw sydd yn cael ei foliannu, ac i sylwedd neu fater y gân.

Y mae canu wedi bod, er y cynoesoedd, yn rhan o addoliad, yn gystal yn mhliith cenedloedd eilun-addolgar, ag addolwyr y gwir Dduw. Canodd Moses ac Israel yn beraidd wedi y waredigaeth ryfedd wrth y Môr Coch. Exod. xv. Felly y gwnaeth Deborah a Barac wedi hyny, wedi gwaredigaeth Israel oddiwrth Jabin brenin Canaan. Barn. v. Pan ddygwyd cerddoriaeth i'r graddau mwyafr o berffeithrwydd gan Dafydd, ac y cyfansoddodd lawer o bŕ-ganiadau ysbyrdol, efengylaidd, i'w canu yn addoliad Duw yn y deml, y mae yn galw ar bawb, holl genedloedd y ddaear, i foliannu yr Arglwydd. Ps. 66. 1, 2.

Canodd Crist a'i apostolion hymn, neu psalm, gyd â'u gilydd, ar ol cyfranogi o Swper yr Arglwydd; hyn a wnaethant fel eglwys, a Christ yn ei chanol a ganodd hymn, a hwythau gyd ág ef. Mat. 26. 30.—Yr oedd eglwys y Corinthiaid yn canu psalmau yn nyddiau yr apostolion. 1 Cor. 14. 26.

Yn niwedd y ganrif gyntaf, ysgrifennodd Pliny lythyr at yr ymerawdwr Trajan, yn hybysu iddo, mai sylwedd yr achwyniad yn erbyn y Cristionogion oedd, 'Eu bod yn cyfarfod â'u gilydd ar ryw ddiwrnod neillduol, cyn dydd, i ganu cân i Crist fel Duw.' Gwel *ep. lib. x., ep. 97.* Coffa Tertullian, yn y drydedd ganrif, am ddarllen yr ysgrhythrau, canu psalmau, pregethu, a gweddio, fel rhanau o'r addoliad cyhoeddus.

Yr oedd canu, fel pob rhan arall o'r addoliad cyhoeddus, yn yr eglwys Cristionogol, ar y cyntaf, yn syml, a diadurn; ac yr oedd yr holl gynulleidfa yn cyd-ganu yn gerddgar, yn ddeallus, yn rheolaidd, ac yn ysbyrdol. Diwygodd Luther (yr hwn a hoffai gerddoriaeth yn fawr, ac oedd ddeallus yn y gelfyddyd hño) ar gerddoriaeth y Pabyddion; ond Calvin, yn ei sefydliad o eglwys Geneva, a dafodd allan o'r addoliad cyhoeddus bob peth yn y gerddoriaeth ond mesurau

hawdd, difrifol, a sobr. Rhanodd y Psalmau yn ddos-parthiadau bychain; ac a'u gosododd i'w canu yn yr eglwys yn rheolaidd, yn un llais. Am beth a ddylid ei ganu yn addoliad Duw, Edr. HYMNAU, ODLIAU, PSALMAU.

Er mai y Caniadau yn Llyfr y Psalmau, yn benaf, a ddylid eu harferyd: ond gellir cynghaneddu rhanau eraill o'r gair yn fuddiol, gan ddynton heb fod dan ddylanwadau anffaeledig yr Ysbryd, a'u harferyd er adeiladaeth; ond dylai fod gofal mawr i'r cyfryw ganiadau fod yn ysgrhythrol, yn alu a chysnodedd y ffydd, ac wedi eu gosod allan gymaint ag y gellir yn iaith yr ysgrhythrau.* (Tertullian's *Apolog.*, cap. 39.) Y mae hen dadau yr eglwys yn achwyn yn drwm yn erbyn y canu gwag, ysgafn, a ddygwyd i mewn i'r eglwys; tebycach i ganu mewn chwareyddiaethau, i foddhau y glust, ac ysbryd gwag dynion cnaidd, nag addoliad dwyfol, er adeiladaeth dynion, a mawl i Dduw. Gwel Bingham's *Antiquities*.

CAN Y CANIADAU, y gân ragoraf, neu y gân benaf, nid yn unig o holl ganiadau eraill Solomon, ond o holl ganiadau y byd. Nid yn unig am fod y testun penaf, a'r defnydd goreu ynddi, hyny yw, Crist a'i eglwys; ond hefyd am ei bod yn helaethach nag un o Psalmau Dafydd. Nid cariad Solomon at ferch Pharaoh, nac yr un arall o'i wragedd, ydyw sylwedd y gân hon; oblegid ni ysgrifenydd mo honi tan ar ol adeiladu tŵr Libanus; (pen. 7. 4.) yr hwn ni adeiladwyd nes ei fod ef mewn gwrth oedran. Ond yn nechreud ei deyrnasiad y priododd efe ferch Pharaoh. Yn y bedwaredd ffwyddyn o'i deyrnasiad y dechreuodd adeiladu y deml; yr hon, â'i dŷ ei hunan, a barhaodd yn waith iddo am ugain mlynedd; felly yr oedd wedi teyrnau pedair ar hugain o flynyddoedd cyn dechreu tŵr Libanus. Pa hyd y bu yn adeiladu y tŷ mawr costus hwnw, nis gwyddom. 1 Bren. 7. 2. a 10. 17. Ond yr oedd y tŵr wedi ei adeiladu cyn yr amser yr ysgrifenydd y llyfr hwn. Y mae llawer o'r arwydd-luniau yn y gân hon, os cymhwysair hwynt at bendeifeg, yn hytrach yn wrthuni iddi nag yn un math o harddwch; megys, pan ei gelwir yn 'geidwad gwinnaloedd'—ac y dywedir fod iddi 'ben fel Carmel'—a thrwyn fel tŵr Libanus—llygaid fel pysgod-lynoedd—dannedd fel deadell o ddeiaid'—a'i bod 'yn ofnadwy fel llu banerog,' &c. Ond os deallir y pethau aydd ynddi am y briedas, a'i gymdeithas nefolaidd sy rhwng Crist a'i eglwys, sef ei bobl, ymddangosant yn athrawiaethol, yn wresog, ac yn oddig fagorol. Y mae y llyfr hwn yn cynnwys ynddo, yn fyr, ddan-teithion a brader yr efengyl. Y rhai sydd yn cael fwyaf o gymdeithas â Duw, a gânt fwyaf o fudd ysbyrdol wrth ei ddarllen.—Y mae y pedair pennod cyntaf yn cynnwys geiriau mwyn-serch rhwng Crist a'i eglwys, yn dangos hoffed a theced gan bob un eu gilydd. Yn y bummed bennod, y mae yr eglwys, trwy ofid edifeiriol, yn cydnabod ei hesgulusdra yn peri i Crist sŕri; gan ddangos ei dolurus gŵyn am ei gollu tros amser, a'i diwyd otal i'w geisio drachefn; a'i disigl ffydd nas collasaf ef mor llwyr, nad oedd efe yn eiddo iddi hi, a hithau yn eiddo iddo yntau etto. Ac yn y tair pennod diweddaf, y mae Crist yn gymmod-lawr yn ei dyddanu; a phob un yn dangos brydferthedd ganddynt eu gilydd. Er bod geiriau y llyfr hwn yn serchogaidd, etto y mae y deall yn ysbyrdol; heb ynddo na gŵyn cnaidd, nac anlladrwydd anianol. Eithr fel y deallad dyn oddogrwydd Crist ynddo ei hun, a'i serch i'w ffyddloniaid, y mae yr Ysbryd Gŵan yma yn arfer ymadroddion hysbys i ddyd; ac yn

* The ancients made no scruple of using Psalms and Hymns of human composition, provided they were pious and orthodox for the substance, and composed by men of eminence, and received by just authority, and not brought in clandestinely into the church. Bingham's *Antiquities of the Christian Church*, b. xiv., ch. ii., s. 17.

rhoddi i Grist ac i'w eglwys eiriau arferol rhwng dau ddyd ieuanc yn caru; neu ddau briod yn hoffi eu gilydd. Felly mewn manau eraill o'r Ysgrifur Lân, y mae yr un ysbryd yn cyffelybu undeb a thegwych Crist a'i eglwys i ddyweddïad, neu briodas, ar ammodau cariad, a'r gwychder a berthyna i hyny; fel y gwelir yn Eze. 16. 8. Hos. 2. 19. Pa. 25. 10, 11. Mat. 22. 2. Bibl y Dr. Morgan.

CANA, [meddiant] 1. Cana Galilea, pentref yn agos i Nazareth, lle gwnaeth Crist ei wyrth gyntaf, a eiwid felly i'w gwahaniaethu oddiwrth Cana yn llwyth Aser. Ioan 2. 1. Jos. 19. 28.—2. Afon ar gyffiniau Ephraim a Manasseh. Jos. 16. 8. a 17. 9.

CANAAN, כנען [marchnatüwr] cyfleithir ef *march-nadyddion*, Eze. 17. 4. Zeph. 1. 11.—*marsiandwr*, Hos. 12. 7. Esa. 23. 8. Diar. 31. 24.

1. Mab ieuengaf Ham, ac wyr Noah. Gen. 9. 18. Galwyd mab ieuengaf Ham wrth yr enw hwn yn brophwydoliaethol, medd Parkhurst, am y byddai ei hilogaeth yn Phoenicia, dros amser maith, y march-nadyddion mwyaf yn y byd; a'u hanedigion, y Cartaginaiad yn Affrica, a ddilynasant eu siampl. Nid oes hanes am ei enedigraeth na'i farwolaeth wedi ei roddi gan Moses. Dychymyngant iddo gael ei eni yn yr arch. Yr ydoedd melldith Noah, tebygol, yn briodol yn unig i'r mab hwn i Ham, ac nid ydyw yn ymddangos iddo gyrrhaeddi i'w feliion eraill ef. Yr Hebraid a gredent mai Canaan yn gyntaf a ganfu noethder ei daid Noah, ac a'i mynegodd i Ham ei dad: ac am hyny y disgynnodd y feldith arno. Yr oedd hilogaeth Canaan yn lliosog. Ei fab hynaf Sidon a sylfaenodd y ddinas o'r enw, ac ydoedd dad y Sidoniaid a'r Phoeniciaid. Yr oedd i Canaan ddeg eraill o feliion, y rhai oeddynt dadau i gynnifer a hyny o lwythau; sef y Jebusid, yr Amoriad, y Girsasiad, yr Heffad, yr Arciad, y Siniad, yr Arfadiad, y Semariad, a'r Hemathiad. Gen. 10. 15—18. Tebygol i Canaan fyw a marw yn Palestina, yr hon a alwyd oddi wrtho ef Canaan. Dangosent ei fedd-sdail mewn ogof yn mynyddoedd y llewpardiad, yn agos i Jerusalem.

2. Y wlad lle yr oedd hilogaeth Canaan yn preswyllo. Y mae hi yn agos i 200 o filltiroedd o hŷd, o Dan i Beerseba; ac yn nghylch 80 milltir o led. Y mae Môr y Canoldir o du y gorllewin iddi; Libanus a Syria o du y gogledd; Arabia Garegog o du y dwyrain; anialwch Paran a'r Aipht o du y deheu. Dyma faintioli gwlad Canaan, yr hon a addawyd i'r Israeliaid; eithr hi a gyfrifir yn bresennol o'r afon fawr Euphrates, hyd afon Nilus. Exod. 23. 31. Y mae yn awr yn llawn o arwyddion melldith, fel na wyddis gan anialwch pa le y bu y dinasoedd penaf yn sefyll. Rhaid ei bod gynt yn wlad dra ffrwythlawn, trwy fendith neillduol Duw arni hi. Rhydd Moses ddesgrifiad godidog o honi yn Deut. 8. 7, &c., mewn amryw ystyriaethau yn rhagori ar wlad yr Aipht, yr hon oedd mor enwog gynt am ei ffrwythlonrwydd, yn enwedig yn rhyw a nifer ei hanfelliadaid, ac yn ei holerw a'i gwin. Mae ei hawyr yn gymhedrol, y tymhorau yn rheolaidd, yn enwedig ei gwlaw cynnar a diweddar. Yr oedd ei daear mor fras fel na ofynai wrtaith, ac yr oedd yn hawdd ei hareddig âg aradr bychan, ac un iau ychain. Am ragoroldeb yr ŷd yno, dywedir fod bara Jerusalem yn rhagori ar bob bara; a bod ŷd llwyth Aser yn neillduol yn rhagori ar bob ŷd arall. Yr oedd ei ffrwythau yn ddanteithiol, ei llysiau yn hyfryd-beraidd, a'i phlanigion yn iachusol. Yr oedd grawn y gwinwydd yno yn fawrion, yn beriaidd, ac yn hyfryd i'r archwaeith. Yr oedd y palm-wydd a'u ffrwythau mewn cymeradwyaeth mawr; ac yr oedd ei balm yn feddygiaethol iawn. Edr. BALM, GILEAD. Yr oedd y gwinwydd yno yn dwyn ffrwythau ddwy waith, ac weithiau dair gwaith, yn y

fiwyddyn. Yr oedd y coed yno mewn gwyrddleuni parhaus—yr oedd y blagur newydd yn ymddangos cyn caeplu yn gwbl yr hen ffrwythau. Yr oedd y coedydd a'r creigiau yn dyferu mêl, a alwent 'mél gwyllt.' Mat. 3. 4. Dywedir fod y gwenyn mor aml fel y gosodent en diliau rhwng cangenau y coed, a chlogwyni y creigiau, a hwyrach mab hwn a alwent y 'mél gwyllt.' Nid ydynt yn dystyrio y gwenyn yno i gael eu mêl, fel yn ein gwledydd ni.

Osgellir edrych ar un man ar ein daear ni yn fwy cysegredig na'i gilydd, Canaan yw y lle. Yno y percriniodd yr hen batricieub, ac y mae eu llwch yn gorwedd hyd ddydd brawd; yno y bu addoliad Duw dros oesoedd yn cael ei gynnal; ac yno y ganed, y bu byw, ac y dyoddefodd Iachawdwr y byd; gwladdeiddwr o'r wlad hon oedd Tywysog y bywyd; ac yno y cwblhaodd y gwaith y bydd cofia a moli byth am dano; yno y tywalltwyd yr Ysbryd Glân, y planwyd Cristionogrwydd, ac oddi yno y taenodd ar led dros wyneb y ddaear. Y mae ei holl gynnyrch, a phob gwrth-ddrych ynddi, mewn ystyriaeth, yn gysegredig trwy y defnydd a wnaed o honnynt gan yr Ysbryd Glân, yn gyffelybiaethol, i ddangos a gosod allan bethau ysbrydol yn eglur i ni. Ei mynyddoedd, ei hafonydd, ei choedydd, ei llysiau, ei phlanigion, ydynt oll wedi eu defnyddio i'r dyben hwnw. Mae yr Iachawdwr, yr Iechydwr, ie, y nefoedd ei hun, i'w canfod yn ffigyrol yn ngwrthdychrau y wlad hon; a gwybod natur y wlad, ei gwrthdychrau, a'i chynnyrch, sydd lawer o help i ddeall y Bibl ei hun. Pan yn y dyddiau diweddar y blagura Cristionogrwydd yno yn ogoneddus, hwyrach y bydd y Bibl yn fwy deallus i Gristionogion gwlad Canaan nag un wlad yn y byd. Ymddydenais âg un fu anghredadyn a gafodd ei argyhoeddi o wirionedd yr ysgrifurau trwy deithio yno, a chanfod pob peth yn cyfateb yn hynod i'r hanes am danynt. Dewisodd Duw y fan hon o'r ddaear, yn benaf, i amlygu ei ogoniant ynddo; a hyfryd ydyw meddwl am dani rhagor un man arall o'r byd. Daw ei gwrthdychrau yn mhellach dan ein hystyriaeth, dan eu priodol enwau.

Y CANAANEIDAID oeddynt hilogaeth Canaan. Eu trigfa gyntaf oedd yn ngwlad Canaan, yn mba le y lliosogasant yn ddirfawr. Yr oeddynt yn hynod fel marchnadyddion a milwyr; fel hyn casglasant lawer o olud, a phoblogasant y rhan fwyaf o ynysoedd Môr y Canoldir. Pan oregynodd Josuah wlad Canaan, ffordd llawer o honnynt i Affrica a gwlad Groeg. Dywed Procopius iddynt yn gyntaf gillo i'r Aipht, ac yn raddol iddynt fynydd yn mlaen yn Affrica, ac a daenasant dros yr holl daleithiau âng hyd at gyfyng-fôr Gibraltar, ac yn cadw o hyd eu hen iaith, heb ond ychydig o gyfnewid. Dywed yr awdwr hwn, fod yn yr hen ddinas Tingis, a sylfaenwyd ganddynt hwy, ddwy golofn o feini gwynion, â'r argraff ganlydol arnynt, yn iaith a llythyrenau Phoenicia: 'Pobl ydym a gadwyd trwy ffol rhag yr yspelliwr hwnw, Josuah mab Nave, yr hwn oedd yn ein hmyd ni.' Y trefedigion a ddygwyd gan Cadmus i Thebes, yn Boetia, a'i frawd Cilix i Cilicia, oeddynt o hilogaeth Canaan. Tybir mai ei hilogaeth ef a boblogasant Sicily, Sardinia, Malta, Cyprus, Corfu, Majorca a Minorca, Gades, Ebusus. Bochart *in Can.* Edr. enwau meibion Canaan: hefyd, DAFYDD, HAM, JOSUAH, NOAH.

CANCER, *Gr. γαγγραινα, gangrain*: math o afiechyd peryglus, sydd yn ysu ac yn madru y cnawd lle y cymero afael. Wrth ei rediad buan yn y cnawd, y mae yr holl gorph mewn perygl; ac yn fynych y mae yn anfeddygiaethol heb dori ymaith y lle afiach. Ymddengys, wrth edrych trwy chwydd-wydr, fod lliaws mawr o fan bryfed yn ymborthi ar y cnawd, a hyny yw yr achos o hono.

Cyfellionadau a heresiâu a gyffelybir yn yr ygrthyrau i gancr; am ei fod yn fuan yn ymdaenu tros encidiau dynlon, yn eu llygru ac yn eu difa: y maent yn bwyta bywyd crefydd, ac yn dwyn drystrwg ac angu ar bersonau ac eglwysai. 2 Tim. 2. 17.

CANDACE, *Gr. Kαθαία*, [un & meddiant] enw brenines o Ethiopia, yr hon y daeth ei heunuch i Jerusalem i addoli yr Arglwydd, ac a feyddiwyd gan Phylip. Act. 8. 27. Edr. EUNUCH.

CANFOD, (can-bod) gweled, llygadu, cael golwg ar. Job 23. 8. Mat. 13. 15. Marc 11. 13. Act. 16. 17. Diar. 13. 3.

CANGEN—AU, *Heb. צמח* 1. Rhan o bren. Barn. 9. 48.—2. Crist a elwir 'Cangen o rawn camphir.' Can. 1. 14. Edr. CAMPHIR.—3. Yr eglwys, neu wir aelodau Crist. Ioan 15. 5. Edr. GWINWYDD-EN.—4. Brennoedd a gwyr mawrion, y rhai sydd yn cysgodi eu deiliaid & chyfreithlau da, &c. Ezec. 17. 6. Dan. 4. 12.—5. Plant, y rhai sydd yn dyfod oddiwrth eu rhieni fel cangenau oddiwrth y pren. Job 15. 32. Joel 1. 7.—'Eithr tydi a fwrwyd allan o'th fedd, fel cangen ffaidd.' Esa. 14. 19. 'Fel y pren a ffaiddir.' Louth. Cangen neu bren ffaidd, ydyw y cyfryw ag y crogwyd drwg-weithredwyr arno. 'Y mae yn ysgrifenedig,' medd Paul, 'mellidgedig yw pob un sydd yn nghrog ar bren.' Gal. 3. 13. Deut. 21. 23. Yr oedd yr Iuddewon, gan hyny, yn barnu y pren ar ba un y crogwyd un, yn feldidgedig, ac yn ffaidd. Yr oedd y pren ar ba un y crogwyd y drwg-weithredwyr—y ceryg & pha raf y cai un ei labyddio—y cleddyf gyd â'r hwn y lleddid un—a'r cadach â'r hwn y tagid un—yr oedd y pethau hyn oll yn cael eu cyfrif yn ffaidd, ac i gael eu claddu gyda chorff y dienyddiedig, fel y pethau mwya ffaidd.*

CANIAD—YDD, (can-iaid) cantor, un & chanddo ddawn canu, un yn canu.—'Dafydd mab Jesse, peraid gan'eddyd Israel.' 2 Sam. 23. 1. Edr. DAFYDD, PSALMAU.

CANIATAD, (caniad) goddefiad, cenad, cydsyniad, trwydded. Gen. 19. 21. Neh. 1. 11. Mat. 8. 31. Heb. 6. 3.

CANLYN, (can-glyn) dilyn, erlyn.—1. Dilyn un a fyddo gwedi myned o'r blaen. 1 Sam. 25. 27.—2. Canlyn Crist, neu ddilyn yr Oen, yw gwneuthur profes gyhoedd o'r efengyl, a thrwy fydd fywiol gwneuthur ymroad diffuant i ganlyn ei siampl mewn cyflawnder a sancteiddrwydd: ymhyfrydu yn ei air a'i ordinhadau, gan bwyo ar ei hollalluog nerth.—Y mae gweithredoedd y saint yn eu canlyn; nid ydyw eu gweithredoedd yn myned o'u blaen, ond yn eu canlyn; i ddangos mai eu personau sydd yn cymeradwyo eu gweithredoedd, ac nid eu gweithredoedd eu personau; a'r ddau yn cael eu cymeradwyo trwy Grist. Hefyd, i ddangos fod Duw yn gwobrwyo gwaith ei ras yn ei bobl. Dat. 14. 13. Mat. 10. 42. a 25. 40. Marc 9. 41. Heb. 6. 10.

CANLLAW—IAU, (can-llaw) mur-ganllaw; cyngorwr neu amddiffynwr mewn llŷs; gwaith o goed neu faen, a wneid o amgylch penau tai gwastad-nen yr Iuddewon, a'r gwledydd cymydogathol iddynt, i rwystro i neb syrthio oddiar nenu a tai, neu i ymladd â'r gelynlion oddi arnynt. Deut. 22. 8. Jer. 5. 10.

CANMOL—ADWY, (can-mawl) moli, clodfori; teiwlwg o ganmoliaeth.—1. Moliannu a rhyfeddu mawr ac anfeldrol ddaloni Duw. Ps. cxxxviii.—2. Dadgan rhinweddau a chymhwysderau dynion;

* Gwel Kalinski *Faticinia Observationibus illustrata*, p. 342.

(Gen. 12. 15. Diar. 12. 8.) neu eilunod mudia a fflgiol. Barn. 16. 24.—'Yr Arglwydd canmoladwy.' 2 Sam. 22. 4.—'Mawr yw yr Arglwydd, a chanmoladwy.' 1 Cron. 16. 25. Ni chanmolir yr Arglwydd byth gan neb, nes y gwelant ef yn ganmoladwy, ac yn deilwng o ganmoliaeth, o ran ei hawddgarwch anfeldrol yndo ei hun, a'i ddaloni annhrathol i ni.

Canmawl dda, taw ddrwg. Diar.

CANOL—YDD, (cant-ol) cymberfedd, perffeddbwynt.—1. Y pwynt cyfartal rhwng dau barth mewn amser; y cyfrwng, cyn agosd i'r naill ag i'r llall. Num. 35. 5. Ezec. 48. 15.—2. I mewu i ryw beth, megys canol y môr. Jonah 2. 3.—3. Yn mysg. Hos. 11. 9. Zeph. 3. 5. Luc 2. 46.—'Canolydd,' cyfrygwyr. 1 Tim. 2. 5. W. 8.

CANT—OEDD, deg o ddegau.—1. Rhifedi terfynol a phenodol. Gen. 11. 10. a 17. 17.—2. Rhifedi mawr amhenodol. Diar. 17. 10. Preg. 6. 3.

CANWRIAD, (can-wr) swyddog yn rheoli cant o flwyr. Mat. 8. 5. a 27. 54.

CANWYLL—AU, (can-gwyll) *Llad. CANDELLA; Saes. CANDLE*; goleu; llusern; peth i roddi goleu yn y nos. Luc 15. 8. Trwy draws-ddwyn, arwydda canwyll, neu llusern, un peth a fyddo mewn rhyw ystyr yn ateb dyben, neu yn cyflawni swydd canwyll; megys y llygad, 'canwyll y corph yw y llygad.' Mat. 6. 22. Luc 11. 34.—'Goleuni, neu llusern y corph yw y llygad.' W. 8. Fel y mae canwyll yn ddefnyddiol i weithio neu deithio yn y nos, y mae llygad iach, craff, yr un fath mor ddefnyddiol; ac y mae holl aelodau y corph yn ei oleuni yn gallu gwneyd eu gwasapath a'u gorchwylion. Felly hefyd y gelywir athraw goleu a deallus, yr hwn, trwy ei addysg a'i fuchedd, sydd yn goleuo erall yn ngwrpodaeth y gwirionedd dwfrol, er eu cysur a'u hiechyd-wriath. Dywedir am Ioan Feddyddwr, 'Efe oedd ganwyll yn llosgi ac yn goleuo;' sef yn athraw hynod o ddefnyddiol. Ioan 5. 35.

Gelwir ysbryd dyn yn 'ganwyll (neu lamp) yr Arglwydd, yn chwilio holl gelloedd y bobl.' Diar. 20. 27. Sef ysbryd dyn wedi ei oleuo, yn cyflawni ei swydd yn ddeallus ac yn ddiuedd, ac yn barnu yn gywir am bob peth, yn enwedig am dano ei hun, yn ol tystiolaeth gywir y gair. Heb. 4. 12, 13. 1 Ioan 3. 19, 20, 21.

'Pa sawl gwaith y diffydd canwyll yr annuwiolion?' Job 21. 17. Canwyll, yn y fan yma, a arwydda llwyddiant, hawddfyd, eamwythder, cysuron, &c. Diffydd canwyll llwyddiant yr annuwiol gan farnedig-aethau disymwth a dychrynlyd. Diar. 13. 9. a 20. 20. a 24. 20. Mat. 25. 8.

Yn nghanol nos o brofedigaethau, ofnau, a pheryglon, goleuodd Duw ganwyll neu [?] lamp Dafydd, ac a lewyrchodd ei dywyllwch, trwy wellhau ei amgylchiadau, symud ei ofnau, a dyddanu ei ysbryd. Pa. 18. 28.

O herwydd eu hanwydeib a'u diogelwch, gelw Duw ei bobl, 'canwyll ei lygad.' Deut. 32. 10. Pa. 17. 8. Zech. 2. 8. Y maent hwy yn dynar ac yn bawdd eu dolurio, fel llygad; ond y maent wedi eu diogelu yn rhyfedd, fel y llygad. Edr. LLYGAD.

Goreu canwyll pwyll i ddayn. Llymarch.

CANWYLLBREN, (can-gwyll-pren) canwylllydd; offeryn i ddal canwyll. Exod. 25. 31. Yr oedd y canwyllbren oedd yn perthyn i'r babel, a'i bwysau, yn dalent o aur pur, yn sefyll yn y lle sanctaidd, ar gyfer bwrdd y bara gosod, ar yr ystlys ddeheu, i oleuo y cysegr. Gosododd Solomon ddeg o'r cyfryw yn y deml; pump o'r tu deheu, a phump o'r tu aswy, o faen y gaffell. 1 Bren. 7. 49. Yr oedd y canwyll-

bren hwn gwedi ei wneuthur o un dryll cyfan o aur coeth, o un cyfanwaith morthwyl, ac iddo baladr & chwecch o geiniau yn myned allan o'i ystlysau, tair o un ystlys, a thair o ystlys arall gyferbyn a'u gilydd. Yr oedd tair padell o waith almonau, a chnapp a blod-euyn ar bob caine. Yr oedd hefyd gnapp dan bob dwy gainc ar y paladr; ac yr oedd ar y canwyllbren bedair padell o waith almonau. Yr oedd hefyd yn perthyn iddo effelliau a chafnau o aur coeth.

Yr oedd pedwar peth yn cael eu cysgodi yn y canwyllbren hwn; sef yr eglwys mewn undeb â Christ, ac yn derbyn goleuni oddi wrtho, yr hwn ydyw ffynnon pob cyfraniad i'r eglwys; (2 Sam. 22. 29.)—y weinidogaeth yn yr eglwys—y gair—a'r Ysbryd Glân. Zech. 4. 2. Dat. 2. 1. Eph. 3. 20. a 5. 8.

I. *Yr oedd y canwyllbren aur yn gysgod o'r eglwys.* Y mae yr Arglwydd yn ddechonglydd i ni ar y mater yma yn Dat. 1. 20.

1. Yr oedd y canwyllbren yn derbyn ac yn cyfrannu goleuni; felly yr eglwys. Dyben a defnydd yr eglwys gwedi derbyn goleuni ydyw rhoddi i eraill, a dal y gwirionedd, fel y mae canwyllbren yn dal y goleuni. Phil. 2. 15. 1 Tim. 3. 15. Canwyllbren ydyw, nid haul.

2. Fel yr oedd y canwyllbren o aur (fel aur y mae yn dra gwerthfawr, Galar. 4. 2. Job 28. 15. Djar. 3. 14. 1 Petr. 1. 7. a 3. 3, 4. 2 Petr. 1. 4.) felly y mae yr eglwys o saint; am hyny y mae yr eglwys yn cael eu galw canwyllbrenau aur; nid pres, na phlwm, nac ychwaith peth gwedi ei oreuro, ond aur—nid dynion halogedig, aflan, anwybodus, rhagrithiol, ond saint pur.

3. Yr oedd amryw geiniau yn y canwyllbren, gan hyny yn wahaniaethol; ond y cwbl yn dyfod allan o'r un paladr, ac wedi eu gwneuthur o'r un dryll aur, ac am hyny yn un; felly y mae yr eglwys yn amryw gangenau; etto y mae yr holl eglwysai yn tarddu o, ac yn dibynnu ar, yr un Crist, ac yn un ynddo ef, un dryll gwedi ei weithio yn baladr ac yn gangenau; yn Pen sydd iddynt, ac y maent oll yn derbyn o'i gyflawnder; ac yn cael eu harwain a'u llywodraethu wrth yr un rheol, sef y gair, a chan yr un Ysbryd.

4. Yr oedd purdeb, parhad ei goleuni yn llywrechu, yn nghyd â'i dysgyblaeth fanwl, yn cael ei arwyddo trwy effelliau a chafnau y canwyllbren. Yr oedd yr effelliau yn tynu ymaith yr hyn ydoedl yn attal llewyrchiad y lamp, yn arwyddo bod llygredigaethau, ac aelodau llygredig, i gael eu tori ymaith o'r eglwys, fel y llewyrcho eu goleuni ger bron dynion, (Mat. 6. 15, 16.) ac fel y byddo teml Duw yn cael ei chadw yn ddilwgr. 1 Cor. 3. 11, &c. Iago 1. 3.

5. Yr oedd addurniadau y canwyllbren, sef yr almonau, y blodau, a'r cnapiau, yn arwyddo y doniau & pha rai y mae yr eglwys wedi ei harddu, i ddal allan ei goleuni gyda mwy o weddeidd-dra a phrydferthwch.

6. Yr ydoedd yr offeiriad i ofalu am olew pur yr olew-wydden, i roddi yn y lampau, i beri iddynt losgi yn wastad. Yr oedd Aaron i drefnu y canwyllbren ag olew o hwy'r hyd foreu, bob amser, ger bron yr Arglwydd; felly y mae yr Arch-offeiriad mawr, Iesu Crist, yn cyfrannu o'i Ysbryd i'r eglwys yn feunyddiol, ac o oes i oes. Y mae yn rhodio yn nghalon y saint ganwyllbren aur, i'r dyben i'w trefnu a'u goleuo. Exod. 27. 20. Lef. 24. 2. Dat. 2. 1. 1 Ioan 2. 27. Eph. 4. 8—12. Zech. 4. 1—5.—Yr oedd y morwynion ffol heb yr olew hwn, er eu holl broffes; ond ni thal dim trwsio y lamp heb yr olew; ni wna yr effelliau heb yr olew byth y tŷ yn oleu. Rhaid cael yr Ysbryd Glân i oleuo yr eglwys a'i sancteiddio, ac i farwau ei llygredigaethau. Rhuf. 8. 13.

II. *Yr oedd y canwyllbren hefyd yn y babell yn gysgod o'r weinidogaeth yn yr eglwys.* Dat. 1. 20. Y saith seren yn dysgleirio ar ben y canwyllbren, angelion y saith eglwys ydynt. Cansys fel y mae y

canwyllbren yn cymsul y lamp a'r goleuni, felly y mae yr eglwys yn cynnal y weinidogaeth: ac megys y mae y lamp yn tywynu yn y canwyllbren, felly y mae y weinidogaeth yn yr eglwys. Eglwys heb weinidogaeth sydd megys canwyllbren heb oleu. Ni rydd canwyll mewn canwyllbren ddim goleu heb dân arni; felly ni rydd gweinidog mewn eglwys ddim goleuni yn ei fywyd na'i athrawiaeth, ond fel y byddo dan driniaeth goruchwyliaeth danllyd yr Ysbryd Glân. O mor aml y gwelir y rhai a elwir yn ganwyllau yn y canwyllbren, heb erioed eu tanio gan Ysbryd Duw! Yr ydoedd Ioan yn ganwyll yn llosgi ac yn goleuo. Ioan 5. 35.

III. *Yr oedd y canwyllbren aur hefyd yn gysgod o oleuni y gair, o'r hwn y mae y weinidogaeth yn dysgleirio;* ac y mae yr ysgrythyr yn cael ei chyffelybu i lamp neu ganwyll, Ps. 119. 105.—i ganwyll yn llewyrchu mewn lle tywyll, 2 Petr. 1. 19.—i aur, ac aur pur, (Ps. 19. 10.) yr hyn sydd yn gwneuthur y cyfeiriad etto yn fwy cyflawn; canwyllbren aur ydoedd hwn; felly aur yw y gair, ie, gwerthfawrocach nag aur.

IV. *Yr oedd y canwyllbren aur yn gysgod o'r Ysbryd Glân hefyd;* y mae y testun hwn yn eglur ar y mater: 'Ac yr oedd saith o lampau tân yn llosgi* ger bron yr orsedd-faine, y rhai yw saith Ysbryd Duw.' Dat. 4. 5. Y mae yn ymddangos yn dra eglur mai yr Ysbryd Glân, y trydydd Person yn y Drindod, a feddylir yma, wrth fod Ioan yn gweddio am 'ras a thangnefedd oddiwrth y saith Ysbryd.' Dat. 1. 4. Y mae yr Ysbryd Glân yn cael ei osod allan yn yr ymadrodd hwn, 'saith Ysbryd Duw,' mewn cyferbyniad i'r saith ganwyllbren yn ngwledigaeth Ioan, (Dat. 1. 12, 13.) ac mewn cyferbyniad i'r saith lamp, y rhai oedd ar ben pob canwyllbren yn y deml; ac hefyd i arwyddo amrywiaeth a pherffethrwydd ei ddoniau a'i radau, a'i weithrediadau yn ei eglwys, ac yn nghalonau ei bobl; oblegid y nifer saith, yn yr ysgrythrau, a arwyddda perffethrwydd.

CAP—IAU, (cap) penguwch, penwig, cwfl, cwe-wil. Capan côr, capan canonaidd.—'Gwna iddynt hefyd gapiau.' Exod. 28. 40. a 39. 28. Lef. 8. 13. Ezech. 44. 18. Yn ol barn yr Iuddewon, yr un peth oedd y capiau a'r meitr, a'u bod hwy wedi eu gwneuthur o ddarn o liain, 16 o lathen o hŷd, yn gor-chuddio penau yr offeiriad fel helm. Yr oedd capiau yr offeiriad yn gryniion; ond meitr yr arch-offeiriad, meddant, yn fain yn y pen uchaf. EDR. MEITR. Yr oeddynt yn gosod allan eu purdeb a'u hawdurdod yn eu swydd—yr oeddynt yn goronog.

CAPAN—AU, (cap) capan côr, capan drws, gwar-ddrws. Yr oedd gwaed oen y pasc i gael ei daenellu ar gapan drws yr Israeliaid, i arwyddo y dylai gwaed Crist, yr hwn yr oedd oen y pasc yn ei gysgodi, fod yn barchus genym, ac na ddylai gael ei sathru dan draed, a'i farnu yn aflan; Heb. 10. 29.—ac i ddangos hefyd y dylai ein ffydd ynddo, a'n cyffes o hono, fod yn amlwg ac yn gyhoedd, fel unig foddion ein diogelwch, ac unig wrthdrysych ein ffydd, ein gobaith, a'n gorfoledd. EDR. PASC.

CAPEL, *Llad.* CAPELA; *Saes.* CHAPEL: tŷ addoliad cyhoeddus. Y mae Bethel yn cael ei galw 'capel y brenin,' oblegid fod breninoedd Israel yn addoli y llo aur yno. Amos 7. 13.

CAPERNAUM, *Gr.* Καπερναομ [maes dyddan-rech] prif ddinas yn Galilea, lle byddai yr Iesu yn fynych y aros. Yr oedd yn sefyll ar lan môr Galilea, ar gyffiniau Zabulon a Naphtali. Mae yn awr, yn ol prophwydoliaeth ein Hiachawdwr, yn bentref gwael ac

* Yn llosgi, nid yn eistedd, megys y mae yn argraffiad 1752, a 1759

aurheiliedig, heb ynddo ddim ond ychydig o gahanod gwaelion, a physgotwyr yn byw ynddynt. Mat. 11. 23. Edr. IZSU.

CAPPADOCIA, talaeth yn Asia yn uno â Pontus, Armenia, Galatia. Cofia Ptolemy, *Nb. v., cap. 6*, y trigolion, ac a farna iddynt gael yr enw oddiwrth yr afon Cappadox. Galwyd hwynt gynt *Leuco Syri*, y Syriaid Gwynion. Yr oedd y dalaeth hon gwedi ei rhanu yn ddau barth; sef y Mwyaf, yn agos i Fôr Pontus, a'r Lleiaf yn agos i Lycaonia. Dygwyd Cristionogaeth yno yn foreu, (Act. 2. 9. 1 Petr 1. 1.) a bu yn flodeuog yno hyd A.D. 900. Y mae yn bresennol dan lywodraeth y Twrc; ond y mae Cristionogaeth heb lwyrd ddarford yno. Priodiorion o'r wlad hon oedd Strabo, Gregory Thaumaturgus, Basil, a Gregory Nazianzen.

CAPTEN. Edr. **CADDEB**.

CAPHTOR—**IM**, Heb. כַּפְּתוֹר [afalau]. Y mae Calmet ac awdwyr eraill yn cytuno (er fod rhai yn gwrthwynebu) mai Crete, ynys yn Môr y Canoldir, ydyw Caphor yr Hebreaid. Gen. 10. 14. Amos 9. 7. Edr. **PHILISTIAID**.—'Gweddill ynys Caphor.' Jer. 47. 4. Dywedir fod y Caphoriaid, yn gystal a'r Philistiaid, o hifogaeth Misraim, tad yr Aiphitiaid. Gen. 10. 14. 1 Cron. 1. 12. Pa un a sefydlodd y Caphoriaid yn gyntaf yn Cappadocia, fel y barnodd rhai o'r hynafiaid, neu yn ynys Crete, fel y barnodd eraill; neu, ynte, a ddarfu iddynt fudo yn unlongyrcchol o ryw barthau o'r Aipht, o herwydd eu cyfyngu am le—yr hyn, wrth ystyried y lle y muddasant iddo, sydd yn ymddangos yn fwyaf tebygol: dyls yw, iddynt yru allan yr Afaid o'r rhan hono o Palestina sydd yn gyfagos i Gaza, a sefydlu eu hunain yno. Deut. 2. 23. Jos. 13. 3. O herwydd hyny y galwyd y wlad, Gwlad (nid ynys) Caphor. Wrth 'weddill ynys (neu, yn hytrach gwlad) Caphor,' deallir y gweddill yn aros yn y wlad hono, o lawer a breswylent gynt ynddi hi. Gwel Blayney.

CAR, neu **GER**, gorair, yn agos—car llaw, car bron, yn agos, o flaen, yn ngwyddfod.—'Rhaid i ni oll ymddangos gar bron brawdle Crist.' 2 Cor. 5. 10.—*εμπροσθεν, o flaen*, yn ngwydd yr orsedd, a'r hwn fydd yn eistedd arni.

CAR, **CEIR**, (cy-ar) *Saes*. **CAR**: Cerbyd, mên; clwyd; cludwr; car-llug; car-trol; car-hidlo; car-dirwyn; car-pysgota; car yr ên.—'Tarewaist fy holl elynion ar gar yr ên.' Ps. 3. 7. Sef yn ddiarbed, yn niwediol, ac yn waradwyddus. Esa. 22. 7.

CAR, **CERAINT**, (ca-ar) perthynas; un o'r un gwaed, neu deulu, neu genedl; cyfaill. Num. 27. 11. Ioan 18. 26. Câr clyd, perthynas o'r nawfed âch.—'Y mae dy geraint (οι φίλοι) i'th anerch. Anerch y Ceraint wrth y henwac.' 3 Ioan 15. W. S.

CARAI—**EIAU**, math o rwymyn, o groen, gwêad, neu bethiad; carai esgid. Gen. 14. 23. Marc 1. 7. Luc 3. 17. Ioan 1. 27.

CARAWG, (car) baedd gwyllt; afon, nant.—'Ydd aeth allan ev a ei ddiscipulon dros garoc Cedron.' Ioan 18. 1. W. S.

CARAWL—**OLAU**, (câr-awl) cân, cân cariad:—Carawl plygain, sef boreuol gân.—'E glywai gyncan-odd a charolae.' Luc 15. 25. W. S.

CARBUNCL, *Llad*. **CARBUNCULUS**; math o faen gwerthfawr, o liw coch tanbaud, y goreu o honyf a geir yn ynys Ceylon. Hwn oedd y maen cyntaf yn yr ail res o feini gwerthfawr yn nwyfroneg yr arch-offerriad. Exod. 28. 18. Diar. 31. 10. Esa. 54. 11.

CARCHAR—**AU**—**U**, (carch) géol. 1. Lle i gyfyngu ar, ac i gopsi cyrph dynion. Gen. 39. 20.—

2. Cyflwr iael, gwael, a chystuddiol. Preg. 4. 14.—3. Y caethiwd y mae dynion ynddo wrth natur-iaeth, gan Sataa, a'u chwantau drygionus eu hunsin. Esa. 42. 7.—4. Y bedd, o'r hwn nis gellir symud ymaith. Esa. 53. 8.—5. Bhwymau tynion o attaliaeth a rydd Duw ar Sataa a'i offerynau. Dat. 20. 7.

'Ac a'i rhoddaasant yn y carchardy yn nif Jonathan yr ysgrifenydd.' Jer. 37. 15. Yr oedd, ac y mae etto, yn arfaredig yn y gwledydd dwyreiniol, i wneyd tai gwyr mawrien yn garcharau (Gen. 39. 20) fe, yr ydoedd carchar yn y palas breninol ei hun. Jer. 32. 2. Nid tai cyffredm, medd Syr John Chardin, wedi eu haddoliadu i'r dyben haww, ydyw y carcharau dwyreiniol; ond rhan o'r tŷ y preswylia y barnwyr ynddo. Llywydd, neu uchel-faer tref, neu cadben gwyliadwriaeth, a garcharaent y cyfryw a gyhuddir yn eu tai eu hunsin; neillduant ran o hono i'r dyben hwnw pan osodir hwynt yn y swyddau hyny; ac a ddeuasant yn geidwad y carchar, y dyn mwyaf addas yn eu teuluoedd. Tebygol gwneyd tŷ Jonathan yn garchar, yn ganlyniol i'w wneyd yn ysgrifenydd i'r brenin. Gwel Harmer's *Observ. chap. vii., obs. 37*.—Tebygol, mae mewn cyfeiriad at y bedd y galwodd Dafydd yr ogei hono yr oedd efe ynddi, yn garchar; yn yr hon yr oedd megys pe buasai gwedi ei gladdu yn fyw. Ps. 142. 7.—Paul ydoedd 'garcharor Ieou Grist,' sef mewn rhwymau o achos Crist a'i efengyl. Eph. 3. 1.—'Carcharorion gobethiol,' sef yr Iuddewon yn Babilon; a phechaduriaid sydd felly yn ysbrydol tra y maent yn y bywyd hwn. Zech. 9. 12.—'Yr ysbrydion yn ngharchar,' sef trigolion yr hen fyd, y rhai a anafuddhasant i Noah, pregethwr cyflawnder, a'i bregeth; ac am eu hanufudd-dod a'u drygion, boddwyd eu cyrph yn eigion y dylif, ac mae eu hysbryoedd yn ngharchar uffern, erbyn dydd y farn. 1 Petr 3. 19, &c. Luc 16. 23. Yr un ysbryd a fywbaodd Grist, ac a'i efyddodd o feirw, oedd gynt yn Noah yn pregethu i'r hen fyd, trigolion pa un a anafuddhasant, ac ydynt yn swr yn ngharchar tan ddigofaint Duw.

CARCHEMIS, כַּרְכַּמִּי [dwyng ymaith oen] dms ar yr afon Euphrates, yn perthyn i Assyria. Cymerwyd hi gan Pharaoh-Necho, brenin yr Aipht, a rhoddodd warchawldu ynddi, y rhai a ddyfethwyd gan Nebuchodonosor, brenin Babilion. 2 Cron. 35. 20. Jer. 46. 2. 2 Bren. 23. 29.

CARDOTA—**YN**, (car-dawd) erfyn elusen, neu rodd; un tlawd. Marc 10. 46. Edr. **BARTIMEUS**, **LAZARUS**.

CAREDIGRWYDD, (caredig) hynawsedd, tynerwch, tirondeb. Gen. 20. 13. Ruth 2. 20. Arwydda drugaredd, ymgeledd, tosturi. Ps. 31. 21.

CAREDD, (câr) tra chariad; chwant anghymedrol, bai, pechod.—'A chaffael o honaw le y amddiffyn ehun, am y caredd.' Act. 25. 16, 18. W. S.

CAREG, **CERYG**, (câr) careg nadd, careg lefnis, careg clo.—1. Maen, neu ddarn o graig. Gen. 28. 18.—2. Peth o natur amhlygedig. Eze. 36. 26.—3. Ūnryw beth niwediol. Ps. 91. 12. Job 5. 23.—4. Crist, ei deyrnas, a'i eglwys. Dan. 2. 45. Mat. 21. 44.—'Y gareg a dorwyd allan o'r mynydd, yr hon ni thorwyd â llaw, yn myned yn fynydd mawr.' Dan. 2. 34, 35.—Y mae **ΙΕΡΟΦΑΝ** yn fynych yn yr ysgrhythrau yn cael ei alw yn Graig, megys yn Deut. 32. 4, 18, 30, 31. 1 Sam. 2. 2. 2 Sam. 23. 3, &c.—Crist a elwir yn Graig. Exod. 17. 6. Num. 20. 8. Deut. 18. 5. Ps. 19. 14. 1 Cor. 10. 4, &c.—Mae Crist, hefyd, yn fynych, yn cael ei alw yn Faen, neu Gareg, yn yr ysgrhythrau, i arwyddo ei fod yn Dduw, a'i natur yn anghyfnwediol a chadarn. Nid o waith dwyrlaw, i ddangos ei fod, ac yn gweithredu ynddo ac o hono ei hun; ac yn rhoddi bôd a gweithrediad i bob

peth arall. Ac yn mherthynas i'w natur ddynol, nid oedd yno ddim gwaith dwylaw, hyny yw, dim gweithrediad dynol, a chyffredinol natur, yn ei genedilid yn mru y wryf; 'Yr Ysbyrd Glân a ddaw arnat ti, a nerth y Goruchaf a'th gysgoda di.' Luc 1. 35. Felly yr oedd yr hwn a ddodwyd yn y presyb yn blentyn, ar yr un pryd yn Dduw mawr; y Bachgen a roddwyd i ni mewn amser, yn Fab Duw er tragwyddoldeb; yr hwn a welwyd yn faban gwael, yn cael ei gynnal ar linau Mair, oedd ar yr un pryd yn Dduw cadarn, ac yn cynnal pob peth trwy air ei nerth; yr hwn oedd yn ymddangos yn gareg mor fechan ag y gorfu arno ffoi rhag lliid Herod, ydoedd Brenin y breninoedd, ac Arglwydd yr arglwyddi, yr hwn y mae ganddo bob awdurdod yn y nefoedd ac ar y ddaear; yr hwn a ysogodd ben y diafol, ac a ddryllia, cyn bo hir, ei holl waith, a'i ddolw oddiar y greadigaeth. Dyma y seren y prophwydwyd am dani a ddeuai allan o Jacob, ac a ddryllia gonglau Moab.—At y gareg, yn y lle hwn, y mae Crist ei hun yn cyfeirio, pan y mae yn sôn am y maen a wrthododd yr adellawyr yn myned yn ben y gongl.

Bechan a gwael, yn ol barn ddynol, oedd yr olwg ar deyrnas, ac eglwys Crist yn y byd, yn ei dechreuad: ond, o'r diwedd, â yn fynydd mawr, ac yn leinw yr holl ddaear. Eza. 11. 9. a 2. 2. Gwelir holl elynion teyrnas y gareg gwedi eu drryllio, a'u malurio fel llestr pridd; a'r gareg fechan, sef eglwys Crist, priodas-ferch yr Oen, wedi ei drrychu allan o gyrhaedd lliid a gwaradwydd yn dragywydd. Dan. 2. 34, 35, 45.

Dywedir yn Job 41. 24. am y lefathan, fod 'ei galon ef yn galed fel carreg,' hyny ydyw, y mae efe yn nerthol anghyffredin, ac èndra a giewder anorchfygol ynddo.—Calon Nabal oedd yn marw o'i fewn, ac yn myned fel carreg, pan y dywedodd ei wraig iddo am y perygl yr oedd wedi taflu ei hun iddo, trwy ei sarugrwydd. Yr oedd ei galon wedi myned yn ansyfladwy fel carreg, yr oedd wedi crebychu, neu ei dirdynu gan y braw; a'r crebychiad dirdynawl hwn a fu achos ei farwolath. 1 Sam. 25. 37.

'Tynu ymaith y galon gareg,' &c., a arwydda tynu ymaith y tuoddryd ystyfnig, anhlygedig, ac anhwyth, y sydd yn y galon, yn rhwystro iddi dderbyn argraffiadau caredigol oddiwrth y gair, a'r moddion cyffredinol, trwy y rhai y mae yr Ysbyrd Glân yn gweithredu ar ddyinion. Y mae yma *dynu a rhoi*; tynu y galon gareg, a rhoi calon dyner o gig yn ei lle. Nid yw yr Arglwydd yn unig yn tynu y caledrwydd a'r anhwythdra o galon pechadur, ond yn pianu neu yn doddi ynddo egwyddor newydd, gan ei wneuthur yn ewyllysgar yn nydd ei nerth: nid yn unig tynu yr awch sydd mewn dynion am wneuthur drwg y mae yr Ysbyrd Glân, ond eu gwneuthur yn bobl briodol, awyddus i weithredoedd da. Jer. 24. 7. a 32. 39. Ezec. 11. 19. a 36. 26. Ps. 110. 3. Tit. 2. 14.

'Fel un yn rhwymo carreg mewn tafl; felly y gwna y neb a anrhydeddo ffil.' Diar. 26. 8. Pan fyddo carreg wedi ei rhwymo mewn tafl, y mae y taflwydd yn rhwystro yn ei amcan ei hun o'i thafu, a'i lafar yn myned yn ofer; felly y mae y neb a anrhydeddo ffil. Ond gellir troi y geiriau ffordd arall: *Fel un yn gosod maen gwerthfawr mewn carnedd geryg*, lle y cuddir ac y collir ef; ac megys nad yw y gareg fechan yma yn cynnyddu dim ar y garnedd, ac nad yw gysmait ag i'w chanfod yno; felly nid yw y ffil yn anrhydeddus wrth bentyrn anrhydedd arno.

'Bydded i chwi geryg cyflawn:' hyny yw, bydded i chwi bysuan cyflawn a didwyll. Lef. 19. 36. Yn Dent. 25. 13., 'Na fydded genyt yn dy gôd amryw bwy, mawr a bychan.' *Heb., carreg a chareg.*—'Carreg uniswn sydd foddlawn ganddo ef.' *Heb., carreg berffaith.* Diar. 11. 1. Gwel hefyd Diar. 16. 11. a

20. 10.—Cafod ruthrol o genlysg a elwir yn geryg yn cael eu bwrw o'r nefoedd. Jos. 10. 11.

'Careg wen ac enw newydd.'—Yr oedd yn arfer yn mhllith rhai o'r Groegiaid o roi carreg wen wrth ryddhau un ag a fyddai wedi ei gyhuddo o ryw fai: ond os ei euog-farnu a gâi y cyhuddol, rhoddid iddo gareg ddu; ond nis gellir cael allan trwy un o'r hen arferion y byddid yn ysgrifenu yr enw newydd arni. Y mae amryw o'r dysgedigion o'r farn fod yr enw newydd yn cyfeirio at arferiad tywysogion, y rhai a roddent enw newydd i'r cyfryw ag a ryngal bodd iddynt ddyrchafu i ryw urddas ac anrhydedd tra mawr; o'r hyn y mae genym amryw siamplau yn yr Hen Destament; yn neillidol y lloedd canlynol: (Gen. 41. 45.) lle y mae Pharaoh yn newid enw Joseph, ac yn rhoddi iddo enw newydd Saphnath-Paaneah. Dafydd yn newid enw Solomon, ac yn rhoddi iddo enw newydd Jedidah. 2 Sam. 12. 25. Daniel hefyd yn cael newid ei enw yn Babilon, ac yn cael enw newydd Beltesassar. Dan. 1. 7. Dr. Goodman, Hammond, Vitranga, Grotius, yn nghyd âg amryw eraill, a dybiant fod hyn yn cyfeirio at yr arwydd-nôd, neu y cof-dryll a roddid i orchfygwyr buddugoliaethus, yn y chwaryddiaethau yn mhllith y Groegiaid, gan adrodd eu henwau, ac arwyddo y gwobr a fyddai iddynt am eu gorchestwaith. Dat. 2. 17. Gwel ychwaneg am hyn dan y gair **BARNU**.

CARFAN, (carf) cynnalwydd, trawst, paladr, cledren; rhes; carfan gwely, sef erchwyn gwely; carfan gwehydd; carfan o wair. 1 Sam. 17. 7.—'Yno ydd eisteddesont yn y garvane, o vesur cantoedd a'dec a'dau geiniae.' Marc 6. 40. W. S.

CARIAD, (car) serch, hoffter, anwydeb: y tuoddnwyd, neu y rhwymyn-serch hwnw sydd yn ennyn yn meddwl dyn wrth sylwi ar rywbeth mewn un arall yn ei foddhau. 2 Sam. 1. 26. a 15. 5. Felly yr ydym yn caru Duw pan fyddom yn mhyfyrydu yn ei berffieithrwydd. 1 Ioan 4. 19, 20, 21. Ac yr ydym yn caru dynion, oblegid rhyw odidogrwydd yr ydym yn meddwl ein bod yn ei ganfod yndynt.

'Duw cariad yw.' 1 Ioan 4. 8, 16. Sef daioni a hawddgarwch perffaith; ac nid yw yn casâu dim ond yr hyn y dylai perffaith gariad dwyfol ei gasâu. Y mae yn anfeidrol ddedwydd ei hun, ac yn llawenyachu yn nedwyddwch ei greaduriaid; ac nid yw yn casâu dim ond yr hyn sydd yn groes i'w sancteiddrwydd ef, ac i'w dedwyddwch hwythau. Y mae ei gariad yn gweithredu tu ag at ei greaduriaid o'r daioni perffaith sydd ynddo ei hun.

Gwrthddrych penaf cariad Duw yw ef ei hun: yn flaeaf ac yn benaf y mae yn caru ei hun; am hyny, efe ei hun, sef ei ogoniant, ydyw y gwrthddrych penaf yn ei olwg yn ei holl weithredoedd. Diar. 16. 4. Rhuf. 11. 36. Dat. 4. 11. Eph. 1. 6. Y mae ei ddedwyddwch yn deillio oddiwrth arsynied ei hun, ei natur, ei berffieithrwydd, ac yn y boddlonrwydd, y cariad, a'r hyfrydwch y mae yn ei gael ynddo ei hun. Nid oes amgen, ac nis dicheon iddo gael dim allan o hono ei hun, i chwangu at ei ddedwyddwch hanfodol.

Y mae y Personau Dwyfol yn cyd-garu eu gilydd: y mae y Tad yn caru y Mab a'r Ysbyrd Glân; a'r Mab yn caru y Tad a'r Ysbyrd Glân; ac y mae yr Ysbyrd Glân yn caru y Tad a'r Mab. Dywedir yn aml fod y Tad yn caru y Mab. Ioan 3. 35. a 5. 20. Geilw ef ei *Anwyl Fab*. Mat. 3. 17. a 17. 5. Col. 1. 13. Edr. **ANWYL**. Yr oedd ei hyfrydwch ynddo er tragwyddoldeb: gan ei fod 'yn ddyglerdeb ei ogoniant, ac yn wir lun ei berson.' (Heb. 1. 3.) o'r un hanfod, ac yn meddiannu yr un perffieithiau a'r Tad. Diar. 8. 30, 31. Ioan 17. 24. Col. 2. 9. Iê, carodd ef fel ei was, fel Cyfryngwr, yn ei gyflwr o ddarostyngiad ac ufudd-dod, a than ei holl ddyoddefiadau; pan yr oedd yn dyoddef ei ddiogaint fel Mechnydd, yr

oedd yn wrthddech ei gariad fel ei Fab. Esa. 42. 1. Mat. 3. 17. Ioan 10. 17. Ac yn awr y mae ar ei ddeheuol, mae yn edrych arno gyda hyfrydwech, ac yn gwbl foddawn i'w aberth, ei iawn, a' gyflawnder.—Y mae y Tad yn caru yr Ysbryd Glân, am ei fod yn deffio oddi wrtho, ac yn meddiannu yr un hanfod a pherffethiau. Job 33. 4. Ps. 33. 6. Ioan 15. 26. 1 Ioan 5. 7.—Mae y Mab hefyd yn caru y Tad, fel y mae yn unig-anedig iddo, ac yn meddiannu yr un hanfod a pherffethiau. Carodd ef hefyd fel dyn, ac fel Cyfryngwr, yn berffaith ac yn gyflawn, a'i holl galon, ac a fu ufudd iddo hyd angeu, i hysgu ei bobl. Ps. 40. 8. Ioan 14. 21. a 10. 18. Phil. 2. 8. Mae y Mab hefyd yn caru yr Ysbryd Glân, fel y mae yn deffio oddi wrtho ef fel y Tad, a gelwir ef Ysbryd y Mab. Gal. 4. 6. Ac y mae Crist yn llefaru am dano yn aml gyda hoffter a hyfrydwech. Esa. 48. 16. a 61. 1. Ioan 14. 16—26 a 15. 26. a 16. 7, 13. Y mae yr Ysbryd Glân yn caru y Tad a'r Mab, ac yn tywllt cariad Duw yn nghalonau ei bobl: yn chwilio dymion bethau (neu *ra ßaðn, ddyfnderau*) Duw, ac yn eu dadguddio iddynt: yn cymeryd o eiddo yr Iesu, ac yn eu mynegi iddynt; ac felly y mae yn Ddyddan-ydd iddynt hwy, ac yn Ogoneddydd yr Iesu. 1 Cor. 2. 10, 11, 12. Ioan 16. 14.

Y mae yr holl creaduriaid a wnaeth Duw yn wrth-ddrychau ei foddlonrwydd, fel y maent yn creaduriaid iddo ef. Nid ydyw yn casáu hyd yn nod y cythreuliaid, fel y maent yn creaduriaid iddo ef, ond fel y maent yn ysbrydiou gwrthryfelgar yn ei erbyn: y mae yn cynnwys cariad cyffredin i bob dyn, fel y maent yn hillogeath: Duw, yn creaduriaid iddo, ac yn waith ei ddwyllaw: y mae yn eu cynnal ac yn eu eadw, ac yn tywllt arnynt fendithion ei rgluniaeth dynyr. Act. 17. 28. a 14. 17. Mat. 4. 24. Mae yr angelion sanctaidd yn wrthddrychau ei gariad; dew-iodd hwynt i dragywyddol ddeddyddwch; y maent yn sefyll ger ei fron, yn ei wyddod, a phob amser yn gweled ei wyneb. 1 Tim. 5. 21. Mat. 18. 10. Ond y mae ganddo gariad neillduol i'r etholeigion yn Nghrist. Eph. 1. 3, 4. a 2. 4. Y mae hwn yn gariad neillduol a gwahanredol. Mal. 1. 2. Rhuf. 9. 11, 12. EDR. ETHOLEDIGAETH.

Ymddangosodd cariad y Tad tu ag atynt, 1. Yn cynnwys meddyliu o hedd tu ag atynt er tragywyddol-oldeb, ac yn trefnu ffordd eu heddwch a'u cymmod yn Nghrist. 2 Cor. 5. 18, 19.—2. Yn eu hethol yn Nghrist i lechydwrtaeth. 2 The. 2. 13.—3. Yn eu rhoddi i Crist, a'u eadw ynddo. Deut. 33. 3. Judas 1.—4. Yn ei waith yn trysori ynddo iddynt hwy bob bendith ysbrydol. Eph. 1. 3, 4.—5. Yn ei waith yn ethol ac yn gosod Crist i fod yn fachawdr iddynt, ac yn ei addaw, ei addasu, a'i anfon i'r byd i weithio gwaith yr lechydwrtaeth. Ioan 3. 16. Tit. 3. 4, 5. 1 Ioan 4. 9, 10.—6. Yn maddeu eu pechodau trwy waed Crist. Esa. 37. 17. Eph. 1. 7.—7. Yn eu mabwysiadu i fod yn blant iddo. 1 Ioan 3. 1.—8. Yn eu hadgenedlu. Jer. 31. 3. Eph. 2. 4, 5.—9. Ac yn rhoddi bywyd tragywyddol iddynt. Rhuf. 6. 23.

Ymddangosodd cariad MAB DUW tu ag atynt, 1. Yn dywedol personau yr etholeigion, y rhai yr oedd ei hyfrydwech gyda hwynt cyn dechreu y byd. Diar. 8. 31. Hos. 2. 19.—2. Yn mechnio drostynt er daloni, a chymeryd eu hachos a'u mater arno i'w wreuthur yn dda, gyd â'r hyfrydwech a'r llawenydd mwyaif. Ps. 40. 6, 7, 8. Heb. 7. 22.—3. Yn cymeryd eu natur arno yn nghyflawnder yr amser, i'w prynu, i weithredu cyflawnder iddynt, a chymmod drostynt. Rhuf. 8. 3, 4. Gal. 4. 4, 5. Heb. 2. 14, 17.—4. Yn rhoddi ei hun yn aberth, ac yn doddi ei einioes yn bridwerth drostynt, ac yn tywllt ei waed, er eu glanhad a maddeuant pechodau. Eph. 5. 2, 25. Tit. 2. 14. 1 Ioan 3. 16. Dat. 1. 5.

Cariad yr YSBRYD, y dywedir am dano yn Rhuf. 15. 30. a ymddengys, 1. Yn ei waith yn dyfod i galonau yr etholeigion, i'w hargyhoeddi o bechod, ac o gyflawnder, a'u cysuro.—2. Yn amlygu iddynt ras a bendithion y cyfammod tragywyddol.—3. Yn egluro ac yn cymhwysu yr addewidion iddynt.—4. Yn tywllt cariad Duw yn eu calonau.—5. Yn planu pob gras ynddynt, ac yn eu nerthu i weithredu ar bob achlysur, ac yn mhob dyledwydd, yn enwedig mewn gweddi.—6. Yn cyd-dystiolaethu â'u hysbryd hwy eu bod yn blant i Dduw, yn ernes o'u befffeddiath, ac yn eu selio hyd delydd pryndegiaeth. Ioan 16. 7, 8. Rhuf. 8. 15—27. Eph. 1. 13, 14. EDR. TAD, MAB, YSBRYD.

Y mae rhai yn gwahaniaethu, ac yn sôn am gariad o ewyllys da, trwy ba un y mae Duw yn dymuned ac yn ewyllysio yn dda iddynt; yna mae yn dyfod cariad o haelioni, a chymwynasgarwch, trwy ba un y mae yn gweithredu da ynddynt a thu ag atynt; ac yna, wedi hyny, cariad o hyfrydwech a boddlonrwydd ynddynt. Ond a ydyw y golygiadau hyn ddim yn tu-eddu i ddangos Duw fel un cyfnewidiol fel ninnau? Nid yw cariad Duw nac yn cynnyddu, nac yn lleihau: ond yr un ydyw, er tragywyddoldeb, yn ddigynnydd, ac yn ddilehad, cyn a chwedi i'w cwymp; cyn a chwedi i'r truedigaeth, &c. Mae truedigaeth yn gwneuthur cyfnewidiad ynddynt hwy, ond nid yn Nuw, nac yn ei gariad tu ag atynt. Y mae Duw yn cyfnewid ei oruchwyliaethau tu ag atynt, ond nid ei gariad. Y mae dadguddiedigaethau ei gariad iddynt yn amrywiol ac yn wahanol, yn fwy ac yn llai i amrywiol bersonau, ac i'r un personau-ar amrywiol amerau; etto, nid felly y mae cariad yn nghalon Duw; y mae yr un, ac yn ddigynnydd.

1. Y mae achos cynhyrffol cariad, mewn neb rhyw creadur, yn y gwrthddech; ond y mae achos cynhyrffol cariad Duw ynddo ei hun, ac nid yn y gwrthddech: *Ei ddaioni hanfodol ei hun yw yr achos*. Nid oedd dim yn y gwrthddech i haeddu, nac i ddeau cariad; ond yn y gwrthwyneb, yr oedd ynddynt bob gwrthuni ac anhawddgarwch. Gelynyon oeddynt—a beth sydd mewn gelynyon yn haeddu ac yn denu cariad? Rhuf. 5. 8, 9, 10. Hos. 14. 4. Deut. 7. 7. Carodd Crist yr eglwys, nid am ddim hawddgarwch oedd ynddi, ond yn ngwyneb ei hanhawddgarwch, a'i hanharddwch i gyd, ac a'i rhoddes ei hun droeti, 'fel y sancteiddial efe hi, a'i glanhau â'r olchfa ddwfr trwy y gair.' Eph. 5. 25, 26.—Gan fod achos cynhyrffol cariad Duw ynddo ei hun, am hyny y mae yn

2. Yn fawr gariad, yn anfeidrol, fel Duw ei hun. Eph. 2. 5. Ioan 15. 13. Eph. 3. 19. 1 Ioan 3. 1. Y mae grym y cariad yn fawr, pan y mae yn caru yn ddiffes wrthddechau â'r gwrthuni mwyaif ynddynt.

3. Y mae yn dragywyddol ac yn anghyfnawidiol. Y mae yr achos cynhyrffol yn ddigynnydd, am hyny mae y cariad yn ddigynnydd. Jer. 31. 3. Seph. 3. 17. Rhuf. 8. 35, 39. Cariad Duw tu ag at ei bobl yn ei Fab (oblegid yn ei Fab y mae yn eu caru) yw yr achos cynhyrffol o'i amrywiol oruchwyliaethau tu ag atynt yn holl drefn lechydwrtaeth: o gariad y gwnaed y cwbl a'r a wnaed, ac a wneir byth. O gariad y rhoddodd ei unig-anedig Fab; Ioan 3. 16.—y bu y Mab hwnaw farw dros ei bobl. 1 Ioan 3. 16. a 4. 9. Yn ngrym yr un cariad y mae yn eu galw, ac yn eu bynwau. Eph. 2. 5. Y mae nid yn unig yn trugarhau wrthynt, ond y mae yn trugarhau wrthynt o gariad atynt. Y mae trugaredd yn ehedeg atynt ar adenydd cariad tragywyddol—yn eu hymgeleddu â dwylaw cariad—yn eu cynnorthwyo âg ysgwydd cariad—yn eu ceryddu â gwialen cariad—yn eu golchli ac yn eu meddyginiaethu o gariad. Cariad sydd yn dyfod â Duw atom ni, ac yn eiddo i ni; ac yn dyfod â ninnau at Dduw, ac yn eiddo iddo. Y mae y cariad

trwyddol hwn yn doddi yr holl briodoliaethau dwyfol ar waith tu ag at ei bobl; yn trefnu ei holl raglun-iaethau yn y modd goreu; ac yn dyfod â holl gyfoeth y nefoedd yn eiddo iddynt. Yr hwn nid arbedodd ei bried Fab—beth arall a all efe arbed, a fyddo er daioni iddynt? Rhuf. 8. 32. Myn cariad dwyfol ei wrthdrysychau i gyd wrth ei fodd ei hun, ac ato ei hun, dros byth, er maint yw llid uffern, a hudoliaeth byd a chnawd.

4. Y mae yn gariad neillduol at bersonau ei bobl yn Nghrist, yn wahanol oddiwrth bersonau pawb eraill, ac oddiwrth bob peth sydd ynddynt neu ganddynt; yr hwn a'n carodd ni—*a'm* carodd i. Eph. 2. 4. Gal. 2. 20. Cariad Duw yn ei Fab at bersonau ei bobl sydd yn eu gwahaniaethu oddiwrth eraill, yn eu harddu, ac yn eu cyfoethogi.

Cyffelyhir y cariad hwn i win—i anegu a'r bedd—i farwor tanlyd—i filam angerddol (Can. 1. 2, 4. a 8. 6.)—i gariad tad at ei blantyn (Pa. 103. 13. a 27. 10.)—i gariad mam at ei phlentyn sugno (Esa. 49. 15.)—yr iâr at ei chywion (Mat. 23. 37.)—brawd at frawd, a chyfaill at gyfaill (Ioan 15. 14, 15.)—ac i gariad y Tad at y Mab. Ioan 17. 23, 26.

Y pwnc blaenaf yn nghanu y gwaredigion ydyw cariad Duw yn Nghrist. Nid rhyfedd gymaint iddo eu prynu, eu golchi, &c., wedi iddo eu caru: ond y rhyfeddod fwyaf oedd iddo erioed eu caru, yn wyneb eu holl wrthuni. Dat. 1. 5.

Y mae cariad Duw yn cael ei dywallt yn nghalonau ei bobl trwy yr Ysbryd Glân: sef yn cael ei amlygu mewn modd eglur a helaeth, nes y byddont yn caru yr hwn a'u carodd hwy yn gyntaf; ac oddiar yr egwyddor hon o gariad, y maent yn ymeginio yn hyfryd mewn uffuddod i'w gyfreithiau. Ps. 119. 40. Y mae yr egwyddor nefolaidd hon o gariad yn ymhyfrydu mewn cymerthas ysbrydol â Duw; ac â'i bobl hefyd: y mae yn anmhosibl i neb garu Duw: a chasáu ei bobl. Ioan 4. 20. Pa le bynag y mae cariad yn y galon, y mae efe yn egluro ei hun trwy garu y brodyr: hynny yw, y rhai sydd yn ymddangos eu bod o'r gwirionedd; ac os ydynt yn caru y brodyr, yr ydym yn llawen gydd i'r rhai sydd yn llawen, ac yn wlo gydd â'r rhai sydd yn wlo; hynny yw, yr ydym yn llawenau yn eu gwynfyd, ac yn ymofidlo yn eu hadfyd.

'Cariad a guddia liaws o bechodau.' 1 Petr. 4. 8. Iago 5. 20. Y mae yn hir-ymaros, 1 Cor. 13. 4.—yn adeiladu, 1 Cor. 8. 1.—ni wna ddrwg, Rhuf. 13. 10.—cyflawnder y gyfraith ydyw. Nid ydyw proffes fawr, a llawer o wyrthiau, *ddim*, heb gariad. 1 Cor. 13. 1, 2, 3. Y mwyaf o'r holl radau ydyw, 1 Cor. 13. 13.—byth ni chwyrp ymaith, 1 Cor. 13. 8, &c.

Y mae gan Bernard, yn un o'i epistolau, y cyfryw ymadroddion a'r rhai hyn am gariad: 'Yn ddiâu, medd efe, 'nid yw cariad heb ofn a dymuniad; ond y mae yn sancteiddo ac yn llywodraethu y ddau.—Ond, o herwydd ein bod yn guawdol, ein cariad sydd gnawdol ar y cyntaf; yr hwn, os cyfarwyddir ef mewn iawn drefn, gan gynyddu dan nodded gras, a berffethir gan yr Ysbryd. Yn y lle cyntaf, y mae dyn yn ei garu ei hun er ei fwynt ei hun;—yna, pan welo efe nad yw efe yn gwbl ddigonol er dedwyddwch iddo ei hun, y mae yn dechreu, trwy ffydd, ymgaisio â Duw, megys yn angenbeidol i wneyd ei ddedwyddwch yn gyflawn. Yna y mae yn dyfod i garu Duw yn yr ail radd o gariad, ond etto er ei fwynt ei hun, ac nid er mwyn Duw. Ond pan y dygry ef, trwy ei angen a'i cistelu, i gael cydnabyddiaeth â Duw, yna, yn raddol, y mae yn dechreu dyfod i adnabod Duw, fel y mae efe; ac yn ganlynol, yn gwled ei fod yn anfeidrol deilwng o gael ei garu. Gwedi profi fod yr Arglwydd yn dirion, y mae yn dyfod i'r trydydd gradd, sef i garu Duw o herwydd yr hyn ydyw ynddo ei hun. Yn y gradd hwn y mae efe yn sefyll; ac nis gwn i

fod neb yn y bywyd hwn yn cyrhaedd y pedwerydd gradd, sef bod dyn yn dyfod i'w garu ei hun yn unig er mwyn ac ar gyfrif Duw. Y rhai a brofasant hyn, cadarnhaent ef: yr wyf yn addef ei fod yn ymddangos i mi yn beth anmhosibl. Ond, daw hyn i ben, pan dydyr y gwas da a fyddlawn i mewn i lawenydd ei Arglwydd.' Gwel Milner's *Church History*, vol. iii., p. 426.

CARIAD-WLEDD—OEDD, (*αγάπη*) gwleddoedd cariad, yn mba rai yr oedd y prif Gristionogion, y tlodion a'r cyfoethogion, yn cyd-fwyta yn garedig gyd â'u gilydd—yn gyffredin wedi cyfranogi o'r Swper Sanctaidd. Yr un peth a feddwl yr apostolion, tebygol, wrth y gair 'byrddau.' Act. 6. 2. Yr arfer hon a fenthycodd y brif eglwys oddiwrth yr Iuddeuwon crefyddol; y rhai, ar ol iddynt aberthu, a fwytaent gig yr aberth yn llawen gyd â'u gilydd. Neu, yn ol gorchymyn ein Harglwydd, (Luc 14. 12, 13.) i ddyddanu y tlodion, ac i ddangos eu hundeb a'u cariad at eu gilydd, bwytaent ac yfient yn nghyd, naill ai cyn ai ar ol Swper yr Arglwydd. Y mae Tertallian yn dangos fod y cyfryw wleddoedd yn ei amser ef. 'Yr ydym ni yn ymgysgaru â'u gilydd (medd efe) fel, trwy gydfwriad sanctaidd, y gallom ni ymosod ar Dduw, trwy y fath ymdrech ag a fyddo boddolawn ganddo ef, lle yr ydym yn gweddio, ac yn agoryd yr ysgrythyrau; ac ar ol y cyfarfod hwn, bydd swper yn dechreu gyda gweddi; yr ymddyddantion a fyddant y cyfryw ag sydd yn gweddio i glustiau Duw; a chweddi i ni ymolchi, a chanu psalm, nynti a fyddwn yn ymadael mewn sobrwydd.' Ond ymlusgodd doethineb a meddwod i mewn trwy rai halogedig, fel y gadawyd yr arfer heibio agos yn llwyr. Judas 12.—Yr oedd amryw bethau yn cael eu harfer ynddi, megys golchi traed, Ioan 13. 5.—cusan sanctaidd, neu gusan cariad, 1 Petr. 5. 14. Rhuf. 16. 16. 1 Cor. 16. 20, &c. Y rhan fwyaf o Gristionogion a farnasant fyned o'r pethau yn rhy llygredd wrth eu harfer. Gwel Cave's *Primitive Christians*, part. vii., cap. ii. *Suiceri Thesaurus in Agapae*.

CARLAM—AU—U, (car-llam) carniad, pedwar-carniad. March carlamog, sef march carial.—'Yna y d-yllydd carnau y meirch gan garlamau, carlamau ei gryffon ef.' Barn. 5. 22. Darlunied hynod o hardd ac egniol o ffoad gelynyon wedi eu cwbl orchfygu, ac yn y braw a'r dychryn mwyaf yn carlamau nes dryllio carnau y meirch. Y mae pob peth yn eu herbyn, gan fod Duw yn eu herbyn; hyd yn nod carnau y meirch yn dryllio, ar gyflymdra pa rai yr oeddynt yn ymddiried am eu heinioes.

CARMEL, כרמל [*gwinllan Duw*] 1. Dinas yn llwyth Judah, ar fynydd o'r enw hwn. Jos. 15. 55. Yma yr oedd Nabal yn trigo. 1 Sam. 15. 12.—2. Mynydd yn cyrhaeddodd o Fôr y Canoldir, hyd at ddyffryn Jezreel. Cafodd ei enw oddiwrth ei ffirwythlonrwydd; ac arferir ef yn aml gan y prophwydi i arwyddo unrhyw le ffirwythlawn. Gwel *Universal History*, vol. ii., p. 404. Yr ydoedd yma amledd o win-wydd, ac olew-wydd, a phob coedydd ffirwythlawn yn tyfu.—Yma yr offymodd Elias ei offwrn rhagorol, ac a stebwyd trwy dân o'r nefoedd, ac y gorchymynodd ladd y 450 o brophwydi Baal. 1 Bren. 18. 10—40. Edr. ELIAS.—Yr oedd rhyw le bras a ffirwythlawn yn cael ei alw Carmel, new Saron. Esa. 33. 9. a 35. 2.—Pen y saint sy fel Carmel; Iesu, eu pen a'u brenin, sydd yn anfeidrol uchel a drychafedig, gogoneddus, a ffirwythlawn; gobaiith, eu gras penaf sydd yn myned tu fewn i'r llen, ac iddo gylch-olwg helaeth, a hyfryd ragorol, ac yn ffirwythlawn dros ben mewn gweithred-oedd da. Can. 7. 5.

CARMI, כרמי [*fy ngwinnydden*] 1. Pedwerydd mab Reuben, a phen cenedl y Carmelid. Num. 26. 6.—2. Tad Achan, o lwyth Judah. Jos. 7. 1, 18.

CARN—AU, (car) oddf, cnwce; twr; corn; menybr, y darn wrth ba un y gafaellir yn mhob erfyn minlog; ewin-garn; gwadn troed anifel; twr o geryg, yr un peth a charnedd; y beddau gynt a'r cyfryw dŵr arnynt, a elwir cernydd: oddiwrth hyn y mae enwau amryw loeodd—Carn Fadryn, Carn Heudwll, ac erall. Edr. **CARNEDD**. Cynnalydd cefn: 'Pwy yw dy garn am dy chwedl?'—Arwydda hefyd, unrhyw beth nodedig hynod, cywilyddus; megys carn lleidr, carn fradwr.—'Carnau ei feirch ef fel callestr.' *Esa.* 5. 28.—'Gwnaf dy gorn yn hatarn, a'th garnau yn bres.' *Mic.* 4. 13. Arferiad diweddar, a chwl an-hysbys i'r hynafiaid, yw pedoli anifeiliaid, gan nad oes neb o honoynt yn crybwyll am y fath arferiad yn mhllith y Groegiaid a'r Rhufeiniaid. O herwydd hyn, yr oedd sadrwydd, cadernid, a sylweddolrwydd carn march, o fwy o bwys iddynt hwy nag i ni, ac yr oedd yn cael ei olygu yn un o'r cynneddfau goreu mewn march da. O herwydd y diffyg hwn o amddiffyniad i'r traed sydd gan ein meir h ni, cyfrif y prophwyd mor anhawdd i farch redeg ar y g-aig galed, ag i ar-edig yr un graig ág-ychain! 'A red march ar y graig? a ardd neb hi ág-ychain?' *Amos* 6. 12. Yr amddiffyniad i'r traed o'ledd ac'o huiarn a goff'air am danynt—pedolau arian ac aur y pedolai Nero a Poppaia eu mulod a' hwynt, a arferid yn achlysurol, i amddiffyn traed creaduriaid tyner a meddal, neu er rhodres a balchder—oeddynt yn dra gwahanol i'r pedolau gyda ni, ac yn amgylchu yr holl droed megys sawig, fel esgid am droed dyn; ac yr oeddynt yn glymedig wrth y troed. Darlunia Xenophon garn da march, ei fod yn galed, yn gau, ac yn swnio ar y ddaear megys sŷmbal. Cyfarwydda hefyd, er'eu caledu, wneuthur y palmant ar ba un y safant o geryg, a'u penau yn grynon. Cyfrifir y carnau goreu y rhai ag sydd o liw tywyll, yn grynon, yn fyr, yn uchel, yn llyfnion, ac ychydig yn geul tu mewn. Y mae y carn gwyn yn gyffredii yn frau. Dylal fod heb gylchau, o herwydd arwydda y cylchau fod y carn yn frau, a'i fod wedi ei anafu, a bod darnau gwedi tori ymalth trwy fynych bedoli. Os bydd yr hoellion yn arferol o gael ei'gyru yn agos i'r sawll, y mae hyn yn brawf fod y carn yn rhy fas yn agos i'r blaen.—Carnau meirch byddinoedd yr Assyriaid a gyffelybr gan y prophwyd i *gallestr*, sef yn galed, ac yn addas i deithio fyrrd geirwon. Y mae Duw yn addasu ei offerynau i'r gwaith sydd ganddo iddynt i'w wneuthur.

CARNEDD—AU, (carn) 1. Pentwr o geryg wedi eu casglu yn nghyd, yn goffadwriaeth am ryw beth hynod. *Gen.* 31. 46. *Jos.* 7. 26.—2. Dinas wedi ei hanrheithio, a'i thynu i lawr. 2 *Bren.* 19. 25. *Ps.* 79. 1. *Esa.* 37. 26.—3. Arwyddion, wrth ba rai y gellid gwybod neu goffo ffordd. *Jer.* 31. 21.—'Y mae o yn garnedd o arian,' sef yn helaeth o gyfoeth. Y carneddau a'r twmpathau o ddaear oeddynt gynt yn mhllith yr hen Frytaniaid, y cofgadwriaethau cyffredin am eu gwyr mawrion ac enwog. Pa un o'r ddau, oedd yn dibynu ar amgylchiadau y lle, sef a oedd y wlad yn garegog ai peidio. Parhaodd yr arferiad hwn gwedi dyglad Cristionogaeth i'w plith: ond pan ddaeth yr arferiad o gladdu mewn eglwys yn gyffredin, nid yn unig rhoddwyd yr arferiad hwn heibio, ond barnwyd ef yn addas yn unig i ddrwg-wieithredwyr. Pan yr oeddynt yn edrych ar y garnedd yn goffadwriaeth anrhydeddus o ryfelwyr enwog, tañal pob teithydd gareg i'r garnedd, o barch iddo; parhaodd yr un arferiad pan oedd y carneddau yn arwyddion o'r lle yr oedd cyrph yr enog yn gorwedd, ond yr oedd yn nod o ddystyrwch a ffeiddiad.

CARNOL—ION, (carn) creadur ag y byddo carnau iddo; megys eldion, march, &c. *Ps.* 69. 31. *Act.* 10. 12. *Rhuf.* 1. 23.

CARP—IAU—IOG, (carp) brat, clwt, brlyn; bratio. Gwsg garpiog, sydd yn arwydd o syrthni. *Diar.* 23. 31.

CARPED—AU, *Ital.* **CARPETTA**; *Saes.* **CARPET**: gorchudd o gywreinaeth i orchuddio gwelyau, a lloriau.—'Hi a weithia iddi ei hun garpedau.' *Diar.* 31. 32. 'She maketh herself covering of tapestry.' *Saes.*—'She maketh herself fayre ornament.' *Ceverdale.* Y gair כרפסו a gyfieithir yma *carpedau*, a gyfieithir *lleni*, yn *Diar.* 7. 16. Arwydda lien neu orchudd o gywreinaeth. Yn y rhif unigol cyfieithir ef *cadwyn*. *Gen.* 41. 42. *Ezec.* 16. 11.

CARPUS, *Καρπος*, [ffwyth] dyagybl Paul, yr hwn oedd yn byw yn Troas. 2 *Tim.* 4. 13. Y mae rhai o'r farn ei fod yn un o'r deg dysgybl a thriugain, a'i fod wedi bod yn pregethu yr efengyl mewn amryw fanau.

CARTREF—OL—YDD—U, (car-tref) tref, trigfa, preswylfa, mangre, haddef.—1. Trigfa, preswylfod. *Ezod.* 16. 29. *Lev.* 18. 9. *Deut.* 24. 5.—2. Y bedd. 'Pan el dyn i dŷ ei hir gartref. *Preg.* 12. 5. 'I dŷ ei dragwyddoldeb.' *Dr. Morgan.* פלתי אלהים אלהי אבותי *pan elo* (neu o *herwydd yr e*) *dyn i'w dŷ dragwyddol*; 1. O ran ei enaid, arwydda ei gyflwr dragwyddol, naill ai dedwydd yn y nefoedd, neu'annedwydd ynnuffarn.—2. Neu, y bedd, o ba le nis dychwel byth i'r bywyd hwn; hwn a elwir, 'Tŷ dyn'ei hun.' *Esa.* 14. 18. *Job* 7. 10.—3. Y nefoedd, cartrefie dragwyddol y saint: lle y dywelir, eu bod 'yn cartrefu gyd a'r Arglywydd.' 2 *Cor.* 5. 8. 'A thriugau y gyd a'r Arglywydd.' *W. S. Gr.* εὐδωμονοι, *bod gartref yn ei wlad ei hun, neu yn mhllith ei bobl ei hun.* Yn nhŷ eu Tad nefol y mae trigfannu wedi eu paratoi iddynt gan Iesu o eu cartref ydyw, a chyd a'u gilydd y byddant byth, heb neb yn mynd oddi cartref. Y mae yn gartref llawn, hyfryd, a thragwyddol: y plant yn unig fydd yno gyd a'u Tad nefol; ni bydd gelygion i'w blino, a bydd cystudd a galar wedi ffai ymaith.

CARTH—ION—U, (câr) tu allan, neu riagt, sorod; breisgion llin, breulin, byr-lin. *Barn.* 16. 9. *Esa.* 1. 31.—Carthu, sef bwrw allan fudreddi, tu a gwsed. *Esa.* 4. 4. *Marc* 7. 39.—'A charthaf o honoch y rhai gwrthryfelgar.' *Ezec.* 20. 38. 'A detholaf o honoch y rhai anuffddgar.' *Dr. M.* Mae y geiriau yn dangos eu bod yn bethau ffaidd ganddo; megys yr ydym yn arfer rhyw offerynau i garthu afdendid, felly y mae gan Dduw offerynau cymhwys i garthu y pechaduriaid cyndynaf, a gwrthysiacaf, o ganol eu llwyddiant, yn domen i ganol ei farnedigathau. *Jer.* 9. 22. *Mŷa* yr Arglywydd gadw tŷ glân.—'Certhwch allan yr hen lefain': hyn yw, bwrwch o'ch plith y dya anniwair hwn, a phob cyfryw dramgydd a gwarth; megys yr oedd yr Iuddewon i frwr surdoes o'u tai ar y *Pas.* 1 *Cor.* 5. 7. 1 *Bren.* 12. 15.

CARW, CEIRW, (câr) hydd: creadur buan, peirrusol. *Deut.* 12. 15.

CAS—AU—EION—INEB, (cy-as) *Heb.* *בית קזס*; dygasedd, cilwg, cynddaredd: cenfgen, cinghorfant; ffwyth llygredigaeth; y nwyd wrthwynebol i gariad. Ond nid ydym bob amser i ddeall y gair *casineb*, neu *casau*, yn yr ystyr helaethaf; oblegid nid yw yn ffynych yr arwyddo ychwaneg na grrad llai o gariad; megys yn *Deut.* 21. 15., 'Pan fyddo i wr ddwy wragedd, un yn gu, ac un yn gas'; hyn yw, a chanddo lai o gariad tu ag ati. Felly y dywed ein Hiacwadwr, y byddai raid i'r hwn a'i canlynai, gasu ei dad a'i fam; hyn yw, y byddai raid iddo eu caru yn llai na Christ; yn llai na'i iechydwriseith ei hun: ni ddylai eu caru yn fwy na Duw. *Luc* 14. 26.—Y mae Solomon yn dywedyd, fod 'yr hwn sydd yn

arbed y wisten yn casu ei fab,' (Diar. 13. 24.) hyny yw, nid yw yn ei garu yn y modd y dylai, gan ei fod yn attal oddi wrtho, yr hyn a fyddai yn lleoli iddo.—Y mae yr annwliol yn casu addysg, (Pa. 50. 17.) a chas gan ffyllaid wybodaeth. Diar. 1. 22. Ac y maent yn casu ei bobl, (Pa. 34. 21.) 'a hwy a anrheithir.'—Y mae hefyd gasineb at bechodau dynion, ac nid at eu personau; fel hyn y mae y cyflawn yn casu hyd yn nod y wiag halogedig. Judas 23.—'Y peth sydd gas genyf, hyny yr wyf yn ei wneuthur.' Rhuf. 7. 15. Y mae y duwiol yn casu pechod, am ei fod yn drosedd o gyfraith Duw. Edr. ΕΔΙΦΕΙΡΩΜΕΝ.

'Yn gas ganddynt Dduw;' Gr. θεοσυγει, *casuwyf Duw*. Rhuf. 1. 30. Y mae y Duw anfeidrol sanctaidd a da, yn ei FOD, ei brodoliaethau, a'i weithredoedd, yn wrthddrych o gasineb dyn llygredig dan y cwymp. Mor fawr yw ei dywyllwch a'i bechaduruswydd! Y mae yn casu yr hawddgarwch a'r prydfertwch mwyaf. Rhuf. 8. 7. Num. 10. 35. Deut. 32. 41. Pa. 68. 1. a 83. 2. a 139. 21.

CASGL—IAD—IION—U, (cas) hel yn nghyd; dwyn pethau at eu gilydd; tyru.—Y mae yr Arglwydd yn casgu gwasgaredigion Israel—ei wŷn—yr holl genedloedd, &c. Pa. 147. 2. Esa. 11. 12. a 40. 11. a 43. 5. a 52. 12. a 56. 8. Jer. 31. 10. Ezec. 11. 17. a 28. 25. Joel. 3. 2. Hab. 2. 5. Mat. 23. 37. Mic. 2. 12. a 4. 6. Sef. 3. 19, 20. Zech. 10. 8. a 14. 2, 14. Y mae y dull hwn o lefaru yn gyffelyblaethol, oddiwrth fugeiliaid yn casgu eu praid; neu ryw dywysog buddugoliaethus yn casgu ei gaethion o dir y gelyn; neu gybyddion yn pentyru golud; ac a'rwyddia gwaith caredig ac effeithiol Crist, trwy yr efengyl; yn dwyn pechaduriaid ato, ac i undeb ag ef ei hun, o bob peldier, ac o afael eu holl elynion, i fyw dan ei ofal a'i gadwraeth, ac yn ei gymdeithas hyfyd byth.

Crist 'yn casgu myrr gyd â'i bŵr-argol,' a'rwyddia ei foddlonrwydd a'i hyfyrdwch yn ngras ei bobl. Can. 5. 1. a 4. 13, 14.—'Crist yn casgu lili,' (Cau. 6. 2.) a'rwyddia hyfyrdwch mawr Crist yn ei bobl; ei waith yn eu casgu yn ysbrydol i greu ynddo, i undeb a chymdeithas a'u gilydd, fel bodau hardd a pheraidd yn llaw Crist; a'u cynnalliedd ganddo at eu gilydd yn y nefoedd byth. Mat. 3. 7. a 13. 48. a 24. 31. Y mae Crist, weithiau, yn dyfod i'w ardd i blannu lili newyddion, ac weithiau i gasgu y rhai addfed i'w baradwys fry.

'Na chasgl fy enaid gyda pechaduriaid.' Pa. 26. 9. Y mae casgu, weithiau, yn cael ei arferyd am gymerydd ymaith. Num. 20. 24. a 27. 13. Y gair *casu* a'rwyddia cymerydd ymaith, yn gystal a chasgu, fel yr ydys yn cymerydd ymaith yr yd o'r menyaid, i'w gasgu i'r ysgubor, neu yr aeron o'r berllan, i'w casgu i'r ty. Rhaid cymerydd peth ymaith o'un man i'w casgu i fan arall. Felly y mae y Paalmydd yma yn dymuno ar Dduw na chymerei ei enaid ymaith yn mhilith pechaduriaid; hyny yw, gyd â'r rhai, o herwrdd ei beiau, sydd yn haeddu marw.—'Casgu at ei bobl,' (Gen. 25. 8.) a'rwyddia, dygiad hyfyd y duwiolion yn angu i gymdeithas dragywyddol a'u gilydd.—'Casgu cyfoeth,' sef tyru golud trwy lawer o boen a llafur. Diar. 28. 8. Preg. 2. 26. Jer. 48. 36. Luc 12. 17.

CASIA, *קסיה* [y rhisgl] math o bren pŵr ei arogl, a enwir yn mhilith dewis lysiau olew yr eneiniaid. Exod. 30. 24. Pa. 45. 8. Dywedir mai rhisglion pren yw y *casia*, a'i fod yn tyfu yn yr India Ddwyrainiol. Edr. AROGL-DARTE, GWISOEDD.

CASIPHIA, *קסיה* [*arian*] lle y preswyliai Ido, penaeth yr Iuddeuon yno. Tybga Calmet mai lle oedd yn agos i fynydd Caspius, a Môr Caspia, rhwng Media a Hyrcania. Ezra 8. 17. Ezra, pan oedd ar ddvchwelvd i wlad Judea, a anfonodd at Ido i Cas-

phia, fel y dygai y Nethiniaid yn weindogion i dŷ yr Arglwydd.

CASLUHIM, *קסלוהים* [*gorehudd byrddau*] mab Mizraim, a'i hiliogaeth. Annlyys yw y lle y trigasant—hwyraech yr Aiphth Uchaf, medd Calmet. Gen. 10. 14. 1 Cron. 1. 12.

CASTELL—U, (cast) *Llad*. CASTELLUM; *Saes*. CASTLE; amddiffynfa, tŵr, llystyn, trefan; adeilad gadarn i ddiogelu rhag gelynyon. Gen. 25. 16. Iesu Grist, yn ei haeddiant anfeidrol, ei allu anorchfygol, a'i ofal diddor am danynt, yw castell a diogelfa ei bobl. Pa. 31. 3. a 34. 7. Deut. 32. 11. Mic. 4. 8.—'Bwrw cestyll i'r llawr;' both bynag a ddefnyddir at rwystro rhedfa awurdodol yr efengyl yn enaid dyn, mae yr un efengyl, yn ngwirionedd ei hatrawiaeth, purdeb a chywirdeb ei dygyblaeth, yn ddigon nerthol a galluog, trwy weithrediad Ysbryd Duw, i'w bwrw i'r llawr. 2 Cor. 10. 4.

CASTOR a POLUX, y rhai hyn oeddynt ddaau frawd, yn ol y chwedl genedig, meibion Iau a Leda, a ddaethant o'r un wŷ; oblegid hyny yr oeddynt yn cael eu darlunio â hanner plisgyn wŷ ar ben pob un. Yr oeddynt mewn cyfrifiad mawr oblegid arwriaeth. Yr oedd morwyrr yn neillduol yn eu parchu yn fawr, ac yn talu addoliad iddynt; am y credent mai hwy oedd yn cadw y môr rhag lladron, a'u bod yn abl gwneuthur yr ystorn yn dawel; am hyny y galwent arnynt yn eu cyfyngderau; a phan y byddai dynion yn cychwyn i fordaith gwnaent addunedau iddynt, a dodent eu llun yn arwydd ar eu llongau.—Dyma yr arwydd oedd ar y llong y mordwydd Paul ynddi i Rufain. Act. 28. 11. Gwel Calmet's *Dictionary*, *Frag*, 214.

CATYRFA, (ca-tyrfa) byddin, lleng; hefyd, can mlil o filwyr.—'Ac Iudas wedi iddo gahal catyrfa o wyr.' Ioan 18. 3. W. 8.

CATHOD, (cy-ath) *Saes*. CAT: cath fôr, neu môr-cath; cath eithin, sef ysgyfarnog; cath goed, gwrcath. Yn Ffrainc, y mae y cathod oll o llw y plwm; ac yn ngogledd Ewrop y maent oll yn wynion.—'A'r cathod a gyd-atebant yn ei gweddud-dai hi.' Esa. 13. 22. a 34. 14. Jer. 50. 39. 'Y lleiddiaid a udant.' Lowth.—*Heb*. *קטח* *aiim*. Barna Bochart a Vitringa mai *jackals*, gwas y llew, a feddylir wrth y gair hwn. Creador digon adnabyddus yw hwn yn y gwledydd dwyrainiol; y mae yn llai na'r llwynog, a rhwng y ci a'r llwynog. Ant allan y nos yn yroedd i ymfryn am yaglyfaeth, yn udo ar ei gilydd; yn un dechreu, a'r lleill yn ateb.—Ond ammeu Parkhurst ai nid math o adar arian a feddylir wrth y gair.

CATHL—AU, (ca-thyl) cân, caniad, mydr, gwawd-gân, cywydd, awdl, cerdd; peroriaeth, cynghanedd, pŵeroid-gân.

Gymrwch *gathl* a sallwyr lân,
A moeswch dympan hefyd.
E. Prys, (Pa. 81. 2.)

CAU, (ca) cloi, bolldio, gwneuthur peth yn ddiogel; cau allan, doddi mewn lle arall, peidio gwneuthur derbynaiad. Num. 12. 14. Gal. 3. 32.—Cau ar un, a'rwyddia carehariaid, neu gyfyng-ddalfa arno. Job 12. 14. Dat. 20. 3.—Cau clustiau, sef peidio gwrando. Diar. 21. 13.—Cau llaw, sef peidio a thoesturio. Deut. 15. 7.—Cau ar eiriau, neu weledigaeth, sef dirgelu yr ystyr o honynt. Dan. 12. 4. a 8. 26.—Cau trugar-edd, neu dosturi, ydyw peidio a chydymdeimlo a chymorth. Pa. 77. 9. 1 Ioan 3. 17.—Cau y nefoedd, yw attal gwlaw tymhorol neu ysbrydol. 1 Bren. 8. 35. Dat. 11. 6.—Cau tairnas nefoedd, sef cam-ddarlunio y ffordd a'r moddion i gyrhaedd dedwyddwch tragywyddol, a rhwystro eraill i arfer gwir foddion iechyd-wriaeth. Mat. 23. 13.—Y mae dynion vn cael eu cau

mewn anuffudd-dod, neu anghrediniaeth, (*απειθεια*) pan fyddo Duw, mewn barn, yn eu rhoddi i fynu i Satan, ac i ddilyn eu chwantau afreolus eu hunain. Rhuf. 11. 32.—'Cyd-gau i'r fydd, a arwydda fod holl orchymynion, ordinadau, a rhagluniaethau dwyfoll, yn nghyd â dylanwadau yabrydol, yn cyd-ueddu i annog dynion i gredau yn Mab Duw, fel yr unig Iachawdwr. Felly yr oedd holl drefniadau neu ddefodau Moses, yn nghyd â'r ddeddf foesoel, yn athraw i'n dwyn at Grist. Gal. 3. 23.—'Cau y pyrth yn yr heolydd,' a arwydda, fod y genau yn ffaelu ymagor gan hensaint a gwendid, i gyflawni a swyddau perthynol iddo, fel y porth i'r holl gorph, i dderbyn llun-iaeth, a thrwy eiriau i roddi allan y meddwl i erall. Preg. 12. 4.

CAUAD-FRIG, (cau-brig) brig-llawn, brig-dew.—'Cangenau o'r prenau cauad-frig i wneuthur bythod.' Neh. 8. 15.

CAWAD—AU, CAWOD—YDD, (caw) 1. Tywalltiad, neu ddyferiad gwlaw o gwmwl. Zech. 10. 1.—2. Bendithion y cyfammod gras, trwy weinidog-ath y gair. Deut. 32. 2. Ps. 72. 6. Eze. 34. 26. Mic. 5. 7. Zech. 10. 1.

CAWDD, CODDION, (caw) coddiant, sarhad; anfodd, lliid, digofaint.

Oes dy ddurtur na ddod ar gawdd,
Dan awydd anifail creolaewn.

E. Prys, (Ps. 74. 19.)

CAWELL, CEWYLL—U, (caw) *Gr. καταθος*; balleg, basged, cest, cestog. Cawell pysgota, cawell saethau: bwrw yn dy gawell, sef ymlenwa.—Y tri chawell a welodd pobwydd Pharaoh, oeddynt yn arwyddo tri diwrnod o fywyd. Gen. 40. 17—20.—Arwydda cawell, yr ymborth ynddo. Deut. 28. 5.—Cawell saethau, math o gôd, neu wain, fyddai gan ryfelwyr gynt i ddwyn eu saethau ynddo.—'Y cawell saethau a drystia'; sef y saethau yn y cawell. Job 39. 23.—'Cawell y Caldeaid fel bedd agored,' sef eu saethau a laddant luoedd. Jer. 5. 16.—Pan gyffelybir plant i saethau, y tŷ yw y cawell. Ps. 127. 5.—Pan gyffelybir Crist i saeth, amddiffyniad Duw yw y cawell, lle y mae wedi ei guddio a'i ddiogelu. Esa. 49. 2.—Pan gyffelybir barnedigaeithau Duw i saethau, ei arfaeth a'i ragluniaeth yw y cawell. Galar. 3. 13.

CAWG—IAU, (caw) osgy, osged; llestr i ddal dwfr, neu i olchi. Exod. 12. 22. Ioan 13. 5.

CAWL—ION, (caw) bresych; potes, isgell a bresych wedi eu berwi ynddo. Gen. 25. 29, 30. 2 Bren. 4. 38. Hag. 2. 12. Am un saig o hono y gwerthodd Esau ei enedigaeith-fraint. Edr. ESAU.

CAWR—I, (ca-gwr) *Heb.* ארור arwr, gwawr, gwron, cadgun, arwron, rhyawr. Weithiau, arwydda cawr y diafol; megys yn y llwron cyffredin, mŷn cawr, y cawr mawr. Yn y prif amserau, pan y rhenid Cymru yn llwythau, blaenor y llwyth a alwent 'y cawr'; yn mhilit y Brytaniaid gogleddol, yr enw cyffredin arno oedd, 'Priodawr'; ac yn y deheu, 'Brutwn gwledig,' y galwent ef. Ond yn yr ysgrythyrau meddylir dynion o faintioli, a chreuoldeb anghyffredin; a elwir yn *Heb.* גביר hynt yw, rhai yn syrthio ar erall, ac yn eu hypello trwy drais a gorthrech, o'u heiddo, a'u bywyd, hwyrach. Neu, yn ol Mr. Bate, rhai wedi syrthio oddiwrth ryw un, neu ryw rai, gwrthgilwyr; felly yr esponia efe y gair yn Gen. 6. 4., 'Cawri oedd ar y ddaear y dyddiau hyny'; hynny yw, gwrthgilwyr, wedi cillo neu syrthio oddiwrth Dduw. Yn yr un modd y mae Mr. Ainsworth yn deall y gair; 'yr hwn,' medd efe am y gair Hebraeg, 'a arwydda syrthio, megys eu bod yn *wrthgilwyr*, wedi syrthio oddiwrth Dduw, neu yn hytrach yn syrthio, neu yn rhuthro, yn fyrrig, ac yn greulawn, ar ddyinion (Job

1. 5.) a'r rhai a wnaethant iddynt, trwy ofn a gorthrech i syrthio o'u blaen; yr ydoedd y cyfryw yn ddynton o faintioli anghyffredin, fel nad oedd erall ond fel ceillodog rhedyn wrthynt.' Num. 13. 33. Y maent yn cael eu galw yn y Galdneg, *Gibbaraja*, hynny yw, *cedyrm*; ac felly yr oedd Nimrod yn כבד (*gibbor*) hynny yw, 'yn gadarn ar y ddaear.' Gen. 10. 8. Y maent hefyd yn cael eu galw *Rephaim*, yn Deut. 2. 11. sef rhai ofnadwy, rhai mae eu hofn yn syrthio ar y rhai a edrych arnynt; o ba herwydd hefyd y gelwir hwynt *Enmim*. Gwel Parkhurst ar y gair 150.

CAWS, COSYN, (caw) *Llad.* *CASUS*; caws maidd, caws gwyn: cawsa, sef hel caws. Y mae yn arferiad yn rhai parthau o Gymru i wragedd thodieu newydd bridiol i fyned oddi amgylch i dai amaethwyr i gawsa, neu i hel caws. Ffrwyth laeth wedi ei geulo a'i ddrlyllo, a gwasgu y maidd allan o hono, a'i galedu, yw caws. 1 Sam. 17. 18. 2 Sam. 17. 29. Job 10. 10. Laeth yw wedi ei buro o'i faidd, ac yn aml o'i hufen hefyd. Cyngor meddygon yw bwytia caws yn brin ac yn gynnil ar unwaith.*

CEBAR, כבד [*egmi*] afon yn Asayria, yr hon sydd yn rhedeg i'r Euphrates, yn y pen uchaf o Mesopotamia. Gerllaw yr afon hon y cafodd Ezeziel amryw o'i weledigaethau. Eze. 1. 1. a 3. 15, 23. a 10. 15, 22.

CED, (cy-ed) budd, lles, rhodd, cymhorth; rhan.—'Can yw cyfrif ef gyd a ni, ac a gawel ged yn y weinidogaeth hyn.' Act. 1. 17, 25. W. S.

CEDAR, [*duaidd*] mab Ismael, hiliogaeth yr hwn oedd yn pabellu yn anialwch Arabia, yn porthi praid, ac yn dilyn bwâau a saethau: (Gen. 25. 13. Esa. 21. 16. a 42. 11. Eze. 27. 21.) yr oeddynt yn trigo mewn pebyll o few geifr, wedi eu gwau; ac y mae haneswyr credadwy yn dywydd nad oedd ganddynt ddim tai ond y rhai hyn.—Yr eglwys a gyffelybir iddynt, o herwydd ei gwael-wedd, a'i duwch ynddi ei hun, ei herlidigaethau, a'i phrofedigaethau. Can. 1. 5. Edr. ISMAEL.

CEDES. Crybwyllir am dair dinas o'r enw Cedes yn yr Hen Destament—1. Dinas yn Judah. Jos. 15. 23.—2. Un arall yn Issachar. 1 Cron. 6. 72.—3. Cedes-Naphtali, dinas yn Galilea Uchaf, a roddwyd i Naphtali; ac wedi hynny a roddwyd i'r Lefiaid o deulu Gersom. Hefyd dinas noddfa. Jos. 19. 37. a 20. 7.

CEDORLAOMER, כדורלקמר [*fel cenedl o gaethion*] brenin Elam. Gen. 14. 1. Edr. ELAM.

CEDRON, כדרון [*pygddu*] dyffryn tywyll cysgodol drwyddo; yr afon sydd yn rhedeg tua'r deheu-ddwyrain, yn ystlys ddwyreiniol Jerusalem, trwy ddyffryn Jehosaphat. Yr oedd Dafydd yn ei chroesi wrth ffoi rhag Absalom ei fab, a'r Iesu wrth fyned i ardd Gethsemane. 2 Sam. 15. 23. Ioan 18. 1. Nid yw afon Cedron ond bechan yn gyffredinol, er fod yr holl aberoedd o amgylch Jerusalem yn rhedeg iddi; ond yn amser gwlawoggydd a llifeiriant trymion, bydd yn chwyddo yn erwin; ac, ar y cyfryw achlysuron, dygai gyda hi holl fudreddi y ddinas fawr, yr hwn a ddygid iddi gan y dyfr-flosgydd cyffredin, a chan y trigolion. Yn y dyffryn gerllaw yr afon hon y hlogodd Asa, Hezeciah, a Josiah, ddelwau eu hen dadau gwrthgilledig. 2 Cron. 29. 16. 2 Bren. 23. 4. Gwel Maundrell's *Journey*, May 9th.

* Casus ille bonus, quem etat avara manus. Yn newydd y mae yn llwytho y cylla; yn rhy hen poetha y gwaged ya ormodol. Dywed y Dr. Quincy nas dichen iddo fod yn rhy hen; canys po hynaf y byddo, mwyaf i gyd yr effeithia ar dreulad y bywyd yn y cylla.

† Adnabyddia yr afon hon gan y Groegiaid wrth yr enw Chaboras; ac yn awr gelwir hi Khabour.—G.

CEDRWYDD, (cedr-gwydd) כרם [*cryf, parhaus*] coed cyffifol yn yr ysgrythrau; ac yr oedd llawer o honynt yn tyfu o amgylch Libanus; ac y mae etto rai o honynt yn tyfu arno. Y mae y coed hyn yn hirion ac yn breiffion iawn. Y mae y rhai a welir yn Libanus y dydd hwn, yn bymtheg troedfedd ar hugain, a thros un troedfedd a deugain o gylch-fesur. Gwel *Well's Sacred Geography*. Mae cangenau yn tarddu allan o'r gedrwydden, o fewn deg neu ddeuddeg troedfedd i'r llawr. Y mae ei changenau yn sawlion, ac o gryn bellder oddiwrth eu gilydd; y mae ei dail yn lled debyg i ddail rhos mair, ac yn wastad yn wyrdd-leision; ac y mae sudd yn dyfod o honi, i'r hwn y priddolir amrywio effeithiau. Byddent yn gwneuthur defnydd o'r cedrwydd yn adeiladau cyffredinol yr Iuddewon, nid yn unig yn drawstiau ac yn fyrdau, ond hefyd yn nghyrru eu muriau, yn y rhai yr oeddnt yn eu cyd-osod â'r ceryg, fel y byddai weithiau dair rhes o feini ac un o gedrwydd. 1 Bren. 6. 36. a 7. 12. 1 Cron. 17. 1. Ezra 6. 4. Yr ydoedd y coed hyn o sawr ddefnydd at wneuthur pethau a amceniad i barhau yn hir; maent agos yn amhwydradwy, o herwydd eu chwerrwdr, yr hyn sydd yn eu gwneuthur na fwyty y prydd hwynt. Yr oedd y deml yn Jerusalem, a phalas y brenin Solomon, gwedi eu hadeiladu o gedrwydd, ac yr oedd y fath helathrwydd o honynt yn y deml, fel y mae hi weithiau yn cael ei galw Libanus: 'Libanus, agor dy ddorau.' Zech. 11. 1. A'r tŷ lle yr oedd Solomon yn byw, a elwir 'tŷ coedwig Libanus.' 1 Bren. 7. 2. Y mae Josephus yn dywedyd fod Solomon gwedi planu y fath helathrwydd o gedrwydd yn ngwlad Judea, fel yr oeddnt cyn amled a'r sycamorwydd, y rhai sydd goled tra chlyffredin yno.—Yr oedd coed cedrwydd yn cael eu defnyddio i lanhau y gwahan-glywf; ac hefyd yn y dwfr neillduath. Lef. 14. 4. Num. 19. 6.

Y mae yr Arglwydd Iesu yn cael ei gyfelybu i gedrwydden, o herwydd ei gadernid, ei ragoroldeb, ei uchder gogoneddus, ei gysgod adfywiol, ei brydforthwech teg, ei hyfrydwech, a'i barhad. Efe ydyw defnydd mawr adeilad ei eglwys. Efe sydd yn ein puro oddiwrth ein gwahan-glywf pechadurus. Ezec. 17. 23. Can. 5. 15.—Y mae y saint hefyd yn cael eu cyfelybu i gedrwydd, o herwydd eu cadernid, eu harddwech, a'u parhad mewn anlygredigaeth yn adeilad yr eglwys; nid ydynt yn gwywo nac yn ymollwng yn hollol dan un brofediagaeth. Pa. 92. 12. Can. 1. 17. Esa. 41. 19. Can. 8. 9.—Yr Assyriaid a'r Amoriaid a gyfelybir i gedrwydd, i ddangos eu cadernid mawr, eu balchder, a'u llwyddiant. Ezec. 31. 3. Amos 2. 9.—Y mae breninoedd yn cael eu tebygu i gedrwydd, i osod allan eu sefyllfa uchel, eu henwogrwydd, a'u hamddiffyniad i eraill. 2 Bren. 14. 9. Ezec. 17. 3—22.—Y mae gwyr mawrion a beillion yn cael eu cyfelybu i gedrwydd. Esa. 2. 13. a 10. 33, 34.

CEFN—AU, (caf) cwrwm, trwm, trwm y mynydd, trwm y tŷ; y tu ol i'r corph; tu cefn, sef tu ol; y mae iddo ef gefn da, sef y mae iddo ef blaidd gref.—Glain cefn, gleiniau cefn, sef asgwrn y cefn, cymalau y cefn.

Y mae gwneuthuriad y cefn o amryw fân esgyrn, neu gleiniau gwedi eu cymalu a'u cydio â'u gilydd mewn dull gwahanol i'r holl gymalau eraill yn y corph. Y mae i bob un dwll yn ei ganol, a thyllau pob un gyferbyn a'u gilydd, fel y mae rhedfa, neu le ceuol trwyddo, o'r naill ben i'r liall, i'r madruddyn, neu babwyrn y cefn, redeg trwyddo, i ba un y mae amryw dyllau bob ochr, i'r gtau fyned allan oddiwrth y madruddyn, a thaenu bob ochr dros yr holl gorph, mor angenrheidiol i deimlad a bywyd y creadur.

Anaf yn nglau, angeu yn ngwythi. *Diar*.

Y mae gwneuthuriad y cefn y mwyaf cyfneus a allai fod. Pe buasai efe yn un asgwrn i gyd, ni buasai un

Jsgogiad yn y cefn; a phe buasai yn idau neu dri o esgyrn gwedi eu cymalu i ysgogiadau, buasai y perygl mwyaf i'r madruddyn gael ei ysigo yn y cymalau; heblaw hyny, ni buasai y cwbl mor ystwyth i'r amrywiol ysgogiadau a'r ystumiau angenrheidiol i ni fod ynddynt. Pe buasai ei wneuthuriad o amryw fân esgyrn heb fod un sylwedd meddalach rhyngddynt (*cartilage*) ni buasai dim mwy defnydd o hono na phe buasai ond un asgwrn. Yn fyr, y mae ei holl drefnau yn dangos doethineb a gofal neillduol yn rhoddi gocheliadau rhag pob perygl ac anghyfeusdra. Y mae yr esgyrn a'r cysylltiadau gwedi eu haddasu mewn modd rhyfedd er grym, ysgogiad, a gweithrediad. Y mae y cefn yn gryf ac yn ystwyth; ac etto y madruddyn, yr hwn sydd anheborol at fywyd dyn, gwedi ei amddiffyn gyd â'r diogelwch mwyaf. Mae yn gryf, yn ddiogel, yn ystwyth, ac yn gyfeus.

'Cynys ti a defaist fy holl bechodau o'r tu ol i'th gefn.' Esa. 38. 17. Geiriau cyffelybiaethol ydynt yn arwyddo bod ei holl bechodau gwedi eu maddeu. Yn ngwrthwyneb i hyn, dywedir, 'Cofser anwireded ei dadau o *flaen* yr Arglwydd; ac na ddilêr pechod e fam ef. Byddant bob amser *ger bron* (כרם ירוח) **IR-HOFAR.**' Ps. 109. 14, 15.—'Cynys y mae fy ngolwg ar eu holl ffyrdd hwynt; nid ydynt yn guddiedig o'm gwydd i, ac nid yw eu hanwreidd guddiedig oddiar gyfer fy llygald.' Jer. 16. 17.—'Weithian eu gweithred-oedd eu hun a'u hamgylchynodd; y maent (כרם כרם) *ger bron fy wyneb.*' Hos. 7. 2. Ps. 90. 8. Nid oes geiriau cyffelyb i'r rhai hyn i'w cael yn yr holl ysgrythrau. Y rhai nesaft atynt yw y geiriau yn Mic. 7. 19. 'Efe a ddarostwng ein hanwreiddau; a thi a deffi eu holl bechodau i ddyfnderoedd y môr.' Cymmerwyd y dull yno o ymadroddi oddiwrth waith y cyhoeddwr yn gosod allan achos y cyhuddedig o *flaen* y barnwr, ac yn dwyn tystion neu broffion o *flaen* y barnwr: os bydd y rhai hyn yn cael eu bwrw o'r tu cefn i'r barnwr, y mae y cyhuddedig yn rhydd. Felly, yn y cyffelyb fodd, dywedir fod yr Arglwydd yn bwrw holl bechodau ei bobl o'r tu ol i'w gefn, pan y byddo efe yn eu maddeu, ac yn eu derbyn hwythau yn rasol i'w heddwch.

'Yna y tynaf ymaith fy llaw, a'm tu cefn a gei di ei weled: oad ni welir fy wyneb.' Exod. 33. 23. *Heb.* ארר ית ו tu ol. Tebygol iddo gymeryd arno agwedd a dull y ddynoliaeth a gymeral mewn amser i undeb anwahanol â'i Berson Dwyfol. 'Y Gair a wnaethpwydd yn gnawd, ac a drigodd yn ein plith ni, yn llawn gras a gwirionedd, ac ni a welsom ei ogoniant ef.' Neu, lwyrach, fod y geiriau i'w deall yn ffugryol, i arwyddo-llai dadguddiad o'i ogoniant a'i bresenoldeb, fel pe gwelai un tu cefn gwr, ac nid ei wyneb, lle mae nodiadau gwahaniaethol personau yn fwy amlwg i'w gweld.

Crist 'yn rhoi ei gefn i'r curwyrr, a'i gernaui i'r rhai a dynent y blew,' a arwydda ei barodrwydd a'i ewylltgarwch i ddyoddef. Esa. 50. 6.—Troi cefn, gwegil, neu wâr ar Dduw, a arwydda diystyrwch o hono; ac ymadawiad oddiwrth wybodaeth, cariad, profes, ac ymarferiad o'i wirionedd. Jer. 2. 27. a 32. 33.—Yr arddwyrr a aredant gefn yr eglwys, ac a estynant eu cwysau yn hirion (Ps. 129. 3.) pan y mae yn cael ei herlid a'i gorthrymu yn sawr; ond fel y mae aredig yn rhagflaenu hau a medi, felly y mae cystaluddiaid yr eglwys yn rhagflaenu ei hadfywiad, ei ffirwythlonrwydd, a thragywyddol bwys gogoniant. Edr. **AREDIG.**

CEFN-GRWM. Edr. **CRWM.**

CEFFYL—AU, Gr. Καβαλλος; *Llad.* **CABAL-LUS**: march, creadur adnabyddus yn ein gwlad ni. 1 Bren. 18. 5. Edr. **MARCH.**

CEG—AU—U, (cy-eg) *Heb.* גר safn, llwnc.—Ceg yr annuwiol a gyffelybir i fedd agored—ffiaid a drowllyd yw sawr yr geiriau cableddus a llygredig. Ps. 5. 9. Rhuf. 3. 13. Mat. 12. 34.—'Goed y gyllell

ar y geg,' sy ddull o ymadrodd yn dangos y pechadur-
usrwydd a'r perygl o anghymedroldeb, a phaei ein
hunain yn ddiolofn. *Diar.* 23. 2. Judas 12. Ac y
dylem ni fod yn dra ymdrechgar am fyw yn sobr ac yn
gymedrol yn mhob peth, bob amser, yn mhob cym-
deithas; bydded yr achlysuron y peth a fyddont, hyd
yn nod pan yr eisteddom i fwyta gyda thywysogion, ar
fyrrdau pa rai y mae temtasiynau i lythibne a meddw-
dod yn fynych. *Mat.* 5. 29, 30. a 18. 8. *Gen.* 22.
6, 10. *Deut.* 18. 3. *Num.* 33. 35. 1 *Cor.* 9. 27.

CEGIN—AU, (cêg) *Llad.* COQUINA: lle i drin
bwyd. *Ezec.* 46. 23.

CEINGL—WCH, (caug) tengl, rhwym, argengl.
Jer. 46. 4.

CEHELATHA, חֶלְתָּה [cynnulleidfa] un o wer-
silloedd Israel yn yr anialwch. *Num.* 33. 22.

CEIDWAD—AID, (cadw) gwarcheidwaid, gwyllwr,
golygwyr, gwaredwr, achubwr; un a gadwo ac a war-
edo dynion allan o berygl a chyfyngder; ac hefyd un a
fyddo yn cadw tŷ, neu yn gwylio ac yn gwarchod carchar-
ardy. *Preg.* 12. 3. *Act.* 12. 6.—Gwyllwr. *Gen.*
4. 9.—Ew priodol i Iesu Grist. *Esa.* 43. 11. *Jer.*
14. 8. *Luc.* 2. 11. 1 *Tim.* 2. 3. *Ps.* 121. 4. Efe
yw Ceidwad ei bobl yn mhob ystyriaeth—eu Ceidwad
cyflawn, galluog, tyner, dyfal, a thragywyddol; ni
huna, ni fina, ac ni phalla byth. *Edr.* GWAREDWR,
IACHAWDWR.—'Megys ceidwaid mae y maent o
amgylch yn ei herbyn.' *Jer.* 4. 17. 'Megys gwilywr
y meusydd yr oeddynt wrthi o amgylch.' *Dr. M.*
מְעִיטֵי מְעִיטֵי *ceidwaid meusydd.* Yn ngwledydd y dwyr-
ain mae fŷd yn tyfu mewn meusydd agored heb eu cau;
a phan fyddont yn addas i'w casglu, rhoddant geidwaid
oddi amgylch iddynt; mwy os byddant yn agos i ryw
brif-ffordd, a llai os na byddant—felly y gwnaent yn
Arabia. *Gwel Harmer, chap. v., Obs.* 15. Tebyg i'r
rhai hyn yw y gwyllwr o wlad bell, sef o Bablon, i
warchae ar ddiinasoedd Judah.

CEILAH, עֵילָה [yn *damer*] 1. Tref yn llwyth
Judah. *Jos.* 15. 24. Yr oedd yn lle o beth cyfrifad,
yn nghylch 400 mynedd ar ol Crist.—2. Mab Na-
hum. 1 *Cron.* 4. 19.

CEILIOG—OD, (caill) *Gr.* αλεκτωρ; oddiwrth yr
Heb. חֲלוֹמָי (dyfodiad y golenni) y gwryw o'r
adar.—'Cyn canu o'r celliog y'm gwedi deirgwaith.'
Mat. 26. 34. *Luc.* 22. 34. *Ioan.* 13. 38. 'Cyn canu
y'r celliog ddwygwaith y gwedi fi deirgwaith.' *Marc.*
14. 30. Y mae hen awdwr, Groeg a Lladin, yn cry-
bwyll am ddau ganiad y celliog; y cyntaf oedd yn
fuan wedi canol y nos, a'r llall ynghylch tri o'r gloch
y boreu; y diweddfaf oedd y mwyaf nodedig gan
ddynion, fel arwydd o'u cychwyniad i'w gwaith, ac a
alwent yn neillduol yn ganiad y celliog; at hwn yn
unig y cyfeiria *Matthew, &c.*, gan olygu geiriau ein
Hiachawdwr yn eu hystyr gyffredinol; ond *Marc* yn
fwy manwl yn rhoddi i lawr yn neillduol eiriau ein
Hiachawdwr, a grybwyll am ganiad y celliog ddwy-
cyr. *Gwel Wetstein* ar *Marc* 14. 30. *Scheuzer*
Phys. Sacr. ar *Marc* 13. 35.

Nid cyfannedd ond celliog. *Diar.*

CEILIOG RHDYDYN, math o bryf o ryw y locust,
ond ei fod yn fychan. Y mae llaweroedd o honynt
mewn gweirgloddiau, mynyddoedd, gwrychoedd, &c.
Y gwrryw o honynt a gân tra pery y tês. Bydd
mintoedd o honynt yn difa cnwd y ddaear. *Amos*
7. 1. Yr oedd y celliog rhedyn yn cael ei gyfrif yn
tân dan y gyfraith. *Lef.* 11. 22. Er fod ein cyflei-
thwyr ni ryw fodd wedi gadael y gair חֲלוֹמָי *Hagab*
yn y lle hwn heb ei gyfleithu, y mae cyfleithrowr y
Bibl Saesonaeg wedi ei gyfleithu *grasshopper*, neu
geiliog rhedyn; ac y mae yr un gair Hebraeg mewn
lloedd erall yn cael ei gyfleithu *ceiliog rhedyn*;

megys yn *Num.* 13. 33. *Preg.* 12. 5. ac yn *Esa.*
40. 22. חֲלוֹמָי a gyfleithur *locustiaid*. Gallent osod
allan y saint gweiniad yn eu canfadau, y rhai ni fedr-
ant ganu ond ychydig pan ddarfyddo tês llwyddiant, a
dyfod dryc-hin profedigaethau.—Dynion a gyffelybir
i geillioed rhedyn, i arwyddo eu gwaelder, eu gwren-
did, eu hannheilyngdod; neu o herwydd eu bod yn
lluoedd aml yn difa cnwd y ddaear, a bod yn hawdd eu
difa, a'u lladd hwythau. *Num.* 13. 23. *Esa.* 40. 22.
Nah. 3. 15.

'Bydd y celliog rhedyn yn faich,' i'r hen wr bron
marw; y gofid lleiaf sydd drwm a blinderus ganddo; y
mae yn anynad, ac yn faich iddo ei hun. *Preg.* 12. 5.
Neu, yn ol eraill, 'y celliog rhedyn fydd yn faich;' bydd
yn faich iddo ei hun, pan ddelo y corph, oblegid hen-
aint, a churiant y cnawd, heb ddim ond y croen a'r es-
gyrn. Y mae ysgerbwd dyn yn debyg iawn i'r celliog
rhedyn—ei aelodau yn waelion ac yn feinion, ac esgyrn
ei gymalau yn lympan anheirdd; yr holl ysgerbwd yn
druanidd ac yn anolygwyr; ei lais yn chwibanlyd, fel
yntau; a'i ben yn ysgwyd.—Arglwydd, pa beth yw
dyn! *Edr.* HAGAB.

CEINIÖG, *Gr.* δηνάριον; *Llad.* DENARIUS:—
Ceiniog gyfrith; ceintlog gota. Y gair a gyfleithur
ceiniog yw bath Rhufeinaidd, yn gydweth â saith gein-
log a thair ffringol o arian Prydain. Yr oedd hyn yn
gyflog i ddyn am ddiwrnod o waith (*Mat.* 20. 1—17.)
am hyn y cyffelybir gwobr bywyd tragywyddol i gyf-
log diwrnod o waith i ddyn; am ei fod yn llafurio yma
yn nydd ei fywyd am y bara a bery i fywyd tragy-
wyddol. *Ioan.* 6. 27.

CEISIAD—AID, (cais) treth-gasgylld; caisbwl,
gofynwr. Y gair *Heb.* נָשָׂא a arwydda, *rhoddi ben-
thyg.*—'Rhwyded y ceisiad (neu y gorthrymwr) yr
hyn oll sydd ganddo.' *Ps.* 109. 11. Calon galed,
gybyddlyd, yn ceisio rhwydo eiddo iddi ei hun, pa un
bynag ai cam ai cymhwys a fyddo.—'Pen-cais y
deyrnaget,' sef pen-publican. *Luc.* 10. 1. *W. S.*

CEISIO, (cais) argeisio, ymofyn, ymgeisio; bod
yn dyfal chwilio am ryw beth. *Gen.* 37. 16. *Gofyn*
mewn gweddî (*Ezra.* 8. 21.) neu trwy unrhyw foddion
erall a fyddo yn ateb y dyben i roddi i ni fwynhad
o'r peth. *Diar.* 2. 4.—Y mae Duw yn ceisio dynion,
pan byddo, trwy gyflawnder ac eiriolaeth ei Fab, ac
effeithioldeb ei Yabryd, yn awdurdodi gweinïogaeth
y gair i ddychwelyd ac adferu eu heneidiau o'u cyflwr
truenus a chyfeiliornus. *Ezec.* 34. 16. *Ps.* 119. 176.
Luc. 15. 4—9. a 19. 10.—Ceisio Duw, ei enw, neu ei
wyneb, ydyw gofyn ei gyfarwyddyd, gweddio am ei
ffair a'i ras, ac ymorrhwyys arno ef fel ein rhan a'n
cynallwr. *Ps.* 63. 1. a 83. 16.—Rhagrithwyr
fyddant yn ceisio Duw yn amser tralloed a chyfyngder;
yn foreu, neu yn ddyfal, y ceisiant ef, ond nis cânt;
oblegid eu bod hwy yn ei geisio yn hytrach o orfod nag
o ddewisiad; nid o gariad ato, ond o ran rhyddid ac
csmwthder iddynt eu hunain. *Diar.* 1. 23. *Job*
27. 9. a 35. 12. *Esa.* 1. 15. *Jer.* 11. 11. a 14. 12.
Mic. 3. 4. *Zech.* 7. 13.—Ceisio, argeisio, ac ym-
geisio âg allor, neu deml, ydyw mynych dramwy at
y cyfryw, i ddyben crefyddol. 2 *Cron.* 1. 5. *Deut.*
12. 4.—Ceisio gweithredoedd yr Arglwydd, ydyw
bod yn eu hystyried yn ddyfal ac yn ofalus, ac yn ym-
ofyn am ddeall da ynddynt. *Ps.* 111. 2.—Dinas a
geisiwyd, sef yr hon y galfwyd am dani. *Esa.* 62. 12.
—Ceisio deddfau Duw, ydyw ymofyniad manwl am
eu gwybod, ac ufuddhau iddynt. *Ps.* 119. 45, 155.
—Ceisio barn, neu ddrygioni, ydyw ymroddi mewn
arferiad o gyflawnder, neu i wneuthur drwg. *Esa.*
1. 17. *Diar.* 11. 27. a 17. 19. Yn yr un modd
ceisio heddwch a thangnefedd. *Ps.* 34. 14. *Jer.*
29. 7.—Ceisio enaid, neu einioes un, yw dymuno ac
arfer pob moddion tu ar at ei ladd a'i ddystrywio.

Pa. 35. 4. a 38. 12.—'Sion, yr hon nid oes neb yn ei cheisio;' sef heb fod Duw na dyn yn ei hystyried, nac yn gofalu am dani. Y mae rhai yn meddwl fod dirmygywyr yr eglwys yn cyfeirio at ystyr gwreiddiol y gair *רַחַם* yr hyn yw *syech*, neu *diffaeth*. Jer. 30. 17.

CELAIN, (cêl) *Llad.* CADAYER; burgun, buria, abo, abwy;—1. Corph marw dyn, neu anifel. Num. 14. 29. Esa. 14. 19. Mat. 24. 28.—2. Delwan ac eilunod. Jer. 16. 18.—'Pa le bynag y byddo y gelain, yno yr ymgaogl yr eryrod.' Mat. 24. 28. Hyn yw, pa le bynag y byddo nodau barnedigaethau Duw, yno bydd y saethau hefyd; pa le bynag yr ymguddio pechadur, tra byddo yn gelain farw ddrewedig, mewn camwedd a phechod, yno yr ymgaogl eryrod digofaint Duw. Neu, pa le bynag trwy holl wlad Judea y byddo yr Iuddewon gwrthynsig, yno y bydd lluoedd y Rhufeiniaid (arwydd pa rai ydyw yr eryr) yn faan i'w dinystrio. Job 39. 27—30. Luc 17. 37.

CELANEDD, (celan) galanasdra, lladdfa; pentwr o gyrrh meirwon.—'A gauo ei glust rhag clywed celanedd.' Esa. 33. 15. *Heb.*, *rhag clywed gwaed*; sef a gauo ei glust rhag clywed cynnygiad i dywallt gwaed. Y mae hyn yn arwyddo ei fod yn casáu ac yn ffeiddio pob creulondeb. Ps. 5. 6.

CELFI, colofnau, arfau.—'Lle y dryllwyd wrth gelfi benau y fam a'r plant.—Eu plant a ddyrillir wrth gelfi.' Hos. 10. 14. a 13. 18. Dr. M.

CELFYDD—YD—AU, (celf) medrus, cywrain; crefft, cywreinrwydd; y wybodaeth yn perthyn i ryw gangen o waith yn ei holl ddirgelion. Exod. 36. 2. 1 Cron. 22. 15. Jonah 1. 8. Act. 18. 3.

CELI, (cel) y dirgeledig; un o enwau Duw:—Duw Celi, sef y Duw dirgeledig.

Ysbryd twm, gwelwn CELI—orenbarch,
Yw'r aberth a geri.

W. Middleton, (Pa. 51. 17.)

CELU, (cêl) CELO; cuddio, dirgelu, peidio adrodd neu amlygu rhyw beth. Gen. 28. 17. Deut. 13. 8. Gwel, a chêl, a chlyw. *Diar*.

CELWRN—YRNAU—AID, (cêl-gwrn) math o lestr crothog; crwc; cynnog. 1 Bren. 17. 12. Esa. 40. 15.

CELWYDD—AU, (cêl-gwydd) geudab, ffalsedd; celu o wÿdd; anwredd a ddywedir mewn bwriad i dwylo, neu o leiaf yn tueddu at hyn; neu i enllibio enw da arall. Barn. 16. 10. Eph. 4. 25. Y mae y pechod hwn yn drosedd o'r nawfed gorchymyn, ac yn cau dynion allan o'r nefoedd. Exod. 20. 16. Dat. 22. 15.

CELL—OEDD, (cy-ell) *Heb.* כֶּלֶל *Llad.* CELLA; ystafell; bwyd-tŷ; lle cadwer amguedd tŷ; cuddygl, clêr. Gen. 6. 14. 1 Bren. 6. 5.

CELLWAIR—EIRIAU—US, (cell-gwair) gwawd-ïo; chwareu; crybwyll; cyfeirio at. Gen. 19. 14. *Diar*. 26. 19.

CEMARIAD, [*duon*] offeiriad Baal, neu Moloch. Sef. 1. 4. Cyfeithir y gair *offeiriad* yn 2 Bren. 23. 5. Hos. 10. 5.

CEMUBL,* *Heb.* כְּמֹאֵל [*Duw a gyfododd*] 1. Mab Nachor, a thad Aram. Oddi wrtho y tardodd y Cemelaiad, y rhai oedd yn cyfannedd yn Syria. Gen. 22. 21.—2. Mab Siptan, o Ephraim. Num. 34. 24.

CEN, *rhagddod*; (can) gyda, yn meddiant o; megys da cenyf.—CEN, *cyfylliad*; o herwydd; am; yn gymaint ag; megys, cen ei fod, cen y bydd.

* Ymddengys fod an arall o'r enw hwn, ag oedd yn dywyngs ar y Lefaid. 1 Cron. 27. 17.—C.

CEN, (en) croen, pilionen; ysgen, marwdon, caen, crawen, creat, blisg; oddiwrth ysgen y daeth SKIN, *Saes.* tebygol.—Cen ceryg, cên y coed, cên y pysgod, sef yr hyn sydd ar y pysgod hyny a ferind yn lân wrth y gyfraith. Lef. 11. 9, 10. Deut. 14. 9. Y peth a syrhodd oddiwrth lygaid Paul oedd yn rhyw fath o groen tebyg i hwn. Act. 9. 18.

CENAD—AU—U—ON, (can) mynegwr, negeswr, negeseuwr; un yn dwyn cenadwri oddiwrth un gwr, neu un deyrnas, at un arall. Gen. 32. 3. 2 Bren. 16. 7. Cymhwysir yr enw, 1. At Grist; yr hwn yw cenad y Tad at ddynion, i ddehongli ei ewyllys iddynt, ac i ddangos ei uniondeb tu ag atynt, yn ei wŷg yn ceryddu, ac yn neillduol yn ei gariad a'i ewyllys da yn achub. Job 33. 23.—2. Ioan Feddyddiwr, a gweinidoglon eraill hefyd, y rhai a fonfyo yr Argydd i fynegi ei ewyllys a'i orchymynion i'w bobl. Mal. 3. 1 a 2. 7. 2 Cor. 5. 20. a 8. 23.—3. Cystuddiaid, neu brofedigaethau celyd; neu cenad Satan, hyn ydyw, Satan ei hun. 2 Cor. 12. 7.—4. Barnedigaethau yr Hollalluog. *Diar*. 17. 11.—5. Yspiwyr gwlad Canaan. Jos. 6. 17. Iago 2. 25.—'Digofaint y brenin sydd megys cenad angeu.' *Diar*. 16. 14. Sef yn ofnadwy iawn. Edr. ANFON, APOSTOL.

CENAW—ON, (can) *Gr.* Κωνιδιον; hil, eppil; cywion; impyn; cenawon cyll, cenawon cadudd. Cywion eirth, 2 Sam. 17. 8.—Llewod, Job 4. 10.—Dreigiau, Galar. 4. 3.—Cwn, Marc 7. 27.

CENEAID, [*meddiant diogel*] cenedl oedd yn trigo yr ochr orllewinol i'r Môr Marw. Barn. 1. 16. Yn amser Saul yr oedd y Ceneaid gwedi ymgymysgu a'r Amaleciaid. Yr oedd tiroedd y Ceneaid yn rhandir Judah. Yr oedd y Ceneaid yn trigo mewn mynyddoedd a chreigiau, fel yr oedd yn anhawdd myned yn agos atynt; er hyn ydygwyd hwynt i gaethiweid dan Nebuchodonosor, yn ol prophwydoliaeth Balaam. Num. 24. 21, 22.

CENATH, [*pryniad*] tref yn Manasseh, tu hwnt i'r Ioridonen. Num. 32. 42. Cafodd yr enw Noba, ar ol Noba, Israeliaid a'i gorchfygodd.

CENAZ, [*meddiant y galar hwn*] 1. Pedwerydd mab Eliphaz, mab Esau, un o dducciaid Edom. Gen. 36. 15.—2. Tad Othniel, a brawd ieuengaf Caleb. Jos. 15. 17. Barn. 1. 13.

CENCHBEEA, porthladd yn agos i Corinth. Act. 18. 18. Yr oedd yn dŷnas go fawr o faintoli.*

CENEDL, (can) *Gr.* γένος; *Llad.* GENS, GENUS; Cenedlaeth pobl, tylwyth, rhywogaeth, hiliogaeth, carenydd; y rhai a darddo oddiwrth yr un cyff, neu dyliwyth; (Gen. 25. 13.)—pobl yr un wlad. Jer. 2. 11.—'Cenedl a gyfyd yn erbyn cenedl.' Mat. 24. 7. Yr oedd Palestina gwlad yr Iuddewon, yn cynnwys amryw ardaloedd neu daleithiau; sef Judea, Galilea, Iturea, ac Abilene, &c. A breniniaeth, neu lywodraeth, y gallid galw pob un o'r rhai hyn, am fod tetrarch, neu raglaw, dan yr ymerawdwr, ar bob un o honynt. Luc 3. 1. Gellid galw trigolion pob un o'r ardaloedd hyn yn geneudl (2 Cron. 15. 6.) lle y sonir am ymladdau rhwng yr Iuddewon a'u gilydd. Tebygol nad ydyw y geiriau, 'Cenedl a gyfyd yn erbyn cenedl,' yn eu prif ystyr (fel y maent yn rhagfynegiad o'r helyntion o faen dinystr Jerusalem, ac nid o'r rhai a ddygwyddent o faen diwedd y byd) yn arwyddo ond rhyfeloedd yn Palestina yn unig, rhwng y naill a'r llall o'r ardaloedd rliag-ddywededig; neu, ynte, terfysgoedd ac ymladdau rhwng trigolion yr un ardal; naill ai rhwng yr Iuddewon a'u gilydd, neu rhyngddynt hwy a phobl eraill yn eu mysg. Tybir fod y

* Planwyd eglwys yma. Rhuf. 16. 1.—G.

geiriau 'cenedl yn erbyn cenedl,' yn arwyddo terfysg-oedd ac ymladdau rhwng yr Iuddewon a rhai o'r cenedloedd eraill yn byw yn yr un dalaeth neu ddinas â hwynt; a bod y geiriau, 'teyrnas yn erbyn teyrnas,' yn arwyddo y rhyfeleoedd rhwng y naill dalaeth a'r llall, yn ngwlad yr Iuddewon. Marc 18. 8. Luc 21. 10. Gwel Hammond ar Mat. 24. 7. ac Esgob Newton.

CENEDLAETH—AU, (cenedl) hiliogaeth dynion epillaeth, achau hynafiaid.—1. Hanes am darddiad achau a bywydau dynion.—Llyfr cenedlaethau Adda, (Gen. 5. 1.) a arwyddau hanes y plant a genedloedd Adda, a holl ddygwyddiadau eu hamseroedd, eu hoedran, a'r hyn a ddygwyddodd yn niwrnod eu bywyd. Diar. 27. 24. Gen. 6. 9. a 25. 19. Y mae deg o genedlaethau yn cael eu cyfrif o Adda hyd Noah.

—2. 'Cenedlaethau y nefoedd a'r ddaear,' ydyw yr hanes am eu ffurfiad. Gen. 2. 4.—3. Llyfr cenedliad Iesu Grist, ydyw yr hanes am ei achau, ei enedigraeth, ei gywyd, a'i farwolaeth. Mat. 1. 1. Fod y Messiaid gwedi dyfod o Iwynaau Abraham, Judah, a Dafydd, yn ol yr addewid, sydd amlwg. Yn nechreu y Croniel y mae genym ni achau tros fwy na 3500 o flynyddoedd. 1 Cron. 1—vi. Y mae Matthew yn gwneuthur yr achau o Abraham hyd Grist, yn 42 o genedlaethau; a Luc yn casglu achau dros bedair mil o flynyddoedd, o Adda hyd Grist. Mat. 1. Luc iii. Y mae Matthew yn rhoddi achau Joseph, a Luc achau Mair. Yr achos fod yr achau yn ymddangos yn anghyt-un yw, 1. Am fod i rai dynion amryw enwau.—2. Fod eraill yn mabwysiadu plant.—3. Eraill yn cyfodi had i'w brawd; y cyntaf-anedig yn fab yn ol y gyfraith, a'r lleill yn feibion naturiol.—Tebygol fod llygad yr apostol ar hyn, pan y mae yn sôn am achau anorphen: megys pe bai cymaint o geinciau, nes ydyw yn waith anorphen chwilio y cwbl. 1 Tim. 1. 4. Tit. 3. 9.—'Nid â y genedlaeth hon heibio, hyd oni wneier hyn oll.' Mat. 24. 34. Y bobl oedd yn byw yn amser marwolaeth Crist, nid oeddynt wedi meirw pan ddystrywiwyd Jerusalem a'r genedl Iuddewig, gan y Rhufeiniaid.—'Cenedlaeth anffyddlawn a throfaus.' Mat. 17. 17. 'Anffyddlawn a throwseddic.' W. S. 'Anffyddlawn a gwrthynsig.' Dr. M. Y mae trofaus yn wrthwyneb i ffyddiog neu ffyddlawn, yn mhob ystyr; megys yn troi at ryw gyfeillornad, yn lle cerdded ar hyd uniawn lwybrau ffydd. Mae y dyn anffyddiog yn rhwym o fod yn ddyn trofaus; oblegid nid oes dim yn gwir sefydlu yr enaid ar y graig ond ffydd. 'Craig yw Duw,' medd Moses, gadarn, ddiysgog, nad oes dim a'i try o'i le byth; 'Ei ffydd dynt farn, cyflawn ac uniawn yw efe.' Ond am y genedlaeth hon, y mae yn wryog, yn camu allan o'i gyfraith, ac yn myned yn groes iddo, yn anghyflawn; yn troi yn ol ac yn y blaen, heb sefydlu ar y gwirionedd. Y mae ffydd yn unioni dyn, o ran ei amcanion a'i swriadau; lle byddo yn gweithredu ar ei gwir wrthdrrych, sef Iesu Grist, y mae yn puro y galon oddiwrth drawsedd a thwyll. Y mae y gair *ἰσχυρὸς* yr hwn yn Deut. 32. 5, a gyfieithir *gwyrog a throfaus* (sef gair o'r un gwreiddyn) yn cael ei gyfieithu yn Job 5. 13. yn *gyffwysdra*—yn Ps. 18. 27. yn *olygon uchel*. Y gair *Gr. πολυπλοκον* (LXX.) a arwydda, peth cuddledig, megys dichell; ac hefyd, peth gwedi mawr ddyrysu, megys edafedd wedi troi y naill oddiwrth y llall. Deut. 32. 4, 5. Mat. 17. 17. Luc 9. 41. Y mae ffydd, yn wyneb y pethau hyn oll, yn sefydlu yr enaid ar Grist, yn tynnu pob dichell o'i wsbryd, yn ei unioni, ac yn ei buro.

CENEDLOEDD, (can) ethnicaid, pobloedd, paganiaid; y rhai allan o'r cyfammod; estroniaid i ammodau yr addewid; anadnabyddus o'r gwir Dduw, a'i wir grefydd; pawb heblaw yr Iuddewon, a gyfrifid felly. Mae yr apostol Paul, yn gyffredinol, yn

cyfrif yr holl genedloedd dan yr enw Groegiaid; a holl ddyngolrwy yn yr ymadrodd, Iuddewon a Groegiaid. 1 Cor. 6. 9, 10. Eph. 2. 2, 3, 12. a 5. 8.—Dywedwyd i Abraham mai yn ei hâd ef y bendithid yr holl genedloedd; y byddent yn ymgynnull at y Gwardwr, ac y byddent yn etifeddiaeth iddo ef, yn cyd-lawenhau â'i bobl; y caent eu goleuo, a'u haehub ganddo. Gen. 22. 18. a 49. 10. Pa. xxviii. Deut. 32. 43. Esa. 42. 6, 7. a 49. 5—8. a lx. a 11. 10. Fel moddion o ddarpariaeth at gyflawniad yr addewid hyn, a llawer o'r cyffelyb, gadawyd nifer mawr o'r Iuddewon, ar ol y caethiwed, yn wasgaredig yn mysg y Paganiaid. Cyfieithwyd yr Hen Destament i'r Groeg, yr hon ydoedd yr iaith fwyaf cyffredin yn eu plith. Yr oedd sôn am ddyfodiad Crist yn y cnawd wedi ymladau yn mbell ac yn agos yn eu plith. Pan ddaeth Crist, pregethodd y rhan fynychaf yn Galilea, lle yr oedd cynulleidfaoedd lliosog o honnynt. Pan oedd y Groegiaid yn ceisio ei weled, efe a atebodd, gan ddangos mai ar ol ei adgyfodiad y cai rhifedi mawr o Genedloedd eu dwyn i'r eglwys. Mat. 4. 17, 18. Ioan 12. 20—24. Fel yr oedd y Cenedloedd gynt yn amddifad o wybodaeth am addoliad y gwir Dduw, y mae cenedl-ddyn, neu ethnicaid, weithiau, yn arwyddo y cyfryw a fyddo oddi allan i'r eglwys, y rhai ydynt annoethion, yn llawna didduwiaeth, eilun-addoliath, &c.—Yr ydym i ymddwyn tu ag at ddynton ysgymunedig, megys tu ag at yr ethnicaid a'r publican. Mat. 18. 17.—Paul oedd Apostol i'r Cenedloedd, eithr Petr i'r Iuddewon. Gal. 2. 7. 1 Tim. 2. 7.—Y Cenedloedd y rhai a fathrant y cyntedd nesaf allan i'r eglwys tros fil a deucant a thriugain o ddyddiau, ydyw y Papistiaid eilun-addolgar, y rhai sydd debyg i'r hen genedloedd twyll mewn anwybodaeth, eilun-addoliath, a choel-grefydd. Dat. 11. 2, &c.

CENEDLU, eppliaid; hiliau.—1. Ennill plant naturiol. Barn. 8. 20. Gen. 5. 3.—2. Yn oruwch-naturiol, megys yr oedd Isaac. Heb. 11. 17.—3. Yn ysbrydol, megys y cenedlir pob gwir gredadyd, yn yr hyn y mae gweiniogion y gair fel offerynnau. 1 Cor. 4. 15. Y gair yw yr offeryn a ddefnyddir yn gyffredinol. 1 Petr. 1. 23. a Iago 1. 18. Ps. 19. 7. Yr Ysbryd Glân yw gweithiwr. Tit. 13. 5. Ioan 1. 13. a 3. 8.—4. Dwyn allan; felly y mae Duw yn cenedlu y gwllth a'r gwlaw. Job 38. 28.

'Myfi heddyw a'th genedlais—cyn sylfaenu y mynyddoedd, o flaen y bryniau y'm cenedlwyd.' Ps. 2. 7. Heb. 1. 5. Diar. 8. 24, 25. Geiriau a lefara y Tad am y Mab, a chan y Mab am dano ei hun. Y mae y cenedliad hwn yn perthyn i Grist o ran ei Dduw-dod, trwy ba un y mae y Tad yn Dad i'r Mab, a'r Mab yn Fab i'r Tad, fel Personau Dwyfol yn yr un hanfod anfedrol. Mae y cenedliad dwyfol a goruchel hwn yn hanfodol i'r Duw-dod. Nid ydyw cenedlu yn cael ei briodoli i'r Mab, nac i'r Ysbryd Glân, ond yn unig i'r Tad; yr hyn sydd yn ei wahaniaethu oddiwrth y ddau eraill, ac yn rhoddi iddo yr enw Tad gyda phriodoldeb; a bod yn genedledig sydd yn perthyn yn briodol i'r Mab fel yr ail Person; o herwydd hynny, gelwir ef, 'Unig-anedig y Tad.' Ioan 1. 14. Yr hyn sydd yn ei wahaniaethu oddiwrth y Tad a'r Ysbryd Glân. A'r hyn sydd yn perthyn yn briodol i'r Ysbryd Glân, fel Person Dwyfol, ydyw ei fod yn *deilliaw*, neu yn cael ei *anadlu*, ac sydd yn ei wahaniaethu oddiwrth y Tad a'r Mab; am hynny, gelwir ef *Ysbryd*—'Anadl yr Hollalluog.' Job 33. 4. Pa. 33. 6. 2 Thea. 2. 8. Nid gwahaniaeth sydd ynddynt mewn enw yn unig, ond y mae peth yn yr hanfod tragwyddol sydd yn eu gwahaniaethu, ac heb ddiwybu ar ddim damwainol ac allanol. Dywed y Sabelaidd fod i'r Duw-dod dri enw, Tad, Mab, ac Ysbryd; ond nid yw hyn yn gwahaniaethu: pe byddai

ar ddynd dri enw, William Henry Frederick, ni byddai William wedi ei gwahaniaethu oddiwrth Henry, na Henry oddiwrth William, na Frederick oddiwrth y ddau, gan nad ydyw ef ond un dyn a'r tri enw arno. Rhyw beth yn yr Hanfod Dwyfol, ac nid dim allanol sydd yn eu gwahaniaethu—nid gwaith allanol—nid eu gwaith yn ahrefa yr iechydwrtaeth—nid swyddau, y rhai ydynt yn achlysurol, a allent fod neu beidio, pe mynasai Duw hyny; ond peth yn yr Hanfod, ac o angenrheidrwydd bod fel yr Hanfod; a beth sydd yn yr Hanfod a ddichon eu gwahaniaethu ond yr hyn a grybwyllwyd? dangosod ac enwed neb a allo. Os yw un o'r Personau Dwyfol yn Dad yn yr Hanfod Dwyfol, ac arall yn Fab yn yr Hanfod Dwyfol, rhaid fod rhyweth yn yr Hanfod sydd yn sail o'r berthynas, ac yn gwahaniaethu y naill oddiwrth y llall, ac nis dichon fod yn ddim arall ond cenedliad; a'r hyn sydd yn gwahaniaethu y trydydd Person oddiwrth y ddau eraill yw, nad yw yn cenedlu, nac yn genedledig. Oddiwrth y cenedliad y tardda y berthynas, ac oddiwrth y berthynas gwahaniaethu y Personau. Dywed hen awdwr, 'Digenedledig, cenedledig, a deilliad, nid ydynt enwau hanfod na swydd, ond dull hanfodiad, ac felly yn gwahaniaethu personau.'—Hawdd deall, gan hyny, fod gwahaniaethu y Personau yn dibynnu ar genedliad y mab: os cymerir ymaith hyny, dystyryw y berthynas rhwng y Tad a'r Mab, ac y mae y gwahaniaeth yn darfod. Mae y gwahaniaeth hwn yn hanfodol ac yn angenrheidiol, ac nid yn ddamweiniol, neu o ddeisiad. Nid oes un rheswm arall a ellir ei roddi byth paham y mae yr enw Tad yn cael ei briodoli i'r Tad, ac nid i'r Mab, a'r Ysbryd Glân hefyd. O ran creadigaeth, rhaguniaeth, mabwysiad, ac ail-eni ei bobl, y mae enw Tad mor briodol i'r Mab a'r Ysbryd Glân ag i'r Tad, o ran eu bod hwy yn gweithredu fel y Tad yn yr holl weithredoedd hyn: ond buasai y Person cyntaf yn Dad pe na buasai creadigaeth nac iechydwrtaeth byth yn cymeryd lle: felly hefyd y buasai y Mab yn Fab. Heb hyn nis gellir byth amddiffyn athrawiaeth y Drindod. Os gwadir tragwyddol genedliad y Mab, nis gellir byth brofi ei fod yn Berson gwahanol yn y Duwdod, ac felly nis gellir profi ei Dduwdod. Nid oes dim yn y Duwdod ond sydd dragwyddol; ac hyny y mae y cenedliad yn dragwyddol; ac felly y mae y Tad yn dragwyddol, a'r Mab yn dragwyddol, a'r Ysbryd Glân yn dragwyddol. Nis gellir nodi un mynydd, neu gythrym, mewn amser, nac yn nghragwyddoldeb, yn yr hwn nid oedd Crist yn unig-anedig Fab y Tad; am hyny rhaid ei genedlu o hono er tragwyddoldeb, neu ei fod yn Fab iddo trwy dragwyddol genedliad.—Wrth ystyried y cenedliad hwn, rhaid gofalu yn neillduod i roddi heibio bob peth sydd yn cynnwys neu yn arwyddo amherffeithrwydd; megys rhaniaid natur, llosgiad hanfod, blaenoriant, cyndod, ysgogiad, cyfnewidiant, llygriad, lleihad, peidiad a gweithredu, &c. Afresymol yw ymresymu oddiwrth yr hyn sydd naturiol i'r hyn sydd oruwch-naturiol; oddiwrth natur derfynedig a meidrol, at natur anfeidrol, anherfynedig, a thragywyddol.—Nid oes dim rhaniaid yn yr Hanfod rhwng y Tri Person: nid oes dim llosgiad fel mewn genedigaeth naturiol; nid gweithred yn darfod ac yn myned heibio yw cenedliad y Mab, fel mewn cenedliad naturiol; ond tragwyddol genedliad. Yn y cenedliad naturiol y mae y cenedledig ar ol y cenedliad; ond yma y mae y Mab a'r Tad yn ogyd-dragwyddol. Fel hyn ymddengys fod gwahaniaeth anfeidrol rhyngddynt.

Nid ei swydd sydd yn gwneuthur Crist yn Fab Duw; ac nid ei osodiad yn ei swydd yw ei genedliad. Pa fodd y gall swydd gwneuthur person, na chenedlu perthynas? Ond y Mab tragwyddol a gymerodd y swyddau cyfryngol arno, trwy arfaeth dragwyddol y

Drindod.—Nid ei gnawdoliaeth yn nghroth y forwyn, trwy nerth yr Ysbryd Glân, sydd yn ei wneuthur yn Fab Duw; ond y Duwdod yn Mheros y Mab a ymgawdolodd. Yr oedd y peth sanctaidd, sef y ddyndoliaeth sanctaidd, yn nghroth y forwyn, mewn undeb personol â Mab Duw: 'am hyny,' medd yr angel, 'y peth sanctaidd a enir o honot ti, a elwir yn Fab Duw.'—'Heddyw,' *heddyw* Duw yw ei dragwyddoldeb. Nid oes na doe nac yfory i Dduw, ond un *heddyw* tragwyddol; ac y mae heddyw Duw yn cynnwys ein doe, ein heddyw, a'n hyfory ni. Cenedliad, gan hyny, cyflawn, perffaith, tragwyddol, *hanfodol* a *phersonol* yn y Duwdod anfeidrol yw, yn nechreud ei ffordd, cyn ei weithredoedd erioed. Y tragwyddol Fab hwn a ymgawdolodd, ac a aned o Fair Forwyn, ac a eglurwyd yn Fab Duw mewn gallu, trwy yr adgyfodiad oddiwrth y melwr. Rhuf. 1. 4. Mae y dirgelwch hwn yn fawr; ond nid mwy na phob peth arall yn perthyn i'r Bôd Dwyfol ac anfeidrol. Nid amgyffred yw ffydd; ond credu un sydd yn amgyffred, gyda pharch a boddlourwydd gostyngedig. Y mae ffydd yn credu fod Duw yn amgyffred ei hun, a'i fod yn dywedyd yn uniawn am dano ei hun, yr hyn y mae gwedi ei ddywedyd yn ei air. Edr. MAB, TRINDOD

CENEZIAID, hen drigolion, tebygol, mynydd-dir Judah. Addawodd Duw eu gwlad i Abraham. Gen. 15. 19.

CENFAINT, CENFEINNAU, (cen-maint) yr holl eppil; mintal gref.—'Cenfaint o foch.' Luc 8. 32.

CENFIGEN, (cen-migen) *Heb.* כנאף cynghorfynt, cda, drwg-ewyllys, tra chas. Yn gyntaf, Cenfigen yw bod yn ddrwg gan un weled arall yn llwyddo; megys, 1. Mewn golud. Ps. 73. 2, 3. Gen. 26. 14.—2. Mewn parch a dyrchafiad. Dan. 6. 4.—3. Yn gwneyd daioni ac uniondeb. Preg. 4. 4.—4. Yn cael ei garu. Gen. 37. 4, 11. Act. 7. 9.—5. Mewn crefydd, o ran doniau, defnyddioldeb, cymeradwyaeth gyda dynion, ac arddelid gan Dduw. Num. 11. 27, 28, 29. a 16. 3. Neh. 2. 10. Act. 5. 16, 17.—Yn ail, Neu fod yn dda gan un weled gofid arall, neu ddrwg yn dygwdd iddo. Diar. 17. 5. a 21. 10. a 24. 17. Pa. 35. 15, 26. a 38. 16.

Y mae yr Arglwydd, yn ei air, yn dywedyd yn erbyn cenfigen. Diar. 24. 1, 19. Gal. 5. 26. Ps. 37. 1. 1 Petr. 2. 1. Gwelir echlysurwydd y pechod hwn, 1. Oddiwrth ymchwydd, balchder, ac anwybodaeth, y mae cenfigen yn deilliaw. 1 Tim. 6. 4.—2. Y mae yn arwain i derfagy, a phob gweithred ddrwg. Iago 3. 16.—3. Y mae yn nodd o ddyinion yn gwasanaethu eu chwantau. Tit. 3. 3.—4. Y mae yn pydru yr esgryn. Diar. 14. 30.—5. Y mae yn lladd. Job 5. 2.—6. Ni wyl y dyn sy dan lywodraeth cenfigen ddim am gariad. 1 Cor. 13. 4.—7. Y mae yn waeth na lliid a digofaint. Diar. 27. 4.—8. Yr hyn y mae dyn mewn cenfigen yn ddymunio ac yn fwraidu i arall, a fydd debyg o ddyfod iddo ei hun. Eze. 35. 11. Pa. 7. 15. a 57. 6. Diar. 26. 27. Cymh. Bath. 5. 11—14. a 7. 9, 10.—9. Miriam a darawyd â gwahan-glyf am y pechod hwn. Num. 12. 1, 2, 9, 10.—10. Cenfigenu wrth Moses ac Aaron a wnaeth Corah, Dathan, ac Abiram, pan agorodd y ddaear ei safn, ac a'u llyncodd yn fyw. Pa. 106. 16, 17. Num. 16. 1, 3, 30—33.—11. Y mae yn bechod cythreullig. Iago 3. 14, 15.—12. Y mae yn cau allan o deyrnas Dduw.—Gal. 5. 21.—Yr oedd rhai yn pregethu Crist o genfigen, o anffoddlourwydd i anrhydedd yr apostol, er mwyn gofidio ei ysbryd, a lleihau ei barch a'i gymeriad. Phil. 1. 15.—'At genfigen y mae chwant yr ysbryd a gartrefa ymnom:' ysbryd yr hen ddynd pechod, yr hwn sydd

a'i gartref yn om: chwantau cnawdol, y rhai sydd yn rhyfela yn erbyn yr enaid. Iago 4. 5.—Y pechod hwn sydd yn erbyn y chweched gorchymyn.

'Cenfigen a ladd yr annoeth.' Job 5. 2. Peth annoeth iawn yw cenfigen, 1. Am nad ydyw daloni eraill yn niwed i ni. Nid oes dim llai genym ni am fod mwy gan arall. Nid oedd ffurwythlonrwydd Leah, mewn un gradd, yn achos o ddiffurwythdra Rachel. Nid ydyw ein rhan ni yn lleihau trwy gynydd rhan un arall. Heblaw hyn, nid ydyw ein poen ni am gynydd arall yn ychwanegu dim at yr eiddom ni. Ni ddygodd cenfigen chwanegiad i neb erioed.—2. Gwna y doeth holl ddaioni arall yn ddaioni iddo ei hun: tyner ymaith genfigen, a bydd eiddo y naill yn eiddo y llall. Y mae yn fendith fawr i ddyw ei hun gael calon i fendithio Duw am ei fendithion i eraill. Fel hyn, gallwn fwynhau holl lawenydd a chysurus eraill; eu rhoddion a'u gwaredigaethau; eu hiechydd a'u tangnefedd; eu cyfoeth a'u llawnder; eu doniau, i.e. eu gras, pan allom, yn wirioneddol, o'r galon, lawenhau ynddynt. Ond, yn y gwrthwyneb, y mae y cenfigenys, bob amser, yn sefyll yn ei oleu ei hun, nis gall lawenhau yn ei drugareddau ei hun, o herwydd ei genfigen alarus wrth yr eiddo ei frawd. Gwel Caryll in loc.

CENIN—EN, (cen) llysiâu o ryw v wynwyn. Num. 11. 5. Bernir eu bod yn dda rhng y grai-anwst.

CENLLUSG, (can-llusg) defnyddu o wlaw gweu rhewi yn eu disgyddiad trwy ganolbarth yr awyr; y maent yn fynych yn dilyn mellt a tharanau. Pan fyddo y defnyddu yn dechreu disgyn, gwlaw ydynt; yn syrthio, cyfnewidir hwynt yn yr oerfel yn genllusg, fel y mae yn wirionedd ei bod yn gwlawio cenllusg, fel y dywedir yn Exod. 9. 18. Po bellaf y bo disgyddiad y defnyddu, mwyaf, yn gyffredinol, y bydd maintiol y cenllusg, oblegid, yn disgyn, y mae llawer o ronynnau dwfr yn ymuno â hwynt, felly y mae eu maintiol yn cynnyddu nes y delont i'r ddaear.—Bu llawer o ystormydd o genllusg yn ofnadwy iawn. Coffa y Dr. Halley am ystorm o genllusg, Ebrill 29, A.D. 1697, yn Swyddi Caerlleon a Lancaster, yr hon, dros driugain milltir o hŷd, a dwy o led, a wnaeth alanastra mawr iawn, trwy hollti coed-ydd, lladd anifeiliaid bychain o bob rhyw, a tharo i lawr ddyinion, ceffylau, &c. Meseraus, yn ei hanes o Ffrainc, a goffa am gwadod o genllusg yn yr Ital, A.D. 1510, a wnaeth ddystryw mawr iawn, yn lladd anifeiliaid, adar, a physgod, a bod rhai o'r ceryg yn pwyso can pwys.—'A welaist ti,' medd Duw wrth Job, 'drysorau y cenllusg? y rhai a gedwais i hyd amser cyfyngter, hyd ddydd ymladd a rhyfel?' Gan fod gan Dduw y sath beiriannau rhyfel wrth ei orchymyn, pa mor suan y dichon iddo ddinystrio gwlad, neu y byd!—Cenllusg ofnadwy oedd un o blâau yr Aiph: Exod. 9. 24. ac â cheryg cenllusg y lladdwyd lloecld breinioedd Canaan. Jos. 10. 11.—Barnedigaethau Duw ar deyrnaoedd a gyffalybir i dymhesti o genllusg, o herwydd eu bod yn aml yn ddisymwth, yn ofnadwy, a thrwy gyfarwyddiad y nefoedd; y maent yn hawdd yn dyfetha personau a meddiannau dynion. Esa. 28. 2. a 30. 30. Dat. 8. 7. a 11. 10. a 16. 21.

CEPIIAS, [careg] enw a roddodd ein Hiachawdr ar Petr. Ioan 1. 42.

CERBYD—AU, (carp) mên; cad-gerbyd: 1. Math o gar a arferid gynt mewn rhyfel, i ddwyn rhyfelwyr a'u harfau. Annhebygol fod gan Israel y cerbydau hyn, yr oedd llawer o fynyddoedd yn eu gwlad. Gwel Exod. 14. 7. Jos. 11. 4. Barn. 4. 3. 1 Sam. 13. 5. 2 Sam. 8. 4.—2. Math arall oedd cerbydau ysgafa, i ddwyn rhai ar deithiau. Gen. 46. 29. 1 Bren.

18. 44.—3. Cerbydau Duw ydynt angelion, rhag-luniaethau, a chymylau, trwy ba rai y mae efe yn dangos ei fawredd a'i allu, yn gwrthsefyll ac yn gorchfygu ei gaseion, yn cynnal ac yn diogelu ei bobl. Pa. 68. 17. Hab. 3. 8. Esa. 66. 15.—'Cerbydau Amminadib.' Edr. AMMINADIB.—'Cerbyd Solomon (pala, Dr. M.) o goed Libanus, ei byst o arian, ei lawr o aur, ei lèni o borphor, ei ganol wedi ei balmantu â chariad,' ydyw yr hyn y mae Crist yn dangos ei ogoniant trwyddo; yn diogelu, yn cysuro, ac yn dwyn ei bobl yddo, ac yn gorchfygu ei elynion. Gallir ystyried wrth y cerbyd hwn y cyfiammod tragwyddol, yn cynnwys holl drefn fawr yr iechydwrtaeth, a'r pregethiad cyffredinol o hono trwy yr efengyl. Y mae gair ac addewidion Duw fel pyst arian, yn werthfawr, yn gedyrn, ac yn ddiawadad, yn cynnal y ffyddloniaid dan eu holl orthrynerau.—Y llawr, neu y sedd, ar yr hon y mae Crist yn eistodd, a gyfeiria at y drugareddfa, ag sydd, fel aur, yn anfeidrol werthfawr, dyglaer, a pharhaus. Pa. 80. 3.—Y llieni porphor, neu gochion, sydd yn arwyddo cyflawnhad pechadur, trwy ufudd-dod a dyoddefiant Crist, yn amddiffynfa, yn harddwch, ac yn ogoniant tragwyddol i'r rhai sydd trwy ffydd yn y cerbyd hwn.—E ganol wedi ei balmantu o gariad i ferched Jerusalem, a arwyddo, cariad tragwyddol Crist tu ag at ei bobl, yn achos cynhyrflon o holl drefn yr iechydwrtaeth, a holl orchuwyliaethau Duw tu ag atynt, ac yn orchpwyysfa dragwyddol iddynt. Can. 3. 9, 10.

'Cerbydau heiyra.' Jos. 17. 16, 18. Barn. 1. 19. a 4. 3, 13. Cad-gerbydau oeddynt, wedi eu gorchuddio, neu eu harwisgo, tebygol, â dalenau haiarn, fel nas gellid yn hawdd eu dryllo. Nid wedi eu harfog i phladuriau, fel y cyfleitha rhai y geriau. Nid hyn ydyw ystyr naturiol y geriau Hebraeg, ac nid oes prawf fod y cyfryw gerbydau yn arferedig mor foreu ag amser Josuah a'r Barawyr. Cyrus oedd y cyntaf a arferodd y cyfryw gerbydau yn mblith y Persiaid. Gwel Xenophon, *Cyropæd. lib. vi., p. 324. edit. Hutchinson, note 4.*

CERDD—I, (cér) cân, caniad, cathul.—1. Geiriau detholedig wedi eu cyd-wew, a'u cyllymu yn nghyd; prydyddiaeth. 1 Cron. 6. 32. Pa. 137. 4.—2. Tôa, neu feusur a genir ar offeryn. Esa. 23. 16. Dan. 3. 5.—3. Yr offeryn ar yr hwn y cenir. Dan. 3. 5, 7, 10, 15.—Cerddgar, yn beraidd, yn fwyn, yn gyd-seiniol. Pa. 33. 3.

Tri rhaid oerdd; godidog amcan, sywyr, a defnydd.
Triedd.

CERDDOR—ION, (cer) celfyddwr; un yn gwnethur cerddoriaeth; cantor ar ryw offeryn cerdd; chwaraeydd telyn, organ, &c. 2 Bren. 3. 15. Mat. 9. 23. Dat. 18. 22.

CERDDED, (cerdd) ymsymud o le i le; myned, ymlusgo. Gen. 3. 14. Exod. 17. 5. Dywedir fod creaduriaid difywyd yn cerdded, o herwydd eu bod yn ymsymud; megys ceinciau coed, &c. Gen. 49. 22.—dyfroedd, Esa. 8. 6.—y lleuad, Job 31. 26.

CERF—IAD—IO, (cerf) cerfiadaeth; gwaith wedi ei dori ar goed, ceryg, haiarn, neu bres, &c. 1 Bren. 6. 35. 2 Cron. 2. 14. Act. 17. 29.

CERETHIAID, כּרִית [keriyth] 1. Y Philistiaid, neu ryw lwyth o honynt.—'Wela fi yn estyn fy llaw ar y Philistiaid, a thoraf ymaith y Cerethiaid.' Ezec. 26. 26. Gwel Seph. 2. 5. 1 Sam. 30. 14. Edr. PHILISTIA.—2. Galwyd gosgordd-lu Dafydd wrth yr enw hwn. Paham y cawsant yr enw sydd anhysbys; annhebyg iawn eu bod yn Philistiaid o geneid. Benaiah mab Jeholada oedd dywysog arnynt. 1 Cron. 18. 17. Edr. PLETHIAID.

CERN—AU, (carn) ochr yr wyneb. Esa. 50. 6. Mic. 5. 1. Luc 6. 29.

CERNOD—IAU, tarawiad ar y gern. Ioan 18. 22. a 19. 3.

CERUB—IAID, *Heb.* כרוב [*megys y rhai uchel*] y cerubiad idynt yn cael eu hystried, yn gyffredinol, yn fath o angelion, neu ysbrydion gwasanaethgar; megys Ps. 18. 10., 'Marchogodd hefyd ar y cerub, ac a eheddod: ie, efe a eheddod ar adenydd y gwynt.'—Nid oes genym ond darluniau go dywyll yn yr ysgrythrau o'r cerubiad; ond maent, yn gyffredinol, yn cael eu gosod allan fel rhyw gresuriaid byw, &g amryw wynebau—weithiau, & chanddynt draed ac esgyll: pan byddo i'r un cerub bedwar wyneb, maent wedi eu benthycha oddiwrth ddynt. ŷch, llew, ac eryr: eu hadenydd a ddarlunir fel yn fawrion, a'u traed fel traed ŷch; yr oedd dwylaw dyn iddynt odditan eu hadenydd ar eu pedair ystlys: ond i ba un ai i ŷch, ai i ddynt, yr oedd yr holl gyffelybrwydd yn debyg, nid yw y dysgedigion yn cytuno. Hyn sydd sicr, mai anhawdd cysoni yr amryw loeodd o'r ysgrythyr lle mae crybwylliad am y cerubiad, heb farnu eu bod yn cael eu gosod allan mewn gwahanol ddulliau, weithiau yn nes at un o'r dulliau hyny, bryd arall yn nes at y llall. Os, gan hyny, gwedi ein holl chwilio, byddwn yn methu dyfod i benderfyniad yn eu cych, gweddus i ni ymestwing a chydabod ein hanwybodath; er, hwyrach, wrth ddyfal ymholi, y gallwn ddyfod yn lled agos at y gwir.

Y mae darluniau o'r cerubiad wedi ei roddi i ni bedair gwaith yn yr ysgrythrau, a phob un o honynt yn wahanol. Yn Exod. 25. 18, 20, y rhoddir y darluniau cyntaf o honynt, er fod crybwylliad am danynt yn Gen. 3. 24. Y maent wedi eu gwneuthur, yn ol fel mae Moses yn eu darlunio, 'o'r drugareddfa,' neu o ddefnydd y drugareddfa, yn gyfanwaith morthwyl, yn nau gwr y drugareddfa, yn lieðu eu hesgyll i fynu, gan orchuddio y drugareddfa â'u hesgyll, a'u hwynebau bob un at eu gilydd, a thu a'r drugareddfa. Pa sawl aden sydd iddynt—pa sawl wyneb—a pha ddull sydd ar eu cyrph, y mae Moses yno yn hollol ddytaw. Hyn sydd sicr, iddo eu gwneuthur yn ol y portreid a ddangoswyd iddo yn y mynydd.—Yn nhem Solomon, y mae yn dra eglur fod dau gerub yn chwaneogol, a'u dull yn wahanol. Yr oedd eu hwynebau tu a'r dwyrain, a'u cefnau tu a'r dehau, a'u hadenydd yn lieðu, nid tu ag i fynu, ond o'r naill bared i'r llall, a'u hadenydd yn nghanol y tŷ oedd yn cyffwrdd â'u gilydd.—Yr oedd y cerubiad ar yr arch yn wahanol, ac yn debyg i ddau ddynt, a'u hwynebau tu ag at eu gilydd, yn ymaffyd yn awylaw eu gilydd, ac yn edrych tu ag i lawr. 1 Bren. 6. 27.—Y mae yn dra sicr fod cerubiad Moses ar yr arch yn y deml, gyda cherubiad Solomon. Yr oedd y cerubiad yn y babel wedi eu gwneuthur o ddefnydd y drugareddfa, ac yn nglŷn â hi; sef yn un darn o gyfanwaith morthwyl; a'r drugareddfa oedd caud yr arch. Wrth hyn, nid oedd yr arch yn gyflawn heb y drugareddfa, sef ei chaudi; ac ni buasai y drugareddfa chwaith yn gyfan heb y cerubiad, gan mai un darn oedd ynt. Yn ganlynol, rhaid fod cerubiad y babel yn y deml, gyd â'r rhai a wnaeth Solomon. Yr oedd Solomon wedi gwneuthur y cerubiad yn y deml cyn dwyn yr arch i'w lle. Dywedir yn 1 Bren. 6. 23., 'Efe a wnaeth yn y gafell ddau o gerubiad, o bren olewyydd, pob un yn ddeg cyffudd ei uchder.' Ac yn pen. 8. 6., 'Felly yr offeiriad a ddygasant arch cyfammot yr Arglwydd i'w lle ei hun, i gafell y tŷ, i'r cysegr sancteiddolaeth, dan adenydd y cerubiad.' Dan adenydd y cerubiad, dygwyr yr arch; wrth hyn rhaid fod y cerubiad yno o'r blaen, fel y gwelir wrth adn. 7. 'Cans y cerubiad oedd yn lieðu eu hadenydd dros le yr arch.' Nid yn unig tros yr arch, ond tros le yr

arch, cyn ei dwyn yno.—Yr oedd yr unrhyw ddo-drefn yn y deml ag oedd yn y babel, o ran eu defnydd, ond bod dodrefn y deml, gan mwyaf, yn fwy ac yn helaethach: megys yn llo y noe oedd yn y babel, yr oedd môr yn y deml, &c., i arwyddo fod yr oruchwyliaeth yn èangu. Ond am yr arch a'i pherthynasau, yr un oedd ynt yn ddiwahan yn y deml ag yn y babel: i ddangos mai yr un Crist, a'r un iechydwrtaeth drwydd, sydd yn yr eglwys dan bob goruchwyliaeth; ac er cyfnewid ei goruchwyliaethau, yr un yw Iesu Grist, ddos, heddyw, ac yn dragywydd. Heb. 13. 8.

Y mae y darluniau o'r cerubiad ar barwydd teml Ezeziel etto yn wahanol. Mae palmwydden yn cael ei gweithio rhwng dau gerub; a dau wyneb oedd i bob cerub, sef wyneb dyn, a wyneb llew. Nid oes yma sôn am adenydd iddynt, ond yn unig am eu dau wyneb, a'r balmwydden rhyngddynt, a'r ddau wyneb yn edrych ar y ddwy balmwydden o bob tu.

Y mae y darluniau geir o honynt yn ngweledigaeth Ezeziel wrth afon Chebar, etto yn gwahanisethu yn hynod oddiwrth y lleill i gyd. Ezec. 1. 4, 5, &c. Y mae yn y weledigaeth hōno, yn ymddangos, gyffelybrwydd i bedwar peth byw—dull dyn oedd iddynt:—pedwar wyneb a phedair aden oedd i bob un o honynt. Wyneb dyn a wyneb llew oedd ar y tu dehau iddynt ill pedwar, a wyneb eryr a wyneb ŷch oedd iddynt ill pedwar. Eu hadenydd oedd wedi eu cysylltu y naill wrth y llall, dwy wedi eu dosparthu oddi arnodd; wedi eu cysylltu â'u gilydd, a dwy oedd yn cuddio eu cyrph. Ac yr oedd dwylaw dyn dan eu hadenydd, ar eu pedwar ystlys. Ac yr oedd eu traed yn uniawn, a gwadn eu traed fel gwadn troed llo. Yr oedd ynt yn gwreiclioni fel llw efydd gloyw. Pan gerddent n-thrōent—ond aent bob un yn uniawn rhag ei wyneb. 'Dyma y peth byw a welais,' medd y prophwyd, 'wrth afon Chebar: a gwybum mai y cerubiad oedd ynt.' Ezec. 10. 20.—Yr oedd yn ymyl y pethau byw un olwyn, gyd â'i phedwar wyneb. Eu gwedd a'u gwaith oedd ynt fel pe byddal olwyn yn nghanol olwyn—yr oedd cantau yr olwynion yn uchel, yn ofnadwy, ac yn llawn llygaid.

Y mae y darluniau o'r pedwar anifel, neu yn hytrach *ŷwa*, *pethau byw*, yn Dat. 4. 6, &c., yn gwahanisethu oddiwrth y rhai hyn i gyd. *Un wyneb* oedd i bob un o honynt, a *chwech o adenydd*; yn hyn yn debyg i'r seraphiaid, yn Esa. vi.—Yr oedd *llaw gan seraphiaid* Esaiah, a'r *pethau byw* gan Ioan yn debyg i *gerubiad* Ezeziel. Esa. 6. 6. Dat. 4. 6.—Yr oedd y *pethau byw* gan Ioan yn llawn llygaid o'r tu blaen, o'r tu ol, ac oddifewn, yr un fath a chantau olwynion Ezeziel.

Os yr un arwyddocâd sydd i'r cerubiad ag anffelliaid neu bethau byw Ioan, y mae yn eglur ddiagramheuol eu bod yn arwyddo gweinidogion enwog yr efengyl; y rhai idynt wrol fel llewod; yn llafurus, yn amyneddgar, ac yn ddyfal fel ychain; yn graff eu golygon fel eryrod; yn hynaws, yn dirion, ac yn ddeallus fel dynion. Y maent yn un â'r pedwar henuriaid ar hugain yn syrthio ger bron yr Oen, yn ei addoli, ac yn ei follannu am eu prynu i Dduw, ac â thelynau, ac â phlotau ar ganddynt, yn llawn arogl-darth, y rhai ydyw gweddion y saint. Pryn-edigion yr Oen, wrth hyn, y maent yn eu harwyddo. A phaham nas dichen y ddau gerub ar y drugareddfa arwyddo yr un peth? sef angelion, neu weinidogion yr eglwys, Iuddewig a Chenedlig, ac yn eu cynnrychioli; yn cael eu bōd o'r drugareddfa; eu cynnalieath ar y drugareddfa; yn edrych arni gyda syndod a gorfoledd tragywyddol, a gogoniant y Duw-dod yn dysgleirio arnynt a thrwyddynt.—At y cerubiad a'u hadenydd y mae y lleoedd canlynol yn cyfeirio: Ps. 36. 8. a 61. 5. 1 Petr. 1. 12.—Gall fod estyniad eu hadenydd yn arwyddo sirioldeb a phar-

odrwydd meddwl gwir weinidogion y gair, yn nghyhoeddiad gras ac iachawdwriaeth gyflawn yr Iesu, i fydd euog; a'u dymuniad i sefyll yn gyflawn yn ei ewyllys; yn gystal a'u hollol ddibyniad arno am gynnorthwyon o bob gras a dawn, i'w galluogi i gyflawni eu swydd oruchel. Bod eu hwnnebau y naill tu ag at y llall, a arwydda undeb meddwl, a'u cydsyniad â'u gilydd yn egwyddorion a gwirioneddau sylfaenol yr efengyl; yn nghyd âg ymroddiad dianwadal i draethu holl gynghor Duw. Y maent yn dibynu ar Grist, a hwnw wedi ei groesoheilo, fel unig sail eu gobaith eu hunain, a swm mawr a sylwedd mater eu gwneidogaeth. Bod wynebau y cerubiad tu ag at y drugareddfa, a arwydda eu bod bob amser yn eu gwneidogaeth yn gosod allan y cymmod mawr a wnaed trwy waed ac aberth Crist, gan gyfeirio pechaduriaid truenus ato, am gyfawnder a heddwch, maddeuant ac iachawdwriaeth.—Gellir galw gwneidogion yr efengyl yn gerubiad y gogoniant; o herwydd eu bod yn milwrio mewn milwriaeth ogoneddus—am eu bod gwedi cael ymddiried iddynt am drysor gogoneddus yr efengyl—eu bod gwedi eu cynnysgathu â doniau a gras gogoneddus, a chanddynt 'weindogaeth ag sydd yn rhagori mewn gogoniant.'

Y cerubiad ar y drugareddfa oeddynt hefyd yn drychion yr angelion sanctaidd, y rhai oedd yn esgyn ac yn disgyn ar Grist, i weini iddo, pan ydoedd efe yma yn y byd, yn ei gyflwr o ddarostyngiad. Ioan 1. 51. Mat. 4. 11. Luc 2. 9, 13. a 22. 43. a 24. 4. Ac y mae efe yn awr yn ostedd ar orsedd ei ogoniant, a myrddynau o honnynt yn ei amgylchynu. Dan. 7. 10. Ps. 68. 17. Yr oeddynt gwedi eu gweithio o'r un darn o aur a'r drugareddfa, a hwnw o aur coeth, hwyrach, i ddangos purdeb natur ysbrydol yr angelion, a bod eu cynnaliaeth a'u parhad yn eu sefyllfa sanctaidd, yn dibynu ar Grist, o'r hwn yr oedd y drugareddfa yn gysgod: ac hefyd fod Crist, trwy yr anfeldrol iawn a dalodd, gwedi uno yr holl etholeidigion yn mblith dynion, yn gymdeithas nefolaidd gyd â'r angelion. Exod. 25. 18—22. Col. 1. 16, 17. Heb. 12. 22. 1 Cor. 11. 10.—Yr oedd y cerubiad ar y drugareddfa â'u hwynebau y naill tu ag at y llall, a phob un yn syllu ar y drugareddfa, megys yn ewyllysio edrych i mewn i ddirgelwch a mawr amryw ddoethineb Duw, yn iechydwriaeth dyn. Exod. 25. 20. 1 Petr. 1. 12. Eph. 3. 10. Heb. 9. 5.—Tebygol mai at y cerubiad dyohymygodl yn y deml, ar byd ei pharwydd, a'r rhai hyny ar y drugareddfa, neu, ynte, at yr angelion yn rhoddiad y gyfraith ar Sinai, y mae yr apostol yn cyfeirio yn ei epistol at yr Hebreidd (pen. 12. 22.) lle y dywedir fod duwionion y Testament Newydd yn dyfod 'i'r Jerusalem nefol, ac at fyrddiwn o angelion.' Nid oedd y bobl yn gyffredinol, dan yr hen oruchwyliaeth, yn cael dyfodfa i'r cysegr, at y drugareddfa, lle yr ydoedd y cerubiad; ond pan rwygwyd llen y deml, trwy farwolaeth Crist ar y groes, cafwyd ffordd rydd i'r cysegr sancteiddiolaf, at orseddfaenc y gras, i gymdeithas yr angelion, neu y cerubiad euraidd a glân.—Am y cerubiad a'r cleddyf tanlyd, &c., &c. EDR. CLEDDYF, ANIFEL.

Brenin Tyrus a elwir yn 'gerub eneiniog.' Eze. 28. 14. Fel pe dywedasai Duw, Megys y mae yr angelion yn ogoneddus o ran eu natur, a'r gwaith a roddais i iddynt, sef diogelu dynion; felly yr wyt tithau, brenin Tyrus, yn tybied ac yn dy farnu dy hun dy fod ar dy orsedd fel cerubiad y gogoniant. Neu, ynte, ei fod gan ddysgleirdeb aur a pherlau, yn debyg i gerub.

CERYDD—ON—U, (cêr) Heb. נְעֻרָה *Llad. CAS-TIGATIO*: sên, argyhoeddiad, cosp.—1. Cosp am ryw fai â gwialen, &c. Diar. 10. 17. a 22. 15.—2. Barnedigaethau yr Argwydd. Deut. 28. 20.—3. Rhy-

bydd caredig a brawdol.—Y mae mewn cerydd caredig, hyfforddiad ac addysg, ac arfer moddion i gael y belus oddiwrth ei fai. Dylai fod mewn cerydd brawdol a thadol ddangos y bai, yn ei natur, y drwg o hono, a'r canlyniadau peryglus o hono, a hyny mewn ysbryd addfynder, gan ein hystyried ein hunain. Y gair נְעֻרָה (Deut. 11. 2. Diar. 9. 11. a 5. 12. a 10. 17, &c.) a arwydda addysg, hyfforddiad, diwygiad, a dysgyblaeth. Gair arall hefyd, a gyfeithir weithiau *cerydd*, ac weithiau *cospedigaeth*, נְעֻרָה a arwydda sên, argyhoeddiad, dadl, rheswm. Y gair olaf a gyfeithir *cerydd*, yn Diar. 1. 23, &c. Y gair נְעֻרָה (Esa. 30. 17. a 50. 2. a 68. 15, &c.) a arwydda, attaliad, rhwystr, ffirwyniad, cystwyad.

'Ac a geryddodd y cryd,' (Luc 4. 39.) sef yn yr un modd ag y ceryddodd y gwyt, a'r môr, (Mat. 8. 26.) yn dangos awurdod Crist ar bob afsechyd, ac ar yr elfenau, fel y mae ymadroddion cyffelybiaethol yn yr ysgrythyr yn gosod allan, nid yn unig fod y creaduriaid difyrwyd yn weision i Dduw, ond fod heintiau, newyn, &c., at ei alwad, i gospi pechaduriaid gwrthryfelgar, megys yn Hab. 3. 5., 'Aeth yr haunt o'i ffaen ef, ac aeth marwor tanlyd allan wrth ei draed ef.' Ac ar ymyl y ddalen, 'Aeth cryd poeth,' neu glesfydau gwres, 'allan wrth ei draed ef.' Cyffelybiaeth ragorol i ddangos y gallu dwyfol, i'r hwn y mae yn rhaid i bob peth ymddangos. Gwel Ps. 104. 7. a 106. 9.

CERWYN—I, (câr) llachdwm, trwp, trwp-darllaw, neu lestr macsi. Y gair Gr. *Ληνος*, a gyfeithir *cerwyn*, a arwydda *gwin-ucryf*, neu y llestr yn mha un y sathrent y grawnwin. Dat. 14. 19.

CESAIL—EILIAU, (cêa) y twll tan y fraica, mynws.

Mynych y syrth mef o *grail*. Diar.

'A'r pwdr fratiau dan dy geseiliau odditan y rhaffau.' Jer. 38. 12. Dyben y bratiau oedd i rwystro y rhaffau i'w briwo a'u harchollol.

CESAIR, (ces-air) cenllusg.—'Ac yr ydoedd cesair a than.' Dat. 8. 7. W. S.

CESAR, neu CÆSAR, Gr. *Καίσαρ*. Hwn oedd enw Julius, yr ymerawdr cyntaf yn Rbufain, ac ar ei ol ef a gymerwyd gan ei olynwyr. Barna rhai ei alw felly am ei *dori allan (caso)* o groth ei fam; neu am ei eni â gwallt (*caesaries*) ar ei ben. Yn y Testament Newydd, priodolir yr enw i Augustus, Luc 2. 1. a 20. 22.—Tiberius, Luc 3. 1.—ac i Claudius, Act. 11. 28. Oddiwrth yr ymerawdr galwyd llawer o ddinasoedd wrth yr enw hwn.*

CESAREA. Yr ydoedd dwy ddinas o'r enw; sef Cesarea Philippi, yn nghanol y wlad, a adeiladwyd gan Phylip y tetrarch, ac a'i galwodd wrth yr enw hwn o anrhydedd i Tiberius Cæsar, ac a chwangodd ei enw ei hun; a Cesarea ar lân Môr y Canoldir, a adeiladwyd gan Herod Fawr, o anrhydedd i Augustus, ac a'i galwodd ar ei enw; yr oedd yn sefyll yn nghylch 37 o fillitroedd yn y gogledd-orllewin i Jerusalem. † Yma yr oedd Cornelius yn byw: yma yr yswyd Herod gan bryfed: yma yr oedd Phylip yn byw gyd â'i ddwy ferched: yma y bu Paul yn sefyll ger bron Pfelix a Pffestus, ac y bu yn garcharor ddwy flynedd. Act. 10. 1. a 12. 23. a 8. 40. Pen. xxii, xxiv. Bu yma eglwys enwog tros lawer o flynyddoedd.

CETURAH, נְעֻרָה [*arogl peraidd*] gwraig Abraham ar ol Sarah, o'r hon y bu iddo chwech o feiblon. Gen. xxv. EDR. ABRAHAM.

* Tebygol mai Nero ydoedd y Cesar y cyfeirir ato yn Act. 25. 8, 10, &c.—C.

† Y mae mesuriad manylach yn gosod Cesarea yn agos i 35 o fillitroedd i'r gogledd o Joppa, ac yn 55 o fillitroedd o Jerusalem. Enw y lle yn breseanol v.w. Kaiserreich.—C.

CETHR—**AWL**, (ceth) llym, treiddiau, teryll.—‘Wele yn dyfod o'r gogledd wynt cethrawl.’ *Ezec.* 1. 4. *Dr. M.*

CETHR—**I**—**U**. (ceth) hoel, hoelen hir; swmwi; hoelio, swmylu.—‘Bydd y rhai a weddillwch o honny yn gethri yn eich llygaid.’ *Num.* 33. 55. Mae y geiriau yn dangos pa mor hynod offidus a phoenus y byddai y naill i'r llall, mor anoddefol a chethri yn y llygaid. Byddent, fel y dywed Josuah, ‘yn ffreyll yn eu hysylltys ac yn ddraîn yn eu llygaid.’ *Jos.* 22. 13.

CEUDOD—**AU**, (cau) gwagle, ceuedd, monwes; y gwagle tu mewn i ddyng neu anifel. *Num.* 25. 8. *Ps.* 5. 9. *Esa.* 61. 1.

Pedywedi dafawd, a ywiddat *ceudarod*, ni byddal gymydwag neb rai. *Diar.*

CEUFFOS—**YDD**, (cau-fos) ffos ddofn, gagendor.—‘Bwrier hwynt yn tân, ac mewn ceuffosydd, fel na chyfodant.’ *Ps.* 140. 10. Wrth ceuffosydd, deallwn tristwch, a gofidiau, a phrofedigaethau mawrion, a phydew heb waelod, rhan ddychrynllyd holl bechaduriaid diedifeiriol.

CEULAN—**ENYDD**, (ceu-glan) torlenydd afon. *Isa.* 4. 18. *Esa.* 8. 7.

CEULO, (caul) tewychu, cawsio. *Job* 10. 10.—Dywedir fod dynion yn ‘ceulo ar eu sorod,’ mewn cyfatebiad i wgbwr, yr hwn oni thywallter o lestr i lestr, a waeloda, ac a dewycha ei waddod: felly dynion heb weled dim, neu ond ychydig o gyfnewidiauau, ydynt yn ceulo mewn diofalwch cnawdol, heb ofni bygythion. *Seph.* 1. 12.—‘Y dyfnderau a geulasant yn nghanol y môr;’ (*Exod.* 15. 8.) hynny yw, y Môr Coch. (Yr un gair a gyfleithir *ceulo* yn *Job* 10. 10. a *Seph.* 1. 12.) Gellir meddwl fod gwaelod y môr gwedi ceulo, sadio, a chaledu; nid allent geredd llaid yr eigion heb iddo geulo a chaledu. Ond meddwl rhai mai y dyfroedd ar bob llaw oedd wedi ceulo.

CI, **CWN**, dyfyriad o **CION**: ei coeg, ei dryc-hin, ei tam. Creudur adnabyddus; a gyfrifid yn arian dan y gyfraith; yr oedd yn dra dirmygus gan yr Iuddeon. Yr ymadrodd atgasaaf a allent hwy arfer oedd cyffelybu dyn i ‘gi marw.’ Yr oedd Dafydd yn ei alw ei hun yn ‘gi marw,’ i ddangos i Saul nad oedd iddo ddim anrhydedd o erlid ar ol ei fath. *1 Sam.* 24. 14.—Mae erlidwyr yn cael eu galw yn gwn, i ddangos eu haflendid, a'u creulonder gwaedyd. *Ps.* 22. 16.—**CI**, neu gwn, sydd enw a roddir i'r diafol, *Ps.* 22. 20.—gauthrawon, *Esa.* 56. 10, 11. *Phil.* 3. 2.—dynion ansanetaidd, arian, *Mat.* 7. 6. *Deut.* 22. 18. *2 Petr.* 2. 22. *Dat.* 22. 15. *Diar.* 26. 11. *Ps.* 59. 6.—y cenedloedd. *Mat.* 15. 27.—Y gair *Heb.* כֶּלֶב (*celeb*) am gi, a arwydda *gafaelgar*, o herwydd ei afaelgarwch a'i ddannedd mewn unrhyw beth. *Bochart, vol. ii., p. 663.* Cyfleitha rhai y geiriau am Nabal, ‘a Chalebiad oedd efe,’ (*1 Sam.* 24. 3.) ‘a chiaidd oedd efe;’ i arwyddo ei dymher sarug, costogaidd.

Y mae llawer o gynneddfau tra rhagorol yn perthyn i'r ci, yn gyffredinol; megys bywiogrwydd amgyffred, hyddysg, hydrin, serchogrwydd, ffyddlondeb i'w berchenog, uffudd-dod, gofalusrwydd, gwroldeb, llonder, gwg ei feistr a'i trista, a'r arwydd lleiaf o'i foddlonrwydd a'i llona yn ddiwed. O'r holl greaduriaid, y ci sydd fwyaf ymllynol wrth ddyng; ac nid oes un creadur a mwy o amrywiaeth yn ei ryw na'r ci: y maent yn amrywio yn yr amrywiol wledydd. Bernir y bugeil-gi yr agosaf at y rhyw dechreuol. Mewn anialwch, a gwledydd diboblogaidd, y mae llawer o gwn gwyltllon yn myned yn firoedd lliosogi i hela, ac yn ymosod ar deirw, baeddod, fe, llewoda a dywalgwn hefyd. Yn America, lle y mae llawer o honnynt ceddnynt yn ddoftion gwedi myned yn wyltllon, y maent wedi lliosogi i'r fath radd, fel yrânt yn fyddioedd i leoedd triannol, ac a ymosodant

ar anifeiliaid, ac y maent yn dra pheryglus i'r trigolion hefyd. Y maent yn rhwymedig, er eu hamddiffynfa, i'w gwrthsefyll a'u lladd, fel bywstfodol creulawn eraill. Ond gwaredid hwynt yn bawdd trwy diriondeb.—Y Tyrciaid, medd Busbequis, a gyfrifant y ci yn greadur arian a ffaidd, ac am hynny gyrrant ef o'u tai; ac y maent yno yn gyffredin, heb fod yn perthyn i neb yn neillduol; y maent yn gwylled yr ystrydoedd yn hytrach na thau neillduol, ac yn byw ar y gweddillion a deffir i'r ystrydoedd. *Legat. Turc. epist.* iii., p. 178.—Y mae cwn yn lliosog yn ystrydoedd Aleppo, medd Russel, heb neb yn eu perchenogi, ac yn byw ar y pethau mwyaf braenedig. *Nat. Hist. p.* 60. Dichon hyn roddi ychydig oleuni ar *Ps.* 59. 7, 15, 16.

Barna rhai, mai wrth *בֶּכִי* ci, yn *Deut.* 23. 18. y mae i ni ddeall *gurryu-gydwir*, a elwir yn yr adnod o'r blaen wrth *puteiniur*, ac a roddir yn adn. 18. gyda phutain, (*Gwel* *Bochart, Hieroz., lib. ii., cap. lvi., p. 690*) ond nid yw yr ystyr yn ymddangos yn debygol i fod y gwir ystyr. Yr un modd y cyfryw druceiniaid ffaidd a feddylir wrth *כּוּבֵס, כּוּבֵס*, yn *Dat.* 21. 8. a 22. 15. Galwai y Groegiaid rai wedi ymroddi i fryntwaith, er ei fod yn beth arferedig iawn yn eu plith (*Rhuf.* 1. 27, 28.) *כּוּבֵסוֹ, sef rhai heb ddim mwy gwyllder na chwn.* *Gwel* *Le Clerc* ar *Deut.* 23. 18. a *Daubuz* ar *Dat.* 22. 15. Arwydda y gair *Heb.* כּוּבֵס y cyfryw druceiniaid ac a fyddont gwedi ymroddi i frynti, pa un bynag ai benyw ai gwrryw fyddont, fel y mae yn eglur oddiwrth *1 Bren.* 14. 24. a 15. 12. *2 Bren.* 23. 7. *Hos.* 4. 14.

Yn gyffelybiaethol, arwydda cwn yn yr ysgrythrau, 1. Anghredinwyr, ac estroniaid i gyfammod Duw: ‘Nid da cymeryd bara y plant, a'i fwrw i'r cwn;’ sef i rai estronol i gyfammod Duw. *Mat.* 15. 26.—2. Dirmygwyr halogedig o wrionedd Duw, ac erlidwyr creulawn pregethwyr y gwirionedd. *Mat.* 7. 6.—3. Gelynyon y duwlion, y rhai sydd am eu dyfetha: *Ps.* 22. 16, 20. yn enwedig yr holl elynion ffyrngi a roddasant Grist mor greulawn i farwolaeth.—4. Dynion halogedig, wedi eu llychwyno â phob ffaidd-dra a drygion. *Dat.* 22. 15.—5. Gwrthgilywyr ffaidd, a ddychwelant fel y ci at ei chwydfa. *2 Petr.* 2. 22.—6. Gauthrawon ariangar, y rhai a besgant eu hunain yn lle porthi praid Duw. *Esa.* 56. 10, 11. *Phil.* 3. 2.

CIB—**AU**—**YN**, (ci) plisg ffurwythau; megys pys, ffa, &c., peiswyn. *2 Bren.* 4. 22. Pillionen y winyddden a gyfleithir oddiwrth yr un gair. *Num.* 6. 6.—Pethau gwelion, dirawn, dignewyllod. *Luc.* 15. 16. a 16. 21.—Mesur yn cynnwys pedwar galwyn. ‘Ac ei cuddieff mewn tri chibened o vlawd.’ *Luc.* 13. 21. *W. S. Edr. Mesur.*

CIBROTH—**HATTAFAH**, קִבְרוֹת־חַתָּאָה [*beddau y blys*] un o wersyllfoedd Israel yn yr anialwch; lle y blysiasant gig, ac y lladdwyd hwynt o herwydd hynny. *Num.* 11. 34, 35. *Ps.* 78. 30.

CICAION. Y mae awdwr yn amrywio cymaint yn nghylch y cicaion, fel mae yn anhawdd penderfynu pa fath byrsgen ydoedd. Un anhawsdra mawr ydyw, am nad oes dim sôn am y cicaion yn un lle yn y Bibl Hebraeg, ond yn unig yn llyfr *Jonah*. Yr hanes a rydd *Jerom*: am y cicaion yw, mai prysgen ydyw, yn tyfu yn lleoedd tywodol Palestina, ac yn cynnyddu mor ddisymwth, fel y mae, mewn ychydig ddyddiau, yn dyfod i gryn faintioli. Ei dail sydd fawrion, ac yn debyg i ddail y winyddden. Y mae yn sefyll ar ei phaladr ei hun, heb ei hattegu â dim arall, ac oddi tani yn gysgodfawr iawn. Esbonwyr diweddar ydynt agos i gyd o'r un feddwl (er fod rhai hynach yn amrywio llawer) mai y *Palma Christi* ydyw y cicaion. Planigyn tebyg i lili ydyw, a'i ddail yn llyfnion, ac yn tafu ar led, â manau duon arnynt. Dywed *Dioscorides* fod math o hono yn tyfu yn fawr fel pren, a chyn daled a ffygys-bren. Ei ddail sydd debyg i ddail

pren eiryn, er eu bod yn lletach, yn llyfnach, a dusch. Ei gorph a'i ganghenau sydd geuol fel ceysen. Y mae rhai o'r farn mai y rhywogaeth olaf yma a grybwyllir am dani yn llyfr Jonah. Gwel pen. 4. 6—10. Bochart, *Hieroz.*

CICONIA, *Heb.* ציפורה *yr hyn a arwydda caredig-roydd*; fel y dywedir y dengys cywion y ciconia i'w mamau yn eu henaint, gan eu porthi: *Gr.* στροκοκος; *Saes.* STORK. Aderyn gwyn, tebyg iawn i'r garan ydyw, ond ei esgyll agos yn dduon; nytha yn y flynidwydd uchel (Ps. 104. 17.) ac ar benau tai a simneiau mewn dinasoedd: maent yn bur adnabyddus yn yr Almaen. Y mae yn cadw yn aml yn agos i'r dyfroedd, ac yn ymborthi ar bysgod, nadroedd, a'r cyffelyb. Y ciconiaid a adawant y wlad ar ddiwedd yr haf, ac ni wyr neb i ba le y maent yn myned; dychwelant yn ol drachefu yn y gwanwyn: oddiwrth hyn y mae y prophwyd yn dywedyd, 'Y ciconia yn yr awyr a edwyn ei dymhorau.' Jer. 8. 7. Pan fyddont yn dyfod arwyddant fod y gauaf wedi myned hebio. Yn y Gald-aeg gelwir ef yn aderyn gwyn, oddiwrth ei blu gwynion. Fel y dywed y bardd Lladin:—

—Cam vere rubenti
Candida venit avis longis invisae colubria.
Sef,

Pan yn y gwanwyn tirion yr eda wen sydd yn dyfod, gan y nadroedd y peth casaf.

Virgil, George. II., llin. 320.

Gwel Lef. 11. 10. Deut. 14. 18. Job 39. 13, ar myl y ddalen. Zech. 5. 9.

CIG—AU, (ci) enawd, cigfwyd.—1. Cig creadur-iaid glân a ellid ei fwyta. Gen. 9. 4. 1 Bren. 17. 6.—2. Perthynasau a charenydd. Rhuf. 11. 14.—3. Cig a gwaed, goleuni a rheswm natur. Mat. 16. 17. Gal. 1. 16. 'Ni ddichon cig a gwaed etifeddu teyrnas Dduw; hyny yw, ein cyrph breuol, llygredig; maent yn llestri rhy ganddryll i ddal gogoniant y nefoedd; gan hyny mae yn rhaid eu rhoi i'r orwedd yn y ddaear, a gadael yno y breuolder a'r llygredigaeth a gawsont oddi yno, cyn y gallont fod yn gymhwys i gael cymdeithas ddigyfrwng â Duw yn y nefoedd.' 1 Cor. 15. 30.—4. Calon o gig, sef effeithiau yr efengyl ar y gydwybod, yn ei meddallhau, ac yn ei gwneuthur yn deimladwy, ac yn hawdd iddi dderbyn argraffiadau yr Ysbryd Glân; mewn cyferbyniad i galon gareg. Ezeck. 36. 26. Edr. CNAWD.

CIGFA—OEDD, (cig-ma) cigle, lle y gwerthid cig; marchnadfa gig.—'Beth bynag a werthir yn y gigfa, bwytewch.' 1 Cor. 10. 25. *εν μακελλω, in macello.* Y mae y gair Lladin *macellum*, medd Ainsworth, yn arwyddo marchnadfa gig, neu bysgod, a phob math o luniaeth. Yr oedd Corinth yr amser hwnw dan lywodraeth y Rhufeiniaid, ac nid rhyfedd bod galw rhyw le cyhoeddus yn y ddinas wrth yr enw Lladin *macellum*. Gwel Ainsworth's *Dictionary*. Michaelis' *Introduction to the New Testament*, by Dr. Marsh. Er deall dull yr apostol o ymadroddi yn y bennod uchod, rhaid meddwl i'r Corinthiaid, yn eu llythyr at yr apostol, ofyn iddo ef dri pheth yn nghylch cig gwedi ei aberthu i eilunod:—1. A allent fyned, yn ddibeched, gyd â'u cydnabyddwyr i gyfrannogi, yn nheml yr eilun, o'r aberthau a aberthwyd i eilunod? 2. A allent hwy brynu, a bwya y cig a werthid yn y gigfa, yr hwn a aberthwyd i eilunod? 3. Pan wahododd neb o honnynt gan eu cymydogion Paganaid i'w tai, a allent yn ddi-fai fwyta cig yno a aberthwyd i eilunod? Y gofyniad cyntaf a atebodd yr apostol yn 1 Cor. viii. Y ddau ddiweddfaf y mae yn eu hystyried yn y bennod hon. Y mae yr apostol yn triu y mater yn ddoeth ac yn ddich-lynaidd; ac yn dangos y gallai arferiad o bethau cyfeithlawn, o herwydd rhyw amgylchiadau, fod yn antyddiol ac yn anadeiladol i eraill; ac na ddylem gelsio

ein budd ein hunain yn unig, ond budd, cysur, ac ad-eiladaeth eraill hefyd.

CIGFRAN, aderyn ysglyfaethus, atfan dan y gyfraith. Lef. 11. 15. Y gigfran a fonfodd Noah allan o'r arch, nid myned ymaith yn hollol a wnaeth, ond myned a dychwelod yr oedd, at ac o amgylch yr arch, yn ol ac yn mlaen, ond ni ddaeth byth i mewn at Noah i ddywedyd y newydd hyfryd am dreiad y dyfroedd. Os ydoedd cyrph y meirwon i'w cael, yr oedd ei chylfa yn gallu cyd-ddwyn â hwynt. Felly mae yn well gan ddynion enawd, cigfranaidd, bleserau burgunllyd na'r efengyl. Gen. 8. 6, 7.—Trefnodd Duw gigfrain, er maint eu gwanc, i borthi y prophwyd Elias wrth afon Cerith. 1 Bren. 17. 4.

CIGWAIN—EINIAU, (cig-gwain) crafanc, tryfer; math o ffyrch bychain oedd ganddynt yn trin eu cig yn y babbell a'r deml. Exod. 27. 3. Num. 4. 14. 1 Cron. 28. 17.

CIL—ION, (cy-il) cefn; encil; ciliad, enciliad; dir-gelfa, ymguddfa; ymadawiad; cilfa; cilfaig. Cil y lleuad; cil drws; cil cleddyf; enoi cil; cil boch; cil llygad; cil dwrn; cil haul. Rhydd enwau i amryw loedd; megys Cil Owain, Cil Bwrw, Cil Gadan, Cil Haul, &c.—'Beth bynag a hollo yr ewin, ac a ffurh-ogo hollt yr ewinedd, ac a guo ei gil, o'r anifeiliaid; hwnw a fwytwech.' Lef. 11. 3, &c. מַעֲוֵה מַעֲוֵה יִפְנוּ יְצִיל; sef dwyn i fynu yr ymborth o'r cylla cyntaf i'w gnoi drachefu. Y mae gan y creaduriaid a gnoant eu cil, ddau, tri, neu bedwar cylla. Y mae gan yr ych bedwar cylla; yn y cyntaf, a'r mwyaf, a elwir *ventriculus*, cesaflir yr ymborth heb ei gnoi; cesaflir y glaswellt, &c., iddo fel y torir ef ganddo odli ar y ddaear. Yr ymborth gwedi ei ddryllio a'i fwydo yn ddigonol trwy rym cyhyrol y cylla a'r gwlybwr a dderbynir iddo, a ffurfr yn belenau bychain, ac a deffir i fynu i'w safn, lle y gwneir ef yn fân trwy ei gnoi; yna yr anfonir ef i lawr i'r ail gylla—a hyn a elwir 'enoil y cil.' Yn yr ail gylla, a elwir *reticulum*, malir ef yn fanaeh, a thafair ef i'r trydydd cylla, a elwir *omasum*. O hwn yr â yr ymborth i'r pedwerydd cylla, a elwir *abomasum*. Yno y troir ef yn gaul, ac yr â i'r llestri llaethog, ac y cymysga â'r gwaed, er magwraeth i'r anifel. Barna Junius fod tarddiad y gair *Saesonaeus cud*, *cheuing the cud*, yn tarddu o'r gair Cymraeg *chwyd*, tafu i fynu; sef y pelenau wedi eu tafu i fynu o'r cylla cyntaf. Dyben enoi y cil ydyw'r mânau yr ymborth, fel y gallo y cyllaion weithredu arno yn fwy cyflawn i dynu y maeth allan o hono yn gwbl, er magwraeth y creadur.

Y mae enoi y cil yn arwydd neillduol o fyfyrion ar y pethau a roddwyd o'r blaen yn nghadw yn y meddwl, i'w droi yn fagwraeth ysbrydol; oddiwrth hyn yr oedd enoi y cil, a ffurhgoi yr ewin, yn nod neillduol o'r anifeiliaid glân. 'Myfyrion yn nghyfraith yr Arglwydd ddydd a nos,' ydyw hen arfer duwiolion yn mhob oes. Ps. 1. 2. Geiriau Duw yw ymborth yr enaid (Amos 8. 11.) y rhai a ddylai pawb eu cofio. 1 Cor. 11. 2. Mal. 4. 4. 'Chwilio yr ysgrythrau,' a dal yr hyn sy dda,' (Act. 17. 11. 1 The. 5. 11.) a choffo gorchymynion Duw i'w gwneuthur. Ps. 103. 18. Y rhai glân o galon, a phur eu meddwl, a ymfyfyrdant mewn pethau pur.

CILDYN—U—RWYDD, (cil-ty'n) cyndyn, anhydyn, afrywog, ystyfnig, gwrthnysig. Jos. 22. 19. Job 9. 20. Diar. 2. 15. Esa. 1. 5. Jer. 3. 17. Edr. CRYNDY.

CILDANNEDD, (cil-dant) y boch-ddannedd, y malyddion. Barn. 15. 19. Lle mae y gair cildant yn ein Bibl ni, cyffeithir yn y Bibl Saesonaeus, *agurra yr ên, cern*; gelwir ef unwaith yn *ddannedd yr ên*. Diar. 30. 14. 'Duw a holltodd y cildant oedd vu

yr ên; Duw a holltodd, neu a agorodd wrth hollti, y twll *Mactes*, yr hwn sydd yn *Lehi*, lle yr adelladwyd dinas. 'Udweh drigolion *Mactes*' *Seph.* 1. 11. Y mae y gair *Mactes* yn cael ei gyfieithu *morter* yn *Diar.* 27. 22. Felly gellir cyfieithu y geiriau *Mactes Lehi*, sef cildant yr ên, *tull* y *morter*. Ac yn ol pob tebygoliaeth, cymerodd y ddinas ei henw oddiwrth *Mactes Lehi*, y *twll mortar* mewn gen asyn, yr hwn y cafodd *Samson* y waredigaeth wyrthiwl trwyddo. Duw a agorodd *fynon* iddo mewn ffurdd wyrthiwl, pan ydoedd efe bron marw o syched; ac er coffadwriaeth am y waredigaeth ddyblyg, a'r wyrth hefyd, galwodd hi 'fynon y geilwad, yr hon sydd yn *Lehi*.' *Barn.* 15. 19.—*Creulondeb* yr annuwiol. *Job* 20. 17. *Ps.* 58. 6. *Diar.* 20. 14. *Edr.* **EX-HACCORE.**

CILFACH, (cil-mach) lle i ymneillduo, lle i lechu: crigyll, angorfa, ongl.—'Cilfach y môr.' *Jos.* 18. 14. 'Cilfachau y dyfnder.' *Job* 38. 16. 'Cilfachau y mynyddoedd.' *Job* 39. 3. 'Cilfachau y bol,' (*Diar.* 18. 8.) sef y lleoedd mwyaf dirgel, tufewnol, a chuddiedig. Geiriau hystyngwyr a archollant yn ddwfn iawn, ac anhawdd meddyginiaethu eu harchollion.—Yr oedd cilfach a glân iddi yn werthfawr i *Paul* a'i gymdeithion yn eu mordaith beryglus tua *Rhufain*. *Act.* 27. 39.

CILGWTHIAW, (cil-gwth) gwthiaw ar gil, gwthiaw yn ol, gyru ar encil neu ar ffo. *Ps.* 44. 5. *Act.* 7. 27.

CILICIA, [*cyffyrddiad*] gwlad yn y dehaud-dwyrain i *Asia* *Leiaf*, yn sefyll ar y pen dwyreiniol i *Fôr* y *Canoldir*. Y brif ddinas oedd *Tarsis*, lle y ganwyd *Paul*. *Act.* 21. 30. Poblogwyd *Cilicia* ar y cyntaf gan *Tarsis*, wyr *Japheth*. *Gen.* 10. 4. *Paul* a bregethodd yr efengyl yn foreu yno, a chasglwyd yno eglwys (*Act.* 15. 23.) yr bon a barhaodd yn lled fioduog hyd ddechreuad yr wythfed ganrif. Mae y wlad i gyd yn bresennol yn mediant y *Twr*.

CILIAW, (cil) 1. Cadw draw, myned oddiwrth. *Job* 1. 1. *Esa.* 31. 6.—2. Lleibau neu fyned ymaith. *Gen.* 27. 44.

CILIAW, (cil) [*cyflawn*] mab *Elimelec* a *Naomi*, yr hwn, yn amser newyn, a aethal efo ei rieni i wlad *Moab*; a briododd, ac a fu farw yno. *Ruth* 1.

CIMHAM, (cim) [*fel hwy*] 1. Mab *Barzilai* y *Gileadid*, yr hwn a aeth gyda *Dafydd* i *Jerusalem*, ac a gafodd lawer o'i ewylls da am garedigrwydd ei dad i *Dafydd* yn ei gyfyngder. 2 *Sam.* 10. 37, 38.—2. Dinas yn agos i *Bethlehem*. *Jer.* 41. 17.

CINIAW—A, (cin) nawnbryd; yn fwy priodol *pryd*. Y mae rhai yn ein gwlad yn arfer y gair *ciniaw* am foreunfyd, ac eraill am nawnfyd, neu *giniaw* echwydd, neu *nawnbryd*. Mae y gair *Heb.* מורנו yn *Diar.* 15. 17. yr hwn a gyfieithir *pryd*, yn cael ei gyfieithu *fforddolon*, yn *Esa.* 21. 13. ac felly yn arwyddo *pryd* i deithwyr. *Mr. Barker* a ddywed, fod y gair *Hebraeg* yn ateb i'r gair *Cymraeg* *cyfarwys*, yr hwn a arwydda *céd*, neu *rodd* o ewylls da, a roddir ar ryw achos cyhoedd cyffredinol, neu ryw achosion tra phwysig. Y mae *Mr. Leigh*, a *Parkhurst*, yn dangos fod y gair *Gr.* ἀπιστος, yn arwyddo *pryd*, heb un amser penderfynol i'w fwyta; a'i fod yn dyfod oddiwrth air a arwydda *darpariaeth* i ral cyn myned i ryfel.—*Goruchwyliath* yr efengyl. *Mat.* 23. 1—14. Y mae yr efengyl yn bryd helaethlawn i ddiwallu yr enaid. *Esa.* 25. 6, 7. Yn bryd hefyd i ffurddolon *Sion*. *Ioan* 6. 53. 1 *Petr* 1. 11. Yn bryd bob amser i fyned ato cyn myned i ryfela & byd, cnawd, a diafol.

CINNERETH, (ciner) [*megys y goleuni*] dinas yn

Naphtali, o du y gorllewin i *Fôr Tiberias*; o ba un hyd at y *Môr Marw* yr ydoedd gwastadedd, a elwir hefyd, y *rhos, rhoadir*, wrth yr Iorddonen. *Deut.* 4. 49. *Jos.* 11. 2. a 12. 3. a 19. 35. *Barna* *Calmet* ac eraill, mai yr un oedd a *Tiberias*; ond y mae *Reland* o wahanol feddwl. Dilys yw, mai yr un ydyw llyn *Genesar*, neu *Cinnereth*, a *Môr Tiberias*, neu *Môr Galilea*. 1 *Mac.* 11. 67. Eraill a farnant ei bod yn sefyll yn y lle yr adelladwyd *Capernaum*. *Edr.* **LXXX MOR, TIBERIAS.**

CIOS, ynys yn y rhan ogledd-ddwyreiniol o *Fôr* y *Canoldir*, y nesaf at *Leabos*, gyferbyn a *Smyrna* yn nghylch deuddeg milltir o'r tir. *Galwir* hi yn awr *Scio*. Nid oes hanes am blaniad *Cristionogrwydd* yn yno foreu: ond cawn esgob oddi yno yn y cyngorau cyffredin, mewn oesoedd diweddarach: ac y mae *Cristionogrwydd* heb ei ddiwreiddio yn llwyr oddi yno etto. *Act.* 20. 15.

CIP—IO, (cib) *Heb.* כִּיב (*cibo*), ysgipio, caffio; dwyn o drais, ysglyflaw; cymeryd peth ymaith mewn brys, yn ddisymwth. 1 *Bren.* 20. 23. *Mat.* 11. 12.

CIR, dinas neu wlad dan *lywodraeth* brenin *Assyria*. Rhoddir hanes am afon *Cyrrhus*, a ddinasoedd a enwyd *Cyropolis*, *Cyrena*, a *Carine*, fel lleoedd yn gorwedd yn y parthau hyn; rhan o *Media*, tebygol, medd rhai, a alwyd *Syromedia*, oddiwrth y *Syriaid* a ddygwyd yn gaethion yno. 2 *Bren.* 16. 9.

CIR, CIR-HERES, CIR-HARES, CIR-HERE-SETH, 1. Prif ddinas y *Moabiaid*, a anrheithiwyd gan *Jehoram*, brenin *Israel*, (2 *Bren.* 3. 25, &c.) ac a ddystrywiwyd wedi hyny gan yr *Assyriaid* a'r *Caldeaid*. *Esa.* 15. 1. a 16. 7, 11. *Gen.* 48. 31.—2. Lle yn *Media*, lle y dygwyd y *Syriaid*, a rhai o'r *Hebreaid* yn gaethion gan yr *Assyriaid*; rhai o drigolion pa un oedd yn rhyfela yn myddin *Senacherib* yn erbyn *Judah*. *Amos* 1. 5. a 9. 7. *Esa.* 22. 6.

CIRIATH, (ciri) קִרְיָת [*dinas*] yr oedd dinas o'r enw yn agos i *Gibeon*, yn rhandir *Benjamin*. *Jos.* 18. 28.

CIRIATHAIM, (ciri) קִרְיָתִים [*dwyr ddinas*] 1. Dinas o du y dwyrain i'r *Iorddonen*, yn nghylch deng milltir o'r gorllewin i *Medebia*. Tebygol ei hadelladu cyn anrheithiad *Cedorlaomer*. *Gen.* 14. 5. *Cymerodd* *Sehon* hi, hwyrach, oddiar y *Moabiaid*, a chymerodd *Moses* hi oddi arno yntau, ac a'i rhoddodd i'r *Reubeniaid*; ond adgymerodd y *Moabiaid* hi drachefn mewn amser. *Dinystriwyd* hi gan y *Caldeaid*; ond all adelladwyd hi yn nghylch A.D. 400, a gelwid hi *Ciriatha*. *Num.* 32. 37. *Jer.* 48. 1, 23.—2. *Ciriathaim*, neu *Cartan*, yn llwyth *Naphtali*. *Jos.* 21. 32. 1 *Cron.* 6. 76.

CIRIATH-JEARIM, neu **CIRIATH-BAAL**, [*dinas y coed*] dinas yn *Judah*, yn sefyll naw neu ddeg milltir o du y gogledd i *Jerusalem*. Yma bu arch *Duw* lawer o ffynnyddoedd, wedi ei dwyn o dir y *Philistiaid*. *Jos.* 9. 17. a 15. 9, 10. 1 *Sam.* 7. 1.

CIRIED, (cir) haelion, elusen.—'Ei giried ev a erys.' 2 *Cor.* 9. 9, 10. *W.* 8.

CISLEU, (cisle) חִסְלֵי [*hyder, rhyffyg*] y nawfed mis o flwyddyn gysegredig yr *Hebreaid*, a'r trydydd o'r flwyddyn wladol. Yr oedd yn cyfateb yn o agos i'r mis *Tachwedd*. *Zech.* 7. 1.

CISON, (cison) קִצְוֹן [*caledrwydd*] 1. Dinas yn rhandir *Issachar*, ac a roddwyd i'r *Lefiaid* o denlu *Gersom*. *Jos.* 19. 20.—2. Afonig sydd yn rhedeg trwy ddyffryn *Jezreel*, o du y deheu i fynydd *Tabor*, ac yn myned i *Fôr* y *Canoldir* yn *Acco*, neu *Ptolemais*. *Barn.* 5. 21. *Dywed* y *Dr. Shaw* fod ei tharddiad yn agos i fynydd *Carmel*, a'i bod yn rhedeg i'r gogledd-orllewin i'r môr. Bydd yn chwyddo yn fawr iawn

ar wlawogydd, oddiwrth ffrydiau nifeiriol yn dylfaw o'r bryniau cyfagos, nes dygwyd llawer o fyddin Jabin ymaitn gan ei llifeiriant ar y cyfryw achlysur. Gelwir hi yr *hen afon*, o herwydd ei bod yn enwog yn foreu, ar ryw achlysur. Ps. 83. 9. Gelwid dinas Cades, Cison,* tebygol, am ei bod yn sefyll ar lân yr afon hon. Jos. 21. 28. Cymh. 1 Cron. 6. 72.

CIST, (cist) *Gr. κιστη, (ciste)* coffe. 1 Sam. 6. 8, 15. 2 Bren. 12. 9, 10. 2 Cron. 24. 8—11. Eze. 27. 24. Cist ystyffylawg.

CITTIM, *Heb. ציטת [cuddiaw]* mab Jafan, w'r Noah. Gen. 10. 4. Tebygol i'w hiliogaeth boblogi Cithcia. Crybwyll Homer am y *Ketti* yma: a sonia Ptolemy am y taletthiau *Ketis* a *Kitis*. Rhai o honny a aethant, tebygol, i ynys Cyprus, ac a adeiladasant ddinas *Kitium*. Hwyrach, hefyd, iddynt sylfaenu teyrnas y Lladinaid yn yr Ital; lle cawn hanes am ddinas Ceticia. Ond prif drigfa hiliogaeth Cittim oedd Macedonia, yr hon a elwid Cittim, yn ol ei enw. Neu, hwyrach, bod i ni ddeall wrth dir Cittim (Esa. 23. 1, 12. a Jer. 2. 10.) nid yn unig Macedonia, ond gwlad Groeg, ac ynysoedd yr Archipelago; ac hefyd trefedigion ynysoedd Môr y Canoldir, Sicily, Sardinia, a rhan o'r Ital.—'Llongau Tarsis, udwech; canys anrheithiwyd hi, fel nad oes na thŷ, na chynnedd: o dir Cittim y dadguddiwyd iddynt.' Esa. 23. 1, 12. Jer. 2. 10. Prophwydoliaeth yw am ddinistr Tyrus gan Nebuchodonosor. Llongau Tarsis yw llongau Tyrus oedd yn morio i Tarsis, neu Tartessus, yn yr Hispaen. O dir Cittim, neu ynysoedd a thir Groeg y dygwyd y newydd iddynt yn Tarsis am ddinistr Tyrus. Canys y Tyriaid (medd Jerome ar adn. 6.) pan welsant nad oedd diangfa arall iddynt, a ffoisant yn eu llongau i Carthage, ac ynysoedd Môr y Canoldir; ac oddi yno cyrhaeddodd y newydd anhyfryd i Tarsis.' Gwel Lowth.

CIWDAWD, (ciw) llwyth, tylwyth, cenedl; tyrfa.—Penciwdawd, sef tywysog milwraidd.—'Yno 'r gywdawt, a'r penciwdawd, a' swyddogion yr Iuddaeon, a ddaliesant yr Iesu.' Ioan 18. 12. Act. 22. 31. W. S.

CLADD—U, (cy-ladd) daearu, priddo; agor daear, a dodd cyrph meirw ynnddi. Gen. 23. 4. Act. 5. 6.—Yr oedd yr Hebraid bob amser yn ofalus iawn yn nghylch claddu eu meirw; cyfrifid yn ddianrhydedd nid bychan, i.e. y dirmyg penaf, fod neb yn cael ei adael yn amddifad o fraint claddedig; hyny ni wneid hyd yn nod a' gelynyon; ond ni chleddid hunan-leiddiad tan ar ol machlud haul; a chredu yr oeddnt fod eneidiau y cyfryw yn cael eu tafu i uffern. Yr Iuddewon a alwent y tir claddu, 'y tŷ a osodwyd i'r rhai byw,' i ddangos eu crediniaeth o anfarwoldeb yr enaid, a'r adgyfodiad; a phan fyddent yn dodd corph yn y bedd, byddent yn llefaru wrth y rhai oedd yn gorwedd yno megys pe byddent etto yn fyw, gan ddywedyd, 'Bendigedig fyddo ΙΗΟΥΦΑΝ, yr hwn a'ch creodd, a'ch porthodd, ac a'ch dygodd i fywu, ac o'r diwedd, yn ei gyflawnder, a'ch cymerodd allan o'r byd; gŵyr eich rhifedi oll, ac yn yr amser priodol a'ch adfywia. Bendigedig fyddo ΙΗΟΥΦΑΝ, yr hwn sydd yn peri angeu, ac yn adferu bywyd.' Nid oedd dim arferiad yn mhilith yr hen Hebraid o roddi ysgrifen ar feddfeini eu meirw, ond yn mhilith y rhai mwyaf diweddar daeth hyny yn arferiad, a dull eu hysgrifen-fedd sydd debyg i hyn:—'Y gareg hon sydd wedi ei gosod uwch ben N—— mab N——, yr hwn a gladdwyd ar y N. dydd o N——, yn y flwyddyn N——. Gorphwysed yn ngardd Eden, fydd i'r holl rai cyflawn sydd doly

er y dechrenad. Amen, Amen, Amen, Selah.' arferiad yn mhilith y Cristionogion sydd ddiagon a byddus, fel nad oes achos am un darddiad o hon.

'Claddwyd ni gan hyny gyd âg ef trwy feddyd i folaeth;' nid yn unig mae i ni ran yn ei farwolae ond hefyd yn ei gladdedig; fel trwy y pethau y dirmyg corph pechod, yr hen ddyrn, ac y mae gwedi ei selio i ni trwy feddyd. Y mae gan y cre yn hawl i Grist yn fyw ac yn farw, yn ei gladdaeth, a'i adgyfodiad, a chymundeb âg ef yn y pehlyn; felly hawl i'r holl freintiau a'r effeithiau dai yn ei farwolaeth a'i gladdedig, ac yn, a thrwy ydd, maent wedi eu selio i ni. Rbaf. 6. 4. Col. 2

CLAF, CLEIFION, (cy-llaf) afiach, llesg, drwy hwl. Mae y corph yn glaf pan fyddo rhyw afieir arno: mae gwladwriaeth yn glaf ac yn afiach byddo yn llygredig, ac yn orthrymedig, ac yn a ddinistr. Esa. 1. 5, 6. Mic. 6. 13. Hos. 5. 1. Mae enaid yn glaf pan byddo yn teimlo ei affeic ac euogwydd yn gwasgu ar ei gydwybod. Mat. 9.—Y mae yr eglwys yn glaf o gariad, pan byddo a lesmeirio o hiraeth am gymdeithas â Christ, dywalltallt ei gariad trwy yr Ysbryd Glân yn ei lôn a'i gorchfygu. Can. 2. 5. a 5. 8.

CLAFR—LYD—U, (claf) crach, crachog, cri lyd; crach cynddeiriog. Lef. 21. 20.—'Am hyn clafra yr Arglywydd gorynau merched Sion.' 1. 3. 17. 'Will humble the head.' Saes. 'A dderostwng benau.' Lowth. A ddarostwng, a ddwy gyflwr caeth—hyny a arwydda y gair צרר m Parkhurst.

CLAI, CLEIAU, (llaf) pridd, llaid, priddgist, pridd galch.—1. Mth o ddaear wedn; pridd, y fath a gwneir priddfeini, ac amryw lestri, o hono. Es. 1. 14. Jer. 18. 4.—2. Dynion a gyffelybir i hyn eu cyrph wedi eu llunio o hono, ydynt wael, yn fr yn anhellwng, ac yn hawdd eu dryllio. Esa. 64. Ps. 2. 9.—3. Gelwir golud, a phleserau bydol er yn llwyth o glai tew; y maint o ychydig wert enaid anfarwol, yn ei feichias, ac yn ei afiach Hab. 2. 6. Edr. DALL, POEIR.

'Canys hi a ymnewidia fel clai y sêl.' Job 38. Ymddengys, wrth y geiriau hyn, eu bod gynt yn feryd clai yn lle cŵyr i selio âg ef, fel y gwantet yn yr Aipht, i selio drysau âg ef. Gwel Harmer *Obs.*, vol. ii. Pan lewyroch goleuni y boreu, ddaear a ymnewidia, o ran ei golygiad, fel clai y f. Yn y nos dywyll nid oedd dim i'w weled arni, fel e heb argraff sêl arno; ond y wawrdydd a ddeng lawer o luniau harddwych arni, sef lluniau pob p. sydd ar ei hwyneb: nid y goleuni sydd yn peri lluniau, ond eu dangos y mae, a thrwy hyny, fel byddall wedi eu hargraffu o newydd bob boreu. Mae hyn yn wir am oleuni dwyfol; pan gyfodo hwn ar ddyrn, ymnewidia fel clai y sêl; ond y mae hyn wahaniaeth, nid yw goleuni naturiol ond dangos lluniau sydd ar y ddaear eisoes, nid yw yn effeith dim yn newydd; ond y mae goleuni yr efengyl y effeithio argraffadau newyddion, ac yn peri ffurfia tra gwahanol i'r peth oedd yno o'r blaen ar y gadael a'r bucheddiad, fel y sêl yn gadael yr argraff sy arni ar y clai.—'A hwy a safant fel dillad; sef lluniau y pethau sydd ar y ddaear a safant yn y goleuni fel dillad ei edrych arnynt; ymddangosant yn e harddwch, fel gwisgoedd yn dilladu corph y ddaear i bob llygad a cdrycho arni. Y mae y goleuni y dangos yr holl bethau dymunol, sydd fel gwisgoedd celnwyth, yn dilladu ac yn harddu y ddaear.' 1. dolydd a wisgir â defaid, a'r dyffrynoedd a orchuddid âg yd.' Ps. 65. 15.

CLAIS, CLEISION, (clai) duglais, plymliw, clais waed, ôl dyrnod; nant, afonig.—Maen clais, marmor

* Cision yw yr enw yn y Bibl Hebraeg yn y cyfeiriadau yn 19. 20. a 21. 28. yr hwn orgraff a dilynir yn y cyfeiriad reir yn Jos. 19. 20. ond nid yn y llall.—C.

clais dwfr a glân, ymyl y dwfr; clais erwydd, *estyll*; clais y dydd, toriad y dydd, toriad y wawr, y goleu cyntaf y boreu. Act. 20. 11.—'Y main a glesiesont;' (Mat. 27. 51.) W. S., sef a holltwyd.—'Yn cleislo,' (Mat. 28. 1.) W. S., yn dechreu gwawrio, yn dyddhau.

CLAUDA, [*cloff*] *Llad.* CLAUDA; ynys fechan yn Môr y Canoldir, yn agos i Crete, a elwir yn bresennol Gero. Bu Paul a'i gyfeillion yn hwylio heibio iddi yn y fordaith i Rufain. Act. 27. 16.

CLAUDIA, [*cloff*] pendefiges o Rufain, yr hon y dywedir iddi gael ei dychwelyd i'r ffydd trwy weinidogaeth Paul. 2 Tim. 4. 21. Y mae rhai gwyr dysgedig yn barnu mai Cymraes ydoedd y bendefiges hon, ac mai Gwladys Ruffydd oedd ei henw yn Nghymru; ond yn Rhufain Claudia Ruffina. (Y mae merched yn Nghymru o'r enw Gwladys hyd y dydd hwn.) Dywedir mai ei gwr oedd Pudens, a enwir yn yr un lle; ac mai gwr mawr iawn ydoedd, ac un o'r saint o deulu Cesar. Phil. 4. 22. Gwel Fox's *Acts and Monuments*, Dr. Gill, a Mr. M. Henry, ar 2 Tim. 4. 21. *Godwin's Catalogue*. Gwel hefyd *Brych y Prif Oesoedd*.

CLAUDIUS, [*cloff*] un o ymerawdwrwyr Rhufain. Ymddengys fod amryw o'r enw wedi bod yn Rhufain. Act. 11. 28. a 18. 2.

CLAUDIUS LYSIAS, swyddog oedd gan y Rhufeiniaid gynt yn Jerusalem, i amddiffyn y werin. Dangosodd hwn lawer o diriondeb tu ag at Paul yn ei gyfyngderau. Act. xxi, xxii, xxiii.

CLAUAR—DER, (clau-ar) *Gr.* κλαρος, *cleiaros*; tymherus, gweddol, araf, mwynaid, esmwyth; heb fod yn oer nac yn frwd. Angel eglwys Laodicea a eiwid felly, oblegid nad oedd yn gwbl anmharchu Crist a'i achos, nac ychwaith yn wresog yn ei garu ac yn ei anrhydeddu, trwy ddwyn ei achos yn mlaen yn siroli; felly yr oedd yn ffaidd ganddo. Dat. 3. 16.

CLAMP, (llamp) talp, crug, cruglwyth: clamp o ddyn, dyn gwrol, corphorol.—'Clamp toes,' y genedl Iuddewig, trwy rinwedd y cyfammod a elwir felly. Rhuf. 11. 16.

CLAWDD, CLODDIAU, (llawdd) ffos, ffosle, cladd rhyeh, rhigol.—1. Ffos ddoft i ddiogelu meusydd. Esa. 37. 33.—2. Dichellion y rhai drygionus i faglu y duwili. Ps. 7. 15.—3. Cyfeillornad peryglus, neu golledigaeth. Luc 6. 39.

CLAWR, CLORIAU, (llawr) clawr daear, clawr bwrdd; dyfod a pheth i glawr, hyny yw, ei ddwyn i'r goleu.—Causad neu orchudd ar beth. 2 Sam. 17. 10.

CLEDR—AU, (lled) rhyw beth teneu-wastad; asell d6:—Cledr Haw, cledr y ddwyfron. 1 Bren. 18. 44.

CLEDD—YF—AU, (lled) *Llad.* GLADIUS; cadgnaw, ffoswm:—cleddyf drws, cleddyf car.—1. Arf rhyfel: ac mewn arallig a arferir i osod allan ryfel. Gen. 34. 25. Lef. 26. 25.—2. Dialedd a barnedigaeithau Duw. Deut. 32. 42.—3. Awdurdod llywodraethol. Rhuf. 13. 4.—4. Gair Duw yw 'cleddyf yr Ysbryd,' am ei fod yn cael ei wrneuthur yn effeithiol trwy yr Ysbryd i orchfygu ac i wrthsefyll pob gwrthwyznabed. Eph. 6. 17. Ein Hiacrawdwr a ddywed 'na daeth efe i ddanfon tangnefedd ar y ddaear, ond cleddyf,' hyny ydyw, bydd fy efengyl yn achos achlysurol o erlidigaethau a thrallodau i'w phroffeswyr; nid o'i natur ei hun, ond oddiwrth a thrwy lygredigaethau dynion. Mat. 10. 34.—Cleddyf Crist yn dyfod allan o'i enau, sef oddiwrth ei awdurdod a'i ewylls: ac wedi ei wregysu ar ei glun, yn barod i fod yn foddion argyhoeddiad a dychweliad pechaduriaid ato ei hun. Eph. 6. 17. Can. 3. 8.

Dat. 1. 16. Ps. 45. 3.—Gyru 'y cleddyfau yn sychau, a'r gwaywffyn yn biaduriau,' a arwydda gadael rhyfel heibio, a mwynhad o hir heddwch, yn dymhorol ac yn ysbrydol, yn nghyd â diwydrwydd a llwyddiant yn llafurio y meusydd. Esa. 2. 4.—Rhoddion a gras. Mic. 4. 3.—Gyru 'y sychau yn gleddyfau, a'r pladuriau yn waywffyn, a arwydda fod rhyfel a phrinder mawr yn nesáu. Joel 3. 10.—'Cleddyf tanlyd ysgwydedig;' neu, fel y mae rhai yn cyfieithu y gair, *fflam cleddyf yn ymdroi*, neu, *yn ei droi ei hun*; y gair a arferir yma am droi dyn allan o baradwys, a arwydda ei fod yn cael ei droi allan fel gwraig ysgaredig allan o dŷ ei gwr; ac na byddo i ddechyd yno byth mwy; felly, nid oedd y dyn i ddechyd yno ol i hyfydwch cymdeithas â Duw, ar hyd ffordd yr hen gyfammod o weithredoedd.—Gallai fod y Mawrhydi Dwyfol, yr hwn yn Nghrist sydd yn cymmodi y byd âg ef ei hun, tra yr oedd y cerubiaid a'u cleddyf tanlyd yn ysgwyd yn ddechrynyllyd i gadw ffordd pren y bywyd, yn ei ddaedguddio ei hun rhwng y cerubiaid, megys ar orsedd o ras, i annog y pechadur i ddyfod yn ostyngedig i gymdeithas rydd âg ef ei hun, trwy ffordd newydd y cyfammod gras. Gwelwn wrth gymharu Dat. xxi, a xxii, fod deuddeg porth y ddinas sanctaidd yn agored yn feunyddiol, ac angel wrth bob porth, megys i dderbyn yr etholeidigion i mewn o bedwar cwr y byd; y sef y rhai sydd wedi eu hysgrifennu yn llyfr bywyd yr Oen. Er fod ffordd newydd a bywiol wedi ei chysegru at yr Tad, trwy aberth y Mab; etto yr halogedig nid â ar hyd-ddi; oblegid nid â i mewn yno ddim afian. Dim ond a fyddo wedi ei olchi trwy anfeidrol rinwedd aberth Crist. Gen. 3. 24.

CLEFYD—AU, (claf) anhwyli, afiechyd, clwyf.—1. Llygredigaeth corphorol, neu ysbrydol. Mat. 3. 23. a 8. 17.—2. Dymuniad hiraethlon yr enaid am Grist. Can. 2. 5. a 5. 8.—Duw sydd yn anfon clefydau. Deut. xxviii. Ond fel effeithiau pechod, oblegid pechod ydyw yr achos haeddianol o glefydau. Yr hen Hebraid a gyfrifent eu clefydau i oruchwyliaeth ysbrydion drwg, megys dienyddwyr y dialedd dwyfol; a phan fyddai rhyw beth anghyfridol, hwy a'i gyfrifent i law ddigyfrwng y nef; megys y gwnaeth cyfeillion Job. Pen. 4. 7, 8.

CLEMENT, [*tirion*] *Llad.* CLEMENS: crybwyllir am Clement (Phil. 4. 3.) lle y mae Paul yn dywedyd fod enw Clement yn ysgrifenedig yn llyfr y bywyd. Dywedir ei fod gwedi hyn yn eogob yn Rhufain, ac yn awdwr yr epistol a enwir ar ei enw, at eglwys Corinth.

CLEOPHAS, Κλεωφας [*yr holl ogoniant*] yn ol dyweddiad yr hen dadau am dano, yr oedd yn frawd i Joseph, tad cyfrifedig ein Hiacrawdwr, ac yn ŵr i Mair chwener Mair Forwyn, a thad Simon, a Iago Leiaf, Judas, a Joseph, neu Jones. Er fod Cleophas a'i deulu yn ddilynwyr i'n Hiacrawdwr, etto parhaodd yn anwybodus am y dirgelwch yn mhertynas i'w farwolaeth a'i adgyfodiad; a phan ddaeth hyny i ben, aeth i ammeu yn sawr ai efe oedd y Messiah. Ar y prydawn ar ol ei adgyfodiad, pan oedd Cleophas a'y gilydd arall yn ymdaith tu ag Emmaus, gan ymddyddan â'u gilydd yn mhertynas i'r Iesu, daeth ef ei hun atynt ar ddull ymdeithydd fel hwythau, ac yn dangos iddynt, allan o'r ysgrythyrau, yr angenrheidrwydd o ddyoddefaint y Messiah, mewn trefn iddo gael mynediad i'w ogoniant. Cleophas a'i gyfaill a gymhellasant Grist i aros gyda hwynt, ac efe a wnaeth; ac ar doriad y bara, eu llygaid hwynt a agorwyd, a hwy a'i habinuauent. Luc 24. 18, 31—35. Tebygol mai priodur o Galilea oedd Cleophas, yn hytrach nag o Emmaus. Edr. EMMAUS. Nid oes dim ychwaneg o hanes am dano.

CLINDARDDACH, (clin-tar-dd) trwst, sŵn, cleclan: megys y gwna drain wrth losgi; *llais* drain, fel yr arwyddau y gair *Heb.* 5p felly y gelwir sŵn cerbydau yn *llais* neu *lef* cerbydau; felly y clindarddach neu y cleclan a wna tân wrth losgi soff, a elwir *llais* neu *lef* filam. Joel 2. 5. Ezec. 1. 24. Y gair a gyfeithir yma *sŵn*, a gyfeithir yn Freg. 7. 6. *clindarddach*.—'Chwethiniaid dyn ynfyd sydd fel clindarddach drain dan grochan,' yn ddsynwyr, yn ddi-ddefnydd iddo ei hun, ac i eraill; ac yn fyr lawn ei barhad; oblegid y digofaint sydd ar ddyfod ar fydd yr rhai anwir.

CLO—IAU, (llo) argau; diwedd, gorphen, diwedd-glo, rheswin; offeryn i rwym-gau drws, &c. Neh. 3. 3. Anghrediniaeth ydyw y clo sydd yn cadw Crist allan o galon dyn, & bârau o anystyriaeth a diogi. Can. 5. 5.

CLOCH, CLYCH, (clog) yr oedd clych yn rhan o'r addurn ag oedd yn perthyn i fantell ephod yr offeiriad dan y gyfraith; ar ei godrau o angylch yr oedd pomgranadau o sidan glas, a phorphor, ac ysgarlad; bob yn ail, cloch a phomgranad. Pan yr elai yr offeiriad i'r cysegr (nid i'r sancteiddiolaf, canys nid oedd y fantell hon am dano pan âi yno) i weini ger bron yr Arglwydd, byddai sain y clych yn arwydd i'r rhai oedd yn y cyntedd yn addoli nad oedd Duw wedi ladd yr offeiriad, ond ei fod yn derbyn ei aberth drosto ei hun a hwythau. Exod. 28. 34, 35. Luc 1. 10.—Yr oedd sain y clych yn arwyddo *llais* Crist, yr Offeiriad trwyddol, yn ei eiriolaeth ffurwythlon a llwyddiannus dros ei bobl; canodd dderbyniad gan y Tad, o herwydd iddo fyned i mewn i'r cysegr trwy ei waed ei hun, wedi ei addurno yn berffaith gwbl yn ol gofyniadau y gyfraith; gan hyny, cafodd i ni dragwyddol ryddhad: ac y mae efe yn byw bob amser i eiriol dros ei bobl. Y mae yn gysur mawr i bob gwir addolwr, fod clych euraidd eiriolaeth Crist heb dewi, yn arwydd ei fod yn fyw; ac y mae yr Ysbryd Glân yn dwyn yr hyfydd sain euraidd hwn, yn mhregethiad yr efengyl, i'r cyntedd nesaf allan, sef yr eglwys filwriaethus yn y byd.

Gallai hyn hefyd gysgodli gweinidogion yr efengyl yn eu bywyd ac yn eu hathrawiaeth; y clych aur yn arwyddo y dylent hwy fod yn llefaru yn groyw mewn gweddïau gwresog at Dduw, trostynt eu hunain, a thros y rhai hyny y byddont yn gweini yn eu plith; ac hefyd bod ganddynt athrawiaeth bur, efengylaidd, a dilwgr, yn seinio yn groyw-egllur, yn beraid, ac yn ddeallus, uwch ben eu gwrandawyr. Y mae gweinidogion heb hyn fel clych heb dafod. Nid clych yn unig oedd wrth fantell yr ephod, ond yr oedd yno yr un rhifedi o bomgranadau hefyd, i ddangos y dylai Cristionogion (ac yn enwedig gweinidogion y gair) fod yn ffurwytho yn gyfatebol i'r broffes a wnant, a'r athrawiaeth y maent yn gyboeddi. Pe na chlywsid sain y clych gynt, buasai yn arwydd fod yr offeiriad gwedi marw; felly, oni chlywir athrawiaeth iachus a phur, a gweled bywyd ffurwythlawn, hardd, a phér-aroglaidd, yn gysylltiedig â hi, arwyddo fod y dyn, neu y gweinidog hwnw yn farw mewn camwedd a phechod. 2 Cor. 2. 17. 1 Thea. 2. 3, 5. 2 Cor. 7. 2. 1 Tim. iii. Tit. 1. 6. hyd y diwedd.

Ansiwr yw pa bryd y dygwyd clych i'r eglwys Cristionogol i wasanaeth crefyddol i alw y gynulleidfa yn nghyd. Yn yr eglwys dwyreiniol, rhoddent arwydd o awr y gwasanaeth & rhugli (*rattle*), neu trwy guro byrddau & morthwyl; yr arferiad hwn a barhaodd yn hir yn eu plith. Arferwyd clych mor foreu ag A.D. 874 yn Eglwys Groeg. Rhoddent hefyd arwydd âg ud-gorn. Innocentius Ansaldus a ddywed y rhoddent gynt arwydd âg ud-gorn, ac mai yn nghylch y chweched ganrif yr arferwyd clych gyntaf yn yr eglwys. Yr answr o ddygiad clych i eglwys Lloegr sydd ansicr. Dywed

Bede eu bod yn arferedig yn nghylch A.D. 680.—Byddai yn arferiad o fedyddo, neu o'r hyn lleiaf, cysegru clych at wasanaeth crefyddol gan y Pabyddiaid. Liawer o ddefodau a rhinweddau coel-grefyddol a briodolir ganddynt hwy i ganiad clych ar ol y marw, neu wrth eu claddu.

Canu clych, neu gnul, ar farwolaeth dynion yn Mrydain.—Dywedir mai hyn oedd yr achos dechreuol o hyny: Pan feddyllid am ryw un ei fod ef yn agos i angeu, byddid yn canu clych i rybuddio pawb o fewn cyrhaeddiad sain cloch, am ei amgylchiad difrif-ddwys; ei fod yn myned, neu yn ol yr iaith sathredig, ei fod yn mron *passio*; oblegid hyny y mae y gair *passing bell* yn ei arwyddo, fel y gallent hwy gydduno a'r gweinidog, ei berthynasau, a'i gyfeillion, mewn gweddi at Dduw tros eu brawd a fyddai yn wynebu hyd trwyddol, a gorchymyn ei enaid i freichiau trugaredd. Gwel *Christian Guardian*. vol. 1., p. 48.

Pan ddaeth Pabyddiaeth i ymdaenu ar hyd ein gwlad, a gosod i fynu weddiâu tros y meirw, ni ddechreuent ganu clych hyd oni byddai y dyn farw; fel mae y Pabyddion (yn gyfeillionus) yn dywedyd y dylid gweddi dros y meirw, am iddynt gael dyfodfa lwyddiannus allan o'r purdan.

CLOD—AU—YDD, (llod) gair da; mawl. 1. Cydnabyddiaeth mewn geiriau o rinweddau un. Edr. *Mawl*. Jos. 6. 27. Eath. 9. 4. Rhuf. 2. 20.—2. Annogaeth ac amddiffyn. Rhuf. 13. 3. 1 Petr. 2. 20

CLODFAWR—ORI, (clod-mawr) *Llad*. COLLAUDARE: molianu; gosod allan glod mawr; talu diolch. Gen. 49. 8. Ps. 7. 17. Esa. 38. 18. Luc 19. 37. Yr ydym ni yn clodfodi ac yn dyrchafu Duw wrth gydnabod ei oruchelder; yn ei folianu wrth gydnabod ei berffeithrwydd ynddo ei hun; ac yn talu diolch iddo, wrth gydnabod ei fod yn ddaionus i ninnau. Edr. *Mawl*.

CLODDIO, (clawdd) palu, ffosu. 1. Gwneuthur clawdd, ffos, neu bydew. Gen. 26. 19. Esa. 51. 1. Jer. 2. 13.—2. Dyfal chwilio am beth, trwy lafur caled. Job 3. 21. Luc 6. 48.—'Cloddio gwinywryf,' gan Matthew, yn pen. 21. 33. a eglurir gan Marc yn pen. 12. 1. cloddio lie i winwryf, neu wingafn. 'Ac a wnaeth ynthi winwascpren.' 'Ac a goddiawdd bwl y dderbyn y gwin.' W. S. Marc 12. 1. Edr. *Gwinywryf*.

'Cloddio a bwrw tali,' sef chwilio i, ac amgeledu gwreiddyn pechadur diffrwyth, trwy foddion gras, ac ordinhadau yr efengyl.—Dynton annuwiol ydynt yn 'cloddio drwg:' y maent yn chwilio yn ddyfal trwy lafuru boen, am feiau oeddnt o'r blaen yn guddiedig, fel y gallent eu cyfodi, megys o ddyfnder anghof, er mwyn gwaradwyddo a niweidio eu cymydogion. Diar. 16. 27. a 17. 9.—Y goruchwylwr anghyflawn, 'nis gallai gloddio,' nis gallai wneyd dim gwasanaeth llafurus. Luc 16. 3.—'Cloddio pydewau na ddaliant ddwfr,' gwneuthur eilunod, ymofyn cymhorth byddin-oedd, &c. Dyfal geisio cymhorth a chysur o'r creadur, yn yr hwn nid oes un cysur parhaus a sylweddol; ac nis gellir cael dim ynddo pan fyddo fwyaf yr angen am dano. Jer. 2. 13. Rhuf. 8. 22. Y mae dyn, nid yn unig gwedi gollwng ei afael o bob daioni a chysur sylweddol, a throi ei gefn ar Dduw, ond y mae wedi gafaelu mewn drygioni a thwyll, ac yn wynebu ar ddystryw trwyddol.

CLOE, [*gwyrdd lysieuys*] gwraig grefyddol y mae Paul yn crybwyll am dani yn 1 Cor. 1. 11.

CLOFF—ION, (clo) cam; yn na byddo gogyhyd ei esgeiriau, neu ei liniau; yn a fyddo felly trwy enedig-aeth, neu ddamwain. Gen. 32. 21. 2 Sam. 4. 4. Diar. 6. 7. Act. 3. 2. Mewn ystyr gyffelybiaethol, y rhai gwaelaf a mwyaf analluog. Ezec. 33. 23.—Yr

oedd cloffni, neu ryw anaf arall, yn gwneuthur aberth dan y gyfraith yn anghymeradwy; ac hefyd yn anghymhwysu dyn i swydd yr offeiriadaeth: er i'r anifel fod yn anifel glân, neu y dyn fod o deulu offeiriadol. Lef. 21. 18. Deut. 15. 21. Mal. 1. 13. Y gwendidau naturiol, y rhai yr oedd yn rhaid i'r offeiriad dan y gyfraith fod yn rhydd oddi wrthynt, sydd yn dangos mor hollol gyfan, sanctaidd, a phur, yr oedd yn rhaid fod Iesu Grist, i fod yn dderbynol yn yr offeiriadaeth; ni wyrodd erioed mewn meddwl, gair, na gweithred; ac ni bu arno erioed y gradd lleiaf o gloffni yn ei rodiad yn ol y gyfraith. Iesu ydwy yr aberth cymeradwy, 'yr hwn trwy yr Ysbryd tragwyddol a'i hoffrymodd ei hun yn ddfai i Dduw, megys oen difeiau a difrycheuldy.' Ioan 19. 4. Heb. 7. 26. a 9. 14. 1 Petr 1. 18.—Dyngloff, yn ysbrydol, yw hwnw, na bo wedi ei unioni, ei sierchau, a'i sefydlu yn grediniol yn egwyddorion ac ysbryd yr efengyl. Nid oes un o'r cyfryw yn offeiriad neu yn weinidog cymeradwy gan Dduw dan y Testament Newydd; ac nid yw eu haberthau o weddïau a dylodwyddau eraill, ond cloffion i gyd, tra na byddont wedi eu huno trwy fydd â Iesu Grist, yr aberth difai, ac yn ei ddwyn ef yn mhob dyledswydd yn mrechiau eu fydd at Dduw; a thrwy rym yr undeb effeithiol hwnw ág ef, yn cael eu dwyn i rodiol yn ddigloffi yn fyfryd yr Arglwydd. Diar. 21. 27. Tit. 1. 6—9. 1 Tim. iiii.

CLOFFI, myned yn gloff. Arwydda y gair, yn gyffelybiaethol, 1. Cerdded yn anwastad o herwydd ammbheuaeth, a diffyg adnabyddiaeth o'r hyn sydd gywir. 1 Bren. 18. 21.—2. Syrthio i brofedigaeth a magl o herwydd gwendid. Ps. 38. 17. Jer. 20. 10.

CLOREN—AU, (clawr) conell, cynffon. Esa. 19. 15.—'Nac ofna, ac na feddalhaed dy galon, rhag clwy gloren y pentewynion myglyd hyn.' Esa. 7. 4. Bu Resin a Phechac yn ddau bentewyn; yr oeddnt wedi gwneyd cyd-logiad dychrynlyd, ac yr oedd yr Iuddewon yn ofni effeithiau mwy dychrynlyd etto oddi wrth eu hymgyfeillach, eu cyd-gynglor, a'u cynghrair; ond mae eu llwyddiant wedi terfynu, ac nid ydynt ond dwy gloren pentewynion myglyd, yn barod i ddiffodd yn gwbl. Esa. 8. 4. 2 Bren. 15. 29, 30.

CLORIAN—AU—U, (clawr) mantol, tafol, offeryn i bwysu neu dafoli.—'Clorianau anghywr sydd ffaiidd gan yr Arglwydd.' Diar. 11. 1. a 16. 11. a 20. 23.—Clorian yn llaw yr hwn oedd yn eistedd ar y march du, a arwydda prinder o ymorth tymhorol neu ysbrydol; ac etto bydd 'barn wrth llyny, a chyflawnder wrth bwys.' Dat. 6. 5. Esa. 23. 17.

Clyw yr Um sy'n clorianu
Nef lachar, a'r ddaear ddu.

W. Wym.

CLUD—O, (llud) baich, llwyth, pwn; yr hyn a ddygir gan un, yr hyn a gludir o un man i fan arall. Num. 4. 19, 24, 27, 31, 47, 49. Barn. 18. 21. Y pwysau, y beich-lwyth; canys pwysau y mae y gair Heb. כבוד yn ei arwyddo.

Dwiad a glud i ddedwydd, ac o fôr ac o fynydd. Diar.

CLUDER—EIRIAU, (clud) yr hyn a gludir; llwythau, &c. Gair ydwy hwn sydd yn berthynol, yn fwyaf neillduol, i'r dull o ddwyn coed ar hyd y môr, gan eu cadwyno hwy yn nghyd i nofo. 1 Bren. 9. 9. 2 Cron. 2. 16.

CLUDYDD ARFAU, yswain, ceidwad a dygledydd arfau rhyfel. 1 Sam. 14. 17. a 16. 21.

CLUN—IAU, (cy-llin) morddwyd, pen uchaf y glun, ffolen, pedrain.—Rhoddi y glun i lawr, sef eistedd: nym awn o glun i glun, sef o gam i gam: mab wrth glun, sef wrth ei ystlys.—'A chorn du ysgrifenydd wrth ei glun.' Eze. 9. 2. כתרית wrth ei lwynau.

Y mae y dull hwn o ddwyn y corn du wrth y llwynau yn arferedig yn bresennol yn mhlith y cenedloedd dwyr-einiol. Yn Barbary, medd Shaw (*Travels*), y mae yr *Hajos*, sef yr ysgrifenyddion, yn dwyn eu cyrn duon wrth eu gwregysau. Y rhan o'r corn (os gellir galw celfin o bres felly) sydd yn myned rhwng y gwregys a'r wisg uchaf ac sydd yn dwyn y pinau, sydd hir a gwastad; ond y llestr sydd yn dal yr inc ag sydd yn gorphwys ar y gwregys, sydd bedair-onglog, ac â chaead arno. Dywed Mr. Hanway am y Persiaid (*Travels*, vol. i.), eu bod yn dwyn eu hinc a'u pinau gyda hwynt mewn gwain, yr hon a ddotant dan eu gwregys. Cymh. Harmer's *Obs.* vol. ii.

'Gwregysa dy gleddyf ar dy glun, O Gadarn, â'th ogoniant a'th barddwch.' Ps. 45. 3. *נבוך* *Un cadarn*. Un o enwau y Messiah. Esa. 9. 6. Gwisgo y cleddyf ar y glun, a arwydda parotol i ryfel. Exod. 32. 27. 1 Sam. 25. 13. Can. 3. 8. Y cleddyf ysbrydol yw gair Duw. Eph. 6. 17. Am hyny y mae cleddyf Crist yn briodol yn dyfod allan o'i enau. Dat. 1. 16. 'Ac ág anadl ei wesusau y lladd efe yr anwir.' Esa. 11. 4.—Ac am fod Elwd yn wr llaw chwith, gwsgai ei ddaer, neu ei gleddyf, ar ei glun ddehau. Barn. 3. 16, 21.

CLUST—IAU, (cly) un o bump synwyr corph dyn; offeryn y clywed, a'r wybodaeth a dderbynir trwy hyn. Y mae gwaith y Creawdwr mawr i'w weled yn rhyfedd yn nhrefniad y glust, i ateb y dyben o honi. Y tu allan iddi, pe buasai yn bilen ystywyth, buasai yn cwmpo i lawr dros y twll, ac felly yn rhwyetro rhydd fynediad y swm i'r glust; pe buasai, drachefn, yn asgwrn caled, buasai yn peri anesmwythder wrth orwedd, ac a fuasai yn dra anghymhwys, ar amryw achosion eraill; ond gan ei bod yn fath o ledr gwydn, cymer ei gwaagu, ac a ddychwel i'w lle drachefn, yn union-gyrch. Y mae y glust yn llawn troion, pibellau, a llynyau. Y mae pibell o'r glust i'r genau. Trwy hon y mae peth awyr sydd yn dyfod i'r genau yn myned i'r glust; ond gan y byddai yr awyr sydd yn dyfod allan o'r ysgyfaint yn rhy laith i'w glust, y mae y twll sydd yn myned o'r genau i'r glust gwedi ei addasu i'r anadl fyned heibio. O herwydd y bibell hon rhwng y genau a'r glust, y mae rhai yn clywed yn llawer gwell â'u genau yn agored, ac os y bibell hon a gau, ni chlyw y glust hño ddim. Y mae ffynonau yn y glust yn magu cŵyr melyn chwerrw, gwydn, fel na byddo y glust yn rhy sech, nac yn rhy weib; ac hefyd y mae blew oddi amgylch y glust a'r cŵyr melyn hwn, ag sydd yn attalfa rhag i bryfed mân fyned i mewn iddi a'i niweidio. Er fod yr holl esgryn yn tyfu, etto y mae rhai o esgryn bychain a phibellau y glust o'r un maintioli mewn plant bychain a henaf-gwyr: oni buasai hyny, byddai pob llais yn cyfnewid gyda thyffant y dyn, a byddai hyn yn anghyfleusdra mawr i blant adnabod dynion wrth eu llais. Mewn dyn o gyflawn oed, drachefn, y mae pibell y glust yn agored hyd bilen y drwm; ond y mae yn nghlud mewn plentyn cyn ei enl; canys pe byddai yn agored, byddai gormod lleithder yn niweidio i'r bilen hño. Bob yn ychydig y mae y bibell yn agoryd, ac yn cael ei charthu mewn plentyn, fel y delo i glywed, yr hyn o'r blaen nis gallasai, ac nid yfeddyt angen arno. Yn dufewnol yn y glust y mae pilen deneu, yr hon a elwir y drwm, neu *membrana tympani*; tu fewn i hño y mae pedwar o esgryn bychain, y rhai a elwir y *mal-leus*, y morthwyl; yr *incus*, neu yr eington; y *stapes*, y gwrthaf; a'r *orbiculare*, yr crwn. Y mae i'r esgryn hyn llynyau ag sydd yn eu symud ac yn eu haddasu i holl ddybenion clyw, i bob math o swm, uchel neu isel, anhyfryd neu hyfryd. Nid pilen y drwm, neu y *membrana tympani* ydwy offeryn y clyw, ond y mae yn rhyw fodd yn addasu y swm i'r *sensorium*, ag sydd yn mhellach i mewn. Y mae y tu mewn i bilen y

drwm, heblaw y pedwar asgwrn bychain hyn, ddau o dyliau bychain, a elwir *foramina*, neu *sfenestræ*; a chynnifer a hyny o bibellau trôddig; pedwar cyhyr (*muscle*) a chainc o gieuy (nerwe).—Y *vestibulum* a'r *cochlea*. Lls ceuol yw y *vestibulum*, ac y mae y gieuy clyw (*auditory nerve*) gwedi ei daenu arno tu fewn: yn hwn, yn fwyaf neillduol, y mae y synwyr clyw yn gynnwysedig. Mae y rhanau eraill o'r giust yn hollol angenrheidiol i gario ac addasu y swm i'r rhan hon o honi; ond yn hon y mae eisteddfod y clyw.—Y mae y naill beth gwedi ei addasu i'r llall tu fewn i'r giust i'w haddasu yn rhyfedd iawn i'w gorchwyl; ond y mae yn mbell tu hwnt i amgyffred neb i ddirnad pa fodd y mae symudiadau y tafod yn y naill ddyd yn cario ei feddwl yn ei briodol swm ei hun, yn ei holl amrywiaeth, trwy y giust, i fod yn gwbl ddeallus i ddyd arall. Y mae y synwyr hwn bob amser yn agored ac yn effro; canys pan y byddom yn eysgu y mae ei angen arnom, fel pan dderbynio y giust ryw swm, y deffrôm o'n cwsig. 'Yn ofnadwy ac yn rhyfedd y'n gwnaed.' Ps. 139. 14. Gwel Cicero, *De Nat. Deor.*, lib. ii., cap. 57.

Y gwas yn Israel a wrthodai fyned yn rhydd o'i wasanaeth yn y seithfed flwyddyn, a fyddai yn cael tyllu ei giust â mynawyd, wrth orsin, neu ystlys-boast, drws ei feistr, yn arwydd ei fod ef yn foddlaun i'w wasanaethu am byth. Gallai fod hyn yn arwyddo ymrwymiad difrifol yr Arglwydd Crist i ufudd-dod ewyllysgar yn ein lle ni. Exod. 21. 6. Deut. 15. 16, 17.—'Clustiau Duw,' a arwyddant ei wybodaeth o'i bobl, a'i barodrwydd i ystyried eu cwynion, a'u gwaredu hwynt oddiwrth eu tralod a'u gelynon. Ps. 34. 15. a 116. 2. Iago 5. 4.—'Clywed yn y giust,' ydyw cael dyweddy peth yn ddirgelaidd i ni. Mat. 10. 27.—Gostwng clust, gogwyddo clust, rhoddi clust, ydyw gwrando ac ystyried yn ddyfal yr hyn a orchymynir neu a erchir, a bod yn barod ac ewyllysgar i'w wneuthur. Ps. 31. 2. a 116. 2. a 130. 2. a 49. 4.—Cau clustiau, a arwydda anghydsyniad, a chwbl wrthodiad. Esa. 33. 15.—Clustiau agored, clustiau yn gwrando yn ewyllysgar; parodrwydd i wrando a derbyn addysg. Esa. 50. 5. a 48. 8. Diar. 25. 12.—Clustiau wedi trymhau, sydd yn arwyddo anghymhwyser i ganfod, neu amharodrwydd i wrando, ufuddhau, a derbyn gwirioneddau dwyfol. Esa. 6. 10. a 59. 1.—Clustiau dienwaeddig, a chlustiau yn troi ymaith rhaig gwrando y gyfraith, neu glustiau caud, sydd yn arwyddo gwrthysigrwydd, cyndynrwydd, ac anedifeirwch, yr hwn sydd yn anghymhwyso dyn i dderbyn cynghor ac addysg da. Jer. 6. 10. Act. 7. 51. Diar. 21. 13. a 28. 9.—Clustiau yn merwino, delysfiad chwannog am glywed rhyw beth newydd, sef y cyfryw gywreinerwydd ymadrodd ag a fyddo yn boddhau y gwydau a'r serchiadau. 2 Tim. 4. 3. Edr. MERWINO.

'Y rhai y mae ganddynt glustiau, ac nid ydynt yn clywed.'—1. Delwau ac eilunod o waith dwylaw dynion. Ps. 115. 6. a 135. 17.—2. Dynion, y rhai y mae ganddynt gyfeusderau ac oddfaon i wrando a dysgu gwirionedd Duw, a chynneddfau naturiol i'w ystyried, etto nid ydynt yn ymroddi at hyn. Jer. 5. 21. Ezec. 12. 2. Marc 8. 18.—Clustiau yn clywed, calon gwedi ei pharotol gan Dduw i dderbyn addysg. Mat. 11. 15. a 13. 9, 43. Marc 4. 9, 23. a 7. 16. Dat. 2. 7, &c.

CLUST-DLYSAU, (clust-dlws) addurniadau o aur, arian, &c., i grogi wrth y clustiau. Yr oedd yn beth cyffredin yn ngwledydd y dwyrain i feibion a merched wisgo clust-dlysau. Gen. 35. 4. Dwy waith y rhoddyd hwynt i wneuthur delwau o honynt. Exod. 32. 1, 2, 3. Barn. 8. 24, 25, 26. Dwy waith yr offrymwyd hwynt yn offrmw i'r Arglwydd. Exod. 35. 22. Num. 31. 50.

CLUSTOG—AU, (clust) gobenydd, lle i ogwyddo y giust, neu y pen, yn eamwyth i gyagu. 1 Sam. 19. 13. Yr heddwch a'r llwyddiant ag ydoedd y gabrophwydi yn eu haddaw i'w gwrandawyr, i'w heamwytho i gyagu mewn diofalwch cnawdol, a gyffelybir i 'glustogau wedi eu gwmo wrth eu penelinoedd,' fel y byddent bob amser wrth law. Ezec. 13. 18, 20. Edr. PENNELIN.

CLWYF—AU, (clw) aflechyd, gweli.—Clwyf y brenin, y manwynau: clwyf tegla, clwyf dygwedd: clwyf gwahanol, clwyf mawr, sef y gwahan-glywf. Lef. 13. 2. Deut. 28. 27. Nah. 3. 19.—'Y pen oll sydd glwyfus;' sef adfyd a chlyni, yn cyrhaedd rhai yn mhob sefyllfa; y rhai uchaf a mwyaf eu hanrhydedd, yn gysta a'r rhai mwyaf isel a gwael. Esa. 1. 5. 2 Cron. 28. 5—8.

CLYD—O—WR, (llyd) gwresog, cynhes, cysurus; noddod, amddiffynfa.—'Ymwisgasoch, ac nid hyd g ydwr i neb.' Hag. 1. 6. Y mae llesad oddiwrth drugareddau cyffredin yn dibyniu ar fendith Ddw arnynt; ac y mae Duw yn atal ei fendith yn aml yn gerydd am ddiolalwch dynion am ei achos mawr yn y byd; megys yma, Lef. 26. 20. Deut. 28. 38—40. 2 Sam. 21. 1. Ps. 107. 34. Esa. 5. 10. Jer. 14. 4. Ho. 4. 10. Hag. 2. 16. Joel 1. 10—13. Mat. 6. 33.

Mai oer a wna ysgubawr glyd. Diar.

Colles ei glydwr a gyrhodd i'f iangwr. Diar.

CLYTIO, (clwt) rhoddi clytiau wrth eu gilydd, cyweirio.—'Y beilchion a glytiant gelwydd i'm herbyn.' Ps. 119. 69. Y gair Heb. כליטו a arwydda *cylymu yn nghyd*. Cyfieithir ef *asio* yn Job 13. 4.—*gwario* yn Job 14. 17.

CLYWED, (clyw) clybod, gwrandaw.—Bod Duw yn clywed, neu yn gwrandaw, a arwydda, perffeihrwydd ei wybodaeth o, a'i sylwaf ar bethau. Ps. 78. 21, 59. Jer. 8. 6. Exod. 6. 5.—Crist yn llefaru y pethau a glywodd gan y Tad, sef y pethau, fel Duw, y mae efe yn eu gwybod crystal a'r Tad; neu yn hytrach, y pethau yr ydoedd ei ddyndod yn ei ddysgu gan, neu yn mherthynas i'r Tad; a'r pethau yr oedd y Tad gwedi rhoddi gorchymyn iddo eu cyhoeddi i ddyinion. Ioan 8. 20, 40.

CNAIF, (cna) *Gr. κνω, κνω*; cnu, cneifiad, cnwd o wlan. Yr oedd yr Arglwydd gwedi gorchymyn i'r offeiriad gael blaenffwrth o gnaif y defaid yn rhar iddo, yn mhlith pethau eraill. Deut. 18. 4.—Dannedd yr eglwys sydd fel deadoll o ddefaid gwastad-gnaif; (Can. 4. 2.) chwangediad gan y cyfieithwyr ydyw y gair *defaid*. Dodwyd ef i mewn yn gyson â pen. 6. 6. Y gair כנאף yr hwn a gyfieithir *cnaif*, a arwydda gwneuthur peth wrth fesur yn rheoladd; felly y cyfieithir y gair yn 1 Bren. 6. 25., 'Un fesur ac un agwedd oedd y ddau gerub.' Esbonwyr yn gyffredin ydynt yn cytuno am ddannedd yr eglwys, mai pregethwyr y gair a feddylir wrthynt, y rhai sydd yn enol ymborth i'w gwrandawyr, ac yn enoi cil trwy fyfyrto ar y gwirionedd. Os felly, ei harddwch yw dyfod i fynu o'r olchfa yn fynych; byw mewn undeb cyndeithasol â'u gilydd; bod yn cerdded wrth yr uu rheol, yn synied yr un peth.

Y mae llinyn mesur Duw wedi ei estyn allan, ac nid yn unig y dylai, ond y mae yn *rhaidd i esgob* gael ei dori oddiwrth bob peth gwaharddedig. Os oedd Solomon ddoeth yn medru gwneuthur y cerubiad yn hardd, yn un fesur, ac yn un agwedd, oni fedr y Duw doeth wneuthur ei eglwys yn hardd, yn rheolaidd, yn wastad, a chymesur? Can. 4. 2.

CNAP—IAU, (cna) cnwc, boglyn, boglwm; darn crwn, oddfyn, pwnic, cygn, hurwg.—Yr oedd cnapiau, neu foglynnau, yn un o addurniadau y canwyllbren aur yn y babel. Exod. 25. 31—36. a 37. 17—22.

Edr. CANWYLLBREN, MOR.—Yr oedd y cedrwydd ar hyd parwydydd y deml oddifeun wedi eu cerffio yn gnapiau, ac yn fiodau agored. Yr oedd y ddau gnaf coronog ar ben colofnau y deml yn bum cufydd eu huchder; ac yr oedd rhwydwaith, a phlethiadau o gadwynnau a phomgranadau i guddio y enapiau. Yr oedd y enapiau o waith lili, ac yn bedwar cufydd. 1 Bren. 6. 18. a 7. 16—20. Yr oedd cywreiniwaith hynod yn perthyn i gnapiau y ddwy golofn, yn gwneuthur eu hedrychiad yn wych ac yn addurnedig. Os golygir y colofnau hyn yn gysgodol o'r apostolion a gweinidogion yr efengyl, gellir golygu y enapiau hardd ar eu penau, yn arddangos y gras mawr, y doniau, a'r harddwch ysbrydol a fyddai arnynt. Act. 4. 33. Y rhwydwaith, y cadwynnau, a'r pomgranadau, a arwyddiant, yn gyfatebol, pŕ-arogl a llwyddiant eu gweinidogaeth.

CNAWD, CNODAU, (nawd) cig.—1 Y rhan dyner o ddyd ac anifel, yr hwn a lygira yn fuan. Lef. 13. 11. Ps. 79. 2.—2. Pob creadur byw ar wyneb y ddaear: felly, daeth *diwedd pob cnawd* ger bron Duw, pan oedd wedi bwriadu, ac ar fynd, i ddastrywio dyn ac anifel oddiar wyneb y ddaear, & diluw. Gen. 6. 13.—3. Dynion yn gyffredinol a elwir yn gnawd; y maent mewn rhan o sylwedd cnawdol, ac yn llygradwy a gwrthysig mewn drygioni. Ioan 17. 2. Gen. 6. 3.—Gwneuthur cnawd yn fraich i ni, ydyw dysgwyl wrth, a phwyso ar, ddyinion am gymorth ac ymwared. Jer. 17. 5.—4. Y natur ddydol: felly dywedir fod Crist wedi ei wneuthur yn gnawd pan gymerodd ein natur i undeb anwahanol â'i dragwyddol Berson. Ioan 1. 14. Act. 2. 30.—5. Y rhan hŏno o'r corph y mae natur yn ein dysgu i'w orchuddio. Gen. 17. 11, 14. Lef. xv. Ezec. 16. 26. a 23. 20.—6. Yr hyn sydd wan ac analluog: gynnorthwyo. Esa. 31. 3. A cnawd yn fynych a arwydda y natur ddydol yn ei chyflwr adfyddus a gwan. Gen. 6. 12. Num. 16. 22. Deut. 5. 26. Ps. 145. 21. Esa. 49. 26. Act. 2. 17. 1 Cor. 1. 29.—7. Ceraint a elwir yn un cnawd. Gen. 37. 27. Esa. 58. 7. Hefyd, gwr a gwraig mewn ystâd briodas ydynt un cnawd; o herwydd bod ganddynt yr un awdurdod y naill ar gorph y llall. Gen. 2. 24. Eph. 5. 30, 31. Puteindra sydd yn gwneuthur y pleidiau yn un cnawd. 1 Cor. 6. 15, 16.—8. Y cyflwr marwol yr ydym ynddo yma yn y byd: felly y mae i 'wragedd flinder yn y cnawd.' 1 Cor. 7. 28. Cafodd Paul brofedigaethau a chystuddiau yn ei gnawd. Gal. 4. 14. Col. 1. 24.—Dyddiau cnawd Crist ydyw holl amser ei ddarostyngiad.—Corph ei gnawd ef, ydyw ei natur ddydol yn ei hiselder a'i gwendid. Heb. 5. 7. Col. 1. 22.—9. Calon wedi ei hadnewyddu trwy ras yr efengyl, ar yr hon yr argreffir y gyfraith sanctaidd, gan yr Ysbryd Glân, a elwir yn llechau cnawdol y galon. 2 Cor. 3. 3. Yr un peth a feddyllir wrth galon dyner o gig, yn Ezec. 36. 26. Edr. CIG.—10. Cyflawnder deddfol, a'r holl ddefodau a'r gwasanaeth seremonïol. Y mae yr apostol yn dangos mai nad drwy hyn y cyrhaeddodd Abraham gyflawnder, i ymddangos ynddo ger bron Duw; (Rhuf. 4. 1.) ac yn gofyn i'r Galatiaid a berffeithid hwy yn y sfordd yma? Gal. 3. 3.—11. Llygredigaeth natur trwy y cwymp, a elwir yn fynych yn y Testament Newydd yn gnawd, i ddangos ei droglwyddiant trwy genedil naturiol, &c. Rhuf. 7. 24, 25. a 8. 3, 6, 7, 12. a 13. 14.

'Yn ol y cnawd.' Naill a' yn ol yr ymddangosiad allanol (felly yr oedd yr Iudewon yn barnu Crist, yn ol ei ymddangosiad gwael oddi allan, Ioan 8. 15.) neu yn ol galluedd cyffredinol natur; felly yr oedd Imael wedi ei eni yn ol y cnawd: ond yn wryaf cyffredinol, yr ymadrold a arwydda, yn ol tueddiadau pechod ein natur oddifeun. neu y pechod sydd

yn trigo ynom. Rhuf. 8. 1, 4. Edr. DYNOL.—Nid yw y saint yn milwrio yn ol y cnawd, nac yn hau i'r cnawd. 2 Cor. 10. 3. Gal. 6. 8.—Mae bod 'yn y cnawd,' a bod 'yn yr Ysbryd,' yn ymadroddion ag sydd yn cael eu goeod ar gyfer eu gilydd yn y Testament Newydd, i arwyddo dau beth ag sydd yn hollol groes i'w gilydd. Bod yn y cnawd, yw bod yn y cyflwr y genir ni, yn gwbl dan lywodraeth natur lygredig, yn ei holl dueddiadau pechadurus. Rhuf. 8. 8. Bod yn yr Ysbryd, yw bod wedi ein geni drachefn o'r Ysbryd Glân: bod dan ei lywodraeth a'i arweiniad nefol, yn cael ein harwain i bob gwirionedd, gan farweiddio weithredoedd y cnawd. Rhuf. 8. 9. Nid yw y dyn all-anedig, yr hwn sydd yn, neu yn rhodio yn ol, yr Ysbryd, yn rhydd oddiwrth weithrediadau y cnawd, neu y pechod sydd yn trigo ynddo; eithr y mae yn rhydd oddiwrth ei awdurdod arglwyddiaid. Nid yw y cnawd yn cael ei ddi-ddymu yn y credadyn tra byddo yma yn y byd; ond y mae yn cael ei farweiddio trwy yr Ysbryd—ei groeshoelio, yn nghyd â'i wyniau a'i chwantau—y mae yr Ysbryd ynddo yn chwennych yn erbyn y cnawd, yn mhob peth; a chan fod y cnawd yn chwennych yn erbyn yr Ysbryd, y mae yno ryfel parhaus. Rhuf. 7. 6, 22, 33. Gal. 5. 17, 24.

'A'r Gair a wnaethpwyd yn gnawd, ac a drigodd yn ein plith ni.' Ioan 1. 14. Y geliriau hyn a osodant allan ymgawdoliad Mab Duw.—1. Nid y Tad na'r Ysbryd Glân a ymgawdolodd, ond y Gair; sef y Duwdod yn Mheron y Mab. Nid oes i ni ddeall wrth y Gair yr Hanfod Dwyfol, fel yn berthynol i'r Tri Pherson; canys yna buasai y Tri Pherson wedi ymgawdoli; ond yr Hanfod y Mheron y Mab a ymgawdolodd.—2. Y Gair a wnaed yn gnawd, a arwydda yr un peth ag iddo 'gyfranog o gig a gwaed—dyfod yn y cnawd—ac ymddangos yn y cnawd;' yr holl ymadroddion hyn a arferir i oesod allan ei gnawdoliad; Heb. 2. 14. 1 Ioan 4. 2, 3. 1 Tim. 3. 16. ac a arwyddant iddo ef, yr hwn sydd wir Dduw, ddyfod yn wir ddyd, ac iddo gymeryd yr holl natur ddydol i undeb â'i Berson Dwyfol.—Nid yw y gair cnawd yn arwyddo corph ddydol yn unig, fel y gwahaniaethir ef oddiwrth ysbryd, neu enaid ddydol, (Mat. 26. 41.) ond y natur ddydol yn gyflawn, yn gynnwysedig o gorph ac enaid, fel yr arferir y gair yn Rhuf. 3. 10. a 1. 3, 4. 1 Petr 3. 18. Cymerodd wir gorph a gair enaid ddydol i undeb â'i Berson Dwyfol. Nid y Gair oedd ei enaid; ond cymerodd y Gair tragwyddol gorph ac enaid ddydol i undeb âg ef ei hun. Yr oedd ganddo ddeall ddydol; doethineb yn gystal a chorpoloeth ddydol, yn y rhai yr oedd yn cynnyddu. Luc 2. 52. Marc 13. 32. Yr oedd ganddo ewylls ddydol yn wahanol oddiwrth yr ewylls dwyfol, er nad yn wrthwyneb iddi, ond yn ddarostyngedig iddi. Ioan 6. 38. Luc 22. 42. Yr oedd ganddo serchiadau ddydol; megys cariad, Marc 10. 21. Ioan 13. 23.—llawenydd, Luc 10. 21.—tristwch, galar, digofaint, &c. Mat. 26. 38. Marc 3. 5.—Heb hyn ni buasai yn aberth cyflawn dros bechodau—yr hyn oedd yn gofyn enaid a chorph i brynu eneidiau a chyrrh ei bobl. Esa. 53. 10. Heb. 10. 10.—3. Nis gallai y Gair gael ei *wneyd* mewn un ystyr, sef ei greu: gan mai Creawdwr pob peth ydyw, nis gallasai gael ei greu ei hun; ac hefyd nis gallasai gael ei droi yn gnawd; nis gallasai y natur ddwyfol gael ei chynfnewid yn natur ddydol, gan ei fod yn ddigyfnewid; ond cymerodd y Gair natur ddydol, ymddangosodd yn y cnawd yma yn y byd.—4. Cenedlwyd y natur ddydol gan yr Ysbryd Glân yn nghroth y Forwyn Fair, o'i sylwedd hi, ac yn ddibechod. Ffurfiwyd y corph, ac unwyd enaid Crist â'r corph, ac yn ddiattreg, yn gythrymawl cymerodd Mab Duw y natur ddydol yn gyflawn & undeb personol âg ef ei hun: y fynydd y cenedlwyd ac

y flurfiwyd hi yr oedd yn hanfodl yn Mheron Mab Duw.—5. Natur ddydol a gymerodd Crist, ac nid *person* dynol—peth sanctaidd *ac* nid person. Y mae gwahaniaeth rhwng undeb *hanfodol* y Personau Dwyfol a'r undeb *personol*; undeb hanfod ydyw hwnw. Hefyd, undeb personau yw yr undeb dirgel-edig rhwng Crist a chrediniwyr ynddo, er nad ydynt yn un person. Cymerodd Crist natur ddydol, ond nid person dynol. Nid *natur* a gymerodd natur, na pherson a gymerodd berson; ond person a gymerodd natur. Pe buasai yr Hanfod Dwyfol wedi ymgnawdoli, buasai yr holl Personau wedi ymgnawdoli; ond Person y Mab a gymerodd y natur ddydol. Nid y natur ddydol a gymerodd Person y Mab; ond Person y Mab a gymerodd y natur ddydol. Ni bu natur ddydol Crist yn hanfodi ar ei phen ei hun un mynyd yn wahanedig oddiwrth Person y Gair; ond hanfodi y mae yn ei Person er ei chenedliad. Pe buasai natur ddydol Crist yn berson dynol, nis gallasai gweithredoedd a wnaed gan bob un o'r ddwy natur gael eu priodoli i'r person; ac nis gallasai yr hyn a wnaeth ac a ddyoddefodd lesau neb ond eife ei hun; iawn drosto ei hun a fusai: a'r cyflawnder a weithredodd fusai yn gyflawnder iddo ei hun. Ond gan ei fod wedi ei gwblhau gan natur ddydol mewn undeb â Person Mab Duw, y mae ei rinwedd yn fwy helaeth; ac felly y mae i bawb ac ar bawb a gredant.

—6. Y mae y ddwy natur wedi eu huno yn ei Person Dwyfol. Cymerodd y Person Dwyfol y natur ddydol, ac a ymunodd y ddwy natur a'u gilydd, fel nad ydynt ond un Person. Eglur yw, oddiwrth yr ysgrythrau, fod ynddo ddwy natur; ac y mae mor eglur nad ydyw ond un Person.—7. Undeb personol yw, ond nid undeb personau. Undeb personau yw yr un hanfod yw undeb y Tad, a'r Mab, a'r Ysbryd Glân, yn y Duwdod; ond nid undeb dau berson yw hwn, ond undeb person a natur yn un person.—8. Undeb naturiaethau yw; ond nid cymysgedd naturiaethau. Y mae priodoliaethau y ddwy natur yn para yn wahanol, er yr undeb hwn. Nid yw y natur ddydol yn cyfranogi o briodoliaethau anghyfranogol Mab Duw; sef yn Hollalluog, yn Hollbresennol, yn Hollwybolol, &c. Y mae yn anrhydedd, ac yn ddyrchafiad rhyfedd i'r natur ddydol, tu hwnt i ddim a gafodd, neu a gaiff neb byth; ond natur ddydol ydyw, a holl briodoliaethau dynoliaeth yn perthyn iddi.—9. Y mae yr undeb hwn yn annatodol: er i angeu ysgar corph ac enaid Crist oddiwrth eu gilydd; etto, nid ysgarodd y naill a'r llall oddiwrth Person Mab Duw.—10. Er bod y ddwy natur yn cadw y priodoliaethau priodol i bob un o honynt; etto, priodolir priodolaeth y naill a'r llall i Person Crist. Nis gellir dywedyd yn addas i Dduwdod Crist ddyoddef, na bod dynoliaeth Crist yn hollbresennol; ond addas dywedyd i Person Crist ddyoddef, a'i fod yn hollbresennol. Nis gellir dywedyd bod y Duwdod yn ddyndod, na dyndod yn Dduwdod; ond gellir dywedyd fod Duw y Gair, yn ddydol, a bod y dyn Crist yn Dduw, Cyfaill ИЕНОУАН. Zech. 13. 7.—11. Yn ganlyniol i'r undeb hwn, y mae cymundeb swyddau, a gallu ac awdured i'w gweini yn y ddwy natur. Trwy rinwedd yr undeb hwn, y mae Crist yn Gyfyngwr yn y ddwy natur, ac yn gweithredu fel Gyfyngwr yn y ddwy natur: 'Un Gyfyngwr sydd rhwng Duw a dynion, y dyn Crist Iesu.' 1 Tim. 2. 5. Nid yw yn cyfyngu yn y natur ddydol yn unig; canys yr oedd yn Gyfyngwr cyn iddo gymeryd y natur ddydol, ac a gwblhaodd rai pethau perthynol i'w swydd cyn hynny; ond yr oedd pethau eraill perthynol i'w swydd, ag yr oedd yn rhaid wrth y natur ddydol i'w cyflawni: a phan yr oedd yn angenrheidiol, ac nid eyn hynny, y cymerodd eife hi. Ynddi, fel gwedi ei huno â'i Person Dwyfol, y mae yn Dduw-ddyn, ac yn Brophwyd, yn Offeiriad,

ac yn Frenin, yn Farnwr, Deddfwr, ac Achubwr; ac y mae ganddo awdurdod ar bob cnawd, i roddi bywyd tragwyddol i'r cwbl a roddwyd iddo gan y Tad; ac ar ei adgyfodiad, rhoddwyd iddo bob awdurdod yn y nef ac ar y ddaear, i oed ordinhadau a swyddwyr yn ei eglwys: ac awdurdod i wneuthur barn hefyd, o herwydd ei fod yn Fab dyn. Ioan 5. 27. a 17. 2.—12. Y mae rhai gweithredoedd yn cael eu gweithredu gan y Person Duw-ddyn trwy gyd-Isuriad, neu gyd-weithrediad, y ddwy natur yn y Person; megys yn yr offrymiad o hono fel iawn dros bechod. Fel Duw-ddyn, eife yw yr offeiriad sydd yn offrymu; ei natur ddydol, cynnwysedig o gorph ac enaid, yw yr aberth: ei natur ddwyfol yw yr allor sydd yn ei sancteiddio, ac yn rhoddi iddo ei rinwedd i wneyd iawn.* Tywalltwyd ei waed yn y natur ddydol i lanhau oddiwrth bechod; ond trwy ei hundeb â Mab Duw y mae y fath effaith yn canlyn y gwaed. Y pridwerth yw bywyd a marwolaeth Crist; ond y natur ddwyfol, i'r hon y mae y natur ddydol wedi ei huno yn Mheron Mab Duw, sydd yn ei rhinweddau ac yn ei wneyd yn ddigonol. Y mae anfoniat yr Ysbryd Glân yn effaith ei eiriolaeth yn y natur ddydol, ac hefyd ei allu a'i awdurdod yn y natur ddwyfol, yn ol y drefn rhwng y Personau Dwyfol.—13. Nid yw natur ddydol Crist yn wrth-ddrych addas o addoliad; nid ydyw i'w addoli fel y cyfryw; ac nid yw addoliad yn cael ei roddi iddo o'i herwydd; etto, y mae Person Dwyfol Crist, a'r natur hōno mewn undeb âg ef, yn wrthddrych teilwng o addoliad: y mae Duw yn y cnawd yn cael ei addoli: y mae Crist cyflawn yn cael ei addoli. 'Pan ddygodd ei gyntaf-anedig i'r byd, sef pan yr ymgnawdolodd, dywedodd, 'Ac addoled holl angelion Duw ef.' Heb. 1. 6. Ac ar ei adgyfodiad oddiwrth y meirw, 'rhoddodd Duw iddo enw sydd goruwch pob enw; fel yn enw Iesu y plygai pob glin,' sef mewn ffordd o addoliad ddwyfol. Phil. 2. 9, 10. Y mae yr hyn a wnaeth yn y cnawd yn annogaedd ac yn rheswm pabam y rhoddir bendith ac anrhydedd i'w Person a'r ddwy natur wedi ei huno ynddo. 'Teilwng yw yr Oen a laddwyd i dderbyn gallu,' &c. Dat. 5. 12, 13. Y mae mor deilwng o addoliad wedi ymgnawdoli ag oedd eyn hynny; ond nid yw yn fwy teilwng o addoliad oblegid hynny, er bod ein rhwymedigaethau ni yn fwy iddo o herwydd ei ymostyngiad, a'r prynedigaeth trwy hynny.

CNAWDOL—RWYDD, anianol, yn perthyn i'r cnawd, llygredig. *Cnawdol*, sef llygredig, ydym oll, a chwbl sydd genym, ac a allwn ei gyrrhaeddyd, fel yr ydym yn llygredig yn deillio oddiwrth yr Adda cyntaf, yr hwn sydd o'r ddaear yn ddaearol. Crëwyd Adda yn dduwiol, yn ol Duw, sef yn ol delw yr hwn a'i crëodd: pan gollodd eife ddelw Duw, trwy droseddau yn ei erbyn, nid oedd erbyn hynny ond ddaearol, neu gnawdol. Cenedlodd Adda fab ar ei ddelw ei hun, sef yn gnawdol a llygredig fel yntau. Gen. 5. 3. Rhuf. 7. 14. 2 Cor. 1. 12.

Chwantau cnawdol, sef yr hyn a gynhyrffir ynom trwy llygredig natur, yr hyn sydd elyniaeth yn erbyn Duw, ac yn rhyfela yn erbyn yr enaid. Rhuf. 8. 7. 1 Petr. 2. 11.

CNEIFIO,ocio, gwelleffio; tori gwlan oddiar ddefaid, y gwallt oddiar ben, &c. Gen. 31. 19. Deut. 15. 19. 2 Sam. 14. 26. Act. 18. 18. Byddai yr Israellaidd yn arferol o wneuthur gwleddoedd pan fyddent yn cneifio eu defaid. 1 Sam. 25. 2—10. 2 Sam. 13. 24. Yr oedd ganddynt dai cneifio. 2 Bren. 10. 12, 14.

CNBUEN, CNAU, (cna) mesen: math o ffrwyth â phlwg caled iddynt. Y mae amryw rywogaethau o

* Gwel Vitrings, *Obs. Sacr.*, lib. iv., cap. 15., sec. 6.

honynt; megys enau ffreinig, enau barfog, enau y ddaear, &c. Gen. 43. 11. Cyffelybir y saint i gnau; Can. 6. 11. yr olwg allanol arnynt ar y ddaear sydd ddirmygus a gwael; ond a ddiogelir gan ras a chyfiawnder Iesu; ac y maent oll yn werthfawr a gogonedus o fewn. Ps. 45. 13.

CNIDUS, penrhyn a dinas yn Asia Leiaf, gyferbyn a'r ynys Crete. Yr oedd ynys hefyd o'r un enw, rhwng y penrhyn a Crete, a barna rhai mal yr ynys hon a feddylir yn Act. 27. 7.

CNOI, (eno) malu, neu fanhau â dannedd; brathu.

Hir y *cnoir* tamaid chwerv. *Diar.*

Y creaduriaid a gyfrifid yn lân dan y gyfraith, oedd-
ynt y rhai a gnoent y cil, ac a forchogent yr ewin. Lef. 11. 4. Deut. 14. 7, 8. Gallai fod hyn yn ddarluniad o braid Crist, y rhai sydd yn lân, gwedi eu glanhau yn ei waed oddiwrth eu pechodau; ac ynddynt egwyddor uniawn i gnoi eu cil, trwy fyfyrion yn ddyfal ar wirioneddau y gair: ac hefyd eu bod yn forchog-
ogi yr ewin, trwy eu rhodiad manwl a hardd yn llwybrau y gyfraith.—'Cnoi a thraflyncu eu gilydd;' sef digofaint yn gweithio allan enllibau a gwaradwyddiadau maleisus yn erbyn eraill—yr hyn sydd yn gwbl groes i gariad. Gal. 3. 15. Cariad sydd yn adeiladu; ond cenfigen sydd yn tynu i lawr—yn lladd yr nyfyd: a lle y mae cenfigen ac ymryson, yno y mae terfysg a phob gweithred ddwr. 1 Cor. 8. 1. Job 5. 2. Iago 1. 10. *Diar.* 14. 30. *Edr.* CXL.

CNU—AU, (cna) cnaif: hyny o wlan a'r a gneifir oddiar un ddaefad ar yr un pryd.—A dillad gwedi eu gwneuthur o gnu, neu o wlan ei ddaefad, yr oedd Job yn arferol o ddilladu yr anghenog. Job 31. 20.—'Cnu Gedëon,' ar yr hwn yr oedd gwllith yn helaeth yn disgyn un noswaith, a'r holl ddaear o'i hanglych yn sych; a'r ail noswaith y llawr oddi amgylch yn wlyb, a'r enu yn sych; gallai hyn fod yn drychioni y genedl Iuddewig, yr hon ydoedd yn mwynhau ordinhadau gwllithog effeithiol tŷ Dduw, y rhai sydd yn ffrwythloni enaid, tra yr oedd y byd ceneddig yn amddifad o hon-
ynt; ac ydynt yn awr wedi eu rhoddi i fynu i galedwch a gwywdra ysbyrdol, tra mae y Cenedloedd yn mwynhau helaethfawr freintiau ffrwythlawn efengyl Crist. Barn. 6. 37, 38, 39.

CNWD—YDAU, (cnu) toraeth, cynnydd, cyllid; cynnyrch y ddaear. Gen. 19. 25. Deut. 32. 13. Cnw o yd; cnwd o eira.—Mewn cyffelybiaeth, holl ddynol-
ryw ar wyneb y ddaear, y rhai a darddant o'r ddaear fel cnwd tew, o'r rhai y mae Israel Duw, sef yr eglwys, yn faen-frwyth. Jer. 2. 3. Esa. 21. 10. Iago 1. 18. *Dat.* 14. 4.

COCH—ION, (co-och) *Gr.* *κόκκινον* (*coccinon*), gwridog. Y mae y lliw hwn yn cael ei gymhwyso at Grist; megys trwy yr anner goch, neu ei wisg yn goch; i arwyddo ei ddyoddefiadau gwaedlyd, neu ddad-
ymchweliad gwaedlyd ei elynion. Num. 19. 2. Esa. 63. 2.—Gallai y crwyn hyrddod cochion oedd yn toi y bnbell, osod allan ddyoddefiadau Crist, yn nghyd âg erlidigaethau a thralodau ei eglwys. Exod. 26. 14. a 39. 34.—Y 'gwin coch,' a'r 'meirch cochion,' sydd yn arwyddo effeithiau ofnadwy barnedigaethau Duw. Ps. 75. 8. Zech. 1. 8. a 6. 2. *Dat.* 6. 4.—Y mae yr eglwys yn cael ei galw, 'Gwinllan y gwin coch,' i arwyddo ei bod yn agored i ddyoddefiadau ac erlidigaethau gwaedlyd; ac hefyd ei bod hi yn dwyn ffrwyth cymeradwy gan Dduw. Esa. 27. 2. 'Y ddraig goch fawr,' a arwydda ymerawdwr Rhufain, yn eu herlidigaethau creulawn o'r Cristionogion. *Dat.* 12. 3.—'Coehder y llygaid,' a arwydda helaethrwydd o win; neu fel gwedi mwydo mewn gwin, neu feddwi arno. Gen. 49. 12. *Diar.* 23. 29.—Lliw anghrist ydyw hefyd. *Dat.* 17. 3. *Edr.* ANNER, DRAIG, GWIN, MOR, YSGARLAD.

COCHL—AU, (coch) *Llad.* CHLANYS; gwisg uchaf, arwisg, gorwisg, mantell. Yn 1 The. 2. 5. 'mewn rhith cybydd-dod,' neu, *mewn cochl cybydd-dod*; hyny yw, dwyn cybydd-dod dan liw neu rith o wir grefydd, megys y gwnaeth y Phariseaid ddwyn cybydd-dod dan gochl hir-weddida. Mat. 23. 14.—Cy-
meryd rhyddid megys 'cochl malais,' tan eguso o grefydd, yw peidio ag ufuddhau i gyfreithiau a swyddogion gwladol, ond yn cymeryd arnynt fod yr efengyl yn eu rhyddhau oddi wrthynt. 1 Petr. 2. 16.—Duw yn 'gwisgo zel fel cochl,' yw dadguddiad o'i ddiogofaint barnedigaethol yn cospi ei elynion, a thrwy hyny yn gwaredu ei bobl. Esa. 59. 17. Beth bynag a fyddo y cochl y byddo Duw yn ymddangos ynddo, yn ei oruchwyliaethau tu ag at ei creaduriaid, y mae yn sicr ei fod 'wedi ymwisgo â chyllawnder fel llurig;' a thrwy gyfiawnder y mae efe yn gweithredu y cwbl y mae yn ei wneuthur: yn ei gyfiawnder y mae efe yn cospi ei elynion, ac yn yr un cyfiawnder yn gwaredu ei bobl. Er nad yw ei bobl ef, bob amser, yn canfod ei gyfiawnder yn ei oruchwyliaethau rhagluniaethol tu ag atynt, o herwydd byrda a gwendid golwg eu fydd i edrych trwodd. Ps. 89. 14. a 103. 6. Esa. 30. 18.—Cynghor ein Hiachawdwr ydyw, Os dygir ein pais wrth ryfreithio, am roddi ein cochl hefyd. Gwell ydyw dyoddef cam ddwywaith, na gwneyd cam unwaith. Mat. 5. 40. *Edr.* GWISG.

COD—AU, (co-od) cwd, ysgrepan. Cyfoeth yn cael ei ddyfetha trwy fellidith Duw, sydd fel cyflog a gasgler i god dyllog; nid ydyw yn llesâu ei berchenog, ond yn darfod yn annysgwylidaw ac yn ddisymwth rhwng ei ddwyllaw. Hag. 1. 6.—Duw 'yn gwio ac yn selio camwedd dynion mewn cōd,' ydyw ei waith yn manwl gofio pob gweithred ac amgylchiad perthynol iddynt, mewn trefu i'w ceryddu, eu cyhuddo, a'u cospi o'u plegid. Job 14. 17.

CODAIID—EIDIAU, (cod) llonaid cōd, neu ys-
grepan. Gen. 42. 35. *Diar.* 7. 20.

CODI, (cawd) cwnu, derchafu, esgyn, cychwyn.—'Codi y wawr.' Gen. 32. 24.

CODDI, (cawdd) cyfyngu, senu, dondio, cystuddio.—'Pa wyllo a wneuch gan goddi vy-calon?' Act. 21. 13. W. S.

CODDIANT, (cawdd) anfoddionrwydd, lliid, digter.—'Ac nac arswydych rhag eu coddiant.' Esa. 51. 7. *Dr.* M.

COED—YDD, (cawdd) manwydd, defnydd-goed; prenau. Arferir coed yn danwydd. Gen. 22. 6.—'Syrthio dan y coed,' ydyw llewygu gan galed-waith y gwasanaeth gwaelaf; megys dwyn a chymynu coed, yn yr hwn wasanaeth, yn fynych y gosodid caeth-wel-
sion. Galar. 5. 13. Deut. 29. 11. Jos. 9. 24, 23, 27.—'Coed Libanus,' sef cedrwydd. Can. 3. 9.—Byddin yr Assyriaid o flaen Jerusalem oedd megys coed, neu gynnuad, pan dorodd yr Arglwydd, trwy ryw bla tanllyd, 185,000 o honynt mewn un noswaith. Esa. 30. 33.—Coed, neu goedwig, y gelwir niferoedd o goed yn cyd-dyfu; neu y man lle y tyfant. Ps. 50. 10. 2 Sam. 18. 6. *Edr.* PREN.

COEG—ION, (co-oeg) gwag, diddim, dysylwedd, cwbl ddiles.—Buwch goeg, sef hesp; cnau coegion, sef gwag.—Coeg a chwbl ddisylwedd yw pob dyn diras. Ps. 26. 4. Esa. 32. 5.—'Coeg ddirgrifwch,' sef dirgrifwch gwag, dysylwedd; ymadrodd nad ydyw yn adeiladu y gwrandawyr. Y gair *Gr.* *εὐρηκία*, yr hwn a gyfleithir *coeg ddirgrifwch*, a arwydda, hyawledd mewn ymadrodd, ymadroddus; dyn ag y byddo hawdd ganddo droi ei ymddyddan, a'i gymhwyso at y peth a fyddo mewn llaw, er mwyn peri ysgafnder a chwerrhin gwag. Eph. 5. 4.

COEL—ION, (caw-el) cred, hyder, darogan.—'Rhoddi coel.' 1 Tim. 4. 1. 'Yr ystyrion. W. S.—Mae y gair *Gr.* *προσηχο*, a gyfieithir *coel*, yn 1 Tim. 4. 1. a Act. 8. 11. yn cael ei gyfieithu *dal ar*, yn Act. 16. 14. a 1 Tim. 1. 4. a Tit. 1. 14.—Yn 1 Tim. 4. 14. *glynw wrth*.

COELBREN, cwtws; pren a arferent wrth ddewis swyddwyr, ac enw yr ymgelwyr arno; yr hyn a arferid ei fwrw, neu ei dynu, er mwyn penderfynu rhyw bwnne fyddai mewn dadl, ac a fethid mewn un modd arall ei benderfynu. Lef. 16. 9, 10. Galwad difrifol ar Dduw ydyw am eglurhad o'i feddwl i'n cyfarwyddo ni yn y peth a fyddo uniawn, trwy dafu, neu fwrw rhyw beth, yr hyn a fydd yn derfyn ar yr ymryson. Diar. 18. 18. Bwrw disiau, neu ddernyn o ryw beth i lestr, a feddylir wrth Diar. 16. 33., 'Y coelbren a fwrir i'r arffed'; hynny yw, a fwrir i *fynewes*, neu i ganol y llestr. Edr. **ARFFED**. Dylai yr achos y byddom yn ceisio penderfyniad o'i herwydd, fod yn achos pwysig a syml, ac na byddo un ffordd arall yn wybodod i ni, trwy yr hon y galler ei benderfynu ef. Y dull o gyflawni y weithred a ddylai fod, mewn modd sofr a difrifol, rhag ein cael ni yn euog o gymeryd rhaglun-iaeth, a thrwy hynny, enw Duw, yn ofer; yr hyn sydd droedd o'r trydydd gorchymyn. Gan hynny, y mae bwrw coelbren mewn modd ysgrif, anystyriol, ac heb fod o gwbl angenrheidiol, yn beth tra beius. Act. 1. 24, 25, 26. 1 Sam. 14. 41, 42.

Yr oedd yr arferiad cyfreithlawn o'r coelbren, 1. I wahanfaethu y naill oddiwrth y llall; megys yr oeddid yn gwnethur â'r ddau fweh, i wybod pa un a offrymid, a pha un a fyddai yn ddiangol. Lef. 16. 9. Yr un modd y gwneid â dynion, megys Achan, Jonah, Matthias. Jos. 7. 16—19. Jonah 1. 7. Act. 1. 24, 25, 26.—2. I ranu tiroedd. Num. 26. 55, 56.—3. I drefnu cylchoedd dynion mewn swyddau, a'u rhanu. 1 Cron. 24. 5. a 25. 8. Luc 1. 9. Ymddengys fod hilogaeth Aaron wedi llosgogi cymaint, fel nas gallent wasanaethu yn y deml i gyd ar unwaith; gan hynny, rhanodd Dafydd hwynt yn bedwar ar hugain o gylchoedd, y rhai a wasanaethent yn wythnosol yn eu tro. Felly y dywedir am Zacharias, 'ddyfod o ran iddo arogl-darthu:' hynny yw, ddyfod i'w ran ef, neu ddyfod i'w ran ef wrth goelbren. Yr oedd rhyw ranau o'r gwasanaeth yn fwy arnhydeddus na'u gilydd: yr offeiriad a'r Lefaid a ddotpartheid y cwbl yn eu plith eu hunain wrth goelbren. Yr Iuddewon a ddywedant, fod tri offeiriad yn nghylech gwasanaeth yr arogl-darth: un fyddai yn dwyn y lludw ymaith, yr hwn ydoedd yn aros er y gwasanaeth o'r blaen; un arall fyddai yn dwyn padellaid o farwor tanlyd oddiar allor y poeth-offrwm, ac wedi ei osod ef ar yr allor aur, efe a ymadawai; y trydydd a ai i mewn gyd â'r arogl-darth, ac a'i taenellai ar y marwor tanlyd, a thra byddai y mwg yn esgyn, byddai yntau yn eiriol dros y bobl. Dyma y rhan a ddaeth i Zacharias, a'r rhan fwyaf arnhydeddus o'r holl wasanaeth ydoedd. Gwel Macknight ar Luc 1. 5—9.

COEL-GREFYDD, crefydd na byddo dim sail iddi yn ngair Duw, ac a fyddo gwedi ei sylfaenu ar ryw fympyrg, neu goel ddydol; ewyllys-grefydd. Y mae y gair *Gr.* *δεισιδαιμονιστικος*, sydd yn cael ei gyfieithu *coel-grefydd*, yn arwyddo *ofn ysbrydion aflan*, neu *ysbrydion drwg*; ofni ac addoli daimoniaid* yn

* Ymddengys oddiwrth Plato mai rhyw fdeuau canol rhwng dawian a dynion oedd y daimoniaid, yn nghredo y Groegiaid. Yr oedd dau o'fath o honnynt, y naill oddynt eneidiau dynion da, y rhai, ar ei en marwolaeth, a ddycheind i'r arnhydedd o fod yn ddaidoniaid, ac wedi hynny yn ddawian; y lleill oedd- ynt o wech tarddiad na'r rhyw ddydol. Dywed Philo nad oedd eneidiau, daimoniaid, ac angelion, ond gwahanol enwan yn golygu yr un peth. Heblaw hyn, tybid fod rhai daimoniaid o natur aflan a drwg.—C

ormodol. Am y Daimoniaid, neu yr ysbrydion aflan hyn y dywedir eu bod hwy yn doddi eu coel arnynt: cyfieithir hwynt *cythreuliaid*, yn 1 Tim. 4. 1. a 1 Cor. 10. 20. Y mae Parkhurst a Schleusner yn dywedyd nad oedd y gair yn awrio mewn ystyr gwaradwyddus, tramgwyddus, yn nghlstatia yr Atheniaid, fel yr ymddengys yn ein cyfieithiad ni; oblegid fod y gair yn cael ei arfer weithiau, gan hen ysgrifenywyr, mewn ystyr cymeradwy, megys pe dywedasai Paul eu bod hwy yn dra chrefyddol, yn dyfal addol ac yn ofni y dau-iau. Act. 17. 22. Gwel Parkhurst a Leigh.—Y wir grefydd Iuddewig a alwyd yn goel-grefydd gan Pfestus. Act. 25. 19.

COES—AU, (co-es) llorip, gomach, esgair, hegl, bwr. Lef. 11. 21. Y mae dau agwrn yn y goes; y mwyaf a elwir y *tibia*, o'r llelaf *fibula*. Mae coesau a thraed y creaduriaid oll yn hynod o addas i'w hachosion a'u dull o fyw. Edr. **TROED**.

'Ac addurn y coesau.' Eza. 3. 20.—'A'r llawdran.' Dr. M.—'The ornaments of the legs.' *Saea*.—*The fetters*. Esgob Lowth. *Heb.* *רַבֵּי* Cyfieithir ef *cadwynau* yn Num. 31. 50.—*breichled*, yn 2 Sam. 1. 10. lle y dywedir mai addurn am y fraich ydoedd. Hwyrach eu bod yn addurn am y coesau ac am y breichiaid hefyd.—Y mae coesau, neu esgeiriau gwr, yn cael eu rhoddi, y cyffelybiaethol, am ei nerth. Ps. 147. 10. Gelwir hwynt 'y gwyr cryfion,' y rhai sydd yn gwan-ychu mewn henatut. Preg. 12. 3. Wrth y coesau, yn y lleoedd hyn, yr yds yn deall y cluniau hefyd, o'r corph i'r traed.—Coesau delw Nebuchodonosor, o haiarn, ydoedd yn arwyddo cadernid yr ymerodraeth Rufeinaid. Dan. 2. 33, 40.—Coesau Crist fel colofnau marmor, a arwydda ei gadernid i sefyll dan y baich o anwreiddau ei bobl, a'i fod yn ddigon abl i'w dwyn i dir anghof; i oddef y pwys gogoniant cyfryngol a roddwyd iddo; ac i gyflawni yn hollol ac yn berffaith yr holl waith a roddwyd arno; ac i gynnal ei bobl dan eu holl lestrwydd a'u beichiau trymion. Can. 5. 15.

COETH—I, (co-eth) puredig, glân, profedig, têt; puro, glanhau. Exod. 27. 20. Lef. 24. 2. Dat. 1. 15. a 2. 18. Edr. **PURO**.

COF—ION, (co-of) coffa, coffadwriaeth. Un o alluoedd neu gynneddau yr enaid, yw y côf; cludfan meddylliau, yn yr hwn y byddwn yn doddi y peth a welom, a ddeallom, neu a ddychymygom, ac yn eu dwyn gyda ni dros ystod amser; fel y gallom eu had- alw wrth achlysur. 1 Cor. 15. 2.—Y ffordd oreu i gryfhau y côf ydyw cael ei adnewyddu, ei gryfhau, a'i sancteiddio gan yr Ysbryd Glân—arfer llawer arno—a bod amrywiaeth o bethau gwedi eu gosod a'u trefnu yn wahanfaethol yn y meddwl.

COFIO, (côf) meddwl am, adgoffio, adgoffia, coffau.—1. Galw i gôf bethau. Deut. 15. 15.—2. Dal yn ein meddwl ryw beth i ddyfod a fyddo o bwys, fel y gallom ni ddarparu ar ei gyfer; neu sywli arno ef pan ddelo. Exod. 20. 8.—3. Meddwl, ac ystyried. Ps. 63. 6. a 119. 55. Mat. 16. 9.—4. Gwneuthur cyfrif, a gwobrwyo. Preg. 9. 15.—5. Crybwyll gyda mawr a dyrchafiad. 1 Cron. 16. 12. Ps. 103. 2.—Mae dynion yn 'coffo Duw,' neu, 'ei enw,' pan y byddont yn meddwl am dano, yn credu ynddo, ac yn ymddiried iddo am gymhorth ac ymwared. Ps. 20. 7.—Y mae Duw yn coffo dynion, pan y mae yn eu hystyried, yn gofalu am danynt, a thrwy ei ewyllys da yn eu gwar-edu hwynt, yn enwedig ar ol hir oedlad, neu attaliad ar ei ddewisol dregureddau. Ps. 74. 2. Felly coffiodd Duw Noah, Abraham, a Lot, gan eu gwaredu hwynt, yn ngwyneb dystryw a pherygl. Gen. 8. 1. a 19. 29.—Y mae Duw yn coffo treguredd, pan y byddo yn trugarhau mewn modd nelliddu. Ps. 26. 6. Hab. 3. 2.—Y mae yn coffo, neu yn crybwyll am bechod,

neu gyflawnder, pan fyddo yn cospi un, ac yn gwobrywyo y llall. Jer. 31. 34. Esa. 43. 25. Eze. 18. 22. —Dynton drygonus ac anghristaidd, a gofir, pan gerddir neu y cospir hwynt am eu pechodau. 3 Ioan 10. Pa. 137. 7. Dat. 16. 19.

COFIADUR—ON, cofrestrwydd, ceidwad cof-lyfrau, ysgrifenydd, ysgrifenedydd, cof-weinydd; swyddog a fyddai yn ysgrifenu pethau mewn rhestr, neu gof-lyfr, ac yn cofiau y brenin o'r pethau a fyddai eisiau eu hystyried. 2 Sam. 8. 16. a 20. 24.

COFLAID—EIDIO, (coff) llonaidd breichiau, peth anwyl; breicheid, mynwes, ymgaredigo. Gen. 29. 13.—Fy nghofiaid, sef fy anwilyd; da gan fam ei chofiaid, sef ei phlentyn bychan.—Coffeidio mab, hyn yw, ti a gel un o'th eiddod dy hun i'w fwynhau yn dy fynwes. 2 Bren. 4. 16.—Coffeidio craig, ydyw ffoi yn chwannog ati am drigfan a chysgod. Job 24. 8.—Coffeidio y tomenydd, ydyw dyfod i'r tlodi mwyaf, neu y gwasanaeth gwaelaf; neu fod corph marw un yn cael ei dafu i'r cwn. Galar. 4. 5.—Crist yn coffeidio ei bobl a'i ddeheulaw, sydd yn dangos ei gynnal-iaeth caredigol a grasol, ac ymwellaadwy dyddan a chysuroel ei Ysbryd. Can. 2. 6. a 8. 3.—Coffeidio doethineb, ydyw derbynt Crist a'i wirionedd i'r galon, ac ymfyfrdy yn ei ddilyn ef. Diar. 4. 8.

COFFADWRIAETH—AU, (côf) cofen, cofiaeth, dargofa. Arwydda, 1. Enw; canmoliaeth. Diar. 10. 7. Esa. 26. 13.—2. Yr hyn a fyddo yn tueddu i ddwyn ar gôf unrhyw beth neu berson: enw Duw IEROFAN, ydyw ei goffadwriaeth o genedlaeth i genedlaeth, neu, yn mhob cenedlaeth; yr enw wrth ba un y cofir am dano, y gelwir arno, y meddyllir ac y llefarir am dano. Exod. 3. 15.—Arian y cymmod, y rhan o'r bwyd-offrwm a losgid ar yr allor, a'r thus a ddoiid ar y bara gosod, a elwir yn goffadwriaeth; yr oeddynt fel pe buasant yn dwyn ar gôf i Dduw ei gyfammod a'i bobl, a'r trugareddau angenrheidiol iddynt; ac yn dwyn Iesu ar gôf iddynt hwythau, megys offrwm, ac iawn, ac eiriolwr drostynt. Exod. 30. 16. Lef. 2. 2. a 24. 7. Ps. 20. 3. At hyn y mae geiriau yr angel, yn ei ymddyddan â Chornelius, yn cyfeirio, 'Dy weddiau di a'th elusenu a ddyrchafasant yn goffadwriaeth ger bron Duw.' Act. 10. 4. Pa. 141. 2. Heb. 13. 16. Dat. 8. 3.—Y meini yn nwyfroneg yr arch-offeiriad ac ar ei ysgwydd, oeddynt yn goffadwriaeth; yr oeddynt i ddwyn ar gôf iddo am weddio yn daer dros y llwythau; ac megys yn galw am drugareddau oddiwrth Dduw iddynt. Exod. 28. 11, 12.

COG—AU—ESAU, *Llad. COQVUS*; dyn i ddarparu a thrin bwyd yn barod i'w fwyta. 1 Sam. 8. 13. a 9. 23. Eze. 46. 24.

COG—AU, (co-og) un o'r adar affan a waherddir eu bwyta. Lef. 11. 16. Nid ydyw naturiaethwyr yn cwbl gytno pa fath ydyw. Y mae rhai o'r farn mai y fir-wylan a feddyllir wrth y gair *Heb. ארנ*. Gwel Ainsworth a Parkhurst.

COGINIAETH, (cog) darpariaeth ymborth. Gwneuthur coginiaeth, gwneuthur bwyd yn fiasus i'r archwaeth; felly yr oedd Jerusalem i'r milwyr oedd yn ei dinystrio. Eze. 24. 10.

COGEL—EILIAU, (cog) *Gr. κογαλος*; ffon, cwlbren; offeryn i ddal y llin ar y droell i'w nyddu. Yr ydys yn barnu nad oedd yr hen ddull o nyddu yr un ag ydyw yn ein dyddiau ni â throell, ond â gwerthyd a chogel, fel y mae etto yn rhai manau. Diar. 31. 19. Nid oedd bod â llaw yn dal y cogel, neu nyddu, yn orchwyl rhy wael gan ferched boneddigion yn yr oesoedd gynt, mewn gwledydd eraill, nac yn ein gwlad ninnau hefyd: oddiwrth hyn y mae merched

heb eu priodi, yn cael eu galw, yn ol iaith y gyfraith, *spinsters*, neu nydd-wragedd. Pool.

COGFRAN—OD, (cog-bran) 'A'r gogfran.' Lef. 11. 18. Deut. 14. 16. *Heb. מוסר* Un o adar y dwfr, affan dan y gyfraith. Barna Michaelis mai yr wydd a feddyllir wrth y gair, oddiwrth ei chwythlais, neu ei hysiad, pan gynhyrfrir hi.

COGWRN, (cog-gwrn) unrhyw gorph crwn; cragen, neu blisgyn crwn.—Cogwrn o yd; cogwrn wy; cyw yn ei gogwrn.—'Cogwrn cynhauf.' Esa. 17. 11. Dr. M.

COHATH, *Heb. חת* [*cynnullidfa*] mab Lefi, (Gen. 46. 11.) pen y Cohathiaid, y rhai a benodwyd i ddwyn yr arch, yn nghyd â llestri sanctaidd y babbell, tra y byddai yr Israeliaid yn teithio yn yr anialwch. Num. 4. 4, 5, 6. Exod. 6. 18.

COL—ION, (co) pig, pentir, penarth; barf fyd.—'Beth a wna y col gyda y gwenith?' Jer. 23. 38. Dr. M. Felly y cyfieitha y Dr. Blayney y geiriau.

COLATAH, *Heb. כוליה* [*llais yr Arglwydd*] 1. Tad y gau brophwyd Ahab. Jer. 29. 21.—2. Gwr arall o'r enw. Neh. 11. 7.

COLEDD—U, (côl) mynwes, mynwesu: edrych ar ol; dwyn gyda; amgeleddu. Esa. 13. 14. a 40. 11.—Llafurio a thrin tir. Eze. 36. 9, 34.

COLER—AU, (col) y gwddf; addurn y gwddf.—'Colerau oedd am yddfau eu camelod hwynt:' ar ymyl y ddalen, *lloer dlysau*; ac yn ol cyfieithiad y *Dutch, mân leuadau*, neu fân loerau; gwddf dlysau aur lloerennawg, y rhai oeddent yn cymeryd eu henaw oddiwrth y lloer, ac a wisgid am yddfau eu camelod i'w haddurno, yn ol graddau ar perchenogion. Barn. 8. 21.—'A'm hamgylcha fel coler fy mhais.' Job 30. 18. *Heb. ceg fy mhais*. Yr ystyr yw, fod Duw wedi gwregysu corph Job o amgylch â phoen a gofid mor gyfyng ag yr oedd ei wddf wedi ei amgylchu gan geg ei bais, neu y twll y rhoddai ei ben trwodd.

COLOFN—AU, (colof) *Llad. COLUMNA*; piler, post, tybost.—Pedwar colofn y corph, sef y coesau a'r breichiau.—1. Attegion i gynnal adeilad. Barn. 16. 25, 26, 29.—2. Maen cofadwriaeth am ddyd, neu weithred. Gen. 36. 14, 20. 2 Sam. 18. 18.—Colofnau y ddaear a'r nefoedd ydyw y creigiau a'r mynyddoedd, y rhai sydd yn gedyrn sylfaeni y ddaear, a'u huchder yn ymddangos yn cyrhaedd megys hyd y nefoedd. Job 9. 6. a 26. 11.—Coesau Crist fel colofnau marmor, a'i draed fel colofnau o dân, sydd yn dangos ei gadernid a'i addasrwydd i gynnal ac i ddwyn yn mlaen ei achos yn y byd, ac mor ofnadwy ydyw efe yn ei ragluniaethau ceryddol i'w bobl, a chospedigaethol i'w elynion. Can. 5. 15. Dat. 10. 1. Edr. COESAU.

Y mae yr eglwys yn cael ei galw, 'Colofn a sylfaen y gwirionedd,' neu colofn ac atteg, neu gynnalwydd y gwirionedd; canys hynny mae y gair *Gr. εδραιωμα*, yn ei arwyddo. Y mae Paul mewn traws-ymddynt, yn benthyca ei ymadrodd oddiwrth un o hen arferion y cenedloedd, y rhai a arferent ysgrifenu eu cyfreithiau ar lechau, ac felly eu crogi ar golofnau, fel y byddis yn arfer gosod rhyw gyhoeddiadau yn ein trefydd ninnau ar furiau a physat, fel y gellid eu darllen; felly, yn a thrwy yr eglwys y mae gwirioneddau Duw yn cael eu cynnal a'u gosod allan ger bron dynton ac angelion. 1 Tim. 3. 15.

Yr oedd arferiad dan yr Hen Destament o eneinio colofnau, ac ymddengys fod hyn yn cael ei ystyried fel rhan o addoliad sanctaidd: 'Bethel, lle yr eneiniaist y golofn,' &c. Gen. 31. 13. Edr. ENENIO.

Yr apostolion, a'u cyd-lafurwyr yn y brif eglwys, a elwir yn golofnau, o herwydd eu bod yn offerynol i

gynnal achos Crist yn y byd; ac hefyd i ddangos ac i gyhoeddi gwirioneddau gogoneddus yr efengyl. Gal. 2. 9.

Gosodir yr eglwys allan, yn dyfod i fynu o'r anialwch fel colofnau mwg; nid rhyw fwg cyffredin yw hwn, ond mwg wedi ei bŵr-arogli, &c. Yr un gair Hebraeg sydd am balmwydden yn Pen. 7. 7. felly y mae yr eglwys yn esryn yn uniawn, fel palmwydden hir-braff, tu a'r nef, ei gweddiau sydd fel arogl-darth, ei serchindau, ei mawl, a'i diolchgarwch, &c., y rhai ydynt effeithiau naturiol Ysbryd Duw; a lle y mae Ysbryd Crist yn gweithredu yn nghalon pechadur, y mae yn rhaid y bydd yr effeithiau hyn yn tarddu, ac yn esgyn i fynu o anialwch y byd at Dduw, mor naturiol ag y bydd mwg yn tarddu ac yn esgyn o'r man lle bo tân, i fynu tu a'r haul. Can. 3. 6.—Swyddogion a llywodraethwyr duwiol a elwir yn golofnau. Ps. 75. 3.

'Doethineb yn adeiladu ei thŷ, ac yn naddu ei saith golofn.' Y mae rhai yn deall wrth y colofnau hyn y patrieirch, y prophwydi, efengylwyr, apostolion, bugeilind ysbrydol, ac athrawon. Sier yw, fel y mae y nifer saith yn arwyddoedd perffethrwydd, neu nifer digonol, myn Duw gadw nifer digonol o'i dystion, wedi eu naddu a'u trefnu gan ei Ysbryd, wrth reol ei air, fel y byddont yn gynnalieith ac yn addurn i'w achos yn y byd. Ddar. 9. 1.—Gwraig Lot a aeth yn golofn halen, neu fel y mae rhai yn deall y lle, hi a aeth yn *gŵf-arwydd tragyddol*: gwnaed hi yn dyst tragyddol o gyflawn farn Duw. Y mae hyn yn cael ei ddywedyd naill ai yn gyffelybiaethol, ai yn wirioneddol. Yn gyffelybiaethol, ei bod yn golofn o dragywyddol barhad, fel y mae y cyfammod tragywyddol yn cael ei alw yn gyfammod halen. Num. 18. 19. Neu yn wirioneddol a phriodol, oblegid mae math o halen metelaidd ag a ddeil yn ngwynneb y gwlaw a'r tywydd, ac sydd yn ddigon caled mewn adeiladau, fel mae Pliny, Solinus, ac eraill, yn tystiolaethu. Gellir casglu oddiwrth Deut. 29. 23. fod yr halen yma wedi ei gymysgu â brwmstan. Ac hefyd, y mae Josephus, ac eraill, yn dywedyd fod y golofn hon yn aros yn eu hamser hwy; ond methodd gan neb o'r teithwyr diweddar yn y parthau hyn o'r byd ganfod dim gweddill o honi. Gen. 19. 26. Luc 17. 32. Gwel Esob Patrick, Poole, Maundrell, Shaw.

Yr oedd dwy golofn nodedig yn y deml a elwid Jachin a Boaz. Yr oeddynt yn sefyll o flaen y tŷ, ac yn mhorth y deml. 2 Cron. 3. 15. 1 Bren. 7. 21, 22. Eu defnydd oedd pres; eu luchder oedd 18 cufydd, y ddwy 36; ond nid enwir ond 35, am fod un cufydd wedi ei guddio â'r cnap coronog ar eu penau; neu, yr oedd gosail pob colofn yn 17 cufydd; hyn, yn nghyd â 18 cufydd y golofn ei hun, a wna 35 cufydd. Eu cylch oedd 12 cufydd, a'u tryfesur yn bedwar cufydd. Yr oeddynt yn geulol, a thrwch y pres oedd ynghylch pedwar modfedd. Yr oedd enapiau harddwych ar eu penau. Edr. CNAPIAU. Gan nad oeddynt yn cynnal, na dim o'r adeiladaeth yn gorhwyys arnynt, rhaid eu bod er harddwch ac er addysg, yn benaf. Yr oeddynt yn arwyddocaol, 1. Mai gallu a ffyddlondeb Crist yw cynnalieith ac amddiffynfa ei bobl.—2. Gryn a chadernid yr eglwys ynddo a thrwyddo; 'Pyrrh uffern nis gorchfygant hi.' Mat. 16. 18.—3. Y mae pob sant yn golofn yn nhoni Duw (Dat. 3. 12.) yn enwedig gwir weinidogion y gair. Jer. 1. 18. Gal. 2. 9.—Rhogoriaethau colofn yw, bod yn syth ac yn gref; felly y gweddai i weinidogion y gair, a phob sant fod, fel y gallont fod yn goronog yn y diwedd. 2 Tim. 4. 7, 8. Edr. TENL.

COLOMEN—OD—AIDD, (colom) *Llad. COLUMBA*; creaduriad glân wrth y gyfraith. Ymborthant ar y gronynau puraf, ac yfant y dwf gloywaf; y maent yn dirion, yn ddiiniwed, yn hardd, a ffrwyth-

lawn; ac nid ydynt yn hunan-amddiffynol, ond hwy a gasêir ac a ddynstrir gan adar ysglyfaethus; maent yn garedig i'w gilydd, ac yn alarus iawn pan gollont eu gilydd. Yr oedd colomenod, neu ddurturod, yn aberthau gan ddiodyn dan y gyfraith.—Yr oedd Iesu Grist yn cael ei osod allan trwy y rhai hyn, yn ei lareidd-dra, ei burdeb, a'i gariad anghydyddarol. Lef. 1. 14. a 5. 7. a 12. 8. Luc 2. 24.—Ymddangosodd yr Ysbryd Glân fel colomen, i ddangos ei diriondeb a'i gariad; a bod ei lais yn yr efengyl, yn dwyn rhyw arwydd fod y dyfroedd diluol o ddigofaint dwyfol wedi treio. Mat. 3. 16. Can. 2. 12.—Yr eglwys a gyffelybir i golomen, i ddangos ei gwendid naturiol, a'i bod yn agored i elynion; ei harddwch ysbrydol, purdeb ei hymborth, sef Iesu Grist, a'i wirioneddau; ei lareidd-dra a'i diweirdeb, a'i galar cwynfaenus o herwydd ei absennoldeb, a'i ffrwythlonrwydd ysbrydol mewn gweithredoedd da, &c. Ps. 68. 13. Can. 2. 14. Mat. 10. 16.—Y deg llwyth y rhai oeddynt wedi digalonni, ac ymollwg mewn caethiwd a chystudd, a elwir yn golomen ynydd heb galon. Hos. 7. 11.—Griddfan, neu drydar fel colomen, ydyw galarn yn y modd chwervar. Esa. 38. 14. a 59. 11. Neh. 2. 7.—Dywedir fod y bedwaredd ran cab o dom colomenod er pum siel o arian, yn amser newyn yn Samaria. Nid yw esbonwyr yn cytuno yn nghylch y gair *Heb.* ירום yr hwn a gyfeithir *tom colomenod*. Yr hyn sydd yn ymddangos yn fywaf tebygol ydyw, mai y gwehilion salwaf a mwyaf diwerth o bob yd a foddylir, â'r hwn y byddis yn arfer portia colomenod ar yr amser hynny o'r flwyddyn na bo dim iddynt i'w gael yn y maes. Y mae y gair *tom* yn cael ei arfer am yr hedion, ysgubion y llawr, yr hyn ydoedd agosaf i fnyed gyd â'r manus i'r domen, i ddangos mor wael a salw ydoedd; yn yr ystyr hwn y mae yr un gair yn cael ei arfer mewn amryw leoedd eraill. 2 Bren. 6. 25. a 9. 37. Ps. 83. 10. Jer. 8. 2. Phil. 3. 8. Gwel hefyd Edwards *on the style of the Holy Scriptures*.—Colomenaid, sef tebyg i golomen. Can. 4. 1.—'Y mae i ti lygaid colomeuod.' Can. 1. 15. I ddeall llawn ystyr y gyffelybiaeth hon, ni ddylem ei chyfeirio at y colomeuod cyffredin yn ein plith ni, ond i lygaid mawrion a hardd colomenod Syria. Y rhai a weisiant yr aderyn hardd dwyreiniol hwnw, y *carrier pigeon*, a ddeallant y gyffelybiaeth oreu. *New Translation of Solomon's Song*. Gwel Brown's *Observations*.

COLOSSE, *Gr. Κολοσσαί, COLLOSSÆ*, neu *COLOSSÆ*, neu *COLLOSSIS*: [*coep, cerydd*] dinas yn Phrygia Leiaf, ar yr afon Lycus, yn lled agos i Laodicea a Hierapolis. Dywedir fod y tair dinas hyn wedi eu dystyrywio gan ddaear-gryn, A.D. 66. Ond Colosse a adeiladwyd wedi hynny, ac a alwyd Chonæ; dywedir ei bod yn sefyll hyd y dydd hwn.—Nid oes dim hanes fod Paul yn Colosse; barn gyffredinol hynafiaeth yw, mai Epaphras, neu ryw efengylwr arall, wedi ei anfon gan Paul, a blannodd eglwys yn Colosse. Ond y mae y meddwl hwn yn ddiweddar wedi cael ei ammeu a'i wrthwynebu yn fawr. Hônant fod amlygrwydd tufewnol yn yr epistol ei hun, fod yr apostol wedi bod yno.—1. Fod y geiriau yn Pen. 1. 25. yn profi hynny. Yn llefaru am yr eglwys, dywed, 'I'r hon y'm gwnaed i yn weinidog, yn ol goruchwyliaeth Duw, yr hon a roddwyd i mi *ta ag atoch chwsi*, i gyflawni (neu i bregethu yn gyflawn) gair Duw.' Os rhoddwyd goruchwyliaeth Duw i Paul tu ag at y Colossaid, i bregethu gair Duw, a ellir meddwl, er fod Paul yn aml yn Phrygia, y buasai yn esgeuluso myned i bregethu i Colosse?—2. Trwy yr holl epistol y mae yr apostol a'r Colossaid yn ymddangos â gofal neillduol am eu gilydd, fel rhai gwedi eu rhwymo yn un â'u gilydd, fel cyfeillion. Gwel Pen. 2. 5. a 4. 7, 8, 15. hefyd, Pen. 1. 7.—

3. Ysgrifennodd ei anerech at y Colossiaid a'i law ei hun, fel y byddai yn gwneyd at yr eglwys eraill a blawydd ganddo ei hun, ag oeddnt yn adnabod ei ysgrifen. Pen. 4. 18.—4. Darfod galw y Colossiaid ganddo sydd eglur, yn ol barn rhai, oddiwrth y geiriau yn pen. 2. 6, 7. a 1. 6. Y geiriau hyn, medd Mr. Lardner (*Can.*, vol. ii., p. 14.) a ddengys yn amlwng ddarfod galw y Colossiaid i'r ffydd trwy weindogreth apostol; a phwy a allasai hwnw fod ond Paul ei hun, yr hwn a deithiodd mor aml i'w gwlad, ac a bregethodd gyd â'r fath lwyddiant? Gwel Macknight. Ond nid ydyw yn ymddangos o bwys mawr, fel y sylwa T. Scott, i allel penderfynu gyda sicrwydd am y mater.—Y mae cyfatebolrwydd neillduol rhwng yr epistol hwn â'r epistol at yr Ephesiaid; a bernir, yn gyffredinol, eu hysgrifenu yn nghylch yr un amser, a'u hanfon gyd â'r un genad, sef Tychicus; er na enwir Onesimus yn yr epistol at yr Ephesiaid, yr hwn oedd gyda Tychicus, ac yn Colossiad. Gellir barnu fod yr eglwys yn Colosse yn dra llywyddiannus ac yn flodeuog; am hyny y mae yr epistol yn fwy llawn o ganmoliaeth na cheryddon; o ddiolchgarwch nag achwyniadau; o annogaethau na rhybyddion. Tebygol fod Epaphras, eu gweinidog, yn garcharor yn Rhufain pan yr ysgrifenyd yr epistol hwn. Y gwr duwiol hwn, er ei ddyfodol i Rufain, a fu mor ymdrechgar yn achos yr efengyl, fel y daeth dan sylw a swyddwyr gwladol, ac a gafodd ei garcharu. Philen. 23. EDR. EPAPHRAS. Tebygol i'r apostol glywed am ryw gau athrawon, y rhai, trwy gymysgu â'u gilydd draddodiadau Iuddeuaidd, ac egwyddorion cyfeifiornus rhai o'r philosophyddion Paganau, ac a draddodant y cyfryw gymysgedd dynol ac anghyson yn lle y wir athrawiaeth efengylaidd, er niwed mawr i eneidiau dynion, trwy eu gwyrto oddiwrth y gwirionedd pur fel y mae yn yr Iesu; yn yr hwn yr oeddnt wedi eu cyflawni, yr hwn yw pen pob tywysogaeth ac awdurdod; ac yn yr hwn y mae yn preswyllo holl drysorau doethineb a gwybodaeth. Rhag y twyllwyr hyn y mae yr apostol yn neillduol yn rhybyddio y saint yn Colosse; a rhag pawb, y rhai trwy ddefodau coel-grefyddol a gwag-philosophi, a'u denant oddiwrth wirionedd pur a digymysg yr efengyl. Rhydd olygiadau tra ardderchog a gogoneddus ar Berson Crist, ei gyflawnder cyfryngol, a'i ddyrchafiad yn ei swyddau; cyflawnder a rhadlonrwydd yr iechydwr-iaeth ynddo. Y mae holl drysorau doethineb a gwybodaeth yn guddiedig ynddo; gan hyny, gwag dwyll oedd y cwbl arall, a thraddodiadau dynion tywyll a lygredig eu meddwl.

COLUDD—ION, (col) y glas goludd, perffedd, tripa; cylla; amysgaroedd. Num. 5. 22. Eze. 7. 19. 2 Cron. 21. 15. Y bwyd wedi ei dreulio yn y cylla a ddygir i'r coluddion, ac yno mae y ffrwyth, neu y maeth, yn cael ei neillduo i'r llestri laethog (*lacteals*) a'r rhan arall, sef y carthion, a fwrir allan, y rhai sydd wedi eu cymhwyso trwy ringellaid y coluddion i'w wasgu a'i yru yn mlaen trwydynt. Y mae yn y coluddion fan ffynonau, i'w hireiddio; a'r rhai hyny yn amlach tu a'r diwedd, fel y mae y carthion yn ddiifrwythach a sychach. Rhag i'r hwn fyddo yn myned trwy y coluddion eu dolurio a'u niweidio, y maent gwedi eu gwisgo a'u llithrigo â rhyw fath o sudd bras, olewaid, yr hwn sydd yn eu hamddiffyn yn y modd goreu, ac yn hwylyso mynediad y carthion drwydynt. Y mae hefyd, trwy blygiadau, amryw gilfachau ynddynt, i gadw rhan ddiifrwyth o'r ymborth, nes y byddo gyflus i ddyw ymarllwysa.—Mae y coluddion yn agos chwech hŷd gwr;* pe byddent yn fyrach âi yr ymborth drwydd-

* Ymddengys fod coluddion gwahanol greaduriaid yn wahanol eu hŷd. Eiddo yr hwerdd ydynt 27 hŷd ei gorph; yr ych, 22; y llew, 3; a'r morgi gwyn (*Stark*) tua 3 rhan o 4 ei hŷd.—C.

ynt cyn i'r llestri laethog dderbyn yr holl faeth oddi wrtho. Y maent wedi eu cydio a'u crychu wrth y cefudedyn (*mesentery*) i'w cadw yn eu lle yn mhob ystum ac agwedd a ddichon i'r corph fod ynddo, fel ag y byddai y ffordd drwydynt fod bob amser yn rhwydd ac yn ddirwysr. Coluddyn yr eisteddfod sydd yn uniawn, a'r unig ran o honynt sydd wrth ewyllys dyn fel y gallo ymarllwys yn ddirwysr, wrth ei ewyllys ei hun. Heblaw galluoedd y coluddion, y mae llinynau oddi amgylch yr holl fol, i'w dynu yn ngyhd, a gwisgo yr holl goluddion, i'w harllwys yn fwy nerthol, wrth achos.—Y mae byrniad y coluddion gyd âg un o'r pethau mwyaf rhyfedd perthynol i'r corph. Y maent wedi eu yspynio, a'u rhoddi mor wastad ar eu gilydd, a'u diogelu wrth y cefudedyn, fel, er methder eu hŷd, a'u holl droellau, y cedwir hwynt yn eu lle yn mhob agwedd a ddichon dyn roddi ar ei gorph, ac y diogelir hwynt rhag niwed, er mor feddal a thyner ydynt. Y mae byrniad y llestri tufewol yn nghorff dyn yn dra rhyfedd; fel y mae y galon yn gweithio ac yn tafu y gwaed allan bedwar ugain o weithiau bob mynydd—y cylla yn treulio yr ymborth—yr ysgyfaint yn anadlu trwy floedd o bibellau, y rhai nas gallant ballu am fynydd—y coluddion yn gweithio yn rheolaidd—yr afu, yr arenau, &c., yn tynu ymaith oddi wrthynt yr neillduadau priodol—y cwbl yn ddirwysr am fynydd. Sylwch ar y rhaflchwareuwr a'r llam-dreiglwr, pa nifer o wrth a chroesdroiadau a raid i'r rhanau tufewol oddef yn yr holl ystumiau y taftant eu cyrph iddynt; neu yr ysgwydiadau a gânt weithiau trwy godymau ac ysgiadau—ac etto, er hyn i gyd, heb brofi dim niwed parhaus. Wrth sylwi ar hyn, rhaid penderfynu eu bod oll wedi eu diogelu yn ofalus, eu hamgylchynu yn y modd goreu, a'u byrnio yn dra chywraint. Gwel Keil's *Anat.*, p. 45; Dr. Willis' *Pharmaceut*; Mr. Cowper's *Anat.*; Dr. Cole in *Phil. Trans.*, No. 125.

COLURO, Gr. *καλλουριον*; *Llad. COLLYRIUM*, *eli llygaid*, fel y cyfleithir ef yn Dat. 3. 18. *cuddio*, lliwio y wyneb.—'Ac a goluroedd ei hwyneb.' 2 Bren. 9. 30. עֵינַי בְּפֶן הַשֶּׁם *a roddodd ei llygaid meun lliw*. Rhyw beth oedd פֶּן *puw* oedd gan y merched gynt i liwio eu llygaid âg ef. Er cryfhau eu llygaid, ac er harddwch, y merched, yn Aleppo, medd y Dr. Russel, a liwiant tu fewn i geuad y llygad yn ddu, â rhyw lwch a aiwant *Ismed*. Felly hefyd y gwa y merched yn Barbary. Russel's *Nat. Hist. of Aleppo*, p. 102. Pa ddefnydd, a pha ddefod hynag y mae y geiriau yn eu darlunio, hyn a wnaeth Jezebel, gan ddysgwyl, trwy hyny, wneyd ei hun yn gymradwy gan Jehu. 2 Sam. xi. cynnwysiad y bennod.

COLYN—AU, (ool) colyn dôr, sef bach drws; y tenwn a êl yn rhwyll, oblegid ei debygolrwydd i goly; (Diar. 26. 14.)—y rhan hyny o rai creaduriaid yr hwn a arferent fel arf i niweidio ac i yru eu gwenwyn i gnawd eu gelynyon.—Pechod ydyw colyn angy, yr hwn sydd yn ei wneuthur *נֶן* niweidiol a pheryglus i ddynion: ond i'r cyfryw sydd yn Nghrist, tyuwyd ei goly trwy farwolaeth Crist dros bechod: a hwy a ymadawant mewn heddwch, i fod gyd â'r Arglwydd. 1 Cor. 15. 55, 56.—Colynau yn nghynffonau y locustiaid. Dat. 9. 10. EDR. LOCUST.

COLL—ED—ADWY—EDIG—AETH, (co-oll) *Cald. קוּליר* *Llad. COLLARIUM*: y peth a fo yn colli; yn ddarostyngedig i goll, wedi colli, dystryw. Dan. 6. 2.—'Rhoddod ei gollod am ei waith; gwnaed i fynu y gollod a gafodd, trwy gael ei wneuthur yn analluog i ddilyn ei alwedigaeth, ac i ennill ei fywyd. Exod. 21. 19.—Treulio i ychydig neu ddim defnydd, a elwir yn gollod. Mat. 26. 8. Marc 14. 4.—'Yr hwn sydd werthfawrusach na'r aur colladwy.' 1 Petr. 1. 7. Y mae yr aur yn colli yn ei bwvswa wrth ei

brofi yn y tân; bob tro y profer ef, y mae rhyw faint yn colli o hono; ac hefyd, y mae yr holl bethau gwerthfawrocaf a phuraf a fedd y ddaear, megys aur, &c., yn ddarostyngedig i ballod a cholled; ond y mae ffydd y saint yn cael ei mawrygu, ei chadarnhau, ei dwyseddio, a'i phuro yn ffyrnau tanllyd profedigaeithau.—Y mae Duw yn cyffelybu ei bobl i 'braidd colledig; eu bugeiliaid wedi eu gyru ar gyfeiliorn.' Jer. 50. 6. 'Defaid cyfrgolledig tŷ Israel;' y bobl ag oeddynt yn erwydro yn ffyrdd pechod a dystryw, trwy anwybodaeth ac esgeulusdra eu bugeiliaid: at y rhaif hyny yr anfonwyd Crist, ac y mae yntau yn anfon ei ddysgybllon. Mat. 10. 6. a 15. 24.—Y mae holl ddydolryw yn golledig wrth natur, yn eu cyflwr o bechod a thrueni; yn erwydro yn anialwch y byd; yn mhell oddiwrth Dduw; yn estroniaid i ammodau yr adawid; heb obaith ganddynt, ac heb Dduw yn y byd; yn ddyethriaid i ffordd heddwch; heb un cartref i fyned iddo; na dim gwir gysur ganddynt; ac nid dydent o un defnydd ysbrdol yn y byd. Luc 19. 10. a 15. 6, 9, 32. Ps. 119. 176. Esa. 59. 6. Mat. 8. 11.—Judas oedd 'mah y goll-edigaeth,' a haeddodd golledigaeth, ac sydd yn ngafael colledigaeth. Y mae genym y cyfryw ymadroddion yn 2 Sam. 12. 5. lle y dywed Dafydd wrth Nathan, 'Euog o farwolaeth yw y gwr a wnaeth hyn.' *Mab angyu yw y gwr a wnaeth hyn.* Heb. Felly mae y *Dutch* yn cyfeithu y lle. Ioan 17. 12. *Dutch Annot.* Felly y mae Anghrist yn cael ei alw yn fab colledigaeth, ar yr un cyfrif; am ei fod yn euog, wedi ei roddi i fynu, ac yn tynau at golledigaeth. 2 Thea. 2. 8. Gwel hefyd Mat. 23. 15. Deut. 25. 2. Gen. 20. 3. Eph. 2. 3. Rhuf. 9. 22. 1 Petr. 2. 8. Judas 4. Edr. ANGHRIST, JUDAS.

COLL, CYLL, COLLEN, (co-oll) *Gr.* *καρυλος*; *Llad.* CORYLUS: glasbren, glaswydden; coed enau. Yr oedd y cyll yn mhlith y coed hyny y cymerodd Jacob wial o honynt i'w gosod yn y cafnau dyfroedd lle yr oedd y praid yn yfed. Gen. 30. 37.

Toast a fydd m^wg coll. *Diar.*

CONFFORDDUS, *Llad.* CONFORTARE; *Ffr.* CONFORT; *Saes.* COMFORT: Dyddanau, cysurus. Zech. 1. 13.

CONDEMNIO, *Llad.* CONDEMNARE; *Ffr.* CONDEMNER; *Saes.* CONDEMN.—1. Euog-farnu, dedfryd i gosp. Deut. 25. 1. Yn yr ystyr hwn ni chondemniodd Crist y wraig a ddaliwyd mewn godineb, ond llefarodd wrthi, megys yr unig un a allai faddeu pechodau, a'r hwn yn yr un modd sydd yn cyfawnhau ei holl bobl, 'nid wyf fynnau yn dy gondemnio di chwaith, dos, ac na phecha mwyach.' Ioan 8. 10, 11.—2. Rhoddi barn angharedig, ac anghyfiawn, ar bersonau, amcanion, neu weithredoedd dnylon. Luc 6. 37.—Y mae duwiolion yn condemnio annuwiolion, trwy eu hymarweddiad onest, hardd, cydffurfiol â'r gair, ac uffudd-dod iddo, yr hwn sydd hollol wrthwyneb iddynt hwy; felly yr oedd y Ninifeid, trwy eu parodrwydd i wrando ar rybydd Jonah, a'u huffudd-dod i'w air, yn condemnio yr Iuddewon, y rhai a wrthodasant wrando ar Grist a'i apostolion, er eu mynych rybyddio a'u galw ganddynt i edifarhau a chreu yr efengyl; a bod eu ceadwri yn cael ei chadarnhau trwy lawer o wrthiau tra rhyfeddol. Yr un modd brenhines y dehau, Noah, &c. Mat. 12. 41, 42. Jonah iii. 1 Bren. 10. 1. 2 Cron. 9. 1. Luc 11. 31. Heb. 11. 7.—'Y farn a ddaeth o un camwedd i gondemniad.' Edr. PECHOD.

'Gondemnio pechod yn y cnawd,' neu yn ei gnawd, hyny yw, cnawd Crist. Anfonodd Duw ei Fab i'r byd wedi ei wneuthur yn gnawd, neu ei wneuthur o wraig, a than y ddeddf, ac felly tan holl felfidhion pechodau ei etholedigion; oblegid yr Arglwydd a

rodde arno ef eu hanwiredd hwy i gyd, fel un ag oedd wedi ymrwmo i fod yn fechnydd drostynt. Gan fod cyfrifiad o euogrydd troseddadau ei bobl arno ef, eu mechniwyd, y mae yn rhaid, o angenrheidrwydd, i gondemniad a chosp ddilyn hyny; oblegid lle bynag y delo cyflawnder o hyd i bechod, ni all lai na'i gondemnio a'i gospital. Yr ydoedd Duw yn dangos ei gyflawnder a'i sancteldrwydd ar gyhoedd y byd, trwy gospital pechod hyd yn nod ar ei Fab ei hun; i.e. rhoddwyd cymaint o gospitalaeth arno ef ag ydoedd holl bechodau ei holl etholedigion yn ei haeddu; fel, trwy hyny, y caent hwy dragywyddol ryddhad. Rhuf. 8. 3. Col. 1. 22. 1 Petr. 2. 24. a 3. 18. a 4. 8. Eph. 1. 7. Col. 1. 4. a 3. 13, 22.—'Os ein calon a'n condemnia, mwy yw Duw na'n calon;' hyny yw, os ydym yn cael ein heuog-farnu a'n condemnio yn llys ein cydwybod ein hunain, ac nid ydym yr hyn a wyddom am danom ein hunain ond ychydig, pa faint mwy euog a chondemniol ydym wrth gyfraith llys y Duw hollwybodol? 1 Ioan 3. 20. Preg. 7. 21. 1 Cor. 4. 4. Edr. DAMNEDIGAETH.

'Am bechod, a gondemniodd bechod yn y cnawd.' Rhuf. 8. 3. Ymadrodd unigol ydyw hwn yn yr ysgrythrau. Priodolir y gair *condemnio* yn hytrach i bersonau nag i bethau; ac etto addas yw ei briodoli i bethau, i arwyddo ein hanghymeradwyaeth o honynt. Ond dilys yr arwyddau yn y fan hon lawer mwy nag anghymeradwyo pechod; 'Am bechod,' *περι αμαρτιας*, ymadrodd amherffaith, yn lle *προσφορα περι αμαρτιας*, offrwng dros bechod. Heb. 10. 8, 18. Trwy offrwng dros bechod, y dybenodd gamwedd, a gwnaeth gymmod dros anwiredd, tynodd ymaith bechod, seliodd bechodau, fel nas caent ddyfod allan na'u gwelwed mwy yn erbyn ei bobl. Dan. 9. 24. Heb. 9. 26. Y mae yr hyn ydoedd yn condemnio troseddwy'r gwedi cael ei gondemnio gan Grist pan condemniwyd ef. Barnwyd ef i farwolaeth, ac i'r pechadur yn credu yn Nghrist i gael bywyd, fel nas gwnai mwyach ddi-anrhydedd i Dduw na niwed iddynt hwy. Condemniwyd pechod, pob pechod; a hyny gan Dduw ei hun; a hyny hefyd yn nghnawd Crist: am hyny y mae i gael ei farwolaethu yn mhawb a gredant yn Nghrist, a'i hollol ddi-ddymu am byth.

CONGL—AU, *Gr.* *γωνια*; *Llad.* ANGULUS: ongl, cornel, cilfach, ebach.—1. Cwr eithaf unrhyw beth, megys gwlad, maes, adeilad, &c. Lef. 19. 9. Deut. 32. 26. Neh. 9. 22. Job 1. 19. Ps. 118. 22. *Diar.* 21. 9. Esa. 11. 12. Jer. 49. 32. Zech. 9. 15. Act. 10. 11. a 26. 26.—Conglau, neu bedair congl tir, a arwyddau yr holl dir. Num. 24. 17. Eze. 7. 2.—2. Rhyw ran dywyll, ddyry, neu anweledig o dŷ neu wlad. *Diar.* 21. 9. Esa. 30. 20. Act. 26. 26.

'Y congl a ddaeth allan o Judah,' ydoedd naill ai eu llywiawdwy'r penaf, y rhai oedd yn addurno ac yn cyfrwymo eu teyrnas yn amser Nehemiah, y Macabeaid, &c. (cymh. 1 Sam. 14. 38. ymyl y ddalen) neu yn hytrach yr Arglwydd Iesu, yr hwn yw y pen congl-faen sydd yn cysylltu, yn addurno, ac yn cadarnhau ei eglwys. Zech. 10. 4. Ps. 118. 22. Esa. 28. 16.—Yr oedd taenelliaid y gwnead ar gyrn, a phedair congl yr allor, yn dangos fod hawl i holl derfynau y ddaear i'r iechydwrtaeth sydd yn Nghrist. Exod. 27. 2. Eze. 45. 19.

'Congl-faen;' maen a wnelo ran o ystlys a thalcen yr adellau ar unwaith, a fyddo yn ei haddurno, ac yn ei chyfrwymo a'i chadarnhau. Job 38. 6. Ps. 144. 12. Jer. 51. 26. Mewn ystyr cyffelybiaethol, rhoir congl am bersonau, megys Dafydd; i ddangos fel yr oedd holl Israel, a fuasai ar wasgar trwy y rhyfeloedd, yn cael eu huno ynddo a than ei lywodraeth. Crist hefyd, o'r hwn yr oedd Dafydd yn gysgod. Yr oedd Dafydd yn cael ei wrthwynebu a'i wrthod gan ei frodyr ei hun, gan Saul, ei dywysogion, ei swyddog-

ion, y rhai ydynt yn cael eu hystyried fel adelladwyr. Crist befyd, Mab Dafydd, a wrthodwyd gan ei frodyr yr Iuddewon, yr offeiriad, yr ysgrifenyddion, a'r Pharisaid, a phenaeithiad y bobl, y rhai oeddnt megys pen-adelladwyr yr eglwys; a chan Herod frenin, a'i swyddogion yntau: ond fel y dyrchafodd yr Arglwydd Dafydd i'r orsedd yn wyneb ei holl wrthwynebwyr, felly y dyrchafodd Duw Iesu, Mab Dafydd, â'i ddeheu-law, i fod yn ben congl-faen ei eglwys, i uno ei holl etholedigion yn mhlith Iuddewon a Chenedl-oedd â Duw, ac â'u gilydd ynddo; i.e. efe ydyw y pen congl-faen sydd yn uno yr holl etholedigion yn mhlith dynion ac angelion â'u gilydd, gan eu cysylltu yn eglwys iddo ei hun. Ps. 118. 22. Esa. 28. 16. Zech. 10. 4. Rhuf. 9. 33. Eph. 2. 20. 1 Petr. 2. 6. Heb. 12. 22.

CONSURIO—IAETH—WYR, *Llad. CONJURARE; Ffr. CONJURER; Saes. CONJUROR*: tyngedwyr; rhai yn arfer enw Duw gyda bwriad o fwrw allan gytreulaid o'r rhai fyddo wedi eu meddiannu ganddynt. Tebyg mai gair sathredig yn y llad oedd *consurio*, a bod y cyfleithwyr dysgedig wedi ei arfer er mwyn i'r werin ei ddeall; ac onid, mae y gair *tyngedu* yn well gair. Y mae yr un gair Groeg yn cael ei gyfieithu *tyngedu* yn Mat. 26. 68. a Marc 5. 7. Pan anfonodd ein Hiachawdwr ei ddyysgyblion i bregedh yr efengyl, rhoddes iddynt awdurdod ar ysbrydion aflan, i'w bwrw hwynt allan. Mat. 10. 1. Marc 3. 15. Luc 10. 17. Act. 16. 18. Dywed rhai fod y ddawn hon wedi parhau yn yr eglwys yn nghylch dau cant o flynyddoedd wedi dyddiau yr apostolion. Rhai yn traws-fediannu ac yn ffugeiddio y ddawn hon (er nad oedd hi ganddynt) oedd y consurwyr hyn a grybwyllir yn Act. 19. 13.; nid oedd yr hyn oeddnt yn ei wneuthur ond yn unig trwy swyn-gyfaredd a chynghrair â'r diafol.

CONYN, (cawn) paladr, bonyn, corsen; colyn.—'Angeu, p'le may dy gonyn?' 1 Cor. 15. 55. W. S.—'Ac yn y cynffonney yr roeddent conynney.' Dat. 9. 10. W. S.

COOS, [*citr uchaf, copa*] ynys yn Môr y Canoldir, yn agos i Asia Leiaf, ac ynddi ddinas o'r un enw. Llynwyd y ddinas gan ddaear-gryn, yn nghylch 400 o flynyddoedd cyn Crist. Brodorion o'r ynys hon oedd y darluniedydd Apples, a'r meddyg rhagorol Hippocrates. Yr oedd gan drigolion yr ynys hon freninoedd o'r eiddynt eu hunain mor foreu ag amser Jehosaphat, os nid yn foreuach. Syrthiasant gwedi hyn dan lywodraeth y Persiaid, y Pontiaid, a'r Rhufeiniaid. Bu Paul yn mordwyo heibio yma yn ei fordaith i Jerusalem; ond nid ymdengys fod yma un eglwys rai oesoedd wedi hyn. Yr ydym yn cael fod yma eglwys wedi ei sefydlu yn y bedwaredd, y hwmmed, a'r chweched ganrif; ond er pan syrthiodd i ddwyllaw y Saraceniaid a'r Tyrciaid, ni welwyd ond golwg wael ar Gristionogaeth, a phob peth arall ynddi. Stancora, neu Lango, y gelwir hi yn awr. Act. 21. 1.

COPA, (cop) *Heb. נָפֶּ (nep)*, pen, crib, uchedd; y cwr uchaf.—1. Y lle uchaf ar graig, neu fynydd, &c. Barn. 15. 8. Esa. 2. 21. Ezec. 24. 7, 8. a 26. 4, 14.—2. Pen dyn, neu ei goryn. Ps. 7. 16. a 68. 21.

COPI, *Ffr. COPIE; Saes. COPY*: ad-ysgrifen, yr hyn a dynir allan o ysgrifen wreiddiol. Deut. 17. 18. Jos. 8. 32.

COPR, *Llad. CUPRUM; Belg. KOPER; Teut. KUPFER; Saes. COPPER*: mettel caled, trwm, nessaf at aur ac arian. 2 Tim. 4. 14. Edr. EPHYDD.

COPYN—OD, (cop) pryf digon adnabyddus; y mae pedwar math ar hugain o honynt. Rhai o honynt sydd flewog trostynt oll; eraill yn llyfnion. Llauer

o'r copynod sydd yn dra gwenwynig, a'u brathiad, er nad yw ond bychan iawn, sy dra pheryglus, ac weithiau yn achos o farwolaeth ddisymwth, yn enwedig y *Tarantula*. Byddant arferol, fel meddygiaeth i'r rhai a frathwyd, o chwareu rhyw gerddoriaeth i beri iddynt ddawnsio a chwysu y gwenwyn allan. Nid ydyw y brathiad mor wenwynig a hyn ond pan fyddo yr hin yn wresog. Y copynod a ddodwynt rifedi mawr o wyau, weithiau hum cant neu chwech. Y maent yn ddiwyd iawn yn gwneuthur gwëoedd i ddal gwibed, &c., a hyny o ryw lud sydd yn dyfod allan o'u hymysgaroedd eu hunain. Wrth wau eu gwëoedd, medrant dasu eu hunain yn uchel iawn i fynu. Pan ddaliaent ysgrifiaeth, sugnant ei holl leitbder, ac yna gadawant ef yn farw. Meindra eu hedafed, a throâu cywrair eu gwaith, sy gelfydd iawn. Hyder ac ymgeisiadau cawdrol dynion i'w hachub eu hunain, a gyffelybir i dŷ, neu wëoedd, y pryf copyn, y rhai ni ddaliaent yn nydd profedigaeith. Job 8. 14. Esa. 5. 59.

COR—OD, *Heb. פֶּר [bychan]* nâr, corodyn; syppn o ddyn; dyn bychan o faintoll, eiddil, dinerth. Un o'r nodau ydoedd yn anaddasu dynion i wasanaeth y bwyd-offrwm dan y gyfraith. Lef. 21. 20. 1 Tim. 3. 2, 3. Gellir gweled wrth hyn, fod yn rhaid i'r gyfraith berffaith gael ufudd-dod perffaith. Rhaid i holl addolwyr a gwasanaethwyr y Duw perffaith, fod yn berffaith o ran egwyddor eu calon; er nad ydynt yn y byd hwn yn berffaith ddilygredd. 1 Ioan 3. 24.

CORAH, [*moel, noethlum, rhewllyd*] 1. Mab Esau ac Aholibamah, un o dducaid Edom. Gen. 36. 15, 16.—2. Mab Ishar, mab Cohath, mab Lefi, yr hwn gan fod yn anoddion i'r swydd oedd ganddo, fel Lefiad, a chan genfigenu awdurdod Moses ac Aaron, efe yn nghyd â Dathan ac Abiram, meibion Eliab, ac On a Peleth, penaethiaid y Reubeniaid, yn nghyd â 250 o bennaethiaid y gynulleidfa, a gyd-gyfosasant yn erbyn Moses ac Aaron, ac a ddywedasant eu bod yn cymeryd mwy o awdurdod arnynt nag ydoedd yn perthyn iddynt, gan fod yr holl gynulleidfa yn sanctaidd i'r Arglwydd. Safodd Duw o blaid ei weision, ac a smddiffynodd eu hawdurdod. Dialodd Duw ar y gwyr uchelfrydig hyn am eu hannuwioldeb, trwy beri i'r ddaear ymagor a'u llyncu hwy yn fyw. Num. xvi. 1 Cor. 5. 23—38. Exod. 6. 24. Tebygol fod meibion Corah wedi ffeiddio mawr-frydigrwydd eu tad, ac fe allai iddynt gael achubiaeth wyrthiol rhag eu dyfetha gyd â'r gwrthwynebwyr, ac iddynt gael aros yn eu gorchwyl sanctaidd. Num. 26. 11. Rhai o'u hiliogaeth ydoedd Samuel, Heman, ac eraill o gantorion y deml yn amser Dafydd; ac iddynt hwy y mae un ar ddeg o'r Psalmau gwedi eu traddodi i'w canu gyda cherddoriaeth, sef yr 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 84, 85, 87, 88. Yr oedd rhai o honynt yn borthorion i'r deml. 1 Cron. xxvi.

Y mae yr apostol Judas, wrth ddangos cyflwr, a chynneddfau drwg, a barnedigaeithau gau-athrawon, yn dywedyd eu bod 'gwedi eu dyfetha yn ngwrth-ddywediad Corah.' Yr un ysbryd meiddigedig o wrthwynebu pob awdurdod, sydd yn mhob gau-athraw hyd heddyw. Er llyncu o'r ddaear Corah, Dathan, ac Abiram, etto yr ydoedd eu hysbryd yn fyw yn y gynulleidfa dranoeth drachefn, a chlywyd ei waedd ef yn llefain yn erbyn Moses ac Aaron, 'Chwi a laddasoch bobl yr Arglwydd.' Nid 'a'u dyfethir yn ngwrthddywediad Corah,' mae yr apostol yn ei ddywedyd, ond 'a'u dyfethwyd'; i ddangos bod y ddeddfy gwedi ei rhoddi arnynt yn nedfryd Corah, ac mor sicr ag iddynt hwy, sef Corah a'i lu, gael eu dyfetha, felly y caiff y grwgnachwyr meiddigedig hyn eu dyfetha, ac nid yw eu colledigaeth yn hepan. Judas 11. Gellir gosod yr ymadrodd hwn yn mhlith prif ymadroddion cynnwynol, a iaith brophwydoliaethol y Bibl, yr hon yn fynych sydd yn adroddi am bethau sicr o ddyfod i

ben, fel pe baent eisoes wedi eu cyflawni; megys Esa. 9. 6, &c.

CORAZIN, [*dyma ddirgelwech*] dinas fechan yn Galilea, yn agos i Capernaum. Un o'r dinasoedd yr oedd Crist yn cyhoeddi gwae uwch eu penau; am eu hanedifeirwch, yn nghanol eu breintiau tra rhagorol. Mat. 11. 21. Luc 10. 15. Ni chrybwyllir am dani ond yn y ddau le hyn.

CORBAN, *Heb.* כרבו [*rhodd*, neu *offrom cysegr-edig i Dduw*] hyny yw, nesau i offrymu, neu gyflwyno rhodd i'r Arglywydd yn ei deml; neu tu ag at achos neu wasanaeth y deml. Mat. 15. 5. Marc 7. 11. Gwel Mat. 27. 6. Yr Iuddewon weithiau a dyngent i'r corban, neu i'r rhodd a offrymid i Dduw. Pwy bynag a dyngo i'r rhodd sydd ar yr allor, sydd dan rwyman neu mewn dyled. Mat. 23. 18. Theophrastus a ddywed, fod y Tyriaid yn gwahardd arfer y cyfryw llwon ag a arferai dweithriaid, yn enwedigol y corban, yr hwn yn unig (fel y dywed Josephus) oedd mewn arferiad yn mhllith yr Iuddewon.—Yr Iuddewon a farment, na byddai dim rhwymau ar un i gyfranu tu ag at angenrheidiâu ei rieni, os byddai iddo ond dywedwyd wrth ei dad neu ei fam, Bydded i'r hyn a allwyf roddi i ti fel corban, hyny yw, *rhodd*, mor anghyfreithlawn yw rhoddi i ti, a phe bai wedi ei gysegru at wasanaeth Duw. Neu, ynte, os dywedai, Yr ydwyf wedi addunedu cyflwyno at wasanaeth Duw gymaint ag a allwyf hebgor o'm heiddo; a bydd hyny Rymaint o les i ti a phe bait yn ei gael.—*Rhodd*, neu gorban, yw pa beth bynag y caiff lesoddi wrtho; hyny yw, yr hyn yr wyt yn ei ofyn genyf, yr ydwyf wedi ei roddi at achos arall; nid oes genyf ddim i'w roddi i ti.—Fel hyn y dywedai yr Iuddewon, Os dywed neb corban, da y mae yn gwneuthur, ac efe a ymddygodd yn addas tu ag at ei rieni, ac nid ydyw efe yn euog o droseddau y pummed gorchymyn. Mae yn well (meddent) ac yn sancteiddiach roddi corban, neu gyfranu rhyw beth tu ag at adeiladu y deml, na chynnal a chynnorthwyo rhieni. Gwel Leigh's *Annotations*, ar Mat. 15. 5. Yr yw gwr dysgedig a ddywed, ar Marc 7. 11., 'Yr ysgrifenyddion a'r Pharisaid a ddysegent, y gellid esgeuluso rhieni yn hawdd, os lyddai y plant naill ai gwedi cysegru rhyw beth at wasanaeth sanctaidd, neu ynte, eu bod gwedi addunedu na chynnorthwyent eu rhieni.'—Godwyn a ddywed fod hyn fel ffurf o lw ganddynt, byddai plant yn tyngu wrth eu rhieni na chynnorthwyent ddim arnynt, gan ddywedwyd, 'Myn corban, ni chei lesad oddi wrthyf.' Gwel Godwyn's *Moses and Aaron*. Dr. Hammond a Doderidge.—'Corban,' medd un 'oedd yn arwyddo rhyw offrmw sanctaidd, pa un bynag ai aberth, neu rodd o arian,' &c.—Yr oedd hyn yn cael ei arfer gan yr Iuddewon diweddar, yn ffurf ddiarebol o adduned: fel hyn y dywedent, *Corban, beth bynag a fwytafwf gyda thi*: yr hyn, yn ol tyb Rabbi Juda, ac R. Meir, mewn llyfr a elwid Mishna, ac hefyd tyb Maimonides yn ei esboniad arno, oedd yn ei wneuthur yn gysegr-ladrad i wneuthur yr adduned, a'r hwn y byddai yr adduned gwedi ei gwneuthur iddo, fwyta yn nghyd; oblegid, trwy y ffurf hon, yr oedd y peth a fwytaid felly yn aberth sanctaidd, neu gysegredig. Ond nid ydoedd dim yn cael ei gysegru yn ddiattreg trwy yr adduned hon, fel y mae y rhan fwyaf o esbonwyr yn barnu, oblegid nis gallai gymeryd lle hyd oni ddechreuai y ddau fwyta yn nghyd. Felly yn Marc 7. 11. os dywedai dyn wrth ei dad neu ei fam, 'corban, trwy da beth bynag y ceit les oddi wrthyf,' byddai yn gysegr-ladrad os rhoi efe ddim gwedi hyny tu ag at eu cynnalieith: oblegid trwy y ffurf hon (meddent) yr oedd y cyfryw rodd gwedi ei gwneuthur yn gorban, neu offrmw cysegredig yn perthyn yn unig i Dduw a'r offeiradaeth.

Josephus sydd yn sylwi, fod yn mhllith yr Hebreaid

weithiau feibion a merched yn eu gwneuthur eu ain yn gorban; hyny yw, yn eu cysegru eu hun Dduw, neu ryw swyddau yn ei wasanaeth. P byddai y cyfryw bersonau yn chwennych cae rhyddhau oddiwrth y rhwymau a gymerasant ar eu hunain, neu y swydd i'r hon y byddent gwedi gysegru, hwy a roddent swm o arian i'r offeiriaid mab ddeg siel a deugain, a'r ferch ddeg ar hys. Ac oni byddent mewn amgylchiadau y gallent da swm penodol hwn, hwy a gytunent a'r offeiriaid, roddent iddo yr hyn a allent ac a'i boddlonai.

Corban, neu corbana, ydoedd trysorfa y deml, y hon y cedwid yr arian a offrymid at wasanaeth y deml. Henurlaid yr Iuddewon yn ymddyddan a'u gilydd nghylch yr arian a dafassai Judas yn y deml, wedi fradychu Iesu Grist, a ddywedasant, mai nid cyfre lon eu bwrw yn y drysorfa, neu y corban, oblegid bod yn werth gwaed. Mat. 27. 5, 6.

CORBYS, Ezec. 4. 9. Barna y Dr. Shaw, wrth y gair *Heb.* כרבו y mae i ni ddeall *rhyg*. E a farment mai math o yd oedd a allwyd felly oddiwrth y col hir oedd iddo. Scheuchzer, *Physica Sacra* Ezod. 9. 32. Cyfneithir ef rhyg, yn Esa. 28. 25.

CORDD—I, (cordd) cylech-droi.—'Corddi llaeth dddwg allan ymenyn;' *Heb. wasgu yllaeth*; *felly cwl droi*, corddi, neu wasgu lliid, a dddwg allan gynt Diar. 30. 33.

CORIANDER, *Gr.* Κοριάνδρον; *Llad.* CORIANDRUM; *Efr.* CORIANDRE; *Heb.* כרבי LXX. סעס *Vulg.* CORIANDRI; ac felly, oddiwrth y ddau gyfeithiad hyn, y mae yr holl gyfeithiadau diwedd Rhyw blangyn: pâr-arog, a'i hadau yn grynon; hyny cyffelybir y'manna iddo; sef yn ei lun, ac nid ei liw. Ezod. 16. 14, 31. Num. 11. 7. Edr. MAX: Nid yr un, tebygol, y mae y gair yn ei arwyddo peth a elwir *coriander* yn awr yn ein plith ni.—Cristif hâd coriander yn feddyginaethol rhag gwynu rwydd, a'i amrywiol effeithiau yn y pen, &c.

CORINTH, Κορινθος [*llawnder*, neu *harddw*] dinas enwog, prif ddinas Achaia, yn sefyll ar lai dir rhwng Peleponnesus ac Attica. Cafodd yr Corinth oddiwrth Corinthus, mab Marathon. Oedd Corinth yn dra nodedig am gyfarth, glodde ac anlladwydd ei thrigolion. Dystrywiwyd y ddin enwog hon yn y flwyddyn 146 cyn Crist, gan Mummius, y prif swyddog Rufeinaidd am y flwydd yn hono. Yn mhen can mlynedd, sef 46 mlynedd cyn Crist, adeiladwyd hi drachefu trwy orchym Cesar. Gwel Prideaux's *Connection*.—Yr oedd Corinth, cyn ei dinystrio gan y Rufeinaid, yn enw am fawr wychder ei hadeiliau, ängder ei marcadaeth, nifer a chywreirwydd ei thrigolion, y rhai a ragorasant gymmair ar eraill yn y celfyddydau, a y galwai Cicero hi, *Totius Græcæ lumen*, hyny yw *Goleuni holl wlad Groeg*; a chan Florus y galwai hi *Græciæ decus*; hyny yw, *Harddwch gwlad Groeg*. Ond yr oedd moesau llygredig ei thrigolion yn aroddo yn fawr y gwycheder hwn. Dywed Strabo (*lib. viii.*, p. 581.) fod yn nheml Venus, yn Corinth 1000 o buteiniaid, wedi ymroddi i bob bryntiaid a gyflog i neb a ddoi atynt, o anrhydedd i'r dduwies. Gan fod eu crefydd yn annog y fath feidd-dra halogedig, gellir barnu pa mor llynd o halogedig yr oedd ynt yn eu moesau. Yr oedd achos da, gan hyny i'r apostol i'w hannog i *ochelyd godineb*. Agwed rhoddi rhestr o'r anghyflawnion, y rhai na chaent eiddo feddu teyrnas Dduw, yr oedd yn ddigon addas iddy ychwanegu, 'A hyn fu rai o honoch chwï,' &c. I Cor. 6. 9, 10.—Pan ddaeth Paul o Athen i Corinth cafodd yno Acwila a Phrisila, Cristionogion o Iuddewon, y rhai a ddaethant yn hwy'r o'r Ital, am orchymyn o Claudius i'r Iuddewon oll fynd allan o

Rufain.' Act. 18. 2. Cyhoeddwyd y gyfraith hon gan Claudius yn erbyn yr Iuddewon, yn ol barn yr amseryddion goreu, yn yr unfed flwyddyn ar ddeg o'i deyrnasiad, yn cyfateb i A.D. 51. Yr haf y flwyddyn hono, gellir barnu yn addas i'r apostol ddyfod i Corinth. Wedi dyfod yno, pregethodd yn y synagog bob Sabbath. Ond y rhan fwyaf o'r Iuddewon yn ei wrthwynebu, dywedodd wrthynt, 'O hyn allan mi âf at y Cenedloedd.' Act. 18. 6. Dywed ei fod yn eu mysg mewn gwendid, ac ofn, a dychryn mawr: (1 Cor. 2. 3.) ond ymddangosodd yr Arglywydd iddo mewn gwelidogaeth, ac a lefarodd wrtho yn neillduol am beidio ofni, eithr llefara ac na thaw, am fod i mi bobl lawer yn y ddinas hon. Mewn uffuddod i'r gorchymyn, pregethodd agos i ddwy flynedd, ac a gasglodd yno eglwys fioddeuog, yn mha un yr oedd rhai Iuddewon enwog; ond y rhan fwyaf oeddynt genedloedd eilunaddolgar. Yr oedd yr eglwys yn dra lliosog, a chymaint yn ngofal yr apostol fel yr ysgrifennodd ddau o lythrau maith a rhagorol ati.

Yn fuan gwedi planu eglwys yno gan yr apostol, daeth athrawon eraill i'w plith, yn gosod eu hunain i fynu fel pen areithwyr, ac yn hōni yn fawr eu rhagoroldeb mewn doethineb a gwybodaeth, i'r dyben i leihau ei awdurdod yn eu plith, ac i ddwyn ambarch ar ei weinidogaeth. Trwy y rhai hyn y rhanodd y Corinthiaid yn bleidiau, ac aethant yn ddadleuwr y poethlyd, ac a redasant i lawer o anhreft a chyfeillornadau. Ymddengys iddo ysgrifenu ei lythyr cyntaf atynt yn ateb i un a dderbyniodd efe oddi wrthynt. Pen. 7. 1. Yn y seithfed, a rhai o'r pennodau canlynol, y mae yr apostol yn dadrys, ac yn egluro rhai pethau amheus a dadleuol. yn penderfynu mewn perthynas i ryw drefnadau, yn nghylch pa rai yr oedd y Corinthiaid yn ymgynghori âg ef. Ond er iddynt ysgrifenu ato i ofyn ei gyfarwyddiadau yn nghylch y pethau hyn, etto nid oeddynt wedi rhoddi un crybwyllyd yn nghylch y beiau cwylyddus, a'r anhreftiadau yn eu plith: ond cafodd hyfforddiad am y pethau hyn ffordd arall, mwy dirgel. Ysgrifenyd y llythyr, gan hyny, nid yn unig i ateb eu gofynion hwy trwy lythyr, ond hefyd i wrthwynebu ac i ddiwygio llawer o gyfeillornadau a llygrediguethau mewn athrawiaeth a dysgyblaeth, i wrthwynebu a dymchwelyd awdurdod y gau athrawon, ac i adsefydlu ei awdurdod ei hun, fel apostol Crist yn yr eglwys. Trwy wirioneddau cyffredinol, y mae, gyda llawer o ddoethineb a medrusrwydd, yn agor y ffordd i wrthwynebiad mwy neillduol o'r anhreftiadau anferth, a'r cyfeillornadau peryglus yn eu plith, i ba rai yr oeddynt gwedi cael eu llithio. Y mae yn gosod allan wirionedd ac ewyllys Duw mewn perthynas i amrywiol bethau neillduol, gyda llawer o nerth rheswm a bywiogrwydd ymadrodd; y mae yn ateb eu gofynion, a chydâ thynnerwech a doethineb mawr y mae yn cymysgu annogaethau a chyfarwyddiadau am amrywiol bethau eraill. Er nad ydyw wedi ei ysgrifenu gyd â'r un cysondeb trefn â'r Epistolau at y Rhufeiniaid, a'r Ephaesiaid, a'r Colosasiaid, etto y mae yn llawn o ddefnyddiau mwyaf pwysig a buddiol. Y mae rhai pethau yn cael traethu am danynt yn fwy arbenig a chyflawn gan yr apostol ynddo, nag yn un rhan arall o'r ysgrifthyrau; megys yr adgyfodiad yn pen. xv., ac yn y pennodau o flaen hono, am y prawf neillduol a rhyfedd a roddwyd o ddwyf-oldeb yr efengyl, a osodwyd o flaen y byd yn y cyfraniad helaeth o ddoniau goruwch-naturiol, y rhai yr oedd llawer o'r prif Gristionogion gwedi eu cynnysgaedu â hwynt. Wrth yr hanes a rydd yr apostol am danynt yn achlysurol yn y pennodau hyny, o'r personau yn eu meddiannu; o ddull en cyfran-iaid a'u gweithrediad; a'r defnyddioldeb o honant; yr ydyw yn deall eu bod oll yn deilliaw oddiwrth Ysbryd Duw, a'u bod yn dra rhyfedd yn eu gweithrediadau;

bod yn mhob eglwys lawer yn gyfranogion o'r doniau hyn, wedi eu derbyn, naill ai trwy arddodiad dwylaw yr apostolion, neu ddylanwad digyfrwng yr Ysbryd Glân; bod y dynion ysbrydol yn arferyd y doniau hyn yn gyhoeldus ger bron yr holl fyd, er cadarnhad yr efengyl; neu yn eu cymansafoedd er eu hadellad-aeth eu hunain. Yn anfonoldeb yr apostolion yr oedd y dynion ysbrydol, trwy y doniau hyn, yn enwedig trwy y doniau i wneuthur gwyrthiau, a llefara â thafodau, yn dychwelyd llawer; ac yr oedd yn gorford ar y cenedloedd a ddeuent i'w cymansafoedd; (fel y gwnai llawer, pen. 14. 24.) dystiolaethu yn wir fod Duw yn eu plith. Fel hyn, er i'r efengyl gael ei gwrthwynebu yn ddirfawr gan wyr mawrion y byd; o bob gradd a sefyllfa, etto yn mhob gwlad, trwy nerthoedd yr Ysbryd Glân, a'r doniau rhyfedd hyn yn mhlith y Cristionogion, gorehfygodd bob gwrthwynebiad, ac ymdanodd mor effeithiol, nes y dymchwelodd Baganiaeth yn y taleithiau mwyaf poblog a moesgar o ymerodraeth Rhufain. Ond er mor ardderchog a rhyfedd oedd y doniau hyn, mae yr apostol yn dangos rhagoriaeth gwir sancteiddrwydd, a gwir gariad at Dduw a dynion, arnynt oll. Y maent yn wahanol yn eu natur a'u buddioldeb; heblaw hyny, nid ydoedd y doniau hyn yn hanfodol i'r wir eglwys, fel yr oedd fydd, gobaith, a chariad: ond pethau achlysurol oeddynt, ac am hyny nid oeddynt i barhau, ond byddai iddynt ballu a pheidio; ond cariad byth ni chwymp ymaith; y mae yn hanfodol i wir grefydd, yn y byd hwn, ac yn y byd a ddaw. — Yn pen. xv., rhydd yr apostol yr eglurhad a'r cadarnhad mwyaf helaeth o adgyfodiad Crist, ac adgyfodiad gwir gredinwyr yn y dydd diweddf, a geir yn yr holl ysgrifthyrau; y mae yr apostol yn traethu am yr erthygl fawr hon o'n ffydd gyda neillduol fywiogrwydd, grym ymresymiad, a phriodoldeb eglurhad, yn ogoneddus llawn.

Y mae yn lawb eglur ysgrifenu yr Epistol Cyntaf gan yr apostol tra yr oedd yn aros yn, neu yn agos i Ephesus (pen. 8. 10. a 16. 15—20.) ac nid hir cyn iddo adael Ephesus. Pa flwyddyn yr ysgrifenyd ef, nid hawdd yw penderfynu; hwyraeth mai yn nghylch A.D. 60, yn ol Mynegai y Bibl yn niwedd yr argraffiad 1746. Er fod rhai yn barnu A.D. 57 yn fwy tebygol. Ysgrifenyd yr Ail Epistol yn nghylch hanner blwyddyn neu flwyddyn ar ol y cyntaf, o Macedonia. Pan anfonodd ei lythyr cyntaf at eglwys Corinth, yr oedd wedi penderfynu aros yn Ephesus tan ar ol y Pentecost canlynol (1 Cor. 16. 8.) fel y gallai Titus dilychwelyd, yr hwn a ddygodd ei lythyr cyntaf, atynt, a rhoddi hanes iddo pa fath dderbyniad a gafodd. Ond eychwynodd yn gynt na'i friaid cyntaf o herwydd y cythrwf a'r erlidigaeth a gododd Demetrius yno. Aeth i Troas, porthladd nodedig i'r gogledd i Ephesus, lle y byddai teithwyr o Ewrop i Asia yn arferol glanio. Yma y pregethodd yr efengyl gyda llwyddiant, ond ni chafodd lonydd yn ei ysbryd, am na chafodd Titus yno yn ol ei ddysgwyllyd (2 Cor. 2. 19.) ac am hyny ymadawodd oddi yna, ac a aeth i Macedonia. Yno y daeth Titus ato, ac a'i llonodd yn fawr â newyddion da o Corinth. Gwedi hyn, ysgrifennodd yr apostol ei ail lythyr atynt; ac anfonodd ef, tebygol, gyda Titus a'i gymdeithwyr, yn ddiatreg. Gwedi deall gan Titus wrthdadaelion a rhesymau y blaidd wrthwynebol yn ei erbyn, y mae, mewn dull cywraint, yn eu dwyn i mewn yn ei ail lythyr, yn eu gwrthbrofi, ac yn eu troi yn eu herbyn eu hunain, ac mewn gwawddiaith ffinog a rhagorol, yn eu gorchuddio â chywyllid, ac yn eu gwneuthur yn ddirmygedig.

Geill yr Epistolau hyn ymddangos i lawer o ddarllenwyr yn llai pwysfawr nag eraill, o herwydd bod cymaint o bethau ynddynt perthynol i amgylchiadau neillduol yr eglwys hono, a'r wrthblaid ynddi yn

erbyn yr apostol; ond y gwir yw, y maent yn fwy addysgiadol o'r achos hwnw; gan fod yr apostol o'r herwydd yn cael achlysuron i roddi llawer o gyfarwyddiadau a rhybyddion yn nghylich amryw o bethau perthynol i amgylchiadau cyffredinol buchedd ac ymarwediad, y rhai nis galleid eu traethu mor addas mewn traethodau yn nghylich athrawiaethau a dyledswyddau Cristionogrwydd yn gyffredinol. Er eu bod yn perthyn yn fwyaf i amgylchiadau neillduol eglwys Corinth, etto, y maent yn fuddiol i eglwys Crist yn mhob oes, gan eu bod yn cynnwys pethau pwysfawr, nad ydynt i'w cael mewn un man arall o'r Ysgrythyrau Sanctaidd. Heblaw y pethau a grybwyllwyd yn yr Epistol Cyntaf, y mae yn ei all lythyr yn cofnau iddo wneyd gwyrthiau yn mblith y Corinthiaid a chyfranau iddynt ddontau ysbyrdol wedi iddynt gredu: iddo bregethu yr efengyl yn rhad iddynt: iddo ddyoddef llawer o galedi ac erlidigaethau yn ei ymgais i bregethu yr efengyl i'r cenedloedd: (2 Cor. 4. 8. a 11. 23.) iddo gael ei gipio i fynu i'r drydedd nef, a llawer o bethau eraill mewn perthynas iddo ei hun, na buasem yn gwybod am danynt, oni buasai i'r gau athrawon, a'u plaid wrthwynebol yn Corinth, ei annog i'w hadrodd. Ymddengys, yn ei all lythyr, yn neillduol o hyderus yn naloni ei achos, ac y byddaf i Dduw ei gynorthwyo, a'i ddwyn allan yn fuddugoliaethus trwy y cwbl. Er ei wrthwynebu gan blaid gref a chyfrwys, y mae yn rhyfedd ei glywed yn haeru ac yn hōni yn gadarn ei awdurdod apostolaidd, ac yn brawf o hyny, yn cyfeirio yn hyf at y nerthoedd gwyrthiol a weithredodd ac a gyfranodd yn mblith y Corinthiaid. Gyda llawer o wyllder yn wir, ac addfwynder, etto, gyda hyder diysag, y mae yn cyhoeddi ei wrthwynebwyr a'i ddirmygwyr eu bod yn genadau Satan, ac yn eu bwgwith â barnediogaethau gwyrthiol, wedi ymdrechu, trwy bob moddon, am adferiad y rhai a hudwyd trwy eu twyll a'u dicheillion. Y mae yr apostol yn yr ymrsonfa yn ymddangos yn oddid, yn onest, yn ddi-ddicheill, ac yn ddi-ammheul tan ddylanwadau dwyfol, fel apostol Crist. Pe buasai twyll a dicheill yn bod, yn y cyfryw amgylchiadau, buasent yn sicr o gael eu dwyn i'r goleu. Ar yr holl Epistol Cyntaf, ysgrifennodd Thomas Morton, W. Sclater, J. Lightfoot, *Hora Heb.*

CORLAN—AU—U, (côr) defaidty, caudle; unrhyw le diogel i gadw praid yn nghyd. Num. 32. 16. Eaa. 13. 20.—1. Gwlad y byddo cenedl o bobl yn ei meddiannu, ac yn cyd-drigo ynddi. Jer. 23. 3.—2. Eglwys ac ordinadau Crist: ei bobl yw ei braidd, yntau ydyw y bugall; yn ei eglwys at ei ordinadau y maent yn ymgasglu: y maent yn cael mynediad i mewn trwyddo, fel eu drws; yn cael eu dwyn i undeb â'u bugall, ac â'u gilydd ynddo, ac hefyd i gymdeithas felus, adfywiol, a hyfryd, a chyd-orphwys dan amddiffyniad ei allu a'i ffyddlondeb; a gwirionedd ei air a'i gyfraith fel muriau o ddysgyblaeth iddynt. Ioan 10. 1, &c. Bu amser pryd yr oedd yr Iuddewon a'r Cenedloedd mewn dwy wahanol gorlan; ond tynwyd y mur gwahaniaeth o ddefodau ymaith, fel nad oes mwyach ond 'un gorlan, ac un bugall.' Ioan 10. 16. Ezec. 34. 14.—'Saron hefyd fydd yn gorlan defaid, a glyn Achor yn orweddfa gwartheg.' Eaa. 65. 10. Arwydd o'r heddwch a'r llawnder a gai yr Iuddewon, sef y deg llwyth, yn eu dychweliad i drigfanau y lleoedd hyny. Barn. 5. 16. 1 Sam. 24. 3. 2 Sam. 7. 8. Pa. 78. 70. 2 Cron. 32. 28. Mic. 2. 12. Hab. 3. 17. Seph. 2. 6.—Y gair *Gr.* αυλη, a gyfieithir *corlan*, a arwydda unrhyw le cauedig, diorchudd; megys cyntedd, cynteddff. *Cyfieithir ef Ily* yn Mat. 26. 69. Marc 14. 66. a 15. 16.—*neuadd*, Luc 22. 55.—*cyntedd*, Dat. 11. 2.

CORN, CYRN, (côr) *Heb.* קרן *Gr.* κισπος; *Llad.*

CORN: corn anifel er addurn ac amddiffynfa; corn pori; corn y geg; corn bresant; corn gwddf; corn mwg; corn gwydd aradr; corn du; corn o frethyn, neu wlanen.—'A hi a escorawdd ar ei map cyntaf enit ac y cornawdd ef mewn cadachas.' Luc 2. 7. W. S.

Y mae corn yn arwydd-lun o allu, awdurdod, a gogoniant.—'Cyrr Joseph fel cyrr unicorn,' a arwydda awdurdod a llywodraeth ei hillogaeth yn llywthan Manasseh ac Ephraim, a fu fawr a galluog iawn. Deut. 33. 17.—Corn Hannah a ddyrchafwyd, pan anrhydeddodd yr Arglwydd hi mor fawr a rhoddi iddi blentyn i fod yn llywodraethwr yn Israel: megys pe dywedasai, fy anrhydedd a'm henwogwydd yn Israel, yr hwn oedd o'r blaen dan gwmwl, o herwydd fy anffrythlondeb, sydd yn awr yn ymddangos trwy allu a daioni Duw tu ag ataf, yn fy anrhydeddu â mah. 1 Sam. 2. 1. Pa. 18. 2, 10. a 89. 17.—Daw ydyw corn ischawdwriaeth ei bobl; trwy ei allu a'i awdurdod, ac er mwyn ei ogoniant, y mae efe yn achub ac yn diogelu ei bobl, ac yn gwtio eu gelynyon o'u blaen. 2 Sam. 22. 3. Pa. 18. 2.—'Fy nghorn,' medd Dafydd (tebygol yn Mheron y Messiah) hyny nwrth, nerth a gallu fy nheyrnas, a 'dyrchefi fel unicorn;' fel nerth y creaduriaid cryfaf, i'r rhai y cyffelybir teyrnasodd ac ymerodraethau. Pa. 92. 10.—Nerth anorchfygol i gornio a darostwng gelynyon. Dan. 7. 8, 11. a 8. 9, 21. Zech. 1. 18. 19, 21. Dat. 17. 12.—'Yna y paraf i gorn Dafydd flaguro.' Ps. 139. 17. 'Yna,' sef yn Jerusalem, i awdurdod breninol a mawrhydi Dafydd ymestyn yn adnewyddol yn ei lin breninol; mor gynted ag y diffodder un, cynneuir un arall mor oleu ddysglaer ag y byddo yn harddwch i naw fy ngwas eneinog, hyd oni ymddangos y Tywysog Mawr, y Messiah, i eistedd ar ei orseddfainc. Yna dyrchefir corn ischawdwriaeth yn nhŷ Dafydd, gwasanaethwr Duw, i ddarostwng holl ymerodraethau y byd, a goresgyn pob gwrthwynebiad, trwy allu tragwyddodd ac anorchfygol. Luc 1. 69.—Dafydd yn cael ei eneinio â chorniaid o olew, pan nad oedd Saul yn cael ei eneinio ond â phloaid, a allai fod yn arwyddo helaethrwydd doniau a chadernid llywodraeth Dafydd goruwch Saul. 1 Sam. 10. 1. a 16. 1.

Y mae yr annuwiolion yn 'dyrchafu eu cyrr' pan fyddont yn ymfrostio yn ben-uchel o'u gogoniant, eu gallu, a'u hawdurdod, ac yn bygwth dinystrio eraill.—'Tori eu cyrr,' ydyw cymeryd eu hawdurdod oddi arnynt. Pa. 75. 10. Jer. 48. 25.

'Cyrr yr allor.' Edr. ALOR.—'Rhwymo yr aberth â rhaffau hyd wrth gyrn yr allor.' Ps. 118. 27. Nid ydym yn cael y geiriau hyn yn y gyfraith, ac ni chawn fod y fath arferiad ganddynt a rhwymo yr aberth wrth gyrn yr allor; gan hyny y mae yn o sicr y dylid deall yn y geiriau *ellipsia*, hyny yw, fod gair wedi ei adael allan ynddynt, yr hwn a ddyliid ei chwangu, megys y mae yn y Caldaeg: 'Rhwymwch ef â rheffynau hyd oni offrymoch ef; a thywalltwch ei waed ar gyrn yr allor.' Gwel Ainsworth a Hammond ar y Psalmau.

Yr ydoedd y corn yn offeryn y byddid yn chwythu ynddo mewn rhyfel. Josuah oedd yn gorchymyn i'r bobl, pan oeddynt wrth Jericho, fleoedd pan glywent ganu yn hir-laes â chorn yr hwrdd; ac felly y bu, hyd oni syrthiodd mur y ddinas. Jos. 6. 5, 18, 20. Edr. UNGORN.

CORN DU, corn i ddal du, neu inc ysgrifenu. Ezecl, yn ei weledigaeth, oedd yn gwled gwr â chorn du ysgrifenydd wrth ei giun, i nodi nôd ar y dynion oedd yn ocheneiddo ac yn gwaeddi am yr anwiredd a wneid yn y ddinas. Arferiad cyffredin yn mblith pobl y dwyrain oedd dwyn eu corn du wrth eu cluniau; ac felly y mae yr ysgrifenyddion yn ngwlad y Tyrciaid hyd heddyw. Parodwydd Crist

I nodi a gwaredu ei bobl yn nghanol trallod ac adfyd cyffredinol, sydd yn ymddangos wrth y gwr a'r corn du wrth ei glun. Ezec. 9. 2, 3, 11.

CORNCHWIGL—OD, (corn-chwig) cornicell; un o'r adar a gyfrifid yn afian wrth y gyfraith, ac sydd at faintiol y goffran. Ei gylfin sydd hirfain, du, a lled gam. Y mae ganddo siobyn o blu ar ei ben, yr hwn y bydd yn ei godi ac yn ei ostwng wrth ei achlysur. Ei goesau sydd lwydion a go fyron; ei wddf a'i ddwyfryn sy led goch; ei esgyll a'i gynffon yn dduon, gyda rhesau gwynion ynddynt: ei esgyll yn lled gryniol yn y blaenau; ei ehediad sy led araf. Nid ydynt i'w gweld yn y gwledydd gogleddol ond am o gylch tri mis yn y fwyddyn: tebygol eu bod yn symud i ryw barthau cynebusach i dreulio y rhan arall. Y gornchwigl sydd hardd-deg lunsiaidd o gorph a lliw; ond ei lais sy grug ac sumheraidd. Byddant yn nythu yn gyffredin mewn rhosydd grugog, cwm-ydd corog, neu forfeydd brwynog. Hynod ydyw eu cyfrwysdra yn twyll-hudo dynion, cŵn, &c., ymaith oddiwrth eu nythod. Lef. 11. 19. Dent. 14. 18. *Heb.* דוכיפא (*duchipath*). Bochart a Parkhurst a farnant mai yr aderyn Upupa, Hoopoe, neu Hoop, a feddylir wrth y gair Hebraeg. Gwel Bochart, *col.* iii. Math o adar tra hardd, ond afian iawn. Ceir hwynt yn amryw barthau o Ewrop, yr Aipht, ac ynys Ceylon. Y maent yn aml yn ymweled a'n hynys ninnau, ond nid mewn tymhorau sefydlog, ac nid ydynt yn hilio yma. Tebygol iddynt gael yr enw oddiwrth y swm a wnant. Gwel Ray, Pennant, Brooks.

CORNELIUS, [*peidr yr hau*] canwriad Rhu-feinig o'r fyddin a elwid yr Italaidd, yn trigo yn Cesarea. Er mai ethnig, neu genedl-ddyn, o darddiad oedd Cornelius, etto yr oedd yn 'wr defosiynol, ac yn ofni Duw, ac yn gwneuthur llawer o elusenau i'r bobl, ac yn gweddio Duw yn wastadol; fel y daeth ei weddiau a'i elusenau 'yn goffadwriaeth ger bron Duw.' Gorchymynodd Duw, trwy ei angel, iddo gyrchu Simon Petr, yr hwn a'i cyfarwyddai, yn nghyd a'i holl dŷ, yn mhellach yn nhrefn yr iechydwriaeth. Efe a ddychwelwyd yn Gristion tra enwog a rhagorol. Act. 10. 1, &c. Dywedir fod gweddiau ac elusenau Cornelius wedi dyfod yn 'goffadwriaeth ger bron Duw; hyny yw, y maent wedi cael derbyniad fel ffyrwthau ac effeithiau ffydd a chariad, yn ol yr ychydig oleuni oedd ganddo. Y geiriau hyn ydynt yn cyfeirio at arian y cymmmod, a'r rhan o'r bwyd-offrwm a loegid ar yr allor, a'r thus a ddodid ar y bara gosod, yr hwn a elwid yn *goffadwriaeth*; yr oeddynt megys pe buasant yn dwyn ar gôf i Dduw ei gyfammod a'i bobl, a'r trugareddau angenbeidiol iddynt; ac yn dwyn Iesu ar gôf iddynt hwythau, megys offrwm ac iawn, ac eirfolwr drostynt. Exod. 30. 16. Lef. 2. 2. a 24. 7. Gwel hefyd Ps. 30. 3. a 141. 2. Heb. 13. 16. Dat. 8. 3. Diammeu fod Cornelius wedi ei addysgu yn y wybodaeth o'r gwir Dduw yn gywir; ac yr oedd yn ei ofni, sef yn ei barchu ac yn ei addoli: gan hyny y mae yn rhaid ei fod yn adnabyddus o'r dadguddiad dwyfol o'r gwir Dduw, a threfn yr iechydwriaeth yn mhilith yr Iuddewon. Gwyddai am Fessiah, am War-edwr i ddyfod; ond nis gwyddai mai Iesu o Nazareth oedd y Messiah hwnaw, nes yr hysbyswyd hyny iddo gan Petr. Yr oedd ganddo ffydd fywiol, wirioneddol; ond ffydd yr hen oruchwyliaeth, ac nid ffydd y Testament Newydd, ydoedd; sef mewn Messiah i ddyfod, ac nid mewn Messiah wedi dyfod, wedi gorphen ei waith, a myned i'w ogoniant.

CORNEL—AU—U, (corn) congl, lle dirgel; gwrthio neu gasglu i gongl.—'Ni chorneir dy athrawon mwy.' Eza. 30. 20. Hyny yw, ni bydd y fath brinder o honynt ag a fu o'r blaen, pan oeddynt yn cael eu herlid a'u gyru i gonglau.

CORNET. *Llad.* CORNU; *Ital.* CORNETTO: corn chwythlu, neu leisia; offeryn wedi ei wneyd o gorn, neu y cyffelyb, i seinio mewn rhyfel, neu mewn cysegr-wyliau. Dan. 3. 5, 7, 10. Y mae y *corn*, yn Hos. 5. 8. yn cael ei gyfieithu *cornet*, yn y Bibl Saesonaeg.

CORNIO, hwylio, gwrthio ymhit â chyrrn. Edr. CORN. Exod. 21. 29. Deut. 33. 17. 1 Bren. 22. 11. Ezec. 34. 21. Dan. 8. 4. a 11. 40.

CORNIOG, â chyrrn iddo. Ps. 69. 31.

CORNWYD—YDD, (corn-gwyd) gweli, llynor, gweli crawnllyd; math o afiechyd blin. Dolur poenus, yn gwynio ac yn poethi yn erwin, ydyw. Exod. 9. 9, 10, 11. Lef. 13. 18, 19. Dent. 28. 27, 35. Job 2. 7. Eza. 38. 21. 2 Bren. 20. 7.—Y gair *Gr.* ἄκος, a gyfieithir *cornwyd*, a arwydda rhyw hen ddolur crawnllyd, a fyddo naill ai wedi ei wneuthur yn friw, neu archoll, ai o ryw godlad chwaiaenod. Luc 16. 20, 21. Dat. 16. 11.—Yr un ystyr sydd i'r gair *Heb.* קרן ac y mae yn cael ei gyfieithu weithiau *ysig-dod*, weithiau *archoll*. Exod. 21. 25. Dent. 23. 1. 1 Bren. 20. 37. Can. 5. 7.

CORON—AU—I, *Heb.* קרן *Llad.* CORNU, CORONA; *Saes.* CROWN: talaith.—1. Rhyw addurn crwn a wisgir ar y pen gan freninod, &c., i arwyddo mawrhydi ac awdurdod breninol, neu ymerodrol. 1 Cron. 20. 2. Mewn cyfatebiad i hyn y rhoddwyd y goron ddrain ar ben ein Hiachawdwr bendigedig. Mat. 27. 23. Marc 15. 17. Ioan 19. 5. Diammeu fod yr Iuddewon am ychwanegu creulonder at eu dirmyg, ac onid, buasai coron o wellt yn gwneuthur y tro, o ran gwawd, cystal a choron o ddrain: ac hefyd yr oedd yn rhaid i Grist ddyoddef cosp y feldith ddyledus am bechod, a drain oeddynt ffyrwthau y feldith.—2. Mewn ystyr cyffelybiaethol, arwydda anrhydedd a gogoniant. Job 19. 9. Galar. 5. 16. Dat. 4. 10.—3. Awdurdod helaeth a buddugoliaeth. Dat. 19. 12. a 4. 4.—Y mae Paul yn galw y Philippiaid yn 'llawenydd ac yn goron iddo: hyny yw, yr oeddynt yn anrhydedd, yn ogoniant, ac yn addurn i'w weinidogaeth, trwy yr hon, fel moddion, yr oeddynt wedi cael eu dychwelyd at Grist. Phil. 4. 1. Gwel hefyd 1 Thea. 2. 19, 20.

Yr oedd coron o aur oddi amgylch yr allor aur, bwrdd y bara gosod, a'r drugareddfa, i ddangos fod Crist, yr hwn yr oeddynt oll yn ei gysgodi, yn goronog, yn ogoneddus, ac wedi ei wisgo âf awdurdod goruchel yn ei swydd, a'i holl waith cyfryngol. Yr oedd coron sanctaidd hefyd ar ben Aaron yr arch-offeiriad, i arwyddo gogoniant, awdurdod, ac effeithioldeb offeiriadaeth Crist tros ei bobl. Exod. 25. 11, 25. a 29. 6, 30. Lef. 8. 9. a 21. 12.

Rhai a dyblant fod arferiad yn mhilith yr Iuddewon o wisgo priodas-fab a phriodas-ferch â choron-bleth o flodau, &c., ar ddydd eu dyweddi, neu eu priodas; ac mai at hyny y cyfeiria y geiriau yn Nghanid Solomon, 'Ewch allan, merched Sion, ac edrychwch ar y brenin Solomon yn y goron a'r hon y coronodd ei fam ef, yn ei ddydd dyweddi ef, ac yn nydd llawenydd ei galon ef.' Can. 3. 11. Tybygid mai at yr arferiad hwn y mae y prophwyd Ezeziel yn cyfeirio yn pen. 16. 12. lle y sonir am y goron hardd a roddwyd i'r Iuddewon yn eu priodas o gyfammod gwladol â Duw; sef eu cyfoeth a'u henwogrydd anrhydeddus, a'u trefnusrwydd mewn llywodraeth wladol ac eglwysig: am yr hyn y maent yn galaru, gwedi ei gollu trwy gaeithwed Babilon, gan waeddi, 'Syrthlodd y goron oddi am ein pen: gwae ni yn awr bechu o honom.' Galar. 5. 16.—Y mae Solomon yma, fel mewn lleoedd eraill, yn gysgod o Grist; a gogoniant ei goronid ef, yn gosod allan ogoniant hysbysol Crist, yr hwn y mae yn ei gael oddiwrth ei eglwys.—Yr hen ddefod o

goroni y pleidiau ammodus wrth briodi a arferir etto yn Eglwys Groeg. 'Yr ail ddefod,' medd y Dr. King, 'yr hyn a elwir yn fwyaf neillduol yn briodas, a elwir y swydd o *goroniad priodasol*, oddiwrth y ddefod neillduol ynddi o goroni y pleidiau. Gynt y coronau hyn fyddent o fiodau, prysgenau, neu ddail gwyrdd-leision: ond y mae ganddyn y gyffredinol yn mhob eglwys goronau *arian* i'r dyben hwnw.' Gwel Dr. King's *Rites, &c., of the Greek Church in Russia*. Dywed y Dr. Russel hefyd, fod y ddefod o goroni y pleidiau priodasol wrth briodi yn arferedig yn mblith y Maronitaid yn Syria. Gwel Dr. Russel's, *Natural History of Aleppo*.

'Diau y dygw'n ef ar fy ysgwydd, a rhwymwn ef yn lle coron i mi.' Job 31. 36. Er mor wahanol ac anghyffelyb i'n defodau ni yw rhwymo ysgrifen am y pen, etto rhoddir hanes am y cyfryw ddefod yn y dwyrain, yn arferedig yn ein dyddiau ni. Pan fyddo llywodraethwr dan yr ymerawdwr, y *Great Mogul*, yn derbyn llythyrâu oddiwrth ei feistr, y fyndd y gwelo y llythyr-gôd, disgyna oddiar ei farch, a syrthia yn gorchreiniol ar y ddaear; gwedi hyn, cymer y llythyr-gôd oddiwrth y genad, ac a'i *rhuyma yn ddiogel am ei ben*, ac yn dychwelyd i'r ystafell bydd yn arferol o wneuthur negesau, y mae yn ei ddarllen, ac yn ei ateb yn y fan. — Gellir dywedyd fod i'r Arglwydd Iesu goron, neu ogoniant, pedwar-plyg:— 1. Fel Duw o'r un hanfod a'r Tad. Heb. 1. 2, 3. — 2. Mae iddo goron fel Cyfyngwr, o ran yr awdurdod a'r gallu sydd ganddo i gyflawni ei holl swyddau. — 3. Yn yr eglurhad o'i ogoniant yn nghyflawni ei swyddau: yn neillduol, yn nychweliad ei bobl ato, trwy wylan ei nerth, sef yr efengyl. — 4. Mae efe yn cael ei goroni pan fyddo ei bobl yn cael ei nerthu â gras i'w ogoneddu: nid fel pe baent yn ychwanegu dim at ei ogoniant hanfodol ac anfeidrol ef, ond trwy gydnabod ei fod ef felly, yn neillduol trwy ei gydnabod ef yn ei gyfoeth o ras. Esa. 62. 1, 5. 2 Cor. 11. 2. Luc 24. 26. Ioan 17. 24.

Y mae amryw fanau yn y Testament Newydd yn cyfeirio at y gwobrau a roddid i orchfygwyr gorchestol yn nghampau y Groegiaid. Yn y chwaraeuyddiaethau hyn, byddid yn arfer anrhydeddu ennillwr y campau â choron-blêth o fiodau, neu ryw ddail gwyrdd-leision, megys y llawrfy, &c. At hyn y mae yr apostol Paul yn cyfeirio, pan y mae yn dywedyd, 'fod pob un a'r sydd yn ymdrechu, yn ymgadw yn mhob peth: — fel y derbyniot goron lygredig,' a fydd yn gwywo ac yn difuan y fuan. 1 Cor. 9. 25. Mewn cyferbyniad i hyn y dywed yr apostol Petr, y derbyn y saint 'annifanedig goron y gogoniant;' sef y cyfryw goron ag sydd wedi ei gwneuthur, nid o ddefnyddiau llygredig, eithr anlygredig. 1 Petr 5. 4. Hon yw coron y bywyd y mae iago yn sôn am dano, yn wynob coron lygredig, farwol, ddfifanedig, yr ymdrechwy'r. Iago 1. 12. Dat. 2. 10. Hon yw coron cyflawnder, yr hon a rydd y Barnwr mawr yn yr ymdrechfa ysbyrdol, yn nydd y gwobrau. 2 Tim. 4. 8. Cyfeirio at y goron hon y mae Paul, pan y dywed ei fod 'yn cyrchu at y nôd am gam uchel alwedigaeth Duw yn Nghrist Iesu.' Phil. 3. 14. Rhag bod yn faith, cymhared y darlennydd y testynau canlynol, y rhai, tybygid, sydd yn cyfeirio at y campau a'r gwobrau; yn gystal en hymdrechiadau a'u gyrfaoedd. 2 Tim. 3. 5. Heb. 12. 10. 32. 1 Tim. 6. 12. 2 Tim. 4. 7. Heb. 12. 1, 2. Rhuf. 9. 30, 31. 1 Cor. 9. 24, &c. Edr. CAMP, GALWEDIGAETH.

Y mae ar ben yr eglwys 'goron o ddeuddeg seren;' sef athrawiaethau gogoneddus y deuddeg apostol, y rhai y mae yn eu grwisgo, sef yn eu profesu a'u dangos i eraill, fel ei harddwch a'i gogoniant, ac ydynt arwyddion amwg o'i hundeb priodasol â Christ, a'i chyflwr breninol yn ganlynol i hyn. Dat. 12. 1. — Y mae y saint 'yn bwrw eu coronau' o flaen gor-

sedd-falnc Duw; y maent yn dibrisio eu hanau o'a holl wychder a'u gogoniant, mewn cymhariaeth iddo ef, gan briodoli eu holl gynnaliet, eu sancteiddrwydd, a'u dedwyddwch i Dduw yn Nghrist. Dat. 4. 10. — 'Gwraig rymus,' neu, yn ol y cyfieithiad Saesonaeg, *goraig rinweddol*, 'sydd goron i'w gw.' Djar. 12. 4. a 31. 10. — Felly y mae plant yn goron i'w rhieni. Djar. 17. 6. — 'Coron anrhydeddus yw penllwyddi;' sef arwydd anrhydeddus o doethineb ac awdurdod. Djar. 17. 6. a 20. 29. — Cyfoeth sydd goron i'r doethion, fel y mae yn eunlll iddynt, ac yn eu gosod allan yn anrhydeddus. Djar. 14. 24. Mae anrhydedd, cyfoeth, ac awdurdod, yn cael eu galw yn goron. Djar. 17. 6. a 27. 24. a 4. 9. Exod. 25. 11, 25. a 29. 6. a 39. 30. Lev. 8. 9. a 21. 12. 2 Sam. 1. 10. Esth. 6. 8. Job 19. 9. a 29. 14. a 31. 36. Ps. 21. 3. a 89. 39. a 132. 18. Esa. 28. 1, 3, 5. a 62. 3. Zech. 9. 16. Dat. 3. 11. a 12. 1. a xiii. — Coroni yw, 1. Rhoddi coron ar ben un. 1 Bren. 16. 16. 2 Tim. 2. 5. — 2. Amddiffyn, cyfoethogi, anrhydeddu. Ps. 5. 12. a 8. 5. Heb. 2. 7, 9. Ps. 65. 11. a 103. 4. Djar. 14. 18. — Rhai coronau Assyria oeddynt fel locustiaid; en tywysogion a'u gwyr mawrion oeddynt yn dra lliosog. Nah. 3. 17. — Tyrus oedd ei elwir yn ddiinas goronog; o herwydd ei llywodraeth freninol, ei gogoniant, ei hawdurdod, a'i chyfoeth goruwch eraill. Esa. 23. 8.

CORPH, CYRPH, Heb. מַצְרַת. Llad. CORPUS: sylwedd cyfansawdd, cyfrwamol, cyd-gysylltiadol; yr hyn sydd naill ai antanol neu yabrydol. — Mewn perthynas i gorph dyn, y mae pedwar peth yn neillduol i sylwi arnynt. — 1. Cyffelybrwydd hollol y ddwy ystlys i'w gilydd; y llaw ddeheu yn ateb i'r aswy, y naill lygad i'r llall, y naill ochr y wyneb i'r llall, a hyn y'r manylwrwydd mwyaf—i eilfyddu pa un yw un o anhawsderau mwyaf celfyddwyr delwau. Y mae y ddau lygad yn gyffredinol yn ateb i'w gilydd yn gwbl; ac ni chyfateb yr un o honynt ood i'w gymhar, pe cymbarech ef â deng mill o rai eraill. Y mae y tebygolrwydd hwn yn dibyn ar lawer o amrywiol bethau; megys llun, lliw, gosodiad, &c. Felly y cyfateb dwy aden aderyn i'w gilydd; ac er nad oes tebygolrwydd rhwng dwy goes gwraehod y lludw o'r un ochr, etto cyfateb pob un i'w gymhar. — 2. Byrniad y cwbl. Nid oes dim yn fwy rhyfedd, pan ystyriom yr holl lestri perthynol iddo, a'r gwaith cywraint i'w gyflawni gan bob un, ac mor hanfodol ydynt i fywyd dyn; pe pallai gwaith un o honynt am yr yspaid lleiaf o amser, byddai farw yn y fan; ac etto, er mor aml, mor dyner, mor feddal, mor ddrysedig, er cor y gweithredu yn wastad er cynnal bywyd, y mae y cwbl wedi eu byrnio yn y fath fodd gyd â'u gilydd, fel nad yw un yn rhwystro y llall mewn un gradd. Y mae yr holl lestri yn cydweithio, er bod eu gwaith yn gwbl wahanol, yn ddriwystyr, yn y galon, y gwythienau, y rhedweli, y cylla, yr ysgyfaint, y coluddion, yr afu, yr arenau, &c. y cwbl yn gynnwysedig o fewn cwmmpa bychan, yn gweithio yn ddyfal bob mynyd, a gwaith pob un yn angenrheidiol, etto pob un yn myned yn mlaen a'i waith yn mhob ystum a ddichon fod ar y corph—gwedi eu byrnio, a'u gosod, a'u sicrhau, gan y celfyddwyr cywraint i ateb i hyn. Edr. COLUDDION — 3. Priodoledd arall yn perthyn i gorph dyn ydyw ei *harddwch*. Pan ystyriam amrywiol ranau a defnyddiau y corph, nis gellir lai na rhyfeddu fod ei ymddangosiad mor hardd; y maent gwedi eu cyfansoddi, eu hadlatau, eu gosod mor gyfatebol i'w gilydd, a'u harwisgo mor geinwch, fel y mae ymddangosiad y cwbl yn neillduol o hardd, parchus, a dymunol. — 4. Y mae galluogrwydd y corph i *sefyll* yn hynod i sylwi arno, yn enwedig pan yr ystyriam mor fychan ydyw y go ail y mae yn gorhwyso arno. Rhoddwch

eddelw dyn i orphwys ar ei gwadn, ni saif hanner awr heb gynnalieath; rhaid ei sierhau ag attaliadau, ac onidde yr awel leiaf o wynt a'i teifi i lawr. Ond am gorph dyn byw, y mae yn cael ei gynnal yn rhyfedd, trwy weithrediadau naturiol, agos yn mantoll yn barhaus. Plentyn bach yn dyegu cerdded, hwyrach, yw y mantolwr goreu yn y byd.

Ymddengys, yn eglur, fod uchder a lled y corph yn wahanol, yn ngwahanol ranau o'r dydd: y mae yng hylch modfedd yn fwy y boreu na'r nos. Y mae y corph yn darfod tyfu pan y byddo yr esgyrn mor galed fel nad estynant yn hwy trwy egniad y galon, ac ysgogiadau y gwaed. Gwel y Dr. Paley's *Natural Theology*.

Corph dyn, yn ei gyflwr presennol, a elwir yn gorph anianol; o herwydd ei ffurfio yn ol anian, o gig, gwaed, gian, ac esgyrn, &c. A chan mai yn ol anian lygredig y ffurfiwyd, neu y cenediwyd ef, y mae efe yn ddarostyngedig i farwolaeth, ydredd, a llygredig-aeth; canys ni ddiehon cig a gwaed etifeddau teyrnas Dduw. Gelwir ef yn gorph anianol hefyd, mewn gwrthwahanieath oddiwrth gorph ysbrydol, yr hwn a geir yn adgyfodiad y meirw. Edr. ADGYFODIAD.

Y mae corph hefyd yn cael ei roddi mewn cyferbyniad i gysgod. Fel y dywed yr apostol am ddefodau y gyfraith, mai cysgod pethau i ddyfod oeddynt, ond fod y corph o Grist. Col. 2. 17. Heb. 8. 5. a 10. 1.

—Yr ydym yn darllen yn Col. 1. 22. am gorph cnawd Crist, hwnw oedd y corph y dywedodd efe am dano, 'Hwn yw fy nghorph yr hwn yr ydys yn ei roddi drosoch.' Y corph a ddodwyd yn medd newydd Joseph o Arimathea, yr hwn ni welodd lygrellieath. Hwn yw y corph a gymhwyswyd, neu a ddarparwyd iddo yn mru y wryf, trwy ryfeddod weithrediaid yr Ysbryd Glân—y corph a gynnyddodd mewn maint-ioli—y corph y poerwyd arno, a fflangellwyd, a boeliwyd wrth y groes, a wanwyd a gwaywffon, ac a dynwyd yn ddiwydd i lawr oddiar y pren; ie, hwn yw y corph a gyfododd o'r bedd ar foreu y trydydd dydd, yn yr hwn yr esgynodd i'r nefoedd; ac er mwyn sierhau i'w ddysgyblion mai ei gorph sylweddol ydoedd, dywedodd wrthynt, 'Teimlweh fi, a gwelwch; canys nid oes gan ysbryd gnawd ac esgyrn, fel y gwelwch fod genyf fi.' Luc 24. 39. Gwel Mat. 26. 16. 1 Cor. 11. 24. Marc 15. 43. Luc 23. 52. Ioan 19. 40. a 20. 12. 1 Cor. 10. 16. a 11. 29. Heb. 10. 5. 10. 1 Petr. 2. 24. Ni bu corph Crist erioed ond mewn un man ar unwaith. Mae yn rhaid i *gorph* fod mewn rhyw *fan*; a'r hyn ag sydd mewn mwy nag un man ar unwaith, rhaid mai Ysbryd Dwyfol ydych. Yr oedd corph Crist, sef sylwedd ei natur ddydol, yn absennol o'r nefoedd pan oedd efe yma ar y ddaear; ac hefyd, pan esgynodd i'r nefoedd, gadawodd y ddaear, ac nid oedd yma mwy: eithr o ran ei Dduwdod anfeidrrol, ni adawodd efe y nefoedd pan y disgynodd i'r ddaear, nac ychwaith ni adawodd efe y ddaear pan yr esgynodd i'r nefoedd; oblegid ei fod yn Holl-breennol, yn llenwi pob man ar unwaith.

Y mae gan Grist gorph arall yn cael sôn am dano, sef ei eglwys, ei gorph dirgeledig, ei gyflawnder ef, yr hwn sydd yn cyflawni oll yn oll. Eph. 1. 23. a 4. 12. Megys y parodd Duw i drwm-gwag syrthio ar Adda, ac y cymerodd un o'i asenau, ac a'i gwnaeth yn wraig iddo, ac y dywed Adda ei bod yn asgwrn o'i esgyrn, ac yn gnawd o'i gnawd; felly pan syrthiodd trwm-gwag marwolaeth ar Iesu, yr ail Adda, ar y groes, ffurfiwyd ei eglwys o'i gorph ef, i fod yn ddyweddi iddo yn dragywydd: 'Oblegid aelodau ydym,' medd Paul, 'o'i gorph ef, o'i gnawd ef, ac o'i esgyrn ef.' Gen. 2. 21—23. Eph. 5. 30. 'Efe,' sef Crist, 'yw pen corph yr eglwys.' Col. 1. 18. Fel y mae undeb rhwng y pen a'r aelodau, felly y mae undeb rhwng Crist a'i eglwys. Fel mae y corph yn derbyn lluniaeath trwy y pen, felly mae corph yr eglwys yn derbyn ei holl gynnalieath ysbrydol trwy Grist, ei

phen. Megys y mae yr un anian yn y pen a'r corph, a'r un gwaed yn rhedeg trwyddynt, gan fod y gwddf yn eu cysylltu â'u gilydd; felly y mae yr un anian ysbrydol, sanctaidd, a chyflawn, yn nghorff eglwys Crist, ag sydd ynddo ef ei phen; gan eu bod gwedi eu huno â'u gilydd trwy ffydd; oblegid mai o'i gyflawnder ef y mae corph yr eglwys yn derbyn, a gras am ras. Col. 2. 19. 1 Cor. xii. hyd xv. Eph. 2. 16. a 3. 6. a 4. 4, 12. a 5. 23. Rhuf. 12. 5.—Dywedir fod y Cenedloedd yn gyd-etifeddion ac yn gyd-gorph; hynny yw, y mae iddynt y gymdeithas agosaf a'r Iuddewon, yn Nghrist Iesu; y maent yn cael eu dwyn, trwy greu yn Iesu Grist, nid yn unig yn blant i'r un Tad, ac yn gyd-etifeddion o'r un etifeddiaeth nefol, ond yn aelodau o'r un a'r unrhyw gorph dirgeledig. Eph. 2. 16. a 3. 6.—'Corph pechod,' a 'chorph y farwolaeth.' Y mae pechod yn debyg i gorph, a chanddo aelodau lawer, sef chwantau yn nglun wrtho; y mae yn beth marwol, yn haeddu, ac ya arwain i farwolaeth, y cyfryw ag a'u gwasanaethant. 'Cyffog pechod yw marwolaeth.' Rhuf. 6. 6, 23. a 7. 24.

'Iawn farnu corph yr Arglwydd.' 1 Cor. 11. 29. gwneuthur gwahanieath rhwng y bara a'r gwin yn Swper yr Arglwydd, a bara a gwin cyffredin. Y mae dwy ran mewn sacrament; yn un allanol, sef yr elfenau yn cael eu gosod allan i synwyrâu y corph; a'r llall yn ysbrydol, yn cael ei gosod allan i gynnoddffau yr enaid: o'r olaf y mae dyn anianol yn amddifad; oblegid a'r elfenau yn unig y mae a wnelo efe, am nad oes ganddo ffydd i ganfod ac i farnu dyben marwolaeth Crist, trwy doriat y bara, a thywalltiau y gwin, yn yr orindhad sanctaidd. 1 Cor. 11. 29.—'Cymerwch, bwytewch: hwn yw fy nghorph.' Mat. 26. 26. Ymadroddion sacramentaidd ydyw y rhai hyn, lle rhoddir yr arwydd dros yr hyn sydd yn cael ei arwyddo; megys y mae enwaediad yn cael ei alw yn gyfammod. Gen. 17. 10. A'r oen yn cael ei alw yn basc. Exod. 12. 11, &c. 1 Cor. 10. 16. Edr. SWPER.—'Corph y nefoedd o ddyagleirdeb.' Exod. 24. 10. Wyneb eglurdeg y ffurfafen, gloywlas-wybr heb gymylau.

Enwaediad ysbrydol a elwir 'dyoag corph pechodau y cnawd,' o herwydd ei fod yn gynnyseddig mewn marweiddio llygrellieath natur, ac yn wrthod â'r dull pechadurus o fyw ag y buwyd yn ymhyfydu ynddo o'r blaen. Col. 2. 11. a 3. 8, 9. Rhuf. 6. 4.—Y mae y godinebwr 'yn pechu yn erbyn ei gorph ei hun': nid yn unig am fod y corph yn offerynol yn y pechod o odineb, megys mewn rhyw bechodau eraill, eithr yn wrthddrych iddo; yn gymaint a bod gan bechodau eraill wrthddrychau oddi allan, y rhai a gam-arferir; megys y mae y lleidr yn niweidio, neu yn cam-arfer eiddo eraill; y meddwyn, ddiodydd; y glwth, ffwydd, &c., a'r lleiddiad, berson dyn arall: ond y mae y godinebwr yn cam-arfer, ac yn niweidio ei gorph ei hun. 1 Cor. 6. 16.

'Aderyn y corph.' Lef. 11. 17. Deut. 14. 16. *Great owl. Saes. Heb. כור* Math o aderyn aflan yn ol cyfraith Moses; a elwir כור *gorchuddio, cuddio*, oddiwrth ei waith yn ymguddio o olwg dynion y dydd, ac yn dyfod allan y nos. Cyfeithir yr un gair *dyluan*, yn Ps. 102. 7. Tebygol mai math o adar ydynt anhysbys yn ein gwledydd ni.

CORPHOL—OROL, (corp) corph-fawr, mawr ei faint. Num. 13. 32. 2 Sam. 21. 20. Disgynodd yr Ysbryd Glân mewn rhith corphorol ar Iesu Grist, pan fedyddiwyd ef. Luc 3. 22.—Y mae holl gyflawnder y Duwdod yn preswyllo yn gorphorol yn Mheron y Cyfryngwr. Y mae holl hanfod a phriodoliaethau y Duwdod mewn undeb sylweddol a thragywyddol â'r natur ddydol yn mheron y Mab. Y mae holl gyflawnder y Duwdod yn Mheron Crist: nid fel pe pai y dyndod meidrrol yn gallu cynnwys

y Duwdod anfeiddrol; ond trwy ryw ryfeddol a sylweddol undeb. Y mae pob cyflawnder ynddo yn *gorphorol*, yn gyfatebol i *gyagodau* y gyfraith. Yn *kantodol* neu *syliweddol* (fel y mae meddwl mwyafr priodol y geiriau) mewn cyferbyniad i ddynion ac angelion, y rhai a dderbyniaut eu holl ddoniau o'i gyflawnder ef; ond nid ydyw yn preswlyo yn neb, yn gorphorol, ond yn Nghrist. Col. 2. 9.—'I ychydig y mae ymarfer corphorol yn fuddiol.' 1 Tim. 4. 8. Hyny yw, ychydig ddyben y mae ymarfer corphorol yn ei ateb; neu, tros ychydig amser y mae buddioldeb mewn dim o ymarferiadau y corph mewn crefydd.

CORPHOLAETH—AU, (corphol) personolaeth, ansodwedd, ansodoldeb. 1 Sam. 16. 7. Luc 2. 52. a 19. 3.—'Gwae y gwniadyddiaeth, y rhai a weithiant foledau am ben pob corpholaeth.' Eze. 13. 18. Hyny yw, rhai o bob maintoli, mawrion neu fychain. Yr oedd y gau brophwydi yn cymhwyso eu prophwydiolaethau gwenieithus at dymherau a thueddiadau pob math o ddynion, mawrion a bychain, uchelradd ac iselradd; fel y gallent wneuthur raslyfaeth o honynt. Neu, hwyrach, y meddylir delwau o bob maintoli.

CORS—YDD, (cor) lleithle, dyfrlle; lle morffog. Eze. 47. 11. Y mae y gair *Heb.* כֶּרֶס *yr hwn a gyfleithir corsyda*, yn Eze. 47. 11. yn y rhif unigol, yn cael ei gyfleithu *ffos*, yn Esa. 30. 14. Corsydd yr afon yw rhyw loedd diffrwyth, yn agos iddi, ac heb gael dim llesad oddi wrthi; yn arwyddo rhyw wrandawyr gwael, sydd yn treulio eu dyddiau yn agos i redegfa afon lechydwriaeth heb gyfnewidid cyflwr.

CORSEN—AU—U—I, CORSI, (cors) yr hyn a ddf mewn cors, corswellt, corsgawn; gwellt neu baladr *yd*; addfedu, neu *yd* yn corsenu.—'Neu goloeiad *yd* cyn corsi.' Esa. 37. 27. Dr. M. Gen. 41. 5, 22. Yr oedd amryw fath o honynt yn yr Alpht, ac yn ngwlad Canaan, &c. Yr oedd rhai o honynt yn cael eu harfer yn ffyn, er, tybygid, mai ffyn go siomedig oeddynt. 2 Bren. 18. 21. Esa. 36. 6. Dat. 11. 1. a 21. 15.—Ffon gorsen a roddwyd yn llaw ein Hiachawdwr, mewn ffordd o wawd, yn lle teyrnwialen; ar gorsen hefyd yr estynwyd yr yspwng yn llawn o winegr a bustl iddo, pan oedd efe ar y groes. Mat. 27. 29, 30, 48.—Y saint gwneidid a gyffelybir i gorsenu, o herwydd eu bod yn hawdd eu dryllio; ac i ddangos gofal Crist am danynt, a'i dynerwch tu ag atynt: 'Corsen ysag nis tyr.' Esa. 42. 3. Mat. 12. 20.—Mewn golygiad ar amler y cyrs oedd yn tyfu yn yr Aipht, yr Aiphtiaid a'u breninoedd a gyffelybir i ffon gorsen, a ffon gorsen ddrylliedig; i ddangos eu hanalluogrwydd i gynnorthwyo Israel; a'u prodrwydd i'w niweidio; yn nghyd a phawb eraill a ymddiriedent ynddynt am nodedd a chynnorthwy. Esa. 36. 6. Eze. 29. 6.—Israel wedi eu taro gan farnedigau Duw, a gyffelybir i gorsen yn siglo mewn dwfr. 1 Bren. 14. 15.—Yr oedd Ioan Fedyddiwr yn anhebyg iawn i gorsen yn ysgwyd gan wynt. Efe a dystiolaethodd yn ddiysgog am Grist, mai efe oedd y gwir Fesiah addawedig; ac a ddilynodd sancteiddrwydd manwl yn ddiysgog, yn wyneb ystormalydd o deamtasiynau a phrofedigaethau; ac yn ddigryn a gyhoeddodd farn Duw yn erbyn pechaduriaid ddedi-fieiriol, pa fath bynag a fyddai eu sefyllfocedd a'u mawredd yn y byd. Mat. 11. 7. Luc 7. 24.—Y mae corsen yn feusr o chwe chuffydd, neu un ar ddeg o droedfeddau, 2328 o fodfeddau. Eze. 40. 3, 5. Brown.—Dywedir gan Jeremiah, fod cyrs Babilon wedi eu loegi & than. Pen. 51. 32. Hyny yw, yn ol barn rhai, y corsenua oedd yn fyfu ar lân yr afon Euphrates, y rhai oeddynt fel gwarchglawdd o'r tu allan i fur y ddinas, fel na allai y gelynlion ddyneuo ati;

ond, yn ol barn eraill, yr hyn i'm tyb i, sy fwy tebygol, fod y dyfroedd wedi sychu allan o'r llynau a'r dyfr-gloddiau o amgylch y ddinas, fel yr oedd mwynedfa i'r gelynlion i mewn iddi: o herwydd fod y gair *Heb.* כֶּרֶס a gyfleithir yma *cyrs*, mewn amryw loeodd eraill yn cael ei gyfleithu *llynau*, neu gasgliad dyfroedd. Exod. 7. 19. Pa. 107. 35. Esa. 19. 10, &c.

CORTYN—AU, a **CORTENI**, (cort) *Llad.* **CHORDA, CORD**; *Saes.* **CURTAINS**: rhaff-leni, a'r rhai y gwneid pebyll, a mân-demlau. Yr oedd y babell yn cael ei galw cortynau, gan roddi rhan tros y cyfna: fel y dywed Dafydd, 'Wele fi yn trigo mewn ty o gedrwydd, ac arech cyfammod yr Argiwydd dan gortynau:' hyny yw, yn y babell. 2 Sam. 7. 2. 1 Cron. 17. 1. Esa. 54. 2. Gwel Exod. 26. 1. Fel yr oedd yr arch yn aros dan gortynau, neu mewn pebyll, hyd nes yr adellawyd y deml, ac y dygwyrd hi yno i'w lle trigianol; felly yr oedd Crist, a'r hwn yr oedd yr arch yn gysegod, mewn gwaeledd a thlodli, heb le i roi ei ben i lawr, ond yn cael ei ymlid o fan i fan, tra yr oedd yma yn anialwch y byd, hyd nes yr esgynodd i'r trigianau fry, lle y mae yno yn eistedd ar ddebeulau y Tad.—Dywedir fod Josiah, brenin Judah, wedi bwrw i lawr dai y Sodomaidd, lle yr oedd gwragedd yn gwau cortynau i'r llwyn. Yr oedd y lleri, neu y cortynau hyn, yn amgylchu y ddelw, ac yn gwneuthur math o dŷ iddi, fel y mae y gair *Hebraeg* yn arwyddo, yr hyn, yn ol y Groeg, sydd yn arwyddo temlau bychain, neu driganau. 2 Bren. 23. 7. Gwel Esgob Patrick ar y lle.—'Yn ddisymwth y dystryw iwyd fy lluestai, a'm corteni yn ddiatreg.' Jer. 4. 20. Corteni o'r rhai mae y lluestai, neu y pebyll, yn gynnwysedig. Bydd y dinasoedd cryfion, y palasau uchel, y tai tég, yn cael eu dadymchwelyd fel lluesty bugail, neu ryw babell wael.

CORUS, *Heb.* כֶּרֶס (*cor*); *Cald.* כֶּרֶס (*corryn*): mesur Iuddewig helaethaf, yr cynnwys yr un faint a'r omer; yr hwn sydd yn cyfateb i ddeg epha, neu 17,468 o fodfeddau cyfangorh; hyny yw, medd Symson, pum galwyn a deugain. Eze. 45. 11, 14.

CORWYNT—OEDD, (cor-gwynt) cylechwynt, corwynt, trowynt, troellwynt. Rhoddir amrywol enwau ar y corwynt yn cyfateb i'w amrywol briodolisaethau neillduol; megys *Prester*, gwynt cryf, gyda ffamau o luced yn tori allan: *Ecephias*, gwynt nerthol diaymwith, yn tori allan o ryw gwmwl; y mae yn aml yn Môr Ethiopia, yn neillduol tu a'r Penrhyn Dehau Affric (*Cape of Good Hope*): yr *Ezhydria* sydd wynt yn rhuthro allan o gwmwl, yn nghyd a llawer o wlaw: y *Typho*, neu *Vortex*, y mwyafr priodol i'w alw yn gorywynt, neu dymnestlywynt, yw gwynt rhuthrog, yn chwytrndroi bob ffordd, ac yn dwyn pob peth gyd âg ef. Disgyn yn aml oddi uchod. Geillw yr Indiaid *ef Orancan*; a'r Tyrciaid, &c., *Oliphant*. Y mae hwn yn aml yn y Môr Dwyreiniol, yn benaf yn nghylch Siam, China, &c., ac yn peri fod morio yn y parthau hyny yn dra pheryglus. Y Dr. Franklin a farnai fod y corwynt, a rhaiadr pistyllog yn y môr (*water spouts*) yn tarddu oddiwrt yr un achos. Cyfodant, y rhan amlaf, ar ol tawelwch a phoethder mawr, ac dydent amlaf yn y parthau cynhesaf y byd. Effethiau y corwynt yn y ddwy India ydynt yn ddychrynllyd iawn; mae yn chwythu i lawr dai: yn diwreiddio coed, fe, coedwigau cyffain: yn gwneyd ceudyllau yn y ddaear, ac yn tafu coed, ceryg, priddfeini, a'r ddaear, i bob parth. Taffant fensydd cyffain o'r cyrs siwr yn yr awyr, a byddant wedi eu gwasgaru ar wyneb y wiad. Diwreiddiant y coeddyd cadarnaf yn y goedwig, a gwasgarant hwynt fel soft; dygant ymaith y melinau gwynt mewn mynyd; codant lestri efydd trymion o amryw gannoedd o bwysau, ac a'u curant yn chwllfrw.

Cyfodant ddyfroedd o'r môr, nes agos a dylifo y wlad. Y mae gwlad y Swiss yn ddarostyngedig i gorwynt-oedd erchyll iawn. Y mae taranau a mellu yno mor aml yn y gauaf ag yn yr haf; a chyd â'r rhai hyn y mae corwyntoedd ofnadwy iawn, a godant ddyfroedd o'r llynoedd yn golofn i'r cwmwl, ac yn dwyn gyda hwynt gorph mawr o ddwr, ac a ddisgyn ar loedd eraill, nes agos a boddi y wlad.

'Llwybr yr Arglwydd sydd yn y corwynt; ac efe a gerdd â chorwyntoedd y deheu.' Nah. 1. 3. Zech. 9. 14. a 7. 14. Esa. 5. 28. a 40. 24. Buan a dioed yw ei farnedigaethau a'i waredigaethau, a sicr ydynt o ddal ei elynion. Diar. 1. 27.—Gelynyon creulon a chryfion a gyffelybir i gorwynt. Esa. 28. 2. •Dan. 11. 40.—Pethau o fyr barhad a gyffelybir i gorwynt. Diar. 10. 25. Hos. 8. 7.

CORYN—AU, (cor) caran, siad, siol pen, copa; pryf-copyn. Gen. 49. 26. Deut. 33. 16. Job 2. 7. Esa. 3. 17.

COSP—EDIGAETH—AU, (cy-osp) poen, artaith, dyslaeth, dienydd; yr hyn y mae euogrydd yn rhwymo troseddwy'r iddo; y drwg o ddyoddef yn cael ei oed ar y drwg o wneuthur.

Nid â *cosp* ar ynydd. Diar.

Arwydda cospedigaeth gyflawnder yn yr hwn sydd yn cospi, a bai yn haeddu y gosp yn y cospedig. Nid o'i ben-arglwyddiaeth y mae Duw yn cospi; ond yn gyflawn, yn ol haeddiant un. Am fod holl blant dynion yn bechaduriaid, sef troseddwy'r o gyfraith gyflawn Duw, y maent yn gyflawn yn ddarostyngedig i gospedigaeth. Gellir golygu cospedigaeth pechod gwreiddiol a gweithredol fel yn amserol, neu yn dragywyddol, yn y byd hwn a'r hwn sydd yn dyfod. Y mae cospedigaeth dragywyddol, i ba un yr â yr annuwliolion gwedi marw; Mat. 25. 46. 2 Thea. 1. 9. ac y mae *cosp* yn y bywyd hwn; 'Paham y grwgnach dyn byw, gwr am gospedigaeth ei bechod?' Galar. 3. 39. Sef am gosp yn y bywyd hwn.

Yn y byd hwn y mae dyn yn agored i gosp am bechod yn ei enaid a'i gorph.—1. Yn ei enaid yn *dufswol*: 1. Trwy golli delw Duw, yr hon y mae pawb yn ol am dani. Rhuf. 3. 10—33.—2. Yn nghanath-ied yr enaid dan arglwyddiaeth pechod, ac amryw chwantau. Rhuf. 6. 16. Eph. 2. 1, 2, 3.—3. Yn ei amddifadwydd o wybodaeth am Dduw, a pharoh iddo. Rhuf. 2. 10.—4. Yn ei amddifadwydd o gyndeithas â Duw. Eph. 4. 18.—5. Yn y dychryn a'r anobaith sydd yn aml yn ei feddianu. Eph. 2. 12. Heb. 10. 27. Deut. 28. 65.

2. Yn *allanol yn y corph*.—1. Yn ei waith yn colli anfarwoldeb y corph. Yn ei greadigaeth yr oedd corph Adâ, fel ei enaid, yn anfarwol; ond yn awr, y mae y corph yn farw, o herwydd pechod. Rhuf. 8. 10. Felly hefyd y mae yn ddarostyngedig i lawer math ar glefydau ac affeichyd cyn marw—oll yn effaith pechod. Deut. 28. 22. Ioan 5. 14.—2. Llafur, poen, a lludedd corphorol. Gen. 3. 17, 18, 19. Y gwragedd a ymddygant ac a esgorant ar blant mewn aml boennau a gwewyr, mwy nag un creadur arall— a'r cwbl yn frwyth ac effaith pechod. Gen. 3. 16.—3. Colli y llywodraeth ar y creaduriaid sydd fath arall o gosp am bechod dyn. Eze. 14. 21.—4. Llawer o drallodau a chyfyngderau, yn ein personau, ein teuluoedd, a'n hamgylchianau, ydynt yn gospedigaethau am bechod; ac yn arwyddion o an-foddlonrwydd Duw o'i blegid. Y mae mellidith y gyfraith yn dilyn dynion a'u meddiannau, yn y tŷ ac yn y maes, yn y cawell ac yn y toes, &c. Deut. xxviii.—5. Drygfyd, a dystryw cyffredin, ydynt farn Duw am bechod; megys boddi yr hen fyd, llosgi dinaesoedd y gwastadedd, caethiwed yr Iuddewon, rhyfeloedd, newyn, heintiau, daeargrynfaau, &c.—6. Yn ddiw

eddaf angen ei hun sydd gyflog pechod. Gen. 2. 17. Rhuf. 8. 23.

Y mae *cospedigaeth dragywyddol mewn byd arall am bechod*. Yr holl annuwliolion, fel y guldod hwnw, y fynydd y byddant feirw, a godant eu goleygon yn uffern, mewn poenau. Luc 16. 23. Yn yr adgyfodiad, daw cyrph yr annuwliolion allan o'u beddau, 'i adgyfodiad barn,' neu ddannedigaeth (Ioan 5. 29.) 'a dyoddefant yn gospedigaeth ddinystyr dragywyddol oddi ger bron yr Arglwydd, ac oddiwrth ogoniant ei gadernid ef.' 2 Thea. 1. 9. Bydd y gospedigaeth ofnadwy hon yn gynnwysedig yn yr hyn a gollasant, ac yn yr hyn a delmlant byth: collasant bob peth da, dymunol, a dyddanus, sef y nefoedd a'i holl ddedwyddwch: a byddant yn delmladwy byth o ddigofaint Duw, yr hwn a dywelltir arnynt fel tân angerddol. Bydd y gosp ddechrynydd hon yn dragywyddol: hyny mae pechod yn ei haeddu yn gyflawn; ac am nas diehon neb yn uffern byth wneuthur iawn am bechod, ni dderfydd eu *cosp* byth. Heblaw hyny, byddant yn parhau i bechu; am hyny, bydd yn gyflawn i'r gosp parhau. Nid oes yno edifeirwch, na maddeuant pechod, na chyfnewidiaid cyflwr byth; ond 'yr hwn sydd anghyflawn, bydded anghyflawn etto,' &c. Dat. 22. 12.—Dyma y canlyniadau o bechu yn erbyn Duw!

Sonir am amryw fath o gospedigaethau yn yr ysgrythrau; a'r rhan fwyaf o honyn, os nad y cwbl oll, yn arferedig yn mblith yr Iuddewon, y rhai y rhoddir hanes am danynt dan yr amrywol enwau.

COSTREL—AU, (costr) math o gyda u wneir o grwyn, yn gyffredin o grwyn gefir, â'r tu blewog i mewn, wedi eu gwino a'u pygu, fel y dalient unrhyw wlybwr: yr oeddynt yn gwaethygu cryn lawer wrth heneiddio, yn enwedig os cedwid hwy yn agos i'r tân; byddent yn sych-grino ac yn crebachu, fel yr aent yn fuan yn ddi-ddenydd, trwy fod y pyg yn colli, neu yn toddi, a'r gwiniadau yn darfod neu yn dattod, a thrwy hyny ni ddalient ddim gwlybwr. Mat. 9. 17. At hyny y mae y Psalmydd yn cyfeirio, pan y mae yn dywedyd, 'Canys ydywff fel costrel mewn mwg;' wedi crebachu a chрино, 'ond nid anghoflais dy ddeddfau.' Ps. 119. 83.—'Costrel Duw,' yn yr hwn y mae efe yn rhoddi dagrau ei saint, ydyw ei goffadwriaeth a'i ofal am ei bobl, a'i barodwydd i sylwi ar eu gorthymderau, i wrando eu gweddïau, a'u hachub a'u gwaredu, a dial ar eu gelynyon. Ps. 56. 8. Os ceidw Duw ddagrau ei saint mewn costrel, diammeu y dial eu gwael hwynt ar eu gelynyon.—'Costrelau y nefoedd,' ydyw y cymylau, y rhai a ddaliant ac a dywallt-ant y gwlaw a'r gwllith allan, fel y gwelo Duw yn dda. Job 38. 27.—Trigolon Jerusalem oeddynt fel costrelau, pan dywalltodd Duw iddynt yn ei ddigofaint nes y rhwygwyd, neu y torwyd hwynt. Jer. 13. 12. 'Ac ni ddodant win newydd mewn costrelau hen:' fel yr oedd eu costrelau yn gyffredin o grwyn, pan elent yn hen, byddai gwin newydd llawn o waith yn berygl o'u dryllo; felly, yn yr un modd, nid buddiol a fuaasai i'r dysgyblion ymryddol llawer y pryd hwnw, tra yr oeddynt etto heb eu hefengylu, a'u dwyn i adnabyddiaeth eglur o drefn y cyfammod gras. Mat. 9. 17. Marc 2. 22. Luc 5. 37, 38. Jos. 9. 4. Jer. 48. 12. Hos. 3. 1. Heb. 2. 15.

COST, COSTUS, (cy-ost) *Llad. CONSTARE; Sæs. COST*; traul, pris: yr hyn sydd brin a gwerthfawr; uchel-briis.—'A'r brenia a orehymynodd ddwyn o honynt hwy feini mawr, a meini costus, a meini nadd, i sylfaenu y deml.' 1 Bren. 5. 17. a 7. 9, 10, 11. Y gair *Heb.* יקר yr hwn a gyfeithir yma *costus*, a gyfeithir yn i Sam. 3. 1. *gwerthfawr*—yn i Sam. 18. 30. *anrhydeddus*—yn Pa. 45. 9. *pen-defigesau*—yn Zech. 11. 13. *têg*—ac yn Zech. 14. 6. *dysglæur*.

COZBI, כּוּזִי [*coisoyddur*] merch Sur, tywysog Midian, yr hon a laddwyd gyda Zimri yn eu hafendid gan Phléoes. Num. 26. 6, 15.

CRACH—LYD, (rhaeh) cramen; maraidd, eiddil, bach; megys crach foneddig, crach swyddog. Arwydd ydynt o amnhuredd y gwaed. Un o'r anafau ydoedd yn anghymuredd dynion i'r swydd offeiriadol dan y gyfraith, oedd bod yn grachlyd. Lef. 21. 10. Crist ydoedd yr offeiriad cwbl sanctaidd a dihalog, ac yn ateb yn mhob peth i ofnydd y gyfraith, heb ddim anaf yuddo, ac a'i hoffymodd ei hun yn ddfai i Dduw. Heb. 9. 14. a 7. 26.—Rhaid i weinidogion Crist fod yn bur yn eu cyfyrâu, eu hegwyddorion, eu hathrawiaeth, a'u bucheddau. 1 Tim. 3. 2, 3, 7. 2 Tim. 2. 15. Yn eu cyfyrâu rhyngdynt a Duw: rhaid i'r cyfwr fod wedi ei ryddhau oddiwrth euogrywydd a llywodraeth pechod, cyn byddo neb yn weinidog cymeradwy gan Grist.—'Wedi eich ryddhau oddiwrth bechod, a'ch gwneuthur yn weision i Dduw:' ni chymer Iesu fenthyg neb o gaeth-weision y diafol i'w wasanaethu; oblegid y mae ei weision yn wyr rhyddion, 'wedi eu ryddhau o law eu gelyndion, yn ei wasanaethu ef yn ddioga.' Rhuf. 6. 22. Luc 1. 74. Ac hefyd bod eu cydwytodau wedi eu puro trwy waed Crist, oddiwrth weithredoedd meirwon, i wasanaethu y Duw byw. Heb. 9. 14. Rhaid bod y galon, neu y gydwytod, wedi ei thrin gan Ysbryd Duw, a'i gwneuthur yn dir da, i dderbyn had da egwyddorion yr efengyl, cyn byth y gwelir ffurth efengylaidd a pharhaus. Beth bynag a allo dynion broffesu am egwyddorion yr efengyl, diffurthwyth a didrefu a fyddant yn y cwbl, heb hyn. Nid mynych y tŷ egwyddorion da mewn cyfwr drwg; ac anfynych y ceir athrawiaeth dda lle byddo cyfwr ac egwyddorion drwg; a lle byddo yr egwyddorion a'r athrawiaeth yn ddrwg, nid oes lle i ddysgwyl fod y fuchedd yn gywir ac yn bur; oblegid y mae y fuchedd fel ffurth yr egwyddorion. Y pethau sydd yn dyfod allan o ddyw sydd yn ei halogi. Mat. 7. 18. Luc 6. 43, 44, 45. Mat. 15. 18. Sier yw, na oddef Duw ddynton aflan eu bucheddau yn ei eglwys yn hir; yn neillduol i drin ac i ddwyn llestri y tŷ; sef arferyd eu doniau mewn athrawiaeth a dygybiaeth. Gan hyny, 'Ymlanhewch, y rhai a ddygwch llestri yr Arglydd.' Esa. 52. 11.

CRAFU, (craf) cripio, costi, ysgraffinio; un o'r seimoniau a arferid dan y gyfraith, tu ag at lanhau y gwahanglyf mewn tŷ, ydoedd crafu o amgylch, a thywallt y llwch o'r tu allan i'r ddinas. Lef. 14. 41.

CRAFF—U, (craf) manwi; craffu ág ewin; craffu ág golwg, craffu arno, edrych yn graff; sylwi yn fawr; syldremu; edrych yn bryderus. Esa. 14. 16. Act. 13. 19. a 14. 9. a 23. 1. 2 Cor. 3. 7, 13. Ps. 130. 3. Diar. 31. 27. Luc 4. 20. Act. 10. 4. Rhuf. 16. 17.

CRAGEN, **CREGYN**, (crag) *Llad*. **CONCHA**; sylwedd caled; amwsg ac amddiffynfa amryw fath o bysgod a malwod. Mae y gragen yn cael ei fuffio allan o wlybwr sydd yn dynodi o honynt ac yn caledu an danynt. Y mae yr un lun a'r pysgodyn; ac amryw o honynt yn hardd ac yn gywrain lawn yn eu lliwiau a'u caboledd. Gan nad ydyw y gragen yn tyfu gwdd a'r pysgodyn, mae y cranc a'r ceinwch, &c., yn byrd eu cregyn unwaith yn y flwyddyn, a rhai newydd yn cyfateb i faintioli y pysgod yn cael eu fuffio am danynt.—'Ac efe a gymerth gragen i ymgrafu á hi.' Job 2. 8. Y mae yr un gair כּוּזִי yn cael ei gyfieithu *pridd-lestr*, Ps. 22. 15.—*Uestr pridd*, Diar. 26. 23.—*priddell*, Esa. 4. 9. Darn o lestr oedd gan Job i ymgrafu ág ef yn y llwch. Nid oedd un meddyg, na gwraig, na châr, na chyfall, i'w ymgeleddu yn ei flinfyd a'i waeledd; peth ofnadwy yw bod yn llaw

Satan! Wele yma un o weision ffyddlon Duw mewn gwaeledd tra mawr! Profwyd ef, a daeth allan fel aur wedi ei buro!

CRAIG, **CREIGIAU**, (crai) un o galed-ranau y ddaear; clogwyn o geryg ansyffadwy mewn cyfrwmiaid; oblegid hyny, y gair *Heb.* רָא אַרְוֵיָא *cyfrwymiaid*, neu amryw ranau o ddefnydd gwedi eu rhwymo yn nghyd, ac yn cyf-sefyll yn gadarn; ac fel y cyfryw y mae craig yn arwydd-lun o nerth a chadernid. Yr oedd creigiau yn dra chyffredin yn ngwlad Canaan, yn sefyll yn uwch na gwastadedd y ddaear; ac amryw o honynt oeddynt yn gyngod a diogelwch i'r trigolion mewn amser o berygl; a byddent yn fynych yn ffoi iddynt yn ngwyneb rhuthuradau diysmwrth eu gelyndion. Pan orchfygwyd y Benjaminiaid gan lwythau eraill Israel, hwy a ffoisant i'r anialwch, i graig Rimmon, ac a gawsant ddiogelwch yno bedwar mis. Barn. 20. 47. a 21. 13. Yn nghopa craig Etam y bu Samson mewn diogelwch ac amddiffynfa. Barn. 15. 8. Mynych y fiodd Dafydd i holltau ac ogofedd y creigiau, pan oedd yn cael ei erlid gan Saul; megys yn Maon, Adulam, ac Engedi, lle yr oedd ogof dra helaeth, yn yr hon yr ymguddiodd Dafydd a'i wyr, pan oedd Saul yn ceisio ei einioes. Yma y cafodd Dafydd y cyfle i ladd Saul, ond a nacodd. 1 Sam. 22. 1. a 23. 25. a 24. 2, 4, 5. Y mae amryw creigiau eraill yn cael sôn am danynt yn yr ysgrifur; y rhai y sylwir arnynt dan yr amrywliol enwau.

Y mae yr enw craig yn cael ei roddi i Dduw, mewn ystyr cyffelybiaethol; oblegid mai Duw ydyw cadernid, cyngod, a diogelfa ei bobl, fel ag yr oedd y creigiau yn y gwledydd hyny, yn mhob amser o berygl. Deut. 32. 4, 15, 30, 31. Ps. 18. 2, 31. 1 Sam. 2. 2. 2 Sam. 22. 32, 47. a 23. 3. Ps. 19. 14. a 62. 7. a 71. 3. a 94. 22. a 78. 35. Esa. 17. 10.—Mynych y mae Crist, yn yr ysgrifurau, yn cael ei alw yn Graig; gelwir ef felly yn neillduol yn y tri ystoriaeth hyn:—1. Fel sylfaen ei eglwys, Mat. 16. 18. 1 Cor. 3. 11.—2. Fel ei chysgod a'i diogelfa, yn ngwyneb pob perygion. Esa. 32. 2.—3. Fel y mae efe yn dyfrhau ac yn adfywio ei eglwys, yn wyneb ei gwydwra a'i ffaledigaeth. 1 Cor. 10. 4. Esa. 32. 2. Zech. 13. 1. Jer. 2. 13.—Crist ydyw 'Craig yr oesoedd,' sef y Graig y mae yr eglwys yn yr holl oesoedd yn pwyso arni, ac yn ymgyngodi tani. Craig gadarn, amhlygedig, ansyffadwy, y sydd abl i ddal yn ddysgog byth, y rhai oll a bwysant arno, a phyrth uffern nis gorchfygant hwynt. Y rhai a adeiladant eu gobait arno a fyddant 'fel tŷ ar y craig,' yr hwn a saif i fynu yn ngwyneb yr holl gurfeydd a'r llifeiriaeth, oblegid eu sylfaenu ar y craig. Mat. 7. 25. Eph. 2. 20. Esa. 26. 4. *Heb.*

'Canys hwy a yfasant o'r Graig ysbrydol a oedd yn canlyn: a'r Graig oedd Crist.' 1 Cor. 10. 4. 'A oedd yn canlyn:' Barnai yr enwog Archesgob Usher fod y craig ei hun yn eu canlyn, ar ol Tertulian. Gwel Usher's *Annals*. Rhai a ddywedant mai Crist oedd yn canlyn, ac nid y dyfroedd o'r graig, yr hon oedd yn cysegodi Crist yn ysbrydol yn ei gynnaliet. Gwel Dr. Shuckford's *Connection*. Tebygol fod y dyfroedd wedi canlyn Israel dros hir dro, o'r hyn lleiaf, hyd oni ddaethant at ryw ddyfroedd naturiol; ond pe buasant yn eu canlyn ar hyd eu holl daith ni buasant mewn angen dwfr drachefn yn Cades: ond rhaid ystyried fod yn agos i ddeunaw mlynedd ar hugain o'r pryd y daethant at y graig gyntaf hyd y pryd y daethant at yr ail. Yn y Bibl Hebraeg o sydd

* Ni ddywedir mai y craig naturiol, na'r dyfroedd o'r graig, oedd yn canlyn; ond y 'craig ysbrydol oedd yn canlyn; a'r craig hono (oedd) Crist—angel cynrycholus Daw, yr hwn i'n dygodd hwynt, ac a'i harweiniodd yr holl ddyddiau gynt,' (Esa. 63. 9.) ac o'r hwn yr oedd y craig yn gyngod.—C.

yn Num. 33. 11. yn y gair *Sis*; ac yn adn. 36. r sydd ynddo; yr hyn sydd yn gwneuthur sain ac ystyr cwbl wahanol. Yn y Bibl Saesonaeg, hefyd, y mae S a Z yr un modd wedi eu gosod; fel y mae yn gwbl eglur eu bod yn ddau le gwahanol, a dylasant gael eu gwahaniaethu yn y Biblau Cymreig. Sier yw, wrth amryw ysgrythrau, fod y dyfroedd wedi eu canlyn yn yr anialwch. 'Efe a bolltodd y graig, a'r dyfroedd a ddyllfodd; *cerdasant* ar hyd lleoedd sychion yn afonydd.' Ps. 105. 41. a 78. 15, 20. Esa. 41. 17, 18. a 43. 20. a 48. 21. Ymddengys hefyd fod y dyfroedd yn eu canlyn pan oeddynt yn gwersyllu wrth Sinai, pan 'gymerodd Moses y llo a wnaethent, ac a'i llosgodd â than, ac a'i malodd yn llwch, ac a'i taenodd ar wyneb y dwfr.' Exod. 32. 20. Ac yn Deut. 9. 21., 'A bwriais ei lwch ef i'r afon oedd yn disgyn o'r mynydd.'

Yr oedd y graig hon yn gysgod o Grist:—1. Yr oedd hi yn cael ei henw oddiwrth *sychder*, *cras*, *diffwrth*, (oblegid hyny yw ystyr y gair *Horeb* yn Hebraeg) ac nid oedd dim tebygolrwydd ynddi i roddi dwfr i'r fath nifer o bobl ac anifeiliaid. Yr oedd Crist fel gwreiddyn o dir sych yn ngolwg rhai. Esa. 53. 2. Ac onid yw yn rhyw beth tra rhyfedd fod yr hwn ag oedd yn cwyno ar y groes, 'Y mae syched arnaf,' yn galw ar eraill, 'Od oes ar neb syched, deued ataf fi, ac yfed.' Ioan 7. 37.—2. Ni ddacth dim dwfr allan o'r graig nes y tarawyd hi; a rhyfedd na ddaethai tân allan o'r graig gallestr, yn lle dwfr, oblegid hyny oedd yn ei natur. Felly, yr oedd yn weddus i dywysog ein hiechydwrtaeth gael ei berffleithio trwy ddyoddefadau. Heb. 2. 10. Pan wanwyd ei ystlys ef â gwayw-fon, daeth allan ddwfr a gwaed; rhyfedd na buasai tân digofaint tragwyddol yn difa y gwrthwynebwyr; oblegid ein Duw ni sydd dân ysol. Ioan 19. 34. A thrwy hyn yr 'agorwyd ffynon i dŷ Dafydd, ac i breswylwyr Jerusalem, i bechod ac afneidd.' Zech. 13. 1.—3. Ni tarawyd y graig âg un offeryn heblaw gwialen Moses; felly, yr Arglwydd a fynai ddrlylio Crist â chyfraith Moses, am ein hanwiredau ni, gan iddo gymeryd cospedigaeth ein heddwch ni arno, a myned yn fechnydd tros y dyledwyr. Esa. 53. 5, 10. Gal. 3. 13.

—4. Tarawyd y graig yn ngwydd henuriaid Israel, yn wyneb eu grwgnach a'u tuchan: ar uchel floedd y dorf afreolus, ac ar ddymuniad yr henuriaid, ac amryw o honnynt yn sefyll gerllaw, yr hoeliwyd Iesu ar y groes. Mat. 27. 41.—5. Yr oedd arwydd tra rhyfedd o'r mawrhydi dwyfol yn cael ei roddi ar y graig yn Horeb. Pan oedd Crist yn dyoddef ar ben Calafaria, dadguddiodd ei hun yn ei ryfeddol allu a'i Dduwdd i'r fath raddau, nes yr oedd hyd yn nod ei elynion yn gorfod cyfaddef, 'Yn wir, Mab Duw ydoedd hwn.' Mat. 27. 54.—6. Wedi taro y graig, piastyllodd dyfroedd yn llifeiriol i'w diodi, i'w golchi, ac i'w canlyn yn yr anial cras. Wedi croeshoelio Crist, ei gladdu, ei adgyfodi, tywalltwyd yr Ysbryd Glân, yn ffrydiau tra rhyfedd a helaeth ar ddydd y Pentecost; a bydd gyd a'i bobl yn yr anial dyrys, bob amser, hyd ddiwedd y byd. 'Yr hwn sydd yn credu ynoef fi, megys y dywedodd yr ysgrythyr, afonydd o ddwfr bywiol a ddylliant o'i groth ef.' Ioan 7. 38. Act. 4. 31.

Pan ballodd y dyfroedd drachefn o bob parth, yr oedd yn dda i Israel gael cyfarwyddyd i fyned at y graig elwaith (yr hon, er ei bod yn wahanol o ran lle ac amser, etto nid oedd ond un fel cysgod). Pan ballo holl gysuron daear, fe, pan ballo cysuron nefol hefyd, wedi i ni, trwy ein cam-ymddygiadau, dristâu yr Ysbryd Glân, fel nad oes na hwyli na thymher ar ein hysbrydoedd, y mae yn dda iawn meddwl fod Iesu Grist yr un yn ei Berson, ei gyfoeth, a'i ras; ac nad oes cyfnwriad arno, na chysgod truedigaeth; a bod croesaw i bechadur ddyfod i ddyfroedd ei haeddiant

ef bob amser, heb arian, ac heb werth. Esa. 55. 1. Ioan 4. 10. a 6. 35. a 7. 37. Dat. 21. 6. a 22. 17. Jer. 2. 13.

Nid oedd un gorchymyn i daro y graig yr all waith, er i Moses yn ei wŷn wneuthur hyny. '*Lleferwch* wrth y graig, a hi a rydd ei dwfr,' yw y gorchymyn; ond Moses a *darawodd* y graig *ddwy waith*; yr hyn beth oedd feius ynddo. Num. 20. 8, 9, 10. Felly, nid rhaid ail groeshoelio Crist; ond i ni lefaru wrtho mewn gweddi, efe a rydd ddwfr y bywyd yn barhaus i ni wrth ein hangen. Edr. Mosza.

CRAIR, CREIRIAU, (Cra) arwydd, peth i'w gadw er mwyn un: corph y marw. Creiriau oeddynt gyrph y saint, neu nar o honnynt, ar ba rai y rhoddi dyn ei law wrth wneuthur llw; oddiwrth hyn arwydda crair, gweithred ammod. 'Nawdd y creiriau,' sef nawdd y cyrph meirw. *Cyfreithiau Cymreig*.—Ysgrin y creiriau, arech y dystiolaeth. Crair yw enw y gloch leiaf yn yr eglwys. Canu crair, sef canu y gloch am y meirw.—Yspello Micah am ei offeiriad a'i greiriau,' sef ei ddelwau. Barn. xviii. cynnwysiad y bennod.

CRAMEN—AU, (cram) crachen, crach; afiechyd y gwaed wedi tōri allan. Lef. 13. 2. a 14. 56. Edr. CRACH.

CRAS—U—ION, (cra) sych, sych-galed, crin; coeglyd, haerllug. Ruth 2. 14. i Sam. 17. 17.—Tir cras, hyny yw, tir diddwfr, diffaeth, a chan hyny, diffwrth. Ps. 63. 1.—'Y rhai cyndyn a breswylant grasdir.' Ps. 68. 6. Amddifadir gwrthwynebwyr cyndyn, drygonus, o bob gwir gysur, ac a'u gosodir yn agored i bob trueni.

CREU, CREADIGAETH—AU, (cre) Heb. ברא (*bara*) peri; cread; creadwriaeth.—1. Rhoddi pethau mewn bod gweithredol, y rhai nad oeddynt o'r blaen ond mewn posibilrwydd yn unig; yr hyn a elwir yn gyffredin llunio neu wneuthur peth o ddim defnydd. Gen. 1. 1. A pha beth bynag a wnaed, neu a ffurfiwyd fel hyn, sydd waith Creawdwr, ac a elwir yn *greadigaeth*.—2. Newid dull, cyflwr, a sefyllfa defnydd, yr hwn nid oes ynddo ddim addasrwydd i'r cyfryw gyfnwriad, ac sydd yn gofyn cymaint gallu i'r gorchwyl ag oedd gwneuthur peth o ddim; megys troi daear yn gnawd. Gen. 4. 21, 27. a 2. 10.—3. Gwaith Duw yn dwyn pethau oddi amgylch yn nhrefn ei ragluniaeth. Esa. 45. 7. Ps. 104. 30.—4. Cyfnwdd pechadur, a rhoddi ynddo egwyddor newydd, a'i ffurfio i ddull cwbl newydd, yr hyn a berthyn i Dduw yn unig; ac y mae yn gymaint, os nad mwy, gorchwyl na chreu byd; oblegid nad oedd ond gwagle pan lefarodd Duw y greadigaeth naturiol i fod; ond yn y greadigaeth ysbrydol, llefara i fod yn wyneb holl wrthwynebiad uffern a natur lygredig. Eph. 2. 10. a 4. 24. 2 Cor. 5. 17.—5. Adnewyddu a glanhau y galon oddiwrth lygredd natur trwy weithrediaidau sancteidiol yr Ysbryd Glân. Ps. 51. 10.—6. Arwydd, weithiau, gwneuthur pethau hynod, gwrthiol, ac anfarwol. 'Yr Arglwydd a wna (*Heb.* ברא *a crea*) beth newydd,' &c. Num. 16. 30. Yn neillduol cnauldolaeth rhyfedd Mab Duw. Jer. 31. 22.

1. Duw yw Creawdwr pob peth. Gen. 1. 1. Esa. 37. 16. a 42. 5. a 45. 12. Act. 14. 15. a 17. 24.—Y mae gwaith creadigaeth yn cael ei briodoli i bob un o'r Tri Pherson yn yr Hanfod Dwyfol. 'Myfi yw יְהוָה sydd yn gwneuthur pob peth, yn eostyn y nefoedd fy hunan, yn lleu y ddaear o honof fy hun.' Esa. 44. 24. Y mae yn eglur oddiwrth yr ymadrodd Heb. אלהים ברא בראשית 'Yn y dechreuad y creodd Duw,' &c. Gen. 1. 1. Y mae y gair אלהים yn enw llosg, yn dangos fod Personau yn yr Hanfod tragwyddol: a bod y Personau hyny yn cyd-welth-

redu yn nghreadigaeth y byd. Ei fod yn enw llosoeg a ymddengys oddiwrth Preg. 12. 1., 'Coffa dy *Greasoddyr*.' Heb. Priodolir y gwaith i'r Tad: Esa. 42. 5, 6. Act. 4. 3, 24.—i'r Mab: Ioan 1. 3. Col. 1. 16. Heb. 1. 3, 10, 11.—i'r Ysbryd Glân: Ps. 33. 6. Job 26. 13.—2. Y defnyddiau o ba rai y creodd Duw bob peth: 'Nid o bethau gweledig y gwnaed y pethau a welir.' Heb. 11. 3.—3. Y pryd y creodd Duw y bydoedd: 'Yn y dechreuad y creodd Duw y nefoedd a'r ddaear.' Gen. 1. 1. Heb. 1. 10.—4. Y modd y creodd efe y cwbl: 'Trwy ei air.' Ps. 33. 6. 'Canys efe a ddywedodd, ac felly y bu.' Ps. 33. 9.—5. Yr amser a gymerodd y Creawdwr i orphen ei waith: 'Chwe diwrnod.' Gen. 2. 2. Brod. 20. 11.—6. Y cyflwr y creodd Duw ei holl waith: 'Wele yr oedd pob peth yn dda lawn.' Gen. 1. 31.—7. Dyben Duw yn ngwaith y greadigaeth: 'Efe a wnaeth bob peth er ei fwyn ei hun.' Diar. 16. 4.

Y mae Moses yn rhoddi hanes y greadigaeth gyd âg atdderchogrywydd goruchel, addas i'r Creawdwr. ac mewn modd hynod i osod allan ei fawredd anfeidrol. 'Efe a ddywedodd, ac felly y bu; efe a orchymynodd, a hyny a safodd.' Ps. 33. 9. Y mae yn ymddangos gyda mawrhydi anfeidrol, a phob cyflawnder o allu, doethineb, a daioni, ynddo ei hun. Y mae yn rhoddi bôd i bob peth; trefn ar bob peth; ac yn rhoddi amrywiaeth bywydau yn o natur pob creadur, o hono ei hun, gyd âg anfeidrol hawsdra. Y mae â'i air yn rhoddi bôd i bob peth, o ddiwydd defnydd: yn rhoddi trefn o'r anhrefa mwyaf: goleuni o'r tywyllwch: yn rhoddi pob peth yn ei le ei hun, yn hardd a gogonedus, yn gynnorthwyol ac yn lleol i'w gilydd, heb un ar y ffordd nac yn niweidol i'r llall. Y rhai na welant yn amlwg, yn y pethau a wnaed, ei dragywyddol allu a'i Dduwdd, ydynt yn ddisgeul. Rhuf. 1. 30. 'Gwelodd Duw yr hyn oll a wnaethal, ac wele da lawn ydoedd; sef yn addas i'r gweithiwr dwyfol; yn brydferth, yn hardd, ac yn lleol i'w gilydd. Gallasal y Creawdwr mawr wneuthur pob peth mewn mynydd; ond barnodd yn fwy addas i'w fawrhydi a'i ddoethineb dwyfol, i weithio mewn dull graddiannol: fel y gallem ni, ei greaduriaid, mewn myfyr pwylllog ar ei ryfeddodau, sylwi yn fwy neillduol a manwl ar yr amrywiaeth perffeiithrwydd a gogoniant dwyfol a amlygir ynddynt. Y mae y lleiaf, fel y mwyaf, o'i greaduriaid, yn dadgan gogoniant a mawredd Duw. Ps. viii. a xix.

Gan mai Duw yn unig yw Creawdwr pob peth, y mae yn rhaid ei fod yn perchenogi pob peth yn gwbl; yn cynnal pob peth; ac yn llywodraethu ac yn trefnu y cwbl i'w ogoniant ei hun. Nis dichon un creadur fod, a pharhau mewn bod, ond ynddo ac o hono. Yr un gair nerthol a'r a greodd sydd yn cynnal o hyd. Y mae EŴE goruchel oll, a thrwy oll. Creadigaeth barhaus yw cynnalieith greadigol. Beth yw bywyd un creadur, ond Duw yn bywhau bob mynydd? Beth yw nerth unrhyw greadur, ond Duw yn nerthu ac yn peri grym o hyd? Fel y mae bôd pob peth ynddo, yr un modd hefyd y mae *symudiadau* pob peth ynddo. Duw yn gweithredu ar y creadur sydd yn peri iddo fod y peth ydyw fel creadur bob mynydd; a phan ddarfyddo effeitholdeb dwyfol arno, derfydd yntau hefyd. Y mae pob peth yn dibynu ar yr achos cyntaf yn hollol tra y byddont mewn bod. 'Efe sydd yn rhoddi i bawb fywyd, ac anadl, a phob peth oll.' Act. 17. 25, 28. Nis dichon Duw wneuthur dim heb fod yn dibynu arno ei hun. Os na all un creadur gynnal ei hun, pa fodd y gall gynnal arall? Nagé; ond Duw y Creawdwr sydd yn cynnal pob peth.

1. Dyben *penaf* y greadigaeth oedd gogoniant Duw ei hun: 'Yr Arglwydd a wnaeth bob peth er ei fwyn ei hun.' Diar. 16. 4. *Sef*, er amlygu ei ogoniant

ei hun. 'Y nefoedd sydd yn dadgan gogoniant Duw.' Pa. 19. 1. 'Ei anweledig bethau ef,' sef ei *hanafad* a'i *briodoliaethau*, 'wrth eu hystyried yn y pethau a wnaed, a welir yn amlwg, sef ei dragywyddol allu a'i Dduwdd.' Rhuf. 1. 20. *Sef* yr holl briodoliaethau dwyfol, yn neillduol ei anfeidrol allu. 'O Arglwydd Dduw; wele, ti a wnaethost y nefoedd a'r ddaear, â'th fawr allu, ac â'th fraich estynedig.' Jer. 32. 17. Hefyd, amlygir ei ddaioni yn hynod yn ngwaith y greadigaeth. Y mae Duw yn ymddangos yn cyfranu o'i ddaioni, gan iddo wneuthur pob peth yn dda lawn, a phob peth ydy cyd-dueddu ac yn cyd-weinyddu i ddaioni a dedwyddwch ei greaduriaid; y mae y ddaear yn llawn o'i ddaioni, ac yn galw ar bawb i'w foliannu o'i blegid. Ps. 33. 5. a 136. 1—5. Y mae amlygdd hynod, hefyd, o'i ddoethineb yn Amrywiol rannu o'r greadigaeth. 'Yr Arglwydd trwy ddoethineb a seiliodd y ddaear; trwy ddeall y sicrahaodd efe y nefoedd. Trwy ei wybodaeth yr holltodd efe y dyfnderau, ac y defnyna yr wybrenau wllth.' Diar. 3. 19, 20. Y mae doethineb Duw i'w ganfod yn mhob creadur—yn eu dull—cyfleid yr amryranau o honnynt yn y modd mwyaf addas i ateb dyben eu gwneuthuriaid—a'r naill ran yn weinyddgar i'r llall. 'Mor llosoeg yll dew weithredoedd, O Arglwydd! gwnaethost hwynt ond mewn doethineb.' Ps. 104. 24.

2. Dyben *ts* yw daioni dyn; sef dynion yn gyffredinol. Gwnaed y ddaear i'w phreswyllo gan ddyd, a darostyngwyd pob creadur iddo; sef i'w ddefnyddio ganddo, ac i'w wasanaethu. Ps. 8. 5—8. Esa. 45. 12, 18. Y cyrph nefol, yr haul, y llŵer, a'r sêr, ydynt yn gweini iddo. Gen. 1. 24. Hos. 2. 21, 22. Addurnwyd ei dy â goleuadau ardderchog a defnyddiol. Yn neillduol, gwnaed y ddaear, a phob peth er mwyn ei bobl etholedig, y rhai, yn yr amrywiol oesoedd, oeddynt i gael bod ac i fyw arni; ar ba un. fel gorsaf, yr oedd gwaith y prynedigaeth ac iachawd-wriaeth i gael eu cwblhau yn y modd mwyaf cyhoeddus. Nid yw y rhai hyny o blant dynion yn ateb dyben eu creadigaeth, nad ydynt yn cydnabod Duw na y cwbl o'i weithredoedd, yn ei ryfeddu, ei barchu, a'i addol.

CREADUR—IAID, (cread) yn gyffredinol, pob peth a'r a grewyd: (Dat. 5. 13. Heb. 4. 13.) ond, yn neillduol, dyn.—Ac efe a ddywedodd wrthynt, Ewch i'r holl fyd, a phregethwch yr efengyl i bob creadur.' Marc 16. 15. Rhaid deall wrth y geiriau hyn, mai creadur rhesymol a feddyllr; ac onidê, ni byddai yr efengyl o ddefnydd iddynt. I ddyinion, fel pechaduriaid colledig, a neb ond hwy, y mae yr efengyl, a'i newyddion da, yn angenrheidiol, ac yn addas; ac iddynt hwy y mae wedi ei rhad roddi. Gan hyny, y gorchymyn ydyw, pregethwch yr efengyl i bob dyn, yn mhob man; i Iuddewon ac i Genedl-oedd; i gaethion a rhyddion; pa gyflwr bynag y byddont ynddo. Gwel Mat. 10. 5.—'Canys ni a wyddom fod pob creadur yn cyd-ochenaidio, ac yn cyd-offdio hyd y pryd hwn: ac nid yn unig y creadur, ond ninnau hefyd, y rhai sydd genym flaen-ffrwyth yr Ysbryd.' Rhuf. 8. 22, 23. Tebygol fod yr apostol yn y lle hwn, yn galw pawb a phob peth, yn greadur, a'r nad yw yn greadur newydd, neu a'r nad oes ganddo flaen-ffrwyth yr Ysbryd. Edr. OCHENEIDIO.

CREADURIAETH, (creadur) yr un a CHERAD-IGAETH. Marc 10. 6. 2 Petr 3. 4. Dat. 3. 14. Marc 13. 19. Rhuf. 1. 20.

CRED, CREDU, (cre) 1. Rhoddi coel, neu gred, neu ymddiried i ryw beth. Gen. 45. 26.—2. Rhoddi cydysniad i wirioneddau yr efengyl; felly y gwnaeth Simon Magus. Act. 8. 13.—3. Bod wedi cwbl argyhoeddi yn y meddwl. Ioan 6. 69.—

4. Derbyn Crist, ac ymorphwys arno am iechydwr-iaeth. Ioan 1. 12. Rhuf. 9. 33.—5. Hyderu ar un. 1 Cron. 20. 20. Edr. FFYDD.

CREADADYN, (cred) un yn credu; dyn yn rhoddi cred i wirioneddau gair Duw, yn neillduol yr efengyl, neu y gair am Grist. 2 Cor. 6. 15.—'Na fydd anghredadyn, ond credadyn.' Ioan 20. 27. Na fydd yn ddfydd, ond yn credu. Yr hwn sydd heb gredu, y mae efe yn ddfydd.—Nid credadyn neb heb gredu.

CREFYDD—AU—OL, (cref) dyhwyd, duwiol-der: gwir addoliad Duw; anrhydedd ac ofn; gofalus ofn cydwybod, rhag gwneuthur ar fai; onestrwydd cydwybod. Dr. D. Edr. ADDAWL. Y gair *Gr. Θρησκια*, a arwydda rhoddi addoliad a gwasanaeth i Dduw. Yr ydys yn barnu fod y gair Groeg hwn yn tarddu o'r gair *Heb. ורר sef ceisio*; hynny yw, ceisio Duw; ymadrodd a arferir yn yr Hen Destament i osod crefydd allan. 1 Cron. 28. 9. 2 Cron. 15. 2. a 17. 4. Ps. 9. 10.—Addoliad allanol a seremoniol yr Iuddewon. Act. 26. 15. Gal. 1. 13.

Ewyllys grefydd; sef crefydd yn ol mympwy ac ewyllys dyn, yn lle yn ol rheol gair Duw, Col. 2. 18, 23. Edr. COEL—GREFYDD.

Rhai crefyddol yw y rhai a ymroddant i wasanaethu ac addoli Duw; wedi eu rhoddi eu hunain yn gyntaf i'r Arglwydd, a chweddi hynny i'w bobl. Act. 13. 43. a 17. 4, 17. Y mae rhai yn cymeryd arnynt fod yn grefyddol, heb fod felly. Un a fo yn cymeryd arno, neu yn meddwl ei fod (*δοκει*) yn grefyddol; hynny yw, yn wir addolwr Duw, heb attal, neu ffrywno ei dafod, twyllo ei galon y mae, ac offer yw ei grefydd. Pe bai ynddo wir barch i Dduw, yn ei gymbell i'w addoll, gwai yn yr ysbryd iddo barchu ei orchymyn yn ei eiriau hefyd. Jago 1. 26.

CREFFT—WR—WYR, celfyddyd; rhai medrus mewn celfyddyd; celfyddwyr. Deut. 27. 15. Esa. 3. 3. Hos. 13. 2. Act. 19. 24, 38. Dat. 18. 22.—'Glyn y creffwyr,' (1 Cron. 4. 14.) a elwir felly am fod yno lawer o ofaint, seiri, &c., yn trigo. Neh. 11. 35.

CREISION, (cras) marwydos, sorod.—'Fel 'pan losgo y tân greision.' Esa. 64. 2. 'As the melting fire burneth.' Saes. Sef, y losgo y tân toddedig.

CRESCENS, *Gr. Κρησκη, [tyfadwy]* un o gyd-lafurwyr Paul yn y weinidogaeth, a ymadawodd oddi wrtho o Rufain i fyned i Galatia. 2 Tim. 4. 10.

CRETE, [*cnawdol, anianol*] ynys yn sefyll yn Môr y Canoldir. Mae Crete ynghylich yr un pellder o Ewrop, Asia, ac Affric. Hwyrach y bydd yr hanes canlynol am y Cretiaid yn gyannorthwyl tu ag at ddeall Epistol Paul at Titus.

Gelwir Crete yn braseonol Candia, oddiwrth enw ei phrif ddinas; a alwyd gynt wrth yr amrywiol enwau Aeria, Chithonia, Idaea, Curete, Macaria, &c. Y mae, yn ol Strabo, yn 277 o filltiroedd o hŷd (Strabo, *lib. x. p. 387.*) ac yn ol Pliny, 270 (Pliny, *lib. xiv. cap. 12.*) ac yn ol Scylack, 312. Ei lled, yn ol Pliny, nid yw dros 55 o filltiroedd.* Galwyd hi Haectomopolis, oddiwrth ei chan dinas. Ei chylch sydd oddeutu 600 o filltiroedd. Yn yr hen oesoedd, yr oedd yn nodedig am yr afon Lethe—mynnydd Ida—dyrystfa (*labyrinth*) Dædalus—cyfreithiau Minos,† un o'i breninododd—bedd-adail Jupiter, a'i enw yn argraffedig arno.

* Ymddengys, yn ol mesuriad diweddarach, mai 160 o filltiroedd o hŷd yw Crete, a bod ei lled yn dra anghyfartal, yn amrywio o 25 i 6 o filltiroedd. Myn rhai i'r ynys hon gael ei phoblogio o'r Alpau, ac mai yr un yw a Caphtor yn Dent. 2. 23.—C.

† Am hanes mwy helaeth o'r ynys hon, a chyfreithiau Minos, Gwel *Universal History*, Vol. viii., b. 2., Chap. 1.

Yn ol hanes hen awdwyr, poglogwyd y ddinas ar y cyntaf o Palestina: Bochart (*Canaan, lib. 1., cap. 15.*) a farna hynny yn debygol, o herwydd y gelwir y parth hwnw o Palestina, sydd yn gorwedd ar Fôr y Canoldir, gan yr Arabiaid, Keritha, a chan y Syriaid, Creth; ac am y gelwir yr Hebraeid y trigolion Crethi, neu Crethim, a gyfieitha y LXX. *Κρηται, Cretaeid*. Eze. 25. 15. Seph. 2. 5. Nad yw y prophwydi hyn yn llefaru am yr ynys Crete sydd eglur oddiwrth eu gwaith yn uno y Philistiaid gyd â'r Cretiaid, fel yr un bobl. Y Crethim, gan hynny, oeddynt rai o'r Philistiaid. Gelwir Creti, gwlad y Philistiaid, yn 1 Sam. 30. 14, 16. Ychwanega Bochart, fod y Cretiaid yn Palestina yn saethyddion enwog, a bod rhai o honnynt yn ngosgorddliu y brenin Dafydd. 2 Sam. 8. 18. a 15. 18. a 20. 23. 1 Bren. 1. 38. 1 Cron. 18. 7. Yn y lleoedd hyn gelwir hwynt yn ein cyfieithiad ni, Cerethiaid; ond y gair gwreiddiol yw Creti. Cafodd Creti yr enw, tebygol, oddiwrth air Hebraeg sydd yn arwyddo *dinystrio*, am eu bod yn gwneuthur galanastra mawr â'u saethau; at hyn y mae cyfeiriad hards yn Eze. 25. 16. *והכרתיו את-כרתיהו (Vehicrathu et-Cerithim)*, y rhai a gyfieitha ein cyfieithwyr ni, 'toraf ymaith y Cerethiaid,' ond y cyfieithiad llythyrenol yw, *toraf ymaith y torwyr ymaith*, sef y Cerithim. Syr Isaac Newton, yn ei Amseryddiaeth, a ddywed, 'Llawer o'r Phoeniciaid a'r Syriaid, cyn Crist 1045, a ffisant o Sidon rhag y brenin Dafydd, i Asia Leiaf, Crete, gwlad Groeg, a Lybia; ac a ddygasant gyda hwynt ddysegeidiaeth, cerddoriaeth, prydyddiaeth, mettelan a'u gwneuthuriaid, a chelfyddydau eraill, a defodau ac arferion y Phoeniciaid; a dygasant gyda hwynt rai yn hysbys yn y dirgeledigaethau crefyddol, y rhai a alwent Curetia, Idaei, Dactily,' &c.

Y Creti o Palestina, tebygol, a roddasant eu henau eu hunain ar yr ynys. Yn eu sefyllfa newydd, parhausant yn saethyddion enwog, medd Tournesfort, ac i arfer yr holl gelfyddydau a arferasant gynt yn Palestina; yn enwedig morwriaeth. Dygasant hefyd gyda hwynt holl ddrwg-foesau y Canaanaid, gwedi ymroddi yn hynod i lythineb, meddwod, a phob anai-weirdeb. A chyda hynny yr oeddynt yn nodedig gybyddlyd a chelwyddig; yn gyfaint felly fel y daeth *siarad fel y Cretiaid*, yn ddiareb am ddywedyd celwyddau a thywilo: a *chelwydd Cretiaid*, a arwyddai y celwydd mwyaf haerlwg a digywilydd. Epimenides, un o'u prydyddion, a Strabo, priodol o Crete, a osodasant y Cretiaid allan yn waradwyddus, fel celwyddwyr nodedig; yn enwedig Epimenides, yr hwn mewn awdl* a goffeir gan Paul (Tit. 1. 12.) sydd yn eu cyhuddo, nid yn unig am gelwydd, ond hefyd am lythineb a segurdd. Yr hanes hwn am y Cretiaid sydd yn dangos priodoldeb gorchymyn yr apostol i Titus 'i'w hargyhoeddi yn llym, fel y byddont iach yn y ffydd.' Tit. 1. 13. Dywed Mr. Tournesfort, yr hwn a fu yno yn nechreu y ddeunawfed ganrif, fod ei thrigolion presennol yn fwy rhinweddol. Tebygol i'r efengyl wellhau eu moesau.

Yn A. D. 1204, y Venetiaid a gymerasant Canaea, all brif ddinas yr ynys, a chyda hi yr holl ynys. Bu yn

* Geiriau Epimenides i gyd ydynt fel y canlyn:—*Κρητες αι ψευσται, κατα θηρια, γαστρις αρται; ταφον, Ανα, σιο κρητες ετεκτηναντο; Ξυ δε ου θαυεις, εσαι γαρ αιε.* Y Cretiaid sy bob amser yn gelwyddog, drwg fwyestlud, boliau gorddlog: Gwnaethant fedd-adail i ti, O frenin; ond ti ni buost faro, canys byw ydwyt bob amser. Yr achlysur o herwydd pa un yr ysgrifennodd Epimenides y llinellau hyn oedd fel y canlyn: Yr oedd yn Crete fedd-adail â'r argraff ganlynol arno: *Ενθαδε κειραι, ου, διαν επικαλουσι; Yma y mae yn gorwedd yr hwn a alwent Jupiter.* O herwydd yr argraff hon y gelwir y prydydd hwynt yn gelwyddwyr, gan honi fod Jupiter yn anfarwol. *Glass. Philo. Saor, Tract. ii., cap. 7., p. 902.*

eu meddiant hyd A.D. 1645, pan orchfygodd y Tyrciaid hi, ac ydynt yn y meddiant o honi hyd yn hyn.

Gwedi planu yr efengyl yn Crete gan yr apostol a'i gynnorthwywr Titus, gwreiddiodd mor ddwfn, ac a daenodd mor helaeth dros yr ynys, fel mae yn parhau yno hyd heddyw: ac y mae yn bresennol yn grefydd y trigolion, y rhai ydynt yn gyffredinol o Eglwys Groeg. Y maent yn mawnhau rhyddid crefyddol yn ddilwys, ond talu teyrnged i'r Tyrciaid. Dywed Tournefort (vol. i., p. 25.) fod amgylchoedd Canea, yn neillduol o hardd. Rhwng y ddinas a'r mynyddoedd agosaf y mae yno goedwigau helaeth o'r olew-wydd, gwinllanoedd, meusydd, gerddi, nentydd, wedi eu cyffinio â myrtwydd: ond dwy ran o dair o honi sydd fynyddig. Crete, er hyn, sydd yn un o'r ynysydd harddaf yn Môr y Canoldir; a phe cai ei diwyllio a'i hamaethu, fel yr yr amseroedd gynt, dygal yn dra helaeth holl angenrheidiol a danteithion bywd.

Er nad oes hanes yn yr Actau am fordaith Paul i bregethu yr efengyl yn Crete, etto, eglur yw ei fod yno: 'Er mawr hyn y' th adewais yn Crete, fel yr iawn drefnit y pethau sydd yn ol, ac y gosodit henuriaid yn mhob dinas, fel yr ordeiniais i ti.' Tit. 1. 5. Pa bryd yr aeth yno gyntaf; pa un ai cyn ai gwedi ei parchariad cyntaf yn Rhufain; pa bryd ac o ba le yr ysgrifennodd ei Epistol at Titus, yr hwn a ellir edrych arno fel Epistol at y Cretiaid—am y pethau hyn, methais gael boddlonrwydd gan neb o'r dysgedigion: am hynny yr wyf yn barnu mai ofer a diles fyddai i mi adrodd yma eu hamrywiol ddechymygon yn eu eilych. Gwel Michaelis's *Introduction*.

CREULON—DEB, (crau-llawn) un yn llawn gwaed, gwaedlawn; ffrnig, gorwyllt, gerwin, calon galed. Gen. 49. 5, 7. Job 30. 21. —'Tosturi y drygonus sydd greulon.' Djar. 12. 10. Yn lle y tosturi hynny sydd yn naturiol i ddyinion eraill, nid oes ynddo ddim ond creulondeb. Y mae tosturi yn cael ei alw yn greulondeb yma, yn yr un modd ag y mae gwendid Duw yn cael ei alw yn nerth, neu yn gryfach, a ffolineb Duw yn cael ei alw yn ddoethineb, neu yn ddoethach na dyn. 1 Cor. 1. 25.

CREYR—OD, (cre) crychyd. Creyr glas; creyr gwyn; creyr copog; creyr copog lleiaf.—A'r cryr (neu creyr) yn ei ryw.' Lef. 11. 19. Deut. 14. 18. Math o adar arian yw yr *creyr* a gyfleithir *creyr*; *heron*, *Saes.*: ond anhawdd i ni, yn y gwledydd hyn, benderfynu pa fath oeddynt. Barna Bochart mai mth o eryrod, neu hebogau, oeddynt; ond hwyrach bod ein cyfleithiad ni, a'r Saesonaeg, mor agos i'w lle ag un.

CRIB, CRIBOG, (cy-rhib) copa; copäog; uchelfryniog; crib tŷ, crib mynydd, crib ceiliog; cribau cyffon.—'Mynydd Duw sydd fel mynydd Basan; yn fynydd cribog fel mynydd Basan.' Ps. 68. 15. Edr. BASAN.

CRIBDDEILIWR—WYR, (crib-dail) traws-ddelliwr, traws-gipiwr, yspeiliwr, trais-gymhellwr; hyny a arwydda y gair *Gr.* *απρηνς*, a gyfleithir *yspeilio* yn Heb. 10. 34., ac yn Mat. 23. 25. *trawsedd*; ac yn Luc 11. 39. *trais*; yn 1 Cor. 5. 10, 11. a 6. 10. *cribdeiliwr*. Edr. LLADRAD.

CRIN, (cri) sych, dinodd, brau, di-ireidd-dra, yn hawdd ei dori; llaw-gauad; anhael. Esa. 56. 3. Ecce. 17. 24.—'Os gwnant hyn yn y pren ir, pa beth a wneir yn y crin?' Luc 23. 31. Ymadrodd diarebol yw hwn: galwai yr Hebraid ddynion da yn goed irion, a dynion drwg yn goed crinion. Cymb. Ps. 1. 3. â Jer. 17. 6, 8. Os daeth y fath ing a gofid i'm cyrfod pan y rhoddais fy hun yn lle pechaduriaid, yr iawn wyf, nid yn unig yn un dinitwed, ond yn Fab Duw ei hun pa beth a ddaw o'r trueiniaid hynny a'r

nid ydynt yn profi dim o'm cynnorthwyon, a'r rhad y mae eu heugrwydd personol yn eu gwneuthur yn danwydd mor gymhwys i lid dwyfol ag yw coed crinion i dân ysol? 'Pwy o honom a drig gyd â'r tân ysol? pwy o honom a brawyllis gyda llosgfeydd tragrwyddol?' Esa. 33. 14.

CRISPUS, [*modrwyog*] enw dyn; yr hwn oedd arch-synagogydd; a gredodd yn yr Arglwydd; a feddyddwyr gan Paul. Act. 18. 8. 1 Cor. 1. 44.

CRIST, [*eneiniog*] un wedi ei eneinio. *Gr.* *Χριστος* (*Christos*) CRIST, *Heb.* *משיח* (*Messiah*). Ioan 4. 25.—1. Un wedi ei anfon gan Dduw; Mab Duw, yr Arglwydd Iesu Crist, y Messiah gwir, Iachawdwr y byd; cenedledig gan y Tad cyn yr oesoedd, yn gyd-sylweddol, yn ogyd-dragrwyddol, a gogyfuwch a'r Tad o ran ei ddwyfoder; yn llai na'r Tad, ac o sylwedd Mair Forwyn, o ran ei natur ddynol; prif wrthdwydr y prophwydoliaethau; a addawyd ac a osodwyd allan trwy gysgodau yn yr Hen Destament; a ddymunwyd ac a ddysgwyliwyd yn fawr am dano gan yr hen batriarchiaid; gobaiht am iechydwrtaeth y Cenedloedd; gogoniant, dedwyddwch, a chysur y Cristionogion.

Yr hyn a roes ddechreuad i'r ymadrodd o *Χριστος* (o *Christos*) a *משיח* (*Messiah*) sef y Crist, y Messiah, oedd y ddefod o'eneinio, trwy yr hon y byddai breninoedd ac arch-offeiriaid pobl Dduw, ac weithiau y prophwyd, yn cael eu cysegru a'u gosod yn eu galwedigaeth sanctaidd; oblegid cyfrifd yr holl swyddau hyn yn sanctaidd yn mhllith yr Israeliaid. Exod. 28. 41. 1 Bren. 19. 16. Yr oedd yr ymadrodd hwn, yn ei arferiad dechruol, yn cael ei gymhwysu at yr holl freninoedd a'r arch-offeiriaid o genedl Israel, yn dda ac yn ddrwg. Dyma yr enw a roddodd yr Hebraid i'r Iachawdwr a'r Gwardwr hwnw yr oeddynt yn ei ddysgwyl; yr hwn a addawyd trwy y prophwyd; ac yr oedd eu holl waredwyr tymhorol yn ei gysgodi. Yr oedd yr olew yn arwyddo yr Ysbryd Glân; a'r eneiniaid yn arwyddo gosodiad cyfreithlon yr eneiniedig i'w swydd; a chyfraniad o gynneddfau a doniau addas i gyflawni y gwaith perthynol i'r swydd. Felly y mae Crist, eneinio y Tad, wedi ei alw a'i osod yn gyfreithlon i'w swyddau o fod yn Brophwyd, yn Offeiriad, a Brenin i'w eglwys. Sellodd Duw Dad EF, ac a'i heneiniodd â'r Ysbryd Glân ac â nerth. Ioan 6. 27. Act. 10. 38.—Y mae yn feddiannol o'r cymhwysiadau mwyaf hefyd i gyflawni pob rhan o'r gwaith tra phwysfawr perthynol i'w swyddau; 'oblegid nid wrth fesur y mae Duw yn rhoddi iddo ef yr Ysbryd.' Ioan 3. 34. Edr. ENEINIO.

Ni chyd-gyfarfu yr holl swyddau yn neb erioed ond yr Arglwydd Iesu Crist. Ond y mae pob swydd angenrheidiol i'w eglwys yn cyd-gyfarfod ynddo ef; ac y mae yn feddiannol o ddoniau a chymhwysderau goruchel i'w cyflawni oll, yn berffaith ac yn ogoneddus. Y mae holl gyflawnder y Duwdd ynddo, ac y mae natur greadigol yn ei ddyngolaeth gwedi ei chario i'r gradd eithaf o berffeithrwydd a gogoniant. Esa. 9. 7.

Y mae yn waith hyfryd ac adeiladol i gymharu â'n gilydd ragddywediadau y prophwyd am y Messiah, a hanes rhyfedd yr efengylwyr am Iesu o Nazareth—a sylwi mor hollol y mae y naill yn cyfateb i'r llall. Y maent yn cwbl gyd-uno mai morwyn fyddai ei fan—y byddai o lwyth Judah—tŷ Dafydd—a'i enedigwch yn Bethlehem, dinas Dafydd. Y mae eu tystiolaeth yn un am dano, y byddai yn Dduw ac yn ddyn—yn ddyrchafedig ac yn cael ei ddarostwng—yn Arglwydd ac yn was—yn offeiriad ac yn aberth hefyd—yn deml ac yn Dduw y deml—yn drugareddfa ac yn Arglwydd ar y drugareddfa—y byddai yn wr tlawd, gofidus, a chynnefin â dolur, ac y byddai marw—ac y byddai gwedi hynny yn fuddugoliaethus

ar angru, ac yn llywodraethwr gogoneddus, goruwch pawb, ac yn hunan-ddibynol yn ei deyrnas dragy-wyddol. Y mae yr holl bethau hyn yn ymddangos yn gwbl groes i'w gilydd, etto yn cyd-gyfarfod yn hyfrif yn mherson y Messiah, sef Iesu o Nazareth, yn ol tystiolaeth y prophwydi, a hanes yr efengylwyr am dano. Bydd cyfeuderau aml, tan eiriau eraill, i helaethu am dano, gan hyny ni chwanegaf yma. Edr. AGWEDD, BRENNIN, CNAWD, GWAS, IESU, OFFEIRIAD, PROFHWYD. Gen. 49. 19. Esa. 11. 1, 2. Mat. i. Luc 1. 26—36. Luc 3. 22—31. Mic. 5. 2. Mat. ii. Luc ii. Hag. 2. 6, 7. Mal. 3. 1. Esa. 7. 14. Jer. 31. 22. Mat. 1. 18—25. Esa. 9. 6, 7. 14. Luc 1. 16, 17, 35. Rhuf. 1. 4. a 9. 5. Deut. 18. 15—18. Act. 3. 22. a 7. 35, 37. Mat. 11. 5. a 17. 5. Ps. xxii. a lxix. Esa. liii. Luc 24. 36. Heb. 1. 3, 8—10. 1 Cor. 15. 3, 4. Phil. 2. 7—11. 1 Petr. 1. 19—21.

2. Y mae y gair yn cael ei arfer am yr athrawiaeth mewn perthynas i Grist. Act. 8. 5. Eph. 4. 20.

3. Holl gorph dirgeledig Crist, sef ei eglwys; y pen a'r aeolodau etholedig yn nghyd. 1 Cor. 12. 12. 'Gau Gristiau,' ydyw y cyfryw ag a gymerant arnynt mai hwy yw y Messiah. Mat. 24. 24. Edr. IESU.

CRISTAL, (crist) *Gr.* χρυστάλλος; *Saes.* CHRYS-TAL: math o fŵn caled dysglauer, o ddull onglwg rheolaidd, wedi ei gyfansoddi o ddalenau digymysg. Nid oes ynddo ddim ystwythra, ac ni thery dân chwaith. Y mae tri rhyw o grystal pur, heblaw yr amryw fath o hono sydd yn gymysgedig â sylweddau eraill. Yr oeddynt yn cael cristal gynt mewn ynys yn y Môr Coch; a'r cwpanau, a'r llestri eraill, a wneid o hono a gyfrifid yn dra gwerthfawr; ond yn bresennol nid yw o gymaint gwerth. Job 28. 17.—Dull y fuffafen oedd ar benau y cerubiaid—y môr o wydr o flaen gorsedd-faine Duw—yr sfon o ddwr y bywyd—a goleuni y Jerusalem newydd, a gyffelybir i grystal, i ddangos eu purdeb, eu dysgleirdeb, a'u heffeithiau llewyrchol. Ezec. 1. 22. Dat. 4. 6. a 22. 1. a 21. 11. Edr. GWYDR.—'Gwnaf hefyd dy ffenestri o risial, a'th byrth o feini dysglauer.' Esa. 54. 12. *Heb.* בריר *Saes.* AGATES: rhyw faen gwerth-fawr dysglauer: yn arwyddo y byddai gweinidogion yr eglwys, ei bordinhadau a'i haelodau, yn bur; y rhai a'i goleuant ac a'i harddant, trwy amrywiaeth eu doniau a'u gras.

CRISTIONOGION, dynion wedi eu heneinio yn ysbrydol, a'r un ysbryd ag yr eneiwiwyd Crist, i fod yn aeolodau, yn addolwyr, ac yn ganlynywyr i Grist.—'Y mae genych chwi *eneiniad* (*Gr.* Χρισμα, *Chrisma*) oddiwrth y sanctaidd hwnw, a chwi a wyddoch bob peth.' 1 Ioan 2. 20. Hwnw ydyw y gwir Gristion, ag a dderbyniodd Ysbryd Crist, yn ei gyd-furfio yn mhob peth â Christ. Nid yw enw o fod yn Gristion yn ddigon, heb fod yn feddiannol ar Ysbryd Crist. 'Od oes neb heb Ysbryd Crist ganddo, nid yw hwnw yn eiddo ef.' Rhuf. 8. 9. Yr enw hwn a roddwyd gyntaf ar y dysgyblion yn Antiochia, ag y sydd yn parhau ar drigolion y rhan hyny o'r byd a'r sydd yn derbyn athrawiaeth ysgrythyrau y ddau Destament. Act. 11. 26.

CROCH, (cy-rhoec) uchel-lef, uchel-floedd, uchel-waedd; gerwin-floedd, ysgrech.—'A chyhoeddwr a lefodd yn groch; sef â lief uchel. Dan. 3. 4.—'A'r dyfia gan groch-lefain;' sef gan wneuthur dadwrdd, trwst, a therfysg, yn nghyd â ysgrech-floeddau. Marc 15. 8. Dat. 18. 2.

CROCHAN-AU, (croch) efyddyn; llestryn; llestr i ferwi ynddo yn gyffredinol, o bridd, haliarn, pres, aur, &c. 2 Bren. 4. 38, 39.—'Er gorwedd o honoch yn mysy y crochanau, byddwch fel egyptall colomen wedi ei gwisgo ag arian, a'i hadenydd ag

ur melyn.' Ps. 68. 13. *Heb.* צרשון *rhesau*, neu rhesau o geryg ar ba rai y gosodent eu crochanau i ferwi. Dywed Niebuhr am yr Arabiaid crwydrod, eu bod yn gosod eu crochanau ar amryw o geryg gwa-hanedig, uwch ben twll wedi ei gloddio yn y ddaenr. Gorwedd rhwng y rhai hyn a arwydda y cyfwr isaf o gaethiwed: canys hwn, tebygol, oedd gorphwysfan y caethwas gwaelaif. Darluniad addas o gyfwr Israel yn yr Aipht, yn lettya fel caethion rhwng rhesau o odybau y priddfeini, wedi eu gorchuddio â chlai a mwg, yn wael iawn yr olwg arnynt. Ond gwedi meddiannu Cansan, yn amser Dafydd a Solomon, yr oeddynt yn ymddangos yn hardd a godidog; a mwy felly etto, fel yr oeddynt yn bobl sanctaidd i'r Argiwydd. Fel hyn, pan droir caethion Satan at Grist, wedi eu cyflawnhau a'u sancteiddo ganddo, y maent yn dechreu edrych yn hardd; ac yn y nefeodd yr ymddangosant yn eu cyflawn degwch, ac ôl y croch-anau wedi ei lwyrr ddileu, a byddant fel egyptall wedi eu harddu ag arian, a'u hadenydd ag aur melyn. Ps. 81. 6. Exod. 1. 14. 1 Cor. 6. 9—11. a 12. 2. Eph. 2. 1—4. Tit. 3. 3.—Jerusalem a gyffelybir i 'grochan berwedig,' a'i wyneb tu a'r gogledd; y Oaldeaidd, fel moddion, y rhai a ddaethant i'r gogledd, y gwarchaeuwyd ac y llosgwyd Jerusalem, a'r trigolion a boenydiwyd hyd angru, megys mewn dwfr berwedig. Jer. 1. 13.—Y crochan aur, yn yr hwn yr oedd y manna yn cadw, a allai fod yn gosod allan ordlinhadau gwerthfawr yr efengyl, yn y rhai y mae Crist i'w gael, ac yn cael ei gadw i'r cenedlaethau, ger bron a than olygiad Duw. Exod. 16. 33. Edr. MANNA.—'Moab yw fy nghrochan golchi; dros Edom y bwriaf fy esgid.' Ps. 60. 8. Cymaint a phe dywedaf, er balched oedd y Moabiliaid a'r Edomiaid yn eu herbyn, yn yr anialwch, hwy a wnaed yn awr yn ddellaidd, yn weision, ie, yn gaethion i ni, t dynu ein hesgidiau, ac i olchi ein traed. Gwel *Llyfr yr Homiliau*.

CROCHENYDD, (crochan) priddlestrydd, cragenydd; un yn gweuthur crochanau, neu ryw lestri eraill o bridd neu glai. Jer. 18. 2, 3, 4.—Y mae Duw yn cael ei gyffelybu i grochenydd; efe sydd yn llunio ein cyrph o glai; gan ein llunio, a gweuthur â ni, fel y gwelo fod yn dda. Rhuf. 9. 21. Esa. 64. 8.—Y mae Duw, er mwyn dangos ei lywodraeth gadarn a diammodol ar ddynion, a'i awdurdod goruchel ar eu calonau, yn fynych yn arfer y cyffelybiaeth o grochenydd, yr hwn a wna fel y myno â'i glai; weithiau llestr i barch, ac weithiau i amharh; yn awr yn ei ffurfio, ac yn y man yn ei dori, &c. Ps. 2. 9.

CROEN, CRWYN, (craw) *Heb.* קרו *Gr.* κρούς; gorchudd cnawd creadur, dyn ac anifell.

Yn y *croen* y gauer y balldd y bydd marw. *Diar*.

Pilem fawr dew yw y croen, yn gorhuddio yr holl gorph, gwasanaetha fel peiriant teimlad, ac yn orchudd ac yn harddwech i'r holl gorph.—Y mae y croen yn gynnwyseddig o dair rhan; sef y bilionen allanol, a elwir *cuticle*, *epidermis*, neu *scarf-skin*. Y ganol a elwir *corpus reticulare*, am ei fod yn llawn o fân dyllau tel rhywy neu ogr. Y dufswol a elwir *cutis*, ac y mae gwedi ei ffurfio o fân linybau o benau y rhedweliâu, y gwythienau, y giau, y gewynau, &c. Oddiwrth y rhai hyn y mae yn codi yn ronynau mân dirifedi ar y croen, a elwir *pupillae piramidales*, yn y rhai y mae teimlad yn gynnwyseddig. Y mae hefyd yn y croen gilechwyrn bychain dirifedi, a elwir *military glands*; y llestri hyn sydd yn ysgaru y chwys, ac yn ei ddwyn i'r bilen allanol. Y mae y *cuticle*, neu y bilen allanol, yn nodedig am gèn mân a chwys-dyllau na wél y llygaid noeth ddim o honynt heb help drychau. Y mae y cên gwedi ei osod ar gorph dyn, fel ar y pysgod, yn gorwedd ar eu

gilydd, a hyn sydd yn peri fod yr croen yn ymddangos yn wyn, ac onidde byddai yn goch fel y gwefusau, lle nad ydynt yn gorwedd ar eu gilydd, ond yn cyfarfod yn unig. Oddi rhwng y cên hyn y mae chwyss yn dyfod allan o'r chwyss-dyllau, y rhai y maent yn eu gorchuddio. Dywed Leewenhoek, fod yn mhob troed-fedd ysgar, yn nghylch 144,000,000 o chwyss-dyllau. Barna M. Perrault, fod maeth yn cael ei dderbyn i mewn i'r corph trwy y mân dyllau hyn; a hyn sydd yn peri fod cigyddion a chogyddion, &c., y rhan amlaf yn tewychu. A'r un fath fod planigion yn derbyn maeth trwy y rhisgl, ac nid yn unig o'r gwraidd.—Defnyddiwyd crwyn yn foreu. Gwisgoedd cyntaf dynion oedd o grwyn anifeiliaid. Gen. 3. 21.—Cenedloedd y gwledydd gogleddol a wisgwyd â chwyn er yr hen oesoedd.—Gwneir memrwn o grwyn defaid, neu eifr. Edr. MEMRWN.

'A'r Arglwydd Dduw (IEHOPAH ELOHIM) a wnaeth i Adda, ac i'w wraig, beisiau crwyn, ac a'u gwisgodd am danynt hwy.' Gen. 3. 21. *Heb.* כְּרוּרִים *peisiau*. Arwydda y gair Hebraeg, *gwisg yn glynus*, cyfagos; y wisg nesaf i mewn, crisbin. Y peisiau crwyn a wnaed gan yr Arglwydd i'n rhieni cyntaf oedd, diammen, o grwyn yr anifeiliaid hyn, y rhai, trwy oesdiad dwyfol, a laddwyd yn aberth, fel cysgod o ddyoddefiadau a marwolaeth yr hâd addawedig; a gwaith Duw yn eu gwisgo â'r rhai hyn, oeddynt yn arwyddo mantell cyflawnder, a gwisgoedd iechyd-wriaeth, â pha un y caent eu gwisgo yn ganlynol i'r iawn a wnaeth Crist drostynt. Eza. 61. 10. Gal. 3. 27. Rhuf. 12. 13, 14. Dat. 7. 9, 13, 14. a 19. 8. Ac i'w dysgu gan bwy yr oeddynt i'w cael, sef ganddo ef, yr hwn oedd yn offeiriad ac yn aberth, trefnwyd dan y gyfraith (Lef. 7. 8.) fod i'r offeiriad a offrymai y poeth-offrwm i gael croen y poeth-offrwm a offrymai efe.—Prophwyd, a saint dan erllwigaethau, yn fynych wedi hyny, a wisgasant wisgoedd o grwyn. Heb. 11. 37.—'Blingo y croen,' a arwydda gor-thrynu dynion, hyd na bo ganddynt ond eu heinioes yn unig wedi ei adael. Mic. 3. 2, 3.—'Diane â 'broen y dannedd,' ydyw diane heb ddim ond bywyd, wedi cael, fel pe bai, guro y dannedd o'r pen, a phrin fôl genau wedi ei adael i gwyno. Job 19. 20.—'Croen am groen;' hen diareb ydoedd hon, yn dangos fod dyn am gadw ei fywyd, tros a fyddai i fywyd cyf-cillion a pherthynasau fyned ar goll, yn nghyd â phob mantais allanol. Job 2. 4.—*Heb.* עֵר בְּעֵר *croen, ie, hyd groen*; sef y croen nesaf i mewn, yr hwn nis gellir ei dynu ymaith heb y boen a'r golled fwyaf; etto, goddef dyn y boen a'r golled hon er mwyn cadw y bywyd gwerthfawr.

CROES, (cro) *Llad.* CRUX; tro, croesbren: gwrth-wyneb; fel gwynt croes; croes-hynt, sef croes-ffordd; heb groes, heb wahardd, sef heb ddim rhwystr:—math o hreg-bren wedi ei wneuthur o ddau ddarn o bren, y naill ar draws y llall, ar ddull T neu X. Ar y fath gyntaf y dywedir i Grist ddyoddef. Nid ydyw ysgrifenywyr yn cytuno pa un ai bod yr arferiad o gospedigaeth y croes yn mhlith yr Iuddeionai ai nad oedd.—1. Marwolaeth y croes oedd y fwyaf ofnadwy o'r holl farwolaethau cospedigaethol, o ran y cywil-ydd a'r ben ydoedd yn ei dilyn; mor waradwyddus ydoedd a'i bod yn nôd penaf o ffeidiad ar y gwaelfaf o ddyinion. Mat. 27. 32. Marc 15. 30, 32.—2. Holl ddyoddefiadau Crist yn ei gorph a'i enaid, a elwir y croes; ac yn neillduol ei farwolaeth boenus, waradwyddus, ar y croes. Eph. 2. 16. Heb. 12. 2.—3. Athrawiaeth yr efengyl, yn cyhoeddi Crist wedi ei groeshoelio, ac iechyd-wriaeth trwy Grist croeshoeliedig. 1 Cor. 1. 17, 18. Gal. 5. 11.—4. Y cyfryw orthrymderau ag y bydd y fyddloniaid yn eu dyoddef er mwyn Crist a'i gyflawnder; croes neillduol yw hon, yn perthyn i gredinwyr yn unig.

Gal. 6. 14.—5. Unrhyw beth gofidus wedi ei anfon gan Dduw i'r corph neu y meddwl. Hon yw y croes gyffredin sydd yn nglyn wrth bawb fel y maent yn ddyinion. Mat. 10. 38. a 16. 24. Marc 8. 34. Luc 9. 23.—'Cyfodi y croes,' ydyw ymestwng yn ewyll-ysgar dani er mwyn Crist. Mat. 16. 24. Ni ddylai Cristion wneuthur croes iddo ei hun; nac ychwaith addol na mawrhau croes Crist (sef y pren) hyny sydd yn perthyn i Grist, yr hwn a groeshoeliwyd ar bren 1 Cor. 2. 2.

CROESHOLIO, (croes-hoelio) cospedigaeth y croes, hoelio ar groesbren. Mat. 27. 22. Y modd y byddid yn cyflawni y boenedigaeth hon oedd fel y canlyn:—Yn gyntaf, byddid yn fflangella y troseddwr â chlyrt; ac weithiau byddid yn cylymu darnau o es-gyrn wrth y ffreyllau hyn, fel y byddai dyoddefiadau yr euogfarnol yn fwy llymdest. Crist a fflangellwyd yn dra chreulon cyn ei groeshoelio; ar ol i Pilat roddi y ddeddfryd arno, gorchymynodd ei fflangella, ac a'i rhoddodd i'w groeshoelio. Mat. 27. 26. Yr oedd hefyd yn arferiad gwneuthur i'r hwn a groeshoeliwyd ddwyn ei groes i'r dienyddle; fel hyn y cymhellwyd Crist i ddwyn y pren yr hwn yr oedd i ddyoddef arno. Nid yw awdwyr yn cyduno yn gwbl pa un ai cyn ai gwedi gosod y croes i'w fynyddid yn hoello traed a dwylaw y croeshoeliedig. Amryw awdwyr credadwy a ddywedant mai cyn ei chodi i'w fyny y gwneid hyn. Dywed Mr. Burder, 'Pan groeshoelid dyn, hoelid ef ar y croes tra yr oedd hi yn gorwedd ar y llawr, trwy y dwylaw gwedi eu hestyn ar eu hyd gyd, a thrwy y ddau droed yn nghyd; yna sythid y croes, ac yr ergydid ei throed yn dra ffyrnig i ddiwll yn y llawr, gwedi ei ddarparu i'w derbyn. Yn y modd hwn y byddai y corph, yr hwn y byddai ei holl bwys yn crogi wrth yr hoellion oedd yn myned trwy y dwylaw a'r traed, yn cael ei gwbl ddaed-gymalu, a'r dyoddefwr, o'r diwedd, yn trengu trwy rym y boen. Byddai tân weithiau yn cael ei gynnwyr wrth y croes, fel y darfyddai am y croeshoeliedig trwy y mwg a'r fflam.' Gwel Burder's *Oriental Customs*. Byddai ysgrifen achos cospedigaeth y troseddwr yn ysgrifenedig ar ben y croes, fel y gallai pawb ei weled. Ond nid oedd uwch ben yr Iesu un bai yn ysgrifenedig, ond yn hytrach lled-arwydd mai efe ydoedd y Messia; ac ni allodd neb gael gan Pilat ei newid.—Crist a groeshoeliwyd trwy wendid ei natur ddynol, ond byw y mae trwy nerth Duw. 2 Cor. 13. 4. 1 Petr. 3. 18.—'Ail groeshoelio Crist' y bydd dynion pan fyddont yn diystyru ei berson, neu ei awyddau, neu yn hollol wrthod ei gyflawnder a'i efengyl. Heb. 6. 6.—'Croeshoeliwyd y saint gyda Christ;' oblegid ei fod yn eu cynnrychioli hwynt yn ei farwolaeth, hwythau yn cael eu gwneuthur yn gyfranogion o effeithioldeb a rhinwedd ei farwolaeth, trwy gymhwysiad o'r Ysbryd Glân, i ddiro grym a llywodraeth eu pechod, i'w gwneuthur yn farw i'r ddeddf, ac i'r byd; ac yn raddol i farweiddio eu holl lygredd tufewol. Gal. 2. 20. a 5. 24. a 6. 14. Rhuf. 6. 6.

CROESANAETH, (croesan) serthedd, budr-eiriad, brynti.—'Na chroesanaeth, nac ymadrodd ynyvt.' Eph. 5. 4, 12. Rhuf. 1. 27. W. 8.

CROES-FFORDD—FFYRDD, lle byddo y naill ffordd yn myned drwy y llall. Obad. 14.

CROG—I, (crog) *Gr.* κρομμυα; rhwym-ddibyn; dibyn; megys y dywed Job, fod Duw 'yn crogi y ddaer ar ddiiddim.' Job 26. 7. Yn gymaint nad oes gan y ddaer un sylfaen, atteg, na chynnalgyd, ond nerth Duw. Cymh. Ps. 24. 2. a 104. 5. a 136. 6.—Israel a grogasant eu telynu ar yr helyg, ar lôn afonydd Babel; gan dystio trwy hyny, fod iddynt fwy o achos, a'u bod yn fwy parod i alaru nag i chwareu eu tannau. Ps. 137. 2.—'Arno ef y crogant holl

ogoniant tŷ ei dad.' Esa. 22. 24. Sef ar Eliacim yn gysgodol; ac ar Grist yn sylweddol. Dyrcheffir ei holl berthynasau ganddo, o'r lleiaf o honynt hyd y mwyaf o honynt: a dygir hwynt oll i gydnabod eu dibyniad arno, a'u dyled iddo.

CROG-BREN, (crog-pren) dienydd-bren; pren dial; dienyddle drwg-weithredwyr.—Yr oedd y crog-bren a ddarparasai Haman i grogi Mordecai yr Iudew arno, yn ddeg cufydd a deugain o uchder, sef yn nghylch pum llath ar hugain. Ac yn lle Mordecai, efe ei hun a'i feibion a grogwyd arno. Esth. 7. 9. a 9. 13.

CROGLATH, (crog-llath) telm, magl, tag-fagl, byddagl; math o lath wrthseidiol, yn tagu neu yn dal aderyn yn nghrog, pan gyffyrddo â hi.—'A syrth yr aderyn yn y fagl ar y ddaear, heb fod croglath iddo?' Amos 3. 5. Na feddylied neb fod y drygau sydd yn dryfod, neu a allant ddyfod, i'w cyfarfod, yn dyfod trwy ryw ddamwain neu ddygyddiad; nac ydynt: ond dyfod y maent trwy neillduol ragluniaeth Duw (adn. 6.) a hyny fel gwinlen am bechod. 'Oni werthir dau aderyn y tŷ er ffyring? ac ni syrth un o honynt ar y ddaear heb eich Tad chwi.' Mat. 10. 29.

CROMBIL—OD, (crom-ii) cropa aderyn: yr hyn a fyddir yn ei dynu allan o'r aderyn a offrymid ar yr allor. Lef. 1. 16. Edr. CYLLA.

CROMLECH, (crom-llech) maen gwastad, neu yn hytrach ceuol, neu yn gogwyddo i lawr naill ochr. Yr enw cyffredin am *grair gorsedd*, *maen llôg*, neu *maen gorsedd*, yr hon a osodir o fewn y *cylch cyngnhrair*; arni y cyflawnt lawer o ddefodau arwyddol ac ystyriawr y Derwyddon.—'Ac yn nghromlechydd y creigiau.' Esa. 7. 19. *Holes of the rocks*, *Sacs*. tyllau y creigiau. *On the craggy rocks*, ar greigydd clegyrwag. בנקיק *tyllau*, neu *leoedd ceuol*, megys mewn creigiau. Parkhurst.—'Gan ladd y plant yn y glynoedd dan gromlechydd y creigiau.' Esa. 57. 5. *Cyfeiria* y geiriau at arferion dychrynllyd y cenedloedd Paganaisidd o aberthu eu plant i'w heilunod, mewn rhyw leoedd neillduol, tywyll, cuddiedig, rhwng clogwyni creigiau.

CRONGLWYD—AU, (crong-*glwyd*) nen tŷ, y glwyd sydd yn dal y tŷ ar y tŷ.—'Y daethant dan gysgod fy nghronglwyd i; sef daethant i'm tŷ. Gen. 19. 8.—'Nid ydwyf fi dellwng i ddyfod o honot dan fy nghronglwyd; sef i fy nhŷ. Mat. 8. 8.

CRONICL—AU, hanes am bethau a fuaent mewn amseroedd gynt; oddiwrth y gair *Gr. Χρονος*; *Llad. CHRONICA*; *Saes. CHRONICLE*. Y mae dau lyfr a elwir felly yn y Bibl, y rhai ydynt yn cynnwys hanesion am yn nghylch 3500 o flynyddoedd, wedi eu casglu yn nghyd. Yr enw a roddir arnynt yn y Groeg ydyw Παράλειπονεν (*Paraleipomenon*) sef y rhelyw, neu yr hyn sydd yn ol; yn ol eraill, y *pethau a aethant heibio*, neu a *aed heibio iddynt*, neu y *pethau a adawyd allan*. Canys ydynt yr adroddir amryw bethau yr aed heibio iddynt yn ddiawlyw, neu a adawyd allan o lyfrau eraill yr Ysgrifthyrau Sanctaidd; pethau er hyny ydynt wir deilwng o gael eu cadw mewn coffadwriaeth, a'u cyfranu i eglwys Dduw.

Nid ydyw y ddau lyfr hyn ond un gan yr Hebreid (mewn rhai copïau) ac a elwir ברכייהים *geriau y dyddiau*, hyny yw, yr *amseroedd*: canys felly yr adroddant hwy am flynyddyn, sef rhyw nifer penodol o ddyddiau; felly y mae y gair ימים yn arwyddo, *dydd a nos*; yr *amser*. Gwel Exod. 13. 21, 22. Yr un gair a gyfeithir *blwyddyn* yn Lef. 25. 29. Barn. 17. 10. a 21. 19. 1 Sam. 1. 3, 7. a 27. 7. Gan hyny, ystyr yr enwad ar y llyfrau hyn, yn ol yr Hebraeg, ydyw, Adroddiad o'r pethau ag oeddnt deilwng o sylw a chofadwriaeth, a ddygyddasent yn eglwys

Dduw o bryd i bryd, o fewn tir Israel a'u ddnascedd: Y mae yn gynnwysedig ynddynt rywbeth yn mherthynas i gyflwr yr eglwys o ddechreuad y byd hyd wedi y dychweliad o gaethiwed Babilon: a thebyg eu hysgrifenu gan Ezra. 2 Cron. 36. 20—23. Cymh. Ezra 1. 1, 2, 3.

Amcan y llyfrau hyn, yn benaf, ydyw, cyflawni hanesiaeth breinoedd Judah ac Israel; ac i gasglu y darnau o hanesiaeth sanctaidd a adawyd allan o lyfrau Samuel a'r Breninoedd, &c., ac i egluro rhai ymadroddion a grybwyllir yno, ac i roddi cyfrif a hanes manwl a chywir o'r cenedlaethau; fel y gellid dangos fod Crist wedi dyfod o'r genedl, y llywyt, a'r teulu, o'r hwn yr oedd efe i gael ei enl.

Y mae y llyfr cyntaf yn dechreu â'r achau o Adda hyd yn mheli wedi y caethiwed; llawer o ba rai a gasglwyd o ranau eraill o'r ysgrifthyrau. Yna yr adroddir hanes dyrchafiad Dafydd i'r orsedd, ar ol marwolaeth Saul: rhoddir hanes mwy cyflawn nag yn un man arall o lywodraeth dufewnol y deyrnas—o drefnadau yr offeiriaid a'r Lefiaid yn ngwasanaeth y cysegr—y parotoad a wnaeth i adeiladu y deml—a'i gyngorion a'i annogaethau i Solomon ei ganlynwr, ac i henuriaid Israel. Y mae y gwr yn ol calon Duw yn ymddangos yn fwy dysglar ac anrhydeddus yn y llyfr hwn nag yn ail lyfr Samuel, ac yn nechreu llyfr cyntaf y Breninoedd. Tebygol fod yr achau yn Matthew a Luc, mewn amryw ystyriaethau, yn cyfeirio at y rhai yn y llyfr hwn. Luc 1. 5. Yn yr achau y mae amrywiaeth geiriau a llythrenau oddiwrth rai mewn ysgrifthyrau eraill; ond y mae yn eglur fod i lawer o bersonau fwy nag un enw, ac y gelwid hwynt wrth y naill neu y llall, heb ddim gwahaniaeth; ac y mae silliad a llafariad, yn y rhan fwyaf o leithoedd, yn cyfnewid yn o fawr mewn hir amser.

Yn yr ail lyfr y mae yr hanes yn y llyfr cyntaf yn cael ei ddwyn yn mlaen, gan ddechreu gyda dyrchafiad Solomon i'r orsedd, ac yn rhoddi hanes am yr amrywiol freninoedd Judah a deyrnasasant olynol, hyd gaethiwed Babilon; ac yn diweddu gyda chrybwylliad am orchymyn Cyrus am adferiad yr Iuddewon, ac ail adeiladu y deml. Y mae yr hanes yn y llyfr hwn yn rhoddi llawer o oleuni ar yr ysgrifeniadau prophwydoliaethol, ac nis gellir yn hawdd eu deall hebdo.

Y mae Jeromes yn galw llyfrau y Cronel yn ddyfyr- iad o hanesiaeth yr Hen Testament, ac yn neillduol o angenheidiol tu ag at iawn ddeall yr ysgrifthyrau. Y mae D. Pareus o'i farn fod defnyddiau y ddau lyfr wedi eu cyfansoddi gan amryw brodyddi, pob un yn ysgrifenu yr hyn a ddygyddodd yn ei ddyddiau; ac i Ezra wedi hyny iawn drefnu a dospelthu yr amrywiol goffadwriaethau, fel eu gwelir yn bresennol, a rhag-ddodi yr achau yn y dechreu.

CROTII—AU, (cro) peth fyddo yn chwyddo, cryn- edd, y bol, y bru:—croth coes; croth y wawr:—y rhan hyny o gorph y fenyw lle y cenedlir ac y meithrinir y plentyn hyd ei enedigath. Y mae y groth wedi ei chyfleu a'i hamddiffyn yn gref ag esgryn, er cysur a diogelwch y fam a'r plentyn. Yr hen Roegiaid a alwent y groth, *μητρόν (metrè)* y fam; felly, yn mhilit y Cymry, gelwir amrywiol aflechydd y groth, y fam eni—*gwaiht y fam*—*clwyf y fam*—*gwyny y fam*.

'Yr hwn sydd yn credu ynofsi, afonydd o ddwfr byw- iol a ddylifant o'i groth ef.' Ioan 7. 38. *Gr. κοιλια*, *bol*; y dyn oddi mewn, y galon, y meddwl, yr enaid.—'Allan o'i *eru* ef.' W. 8. Y rhai sydd yn dyfod at Grist yn sychedig, dan deimlad o'u hangen, sef yn credu ynddo, a gânt nid yn unig rwy gysur neillduol am ychydig, ond cânt fyfnon ynddynt, afon ynddynt i ddylifo allan, sef heilaethrwydd parhaus o ddylan- wadau yr Yabryd, i'w hadfywio a'u ffyrwthloni, er eu cysur eu hunain, ac adeiladaeth eraill. Ps. 66. 8.

En. 48. 18. Y mae Ysbryd Crist yn aros ac yn trigo yn wastad ynddynt, ac yn rhoddi allan afonydd bywiol, iachus, a diddarfod. Y mae nid yn unig yn gweithredu ar yr enaid, ond ynddo, yn y galon, yn y dyn oddi mewn, fel bwyd a diod yn y cylla, er magwraeth a chynnalïaeth.—'Croth y wawr.' Ps. 110. 3. Edr. **GWLITH.**

CROYW—**I**, (cro) crwn, llawn, clae; llwfn; bywlog; pêr, dihallt, disurni.—Llais croyw, sef llawn, eglur, byglyw.—starad yn groyw, sef yn eglur, yn wahanredol:—iaith groyw, sef eglur, llwfn:—dwfr croyw, sef dihallt: Iago 3. 12.—bara croyw, sef heb surdoes:—croyw-bêr, sef melus iawn:—croyw-glaer, sef dysglaer:—croyw-gral, sef eri iawn:—croyw-rydd, sef yn rhedeg yn glaer.—Hyfal croyw rydd.—'Peillïad wedi ei gymysgu yn groyw trwy olew.' Lef. 2. 5. Sef heb surdoes.—'Yn groyw y bwyteir ef.' Lef. 6. 16. a 10. 12. Sef heb surdoes.—'Dyddïau y bara croyw.' Act. 20. 6. Sef y pasc, pan yr oeddynt i fwyta bara croyw. Edr. **PASC.**

CRWM, CRYMU, (crw) cam, plygedig, anullawn; plygu, camu.—Un o'r nodau ag oedd yn anaddasu dynion i wasaneth y cysegr, dan y gyfraith, oedd bod yn gefn-grwm. Lef. 21. 20. Rhaid i weision Crist fod yn unïawn, yn ddiwyrni yn egwyddor eu hysbrydoedd: gwedi eu rhyddhau gan Dduw odditan iau drom llywodraeth pechod, fel y gallont rodio yn sythion. Lef. 21. 6, 8. Ps. 32. 2. Na byddo chwant am bethau darfodedig daear yn eu crymu i roddi eu serch arnynt; ond bod eu serchïadau ar bethau sydd uchod; eu golwg yn uniongyrch ar ogoniant Duw; a'u dysgwyllïad yn unig wrth Dduw, am bob bendithion angenrheidiol i fywyd a duwioldeb. 2 Tim. 3. 2. Col. 3. 2. Ps. 5. 3.—Dyma y fath yn yw-ien Harch-offeiriad ni, Iesu Grist; yn berffaith gwbl yn sylweddau yr holl gysgodau. Efe a aeth trwy ei waith mawr yma ar y ddaear, yn unïawn syth ac yn ddiwyrni; ac felly y cyflawna ei holl swyddau.

CRWYDR—**O**—**IAD**, (crwyd) yn cilio, yn symud o'i lle; ciliedydd; llechedydd:—Ar grwydr, sef ar ymlid, ar ffô.—Mab gwaradwyddus a gwarthus a anrheithia ei dad, ac a yr ei fam ar grwydr.' Dïar. 19. 26.—'Yr hwn a anrheithia ei dad, ac a yr ei fam ar grwydr, sydd fab yn peri gwaradwydd a gwarth.' *Saes.* Yr hwn sydd yn afradloni meddiannau ei dad, ac yn gwneyd ei hen fam yn amddifad o gynnalïaeth trwy llyny; neu yn eu gyru oddi cartref, ac ar grwydr, trwy ei drahauser a'i afroelaeth, sydd yn waradwydd i'w deulu, ac yn ffin-bedd, cas-beth i bob cymdeithas, ac a ddaw yn y diwedd ei hun i ddiystyrwch a gwaradwydd. Y mae y cyfryw anghenfil yn rhith dynion, yn mhob cenedlaeth. Deut. 21. 18—21. Luc 15. 12—16, 30. Dïar. 10. 1. a 17. 25. a 23. 22—25. a 28. 24. a 30. 11, 17. Edr. **CAIN, GWIBIAD.**

CRYBWYLL—**IAD**—**ION**, (cy-rhybwyll) adrodd, dywedyd, mynegi, llefaru mewn pwyll.—'A chrybwyll am danynt pan elsteddych yn dy dŷ,' &c. Deut. 6. 7. Ymdrechwch trwy bob ffordd ac ymarferïadau sanctaidd i wneuthur y gyfraith yn gymnefn ac yn adnabyddus i chwi a'ch teuluoedd. 1 Sam. 4. 18. 2 Cron. 20. 34.

CRYCH—**U**, (cy-rhych) *Llad.* **CRISPUS**; dilyfu, eudynog.—Dwfr crych.—'Ei wallt yn grych, (neu gudynog, ymyl y ddalen) yn ddu fel y fran.' Can. 8. 11. Edr. **DU, GWALLT.**

CRYCHNI, (crych) crychiaden, dolentad.—'Yn eglwys heb arni na brycheuyn na chrychni.' Eph. 5. 27. Hyny yw, ni bydd ar eglwys Crist ddim pallod na chulni, na gwrthuni llygredigaeth; eithr bydd heb un arwydd o henaint arni, ac wedi ei chyflawni,

a'i chwbl harddu a gras yr Ysbryd Glân, pan atebir dyben Crist yn ei roddi ei hun drosti: hi a fydd yn gyflawn o burdeb a harddwch tragwyddol.

CRYCHNEIDIO, (crych-naid) crych-lamu, neidïo, neu lamu o lawenydd; megys yn bod wedi ei orchfygu gan lawenydd.—'Fy arenau a grychneidiant.' Dïar. 23. 16. Yr un gair Hebraeg a gyfieithir yn Pa. 28. 7. 'lawenydd fy nghalon.'

CRYCH-NYDWYDD—**AU**, (crych-nydwydd) nydwydd i grychu.—'A'r crych-nydwyddau.' Esa. 3. 22. 'A'r pyrsau.' Dr. M.—'And the *crisping pins.* *Saes.*—'And the little *purse.* Dr. L. Pyrsau bychain. Cyfieithir yr un gair, *côd, duw god*, yn 2 Bren. 5. 23. Cyfieithir ef *pin*, yn Esa. 8. 1. oddiwrth hyn dychymygr mai math o grych-nydwyddau oeddynt. Tebygol fod y pyrsau a'r pin yn o debyg eu llun i'w gilydd.

CRYD, (cy-tyhd) math o aflechydd bla:—cryd poeth; cryd dyspeidiawl; cryd diddyspaid; cryd peunyddiawl; cryd tridiau; cryd melyn; cryd iau melyn; cryd cymalau.—Y cryd poeth oedd un o'r barnedigaethau a fygythiodd Duw ar Israel, os anufuddhaent i'w gyfreithiau. Deut. 28. 22. Y mae y gair *Heb.* קרר a'r *Gr.* *κρυερος*, yn arwyddo rhyw giefyd tan-baid hynod; oblegid fod y geiriau yn arwyddo ennynu, tanio, llosgi. Mat. 8. 14. Marc 1. 30. Luc 4. 38.—'Ac a geryddodd y cryd.' Luc 4. 39. Edr. **CRYDDU.**

CRYF—**ION**, (crw) cadarn, gwrol, galluog, nerthol.—Gwaredwr Sion sydd gyf; iâ, yn gryfach na'i holl wrthwynebwr. Jer. 50. 34. Luc 11. 22.—'Cariad sydd gryf fel angu.' Can. 8. 6. Edr. **CARIAD.**

CRYMAN—**AU**, (crwm) 1. Arf cam miniog, i fedî ág ef. Deut. 16. 9. Jer. 50. 16.—2. Barnedigaethau Duw yn tori i lawr, neu yn medî ei wrthwynebwr. Joel 3. 13. Dat. 14. 15—19.

CRYMU, (crwm) 1. Camu, goblygu, darostwng. Job 9. 13. Ps. 38. 6.—2. Ymestwng mewn ffordd o ufudd-dod ac anrhydedd. Esa. 40. 23.—3. Rhith ymestwngiad mewn edifeirwch a galar am bechod.—'Crymu y pen fel brwynen.' Esa. 58. 5. Mic. 6. 6. Edr. **BRWYNNEN.**

CRYNO, (crwn) talffyr, difyr, taclus, dilyn, destlus, peth wedi ei gyd-gasglu yn fyr a hardd; llawer o fater mewn ychydig eiriau.—'Ac od oes un gorchymyn arall, y mae wedi ei gynnwys yn gryno yn hwn; neu wedi eu cyt-gasglu yn, neu i hwn, 'Câr dy gymydog fel ti dy hun.' Rhuf. 13. 9.

CRYNHOI, (crwn) cyd-gasglu, cyfanu, cyfundebn.—'Fel y gallai grynhoi yn nghyd yn Nghrist,' &c. Eph. 1. 10. Y mae pechod wedi gwasgaru dynion oddiwrth eu gilydd, ac oddiwrth Dduw; goruchwylïaeth Duw, trwy yr efengyl, yn nghyflawnder yr amseroedd gosodedig ganddo, ydyw crynhoi yn nghyd yn Nghrist, ac uno drachefn dan un pen, sef Crist, yr holl bethau sydd yn y nefoedd ac ar y ddaear ynddo ef. Y gair *Gr.* *ανακρίθαι*, a arwydda, *crynhoi yn nghyd dan un pen.* Y mae yr holl bethau yn y nefoedd ac ar y ddaear wedi eu gwasgaru trwy bechod. Gwasgarwyd angelion oddiwrth eu gilydd; a rhai oddi wrth Dduw tros byth: a'r hyn a ddygwyddodd i rai a lleasai ddygwydd i'r lleill, o'u rhan eu hunain. Datododd pechod yr holl gylfmau ag oedd yn uno pethau ar y ddaear, ac a'u gwasgarodd oddiwrth eu gilydd. Gan fod rhwymyn cariad a thangnefedd wedi ei dori, nis gall fod undeb rhyngddynt a'u gilydd, nac â Duw. Gelynlïaeth, tywllwch, ac annbrefn, sydd yn llywodraethu; ac nid ydyw gogoniant Duw i'w weled ar ei waith, ond delw y diafol.—Y mae y Duw mawr,

o'i anfeidrol ddaion a'i raslonrwydd, gwedi arfaethu, er tragywddoldeb, i ail sefydlu a chrynhoi yr holl bethau yn y nef ac ar y ddaear, i undeb, i un corph, a rhoddi teifyn tragywddol ar bob anhrefn. Y ffordd a arfaethodd Duw i gyflawni y gorchywyl mawr hwn, oedd, trwy osod ei Fab ei hun, Crist Iesu, yn ben arnynt, a'u crynholl hwythau i undeb a'u pen hwn, i gael bywyd ynddo; eu llywodraethu a'u cynnal ganddo; ac iddo yntau gael yr holl ogoniant yn dragywydd o'u cadwraeth, eu cysur, a'u dyddanwch: eu dyrchafiad, eu gogoneddiad, a'u parhad diball byth, yn en ffyddlondeb i'r Arglwydd. Parhad eu pen, yw eu parhad hwythau; tra safu efe, y safant hwythau: canys y mae cadwraeth dynion ac angelion yn gor-phwys yn gwbl arno ef tros byth. Y maent mewn undeb a Duw yn Nghrist; mewn undeb a'u gilydd, fel ei gorph, ei gyflawnder, ei deulu, ei deyrnas, &c. Yr un pen sydd iddynt; yr un llywodraeth sydd arnynt; yr un ysbryd sydd ynddynt, sef ysbryd cariad; yr un amcan meddwl sydd ganddynt; yr un ymborth, yr un cynnaliaeth, a'r un etifeddiaeth sydd iddynt. Mae yr holl bethau sydd yn y nefoedd ac ar y ddaear, sef dynion ac angelion etholedig, trwy oruchwyliaeth Duw, yn nghyflawnder yr amseroedd, i gael eu crynhoi a'u hail sefydlu ynddo, yn ansiedig ac yn awagaredig yn dragywydd. Crist yw canol-bwynt y cwbl; gryu a chadernid pob peth; ac ynddo ef y mae pob peth yn eidd-sefyll. Col. 1. 17, 20. a 2. 10. Gen. 49. 10. Dan. 9. 24. Luc 12. 42. Gal. 4. 2, 4. a 3. 16. Phil. 2. 9, 10. Heb. 1. 2. a 9. 10. 1 Petr. 1. 20. Hag. 2. 7.

CRYN—U, (cryn) lled-ysgwyd, gosiglo, echrydu, crydu.—Yr oedd mynydd Sinai yn crynu yn ddirfawr pan oedd Duw a Moses yn cyfarfod a'u gilydd arno. Exod. 19. 18.—Y mae crynu yn effaith ofn, parch, neu wendid. 1 Sam. 13. 7. 'Ofn a ddaeth arnaf, a dychryn, ac a wnaeth i'm holl esgyrn grynu.' Job 4. 14. a 37. 1. Jer. 33. 9. Dan. 5. 19. Hab. 3. 16. Mat. 28. 4. Marc 5. 33. Act. 9. 6. Heb. 12. 21. Iago 2. 19.—parch, Esa. 66. 2.—crynu o wendid, Preg. 12. 3.

CRYSOLITHUS, Gr. χρυσολιθος (oddiwrth χρυσοσ, aur, λιθος, maen) maen gwerthfawr, o liw yr aur. Yr oeddylt i'w cael gynt yn Ethiopia. Gelwir ef Topaz yn bresennol. Y seithfed maen oedd yn sylfaen y Jerusalem newydd. Dat. 21. 20.

CRYSOPRASUS, Gr. χρυσοπρασος (oddiwrth χρυσοσ, aur, a πρασος, cenninen) maen gwerthfawr, a'i liw yn tebygu i sudd cenninen, ond yn tueddu ychydig i liw yr aur. Y degfed maen oedd yn sylfaen y Jerusalem newydd. Dat. 21. 20.

CU, hoff, anwyl, hawddgar, dymunol, caradwy. Deut. 21. 15. 2 Sam. 1. 26.—'Mor gu genyf dy gyfraith di!' Ps. 119. 27.

CUALL—BILL, (cu-all) ymfyd, ffol, gwallgof, creulawn, fyrrnig, gorwyllt, lled ymfyd; enbyd.—Dial cuall, sef dial fyrrnig, creulawn. Rhuf. 1. 21, 22. a 10. 19. W. S., ymyl y ddalen.

CUB, Heb. כוב enw talaeth yn Mareotis yn yr Aipht, medd Ptolemy a Grotius. Ezec. 30. 6. Nid oes grybwylliad am dani yn un man arall yn yr ysgrythrau. Newcome.

CUCUMER—AU, Llad. CUCUMBER; Saes. CUCUMBER: planigyn, a'i fiodau yn debyg eu llun i glychau; ei ffirwyth sydd debyg i afal, o ran ffaethdr ei fwydion; ac ynddo dair cell, lle cynnwysir yr hâd aml, yn ddwy rês. Yr oedd helaethrwydd o honynt yn tyfu yn yr Aipht a Phalaestina; a hwy ydoedd ymborth cyffredin caeth-weision a thlodion y wlad. Num. 11. 5.—'Merch Sion a adewir megys lluesty

mewn gwllan, megys letty mewn gardd cucumerau.' Esa. 1. 8. Byddid arferol o adeiladu math o fythod gwael, mewn gerddi a gwllanau, i wylwyr i wyllo eu ffirwythau rhag bwystflod rheibus, hyd nes yr addfent i'w casglu; ac yna gadewid hwynt; a thebyg mai tymhor y cucumerau oedd yr un byraf. Job 27. 28. Felly y gadawyd Jerusalem; tra yr oedd yr holl wlad oddi amgylch iddi yn anrheithiedig, a'r dinasoedd wedi eu llosgi, yr oedd gan yr Arglwydd wylwyr yno; ac yno yr oedd efe am adael ychydig weddill, dros ryw hyd; ond daeth ei dinystr bithau. Esa. 1. 7, 9.

CUDYN—AU, (cud) tusw o wallt. Num. 6. 5. Barn. 16. 13. Ezec. 8. 3.

CUDD—IO—IEDIG, Heb. כחד (ceched) Gr. κευθω (keuthō): celu, calcio; celedigaeth, celciad, cuddfa; argelwch.

1. Cuddio, rhoddi gorchudd ar beth, cadw yn ddirgel; felly y mae Duw yn cuddio ei orchymynion, pan na byddo yn eu heglurhau. 'Ps. 119. 10. 'Ni chudiais dy gyflawnder yn fy nghalon;' eithr eglurais ef mewn geiriau ac ymarweddiad. Ps. 40. 10. Hyn oedd gwbl wrthwyneb i'r gwr a'r un dalent, yr hwn a'i cuddiodd hi yn y ddaear, fel na chaf efe ei hun, na neb arall, nac elw na chlod oddi wrthi. Mat. 23. 25.

2. Cadw, neu drysori; felly y mae y ffyddloniaid yn cuddio gair Duw yn eu calonau, pan y trysorant ef yn eu côf, eu barn, eu cydwytbod, a'u serchiadau; fel y byddo iddo drefnu eu holl ymarferiad mewn calon a bywyd, a rhoddi cynnaliaeth a chysur cryf iddynt. Ps. 119. 11.

3. Diogelu: cuddia Duw ei bobl rhag ing, ac eithaf trallod, yn nghysgod y graig fawr, ac yn niregelfa ei babbell, sef Crist. Ps. 27. 5. a 32. 7.

Duw sydd yn ymguddio, ac yn cuddio ei wyneb, pan y mae yn peidio egluro ei ogoniant a'i ewyllys da, yn ei ordinhadau, a'i ragluniaethau. Ps. 80. 46. Esa. 64. 7. Job 13. 4. Ps. 30. 7.—Duw yn cuddio ei wyneb oddiwrth bechod, ac yn cuddio pechod, sydd yn arwyddo cwbl faddeuant (Ps. 51. 9. a 32. 2. a 85. 2.): fel un yn cuddio peth ffaidd allan o olwg, nad ydyw yn bwriadu nac yn ewyllysio edrych arno. Y drugareddfa yn unig oedd yn weledig yn y babbell; yr oedd y gorchymynion oedd yn gofyn y pechadur yn guddiedig yn yr arch, tani.—Y mae Duw yn cuddio balchder oddiwrth ddynion, pan y byddo yn eu siomi, ac yn eu diffeidiannu o'r peth y byddont yn tueddu i fod yn falch o hono. Job 33. 17.—Dynion yn cuddio eu pechodau, a arwydda eu bod yn gwadu, yn ceisio eu lleihau, ac yn gwneuthur esgusion drostlynt. Ps. 32. 5. Diar. 28. 13.—Crist a'i efengyl sydd 'drysor cuddiedig,' a 'doethineb cuddiedig,' am nad adwaenir hwynt gan ddynion anianol. Mat. 13. 14. 1 Cor. 2. 7.—Y mae yr efengyl yn guddiedig, pan fyddo dynion, trwy eu hangrediniaeth a'u bydolrwydd, yn ddiystyr o honi; yn ddiideimlad o'u hangen am dani; ac yn ddiolwg ar ei gwerthfawrogrwydd, a gogoniant yr Arglwydd ynddi. I'r rhai y llewyrchodd Duw trwy ei Ysbryd yn eu calonau, y mae yn ddrych goleu, yn dangos iddynt ogoniant Duw yn wyneb Iesu Crist; a hwy a newidir i'r unrhyw ddawl, o ogoniant i ogoniant. Ond os cuddiedig yw, yn y rhai colledig y mae, neu (ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις) rhai sydd yn dystyguo eu hunain.

'Bywyd wedi ei guddio gyda Christ yn Nuw.' Col. 3. 3. Bywyd dirgeledig, llawn o ryfeddodau, yw byw trwy un arall, sef Crist. Ynddo ef y mae iddynt gyflawnder a nerth. Bywyd adnabyddus yn bresennol ydyw; y mae yn guddiedig, mewn gradd mawr, i bawb, o ran y cyflawnder, y perffethrwydd, a'r gogoniant o hono. 1 Ioan 3. 2, 3. Y mae Duw yn anweledig; y mae Crist gyda Duw yn anweledig;

felly hefyd y mae bywyd ei bobl ynddo. Ond y mae eu bywyd yn ddiogel, wedi ei guddio rhag pob gelyn, 'gyda Christ yn Naw,' fel y gwreiddyn a'r ffynon. Yn nyfnder y gauaf oer, nid yw bywyd y cangenau yn ymddangos, ond y mae yn guddiedig yn y gwreiddyn y pryd hwnw; a phlan gyfnewid y tymhor, ymddengys y bywyd cuddiedig yn y cangenau, mewn harddwch a ffurthlonrwydd. Felly y mae bywyd pob credadyn; y mae yn ddechreuol, ac mewn gradd bychan, ynddynt hwy yn bresennol; ond yn lled adnabyddus iddynt hwy eu hunain, ac yn fwy cuddiedig oddiwrth y byd; ond y mae yn y perffeithrwydd, y cyflawnder, a'r gogoniant o hono, gwia Christ yn Naw, ac ymddengys pan ymddangoso Crist eu bywyd hwyt.

CUDDFA—EYDD, (cudd-ma) ymguddfa, lloches, celfan, diogelfa, llechfan; cudd-bentwr, cudd-grug, casglfa. — 'Rhoddaf i ti—guddfydd dirgel.' Eza. 45. 3. Sardinia a Babilon, pan gymerwyd hwynt gan Cyrus, oeddynt y dinasoedd cyfoethocaf yn y byd. Croesus, yr hwn a osodir allan fel y brenin cyfoethocaf yn y byd yr amser hwnw, a roddodd i fynu ei holl olud i Cyrus, â chyfrif manwl yn ysgrifenedig o'r cwbl, yn cyfrif yr hyn a gynnwysai pob certwyn yn neillduol, pan ddygwyd hwynt ymaiti; a rhoddwyd hwynt i Cyrus wrth ei balas yn Babilon. Gwel Xenophon, *Cyrop. lib. vii.* Rhydd Pliny hanes (*Natural History*) o'r cyfoeth a gsglodd Cyrus yn Asia, bod yr aur yn gymaint a £126,224,000 o'n harian ni. Duw a roddodd y trysorau hyn oll i'w was Cyrus, yr hwn a gyfododd, a alwodd, ac a lwyddodd, yn benaf, i'r dyben i ryddhau ei bobl o'u caethiwed. 'Er mwyn Jacob fy ngwas, ac Israel fy etholedig, y'th elwais erbyn dy enw.' Eza. 45. 4.

CUFYDD—AU, *Llad*. CUBITUS: mesur o gylch hamer llath o hŷd, sef o benelin gwr i benau ei fysedd, oedd y cufydd cyffredin: y cufydd a elwid cufydd y cysegr, oedd yn ngyhylic dwy fodfedd ar hugain, sef cufydd a dyrnfedd. Ezec. 44. 13. Gwel ychwaneg o hysbysrwydd am hyn yn y Tabl sydd yn argraffedig yn niwedd y rhan fwyaf o Fiblau.

CUL—ION, (cu) aflydan. caeth, cyfyng; prin, teneu, difras, dignawd.—'Cyfyng yw y porth, a chul yw y ffordd.' sef, felly y barna dynion enawdol hi. Rhaid i ddyd ymwadu âg ef ei hun i rodio ynddi: ond y mae yn ddiogel âng i'r penaf o bechaduriaid, ynddi ei hun, ac o du yr Arglwydd. Mat. 7. 14. EDR. **PORTH**.—Teneu, difras; creaduriaid âg ychydig o gig arnynt, a elwir yn rhai culion. Gen. 41. 3. Num. 13. 20. Ezec. 34. 20.—'Paham y gwelai efe eich wynebau chwi yn gulach na'r bechgyn sydd fel chwithau?' sef yn deneuach, yn waeth yr olwg; *Heb. yn driatach*. Dan. 1. 10.

Pan fo *culaf* yr f'ch, goren fydd y'ngwaith. *Diar*.

CULNI, (cul) culedd, culder, teneuder, truaner.—'Anfonodd gulni (neu ddarfodedigaeth) i'w henaid.' Sef, iddynt hwy, i'w personau; ond yn fwy priodol, i'w cyrph; megys yn Ps. 105. 18. y dywedir am Joseph, 'Cystuddiasant ei draed ef mewn gefyn; ei enaid a aeth mewn helyrn.' Sef, bwytsasant yn ddiau, ond ni chawsant ddim maeth; nid oeddynt yn pesgi arno, ond yn hytrach yn culhau, hyd nes yr oeddynt o'r diwedd yn darfod i farwolaeth. Ond, tebygol i'r Arglwydd roddi arwyddion o'i ddigofaint ar eu henidiau hefyd, mewn anesmwythder meddwl, ac euogrwydd cydywobd. Ps. 106. 15. Eza. 10. 16. a 24. 16. Job 16. 8. Num. 11. 33.

CUN, (cu) arglwydd, tywysog, penaeth.

Ac ni chedwir un bydol *gwn*,

O'i netti: ei hun a'i luocedd.

E. Prys, (Ps. 33. 15.)

CUNNOG—AU, (cun-dawg) *Gwydd*. CUIENOG: crwc, celwrn, yntwc; yaten, piser; costrel; llestr i ddal laeth.—'HM a agorodd gunnog o laeth.' Barn. 4. 10. Cyfieithir yr un gwair *מא* *costrelau*, yn Jos. 9. 4. 13. ac a arwydda costrelau wedi eu gwneuthur o grwyn anifeiliaid, y fath ag a arferir etto yn ngwledydd y dwyrain. Gwel Harmer's *Observations*.

CURFA—EYDD, (cur) curiad, maeddiad; cosp-gurfa.—Un o'r rheolau tan gyfraith Moses oedd, 'Pan fyddai i ŵr a wnelai â benyw, a hithau yn forwyn gaeth, wedi ei dyweddio i ŵr (*Heb. enllibio gam, neu am ŵr*) ac heb ei rhyddhau, neu heb roddi rhyddid iddi, bydded iddynt gurfa,' &c. Lef. 19. 20. *Heb. bydded curfa*. Y mae rhai yn meddwl mai y fenyw yn unig oedd i gael y gurfa, am fod y gair yn y rhyw fenywaidd; eraill a farnant fod y gurfa i'r ddau. Y gwr yn unig oedd i ddwyn aberth, am nad oedd hi mewn amgylchiadau i gael aberth. Pe buasai hi yn rhydd, buasai y ddau yn cael eu marwolaethu. Exod. 21. 20. 21. Deut. 22. 23, 24. Lef. 20. 10. Ioan 8. 4, 5. Heb. 13. 4.

CUR—IO, culhau, teneuo, bod brasder un yn darfod; pallod ar natur. Amryw bethau sydd fel achos o guriad; ac yn neillduol gwasgfa corph neu feddwl. 2 Sam. 13. 4.

CURO, (cur) *Gr. κρουω (crouō)*:—1. Maeddu, baeddu, briwo, pwyo, dyrnau, dulio. Exod. 30. 36. Lef. 2. 14.—2. Ceryddu, sef curo, neu daro â'r tafod. Ps. 141. 5.—3. Ceryddu mewn ffordd o gosp. Act. 16. 22.—4. Cnithio, neu guro wrth ddrws, am ei agoryd. Act. 12. 13.—Y mae yr Arglwydd Iesu yn curo wrth ddrws calon ei bobl, trwy ei air, ei Ysbryd, a'i ragluniaethau, i'w deffroi, eu cyngori, a'u cymhell i'w dderbyn fel rhad rodd Duw, ac Iachawdwr digonol iddynt; yr hwn a ddaeth i geisio ac i gadw yr hyn a gollasid. Can. 5. 2. Dat. 3. 20.—Curo wrth ddrws Duw, ydyw tynych a dyfal geisio wyneb a ffarf Duw yn Nghrist mewn gwedd. Mat. 7. 8. Luc 11. 10.—Curo dwylaw, sydd arwydd o lawenydd a gorfolled mawr. 2 Bren. 11. 12. Ps. 47. 1. a 98. 8. Eza. 55. 12.—Curwlaw, yw gwlaw trwm iawn yn curo; neu wlaw yn peri llifeiriant, mewn ffordd o farn. Ezec. 13. 11, 13.—Curwyr, cur-gospwyr, cernodwyr, tarawyr â gwial. Eza. 50. 6. Cyflawnwyd Eza. 50. 6. yn Mat. 26. 67. a 27. 26.

CUS, *Heb. כוס [du]* 1. Mab hynaf Ham, a thad Nimrod, a Seba, a Hafil, a Sabta, a Raama, a Sabteca. Gen. x.—2. Enw gwlad, lle trigai y Cusiaid, hon ydyw Ethiopia. Esth. 1. 1. a 8. 9.—3. Mab Jehu. Enw a roddir ar y brenin Saul, neu un o'i ganlynwyr, y mae yn ansicr pwy, gan nad ydyw yn cael ei enwi ond yn nhiti Ps. vii. Cymhar. 1 Sam. 9. 1. a 22. 7. 2 Sam. 16. 16. Barn. 3. 13. a 19. 16. EDR. **ETHIOPIA**.

CUS—ION—AN—AU—U, (cu) *Gr. κωσ (cōō), κωσω (cōōō)*. Yr oedd cusanu yn arferiad gynt fel arwydd o gyfeillgarwch, parch, ymstyngiad, anrhydedd, &c. Gen. 27. 26, 27. 1 Sam. 20. 41. a 10. 1. Sonir am amryw fath o gusanau yn yr ysgrythyrau; megys, yn 1. Cusan cywir, fel arwydd serchiadol o garedigrwydd. 1 Sam. 20. 41.—2. Bradwraidd; felly y cusanodd Judas ei feistr, a Joab Amasa. Mat. 26. 49. 2 Sam. 20. 9. Diar. 27. 6.—3. Rhagrithiol a gwenieithus; felly y cusanai Absalom y rhai a ymgyrnt iddo ef. 2 Sam. 15. 5.—4. Eilun-oddolgar; byddent naill ai yn cusanu y ddwl ei hun, neu yn cusanu eu llaw yn arwydd o barch ac addol- iad i'r eilun. A chan na ddichon iddynt gusanu yr haul a'r lleuad, cusanent eu llaw o barch iddynt. IIos. 13. 2. 1 Bren. 19. 18. Job 31. 27. Dywedir

am ddelw o brës i Hercules, yn Agtigentum, yn Sicily, fod y genau a'r ên iddi wedi eu treulio gan gusanau yr addolwyr. Mae y Siamese hyd heddyw, ar eu hymadawiad o'u haddoliadau, gwedi derbyn bendith yr offeiriad, yn myned ac yn cusanu yr eilun, ac yn ymgrymu iddo ef. Gwel Cicero, *Actio 2. in Verrem, lib. iv, cap. xliii, & Actio 4. Complete System of Geography.*—5. Cnawdol a phuteinlyd. Diar. 7. 13.—6. Ysbrydol. Can. 1. 2. a 8. 1.—7. Cusan sanctaidd, a arferid gynt yn mhlith Cristionogion, ac a arferir etto mewn ffordd o gyfarchiad. Rhuf. 16. 16. 1 Cor. 16. 20. 2 Cor. 13. 12. 1 Petr. 5. 14.

'Cusenwch y Mab,' hyny ydyw, anrhydeddwech, addoiwch, a cherwch ef. Ps. 2. 12. 1 Sam. 10. 1.

'Cyflawnder a heddwch a ymgusanasant,' megys y bydd cyfeillion yn arferol o wneuthur, pan gyfarfyddont. Ps. 85. 10. Exod. 4. 27. Arwydd o gyd-gordiad, cariad, a lawenydd, priodoliaethau y Duwdod yn nhrefn fawr yr iechydwriseith yn Nghrist; hwn מלכ־יִשְׂרָאֵל (*Melchisedec*) Brenin cyflawnder a heddwch; y maent yn cydygyfarfod ynddo. Heb. 7. 2. 'Yna gwaith cyflawnder fydd heddwch.' Esa. 32. 17. Mae cyflawnder a heddwch hefyd yn ymgusanu yn y credinwyr; 'Gan ein bod wedi ein cyflawnhau trwy fydd, y mae genym heddwch tu ag at Dduw, trwy ein Harglwydd Iesu (Crist).' Rhuf. 5. 1.—'Cusanau ei fin;' (Can. 1. 2.) sef Crist. Min Crist yw ei wirioneddau grasol; causy 'tywalltwyd gras ar ei wesusau. Ps. 45. 2. Mat. 5. 2, 3, &c. Cusanau ei fin a arwyddant cymhwysiad o'i wirioneddau at gyflwr yr enaid, mewn ffordd gysuro, gynnalïaethol; yr hyn sydd arwydd neillduol o gariad Crist a'i ffaf, ac a rydd fawr gysur i enaid tralloledig, hiraethus am ei gymdeithas. Edr. CARIAD-WLEDD.

CUSAIHAH, *Heb.* קוּשִׁי [cadwyn yr Arglwydd] mab Abdi, a thad Ethan, Lefiaid, o deulu Merari. 1 Cron. 6. 44. a 15. 17.

CUSAN-RISATHAIM, *Heb.* כוּשִׁי־רִשָׁתַיִם [duad amwireddu] brenin Mesopotamia, yr hwn a orthrymodd Israel wyth mlynedd, ac a waredwyd oddiwrth ei greulondeb gan Othniel mab Cenaz. Barn. 3. 8, 9, 10.

CUSI, *Heb.* כוּשִׁי [trafferthus, neu taer] 1. Un a ddygodd y newydd i Dafydd am dymchweliad Abalom. 2 Sam. 18. 21.—2. Tad Selamiah. Jer. 36. 14.—3. Tad y prophwyd Sephaniah. Pen. 1. 1.

CUWSAN, *Heb.* כוּשָׁן [du] 'Dan gystudd y gwelais wersylloedd Cuwsan.' Hab. 3. 7. Wrth Cuwsan, tebygol, y meddyliir Ethiopia; canys felly y cyfleitir Cus y rhan amlaf. Gen. 10. 6, 7. Edr. Cus. Gwelodd y prophwyd, mewn gwledigaeth, fraw, dychryn, a chystudd yr Ethiopiaid, yr Arabiaid, y Midaniaid, y Moabiaid, yr Ammoniaid, ac erall a bresylliant y gwledydd cyfagos, pan glywsant am y gwyrthiau mawrin a wnaeth ISHOFAN yn gwaredu Israel. Cymb. Num. 12. 1. Exod. 2. 16, 21. Num. 31. 7, 8. Barna rhai fod y cyfeiriad at Barn. 3. 10. a 7. 1.

CUT—IAU, (cwt) cryg-nyth, caban, hogldy, penty, cwt, twll mecth: cut y moch; cut y gwyddau; cut yr ieir.—'Ymostyn ar eu glythau, a bwytia yr wyn o'r praidd, a'r lloi o ganol y cut.' Amos 6. 4. *Heb.* רִבֵּק לֵי ו רְחִימִיר אֲנִיפֵלִיאִד, yn neillduol lloi i'w pesgi. Cydunir âg ef bob amser בַּעַל לֵל. Cyfleitir ef tŷ yn 1 Sam. 28. 24—*pasgedig*, Jer. 46. 21. Mal. 4. 2. Darlunia y geiriau ddyngion gwedi ymroddi i lythineb a meddwod, yn byw mewn dlofalwch a chwantau cnawdol. Ps. 73. 8. Luc 12. 19, 20.

CUTHA, *Heb.* כּוּת [ysig] talaeth yn Assyria. 2 Bren. 17. 24, 30. Yr un y tybia Calmet a Cush, a gyfleitir Ethiopia yn Gen. 2. 13.

CWARTUS, dysgybl sydd yn anereh y Rhufeiniaid gyda Paul, Rhufeinydd, tebygol. Rhuf. 16. 23.

CWBL—HAU, (cwb) y cyfan, y cyfan oll; cyflawni, cyflawni addewid; hyny yw, gwneuthur i fynu yn gwbl gyflawn yr hyn a gynnwysir ynddi. 2 Sam. 7. 25. 2 Cron. 34. 31. Jer. 23. 20.—Duw a gwblha bob peth er daioni i'w bobl; beth bynag a addawodd efe, ac a ofynant hwythau mewn ffydd, efe a'i gwna drostynt ac iddynt; ac a'u galluoga hwythau i bob gair a gweithred dda. Ps. 57. 2. Job 23. 14.—Duw a gwblha gynghor ei genadon; pan ddygo efe i ben ei fwriadau a fynegwyd trwy y prophwydi, mewn addewidion a bygythion. Esa. 44. 26. Edr. CYFLAWNI.

CWCWLL, CYCYLLAU, (cwg) *Llad.* CUCULUS: cwl, cwff, penguwch, penwisg.—'Yna y rhwymwyd y gwr hyny yn eu peisla, eu llodrau, a'u cycyllau.' Dan. 3. 21. Math o benwisgoedd oedd y cycyllau. Taflu y tri llane yn eu gwsgoedd fel hyn i'r tân oedd yn dangos fod lliid y brenin yn boeth ac yn greulawn iawn; yr oedd am eu llosgi hwy a'r cwbl a berthynai iddynt, ar frys.

CWERYL—AU, *Llad.* QUERELA; mater, cwyn, achos, achwyniad, cyngaws, dadl. Diar. 23. 11. Col. 3. 13.

CWESTIWN—YNAU, *Llad.* QUESTIO; gofyniad, holiad. Y mae amryw fath o gwestiynau, neu holiadau, yn yr ysgrifysau; 1. Crefyddol. Deut. 6. 20. Mat. 2. 2.—2. Cableddu. 2 Bren. 18. 34, 35. Ioan 8. 48.—3. Rhai caledion; â'r cyfryw y daeth brenines Seba i brofi Solomon. 1 Bren. 1. 1. 2 Cron. 9. 1.—4. Rhagrithiol; felly yr holodd Herod y doethion am ymdangosiad y seren. Mat. 2. 7.—5. Rhai manylgais; felly yr oedd un yn gofyn i'r Iesu yn nghylch nifer y rhai cadweddi. Luc 13. 23. A'r dysgyblion hefyd yn gofyn iddo, Pwy sydd fwyaf yn nheyrnas nefoedd? Mat. 18. 1.—6. Rhai siol neu ynydd, ac annysgedig; y rhai sydd yn magu myrsonau, ac y dyild eu gochelyd. 2 Tim. 2. 23. Tit. 3. 9.—7. Cadarnhaol; felly y llefarodd Aaron a Miriam, gan farnu fod yr Arglwydd gwedi llefaru drwyddynt hwy yn gystal a Moses. Num. 12. 2. Hefyd, geiriau Balam am Dduw. Num. 23. 19, &c.—8. Cwynfanus. Gen. 42. 28.—9. Nacool; felly y llefarodd Nehemiah wrth Sanbalat a Gesem. Neh. 6. 3.—10. O amnheuaeth ac anghredinaeth (2 Bren. 7. 19.) neu o ddiystyrwch a gwawd: felly y llefarodd brodyr Joseph wrtho; a Pharaoh am yr Arglwydd. Gen. 37. 8. Exod. 5. 2.—11. Mewn ffordd o ryfeddod, neu er mwyn peri sylwi yn fanwl. Can. 3. 6. a 8. 5. Esa. 63. 1. Marc 4. 41.

CWHWFAN—U, (cw-hwfan) ysgwyd, lied-dafnu, chwyfanu, gorygnu. Yr un gair *Heb.* נִחְיוּ a gyfleitir *nithio*, yn Esa. 30. 28. ac *ysgwyd llaw*, yn Esa. 13. 2. ag a gyfleitir *cwhwfan* yn yr amrywioed leoned eraill yr arferir ef ynddynt. Exod. 29. 24. Num. 5. 25, &c. Ystyr y gair yw estyniad allan, estyniad megys y gwneir wrth gynnyg neu roddi rhyw beth. Num. 8. 11. 'Ac offrymed (*cwhwfaned*, ymyl y ddalen) Aaron y Lefiaid ger bron yr Arglwydd, yn offrw (*Heb. offrum cwhwfan*) gan feibion Israel, fel y byddont hwy i wasanaethu gwasanaeth yr Arglwydd.' Y cwhwfan yn yr adnod hon (medd Ainsworth), a ddehonglir trwy y cyfleitriad *Gr. neillduo*; yr un geiriau ag a arferir am weinidogion Crist; megys y dywedir, 'Neillduwch i mi Barnabas a Saul, i'r gwaith y gelwais hwynt iddo.' Act. 13. 2. felly yn Rhuf. 1. 1. Ein cyfleitriad ninnau o Num. 8. 14. sydd yn cadarnhau hyn; 'A *neillduo* y Lefiaid o blith meibion Israel.'

CWLWM, CYLYMU, (cw-llwm) rhwymo, rhwym-lad; gwaagiad, gwasgu. Cwlwm dolen; llwm gw-lwn, sef cwlwm caled; cwlwm gwythi.—'Cyluma hwy am dy wddf: sef byddant fel cadwyn-wddf, yn addurn i ti; defnyddia hwynt ar bob achos. Diar. 9. 3. a 6. 21.—'Gan fod yn ddyfal i gadw undeb yr Ysbryd yn nghwlwm tangnefedd.' Eph. 4. 3. Sef yr undeb barn sanctaidd, serchiadol, sydd rhwng pobl Dduw & u gilydd; yr hyn sydd ffwrth yr Ysbryd, yn eu galluogi i fyw yn nghyd yn gyfeillgar a heddychol & u gilydd, fel un gwr, ac un galon.

CWLLTWR—YRAU, (cwl) *Llad. CULTER*; *Saes. COULTER*: un o'r offer a berthyn i'r aradr, oddiwrth *cwll*, gwahaniad, yn arwyddo ei fod yn gwahanu, neu yn hollti y tir yn gwsau. 1 Sam. 13. 20, 21.

CWMIN, *Llad. CUMMIN*; *Saes. CUMMIN*: planigyn, neu lysieuyn lled debyg i'r ffenigl, ei gangau a'i fiodau yn siobynau; y mae yn llosgog yn ymys Malta, lle yr haur ac yr amaethir ef fel yd; a byddai yr Israellaidd yn hau yr had yn y meusydd, ac yn ei ddyrnu & gwialen. Mat. 23. 23. Esa. 28. 25, 27. Dywedir ei fod yn faddyginaethol yn asfechyd y cryd cymalau, y bendro, gwyntogrydd, coluddwat, amhlantadrwydd, &c.

CWMPAS—OEDD, 1. Amgylch, cylohedd, cylch-feeur. Exod. 34. 8. 1 Bren. 7. 31.—2. Offeryn wrth yr hwn y llunia y creffwr gylch-feurau. Esa. 44. 13.—'Y mae y gwynt yn dychwelyd yn ei gwmpasoedd;' hyny yw, y mae y gwynt yn chwythu, yn awr o un parth, bryd arall o barth arall, ac felly yn cylchu pedwar ban y byd. Preg. 1. 6.

CWMPEINI, *Ffr. COMPAGNIE*; *Saes. COMPANYY*: cymdeithas, cydgyfeillion, cydgyfuniad, cydfasnachwyr; cydrestr, neu gydres; megys o filwyr mewn byddin. Dat. 18. 17.

CWMWL—YLAU, (cwm-gwl) cymwl; tywyllu, gorechuddio.—1. Pentwr o ddefnyddu dwfr, yn dychafu o'r ddaear yn dath, ac o'r môr yn golofnau, Pen-trych yr awyr. 2 Sam. 22. 12.—2. Niwl, neu darth boreuol, yr hwn sydd beth diffangedd. Hos. 6. 4.—3. Nifer mawr, neu llaws. Heb. 12. 1. Esa. 60. 8.—4. Y nefoedd, neu y wybrenau. Ps. 30. 5. a 68. 34.—5. Yn gyffelybiaethol, arwydda cystuddiau, trallod, a galar. Preg. 12. 2. Galar. 2. 1.—Y mae Duw yn rhwymo y dyfroedd yn ei gymylau, ac yna yn ei ddefnyddu yn wlaw ar wyneb y ddaear. Job 26. 8. a 38. 9.—Pan sonir yn y gair am ddyfodiad Crist i'r farn, dywedir ei fod yn dyfod ar y cymylau. Mat. 24. 30. Dat. 1. 7. Edr. GWLAW, GWLITH.

Ar eu taith o'r Aipht trwy yr anialwch i wlad yr addewid, yr oedd yr Arglwydd yn myned o flaen yr Israellaidd, y dydd mewn colofn o niwl i'w harwain ar y ffordd, a'r nos mewn colofn o dân i oleuo iddynt; fel y gallent fyned ddydd a nos. Exod. 13. 21. Yr arwydd hynod hwn o'r presennoldeb dwyfol, a elwir yn fynyeh, y cwmwl—cwmwl yr Arglwydd—y golofn gwml. Exod. 16. 10. a 40. 34, 38. Lef. 16. 2. Num. 9. 19. a 10. 34. a 12. 5. Deut. 31. 15. Neh. 9. 19. Ps. 78. 14. Gelwir ef hefyd, goleuni tân—tân yn goleuo liw nos, Ps. 78. 14. a 105. 39.—cwmwl a mwg—llewyrch tân ffamillyd. Esa. 4. 5.—Y mae cwmwl, cymylau, a goleuni a thân, yn arwyddion o'r presennoldeb dwyfol. Un a arwydda fod cymylau a thywyllwch o'i amgylch o ran ein hadnabyddiaeth ni o hono, yn ei hanfod a'i oruchwyliathau; a'r llall yn arwyddo ei burdeb a'i eiddgedd sanctaidd dros ei ogoniant ei hun, ac iechydwrtaeth ei bobl; a'i fod fel tân yn difa pawb a phob peth a fyddo yn gwrthwynebu hyny. Exod. 24. 17.—Llefarodd yr Arglwydd ar fynydd Sinai o ganol y tân, y cwmwl, a'r tywyllwch,

—a golwg ar ogoniant yr Arglwydd oedd fel tân yn difa ar ben y mynydd. Deut. 5. 22. Exod. 24. 17.—Yr oedd yr Arglwydd yn ymddangos (trwy lewyrch tanllyd, yn ddiarnneu) ar y druzareddfa, yn y cwmwl. Lef. 16. 2. Ond yn yr anialwch, yr oedd ymddangosiad y cwmwl a'r tân ar ddull colofn, uwch ben gweryll Israel, ac yn myned o'u blaen yn eu holl deithiau. Y mae yn anhawdd amgylfydd, yn gwbl eglur, pa fath oedd dull y golofn. Y mae rhai yn barnu fod gosall, neu wadn y golofn, yn gorechuddio yr holl wersyll, a'i chanol uwch ben y babell, a'i luechder yn entrych y nefoedd, fel vsogl Jacob, ac yn meinbau tu ag i fynu. Ac er ei bod yn symud o flaen y gweryll yn eu teithiau, etto ei bod yn parhau yn gysgod ac yn amddiffynfa i'r gweryll. Er fod y golofn yn cael ei galw yn golofn niwl, ac yn golofn dân, etto y mae yn dra eglur nad ydoedd ond un golofn, a'i hymddangosiad yn dywyll y dydd, ac yn oleu y nos. Hyn sydd sicr, fod yr Arglwydd yn ymddangos y dydd, weithiau, yn llewyrchus ac yn danllyd, yn y cwmwl. Exod. 14. 20, 24. a 16. 16. Num. 9. 21. a 16. 42. Wrth y geiriau, 'A gogoniant yr Arglwydd a ymddangosodd,' rhaid i ni ddeall iddo roddi rhyw arwydd neillduol o'i bresennoldeb, trwy lewyrchu yn ddysglaer, ac fe allai, yn *danllyd*, yn y cwmwl. Oddiwrth y golygiadau hyn, y tybia amryw o'r beirniaid mwyafr ddysgedig, megys Rivet, Buxtorf, Vitrings, &c., fod y golofn niwl yn amgylchynu y golofn dân, fel amwag am dan, am fod y golofn dân yn llewyrchu ac yn ffamio yn y golofn gwml y nos, eithr yn anamlwg y dydd, ond ar achosion neillduol a phwysig. Hwyrach fod yr Arglwydd, trwy wahanol arwyddion yn y golofn, yn rhoddi amlygrwydd eglur i'w bobl o'i foddlonrwydd neu ei anfoddlonrwydd tu ag atynt. Tân ydoedd, fel tân yn difa, yn llewyrchu, yn goleuo, ac yn ffamillyd. Y mae yn dra thebygol ei fod fel tân Sinai, yn rhy lewyrchus, ac yn rhy ffamillyd, heb y cwmwl yn amwag am dan; ond yn y cwmwl yr ydoedd yn goleuo ac yn arwain yn gysurus, ac yn amgeledd feunyddiol iddynt. Yn y golygiadau hyn yr ydoedd yn gysgod neillduol o Grist:

1. *O ran ei Berson*, yr hwn yw dysg'eirdeb gogoniant y Tad—y Gair wedi ei wneuthur yn gnawd, ac yn trigo yn ein plith ni, yn llawn gras a gwirionedd, a gogoniant.

2. *O ran ei gyfiangdd*, rhwng Duw a dyn, yn cyrhaedd o'r ddaear i'r nefoedd; heb yr hwn nis gall pechadur oddef purdeb tanllyd saucteiddrwydd a chyflawnder dwyfol. Duw yn Nghrist sydd yn addas ac yn oddefol i bechadur tlawd i gymdeithasu âg ef. Gall edrych ar ogoniant Duw yn wyneb Iesu Grist, yn gysurus.

3. *Yn ei arweintad a'i gyfarwyddiadau*. Yr oedd y golofn yn eu harwain hwynt trwy yr anialwch i dir yr addewid. Nid oedd yn symud yn gyffymach, nac yn lwy heb orphwys, nag y gallai yr holl wersyll ei ganlyn. Yr oedd ei gymudiadau wedi eu haddasu i amgylchiadau pob un yn y gweryll. Yr oeddynt yn teithio yn y cwmwl. Num. 10. 34. Weithiau y cwmwl a arosai yn hir, sef blwyddyn gyfan; weithiau, fis neu ddau, weithiau, dau ddiwrnod, neu o hwyr hyd foreu. Num. 9. 21. Ar brydiau eraill, byddai dri o ddyddiau heb orphwys. Exod. 15. 22. Num. 10. 33. Pan drigai y cwmwl yn hir ar y babell, meibion Israel a gadwent *wyliaduriaeth* yr Arglwydd, ac ni chychwynent. Yr oeddynt yn cadw *wyliaduriaeth* fel y gallent weled pan symudai y cwmwl; a bod yn ddyfal wrth y gwaith perthynol i bob un o honynt, hyd nes y symudai. Pa un bynag ai dydd ai nos fyddai, pan gyfodai y cwmwl, yna y cychwynent. Yr oedd iddynt yn eu holl daith fod yn liolol farw i'w hewyllys eu hunain, a chychwyn, a theithio, a gorphwys wrth gyfarwydd Duw yn

unig. Yr oedd iddynt yn arwelydd gweledig i bawb—ffyddlon, cywir, amyneddgar, dyfal, a pharhaus. Nis gallai y gwlawogydd ei ddiffoid, na'r gywnt ystornus ei wasgaru. Exod. 13. 21, 22. a 40. 34—38. Deut. 1. 33. Neh. 9. 12, 19. Ps. 78. 14. a 99. 7. a 105. 30. Esa. 4. 5, 6. 1 Cor. 10. 1, 2. Zech. 2. 5. Jer. 31. 2. Felly y mae Crist Iesu yn arwain ei bobl, trwy anialwch y byd drwg presennol, i'r Ganaan nefol, & goleuni ei air a'i Ysbryd; ac hefyd drwy ei fod wedi gadael i ni estampl, fel y canlynem ei ôl. Heb. 10. 19, 20. 2 Petr. 1. 19. Rhuf. 8. 14. Ioan. 1. 9. a 14. 6. Na feddylid neb fod amgylchiadau yr eglwys, yn hyn, yn waeth yn bresennol nag oeddynt yn yr anialwch: nagé, ond yn hytrach y maent yn rhagori llawer; yr oedd miloedd o bethau tra phwysig, yn mha rai nad allai y cwmwl fod o ddim cyfarwyddyd iddynt; ond nid oes dim perthynol i'w bobl nad yw Crist yn gyfarwyddwr cyflawn, digonol iddynt, trwy ei air a'i Ysbryd. Y mae y cyfarwyddiadau wedi eu rhoddi, ac nid oes ond eisieu cadw gwyliadwriaeth yr Arglwydd i'w hadnabod.

4. *Yn ei amddiffyniad a'i ddiogelwch.* Yr oedd y golofn yn amddiffyniad rhag y poethder oddi uchod, rhag lld gelynton, a rhag dilynast oddiwrth bob un o honant. Yr un modd y mae Crist yn gwaredu ei bobl oddiwrth boethder digofaint Duw, ac oddiwrth eu holl elynion ysbrydol. Rhuf. 5. 9. Luc. 1. 73, 75. Y prophwyd, pan y mae yn prophwydo am ddiogelwch ac amddiffyniad ei eglwys trwy Crist a'i iechydwrtaeth, sydd yn cyfeirio at y golofn hon. 'A'r Arglwydd a grëa ar bob trigfa o fynydd Sion, ac ar ei gymanfaeodd, gwmwl a mwg y dydd, a llewyrch tân ffitanllyd y nos: canys ar (neu *uwch ben*) yr holl ogoniant y bydd amddiffyn,' neu *orchudd*. Esa. 4. 5. Neu, yn hytrach, ar y cwbl, y gogoniant a fydd yn amddiffyn; sef ar bob cymansa, fel yr oedd ar yr holl wersyll yn yr anialwch.—Pan yr oedd Pharaoh yn erlid ar ol Israel wrth y Môr Coch, y golofn niwl a ddaeth rhwng llu yr Aiphtiaid a llu Israel. 'A'r Arglwydd a edrychodd ar fyddin yr Aiphtiaid trwy y golofn dda a'r cwmwl, ac a derfsgodd fyddin yr Aiphtiaid, ac yn ddiogelwch i'r Israeliaid. Exod. 14. 19, &c.—Megys yr edrychodd yr Arglwydd ar fyddin yr Aiphtiaid trwy y golofn dda a'r cwmwl, ac a derfsgodd fyddin yr Aiphtiaid; felly, pan oedd yr Iuddewon yn erlid yr Iesu, i geisio ei ddal, amlygodd gymaint o'i Dduwodd anfeidrol iddynt, pan y dywedodd efe wrthynt, 'Mys! yw!' nes yr aethant yn wysg eu cefnau, ac a syrthiasant i lawr. Nid rhaid iddo ond ymddangos, ond edrych—i ddelwi—i dodd!—ac i orchfygu ei elynion dros byth. Exod. 14. 24, 25. Ioan. 18. 6. Gwel Lowth ar Esa. 4. 5.

5. *Yn ei bresennoldeb gyd â'i eglwys.* Yr oedd y golofn yn barhaus gyd âg Israel, yn eu holl amgylchiadau; pa beth bynag a'u cyfarfyddai yn eu taith, a pha beth bynag a'u gadawai, yr oedd y golofn yn muned gyda hwynt, a *ИЗГОРАН* yn y golofn; felly y mae Crist yn bresennol gyd â'i eglwys, bob amser, hyd ddiwedd y byd; trwy y dyfroedd, trwy yr afonydd, a thrwy y tân, i'w diogelu a'u cysuro. Esa. 43. 1, 2, 3. Mat. 28. 20. Dat. 1. 13, 16, 20. 2 Cor. 6. 16, 17, 18. Pa. 48. 14.—Diammeu mai cyfeirio at y golofn y mae y geiriau godidog hyn yn Zech. 2. 5., 'Byddaf iddi yn ffrô o dân o amgylch, medd yr Arglwydd, a byddaf yn ogoniant yn ei chanol.' Yn nghanol y gwersyll yr oedd y babell, a chanol y golofn uwch ei phen; gallasai cych y golofn ymddangos oddi allan i'r gwersyll fel mur tanllyd oddi amgylch iddo.

6. Mae yn dra thebygol fod y cwmwl yn dyhidlo gwlaw yn dirion arnynt; yr llyn oedd o fawr les iddynt yn rhoethder yr anialwch. At hyn y mae

geiriau Dafydd yn cyfeirio, Ps. 68. 9., 'Dyhidlaist wlaw graslawn, O Dduw, ar dy etifeddiaeth; ti a'i gwrteithiaist wedi ei blino.' Felly y mae Crist, trwy ei air a'i Ysbryd, yn cysuro ac yn perli cynnydd i'w eglwys, yn nghanol profedigaeithau famllyd yn y byd presennol. Deut. 32. 2. Esa. 44. 3. a 45. 8. a 55. 9, 10, 11. Hos. 6. 3. a 14. 6, 7. Eze. 34. 26. Barn. 5. 4. Exod. 15. 17 a 16. 4.

'Ninnau hefyd, gan fod cymaint cwmwl o dystion wedi ei osod o'n hamgylch.' Heb. 12. 1. Gall fod yr apostol yn cyfeirio at y golofn oedd yn arwain Israel yn yr anialwch, gan olygu y dwyllion y soniasall efe am danynt yn y bennod o'r blaen, o ran eu ffydd a'i heffeithiau grasol, yn siamplau i arwain a chyfarwyddo Cristionogion trwy anialwch y byd i'r orphwysfa nefol, lle maent yn gorphwys ar ben eu taith. Megys yr oedd yr ochr dywyll o'r golofn ar yr Aiphtiaid, felly nid yw annuwlion yn gweled dim gogoniant yn eglwys Dduw; dim ond ei brychau a'i gwaedd. Neu eu bod, o ran amldra, fel defnydd; ac, o ran eu hundeb a'u gilydd, yn gwmwl o ddefnydd. Eraill a dybiant, mai eu hamldra fel llu o adar a feddylir; megys y dywedir gan y prophwyd Ezeziel, pan mae yn sôn am falais Gog; 'Dringi hefyd fel tymhesti, deul, a byddi fel cwmwl i guddio y ddaear, ti a'th holl fyddinoedd, a phobloedd lawer gyda thi.' Eze. 38. 9. Esaiah hefyd, wrth brophwydo am alwad y cenedloedd, sydd yn eu cyffelybu i gwmwl, ac i gomol-enod yn ehedeg i'w ffenestri. Esa. 60. 8.—*Cwmwl y gogoniant*, yr hwn oedd yn aros ar y drugareddfa, oedd yn arwyddo mawrhydi gogoneddus presennoldeb Crist yn ei eglwys. 1 Bren. 8. 10.—'O herwydd mi a ymddangosaf ar y drugareddfa yn y cwmwl.' Lof. 16. 2. *Yn y cwmwl yr ymddangosaf ar y drugareddfa.* Heb. Wrth y cwmwl ar y drugareddfa, deallir, mwg yr arogl-darth. Yr oedd mwg yr arogl-darth, fel cwmwl yn cuddio y drugareddfa. Adn. 13.

Ymddangosodd Duw yn fynych mewn cwmwl, i ddangos ei fawrhydi; a bod ei ogoniant, ei arfaeth, a'i weithredoedd yn anchwiliadwy. Exod. 14. 20. Pa. 104. 3. Mat. 17. 5.—Y mae yr Arglwydd yn marchog ar y cwmwl ysgafn, ac mae y cymylau yn llwch i'w draed, pan y byddo yn dyfod mewn modd disymwth ac ofnadwy, i waredu ei bobl, ac i ddystrywio ei elynion. 2 Sam. 22. 12. Esa. 19. 1. Nah. 1. 5.—Cwmwl goleu a gysgodd Crist, a'r rhai oedd gyd âg ef, ar y mynydd, pan ddaeth y cyfryw lef ato oddiwrth y mawr ragorol ogoniant, 'Hwn yw fy anwy Fab, yn yr hwn y'm boddlonwyd.' Mat. 17. 5. 2 Petr. 1. 17. Yr oedd y cwmwl goleu yn arwyddo dau beth, 1. Sirioldeb ac heddychlonrwydd. 'Cwmwl, a thywyllwch, a thymhesti,' oedd ar Sinai, yn arwyddo gwâc ac anfoddlonrwydd; ond cwmwl goleu sydd yn gorchuddio Crist a'i eglwys yn y nef ac ar y ddaear, a'r llef ynddo yn cyhoeddi boddlonrwydd. Exod. 16. 10. a 19. 6. a 20. 21. a 40. 34. Num. 11. 25. 1 Bren. 8. 10, 11. 2 Cron. 5. 14.—2. Eglurdeb dysglaer. Felly y mae goruchwyliaeth yr efengyl mewn cymbariaeth a'r gyfraith a'i holl gysgodau. Y mae efengyl Crist yn llewyrchu yn ogoneddus. Y mae y gwrloneddau sydd yn tystiolaethu am Grist fel drych dysglaer, yn ei ddangos yn ogoneddus, a'r ordinadau sydd fel cwmwl goleu yn ei orchuddio—y mae EPH yn eglur i'w weled ynddynt. 2 Cor. 3. 18. a 4. 4, 5, 6.—Y 'cwmwl gwyn,' *Gr. λευκη*, claerwyn, canald, dysglaer, ar ba un y mae Crist yn ymddangos yn eistedd, mewn gweledigaeth i Ioan, a arwydda ei fawrhydi breninol a gogoneddus, ac eglurdeb ei sancteiddrwydd a'i unlondeb yn ei farn-edigaethau. Dat. 14. 14.—Crist wedi ei wisgo & chwml, a arwydda dwyfoldeb a mawrhydi ei berson, yn nghyd âg aneglurdeb ei weithredoedd ofnadwy; ei weithredoedd ydynt i ni yn fynych yn anamlwg, o ran y dyben a'r diwedd o honynt. Dat. 10. 1. Pa. 97. 2.

Galar. 3. 44. Luc 21. 7.—'Dysglær gymylau,' yn Zech. 10. 1. a arwyddant gymylau yn dŷagleirio gan felt, yn rhagflaenu gwlaw.

Rhagrithwyr a gau athrawon, a elwir yn 'gymylau diddwr:' gellid, wrth eu hymddangosiad, ddygwyl defnyddioldeb a budd oddi wrthynt; ond nid oes i'w gael ond siomedigaeth. Yn lle gwllitho athrawiaeth lachus fendithfawr ar yr eglwys, nid ydynt ond cuddio Haul y Cyflawnder o'i golwg, ac felly yn rhwystr i'w chynnydd. Mal. 4. 2. Y maent yn cael eu gyru oddi amgylch gan wyntoedd eu balchder, eu swyddymgals, eu budr-elw, a'u gau athrawiaeth; ac oni bydd i Dduw, o'i anfeidrol drugaredd, eu hachub a'u hatail yn eu gyfa gau, diammu y chwythir hwy o'r diwedd i dragywyddol golledigaeth. 2 Petr 2. 17. Judas 19. I'r ystyr yma a mae geiriau Solomon: 'Y neb a ymfroetia o achos gau rodd, sydd debyg i gymylau a gwynt heb wlaw.' Diar. 25. 14.

Dynion yn gyffredinol a gyffelybir i gwmwl yn darfod: tra y maent yn byw, nid oes ganddynt ond ychydig o wir ddedwyddwch a chysur, a'u dyddiau ydynt yn prysuro i ddybenu. Job 7. 9.

Pechodau a gyffelybir i gwmwl: mor fawr yw eu rhifedl, fel y maent yn tywyllu, ac yn ysgaru rhwng yr enaid a Duw; ac yn rhag-arwyddo y dymhestli fawr o ddigofaint Duw.

Y mae Duw yn dileu camweddau ei bobl fel cwmwl, rhag iddynt dori yn gawd farnedigaelth arnynt. Esa. 44. 22.—Ewyllys da brenin sydd megys 'cwmwl gwlaw diweddar,' yn dra defnyddiol a hfyryd. Diar. 16. 15. Pa faint mwy ewyllys da Duw!

CWNCWERWR—WYR, *Ffr.* CONQUERANT: gorchfygwr, buddugoliaethwr.—'Eithr yn y pethau hyn oll yr ydym ni yn fwy na chwnwerwyr, trwy yr hwn a'n carodd ni.' Rhuf. 8. 37. *Gr.* υπερικωμεν, yr ydym yn gorchfygu yn gyflawn ac yn berffaith; yr ydym yn gorchfygu yn gryf elynion cedyrn iawn; y mae genym ni yn a thrwy Grist fwy o nerth nag y sydd angenrheidiol i orchfygu ein hamryw elynion nerthol. Gwel Wetstein, Schleusner, a Coccejus. Y mae y gair Groer, a arferir yn unig yn y fan hon, yn gryf ac yn helaeth ei ystyr, ac a arwydda gorchfygu yn rhagorol, dros ben mesur, ac yn ogoneddus iawn. Nid yn unig nid ydyw eu gorthrymderau yn eu gwahanu oddiwrth gariad Crist, ond y maent yn *gorfoddu* ynddynt. 'Trwy yr hwn a'u carodd,' y maent fel hyn yn fwy na chwnwerwyr. Y mae ei gariad tu ag atynt—ei afael ynddynt—a'i gynnorthwy iddynt, yn anfeidrol, yn anorchfygol, ac yn dragywyddol. Ein gwahanu oddiwrth gariad Crist, yw cael ein gorchfygu; ond bod heb ein gwahanu yw gorchfygu: ond yn ein holl orthrymderau, yr ydym yn fuddugoliaethus iawn, a'i gariad yn anfeidrol gadarn tu ag atom sydd yn peri i ni fuddugoliaethu yn orfoleddus ac yn ardderchog. Mynega y geiriau orchestwaith, mawredd, cyflawnder, a pharhad tragywyddol y fuddugoliaeth. Diddymir a dryllir eu gelynyddion a dymchweliad tragywyddol, a byddant hwythau yn fyw, ac yn berffaith iach, a dyddanau am byth. Mwy na chwnwerwyr yw bod, er gwaethaf gelynyddion, yn etifedion bywyd tragywyddol, lle nis daw gelyn byth yn agos atynt, na dim i'w blino na'u hafonyddu.

CWNING—EN—OD, (cwn) *Llad.* CUNICULUS; *Saes.* CONEY: creadur adnabyddus yn ein gwlad; a gyfrifir yn asfan dan y gyfraith. 'Am ei bod yn cnol ei chll, ac heb fforchogi yr ewin, asfan yw i chwli.' Lef. 11. 5. Canmolir ei doethineb am ei bod yn gwnweuthur ei thŷ mewn lle diogel. Diar. 30. 26. Ps. 104. 18. Yr enw a roddid yn *Heb.* ydoedd *יש* creadur tra adnabyddus yn gwlad Judea, ac a elwir yn bresennol *ashoko*; ond y mae y rhai hyn yn wahanol oddiwrth ein cwningod ni; y maent yn

wanach, ac yn byw yn gwbl yn y creigiau. Gwel Parkhurst.

CWNU, (cwn) cyfodl, cynnal.—'Ac mi a welais anivel yn cwny o'r môr.' Dat. 13. 1. Luc 11. 7, 8. W. S.

CWPAN—AU, (cwb) *Gr.* κωπῆλλον (*kupellon*); *Llad.* CUPA: cib, carfen, phiol.—1. Llestr o aur, o arian, o bren, neu o bridd, &c. Gen. 40. 11. Luc 22. 17.—2. Gwin neu ryw beth arall a roddir ynddi; felly y rhoddir y cynnwysol dros y cynnwysiedig. Megys y dywedir, 'Y cwpan hwn yw y Testament Newydd yn fy ngwaeid,' ac hefyd, 'Pwy bynag a swytas y bara hwn, neu a yfo gwpan yr Arglwydd,' sef yr hyn sydd yn gynnwysedig ynddi. 1 Cor. 11. 25, 26, 27, &c. Troell ymadrodd, neu drefog mewn Rheithgeg ydyw, a elwir traws enwad (*metonymy*). Amryw slamplau o'r drefog hon a geir yn yr ysgrifwyr, megys, 'Galw yr wyf yn dyst i'th erbyn heddyw y nefoedd a'r ddaear;' sef eu preswylwyr, neu y rhai a gynnwysant. Deut. 30. 19. 'Breninoedd a ddygant i ti anrheg, er mwyn dy deml yn Jerusalem:' hyny ydyw, y gwasanaeth grefyddol a gyflawnir yn y deml. Ps. 68. 29. Edr. SWPER.—3. Cystudd trwm, a gofid caled. Esa. 51. 17. Mat. 20. 22, 22. Ioan 18. 11. Edr. PHIOZ.

CWPL—AU, cyd, cydiad, cysylltiad, cswllt, cwplws. Barn. 19. 3. 'Deuddeg cwpl o ychain.' 1 Bren. 19. 19. 2 Bren. 5. 17. Edr. YCHAIN.

CWR, CYROEDD—AU, (cw) min, ochr, ymyl, goror, parth, cyffin, terfyn, congl. Gen. 19. 4. Deut. 13. 8. Amos 3. 12. Hag. 2. 12.—'Pob un at ei elw ei hun o'i gwr;' hyny yw, o'i fangre, neu ei breswylfod ei hun. Pa le bynag mae y gwyllyddion deillion yn preswyllo mewn tref neu wlad; pob un at ei elw ei hun o'i fangre, neu ei gwr; dyna sydd ganddynt yn eu golwg. Esa. 56. 11. Neu, o'r mwyaf o honnynt hyd y lleiaf o honnynt. Jer. 6. 13. At y golgyiad cyntaf y mae y gair *Heb.* *קרן* yn tueddu; a dyna farn y cyfleithwyr, oblegid rhoisant ef ar ymyl y ddalen, *tuedd*. Mae y cyfleithwyr Seisnig o'r un farn wrth arfer y gair *quarter*.

CWREL—AU, *Llad.* CORALUM; *Saes.* CORAL; peth o gynnyrch y môr, a elwir yn gyffredin *lysias* y *llongor*. Math o fôr-lysieuyn amryliw a thewsypplog.* Y mae dau ar *Heb.* yn cael eu cyfleithu *curei*, sef *קורא* Job 28. 18. Ezeq. 27. 16. a *קור* Galar. 4. 7. Y diweddar a arwydda rhyw fath o faen gwerthfawr; rhai a dybant mai yr hedfaen ydyw. Y maent yn tyfu ar greigiau yn y môr; eu gwraidd sydd feinion iawn, prin y maent i'w canfod. Y maent o natur greigaidd, ac mor galed pan y maent yn y môr ag ydynt wedi eu tynu allan. Y mae tri rhyw o honnynt, sef y du, y gwyn, a'r coch; y du yw y gwerthfawrocaf; nid yw y gwyn o fawr ddefnydd; ond y coch sydd ddefnyddiol er meddyginiaeth ac addura hefyd. Y cwrel coch sydd i'w gael mewn amryw barthau o'r byd, ond yn fwyaf neillidlu yn Môr Ethiopia a Môr Canoldir. Ezeq. 27. 16. Er gwerthfawroced yw y cwrel, nid ydyw i'w gystadlu i ddoethineb; sef Iesu Grist, a gwir grefydd. Job 28. 18.

CWRLID, *Ffr.* COUVRELIT; *Saes.* COVERLID: gwrthban. Y gair *Heb.* *קורל* a gyfleithir *cwrlid* yn Esa. 28. 20. a gyfleithir *caudalen* yn Exod. 26. 36, 37.—ac yn 2 Sam. 17. 19. *clawr*, neu *caud*,—*gorchudd*, yn 2 Bren. 16. 18.—*td*, yn Esa. 22. 8.—'Cul yw y cwrlid i ymdroi ynddo.' Esa. 28. 20. Y mae y geiriau hyn yn ymddangos fel rhyw ymadrodd

* Yn ol barn naturiaethwyr diweddar, nid cynnyrch llysieuog yw y cwrel: ond sylwedd a ffarur yn driga iddynt ac huanau gan greaduriaid bychain, y rhai a elwir Polyglaria.—E.

diarebol, a'u hystyr yw, y caent brofi fod pob moddion amddiffyniad yn rhy ffaeledig i'w diogelu, ac i'w gorchuddio rhag y drygau oedd yn dyfod arnynt. Nid oedd eu gwelyau ddim ond *matras*, gwedi ei daenu ar y llawr, a llenllian, neu wrthban (*curtid*) i'r hwn a orweddal, i ymdroi ynddo.*

C W S G, (cws) cyflwr o lonyddwch, hŷn. [Ps. 132. 4. Diar. 4. 16. Zech. 4. 1. — 'Wele fi yn gwneuthur Jerusalem yn phiol gwsg (neu *phiol gryndod*, neu *wenwyn*) i'r bobloedd oll o amgylch.' Zech. 12. 2. Caiff holl elynion Jerusalem, ac eglwys Dduw hyd ddiwedd y byd, wybod, er gwaned yw hi i'w hamddiffyn ei hun, fod Duw drosti. Y maent yn sychedu yn ddirfawr am ei gwaed, ond yn eu hymgais i'w dyfetha, meddwa Duw hwynt â'i farnedigaethau: byddant yn crynu ac yn syrthio fel rhai wedi yfed gwenwyn cryf. Yr un gair *Heb.* קַלַּח a gyfieithir *euog* yma, a gyfieithir yn *Nah.* 2. 3. *ygwylt yn aruthrol.*

CWTER—YDD, *Saes.* GUTTER; ffos, dyfrglawdd, dyfr-llen, bargod-gafn, dyfr-banlle. 2 Sam. 5. 8. Gen. 30. 38.

CWTOGI, (cwta) byrhau, lleihau. Num. 11. 23. Esa. 50. 2. Cyflawni barnedigaethau mewn ychydig o amser. Rhuf. 9. 28.

CWTWS, CYTYSAU, (cwt) coelbren, rhan, cyfran. Esa. 57. 6.—Tynu cytysau, sef bwrw coelbrenau.

CWYMP—O—IAD—AU, (cy-gwmp) syrthiad, syrthio, llithro, llithriad, cilio yn ol. Jer. 8. 4. Iago 1. 11. Act. 20. 9.—'Er iddo gwmpo, ni lwyf fwir ef i lawr.' Ps. 37. 24. Y mae hyn yn wir nodedig am y dyn Crist Iesu, yr hwn y mae IEROFAN yn cynnal ei gerdded, yr hwn, 'er iddo gwmpo' trwy farwolaeth, a gyfodwyd drachefn trwy ei law alluog, a'i fraich estynedig. Yr hyn sydd yn wir yr un ffunud am y fyddloniaid; a dylai hyn fod yn gysur ddŷnt yn eu holl beryglon a'u temtasiynau. Ps. xci.

CWYN—O—ION, (cy-gwyn) *Heb.* קָר אֲחֹס, dadl, cweeryl, mater, achwyniad; cynghaws, anghytundeb, galaru, alaethu, gofidio, cyd-ymeimlo, cyd-ofidlo, cyd-alaru, tostaruo.—Cwyn anianol, sef achwyniad gwirioneddol.—Y mae genyf gwyn i ti, sef yr ydwyf yn tostaruo wrthyf.

'Y mae cwyn rhwng yr Arglwydd a'r Cenedloedd; sef y mae gwrthdadaid rhyngddo, nid yn unig â'r Iuddewon, ond â'r Cenedloedd hefyd. Jer. 25. 31. Hos. 4. 1. a 12. 2. Mic. 6. 2.

Holl geraint a chydnabod Job a gwynasant iddo. Job 42. 11. Yr oedd hyn yn arwydd o'u caredigrwydd i Job, a'u cydymdeimlad âg ef yn ei offidiau; yr oeddynt yn dyfod megys yn gyfranog âg ef yn ei brofedigaethau. Yr un gair *Heb.* מָא a gyfieithir yn Pen. 42. 11. *cŷyno iddo*; ac hefyd yn Ps. 69. 20. *tostaruo*, ymyl y ddalen, *cyd-gwynfan*.

CWYNFAN—AU, (cwyn-ban) galar, griddfan, ochain, trydar. Ps. 55. 2. a 77. 3. Mae y gair hwn yn cael ei arfer fel berf (*verb*) ac hefyd fel enw cadarn (*substantive*). Jer. 15. 18.

CWYR—YDD, (cy-gwyr) sylwedd hydawdd, adnabyddus yn ein gwlad, a wneir o grwybr gwenyn.—Cwyr clust; cwyr gwenyn; cwyr melyn; cwyr coch; cwyr crydd. Arferir y cwyr yn ddefnydd canwyllau, i selio llythrau, &c. Ps. 97. 5.—Calon Iesu Grist a doddodd fel cwyr; rhyfedd oedd ei offid a'i drallod yn nghanol fflamau angerddol digofaint ei Dad er ein mwyn ni. Ps. 22. 14.

* Fel y tawdd cwyr wrth y tân, dyfether y rhai an-

nuwioi o flaen Duw.' Ps. 68. 2. Mic. 1. 4. sef yn hawdd a disymwyth.

CWYS—AU, (co-gwys) carai o dir a dorir âg aradr.—'Yr arddwy'r arddasant ar fy nghefn; estynasant eu cwysau yn hirion.' Ps. 129. 3. Job 31. 38. Hos. 10. 10. Edr. ARDDWYR, CEPN.

CY, (cw) rhagddawd mewn geiriau cyfansawdd, ac o'r un ystyr a *com* neu *con* yn Saesonaeg, yn y geiriau *compact* a *concord*; ac a arwydda gweithred o bob tu. Edr. CYD.

CYBYDD—ION, (cwb) *Lad.* CUPIDUS: cyrrith, angauwr; ceisiwr, neu rheibiwr arian. Y mae yn y Groeg ddau air a ellir eu cyfieithu cybydd; sef *πλεονεκτής* (*pleonectēs*) a arwydda, *ceisiwr*, neu *caffwr chwaneg*; a'r llall, *φιλαγυρος* (*philagyros*) *carwr arian*. 1 Cor. 5. 10. a 6. 10. Luc 16. 14. 1 Tim. 3. 2. Y gair *Heb.* צָרַב a arwydda un *rheibus*, *chwannog am elw*, neu *ennill*. Esa. 32. 5, 7. Y golygiad cyntaf, sef y meddwl llythyrenol o'r gair, a gymerir oddiwrth y dull y byddent yn pwyso arian mewn tal-edigaeth: oblegid yn nyddiau Abraham a Moses, ac y rhawg wedi hyn, byddent arferol o'u pwyso yn eu taliadau. Gwel Gen. 23. 16. Exod. 12. 17. Jer. 32. 9, 10. Nid oes amhieuath na byddent yn tori neu yn tocio pob deryn o arian i wneuthur i fynu y swm wrth bwys. 'Yn y golygiad hwn,' medd Mr. Parkhurst, 'tebygwn, y mae צָרַב yn gybydd, neu toc-iwr.' Mae gair arall yn Hebraeg a gyfieithir *cybydd*, כָּבַד ac a ellir, tybygid, roddi yr ystyr hwn iddo, sef *fy nghubi* i, neu *y cubi* i mi; un yn crafangu y cwbl. Cybydd-dod yw ceisio ychwaneg, neu y cwbl, o dra serch at arian, neu y byd, a'r pethau sydd yn y byd. Y mae hon yn agwedd ar ysbryd dyn, hollol groes i'r ddeddf, yr hon a orchymyn i ni garu a cheisio Duw â'n holl galon. Cymeryd y creadur yn lle Duw ydyw, yr hyn sydd yn eilun-addoliaeth. Felly, gan hynny, y gelwir cybydd-dod gan yr apostol. Col. 3. 5. Mae y chwant bydol hwn yn arwain dynion i bob twyll, anghyflawnder, trais, gorthymder, a llawer o chwantau eraill, ynfyd a niweidiol, y rhai sydd yn boddli dynion i ddinystr a cholledigaeth. Nid oes boddioni arno; mae yn cynnyddo gyf âg amser, ac yn blaguro swyaf yn hensaint mewn dynion annuwioi. Y mae yn ffaithd gan Dduw, ac yn cau allan o deyrnas nefuedd. Mic. 2. 2. 1 Cor. 6. 10. 1 Tim. 6. 10. Heb. 13. 5.

CYCHWYN, (cy-gwyn) dechreu taith, neu orchwyl. Cychwyn haul, sef codiad haul. Gen. 32. 12. Exod. 40. 36. Jos. 3. 1.

CYD, (cy) fel rhagddawd mewn geiriau cyfansawdd sydd o'r un ystyr a *cy*, *cyf*, *cym*, *cys*; megys yn y geiriau hyn, cydymaith, cydamddiffyn, cydallu, cydair, cydaddaw, cydwybod, &c.

CYD-BARTIAETH, (cyd-barti) tueddrwydd; tueddu i barchu neu amharhachu dynion, oblegid rhyw achosion canwold. Y gair *Gr.* προσκλιται, a arwydda, tueddu i ryw ochr neu blaidd, fel y mantola elorian pan fyddo rhyw un yn pwyso ar un pen iddo. 1 Tim. 5. 21. Ond 'heb wneuthur dim o gyd-bartiaeth,' yw rheol y Cristion yn mhob peth, a thu ag at bawb. Leigh.

CYD-DORIAID, (tori).—'Gochelwch y cyd-doriaid.' Phil. 3. 2. Felly y gelwir yr apostol yr enwaed-iad, mewn ffordd o ddirmyg: y rhai a gymysgent y gyfraith a'r efengyl, gan geisio dal yr enwaediad i fynu, a hyny o ran traddodiad yn unig, gan ddywedyd fod yn rhaid enwaedu ar y Cristionogion; ac onid, na lesâ Crist ddim iddynt; er eu bod hwy en hunain

* Gwel Lowth ar Esa. 30. 1. lle y mae y gair yn cael ei gyfieithu *gorchudd*.

yn amddiffed o enwaediad y galon. Yr oeddynt nid yn unig yn tori neu yn rhwngo eu cnauld, fel y gwneid yn yr enwaediad (yr hyn oedd bechadau, o herwydd ei fod yn waharddedig ynddo ei hun, pryd nad oedd fel sêl y cyffammad, Lef. 19. 28. a 21. 5.) ond yr oeddynt hefyd yn gyd-dori ac yn cyd-rwngo yr eglwys, gan ei llarpio fel y gwnaf cwn. Y gair *Gr. καταρρηγναι*, a arwydda cigyddio, darnio, difynio, llarpio.

CYD-DDINASYDD—ION, (cyd-dinas) rhai yn cyd-drigo yn yr un ddinas, ac yn cyd-gyfranogi o'i breintiau. Eph. 2. 19.

CYD-DDWYN, (cyd-dwyn) cyduno, cydsanyied, goddef, goddef yn amyneddgar. Numo. 14. 27. Jer. 44. 22. Act. 18. 14. 2 Cor. 11. 1.

CYD-DDYODDEF, (cyd-goddef) cyd-daimlo, tosturio; ffirwyth undeb rhwng pleidiau a'u gilydd; fel aelodau y corph a'u gilydd. Rhuf. 8. 17. 1 Cor. 12. 26. 2 Tim. 1. 8. Heb. 4. 15.—Mae y duwiollon yn cyd-ddyoddef gyda Christ. Rhuf. 8. 17.—1. Oblegid yr undeb rhyngddynt a'u gilydd. Y mae ei dda ef yn eiddo iddynt hwy, sef ei gyflawnder, ei ras, ei etifeddiaeth, &c.; felly y mae eu drwg hwythau yn eiddo iddo yntau, yn gyfrifedig, eu pechodau, eu dyoddefiadau, &c. Act. 9. 4, 5, &c.—2. Trwy gydymdeimlad. Heb. 2. 17. a 4. 15. Esa. 63. 9.—3. Y maent yn dyoddef erddo, ac yn ei achos, ac oblegid yr un pethau ag y dyoddefodd Crist. Pa. 38. 20. 1 Petr. 3. 17, 18. a 4. 13, 14. Mat. 5. 11, 12. Act. 5. 41.

CYD-EISTEDD, (eistedd) eistedd yn nghyd.—'Ac a'n gosododd i gyd-eistedd yn y nefolion loeodd yn Nghrist Iesu.' Eph. 2. 6. Fel y mae Crist yn eistedd yn y nefoedd fel person cyffredinol, ac yn cynrychioli ei holl bobl; felly y maent hwythau yn cyd-eistedd ynddo ef, er nad ydynt yno etto yn eu personau eu hunain. Y mae Crist yn rhoddi hawl iddynt i'r etifeddiaeth, ac wedi cymeryd meddiant dragywyddol o honi yn eu henwau. Y mae efe yn eistedd yno fel eu cynrychiolwr, a hwythau yn cyd-eistedd ynddo. Aeth i'r nefoedd, fel yr arch-offeiriad i'r cysegr, âg enwau ei bobl ar ei ddywfroneg; ac fel y maent yn awr yn cyd-eistedd ynddo, ar ol yr adgyfodiad hwy a *gyd-eisteddant gyd âg ef*, yn berffaith, gyrph ac eneidiau, yn dragywydd.

CYD-ETIFEDD—ION, (etifedd) cyd-hawlwyr, cyd-gyfranogwyr mewn etifeddiaeth. Y gair *Gr. κληρονομια* (*klêronomia*) a arwydda etifeddiaeth wedi dyfod trwy goelbren. Eph. 3. 6. Mae y duwiollon, Iuddewon a Chenedloedd, yn gyd-etifeddlon a'u gilydd, ac hefyd oll yn gyd-etifeddlon â Christ. Trwy eu hundeb âg ef, mae iddynt oll hawl i'r etifeddiaeth. Y mae efe yn etifedd naturiol, fel y mae yn berson dwyfol; ac yn oruchwyliaethol, fel Cyfryngwr, trwy drefniad yn y cyffammad dragywyddol; y maent hwythau yn gyd etifeddlon trwy eu hundeb âg ef. Yr un etifeddiaeth sydd iddynt hwy ag yntau, yn ol y gradd y gallant oll ei mwynhau; a'i hawl ef i'r etifeddiaeth sydd yn rhoddi hawl iddynt hwythau, trwy eu perthynas âg ef. Ac am fod ei hawl ef yn angholladwy a thragywyddol, felly y mae eu hawl hwythau. Y mae ei hawl ef i'r etifeddiaeth yn flaenorol, fel eu cynrychiolwr; y mae eu hawl hwythau iddi trwy eu perthynas âg ef, fel hawl y wraig trwy ei perthynas â'i phriod; a hawl yr aelodau trwy eu hundeb â'r pen. Y maent yn frodyr iddo, yn aelodau o hono, yn gangenau ynddo, ac mewn cyffammad priodas âg ef, na thorir byth. Y maent yn etifeddu bywyd, gras, cariad, a heddwch â Duw; gallu, awdurdod fel brenhinoedd ac offeiriad i Dduw; a gogoniant dragywyddol mewn corph ac enaid, ynddo a thrwyddo. Rhuf. 8. 17. 2 Tim. 2. 11, 12. Dat. 3. 21. Ioan 17. 22, 24. Gal. 4. 7. Phil. 3. 21. 1 The. 4. 17. Luc 22. 29.

CYD-FILWR—WYR, (mlwr) rhai yn cyd-filwrio, neu yn cyd-ryfela mewn rhyfel tymhorol neu ysbrydol. Phil. 2. 25. Plemm. 2.

CYDFOD, (bod) cyd-drigo, cyd-fywliolaethu; undeb, heddwch. Trigo yn nghyd, sydd yn arwyddo o heddwch rhwng rhai a'u gilydd; a'u bod yn ymfhyfrydu yn nghyfeillach eu gilydd. 2 Cor. 6. 16.

CYD-FRADWRIAETH, (brad) ymuno a'u gilydd i wneuthur bradwriaeth. Y gair *Heb. רפר* a arwydda bod rhai wedi rhwymo eu gilydd âg ammodau i wneuthur bradwriaeth. 2 Sam. 15. 12. Jer. 11. 9. Ezec. 22. 25.

CYD-FWRIAD—AU, (bwriad) cydundeb, cyd-gysylltiad, cyduniad. Esa. 8. 12. Act. 9. 24. Gen. 37. 18. 1 Sam. 22. 8. 1 Bren. 16. 9. 2 Bren. 9. 14. Amos 7. 10. Yr un gair *Heb. רפר* a gyfeithir yn y lleoedd hyn *cyd-fwriad*, ag a gyfeithir mewn lleoedd eraill *cyd-fradwriaeth*; ei briodol ystyr yw rhwymo, cyd-rwymo.

CYD-FWYTTA. *G. Συνοθίω*; brwyta yn nghyd. Cvd-fwyta a arwydda cyfeillgarwch cymdeithasgar a chyweithas.—Yr Iuddewon a'i cyfrifent yn beth anghyfreithlawn iddynt, a fflaidd ganddynt, fod yn bwyta gyda, neu yn cyd-fwyta, neu yn cyd-ryd â'r Cenedloedd. Gal. 2. 12. Y mae hyny yn eglur wrth ymadroddion y wraig o Samaria, yn ei hymddyddan â'r Iesu wrth ffynon Sichar: 'Pa fodd yr wyt ti, a thi yn Iuddew, yn gofyn diod genyf fi, a mi yn wraig o Samaria!' Y rheawm paham yr oedd hi yn gofyn gyda syndod, ydoedd, 'oblegid nid yw yr Iuddewon yn ymgyfeillach â'r Samariaid.' Ioan 4. 9. Yr oedd gwrthwynebiad gelyniaethol hefyd gan y Samariaid at yr Iuddewon. Pan oedd yr Iesu unwaith yn wynebu tua Jerusalem, 'Efe a ddanfonodd genadau o flaen ei wyneb; a hwy wedi myned, a aethant i mewn i dref y Samariaid, i barotl iddo. Ac nis derbyniasant ef, oblegid fod ei wyneb ef yn tueddu tua Jerusalem.' Sef ei fod yn un o'r Iuddewon, neu yn un o'r addolwyr arferol o gynnul yn Jerusalem. Luc 9. 51, 52, 53. Yr oedd mor fflaidd gan yr Iuddewon gyfeillachu â'r Samariaid, nes y dywedent, 'Fod yr hwn a fwytaid ddim a fyddai yn perthyn i Samariaid, mor aflan a phe bwytaid gig moch.' Ac, 'Nid oes yr un o'r Samariaid yn dytodd yn broseltyt yn Israel; ac nad oes iddynt gyfran yn adgyfodiad y meirw mwy na dynion Sodoma.'—Pan oedd Joseph yn croesawu ei frodyr ar eu hall-ddyfodiad i'r Aipht i geisio lluniaeth, nis gallai yr Aiphtiaid gyd-fwyta â hwynt: 'Gosodasant fwyd iddo ef wrtho ei hun, ac iddynt hwy wrthynt eu hun, ac i'r Aiphtiaid, y rhai oedd yn bwyta gyd âg ef, wrthynt eu hunain: oblegid ni allai yr Aiphtiaid fwyta bara gyd â'r Hebreaid; o herwydd fflaidd-dra oedd hyny gan yr Aiphtiaid.' Yr oedd yr Aiphtiaid yn fflaiddio yr Hebreaid am mai bugelliaid oeddynt: ac am eu bod yn bwyta, ac yn aberthu y cyfryw anifeiliaid ag oeddynt hwy yn eu haddoli fel eu duwiau. Gen. 43. 32. a 46. 34. Exod. 8. 26.—Dyna un peth oedd yn blino y Phariseaid beilchion, rhagrithiol, yn sawr iawn, ac yn peri iddynt wrnagach, fod Iesu Grist yn 'derbyn publicanod a phechaduriaid, ac yn bwyta gyda hwynt.' Mat. 9. 10. Luc 15. 2. Yr oedd y publicanod yn ngolwg yr Iuddewon yn dra adgas, o herwydd eu swydd, sef casglu trethi dros y Rhufeiniaid, y rhai yr oeddynt dan eu llywodraeth; eu hanghyflawnder a'u trais llygredig yn eu swydd; yr oeddynt yn gyffredin yn ddyinion mor anenwog, fel prin y barnai yr Iuddewon fod yn dyn gonest yn eu plith; ac o herwydd hyny byddent yn mynych gysylltu enwau publicanod a phechaduriaid yn nghyd, fel yn arwyddo yr un peth; ac mor fflaidd oedd ganddynt gyndeithasu â hwynt drwy gyd-fwyta, a phe buasant ddyinion cenedlig; yr hyn beth oedd dra aflan

yn eu golwg. Rhaid, bob amser, i'r rhai a fyddo yn cyfeillachu, fod o'r un tueddfryd, yr un feddwl, ac yn cydsynied â'u gilydd, euen byddo y gyfeillach yn gwbl wrth fodd pawb o'r gymdeithas. Pan fyddo duwioion yn cyd-fwyta, neu yn cymdeithasu yn gyfrinachol âg annuwlion, gan eu bod o wahanol egwyddor i'w gilydd, rhaid fod un o'r ddwyblaid yn ymollwng i dueddffryd y llall; rhaid fod yr annuwlion yn cael eu hennill i dymher, ysbryd, ac arferiadau y duwioion; neu fod y duwioion yn cael eu denu yn llygr-edig i'w hysbryd, eu tymher, a'u harferiadau halog-edig hwy: y peth olaf hyn, o herwydd gwendid eu cnawd, a fu yn achos o ofid a galar dwys i'r duwioion lawer gwaith. Yr oedd yr Arglwydd Iesu yn hyn, fel yn mhob peth arall, yn rhagori ar bawb; medral efe gyfeillachu â rhai halogedig heb ymbalogi oddi-wrthynt; ond yn hytrach, trwy ei gymdeithas sanctaidd, nefolaidd, a grasol, â hwynt, eu hennill i gyf-iawnder a heddwch Duw, ac i sancteiddrwydd yn mhob ymarweddiad.

Y mae cyd-fwyta, yn yr ysgrhythrau, yn cael ei osod allan fel arwydd o gydundeb a chyfeillgarwch heddychlaw. Pan oedd Jacob a Laban yn ga-ueuthur cyfammod o gydundeb rhyngddynt â'u gilydd, ar eu hymadawiad, 'Hwy a gymerasant geryg, ac a wnaethant garnedd, ac a fwytasant yno ar y garnedd.' Gen. 31. 46. Yr oedd hyn yn cael ei wneuthur fel arwydd o'u gydundeb, a'u hymadawiad heddychol. —Pan oedd Adoniah yn ymddyrchafu i gaelio bod yn frenin ar orsedd-faine Dafydd, gwahododd y rhai o'i gyfrinach, a phawb a'r a oedd yn ewyllysio ei esgyniad i'r orsedd, i gyd-fwyta âg ef; yr hyn ydoedd yn dangos eu cydayniad âg ef yn ei fwrld dichellgar; y rhai, pan glywsant ddyrchafu o'r Arglwydd Solomon i'r orsedd, a ddychrynasant; o herwydd eu bod trwy gyd-fwyta âg ef, gwedi dangos eu boddolrwydd i'w amcanion, a thrwy hynny ddyfod yn gyhoeddus yn gyfranogion o'i drosedd. 1 Bren. 1. 9, 41, 49. —Ar ol adferiad Job o'i gystudd a'i dlodi mawr, 'Ei holl geraint, a'i holl garesau, a phawb o'i gydnabod o'r blaen, a ddaethant ato, ac a fwytasant fwyd gyd âg ef yn ei dŷ, ac a gwynasant iddo, ac a'i cysurasant ef, am yr holl ddrwg a ddygasai yr Arglwydd arno.' Job 42 11. Trwy fwyta bwyd gyd âg ef, yr oeddynt yn gosod allan eu hundeb, eu cyfeillgarwch, a'u cardidgrwydd tu ag ato; eu bod yn tostaru wrtho, yn cyd-ymdeimlo ac yn cyd-ofidlo âg ef yn ei adfyd; ac yn cyd-lawenhau âg ef yn ei wynfyd a'i lwyddiant.

'Gyd â'r cyfryw ddyd na chyd-fwyta chwaith;' neu yn ol cyfeithiad y Dutch, 'Gyd â'r cyfryw un na fydded i chwi gymaint a bwyta.' 1 Cor. 5. 11. Hynny yw, Na fydded i chwi gymdeithas gyfrinachol, a chyweithas â'r cyfryw un, na chyfeillach gyhoeddus chwaith; fel y cywilyddio efe: fel y mae yr apostol yn ei egluro mewn man arall. Gwel 2 The. 3. 14. Wrth gymdeithasu â'r cyfryw byddys yn cynnwys ac yn gyfranogi o'u pechodau ger bron pawb. Er bod yn frodyr o ran eu profes o Gristionogaeth, etto yr oedd yr apostol yn gorchymyn peidio cyd-gymysgu na chyd-fwyta â hwynt, fel cyfeillion neillduol. Nid cymdeithas eglwysig yn unig, neu yn benaf, y mae yr apostol yn ei feddwl; pe felly y deallid ef, ni byddai dim priodoldeb yn ei sylwad yn adn. 10. ond cymdeithasu yn garedigol ac yn fynwesol, gan fod yn ymhyfrydu yn nghyfeillach y cyfryw, fel cyfeillion neillduol. Rhuf. 16. 17. 2 The. 3. 14. 2 Cor. 6. 14. Eph. 5. 11. 2 Tim. 3. 5. 2 Ioan 10. Jos. 23. 12. Hyd ag y mae ynom, dylem arfer dysgybiaeth eglwysig at y cyfryw, a'u bwrw allan, os na ellir eu diwygio; ond nid oes achos ymadael âg ordinhadau sanctaidd, pan nad allom gael y gymdeithas mor bur ag y dymunem. Hwyrach i Judas gyfranogi o'r pasc gyda Christ a'i ddysgybllion; ond nid oedd yr ordinhad yn llai buddiol iddynt hwy er i

Judas gyd-gyfranogi â hwynt. Ond pan *nad allom*, o ran amrafael amgylchiadau, eu *dysgybllu*, dylem ddangos ein hanfodolrwydd i'w bucheddau, trwy beidio cyd-ymgymysgu a chyd-fwyta â hwynt, fel cyfeillion neillduol, yr hyn a allwn ei wneyd.*

CYD-FFURF—IO, (cyd-furt) cyd-yffurfio, cyd-ddullio, cyfunio; tebygol. Rhuf. 19. 2. Y mae y saint yn cael eu cyd-furfio â Christ; y maent yn cael eu gwneuthur yn debyg iddo trwy eu perthynas gyfammodol â Duw, o ran agwedd sanctaidd eu hysbrydoedd, eu hymarweddiad dichlynaidd, a'u bywyd profedigaethus, gorthrymedig, yn y byd drwg presennol: byddant wedi eu cyd-furfio âg ef mewn gogoniant hefyd. Phil. 3. 10.

CYD-GARCHAROR—ION, (carcharor) rhai yn yr un carchar; cyd-gaethlon. Rhuf. 10. 7. Col. 4. 10. Philem. 23.

CYD-GENEDL, cyd-wladwyr, cyd-darddiad, cyd-berthynol. 1 The. 2. 14.

CYD-GRYMU, (erwm) 1. Cyd-blygu, cyd-wneuthur arwydd o ddarostyngiad. Esa. 46. 2.—2. Cyd-blygu; bod â deu-pen yn nghyd, fel yr oedd y wraig hōno ag oedd ysbryd gwendid ynddi. Luc 13. 11.

CYD-GWYMPO, (cwmp) cwmpo yn nghyd, cyd-syrthio. Ps. 141. 10.

CYD-GYFODI, (cyfod) cyfodi yn nghyd, cyfodli gyd â'u gilydd.—'Ac a'n cyd-gyfododd.' Eph. 2. 6.—'Os cyd-gyfodasoch gyda Christ.' Col. 3. 1. Gellir dywyddid fod i'r Cristion gyfodiad triphlyg; y cyntaf yn *sacramental*; felly y cyfodir ef yn y bedydd.—Yr ail yn *gorphorol*; felly y cyfodir ef yn nydd y farn o lwch y ddaear. Y trydydd sydd gyfodiad *ysbrydol*; felly y mae yn rhaid cyfodi yn y bywyd hwn, o ran cyffwr yr enaid, o farwolaeth pechod: 'Fel megys ag y cyfodwyd Crist o feirw trwy ogoniant y Tad, felly y rhodiom ninnau hefyd mewn newydd-deb buchedd.' Rhuf. 6. 4.—Y galr cyd-gyfodi a arwydda fod rhyw gysylltiad neillduol rhwng adgyfodiad Crist ac adgyfodiad ei bobl, yn mhob ystyr: a bod ei adgyfodiad ef yn achos o'u hadgyfodiad hwy. Fel ag yr oedd Crist yn berson cyffredinol, yn cynnrychioli ei bobl, y mae, trwy osodiad dwyfol, gysylltiad anwahanol rhyngddo ef â hwy, yn mhob peth—yn ei ddydoedfiadau, ei farwolaeth, ei gladdedigaeth, ei adgyfodiad, &c. Rhuf. 6. 5—12. Y mae Crist yn achos *haeddiannol*, yn achos *effeithiol*, ac *arddangoniadol*, o'u hadgyfodiad hwy. Adgyfodir hwy trwy ei *haeddiant*, a thrwy *rym* ei adgyfodiad ef, a byddant yn debyg iddo. Phil. 3. 10, 21. 1 Cor. 15. 47. Cwmp yr Adda cyntaf ydoedd cwmp ei holl hillogaeth, am eu bod ynddo yn gyfammodol; felly adgyfodiad yr ail Adda ydyw adgyfodiad ei holl hād yntau, oblegid yr un achos, *sef* am eu bod ynddo yn gyfammodol.

CYD-GYNNORTHWY—WYR, (cynnorth) rhai mewn undeb yn cynnorthwyl. 3 Ioan 8.

CYD-GYNNULLIAD, (cynnull) cyd-gasgliu, cyddyru. 2 The. 2. 1. Heb. 10. 25.

CYD-GYSYLLTU, (cysyllt) cyfuno, cyd-rwymyo, cyd-adeilio. Ps. 122. 3. Eph. 4. 16.

CYDIO, (cyd) 1. Uno, cyfuno, cysylltu. Exod. 28. 7. Job 3. 6. Esa. 5. 8. Eze. 37. 17.—2. Adnabod yn gnawdol: 'Oni wyddoch chwi fod yr hwn sydd yn cydio â phutain yn corph?' 1 Cor. 6. 16.

CYDLUNIO, (llun) cyd-ddullio, cyd-furfio; llunio pob rhan yn nghyd, neu yn gysylltiedig. Job 10. 8. Ps. 33. 15.

* Gwel Leigh. *Dutch Annotations*. Dr. Doddridge. Dr. Guise. M. Poole. *Assembly of Divines*. Macknight, &c.

CYDNABOD, (nabod) 1. Addef neu gyffesu, cyf-addef, arddelwi. Deut. 8. 5. 'A Judah a adnabu y pethau hyny.' Gen. 38. 26. Sef a gydnabu.— 2. Sylwi ar un, neu rai, er amgeledd, diogelwch, a chysur. Exod. 2. 2.

CYDNABOD—AU, cyfeillion, perthynasau, cymydogion. Job 19. 14. Ps. 55. 13. a 88. 8. Luc 2. 44. a 23. 49.

CYDNABYDD—IAETH—AU, (cydnabod) yr hyn a gydnabyddir, cynnesindra, cymdeithas. Mae y gair *Gr. επιγνωσις*, a gyfieithir *cydnabyddiaeth*, yn Col. 2. 2. a 2 Tim. 2. 25. yn cael ei gyfieithu *gwybodaeth*, yn 1 Tim. 2. 4. a 2 Tim. 3. 7. yr hwn yw ystyr mwyaf priodol y gair. Gwel Rhuf. 1. 28. a 3 20. a 10 2. Col. 1. 9.

CYDNABYDDUS, yn gwybod, gwybodus, deallus. Act. 26. 3.

CYD-NESAU, (nesáu) agosáu yn nghyd. Esa. 41. 1. a 45. 20.

CYD-OGONEDDU, (gogonedd). Y mae cyd-ogoneddiad y saint a Christ yn cynnwys, 1. Eu tebygolrwydd iddo mewn gogoniant. Ioan 17. 22. Phil. 3. 21.— 2. Eu cyd-fwynhad gyda Christ o'r gogoniant, o ran cyfwr, lle, ac amser.— 3. O ran trosglwyddiad y gogoniant oddiwrth Grist, a thrwyddo, iddynt hwy. Ei ogoniant ef a adlewyrcha arnynt hwy. Ymddygleiriant yn mhelydr ei ogoniant ef. Bydd yr eglwys fel gwraig Brenin y Gogoniant, yn cyfran-ogi, trwy ei hundeb priodol, o'i ogoniant ef, yn ei deyrnas a'i llys breninol. Rhuf. 8. 17. Ps. 45. 11, 14. Edr. **CYD-BISTEDD**, **CYD-GYFODI**.

CYD-ORWEDD, (gorwedd) gorwedd yn nghyd.— 'Nid mewn cyd-orwedd ac anlladrwydd.' Rhuf. 13. 13. *κοινων, gwely*, yn enwedig y gwely priodol. Arwydda yma, mewn dichlynaidd ymadrodd, cyd-orwedd yn gnawdol, sef godineb. Arferir y gair yn yr un ystyr gan y LXX. yn Lef. 18. 20, 23. Y gair *Heb. קרן* a arferir yno, a arwydda, agosáu â'r agosrwydd mwyaf. Barna rhai fod y gair *κοινων*, a gyfieithir *cyd-orwedd*, yn Rhuf. 13. 13. yn arwyddo *gorwedd yn hir yn y gwely*. Priodol ystyr y gair ydyw *gwely*, neu *lle i orwedd*: felly y cyfieithir ef yn Luc 11. 7. Am hyny gellir ei olygu yn arwyddo *gorwedd yn anllad*, neu *gorwedd yn hir yn y gwely*, a'i gyfieithu, 'Nid mewn gorwedd,' neu 'hir orwedd,' effaith naturiol cyfdeach a meddwdod. Y gair *αοιλυα*, a gyfieithir *anlladrwydd*, a arwydda, dull meddal, masw, rhyseiddgar, a mwythus o fyw—hwn a hir orwedd ydynt gymdeithion anysgaredig â'u gilydd, ac a ddynodant ddyu hollol ddiffrwyth, dan lywodraeth y cnawd, yn porthi i chwantau gwaelaf a mwyaf anwrol.—'Y gwahaniaeth,' medd y Dr. Doddridge, 'rhwng codi am bump o'r gloch y boreu ac am saith, dros yr yspaid o ddeugain mlynedd, a golygu fod dyn yn myned i'w wely yr un awr, sydd yn agos yn cyfateb i ddeg o flynyddoedd o fywyd dyn;' a thrwy hyny y cyfansoddodd efe y rhan fwyaf o'i ysgrieniadau.

CYDRADD, (gradd) cyfuchwch, heb fod yn uwch nac yn ia. Ps. 55. 13.

CYD-SEFYLL, (sefyll) sefyll yn nghyd. 2 Petr. 3. 5.—'Ynddo ef y mae pob peth yn cyd-sefyll.' Col. 1. 17. Sef, yn a thrwy Grist y mae pob peth yn cael eu cynnal mewn bod, ac i sefyll at y deddfau a roddwyd iddynt ganddo ef ar y cyntaf. Edr. **CRYNHOI**.

CYD-STAD, cystal, cystadl; yr un o ran cyffwr.—'Cyd-stad ydynt â'r angelion.' Luc 20. 36. Sef mewn ysbyrdolrwydd ac anfarwoldeb.—'Yn cymetrol â'r angelion.' W. S.

CYSTADLU, (stad) cydraddu, cymharu, cyffelybu 2 Cor. 10. 12.

CYDSYNIO, (synlaw) cyduno mewn barn, cyd-weled, bod o'r un feddwl; cyduno i wneuthur unrhyw weithred, da neu ddrwg. Deut. 13. 8. Esa. 7. 2. Mat. 18. 19. Act. 23. 20. a 24. 9.—'Yr wyf fi yn cydsynio â'r ddeddf mai da yw.' Rhuf. 7. 16. *Gr. συμφωνημι*, *Yr wyf yn dywedyd gyd â'r ddeddf*, yr un peth ag y mae hithau yn ei ddywedyd.

CYDWEDD—OG, (cyd-gwedd) priodasol, un dan yr un iau.—'Pfyddlaw'n gydweiddawl.' Phil. 4. 3. W. S. 'Fy ngwir gymhar.' Rhai a farnant, oddi-wrth y geiriau hyn, fod yr apostol yn briod; ac mai ei wraig a feddyli'r yma: ond gan fod y geiriau yn y Groeg yn y rhyw wrywaidd (*αυλυς γυναικς*) tebygol mai gwr a feddyli'r, naill ai Euodias neu Syntyche, o herwydd ei ymddygiad rhagorol fel gwr. Eraill a farnant, mai ceidwad y carchar a feddyli'r, yr hwn, wedi ei dröedigaeith, gellir barnu, a fu yn dra buddiol i'r apostol. Neu, ynte, Clement, yn ol meddwl eraill; ond nid oes sicrwydd pwy a feddyli'r.

CYD-WEITHIO, (gwaith) gweithio yn nghyd. Marc 16. 20.—'Ac ni a wyddom fod pob peth yn cyd-weithio er daioni i'r rhai sydd yn caru Duw.' Rhuf. 8. 28. Cyffelybiaeth gwedi ei chymeryd oddiwrth gyfferi meddygol, y rhai, yn gyffredinol, ydynt gymysg o amryw ddefnyddiau, peth yn chwerau y peth yn felus, a'r cwbl yn cyd-weithio â'u gilydd er lles a daioni i'r clywys: felly y mae holl adfyd a hawddfyd pobl Dduw, eu chwerau a'u melus, yn cyd-weithio er daioni iddynt yn y diwedd, sef tragywyddol bwys gogoniant.—'Yn cyd-weithio.' 2 Cor. 6. 1. Edr. **GRAS**.

CYDWYBOD—AU, (cyd-gwybod) y gair *Llad. CONSCIENTIA*, a'r gair *Saes. CONSCIENCE*, yr hwn sydd yn tarddu o hono, a arwyddant yr un peth a chydwybod yn Gymraeg. **CYDWYBOD**, *tystiolaeth meddal* un ei hunan; gwybodaeth, adfoddwl; un yn gwybod am dano ei hun, ymwybod, gwybod ei fod yn euog neu na bo. Y mae y gair *Gr. συνειδωσθε*, yn tarddu oddiwrth y gair *συνιδωσ*, sef *συν, cyd*, ac *ειδω, gwybod*; ac y mae y gair *Gr. ειδω, neu ειδωσ*, yn tarddu oddiwrth y gair *Heb. יר* yr hwn sydd yn arwyddo *gwybod* neu *adnabod*, yn yr ystyr haelaethaf o'r gair.—Cydwybod, ydyw y gallu sydd yn enaid dyn i roddi barn ar foesoled neu anfoesoled ei weithredoedd: eu purdeb a'u hunionder, neu eu brynti a'u gwyrni; pa un a ydynt hwy yn gyd-furfiol âg union reol cyfraith Duw. Cydwybod, gan hyny, ydyw rheol dufewnol gweithred, a hi yn ystyried y rheol oddi allan; sef cyfraith Duw. Rhaid bod mewn cydwybod ddeall a barn: adnabyddiaeth o'r gyfraith, yn uniondeb ei rheolau, ac hefyd ystyriaeth o'n gweithredoedd yn ei hwyneb. Rhaid, gan hyny, fod gan ddyu, cyn y barno yn gywir, wybodaeth eglur, drwydd, o'r gyfraith, y rheol wrth ba un y mae i farnu: adnabyddiaeth hefyd o hono ei hun, o'i weithredoedd, ei amcanion, ei ddybenion, a'i egwyddorion, yn wyneb y gyfraith hon. Rhaid hefyd ei fod yn hollol ddiudedd, ac yn rhoddi barn arno ei hun ger bron Duw. Rhyw beth rhyfodd mewn dyn yw cydwybod; sef dyn yn galw ei hun i gyfrif ger bron Duw, wrth reol Duw, ac yn rhoddi barn arno ei hun. Llys goruchel yw mewn dyn ei hun; ond, y mae 'Duw yn fwy na'n calon, ac a wyr bob peth;' yr hwn ei hun a rydd farn gywir ar ol pob barn o'r eiddom ni: ond bydd barn gywir Duw yn cael ei chyhoeddi yn llys cydwybod pob dyn, er ei fawr gysur, neu ei ddirfawr ofid.—Pan fyddom yn barnu fod rhyw beth yn gywir, yr ydyu yn gwnethur hyny mewn sicrwydd; neu yn ol tebygolrwydd yn unig; neu mewn am-bleueth; felly y gwahaniaethir cydwybod i ben-

derfynol, neu sier; tebygol ac amhheuol, neu betrusol; a'r achos o amhneuath a elwir petrusder cydwybod; yr hyn a symudir trwy wybodaeth mwy eglur.—Trachefn, y mae cydwybod yn gwahaniaethu o ran amser; megys *rhagflaeniad*; yr hyn ydyw y farn yr ydym yn ei rhoddi o flaen y weithred: Gen. 22. 3. a 39. 9. 1 Sam. 24. 7.: ac hefyd *canlyniad*; yr hyn sydd ar ol, neu gwedi y weithred: Ps. 51. 3. Act. 5. 41.; ac yna y mae cydwybod yn gwarhardd, neu yn gorchymyn yn yr achos cyntaf; yn yr olaf yn cymeradwyo neu yn anghymeradwyo, yn peri cysur neu offd.

CYDWBOD DDRWG, yw, 1. Cydwybod dywyll, yn cam-farnu am bethau, trwy y tywyllwch sydd ynddynt, heb wybodaeth i wahaniaethu rhwng drwg a da; ac yn casáu y goleuni, fel nad argyhoedder eu gweithredoedd. Y maent mor dywyll fel y tybiant eu bod yn gwneuthur gwasanaeth i Dduw, trwy ladd ei weision. Ioan 16. 2. Dyma y fath gydwybod oedd gan Paul cyn ei dröedigaeth, pan yr oedd yn erlid ac yn anrheithio yr eglwys, ac yn tybied ynddo ei hun, fod yn rhaid iddo wneuthur llawer o bethau yn erbyn enw Iesu o Nazareth. Act. 26. 9.

2. **Cydwybod farwaidd, gysglyd,** heb deimlo mwy na dyn yn cysgu ar ben yr hwylybren, yn nghanol y môr, er ei fod yn y perygl mwyaf. Diar. 23. 34. Yr oedd cydwybod Pharaoh yn cael ei deffro, weithiau, gan farnedigaethau Duw arno, ond yn fuan yn dychwelyd i'r un cysgadrwydd a deidemiadrwydd. Felly yr oedd Dafydd dros amser, nes y daeth Nathan ato, a'i brofi yn euog, a dywedyd, 'Ti yw y gwr.' 2 Sam. 12. 7.

3. **Cydwybod bleidiol,** yn ddisiylw o bechodau mawrion, er yn fanwl yn nghylch pethau bychain: fel y Phariseaid. Mat. 22. 23. Yr arch-offerïaid, o gydwybod, yn pallu bwrw yr arian yn y drysorfa, am mai gwerth gwaed ydoedd, a lwythau gwedi tafu yr un arian i Judas am fradychu yr Iesu. Mat. 27. 6. Yr un fath yr oedd y brenin Saul hefyd yn ei ufudd-cod rhagrithiol a hanerog i orchymyn Duw.

4. **Cydwybod aflan;** felly y mae cydwybod pob dyn anghrediniol, diadgnedledig.—'I'r rhai halogedig a'r di-fflydd, nid pur dim; eithr halogedig yw hyd yn nod eu meddwl a'u cydwybod hwy.' Tit. 1. 15. 1 Cor. 8. 7.

5. **Cydwybod gwedi ei serio;** sef wedi caledu trwy dwyll pechod, a thrwy fynych arferiad o hono, fel y mae yn ddideimlad o hono, ac yn ddiarswyd o'r canlyniadau o hono. 1 Tim. 4. 2. Jer. 8. 6.

6. **Cydwybod anobeithiol;** fel Cain a Judas.—Crybwyll yr apostol am *gydwybod gamsyniol a chyfeiliornus*, 1 Cor. 8. 7.—*cydwybod amnhesus*, Rhuf. 14. 14, 23.—*cydwybod wan*, Rhuf. 14. 1, 14. 1 Cor. 10. 29. a 8. 7.—12. Crybwyllir hefyd am *gydwybod archolledig, gystuddiedig*: (Diar. 18. 14.) felly y tarawodd calon Dafydd ef am rifo y bobl. 2 Sam. 24. 10.

CYDWBOD DDA, sydd mewn dyn wedi ei adnewyddu gan yr Ysbryd Glân, ac yn gwneid ei swydd yn dda, yn oleu, yn ddiuedd, yn dyner, fel yn Josiah, ac yn ymstwg mewn tristwch duwial am bechod; ac yn anhawdd ganddi roddi lle i bechod, fel Joseph; ac yn methu cydfyned âg erall, fel Nebemiah. Neh. 5. 15.

Cydwybod bur, yw cydwybod wedi ei thaelenu a'i phuro a gwaed Crist. Nid oes ond iawn am bechod a all ddiueugi cydwybod, a hwnw yn adnabyddu i'r enaid trwy fydd; yr hyn sydd yn ei hadnweddau a'i gwneuthur yn onest a dirgrith ger bron Duw; ac yn tueddau at burdeb yn mhob ymarwedd. Nid oes modd i'r gydwybod fod yn bur, heb iawn gredau yr efengyl; nac ychwaith, os byddwn ddichelgar a rhagrithiol, neu halogedig, mewn un rhan o'n hymddygiad. 1 Tim. 1. 5. a 3. 9. 2 Tim. 1. 3. Heb. 9. 14.

Cydwybod ddirwystr. Act. 24. 16. Cydwybod ddiueog, heb un rhwystr ynddi; canys os bydd rhwystr ynddi, hithau a rwystru y dyn yn mhob peth; yn ei

ddyfodfa at Dduw, a'i gymdeithas âg ef; yn ei fwynhad o gysuron dwyfol; yn ei gyflawniad o ddydd-swyddau, &c. Ni ddichon dyn â chydwybod euog, rwystrus, lwyddo mewn dim. Rhaid, yn gyntaf, gael y rhwystr o'r gydwybod; yr hyn beth ni symud dim byth ond dadguddiad o iawn, sef aberth Crist; a'r dyn a gafodd, ac sydd yn mynych gael, dadguddiad o'r iawn, sydd yn sier o ymarfer i gael cydwybod ddirwystr tu ag at Dduw a dynion.

Y mae effeithiau cydwybod dda yn neillduol o hyfryd, ac yn ddechreuad neffedd ar y ddaear. Y mae dedwyddwch dyn yn gynnwysedig lawer iawn ar gyflwr ei gydwybod. Os bydd cydwybod pechod yn aros, nid oes dim a wna dyn, tra byddo felly, yn dderbyniol. Un o effeithiau cydwybod dda yw, 1. Rhyddhad oddiwrth euogrwydd pechod. Heb. 10. 1, 2.—2. Heddwch tu ag at Dduw, trwy gredau yn nghyflawnder, Crist. Rhuf. 5. 1.—3. Llawnedd a gorfoledd yn Nuw. Rhuf. 5. 11. 2 Cor. 1. 12. Diar. 15. 13, 15.—4. Hyffter a gorfoledd dan waradwyddiadau, enllibiau, ac erlidigaethau oddiwrth y byd. 1 Petr. 2. 19. a 3. 16. 1 Sam. 12. 3.—5. Gwaredigaeth oddiwrth ofn marwolaeth a'r farn a fydd. Tit. 2. 15. 1 Ioan 3. 21. 2 Tim. 4. 8.

Y neb a fydd gael a chadw cydwybod dda, ymddyddaned â'i galon yn aml—rhodied yn fanwl yn ei holl fyfryd trwy edrych yn barchus ar holl orchymynion Duw (Ps. 119. 6.): yn neillduol, trwy gymdeithasu yn ddyfal â gwaed neu aberth Crist, trwy fydd, yr hyn yn unig a ddichon buro y gydwybod oddiwrth weithredoedd meirwon.

Gwneuthur peth er mwyn cydwybod, yw ei wneuthur yn y fath fodd, na byddo cydwybod yn cael ei rhwystro na'i halogi. Rhuf. 13. 5.—Bwyta peth dullio, cyflunio.—'Na chyd-ymffurfiwch â'r byd wedi ei aberthu i eilunod, 'a chanddynat gydwybod o'r eilun,' ydyw ei fwyta gyda pharech i'r eilun, fel pe baent yn credu fod rhyw ddwyfoder, neu rinwedd ynddo. 1 Cor. 8. 7.

Nid *cydwybod*us ond cywir.

Nid cywir ond meddylgar. Diar.

CYD-WYLO, (cyd-wylaw) cyd-alaru, cyd-gwynfan, cyd-alaethu, cyd-offdio.—'Os ydyw ei gwysau ef yn cyd-wylo.' Job 31. 38. Trwy ffugyr ymadrodd, golyga Job fod tir a'i gwysau yn lleifain, ac megys yn wylo yn erbyn dynion a bechant yn yr achos, trwy ei gamfeddiannu, trwy drais ac anghyflawnder, neu trwy orthrymu neb o'i blegid. Cawn y cyffelyb ymadrodd yn Hab. 2. 10, 11.; 'Cymeraiat gygghor gwarthus i'th dŷ, trwy ddystrywio pobloedd lawer; pechaist yn erbyn dy enaid. O herwydd (neu am hyny) y gareg a lefa o'r mur, a'r trawst a'i hetyb o'r gwaith coed. Gwae a adeilado dref trwy waed, ac a gadarnhao ddinas trwy anwiredd.' Y mae y ceryg a'r coed, y trawstiau a'r muriau, yn dystion cywir yn erbyn trawser ac anghyflawnder y dynion a'u camfeddiannant er gorthrymu eraill. Hyn a wada Job mewn perthynas iddo ei hun.

CYDYMAITH—ION, (cyd-ymdaith) cyd-deithwyr; rhai yn cyd-fyned â'u gilydd, mewn ffordd neu farn. Diar. 17. 17. a 22. 24. a 27. 10. 2 Cor. 8. 23. Philem. 17. Dat. 1. 9. Edr. CYPAILL.

CYD-YMDAITH—IO, cyd-rodio, cyd-deithio, cyd-gerdded. Act. 1. 21. a 20. 4.

CYD-YMDEITHAS, (cyd-ymdaith) cymdeithas, cyfeillgarwch. Ps. 94. 20.

CYD-YMFODDLONI, (boddlaw) 'Yn cyd-ymfoddloni â'r rhai,' &c. Rhuf. 1. 32.—'Yn cyd-synlaw' W. S. a Dr. M.—*Gr. συνεδοκοναι, sef yn cyd-ym-hyfrynu.*

CYD-YMFFURFIO, (cyd-flurf) cyd-flurfio, cyd-

hwn,' &c. Rhuf. 12. 2. *Gr. μη συσχηματίζεσθε, cyd-ymagweddu.* 1 Petr. 1. 14. Cyd-agweddu à dynion llygredig y byd yn eu hegwyddorion ac yn eu bucheddau. 1 Ioan 2. 16. Eph. 4. 17, 18, 10. Peidio a chyd-agweddu à hwynt yn eu drwg foesau; na chwaith mewn eilun-addoliaeth, coel-grefydd, nac mewn dim croes i drefn, ordinhadau, a gwirioneddau yr efengyl, yr hon sydd yn dysgu dynion i ymwadu âg annuwioldeb a chwantau bydol; a byw yn sobr, yn gyfiawn, ac yn dduwiol, yn y byd sydd yr awr hon. Tit. 2. 11, 12.

CYD-YMGYMYSGU, (cyd-cymysg) ymgysfeillachu yn gnawdol. 1 Cor. 6. 9.

CYF. Edr. CYD.

CYFADGAN, (ad-gan) diareb.

A choeg *gyfaden* pobloedd. *E. Prys*, (Ps. 44. 14.)

CYFADDAS, (addas) cymhwys, gweddus, cyd-weddawl. Mat. 26. 16. Marc 6. 21. Luc 22. 6. Act. 24. 25. Gal. 6. 10. 1 Petr. 5. 6.

CYFADDEF, (addef) cydnabod, cyffesu; yr hyn sydd wrthwyneb i gelu: peidio a chelu, addef. Deut. 26. 3. 1 Bren. 8. 33. Ioan 9. 22. Heb. 11. 13. 1 Ioan 1. 9.

CYFAGOS, (agos) tra agos, agos iawn. Y gair *Heb.* קרבה a gyfleithir *cyfagos*, yn Diar. 10. 14. ac Eze. 6. 12. a arwyddo yr agosrwydd mwyaf, hyd yn nod y *tu mewn i beth*; y perfedd oddifeewn. Gen. 18. 23. Exod. 3. 20. a 29. 13. Lef. 1. 9. Ps. 55. 10. a 62. 5. a 64. 6. a 103. 1. Jer. 4. 14. a 9. 8.

CYFAILL—EILLION, (aill) cyfaill, cydymaith; un a gerir, ac a garo; un a ddywedo, ac a gadwo gyfrinach; un a ymddiriedo, ac yr ymddiriedir iddo; un a gyd-deimlo mewn cystuddiau, ac a gynnorthwyo, hyd eithaf ei allu, mewn pob anghaffael ac angenoc-tid; un a roddo ac a gymero gyngor, addysg, a cherydd: yr hwn a ddangoso, ac y dangosir iddo, eithaf ewyllys da: megys yr oedd Jonathan a Dafydd tu ag at eu gilydd.—Y mae tri gair *Heb.* am gyfaill; dau (*sef דוד*) yn arwyddo *caru*, a'i llall (*דוד*) a arwyddo *porthi*, *amgeleddu*. Y gair Groeg mwyaf cyffredin yw φίλος, a arwyddo un yn caru, neu yn cael ei garu; cariad. Y mae gair Groeg arall a arferir weithiau, εραϊσος.

Y mae Solomon, yn llyfr y Diarebion, yn dangos cynneddfau cyfaill cywir (pen. 17. 17.) Un yn 'caru bob amse' ydyw: nid yn runig mewn hawddfyd a llwyddiant, ond hefyd mewn adfyd a chyni; pan na all gynnorthwyo, etto y mae yn caru.—'Y mae cyfaill a lŷn yn well na brawd.' Diar. 18. 24. Y mae yn gwneuthur cymwynas gyda mwy o garedigrwydd calon. Efe a argyhoedda ac a geryddo, pan welo ryw beth o'i le. 'Ffyddlon yw archollion y caredig'; ei geryddon llymaf a dardant o gywirdeb enaid ffyddlon, gwir garedig, a diduedd. (Pen. 27. 6.) Adwaenir ef wrth gyngor ffyddlon a—yn gystal ag wrth ei gerydd prydlawn a thirion.—'Olew ac arogldarth a lawenycha y galon; felly y gwna mwynder cyfaill trwy gyngor ffyddlon;' *Heb. trwy gyngor yr enaid*; trwy y fath gyngor ag sydd yn dyfod o'i galon a'i enaid, ag sydd iaith meddyliau difrifaf ei galon. Diar. 27. 9.—'Haiarn a hoga haiarn: felly gwr a hoga wyneb ei gyfaill;' neu, fel y mae erall yn 'gyfleithu y gair, 'Haiarn a lawenycha (hyn yw, a loywa) haiarn: felly y llawenycha gwr wyneb ei gyfaill.' Y mae cymdeithas cyfaill yn adfywiad ei yn llonder i un a fyddai yn llwrf ac yn isel mewn tristwch a gofid. Diar. 27. 17.

Y mae Crist, fel cyfaill, fel yn mhob peth arall, yn rhagori yn anfeidrol ar bawb. Y mae ynddo bob cynneddfau a rhinweddau godidog ag sydd yn ofynol

mewn cyfaill, yn eu hanfeidrol berffeithrwydd. Efe a garodd ei eglwys, ac y mae yn ei charu; ac yn tyw-allt ei garlad yn ei chalon, nes y mae hithau yn ei garu yntau yn ol. Efe yw yr un sydd yn adrodd cyfrinach y cyngor tragwyddol, a dirgelwch y cyf-ammot gras, i'w eglwys; ac iddo y tali iddi hithau adrodd cyfrinach ei phrofiad, ac eithaf ei gwendid, ei hofnau, a'i hamheuron; efe a'u ceidw, ac ni ail-adrodda hwynt i warthruddo ei briod. Teilwng yw efe i ymddiried ynddo, am fater corph ac enaid, dros byth. I'w bobl y mae yntau yn ymddiried am ei enw, ei walth, a'i ogoniant mynegol yn y byd. Efe a ddichon gyd-oddef a chyd-deimlo a'i bobl yn eu cystuddiau a'u gorthrymderau: ac y mae yn abl i gynnorthwyo yn ddiagonol yn mhob angenoc-tid, adfyd, a chyni. Efe a ddangosodd eithaf ewyllys da at ei bobl, gan roddi ei hun (o garlad arnynt) i farw yn eu lle.

Cyfeillach ydyw melysder a hyfydwch cydnabydd-iaeth, a magwriaeth cariad. Y mae pob rhyw a graddau o gyfeillgarwch yn cyd-gyfarfod yn Nghrist tu ag at ei ddywedi; y mae yn gyfeillgarwch priod a brawd; ac od oes un berthynas yn y byd, yn yr hon y mae cyfeillgarwch, y mae y cwbl y rhyr fychan i ood allan gariad Crist.—Y mae mewn cyfeillgarwch gydsyniad o'r ddwy blaid, undeb mewn barn a charedigrwydd, cyd-deimlad y naill at y llall, yn eu hawddfyd a'u hadfyd, fel pe bai un enaid mewn dau gorph. Y mae rhyddid, yr hwn yw bywyd cyfeillgarwch, y fath gyweithaarwydd rhydd rhwng cyfeillion, tywalltied cyfrinach calon ddiinag. Y mae y naill yn cysuro ac yn hyfyddu yn y llall. Y mae hefyd gyd-anrhydeddu; y naill yn anrhydeddu y llall; pob un yn rhoddi anrhydedd i'w gilydd; yr hyn oll a geir yn y cyfeillgarwch cyweithas sydd rhwng Crist a'i eglwys, oddieithr yn y peth olaf y mae rhywfaint o wahaniaeth. Er fod Crist yn galw ei bobl yn gyfeillion iddo, ac yn hynny, mewn rhan, yn ymostwng atynt, etto, er hyn i gyd, rhaid cofio mai nid cyfeillach o gydraddolion ydyw. Y mae Crist yn anrhydeddu ei bobl trwy roddi anrhydedd arnynt; hwythau ydynt yn ei anrhydeddu yntau, trwy roddi yr anrhydedd iddo ag y mae efe yn deilwng o hono. Ioan 17. 22. Ps. 29. 2. Diammeu y bydd i'r hwn sydd yn cynhyrfu cyfeillach mewn erall, gadw deddfau cyfeillach ei hun; efe a gyfrif elynion ei bobl yn elynion iddo ei hun. Ac fel y mae ei gyfeillach yn *felus a hyfydd*, felly y mae yn *sicr a dianwadad* yn mhob angygliad. Ni bydd arno byth gwylydd o'i bobl, ond a'u haddef yn mhob angygliad.

'Cyfaill Duw.' Yr enw hwn a roddir yn benaf i Abraham. 'Ond tydi, ein Duw ni, a roddest y wlad hon i had Abraham dy garedigol (neu dy gyfaill) yn dragywydd.' 2 Cron. 20. 7. 'Eithr ti, Israel, wyt had Abraham fy anwylyd,' neu fy nghyfaill. Esa. 41. 8. Yr un gair *Heb.* אהב *sef caru*, neu un a gerir, sydd yn y ddau le. 'A cyflawnwyd yr ysgrhythr, yr hon sydd yn dywedyd, Credodd Abraham i Dduw, a chyfrifwyd iddo yn gyfiawnder; a Chyfaill Duw y galwyd ef.' Iago 2. 23. Mae yr enw hwn yn cael ei roddi iddo, nid yn unig o herwydd i Dduw yn fynych ymddangos iddo, ac ymddyddan yn gyfeillgar ag ef, a dadguddio cyfrinach iddo (Gen. 18. 17. 'A gelaf fi rhag Abraham yr hyn a wnaf?') eithr hefyd, o herwydd iddo wneuthur cyfammod o gyfeillgarwch tragwyddol ag ef, ac a'i had hefyd. Gen. 12. 2, 3. a 17. 2, 4, 7. Ac, yn enwedigol, o herwydd iddo adnewyddu ei gyfammod pan offrymodd ei fab Isaac, ac a'i cadarnhaodd trwy lw, a thrwy hynny a'i derbyniodd i agosach cyfeillgarwch a chymundeid ag ef ei hun. Gen. 22. 16, 17, &c. Ac ar y prawf yma o ufudd dod Abraham, sef offrymiad ei fab, y mae yr apostol Iago yn adrodd yr ysgrhythr, lle y gelwir Abraham yn gyfaill Duw. Iago 2. 22, 23.

Ein Miachawdwr a eilw ei apostolion yn gyfeillion,

Ioan 15. 15. 'Ond mi a'ch gelwais chwi yn gyfeillion; y mae yn mhellach yn adrodd y rheswm pobam; 'oblegid pob peth a'r a glywais gan fy Nhad, a hysbysais i chwi.' Fel y bydd dynion yn arfer adrodd os cynghor a'u holl galon i'w cyfeillion, yn enwedig os bydd y mater o ryw bwys a chanlyniad, neu ei fod o ryw leaâ iddynt ei wybod a'i ddeall: felly y dad-guddais innau i chwithau beth bynnag sydd yn angenrheidiol er eich addysg, eich swydd, a'ch cysur, a'ch iechydwrïaeth. Ac nid yn unig i'r apostolion y mae yr enw hwn yn perthyn, ond y mae yn perthyn i'r holl wir gredinwyr yn gystal a hwythau. 'Bwyte-wch, gyfeillion,' &c. Can. 5. 1. Mewn cyfeiriad at ddull yr Iuddewon yn eu priodassau, o fod cyfaill y priod-fab gyd âg ef, yn gwneini yn y cyfryw achos iddo ef a'i gyfeillion, y mae Ioan Fedyddiwr yn crel ei alw yn 'gyfaill y priod-fab,' yr hwn trwy ei athrawiaeth a'i fuchedd, oedd yn parotbi pobl yr Iuddewon i Grist. Ioan 3. 29.

Cyfaill sydd air cyffredin o gyfarchiad, pa un bynag ai i gyfaill, neu i elyn. Gelwir hwnw oedd heb y wisg briodas am dano, 'Y cyfaill.' Mat. 22. 12. Ein Hiachawdwr a eilw Judas fradwr, 'Y cyfaill.' Mat. 26. 50.

Yr ydym wedi dal sylw fod dau air yn y Groeg yn cael eu cyfieithu *cyfaill*: un, *φίλος* (*philos*) a arwydda cariaduawrwydd, serchogrwydd, cymeriad, parch, ac anrhydedd: a'r llall, *εταίρος* (*etairos*) a arwydda rhyw adnabyddiaeth gyffredin yn unig, megys adnabyddiaeth cymydogol, neu rai a fyddai yn cyd-fasnachu, neu yn dygwyrdd cyd-gerdded a'u gilydd, cydymaith cynnefn. Nid yw yn angenrheidiol yn arwyddo serchogrwydd, na parchedigaeth, fel y mae *φίλος*, neu *φίλος*, ac a'i harferir gan awdwr cenedlig, yn gystal a chan Matthew, am ddyinion y byddo yn lled difater genym am danynt; i.e. hyd yn nod rhai cwbl atgas a thra beus. Leigh a ddywed ei fod yn arwyddo gwestai, un yn bwyta ar yr un bwrdd, ac yn cael angeledd dan yr un grongrwydd, neu yn dilyn yr un alwedigaeth. Arferir ef amryw weithiau gan yr efengylwr Matthew, yn Pen. 11. 16. a 20. 13. a 22. 12. a 26. 50.—Gelwir cymydog yn gyfaill; 'Pwy o honoch fydd iddo gyfaill, ac a' ato hanner nos, ac a ddywed wrtho, O gyfaill, moes i mi dair torth yn echwyn.' Luc 11. 5. *φίλος* (*phile*) ydyw y gair sydd yma am gyfaill. Gwel Leigh, Parkhurst, Campbell.

CYFAMMOD—AU, (cyd-ammog) cytundeb, cynghrair; cytundeb rhwng pleidiau. Mae y gair *Heb.* בְּרִית *berith* a gyfieithir *cyffammod* yn gyffredinol, weithiau yn cael ei gyfieithu *cynghrair*. 'Felly y gwnaethant gynghrair yn Beerseba.' Gen. 21. 32. Sef, gwnaethant gytundeb trwy lŵ, o bob tu. 'Am hyny efe a alwodd y lle hwnw Beerseba: (*ffynon y lŵ*) oblegid yno y tyngasant ill dau.' Adn. 31. 'Yna y cymerodd Abraham ddefaid a gwartheg, ac a'u rhoddes i Abimelech; a hwy a wnaethant gynghrair ill dau.' Adn. 27. Sef hwy a gyd-wnaethant ammog trwy lŵ, oblegid hyny ydyw ystyr y gair cynghrair. Crair,* yr hwn ydyw gwreiddyn *cynghrair*, a arwydda y peth y cymerai y cyffammodwyr eu llŵ arno, sef y peth y gosodent eu llaw arno wrth wneuthur llŵ, *cyffwrng*; ac hefyd rhyw arwydd; rhyw beth a gedwir gan un er mwyn eraill: felly yr oedd y defaid a'r gwartheg yn arwyddion ac yn greiriau yn y cyffammod hwn. 'Nawdd y creiriau,' sef nodded y saint. 'Ygrin y creiriau,' sef arch y dystiolaeth.

* Crair yw yr hyn a gedwir er mwyn un arall; rhyw beth a gedwir o bareh a charedigrwydd tu ag at y marw. Creiriau, oedd rhyw ranau o gyrph y saint, neu rhyw ddillad, &c. a fyddai yn perthyn iddynt, ar yr hyn y gosodai dyn ei law pan gymerai ei lŵ. Oddiwrth hyn y deeth fod crair yn arwyddo offeryn cyffammod.—*Myn fy nghrair*, llŵ a arferid yn Nghyara gynt.

Y mae tri gair yn Hebraeg yn cael eu cyfieithu *cyffammod*, *cynghrair*.—1. כִּרְת בְּרִית *kirith berith* a gyfieithir yn *wneuthur cyffammod*, (yn ol yr Hebraeg, *tori*, neu *daro cyffammod*) yn mhob man lle ceir y gair yn yr Hen Destament. 2 Sam. 3. 12. Job 5. 23. Ezec. 17. 18. Mae y gwr enwog a dysgedig hwnw, Mr. Joseph Mede, yn treiglo y gair *Heb.* כִּרְת *kirith* oddiwrth כִּרְת *kirith*; y mae efe yn dangos, trwy ysgrythrau, ac oddiwrth awdwr cenedlig hefyd, ei fod yn arferiad gynt, o fod cyffammodwyr yn cyd-fwyta a'u gilydd wrth wneuthur cyffammod. 'Felly,' medd efe, 'y gellir galw cyffammod (neu y gellw yr Hebraeid gyffammod) *bwyttad*.' Gen. 26. 30, 31. a 31. 54. 2 Sam. 3. 20. Gwel Mede's *Works*, p. 370. Unwaith yr arferir y gair cynghrair yn y Testament Newydd, yn Act. 25. 19. ac yn gyfieithiad o'r gair *Gr.* Συνομοσιαι (*Synomosiain*) yr hyn a arwydda, rhai wedi ymrwymo trwy lŵ i fod o'r un fwriad; cyd-fwriad trwy lŵ, neu gytundeb trwy lŵ. 'Rhaf o'r Iuddewon, wedi llunio cyfarfod, a'u rhwymasant eu hunain â dlofryd, gan ddywedyd, na fwytaent, ac nad yfent, nes iddynt ladd Paul. Ac yr ydoedd mwyn na deugain o'r rhaf a wnaethant y cynghrair hwn.'—2. אֵלֶּה *lele*. 'Bydded yn awr cynghrair rhyngom ni;' hyny yw, bydded llŵ rhyngom ni. Gen. 26. 28.—3. הוֹר *hor* cytundeb sefydlog, cytundeb sicr, cyd-ammog, wedi ei benderfynu yn gwbl o'r ddywblaid. Y gair Groeg sydd gan y LXX. γόγω συνθήκη, *cyffammod*; *syn*, *cyd*, a *θηκη*, *sefydliad*, *cyd-sefydliad*, *cyd-osodiad*, *cyd-ouchwyliaethiad*, *cyd-ammog*, neu *gyd-grair*, *cyffwrng*. 'Grwnaethom ammog âg angu, ac âg uffern y gwnaethom gynghrair.' Esa. 28. 15, 18.—Y mae yn wrth ein sylw, fod y gair *Heb.* כִּרְת *kirith* yn hwn air a gysylltir i כִּרְת *kirith* *cyffammod*, ac a gyfieithir gan rai dysgedigion, *tori ymaith burur*, neu *dori ymaith aberth glanhad*, neu *lanhawr*, yn cael ei gysylltu yn gystal a אֵלֶּה *lele*, *cynghrair*, ag ydyw â כִּרְת *kirith* *cyffammod*. Gwel Deut. 29. 12, 14.

Yr ydoedd gynt, ar wneuthuriad cyffammod, aberth yn cael ei ladd. 'Cesglwch fy saint yn nghyd ataf fi, y rhaf a wnaethant gyffammod â mi trwy aberth. Ps. 50. 5. A'r aberth a leddid ar yr achos hwnw oedd y *crair*, ar yr hwn y byddai y pleidiau yn cyd-ammodi trwy lŵ. Byddid hefyd yn *tori*, neu yn hollti yr aberth, a'r cyffammodwyr a sent rhwng y darnau. Gen. 15. 9, 10, 17. 'A mi a roddaf y dynion a droseddasant fy nghyffammod, y rhaf ni chwblhasant eiriau y cyffammod a wnaethant ger fy mron; wedi iddynt fyned rhwng rhanau y llo a holltasant yn ddau, tŷ-wysogion Judah, a thywysogion Jerusalem, yr ystafelyddion, yr offeiriad, a holl bobl y wlad, y rhaf a aethan rhwng rhanau y llo,' &c. Jer. 34. 18, 19. Tebygol mai oddiwrth hyn y mae yr ymadrodd Hebraeid hwnw, *Taro ammod*, ac a arferir yn sathredig yn ein plith ninnau, *Taro bargaen*; (a dyna yr achos y bydd rhaf yn taro eu dwylaw yn nghyd wrth wneuthur ammog, neu *faragen*) ac mai dyna wir ystyr כִּרְת בְּרִית *kirith berith* sef gwneuthur cyffammod, neu gytundeb, trwy daro, *tori*, neu hollti rhyw greadur, a roddid yn aberth ar yr achos hwnw, fel y gwelir uchod.—Mae lle cadarn i feddwl, mai oddiwrth y dull neu y ffurf o lŵ, a arferid wrth wneuthur cyffammod, y mae tarddiad yr ymadrodd hwnw, a arferir weithiau yn yr Hen Destament, 'Fel hyn y gwnelo Duw i mi, ac fel hyn y chwanoego.' Fel pe dywedasai y cyffammodwr, gan edrych ar yr aberth drylliedig ger ei fron, Fel y dryllwyd yr aberth hwn i fod yn *grair*, ac yn arwydd o'r cyffammod, felly y gwnelo Duw i minnau, a llawer yn ychwanoego, os byddaf yn euog o dori y cyffammod hwn. Ruth 1. 17. 1 Sam. 3. 17. a 9. 35. a 19. 13. a 24. 3. Ond hwyrach mai gwell golygu yr ystyr o *ddenia*, yr hyn sydd berthynol i'r geiriau כִּרְת—ברית—felly fel y mwyaif addae; cytuna yr ystyr hwn â chyffammod, i ba un y mae personau yn myned o wir ewyllys a dew-

istad—yn dewis arall i fod gyda hwynt yn y cyfammod—yn dewis ammodau y cyfammod—ac ynghylch pa bethau, pa bersonau y cyfammodir.

Yn y Testament Newydd, gelwir ef, y rhan fynychaf, *Διαθήκη* (*Diathêkê*) *gosodiad*, *tresniad*, *llythyr cymun*, *ewyllys diweddfaf yn y cyfammod neu dresniad testamentaidd*, neu *roddiad o ryw bethau wrth ewyllys gan un wrth farw*. Yr hyn sydd yn ei rwyngwngol i roddi y pethau addawedig, ydyw ei ewyllys ei hun. Mae *Διαθήκη*, weithiau, yn cael ei gyfieithu *cyfammod*, ac weithiau *testament*. Heb. 7. 22. a 13. 20. Edr. TESTAMENT.

CYFAMMOD, yn yr ysgrifthyrr, a arwydda, 1. Y dadguddiad graslawn o ewyllys Duw, mewn pethynas i fechydwrfaeth pechaduriaid, trwy y Cyfryngwr mawr, Iesu Grist. Rhoddwyd amrywiol amlygiadau o'r drefn ddwyfol hon i'r eglwys, gyda graddol chwanegeid gol-euni, o'r addewid yn Eden, hyd ddyfodiad y Messiah. Ar Sinai, gosodwyd i fynu yn yr eglwys oruchwyliaeth a threfniadau cysgodol, i ddangos gyda mwy o eglurdeb a manylirwydd, Berson Crist, ei waith, ei ddyoddefadau, ei swyddau, a natur ei deyrnas. Am nad oedd amcan Duw i'r oruchwyliaeth hon barhau ond hyd ddyfodiad y sylwedd mawr, Crist lesu, gelwir hi, 'Yr hen gyfammod;' sef yr hen osodiad, neu dresniad, ag oedd yn yr amseroedd pryd i gael ei diddymu, ac i roddi lle i oruchwyliaeth mwy ysbrydol, cyflawn, dysglær, a gogoneddus; yr hon sydd i barhau hyd ddiwedd amser, ac a elwir, 'Y cyfammod newydd.' Heb. 8. 6, 8. Jer. 32. 40. Gal. 3. 17. Nid o ran ei fod yn gwahanu, o ran sylwedd, oddiwrth yr hen: yr oedd Crist wedi ei addaw yn hwnw, ei ddyoddefadau a'i farwolaeth yn cael eu goeod allan yn offrymu y gyfraith; a chynnyfer ag a gadwyd dan y gyfraith, neu yr Hen Destament, a gadwyd yn unig trwy fydd yn ngwaed y Messiah oedd i ddyfod. Gal. 3. 6. 'Credodd Abraham i Dduw, a chyfrifwyd iddo yn gyflawn-der.' Credodd, mewn modd neillduol, addewid y cyfammod yn mherthynas i Grist, yn yr hwn y bendithid y rhai a gredent, yn mhilith yr holl genedloedd. Gen. 12. 3. Ond gelwir y testament, neu y cyfammod hwn, yn *newydd*, o ran trefn ei oruchwyliaeth, gan ei fod yn cael ei gadarnhau o newydd trwy waed a dyoddefadau aberth Crist; a chan ei fod wedi ei ryddhau oddiwrth y defodau hyny, trwy y rhai yr oedd yn cael ei weini gynt; fel y mae yn cynnwys dadguddiad egluraeth o ddirgelion crefydd, ac felly mae helaethirwydd mwy o ddoniau a gras yr Ysbryd yn nglyfwrtho: fel nad ydyw byth yn henliddio, neu i gael ei diddymu.—2. Am *enwaediadau*, yr hwn oedd arwydd, neu inael, o'r hen gyfammod. Gen. 17. 9, 13.—3. Dyledswyddau y cyfammod. Ps. 25. 14. *Heb.* 'Pâr iddynt weled ei gyfammod;' Efe a ddadguddia, ac a bâr iddynt wybod a deall dyledswyddau, ac a dywallt iddynt fendithion y cyfammod.—4. Am y cyfreithiau a'r ammodau a ofynir gan ddyntion trwy neu yn ol y cyfammod, neu orchymynion Duw; y rhai ydynt dystion, neu dystiolaethau o ewyllys Duw, ac o ddyled dyn. Ps. 25. 10.—5. Am y deng air deddf, neu y deg gorchymyn, yn y rhai y mae ammodau y cyfammod. Deut. 4. 13.—6. Cyfraith, crefydd, a phobl yr Iuddewon, y rhai oeddynt mewn cyfammod â Duw. Dan. 11. 28.—7. Am yr adduned, yr addewid, neu yr ymrwymiad, trwy yr hwn y mae mab a merch yn cytuno i'w rhwymu eu hunain, y naill i'r llall, mewn priodas, a hwn a elwir 'cyfammod Duw,' Diar. 2. 17. oblegid mai Duw a seiydlodd y gymdeithas a'r ymrwymiad cyfunol hwnw; ac oblegid fod Duw yn cael ei alw yn dyst ac yn farwr, yn yr addewid a'r cyfammod difrifol hwn, ac yn ddialydd y troseddwr o hono.

Mae yr ysgrifthyrr yn sôn am amryw gyfammodau; megys y cyfammod â Noah, Abraham, cyfammod Sinai, &c.; ond gellir eu golygu oll dan y ddau hyn,

sef y CYFAMMOD GWEITHREDOEDD, a'r CYFAMMOD GRAS, fel y gelwir duwinyddion hwynt: gan nad yw yr holl gyfammodau eraill y sonir am danynt, ond gwahanol oruchwyliaethau o'r cyfammod gras.

1. Pleidiau, neu yr Ymrdryddion yn y Cyfammod Gweithredoedd ydoedd Duw ac Adda. Duw, TAD, MAB, ac YSBRYD GLAN, yn anfeidrol sanctaidd, cyflawn, a da, fel Creawdwr a Phen-llywydd pob peth. Adda, yn ddyr ar ddelw Duw; yn wreiddiol gyflawn, ac yn berffaith sanctaidd; yn gwbl abl, ac wedi ei osod gan ei Greawdwr mewn amgylchiadau tra manteisiol i gyflawni ammodau y cyfammod.

2. Ammodau y cyfammod oeddynt ufudd-dod perffaith a pharhaus i'r ddeddf sanctaidd oedd yn ei feddwl, ac i'r gorchymyn neillduol a roddwyd iddo gan Dduw, 'o beidio bwyta o ffrwyth y pren gwybodaeth da a drwg.' Gen. 2. 17.

3. Y gosp am doriaid o'r ammod oedd, marwolaeth. Yr oedd bywyd parhaus yn wobr am ufudd-dod; a marwolaeth yn goep am anuffudd-dod. *Marwolaeth!* gair byr, ond mawr ei bwys, a helaeth ei ystyr. Y mae dyfnderoedd o drueni yn gynnwysedig ynddo; marwolaeth ysbrydol—ymadawiad â Duw—mellidith y ddeddf—digofaint dwyfol—holl lwgr natur—llywodraeth greulawn Satan—cyhuddiadau cydwybod euog—ac arteithiau tragwyddol uffern—mwy o drueni nag a ellir byth ei fynegi, sydd gynnwysedig yn y farwolaeth hon. Bod Adda wedi anuffuddhau a thori y cyfammod, sydd gwbl hysbys yn y canlyniadau gofidus o hyn, yn nghyflwr pob dyn, yn gystal a thrwy dystiolaeth Gair y gwirionedd. Edr. PŴCHOD.

4. Gosodir Adda allan yn yr ysgrifthyrrau, mae yn dra amlwg, nid fel person neillduol, unigol, ar ei ben ei hun; ond fel person cyffredin, yn sefyll dros, ac yn cynnyrchioli, neu yn dynsodi, ei holl hiliogaeth. Yr oedd ei holl hiliogaeth, nid yn unig yn ei lwynau, fel ei blant a'i hil, ond hefyd i'w hystyried a'u golygu ynddo fel Pen-cyfammodwr. Y mae hil pawb yn lwynau eu rhieni, yn ol trefn a deddf natur: eithr ni bu un tad, ond y tad cyntaf, yn ben-cyfammodwr i'w hiliogaeth, oddiethr yn gygodol. Ond yr oedd holl blant Adda yn gyfammodol ynddo; a'i weithred ef o ufudd-dod neu anuffudd-dod, oedd yn weithred iddynt hwy, yn gymaint a phe buasant yn ei chyflawni yn eu personau eu hunain. Nid oes dim gwahaniaeth yn hyn; 'trwy anuffudd-dod yr dyn hwn y gwnaed llawer yn bechaduriaid.' Rhuf. 5. 19. Pechodd pawb o'i hiliogaeth ei bechod ef, ynddo ef; ac y mae pawb, yr un fath ag yr oedd yntau, dan feiddith y cyfammod toredig hwn. Ac o herwydd ein bod yn gygyfranogion âg ef yn ei anuffudd-dod, yr ydym hefyd yn gyd-gyfranogion yn llwgr ei natur. Yn nhoraid y cyfammod hwn, trwy anuffudd-dod y pen-cyfammodwr, syrthiasom oll i ddyfnderoedd o lygredd a gofidian. 'Y gorchymyn, yr hwn ydoedd i fywyd, hwnw a gaed i ni i farwolaeth,' trwy ein hanuffudd-dod iddo. Oddiwrth yr ystyriaethau hyn, ymddengys yn amlwg ein bod dan arglyfddiaeth pechod, a mellidith y ddeddf, tra y parhau ein hundeb a'n perthynas â'r cyfammod hwn.

Er fod y cyfammod hwn yn dra dychrynllyd i ni a'i torodd, a'r olwg arno yn wguis iawn; etto, ynddo ei hun, y mae yn gyfammod tra gogoneddus, ac yn addas i'r Duw a'i gwnaeth. Po mwyaf manwl y chwiliom ac y tremliom i mewn iddo, mwyaf y gwelir ei ogoniant. Os ystyriwn y gyfraith a roddwyd i Adda, ac a ddodwyd yn garedigol yn ei feddwl, y mae hon 'yn sanctaidd, yn gyflawn, ac yn dda;' nid ydyw yn gofyn ond yr hyn sydd gyflawn i Dduw, ac yn dda i'r dyn. Y mae yn dra eglur fod (heblaw y gorchymyn pendant a roddwyd i Adda) y gyfraith foesol, sef y deg gorchymyn, yn perthynau i'r cyfammod hwn, fel rheol ammodol o hono. Hyn a feddyllir wrth ddelw Duw, ar ba un y crewyd y dyn; sef cyfraith Duw, o

ran ei sylwedd a'i hysbrydolrwydd, yn nghalon ac ysbryd y dyn. Am hyn y dywedir, 'Y dyn a wnel y jethau hyn, a fydd byw trwyddynt'; ac y gellw yr apostol y ddeddf, 'Y gorehymyn ag oedd i fywyd,' sef trwy uffudd-dod i ba un yr oedd bywyd i'w gael i A'da a'i hiliogaeth. Er na'i yr un yw ddeddf a'r cyfammod gweithredoedd, etto yr oedd y ddeddf yn ainn od y cyfammod hwnw. Anuffudd-dod iddi oedd a:nglyflawnder mawr; anghyflawnder i Dduw, a thru-eui nawr i'r dyn. Os oedd myncd yn groes i'r gyfraith yn *ddrwg mawr*, y mae yn rhaid bod y gyfraith ei hun yn *ddaioni mawr*.—Yr oedd y gorehymyn pendant allanol, hefyd, yn orchymyn *es-smwyth iawn*: sef peidio a bwyta o ffrwyth un pren o'r ardd; tra yr oedd yr ardd oll, hyd at hwn, a'i holl goedydd, a'u ffrwythau, yn eiddo iddo. Gosodwyd y dyn yn yr amgylchiadau mwyaf manteisiol yr oedd bosibl, i gwblhau yr ammodau cyflawn a gogoneddus hyn: o herwydd 'Gwnaeth Duw ddyd yn unlaw'n' gosododd y dyn hwn mewn amgylchiadau cysurus ac addas iddo; a cher ei fron lwybr unlaw'n iddo gerdded. Yr oedd yn ymstyngiad mawr yn yr Arglywydd i ymgysymmodi â'i greadur; ac yn fraint arbennig i Adda a'i hiliogaeth gael eu Creawdwr dyrchafedig mewn cyfammod â hwy: brait nas cafodd un creadur arall, am a wyddom. Nid felly, y mae yn amlwg, y bu gosodiad yr angelion yn eu cyflwr creadigol:—'I'r Duw goruchel,' medd yr Esgob Beveridge ddawliol, 'gymeryd darn o ddaear, a'i weithio ar lun a dull dyn, ac anadlu yn ei froenau anadi einioes, ac yna myned mewn cyfammod ág ef, a dywedyd, 'Gwna hyn, a byw fyddi,' pan yr oedd y dyn yn rhwym i wneuthur y peth (pa un bynag a gai efe fyw ai ni chaf drwy hyn) ydoedd, yn ddiamaeu, yn weithred o gariad ac ymstyngiad dirfawr, ac i synu o'i blegid.'

Ond y mae yn dra eglur, er mor gyflawn a gogoneddus yw y cyfammod hwn, etto nas gall estyn y radd leiaf o gysur na chymhorth i'r dyn a'i torodd. Y mae hyn, yn mhob gradd o hono, yn beth 'nas gall y ddeddf.' Rhuf. 8. 3. Nid hyn, mewn un mesur, oedd y dyben o hono, nae amcan Duw wrth ei wneuthur. Y mae yn cyd-gau pob peth dan bechod, a'r fellidith ddyledus o'i herwydd. Nid grym i gyn-northwyo y troseddwr; ond grym pechod i'w gondemnio am ei drosedd, yw y gyfraith gwedi ei throedd. Nid ydyw yn sôn am edifeirwch a maddenant; ond yn ddiball yn cyhoeddi marwolaeth a mellidith dragwyddol yn erbyn yr aaufuddhawr. Y mae yn wir am bawb oll, gan hyn, mai 'cynnifer ag y sydd o weithredoedd y ddeddf, dan fellidith y masent;' Gal. 3. 10. tan euogrydd, a than lywodraeth pechod, yn ddigymhorth ac yn ddigysur.

Gallwn weled hefyd yn amlwg iawn, fod pob meddyginiacth a gynnygir i ymgeleddu cyflwr y pechadur, os bydd yn ei adael dan y cyfammod hwn, neu dan y ddeddf, nid yn unig yn aonigonol, ond hefyd yn greulawn; fel pe byddem yn cellwâr â'i fawr drueni, ac â'i gyflwr dychrynlyd. Megys pe gwleech ryw un y fawr ei drafferth am iacháu toriad ar groen un a fyddai gwedi ei fwrw i'w gollu, heb ymgals yn y mesur lleiaf am achub ei fywyd. Nid cysur ac ymgeledd dan y ddeddf, od gwaredigaeth oddi yno, fel y caffom ymgeledd a gwir ddyddanwch, ydyw yr unig feddyginiacth gyfatebol i'n cyflwr, ac a'r iachâ ein briwiau. Tra byddom dan y cyfammod hwn, erys pob peth sydd yn perthyn i'r cyfammod yn ein cyflwrau, yn ddiysgog; sef mellidith y gyfraith—grym llygredigaethau—teyrnasiad Satan—a gwg Duw anfeidrol yn mhob peth. 'Pydew heb ddwfr' ydyw; dim gras, dim cysur, dim bendith, i'w cael ynddo; ond y mae yn 'bydew erchyll,' yn 'bridd tomlyd,' ac yn llawn trueni o bob rhyw.

Y mae yn eglur hefyd nad yw gwaredigaeth yn

bosibl i ni odditan y ddeddf, heb *gyflawnder*: sef y cyflawnder hwnw y mae hi yn gyflawn yn ei ofyn, ac sydd yn gyflawn yn ddyledus arnom ni oll iddi. Syrthiasom oll dan fellidithion y cyfammod hwn, trwy anghyflawnder—'carcharwidi ni yn gyflawn,' oblegid ein hanghyflawnder. Saif Duw cyflawn byth o blaid cyflawnder, beth bynag a fyddo y canlyniadau. Y mae mor amnab'bl i Dduw beidio bod yn gyflawn ag ydyw iddo beidio bod. Nis gall faddeu yn anghyflawn, mwy na chospi yn anghyflawn. Os gall faddeu yn anghyflawn, geill gospi hefyd yn anghyflawn. Os gall wneuthur un peth, gall hefyd wneuthur pob peth yn anghyflawn. Anfeidrol FOD yn anghyflawn sydd feddwl rhy ddyehynadwy i'w lettya un mynyd. Mae Satan yn anghyflawn: ond nid yw efe yn fôd anfeidrol, ond meidrol, neu â therfynau iddo. Y mae Duw y nefoedd yn FOD anfeidrol; ac felly y mae hefyd yn gyflawn; ie, yn anfeidrol ac anghyflawndiol gyflawn. Llai o niweid yw, i fllynau o greaduriaid fod yn druenus byth, nag i un gael ei acub yn anghyflawn. Tra byddo Duw yn gyflawn, y mae yn wrthddrych anfeidrol deilwng o barch, cariad, uffudd-dod, anrhydedd, addoliad, a mawl; ond pe gwnai un weithred anghyflawn, darfyddai, gyda hyny, ei deilwngod o barch. Ond y mae yn amhosibl i Dduw fod yn anghyflawn. Y mae anfeidrol allu, a mawredd Duw o blaid cyflawnder, yn anghyflawndiol: am hyny, mae anghyflawnder, sydd â dim ond meddroldeb o'i blaid, yn sicr o gael ei drechu. O ddiffyg iawn olygiad ar y pethau hyn, y mae llawer o ganlyniadau niweidiol i ni, a dianrhwyddus i Dduw, yn tarddu. Rhodded Duw i ni ddeall da yn mhob peth!

Os yw y golygiadau hyn yn gywir am y Duw mawr, ac yn ysgrythyrol, gwelwn, yn ddiamaeuuol, ei fod yn amhosibl gwaredu dyn odditan fygythion y cyfammod toredig hwn, heb gyflawnder. A ydych chwli yn credu hyn, O ddyinion! Os ydych, pa le yr ydych yn meddwl ei gael? Os trowch at y ddeddf, y mae yno gyflawnder pur yn *gofyn*; ond ni fedd hi gyflawnder i'w *gyfranu*. Os trowch atoch eich hunain, ac edrych yno, nid oes yno un gronyn mwy o gysur i'w gael. Anghyflawnder sydd yno, a dim ond hyny. Wele, ynte, ddyd anghyflawn, yn ngafael deddf gyflawn, a Duw anfeidrol gyflawn o'i phlaid! Gofynaf, ac atebd y neb a allo, 'A ddygir y caffaeliaid oddiar y cadarn? neu a waredir y rhai a garcherir yn gyflawn?' Os ceir cyflawnder o'u plaid, gwaredir hwynt; onidde, caethion a fyddant byth. I feddiannu y cyflawnder a weryd rhag angeu, rhaid troi ein golwg oddi wrthym ein hunain, a'r ddeddf hefyd, i ryw le orall; sef at yr 'hwn sydd yn ddiwed i'r ddeddf, er cyflawnder i bob un a'r sydd yn credu.'

Fel y mae y gair *Cyfammod*, yn yr ystyr gyffredinol o hono, yn arwyddo trefniad neu sefydliad rhwng pleidiau, yn nghylch ryw achosion perthynol iddynt, neu yn ddadleuol rhyngddynt; felly, y Cyfammod Gras, yn ol yr ystyr hwn, yw trefniad neu sefydliad grasol Duw mewn perthynas i gadwedigaeth dyn colledig. Yr oruchwyliaeth hon o ras a thrugaredd, a elwir yn fynych yn yr Ysgrythyrau Sanctaidd, wrth yr enw *Cyfammod*; ac, weithiau, Testament—Cyfammod Newydd—Cyfammod Hedd—Cyfammod Sanctaidd—Cyfammod Tragwyddol, &c.

1. Mae ynddo eithaf perffeiethrwydd, o ran ei drefniad. Doethineb dwyfol a'i trefnodd: gosodiad penaf y Duwdd ydyw. Y mae wedi ei luniaethu yn hollol. 2 Sam. 23. 5. Y mae pob peth wedi ei olygu ynddo. Nid oes dim anhrefn ynddo; dim yn wan, na dim yn eisieu ynddo. Y mae y Personau Dwyfol yn dysgleirio yn ogyfuwch, gyd âg anfeidrol ogoniant; y mae yr holl briodoliaethau yn cael eu cyd-ddyrehafu: y mae pob gorehymyn yn cael ei anrhydeddu, tra byddo yr addewidion grasol yn cofseidio y pechadur a'i tros-

eddodd. 'Rhanau o'i ffyrdd' yw pob gwaith arall o eiddo y Duwddod (Job 26. 14.) ond ei ffyrdd, yn gyflawn, yw y cyfammod hwn.

2. Fel y mae y drefn yn eithaf doeth, felly hefyd y mae ei sefydliad yn sicr. Y mae ei sicrwydd yn tarddu oddiwrth ei berffith unionder ynddo ei hun; a chyflawnder ac anghyfnawidoldeb y pleidiau yn ymgyfammodi. Os yw trefniad y cyfammod yn *gyflawn* ac yn *sanctaidd*, a'r pleidiau hefyd yn gyflawn, ac yn gwbl alluog i gyflawni eu hammodau, y mae yn rhaid ei fod yn gyfammod sicr, na syfir byth. Yegydwir pob peth arall; ond y mae hwn yn dragywyddol ddisig; mor ddianwadad ac mor gadarn a'r pleidiau sydd yn gyfammodi. Y mae yr ammodau ynddo gwedi eu cyflawni, y mae yr addewidion y ddianwadad, a'r breintiau yn dragywyddol sicr.

3. Y pleidiau yn y cyfammod hwn, yw y Personau Bendigedig yn y Duwddod, sef TAB, MAB, ac YSBRYD GLAN. Y Tad, yn sefyll dros anrhydedd, gogoniant, priodolaethau, llywodraeth, a chyfraith sanctaidd Duw, a ddirmygwyd, ac a ddianrhydeddwyd gan ddyd; a'r Mab yntau, fel Pen Cyfammodwr a Mechnydd mawr, yn sefyll dros, ac yn cynrychioli y rhai oll o blant dynion a etholwyd ac a gredant ynddo er eu hiechydwrtaeth; a'r Ysbryd Glân, yn ymrwymo i weithredu yn yr etholeidigion, fel Ysbryd Crist, yn Sancteiddwyd a Dyddanydd. Felly y mae iaith yr ysgrythyrau, 'Gwneuthum ammod a'm heitholeidig—gosodais gymhorth ar un cadarn—fy ngwirionedd hefyd a'm trugaredd a fydd gyd âg ef—cadwaf iddo fy nhrugaredd yn dragywydd.' Ps. 89. 3, 19, 24, 28, 29. O'r achos hwn y gelwir Crist, yn 'gyfammod pobloedd,' (Esa. 42. 6.) hefyd, yn 'Dad dragywyddoldeb.' Esa. 9. 6. Y mae yn Berson Tragwyddol; ac, yn nhrefn y cyfammod hwn, yn Dad dragywyddoldeb; yn Dad, fel Pen Cyfammodwr, i hâd dragywyddol; yn awdwr iechydwrtaeth dragywyddol iddynt; ac yn sicrhau etifeddiaeth dragywyddol iddynt i'w mwynhau. Ni bu yr Adda cyntaf i'w hiloggaeth ond Tad *brau a throsol*: sythiodd yn fuan o'i uchel ddedwyddwch. Yn y codwm, collodd ei fywyd ei hun a'i gysuron, a'r eiddo ei hiloggaeth hefyd. Ond y mae yr etholeidigion yn Nghrist yn *hâd dragywyddol*: ac yntau yn Dad dragywyddol iddynt. Ni bydd efe heb hâd, na hwythau heb Dad, yn dragywyddol. Felly y mae ammodau y cyfammod yn rhedeg: 'Gosodaf hefyd ei hâd yn dragywyddol.' Gwelwn yma hâd, trwy osodiad dwyfol, yn nhrefn y cyfammod, i barhau byth. Gosodwyd hwynt yn Nghrist, mewn arfaeth gadarn dragywyddol; gosodwyd hwynt yn heddwch Duw, trwy fydd ynddo; gosodir hwynt hefyd yn sanctaidd a difeius ger ei fron yn dragywyddol.

4. Ammodau y cyfammod hwn, o du Crist, mechnydd ei bobl, oedd cyflawni ar eu rhan, yr hyn oll oedd ddydedd arnynt i Dduw a'i gyfraith. Yr oedd cyflawnder dwyfol yn eu gofyn. Nid yw cyflawnder yn gofyn ond yr hyn sydd gwbl gyflawn; a hyny sydd *raid* iddo gael, gan ei fod yn amhosibl i Dduw fod yn anghyflawn. Bydd cyflawnder anghyfnawidol Duw byth yn eu herbyn nes y caffo, yn gyflawn, yr hyn sydd ddydedd arnynt. Hyn sydd yn gwneuthur eu hiechydwrtaeth yn orchwyl mor fawr, ac yn peri fod y fath anfeidrol anhawdusau ar y ffordd.—Y mae dyled y dyn, fel pechadur, yn ddyblyg; sef dyled o *ufudd-dod*, a dyled o *ddyoddefaint*. Y mae y gyfraith sanctaidd yn cyhoeddi mellidithion yn erbyn y dyn, fel troeddwr euog, ac yn gofyn ufudd-dod perffraith i roddi hawl i fywyd, ac i bob bendith berthynol i hyny. Y mae awurdod, llywodraeth, a sancteiddrwydd dwyfol, wedi cael amharch mawr gan ddyd: rhaid iddynt gael anrhydedd i'r *gradd*, ac yn yr un *natur*, ag yr amharchwyd hwy. Rhaid i bechod gael ei ddangos yn anfeidrol adgas, a Duw a'i

gyfraith yn anfeidrol ogoneddus. Rhaid i'r diafol gael ei ddystrywio, a'i waith gael ei ddattod dros byth. Rhaid i hyn oll gael ei gwblhau yn y *natur a bechodd*. Y mae y gyfraith yn gofyn y ddyled gan yr anian a bechodd; ac ni chymher un anian arall yn ei lle. Nid cyflawnder a fyddai gofyn iawn ond gan y natur a bechodd. Dyn a bechodd; a'r natur ddydol sydd dan ofnyiad, ac a raid wneuthur yr iawn. Ond dyn, yr adyn tlawd, sydd heb ddim i dalu. Mae y natur ddydol mor ddwfa mewn tlodi a thrueni, ag ydyw y gofynion yn ei herbyn yn drymion. O ba le, gan hyny, a thrwy ba foddion, y gall gwaredigaeth byth ddyfod iddo? Pwy a all ddattod y cwllwm, trwy ddyfals ddofn, i symud yr anhawdusau? Y mae, tebygwn, ddydstawrwydd hollol trwy y nef a'r ddaear. Arafed pawb! Syllwn, gyda pharch dyladwy, ar fawr amryw ddoethineb Duw yn agoryd dorau i ddyfod â dirgeledigaethau dwyfol i'r awlwg. *Wele*, y Duwddod anfeidrol yn Mheron y Mab, yn cymeryd y natur ddydol i undeb Personol âg ef ei hun! Yn nghroth y Forwyn Fair, ac o'i sylwedd, y gwnaed hyn. 'Pan ddaeth cyflawnder yr amser, y danfonodd Duw ei Fab, wedi ei wneuthur o wraig, wedi ei wneuthur dan y ddeddf, fel y prynai y rhai oedd dan y ddeddf, fel y derbyniwyd y mabwysiad.' Gal. 4. 4, 5. Y Person gorchuchel hwn, y sydd yn Dduw ac yn ddyd, a roddodd ei hun i sefyll yn lle ei bobl, ac a gyflawnodd, yn y natur a bechodd, ammodau y cyfammod trostynt, i'r perffieithrwydd eithaf. Trwy ei ufudd-dod a'i ddyoddefaint, efe a fawrhaodd y gyfraith, a gondeimiodd bechod yn y cnawd, ac a'i dangosodd yn bechod, yn adgas, ac yn dra phechadurus. Ysigodd ben y sarph, ac a yspellodd dywysogaethau ac awurdodau ar y groes.

Wele, y Person rhyfeddol hwn! a syned pawb wrth edrych arno, yn sefyll ei hunan, ac 'o'r bobl nid oeddi neb gyd âg ef; a thrwy ei rym a'i rinwedd ei hun yn cyflawni y gyfraith, ac yn boddioni cyflawnder, ar ran miloedd o droseddwr; yn achub y pechadur, ac yn ddystrywio Satan a'i holl lywodraeth! *Wele*, EFFE, yn mawredd ei berson, a rhuwedd ei aberth, yn disgyn i ddyfuderoedd y fellidiff; ac i angen; ac, fel Jonah yn y moroedd mawrion, yn tawelu yr ystorn, ac yn esgyn i'r uchelder; gan orchymyn pregethu edifeirwch a maddauent, yn ei enw ei hun, yn mhllith yr holl genedloedd! Bydd dirgelwch ei Berson, a mawredd ei waith trostynt, yn sail gobaith, ac yn sylwedd cân y gwaredigion byth!

5. Trwy eu hundeb cyfammodol â Christ, y mae i'w holl bobl etholeidig hawl i'r hyn a wnaeth ac a ddyoddefodd efe trostynt. Yr oeddynt hwy ynddo, fel eu pen a'u cynnrycholwr, yn cyflawni holl ammodau y cyfammod: a thrwyddo y maent yn etifeddu yr holl addewidion. I Grist, yn flaenorol, y gwnaed yr holl addewidion; a thrwyddo y maent yn dyfod yn etifeddiaeth i'w holl hâd etholeidig. Yn y golygiadau hyn, yr oedd yr Adda cyntaf yn *ffurf* yr un oedd ar ddyfod, ac y gelwir Crist, 'yr ail Adda.' Trwy yr undeb cyfammodol rhwng Adda a'i hill, yr oeddynt hwy yn pechu ynddo, ac yn tori y cyfammod: felly, hefyd, yr un modd, trwy yr undeb cyfammodol rhwng Crist a'i holl etholeidig, y maent hwy yn *un âg ef*, yn yr hyn oll a wnaeth ac a ddyoddefodd trostynt. Trwy ei gyflawnder ef y cyflawnheir hwy; trwy ei sancteiddrwydd ef y sancteiddir hwy; trwy ei fywyd ef y bywheir hwy; a thrwy ei fuddugoliaeth ef y buddugoliaethant hwythau hefyd. Y mae Crist yn *ffurf* ac yn effethiol achos o'r hyn a fydd ei holl bobl hefyd.

6. Wedi bwrw golwg byr ar garlad a daioni Duw tu ag at ei bobl, yn yr arfaeth dragywyddol, yn eu rhoddi i Grist, fel eu pen a'u cynnrycholwr: ac wedi ystyried hefyd y modd y rhoddodd Mab Duw ei hun, o'i wir ewyllys, i sefyll yn eu lle, ac yr ymrwymodd

i gyflawni holl ammodau y cyfammod trostynt—ystyr-
iwn yn mhellach am y dull yn miau yn y maent hwy
yn cael eu gwneuthur yn feddiannol, yn eu personau,
o ddoniau a brintiau y cyfammod hwn; sef trwy un-
deb ysbrydol a phersonol a Christ, eu Pen goruchel yn
y cyfammod. Gwaith yr Ysbryd dragywyddol ydyw
yr undeb dirgelaidd a gogoneddus hwn. Y mae y sym-
mudfa hon yn orchwyl mor orchestol, fel nad oes ond
'gweithrediad nerth y cadernid, a gyfododd Crist oddi-
wrth y meirw,' a all ei gwblhau ef. Eph. 1. 19, 20.
Yr Ysbryd Glân yw y gweithydd galluog; a'r efengyl
yn cyhoeddi Crist i bechaduriaid, ydyw yr arf nerthol
trwy ba un y mae yn gweithredu. 'Gallu Duw yw
hi er lechydriaeth i bob un a'r sydd yn credu.' Rhuf.
1. 16. Yn ngwneuthuriaid yr undeb goruchel hwn,
y mae cyfnewidiad rhyfedd a thragywyddol yn cael ei
weithredu yn y pechadur, o ran ei gyflwr, ac o ran
syniad ei feddwl. Y mae pob un o'r ddau yn cyfateb
i'r cyfammod y trosglwyddwyd ef iddo. Y mae iddo,
o ran ei gyflwr, fywyd newydd yn Nghrist. Y mae yn
sefyll, yn dragywyddol, ar dir ac ar sylfaen newydd
gyda Duw; sef ar sail yr IAWN drosto yn y cyfammod;
hyn yw, Iesu Crist; 'Efe yw yr Iawn.' 1 Ioan 2. 2.
Dyma GRATE na sigir byth mo honi. Dyma ddigon i
bechadur ger bron Duw, sydd dân ysol. 'Y mae Crist
yn bob peth, ac yn mhob peth.' Col. 3. 11. Pa beth
bynag ydyw Crist, ynddo ei hun, fel pen-cyfammodwr,
y mae efe yn hyn, o gwbl, i'r pechadur sydd mewn
undeb ág ef. Y mae holl freintiau ac addewidion y
cyfammod yn eiddo iddo ef; a phob goruchwyliaeth a
rhaugluniaeth yn newid eu natur a'u dybenion tu ag
ato. Gwedi ei impio i mewn ynddo, y mae efe yn tyfu
yn gangen fywiol ar y gwreiddyn newydd, ac yn cyfr-
nagogi o'i holl fraser, a'i gyflawnder anechwiliadwy.
Y mae Crist i'r rhai hynny sydd mewn undeb ág ef, 'yn
ddoethineb, yn gyflawnder, ac yn sancteiddrwydd, ac
yn bryndegaeth.' 1 Cor. 1. 30. Y maent mewn heddw-
ch a Duw trwyddo; ac y mae Duw yn Dduw iddynt,
yn holl gyflawnder ei briodoliaethau. Nid ydyw yn
dywedyd, 'Myfi a fyddaf yn obaith i chi, yn borth
i chi, yn oleuni i chi, yn fywyd i chi, yn haul
i chi, yn darian i chi,' &c., ond 'Myfi a fyddaf yn
Dduw i chi!' yr hyn sydd fyrdiynau o weithiau yn
fwy nag y mae yn bosibl ei gynnwys mewn unrhyw
ymadrodd arall mwy na'u gilydd. Y mae yn cyn-
nwys ynddo, pa beth bynag yw Duw; pa beth bynag
sydd gan Dduw; ac hefyd pa beth bynag a all Duw ei
wneuthur. Y mae ei holl briodoliaethau hanfodol yn
wastadol yn rhywmedig i ni; a nynt a allwn eu har-
ddelweli hwynt, ac ymaffyd ynddynt. Gallaf estyn yr
hyn y mae y prophwyd yn ei dywedyd am ei gyflawnder
a'i nerth, 'Yn ddiau yn yr Arglwydd (meed un) y
mae i mi gyflawnder a nerth,' (Esa. 45. 24.) at ei holl
briodoliaethau eraill, a dywedyd, 'Yn ddiau yn yr Ar-
glwydd y mae i ni drugaredd i faddeu i mi; doethineb
i'm haddysgu; gallu i'm hamddiffyn; gwirionedd i'm
cyfarwyddo; gras i goroni fy nghalon ar y ddaear, a
gogoniant i goroni fy mhen yn y nef. Ac os ydyw yr
hyn ydyw efe, gwedi cael ei roddi i mi trwy gyfammod,
yna, yn fwy o lawer, y mae yr hyn sydd ganddo, wedi
cael ei roddi i mi. Bu ei Fab farw droosof fi: y mae ei
Ysbryd yn byw yno f. Ai efe biau y ddaear? hi a
fydd yn gynnwysaeth i mi; Ai efe biau y nef? hi a fydd
yn etifeddiath i mi: A oes ganddo angelion? hwy a'm
gwarchadwant: A oes ganddo gysuron? hwy a'm
cynnaliant: A oes ganddo ras? hwnw a'm sancteiddia:
A oes ganddo ogoniant? hwnw a'm gwana yn wynfyd-
edig. 'Yr Arglwydd a rydd ras a gogoniant i mi attal
efe ddim daioni oddiwrth y rhai a rodiant yn berffaith.'
Ps. 84. 11. Esgob Beveridge. Trwy eu hundeb
& Mab Duw, y maent hwythau yn feibion; yn 'etifeddi-
on i Dduw, ac yn gyd-etifeddion â Christ.' Rhuf.
8. 17. Mae yr holl 'addewidion mawr lawn a gwerth-
fawr,' cynnwysedig yn y cyfammod hwn, yn eiddo

iddynt—addewidion o drugaredd, o ras, ac o ogoniant
—addewidion am bob peth a berthyn i fywyd a duw-
ioldeb—addewidion am gynnalieath, ac am gysuron—
am nerth i fyw, ac am nerth i farw—am fuddugoliaeth
ar fydd, cnawd, a diafol—ac am adgyfodiad gogoneddus
y dydd diweddar, a mynediad helaeth i'r deyrnas dra-
gywyddol. Y mae yr holl ragluniaethau a'u cyferfydd
yn gynnwysedig yn y cyfammod, a than lywodraeth yr
addewidion; ac yn rhwym oll, trwy sefydliad tragy-
wyddol, i gyd-weithio er daioni iddynt. O! etifeddi-
ath deg!—'Efe a roddodd ei hun i mi, ac a'm cymer-
odd innau iddo ei hun. pa beth nis gwna i mi a'r a allo?
a pha beth na all efe ei wneuthur i mi a'r a fyddo? A
oes arnaf fi eisieu ymorth? Gall Duw wliawio manna
o'r cymylau: (Exod. 16. 4.) neu beri i'r soffleir ddis-
gyn, a'm porthi i'u cig eu hunain, fel y gwnaethant
i'r Israellaid; neu beri i'r cigfrain ddwyn i mi fara a
chig, fel y gwnaethant i Elias. 1 Bren. 17. 6. A oes
syched arnaf? Gall Duw agor y creigiau, a rhoddi y
gallestr yn llif-ddyfroedd, fel y gwnaeth efe i Israel.
Deut. 8. 15. A ydyw fi gwedi fy mwrw i ffwrn dan-
llyd? Gall wahardd cynddaredd y ffamau angerddol,
fel y gwnaeth a'r tri llanc. Dan. 3. 15. A ydyw fi
gwedi fy mwrw yn mhlith llewod rheibus? Gall gau
eu safnau, eu gwneuthur mor ddiuniw a'r w'n, fel y
gwnaeth i Daniel. Dan. 6. 22, &c. Ac fel hyn, ni all
fod dim eisieu arnaf, na all Duw ei dori; dim petrus-
der, na all Duw ei ddattod; dim ofn, na all Duw ei
wasgaru; dim peryglon, na all Duw eu rhagflaenu.
Ac y mae mor sicr y gwna efe y pethau hyn ag y gall
efe eu gwneuthur hwynt, gan iddo roddi ei hun yn
Dduw i mi yn ei Fab.' Esgob Beveridge.

2. Y mae syniad meddwl y pechadur gwedi ei gyfnewid
hefyd. Y mae gwedi ei eni drachefn, a'i feddwl gwedi
ei adnewyddu. Y mae gwedi cael ei wir oleuo gan yr
Ysbryd Glân, i weled ei gyflwr fel troeddwr o'r cyf-
ammod cyntaf, a'r feldith ddyddiad iddo trwy hyn.
Y mae yn cael ei droi at Dduw yn Nghrist, ei fywiau
a'i nerthu i 'gymeryd gafael ar y bywyd dragywyddol,'
yn y Cyfryngwr. Y mae yr Ysbryd Glân yn ei ladd,
ac yn ei fywiau; yn peri iddo deimlo barn marwol-
aeth ynddo ei hun, i gael bywyd mewn un arall; yn
ei ladd ef i'r cyfammod cyntaf, fel y caffo fywyd yn yr
all. Y mae yr holl 'hen bethau wedi myned heibio, a
phob peth yn cael ei wneuthur yn newydd.' 2 Cor.
5. 17. Y mae y feldith yn colli ei gafael, a phechod
yn cael ei dynu o'i lywodraeth. Y mae y pechadur
yn marw i'r ddeddf, a'r ddeddf yn marw iddo yntau.
Nid yw efe yn dysgwyl mwy oddi wrthi nag oddiwrth
briod gwedi marw; nac yn ofni mwy oddi wrthi nag
oddiwrth elyn wedi marw. Y mae y gofynwr, er ei fod
yn fyw fel dyn, etto wedi marw fel gofynwr i'r dyled-
wr, pan gaffo gyflawn dâl: felly hefyd y mae y gyfr-
raith yn marw i'r pechadur sydd yn credu yn Nghrist,
o ran ei gofynion a'i barn ddamniol, ac yntau yn marw
iddi lithau.

7. Gan fod y pechadur, sydd mewn gwir undeb â
Christ, yn cael ei fywyd ysbrydol a'i fywliolaeth mewn
un arall, gwelwn yr angen am, a'r lle mawr sydd i
ffydd yn ei gyflwr. Gair yr efengyl sydd yn tystiolaeth
uam Crist. Trwy gredu y dystiolaeth hono, yn
wnig, y mae i ni gael gwir adnabyddiaeth o hono, a
rhan ynddo. Y mae graddau yn y ffydd hon; ond y
mae cadwedigaeth dragywyddol yn gysylltiedig wrth y
radd leiaf o honi. Edr. Ffydd.

Gwelwn, gan hyn, 1. Mor anfeidrol bwysfawr yw
athrawiaeth y DRINDOD. Sylfaen y cwbl o'n biech-
ydwriaeth ydyw. Ond oes Bersopau yn yr Hanfod
Dwyfol, nis gall fod cyfammod rhyngddynt, na gwa-
hanol weithrediaidau penodol iddynt; yr hyn sydd ar
unwaith yn dadymchwelyd holl drefn yr lechydriaeth
yn y sylfaen. Y mae pob cyfeillornad mewn perthynas
i'r athrawiaeth hon yn sylfaenol; ac yn effeithio ar y
cwbl o'r adeiladaeth.

2. Anfeidrol gyflawnder yn ei Berson, ei swyddau, a'i walth. Trwy werth ei aberth, llanwodd ammodau y cyfammod âg iawn: cyflawnodd hwynt oll. Y mae ynddo hefyd ddigon i ateb holl amrywiol angenlon ei bobl dros byth. 'Yr hwn sydd yn dyfod ataf fi (medd Crist) ni newyna; a'r hwn sydd yn credu ynof fi, ni sycheda un amser.' Ioan 6. 35. Y mae ynddo wala a gweddill; y mae ei gyflawnder yn afaon, a'i ffrydiau o amrywiol fendithion a lawenhâut ddiinas Duw a'i dinas-yddion i dragywyddoldeb.

3. Nad oes noddfa nac ymgeledd i gyflwr pechadur allan o'r cyfammod hwn, mewn un gradd. Gwrthodir pob peth gan Dduw, a'r cwbl a elwir gan ddyinion, yn 'ddoethineb, yn gyflawnder, yn sancteiddrwydd, ac yn brynedigaeth,' a'r nad ydynt yn tarddu oddi wrth y cyfammod hwn, trwy undeb â Christ. Pa bethau bynag ydynt, nid ydynt hwy yn perthynu yn y radd leiaf i feichydriaeth pechadur. Y mae y breintiau a'r bendithion hwy yn Nghrist, o wahanol natur, ac yn anfeidrol uwch ac yn fwy rhagorol nag unrhyw beth mewn anian ddydol a fyddo yn tebygu iddynt. Cyflawnder y cyfammod hwn sydd gyflawnder dwyfol: ni l oes mewn natur greadigol ddim i'w gyffelybu iddo. Ni wellr yn y nefoedd byth ei fath: ac nid ydyw yn gymhwys ond i bechadur. I drosoddwyr yn unig y mae efe yn addas; ac iddynt hwy yn unig y dadguddir ef. Y mae sancteiddrwydd y cyfammod hwn hefyd o wahanol natur, ac yn tarddu o wahanol ffynon. Crist ydyw yr awdwr a'r ffynon o hono. Gwrthddrych i'w ryfeddu byth fydd pechadur gwedi ei olchi yn ngwaed Iesu Crist, ac yn cael bywyd oddi wrtho ef, fel aelod ynddo. 'Pwy ydyw y rhai hyn? ac o ba le y daethant?' sydd ofynion cymhwys wrth weled yr olwg ddsygleirwyich arnynt hwy, 'gwedi golchi eu gynau, a'u cânu hwy yn ngwaed yr Oen.' Dat. 7. 13, 14. Caru un a fu farw drostynt, fydd eu cariad; a chaumul un a'u golchodd hwynt oddi wrth eu pechodau yn ei waed ei hun, fydd eu caniaadau byth: a chlan newydd ydyw hon yn y netoedd ei hun.

4. Gwelwn fod yn rhaid cael cyfnewiad cyflwr cyn y gellir cael cyfnewidiad mewn pethau eraill. Y mae yn rhaid cael y cyflwr yn Nghrist: ac yna 'bydd pob peth yn newydd.' Pan y byddo y pechadur, o ran ei gyflwr, 'yn Nghrist, y mae efe yn greadur newydd; yr hen bethau a aethant heibio; gwnaed pob peth yn newydd.' 2 Cor. 5. 17. Yr hwn a wnaeth yr undeb, a wnaeth hefyd bob peth arall i gyfateb iddo: mae hen bethau y pechadur yn myned heibio; a phethau Crist a phethau yr Ysbryd, yn eiddo iddo yn eu lle. Wrth yr hen bethau, y mae i ni ddeall, yn ddiamaeu, damnedigaeth a mellidith y ddeddf, yn y cyflwr—cyflawnder a nerth dyn ei hun—ei sancteiddrwydd deddfol, a'i rinweddau moesol—arglwyddiaeth pechod, a'r mwyniant cnawdol llygredig, yn llwybrau pechod. Yn lle yr hen bethau hyn, y mae pob peth yn newydd: mae Crist yn gyflawnder i wisgo am yr enaid—sancteiddrwydd efengylaidd yn dylifo oddi wrtho trwy gorph, enaid, ac ysbryd—pechod yn cael ei ddioreddu, a'r pechadur yn cael ei ryddhau oddi wrtho—doethineb a grym ysbrydol yn Nghrist, yn nghyd â llawenydd anhraethadwy a gogoneddus.

5. Gan fod y cyfammod yn sicr, a'r pen-cyfammodwr yn wreiddyn byw ac anfarwol i'w bobl, y mae holl freintiau y cyfammod yn sicr hefyd; a'r rhai a lapiwyd yn y gwreiddyn dwyfol hwn, ydynt yn sicr o flaguro yn dragywydd. Mae iddynt, ynddo ef, ddigon o gynnaluaeth, ac y mae yr undeb yn anwahanol. Fdr. ARPAETH, CYFRYNGWR, ETHOLEDIGAETH, MECHNIYDD.

CYFAMSER, (amser) tymhor, pryd, oedfa, yspaid; yr un amser, yr un pryd—Yr un pryd ag y byddo rhwng weithred gwedi ei gwneuthur; fel y dywedir am Judah, 'Yn y cyfamser hwnw y darfu i Judah fyned

i waered oddiwrth ei frodyr;' sef yr un amser ag y gwerthwyd Joseph. Gen. 38. 1. Luc 12. 1. a 13. 1. Ioan 4. 31.

CYFAMSEROL, *Gr. ευκαιρος (eukairos)*, pryd-lawn, amserol; heb fod yn rhy gynnar, nac yn rhy ddiweddar.—'Fel y derbyniom drugaredd, ac y caffon ras yn gymhorth cyfamserol;' (Heb. 4. 16.) neu i'n cymhorth mewn pryd. 'Ac y gael ras yn gymhorth temhoraidd.' W. S. Y mae gras yn ras cyfamserol, o ran y Duw sydd yn ei roddi—o ran y personau sydd yn ei dderbyn—ac o ran yr amser, a'r dyben o'i roddi. Marc 6. 21. Ps. 46. 1. a 104. 27. Y mae Duw yn gwneuthur pob peth yn gyfamserol, yn ei iawn bryd. Deut. 11. 4. Ps. 145. 15. Gal. 6. 9. Y mae gan Dduw gymhorth gyferbyn a phob pryd, a phob trallo, a fyddo ar ei bobl. Gyferbyn ag amseroedd gorthrymderau; Exod. 2. 23, &c. Pa. 50. 15.—erlidigaethau, a phrofedigaethau: 1 Cor. 10. 13. Jer. 29. 10, 11.—amseroedd o wasanaeth caled. Heb. 13. 5. Deut. 31. 6, 7, 8. Jos. 1. 5. 1 Cron. 28. 20.—ac amseroedd marwolaeth: 2 Sam. 23. 5. Luc 2. 28, 29.—Y mae yr orseddfaine yn rhydd, bob amser, i fyned ati, ac nid ydyw byth yn dlawd; ond y mae ynno drugaredd a gras yn gymhorth bob amser: ac er y gall Duw, yn ei ddoethineb, oedi ateb ein gweddiau; etto efe a'u hetyb mewn amser cyffadus; yr amser goreu er dadgan ei ogoniant ef, ac er ein gwir lesad niunau.

CYFAN—EDD, (cyfa) cyflawn, hollol, digoll, heb ddim yn eisieu, difreg, heb dori. Jos. 8. 31. 1 Cor. 1. 10. Iago 1. 4.

Gnawd gan gywir air *cyfan. Diar.*

CYFANNEDD—AU—U, (an-tedd) trigfan, pres-wylofod, preswylof; preswylio, trigo, aros, byw. Lef. 7. 26. Ps. 22. 3. a 37. 27. a 83. 12. Esa. 13. 20. a 65. 21, 22. Jer. 10. 25. Zech. 7. 7. Mat. 12. 45.—Arferir cyfannedd weithiau am gartrefol.

Dy glod a wna yn *gyfannedd.*

E. Prys, (Pa. 22. 22.)

CYFAR, (âr) erw, darn o dir, yr hyn a ardd un wedd, neu un iau ychain, mewn un diwrnod. 1 Sam. 14. 14. Esa. 5. 10.

CYFAR—EDD—ION—U, (cy-far) swyn, swyno; hud, hudo; rheibio; llygad-dynu. 2 Cron. 33. 6. Edr. SWYN—GYFAREDD.

CYFARCH—IAD—AU, (arch) anerch, dyanerch.—Y mae yn arwyddo, 1. Ymstyngiad parchedig a chroesawgar i rieni, blaenoriaid, &c., ufudd-dod parodol isafaid i'w huchafaid; a'u boddlonrwydd i roddi iddynt eu hanrhyddedd a'u parch dyledus. Exod. 16. 7.—2. Ymofyn am heddwch. Barn. 18. 15. 1 Sam. 10. 4.—3. Yr un peth ag anerch.—'Cyfarch gwell.' 1 Cor. 16. 21. Col. 4. 10.—Y Pharisaeid a'r gau athrawon oeddynt yn fawr am gael cyfarchiadau, a'u galw gan ddyinion, Rabbi, Rabbi. Mat. 23. 7. Marc 12. 28. Luc 11. 43.—'Os cyferch wch well i'ch brodyr yn unig, pa ratoriaeth yr ydych chiwi yn ei wneuthur?' Mat. 5. 47. Yr oedd cyfarchiadau pobl y dwyrain yn amrywio cryn lawer, yn ol graddau sefyllfaoedd y rhai a gyfarchent. Y cyfarchiad cyffredin ydyw gosod y law ddehau ar y fynwes, gan oggyddo ychydig ar eu cyrph; ond pan gyfarchent ryw un o'u pendefigion urddasol, ymgyrment agos at lawr, ac a gusanent ymyl ei wisg. Isafnid, o barch ac ymstynglad i'w huchafaid, a gusanent eu traed, eu gliniau, neu eu gwisgoedd. Cusanent y llaw hefyd. Pan ddygwyd yr Arglwydd Macartney i wydd ymerawdwr China, yn y flwyddyn 1793, dalwyd sylw, fod y Chineaidd yn ymstyngw ar eu hŷd ar lawr: ac ar y ddeddf fawrwyd, ar ddydd genedigiaeth yr ymerawdwr, y bobl a benliniasant, ac a ymgyrmasant naw gwalth gyd â'r fath ddiffrifolder, a phe busiant yn addoli duwiau. (Gwel Burder's *Oriental Customs.*)

'Na chyferchweh well i neb ar y ffordd.' Luc 10. 4. Y mae yn gorchymyn iddynt brysuro yn eu gorchwyl, ac nad ymdröent er dim. Ceir y cyffelyb ymadrodd yn 2 Bren. 4. 20. 'Gwregysu dy lwynau, a chymer dy ffon yn dy law, a dos ymaith: o chyfarfyddi & neb, na chyfarach iddo; ac o chyfarach neb di, nac ateb ef.' Yr oedd y genadwriaeth ar yr hon yr oedd dysgyblion Crist wedi eu hanfon mor bwysig, ag yr ydoedd yn gofyn iddynt wneuthur y prysurdeb mwyaf, a gochelyd y pethau hyny a fyddai yn debygol i'w hafwyddo; yn enwedig o'r rhyw ddefodau a fyddent. Fel hyn y dyllid deall yr ymadrodd, neu y gorchymyn hwn: oblegid nis gallwn feddwl y buasai yr Arglwydd Iesu yn gorchymyn i'w dysgyblion esgeuluo, neu annharchu, yr un o'r defodau hyny yn afreiddol, y rhai oedd mewn arferiad cyffredin, a'r rhai oedd ddiwedd ynddynt eu hunain. Yn yr achos mewn llaw, pe buasai yn ganiatod iddynt roddi a derbyn y cyfarchiadau cyffredin, tebygol y buasai yn gryn rwystr iddynt, o herwydd yr amser a dreuliant yn hyny. Y mae amryw deithwyr credadwy yn dywedyd, y byddant mewn rhai manau yn ngwledydd y dwyrain yn attal dyethriadau ar y ffordd, i gael gwybod ganddynt o ba le y byddant yn dyfod, ac i ba le y byddant yn myned. O gywreinarwydd yn unig yr ymholant fel hyn; am hyny byddai yn ddigon addas a chymhesur peidio eu hateb. Y mae y golygiad hwn ar y mater, yn dangos nad oedd dim anfoesgarwch yn y gorchymyn a roddodd Crist i'w weuidogion, yr hwn a roddwyd yn unig i'w dygu pa fodd i ymddwyn yn addas i'r genadwri bwysig oeddynt yn ei dwyn.—Grotius a ddywed, ar y mater hwn, nad oedd y cyfarchiadau hyny yn mhliht pobl y dwyrain yn cael eu gwneuthur trwy agweddiad ysgafu, neu air, ond trwy grymu ac ystumio llawer ar y corph, cusanu, a choffeidio.

'Ileb dderbyn yr addewidion, eithr o bell eu gweled hwynt, a chredu, a chyfarach.' Heb. 11. 13. 'Ay cymeryd hwynt yn ddiolchus.' W. S.—'Credu a choffeidio.' Saes. Er fod pob un o'r ddau yn gyfieithiad da, er hyny y mae y gair *Gr. ἀσφαλισμοί*, yn ateb i'r ddau, sef *cyfarach trwy goffeidio*. Y mae yma radd fawr o natur fydd yn cael ei ddatgysgu; y mae yn cyfarach yr addewidion, gan eu coffeidio a'u cusanu yn y modd caredicaf, a 'hwy etto yn mhell.' Y mae y gair *ἀσφαλισμοί*, yn arwyddo, *coffeidio a'r meddwl*, gwael ar beth gyda dymuniad awelch a serchiadol; ac yn cael ei gymeryd, yn gyffelybiaethol, oddiwrth forwyr, y rhai, wedi bod mewn peryglon llawer, pan ddelont i olwg y porthladd a ddymuniant, er eu bod hwy etto yn mhell, y maent yn ei gyfarach gyda bloedd orfoleddus. Felly, pechadur, wedi cael ei ddwyn i olwg grediniol ar y peryglon mawrion y mae efe ynddynt, wrth natur, a dderbyn yr ymwared a'r diogelwch hyfryd y mae yr addewid yn ei roddi, gyd â'r llawenydd a'r gorfoledd mwyaf.

CYFARFOD—YDD, (arfod) *Heb. קרב (carab)* cyfrwch, cynadd, ymgylhwrdd; cymaunfa, cyd-dyrfa, casgliad o ddynion. Gen. 14. 17. a 29. 13. Exod. 4. 27. a 19. 17. a 25. 22. Num. 23. 3. Diar. 7. 15. Esa. 33. 20. Act. 23. 12.

CYFARTH, (arth) udaw, wban, oernadu; peuser, fel y gwna cŵn, a rhai creaduriaid arian eraill. Ps. 59. 6.—'Cŵn mudion ydynt hwy oll, heb fedru cyfarth.' Esa. 56. 10. Gwylwyr yr luddewon a gyffelybir yma i gŵn mudion, heb fedru cyfarth. Dyna y dyben y byddia yn cadw cŵn wrth dal, mewn llawer man, fel y byddo iddynt gyfarth os daw lladron, neu ryw beth arall yn y nos i aflonyddu y tŷ; onis gallant gyfarth nid ydynt dda i ddim; gall y tŷ fod yn y perygl mwyaf heb gael dim rhybudd oddi wrthynt hwy. Felly y rhai sydd dan enw gwyliedyddion, neu weinidogion, yn yr eglwys, os byddant 'yn eysgu, yn gorwedd, ac

yn caru heplian,' nid ydynt o les yn y byd; gall yr eglwys fod yn y perygl mwyaf, mewn nos o wrthgiliau, dirywiad, a barnedigathau, heb iddynt hwy fod o un cynnorthwy yn eu rhybuddion, eu cyngorion, eu hyfforddiadau, a'u haddysgiadau duwiol; oblegid, 'ni fedrant gyfarth.'—'Pa fodd y pregethant onis danfonir hwynt?' Rhuf. 10. 15.

CYFARWYDD—ION—WYR, (arwydd) cywrair, call, gwybodus, medrus, deheuig, hwylyus, hydysgu.—'A Hiram a anfonodd gyd â'i weision longau, a gweision cyfarwydd ar y môr.' 2 Cron. 8. 18. Preg. 9. 11.—Dewiniaid a chonusrwyr, neu wyr doethion. Jer. 9. 17.—Y GYFARWYDD, magien, prof yn y golcrau y nos.

CYFARWYDDO, hyffordd, addysgu, cyfeirio, arlwy, arwain. Ps. 7. 9. a 25. 14. a 32. 8. a 119. 133. Diar. 6. 22. a 16. 9. Preg. 10. 10. Esa. 9. 16. a 40. 13. Act. 8. 31.—Mae yr Arglwydd yn cyfarwyddo ffordd a chalonn ei bobl, trwy ei air, ei Ysbryd, a'i ragluniaethau. 1 Thea. 3. 11. 2 Thea. 3. 5.—Y mae Duw mor anf. idrol ddoeth, a hanfodol wybodus, fel nas gall neb creaduriaid ei gyfarwyddo yn llybwr barn, nac yn neb rhyw weithred. Esa. 40. 13. Job 11. 7, &c. a 28. 12, 21, &c. Rhuf. 11. 34. 1 Cor. 2. 16. Esa. 64. 4. Mae y Bop DWYFOL, uwch ben ei holl weithredoedd, yn ei fawredd anf. idrol ei hun, heb un terfyn ar ei wybodaeth, ei ddoethineb, a'i allu, nac eisieu cyfarwyddyd na chymhorth gan neb. Nid oes gan neb ddim i roddi iddo ond ei eiddo ei hun.

CYFATEB—OL, (ateb) cynhebygu, cyngweddu. Gal. 4. 25. 1 Petr. 3. 21.

CYFATTAL, (attal) dal gwael sicr a diogel yn erbyn gwrthwynebiadau, trwy fawr ymdrech. Y gair *Gr. σπασω*, a gyfieithir *cyfattal* yn Col. 2. 19. a gyfieithir *glynu*, yn Heb. 4. 14.—*dal*, yn Mat. 26. 48, 50. Marc 14. 14, 46. 2 Thea. 2. 15. Dat. 2. 1, 13, 14, &c.—*attal*, yn Ioan 20. 23. Act. 2. 24. a 3. 11.—*ymaflyd*, yn Mat. 9. 25. a 12. 11. Marc 1. 31.—*cadw*, yn Marc 9. 10.—'Cyfattal y pen,' dal gwael sicr a diymmod, ac ymlyniad parhaus wrtho, yn wnech pob cyffellornadau ac erlidigaethau. Mae fydd 'yn cyfattal y pen,' sef Crist, fel aelodau y corph naturiol, ac yn derbya ei holl fywyd a'i chynnalnaeth yn barhaus oddi wrtho.

CYFATHRACH—U, (mathrach) perthynas, carenydd trwy briodas; cyd-gymhwysiad, yn ol deddf priodas; cyfuesafiaeth; neu perthynas yn ol deddf natur. Ruth 2. 20.

CYFATHRACHWR—WRAIG, cyfnasaf, câr agos; câr drwy y gyfraith; câr-waredwr. Un ag oedd ganddo awdurdod i briodi gwaigr yn a fyddai gwedi marw. Mae y gair *Heb. ובר* yn arwyddo, yn fwyaf neillduol, *brawd gwr*. Ymddengys oddiwrth lyfr Ruth, fod y gyfraith (Deut. 25. 5, &c.) mewn perthynas i ddyngymeryd gwaigr ei frawd a fyddai gwedi marw, a chyfodi hâd i'w frawd, yn cyrhaedd yn mhellach na brawd y gwr, sef at y cyfryw berthynas ag a fyddai yn meddu hawl gollyngiad yn rhydd, neu waredigaeth. Y mae yn un gair, yn y rhyw fenywaidd, yn Ruth 1. 15. yn cael ei gyfieithu *chwær yn nghyfraith*. Pen. 3. 9, 12, 13. a 4. 1, 3, 6. Daliar sylw, mai nad *בר* *brawd y gwr*, neu *brawd yn nghyfraith*, sydd yn mhob man lle y ceir y gair *cyfathrachwr*, yn llyfr Ruth; eithr y mae hefyd y gair *Hebraeg* arall *קבר* *quaredwr*, neu yr hwn y mae yn iawn iddo ollwng yn rhydd. Edr. GWAEDWR, PRYNWR.—Y mae yn eglur oddiwrth Gen. 38. 8. fod yr arferiad o briodi gwaigr brawd a fyddai gwedi marw yn llawer hynach na chyfraith Moses; ac y mae llawer o genedloedd yn ngwledydd y dwyrain yn dal yr arferiad i fynu hyd y dydd hwn, Edr. BKAWD.

CYFDDYDD, (dydd) gwawriad y dydd, toriad y dydd, clais y dydd; yr amser llwyd-dywyl rhwng dydd a nos. Job 7. 4. Ps. 119. 147. Edr. DYDDHAU.

CYFEBR—U—ON, (cyfab) bod caseg, asen, nen ddafad, & rhai ieuainc ynddynt. Gen. 30. 41. a 31. 10. Ps. 78. 71.

CYFEDDACH, (cyfedd) cyd-ysfed medd; gwledd arbenig; cyd-ysfed gyda hofferl yn yr arferiad; cadw cyrdeithas a'r meddwon. Rhuf. 13. 13. Gal. 5. 21. 1 Petr. 4. 3.—'A'r brenin a ddywedodd wrth Esther, yn nghyfeddach y gwin;' sef pan ddygwyd y gwin ger bron, ac iddynt ddechreu llawenhau wrth yfed. Yn mhilith y Persiaid (medd haneswyr) ni byddent arferol o dddwyn y gwin i'r burdd, hyd nes y cymerid y bwydydd a'r aeron ymait; oblegid dwfr a yfud gyda bwyd. Esth. 5. 6. a 7. 1, 2.

CYFELIORN—AU—US, (melliorn) diarffordd, gŵyrwg, traws-wyrwg, dydrôawg. Num. 22. 32. Ps. 95. 10. 1 Petr. 5. 23. Esa. 29. 24. a 30. 28 Jer. 50. 6. Iago 5. 19.—'Gan roddi coel i ysbrydion cyfelliornus.' 1 Tim. 4. 1.—'Ysbrydoedd crwydroc.' W. S. Y gair Gr. *πλανε*, a arwydda nid yn eidd cyfelliornus mewn anwybodaeth, ond eu bod yn dwyllodrus a dichollgar, yn denu eraill o'r iawn, trwy hōni rhyw yabryddiaeth, neu ddadguddid oddiwrth yr ysbryd; ond nid ysbryd y gwirionedd sydd yn eu harwain, ond ysbrydion cyfelliornus.

CYFEIRIO. (cyfer) cyfarwyddo, aufon ar gyfer; ymgaisio at.—'Yn fore y cyfeiriaf atat.' Ps. 5. 3. a 119. 5. a 141. 2. Esa. 57. 9. Eze. 4. 3. Luc. 1. 79

CYFENW—I, (enw) enwad, ail enw.—'Ioan, yr hwn oedd a'i gyfenw Marc.' Act. 12. 12.—CYFENWI, &c., doddi enw ar un, at yr hwn oedd ganddo o'r blaen, i arwyddo rhyw swydd, neu berthynas; enw y byddo hawl i ryw enwogwydd oddi wrtho, neu drwyddo. Esa. 45. 4. Mat. 10. 3. Act. 1. 23.—'Wedi ei gyfenwi gan Dduw yn arch-offeiriad, yn ol urdd Melchisedec' Heb. 5. 10.

CYFER, Heb. *כֶּהֶל* (*kehel*) rhag y wyneb, gyferbyn, cyfer i heddyw.—'Ar gyfer eu gilydd;' y naill yn wynebu y llall. Gen. 15. 10. Exod. 26. 17. Num. 25. 4.—'I fynu bawb ar ei gyfer;' hyny yw, rhag ei wyneb. Jos. 6. 5.

CYFIAWN, (cyf-iawn) iawn, uniawn, dyledus, cyfreithlawn, gwir, cywir; un cywir, didwyll.—1. Un ag a fyddo gwir a didwyll yn ei weithredoedd a'i ymddygiadau tu ag at eraill. Gen. 6. 9. Luc. 23. 50.—2. Y Creawdwr mawr, yr hwn sydd *hanfodol* gyfiawn, ac yn ffynon cyfiawnder ei holl greaduriaid. Deut. 32. 4. Ezra 9. 15.—3. Gwr geirwir a fyddlawn i'w air a'i addewid. 1 Ioan 1. 9.—4. Yr hwn, yn ei fywyd a'i angu, a gyrhaeddodd berffeithrwydd unioned cyfraith Duw, sef Iesu Grist. 1 Petr. 3. 18.—5. Un ag y sydd yn gyfiawn trwy gyfrifad o gyfiawnder Crist. Rhuf. 1. 17. a 3. 22. a 4. 6.—6. Un heb ei argyhoeddi o'i bechadurusrwydd, ac yn ei *dybied* ei hun yn gyfiawn, ac nid ydyw. Luc 18. 9.—7. Dyn ystyriol, arafaid, calon dyner. Diar. 12. 10. Mat. 1. 19.—8. Un haellonus a thrugarog wrth y gwan a'r anghenus. Ps. 37. 25.

CYFIAWNDER, (cyf-iawnder) uniondeb, lawnder, gwirionedd. Y gair Heb. *קָדַשׁ* yr hwn a gyfieithir *cyfiawnder*, a arwydda uniawn, cyd-bwys, cyd-wastad, cywir, fel y gellir gweled oddiwrth y geiriau yn Lef. 19. 36.—'Bydded iwech' glorianau *קָדַשׁ cyfiawnder*, cerwyg *קָדַשׁ cyfiawnder*, epha *קָדַשׁ cyfiawnder*, hin *קָדַשׁ cyfiawnder*.' Cymh. Deut. 25. 15. Job 31. 6. Yr un gair *קָדַשׁ* a gyfieithir *uniawn* yn Eze. 46. 10.—'Bydded genych glorianau uniawn, ac epha uniawn, a bath uniawn.' Y mae yr ysgrythyrau a grybwyllwyd yn

dangos yn eglur fod golygiad y gair yn cael ei gymerid oddiwrth fantol, a chyd-bwyssedd clorian (tafiid) neu gyfartalrwydd pwysau a mesur. Felly y gosodid allan gyfiawnder yn mhilith y Rhufeiniaid (ac befyd yn ein plith niannau, fel y mae yr arwyddluniau ar byrth rhai dinasoedd, a thai cyfnewid, yn dangos) trwy lun yn dal clorian yn ei law, gan ei ddal yn gwbl wastad, y ddau ben yn ymdangos yn gyd-bwys, heb fantoll y naill ffordd na'r llall. Y mae yr Ysbryd Glân yn cadw yr un golygiad wrth ddangos anghyfiawnder. Cymh. Ps. 62. 9. Dan. 5. 25, 27. Mat. 7. 2. Luc. 6. 38. Yr un gair a gyfieithir *cymedrol*, yn Joel 2. 23.—'Efe a roddes i chwi y cynnar-wlaw yn gymedrol;' ar ymyl y ddalen, *yn ol cyfiawnder*.

Wrth ystyried y geiriau Heb. *קָדַשׁ cyfiawnder*; a *קָדַשׁ gogoniant*; un, sef cyfiawnder, yn arwyddo mantol gywir, cyd-bwys; a'r llall yn arwyddo pwysau gogoniant, gellir gweled yn eglur mai bod yn ddigon o bwysau, yn nghlorian cyfiawnder, ydyw gogoniant, neu yr achos o hono. Dyna oedd yn arwyddo fod Belasaar yn anghyfiawn, sef wedi ei bwysu yn y clorianau, a'i gael yn brin. Dan. 5. 27. Bod dynion yn brin, neu yn rhy fychan o bwysau, yn nghlorian cywir cyfraith Duw, sydd yn eu gwneuthur yn wrthodedig, ac yn eu cau allan o ddeddyddwch gogoniant. Gosodir yr anghyfiawion allan, yn gyffelybiaethol, yn yr ysgrythyrau, wrth ūs, sofi, llwch, a'r cyffelyb bethau ysgafu, i ddangos nad oes dim gogoniant yn perthyn iddynt. Ps. 1. 4. a 35. 5. Mat. 3. 12. Job 21. 18. Esa. 17. 13. a 29. 5.

1. Cyfiawnder hanfodol, yw y perffeithrwydd a'r uniondeb hwn sydd yn Nuw, trwy yr hwn y mae efe yn anfeidrol uniawn tu ag ato ei hun, ac yn ei holl ymddygiadau tu ag at ei greaduriaid. Ps. 80. 14. Job 36. 3.

II. Y rhinwedd gwladwriaethol hyny, o roddi i bawb yr hyn sydd yn perthyn yn briodol iddynt: ac a ellir ei alw, i. Yn iawnder cyfranedig, yr hyn a berthyn i freninoedd, a rhai mewn awrddurdod, &c. Job 29. 14.—2. Iawnder cymwynaegar, yr hyn sydd yn perthyn i bawb, yn eu cyd-farchnadaeth, tu ag at eu gilydd. Gen. 18. 19.—3. Trugaredd Duw yn Nghrist, a'i gyfiawnder tu ag at bechadur. Ps. 51. 14.—4. Gwirionedd ac uniondeb Duw yn cyflawni ei addewidion. Eza. 45. 19.—5. Gogoneddus ffryth a gwobr cyfiawnder. Ps. 24. 5.—6. Ufudd-dod a dyoddefaint Crist, trwy yr hyn y cyfiawnodd efe y gyfraith, ac y llwyir foddlonodd gyfiawnder Duw; yr hyn a gyfrifir fel eiddo yr etholeigion, a hwy a gyfiawnheir trwy ffydd ynddo. Dan. 9. 24.—7. Gweithred anrhydeddus o gyfiawnder, ac eiddigedd duwiol, yn tarddu oddiar wir awyddffryd dros Dduw a'i achos. Ps. 106. 31.—8. Sancteiddrwydd ac uniondeb buchedd. 1 Cor. 15. 34.—9. Yr efengyl, a elwir yn air cyfiawnder, oblegid mai trwyddi hi y dadguddir i ni gyfiawnder Duw, ac am ei bod yn dystiolaeth gywir am daco. Heb. 5. 13.

Un o'r rhagoriaethau godidog sydd yn *hanfodol briodol* i'r Duw mawr, yw bod yn gyfiawn: am ei fod yn gyfiawn, y mae yn wrthddrych anfeidrol deilwng o gariad, parch, ac anrhydedd, ei greaduriaid. Y mae Duw yn gyfiawn yn hanfodol; y mae cyfiawnder yn wreiddiol ac yn hanfodol yn Nuw; y mae ynddo ac o hono, ac nid yn ddeilliiedig oddiwrth neb arall. Gan ei fod yn hanfodol ynddo, y mae yn anfeidrol ac yn anghyfnawidiol. Ps. 36. 6. Y mae cyfiawnder mewn creaduriaid yn cyfateb i ryw gyfraith, neu reol; y mae cyfraith Duw yn rheol i ddynion, yr hon sydd sanctaidd, cyfiawn, a da; ond nid oes i Dduw un gyfraith allan o hono ei hun; y mae efe yn gyfraith iddo ei hun; ei natur a'i ewyllys ydynt reol cyfiawnder iddo. Y mae yn ewyllysiol rhai pethau am eu bod yn gyfiawn, yn un a'i natur a'i berffeithrwydd moesol; y mae pethau eraill yn gyfiawn, am ei fod yn eu

hewyllyelo; megys ei holl orchymynion pendant. Pe na buasai Duw yn hanfodol gyflawn, ni buasai yn wrthddrych teiwwng o gariad, ond yn hytrach o gâs, dychryn, a braw. Oni bai ei fod yn hanfodol gyflawn, ni byddai yn wrthddrych teiwwng o barch, anrhydedd, ac addoliad, ond yn hollol i'r gwrthwyneb. Oni bai ei fod yn hanfodol gyflawn, ni byddai yn wrthddrych teiwwng o'n hmddiried; canys pa ymdiried a ellir ei roddi i un a ddichon wneuthur anghyflawnder & ni? Oni bai fod Duw yn gyflawn, ni byddai ei drugaredd, ei heddwch, ei addewidion, &c., o ddim gwerth; canys wrth wneuthur yn anghyflawn, gallai droi ei drugaredd yn greulondeb; ei heddwch yn ddogofaint; a'i addewidion yn gelwydd. Ni byddai yn deilwng o ufudd-dod, oni bai ei fod yn gyflawn, a'i gyfraith yn gyflawn. Ni byddai eithwaith yn wrthddrych i ym-hyfyddu ynddo; ond darfyddai pob gorfoledd a hyfyrdwch ar unwaith dros byth. Bod anfeidrol yn FOD anghyflawn, sydd feddwl rhy ddychrynadwy i roddi lle iddo am fynydd. Y mae cyflawnder mor hanfodol i Dduw, fel y mae mor anhosibl iddo beidio a bod yn gyflawn, ag ydyw iddo beidio a bôd. Deut. 32. 4. Pa. 25. 8. a 119. 137 a 36. 6. Llai o niwed fyddai i filiynau o greaduriaid fod yn druenus byth, nag i'r Arglwydd achub un yn anghyflawn. Y mae achub un yn anghyflawn yn wrth-ddywedyd mewn geiriau; canys y mae anghyflawnder a thrueni, a chyflawnder a dedwyddwch, wedi eu cysylltu yn ddi-wahan â'u gilydd.

Gan fod Duw yn hanfodol gyflawn, nis gall feddwl na gweuthur dim ond sydd yn gytun â'i hanfod, yn gyflawn. Os arfaethu y mae, y mae ei arfaeth yn gyflawn. Rhuf. 9. 11, 15. Os llywodraethu, y mae yn llywodraethu yn gyflawn. Dan. 4. 37. Os ceryddu a wna, y mae ei geryddon yn gyflawn. Pa. 80. 30, 32. Mic. 7. 9. Y mae yn maddeu yn gyflawn. Rhuf. 3. 26. 1 Ioan 1. 9. Yn achub yn gyflawn. Esa. 45. 21. Yn barnu yn gyflawn. Rhuf. 2. 5. Act. 17. 31. Mat. 16. 27. 2 Cor 5. 10. Yn cospi yn gyflawn. 2 Thea. 1. 6. Barn. 1. 6, 7. 2 Cron. 36. 21. Y mae yn rhaid hyd yn nod i Pharaoh, fel genau dros ei holl elynion, ddywedyd fod yr Arglwydd yn gyflawn. Exod. 9. 27.

Y mae Duw yn gyflawn, Yn gyntaf, Tu ag ato ei hun.—Yn ail, Tu ag at ei greaduriaid.

I. Tu ag ato ei hun; trwy wneuthur ei ogoniant ei hun yn rheol a dyben anghyfnawidiol ei holl oruchwyliaethau, mewn ffordd o gyflawnder. Y mae gogoniant anfeidrol a thragywyddol yn perthyn yn hanfodol i'r Duw mawr; a'r peth sydd yn gyflawn yn perthyn i Dduw, byddai yn anghyflawn iddo fod hebdo. Gwnai yr Arglwydd anghyflawnder âg ef ei hun, pe rhoddi efe ei ogoniant i arall, neu ei fawl i ddelwau rheddig; ond hyn nis gwna. Nis gall efe wneuthur nac ewyllisio dim ond sydd yn gyflawn tu ag ato ei hun, a thu ag at ei greaduriaid; oblegid cyflawnder yw rheol ei ewyllis, a'i ewyllis yw rheol ei weithred: ac nis gall efe ewyllisio na gweithredu dim ond sydd anfeidrol gyflawn, tu ag ato ei hun yn y lle cyntaf, ac yn flaenaf.—I'r BOD Dwyfol wneuthur anghyflawnder âg ef ei hun, a fyddai yr anghyflawnder mwyaf o bob anghyflawnder; yr hyn nis gall ei wneuthur mwy na gwadu ei hun. Llai peth a fyddai gwneuthur anghyflawnder â phob bôd arall, gan fod y BOD Dwyfol yn anfeidrol fwy ynddo ei hun na phob bôd creadigol; i.e., yr holl fodau creadigol yn nghyd; a'i ogoniant, yn ganlynol, yn anfeidrol fwy o bwys a chanlyniad. Y mae Duw, gan hyn, yn gyntaf, yn gyflawn iddo ei hun, a gogoniant ei briodolacthau a'i llywodraeth.

Y mae perthynas agos rhwng cyflawnder Duw a'i sancteiddrwydd: yr un peth ydynt, a'u hystyried ynddynt eu hunain. Gellir ystyried ei gyflawnder fel amlygiad o'i sancteiddrwydd. Sancteiddrwydd a

chyflawnder ydynt yr un yn yr Hanfod Dwyfol: a chyflawnder sydd yn cyflawni yr hyn y mae sancteiddrwydd yn ei ofn. Y mae sancteiddrwydd yn casâu pechod, a chyflawnder yn ei gospi o angenrheidrwydd natur; etto, yn ddoeth ac yn ben-arglyddiaethol, o ran y dull, yr amser, a'r graddau o hono, er nad byth yn fwy nag yr haeddai pechod. Pa. 5. 4, 5, 6. Gen. 18. 25.

II. Y mae yr Arglwydd yn gyflawn tu ag at ei greaduriaid. 'Cyflawn yw yr Arglwydd yn ei holl ffordd, a sanctaidd yn ei holl weithredoedd.' Ps. 145. 17. Caiff pawb eithaf cyflawnder ar law Duw; oblegid, 'Nid yw yr Arglwydd yn gweled yn dda wneuthur cam â gwr yn ei fater.' Galar. 3. 26. Rhan o gân Moses, a chân yr Oen, yw, 'Cyflawn a chywir yw dy ffyrdd di, Brenin y saint.' Dat. 15. 3.—I. Y mae Duw yn ei gyflawnder, er mwyn amddiffyn cyflawnder ei llywodraeth, yn cospi y troseddwy'r o'i gyfraith sanctaidd, cyflawn, a da. Nid creulondeb yn yr Arglwydd sydd yn peri iddo gospi troseddwy'r o'i gyfraith; na fydded i neb fod yn euog o feddwl mor gableddus am y Duw da: 'Canys nid o'i fodd y blina efe, nac y cystuddia blant dynion.' Galar. 3. 33. Gwir yw, fod yr ysgrythrau yn sôn am ddogofaint Duw, a'i fod yn ddogofaint beunydd wrth yr annuwl. Ond cofiwn, mai dogofaint cyflawn ydyw. Rhuf. 2. 5. Byddai Duw yn anghyflawn tu ag ato ei hun, pe byddai iddo beidio cospi troseddwy'r ei gyfraith; ond yn hytrach nag y bydd efe byth yn anghyflawn tu ag ato ei hun, na thu ag at neb arall, mlyn ei ogoniant cyflawn wrth gospi yn gyflawn droseddwy'r ei gyfraith, pwy bynag a fyddo yn druenus byth o herwydd hyn. 'Arglwydd y lluoedd a ddyrchefir mewn barn; a'r Duw sanctaidd a sancteiddir mewn cyflawnder.' Esa. 5. 16. Y mae yn gyflawn gyda Duw fod y rhai sydd yn gweuthur drwg yn haeddu marwolaeth. Rhuf. 1. 32. Gan hyn, y mae cysylltiad rhwng gweuthur drwg a haeddu marwolaeth, yn ol cyflawnder Duw; ac y mae barn Duw yn ol gwirionedd. Rhuf. 2. 2. Gan fod cysylltiad rhwng pechod a haeddu marwolaeth, nis gall y Duw cyflawn lai na chyhoeddi y pechadur yn euog, ac yn ganlynol, ei gospi; oddiethr i lawm gael ei roddi drosto. 'Canys cyflawn yw ger bron Duw dalu cystudd i'r rhai sydd yn eich cystuddio chw'i.' 2 Thea. 1. 6. 'Cyflawn wyt ti, O Arglwydd, ac un-iawn yw dy farnedigacthau.' Ps. 119. 137.

2. Y mae yr Arglwydd, drachefn, mor gyflawn yn achub rhai o'i greaduriaid, ag ydyw yn cospi y lleill. Nis gall efe achub a maddeu yn anghyflawn, mwy na chospi yn anghyflawn. Pe gallai faddeu yn anghyflawn, efe a allai hefyd gospi yn anghyflawn. A phe gallai wneuthur un peth yn anghyflawn, efe a allai hefyd wneuthur pob peth yn anghyflawn. Ond nis gall hyn fod. Fel y dywed yr apostol, 'fod yn anhosiibl i Dduw fod yn gelwyddog;' y gallwn ninnau ddywedyd fod yn anhosiibl i Dduw fod yn anghyflawn: oblegid nad oes anghyflawnder gyda Duw. Rhuf. 9. 14. Gan hyn, rhaid fod yr Arglwydd bendedigedig yn maddeu, ac yn achub y rhai a gedwir i fywyd tragwyddol, trwy gyflawnder. Un o'i ragoriacthau anfeidrol ef, ar bawb erail, ydyw, ei fod yn 'Dduw cyflawn ac yn Achubydd.' Esa. 45. 21.—'Ffyddlawn yw efe a chyflawn, fel y maddeu i ni ein pechodau.' 1 Ioan 1. 9.—Yn gymaint a bod y rhai sydd yn gweuthur drwg yn haeddu marwolaeth; a bod wyneb yr Arglwydd yn erbyn y rhai sydd yn gweuthur drwg (Rhuf. 1. 32. 1 Petr 3. 12.) rhaid bod iawn yn cael ei roddi dros y pechadur i gyflawnder, am y trosedd o'i reolau (sef y gyfraith sanctaidd), o'r hyn y mae efe yn euog, cyn y gellir maddeu iddo. 'Oblegid ni chyfrif yr Arglwydd yr anwir yn gyflawn.' Exod. 34. 7.—Ond 'gosedwyd Crist gan Dduw yn iawn, trwy fydd yn ei waed, i ddangos ei gyflawnder ef, trwy faddeuant pechodau; i ddangos ei gyflawnder

ef y pryd hwn, fel y byddai efe yn gyflawn, ac yn cyflawnhau y neb sydd o ffydd Iesu.' Rhuf. 3. 25, 26. Gan fod yr Arglwydd Iesu Grist, trwy ei fywyd a'i angu, gwedi rhoddi perffaith a digonol iawn, tros, ac yn lle pechadur, 'y cyflawn dros yr anghyflawn,' cafwyd ffordd gyflawn i faddeuant gerdded i'r byd; i.e., bydd cyflawnder Duw yn ogoneddus i dragwyddoldeb wrth faddeu i bechaduriaid euog, a gredant, ar gyfrif yr iawn anfeidrol hwn. Y mae mor gyflawn i Dduw faddeu ar gyfrif yr iawn a'i hoddolnodd, ag ydyw iddo gospi heb iawn. 'Gollwng ef, rhag disgyn o hono i'r clawdd, canys myfi a gefais iawn.' Job 33. 24. Os ydyw yn gyflawn i Dduw faddeu i bechadur, ar gyfrif yr iawn a'i hoddolnodd yn ei lle, byddai yn anghyflawn iddo beidio maddeu yn enw a thrwy haeddiant yr iawn hwnw. Ni chyd-saif & chyflawnder Duw gospi y pechadur, wedi derbyn iawn drosto. Canys, 'Ffyddlawn yw efe a chyflawn, fel y maddeuo i ni ein pechodau, ac y'n glaniao oddiwrth bob anghyflawnder.' 1 Ioan 1. 9.

Ddilya yw fod yn gyflawn i Dduw gospi pechaduriaid: ac y mae mor ddilys hefyd nas dichon Duw wneyd dim ond sydd gyflawn. Os maddeu i bechaduriaid, gan hyny, a'u derbyn i'w heddwch, y mae yn ddilys fod yn gyflawn iddo wneyd hyny. Ond nis dichon rheawm amgyffred pa fodd y dichon fod yn gyflawn iddo gospi a pheidio cospi pechaduriaid. Os nad ydyw yn gyflawn cospi pechaduriaid, nid oes eisieu cymmord drostynt; ac os nad ydyw yn gyflawn peidio a'u cospi, nis gellir cael cymmord, oblegid y mae yn groes i natur Duw i wneuthur yr hyn nid yw gyflawn. Y mae yn gyflawn i Dduw gospi pechaduriaid—ac nis dichon Duw wneyd dim ond sy gyflawn: pa sail a ddichon fod i Dduw gymmordi & pechadur? hyny yw, bod yn gyflawn i Dduw beidio cospi pechaduriaid, a'u derbyn i'w heddwch? Cwlwn yw hwn nas gellir byth ei ddatod, heb olygu trefn fawr cyfryngod Crist, a bod pechaduriaid yn cael eu heddwch & Duw trwy farwolaeth ei Fab, yr hwn a osododd Duw yn iawn drostynt. Rhuf. 3. 25. a 5. 10. Y mae yn dra digel, os cymmada Duw & pechaduriaid, y rhaid gwneyd iawn i gyflawnder; o herwydd geill beidio bod yn Dduw, mor gynted a pheidio bod yn gyflawn. Ond yn Nghrist y mae Duw yn ymddangos yn gyflawn, ac yn cyflawnhau y neb sydd o ffydd Iesu. Y mae yr holl drefn fawr hon yn tarddu o ddyfnderoedd doethineb Duw yn unig, ac yn mhell tu hwnt i amgyffred dyn. Ond er nas dichon iddo amgyffred hanfod, a holl ddyfnderoedd y drefn, y mae sail ddigonol i gredau, ar dystiolaeth Duw, a bod yn gadwedig trwyddi. Sherlock.

'Y mae Duw yn gyflawn odiaeth.' Job 34. 17. *הלאה גיפלאן, cadarn gyflawn, tragwyddol gyflawn.* Y mae ei gyflawnder mor helaeth a'i hanfod; ac mor helaeth a'i holl amcanion a'i holl weithredoedd: y mae mor gadarn, fel na syfir byth mo hono oddiwrth gyflawnder gan ddim. Ni bydd ei ddigofaint mor boethlyd fel yr elo dros derfynau cyflawnder i gospi, ac ni dlwg ei ddaioni anfeidrol ef dros derfynau cyflawnder i drugarhau. Y mae yn gadarn—yn helaeth—ac yn ogoneddus gyflawn yn mhob peth.

'Am yr Hollalluog, ni allwn ni mo'i gael ef: ardderchog yw o nerth, a barn, a helneathrwydd cyflawnder.' Job 37. 23. 'Yn aml o gyflawnder.' Dr. M. 'In plenty of justice.' *Saes.* Heb. ורב צדקה. Arwydda y gair *רב* a gyfleithir *helaethrwydd*, aml-dra, llawer, mawredd; mawredd mewn rhifedi—mewn maintoli—mewn gallu—cadarn, fel yn Esa. 63. 1., 'Cadarn i iachâu.' Y mae cyflawnder Duw, fel ei drugaredd, yn ateb i holl ystyr y gair; mae yn helaeth—mae yn aml—yn gadarn—ac y mae yn dra ardderchog yn y cwbl. Beth bynag sydd yn Nuw, y mae yn hanfodol, ac yn helaeth ynddo—yn gadarn ac yn

ddigynfnewid. Y mae ei hanfod yn gyflawnder, ac y mae ei gyflawnder mor helaeth a'i hanfod. Y mae yn gyflawn yn mhob peth, a thu ag at bob creadur; y mae ganddo berffaith uniondeb i'w lywodraethu; a pherffaith wybodaeth i'w gyfarwyddo; a pherffaith ddoethineb i drefnu holl weithrediadau cyflawnder tu ag at bawb; a pherffaith allu i weithredu cyflawnder heb amser. Meddai wrth farnwyr Israel, 'Cyflawnder, cyflawnder a ddilyni.' Deut. 16. 20. Arwydda dyblu y gair, helaethrwydd o gyflawnder. Os gorchlymynodd hyny i farnwyr, pa faint mwy y gwna efe hyny ei hun? Efe a gyflawnia ei addewidion yn gyflawn; ac a dywallt ei fygythion cyflawn yn ofnadwy ar holl wrthdrychau ei ddigofaint. Y mae ganddo gyflawnder i bawb; y mae yn aclub ac yn cospi yn helaethrwydd ei gyflawnder.

III. Y mae yr holl waith a wnaeth yr Arglwydd Iesu, fel Cyfryngwr, dros, ac yn lle ei bobl, yn cael ei alw, 'Cyflawnder y ddeddf;' oblegid ei fod yn ateb yn gyflawn i'w holl ofynion. Rhuf. 8. 4. Gelwir ef, 'y cyflawnder sydd o,' neu, 'drwy ffydd;' o herwydd mai nid yn ein personau ni y cyflawnir ef, eithr ei fod yn cael ei dderbyn trwy ffydd, megys y gosodir ef allan yn yr efengyl. Rhuf. 3. 22. a 4. 13. a 10. 6. Gelwir ef hefyd yn 'gyflawnder Duw:' Duw y Tad a'i trefnodd; Duw y Mab a'i cyflawnodd; a Duw yr Ysbryd Glân sydd yn ei gymhwyso; ac y mae yn anfeidrol deilwng o dderbyniad a gwobr dwyfol. Rhuf. 1. 17. a 3. 21.—Mae y cyflawnder hwn, 1. Yn gyflawnder dwyfol.—2. Yn gyflawnder digonol, yn cyfateb yn gyflawn i'r cyflawnder gofynol yn y gyfraith. Esa. 43. 21.—3. Yn gyflawnder tragwyddol, trwy yr holl genedlaethau yn cael ei ddadguddio yn yr efengyl; ac i bara byth am yr eglwys. Dan. 9. 24. Ps. 103. 17.—4. Yn gyflawnder rhad, 'i bawb ac ar bawb a gredant.' Rhuf. 3. 22.

IV. Y mae crediniawr yn cael eu gwneuthur yn 'gyflawnder Duw yn Nghrist:' gan fod cyflawnder Iesu, eu mechniwydd, yn cael ei gyfrif iddynt, gosodir hwynt yn berffaith gyflawn ger bron Duw farnwr. 2 Cor. 5. 21.—Y mae gan y saint gyflawnder triphlyg: 1. Cyflawnder eu personau yn Nghrist: defnydd hwn ydyw saneteiddrwydd natur ddynol Crist, uffuddod ei fywyd, a'r hoddolnwydd a wnaeth trwy ei ddyoddeffadau, yn cael eu cyfrif iddynt; o hwn y maent yn ymfrostio, ac ynddo y maent yn ymgon-eddu. Esa. 45. 24.—2. Cyflawnder eu natur, wedi ei hadnewyddu gan yr Ysbryd Glân; & hwn y maent yn ymwrthod, yn gwbl, yn y pwne o gyflawnhad, ac o ran dim llaw sydd ganddynt hwy yn y cyflawniad o hono. Esa. 64. 6. Phil. 3. 9.—3. Eu cyflawnder bucheddol ac ymarferol. Wrth edrych yr ysgrythrau, gwelwn bod cyflawnder ymarferol yn meddiannu lle nid byclan yn ugwaiith yr Ysbryd Glân, ac yn nghrefydd y duwiolion. 'Yr hwn sydd yn gwneuthur cyflawnder sydd gyflawn.' 1 Ioan 3. 7. Sef, y mae yn dangos yn amlwg, trwy hyny ei fod wedi ei gyflawnhau trwy ffydd yn nghyflawnder Crist. 'Yn hyn y mae yn amlwg plant Duw a phlant diafol; pob un ag sydd heb wneuthur cyflawnder nid yw o Dduw.' 1 Ioan 3. 10. Ps. 15. 2. Nid yw crefydd pawb ond ofer heb hwn. Nis gallwn fod yn blant i Dduw, yn tebygol iddo, nac yn cymdeithasu ag ef, heb ymgais dirifol am hwn. 1 Ioan 1. 6, 7, 8. Rhaid ei fod yn tarddu o egwyddor gyflawn yn yr enaid, ac yn nôd penaf i gyrchu ato yn ein holl ymdriniaeth a'n masnach fydol; a hyny yn ol rheol gyflawn cyfraith uniawn yr Arglwydd. Nid *elw*, ond *cyflawnder*, a ddylai fod ein *dyben*; nid ein nwydau ein hunain, na helynt y byd hwn, ond y gyfraith gyflawn, a ddylai fod ein *rheol*, yr hon sydd yn cyrrhaedd at bersonau, meddiannau, ac enw da pawb. Un o effeithiau gras yw dysgu byw yn gyflawn. Tit. 2. 11, 12. Ac yn llwybrau cyflawnder y mae y bugail da yn arwain ei

braidd. Ps. 23. 3. Y rhyw hwn o'i gyflawnder, tebygol, a amddiffynodd Job yn ormodol. Job 35. 2.

Y maent yn 'credu i gyflawnder;' a'u 'fydd a gyfrifir iddynt yn gyflawnder.' Trwy fydd y maent yn derbyn cyflawnder Iesu, a'r gwrthddrych hwn o'u fydd a gyfrifir iddynt yn gyflawnder, i'w cyflawnhau ger bron Duw. Rhuf. 10. 10. a 4. 3, 5, 9. Edr. CREDDU, FRYDD.

Y mae yr Ysbryd Glân 'yn argyhoeddi o gyflawnder;' hyny yw, yn dangos nad oes gan bechadur ddim o'i eiddo ei hun, a bod Iesu Grist yn berson cyflawn, a'i fod wedi perffaith gwblhau ei gyflawnder cyfryngol drosto. Ioan 16. 10. Edr. ARGYHOEDDI.

CYFLAWNHAD, (cyflawn) ymadrodd yn perthyn i lys barn, a arferir mewn achosion a drinir mewn llysoedd barn.—'Pan fyddo ymrafael rhwng dynlon, a dyfod i farn i'w barnu; yna cyflawnhant y cyflawn, a chondemniat y beus.' Deut. 25. 1. Diar. 17. 15. Esa. 5. 23. Mat. 12. 37. Cyflawnhad ydyw yr hyn sydd yn sefyll ar gyfer, neu yn wrthwyneb i gondemniad; a hyn yw meddwl y gair pa le bynag yr arferir ef mewn ystyr efengylaidd. Yn mhob inan lle y trinir yr athrawiaeth o gyflawnhad, y mae yn golygu llysoedd barn, yn ngyhd â'r achosion cyfreithiol a drinir ynddynt. Y mae dynion yn cael eu gosod allan fel troseiddwyr yn cael eu cyhuddo o bechod, ac yn cael eu cyhoeddi yn euog ger bron Duw; gan hyny, y maent yn agored i gondemniad a marwolaeth; ond yn ol yr athrawiaeth efengylaidd o gyflawnhad, y maent yn cael eu cyflawnhau trwy fydd yn uffudd-dod a marwolaeth Crist; sef eu glanhau oddiwrth bob cyhuddad, eu cwbl ryddhau oddiwrth gollfarnedigaeth, a'u cyhoeddi yn gyflawn, a hawl gyflawn yn dyfod iddynt i fywyd tragwyddol.

Gweithred o ras Duw ydyw *Cyflawnhad*, yn cyfrif ac yn cyhoeddi dyn yn gyflawn, trwy gyfrifad o gyflawnder Crist iddo: yr hwn gyflawnder a dderbyniir gan y pechadur trwy fydd. Rhuf. 5. 19. 1 Cor. 1. 30. 2 Cor. 5. 21.

Y mae yr athrawiaeth hon, o gyflawnhad pechadur euog ger bron Duw, trwy fydd yn unig yn nghyflawnder Crist, yn athrawiaeth sylfaenol o'r grefydd Gristionogol, ac yn gwahaniaethu Gristionogrwydd yn hollol oddiwrth bob crefydd arall yn y byd. Y mae yn athrawiaeth o'r pwys a'r canlyniad mwyaf; ac y mae ymorphwysiad enaid ar ddim arall, heblaw cyflawnder Crist yn unig, am gymeradwyaeth gyda Duw, yn gyfeillioniad dinystriol. Nis gellir bod yn iach yn y fydd o ran un pwne arall, os bydd yn yn gyfeillionus yn y pwne tra phwysfwr hwn. Ac yn ol fel y byddo gweithrediadau fydd, yn aml ac yn fywiog ar Grist er cyflawnhad, y bydd cynnydd eiu dyddanwech, ac y biagura pob gras arall. Y sawl a chwenycho eitlaff eglurdeb ar y mater gogoneddus hwn, astudiant yn fanwl ac yn barhaus Epistolau rhagorol Paul; yn enwedig ei Epistolau at y Rhufeiniaid, y Galatiaid, yr Ephesiaid, y Philippiaid, y Colosiaid, a'r Hebreaid—yn ngyhd â llyfrau Moses, Psalmod Dafydd, a phrophwydoliaethau efengylaidd Esaiah a Jeremiah. Ac os bydd dim amhueaeth yn aros etto, ystyriant bregethau Crist a'i apostolion.

Gallwn gasglu yn fyr, oddiwrth yr Ysgrhythrau Sanctaidd,

1. Mai gwrthddrychau cyflawnhad efengylaidd yw pechaduriaid euog, a ragluniwyd er tragwyddoldeb i hyny; ac a alwyd mewn amser trwy yr efengyl i gymdelthas Crist, yn ol boddolurwydd ewyllys Duw. Rhuf. 8. 30. 1 Cor. 1. 9. Nid oes un achos *haeddianzol* o gyflawnhad yn y gwrthddrychau, mwy nag eraill.

2. 'Duw yw yr hwn sydd yn cyflawnhau.' Rhuf. 8. 30, 33. Ni pherthyn, ac nid yw yn waith addas i neb arall. 'Un gosodwr cyfraith sydd, yr hwn a ddichon gadw a cholli.' Iago 4. 12.

3. Y peth sydd yn cyflawnhau yw cyflawnder Crist yn unig, heb ddim arall. Efe yn unig yw ein taugnefedd ni, yr hwn a osododd Duw yn iawn. Rhuf. 3. 20—31. a 4. 1—6. a 5. 18, 19, 20. a 10. 3, 4, 5, &c. a 11. 6, 7. Phil. 3. 8, 9. Tit. 8. 7. Gal. 2. 16. Act. 13. 39. Nid ein gwaith ni *tros* Dduw, na gwaith Duw *ynom* ni, ond gwaith Crist *trosom* ni, yn ei fywyd a'i farwolaeth, ydyw y peth sydd yn cyflawnhau pechadur, a'r achos haeddiannol o'i gymmod â Duw. 1 Cor. 1. 30. Eph. 1. 6. Edr. IAWN.

4. Y mae y cyflawnder hwn yn dyfod yn eiddo i'r pechadur trwy undeb â Christ, trwy fydd. Rhuf. 3. 22. a 4. 3, 4. a 5. 1, 10. Gal. 2. 16. a 3. 8, 11, 24. Phil. 3. 9. Tystiolaeth am Grist a'i gyflawnder ydyw yr efengyl. Trwy nerthol weithrediad yr Ysbryd Glân y mae y pechadur yn credu tystiolaeth y Tad am ei Fab, ac yn ymorphwys, trwy fydd, yn wyneb ei holl ddrwg, ac heb ddim da, ar uffudd-dod a dyoddefiadau Mab Duw, fel yr unig achos haeddiannol o'i gyflawnhad ger bron Duw. Rhuf. 1. 17. Eph. 1. 19. Ioan 16. 7—11. 1 Ioan 5. 10, 11. Nid fydd yw y cyflawnder, ond hi sydd yn *derbyn* cyflawnder. Ioan 1. 12. Rhuf. 5. 17. Act. 10. 43. Nid oes dim a wnelo un gras arall yn y gwaith o gyflawnhad, ond fydd yn unig. Nid iaith y Bibl yw dyweddyd bod dyn yn cael ei gyflawnhau trwy ei edifeirwch, ei gariad, &c., er mai pechadur edifeiriol sydd yn cael ei gyflawnhau; ond *trwy fydd*. Cans hi sydd yn credu tystiolaeth y gair; yn golygu, yn derbyn, ac yn ymorphwys ar Grist, er cyflawnhad. Edr. FRYDD.

5. Am y rhannau cynnwysedig yn y *cyflawnhad* hwn:—1. Y mae yn cynnwys cwbl faddeuant o'r holl bechodau. Rhuf. 4. 6, 7, 8.—2. Tragwyddol dderbyniad a chymmod â Duw. 2 Cor. 5. 10. Y mae yr hwn a gyflawnheir yn heddwch Duw; yn gymeradwy ganddo, a'i wasanaeth yn gymeradwy; a chanddo hawl i fywyd tragwyddol. Rhuf. 5. 17, 18.—3. Y mae Duw yn ymddwyn tu ag ato fel un cyflawn. Y mae y faru o gondemniad, oedd arno fel pechadur, yn cael ei thynu ymaith, a hawl i fywyd tragwyddol yn cael ei roddi, yn ngyhd â phob cynnwrthwy ac addasrwydd i feddiannu a mwynhau y bywyd hwnw. Y mae Duw, yn ei holl oruchwyliaethau, yn ymddwyn tu ag ato fel un cyflawn yn Nghrist. Y mae Duw mewn heddwch trwydd a gwirioneddol ág ef, heb ddim lliidiawgrwydd ynddo. Esa. 27. 4. Rhuf. 5. 1. Y mae gras yn teyrnasu trwy gyflawnder tu ag ato i fywyd tragwyddol, trwy Iesu Grist. Rhuf. 5. 21. Wedi ei gyflawnhau, mae y pechadur yn cael ei sancteiddio, ei nerthu, ei ymgeleddu, ei ddyddanu, a'i arwain ar ei daih, nes ei gorphen mewn llawenydd.

Er nad yw *cyflawnhau* a *maddeu* i'w gwahanu, etto y maent i'w gwahaniaethu: er eu bod yn cytuno mewn rhai pethau, etto y maent yn gwahaniaethu mewn pethau eraill. Un peth yw bod pechadur yn cael maddeuant, a pheth arall yw ei fod yn cael ei gyflawnhau.—1. Y mae maddeuant yn cymeryd ymaith bechod oddiwrth y pechadur, ond nid yw yn rhoddi iddo gyflawnder, fel y mae cyflawnhad yn gwneyd. Y mae maddeuant yn cymeryd ymaith y dillad budron; ond y mae cyflawnhad yn gwisgo â newid dillad. Zech. 3. 4.—2. Y mae maddeuant yn rhyddhau oddiwrth gospedigaeth, a rhwymedigaeth iddo: 'Yr Arglydd a dynodd ymaith dy bechod; ni byddi marw;' (2 Sam. 12. 13.) ond nid ydyw yn rhoddi hawl i fywyd tragwyddol: ond y mae cyflawnhad yn gwneyd hyny: am hyny y gelwir ef, 'cyflawnhad bywyd.' Rhuf. 5. 18. Ac y mae y rhai a gyflawnhawyd yn cael eu gwneyd yn 'etifeddiion yn ol gobaiht bywyd tragwyddol.' Tit. 3. 7.—3. Y mae rhagur yn ofynol er cyflawnhad, nag er maddeuant: yr oedd gwaed Crist yn ddigonol er maddeuant; ond er cyflawnhad, y mae

sancteidrwydd natur ddynol Crist yn ofynol—*uf-ud* dod perffaith ei fywyd—*tywalltad* ei waed—ei ddyo ldeffadau, a'i farwolaeth—y rhai hyn oll sydd nid cael eu cyfrif er cyfiawnhad.—4. Cyfiawnder Crist, trwy yr llyn y cyfiawnhel pechadur, yw y cyfiawniad o'r gyfraith; daeth Crist i gyfiawni y gyfraith yn eu lle; efe yw diwedd cyfiawnol y gyfraith iddynt, er cyfiawnder i bob un sydd yn credu; ac y mae yn aros ynddo ef, yr awdwr o hono: ond nid felly maddeuant—nid yw yn cyfiawni y gyfraith, nac yn rhoddi cyfiawnder; ac nid yw yn aros yn Nghrist, fel y mae cyfiawnder ider.—5. Peidlo cyfrif pechod yw maddeuant; ond cyfiawnhad yw cyfrif cyfiawnder. Y mae cyfiawnder yn gyfrifedig; ond nid felly maddeuant. Rhuf. 4. 6. 7.—6. Cafodd Crist fel pen-cynrychiolwr ei bobl ei gyfiawnhad; ond ni chafodd faddieu iddo. Cyfrifwyd pechodau ei bobl i Grist, gwnaeth iawn drostynt i gyfiawnder Duw, rhyddhawyd a chyfiawnhawyd ef; ond ni faddieuwyd iddo. Gellir dywedyd yn wirioneddol i Grist gael ei gyfiawnhau, fel mechnydd, ac i Dduw ei gyfiawnhau; ond nid addas dywedyd maddeu iddo. 1 Tim. 3. 16.—7. Gellir dywedyd am un diniwed, wedi ei gam-gyhuddo, ei fod yn cael ei gyfiawnhau, pan y profir ei fod yn ddi-euog; ond nis gellir dywedyd maddeu iddo: yr euog yn unig sydd yn cael maddeu iddo. Galleid dywedyd am Adda yn ei gyfiawnder o ddiinweldrwydd, ac iddo barhau felly, ac am yr angelion etholedig, eu bod yn cael eu cyfiawnhau, pe y cyhoeddid hwy felly; ond ni buasai maddeuant yn perthyn iddynt. Edr. FFYDD, MADDEUANT.

CYFIAWNHAU, 1. Cyhoeddi y drygionus yn ddi-euog. Diar. 17. 15. Mat. 12. 37. Dyma gyfiawnhau anghyfiawn.—2. Cyhoeddi pechadur credinol yn rhydd oddiwrth euogrwydd a phoenedigaeth pechod, a'i fod yn gyfiawn ger bron Duw, trwy gyfrifiad o gyfiawnder Crist iddo gan Dduw, a'i dderbyniad yntau o hono trwy ffydd. Am hyn y gelwir ef 'cyfiawnhau trwy ffydd.' Rhuf. 3. 28. a 8. 33.—3. Gwneyd yn fwy cymhwys ac uniawn. Jer. 3. 11.

Crist a gyfiawnhawyd gan Dduw, 1. Trwy dderbyn ei wasanaeth tros ac yn lle ei bobl.—2. Trwy ei gyfodi drachefn oddiwrth y meirw.—3. Trwy roddi iddo ogoniant, fel prawf eglur ei fod wedi cwbl orphen yr hyn oedd yn ofynol oddi wrtho fel mechnydd dros ei eiddo. Eza. 50. 8.—Crist 'a gyfiawnhawyd yn yr Ysbryd,' (1 Tim. 3. 16.) hynny yw, ei fod yn hōni, neu yn arddelwi ei hunan yn Fab Duw, y Messiah, Brenin Israel, a Iachawdwr dynion, a gyfiawnhawyd, neu a brofwyd, i fod yn wir, trwy ddiargyfiad yr Ysbryd Glân arno yn ei felydd; yn nghyd â'r gwyrtiau a wnaeth efe yn ganlynol i hynny; trwy egluro ei hun yn Fab Duw mewn gallu, yn ol Ysbryd sancteiddiad, neu yr Ysbryd Glân, trwy yr adgyfodiad oddiwrth y meirw (Rhuf. 1. 4. 1 Petr. 3. 18.) a thrwy dywalltad yr Ysbryd Glân yn ei ddoniau gwyrtbiol, a'i ras sancteiddiol, ar y dysgybllion. Act. ii.

CYFIEITHU, (cyf-iaith) dwyn meddwl unrhyw iaith yn eglur mewn iaith arall; dehongli. Mat. 1. 23. 1 Cor. 12. 30.

CYFLAFAN—AU, (llafan) gweithred enbyd, echrystlawn, lladdfa, celanedd.

O wir frys i'r *gyflafan* hon,
Fe fyf o'r afon nesaf.

E. Prys, (Ps. 110. 7.)

CYFLAFAREDD, a **CYLFAREDD**, (cyd-llafar) cyd-ymddyddan, cydammod.

Ef A'r un llaw (yn erbyn heddi)
Yr un *gyflafaredd** torodd.

E. Prys, (Ps. 55. 20.)

* Daliwyd sylw, fod y gair *cyflafaredd* wedi cael ei gam-argraffu mewn amryw argraffadau gynt o'r 11bl, a'r 12bl.

CYFLAWN, (llawn) cyforiawg, helaeth, cwbl, llwyr, cyfan, cyfr-dro, di-wag, heb ddim gwagder o un parth. Deut. 33. 23. Job 21. 23.—'O gyflawn o bob twyll!' sef heb ynddo ddim ond twyll ac ysgelelder. Act. 13. 10. Ps. 35. 5. a 48. 10. Ioan 16. 24.

CYFLAWNDER, (cyf-llawnder) llawnder, llawnaeth; y cyfryw berffeithrwydd mesur na byddo dius yn eisieu ynddo; llawnder digonol. Ioan 1. 16. Col. 1. 19. Weithiau, arwydda, rhyw gyfran helaeth o ryw beth; megys cyflawnder y ddaear, &c. Yn yr ystyr hwn hefyd y dywed yr ysgrythyf fod rhai, heblaw Crist, yn gyflawn, neu yn llawn o'r Ysbryd Glân, o ffydd, &c. Luc 1. 15. Act. 6. 8.

Y mae gwahaniaeth, mewn tair ystyriaeth, rhwng y cyflawnder sydd yn Nghrist, a'r cyflawnder sydd yn y saint.—1. Y mae gras, a'r Ysbryd ynddynt hwy trwy gyfranogiad; fel y mae y lleuad yn cael ei goleuni oddiwrth yr haul, a'r afonydd eu dyfroedd o'r môr. Eithr yn Nghrist y mae yn wreiddiol, yn naturiol, ac o hono ei hun.—2. Yn Nghrist y mae cyflawnder yn anfesurool (Ioan 3. 34.) ond yn y saint yn ol mesur dawn Crist. Eph. 4. 7. Y mae y lleuad yn llawn goleuni, ond yr haul sydd lawnach, y mae yr afonydd yn llawn o ddwfr, ond y môr sydd gyflawnach.—3. Ni ddichon y saint roddi gras i eraill; eithr y mae doniau yr Ysbryd yn Nghrist, fel pen a ffynon, i'w cyfranu i'w holl aelodau. Ioan 1. 16. Yr oedd hyn yn cael ei gysgodi yn yr enaint oedd yn cael ei dywallt mor helaeth ar ben Aaron yr arch-offeiriad, nes yr oedd yn disgyn ar hyd ei farf, ac ymyl ei wisgoedd. Ps. 133. 2.

Y mae 'holl gyflawnder y Duwddod' yn preswyllo yn gorporhol yn Nghrist. Gan fod cyflawnder y Duwddod, sef yr holl Hanfod Dwylf, yn gyflawn ynddo, nid oes dim eisieu cynorthwyon oddiwrth ddychymyngion dynion, eu philosophi, &c. Col. 2. 9. Y mae ynddo gyflawnder o ran ei Berson, ei swyddau, a'i awdurdod; ac y mae holl gyflawnder bendithion y cyfammod newydd yn drysoredig ynddo; sef cyflawnder, gras, cysur, a gogoniant; ac o'r cyflawnder hwnw y mae y saint yn derbyn, a gras am ras. Col. 1. 19. Ioan 3. 34. Eph. 4. 16. Ioan 1. 16.—Mae y saint yn cael eu 'cyfiawni â holl gyflawnder Duw,' pan fyddont yn mwynhau, mewn gradd tra helaeth, y Tad yn ei gariad, y Mab yn ei gyfiawnder a'i fendithion, a'r Ysbryd Glân yn ei ddylanwadau a'i gysuron. Eph. 3. 19.—Yr eglwys, sef y saint, ydyw 'cyflawnder Crist'; yn eu plith, ac ynddynt hwy, y mae yn dangos ei gyfiawnder, ei ras, a'i ogoniant; a thrwy eu hundeb âg ef, eu hymostyngiad iddo, a'u dibyniad arno, y mae yn cael ei wneuthur yn ben cyfryngol perffaith a chyflawn. Eph. 4. 23.—Y mae y saint yn cynnyddu at 'feusur cyflawnder Crist,' pan ddygir hwynt oll i berffeithrwydd, yn ol mesur dawn Crist, ac felly i wneuthur i fynu ei gorph dirgeledig, cyflawn, a pherffaith ef. Eph. 4. 13.

Daeth Crist i'r byd 'yn nghyflawnder yr amser'; sef yr amser a sefydlwyd yn nghyngor ac arfaeth Duw, ac a nodwyd yn y prophwydoliaethau; a phan oedd y byd yn ddigon cyflawn o ddyrgioni, fel y dangosai ei ogoniant yn ei orchfygu; pan oedd dynion wedi cael eu rhybuddio yn ddigonol o'i ddyfodiad; a phan oedd y duwlolion wedi dysgwyl digon o hyd am dano Gal. 4. 4. Eph. 1. 10.

'Cyflawnder y Cenedloedd,' sef y rhifedi etholedig

Gweddî Gyffredin hefyd. Mewn rhai o honynt *cyflafaredd* yw; ond yn y rhan fwyaf *cyflafaredd* y mae yn cael ei ddiodi: yr hyn sydd gwbl wahanol i ystyr y gair Heb. כִּיפּוּן *kyfammud*. Teb-vgol y gellir cyfrif y camsyniad yn mhilith beiau yr argraffwase: i diano o hono, o dro i dro, heb sylwi arno. Gwel Ps. 55. 20. mewn rhyddiaith.

Daw nid ofnant, nwyfiant nôl.
Trwy ynwaw, tori ammod.—T. Salisbury.

o honynt, i'w galw gan yr Ysbryd Glân. Neu, yn hytrach, rhifedi mawr, neu dyrfa o genedloedd; mwy o lawer nag oedd yn nyddiau yr apostol. Rhuf. 11. 25. Cymh. Dat. 7. 9.

CYFLAWNI, (llawn) perffithio, cwblhau; gwneyd yn gyflawn, dwyn i ben, gorphen. Gen. 50. 3. Heb. 9. 6.—Cyflawni addewid, bygythiad, neu brophwydoliaeth, yw gwneuthur yr hyn a addawyd, a fygythiwyd, neu a rag-ddwywedwyd. Galar. 2. 17. Mat. 26. 54.—Cyflawni cyfraith, gorchymyn, neu ewyllys, yw ufuddhau i'r unrhyw. Rhuf. 13. 8.—Cyflawni eirchion a dymuniadau, ydyw caniatâu y pethau a erchir ac a ddymunir. Ps. 20. 5.

CYFLE—AU—OEDD, (lle) lle nodedig, lle cyfeus, lle parod wrth law. Zech. 10. 6. Esa. 35. 7.

CYFLEU, gosod pethau yn drefnus yn eu lleoedd. Jos. 4. 8. 1 Sam. 12. 8. Trefnu geiriau ac ymadroddion yn gymhwys. Job 37. 12.

CYFLOG—AU, (llôg) tâl, pwyth, gwobr, gwobrwy, gwerth.—1. Yr hyn a ennillir trwy wasanaeth, ac sydd deilwng i ddyd am ei orchwyl, yn ol cytundeb, neu arferiad. Gen. 29. 15. Hag. 1. 6.—2. Cospedigaeth a phoen dragywyddol am lafur dynion yn pechu yn erbyn Duw: 'Cyflog pechod yw marwolaeth;' sef y peth a haeddai pechod, ac sydd sicr o'i ddilyn, oni ryddheir ni oddi wrtho. Rhuf. 6. 23.—Cyflawn a gweddus ydyw talu cyflog i wasanaethwr. Lef. 19. 13. Deut. 24. 15. 1 Tim. 5. 18.

CYFLUNIAETH—U, (lluniaeth) dogn, neu gyfran o fyrd, pryd: 'Cymmedr-tywyt,' W. S. sef bywd mewn cymedroldeb a threfu. Luc 12. 42. Y gair *Gr. Ζελομετριον*, a gyfieithir *cyfluniaeth*, a arwydda rhyw fesur o yd, a arferid gynt ei roddi i gaeth-weision mewn teulu at eu cynnalïaeth. Fod hyn yn arferiad yn mhlith y Groegaidd sydd sicr, a bod yr Iudewon, yn yr un modd, yn cyfranu bywd i'w teuluoedd, a ymddengys oddiwrth Diar. 30. 8. Mae y gair *dogn* yn cael ei arfer yno ar ymyl y ddalen. Diar. 31. 15. Arferir y gair gan y LXX. fel berf, am *feaur gŷd*, i gyfateb y gair *Heb. כלה porthi, maethu*, (Gen. 47. 12.) ar ymyl y ddalen, *fel buydo plentyn*.

CYFLWR—YRAU, (llwr) ansawdd, helynt, gradd, agwedd, sefyllfa, tueddiad, tymher. Preg. 3. 18. Phil. 4. 11. Ezec. 16. 55. Heb. 11. 37.

CYFLWYN—O, (llwyn) rhoddi peth o wirfodd: anrhegu, gosod. Luc 2. 22. Col. 1. 22.

CYFLYM—DER—U, (llym) buan, chwimwth; parodol, bywus, craff. 1 Sam. 20. 38. Preg. 7. 9. a 9. 11. Esa. 60. 6. Mal. 3. 5.

CYFNESAF—IAID, (nesaf) cyfathrachwr, perthynas agos, câr, cyfaill. Lef. 25. 25. Job 19. 14. Ps. 38. 11. Edr. **CYFATHRACHWR**.

CYFNEWID—IAD—AU, (newid) newidwriaeth, iawn, aralliad, cyfechwyn.—1. Iachâd o gystudd. Job 14. 14.—2. Darostyngedig i fod mewn un modd ar un pryd, ac mewn modd arall bryd arall. Neu, yn ymysymud yn debyg i'r haul, yr hwn sydd ar un pryd yn y dwyrain, yn peri dydd, bryd arall yn y gorllewin, yn peri nos. Weithiau yn tueddu tu a'r gogledd, i wneuthur hâf; bryd arall yn agosau at y dehaul, i beri y gauaf. Eithr gyda Duw, yr hwn yw Tad y goleuni, 'nid oes gyfnewidiad, na chysgod trôdigaeth;' nid yw efe yn pelláu, yn codi, nac yn machludo; ond bob amser, yn agos at y rhai a'i hofnaut, ac a alwant arno mewn gwirionedd. Iago 1. 17.—3. Yr hyn a roddir a'n beth arall; iawn, newidiaeth. Lef. 27. 10. Mat. 16. 26. Marc 8. 37.

CYFNEWID—WYR, (newid) arianwyr, arianyddwyr (*Bankers*) cyfnewidwyr arian. Mat. 25. 27. Luc 18. 23.

CYFNOD—AU, (nod) cyswllt, arfod, amser; yspaid amser gosodedig.—'Ac yn nghyfnod y flwyddyn y daeth llu y Syriaid yn ei erbyn ef.' 2 Cron. 24. 23 Dr. M.

CYFNOS—AU, (nos) 1. Hwyr, dechreunos, gwyll y nos. Diar. 7. 9.—2. O dri o'r gloch y prydawn hyd fachlud haul, pan fyddo yr haul ar ei ogwyddiad, sef o gylech hauner ei ogwyddiad hyd ei fuchludiad. Dyna y pryd yr oedd yr oen pasc i gael ei ladd, rhwng y ddau hwyr: yn nghylch yr un pryd hefyd yr offrymid yr aberth prydawnol. Dechreuwyd croesoeliad Crist ar y drydedd awr, hynny yw, am naw o'r gloch y boreu, amser yr aberth boreuol; diweddodd ei groesoeliad ar y nawfed awr, sef tri o'r gloch yn y prydawn, amser yr aberth prydawnol. O'r chweched awr hyd y nawfed y bu y tywyllwch ar yr holl ddaear, sef o ddeuddeg o'r gloch hyd dri. Ar y nawfed awr y dolefodd yr Iesu, ac a ymadawodd â'r ysbryd. Marc 15. 25, 33, 37. Dyna yr awr y byddid arferol o offryn y pasc. Crist, y gwir Oen Pasc, a laddwyd yn mhrydnawn y byd, yn yr amseroedd diweddfaf. Exod. 12. 3—11. Ezra 9. 6. Edr. Pasc.

CYFOD—I, (cwf) codiad, cwniad, dyrelafnd; codi, cwnu, dyrchafu.—1. Tarddu, neu ddyfod o bliith. Act. 20. 30.—2. Sefyll i fynu. Gen. 31. 35. Galar. 1. 14. Hab. 2. 19.—3. Ymddangos yn fwy gogonedus. Mal. 4. 2.

CYFOED—ION, (oed) cyfoeswr, cydoed; rhai o'r un oed. Gal. 1. 14.

Cyfoed fydd da a dedwydd. *Diar.*

CYFOETH—AU, (oeth) gnullu, awdurdod; golut' medliannau, eiddo, dâ, pethau y bywyd hwn. Gen. 13. 6. a 26. 24. Diar. 1. 13.—'A gofyn o ba gyfoeth ydd han oedd.' Act. 28. 34. W. S. Sef, o ba lywodraeth, talaeth, neu ardal.—'Yn ol cyfoeth gras Crist,' y mae maddauw pechodau yn dyfod i'r saint. Eph. 1. 7. Edr. GRAS.

CYFOETHIOG—ION, (cyfoeth) galluog, goludog.—1. Y rhai y mae ganddynt lawer o dda yn y byd hwn. Gen. 13. 2. Exod. 30. 15. Marc 12. 41. Iago 1. 10, 11.—2. Y cyfryw a hyderant yn eu llywyddiant allanol. Luc 6. 24.—3. Y rhai y mae ganddynt helaethrwydd o ras a doniau ysbrydol, a hawl i fywyd a dedwyddwch tragywyddol. Iago 2. 5.—4. Y cyfryw a dybiant fod ganddynt helaethrwydd o ras a doniau ysbrydol, tra y maent etto yn amddifaid o honynt. Dat. 3. 17.—5. Dynion doethion, synwrol, wedi eu haddurno â helaethrwydd o ddoniau rliagorol. Preg. 10. 6.—Y mae Duw yn gyfoethog, ac y mae ganddo bob helaethrwydd o ras a thrugaredd ynddo ei hun, ac y mae efe yn dra pharod i roddi pethau mawrion a da i bechaduriaid. Eph. 2. 4.

CYFRAID—EIDIAU, (cyf-rhaid) cymhesurwydd, addasran, gwedeidd-ran; rhan angenrheidiol at gynnalïaeth. Act. 22. 24. Phil. 2. 25.

CYFRAITH—EITHIAU, (rhaith) gosodedigneth, deddf. Cytundeb rhwng pleidiau i wneuthur rheol llywodraeth. Cyfraith wladol y sydd, neu a ddylai fod, yn osodedigaeth gyflawn, wneuthuredig o gyfundeb y brenin a'i deyrnas. Trefn llywodraeth ydyw cyfraith; yn cynnwys y rheolau wrth ba rai y mae yn rhaid i'r llywydd a'i ddeiliaid agweddu. Y gyfraith ydyw y rheol sydd gan gyflawnder i fesur gweithredoedd a moesau dynion.

Gan fod dynion yn ffidrol, yn amherffaith, yn anhrugarogion, yn anghyfiawn, ac yn greulawn, y mae eu cyfreithiau a'u gosodiadau yn ddarostyngedig i fod

felly hefyd. Trefn a gosodiad gwladol ymerodraeth Brydain sydd agosaf at berffeithrwydd, tebygol, o un a fu ar y ddaear erioed. Mae pawb yn ddarostyngedig i'r gyfraith, a'r gyfraith hono yn edrych gyd â'r un golwg uniawn, gyflawn, ar y naill a'r llall. Nid ydyw trigfanau a meddiannau y tlodion yn ddim llai diogel na'r eiddo y cyfoethogion; a bywydau y naill yr un mor werthfawr a bywydau y lleill. Annrhaethol yw y fraint o fyw dan y fath oodiadau uniawn a chywir.

Ond un gosodwr cyfraith sydd, a phob amberffeithrwydd ac anghyflawnder yn anfeidrol bell oddi wrtho, sef DUW. Y mae ganddo awdurdod i osod cyfraith i bawb, canys ei creaduriaid ef ydyw pob peth. Y mae ganddo, hefyd, bob cymhwysder i'r cyfryw orchwyl tra phwysfawr. Y mae yn anfeidrol doeth, ac yn berffeithrwyddus o bob creadur, yn ei holl anglychiadau, ei dueddiadau, ei gysylltiadau, a'i derfynau. Y mae yn hanfodol gyflawn, ac nis gall orchymyn ond yr hyn sydd uniawn, cymhwys, a lesol, yn ol ei berffeithrwyddus aeth am ansawdd a natur pob creadur. Bod y fath un a Duw yn gosod cyfreithiau allan, sydd achos teilwng o'r llawenydd a'r gorfolodd mwyaf. Y mae felly yn y nefoedd, ac a fyddai felly ar y ddaear hefyd, oni bai ein hollol anadnabyddiaeth o'r Duw hwn, a'n gelyniacth tu ag ato ef a'i lywodraeth.

Y mae y Duw anfeidrol hwn wedi ymostwng i roddi cyfraith i ni ddynion ar y ddaear, ac y mae hi, fel yr hwn a'i rhoddodd, 'yn sanctaidd, yn gyflawn, ac yn dda.' Dododd y Creawdwr mawr hi, ar y cyntaf, yn egwyddor, neu yn dueddiad sanctaidd tufewnol, yn meddwl y dyn yn ei creadigaeth. Yr oedd ei feddwl yn gweithredu yn berffeithrwydd uniawn yn mhob peth, fel y mae y gyfraith yn llefaru, heb un tueddiad croes i hyn ynddo. Ar ol ei droseddai o orchymyn Duw, colodd y dyn y tueddiad a'r egwyddor sanctaidd hon o'i feddwl. Colodd wybodaeth gywir o bob peth: colodd sancteiddrwydd a chyflawnder, fel egwyddor yn ei dueddu ef yn uniawn ac yn gryf at yr hyn sydd gyflawn. Ond yn awr y mae efe gwedi tywyllu ei ddeall, a chwedi ymddyethrio oddiwrth fuchedd Duw, trwy yr anwybodaeth sydd ynddo, trwy ddalinee ei galon. Gwedi hyn y mae yn dra thebygol i'r Arglwydd amlygu i Adda, ac i eraill o'i weision, a alwodd efe i wybodaeth o'r gwirionedd, o bryd i bryd, swm y gyfraith, yn ei hamrywiol orchymynion. Yr oedd eilun-addoliaeth, halogiad y Sabboth, anuffudd-dod i rieni, llofruddiaeth, godineb, a lladrata, a cham-dystiolaeth, yn cael edrych arnynt, gan yr hen batrieirch, yn bechodau gwarthus, teilwng o gospedigaeth, cyn rhoddiad y gyfraith ar Sinai. Gen. iv, a vi. 9, 6, 22, 23, 24, 25. a 12. 14. a 18. 20. a 19. 5. a 20. 2, &c. a xxxiv, a xxxviii, a xxxix, *in toto*. Y mae yn dra thebygol i hâd Abraham gollu llawer, a dirywio yn eu hadnabyddiaeth o'r gyfraith, yn gystal ag o Dduw, y rhoddwr o honi, tra y buont yn eu caethiwd hir a chaled, yn yr Aipht. Yn y trydydd mis wedi eu dwyn allan oddi yno i'r anialwch, ymddangosodd IEHOPAH mewn modd newydd, rhyfedd, a dychrynadwy iawn iddynt ar fynydd Sinai, ac a roddodd grynodeb o'r gyfraith iddynt mewn deg o orchymynion, byrion, a chyunwysfawr bynod.* Rhoddwyd hi o ganol y mwg, y tywyllwch, a'r tân ffamlydd, gwedi ei hysgrifenu â bys Duw, ar ddwy o lechau ceryg. Rhoddodd Duw y gyfraith yn y modd dychrynadwy hwn, i'r dyben i ddangos i bawb y parch mwyaf iddi, a'i ddiogeliant tanlyd yn erbyn y trosedd-wyr o honi; ac i ddangos i bechaduriaid eu hangen anheggorol o iawn yn ei hwyneb, ac o gyfryngwr rhyngddynt â Duw.

Y mae y pedwar gorchymyn cyntaf yn cynnwys ein dyled tu ag at Dduw, gwedi eu hysgrifenu ar un lech;

* Yn nghylch rhaniad y Deg Gorchymyn cyfeirir y dailen-nydd at erthygl tra dyddorol yn Kitto's *Cyclopaedia of Biblical Literature*, o dan y gair DECALOGUE.—C.

a'r clwedd olaf yn cynnwys ein dyledswydd tu ag at ein gilydd, ar y llech arall. Swm, neu grynodeb y gyfraith, ydyw cariad; sef caru Duw a'n holl galon, a charu ein cymydog fel ni ein hunain. 'Canys hyn, Na odineba, Na ladd, Na latrata, Na ddwg gam-dystiolaeth, Na thrachwanta; ac od oes un gorchymyn arall, y mae gwedi ei gynnwys yn gryno yn yr ymadrodd hwn, Câr dy gymydog fel ti dy hun.' Rhuf. xiii, *ult.* Mat. 22. 37—40.

1. Y mae Duw yn llefaru y gorchymynion yn y nifer unigol, megys wrth bob un ar ei ben ei hun; fel pe na byddai yn perthyn i neb arall ond efe; fel na byddo gau neb ddim egus; a gorfydd i bob un roddi cyfrif i Dduw am y trosedd o honynt.

2. Y maent hefyd wedi eu rhoddi, gan mwyaf, mewn ystyr nacôl, i wahardd pechodau; yr hyn sydd yr arwydd o lwgr ein natur, a'n tueddiad cryf i'r hyn sydd yn groes iddynt.

3. Y mae awdurdod oruchel Duw yn y naill fel y llall, fel nas gellir troseddu un o honynt heb droseddu yr holl gyfraith.

4. Y maent yn dra êang, yn yr ystyr o honynt, ac yn rhwymo yr holl dilyn, gorph ac enaid, lób amser, yn mhob peth, i uffudd-dod, neu i gospedigaeth am anuffudd-dod. Ps. 119. 66.

5. Y mae Duw ynddynt yn gorchymyn pob dyledswydd croes i'r pechodau a waherddir; ac yn gwahardd pob pechod croes i'r dyledswyddau a orchymynir ynddynt. Nid oedd neb ond Duw ei hun yn abl rhoddi cymaint ystyr a sylwedd mater mewn mor ychydig eiriau. Y mae y deng air yn mynegi i ni anfeidrol berffeithrwydd, hawddgarwch, cyflawnder, uniondeb, sancteiddrwydd, a daioni Duw; yn nghyd â'r agwedd hono o barch, fydd, cariad, uffudd-dod, ac addoliad, a weddal fod ar ein hysbrydoedd tu ag at y Bod gogoneddus hwn bob amser; a hyny yn cael ei ddangos yn ein geiriau, ein bucheddau, a'n hymarweddiad yn mhob peth. Y mae hyn yn ddyledus i ni roddi i Dduw a'n holl galon, a'n holl enaid, a'n holl feddwl, ac a'n holl nerth; (Marc 12. 33.) ac *anghyflawnder* i Dduw, yr hwn yw yr anghyflawnder gwaethaf a all fod, yw atal hyn oddi wrtho.

6. Y mae ein dyledswydd tu ag at ein gilydd yn cael ei gosod allan yn gyflawn o ran ein meddyliau, geiriau, a'n gweithredoedd, yn mhob sefyllfa, amgylchiad, a pherthynas, y sydd yn bosibl i ni fod ynddynt—ac yn y cwbl y mae 'y ddeddf yn sanctaidd, yn gyflawn, ac yn dda.' Nid yw yn gorchymyn i ni wneuthur i eraill ond yr hyn a dymunem, yn yr unrhyw amgylchiadau, i eraill wneuthur i niunau, ac sydd gyflawn a da i ni wneuthur i'n gilydd.

7. Rhoddodd Duw y gyfraith i ddyn syrthiedig, nid fel y cai efe fywyd drwyddi, a thrwy ei uffudd-dod iddi; hyny nis dichen fod, ac yntau eisoes yn droseddwr—ond rhoddwyd hi, 1. I ddangos cyflawn awdurdod Duw ar ei creaduriaid, er eu bod hwy wedi ei wrthod ef a'i wasanaeth.—2. I ddangos amdra ein camweddau; mawredd ein heugrwydd ar bron Duw; a dyfnder ein lwgr. Rhuf. 5. 20. a 7. 7.—3. I ddangos hefyd ein hangen o Grist, fel Cyfryngwr, rhyngom a gofyuon y ddeddf, a pherffeithrwydd ei uffudd-dod iddi, yr hwn yw 'diwedd y ddeddf, er cyflawnder i bob un a'r ysydd yn credu.' Rhuf. 10. 4.—4. Ac hefyd i amlygu gwir waith yr Ysbryd Glân ar galonau ei bobl, yr hwn sydd yn ysgrifenu y gyfraith yn eu calonau, ac yn ei dodi yn eu meddyliau. Heb. 8. 10.

8. Y mae yn dra amlyg fod anwybodaeth o'r ddeddf yn fawr iawn yn y byd Cristionogol; hyny yw, o ran ei natur, ei heangder, ei manylrydd, ei rhagoroldeb, ei pherffeithrwydd, a'i gogoniant: ac y mae yn dra sier genyf fod calwyniadau niweidiol iawn yn tarddu oddiwrth yr anwybodaeth hwn. Sail deddfoldeb, a gnam a mammaeth penrhyddid Antinomaid ydyw anwybodaeth o'r ddeddf. Pwy a fedr ymddiried ynddo

ei hun, a'i gyfiawnder ffaidd a bratiog, yn yr olwg arno ei hun yn wyneb sancteiddrwydd a phurdeb y ddeddf? A phwy a welodd, yn y radd leiaf, ogoniant rhagorol y ddeddf, a ddymunai ryddid i'w thori, ac i fyw yn groes iddi? Gwaith Crist ydyw gwared ei bobl oddiwrth bechod, neu *ανομία* (*anomia*) *anghyfraith*, a'r melliithion dyledus i'r troseddwr am hyny—trwy yr hyn y mae yn cymmodi y ddeddf a'r pechadur, a'r pechadur a'r ddeddf. Gwir gogoneddus yw, mai Crist ydyw priod y credadyn, ac nid y ddeddf; ond er hyny, yn yr undeb a'r priod hwn, y mae yn cael nerth i ddwyn ffrwyth i Dduw—i ymhyfrydu yn nghyfraith Duw, yn ol y dyn oddi mewn—i ffeiddio ei hun, ac i werthfawrogi sancteiddrwydd. Rhuf. 7. 22. Y mae yn dra sier, mai yn ol y gradd o'n hadnabyddiaeth o'r ddeddf, y bydd ein hadnabyddiaeth *yslueddol* o Grist hefyd; ac na dichion fod gan neb gariad gwirioneddol at Grist, heb fod ganddynt gariad at y ddeddf hefyd. Mynai Crist achub ei bobl: yr oedd hyn yn nghyngor, rhagluniad, ac arfaeth fawr y Drindod er tragywyddoldeb. Ond nid ydoedd yn unol a'r arfaeth ddaionus hon eu hachub hwynt trwy sathru y ddeddf dan draed. Buasai hyny, nid yn unig yn anaddas i Dduw, ac yn hollol groes i'w hanfod sanctaidd, ond yr oedd, hefyd, yn *anmhosibl*, canys troseddol o'r ddeddf ydyw ei dilyn. Gwell oedd gan Grist wisgo cnawd, ufuddhau iddi yn ei berson ei hun drostynt, a marw dan ei melliithion, na'i gadael tan un gradd o ddirmyg a gwaradwydd. Pe byddai y gyfraith yn gyfiawn sydd yn damnu, a'r Gwaredwr sydd yn achub yn anghyfiawn, damnedigaeth yn sicr a fyddai yn fuddugoliaethus: ond gwaredigaeth gyfiawn i bechadur anghyfiawn, yn wyneb deddf gyfiawn, y mae yr efengyl yn ei chyhoeddi. *Grym* a gogoniant yr iechydwrtaeth ydyw ei bod yn gyfiawn: am ei bod yn gyfiawn, hi a saif byth. Y mae hi mor gadarn a thragywyddol a Duw ei hun.

Edrychwn, gan hyny, ar y gyfraith; ac yn y dych hwn gwelwn Dduw yn anfeidrol ogoneddus mewn mawrhydi, cyfiawnder, a sancteiddrwydd—gwelwn ddyu yn bechadurus, i'r gradd eithaf, a phechod yn dra pechadurus—gwelwn hefyd, yn y dych hwn, berffeithrwydd anherfynol ufudd-dod a chyfiawnder Crist, yn nghyd â natur a gwerthfawrogrwydd gwaith yr Ysbyrd Glân, yn adnewyddol pechadur yn ysbyrd ei feddwl i ddelf Duw. Nid yr efengyl, nac ysbyrd yr efengyl, sydd yn sathru y ddeddf; ond yr ysbyrd o anghyfraith (*ανομία*) sydd ynom dan y cwymp, mewn rhyw ddull neu gilydd, sydd yn ymddangos yn elyniaethol iddi, ac am ryw ffordd i ddianc rhag cospedigaeth, er ei sathru tan draed. Ond na thwyllid neb ei hun; nid oes ond un ffordd i achub pechadur; ac y mae hōno wedi ei phalmanu âg ufudd-dod Crist i'r gyfraith; a phob un ag sydd yn cerdded hōno, sydd hefyd yn ymhyfrydu yn nghyfraith Duw yn ol y dyn oddi mewn. Edr. DEDDF.

CYFREITHLAWN, (cyfraith) yn un a'r gyfraith, yn cyfateb i'r gyfraith.—'Pob peth sydd gyfreithlawn i mi;' hyny yw, pob peth o ran bwydydd a diodydd, ag oedd waharddedig dan gyfraith Moses, ydynt gyfreithlawn i'w cymeryd, mewn cymedrolder, dan yr efengyl. *Cymedrolder* yw ein hunig reel. Ond etto, dylem mewn pethau cyfreithlawn gadw ein golwg ar lesiad ac adeiladaeth ein hunain a'n brodyr: canys nid ydynt, mewn llawer amgylchiad, yn lesáu ac yn adeiladu mwy nag yn eu gormodedd. 1 Cor. 10. 23.

Clywodd Paul, yn mharadwys, 'eiriâu annhraethadwy, y rhai nid yw gyfreithlawn i ddyn eu hadrodd;' clywodd eiriâu nas galleid eu hadrodd, neu, ynte, na chafodd awurdod i'w hadrodd. Yr oeddnt er ei gysur a'i gynnalieith ei hun, yn ei waith tra phwyfawr, ac nid yn angenrheidiol eu hadrodd er adeiladaeth i'r eglwys yn gyffredinol. 2 Cor. 12. 4. Gr.

Ἀρρητα ῥήματα—*a ouk êxon anthrōpōw lalēσαι, nad yw bosibl i ddyn eu hadrodd*; neu, nad yw gyfreithlawn, heb orchymyn neillduol i hyny.

'Ni a wyddom mai da yw y gyfraith, os arfer dyn hi yn gyfreithlawn.' 1 Tim. 1. 8. Ni a wyddom, ac ydym yn cyfaddef gyda sicrwydd gwybodaeth, fod y ddeddf yn dda. Y mae yn gyfiawn, yn hardd (*καλός*) yn ogoneddus, ac er llesiad i bawb; ond dichon peth da gael ei gam arferyd; felly y dichon y gyfraith dda gael ei harferyd yn anghyfreithlawn; ac yn y cam arferiad hwn nid yw yn dda i ni, er ei bod yn dda ynddi ei hun. Ei harfer yn gyfreithlawn (*νομίμως*) ydyw ei harfer i'r dyben y rhoddwyd hi. Nid i'r rhai cyfiawn y rhoddwyd hi; ni buasai raid wrthi pe buasem yn gyfiawn; oblegid troseddau y rhoddwyd hi, i'r rhai digyfraith ac anuffudd, &c., i'w hargyhoeddi, eu hatall, a'u gwneuthur yn ddi-gwisg yn y diwedd. 'Oblegid troseddau,' y mae yn fuddiol i bawb i ddangos pechod; eu hangen am gyfiawnder mewn un arall; a'r angen sydd arnynt am gyfiawnderad calon a bywyd, trwy nerthol weithrediad yr Ysbyrd Glân; ac i'w cyfarwyddo i gerdded llwybrau yn rhyngu bodd Duw.

'Od ymdrech neb, ni choronir ef, onld ymdrech yn gyfreithlawn;' (*νομίμως*) yn *ddeddfol*, yn ol y rheolau gosodedig. Gall un redeg yn gyflym, ond oni rēd efe yn y rbedegfa, yn rheolaidd, ni fydd ganddo un hawl i'r goron neu y wrol. Felly ninnau; oni bydd ein llafur ysbyrdol o iawn egwyddor, i iawn ddyben, ac yn ol rheolau y Gair sanctaidd, ni bydd dim llwyddiant arno. Gallwn fod yn ymdrechwr dyfal yn ol ein dychymygiad ein hunain; ond ni byddwn byth yn orchfygwyr, heb ymdrech yn gyfreithlawn. 2 Tim. 2. 5. 1 Cor. 9. 25.

CYFREITHIWR—**WYR**, (cyfraith-gwr) *Gr. Νομικός*; un yn deall ac yn trin y gyfraith. Swydd y cyfreithiwr oedd chwilio yr ysgrhythrau, a'u darllen a'u heglurhau i'r bobl; ac ateb yr amheueon a allent gyfodi yn eu cych. Y cyfreithiwr, yn gyffredin, oeddnt yn elynion i Grist, yn nyddiau ei gnawd, a wrthwynebasant gyngor Duw yn eu herbryn eu hunain, ac a euog-farnwyd ganddo, am iddynt osod beichiau trymach ar ysgwyddau erall nag a ewyllsient hwy eu hunain ddwyn. Mat. 22. 35. Luc 7. 30. a 11. 45, 46. a 14. 3.—Y mae yr apostol yn sōn am Zenas y cyfreithiwr, fel un o blaid achos Crist a'i bobl. Zenas, tebygol, oedd gyfreithiwr Rhufeinaidd. Tit. 3. 13.

CYFRAN—**AU**—**U**, (cyf-rhan) dogn, gradd, mesur; agweddi, egweddi, engweddi, rhan. Preg. 9. 6. Ioan 13. 8. Act. 8. 21. a 26. 18. Rhuf. 15. 27. Edr. **RHAN**.—**Cyfran**, yn gyffredinol, yn y Testament Newydd, a arwydda, rhoddi o ewylls da ran i un a fyddo mewn angen o'r pethau daionus o eiddo Duw a fyddo genym, pa un bynag ai pethau y bywyd hwn at gynnalieith corph, ai doniau ysbyrdol at les enaid. Rhuf. 1. 11. a 12. 13. Gal. 6. 6. Eph. 4. 28. Phil. 4. 15. 1 Thea. 2. 8. 1 Tim. 6. 10. Heb. 13. 16. Y gair *Gr. εμεταδοτός*, sydd gynnwysfawr, ac a arwydda, cyfran gyda pharodrwydd a hyfyrdwch—neu fel y mae yn ein cyfieithiad ni yn o addas, 'Bod yn hawdd ganddynt gyfranau.' 1 Tim. 6. 18. Arwydda, yr haelioni tosturiol a pharod a ddyfai fod yn y naill ddyu tu ag at y llall; sef rhanu o drugareddau yr Argliwydd, fel y byddo un yn derbyn gan Dduw, ac y byddo y llall mewn angen; a hyny o barodrwydd meddwl, a hyfyrdwch calon.

'Yn iawn gyfranau gair y gwirionedd.' Y mae yr apostol yn annog Timotheus i fod yn yr eglwys fel pen-teulu yn y tŷ; trwy ei weinidogaeth i roddi i bob un ei ran o'r gair, yn ol fel y mae yn perthyn i'w gyflwr, ac amgylchiadau ei sefyllfa. Nid yw esboniwyd yn cytuno yn nghylch y gyffelybiaeth. Rhai a

dybiant mai oddiwrth yr offeiriad a'r Lefaid yn tori ac yn dadgymalu yr aberthau, gan wneuthur â hwynt yn ol y gosodiad yn y gyfraith, y cymerwyd hi. Eraill a dybiant, mai oddiwrth oruchwyliwr, neu benteulu, y rhai a roddant i bob un dan eu gofal fel y byddo eu hachosion yn gofyn. Eraill, mai oddiwrth y llafurwr yn cwysio ei dir yn gywir wrth ei aredig; —ac nid annhebyg iawn yw hyn; oblegid y mae yr apostol yn sôn am lafurwr yn y chweched adnod. 2 Tim. 2. 15.—Y peth sydd i'w gyfranu yw 'gair y gwirionedd'—sef yr efengyl—a elwir felly, oblegid mai tystiolaeth wir am Grist yw, yr hwn yw y gwirionedd y tystiolaethir am dano. *Iawn gyfranu yr efengyl*, yw ei chyhoeddi yn bur, heb ddim chwanegiad ati; *yn gyflawn*, heb dynu dim oddi wrthi, a thrwy hyny trin gair Duw yn dwyllodrus; i'r *iawn wrthdrrychau*, sef pechaduriaid colledig, fel meddyginiaeth addas iddynt; a gosod allan yr holl wirioneddau yn eu priodol leodaed a'u cysylltiad â'u gilydd, a dangos yr effeithiau priodol iddynt o'u gwir gred. Am y medrusrwydd ysbrydol hwn, y gweddai i'r rhai sydd yn gweinyddu y gair lafurio ac ymdrechu, trwy ddyfal weddi a myfyrdod; fel y byddont yn brofedig, yn gymeradwy, ac yn dderbyniol (δοκιμοί) gan Dduw, yn ddifeil (ἀνεπαίσχυτοι) heb ddim achos cywilydd ger bron dynion. Y mae bod heb allu iawn gyfranu y gair, yn gweuthur y cyfryw yn anbrofedig, neu yn anghymeradwy ger bron Duw, ac yn anbardd ger bron dynion—a thrwy hyny yn hollol anghymhwys i'r weinidogaeth. Ond 'yr hwn sydd yn gwasanaethu Crist,' yn fyddiawn, ac yn fedrus, 'yn y pethau hyn, sydd hoff gan Dduw, a chymeradwy gan ddynion.' Rhuf. 14. 18. Mat. 7. 29. a 24. 45. Marc 4. 33. Luc 12. 42. Rhuf. 16. 18. 2 Cor. 10. 18. Eph. 6. 19. Tit. 2. 7, 8.

'Fel y gwneier cyfraniad dy fydd di yn nerthol.' Gr. Κοινωνία της πίστιος, y fydd yr wyt ti yn gyfranog o honi, yn nghyd i'r holl saint; neu, trwy yr hon yr wyt yn cyfranu i'r holl saint. 'Yn gweithredu yn nerthol, trwy adnabod (neu eglurhad o) bob peth daionus sydd ynoch elwi,' sef yn Philemon a'i deulu, 'yn Nghrist Iesu,' fel frwyth o hono, a thu ag ato, ei achos, a'i bobl. Philem. 6.

CYFRANOG—ION, (rhan) bod â rhan yn.—Y mae y saint 'yn gyfranogion o'r galwedigaeth nefol.' Heb. 3. 1. Y maent oll wedi eu galw â'r un galwedigaeth, a hwnnw yn nefol; nid yn ddaearol, fel galwedigaeth Abraham o Ur y Caldeaid. Y maent oll yn gyd-gyfranogion o'r holl fendithion gwerthfawr, a'r gogoniant goruchel perthynol i'r galwedigaeth hwnw. 'Fe a'n gwnaed ni yn gyfranogion o Grist.' Heb. 3. 14. Nid oeddynt felly wrth natur, ond gwnaed hwynt trwy fydd yn gyfranogion o Grist, fel y mae efe, trwy undeb ysbrydol, yn gyflawn yn eiddo iddynt, yn ei berson, ei swyddau, a'i holl berthynasau. Y mae yn eiddo iddynt trwy roddiad y Tad—trwy ymroddiad Crist ei hun—trwy undeb yr Ysbryd—a thrwy eu fydd a'u dewisiad eu hunain o hono; gan hyny y mae yn eiddo iddynt yn gyfreithlawn. Phil. 3. 7, 8, 9. 1 Ioan 5. 12. Ioan 1. 12. Er fod y saint yn gyfranogion o Grist, etto, nid rhan o Grist sydd ganddynt; eithr y mae gan bob un o honynt Grist cyflawn, yn ei berson, a'i holl swyddau.—Y maent yn 'gyfranogion o addeiw Duw, a'r hlesad' sydd ynddi; y mae ganddynt hawl yn yr holl addeiwion, trwy Grist, a hwy a gânt gyfranog o'r holl fendithion a gynnwysir ynddynt. Eph. 3. 6. 1 Tim. 6. 2.—Y maent 'yn gyfranogion o'r duwiol anian,' ac o sancteiddrwydd Crist, pan, trwy undeb â Christ, a chymdeithas âg ef, y maent yn cael eu newid i'r unhiw ddelw. 2 Petr 1. 4. Heb. 12. 10. *Duwiol anian*: Σειας φουσεως. Y mae rhai awdryw enwog yn barnu, nad yw eu cymhwyso yn unig at y cynneddfau grasol

a gyfrenir i'r duwiolion yn yr ail-enedigaeth, yn gosod allan ystyr y geiriau yn y cyflawnder o honynt; ond eu bod yn gosod allan yr undeb dirgeledig rhwng Crist a'i bobl; preswylid yr Ysbryd Glân ynddynt; eu cymundeb a'u cymdeithas â'r Tad ac â'i Fab ef. Ieaw Grist—yr hyn bethau ydynt oll yn gynnwysedig yn yr addeiwion. Gwel Dr. Owen on *Persistence*; Dr. I. Gerhardus, in *loco*.—Y mae y saint hefyd 'yn gyfranogion o ddyoddefiad Crist, a chystudd yr efengyl,' pan y maent yn cael en herlid am lyau yn ngair Crist a'i ffyrdd. 1 Petr 4. 13. 2 Cor. 1. 7. 2 Tim. 1. 8.—Y maent 'yn gyfranogion o ras Paul,' a gweinidogion eraill, pan y maent yn derbyn addeyg ysbrydol drwy eu gweinidogaeth. Phil. 1. 7.

Bod yn 'gyfranog o bechodau rhai eraill,' ydyw cydaynio â hwynt yn eu pechodau, a bod yn dychymygu, yn tueddau dit, llawenhau yn, cynnorthwyo yn, neu fod yn gyfranog o fudd, neu fwyniant, eu pechodau; bod yn achos o honynt drwy siamplau drwg; eu hannog; peidio a'u hargyhoeddi; dadleu trostynt; peidio gweddio a galaru o'u plegid. Dat. 18. 4. Eph. 5. 11.

CYFRGOLL—EDIG, (cyfor-coll) colledig, cwbl golledig, dystyriedig; wedi cwbl ddarfod am dano; cyfethiad addas o'r gair Gr. ἀπολω. Mat. 10. 6. a 18. 14. Ioan 10. 28. Rhuf. 2. 12.—'Map y cyfergoll.' 2 Thes. 2. 3. W. S. Edr. COLLEBDIG.

CYFRIF—ON, (cyf-rhif) cyfrifant, cyfrifiad; rhif, nifer, erif, rhifed.—Arwydda, 1. Cyfartalu pethau wrth rif, trwy ddyfal ystyriaeth ac astudrwydd. Mat. 10. 30. a 18. 23. Rhuf. 14. 12.—2. Sdrych ar beth gyda golwg barchus, gan ei sawrhau. Pa. 144. 3. Esa. 2. 22. a 53. 3. Act. 20. 24. 2 Thes. 5. 13.—3. Bwrw neu ddyfalu rhyw beth, yn ol y wybodaeth a fyddo genym o hono; y parch a'r bri a fyddo genym iddo. Phil. 3. 8.—4. Barnu i un, yn ol y gyfraith, yr hyn oedd efe ei hun, neu arall yn ei le, wedi ei wneuthur, mewn trefn i'w gopsi, neu i'w wobrwyo am dano; megys y dywedodd Paul, yn ei lythyr, wrth Philemon, yn mherthynas i Onesimus, gwas Philemon, yr hwn a fusai euog o ryw drosedd yn erbyn ei feistr: medd Paul wrtho ef, 'Os gwnaeth efe ddim cam â thi, neu os yw yn dy ddyled, cyfrif hyny arnaf fi.' Bydded ei drosedd ef yn dy olwg megys pe buaswn i yn euog o hono yn ei le; a myfi a unionaf y cam a wnaeth efe â thi, ac a dalaf ei holl ddyled; ac os ydynt yn garedig tu ag ataf fi, bydded genyt yr un cardigrwydd tu ag ato ef, 'derbyn ef fel myfi.' Philem. 17, 18, 19.—Yn debyg i hyn y mae Duw yn cyfrif cyfrifawnder i ddynt heb weithredoedd; pan y byddo ufudd-dod a dyoddefiad Crist, dros, ac yn lle y pechadur, yn cael ei roddi yn gyfreithlawn at gyfrif y troseddwr euog, fel pe buasai ef wedi ei wneuthur yn ei berson ei hun, a hyny i'w wneuthur yn gyflawn ger bron Duw y barnwr. Ps. 32. 1, 2. Rhuf. 4. 6, 11. Edr. CYFRIFAWNHAW.

CYFRIFOL, a CHYFRIOL, (bri) briol, aurhydeddus, enwog; yn haeddu parch. Gal. 2. 2, 6.

CYFRINACH—AU—U, (cyfrin) rhin, dirgelwech; cymdeithasau. Yr hyn a ddywedwr, neu a wneier yn ddirgel. Gen. 49. 6. Barn. 3. 19. Act. 5. 2.

Nid *cyfrinach* ond rhwng dau. *Diar*.

'Cyfrinach Duw';—dirgelweh Duw, peth dirgeledig gyda Duw. Y mae dirgeledigaethau rhagluniaeithol ac athrawiaeithol, ac y mae Duw yn eu hysbysu i'w bobl trwy ei air a'i Ysbryd, a chyflawniad ei ragluniaeithau. Amos 3. 7. Ps. 25. 14. Ioan 15. 15. *Diar*. 3. 22. Ioan 7. 17. Ond y mae dirgeledigaethau meddwl a chynghor Duw yn anfeidrol, ac hysbys yn unig iddo ef ei hun. Deut. 29. 29.

CYFRODEDD, (cyfrod) cyd-bleithiad; cyd-blethu,

nydd-droi, amdroi, amnyddu.—'Llian main cyfrodedd.' Exod. 26. 1, 31. a 36. 37. a 27. 9, 16, 18. a 38. 9, 10, 18. Sef llian, a'r edau wedi eu cyd-biehu, a'u nydd-droi, yr hyn oedd yn eu gwneyd yn gryfach, ac yn fwy parhaus.

Cadarnach yw yr edau yn *gyfrodedd* nac yn ungorn. *Diar.* Yr oedd pob peth yn perthyn i'r babel a'r gwasan-aeth yno, wedi eu gwneyd yn y modd, ac o'r defnydd goreu. Y goreu sydd yn gweddu i Dduw o bob peth, a phob amser, ac yn mhob modd.

CYFRWY—AU, (rhwy) dibr, gobell, ysdarn; cyfrwy untauo, cyfrwy merch. Offeryn i farchogaeth arno. *Lev.* 15. 9.

CYFRWYS—DRA, (rhwys) call, dichellgar, ystrywgar, cadnoaid, ffelgraff. 1 Sam 23. 22. Job 5. 12. 2 Cor. 12. 16. 2 Petr 1. 16. Eph. 4. 14.

Nid cyfrwys oud epa. Diar.

CYFRYNGWR, (cyf-rhwng) canolydd, eiriolwr; cyflafareddwr, dyddiwr, cyfrwng-farnydd; gwr canol rhwng dwy blaid anghytnu. *Gr. Μεσσης, γέωρ canol.* Nid yw y gair cyfryngwr yn arferedig yn yr Hen Destament; y gair *Heb.* מְסִיחַ a gyfieithir *dyddiwr*, (Job 9. 33.) a arwydda, *arddangoswr, eglurwr*; neu un yn trefnu ac yn egluro achosion rhwng pleidiau anghytnu, yr ddiuedd, ac mewn unlonddeb ar bob llaw. *Dyddiwr* yw y cyfieithiad o'r gair *Daysman* yn Saesonaeg.—*Meσσης*, gan y LXX. *Edr.* DYDDIWR.

Y mae yn ofynol mewn cyfryngwr addas ei fod mor agos i'r naill blaid ag i'r llall—ei fod o ddewisiad, a thrwy foddolrwydd y ddwy blaid—ei fod, nid yn unig yn feddiannol o egwyddor uniawn, ac yn ewyllysio gwneuthur cyflawnder, ond ei fod, hefyd, yn gymhwys o ran deall a gwybodaeth, i allu barnu pa rai ydynt ofynion cyflawn y ddwy blaid; rhaid iddo, hefyd, o'i fodd a'i wir ewyllys ei hun gymeryd y gwaith arno, a phob plaid yn ymddiried iddo, ac yn ymrwymo i sefyll wrth ei gyflafaredd; ac yn olaf, y mae yn angenrheidiol iddo allu ymrwymo am gyflawniad ammodau o bob tu.

1. Daeth anghytnudeb mawr, trwy bechod, rhwng Duw a dynion; y mae pellder anfeidrol rhwng y ddwy blaid; ac nid oes modd byth i'w cymmodi, heb ŵr canol addas rhyngddynt.

2. Y mae yr Arglwydd Iesu Grist, o'i wir fodd, a thrwy drefnidd dwyfol, wedi cymeryd y gwaith arno o gyfryngu rhyngddynt. Y mae y Tad wedi ymfodloni ynddo, ac wedi ymddiried iddo am bob peth perthynol i'w ogoniant, i anrhydedd ei briodoliaethau, ei gyfraith, a'i lywodraeth; bydd pawb o'r blaid arall, cyfranogion o'r cymmod, yn hollol foddolawn fod eu hachos yn ei law, ac ymostyngant gyda hyfrydweh i ammodau y cyfammod heddd.

3. Y mae Iesu Grist yn hollol gymhwys, o ran ei berson, i'r swydd a'r gwaith tra phwysig hwn. Yr oedd yn angenrheidiol iddo fod yn ganol ŵr o ran ei berson, mewn trefn i fod yn Gyfryngwr o ran ei swydd. Pe buasai yn Dduw yn unig, buasai yn Gyfryngwr rhy uchel ar du dyn; pe buasai yn dyn yn unig, buasai yn Gyfryngwr rhy isel ar du Duw: ond gan ei fod yn Immanuel, Duw-ddyn, y mae yn Gyfryngwr cymhwys rhwng Duw a dynion. Gan ei fod yn Berson Dwyfol, ac yn Fab y dyn hefyd, y mae yn gydradd â'r ddwy blaid; y mae yn ddigon uchel mewn mawrhydi i'r naill, ac yn ddigon isel mewn natur a chyd-deimlad â'r llall. Y mae natur y ddwy blaid yn berffaith yn cyfarfod yn ei Berson gogoredus. Y mae yn berffaith Dduw ac yn berffaith ddyn, yn un person. Un, nid gan gymysgu y sylwedd, ond trwy undeb person.

4. Gan ei fod yn Berson Dwyfol, y mae yn hollol gymhwys o ran deall a gwybodaeth, i amgyffwrdd a

barau yn adlas am ofynion y Duwddod. 'Y mae y Mab yn adnabod y Tad—aneirif yw ei ddeall.' *Mat.* 11. 27. *Ps.* 147. 5. Y mae holl anfeidrol fawrhydi, perffeithrwydd, a gogoniant y Duwddod, yn gwbl aduabyddus iddo; a gall fesur a phwysio y dianrhydedd anfeidrol a wnaed iddo, trwy bechod dyn. Y mae graddau y bai a'r anghyflawnder yn y naill blaid, a gofynion cyflawn y blaid a gafodd y cam, yn gwbl wybodus iddo. Y mae yn hanfodol gyflawn, fel na chynnyg wneuthur cymmod, ond ar ammodau perffaith uniawn. Ond pa fodd, meddweh, y daw y cymmod byth i ben, gan fod gofynion y naill yn anfeidrol fawr ac yn gyflawn, a'r llall yn hollol dlawd i'w hateb? I ddattod y cwlwm, a symud yr anhawddra anfeidrol hwn oddiar ffordd y cymmod, ymrwymodd y Gyfryngwr yn Fechnydd dros y dyn. A chan fod y dyndod gwedi ei gymeryd at Dduw yn ei berson, y mae ynddo gyflawnder ac addasrwydd i sierbau y cyfammod heddd, trwy gyflawni yr holl ofynion dwyfol ar ran dyn. Yn y Gyfryngwr, gan hyny, y mae y cyfammod wedi ei luniaethu yn hollol, gan anfeidrol ddoethineb, a iechydwrtaeth gyflawn ynddo yn sier ac yn dragywyddol, gan fod yr holl ammodau gwedi eu cyflawni, a'r cyfammod gwedi ei gadarnhau, a'i selio â gwaed y Gyfryngwr. Yn y drefn ryfedd hon, y mae mawr amryw ddoethineb Duw, ac eangder diffesur cariad Dwyfol yn cyd-ddysgleirio. Yr enaf o fyrrdd Duw ydyw. Y mae y Personau Dwyfol yn cyd-lawenhau ynddi er tragywyddo!deb, a daw yr holl eglwys fawr i gyd-orfoleddu o'i phlegid, dros byth. *Diar.* 8. 30, 31. *Seph.* 3. 17. *Jer.* 32. 41. *Deut.* 30. 9. 1 *Tim.* 2. 5. *Heb.* 8. 6. a 12. 24.

'Pwy yn ystyried y pethau hyn yn y goleu (medd Witsius dduwiol) a all beidio tori allan mewn gorfoledd a mawl i'r Duw anfeidrol sanctaidd, cyflawn, cywir, da, a gogoneddus! O ddyfder goulud doethineb a gwybodaeth Duw! O ddirlgelwch y mae yr angellion yn chwennych edrych iddo! Gogoniant i'r Tad, yr hwn a drefnodd, a roddodd, ac a dderbyniodd y fath Gyfryngwr a Mechnydd! Gogoniant i'r Mab, yr hwn o'i wir fodd a wisgodd ein natur, a fechniodd drosom ni, ac a seth trwy y cwbl gyd â'r fath amynedd a ffyddlondeb! Gogoniant i'r Ysbryd Glân, yr hwn sydd yn dangos, yn tystiolaethu, ac yn ernes o'r fath ddedwyddwch anrhaethol i ni! Pared i Ti, O Iesu, gwir a thragywyddol Dduw, gwir ddyn dihalog, y ddwy natur, mewn undeb personol, a chynneddfau priodol pob un o honnynt, heb eu colli, ar unwaith yn dy Berson! Ti a folwn—ti a gydnabyddwn—atat ti y deuan—wrth dy draed yr ymostyngwn—ac o'th law yn unig y dysgwylw'n am iechydwrtaeth! Ti yw yr unig Waredwr. Dymunem fod yn drysor tiydol i ti: yr ydym felly trwy dy ras, ac a barhawn felly yn dragywydd. Bydded i holl fyd dy etholedigion dy adnabod gyda ni, dy gydnabod a'th addoli, ac felly gael eu hachub trwot ti. Hyn yw swm a sylwedd ein ffydd, ein gobait, a'n dymuniadau penaf! Amen.'

Yr oedd Moses, fel cyfryngwr rhwng Duw ac Israel, yn gysgod hynod o Grist—ond bod Crist yn rhagori yn anfeidrol arno. Mwy na Moses yw, fel y mae yn fwy na phawb. Derbyniodd Moses y gyfaith danllyd gan Dduw, cyhoeddodd hi i'r bobl, ac a eiriolodd drostynt; ond nid oedd Moses yn abl ei chyflawni drostynt, a'u prynu oddiwrth ei mellidith; ond 'Crist a'n llwyr brynodd oddiwrth feildith y ddeddf.' *Gal.* 3. 13, 10, 20.

'Cyfryngwr nid yw i un'—nid oes angen am gyfryngwr ond lle byddo dwy blaid, a'r ddwy blaid hyny mewn ymrafael. 'Ond Duw sydd un'—un anfeidrol Fod yw Duw, yn berffaith dda a chyflawn, gyd â'r hwn nid oes gyfnewid, na chysgod tröedigaeth—gan hyny, os oes, trwy ryw ymrafael, angen am gyfryngwr rhwng Duw a dynion, y mae yn rhaid bod y bai yn gwbl ar y dyn, ac er llesâd y dyn y mae y

Cyfyngwr wedi ei drefnu. Yr un yw Duw o hyd, ond dyn sydd wedi colli ei le priodol, trwy droseddu y gyfraith. Gal. 3. 20.

CYFRYW, (cyf-rhyw) o'r un rhyw, cyffelyb, tebyg, y fath. Mae y gair yn gyffredinol yn cael ei arfer yn y radd gymhariaethol, megys 'Ymaith â'r cyfryw un.' Act. 22. 22.—'Yn erbyn y cyfryw nid oes ddedd,' &c. Gal. 5. 23. Rhuf. 1. 23. 2 Cor. 10. 11. 3 Ioan 8.

CYFYL, (hyl) agosrwydd; agos, yn agos, cyferbyn, yn ngŵydd.

Ni ddaw drwg yn dy gyfyl. E. Prys, (Ps. 91. 7.)

CYFYNG—DER—AU—DRA, (cyfyng) culni, an-ëangdra; gofid, cyni, dyrswch, a gwasgfa meddwl; trallod, caledwch, ac adfyd. Y gair Heb. yr yr hwn a gyfieithir *cyfyngder*, a ateb i'r holl eiriau uchod, ac amryw yn rhagor o'r un natur. Deut. 31. 17. Job 5. 19. Ps. 4. 1. a 25. 17. Diar. 11. 8. 2 Cor. 2. 4.

CYFF—ION, (cyf) corph pren, boneciff:—cyff pren; cyff gwenyn; cyff cler; cyff elusen.

CYFF CENEDL, tadog, neu wreidd-gorph cenedl. CYFF JESSE, teulu breninol Dafydd, mab Jesse; yr hwn oedd wedi myned yn isel, a difagur iawn, pan 'dardodd y Messia'h allan o hono. Esa. 11. 1.

CYFFION, 1. Darnu o goed wedi eu gwneuthur yn ddelwau; gau dduwiau, y rhai yr ymfynid â hwynt gan eillun-addolwyr. Hos. 4. 12.—2. Math o beirant a wnaed o gyffion, neu ddarnau o goed, i gopsi, neu boenydio, drwg-weithredwyr ág ef: yn yr hwn yr eisteddal un mewn modd tra anesamwyth, yn crogi megys gerfydd ei goesau. Jer. 29. 26. Act. 16. 24.—Trallod blin a gofidus a gyffelybir i gyffion. Job 13. 27.

CYFFAITH, (ffaith) cymyag; anwyn.—'Can ys y maent heb gyffraith gair bron trwn Dyw.' Dat. 14. 5. W. S.

CYFFELYB, (cyffal) cynnhebyg, cyhafal, eisior, cyfeisior; o'r un dull ac agwedd. Exod. 7. 22. Job 1. 8. Pob *cyff'eb* a ymgau. Diar.

CYFFELYBRWYDD—IAETH—AU, (cyffelyb) eynnhebygrwydd, lledrith, tebygoliaeth. Deut. 4. 16. Hos. 12. 10.—'Ac a wnaed mewn cyffelybiaeth dynion.' Phil. 2. 7. Efe a wnaed yn mhob peth yn gyffelyb i'w frodyr; efe a gymerodd arno holl wendidau y natur ddynol, etto heb bechod. Heb. 2. 17. Rhuf. 8. 3.—'Y rhai ni phechasant yn ol cyffelybiaeth camwedd Adda,' ydyw plant bychain, y rhai ni phechasant yn weithredol, fel Adda, ond ydynt yn bechaduriaid gwreiddiol ynddo, a thrwy hyn ydynt 'darostyngedig i farwolaeth. Rhuf. 5. 14.—'O ba le y cawsal efe ef hefyd mewn cyffelybiaeth.' Heb. 11. 19. Edr. ISAAC.

CYFFES—ION—U, (ffes) addeffad, profes, tystiolaeth: Gr. *ομολογια*, am ryw yn addef yr un peth. 2 Cor. 9. 13. Heb. 3. 1. a 10. 23.

Cyffesu a arwydda, 1. Cydnabod a chyfaddef yn ddirgel, fel y gwna troseddwr o flaen barnwr. Jos. 7. 19. Ps. 32. 5.—2. Addef neu arddelwri rhyw beth yn gyhoeddus, fel yn eiddo i ni; felly y cyffesa Crist ei bobl yn nydd mawr y farn. Y maent hwy yn ei gyffesu, ac yn dal perthynas ág ef, drwy eu geiriau, eu bywyd, a'u hymarweddial yn y byd; gan uffudhau i'w orchymynion yn ngwyneb gwrthwynebiadau a phrofedigaethau y byd, cnawd, a diafol. Yntau a'u cyffesa hwythau ger bron ei Dad, yr hwn sydd yn y nefoedd. Mat. 10. 32.—3. Clodfori a molianu enw yr Arglwydd. Heb. 13. 15.—4. Addef pechodau mewn gweddol o flaen Duw, gyda thristwch duwiol am danynt, yr hyn yw ffwrth argyhoeddiad, neu wrth rwy dduwiol, profiadol; oddiwth yr hwn

y dysgwylom gael cysur, neu addysg. Ps. 32. 5. Mat. 3. 6. Iago 5. 16.

Yr ydoedd yn ddeddf yn Israel i'r arch-offeiriad, ar ddydd y cymmod blynyddol, yr hwn oedd ar y degfed dydd o'r seithfed mis, wneuthur cyffes i Dduw, yn enw yr holl bobl, gan osod ei ddwyllaw ar ben bwch byw, yr hwn wedi ei ollwng yn rhydd, neu yn ddiangul, oedd, yn gygodol, yn dwyn ymaith holl anwiredau meibion Israel. Lef. 16. 21. Cysgod o Grist, yr hwa y rhoddwyd holl anwiredau ei bobl arno, ac efe a'u dug yn ei gorph ei hun ar y pren. Dywedir y byddai yr Iuddewon, am ddeng niwrnod o flaen dydd y cymmod, yn gwneuthur cyffesion neillduol, pob un o'i bechodau ei hun; os troseddiadau a fyddent o'r llech gyntaf, cyffesent hwy i Dduw yn unig; os byddent yn troseddiadau o'r ail lech, cyffesent hwynt hefyd i'r rhai y gwnaethent gam â hwynt.—Arwydda cyffes, weithiau, yr hyn a gyffesir, sef crefydd Crist. Heb. 3. 1.

CYFFIN—IAU, CYFFINYDD—IAU, (ffin) terfyn; bargod; terfynau; bargodion, godreunon. Jos. 13. 26. Mat. 4. 14.

CYFFRO—AD—AU—OI, (ffro) 1. Annog. Hos. 12. 14. 2 Petr. 1. 13.—2. Codi terfysg, terfysgu. Ruth. 1. 19. Act. 17. 5.—3. Cynhyrfu, ymgynhyrfu. Ps. 39. 2. a 77. 18.

CYFFREDIN—OL, (cyffred) cyfoll, hollol, arferol.—1. Y bobl gyffredin, isafaid; y rhai a elwid, yn ol rhediad yr iaith Hebraeg, *meibion dynion*, neu *feibion y bobl*; mewn cyferbyniad i'r uchafaid, y rhai a elwid *meibion gwyr*. Jer. 20. 23. Ezec. 23. 42. Ps. 62. 9. Canys felly y barnodd ein cyfieithwyr ni, a'r Saeson hefyd, am y geiriau Heb. בני ארץ gwreng (*men of low degree*) בני ארץ (*men of high degree*) Ps. 49. 2. Ond hwyrach nad oedd sail ddigonol i'i tyb hwn.—2. Yr hyn a fernid yn arian wrth y gyfraith. Act. 10. 14. a 11. 9.—3. Peth halogedig; sef heb ei olchi. Marc 7. 2.—4. Peth heb ei gysegru, neu ei neillduo at wasanaeth Duw. 1 Sam. 21. 4.—5. Yr hyn y mae yr un rhyddid i'r naill a'i llall ddyfod ato, a'r un hawl ynddo. Jer. 31. 5.—6. Yr hyn sydd yn perthyn i bob un o'r gymdeithas, y naill fel y llall. Act. 4. 32.—7. Yr hyn sydd yn perthyn i holl blant Duw, y naill fel y llall, yn ddiwahaniaeth, megys fydd, Tit. 1. 4. ac Iechydriaeth, Judas 3. yr hon a gyhoeddir i bawb yn gyffredinol, ac a dderbynrir gan bawb a gedwir i fywyd tragwyddol. Edr. GWRENG, IECHYDWRIAETH.

Câs *cyffredin* heb gyfraith. Diar.

CYFFWRDD, CYHWRDD, (hwrdd) 1. Teimlo yn arafaid. Luc 8. 44.—2. Gwneyd niwed i un. Gen. 26. 11. Ruth 2. 9.—3. Dinystrio, neu orchfygu. Heb. 11. 28.—4. Cyd-orwedd â gwaig. Gen. 20. 6. Diar. 6. 29. 1 Cor. 7. 1.—5. Gafael mewn peth, ymbel â. Num. 16. 26.—Mae Duw yn 'cyffwrdd â chalonau dynion,' pan y mae yn eu tueddu at ryw beth. 1 Sam. 10. 26.—Mae Duw yn 'cyffwrdd â'r ddaear, nes y mae hi yn toddi,' pan y mae yn anfon ei farnedigaethau dychrynlyd ar ei thrigolion. Amos 9. 5.—'Efe a gyffwrdd â'r mynyddoedd, a hwy a fygant,' pan fyddo efe yn symud pob rhywstrau, yn hawdd, oddiar ei ffordd, ac yn darostwng y balch a'r uchel. Ps. 144. 5.—Nid oedd Alexander a'i lu 'yn cyffwrdd â'r ddaear,' yn eu hymdaith yn erbyn y Persiaid; sef teithient gyd â'r fath gyflymdra aruthrol fel pe busent yn ehedeg, ac heb gyfarfod ág un rhywstr effeithiol. Dan. 8. 5.—'Gwaed a gyffwrdd â gwaed,' pan fyddo laddiadau, a phechodau gwaeddfawr eraill, yn cael eu gwneuthur yn fynych, ac yn agos at eu gilydd, megys y naill ar sodlau y llall. Hos. 4. 2.

'Na chyffwrdd, ac na archwaetha, ac na theimla; y rhai ydynt oll yn llygredigaeth wrth eu harfer.' Col.

2. 21, 22. Dyma eiriau cyfraith Moses, 'Na chyffwrdd â pheth aflan, na archwaetha, ac na themla;' yn cyfeirio at fwyddid a diodydd, y rhai a grybwyllodd yr apostol am danynt yn adn. 16, y rhai yr oedd yr Iuddewon a'r dysgawdwr Iuddewig yn dal llawer arnynt, fel arferiadau a' neillidol deliylngod yn perthyn iddynt. Cyfeitha rhai y geiriau, *Na fwyta*, &c. Addas, tebygol, medd Parkhurst, priodoll y geiriau, *μη αψη*, a *μη Σινης*, i *fwydydd*; na fwyta y cyfryw a'r cyfryw bethau; dyma iaith y gau athrawon Iuddewaid, neu rai gwedi eu llygru gan ddygeidiaeth y Pythagoreaid. Gwel Macknight, Roberts.

CYGLY—U, (cly) clyw, clywed.—'Yna Martha pan gogle he ddyvot o'r Iesu,' &c. Ioan 11. 20. W. S.

CYHOEDD—I, (hoedd) noeth, eglur, hysbys, digel, anghuddiedig, gwybyddus i lawer; hysbysu, eglurhau, gwneuthur yn wybyddus i laweroedd drwy ryhudd. Diar. 27. 5. Mat. 12. 16. Exod. 33. 19. Lef. 23. 21.

CYHOEDDIAD, (cyhoedd) dadganiad, cyhoedd-edigaeth. 1 Bren. 22. 36. 2 Cron. 24. 9.

CYHOEDDWR—WYR, (cyhoedd-gwr) cyhoedd-ddadganwr, pregethwr, efengylwr.—'Wele ar y mynyddoedd draed yr efengylwr, cyhoeddwr heddwch.' Nah. 1. 16. 'Cyhoeddwr heddwch,' ydyw cyhoeddwr y cymmod yn Nghrist—darostyngiad gelynlion yr eglwys; megys yr Assyriaid a'r Babiloniaid gynt: Anghrist a'r breninoedd Anghristaidd, yn ddiweddar. Dystrywiwyd y lleill, a dystrywir y rhai hyn hefyd; a chaiff Sion gadw ei gwyliau mewn diogelwch a llawenydd. Esa. 40. 9, 10. a 52. 7. Luc 2. 10, 14. Act. 10. 36. Rhuf. 10. 15.

CYHUDDO—ION, (hudd) 1. Beio, neu achwyn ar un; yr hyn a ellir ei wneuthur yn gyflawn, neu yn anghyflawn: yn ddirgel, neu yn gyhoeddus. Dan. 3. 8. Marc 3. 2. Act. 24. 2.—2. Buog-farnu, coll-farnu. Ioan 5. 45.—'Gelwir Satan yn 'Gyhuddwr y brodyr ger bron Dduw, ddydd a nos.' Yr oedd efe yn ddibaid trwy ei oruchwylywr, yn cyhuddo y prif Gristionogion ger bron swyddogion gwladol; ac y mae bob amser yn eu cyhuddo wrth Dduw, wrth y byd, ac wrth eu cydwybodau eu hunain. Dat. 12. 10. Job 1. Zech. 3. 1, 2, 3.

CYHUDDOL, (cy-hudd) cyhuddedig, achwynedig, beiedig. Act. 25. 16.

CYLCH—AU—OEDD, (cyl) cant, cylehig; cylehyn, cylehwy; cwmpawd, cwmpas; gyrfa; ymyl; tro; oddi amgylch; mewn perthynas i.—Cylch yr haul, sef gyrfa yr haul; cylech-ynad, sef barnwr cylech.—Cylchoedd—eu nifer yw pump; sef y cylech poeth, y ddau gylch tymberus, a'r ddau gylch oerfelg, neu rewlyd.—Cylch tŷ Dduw, sef mewn perthynas i dŷ Dduw; yn nghylch tair blynedd; yn nghylch y wlad; cylech o gylch, sef oddi amgylch yn gyflawn.—'Cylech y nefoedd.' Job 22. 14.—'Cylech ar wyneb y dyfnder.' Diar. 8. 27.—'Ei elynion yn ei gylch.' Galar. 1. 17.

CYLYMAU—U. Dan. 5. 12. Exod. 26. 11. Edr. CWLWM.

CYLLA—ON, (cwell) y rhan hyny o gorph dyn ag sydd yn derbyn yr ymborth o'r gnaeu; y mae yn dechreu yn ngwraidd y tafod, ac yn gwasanaethu i ddwyn y bwyd i'r bol. Y gropa mewn ehediad ydyw. Y mae i'r anifeiliaid ag sydd yn enoi eu cill bedwar cylla; ond sylwyd nad oes gan rai o honnynt sydd â phedwar yn Ewrop, ddim ond dau yn Affrica, am fod y llysiâu yno, tebygol, yn fwy maethlawn. Mae y gropa mewn ehediad yn llawer mwy galluog i dreulio eu hymborth, yn rhai o honnynt, na'r cylla mewn dyn ac anifel. Y mae y nodd, neu y gwlybwr, a elwir y *gastric juice*,

sydd yn dynoddi allan o gilchwynn bychain yn y cylla, i dreulio yr ymborth, a'i droi yn gau i borthi y gwaed, â chyuneddau rhyfeddol iawn yn perthyn iddo.—

1. Nid yn unig y mae efe yn wlybwr, ond y mae yn *edrwyth*, ac yn tawdd-chwalu yr hyn a ddolo i'r cylla.

—2. Nid yw o'r natur a'r aliw na'r bustl. Trwy brofiadau allan o'r corph nid ydyw yn gweithredu yr un fath ag un o'r dydoliadau hyn ar ddefnyddiau ymborth.—3. Nid yr un peth yw treulid y cylla a braeniad, ychwaith. Y mae y nodd hwn yn gwrthweithredu braeniad yn gryf iawn, ac yn adferyd sylweddau wedi braenu.—4. Nid ydyw yn gweithio, ychwaith, trwy epleau; canys y mae yn dechreu gweithio ar y wyneb, yn groes i epleau, sydd yn dechreu yn nghanol, neu yn nghanol y defnyddiau.—

5. Nid treulid gwres a phoethder ydyw; canys treulia cylla oer y môr-byag, y *cod* a'r *sturgeon*, gregyn y cranc a'r celmwech, sydd galetach nag ystlyau y cylla sydd yn eu cynnwys.—6. Mae o natur wahanol yn yr amrywiol greaduriaid, yn addas i amrywiaeth eu hymborth. Yn yr adar sydd yn gigweiniol, ni effeithia y nodd hwn sydd yn eu cyllion arrawn. Mewn defaid ni effeithia ddim ar wellt, neu borfeydd, heb ei fod yn gyntaf wedi ei guoi a'i ddryllio. Y nodd sydd yn nghylla yr ŷeh a'r ddaif, yn treulio gwellt a llysiâu, ni effeithia mewn un gradd ar gig neu gyrrh anifeiliaid; ac yn nghyllaon yr anifeiliaid hyny sydd yn ymborthi ar gig, nid yw yn effeithio nac yn gweithredu dim ond ar sylwedd marw; canys y mae pryed ac ednogiogion byw i'w cael yn aml yn eu cyllion. Er nad yw yn effeithio ar y cylla tra byddo y dyn byw, etto, y mae yn bwyta gwigoedd y cylla, yn aml, pan y caffo weithredu arnynt trwy anguu dityfyd, cyn colli ei rym a'i fywiogrwydd. Mor hyuod yw hyny; ac etto, mor angenrheidiol ydyw y gwahaniaethol weithrediad.—

Pwy, a ystyrio, na wél yn mhob peth fanylrwydd, doethineb, a gweithrediad y Creawdwr mawr! Gwel Dr. Paley's *Natural Theology*.—Durham's *Physico Theology*, vol. ii.—Chambers' *Universal Dictionary*, vol. ii.

'Arfer ychydig win, er mwyn dy gylla, a'th fynych wendid; sef dim ond ychydig. Yf win, i iachâu dy windidau, nid i beri gwendidau. Mae Paul yn gorchymyn i Timotheus yfed *ychydig* win, er mwyn ei gylla, a'i fynych wendid; er hyny, nid yw efe byth yn gorchymyn iddo bregethu ychydig; nac ydyw, er ei fod yn ddyw gwan a salaidd, y mae yn gorchymyn iddo ger bron Barnwr byw a meirw, i 'bregethu y gair mewn amser, allan o amser.' 1 Tim. 5. 23. Doddridge *in loc*.

CYLLELL—YLL, (cwell) twca; offeryn llym a miniog, digon adnabyddus, a arferir at amryw bethau. Gen. 22. 6. 1 Bren. 18. 28. Exra 1. 9. Jer. 36. 23.—'A Sephora a gymerodd gyllell lem.' Exod. 4. 25. *Heb.* *רצ* *careg lem*. Llauer o genedloedd a arferent lechau celyd yn lle arfau heigrn cyn ffurfiad y cyfryw arfau yn eu plith: megys yr Indiaid yn America, ac ynysoedd y Môr Deheuol.—Arferir y gair, yn gyffalybiaethol, am greulonder didrugaredd gorthrym-wyr gormesol. Diar. 30. 14. Ac, hefyd, am wyladwriaeth, ac atallad yn erbyn glythineb, i arwyddo fod eisleu tori y blys a'r chwant anghymedrol, yn wyneb yr hudiad. Diar. 23. 2.—Y cylyll i arferent yn lladd ac yn darnio yr aberthau, a allent gysgodi Pilat, Herod, ac offerynau eraill, yn y driniaeth greu-lawn a gafodd Crist Iesu, pan roddwyd cospedigaeth eifn heddwch ni arno ef, ac y rhoddodd ei enaid yn aberth dros bechod. Exra 1. 9. Esa. liii.

CYMAIN, (maint) cyfartal, cyfweh, cynnifer.—'Ond chwithau hefyd cymain un.' Eph. 5. 33. 'Can hyny *pop un* o hanoch.' W. S.—'Chwithau bawb.' Dr. M.—*Gr.* *παν και υμεις οικαθη* *ενα*. Y mae yn ddyledswydd ar bob un i garu ei wraig, a hyny am ei

bod yn wraig: ac nid oes neb yn cyflawni un ddyled-swydd arall tu ag ati yn addas, fel y mae yn gofyn, heb ei charu.

CYMAINT, (maint) o un, neu yr un faint; o'r un nifer; o'r un faintioll, neu yn gyfartal. Gen. 26. 12. 2 Sam. 24. 3. Mat. 19. 29. Marc 10. 30. Dat. 18. 6.

CYMAL—AU, (mal) cyfiad, neu gyswilt aelodau yn nghyrrh creaduriaid. Job 31. 22. Can. 7. 1.—Wrth 'gymalau a mēr,' yn Heb. 4. 12. y meddylir yr amcanion cadarnaf, y dychymyglon a'r tueddiadau dirgelaf yn nghanol dyn; y rhai y mae gair Duw, yn ei awdurdod minlog, argyhoeddiadol, yn cyrhaedd trwodd atynt, yn eu dadguddio, ac yn eu barnu.

'Cymal cynnaliaeth.' Y mae yr eglwys yn cael ei chyffelybu i'r corph naturiol—Crist yw y pen, a'r credinwyr gwirioneddol ynddo yw yr aelodau. Fel yn corph naturiol, y mae undeb rhwng yr holl aelodau a'u gilydd, ac a'r Pen, Crist Iesu. Y maent wedi eu cyd-gynnwll, eu crynhol at eu gilydd, pan oeddylnt yn wasgaredig; wedi eu haddasu a'u cyd-gysylltu a'u gilydd—trwy y cysylltiadau y mae y naill aelod yn wasanaethgar i'r llall, ac i'r holl gorph; ac hefyd y naill aelod yn rhoddi cynnaliaeth i'r llall; felly y mae y cysylltiadau yn gymalau cynnaliaeth.—Felly y Pen, sef Crist, ydyw ffynon bywyd i'r holl gorph, a phob aelod o hono. 'O'r hwn y mae yr holl gorph,' &c. Nid oes un gradd o gynnaliaeth gan y naill aelod i roddi i'r llall, ond a dderbynio o hono ef. Rhaid, mewn corph iachus, fod undeb rhwng pob aelod a'r pen, a chysylltiad rhyngddi a'r aelodau eraill nesaf ati, fel y byddo yn addas i dderbyn ac i gyfranu. Os na bydd yn derbyn, ni bydd ganddi ddim i gyfranu; ac os felly, bydd yn wywedig ei hun, ac yn achos gwywedigaeth i eraill. Y mae anfeldrol gyflawnder yn Nghrist, ond trwy y cymalau cynnaliaeth y gwneir ni yn gyfranog o'r cyflawnder hwnaw er ein cynnaliaeth. Yr Ysbryd Glân yn beaf sydd yn cysylltu yr aelodau a'u gilydd, a'r holl gorph a'r Pen. Yn yr ail le, y mae ffydd yn afaelgar yn y Pen, ac yn derbyn magwraeth a chynnaliaeth o hono. Yr hyn y mae ffydd yn ei dderbyn, er adeiladaeth y dyn ei hun, y mae cariad yn ei gyfranu er lesad eraill hefyd, 'yn nerthol weithrediad yn mesur pob rhan.' Nid yr un mesur sydd i'r aelodau oll, ond y mae mesur priodol i bob rhan, fel yn y corph naturiol. Y mae y nerthol weithrediad, nid yn unig yn cysylltu yr aelodau, ond hefyd yn peri cynnydd yn y cysylltiad hwnaw, yn ol mesur pob rhan. Yn yr undeb hwn, a thrwy gyfraniad o'r Pen, sef Crist, a'r aelodau a'u gilydd, y mae yr Ysbryd Glân yn nerthol weithredu i beri cynnydd y corph, mewn cariad. Heb gariad, ni bydd yr aelodau yn gynnaliaethol i'w gilydd; ac heb ffydd, ni bydd gan gariad ddim i'w roddi. Y mae ffydd yn derbyn, a chariad yn cyfranu. Gan mai ffydd sydd yn derbyn, y mae yn rhaid fod gair ac ordinhadon Crist o fawr werth gan yr holl wir aelodau, trwy ba rai y mae Crist yn cyfranu i ffydd o'i gyflawnder mawr ei hun. Eph. 4. 16. Col. 2. 19.

'Cymalau mordwydydd' yr eglwys, neu yn hytrach yr addurn, neu y wisg hardd am ei chymalau, sydd yn arwyddo prydfertwch ei hysgogiadau ysbrydol, a'i bucheddiad allanol, wedi gwregysau ei lwynau a gwirioneddau dwyfol, a gwiso am ei thraed eagidiau parotoad efengyl y tangusfedd. Can. 7. 1. Eph. 6. 14, 15.

CYMANFA—ORDD, (cyman) cynulleidf, tyrfa; amryw yn cyd-gyfarfod yn yr un fan. Exod. 12. 16. Yn gyffredinol, yn yr ysgrythyrau, yr ydys yn deall wrth gymansa, casgliad o amryw bersonau wedi dyfod at eu gilydd i gyd-addoli Duw. Lev. 23. 3. Num. 28. 18.—Sonir am gymansa sanctaidd, neu neillduol, i Banl. 2 Bren. 10. 20.—Y mae yr Arglywydd yn

galw y gymansa sanctaidd, &c., yn 'fneidd-dra, ac yn anwreidd,' o herwydd y cam-arferiad a wnaed o honi. Esa. 1. 13. Amos 5. 21.—'Gelwir yr Iuddeuon, yn eu gywrthgildadau, yn 'gymansa anffyddloniaid.' Jer. 9. 2.—'Cymansa a chynulleidf,' neu eglwys (*εκκλησια*) 'y rhai cyntaf-anedig;' yr eglwys Gristionogol, yn cynnwys Iuddeuon a Chenedloedd, gwedi eu galw yn nghyd trwy yr efengyl. Heb. 12. 23.

Yr oedd y gymansa, neu y gynulleidf, yn Israel, yn cael ei galw yn nghyd trwy lais yr udgorn arian. Num. 10. 2, 7. Felly, yn yr un modd, y mae cymansa a chynulleidf y rhai cyntaf anedig, gwedi eu galw ag udgorn mawr yr efengyl, i gyd-gyfarfod yn Nghrist, ac yn enw Crist, yr hwn a wnaeth y ddau (sef Iuddeuon a Chenedloedd) yn un ag ef, ac a'u gilydd ynddo. Num. 10. 2.

CYMDEITHAS—AU—U, (ymdaith) cyfeillach, cymundeb, cyd-ymdeithas; rhai yn cyd-deithio, neu yn cyd-fyned a'u gilydd; yn cyd-feddwl; yn cyd-ewyllyaio, yn cyd-farnu, yn cyd-garu, yn cyd-gasau, &c., mewn gair, yn cyd-wneyd pob peth. Y gair *Gr. κοινωνια*, a gyfeithir *cymdeithas* y rhan amiaf, a arwydda cyfranu rhyw beth i eraill; yn yr ystyr hwn arferir ef yn 2 Cor. 9. 13. ac a gyfeithir yno *cyfraniad*. Hefyd, arwydda *cyd-gyfraniad*; yn yr ystyr hwn arferir ef yn 1 Cor. 10. 16. 'onid cyd-gyfraniad gwae Crist yw?' Arferai y Groegiaid y gair hefyd, medd Chandler, ar Eph. 5. 11. i arwyddo cyd-gyfraniad o ddefodau crefyddol, ac o'r bendithion a ddychymygid oedd i'w cael trwyddynt. Hefyd, arwydda cymdeithas, neu gyd-gyfeillion gwedi ymuno a'u gilydd trwy ryw rwymin cyffredin i feddiannu rhyw ragorfeintiau trwy eu hundeb a'u gilydd. Yr oedd llawer o'r cyfryw gymdeithasau, a alwai y Lladinwyr *Sodalitia*. Ac am fod amryw o honynt wedi eu sefydlu i gyflawni defodau crefyddol, golygent y duw hwnaw, i anrhydedd pa un y sefydlwyd y gymdeithas, yn ben y gymdeithas, ac yn awdwr y lesad a gaent trwy eu gymdeithas yn ei addoliad. Yn yr ystyr hwn, priodolir y gair, gyda llawer o addasrwydd, i ddygybbilion Crist mewn undeb, trwy yr unrhyw werthfawr ffydd, i'r un gymdeithas neu gymundeb eglwysig, i addoli yr unig wir Dduw, trwy gyfringiad ei Fab, Iesu Grist, ac i dderbyn oddi wrtho, trwy yr un cyfringiad, bob bendith dymborol, ysbrydol, a thragywyddol. Y Tad, a'i Fab ef, Iesu Grist, yw pen y gymdeithas ryfedd hon; ac oddi wrtho y mae yr holl fendithion yn dylifo i'r holl frawdoliaeth yn y gymdeithas.

Y mae i'r saint gymdeithas a Duw yn Nghrist. Sail cymdeithas a Duw ydyw undeb. Y mae undeb gyffredinol rhwng Duw a'i bobl, yn eu cymeryd i berthynas gyffammodol ag ef: trwy rinwedd yr undeb hwn y mae efe yn Dduw iddynt hwy, a hwythau yn bobl iddo ef. Undeb priodasol yw, y fath ag sy rhwng gwr a gwaraig. 'Dy briod yw yr hwn a'th wnaeth.' Esa. 54. 5. Ffrwyth yr undeb cyffammodol hwn yw rhoddiad trwy yr Ysbryd yn yr adenedigaeth. 1 Ioan 4. 13. Rhwymyn yr undeb hwn yw cariad tragwyddol Duw tu ag atynt. Hwn sydd yn eu tyrau ato, ac yn eu huno ag ef. Mae yr undeb yn anwahanol; canys nid oes dim a'u gwahanu oddiwrth gariad Duw yn Nghrist Iesu. Y mae cariad Duw yn cael ei dywallt yn eu calonau gan yr Ysbryd Glân, ac mae eu calonau yn cael eu cyfarwyddo i gariad Duw, y maent yn cael eu gwreiddio a'u seillo ynddo, ac yn amgyffred gyd a'r holl saint ei feusran anfeidrol, Eph. 3. 17, 18. Ffrwyth yr undeb hwn ydyw hawl yn gyffammodol yn Nuw; y mae Duw yn Dduw iddynt hwy i Zech. 13. 9. Ps. 31. 14. Phil. 4. 18. Gen. 15. 1. Gal. 3. 24.

Oddiwrth hyn y mae y gymdeithas rhwng Duw a'i bobl, ac a elwir wrth amrywiol enwau yn yr ysgryth-

yrâu: megys, 1. Eu triglad y naill yn y llall. 'Yr hwn sydd yn aros,' neu (*μενω*) *yn trigo* 'mewn cariad, sydd yn aros (*yn trigo*) yn Nuw, a Duw ynddo yntau.' 1 Ioan 4. 16. 2 Cor. 6. 16. Eph. 2. 22. 'Nyni a ddeuwn ato,' medd Crist, 'ac a wnawn ei trigfa gyd âg ef,' sef gyd â'r hwn sydd yn ei garu, ac yn cœdw ei air. Ioan 14. 25.

2. Rhodio gyd â'u gilydd, fel cyfeillion cymmodol, heddychlawn, a chariadus. Amos 3. 3. 'Mi a bres-wyllaf ynddynt, ac a rodiaf yn eu mysg,' medd Duw. 2 Cor. 6. 16. Enoch a Noah a rodiasant gyda Duw—sef yn ei heddwch—yn ei gyfeillach—yn ei ofn—ac i bob rhyngu bodd iddo. Gen. 5. 24. a 6. 9.

3. Yn y gymdeithas, neu y cymundeb hwn, y mae pob plaid yn cael y lle a weddaf iddynt. Nid ydyw y dyn ag sydd yn feddiannol o'r fraint oruchel hon yn ei ddrychafu ei hun, ac yn bychanu Duw; nac ydyw; oud yn y gwrthwyneb, y mae efe yn rhoddi mawredd, gogoniant, a chlod i Duw, ac yn cymeryd gwaeledd, gwarth, a chywyllid iddo ei hun. Y mae efe yn cyfrif ei hun yn ddim, a Duw yn bob peth; y mae efe yn ddrwg, a Duw yn anfeidrol dda a chyflawn; y mae efe yn hollol dlawd, yn byw ar Dduw holl-gyfoethog; y mae efe yn wau, yn pwyso ar y breichiau tragrywyddol. Y mae yna gyd-fywliolaeth heddychrol, rydd, a chariadus, trwy gyfrinach gyfeillgar. Y mae holl gyflawnder mawr y Cyfryngwr yn drysor rhydd i'r pechadar, yn wyneb ei holl angenion; ac y mae yn cael tywallt ei holl achwyniadau a'i ofidiau fel i'w fynwes. Y mae cyfnewidol o ran gofal am achosion o bob ochr. Y mae achos y pechadar yn hollol yn ngofal Duw; y mae rhyw hiraeth gwirioneddol yn nghalon y pechadar, yntau, am ogouiant i enw, a llwyddiant i achos Duw yn y byd.

4. Y mae y gymdeithas hon yn drwyadl, ac yn gyffredinol o bob ochr. Y maent yn cymdeithasu â'u gilydd yn mhob peth. Y mae pob achos gan y credadyn yn achos rhyngddo â Duw; a rhyddid ganddo i fyned at Dduw yn y cwbl. Y mae y pethau mwyaf cyffredin sydd yn perthyn iddo, yn ei rodiaf a'i alwedigaeth yma yn y byd, yn achosion pwyais rhyngddo ef â Duw. Y mae yn bwya ac yn yfed, ac yn dwyn yn mlaen ei holl fasnach fydol, a'i ymdriniaeth â dynion, gyda golwg ar Dduw, ac ymfofniad am ei gyfarwyddyd a'i gynulorthi. 1 Cor. 10. 31.

5. Y mae y gymdeithas hon, befyd, i'w mwynhau yn holl ordinhadau Duw, ac yn wyneb holl wirioneddau Duw—yn y gorchymynion, yn eu purdeb dwyfol—yn yr addewidion, yn eu cyflawnder a'u rhadlonrwydd—yn holl ddirgeledigaethau yr iechydwrtaeth, yn eu doethineb mawr, eu egsondeb bardd, a'u cysylltiad gogonedus. Weithiau, y mae yr enaid yn ymdywallt ger bron Duw, mewn ymstyngiad a galar duwiol; weithiau, yn ymgysuro yn nghyflawnder yr iechydwrtaeth, a gralonrwydd yr addewidion; felly hefyd, ar brydiau, y mae y gorchymynion, yn eu huniondeb a'u sancteiddrwydd, yn hyfyrdwch ac yn orfoledd iddo. Y mae yn gweled, âg wyneb agored, ogoniant yr Arglwydd, yn ei wrioneddau, megys mewn drych, ac yn golygu Duw a'i ogoniant fel ei hyfyrdwch a'i ddyben penaf. 1 Cor. 1. 9. Eph. 3. 9. 2 Cor. 13. 13. Phil. 2. 1. 1 Ioan 1. 3, 7.

Ni ddichon neb gymdeithasu â Duw, a rhodio yn y tywyllwch—heb adnabod ffordd y cymmod yn Nghrist—yn farw mewn pechod—ac yn byw yn ansanctiaidd ac yn anghyflawn. 1 Ioan i. Pa gyfeillach a ddichon fod rhwng cyflawnder ac anghyflawnder—rhwng golau a thywyllwch—rhwng Crist a Belial? 2 Cor. 6. 14, 15. Ond rhai mewn cymmod â Duw trwy Grist, ac wedi eu sancteiddio gan yr Ysbryd Glân, ac yn rhodio yn ddichlynaidd yn frydd sanctiaidd Duw, sydd yn mwynhau y fraint oruchel.

Y mae yn amlwg oddiwrth yr ysgrifthyrau canlynol fod i'r saint gymdeithas a phob un o'r Personau Dwyfol.

1 Ioan 1. 3. Phil. 2. 1. 2 Cor. 13. 14.—1. A'r Tad, yn ei gariad tragrywyddol, yn ei drugaredd, ei ffyddlondeb, a'i diriondeb tu ag atut. 1 Ioan 3. 1. Esa 63. 9. Ps. 103. 13. Mal. 2. 10.—2. A'r Mab, yn yr hyn yw o ran ei Berson—yn yr hyn a wnaeth drostynt—yn y gras a dderbyniant oddi wrthio yn ei holl swyddau a'i berthynasau—eu prophwyd, eu harchoffeiriad, a'u brenin—eu pen, eu brawd, a'u priod, &c., yn ei gyflawnder a'i sancteiddrwydd. 1 Cor. 1. 30. Jer. 23. 6. Esa. 45. 24.—yn ei gariad ac yn ei ffyddlondeb. Eph. 5. 2.—3. Y mae iddynt gymdeithas â'r Ysbryd Glân, yn ei berson, ei swydd, ei waith, yn ei holl gyfraniadau o ras, doniau, a chynorthwyon—yn ei gariad, ei dynerwch, a'i ffyddlondeb. 2 Cor. 13. 13. Rhuf. 15. 30.

Yn y gymdeithas felus hon, y mae ymstyngiad Duw, ac anrhydedd plant Duw, yn ymddangos yn rhyfedd. Y mae yn gymdeithas ddymunol a gwerthfawr o'u tu hwy. Eu dyddanwch, eu hyfyrdwch, a'u cynnaliethe yn y byd ydyw. Dyma ason eu hyfyrdwch, sydd â'i ffrydiau yn barhaus yn eu llawenhau. Yn y mwynhad o honi y maent yn agos i ddedwyddwch y nefoedd; perffeithrwydd o honi, a pharhad tragrywyddol o honi, fydd y nefoedd.

'A chymdeithas ei ddyoddefadau:' y mae i'r saint gymdeithas â Christ yn ei ddyoddefadau; efe a ddyoddefodd yn eu lle hwynt; y mae y dyoddefadau hyn yn cael eu cyfrif iddynt, ac y maent yn cael profiad o'u rhinwedd yn eu calon. Phil. 3. 10. 1 Petr. 4. 13.

'Cymdeithas yr efengyl,' ydyw y cyd-feddiant a'r rhyddid cyweithas sydd rhwng y saint, yn eu profes o wirioneddau, eu profiad o fendithion, a'u cyflawniad parchus o reolau ac ordinhadau yr efengyl. Phil. 1. 5. Gal. 2. 9.

CYMEDROL, (medr) cymhesurol, cymhwys, addas, canolig; cyflawn; heb fod yn ormod nac yn rhy fychan. Joel 2. 23. Edr. CYFLAWN.

CYMEDROLDER, (medr) tymherusrwydd, sobreiddrwydd, dirwest. Y gar *Gr. εὐκρασία*, a gyfieithir *cymedrolder*, a arwydda hunan-lywodraethiad; sef bod gan un awdurdod arno ei hun, o ran chwantau a phleserau cnawdol; diweirdeb, sobrwydd. 2 Petr 1. 6. Yr un gair a gyfieithir *dirwest*, yn Act. 24. 25. a Gal. 5. 22; a gair o'r un gwreiddyn a gyfieithir *ymgadw*, yn 1 Cor. 7. 9. a 9. 25.

CYMER—AU—YD—ODD, derbyn, gafaclu yn, &c., cydlif, cyd-ffwrdd. Cymer dau ddwfr. Y mae llawer o leodd yn Nghymru yn cael yr enw hwn oddiwrth eu sefyllfa wrth gydiad dwy ason. 2 Sam. 19. 30. Ps. 109. 8. Eph. 4. 28.

CYMERAWD—ADWY, (cymer) derbynol, cyfrifol, cyfrifawl, teiling o barch, gwiw, anrhydeddus. Lef. 1. 4. Deut. 33. 24. Esth. 8. 5. Pa. 19. 14. Rhuf. 1. 28.—'Gwnaeth ni yn gymeradwy yn yr anwlyd' Eph. 1. 6. Yr anwlyd yw Crist, yr hwn sydd anfeidrol anwyl, gan y Tad—ei anwyl Fab—*υιος της αγαπης*, *Mab ei gariad*. Col. 1. 13. Mat. 3. 17. a 17. 5. Luc 9. 35. Etholodd ni ynddo cyn selliad y byd; a'n bendithiodd ni â phob bendith ysbrydol ynddo; ac a'n gwnaeth ni yn gymeradwy ynddo, y rhai oeddy yn hollol anghymeradwy ynom ein hunain. Yn ei Fab mae y Tad yn golygu ei bobl: a chan fod ei Fab yn anfeidrol anwyl, y maent hwythau yn anwyl ac yn gymeradwy ynddo. Gan mai ynddo ef y maent hwy yn gymeradwy, y mae eu cymeradwyeth yn sefyll ar sail anfeidrol uchel a drychafedd. Nid gall fod ar sail uwch nag yn ei anwyl Fab, ac er ei fwyn yn hollol ac yn gwbl. Y mae eu cymeradwyeth yn dragrywyddol a digyfnuedd, fel y sail ar ba un y mae yn sefyll. Nid ydyw yr apostol yn dyweddi, yr hwn a'n gwnaeth ni yn gymeradwy yn ein cariad, yn ein sancteiddrwydd, &c., ond 'yn yr anwlyd.' Y mae yr anwlyd yr un

mor anwyl yn parhau. Heb. 13. 8. Nid oes un cyfnewid yn nhellngodol y Mab, nac yn meddwl a chariad y Tad tu ag ato. Am hyny y maent hwythau hefyd yn ddigryfnewid, ac yn dragywyddol gymeradwy ynddo. Oddiwrth eu cymeradwyeth yn yr anwyl, y mae eu holl fendithion, eu gras, a'u cysuron hwy yn tarddu. Gan fod y Tad wedi eu hethol ynddo, ac mai yr anwyl sydd yn eu gwneuthur hwy yn gymeradwy, y mae mawr a gogoniant tragywyddol i'r Personau Dwyfol, am y drefn ryfedd hon, sydd yn dangos cariad a gras mor anfeidrol fawr, anchwilladwy, a gogoneddus. Wele! dyma gariad a gras sydd uwchlaw gwybodaeth!

'Yr ydym yn ymorchestu, pa un bynag ai gartref y byddom, ai oddi cartref, ein bod yn gymeradwy ganddo ef.' 2 Cor. 5. 9. 'Yr ydym yn ymorchestu,' *φειλομεθα*, yr ydym yn ymdrechu am dano, fel ein luechel-gais, ein hanrhydedd, ein hurddas, a'n gogoniant penaf; yn ymgugno am dano fel am y peth mwyaf ei bwys, ei anrhydedd, a'i ddedwyddwch; a hyny trwy greu yn yr hwn a'i boddlonodd, sef ei anwyl Fab; trwy ufuddhau iddo—trwy ddyoddef drosto—a thrwy ocheled y pethau sydd yn ei anfodloni. Nid ydyw ond peth bychan, mewn ystyr, pa un ai gartref y byddom, ai oddi cartref, ond peth o anfeidrol bwys yw ein bod yn gymeradwy ganddo ef. Dyma y nodd penaf yn ei olwg wrth feddwl am fyw, ac wrth feddwl am farw. Ond cyrhaedd at hyn, y mae pob peth yn dda.

CYMHAR—ION—U, (pâr) cydw, cyfranogwr, cyfall.—1. Un tebyg i un arall. Felly y mae 'yr hwn a yspello ei dad neu ei fam yn gyfall i ddinystriwr.' Diar. 28. 24.—2. Creaduriaid o'r un rhyw, megys adar, &c. Esa. 34. 15.—3. Gwr a gwraig, y rhai ydynt un pâr; a phob un yn gymhar i'w gilydd. Mal. 2. 14.

Pob eda a edwyn ei gymhar. Diar.

CYMHELRI, (pelri) terfysg, dwysa-ofid, cynhwrf meddwl.—'Mae arnaf gymelri mawr beunydd.' 2 Cor. 11. 28. W. S.

CYMHELL, (pell) *Llad. COMPELLO*; *Saes. COMP-EL*; dirio, dirgymhell, argymhell; annog gyda phob diwydrwydd, cynnyg gyda phob taerineb; gwasgu ar, gorfod. 1 Sam. 28. 23. 2 Bren. 5. 16.—'Hi a'i cymhellodd ef i fwyta bara.' *Heb. Hi a ymafodd ynddo*: sef annogodd ef gyda phob taerineb. 2 Bren. 4. 8.—'Pwy bynag a'ih gymhelo un filltir, dos gyd âg ef ddwy.' Mat. 5. 41. Y mae yn debygol fod ein Harglwydd yn cyfeirio ei ymadrodd hwn, pan y mae efe yn gorchymyn hynawsedd, heddychlonedd, ac ym-ostyngiad i awdurdod, at y dull a'r arferiad ag oedd yn mhllith y Persiaid. Fel y mae yn llywodraeth Brydain redegwyr llythyrâu, a chenadwyr dros y brenin; felly yr oedd yn mhllith y Persiaid y cyfryw swyddogion, y rhai, trwy awdurdod eu breninoedd, neu eu hmyeraudwyr, a alent gmyeryd anifeillaid pobl wrth eu haehlysur, pa bryd bynag y gwelent yn dda alw am danant; ie, dynion hefyd i ddwyn beichiau, i deithio, &c., ac nid oedd wif eu gdwynwnebu. Yr oedd yr arferiad hwn yn mhllith yr Iuddewon, fel yr ymdengys oddiwrth Mat. 27. 32., 'Hwy a gawsant ddyn o Cyrene, a'i enw Simon; hwn a gymhellasant i ddwyn ei groes ef.' Marc 15. 21. Luc 14. 23. a 24. 29. Gal. 6. 12.

'Y mae cariad Crist yn ein cymhell ni;' (2 Cor. 5. 14.) sef cariad Crist tu ag atom ni. Y mae crediniaeth o gariad Crist tu ag atom yn ein cymhell ni. Efe a'n carodd pan oeddym yn feirw; ac o'i fawr gariad bu farw dros y meirw, fel y byddai i'r meirw gael eu bywbau. Y mae ystyriaeth o fawredd a rhadlonrwydd cariad Crist, fel hyn yn marw drosom, pan oeddym ni yn feirw mewn camweddau a phechodau, a than gollfarn, yn cymhell pawb a gafodd eu bywbau ynddo, i fyw iddo ef. yr hwn a fu farw drostynt, ac nid iddynt eu

hunan mwyach. Nid oedd parodrwydd ynddynt hwy i hyn o'r blaen, ond yn gwbl groes i hyny; ond y mae cariad Crist yn gweithredu yn dra effeithiol arnynt; y mae yn eu cymhell hwynt, sef yn eu dwyn gyf âg ef (*συνεχτη*) yn *anorohfygoll*—fel llong â'r gwynt yn llenwi ei hwyliâu, yn cael ei dwyn yn llwythog (gwedi tōri pob peth ag oedd yn ei hattal) gan ffwrdd gref i ganol y cefnfor: felly, yn gyffelyb i hyn, y mae cariad Crist yn cymhell yr enaid sydd yn ei brofi, er pob dal-feydd, allan o hono ei hun, o hunan-elw, hunan-dŷy-benion, a pharch, i fyw i ogoniant un arall, sef yr hwn a fu farw drosto. Crist yw y cwbl ganddo. Y mae yn haeddu y cwbl, ac mae yn cael y cwbl. Yr arwydd oreu o'n bod yn fyw yn ysbrydol, yw ein bod yn byw i'r hwn a fu farw i roddi bywyd i ni. 1 Petr. 4. 1, 2. Rhuf. 6. 8, 11, 12. 1 Cor. 6. 19, 20. 2 Cor. 5. 15 Gal. 2. 19, 20. Tit. 2. 13. Act. 3. 16. I attal y rhai sydd fel hyn yn cael eu cymhell, rhaid cael rhyw beth cryfach na'r cariad sydd yn eu dwyn; ond nid oes dim cryfach na chariad Crist. Rhuf. 5. 8. a 8. 31, 35, 36. Can. 8. 6, 7.—'Pe gallech (medd Mr. Hervey) roddi un llwrf, digalon, yn nghanol byddin yn eichwyn i'r frwydr; neu yn hytrach, pe gallech osod cwch bychan yn nghanol rheledd gorwylltton yr afon Nilus, chwai a ganfyddech ystyr y gair cynnwysaf *συνεχτη*.' Gwel *Theron and Aspasio*.

CYMHEN—U, (pen) ffraeth, hyawdl, tafod-rydd; canmol, taclu, tacluso, addurno.—'Velly a's ein anwiredd ni a gymenna wirionedd Duw,' &c. Rhuf. 3. 5. W. S.

CYMHESUR—DEB, (cymhes) addas, rhesyrol, gweddus, cymhwys, cyfaddas. Mae y gair *Gr. ἀπεσ-ροσ*, sydd yn cael ei gyfieithu *cymhesur*, yn arwyddo bodhaol, cydunol, dymunol; ac a gyfieithir *bodd-lawn*, Ioan 8. 29.—*yn dda gan*, Act. 13. 3.—*rhyngu bodd*, 1 Ioan 3. 22. Gair Groeg arall, *ὀμοσπον*, a gyfieithir *cymhesur*, yn Tit. 2. 2. a arwyddo sylledd, diweirdeb. Hwn, fel y gair cymedroldeb, a arwyddo, doethineb i lywodraethu chwantau cnaidd, ac attal anghymedroldeb mewn bwydydd a diodydd.—'Ny wnaeth hwn ddim aacymmesur.' Luc 23. 41. W. S. Sef dim (*αρωσ*) *allan o'i le*.—'Er gwarder a' chymesurdap Christ.' 2 Cor. 10. 1. W. S.

CYMHORTH—AU, (porth) help, cynnaliaeth, diogelwch rhag perygl. Deut. 33. 7. Pa. 90. 2. Gelwir yr Arglwydd 'yn gymhorth a chynnorthwyr ei bobl;' y mae efe yn eu cynnorthwyo yn mhob dyledswydd—yn eu cynnal dan bob baich—ac yn eu cadw, neu yn eu gwaredu oddiwrth bob drwg. Pa. 46. 1. a 94. 17. Heb. 4. 16.—'Elusen i rai tiadon a elwir felly. Act. 11. 29. Rhuf. 15. 26.—Cymhorth yr etholedigion a osodwyd ar Grist, yr 'Un cadarn,' y mae prynlad, a holl oruchwylliaeth eu hiechydwrtaeth, gwedi eu rhoddi i'w ofal. Pa. 89. 19.

CYMHWYS—O, (pwsy) addas, gweddus, cyfleus, cyfaddas; yn cydweddau, ac yn cydbwysu, heb fod yn mantoli i un ochr. Gen. 2. 18. Exod. 8. 26. Barn. 5. 30. Diar. 26. 1. Can. 5. 12. Marc 7. 27. Luc 14. 35.—'Gwr cymhwys.' Lef. 16. 21. *Heb. גור אור* wrth law, *gwr yn ymyl, gwr cyfleus*.—Cymhwysu, a arwyddo, 1. Addasu, cyweddau, cyfaddasu, cymhesuro, cymedrol. 1 Bren. 6. 35. Diar. 22. 18. Esa. 44. 13.—2. Darparu, parotol. Rhuf. 9. 22. Heb. 10. 5.

CYMMOD—I, (bod) cysylliad, heddwch, cydfod; tangnefedd, heddychlonedd; cysilio. Exod. 29. 33, 36. Lef. 1. 4.—Yr iawn, neu y pridwerth, i heddychu cyflawnder Duw, i wneuthur i fynu am y trosedd a wnaed iddo trwy bechod. Rhuf. 3. 25. Job 33. 24. 1 Ioan 2. 2. Y gair *Heb. כפר* a gyfieithir weithiau yn *iaura*, ac weithiau *cymmod*, a arwyddo *cygodi*,

cuddio, gorchuddio, taenu dros. Yr oedd y cymmod cysgodol i gael ei wneuthur trwy daenellu gwaed yr aberth, megys i guddio beiau y troseddwr. Exod. 29. 33.—'A hwy a fwyfânt y pethau hyn y gwnaed y cymmod â hwynt;'—o waed y rhai y gwnaed y cymmod—â hyny oedd, yn adn. 20., trwy ddodi o'r gwaed ar y glust ddehau, ar fawd y llaw ddehau, ac ar fawd y troed ddehau; adn. 21., ac ar yr holl wisgoedd. At hyn y mae y testynau hyny ag sydd yn sôn am guddio pechod yn cyfeirio. Ps. 32. 1. a 85. 2. Rhuf. 4. 7. Yr oedd yma gysgod o waed ac aberth Iesu Grist, yr hwn sydd berffaith a digonol iawn dros bechodau ei bobl. Dyma y gwaed na wél cyflawnder ddim euog-rwydd yn neb a daenellwyd âg ef. Yn nghysgod hwn y gall pechadur tlawd fyw yn ddolgel byth. Yr oedd y rhai y gwnaed y cymmod drostynt â'r gwaed, i fwyta o gig yr aberth; i ddangos fod y rhai a gânt Grist drostynt i'w cyflawnhau, i gael Crist ynddynt i'w sancteiddo, ac i fod yn gynnalïaeth beunyddiol a pharhaus iddynt. Exod. 29. 33.

CYMMODI, a arwydda, 1. Heddychu rhai yr oedd ymrafael rhyngddynt o'r blaen. 2 Cor. 5. 18, 19, 20. Eph. 2. 16. Heb. 2. 17.—2. Adferu ffafra a charedigrwydd, lle yr oedd wedi bod unwaith, a chweddi colli. Mat. 5. 24. 1 Cor. 7. 11.—Y mae cymmod dau-ddyblyg; sef cymmodi Duw â ni, a'n cymmodi nianau â Duw. Cymmodir Duw â ni trwy roddi iawn i'w gyflawnder; yr hyn a wnaeth Crist yn ei farwolaeth; canys Efe yw yr iawn. Edr. IAWN. Gwaith yr Ysbryd Glân yw cymmodi dynion, pan, trwy ei ras, y cymmodir dynion a threfnu yr iechydwrïaeth, trwy Grist, ac â Duw, a'i ddeddf, a'i holl briodolïaethau, a'i ffyrdd. Rhuf. 5. 10. Cymmod cyflawn ydyw o bob tu, ar sail cyfyngdod Crist.

Ar ddydd mawr y cymmod, yr oedd yr arch-offeiriad yn myned i'r cysegr sancteiddiolaf amryw weithiau. Lef. xvi.—1. Gwedi ladd y pech-aberth drosto ei hun a'i deulu, yr oedd i gymeryd llonaid ei ddwyllaw o arogl-darth peralld mân, a'i ddwyn o fewn y wahan-len; ac yr oedd i roddi yr arogl-darth ar y tân, ger bron yr Arglwydd, fel y cuddiai mwg yr arogl-darth y drugar-eddfa, fel na byddai efe farw.—2. Gwedi hyny yr oedd i ddwyn i mewn waed ei bech-aberth ei hun, a'i daenellu yn ol y rheolau gosodedig.—3. Gwedi hyny drachefn, yr oedd efe i fyned allan, a ladd y pech-aberthau dros y bobl; ac yr ydoedd i fyned i mewn y drydedd waith â gwaed y rhai hyny.—4. Gwedi taenellu allor yr arogl-darth, yr ydoedd yn myned i mewn y bedwaredd waith i ddwyn y thuser allan. Dywed yr Iuddewon ei fod yn taenellu y gwaed y diwrnod hwnw dair a thriugain o weithiau: ond y mae llawer o'u dywediadau yn mhelli oddiwrth fod i gyd yn wir. Gwel Ainsworth *in loc.*

'Trwy yr hwn yr awrhon y derbyniasom y cymmod.' Rhuf. 5. 11.—'Can yr hwn yr awrhon y derbyniasem y cysyllt, ymyl y ddalen, y cymmot, heddychiad. W. S. Dr. M.—'By whom we have now received the atonement.' Saes.—*ὅτι οὖν τὴν καταλλαγὴν ἐλαβόμεν.* Y mae y cyfieithiad Cymraeg yma yn fwy addas na'r Saesoneg: arwydda y gair Groeg nid iawn (*atonement*), ond cymmod, effaith iawn. Nid nynti sydd yn derbyn yr iawn, ond Duw: ond nynti sydd yn derbyn y cymmod, effaith yr iawn a dderbyndd Duw. Nid gwneuthur y cymmod y mae y credadyn, mewn un ystyr, nac mewn un gradd; ond ei dderbyn ef wedi ei wneuthur. Gelwir gweinidogaeth yr efengyl, *διακονία τῆς καταλλαγῆς, gweinidogaeth y cymmod*, (2 Cor. 5. 18.) 'gweinidogaeth y cyseiliat.' W. S. Ynddi hi y ddaugddir trefn y cymmod yn Nghrist, ac y cyhoeddur hi i'r byd. Derbyn y weinidogaeth hon, gan hyny, trwy ffydd, yn wirioneddol, yw derbyn y cymmod. Gelwir Crist 'ein tangueddffid ni:' derbyn Crist yn gweinidogaeth yr efengyl yw 'derbyn y cymmod.' Ioan 1. 12. Col. 2. 6. Lle mae Crist yn preswylïo

yn wirioneddol, y mae cymmod yno hefyd, Y mae derbyn y cymmod, gan hyny, yn arwyddo, 1. Fod y pechadur yn wybodol ac yn deimladwy o'r ymrafael sydd rhwng Duw a dynion, o herwydd eu pechodau.—2. Y pwys dirfawr o fod yr ymrafael hwn yn cael ei derfynu trwy gymmod.—3. Nis dichon hyny fod byth mewn un ffordd arall ond yn unig trwy Grist.—4. Ei fod yn derbyn Crist fel yr amlygir ef yn yr efengyl i'r dyben hwnw.—5. Bod yr hwn sydd yn derbyn Crist, trwy gredu ynddo, yn derbyn y cymmod, ac yn brofiadol o heddwch Duw.—Y gair yr *aurhon* (*αὐρῶν*) a gyfeiria at oruchwylïaeth yr efengyl; hefyd, at yr amser y byddo yn ei credu yn Nghrist. Yr awrhon y mae derbyn y cymmod; nid wedi marw. Credu, yw derbyn y cymmod; mae y naill yn gysylltiedig â'r llall; mae yn y weithred o gredu, dderbyniad o'r cymmod, a mwynhad o heddwch Duw.

CYMNUN—DEB, (cy-ymun) *Llad. COMMUNIO*; *Saes. COMMUNION*: cydun, cydundeb, cymdeithas; amryw mewn undeb â'u gilydd yn cyd-goïo am ddryllïad corph, a thywalltïad gwaed, Iesu Grist, yn Swper yr Arglwydd; a thirwy ffydd yn cael cymdeithas âg ef yn yr ordinhad hon. Yr un gair *Gr. κοινωνία*, a gyfieithir yma *cymun*, ag a gyfieithir *cymdeithas* mewn amryw leoedd eraill. 1 Cor. 10. 16. Edr. SWPER, CYMDEITHAS.

CYMWYN—AS—AU—GAR, (mwyn) budd, lles, elw; parodrwydd caredig i wneuthur lles i un; gweithred a wneir o diriondeb a charedigrwydd; tro da a wneler gan un o fywder i arall: ffirwyth undeb ydyw cymwynas.—'Gwneler cymwynas i'r annuwlï, etto ni ddysg efe gyflawnder.' Esa. 25. 10. Act. 24. 27.—Y gair *Heb.* *ἰσ* a gyfieithir *cymwynasgarwch*, a arwydda gras, ffafra, caredigrwydd; a'r gair *Gr. χριστορρη*, yn yr un modd, a arwydda caredigrwydd, hynawsedd, tiriondeb, &c. Ps. 112. 5. 1 Cor. 13. 4. Gal. 5. 22. Eph. 2. 7. a 4. 32. Col. 3. 12.

CYMYDOD—ION, (cymwd) agos, cyfagos, nesafi; o'r gymydogoeth, cyffelyb.—1. Un yn byw yn yr un cymwd, neu yn ein hymnl. 2 Bren. 4. 3. Exod. 11. 2.—2. Un y caffom gyffe i wneuthur rhyw le-âd iddo, bydded agos neu bell. Mat. 22. 29.—3. Cydweithiwr, ag a fyddo hefyd â pherthynas naturiol rhyngddo a ni. Act. 7. 27.—4. Un a gymero drugarredd arnom, gan ein gwaredu o gyfyngder, er trigo o hono yn mhelli oddi wrthym. Luc 10. 36.—5. Un a fyddo mewn eisieu, bydded ei drifgan yn agos neu yn mhelli. Diar. 3. 28.—6. Cyfaiïl. Job 16. 21.—7. Mab. 2 Sam. 12. 11.

Yr Iuddewon, yn gyffredinol, yn nyddiau ein Hiachawdwr, a dybient nad oedd neb yn gymydogion, y rhai y dylid eu caru, ond eu cenedd eu hunain; ac y gallent gasâu pawb eraill; eithr dangosodd Crist iddynt fod pawb, hyd yn nod gelynyon, yn gymydogion; ac y dylid dangos caredigrwydd a chymwynasgarwch iddynt hwy. Mat. 5. 43—48. Luc 10. 29—37.

CYMYN—U—WYR—YDD, (cy-mun) ysglodioni; naddu; tori neu hollti coed â chymynen neu fwyell, neu fwyell gynnud; ysglodionwr, naddwr; torwr coed. Deut. 19. 5. 1 Bren. 5. 6. Luc 3. 9.—Yr ydoedd cymynu coed, a gwehynu dwfr, yn cael eu cyfrif yn swyddau lled waelion gynt. Deut. 19. 11. Dyma y swydd a roddodd Josuah i'r Gibeonïad, y rhai a'i twyllasent ef. Jos. 9. 21, 27.

CYMYSG—ION, (mysg) 1. Y naill beth yn mblith y llall, megys dilledyn cymysg o llin a gwlan. Lef. 19. 19.—Myrr ac aloes. Ioan 19. 39.—2. Pobl gymysg, sef Aiphtïad ac eraill, y rhai a ddaethant gyd âg Iasael allan o'r Aipht, ac a ddaethant ran o'r ffurdd tua Chanaan. Exod. 12. 38. Y bobl hyn oeddiant y rhai a ddechreussant frysio a sôn am ddaioni y wlad y

daethant allan o honi, a grwynach yn erbyn y manna gwrthiol yr oeddynt yn ei gael yn yr anialweh, gan ei alw yn fanna gwael. Num. 11. 4. Dangosiad lled eglur o ddydon yn glynu wrth bobl ac achos Duw o ryw ddybenion cnawdol, ac yn amser profedigath yn cilio, dan lywodraeth eu blws.

'Ac i'r holl bobl gymysg.' Jer. 25. 20. Y mae Blayne, ar ol Jerome, yn golygu fod y bobl gymysg hyn yn perthyn i'r Aiph, ac yn eu cysylltu â'r adnod o'r blaen, ac yn barnu mai rhyw ddyethriaid oeddynt a dyfodiad, wedi ymgysylltu trwy briodasau â'r Aiph-iaid. Yn Exod. 12. 38. darlennu am (עַרְבִּים) *bohl gymysg*, gwahanol oddiwrth blant Israel, ac a aethant i fynu gyda hwynt. Yn Neh. 13. 3. wrth כְּלֵי-עַרְבִּים *yr holl rai cymysg*, y mae i ni ddeallu yr holl rai nad oeddynt o hâd Israel, ond a drigasant yn eu plith. Ezec. 30. 5. —'Ac i holl freninoedd Arabia, ac i holl fieninoedd y bobl gymysg.' Jer. 25. 24. Gelwir yr Arabiaid yma, y *bohl gymysg*, yr hyn a arwydda y gair עַרְבִּים *sef cymysg*, neu *cymysgu yn nghyd*, naill ai am eu bod yn byw yn gyffredin ac yn gymysgedig â'u gilydd, heb feddiannau priodol, na lle sefydlog, ond yn sefydlu dros amser lle y caent borfa, ac wedi hyny yn symud eu deaddellau yn nghyd i le arall. Gwel Strabo, *lib. xiv, p. 747*. Piny, *Nat. Hist., lib. vi, § 32*. Neu, ynte, yn hytrach, yn ol barn y Dr. Pocock, am fod y wlad wedi ei phreawlyio gan bobl amrywiol a gwahanol; rhai yn hiliogaeth Joctan, eraill yn hiliogaeth Ismael, a phlant Abraham o Ceturah, y rhai oll a breswylent yn Cedem, neu wlad y dwyrain; a hwyrach deuluoedd eraill hefyd. Y rhai hyn oll oeddynt wedi eu rhannu yn llywodraethau bychain, dan flaenor-iaid a elwir *Emirs*, ac eraill a elwid *Sheiks*.

CYMYSGBLA—AU, (cymysg-bla) heiddiau o bryfed difaog, yn gymysg â'u gilydd; heiddiau ednog.—Un o blaau yr Aiph. Exod. 8. 21, 22, 24, 29. Edr. PLA.

CYMYSGEDD, annhrefnusrwydd, ffield-dra anasturiol. Lef. 18. 23, a 20. 12.

CYN, y cyntaf, y blaenaf. Gorair; o flaen, nes y, heb fod yn hir.—'Cyn gwneuthur y mynyddoedd.' Ps. 90. 2. Arferir ef fel rhagddod mewn rheiriau cyfansawdd, ac a arwydda, y cyntaf, penaf, rhagorocaf, nodedig; megys cyncaed, cynllun, cynallu, cynnar.

CYN—ION, (cy-yn) arf minlog, neu faen-llym, i naddu coed neu geryg, &c. Exod. 32. 4.

CYNAUAF—AU, (cyn-gauaf) amser darpariaeth erbyn gauaf; amser medi, &c., a chasglu ffwrthau y ddaear. Barn. 15. 1. Ruth 2 23. Esa. 9. 3.—Y mae y cynauaf, neu amser tori a chasglu fyd, &c., yn wahanol, fel y byddo y tir a chynharwydd y gwledydd. Yn Nghanaan, yr oedd yn dechreu yn mis Mawrth, ac yn diwedd tua chanol neu ddiwedd Mai.—Fel y mae y cynauaf yn amser addas a mantlesiol i ddarparu erbyn gauaf, unrhyw amser llafurio ennillgar a elwir cynauaf; am hyny, y mae un yn 'cysgu amser cynauaf' yn peri gwaeddydd iddo ei hun a'i gyffellion. Diar. 10. 5.—Amser barnedig-aethau dinystriol Duw, trwy y rhai y mae efo yn tori llaweroedd i lawr, ac yn eu dwyn hwy i sefyllfa neu gyflwr tragwyddol, a gyffelybir i gynauaf; mewn ystyr fel hyn y dywedir am gynauaf Babilon a Judah. Jer. 51. 33. Hos. 6. 11.—Pobl wedi addedu, trwy bechod, i ddinystr, a gyffelybir i gynauaf, neu gwaed yn barod i'r cryman o ddigofaint Duw. Esa. 18. 5. Joel 3. 13. Dat. 14. 15.—Amser cyfleus i weinidogion yr efengyl lafurio, ac y byddont lwyddiannus yn eu gweinidogaeth, trwy droi dynion o'u cyflwr natur, a'u casglu at Grist, a elwir yn gynauaf; a dynion yn cael eu tueddu, trwy ragluniaeth, i dderbyn yr efengyl, a gyffelybir i gnwd addfed. Mat. 3. 37, 38. Ioan 4. 35, 36.—Dydd y farn a gyffel-

ybir i gynauaf, pan gesglir y rhai drygionus fel efrain i'w llwyr losgi; ac y cesglir y cyflawnion fel gwenith i'r ysgubor; sef i lewyrchu fel yr haul yn nheyrnas eu Tad. Mat. 13. 30, 40, 42.—Yr Assyriaid oeddynt fel cynauafwyr; dinystrasant y gwledydd, torasant hwynt i lawr; ie, 'lloffasant y tywysenau' sef torasant ymaith y gweddill, y rhai a adawyd ar y cyntaf. Esa. 17. 6.

CYNBLANT, (cyn-plant) y plant cyntaf, neu y rhai cyntaf-anedig.—'A chyblant y tlodion a ymborthant;' sef y rhai tlotafl, y rhai sydd yn blaenori mewn tlodi. Esa. 14. 30. Addeidd ydyw o'r llawer a gai yr Iuddewon ei fwynhau dan lywodraeth Hezechiah; a'r eglwys dan lywodraeth Crist.

CYNDYDYN—RWYDD, (cyn) eiddyn, ystyfnig, anhydyn, tynog, gwrthnydig; gwrthnysgirwydd.—Dyn cyndyn, sef dyn wedi ymroi i fynu ei ffordd ddrygionus ei hun, ac na wrandawo ar ddim rhesymau i'r gwrthwyneb, er teced a chadarnedd fyddont. Esa. 50. 1. Jer. 6. 28. Yr oedd yr Arglwydd, trwy Moses, wedi gorchymyn i Israel, os byddai i'w fab cyndyn ac anufudd, na wrandawo ar lais ei rioni, ei ddwyn at yr henuriaid, i dderbyn deddfydd, ac i gael ei labyddio. Deut. 21. 18—21. Mae y pechod hwn yn taro yn erbyn y pummed gorchymyn, yr hwn sydd yn gorchymyn ufuddod i rieni. Gellir gwledu yma addeidd a bygythiad, y naill yn wyneb y llall. Bygythiad i labyddio am gyndynrwydd ac anufudd-dod; ac addeidd o hir ddyddiau, mewn tir ffwrthlawn, i'r ufudd, tra byddo y cyndyn yn preswlyio crasdir. Ps. 68. 6.

Dyma un o'r nodau belus yr oedd yn rhaid i esgob (neu fugail eglwys Crist) fod yn rhydd oddi wrtho—'Nid yn gyndyn.' Y gair *Gr. αυθαδης*, a gyfieithir yma *cyndyn*, a arwydda, un am ei ewylls ei hun yn mlaen, dyn hunanol, dyn â'i serch arno ei hun; un yn ei foddhau ei hun, ac yn diystyru eraill; un trabaus, balch, taeg, sarug. Tit. 1. 7. Mae yr un gair hefyd, yn yr un ystyr, yn cael ei arferd am gabwr urddas. 2 Petr. 2. 10.—Derbyniodd y Cyfryngwr mawr roddion i ddyinion, ie, 'i rai cyndyn hefyd.' Nid rhoddion iddynt a'u gadael yn wrthryfelgar a chlyndyn, ond i'w cyfuewid, a'u gwneuthur yn ufudd. Rhoddion ydynt i'w cymhwyso, a'u gwneuthur yn addas i Dduw breswlyio yn eu plith, i lywodraethu arnynt, ac i ymhyfydu ynddynt. Ps. 68. 18.

CYNDDAREDD, (cynddar) gorphwyll, gwylltineh, ynyfdrwydd, gwallgofrwydd, gwyn, creulonder, digrofaint. 2 Cron. 28. 9. Ps. 37. 8. a 76. 10. a 78. 49.

CYNDDEIRIOL, (cynddar) gwyllt, gorwyllt, digofus, gerwinol, gwallgofus. Judas 13.

CYNDDYDD—IAU, toriad y dydd.—'Ar y cynddydd.' Luc 24. 1. 'A hi yn dyddhau;' gwawr y dydd. 'Yn vore glas, ar glais y dydd.' W. S. Arwydda hefyd, y dyddiau gynt.

CYNFAB, (cyn-mab) mab cyntaf, cyntaf-anedig. Gen. 46. 8. a 48. 14. a 49. 3. Edr. CYNTAF-ANEDIG.

CYNYFYD, (cyn-byd) yr amser gynt, er ys talm; oesoedd cyntaf y byd; y dechreuad. Ps. 78. 2.

CYNYFFON—AU, (cyn-ffon) cloren, rhonell, conell, llost, llosgwrn; y pen ol i anifel. Barn. 15. 4. Mewn cyfeiriad at hyny y gelwir beth bynaag sydd wael a diystyr, y gynffon. Deut. 28. 13. Esa. 9. 14, 15.

CYNGHANEDD, (cy-cân) cydlais, cyson-gerdd, cyd-dôn; cerddgar, cydganedd, peroriaeth, cydgan, cydgerdd, cysondeb, cân beraidd. Luc 15. 25.

CYNGHAWA—AU, (cy-caws) achos mewn cyfraith, cwyn, ymryson, ymratael, dadi, cynhen. 2 Sam. 15. 3. Yr un gair *Heb. אג* a gyfieithir *cynhen*, a gyfieithir yma *cynghaws*. Edr. CYNHEN.

CYNGHOR—ION, (cyd-gôr) barn, amcan, arfaeth, arf-ddyd, cymanfa o gynghoriaid.—1. Amryw wedi ymgasglu yn nghyd i ymgynghori yn nghylch rhyw achos, ac i gyd-ddadgan eu bwriadau. Act. 22. 30. a 23 1. *Gr. Συμβολιον*, neu *Sanhedrin*, hyny yw, rhai yn cyd-eistedd i ymgynghori ac i farnu. Yr oedd cynghor yr Iuddewon (yr hwn a elwid *Sanhedrin*) yn cynnwys deg neu ddeuddeg a thriugain o ddynion, o henuriaid y bobl, ac o'r offeiriad, &c. Luc 22. 66. Gelwir lwynt Senedd ar ymyl y ddalen. Yr oedd cynghor mawr yr Iuddewon yn cynnwys deuddeg a thriugain o farnwyr, yn ol rhifedl cynnorthwyrwyr Moses (Num. xi.) y rhai a eisteddent ar ddull hanner lleud yn y deml, sef mewn ystafell yn nghyntedd y deml. Yr amser y dechreuodd sydd anhybys. Dyma y man lle y condemnwyd yr Iesu, er nad oedd ganddynt, yr amser hwnw, awdurdod i roddi neb i farwolaeth. Ioan 11. 47. a 18. 31. Mat. 27. 1.—2. Addysg, hyfforddiad, cyfarwyddyd. Dan. 4. 27. Luc 3. 18.—3. Bwriad, neu feddwl dirgel. Ezra 4. 5. Job 10. 3.

'Cynghor Duw,' ydyw, 1. Ei fwriad neu ei arfaeth. Act. 4. 28. Esa. 46. 10. Ps. 33. 11.—2. Ei ewyllys dadguddledig trwy athrawiaeth yr efengyl, yr hon sydd yn egluro ffordd lechydwriaeth i bechaduriaid. Luc 7. 30.—3. Cyfarwyddyd ei air—cynhyrfladau ei Ysbyd—arweiniad ei raglunlaeth. Ps. 73. 24. Dat. 3. 18.—'Sefyll yn nghyngor yr Argiwydd,' ydyw bod yn gyfeillgar âg ef, yn gwybod ei feddwl a'i ewyllys. Jer. 23. 18, 22.—'Pwy bynag a ddywedo wrth ei frawd Raca, a fydd euog o gynghor;' sef a fydd yn agored, ac mewn perygl o gael ei ddwyn o flaen y cynghor mawr, neu y *Sanhedrin*, yr hyn a gyfrifid yn fwy peth na bod yn euog o farn, a dwyn un i gael ei farnu yn y llys dinasaidd, yn yr hwn yr oedd tri ar hugain o farnwyr. Mat. 5. 22. Ebr. RACA.

'Cynghor hedd a fydd rhyngddynt ill dau.' Zech. 6. 13. 'Ill dau;' sef **IEHOFAH**, a'r gwr â'i enw **BLAURYN**, sef Crist, yr hwn a adellada deml **IEHOFAH**, ac a ddwg y gogoniant, yr hwn a elstedd ac a lywodraetha ar ei frenin-fainc, ac a fydd yn offeiriad befyd ar ei frenin-fainc. Rhwng **IEHOFAH** a'r **BLAURYN**, adelladydd y deml, y brenin a'r offeiriad hwn, y bydd cynghor hedd. Y mae y ddau yn heddych, ac yn ymhyfydu yn eu gilydd yn anfeidrol, yn y cynghor, yr ariaeth, a'r gwaith sydd yn cael ei wneuthur gan y **BLAURYN**. Y mae cynghor hedd rhyngddynt mewn perthynas i erall; sef pechaduriaid, ag sydd yn cael eu dwyn, trwy y cynghor hwn, i heddwch a chymmod tragywyddol â **IEHOFAH**. Y 'cynghor hedd' yma a elwir yn Esa. 54. 10. 'cyfammod hedd, yr hwn ni syf.' Cyfammod grasol, doeth, cadarn, tragywyddol yw, rhwng y Personau Dwyfol, mewn perthynas i lechydwriaeth y rhai a roddwyd i Crist gan y Tad. Esa. 51. 6. a 57. 19. a 59. 21. a 61. 8. Jer. 31. 35, 37. a 33. 20. Esec. 34. 25. a 37. 26. Ps. 89. 33, 34. a 103. 17.

'Yr hwn sydd yn gweithio pob peth wrth gynghor ei ewylls ei hun.' Eph. 1. 11. Dyma reol Duw yn ei holl waith, ac yn neillduol yn ngwaith lechydwriaeth ei bobl; sef 'cynghor ei ewylls ei hun.' Nis gall fod gwell rheol nag ewylls Duw anfeidrol ddoeth, gyflawn, a da. Efe sydd yn gweithio pob peth, ac yn ol cynghor ei ewylls, sef ei ewylls anfeidrol ddoeth a chyflawn, y mae yn gweithio pob peth. Nid ydyw yn gweithio dim yn y tywyllwch, heb ddyben, ac heb wybod pa beth y mae yn ei wneuthur: ond y mae yn gweithio pob peth â'i ewylls goruchel, gyd â'r doethineb mwyaf, ac f'r dybenion goreu. Nid rhaid iddo mewn dim fynd allan o hono ei hun am gynghor. Nid yw efe yn edrych allan o hono ei hun, ar bethau oddi allan, i wybod beth i wneuthur, na pha fodd, na pha bryd ychwaith. Nid yw yn ymgynghori â

neb—'Pwy a fu yn gynghorwr iddo ef?' Nagê; y mae hyn yn addas i greadur terfynedig, sydd âg elsieiu cynghor arno: ond y mae Duw 'yn fawr mewn cynghor—ac yn rhyfedd mewn cynghor.' Y mae ei ddigonolrwydd ynddo ei hun, o rau cynghor a gweithred; a'i ewylls sanctaidd yn unig reol ei waith. Esa. 28. 29. Jer. 32. 19. O herwydd ei ewylls y mae pob peth, ac y crewyd hwynt. Dat. 4. 11. 'Y neb y myno y mae efe yn trugarlau wrtho.' Rhuf. 9. 18. Mae yn gyntaf yn ewyllsio, ac wedi hyny y mae yn gweithio yr hyn y mae yn ei ewyllsio, gyd âg anfeidrol ddoethineb a gallu. Ewyllys gyflawn, sanctaidd a da, yw ei ewylls, ac wrth anfeidrol ddoethineb y mae yn effeithiol weithredu; am hyny y mae ei waith yn gyflawn, yn ddoeth, a da. Ps. 104. 24. Ac y mae ei gynghor yn dragywyddol ddigyfnawid. Ps. 33. 11. Heb. 6. 17.

Nid unaddas golygu ychydig yn mha ystyr y mae cynghor, a chynghori yn briodol i Dduw.

1. Nid yw yn arwyddo fod diffyg gwybodaeth ar Dduw. Y mae hyn yn perthyn i ddynion, ac o herwydd hyny y maent yn ymgynghori, ac yn cynghori âg eraill; ond y mae gwybodaeth Duw yn berffaith, yn aneirif, ac yn gyflawn am bob peth. Nis gall fod cynnydd ar ei wybodaeth trwy gynghori. Yn mhlith dynion, lle byddo llawer o gynghorwyr y bydd diogelweh. Diar. 11. 14. a 27. 9. Ond nid felly y mae gyda Duw.

2. Nid yw yn arwyddo chwaith anghyfarfartlwydd rhwng y Personau Dwyfol yn ymgynghori: y mae felly yn mhlith dynion yn ymgynghori yn aml; mewn achos o bwys ymgynghorir â dynion a dybir fyddo yn meddu cynneddfau a gwybodaeth uwch, a'u barn yn cael ei dilyn. Ond nid oes anghyfarfartlwydd rhwng y Personau Dwyfol; y maent yn un mewn hanfod, ac yn mhob priodoledd perthynol f'r hanfod. Holl-wybodol Dad, Holl-wybodol Fab, a Holl-wybodol Ysbyrd Glân.

3. Nid ydyw yn arwyddo fod hir amser yn cael ei dreulio yn y cynghor; canys meddwl Duw yw ei gynghor. Ps. 33. 11.

4. Ond pan briodolir cynghor i Dduw mewn perthynas i waith lechydwriaeth, arwydda ei fod yn achos o bwys neillduol. Yn nghylch pethau o bwys yr ymgynghora dynion, ac nid am bethau bychain, diles, a diganlyniad; felly y mae lechydwriaeth dyn, nid yn unig f'r dyn, ond hefyd er gogoniant Duw; y mae gwedi ei drefau yn ddoeth er amlygu gogoniant yr holl briodoliaethau dwyfol; am hyny nis rhoddwyd ef i law neb ond i law Mab Duw. Ps. 21. 5. Ioan 17. 4.

5. Hefyd, arwydda cydundeb meddwl y Tri Person Dwyfol. Y maent yn un mewn hanfod, ac yn un y maent yn cytuno. Y maent yn cytuno yn y cynghor, ac yn cyd-ymhyfydu yn y drefn fawr a benderfynwyd ynddo. Ps. 40. 5, 8. Esa. 25. 1.

6. Nid yn nghylch y personau f'w hachub yr oedd y cynghor gymaint, ag yn nghylch y ffordd f'w hachub, a Pherson yr achubwr. Dewiodd Duw y personau f'w hachub o'i ben-arglwyddiaeth, ac o'i ewylls da; er fod yn angenrheidiol wrth gydsyniad y Personau yn hyny; ond y Person, a'r ffordd f'w hachub, a driniwyd yn y cynghor yn benaf. Cael person ag oedd yn addas, a'r gwaith addas oedd iddo f'w wneuthur, i hyny, er amlygiad o holl rinweddau y Duwdd. Rhagderfynedig gynghor Duw a sefyddodd bob peth gyd âg anfeidrol ddoethineb; sef, f'r Mab fod yn achubwyd—iddo gmyrwyd natur ddynol i undeb personol âg ef ei hun—f'r natur hono fod yn ddihechod—pa fodd y gallai hyny fod, sef trwy gael ei eni o wryf—iddo fod yn Fechniwyd drostynt—ac yn y natur ddynol wneyd iawn am bechod, a dwyn i mewn gyflawnder tragywyddol. Yn nghylch hyn yr oedd y cynghor—hyn a benderfynwyd—a hyn a gwblhawyd!

CYNGHORI—WR—WYR, (cynghor) cynglhwadd, dadleuwr; un a fyddo yn astudio ac yn dyfal bwysu achosion, er mwyn eu penderfynu; yn enwedig y cyfryw ag y byddo breninoedd yn ymgynghori â hwynt. 2 Sam. 15. 12. Diar. 11. 14. Esa. 4. 5.

Un o enwau Crist, y Cyfryngwr gogoneddus, ydyw Cynghorwr; yr oedd efe yn y cynghor a'r arfaeth dragwyddol, pan osodwyd i lawr, ac y penderfynwyd trefn fawr iechydwrtaeth. Y mae ganddo ef ddoethineb a gwybodaeth anafesurol, i gyfarwyddo, ac i yngnhori ei bobl yn mhob achos; efe yw eu doethineb. Esa. 9. 6. Diar. 1. 30. a 8. 14. Luc 7. 30. Dat. 3. 18. 1 Cor. 1. 30. Ni wnaed, ar y cyntaf, ddiin hebdo ef; ond pob peth trwyddo ef, o herwydd ei anfeidrol allu. Felly hefyd ni *threfnwyd* dim hebdo, ond pob peth drwyddo, o herwydd ei anfeidrol ddoethineb. Ioan 1. 3. Diar. 8. 22—31.

Tystiolaethau yr Arglwydd yw cynghorwyr y saint, trwy ba rai y mae cynghor Duw yn cael ei amlygu iddynt; ac a'r rhai y maent yn ymfyn am addysg, ac oddiwrt h y rhai y maent yn derbyn cynghor a chyfarwyddyd yn mhob achos rhyngddynt i Duw a dynion. Y mae cynghor cyfiawn, doeth, a da, wedi ei roddi iddynt gan Dduw, ac nid oes i'w gael yn un lle arall. Ps. 119. 24. Mic. 4. 9.

Cynghor, yw annog gyda thaerineb a thiriondeb; hyfforddi, cyfarwyddo. 1 Thes. 2. 11. 1 Tim. 4. 14. Heb. 3. 13.

CYNGHRAIR—EIRIAU, (cyd-grair) cyfammod, cytundeb trwy lŵ. Gen. 21. 27. 1 Sam. 22. 8. Job 5. 23. Esa. 28. 15. Ezech. 17. 17. Act. 23. 13. Edr. CYPAMMOD.

CYNGHYD, (cy-wng) meddwl, bwriad, petrusder. Act. 18. 14. W. 8.

CYNHEN—AU—U, (cy-ten) ymryson, ymrafael, ymddadleu. Corn y cynhen; sef blaenor y gynhen.—'Trwy falchedd yn unig y cyffry cynhen.' Diar. 13. 10. Y gair *Gr. εἶς*, a gyfeithir *cynhen*, a arwydda, bod yn boethlyd o ddigofalnt. Rhuf. 1. 29. a 13. 13. Y mae cynhen yn bechod ag sydd yn cydfyned â chenfgen. Un o weithredoedd y cnawd yw, ac y mae yn drosedd o'r chweched gorchymyn. Gal. 5. 20. Num. 27. 14. Deut. 32. 51. 1 Cor. 1. 11. a 3. 3. Tit. 3. 9.

CYNHES—RWYDD, (cy-tes) gwresogrwydd, tesogrwydd. Gen. 43. 30. 1 Bren. 1. 1. Preg. 4. 11.—'Pa fodd y mae dy ddillad yn gynhes?' Job 37. 17. Y mae rhyw ddirgelwch yn hyn, er mor gynnefn, fel pe dywedasai, tu hwnt i'n hamgyffred. Er bod achos o hyn yn natur pethau, etto nid yw hyn yn ddigonol. 'Bwyta yr ydych, ond nid hyd ddigon; yfed, ac nid hyd fod yn ddiwall: ymwisgasoeh, ac nid hyd glydwr.' Hag. 1. 6. Paham? ai ar y bwyd, neu y ddiod, neu y dillad, yr oedd y bai? Nagé; ond Duw a attaliodd ei fendith, ac yna y pallodd rhinwedd ilesol y cwbl. Y mae yn hawdd canfod nas gall un creadur ddim, ond y peth y gwneio Duw ef; nid oes dim i gael oddi wrtho, ond yr hyn a roddo Duw trwyddo. Er mor amlwg ydyw, etto pell ydyw meddyliau meibion dynion oddiwrt h iawn syuaid am hyn yn aml.

CYNHWRF, (cy-twrff) afonyddwch, cyffrôad, symudiad, ysgogiaid, ysgydwad; ymrafael, anghydfal. 1 Sam. 4. 14. Job 3. 26. Nah. 3. 2. Act. 15. 39. Mat. 27. 24.

CYNHYRFIAD—AU, (cy-twrff) afonyddwch, ysgydwad, cychwyniad, crynedigaeth. Ioan 5. 3.

CYNI, (cy-gni) tristwch, blinder; gofid, trallod, gwasa, cyfyngder. Ps. 107. 39. Y gair *Heb.* yw: a gyfeithir *cyni*, a arwydda, yn fwyaf neillduol, gofid meddwl, a thristwch.

CYNLLWYN—ION, (cyn-llwyn) dichell, rhagod, cyffrôd; llechu yn ddirgel i ruthro ar ysglyfaeth, neu ar elynion; megys y pum mil gwyr a osododd Josuah rhwng Bethel ac Ai. Jos. 8. 13. Y mae yr Arglwydd yn gosod eyullwyn i'w elynion, a gelyniau ei eglwys. 2 Cron. 20. 22. Y mae y diafol yntau yn gosod cynllwynion i'r saint. Eph. 6. 11. Y mae gan y diafol ddwy ffordd i ymosod ar y duwoliôn. Un trwy greulondeb cyhoeddus erlidwyr, fel yr oedd yr ymerawdwr Paganaid, Anghrist, a phawb o'r cyffelyb ysbyrd. A ffordd arall sydd ganddo yw, yn ddirgelaidd ac yn ddechellgar i'w denu o'r uniawa lwybr, trwy ddichellion cyfeiliornwrocedus a chyfrwys yn cynllwyn i dwylio—trwy ddeniadau dicbellgar y byd a'r cnawd—trwy *duyll* cyfoeth, a chwantau twyllodrus, yn gweithredu ar galon fwy ei thwyll na dim. I sefyll yn erbyn y cynllwynion hyn, rhaid gwisgo am danom 'holl arfogaeht Duw.' Y mae yr apostol fel pe bai yn golygu sefyll yn erbyn ei gynllwynion yn beth a hawdd iawn, os nid y peth anhawaf, yn y rhyfel ysbyrdol.

CYNLLWYNWYR, gwyr gwedi eu darparu i gynllwyn. Jos. 8. 19. Barn. 9. 25. Jer. 51. 12.

CYNNAL, (eyd-dal) cynnorthwyo, darborthi, godedd, dwyn, sefyll dan. Cynnal cyfeddach; cynnal gwyl; cynnal pen yr iau; cynnal brynt Nya.—1. Attegu, dal i fynu. Ps. 119. 116, 117.—2. Porthi, neu faethu. Gen. 50. 21.—3. Arwaln, a barnu achosion. Deut. 1. 9.—Y mae Duw yn cynnal ei bobl mewn blinderau a chystuddiau, 1. Trwy beidio rhoddf arnynt fwy baich nag a allont ei ddwyn. 1 Cor. 10. 13.—2. Trwy eu cyfarwyddo, eu nerthu, eu dyddanu a'i Ysbyrd; a'u hattal rhag pethau niweidiol iddynt. Esa. 41. 1. 2 Cor. 1. 4.—'Yn cynnal gair y bywyd.' Phil. 2. 16. Y mae y geiriau wedi eu benthyca oddiwrt h oleuadau ar hyd glân y môr (medd Beza) lle y mae goleuni yn cael ei gynnal i gyfarwyddo y morwyr mewn nosweithiau tywyll, i ochelyd creigiau cyfagos, ac i'w cyfarwyddo i'r porthladd. O'r un cyfelyb ddefnydd y gweddi ai bob Cristion fod, yn enwedig gweiniogion y gair, yn dysgleirio megys goleuadau yn y byd, trwy gynnal gair y bywyd. 'Gair y bywyd,' yw Crist yn yr efengyl, neu dystiolaeth yr efengyl am Grist, yr hwn yw goleuni y bywyd. Mae yr efengyl yn cael ei galw 'gair y bywyd,' am ei bod yn cyhoeddi bywyd i bechadur marw, dan gollfarn, i'r neb a gredo yn Nghrist i gael bywyd. Y mae hefyd yn sir bywiol, ac yn nerthol weithredu trwy yr Ysbyrd Glân ar galonau pechaduriaid, i'w bywhau, eu cynnal, a'u dyddanu yn nghanol byd o orthymderau.

Ein dyledwydd yw cynnal y gair bywiol hwn yn y byd, trwy ei gredu, a byw arno ein hunain, a'i ddangos, yn athrawiaethol ac yn fucheddol, i eraill, yn ei gyflawnder, ei ddsygleirdeb, a'i harddwch. Y mae yr apostol yn annog y Philipiaid crediniol i ddsygleirio megys goleuadau yn y byd. Dichon rhai fod yn ganwyllbrenau (medd Zanchy) heb fod yn oleuadau; yn cynnal y goleuni, yn athrawiaethol, heb fod y goleuni ynddynt eu hunain, fel y maent yn 'oleuni yn yr Arglwydd.' Os byddwn yn byw ar sir y bywyd, byddwn yn oleuadau yn dysgleirio, a thrwy hyn eraill yn cael lledd oddi wrthynt; yn cael eu cyfarwyddo i ochelyd creigiau athrawiaethau cyfeiliornus, a llwybrau gau, a'u cyfeirio i'r porthladd tawel, tu hwnt i holl ddonau cynddriog y byd a'i beryglon. Act. 13. 26. a 20 34, 35. Dan. 12. 3. Ioan 5. 39. a 6. 68.

CYNNALIAD, (cyd-dal) atteg; peth i gynnal peth arall i fynu. 2 Sam. 22. 19.—Yr Arglwydd yw cynnalliad ei bobl; yn wynebu eu holl wendid, a llid, ac ymgyrch eu holl elynion, efe a'u cynnal, ac a'u dyrchu yn dragywydd. Ps. 18. 18.

CYNNALIAETH, (cyd-dal) cadwraeth; Hnuaeth; yr hyn ydyw moddion cynnaliaeth. 1 Bren. 5. 11. Ezra 4. 14. Act. 12. 20. Edr. CYMALAU.

CYNNAR, (cyn-dar) yn gyntaf, yn fuan, yn fore, yn amserol. Esa. 28. 4.—Dwy waith yn y flwyddyn y byddai helaethrwydd o wlaw yn ngwlad Canaan; y cyntaf, sef y cynnar-wlaw, yn mis Miel, yn fuan ar ol hau; a'r llall, sef y diweddar-wlaw, yn mis Mawrth, ychydig cyn y cynauaf, i addfedu yr yd. Y mae y cynnar a'r diweddar-wlaw yn arwyddo, hefyd, yn yr addewidion, pob rhyw fendithion, y rhai y mae yr Arglwydd yn eu rhoddi i'w bobl yn eu hamser, ac yn gymedrol, sef yn gymhwys ac yn addas er eu cynnaliaeth a'u cysur. Fel y cynnar a'r diweddar-wlaw i'r ddaear, felly y mae yr Arglwydd Iesu, yn ei ymwelidau graol, i'w bobl; yn eu cysuro ac yn eu firwythloni, trwy ei rinweddau iachusol ei hun. Deut. 11. 14. Jer. 5. 24. Hos. 6. 3. Joel 2. 23. Zech. 10. 1. Edr. GWLAW.

CYNNEFIN—DRA, (cyd-defin) arferol, defodol, arferedig, guawd.—Gellir dywedyd am un wedi cynnefino à rhyw beth, neu ryw le, ei fod felly trwy arferiad hir a pharhaus. Pan y mae Jeremiah, neu Duw trwyddo, yn ymlw i'r Iuddewon, am eu hanhyweithdra, mae yn eu cyffelybu i 'asen wyllt, gwedi ei ebynnnefino a'r anialwch.' *Heb. Wedi ei dygu yn yr anialwch.* Jer. 2. 24.—Pan mae y prophwyd Esaiah yn sôn am Grist yn ei dlodi, ac iselder ei ddyoddefiadau, y mae yn ei alw yn 'wr gofidus, a chynnefino à dolur'; gellir cyfieithu y gair 'gwr gofidus, ac yn adnabod dolur'; sef yn adnabod, ac yn gwybod am ddolur a gofid yn wir broffadol, i'r graddau eithaf. Esa. 63. 3. 'Ese a ddygodd ufudd-dod trwy y pethau a ddyoddefodd.' Heb. 5. 8.—Y gair *γυναικω*, a gyfieithir *cynnefino*, yn Heb. 5. 14. a 12. 11. 2 Petr. 2. 16. a arwydda, ymarfer mewn ymdrech, neu ymarferiad ymdrechgar, ac y mae yn cael ei gyfieithu *ymarfer*, ac yn *ymarfer corphorol*. 1 Tim. 4. 7, 8.—'Y rhai o herwydd cynnefindra, y mae ganddynt synwyr,' &c. Nid babanod, y rhai ydynt anghynnefino à gair cyfiawnder, sef yr efengyl; ond rhai mewn oedran, sydd trwy ymarfer ymdrechgar a dyfal mewn gwedd, myfyrdod, astudrwydd, a gwrandod diwyd, ganddynt ddeall, a meddwl parod ac addas i dderbyn gwirioneddau mawron yr efengyl, ac i ymborthi arnynt, fel bwyd cryf, er maeth a chynnaliaeth i'w heneidiau. Heb. 5. 14. Edr. EFENGYL, GAIR.

CYNNEU—AD, (cynne) tanio, goleu tân. Num. 11. 3. Luc 22. 55. Dywedir, yn gyffelybiaethol, pan fyddo lliid, neu ddigofaint yn ymgynhyrfu, ei fod yn cynneu. Gen. 30. 2. Ps. 106. 40.

CYNNEU—AU, (cynne) tân mawr, llosgiad tân ar ryw achos arbenig.—Byddai yr Iuddewon arferol o wneyd cynneu o dân ar gladdedigaeith eu breninocdd da; a hynaf fel arwydd o barch ac anrhydedd i'w coffadwriaeth. Tebygol y byddai maintiol y tân yn gyfatebol i'r parch a'r bri a fyddai gan y deiliaid i'w brenin. Os bychan fyddai y parch, bychan fyddai y cynneu. Pan oeddynt yn claddu Jehoram ddyrygionus, brenin Judah, 'Ei bobl ni wnaethant iddo gynneu megys cynneu ei dadau;' yr hyn ydoedd arwydd o'u diystyrwch o hono. 2 Cron. 21. 19, 20. Yr ochr arall, pan oeddynt yn claddu Assa, o barch iddo, 'Hwy a gynneuasant iddo gynneu mawr iawn.' 2 Cron. 10. 14. Wrth gymharu Jer. 34. 5. à'r lloeedd hyn, gellir gwelod fod pŵer-arogiau yn cael eu llosgi yn y cynnebau hyn, ar, neu yn agos at gyrph y meirw. Nid oedd yn arferiad yn mlithir yr Iuddewon i losgi corph y meirw, er nad yw yn waharddedig iddynt. Gwyr Jabes Gilead a losgasant gyrph Saul a'i feibion Ond llosgi pŵer-arogiau yn agos iddynt oedd yn arferedig yn eu plith.

CYNNIFER—OEDD, (cyd-nifer) 1. Y cyfiyw, neu bawb. Ion. 1. 12. Act. 2. 39. Phil. 3. 15.—2. Llauer, neu gymaint nifer. Ion. 6. 9.

CYNNIL—AD—O, (cyn-dil) annhreglar, ymarbedus, diwastraff, arbedus, diafradlon.—'A'r hyn a gynniodd dy dadau hyd y dydd hwn.' Esa. 39. 6.—'A drysoroddy dy dadau.' Lowth. Edr. HZECIAH.

CYNNIWAIR, (cyn-diwaer) cyrchu, dygyrchu, mynych gyrcu, mynych dramwy; chwifio oddi amgylch, gwib-rodiana, cerdded o le i le. Exod. 32. 27. 2 Bren. 4. 9.—'Cynniweiriwch, cynniweiriwch trwy y pyrth.' Esa. 62. 10. Ewch allan trwy y pyrth yn finteioedd, i barotol ffordd y bobl. Wele y maent yn dyfod yn lluoedd, à'u hwynebau tu a'r eglwys; byddwch ddiwyd, byddwch fyddlon i symud pob rhwystr oddiar eu ffordd, a rhoddwch dderbyniad croesawgar iddynt. Y mae y geiriau fel pe baent yn cael eu llefaru yn benaf wrth flaenoriaid yn wyneb diwygiad mawr.—'Cynniweiriwch o borth i borth trwy y gweryll,' &c. Exod. 32. 27.

CYNNIWEIRFA—ON, cyrchfa, cynnired, hygyrchedd, y fan lle byddo cynniwaer.—'Ewch, ac edrychwch am ei gynniweirfa ef, lle y mae efe yn tramwy;' *Heb. ei droedde ef;* sef ei lwybr, ar yr hwn y mae ei droed yn mynych dramwy. 1 Sam. 23. 22.

CYNNIWEIRYDD, un yn cynniwaer, neu yn mynych dramwy drwy wlad neu dref. Esa. 39. 8. Rhan o'r barnedigaeithau y mae yr Arglwydd yn eu bwgth ar yr Edomiaid, ydyw dibobli eu gwlad yn y fath fodd, fel na byddo 'cynniweirydd trwyddi byth bythoedd.' Esa. 34. 10. Jer. 9. 13. Yr un peth yw bod gwlad heb gynniweirydd trwyddi, a'i bod yn aughyfnedd heb drigiannydd.

CYNNORTHWY—ON, (cyd-dorth) cynnaliaeth, amgeledd, help, cadwraeth, gwaredigaeth. Exod. 18. 15. 2 Sam. 10. 11. Ps. 44. 20. Phil. 1. 19. Edr. CYMORTH.

CYNNRYCH—IOL—DEB, (cyn-drych) cynllun, gwrthddrych; gwydd, gwyddfod, presennol.—'Angel ei gynnrychioldeb a'u hachubodd hwynt.' Esa. 63. 9. Edr. ANGEL.—'Hwy a gyneuasant dân, ac a'u derbynasant ni oll, o herwydd y gawd gynnrychiol, ac o herwydd yr oerni.' Act. 28. 2. *Present rain. Saes.—Propter imbrem instantem.* Mont.—*Propter imorem, qui imminabat.* Margin.—*Propter imbrem, qui urgebat.* Beza. Tybygid fod y gair *cynnrychiol* yn cael ei arfer yn y lle uchod yn yr ut ystyr a'r gair *cynndrychiol*, sef presennol, yn y golwg. Y mae y Dr. Davics yn esbonio y ddau i'r un ystyr, *presens*. Diammeu mai *cynnrychiol* y dylai y gair fod yn y lle hwn.

CYNNUD, (cynne) tanwydd, coed tân, peth i'w losgi. Jos. 9. 21. 2 Sam. 24. 22. Dyma ran o'r swydd a roddes Josuah i'r Gibeoniaid, yn lle eu lladd, sef tori cynnu. Edr. CYMNU.

CYNNULL—IAD, (cyd-dull) casglu, cyd-gasglu, cyd-dyru petnau, neu rai gwedi eu casglu yn nghyd, casgliad. Exod. 3. 16. Lef. 19. 9. Gen. 49. 10. Esa. 33. 4.

Y llaw a rydd a *gynnull*. Dtar.

CYNNULLEIDFA—OEDD, (cyd-dull) tyrfa, cymanfa, eglwys. Jos. 22. 17.—Yr Israeliaid, gwedi iddynt fod yn cyd-wersyllu yn yr anialwch ddeugain mlynedd, ac yn cyd-gyfarfod dair gwaith yn y flwyddyn, ar eu gwylliau arbenig, a elwir 'y gynnulleidfa,' a 'chynnulleidfa yr Arglwydd.' Lef. 4. 15. Yr oeddynt yn neillduol yn bobl gyfammodol i'r Arglwydd, yn dibynu arno, ac yn ddarostyngedig iddo. Num. 27. 17. a 31. 16.—Cael 'tori o'r gynnulleidfa,' oedd bod

un yn cael ei symud o blith yr Hebreaid trwy farwol-aeth; neu ynte, yn cael ei ddifrelio trwy e-gymundod. Num. 19. 20.—Mae y gair *Gr. εκκλησια, eglucya*, yn cael ei gyfieithu *cynnulleidfia*; sef yr eglwys filwrs, yr hon y mae Crist yn ei chynnull yn nghyd, o Iuddewon a chenedloedd, yn bobl briodol iddo ei hun; yn yr hon hefyd y mae efe yn 'pregethu cyflawnder,' yn 'moliannu enw ei Dad,' ac 'yn ei fynegi i'w frodyr.' Ps. 22. 22. a 40. 9, 10.—'Cynnulleidfia y meirw,' ydyw pechaduriaid diadgenedledig, neu ddamnedig. Diar. 21. 16.

CYNNUTA, (cynnud) casglu cynnud, neu danwydd. Num. 15. 32.

CYNNWYS, (cyd-ddwys) geni, dal, cyd-ganoli. Gen. 36. 7. 1 Bren. 9. 27. Ioan 1. 25.

CYNNYDD—U, (cyn-dydd) tyfiad, codiad, mwylhad, prifad; cynnyrch; tyfu, mwylhau, prifio, myned yn mlaen mewn corph neu enaid, neu bob un o'r ddau. Job 20. 28. Diar. 1. 9. Eph. 4. 16. 1 Tim. 4. 15. Gen. 30. 30. Ps. 62. 10. Ioan 3. 30.

Golwg y perchen yw *cynnydd* y da. Diar.
Ni elwir cywrair ni *cynnydd*. Diar.

CYNNYG—ION, (cyn-dyg) cymhellid i dderbyn rhodd, yr estyniad, neu y dygiad allan, a wneir gan un o ryw beth i arall ei dderbyn, ar ryw achos. Mal. 1. 8. Luc 6. 29. a 23. 36. Act. 8. 18.

CYNNYRCH, (cyn-dyrch) cynnydd, cynnyddiaeth, anghwanegiad.—1. Yr hyn a ddf neu a ddyrchafa oddi beth arall; megys cynnyrch, neu ffurth y ddaear, sef yr hyn a dardd o'r ddaear, ffurth tir, toreth, cnwd. Lef. 26. 4. Zech. 8. 12. Deut. 14. 22.—2. Dynion daerol, enawdol, y rhai ydynt fel cnwd wedi tyfu o'r ddaear. 'Yn gynnyrch dynion pechadurus.' Num. 32. 14.

CYNNYSGAETH—AU—U, (cynnysg) gwaddol, rhodd, neu ran a roddir wrth briodi; rhan priodas. Weithiau gelwir ef gwaddol, ac weithiau cynnysgaeth; yr un gair Hebraeg sydd yn ateb i'r ddau, sef *קרי* yn arwyddo *brysiad*, *prysuriad*, *cyffyniad*. Felly y galwai yr Hebreaid gynnysgaeth yn *arian prysuriad*, i arwyddo eu bod yn rhyddhau ac yn prysuro priodas. Bate. Dylid gohwydd arian-garweh wrth briodi; sef bod cariad at y gynnysgaeth yn wresocach na chariad at y person. Gen. 30. 20. 1 Sam. 18. 25. Rhoddai y priod-fab gynnysgaeth i'r briodas-ferch, neu i'w thad, yn mblith yr Hebreaid; felly hefyd oedd arferiad y Groegiaid, a'r hen genedloedd; ac felly y gwnant etto yn ngwledydd y dwyrain. Edr. GWADDOL.

CYNT. Edr. GYNT.

CYNTAF, (cynt) blaenaf, penaf, &c. Gellir dywedyd fod peth yn gyntaf mewn amryw ystyrïaethau. 1. Mewn rhifedi. Gen. 8. 5, 13.—2. O ran trefn. Mat. 22. 25, 38. a 28. 1.—3. O ran creadigaeth. 1 Cor. 15. 47.—4. O ran genedigiaeth. Gen. 38. 28. Deut. 21. 17. Jer. 4. 31.—5. Mewn anrhydedd. Esth. 1. 14.—6. O ran amser. Heb. 9. 1. a 10. 9.

Y gorchymyn cyntaf o'r deg, 'Na fydded i ti dduwiau eraill ger fy mron i,' a osod allan y **BOD** Dwyfol, yn ei anfeidrol berffeithrwydd a'i gyflawnder.

1. Y mae ei Hanfod o hono ei hun; ac y mae yn dibynu arno ei hun; y mae ei hawddgarwch a'i berffeithrwydd mor anfeidrol, fel y mae yn wir haeddianol ac yn deilwng o holl serch, hyder, uffuddod, ac addoliad pawb. Y mae ei gyflawnder mor anfeidrol, fel y mae ynddo ddigon i ddiangenu pawb; y mae ei daioni y fath, fel mai ein dedwyddwch penaf ydyw glynu wrtho, a'i fwynhau. Ps. 31. 19. Pan y mae yn dywedyd, 'Na fydded i ti dduwiau eraill ger fy mron i,' y mae yn cynnwys y daioni a'r graslonrwydd

mwyaif i ni, ac heb ofyn ond yr hyn sydd deilwng i Dduw oddi wrthym. Nis gallwn ei gael ef a duwiau eraill hefyd. Y mae yn anfeidrol ymostyngiad iddo roddi ei hun yn Dduw i ni, a'i wrthod sydd bechod ag anfeidrol ddirmyg ar Dduw ynddo.

2. Y mae Duw, yn y gorchymyn hwn, yn gofyn yr hyn sydd deilwng iddo gael oddiwrth bawb; sef ei fod yn unig yr Dduw i ni; a'n bod ninnau yn ei iawn adnabod—yn hyderu yn unig arno—yn ei ofni, ei garu, uffulldhau iddo yn benaf, a'n holl galon, ac a'n holl enaid—yn ei wasanaethu, ac yn ymfyn am ein dedwyddwch yn unig ynddo. Ps 48. 14. Jer. 50. 5. 1 Cor. 8. 6. Deut. 10. 12, 13. Ps. 42. 11. Esa. 43. 10. Ioan 17. 3.

3. Y mae, hefyd, yn gwahardd pob peth ynom sydd groes i hyn; sef pob pechod; canys y mae yn mbob troseddïo o gyfraith Duw, ymwrthodïad a Duw ei hun. Yn neillduol, y mae yn gwahardd, 1. Ddudwïaeth ein meddyliau. Ps. 14. 1. Hsa. 13. 4. Eph. 2. 12.—2. Ymddried mewn dyn, neu un creadur arall, yn lle Duw. 2 Cron. 15. 12. Jer. 17. 5. Eph. 5. 5. Phil. 3. 19.—3. Anghredu rhaglunïaeth Duw. Seph. 1. 12.—4. Diystyru gwasanaeth Duw, a charu gogoniant dynion yn fwy na'i gogoniant ef. Job 21. 15. Ioan 5. 44. Tit. 1. 16.—5. Ymgynghori a dewiniaid, swynwyr, &c., sydd yn gwrthod Duw, a chymeryd y diafol yn lle Duw. Lef. 19. 31. a 20. 6, 27. Deut. 18. 10.—6. Hefyd, priodoli ein llwyddiant a'n rhagoroldeb i ni ein hunain, neu i ddim arall, yn lle i Dduw ei hun, sydd ddi-dduwïaeth. 1 Cor. 4. 6.

4. Mae y gorchymyn hwn yn dangos, 1. Dyfnder trueni a phechaduruswydd dyn, yn ei ddi-dduwïaeth, a'i hollol ymadawïad a Duw.—2. Ei fawr ymfydrwydd a'i ffolineb yn cymeryd yn lle Duw yr hyn nid yw Dduw. Ps. 115. 6. a 135. 16, 17, 18. Jer. 2. 12, 13.—3. Anfeidrol werth y Cyfryngwr, yr hwn yw ein tangneffed ni, a'n cymmodwr a Duw. 2 Cor. 5. 19, 20. Eph. 2. 14.—4. A neillduol angen am yr Ysbyrd Glân, i'n hadnewyddu a'n dychwelyd at Dduw. Esa. 55. 7. Act. 26. 18.

Ymadawïad a Duw yw ein trueni, a dychwelyd at Dduw yw ein dyledswydd a'n dedwyddwch. Nid oes ond y Duw anfeidrol, yn Dad, Mab, ac Ysbyrd Glân, yn ddigon i ddyn: ond y mae y Duw hwn, yn nhrefn iachawdwriaeth, yn ddigon i ddyn pechadurus, yn wyneb ei holl ddrwydd. Cael Duw Dad, Mab, ac Ysbyrd Glân, yn Dduw i ni, yw cael pob peth; sef pob cyflawnder a dedwyddwch ar unwaith; hyn a fynai Duw ei roddi i ni, sef ei hunan anfeidrol; na foddlonwn ninnau ar lai. 'Duw a digon.'

CYNTAF-ANEDIG—ION, y cyntaf a agoro y groth o ddyn ac anifel: y cyntaf a enid mewn teulu; y mab hynaf. Gen. 27. 19. Exod. 4. 22. Lef. 27. 26. Num. 3. 12. a 8. 16. a 13. 2, 22, 29. a 34. 19. Yr oedd breintiau neillduol yn briodol i bob gwryw cyntaf-anedig yn mhlith cenedloedd eraill, yn gystal ag yn mhlith yr Iuddewon. Yn mhlith yr Iuddewon yr oedd deuparth o holl feddianau ei dad iddo; sef dau cymaint a phob un o'i frodyr. Gen. 48. 22. Deut. 11. 27. 2 Cron. 5. 1, 2.—Yr oedd iddo ragoriaeth ac awdurdod dros ei frodyr. Gen. 27. 29. a 49. 3. 1 Cron. 5. 1, 2.—Yr oedd hefyd, hynafiad Crist, a bendith Abraham, yn gyffredinol, yn gysylltiedig yn yr amseroedd hyny, a'r enedigaeth fraint. Gen. 49. 8. 1 Cron. 5. 2. Felly, yr oedd y cyntaf-anedig, nid yn unig yn cysgodi yn odidog, cynulleidfia, neu eglwys y cyntaf-anedigion, y rhai a ysgrifenydd yn y nefoedd, ac ydynt yn gyfranogion o'r etifeddiaeth dragywyddol (Heb. 12. 23.) ond yr oedd, hefyd, bod yn hynafiad y Messia, a bendith odidog Abraham yn perthyn iddo. Gan hyny, yr ydoedd diystyru yr enedigaeth fraint yn diystyru y fraint

arbenig o fod yn hynafiaid Crist, a thrwy hyny, yn diystyru Crist ei hun, sylwedd yr addewid; ac hefyd yn diystyru yr etifeddiaeth dragywyddol, yr hon oedd yn cael ei harwyddo wrth y ddeuparth o feddiannau ei dad. Am hyny, mae yr apostol yn galw Esau yn *halogedig*, am iddo werthu ei enedigiaeth fraint. Halogedigiaeth ei feddwl, a'i ddiystyrwch o bob peth ysbrudol a nefol, ydoedd yr achos iddo ei gwerthu. Nis gallasai ddangos ei ddiystyrwch yn fwy o'r rhagoroldeb mwyaf ar y ddaear, na thrwy ei gwerthu am un saig o fwyd.

Y mae llawer o dduwinyddion enwog o'r farn, fod yr offeiriadaeth, yn amser y patrieirch, yn rhan o'r enedigiaeth fraint; ond nid ydyw y tyb hwn yn ymddangos â sail iddo, wrth ystyriaeth mwy manwl a dwys o'r mater. Y mae yn ddaamlwg fod pawb yn aberthu fel eu gŵydd, yn ddiattala, yn yr amseroedd hyny; a'r un rhyddid ganddynt i aberthu ac i gyflawni pob rhan arall o addoliad dwyfol. Er mai Cain oedd y cyntaf-anedig, etto yr oedd Abel yn aberthu fel yntau; a'i aberth yn dderbynol. Y mae amryw siamplau o'r cyffelyb i'w cael gwedi y diluw. Gwel Outram, *De Sacrif.*, lib. 1, cap. 4.—Vitringa, *Observ. lib. 1, cap. 11.*—Parkhurst, dan y gair *ἱπποβοσκία*, 3rd Edit.—Dr. Owen on the *Hebrews*, *Exercit. x.*, ond yn enwedig Vitringa.

Pan ddinystriwyd cyntaf-anedig yr Aiphitiaid, ordeiniodd Duw fod i bob cyntaf-anedig, o ddyndion ac anifeiliaid doffon, yn mhlith yr Hebreaid, gael eu cysegru iddo. Exod. 13. 12, 13. Y gwyrtaid yn unig oedd yn ddarostyngedig i'r ddeddf hon; yn yr oeddynt i gael eu prynu â plum siel o arian. Num. 18. 16. Prynywyd Crist, diammen, cyntaf-anedig Mair, er na roddir hanes am hyny. Pum siel oedd yn cyfateb i ddeuddeg swilt a chwe cheinlog o'n harian ni. Cyntaf-anedig i anifel glân a offrymid yn y deml, ond nid oeddynt i'w prynu; y gwaed i'w daenellu o amgylch yr allor, a'r brasder i'w losgi yn y tân, ar yr allor, a'r cig i fod yn eiddo yr offeiriad. Num. 18. 17, 18, 19. Am anifel afian, yr oedd yn rhaid naill ai ei prynu, neu roddi rhyw beth yn gyfnewid am dano. Exod. 13. 13.

Yr oedd y cyntaf-anedig yn eiddo Duw mewn modd neillduol arbenig: 'Cysegra i mi bob cyntaf-anedig, sef beth bynag a agoro y groth, yn mys; meibion Israel, o ddyd ac anifel: eiddo fi yw.' Exod. 13. 2. a 22. 29. 'Eiddo fi yw pob peth a agoro y groth,' &c. Exod. 34. 19. Lev. 27. 26. Num. 3. 13. a 8. 16, 17. a 18. 15. Y mae pawb a phob peth yn eiddo yr Arglwydd mewn modd cyffredinol. 'Eiddo yr Arglwydd y ddaear a'i chyflawnder.' Ps. 24. 1. a 50. 12. Exod. 9. 29. a 19. 5.—Yr oedd yr holl Iuddeon yn eiddo yr Arglwydd trwy ffaf, neu ras cyffredinol, a'r rhal y gwnaethal yr Arglwydd gyfammod grasol, yr hwn gyfammod a wnaeth efe ág Abraham, ac a'i holl hâd ynddo ef; yr hwn a ddewisodd efe i fod yn gyfaill neillduol iddo; er mai eiddo ef yr holl ddaear. 'Fel hyn y dywed yr Arglwydd, Fy mab i, sef fy ngyntaf-anedig, yw Israel.' Exod. 4. 22. Jer. 31. 9. Nid yn unig am mai hwy oedd y bobl gyntaf, a'r genedl gyntaf, a broffesasant wir addoliad Duw, a bod ganddynt y blaenoriaeth ar y Cenedloedd, y rhai oeddynt frodyr ieuengaf, y gelwir hwynt yn gyntaf-anedig; ond yr oeddynt felly trwy neillduol etholiad a dewisiad o honynt, oddiwrth yr holl bobloedd eraill; (Amos 3. 2.) yr oedd Duw yn gwneuthur â hwynt yr hyn nad oedd efe yn ei wneuthur ág un genedl arall.—Ond yr ydoedd cyntaf-anedigion Israel yn eiddo Duw trwy hawl neillduol, mewn modd gwahanol, nid yn unig oddiwrth blant unrhyw genedl arall, ond mewn modd mwy neillduol na chenedl Israel yn gyffredinol; sef trwy hawl y waredigaeth ryfedd hōno a gafodd yr holl gyntaf-anedigion, pan ddinystriwyd pob cyntaf-anedig drwy holl wlad yr Aiphit. Yn ganlyniol i'r waredigaeth ryfedd hon, y mae yr Arglwydd yn hōni hawl neillduol ynddynt, i fod yn eiddo iddo, ac i fod yn wasanaethgar iddo, trwy ym-

roddiad cyflawn i'w waith a'i addoliad. Oddiwrth hyn y rhyddhaodd yr Arglwydd hwynt, trwy gymeryd llwyth Lefi yn eu lle at ei wasanaeth. 'Wele, mi a gymernais y Lefiaid o blith meibion Israel, yn lle pob cyntaf-anedig.' Num. 3. 12. Y Lefiaid oeddynt yn 22,000—rhifedi cyntaf-anedigion meibion Israel oedd-ynt 22,273; am y 273 dros ben, yr oeddynt i dalu pum siel am bob un. Num. iii.

Y mae Crist yn cael ei alw 'cyntaf-anedig Duw.' Heb. 1. 6. 'Cyntaf-anedig pob creadur,' yn yr un ystyr. Col. 1. 15. Yn ol barn amryw o wyr dysgedig, y mae yr enwad 'Cyntaf-anedig,' a briodolir i Grist gan yr apostol, (Heb. 1. 6.) yn anaddas iddo o ran ei Dduwdod a'i ddyndod; ond yn briodol iddo o ran ei ragoriaeth, ei awurdod, a'i arglyddiaeth; ac o'r un arwyddocâd ág 'Etifedd pob peth.' Adn. 2. Nid ydyw yn cael ei alw yn gyntaf-anedig o ran ei Dduwdod, ond yn 'unig-anedig,' a chyntaf-anedig Mair o ran ei ddyndod. Gwel Dr. Owen *in loco*. Efe yw Etifedd ac Arglwydd pob creadur, yr hwn a osododd y Tad yn Frenin nef a daear. Oblegid yr oedd y cyntaf-anedig â hawl ganddo, gynt, i feddiannu etifeddiaeth ei dad. Jehosaphat a roddodd y freniniaeth i Jehoram, 'cynys efe oedd y cyntaf-anedig.' 2 Cron. 21. 3. Yr oedd y cyntaf-anedig yn arglywydd, hefyd, ar ei frodyr, y rhai oeddynt oll yn weision iddo. Gen. 27. 37. O herwydd hyn, yn mhlith yr Iuddeon a chenedloedd eraill hefyd, yr oedd y geiriau 'cyntaf-anedig,' 'etifedd,' ac 'arglywydd,' yn ymadroddion cyfystyr. 'Dros gymaint o amser ag y mae yr etifedd yn fachgen, nid oes dim rhagor rhyngddo a gwas, er ei fod yn arglywydd ar y cwbl.' Gal. 4. 1.—*Heres apud antiquos pro domino ponebatur.*—Yn ol y dehongliad hwn o'r geiriau 'cyntaf-anedig,' ac 'etifedd,' y mae ymadroddion yr apostol yn dra addas am Grist. Gan mai efe a greodd bob peth, ac a wnaeth y bydoedd, y mae efe yn etifedd ac yn arglywydd pob peth. Mat. 28. 18. Col. 1. 16. Heb. 1. 2. Ei gynfau yw Crist, goruwch breninoedd y ddaear.—'Cyntaf-anedig Mair' y gelwir ef yn Mat. 1. 25. a Luc 2. 23. nid gyda golwg ar un fu gan ei fam ar ei ol, yr oedd efe ei chyntaf-anedig, ond o herwydd na bu iddi yr un o'i faen. Yr oedd efe felly mewn ffurdd ryfedd; yr ydoedd yn gyntaf-anedig *gwyrus*, ac fel hyny heb un brawd naturiol. Ganwyd ef heb bechod.

'Y cyntaf-anedig oddiwrth y meirw.' Col. 1. 18. Y cyntaf a gyfododd trwy ei nerth ei hun, i fywyd tragywyddol ac anfarwoldeb. Y deryn perffaith cyntaf perthynol i'r byd newydd, a'r ystad o dragywyddol ogoniant. Nid oes neb o'r gwaredigion yn berffaith ogoneddus yn bresennol fel y byddant byth. Ond y mae Crist felly. Bu yn mhlith y meirw, ond cyfododd i fywyd ac anfarwoldeb, perffaith, tragywyddol. Dat. 1. 18. Nid y cyntaf-anedig *oddiwrth* y meirw yn unig yw Crist; ond hefyd y cyntaf-anedig o'r meirw, a chanddo gyflawn arglyddiaeth ar y meirw yn gystal ag ar y byw. Rhuf. 14. 9. Y mae ei arglyddiaeth yn cyrhaedd l wlad aneu, ar yr holl farwlon, a gall eu bywhau y modd a'r pryd y myno. Efe yw yr achos haeddiannol o adgyfodiad ei holl bobl. Ni buasai iddynt hwy byth adgyfodiad, oni buasai i Grist gyfodi. Ond y mae efe yn achos haeddiannol o'u hadgyfodiad, yn mhob ystyr—i fywyd o gyflawnhad ger bron Duw—i fywyd grasol a sanctaidd yma—ac i fywyd o ogoniant tragywyddol wedi eu myned oddi yma. Efe, hefyd, ydyw yr achos effeithiol o'u hadgyfodiad hwy oll. Trwy rym a rhinwedd ei adgyfodiad, a'u hundeb âf ef, yr adgyfodir yr holl eglwys. Rhuf. vi. 1 Cor. xv. Efe ydyw cynffurf, neu siampl, eu hadgyfodiad hwy. Gwneir eu cyrph gwael hwy yn un ffurf â'i gorph gogoneddus ef. Phil. 3. 21.—'Mae efe yn gyntaf-anedig yn mhlith brodyr lawer.' Rhuf. 8. 29. Mae efe o'r un natur â hwynt; ac mewn undeb a pherthynas agos â hwynt; mae iddo gyflawn ffactoriaeth ac arglyddiaeth

yn eu plith; a byddant oll yn debyg iddo, ac yn dlar-ostyngedig iddo, fel eu brawd hynaf. Ato ef y bydd eu dymuniad oll. Yntau a fydd yn eu plith, yn cymdeithasu a hwynt, ac yn eu llywodraethu gyd âg anfeidrion diriondeb, graslonrwydd, a doethineb. Mae yn maethu ac yn addysgu ei eglwys; yn darparu at ei hangenrheidiau presennol, ac yn ei chynnysgaethu âg etfediadaeth bywyd tragwyddol.

'I gymanfa a chynulleidfia (neu eglwys) y rhai cyntaf-anedig.' Heb. 12. 23. Mae y saint, dan y Testament Newydd, yn cael eu dwyn trwy undeb â Christ, i hawl o holl freintiau cyntaf-anedigion. Y maent, fel cyntaf-anedigion Israel yn yr Aipht, wedi eu gwaredu dan gysgod y gwaed. Gwaredwyd hwy dan gysgod gwaed oen y pasc oddiwrth berygl yr angel dinystrïol; mae y saint yn bresennol yn cael eu gwaredu a'u digogol oddiwrth ddamnedigaeth a digofaint Duw, dan gysgod gwaed Crist, yr hwn yw Oen Duw. Ioan 1. 29. Y maent yn cael eu cynnysgaethu â breintiau tra goruchel yn Nghrist; yn cael eu gwneuthur 'yn frenin-oedd ac yn offeiriad i Dduw a'i Dad ef.' Dat. 1. 6. Y maent i gyd, trwy y fraint oruchel hon, yn cael eu 'gwneuthur yn etfediadion i Dduw, ac yn gyd-etfediadion â Christ.' Rhuf. 8. 17.

Wrth 'gyntaf-anedig angeu,' (Job 18. 13.) y deallir y creulonaf a'r mwyaf dychrynlyd o bob marwolaeth. Edr. BLAEN-FFRWYTH, CYNBLANT.

CYNTEDD—AU—OEDD, (cyn-tedd) neuadd, cadlys, hongl, llanerch, drws; mynedfa gauedig i mewn i dŷ, neu balas. 2 Sam. 17. 18. Esth. 6. 4. Jer. 36. 10. a 38. 6.—Yr ydoedd i'r babell un cyntedd; y yr ydoedd dau gyntedd i deml Solomon; (1 Bren. 6. 36. a 2 Bren. 21. 5.) ac yr ydoedd tri i deml Herod, fel ei gelwir gan awdwr, sef yr all deml wedi ei hadgyweirio a'i haddurno gan Herod, yr hon oedd yn sefyll yn amser ein Hiachawdr. Y cyntaf oedd Cyntedd y Cenedloedd; a elwid felly, o herwydd hwyd caniatad i'r Cenedloedd fynd hyd yno, a dim pellach. Yr all a elwid Cyntedd Israel; o herwydd fod gan holl Israel hawl i fynd i mewn yno; sef os byddent hwy yn lân yn ol defodau y gyfraith. Y trydydd, ydoedd Cyntedd yr offeiriad; lle yr oedd allor y poeth-offrwm yn sefyll, a lle yr oedd yr offeiriad a'r Lefiaid yn cyflawni eu gwasanaeth. 1 Bren. 6. 36. 2 Cron. 4. 9. Yn gyfatebol i hyn y gelwid addoliad Duw, lleoedd addoliad, ordinhadau Duw, a chymdeithas â Duw ynddylt, yn gynteddau Duw. Ps. 65. 4. a 84. 2, 10. a 96. 8.—

'Ac efe (Solomon) a wnaeth gyntedd yr offeiriad, a'r (קוּרָה) cyntedd mawr, a dorau i'r (קוּרָה) cynteddoedd; a'u dorau (sef dorau cyntedd yr offeiriad a'r קוּרָה) a wisgodd efe â phras.' 2 Cron. 4. 9.—'Canya Solomon a wnaethai bulpud pres, ac a'i gosodasai yn nghanol y (קוּרָה) ac a safodd arno (neu קוּרָה arno cyntedd) ac a ostyngodd ar ei liniau.' 2 Cron. 6. 13. Anlwg נָוֶה, oddiwrth adn. 12. a 1 Bren. 8. 23. fod Solomon yn awr o flaen allor yr Arglwydd, ac, yn ganlynol, yn nghyntedd yr offeiriad, am hynny, nis gallasai fod yn nghyntedd mawr y bobl gyffredin. Yn y ddau le, os yr un ystyr sydd iddo yn mhob un o honnynt, tebygol yr arwydda קוּרָה yn ol y Dr. Taylor (*Hebrew Concordance*) gwaith pedronglog, gwedi ei godi yn uwch na'r palmant, â rbagfur o amgylch iddo, a drws yn y mur hwn o flaen allor y poeth-offrwm; a thebygol iddo gael yr enw hwn oddiwrth yr help yr oedd yn ei roddi i'r brenin i gael ei weled a'i glywed gan holl gynulleidfia Israel, wrth weddio ei weddi ragor.—Y mae 'cyntedd,' mewn ystyr gyffelybiaethol, yn arwyddo eglwys Crist. Zech. 3. 7. Ac hefyd, arwydda, gau eglwys anghrist. Dat. 11. 2.

CYNTEDDFA, man neu le y cyntedd. Exod. 27. 9, 12, &c. Lef. 6. 16, &c.

CYPRESWYDD—EN, Heb. בקר (*cofer*) pren sydd

yn tyfu yn uchel, ac yn dra chryf hefyd. Pren trwm ydyw, ei ddail yn wastad yn leision; y mae yn bêr ei arogl, ac yn hir iawn ei barhad; o ba herwydd, hwyrach, y gwneid delwau o hono. Esa. 44. 14. Yr oedd amled o honnynt yn tyfu yn Bngedi. Can. 1. 14. a 4. 13. Y Rhufeiniaid a'i cyfrifent yn bren tyngedfawr, ac a'i harferent mewn defodau claddedigaeth. Ei ffrwyth sydd feddyginiaeth ragorol rhag elwyf y gwaed, ond yn cael ei esgeuluo yn ddirfawr. Dywedir fod ei ddail a'i ffrwyth yn feddyginiaethol. Ei ffrwyth yd; at addfed tua dechreu y gauaf.

CYPRUS, a lwyd felly, tebygol, oddiwrth yr amldra o cypreswydd oedd yn tyfu yno. Ynys fawr yn Môr y Canoldir, yn nghyfeir 175 o filltiroedd o hyd, a 60 ei lled, yn sefyll yn nghyfeir can milltir o Syria. Y tir ydoedd dra thoreithiog, ond ei thrigolion oeddylt anfoesol iawn; ei chyfreithiau oeddylt yn erbyn diweirdeb, ac o blaid godineb ac anladrwydd. Hillogaeth Cittim, yn ol barn Josephus, a'i poblogodd ar y cyntaf. Daeth yr ynys hon i fod yn dalaeth Rufëinig, A.M. 3850. Yr Iuddewon, ar eu gwasgariad, a dyrasant yn lliogol iddi; ond yn A.D. 118, ymlidwyd hwy allan o'r ynys, am iddynt, mewn modd difaith, ladd 240,000 o'r trigolion cynhenid.—Planwyd Cristionogrwydd yn yr ynys hon gan ryw ffoduriaid, yn amser erlidigaeth, ac a gadarnhawyd gan Paul a Barnabas, a Marc; ac y mae yn parhau, mewn rhyw fesur, hyd heddyw. Y mae hi yn bresennol yn meddiant y Twrc. Act. 11. 19, 20. a 13. 4. a 15. 39.

CYRCHU, (cwr) dygyrchu, gorllwyn, canlyn, er llyn, dwyn at, cynnull.—1. Dwyn at. 1 Sam. 6. 21. Esa. 56. 12. Ioan 10. 16.—2. Nesau, dyfod at, ymgynnul. Luc 8. 4.—3. Gobwyso tua chanolbwynt, cyfeirio at nód. Phil. 3. 14. Y galr Gr. κύρκα, yn Phil. 3. 14. a gyfeithir *cyrchu*, a gyfeithir *erlid*, *rhuthro ar*: Mat. 10. 23. Gwneuthur yn erbyn, sef gyda bwriad ac awyddfryd erlidus a niweddol. Act. 26. 11. Y mae Mr. Burroughes yn sylwi ar hyn, 'Yr un galr ydyw,' medd efe, 'ag a arwydda erlid; o herwydd fod yn yr apostol yr un awyddfryd yn bresennol yn cyrchu neu yn gwasgu at y nód, neu wrth real osodedig, ag a fuasai ynddo gynt yn erlid y rhai oeddylt yn cyrchu at y nód y pryd hwnw.' Fod ganddo yr un awyddfryd yn cyrchu at y nód, ag a fuasai ganddo yn cyrchu eraill o flaen brawdlysoedd, ac i'w carcharu. Edr. CAMP, NOD.

Nid calonawg ond a *gyrchu*. *Diar*.

CYRHAEDD, (cwr-haedd) dyfod hyd at; cael gafael yn, cyffwrdd â. Gen. 28. 12. Job 20. 6. Esa. 8. 8. Jer. 51. 9. 2 Cor. 10. 14. Phil. 3. 11, 12.

CYRENE, Κυρηνη, [*mur*]. Gelwir hi yn awr Cai roan, yn ubeyrnas Barea. Gwlad o Lybia, yn Affrica, yn y gorllewin i'r Aipht, ac yn y dehaus i Fôr y Canoldir. Yr oedd ei phrif ddinas o'r un enw a hithau, Cyrene. Bu unwaith yn wlad gadarn, gyfoethog, yn ddigon abl i wrthwynebu Carthage. Pridor oddi yno ydoedd Simon, yr hwn a gymhellwyd i ddwyn croes yr Iesu. Mat. 27. 32. Luc 23. 36. Act. 2. 10. Yr oedd lliaws mawr o Iuddewon yn Cyrene, llawer o honnynt a dderbyniasant y grefydd Cristionogol, ond eraill a safasant yn fleinig yn erbyn y ffordd hono. Act. 11. 20. Daeth y wlad yma i fod agos yn anialwch, trwy ryfeloedd parhaus a thywalt gwaed. Y mae yn bresennol yn meddiant y Twrc.

CYRRITH, (cwr-rhith) cynnildeb, cybyddiaeth; cybydd.—'Nid yn gyrrith.' Tit. 1. 7. W. S.

CYRUS, כורש [*yr haul*] mab Cambyses brenin Persia, a Mandane merch Astyages, brenin Media. Mae llawer o ystoriau anghyson ac anhygoel yn mherthynas i Cyrus, ac nid etyb un dyben eu coffau hwynt. Ond sicr, tybygid, y gellir casglu hyn oddiwrth ei hanes, ei

fod yn *wr* enwog yn rhyfelwr gwel, a thra llwyddianus. Cyfodwyd ei gan Dduw, fel offeryn, i waredu yr Iuddewon o'u caethiwed. Gosodir ef, neu hwyrach, breniniaeth y Persiaid, allan gan y prophwyd Daniel, dan y golygiad o hwrdd i dau gorn iddo; yn arwyddo y byddai iddo uno y ddwy ymerodraeth ynddo ei hun, sef Media a Persia. Dan. 8. 3—20. Y prophwyd i yn fynych a rag-ddywedasant am Cyrus. Y mae Eesiah yn prophwydo am dano ef wrth ei enw dros ddau can mlynedd cyn ei eni. Esa. 44. 28. Edr. BABELON, PERSIA.

CYSEGR—AU, (*cy-segr*) *Llad.* SACER, SACRATUM, SACRUM, CONSECRATUM: lle sancteiddiol: megys, 1. Y gelwid y rhan ddirgelaf a mwyaf neillduol o'r babbell a'r deml, yn gysegr sancteiddiolaf; yn yr hwn yr oedd yr arch a'i pherthynasau yn sefyll, ac i'r hwn nid oedd neb i fyned ond yr arch-offeriad yn unig; a hyny ddim ond un dydd yn y flwyddyn, sef ar ddydd y cymmmod. Lef. 4. 20. Neu ddodrefn y lle hwnw. Num. 10. 31.—2. Gelwid y rhan hyny lle yr ydoedd y cauwylbren aur, bwrd y bara gosod, allor yr arogl-darth, &c., yn sefyll, 'y cysegr,' neu 'y lle sanctaidd.' 2 Cron. 26. 18.—3. Yr holl babbell, neu y deml. Exod. 20. 33. Jos. 24. 26. 2 Cron. 20. 8.—Gelwir ef 'cysegr yr amddiffynfa,' neu 'gysegr cadernld,' o herwydd ei fod yn lle cadern, hawdd ei amddiffyn; ac o herwydd ei fod yn perthyn i Dduw, cadernid ac amddiffynnodd Israel; ac am mai yno yr ydoedd Duw, ar orseddfa trugaredd, lle yr ydoedd amddiffyniad a nodded i bechadur. Dan. 11. 31.—Yr oedd yn cael ei alw yn 'gysegr bydol,' am mai oedofau cnawdol a gyflawnid ynddo, a chysgodau bydol o bethau daionus i ddyfod. Heb. 9. 1.—Y mae hyd yn nod y cyntedd, lle yr oedd y bobl yn dyfod i addoli, weithiau, yn cael ei alw 'y cysegr.' Lef. 12. 4.—4. Unrhyw le nodedig i addoli Duw yn gyhoeddus. Ps. 73. 17. a 134. 2.—5. Gwlad Canaan, a elwir felly, o herwydd fod pabell Duw a'i deml ynddi. Exod. 15. 17.—6. Nef y nefoedd, lle y mae Duw, a'i angelion, a'i saint, yn preswyllo eith. Ps. 102. 19. Heb. 8. 2. a 9. 11.—7. Tmlau eilunod a elwir yn gysegr. Esa. 16. 12. Amos. 7. 9.

'Cysegr bychan,' neu 'cysegr i ychydig,' sef o rifedi, neu, cysegr dros ychydig, sef o amser. Ezec. 11. 16. Mae y geiriau Hebraeg *מקדש קטן* yn cynnwys ynddynt yr ystyriaethau uchod. Y mae *מקדש* yn dra mynych yn cael ei gyfieithu *y chydig*; ac y mae y gair hwn yn gwbl mor briodol i ychydigrwydd mewn nifer, ag ydyw efe i fychanigrwydd mewn mesur; a dyna yr ystyr y mae y gair yn cael ei gymhwyso at y gaethglud. Gwel Jer. 29. 6. 'Byddaf yn gysegr bychan lldynt yn y gwledydd lle y deuant.' Addewid ydyw hon a roddodd yr Arglwydd i'r Iuddewon hyny a gaethgludasid i Babilon. Fel pe dywedasai yr Arglwydd, 'Na feddylid yr Iuddewon hyny sydd etto yn aros yn Jerusalem, a'u tml a'u breintiau ganddynt, fy mod i am *adael* y rhai hyny a gaethgludwyd i blith y Caldeaid; na, mi a fyddaf yn gysegr i *y chydig* o honnynt yn y gwledydd lle y deuant, dros *y chydig* o amser; sef deng mlynedd a thiugain. Byddaf fi lldynt hwy, fy nghaethlun, yn y man lle y byddont, yr hyn y mae yr Iuddewon beilchion yn *tybio* y bydd y deml lldynt eu hunain, yn y mddiffynfa, yn ogoniant, ac yn gysur. Cânt hwy yn Jerusalem y deml am ychydig amser, ond heb Dduw: caiff y lleill y Babilon Dduw, ond heb y deml. Hwya gânt y fath gymundeb a Duw yn nhir eu halltud-iaeth, ag y meddylwyd nad oedd yn bosibl i'w gael ond yn y deml yn unig.' Ezra 9. 8. Neh. 2. 12. Ps. 90. 1. a 91. 3. Esa. 8. 14. Jer. 16. 11. a 42. 11. Ezec. 6. 8. a 12. 15. Col. 3. 3.

CYSEGR—YSPEILIO, ydyw cymeryd at wasanaeth dyn ei hun, yn *lladradiaid*, yr hyn fyddo yn perthyn i wasanaeth ac achos Duw, megys degwm, &c., yr hyn

sydd yn bechod tra mawr. Mat. 3. 8, 9. Rhuf. 9. 22. Mae barn Duw yn cael ei dangos yn eglur ar gysegryspeilwyr yn y byd hwn. Jos. vii. 2 Bren. xii. 2 Cron. xxviii. Dan. v. Act. vi.

CYSEGRFA—OEDD, (*cysegr-man*) mán à phethau cysegredig, mán à phethau sanctaidd; yr un peth a chysegr. Ezec. 45. 4. a 48. 21. Heb. 8. 2.

CYSEGR—WYL, gwyl y cysegriad. Mae y gair *Gr.* *εγκατα*, yn arwyddo adnewyddiad, neu adferiad, am ei bod yn goffadwriaeth am buredigaeth a glanhad y deml, ac adferiad o addoliad Duw ynddi, gwedi ei llygru gan y Cenedloedd. Gan fod yr Wyl hon yn y gauaf, nis gellid bod yn ei chadw mewn coffadwriaeth am gysegriad y deml gan Solomon, yr hyn oedd yn dygwydd yn mis Eathanim, yn cyfateb i rau o'n Medd a'n Hydref ni. 1 Bren. viii. Nis gallai fod ychwaith yn goffadwriaeth am gysegriad y deml gan Nehemiah, yr hyn oedd yn y gwanwyn. Ezra 6. 15. Ond yr Wyl hono a gedwid yn goffadwriaeth am waith Judas Maccabæus yn diwygio ac yn adgyweirio y deml; yr hwn a fwrtodd allan y delwau a'r allorau, ac a ddileodd y delw-addoliaeth a oeddasid i fynu yno gan Antiochus Epiphanes, gan alltudio yr offeiriad, a chysegru allor newydd. Yr oedd yr adferiad hwn o addoliad Duw yn achos o orfoledd nid bychan gan bob Israeliad gwir grefyddol, ac yn cael ei ystyried megys cysegriad newydd o'r deml: ac yr oedd yr Wyl, yn ganlyniol, mewn parch mawr. Gan hyny, er mai o osodiad dynol yr ydoedd, nid oedd ein Harglwydd yn petruso bod yn bresennol ynddi. Yr oeddynt yn cadw y gysegr-wyl dros wyth niwrnod yn olynol, yn dechreu ar y pummed dydd ar hugain o fis Cisleu; sef rhan o'n Tachwedd a rhan o'n Rhagfyr ni; a chan hyny yn unaf. 1 Mac. 4. 56, 59. 2 Mac. 10. 5, 8. Dywedir y byddent yn goleu llawer iawn o lampau ar yr Wyl hon yn eu teuluodd; weithiau un i bob mab, weithiau un i bawb, pa un bynag ai mab ai merch. Byddai rhai yn ychwanegu lamp bob dydd i bawb yn eu tŷ; a byddai ganddynt lawer yn nghrog wrth eu drysau oddi allan. Fel hyn, os byddai y teulu yn cynnwys deg o bersonau, goleuid deg o lampau y diwrnod cyntaf, ac ugain yr ail, ac felly yn mlaen hyd yr wythfed dydd. Byddai y meibion yn gwledda ar yr Wyl hon wrthynt eu hunain, a'r merched wrthynt eu hunain. Yr oedd yr Wyl hon yn cael ei chadw mewn lleodd erall, yn gystal ag yn Jerusalem. Ioan 10. 22. Josephus, *Antiquities*, lib. xii, c. 7, sec. 6, 7. Doddridge, Whitby, Campbell.

CYSEGRU, *Llad.* CONSECRO: cyflwyno, difofrydu, sancteiddio; neillduo mewn modd difrifol at wasanaeth Duw. Yr oedd holl genedi yr Hebreaid wedi eu cysegru yn bobl neillduol, ac yn wasanaethwyr y Duw byw. Gen. xvii. Exod. xiv, xix—xxiv. Deut. v, xxvi, xxvii, xxix.—I gadw coffadwriaeth o ddinystr cyntaf-anedigion yr Aiphtiaid, gorchymynodd yr Arglwydd gysegru cyntaf-anedigion Israel, yn ddyd ac anifeil, i fod yn eiddo iddo ef. Exod. xiii.—Y Llesaid, y rhai a gymerodd yr Arglwydd yn lle y cyntaf-anedigion, a gysegrid trwy olchiaid, offrymu aberth, a thrwy daeneliad olew a gwaed: yn yr un modd y cysegrid yr offeiriad, y babbell, y deml, a'r holl ddodrefn sanctaidd i holl ddefodau gwasanaeth Duw. Exod. xxviii, xxix. Num. 1. 49, 50. a 3. 10. a vii, viii. 2 Cron. 2. 4. a 7. 9. Ezra 6. 16, 17.—Byddai yr Iuddewon, weithiau, yn cysegru eu tai, ac hyd yn nod muriau eu dinasoedd; yr hyn a wneid (fel y tybir) trwy weddi a diolchgarwch. Deut. 20. 5. Neh. 12. 27.—Yr oedd y cysegriad hwn, &c., yn gosod allan neillduad difrifol Iesu Grist i'w awyddu cyfryngol—a'r saint i wasanaeth Duw—yn nghyd a neillduad breintiau a bendithion i'w mwynhau ganddynt. Y mae yr Iesu wedi ei 'gysegru yn dragy-

wydd; y mae wedi ei gymhwyso a'i osod gan yr Ysbryd Glân, mewn modd anniddymol, i fod yn Brophwyd, Offeiriad, a Brenin tragwyddol i'w eglwys; a thrwy gollu ei waed y rhoddodd efe ei hun a'i bobl i fynu i wasanaeth ei Dad. Heb. 7. 28. 1 Petr. 2. 9.—Efe a gysegrodd i ni ffordd newydd a bywiol at Dduw, trwy ufudd-dod ei fywyd, ac anfeidrol haeddiant ei farwolaeth. Heb. 10. 20.—Y mae y saint, a chymaint ag a feddout, yn gysegredig i'r Arglwydd trwy eu neillduad a'u hymroddiad ewyllysgar iddo, a'u cyflawn dderbyniad ganddo yn y Cyfryngwr. Esa. 23. 18. Eze. 43. 20. Mic. 4. 14. 1 Petr. 2. 9.

CYSGOD—AU, (cy-ysgawd) *Heb.* חֹסֶק (*chosec*): gwasgwd, ysgawd, diogelwch.—1. Y drychiolaeth a wnelo unrhyw gorph sylweddol o hono ei hun, drwy fod yn sefyll rhwng yr haul, neu y goleuni, a rhyw ddefnydd arall: diffyg goleuni mewn lle nas gall y goleuni gyrhaedd, o herwydd rhyw gyfaingorff yn sefyll rhyngddo. Barn. 9. 36. Esa. 38. 8. Act. 5. 15.—2. Caudle, neu orchudd i lechu dano rhag gerwindeb y tywydd, yn ei wres, neu ei oerni; megys tŷ, pabell, pren, &c. Gen. 19. 8. Job 7. 2. Esa. 4. 6. Jonah 4. 5. Marc 4. 32.—3. Pethau o fyr barhad, ag a fyddo yn diflanu yn ddisymwth, megys dyn a'i ddyddiau, i ddangos ei dddiddymdra, a elwir yn gysgod. Job 14. 2. 1 Cron. 29. 15. Ps. 109. 23.—4. Amddiffyniad a diogelwch mewn amser o berygl. Gen. 19. 8. Num. 14. 9. Esa. 26. 4.—5. Brennoedd a llywiawdwy'r a elwir yn gysgod, o herwydd fod gweliniad yn cael llechu yn ddiogel dan nden eu llywodraeth. Barn. 9. 15. Esa. 30. 2. a 10. 1. Galar. 4. 20.—6. Y defodau Iuddegw i elwir yn 'gysgod dalonus bethau i ddyfod.' Heb. 8. 5. a 10. 1. Pethau ddiylwedd a difanedig oeddnt mewn cyferbyniad i'r sylwedd, sef Crist: 'y corph sydd o Grist.' Col. 2. 17. Nid oeddnt ond dangosiad lled dywyll nac amherffraith o bethau ysbrydol, nid gwir ddelw y pethau.—7. Yr arwydd, neu y tebygolaeth lleiaf o beth. Iago 1. 17.

Dwyedir fod yr Arglwydd yn gysgodi ei bobl rhag pob niwed a pherygl. Fel y mae llywodraethau gwladol, a drefnir mewn cyflawnder a barn uniawn, yn ddiogelwch i weiniaid rhag peryglon tymhorol; felly y mae llywodraeth rasol Duw yn Nghrist yn diogelu deiliaid ei deyrnas ysbrydol rhag eu holl elynion. Ps. 17. 8. a 63. 7. Can. 2. 3. Esa. 4. 6. a 25. 4. a 32. 2.—'Mor werthfawr yw dy drugaredd, O Dduw! am hyny yr ymddiried meibion dynion dan gysgod dy adenydd.' Ps. 36. 7. Y mae y geiriau yn cyfeirio at ddull yr amryw adar, y rhai a gysgodant eu cywion â'u hadenydd, er eu noddod a'u diogelwch, megys yr iar, ac eraill. Deut. 32. 11. Mat. 23. 37. Luc 13. 34. Neu, fel y barna rhai, y maent, yn nghyd âg amryw leodd eraill o'r ysgrythy'r, yn cyfeirio at y drugareddfa yn y babbell a'r deml, o'r hon yr oedd y cerubiad wedi eu gwneuthur, yn un dara o gyfanwaith morthwyll, a thros yr hon yr oedd- ynt yn lledu eu hadenydd, gan ei chysgodi. Exod. 25. 20. 2 Sam. 22. 11. Heb. 9. 5. Edr. ARCH. TRUGAREDDFA.—Gellir golygu yr ymadroddion canlynol â'r un cyfeiriad iddynt: 'Gobeithio yn ei drugaredd ef.' Ps. 33. 18. 'Gobeithio yn dy farwedigaethau.' Ps. 119. 43. 'Preswyliaf yn dy babbell ych; a'm hymddiried fydd dan orchudd,' neu gysgod, 'dy adenydd.' Ps. 61. 4. a 57. 1. a 17. 8. a 63. 7. a 91. 4. Ruth 2. 12. Pan gaffo pechadur euog y fraint fawr o droi ei wyneb at Grist, a'r gwaith a wnaeth efe fel Cyfryngwr (yr hyn ydyw sylwedd yr arch a'r drugareddfa), yno, ac yno yn unig, y mae *trugaredd gyflawn* yn ei goffeiddo, ac yn ei ymgel-eddu; nid yn unig y mae yn cael ei ddwyn i gymmod a heddwch â Duw, drwy yr iawn anfeidrol hwn, ond y mae holl briodolaethau gogoneddus y Duwdd

mewn cyd-gordiad hyfyd, wedi ymrwymo, drwy gyflawnder, i gysgodi drosto, ac i fod yn amddiffyniad tragwyddol iddo. Ps. 91. 1. Can. 2. 3. Esa. 4. 5. a 25. 4. a 32. 2. a 49. 2. a 51. 16.

'Hyd oni wawrio y dydd, a chillo o'r cysgodau,' &c. Can. 2. 17. Hyd oni ddiflano yr holl gysgodau. Neu, yn hytrach, y mae yr eglwys yn erfyn ar Grist, ei phriod, i fod yn agos ati, i'w chysuro a'i chynorthwyo tra parhao ei nos a'i chysgodau tywyll a dychrynadwy. Cysgodau tywyll ydyw pob gradd o anwybodaeth a phechod, blinderau, ac erlidigaethau. Galar. 3. 1—4. Mic. 3. 6. Eph. 5. 8. 1 Ioan 1. 6. Y mae y dydd yn gwawrio, a'r cysgodau yn cilio, pan y byddo Haul Cyflawnder yn cyfodi arni, a bithau âg wyneb agored yn edrych ar ogoniant yr Arglwydd, a thrwy hyny yn cael prawf o gysur a llawenydd yr Ysbryd Glân. Mal. 4. 2 2 Cor. 3. 18. 2 Petr. 1. 19. Y mae yn ddydd ar yr eglwys pan y byddo yr Ysbryd Glân, trwy y gair, yn gwelini iddi radd mawr o wybodaeth, sancteiddrwydd, heddwch, cysur, a gorfoledd. Esth. 8. 16. Rhuf. 13. 12, 13. 1 The. 5. 5. Hyd oni ddelo hyny yn gyflawn, 'Tro, a bydd debyg, fy anwyllid, i iwrch,' &c. Golyga ei hanwylyd yn ddigon o gysur a chynhaliad iddi yn ei nosweithiau mwyaf tywyll, a than y cysgodau mwyaf dychrynllyd; ac y mae yn gwbl sicr mai cilio a wnant i gyd, ac y gwawria dydd dysglaer arni i bara byth. Ps. 57. 3. a 123. 2. Esa. 2. 2.

'Cysgod angeu,' a'rwydda, 1. Perygl mawr, ac megys marwol, neu yn bwgth marwolaeth. Ps. 23. 4. a 107. 10.—2. Gofidiau a thralodau yn y byd hwn, y rhai, trwy eu tywyllwch o anghysur, ydnt ofnadwy fel angeu. Jer. 13. 16.—3. Pethau cuddiedig, ac annhebyg i ddyfod byth i oleuni. Job 3. 5. a 12. 22.—4. Amgyffrediad ofnadwy o farwolaeth. Job 24. 17.—5. Y cyfiwr trwm, tywyll, a digysur ysbrydol, yr hwn y mae holl ddynolryw ynddo wrth naturiaeth. Y maent yn ngafaelion, a than feldithion y cyfammod toredig, a than ddeudryd colffarnedig, a hyny yn farwolaeth dragwyddol; ond, er rhyfeddod a bery yn dragwydd, cyfododd Haul Cyflawnder 'i lewyrchu i'r rhai sydd yn eistedd mewn tywyllwch a chysgod angeu, i gyfeirio eu traed i ffordd tangueffed.' Esa. 9. 2. Mat. 4. 16. Luc 1. 79. Edr. GLYN.

CYSGU, (cwsig) huno. Cysgu a'rwydda, 1. Rhwymiad, neu glôd y synwrau, er mwyn i'r corph gael gorphwys, dadluddedu, ac adfywio o farweidd-dra blind. Gen. 28. 16. Barn. 4. 21.—2. Llywodraethiad pechod ar galonau dynion, yr hyn sydd yn gwneuthur yr enaid yn ddiawr, yn annheimpladwy ac anystyriol o hono ei hunan, ac o'r Arglwydd hefyd, fel pe byddai yn cysgu. Dyma gwsg ysbrydol, yr hwn yw gorphwysiad yr enaid mewn pechod, yn nghanol y peryglon mwyaf. Barn. 16. 19. Diar. 23. 34. Rhuf. 13. 11. Eph. 5. 14.—3. Esgenludra, segurdod, a diolafwch ysbrydol, yr hyn sydd mewn rhan yn y duwio, o herwydd y llygredd sydd ynddynt. Can. 5. 2, 3. Mat. 13. 25. a 25. 5. Marc 13. 26.—4. Attaliad zel a bywiogrwydd ysbrydol dros amser. Can. 5. 2.—5. Marwolaeth; sef dattodiad holl gylymau natur, a gwahaniad enaid a chorph oddiwrth eu gilydd. Jer. 51. 39. 1 The. 5. 10.—6. Segurdod a diogi. Diar. 6. 10. a 10. 5. a 24. 33, 34. Edr. HUNO.

Ni chair da o bir *gygu*. Diar.

CYSON, (cy-son) cydsain, cydgerdd, cydlais, cyduniad, yn un air.—'Nid oedd eu tystiolaethau yn gyson'; sef yn un air, yn dywedyd yr un peth â'u gilydd. Marc 14. 58.

CYSONDEB, (cy-son) cyd-gordiad, cyfuniant, cydundeb.—'Prophwydwn yn ol cysondeb y ffydd';

sef yn ol gair Duw, yr hwn yw rheol ffydd. Rhuf. 1. 2. 6. Barna rhai mai yr un peth a feddylir wrth gysondeb ffydd, *αναλογία* (*analogia*) ag wrth fesur ffydd, yn adn. 3. Y mae doniau ysbrydol yn yr eglwys yn ol mesur dawn Crist. Dylai pawb gydnabod beth yw y mesur hwnw iddynt hwy, a phheidio ymgais am waith na addaswyd hwynt iddo; 'eithr synied i sobrwydd, fel y rhanodd Duw i bob un.' Gwel Campbell's *Prelim. Dissert.* Macknight.—Nis dichon fod 'cysondeb rhwng Crist a Belial.' 2 Cor. 6. 15. Gan eu bod yn hollol groes i'w gilydd yn mhob peth, nis gall fod cydgerdd (*συνφωνησις*) a chyghanedd rhyngddynt. Gwaith hollol ofer ydyw ymgais am wneuthur cydgoriad rhyngddynt mewn dim; ond rhaid i bob un ochri yn gwbl gyd â'r naill neu y llall o honynt. Yr un gair a arferir yn Mat. 18. 29. Luc 5. 36. Act. 5. 9. a 15. 15.

CYSUR—O—OL—ON—US, (cws) hyfrydwch, dyddanu; dyddanu, ymgeidd; dyddanus, llawen, hyfryd. Gen. 37. 35. Job 6. 10. Ps. 23. 4. a 119. 50, 76. Esa. 57. 18. Jer. 16. 7. Mat. 9. 2, 22. Luc 8. 48. Gen. 5. 29. Job 7. 13. Can. 2. 5. Act. 24. 10. a 27. 22, 36.

CYSURWR—WYR, dyddanwr, un yn cysuro. 2 Sam. 10. 3. 1 Cron. 19. 3. Job 10. 2. Ps. 69. 20. Edr. DYDDANYDD.

CYSWLLT, CYSYLLTAU, (cy-swllt) cydiad yn, cynglyn; cydiad, sef yr hyn sydd yn cydio rhanau wrth eu gilydd. Gen. 32. 25.

CYSYLLTIAD—AU, cydiadau, cynglynyon, cyfundebau. 1 Bren. 7. 29. 1 Cron. 22. 3. Col. 2. 19.

CYSYLLTIEDIG, gwedi eu cysylltu, neu eu huno â'u gilydd. Eze. 46. 22.

CYSYLLTU, cydio, cynglynu, asio, cyfuno. 1 Cor. 6. 17. Eze. 1. 9. Mat. 19. 6. Marc 10. 9.—'Gwae y rhai sydd yn cysylltu tŷ at dŷ, ac yn cydio maes wrth faes, hyd oni byddo eisieu lle.' Esa. 5. 8.

CYSYLIAW, (cysyl) cymmodi, ymgynghori.—'Hwn a'n cysyllawdd ni yddo ehun, trwy Iesu Christ.' 2 Cor. 5. 18.—'Gweinidogaeth cysyllat.' Col. 1. 20, 21. W. S.

CYSTADL—U, (cys-dadl) cyfartal, cydradd, cyf-wuch, cyd-wastad, cystal: cydraddu, gwneyd yn dda, neu yn gydwerth.—'Er nad yw y gwrthwynebwyr yn cystadlu colled y brenin.' Eath. 7. 4. Y mae Esther, wrth y geiriau hyn, yn rhoddi lled hysbysiad fod y brenin yn cael llawer o elw oddiwrth yr Iuddewon, trwy y trethi a'r teyrngedau oedd arnynt i'w talu; ac y byddai y golled a gai y brenin, trwy ddinystrio yr Iuddewon dros ei holl lywodraeth, mor fawr, na byddai Haman ddim yn abl i'w gwneuthur yn dda â'r deng mil talentau arian (a sonir am danynt yn pen. 3. 9.) a ddarfu iddo addaw i drysorau y brenin am gael eu dyfetha.

CRYSTAL, (cys-tâl) cydwerth, cyfartal, cydradd; peth a fyddo heb dalu mwy na llai na pheth arall. Mat. 20. 12. Ioan 5. 18.

CYSTUDD—IAU—IO—IOL—EDIG, (cys-tudd) trallod, gofid, helbul, ing, cyni, cyfyngder. Gen. 16. 11.—Cystudd a arwydda bob math o adfyd, gorthrymder, &c. Exod. 3. 7. Job 5. 6. Pan rodder cystudd ar bechaduriaid diedifeiriol, y mae yn gospedigaeth gyflawn iddynt, ac yn deilliau oddiwrth digofaint cyflawn Duw, a fydd yn ddinystr tragywyddol iddynt. Nah. 1. 6. Rhuf. 2. 8. 2 Thes. 1. 6.—Er fod pechaduriaid edifeiriol, sydd yn credu yn Mab Duw, gwedi eu gwaredu ganddo oddiwrth y digofaint sydd ar ddyfod, etto y mae aml a blin gystuddiau yn eu cwfarfod, fel ceryddon tadol oddiwrth

Dduw, ac yn arwydd o'i gariad tu ag atynt, ac er llëasad iddynt. Trwy y pethau hyn y mae yn eu dysgu i wellâu—'a'r holl ffirwyth yw tynu ymaith eu pechod.' Esa. 27. 9. a 48. 18.—'Ein byr ysgafu gystudd'—byr ac ysgafu, wrth ystyried yr hyn a haeddasom; a'r hyn a ddyoddefodd Crist drosom; ac hefyd os cymherir â'r tragwyddol bwys goniogant addawedig, ac mewn gobaiith genym i'w fwynbau. Edr. RHAGOROL.

'Yn eu holl gystudd hwynt, efe a gystuddiwyd.' Esa. 63. 9. 'Yn eu holl gystudd hwynt, nid oedd cystudd.' Dr. M. Y mae un yn cyfieithu yn ol y *Ceri* [כִּרִי] ar ymyl y ddalen, a'r llall yn ol y *Chetib* [כִּתִּיב] yn y testun. Y mae y cyfieithiadau o'r geiriau yn amrywio llawer. Y mae ein cyfieithiad ni a'r Snesonaeg yn rhoddi ystyr addas a gogoneddus; sef fod yr Arglwydd megys yn cyd-ddyoddef â'i bobl yn eu holl gystuddiau.—1. Gosodir yr Arglwydd allan fel rhan o gorph y genedl Iuddewig, a'i fod yn cydgyfranogi â hwynt yn eu holl lwyddiant a'u blinderau.

—2. Nad oedd un amser yn eu cystuddio hwynt o'i fodd; ond megys o'i anfodd, gyda thristwch, a siarad yn ddynol.—3. Nad oedd byth yn eu cystuddio ond o angenrhaid, ac yntau megys wedi ei ddwyn i gyfyngder. Y peth diweddfaf a wna tad yw ceryddu mab amwyl ganddo, yr hwn sydd megys rhan o hono ei hun; a phan y cerydda, gwna hynny gyda gofid. Geiriau hynod ar yr achos hwn a gawn yn Barn. 10. 16. 'A'i enaid ef a dosturiodd, o herwydd adfyd Israel. Edr. TOSTURI.

CYSTUDDIWR—WYR, blinwr, aflonyddwr: y rhai a fyddo yn cystuddio eraill. Barn. 2. 18. Ps. 143. 12. Esa. 51. 23. a 60. 14. Arwydda, hefyd, y neb a fyddo yn cael ei gystuddio; megys

Er dyddiau bum gystuddiwr;
Ni chel y grudd gystudd gwr. H. Davi.

CYTAL, (cyd-dal) cyd-fydio, cyd-drigo, cyd-fadd-innu, byw yn nghyd, megys gwyr a gwragedd.—'Nynl a bechasom yn erbyn ein Duw, ac a gyttaliasom â gwragedd dyleithr.' Ezra 10. 2, 10. Y gair *Uros* צַוּר yn y lle hwn, a arwydda *trigo yn sefydlog, uros, preswylho, cartrefu*. Yr oedd cyttal â gwragedd dyleithr yn beth anghyfreithlon i Israel yn ol ddeddf Duw 'Nac ymgyfathracha â hwynt: na ddod dy fereh i'w fab ef, ac na chymer ei fereh ef i'w fab dithau.' Y rheswm paham y mae yr Arglwydd yn gorchymyn fel hyn yw, 'cansy efe a dry dy fab di oddiar fy ol i, fel y gwasanaethont dduwiau dyleithr: felly yr ennyn lliid yr Arglwydd i'ch erbyn chwli,' &c. Deut. 7. 3, 4. Dyma ieuo anghymerrus.

CYTUN, neu CYDUN, (cyd-un) unedig, o'r un feddwl; rhai gwedi un mewn meddylfryd, bwriad, a gweithrediad. *Gr. συμφύχοι; eneidiau yn un.* Barn. 20. 11. Ezra 3. 9. Act. 1. 14. Phil. 2. 2.

CYTUNO, neu CYDUNO, (cyd-un) 1. Cydsynio, Ps. 50. 18. Act. 5. 40. Phil. 2. 2.—2. Ammodi. Mat. 20. 2, 13.—3. Cymmodi. Mat. 5. 25.

CYTHLWNG, (cwth-llwng) bod heb lyncu; bod heb fwyta dim er rhyw amser penodol; bod yn ymattal oddiwrth fwyd; ymrydiad. *Gr. νησις, heb fwyta.* Mat. 15. 32. Marc 8. 3. Mae y gair cythlwn, yn Act. 27. 33. i'w ddeall am gymeryd ychydig o luniaeth; bod heb wneuthur pryd cyflawn.

CYTHRAUL—EILLIAD, (cy-traul, neu cythrawl, gwrthwynebwyr) enw a roddir ar yr angel syrthiedig. Y mae iddo enw yn Groeg sydd yn ateb yn gwbl i'r gair cythraul yn Gymraeg. *Απολλων (Apollyōn)* dinystrudd, treuliedydd, dystrywydd, yn *Heb.* אבדון (*Abadon*). Dat. 9. 11. Mae gair arall yn Hebraeg a gyfieithir *cythraul*, sef צַוּר *yspillydd, treuliedydd,*

dinystrydd. Deut. 32. 17. Ps. 106. 37. Y gair Heb. נַשׁר rhif liosog נַשְׁרָא a gyfieithir *cythraul*, a *chythreuliaid* (Lef. 17. 7. 2 Cron. 11. 15.) a arwydda *garw*, *gerwin*, *dilyfn*, *afrywtog*, *hagr*, *hyll*: ac a gyfieithir yn Esa. 13. 21. a 34. 14. *ellyll*, *ellyllon*. Y mae etto un gair Groeg yn cael ei gyfieithu *cythraul*, a *chythreuliaid*, sef Δαιμονιον (*Daimonion*) yn tarddu oddiwrth Δαιμων (*Daimon*) yn arwyddo *gwybod*, a *gwybodaeth*. Hwn yw y gair sydd gan y LXX. trwy yr Hen Destament, yn ateb i'r geiriau Hebraeg a grybwyllwyd uchod; a hwn ydyw y gair sydd trwy y Testament Newydd yn mhob man lle y ceir y gair cythraul. Y mae geiriau eraill yn cael eu harfer am yr angel syrthiedig, yn arwyddo ei natur felddigidig; megys, Διαβολος (*Diabolos*) *diabol*, *cyhuddwr*, *cyhuddwr ar gam*, *enllibiwr*, *athrodwr*, *abanser*. Ac hefyd, Heb. שָׂטָן Gr. Σατανας (*Satan*) *gwrthwynebu*, *gelyn*, *gwrthblaid*. Y mae un gair etto yn Groeg am dano, sef Αντιδικος (1 Petr 5. 8.) yn arwyddo *gwrthwynebu*, *gwrthwynebu mewn cwyn*, neu *mewn cynghaws*. Gelwir ef hefyd, *Un drwg*—*y ddraig*—*yr hen sarph*—*tywysog y byd hwn*—*tywysog llywodraeth yr awyr*—*duw y byd hwn*, a llawer yn ychwaneg o'r cyffelyb, y rhai a gânt eu hystyried yn eu priodol leoedd.

Wrth ystyried yr enwau uchod, ac o'u doddi ynghyd, gwelir mai ysbryd crëedig ydyw y cythraul, tebygol o radd uchel yn ei sefyllfa greadigol, a gwybodaeth éang ganddo, ond yn gwbl amddifad o gariad a sanct-eiddrwydd; ac yn llawn lliid, malais, a chreulondeb yn erbyn Duw a dyn. Creodd Duw ef yn berffaith, yn ogoneddus, a *da iawn*, yn mhlith ei amrywiol greaduriaid eraill; ond ni chadwodd ei ddechreuad, eithr gadawodd ei drigfa ei hun, ac felly colodd ei holl byrdderfwrch, ei ogoniant, a'i ddymunoldeb, ac wele, efe a aeth yn *ddrwg iawn*. Trodd y doethnebb pur oedd ganddo yn gyfrwyddra hudolaidd; trodd ei sanct-eiddrwydd yn affendid; troes ei gariad a'i uffudd-dod yn elyniaeth a gwrthryfelgarwch. Mae wedi myned yn ysbryd affan, ac yn elyn mawr i Dduw a'i bobl. Y mae yn hudo dynion i bechu yn erbyn Duw, ac wedi hyn yn eu cyhuddo am bechu. O! erchyllidra a thruenarwydd ofnadwy pechod! Yr hwn sydd, nid yn unig yn gwneuthur dynion ac angelion, y rhai sydd dan ei lywodraeth, yn *fyrr* o'r peth oeddynt yn eu creadigaeth; ond sydd yn eu gwneuthur yn *gwbl wrthwynebb* i'r peth oeddynt, yn mhob peth.

'Aberthasant hefyd eu meibion a'u merched i gythreuliaid.' Ps. 106. 37. Heb. בָּרִים Gr. Δαιμονιος. Y mae awdwr yn amrywio peth yn mherthynas i ystyr y בָּרִים a'r Δαιμονιος hyn, y rhai y sonir yma, ac mewn lleoedd eraill o'r ysgrythyr, fod Israel yn aberthu iddynt. Ond os ystyrir y geiriau o flaen ac ar ol yr adnod a grybwyllwyd, gellir gweled mai rhyw eilunod oeddynt, wedi eu dychymygu a'u gwneuthur gan ddynion. Y mae dyn, yn ei greadigaeth, wedi ei wneuthur fel y mae tueddwrwydd naturiol ynddo i addoli; ond trwy effeithiau pechod yn y cwmp, er na lwyrr gollwyd y tueddwrwydd i addoli, collwyd yr adnabyddiaeth gywir o wir wrthdychydd addoliad. Yn lle gwybodaeth sanctaidd o'r unig wir Dduw, daeth anwybodaeth i mewn, a dychymyglon heb rifedi. Daeth holl duediadau yr enald i fod ac i weithredu yn gnawdol ac yn ddaearol; am hyny y mae yn rhaid cael gwrthdychydd cnawdol a daearol, yn nghyd â defodau cnawdol, yn y dull o addoli. Y mae syniad y cnawd yn elyniaeth yn erbyn Duw, a phob addoliad ysbrydol iddo. Felly yr aeth dynion i wneuthur eu hamrywiol luniau a'u delwau, yn ol amrywiaeth eu dychymyglon, yn wrthdychyddau i aberthu iddynt, ac i ymgyrnu ger eu bron.

'Llo a wnaethant yn Horeb; ac a ymgrymasant i'r ddelw dawdd. Felly y troisiant eu gogoniant i lun eidon yn pori glaswellt.' Ps. 106. 19, 20. 'Felly

y diglasant ef a'u dychymyglon eu hun.' Adn. 29. Gelwir hwynt 'delwau Canaan,' yn adn. 38. 'Tywalltasant waed gwirion, sef gwaed eu meibion a'u merched, y rhai a aberthasant i dduwiau Canaan.' Gwelir yn eglur mai duwiau Canaan ydyw y cythreuliaid y dywedir yma fod Israel yn aberthu iddynt; pa ddelwau bynag oedd yr eilun-dduwiau hyn. Er nad oedd y bobl yn bwriadu yn union-grechol aberthu i gythreuliaid, etto felly yr oedd yn yr ystyr a'r canlyniad o'r peth.—1. O herwydd mai y cythraul a roddodd yn nghalon dyn i ddychymygu eilunod i'w haddoli, er mwyn ei dynu oddiwrth y gwir Dduw.—2. Am fod y cythraul yn cael ei wasanaethu, ei foddhau, a'i anrhydeddu, mewn modd arbenig, trwy eilun-addoliaeth.—3. O herwydd yr ysbrydion, y rhai y tybient hwy fod yn preswyllo ynddynt, oeddynt ysbrydion drwg, neu gythreuliaid.—4. O herwydd, megys yr oedd yr eilunod yn ateb i'w henwau נַשְׁרָא yn achlysurol, eu bod yn *treulio* ac yn *dinystryio* cyrph y creaduriaid hyny a aberthid iddynt; felly yr oedd y cythraul yn dinystryio eneidiau yr aberthwyr. Gwel Lef. 17. 7. Deut. 32. 17. 2 Cron. 11. 15. 1 Cor. 10. 20. Dat. 9. 20. Cyfieithir yr un gair Δαιμονια, *eilunod*, yn Ps. 98. 5. 'Holl dduwiau y bobl ydynt eilunod.' Edr. ATHRAWIAETH.

CYTHREULIG, a fyddo yn gyfranog o natur y cythraul; dieffig. Mat. 4. 24. Marc 1. 32. Iago 3. 15.

CYTHRUDD—O, (cy-trudd) *terfysgu*, neu gynhyrfu meddwl: dwys ofidio meddwl; cyffroi meddwl; peri triatwech, cyni, a thrallod. 1 Sam. 1. 6. Ps. 106. 33. 1 Cor. 13. 5.—'Cariad ni chythruddir.' Ni enny digofaint a chwerwder yn fuan, ac i boethder anghymedrol, lle y byddo cariad; ond y mae yn hirymarhous—yn dyddof pob dim—yn gobeithio pob dim—yn ymaros a phob dim.

CYTHRWFL, (trwbl) cyd-gynbwrf, *terfysgu*, cyffro, cynhwrf. 2 Sam. 18. 29. Act. 19. 29. a 20. 1.

CYTHRYBLU, afonyddu, *terfysgu*, cyffroi. Ezecl. 32. 2.—'A'r Hollalluog a'm cythryblodd.' Job 23. 16. Y gair Heb. בָּרָה *cythryblu*, a arwydda, *dychrynu*, *brwyachu*: prysuro a ffystio gan ddychrynu a braw Cyfieithir y gair hwn *dychrynu* yn Exod. 15. 15.—*brwyachu*, Barn. 20. 41.—*brystio*, 2 Cron. 26. 20, &c. 'A Zacharias, pan ganfu, a gythryblwyd.' Luc 1. 12. Gr. ραπαρσω, a *dychrynuwyd*, a *drallodwyd*, fel dyfroedd a gynhyrffir gan dymhestloedd cryfion. Arferir ef yn Ioan 5. 4. 7. am angel yn cynhyrfu y dwfr yn llyn Bethesda. Y LXX. hefyd a'i harferant am *zathru* a *chymysgu* dyfroedd â thraed, gan eu llwydo a'u budreddu. Ezecl. 34. 18. Felly gweithrediaidau tebyg i hyn ar y meddwl a feddylir wrth y gair *cythryblu*. Act. 16. 20.

CYW—ION, (cy-yw) iuaincyn aderyn, iar, &c., ac yn allegawl, rhai iuainc y rhan fwyaf o greaduriaid. Gen. 15. 9. Lef. 1. 14. Deut. 22. 7. Job 30. 29. Ps. 84. 3. Mat. 23. 37.

CYWAIN, (cy-gwain) dwyn, cludo, cario; crynhoi, cyd-gasglu; megys y gwneir ág yd, i'w gael o'r maes i'r ysgubor. Mat. 6. 26.

CYWEIRIO—IWR, (cy-gwair) doddi peth mewn cywair neu drefn, trefnuso, tymheru, trwsio; megys cyweirio gwelyau, rhwydau, gwair, ymeuyn, wya, moch, telyn, &c. Job 17. 13. Mat. 4. 21. Marc 1. 19.—'Paham yr wyt ti yn cyweirio dy ffordd i geisio cariad?' Jer. 2. 33. Sef, paham yr wyt ti yn gwneuthur dy ffordd eilun-oddolgar yn hardd, ac yn dda yr olwg arni, er mwyn ennill caredigrwydd eilun-oddolwyr.—'Ni'th gyfeiriwyd chwaith a halen.' Ezecl. 16. 4. Byddid gynt yn arfer rhwbitio plentyn newydd ei eni a halen, tu ag at galedu ei groen, a chryfhau ei ranau tufewnol.

'Cyweiri ei holl wely ef yn ei gleafyd.' Ps. 41. 3. Y mae yr Arglwydd yn cyweirio, neu yn troi ac yn gwneuthur yn esmwyth holl wely y duwiol yn ei gleafyd, trwy roddi iddo nerth cyfatebol, ac amynedd dan ei holl ddyoddefiadau—trwy amlygu ei gariad iddo yn, a thrwy ei gleafyd—trwy ddangos iddo y llesad o'i gystuddiau—a thrwy roddi iddo oibaith gwynfydedig am waredigaeth allan o honynt fel aur wedi ei buro. Rhuf. 5. 3, 4, 5. Heb. 12. 5, 6, &c. Edr. GWELY.

CYWEITHAS—AU, (cy-gwaith) cyfeillach, cymdeithas. Y mae y gair yn cael ei arfer fel enw gwan yn 1 Petr. 2. 18. ac yn arwyddo, tyner, hynaws, caruaid, cyfeillgar.

Nid *cyweithas* ond brawd. *Diar.*

CYWILYDD—IO, (cy-gwilydd) gwarthrudd, sarnhad, gwarth, gwaradwydd. Nid oedd dim cywilydd, nac achos i fod, ar ddyd yn ei gyflwr o ddiniweidrwydd. Gen. 2. 25.—'Talcen puteinwraig oedd i ti, gwrthodaist gywilyddio.' Jer. 3. 3. Arwydd o anedifeirwch, a chaledu ac ymhyfau mewn pechod, ydyw gwrthod cywilyddio, pan fyddo achos cywilydd yn bod. Jer. 6. 15. a 8. 12. Seph. 3. 5. Da yw bod yn cywilyddio pan fyddom wedi gwneuthur drwg; ond gwell yw peidio gwneuthur drwg, o'r hyn y mae cywilydd. Mae rhai dynion gwynant eu digwilydd-dra, fel y maent yn ymgoneddu yn yr hyn y dylent gywilyddio o'i herwydd, sef eu pechod.—'Cywilydd pobloedd yw pechod.' *Diar.* 14. 34. Phil. 3. 19. Judas 13.—Y mae rhai yn cywilyddio yr yr hyn y dylent ymfrosto ynddo, sef Crist a'i efengyl. Nid oes dim yn fwy gogoneddus, nac yn fwy teilwng o'n haddefiad. Y gwerth, y gogoniant, a'r llesad mwyaf i bechaduriaid, ydyw Crist yn yr efengyl; ac nid oes dim ond ein hanwybodaeth o honynt a bar i ni gywilyddio o'u plegid. Y mae pob peth yn ddirmygedig ac yn gywilyddus a'r sydd yn perthyn i'r diafol a'i deyrnas, ac a fyddant mewn dirmyg tragwyddol yn mhen ychydig amser. Ond am yr Arglwydd Iesu, a phob

peth perthynol iddo, y mae yn anfeidrol deilwng o barch ac anrhydedd. Y mae iddo enw goruwch pob enw, ac iddo y plyga pob glin. Phil. 2. 9, 10. Pawb a'i badwaenant, gyda Paul, nid oes arnynt gywilydd o efengyl Crist. Rhuf. 1. 16.—Yn ei waith yn prynu ei bobl, Crist a gymerodd arno eu dirmyg a'u gwaradwydd hwynt; a'u diystrodd, ac a aeth trwyddynt. Esa. 53. 2, 3. Heb. 12. 3. Nid gweddus, gan hyny, i neb o'i ganlynywr fod yn gywilydd ganddynt ef a'i eiriau. Y mae hyny yn nod amlwg o'u hanwybod-aeth o hono, a'u hanfyddlondeb iddo. Bydd cywilydd gan Fab y dyn hwythau hefyd, dan ddwl yn ngogoniant ei Dad, gyd a'r angelion sanctiaid. Marc 8. 38. Y mae y diafol am ddangos y byd yn ei holl ogoniant, a phechod yn ei fwyntiant, i ddenu dynion oddiwrth Dduw; ac y mae yn dangos Crist a'i achos yn ei waradwydd a'i ddirmyg yn unig, i'r un dyben, sef eu cadw oddi wrtho, a rhag ei addef. Ond gau olygiadau yw y rhai hyn; yr Ysbryd Glân yw Ysbryd y gwirionedd; ac y mae ei oleuni ef yn dangos pethau yn gwbl wrthwyneb; sef y byd yn ei wagedd; pechod yn ei adgarwydd a'i ganlyniadau; a Christ yn ei ardderchogwydd gogoneddus.

CYWIR, (cy-gwir) diwygus, uniawn, cyflawn, fyddlawn, diffuant, diragrith, didwyll, pur. Gen. 42. 11. *Diar.* 16. 11. Zech. 7. 9.

Nid *cywir* ond meddylgar.

Nid meddylgar ond serchawg.

Diar.

CYWRAIN, (cy-gwrain) celfyddgar, manwl. Exod. 36. 21. a 28. 8.

CYWREINRWYDD, medrusrwydd mewn celfyddyd. Exod. 31. 4.

CYWYDD, (cy-gwydd) math o awen-gerdd, bardd gan.

Y rhai a'i hofnant ef yn lân,

A ganan' yr un c'wydd.

E. Frijs, (Pt. 118. 4.)

CH.

CHALCOL, ככלל [*difawr y cwbl*] pedwerydd mab Mahol, Lefiad, cantor nodedig am ei ddeothineb. 1 Cron. 2. 6. 1 Bren. 4. 31.

CHAMOS, Heb. כשׂו [tynu ymaith] eilun-dduw y Moabiad. Jer. 48. 7, 13. Num. 21. 29.

CHEPHIRAH, 1. Dinas y Gibeoniaid, a roddwyd wedi hyny i'r Benjaminiaid. Jos. 9. 17. a 18. 26.—2. Mab Ciriathaim. Ezra 2. 25.

CHERAN, mab Dison, mab Seir. Gen. 36. 26.

CHERITH, כִּרְיָת [fori ymaith] y mae yr afoinig hon tu hwnt i'r Iorddonen, ac yn rhedeg i'r afon islaw Bethsan. 1 Bren. 17. 3. Edr. ELIAS.

CHILEAB, כִּלְיָב [ei dad yn gwbl] mab Dafydd o Abigail. 2 Sam. 3. 3.

CHUB, dinas Mareotis, talaeth yn yr Aipht, medd Ptolomy. Eze. 30. 5. Gwel Newcome.

CHWAER, **CHWEIRYDD**, neu yn amlaf **CHWI-ORYDD**, oddiwrth *chwiaur* (chwal) merch yr un tad neu fam. Ioan 11. 1.—1. Cyfnither. Gen. 26. 7.—2. Rhai yn profesu yr un grefydd. Rhuf. 16. 1. 1 Cor. 7. 15.—3. Dinasoedd a theyrnasoedd a elwir yn chwiorydd, o herwydd eu tebygolrwydd i'w gilydd. Jer. 3. 8, 10. Eze. 16. 46.—4. Y cenedloedd. Can. 8. 8.—5. Yr eglwys, neu y saint, y rhai a dderbynasant y dduwiol anian. Nis gall un enw, nac un berthynas osod allan gariad Crist at ei eglwys; am hyny

2 H

gelwir hi wrth bob enw a arwydda berthynas ac anwylddeb, megys chwaer, dyweddi, &c. Can. 4. 9.

CHWAL—U—WR, (chwa-al) taenu, gwasgaru, dryllio. Ps. 1. 4. a 68. 2. *Diar.* 10. a 21. 6. Esa. 19. 7. Jer. 15. 7. a 18. 17. Esa. 36. 19. Nah. 2. 1. Iago 1. 6.

CHWANEN, **CHWAIN**, (chwa) yr oedd Dafydd yn cyffelybu ei hun i chwananen, i ddangos, tebygol, y cai Saul gryn drafferth yn ei ddal, ac mai ychydig fyddai y budd os cai afael arno. 1 Sam. 26. 20.

CHWANNOG, (chwant) serchog, awyddus, cybydd; tuedd yn gryf, neu gogwyddo at; chwannog i ymladd. *Diar.* 1. 19. a 15. 27. 1 Tim. 6. 10. Ioan 6. 21.

Bechan teyrnas i *chwannog*. *Diar.*

CHWANT—AU, (chwan) dymuniad, blys, tuedd-fryd. Dywed yr apostol fod chwantau cnawdol yn rhyfela yn erbyn yr enaid. 1 Petr. 2. 11.—Yr awch a'r anwydiad mewn dyn at ddrwg neu dda. Preg. 12. 5. Mae pob chwant croes i'r gyfraith yn bechod. Edr. TRACHWANT.

CHWAREU—ON, (chwar) difyrwch, arabedd, camp, cellwair; ystumiau corphorol yn dangos llawenydd ysbrydol neu gnawdol; rhyw ddirgrifwch ysbrydol neu gnawdol f ddyfyru dynion, megys dawnisio, llamsachu, neu ryw wamal-waith arall, fel y gwnaeth yr Israeliaid ger bron y llo aur. Exod. 32. 6. Chwareu

go greulon a wnaeth y llanciau hyny o flaen Abner a Joab, pan laddasant eu gilydd. 2 Sam. 2. 14.—Dywedir fod Dafydd yn chwaraeu ger bron yr Arglwydd. 2 Sam. 6. 21. Y mae gwaith Dafydd yn chwaraeu ger bron yr Arglwydd, yn gytun â dull cyffredin yr Iuddewon o fynegi eu llawenydd a'u diolchgarwch. Byddent arferol, yn dyfaoedd, mewn cydberoriaeth, o ganu Psalm o fawr a gorfolodd gyda cherddoriaeth, udgyrn, tympanau, a dawniau sanctaidd. Exod. 15. 20. Barn. 11. 34. a 21. 21. Ps. 36. 11. a 104. 4. a 149. 3. Yr oedd Dafydd yn hyn yn dangos ger bron yr holl bobl ei waledd yn ei olwg ei hun, gwresogrwydd ei gariad, ei ddiolchgarwch, a'i llawenydd yn yr Arglwydd. Gweddus yw mawl yn mhawb, ac anrhydedd penaf dyn yw addoli a molianu Duw. Ni bu, yn ei holl fywyd, olwg mwy ardderchog na hon ar y brenin duwio, er i Michal wawdio a'i ddirmygu. Edr. DAFYDD.

CHWECH, Heb. *ww* Gr. *εξ* *Llad.* SEX: *Gwydd.* SHE: y chweched; y chweched ran; y chweched waith; chweched.—'Mewn chwech o gyfyngderau efe a'th wared di;' Job 5. 19. sef mewn llawer, yn ddirerfyn, yn ei holl gyfyngderau. Mae *tri*, *chwech*, a *saith*, yn rhifon cyflawn, perffaith, yn yr ysgrythyrau; rhifon o berffeithrwydd ydynt. Deut. 17. 6. Preg. 4. 12. 1 Sam. 2. 5. Jer. 18. 9. Diar. 24. 16. Edr. TRI, SAITH. Gwnaeth yr Arglwydd y bydoedd mewn chwe diwrnod; gallasant wneyd y cwbl mewn mynyd, ond gwelodd yn addas gwymerd rhif cyflawn o ddyddiau i waith mor gyflawn berffaith.

CHWEDL—AU, (chwed) dywedriad, ymadrodd, ystori; ryw ddywedriad gwag, disail. Yr oedd gan y cenedloedd gynt beth dirifedi o chwedlau yn nghylch cyfodiad a gorchestwaith eu duwiau, &c. Nid oedd yr Iuddewon, yn amser yr apostolion, nemawr yn ol iddynt am ddychymygion disail, a thraddodiadau y tadau, &c. 1 Tim. 4. 12. Tit. 1. 14. 2 Petr. 1. 16.—Y mae yr 'halogedig a'r gwrachiaidd chwedlau,' (telling yn unig i hen wrach eu hadrodd) yn cael eu gosod mewn cyferbyniad i wir dduwioledd. Nis gallai y ddau gydfyned.—'Ac mewn cybydd-dod, trwy chwedlau gwneuthur, y gwnant farsandiaeth o honoch.' 2 Petr. 2. 3.—'A thrwy gybydd-dra, ac wrth eiriau gwneuthur y marsiant am danoch.' W. S.—'A thrwy gribdeiliaeth wrth eiriau dychymygu y marchnattant chwi.' Dr M.—*Και εν πλουεζια πλαστοις λογοις υμας εμπερουσονται.* Gr. Gwel Schleusner.—'Trwy gybydd-dra y gwnant farsandiaeth o honoch trwy chwedlau ffugiol.' Macknight.—'Trwy areithiau cywraïn.' Parkhurst. Arfer, medd ef, Plato, yr ymadrodd *πλαστον λογουσ*, i arwyddo gwneuthur araeth gywraïn. Gwel *Apol. Socrat.*, sec. 1. Meddwl yr apostol yw, yr areithiau cywraïn, disylwedd, o ran llesâd enaid, a wna'i y gau athrawon, er boddhuau eu gwrandawr, er mewn budr elw.

Gnawd i ddyn ofyn *chwedlau.* Diar.

CHWEGR—AU, (chweg) mam yn nghyfraith, sef mam gwraig neu wr. Ruth 1. 14. Mat. 8. 14. Luc 4. 38.

A garo ei gwr cared ei *chwegr.* Diar.

CHWEGRWN, (chwegr) tad yn nghyfraith. Gen. 38. 13.

CHWERTHIN—IAD—AU, (chwarth) crechwenut, gwenu; ystum yn dangos llawenydd neu wawd. Gen. 17. 17. a 18. 12. a 21. 6. Job 5. 22.—Dywedir fod Duw yn chwertthin am ben dynion, pan fyddo heb ystyried eu blinderau a'u gofidiau; eu barnu yn ddirugaredd; yn hollol ddiystyr o'u gwrthwynebiad iddo ef, ei waith, a'i bobl. Job 9. 23. Ps. 2. 4. a 37. 13. Diar. 1. 26. Pan fyddo Duw yn chwertthin yn nialoedd pechaduriaid dledifeiriol, arwydda ei fawr anffod-

lonrwydd iddynt; ei ddiystyrwch o honynt; ac mor hawdd iddo eu dystrywio.—Y mae yr Arglwydd yn llenwi genau ei waredigion â chwertthin (Ps. 126. 2.) pan fyddo y newyddion da o llawenydd mawr yn eu llenwi â gorfolodd yr techydriaeth. Chwarddodd Abraham yn ngwyneb yr addewid o Grist, mewn llawn sicrwydd fydd o'r cyflawniad o honi, a'i ran dragywyddol ynddi. Gen. 17. 17. Ioan 8. 56.—Ond y mae chwertthiniaid pechaduriaid yn tarddu oddiwrth ammheuan am gyflawniad o addewidion Duw, gan mor groes i reswm a threfn naturiaeth y maent weithiau yn ymddangos; neu oddiwrth anystyriaeth; neu ddiystyrwch o eraill. Gen. 18. 12. Luc 6. 25.—Chwertthiniaid yr ynyd sydd wag, peryglus, a darfodedig, fel clindarddach drain dan grochan. Y mae crochan du o ddigofaint Duw uwch eu pen yn crogi. Job 20. 5. Ps. 118. 12.

CHWERW—DER, (chwar) Gr. *πυρος*; sur. gofidus, anhwyfryd, blindost, garw.—1 Yr hyn sydd yn groes i felus, ac yn anghymeradwy i'r archwaeith. Exod. 15. 23.—2. Galar, gorthrymder, a gofid caled. 1 Sam. 1. 10. Job 7. 11. Jer. 31. 15. Ezeq. 27. 31. Mat. 26. 75.—5. Cenfigen maleisus, a drwg ewyllia. Act. 8. 33. Eph. 4. 31. Iago 3. 14.—Y dwfr a arferid i brofi y wraig y byddai ei gwr mewn eiddgedd o'i herwydd mewn achos godineb, a elwid yn 'dwfr chwerw;' nid cymaint o ran ei flas, tebygol, ag o ran y canlyniadau poenus ac ofnadwy oedd iddo i'r rhai euog. Num. 5. 23.

Ni cheir y melus heb y *chwerw.* Diar.

CHWIBANOGL—AU, (chwiw) pibell gana, offeryn cerdd. Dan. 3. 5, 7, 10, 15.—'Pa un bynac vo ai chwibanog! ai telyn. 1 Cor. 14. 7. W. S.—Chwibanog! y mynydd, math o aderyn.

CHWIBAN—U, (chwiw) chwithrwd; lleisio neu seinio yn debyg i chwibanog. Arferir y gair mewn dau ystyr; megys y gellir tarfu y defaid wrth chwibanu, felly yn yr un modd y cœsllir y gwenyn yn nghyd. Arferir ef hefyd mewn ffordd o syadod, dirmyg, a gwtawr. 1 Bren. 9. 8. Galar. 2. 15.—Duw yn 'chwibanu ar y Cenedloedd,'—'am y gwibedyn a'r wenynen.' Esa. 5. 26. a 7. 18. Megys y cœsllir y gwenyn wrth chwibanu arnynt; felly, hyn a arwydda fod Duw yn galw yr Aiphitiaid a'r Assyriaid yn nghyd i ddyfetha gwlad: y byddai iddynt ddyfod cyn amled â gwibed neu wenyn, a gorchuddio yr holl wlad.

—Y mae Duw yn chwibanu ar yr Iuddewon gwsgareddig, i'w casglu fel gwenyn i'r cwch, i ddangos mor hawdd oedd iddo eu dwyn adref o'u caethiawed, er mor wasgaredd oeddynt: dim ond â chwibaniaid. Zech. 10. 8.—'A bydd yn y dydd hwnw i'r Arglwydd chwibanu ar y gwibedyn sydd yn eithaf afonydd yr Aipht, ac am y wenynen sydd yn nhir Assyria.' Esa. 7. 18. Yr oedd casglu gwenyn yn nghyd trwy chwibanu, yn arferedig yn Asia yn y bedwaredd a'r bummed ganrif. Coffâ Cyril am dano fel peth cyffredin yn ei ddyddiau ef; ac y mae yn arferiad yn parhau hyd heddyw yn Lithuania a Muscovy, gwledydd lle mae gwenyn yn lliosog: meist'r y cychod a'u harwain allan i ymborthi, ac a'u dychwel drachefna drwy chwythiad ei chwibanog. Gwel *Nature Displayed.* Bochart.

CHWILFRIW—IO, (chwil-friw) tori yn fan, dryllio yn fan.—Gwna fo yn chwilfriw; sef gwna fo yn ddarnau mân.—'Ac a'm dryllodd yn chwilfriw.' Job 16. 12. Ysgydwodd fi yn ddarnau; ysgydwodd fi yn ddirfawr; *מעטעו דריליודד פי ין דדארנא מן:* sef yn chwilfriw. Y mae Duw yn saethu aml saeth at ei bobl; ac y mae weithiau, fel pe bai yn hyffrydu i'w gofidio; ond eu llesâd sydd yn ei olwg yn y cwbl.

CHWILIO, (chwil) dyfal geisio, olrhain, ymofyn yn ddiwyd am beth, chwilttaith. Gen. 31. 34. Num.

10. 33. Yr ysgrythrau ydynt fŵngloddiau euraidd, ynddynt hwy mae trysorau bywyd tragwyddol; gan hynny a mae yn fraint eu chwilio. Ioan 5. 39. Nid wrth chwilio y cafodd Duw ddyrygioni yr Iuddeuon allan, am ei fod yn ddigon amlaw i bawb. Jer. 2. 24. —Wrth 'chwilio yr hynafiaid,' y meddyllir, edrych eu barnau, a pha beth a ddygwyddodd iddynt hwy. Job 8. 8. —Priodol i Dduw yn unig yw 'chwilio y calonau.' Jer. 11. 20. Rhuf. 8. 27. Dat. 2. 23.

Tair fordd sydd i chwilio calon dyn; sef yn y peth nas tybio; yn y modd nas tybio; ac yn y pryd nas tybio. *Bariddas.*

CHWITH—O—IG, (chwi-ith) aswy, yn perthyn i'r llaw aswy; annehau, anhylaw, anhyffordd, anhwyfedr, anhylwydd. Llaw chwith, llaw aswy; bydd yn chwith iddo, bydd yn anhylaw, hyny yw, bydd edifeirwch iddo o'i blegid. Chwithedd arno; sef synodd a rhyfeddodd. —'Yn chwithig,' (Barn. 20. 16.) sef yn medru, tebygol, ymladd a'r llaw chwith yn gystal a'r ddehau; am hyny yn taffu y ceryg yn fwy dinstriol; gan fod eu gwrthwynebwy'r yn ddiarnaddiffyn felly i'w hergydion. Yr ydoedd y Gibeaid yn medru ymladd â phob llaw, megys yr ydoedd rhai o gedryn Dafydd. 1 Cron. 12. 2. Gwr llaw chwith oedd Ehwad. Barn. 3. 15.

CHWYDU, CHWYDIAD, (chwyd) *Heb.* חָפַץ; bwrw allan o'r sybwl, cyfogi, ymgyfogi, gloesio, bwrw i fyau. —Dywedir fod Duw yn chwydu eglwys, neu weinidog, allan o'i enau, pan trwy ffeiddiad o'u pechod, a chasineb tu ag ato, y byddal yn eu rhoddi i fyau i fyw fel y mynent. Dat. 3. 16. Jer. 14. 19. —Y mae dynion yn 'chwydu cyfoeth,' pan fyddont, trwy dristwch a chywilydd, yn gorfod eu gadael i eraill. Job 20. 15. Diar. 25. 16. —Y mae dynion yn 'yfed, yn chwydu, ac yn syrthio,' pan fyddo barn-edigaethau Duw yn eu syfrdanu, ac yn eu gwneuthur yn waradwyddus a thruenus. Jer. 25. 27. Hab. 2. 16. —Y mae dynion yn dychwelyd 'megys ei at ei chwydiad,' pan fyddont yn dychwelyd at eu hen arferion pechadurus, y rhai a adawsant unwaith. Megys y mae ei wrth iddo fwyta drachefn yr hyn a chwyddodd, yn dangos mai nid y bwyd oedd yn erbyn ei gylla, ond mai rhyw boen oedd efo yn ei gael oddi wrtho, ydoedd yn peri iddo ei chwydu; felly y ffol pechadurus yn dychwelyd at ei ffolineb. *Heb.* *Yn ail wneuthur ei ffolineb*, sydd yn dangos mai nid casâu ei ffolineb yr oedd, ond mai rhyw offid a gafodd efo oddi wrtho, a hyny a barodd iddo ymadael ag efo dros dro. Diar. 26. 11. 2 Petr. 2. 22. —Y mae tir yn chwydu ei drigolion, pan fyddont yn cael eu bwrw allan o hono yn lliidiog, trwy gleddyf a chaethiwed. Lef. 18. 28.

CHWYDD—O, (chwy) dymchwyl, tynchwyl; balchder; afiechyd mewn cnawd. Lef. 13. 2, 10, 19, 28. a 14. 56. —'Gwybodaeth sydd yn ymchwyllo:' nid yw gwybodaeth heb gariad yn adeiladol i'r hwn a'i meddianno, nac i neb arall chwaith. Eglur yw fod gan yr angelion syrthiedig eu gwybodaeth eang, ond balchder ac ymchwyllo sydd ganddynt

yn lle gostyngeddwrwydd, gelyniaeth a chasineb yn lle cariad at y gwirionedd. Po mwyaf o wybodaeth a gyrhaeddo dynion, heb eu hystwytho â chariad at Dduw a'i wirionedd, mwyaf y maent yn ymchwyllo, ac yn tebygu fwy-fwy i'r diafol. Adnabyddiaeth wirioneddol o Dduw yn ol y gair, o'i fawredd, ei berffeithrwydd a'i ogoniant, ac o honom ein hunain fel pechaduriaid gwael, a'n gwna i'w sawrhau ef, a ffeiddio ein hunain. 1 Cor. 8. 1. —Chwyddo a arwydda *claf*. 1 Tim. 6. 4. 2 Tim. 3. 4. 2 Petr. 2. 18. Judas 16.

CHWYRN—U, (chwyr) cyflym, chwimwrth, buan, ebrwydd, esgud, dihafarch; disgrynu, rhuo. Gen. 33. 13. Esa. 5. 29.

CHWYS—U, (chwy) lluchwys, lafur, poen: llafurio yn dost. Chwys yw y tawchleithder sydd yn tarthio allan o'r mân dyllau, sef y chwysdyllau (*pores*) yn nghorph dyn ac anifel, pan dwymno trwy lafur, neu wres arall, neu trwy afiechyd. Gen. 3. 19. —Ein Hiachawdwr, pan oedd yn cael ei wasgu gan bwys digofaint dwyfol, o achos ein pechodau, a chwysodd megys defnyddau gwael ar y ddaear. I dynu ymaith ein mældith, bwytodd fara trwy chwys ei wyneb; ac i ddangos drymed oedd, yr oedd ei chwys yn waedlyd, ac yn iawn am bechod. Luc 22. 44.

CHWYTH—U, (chwy) anadl, fun; chwa, awel 1. Gyru gwynt; anadlu. Exod. 16. 10. Ps. 147. 18. —2. Anadliad yr Ysbyrd Glân; rhoddid digel-sidd o allu i argyhoeddi, i buro, i adfywio, ac i ddyddanu ei bobl. Can. 4. 16. Ioan 3. 8. —Duw yn chwythu ar feddiannau dynion, neu chwythiad ei Ysbyrd arnynt, a arwydda mor hawdd, disymwrth, a dirgelaid, y distrywia efo hwynt a'u meddiannau. Hag. 1. 9. Esa. 40. 7, 24. —Yn mherthynas i ryfel, yr oedd chwythiad yr udgorn, yn arwyddo fod y gelynyon yn agosáu; neu alwad i ymfyddino yn eu herbyn. Jer. 6. 1. Hos. 5. 8. —Chwythiad, neu ganiad yr udgorn arian, neu y cyrn hyrddod gan yr offeiraid wrth Jericho, ac ar yr uchel wyliau, oedd yn rhag-ddangos pregethiad yr efangyl, i orchfygu pob rhwystrau, ac i wahodd pechaduriaid i wleda gyda Christ. Num. x. Jos. vi. Edr. JUBILEE, UDGERAN.

'A Saul etto yn chwythu bygythion a chelanedd yn erbyn dysgyblion yr Arglwydd.' Act. 9. 1. Y geiriau, yn hardd, a ddarluniant Saul fel mor llawn o fygythion, ac mor awyddus i gelanedd yn erbyn y dysgyblion, fel yr oedd poetlder ei nwydau drwg yn effeithio ar ei anadl, ac yn peri iddo dynu ei anadl yn fuanach ac yn gryfach, fel y gwna dynion mewn digter lliidiog. 'Yr oedd yn anadlu creulondeb. Ps. 37. 12. *Heb.* Y mae y cyffelyb ymadrodd gan Homer: *Μεγα πνευμονες, yn anadlu cynddarredd.* Pope. Neu, yn hytrach, *dewdrer.* Gwel *Itiad.* 3. l. 8. Cicero a arfer y geiriau, *Scelus anhelantem*: hyny yw, yn anadlu drygioni. *Catal.* 2. —*Deliberate valour breathed*: hyny yw, yn anadlu dewdrer pwylog. Gwel Milton's *Paradise Lost*, B. i. l. 554. Gwel Eisner, Wetstein, a Kypke, *in loc.*

D.

DA—ORDD, enw cadarn; megys da bywiol; da marwol; da cyffro, sef symudadwy; da digyffro, sef ansymudadwy; da byw, a da bathol, da gwahanedig, a da diwahanedig; da duon; da blithion. *Cyfreith. Cymreig.*—Cyfoeth, gould, meddiant bydol, eiddo. Gen. 24. 10. Mat. 19. 22. a 25. 14. Luc 12. 19. 1 Ioan 3. 17. —GORAFF, megys da da, sef da iawn: da ddynt! da yr eneth! da fachgen!

DA, enw gwan.—1. Yr hyn sydd fuddiol, gweddus,

addas a chymhwys, ac yn ateb dyben ei wneuthuriad. Gen. 1. 4. a 2. 18. —2. Dyn rhinweddol, duwiol, haelionus a thrugarog. Rhuf. 5. 7. —3. Cyfrethlawn i'w arfer; felly mae pob peth a greodd Duw yn dda, pan gymerir ef trwy dalu diolch. 1 Tim. 4. 4. —4. Yr hyn sydd onest ac uniawn. Ps. 37. 27. Mat. 26. 10. —5. Cymhwysr y gair at amryw bethau cymeradwy, yn ol eu rhyw a'u natur, megys addewid, 1 Bren. 8. 56.—athrawiaeth, neu addysg,

Diar. 4. 2.—blynyddoedd, Gen. 41. 35.—bugall, Ioan 10. 11.—cyffes, 1 Tim. 6. 13.—cynghor, 2 Sam. 17. 7. cydwybod, Act. 23. 1.—diwrnod, 1 Sam. 25. 8, &c. Edr. y geiriau hyn.

Er fod y gair yn cael ei gymhwyso at greaduriaid, etto, dywedir gan ein Hargliwydd, 'Nad oes neb da ond un, sef Duw.' Nid oes neb yn dda fel Duw; nid oes neb yn *bod* ynddo ac o hono ei hun, heb ddiwybu ar neb arall, yn berffaith, anfeidrol, ac anghynewidiol dda, ond efe: ond pawb eraill a'r sydd yn dda, cael eu gwneuthur felly y maent trwy ddaioni Duw. Y mae yr Arglwydd yn dda ynddo ei hun, ac yn ddaionus i eraill. Ps. 119. 68.

1. Y mae Duw yn *hanfodol* dda; yn ddaioni perffaith, digymysg; y mae pob da ynddo ef; a dim ond da. Deut. 32. 4. Y mae yn ddaioni anfeidrol, diderfyn.—2. Y mae yn dda yn ei holl briodoliaethau; ei 'holl ddaioni' y mae yn eu galw. Exod. 33. 19.—3. Y mae yn dda yn ei gyfraith, y mae hōno yn addas iddo, yn sanctaidd, yn gyflawn, ac yn dda.—4. Mae yn dda yn ei holl weithrediadau, ei drefniadau, ei ragluniaethau, ei oruchwyliaethau, ei geryddon, ei gospedigaethau, a'i farnedigaethau. Nis gall Duw perffaith wneuthur ond sydd dda. Y mae pethau sy ddrwg i'n teimladau ni yn dyfod oddiwrth Dduw; ond mae Duw yn dda sydd yn eu rhoddi, da ynddo ei hun—yn ei ddybenion yn eu rhoddi—ac yn y ffrwythau o honnynt. Job 2. 10. Heb. 12. 5, 6, &c. Oni bai fod drwg moesol ynom ni, ni ddeuai dim drwg dyoddefol oddiwrth Dduw i ni: ond dichon Duw beri fod pethau chwerson yn lleol. Nid oes neb yn barnu y llywodraeth hōno yn ddrwg, a'r sydd yn cœpi drygioni; ond i'r gwrthwyneb, pawb a'i barnant yn dda, ac yn lleol.—5. Yn nhrefn yr iechydwrtaeth, yn benaf, y mae anfeidrol ddaioni Duw yn ymddangos, ac yn cael ei gyfrannu. Yn y dych hwnw y gwelir 'daioni a chariad Duw ein Hiachawdwr tu ag at ddyn.' Tit. 3. 4. Y mae yn ddaioni rhad, anhaeddiannol i ni; y mae yn ddaioni cyflawn, golutod; y mae yn ddaioni tragrwyddol. 'Yr hwn, o'i wir ddaioni, 'nid arbedodd ei briod Fab, ond a'i traddododd ef trosom ni oll; pa wedd gyd âg ef na ddyry ei ni bob peth?' Rhuf. 8. 32. Y mae pob meddwl annhriant am Dduw yn feddwl anghyflawn am dano, ac yn dra phechadurus. Ps. 25. 8. a 86. 5. a 119. 68. Bydded i olud ei ddaioni ein tywys i edifeirwch; peri i ni ei garu, ac ymgais am fod yn debyg iddo, a'n cysuro yn mhob drygfyd. Neh. 1. 5.—8. Rhuf. 2. 5, 6. a 12. 6. Eph. 5. 1.*

'Awyddus i weithredoedd da.—Yn barod i bob gweithred dda.' Tit. 2. 14. a 3. 1, 14. Nid gweithred dda, yn unig, yw gwneyd peth da, ond gwneyd y peth da hwnw yn dda, sef yn addas, fel y gweddai iddo gael ei wneyd. Y mae yn angenrheidiol, 1. Ei fod yn ol gorchymyn ac ewyllys Duw; pob gweithred ddrwg sy drosedd o gyfraith dda Duw, ac yn anghydfurfiad â hi: felly y mae yn mhob gweithred dda gydfurfiad â hi. Y pethau a wneir yn ol ewyllys a thraddodiadau dynion, ac nid yn ol gorchymyn Duw, a dorir ymaith o gofrestr gweithredoedd da.—2. Rhaid eu bod yn tarddu yu y gwneuthurwr o gariad at Dduw, ac nid o gau ddybenion. 'Diwedd y gorchymyn yw cariad.' 1 Tim. 1. 5. Ioan 14. 16. Cariad at Dduw yw y gwreiddyn ar ba un y mae gwir ufudd-dod yn tyfu, a'r ffynon o ba un y mae yn tarddu.—3. Rhaid eu gwneyd mewn fydd; 'cans heb fydd annhosibl yw rhyngu bodd Duw.' Heb. 11. 6. Rhuf. 14. 23.—4. Rhaid eu gwneyd er gogoniant Duw. 1 Cor. 10. 31.

* Uwchlaw pob peth, bydded i ni greu fod Duw yn berffaith a da, i'r fath raddau na gall dim fod yn berffecthach a gwell. Bradwardia, *de Causa Dei*.—Daloni buddiol, daioni hyfrydol, daioni anrhydeddus, daioni pob daioni.—Nid rhaid i ni ofni byw na marw (medd Ambrose), gan fod genym Dduw mor ddaionus.

'Ffrwythau cyflawnder, sydd trwy Iesu Grist, er gogoniant a moliant i Dduw.' Phil. 1. 11.

Gweithredoedd da, y sydd yn wirioneddol felly, ydynt ffrwythau yn tarddu o undeb ysbrydol â Christ; y maent 'wedi eu creu yn Nghrist Iesu i weithredoedd da.' Eph. 2. 10. Maent yn gyntaf yn Nghrist, fely cangenau yn y winwydden; ac yna y maent yn dwyn ffrwythau. Ioan 15. 1—8. Y mae ffydd yn Nghrist yn gweithio trwy gariad. Gal. 5. 6. Y mae gair yr efengyl, pan y credir â'r galon, yn hād da ynddi, ac yn dwyn ffrwythau da, cyfatebol iddo ei hun. Luc 8. 15. 2 Tim. 3. 16.—1. Y mae gweithredoedd y goreu o ddynton yn amherffaith. Preg. 7. 20. Dat. 3. 2. Y mae eu gwybodaeth o reol gweithredoedd da yn amherffaith; ac felly y mae eu ffydd a'u cariad, o ba le y tardant. Y mae pechod yn trigo yddynt, ac yn eu hattal rhaeg cyflawni yr hyn a ewyllsiant fel ag yr ewyllsiant. Rhuf. vii.—2. Nid oes dim haeddiant yn perthyn iddynt. Nid ydynt yn llethu Duw, nac yn rhoddi dim iddo, fel nad ydyw yn ennillwr erddynt. Job 22. 2. a 35. 7. Ps. 16. 2.—3. Y maent oll yn ddyledus i Dduw, fel nad oes neb yn gwneyd ond a ddylai, er gwneyd a allo; nid ydyw ond talu ei ddyled gyflawn i Dduw; cans y mae gan Dduw hawl gyflawn i'r hyn oll a ddichon i bob un ei wneyd; ac wrth adael heb ei wneyd yr hyn a ddylasai, y mae yn ddyledwr euog ger bron Duw. Luc 17. 10.—4. Am nas dichon heb wneyd dim heb ras a nerth Crist i'w cynnorthwyo, nis dichon iddynt haeddu dim ganddo.—5. Nid oes dim cyfatebolrwydd rhwng gweithredoedd dynion, â thrugaredd Duw a bywyd tragrwyddol. Ni haeddi neb y trugareddau tymhorol a fwynhant, pa faint llai bywyd tragrwyddol?—6. Nid ydynt yn effeithiol i wneyd iawn am bechod—i haeddu maddenant pechodau—i gyflawnhau pechadur, ac i'w gymmodi â Duw; nid o weithredoedd y ddeddf y mae y pethau hyn i'w cael, ond yn hollol rad trwy ras. Rhuf. 3. 20—31. Nid ydynt yn achos cynhyrfiol na haeddiannol o iachawdwriaeth, ond ei heffithiau yn unig. Nid y ffrwyth sydd yn peri y tyfiant yn y pren, ond effeithiau hyny ydyw y ffrwyth. 2 Tim. 1. 9. Tit. 3. 5. Ond etto nid oes neb wedi ei achub—ei gyflawnhau—ei hedydychu â Duw—a chael maddenant o'i bechodau—ac mewn undeb â Christ, nad yw yn dwyn ffrwythau addas, ac yn derbyn o gyflawnder Crist, a gras am ras. Ioan 1. 16. Tit. 2. 11, 12. Y mae y rhai sydd wedi eu prynu oddiwrth bob anwiredd yn cael eu puro hefyd, a'u gwneyd yn bobl briodol, awyddus i weithredoedd da. Tit. 2. 14. Eph. 2. 10.—7. Y maent yn angenrheidiol, 1. I ddangos ein hufudd-dod i Dduw, yr hwn sydd yn eu gorchymyn—i ddangos ein diolchgarwch iddo—ac i ogoneddu ein Tad yr hwn sydd yn y nef, ac i beri eraill i'w ogoneddu hefyd. Mat. 5. 15. Ioan 15. 8.—2. I harddu ein profes, ac athrawiaeth Duw ein Hiachawdwr yn mhob peth. 1 Tim. 2. 9, 10. Tit. 2. 10. I ddangos ein ffydd i eraill wrth ei ffrwythau—i wneuthur ein galwedigaeth a'n hetholedigaeth yn sicr—ac i rodio mewn cymdeithas â Duw yn ei lwybrau sanctaidd. Iago 2. 18. 1 Ioan i.—3. Er argyhoeddiad—er adelladaeth—ac er siampl i eraill: i ddangos iddynt yr hyn a ddylent hwythau fod—yr hyn y mae gras Duw yn ei wneyd—a'r hyn sydd raid iddynt hwythau gael eu gwneyd, cyn y byddont yn addas i gael rhan o etifeddiath y saint yn y goleuni. Col. 1. 12.

DABESETH, דבשה [*Ilifseirio o fêl*] terfyn etifeddiath meibion Zabulon. Jos. 19. 11.

DABERATH, דברא [*peh*] i Dinas yn agos i fyn-ydd Tabor, yn nherfyn Zabulon. Jos. 19. 12.—2. Un arall yn lwyth Issachar. Jos. 21. 28.

DABRE—D, (abred) dyred, dwyre, dring, brysis, prysura.—'Dabre y ffynydd yma.' Dat. 4. 1. W.S.

DADEBRU, (eburu) adfywioâu, all gaffael bywyd, adfywio, deffro 1 Bren. 17. 22. 2 Bren. 13. 11. Galar. 1. 21.

DADGAN, (cân) *Llad. DECANTO*; adrodd, all adrodd, cyhoeddi, molianu, traethu. Ps. 19. 1. a 66. 2. a 79. 13. Rhuf. 9. 17.

DADGUDDIAD, (dadgudd) ymadguddiad, annir-geliad, egoriad, eglurhad. Yn llyfrau yr Hen Testament a'r Newydd, y mae Duw wedi rhoddi dadguddiad cyflawn o'i feddwl a'i ewyllys i ni, mewn perthynas i bob peth sydd i'w credu a'u gwneuthur er ei ogoniant ef, ac er ein hiechydwrtaeth, ein cysur, a'n dedwyddwch tragwyddol ninnau. 'Dynion sanctaidd Duw a lefarasant,' dros Dduw wrth ddyinion, 'megys y cynhyrwyd hwy gan yr Ysbryd Glân.' 2 Petr. 1. 21. Efe a 'lefarodd lawer gwaith, a llawer modd, gynt wrth y tadau trwy y prophwydi, ond yn y dyddiau diweddfaf a lefarodd wrthym ni yn ei Fab.' Heb. 1. 1. 'Ni welodd neb Dduw erioed; yr unig-anedig Fab, yr hwn sydd yn mynwes y Tad, hwnw a'i hysbysodd ef.' Ioan. 1. 18. Y mae y dadguddiad dwyfol hwn o feddwl Duw, a roddwyd i ni yn yr ysgrifthyrau sanctaidd, & phrawf diammheuol iddo, tu-fewnol ac allanol, o'i sicr wirionedd. Pwy ond y Duw anfeidrol ddoeth, cyflawn, sanctaidd, grasol, a daionus, a fusai yn cyhoeddi y fath wirioneddau sanctaidd a gogoneddus? Fel y mae argraff mawrhydi, doethineb, a daioni Duw, ar ei holl weithred-oeidd, felly y mae i'w weled yn ei holl wirioneddau amlygiad o'i fawredd gogoneddus yn ei uniondeb, ei gyfiawnder, ei ddoethineb, ei gariad, a'i ddaioni. Pwy ond Duw a roddasai gyfreithiau mor uniawn ac eang; ac a gyhoeddasai efengyl mor llawn o ddirgel-edigaethau dyfnion, a thrysorau grasol—mor addas i Dduw, ac mor gymhwys i'n cyffyrnau ninnau fel pech-adoriaid? Barnem hwnw yn ynyd, neu yn burtyr, i'r gradd eithaf, yr hwn, wrth edrych arno ei hun, y nefoedd, a'r ddaear, a'u holl luoedd, a wadai nad gwaith Duw ydynt; ac na chanfyddai fawredd, gallu, doethineb, a daioni Duw yn amlwg ynddynt oll. I'm tyb i, nid llai dall ac ynyd ydyw yr hwn a ddar-lleno yr ysgrifthyrau, yn bywllg ac yn ystyriol, heb ganfod a pharchad, gyda pharch duwiol, Duw yn llefaru ynddynt yn awdurdodol, yn gyflawn, ac yn rasol. Y mae mor hawdd i ddyon o syniad ysbrydol ammeu ei fod ei hun ag ammeu nad dadguddiad dwyfol sydd yn gynnwysedig yn yr ysgrifthyrau. Y mae y gogoniant dwyfol ynddynt yn ei orchfygu gan ei eglurder. Y mae hefyd y prawf allanol mwyaf boddlongar o wirionedd y dadguddiad cynnwysedig ynddynt, i'w ganfod yn nghymwysderau a duwiol-deb y rhai a ysgrifenasant yr ysgrifthyrau—y gwrth-iaith a wnaud er cadarnhad eu hanfoniad—liwyddiant eu cenadwri trwy offerynu anlygus, yn wyneb y gwrthwynebiadau mwyaf a chreulonaf—ac yn nghyflawniad y prophwydoliaethau. Y mae y prawf diweddfaf hwn yn brawf sydd yn cynnyddu, yn ngolwg pawb a ystyrio, beunydd mewn cadernid ac eglurdeb. Y mae y prophwydoliaethau genym yn ein dwylaw, wedi eu llefaru er ys miloedd o flynyddau; y rhai y mae rhagluniaethau Duw tu ag at y byd yn gyffred-inol, a'r eglwys yn neillduol, i'w cyflawni bob dydd hyd ddiwedd amser, os gwirionedd ydynt. Pwy a ddichon eu hammeu, am un fynydd, a dafio ei olygon, ac a edrycho ar agwedd bresennol teyrnasoeidd y ddaear—ar yr Iuddewon—ar Anghrist—ac ar waith Duw yn mhllith ei bobl yn barhaus yn y byd? Nis gellir byth yn ddiagonol gydnabod daioni Duw, a'n rhwymedig-iaethau iddo, am ei ddadguddiad dwyfol i ni, yr hwn sydd yn dra chyflawn, eglur, sicr, a diammheuol.

DADGUDDIAD IOAN Y DUWYNYDD. Y llyfr hwn sydd yn diweddu ac yn gorphen yn gyflawn

y dadguddiad o feddwl Duw a'i ewyllys, yr oedd efe wedi arfaethu i'w roddi i'r eglwys. Y mae ei gynnwysiad yn helaeth ac yn bwysfawr: dull ei gyfan-soddiad sydd yn allegawl, gan mwyaf, ond yn oruchel, ardderchog, ac addurnol. Ni roddwyd geiriau at eu gilydd, hyd yn nod gan yr Ysbryd Glân ei hun, yn rhagori mewn mawredd addurnol ar rai rhanau o'r Dadguddiad. Y mae rhediad yr holl lyfr o'r dechreu i'r diwedd, yn un dull dwyfol, ardderchog, ac ofn-awdy. Nis darllen neb a'i hystyrio, heb deimlo a phrofi arswyd a pharchedig ofn, gan gydnabod ei fod yn troedio tir sanetaidd. Y mae mawredd Duw a'r Oen yn llewyrchu gyd âg anfeidrol ddysgleirdeb—y mae dull sanctaidd a gwedd hardd yr eglwys—ei ffyddlondeb dan bob dyodeffiaid—ei hysbryd diwair, pur, a siroli—ei buddugoliaethau—ei gogoniant, a'i gorfoledd tragwyddol—yn ein llenwi â syndod a diolchgarwch.

Am awdurdod dwyfol y llyfr hwn, heblaw y prawf tufewnol yn y gwaith ei hun, y mae pob sicrwydd allanol o'i dderbynriad gan yr eglwys, fel y cyfryw, er ei gyhoeddiad cyntaf. Gwel Mr. Mede, a Syr Isaac Newton, ar Daniel. Nid oes un ammeueth, ychwaith, yn gyffredinol, nad yr un Ioan yw yr awd-wr o hono ag a ysgrifnodd yr efengyl a'r epistolau canonaidd dan yr enw hwnw, sef 'Ioan y dysgybl anwyl.' Y farn fwyaf cyffredin a derbynol, yn mhllith y dysgedigion, am amser yr ysgrifeniad ydyw, mai yn nghylch diwedd y ganrif gyntaf yr ysgrifnodd Ioan ef. Grotius, Hammond, a Lightfoot, ydynt o'r farn mai yn nheyrnasiad Claudius Cesar yr ysgrifn-owyd ef. Y mae Syr Isaac Newton, ac Esgob Newton, yn gwled hyny yn rhy fuan; ac yn meddwl mai dan deyrnasiad Nero yr alltudiwyd Ioan i ynys Patmos, lle y cafodd y gwledigaethau cynnwysedig ynddo. Y mae Vitringa yn barnu yr amser yn ddiweddarach na hyny, ac mai dan deyrnasiad Domitian yr alltudiwyd Ioan, &c. Y mae yn ymddangos yn o eglur mai yn ddiweddar yn y ganrif gyntaf yr ysgrifnwyd ef, wedi i'r efengyl ymdaenu yn helaeth dros y gwled-ydd dwyreiniol, ac i eglwysai gael eu sefydlu trwy-ddynt, a dechreu dirywio. Y mae y cyfenwad, neu y titl a roddir iddo, yn dangos, nid yn unig ei ar-dderchogrwydd, ond hefyd y cynnwysiad o hono:—'Dadguddiad Iesu Grist, yr hwn a roddes Duw iddo ef, i ddangos i'w wasanaethwyr y pethau sydd raid eu dyfod i ben ar fyrder; a chan ddanfion trwy ei angel, efe a'i hysbysodd i'w wasanaethwr Ioan.' Pen. 1. 1. Rhoddwyd y Dadguddiad hwn gan Dduw y Tad i Grist, fel cyfryngwr a phrophwyd mawr ei eglwys; yr hwn a hysbysodd efe trwy ei angel i Ioan. Dad-guddiad prophwydoliaethol ydyw, a roddwyd i Ioan mewn modd anarferol, mewn gwledigaeth. Y pethau a ddadguddir i Ioan yw y pethau sydd raid eu dyfod i ben ar fyrder; sef y pethau oedd i gael eu cychwyniad yn fuan yn amser Ioan, ac i ddyfod i ben yn ddiidor nes y cyflawnid pob peth. Y mae Ioan yn cael y gwled-igaeth ar ddydd yr Arglwydd; ac yn cael gorchymyn i ysgrifenu mewn llyfr yr hyn ydoedd yn ei weled, a'i anfon i'r saith eglwys oedd yn Asia.

Yn y bennod gyntaf rhydd ragymadrodd, neu ar-weiniad i mewn, dirifol a phwysig; yn nghyd â des-grifad o'r weledigaeth a gafodd Ioan o Iesu Grist, a'i ymddangosiad gogoneddus ac ardderchog iddo. Y mae yr ail a'r drydedd yn cynnwys epistolau at weinidog-ion y saith eglwys.

Mae amryw awdwyr dysgedig o'r farn, gyda llawer o briodoldeb a thebygolrwydd, i'm tyb i, fod y saith epistol at y saith eglwys yn Asia, i'w hystyried, nid yn unig fel yn perthynu i'r eglwys hyny, a'u hagwedd ysbrydol yn amser Ioan; ond eu bod i'w golygu hefyd yn brophwydoliaethol, o amrywio dull a gwedd yr eglwys Gristionogol o oes i oes, hyd ddiwedd amser. Gwel Brightman, Moore, Vitringa, Gill, Reader.

Pennod iv. a'r v. sydd yn cynnwys disgrifiad ardderchog o Dduw a'r Oen, ar yr orsedd yn ogoneddus, yn cael eu haddoll gan yr holl eglwys, yn ei holl aelodau a'i gweinidogion; yn nghyd âg agoriad y llyfr seledig o arfaeth Duw gan Iesu Grist, er gorfoledd annhraethadwy yr angelion a'r gwaredigion. Y mae agoriad y selliau, pen. vi.—udganiad yr udgyrn, pen. viii. a'r ix.—cyfodiad y bwystfilod, pen. xiii.—tywallt- iad y pholau, pen. xvi.—yn cynnwys darluniadau all- egawl a phrophwydoliaethol o ddystrywiad Rhufain Baganald; llywodraeth a chreulondeb y Saraceniad a'r Tyrciaid; yn nghyd a thaeiant cystfellornadau twyll- odrus Mahomet; cyfodiad Anghrist, sef Rhufain Bab- aldd; amser ei deyrnasiad, a'i fawr rwysg; ei greulon- deb tu ag at y saint; a dialedd Duw arno, yn drwm ac yn drwyadl yn y diwedd. Ond gan nad ydwyf yn ysgrifenu esboniad ar y Dadguddiad, ymattaliad, wedi syfrif ychydig ar y ddau beth canlynol, tu ag at iawn ddeall y llyfr hwn:—

Yn gyntaf, Y mae yn angenrheidiol i'r darllenydd lafurio i'w wneuthur ei hun yn dra hyddysg o iaith allegawl y prophwyd. Y mae iaith gyffelybiaethol y prophwyd yn cael ei defnyddio gan Ioan, yn y llyfr hwn, yn fwy helaeth nag yn un o'r hen brophwydi. Y mae yn wir ei fod wedi benthycu llawer o'i arwydd- luniau gan yr hen brophwyd, yn enwedig Daniel; ond y mae Ioan wedi eu dilyn, a helaethu llawer arnynt. Y mae agos holl wrthddrychau natur, gwel- edig yn y nef a'r ddaear, wedi eu defnyddio ganddo fel arwyddluniau cyffelybiaethol o bethau gwladol ac eglwysig. Y mae ganddo baul, lleuad, a ser; tir a môr; afonydd a ffynonau; awyr a mynyddoedd, priodol iddo; yn gosod allan, yn allegawl, y cyfryw beth- au ag sydd yn cyfateb iddynt mewn teyrnas, neu yn yr eglwys. Y mae goruwch-swyddwyr, mewn gwladwr- iaeth, yn cyfateb, yn gyffelybiaethol, i'r haul, y lleuad, a'r ser, yn y ffurfau; ac y mae dymchweliad llyw- odraeth yn cael ei osod allan mewn geiriau allegawl, fel pe bai holl natur yn cael ei dattod a'i dystyrywio— yr haul yn duo, y ser yn syrthio, y ddaear yn cryau, &c. Dat. 6. 12, 13. Nid yw bosibl deall y prophwyd- oiaethau heb fod yn hyddysg yn null allegawl y pro- phwyd i'w ysgrifenu.

Y mae ystyriaeth arall hefyd yn llawer o gymborth tu ag at iawn ddeall gweledigaethau y llyfr hwn, sef yw hyny, bod amryw o'r gweledigaethau ynddo am bethau ag oedd yn cydamseru â'u gilydd—megys ar- oesa y wraig yn y diffeithwch dros anser, amseroedd, a hanner amser; teyrnasiad y bwystfil â'r saith ben iddo, dros 42 o fisoedd; mathriad y cyntedd, o'r tu allan i'r deml a'r ddinas sanctaidd, gan y cenedloedd, ddau fis a deugain; y ddau dyst yn prophwydo, wedi ymwisgo mewn sachlan, 1260 o ddyddiau; y butain fawr, â deg corn y bwystfil a'r saith ben iddo:—y mae yr holl weledigaethau hyn am bethau yn cydamseru neu yn cydoesi; neu yn rhoddi gwahanol olygiadau ar yr gwrthddrychau. Y mae golygfa y rhan fwyaf o'r gwrthddrychau hyn yn Ewrop, dan deyrnasiad y pedwerydd bwystfil yn Daniel, sef ymerodraeth Rhu- fain, yn ei hamrywiol gyfnewidiadau.

Yr awdwr mwyaf hyndod a ysgrifenasant ar y Dad- guddiad, ydynt, Mede, Daubuz, Vitringa, Syr Isaac Newton, yr Egob Newton, Lowman; * heblaw yr am- rywiol ysgrifenywyr ar y Testament Newydd, neu ar y holl Fibl.

* Mae chwyldroadau y flwyddyn 1848 gwedi esgor ar llawys o esbonwyr ar Lyfr y Dadguddiad. Yr esboniadau diwedd- araf, teliwng o sylw, ydyw yr eiddo Moses Stuart, Woodhouse, Keith, Conder, ac yn neillidol esboniad cyniawn a manwl y Parch. Mr. Elliott, sef ei 'Hors Apocalypitica,' mewn tair cyfrol, wyth-plyg, yr hwn a gynnwys ymchwilid helaethach a beiralaeth manylach nag na arall, ac sydd yn drysor tra gwerthfawr i eglwys Crist. Y mae traethawd Fleming hefyd, a ysgrifenydd yn y flwyddyn 1701, gwedi dyfod i ffr y dyddiau hys, o herwydd ei nodiad ar y flwyddyn 1848, fel yr anser y

DADGUDDIO, (dadgudd) diargelu, egluro, am- lygu, arddangos. Y gair Gr. αποκαλυπτω, a gyf- feithir *dadguddio*, yn gystal a'r gair Heb. פתח sydd yn cyfateb iddo, a arwyddant *diorchuddio*; tynu ymaith orchudd oddiar wrthddrych i'w wneuthur yn amlwg; neu diorchuddio llygaid i weled y gwrthddrych hwnw. Y mae y gair Hebraeg a'r gair Groeg yn nghyfeith- iad y LXX. yn cael eu harferyd am agoriad llygaid Balaam i weled angel yr Argiwydd ar y ffordd. Num. 22. 31. a 24. 4, 16. Fel y mae y gair yn cael ei ddefnyddio i osod allan amlygiad o bethau dwyfol i ddyinion, arwydda, diargelu y gwrthddrychau, a diorchuddio llygaid meddylliau dyinion i'w gwled. Y mae yr un gwrthddrychau yn cael eu hamlygu i bawb sydd â'r ysgrythrau sanctaidd ganddynt; ond nid ydyw pawb yn eu canfod yn yr un modd, oblegid bod gorchudd ar galonau y rhan allaf o ddyinion. 'Yr ymadrodd am y groes, i'r rhai colledig ynfyd- rwydd yw.—Y dyn anianol nid yw yn derbyn y peth- au sydd o Ysbryd Duw; esays folineb ydynt ganddo.' 1 Cor. 1. 18. a 2. 14. Y mae yn elywed yr ymad- rodd am y groes yn mynegi y pethau sydd o Ysbryd Duw; ond er eu bod yn bethau gwerthfawr a gogon- eddus, nid ydyw yn gwled gwerth na gogoniant yd- dynt; oblegid fod y gorchudd ar eu calonau. Na dichon i feddwl ac anian lygredig gwled gogoniant mewn pethau sanctaidd sydd yn gwbl gores i'r anian hōno. Y mae Duw, gyda rhoddi y gwrthddrychau yn amlwg o'i blaen, yn llewyrchu i galonau ei bobl, i roddi iddynt oleuni gwybodaeth gogoniant Duw, yn wyneb Iesu Grist. Gyda hysbysu y gwrthddrychau y mae yn rhoddi iddynt anian dduwiol i'w synied, a goleuni ysbrydol yn y meddwl i'w canfod yn eu natur, eu gogoniant, eu cysylltiad, a'u priodol leosedd. Nid egluro gwahanol wrthddrychau y mae Duw iddynt, nag sydd eisoes yn y Bibl wedi eu dadguddio, ond tyau ymaith y gorchudd oddiar eu calonau, fel y gwelont y gwrthddrychau hyn yn eu priodol oleuni, ac y cymeradwyont hwynt. Felly, â wyneb agored y maent yn edrych ar ogoniant yr Argiwydd yn y drych, gyd â'r fath hoffier a hyfrydweh, fel y newidir hwynt i'r unrhyw ddelw, o ogoniant i ogoniant, megys gan Ysbryd yr Argiwydd. 2 Cor. 3. 18. Y pethau annhraethadwy a ddarparodd Duw i'w bobl, y mae yn eu hogluro iddynt trwy ei Ysbryd. Ni ddichon cig a gwaed eu dadguddio na'u canfod—ni ddichon na dysg, na doniau, na doethineb dynol, cyffredin yn mhlith dyinion, eu dadguddio. Gwaith neillidol a grasol Duw yw dadguddio ei Fab yn ngalonau ei bobl. Gal. 1. 16. Mat. 16. 17. 'Nid edwyn neb y Mab ond y Tad; ac nid edwyn neb y Tad ond y Mab; a'r hwn yr ewyllysio y Mab ei ddadguddio iddo.' Mat. 11. 27.

byddai y bummed phiol yn cael ei thywllt allan, ac y gwan- heid awturdol y Fab, hyd ei ddystryw terfynol yn y flwyddyn 2000. Fe allai y dyld crybywll hefyd am wyth ddeorol y Dr. Cumming, a draddiodd ganddo mewn tair o 'Lectures' yn 1649. Y mae esbonwyr Germani yn gwahanlathu yn gwbl oddiwrt ddiwyddion Lloegr, o ran natur a dyben Llyfr y Dadguddiad, gan ei olygu yn gyfansoddiad chwarsyddol (*drama*) i osod allan fuddgolaeth Cristionogaeth ar Iudde- iaeth a Phaganiaeth, yn hytrach na phrophwydoliaeth *Aas- yddol*. O'r rhai hyn y mae Pareus, Hartwig, Eichhorn, ac eraill, yn nghyd â Moses Stuart o'r America. Barna eraill fod mae y prophwydoliaeth i'w gyfyngu at ddiystyr Jerusalem, ac oddi yno at cwymp Rhufain Baganald, yn nghyd â'r mil- fwyddiant, yr adgyfodiad cyffredinol, y faru ddiweddar, a chyfnwr gogoneddus yr eglwys yn y Jerusalem nefol, ac nad ydym i edrych am hanes *olynol* eglwys Crist ynddo. O'r rhai hyn y mae Grotius, Lücke, Ewald, Bleek, Schott, De Wette, Hug, Dr. Davidson, &c. Ond y faru fwyaf gyffredin ydyw, mai prophwydoliaeth hanesol o deyrnas Crist ydyw o'i ebychwra- iad hyd ei pherffethl mewn gogoniant, yn ol Vitringa, Mede, Syr Isaac Newton, Egob Newton, Faber, S. Lloyd, Elliott, a llawys eraill. Yn ol yr esboniad hwn, tybir fod y seithfed phiol wedi dechreu ei thywllt yn chwyldroadas cyffredinol y flwyddyn 1848, a bod cwymp Bablona Fawr yn nesau.—C.

Y mae Duw yn 'dadguddio pethau dyfnion allan o dywyllwch.' Job 12. 22. Mae yn dadguddio dyfnion bethau Duw (Ps. 92. 5.) sef ei feddyliau. Meddyliau Duw ydyw ei gynghorion a'i drefniadau. Nid ydyw Duw yn meddwl i gynghori a phenderfynu; ond ei feddyliau yw ei gynghorion. Wrth ystyried y pethau hyn y gwaddododd yr apostol allan, 'O ddyfnion!' Rhuf. 11. 33. Y mae yn eu dadguddio i ddyinion yn ol ei ewyllys ei hun, o ran ei ddewisiad o'r personau, y dull, a'r amser. Amos 3. 7. Gen. 18. 17. Dan. 2. 22.—Y mae dyfnion bethau dynion. Ps. 64. 6. Diar. 20. 5. 'Ond gwae y rhai a ddfwn geisiant i guddio eu cynghor oddiwrth yr Arglwydd.' Esa. 29. 15. 'Canys y mae efe yn chwilio y calonau ac yn profi yr arenau.' Jer. 17. 10.—Y mae gan Satan ei ddyfniderau, fel y dywedant, Dat. 2. 24. 'Ond nid oes dim cuddiedig a'r nas dadguddir; na dirgel a'r nas gwybyddir.' Mat. 10. 26.—'Y dydd y dadguddir Mab y dyn.' Luc 17. 30. Y dydd y dadguddir ef, nid yn y prophwydoliaethau am dano, na phregethiad yr efengyl o hono, ond yn holl fawrhydi ei Berson dwyfol, gyda gogoniant addas iddo. Mat. 24. 30. 2 Thes. 1. 10. Tit. 2. 13. 2 Petr. 3. 10.

DADL—EU, (dad-yl) 1. Mater ag a fyddo rhwng pleidiau, heb fod, neu, na oddeir ei fod, yn oleu ac yn eglur i bob plaid; ac o herwydd hynny fod y pleidiau yn parhau yn anghydsyniol yn ei glych. 1 Sam. 24. 15. Jer. 51. 36.—2. Rheswm, cwyn, achos, cynghaws. Job 13. 6.—3. Ammhouaeth, ansicrwydd, neu anhyder y meddwl. 'Heb na digder na dadl.' 1 Tim. 2. 6. 'Na darammau.' W. S.—'Doubting.' Saes. *Gr. Διαλογισμος*. Y mae y ddau gyfieithiad yn rhoddi cyflawn feddwl y gair. Gall fod dyn yn dadleu yn ei feddwl ei hun am wirionedd y fydd, addewidion Duw, a'i barodrwydd i wrando gweddi; neu gall fod mewn ysbryd ymrfaelgar, a dadleugar, yn ymryson ag eraill. Y mae y ddwy agwedd hyn ar feddwl dyn yn ei anaddasu i weddio.

DADLEU, (dadl) ymryson, arddadlu; amrafaello ac ymryson mewn geiriau, neu mewn ymresymiad. Barn. 6. 31. 1 Sam. 25. 30. Job 23. 6. Diar. 31. 9. Mic. 7. 9. Rhuf. 9. 20.—Y mae yr Arglwydd yn 'dadleu â dynion,' pan y byddo trwy ei air, ei Ysbryd, a'i ragluniaethau, yn eu hargyhoeddi o'u pechod, ac yn eu ceryddu am dano; neu pan fyddo yn eu cospi â'i farnedigethau. Esa. 3. 13. Jer. 2. 9. Ezec. 38. 21.—Y mae efe hefyd yn 'dadleu dros ei bobl' yn erbyn eu gwrthwynebwyr, pan ddadguddio gyfiawnder eu hachos, ac y cospo eu gelyntion. Ps. 35. 1. a 43. 1. Esa. 51. 22. Joel 3. 22. Mic. 7. 9.—Profeswyr a 'ddadleuant â'u mam,' pan ymrodant mewn gostyngeddiddwydd i arferyd y moddion mwyaf ennillgar, a thebycaf i lwyddo, i ddiwygio eu beglwyys a'u gwlad. Hos. 2. 2.—Y mae dynion yn 'dadleu yn erbyn Duw,' pan y byddont yn ymresymu, yn anghytuno, yn gwrthwynebu, ac yn beio ar Dduw, yn wnebt trefn yr iechydwrfaeth, ac athrawiaethau gogoneddus yr efengyl. Mae yr apostol yn dangos fod yr ysfydrwydd hwn yn fawr. Rhuf. 9. 20. Oddiwrth y cyfryw 'gyndyn ddadleu dynion llygredig eu meddwl, heb fod y gwirionedd ganddynt,' y gorchymynir i ni gilio. 1 Tim. 6. 5.

DADLEUDY, llys barn, lle i breŷi achosion, ac i ddadleu cwyn. Mat. 27. 27. Ioan 18. 33. Act. 23. 35. *Gr. κραιναριον*, oddiwrth y gair *Llad. PRÆTORIUM*, llys i'r Prætor i wrando achosion. Oddiwrth Marc 15. 16. a Ioan 18. 28. tebygol ei fod yr un, neu ran o balas Pilat. Cyfieithir yr un gair, *llys*, yn Phil. 1. 13.

DADLWYTHO, (llwyth) gwaghan o lwyth. Act. 21. 3.

DADRODDI, (rhodd) rhoddi peth yn ol, wedi unwaith ei dderbyn. Deut. 24. 13.

DADSEINIO, (sain) ail seinio, neu seinio mewn atebiad; ateb-lef, gwrth-seinio, gwrth-daro, gwrth-guro, megys y gwna llef yn erbyn mur, neu graig. 1 Sam. 4. 5.

DADWINO, (edwin) pallu, diflanu, heneiddio, treulio. Y mae dau air Hebraeg yn cael eu cyfieithu *dadwino*; sef, *wy* yn Ps. 31. 9. 'Dadwinodd fy llygaid gan ofid.' Ac yn adn. 10. cyfieithir ef *pydru*; 'A'm hesgyrn a bydrasant.' Yn Ps. 6. 7. cyfieithir ef *treulio*; 'Treuliodd fy llygaid gan digter.' Y gair arall a gyfieithir *dadwino*, yn Esa. 24. 4. ydyw כבב* ac a arwydda, crino, tygio, gwywo, a tyrthio, fel dail neu fodau; gwisgo, treulio. Cyfieithir ef *pyrthio*; yn Esa. 1. 30. a 34. 4. a 40. 7, 8. Jer. 8. 13. Edr. **DEDWINO**.

DADWRDD—YRDDAU, (gwrdd) terfysg, cyffro, cythrwf, mawr drwst, godwrdd, ymfrostr, ffwfan. 2 Bren. 19. 28. Ps. 74. 23. Esa. 37. 29. Y mae yn arwyddo gwag siarad, fel y gwna dyn meddw. Diar. 23. 29.

DADYMCHWEL—YD, (ymchwel) taflu drosodd, didrefnu: taflu peth mewn modd terfysglyd, megys a'i wyneb i lawr; dryysu. Job 12. 15. Ps. 146. 9. Esa. 24. 1. 2 Tim. 2. 14, 18.

DAEAR, DAIAR, (dai-ar) *Gr. Γαια, Γαια, (gaiera)* oddiwrth y gair *Heb. גאה (gah)* *Llad. TERRA*.—Tyfu, cynnyddu, oblegid mai o'r ddaear y mae tyfiant pob peth. Y corph tra mawr hwn o bridd, ceryg, &c. pa un sydd yn ein cynnal, ac yn ein maethu. Gen. 1. 10. Y bydysawd cyfan o fôr a thir yn nghyd. Gen. 1. 1.—Y mae y ddaear agos yn Gron; nid yw ei chylch o'r dwyrain i'r gorllewin ond 107 o filltiroedd yn fwy na linell canol-ddydd lledanedd, o begwn y gogledd i begwn y deheu. Y mae ei chylch dros 25,000 o filltiroedd; ei thryfesur (*diameter*) ydyw 7957½ o filltiroedd;† ei harwyneb ydyw 199½ o fillynau o filltiroedd yscwar. Y mae tair rhan o bedair o honi gwedi eu toi gan foroedd, os nid ychwaneg. Rheir hi yn bedair rhan, sef, **ASTA**, **EWROP**, **AFRICA**, ac **AMERICA**. Y mae iddi ddau ysgogiad; yn un fynyddol o amgylch yr haul, yr hwn sydd yn llywodraethu tymhorau y flwyddyn, ac yn peri haf a gausaf; a'r llall ar ei phegwn ei hun yn feunyddiol, a'r ysgogiad hwn sydd yn peri dydd a nos. Y mae yn ddydd ar y rhanau hyn o'r ddaear sydd yn wynebu yr haul, ac yn nos ar y rhanau cyferbyniol; a chan fod pob rhan o honi â'i gwyneb at yr haul, ac yn y gwrthwyneb, trwy y symudlad beunyddiol hwn, yn y pedair awr ar hugain, y mae yn ganlynol yn ddydd ac yn nos yn mhob man yn glychynol, yn y cyf-amser. Ei phelder oddiwrth yr haul ydyw 81,000,000 o filltiroedd. Edr. **PLANEDAU**.

* Cyfieithir y gair כבב hefyd, *bod yn Jol*, yn Diar. 20. 22.—*diŷffglo*, yn Ecod. 18. 16.—*pallu*, yn 2 Sam. 22. 46. a Ps. 18. 45.—*diflannu*, yn Esa. 28. 1. 4.—*grael*, yn Nah. 3. 6.—*drystyru*, yn Deut. 32. 15.—*burro i lawr*, yn Jer. 14. 21.—*ammharchu*, yn Mic. 7. 6.—C.

† Ymddengys oddiwrth feuriath manylach mal 7899 o filltiroedd yw tryfesur y ddaear o begwn y gogledd i begwn y deheu, a 7925 o filltiroedd o'r dwyrain i'r gorllewin, ac felly, nad yw ei thryfesur ond 26 o filltiroedd yn hwy yn ffordd na'r liall. Ceir mal 194,663,356 o filltiroedd yscwar yw ei harwyneb; o ba un y mae 46½ o fillynau yn dir, a 156 o fillynau yn foroedd; neu, a golygu fod ei harwyneb yn cynnwys 30 o ranau, yna bydd 7 rhan yn dir, a 23 rhan yn fôr. Ei phelder oddiwrth yr haul yw 95,071,447 o filltiroedd; ac felly y mae yn trol mewn cylch oddeutu iddo o 597,332,914 o filltiroedd. Cyflawnna hys mewn 365 o ddyddiau, 5 o oriau, 48 o fynyddau, a 44.19 o eiliadau, gyd â'r cyffymdra o 68,143 o filltiroedd bob awr. Dorsanir y ddaear yn awr nid i bedair rhan fel cynt, ond i bump—sef, **Asia**, **Ewrop**, **Africa**, **America**, ac **Oceania**; yr olaf yn cyanwys ynysoedd Ilosof Môr Tawel y De.—C.

Y gair daear a arwydda, hefyd, yn yr ysgrhythrau. 1. Holl drigolion y ddaear. Gen. 11. 1.* Ps. 96. 1. Jer. 22. 29.—2. Yr holl greaduriaid a gynnwysir ar y ddaear, ac yn y byd i gyd, dynion ac anifeiliaid, llyisiau a mwneu, dyfroedd a physgod, &c. 'Eiddo yr Arglwydd y ddaear a'i chyflawnder.' Ps. 24. 1.—3. Weithiau, nid ydyw yr holl ddaear, neu holl deyrnaoedd y ddaear, yn arwyddoedd dim ychwaneg na rhyw ranau o'r ddaear, megys ymerodraeth y Caldeaid a'r Assyriaid. 'Arglwydd Dduw y nefoedd a roddes i mi deyrnaoedd y ddaear.' Ezra 1. 2. Esa. 10. 14. Yr un modd hefyd y mae Judea, tebygol, sef tir yr Iuddewon, yn cael ei alw yr holl ddaear. 'Llawenydd yr holl ddaear yw mynydd Sion.' Ps. 48. 2. Jer. 51. 25. Gwlad yr Iuddewon, yn fwyaf neillduol, sydd yn ngolwg yr apostol, pan y dywed, 'Byr waith a wna yr Arglwydd ar y ddaear.' Rhuf. 9. 28. Sef, efe a ddwg ddynistr diasmwth ar y tir a'r bobl hyn. Daear (yn) ydyw y gair Groeg a gyfleithir *gwlad*, yn Mat. 9. 26.—tir, yn Luc 4. 25. Cyfleithir *ef daear*, yn Marc 15. 33.—4. Cyflwr isel a gwael. Dat. 6. 13. a 12. 13.—5. Dychymygon, tueddiadau, a mwyniant cnawdol. Ioan 3. 31. Dat. 12. 4. a 13. 11.

DAEAREN, enw y ddaear yn y rhyw fenywaidd; y ddaear, y llawr. Job 16. 18. a 28. 5.

DAEAROL—ION, yn perthyn i'r ddaear, anianol. Ps. 10. 18. Ioan 3. 12. Iago 3. 15. Adda a'i holl hâd ydynt ddaearol, o herwydd llunio eu cyrph o'r ddaear; ac o herwydd eu bod wedi myned, trwy bechod, yn farwol a lygredd. 1 Cor. 15. 40, 47, 49. 2 Cor. 5. 1.—Fel yn enw Iesu y plygai pob glin. o'r nefolion, a'r daearolion, a than-ddaearolion bethau.' Phil. 2. 10. Tra dyrchafwyd, gan Dduw, yr Iesu hwnw a'i dibrisiodd ei hun, gan gymeryd arno agwedd gwas, i fod yn frenin goruchel, gogoneddus, a'i lywodraeth yn cyrhaedd o uchder y nefoedd i ddyfnder uffern. Y mae holl deulu y nefoedd, sef yr angellion sanctaidd, ac ysbrdyoedd y cyflawn y rhai a berffeithiwyd, yn ymstwyngant iddo, gan ei gydnabod ef yn Arglwydd, er gogoniant Duw Dad, naill ai o'u bodd, neu o'u hanfodd; hyn a wna yr holl saint o'u gwirfodd, gyd â'r parch mwyaf. Y 'tan-ddaearolion bethau,' yw yr holl ddyinion sydd wedi marw, ac yn eu beddau; yn nghyd â'r holl lu ddamnedig sydd yn uffern. Bydd pob creadur rhesymol, yn mhob man o'r greadigaeth, yn dyfod i ymstwyng i'r Cyfryngwr, ac i roddi y goron ar ei ben.

DAEARFOCH—YN, (daear-moch) creadur tra blongog ydyw; dywed r fod ei fioneg yn suddiol at iachâu poen yn mhen y glun (*scitica*) ac afiechyd yn y llywau. Ei fiew ydynt ddefnyddiol at wneuthur puntrau lluniedyddion a goreurwyr. Er mai pethau go eirwon ydyw crwyn daearfoc, y maent yn dra buddiol i gadw gwlaw allan; hwy ydoedd tō nesaf allan y babell sanctaidd, a hwy'rach eu bod yn arwyddo yr olwg wael ar Grist a'i eglwys yn ahanol; er fod yno gysgod a diddosrwydd cysurus. Exod. 25. 5. a 26. 14. a 36. 19. Arferent gynt grwyn daearfoc hefyd at wneuthur esgiau. Eze. 16. 10.

* 'A'r holl ddaear ydoedd o un iaith,' &c. Y mae esbonwyr yn amrywio yn nghylich y gair 'daear,' gan y'i cyfleithir *ef gwlad*, neu *dir*, mewn manau eraill. Barna Lather, Calvin, Poole, Patrick, Wells, Samuel Clarke, Henry, Pye Smith, ac eraill, nad oedd cynnygedd yr ieithoedd yn cofseiddio 'holl drigolion y ddaear.' Gwel 'Xitto's Cyclopaedia of Biblical Literature,' o dan y gair 'Tongues, confusion of'; a'r 'Encyclopaedia Britannica,' (7fed argraffiad, 1812) o dan y gair 'Philology.—C.

—'Crwyn daearfoc.' *Heb. wru** Nid oes crybwylliad am y creadur hwn yn yr ysgrhythrau ond yn y lleoedd uchod. Y mae yn anhawdd penderfynu pa greadur ydoedd, neu a ydyw yn adnabyddus yn ein gwledydd ni, ai nad yw. Barnai yr Iuddewon ei fod yn greadur glân, yr hyn nid oedd y daearfoc, yn ol cyfraith Moes. Nid oes nemaw o air wedi rhoddi nwy o ddyrswach a phetruder i feirniaid dysgedig na hwn. Bochart a farna nad un anifel, ond mai lliw a feddyllir wrtho. Nid oes un o'r hen gyfieithiadau yn ei olygu yn enw un anifel, ond y Caldaeg; oddiwrth ba un y mae ein cyfieithiad ni, a'r Saesonaeg, wedi ei gyfleithu *daearfoc*. Y LXX. a'r *Vulgate*, a'i cyfieithant, *Crwyn wedi eu lliwio o liw y violet—y Syriaeg, Nefiw—yr Arabaeg, Du—Coptic, Violet—Bochart, HIRGINIS, sef glas tywyll.*

DAEARGRYN—FAAU, rhyw gynhwrf a therfysg ofnadwy, neu ysgydwad yn y ddaear, neu ryw ran o honi, a ddygwydd trwy ryw darth amunwythedig, a lochesir yn ngheudyllau ei chrombil; yr hyn sydd effaith cynneud rhyw fygaen brwmstanaidd, a hwnw yn cael lle i dori allan, a chan gyfarfod â rhyw gymysg ddefnyddiau, o wahanol natur iddo, yn ei ffordd, a wna ruthr a chyffroad dychrynllyd, nes peri i'r ddaear grynu. Math o daranau dan y ddaear ydyw daeargryn. 1 Bren. 19. 11. Y gwledydd lle mae helaethrwydd o fygeini, nitr, neu gellystr, yn nghrombil y ddaear, ac amledd o geulau mewn creigiau, sydd fwyaf darostyngedig i ddaeargryn. Y mae daeargryn yn un o'r pethau mwyaf ofnadwy sydd yn ymddangos yn natur. Mynych y llyncwyd dinas- oedd cyfain trwy ddaeargryn, ac y dyfethwyd y wlad oddi amgylch.

Crybwyllir am amryw ddaeargrynfâu yn yr ysgrhythrau. Yr hynotaf oedd un a ddygwyddodd yn nyddiau Uzziach, brenin Judah. Josephus a ddywed fod y ddaeargryn yma mor echrnawf ag y darfu iddi hollti mysydd ar draws ei hanner, yr hwn oedd yn sefyll yn y gorllewin i Jerusalem, a symud un hanner iddo yn nghylch hanner miltir o'i lle. Gwel Amos 1. 1. Zech. 14. 5. Daeargryn arall, tra hynod, a goruchw naturiol, a ddygwyddodd ar farwolaeth ein Hiachwadwr. Mat. 27. 51. Rhal ysgrifenywyr ydynt o'r farn fod y grynia hon yn deimladwy dros yr hall fyd: eraill a dybiant mai yn ngwlad Judea yn unig yr ydoedd, neu yn unig yn y deml, pyrth yr hon a ysgydwid, a'i llen a rwygwyd yn dduw, oddi fynu hyd i waered. Rhaid fod rhyw amgylchiadau tra ofnadwy yn dilyn y tro hwn, pan yr effeithiai gymaint ar y canwriad, a'r rhai oedd gyd âg ef, nes eu dwyn i gyfaddef mai Mab Duw oedd yr hwn a hoeliwyd, ag yr oeddynt yn ei wyllo. Mat. 27. 54.

Y mae yr ysgrhythyr yn sôn yn ffynych am gryniad y ddaear, sigliad a chynhyrffad seiliau y mynyddoedd, &c., megys effeithiau gallu Duw, ei ddigofaint, a'i ddaled. Ond nid yw yr ymadroddion hyn, bob amser, i'w deall yn llythyrenol, fel pe mewn gwirionedd y byddai y ddaear yn crynu, ac ond gosod allan y maent sawredd, cadernid, a gallu pen-arglwyddiaethol Duw. Gwel Ps. 18. 7. a 46. 3. a 104. 32. a 114. 4.—Yn allegwai, arwydda cyfnewidiadau mawrion yn nghyflwr gwladol ac eglwysig teyrnaoedd y ddaear. Dat. 6. 12. a 16. 18.

* Cyfleithir y gair *Heb. ורוח (tachash)* yn y cyfieithiad Saesonaeg hefyd yn *badger*, yn cyfateb i'r 'daearfoc' yn y Gymraeg, ond ymddyngs na cheir mo'r anifel hwn mewn un wlad allan o Ewrop. Y mae nwy o resymau o blaid y golygiad mai anifel o'r rhyw afraidd ydoedd y *tachash*, nag un arall. Gelwir y rhai hyn gan drigolion gwledydd dwyreiniol Affrica wrth yr enwau *peccase, empacasse, thacasse, facasse, a tachatize*—enwau yn tebygu yn fawr i'r *Heb. tachash*. Y maent o gryn faintiol, ac o liw llwyd neu las-goch. Ceir darluniau o honant ar lawer o adeiladau (*monuments*) yr Aiphth, ac oddiwrth hyn gellir casglu eu bod yn llysoeg, a'u crwyn y bawdd i'w cael.—C.

DAEARYDD, (daear) ffau.—'I'r llwynogod y mae daerydd.' Luc 9. 58. W. S.

DAFAD, DAFAD, (daf) *Gr. oic; Llad. Ovis.* Y gair *Heb.* נֶאֱדָפָד am *ddafad*, a arwydda *ffrwythlon-rrwydd*. Sylwa Columella, er nad oes un creadur gwedi ei wisgo a gorchudd mwy cynhes na'r ddafad, etto ei bod yn rhyllid iawn, ac yn wan i oddef oerfel. Gw. Columella, *lib. viii., cap. 3.* Anffelliaid tyner (*Molle pecus. Virgil**) ydynt, a rheidiol iawn iddynt gael tŷ, neu gysgod diogel yn y gauaf, a pho leuengaf y byddont, tyneraf o gwbl ydynt. Y mae y Psalmydd yn cyfeirio at ffirwythlonrwydd y defaid, yn Ps. 144. 13.—'Y dolydd a wisgir â defaid,' gan amled oeddnt. Ps. 65. 13. Y mae genym hanesion am ddefaid Palestina, eu bod yn ffirwythlon hynod. Dywed Bochart, fod y defaid dwyreiniol, nid yn unig yn dwyn dau oen (Can. 4. 2.) ond weithiau tri neu bedwar, a hyny ddwywaith yn y flwyddyn. Y mae y defaid yn greaduriaid tra defnyddiol, ac hefyd yn dra digost i'w cadw. Y mae eu cig yn fwyd tyner ac iachus—eu gwlan i wneuthur gwisgoedd o hono, er clydych a harddwch—eu crwyn, wedi eu trin, a wnant amryw o'n gwisgoedd, a gwisgir llyfrau â hwynt—y mae eu llaeth yn fwy maethlawn, ac a rydd fwy o gaws ac ymenyn na llaeth gwartheg—â'u perffedd gwneir tannau offer cerdd—eu biswall sydd wrtaith rhagorol—a'u hesgyrn, gwedi eu calch-loegi, a wnant brawf-foddion i'r coethyddion. Y mae amryw o ryw-ogeaethau o ddefaid. Y rhai Yspañaidd sydd yn cael eu cyfrif yn rhagorol o ran gwlan; a defaid bychain Cymru, a rhai cynffon lydan Syria, Barbari, ac Ethiopia, sydd yn rhagori o ran eu cig tyner a blasus. Y mae cynffonau y diweddaraf a enwais, rai o hon- ynt, yn fawr iawn, yn llusgo y ddaear, ac yn cael eu cynnal â byrddau, ar olwynion bychain, ac yn pwyso hanner cant o bwysau. Y maent yn ddarostyngedig i amryw afechyd a llesgrwydd. Y mae iddynt ely- nion creulawn mewn bleiddiaid, cŵn, &c. Y maent yn ddiuiweid ac yn weiniaid i amddiffyn eu hunain; yn dueddol i grwydro, ac yn cael eu tarfu yn aml; y maent hefyd yn ddystaw ac yn ddirrwnach yn eu cyfyngderau. Da iddynt gael amddiffynfa, cadwr- aeth, ac ymgeledd, mewn ffyddlondeb, tynerwch, a gallu bugail gofalus. Y maent yn cydnabod hyn yn eu parodrwydd i wrando llais y bugail, ac i'w ganly- n. Yn yr holl bethau hyn mae y duwilion yn cael eu cyffelybu i ddefaid, dan ofal ac yn nghadwraeth eu Bu- gainn da, yr Arglwydd Iesu, yr hwn a roddodd ei ein- ioces dros ei ddefaid, ac sydd yn eu cyrchu, yn eu di- ogel, ac yn rhoddi iddynt fywyd tragwyddol. Ps. 74. 1. a 79. 13. a 95. 7. Esa. 53. 6. Jer. 23. 2, 3. Ezec. 34. 6, 12. Mic. 7. 14. Mat. 10. 6, 16. a 25. 32, 33. a 26. 31. Ioan x. Heb. 13. 20. 1 Petr 2. 25. Edr. BUGAIL.

DAFADEN—OG, (dafad) chwydd caled, diddolor, chwaren. Dafaden ddoef; dafaden wyllt, sef y cancr.—'Neu y dafadenog.' Lef. 22. 22. *Heb.* בִּרְבָר *gureinyu*, neu chwydd-frychau yn y croen, ac heb droi yn grach, etto yn lledaenu ac yn taenu dros y corph. Un o'r anafau oedd yn anghymhwysu dynion i'w offeiriadaeth o dan y gyfraith.

DAFYDD, דָּפִיד [*anwyll, anwylyd*] mab Ieuengaf Jesse, o lwyth Judah. Ganwyd ef yn Bethlethem, A. M. 2919. Bugellio defaid ei dad oedd ei waith yn ei febyd; a thebygol nad ydoedd ei waith yn hyn yn barotoad anaddas i'r lle mawr a roddwyd iddo gan yr Arglwydd, fel blaenor ei bobl, gwedi hyny. Yr oedd yn adnabod yr Arglwydd yn foreu. Nid annheby- yg iddo gyfansoddi amryw o'i Psalmau pan yr oedd ar byd feusydd Bethlethem, yn bugellio praidd ei dad.

Yr hanes cyntaf a gawn am dano yw, pan yr enei- niwyd ef gan Samuel, yn ol gorchymyn Duw, i fod yn frenin ar Israel, yn lle Saul, pan ydoedd yn nghylch deunaw oed. 1 Sam. xvi. Dwy ar hugain oed oedd, medd Bedford; a deg ar hugain pan ddechreuodd deyrnasu yn Hebron. O ran ei berson, 'yr oedd yn wridgoch, a theg yr olwg, a hardd ei wedd.' Pan yr ymddangosodd ger bron Samuel, gwedi i'r Arglwydd wrthod ei frodyr, dywedodd yr Arglwydd wrth Samuel, 'Cyfod, eneinia ef: canys dyma efe. Yna y cymerth Samuel gorn yr olew, ac a'i heneiniodd yn nghanol ei frodyr. A daeth Ysbyrd yr Arglwydd ar Dafydd o'r dydd hwnw allan.' Cawn ef yn aml, yn ei Psalmau, yn coffau gyda syndod a diolchgarwch, ddaloni Duw tu ag ato, yn ei ddyrchafiad yn y modd hynod hwn i'r orsedd. 'Etholodd hefyd Dafydd ei was, ac a'i cymerth o gorlanau y defaid: oddiar ol y defaid cyfebron y daeth ag ef i borthi Jacob ei bobl, ac Israel ei etifedd- iaeth.' Ps. 78. 70, 71.

Yr ydoedd Saul yn fwy golygus gwr na Dafydd; a mwy o addasrwydd yndo, o ran ymddangosiad, i'r freniniaeth. Nid oedd teulu Jesse yn enwog, ac nid oedd Bethlethem ond 'bechan yn mhllith miloedd Ju- dah'; a Dafydd hefyd ydoedd yr ieuengaf o'i frodyr; etto yr Arglwydd a ddywedodd, 'Eneinia ef, dyma efe!' Yr oedd hyn yn rhagddangos y byddai i Grist, o hâd Dafydd, er mai y dystyras o'r gwyr oedd, gael yr orsedd, i 'lwyddo, a chael ei dderchafu, a bod yn uchel iawn.' Gwelodd yr Arglwydd yn dda y pryd hwn ddethol, o blith meibion Israel, y person ag yr oedd Crist i ddyfod o hono, a'i nodi yn anrhydeddus, trwy ei eneinio yn frenin ar ei bobl. Yr ydoedd rhag- orineth nodedig yn eneiniaid Dafydd rhagori i eneiniaid Saul. Yr oedd eneiniaid Saul yn terfynu yn ei berson ei hun; ond yn eneiniaid Dafydd, sefydlwyd y frenin- iaeth ar Israel yndo ef a'i deulu, tra y byddai Israel yn freniniaeth; ac nid yn unig hyny, ond, yr hyn sydd yn anfeidrol fwy, sefydlwyd y freniniaeth yn ei hâd ar yr eglwys gyffredinol, Israel ysbyrdol, hyd ddiwedd amser; ie, yn oes oesoedd. Ar ysgwydd Crist, o hâd Dafydd, y mae ac y bydd y llywodraeth byth; 'ac ar helaethrwydd ei lywodraeth, a'i dang- nefedd, ni bydd diwedd: ar orseddfa Dafydd, ac ar ei freniniaeth ef, i'w threfnu ac i'w chadarnhau â barn, ac â chyflawnder, o'r pryd hwn ac hyd byth.' Esa. 9. 7. Luc 1. 32, 33.

1. Fel yr ydoedd Dafydd yn un o hynafiaid Crist, felly hefyd yr ydoedd yn gysgod neillduol o hono. Oblegid hyny y gelwir Crist wrth yr enw Dafydd yn aml yn yr ysgrythyrau. 'Cyfodaf hefyd un bugail arnynt, ac efe a'u portha hwynt, sef fy ngwas Da- fydd; efe a'u portha hwynt, ac efe a fydd yn fugal iddynt—a'm gwas Dafydd a fydd yn dywysog yn eu mysg.' Yn fynych y gelwir ef yn Fab Dafydd—ac o hâd Dafydd. Ezec. 34. 23, 24. a 37. 24. Jer. 13. 13. a 30. 9. a 38. 17. Mat. 9. 27. a 12. 23. a 22. 42. Rhuf. 1. 3. 2 Tim. 2. 8. Dat. 5. 5. Gan fod Dafydd yn un o hynafiaid, ac yn gysgod o Grist, a'i eneinio gan Dduw i fod yn frenin ar ei bobl, a bod breniniaeth ei eglwys i fod yn ei dŷ yn dragywydd, gellir golygu ei eneiniaid ef fel eneiniaid Crist ei hun. Eneiniwyd Crist mewn ystyr yndo; am hyny, y mae yr ya- grythyrau yn llefaru am ei eneiniaid ef ac eneiniaid Crist fel un. 'Cefais Dafydd fy ngwasanaethwr: en- einiaid ef â'm hولة sanctaidd.' Ps. 89. 20. Yr un modd y mae gorsedd-faine Dafydd a gorsedd-faine Crist yn un. 'Iddo ef y rhydd yr Arglwydd Dduw orseddfa ei dad Dafydd.' Luc 1. 32. Dafydd 'yn gwybod dyngu o Dduw iddo trwy Iw, mai o ffirwyth ei lwyngau ef o ran cnawd, y cyfodal efe Grist i eistedd ar ei orseddfa ef.' Act. 2. 30.

Fel hyn y mae dechreud y freniniaeth, trwy oed- lad Duw, yn nhŷ Dafydd, yn ymddangos fel gosodiad newydd o freniniaeth Crist yn y byd, gyda mwy o

* *Georgic* iii. lin. 205—221. Bochart, vol. ii., p. 453.

amlygrwydd ac eglurdeb parhaol nag a fu arni yn y cyn-oesoedd. Planodd Duw y gwreiddyn yn eneinlad Dafydd, o ba un yr oedd **BLAGURYN CYFIAWR** DER i darddu a blaguro, yr hwn oedd i fod yn frenin tragwyddol ar yr eglwys. Gelwir ef 'Gwialen o gyff Jesse; a blagury'n o'i wraidd ef.' Esa. 11. 1. Jer. 23. 5. a 33. 15. Dat. 22. 16.

11. Gwedi eneinlad Dafydd, arweiniodd yr Arglwydd ef i'r orsedd trwy am l hir flinderau. Yn ei gyfyngderau a'i waredigaethau, yr ydoedd 'megys yn rhyfeddod i lawer.' Ps. 71. 7. Mynych y bu ei fywyd yn y peryglon mwyaf oddiwrth genfigen olyniaethol Saul. Efe a ffridd i wlad y Philistiaid, trwy anghrediniaeth, am ddiogelwch; ac yno y bu efe mewn enbydrwydd a chyfyngder tra mawr. Nid oedd ond 'megys cam rhyngddo ág angu, yn fynych; etto dangol ydoedd, trwy ofal Duw am dano. 'Anfonodd Duw oddi uchod, cymerodd fi,' medd efe, 'tynodd fi allan o ddyfroedd lawer. Efe a'm gwaredodd oddiwrth fy ngelyn cadarn, a rhag fy nghaseion; canys yr oeddty'n yn drech na mi.' Ps. 18. 16, 17. 1 Sam. xix, xxiii, xxiv, xxvi, xxix, a xxx. Dewisodd Duw ef mewn 'pair cystudd,' i'w addasu i'r sefyllfa a'r gwaith oedd iddo yn ol. Y mae yn coffau ei gyfyngderau, a'r lles o honnynt, yn nghyd â'i waredigaethau allan o honnynt, yn fynych yn y Psalmau, gyda mawr syndod a diolchgarwch.

Yr oedd Dafydd yn yr holl orthrymderau hyn, nid yn unig yn arddangosiad o ddull yr Arglwydd yn gyffredinol yn ei orchwyliaethau tu ag at ei bobl, i'w puro, a'u 'gwneuthur yn gymhwys i gael rhan o etifeddiaeth y saint yn y goleuni;' ond, hefyd, yn neillduol gysgod o Grist, anwlyd ac eneinig Duw, yn ei gyflwr o ddarostyngiad, dirmyg, a dyoddefaint, yma yn y byd, wrth fyned trwy waith y prynedigaeth, ac i gael ei dyrchafu i'r orsedd dragywyddol. Fel yr eneinigw Crist, mewn effaith, yn eneinlad Dafydd; felly hefyd, gwaredwyd Crist yn ei holl waredigaethau, fel yr oedd yn un o'i hynafiaid, & Christ yn ei lwynau. Etto y mae Crist nid yn unig yn 'hiliogaeth Dafydd,' ond hefyd 'gwreiddyn Dafydd'—*gwreiddyn*, ac achos effeithiol ei dyrchafiad a'i holl waredigaethau. Yr oedd Crist yndo, fel ei hâd, yn mhob cyfyngder a fu arno; yr oedd, hefyd, ar yr un pryd, yn amddiffynfa ac yn Waredydd iddo. Er fod cystuddiau Dafydd yn fawrion, etto, i'w cymharu â chystuddiau Crist, nid oeddnynt gymaint a defnynt i holl forroedd mawion y byd. Nid mellidithion cyfraith Duw oedd dyoddefaidau Dafydd, a chospedigaethau dialeddau digofaint dwyfol, ond cerwyd tadol, yn effeithio fel cyferi meddyginaethol er ei lesâd—ond Crist a wnaed yn *feldidh* droem! Beth oedd yn gynnwysedig yn hyny ni ddeall neb byth ond efe ei hun, yr hwn a'i profodd.

111. Gwedi ei buro ef yn y pair cystudd, yn amser Duw, daeth i'r orsedd yn anrhydeddus, trwy osodiad Duw, ac i foddlonrwydd a llesâd ei bobl. Yr hwn a orchymynnodd ei enefio, a'i gosododd ef ar ei orsedd. Felly yr ydoedd gwedd addaw. Ps. 78. 70, 71. Symudwyd yr holl rwystrau, agorwyd y ffordd o'i faen. 'A theyrnasodd ar Israel yn Hebron saith mlynedd a chwe mis; ac yn Jerusalem y teyrnasodd efe dair blynedd ar ddeg ar hugain, ar holl Israel a Judah. Mab deng mlwydd ar hugain oedd Dafydd pan ddechreuodd deyrnasu, a deugain mlynedd y teyrnasodd efe.' 2 Sam. 3. 4, 5. Yr un modd, hefyd, y dyrchafwyd Crist, hâd Dafydd. Er i freninoedd y ddaear ym-oesod, a'r penaethiaid ymgynghori yn nghyd, yn erbyn yr Arglwydd, ac yn erbyn ei Grist ef; yr Arglwydd a osododd ei frenin ar Sion, ei fynydd sanctaidd—*a'i tra dyrchafodd*, ac a roddes iddo enw yr hwn sydd goruwch pob enw—*a'i gosododd i eistedd ar ei ddeheu law ei hun yn y nefollon leodd, goruwch pob tywysogaeth, ac awdurdod, a gallu, ac arglwyddiaeth, a phob enw a enwir, nid yn unig yn y byd hwn, ond hefyd yn yr*

hwn a ddaw. Ps. 2. 6. Eph. 1. 20, 21. Phil. 1. Yr oedd dyrchafiad Dafydd yn rhyfeddod i lawer. Yr eneinigw Dafydd, yr oedd Saul yn eistedd ar on Israel, ac yn llwyddiannus yn ei lywodraeth. Yr oedd ganddo feibion hefyd i'w hetifeddu ar ei ol. Yr ymddangos mai gorchwyl gorchestol ydoedd i Dafydd i'r orsedd yn gyfreithlawn o gorlanau y del yn wyneb y cyfryw rwystrang ar ei ffordd, heb hwb heb blaid, heb arfau, na dim ond addewid ddiaw Duw o'i ochr. Ond gan fod ganddo addewid Duw Hollalluog, yr oedd ganddo ddiogon i'w wneud yn fuddugoliaethus.—Yr oedd dyrchafiad Dafydd fel ei flinderau a'i ddarostyngiad, yn gysgod o ddyrchafiad Crist: ond beth oedd y rhystrau ar ffordd fydd i'r orsedd i'w cymharu â'r anliawdgerau oedd Grist i ymdrechuo â hvynt! Yr oedd gofynion raiith gyflawn Duw; yr oedd holl alluocd y trwy wch; ac yr oedd angu ei hun, brenin y dychryniau ar ffordd Crist i'w orsedd:—er hyny, 'dyrchafodd uchelder.' 'Dilëodd yr ysgrifen-law,' trwy daf gofynion sanctaidd yn llawn—'yspeiliodd y tywy aethau a'r awdurdodau' ar y groes—gorchyfyddid nerth angu, ac a'i 'llyngocodd mewn buddugoliaeth. Ac efe a gmerodd ei eisteddfa ar ei orseddfa ddi gyda bloedd orfoleddus yr holl nefoedd. Fel gallodd neb rwystru eneinig Duw i'r orsedd, felly dichon neb gelynyon, er grymused ac amled y byth, ei ddiorseddu byth. Ps. 89. 4, 29, 36. a 111 Galar. 5. 19. Heb. 1. 8.

1V. Yr oedd brwydrau a buddugoliaethau Dafydd yn llynod. Ymddangosodd Duw yn foreu o'i b trwy ei nerthu i orchfygu y llew a'r arth. 1 Sam. 34, 35, 36. Gwedi hyny, rhoddodd yr Arglwydd liath, cawr y Philistiaid, yn ei law, yr hwn yr oedd Israel yn ei arswdo. Adn. 48—54. Trwy ei fuddugoliaethau ar y Canaanaid, a'r holl genedloedd amgylch, dygwylid Israel i feddiant cyflawn o holl yr addewid. Yr oedd Duw yn 'gyfu allan y cae oedd o faen Israel hyd ddyddiau Dafydd.' Act. 7. Ond Dafydd a'u darostyngodd hwynt yn gwbl, ac gwnaeth yn gaeth-weiaion. Darostyngodd y Jafiaid, a chymerodd eu tŵr. Tarawodd y Philistiaid a'u darostyngodd, ac a gmerodd Gath a'i phentref o law y Philistiaid. 1 Cron. 18. 1. Os ymherir ysgrythyrnau canlynol, gellir gwled yr amser a' daf ynau (sef Dafydd, a'i fab Solomon) trwy ba rai yrlawnodd Duw ei addewid o wlad Canaan i hâd Aham. 2 Sam. viii. Ezra 4. 20. Ni wnaeth Josafat yr hwn hefyd oedd gysgod o Grist, ond dechreu y gw o'r ddi meddiant i Israel o wlad Canaan; gadawyd i'w orphen gan Dafydd, yr hwn oedd un o hynaf Crist, ac yn gysgod mwy arbenig o hono. Goresgodd lawer mwy o wlad yr addewid nag a ddaer i'w suah ei ddarostyngw a'i feddiannu. Yn helaethrwy llywodraeth Dafydd, a'i fab Solomon, y gallwn gw rhyw gyffelybrwydd cysgodol o'angder teyrnas Crist Gosodir helaethrwydd ei deyrnas allan mewn geir benthycol oddiwrth hyn: 'Efe a lywodraetha o'r fôr fôr'—*sef o'r Môr Coch hyd fôr y Philistiaid*—*ac afon*—*sef o afon Euphrates*—*hyd deiryfau y ddaer*. Ps. 72. 8. 1 Bren. 4. 24. a 8. 66.—*Ei hun y gw gyfodd Crist y llew rhuadwy; y buddugoliaethodd Satan, blaenor byddin uffern; ac ni phaid a' my allan ar ei farch gwyn, yn gorchfygu, ac i orchfy nes y byddo 'teyrnasodd y byd yn eiddo ein Harglwydd ni, a'i Grist ef.'* Dat. 11. 15. a 12. 10. 2. 8. a 22. 27. a 72. 8. a 89. 27. Ioan 17. 4, 5.

'O fôr hyd fôr.' Gosodir terfynau gwlyd yr addewid allan yn y geiriau hyn, 'A gosodaf dy deiryfau o'r Môr Coch hyd fôr y Philistiaid, ac o'r diffeithwch braidd afon.' Exod. 23. 31. Nid oedd cwr eithaf y Môr Coch, yn y gogledd, ddim yn mhell oddiwrth afon Aiphit, yr hon oedd yn rhedeg i Fôr y Canoldir; ac i'w lôn y môr yma yr oedd y Philistiaid yn preswylu.

ba herwydd y mae Môr y Canoldir yn cael ei alw Môr y Phillistiaid. O gwr eithaf y Môr Coch, gan hyn, ar draws i Fôr y Canoldir, ac ar hyd ei lân ef, cyn bellad a mynydd Libanus, yr oedd y terfyn gorllewinol o'r deheu i'r gogledd. Drachefn, y diffeithwch yn nghwyr eithaf gwlad Canaan yn y deheu; a'r deheu-ddwyrain i'r gwledydd cyfagos, tu draw i'r Môr Marw, a thu cefn i'r Iorddornen, hyd yr afon fawr Euphrates, oedd yn gwneuthur terfyn yn y dwyrain a'r deheu: a llinyn union oddiwrth Fôr y Canoldir, heibio i fynydd Libanus, at yr afon Euphrates, a nodai allan y terfynau yn y gogledd, neu y gogledd-orllewin. Y mae yn lled anhawdd cwbl benderfynu am y terfynau hyn, wedi cymbaint o amser; ac o herwydd hyn y mae amryfal dybiau yn nghylch rhai pethau perthynol iddynt; eithr y mae y gosodiad hwn, tebygid, yn cytuno â'r gosodiadau ag sydd yn cael edrych arnynt yn fwyaf cywir. Gen. 15. 18. Num. 34. 3. Deut. 11. 24. Jos. 1. 4. 1 Bren. 4. 21, 24. Ps. 72. 8.

Er mai Dafydd ei hun a fu yn y frwydr gyda Goliath, etto yr oedd holl Israel yn fuddugoliaethus yn ei fuddugoliaeth ef. Yr un modd y mae buddugoliaeth Crist yn fuddugoliaeth dragwyddol i'w holl bobl. 'Cymerwch gysur,' medd Crist wrth ei ddysgyblion, 'myfi a orchfygais y byd.' Ioan 16. 33. Y mae ei orchafiaeth yn y gweinl cysur effeithiol iddynt hwy, yn nghanol gorthrymderau y byd.

V. Cafodd Dafydd le mawr yn yr eglwys, hefyd, fel prophwyd. Trwy y cygod enwog hwn o Grist, nid yn unig y perffeiithwyd y gwaith a roddwyd i Josuah, o ddarostwng y Canaanaeaid, ond dygodd hefyd holl drefniadau Moes mewn perthynas i addoliad Duw i berffeiithwydd. Fel hyn, gwelwn fod yn angenrheidiol cael, nid un, ond amryw brophwyd, offeiriad, a breinioedd, i osod allan holl gyflawnder Crist yn y swyddau hyn. Dafydd a berffeiithodd yr holl addoliad Iddewig, yn ei holl drefniadau a'i osodiadau, fel na wnaed dim cyfnewidiad arno mwyach tra parhaodd yr oruchwyliath hōno. Trefnodd holl ddosparthiadau y swyddogion, y barnwyr, y porthorion, a'r offeiriad, meibion Aaron; a gosodiadau y cantorion i ganu yn nhŷ yr Arglwydd â symbolau, a nablau, &c., a'u dosparthu hwy yn bedwar dosparthiad ar hugain. Parhaodd yr holl osodiadau hyn hyd ddyfodiad Crist. 1 Cron. xxiii, xxiv, xxv, xxvi. Luc 1. 5. Diddymodd y babell a adeiladwyd gan Moes, ac a osododd babell i fynu ei hun yn Jerusalem, i ddwyn arch Duw i mewn iddi. 2 Sam. 6. 17. 2 Cron. 16. 1. Wedi hyn, yn niwedd ei ddyddiau, derbyniodd, trwy yr Ysbryd, bortreiaid o'r deml, yn ol yr hwn yr oedd ei fab Solomon i'w hadellau. Dangosodd Duw iddo hefyd y fan a ddewisodd efe i'w hadellau, sef yn llawr-dyrnu Arafna y Jebusiad. Deut. 12. 5, 6, 7. 2 Sam. 14. 18, *ut*. 'Mi a etholais Jerusalem i fod fy enw yno; ac a ddewisais Dafydd i fod ar fy mhobl Israel.' 2 Cron. 6. 6. Am hyn y gelwid hi y ddinas sanctaidd, lle y bu addoliad Duw yn cael ei gadw hyd ddyfodiad Crist; lle y caelwyd yr eglwys Gristionogol gyntaf ar ol esgyniad Crist; a lle y tywalltwyd, mewn modd nodedig, yr Ysbryd Glân ar ddydd y Pentecost. Mam eglwys yr holl fyd oedd yr eglwys yn Jerusalem. 'Y gyfraith,' sef yr efengyl, 'a a allan o Sion, a gair yr Arglwydd o Jerusalem.' Esa. 2. 3.

Fel prophwyd, dan ysbrydoliaeth yr Ysbryd Glân, y cyfansoddodd Dafydd y Psalmau, i'w canu yn addoliad Duw yn gyhoeddus yn mhob oes, tra byddai eglwys gan Dduw ar y ddaear. Sylwedd y caniadau dwyfol hyn yw, mawrhydi gogoneddus Person y Mesiaid—gwaith ardderchog y prynedigaeth—bendithion lloesog a gogoneddus yr efengyl, a'i llwyddiant dros yr holl ddaear—gwaredigaeth a dyrchafiad yr eglwys o'i holl bechodau a'i gorthrymderau, hyd nes yr ymddangosai yn gyflawn ar ddechulaw ei phriod, ac yn

debyg iddo. Edr. PSALMAU. Yn yr olwg ar Grist a'i iechydwrtaeth, y mae ei enaid, yn mherson ac yn mhroffad yr holl eglwys, yn gystal a'i brofiad ei hun, wedi ei lenwi â syndod, gorfoledd, a diolchgarwch, a'r dymuniadau mwyaf hiraethlawn am fwyhad o hono. Mai yr efengyl, a'i gwrthdrrychau anfeidrall ogoneddus, yw sylwedd y caniadau peraid hyn, sydd eglur, tu hwnt i ammheuaeth, oddiwrth yr esboniadau dwyfol a roddir arnynt yn y Testament Newydd. Luc xxiv. Act. ii. Heb. 1. 8. a 2. 6—10. a 5. 6. a 7. 17. a 10. 5, 6, 7, 13. 1 Cor. 15. 25. Eph. 4. 8. Y maent, trwy orchymyn Duw, i'w canu yn yr eglwys. Y mae hyn yn amlwg oddiwrth ditlau amryw o honnynt, yn eu cyflwyno i'r pen-cerdd—sef i'r blaenor ar y rhan hōno o'r addoliad dwyfol yn y deml. Peraid ganiadydd Israel, o herwydd hyn, y gelwir ef; sef oblegid iddo gyfansoddi, dan ysbrydoliaeth Duw, ganiadau peraid ac efengylaidd am Grist a'i iechydwrtaeth, i'w canu gan yr eglwys hyd nes yr elo yn gyflawn i wlad y gogoniant. Yr oedd Psalmaa Dafydd yn beraidd yn yr eglwys yn nyddiau yr apostolion. Act. 16. 25. Eph. 5. 19. Col. 3. 16. Un o Psalmau Dafydd, y mae yn dra thebygol, a ganwyd gan Grist a'i ddysgyblion wrth fwya y pasc, a'r swper diweddaf. Y mae yn ddigon hysbys y byddid arferol o ganu y Psalmaa canlynol ar ol y pasc, sef y cxiv, cxv, cxvi, cxvii, a'r cxviii. Y mae rhyw bereidd-dra nefolaidd ynddynt hyd heddyw, i bob dyn ysbrydol a phrofiadol, yn rhagori ar bob caniadu eraill, er eu cael dan yr anfantaia fawr o gyfseithiadau. Y mae y golygiadau mwyaf gogoneddus ar ddirgeleddigaethau dwyfol yn cael eu gwigo gando yn holl harddwch prydyddiaeth. Y mae ei ehediadau yn gryffon; ei eiriau yn ddeotholedig; ei gyffelybiaethau yn addas ac yn oleu; ei faterion yn bwysig ac yn efengylaidd; ei ysbryd yn dduwiol a gwresog.

Y mae doniau naturiol, a gras ysbrydol, yn cyddysgleirio yn hardd odidog yn y rhan fwyaf o amgylchiadau ei fywyd ef. Ei wroldeb fel milwr—ei 'ddoethineb yn ei holl fyrd'; (1 Sam. 18. 14.)—ei ffydd gadarn—ei dduwioldeb dirgrith—ei ffyddlondeb a'i dyuerwch fel cyfaill—ei gydwybod dyner, a'i ysbryd maddeugar tu ag at ei elynion marwol. Dyma y pethau sydd yn cyd-gyfarfod yn harddwch i brydferthu y gwr yn ol calon Duw. 'Cefais Dafydd, mab Jesse, gwr yn ol fy nghalon,' medd Duw, 'yr hwn a gyflawnia fy holl ewyllys.' Act. 13. 22. 1 Sam. 13. 14. Nis gellir gael tystiolaeth uwch a mwy cyflawn am un creadur. Diammeu nad oedd Dafydd heb ei wendidau yn ei amser goreu; etto, gwendidau oeddynt; ie, gwendidau plentyn ufudd, a gwas ffyddlon i Dduw a'i bobl. Ni welir yn Dafydd falchder, cenfigen, twyll, a rhagrith Saul. Y mae yn ymddiried yn yr Arglwydd yn unig, er nad heb weithrediaidau anghrediniaeth, a'u heffeithiau pechadurus a gofidus; y mae ei galon yn gywir gyd â'r Arglwydd, er ei fod yn llesg, yn gloff, ac yn amberffaiht yn ei wasanaeth. Gwnaeth Dafydd 'yr hyn oedd union yn ngolwg yr Arglwydd, ac ni chilloedd oddiwrth yr hyn oll a orchymynodd efe iddo, holl ddyddiad ei einioes, ond yn achos Urias yr Hethiad.' 1 Bren. 15. 5.

VI. Er y buasai ddymunol genyf ddiweddu hanes Dafydd yma, ond nid felly y diwedda yn yr haenaeth sanctaidd. Y mae yn cael ei d dangos yno dan gwmwl du yn achos Urias, gwraig yr hwn a halogodd, ac a dywalltodd ei waed yntau trwy law meibion Ammon, i'r dyben i guddio ei bechod, ac i gael gwraig Urias yn wraig iddo ei hun. 'Gyda pha fath anewyllysgarwch, gyda pha fath ofn,' medd y duwiol Esgob Hall, 'yr ydwyf yn edrych ar drychineb y gwr yn ol calon Duw! O brophwyd sanctaidd! pwy all addaw iddo ei hun y saif yn ddigwymp, pan yr edrycho arnat ti wedi syrthio, ac yn archolledig? Er i lygaid halogedig edrych arnat ti gyda boddlod-

rwydd, fel siampl i'w hesgusodi yn eu pechodau; nis edrychaf fi byth arnat heb wlofaen, a'th ystyried fel drych galarus o freuolter dynol.'

Heb sylwi yn fanwl ar hanes ei gwmp, yr hwn a ellwch ei ddarllen yn gyflawn yn 2 Sam. xi. gallwn ystyried ychydig bethau mewn perthynas i'r dygwyddiad gresynol hwn i ŵr Duw, er ein haddysg a'n rhybydd.

1. Llawnder, segurdd, a mwyniant o eamwythder cnawdol, a ellir eu gwled ynddo fel yn rhagflaenu ei gwmp. Nid ar unwaith, yn gyffredinol, y mae neb yn syrthio; ond y mae adfeiliad dirgelaidd, yn aml, yn rhagflaenu, ac yn gwneuthur yn agored i brofedigaethau y gelyn. Y mae meddwl sanctaidd gyda Duw, fel y gwelwn yn Joseph, yn gwrthneidlo, gyda braw, oddiwrth gynnygiadau y temtŵr. Ond pan y byddo dyn yn raddol wedi colli ei olwg ar Dduw, ac yn esgeuloso cymdeithas feunyddiol âg ef; wedi colli ei barch i ddeddf Duw, ac yn distystyr y gorchymyn, yn lle crynu wrth y gair; pan y byddo yn cellwair â phechod yn y galon, ac yn ymddifyru mewn meddyliau halogedig; wedi colli manylrydd yn ei rodiad, a fyddlondeb yn ei alwedigaeth dros Dduw—yn yr agwedd bechadurus hon y mae yn hawdd i'r gelyn lwyddo, oni ragflaena gras Duw, ac iddo yntau syrthio i bethau mor ffaidd, y buasai yn arswydo wrth feddwl am danynt, mewn syniad ysbrydol o ran ei enaid. Yn yr agwedd bechadurus hon, y mae fel dinas warchaeddig â'i phyrth oll yn agored, a'i holl geldwald yn cysgu yn ddiostal, neu yn byw yn afradlon, ac yn ddiystyr o'u perygl oddiwrth y gelynyon gwyliadwrus sydd yn eu hamgylchu. Pan aeth y fyddin i'r rhyfel, 'arosodd Dafydd yn Jerusalem;' ac yn lle bod yn gweddio ar Dduw drosto ei hun a'i flwywr, 'ar ei wely, ac yn rhodio ar nen ei dŷ,' y gwelwn ef. Yn y segurdd cnawdol hwn, canfu, fel Efa, wrthdychrŷ tēg iawn yr olwg, brysiodd, cyrchodd y gwrthdychrŷ; ac ar draws y gorchymyn sanctaidd, ac yn ddiystyr, yr awr hōno, o holl ddaioni Duw tu ag ato, cyflawnodd ei chwant aflan a phechadurus. Arferodd ddechellion i guddio ei bechod; ac yn y diwedd ychwanegodd affaith gwaed gwirion at ei odineb; a 'lladdodd Urias a chleddyf meibion Ammon.' Fel hyn y gwelwn fod un pechod yn rhywddhau y ffordd i'r llall; a'r ail yn caledu y galon i'r trydydd. A'i adael iddo ei hun, i ba le nad a dyn—i ba ddyfnder ni syrth—a pha hyd ni erys mewn pechod!

2. Er ein rhybydd, golygwn yn mhellach amgylchiadau pechod Dafydd. Yn ol tystiolaeth Duw ei hun, yr oedd yn ŵr gwir dduwiol—ie, yn enwog mewn duwioldeb; yr oedd wedi cael profiad helaeth, yn aml, o ddylanwadau sanctaidd yr Ysbryd Glân, ac wedi yfed yn helaeth o'i gysuron dwyfol; yr oedd wedi ei gyfodi i fynu gan yr Arglwydd i gyflawni gwaith mawr drosto; wedi dangos fyddlondeb mawr yn mhob peth, a chweddi llwyddo yn hynod yn y gorchwyl pwysfawr a roddwyd iddo. Yr oedd wedi cael ei attal yn fynych rhag pechu, yn wyneb y cynhyrfadau i hyn, oddiwrth Saul, Nabal, &c. Etto, er hyn i gyd, wele ef yn syrthio yn ffaidd; ie, i'r nall bechod ar ol y llall, fel pe na buasai atalfa arno; hefyd, y mae yn parhau yn ei bechod yn ddiwedfeiriol yn hir—ddeuddeng mis, neu ychwaneg, tebygol. Yn yr amser hwn y mae yn amddifad, beth bynag oedd ganddo o ffurf crefydd, o bresenoldeb Duw; o ddyfodfa ato mewn gweddi, o ateb i weddi, o ddatguddledigaethau dwyfol, a chysuron yr Ysbryd Glân. Y mae yn bryd gwaeddi, 'Am hyn yr hwn sydd yn tybied ei fol yn sefyll, edryched na syrthio.' 1 Cor. 10. 12. Luc 22. 23. Rhuf. 11. 20. Eph. 6. 10—18. 1 Petr. 1. 5. 2 Petr. 2. 9.—Y mae ei siampl yn arwydd rhybyddiol i bawb, i ochedlyd y creigiau y dryllodd efe yn eu herbyn. Nid am fod yn hoff gan yr Arglwydd goffâu pechodau ei bobl, yr ysgrifenydd yr hanes am danynt, ond er addysg a rhybydd i bawb,

hyd ddiwedd amser, rhag iddynt hwythan gerdded yr un llwybrau.

3. Fel yr oedd ei gwmp yn aneagusodol, ac yn hollol o hono ei hun, a'i chwant pechadurus, felly, gallwn weled fod ei adferiad yn *hollol* o'r Arglwydd. Eglur yw, na fuasai byth yn ymuno i'r lân o hono ei hun. Y mae yn natur pob gwrthgylid ymadawliad *tragywyddol* â Duw. Os edrychwn arno wedi ei gwmp, gwelwn ef yn llwythog o euogrydd; yn wrthdychrŷ tra annbellwng o drugaredd; yn ddi-deimlad o'i gyffwr, yn galed ei galon, yn iach ei ysbryd, ac yn ddiymofyniad am Dduw. Nid osodd yn haeddu dim llai nag i'r Arglwydd ei adael dros byth yn ei bechod, ac i fedd o ffirwyth ei weithredoedd. Ond trugaredd a ail-ymwelodd âg ef, ac a'i hadferodd yn gyflawn. Yn rhad y mae Duw yn trugarhau, er ei fywn ei hun. Exod. 33. 19. Deut. 7. 8. Eza. 43. 25. Eph. 2. 5.

4. Yn y ffordd a gymerodd yr Arglwydd i'w adferiad i edifeirwch a'i ffafr, gallwn weled lwybr Duw yn gyffredinol yn ei oruchwyliaethau grasol tu ag at bechaduriaid. Trwy weinidogaeth ei weision yn mhregethiad y gair, y mae yn eu dwyn yn euog ger bron Duw—'Ti yw y gwr,' medd Nathan y prophwyd wrth Dafydd. Aeth y fath oleuni ac awurdod dwyfol gyda dyweddiad arghoeddiadol y prophwyd, nes y gwaeddodd Dafydd, 'Pechais yn erbyn yr Arglwydd.' Y mae yr Arglwydd yn goeod ger bron Dafydd ei bechod, yn ei holl amgylchiadau echrslawn, ac yn sylwi yn fanwl ar bob cam a gerddodd efe yn y cyflawniad o hono, yn nghyd â'r holl diriondeb a'r daioni y pechodd yn ei erbyn. 'Myfi a'th eneinias—myfi a'th waredais o law Saul—rhoddais i ti dŷ dy arglwydd, a gwagedd dy arglwydd yn dy fynwes—rhoddais i ti dŷ Israel a Judah—a phe rhyfychan a fuasai hyn, myfi a roddaswn i ti ffwr o lawer.' Pa fath diriondeb dwyfol sydd yn ymddangos yma! 'Dirmygaist air yr Arglwydd.' Dyma gychwyniad ei gwmp. 'Tarewaist Urias yr Hethiad â'r chleddyf—a'i wraig a gymerais i ti yn wraig—gwnaethost hyn mewn dirgelwch.' Wele yma gylluaddgwyn trwm iawn yn ei erbyn! Ond y fynydd y cwmpodd Dafydd, ac y cyfaddefodd ei bechod, y mae yr un genad o ladmerydd yn cyhoeddi dros Dduw—'Yr Arglwydd hefyd a dynnod ymaith dy bechod di, ni byddi di marw.' 2 Sam. xii. 6.

Pa hanes ryfedd a gawn ni yma! Wele ddau wrthdychrŷ rhyfedd ger ein bron! Pa un sydd i'w ryfeddu fwyaf, a'i dyfnder pechaduruswydd y dyn, ai anfeidrol amynedd a thrugaredd faddeuol Duw? Pwy ond Duw ein hiechydwrtaeth a allasai drugarhau yn y modd rhyfedd hwn? Sylwch, rhaid tynu ymaith ein bechod, neu collir ni byth. Nid oes neb ond Duw a all dynu ymaith bechod, yr hwn a roddodd bechodau ei bobl yn gyfrifedig ar ei Fab ei hun, ac a'i traddododd of drostynt. Pan y mae yr Arglwydd yn tynu ymaith bechodau rhyw bechadur yn neillduol, y mae yn ei argyhoeddi, ac yn rhoddi edifeirwch difrifol i'r pechadur hwn am ei bechod. Nid ydym maddeuant ac ysbryd diwedfeiriol byth yn eyd-drigo gyd â'u gilydd. Gwel Ps. vi, xxxii, li, lxxvii.

5. Gwelwn yn siampl Dafydd, yn nghyd â siamplau amryw eraill yn yr Ysgrifthyrau Sanctaidd, fod yn yr iechydwrtaeth fawr yn Nghrist feddyginiaeth ddigonol i'r pechadur mwyaf euog ac aflan. O'r ffynon rinweddol hōno y derbyniodd Dafydd y cwbl tu ag at ei adferiad.—Ei argyhoeddiad—ei edifeirwch—ei faddueuant, a'i gymmod â Duw—ei lanhâd oddiwrth ei bechod—adnewyddiad y cysuron a galloedd—ac adnewyddiad ei ddefnyddioldeb yn nhŷ a gwaith yr Arglwydd. Meddyginiaeth ddwyfol ydyw yr iechydwrtaeth, anfeidrol ddigonol, rhad, a thragywyddol, i holl bechaduruswydd a thrueni dynion. Psalm li. Ezec. 36. 26, &c.

6. Gan fod iechydwrïaeth yn eiddo yr Arglwydd, a bod y fath ddigonolrwydd dwyfol ynddi i angeleddu cyflwr y pechadur mwyaſ euog, aſan, ac annhellwng, na anobethied neb am dano ei hun, nac eraill chwaiſt. 'Meddyginiaethaf eu hymchweliad hwynt,' medd Duw wrth Israel wrthgiledig, 'caraſ hwynt yr rhad.' Hos. 14. 4. Y mae yr Arglwydd yn ymgoneddu yn mawredd ei iechydwrïaeth, a rhadlonrwydd ei gariad a'i ras, yn ngwyneb gwrthgiledau pechadurus ei bobl. Y mae yn eu hadferyd yn gyflawn, ac yn eu llwytho â daioni. Exod. 15. 26. Eſa. 44. 23. Jer. 3. 22. Mic. 7. 18, 19. Seph. 3. 17. Luc 1. 77. a 15. 20. a 24. 47. Eph. 3. 8.

7. Yn ddiweddfaf, na feddylled neb nad oes drwg mewn pechod, am fod maddeuant o hono gyda Duw mor gyflawn a graſol. Caſgliad echrhydus ydyw hwn; ond a wneir yn aml gan dŷnion dan lywodraeth gau egwyddorion a chwantau llygredig. Ymddengys oddi wrth siampl Dafydd y gwna yr Arglwydd bechod yn chwewr i'r cyffwr ag y mae yn maddeu iddynt. 'Mi a ymwelaſ,' medd yr Arglwydd, 'â'u camwedd â gwialen, ac â'u hanwredd â ffrewyllau.' Ps. 89. 32. Gair trwm ydyw hwnw o enau Duw—'Nid ymedy y cleddyff â'th dŷ di byth.' Gwaiſt gofidus yw darllen ein pechodau yn ein dyoddeſadau ceryddo o law Duw o'u herwydd. Aſtenddi a thywalt gwaed oedd pechodau Dafydd; â'r rhai hny y mae Duw yn ei geryddu yn ei deulu: ac am iddo ef ddirmygu gorchymyn Duw, y mae ei fab Abſalom, wedi lladd ei fraud o'r blaen, yn dŷtyru llywodraeth ei dad, ac yn codi gwrthryfel toſt yn ei erbyn. 2 Sam. 13. 28, 29. a 18. 14, 15, 33. 1 Bren. 2. 23, 24, 25. Y mae yn wir fod ei bechod wedi ei faddeu, ond y mae yn wir fod y cleddyffhefyd, mewn modd galarus iawn, yn ei dŷ oblegid ei bechod. Er na throdd Duw ei drugareded oddi wrtho, etto 'ymwelodd â'i anwredd â ffrewyllau.' Pwy wrth ddarllen hanes Dafydd, ac ymddygiad Duw tu ag ato, a ddichon beidio a chyd-nabod mai peth chwewr a gofidus ydyw pechod yn mbawb, yn mhob gradd o hono; fod Duw yn ei ffieiddio, ac y gwna i bawb a gaffoſt faddeuant o hono, ei ffieiddio hefyd, yn nghyd â'u ffieiddio eu hunain o'i blegid; ac nas dŷchion i neb rodio mewn cymmod â Duw, ac yn nghyſur ei drugareded faddeuol, heb yr agwedd sanctaidd hon ar ei feddwl?

VII. Yn gerydd ar Israel, y mae yr Arglwydd yn goddef i Satan weithredu ar falchder calon Dafydd, i'w annog ef i riſo y bobl. Y cadbeniaid, yn mhen naw mis ac ugain niwrnod, a ddygasant y cyfrif, tri chan mil ar ddeg o ryfelwyr. Y mae y rhifedi yn wahanol iawn yn 1 Cron. xxvii. I'w cymmodi rhaid gadael allan yn un y 288,000, heblaw eu swyddwyr ag oedd yn gwasanaethu yn gylchynol bob mis. Ni chyfrifwyd llywſthau Lefi a Benjamin. Y mae anſicrwydd wedi y cwbl yn y rhifedi. Nid hwyrach na fynai Duw ddim iddo wybod eu rhifedi; y rhai oeddynt i fod yn ddirifedi.—Ar hyn calon Dafydd a'i tarawodd ef, a chyfaddeffodd ei bechod i'r Arglwydd, gan ddywedyd, 'Pechais yn ddirfawr—ynfyd iawn y gwnaethum.' 2 Sam. 24. 10. Gad, gwleddydd Dafydd, a ddaeth ato ef oddi wrth yr Arglwydd, a'i ddewisiad iddo o dri phla, ſef ſaith mlynedd o newyn—neu ffio dri mis o flaen ei elynion—neu haint yn y wlad dri diwrnod. Dafydd a ddewisodd driadiau o nodau, a bu farw ddeng mil a thriugain o'r bobl. Y mae Dafydd yn ymbil â'r Arglwydd, ac efe a edifar-naodd, ac a ddywedodd wrth yr angel oedd yn din-yſtro y bobl, 'Digon bellach; attal dylaw.' A Gad a ddaeth at Dafydd, ac a orchymynodd iddo adelladu allor i'r Arglwydd yn llawr-dyrnu Arafua y Jebuſiad. Dafydd a brynodd y llawr-dyrnu, a'r ychain, gan Arafua, er iddo eu cynnyg yn rhad, er deg a deugain o ſiclaſ o arian. Deg ſiclaſ a deugain o arian, tebygol, am yr ychain a'r coed; a chwe chan ſiclaſ o aur, wrth

bwys, am y lle. Fel hyn y cymmodir yr hanes yn 2 Sam. 24. 24. â 1 Cron. 21. 25. Yno yr adellodd Dafydd allor i'r Arglwydd, ac a offrymodd boeth-offrymau ac offrymau hedd. 'A'r Arglwydd a gymmododd â'r bobl, a'r pla a attaliwyd oddiwrth Israel.' 'Yr Arglwydd a'i hatebodd ef o'r nefoedd trwy dân ar allor y poeth-offrwm.' Ar hyn y dywedodd Dafydd, trwy ddauguddiad dwyfol, yn ddiammedu, 'Hwn yw tŷ yr Arglwydd Dduw, a dyma allor y poeth-offrwm i Israel.' Yn y fan hon, wedi ei brynu gan un o'r Canaanaid, yr adellawyd y deml yn fuan wedi hyn. 1 Cron. 22. 1. 2 Cron. 3. 1. Y mae y cwbl yn cysgodi Crist a'i aberth; yn yr hwn y mae Duw yn cymmodi y byd âg ef ei hun, ac yn attal pob pla oddiwrth y sawl a gredant ynddo. Galar. 3. 32, 33. 2 Cor. 5. 19.

VIII. Y mae cariad Dafydd at addoliad Duw yn ymddangos yn aml yn holl ystod ei fywyd. Pan yr oedd fel wedi ei alltudio yn mhell oddiwrth bob cyfleusdra i'w bresennoli ei hun, gyd â'i frodyr, yn addoliad yr Arglwydd, y mae ei feddwl yn dralodeddig iawn, ac fel yn y cyfyngder mwyaſ. 'Fy enaid a hiraetha, ie, ac a fyſia am gynteddu yr Arglwydd.' O herwydd hyn y mae yn cenfigenu wrth yr adar ag oedd yn ehedeg ac yn nythu yn gyfagos i allorau yr Arglwydd. Ps. lxxxiv. Wedi ei ddyrchafu i'r orsedd, gwnaeth babbell i'r arch yn Jeruſalem, fel y gallai gael yr orindhadau sanctaidd yn agos ato. 2 Sam. 6. 17. 1 Cron. 15. 12. Cyrhodd yr arch o Ciriath-jearim, un o drefydd y Gibeoniaid, naw neu ddeg milltir yn y gogledd-orllewin i Jeruſalem. Yr oedd yr arch wedi bod yno o bedwar ugain i bedwar ugain a deg o flynyddoedd, oddi ar y dychwelodd o wlad y Philistiaid. Jos. 9. 17. a 15. 9, 60. 1 Sam. 7. 1. 1 Cron. xiii. 'Ac o'r dydd y trigodd yr arch yn Ciriath-jearim, y bu dyddiau lawer: nid amgen nag ugain mlynedd.' 1 Sam. 7. 2. Nid oes i ni feddwl mai ugain mlynedd yw yr holl amser y bu yr arch yno; canys y mae ſicr ei bod yno lawer hwy; ond ugain mlynedd, a feddyllir, o flaen y dygwydd-ladau y rhoddir hanes am danynt yn y rhan ganlynl o'r bennod. Nid hawdd penderfynu yn fanwl pa sawl blwyddyn y bu yno—o 80 i 90 o flynyddoedd, y mae yn debyg. Bu y babbell yn hir yn Siloh; ymudwyd hi oddi yno i Nob; ac oddi yno, ar ol marwolaeth Samuel, tebygol, i Gibeon, ond yr oedd yr arch y dyddiau hyn yn Ciriath-jearim. 1 Bren. 3. 3, 4, 1 Cron. 21. 29, 30. 2 Cron. 1. 3. Trwy ychydig o anhrefn yn ei chyrchiad i fynu, heb sylwi yn ddigon manwl ar y cyfarwyddiadau a roddasai yr Arglwydd, mewn perthynas i'w dygiad yn orchuddiedig ar ysgwyddau y Lefiaid (Num. 4. 5, 6.) dygasant hi yn ol dull y Philistiaid, ar ſen newydd. Pan ysgydwyr yr arch gan yr ychain oedd yn ei dwyn, Uzza a ymali-odd ynddi i'w hataſ rhag syrthio, a Duw a'i tarawodd am yr amryfusedd hwn, nes y bu efe farw. A Dafydd a ofnodd yr Arglwydd, ac a drodd yr arch i dŷ Obed-Edom, lle y bu dri mis. Pan fynegwyd i Dafydd i'r Arglwydd fendithio tŷ Obed-Edom er mwyn arch Duw, efe a aeth yr ail waith yn fwy rheolaidd, ac a'i dygodd i fynu o dŷ Obed-Edom, yn llwydd-iannus ac yn orfoleddus, i Jeruſalem 1 Cron. xv. O dra gorfoledd a llawenydd ysbrydol, efe a 'ddawna-iodd â'i holl egni ger bron yr Arglwydd.' 2 Sam. 6. 14. 'A Dafydd oedd wedi ymwisgo mewn gwisg o lian main; a'r holl Lefiaid, y rhai oedd yn dwyn yr arch, a'r cantorion, Chenaniah hefyd, meistr y gân, a'r cerddorion.' 1 Cron. 15. 27. Yr oedd Dafydd, gyda bod yn brydydd rhagorol, yn gerddor cywain hefyd. Yr oedd caniadau Sion yn enwog yn yr holl fyd. Pa. 137. 3 Yr oedd Dafydd yn medru canu—yr oedd yn gywain ac yn gelfyddgar fel cerddor. Cysegrodd y ddawn hon, fel pob dafn arall a roddwyd iddo, i'r Arglwydd a'i wasanaethi. Y mae yn

debyg na bu yn y byd erioed, yn un man, y fath gerddoriaeth rhagorol, ag ydoedd wedi ei serfydlu yn ngwasanaeth Duw yn Jerusalem, trwy dretiniad Dafydd a Solomon. Yr oedd hyn oll yn cysgodi gorfodedd yr iechydwrïaeth a gai y gwaredigion ei fwynhau byth.* Dyma yr olwg mwyaf ardderchog a welwn arno yn ei holl oes. Nid Dafydd y rhyfelwr gwrol a blaenor y gâd, a welwn yma, ond Dafydd y sant, wedi ei lenwi â mawredd a daioni Duw, yn ei ddi-brisio ei hun, ac yn gorfodlledu yn yr Arglwydd. Yr oedd wedi ymwregysu â g ephod lïan, yn neidio ac yn llemain o flaen yr Arglwydd. Pan welodd Michal, merch Saul, yr agwedd ryfedd hon ar frenin Israel, hi a'i dirmygodd ef yn ei chalon. Diammeu iddi ei gyfarch yn orfoleddus lawer gwaith fel pen rhyfelwr, yn dychwelyd yn fuddugoliaethus o'i frwydrau llywyddiannus. Dafydd y milwr oedd yno i'w weled. Ond pan welodd hi Dafydd y sant yn blaenori ei bobl yn addoliad Duw, ac yn rhoddi yn ei berson ei hun siampl o wresogrydd nefolaidd, a gorfoledd parchus a sanctaidd yn ei wasanaeth, dirmygodd ef yn ei chalon. Y mae ei ateb i'w geiriau gwawlyd o'r achos yn rhagorol, ac yn dangos meddwl ysbrydol, gos-tyngedig, ac addfwyn, wedi ei lenwi â'r Ysbryd Glan, —'Byddaf etto waelach na hyn, a byddaf ddirmygus yn fy ngolwg fy hun.' Cofied pawb o'r un ysbryd, gerydd Duw ar y wawd-wraig fursenaidd hon—'Am hyny i Michal, merch Saul, ni bu etifedd hyd ddydd ei marwolaeth.' 2 Sam. vi.

Yr oedd dygiad yr arch i fynu i Jerusalem, wedi bod flynnydoedd mewn gradd o esgeuludra a dirmyg, gyd â'r fath barch a llawenydd gan frenin Israel, a holl oronion y genedl, yn cysgodi ac yn arddangos dyrchafiad Iesu o bartbau isaf y ddaear, a'i esgyniad goruwch yr holl nefoedd. Ps. xxiv, lxviii. Eph. iv.

IX. Wedi hyn, o wir serch at Dduw a'i addoliad, bwriadodd Dafydd adeiladu tŷ i'r Arglwydd. Ond y mae Nathan, trwy air yr Arglwydd, yn gwarafun iddo, ac yn addaw y cai ei fab yr anrhydedd o o wneuthur hyny. Ar hyn y mae yr Arglwydd yn gwneuthur cyfammod â Dafydd, yn cynnwys llawer o addewidion grasol a gogoneddus,—'A'th dŷ di a sicrheir, a'th freniniaeth yn dragywydd o'th flaen di: dy orsedd-fainc a sicrheir byth.' 2 Sam. 7. 16. Yn yr Arglwydd Iesu, o hâd Dafydd, yn unig, y mae yr addewidion gogoneddus hyn yn cael eu cwbl gyflawni, ac ar ei deyrnas ni bydd tranc.

Mai goruchwyliaeth ogoneddus o'r cyfammod gras oedd y cyfammod hwn â Dafydd, sydd yn ddigon eglur, oddiwrth dystiolaethau diammheuol yr ysgrythryau. Yn Esa. 55. 1. y mae yr Arglwydd Iesu yn gwahodd pechaduriaid sychedig i ddyfod i'r dyfr-oedd, sef i gyfranogi o fendithion yr iechydwrïaeth. Yn y drydedd adnod, medd efe, 'Gogwyddweh eich clust, a deuwch ataf; gwanedweh, a bydd byw eich enaid: a mi a wnaif gyfammod tragywyddol â chiwi, sef sicr drugareddau Dafydd;' sef y bendithion ysbrydol, addawedig yn nghyfammod tragywyddol Dafydd. Nid oes dim i'w cyfrif yn sicr ond bendithion ysbrydol yn Nghrist, ac ydynt o dragywyddol barhad. Pa bethau bynag oedd yn addawedig i Dafydd, ydynt yn perthyn i'r holl eglwys yn Nghrist, yn yr hwn y mae y cyfammod yn parhau. Y mae holl fendithion a rhagofreintiau cyfammod tragywyddol Crist, yn gwbl, yn perthyn i bawb a gredant ynddo, hyd y diwedd. 'Sicr drugareddau Dafydd,' gan hyny, a

arwyddant, 'pob bendith ysbrydol yn Nghrist Eph. 1. 3. Wele yma bechaduriaid yn cael eu hodd i hawl o gyfammod Dafydd, ac i gyfranog holl freintiau a'r bendithion yn gynnwysedig. Pa rai ydyw y trugareddau sicr hyn? Y fyddaf iddo ef yn dad, ac yntau a fydd i mian fab.—Mi a goethaf ei elynion o'i flaen, a'i gar darawaf.—Yn fy enw i y dyrcheffir ei gorn.—O edda efe, mi a'i ceryddaf â gwialen ddynol—nhrugaredd nid ymedy â g ef.' Dyma y trugareddau anfeidrol eu gwerth, a thragywyddol sicr, i bob adur sychedig sydd yn dyfod at Grist, hâd Dafydd yn gwir gredu ynddo, i fod yn gyfranog o honys y mae yr holl iechydwrïaeth ynddo, ac y mae yn ddyddol sicr. Y mae ceryddu ynddo; ond ni y cyfammod. Pan y cyhoeddodd Nathan y cymod hwn i Dafydd, aeth i mewn i'r babbell ac i'w *teddodd* ger bron yr Arglwydd, ac a dywallt galon mewn gorfoledd, syndod, a diolchgarwedd gydnabod ei waledd ei hun, a mawrhydi a gerydd Duw; mewn geiriau hynod o deimladol. 2 Sam. 7. 18, &c. Nid yw y gair *Heb.* עֵשֶׂה a gyfieithir y lle hwn *eistedd*, yn arwyddo agwedd ei gorp bron yr Arglwydd, ond ei arosfa yno ger ei frencenyd o amser. Nid ydyw y dull o eistedd byr cael ei briodoli i neb yn yr ysgrythryau, yn adrodd Duw; ac os na bydd amgylchiadau corph y person yn gofyn, y mae bob amser i edrych arno yn rhy ambarchus i fod ar bechadur gwael ger bron uchel Dduw. Y mae y gair עֵשֶׂה yn cael ei gyfieithu *prewylio, trigo, aros*. Gen. 4. 16, 20, a 11. 13. 7. 'Aros ger bron yr Arglwydd.' 1 Sam. 13. 7. —Yn ei eiriau diweddfaf y mae yn dywedyd: cyfammod hwn, ei fod wedi ei luniaethu yn holl yr un sicr, ac mai ei holl iechydwrïaeth, a'i holl deimlad ydoedd, er nad oedd ei dŷ yn bresenol, blaguro fel y byddai iddo flaguro pan y llywodraeth y CYFIAW—sef Iesu Grist y cyflawn, ei hâd llywodraethu ar ddynion yn ofa Duw. 2 Sam. 7. 13. 'Er nad yw fy nhŷ i felly gyda Duw: er fod y cryfnwch etto heb ddyfod o fy lwynau, i llywodraeth ei eglwys, ac i eistedd ar fy ngorsedd-fainc, etto y mae yn sicr o fod felly; 'canyis cyfammod tragywyddol wnaeth efe â mi' mewn perthynas i hyny. 'Fy iechydwrïaeth, a'm holl ddymuniaid yw.' Yr oes cwbl oedd yn angen arno, a'r cwbl ag oedd yn ddunol ganddo, wedi ei drysori ynddo. Fel y mae cyfammod hwn yn golygn Crist a'i bobl, y mae pethau ynddo yn fwy neillduol yn perthyn i Grist a phethau eraill yn fwy neillduol yn perthyn i'r bobl. Iddo ef y mae y freniniaeth dragywyddol yn perthyn yn unig, ond fel ag y mae efe yn eu gwneuthur, ynddo a thrwyddo ei hun, 'yn freninoedd ac yn eiddo iad i Dduw a'i Dad ef.' Dat. 1. 6. Iddynt bethau yn unig y mae *ceryddon* y cyfammod yn perthyn, ond fel y mae efe yn cael eu cystuddio yn cystydd hwynt, trwy ei undeb â hwynt, a'i gariad ag atynt.

Y cyfammod hwn yw y pummed goruchwyliaeth o'r cyfammod gras a roddodd Duw i'w eglwys y cywmp. Y mae y cyfammod grasol hwn yn cael ddauguddio a'i gadarnhau o hyd, trwy yr holl gyfnewid; ond mewn rhai amserau nodedig, y mae Arglydd yn sicrhau ac yn adnewyddu ei gyfammod â'i eglwys mewn modd mwy arbenig a goruchel; rhoddi megys cyhoeddiad newydd o hono, gyda chwaneigiad goleuni, a mwy o helaethrwydd. Hi oedd y pummed. Y cyntaf a wnaed â g Adda; ail â Noah; y trydydd â g Abraham; y pedwerydd oedd cyfammod Sinai; a'r pummed yw y cyfammod hwn â Dafydd. Yr un cyfammod ydynt i gyd, o'r sylwedd o honnynt; Crist yw sylwedd lanfodol y un o honnynt; ac i'r dyben o'i amlygu gyd â g eglwys deb cynnyddol, y rhoddydd hwynt. O ran ei ach,

* Pyncio a wnael fel Pencerdd, Nefol a rhagorol gerdd. Frydodd dalm o ber Salmau, Fwyned ym' ynt i' enaid mau; Cana dwmsel a thelyn, Yn hardd, a wnael r' gwiw Fardd gwya. —Am ganu, ni fu, ni fydd, Hoyw lawl, ei hefelydd.

mae yr amlygiad o hono o hyd gyda mwy o neillduol-
rwydd yn y cyfammodau hyn:—megys hād y wraig—
hād Noah—hād Abraham—hād Israel—hād Dafydd. O
ran ei swyddau hefyd y mae yr amlygiad yn gyn-
uyddol. Ysgwir pen y sarph oedd efe yn nghyfam-
mod Adda; Achubwr gweddill ethelegid ydoedd yn
nghyfammod Noah; Bendithiwr holl deuluoedd y
ddech yr yw yn nghyfammod Abraham. Yn nghyfam-
mod Sinai yr amlygir ef yn Brophwyd, megys Moses;
ac yn Arch-offeiriad, megys Aaron, yr hyn oedd o'r
blaen wedi ei gysgodi yn offeiriadaeth Melchisedec.
Yma y gosodir allan ei freniniaeth ddisigl a thragy-
wyddol, wedi ei chadarnhau a chyfammod a llw' Duw.
'Tyngais unwaith i'm sancteiddrwydd, na ddywedwn
gelwydd i Dafydd. Bydd ei hād yn dragywydd; a'i
orseddafne fel yr haul ger fy mron.' Ps. 89. 35, 36.
Yn yr holl Psalm hon, y mae Duw yn ymorfolleddu
yn ei gyfammod hwn â Dafydd, ac yn ei adrodd, yn
ei holl ranau, gyda hyfrydwch calon. Y mae Dafydd,
yntau, yn gwaeddi yn yr olwg arno, 'Pwy ydwyf fi,
O Arglwydd Dduw? a pha beth yw fy nhŷ, pan ddygit
fi hyd yma?' Y mae yn edrych arno fel yr anrhy-
dedd penaf a osododd Duw arno—yn gorfolleddu ynddo
fel y penaf o fendithion ei fywyd—ac yn marw yn yr
olwg arno, gyda llawn sicrwydd gobaiht.

Yn niwedd ei ddyddiau, gosododd Dafydd ei deyrnas
mewn trefn ragorol; a chadarnhaodd Solomon yn y
freniniaeth ar ei ol; a rhoddodd iddo bortreiaid o'r
deml, yr hon oedd efe, trwy ordeiniad Duw, i'w had-
eilladu. Gwnaeth barotoad hynod o helaeth tu ag at y
draul o adeilladu y deml, ac a annogodd ei holl ben-
aethiaid i gryfhau breichiau Solomon yn y gwaith.
Hwythau, yn ol siampl eu tywysog duwiol, a gyfran-
asant yn haclionus iawn at y gorchwyl gogonedus.
Rhoddodd Dafydd ynghylch 46,000 o dunelli o aur
ac arian, heblaw pres, haiarn, a meini gwerthfawr, a
defnyddiau eraill yn aneirif. Y mae ei holl feddyl-
fryd yn ei ddiwedd, fel yn ei holl fywyd, neu yn
hytrach gyd âg ychwanegiad zel, am addoliad Duw,
a gogoniant ei enw a'i achos yn y byd, a daioni
Sion. Y mae lle i feddwl yr gryf fod adferiad hynod
arno yn ei ddiwedd, ac ar lawer o bobl Israel trwy-
ddo. Yn niwedd dyddiau Dafydd, a dechreuad
teyrnasiad Solomon, y bu cenedl Israel, yn mhob
ystyr, yn fwyaf enwog a llywyddianus, ac y bu gwir
dduwioldeb yn fwyaf pur a grymus yn eu plith o un
amser. Yr oedd holl dir yr addeiw yn eu meddiant;
dau o'r breninoedd doethaf a duwiolaf a fu erioed yn
llywodraethu arnynt; y swyddogion, y rhan amlaf,
yn y wladwriaeth ac yn yr eglwys, yn enwog am
dduwioldeb; ac addoliad Duw yn eu plith, yn ol
trefn yr oruchwyliaeth hōno, yn ei holl harddwch a'i
ogoniant. Tebygol na chyrrhaeddodd gwir grefydd i'r
yn graddau o enwogrwydd blodeuog mewn un deyrnas
ar y ddech o hyny hyd heddyw. Yr oedd y dyddiau
hyfryd hyny yn bortreiaid lled gyflawn o lwyddiant
crefydd Crist tros wyneb y ddech yn y dyddiau
diweddar, pan yr elo y gareg fechan yn fyundyd mawr,
a'r ddech yn llawn o wybodseth yr Arglwydd. Eea.
11. 9. Dan. 2. 44. Hab. 2. 14.—Yn ei henaint
yr oedd ei gorph yn lleog, ac wedi colli ei wres naturiol
gan ddiffwrthdra. 'Er ei enhuddo ef mewn dillad,
etto ni chynhesai efe.' Ei weision a'i hannogasant i
geisio llances o forwyn, i sefyll o flaen y brenin, i
wneuthur ymgeledd iddo, a gorwedd yn ei fynwes i'w
wresog. Cawsant Abisag, Sunamites, yr hon oedd
dêg iawn: ond ni bu i'r brenin a wnaeth a hi. 1
Bren. 1. 1—4. Wedi teyrnasu ar Israel ddeugain
mynedd, sef saith yn Hebron, a thair ar ddeg ar
hugain yn Jerusalem, 'efe a fu farw mewn oedran
têg, yn gyflawn o ddyddiau, cyfoeth, ac anrhydedd,'
A.M. 2990, c.c. 1015, yn 70 mlwydd oed. Bu
iddo lawer o feibion ac un ferch o'i wragedd a'i or-
dderchadon. 1 Cron. 3. 9. Claddwyd ef, tebygol,

mewn bedd-adail ardderchog, (2 Cron. 32. 33.) adfail
pa un sydd i'w weled hyd heddyw. Gwel Pocock,
Maundrell, Radzville, Villalpandus, *Univer. Hist.*,
vol. ii. p. 446.

Bedford, yn ei Amserlydiaeth Ysgrythyrol, a rydd
y cyfrif canlynol o'r trysorau a roddodd Dafydd a'r
tywysogion tu ag adeiladu y deml.

	<i>Talent.</i>
Rhoddiaid cyntaf Dafydd o aur, 1 Cron. 22. 14	100,000
Yr ail, 1 Cron. 29. 4.....	3,000
Offrymiad y tywysogion.....	5,000
	Y cwbl 108,000

Aur pur, yn ol 9 pwys yn mhob talent.

	<i>Pwysau.</i>
Offrymiad cyntaf.....	900,000
Yr ail.....	27,900
Y tywysogion.....	45,000
	Y cwbl 972,000

*Ei werth yn ol £4 yr owen, neu £48 y pwys, sydd fel y
canlyn:*

	<i>£</i>
Offrymiad cyntaf.....	43,200,000
Yr ail.....	1,200,000
Y tywysogion.....	2,160,384
	Y cwbl £46,560,384

	<i>Talent.</i>
Yr arian a barotodd Dafydd y tro cyntaf, } 1 Cron. 22. 14	1,000,000
Yr ail, 1 Cron. 29. 4.....	40,000
Y tywysogion.....	10,000
	Y cwbl 1,050,000

	<i>Pwysau.</i>
Yr arian pur, 9 pwys i bob talent.....	9,531,000
	<i>£</i>
Ei werth am 5s. yr owen, neu £3 y pwys....	28,593,000
	<i>£</i>
Yr aur i gyd.....	46,656,384
Yr arian i gyd.....	28,593,000
	Y ddan yn nghyd £75,249,384

Y mae y Dr. Prideaux, wrth edrych ar y fath swm
dirfawr, yn lled feddwl fod y talentau uchod yn wa-
hanol oddiwrth y talentau a grybwyllir gan Moses,
(Exod. 38. 24, 27.) ac yn llawer llai eu gwerth.
Gwel Prideaux's *Connect. p. 6., 8th edition.*—Park-
hurst dan y gair ככר

Y mae Dafydd yn cael ei roddi (mewn trawsenwad)
am Lyfr y Psalmu, yr hwn a ysgrifenydd gan Da-
fydd. 'Trachefn, y mae efe yn penu rhyw ddiwrnod,
gan ddywedyd yn Dafydd, Heddyw, ar ol cymaint o
amser,' &c. Heb. 4. 7.

DAGER—AU, *Heb.* דקר *dacar*; *Saes.* DAGGER:
math o gyllell hir, a blaen main iddi.—A dagr y
laddodd Ehwad Eglon, yn ei ystafell haf. Bu hyny yn
foddion, yn llaw yr Arglwydd, i ddarostwng y Moab-
iaid o flaen meibion Israel, ac i'r wlad gael llonydd
bedwar ugain mlynedd. Barn. 3. 16, 21, 22.

DAGON, דגון (*gwenith, pysgodyn*) eilun-dduw y
Philistiaid, neu gau-dduw Asdod. Gosodir ef allan
yn gyffredinol, fel rhyw anghenfil, hanner o ddyw, a
hanner o bysgodyn. Oddiwrth yr hyn y mae rhai yn
treiglo ei enw, sef oddiwrth דג (*dag*) *pysgodyn*; eraill
yn tybied mai duw yd bara ydoedd, a dreiglent ei enw
oddiwrth דגון (*dagon*) *gd*. Yn Gaza, yn Palestina,
yr oedd templ Dagon yn sefyll, yr hon yr ymafodd
Samson yn ei cholofnau, gan ei thynu i lawr ar yr holl
addolwyr ag oedd ynddi, ac arno ei hun hefyd. Barn.
16. 21—30. Dywedyd fod i weled hyd heddyw ryw
ranau o honi yn sefyll i fynu. Pan ddaliwyd arch
Duw gan y Philistiaid, a'i gosod i fynu yn nhemi
Dagon, yn Asdod, fel pe buasai yn anrhaith cyfreith-

lon i'r ellun-dduw cenedlig, cwmpodd delw Dagon i lawr o'i blaen; a phen Dagon, a dwy gleadr ei ddwy-law, oedd wedi tori ar y trothwy, ar y lle ni sathrai offeiriadaid Dagon, na neb o'i addolwyr, byth mwyach, ond bob amser hwy a neidient dros y trothwy. 1 Sam. 5. 5. Yr oedd yr arch, y syrthiodd Dagon ger ei bron, yn cysgod Crist, o flaen yr hwa y cwmp pawb, a phob peth o osodiad dynol, yn ei erbyn. Gorchfygodd yr arch Dagon yn ei deml ei hun, yn ei wlad ei hun; felly Crist a ddystrywodd Satan a'i deyrnas yn ei iselder yn y byd.

DAGR—AU, DEIGR—AU. (dag) *Gr. δακρυον, (daeryon) Llad. LACHRYMA:* deigrin, defnyn. Dagrau Adaf, dagrau Mar; y dewbanog fechan.

Ni bydd uchenaidd heb ei *deigr. Dlar.*

Dwfr hallt, tryloew ydyw, a neillduir yn y cilchwyrn deigrwl uwch ben y llygad, sydd yn defnyddu trwy dair o bibellau bychain, i ireiddo y llygnaid. Y mae tristwch y meddwl yn effeithio yn y fath fodd ar gyhyrau y llygnaid, fel y maent yn gwasgu y dwfr hwn allan yn ddagrau ar y wyneb; y cyfryw undeb a chymundeb sydd rhwng y meddwl, a'i holl deimladau, a'r corph a'i amrywiol ranau. Mynai Duw i ddagrau y cystuddidig redeg, i hysbysu i eraill ei dristwch a'i offid, i gyffroi eu tosturi, a'u hannog i'w gynnorthwyo a'i ddyddanu. Y mae y duwiolion yma yn y byd 'yn hau mewn dagrau;' sef yn byw i Dduw yn nghanol gwrthwynebiadau, gorthrymderau, a thrallodau o bob math; ond hwy a gânt fedi mewn gorfoledd, mewn tragwyddol wynfydedigrwydd. Ps. 126. 5. Duw a sych ymaith bob deigr oddiwrth eu llygnaid, trwy symud oddi wrthynt bob achos gofid; sef eu pechodau, eu cystuddiau, a'u diffyg o gyflawn fwynhad o'r Arglwydd. Dat. 7. 17. Y mae yr ymadrodd yn gosod allan yr anwydeh a'r tirondeb mwyaf yn yr Arglwydd tu ag at ei bobl; yn gyffelyb, ond yn rhagori cymaint ag y mae y Creawdwr mawr yn rhagori ar greadur, ac a ddengys tad tyner, neu fam dosturiol, i'w plentyn anwylaf, mewn cystudd a gofid. Jer. 31. 9—13.

DAIONI, (da) yr hyn sydd wirioneddol dda. Duw ydyw y daioni penaf. Ps. 31. 19. a 68. 10. Edr. DA.

DAIL, unigol **DEILEN**, (dai) *Heb. דלית daliath; Gwydd. DULIEN:* yr hyn a ddf ar goed a llysiâu. Esa. 1. 30. Y mae y dail o'r canlyniad mwyaf i blannigion a choedydd. Mae awyr yn myned i mewn trwy y dail, yr hwn sydd yn rhedeg trwy yr holl blannigion, ac yn myned allan yn y gwraidd. Os na chaiff y dail awyr, bydd farw yr holl blannigion, fel yr eglurwyd trwy amryw bioffon ág awyr-sugneddydd; bydd y planigyn fyw os bydd y dail allan, er bod y gwreiddyn a'r paladr i mewn yn y gwagle: ond os bydd y dail yn y gwagle hefyd, bydd y cwbl farw. Y mae plannigion yn derbyn ac yn tarthio trwodd, mwy mewn amser cyfatebol, na chyrph anifeiliaid mawrion. Y mae y dail yn derbyn ac yn yfed y tarth sydd yn cyfodi o'r ddeuar, yn gystal a'r gwlybwr oddi uchod, trwy yr hyn y mae coedydd a phlanigion yn cael eu maethu yn fawr. Y mae y dail, i fywyd planigion, yr un peth a'r ysgyfaint i fywyd anifel—y maent yn derbyn rhan o'u magwraeth o'r awyr. Ni bydd yn planigyn i'r llyn y perthyn dail, fyw hebddynt; ond bydd farw, os tynir hwynt ymaith pan yr ymddangosant gyntaf. Y mae y dail yn llawn o lestri dirifedi, y rhai sydd yn dwyn y nodd tarthiog i fyned allan trwy fân dyllau. Y mae y mân dyllau hyn yn ddirifedi. Cyfrifodd Mr. Leewenhoek 170,000 ar un ochr deilen y pren boc. Gwyr pawb fod i ddail y danadl poethion fân bigau, neu ddrain, y rhai, pan gyffyrddir â hwynt, sydd yn pigo trwy y croen, ac yn peri llosgfa, poen, a chwydd. Yr achos ydyw, am

fod tyllau yn y pigau hyn, fel yn y colnod, glwyddo nodd trwyddynt o lestr wrth wraidd ag sydd yn achosi yr holl effeithiau hyn. Wedi y dail yn yr haul, y maent yn ddiwied, agos dail llawer o blannigion yn fagwriaethol ac yn ianiaethol.

Dail a wniodd ein rhieni cyntaf i wneuthur ogau iddynt, pan wybant eu bod yn noethion. ystyried y dail hyn yn arwyddion o hunan-gyffidynion, yr hwn sydd wael, bratig, anghyfan, rhy fyr i'w cuddio; a'r hwn sydd raid iddynt i'w osg i wisgo am danynt Iesu Grist yr Arglwydd, i lawnder perffaith. Er fod cyflawnder Crist y berffaith ddigonol i guddio gwarth noethder peuoog, etto, nid i'w gwisgo am ei wisg ddeiliog iog, a wniodd efe ei hun, ond yn ei lle. Gen. Edr. ADDA.—'Dail pren y bywyd,' yr hwn Iesu Grist, 'sydd yn iachâu y cenedloedd,' ydy ac ordinbadau Crist, ei ddysegeidiaeth a'i ddysey yn ei eglwys; y rhai ydynt foddion yn ei law i'w afiechyd ysbrydol dynion. Dat. 22. 2. Edr. 1.—'Y dail surion,' (*chweruon, Saes.*) y rhai oedd Israel yn eu bwyta gyd â'r oen pasc, a fod yn arwyddo gwir edifeirwch am bechod; goffidiau, y croessau, y gorthrymderau, y mae gwyr yn gael yn y byd; y rhai ydynt yn ymbor ysbrydol, trwy ffydd, ar Grist, sylwedd yr oen Exod. 12. 8. Edr. SUR.—'Wele deilen wydden yn ei gyflin hi.' Gen. 8. 11. Y mae gair עץ עץ yn cael ei gyfieithu *cangen*. Noh! Yr oedd y ddeilen, neu y gangen olew-wyddion nghylfin y golomen, yn arwyddo fod y dyfodol cilio: ac, yn ysbrydol, yn arwydd o ras, dail heddechlonrwydd Duw yn Nghrist, yn cael ei hoeddi trwy enau y rhai hyn sydd wedi eu llanysbryd Glan, i efengylu taugnefedd. Rhuf. 10. Esa. 60. 8. Edr. **OLEW-WYDDEN**.—'Ei dyfodol.' Jer. 17. 8. Fel y mae deilen tr yr ar o ireidd-dra a frwythlonrwydd y pren, felly y rhodiad sanctaidd yn ol yr Ysbryd, yn arwyddo deil â Christ, a chyfranogiad helaeth o ras, o'i lawnder ef. Rhuf. 8. 1. Pa. 1. 3. Eze. 47.—'Megys deilen y syrthiasom ni oll.' Esa. 6. Buont unwaith fel gwladwriaeth, ac fel eglwys uchel ac yn ddyrchafedig, yn y mwynhad o ddeiliog o freintiau a chyfraniadau helaeth oddiwrth Dduw dymhorol ac yn ysbrydol, fel deilen tr yr oed (Esa. 1. 30.) neu ar ryw bren iraid a frwythlodd ond yn awr, maent fel deilen, yr hon o ddiffygir dra, sydd gwedi gywyo a syrthio, yn cael ei cyymaith gan bob gwynt a chwytho arni. Pan y Duw ymaith ei gyfraniadau, o herwydd pechoduriaid, fe wywa, ac fe syrth y pethau mwyaf gwygodidog; a gwynt o farnedigaethau Duw a'u hwynt ymaith fel soff, neu ddail sych, crinon. 90. 5, 6. Esa. 41. 2. a 57. 13.

DAL, (al) attal cynnal, gafaelyd,—1. Cym gafael ar, caethiwo, atafaelu. 2 Bren. 25. 6. 1. 26. 55. Marc 12. 8. Luc 20. 20.—2. Cym ategu, cadarnhau rhag cwmpo. Ps. 139. 10.—3. Dal rhyw greaduriaid gwylltion, wrth hela bysgota, &c. Amos 3. 5. Luc 5. 5.—4. Sych yn fanwl ar, a rhoddi lle i air yr Arglwydd, yn yr a'r myfyrdod. Jer. 23. 18. Act. 16. 14. Tit. 1. 2 Petr. 1. 19.—5. Cydio rhag colli gafael. 1. 3. 18. Heb. 3. 14. Dat. 3. 11.—6. Sych ddiysgog yn ffydd yr efengyl, sef dal enw Crist fynu mewn egwyddorion, proffes, ac ymarwnged Dat. 2. 13.

DALEN—AU, (dal) llen, haen, teneu-Jafn.—1. Enau yr ysgyfaint.—'Gyrasant yr aur yn eddeu teneuon.' Exod. 39. 3.—'Gweithier hwynt yn dd enau.' Num. 16. 38.

DALFA, (dal) man i ddal, carchar, lle i ddiogelu ac i sicrhau un rhag dianc. Gen. 40. 3. Num. 15. 34.

DALLIAH, דלiah [*tlasod*] y wraig dwyllodrus hono a huddod Samson, ac a'i bradychodd i ddwylaw y Philistiaid. Barn. 16. 4, &c. EDR. SAMSON.

DALMANUTHA, [*dufr-lestr darparedig*] enw driogaeth, a dinas, fel y tybir, yn sefyll o du y dwyrain i Fôr Tiberias. Dywed un efengylwr, i Grist a'i ddysgybllon ddyfod i barthau Dalmanutha. Marc 8. 10. Dywed y llall iddyn ddyfod i barthau Magdala. Mat. 15. 39. Ond y mae yn dra hawdd cysoni dywed-iadau y ddau efengylwr â'u gilydd, wrth ystyried mai dinas a thriogaeth ydoedd Dalmanutha o fewn ardal Magdala.

DALMATIA, [*Ilusern*] talaeth o Illyricum, ac yn gorwedd gyda glân y Môr Adriatic o du y dwyrain. Bu Titus yno yn pregethu yr efengyl, ac y mae Cristionogorwydd yn para mewn rhyw ddull yno hyd heddyw. 2 Tim. 4. 10

DALL—**INEB**, **DEILLION**, (all) *Gwydd*. **DALL**; tywyll, dallni.—1. Un heb olwg naturiol. Ioan 9. 1. Tybir nad oedd dallineb y Sodomiaid hyny a ymosodasant ar dŷ Lot, yn ddallineb naturiol a pharhaus; ond ei fod yn ddallineb yn y mater hwn yn unig. Gen. 19. 11. Felly, yn yr un modd hefyd, y tarawyd y Syriaid hyn & dallineb, y rhai a ddaethent i ddal Elisueus y prophwyd. 2 Bren. 6. 18.—2. Anwybodus; heb un gradd o wir wybodaeth ysbrydol a rheymol, yn parhau yn gyndyn a gwrthpysig. Mat. 15. 14. Rhuf. 2. 19.—3. Rhai gwedi llygru eu barn trwy wobrwyr. Exod. 23. 8.—4. Y cyfryw ag a ddenir yn hawdd i gyfeillioniad, o herwydd gwiriondeb ac aawybodaeth. Deut. 27. 18.

Arferir y gair weithiau i osod allan, 1. Gweinidogion anwybodus, rhai heb agoryd llygaid eu meddyliau gan Ysbryd Duw, i ganfod gwirioneddau yr efengyl—y pechodau sydd yn wrthwynebi i wir rinwedd efengylaidd—a'r dinystr disymwth sydd yn dyfod ar warthaf yr annuwiol. Esa. 56. 10.—2. Y cyfryw ag a wrthodant efengyl a fydd Crist, o herwydd twyll y gelyn. 2 Cor. 4. 4.—3. Y cyfryw ag a fyddo yn parhau mewn casineb at frawd. 1 Ioan 2. 11.—4. Rhai gwedi ymchwyllo trwy falchder, a thyb dda o honynt eu hunain. Dat. 3. 17.—Y mae Duw yn dallu dynion yn ysbrydol, pan y mae yn tynnu addysg a hyfforddiad eglur oddi wrthynt, ac yn atnal goleuni ei Ysbryd; yn eu rhoddi hwy i fynd i'w hewyllysiau a'u chwantau rnewdol, ac yn goddef i Satan a'i oruchwylwyr eu twyllo. Esa. 29. 10. a 44. 18. Ioan 9. 39. a 12 40.—Y mae Satan (duw y byd hwn) yn dallu meddyliau dynion, gan eu hattal hwynt oddiwrth wybodaeth iachusol o'r gwirionedd, trwy effeithioldeb gau gynghorion, a thrwy eu llithio yn dwyllodrus i gyflawni amryw chwantau, nes y bo eu cydwybodau fel wedi eu serio. 2 Cor. 4. 4.

Dan y gyfraith nid oedd neb dall na chloff nac anafus i wasanaethu yr yr offeriadaeth; nac un anifel cloff neu ddall i gael ei aberthu. I ddangos nad ydyw gwasanaeth tywyll, a gwasanaethwyr anwybodus ac anghrediniol, yn gymeradwy gan Dduw. Ac hefyd i ddangos y byddai Iesu Grist, ein Harch-offeiriad mawr, a'n haberth ni, yn meddu cyflawnder o bob gwybodaeth, doethineb, a gallu i gyflawni ei swydd. Lef. 21. 18.—Y mae yn beth mor hanfodol i Weinidogion y gair fod yn graff eu golygon ysbrydol, fel y gelwir hwynt yn **WELEDDYDDION**. 1 Sam. 9. 9. Esa. 29. 10. a 30. 10. Amos 7. 12. Y maent yn cael llygaid ysbrydol gan Dduw, i weled gogoniant yn Nuw, a phob peth sydd yn perthyn iddo. Ac hefyd i weled trueni a gwaeledd dyn—anferthwch a drwg pechod—y canlyn-iad, a'r perygl ofnadwy, o fyw a marw dan ei lywodraeth. Buasai yn anghysondeb mewn geiriau fod enw

GWLEDDYDD ar un heb weled dim; pa faint mwy anghyson yw fod dynion yn cael eu galw, a'u cyfrif, yn weledyddion ysbrydol, neu weledudogion y gair, pan nad ydynt, mewn gwirionedd, ond tywyllwch a dallineb o anwybodaeth ysbrydol? Yr oedd Paul wedi cael agoryd ei llygaid ei hun, cyru iddo gael ei anfon i agoryd llygaid eraill. Act. 26. 18. Un o'r rhinweddau godidog sydd yn perthyn i weledudogion yr efengyl ydyw, eu bod yn 'llawn o llygaid o'r tu blaen ac o'r tu ol.' Dat. 4. 6. Y maent yn edrych yn mlaen tu ag at Dduw, ac yn dysgwyl wrtho am gyfarwyddyd ac addysg yn mhob peth. Y maent yn edrych yn ol arnynt eu hunain, ac ar yr holl braidd, ar yr hwn y gosododd yr Ysbryd Glân hwy yn olygwyr, gan fwrw golwg arnynt. Act. 20. 28. 1 Petr 5. 2.

Yr oedd hyn yn un nod arbenig yn dynodi y Messiah, yn ol prophwydoliaethau yr hen brophwydi am dano, y byddai iddo roddi llygaid i'r deillion; ac y mae Crist ei hun yn cyfeirio dysgybllon Ioan at hyn yn ei atebiad i'w gofyniad, 'Ai tydi yw yr hwn sydd yn dyfod, ai un arall yr ydym yn ei ddysgwyl?—Mynegwch i Ioan y pethau a glywch, ac a welwch; y mae y deillion yn gwled eilwath,' &c. Mat. 11. 4, 5. Luc 7. 21, 22. Esa. 29. 18. a 35. 5. Y mae yr efengylwyr yn coffâu am fwy nag un o ddeillion a iachawyd ganddo. Mat. 9. 27, 28. a 20. 30. Ioan 9. 6, 7. Yn hanes Matthew am Bartimeus, dywedir i ddau ddeillion gael eu hiachâu: (pen. 20. 30—34.) ond gan mai Bartimeus ydoedd y mwyaf hynod am ei ffydd, ac oedd yr hwn a leffodd ar ei ol, nid yw Marc yn coffâu ond yn unig am dano ef. Dygwyddodd pan yr oedd yr Arglwydd yn myned allau o Jericho: ond y mae Luc yn rhoddi hanes am gardetyn dall arall a iachawyd ganddo, pan 'oedd efe yn nesáu at Jericho.' Pen. 18. 35—43. Y mae rhai yn barnu mai yr un ydyw hanes y tri efengylwr, ac y gellir cytfeithu y geiriau *εἰς τὴν ἑρμιόνην, τὴν ὁδὸν ἐκ τῆς ἁγίας ἰερὴν* i Jericho: fel y mae y gair i'w ddeall yn y lleoedd canlynol: Luc 19. 29. a 10. 9. a 15. 1. a 18. 40. Gwel Doddridge a Campbell. Ond y mae amgylechiadau yr iachâu mor wabanol gan y ddau efengylwr, fel y mae yn ymdangos i mi fod tri wedi cael eu hiachâu ganddo;—un wrth fyned i Jericho, a'r ddau arall wrth fyned oddi yno. Dywelir yn Matthew iddo *gyffwrdd* â'u llygaid; ond yn Luc yr ymadredd yw, 'A'r Iesu a *däywedodd* wrtho, Cymwr dy olwg: dy ffydd a'th iachaoodd;' heb sôn dim am gyffyrddiad. Y mae Chemnitius o'r un feddwl, ac amryw eraill. Gwel Chemnitius in *Harm*.

Dangoedd Crist, yn ei wyrthiau ar y ddaear, beth ydoedd y gwaith perthynol i'w swydd gyfryngol, trwy yr efengyl, hyd ddiwedd amser; sef agoryd llygaid pechaduriaid tywyll, a'u troi o'r tywyllwch i'r goleuni. Act. 26. 18. Esa. 42. 7. Ps. 146. 8.—'Pe deillion fydddech, ni byddai arnoch bechod.' Ioan 9. 41. Pe bydddech yn deimladwy o'ch dallineb, a bod arnoch eisieu eich goleuo; ac yn y gydnabyddiaeth o'ch dallineb yn gofyn i mi am oleuni, ni byddai arnoch y pechod hwn o fy ngwrthod i, ond chwi a gaech eich gwared, fel llawer eraill, oddi wrtho; 'eithr yn awr, meddwech chwi, yr ydym ni yn gweled; am hyny y mae eich pechod yn aros;' neu yr ydych chwi yn y tywyllwch hwn, gan feddwl eich bod chwi yn gweled, yn aros yn eich pechod o nghrediniaeth, ac yn fy ngwrthod i, y gwir Fessiah: Y mae y rhai hyny a waredir oddiwrth bechod yn cael eu gwneuthur yn deimladwy o hono yn gyntaf, yn edifeiriol am dano, ac yn gwerthfawrogi meddyginiaeth yr efengyl. Ioan 15. 22 24. 1 Ioan 1. 8. Rhuf. 3. 17.

'O fyddariaid, gwrandedch; a'r deillion, edrychwch i weled: Pwy sydd ddall ond fy ngwas i?' &c. Esa. 42. 18, 19. Y geiriau hyn a leferir, tebygol, gan yr Arglwydd wrth genedl yr Iuddewon, y rhai oeddynt, fel cenedl, yn was i'r Arglwydd, yn broffiaedig; wedi

ei anfon at ei waith, ac wedi ei berffithio â phob man-
teision a rhagofreintiau; etto, wedi y cwbl, yr oedd y
gwas hwn, i'r gradd eithaf, yn ddall ac yn fyddar, heb
weld gogoniant y Messiah yn eu plith, ac heb glywed
i ddeall, credu, ac ufuddhau i lais yr efengyl, pan y
pregethwyd hi gan Grist a'i apostolion, yn nerthol ac
yn oleu iddynt hwy. Y mae yr Arglwydd, mewn
rhyw fath o ddigllonedd tosturiol, yn eu cyfarb, 'O
fyddariaid, gwrandeweh,' &c. Yr ydwyf yn arwain
deillion o'r oenedloedd ar hyd ffordd, hyd yma, hollol
anadnabyddus iddynt; ac y maent yn cerdded llwybrau
nid adnabuant. Adn. 16. Chwi bobl y breintiau
maurion, ac sydd er hyn yn ddeillion, edrychwch i
weled—ystyriwch, craffwch ar y gweithredoedd, fel y
gweloch pwy ydwyf fi, a pluth ydyw y gwaith sydd yn
cael ei wneuthur. Esa. 43. 8. Ezec. 12. 2. Ioan
9. 30, 41. Amos 3. 2. Hos. 9. 7.

'Dall ydyw, heb weled yn mhell.' 2 Petr. 1. 9.—
'Dall ydyw, ac ni wyl ddim o bell.' W. S. a Dr. M.
—'Dall ydyw, yn caud ei lygnaid.' Macknight. Y
gair *μωσαῖος*, a arwydda, mædd Bochart, (*α μωσαῖος
της σκας*) *casad y llygnaid*. Dall a *μωσαῖος* yw
lawn, gan hyny, yr hwn sydd yn wirfoddol yn cau ei
lygnaid, fel na welo; fel y dywed Job, 'yn gwrthwyr-
ebu y goleuni;' (pen. 24. 13.) *Heb.* מוריד גורח-
רשעלעוּר yn *erbyn y goleuni*, o herwydd pan ddaeth
y goleuni i'r byd, nis adnabuant ef, eithr casasant ef, ac
ni ddaethant i'r goleuni, fel nad argyhoedder eu gweith-
redoedd hwynt.* Ioan 1. 10. a 3. 20.

DAMARIS, *Δαμαρις* [*gwraig fechan*] gwraig gred-
iniol, a ddychwehwyd i'r fydd trwy bregethiad Paul
yn Athen. Rhai a dybiant mai gwraig Dionysius, yr
Areopagiad, ydoedd. Act. 17. 34.

DAMASCUS, *דמשק* [*dinas yn y gwastadedd*]. Y
mae yn cael ei alw yn *Heb.* דמשק *Dumesc*, 2 Bren.
16. 10. *Darmesec*, yn 1 Cron. 18. 5, 6. a'r un
fath trwy holl lyfrau y Cronicl. *Gr.* *Δαμασκος*, *Dam-
ascos*, yn Act. 9. 2. Dinas enwog ydoedd, a fydd
hir amser yn brif ddinas Syria, ya sefyll yn nghylch
160 o filltiroedd yn y gogledd-dwyrain i Jerusalem,
yn y gwastadedd hyfryd rhwng mynydd Libanus yn y
gorllewin, a Hermon yn y deheu. Yr oedd y ddinas
hon mewn bod yn nyddian Abraham. Gen. 14. 15.
Priodol o Damascus oedd Eleazar, pen gwas Abraham.
Gen. 15. 2. Tua diwedd teyrnasiad Solomon, gwnaeth
Rezon hi yn brif ddinas ei deyrnas, sef Syria. 1 Bren.
11. 24. Cymerwyd hi gan Jeroboam mab Joas, brenin
Israel. 2 Bren. 14. 28. Yn nghylch can mlynedd
wedi hyny, A. M. 3264, y dinystrwyd hi gan Tiglath-
Pileser, ac y dygwyd ei thrigolion yn gaethion i Cir.
Esa. 7. 8. a 8. 4. a 9. 9. a 17. 1. Amos 1. 3, 4, 6.
Yn fuan gwedi hyn daeth yn ddinas flodeuog, a chy-
merwyd ac anrheithiwyd hi gan Nebuchodonoeor. Jer.
25. 9, 10. a 49. 23, 24. Ezec. 27. 18. Yn mhen
rhyw dalm o amser hi a ddaeth i feddiant y Rhufeiniaid.
2 Cor. 11. 32. Pregethwyd yr efengyl yma yn foreu,
gan Ananias, Paul, ac eraill; parhaodd yma eglwys
Gristionogol, mewn trefna dda, dros hir amser. Ond
er's llawer o oesoedd, nid oes ynddi ond ychydig o wir
Gristionogrwydd. Oddi yma y gollyngwyd Paul trwy
ffenestr, ar hyd y mur mewn baged, fel y dangai,
rhag ei ddal gan y llywydd. 2 Cor. 11. 32, 33. O
Damascus y mae y sidanau *damasc*, y rhosynau, a'r
eirin *damasc*, yn dyfod i Ewrop.

DAMMEG—ION, (meg) cyffelybiaeth, dychymyg,
dyfal; gosod allan wirionedd mewn cyffelybiaeth, neu
un peth dan rith o beth arall; cymhwyso rhyw ddy-
wedriad ffigiol at wirionedd diffuant; yr hyn sydd yn
ei wneuthur yn fwy hynodol, ac yn fwy boddhaol, na
phe lleferid ef mewn iaith eglur. Mae y gair *Gr.* *πα-*

παβολη, a arferir gan yr efengylwyr, yn meddu yr un
ystyr helaeth iddo a'r gair *Heb.* *בטן* yn yr Hen Tes-
tament. Mae yn arwyddo, nid yn unig yr hyn a alwn
ni dammeg, ond hefyd unrhyw gyffelybiaeth, neu ddi-
areb, neu rag ddywedriad, neu unrhyw beth a dra-
ddodir yn ffugyrwl, neu yn farddonawl; weithiau un-
rhyw addysg fuddiol, megys yn Luc 14. 7. Cyfieitha
eiu cyfieithwyr ni y gair weithiau *diareb*, Luc 4. 23,
—*cyffelybiaeth*, Heb. 9. 9. a 11. 19. Yn ol ystyr
cyffredin y gair, math o gyffelybiaeth yw dammeg. Y
mae yn gwahaniaethu oddiwrth gynllun, neu siampl,
yn mha un nid oes yn briodol un gyffelybiaeth, ond
peth o'r un fath; felly y mae hanes y Pharisead a'r
publican, y rhai a aethant i'r deml i weddio; y gwr
goludog a Lazarus; y Samaritad trugarog; a'r ynyfud
yn yr efengyl, yr hwn, am fod ei olud wedi cynnyddu,
a adawodd iddo ei hun fod ganddo ddâ lawer, dros
lawer o flunyddoedd. Nid pob math o gyffelybiaeth
yehwaith sydd yn addas i gael ei galw yn ddammeg.
Y cyffelybiaeth a gymerir oddiwrth bethau meirwos,
nid ydyw hono yn addas ei galw yn ddammeg; megys
cyffelybiaeth teyrnas nefoedd i ronya o hâd mwstard,
neu i lufen. Mwy addas ydyw ei galw yn ddammeg,
os bydd y gyffelybiaeth gwedi ei chymeryd oddiwrth
bethau byw. Hefyd, rhaid i'r peth yn y gyffelybiaeth
fod yn weithredadwy, ac â dichoniad iddo. Y mae
ffug-chwedl Jotham am y prenau yn myned i ddeuys
brenin, yn hytrach yn addysg-wers na dammeg; canys
a'i deall yn llythrenol. nid oes dichoniad iddi. Y
mae gwahaniaeth, hefyd, rhwng dammeg ac alegori.
Mewn alegori (yr hon nid yw ddim amgen na gwers
wedi ei thraddodi mewn traws-ddwyn) y mae i bob un
o'r prif eiriau, trwy y cwbl, ddau ystyr; sef y llyth-
yrenol a'r ffugyrwl. Rhaid i bob peth fod yn berth-
ynol, a'i ystyried y naill ffordd neu y llall. Y mae yr
alegori bob amser yn amherffraith, os na bydd felly.
Nid ydyw felly mewn dammeg, lle y golygir yn benaf
y cyfeiriad, ac nid y geiriau yn wahanredig. Bod cy-
ffelybrydd yn y prif bynciau yw yr hyn oll sydd yn
ofynol; nid yw yr holl fan amgylchiadau ond megys
addurniadau iddi. Y prif bynciau a ddylai fod yn ein
golwg wrth ymgals eu deall ein hunain, a'u hegluro i
erall. Ymofyn am ddirgeledigaethau yn mhob peth
yn amgylchiadau bychain addurnedig y ddammeg,
sydd yn dangos diffyg synwyr, os nid plentynrwydd.
Mae dammegion ein Hiachawdr yn rhoddi siamplau
o bob math. Nid ydyw yn gwneuthur dim gwahan-
iaeth pa un a fyddo y ddammeg yn wir neu yn ffugiol.
—Bu ymofyniadau yn cael eu gwneuthur cyn hyn,
pa un a ydoedd dammegion ein Hiachawdr gwedi eu
hamcanu i wneuthur ei athrawiaethau yn eglur i'r
werinon, neu, ynte, i'w cadw hwynt yn guddiedig oddi
wrth eu llygaid; o herwydd dywedyd o hono, yn Luc
8. 10. 'Fel yn gweled na welant, ac yn clywed na
ddeaillant.' Etto, er hyny, mwy rhesymol ydyw medd-
wl mai er addysg i'r anwybodus y maent wedi eu ham-
canu; nid yn unig am fod yr holl rai a ysgrifenas-
ant ar natur dammeg yn cytuno mai ffordd eglur o
lefaru ydyw, wedi ei haddasu at ddeall y rhai gwaelaf,
a mwyaf dwl; ond hefyd, o herwydd fod ein Hiach-
awdr ei hun yn dywedyd (Mat. 13. 13). 'Am hyny
yr ydwyf yn lefaru wrthynt hwy ar ddammegion:
canys a hwy yn gweled, nid ydynt yn gweled; ac yn
clywed, nid ydynt yn clywed, nac yn deall.' Hyny
yw, nid oeddynt yn ystyried, nac yn gofalu am wybod,
yr hyn ag oedd efe, mewn ffordd gyffredin, eglur, yn ei
ddywedyd wrthynt, ac yn ganlynol, nid oeddynt hwy
yn ei ddeall; a chan hyny efe a lefarodd wrthynt mewn
dammegion, neu trwy gyffelybiaethau, gwedi eu ben-
thycia oddiwrth bethau yr oedd y rhai mwyaf anwyb-
odus yn eu deall; i egluro iddynt ryw beth nad oedd-
ynt yn ei ddeall; ac er fod rhai o'r rhai hyn nad oedd
yr apostolion yn eu hamgyffried yn y fan; at yr hyn
y mae ein Harglwydd yn ymddangos fel un a fyddai

* Gwel Bochart, *Hierozon*, p. 31, 32.

yn rhyfeddu, gan ddywedyd, 'Oni wyddoch chiwi y ddammeg (hawdd ei deall, a chynnefn) hon?' a pha fodd y gwyddoch yr holl ddammegion? Marc 4. 13. Etto efe a'i heglurodd iddynt (sef i'w ddygyblion) drachefn; adn. 43. ac a orchymynodd iddynt, am ba beth bynag a lefarai efe wrthynt yn y tywyllwch, ar iddynt ei ddywedyd yn y goleuni. Mat. 10. 27. Er y gallaf y dammegion hyn fod yn eglur ac yn ddeallus i'r rhan fwyaf o ddynton yr amseroedd hyny, oblegid fod ein Hiachawdr yn fynych ynddynt yn cyferio at bethau yn union yn eu gwydd, etto, gan fod y gwrthdrysau hyn wedi eu symud oddi wrthynt ni, nid ydyw parh yn bresennol yn caufod eu grym a'u gogoniant: nac ychwaith, fe allai, yn eu cyflawn ddeall, heb ryw ychydig o gynnorthwy.

DAMNEDIGAETH, Llad. DAMNATIO; Sae. DAMNATION: collfarnedigaeth, barnedigaeth; bod dan ddeddfryd yn cael ei farnu yn euog; neu y gop i ba un y mae euogwydd yn rhwymo y troseddwr. Luc 23. 40. Ioan 3. 19. Rhuf. 3. 8. a 8. 1. 1 Tim. 3. 6. Nid ydyw damnedigaeth yn air o wreiddyn Cymreig. Barn, barnedigaeth, a cholffarnedigaeth, sydd gan W. Salisbury, yn y manau yr arferir ef, oddieithr un man, 1 Tim. 3. 6. lle y mae yn cael ei gyfieithu *enlith*; barn, ar ymyl y ddalen. Yr un gair *Gr. κριμα*, a gyfieithir *barnedigaeth*, yn 1 Cor. 11. 29. ag a gyfieithir *damnedigaeth* mewn lleoedd eraill.—'Gwehndogaeth damnedigaeth,' ydyw y gyfraith doredig; y mae hi yn barnu yn euog, ac yn collfarnu ei holl droseddwr; nid oes dim maddaent yn perthyn iddi, na dim rhyddhad odditan ei dedfryd, heb iawn perffaieth, digoll, yr hwn ydyw Iesu Grist y cyflawn. 2 Cor. 3. 9.—'Nid oes gan hyny yn awr ddim damnedigaeth i'r rhai sydd yn Nghrist Iesu.' Rhuf. 8. 1. Sef dim collfarn; y maent wedi eu cyflawnhau, ac yn heddwch Dauw.

DAMNIO, Llad. DAMNARIUM; Ffr. DAMNER; Sae. DAMN: collfarnu, barnu yn euog, cospi troseddwr. 1 Bren. 8. 32. Diar. 12. 2. Ioan. 3. 17.—'Gan wybod fod y cyfryw un wedi ei wrydroi, ac yn pechu, gan ei fod yn ei ddamnio ei hunan.' Tit. 3. 11.—'Wedy varnu y cantho y hunan.' W. S. Y mae y dyn a fyddo heretic yn hunan-farnol, fel y mae y gair *Gr. αυτοκαταπιτρος*, yn arwyddo; y mae efe yn doddi arno ei hunan yr y farnedigaeth, neu gospedigaeth ag a arferir ei rhoddi gan yr eglwys ar ddrwgweithredwr; sef ei dori ei hun allan o'r eglwys yr hon yr oedd efe yn selod o honi. Y mae Macknight o'r farn, fod yr heretic hunan-farnol i'w ddeall am ddyd a fyddo yn dysgu athrawiaeth gyfeillornus, ac yntau yn gwybod ei bod hi yn gyfeillornus. 1 Ioan 3. 20. Y mae dyn cyfeillornus, yn ei fuchedd a'i ymarweddian, yn cael ei fwrw allan gan yr eglwys; ond y mae dyn cyfeillornus yn ei farn a'i athrawiaeth, yn ei fwrw ei hunan allan.—'A chan droi dinasoedd Sodoma a Gomorrah yn lludw, a'u damniodd hwynt & dymchweliad;' sef, a'u cospodd hwynt & dymchweliad. 2 Petr. 2. 6. 'Ac a droes dinasoedd Sodoma a Gomorrah yn llydw, ay dymchwelawdd ac ay cyfyrgolles hwynt.' W. S.

DAMWAIN—EINI AU, (gwain) dygwydd; peth sydd yn dyfod i ddyn, neu y peth y mae dyn yn dyfod iddo, heb ei ragweld, na rhagwybod dim yn ei gylch. Gen. 28. 11. Ruth 2. 3. 1 Sam. 6. 9. Preg. 2. 14. Y mae llawer o bethau yn ddamweiniol ac yn ddygwyddiol mewn perthynas i ddynton; ond nis dichon fod yn ddamwain mewn perthynas i Dduw: oblegid nad oes dim yn dyfod i ben ar nad yw efe wedi ei ragweld, a'i ragwybod i'r perffethrwydd ei manylwydd eithaf. Oblegid 'hybys i Dduw ei weithredoedd oll erioed.' Act. 15. 18.

DAN, דן [barn] 1. Dinas yn nghŵr eithaf Judea,

yn agos i droed mynydd Libanus, yn agos i darddiad yr Iorddonen. Yma y gosododd Jeroboam un o'r llof aur i fyfynu. Jos. 19. 47. Barn. 18. 29.—2. Pummed mab Jacob, a'r hynaf o'i feibion o Bilhah, llawforwyn Rahel. Efe oedd dad y llwyth a elwir ar yr enw hwn; yr hwn llwyth oedd a'i rannir mewn gwlad ffwrwythlawn, rhwng llwyth Judah o du y dwyrain, a gwlad y Philistiaid yn y gorllewin; ond aeth terfynau eu rhandir yn rhy fychan iddynt, oblegid nad oedd efe ond darn o diriogaeth Judah; am hyny ymladdasant yn erbyn Lesem, neu Lais, ac a'i hennillasant; galwasant hi Dan, yn ol enw eu tad. Er na feddai Dan ond un mab, sef Hushim, etto, yr oedd y llwyth hwn yn cynnwys 62,700 pan oeddynt yn dyfod i fyfynu o'r Alphat, a hwy a gynnwyddasant yn yr anialwch hyd yn 64,400. Y llwyth hwn, yn nghyd ag Aser a Naphtali, oedd yn gwneuthur un aden o'r gwerysll yn yr anialwch, ac yn eychwyn yn olaf. Num. 10. 25.—'Dan a farn ei bobl fel un o lwythau Israel.' Ystyr y gair *Fr* ydyw *barn*, a rhag-ddwyedodd Jacob, er mai mab un o'i law-forwynion oedd, y byddai yn ben llwyth gwa-hanol, ac y byddai iddo ymyraeth ag achosion cyffredin y wladwriaeth, fel pe buasai yn fab i Rahel neu Leah. 'Dan fydd sarph ar y ffordd, a neidr ar y llwybr; yn brathu sodiau y march, fel y syrthio ei farchog yn ol.' Gen. 49. 16, 17. Y mae yn y geiriau ddarluniad prophwydoliaethol o gynneddfau y Dan-iaid, fel yn gyfrwys ac yn niweidiol, fel seirph a nadroedd. Pe byddem hybys o'u holl hanes, diammeu yr ymddangosai eu llwyddiant mewn cyfrwysdra a dichellion yn nodedig. Yr oedd Samson o'r llwyth hwn, yr hwn, yn dra annysgwyladwy, a gladdodd y Philistiaid yn hollol ddainystr teml Dagon. Rhagorodd y llwyth hwn mewn dichellion, yn hytrach nag mewn rhyfel cyhoeddus. Ond er hyny, mewn rhyfel yr oedd y llwyth hwn, yn ol prophwydoliaeth Moses, fel cenaw llew yn neidlo o Basan, yn greulon ac yn anwrthwynebol, yn gafaelu ac yn dyfetha yr ysglyfaeth. Deut. 33. 22. Yn Samson y cyflawnwyd y brophwydoliaeth hon yn nodedig.

DAN, cyfnewidiad o TAN; cymerir y gair, 1. Mewn perthynas i leoedd; megys y mae pethau ar y ddaear dan y nefoedd, dan yr haul, &c., Barn. 1. 7. Preg. 6. 1, 12.—2. Islaw o ran cyfwr, sefyllfa, gallu, ac awurdod; megys y darllenwn am beth 'dan draed;' Rhuf. 16. 20. 'Dan bechod—dan y ddeddf—dan ras—dan feildith;' sef dan argraff, effeithioldeb, a llywodraeth y pethau hyn. Rhuf. 3. 9. a 6. 13.—3. Dan, oddi dan, o ran amddiffyniad; felly y mae y saint 'dan gysgod,' neu 'adenydd,' Duw yn Nghrist. Ps. 91. 1—4. Can. 2. 3. Mat. 23. 37. Eder. TAN.

DANADL, (danad) chwyn, pethau difles mewn tir. Job 30. 7. Nid yw y dysgedigion yn gallu cwbl benderfynu am y gair *Heb.* דָּן pa un ai ysgall ai danadl poethion a feddyllir wrtho; pa un bynag, y mae un tyfiant yn arwydd o ddiogel, diofalwch, neu anghyfanedd-dra mawr. Diar. 24. 31. Esa. 54. 13. Hos. 9. 6. Seph. 2. 9.

DANFON, (anfon) yr un ag anfon. Exod. 4. 13. Ioan 3. 17. Eder. ANFON.

DANGOS—IAD, (caws) 1. Gosod peth allan, ei gwneuthur yn eglur i edrych arno; arddangos. Exod. 9. 16. a 33. 18. Mat. 8. 4.—2. Cyfranu; gwneuthur yn effeithiol tu ag at. Ps. 17. 6. a 50. 23.—3. Mynegu peth trwy eiriau. Jer. 38. 21.

DANNEDDOG, (dannedd) yn meddu dannedd. —'Wele, gosodaf di yn fên-ddyrnau newydd ddannedd.' Esa. 41. 15. Byddid arferol o ddyrnau yd yn ngwledydd y dwyrain a mên & dannedd yn ei hojwynion, neu rhol-brenau. Llusgent hon dros yr yd i'w ysgar oddiwrth y gwellt, ac i ddryllio y gwellt yn

ymborth i'w hanifeiliaid. Y mae yr Arglwydd yn edrych ar ei bobl yn eu cyflwr isel, gwael, fel pryf, ac yn addaw yn rasol eu cynnorthwyo, eu hadnwedyddu, o ran gras a doniau, a'u gwneuthur yn fuddugoliaethus, ac yn ddechrynadwy i'w gelynlion. Wedi eu hadnwedyddu fel hyn, a'u gwneuthur yn ddanneddog, trwy eu medrusrwydd yn cyhoeddi gwirioneddau Duw yn llym ac yn argyhoeddiadol, dyrnant y mynyddoedd, a gosodant y brynau fel mwiwg; byddant nerthol trwy Dduw i fwrw ceatyll i'r llawr. 2 Cor. 10. 4. 5. Heb. 4. 12, 13.—'Cyfod merch Sion, a dyrna (medd yr Arglwydd); canys gwnaf dy gorn yn haiarn, a'th garnau yn ured; a thd a ddrylli bobloedd lawer: a chysegraf i'r Arglwydd eu helw hwynt, a'u golud i Arglwydd yr holl ddaear.' Mic. 4. 13. Dyma yr agwedd ogoneddus a welwyd ar egiwys Crist ar ol dydd y Pentecost, pan y gwisgwyd yr holl swyddwyr â nerth o'r uchelder, a phan oedd y gwirioneddau fel dannedd llymion yn cario argyhoeddiadau yn effeithiol i gydwybodau pechaduriaid; a dynion oedd fel mynyddau cryfion, a bryniau uchel, yn cael eu dyrnu, eu malu, a'u darostwng dan lywodraeth Crist. Act. ii, iii, ix, x.—Y mae yr egiwys yn isel arni, pan y byddo ei dannedd wedi pylu, a'r halen wedi colli ei flas. Nid oes neb ond yr Arglwydd a all ei hadnwedyddu a'i dyrchafu; ond y mae efe, yn ei ffyddlondeb, yn ymwelad hî yn ei hisel radd, ac yn ei gosod, trwy ei Ysbryd, yn olygus, yn llwyddiannus, ac yn ddefnyddiol. Edr. DYRNU.

DANIEL, דָּנִיֵּל [*Duo fy marmor*] 1. Mab Dafydd o Abigail y Garmelites, a elwir hefyd Chileab. 2 Sam. 3. 3. 1 Cron. 3. 1.—2. Offiriad o deulu Ithamar, yr hwn a ddaeth gyd âg Ezra o Babilon. Ezra 8. 2.

DANIEL Y PROPHYD. Yr oedd Daniel o'r hâd breninol, yn hardd, ac yn dda yr olwg arno o ran ei berson, heb ddim gwrthuni ynddo. Dan. 1. 4. Caethgludwyd ef i Babilon gan Nebuchodonosor, yn y bedwaredd flwyddyn i Jenoiaclau, brenin Judah, A.M. 3398. Trwy orchemyn y brenin, cafodd Daniel, yn nghyd â thri o fechgyn eraill, eu dwyn i fynu yn nysgeldiaeth y Caldeaid. Rhoddwyd arnynt enwau newyddion, a Daniel a elwid Beltesassar. Dan. 1. 7. Rhoddes Duw Daniel mewn ffafir a thiriondeb gyd â'r pen-ystafellydd. Y brenin Nebuchodonosor hefyd a fawrygodd Daniel, ac a roddes iddo roddion mawrion lawer; ac a'i gwnaeth yn bennaeth ar holl dalneth Babilon, ac yn ben i'r swyddogion ar holl ddoethion Babilon; ac yr oedd yn eistedd yn mhorth y brenin, i fod yn agos ato, i farnu drosto, ac i bawb gael caniatâd ganddo ef, cyn eu dyfodiad i wydd y brenin. Belsassar, wyr Nebuchodonosor, a'i gwnaeth yn drydydd i lywodraethu yn y freniniaeth. Pan ddaeth Darius i'r orsedd, wedi i Babilon gael ei goroesgyn gan y Mediaid a'r Persiaid, gosodwyd Daniel yn bennaf o'r tri rhaglâw, i'r rhai y rhodda i tywysogion gyfrif. Yn y sefyllfa oruchel hon, yn nghanol mawredd a phroffediagaethu yn ugliſn wrth hyny, a llygaid pawb yn graff arno, y cyfryw oedd ei ffyddlondeb, a'i roddiad dichlynaidd, fel na chaeo gan ei elynion nac amryfusedd na bai ynddo, i roddi yn ei erbyn, ond o ran cyfraith ei Dduw. Edr. DARIUS. Y mae yr hanes sanetaidd am dano, yn ei osod allan nid yn unig fel y gwr mwyaf enwog yn yr oes yr oedd yn byw ynddi, ond yn un o'r rhai mwyaf enwog a fu erioed ar y ddaear. yn neillduo,

1. *Am ei ffydd.* 'Trwy ffydd,' medd yr apostol, 'y cauoedd safnau y llewod.' Heb. 11. 33. Trwy genfigen y rhaglawiad, a thywysogion y brenin, y tafwyd Daniel i ffau y llewod, am na pheidiai a gweddio can ymbol o flaen ei Dduw am ddeng niwrnod ar hugain. O herwydd i Daniel, trwy ffydd, roddi ei ymddiried yn yr Arglwydd, Duw a ddanfonodd ei

angel, ac a gauodd safnau y llewod, fel na wnaethant iddo niwed. Codwyd Daniel o'r ffau, 'ac ni chaeo niwed arno, o herwydd credu o hono yn ei Dduw.' Dan. 6. 22, 23.

2. *Am ei gyflawnder.* Enwir ef bedair gwaith gan Ezeiel, fel un o'r tri gwyr mwyaf hynod o bawb am eu cyflawnder. Pen. 14. 14, 20. 'Pe byddai yn ei chanol y tri wyr hyn, Noah, Daniel, a Job, hwynt hwy yn eu cyflawnder, a achubent eu henaid eu hun yn unig.' Y mae y gair *cyflawnder*, yn y lle hwn, i'w olygu yn yr ystyr helestaaf, ac a arwyddoedd enwog-rwydd y gwyr hyn yn holl gorph crefydd: sef yn eu ffydd yn nghyflawnder mawr yr efengyl (Rbaf. 1. 17. a 3. 21. a 5. 18.)—eu parch i gyfraith gyfiawn Duw yn ei holl orchymynion sanctaidd—eu gofal diwyd am addoliad Duw, yr hyn sydd yn gyfiawn ddyledus iddo—eu hymddygiad cyflawn tu ag atynt eu hunain, a thu ag at bawb eraill. Ymddangosodd ysbryd rhagorol yn Daniel yn sefyll dros Dduw a'i orchymynion sanctaidd yn ngwyneb y peryglon mwyaf. Yn ieuanc 'nid ymbalagodd efe trwy ran o fwyd y brenin, na thrwy y gwain a yfal efe:' yn hytrach na pheidio gweddio arno, cymerai ei fwrw i ffau y llewod gwancus i'w larpio. Pan fwrwyd y tri llanc i'r ffwrn am beidio addol delw y brenin, tebyglod fod Daniel yn absennol ar negesau y brenin; neu, ynte, eu bod yn ei weled yn rhy uchel yn ffafir y brenin i roddi cyhuddiadau i'w erbyn.

3. *Am ei ddoethineb.* Yr oedd ganddo 'ysbryd rhagorol, a gwybodaeth a deall, dehongli breuddwydion, ac egluro dammegion, a datdod clymau. Ac o herwydd hyny y gosododd brenin Babilon ef yn bennaeth y dewiniaid, astronomyddion, Caldeaid, a brudwyr.' Dan. 5. 11, 12. Yn mhrophwydoliaeth Ezeiel yn erbyn brenin balch Tyrus, dywed y prophwyd wrtho yn dawdus, 'Wele di yn ddoethach na Daniel; ni chuddir dim dirgelwch oddi wrthyf.' Pen. 28. 3. Yn nghanol doethlon y byd, parodd yr Arglwydd iddo ragori arnynt oll.

4. *Am ei weddiau,* a'i ymstyngiad edifeiriol ger bron Duw, yn ymbol gyd â'r gostyngieddwydd mwyaf, am ei ffafir iddo ef, a'i gemedi bechadurus. Y mae yr olwg arno yn addas yn mhob man; ond y mae yn ymddangos wedi ei wisgo â neillduo harddwch pan y mae yn goblygu ger bron yr Arglwydd, yn yr agwedd addas a weddai fod ar bechadur ger bron y Mawrhydi Dwyfol, sef gyd âg edifeirwch duwiol, parch, a hyfira sanctaidd.

5. Mae yn cael ei alw *gwr y dymuniadau* (ymyl y ddaen) gan huffed oedd gan Dduw a dynion. Dan. 9. 23. Dangosodd Duw ei ffafir yn neillduo iddo, yn rhoddi doethineb iddo i ddehongli breuddwydion y brenin, a'r ysgrifen ar y pared, yr hyn a'i dyrchafodd i hynodrwydd nid bychan yn mhlith dynion; ac yn y wardigaeth a gafodd efe o ffau y llewod. Rhoddodd iddo amryw weledigaethau nodedig mewn perthynas i ragluniaethau Duw tu ag at deyrnasoedd y ddaear, ac amgylchiadau yr egiwys hyd ddiwedd y byd. Anfonodd Duw yr angel Gabriel i hysbysu iddo wrandawiad ei weddi, ac am amser dyfodiad y Messia. Y mae y fath amlygrwydd manwl ac eglur yn ei brophwydoliaethau, fel yr haerodd Porphyry, a Collins* wedi hyny, mai wedi eu cyflawniad yr ysgrifennodd Daniel ei brophwydoliaethau.*

* Yr oedd Porphyry yn byw yn niwedd y drydedd ganrif Ysgrifennodd Pagan hwn bymtheg o lyfrau yn erbyn Cristionogrwydd—deuddeg o ba rai ysgrifennodd i dafu dystyrwch ar lyfr Daniel. Cafodd ei ateb gan Eusebius, Apollinarius, a Methodius.—Sais oedd Collins, ac a droediodd yr un llywbr y Porphyry, o elyniaeth yn erbyn crefydd Crist. Cafodd ei waith yn erbyn Cristionogrwydd ei wrthbrof yn rhagorol gan yr Egeob Chandler, a Mr. Chandler.

† Heblaw Porphyry a Collins, gwnaeth Semler hefyd y beirneddyd ysgrifeddiol yn Germani, ymosododd ar lyfr Daniel—ac ar ei ol ef ddaeddi Michaelis ac Eichhorn yn erbyn y

Nid ydyw yr Iuddewon yn cyfsif Daniel yn mhlith y prophwydi, gan iddo fyw bywyd gwr llys, yn hytrach na bywyd prophwyd; ac am nad oedd ei ddad-guddiedigaethau ond trwy freuddwyd a gwledigaeth nos—yr hyn a gyfrifent y radd isaf o ddadguddiad. Ond yr achos o'u gelyniaeth yn ei erbyn ddammeu yw, am ei fod wedi nodi amser dyfodiad y Messiaï mor hynod amlwg, fel nas gallant wrthsefyll ei eglurdeb. Y mae ein Hiachawdwr, trwy gydnabod Daniel yn brophwyd, wedi terfynu y ddad hon. Mat. 24. 15. Er nad ydyw enw Daniel wedi ei osod yn nechreu ei lyfr, etto y mae dgon o brawf tufawol yn y llyfr ei hun, mai efe yw yr awdwr o hono, heblaw ei dderbyn- iad yn yr eglwys fel y cyfryw yn mhob oes. Y mae trefn ei brophwydiolaethau yn hysod eglur, fel y mae yn ddefnyddiol, fel agoriad tu ag at deal gwledig- aethau Iean yn y Dadguddiad, ac amryw o weledig- aethau Esaiah ac Ezeziel. Y mae ei iaith yn ddiadd- urn, ac yn llai hedegog ac allegawl na iaith y prophwydi eraill—yn debycach i iaith hanesydd na iaith y prop- hwydi: ond, er hyny, y mae ei iaith yn fyr, eglur, a chynnwysfawr; a'i ddarluniadau yn oleu ac yn natur- iol. Yn y Galdaeg yr ysgrifennodd o'r ail bennod hyd y seithfed bennod; o ran, tebygol, eu bod yn perthyn i ainglychiadau yr ymerodraeth hono, gan mwyaf. Y rhan arall a ysgrifennodd yn Hebraeg.

Barn y rhan fwyaf o awdwyr ydyw, iddo farw yn Caldea neu Media. Yr oedd yn hen pan rwyddhaodd rhagluniaeth y flordd i'r Iuddewon i ddychwelyd i'w gwlad, ac yn analluog, wrth bob tebygolrwydd, i'r fath hirdaith. Os gorfu arno, trwy ryw ragluniaeth an- hysbys i ni, symud i Media, nid rhyfedd nad oes grybwylliad am dano yn llyfrau Ezra a Nehemiah. Hwyrach fod ei sefyllfa yn y wladwriaeth, ac ewyllys y brenin, yn gofyn ei arosfa yn ngwlad ei alltudiad. Beth bynag am hyny, dilys yw, iddo ef, yr hwn a weddiodd mor daer drostynt, wneuthur pob rhywydd- ineb a allasai i'w gywladwyr i ddychwelyd; a bod eu rhyddhad yn achos o orfoledd nid bychan iddo.

Ysgrifennodd amrywiol awdwyr yn enwog ar y llyfr hwn, megys Mede, Syr Isaac Newton, yr Esgob New- ton, Prideaux, Gill, Scott, Kett, Hewit, Willet, a Dr. Owen ar y 70 wythnos, *Exercit.* 14. ar Heb.*

DANNOD, (annod) gwarthruddo, edliw. Y mae yr un gair *Gr. ονειδίζω*, yn cael ei gyfieithu weith- iau *gwaradwyddo*, Mat. 5. 11. Luc. 6. 22. Rhuf. 15. 3. 1 Tim. 4. 10.—*edliw*, Mat. 11. 20. a 27. 44.—*difenyd*, Marc 16. 32.—ac weithiau *dannod*, Marc 16. 14. Iago 1. 5.—Y gair Groeg a arwydda, nid yn unig ceryddu mewn geiriau, neu ddwrddio, ond hefyd bychanu, gwarthruddo, trwy edliw rhyw fai i un, pa un ai yn gyflawn, ai ynte yn anghyflawn. Aeth Crist trwy y gwaradwydd hwn, a dyma ran ei ganlynywyr oll hyd heddyw. Difenyd ef yn anghy- iawn yn ei boenau mwyaf gan y gwaelaf o ddyonion. Dywedir pob drygair yn erbyn ei ganlynywyr. Mat. 5. 11. a 27. 44.—Crist a ddannododd i'w ddy- gybllion eu hanghrediniaeth. Marc 16. 14. Yr oedd eu hangrediniaeth yn fetus, ac yn arwydd o galed- rwydd calon. Marc 6. 52. Argyhoeddodd Crist hwynt o'u bai, ac a'u ceryddodd yn garedig, yn addas, ac yn sanctaidd, i'r dyben, nid i'w gwarthruddo, ond i'w sancteiddio, a'u meddyginiaethu.—Y mae Duw 'yn rhoddi yn haellionus i bawb, ac heb ddannod.' Iago 1. 5. Er mai pechaduriaid mawrion sydd yn gofyn ganddo, nid yw yn edliw eu beiau iddynt wrth roddi; yn eu gwarthruddo, nac yn eu digalonu o'u

plegid. Nid yw yn belo arnynt am ofyn gormod, na gofyn yn rhy aml; ond y mae yn rhoddi, o'i anfeidrol ddaioni ei hun, yn helaeth, yn aml, ac yn barhaus, i'r neb a ofyne ganddo mewn ffydd yn ei addewidion. Os ystyriwn mai pechaduriaid euog a ffol sydd yn gofyn, a llawer o euogrwydd a ffolineb yn perthyn iddynt yn eu gwaith yn gofyn—y mae rhoddw'r hael- ionus, ac heb ddannod, i ofyn ganddo, yn annogaeth gref i ddyfal barhau mewn gweddi: dyma y fath un ydyw Duw!

DANT, DANNEDD, (dan) *Gr. δονος, οδοντος, Llad. DENS, DENTES*: boch-ddaint, cil-ddannedd, dannedd malu, dannedd blaen; dannedd ôg, dannedd cribau, dannedd olwyn: *celwydd yn dy dannedd*, sef celwydd mawr cywilyddus. Y mae y dannedd yn esgryn celyd lawn, ac megys wedi eu gwlydro oddi amgylch, o ran nad oes yr un bilen yn eu cylchu, fel am yr holl esgryn eraill, i'w cadw rhag effeith- iau niweidiol yr awyr, gwlybwr, oerni, a pheother. Buasai y cyfryw bilen yn ein rhwystro i gnoi ac i fwyta. Y mae y dannedd blaen yn gymhwys i dori; a'r lleill, sef y cil-ddannedd, i falu y bwyd; gan fod y naill yn llymion, a'r lleill yn eirwon. Y mae y dan- nedd yn tyfu hyd y diwedd, am fod traul mawr ar- nynt yn eu gwaith; y mae hyn yn amlwg oddiw'rth fod y dant fydd ar gyfer y dant a gollwyd yn myned yn hwy na'r lleill. Nid oes dannedd gan blant bych- ain, am y byddent, yn lle bod yn llesol, yn niweidiol iddynt. Y creaduriaid hyny sydd â dannedd iddynt yn y ddyw ên, nid oes ganddynt ond un cylla i dder- byn a pharotol eu hymborth; ond yn y rhai sydd heb ddannedd yn yr ên uchaf, neu heb ddim dannedd, y mae ganddynt dri chylla, fel mewn anifeiliaid, ac adar grawnweinol. Y mae doethineb Duw i'w weled yn fawr yn ngosodiad y dannedd; pe buasai y rhai blaen yn ol, neu y cil-ddannedd yn mlaen, buasant yn gwbl annaddas ac yn aneffyddiol. Rhyw weithiwr doeth, darbodus, a fu yma, medd Galen. Y mae y dannedd hefyd yn ddefnyddiol i ymadroddi, ac yn harddu y wynebpryd. Rhai anifeiliaid sydd â dannedd blaen iddynt yn y ddyw ên; a rhai heb ddim ond mewn un yn unig; ac mae gan rai fwy nag un res o ddannedd yn yr un ên. Y mae gan rai milod ysgythr-ddannedd yn hwy ac yn uwch na'r lleill, i ymafylt yn, ac i ddal eu hysgylfaeth.

Dynion yn cael eu cyffelybu i fwystflod gwylltion, eu hymadroddion cywilyddus a pheryglus, eu gallu a'u medrusrwydd i wneuthur drwg, a elwir, 'dannedd fel gwaywffyn, cleddyfau,' &c. Job 4. 10. Ps. 57. 4. Dlar. 30. 14. Y mae Duw yn tori y dannedd hyn pan wnelo ddyonion yn anabl i niweidio eraill. Ps. 3. 7. a 58. 6.—'Ysgyrnygu,' a 'rhiucian dannedd,' a arwydda, cynddaredd, galar mawr, anobaith, a phoen. Ps. 35. 16. Mat. 8. 12. Act. 7. 54.—'Glendid dannedd,' a arwydda, newyn trwm. Amos 4. 6.—Y rhai drygionus dydent yn cwyno fod y tadau wedi 'bwyta grawnwin surion,' a bod 'dineod ar ddannedd y plant,' (Ezec. 18. 2.) i arwyddo fod y plant wedi gor- fod dyoddef am eu troseddau a'u hanwreiddau hwynt.—'Dy ddannedd sydd fel deadeil o ddefaid gwastad- gnaif.' Can. 4. 2. Dannedd yr eglwys yn wastad, a arwydda, ei bod yn un lân, a'i hymborth yn bur.

'Dant am ddant.' Exod. 21. 24. Lev. 24. 19. 20. Deut. 19. 21. Barn. 1. 6, 7. 1 Sam. 15. 33. Esa. 13. 16—18. Mat. 5. 38, 39, 40. a 7. 2. Dat. 16. 6. Nid rheol ymddygiad personau neillduol tu ag at eu gil- ydd ydyw y gyfraith hon, ond rheol i'r barnwyr pa fodd i wneuthur barn rhwng gwr a gwr: 'Fel y gwnaeth, gwneledd iddo.' Dyma real gyflawn y barnwyr, wrth ba un y mae iddynt rodio yn ddiudedd: 'Nac arbed- ed dy lygad; bydded einioes am einioes; lygad am lygad, dant am ddant,' &c. Y mae yr Arglwydd cyflawn yn ei ragluniaethau, yn aml, yn mesur:

chwe phenod gyntaf; ond fe'u hatewyd hwy yn gampus gan Hengstenberg, Hübnerick, Stüblien, Jahn, ac eraill.—C.

* Heblaw yr awdwyr a nodir uchod fel ysgrifenywyr ar y llyfr hwn, gellir enwi ebsodau Melancthon, Calvin, Venema, Bertholdt, Rosenmüller, Hübnerick, Lengkerke, Broughton, a Winst.—C.

ddynion a'r un mesur ag y maent hwy wedi mesur i erall; ond nid ydyw y gorchymyn hwn, mewn un gradd, yn cynnwys ymddiol dynion ar eu gilydd. Gau esboniad yr ysgrifenyddion a'r Phariseaid oedd tynu y casgliad hwn oddiwrth y geiriau, a'u cymhwyso at ymddygiad personol dynion at eu gilydd. Yr un ydyw cyfraith Duw, yn yr ystyr o honi, yn mhob oes, a than bob goruchwyliaeth; a'r un ydyw y trosedd o honi. Y mae dial yn groes i orchymyn Duw, ac yn becladurus bob amser; ond mewn lle barn, cyflawnder a weddai fod yn eistedd ac yn llywodraethu, megys o'r dechreu felly yr awr hon, ac hyd ddiwedd amser.—'Hyder ar ffalswr yn nydd cyfyngder, sydd megys dant wedi ei dorri.' Diar. 25. 19. Hyder ar ddim ond ar Dduw ei hun, sydd bechadurus, poenus, ac anffuddiol, yn nydd cyfyngder; fel dant wedi ei dori, yr hwn sydd anhardd, diddefnydd, a phoenus; felly y bydd pob peth a hyderir arno, ond y Duw holl-ddigonol; ond y rhai a obeithiant yn yr Arglwydd a adnewyddant eu nerth. Esa. 40. 31.

DANTEITHIOL, (dant-aeth) blasus, hyfryd; boddhaol i'r dant.—'Danteithiol a gwyh.' Dat. 18. 14. *Gr. τα λιπαρά και τα λεπρά.* 'Holl bethau breision a gwyhion.' W. S. a Dr. M. Pethau moethus yn ymborth, pethau hardd, clae, dysglae, a gwyh, yn eu holl wisgoedd a'u holl anneddau. Yr holl bethau hyn a hnt ysmath oddiwrth Babilon Anghristaidd yn rydd ei gofwy. Mwynhaodd hwynt yn hir, ac yn helaeth; am ei cham-dddefnyddiad o honynt, mewn eflann-addolliaeth, balchder, a phob afiendid a ffielddra, Duw a'i hyspeiliodd o honynt, ac yn gyflawn a'i dynoethodd i waradwydd traqwyddol. Felly y gwna hefyd i holl anwiliolion y ddaear!

DANTEITHION, (dant-neth) bras-fwyd, bwyd blasus, dantaith; y cyfryw a fwyty breninoedd. Gen. 49. 20. Diar. 23. 3.—'Na ad i mi fwyta o'u dant-eithion hwynt; sef gweithredwyr sawiredd.' Ps. 141. 4. Y mae danteithion gan y rhai a weithredant anwiredd; sef mwyniant pechod, mewn golud, meluswedd buchedd, parch, mawredd bydol, a thrythylwch cnawdol. Dyma y pethau y mae eu calonau llygredig yn eu cyfrif yn ddanteithion, ac y maent yn ymborthi arnynt gyda hyfrydwch. Y mae y goreu o ddyddion yn ddarostyngedig i gael eu lithio ganddynt: yn cydnabod ei wendid ei hun, a'u pechaduruswydd hwythau, y mae y Psalmydd yn llefain am gymhorth ac am gadwraeth.—'A lanwodd ei fol o'm danteithion; efe a'm bwriodd i allan.' Jer. 51. 34. 'Efe a lanwodd ei fol; efe a'm bwriodd o'm hyfrydwch.' Dr. Blayney. Barna efe fod cyfeiriad yn y geiriau at ein rhieni cyntaf yn cael eu bwrw allan o baradwys. Yr oedd gwlad Canaan yn hyfrydwch i Israel, fel etiffeddiath yr Arglwydd; fel gwlad dan fendith Duw; yn neillduol am fod cysegr Duw yno, ei ordinhadau a'i bresennoldeb. Oddi yno y bwriodd brenin Babilon yr Iuddeuon allan gyda chreulondeb gwaedlyd. Hyn a ddaeth arnynt am eu pechodau yn erbyn yr Arglwydd.

DAR, fel rhagddod mewn geiriau cyfansawdd, a arwydda, *o flaen, ar*, neu yn *nglych bod*: yn cyfateb agos i *pre* yn Saesonaeg. Darblygu, sef plygu ar; daramred, sef rhedeg oddi amgylch.

DARBOD, (pod) ystyried, sylwi, rhagofalu, rhag-ddarparu, gwneuthur darpariaeth ffactorol.

Paham y caddi d' wynebpryd,

O darbod hyd ein blinder,

E. Prys, (Ps. 44. 24.)

'Yn darbod pethau rhagorol.' Rhuf. 2. 18. *Gr. δοκιμαζεις τα διαφερωντα, profi pethau a gwahan-iaeth rhyngddynt.* 'Approving the things that are more excellent.' Saes. Y geiriau a arwyddant fod

gan yr Iuddeuon y cyfryw wybodaeth, trwy eu bod wedi eu haddysgu o'r ddeddf, neu, o'r hyn lleiaf, eu bod yn meddwl hyny, ag y gallent wahaniaethu rhwng drwg a da, gwirionedd a chyfeiliornad. Phil. 1. 7, 8. Ac nid hyny yn unig, ond hefyd, eu bod yn addas i farnu pa un o ddwy ddyledswydd oedd y fwyaf angenrheidiol a rhagorol. Y mae cadw bywyd naturiol yn ddyledswydd angenrheidiol; ond y mae cadw gorchymynion Duw yn ddyledswydd fwy rhagorol. Y mae caru tad a mam yn ddyledswydd; ond y mae caru Crist a'i achos yn y byd yn ddyledswydd fwy rhagorol, ac i ffactori yn ein serch a'n hymlyniad wrthi.—'Heb ddarbod dros yr eiddo.' 1 Tim. 5. 8. Heb ddarbod (*προνοια*) heb *ragofalu a darparu pethau addas tu ag at eu cynnalieith.* 'Iros yr eiddo.' (*ρωσ ιδιων*) ei berthynasau, ei gyfnessaf, ei rieni, a'u rhieni hwythau. Y maent yn eiddo iddo i ofalu am danynt, a'u cynnal a'u cysuro yn ol gorchymyn Duw. 'Efe a wadodd y ffydd,' os nid o rau profes, etto o ran bucheddiad, a'i ymddygiad hollol groes i athrawiaeth y ffydd: 'a gwaeth yw na'r di-ffydd'; o ran ei fod yn pechu yn erbyn mwy o oleuni, ac yn dwyn dianrhydedd ar y ffydd y mae yn ei phroffesu. Y mae yn profesu ei fod yn adnabod Duw, ond ar weithred- oedd yn ei wadu; y mae yn ffaidd, yn anuffadd, ac at bob gwethred dda yn anghymeradwy. Tit. 1. 26. Esa. 58. 7. Nid yw y cyfryw yn gymhwys i fod yn aelod o un gymdeithas eglwysig; ond os parha heb ddiwygio wedi aml rybydd, dylai gael ei dori allan.

DARFOD—U, (bod) *Heb.* מבי dybenu, diwedd, cwblhau, gorphen, terfynu. Y mae y Psalmydd yn dangos, mewn dull ardderchog, ragoroldeb Crist ar bob creadur; ie, y nefoedd a'r ddaear, trwy hysbysu eu darfodiad hwy, a'i barhad yntau. 'Efe yn y dechreuad a seiliodd y ddaear, a'r nefoedd ydynt waith ei ddwylyw.' Efe, yr hwn yn ei fawredd galluog a roddodd ddechreuad iddynt, wedi iddynt yn gwbl ateb dybenion eu gwneuthuriau, a rydd derfyn iddynt. 'Hwy a ddarfyddant—Tithau yr un ydynt, a'th flynyddoedd ni ddarfyddant.' Ps. 102. 26, &c. Y mae anghyfnawidioldeb a pharhad gysurwyddol Crist o ran ei Berson a'i swyddau, yn sail o gystr sylweddol i bawb a ymddiriedant ynddo, yn wnebyd cyfnawidiad, pallod, a darfodidigaeth pob peth arall. Oblegid fod Crist yn Dduw galluog, a digyfnawid, y mae ei addewidion yn sicr o gael eu cyflawni; ei eglwys yn sicr o gael ei chynnal; ei bobl yn sicr o gael eu gwaredu yn mhob cyfyngder, o'u holl berygion, a'u diogelu yn dragwyddol. 'Dy flynyddoedd di sydd yn oes oesoedd.' Ps. 102. 24. Heb. 1. 10. Esa. 51. 6. a 66. 22.

'Rhai ar ddarfod am danynt,' ydyw rhai mewn cyflwr gwael, isel, digymhorth, yn dymhorol neu yn ysbrydol; pa rai y mae udgorn mawr yr efengyl yn cyhoeddi newyddion da i bechaduriaid, yn eu hadfywio, yn eu cysuro, a'u gwaredu o wlad eu gelynyon. Esa. 27. 13.

Ar dywalltiad y seithfed phiol i'r awyr, daeth llef uchel allan o deml y nef, oddiwrth yr orsedd-fainc, yn dywedyd, 'Darfu!' Dat. 16. 17. Nid yw y gair 'darfu' yma yn arwyddoedd diwedd y byd; canys y mae y byd gweledig yn parhau yn hir wedi hyn. Nid ar yr awyr naturiol sydd yn amgylchynu y ddaear, y tywalltwyd y phiol; ond ar awyr teyrnas Anghrist. Y mae gan deyrnas Anghrist ei haul, ei lleuad, ei ser, a'i hawyr briodol iddi ei hun, yn ei llywodraethu, ac yn ei chynnal. Ac fel nas dichon un creadur fyw heb awyr, felly pan dywelltir phiol digofaint Duw ar awyr Anghrist, bydd darfoed am dano yn hollol. Y mae ei holl oleuadau, a'r awyr yn mha yn y maent yn symud yn eu cylchoedd, ac yn llywodraethu yn effeithiol yn ei deyrnas, a digofaint Duw wedi ei dywallt arnynt. Ar hyn darfu ei deyrnasiad; darfu i'r Arglwydd gyf-

Iawni ei amcanion, a'i brophwydoliaethu am danol; darfu, mewn gradd mawr, iselder, cystuddiau allanol, a gorthymder yr eglwys. Medd yr Arglwydd Iesu, 'Wele, yr wyf yn gwneuthur pob peth yn newydd.—Darfu!—Myf yw Alpha ac Omega, y dechreu a'r diwedd. I'r hwn sydd sychedig, y rhoddaf o ffynon dwf y bywyd yn rhad.' Dat. 21. 5, 6.

DARFODIAD—AU. (bod) dyfod i ddiwedd; diw-eddu; terfyniad.—'Darfodiad terfynedig a lifa trosodd mewn cyflawnder.' Esa. 10. 22. 'Y cyflawniad a benderfynwyd sydd yn llifo mewn cyflawnder; canys cyflawnydd ef; a'r hyn a benderfynwyd, y mae I^E-O^FAH, Duw y lluoedd, yn ei wneuthur yn nghanol y tir.' Adn. 22, 23. Dr. Bagot. כְּלִיִּן וְרוּחַ שֹׁפָר דָּרָה *darfodiad*, neu *darfodedigaeth* (Deut. 28. 65.) *terfynedig, cyflawnder yn llifo*, neu yn llifo mewn cyflawnder.' Y difodiad a'r dinystr yn y wlad oedd yn derfynedig gan ewylls a chynghor Duw, ac yn llifo, er mor ofnadwy, etto mewn cyflawnder.—'Efe a orphenen ac a gwtoğa y gwaith mewn cyflawnder.' Rhuf. 9. 28. Y mae y defnydd a wneir gan yr apostol o'r geiriau hyn yn profi fod yr Ysbyrd Glân yn golygu hefyd ddychweliad gweddill yr Iuddewon at yr Arglwydd Iesu, a thywlltiad ei farnedigathau cyflawn ar y geneall yn gyffredinol am iddi ei wrthod. Dan. 9. 24—27.

DARFODEDIGAETH, (darfodedig) treuliad, darfodiad, afiechyd difaol.—'Os chwi ni wrandewch arnaf, &c., goeodaf yn oruchaf arnoch ddychryn, darfodedigaeth, &c. Lef. 26. 14, 16. Deut. 28. 22. Y mae y geiriau hyn yn dangos mai Duw sydd yn gosod clefydau ac afiechyd ar ddyinion, a hyn y gospedigaeth, neu yn gerydd meddyginiathol am eu pechodau. Pan y mae yr Arglwydd yn goeod yn oruchaf ar ddyinion, nid oes neb, na dim moddion, a lwydda i'w cael yn isaf, nes y tyno yr Arglwydd hwynt ymaith. Beth a all neb ei wneuthur i ymunioni i'r lân, pan y byddo yr Arglwydd yn gosod darfodedigaeth yn uchaf; rhaid darfod am dano. Llwybr llwyddiannus, yn mhob ystyr, i gorph ac enaid, ydyw y llwybr o ufudd-dod i'r Arglwydd.

DARFFO, (darfod) pan ddarffo; sef pan orphenir.—'Pan ddarffo y cynauaf gwin.' Esa. 24. 13. a 33. 1. 'When the vintage is done.' Saes. Sef pan orphenir y cynauaf y gwin.

DARIUS, דָּרְיוֹס [*ymafynydd*] brenin Media, am hyny y gelwir ef, Darius y Mediad. Dan. 6. 31. a 6. 9, 25. a 9. 1. a 11. 1. Hwn ydoedd Cyaxeres mab Astyages, a brawd Mandane mam Cyrus, ac Amyite mam Efil-Merodach, brenin Babilon. Efe ydoedd y cyntaf a deyrnasodd ar Babilon o freninoedd y Mediasid a'r Persiaid, gwedi gorchfygu y ddinas hōno gan Cyrus. Er mai Cyrus a orchfygodd Babilon, etto yr oedd ei hynawsedd ef mor fawr tu ag at ei ewythr Cyaxeres, fel y gwahoddodd ef i Babilon, ac y rhoddodd iddo y blaenoriaeth yn y llywodraeth tra y bu efe byw. Wedi i Cyrus ddwyn ei ewythr Cyaxeres, neu Darius, gyd âg ef i Babilon, hwy a ymgynghorasant pa fodd i oed trefn llywodraeth reolaidd ar yr holl ymerodraeth. Rhannasent hi yn gant a saith ar hugain o daleithiau; rhoddwyd llywodraeth y taleithiau hyn i'r rhai a fuasent yn fwyaf cynnorthwyol i Cyrus yn y rhyfel. Ar y tywysogion hyn y gosodwyd tri o arolygwyr, neu o raglawiad, y rhai oeddynt i fod yn y llys bob amser; ac i ba rai yr oedd tywysogion y taleithiau i roddi hanes am bob peth a ddygwyddai yn eu taleithiau priodol, ac y rhoddent gyfrif, fel na byddai y brenin mewn colled; a hwy oeddynt i hysbysu i'r tywysogion ewylls y brenin am bob achosion llywodraethol. Dan. 6. 1, 2, 3. Daniel oedd y penaf o'r tri. Da yr ydoedd yn haeddu y cyfryw flaenoriaeth, o herwydd ei oed mawr, ei brofiad yn y cyfryw orchwyl, ac oblegid ei enwogrwydd

a am ei ddoethineb trwy holl wledydd y dwyrain. Yr oedd Daniel yn rhagori ar y rhaglawiad a'r tywysogion; 'o herwydd bod ysbyrd rhagorol ynddo ef; a'r brenin,' sef Darius, 'a feddyliodd ei osod ef ar yr holl deyrnas.' Fel y gwnaeth y rhagoriaeth hyn Daniel yn ail wr yn y deyrnas, a'i fod trwy hyau yn *masaf* dan y brenin, cenfigenodd y tywysogion wrtho ef yn ddirfawr, a chyd-friadasant pa fodd y dyfethent ef. Ni fedrent gael un achos na bai yn ei erbyn, ond o achos cyfraith ei Dduw; o herwydd fyddlawn oedd efe. Cynghorasant y brenin i osod deddf freninol, a chadarnhau y gorchymyn, am fwrw i ffau y llewod pwy bynag a archai arch gan un Duw na dyn dros ddeng niwrnod ar hugain, ond gan y brenin. Daniel a aeth i'w dŷ, ac a weddiodd dair gwaith yn y dydd, fel arferol, a'i ffenestri yn agored tua Jerusalem. Cyhuddwyd Daniel wrth y brenin fel troseddwr ei gyfraith: bu ddrwg iawn gan y brenin, a rhoddodd ei fryd ar waredu Daniel. Ond gan nadd oedd lle i newid y gyfraith, a Daniel yn euog, nis gallasai. 'Dy Dduw,' medd y brenin wrth Daniel, 'yr hwn yr ydwyf yn ei wasanaethu yn wastad, EPE a'th achub di.' Felly y gwnaeth. Ar hyn, ysgrifennodd y brenin, ac a osodd gyfraith trwy holl lywodraeth ei deyrnas, i bawb grynu, ac ofni rhag Duw Daniel. Daniel a lwyddodd yn nheyrnasiad Darius ac yn nheyrnasiad Cyrus y Persiaid. Edr. DANIEL. Y mae yn dra thebygol fod Cyrus, yn yr yspaid y taflwyd Daniel i ffau y llewod, ar ei hynt filwraidd, yn Syria, oddiyno tu a'r Môr Coch, a chyffiniau Ethiopia, yn darostwng yr holl wledydd hyny o' ffenestri. Ni theyrnasodd Darius ond dwy flynedd yn Babilon, cyn iddo farw, yn 64 oed.

Sonir yn llyfr Ezra am Darius arall, yr hwn a fu yn amddiffynwr cyhoedd i'r Iuddewon gwineaidd, ac yn gynnorthwywr iddynt i adeiladu y deml yn Jerusalem; fel y gwelwch yr hanes yn llyfr Ezra, a phrophwydoliaethau Haggai a Zechariah. Hag. i. Zech. vii. Y mae hwn yn cael ei alw gan haneswyr cenedlig, Darius Hystaspes, am mai Hystaspes oedd enw ei dad. Hwn oedd y pummed o freninoedd ymerodraeth y Mediasid a'r Persiaid. Darius, Cyrus, Cambyses ei fab, Artaxerxes, neu Smerdius y Magiad, a Darius Hystaspes, y pummed. Mae rhai yn barnu (megys Usher, Rollin, Calmet, Brown, ac eraill) mai y Darius hwn oedd Ahaserus, gwr Esther; eraill (megys Prideaux, Scott, *Universal History*) a farnant mai Artaxerxes Longimanus ydoedd. Gan fod gwyr mor enwog am ddygsidiaeth a'u gwybodaeth o hanesyddiaeth ac amseryddiaeth, yn methu cydweled yn yr achos dadleud hwn, nid gwiw i mi ymgais am benderfynu y ddat. Teyrnasodd 36 o flynyddoedd, ac a fu farw A. M. 3519.—Y mae bedd-argraff y brenin hwn, yn coffau y gallai yfed llawer o win heb feddwi, yn dangos fod y Persiaid yn barnu fod cryfder i yfed diod gadarn yn anrhydedd iddynt.* Hynod mor wael yw barn dynion llygredig am yr hyn sydd yn anrhydedd i ddynoliaeth! Ni fyddai hyn ddim yn anrhydedd i anifel; pa faint llai i ddyn rhesymol? Ei anrhydedd penaf oedd, ei fod yn offeryn yn llaw yr Arglwydd, fel Cyrus, er amddiffyniad, ymgeledd, a chynorthwy i'w bobl weiniaid, yn wyneb eu holl elynion, i adeiladu y deml, a threfnu addoliad Duw yn eu plith.

Mae rhai yn barnu am y Darius y crybwyllir am dano yn Neh. 12. 22. mai yr hwn a enwir gan haneswyr cenedlig, Darius Codomanus, ydyw. Hwn oedd y diweddaf o freninoedd y Persiaid; yr hwn a orchfygwyd gan Alexander Fawr, brenin Macedonia, âg ychydig o filwyr gwrol, mewn tair brwydr orchestol. Y gyntaf wrth afon Granicus yn Phrygia; yr ail wrth fylchau Issus, yn Cilicia; a'r drydedd yn ngwastadedd Arbela, yn Assyria. Yn mrwydr Issus yr oedd gan

* Ηδύναμη και οίνον πίνειν πολὺν και τούτων φέρειν κάλως.

Darius 600,000 o filwyr; yn yr ymladdfa ya ngwas-tadedd Arbela yr oedd ganddo 1,100,000. Nid oedd rhifedi milwyr Alexander ddim dros 74,000, yn o'r ddwy ymladdfa. Mor wir ydyw geiriau y Psalmwydd, 'Ni waredir brenin gan liaws llu: ni ddianc cadarn trwy ei fawr gryfder.' Ps. 33. 16.

Lladdwyd Darius gan ei raglawiaid, Bessus a Nabyranes, yn ei gerbyd. Pan gafodd Alexander ef yn farw yn ei gerbyd, wylodd uwch ei ben, ac a'i hanfonodd i Sisigambis ei frenines, i'w gladdu yn meddau breninol Persia.

Gyda marwolaeth y Darius hwn y darfu am ymerodraeth y Mediaid a'r Persiaid; eanys cymerodd ymerodraeth y Groegiaid ei lle, trwy fuddugoliaeth Alexander arno. Ymerodraeth y Mediaid a'r Persiaid sydd i ni ddeall wrth yr arwyddlun o hwrdd a dau gorn iddo, yr hwn sydd yn cornio yn greulawn 'tu a'r gorllewin, tu a'r gogledd, a thu a'r deheu.' Y mae buddugoliaeth Alexander ar Darius yn cael ei darlunio yn hynod gywir, dan yr arwydd o'r bwch geifr yn dyfod o'r gorllewin hyd at yr hwrdd—yn taro yr hwrdd—yn tŷri ei ddau gorn—yn ei fwrw i lawr—yn ei sathru ef; ac nid oedd a llaf acub yr hwrdd o'i law. Dan. 8. 5, 6, 7. —Llawer a soniwyd am wroldeb a llwyddiant Alexander; ond yr holl achos o'i llwyddiant oedd yn gwbl o'r Arglwydd. Ewyllys Duw oedd iddo fod yn offeryn yn ei law i ddarostwng ymerodraeth y Persiaid. Yn llaw yr Arglwydd, rhedodd gyd a'r fath gyflymdra ar hyd wyneb yr holl fyd, fel pe na buasai efe yn cyffwrdd a'r ddaear.

DARLLEAIN, DARLLAIN, DARLLEN, (llen) lleu, lleuain, darllen, adrodd argraff neu ysgrifen. Y mae Duw y nefoedd gwedi hysbysu i ni ei feddwl trwy ysgrifen neu argraff: i'w ddeall, rhaid i ni ei wrando, ei ddarllen, a myfyrio ynddo. Yr oedd breninoedd Israel i ysgrifenu bob un iddo ei hun gopi o'r gyfraith mewn llyfr, trwy orchymyn Duw, a darllen ynddo holl ddyddiau ei fywyd; fel y dysgai ofni yr Arglwydd, a chadw holl eiriau y gyfraith. Deut. 17. 18, 19. —Y mae darllen yr ysgrifthyrau yn gyhoeddus yn rhan neillduol o addoiaid Duw, arferedig yn mhob oes. Luc 2. 16. Act. 13. 15—17, a 15. 21. Mae Paul yn cynghori Timotheus i llynu wrth ddarllen, wrth gynghori, ac wrth athrawiaethu. 1 Tim. 4. 13. Y mae darllen yr ysgrifthyrau yn gynnothwylol i gynghori ac athrawiaethu; heb hyny, bydd y cynghor a'r athrawiaeth yn dlawd ac yn egwan. Wrth ddarllen yn gyhoeddus yn addoliaid Duw, dylid gochelyd pob ystum corphorol amharchus ac anweddaidd; a lleisiau dyethr ac anhwyfryd: ond dylid darllen gair Duw fel gair Duw, yn sobr, yn bwylllog, yn ddeallus; gyd âg agwedd a llais addas a hyfryd. Y mae darllenwr da yn esboniwr da: a phob darllenwr drwg a ddyliid dewi.

Ni bydd ddoeth ni ddarlleno. Ddar.

DARN—AU, (arn) dryll, rhan, clwt, llain. Yr ydoedd gwaith Abraham yn rhanu yr anifeiliaid yn ddarnau, a'u gosod ar gyfer eu gilydd, yn arwyddod fod holl gystuddiau ei bobl dan neillduol drefniad Duw, ac yn derfynedig; ac y byddai iddynt hwy yn yr amser gosodedig gael eu hadferyd i'w gwlad, a'u dwyn at eu gilydd, darn at ddarn, asgwrn at asgwrn. Gen. 15. 17. Eze. 37. 7, 11, 14.

'Ti a gei ddarn o arian.' Gr. *σραρα*, arian bath Groegaidd, gwerth 2s. 6c. o'n harian ni.—'Onid yw eich athraw chwi yn talu teyrnged?' Gr. *διδραχμα*. Y *didrachma* ydoedd dreth a ofnyd gan bob un tu ag gynnal y deml; oddiwrth ba un yr oedd yr Iesu yn rhydd, fel Mab Duw, tŷ pa un oedd y deml. Gwerth y *didrachma* oedd oddeutu pymtheg ceiniog. Yr oedd y *statera* yn werth dau *didrachma*; ac am hyny yn ddigon dros yr Iesu a Petr. Y mae pob amgylchiad o'r wyrth hon yn dra rhyfedd. Y mae tŷdi Crist yn fawr, gan na feddai gymaint a modd i dalu y dreth.

Y mae ei ufudd-dod i'r llywodraeth, a'i ofal rhag rhodd rhwystr i neb, i'w gweld yn neillduol: gwel ydoedd ganddo wneuthur gwyrth i dalu na thrangwyddo neb. Y mae ei hollwybodaeth, ei hollafnuegydd, a dwyfoldeb ei berson, yn dysegrio yn ogoneddus, yn nghanol ei waeledd a'i dlodi mawr. Pwy ond Duw hollwybedol a allasai ddywedyd, y daliaid Petr bysgodyn—y cai efe ddarn o arian—a hwn yn *statera*, y darn ydoedd yn eisieu, yn safu y pysgodyn a ddelai i fyru yn *gynlaf*? Wele yma bob peth yn cael ei rag-ddywedyd gyd â'r manylrywydd mwyaf; a phob peth yn cael ei gyflawni yn gyfatebol. Gofala yr un Arglwydd na bydd eisieu ar ei ganlynywr, hyd ddiwedd amser, dim a fyddo yn angen arnynt, er i ofnyion trymion anghyflawn gael eu rhoddi arnynt hwy. Yr un yw efe a hwythan, a'u hachos yr un. Mat. 17. 27. Rhuf. 14. 20. 1 Cor. 8. 13. a 10. 23. 1 The. 5. 22. 1 Ioan 2. 10.

DARN-GUDDIO, (cuddio) chwiv-guddio, chwiv-ladrata. Y gair Gr. *ενοσφισομαι*, a gyfeithir *darn-guddio*, a arwydda lladradd dirgelaid, neu neillduo un rhan oddiwrth y llall, i'r dyben i'w feddiannu yn dwylodrus.—'A *darn-guddio*dd beth o werth y tir.' (κρημα, *meddiant*). Act. 5. 1, 2, 3. Y mae y gair *χωριον*, yn adn. 8. yn penderfynu mai tir oedd y meddiant a werthodd. Yr oedd y *darn-guddio* hyn yn Ananias a'i wraig, yn bechod mawr. Eu balchder rhagrithiol a barodd iddynt ei addunedu i'r Arglwydd yn eu calon; nid oes sŷn ddaesod iddynt ei wneuthur mewn geiriau.—Y mae Ainsworth yn coffau (ar Lef. 7. 16), fod bwriadu y peth yn y galon i'r Arglwydd, yn ol barn yr Iuddewon, yn rhywmo fel adduned, pe buasai heb ddywedyd un gair o'i enau.—Eu cybyddod a barodd iddynt ddarn-guddio o'r gwerth wedi hyny; a chan ei fod wedi ei addunedu yn *gubl*, yr oedd *darn-guddio peth* o hono yn gysegr-yspail. Y mae Petr yn ei alw, 'yn ddywedyd celwydd wrth yr Ysbyrd Glân.' Yr oedd yr Ysbyrd gwedi disgyn o'r nef i osod i fyru eglwys yn y byd; yr oedd y gwerth megys wedi ei addaw tu ag at y gorchwyll hwn. Yr ydoedd yr apostolion yn weision drosto yn y gwaith; dywedyd celwydd wrth yr apostolion oedd yr un peth a dywedyd celwydd wrth yr Ysbyrd Glân, gweision yr hwn oeddynt. Yr oeddynt yn pechu yn erbyn hollwybodaeth yr Ysbyrd Glân; yr oedd yn anghyflawnder â'i waith, ac yn dŷlyl o'r fath waethaf.—Y mae *darn-guddio* meddiannau eu meistyr yn bechod mawr mewn gweision: y mae yn anonestrywydd, yn anghyflawnder, ac yn anffyddlondeb i'r adduned sydd arnynt fel gweision, ac i'r ymddiried a roddwyd iddynt; y mae ar unwaith yn droseod o'r wylfied a'r nawfed gorchymyn. Tit. 2. 10.

DARNIO, (darn) tŷri yn ddrylliau, hollti yn ddarnau, dryllio, chwiffrwio, clytio, lleinio.—'A Samuel a ddarniodd Agag ger bron yr Arglwydd yn Gilgal.' 1 Sam. 15. 33. Gwnaeth Samuel y weithred hon mewn ufudd-dod i orchymyn Duw, fel gweiniog Duw yn gwneuthur dialedd cyflawn ar y brenin creulon hwn. Arbedodd Saul greulon y gwr hwn, yn groes i orchymyn Duw, o hunan-ewyllys a hunan-fodhad; ond o ufudd-dod i orchymyn Duw, y mae Samuel dirion, addfwyn, yn darnio Agag yn ddiarbed. Y mae rhyw Agag hoyw, rhyw oreuon, gan bob rhagrithiwr. I'w harbed bob amser; ond y mae pob pechadur edifeiriol yn ffyddlon i Dduw, ac yn ddiarbed o'r pethau hyny y mae yr Arglwydd wedi gorchymyn eu difodi. Barn. 19. 29. 2 Cron. 28. 24. Marc 5. 4.

DAROGAN—WR, (gogan) rhag-argoell, arddar-main, armain; dewin, brudiwr, coel-gyrchwr. Y gair Heb. *וּר* a arwydda *ymofyn*, a *chwilio allan*. Gen. 30. 27. a 44. 5. Ystyr y gair *וּר* gan hyny; *yw chwiliwr*; un yn chwilio allan, neu yn ymofyn

am wybod pethau sydd i ddyfod, trwy ryw arwyddion, rnegys ehediad adar, &c. Yr oedd y pechod hwn yn dra chyffredin yn mblith y Paganïad. 1 Bren. 20. 33. N um. 24. 1. Ezec. 21. 21. Ac y mae yn arferiad rhy gyffredin hyd heddyw, yn mhliith Cristionogion mewn enw: ond y mae yn hollol groes i air Duw. Lef. 19. 26. Deut. 18. 10. Y mae y pechod hwn, fel pob pechod arall, yn tarddu o ddiidduwiaeth calon dyn, a'i anhyder ar yr Arglwydd. Nid oes neb ond Duw a wŷr bethau i ddyfod. Esa. 45. 21. a 46. 9, 10. Y mae wedi rhoddi yn ei air bob hysbysrwydd angenrheidiol i'w eglwys, am ei holl ragluniaethau tu ag at y byd yn gyffredinol, a'r eglwys yn neillduol, hyd ddiwedd amser. Pwyso ar Dduw, ac ymostwng iddo, yn wyneb ei holl drefniadau, yw ein dyledswydd a'n braint ni. Y mae yn ddigon i bob un sydd yn caru Duw, ac yn pwyso arno, mai yr Arglwydd sydd yn teyrnasu. Ymostwng i Dduw, a phwyso arno, yw y gelyfddydd o fyw yn dduwiol yn y byd. Mic. 6. 8. Daroganwyr pechadurus, annuwiol, ydyw holl wneuthurwyr Almanacau, sydd yn ceisio dywydedd pa fath dywydd fydd am y flwyddyn; a pha gyfnewidiadau a gymerant le yn mhliith teyrnasocdd y ddaear. Nid llawer, os dim, llai pechaduriaid, yw y rhai sydd yn ymofyn â hwynt, ac yn rhoddi coel iddynt. Pa ynyfdrwydd ydyw meddwl y dichon un creadur gwael ragfynegi y tywydd am flwyddyn, yr hwn nis gŵar pa fath dywydd a fydd, na pha beth a ddygwyrdd iddo ei hun am un diwrnod! Y mae yn reynus gweled cymaint anwybodaeth a didduwiaeth yn parhau yn y wlad.

DAROSTWNG, (gostwng) tynu i lawr, iselhau, di-anrbydeddu, diffeinio, gwneuthur yn uffudd.—'Yr Arglwydd sydd yn darostwng ac yn dyrchafu.—Efe a ddichon ddarostwng y rhai a roddiant mewn balchder.' 1 Sam. 2. 7. Dan. 4. 37. Ps. 55. 19. a 75. 7.—Y mae balchder yn gynnwysedig yn mhob gweithred o anuffudd-dod; canys y mae dyn wrth anuffuddhau yn dyrchafu ei ewyllys ei hun yn erbyn ewyllys Duw. I wneuthur dyn yn uffudd i Dduw, rhaid iddo gael ei ddarostwng mewn edifeirwch am ei drosedd â aeth heibio, ac i uffudd-dod rhaglawn i ewyllys Duw. Lle na byddo edifeirwch am yr anuffudd-dod blaenorol, nis dichon fod uffudd-dod pur a pharod rhaglawn.—'EFE a'i darostwngodd ei hun.' Phil. 2. 8. Edr. CNAWD, AGWEDD, DIBRISIO, FPUWF, GENI, IESU, TEMAISIWN.

DAROSTYNGEDIG, (darostwng) plygedig; bod yn uffudd i lywodraeth un arall; yn wasanaethgar; agored. Ps. 66. 3. Rhuf. 8. 7. 1 Cor. 14. 32, 34. a 16. 16. Eph. 5. 24. Tit. 2. 5, 9. 1 Petr. 2. 18. a 3. 5. Heb. 12. 9.

DAROSTYNGIAD, (darostwng) ymostyngiad, isel- iad, uffudd-dod.—'Yn gogoneddu Duw o herwydd darostyngiad eich cyffes chwi i efengyl Crist.' 2 Cor. 9. 13. O herwydd uffudd-dod eich cyffes, neu eich uffudd gyffes, o efengyl Crist. Y mae y darostyngiad, neu yr uffudd-dod hwn i efengyl Crist, yn arwyddo derbyn- iad cyflawn ac ewyllysgar o'r efengyl, yn ei holl athrawiaethau gogoneddus; yn nghyd âg uffudd-dod parod a chyhoeddus i'w holl orchymynion sanctaidd. Y mae mewn uffudd-dod gwir gredinwyr, ddarostyng- iad meddwl a bucheddiad i awdurdod a llywodraeth rasol yr efengyl yn mhob peth. Y mae yr Ysbryd Glân drwyddi yn caethiwo yn hyfryd bob meddwl i uffudd-dod Crist. 2 Cor. 10. 5.

DARPAR—ION—U, *Llad. PRÆPARATIO, AP- PARATUS*: darmerthu, darbod, paratoi, arlwo.—'I ddarparu i'r Arglwydd bobl barod.' Luc 1. 17. Y mae y geiriau yn gosod allan effaith rhagorol gwneid- ogaeth Ioan Fedyddiwr ar yr Iuddewon. Yr oedd ei weinidogaeth yn awdurdodol, ac yn dra effeithiol; yn gweithredu yn rymus ar feddyliau ei wrandawyr: nid

gwneuthur canlynwyr iddo ei hun oedd ei ddyben, ond eu paratoi i'r Arglwydd Iesu, yn barod i'w dderbyn fel y gwir Fessiâh; i wrande arno, ac i uffuddhau iddo. Yr un yw effeithiau yr efengyl ar bawb, yn mhob oes; nid ydyw yn cael neb yn barod i'r Arglwydd—ond yn elynion iddo. Ond y mae yn eu paratoi hwynt iddo; sef yn dangos eu hangen o hono; ei ardderchogrwydd a'i ogoniant anfeidrol; ei gyflawnder a'i addasrwydd iddynt; ac yn eu tueddu i wneuthur derbyn- iad o hono, ac uffuddhau iddo. Fel hyn y maent wedi eu sanct- eiddio, ac yn gymhwys i'r Arglwydd; wedi eu darparu i bob gweithred dda. 2 Tim. 2. 21.

Y mae Duw, yn mawredd anfeidrol ei gariad, ei ddoethineb, a'i ddaioni ei hun, anffurdd darparu, er tra- gwyddoldeb, bethau annhraethol i'r rhai a'i carant, ac a ddysgwylant wrtho; ac y mae yn awr gwedi eu hegluro i ni trwy ei Ysbryd, yn yr efengyl. Ps. 31. 19. Esa. 64. 4. 1 Cor. 2. 9. Y darpariad hwn o eiddo Duw, a arwydda, ei feddwl tragrwyddol am ei bobl; ei gariad tu ag atynt; ei rag-olygiad o'u cystyrau a'u hangenion; ei rag-drefniad o bob peth iddynt yr oedd ei anfeidrol ddaioni am ei wneuthur iddynt dros dragrwyddoldeb; ac effeithioldeb ei ewyllys yn cyflawni ei holl gynghor tu ag atynt hwy. Dyfnion bethau Duw ydynt, sydd yn mhell tu hwnt i feddwl pawb ond ei feddwl ei hun. Yr Ysbryd, yr hwn sydd yn chwilio pob peth, yn unig a ddichon eu hegluro i ni. Mat. 13. 11. a 16. 17. 1 Ioan 2. 27.

'A darpar-wyl y pasc oedd hi.' Ioan 19. 24. Y mae y gair *Gr. παρασκευή*, a gyfleithir yma *darpar- ŵyl*, medd y Dr. Campbell, bob amser yn arwyddo y dydd o flaen y Sabboth, ac nid y dydd o flaen un wyl arall, oni fyddai yr wyl hono yn dechreu ar y Sabboth. Felly y geirw *Marc παρασκευή*, y *darpar-ŵyl*, 'sef y dydd cyn y Sabboth.' Pen. 15. 42. Yr oedd gor- chymyn neillduol gwedi ei roddi am rag-barotoi y dydd o'r blaen i gadw y Sabboth. Exod. 16. 5, 23. Ond nid oedd gorchymyn cyffelyb am rag-ddarpariad i'r gwyliau eraill, oni byddent yn dechreu ar y Sabboth. Dichon 'darpar-wyl y pasc,' yn y lle hwn, arwyddo darpariad yr ebyrth hedd a fyddent yn arferol o gael eu haberthu yn saith niwrnod yr wyl. Num. 28. 19. Deut. 16. 2. 2 Cron. 30. 22. a 35. 7, 8, 9, 13. Yn yr holl fanau yr arferir y gair *παρασκευή*, *darpar-ŵyl*; gan yr efengylwyr, arwydda y chweched dydd, yn cyf- ateb i'n dydd Gwener ni, sef y dydd o flaen y Sabboth. Iuddewig. Mat. 27. 62. Marc 15. 42. Luc 23. 54. Ioan 19. 14. Mewn deddf i Augustus Cesar, a goffair gan Josephus (*Ant. lib. vi., cap. 6., sec. 2.*) y dydd o flaen y Sabboth a elwir,

Τη προ τριτης (υμερος σαββατον) παρασκευη.

DARSTAIN—BINIAU—O, (ystain) dadseinio, ad- seinio, adleisio, diaspedain, tincio.

Can gelwyddog wefusau rha'n
Y sydd yn darstain crasder.

E. Prys, (Ps. 31. 18.)

DAS, DEISI, *Heb. דן gadis*; twr, pentwr, crug- cruglwyth, cludair, swp. Exod. 22. 6. Barn. 15. 5. —'Dasau o yd.' Dr. M. Neh. 13. 15.

DATGUDDIAD. Edr. **DADGUDDIAD**.

DATTOD, neu **DAD-DOD**, (tawd) rhyddhau, dad- gylimu, dadrwymo, dadwneuthur, dadblygu, dad-ddy- rysu.—'Oblegid iddo ddatod fy rhaff, a'm cystuddio, hwythau a olynasant y ffyrw yn fy ngolwg.' Job 30. 11. Wrth 'ddatod ei raff,' y mae Job yn meddwl dadrwymo, dadwneuthur, a dadblygu ei raff, fel na byddo hi yn dda i ddim, er ei bod hi o'r blaen, cyn ei dadblygu, yn gadarn i rwymo, a chadw gyd â'u gilydd. Wrth ei 'raff,' y mae yn meddwl yr awdurdod oedd ganddo fel swyddog, yr hwn oedd yn gryf fel rhaff, i gadw y bobl mewn darostyngiad ac uffudd-dod iddo. Duw a'i dadwisgodd o'r awdurdod hwn; dadblygodd ef

'raff,' a'r weriaos a 'oilyngasant y ffrwyn,' neu a ymddygasant yn anllywodraethus, ac yn haerllug, fel mul neu farch, heb ffrwyn na genfa. Job 19. 18, 21. a 20. 20. 2 Sam. 16. 6. Ps. 2. 2.—'A ddattodi di rwyman Orion?' Job 38. 31. Hynny yw, A ddattodi di rwyman yr oerfel a'r rhew; a throï, drwy hynny, y gauaf yn haf? Edr. ORION.

Dyben ymddangosiad Mab Duw yn y cnawd ydoedd, i' ddattod gweithredoedd y diafol. 1 Ioan 3. 8. Mae y gair *Gr. Λου*, a gyfeithir yma *dattod*, yn arwyddo, *dystrywiol*, *dinystrio*; megys tynu i lawr adelladaeth, trwy ddattod y defnyddiau oddiwrth eu gilydd (Ioan 2. 19. Eph. 2. 14.) dystrywiad y byd yma isod, trwy ddadgylmu rhwymau yr holl elfenau, fel y byddont yn ymollwg oddiwrth eu gilydd (2 Petr 3. 10, 11, 12.) lle yr arferir yr un gair. Ymddangosodd Mab Duw yn y cnawd, i ddattod, a thrwy hynny dinystrio gweithredoedd y diafol, tros ac yn y pechaduriaid hynny a gedwir i fywyd tragwyddol. Dyoddefodd dros ein pechodau, y cyflawn dros yr anghyflawn; a thrwy hynny a wnaeth iawn dros ein pechodau. Mab Daw yn y cnawd, yn iawn dros bechod, ydyw sail, sicrwyd, a'r achos haedd-iannol o ddystrywiad holl lywodraeth y diafol ar bechaduriaid, a dattodiad ei holl waith ynddnt. Trwy roddi ei hun yn iawn ac yn bridwerth, dadylfaenodd holl deyrnas y diafol: 'A thrwy farwolaeth efe a ddinystriodd yr hwn oedd â nerth marwolaeth ganddo.' Heb. 2. 14. Gen. 3. 15. Mat. 19. 29. Luc 10. 18. Col. 2. 15. Eph. 2. 2.

Y mae Duw yn dattod rhwymau ei bobl, wrth faddu u pechodau—symud euogrydd o'u cydwybodau—eu gwaredu odditan lywodraeth pechod, fel nad arglwyddiaetho arnynt—eu gwaredu o ddwyliaw eu holl elynion, a'u dwyn i eangder. Ps. 116. 16. Job 36. 8. Esa. 28. 22. a 52. 2.

DATHAN, דָּתָן [*dafod*, neu *gyfraith*] mab Eliab, mab Reuben, yr hwn a gydfwriadodd gyda Corah, ac Abiram ei frawd, mewn gwrthryfel yn erbyn Moses ac Aaron. Fel yr ymunedd â hwynt yn eu gwrthryfel pechadurus, felly y cydgyfranogodd yn eu dinystr di-symwth ac ofnadwy. Num. xvi.

DAU, *Gr. δὺο*; *Llad. Duo*: un ac un. I ddangos y fendith, y cysur, a'r buiddioldeb o fod dynion yn byw mewn cymdeithas heddychol, gariadus, gymwynasgar, gyd â'u gilydd, dywed Solomon, mai 'gwel yw dau nac un:—a rhaff deiraine ni thorir ar frys.' Preg. 4. 9, 12. Ac oblegid mai 'gwel yw dau nac un,' yr anfonodd yr Arglwydd Iesu ei apostolion allan bob yn ddaau a dau, fel y gallent fod yn gynnorthwyol ac yn annogaethol i'w gilydd, yn eu gweinidogaeth dra phwysig. Marc 6. 7. Exod. 4. 14.—Y mae dwywaith, weithiau, yn cael ei roddi am rifanherfynol. 1 Bren. 17. 12. Job. 33. 14. Ps. 62. 11.

'Dau-eiriog,' yw bod yn gyfnewidiol ac yn dwyllodrus mewn geiriau: dywedyd un peth wrth un, a pheth arall wrth un arall, i ateb rhyw ddybenion gau. 'Rhaid i'r diaconiaid fod—nid yn ddaau-eiriog.' 1 Tim. 3. 8. Yr un peth a feddylir wrth fod yn ddaau-eiriog, a bod yn athrodwr, yn weniethiwr, yn dwyllodrus, ac yn ansefydlog, un yn dwyn masnach yn mlawn mewn athrod, mai yr arwydda y gair *Heb. כֶּלֶל*. Diar. 11. 13. a 20. 19. Y mae y cyfryw yn anaddas i fod yn *aelodau eglwysig*, a pha faint mwy i fod mewn *swyddau sanctaidd* yn yr eglwys?

'Dau-ddyblyg,' a arwydda llawnder a helaethrwydd nawr. Y mae yr Arglwydd yn 'talw yn ddaau-ddyblyg,' pan y byddo yn rhoddi yn helaethion ac yn aml; bendithion ar fendithion; gras ar ras; a chysuron ar gysuron.—'Derbyniodd o law yr Arglwydd yn ddaau-ddyblyg ei holl bechodau.' Esa. 40. 2. a 61. 7. 'Hi a dderbyn o law IEROFAN fendithion dau-ddyblyg i'w chospedigaeth am ei pechodau.' Esgob Lowth. Yn lle ei cheryddu am ei pechodau, y mae IEROFAN

gwedi trol i'w chysuro a'i bendithio hi; 'cyflawnwyd mesur ei mawriaeth' gaeth a galarus; derbyniodd IEROFAN iawn boddlongar am ei phechod; a hithau a dderbyn fendithion amrywiol a helaeth; sef 'pob bendith ysbrydol yn Nghrist Iesu.' Eph. 1. 3. Nid yw ei chystudd a'i galar oblegid ceryddion Duw am ei phechod, ddiin i'w gymharu â'i gorffoedd a'i dedwyddwch; a hwy a fyddant yn ddaau-ddyblyg, yn annbraethaiwy a gogonedus. Esa. 61. 7. Job 42. 10. 2 Cor. 9. 8. Ioan 1. 16. a 3. 34. Rhuf. 5. 20. Col. 1. 19. Y mae bendithion ysbrydol yn rhagoti gymaint yn eu natur a'u gwerth i ni, ar fendithion tymhorol, fel y gellir eu galw yn fendithion dau-ddyblyg; y mae dwbl lawenydd o'u herwydd—sef llawenydd trwyadl, cyflawn, a thragywyddal.*

'Gwr dau-ddyblyg ei feddwl, sydd anwastad yn ei holl fyrd.' Isgo 1. 8. a 4. 8. *Gr. διψυχος*, *dau-feddl*; meddwl wedi ymrannu; dau feddwl yn tueddu i ffyrdd gwahanol a gwrthwynebol. 'Meddwl dau-ddyblyg,' neu 'galon ddaau-ddyblyg,' (*Heb. כֶּלֶל וְכַחֵל* a *chalon a chalon*, Pa. 12. 2.) ydyw calon wedi ymrannu (Hos. 10. 2.) y meddwl â dau wrthddrych yn ei olwg, ac wedi ymrannu a chloffi rhyngddynt, ac heb benderfynu pa un o'r ddaau i ddeuis. Y mae Duw yn ei olwg, a'r byd hefyd yn ei olwg. Y mae ei galon anghrediniol yn ofni anhawdadera a goffidiau o'r blaen; ac hefyd yn dychrynu rhag dinystr tragwyddol o fyned yn ol. Fel Balaam, y mae yn gweled duwioldeb yn dda yn ei ganlyniadau, ond y chwant am wobr anghyflawn yn ei attal, ac yn ei gadw hebdod.

'Deu-parth,' a arwydda, dau cymaint, neu parth helaeth. Deut. 21. 17. 2 Bren. 2. 9. Y mae Eli-seus yn dymuno cael gradd helaeth o ysbryd Elias, ei ysbryd gwrol dros Dduw a'i achos, yn ngwyneb grym eilun-addoliaeth; ei ysbryd taer mewn gweddi; a'i ysbryd prophwydiaethol a gyrthiol. Yn hyn cafodd ei ddymuniaid.

DAW—ON, neu DAWF, DOFION, mab yn nghyfraith; neu, un yn briod â merch un arall. Gen. 19. 14. 1 Sam. 18. 18. a 22. 14. 2 Bren. 8. 27. Neh. 6. 18. a 13. 28.

DAWN, DONIAU, *Heb. וְנו נֶתֶן*; *Gr. δάωος*, *damos*; *Llad. DONUM*: rhodd, rhinwedd, cymhwysder i ryw beth; yr hyn a roddir yn rhad, o ewyllys da.

Gweddwr crefft heb ei *dawn*. Diar.

Y mae yr Arglwydd Iesu yn ei galw ei hun, neu yr Ysbryd Glân, 'Dawn Duw'—rhodd rad, annhraethol Duw; rhodd ddigymhar, heb ei hail, i'w rhoddi gan Dduw ei hun. Ioan 4. 10. 'Rhoddodd—traddododd—a tharawodd ei Fab drosom ni.' Ioan 3. 26. Rhuf. 4. 25. a 8. 32. Zech. 13. 7. 'Pa wedd gyd âg ef hefyd na ddyryr efe i ni bob peth?' Y mae Duw yn yr efengyl yn ei roddi i gynnifer ag a'i derbyniant, yn ei holl gyflawnder anfeidrol, i fod yn rhan, i.e. yn bob peth, iddynt, dros dragwyddoldeb. Ioan 1. 12. 1 Ioan 5. 12.—Y mae yr Ysbryd Glân, a'i ddoniau gyrthiol, yn cael ei alw 'Dawn Duw.' Act. 8. 20. Y mae yr Ysbryd Glân yn 'dawn,' neu 'rhodd Duw,' o ran ei berson—ei radau, y rhai ydynt ffrwythau yr Ysbryd—ei gysuron—a'i ddoniau. Fel y mae Efe yn Berson Dwyfol, gogyfuwech a'r Tad a'r Mab, y mae yn ddaun annhraethol. Oddiwrth ei breswylid o ran ei Berson, yn nghalonau ei bobl, y mae ei ras a'i holl gysuron yn deillio iddynt. Y mae Efe ynddylnt yn ffynon o ddwfr bywiol yn tarddu i fywyd tragwyddol.—Y mae y bywyd tragwyddol trwy Grist, yn cael ei alw 'Dawn Duw,' *Gr. χάρις, rhad rodd*,

* Benedictiones spirituales ut longe praestantiores corporalibus, elegantior proponantur sub nomine dupli. Ceterum similes sunt: ne altero tanto praestantiores. Qui spirituales benedictiones accipit duplo gaudet. Qui corporalibus, accipit simplex. Vitringa.

rhodd rasol, neu o ras yn unig. Y mae yn anhwadd cael gair mewn un iaith yn cyfateb iddo. Nid ydyw yn arferedig gan un awdwr Paganidd yn yr iaith Roeg. Gair cysegredig yw, a arferir gan yr Ysbryd Glân i oedod allan y ffynon o ba un y mae holl roddion Duw i'w bobl yn tarddu—sef ei ewyllys da ei hun. Y mae yn cael ei roddi yn hollol rad, heb ei ryglyddu gan neb; ond yn ei holl ogoniant a'i ddedwyddwch diderfyn, a phob cymhwysder iddo, 'dawn Duw' ydyw. Dawn addas i'w anfeidrol haeloni, o wir ewyllys da Duw; ac nid oedd neb ond Duw a allasai roddi bywyd o'r fath natur sanctaidd a gogoneddus, ei lenwi â'r fath ddedwyddwch, a'i estyn i'r fath barhad. 'Cyflog pechod yw marwolaeth:—y mae dyn yn haeddu hyny: ond mewn cyferbyniad i hyny, y mae yr apostol yn dywedyd, 'Dawn Duw yw bywyd tragywyddol trwy Iesu Grist ein Harglwydd.' Rhuf. 6. 33. Luc 12. 32. Mat. 11. 25, 26. a 25. 34. 2 Tim. 4. 8. 1 Petr. 1. 3, 4.

Y mae cyflawnder mawr yr efengyl yn cael ei alw, *dawn cyflawnder*; Gr. *δυναμις της δικαιοσύνης*, *rhad rodd cyflawnder*. Rhuf. 5. 16, 17.

Y mae cyflawnder mawr y Cyfryngwr (a elwir *cyflawnder Duw*, Rhuf. 1. 17. y *cyflawnder sydd o Dduw*, Phil. 3. 9.) yn cael ei ddadguddio yn yr efengyl ger bron byd o bechaduriaid euog; ac y mae, fel rhad rodd Duw, trwy ffydd Iesu Grist, i bawb, ac ar bawb a gredant. Rhuf. 3. 22. Y mae yn *ddawn aanhraethol* ynddo ei hun, ac yn cynnwys pob *dawn* arall ynddo, fel yn gysylltiedig âg ef. Edr. CYFLAWNDER.

Y mae swyddau eglwysig, a chymhwysderau i gyflawni y dyledswyddau perthynol iddynt, yn addas, yn ffyddlawn, ac er adeiladaeth, yn cael eu galw yn *ddawn* neu *ddoniau* yr Ysbryd; y rhai y mae efe yn eu gweithredu, ac yn eu hanu i bob un o'r neilldu, megys y mae yn ewyllysio. 1 Cor. 12. 4, 11, 28, 31. a 14. 12. Rhuf. 12. 6. Gan fod Duw yn anrhydeddu personau â'r swyddau a'r doniau ysbrydol hyn, er ei ogoniant ei hun, yn adeiladaeth a dyddanwch ei eglwys, mae yn bechadurus ac yn beryglus iawn i *esgeuluso* eu harferyd yn ffyddlon i'r dyben y rhoddwyd hwynt.† 1 Tim. 4. 14. Act. 20. 28. Heb. 13. 17.

DAWNS, Heb. *דָּוָן* *douts*; Dutch, DANSEN: Dan. DANTEZ; Ffr. DANSE; Saes. DANCE. Mae y geiriau Heb. *דָּוָן* a *דָּוָן* a gyfleithir y rhan amlaf yn ein Biblâu ni *dawns*, *dawnsio*, yn arwyddo llamu neu bibellu o lawenydd. Y mae sôn yn yr ysgrifthyrau am ddawnsio eilun-addolgar, Exod. 32. 18.—cnawdol a halogedig, Marc 6. 22.—chwarëus, Mat. 11. 16, 17.—ac ysbrydol a sanctaidd; yn dangos mewn ystumiau gweddaiidd, addas, a diwair, lawenydd sanctaidd y meddwl yn yr Arglwydd, ac am ei waredigaethau. Exod. 15. 20. 2 Sam. 6. 14. Luc 15. 25. Barn. 21. 21. Yn mhllith yr Iuddewon, meddant, y dechreuodd dawnio mewn dull sanctaidd; yn dangos, yn allanod, eu gorfoledd a'u llawenydd ysbrydol yn eymudiadau eu cyrph, yn nghyd â chaniadau duwiol, a cherddoriaeth beraiidd. Byddai yr arferiadau hyn yn eu plith ar eu huchel-wyllau, ac at eu buddugaliaethau nodedig ar eu gelynon. Barn. 21. 21. 1 Sam. 18. 6. a 30. 16. Fel yr oeddynt yn dirywio yn eu hysbrydolrwydd, diammeu eu bod yn dirywio yn eu caniaid a'u dawnisiau hefyd. Oddiwrth yr Iuddewon y cafodd yr Aiphtiaid yr arferiad; ac oddi yno y daeth at y Groegiaid a'r Rhuteiniaid, gyda pha rai yr oedd yn rhan arbenig o'u haddoliad i'w gauduwiau. Yn mhllith y Pabyddion y mae yr arferiad hwn yn gyffredin ar eu huchel-wyllau, a'u Sabbothau

mwyaf hynod, megys y Pasc a'r Sulgwyn. Alltudiodd Tiberius yr ymerawdwr y cyfryw oferwyr mursenaidd allan o Rufain. Domitian a fwriddoed allan amryw seneddwyd o'r senedd am iddynt ddawnsio. Fel y mae yr arferiad hwn yn gyffredin yn ein plith ni, mae, yn ddiammen, yn un o weithredoedd y cnaud, ac yn tueddau at anladrwydd a halogedigaeth.

DEADELL—AU—OEDD, (dead) gre, mintal, gyr, byddin.—'Capten y ddiadell y elwit diadell yr Ital.' Act. 10. 1. W. S.—Y mae yr eglwys yn cael ei chyffelybu i ddeaddell, oblegid lliosogrwydd ei haelodau; eu hundeb a'u cariad at eu gilydd, eu perthynas â'r un bugail, sef Crist, Bugail ac Esgeb eu heneidiau; y maent yn adnabod ei lais, ac yn ei ganlyn ef yn unig; yn ymborthi ar yr un borth, gerllaw y dyfroedd tawel, sef anchilliadwy olud Crist. Can. 1. 7. Esa. 40. 11. Act. 20. 28.—Y mae gwallt yr eglwys yn cael ei gyffelybu i ddeaddell o eifir; Can. 4. 1. sef ei haelodau bywiol o gredlinwyr gwirioneddol, mewn undeb â Christ, eu pen, yn lliosog, yn hardd, ac yn agos iawn at eu gilydd mewn ffydd a chariad. Edr. GWALLT.—Ei dannedd a gyffelybir i ddeaddell o ddefaid gwastad-gnaif. Can. 4. 2. Edr. DANNEDD.

'Meldigedig yw y twyllodrus, yr hwn y mae yn ei ddeaddell wrwy, ac a adduna ac a abertha un llygredig i'r Arglwydd.' Mal. 1. 14. Pwy bynag oedd yn ewyllysio offrymu addunedu, neu roddion gwrffod, y rheol oedd, 'offrymwrch wrth eich ewyllys eich hun, un gwriryw perffaith-gwbl—nac offrymwrch ddim y byd anaf arno.' Lef. 22. 19—22. Yr oedd y bobl, yn amser y prophwyd Malachi, yn dangos eu hunain yn dwyllodrus hynod yn addoliad Duw: er mai breinin mawr ydoedd, a'i enw yn ofnadwy, etto hwy a aberthent un llygredig, y cloff a'r clwyfus, iddo, ac nid gwriryw perffaith-gwbl, yn oi y gyfraith. Fel hyn yr oeddynt yn dangos eithaf diystyrwch o hono, fel pe busasai y peth salaf a feddant yn ei wasanaethu. Y mae yn anfeidrol addas a chyflawn iddo amddiffyn ei hun a'i ogoniant, trwy gyhoeddi melidith uch ben y cyfryw annuwiolion twyllodrus a rhagrithiol. Mal. 1. 8; 12, 13. Hos. 11. 12. Deut. 23. 21, 22.

DEALL—US, (de-gall) dallt, dyall, gwybod, cyrhaeddgar, gwybodus. Un o alluoedd neu gynneddffau yr enaid ydyw i deall, â pha un yr ydym yn canfod gwrthdychchau, yn dirnad eu hansasawd, a'u cymharu â'u gilydd, i'r dyben i faru yn uniawn mewn perthynas iddynt. Luc 24. 45. Eph. 4. 18.—Y mae cynnygaethu dyn â'r gynneddf odidog hon, yn rhoddi iddo ragoroldeb nid bychan, fel creadur, ar anfeiliaid direswm. Ps. 32. 9. a 49. 20.—Nid oes gan ddeall dyn yr un gwrthdych ynddo ei hun; ond rhaid rhoddi gwrthdychchau iddo, a rhoddi goleuni a chyfrwng addas trwy ba rai y gall edrych ar y gwrthdychchau. Gwedi hyny y mae barn dyn am danynt yn dibynu llawer ar dueddiad ac ansawdd y meddwl. O herwydd hyny, ni wel y naill ddyn ddim prydferthwch mewn gwrthdychchau sydd yn ymddangos i arall yn llawn o harddwch a gogoniant.—Y mae deall cryf gan y difafol, a gwybodaeth helaeth; ond, oblegid y gwyrmllygredig sydd ynddo, o ran ei anian a'i dueddiad, nid ydyw yn canfod nac yn barnu yn addas am y pethau y mae yn ei wybod. Y mae yn mhob anian elyriaeth yn erbyn yr hyn sydd yn groes iddi; ac mae yr elyriaeth yn rhwym o gynnyddu gyda chynnydd gwybodaeth o hono.

Y mae deall dyn, pob dyn dan y cwmp, gwedi ei dywyllu trwy bechod. Eph. 4. 18.—Rhuf. 3. 11. Yr oedd gwybodaeth sanctaidd yn y deall yn rhan o ddelw Duw ar y dyn, yr hon a gollwyd trwy y cwmp; y mae gwedi ymddyethrio oddiwrth fuchedd Duw, trwy yr anwybodaeth sydd yaddo. Fel cynneddf, y mae deall dyn wedi gwanychu yn mhob ystyr, ac yn ei gweithrediadau tu ag at bob gwrthdych; ond yn

* Gwel Anselm in loc.

† Gwel Neander's *History of the Planting, &c., of the Christian Church*, vol. 1. ch. 5. Argraffiad 1842.—G.

mbethau ysbrydol y mae yn dywyll ac yn ddall, heb iawn wrthdrysychau, na goleuni i'w canfod, na thueddiad sanctaidd tu ag atynt. Y mae Duw, yn nhrefna ei ragluniaeth, yn cryfhau ac yn èangu deall rhai, rhagor eraill, i radd mawr iawn—fel y maent yn gallu edrych i mewn i natur pethau; canfod trefn eu sefydliad; ac adnabod eu defnyddioldeb gyda rhagor-oldeb nid bychan, ar eraill o blant dynion. Cafodd rhai philosophyddion alluocedd i dreiddio i mewn i naturiaeth mewn modd tra rhyfedd i ni. Ond nid yw y galluocedd naturiol mwyaf cryslon ddim yn sbl canfod pethau Duw yn eu natur ogoneddas a'u rhinweddau. 'Dyn aniolon nid yw yn derbyn y pethau sydd o Ysbryd Duw; canys ffolineb ydynt ganddo ef; ac nis gall eu gwylod, oblegid yn ysbrydol y bernir hwynt.' 1 Cor. 2. 14. Rhaid wrth ddeall sanctaidd i adnabod pethau sanctaidd; 'ac i Dduw eu hegluro i ni trwy ei Ysbryd.' Y mae yr Arglwydd yn rhoddi calon newydd, ac ysbryd newydd i'w adnabod; ac yn doddi ei Ysbryd o fewn ei bobl. Y mae yn llewyrchu yn eu calonau, i roddi goleuni gwybodaeth gogoniant Duw yn wyneb Iesu Grist. Jer. 24. 7. a 31. 34. Ezech. 36. 26, 27. 2 Cor. 4. 6. Yn yr adenedigaeth, y mae anian newydd, yn cynnwys deall ysbrydol, sanctaidd, yn cael ei rhoddi i'r deillaid o honi. Y mae llygaid eu meddyliau yn cael eu hagar a'u goleuo; y maent yn adnabod ac yn synied pethau yr Ysbryd, yn ol y gradd y mae yr Ysbryd Glân yn eu tywys i bob gwirionedd. Y mae yr apostol yn deisyf cyflawni y Colossiaid â 'gwybodaeth o ewyllys Duw, yn mhob doethineb a deall ysbrydol.' Col. 1. 9. Deall ysbrydol yw, mewn cyferbyniad i ddeall naturiol, neu wedi ei gyrrhaeddy trwy unrhyw lafur dynol.* Y mae y meddwl wedi cael ei oleuo a'i adnewyddu i adnabod ac i synied yn addas am bethau yr Ysbryd. Nis gallaf amgyffred pa fodd y dichon un dyn iawn synied pethau yr Ysbryd, heb ei adnewyddu yn ei feddwl. Ni wel anian, sydd elyniaeth yn erbyn Duw, byth brydfêrthwech yuddo. Ni wel anghyflawnder byth harddwlech mewn cyflawnder, neu annuwioldeb mewn duwioldeb; ni ddeall yr un o'r rhai drygionus. Dan. 12. 10. Y mae pawb yn synied ac yn barnu am wrthdrysychau yn ol yr anian sydd ynddynt, yn gystal ag yn ol eu gwybodaeth o honynt.† Edr. DADGUDDIAD.

Y gair *deall* a arwydda, heblaw y gynneddf o ddeall mewn dyn, gweithrediaidau y gynneddf hōno. a'i thrys-orau o wybodaeth, doethineb, medrusrwydd, amgyffrediad mewn pethau naturiol, goruwch-naturiol, ac ysbrydol. Ps. 119. 100. Exod. 31. 3. 1 Sam. 25. 3. 2 Cron. 2. 12. Neh. 10. 28. Dan. 5. 12. Nis dichon dyn annuwiol fod yn ddeallus; canys y mae yr anealldwriaeth a'r ynfyrwydd mwyaf yn ei holl ymddygiad; ond deall da sydd gan y rhai a gadwant orchymnion Duw. Ps. 111. 10.—'Y mae fy neall yn ddiffryth.' 1 Cor. 14. 14. Y mae fy neall, neu fy meddwl yn y pethau yr wyf yn gweddio am dan-ynt, mewn iaith ddyeithr, yn ddiffryth, yn ddi-adeiladaeth i eraill sydd yn gwrando. Dichon fod yn adeiladu ei hun felly, ond nid ydyw yn adeiladu yr eglwys. 1 Cor. 14. 4.

Dywedir am yr Arglwydd, 'Cyngbor a deall sydd ganddo.—Aneirif yw ei deall.' Job 12. 13. Ps. 147. 5. Y mae ei ddeall yn hanfodol ynddo, yn ddi-derfyn, yn ddiwyrni, yn gyflawn fel efe ei hun. Os efe yw awdwr deall i'w holl greaduriaid rhesymol, y mae yn rhaid ei fod yn feddiannol ar ddeall ei hun. Nis gall ei roddi i eraill, heb ei feddiannu ei hun. Deall deilliiedig, cyfranedig, a therfynedig, sydd gan greaduriaid; ond y mae deall yn yr Arglwydd yn wreiddiol, yn hanfodol, yn anddibynol, yn ddiglyfnewid, ac yn ddi-derfyn. Ni ddichon neb ychwanegu

at ei ddeall; canys y mae yn cynnwys pob p unwaith, ac yn dragywyddol:—y mae yn cynnwys hun yn ei ddeall, yn nghyd â'i holl amcanion, ei iadau a'i ddybenion.—Y mae hwn yn un o enw Arglwydd Iesu; 'Onid yw deall yn llefain?' 8. 1. a 1. 20. a 9. 3. Y mae yn briodol iddo ferson dwyfol; ac hefyd o ran ei swydd fel prophw eglwys, yr hwn sydd yn galw pechaduriaid ato, dysgu i gerdded yn ffordd deall, ac yn eu gwne yn ddoeth i iechydwrtaeth. Luc 11. 49. Ioan 1 Cor. 1. 24.

DEALLDWRIAETH, (deall-gwr) gwybo amgyffrediad, dirnadaeth.—'Pwy a ddaugosodd (sef Ysbryd IEHOFAH) ffordd ddealldwriaeth?' 40. 14. Heb. Ffordd dealldwriaethau—yn arfod ffordd dealldwriaeth yn hysbys i Ysbryd IEHOFAH yn yr èangler a'r helaethrwydd mwyaf. Neu Pwy a ddaugosodd iddo ffordd deall mewn un g yn y gradd lleiaf.—'Nid pobl ddeallgar ydych chi.' Heb. Nid pobl y dealldwriaethau ydynt; hyn sydd a'r gradd lleiaf o ddeall ganddynt, neu sydd un gradd ynddynt o awyddfryd i ddysgu. Esa. 21.

DEBIR, דבר [gair, neu peth], 1. Dinas yn Iudah, yn agos i Hebron. Gelwir hi hefyd, D Ciriath-Sepher, a Ciriath-Sannah. Jos. 10. 38. a 15. 49. Wedi ei goresgyn gan Josuah, y Canaan tebygol, a'i hail-feddiannasat. Yr oedd ei muria gedyrn, a'i thriglion yn lewion; am hynny addas Caleb roddi Achsah ei ferch yn wraig i'r hwn a'i niillai. Othniel, mab Cenaz, brawd Caleb, a'i ben odd. Wedi hynny rhoddydd hi i'r offeiriad. 21. 15. Oddiwrth yr enw CIRIATH-SEPHER, tref y *Ulythyrénau*, neu y *Ulyfrau*, y barna rha eisteddfod dysgeidiaeth gan y Canaaniaid yno, bod eu côf-ygrifeniadau yn cael eu cadw yno. 2. Tref tu hwnt i'r Iorddonen, yn llwyth Gad, yr tebygol, a Lodebar, lle y bu Mephiboseth fyw yn ei enctid, gyd â'i gyfaill Machir. Jos. 13. 26. 2 S. 9. 4, 5.—3. Brenin Eglon. Jos. 10. 3.—4. D yn Benjamin. Jos. 15. 7.

DEBORAH, דבורה [gair] 1. Mammaeth Relech, yr hon a ddaeth gyda hi o Padan-Aram. W marw ei meistres, arcosodd yn nheulu Jacob, gyd chydwiadesau. Ar ba achlysur y daeth yno, nid hysbys. Bu farw yn agos i Bethel, mewn gast oedran, ac a gladdwyd islaw Bethel, dan dderwen, hon a alwyd *Ahlon-Baccuth*, sef *Derwen wrylof*. Yr enw a arwydda, galar y teulu ar farwolaeth yr af-wraig hon, o dra serch tu ag ati. Gen. 24. 56. 35. 8.—2. Deborah, gwraig Lapidoth; prophw es, yr hon a fu yn barnu Israel. Trigai dan bwllydden, rhwng Ramah a Bethel. Barn. 4. 5. W i Jabin brenin Canaan, orthrymu Israel yn dost un mlynedd, anfonodd Deborah am Barac, mab Abinam, o lwyth Issachar, yr hwn oedd yn byw yn Cae Naphtali, ac a'i hannogodd, oddiwrth yr Arglwydd gasglu byddin o ddeng mil o wyr o feibion Naphtali ac o feibion Zabulon, y llwythau a orthrymuwyd do af, a myned i fynydd Tabor, yn mha le y rhoddi Arglwydd Sisera, tywysog llu Jabin, a'i gerbydau; liaws, i'w law. Nacodd Barac fyned, onid ai Deborah gyd âg ef. A hi a ddywedodd, 'Gan fyned, âf gyda hi; etto ni bydd gogoniant i ti yn y daith; wyt ti yn myned iddi; canys yn llaw gwraig y gwr yr Arglwydd Sisera.' Rhoddodd yr Arglwydd i Barac fuddugoliaeth nodedig ar holl gerbydau (naw can o gerbydau haiarn) a lluoedd Sisera; a Sisera ei hysiodd i ddwydd gan Jael, gwraig Heber y Cenead. Hysiodd Sisera a syrthiodd ar ffa y cleddyf; ni adawyd honynt. O orfoledd a diolchgarwch am y fuddugoliaeth rhyfedd hon, Deborah a Barac a gansant gadael odidog rhagorol. Deborah a Barac a gansant gadael

* Gwel Dav. ia loco.

† Gwel yr un.

DECAPOLIS, [*deg dinasog*]. Mae y gair *Gr.* Δεκαπολις, yn arwyddo deg dinas. Ardai ydoedd Decapolis, medd Lightfoot, o du y gogledd a'r dwyrain i Fôr Tiberias; ac yr oedd rhan o honi o du y dehau-orllewin i'r môr hwnw. Enwau y dinasoedd oeddnt Bethsan, Gadara, Hippo, Pella, Capha-Tzemach, Beth-Gubron, Caphar-Carnaim, Caesarea-Philippi, Orbo, ac un arall nad oes cofadwriaeth am ei henw: ond nid ydyw pawb o'r un feddwl am enwau dinasoedd Decapolis. Pregethodd yr Arglwydd Iesu yn y wlad hon, ac a fachaodd y trigolion cleifion oedd ynddi. Mat. 4. 25. Marc 5. 20. a 6. 31.

DECHRE—U, (*de-cre*) *Gr.* αρχη (*archê*) cychwyn, blaenu, myned yn nghylch rhywbeth.—'Yna y dechreuwyd galw ar enw yr Arglwydd.' Gen. 4. 20. 'Galw ar enw yr Arglwydd,' a arwydda yr un peth ag addoli yr Arglwydd. Nid meddwl y geiriau yw, mai yn amser Enos y dechreuwyd addoli yr Arglwydd; yr oedd Abel gyflawn yn wir addolwr Duw, a diammeu wedi ei fferthrdod fod Adda a'i deulu yn parhau i gynnal addoliad Duw yn eu plith. Ond y geiriau a arwyddant, fod adferiad neillduol ar wir grefydd yr amser hwnw. Y mae yn dra thebygol fod addoliad Duw wedi dirywio i radd mawr yn ngwrthgiliaid Cain a'i hiliogaeth; ond yn amser Enos, ymwelodd yr Arglwydd â theulu Adda, a thrwy dywalltied ei Ysbryd arnynt, a adfywiodd ei achos sanctaidd yn eu plith. Yr oedd Enos yn ddechreu hâd o dduwiolion; y rhai, o oes i oes, a fu yn galw ar enw yr Arglwydd. Dyma y diwygiad cyntaf ar wir grefydd yn y byd, ac sydd yn cael ei goffâu gyda neillduolrwydd a hynodrwydd. Seph. 3. 9. Rhuf. 10. 13. Ps. 116. 17.

DECHREUAD, (*dechreu*) cychwyniad, cychwynfa, yn gyntaf. Cychwyniad amser yn gyffredinol. Gen. 1. 1. Ps. 102. 25. Cychwyniad rhyw yspaid o amser yn neillduol, megys y wladwriaeth Iuddewig, &c. Exod. 12. 2. Esa. 1. 26. Deut. 11. 12.—'Ofn yr Arglwydd yw dechreuad doethineb.' Diar. 1. 7. a 9. 10. Y dyn nad yw yn ofni yr Arglwydd, sydd heb gychwyn bod yn ddoeth; nid oes ganddo un gradd o wir ddoethineb; ond y mae ynfydrwydd a ffolineb yn ei feddiannu ef yn hollol.—'O'r dechreuad.'—1. Er tragrwyddoldeb, cyn creu un creadur. Diar. 8. 23. 2 Thez. 2. 13.—2. Er cychwyniad amser, yn mben cyntaf amser. 1 Ioan 3. 8.—3. Cychwyniad yspaid neillduol o amser, megys gweinidogaeth Crist ar y ddaear. Ioan 8. 25.—4. Cyflwr cyntaf, neu swydd oruchel. Judas 6. Edr. ANGELION.

'Yn y dechreuad.' *Gr.* ἐν αρχῃ. Ioan 1. 1. Y mae yr efengylwr, yn y geiriau hyn, yn gosod allan dragrwyddoldeb a dwyfoldeb Person Crist. Os oedd yn y dechreuad, yna rhaid ei fod cyn y dechreuad. Oni buasai ei fod cyn y dechreuad, ni allasai fod yn y dechreuad. Os oedd Crist, o ran ei berson, yn nechreu amser, ac yn nechreu creadigaeth, yna rhaid ei fod cyn amser, a chyn creu dim. Gan hyny, y mae efe ei hun yn ddirgredig; ac os ydyw yn ddirgredig, yna rhaid ei fod yn Dduw tragrwyddol; canys nid oes ond Creawdwr a chreaduriad yn bod. Nid ydyw yn dywedyd (fel Moses, Gen. 1. 1.), 'Yn y dechreuad y creodd' Duw y Gair, neu y gwnaed y Gair; ond yn y dechreuad, pan yr oedd Duw yn creu, yr oedd y Gair; am hyny yr oedd efe ei hun heb ddechreu, ac yn ddirgredig. Y mae yr Arglwydd Iesu yn cael ei alw, 'y Dechreu.' Dat. 1. 8. a 21. 6. a 22. 13.—'Dechreuad creadigaeth Duw.' Dat. 3. 14. Efe yw y dechreuad, y pen, yr achos effeithiol o'r greadigaeth, a holl oruchwyliaethau Duw tu ag at y byd a'r eglwys: mae y cwbl yn dechreu o hono, ac yn diwedd ynddo ac iddo. Col. 1. 15, &c. Yr ΙΕΡΟΦΑΝ a'i meddianmodd (ἱεροφανία) y dechreu, y pen, y penaf o'i ffyrdd: sef o'i waith yn y greadigaeth. Y dechreuad yw, am ei fod cyn pob peth—yn rhoddi bôd a chynnalieth i

bob peth—ac uwchlaw, ac yn llywodraethwr ar bob peth. Y mae efe cyn pob peth—trwyddo ef y creadur pob dim—ac ynddo ef y mae pob peth yn cyd-seffyll. Col. 1. 16, 17. Heb. 1. 10.

DEDAN, דִּדָן [*eu hanwyllyd*] 1. Mab Ramah, ẁy Cus, mab Cam. Tebygol i'w hiliogaeth wladychu yn Arabia Pfelix. Gen. 10. 7.—2. Mab Jocsan, mab Ceturah o Abraham; ẁyr Abraham, a thad yr Assurim, a'r Leturim, a'r Leummim. Gen. 25. 2, 3. Y mae y Dr. Wells, a'r Dr. Blayney, yn barnu mai Dedan mab Jocsan, ac nid Dedan mab Ramah, a adeiladodd ddinas Dedan, ar gyffiniau gwlad Edom, yr hon, tebygol, mewn amser, a gysylltwyd âg Edom. Esa. 21. 13. Jer. 25. 23. a 49. 8. Ezecc. 25. 13. a 27. 15, 20. Yr oedd y Dedaniaid yn marchnata llawer â'r Tyriaid mewn ifori, ebonus, a brethynau gwerthfawr i gerbydau. Hwy a orthrymwyd yn dost gan yr Assyriaid a'r Caldeaid.

DEDWINO, (*edwin*) gwywo, diflanu, difanu, dyfetha. Ps. 31. 9. Edr. DADWINO.

DEDWYDD—WCH, (*dy-ad-gwydd*) llwyddian-nus, didrwech, ffynedig, tyclannus, toraethus, gwynfydedig; gwynfyd, ffawd, ffynedigaeth.—'Dedwydd yw y rhai y maddeuwyd eu hanwiredau.' Rhuf. 4. 7. Y maent yn ddedwydd o ran eu cyflwr rhyngddynt a Duw—yn ddedwydd yn mhob sefyllfa ac amgylchiad—yn ddedwydd wrth fyw ac yn ddedwydd wrth farw. Y mae maddeuant pechod yn symud ymaith yr achos, set pechod, o bob annedwyddwch. Iago 5. 11. 1 Petr. 3. 14. Mat. 11. 6. Y mae dedwyddwch pob creadur yn gynnwysedig ya ei waith yn ateb y dyben, ac yn meddiannu y mwyniant hwnw y creadur ef erddynt. Creadur dyn i ogoneddu Duw a'i fwynhau—i edrych ar ei brydferthwch—ei addoli—ymhyfrdy ynddo—a'i ogoneddu. Colodd dyn y dedwyddwch hwn trwy ei bechod; ac y mae gwedi troi i ymofyn am ddedwyddwch mewn ffordd arall, ac mewn gwrthdrysau gwanhanol. Jer. 2. 13. Ond cyfeillionni y mae efe: rhaid iddo ddyfod yn ol at ddyben ei greadigaeth; onidê, nis gall efe fod byth yn ddedwydd: rhaid iddo gael ei ddwyn i heddwch â Duw, i fwynhau Duw, a'i ogoneddu. Nis gall gael ei heddwch â Duw heb iawn dros ei bechod; ac nis gall fwynhau Duw a'i ogoneddu heb anian addas i hyny, sef delw Duw, yn yr hon y creadur ef. Nid oes iawn am bechod ond aberth Crist (Act. 4. 12.) ac nis gellir ei adnewyddu i ddelfw Duw ond trwy yr Ysbryd Glân yn nerthol weithredu i hyny drwy yr efengyl. Nis gall, gan hyny, fod byth yn ddedwydd, heb greu yn yr Arglwydd Iesu, a phroffî 'golchiad yr adenedigaeth, ac adnewyddiad yr Ysbryd Glân.' Tit. 3. 5. Gwaith hollol ofer a diles yw ymofyn am ddedwyddwch mewn un ffordd arall. Nis gall cymaint o greaduriaid ag sydd mewn bod byth lenwille Duw. Y maent oll yn dibynnu ar Dduw am bob peth (Ps. 146. 15, 16), ac y maent oll yn nghyd yn anfeidrol i a llai na Duw. Am hyny nid ydyw meddiannu llawer, mwy nag ychydig o honnynt, yn chwaneu dim at ddedwyddwch dyn. Nid ydyw pob gwybodaeth, ond y wybodaeth hôno sydd yn tueddu y dyn yn ol at Dduw, fel ei ddyben a'i fwyniant penaf, mewn un gradd yn gynnorthwyl tu ag at wynfydedigrwydd dyn. Rhaid ein dwyn at Dduw, ein haferyd i ddelfw Dduw, ac i gymdeithasu â Duw, neu fod yn annedwydd hollol dros byth. Eph. 5. 26. Ioan 3. 3, 16. Rhuf. 12. 2. 1 Petr. 3. 18. Ps. 4. 6, 7. a 73. 25, 26. a 43. 14. a 16. 11.

DEDDF—AU, (*dedd*) *Gr.* θεμελιος; cyfraith, rheol, gosodedigaeth; ordinhad, penderfyniad, cynghor, awdurdod, grym, tueddiad cryf. Y mae y gair deddf yn arwyddo, 1. Rheol a gosodedigaeth, yn rhwymo cre-

* Wells' *Geography of the Old Testament*.—Dr. Blayney on Jer. 28. 23.

adur rhesymol i fyw yn foael ac yn rheolaidd. Rhuf. 8. 4.—2. Yr holl ddadguddiad dwyfol o feddwl Duw yn ei air. Ps. 1. 2. a 19. 7.—3. Athrawiaeth yr efengyl sydd yn cael ei galw deddf ffydd; sef yr athrawiaeth sydd i'w chredu, yn egluro trefn Duw i gyflawnhau pechadur. Y mae Duw yn ei chyhoeddi gyd âg awdurdod dwyfol; yn erchi derbynaiad iddi gan bawb: ac yn gweithredu drwyddi i genedu ffydd yn y rhai cadwedig. Rhuf. 10. 17. 1 Ioan 3. 23.—4. Y deg gorchymyn. Rhuf. 2. 25.—5. Gorchymynion yr ail lech. Rhuf. 13. 8.—6. Yr Hen Destament. Ioan 12. 34.—7. Holl osodiadau, defodau, a barnedigaethau yr hen oruchwyliaeth, a'r oruchwyliaeth ei hun fel cyfammod. Ioan 1. 17. Heb. 10. 1.

Y mae y Duw mawr, fel Creawdwr, Cynnalwr, a Llywodraethwr yr holl greadigaeth, wedi gosod rheolau a threfniadau i'w holl greaduriaid, wrth ba rai y maent i fynd. 'Pan wnaeth efe ddeddf i'r gwlaw.' Job 28. 26. Y mae y gwlaw yn gwbl wrth osodiad a threfniad Duw, pa bryd, pa hyd, pa faint, ac yn mhale i wlawio. Gen. 7. 1.—12. 1 Bren. 18. 45. Amos 4. 7. Ps. 65. 9, 10. Act. 14. 17. Mat. 5. 45. Jer. 5. 24. a 10. 13.—'Pan roddes efe ei ddeddf i'r môr.' Djar. 8. 29. Jer. 5. 22. Trwy ddeddf neu osodiad awdurdod Duw, y mae y tywod yn derfyn iddo, fel nad elo dros hwnw; 'er i'r tonau ymgyrchu, etto ni thycia iddynt; er iddynt derfysgu, etto ni ddeuant dros hwnw.' Wrth osodiad Duw y mae holl drefn natur, a'i ddeddf sydd yn llywodraethu pob peth.—Y mae Duw gwedi rhoddi yn y creaduriaid direswm dueddiad cryf, yn ol eu rhyw, yr hwn sydd fel deddf yn eu cyfarwyddo, ac yn eu llywodraethu, yn gyfaddas i'w naturiaeth, a dybenion Duw mewn perthynas iddynt. Nid dilyn siamplau eu gilydd y maent, ond pob un yn uffudhau i'r tueddiad a roddodd Duw ynddo. Y mae ei deddf briodol i bob rhyw; a phob un o'r rhyw sydd yn uffudhau i ddeddf ei ryw, heb gyfeiliorni na chamsynied. Esa. 1. 3. Deut. 32. 11. Mat. 23. 37. Luc 13. 34. Trwy deddf ac athrylith naturiol, y mae pob creadur yn cenedlu ac yn hoffi ei ryw, ei gymhar, a'i rai bychain. Esa. 49. 15.

Y cenedloedd, y rhai nad yw y ddeddf (ddadguddiedig) ganddynt—ydynt ddeddf iddynt eu hunain; y rhai sydd yn dangos gweithred y ddeddf yn ysgrifenedig yn eu calonau.' Rhuf. 2. 14, 15. 'Nid oes derbyn wyneb ger bron Duw; oblegid cynnifer ag a bechasant yn ddiideddf, a gyfrgollir hefyd yn ddiideddf: canys er nad ydyw y ddeddf ddadguddiedig gan y Cenedloedd, fel y mae gan yr Iuddewon, etto y mae goleuni ynddynt yn dangos rhagoriaeth mawr rhwng y naill beth a'r llall; y mae eu cydwybodau ynddynt yn cyd-dystiolaethu; a'u meddyliau yn cyhuddo neu yn egsusodi eu gilydd. Y mae ynddynt reol, gradd o oleuni, a barn yn cael eu rhoddi ganddynt yn eu meddyliau eu hunain, a'u cydwybod yn cyd-dystiolaethu. Er nad yw cyfraith Moses ganddynt, y maent yn euog o droseddu y ddeddf sydd yn ysgrifenedig yn eu calonau. Y mae deddf wedi ei hysgrifenu ar lechau cerwg gan yr Iuddewon; y mae y Cenedloedd yn dangos gweithred y ddeddf yn ysgrifenedig yn eu calonau; ond gwedi ei thori y mae y ddeddf gan yr Iuddewon a'r Cenedloedd, ac nid gwedi ei chwblhau. Y maent yn dangos gweithred y ddeddf, ond nid gwedi ei chwblhau. Y mae deddf ynddynt yn gorchymyn uffudd-dod, ac yn bwgwth am anuffudd-dod, fel y ddeddf allanol gan yr Iuddewon: ond y maent heb egeyddor o uffudd-dod i'r ddeddf hòno; am hyny y maent yn ddiessgus, ac yn euog ger bron Duw.' Gen. 20. 5. Barn. 1. 7. Dan. 5. 6. 1 Cor. 5. 1. a 11. 14. Ezec. 5. 6. Rhuf. 3. 9. a 4. 15.

'Deddf pechod—deddf yn yr aelodau yn gw fela,' &c., sef yr anian gref o lygredigaeth sy gweithredu yn rymus, ac yn awdurdodol, yn gwrth naturiaeth; oddiwrth lywodraeth pa un y rhai a gredant yn Nghrist yn cael eu rhyddhau er ei bod yn gweithredu yn wrthryfelgar, yn g yn ddiorphwys, yn yr aelodau, sef cynneddfau: wl y duwioion, etto nid ydyw yn arglyddiaethi nunt; nid hi ydyw 'deddf y meddwl'; ond mae arall yno, yn cydsynio â deddf Duw; yn ymhy ynddi, ac yn ei gwasanaethu. Rhuf. 6. 14, 21, 4, 16, 22, 23, 25.—'Deddf marwolaeth'; sef y farn sydd yn aros ar gyflwr pob pechadur eu troseddwr o gyfraith Duw. Oddiwrth 'ddeddf od a marwolaeth,' y mae deddf ysbryd y byw, Nghrist Iesu' yn rhyddhau pechaduriaid; sef yr Ysbryd Glân yn neithol weithredu trwy yr ef yr hon sydd yn tystiolaethu am Grist, ac yn cael rinwedd allan o hono, i'w rhyddhau oddiwrth b yn ei arglyddiaeth, ac yn ei euogrydd dar Rhuf. 8. 2.

'Yr ydyw ff trwy y ddeddf wedi marw i'r dd Gal. 2. 19. Trwy y ddeddf, sef trwy oruchwylia ddeddf, yn ngoleuni yr Ysbryd Glân, ar ei feddw dangos pechod, ac yn cyhoeddi ei mellidithon y erbyn, fel troseddwr diegus o honi. Y mae y marw o ran dysgwyl am gyflawnhad trwyddi, na cymhorth mewn un ystyr oddi wrthi. Nid oes genym ni, na dim gan y ddeddf i'w roddi i ni; hyny nis diehon dyn ddwyn ffirwyth i Dduw heb i'r ddeddf a bod yn eiddo i un arall, sef eiddo yr a gyfodwyd o feirw; yr hwn sydd yn gyfoethog o bendithion a rhagofreintiau i roddi i ni, fel y dy ffirwyth i Dduw. Rhuf. 7. 2, 3. Yn ol y graff mae dyn yn adnabod deddf Duw yn ei helaethrwy, ei hysbrydolrwydd, ei hawdurdod, ei hanghlybiau, ioldeb, y mae yn marw iddi o ran dysgwyl by trwyddi. Wedi myned yn eiddo un arall, nid yw dysgwyl mwy oddi wrthi nag oddi wrth gyfrail briod gwedi marw, nac yn ofni mwy oddi wrthi oddi wrth elyn wedi marw—gan fod ganddo yn ei b newydd ddiagon i ateb ei holl ofynion—ei mawr a'i gwneuthur yn anrhydeddus. Y mae cyfawnder ddeddf yn cael ei gyflawni yn yr hwn sydd mewn deb fel hyn â Christ Iesu; 'Canys Crist yw ddeddf ddeddf (τελος, *perfeithiad*) er cyflawnder i bob a'r sydd yn credu.' Rhuf. 8. 4. a 10. 4. Y mae iawnder y ddeddf yn cael ei gyflawni ynddynt; obleid i Grist yn ei berson ei hun uffudhau yn berffaith i drostynt, ac y mae ei uffudd-dod perffaith ef yn ei ei gyfrif iddynt hwy, ac y mae yn eiddo iddynt mhob ystyr, ac i bob dyben, yr un fath a phe bus gwedi uffudhau yn eu personau eu hunain. Rh 5. 18, 19.

Bod 'dan y ddeddf' yw bod dan y cyfammod gwedi redoedd; ac am fod y cyfammod hww gwedi ei d trwy anuffudd-dod dyn i'w ofynion, y mae pawb yn dan y cyfammod hwnw o angenrheidrwydd dan fe dith, dan gollfarn, dan ddigofaint, a than lysodraeth pechod, ac yn meddiant Satan. Y mae y rhai sy yn credu yn Nghrist er cyflawnhad, dan ras, dan g ammod o ras, dan oruchwyliaethau o ras, ac yn myned trwodd o farwolaeth i fywyd. Rhuf. 6. 1 Ioan 5. 24. Etto nid ydynt yn ddiideddf i Dduw ond dan y ddeddf i Grist; sef dan iau Crist, a ph meddwl yn cael eu caethiwo i uffudd-dod iddo, fel i

* Allad est facere quae sunt legis, quo ad *praecipitionem*, id est officio legis iubendo, prohibendo, promittendo, et mi-

nando. Aliud vero facere ea quod *obediuntiam*, implem ejus mandata. Prins dicitur de Gentilibus, Rom. 2. 14. 1 quia cum non habeant legem scriptam sunt sibi legis conscientia quibus in ipsis fecit quae sunt legis, praecipiens & prohibendo. Nec si cogitationes ipsorum dicuntur esse esse, hoc non intelligendum est in foro, poli, sed aet. sec. solo, sed a *tenso*, in iis qui a gravius sceleribus absque ceteris non quidem sunt absolute meliores, sed tantum, mali. F. Turret, Tom. 1. p. 735.

pen a'u priod. 1 Cor. 9. 21. 2 Cor. 10. 5. Edr. CYFRAITH.

DEDDFWR—WYR, (deddf-gwr) 1. Dodwr cyfraith, gwneuthurwr cyfraith, rheolwr.—'Yr Arglwydd yw ein deddfwr.' *Rea*. 33. 22.—'Un gosodwr cyfraith sydd, yr hwn a ddichon gadw a cholli, a hwnw yw yr Arglwydd. Iago 4. 12. Y mae pob cymhwysder yn yr Arglwydd i fod yn ddeddfwr, neu yn osodwr cyfraith i'w greaduriaid—y mae ei awdurdod arnynt fel eu Creawdwr yn eruchel ac annibynol; y mae yn hanfodol ac yn anfodol ddoeth, cyflawn, a da:—y mae ei holl osodiadau, gan hynny, yn ddoeth, yn uniawn, yn addas i'w greaduriaid, ac er eu llesâd mwyaf. Y mae yn ddaion mawr yn yr Arglwydd tu ag at ei greaduriaid, iddo ymostwng i roddi rheolau iddynt, perthynol i'w cyfyrau a'u hamgylchiadau yn mhob ystyr. Eu dyledswydd a'u dedwyddwch yw ymostwng iddo yn mhob dim, a'u pechod mawr a'u hanweddyddwch yw peidio. Fel y mae Efe yn Frenin ac yn Farnwr, yn gystal ac yn Ddeddfwr, dichon gadw a cholli. *Dichon* gadw a cholli: y mae ganddo awdurdod a gallu i hynny. 1 Sam. 2. 6.—'Nid ymedy y deyrn-wialen o Judah, na deddfwr oddi rhwng ei draed ef.' Gen. 49. 10. Y gair *Heb.* פרוץ arwydda *llywodraethwr* a *barnwr*, yn gystal a *deddfwr*: felly mae amryw o ddysegidigion yn cyfeithu y gair yn y lle hwn. *Gr.* ἡγορευτής, *Tywysoq.*—*Chal.* *Ysgrifenydd.*—*Saes.* *Eboniwr.*—*Syr.* *Legislator*, *llywodraethwr*, *un yn arfer awdurdodaeth*. Ni bu ond un deddfwr, neu roddwr cyfraith, i holl Israel, a hwnw oedd Moses. Num. 21. 18. Nid oedd eu breninoedd yn *ddeddfwyr*, yn yr ystyr mwyaf priodol o'r gair. Nid oeddnt ond i *gopio* y gyfraith mewn llyfr, a darllen yddo holl ddyddiau eu bywyd; a chadw holl eiriau y gyfraith i'w gwneuthur hwynt. Deut. 17. 18, &c. Nid gwneuthurwyr deddf oeddnt yn ol eu awydd; yr oeddnt i lywodraethu y bobl yn mhob peth yn ol y gyfraith osodidig.—Y mae y geiriau yn nodi allan, yn eglur, amser dyfodiad y Messia, dan yr enw *Silo*. Er i'r llywytiau eraill gollu eu llywodraethwyr a'u barnwyr yn mhell cyn hynny, etto byddai i lywodraethwr a barnwr gael ei gyfodi a'i fagu yn Judah, o oes i oes, hyd nes y delai y *Silo*. Wrth fendithio y llywytiau, y mae Jacob yn addaw y rhagorfa'nt hon i Judah; sef na byddai i'r 'deyrn-wialen,' neu wialen y llywyth, ymadael o'r llywyth, 'na'r barnwr,' neu y llywodraethwr, oddi rhwng ei draed, ond y byddai i'r llywyth barhau yn llywyth gwahanol, a'i lywodraethwyr a'i farwyr ganddo, hyd oni ddelai y Messia. Y mae hanesiaeth yn gwirionedd y brophwyddolaeth; yr oedd y lywodraeth yn y llywyth hwn yn amser ein Hiachawdwr; canys darllenwn yn aml yn yr Efyngylwyr am yr 'arch-offeiriad, yr ysgrifenyddion, a'r henuriaid.' Yr ydoedd eu hawdurdod, y mae yn wir, gwedi ei chwilogi mewn prif achosion bywyd perthynol i'r llywodraeth; hwy a allasant farnu, ond nid dienyddio, heb gydsyniad y Rhaglwr Rhufeinaidd, fel y gallwn gasglu oddiwrth Ioan 18. 31. Yr oedd y deyrn-wialen yn ymadael yr amser hwnw, a hi a ymadawodd yn llwyr, heb ddychwelyd byth yn ei hol, yn mhene deugain mlynedd gwedi hynny, pan gymerwyd eu dinas, y dinystriwyd eu temple, ac y laddwyd hwythau a'r cleddyf, neu eu gwerthwyd yn gaeth-weision.—2. 'Y deddfwyr,' sef y llywodraethwyr, 'a ddaeth i waered o Machir.' Barn. 5. 14. 'Fy nghalon sydd tu ag at ddeddfwyr,' llywodraethwyr, 'Israel.' Adn. 9.

DEFNI, (dafn), dyferion, defni bargod, dyferion bondo.—'Ymserth gwraig sydd megys defni parhaus.' *Diar*. 19. 13. a 27. 15. a 21. 9, 19. Y mae y tŷ hwnw yn annymunol ac yn ofidus sydd yn gollwng defni parhaus, fel nas gall y trigiannydd fyned i'w wely eistedd wrth y bwrdd, na bwyta ei fwyd yn

gysurus; felly y mae ymserth gwraig anynad yn flinder trwm a beunyddiol i'w phriod, ac yn peri pob anhbreffn i'w holi deulu.

DEFNYDD—IAU—IO, (defn) sylwedd, mater, peth, elfen; yr hyn y gwneir peth arall o hono; arfer peth; defnyddio arf, yw gweithio âg ef. *Esa*. 54. 16.—'A'r defnyddiau gan wir wres a doddant.' 2 Petr. 3. 10. 'Defnyddiau.' *Saes.* *Elements*. Y mae Mede yn barnu mai wrth y defnyddiau (*στοιχια*) y meddylir y cyrph nefol, yr haul, y loer, a'r ser, llu y nefoedd. Y mae y gair *Gr.* *στοιχια*, yn cyfateb i'r gair *Heb.* מוצא oddiwrth *סוּחַ*, *mynedd*, neu *gerdded*, yn drefnus, ac yn flwrdded. Y gair *Heb.* מוצא yr un fath a arwydda, *sefyll*, neu *gerdded*, mewn dull milwyr: מוצא מוצא *llu y nefoedd*. *Mede*, fol. 613—617. 'Y nefoedd aânt heibio gyda thwrf; a'r defnyddiau (neu y ddodrefn y nefbedd, neu luoedd y nefoedd, y rhai ydynt y cyrph nefol uwch ein penau) a doddant gan wir wres.'—Rhaid i greadur gael defnydd i weithio âg ef, neu i weithio arno; ond gall Duw wneuthur neu greu y defnydd ei hun, a rhoddi bôd i beth nad oedd mewn bôd o'r blaen, ac wedi hynny gall roddi gwahanol ddull a threfn ar y defnydd hwnw yn ddiderfyn. *Heb.* 11. 3.

DEFNYN—AU, (dafn) dyferyn, rhenyn bach o ryw wlybwr, megys gwllithyn.—'Efe a wna y defnyddau dyfroedd yn fan.' *Job* 36. 27. Duw sydd yn peri fod y cymylau yn dyferu ac yn defnyddu yn fan ac yn esmwyth, ac nid yn ymdywallt yn feroedd ar unwaith ar ben y byd a'i drigolion. Rhyfedd yw gwaith Duw yn crogi llên tewion o ddyfroedd uwch ein penau; y mae ei allu, ei ddoethineb, a'i ddaion yn cael eu hamlygu mor rhyfedd yn y modd tirion, graddianol, y mae yn dyhiddio dwf o honnynt ar ben y ddaear. Er bod Philosophyddion yn craffu ar ail achosion i'r pethau hyn, ac yn medru dangos pa fodd y mae y naill beth yn effeithio ar y llall; ond y mae yn amlwg i bob rheswm fod yn rhaid i bob ail achos gael achos o flaen hwnw, hyd nes dyfod at yr achos cyntaf, a hwnw yw Duw. 'Efe a wna,' sydd yn rhoddi iawn olygiad ar bob peth. Nid oes na gallu, na thueddiad, nac effeithioldeb mewn dim, ond fel y mae *ERF* yn peri hynny bob mwyd yn barhaus. *Gen.* 2. 5, 6. *Ps.* 65. 5—13. a 147. 8. *Jer.* 14. 22.

'Llanwyd fy mhen â gwllith, a'm gwallt â defnyddau y nos.' *Can.* 5. 2. Arwydd o iselder a thrueni mawr yw bod dyn yn cael ei wlychu â gwllith y nefoedd, ac â gwllaw heb diddos. *Ian.* 4. 25. *Esa.* 4. 6.—Defni hefyd a arwydda blinder a thralod, *Amos* 6. 11. yn ol ymyl y ddalen. Gellir barnu, gan hynny, fod Crist, wrth y geiriau, *nos*, *gwllith*, *defnyddau*, yn cyfeirio at ei ddyoddefiadau dros ei eglwys, yn ei gyflwr o ddarostyngiad yma yn y byd, pan oedd ei chwys fel 'defnyddau gwaed yn disgyn ar y ddaear,' yn arwydd amlwg dristwch a dyoddefiadau angeuol ei enaid yn dufewnol. *Luc* 22. 43. *Gr.* ὡσεὶ θρομβῆαι ἀμάρτος, megys *defnyddau*, neu megys *tolcheni* o waed.

DEFNYNU, dyferu, dafau, fel y daw gwllaw o'r cymylau, a'r gwllith o'r wybrenau. *Barn.* 5. 4. *Diar.* 3. 20.—'Fy athrawiaeth a ddefnyddia fel gwllaw.' *Deut.* 32. 2. Nid fel tân yn llosgi ac yn difa; nid fel cafod ystomrmllyd, yn dystyryw pob peth; ond defnyddu yn rasol, yn dirion, yn heddychol, fel y gwllaw, i oeri, i ddisychedu, a ffrwythloni pawb a'i derbynio.—'A'r dydd hwnw y bydd i'r mynyddoedd ddefnyddu meluswin.' *Joel* 3. 18. Mae y geiriau i'w deall yn gyffelybiaethol, ac yn gosod allan bregethiad yr efyngyl yn gyflawn ac yn ddysglaer, a thywlltiaid haelaeth o'r Ysbryd Glân ar yr eglwys, a'i chyfraniad trwy hynny, o lawenydd annhraethadwy a gogoneddus. *Esa.* 2. 3. a 35. 6. a 41. 18. a 44. 3.

'Defnyddu, nefoedd, oddi uchod, a thywlltedd yr

wybrenau gyflawnder.' Esa. 45. 8. Wrth gyflawnder, mae i ni ddeall cyflawnder mawr yr efengyl, *duon* cyflawnder. Rhuf. 5. 17. Mae y nefoedd yn defnyddu, a'r wybrenau yn tywallt cyflawnder, pan fyddo y cyflawnder hwnw yn cael ei bregethu yn ei anfeidrol gyflawnder a'i rasonrwydd i bechaduriaid; yr Ysbryd Glân yn cydwethredu ac yn argyhoeddi o gyflawnder; a phechaduriaid euog yn cael eu nerthu i greu ynddo er iechydwrtaeth. Y mae yr ymadrodd yn oruchel ac yn ddysglaer hardd; yn dangos fod cyflawnder a iechydwrtaeth yn anwahanol gysylltiedig â'u gilydd; a bod y dadguddiad a'r cyfraniad o honnynt yn effeithio yn ysbrydol er heddwch, cysur, ac ymgeledd i eneidiau pechaduriaid, fel cawodydd ffrwythlon o wlaw ar y ddaear. Ps. 72. 6, 7. a 85. 10, 11, 12.

DEFOD—AU, (def) sefydliad, trefn, gosodiad, arferiad, dull. Gen. 10. 31. Luc 2. 27. Ioan 18. 39.—'Nid oes genym ni yn gyffryw ddefod, na chan eglwysy Duw.' 1 Cor. 11. 16. Geill y gair *defod*, yn y lle hwn, gyfeirio naill ai at ddull gwragedd yn gweddio Duw yn ben-noeth, &c., neu ynte at ddull rhai yn bod yn ymrysongar yn nghylch rhyw fân amgylchiadau. Nid oes genym ni y cyfryw ddefod ac arferiad, na chan eglwysy Duw. Ond yn y gwrthwyneb, yr ydym ni yn ceisio addysgu ein gilydd, a chymeryd ein haddysgu gan ein gilydd yn mhob peth, mewn cariad, addfwynder, a gostyngieddwrwydd. 1 Tim. 1. 6, 7. a 6. 4.

DEFODOL, (defod) tymborol, arferedig.—'Efe a geidw i ni ddefodol wythnosau y cynhauf:' (Jer. 5.24.) neu, 'digonolrwydd o bethau dyfodol (neu osodedig) y cynhauf a geidw efe i ni.' Dr. Blayney. *Vulg. Sept.* Efe sydd yn rhoddi digonolrwydd o ffrwythau ar y ddaear, efe sydd yn eu haddfedu yn eu hamser; ac efe hefyd sydd yn rhoddi hin dymhoraidd ac addas i'w casglu. Er mai efe sydd yn gwneuthur hyn oll yn flynyddol yn ngolw pawb, etto 'ni ddywedant yn eu calon, Ofawn weithiau yr Arglwydd ein Duw.'

DEFOSIWN—YNAU, *Llad. DEVOTIO; Saes. DEVOTION*: duwiolder, duwiolfrydedd, crefyddolder, dyhewyd.—'Wrth ddyfod heibio, ac edrych ar eich defosiynau.' Act. 17. 23. *Gr. ra σεβασματα, eich defosiynau*—eich *duwiau a addolwch.* Yml y ddalen. Y mae yr un gair yn cael ei gyfeithu yn 2 The. 2. 4. 'yr hyn a addolir.' Y mae hefyd yn cael ei arferyd am wrthdrysych addoliad, sef Duw, a dybient ei fod felly. Doeth. 14. 20. Nid ydyw yn cael ei briodoli i'r gwir Dduw. Y mae y gair yn arwyddo, yn y lle hwn, ymroddiad yr Atheniaid i'w harferiadau crefyddol, y fath ag oeddnt yn amlwg i'r apostol oddiwrth amlra eu hallorau. 'Wrth ddyfod heibio, ac edrych ar eich defosiynau, mi a gefais allor yn yr hon yr ysgrifenasid, I'R DUW NID ADWAENIR.' Yn mhllith y pethau yr oeddych yn eu haddoli (eich *σεβασματα*) mi a welais allor â'r ysgrifen hon arni, 'Yr hyn a addolir.' 2 The. 2. 4. *Gr. η σεβασμα.* Mae y gair yn cyfeirio, medd yr Esgob Newton, at gyfenwad ymerawdwr Rhufain, *σεβαστος, ardderchog, parchadwy.* Y mae yr apostol yn rhagfynegi y byddai i'r 'dyn pechod, mab y goll-edigaeth,' ymddyrfhafu, nid yn unig goruwch yswyddwyr cyffredin a'r barnwyr, y rhai a elwir weithiau yn dduwiau yn yr ysgrifthyrau; ond hefyd goruwch esgobion, a'r prif esgobion, breninoedd, ymerawdwr—ie, goruwch Crist, a Duw ei hun—'hyd onid ydyw efe, megys Duw, yn eistedd yn nheml Duw, ac yn ei ddangos ei hun mai Duw ydyw.' Pan fyddo y Pab yn cael ei urddo, a'i gysegru, gosodir ef i eistedd ar orsedd uwch ben yr allor fawr yn eglwys St. Petr, yn Rhufain, a'r allor dan ei draed; ac yn eglwys, megys Duw, yr ymgyrmi ger ei fron, ac y rhoddir addoliad iddo. Esgob Newton, *Dissert.* xxii.

DEFOSIYNOL, duwiol, sanctaidd, addolwr Duw.—'Gwr defosiynol.' Act. 10. 2, 7. a 22. 12. Gwr

sanctaidd—gwr duwiol—milwr duwiol. Act. 10. 7. Dr. M. Mai y gair *Gr. ευσεβης*, yn arwyddo *addolwr gwir a pharod.* Y cyfryw un ydoedd Cornelius y canwriad, a milwr oedd dano, yn gystal ag Ananias. Nid oes un sefyllfa na galwad gyfreithlawn yn anaddas dynion i fod yn wir addolwyr Duw; ac arnydeidd penaf pawb, yn mhob gwlad a sefyllfa, ydyw bod felly. Y mae dyled ar bawb i'w addoli; ac y mae angen ar bawb am dano.

DEFFRO—I, (dy-efraw), adfywio, dihuono, bod yn astud; dadebru, cyffroi yn fywiog, ac ymosod at ryw orchwyl yn fywiog ac yn egniol. Barn. 5. 12. Fel y mae cwsg naturiol yn perthyn i'r corph, a'r enaid yn ddarostvngedig i gwsq ysbrydol a phechadurus; felly y mae deffroi yn arwyddo ymysgwyd ac ymglyffroi oddi wrth syrthni y corph neu y meddwl: hefyd, cyfodiad o farwolaeth naturiol neu ysbrydol. Gen. 28. 16. Barn. 16. 14. Job 14. 12. Ps. 3. 5. a 139. 18. Dan. 12. 2. Eph. 5. 14.—'Deffroi o gysgu,' a 'deffroi yn gyflawn,' sydd yn arwyddo adfywio cyffrous y meddwl at gyflawnder, at bethau ysbrydol a thragywyddol; i synied am danynt gyd â'r dyfalwch, y serch, a'r dwsydr sydd ddylawd i'r cyfryw bethau anfeidrol eu gogouiant. Dynlon gwedi eu deffroi oedd y tair mil, Act. ii. ceidwad y carchar, Act. xvi.—agwedd ddeffroi iawn a welir ar Paul, 2 Cor. 5. 9, 10, 11. Phil. 3. 8.—y rhai y sonir am danynt yn Esa. 2. 3, 4, &c. Ezec. xxxvii.—Y mae colledigaeth dragywyddol yn nglyfn wrth gwsq ysbrydol a phechadurus. Mat. 25. 8, 9, 10. Luc 12. 20.—Y mae yn gyanwysedig mewn gwir ddeffroad ysbrydol gan yr Ysbryd Glân, trwy yr efengyl, adnabyddiaeth oleu o'n cyffirau fel pechaduriaid—cydnabyddiaeth ddeffrous o enbydrwydd a mawr berygl ein cyffwr—ymgais ddifrifol am waredigaeth ac ymgeledd—dyfal arferiad o bob moddion yn tueddu i hyny—a gwerthfawrogi Crist a'i iechydwrtaeth uwchlaw pob peth. Edr. Cxsgu.

'Pan ddeffroech, y dirmygi eu gwedd hwynt.' Ps. 73. 20. 'Gwnai eu gwedd hwynt yn ddirmygus yn y ddinas, O Arglwydd.' Dr. M. *Gr. Κυριε, εν τη πολει σου την εικονα αυτων εξουθενωσεις, O Arglwydd, yn y ddinas, eu gwedd hwynt a wnei yn ddim.* LXX. Y mae y gair *Heb. יר* yn arwyddo *deffroi, cynhyrfu*; ac yn cael ei briodoli i ddinas, oblegid y cyffroi a'r cynhwrf sydd ynddi. Hyn a arweiniodd rai i'w gyfeithu yn y llyfr hwn, *dinas*, ac eraill *deffroi*. Yn ol ein cyfeithiad ni, y geiriau a arwyddant, pan ddeffroi yr Arglwydd, neu pan y deffroi yr Arglwydd yr annuwiolion bydol, esmwyth, y byddai iddo y pryd hwnw ddirmygu eu gwedd hwynt; sef hwy yn y wedd falch, greulawn, fydol, gnawdol, a phechadurus, a fu arnynt yma yn y byd. Adn. 6, 7. Yn y wedd oreu a fu arnynt, nid oeddnt ond fel breuddwyd aneilun yn eu cysgu. Nid oedd na sail na sylwedd yn eu holl wchder a'u dedwyddwch. Hwy a gyfodant i warth a dirmyg tragywyddol. Eu tegwch a dderfydd yn y bedd o'u cartref. Ps. 90. 5. Job 20. 6—9. a 36. 8, 9. Dan. 12. 2. 1 Cor. 7. 31. Luc 12. 19, 20. Ps. 49. 14.

Y mae 'cysgu' a 'deffroi,' yn cael eu priodoli yn all-egawl i'r Arglwydd, ac a arwyddant, cyfnewidid ei ragluniaethau tu ag at yr eglwys a'i gelynyon. Y mae yr eglwys yn achwyn yn drwm. Ps. 44. 9, &c., 'Nid wyt yn myned allan gyd â'n lluoedd; gwnaethoch i ni droi yn ol oddiwrth y gelynydd,' &c. 'Deffro, paham y cysgi?' &c. Adn. 23. Y cyfryw amser na byddo yr Arglwydd yn ymddangos yn gyhoeddus, yn alluog, ac yn awdurdodol, o blaidd ei eglwys, sydd, gan hyn, yn cael ei gyfrif fel pe byddai yn cysgu. Ond pan y byddo yn ei ragluniaethau barnedigaeithol yn taro ei elynion, ac yn ddyrsu, ac yn eu siomi yn eu holl gyngorion a'u hamcanion; yn eu felgu yn eu rhwydau eu hunain; yna y dywedir ei fod fel un wedi deffroi

Ps. 78. 65. 'Rhoddes ei bobl i'r cleddyf—tân a ysodd eu gwyr ieuainc;—yna y deffrodd yr Arglwydd fel un o gyagu, fel cadarn a bloeddio gwedi gwin; ac efe a darawodd ei elyion o'r tu ol; rhoddes iddynt warth tragrywyddol.' Ni raid iddo ond deffroi, fel Crist ar y môr, i orchfygu ei holl elyion, ac i ostegu pob ystorn. Mat. 8. 25. Marc 4. 39. Zech. 2. 13. Y mae dau beth yn deffroi yr Arglwydd o'i gwsag; sef llid ei elyion, a'u creulondeb tu ag at ei bobl. Ps. 7. 6. a 78. 65. 66. Y mae gweddiau ei bobl yn eu cyfyngderau, hefyd, yn ei ddeffroi i'w hamddiffyn hwynt. Esa. 51. 9, 10. a 62. 1. Luc 11. 7. Mat. 8. 25.

Y mae yr Arglwydd Iesu yn cael ei osod allan fel yn gorphwys yn fuddlon yn nghymundeb ei bobl, ac yn 'llonyddu yn ei gariad.' Y mae yr eglwys yn tyngheâu merched Jerusalem, na fyddai iddynt ei ddeffroi na'i aflonyddu, a pheri iddo gilio, trwy un dymher, ymarweddai, egwyddor, nac agwedd anaddas. Y mae cysgadurwydd ysbrydol—caledrwydd calon—ysbryd anghrediniol, anniolchgar, tuchanllyd—a bywyd penrhlydd, yn deffroi, yn digio, ac yn cristâu yr Arglwydd, ac yn peri iddo gilio oddiwrth ei bobl. Can. 2. 7. a 3. 5. a 8. 4. Seph. 3. 17. Emod. 23. 20, 21. Esa. 59. 2. a 63. 10. Eph. 4. 30. Y mae Crist yn ei eirioleath fry yn y nef, a'r eglwys yn ei gweddiau yma ar y ddaear, yn erfyn ar yr Ysbryd Glân, dan y gyffelybiaeth o 'ogledd-wynt,' i ddeffroi, ac i chwythu yn fywiog, yn nerthol, ac yn iachus, ar yr eglwys, dan y gyffelybiaeth o ardd, fel y byddai ei gras, fel pâr-arglâu, gael eu hadfywio i sirioldeb a firwythlonrwydd, a'u gwasgaru er gogoniant ei phriod, ac adeiladaeth erall, yn gystal a'i chysur ei hun. Can. 4. 16. Gan fod yn anhawdd penderfynu pa un ai Crist ai yr eglwys sydd yn llefaru y'u geiriau, nid anaddas eu golygu fel iaith pob un o'r ddau, gan eu bod yn y dymuniad hwn yn hollol gyfuno.

DEG—AU, *Gr. δεκα (deka); Llad. DECUM*: naw ac un; rhif o berffithrwydd.—'Deng waith,' hyny yw, llawer gwaith. Gen. 31. 7.—'Deg o feiblon,' hyny yw, llawer o feibion. 1 Sam. 1. 8.—'Deg o wragedd,' hyny yw, amryw o wragedd. Lef. 26. 28. Rhifedi tarfyddedig am rifedi annherfyddedig.—'Deg punt—deg talent,' sydd yn arwyddo amryw ddoniau, oedfaon, a manteision. Luc 19. 12—25. Mat. 25. 14—30.—'Degfed ran y ddinas a syrthiodd,' (Dat. 11. 13.) sef un deyrnas, un o'r deg corn, neu ran fawr o diriogaeth Anghrist.—Y mae 'deng niwrnod' yn arwyddo yspaid o amser tarfyddedig gan Dduw. Y mae Brown, Esgob Newton, ac eraill, yn barnu fod y deng niwrnod yn arwyddo deng mlynedd o erlidigaeth yr eglwys dan Dioclesian; ond nid ydyw hyny yn ymddangos â sail iddo; oblegid nis gellir profi, trwy un hanes, i eglwys Smyrna ddyoddef deng mlynedd o erlidigaeth dan un ymerawdwr, mwy na'r eglwysi eraill. Y mae Vitringa yn sylwi, gan fod deg yn rhif o berffithrwydd, ei fod yn arwyddo amser hir, yn hytrach na byr, os bydd amgylchiadau yr ymadrodd yn goddef. Gen. 31. 7, 41. 1 Sam. 1. 8. Y mae 'cystudd ddeg niwrnod,' gan hyny, yn arwyddo cystudd trwm a pharhaus.* Dat. 2. 10. Y mae amser, a phob amgylchiad perthynol i gystudd ei bobl yn hysbys i'r Arglwydd, a than ei drefnail. Er mai Satan a'i offerynnau sydd yn carcharu ac yn cystuddio; etto, mesur Duw sydd iddynt, o ran amser a graddau, ac nid eu mesur eu hunain. Y mae creulondeb y diafol tu ag atynt yn ddi-deryn, ond teryn ei allu ei hun i'w cystuddio; ond

'tosturiol iawn yw yr Arglwydd, a thrugarog.' Iago 5. 12. Esa. 27. 8, 9.

DEG-TANT. Y mae y gair *Heb. תַּנְתַּן* a gyfleithir *deg-tant*, i'w weled dair gwaith yn llyfr y Psalman; sef yn Ps. 32. 2. a 93. 3. a 144. 9. Priodol ystyr y gair ydyw *deg*; ond nid yw yn arwyddo offeryn cerdd mewn un man arall o'r ysgrthyrau. Y mae yn ddadl yn mhlith y dysgedigion pa un ai darluniad o'r nabl, sef y nabl deg-tant, neu a ydyw yn arwyddo offeryn cerdd gwahanol oddiwrth y nabl. Yn Ps. 33. 2. a 144. 9. gellir ei olygu fel darluniad o'r nabl fel enw gwan; yn Ps. 99. 3. y mae gosodiad y gair fel pe bai yn enw cadarn, ac yn arwyddo rhyw offeryn gwahanol oddiwrth y nabl; 'Ar ddeg-tant, ac ar y nabl.' Am; ei lun, a'r dull o chwareu arno, nid ydyw ond gwaith, ofer ymofyn yn nhywyllwch hynafiaeth; ac nid ydyw, y golled o bwys.

DEGWM—YMAU, y degfed, y ddegfed ran o unrhyw beth. Rhoddodd Abraham i Melchisedec, fel offeriad y Duw goruchaf, 'ddegwm o'r nahrhaith,' ar ol ei fuddugoliaeth ar y brennoedd, fel arwydd o'i gydnabyddiaeth ddilolchgar o ddaioni yr Arglwydd yn rhoddi y fuddugoliaeth iddo. Gen. 14. 20.—Addunedodd Jacob yn Bethel i'r Arglwydd, 'O'r hyn oll a roddech i mi, gan ddegymu mi a'i degymaf i ti.' Gen. 28. 22.—Dan gyfraith Moses yr oedd tri math o ddegymau i gael eu talu gan y bobl (heblaw y rhai yr oedd y Lefaid i'w talu i'r offeriadau. Num. 18. 26, 27, 28.) sef yn 1. I'r Lefaid, tu ag at eu cynnal; iseth. Lef. 27. 30—33. Deut. 18. 1. Num. 18. 21. 'Mi a roddais i feibion Lefi bob degwm yn Israel, yn etifeddiath am eu gwasanaeth y maent yn ei wasanaethu, sef gwasanaeth pabell y cyfarfod.' Yr oedd ynt i'w fwyta yn eu hanneddau: 'a bwytechwch ef ymhob lle, ehwi a'ch tylwyth.' Adn. 31. Am hyny yr oedd i'w dalu ynio hefyd. Neh. 10. 37.—2. Yr oedd ynt hwy i ddegymu eu hŷd, eu gwin, eu holew, a chynfaf-anedig eu gwartheg, a'u defaid; ac yr oedd ynt i'w fwyta ger bron yr Arglwydd eu Duw, yn y lle a ddeuwisodd efe i drigo o'i enw ef ynddo, hyny yw, yn Jerusalem; a chyn hyny yn y manau y trefnodd yr Arglwydd i'w babell fod. Ond os byddai y ffordd yn rhy hir, fel na allent ei ddwyn ef yno, yr oedd ynt hwy i dalu ei werth yn arian. Yr oedd y degwm hwn at gynnal gwyliau ac offerymau i'r Arglwydd. Deut. 14. 22—27.—3. Heblaw y degymau hyn, yr oedd degwm arall bob tair blynedd; 'a'r Lefaid, a'r dyeithr, a'r amddifad, a'r weddw, y rhai a fydd yn dy byrth di, a ddeuant, ac a fwynt, ac a ddigonir.' Deut. 14. 28, 29. Y mae rhai yn ammu pa un a ydoedd hwn yn wahanol oddiwrth yr ail, mewn un ystyr, ond ei fod i'w fwyta yn eu cartrefydd yn lle Jerusalem, yn nghyd a'r Lefaid a'r tlawd, bob trydedd flyddyn. Gwel Ainsworth ar Deut. 14. 22. Goodwin's *Moses and Aaron, lib. 6, cap. 3.*—Selden, Prideaux, Sir Henry Spelman, Calmet.

Byddai y Groegwyr a'r Rhufeiniaid yn degymu eu meddiannau i gynnal aberthau i'w heilunod.* Byddai y Phariseid yn degymu y mintys, a'r anis, a'r cwmin. Ac er nad ydyw yn ymddangos fod degwm llysiâu yn ofynedig; er hyny, nid ydyw yr Arglwydd Iesu yn beio arnynt am wneuthur hyny, ond am 'adael heibio y pethau trymach o'r gyfraith.' Mat. 23. 23. Mae llawer o ddadleuon gwedi bod, ac etto yn bod, mewn perthynas i foesolddeb degymau; ac felly yn rhwymo pawb, yn mhob oes, a than bob goruchwyliaeth, i gysegru y ddegfed ran o'u meddiannau i'r Arglwydd. Gan mai achos mewn dadl ydyw, yn mhlith y rhai mwyaf o ran eu dysg a'u doniau,† rhyfyg a fyddai i mi

* Denarius enim numerus est obsoletus & et perfectus, ac proinde significationem habet temporis longioris, si circumstantie orationis faueant.—Persecutio, quae hic praenunciatur Smyrnae, ita a domino, describitur, ut praesens debent, eam fore gravissimam—tam haud dubie respectu maiorem quae sustinent, quam respectu temporis, quod ex divino consilio illi afflictioni destinatum erat. Vitringa in loco.

* De Lert in vita Sa'onia. Herodotus in Clio.

† Gwel y ddadl yn cael ei gosod i lawr yn helacth yn *Cyclopaedia Chambers*, gan y Dr. Rees, dan y gair TITRA.

feddwl ei benderfynu. Ond hyn a ellir ei farnu, gyda phob sicrwydd, ei fod yn ddyledswydd ar bawb i anrhydeddu yr Arglwydd 'â'u holl gyfoeth, a'u pethau penaf o'u holl ffirwyth—felly y llenwir eu hynguboriau â digonoldeb.' Diar. 3. 9, 10. Nid oes angen ar yr Arglwydd am ddim; ete biau bob peth; ond y mae yn dygwyl cydnabwyddiaeth ddioleghar oddi wrthym, o'i ben-arglyddiaeth a'i ddaloni, yn rhoddi i ni mor helaeth; a bod gofal genym ni am ei achos a'i addoliad yn y byd.

DEHAU, DEHEU, DEHEU-BARTH. Geillw yr Hebreaid bedwar pwynt y nefoedd, כִּיב *o'r blaen*, y dwyrain—מִזְרָח *tu ol*, y gorllewin, מִמְּוֹצַיִת *yr aswy*, y gogledd—מִמְּוֹצַיִת *deheulaw*, y dehaul. Golygu dyn yn sefyll â'i wyneb tua choddiad yr haul, y mae y dwyrain o'i flaen, y gorllewin o'i ol, y gogledd ar ei law aswy, a'r dehaul ar ei law ddehaul. '—Yn yr ysgrifthyrau, nid ydyw y gair dehaul yn arwyddo hanner cylch deheuol y ddaear, neu yr wybr, ond rhyw le neu wlad yn gorwedd yn y dehaul i ryw wlad arall. Y mae yn nodi, yn aml, rhyw anialdir o du y dehaul i Jerusalem; yn cynnwys anialwch Shur, Sin, a Paran, mynydd-dir Idumaea, a rhan o Arabia Garegog. †

'Dywedaf wrth y dehaul, Nac attal.' Esa. 48. 6. Y mae yr Arglwydd yn llefaru gyd â'r un mawrhydi ag wrth greu y byd, pan y dywedodd, 'Bydded goleuni.' Mae ei bobl yn cas leu golygu fel carcharorion Satan, yn cael eu hattal ganddo; ond fel nas gallasai anguen attal Pen mawr yr egiwys, wedi iddo wneuthur cyflawn iawn dros bechod, felly nis gall Satan a'i holl luoedd attal y prynedigion, pan ddywedodd yr Arglwydd trwy yr efengyl, 'Nac attal.'—Wrth y dehaul y meddylir, preswylwyr y dehaul; sef preswylwyr y gwledydd deheuol o wlad Judea, pa rai ydynt Arabia, Seba, Lybia, yr Aipht, ac Ethiopia. Num. 13. 29. Mat. 12. 42. Dan. 8. 9. a 11. 6. Obad. 19.

'Meddianna di y gorllewin a'r dehaul.' Deut. 33. 23. Nid yw y cyfieithiad hwn yn un â gwirionedd yr hanesiaeth ysgrifthyrol; rhan llwyth Naphtali oedd y parth mwyaf gogleddol o'r wlad; ac yr ydoedd llwythau Aser a Naphtali yn gwladychu i'r gorllewin iddo. Priodol ystyr y gair *Heb.* מִזְרָח a gyfieithir *gorllewin*, ydyw, *y môr*, fel y cyfieithir ef gan y LXX. a'r *Vulgate*; a'r môr a feddylir yma ydyw môr Cinnereth (Jos. 12. 3.) neu lyn Genesaret (Luc 5. 1.) môr Galilea, môr Tiberia. Ioan 6. 1. Yr oedd llwyth Naphtali yn meddiannu rhan fawr o'r môr hwn; sef y rhan orllewinol o'r gogledd i'r dehaul. Y prophwyd Esaiah, yn llefaru am llwyth Naphtali, a'i darlunio fel yn sefyll 'wrth ffordd y môr.' Esa. 9. 1. Mat. 4. 13, &c. Am hyn ydyw y geiriau gael eu cyfieithu, 'Meddianna di y môr a'r dehaul.'

DEHEULAW, llaw ddehaul. Llaw ddehaul mewn cyferbyniad i'r llaw aswy.—Yn allegawl, deheulaw a arwydda gallu yn cael ei arferyd yn orchestol ac yn egniol, i gyflawni rhyw waith neu orchwyl, ac yn cael ei briodoli i'r Arglwydd, ac i ddyd. Exod. 15. 6, 12. Job 40. 9, 14. Ps. 17. 7. a 18. 35. a 20. 6. a 21. 8. 45. 4. a 74. 11. a 77. 10. a 89. 42. a 118. 15, 16.—Lle o barch, dyrchafiad, ac anrhydedd. 1 Bren. 2. 19. Ps. 45. 9.—Agoswydd at un. Ps. 91. 7. a 109. 6, 31. a 110. 5. a 121. 5. Job 30. 12. Zech. 3. 1.—Dyrchafwyd Crist 'â deheulaw Duw; sef â rhagorol fawredd nerth ei gadarnid ef, mewn dull dwyfol ardderchog. Act. 5. 31. Eph. 1. 19, 20.—Y mae yn cael ei alw, 'Gwr ei ddeheulaw;' (Ps. 80. 17.) sef y gwr y mae efe yn ei garu, ei anrhydeddu, ac yn ei gynnorthwyo yn alluog.—Galwodd Jacob y mab yr hwn oedd anwyl ganddo, Benjamin, sef mab y ddeheulaw.

* Gwel Caryl ar Job 23. 9.—Geirlyfr y Dr. Davies.

† *Complete System of Geography*, vol. ii. p. 1223.—*Shaw's Travels*, p. 438.

Gen. 35. 18.—Crist ydyw y mab hwnw, yr anwylyd (o *υιος μου ο αγαπητος*, *fy mab hwnw, yr anwylyd*) yn yr hwn y boddolionw y Tad, ac yn yr hwn y mae yn gweuthur eraill yn gymeradwy fel meibion; ac er mwyn yr hwn y mae yn caru pob un ag y mae yn ei garu. Mat. 3. 17. Marc 1. 11. a 9. 7. Diar 8. 39. Eph. 1. 6. Col. 1. 13.

Y mae Crist wedd ei ddyrchafu, a'i oesod i eistedd ar ddeheulaw Duw—ar ddeheulaw y Mawredd yn y goruwch-leoedd. Ps. 110. 1. Mat. 23. 44. Marc 12. 36. Luc 20. 42. Act. 2. 33, 34. Eph. 1. 20. Heb. 1. 3. Y mae eisteddiad Crist ar ddeheulaw Duw, tybygaf, yn cael ei briodoli iddo o ran ei swydd offeiriadol, ac o ran ei swydd freninol.—Yn Heb. 1. 3. dywedir am damo, fel offeiriad, 'Gwedi iddo buro ein pechodau ni trwyddo ef ei hun, a eisteddodd ar ddeheulaw y Mawredd yn y goruwch-leoedd.' Y mae cyfeiriad yn y geiriau hyn at fnyddiad yr arch-offeiriad ar ddydd mawr y cymmmod i'r cysegr sancteiddiolaf. Lef. 16. 2—19. Yr oedd yno arddangosiad o'r presenoldeb dwyfol ar yr orsedd. rhwag y cerubiad, yn gysgod o'r nefoedd. Yr arch-offeiriad yn unig oedd i'fyned i mewn yno, a hyn yn unig un dydd yn y flwyddyn. Pan yr âi i mewn, yr oedd yn sefyll yn gwneini, gyda phob gostyngiedd-rwydd a pharech, o flaen y cynnyrholiad o'r presenoldeb dwyfol. Nid oedd i'fyned yno i eistedd rhwag y cerubiad, ond i addoli wrth droed-faine yr Arglwydd, ac i'fyned allan drachefn. Adn. 17. Ond nid felly y gwneith Crist, medd yr apostol; gan fod ei aberth yn anfeidrol fwy ei werth a'i effeithioledd nag yr eiddyn hwy; felly, wedi iddo ei offrymu, aeth i'r lle sancteiddiolaf, sef i'r nef ei hun, i'r presenoldeb gwirioneddol, dwyfol, a gogoneddus; nid i welni mewn iselder a darostyngiad, ond i gyfranogi o orsedd-faine y mawredd a'r gallu: gan hynny, mae yn offeiriad ar ei frenin-faine. Zech. 6. 13. Y mae hyn yn dangos, yn y modd mwyaf cadarn ac eglur, anfeidrol werth a digonolrwydd ei aberth. Heb. 9. 11, 12.

Y mae yr Arglwydd Iesu, fel brenin, yn eistedd ar ddeheulaw Duw—ar ddeheulaw y gallu—ar ddeheulaw gallu Duw. Mat. 26. 64. Luc 22. 69. Heb. 8. 1. Y mae 'eistedd' yn arwyddo yn yr ysgrifthyrau, yr un peth a theyrnasu. 'Yr Arglwydd sydd yn eistedd yn frenin yn dragwyddol.' Ps. 29. 10.—'Eistedd y mae Duw ar orsedd-faine ei sancteiddrwydd.' Ps. 47. 8. a 99. 1.—'Yr hwn sydd yn preswyllo (*וּבַרְכָה*) *yr hwn sydd yn orseddauw*) yn y nefoedd a chwardd.' Ps. 2. 4.—'Ac a eistedd, ac a lywodraetha ar ei frenin-faine.' Zech. 6. 13. 'Eistedd ar fy neheulaw—lywodraetha di yn nghanol dy elynion.' Ps. 110. 2.—Y mae 'eistedd ar ddeheulaw Duw, yn arwyddo ei fod yn eistedd ar orsedd-faine Duw, fel y mae yr orsedd-faine yn perthynu i 'Dduw a'r Oen.' Dat. 3. 21. a 22. 1. Act. 7. 56. Mae eistedd ar yr un orsedd, yn arwyddo cyd-deyrnasu.* Nid ydyw y Tad yn peidio a theyrnasu, fel lywodraethwr mawr ar yr holl greadigaeth; ond rhoddodd i'r Mab, fel Cyfryngwr, orsedd a lywodraeth mor eang, mor alluog, mor ogoneddus a dyrchafedig, a'i orsedd ei hun; a phob cymhwysderau i'r fath anfeidrol ddyrchafiad. Nid sefyll y mae yr Arglwydd Iesu, fel gweinidog brenin, ond eistedd, fel brenin ar ei orsedd. Y ddeheulaw ydyw y llaw sydd yn dal y deyrnwialen; eistedd ar ddeheulaw brenin yn dal y deyrnwialen yn ei ddeheulaw, gan hynny, a rwyddo fod y deyrnwialen yn y canol rhwng y ddau; sef eu bod yn cyd-gyfranogi yn y lywodraeth. Rhoddes yr Hen Ddihenydd (sef Duw) i'r Arglwydd Iesu, fel Cyfryngwr, lywodraeth, a gogoniant, a breniniaeth; fel y byddo i'r holl bobloedd, cenedloedd, a ieithoedd ei wasanasthu: 'ei lywodraeth sydd lywodraeth dragwyddol, yr hon nid â ymaith, a'i freniniaeth ni ddyfethir.' Dan. 7. 14. Y mae gwedi ei ddyrchafu

* Gwel Vitrings.

goruwch pob tywysogaeth, ac awdurdod, a gallu, ac arglyddiaeth, a phob enw a enwir, nid yn unig yn y byd hwn, ond hefyd yn yr hwn a ddaw.* Eph. 1. 21.—Y mae sisteddial Crist, gan hyny, ar ddeheu-law Duw, yn arwyddo, ei gyfranogiad o gyflawnder o lawenydd a digrifwch; (Ps. 16. 11.)—o fawrhydi dwyfol ardderchog; (1 Bren. 2. 19. Mat. 20. 27.)—y cyfryw fawredd nad yw yn gweddu i un creadur byth gyfranogi o hono; (Heb. 1. 4, 5, &c.)—gallu a llywodraeth ar bob peth; (Ps. 110. 1. Act. 2. 33. 36.)—ei gymhwysderau anfeidrol yn ei addasu i'r fath ddyrchafiad. Dat. 5. 19, 13.—Ei waith yn eistedd ar ddeheu-law Duw a arwydda, hefyd, ei fod yn y cwbl feddiant o'i orsedd, neu ei lywodraeth, gyda sicrwydd a diogelwch heddychol. Mae wedi ei osod arni, yn ol arfaeth ddwyfol; gyda boddlonrwydd yr holl bersonau a'r priodoliaethau dwyfol; er gorfoedd holl luodd Duw, angelion a gwaredigion. Y mae ei orsedd wedi ei chadarnhau trwy gyflawnder;—pwyl, gan hyny, a feiddia, neu, a all ei dynu oddi arni? Neb byth.† Ps. 45. 6. Luc 1. 33. Mic. 4. 7.

* Cynnalaf di & ddeheu-law fy nghyflawnder.* Esa. 41. 10. Deheu-law yn gwneuthur ac yn amddiffyn cyflawnder; yn cyflawni holl osodiadau a barnedig-aethau cyflawnder dwyfol. Y mae Duw yn cynnal ei bobl yn gyflawn, yn ongeddus, ac yn effeithiol.—'Etto, cofiaf flynyddoedd ddeheu-law y Goruchaf.' Ps. 77. 10. Blynyddoedd, neu, medd eraill, cyfnewidiadau ddeheu-law y Goruchaf; sef y cyfnewidiadau a weithredodd ei ddeheu-law, mewn amseroedd gynt, pan oedd pob peth yn hwl, yn gyfyng, ac agos yn anobeithiol. Yr un ydyw efe etto, ac yr un yw ei ddeheu-law mewn caderniad ac effeithioldeb; i.e., y Goruchaf ydyw efe; goruwch pob gelyn, pob creadur, a phob anhawd-derau; yn oruchel, yn alluog, ac yn dragywyddol. Beth nas diehon y cyfryw un ei wneuthur o blaid fy enaid llesg a digalon? Fy ngwendid ydyw peidio gobeithio ynddo, a dysgwyl wrtho.—'Calon (deall, synwyr) y doeth sydd ar ei ddeheu-law,' yn barod i'w ddefnyddio gyda ddeudra ac effeithioldeb. Preg. 10. 2. a 2. 14.

DEHEU-WYNT. Gwynt araf, gwresog, ydyw y deheu-wynt, yn gyffredinol. Job 37. 17. Luc 12. 55. Gellir meddwl, gan hyny, mai wrth y deheu-wynt, yn Can. 4. 16. y mae i ni ddeall, goruchwyliaethau adfywliad a chysurus yr Ysbryd Glân, yr hwn, yn yr ysgrythyrau, a gyffelybir i wynt. Ioan 3. 8. Y mae amadill yr Ysbryd Glân yn angenrheidiol yn ei wahanol oruchwyliaethau, tu ag at adfywliad, ffrwythlonrwydd, cynnydd, ac addferwydd gras yr eglwys, fel y gwynt naturiol ar ardd o bwr-llysiau.

DEHONGL—IAD, (de-hongl) lladmeru, hysbysu, egluro, esbonio. Dehongli breuddwydion a gweledig-aethau oedd ddawn neillduol Duw i rai o'i weision, megys Joseph, Daniel, &c. Gen. 40. 22. a 41. 12. 15.—Rhoddir dehongli am gyfieithu yn Ioan 1. 41. 'Nyni a gawsom y Messias, yr hyn o'i ddehongli (neu ei gyfieithu o'r Hebraeg) yw y CRIST,' neu yr Eneiniog.

* Gan wybod hyn, nad oes un brophwydoliaeth o'r ysgrythyrydd o ddehongliad priod. 2 Petr 1. 20. Gr. 10.

* Dubium non est quam summa Christi gloria haec dicto exponatur, quam certis quibusdam gradibus consecutus est. Prius enim dum in humili adhuc conditione esset, radii quidam gloriose maiestatis sabine emicernerunt. 2 Petr. 1. 16, 17. Dinde exaltatus est ex conditione mortali, ad immortalitatem, in resurrectione: quae est glorificationis initium. Postea ex immortalitatem quidem, sed haec non est, ad caelestem in ascensione: quae est gloriae progressus. Denique in caelis id est consecutus ut ad dextram Dei sederet: in qua re glorificationis apex & coronis est. Mat. 10. 19. Heb. 8. 1.

† Gwel Witsius, Exercit. xxi. in Synbolum.—Vitrings, Obs. Sacr., lib. ii., cap. 4. Dr. Owen ar Heb. 1. 3. Dr. T. Goodwin ar Eph. 1. 19. 21.

ιας επλωστως, dehongliad o ddychymygyd dyn ei hws. Y mae y prophwydoliaethau wedi eu llefaru gan ddyonion sanctaidd Duw, megys y cynhyrwyd hwy gan yr Ysbryd Glân; mae yr un Ysbryd ag a gynhyrwyd y prophwydi i brophwyd, wedi esbonio y prophwydoliaethau trwy yr apostolion; y mae y Testament Newydd yn egluro yr Hen; fel y mae yr esboniad, yn gystal a'r prophwydoliaethau eu hunain, yn ddwyfol, ac nid yn ddyonol. Neu, yr ystyr yw, nid oedd y prophwydi yn eu prophwydoliaethau, yn esbonio, neu yn cyhoeddi eu meddyliau priod eu hunain; ond meddwl Duw, fel y mae yr adnod ganlynol yn egluro y geiriau: am hyny y mae yn deilwng i gaol ei alw yn 'air sicrach y prophwydi;' a'i gyffelybu i 'ganwyl yn llewyrchu mewn lle tywyll;' canys gair Duw anfeidrol ddoeth a chywir ydyw, yr hwn y mae yn amhosibl iddo fod yn gelwyddog. Yr hwn a anfonodd Duw sydd yn llefaru geiriau Duw. Y mae yr hwn sydd yn llefaru o hono ei hun yn ceisio ei ogoniant ei hun.* Ioan 3. 34. a 7. 18. 1 Cor. 2. 24. Edr. PROPHWYDOLIAETH.

DEIAL, Saes. DIAL, oddiwrth y gair *Llad*. DIES, diwrnod; am ei fod yn dangos yr awr o'r dydd. Yr hynafiaid a'i galwent hefyd *Sciathicum*, am ei fod yn gwneuthur hyny trwy y cysgod. Pa rai o'r cenedloedd dwyreiniol, ai y Caldeaid, ai y Phenciaid, neu yr Iuddewon, a ddychymygasant yr opheni hwn i feaur amser, sydd ansicr. Ni wyddai y Groegwyr ddim am awr-fynegau cyn amser Anaximenes Milesius, yr hwn oedd yn cyd-oesi â Cyrus. Y mae llawer o amrywiaeth yn ngwneuthuriad awr-fynegau; a hyny o herwydd gwahanol sefyllfa yr orsafau; ac amrywiol lun neu ddull yr arwynebau, ar ba rai y darlunir hwynt; oddiwrth yr hyn y gelwir hwynt, *cyhydeddol*, *gwastad*, *uwch-benol*, *pegynol*, *syth*, *ar ogwydd*, *tueddol*, *crwn-geuol*, &c. Edr. Ant. Univ. Hist. vol. xii. p. 133.—Deial (דעאל) *graddau* Ahaz yw y cyntaf sydd genym grybwylliad am dano mewn hanesiaeth. Pa fath oedd hwn, er y gellir dychymygu llawer, nis gellir penderfynu nemawr am dano. Mae yn amlwg fod arno ugain o raddau; onid, nis gallasai fnyed ddeg o raddau yn ol, neu yn mlaen: ac i'r haul, yn ganlynol y cysgod gyd â'r haul, ddychweled ddeg o raddau, ar hyd y graddau y disgynasai ef ar hydddynt, ac i ddoethion Babilon sylwi ar y wyrth ryfedd hon:—'Canys anfonwyd at Hezeciah genadau, tywysogion Babilon, i ymofyn am y rhyfeddod a wnaethid yn y wlad'—yn hytrach (כאן) yn y *ddaeaar*. Yr oedd y wyrth hon yn arwydd i Hezeciah yr iachdi yr Argliwydd ef o'i gylefa, ac y cai efe fyned i fynu i dŷ yr Argliwydd y trydydd dydd. Rea. xxxviii. 2 Bren. xx. 2 Cron. 32. 31. Nid yw yn hawdd penderfynu pa faint o amser a nodwyd wrth ddeg o raddau; eto nis gallasai fod yn fwy na *chwech awr*, sef o godiad haul hyd ganol dydd; felly, os oedd pob gradd yn cynnwys hanner awr, yr oedd y deg yn cynnwys pum awr; ac os felly, yr oedd y wyrth yn llawer mwy nodedig. Os oedd yn un ar ddeg o'r gloch yn Jerusalem pan ddechreuodd yr haul, neu y cysgod, fnyed yn ol, yr oedd yn hanner dydd yn Babilon; yr hyn a wnai y wyrth yn Babilon yn fwy hynod nodedig nag yn Jerusalem—Yr oedd yr Argliwydd wrth bari i'r haul a'r lleuad sefyll wrth ddymuniad Josuah, a dychweled yr haul yn ol ddeg o raddau i gadarnhau ffydd Hezeciah yn addewid Duw iddo, yn dangos yn hynod o amlwg fod holl luodd y nef wrth orchymyn Duw; gall eu gyru yn mlaen, neu yn ol, neu beri iddynt sefyll, yn ol ei ewyllys, gyd â'r un hawsdra y naill a'r llall. Gwelwn hefyd, nad oes dim yn ormod ganddo i'w wneuthur i gadarnhau ffydd, ac ychwanegu oysur i'w bobl. Gwel *Appendix to Calmet's Dictionary*.

* Gwel Limborch's *Theology*, lib. i., cap. 2., sect. 7. Leigh in loco. Beza. Cameron.

DEIFIAD, (daif) gwywiad, golosgad, mallod. Ymddengys oddiwrth Gen. 41. 6, 23, 27, a'i gymharu âg Ezeo. 17. 10. a 19. 12. mai achos naturiol deiffad yw gwynnt crasboeth (yn yr Alphat a Jerusalem, fel yn Ynys Brydain y *dtogyrein-wynt*) yn sychu i fynu y gwylybwr, ac fel hynny yn attal hydyfiant planigion, llysiâu, &c. Un o blâu Duw am bechod dyn ydyw ar y ddaear, ac a symudir trwy ymostyngiad am yr achos o hono ger bron gorredd-faluc y gras. 2 Cron. 6. 28—31.

DEIFIO, (daif) gwywo, crino, golosgi gan dân. 2 Bren. 19. 26. Ezeo. 37. 27. Dan. 3. 27.

DEILIOG, (dall) pren deillog, pren yn llawn fridd-dra a dall—'Y rhai a ymwresogwch âg eilunod dan bob pren deillog.' Ezeo. 57. 5. Jer. 2. 20. a 3. 6, 13. a 17. 2. Deut. 7. 5. a 12. 3. a 17. 2. Exod. 34. 13. Yr oeddynt yn llosgi gan eu hawydd i eilunod, y rhai a addolai y Cenedloedd dan lwynl a phreinau deillog, o ryw dyb coel-grefydd. Nid oes dim ag y mae natur lygredig plant Adda wedi ymddangos yn fwy awyddus iddo nag eilun-addoliaeth, a phob peth perthynol i goalgrefydd. Y mae syniad y cnawd, yr hyn sydd elyniaeth yn erbyn Duw, wedi dangos yn mhob oes, a phob cenedl, y fueddiad cryfaf i hyn, am ei fod yn fwy croes i Dduw a'i ogoniant na dim arall. Mae y geiriau yn cyfeirio at chwant aflan godinebwyr, yn llosgi yn eu hawydd i'w gilydd. 'Yn llosgi gan chwant i eilunod dan bob pren deillog.' Lowth a Vitringa.—'Y rhai a ymwresogwch yn mysg y llwyni tan bob pren deillog.' Dr. M.

DEILLO, (dall) dyfod allan, dyfed oddiwrth.—'Oddiwrth Dduw y deilliais ac y daethum i.' Ioan 8. 42. (*εγω γαρ εκ του Θεου εξηλαθον και ηνω*). Wedi ei anfon gan y Tad, yn ol yr arfaeth dragywyddol, daeth o'r llyso ffr yn ei gyflawn awurdod, ac a ddaeth i'r ielder mwyaif, i gyflawn y gorchwyl a ymwymodd iddo o'i wir fodd ei hun. Nid daethum i'r byd yn unig, ond daethum allan oddiwrth y Tad (*εξηλαθον παρα του πατρος*). Mae un gair yn dangos ei uchder cyn ei ddyfodiad, a'i awurdodiad i ddyfod; a'r llall yn dangos dyfnder ei ddarostyngiad. Daeth o'r uchder mwyaif i'r ielder mwyaif. Oddiwrth y Tad gyd âg awurdodiad y cyngor dragywyddol, i'r byd, at ddyd, yn natur dyn, ac yn agwedd gwas. Phil. 2. 6, &c.

'Yr hwn, sef Ysbryd y gwirionedd, sydd yn deillio oddiwrth y Tad.' Ioan 15. 26. *ο παρ του πατρος εκπορευεται*. Y mae yma ddau air yn cael eu priodoli i'r Ysbryd Glân; un yn perthynu iddo o ran ei swydd fel Dyddanydd, sef *dyfod*, yn ganlynol i anfoniad yn ol cytundeb y TRI yn UN, yn yr arfaeth; a'r llall, sef *deillio*, yn perthynu i'w bersonoliaeth, fel Person Dwyfol yn yr hanfod dragywyddol. Fel mae cenedliad yn cael ei briodoli i ddynsawd, neu bersonoliaeth y Mab, felly y mae deilliad yn cael ei briodoli i ddynsawd, neu bersonoliaeth yr Ysbryd Glân: a phob un yn hanfodol, mewn dull angenrheidiol o fod, ac yn dragywyddol yn yr hanfod dwyfol; ac yn gwahaniaethu y Personau yn yr hanfod. Y mae y deilliad hwn yn briodoli i'r Ysbryd Glân fel Person Dwyfol, mewn dull angenrheidiol o fod, pe buasai heb un anfoniad a deilliad swyddol yn cael ei briodoli iddo: am hynny gelwir ef Ysbryd Duw, yr Ysbryd sydd o Dduw, (*πνευμα το εκ του Θεου*) sef yr Ysbryd sydd o Dduw yn deillio oddi wrtho, fel Person gwahanol yn yr un hanfod. 1 Cor. 2. 12. Felly hefyd y gelwir ef Ysbryd Crist—Ysbryd y Mab, am ei fod yn deillio oddiwrth y Tad a'r Mab.* Gal. 4. 6. 1 Petr. 1. 11. Rhuf. 8. 9. Edr. CENEIDLU, DUW, TRINDOD.

* Gwel Witsius, *Exercit. 28. in Symbolum*. Turret. *Inst. Theology, tom. 1., p. 327.*—D. Hierom., *Zanch. Tom. prim. De Tribus Elohim, p. 331.*—Dr. Owen on the Spirit, vol. 1., chap. 2.

DEINCOD, **DEINCODYN**, (dy-sinc) cnewyllyn pob grawn; ceryg mân ffirwythau.—'O'r deincod hyd y billionen,' sef o'r cnewyllyn hyd y plingyn. Num. 6. 4.—*Codi deincod, effethian anghysurus y deincod ar y dannedd*. Byddai yr Iuddewon taciannllyd, dan farnedigaethau Duw am eu pechodau, yn arfer ymadroddion diarebol i ymsegurodi eu hunain o'u drwg, gan ddywedyd, 'Y tadau a fuytasant rawawin surion, ac ar ddannedd y plant y mae deincod.' Jer. 31. 29. Ezeo. 18. 2. Yn cyhuddo yr Arglwydd o anghyflawnder yn ei farnedigaethau, yn coepti y plant am anwireddau y tadau. Y mae Duw yn tyngu iddo ei hun na arferir y ddiarebol hon mwyaich: 'yr enaid a becho, hwnn fydd marw.' Y mae pechoduriaid dan y wialen, ac heb eu hargyhoeddi, eu plygu, a'u darostwng, am dafu y bal ar ryw un heblaw arnynt eu hunain: ond gradd mawr o ryfig a chaledrwydd calon yw rhoddi anghyflawnder yn erbyn Duw.

DEISYF—IAD, (dais) *Gr. δεσις (deisis)* erfylad, ymbiliad, dymuniad, arch. Deisyfiad a arwyddia lloidi a gwendd yn yr hwn sydd yn deisyf; a chyfoeth, a galla, a haelioni, yn yr hwn y deisyfir ganddo; neu fod y deisyfwr yn ei farnu felly. Yr ydym ni oll yn ddiawd ac yn weiniaid; ni wna ein gofalon ni ddim cia gwared na'n hamgeleddu; gan hynny ein doethinab penaf, yn gystal a'n dyledswydd, ydyw yn mhob peth mewn gweddi ac ymbd newthur ein deisyfiadau yn hysbys ger bron Duw; ac ni a gawn y deisyfiadau a ddeisyfom ganddo. Eph. 6. 18. Phil. 4. 6. 1 Ioan 5. 15.—'Deisyfiad y diog a'i lladd; canys ei ddywllaw a wrthodant weithio.' Diar. 21. 25. Mae deisyfiadau sanctaidd yn tarddu oddiar fydd yn Nghrist, yn fywiog, yn weithgar, ac yn ddiwyd, yn yr arferiad o bob moddion o drefniad Duw i ddysegwyl wrtho, ac i gyrhaedd yr hyn beth a ddeisyfom ganddo; ond y mae y diog yn lladd ei hun a'i ddeisyfiadau segyrlyd, y rhai sydd fiaiadd gan Dduw, yn ddielw iddo ei hun, ac yn sicr o ddiweddu mewn siomedigaeth dragywyddol. Y mae deisyfiadau dynion, yn gyffredinol, yn ol eu hanian: 'deisyfiad y cyflawn sydd ar ddaioni yn unig.' Diar. 11. 23. Y mae ynddo newyn a syched am gyflawnder, oddiar egwyddor gyfiaw yn dufewnol; a'r hyn a ddeisyfo, Duw a'i rhydd. Diar. 10. 24. Mat. 6. 6. Pa. 27. 4. 2 Cor. 5. 2. 1 Ioan 5. 16.

DELW, *Gr. ειδωλον (eidolon)* *Heb. כלי כסף* llun, cyffelybiath, cynllun, agwedd, tebygoliaeth, eilun, eilun-dduw, geu-dduw.—'Gwnaeth Duw ddyd ar ei ddelw ei hun,' yr hon oedd yn gynwysedig 'mewn gwybodaeth, cyflawnder, a gwir sancteiddrwydd.' Gen. 1. 26. Eph. 4. 24. Col. 3. 10. Edr. ADDA.—'Yr hwn yw delw y Duw anweledig. Col. 1. 15. Y mae Crist o ran ei Berson, yn hanfodol, ac nid yn argraffiadol, nac yn greadigol, yn ddelw, neu yn wir lun Person y Tad. Gwahanol bersonau ydynt yn yr un hanfod, a'r un priodoliaethau dwyfol yr hanfod, yn ogyfawch, ac yn perthyn i'r naill fel y llall. Nid y mae delw y Duw anweledig arno, ond delw y Duw anweledig ydyw ef ei hun, yn gyfan ac yn hollol; yr hyn ydyw y Tad, hynny ydyw y Mab; a'r hyn ydyw y Mab, hynny ydyw y Tad, heb un yn fwy na llai na'i gilydd; nid oes dim gwahaniaeth rhyngddynt; ond bod y Tad yn Dad i'r Mat, a'r Mab yn Fab i'r Tad.—Hefyd, y mae Crist yn y cnawd yn ddelw y Duw anweledig; yn amlwg i ni i'w weled: 'Duw a ymddangosodd yn y cnawd.' 1 Tim. 3. 16.—'Y neb a'm gwelodd i, a welodd y Tad.' Ioan 14. 9. Yr oedd y gogoniant dwyfol wedi ei orchuddio â phabell o bridd; ond yr oedd yn ymddangos yn aml, fel y golofn dân, yn y cwmwl gynt, a rhai yn gwelod ei ogoniant ef, gogoniant megys yr unig-anedig oddiwrth y Tad. Ioan 1. 14. Y mae gogoniant Duw yn lle-wyrchu yn wneub, sef yn Mheron Iesu Crist. 2 Cor.

4. 6. Pe buasai yn bosibl i Dduw heb gnawd i fyw yn y byd, ac i ninnau oddef yr olwg arno, ni buasai byw ddim amgen nag y bu Iesu byw yn y cnawd, a dodi heibio bobl wendidau dibechod y natur ddynol oedd ef yn ddarostyngedig iddynt.

Delw a arwydda, yn aml, rhyw lun wedi ei oeddi i fyuu i'w addoli. Yr oedd rhai o'r darluniau hyn yn cynrychioli y gwir Dduw; megys y llo aur a wnaeth Aaron, wrth addoli pa un yr oeddnt yn bwriadu addoli IEHOFAH; ond, yn nghyftir yr Arglywydd, sberthu a wnaethant i gythreuliaid, y rhai y buont yn puteinio ar eu hol. Act. 7. 41. Lef. 17. 7. Exod. 32. 4, 5. Felly, hwyrach, y mae i ni olygu y llo i osododd Jeroboam i fyuu yn Dan a Bethel, fel cynrychiolau yn mha rai yr oedd IEHOFAH i gael ei addoli; addoliad pa rai sydd yn cael ei wahanu-iaethu yn eglur oddiwrth addoliad Baal. 2 Bren. x. Yr un oedd dyben yr Israeliaid wrth Sinai, a Jeroboam; ac addoliad cythreuliaid y geiwr yr Ysbryd Glân bob un o'r ddau. 2 Cron. 11. 15.—Y cenedloedd a wnaent luniau i'w haddoli o bethau yn y nefoedd, ar y ddear, ac yn y dyfroedd; i'w haul a'r lloer, o ddyoni ac anifeiliaid; rhai yn gerffiedig o bren a maen; a rhai yn dodeddig o aur, arian, pres, &c. Y mae y prophwyd Esaiah, mewn dull bywiog ac addurnedig rhagorol, yn goeod allan ynfyrwydd a sfolineb y cyfryw wagedd ddiles, yn pen. xlv. 'Nid oes ddeall gan y rhai a ddyrchafant goed eu cerf-ddeiw, ac a weddiant dduw nid all schub.' Esa. 44. 20. Yn erbyn y cyfryw ynfyrwydd pechadurus y mae yr all orchymyn wedi ei roddi.—Yr oedd rhai o'u heilunod yn fawrion iawn. Yr oedd delw Nebuchodonosor, yn ngwastadedd Dura, yn ddeg troedfedd a phedwar ngain o uchder, o leiaf, ac yn naw troedfedd o led. Dan. 3. 1.—Yr oedd delw Apollo, yn Rhodus, ya gant ac wyth ar hugain o droedfeddi o uchder, a gallai y llongau uchaf, yr amseroedd hyny, meddant, noffo rhwng cluniau y ddelw. EDR. CYTHREULIAID, EILUN.

Rhoddir amrywiol enawu yn Hebraeg ar eilun-ddelwau; megys מילון *eilun*, am ei fod yn cael ei addoli mewn dychryn, neu yn peri dychryn i'w addolwyr. Jer. 60. 36.—מילון *eilun*, am mai peth diddym yw. Lef. 19. 4. 1 Cron. 16. 26. Esa. 2. 20. Cymh. Act. 14. 15. 1 Cor. 8. 4.—מילון *eilun*, tom, pethau ffaidd. Lef. 26. 20. Deut. 29. 17.—מילון *delw*, poeth, delw yr haul, mae yn debygol. Lef. 26. 30. 2 Cron. 34. 7. Eze. 6. 4, 6.—מילון *colofn*. Lef. 26. 1.—מילון *delw*; arwydda yn Arabaeg, *gwneuthur hadduch*. Deut. 4. 16. 2 Cron. 33. 7, 15. Eze. 8. 3, 5. Delw fenyw, meddant, ydoedd; hwyrach yn cyfeirio at y wraig fel mam y Tangnefeddwr mawr—מילון *tristwch*, oddiwrth y llafur a'r tristwch a barent i'w haddolwyr.—מילון *eilun*, *crynu*, oddiwrth y dychryn a barnent i'w haddolwyr. 1 Bren. 15. 13. 2 Cron. 15. 16.—מילון *cerf-ddeiw*. Deut. 7. 25. Esa. 42. 8, &c.—מילון *cyfyngder*, *tralloed*, am eu bod yn peri tralloed i'w haddolwyr. Esa. 45. 16.—מילון *delw*. Dan. 2. 31. a 3. 1.—מילון *cyffelybroydd*. Lef. 26. 1. Num. 33. 52.—מילון *ffleidd-dra*. 1 Bren. 11. 5, 7.—מילון *delw dyn*. Dengys hyn yn amlwg briodoledd a chyflawnder yr iaith Hebraeg; mae geiriau gwreiddiol (*roots*) yn mynegi prif ystyr y deilliedig; gyda hyn y mae yr iaith hefyd yn gynnwysafawr, yn nerthol, ac yn ardderehog.

'Y gyfraith, yr hon sydd ganddi gysgod dalonus bethau i ddyfod, ac nid gywr ddelw y pethau.' Heb. 10. 1. Y gair *Gr.* *σκια*, *cysgod*, weithiau, a ddy-noda llun amherffaith, a dynir yn gyntaf gan luniedydd & phriidd-galech (*chalk*) ac nid *σκωρ*, y *gwir lun* neu *ddelw* y gwrthdrys sydd i'w ddeangos, ag sydd gan y lluniedydd yn ei olwg i'w berffeithio. Eraill a farnant yr arfer yr apostol y gair *σκια*, *cysgod*, yn yr un ystyr ag yn Col. 2. 17. 'Y rhai ydynt

(*σκια*) gysgod pethau i ddyfod, ond y corph yw Crist.' Yn ol y farn hon am ystyr y gair, y *cysgod* ydyw y tebygolrwydd tywyll ac amherffaith o un corph a wneir trwy rwystriad pelydr yr haul: ond yr *σκωρ*, y *ddelw*, ydyw y corph ei hun sydd yn achosi y *cysgod*. *Αυτην την σκωρα, gwir ddelw*, a arwyddant y pethau eu hunain sydd yn dyfod i ni trwy weinidogaeth Crist. Felly y deall Chrysostom a Theophylact, ac eraill, y geiriau.

DELLT, unigol, DELLTEN, (dell) fflochenau, ais, esyth, delltwaith ffenestr. Yr oedd dellt, ac y maent etto,* yn cael eu harferyd yn ngwledydd y dwyrain i wneuthur llestri & hwynt. Barn. 5. 26. Diar. 7. 6. 2 Bren. 1. 2.—Yn ymddangos trwy y dellt.* Can. 2. 9. Y mae efe, sef Crist, anwylyd yr egiwys, yn edrych trwy y ffenestri, ac yn craffu yn llawri ar yr egiwys, yn ei holl ymddogidau mwyaf dirgel; ac yn edrych arni gyda â'r hoddier a'r hyfrydwech mwyaf serchog. Heblaw hyny, y mae yn ymddangos, neu ya *ymfloodu*, trwy y dellt, fel y gallu yr egiwys ei weled fel blodeuyn harad, pâr-arog, er ei hadfywiad a'i chysur. מילון *blodeu*, sef yn tōri allan fel blodeuyn ardderehog, trwy ddellt y *cioch*, neu y delldy.†—Yr holl gysgodau gynt, a holl ordin-hadau yr efengyl, ydynt fel dellt, trwy ba rai y mae Crist yn ymddangos, ac y mae y duwioilon yn edrych ar ei ogoniant. 2 Cor. 3. 18.

DEMAS, [*poblogaidd*]. Nid oes genym chwaneog o hanes am y gwr hwn, ond ei fod yn foreu yn broffeswr Cristionogrwydd: ac hwyrach yn bregethwr. Bu dros amser yn wasanaethgar i Paul pan ydoedd yn garcharor; ond a'i gadawodd of oddeutu y flwyddyn 65, i ddilyn rhyw alwedigaeth fydol, er mwyn elw. Col. 4. 14. 2 Tim. 4. 10. Dywedir iddo syrthio i gyfeiliornad Ethon a Cherinthus, y rhai oeddnt yn gwadu Duwdd Crist. Y mae eraill yn barnu, oddi-wrth Col. 4. 14. iddo gael edifeirwch am ei bechod, a dychwelyd at Paul drachef i weini iddo ef yn ei gadwynau.

DEMETRIUS, [*yn perthym i 9d*] gôf arian yn Ephesus. Act. 19. 24.—Crybwyllir hefyd am Gristion rhagorel o'r un enw, & gair da iddo gan bawb. 3 Ioan 12.

DENU, (dân) hudo, lithio, gogwyddo un i ryw beth trwy dwyll a dichell, neu trwy eiriau teg a thir-iondeb. Geiriau denu, geiriau darbwylloil, areithiol, cymhenol, gwag ogoneddus; yn boddhuaf clustiau yn merwino, yn lle eglurhau y gwirionedd er adelliaeth ysbyrdol. Y mae yr apostol yn goeod geiriau a ddysgir gan yr Ysbryd Glân mewn cyferbyniad i eiriau a ddysgir gan ddoethineb ddynol; ac yn gwrthod y naill yn mhregethiad yr efengyl, yn arferyd y lleill, gan gyd-farnu pethau ysbyrdol & phethau ysbyrdol. Yn y wisg a roddodd yr Ysbryd Glân am danant y mae y gwirioneddau dwyfol yn ymddangos oren; ac nis gellir eu newid heb fod mewn perygl o wneuthur cam â'r gwirionedd. 1 Cor. 2. 4, 13.

'Mi a'i denaf hi, ac a'i dygaf i'r anialwch.' Hos. 2. 14. Y mae yn y geiriau hyn gyferbyniad at ddyg-iad Israel o wlad yr Aipht i'r anialwch, a thrwyddo i wlad yr addewid. Yr Arglywydd a'u denodd hwynt o'r Aipht, trwy weinidogaeth Moses ac Aaron; felly y mae yn addaw etto ddenu ei bobl, trwy weinidogaeth yr efengyl, o'u cyflwr wrth natur, o gaethiweid pechod, chwantau bydol, a digrifwch cnawdol, i fynd ar bererindod i ymfyn am wlad well; ac wedi cefnu ar yr Aipht, y mae yn addaw dywedant wrth fodd eu calon; sef eu haddysgu, eu dyddanu, a'u cynnal yn

* Gwel Shaw's *Travels*, p. 207.
† Gwel Parkhurst.—Mr. T. Williams.—Mr. Harmer ar *Canied Solomon*.

mheb amgylchid cyfyng a gofidus a gyfarfyddal a hwynt, a rhoddi lldynt gyflawnder o bob bendithion ysbrydol i'w gynnal ar eu taith i'r Ganaan nefol. Y mae yr un gair yn cael ei arferwyd mewn perthynas i Japheth, 'Duw a belaeitha ar Japheth;' *Heb.* Daw a ddaem (ruw) Japheth; eef ei hiliogaeth, y Cenedloedd, trwy yr ehangyl, i broswyllo yn mhebyll Sem; sef i gyfranegi o holl fraintiau ysbrydol yr Iuddewou. *Gen.* 9. 27. *Act.* 11. 18. a 17. 4. a 18. 4. a 19. 8. a 28. 23, 34. *Ioan.* 6. 44.

DEOL, (de-ol) *Llad.* EXILIUM: gwr deol, awl; alltudio, gyru allan o wlad; rhanu, ygaru.—'Pwy bynaeg ni wnelo gyfraith dy Dduw, a chyfraith y brenin, gwaeler barn ya ebrwydd arno ef, pa un bynag ai i farwlaeth, ai i'w ddeol, ai i ddirwy o dda, ai i gar-char.' *Ezra* 7. 26. Y mae deol yn cael ei enwi fel un o'r oespedigaethau am anuffudd-dod i'r gyfraith, ac i'r brenin Artaxerxes.—*Deol* (*Heb.* דָּוָל) neu diwreiddio un o'i wlad, ac oddiwrth ei bobl a'i gonedd.

'A hwy a welaent i ti feichiau celwyddog, ac achosion deol.' *Gal.* 2. 14. 'Hwy a welaent i ti feichiau celwyddog, neu wagedd, wedi eu bwrw allan.' *Dr. Blayney.* Y mae ein cyfleithiad ni yn golygu fod y prophwyd, a'u gwledigaethau gwag celwyddog, yn aros o ddeol, neu alltudio, y bobl o'r wlad, trwy weniethio lldynt yn eu pechodau, yn lle eu gwlw i edifeirwch, yr hyn a fuasai yn debyg o'u cadw ya eu gwlad. Y mae cyfleithiad y *Dr. Blayney* yn golygu parhad y prophwyd yn yr un celwydd cyn ac wedi y caethiwd. 'Pwy a'th iachâ? medd yr Arglwydd.' Nid dy brophwydi; canys ni cheir dim ond celwydd a diflasrwydd ganddynt hwy, o herwydd y maent yn parhau o hyd yn yr un gwagedd a chelwydd. *Jer.* 2. 8. a 5. 31. a 14. 14. a 23. 16. a 27. 14. a 29. 8, 9. *Ezec.* 13. 2.

DEOR, (de-gor) toriad allan, ymddangosiad, dyfod allan o'r pligyn, bwrw y pligyn.—'Fel petris yn eistedd, ac heb ddeor, yw yr hwn a helio gyfoeth yn annehllwng.' *Jer.* 17. 11. 'Fel petris yn eistedd, ac heb ddodwy.' *Dr. M. Felly* y mae y *Dr. Blayney* yn cyfleithu y geiriau. Petris yn eistedd heb ddodwy, sydd yn eistedd ar wyau rhyw aderyn arall, nad ydynt yn eiddo iddo; felly y mae yr hwn a helio gyfoeth yn annehllwng, (עֲשֵׂוֹת מֵבָרִי) nid trwy uniawn hawl, barn, a chyflawnder. Fel y mae y rhai usaine wedi eu deor, a phluesi, yn ehedeg i ffwrdd at eu rhyw eu hunain, felly y gwna cyfoeth nad ydyw yn gyflawn yn eiddo un. Y mae ein cyfleithiad ni, a'r Saesonag, yn rhoddi golygiad arall ar y gymhariaeth; oblegid fod petris yn nythu ar lawr, y maent yn eistedd yn aml heb ddeor. Y maent yn gorffod gadael eu hwyau, yn aml, gan ofn anifeiliaid, o'wn, helwyr, adarwyr, &c. yr hyn sydd yn rhynu yr wyau a'u gwneuthur yn ddirffrwyth. Dichon gwlawogydd a gwlybaniaeth hefyd eu dyfetha. Felly y mae yr hwn a helio gyfoeth trwy drawader ac anghyflawnder; ni bydd iddo ffirwyth, llea, na mwyniant parhaus o honynt. Yn hanner ei ddyddiau, neu yn *fuas* y gedy hwynt, trwy fara Duw arno; ac, yn ei ddiwedd, ynfyd, ffel, ac euog fydd.—Y gair *Heb.* בָּרִי a gyfleithir *ynfyd*, a arwydda, nid yn unig diffyg awywr, ac felly yn ynfyd, ac yn wrthddrych o'n testuri: ond hefyd, un o foesau drwg, dyhiryn, cyflafanwr, drwg-weithredwr. *Deut.* 32. 6, 21. *1 Sam.* 25. 26. *2 Sam.* 3. 33, 34. Arwydda, ynfydrwydd, drwg, dyhirwch. Felly y bydd y cyfoethog anghyflawn yn ei ddiwedd; a'i bechod a'i euogrwydd yn cyd-orwedd gyd âg ef yn y bedd, ac yn cyd-gyfoedi gyd âg ef yn y farn.* *Ps.* 52. 5, 6, 7. a 55. 23. *Diar.* 23. 5. *Luc.* 12. 20.

DERBYN—IAD, (erbyn) 1. Gwrth-fynu, cymerwyd, caffael, cael, cynnwys. 1 *Bren.* 8. 64.—

* Gwel Parkhurst a *Dr. Blayney.*

2. Croesawu, ymgeleddu, lletya. *Act.* 28. 7.—
3. Cymerwyd peth yn garedig ac yn ddyoddefgar. *Job* 2. 10.—4. Cyfranogi o fendithion, yn ateb i weddi at Dduw am danynt. *Mat.* 7. 8.—5. Cymerwyd i mewn yn aelod o eglwys neu deulu Duw. *Rhuf.* 14. 1, 3.—6. Cynnwysgaethiad a doniau yr Ysbryd, a'r sylwedd cynnwysedig yn addewidion Duw. *Act.* 1. 8. *Heb.* 10. 36.—Gall Duw ya addas ddywedyd, yn wyneb pob peth sydd gan bob creadur ya y nef ac ar y ddaear, 'Pa beth sydd genyt a'r nms derbyniant?' *1 Cor.* 4. 7. Pe cymerai Duw ei roddion oddi wrth-ynt, ni byddent mewn bod mwyach. Y mae dyn yn hollol o'i le, ac yn bechadurus iawn, pan y mae yn garffoleddu, fel pe bai heb dderbyn. Mae Duw yn ffynon lawn ddiabydd, heb eisien dim; ond ya rhoddi i hawb fywyd, ac amaol, a phob peth oll.

Y mae Crist yn derbyn gallu, cyfoeth, caderniad, deathineb, amrhydedd, gogoniant, a bendith, pan y byddo ei bobl yn eu haddoliantu ya cydnabod eu bod ganddo, a'i fod ef yn anfeidrol deilwng o honymt oll. *Dat.* 5. 12. Nid ydynt yn rhoddi dim iddo, ond ya cydnabod eu bod ganddo, gyda boddolrwydd a llawenydd ysbryd.

Yr ydym ni yn derbyn Crist Iesu yr Arglwydd, wrth greu ya ei enw, sef credu ynddo am lechydwr-iaeth yn gyflawn, yn ol trydoliaeth Duw ya y gair am dano. *Ioan.* 1. 12. *Col.* 2. 6. Y mae yr enaid yn gwled, yn nrych y gair, addasrwydd cyflawn, ac anfeidrol ogoniant, yn ei Berson, ei waith, a'i swyddau, i'w gyflwr gwael fel pechadur; yn ymfoddioni ynddo; ya ei ddoiw, fel yr unig wrthddrych bardd ya ei olwg, ac addas i'w gyflwr; yn ymddiried ynddo yn unig; ac yn ymroddi iddo yn hollol ac ya gyflawn, am byth, gorph, ensid, amser, a moddiannas. Nid oes neb yn derbyn Crist yn wirioneddol heb ymroddiad o honynt eu hunain iddo yn gyflawn. *Phil.* 3. 8.

'Derbyn yr impiedig air,' yw ei wrando, ei ystyried, ei greu, ei garu, ymorphwys arno, ac ymestwag iddo. *Iago.* 1. 21. *Diar.* 2. 1.

'Dym anianol nid yw yn derbyn y pethan sydd o Ysbryd Duw;' nid ydynt ya gymeradwy ganddo; rhaid iddo gael ei wneuthur ya ysbrydol cyn y cymeradwyo ac y derbynio bethau ysbrydol; ond anian sanctaidd a dderbyn bethau sanctaidd, ysbrydol, fel yr unig bethau addas a chymhwys iddi. *1 Cor.* 12. 14.

Derbyn wyneb, a arwydda, weithiau, cymeradwyo, croesawu yn barohus; (*Gen.* 32. 20.) weithiau bod ya dueddol, untuol, mewn barn rhwng gwr a gwr, yr hyn sydd anghyflawnder, ac yn waharddedig gan Dduw. *Lev.* 19. 15. *Exod.* 23. 3. *Deut.* 16. 19. *Job.* 13. 10. *Diar.* 18. 5. *Iago.* 2. 1, 9.—'Nid oes derbyna wyneb ger bron Duw.' *Rhuf.* 2. 11. *Deut.* 10. 17. *Gal.* 2. 6. *Eph.* 6. 9. *1 Petr.* 1. 17.

'Beth fydd eu derbynriad hwy ond bywyd o feirw?' *Rhuf.* 11. 15. Derbynriad yr Iuddewon yn ol i beidwch a ffair Duw, ac i frynhad o holl fendithion a breintiau yr ehangyl, trwy fydd ya Nghrist. Y mae y gair *Gr.* προσληψις, yn gynnwysfawr hynod, ac a arwydda y fath dderbynriad ag a roddai un i'w gyfaill anwylaf. Felly y mae Paul yn dymuned ar Philemon i dderbyn Onesimus yn garedig, gan faddoa ei holl feiau. *Adn.* 12. Arwydda eu hymchweliad mewn gwir edifeirwch, o wlad bell anghrediniaeth; eu dyfodiad yn ol trwy ffydd; a'u derbynriad llawea, y fath a gafodd y mab afriadon gan ei dad. *Luc.* 15. 32. Beth fydd ond bywyd o feirw, hyny yw, bydd y fath ddiwygiad gogoneddus cyffredinol ya cydfraed â'r oruchwyliaeth rasol hon tu ag at yr Iuddewon, fel y bydd yn fath o adgyfodiad ysbrydol, grasol, o farwolaeth pechod a damnedigaeth, i fywyd a rhyddid gogoneddus a gorffoleddus. *Deut.* 29. 28. *Ezec.* 37. 16—22. *Dat.* 11. 11. *Eph.* 2. 12. *2 Cor.* 5. 18, 19, 20.

'Gwir yw y gair, ac yn haeddu pob derbyniad.' 1 Tim. 1. 15. Fel y mae y gair yn wir ac yn ffydd-lawn o du yr Arglwydd, yr hwn a'i llefarodd ac a'i tystiolaethodd, y mae yn haeddu derbyniad cyfatebol i'r amlygrwydd a'r sicrwydd o hono; sef pob derbyniad cyflawn, dilys, sicr, diolchgar, gorffoedus, a fedr dyn ei roddi iddo. Y mae yn sir o anfeidrdd bwys i ni, sef 'dyfod Crist Iesu i'r byd i gadw pechaduriaid;' ac y mae, o ran y gwirionedd o hono, yn gorpbwys ar y syfaen gadarnaf, sef gwirionedd Duw, yr hwn mae yn amhosibl iddo fod yn gelwyddog. 1 Tim. 4. 9. 2 Tim. 2. 11. Heb. 6. 18.

DERNYN, (darn) darn bychan, lleinell, rhenyn, llain, clwytyn. 1 Sam. 2. 36. Y gair a gyfieithir *derny*, yn Marc 2. 31. a gyfieithir *llain*, yn Mat. 9. 16.

DERW—EN, *Gr. δρυς (drye) Llad. QUERCUS*; dâr, mesbren. Dywed Linnæus fod pedwar-ar-ddeg o rywogaethau o honnynt. Dywed Miller fod ugain math o honnynt. Y maent yn goed annibin iawn yn tyfu, ond o hir barhad. Cadwnt yn sychion neu yn wlybion, dros hir flynyddoedd, heb waethgu dim. Am eu bod yn goed caud-ffrig, cysgod-fawr, y byddent arferol gynt o etstedd, addoli, a chladdu danynt. Ac am eu bod yn goed caled, parhaus, y gwnaent ddelwau o honnynt. Gen. 35. 8. 1 Bren. 15. 14. 1 Cron. 10. 12. Esa. 44. 14. Ezec. 6. 13. Hos. 4. 13. Derw Basan oedd yn cael eu cyfrif y rhai goreu, am hyny y byddent yn gwnenthur rhwyfau o honnynt. Ezec. 27. 6. —Llywiawdwy, a gwyr cedryn a nerthol a gyffelybir i dderw Basan, uchel a chedryn, i ddynddi eu gallu, eu cadernid, a'u haddasrwydd, o herwydd hyny, i fod yn gysgod ac yn amddiffynfa i eraill. Esa. 2. 13. a 6. 13. Zech. 11. 2. —Y mae y genedl Iuddegw yn cael ei chyffelybu i'r 'llwyfen a'r dderwen: y rhai wrth frw en dall, y mae sylwedd ynddynt;' felly, dan bob profedigaeth, cerdyddon, a barnedigwaeth, y mae ynddi hâd sanctaidd, yr hwn a fydd ei sylwedd hi, ac o herwydd hyny, ni lwy'r ddyfethir hi; eithr blagura etto, ar ol pob ystorn erwin a gauaf du. Yr oedd Crist ynddi, yn hâd sanctaidd, cyn ei ddyfodiad yn y cnawd; ac etto, er bod yr Iuddegw yn brsenenol 'yn elynion, o ran yr efengyl; eithr o ran yr etholedigaeth, caredigion ydynt oblegid y tadau: canys dieddiarus yw doniau a galwedigaeth Duw. Y Gwaredwr a ddaw allan o Sion, etto, ac a dry ymaith annuwioldeb oddiwrth Jacob.' Rhuf. 11. 26—30. Y mae yr hen wreiddyn yn sanctaidd trwy gyfammod tragwyddol Duw âg Abraham; trwy yr un cyfammod y mae y cangenau hefyd felly; er tori rhai o honnynt ymaith trwy anghrediniaeth. Rhuf. 11. 16, 17.

DETHOL, dewis, neillduo. Edr. **ETHOL**.

DEUBAR, (dau-pâr) deu-ryw, dau fath. 'Yn ol tafodiaith y ddeubar bobl:' (Neh. 13. 24.) amryw bobl. *Heb. pobl a phobl*.

DEUDEG, neu **DAU-AR-DDEG**, deg a dau. Mewn cyfeiriad at ddeuddeg llwyth Israel—y deuddeg orth o fara goed (Lef. 24. 5—9) y cymerodd Crist iddo ddeuddeg apostol, athrawiaeth pa rai aydd yn cael ei galw y deuddeg seren yn y goron ar ben yr eglwys efengylaidd. Dat. 12. 1.—Dywedir fod deuddeg mil o bob un o lwythau Israel wedi eu selio: (pen. vii.)—bod i'r Jerusalem newydd ddeuddeg porth: (pen. xxi.)—a bod pren y bywyd yn dwyn deuddeg rhyw ffrwyth. Pen. 22. 2.

DEUGAIN, dau ugain. Yr oedd yr yspaid hwn o amser yn cael ei ystyried yn gysegredig. Arferir yn yr ysgrythyrau y rhif deugain yn aml, mewn achos o gystudd, darostyngiad, a chospedigaeth. Moses a'i darostyngodd ei hun ddwywaith ddeugain niwrnod mewn ymryd a gweddi. Deut. 9. 9, 18.—Ymryddodd Elias ddeugain niwrnod. 1 Bren. 19. 8.—Felly

y gwnaeth ein Harglwydd hefyd. Mat. 4. 2. Marc 1. 13. Deugain niwrnod y Garawys, yn goffawriaeth am hyny, a gyfeiriad at yr un peth.—Deugain niwrnod o oeddiad a roddwyd i'r Nimfeaid i edifarhau. Jonah 3. 4.—Cystuddiwyd Israel am eu pechodau yn yr anialwch ddeugain mlynedd. Num. 14. 33, 34.—Deugain mlynedd y gwnaeth yr Arglwydd yr Aipht yn ddiffieithwch anrheithiedig anghyffanneddol am ei bradwriaeth i Israel. Ezec. 29. 11, 12, 13.—Deugain niwrnod y byddai pob gwraig yn Israel arian a esgorai ar wryw. Lef. 12. 4.—Deugain niwrnod a deugain nos y gwaliodd yr Arglwydd ar y ddaear yn amser y diluw. Gen. 7. 12.—Deugain niwrnod y dygodd y prophwyd Ezeziel anwredd tŷ Judah. Ezec. 4. 6.—Deugain mlynedd, dair gwath, y pregethodd Noah edifeirwch i'r hen fyd. Gen. 6. 3.—Deugain niwrnod gwedi ei adgyfodiad yr esgynnodd Crist i'r nefoedd. Act. 1. 3—9.—Yspaid deugain mlynedd a roddodd efe i'r Iuddegw, gwedi ei groeshoelio, i edifarhau, cyn dinystrio eu dinas a'r deml gan y Rhufeiniaid.—Deugain gwialenod yn unig, yr oedd y barawyr i roddi i ddrwgweithredwyr. Deut. xxv.

DEUNAW, wyth a deg. Gen. 14. 14. 2 Cron. 11. 21. Luc 13. 4, 11.

DEUTERONOMIUM. Y diweddaf o bum llyfr Moses; a elwir felly oddiwrth y gair *Gr. δευτερονομιον*, yn arwyddo, *ail adroddiad o'r gyffraith*. Gan fod y genedlaeth a ddaeth allan o'r Aipht, yn gyffredinol, wedi marw, y mae Moses, ychydig ddyddiau cyn ei farwolaeth, yn ail-adrodd crynodeb o'u teithiau yn yr anialwch, ac amryw o'r cyfeiriadau a roddwyd iddynt; ac yn chwaganu atynt rai newyddion, fel y gellir gweld yn Pen. i—xxv. Y mae yn rhoddi iddynt amryw gyngorion difrifol, syml; yn dangos y melliethion a fyddai iddynt am anuffudd-dod, a'r bendithion am uffudd-dod. Pen. xxvi—xxxii. Chwanegwyd y benod ddiweddaf, yn rhoddi hanes am farwolaeth Moses, gan Joshua, neu gan Ezra, pan gasglodd efe y llyfrau yn nghyd. Y mae rhai yn barnu mai Moses ei hun, trwy ysbryd prophwyddolaeth, a ysgrifennodd hanes ei farwolaeth ei hun. Y mae cyfansoddiad y llyfr hwn yn fwy addurnol, dyrchafedig, ac ardderchog; ac hefyd yn fwy eglur ac ymarerfol, na'r lleill o lyfrau Moses. Edr. **EZRA**, **MOSES**.

DEUWCH, (dyfod) galwad ac annogaeth wirfoddol i ddyfod. Exod. 16. 9. Esa. 1. 18. a 65. 1. Mat. 11. 28. a 25. 34. Edr. **DYFOD**.

DEWIN—IAID, (dew) dewinydd, chwillogydd, duwinydd; yn âg ysbryd y duwiau ynddo; dywedwr pethau anamlwg. Byddent yn arfer y gair *Dew* gynt, (oddiwrth y gair *Llad. Deus*, a'r *Gr. Θεος*) yn lle y gair *Duw*. Gwel Act. 4. 39. cyfieithiad W. S. Nid ydyw y gair dewin, o ran ei ansawdd, yn cario un ystyr drwg mwy na da; ond fel y mae trwy arferiad cyffredinol yn cael ei gymeryd mewn ystyr drwg. Arferir y gair yn yr ysgrythyrau mewn ystyr drwg, am ddyndion drwg, twyllodrus, yn hudo dynien ar eu hol, er mwyn elw, trwy gymeryd arnynt hysbysu rhyw ddirgelwch am bethau i ddyfod. Y mae wyneb Duw yn erbyn y dynion a ymfynio a dewiniaid. Lef. 19. 31. a 20. 6. Jer. 27. 9. Zech. 10. 2. Edr. **BRUWIWR**, **CONSURWR**, **DAROGANWR**.

DEWINIAETH, (dewin) chwillogaeth, dadguddio, dewinio, neu hysbysu rhyw ddirgelwch, trwy ryw gyfaredd. 'Onid dyma y cwpan yr yfai fy arglwydd ynddo, ac yr arferai ddewiniaeth wrtho?' Gen. 44. 5, 15. Y mae rhai beirniaid dysgedig yn cyfieithu y rhan ddiweddaf o'r adnod fel hyn: 'Ac yr ymfynai yn fanwl am dano.' אדם אדם אדם *A chan ymfyn yn yr ymfynai efe am dano.*—Adn. 15. *אדם אדם אדם* *oni wyddoch chiwi yr ymfynai gwr o'm bath i yn fanwl? neu gan ymfyn yn yr ymfynai gwr o'm bath i?*

Y mae yr un gair Hebraeg yn cael ei gyfieithu, *da y gwn*, neu, mi a wn trwy brofiad ac ymofyntad manwl. Gen. 30. 27.—'Dysgwyl yn ddyfal.' 1 Bren. 20. 39. Nid tebygol fod y patriarch am ymddangos fel dewin iddynt; ac ni allasai golygwyr ei ddfedwli ei fod ef yn arfer 'dewiniaeth wrth y cwpan,' gan ei fod yn medru dywedyd y ffordd yr aeth y cwpan *gwedi iddo fyned*. Y mae y cyfieithiad arall yn rhoddi ystyr hawdd, naturiol; ac un mwy addas i Joseph. Gwel y Caldaeg, Ainsworth, Parkhurst, *Christian Observer* for 1804. (Y mae ein cyfieithwyr ni a'r Saesoneseg gwedi dilyn y LXX.)—Gan fod Duw y nefoedd yn drech na Satan, a bod ei ddoniau yn ddeddfarws, 'Nid oes swyn yn erbyn Jacob, na dewiniaeth yn erbyn Israel.' Num. 22. 23.—'Rhyw lances, yr hon oedd ganddi ysbryd dewiniaeth.' Act. 16. 16. *Gr. κρυμα κρυβονος, ysbryd Python*:—*Heb. jns pithin, sarph*. Y mae hanes ceneddlig fod y gau-dduw Apollo wedi lladd rhyw sarph ofnadwy lawn; oddiwrth hyny y galwyd ef y *Pythian*. Yr oedd delw fawr iddo yn Pytho, neu Delphi; ei holl atebion pan yr ymgynghoret ag ef, a elwid atebion, neu oraelau *Pythion*: a'r offeiriadau, yr hon oedd yn eu trawdodi, a elwid *Pythia*. Oddiwrth hyny y byddid yn galw ysbryd dewiniaeth, yn ysbryd *Python*, yn arwyddo cythraul, yr hwn oedd yn meddiannu y ddyones. Gwel Leigh, Parkhurst, a Mallerus, ar Esa. 19. 3. Dr. Willet ar Lef. 20. 6.—Nid annhebyg fod yr hanes am Apollo yn lladd y sarph, yn gyfeiriad traddodiadol, tywyll, at y brophwydoliaeth yn Eden, am hād y wraig yn ysgo pen y sarph. Gen. 3. 15. Fel y darfu Satan wneuthur defnydd o'r sarph yn Eden i demtio ein rhieni cyntaf; felly y mae y seirph yn mhob oes hyd heddyw, gwedi bod mewn cymeradwyaeth uchel grefyddol gan ellun-addolwyr tywyll.*

* Am hyny y bydd nos i chwli, fel na chaffoch weledigaeth; a thywyllwch i chwli, fel na chaffoch ddeuinaeth.' Mic. 3. 6. 'Fel na chaffoch,' *Heb. oddiwrth*. Y mae y geiriau yn cynnwys cyhoeddiad o farn yr Arglwydd yn erbyn y prophwydyl cyffellornus, y rhai oedd- ynt yn brathu ā'u dannedd, ac yn cyhoeddi heddwch, ac yn darparu rhyfel yn erbyn y rhai ni roddent yn eu penau. Adn. 5. Nid ydym i ddeall y geiriau fel pe busent erioed gwedi cael gwir weledigaeth, a'r Arglwydd gwedi eu hateb; ond yr oeddnt hwy yn haeru hyny, ac yn twyllo y bobl ā'u celwyddau, er mwyn gwobrau, i beagi eu hunain. Y mae yr Arglwydd yn bwgwth gwarth a gwarddwydd iddynt, trwy ddyoeg eu gwsg ragrithiol oddi am danynt, a gwneuthur eu twyll ā'u celwydd yn amlwg i bawb—peri eu haul fachludo, ā'u dydd dduo arnynt. Nid ā gau athrawon yn mlaen yn mhell, canys eu hynfydrwydd fydd amlwg i bawb. Nid gwledigaeth oddiwrth Dduw ydwy gwaeddi heddwch i wrthgilwyr halogedig. 2 Tim. 3. 9. Jer. 28. 5—9. a 29. 21, 23. Ezec. 22. 28.

DEWIS—IAD, (*dew*) *Llad. DELIGERE*: dethol, ethol. Dewisiad yn yr Arglwydd o ryw wrthddrych at ryw ddyben neu wasanaeth, a arwydda ei ben-arglwyddiaeth anddibynol, a'i hawl gyflawn a chyflawn yn mhawb ac yn mhob peth. Nis gall fod cynhwysderau addas mewn un creadur ond a gyfrano yr Arglwydd iddo, at yn dyben mwy na'u gilydd: am hyny, nis gall ei ddeuwiad o hono darddu o'i addasrwydd i'r peth, ond o rydd ewyllys a phen-arglwyddiaeth Duw yn ei ddeuwis ac yn ei addau i hyny. Nid yw Duw yn galw neb i unrhyw swydd, heb addasrwydd i'r swydd: ond y mae pob addasrwydd yn tarddu o ddeuwiad yr Arglwydd o'r person i'r swydd yn rhagflaenorol, a rhagbarotoad canlynol i hyny; a chwedi

hyny, ei alwad a'i ordeiniad i weinyddu y swydd. Mae dewisiad o neb o'r Arglwydd yn gadweddigol, yn ganlynol i'w ddeuwiad ef o honant hwy yn Nghrist, ac yn ffrwyth ac yn effaith o hono. Ioan 15. 16, 19. Edr. ΕΠΟΛ, ΕΠΗΟΛΕΙΑΚΤΗ.

'Yn yr hwn y'n dewiswyd hefyd, wedi ein rhaglun-iaethu yn ol arfaeth yr hwn sydd yn gweithio,' &c. Eph. 1. 11.—εκληρωθημεν, *have obtained an inheritance—y causom etifeddiath*. Y gair Groeg a arwydda, cael neu dderbyn rhan yn etifeddiad trwy goelbren, neu rad roddiad un arall, ac nid trwy ddim doethineb na llafur o'r eiddom ein hunain. Cyfeirio y mae yr apostol at y dull y cafodd yr Israeliad wlad yr addewid, sef pob un ei ran trwy goelbren, a'r rhan hōso oedd yn etifeddiath iddo. Yr oedd llywodraeth ddingel-aid Duw ar y goelbren yn dewis ac yn penderfynu i bob un ei ran. Num. 26. 55. a 33. 54. Mat. 6. 5. a 19. 29. Heb. 1. 4, 14. a 6. 12. Y mae y gair yn gwbl mewn ystyr oddefedig, ac yn arwyddo mai yn hollol o arfaeth, cyngbor, ac ewyllys Duw y dewiswyd ac y galwyd hwy yn Nghrist i feddiannu yr etifeddiath hon.—Y mae yr Arglwydd Iesu yn ddeuwisedig gan Dduw i'r holl swyddau cyfyngol, a'r gwaith perthynol iddynt; ac y mae ei holl bobl yn ddeuwisedig ynddo. Ps. 65. 4. Esa. 41. 9. a 43. 10. a 44. 1. a 49. 7.

Dewisiad, mewn creadur, a arwydda, ei waith, o'i rydd ewyllys ei hun, yn rhag-barthu un peth rhagor y llall. Nid yw ei ddeuwiad o hono yn ddigonol sicrwydd fod rhagoroldeb neillduol yn y gwrthddrych ei hun, ond y mae yn dangos barn y dewiswr am dano. Dichon fod gan wahanol bersonau wahanol olygiadau, a gwahanol farn am yr un gwrthddrychau, ac am hyny y maent yn gwneuthur gwahanol ddeuwiad. Y mae y pethau sydd werthfawrocaf gan rai yn fwyaf dirmyg-edig gan eraill. 2 Cor. 1. 18—24. a 2. 15.—Y mae dynion, yn gyffredin, yn chwaaungol i ddeuwis pethau yn ol yr anian, neu y tueddiad sydd yn llywodraethu arnynt hwy. Y mae y dyn sydd o syniad ysbrydol, sanctalidd, yn dewis pethau yr ysbryd; ond y mae syniad y cnawd yn elyniaeth yn erbyn Duw; am hyny ni ddeuwis ddim o bethau Duw. Dewisodd Mair y rhan dda, sef Crist a'i techydwriaeth, pan yr oedd Judas yn dewis y deg ar hugain arian, ac yn gwerthu Crist am danynt. Luc 10. 42. a 22. 4. Ioan 6. 70. Mat. 26. 14, 15. Marc 14. 10. Y mae dewisiad calon pob un yn dangos yr anian sydd ynddo, a'r hyn y mae pawb yn ei ddeuwis fydd yr rhan a'u hetifeddiath. Nid yw y rhan dda yn eiddo i neb, na Christ yn briod i neb, ond y sawl sydd yn ei ddeuwis o flaan pob peth. Can. 2. 16. Phil. 3. 13.

DEWISOL, (*dewis*) detholedig, rhagorol, dymundol. Exod. 15. 4. 1 Sam. 9. 2. 1 Bren. 12. 21. Can. 5. 15. a 6. 9.

DEWR—ION, (*dew*) gwrol, grymuswr, arwr, rhyv-ydd, cadgun, calonog. Y dewr, er grymused a fyddo, a floeddia yn chwewr yn nydd digofaint Duw, os na bydd yn ei heddwch. Seph. 1. 14. Esa. 33. 7.

DIACHOS, (*achos*) diethryb, diherwydd, heb ddim yn cymbell neu yn gweithredu tu ag at.—'Byddwch ddiachos tramgwydd.' 1 Cor. 10. 32.—(αποροκοτοι). Y gair Groeg a arwydda, bod ein hunain yn *ddidram-gwydd*, neu yn *ddigwymp*. Phil. 1. 10. Hefyd, bod yn ddiachos cwmp eraill, neu beri i eraill bechu, a syrthio. Y mae yr un gair yn cael ei gyfieithu *di-roystr*, yn Act. 24. 16. Mae yr apostol yn cyngbori y Corinthiaid i fod ā golwg ganddynt yn eu holl arferiad o bethau cyffredin, megys bwyta gwahanol fwydydd, &c., ar lesā a chysur eraill; a bod yn ddiachos iddynt hwy bechu, tramgwyddo, neu dristāu; ond yn mhob peth yn gogoneddu Duw, ac yn rhoddi achos i eraill i'w ogoneddu.

'Ai yn ddiachos y mae Job yn ofni Duw?' Job 1. 9'

* See Cook's *Enquiry into the Patriarchal and Druidical Religions. Introduction*.—Jenkin's *Reasonableness of the Christian Religion*.—Jones's *Philosophical Disquisition*.—Complete System of Geography.—Owen's *Natural History of Serpents*.—Newbury's *Collection of Voyages*.

Fel pe buasai Satan yn dywedyd, Ni byddai neb i'rh wasanethu, oni bai dy fod yn eu cyflogi hwynt; ysbryd chwantus am wobr sydd yn peri i Job dy ofni, a'th addoli; y mae efe yn cael ei elw a'i gyfoeth drwy hyn, ac mae ei gyfoeth a'i lwyddiant yn gynorthwy i'w dduwioledeb. Y mae y geiriau yn bentwr o gelywyddau yn erbyn Duw a'i wasnog Job; ond maent yn dangos beth ydyw barn Satan, a phawb sydd yn meddiannu ei ysbryd, am Dduw ac am dduwioleion. Job 1. 21. a 2. 10. a 21. 14, 15. Mal. 1. 10. Mat. 16. 26. 1 Tim. 4. 8. a 6. 6.—Y mae Dafydd, yn ei berson ei hun, ond yn benaf, yn mherson Crist, yn achwyn oblegid ei elynion cedryn, diachos, y rhai a wnaethant gam ag ef yn ddiachos. Ps. 69. 4. a 119. 78. Rhoddod Crist achos teilwng, trwy ei anfeidrol gariad a'i ddaioni, i hawb ei garu, a gelynyion diachos ydyw ei holl elynion.

DIACON, *Gr.* *διακονος* (*diaconos*) 1. Gweinidog, gwas : yn benaf, medd Wetstein, un yn gwasanethu byrddau.—'Pwy bynag a fynd fod yn sawr yn eich plith chiwi, bydded yn weinidog (*διακονος*, yn *ddiacon*) i chiwi.' Mat. 20. 6.—'Yna y dywedodd y brenin wrth y gweinidoglon' (*τοις διακονοις*) wrth y *ddiaconiaid*. Mat. 22. 13. Ioan 2. 5, 9.

2. Gweinidog, neu was Duw, neu Grist, yn ei eglwys, ef i swyddogion gwladol. Rhuf. 13. 4. 'Gweinidog Duw ydyw efe.' (*Θεου γαρ διακονος εστι*) *Diacon Duw ydyw efe*.

3. Gweinidog neu was Duw, neu Grist, yn ei eglwys, i bregethu yr efaugyl. *Διακονος*, *diacon*, *diaconiaid*, yw y gair Groeg am y gair *gweinidog*, *gweinidogion*, yn y lleoedd canlynol: 1 Cor. 3. 5. 2 Cor. 6. 4. a 11. 15, 23. Eph. 3. 7. Col. 1. 7, 23, 25. Felly y mae Crist ei hun yn cael ei alw, 'Gweinidog yr enwaediad;' (*Gr.* *Διακονος περιουσις*, *diacon yr enwaediad*: Rhuf. 15. 8.) fel yr oedd efe yn Iudew genedigol, wedi enwaedu arno, yn arwydd o'i rwm-edigaeth i gadw defodau a chyfreithiau Moses; ac a gyfyngodd ei weinidogaeth i ddefaid cyfngolledig tŷ Israel. Mat. 15. 24.

4. Y mae math neillduol o weinidogion yn eglwys Crist yn cael eu galw yn *ddiaconiaid*, sydd a gorchwyl pa rai, yn benaf, oedd gofalu am, a gweini i'r tlodion. Phil. 1. 1. 1 Tim. 3. 8, 12.

5. Y mae yn cael ei briodoli i holl ganlynwyr Crist yn gyffredinol. Ioan 12. 26. 'Le yr wyf fi, yno y bydd fy gweinidog (o *διακονος*, *fy niacon*) hefyd.

DIABOL, *Gr.* *διαβολος* (*diabolo*) *Llad.* **DIABOLUS**; *Ffr.* **DIABLE**; *Ital.* **DIABOLO**. Hwn ydyw y gair y mae y LXX yn gyffredin yn ei roddi yn gyfieithiad o'r gair *Heb.* *שׂטן* *Satan*. 1 Cron. 21. 1. Job 1. 6, 7, 9, 12. a 2. 1, 2, 3, 4, 6, 7. Ps. 109. 6. Zech. 3. 1, 2. Weithiau *επιβουλος*, *cyllwynwr*; (*gwrthwynebwyr*, yn y cyfieithiad Cymraeg); 1 Sam. 29. 4. 2 Sam. 19. 21. 1 Bren. 5. 2. Y mae y gair *Gr.* *διαβολος*, yn arwyddoedd gwrthwynebwyr, cyhuddwr, cyhuddwr ar gam, enllibwr, absenwr, athroddwr. Mae yr un gair yn cael ei gyfieithu *enllibaidd*, yn 1 Tim. 3. 11. 2 Tim. 3. 3. 'Nid yn enllibaidd.' *Gr.* Nid yn *adiefl*, nid yn *ddiaflaidd*, sef yn debyg i'r diafol, a than ei lywodraeth; tanys felly y mae pob enllibwr. Nid yw y gair Groeg byth yn y rhif llosg yn yr ysgrythrau, ond pan y mae yn cael ei briodoli i ddyinion yn y lleoedd uchod. Y mae yn nodi allan y penaf o'r angelion syrthiedig—'penaeth y cythreuliaid'—'tywysog llywodraeth yr awyr'—dan ba un y mae y lleill i gyd yn gweithredu, y rhai a elwir *δαιμονια* (*demoniaid*) cythreuliaid. Y mae yr angel syrthiedig yn cael ei alw felly, oblegid iddo gyhuddo ac enllibio Duw wrth ei rhieni cyntaf, fel pe buasai eidd yn yrthwynebwyr i'w cynnydd hwynt mewn gwybodaeth a dedwyddwch. Gen. 3. 5. Ioan 8. 44. 1 Ioan 3. 8. Ac am ei fod, o'r tu arall, yn cyhuddo ac yn enllibio y brodyr ger bron

Duw ddydd a nos. Dat. 12. 9, 10. Job 1. 10, &c.—Y mae yr Arglwydd Iesu yn galw Judas yn *ddiafol*, am y byddai iddo ef, dan ddylanwad neu gynhyrffad yr ysbryd hwnw, ei yspio, ei gyhuddo, a'i fradychu.—Y mae dynion drwg yn cael ei galw yn blant diafol, am eu bod dan lywodraeth y diafol, ac yn gwneuthur ei weithredoedd; yn tebyglol iddo yn eu gelynyeth yn erbyn Duw a'i bobl, yn eu gwaith yn enllibio ac yn eu gwaradwyddo hwynt; ac am eu bod yn offerynu yn cael eu defnyddio gan y diafol i ddwyn yn mlaen ef achos yn y byd. Ioan 8. 34. a 13. 2. Act. 13. 10.

DIAL, **DIALEDD**, (*al*) *Heb.* *בַּיָּד* (*goel*) *cosp*, *cospedigaeth*. Y mae gwahaniaeth rhwng *cosp* a *dial* mewn rhyw ystyr. Y mae yn gyfreithlawn ac yn ddyledus ar y swyddogion gwladol, a rhai mewn swyddau cyhoeddus, gospi telau a fyddo yn niweidiol i'r wladwriaeth; ond nid ydyw yn gyfreithlon i un dyn neillduol na chyhoeddus, ddial: nid ydyw hyny yn perthyn i neb ond i'r Duw mawr yn unig. Deut. 32. 35, 36. Rhuf. 12. 19. Heb. 10. 30. Nah. 1. 2. Ps. 94. 1. a 149. 7. 2 Thea. 1. 8. Dial a arwydda gwneuthur iawn i ni ein hunain, yn nghospedigaeth eraill; ond y mae yn rhy beryglus i un creadur fyned yn nghyd â hyny, rhag iddo fyned i nwyddau pechadurus, a myned dros derfynau cyfiawnder i'w ddiynstr ei hun. Dyoddef a maddeu i'n gilydd sydd orchymynedig i ni. 'Myfi biau dial,' medd Duw. Nid oes ond Duw yn unig a w'yr y gradd o ddrwg sydd yn mhob bai; ac efe yn unig a all gyfartalu y gosb iddo yn gyflawn, ac yn sanctaidd. Y mae Duw wrth ddial ar bechaduriaid yn mynu iawn i'w sancteiddrwydd a'i gyfiawnder, mewn modd addas i Dduw anfeidrol gyflawn a sanctaidd. Y mae yn gweddu yn ogoneddus i Dduw ddial, ac a fyddai yn anaddas iddo beidio. Y mae yn anfeidrol bell oddiwrth Dduw, pan y byddo yn rhoddi dial, bob peth sydd mewn dynion yn llygredig ac yn bechadurus. Y mae yn dial mewn cysondeb mwyaf ag anfeidrol ddaioni ei hanfod, ei sancteiddrwydd, a'i gyfiawnder. Y mae ei ddial yn ofnadwy, ond y mae yn gyflawn; ac am ei fod yn gyflawn y mae yn ofnadwy. Luc 18. 7. Dat. 6. 10. 2 Petr 3. 3—7.

DIALYDD, (*dial*) dialwr, *cospwr*. Y mae y gair *Heb.* *בַּיָּד* (*goel*) a gyfieithir *dialydd*, yn cael ei gyfieithu yn aml *prynwr*. Priodol ystyr y gair yw *agos berthynas*, *cyfathrachwr*; yr hwn oedd ganddo, wrth gyfraith Moses, hawl i ryddhau etifeddiaeth ei frawd wedi ei gwerthu; i ddial ei farwolaeth, trwy ladd y llofrudd, os cyfarfyddai ag ef y tu allan i'r ddinas noddfa. Lef. 25. 25. Num. 35. 19, 21, &c. Deut. 19. 6, 12. Jos. 20. 3, 5, 9. Felly yr ydoedd yn gysegod o'n cyfathrachwr a'u prynwr. Iesu Grist; yr hwn a brynodd ei bobl oddiwrth feiddith, ac oddiwrth bob anwiredd; ac a ddygodd yn ol yr etifeddiaeth dragywyddol iddynt: ac a ddialodd ar y llofrudd hwn, sef Satan. Ioan 8. 44. Job 19. 25. Ps. 18. 14. a 107. 2. a 119. 154. Esa. 35. 9. a 43. 1. a 51. 10. a 52. 3. a 59. 20. a 63. 4. Hos. 13. 14. Tit. 2. 13. Gal. 3. 13.—Nid oedd gan yr hen Roegwyr un swyddog i edrych yn neillduol ar ol y llofruddion; perthynasau y lladdiedig yn unig oedd ganddynt hawl i edrych ar ol y llofrudd, a dial arno. Gwel Homer, *Iliad*, ix., *lin.* 628, &c. Pausania, *lib.* v., c. 1., *lib.* 8. c. 34.—Dialydd ydyw yr Arglwydd ar bob un a orthymro neu a dwyllo ei frawd mewn dim. 1 Thea. 4. 6.

DIAMMEU, (*di*-*ammen*) yn wir, yn ddiau, yn ddi-ddad. 1 Bren. 13. 32. Diar. 22. 16. 2 Tim. 1. 5, 12. Phil. 3. 8.—'Y pethau a gredir yn ddiammen yn ein plith.' Luc 1. 1. Yn hytrach, *y pethau a gyflawnwyd yn ein plith*—*περι των πεληροφορημενων εν ημιν πραγματος*—*qua in nobis completa sunt verum.* *Vulg.* Gwel Campbell, Doddridge.

DIAMDIAWD. Amdlawd yw bod yn hollol dlawd,

yn diawd o bob tu. Diamdlawd yw helaethrwydd o bob tu, llawnder, digonedd, helaethlawn, diwall.—‘Gwin o bob math yn ddiamlawd.’—*Stores of all sorts of wine.*’ *Sass.* Neh. 5. 18.

DIANA,* *Gr. ἀρητις.* Gelwid hi hefyd *Hebe*, *Trivio* et *Hecate*, *Lucina*. Un o'r deuddeg goruwch-dduwiaw a Paganisid; merch Jupiter a Latona, medd-ent, a chwaer Apollo. Hi ydoedd brenines y nef, sef y lleuad; Diana y galwent hi ar y ddaear, a Hecate yn uffern; yn cynnorthwyo gwragedd wrth esgor, galwent hi Lucina. Byddai gwragedd yn y cyfryw amgylchiad yn arfer gweddio arni, am na wyddent, drustia, am neb gwell i alw arno. Yn amser y prophwydi *Resiah* a *Jeremiah*, addolent hi yn Palestina dan yr enw *Menni*, sef *niferi*, neu y *misocedd*. Jer. 7. 18. Esa. 65. 11. yn Hebraeg. Eze. 16. 25. Ei llun oedd helyddys & hanner lleuad ar ei phen; neu wedi ei gorchuddio & bronau drosti, yn arwydd o'i frwythlonrwydd; a'i gosail gwedi ei addurno & phenau ceirw, cwn, &c. Byddent yn ei haddoli gyda llawer o ddifrifweh yn Ephesus. Act. 19. 27—35. Ond digon ydyw hyn am beth nad oedd ddim ond prawf o ddallineb ac ynyfdrwydd pechaduriaid gwedi colli y gwir Dduw. Gwel Parkhurst dan y gair *ἰου*.

DIANC, (anc) ellio, ffoi, gochelyd, ymogelw, brysiu ymaith.—‘Pa fodd y diangwn ni, os esgeuluswn iechydwrtaeth gymaint?’ Heb. 2. 3. Luc 21. 36. Rhuf. 2. 3. 1 Thea. 5. 3. Y mae dull yr ymadrodd mewn ffordd o ofyniad, yn sicrhau, yn y modd cadarnaf, na ddiangwn ni ddim. Yr iechydwrtaeth ydyw yr unig ffordd i ddianc rhag cyflawn daledigaeth am droedd ac aauffudd-dod. Adn. 2. Mae colledigaeth pawb a'i hesgeuluso, yn gyflawn, yn sicr, ac yn anocheladwy. Y maent yn pechu yn erbyn y daioni a'r cariad mwyaf; y maent yn diystyru iechydwrtaeth, a phob rhagoroldeb ynddi; ac yn esgeuluso yr unig feddygyiniaeth a drefnodd Duw i bechadar colledig. Pa fodd, gan hynny, y gellir dianc? Esa. 20. 6. 1 Cor. 10. 13, &c. Mat. 3. 7, 9. Heb. 10. 29. Gen. 19. 17, 22.

DIANGFA, (dianc) ymwared, achubiaeth, gwar-edigaeth, rhyddhad.—‘I'r Arglwydd Dduw y perthyn diangfau rhag marwolaeth.’ Pa. 68. 20. Heb. *רוּחַ מְיֻנְדָּאָו, mynediadau*, neu *ffyrdd marwolaeth*, sef y ffyrdd i, neu oddiwrth farwolaeth: hynny yw, Ffydd i elynion yr eglwys gael eu marwolaeth, ac i'r eglwys ei hun gael diangfa. Y mae llawer o ffyrdd i, ac oddiwrth farwolaeth, gan yr Arglwydd; gall gymeryd y ffordd a fydd, i bob un o'r ddau. Yr oedd y tân yn ddiangfa i'r tri llanc, ac yn farwolaeth i'r rhai a'u bwr-lasant hwynt i'r ffwrn:—yr oedd y Môr Coch yn ddiangfa rhag marwolaeth i'r Israeliaid, ac yn ffordd i farwolaeth i Pharaoh a'i luocedd. Y mae gan Dduw ddiangfau rhag marwolaeth, pan fyddo gofidiau anghynglychu; pan fyddo rhwyd gwedi ei darparu gan elynion, a phydew gwedi ei gloddio, a dim ond cam, megys, rhwng un ac anghynglychu. Ps. 18. 5. a 57. 7, a 116. 3. 1 Sam. 18. 11. a 19. 10, 13. a 21. 10. 2 Sam. 21. 16. Job 5. 18. Deut. 32. 39.—‘Yn nghyd a'r demtasiwn,’ y cyfyngder, a'r brofedigaeth, efe a wna ddiangfa hefyd. *Gr. τῆν ἐκείνου, mynediad allan.* 1 Cor. 13. 13.

DIANGOL, (dianc) diogel, dyasgen, dienbyd.—‘Rhai diangol y cenedloedd.’ Esa. 45. 20. ‘Gwedd-illion y cenedloedd:’ (Dr M.) yn meddwl y rhai oedd yn weddill heb eu dystyrywio gan farnedigaethau Duw o'r cenedloedd, ac etto yn glynu wrth eu heilunod. Ond gan fod y prophwyd yn prophwydo am alwad y cenedloedd (adn. 23, &c.) wrth y rhai diangol o'r cenedloedd, y mae yn meddwl y rhai cadwedig o'r cen-

edloedd; y rhai trwy ffydd yn Nghrist oeddynt gweddillion oddiwrth ddiogofaint dwyfol, ac oddiwrth holl ffieidd-dra eu heilun-addoliaeth, ac oferedd eu meddwl. Eph. 4. 17, &c.

DIANNOD, (annod) yn lleugys, yn y man, yn ddiattreg, yn ddioid, yn ebrwydd.—‘Ac yn ddiannod y dygwyddawdd i lawr wrth ei draet ev.’ Act. 5. 10. W.S. Sef yn y man.

DIANRHYDEDD—U, (anrhydedd) diffio, amharchu, sarhau, dadffio.—Y mae y rhai sydd yn tŷri y ddeddf yn dianrhydeddu ac yn amharchu Duw, yn ei awdurdod ddwyfol oruchel, yn ei sancteiddrwydd, a'i gyflawnder. Rhuf. 2. 23. Y maent, yn eu han-ufudd-dod iddo, yn tystiolaethu eu bod yn barnu nad oedd ganddo awdurdod i orchymyn, neu ei fod yn gorchymyn yr hyn oedd yn anaddas iddynt hwy ei wneuthur, yr hyn sydd ddianrhydedd i'w awdurdod oruchel, ei unlondeb, a'i sancteiddrwydd.

Yr oedd yr Iudewion yn dianrhydeddu Crist trwy fychanu a dirmygu ei berson, fel Mab Duw; yn gwadu ei anfoniad oddiwrth Dduw; yn cabla ei eiriau, ei weithredoedd, a'i athrawiaeth; ac yn llawn gelyniaeth yn ceisio ei ladd. Ioan 8. 19. Y mae neillduol fawredd yn ymddangos yn yr amynedd digyffwrdd, y tiriondeb a'r addfwynder sydd i'w weld yn Nghrist, yn ei holl atebion ef i'w geiriau enllibus, lliidiog, a dirmygus.

DIANWADAL—WCH, (anwadal, Heb. *בְּטוֹחַ*) sefydlog, safadwy, gwestad, digyffnewid.—‘Dianwadalwch ei gynghor—trwy ddau beth dianwadal.’ Heb. 6. 17, 18. Wrth gynghor Duw y mae i ni ddeall ei arfaethiad i anfon ei Fab i'r byd o had Abraham, i fod yn Iachawdwr i etifedion yr addewid. Y mae dianwadalwch cynghor Duw yn tarddu oddiwrth yr hyn ydyw Duw ynddo ei hun; sef oddiwrth anghyffnewidoldeb ei hanfod—perffithrwydd ei ddoethineb a'i wybodaeth—anfeidroldeb ei ddaioni—hollalluogrwydd ei allu—annibynolrwydd ei ben-arglwyddiaeth. Am fod ei hanfod yn ddigyffnewid, y mae bod ei gynghor yn ddianwadal. Fel nas dichon i dywyllwch ddyfod o oleuni, felly nis dichon cynghor auwadal ddyfod o hanfod dianwadal. Nis gallasai gyffnewid er gwell, heb gyffnewid yn yr hanfod er gwell—yr hyn sydd yn amhosibl. Yr oedd perffithr ddoethineb yr hanfod dwyfol digyffnewid, yn arfaethu ac yn penderfynu pob peth yn y modd goreu. Nis gallasai y cynghor gyffnewid er gwaeth, drachefna, heb i'r hanfod gyffnewid er gwaeth—yr hyn sydd gabledychryallid i feddwl unwaith. Y mae cynghor ei ewylllys, gan hynny, yn berffithr dda, ac yn ddianwadal. Yr oedd Duw yn ewyllysio, o'i anfeidrol ddaioni a'i gariad tu ag atynt, ddangos yn helsethach i etifedion yr addewid ddianwadalwch y cynghor hwn, ar ba un yr oedd eu holl iechydwrtaeth yn gorphwys yn dragywyddol; fel y gallent, trwy hynny, gael cysur cryf. I'r dyben i ddangos hyn, rhoddodd iddynt addewid ddianwadal, ac a gadarnhaodd hōno trwy lŵ dianwadal. Trwy y ddau beth hyn, neu y ddwy weithred hyn, y mae y dadguddiad a'r dangosiad mor ddianwadal a'r cynghor ei hun: canys y mae mor amhosibl i Dduw fod yn gelydyddog ag iddo gyffnewid ei hanfod, a bod yn anwadal yn ei gynghor. Nid yr addewid a'r llŵ sydd yn gwneuthur y cynghor yn ddianwadal; ond dangos dianwadalwch y cynghor y maent. Buasai y cynghor yn ddianwadal pe buasai yr addewid heb ei ddadguddio felly, ond heb yr addewid yn ei ddadguddio felly, ni chawsem ni yn bresennol ddim cysur oddiwrth ei ddianwadalwch. Yn yr addewid, wedi ei chadarnhau & llŵ Duw, yr ydym yn gweled y cynghor dianwadal; ac wrth greu dianwadalwch yr addewid, yr ydym yn credu hefyd ddianwadalwch y cynghor. Y mae yr addewid mor

* Gelwid hi Diana, mae yn debygol, oddiwrth y gair *Lladin, dios*, yn arwyddo *diwrnod*, neu yn gynteg, *golau*.

gadarn a'r cyngbor, a'r cyngbor mor gadarn & Duw. Pwyso ar yr addewid, yw pwyso ar y Duw a'i llefarodd, ac ar y cyngbor a ddadguddir ynddi a thrwyddi. Na hon nid oes un sylfaen gadarnach a ddechod fod. Y mae yn sylfaen ddiagon castru i'r fydd gadarnaf i orphwys arni; ac yn ol graidd fydd yn yn gorphwys ar y sylfaen hon y mae grym y cysur: gellir cael, o ram y sylfaen, 'gyzur cryf,' Pa. 38. 11. Diar. 19. 21. a 21. 30. Rhuf. 11. 28, 29. Num. 23. 19. 1 Sam. 15. 29. Tit. 1. 2.

DIAREB—ION, (ar-eb) ymadrodd synwriawn; call-chwedl; ymadrodd tra eglur, amammeuadwy, di-ammbenol. Y gair diareb a arwydd, yn aml, gwawd, gwawd-nod, gwatwar-gyff. Y mae personau, neu bethau, yn diareb, pan yr enwir hwynt yn aml gyda gwawd a diystyrwch. Deut. 28. 37. 1 Bren. 9. 7. 2 Cron. 7. 20. Areith-wawd fer. Eea. 14. 4. —Yr oedd diarebion yn arferedig, yn aml, gan yr hynafiaid yn y cyfnid; ac yr oeddnt yn gyffredin, yn fath o ddammegion byrion. Num. 21. 27. Llefardd Solomon dair mil o ddiarebion, ond am nad oeddnt i fod yn brawf-rcol barhaus i'r eglwys, y mae llawer o honynt gwedi eu colli. 1 Bren. 4. 32. Y rhai sydd ar ol heb eu colli, a elwir yn Heb. *ἡρώδης δαμασκίων, ymadroddion hardd, awdurdodol.* Y mae Llyfr Diarebion Solomon yn llawn o athrawiaethau gogoneddus, rheolau, cyngborion, a chyfarwyddiadau addas ac uniawn i bawb, yn mhob swydd — yn mhob sefyllfa ac amgylchiad y dichen dynion fod ynddynt. Y mae y defnyddiau pwysfawr a gogoneddus o athrawiaethau a chyngborion, yn cael eu llefaru mewn rhyw gall ddywediadau byrion, ac ymadroddion synwriawn, hollol annibynol ar eu gilydd, ac yn ddigysylltiad y naill â'r llall: y mae pob dywediad yn cynnwys yr ystyr yn gyflawn ynddo ei hun, ac yn ei amlygu gyd âg eglurdeb goleu, truthgar, yn treiddio i'r meddwl yn unlongyrech, ac yn ei lenwi â'r synwyr ar unwaith, heb ymresymiad na dadl am dano. Y mae rhanau o'r ysgrifeniadau sanctaidd, fel rhyw wê euraidd gwedi eu cyd-wau a'u cyd-blethu â'u gilydd mewn cyfansoddiad trefnus, a'r naill ymadrodd yn dibynnu ar y llall, fel nas gellir egluro y naill heb y llall. Ond y mae y llyfr hwn, gan mwyaf, yn debyg i dŵr o beriau, neu ffwrch o emau, neu feini gwerthfawr, i gyd heb y cyfryw wêad, yn annibynol ar eu gilydd, yn cynnwys ystyr cyflawn ynddo ei hun. Hwyrach i Solomon gaegu yn nghyd y pedair pennod ar hugain blaenaf, a'u gadael mewn ysgrifen, ac i Hezechia osod rhywun i *gopio* y lleill. Diar. 25. 1. Ysgrifenedd Solomon y naw pennod gyntaf yn y drefn y maent yn bresennol, yn cynnwys athrawiaethau gogoneddus am berson a gwaith Crist; gwahoddiadau tymer yr efengyl, mewn dull gwresog a serchog; y nghyd â rhagoroldeb y dadguddiad dwyfol, a'r perygl o fyned yn groes i lwybrau Duw i lwybrau halogedig chwantau caewdol, ynyd, a niweidiol. Hwyrach i Solomon gyfansoddi y Diarebion ar amrywiol amserau; rhai yn ei ieuencid, neu yn ei ganol oed, fel cyngborion i'w fab Rehoboam; ac eraill, hwyrach, yn ei hen ddyddiau, gwedi ei adferiad o'i wrthgiliaid trwm, trwy ei wragedd Paganaudd annuwiol. Yn y cyffeithiad Groeg, ac eraill a'i dilynodd, y mae rhyddid anaddas wedi ei gymeryd i ychwanegu llawer o gyfrwng-gymysgiad, trwy gorph y llyfr, nad ydyw yn yr iaith wreiddiol.

DIAREBWR—WYR, (diareb) un yn llefaru, neu yn adrodd, diarebion, neu ddammegion. Num. 21. 27. Ezec. 16. 44.

DIARGYHOEDD, (cyhoedd) dinam, difais, difafi. Y mae hwn yn ddiargyhoedd, yr hwn nis gellir ei argyhoeddi, neu ei gyhuddo o unrhyw fai. Luc 1. 6. 1 Thea. 2. 10. a 3. 13. a 5. 23. 1 Tim. 3. 2, 10. a 5. 7.

Y mae yr apostol yn annog y Philippiadaid i roddio felly, fel y byddent ddiargyhoedd a diniwed (*ἀσφασι, διγυμυσι, διδωυσι*) yn blant difelus i Dduw, yn nghanol cenedlaeth ddrygionus a throfâs. Pen. 2. 15.

'Gwaewch eich goreu,' medd Petr, 'ar eich cael ganddo ef mewn tangnefedd; yn ddirfrychlenyd ac yn ddiargyhoedd.' 2 Petr 3. 14. Dyma y fath ymarweddiad y mae yr efengyl yn ei natur yn arwain iddo. Nid ydyw yn pleidlo un pechod. Pa beth bynag y mae y gyfraith yn ei wahardd, y mae yr efengyl yn ei feddyginiaethu. Y mae yn feddyginiaeth gyflawn oddiwrth bob affeichyd ysbrydol; a gwelir pawb sydd yn ei gwir gredu a'i derbyn wedi eu cwbl iacháu, ac yn ddiargyhoedd yn nydd ein Harglwydd Iesu Crist. 1 Cor. 1. 8.

DIARIANGAR, (arianger) heb garu arian; digybyddlyd; heb garu y byd, na'r pethau sydd yn y byd. 1 Tim. 3. 3. Heb. 13. 5. Y mae hyn yn bechadurus ac yn anaddas yn mbawb; ond yn neillduol mewn blaenoriaid eglwysig, y rhai a ddylent fod yn siampl i'r praidd. Y mae yn eu cwbl anaddas i bob swydd sanctaidd yn eglwys Dduw; ac yn nôd dychrynllyd ar gau-athrawon. Judas 11, 12. Edr. **ARIANGAR.**

DIARWYBOD, (gwybod) anwybod, diwybod, heb wybod. 1 Tim. 1. 13. Heb. 13. 2. Y mae yr apostol yn cydnabod ei hun yn euog iawn, sef y penaf o bechaduriaid, yn erlid yr eglwys, er iddo wneuthur hyn o *gydwybod*, yn *ddiarwybod*, trwy anghrediniaeth. Nid ydyw anwybodaeth yn oesgusodi neb & moddion gwybodaeth ganddynt.

DIATTREG, (attreg) dioed, diymaros, dirwystyr, dihirio. — 'Yn ddiattreg,' sef yn diymaros, mewn mynydd.' Jos. 10. 9. Act. 13. 11. Jer. 4. 20. Eea. 39. 5.

DIÀU, (di-gau) sicr, diammeu, yn wir, mewn gwirionedd, yn ddilys, yn ddimam. Gen. 3. 1. a 28. 16. a 29. 14.

DIBAIID, (di-paid) didor, diball, didawl, gwas-tadol, parhaus. — 'Gweddiwch yn ddbaid.' 1 Thea. 5. 17. Y mae ein hanghenlon yn parhau yn ddbaid; mae Duw yn gwrandao yn ddbaid; a gorsedd-fainc y gras yn rhydd bob amser, yn ddbail i fyned ati: am hynny gweddiwn yn ddbaid. Ein dyledswydd, ein braint arbenig, a'n cysur, yw hyn. Yr oedd hyn yn cael ei arwyddo a'i gysegodi yn yr argl-darth gwas-tadol yn y deml. Nid yw yr Arglwydd yn ein dysgu ond i weddio am ein bara beunyddiol, yn arwyddo ein dyledswydd i weddio am dano bob dydd. Exod. 30. 8. Mat. 6. 11. Ps. 105. 4. Luc 18. 1, &c., a 21. 36. Act. 10. 2. a 12. 5. Rhuf. 1. 9. a 12. 12. Phil. 4. 6. Col. 1. 3. a 4. 2. 1 Petr. 4. 7. Heb. 4. 16.

DIBLANT — A, (di-blant) amblantadwy, heb blant. Gosodir allan, yn yr ysgrhythrau, fel cerydd oddiwrth yr Arglwydd, attal plant oddiwrth rai yn briodasol, neu eu dyfetha gwedi eu rhoddi. Lev. 20. 20. a 26. 22. — 'Ysgrifenwch y gwr hwn yn ddbiant — ni ffyna ei hâd ef,' &c. Jer. 22. 30. Mae yn arllwg oddiwrth y geiriau fod gan Coniah hâd, er ei fod yn cael ei ysgrifenu yn ddbiant; ac oddiwrth 1 Cron. 3. 17, 18. y mae yn ddiagon eglur fod gan Coniah, neu Jeconiah, *saiih* o feibion o leiaf; ond ystyr y geiriau ydyw, bydd cynddrwg iddo, neu waeth, na phe buasal yn ddbiant; bydd barn Duw ar ei hiliogaeth; ni ffyna o'i hâd ef un a eistoddo ar orseddfa Dafydd, nac a lywodraetha mwyach yn Judah. Hyn, tebygol, yw ystyr y geiriau yn Lev. 20. 20. Gwel 1 Sam. 15. 33. Jer. 16. 7. Ezec. 5. 17.

DIBLATHAIM, HALMON-DIBLATHAIM, din-as tu hwnt i'r Iorddonen, wrth droed mynydd Nebo, neu Pisgah. Num. 23. 47. Jer. 48. 23. Ezec. 6. 14.

DIBON, דִּבּוֹן [*deall*] dinas a roddwyd i lwyth Gad gan Moses; yr un, tebygol, a Dibon-Gad. Num. 32. 3, 33. 34, a 33. 45. Jos. 13. 9. Esa. 15. 2. — 2. Dinas yn Judah, yr un a Debir, tebygol. Nah. 11. 25. — Yr un ydyw Dibon a Dimon (Esa. 15. 2. 9.) yn ol barn Jerome.

DIBRIS, (pris) distadl, diwerth, dirmygus, dielwig, heb anrhydedd. Obad. 2. Marc 6. 4.

DIBRISIO—**IODD**, (di-bris) 'Eithr efo a'i dibrisiodd ei hun.' Pml. 2. 7. — 'Eithr ef y diddymlawdd ehun.' W. S.—'Eithr efo a'i diddymodd ei hun.' Dr. M.—'Made himself of no reputation.' *Saas. all' tavrov eivwose, efe a wagaodd ei hun—sed ipse sese inaniavit.* Y mae yr un gair yn cael ei gyfieithu *gwneyd yn ofer*, Rhuf. 4. 14. 1 Cor. 1. 17, a 9. 15. 2 Cor. 9. 3. Mae y geiriau yn gosod allan gweithred rydd, ewyllysgar, rasol, o eiddo Crist tu ag ato ei hun, yn ei darostyngiad rhyfedd at waith y prunedigaeth. Ymddangosodd yn y cnawd—cymerodd arno agwedd gwas—yr hwn ac yntau yn gyfoethog a aeth yn diawl. 1 Tim. 3. 16. 2 Cor. 8. 9. Yr oedd yn parhau i fod yr hyn ydoedd er tragyddoldeb fel Person Dwyfol, ond efe a gymerodd arno yr hyn nad oedd; *sef cnawd—agwedd gwas—todi—bod yn uffudd hyd angen, sef angen y groes.* 'Mor llygredig oedd ei wedd yn anad neb, a'i bryd yn anad meibion dynion.' Esa. 52. 14. Yr oedd gogoniant hanfodol yn perthyn iddo fel Person Dwyfol; yr oedd iddo hefyd ogoniant cyfrwngol o ran ei swydd; dyosgodd, neu gwagaodd ei hun o'r holl ogoniant yn mhob ystyr, o ran y mynegiad neu y dangosiad o hono, ac a'i darostyngodd ei hun i'r holl dirmyg, todi, a dyoddefaint dyledus i'w bobl fel pechaduriaid, i'r dyben i'w hachub.* Os ystyriwn ei hanfod fel Duw yn ei holl ogoniant a'i berffeithrwydd diderfyn, a chymharu hynny ag agwedd y dyn tlawd, dlystyraf o bawb, sydd yn nghrog rhwng y ddau leidr ar ben Calafia, gallwn ganfod cyflawn ystyr y gair, *Efe a'i dibrisiodd*, neu *a wagaodd ei hun*: a thynna hefyd tesur ei garlad at yr eiddo.† Edr. AGWEDD.

DIBYN, (dih) serthallt, diphwys, llechwedd, goriwaered. Mat. 8. 32. Marc 5. 13. Luc 8. 33.

DICLAH דִּכְלָה [*palmwydden*] seithfed mab Joctan. Gen. 10. 27. Trigodd ei hiliogaeth yn Arabia Ffelix, lle mae y palmwydd yn lliosog.

DICHELL—**ION** (dig) *Gr. ἰσχυρῶν*, ystryw, cyf-wysedd, ystranc, twyll, hocoed — 'Canys nid ydym heb wybod ei ddichellion ef.' 2 Cor. 2. 11. *avrov ra vonnara, ei feddyliau, ei gymghorion*, y rhai ydynt yn ddichellgar a chyfrwys. Y gair Groeg a arwydda, yn gyffredinol, *meddyliau*: ond, weithiau, arwydda, meddyliau cyfrwys, ystrywgar, twyllodrus, pan fyddo rhyw berson yn *ymddangos* yn un peth, ac yn *bwriadu* peth arall. Yr un gair a gyfieithir *meddwl*, yn 2 Cor. 10. 5. Mae yr apostol yn annog y Corinthiaid i faddu i'r dyn a ysgymnasid ganddynt, a'i gyauro, megys y madducais yntau iddo, ar ei wir edifeirwch; rhag, trwy ddygyblaeth rhy lymdoet, iddo ef ddigalonni, a chael ei lynau gan ormod tristwch; a thrwy hynny iddynt gael eu siomi, neu gael eu gorchfygu trwy gyfrwysdra (*πλωσικτηθωμεν*) gan Satan: 'Canys nid

ydym ni heb wybod ei ddichellion ef.'—'Rac bod y Satan ein gorchfygu: can nad anwybot genym y amcanion ef.' W. S.—'Rhag ein siomi gan Satan: canys nid ydym heb wybod ei amcanion ef.' Dr. M.—'Lest Satan should get an advantage over us.' *Saas.*—Y gair Groeg a gyfeiria at ddull masnachwyr cybyddlyd, y rhai sydd yn gwylied i ddal ar bob achlysur a chyfieusdra i dwyllo a cham-golledu eraill. Vorastius. Y mae Satan yn brysur, yn weithgar, ac yn cymeryd pob mantais i hudo dyn i bechu yn rhyfgyus, ac wedi hyny peri digalonidd, ac i'w lynau gan ormod tristwch ac anobaith. 'Nid ydym ni heb wybod ei ddichellion ef; ond yn brofiadol o honny yn ein personau ein hunain, ac hefyd yn mhersonau eraill yn yr eglwys dan ein golygiad. Mae 'dyfodlad y dyn pechod, ma' y golledigaeth, yr anwir hwas, gyda phob dichell anghyflawnder yn y rhai colledig.' 2 Thes. 2. 9, 10. Dichellion, llawer o honny, ceiwddog, anwir, yn cadw dynion mewn pob anghyflawnder a drygionni, ac yn eu maethu a'u magu yddynt. Anwir ydyw efei hun; anwiredd yw ei athrawiaeth; cadw a maethu dynion mewn anwiredd a chyhyflawnder yw ei ddyben.—Mae dichellion a chyfrwysdra sarphaidd yn perthyn i ddyinion fel pechaduriaid syrthiedig; yn tebygu yn hyn, fel pob peth arall, i'r hen sarph, sef Satan, yr hwn sydd yn twyllu yr holl fyd. Dat. 12. 9. Rhuf. 13. 3. Ps. 10. 7, a 38. 12, a 50. 19, a 119. 118. Diar. 12. 2, 19. Esa. 32. 7. Oddiwrth hyn mae yr Arglywydd yn gwared y rhai sydd yr edifeiriol, ac yn derbyn madducais pechodau. Ps. 32. 2. Ioan. 1. 47.—'Mi a'ch delias chwiri trwy ddichell.' 2 Cor. 12. 16. O hyn yr oedd rhai gau-athrawon yn nhlith y Corinthiaid yn ei gyhuddo. Er na phwysoedd arnoch, meddent, ei gyfrwysdra oedd hynny; bu gyfrwys, ac a'ch daliodd trwy ddichell. Yn ateb i'r cyhuddiad hwn, mae yr apostol yn gofyn, 'A wnaethum i elw o honoch chwiri, trwy neb o'r rhai a ddanfonais atoch?' Adn. 17, 18. Y mae y rhai sydd weithwyr twyllodrus eu hunain, yn llafurio er mwyn elw, ac nid er lesu eneidiau dynion a gogoniant Duw, yn barnu fod pawb yn debyg iddynt; ac yn ymgais am gyfeirio llygadd pawb at feiau eraill, fel na syllont ar eu beiau hwy. 2 Cor. 11. 13.

DICHELLGAR, (dichell) ystrywgar, twyllodrus, cyfrwysddrwg, hocoedus. Diar. 7. 10, a 14. 17.—'Hwn a fu ddichellgar wrth ein cenedl ni.' Act. 7. 19. Felly y mae yr Ysbryd Glân yn galw callineb hrenin yr Aiphth, a'i holl ddychymygiion cyfrwys-ddrwg i attal cynnydd a lliosogiad yr Hebreaid; ond yr oedd ei holl ddichellion yn ofer. Exod. 1. 10. Ps. 105. 25. Esa. 54. 17.

DICHON, (dig) *Gr. ἰσχυρῶν*, medru, gallu, effeithtoli.—'Dichon Duw, ie, o'r meint hyn, gyfodi plant i Abraham.' Mat. 3. 9. Mae y geiriau yn neidduol hardd a chyrrhaeddgar. Mae Ioan yn tystiolaethu, yn gadarn ac egniol, yn erbyn gau hyder y Pharisaid a'r Saduceaid; yn cyfeirio at y meint o'u blaen, ac yn dangos fod gallu Duw mor anfeidrol fel y gallai fyw-hau a sancteiddio y rhai hynny, a'u gwneuthur mewn ystyr mwy ardderchog yn blant i Abraham, ac yn etifeddiion yr addewid, na hwy, y rhai nad oedd ganddynt ond tadogaeth naturiol i ddangos eu bod felly; ac y byddai iddo wneuthur hynny yn hytrach nag i'w addewid ballu, ac y byddai i'w bath etifeddu y bendithion addawedig, a gogoniant ei deirnas. Mae parhad yr eglwys yn gorphwys yn hollol ar rasonrwydd, ffyddlondeb, a daioni Duw, ac nid ar ddyinion, nac ar ddim mewn dynion. Pwy bynag a wrthgilio ac a ymylro, dichon Duw gyfodi eraill yn eu lle, o'r pechaduriaid mwyaf anolygus ac annhebyg. Pwy a oedd derfyn iddo? dichon wneuthur meint yn ddyinion byw—ie, yn gredinwyr sanctaidd, ufudd.

* 'He that was and is God, took upon him the form of a man. The apostle doth not say that Christ made that form of no reputation, or Christ *εκενωσε* that form; but Christ being in that form *εκενωσε* *εαυτον*, made himself of no reputation; not by any real change of his Divine Nature, but taking to himself the human, wherein he was of no reputation. It being he that was so, in the nature and by the dispensation, wherein he was so: and it being not possible, that the Divine Nature of itself, in itself should be humbled, yet he was humbled, who was in the form of God, though the form of God was not.—*Vin. Eccl.*, by Dr J. Owen.

† Gwel Witalus Exer. i. de Orat. Waterland's Sermons.

'Ni ddichon efe weled teyrnas Dduw.' Ioan 3. 8. Mae y geiriau yn gosod allan anaddasrwydd pob dyn heb ei eni drachefn, o ran agwedd a symlid ei feddwl, i weled a chanfod teyrnasiad ysbrydol Crist, trwy yr efengyl, yn y byd, ac ar galonau pechaduriaid; ac am na chanfyddant ei deyrnas, nas dichon iddynt fyned i mewn iddi. Y mae y ddau air hyn, *gweled* a *myned* i mewn, er eu bod yn gysylltiedig, etto i'w golygu yn wahanol. Mae teyrnas Dduw yn ysbrydol yn ei natur, ei chyfreithiau, ei dybenion, a'i chysuron; ni wel dyn anianol y deyrnas ysbrydol hon; nis dichon iddo ei gweled heb ei eni drachefn; a thrwy hynny feddiannu deall a goleuni ysbrydol. Ac os na ddichon iddo ei *gweled*, ni ddichon iddo chwasth fyned i *mewn* iddi; mae hynny yn groes i sefydliad Duw, yn gystal a'i ddymuniaid ei hun. 2 Cor. 2. 14. Mae esbonwyr yn gyffredin yn golygu y gair *gweled* yn gyfystyr â'r geiriau *myned* i *mewn*, ac yn arwyddo cyfranogi, mwynhau, meddiannu. Sier yw fod *gweled* yn arwyddo, yn aml, *mwynhau*, *nud ddyoddef*, fel y byddo natur y gwrthdrys; megys *gweled* daionl, *gweled* bywyd, *gweled* llygredigaeth, *gweled* marwolaeth, &c. Er bod hynny yn gynnwysedig, etto nid hynny yw y cwbl sydd yn gynnwysedig ynddo. Y gair nis *dichon weled*, a arwydda, yn dra sicr, ei anaddasrwydd a'i anghymwyder i hynny; ac felly y mae pob dyn heb ei oleuo a'i eni drachefn gan Ysbryd Duw.

'Ni ddiehon y Mab wneuthur dim o hono ei hun.' Ioan 5. 19. *ov duvarai, ni ddichon, ni all, nid yw yn bosibl iddo.* Gan fod ei hanfod yr un â'r Tad, y mae yn rhaid iddynt gydweithredu yn mhob peth. Fel nad oes gwahanol hanfod iddynt, nis gall fod iddynt wahanol gyngor, gwahanol ewylllys, gwahanol allu, na gwahanol weithrediad: 'Pa beth bynag y mae y Tad yn ei wneuthur,' yn nghredigaeth, trefniad, a llywodraeth y byd, *'hynny hefyd y mae y Mab yr un ffunud (ομοιως, yr un dull, yr un modd)* yn ei wneuthur.' Mae holl drefniadau, cyngorion, a gweithredoedd Duw, yn gydradd, yn un ffunud, yn perthynu i'r Personau Dwyfol; nis dichon, o herwydd undeb hanfod, y naill ewylllysio na gweithredu yn wahanol oddiwrth y lleill. Nid yw undeb y natur ddynol a Pherson Dwyfol y Mab yn effeithio dim gwahanlaeth yn hyn; gan ei fod yn Dduw, yn gystal ag yn ddyw, ni ddichon iddo wneuthur dim o hono ei hunan; ac os na ddichon iddo wneuthur dim, ni ddichon iddo gyngori dim, nac ewyllysio dim o hono ei hun:—y mae undeb y ddwy natur y fath, fel nad ydynt ond un person. Mae y gair bach *ομοιως, yr un ffunud*, o neillduol bwys. Nid oes neb ond Duw a ddichon weithredu yr un ffunud a Duw; ond y mae y Mab yn gweithredu yr un ffunud a'r Tad; gan hynny, y mae y Mab yn Dduw gogyfuwech a'r Tad. Nid yw y Mab yn gweithredu fel offeryn yn llaw y Tad, ond yn gweithredu yn mhob peth yr un ffunud, gyd â'r un awdurdod, yr un gallu, yr un rhyddid, a'r un doethineb a'r Tad—y mae anfeidrol berffaith gydraddoldeb hanfod rhyngddynt. Ioan 5. 17. a 8. 28. Gwel Zanch., *De Tribus Elohim, lib. quart. cap. secund.*

DIDEN—AU, (did) *Heb. דד (dad) Ec. τειθη, (titthe) teth, tethau; bronau merch. Ec. 23. 3.*

DIDOI, (toi) diorchuddio, dynoethi.—'A didol y tō a wnaethant lle yr oedd efe.' Marc 2. 4. Luc 5. 18, 19, 20. Mae penau y tai yn y gwledydd dwyrainiol yn wastad; yr oedd yr Iesu yn yr ystafell nesaf at nen y tŷ; tebygol fod grisiau oddi allan i fyned i nen y tŷ; a thynasant gymaint o'r pridd-lechau, sef tō y tŷ, ag oedd yn angenrheidiol i ollwng i waered y gwely yn yr hwn y gorweddai y dyn claf. Mawr oedd eu ffydd yn yr Iesu, a'u llafurus gariad tu ag at y claf!

DIDOL—I—RDIG, (tawl) gwahan, gwahanedig, wedi ei neillduo, o'r neilldu.—'Didoleddig oddiwrth bechaduriaid. Heb. 7. 26. Er i Grist gyfranogi o'r un natur a phechaduriaid, byw yn eu plith, cyflawni pob dyledswydd tu ag atynt, a chyfrellachu yn rhydd â hwynt, etto yr oedd yn hollol dddioledig oddi wrth-ynt oll, o ran cyfranogiad mewn un gradd o'u llwgr. Yn yr ystyr hwn yr oedd yn hollol dddioledig, ac yn ysgaredig oddiwrth bawb a anwyd i'r byd. Er ei fod yn ddyw wedi ei eni i'r byd, etto y mae yn dddioledig oddiwrth bechaduriaid, o ran cyfranogiad yn gradd lleiaf o euogrwydd na llwgr Adda, gwreiddyn a chynnyriolwr ei holl had. Y cyfryw un oedd weiddus i ni, i gyfryngu rhyngom a Duw, o achos pechod, ac i wneuthur iawn droosom.—'Y rhai hyn yw y rhai sydd yn eu didoli eu hunain.' Judas 19. Yn cynnwys meddylliau uchel a'u doniau, eu doethineb, a'u cyflawnder eu hunain, rhagor eraill: ac yn eu hymchwyrdd ffol yn didoli oddi wrthynt. Esa. 65. 5. Neu yn anoddefol o iau ddygyblaethol yr eglwys arnynt, o herwydd hynny yn ymneillduo i benrhyddid buchedd arian. Adn. 4.—'Yn nydd mawr y farn, bydd y Barnydd cyflawn yn gwyneid didoliad amlwg, manwl, cyflawn, a thragywyddol, o'r cyflawnion a'r anghyflawnion oddiwrth eu gilydd. Mat. 13. 49. a 25. 32. Yr oeddnynt wedi eu didoli er tragywyddoldeb yn yr arfaeth: mewn amser y didolwyd hwynt yn berseonol, trwy alwad yr efengyl, a sancteiddiad yr Ysbryd Glân; yn nydd y farn bydd pob un yn ymddangos yn gyhoeddus, gyd â'r blaidd a ddewisodd yma yn y byd, y naill yn ogoneddus ac yn hollol ddedwydd, a'r llall yn warthus, ac yn druenus holl.

DIDWN, (twn) cyfan, heb doriad, diddrylliad.—

Cenwch ei gerdd, clodforwch hwn,

A'i ddiwona ryfeddodau.

B. Prys, (Pa. 105. 2.)

'Didwn ei air fel eraill cred,' mae ei air mor ffyddlon a chyffammod y ffydd.

DIDUEDD, (tuedd) annhueddol, annhleiddgar, diragfarn. Mae y 'doethineb sydd oddi uchod yn ddi-duedd:' (Iago 3. 17.) 'yn ddiiddosparth,' W.S.—yn ddiidraws-farnu. Y mae yr apostol yn beio ar y Cristionogion am eu bod yn dystyru eu brodyr tlodion, ac yn dangos parch gormodol yn eu cynulleidfaoedd i'r cyfoethogion, er eu bod o fucheddian anaddas i'w profes. 'Onid ydych chiwi,' medd yr apostol, 'dueddol ynoch eich hunain? ac ond aethoch yn farnwyr meddylliau drwg?' *οὐδὲ κριθητε εαυτοις*, 'onid ydych chiwi dueddol ynoch eich hunain?' Y mae y ddoethineb sydd oddi uchod yn gwbl groes i hyn, *αδιακριτος*, yn ddiduedd. Yr oedd yr ysbryd tueddol yn eu plith, yn edrych mwy ar gyfoeth un, a'i sefyllfa yn y byd, nag ar rinweddau, rhadau, ysbryd, a delw Duw. Mae y ddoethineb sydd oddi uchod yn gweled rhagoriaeth y pethau sydd oddi uchod, ac yn parchu yn fawr y cyfryw sydd wedi eu llenwi â hwynt.

DIDWYLL, (twyll) diddichell, dihoced.—'Di dwyll laeth y gair.' 1 Petr 2. 2. *το λογικον αδολον γαλα, laeth y gair*, yr hwn sydd bur a digymysg, heb ddim twyll ynddo, nac yn twyllo neb trwy ei gredu ac uffudhau iddo. Twyll a siomedigaeth yw pob peth a chwanegir at wirionedd yr efengyl. Y mae yn hollol digonol ynddo ei hun; ac yn fagwriaethol i gyd, ac yn peri cynnydd i bawb sydd yn ei chwenych, ac yn cyfranogi o hono trwy ffydd. Trwy air Duw y mae ei blant yn cael ei hail-eni, a thrwy yr un gair, sef yr efengyl, y maent yn cael eu magu ac yn cynnyddu mewn grym a maintoli ysbrydol. 2 Cor. 2. 17. a 4. 2. Esa. 55. 1. a 66. 11. Pa. 19. 10. a 119. 103. Ddar. 24. 13, 14.—'Gweddi o wefusau didwyl,' yw gweddi ddiragrith, yn ddiffuant, yn gosod achos ger bron Duw yn gywir, ac yn gofyn

pethau uniafn, ac i lawm ddybenlon. Ps. 17. 1. a 145. 18. Mat. 15. 6.

DIDYMUS. Edr. THOMAS.

DIDDANU. Edr. DYDDANU.

DIDDARBOD, (darbod) diffedwl, diofal, annarhodus, diragddarbod, diragwelliad.—'Y rhai wedi diddarbodi,' &c. Eph. 4. 19. *απληγκοτες*, *Being past feeling*—*απο*, yn arwyddo, *didāymiad*, *αλγω*, *dolorio*. Y gair Groeg, medd Raphaelus, a arwydda y gradd eithaf o ddeideimladrwydd, anobaith, a difrawwch : ac yn gosod allan yr agwedd meddwl mwyaf anystyriol a llygredd ; wedi ymroddi i bechod, o gariad ato, ac anobaith gallel i'w ymysgwyd oddi wrtho. 1 Tim. 4. 2. Rhuf. 1. 24, 26, 28. Deut. 29. 19.

DIDDIM, (dim) peth heb ddim, anoberi.—'Yr holl genedloedd ydynt megys diddim ger ei fron ef, yn llai na dim.' Esa. 40. 47. Yr holl genedloedd o ran eu cyffyrnau yn ysbrydol y mae y prophwyd yn ei olygu. Y maent hwy, a'u holl eilunod, eu holl rinweddau, eu doethineb, eu dysgeidiaeth, &c., mor bell oddiwrth fod yn gymeradwy ger bron Duw, y maent megys diddim, i.e. llai na dim, maent yn bechadurus, ac yn dra ffaidd yn ei olwg. Pob enawd, yn ei holl wychder, ei siodau, a'i odidogrwydd sydd wellt, a'i holl odidogrwydd fel hodeuyn y maes. Rhuf. 8. 6. 1 Cor. 1. 17. Dan. 4. 35. Esa. 34. 12.

DIDDORI, (diddawr) diofal, diyatr, anystyriol, difraw, diddarbod.—'Eb diddori.' Eph. 4. 19. W. S., ymyl y ddalen.

DIDDOS—I, (dos) diddefni, diddiferfa.

Adail dedwydd yn *dididos*. *Diar*.

Yn *dididos* ei fyfyrto. *E. Prys*, (Ps. 1. 2.)

'Mèni diddos, yw certwyni gorthœdig. Num. 7. 3. Y mae rhai yn barnu mai math o gerbydau hardd a feddylic, arferol gynt i farchoegaeth ynddynt, gan dywysogion a breunoedd, wedi eu goruchuddio i gadw allan y gwres, llwch, a gwlaw. Cyfëithir yr un gair, *elora* *meirch*, yn Esa. 66. 20.—'A phabell yn diddos rhag tymhestl, a rhag gwlaw.' Esa. 4. 6. 'Yn ymguddfa rhag tymhestl.' Dr. M. Y mae gwres a thymhestloedd mawrion, yn iaith y prophwydi, yn aml, yn arwyddo barnedigaeithau ofnadwy yn syrthio ar ddynion, neu erlidigaethau ar yr eglwys. Ps. 11. 6. Esa. 32. 2, 19. Eze. 38. 22. Dat. 16. 21. Can. 1. 6. a 2. 11. Y mae diogelwch yr Arglwydd i'w bobl yn y cyfryw amseroedd bliinion, yn cael ei gyffelybu i babell, ymguddfa, neu diddos, yn eu cadw a'u diogelu rhag dim niwed oddi wrthynt. Y mae yn eglur, oddiwrth adn. 5. fod y geiriau yn cyfeirio yn fwyaf neillduol at ddiogelwch yr Arglwydd i'w bobl yn yr analwch. Yr hyn oedd efe iddynt hwy yr amser hwnw, a'u hamgylchiadau cyfyng yno, hyny a fydd efe i'w eglwys yn mhob oes, a phob amgylchiad, hyd ddiweddi amser. Yr Arglwydd Iesu yw y gwr a fydd iddi 'megys ymguddfa rhag y gwnt, ac yn lloches rhag y tymhestl,' &c. Esa. 32. 2. Yn nghanol y tymhestloedd mwyaf, efe a fydd iddi yn diddos ddiogel, diddefni. Edr. CWMWL.

DIDDRWG, (di-drwg) dintwed, gwirion, dibechod.

Nid dedwydd ond *didrwyg*,

Nid *didrwyg* ond dibechod. *Diar*.

* Y cyfryw arch-offeiriad sanctaidd, diddrwg, &c. oedd weddus i ni.' Heb. 7. 26. Yr ydoedd yr Arglwydd Iesu, ein Harch-offeiriad ni, yn berffaith sanctaidd (*οσιος*) o ran ei natur ; ac yn berffaith diddrwg (*ακακος*) o ran ei fucheddai. Fel ag yr ydoedd yn sanctaidd (*οσιος*) nid oedd pechod yn bresennol gyd âg ef, ac yn barod i'w amgylchu, fel y mae gyd â'r goreu o ddynion. Rhuf. 7. 18, 21. Heb. 12. 1. Fel ag yr ydoedd yn diddrwg (*ακακος*) yr oedd yn gwbl rydd

oddiwrth effeithiau y cyfryw egwyddor bechadurus. 'Nid *adnabu* bechod,—Ni *wnaeth* bechod, ac ni chadw twyll yn ei enau.' 2 Cor. 5. 21. 1 Petr. 2. 22. Ioan. 8. 46.

DIDDYFNU, (dyfnau) dilaeithu, tynu oddiwrth y fron. Yr oedd yr Iuddeuon yn diddyfnau eu planz dair gwaith ; yn gyntaf, oddiwrth y fron, yr hyn a wnaent yn mhen tair blynedd, neu yn gynt, y rhan amlaf ; yn ail, oddiwrth y fammaeth, yn mhen saith mlynedd ; a'r drydedd waith, oddiwrth bethau plant-yngalidd. 1 Cor. 13. 11.—'Eithr gosodais a gostegais fy enaid, fel un wedi ei diddyfnau oddiwrth ei fam ; fy enaid sydd ynof fel un wedi ei diddyfnau.' Ps. 131. 2. Fel y mae plentyn wedi ei diddyfnau yn ddystaw am y fron, yn ngofal ei fam am dano, felly y mae enaid y Psalmydd yn farw, ac yn ddiymgais am bethau mawrion, a sefyllfa uchel yn y byd. Gellir cyfëithu y geiriau, 'Fel un wedi ei diddyfnau gyd â'i fam, neu ar ei fam, sef ar freichiau, neu ar fynwes ei fam (*κατα super matrem suam*). Mae wedi ei diddyfnau, a etto gyd â'i fam, yn byw ar a roddo hi iddo, a'i gofal am dano.' Y mae y gyffelybiaeth yn neillduol o hardd a chynnwysfawr, ac yn gosod allan agwedd ysbrydol enaid wedi ei lareiddio a'i farweiddio i'r byd, a'r pethau sydd yn y byd, ac yn ymlonyddu ac yn ymdawelu yn ngofal Duw am dano. Mae dyn, fel pechadar tywyll, llygreddig, yn nglŷn wrth y byd a'i orwagedd, o ran ei serch a'i awyddfydd, fel plentyn wrth y fron ; ei ddymuniaid a'i gysur penaf yw ; ond mae Ysbryd Duw yn diddyfnau ei bobl oddiwrth bob peth, i fwy yn unig ar Dduw eu hiechydriaeth, ac i ymddigrifo ynddo. Ps. 86. 4. Hab. 3. 18.

DIDDYM—U, (dym) gwneuthur peth yn ddim, dirymu, dileu.

Dyn *didym*, sef yw hwnw, heb dda ganddo.

Cyfreithiau (*ymraeg*).

Diddymu cyngor, neu gyfammod, ydyw ei dori, ei ddileu, neu rwystro ei gyflawniad. 2 Sam. 15. 34. a 17. 14. Esa. 8. 10. a 14. 27. a 19. 3. a 28. 18. Jer. 33. 20. Gall Duw diddymu holl gynghorion dynion, ond pa beth bynag sydd o Dduw ni all dyn ei diddymu. Act. 5. 39. Mae Duw yn dewis pethau nael ydynt fel y diddymai y pethau sydd : pethau ffol, pethau distadl, a diwerth yn ngolwg dynion ; felly yr oedd dynion yn barnu pregethiad o Grist wedi ei groesoelcio. Ond y mae Duw yn dewis hyn, sef pregethu Crist wedi ei groesoelcio ; a hyny nid mewn doethineb ymadrodd, ond â'r geiriau a ôdysgir gan yr Ysbryd Glân, i diddymu y pethau o werth a chymeradwyaeth gan ddynion, ac y maent yn ymfrostio o'u plegid, ac yn hyderu arnynt. 1 Cor. 1. 28. Dyoddefodd Mab y dyn lawer o bethau ac a'i dirmygydd. Marc. 9. 12. *Gr. εὐνομεῖσθαι, nihil, fiat, Mont. a gyfrifwyd yn ddim*. Yr hwn a gyfrifwyd yn ddim, a'r pregethiad o hono, a ddewisodd Duw i diddymu y pethau sydd gan ddynion i'w paruachu ac i hyderu arnynt. Esa. 53. 3. Rhuf. 4. 17. a 15. 3, 10. Luc 16. 15. 2 Cor. 12. 11.

DIEGWAN, (egwan) nerthol, grymus, cadarn, dilesg, pybyr, galluog.—'Ac efe yn ddiegwan o fydd,' &c. Rhuf. 4. 19. Mae y gair 'Efe a nerthwyd yn y fydd,' (adn. 20) yn dangos o ba le y tarddodd grym fydd Abraham. Mae y cyfëithiad Cymraeg yma yn ateb i briodol ystyr y Gair Gr. *εὐδυνασθῆναι*, 'efe a nerthwyd,' yn well na'r Saesonaeg, *was strong in faith*:—*robustus factus est fide*, 'efe a wnaud yn gadarn yn y fydd.' Beza. Yr oedd yr Arglwydd yn nerthu fydd Abraham yn gynnyddol, fel yr oedd yr anhawderau ar ffordd cyflawniad yr addewid yn chwaneu. Trwy effeithloedd yr Ysbryd Glân ar ei feddwl, nid ystyriodd ei gorph ei hun, yr hwn ydoedd yr awrhon gwedi marweiddio, na marweidd-dra bru Sarah ; ond

ystyriond, ac yr oedd yn gwbl sicr ganddo, am yr hyn a addawsall Duw, ei fod yn abl i'w wneuthur belyd. Gollwg trwy ffydd ar allu, cyflawnder, a ffyddlondeb Duw, a nerthodd ei ffydd yn yr addewid, yn wyneb pob darfodoligaeth yn y creadur, i radd mor fawr a hynod ag sydd yn gweuthur ei ffydd yn siamp i'r holl eglwys. Rhuf. 4. 18. Heb. 11. 11, 12. Gen. 17. 19. a 18. 11. Pa. 100. 5.

DIETHR. EDR. DYETHR.

DIENBYD, (enbyd) *Gr. ακινδυνος (acindynos)* difraw, dibryder, diberygl.—'Jerusalem a gyfanneddir yn ddiennydd.' Zech. 11. 14. Mae y gair *Heb.* בשר *en* cael ei gyfieithu *hyderus*, Gen. 34. 25.—*diogel*, Deut. 12. 10.—*hyder*, Esa. 36. 4. Diar. 25. 19. Bydd diogelwch Jerusalem y fath, fel y bydd ei phreswylwyr yn hyderus ac yn ddiöf. Y mae yr Arglwydd yn rhoddi i'w bobl y cyfryw olwg ar ei fawredd anfeldrol, ei allu, a'i ffyddlondeb i'w diogelu, a'i berthynas gyf-ammodol â hwynt, fel y maent yn cael eu gwared oddi wrth eu holl ofn. Ps. 34. 4.

DIENEIDIO, (enaid) difwyddu, lladd. Deut. 19. 11. a 22. 26. a 27. 25. Ps. 31. 13. a 94. 6. EDR-LLADD, LLOFRUDDIAETH.

DIENWARDIAD—EDIG, (enwaediad). Gelwir yr Iuddeuon yr enwaediad, a'r Cenedloedd y dienwaediad. Rhuf. 2. 26, 27. a 3. 30. a 4. 9. Gal. 2. 7. Eph. 2. 11.—'A minnau yn ddiennwaededig o wefusau.' Exod. 6. 12. *Heb. gwefusauu gormod*—gwefusau rhy fawrion a thewion, ac oblegid hyny, yn anaddas i lesaru yn groyw ac yn eglur.—'Cyfrifwch yn ddiennwaededig ei ffrwyth ef; tair blynedd y bydd efe megys dienwaededig i chwi.' Lef. 19. 23.—'Torwch ymaith ei afendid,' sef ei ffrwyth, 'tair blynedd y bydd efe afan i chwi; na fwytaer ef,' Dr M. Pob pren ymberth a blenent yn ngwlad Canaan, yr oedd-ynt i beidio a bwyta ei ffrwyth am dair blynedd. Y bedwaredd ffwyddyn yr oedd ei holl ffrwyth yn sanctaid i folianu yr Arglwydd, neu yn sancteiddrwydd moliant i'r Arglwydd. Y bummed ffwyddyn yr oedd-ynt i fwyta o hono, 'fel y chwanoego efe ei gnwd i chwi.' Nid oedd gyfreithlawn iddynt fwyta o ffrwythau y coedydd, heb offrymu yn gyntaf y blaen-frwyth i'r Arglwydd; nid oedd y ffrwyth yn ei eithaf perffethrwydd cyn pen tair blynedd; am hyny yr oedd yn anaddas offrymu y blaen-frwyth i'r Arglwydd cyn pen pedair blynedd; a chyhyd nes offrymid y blaen-frwyth i'r Arglwydd. yr oedd yr holl ffrwyth i'w olygu yn afan, neu yn ddiennwaededig; ac am hyny yn waharddedig iddynt fwyta o hono. Nid oes dim yn lân i bechadur ond a sancteiddir gan Dduw iddo; ac y mae yn addas ac yn ddyledus i'w olygu ef yn mlaenaf yn mhob peth.—Dnyton 'dienwaededig o galon a chlustiau,' ydyw dynion halogedig, anuffudd, a gwaregaled. Act. 7. 51. Ezec. 44. 7. Lef. 26. 41.—'Marw o farwolaeth y dienwaededig,' yw marw trwy law dyethriaid, rhai dienwaededig: neu marw yn annuwl ac yn druenus, fel rhai dienwaededig, allan o gyfammod Duw. Ezec. 28. 10, &c. EDR-ENWAEDIAD.

DIENYDD—WR, (dien) yn y marwolaethu, crogwr, arteithiwr, dialeddwr.—'Y brenin a anfonodd ddiennyddwr.' Marc 6. 27. *Gr. σκευαγωγος, gosgorddwr, gwyllydd, milwr.* Y gair diennyddwr a arwydda un ag sydd felly wrth ei swydd; ond arwyddocâd y gair Groeg yw, gosgorddwr, neu warchawdwr, un o'r milwyr oedd yn gweinyddu i Herod. Nid oedd un diennyddwr, wrth ei swydd, yn yr amser- oedd hyny.

DIEPPII—EDD, (epill) diffwrth, anmhlant- adwy, heb had, heb hiliogaeth. Esa. 49. 21. Can. 4. 2.

DIESGUS, (eagus) diasswyn, digyfrith, diddffyn- iad.—'Hyd onid dydnt yn ddiessgus.' Rhuf. 1. 20. a 2. 1. Y mae y Luwddod a'i dragywyddol allu, ef anfeldrol gyflawnder a'i berffethrwydd, mor amlwg i'w gweled wrth eu hystyried, yn ngweithredoedd Duw, fel y mae pob dyn yn ddiessgus, nad ydyw yn eu gweled; yn credu ei fod, ac yn credu ynddo; yn ei addoli, ac yn ei ogoneddu fel Duw. Y mae argraff ddwyfol ar ei holl weithredoedd; ac y mae ei fawredd, wrth eu hystyried, i'w weled yn amlwg ynddynt oll; fel y mae holl genedloedd y ddaear, y rhai nid oes ganddynt y gair dadguddiedig, yn hollol ddiessgus, yn eu didduwiaeth, eu heilun-addoliath, eu hafliedd, a'u halogedigwch pechadurus. Ni adawodd efe mo hono ei hun yn ddiyst; gan hyny mae pawb yn ddiessgus, ag nad ydynt yn credu ynddo, ac yn ei addoli. Act. 14. 17. a 17. 24—29.

DIEUOG—I, (euog) difal, dinam, digyhuddedig.—'Nid dienog gan yr Arglwydd yr hwn a gymero ei enw ef yn ofer.' Exod. 20. 7. Deut. 5. 11. נקרא לא *nid glân, nid pur, nid diniwed*; hyny yw, euog fydd yn nghyfrif Duw, ac am hyny yn ddarostyngedig i felddith y gyfraith, a digofaint Duw. Cyfieithir y gair *cospedigaeth*, yn 1 Bren. 2. 9. Nid heb gospedigaeth fydd gan yr Arglwydd. Y mae yn cael ei gyfieithu *gwirion*, yn Job 9. 28. Felly yma, nid gwirion, nid diniwed, gan yr Arglwydd. Y mae efe yn gyflawn yn agored i gospedigaeth, o herwydd ei anmharch i enw yr Arglwydd, sef i'r Arglwydd ei hun, ac yn sicr o gael ei gospi, oni ragflaena edifeirwch a maddeuant i droi ymaith y gospedigaeth.—'Ni ddiennoga yr anwir.' Nah. 1. 3. *Heb.* נקרא לא תקרא *A chan ddi-euogi ni ddiennoga*; yr un geiriau a gyfieithir, 'Heb gyfrif yr anwir yn gyflawn.' Exod. 34. 7. Mae yn maddeu anwiredd, a chamwedd, a phechod, i bechaduriaid edifeiriol sydd yn credu yn Iesu Grist, fel iawn dros eu pechodau; ond ni ddiennoga, ni chyfrif hwynt yn y farn yn ddiennoga, y rhai diffydd a ddielifeiriol; gofwya hwynt â choepedigaeth gyflawn, gyfatebol i'w beiau. Y mae yr Arglwydd yn cyfrif pawb y peth ydynt yn wirioneddol, ac yn ymddwyn tu ag atynt yn gyfatebol. Exod. 23. 7, 21. Jos. 24. 19. Job 10. 14. Mic. 6. 11.

DIFA, (dif) dyfetha, ysu, treulio, afradloni, difrodi.—'Ac wele y berth yn llosgi yu dân, a'r berth heb ei difa.' Exod. 3. 2. *Heb. Heb ei bwyta.* Duw sydd dân ysol; er hyny preswylia yn ei eglwys, yr hon yr oedd y berth yn ei arwyddo, yn ddysglaer, yn ngogoniant ei briodoliaethau, a'i oruchwyliaethau tan-lyd, ac etto heb ei difa, am ei fod yn preswyllo gyd âg ewyllys da. Deut. 33. 16. Yr oedd yn rhyfeddod fawr i Moes, paham nad oedd y berth, a hi yn llosgi, yn cael ei difa hefyd; ond nid mwy rhyfeddod oedd hyn na bod Israel yn yr Aiphit yn cael eu cystuddio a'u dolurio; a'r eglwys yn y byd, o oes i oes, yn cael ei chystuddio, ei gorthrymu, a'i herlid, ac etto heb ei difa. Mae ΙΕΡΟΦΑΝ yn nghanol y berth a'r tân, a'i ewyllys da tu ag at ei eglwys; am hyny y mae, ac y bydd, heb ei difa. Gen. 15. 13—17. Deut. 4. 20. Ps. 66. 12. Esa. 43. 2. Dan. 3. 27. Difa Duw ei wrthwynebwyr fel tân angerddol yn difa drain neu sofr. Heb. 10. 27. Ps. 59. 13. a 144. 6. Jer. 8. 13. Zech. 5. 4.

DIFAI—EIUS, (bai) dibechod, diannaf, heb dros-edd.—'A'i hoffrymodd ei hun yn ddiffai i Dduw.' Heb. 9. 14. Mae y geiriau yn cyfeirio at oen y pasc, a'r offrymau gorchymyngedig dan gyfraith Moses. Y rheol gyffredin ydoedd, 'Na offrymwech ddim y bydd anaf arno; o herwydd ni bydd efe gymeradwy dros-och—un gwrryw perffeth-gwbl o'r eidionau, neu o'r defaid, neu o'r geifr. Os bydd anaf arno, os cloff,

abertha e'r Arglwydd dy Dduw. Nac abertha i'r Arglwydd dy Dduw fch neu ddafad y byddo arno snaf, neu ddim gwrthuni.' Lef. 22. 19, 20, 21. Num. 19. 2. Deut. 15. 21. a 17. 1. Exod. 12. 5. Mal. 1. 8. Felly yr oedd yr Arglwydd Iesu yn cyfateb i'r cysgodau hyn o hono; yr ydoedd o'r iawn ryw; yn berffaith, yn ddianaf, yn ddiwrthuni, yn ddfai. Nid oedd yndo ddim yn ormod, na dim yn eisieu. Yr oedd ganddo gorph ac enaid dynol—yr oedd hyn yn ofynol: nid oedd yndo un pechod mewn un gradd: yr oedd yn berffaith sanctaidd yn ei natur, ni wnaeth bechod, ac ni chaed twyll yn ei enau. 1 Petr. 1. 19. Heb. 4. 15. a 7. 27. Eph. 5. 2. Gan fod ei berson yn ddfai, yr oedd ei aberth yn ddfai; canys aberthu ei hun a wnaeth.

'Canya difai ydynt ger bron gorsedd-fainc Duw.' Dat. 14. 5. Er eu bod yn llawn beiau ger bron gorsedd-feinciau dynion, breninoedd, ymerawdwr, a gwyr mawrion y ddaear, etto difai ydynt ger bron gorsedd-fainc Duw: wedi eu cyflawnhau yn rhad trwy ras; wedi derbyn cwbl faddeuant o'u holl bechodau; wedi eu hadnewyddu yn ysbyrd eu meddwl i grefydd bur a dhalogedig ger bron Duw a'r Tad; ac i rodiad addas i'w profes, yn holl orchymynion a deddfau yr Arglwydd, yn ddiargyhoedd. Iago. 1. 27. Luc. 1. 6. Ps. 15. 3, 4. a 32. 2. Seph. 3. 13.

'Oblegid yn wir, pe buasai y cyntaf hwnw yn ddfai, ni cheisiasid lle i'r all.' Heb. 8. 7. Wrth y cyntaf hwnw, y meddwl yr apostol cyfammod Sinai; ac wrth yr ail, goruchwyliaeth rasol yr efengyl. Yr oedd y cyntaf yn ddfieus, yn sanctaidd, yn gyflawn, ac yn dda i ddyben ei osodiad. Cyfammod Duw oedd: am hyn yr oedd yn ddoeth, yn dda, ac yn ddfieus. Ond i ddangos pethau gwell y trefnwyd ef; am hyn yr oedd yn rhy amherffaith i ateb yn lle y pethau gwell hyn. Yr oedd yn berffaith i'r dyben y trefnwyd ef; ond yn amherffaith i ateb dybenion mwy rhagorol, na trefnwyd y cyfammod hwnw iddynt—sef achub pechaduriaid mewn ffordd o iawn i Dduw, a glanhâd perffaith i'r pechadur.

DIFATER, (di-fater) diofal, diystyr, diwerth.—'Athraw, ai difater genyt ein colli ni?' Marc. 4. 38. *Gr.* οὐ μελεῖ σοι, οὐδὲν οὐδὲν αἰσθάνει; 'onid gwaeth genyt?' Dr. M. Iaith anghrediniaeth ydoedd, yn cynnwys gradd o amnheuteueth o ofal Crist am ei bobl, a hyn yn peri ofnau a dychrynfeydd. Adn. 4. Ps. 12. 5. a 44. 23. a 121. 4. Mwy gwaith oedd dystewi anghrediniaeth y dysgyblion, na gostegu y gwynt a'r môr.

DIFEFL, (meff) glân, difrychau, digywilydd, diwarth.—'Yn weithwr difeff.' 2 Tim. 2. 15. *Gr.* εργαθὴν ἀνεκασχυτρον, gweithiwr nad oes arno gywilydd o'i waith yn pregethu yr efengyl; 2 Tim. 1. 8. Rhuf. 1. 16; lle y mae yr un gair heb y rhagddod *ava* yn cael ei gyfieithu *cywilydd*; neu yn weithwr nad oes achos iddo gywilyddio ger bron dynion, gan ei fod yn iawn gyfranau gair y gwirionedd. *A scorn-man that needeth not to be ashamed.* Gweithiwr difeff, sef diwarth i achos Duw, ac athrawiaeth yr efengyl, o ran ei athrawiaeth, ei iawn gyfraniad o honi, ei holl ddull a'i agwedd wrth athrawiaethu; a'i holl rodiad a'i fucheddai sanctaidd, dduwial, yn addas i'r efengyl. Mat. 24. 45. Marc. 13. 33. Luc. 12. 42. Ioan. 16. 22. Heb. 13. 21. Edr. CYFRANU.

DIFENWI, (difanw) ymsenu, goganu, amnharchu, rhoi drygair, rhoi drygfri, dychlan.—'Ac a ddfenwodd Ysbyrd y gras.' Heb. 10. 29. 'A dremyg-ot Ysbyrd y gras.' W. S. καὶ το πνευμα τῆς χάριτος ἐνὸς ἑσθραῶς. A ddirmygodd, a ddiystyrodd, a amnharechodd Ysbyrd y gras, neu yr Ysbyrd grasol. *Hath done despite unto the Spirit of grace.'* Arwydda y gair, gwneuthur cam âg un yn ddirmygus ac

Yn ddiystyrllyd. Yr oedd y gwrthglwyd y sonia yr apostol am danynt yn gwneuthur felly â'r Ysbyrd Glân, gwelyddwr pob gras a thrugaredd i bechaduriaid. Yr ydoedd yr Ysbyrd Glân gwedi ei ddanfon o'r nef mewn modd nelliduro arbeng, i ddwyn tystiolaeth gyhoeddus i Berson, aberth, ac adgyfodiad Crist, a'r gogoniant ar ol hynny. Hyn a wnaeth mewn amryw-ol llyrdd; trwy arwyddion a rhyfedodau, ac amryw nerthoedd; trwy ddoniau ysbyrdol, a thrwy weithred-iadau grasol, yn argyhoeddi, goleuo, sancteiddio, a chyfnuedd pechaduriaid; yn selio, dyddanu, ac yn cynnal ei bobl yn eu holl ffinderau. Yr oedd y gwrth-glwyd yn gwneuthur cam â'r Ysbyrd, trwy ei ddiystyru a'i ddirmygu yn ei holl weithrediaidau grasol a gogoneddus: yn dirmygu ei dystiolaeth trwy ddirmygu y gwir yr oedd yn rhoddi tystiolaeth mor ddiarnheud iddo. Os ydyw dyweddyd celwydd wrth Ysbyrd Glân yn bechod mor fawr, pa faint mwy ydyw gwneuthur yr Ysbyrd Glân yn gelwyddog? Act. 5. 3. 1 Ioan. 5. 10. Gan mai tystiolaethau am Grist, a'i ogoneddu ef, ydyw gwaith arbeng yr Ysbyrd Glân, nis dicheon un dyna fathru Mab Duw, a barnu yn afian waed y cyfammod, trwy yr hwn y cysegwyd Crist i'w swydd, ac y sancteiddir ei holl bobl, heb wneuthur cam, a thaffu y distyrych eithaf ar yr Ysbyrd Glân hefyd.—Cafodd Crist ei ddfenwi, ond ni ddfenwodd drachefn. 1 Petr. 2. 23. a 4. 14. Marc. 15. 22. Ioan. 9. 28.

DIFLAN—IAD—U—EDIG, (diflan) difaniad, dedwriad, palledigaeth, methodigaeth, disymythiad. Y gair *Heb.* ἰוא a gyfieithir *diflaniaid*, yn Deut. 28. 22. a gyfieithir *deifio*, yn Gen. 41. 6, 23, 27 *gwyuo*, Eze. 17. 10. a 19. 12. Edr. DEIFIO.

'Ai gwybodaeth, hi a ddfiflana.' 1 Cor. 13. 8. Yr un gair *Gr.* κεραιω, a gyfieithir *pullu* yn nechreu yr adnod, a gyfieithir *diflanu* yn niwedd yr adnod—'prophwydoliaethau, hwy a ballant—gwybodaeth, hi a ddfiflana.' Y mae pethau yn pullu ac yn diflanu mewn pedair ffordd, medd Musculus.—Mae gweithiwr yn pullu pan y rhoddi i fynu weithio:—mae y gwia yn pullu pan y byddo gwedi troi yn winegr:—mae y tân yn diflanu pan difoddio:—mae gwawr y boreu yn diflanu pan gyfudo yr haul, ac y bydd yn ddydd perffaith a goleu. Felly y mae gwybodaeth y dau-olion yma o ran, yn diflanu pan ddolo yr hyn sydd berffaith—sef pan y byddo yn ddydd goleu, dysglaer, digwmwl, arnynt, a'r gwrthdychrau y maent yn eu gwybod o ran yma yn gyflawn yn eu golwg byth: ac y byddant yn gweled wyneb yn wyneb, heb un drych, ac yn adnabod megys yr adwaenir hwynt. Arwydda yr ymadrodd, nid yn unig pallod a difaniad doniau gwyrthioli yr Ysbyrd Glân, yn y brif eglwys, ond hefyd y byddai amherffithrwydd gras yn diflanu yn mberffithrwydd gogoniant: a'r hyn sydd farwol yn cael ei lyne gan fywyd. 2 Cor. 5. 4. Ps. 37. 20. Act. 13. 41. 1 Cor. 2. 6. Heb. 8. 13. Iago. 4. 14.

'Prenau diflanedig, heb ffyrwth.' Judas 12.—*lygredig*, W. S. δειδρα φθινωπεινω—'preneu lygredig, heb ffyrwth,' Dr M.—'preneu gwywon, crinion,' W. S. ymyl y ddalen. Y gair *Gr.* φθινωπεινω a arwydda y tymhor Hydref, pan y mae y ffyrwthau wedi eu casglu oddi ar prenau, a'u dalli wedi syrthio, a hwythau gwedi colli eu holl hyfrydwech a'u harddwech yn ymddangos yn ywmedig, ac fel yn feirw; δειδρα φθινωπεινω, *prenau diflanedig*, gan hynny, ydyw prenau fel y maent yn ymddangos yn y tymhor hwnw, heb na blodau, na ffyrwthau, na dai arnynt. Mae Phavorinus yn barnu fod y gair *Gr.* φθινωπεινω, yn arwyddo rhyw fath o afiechyd ar prenau ag sydd yn atal eu ffyrwth rhag dyfod i berffithrwydd, ond yn peri iddynt wywo, gwaethygu, pydru, a syrthio. Yn y ddau olygiad ar y gair, y mae yn arwydd addas o gau-athrawon, a phroffeswyr cnaodol, diffwrth; y rhai ydynt ddiffwrth eu hunain, ac hefyd yn di-

ffrwytho y tir, sef pawb oddi amgylch iddynt.* Mat. 13. 22. Eph. 5. 11. Tit. 3. 14. 2 Petr. 1. 8. Gwel Mintert, Parkhurst, Witsius *in loco*. Hammond, Leigh, Gerard *in* 2 Petr. 2. 17.

DIFLAS—ODD—RWYDD, (di-flas) di-halen, merf, anffasus, adffasus.—'Ar brophwydi Samaria y gwelais hefyd beth diflas.' Jer. 23. 13. 'Diflaster.' Dr. M. Y gair *Heb.* בַּר אֶתְּרֵי יַשְׁפְּרֵי יְהוּדָא, *ffolneb*, yn Job 1. 22. a 24. 12. Y mae yn arwyddo peth afresymol, fflaidd, anhoff. Peth ynfyd a fflaidd oedd gwaith y gau brophwydi yn prophwydo yn Baal, sef yn enw yr eilun-dduw Baal, i'r bobl, yn lle prophwydo yn enw ΙΣΡΟΑΗ, a thrwy eu celwydd yn hudo y bobl i bob cyfeillornad. Gal. 2. 14.

'Eithr o diflasodd yr halen, & pha beth yr helltir ef?' Mat. 5. 13. Marc 9. 50. Luc 14. 34. Os bydd y rhai sydd yn dysgu eraill yn dywyl eu hunain; ac os bydd y rhai sydd yn diwygio eraill yn amfocael ac yn annuwiol eu hunain, pa fodd yr adferir hwynt? Maent yn anhebyg i gael eu hadferyd; ond byddant y gwrthdrysychau mwyaf difdeffydd a dirmygedig ar wyneb y ddaear; a'u sathru gan ddynion a gânt, a'u bwrw allan gan Dduw. Lef. 2. 13. Eze. 16. 3, 4. 2 Cor. 2. 14, 15. 2 Petr. 2. 13, 21. Y mae rhai yn cyfieithu y geiriau *εν τινι αλιθουσατα*, pa fodd yr *helltir ag ef?* 'Ni thâl efe ddim.' Ni ddichon neb halltu & sylwedd heb halltrwydd ynddo: felly nis dichon y tywyll oleuo eraill; na dynion cyfeillornus ddysgu y gwirionedd yn gywir i eraill; na dynion halogedig wneyd eraill yn sanctaidd ac yn dduwiol. Y mae yn ofynol fod halen athrawiaeth iachus, profiad ysbrydol, a buchedd sanctaidd, yn ngweinidogion y gair; heb hyny, pa fodd yr helltir & hwynt? Gallant wneuthur pleidwyr dadleugar, a goganwyr ffol; ond dyna holl effeithiau yn gweinidogaeth. Gwel Dr. Tengstadius, Bishop Sandermania's *Philological Remarks on St. Matthew's Gospel*.

DIFRAW, (di-braw) diofal, diystyr, diofn, dibryder, hyperus. 2 Cron. 29. 11. Eze. 39. 6. Zech. 1. 15.

DIFROD—I, (diff) arnhaith, yspail, dystryw, diffeithder; arnheithio, yspellio, dystrywio, dinystrio, hafogi. Esa. 5. 6. Joel 1. 10, 15. Zech. 14. 11. Num. 21. 3. Deut. 3. 6. a 13. 15.

DIFRYCHAU—EULYD, (brychau) glân, dihalog, pur, dinam.—Mae yr Arglwydd Iesu, nid yn unig yn oen difal, dianaf, ond hefyd yn ddirycheulyd, *ασιλος, difai*, heb gymaint a brycheuyn arno. Bu fyw mewn byd halogedig, yn hollol rydd oddi wrth bob gradd o halogedigaeth. Gallaf efc ddywedyd am y diafol, 'Nid oes iddo ddim ynof fi.' Ioan 14. 30. Y mae ganddo rywbeth, ie, llawer peth, yn y goreu o ddynion; ond nid oedd dim o'i eiddo halogedig yn Nghrist; nac oedd, gymaint ag un brycheuyn. 1 Petr. 1. 19. Iago 1. 10. 2 Petr. 3. 14.

DIFUDD—IO, (budd) dielw, dlynnill, diged.—'Difudd i chwi yw hyny,' (Heb. 13. 17.)—*disbroffit*, W. S. sef y mae yn dra niweidiol ac yn beryglus iawn i chwi.—'Chwi a sethoch yn ddiffudd oddi wrth Grist.' Gal. 5. 4. 'Ny vuddia Christ ddim ywech.' W. S. *κατηρηθητε απο του Χριστου*, 'chwi a ddiiddymwyd oddiwrth Grist;' hyny yw, nid yw Crist o ddim budd i chwi; yr ydych chiwi yn rhydd oddi wrtho, trwy ymgylawnhau yn y ddeddf; chwi a syrthiasoch ymaith oddi wrth ras. Fel y wraig yfed marw y gwr, mae hi yn rhydd (*κατηρηται*) oddi wrth ddeddf y gwr; felly mae y rhai sydd yn priodi y ddeddf er cyflawnhad, yn rhydd oddi wrth Grist, a Christ yn rhydd oddi wrthynt hwythau. Rhuf. 7. 2, 3.

* Qui nullum salutare fructum ferunt, nec in seipsis, nec suis sectatoribus.—Arbores, frugi perdae, eo quod suos fructus corrumpant.

DIFURIO, (mur) digaeu.—'Yn difurio y gaer.' Esa. 22. 5. 'Yn dinystrio y gaer.' Dr. M.

DIFWRIAD, (bwriad) difeddwl, diamcan. Num. 35. 22.

DIFWYNO, (difwyn) llygru, dyfetha, dystrywio, anurddo, difuddio, anfuddiol. Num. 33. 52. Esa. 65. 8. Mal. 3. 11.

DIFYR—WCH, (difyr) gyfrfyd, llon, hylon, dyddan, llawen, gorhoenus, gorawenus, llonwch, digrifon.—'Y neb a garo ddfyrrwch a ddaw i dlodi.'—*gwledda*. Dr. M. Diar. 21. 17. Luc 15. 13—16. a 16. 24, 25. 1 Tim. 5. 6. 2 Tim. 3. 4.

DIFFAITH—EITHFA—OEDD—WCH, (ffaith) analwch, dyrysni, anghyfnedd, disatbr, dyserth.—'Adelladant hefyd yr hen ddiffaithfa, codant yr anghyfneddffa gynt, ac adnewyddant ddinasoedd ddiffaith, ac anghyfnedd-dra llawer oes.' Esa. 61. 4. a 44. 26. a 49. 8, 17, 19. a 51. 3. a 52. 9. a 58. 12. a 60. 10, 15. Jer. 49. 13. Eze. 38. 4. 33—36. Wrth gymharu yr ysgrhythrau hyn â'u gilydd, nid anhawdd canfod meddwl yr Ysbryd Glân yn y cyfryw ymadrodd ag a arferir ynddynt. Y mae yn dra eglur mai wrth 'hen ddiffaithfa—anghyfneddffa gynt—dinasoedd ddiffaith—ac anghyfnedd-dra llawer oes,' y deallir y cenedloedd dyethirfol i Dduw, ac effeithiau ei wirionedd a goruchwyliaethau ei ras ar eu calonau, yn nghyd âg eglwysa dirywiadig ei wedd i'u hyspëllio gan elyn pob daioni, a phob peth hardd, gwerthfawr, a dymunol: gwedi myned yn analwch drachefn, yn ddiffyrrwch yn ysbrydol, ac yn sathrfa i elynion. Mae cyflyrau dynion, o ran eu hagweddau ysbrydol, yn cael eu cyffelybu i wiad wedi ei dyfetha gan elynion, a'i gwneuthur yn analwch. Mae yr Arglwydd, yn llosgogrydd ei dosturiaethau, yn addaw ymweled & hwynt yn rasol, i'w harloesi, eu gwrteithio, eu hadnewyddu, a'u ffirwythloni. Pan fyddo yr Arglwydd yn cysuro Ston, sef ei eglwys, dywedir, 'y gwna efc ei hanialwch hi fel Eden, a'i ddiffaithwch fel gardd yr Arglwydd.' Y mae y gyffelybiaeth yn hardd ac yn ardderchog, ac yn arwyddo llawer mwy nac adferiad allanol yn unig, o gaethiwed Babilon, &c.

'Bydded ei drigan ef yn ddiffaithwch,' &c. Act. 1. 20. Ps. 69. 25. a 109. 8. Y geiriau a gynnwysant brophwydoliaeth, neu ragfynegiad o ddinystr trwydd holl elynion Crist a'i achos yn y byd; ac y mae Petr yn eu cymhwyso at Judas, fel y blaenaf a'r penaf o honynt. Y mae eu pechodau yn tyfnu dinystr ofnadwy arnynt, eu teuluoedd, eu meddiannau, a'u trigfanau hefyd. Myn Duw ddangos yn amlwg i bawb, ei anfoddlonrwydd tu ag at y trigiannydd, trwy nodau o'i anfoddlonrwydd ar ei drigan. Edr. ANIAL, ANIALWCH.

DIFFODD—I, (ffawdd) dyhuddo, rhoddi tân allan, darfod.—Fel y cyffelybwr digofaint Duw o ran ei burdeb, ei angerdd poethlyd, annyoddefol, i dân; felly y mae attal ei ddiffogaint, neu ei droi ymaith, yn cael ei alw, ei ddiffoddi. Eze. 20. 48. Y mae plant, o ran y cynhesrwydd a'r cysur ydynt i'w rhieni, yn cael eu cyffelybu i farwor; a brennoedd yn cael eu cyffelybu i oleuni neu lamp, o ran y llesad ydynt i'w deliadaid; yn eu hyfforddi ac yn eu hamddiffyn; felly gelwir eu tori ymaith trwy farwolaeth, eu diffoddi. 2 Sam. 14. 7. a 21. 17.

'Canwyll (neu lamp) y drygonus a ddiffodd.' Diar. 13. 9. Eu holl ymddangosiad gwych; eu holl oleuni y fath ag ydyw; eu holl broffes wag o grefydd; eu holl gynnalïaeth, a'u holl gysuron, y cwbl i gyd a ballant ac a ddarfyddant dros byth. Pan fyddo y waedd ganol nos, pan fyddo mwyaf angen am danynt, bydd eu lampau yn diffoddi. Mat. 22. 13. a 25. 8. Diar. 20. 20. a 24. 20. Job 15. 5, 6. a 21. 17. Esa.

50. 11. Ps. 118. 12.—Y mae gwir gariad at Grist, yr ughalon y credadydd, o'r fath natur, fel nas dichen pethau gwych ei brynu ymait: felly hefyd nis dichen croesau, gorthrymderau, a goffidiau, byth ei ddiffoddi. 'Dyfroedd lawer ni allant ddiffoddi cariad, ac afonydd nis boddant;' ond y mae fel y tân ar yr allor yn cynneu yn wastadol. Can. 8. 7. Lef. 9. 24, a 6. 12. 13. Rhuf. 8. 35. 2 Cor. 5. 14, 15. Esa. 43. 2. Mat. 7. 24, 25.—Y mae profedigaethau y diafol, ei gymhelliadau dirgel, ei ammheuan, a'i ddrwg-dybiau cyfrwys, yn cael eu taflu yn ddisymwth i'r meddwl, fel picellau tanllyd, yn boenus ac yn annyoddefol; ond y mae fydd, fel tarian, yn eu diffoddi, fel y maent yn colli eu heffeithian niweidiol. Y mae tystiolaeth sicr y gair, yn ngafael fydd, yn diogelu yr enaid rhag y niwed.—Y mae hynawsedd a thirioneb yr Arglwydd y fath, fel na ddiffydd y llŷn yn mygu, sef ei bobl leag, ofnus, a gweiniaid: ond y lesg efe a gryfha. Esa. 42. 3. Mat. 12. 20. Ezeq. 94. 16.

'Na ddiffoddwch yr Ysbyrd.' 1 Thes. 5. 19. Wrth yr Ysbyrd yn y lle hwn, y mae rhai yn meddwl yr Ysbyrd Glân ei hun. Nis gellir ei ddiffoddi mwy nag y gellir halogi enw Duw; ond geill ymddygiad dynion fod y fath fel pe byddent am ei ddiffoddi, ac am halogi enw Duw. Amos 2. 7. Yn hytrach, wrth yr Ysbyrd, deallwn, dawn, neu ddoniau yr Ysbyrd. Y mae Paul yn annog Timotheus i ail ennyn (*αναζωοποιεῖν*) dawn Duw. 2 Tim. 1. 6. Ei ddiffoddi yw yr hyn sydd yn groes i'w ail ennyn. Pan ddisgynodd yr Ysbyrd Glân ar y dysgylion, ymdangosodd iddynt fododau gwahanedig megys o dân (Act. 2. 4), fel arwydd o amrywiaeth ei ddoniau tanllyd, y rhai yr oedd yn eu cyfranu iddynt. Mae doniau yr Ysbyrd yn cael eu diffoddi pan y byddont yn cael eu hesgeuloso trwy seگرد a difofalwch; neu pan y byddo yr Ysbyrd yn cael ei dristâu trwy raddol llygredig ac anuwiol. Gellir diffoddi tân trwy attal tanwydd oddi wrtho: trwy ei ddyhuddo a'i ffigu; trwy dafu dwf arno: yn y cyffelyb fodd, gellir diffoddi yr Ysbyrd yn ei ddoniau a'i gynhyrifiadau sanctaidd, trwy eu hesgeuloso, eu hattal, a'u boddi hwynt â chwantau llygredig. Mat. 25. 8, 25. 1 Tim. 4. 14. 1 Cor. 14. 1, 30. Eph. 4, 30. Act. 7. 51. Gallwn fod yn euog o ddiffoddi yr Ysbyrd, nid yn unig ynom ein hunain, ond yn eraill hefyd, trwy ddiystyru doniau yr Ysbyrd, a roddwyd iddynt, trwy eu hattal rhag eu defnyddio yn ffyddlawn; a thrwy esgeuloso ymdrechu am fendith trwy bob doniau a roddodd Duw er adeiladaeth i'r eglwys. Mae gweiniogion y gair yn diffoddi yr Ysbyrd yn eu gwrandawyr, trwy bregethau dylwedd, ac anefngyldaidd, anysbyddol, ac anghymwysladol at cyflirau. Mae y enawd yn chwennychu yn erbyn yr Ysbyrd, yn mhawb, yn mhob dull a modd, i'w attal, ei rwystro, ac os bydd bosibl, ei ddiffoddi. Tristâu a diffoddi yr Ysbyrd, hyd ag y mae ynom ni wneuthur hyny, yw esgeuloso, diystyru, a gwneuthur dim yn groes i'r Ysbyrd, yn ei oruchwyliaethau tu ag at ei eglwys, neu yn ei ddoniau ynom ein hunain, neu eraill. Edr. TRISTAU, YSBYRD.

DIFFRWYTH—O, (di-ffrwyth) digynnyrch, diffudd, dirym, diwaith. Edr. FFRWYTH.

Fe all diffrwyth wneyd adwyth. *Diar.*

'Diffrwytho yr amser,' yw treulio yr amser i ddim budd i ni nac eraill.—'Diffrwytho y tir,' yw gwneyd y tir yn ddiffudd, ac yn anaddas i ddwyn frwyth. Luc 13. 7. Y mae dynion diedifeiriol, yn enwedig os byddant yn yr eglwys, fel y ffigysbren hwnw yn y winllan, nid yn unig yn ddiffrwyth eu hunain, ond hefyd yn niweidiol i eraill, yn attal bendith, ac yn tynu barn Duw ar yr eglwys, ac ar y wiad lle byddont.

'Y mae fy ncall yn ddiffrwyth:' (1 Cor. 14. 14.) sef yn ddiffrwyth ac yn ddiffudd i eraill. Mae fy ysbyrd i fy hun yn gweddio mewn tafod dyleithr, ond am fy mod yn gweddio mewn iaith anadnabyddus i'm cymdeithion,

nis gallaf fod o fudd iddynt, am nas gallant hwy ymuno gyda mi yn fy ngweddian. Y mae y deall i'w olygu fel yn arwyddo y peth a ddeallir, neu sydd yn y deall, fel mae y meddwl yn arwyddo syniad neu fara y meddwl, yn 2 Thes. 2. 2. Dat. 17. 9.

DIFFUANT, (ffuant) difflug, dilledrith, diragrith.—'Ffydd ddiffuant,' (*αυωοκραυ κισρωσ*) ffydd ddiragrith, syml, wirioneddol. 2 Tim. 1. 5. Yr un gair a gyfeithir *diragrith*, yn 1 Tim. 1. 5. Mae yn cael ei briodoli i ffydd, hefyd i gariad, Rhuf. 12. 9. 2 Cor. 6. 6. 1 Petr. 1. 22. ac i ddoethineb, Iago 3. 17. Mae pob gras yn wirioneddol yn y rhai a gyfoneddir gan yr Ysbyrd, ac nid yn ffugiol ac yn ymddangosiadol yn unig. Rhith a ffig sydd gan bawb eraill ar y gwra, fel lamp heb olew. Mat. 25. 3.

DIFFYDD, (di-ffydd) digred, anghredadyn, digoel, anffyddlawn.—'I'r rhai halogedig a'r diffydd, mid par dim.' Tit. 1. 16. Gan eu bod eu hunain yn halogedig, y mae pob peth felly iddynt, fel bwydydd a diodydd, &c. Rhuf. xiv. Maent fel y gwahan-glywfas ac eraill gynt, yn arianhau pob peth a gyffyrddo â hwynt. Os bydd eu meddwl a'u cydwybod yn halogedig, beth a ddechod fod yn lán iddynt? 1 Cor. 7. 14. 1 Tim. 1. 5, a 5. 6.

DIFFYD—IO—ION, (diff) *Heb.* 39 pall, gwall, aball, eisieu, anghael, meth, bwlich; lleogau, methu, lludded.

Ni ddiffyg arf ar was gwych. *Diar.*

'Cyflawni diffygion eich ffydd chwli.' 1 Thes. 3. 10. 'Y sydd yn eisieu.' W. S. *τα υορηνηματα της πιστρωσ*, yr hyn sydd yn ol, yr hyn sydd yn eisieu, i'ch ffydd chwli. Mae pob gras, yn y goreu, yn ddiffygol yn y bywyd hwn. Mae ffydd yn ddiffygol, naill ai o ran ei gwrthddrychau, neu o ran ei hawsawdd ei hun, neu ei chred yn y gwrthddrychau. Mae yn ddiffygol o ran ei gwrthddrychau, neu y pethau sydd i'w credu, pan y byddo y deiliaid o honi yn anadnabyddus o, neu yn canfod yn anghywir am ryw erthygl o Gristionogrwydd. Y mae ffydd yn ddiffygol o ran ei hawsawdd, neu o ran y gradd o honi, pan fyddo yn wan, yn ddiastael, yn ddiffwyd, yn ddiwaith, ac yn ddiffrwyth. Y mae y diffyg cyntaf i'w gyflawni trwy agoryd ffordd Duw yn fanylach iddynt. Act. 18. 26. Ac y mae yr ail i gael ei gyflawni trwy rybuddion ac annogaethau. Yr oedd yr apostol yn canfod perygl nid bychan o fod eu ffydd yn ddiffygol, canys os byddai eu ffydd yn ddiffygol, yr oedd yn rhaid eu bod yn ddiffygol yn mhob peth. Mae yn dangos ysbyrd rhagorol bugail da, yn gofalu am y praid.

Y mae diffygio yn arwydd o amherffeithrwydd y natur sydd yn diffygol; ond y mae y fath berffeithrwydd a'r fath anfeidrol gyflawnder yn y Duw tragrwyddel, yr Arglwydd, Creawdwr cyrau y ddaear, fel na ddiffygia, ac na fflina. Nid oes dim yn anhawdd iddo. Yr oedd yn creu heb ddiffygio; y mae yn cynnal y bydoedd, ac yn eu llywodraethu yr un fath. Mae wedi galw, cynnal, ymoseleddu, a llywodraethu ei bobl, ei eglwys, trwy yr holl oesoedd, heb ddiffygio. Y mae yn gofalu am bob un o honynt, bob mynyd, yn eu holl amrywiol amgylchiadau, profedigaethau, ac anghysuron; yn eu trefnu ac yn eu goruwch-lywodraethu yn y modd goreu; yn eu cynnal danynt, ac yn eu dwyn allan o honynt, etto heb fflino. Mae y fath berffeithrwydd yn ei natur a'i hanfod, fel y mae pob peth a arwyddia amherffeithrwydd yn anfeidrol bell oddi wrtho. Nid oes dim yr ormod, dim yn faich, dim yn anhawdd iddo. Y mae ei holl waith yn addas iddo ei hun, ac y mae yn gwneuthur y cwbl gyda hyfrydych ac anfeidrol hawsdra. Gan ei fod Er felly, y rhai a obeithiant ynddo, a 'adnewyddant (neu a newidiant, *Heb.*) eu nerth—rheadant ac ni flinant, a rhodiant ac ni ddiffygiant.' Esa. 40. 28—31. 'Rhydd nerth i'r

diffygiol; am hyny ni ddiffygiant. Glynant wrth ffyrdd yr Arglwydd yn gwneuthur daioni, gyda hyffrydych calon, heb ddiffygio. Luc 18. 1. Gal. 6. 9. 2 Thea. 3. 13. Dat. 2. 3. Mae eirioleth Crist o'u plaid, yn nghanol profedigaethau y diafol a'r byd, fel na ddiffygia eu ffydd. Luc 22. 32. Y gair *Gr.* εκλει-πω yn y fan yma, fel yn Heb. 1. 12. a arwydda *pallu*, neu ddarvoud yn *hollol*. 'Mi a weddiails drosot, fel na phallai (neu, *ddarfyddai*) dy ffydd.' Hi a ddichon fod mewn llesmair, ond ni ddiffygia yn *hollol*.

DIFFYGIOL, (diffy) gwallus, aballus, blinedig. —'Yr Iesu gan hyny yn ddiffygiol gan y daith, a eisteddodd felly ar y ffynon.' Ioan 4. 6. Y mae y pethau lleiaf yn hanes ein Hargwydd mawr, yn llawn o ardderchogrwydd ac addysgiadau mwyaf goddiog. Yn nrych y geiriau hyn, gwelwn, 1. Ei wir ddynoliaeth yn ymddangos yn eglur. Fel yr oedd yn Dduw, yr oedd diffygio yn hollol amherthynol iddo; ond o ran ei ddynoliaeth, a'i holl wendidau dibechod, yr oedd yn ddarostyngedig i flinder, i newyn a syched, i ofidiau a doluriau, i e, i farwolaeth ei hun. Yr oedd yn wir ddyn, ac yn wir Dduw, a chyflawnder y ddwy natur yn eu holl briodoliaethau yn perthyn iddo. — 2. Gan ei fod yn ddarostyngedig i flinder ei hun, ddition lefaru gair o gysur mewn pryd wrth y diffygiol, a'u cynnorthwyo yn eu holl wendidau. — 3. Yn ei ddarostyngiad mawr rhoddodd siampl i ni fel y dilynem ei ôl. Fe biodd yr anifeiliaid ar fil o fynyddoedd; gallasai efe alw am eu gwasanaeth i gyd fel ei diddo, yn gyflawn; ond ni fynai gynnorthwyo neb o honyant yn ei waith mawr; cymerodd arno agwedd gwas, mewn darostyngiad a gostyngeddrwydd, i gwblhau y gwaith anfeidrol bwysig a roddwyd iddo ef. Ioan 4. 34.

'Un peth sydd ddiffygiol.' Marc 10. 21. Neu, mewn un peth yr wyt yn ddiffygiol. Nid ydyw geiriau yn arwyddo nad oedd ond un peth; ond yr oedd yn ddiffygiol mewn un peth, ac yr oedd sylwi ar yr un peth yn ddigon i'w brofi, ac i ddangos beth ydoedd, sef nad oedd ganddo fawr o gariad at Grist, ond bod y byd a'i bethau yn rhagori mewn gwerth yn ei olwg.

DIFFYN—U, (diff) *Llad.* DEFENDERE: differ, diffryd, noddi, achlesu, amdiffyn.—'Ew Duw Jacob a'th ddiffyno.' Ps. 20. 1. *Heb.* יָבִיחַ אֶתְּ דִּדְרָחָאֶפּוֹ; sef i ardderchogrwydd a diogelwch, tu hwnt i gyrhaedd pob gelyn. Y Duw hwnw a ddyrchafodd Jacob o'i holl gyfyngderau, a'th ddyrchafo ac a'th ddiffyno dithau.

DIG—IO—LLAWN—LLONEDD, **DIGDER**, **DIGOFAINT**, (dy-ig) *Gr.* ὀφνη; lliid, anfoddlonrwydd, bwr, lliidogrwydd, diglonrwydd, irad, irllonedd, gwythlonder, gwythlonedd, tra-llid.—Y mae dau fath o ddig, neu ddigofaint; un yn anghyflawn, ansactaidd, a phechadurus; a'r llall yn gyflawn, yn sanctaidd, ac yn dda. Y mae digofaint mewn dyn yn aml yn anghyflawn, yn greulawn, ac yn bechadurus; ond mae digofaint, fel y mae yn Nuw, yn gyflawn, yn anfeidrol sanctaidd, a gogoneddus. Pechod ydyw peidio a diglo yn gyflawn, ac yn sanctaidd; ond nis gall fod felly heb fod yn llawn o gariad at Dduw, ac at ein cymydog, a chasineb at bechod—yn rhyw fath o eiddigedd dauwl dros Dduw a'i ogoniant, a lesad ein cymydogion. A chan nad oes dim yn dianrhydeddu Duw, nac yn drygu dynion, ond pechod, y mae yn rhadd bod ynddo gasineb diffuant at bechod. Felly yr oedd diglonrwydd Crist yn berffaith sanctaidd. Marc 3. 5. Yr oedd diglonedd lliidog Moses, ac eiddigedd Phineas, pan yr eiddigeddasant hwy dros Dduw a'i ogoniant, o'r un natur, er nad i'r un gradd o berffethrwydd. Exod. 11. 8. a 32. 10. Num. 25. 11. Ps. 106. 30. Mae digofaint yn bechadurus

pan fyddo yn anghyflawn, ac yn ansactaidd; yn tarddu o falodder, hunan-gariad, cybydd-dod, casineb at Dduw a'n cymydog, a chariad at bechod. Felly yr oedd yn Dafydd a Nabal; y naill dan lywodraeth ei falchder, a'r llall ei gybydd-dod. 1 Sam. xvi. Yn meibion Jacob yr oedd yn bechadurus yn ei natur, ac yn y gradd o hono, yn eu gyru i ymddial ac i ladd. Gen. xxxiv. Ps. 37. 8. 1 Petr. 3. 8, 9. Iago 1. 20. Rhuf. 12. 19. Col. 3. 8, 13.

Y mae digofaint yn Nuw yn gyflawn, yn sanctaidd, ac yn anfeidrol addas yn y **BOD DŴYFOL** ac anfeidrol ogoneddus. Nid rhyw wŷn neu gynhyrfaid afreolaidd poethlyd, megys mewn dyn pechadurus, ydyw ei ddigofaint ef; ond gweithred gyflawn, trwy ba un y mae y Duw mawr yn dangos ei gyflawn anfoddlonrwydd tu ag at bechod, a phechaduriaid. Os ydyw yn beth cyflawn yn Nuw, fel yn sicr y mae, i garu ei hun a'i ogoniant, i garu uniondeb a sancteiddrwydd, y mae hefyd yn beth cyflawn ynddo gasau yr hyn sydd groes i hyny; a dangos ei anfoddlonrwydd a'i ddigofaint yn erbyn pechod yn yr amser, a'r ffordd, a'r gradd, y gwelo yn gymhwys. Nid ydyw yn anghytun â'i gyflawnder i oedi digofaint, na chymeryd y naill ber-son i ddyoddef yn lle y llall, os bydd y person yn ym-rodde ei hunan yn lle y llall o'i wir fodd, a hawl ganddo hefyd yn ei fywyd ei hun, fel yr oedd gan Grist. Ioan 10. 18. Oblegid ein hanwybodaeth o fawredd a pherffethrwydd Duw, a'r drwg sydd mewn pechod, mae meddyliau y rhan fwyaf yn annhirion, yn annhyner, ac yn angharusaid am Dduw, oblegid ei ddigofaint. Gwybydded pawb fod y gradd lleiaf o ddianrhydedd a roddir i'r Duw mawr, yn anfeidrol fwy drwg na phe bai cymaint o greaduriaid a greodd, neu a ddichon Duw eu creu, yn druenus dros bob tragrwyddoldeb. Nid yw bod, hanfod, dedwyddwch, a gogoniant y creaduriaid oll, ond megys diddim, a llai na dim, i'w cymharu â Duw eu Creaŵdwr. Y mae Duw gwedi dangos ei anfoddlonrwydd a'i ddigofaint yn erbyn pechod, yn ei gyfraith danillyd; ei farnedig- aethau ar ddynion o'i blegid; ar eu cyrph, eu hen- iddinu, eu henwau, a'u meddiannau; o'r nefoedd ac o'r ddaear; yn ei geryddion llym ar ei bobl; yn mhob enau tragrwyddol y damnedigion a chythraul- iaid:—ond, yn benaf, yn nyoddefadau ei anwyll Fab, fel offrtwm ac aberth dros bechodau ei bobl. Yn angeu y groes y gwelir dros byth fawredd lliid Duw—y drwg diangyffred sydd mewn pechod—dyfnderoedd difesur cariad Crist, ac ardderchogrwydd ei Berſon. Y mae ein drwg ni a'i dda yntau i'w gwelod yn yr drych, yn eu maintiol difesur. Gan i Fab Duw ddyoddef felly am bechodau eraill, y cyflawn dros yr anghyflawn, paham y gwrgnuch dyn byw, gwr am gospedigaeth ei bechod? Galar. 3. 39. Rhuf. 2. 4, 6. Heb. 10. 26—31. 2 Cor. 4. 11. Luc 24. 26. Nid oes gysgod i bechaduriaid rhag digofaint dwyfol, ond yn yr iawn a wnaeth Mab Duw dros ein pechodau. 1 Ioan 2. 2. Esa. 32. 2. Ps. 32. 7. a 119. 114.

Oblegid ei lymder tost, ei loegfeydd annyoddefol, ei waith yn ysu holl gysuron dynion ar unwaith, y mae digofaint Duw yn cael ei gyfelybu i dan. Dent. 32. 22. Ps. 11. 6. Esa. 9. 18. a 30. 27, 30. a 33. 14. Jer. 15. 14. Ezec. 22. 21. Seph. 1. 18. a 9. 8. Heb. 12. 29.—Defnyddiwyd yr elfen dan, yn aml, gan yr Arglwydd, i ddangos ei ddigofaint trwyddo. Gen. 19. 24. Exod. 9. 24. Lev. 10. 2. 2 Bren. 1. 10. Ps. 78. 63. Mat. 3. 10, 12. 2 Thea. 1. 8. 2 Petr. 3. 7.

Wrth 'ddydd digofaint,' deallwn, y dydd y byddo Duw, mewn modd ofnadwy, yn dangos ei anfoddlonrwydd yn erbyn pechod, trwy dywallt ei farnedig- aethau yn dymhorol neu yn dragrwyddot ar bechad- uriaid diedifeiriol. Job 20. 28. Rhuf. 2. 6.

Y mae dynion 'yn trysori iddynt eu hunain ddig- ofaint erbyn dydd y digofaint,' trwy barhau yn eu

pechodau; ychwanegu meddwod at syched, pechod at bechod; gwrthod yr efengyl ag sydd yn cyhoeddi gwaredigaeth oddi wrtho; ac ymgaledu yn eu ffyrdd pechadurus. Rhuf. 2. 5.

'Fel y mae dy ofn y mae dy ddigder.' Ps. 90. 11. Gellir cyfieithu y geiriau fel hyn, 'Pwy a edwyn nerth dy soriant, dy ddigofaint, fel y'th ofno yn gyfatebol?' neu, 'Pwy a edwyn dy ddigofaint, fel y'th ofno yn gyfatebol?*' Mae y fath nerth yn dy soriant, y fath anfeidrol fawredd yn dy ddigder, fel nad oes neb yn ei adnabod i'th ofni yn gyfatebol. Fel mae Duw goruwch pob bendith a moliant, felly y mae goruwch ein gwybodaeth o hono, a'n parchiddo, ein gwylder, a'n parchedig ofn. Neh. 9. 5. Ps. 89. 8. a 119. 120.

DIGALON—A—I, (di-calón) difywyd, diysbryd, diarial, gwan galon, llwfr, annwyr, anwrol.—'Ni phalla efe, ac ni ddigalona, hyd oni osodo farn ar y ddaear.' Esa. 42. 4. Gosodir allan yn y geiriau fawredd person, gwroldeb meddwl, awyddryd, a ffyddlondeb yr Arglwydd Iesu, yn y gwaith mawr a orchymynwyd iddo, nes ei orphen. Y gwaith ydyw gosod barn ar y ddaear; sef cyhoeddi athrawiaeth unlaun a grasol yr efengyl, a'i gosod hi yn neallwriaethau pechaduriaid, mewn goleu dysglar, uniawn: yn eu calonau, yn ei holl effeithiau dwyfol; ac yn eu bywydau mewn bucheddiad sanctaidd; a hyny, nid mewn rhyw un cwr o'r byd, ond ar y ddaear yn gyffredinol. Y mae holl alluoedd y tywyllwch, holl lygredigaethau calonau dynion, eu holl ofer-goeilion, a'u hofer ymarweddai, yn greulawn hyd angu yn erbyn ei waith; er hyny, 'ni phalla, ac ni ddigalona, hyd oni osodo farn ar y ddaear.' Y mae yn myned rhagddo yn amler ei rym, yn ei fawredd a'i ddigonolrwydd ei hun, yn sathru ei elynion, ac yn diagyn eu cadernid i'r llawr. Esa. 63. 1-6. Achub, cynnal, a meithrin ei bobl weiniaid; 'ni ddryllia gorsen ysg, ac ni ddifydd llin yn magu;' rhydd bob doniau addas, a phob cyfrankadau angenrheidiol, tu ag at eu hymgeleddu; ac a 'ddwg allan farn at wirionedd.' 'Gwregysa dy gleddyf ar dy glun, O Gadarn, a'th ogoniant a'th harddwch—marchog yn llwyddiannus.' Ps. 45. 3, 4.

'Y tadau na chyffrowch eich plant, fel na ddigalonont.' Col. 3. 21. Mor hynod o fanwl a thirion yw gorchymynion yr Arglwydd! Y maent yn sylwi ar ein hymddygiadau tu ag at ein gilydd, gyda manyl-rwydd, yn y pethau mwyaf cyffredin; myn Duw na byddom yn niweidiol nac yn anghysurus i'n gilydd mewn dim. Mae rhieni yn darostyngedig i gyfeillorni yn eu hymddygiad tu ag at eu plant ar ddwy ochr: sef wrth roddi iddynt anwes, a gormod moethau, a thrwy hyny eu dwyn i fynu mewn segurddod, a'u gwneyd yn ddiriaid ac yn anhywaeth; neu, ynte, trwy ormod sarugrwydd a thostr, a thrwy hyny eu llwfrhau a'u digaloni. Y mae gan yr Arglwydd fwy o hawl yn ein plant nag sydd genym ni ynddynt; ac er mai ein plant ni, etto ei greaduriaid ef ydynt; a myn eu meithrin a'u dwyn i fynu yn ffyddlawn, yn ddoeth, yn addfwyn, ac yn dirion; heb eu magu yn eu llygredigaethau, na'u digaloni yn eu rhinweddau. Y mae gyru ein plant i ddigio, yn ymddygiad croes i'w maethu hwynt yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd. Eph. 6. 4.

DIGAREG—U—ODD (careg) symud ceryg ymaith.—'Efe a'i cloddiodd hi, ac a'i digaregodd.' Esa. 5. 2. Y mae cenedl Israel yn cael ei chyffelybu i wiellan; a daniou Duw tu ag ati yn cael ei gymharu i ofal a thrafferth llaforwr tu ag at ei wiellan. Cloddia hi, ac a'i diogela, rhag i fwystflood niweidiol ei sathru, ac i'r llwynogodd ddifa ei hegin. Y mae hefyd yn ei digaregu, fel na byddo i ormod ceryg ei llenwi, ac attal

cynnydd ei ffyrwthau. Felly y darfa i'r Arglwydd gaudd oddi amgylch y genedi Iuddewig, a'i gwahanu oddi wrth bawb eraill a'i gyfreithiau a'i ordinadau; ei hamddiffyn a'i ragluniaethau tirion. Dygodd hi i mewn i wlad yr addewid, ac a'i planodd mewn bryn tra ffyrwthlawn; digaregodd hi trwy yru y cenedloedd allan, a'u dystyryw o'i blaen; a thrwy ddyfetha a dinystrio eu duwiau o bren a maen. Yr oedd y wlad yn llawn o'r meini ffiaid hyn; ond Duw a'i digaregodd, ac a oododd ei addoliad i fynu yn eu plith, yn lle y cyfryw ffield-dra. Hyn a wnaeth i'r dyben iddi ddwyn ffyrwth; ond grawnwiau gwyltiau a ddygodd. Am hyny mae barnedigaethau Duw yn ei herbyn yn gyflawn, er tisted ydynt.

DIGELWYDD—OG, (di-ceilwydd) gwir, gairwir, cywir, ffyddlawn.—'Yr hon a addawodd y digelwyddog Dduw cyn dechreu y byd.' Tit. 1. 2. Nid yn unig ni ddywedodd gelwydd, ond mae yn annhosibl iddo fod yn gelwyddog; y mae hyny yn gwbl groes i berffeithrwydd ei hanfod. Ei ewyllys da oedd addaw; ond gwedi addaw, mae yn annhosibl iddo fod yn anffyddlawn i'w air. Mae addewid Duw yn dibynnu ar berffeithrwydd ac anghyfwidoldeb ei hanfod; dyma sail gadarn ffydd. Addewid foreu yw, wedi ei gwneyd i Grist, ac ynddo i'w bobl cyn dechreu y byd; addewid gyflawn iawn a gwerthfawr ydyw, dim llai na bywyd tragywyddol: addewid anghyfwidol yw, canys addewid y Duw digelwyddog ydyw. Heb. 6. 18. Num. 23. 19. Rhuf. 11. 29. Iago 1. 17.

DIGERYDD, (di-cerydd) disen, diargyhoeddiad, digop.—'Y neb a brysuro i fod yn gyfoethog y digerydd.' Diar. 28. 20. Yr hwn a gynnwys yn ei galon chwantau bydol, a chariat at y byd, sydd yn casglu cyfoeth trwy drais ac anghyflawnder; ni bydd ddigerydd yn gyffredinol yn y byd hwn; a bydd yn sicr o syrthio, heb edifeirwch, i ddinystr a cholledigaeth dragywyddol. Diar. 13. 11. a 20. 21. a 23. 4. a 28. 23. 2 Bren. 5. 20-27. 1 Tim. 6. 9, 10. Jer. 17. 11. Edr. CERYDD.

DIGON—I—EDD—OL—OLDEB, (dig) Gr. *καροι*; diwall, gwala.

Digon Daw da i unig. Diar.
Digon Crist trist yn llawen. Diar.

Arferid y gair *digon* gynt, yn yr un ystyr a'r gair *dichon*. 'Pwy a ddygon vadae pechotae any Duw y hun?' Marc 2. 7. W. S. Yn mhob ystyr, 'digonedd dyn sydd o Dduw.' 2 Cor. 3. 5. Ni ddichon iddo gael dim, oni rydd Duw iddo; canys Duw biau y cwbl. Ac wedi iddo gael creaduriaid, nis dichon iddynt ddigoni yn yr hyn y maent yn ddefnyddiol, heb fendith neffidol Duw arnynt. O herwydd hyn, dichon rhai 'ffyyta, ond nid hyd ddigon; ac yfed, ac nid hyd fod yn ddiwall.' Hag. 1. 6. Gan fod dyn gwedi ei greu i fwynhau Duw a'i wasanaethu, nis digonir ef byth heb hyny. Ni wnaed ef, fel y creaduriaid direswm, i gael ei ddigonedd mewn creaduriaid: i mae pob peth tu yma i Dduw ei hun yn annigonol iddo. Esa. 55. 2. I wneuthur dedwyddwch ei bobl yn gyflawn, y mae yr Arglwydd yn dywedyd yn ei gyfammod grasol yn Nghrist, 'Myn i fyddaf iddynt hwy yn Dduw.' Heb. 8. 10. Jer. 31. 31-34. Eze. 36. 28. Da gan hyny y dywedodd Phylip wrth yr Iachawdwr, 'Dangos i ni y Tad, a digon yw i ni.' Ioan 14. 8.

'Llawn-ddigonir hwynt â brader dy dy,' (Pa. 36. 8.) sef a Duw ei hun, yr hwn sydd yn ei ddadguddio ei hun i'w bobl yn ei dy, sef ei coodladau sanctaidd. Yno y mae yn dadguddio ei hun fel Duw yr iechyd-wriaeth. Y mae y Duwdod yn mherson y Mab yn cael ei ddadguddio yno yn nghyflawnder ei swyddau—gwerth mawr ei aberth—ac anchwiliadwy olud ei ras—yn ddigonol Iachawdwr yn wyneb holl ddrueal

* Gwel Dutch Annotations.—Genebradas.

pechaduriaid. Y mae yr Ysbryd Glân, hefyd, yn cael ei ddadguddio yn holl amrywiaeth a chyflawnder dderfyn ei ras a'i doniau, fel digonol Sancteiddydd, Arweinydd, a Dyddanydd, gyferbyn a holl halog- rwydd, tywyllwch, a thrueni dyn. Y mae y DRIN- DOD yn yr UNOD, yn cael ei amlygu yn nghyflawn- der anfeidrol ei hanfod a'i bridoliaethau, fel rhan ei bobl, eu llawenydd, eu hyfrydwch, a'u dedwyddwch tragwyddol.

'Digonir hwynt pan ddihunant â'i ddelw; canys digonolrwydd llawenydd sydd ger ei fron, ac ar ei ddeheulaw y mae digrifwch yn dragywydd.' Ps. 16. 11. a 17. 15. Mae yn ddigon yma: (2 Cor. 3. 5. a 12. 9.) a digon oddi yma, dros byth. Ps. 68. 5. Jer. 31. 14. Edr. DIHUNO.

A galwn ar y gwr a'n digones; (sef a'n gmaeth.)

Taliesin.

DIGRED, (cred) diffydd, anghred, anghredadyn. 1 Cor. 6. 6. a 7. 12. 2 Cor. 4. 4. a 6. 14. Dat. 21. 8. Edr. ANGHREDINIARTH, ANFFYDDLAWN, SANCTEIDDIO.

DIGRIFWCH, (digrif) hyfrydwch, difyrwch, hoen, gorhoen, llonder, llawenydd.—'Dy gyfraith yw fy nigrifwch.' Ps. 119. 77. Y gair Heb. *ywra* a arwyddia *chwawen o lawenydd*, fel plentyn ar liniau ei fam. Esa. 66. 12. Cyfeithir ef 'a *chwery*,' yn Esa. 11. 8. Mae gwirioneddau Duw yn perli y digrifwch mwyaf i'r rhai sydd yn eu gwir greu, eu deall, a'u derbyn; oblegid eu hunion, eu gogoniant, a'u defnyddiol- deb cyflawn i bob peth, ac yn ngwyned pob angen. Y mae yn ddigrifwch gwirioneddol, sanctaidd, a thrag- wyddol. Ps. 1. 2. a 119. 24, 47, 174. Rhuf. 7. 22. Heb. 8. 10.

DIGWYMP, (ewymp) heb dramgwyddo, heb syrthio.—'Yr hwn a ddichon eich cadw chwi yn ddi- gwmp.' Judas 24. Syrthiodd yr angellion, llawo o honynt; ewympodd Adda; y mae Cain, Balaam, a Chorah, yn cael eu cofiau gan yr apostol, fel stampiau o'r rhai a gwympasant yn ddychrynllyd i bechod, ac i ddinystr tragwyddol: etto, er nas dichon un dyn gadw ei hun rhag ewympo oddi wrth Dduw; oddi- wrth y wir athrawiaeth, i gyfelliornadau; oddi wrth fucheddiad sanctaidd, i drythyllwch a phen-rhyddid halogedig; oddi wrth garu a chymdeithasau a Duw, i garu y byd a'r pethau sydd yn y byd; etto dichon Duw ei gadw. Ei waith ef ydyw cadw ei bobl; ac mae ganddo allu, cariad, gras, a fyddlondeb digonol i byny. Rhuf. 16. 25. Eph. 3. 20. 1 Tim. 4. 16. 1 Petr. 1. 5. Ioan 10. 28. 29. Mae y dynion goreu, pan fyddant ar y goreu, yn weiniaid; yn byw lle mae Satan yn trigo, a chanddo lid mawr; ac yn rhodio yn nghanol profedigaethau: etto dichon Duw yr iach- awdwr eu cadw; dichon gynnorthwyo y rhai a deutir, neu a brofir. Heb. 2. 18.

DIGYFRAITH, (cyfraith) diddeddf, afreolaidd, an- ufudd; rhai heb ddeall cyfraith Duw, ac yn anufudd iddi. Gr. *avopoc*, un heb gyfraith, heb adnabod, na chydabod cyfraith. I'r cyfryw y rhoddodd Duw y gyfraith. 1 Tim. 1. 9. Oni buasai eu bod yn ddi- gyfraith, ni buasai raid rhoddi y gyfraith iddynt.* Ond rhoddodd Duw y gyfraith iddynt yn nghanol eu tywyllwch a'u hafreolaeth, i fod fel drych i ddangos iddynt gyflawnder a sancteiddrwydd Duw; eu pech- odau hwy, a'u perygl mawr; a'u hangen am gyflawn- der i'w gwaredu oddi wrth y perygl dirfawr hwn; ac am waith Ysbryd Duw i gyfnewid eu calonau afreol- aidd, ac ysgrienu y gyfraith yn eu calonau, a'i dodi yn eu meddylliau. Edr. CYFRAITH, DEDDF.

DIGYMYSG, (cymysg) Llad. COMMISCEO; Saes.

UNMIXED; anghymysg, pur.—'Hwnw a yf o win digofaint Duw, yr hwn yn ddigymysg a dywalltwyd yn phiol ei lid ef.' Dat. 14. 10. Gwin digymysg, yw gwin pur, heb ei wanhau âg un cymysgedd; felly llid digymysg yw llid trwm, annoddefol, a dychryn- llyd. Pwy a ddichon amgyffed beth ydyw llid Duw yn ddigymysg? Ond hyn fydd rhan phiol y rhai a yfasant win llid godineb Babilon Babaidd. Dat. 14. 8.

DIGYSUR, (cysur) annyddan, dhyfrydwch.—'Y ddigysur.' Esa. 54. 11. Mae yr Arglwydd yn tost- urio gyd â'r tironion, y cariad, a'r trugarogrwydd mwyaf wrth ei eglwys, ei bobl, yn eu cyflwr digysur; nid oes neb ond ei huanau a ddichon eu cysuro; ond dichon ef wneuthur hynny pan y byddont yn helbulas gan y dymhesti o bob tu, ac y mae wedi addaw hynny iddynt. Mae yn cysuro ei bobl, trwy faddeu eu pech- odau; darostwg eu hanwireddau; ac nesau i agos gymdeithas âg ef; amlygu ei ogoniant iddynt; dych- afu arnynt lewyrch ei wyneb; gwasgaru eu gelynyon, a'u diogelu. Ps. 4. 6. Esa. 40. 1, 2, 9, 10, 11.

DIGYWILYDD, (cywilydd) haerllug, anfoesog, di- orechwylledd; anniwair, diful.—'Wyneb digywilydd.' Diar. 7. 13. Heb. *הַיְהוָה אֱלֹהֵינוּ הֵיאָדָרְנָהוּדָה עִי הַלְוֵינֵב*. Darlunia y geiriau yn eu cynnyddu mewn anniweirdeb haerllug. Nid ar unwaith y mae dynion yn cyrhaedd y gradd eithaf o anfoesoldeb; ond y mae cynnefino â phechod yn eu cryfhau ac yn eu cadara- hau mewn pechod.

DIHALOG—ÉDIG, (halawg) pur, glân, anhalog.—'Y mae Crist 'yn arch-offeiriad sanctaidd, dihalog.' Heb. 7. 26. Gallasai yr arch-offeiriad Iuddewig gael eu halogi mewn amrywol ffordd, a'u hanadauau trwy hynny i waith eu swydd sanctaidd, nes cael eu glanhau; ond mae yr Arglwydd Iesu yn ddihalog hyth, ac am hynny mae bob amser yn addas i waith ei swydd or- uchel. Mae yn ddi-ddrwyg ynddo ei hun; ac yn am- mosibl iddo gael ei halogi gan neb na dim arall. Y cyfryw arch-offeiriad oedd weddus i ni, i offrymu aberth dros ein pechodau; i eiriol drosom; ac i'n sanct- eiddio a'n gwneuthur nianau yn ddihalog. Heb. 13. 11, 12. Eph. 5. 26, 27.

Geilw Crist ei eglwys, 'Fy nihalog.' Can. 5. 2. a 6. 9. Heb. *הַיְהוָה אֱלֹהֵינוּ הֵיאָדָרְנָהוּדָה עִי הַלְוֵינֵב*. Mae felly yn nghyflawnder perffaith y Cyfryngwr; yn arfaeth Duw, mae wedi ei rhaglunio i fod yn berffaith; ac mae ei dymun- iadau a'i hymdrechiadau parhaus am berffeithrwydd. Phil. 3. 8—14. Rhuf. 8. 29. Col. 2. 10.

'Gwely dihalogedig,' sef cydorweddiad dynion yn yr ystâd briodasol, yn ol gosodiad a threfn Duw. Y mae y stad a'r gwely yn ddihalogedig ac yn anrhy- deddus yn mhawb; ond mae gwely puteinwyr a god- inebwyr yn halogedig; sef yn bechadurus ac yn fflaidd, ac yn tynu barn Duw arnynt yn ofnadwy. Heb. 13. 4.

'Crefydd bur a dihalogedig.' Iago 1. 27. 'Ym- weled â'r amddifaid a'r gwragedd gweddwon yn eu hadfyd,' ydyw un o ffyrthau crefydd bur yn y galon. Nid y *cwbl* o grefydd yw hyn; nid hynny yw meddwl yr apostol: ond y mae hyn yn perthyn iddi, ac yn tardu oddi wrthi. Dichon dynion wneuthur hyn heb wir grefydd; ond nis dichon fod crefydd wirioneddol gan neb ger bron Duw a'r Tad, os byddant yn ddi- ddsurti ac yn ddiymgeledd i rai mewn amddifadrwydd a chyfyngderau. Esa. 1. 16, 17. Mat. 25. 36, 43. Job 31. 16, 17.

Mae etifeddiaeth y saint yn ddihalogedig. 1 Petr. 1. 4. Mae etifeddiaethau a meddiannau yma yn halog- edig, naill ai yn y canffaelid, neu yn yr arferiad o honynt, fel y gelwir hwynt 'y mammon anghyflawn.' Luc 16. 9. Y mae anwiredd wedi ei gymysgu felly â chyfoeth, fel y mae yn anhawdd eu gwahanu yn y

* In viros bonos lex non est, quia ipsi sunt instar legis. Aristotele, *Polit.* 3. 9.

meddwl oddi wrth eu gilydd. Ein pechod sydd yn halogi ein meddiannau : ond ni bydd un pechod yn y nefoedd ; gan hyny ni halogir yr effeddiacth.

DIHALLT, (hallt) *Gr. αναλον*; dihalen, dibelli-afdd, dihelllog.—'Os bydd yr halen yn ddihallt,' &c. Marc 9. 50. Yn nyffyrn yr halen, yn agos i Gebul, oddeutu taith pedair awr o Aleppo, y mae Mr. Maundrell* yn rhoddi hanes iddo dori darnau o graig halen yno, ag ydoedd wedi colli ei halltrwydd yn hollol trwy effeithiau y gwlaw, yr haul, a'r awyr arnynt. Er fod gan y sylwedd wreichion a gronyau halen, etto nid oedd halltrwydd ynddynt. Y mae yn arddangosind cymhwys o weinidogion a chorff o athrawiaeth ganddynt, a chrefyddwyr a rhith duwioldeb ganddynt, heb ysbryd a chariad y gwirionedd yn eu calonau, a grym duwioldeb yn eu bucheddau. Edr. **DIFLAS**.

DIHENYDD, (hanu) dihaniad, diddeilliad, diddechreud.—'Yr hen ddihenydd.' Dan. 7. 9, 13. *Heb. יְהוֹנָתָן Gr. παλαιος ημερων*; *Saes. ANCIENT OF DAYS*.—Prïodol arwyddocâd y gair *pryt* medd Kircher, Vitringa, a Parkhurst, ydyw *sefydlog, parhaus, arosol, o hir barhad*; un parhaus o ddyddiau; un â'i ddyddiau yn aros, heb fyfand a dyfod. Y mae yr enwad yn dra addas i Brea-wyllydd tragywyddoldeb. Y mae perthynas rhwng amser a dynion, fel creadur-iaid; ond nid oes dim perthynas rhwng amser a'r Bod tragywyddol. Nid oes dyddiau iddo gwedi myned hebio, na dim i dyfod. Un *heddyw tragywyddol* ydyw hi gyda Duw. Ni bu erioed yn ieuane, ac nid â byth yn hen; ond y mae efe y fynd hon yr hyn oedd erioed, a'r hyn a fydd byth. 'YDWYF' ydyw ei enw; nid mi fwm, neu byddaf, ond 'YDWYF.' Y Psalmydd, yn llefaru am y ddaear a'r nefoedd, a ddywed, 'Hwy a ddarfyddant, a thi a barhet.' *Heb. וְהָיוּ אֲנִי וְהָיוּ אֲנִי אֶסֶף. 'Hwy a newidir, Tithau yr un.'* *Heb. וְהָיוּ אֲנִי אֶסֶף Tithau yw Efe, sef Efe yr hun sydd yn sefyll*, yr hwn sydd yn *parhau*—yr hwn ni newidir, ac ni dderfydd ei fynyddoedd. Ps. 102. 27, 28. Heb. 1. 11, 12. Mal. 3. 6. Iago 1. 17. Nid yw 'ei ddyddiau ef fel dyddiau dyn; na'i fynyddoedd ef fel dyddiau gwr.' Job 10. 5. Y mae efe yn hynach na dyddiau, canys yr oedd Efe cyn bod dyddiau; ac yr oedd pump o ddyddiau cyn bod dyn. Pan y darfydda dyddiau, Efe yr un a fydd. Am ei fod yn sefydlog ddigyfnewid yn ei hanfod, y mae felly hefyd yn ei holl briodoliaethau; yn ei gyngor; yn ei arfaeth; yn ei orseddifaenc, ei awdurdod, a'i lywodraeth. Y Tad, yr Hen Ddihenydd, a roddes i'r Mab, fel Cyfryngwr, lywodraeth, gogoniant, a breniniaeth, fel y byddai i'r holl bobloedd, cenedloedd, a ieithoedd ei wasanaethu E: 'Ei lywodraeth sydd lywodraeth dragwyddol, yr hon nid â ymaith, a'i freniniaeth ni ddyfethir.' Yr ydoedd gorseddffydd eraill, ond bwriwyd hwynt i lawr; ac un 'megs Mab y dyn,' a ddaeth at yr Hen Ddihenydd, ac a dderbyniodd y llywodraeth ganddo. Dan. 7. 13. Dat. 1. 13, 14.

DIHEURO, (dihaer) egusodi; amddiffyn; ymlanhau.—'Y modd i ymddiheuro oddi wrth lofruddiaeth, heb wybod pwy a'i gwnaeth.' Deut. xxi. (ystyr y bennod)—sef y modd i amddiffyn, neu ymlanhau oddi wrth lofruddiaeth.

DIHOENI, (di-hoen) nychu, curio, llesgáu, sychu, dysychu, crino, methu.—'Dihoenodd pobl feilchion y

'ddaear.' Esa. 24. 4. *Heb. uchder pobl y ddaear*; sef y rhai uchel mewn swyddau yn y wladwriaeth; y pendefigion a'r llywiawdwy; y rhai a eilw y praphwyd yn adn. 21. 'y llu uchel, yr hwn sydd yn yr uchelder'; breninoedd y ddaear ar y ddaear. Gwel 1 Maccab. 1. 25, &c. Y mae pendefigion y ddaear, o herwydd eu pechodau, yn dihoeni yn aml dan farwedigaethau Duw ar y ddaear:—'Am eich anwiredd y dihoenwch.' Ezec. 24. 23. Marc 9. 18.

DIHUN—O, (di-hun) deffro, digwsg, effro; deffro o gwsg natur, Gen. 41. 4.—adgyfodi o gwsg marw- aeth. Ioan 11. 11. Job 14. 12.

Dihuniad a brydero. Diar.

'Digonir fi, pan ddihunwyf, a' th ddelw di.' Ps. 17. 15. Noda y Psalmydd ei ddedwyddwch ef mewn cyferbyniad i ddedwyddwch y rhai sydd â'u rhan yn y bywyd yma. Y mae ei ddedwyddwch yn gynuwys- edig, yn 1. Ei fod mewn cyflawnder: sef y cyflawnder sydd o Dduw trwy ffydd Crist. Phil. 3. 9.—2. Gwled wyneb Duw yn heddychol ac yn siroli yn y cyflawnder hwn; sef cael adnabyddiaeth eglur o hono, a phrawf o'i dangnefedd. Ps. 4. 7. a 16. 11. 1 Cor. 13. 12. 2 Cor. 3. 18. 1 Ioan 3. 2, 3.—3. Dihuno â'i ddelw—sef yn ddeffrous yn ei ddelw, neu ei ddelw yn ddeffrous ynddo; neu, yn adgyfodi o'r bedd yn y dydd olaf, yn berffaith ar ei ddelw, mewn corph ac enaid. 1 Cor. 15. 49. Esa. 26. 19. Phil. 3. 21. Yn yr Arglwydd, yn ei heddwch, a'r mwyn- ladd o hono, y mae ei ddedwyddwch cyflawn, digonol; ac heb fod yn ei gyflawnder, nis gellir cael hyn; ac heb fod ar ei ddelw, nis gellir ei fwyhau. Cymh. 1 Ioan 3. 2.

Er dihuo lawer gwaith yn y byd hwn, heb fod yn hollol ar ei ddelw, y mae boreu yn prysuro pan y di- huna y cyflawnion heb gysgu mwy, yn gwbl ac yn dragwydd ar ei ddelw ongeddus.

DIL—IAU—ION, (II) dil-mél; crwybr. Adail cwyraidd y gwenyn, yn llawn o gelloedd bychain, iddynt oed eu hwysau a'u mél ynddynt. Y mae gwneuthuriad yr adail hon, a'i chelloedd, yn un o weithredoedd mwyaf rhyfedd creaduriaid direswm. Y mae y celloedd yn chwe-ongol, ac wedi eu cyffeio yn y modd mwyaf addas a ellid lunio, i ofyn ychydig o ddefnyddiau i'w gwneyd, ac i gynnwys llawer o fel ynddynt. Y mae eu gwneuthuriad yn dra chywrair, yn ol rheolau mwyaf manwl mesuriaeth, i gymeryd ychydig o le, ychydig o gwyr i'w gwneyd, ac i gyn- nwys llawer o fél. Y farn gyffredin oedd, fod gan bob gwenynen o'r haid, gell iddi ei hun i drysori ei hym- borth; ond camsyniad yw hyny; maent yn arfer y celloedd i gyd yn gyffredin, fel y gellir gweled yn y cychod gwyr, arferedig gan rai.—Beth bynag sydd felus, hyfryd, a iachusol, a gyffelybir yn yr ysgryth- yrau i'r dil mél, neu dyferiad y dil mél, megys gair Duw. Ps. 19. 10. a 119. 103.—Gweddiau, moliant, ymadroddion grasol ac adeiladol y saint. Can. 4. 11. Rhadau sanctaidd yr eglwys, y rhai sydd gymeradwy gan Grist. Can. 5. 1.

'Y dyn llawn a sathra y dil mél; ond i'r newynog pob peth chwerv sydd felus.' Diar. 27. 7. Dynion llawn o hunan-dyb, a chwantau a rhagofalon bydol, a sathrant yr addewidion a'i bendithion gwerthfawrocraf; ond y sawl sydd yn cydnabod eu hangenion a'u han- nheilyngdod, ydynt yn llawen ac yn ddioleghar am y briwsion lleif.

DILEFEINLLYD, (di-lefn) disurdoes, dieples, croyw, cri.—'Megys yr ydych yn ddilefeinllyd.' 1 Cor. 5. 7. Bod yn ddilefeinllyd, yn allegawl, ydyw bod yn bur, ac yn ddihalog, yn ddigyfeillorndd, ac yn credu; yn deall, ac yn dal gwirionedd yr efengyl yn yr athrawiaeth, o egwyddor ddiragrith, ac o fuchedd- iad sanctaidd. Yr ydych yn ddilefeinllyd fel eglwys,

* Maundrell's Journey to the Euphrates.

† *prw* Primo significandi modo, significat perdurare, perse- verare in loco. Kircher. Locus Dan. 7. 9. יְהוֹנָתָן Longe commodius exponitur per *permanens, consistentes, durabilis* dicitur. Vitringa in Jesaita, cap. 46. 4.—*Permanens* diu-bns; enjus dies manent, non auuntur, sed semper pergant. Coc- cejus in *prw*

wedi eich galw i burdeb a gwirionedd diragrith; 'am hyny, certhwch allan yr hen lefin, malais a drygioni.' 'Crist ein pasc ni a berthwyd drosom ni:' yr oeddynt ar wyl y pasc i fwytfa bara croyw saith niwrnod; ac yr oedd yr enaid a fwytfa fara lefeinllyd i gael ei dori ymaith oddi wrth Israel; felly y mae yr halogedig i gael ei dori ymaith o'r eglwys. Exod. 12. 15—19.

DILES, (di-les) annefnyddiol, diddefnydd, difudd. Yn ddiles ac yn ofer y cynnrothwya pawb ni, oni fydd Duw o'n plaid. Esa. 30. 7.

DILEU, (di-le) symud o le; diddymu, difanu, tynu ymaith, craffu ymaith, dystyrywio.—'Dilëaf ddynt yr hwn a greais oddiar wyneb y ddaear:' (Gen. 6. 7.) hyny yw, dystyrywaf ddynt. Priodol ystyr y gair Heb. חָרַח אֶרֶץ gair Gr. ἐξέλθειν, a gyfleithir yma, ac mewn manau eraill, yn aml, *dileu*, yw sych-rwbio, dilychu, diolio, dioli, dadlythyru ysgrifennu, fel na byddo mwyach yn ddarllenadwy. Duo, difanu, neu rwbio, neu graffu ysgrifennu, fel nas gellir ei darllen. Yn Num. 5. 23. mae y gair yn cael ei gyfleithu *golchi ymaith*. 'Ysgrifennu yr offeiriad y mellidithion hyn mewn llyfr, a golched hwynt ymaith a'r dwfr chwervw:' hyny yw, eu dileu, trwy eu sych-rwbio. Yn yr ystyr hwn y cyhmwysir y gair at ddileu enw neu ysgrifennu. Exod. 32. 32, 33. Num. 5. 23. Ps. 69. 28. Dat. 3. 5.

'Dileu pechodau.' Neh. 4. 6. Ps. 51. 1, 9. a 109. 14. Esa. 43. 25. Jer. 18. 23. Y gair Hebraeg a arwydda, hefyd, *symud*, symud peth o ryw le fel nad ymddangoso mwy. Yn yr ystyr hwn, y mae yn cael ei briodoli i gwmwl yn cael ei symud ymaith gan wynt. 'Dilëais dy gamweddau fel cwmwl, a'th bechodau fel niwl.*' Esa. 44. 22.

Dilëodd Crist 'ysgrifennu-law yr ordeiniadau, yr hon oedd i'n herbyn ni.' Col. 2. 14. Trwy roddi lawn digonol dros bechodau ei bobl, dilëodd yr ysgrifennu yn adgoffa ac yn dangos y ddyled oedd i'w herbyn, ac ar eu ffordd at Dduw. Er mai yn rasol, ac yn rhad, y maent yn cael eu maddeu i ni, etto, dileu eu pechodau a wnaed gan y Mechniwydd mawr ar y groes, trwy roddi lawn drostynt. 'Effe yw yr iawn dros ein pechodau ni—yn yr hwn y mae i ni brynedigaeth trwy ei waed ef, sef maddeuant pechodau.' 1 Ioan 2. 2. Eph. 1. 7. Arwydda dileu bob dyled, a choffadwriaeth o honi: mai gwairt Duw yw maddeu; canys nis gall y dyledwr ddileu ei ddyled ei hun: ei fod yn maddeu trwy iawn; canys ar y groes y dilëwyd yr ysgrifennu-law: dyma y fan y cyfarfu y Tad fel gofynwr, a'r gyfraith a dorwyd fel ysgrifennu ganddo yn ei law; a'r Mab, y Mechniwydd dros ei bobl, yr hwn a atebodd yn gyflawn y gofynion yn llaw y Tad, ac a ddilëodd yr ysgrifennu-law, gan ei hoelio wrth y groes. Gan hyny, na ato Duw i ni ymfrostio ond yn nghroes ein Harglwydd Iesu Grist; nerth Duw ydyw hi i'r rhai cadwedig. Gal. 6. 14. 1 Cor. 1. 18. 1 Ioan 3. 5.

'Pan ddileu yr hyn sydd berffaith, yna yr hyn sydd o ran a ddilëir.' 1 Cor. 13. 10. *καταργήσεται, a ddiiddymir*, a wneir yn anuddiol, ac yn ddiffwrth. Mae yr un gair yn cael ei gyfleithu *diffwrthytho*, yn Luc 13. 7. Pan ddilo perffeiwrwyd yn mhob peth, sef mewn gwybodaeth, cariad, &c., dilëir, neu tynir ymaith bob amherffeiwrwydd. Yr amherffeiwrwydd sydd yn cael ei ddileu, ac nid y gwrthdrysychau, na'r wybodaeth o honnynt. Mae o ran yn ddydd pan y tōro y wawr yn y boreu; ond y mae yr hyn sydd o ran yn cael ei ddileu gan gyflawnder goleuni pan gyfodo yr haul.

DILIN, (dil) *pro. dilyfn*, medd y Dr. Davies—curedig, gweithledig, gwastad, hyddwyn, pur.—'A'r

brenin Solomon a wnaeth ddau cant o darianau aur dilin.' 1 Bren. 10. 16. Heb. כֶּרֶם אֹרֶז *aur profedig*, neu *puredig*; neu aur wedi ei estyn yn ddalenau teneuon, trwy ei guro & morthwyllon. Y mae Parkhurst yn barnu mai ystyr priodol y gair אֹרֶז yw *dihyspyddu, sychu*; a'i fod yn cael ei briodoli i aur wedi ei buro o'i sothach a'i anmburedd. Diammeu yr arwydda yr aur goreu a mwyaf puredig, wedi ei weithio yn y modd mwyaf cywrain. Y mae yn debygol nad aur i gyd oedd tarianau Solomon, ond coed wedi eu gwisgo ag aur. Nid i ryfel y gwnawd y tarianau hyn, ond er dangos mawr wychder ac ardderchogrwydd breninol, ac i'w dwyn o'i flaen yn achlysurol. 1 Bren. 14. 25—28. 2 Cron. 9. 15. a 12. 9, 10.

DILUW, *Llad. DILUVIUM*: yn hytrach dylif, medd y Dr. Davies, oddi wrth *dy* a *llyf*. Edr. **DYLIF**.

DILYN, (llyn) Heb. בָּלַע (*delec*) canlyn, erlyn, ymlid, olrhain, eilyddu, eflychychu.—'Dilyn Crist;' sef parhau i'w addef yn wyneb pob gwrthwynebiadau; glynu wrtho trwy fydd a chariad; a dilyn ei ôl mewn bucheddiad. Arwydda fod Crist yn wrthdrysych penaf ein fydd a'n serch; ein hanwyllyd, ein cyfaill, a'n hathraw penaf; ein pen a'n priod. Ni ddilyn neb ef yn drwyadl, yn fyddlawn, ac yn wastadol, ond a welo fwy o werth a hawddgarwch ynddo nag yn mhob peth arall. Marc 10. 21. Luc 9. 59. Wrth gyflawn ddilyn yr Arglwydd, y mae i ni ddeall, ei ddilyn a'r *holl* galon, yn ei *holl* ewyllys, ac yn barhaus. Heb. כִּי יִלְכָּדוּ אַחֲרָיִךָ *fe lanwodd*, neu *gyflawnodd ar fy ol*. Num. 14. 24. a 32. 15. Deut. 1. 36. Jos. 14. 8, 9, 14.—'Solomon ni chyflawnodd (yr un gair) ar ol yr Arglwydd, fel Dafydd ei dad.' 1 Bren. 11. 6. 'Am na chyflawnasant ar fy ol i.' Num. 32. 11.

'Dilyn yr Oen,' yw credu ynddo, yn ei aberth fel iawn, a'r unig iawn dros bechod; ei gyhoeddi a'i addef fel y cyfryw, ger bron dynion, yn wrthwynebiad bob peth arall mae plant dynion, yn eu tywyllwch, am osod i fynu yn ei le; a dilyn ei siampl yn mhob peth. Dat. 14. 4.

'Dilyn cariad—tangnefedd—heddwch & phawb,' yw edrych ar y pethau hyn fel pethau dymunol, gorchymynedig i gyrcu atynt, ac i'w gwneuthur; ymgais & phob moddion a fyddo yn tueddu atynt ynom ein hunain ac eraill hefyd. Ymgais yn ddiffifol am fyw mewn heddwch a chariad & phawb, er ymwadu â ni ein hunain, a cholledu ein hunain. 1 Cor. 14. 1. 2 Tim. 2. 22. Heb. 12. 14.

'Dilyn cyflawnder,' yw parhau mewn ysahyd tywyll, cyfellioraus, i ymfyn am gyflawnder trwy weithredoedd y ddeddf, heb gydnabod fod yr ysgrifthyry wedi cyd-gau pob peth dan bechod. Rhuf. 9. 30. Gal. 3. 22.

Dilyn peth, yw byw ynddo, a glynu yn barhaus yn yr arferiad o hono, megys drygioni, 1 Sam. 12. 25. Diar. 11. 19.—gwobrau, Esa. 1. 23.—adnabod yr Arglwydd, Hos. 6. 3.—yr hyn sydd dda, 1 Thes. 5. 15. 1 Petr. 3. 13.

DILYNWR—**WYR**, (dilyn) canlynwr, olrhainwr, eflychychwr.—'Gwrandewch arnaf fi, ddilynwyr cyflawnder.' Esa. 51. 1. Mae y gair Heb. יָרַק *gyfleithir yma cyflawnder*, yn arwyddo yr hyn sydd yn union a chywir mewn gweithrediad a bucheddiad, ac mewn ymadrodd. Dilyn cyflawnder, gan hyny, yw dilyn athrawiaeth gyflawn, sef yr efengyl, a bucheddiad cyfatebol iddi yn mhob peth. Y mae cyflawnder wedi ei gollu, ac yn dra phell oddi wrth ddynt; mae yn bosibl i'w gael; ond ni cheir ef heb ddyfal lasurio am dano. Mae y rhai sydd yn gwelel gwerth cyflawnder yn ei ddilyn yn ddyfal, gyda newyn a syched am dano; ac y maent yn sicr o'lywddo; 'hwy a ddiwellir.' Mat. 5. 6.

* אָמֹבִיט aliquid loco, ne amplius appareat. Kircher.—Notat enim aliquid, quale sit, quali modo removere, quali loco movere. Vitrings in Jcs. 44. 22.

'Byddwch ddilynwyd Duw, fel plant anwyl.' Eph. 5. 1. Nid byddwch yn wrandawyr am Dduw yn unig, yn edrychwyr, yn ganmolwyr, ond yn ddilynwyd Duw. Yr mae Duw yn ei le yn mhob peth, perffraith ddaioni ydyw. Ein dyledswydd, ein braint, a'n dedwyddwch ni ydyw bod yn debyg iddo. Mat. 5. 45, 48. Luc 6. 35, 38. Ioan 13. 15, 16, 34. 1 Petr 2. 21. Ioan 8. 39. 1 Cor. 4. 16. Phil. 3. 17.—'Fel plant anwyl.' Nid fel y mae yn Greawdwr, yn Llywodraethwr, ac yn Farnydd; byddal hyn yn anmhosibl; ond fel y mae yn Dad: yn ostyngedig, ac yn garedig, fel y gweddai plant y fath un fod. Yn 'gymwynasgar, yn dosturiol, ac yn maddeu i'ch gilydd, megys y maddeuodd Duw er mwyn Crist i chwithau.' Eph. 4. 32.

DILYS, (llys) anwrthodawy, anocheladwy, sier, diogel.—'Ac yn ddilys ydd ywch im goddef.' 2 Cor. 11. 1.—'A' hynn a wn yn ddilys,' Phil. 1. 25, sef yn sier.—'Ac y chwitheu y mae yn beth dilys,' Phil. 3. 1. 8, sef diogel.—'Ac yn ddilysrwydd mawr.' 1 Thea. 1. 5, sef sierwydd mawr.—'Val y mae yn ddilys yn 'air Duw.' 1 Thea. 2. 13. W. S.

DILYTH, (llyth) dileag, neu ddilysiant, medd y Dr. Davies.

A wnelo hyn ni lithra fyth,
Fe gaf i' ddilyth goron.
E. Prys, (Ps. 13. 5.)

Sef y goron sier, barhaus, diddifianedig.

DILLAD—U—EDYN, (dill) gwisg, trwsiad, arch-enad; addurn unrhyw beth. Y mae dillad er harddwch ac er diogelwch. Nid oedd noethler dyn yn anharddwch iddo yn ei greadigaeth; ac nid oedd angen dillad arno er ei ddiogelwch. Yr oedd y dyn, fel yr holl greaduriaid eraill, yn hardd ynddo ei hun yn ei greadigaeth, heb fenthyca harddwch gan greaduriaid eraill; ac yr oedd pob peth yn addas ac yn gysurus i'w natur. Ond pan bechodd y dyn, daeth cywilydd ac anharddwch, ac aeth ei sefyllfa yn anghysurus iddo, ac yn beryglus. Rhaid iddo wrth dillad er harddwch a diogelwch. Wedi colli delw Duw, ar ba un y crewyd ef, mae yn ddarostyngedig i nwydau a chwantau afreolus anghymdrol, ac felly i gywilydd. Am y noethder pechadurus hwn y mae yr yagrythraun yn eôn yn sml. Exod. 32. 25. Ezec. 16. 22. Hos. 2. 3. 2 Cor. 5. 3. Dat. 3. 17. a 16. 15.

Yn allegawl, 'dillad gwynion' a arwyddant lawenydd, anrhydedd breninol, a dyrchafiad gogoneddus. Preg. 9. 8. Dat. 3. 5, 18. a 4. 4.—'Bod 'heb halogi dillad,' yw bod o ymarweddad pur, sanctaidd, a diragrith. Dat. 3. 4.—'Yn goch ei ddillad,' a arwydda fuddugoliaeth waedlyd Crist ar elynion ei bobl, a dystyrw ofnadwy ei elynion. Esa. 63. 1. Dat. 19. 13.—'Dillad budron,' a arwyddant bechadurusrwydd a gwaedd. Zech. 3. 3.—'Gwisgo a newid dillad,' a arwydda waith yr Arglwydd yn trugarhau, yn maddeu, yn puro, ac yn adnewyddu ei bobl, mewn modd amlwg a gogoneddus; ac yn sefyll o blaid ei weision yn ei swydd, yn erbyn cyhuaddiadau y diafol; yn eu harddu, ac yn eu hawdurdodi yn eu gwaith. Zech. 3. 4.

'Bydded i'r gwagedd eu trefnu eu hunain mewn dillad gweddus.' 1 Tim. 2. 9. *εὐκαταστολή κοσμοῦ, dillud hardd, prydferth, diuair, gostyngedig*; y cyfryw ag a weddai i bechaduriaid euog, a gafodd drugaredd, yn chwennych byw yn dduwiol, ac am farweiddio a chroeshoelio y cnawd, yn nghyd â'i wyniau a'i chwantau.

'Ac o bydd genym ymborth a dillad, ymfoddlonwn ar hyny.' 1 Tim. 6. 8. Cans y mae y Tad nefol yn gwybod bod arnom eisieu ymborth a dillad, ac yn gofalu am danom. Mat. 6. 28.

Dilladu y noeth, a phorthi y newynog, sydd ran o'r

gyfraith freninol, perthynol i holl ddeiliaid yr Arglwydd yma yn y byd; ac mae y fydd homo yn farw sydd heb y cyfryw weithredoedd o drugaredd yn tardda oddi wrthi. Esa. 68. 7. Ezec. 18. 7. Mat. 25. 36. Iago 2. 16, 18.

Os cymeral un dd'edyn ei gymydog ar wyl, yr oedd yr Arglwydd yn gorchymyn iddo ei roddi adref erbyn machludo haul. Exod. 22. 28, 27. Mae gofal a thiriondeb yr Arglwydd i'w weled yn fawr yn ei holl gyfreithiau a'i gyfarwyddiadau, o ran ein hymddygiad tu ag at ein gilydd: ni fyn i ni fod yn galed, yn greulon, ac yn ddidosturi tu ag at ein gilydd mewn dim. 'Hwnw yw ei ddilledyn am ei groen ef: mewn pa beth y gorwedd? A bydd, os gwaedda efe arnaf, i mi wrando; cansy trugarog ydyf fi.' Deut. 24. 6, 10, 12, 13. Job 24. 3, 9. Mat. 5. 48. Luc 6. 36. Eph. 5. 1, 2. Ps. 86. 15.

DIM, (im) Gr. οὐδεν, οὐθεν; dyddim, diddim, diddym, peth heb ddim; pob peth, oll; neb.—Dim gwaith: dim yn y byd; y dim lleiaf: dim wy, y bilen sydd yn amgylchu yr wy yn y plisgyn.

Nid dim ond Daw, nid Duw ond dim.
Nid anfedeol ond dim, nid Duw ond dim.
Gwell Daw na dim.—*Diarhebbon Cymreig.*

'Tywysog y byd hwn sydd yn dyfod, ac nid oes iddo ddim ynof fi.' Ioan 14. 30. *εἰς τοὺς οὐκ ἔστι οὐδεν.* Nid yw efe yn cael dim ynof fi. Dr. M. Dim euogrwydd, dim llygredd, dim awdurdod arno; dim euogrwydd i'w gybuduo o hono; dim llygredd i weithredu arno; na dim awdurdod arno mewn un modd. Os dyoddefodd farwolath gan hyny, nid o'i achos ei hun y dyoddefodd, ac nid o'i anfod, ond o'i wirfod;—*rhoddi* ei hun a wnaeth, i ddyoddef dros ein pechodau ni, y cyflawn dros yr anghyflawn. Dan. 9. 26. 1 Sam. 12. 5. Act. 28. 18. a 24. 19. Edr. DIPRYCHEULYD.

'Hebaf fi ni ellwch chwili wneuthur dim.' Ioan 15. 5. *χωρὶς ἐμοῦ, ἢ ἠὲ ἄνευ ἐμοῦ οὐ δύναται ἔσθαι ἔργον ἐν ὑμῖν.* heb undeb â mi, a chyfraniadau o ras a nerth oddi wrthyf fi—fel y mae y gangen mewn undeb â'r pren, ac yn derbyn nôdd trwy yr undeb hwnw i ddwyn ffrwyth. 'Ni ellwch chwili wneuthur dim;' sef dwyn dim ffrwyth ysbrydol o sancteiddrwydd. 'Megys na all y gangen ddwyn ffrwyth o honi ei hun, onid ers y yn y winyddden; felly ni ellwch chwithau, onid aroswech ynof fi.' Adn. 4. Nid, ni ellwch wneuthur llawer o bethau, neu rhyw bethau mawrion; nagé, ond ni ellwch wneuthur dim—dim yn ysbrydol, yn sanctaidd, ac yn fywiog. Y mae dibyniad pob credadyn, bob mynyd, yn hollol ac yn gwbl, yn mhob peth, ar Grist. Nid yn unig ni allant wneuthur dim, ond y maent yn sier o wywo, a chael eu tafu i'r tân i'w llosgi: ond ynddo a thrwyddo, gallant ddwyn ffrwyth lawer. Esa. 26. 12. Jer. 10. 23. Phil. 1. 11. a 4. 13. Hos. 14. 8. Eph. 2. 10. Iago 1. 25. 2 Cor. 3. 6.

'Ni wn i ddim arnaf fy hun.' 1 Cor. 4. 4. *οὐδεν γὰρ ἑμαυτὸν συνόδοι.* Ni wn i fy mod yn euog o ddim. Dr. M. Nid wyl yn cydnabod dim yn feisus ynof fy hun. Nid oedd y foddlonol yn byw mewn dim yn wybodus iddo ei hun, yr oedd ei gydwbybod yn ei gyhuddo o'i blegid, yn groes i air Duw: nis gallasai gan hyny euog-farnu ei hun. Nis gallasai chwraith ei gyflawnhau ei hun: 'cansy pwy a ddeall ei gamweddau?' 'Yn hyn, medd yr apostol, 'ni'm cyflawnhawyd, eithr yr Arglwydd yw yr hwn sydd yn fy marnu.' Addas i ni sefain gyd â'r Psalmydd, 'Glanhá fi oddi wrth fy melau cuddiedig.' Ps. 19. 12.

DIMON, [*gwaedlyd*] yr un a Dibon, Esa. 15. 2, 9. a fon yn nghyffiniau gwlad Moab. 2 Bren. 3. 22.

DIMONAH, dinas yn y dehau i Judah. Jos. 15. 22.

DINAH, [*barnedigaeth*, neu *us yn barnu*] merch Jacob o Leah. Ganwyd hi ar ol Zebulon. Pan oedd Dinah oddeutu 15 neu 16 oed, aeth allan i ryw wledd oedd gan y Sichemïaid, i weled merched y wlad. Sichem mab Hemor yr Hefflad, tywysog y wlad, a'i serchodd, ac a'i cymeroedd, ac a'i freisiodd. Dymunodd ar Hemor ei chymeryd yn wraig iddo. Cynnygiodd meibion Jacob i'r Sichemïaid ammod yr enwaediad; y mae Hemor a Sichem yn eirion arnynt am ei derbyn; ac yn y fantais hōno y mae meibion Jacob, Simeon a Leā, yn eu lladd hwynt. Gen. xxxiv. Beth a ddaeth o Dinah wedi y dygwylid galarus hwn, nid yw hysbys. Yr Hebreaid a haerant iddi briodi Job, ond heb sail. Nid oes derfynau i ddychymygiōn, am hyny gwell tewl.

DINAIAID, דִּינָי [*barnwyr*] pobl a wrthwynebasant ail adelladu y deml. Ezra 4. 9.

DINAS—OEDD, (din-as) *Heb.* יָרַע caer, tref gaerog, trefan. Dywed y Rabbinod nad oedd un tŷ colomenod i fod o fewn 50 o guffyddau i ddinas yn Israel; a llloriau dyrnau oeddnt i fod yn yr un pellter. Yr oedd y coed i fod 25 o guffyddau oddi wrth y ddinas. Nid oedd cyffwrth-bwll (*tan-pit*) na bedd, i fod o fewn 50 cufydd iddynt. *Bava Bathra*, chap. ii. hal. 5.

Y mae dinasoedd mawrion, yn mhob oes o'r byd, gwedi cael eu hadeiladu gan ddynion er anrhydedd a gogoniant breinocedd a theyrnasoedd; er masnach a chyfleusderau bywioliath; er diogelwch rhag gelyniōn; er amddiffyniad rheolaidd cyfreithiau a breintiau ddinasyddion. Y dinasoedd mwyaf enwog gynt oedd Babilon, yn Caldea; Ninifeh, yn Assyria; Thebes, Memphis, ac Alexandria, yn yr Aiph; Jerusalem a Samaria, yn Canaan; Susan, Persopolis, a Rey, yn Persia; Antioch, yn Syria; Ephesus, Philadelphia, a Pergamus, yn Asia Leiaf; Athen, Corinth, a Philippi, yn nhir Groeg. Y dinasoedd mwyaf enwog a lliosog yn bresennol, yw Cairo, yn yr Aiph; Ispahan, yn Persia; Delhi, yn yr India Ddwyrainol; Peking a Nankin, yn China; Caer Cystenyn, yn Twrci; Rhufain, yn yr Itali; Paris, yn Ffrainc; Caerludd, neu Llundain, yn ymys Brydain; Dublin, yn yr Iwerddon; Edinburg, yn yr Alban; Petersburg, yn Rwsia; Berlin, yn Prwsia; Vienna, yn yr Almaen; Copenhagen, yn Denmark; Stockholm, yn Sweden; Hague, Amsterdam, a Rotterdam, yn Holland; Philadelphia, New York, a Boston, yn Nhal-ethiau America; Quebec, yn Canada; heblaw amryw eraill.

Ni bu un ddinas erioed ar y ddaer mor enwog a Jerusalem:—'Dinas y Brenin mawr' ydoedd. Ps. 48. 2. Edr. JERUSALEM.—Dinas, yn allegawl, a arwydda unrhyw gyflwr sefydlog, cyflawn, esmwyth, rheolaidd, diogel. Ps. 107. 36. Diar. 10. 15. Heb. 13. 14. Y mae yr eglwys ar y ddaer yn cael ei galw yn ddinas. Can. 3. 3. a 5. 7. Dinas fawr—dinas gadarn—dinas sanctaidd—dinas Duw. Dat. 21. 2, 10. a 22. 19. Esa. 26. 1. Dat. 11. 2. Heb. 12. 22. Ps. 46. 4. a 87. 3. Esa. 60. 14. a 66. 12. Yr Arglwydd yw ei Duw a'i brenin; y mae ei iechydwrïaeth yn furiau ac yn rhagfyr; y mae holl gyflawnder y bendithion sydd yn Nghrist, holl ddoniau, rhadau, a dyddanwech yr Ysbryd, fel afon hffryd, yn ei llawenhau; y mae ei threfn yn ongeddus ac yn rheolaidd, yn ol y gair; y mae yr Arglwydd Iesu yn frenin tragwyddol arni, yn ei llywodraethu yn dirion, yn rasol, ac yn effeithiol. Pechaduriaid o blant dynion, yn credu yn Mab Duw, yn ymddiried ynddo fel eu Hiachawdwr, ac yn ymostwng iddo fel eu Brenin, yw ei dinasyddion. Sail y ddinas hon yw yr Arglwydd Iesu yn ei Berson a'i aberth, megys y gosodir ef allan yn athrawiaethau yr apostolion a'r prophwydi. Eph. 2. 20. Ei horddinadau yw y rhodfeydd lle y mae y

cymdeithasu â'u gilydd. Y rhai hyn yw heulydd a'c ystrydoedd y ddinas.—Mae y nefoedd, neu yr eglwys yn y nefoedd, yn cael ei galw yn 'ddinas barhaus, ac iddi sylfaeni, saer ac adeiladydd yr hon yw Duw.' Y mae cyflwr y seintiau yno yn sefydlog, ac yn ddi-gyflawid, yn rheolaidd, yn gymdeithasgar, yn ddiogel, ac yn ddedwydd byth. Y mae breintiau y ddinasyddion yn aneirif, yn anfeidrol werthfawr, ac yn dragwyddol. Duw a'r Oen yw ei theml; gogoniant Daw a'i goleuodd, a'i goleuni ydwy'r Oen; a'i weisio ef sef y ddinasyddion, a'i gwasanaethant byth. Ni fydd yno ddim gwaith ond hyny.

Wrth y ddinas fawr yn Dat. 11. 8. a 16. 19. y mae i ni ddeall y sefydliad anghristaidd trwy y byd. Y mae yn cael ei galw y ddinas fawr, oblegid gallu a helaethrwydd llywodraeth Anghrist; cysylltiad rhyfeddol ei holl aeoladau â'u gilydd, yn enwedig ei hoffeiriad, ei hymgyffwynwyr, a'i mynachod.

'A dinasoedd y cenedloedd a syrthasant;' sef y cenedloedd yn perthyn i Anghrist; holl gyfoeth a gallu y blaid Anghristaidd, Mahometanaidd, a Phaganais, gwedi ymuno â'u gilydd yn erbyn Crist a'i achos, yn cael eu hollol ddinystrio, a llawer o'u dinasoedd gwedi eu dystyrio gan ddaear-grynfâu, rhyfeloedd, &c. Dat. 16. 19.

'Cyfoeth y cyfoethog yw dinas ei gadernid ef.' Diar. 10. 15. Yn ei gyfoeth y mae yn ymhyfydu, yn ymddiried am ei gysur a'i ddiogelwch. Edr. AFON, JERUSALEM, NODDFA.

DINAS-FRAINT, (dinas-bra'n) braint perthynol i ryw ddinas; cyfranogiad o holl freintiau dinesydd. Act. 21. 39. a 22. 28.

DINERTH, (di-nerth) dirym, digadernid, digalon Galar. 1. 6.

DINIWED,* (di-niwed) *Llad.* INNOCIUS; dieuog, gwirion, glân, diddrwg, diadwyth.—'Diniwed fel y colomenod.' Mat. 10. 16. Y mae y meistr mawr yn cynghori ei weisio i fod yn gall fel y seirph i ochyld peryglon, ond ar yr un pryd i fod yn ddiuied (*ακατατος*) yn *syml*, yn *annicheilgar*, ac yn *ddi-dwyll*, fel y colomenod. Y mae y geiriau yn cael eu coffau fel diareb gyffredin a y creaduriaid hyn. Callineb y sarph, heb ddim o'i gwenwyn; sef callineb diniwed, dibechod, difalais, heb gynnwys lliid, na dial, na dichellion drwg; peidio rhedeg i beryglon yn ffol ac yn rhyfygus; a pheidio eu gochelyd yn bechadurus. 'Wele fi,' medd Crist, 'yn eich danfon fel defaid yn nghanol bleiddiaid.' Yr oedd arnynt angen gwylid-wriaeth o bob tu; yr oedd yn ofynol iddynt ymddwyn fel defaid, er i eraill ymddwyn fel bleiddiaid tu ag atynt hwy; ac etto yr oeddynt i arfer pob moddion a ffyrdd o gallineb dibechod i'w hamddiffyn eu hunain. Gwell dyoddef na pcheu. Nid gorchwyl bychan yw bod yn ddiargrwydd a diniwed, yn blant difeifus i Dduw, yn nghanol cenedlaeth ddrygonus a throffaus. Phil. 2. 15.

DINIWEIDRWYDD, (diniwed) gwiriondeb, difeifedig, glendid, dieuogrwydd.—'Golchaf fy nwyllaw i'w dyniweidrwydd.' Ps. 26. 6. Cyfeirir y geiriau at y golchiadau Iuddegw: 'A golched Aaron a'i feilion eu dwylaw a'u traed.—Pan ddelont i labell y cyfarfod, ymolchant â dwfr, fel na byddont feirw.' Exod. 30. 19, 20. a 40. 32. Esa. 1. 16, 17, 18. Tit. 3. 5. Heb. 10. 19—22. 1 Tim. 2. 8. Nid yw y geiriau yn arwyddo fod Dafydd yn abl glanhau ei hun, a bod ei ddiniweidrwydd yn ffynon iddo ymolchi ynddi; ond y maent yn hytrach yn arwyddo fod Dafydd yn gwelod angen o, ac yn llafurio am, lantad tufewol, ysbrytol,

* Argraffwyd y gair hwn yn argraffiad 1752, a'r holl argraffiadau caulynol, *diniwied*. Yn yr holl argraffiadau cyntaf

sanctaid, ac nid yn ymfoddloni ar y golchiadau allanol. Y mae pawb edifeiriol am bechod yn caru byw yn dduwiol, gwedi eu cyflawnhau trwy ffydd, a'u pechodau gwedi eu maddeu, gwedi eu golchi mewn diniweidrwydd; ac y mae eu personau a'u gwasanaeth yn dderbyniol gyda Duw. Dyma yr agwedd a ddylai fod ar y rhai a amgylchynant allor Duw. Y mae diniweidrwydd gan bechadur edifeiriol, crediniol, yr hwn sydd yn ffeiddio pechod, ac yn sier amcanu canlyn gorchymynion Duw; ond am bechaduriaid yn glynw yr eu pechodau, ni fedrant ddilyn diniweidrwydd. Hos. 8. 5.

DINYSTR—IO—IOL, (din-ystraw) *Heb.* נר *Llad.* DESTRUCTIO; *Saes.* DESTRUCTION; dystryw, difaad, colledigaeth; niweidiol, euwiwawl, dystrywiol.—'Ha elyn, darfu am ddinystyr yn dragywydd;' neu, *darfu am ddinystyr y gelyn yn dragywydd.* Ps. 9. 6. a 46. 9. Exod. 14. 13. Esa. 10. 24, 25. a 14. 6, 7, 8. Nah. 1. 9—13. 1 Cor. 15. 26, 54, 56. Dat. 20. 2. Mae Dafydd yn gorfoleddu yn y fuddugoliaeth a roddodd Duw iddo ar ei holl elynion, a'r ymwared a ddaeth i Israel trwy ddarostyngiad y cenedl-oedd oddi amgylch ag oedd yn dystrywio eu dinasoedd. Darfu am ddinystyr, canys torodd yr Arglwydd rym y gelyn; ac efe a bery yn dragywydd i'w cadw tanodd. Mae y geiriau yn brophwydoliaethol hefyd am ddinystyr holl elynion ei eglwys. Yn iaith y Bibl dywedir am beth sydd yn sier o gael ei wneuthur, ei fod wedi ei wneyd. Mae difaad y gelynyon gynt, yn wylt o'r un dinystyr i'r rhai presennol, ac a ddichon gyfodi etto; 'darfu am eu dinystyr, darfu eu cofadwriaeth gyda hwynt.' Edrych ar yr ysgrifthyrau uchod.

'I ddinystyr y cnawd.' 1 Cor. 5. 5. I ddinystyr pechod, a elwir yn gnawd yn aml, yr hyn a fusasai yn dinystrio y dyn; sef yr hyn a ddylasai gael ei ddinystrio, sef ei chwant, ei falchder, ei gybydd-dod, a'i drythyllwch. Mae amryw awdwy'r dysgedig yn barnu mai dinystyr y corph a feddylir, trwy roddi rhyw afiechyd neu bla arno mewn ffordd wrthirol, ag a fusasai yn peri i'w gnawd gurio a darfod i raddau mawrion; ond nid yw hyn yn gytun âg ysbryd tynher iachusol yr efengyl; ac ni buasai y cyfrwy ddinystyr i'w gorph yn foddion i achub ei ysbryd. Nid oes dim cysylltiad rhwng dinystyr y corph ac iechydwrtaeth yr ysbryd; ond mae cysylltiad anwahanol rhwng dinystyr chwantau llygredig ac iechydwrtaeth yr enaid; ac mae y bwrw i Satan, a sonir yma am dano, yn osodiad o drefniad Duw yn ei eglwys, ag sydd, trwy fendith Duw arno, yn llesol i hyny. 1 Tim. 1. 20. 1 Bren. 13. 34. Mat. 18. 15.

Dinystyr, weithiau, a arwydda tynu i lawr, neu ddimchwelyd dinas, neu ryw adiladaeth. Gen. 19. 14, 20. Exod. 34. 13. 'Dinystwrch eu hallorau hwynt,' sef na adewch faen ar faen o honnt.

'O achos bwyd na ddinystria waith Duw.' Rhuf. 14. 29. Trwy gam-dddefnyddio eu rhyddid efengyl-aidd, mewn perthynas i fwyddydd, yr oeddynt yn tram-gwyddo eu brodyr gweinidau, ac yn dinystio yr undeb, y tangnefedd, a'r cyd-gordio, y rhai ydynt gangenau rhagorol o waith Ysbryd Duw yn nghalonau ei bobl, ag y mae efe yn ymfyfyddu ynddynt. Y mae yn ymddangos yn bechod mawr, pan, trwy beth mor lleied a pheiddio ag ymattal oddi wrth fwyddydd, y mae gwaith Duw yn cael ei ddinystrio. Mae y cyfrwy ymarferiad yn tueddu i hyny, pa beth bynag a wna Duw i rwystro y dyben rhag cael ei gyflawni.

'Fel trwy farwolaeth y dinystriol efe yr hwn oedd â nerth marwolaeth ganddo, hyny yw, diafol.' Heb. 2. 14. Mae nerth marwolaeth gan y diafol, nid o ran un hawl sydd ganddo fel barnwr i gyhoeddi y dded-fryd yn erbyn neb: hyn sydd gan Dduw yn unig: ond y mae yn hudo i bechod, yr hyn yw yr achos haedd-iannol o farwolaeth: mae hefyd yn cynhyrfu llygred-

igaethau dynion i farwolaethu eu gilydd; yn eu dychrynu hwy yn aml âg ofa marwolaeth: y mae befyd yn ddialeduwr digofaint lliidiog Duw ar bechaduriaid cyndyn, diddefieriol. 'Anfonodd arnynt gyddareded ei lid, lliidiawgrwydd, a digder, a chyfyngder, trwy anfon angellon drwg.' Ps. 78. 49. Trwy ei farwolaeth, dinystriodd Crist nerth y diafol fel hyn i farwolaethu ei bobl. Tynodd ymaith bechod trwy yr lawn a wnaeth; nis gall roddi coll-faru bellach ar neb sydd yn credu yn Nghrist. Croeshoeliodd eia hen ddyn ni gyd âg ef, er mwyn dirymu corph pechod, fel rhaglawn na wasanaethom bechod. Rhuf. 6. 6. Fel hyn dinystriodd Crist yr hwn oedd â nerth marwolaeth ganddo, ac y gwaredodd ei blant oddi wrth farwolaeth ysbrydol a thragywyddol; ac befyd, oddi wrth yr ofnau oedd yn eu caethiwo dros eu holl fywyd.

'Y gelyn diweddaf a ddinystriw yr yw yr angen.' 1 Cor. 15. 26. Neu, yn hytrach, angen, y gelyn diweddaf, a ddinystriw. Angen yw y gelyn diweddaf a gyferfydd â'r credadyn; gelyn yw a ofnir yn aml, mwy neu lai, gan y goreu; y mae ynddo ei hun yn elyn i'w natur, yn eu dattod oddi wrth eu gilydd, ac yn attal rhan o honnt dan ei awdurdod, yn ddifwynhad o gyflawn ddedwyddwch yn Nghrist. Yn yr adgyfodiad, llwyr ddinystriw hwnw, trwy waredu cyrph y duwllion oddi tan ei awdurdod, ac o'i wiad: canys yr hyn sydd farwol a llyncir gan fywyd. 2 Cor. 5. 4.

'Y rhai yn ddirgel a ddygant i mewn heresiau,' neu gyfeiliornadau, 'dinystriol.' 2 Petr. 2. 1. Yr apostol a eglura beth mae yn ei feddlu wrth yr heresiau, neu y cyfeiliornadau hyn, sef 'gwadu yr Arglwydd yr hwn a'u prynodd hwynt.' Ei wadu yn athrawiaethol o ran ei berson, ei swyddau, a'i waith, neu bob un o honnt. Ei wadu yn fucheddol yn eu bywydau, trwy fyw yn anaddas i'r efengyl. Y mae heresiau athrawiaethol yn ddinystriol i'r rhai sydd yn eu cyhoeddi, ac i'r rhai sydd yn eu derbyn, ac yn eu credu. Y mae cyfeiliornadau yn nghylch person, swyddau, a gwaith Crist yn ddinystriol; oblegid fod y pethau a drefnodd Duw i fod yn iachusol ac yn gadwedigaeth i bechaduriaid yn cael eu dinystrio, ac nid oes dim arall a ellir ei osod i fynu byth a etyb y dyben yn eu lle. 1 Cor. 3. 11. Y maent yn caud y drws gwirioneddol yn erbyn pechaduriaid i gael diangfa; yn gwrth-hoelio ac yn sicrhau eu cadwynau am dannt; ac yn tueddu i'w gwneuthur yn esmwyth ac yn rhyfygus yn eu pechodau. Y mae y cyfrwy gyfeiliornawr yn tynu arnynt eu hunain ddinystyr buan. Y mae cyfeiliornadau dinystriol yn dinystrio yn suan iawn. Y mae y cyfrwy yn gwrthod y gwir i greu celwydd, a hyny am y pethau mwyaf eu pwys a'u gwerth. Os bydd egwyddorion athrawiaethol dynion yn ddrwg ac yn gyfeiliornus, ni ddichon eu bucheddau, yn tarddu oddi wrth yr egwyddorion hyny, fod yn wirioneddol, yn sanctaidd, ac yn dduwiol. Trwy greu y gwirionedd, mae dynion yn cael eu rhyddhau a'u sancteiddio. Nid oes un sylfaen i adeiladu arni gan y rhai a wadant sail yr apostolion a'r prophwydi; a pha fodd y dichen i'r adeilad fyned rhagddo, a sefyll, heb sail iddo? Ioan 8. 22. a 17. 17. Eph. 2. 20.—Y mae cyfeiliornawr i'w gwylid yn neillduol yn eu herbyn; canys y maent yn gweithredu yn ddirgel, trwy dwyl a chyfrwysdra: 'Y rhai yn ddirgel a ddygant i mewn,' (οὐρανὸς κρηταξοῦσιν) y rhai a ddygant i mewn yn gyfrwys-ladrad-aidd. Y maent hwy eu hunain yn ymddangos yn ngwsgoedd defaid; ac y maent yn taenu eu cyfeiliornadau dan rith gwirioneddau. Ni ddyoddef y diafol, ei weision, na'u nwyddau, y goleuni; rhaid ymrithio i gael derbyniad: mae hyn yn gwneuthur y perygl yn fwy.

DINYSTRIR—WYR—YDD, un yn dinystrio; un wedi ei anfon a'i awdurdodi i ddinystrio. Job

33. 22. Exod. 12. 23. Esa. 16. 4. 1 Cor. 10. 10.—
'Myfi a gwaeth y dinystrydd i ddystrywio.' Esa. 54. 16.
Duw a'i gwanaeth fel y mae yn greadur; y mae yn goddef iddo ddinystrio fel gwialen ar eraill am eu pechodau; ac y mae yn ei lywodraethu ac yn ei derfynu o ran lle ac amser yn ei waith yn dinystrio. Mae pawb yn mhob peth dan lywodraeth Duw i ateb ei ddybenion doeth a sanctaidd. Y mae yn aml yn cymeryd y naill greadur yn ei law i gopsi a cheryddu y llall; ond pan fyddo ei amcan gwedi ei gyflawni yn llwyr, dinystria y dinystrydd yn fuan. Ni lwydda yn offeryn a lunier yn erbyn yr eglwys; ond mae pob peth yn cyd-weithio er daioni iddi, ac er gogoniant Duw yn ei hiechydwrtaeth. Esa. 54. 17.

DIOBAITH, (di-gobaith) anobeithiol, diddysgwyl-
iad.—'Drwg diobaith ydyw; pwy a'i hedwyn?' Jer. 17. 9. Arwyddiaeth y gair *Heb. waw Ueeg, gwaw, gwaw-frydig, awadal*. Y mae calon dyn yn llawn o dwyll ac anwadalwch; nid gwiw ymddiried iddi. Y mae yn fwy ei thwyll a'i dichellion na dim arall; mae tu hwnt i adnabyddiaeth a meddygriaeth pawb ond Duw ei hun. 'Gofidus yw, pwy a'i hedwyn?' Dr. M. Y gair a gyfleithir *gofid*, yn Ps. 69. 20.—*gofidus*, Esa. 17. 11.—*blin*, Jer. 17. 16. Y mae twyll y galon yn peri blinder gofidus i'r dyn ei hun, ac i bawb eraill a wnelo ddim âg ef, ac a ymddirieddo ynddo. Ond mae y Duw mawr yn ei hadnabod yn ei holl amcanion a'i throion twyllodrus; am hynny mae yn addas feddyg iddi, a dichon efe yn gwbl iachâu ei holl blâiau; a dichon roddi i bob un yn ol ei ffyrdd, ac yn ol ffyrwyth ei weithredoedd. Jer. 17. 10.

DIOD—YDD, (iawd) llyn, gwirawd; gwlybwr i'w yfed i ddisychedu ac i lloŷi natur. Mae y ddioid a yfir mewn gwahanol wledydd yn amrywiol. Yn ein gwlad ni, y diodydd mwyaf cyffredin ydyw dwfr, diod frag, gwin, syder, cymysg-lyn, *brandy, tea, &c.* Y diodydd cyntaf arferedig gan ddynolryw, oeddynt, yn ddi-ammun, dwfr a llaeth; ond glodddest ac anghymedroldeb a barodd yn fuan i ddyinion ddisygu gwneuthur diodydd oedryn, yn poethl ac yn meddwl, o lysieuau a phlanigion, megys y winwydden, haidd, ceirch, gwenith, afalau, rhwenn, &c. 'Dwfr,' medd y Dr. Cheyne, 'ydyw y ddioid a drefnodd y Creawdwr mawr yn gyffredinol i ddisychedu dyn, ac sydd yn ateb y dyben i dreulio ymorth yn y cylla oreu o ddim. Y mae diodydd cryffon poethion, yn mhob ystyr, yn anaddas ac yn dra niweidiol, yn yr arferiad gwastadol o honant. Trwy boethi y gwaed yn ormodol, y maent, yn lle cryfhau, yn gwahanau natur; yn niweidiol i holl lestri tuffeunol dyn, yn prysuro yr ymorth yn rhy fuan, cyn y caffo gyd-ferwi yn y llestri i gael y rhinwedd allan o hono; a thrwy hynny yn llenwi y corph â hadau pob afiechyd, megys y dwymyn, cryd cymalau, cymalwst, graeanwst, yr eisglwyf, &c. Y maent yn bechadurus yn y gormoddedd o honant, ac yn groes i orchymyn Duw; y maent yn niweidio dyn, trwy dywyllu a phylu y deall, llygru y meddwl, ac ennyn chwantau afian halogedig.' *Essay on Health, p. 47., & seq.* Edr. **MEDDWDOD**.

Yr ydoedd gwin a diod gadarn yn waharddedig i'r offeiriad dan y gyfraith. Yr oeddynt yn waharddedig hefyd i'r hwn oedd ag adduned Nazaread arno. Num. 6. 3, 4. Deut. 14. 26. Amos 2. 11, 12. Luc 1. 15. Heb fwyta bara nac yfed diod gadarn, cynnaliodd yr Arglwydd yr Israeliaid yn yr anialwch ddeugain mlynedd yn ddigonol ac yn iachus: 'Fel y gwybyddech,' medd Duw, 'mai myfi yw yr Arglwydd eich Duw chwi.' Deut. 29. 6. 'Gwin na diod gadarn nac ff di, na'th feibion gyda thi, pan ddeloch i babel y cyfarfod, fel na byddoch feirw.'—'A hynny er gwahanu rhwng y cysegredig a'r digysegredig, a rhwng afian a glân.' Lef. 10. 9, 10.—Yr ydoedd diod offrwm yn cael ei hoffrymu gyd â'r bwyd offrwm yn aml dan y

gyfraith. 'Gyd â'r offrwm poeth, neu yr aberth, bedwaredd ran hin o win, am bob oen, yn ddioid offrwm; gyda hwrdd y drydedd ran hin o win. Ac felly y gwneir am bob ŷch.' Num. 15. 5, 7, 11. a 28. 7. Lef. 23. 13. Yn amser Hezeciah, pan y puroedd efe dŷ Duw, dywedir, 'Y poeth offrymau hefyd oedd yn aml, gyda brasder yr hedd offrwm, a'r ddioid offrwm i'r poeth offrymau.' 2 Cron. 29. 35.—Y dull o offrymu oedd trwy dywallt: 'pâr dywallt y ddioid gref yn ddioid offrwm i'r Arglwydd, yn y cysegr.' Num. 28. 7. Wrth waelod yr allor, lle yr oedd gwaed yr aberthiau i gael ei dywallt, tebygla.

Yr oedd y bwyd a'r dioid offrymau hyn yn cysgodi llawnder a rhinwedd y bendithion sydd yn Nghrist: cysuron a dyddanwch yr Ysbryd Glân; a hyfydwch Duw yn ei bobl trwy Grist. Ps. 104. 15. a 116. 13. Eph. 5. 18. Can. 1. 2, 4. a 2. 5. Barn. 9. 13. Phil. 2. 27. 2 Tim. 4. 6.

Y mae athrawiaeth yr efengyl yn ddioid i'r rhai sydd yn ei chredu, yn peri iddynt lawenydd cynnaliethol a sylweddol. Mewn dull ardderchog odiaeth o ymadrodd, y mae y prophwyd Esaiah yn dyfod a'r bwystfild, y dreigiau, a chywion yr estrys, yn gogoneddu Duw, 'am roddi o honof,' medd ef, 'ddwfr yn yr anialwch, a'r afonydd yn y diffaethwch, i roddi diod i'm pobl, fy newiedig.' Pen. 43. 20. Y mae cyfeiriad y geiriau at daith yr Israeliaid trwy yr anialwch, y rhai a ddiiodd Duw â dwfr o'r graig; ac yr oedd yr holl fwystfild yn llawenyachu yn y cyd-gyfranogiad o hono. Ond yma y maent i'w deall yn allegawl, am bregethiad yr efengyl i'r Iuddewon, a chan yr Iuddewon yn gyntaf i'r Cenedloedd, y rhai sydd yn cael eu cyffelybu yma i fwystfild creulawn a dinystriol; mae y Cenedloedd yn gorfodllo yn y cyd-gyfranogiad â'r Iuddewon o'u holl freintiau a'u bendithion ysbrydol. Rhedodd y dyfroedd bywiol iachus hyn i anialwch y Cenedloedd, er eu gorfodllo mawr diderfyn. Esa. 11. 6, 7. a 25. 3. a 42. 10, 11. a 48. 21. Ps. 86. 9. a 89. 1. Eph. 2. 13.

'A'm gwaed i sydd ddioid yn wir.' Ioan 6. 55. Y mae Crist yn ei ddyoddefiadau, ei aberth, a'r iawn a wnaeth trwy hynny droes beehodau, yn peri iddynt gynnaliethol, cysur, a dyddanwch gwirioneddol a sylweddol. Y mae yn wirioneddol yn ddioid, *αληθως εστι ποσις, 'sy wir ddiawt*. W.S. Wrth ei waed mae i ni ddeall ei aberth, yr hwn ydyw yr iawn droes ein pechodau ni. Fel y mae yfed diod iachus yn disychedu, yn cysuro, ac yn cynnal natur; felly y mae credu yn aberth Crist, fel y mae yn iawn droes bechod, yn cysuro, yn lloŷi, ac yn cynnal meddwl egwan terfysglyd pechadur euog: mae yn wirioneddol yn ddioid, ac yn rhoddi gwir ddyddanwch, a chysur cryf.

DIOED, (oed) heb oedi, yn y man, allan o law, yn ebrwydd: fel y cyfleithir yr un gair *Gr. εβρανς*, yn y lleoedd canlynol: Act. 11. 11. a 23. 30. Phil. 2. 23.—'Yn ddioid mi a anfonais atat.' Act. 10. 33.—'Yn ebrwydd.' W.S. Mae y gair bychan hwn yn neillduol yn dangos parodrydd meddwl Cornelius i uffuddhau i orchymyn yr angel iddo; uffuddhaodd gyd â'r parodrydd mwyaf, heb roddi lle i reymau cnawdol, na negeseuau eraill. Agwedd addas iawn ar feddwl dyn pan fyddo Duw yn liefaru.

DIOER, (goer) diammeu, dŷlys, diau, mewn gwirioneddol, yn sicr.—'Er ein mwyn ni yn dioer ydd scrivenwyt hyn.' 1 Cor. 9. 10. Luc 12. 5. W.S.

DIOFAL, (di-gofal) gwallus, esgeulus, anghryno, anofal; esmwyth, cysurus, difraw. Mae y gair hwn, y rhan amlaw, yn yr ysgrythrau, yn arwyddo difrawder anystyriol, diolofl peryllion trwy anystyriaeth ffal a chnawdol. Barn. 18. 7, 27. Esa. 32. 9, 11. a 47. 8. Eze. 30. 9.—'Ni a'ch gwrawn chwi yn ddiolofl,' *αυτρημους*, yn ddiogel, yn ddiberygl, heb achos pryderu.

Mat. 28. 14.—'Eithr ni a fynwn i chwi fod yn ddi-ofal,' 1 Cor. 7. 32. *ἀσπιευός εἶπας*, fod yn ddi-bryder, heb ddwys-ofal, heb feichiâu trymlon i'ch gofidio yn yr amseroedd perffugus hyn; fel y galloch ofalu am bethau yr Arglwydd yn ddiraniad ac yn ddirwystr, yn wedd oreu i foddolion yr Arglwydd. Yr amgylchiadau goreu i gredadyn fyw ynddynt, fel y gallo ymroddi i'r Arglwydd, ac i'w achos mawr yn y byd, yn fwy hollol. Diar. 30. 7, 8, 9.

DIOFRYD, (gofryd) tynged, adduned, ymwrthod trwy lŵ. Diofryd-beth, sef peth wedi ei gysegru, wedi ei roddi i'r Arglwydd, neu at wasanaeth sanctaidd. Lef. 27. 21, 23. Deut. 13. 17.—'A'u rhwymasant eu hunain â diofryd. Act. 23. 12. *ἀναβουαισας σωροῦς*.—'Bound themselves under a curse.' *Saas*. Y gair a arwydda iddynt rwyimo eu hunain â'r fath lŵ ag oedd yn dymuno i ddigofaint Duw eu goddiweddyd, ac i'w feldithu syrtlio arnynt, os na laddent cyn bwyta ac yfed. Yr oedd hyn yn dangos fod eu gelyniaeth yn erbyn Crist a'i achos yn fawr, a'u creulondeb gwedi cyrhaedd y gradd eithaf.

Am fod Jericho, a'r hyn oll a'r a oedd ynddi, yn ddi-ofryd-beth i'r Arglwydd, pechodd Achan yn erbyn gorchymyn yr Arglwydd, trwy guddio a chadw dim a'r a oedd ynddi, a thrwy hyn y blinodd efe Israel yn fawr iawn, ac y tyonodd farn dost arno ei hun a'i holl deulu. Jos. vi., vii.

'Rhoddais Jacob yn ddi-ofryd-beth.' Esa. 43. 28. Seff, rhoddais Jacob yn ddiawl yn ol, yn gwbl i ddyoddef toster llym lliidiogrydd cyflawnder dialeddol, heb ddim gobaitu o ymward. Yr oedd y peth a ddi-ofrydant i'r Arglwydd, ac i'w wasanaeth, yn cael ei roddi yn anniddymadwy, yn hollol gwbl i'r Arglwydd; felly hefyd yr hyn oedd yn cael ei ddi-ofrydu gan ddyonion, neu gan yr Arglwydd, i'w ddystryw, oedd yn cael ei roddi yn gwbl i ddystryw, heb obaith am waredigaeth; felly y darfu yr Israeliaid ddi-ofrydu gwlad brenin Arad. Num. 21. 2, 2. Felly y mae yr Arglwydd yn bwgwrth yma y pechaduriaid cyndyn hyn a'u gwlad, i hollol ddiynstr; yr hyn a ddygyddodd iddynt yn eu halltudiaeth i Babilon, a'u caethiwed yno; ac yn fwy o lawer felly yn eu gwsgariad presennol ar ol dilynstr Jerusalem gan y Rhufeiniaid.*

DIOG—I, (di-awg) llwfr, musgrell, swrth, segur, llogus, llogenaidd. Mae dyn, fel pechadur syrtbiedig, yn lle caru gogoniant Duw, ac ymroddi i'w ogoneddu yn mhob peth, gyda diwydrwydd a ddyfalwch, ac ymgniad bywiol, yn caru ei esmwythder cnawdol ei hun. Y mae y cariad hwn at hunan-esmwythder yn ymddangos yn neilldu bechadurus, pan y byddo dyn yn eistedd mewn degniad hurt, diofal, ac achos Duw yn dirywio, a chrefydd dan amharch gwaradwyddus; ac yn ymollwng i'r dirywiad hwn pan y bydd achosion cyrph ac eneidiau dynion, o bob tu, yn galw am ei gymorth gyd â'r ymgniad mwyaf bywiog a diwyd. Oddiwrth y cariad cnawdol hwn at esmwythder, y mae diogi yn tarddu, a lliaws dirifedi o bechodau gyd âg ef. Y mae effeithiau y diogi hwn i'w weled yn ddychrynllyd mewn pethau naturiol ac ysbrydol hefyd. Y mae yn peri anfoddlondeb yn mhob swydd a gwaith. Y mae ei effeithiau i'w gweld yn amlwg ac yn ofidus iawn, ar uchel ac isel radd, mewn swyddau a galwedigaethau, ac yn achos o lawer o anaddasrwydd ac anffyddlondeb yn y gwaith perthynol iddynt. Trwy ddiogi a diofalwch y mae y seneddwr a'r barnwr, o herwydd eu hanwybodaeth, yn anaddas i gyflawni eu swyddau

goruchel; y mae athrawon yr efengyl yn anwybodus o ddirgelwch y fydd, i addysgu eraill ynddo; gweision yn anffyddlawn yn eu galwedigaethau; ac y mae pob gradd yn anffyddlawn i gyflawni y dyledswyddau perthynol i'w sefyllfaedd. Mae y diogi hwn i'w weled (ac i'w deimlo yn alarus gan rai) yn mhethau ysbrydol hefyd, yn peri i ddyonion ddirfateru am, ac esgeulio yn hollol dyledswyddau crefyddol; neu yn eu gwmenthar hwynt yn farwaidd yn y cyflawniad o honyat; neu eu hoedi hyd ryw amser arall. Dilafur am wybodaeth, diymdrech am gymundeb â Duw, ac am gael y fudd-ugoliaeth ar eu llygredigaethau, y mae eneidiau llawer yn byw mewn nychedo echrlyon, os nid mewn perffug o ddiynstr tragryddol.—'Nid yn ddiog mewn diwydrwydd; yn wrosg yn yr ysbryd; yn gwasanaethu yr Arglwydd;' sydd yn agwedd addas iawn ar weision meistr mor dda, mor anrhydeddus, ac mor wobrwyl. Caiff y cyfryw fyned i mewn i lawenydd eu Harglwydd, tra byddo y gweision drwg, diog, ac anffyddlon, yn cael eu bwrw i'r tywyllwch eithaf. Rhuf. 12. 11. Mat. 25. 30. Preg. 9. 10. Gal. 6. 9. Diar. 6. 6—11. a 10. 26. a 13. 4. a 15. 19. a 20. 4. a 21. 25. a 22. 13. a 24. 30. a 26. 13—16.

DIOGEL—U—WCH, (gogel) sier, dian, dienbyd, diangol, mewn amddiffynfa.—Nid oes neb yn wir ddiogel, ond y rhai hynny ag y mae yr Arglwydd yn ddiogelwch iddynt. Pwy a ddichon ddiogelu os bydd yr Arglwydd am ddystrywio? a phwy a all ddystrywio y sawl a ddiogela Duw? Geill y Duw mawr, yn ei ralonrwydd a'i holl-ddigonolrwydd, ddywedyd, 'Ac a wnaif iddynt breswlyu yn ddiogel.' Jer. 32. 37. Hos. 2. 18. Ezec. 28. 26. Deut. 33. 28. Pan y mae yr Arglwydd yn effeithiol yn gwaredu ei bobl, y mae yn eu dwyn i ddiogelwch cyflawn ynddo ei hun: Efe yw eu castell caud; eu tŵr cadarn; eu noddfa, a'u diddos. Y mae bendith Benjaminu yn perthyn i bob gwir gredadyn, 'Anwylyd yr Arglwydd a drig mewn diogelwch gyd âg ef,' sef gyd â'r Arglwydd, 'yr hwn,' sef yr Arglwydd, 'a fydd yn cysgodi drosto ar hyd y dydd.' yn hytrach, bob dydd—*א'ר הולל ד'ד'ד'ד'.* Mae y geiriau yn gofyn eu cyfseithu bob dydd; ond maent yn sier yn arwyddo bob dydd, ac ar hyd bob dydd. Pwy a ddywed nad ydyw hwn yn ddiogel a gadwir bob dydd, ac ar hyd y dydd gan y Duw Hollallnog!—'ac yn aros rhwng ei yegwyddau ef.' sef o fewn ei derfynau. Yr oedd rhan o Jerusalem yn rhandir Benjamin; ac mae rhai yn meddwl fod y deml hefyd. Jos. 18. 11—28. Barn. 1. 21. Beth bynag am hynny, mae yr Arglwydd yn sier yn aros yn mhlith ei bobl, yn cysgodi drostynt, a hwythau yn preswlyu yn ddiogel gyd âg ef. Ps. 4. 8. a 132. 14. Esa. 37. 35. Job 11. 18, 19.—'Yn nghyflawnder mawr y Cyfryngwr, y mae heddwch, llonyddwch, a diogelwch hyd byth. Esa. 32. 17.—'Angor diogel,' *ασφαλῆ*, ydyw angor nas gellir ei aymud, ond yn dal ei afael yn ddiogel. Heb. 6. 19. Edr. ANGOR.

DIOHIR, (gohir) diattreg, heb oedi, yn y fan.—'Ac yn ddiolhir tad y bachgen gan lesain gyda deigras, a ddyuot, Arglwydd, Credaf,' &c. Marc 9. 24. W. S.

DIOLCH—ODD—GAR, (iolch) *rectius*, medd y Dr. Davies. *Dyolch*, o *dy* a *foli*—cydnabyddiaeth o haelioni, neu ymgeidd yn i ni, a'n rhwymedigaethau iddo o'i herwydd. Y mae diolch yn rhan o addoliad dwyfol, dyledus i'r Arglwydd, oblegid ei FOU, ei berffethrwydd ynddo ei hun, a'i fendithion i ni. Y mae achos i ni ddiolch am y BOD o Dduw, ac hefyd bod Duw y fath yn ag ydyw; canys o herwydd ei fod, a'i fod y fath yn ag ydyw, mae i ni ddim dedwyddwch, na gobaitu am dano. Mae EFB yn gyflawn haeddianol o glod a diolchgarwch ei holl greaduriaid rhesymol, oblegid ei ddoethineb a'i ddaioni yn eu creadigaeth.

* Ea vis est vocis *ד'ד'ד'ד'* hoc loco. Notat deoveri Justite divine: ad omnem punitionis severitate, absque ulla spe liberationis; atque adeo deoveri exitio & exterminio eterno, absque ulla spe venie; que, gravissima punitionis & execrationis species est; et è contrario in meliorem partem est deoveri & accitari cultui Dei in usum æternum absque ulla spe liberationis & exemptionis. Vitinga *in loco*.

eu cadwraeth, a'u holl yngeledd. Nis dïchon fod gan un creadur ddim ond a roddo Duw iddo ef bob mynyd. Ond o bob creadur, dyn sydd â mwyaf o ddyled arno i ddiolch. Y mae trefn ryfedd y prynedigaeith, a sancteiddiad dyn, yn gosod arno rwymedigaethau sydd yn trechu holl ddiolchgarwch pawb hyd byth. Y mae yn dra addas iddo ofyn, 'Beth a dalaf i'r Arglwydd am ei holl ddoniau i mi?' Y mae anniolchgarwch y naill greadur i'r llall, am ryw ryglyddon, neu gymwynasau, yn wrthun, ac yn arwydd sicr o ysbryd gwrthun, brwnt, gwael, a dirmygedig; pa faint mwy fyth ydyw hynny mewn creadur tu ag at Dduw? a pha faint mwy fyth mewn pechadur yn wyneb prynedigaeith y byd trwy ein Harglwydd Iesu Grist? Y mae yr Ysbryd Glân yn llenwi y gwaredigion a diolchgarwch, ac â mawl tragwyddol, trwy ddangos iddynt eu gwaeledd truenus eu hunain; mawredd a gogoniant Duw; ei anfeidrol ddaloni a'i ddoethineb yn eu prynedigaeith, eu galwad, eu cyflawnhad, eu sancteiddiad a'u gobaiith o ogoneddiad. Parha eu diolchgarwch pan na byddo angen am edifeirwch, maddeuant, ffydd, &c.

Yr oedd aberthau diolch gynt dan yr hen oruchwyliaeth. *Lef. 7. 12, 15. a 22. 20.* Ein rhesymol wasanaeth ni ydyw rhoddi ein hunain, ein cyrph a'n heneidiau, 'yn aberthau byw, sanctaidd, cymeradwy gan Dduw.' Dyma ein rhesymol wasanaeth, ac y mae yn affresymol iawn rhoddi iddo ddim llai na hyn. Y mae y cwbl yn gymeradwy ganddo trwy Iesu Grist. *Rhuf. 12. 1. Eph. 5. 20. 2 Cor. 2. 14. Ps. 100. 4. Eza. 51. 3. Heb. 13. 15.*

'Yn mhob dim diolchwech.' *1 Thes. 5. 18. Eph. 1. 16. 1 Thes. 2. 13. 2 Thes. 1. 3. Col. 1. 12.* Yn mhob dim, sef yn mhob sefyllfa, yn mhob peth, ac yn mhob amgylchiad yn y sefyllfa hono; beth bynag ydyw y sefyllfa a'r amgylchiad, hyny ydyw ewylllys Duw yn Nghrist Iesu tu ag atom ni.* Yn Nghrist Iesu y mae yn trefnu holl amgylchiadau ei bobl, a phob peth perthynol iddynt; ac os ewylllys Duw ydynt yn Nghrist, y mae yn rhaid eu bod yn anfeidrol ddoeth a da, ac yn sicr o ateb y dybenion goreu. 'Yn mhob dim diolchwn,' gan hyny. Os ydyw y ddaear yn llawn o drugareddau yr Arglwydd, nis dïchon fod un sefyllfa ar y ddaear yn amddifad o honynt; am hyny, 'yn mhob dim diolchwn.' Rlyw agwedd ryfedd o sancteidd, ac o barch i Dduw, a weilir ar yr Arglwydd Iesu, pan y dywedodd, 'I Ti yr wyf yn diolch, O Dad, Arglwydd nef a ddaear, am i ti guddio y pethau hyn rhag y doethion a'r rhai deallus, a'u dadguddio o honot i rai bychain. Ie, O Dad, canys felly y rhyngoddodd bodd i Ti.' *Mat. 11. 25, 26. Luc. 10. 21.* Ni chafodd y Duwddod erioed y fath barch o'r blaen, yn wyneb dyfunderoedd y drefn ddwyfol yn fachawdriaeth ei eglwys. Offrymmodd y diolch tanllyd hwn, fel Cyfyngwr, dros ac yn enw pob un o'i bobl, a hwythau a ddiolchant iawnn gradd is, â'r un ysbryd, hyd byth. Efe ydyw blaenor y gân, ond hwythau a'i canlyniant mewn tânau is, fel y byddo rhyw gyd-gordiad rhyfedd yn yr eglwys, o fawl i'r Duwddod tragwyddol.

Y mae gofyn bendith ar ein hymborth yn cael ei alw yn ddiolch, am ein bod ni yn hyny yn cydnabod daioni Duw tu ag atom ynddynt. *Luc. 22. 17, 19. a 24. 30. Mat. 14. 19. a 15. 36. Act. 27. 35. 1 Cor. 10. 30. 1 Tim. 4. 4.*

DIONYSIUS. Διονύσιος [un y cyffyrddodd Duw ág ef]. Yr oedd un o'r enw hwn yn sceneddwr yn llŷs goruchel Areopagus yn Athen. Wrth gilywed Paul yn areithio ger bron y llŷs hwnw, am adgyfodiad y meirw, cafodd Dionysius ei alw i'r ffydd. *Act. 17. 34.* Mae rhai yn meddwl mai ei wraig ydoedd Damaris, yr

hon a gredodd yr un amser. Gwedl hyny gwnawd ef yn esgob yn Athen. Wedi llafurio a dyoddef llawer er mwyn yr efengyl, llosgwyd ef yno A.D. 95. Yn ei iuenotid dywedir iddo gael ei ddwyn i fynu yn holl ddysegeidiaeth y Groegiaid; ddarford iddo fyned i'r Alpht i ddysgu seryddiaeth; a'i fod yn On pan fu yr Iachawdwr farw, a'i fod wedi dywydedd wrth sylwi ar y tywyllwch anarferol, 'Naill ai mae Duw naturiaeth yn dyoddef ei hun, neu mae yn cyd-ddyoddef ág un sydd yn dyoddef.'

DIORN, (di-orn) diolch, difraw, diddychryn.

Ac yn fy enw ydychyd, Dyrcheir ei gorn ef.

E. Prys, (Ps. 89. 24.)

DIOTREPHESES, Gr. Διοτρεφης [un a faethwyd gan Dduw] pwy oedd, a pha le yr oedd yn byw, nid yw hysbys; ni chawn ychwaneg hanes am dano, nag a roddir gan yr apostol, am ei uchder yn chwennych y blaenoriaeth yn yr eglwys, a'i angharedigrwydd yn gwag-siarad yn erbyn yr apostol a'i gyfeillion a geiriau drygonus; heb dderbyn y brodyr ei hun, mae yn gwarhardd y rhai a ewyllysiaid, ac yn eu bwrw hwy allan o'r eglwys. *3 Ioan 9.*

DIR, (ir), sicr, gwir, angenrheidiol, gorfod, caledi. Fel rhagddod chwaneaeg at ystyr y gair, fel y gwelir yn y geiriau canlynol:—

Pa hyd y goddefaf y dir,
Tra codir fy nghaeolion?

E. Prys, (Ps. 13. 2.)

DIRDRA, (dir-dra) gorthrymder mawr; sarhad, traws-niwed; mawr-gam.

A throer i'w hol y rhai y sy
Yn chwennych i mi ddirdra.

E. Prys, (Ps. 40. 14.)

DIRAGRITH, (di-rag-rith) diledrith, diffuant, difflug, gwirioneddol. Ffydd, cariad, a brawdgarwch diragrith, ydyw ffydd wirioneddol, weithgar; cariad a brawdgarwch sydd yn ymddangos mewn ffrwythau addas, a ffrydiau o ymgeledd gymwynasgar, parod a pharhaus yn tarddu oddi wrthynt. *Rhuf. 12. 9. Iago 3. 17. 1 Tim. 1. 5.*

DIRDYNU, (dir-tydn) dwys-dynu, chwap-dyniad, ginio.—'Erail a ddirdynwyd.' *Heb. 11. 35.* Amrywiol ydyw barnau adwyr am y dull hwn o gospedigaeith. Y mae y gair Gr. *τυμπανίζω*, oddiwrth y gair *τυμπανον*, yn arwyddo yn hytrach *euo* na *dir-dynu*. Barna rhai yr arwyddia bob un o'r ddaeu, ac y byddent yn eu dirdynu yn gyntaf, ac wedi hyny yn eu *euo* a rhyw fath o gwlbrenau, neu *batoons*, a pha rai y byddent yn ffonodio drwg-weithredwyr ar wadnau eu traed. Y mae yn dra amlwg fod y geiriau yn cyfeirio at y rhai a ddyoddefasant yn amser y Maccabeaid; yn enwedig y wraig a'i saith mab y rhoddir hanes am danynt yn *2 Mac. vi. vii.* Y darlunaid yno ydyw yr eglurhad goreu ar y gair. Dywed Eleazar yno, iddo 'ddyoddef ei guro yn dost ar hyd ei gorph.' *Pen. 6. 30.* Dywedir am dano (adn. 19.) 'Efe a aeth yn ewyllysgar i'r poenau.' Gr. *αυθαιρωτος ετι το τυμπανον προσηγε, efe a aeth yn ewyllysgar i'r tympanum*:—Yr un gair ag a arferir gan yr apostol.—*Adn. 28.* 'Efe a aeth yn gyflym i'w arteithio.' Gr. *επι το τυμπανον εμβεως ηλθε, efe a aeth yn gyflym i'r tympanum.* Y mae y gair yma yn nodi rhyw fath neillduol o gospedigaeith, pa fath bynag ydoedd hwnw: ond nid ydyw deall hyny yn awr o ddim pwys na chanlyniad.

'Erail a ddirdynwyd,' neu a arteithiwyd (*were tortured*) neu a ddirboenydd, heb dderbyn, ond yn gwrthod ymwared ar yr ammodau pechadur y cynnygiwyd ef; 'fel y gallent hwy gael adgyfodiad gwell.' Mawr ydyw creulondeb y gelyn, a dynion hefyd dan ei lywodraeth; nid yw ddigon ganddynt ladd y duwionion,

* *Passimus autem est παντι, vel ad res ipsas, vel ad quas circumstantias referre. Beza in loco.*

ond rhaid eu dirboeni a'u harteithlo hwynt hefyd. Ond y mae fydd, & Duw mawr yn ei golwg, ac âg adgyfodiad gwell mewn gobath, yn fuddugoliaethus arno yn ei holl greulondeb gwaedylid. Nid gweithredu yn y tywyllwch y mae fydd, ond yn hollol yn y goleuni, ac mewn lawr byyll ac ystyriaeth. Wrth wrthod y byd, ei barch a'i fwyniant, a dyoddef ei wng a'i boenau, y mae ganddi hithau bethau gwell yn ei golwg, a hi a fydd yn sicr o'u derbyn hefyd; adgyfodiad gwell, a bywyd gwell, a hwnw i barhau byth. Dan. 12. 2, 3. 2 Cor. 4. 17, 18.

DIRFAWR, (dir-mawr) tra mawr, anaf fawr, en-fawr, mawr iawn, abrwysgl. 2 Cron. 33. 12. Ps. 21. 1. a 31. 11. a 38. 6. a 78. 15. Esa. 64. 12. Mat. 8. 6.—'Ac a ddechreuodd ymfodiad a thristâu yn ddirfawr.' Marc 14. 33. Y mae y geiriau a arferir gan yr efengylwyr, yn enwedig Marc, i osod allan ddyoddefiadau yr Arglwydd Iesu yn yr ardd, yn mynegi gofid a thristwch meddwl yn y gradd mwyaf a ddiogon geiriau osod allan. 'Ese a ddechreuodd ymfodiad,' *λυτρωσθαι, i gael ei drywanu gan y gofid mwyaf treiddgar*.—'Tristâu yn ddirfawr,' *ἀδημονειν, cael ei waegu i lawr*, ei orwasgu, ei lethu, ac agos ei orchfygu gan dristwch.—*εὐχαρισθαι, i gael ei lenwi â dychryn a braw aruthredd*. Y mae fy enaid yn atherist hyd angu.' *Περὶλυπος ἔστιν ἡ ψυχὴ μου εὐς θανάτου, Y mae fy enaid wedi ei amgylchu â thristwch maruol o bob tu*. Torodd ar ei draws gyd â'r fath gyflawnder a grym, fel nad oedd un ffordd o ddiangfa yn agored. (i) wir fodd yr aeth i'r dyfnderau dirfawr hyn o ddyoddefiadau, pan 'y rhoddodd ei hun drosom, yn offwrn ac yn aberth i Dduw o arogl per-aidid.' Eph. 5. 2.

DIRGEL—U—OEDD—ION, (dir-cel) cuddiedig, dan guld, dan gel; rhin:—'Dirgelwch,' peth cuddiedig:—'Dirgeledigaethau,' sef pethau dirgel, cuddiedig:—'Dirgelfa,' sef lle i ddiogelu a chuddio:—'Dirgel-leoedd,' sef lleoedd cuddiedig:—'Dirgelion dynion,' 'dirgelion y galon,' sef holl ffridau, tueddiadau, cynhyrfaadau, a gweithredoedd dynion, adnabyddus yn unig i Dduw a hwynt eu hunain. Dwg Duw y rhai hyn i'r amlwg, ac a farna ddirgelion dynion. Rhuf. 2. 18. 1 Cor. 14. 25.

'Dirgeledigaethau doethineb,' sef mawr a rhagorol arderchogrydd, melysader, hyfydwch, a gogoniant gwir dduwioledeb mewn cymunde b Duw, a mwyntiad o'i dangnefedd a'i ddalw. Job 11. 6. Y mae nid yn unig ddirgelwch mewn doethineb, ond dirgeledigaethau; sef dirgelwch ar ddirgelwch; dirgelwch anchwilliadau; y mae yn ngwirioneddau a gweithredoedd Duw, fawr amryw ddoethineb; ac, 'y maent yn ddau cymaint a'r hyn sydd,' sef yn adnabyddus i ni; neu yn llawer mwy nag sydd hyd yn nod wedi ei ddadguddio. Y mae dirgeledigaethau gan yr Arglwydd iddo ei hun, heblaw y pethau a amlygwyd i ni. Deut. 29. 20. Y pethau amlwg, sef y pethau a amlygodd Duw, a roddwyd i ni, ac i'n plant hyd byth: ond mae pethau dirgel gyda Duw, nas dichon neb ond efe ei hun eu gwybod a'u hamgyffred. Y mae y pethau sydd ganddo ef ddau cymaint, sef llawer cymaint, a'r pethau sydd genym ni trwy ddadguddiad. Dylem gywilyddio oblegid ein hanwybodaeth o'r pethau amlwg; a dylem addoli yn barchus y dirgeledigaethau sydd yn y Duw mawr, heb eu dadguddio. Y mae yn addas, ac yn fraint i ni gael addoli yn barchus yr hyn nas gallwn byth ei amgyffred. 'Fel yr amlygo i ti ddirgeledigaethau doethineb (canys dyryswech ydynt i'r anwir) a'r wybodaeth a dynodd Duw oddi wrthynt o herwydd dy bechod.' Felly y cyfleithia J. M. Good y geiriau.

Dirgelwch yw y gair a arferir yn y Testament Newydd yn gyfleithiad o'r gair *μυστηριον*, *dirgel, cuddiedig*. Arwydda, yn gyffredinol, *pethau dirgeledig* nes eu dadguddio hwynt, ac a fusent yn parhau yn

guddiedig byth heb ddadguddiad dwyfol o honynt. Nid ydyw y gair yn cael ei briodoli i osod allan amgylfediad y pethau, er fod llawer o honynt yr amgylfediadwy; ond yn hytrach en dirgelwch, a'u anhybysrwydd nes eu hegluro: 'Y dirgelwch oedd guddiedig er osaeodd ac er cenedlaethau, ond yr awr hon a eglurwyd i'w saint ef.' Col. 1. 26. Felly y mae i ni olygu ystyr y gair yn y manau lle y cyfarfyddom âg ef; nid cymaint yn gosod allan natur y pethau, ag yr ydoedd anwybodaeth pawb o honynt, nes eu hybysu. 'Gwybod y dirgelion oll,' sef holl wirioneddau ddadguddiedig y grefydd Gristionogol: 'dirgelwch y fydd.' 1 Cor. 13. 2. 1 Tim. 3. 9. 'Ac yn ddiddadl mawr yw dirgelwch dwyfol a ddadguddir i ni yn yr efengyl,' Duw a ymdangosodd yn y cnawd.' 1 Tim. 3. 16. Pethau ydynt na ddaethent byth i galon dyn, osi buasa i Dduw eu cwblhau, a'u cyhoeddi trwy bregethiad yr efengyl. Yr hyn sydd wedi ei ddadguddio, nid yw ddirgelwch mwyach, mor belled ag y mae wedi ei ddadguddio; ond dichon er hyn, fod dirgeledigaethau yn y pethau dadguddiedig heb eu dadguddio, a'u hegluro.

'Dirgelwch Duw—dirgelwch Crist—dirgelwch yr efengyl—dirgelion teyrnas nefoedd,' a arwyddant bethau cuddiedig am Dduw, a'i amcanion mawrion; am Grist, ei Berson, ei waith, a'i swyddau; am deyrnas nefoedd, a goruchwyliaethau yr efengyl, a eglurwyd i ni gan Dduw yn y dadguddiad o Grist trwy yr efengyl.

Dirgelwch oedd toriad yr Iuddewon ymaith trwy anghrediniaeth, a galwad y Cenedloedd, a'u himpiad i mewn yn y wir olew-wyddden, hyd nes y cyflawnodd Duw y pethau hyn yn eu hamser. Rhuf. 11. 25. Eph. 3. 3, 4, 9.

Dirgelwch i ni yw pob peth yn Nuw, ei arfaeth, ei drefniadau, ei amcanion, a'i waith, ond fel y byddo efe yn eu hegluro i ni; a dirgelwch yw pob peth sydd heb ei egluro yn y pethau a eglurwyd. Gwel Rhuf. 16. 25, 26. 1 Cor. 2. 7—11. Eph. 1. 9. a 3. 3, 5, 6, 9. a 6. 19. Col. 1. 26, 27.

Y gair hefyd a arwydda, weithiau, ystyr allegawl, ffugryd, yn wahangedig oddiwrt ystyr llythyrenol, ac a adroddir i ni trwy ddamogwch, ffug-chwedi, arallc, gweithred arwyddol, arddangosiadol, breuddwyd neu weledigaeth. Y mae dirgelwch yn yr ymadrodd, ac eistieu eglurhad o hono. 'Dirgelwch y saith sercu,' sef yr hyn y mae y saith seren weledigaethol yn ei arwyddo; 'y saith seren, angelion y saith eglwys ydynt.' Dat. 1. 20. Yn yr un ystyr y mae y gair i'w gael yn pen. 17. 5. Cymh. Mat. 13. 11. Marc 4. 11. Luc 8. 10. Eph. 5. 32. Wrth edrych amgylchiad y gair yn y lleoedd hyn, gellir gwledd mai yn yr ystyr allegawl hwn mae y gair i'w ddeall ydynt.—'Dirgelwch yr anwiredd,' sef anwiredd yn gweithredu yn ddirgel, ac etto heb ddyfod i'r amlwg yn gyflawn. 2 The. 2. 7—Gorphenir 'dirgelwch Duw,' pan gaffo yr holl brophwydoliaethau mewn perthynas i'r eglwys eu cyflawni. Dat. 10. 7.

'Dy ral dirgel,' Ps. 83. 3. sef ei bobl anwyl, y rhai y mae efe gwedi eu cuddio a'u diogelu yn nirgelfa ei babell. Ps. 27. 5. a 31. 20. Y mae ei babell yn cael ei galw yn ddirgelfa, am fod Duw yno yn mhilith ei bobl, yn anweledig; yr oedd y cwbl yn y babell dan kni, yn guddiedig o wydd y bobl; nid oedd y ffordd i'r cysegr sancteiddiolaf yn agored etto; ond, er hyn, yr oedd Duw yn byfforddwr ac yn amddiffynwr i'w bobl yn mhob tralod a chyfyngder.

'Gwrandawls di yn nirgelwch y daran,' Ps. 81. 7. sef yn y cwmwl o ba un y taranodd Duw yn ofnadwy yn erbyn Pharaoh a'i luoedd; neu ar Sinai yn nghanol y tywyllwch, y tân, a'r dymhestl ddirfawr, pan ddeisyfasant na chwangedig yr ymadrodd wrthynt. Exod. 19. 16. a 20. 18. Deut. 5. 33. Heb. 12. 19. Nid

oes na tharanau, na thywyllwch, na thymhestl, yn abl attal gweddianu ei bobl ar yr Arglwydd. Nid ymddangosodd Duw erioed i'w bobl mewn dull u wrydychrynllyd ac ofnadwy nag ar Sinai; etto aeth gweddi ato yno, ac efe a'i gwrandawodd yn rasol o ganol y tân. Y mae yr Arglwydd am i ni sylwi ar hyn, fel peth tra nodedig ac addysgiadol. Os gwrandawodd weddi yno, gwrendy yn sicr, ynte, yn awr, oddiar orsedd-fainc y gras.

DIRMYG—U—US—WYR—EDIG, (myg) diystyrwch, dianrhydedd, amharch, gwarth, gwaradwydd. Y mae y fath dywyllwch, ynyfdrwydd, a gelyniaeth yn nghalon pechadur dan y cwymp, fel mae yr Arglwydd, ei gyngor, ei air, ei ddeddfau, a'i eglwys, yn ddirmygedig ganddo. Lef. 26. 15. Num. 11. 20. 2 Sam. 12. 9. Ps. 107. 11. Diar. 13. 13. Amos 2. 4. Mal. 1. 6. Jer. 6. 10. Mat. 18. 10. Ioan 12. 48. 1 Cor. 11. 22. 1 Thes. 4. 8. a 5. 20. Y maent oll yn ddiwerth, ac yn ddiystyr ganddo, ffolineb ydynt yn ei olwg. Er bod Duw, a phob peth perthynol iddo yn anfeidrol werthfawr, gogoneddus, a hawddgar ynddo ei hun, etto ni wel dyn anianol ef felly. Am fod Duw yn amharchus yn ei olwg, y mae ei air, a phob peth sydd yn perthyn iddo, yn ddiystyr ganddo. Po mwyaf o Dduw sydd yn y peth, neu y personau, mwyaf dirmygedig ydynt ganddo. 'Pwy a ddeall ei gamweddau?' Pwy sydd yn amgyfired y drwg sydd ynddynt? Pa anghyfiawnder yw dirmygu Duw o anfeidrol fawredd a daioni? Y mae pechaduruswydd y bai yn cyfateb i fawredd y gwrthdrysych sydd yn cael ei ddirmygu, a'n rhwymedigaethau niwnau iddo. Y mae y dirmyg hwn yn ein hysbrydoedd yn ymddangos yn ein meddyliau anaml am Dduw; ein meddyliau amharchus am dano; ein hoerfelgarwch tu ag ato; ein diystyrwch o'i air, ei ordinhadau, ei waith, a'i bobl. Pwy na wel yr angenrheidrwydd anheligorol am galon ac ysbryd newydd? 'Ei ddirmygwyr a ddirmygir.' 1 Sam. 2. 30.

'Dirmyg Crist.' Heb. 11. 26. Dirmygydd Crist yn ei berson ei hun, pan fu yma yn y byd: yr oedd yn ddirmygedig i eneidiau anianol, cnawdol,* ac yn ffaidd gan y genedl Iudewig. Esa. 49. 7. 'Dirmygedig yw, a diystyrfa o'r gwyr,' meddent. Esa. 53. 3. Anmlarchwyd, a gwatworwyd, a phoerydd arno, a dirmygydd ef. Luc 18. 32. Marc 9. 12. Dirmygydd, εὐδοκῶν ἐπὶ τῷ δειρμῷ a'i dirmyg mwyaf, a'i wrthod. Amharchwyd Crist hefyd yn ei eglwys, yn ei bobl, yn mhob oes. Yr oedd Crist yn yn cael ei ddirmygu yn ei bobl yn yr Alphit. Eu crediniaeth yn yr addewid am Grist a wnaeth yr holl wahanineth rhyngddynt hwy â'r Alphitiaid, ac oedd yr achos gwirioneddol o holl elyniaeth yr Aiphitiaid yn eu herbyn, a'u dyoddefhadau hwythau oddi wrthynt. Y gair 'dirmyg Crist,' a arwyddia eu holl adfyd a'u gorthrymder yno o achos Crist. Hyn a farnodd Moses, yn sobr ac yn bwylllog, yn fwy gollud na thrysorau yr Aiphit, ac a'i dewisodd yn hytrach, pan y gallasai feddiannu y cyntaf; 'canys edrych yr oedd efe ar daledigaeth y gobrwy.'

'Na ddirmyga gerydd yr Arglwydd.' Heb. 12. 5. *Gr. ἡν ὀλιγωρεῖ, Nac edrych yn fychan ar gerydd yr Arglwydd.* 'Nac eskulusa.' W. S. Nid oes un cerydd ond oddiw'r yr Arglwydd, ac y mae efe yn awr yn mhob peth: edrych yn fachi ar y cerydd, yw bychanu y ceryddwr ei hun. Er na byddo un yn dirmygu y cerydd, etto dicheon ei fychanu yn ormodol, trwy edrych arno fel peth cyffredin, heb weled

llaw Duw yn neillduol ynddo; trwy ymgyrfhau yn ddynol ac yn gnawdol dano; trwy fod heb ganfod Duw a'i ddybenion ynddo, yn ei gariad at ei berson, ei gasineb at ei bechod, a'i ddyben grasol yn addysgu mewn hyfforddiadau o sancteiddrwydd a duwioldeb. Yr ydym yn addas yn parchu Duw yn ei geryddon, wrth ymostwng yn sanctaidd i'w ewyllys ynddynt; pwyso arno danynt; a chydnydded â ddybenion Duw ynddynt; a thrwy ymwrthod â'r achos o'i anffodlonrwydd sydd yn peri iddo ein ceryddu. Diar. 3. 11. Job 5. 17. Dat. 3. 19. Y mae Job yn synu wrth fod Duw yn sylwi cymaint ar ddydd, ag ymostwng i'w geryddu yn lle ei ddrlylio: 'Pa beth yw dyn, pan fawrheit ef? a phan osodit dy feddwl arno? ac ymweled ág ef bob boreu, a'i brofi ar bob moment?' Job 7. 17, 18. Y mae Duw wedi gosod ei feddwl, sef ei serch, ei gariad, a'i ofal, ar y dyn y mae yn ei geryddu. Y mae yn ymweled ág ef, nid yn ei esgueluso fel un diofal am dano; a hyn yn aml hefyd, sef *bob boreu*, yn feunyddiol, yn barhaus; i.e. yn ei brofi bob moment. Y mae dyn bob moment yn cyfnwied; nid yr un driniaeth sydd yn addas iddo y naill foment a'r llall; i addasu ei oruchwyliaethau iddo gyd â'r manylrwydd mwyaf, y mae Duw yn ei brofi bob moment. Dirmygu, gan hyn, y cerydd, yw dirmygu Duw yn ei gariad, ei diriondeb, a'i ofal mwyaf. Pan y mae yr apostol, yn dywedyd, 'Na ddirmyga gerydd yr Arglwydd,' y mae hefyd yn gorchymyn y gwrthwyneb, sef ei barchu, ei fawrhau, a'i ogoneddu yn ei geryddon, fel Duw anfeidrol ddoeth, grasol, a daionus yn mhob peth. Ni roddodd Job ddim yn ynyfdr yn erbyn yr Arglwydd; ond bendithiodd ef, ac a'i haddolodd. Job 1. 20, &c.—Nid ydyw Duw yn dirmygu cystudd ei bobl, eu calon ddrlyllig gystuddiedig; ac nid gweddus iddynt hwythau ddirmygu ei gerydd yntau. Ps. 22. 24. a 51. 17.

DIRNAD, (nad) dehongliad; egluro, dehongli. Barn. 7. 15. a 14. 14.

DIROLLWNG, (dir-gollwng) gollwng yn ddisymweth, ac yn fyrbwyll.—Eithr pechod pan o'rphennner a ddirollwng varvolaeth.' Iago 1. 15. W. S.

DIRPER, (peru) haeddu, rhaid.—'Can ys dirpr ydynt vvy vot yn ddarestyngedic.' 1 Cor. 14. 34. W. S.

DIRUS, (di-rus) diarswyd, diofa, digilio yn ol, rhyfygus.

Nid felly bydd y drwg *dirus*,
Ond fel yr ōs ar gorwynt.

E. Prys, (Ps. 1. 4.)

DIRWEST, (gwest) *Gr. αἰτία, αἰτία, Heb. דבר* ymryd, ynpryd, cyfngid, cadgor. Act. 24. 25. a 27. 21.—'Pfydd, addfwynder, dirwest.' Gal. 5. 22. Yr un gair ag a gyffeithir *cymedrolter*, yn 2 Petr. 1. 6. Un o ffrwythau yr Ysbryd yw. Y mae y gras hwn sydd yn dwyn iechydwrtaeth, yn dysgu dynion i fyw yn sobr, sef yn gymedrol, yn wylidwrus, gan groesloelio y cnawd, a'i wnyiau, a'i chwantau. Gal. 5. 24.—'Ac fel yr oedd efe yn ymresymu am gyfiawnder, a dirwest, a'r farn a fydd.' Act. 24. 25.—'Ac mal ydd oedd ef yn dosparh am gyfiawnder; a chymedroldep, ac am y varn y ddyvrot.' W. S.—'Ac fel yr oedd efe yn tracthu am gyfiawnder, a diweirdeb, a'r farn a fydd.' Dr. M. Y gair *εὑκαρία*, a arwyddia ymattaliad yn mhob ystyr oddiw'r gyflawniad chwantau anghymedrol.—'Ac wedi bod hir ddirwest.' Act. 27. 31.—'A phan fuasai bellach hir ymryd.' Dr. M. Πολλὰς δὲ αἰτίας υπαρχούσας, yr ystyr yw, Pan oedd agos bawb wedi esgueluso eu hymborth, yn ofai am eu bywydau, ac yn dysgwyl i bob mynyd fod y diweddaf, nid oedd ganddynt ond ychydig neu ddim tuedd at fydd.

DIRWY—O—OL, (dir) treth, camgwyl, sforfed,

* With y dirmyge' lig o enaid; nen' wrth y dirmyge' lig gan dilyn.' Saes. 'Yi hwn y dirmygwyd ei berson.' Lowth. Et qui animam est fastidit. Vtrugra. Homo carnalis & carnalibus libatibus praedictis nihil inuenit in Christo Jesu quod amaret. Iode non omnes sane sed omnes τῶν ψυχῶν καὶ σαρκῶν. *Ibid.*

sarhad, colled. 'Ddirwy o dda,' (Esa 7. 26. Deut. 32. 10.) attafaeliad, anrhaith-oddef.—'Gwin y dirwyol a yfant.' Amos 2. 8. Y mae y prophwyd yn beio ar Israel, ac yn mynegi eu hanwreiddau, sef eu hanghyflawnder, eu creulonder, eu ffeidd-dra, a'u heilun-oddolaeth: yn gwerthu y cyflawn am arian—yn gwyrto ffordd y gostyngedig, neu y cystuddiedig—yn dilyn ymlogach ffaidd—yn yfed gwin y dirwyol—yn attafaelu eiddo y tlodion, i gael gwledda arnynt yn ahy eu dau. Mae rhyw gwlwm rhyfedd rhwng pechodau a'u gilydd: eilun-addolwyr, treiswyr, gorthrymwyr, halogwyr anniwair, sydd ddarluniad cywir o'r un bobl, wedi ymadael â Duw. Ond mae y cyfryw bechodau yn addfedu pob person a chenedl i faru: 'Metha gan y buan ddianc—'a'r cadarn ni wared ei enaid ei hun.' Amos 2. 6, 7, 8, 14.

DIRYM—U—ODD—IAD, (di-grym) egwan, dnerth, diawdurdod.—Gwneuthur gorchymyn, neu addewid yn ddirym (*αυπου*) yw gwneuthur yn ddiawdurdod ac yn ddieffraith. Nis dichon neb, na dim, wneuthur na gorchymynion Duw na'i addewidion yn ddirym. Y mae eu hawdurdod a'u grym yn dibynu arno ef ei hun: ond dichon dynion ymddwyn tu ag atynt, a gwneyd mor lleied ddefnydd o honynt, a phe baent yn ddirym. Felly y gwnaeth yr ysgrifenyddion a'r Phariseaid, trwy ddyrchafu eu traddodiadau eu hunain, ar draws, ac yn groes i orchymynion sanctaidd Duw. Mat. 15. 6.

'Canyis os y rhai sydd o'r ddeddf yw yr etifeddiion, gwnaed fydd yn ofer, a'r addewid yn ddirym.' Rhuf. 4. 14. Os ydyw yr athrawiaeth ddeddfol hon yn wir, nid oes angen am yr addewid, nac am fydd i'w chredu; y mae y cwbl yn ofer, yn afreidiol, ac yn ddiles. Y mae yr addewid a fydd yn gysylltiedig anwahanol a'u gilydd; yr addewid ydyw sail fydd; ac y mae rhodiad yr addewid yn arwyddo ei bod i'w chredu, a'r benthillion addawedig i gael eu cyfranu: ond y mae pob un o'r ddau yn ofer ac yn afreidiol, os y rhai sydd o'r ddeddf yw yr etifeddiion: nis gall fod o'r ddau—sef o'r ddeddf ac o'r addewid. 'Am hyn o fydd y mae, fel y byddai yn ol gras; fel y byddai yr addewid yn sicr i'r holl hâd.' Rhuf. 4. 16.

'A ddirymodd yn ei gnawd ei hun y gelyniaeth, sef deddf y gorchymynion mewn ordeiniadau.' Eph. 2. 15. 'Deddf y gorchymynion mewn ordeiniadau,' oedd y ddeddf seremonïol, yn cynnwys yr holl ddefodau Iuddegw, yn gwahaniaethu yr Iuddewon oddiwrth yr holl Genedloedd, ac yn achos o elyniaeth barhaus rhyngddynt: ar y groes, dilëodd Crist hon, trwy aberthu ei hun fel gwrth-gysgod a sylwedd y cwbl; trwy ddileu ysgrifen-law yr ordeiniadau, tynodd ymaith achos yr elyniaeth rhwng yr Iuddewon a'r Cenedloedd, a thrwy hyn y ddirymodd, neu a ddi-ddymodd yr elyniaeth hefyd. Cymododd y ddau â Duw, ac â'u gilydd hefyd, trwy y groes, neu trwy aberthu ei hun drostynt ar y groes. Nid gwneuthur yr Iuddewon yn Genedloedd, na'r Cenedloedd yn Iuddewon, ond creu y ddau ynddo ei hun, fel eu pen cyffredin, yn un *dyn newydd*, gan wneuthur heddwch. Maent fyth i gyd-ymborthil ar yr un aberthi, fel yr achos haeddiannol ac effeithiol o'u cymmod tragwyddol â Duw, ac â'u gilydd.

DISANCTAIDD, (di-sanctaidd) ansanctaidd, afian. hlogedig, heb sancteiddrwydd, ysgeler. Y gair *Gr. avoσtoc*, a gyfleithir *disanctaidd*, yn 1 Tim. 1. 9. a gyfleithir *annuoiol*, yn 2 Tim. 3. 2.

DISERCH, (di-serch) digariad, dihoffder, anghu.—'Yn ddiserch i'r rhai da,' (2 Tim. 3. 3.) sef yn llawn o gasineb atynt, a gelyniaeth yn eu herbyn. Gan nad ydynt yn caru daioni, nis dichon iddynt garu y *rhai da*, sef y rhai sydd yn caru ac yn gwneuthur daioni. Tit. 1. 8.

DISGYN—FA, (*eyn*) *Llad. DESCENDO*: myned i waered, myned i lawr, dyfod i lawr, tynu i lawr, darostwng. Gen. 11. 5, 7. a 18. 21. Exod. 19. 18. Ezec. 26. 20. Ioan 6. 38. Iago 1. 17. a 3. 15. Mae *disgyn* ac *esgyn* yn eiriau cyferbyniol, ac o ystyr wrthwyneb. 'Yr hwn a ddisgynodd yw yr hwn hefyd a esgynodd.' Eph. 4. 10. 'Efe a ddyrchafodd, beth yw ond darfod iddo hefyd ddisgyn yn gyntaf i barthau isaf y ddaear.' Yr oedd yn anmhosibl i Grist ddyrchafu heb ddisgyn; a herwydd dwyfoldeb ei berson, nid allasai fyned yn uwch; nid oes dim uwch na Duw i fod: y **GORUCHAF** ydyw. Ps. 57. 3. Gan fod y Psalmwyd yn priodoll esgyn i'r Arglwydd, mae Paul yn ei eglurhad arno, yn cadarnhau fod hynny yn arwyddo iddo ddisgyn yn gyntaf, ac onidê, nis gallasai esgyn fod yn briodol iddo. 'Yr hwn a ddisgynodd i barthau isaf y ddaear,' sef i'r groth, ac i'r bedd, 'yw yr hwn a esgynodd goruwch yr holl nefoedd.' Ps. 63. 9. a 139. 15. Disgynodd i barthau isaf, fel na byddai neb mor isel mewn trueni nas gallasai ea haohub;—esgynodd fel cynnrychiolwr neu berson cyffredin, yn wyneb yr holl rwystrau ydoedd ar ffordd y rhai yr oedd efe yn eu cynnrychioli, ac a'u symudodd oddiar eu ffordd. Yr oedd y ddeddf yn ei gofynton a'i meddithion; yr oedd holl alluoedd y tywyllwch; a holl nerth angu ar eu ffordd; yn ei esgyniad symudodd hwynt oll, ac a gorodd y ffordd i fywyd iddynt. Ioan 6. 38. Rhuf. 10. 7.

Y mae Duw yn disgyn, neu yn dyfod i lawr, pan y byddo rhyw arwydd gweledig o'i bresennoldeb yn symud tu a'r ddaear; (Exod. 19. 18. Luc 3. 22.) neu, pan mae yn dangos trwy ei weithredoedd, ei fod yn sylwi ar bethau, megys ar bechodau i'w cospi. Gen. 11. 7. a 18. 21. Ps. 144. 5. Y mae hyn yn cael ei briodoll i Dduw, fel llawer o bethau eraill, oddi wrth ddull dynion: ond nid oes na disgyn nac esgyn yn briodol i'r hanfod dwyfol, yr hwn sydd yn lleawi pob man ar unwaith.

DISIGL (di-sigl) dlysgydwad, digryn.—'Ei galon sy ddisigl, yn ymddiried yn yr Arglwydd.' Ps. 112. 7. *בנין לבי* *Ei galon sydd wedi ei pharotio yn gadarn.* Y mae wedi ei pharotol â chadernd, trwy ymddiried yn yr Arglwydd, rhag ofn chwedl ddrwg. Ni ddechon dim gadarnhau calon dyn yn wirioneddol, ond ymddiried yn yr Arglwydd Iesu, yn yr hwn y mae pob cyflawnder o ras a chadernd, i achub, cynnorthwyo, a gwaredu, y sawl a ymddiriedant ynddo.

'Daliwn gyffes ein gobaith yn ddisigl.' Heb. 10. 23. Cyffes ein gobaith, sef ein fydd fel yr achos a sylfaen ein gobaith—cyffes ein gobaith, sef ein haddefiad cyhoedd o grefydd Crist, ei hegwyddorion sylfaenol, a'u crediniaeth o honynt—yn ddisigl (*ακαλυπη*) yn ddi-gloffni, yn ddiambheuath, yn ddiwyro i'r naill law na'r llall, yn gadarn, yn ddiidyn yn ol; ond gyda llawn sicrwydd o wirionedd yr efengyl; gyda chwbl ymroddiad i lynu wrthi, yn wyneb pob gwrthwynebiadau, gyda fyddlondeb a diwydrwydd hyd y diwedd.

'Gan ein bod yn derbyn teyrnas ddisigl.' Heb. 12. 28. 'Gan yn bod ni yn cymered attom teyrnas, ni ellir y seydwyd.' W. S. Teyrnas Crist a goruchwyliaeth yr efengyl o honi; y mae hon i barhau yn ddisigl hyd ddiwedd amser. Y mae holl deyrnasoedd mawrion y ddaear wedi eu siglo, a'u dryllo yn ddarnau; ie, llawer o honynt gwedi eu cwbl ddiidyn yn dragydd. Ond am y deyrnas hon, nis gellir ei siglo mewn un ystyr, na thrwy unrhyw foddion. Nid ydyw yn ddarostyngedig i un math o ddirywiad tafewnol, na goresgyniad allanol. Y mae ei sylfaen yn gadarn, yn nhragyddol arfaeth Duw; ei rheolau a'i chyfreithiau yn uniawn; ei brein yn anfarwol, yn anorchfygol, ac yn hollalluog; a'i holl ddeiliad yn anfarwol ac yn anorchfygol, ynddo a thrwyddo. Tębygol fod hyn yn cael ei briodoli yn y fan yma i

deyrnas Crist, yn fwyaf neillduol, mewn cyferbyniad i'r oruchwyliaeth Iuddewig, yr hon a siglwyd ac a symudwyd gan Dduw ei hun; ond mae gorchwyliaeth yr efengyl yn ddisigil ac yn ddigyfnewid; ni fydd un dull na threfn arall ar ei deyrnas hyd ddiwedd y byd. Ysgydwyd nefoedd a daear y byd Paganaudd eilun- addolgar; ysgydwir nefoedd a daear y byd anghristaidd; ond er cymaint o elyniaeth sydd yn ei herbyn yn y byd, mae teyrnas Crist yn ddisigil.

DISODLI, (di-sawdl) diwadnu, gweithio tanodd, dadymchwelyd. Gen. 27. 36. Jer. 9. 4.

DISPEROD, (dispar) *Llad. ERRO*; crwydr, cyfeiliorn. Mat. 18. 12.

DISTADL, (ystadl) salw, disenw, dibris, dirmygus, diystyr.—'Pethau distadl y byd, a phethau dirmygus, a ddeiwioedd Duw.' 1 Cor. 1. 28. 'Pethau gwaellon y byt.' W.S. *Gr. αἰών, διαχρῆδια, διαύλη- γορὰ, διέτριψ*. Y mae Duw gwedi dewis y cyfryw rai nad oedd na mawredd na thelyngod yn perthyn iddynt o ran mawredd eu hachau, na daloni eu teidiau; ond rhai gwaellon, distadl, diglaw, digyfrif, yn mhlith dynion; fel na orfoleddai un cnawd ger ei fron ef; ond y byddai y clod yn gwbl i Dduw, a'i ras yn rhad anhaediannol.

DIST—IAU, (dis) trawst, ceibr.—'Ein distiau sydd ffynidwydd.' Can. 1. 17. Y tŷ ydyw yr eglwys yma yn y byd, yn ei haelodau, ei gweinidogion, a'i hordiniadau. Heb benderfynu yn neillduol beth sydd i'w ddeall wrth swmerau a distiau y tŷ hwn, canys nid yw awdwy'r yn cytuno, gallwn gasglu oddiwrth y geiriau, fod yr eglwys yn adeilad ogoneddus, gadarn, barhaus. Y mae y sylfaen yn gadarn, mae y meini ar y sylfaen yn fywiol; eu hundeb a'u gilydd yn ddiwahan; y mae yr holl adeilad, yn mhob rhan o honi, yn cydgynnwl eu gilydd ar y sylfaen. Y mae y wendidogaeth yngdi a'r ordinadau, yn sicr o barhau, er i'r gweinidogion feirw yn olynol. Mae y cedrydd a'r ffynidwydd yn brenau parhaus, diddarfod; felly y mae gweinidogaeth yr eglwys a'i hordinadau; fe, ei holl aelodau. Ioan 11. 26. 1 Bren. 6. 9, 36. a 7. 12. a 10. 27. 1 Tim. 3. 15. Heb. 3. 6. 2 Tim. 2. 19. 1 Cor. 6. 19. Eph. 2. 20, 22. Ps. 52. 8. a 92. 13.

DISWYDD—O, (di-swydd) un heb swydd ganddo, un wedi colli ei swydd. 2 Bren. 23. 5. 2 Cron. 36. 3.—'Ac wedi ei ddiswyddo ef.' Act. 13. 22.—*καὶ με- ρατῆρα αὐροῦ, wedi ei symud*.—'Ac yn ol y ysutuo ef.' W.S. Y gair a arwydda, symud o swydd, neu o fywyd, neu o'r naill fan i fan arall. Act. 7. 16. Heb. 11. 5. Oblegid ei anuffudd-dod i orchymyn Duw, y cafodd Saul ei ddiswyddo o fod yn trenin; a'i symud oddiar y ffordd trwy farwolaeth. Bu farw dan arwyddion trymion o anffodlonrwydd Duw. Er i Dafydd, ei olynwr, gael ei geryddu yn drwm, etto ni chafodd ei ddiswyddo. Yr oedid calon Dafydd yn uniawn gyd â'r Arglwydd, er ei wendidau, ond yr oedd Saul yn dwyllodrus ac yn wŷrog yn y cwbl, ac ar y goreu.

DISYFYD, (syfyd) diattrog, dirbydd, disymwth, diymaros.—'Ac yn ddisyfyd yd euth sain o'r nev.' Act. 2. 2. a 16. 26. 2 The. 2. 2. W.S.

DISYMWTH, (di-symwth) disyfyd, diswta, diry- bydd, ar frys, talmyrth.—'Dinystar disymwth;' sef dinystar buan, annysgwylidwy. 1 The. 5. 3. Dy- wedir am y cyntaf ac ail ddyfodiad yr Arglwydd, ei fod yn ddisymwth; sef yn annysgwylidwy, pan na byddo dynion yn meddwl am danu, nac yn ymbarotol i'w gyfarfod a'i roesawi. Mal. 3. 1. Mat. 24. 44, 50.

DISYNNWR, (di-synwr) diddeall, ynfyd, ffol, diystyriaeth, difeddwl. Diar. 9. 16. a 12. 11.

DIWAHARDD. Act. 28. 31. Edr. GWAHARDD.

DIWAIR, (gwair) dihalog, dilwgr, pur. 1 Petr. 3. 2.

DIWALL—U, (di-gwall) helaeth-lawn, gorllawn, diamlawd, fflwch, cyflawn, di-eisiau, digonol. Ps. 66. 12. Diar. 19. 23. Hag. 1. 6.—'O lafur ei enaid y gwel, ac y diwellir.' Esa. 53. 11. Bu enaid Crist mewn llafur, mewn tristwch dirfawr, mewn ymdrech, yn y pwll isaf; mewn twyllwch yn y dyfnderau. 'Y mae dy ddigofaint,' medd efe wrth y Tad, 'yn pwyso arnaf; ac a'th holl ddonau y'm cystuddiaist. Fy enaid a lanwyd o ffinderau.' Ps. 88. 3, 6, 7. Nid aeth y llafur caled hwn yn ofer; nid yn ofer ac am ddim y treuliodd ei nerth. O'r llafur hwn gwel ffirwyth yn ei ddyrchafiad a'i ogoneddiad ei hun; yn nghyflawhad, sancteiddiad a gogoneddiad tyrfia ddirifedi o bechaduriaid. Gwel babw y dyoddefodd drostynt mor sancteidd, ac mor ddedwydd ag y dymunai eu bod; ond ni wél neb ond y rhai y bu ei enaid mewn llafur drostynt. Bu y llafur hwn yn fawr tu hwnt i amgyffred neb ond yr hwn a ddyoddefodd, ond bydd y ffirwyth yn gyfatebol. Ei bobl dloclon hefyd a fwynt ffirwyth ei lafur ef, ac a ddiwellir. Ps. 22. 26. Mat. 5. 6.

DIWEDD—AF—AR—IAD, (diw) terfyn, dyben, pen, gorphen, ffin. Arwydda weithiau y rhan olaf o ryw yspaid o amser. Mat. 28. 1.—'A'i ddiwedd fydd trwy lifeiriant:' (Dan. 9. 26.) sef, cyflawnr diystryw hollol y genedl Iuddewig, fel gwladwriaeth, a dinystar Jerusalem fel ei phrif ddinas, trwy farnedigaethau ofnadwy ac anwrthwybol.

'Diwedd pob cnawd a ddaeth ger fy mron.' Gen. 6. 13. Sef, mae amser dinystar yn agos. Amos 8. 2. Jer. 51. 13. Eze. 7. 2, 3, 6.—'Mae yr Arglwydd Iesu yn cael ei alw 'Y Diwedd.' Dat. 21. 6. Mae efe yn aros yn dragywydd; efe yw dyben pob peth, ac efe yw perffeiithwr y cwbl, yn dwyn holl ffridiadau ac amgancion mawrion y Duwodd i gyflawn berffeiithrwydd. Bydd efe yn ddyddianwch dragywyddol i'w bobl, wedi i bob peth arall ddarfod. Diwedda y cwbl trwy nerthol weithrediad ei allu a'i ras, yn ei ogoniant a'i ddyrchafiad ei hun, a dedwyddwch dragywyddol ei bobl ynŷdo a chyd ag ef. Edr. ALPHA, DYRCHAFU. 'Fydd gyd â'r diweddaf.' Esa. 41. 4. Mae y Duw mawr, yr hwn ydyw y cyntaf, wedi rhoddi bod i greaduriaid, y rhai sydd yn ol ei ewyllys a'i drefn i barhau byth: ond yr hwn a roddodd ddechreud iddynt, a fydd byth gyda hwynt, yn eu cynnal ac yn eu trefnu, yn ol boddionrwydd ei ewyllys ei hun. Nis gallant fod hebdo, nac yn anddibynol arno, nac heb ei lywodraeth arnynt. Bydd gyd â'r diweddaf o'i bobl, ac yn wyneb y gelyn diweddaf, yn ddfifino ac heb ddi- fygio. Parhâ ei amynedd, ei ras, a'i drugaredd, ac ymddangosant yn ymgeledd y diweddaf. Bod Duw gyd â'r diweddaf, a arwydda ei bresenoldeb gyda phawb o'i bobl, o'r dechreu hyd y diwedd. Y mae efe yn llenwi yr yspaid rhwng y dechreu a'r diwedd. Mae efe heb ddechreu ei hun, o'r dechreu hyd y diwedd, a hyd byth heb gyfnewid.

'Crist yw diwedd y ddeddf, er cyflawnder i bob un a'r y sydd yn credu.' Rhuf. 10. 4. Crist yw *ταλος, cyfeiriad* y gyfraith; ato ef yr oedd yr holl aberthau a'r gosodiadau Iuddewig yn cyfeirio ac yn cyfarwyddo pechaduriaid. Neu yn hytrach, Crist yw *perffeiithiad* y gyfraith. 'Diwedd y gorchymyn yw cariad,' &c. sef perffeiithiad a chyflawniad y gorchymyn. 1 Tim. 1. 5. Mae Crist yn berffeiithwr yr hyn y mae y gyfraith yn ei ofyn. Y mae efe wedi ei chyflawni yn hollol, ac i'r perffeiithrwydd mwyaf. Nid oedd ganddi ofnydd nad atebodd efe iddo, yn ei uffudd-dod ac yn ei farwolaeth. Nid ei diddymu a wnaeth, ond ei chyflawni; a thrwy hyn y chadarnhau a'i hanrhydeddu i'r gradd eithaf. Gan iddo wneuthur hyn yn enw a thros ei bobl, fel eu cynnrychiolydd a'u mechniwyd, y mae yn 'ddiwedd y ddeddf, er cyflawnder i bob un a'r y sydd yn credu' ynddo. Ymddengys yn amlwg oddi wrth

Rhuf. 10. 5, 6, mai hyn yw ystyr y geiriau. Y mae yr apostol yn gwahaniaethu rhwng y cyflawnder sydd o'r ddeddf a'r cyflawnder sydd o ffydd. 'Y dyn a wnel y pethau hyn,' medd Moses, 'a fydd byw trwy-ddynt.' Y mae pob dyn, ond 'y dyn Crist Iesu,' heb wneuthur y pethau hyn, am hynny nis dichon iddo fyw trwyddynt. Y mae Crist gwedi gwneuthur y pethau hyn yn berffaith ac yn gyflawn; am hynny y mae ganddo gyflawnder cyfatebol i'r ddeddf. Y peth yw Crist yndo ei hun, o ran perffeiethrwydd ei uffuddod a'i aberth, mae efe hynny i'r rhai sydd yn credu ynddo; ac am hynny y mae yn ddiwedd y ddeddf er cyflawnder i bawb sydd yn credu ynddo, yr un fath a phe buasant gwedi cyflawni y ddeddf yn eu personau eu hunain.* Y mae cyflawnder y ddeddf yn cael ei gyflawni ynddynt. Rhuf. 8. 4. Os bydd cyflawnder y ddeddf yn cael ei gyflawni, dyna ddiwedd a pherffeiethrwydd y ddeddf. Cyflawnder y ddeddf gwedi ei gyflawni, yw gwneuthur y pethau mae hi yn eu gofyn yn gyflawn. Y mae yn anmhosibl i hyn fyth gael ei wneuthur *ynom ni* ond trwy ffydd yn Nghrist—*το δικαιομα—του νομου—πληρωθη—εν υμιν—y cyflawnder—y ddeddf—yn gyflawn—ynom ni*. Rhyw drefa ryfodd yw hon, sydd yn diogelu pechadur, yn dyrchafu y gyfraith, a'r hwn a'i rhoddodd, a'r Cefryngwr hefyd, yr hwn a'i cwblhaodd i'r gradd eithaf. Mat. 5. 17. Gal. 3. 19, 24. Rhuf. 3. 31. a 5. 20. a 8. 4. Col. 2. 14. Act. 13. 38, 39.

'Ac y saif yn y diwedd ar y ddaear.' Job 19. 25. 'Ac y cyfodir o'r diwedd ar y ddaear.' Dr. M. Mae y geiriau yn cynnwys tystiolaeth ragorol am berson a swydd y Cefryngwr, ac o ffydd Job ynddo. 'Mi a wn fod fy Mhrynr yn fyw.' *Fy Mhrynr*, 'מיִּי אָגוֹס בֵּרְתִּינָא, *fy nghyfathrachwr, fy rhyddhawr*. Mi a wn ei fod yn bresennol yn fyw, sef ei fod yn Dduw trwyddol, yn fyw er tragywyddoldeb, ynddo ac o hono ei hun, ac y bydd byw byth. 'Ac y saif yn y diwedd ar y ddaear.' Y mae gwahanol ddehongliadau yn cael eu rhoddi i'r geiriau. Rhai a'u priodolant i gnawdoliaeth yr Arglwydd Iesu: Mi a wn ei fod yn fyw fel Duw yn bresennol; mi a wn hefyd y saif fel dyn ar y ddaear, yn y diwedd. Eraill a'u priodolant i'w adgyfodiad, canys y gair *Heb.* עָמַד a rwydda *cyfodi* yn gystal a *sefyll*. Eraill a'u cymhwysant i'r adgyfodiad, a'r farn ddiweddfaf, pan y saif Crist *עָמַד לִי וּמַחְלָו וּלְמַחְלָו*, yn fuddugoliaethus ar y ddaear. Ond gan fod y golygiadau hyn oll yn gytun â'u gilydd, ac yn wirioneddau diammenbol, a'r naill yn cynnwys y llall, pa raid cyfyngu y geiriau? Yr oedd yn rhaid iddo ymgnawdoli a marw, ac onid, nis gallasai adgyfodi; yr ydoedd yn rhaid iddo adgyfodi ei hun, ac onid nis gallasai adgyfodi y melirw, a'u barnu; ond gan ei fod wedi ymgnawdoli a marw, ac adgyfodi, adgyfyd ei bobl hefyd yn y diwedd; saif yn ddiweddfaf (fel y gellir cyfieithu y geiriau) yn fuddugoliaethus ar, neu *wach ben y ddaear*, a'i holl breswylwyr, yn anfeidrol ddrychafedig, fel barnwr pawb, ac a sefydla eu chyfryau yn ddigynfawd byth. Y mae yr ystyriaeth hwn yn siriol Job dan ei holl gystuddiau, yn wneob holl gam-gyhuddiadau ei gyfeillion. Gyda llawn sicrwydd ffydd y mae yn ei alw *FR Mhrynr*, ac yn edrych arno trwy ffydd yn fuddugoliaethus ar bob gelyn, ar angu a'r bedd, ac yn effeithio trwy bryniad a thrwy nerthol weithrediad, waredigaeth dragwyddol i'w bobl gystuddiedig. Gen. 3. 15. a 22. 18. Ioan 5. 22—59. Judas 14, 15. Dat. 19. 10.

Mi wn fod fy Mhrynr yn fyw,
Ac yr esgyn yn y diwedd ar y ddaear;
Ac wedi i'r atiechyd ddystrwio fy nghroen,
Y caf, yn fy nghawd, weled Duw.—*J. M. Good.*

* Ut telos idem ad eum telaeuosis sen pnyrwosis, 1 Tim. 1. 5. at qui credit in eam re putetur iustis a Deo perinde ac si totam legem impleverit. Vatab.

'Yn mynegi y diwedd o'r dechreuad.' Esa. 46. 10. Y mae y Duw mawr yn hōni hyn fel yn *swig* yn biddodol iddo ei hun, ac yn dangos ei ragoroldeb ar bawb erall. 'Duw ydyw, ac heb fy math, yn mynegi y diwedd o'r dechreuad, ac er cynt yr hyn ni wnaed etto; yn dywedyd, Fy nghyngor a saif, a'u holl ewylls a wnaf.' I wybodaeth y Duw mawr, nid oes pethau i ddyfod, nac wedi mynd heibio; er ea bod felly o ran ei arfaeth, ei drefniad, a'i weithrediad. Y mae holl-wybodaeth Duw yn cynnwys pob peth ar unwaith, gyw â'r manylrwydd mwyaf. Os ydyw ei yn adnabod ei hun yn holl berffeiethrwydd ei hanfod, a dyfnderoedd ei arfaeth a'i gyngor, nid yw gwybod am greaduriaid, er mor aneirif, yn ei holl amrywiaeth, eu rhywogaethau, a'u hamgylchiadau, ond peth bychan iddo. Y mae y diwedd yn gystal a'r dechreuad yn nghyngor Duw; ac yno y mae pob peth yn eu cychwyniad, eu cysylltiad â'u gilydd, eu berffeiethiau a'u dybenion, gwedi eu trefnu ganddo; yr un peth gan hynny yw iddo wybod y diwedd o'r dechreuad; ac os ydyw yn ei wybod, dichon ei *fynegi*, yr hyn nis gall neb arall, ond yr amlygo Duw iddo. Pa. 33. 11. Diar. 19. 21. a 21. 30. Esa. 41. 22, 23. a 43. 12. Dat. 1. 8.

'Ac a welsoch ddiwedd yr Arglwydd.' Iago 5. 11. Gwelocho, neu gwyddoch trwy ddarllen, yr hanes am Job a'i ddyoddeffadau, pa fath ddiwedd grassol, dedwydd, a gogoneddus, a roddodd yr Arglwydd iddynt oll. Yr un yw yr Arglwydd etto: 'tosturial iawn yw yr Arglwydd a thrugarog'; efe a wared yn y diwedd mewn dull addas iddo ei hun, yn effeithiol, yn rasol, ac yn gyflawn.

'Unwaith yn niwedd y byd.' Heb. 9. 26. Nid yw y gair byd yma yn arwyddo y byd sylweddol, ond mae yn golygu trefniadau a goruchwyliaethau Duw yn y byd. Yn niwedd y byd, gan hynny, a rwyddia yr un peth a'r trefniad neu yr oruchwyliaeth ddiweddfaf yn y byd. Yn nechreu hon yr ymddangosodd Crist 'i ddileu pechod trwy ei aberthu ei hun.' Mae dechreuad a diweddfaf yr oruchwyliaeth yn cael eu galw wrth yr un enw; canys nid ydyw ond a tymbor cyflawn. Mat. 28. 20. Pa faint bynag a ddichon y byd barhau ar ol hynny, ymddangosodd Crist yn nghychwyniad y tymhor diweddfaf o ymddangosiad gras Duw tu ag at ei eglwys.

'Y rhai cyntaf a fyddant ddiweddfaf.' Marc 10. 31. Llauer o'r rhai cyntaf mewn breintiau ac ymddangosiadau yma yn y byd, a fyddant yn hollol amddifad o wir ras a sancteiddrwydd; ac yn olaf, sef yn fwy truenus na phawb yn ydd y farn. Yr oedd yr Iuddeuon yn gytfa yn ngalwad Duw, ac yn y mwynhad o freintiau ysbrydol; ond eu hanghrediniaeth a'u hanufudd-dod, eu diffrythdra a'u hannuwioldeb, a'u camddefnydd o honynt, a'u gwnaethant yn olaf; a'r Cenedloedd, y rhai oeddynt olaf, trwy alwad grassol Duw, a ddaethant yn flaenaf. Bu y Cenedloedd yn hir yn ddiweddfaf; ond yn awr, er ys oesoedd a aethant heibio, hwy yw y blaenaf mewn breintiau, mewn gwybodaeth a dedwyddwch. Dedwydd fydd yr amser pan y caffo yr hen Iuddeuon eu dwyn i'w hen flaenoriaeth; ac ar yr un pryd, na chaffo y Cenedloedd eu tōri ymaith.

DIWEDDAR. EDR. GWLAW.

DIWRAIDD—EIDDIO, (gwraidd) dadwreiddio, dadblanu.—Diwreiddio, pan y priodolir i ddyw, cenedl, neu bobloedd, a rwyddia eu dinystr cyflawn, dychrynllyd. Deut. 28. 63. 1 Bren. 14. 15. Ps. 52. 5. a 101. 8. Mat. 15. 13. Judas 12.

DIWRNOD, DIWARNOD, (diw-arnod) dydd, dwtawn, dyddgwaiht; yspaid amser terfynedig gan Dduw, ond anhysbys i ni nes y delo. Zech. 14. 7.

Nid y boreu y mae canmol *diwrnod* tēg. *Diar.*

'Diwrnod yr Arglwydd,' sef amser gosodedig gan yr Arglwydd i gwblhau rhyw waith, megys cospi a dyfetha ei elynion, a phobl ragrithol. Esa. 13. 6. a 34. 8. Ezech. 30. 2. Joel 1. 15. a 2. 2.—'Diwrnod cymeradwy gan yr Arglwydd.' (Esa. 58. 5.) diwrnod gwddi ei dreulio mewn gwaith, ac mewn modd cymeradwy gan yr Arglwydd.

'Hyd ddwy fl a thri chant o ddiwrnodau, yma y purir y cysegr.' Dan. 8. 14. Mae y geiriau yn ateb un sanct i ymfyniad un arall. 'Pa hyd y bydd y wel-edigaeth, y cymerir ymaith yr offrmw gwastadol, (nid yw y gair *am* yn yr iaith wreiddiol) a chamwedd anrhaith, i roddi y cysegr a'r llu yn sathra?' Yr ateb yw, 'hyd ddwy fl a thri chant o ddiwrnodau.' Y mae yn ddiawm, fod y diwrnodau i'w deall yn iaith y prophwydi am flynyddoedd: dwy fl a thri chant o ddiwrnodau, gan hyny, yw dwy fl a thri chant o flynyddoedd. Y mae yn anhawdd nodi amser dechreuad amser penodol yn eu prophwydoliaethau, hyd nes y cyfawnir hwynt, ac y bydd y dygwyddiadau yn dangos hyny gyda sicrwydd. Y mae y dysgedigion yn amrywio yn eu dehongliadau o'r geiriau hyn; ac nid hawdd ydyw penderfynu, gyda sicrwydd, pa bryd i ddechreu cyfrif y blynyddoedd. Tebygol eu bod hwy yn cyd-amseru â 1260 o ddyddiau Ioan yn y Dadguddiad, ond eu bôd yn dechreu yn gynt—hwyrach mai yn nechreu teyrnasiad Alexander Fawr, yr hwn a ddarlunir yma dan lun bwch gaffr, yr hwn a darawodd yr hwrdd a'r ddau gorn ganddo, sef ymerodraeth y Mediaid a'r Persiaid. Aeth Alexander drosodd i Asia, A. M. 3670, C. C. 334. Os felly, y mae y ddwy fl a thri chant o ddyddiau, sef blynyddoedd, yn tyngu at ddiwedd, ac yn cyd-reded â 1260 Ioan.* Edr. DYDD.

DIWYD—RWYDD, (gwyd) dyfal, diesgenulus, astud, manwl.—'Byddwch ddiwyd i wneuthur eich galwedigaeth a'ch etholedigaeth yn sicr.' 2 Petr 1. 10. Y mae galwedigaeth ac etholedigaeth yn weithredoedd Duw tu ag at ei bobl mewn perthynas i'w hechydwriaeth, a'r naill yn anwahanol gysylltiedig â'r llall. Y mae etholedigaeth yn dragywyddol, yn gangen o arfaeth dragywyddol Duw, yn dewis ei bobl o'i gariad a'i ben-arglywyddiaeth; y mae galwedigaeth mewn amser yn gweithredu tu ag at y rhai a etholwyd, i'w neillduo yn bersonol, ac yn sanctaidd i Dduw trwy yr efengyl. Mae pob un o honynt yn sicr ac yn ddiwyfnewid; 'canyis diedifarus yw doniau a galwedigaeth Duw'; ond y mient yn hollol anadnabyddus i ni, ond fel y byddo ein galwedigaeth yn egluro ein hetholedigaeth, ac effeithiau a ffyrthau galwedigaeth ynom, yn egluro ac yn tystio ein bod yn alwedigion, neu gwedi gwir uffddhau i'r alwedigaeth nefol yn yr efengyl. Nid yw y sicrwydd o'r pethau, mewn perthynas i ni ein hunain, yn cael ei roddi i neb mewn diofalwch enawdol, ond mewn diwydrwydd ysbyrdol a pharhaus. Mae diofalwch enawdol ynddo ei hun, yn gwrth-broff ein galwedigaeth; y mae pawb sydd yn enel eu galw, yn cael eu galw i ddiwydrwydd ysbyrdol, a pharod-rwydd i bob gweithred dda: y mae yr Ysbyrd Glân, yn yr alwedigaeth effeithiol hon, yn cenedlu y cyfryw ysbyrd o ddiwydrwydd ffyddlawn yn y rhai a alwyd. Y mae yr apostol yn cymeradwyo y cyfryw ysbyrd, ac yn annog pawb i barhau ynddo hyd y diwedd, er eu cadarnhad, eu sicrwydd, a'u gorfoedd. Diwydrwydd (*σπουδή*) a arwydda prysurdeb, dyfalwch, gweithgarwch, difrifwch, awyddfyd: ac a arwydda yma hollol ymgeniad ac ymroddiad awyddfyd, dyfal, a pharhaus yn mhethau Duw, yn ddiarbed, ac yn ddiffino. Phil. 2. 12. Rhuf. 9. 11, 16, 29. a 11. 29. Tit. 2. 14. 1 Ioan. 2. a 3. 19. Ps. 119. 165.

'Gan roddi cwbl ddiwydrwydd.' Gr. *σπουδή*

* Gwel Syr Isaac Newton ac Esob Newton ar y prophwydoliaethau. *Dissert.* 15.

πασαν παροισευκαρις—'Studium omne adinferentes, vel subinferentes.' *Yn dwyn i mewn gwbl*, neu *bob diwydrwydd*. Diwydrwydd yn mhob peth, ym mhob ffordd, bob amser; diwydrwydd yn gochelyd, a diwydrwydd yn ymgyrhaedd at. Gan fod Duw wedi rhoddi i ni addewidion mawr iawn a gwerthfawr, rhoddwn ninnau gwbl ddiwydrwydd i gyrrhaedd a meddiannu y pethau addawedig. Y mae yn anaddas i Dduw, yn anffyddlondeb i ni ein hunain, ac yn ddiystyrwch o'r pethau mwyaf eu gwerth, i fod yn ddiolofal, yn ddiawydd, yn segurlyd, ac yn ddiater am danynt. Nid *am* ein diwydrwydd, ond *yn rhoddi* cwbl ddiwydrwydd, y cawn hwynt. 'Llaw y diwyd a gyfoethoga.' Diar. 10. 4. Rhuf. 12. 8, 11. Heb. 6. 11.

DIWYGIO—IAD, (di-wyg) iawniad, ad-drefniad, ad-furfiad; gwellhau, difelo, adgyweirio, adnewyddu.—'Hyd amser y diwygiad.' Heb. 9. 10. *μεχρι καιρου διορθωσως*, *hyd amser yr adgyweiriad*. Nid mor addas, medd y Dr. Owen, yw y gair diwygiad yma: nid diwygio, neu wellhau, yr addolad luddewig a wnaed; ond ei oesod yn gwbl o'r neilldu, pan y dygwyd y trefniadau efengylaidd i mewn. Ond cyfarwyddodd a threfnodd Duw bob peth yn yr amser nodedig hwn, ac i barhau yn ddiwyfnewid, yn y modd goreu i'w ogoniant ei hun, ac er iechydwrfaeth dragywyddol yr eglwys. Diwygiad oedd, os golygir ystad yr eglwys yn gyffredinol, trwy ddwyn i mewn bethau gwell, yn tueddu ac yn cyfeirio yn fwy uniongyrch at y dybenion mawrion yn ngolwg Duw mewn perthynas i'w eglwys, a'i ogoniant ei hun ynddi a thrwyddi.*

DIYMGLEIDD, (ymgeledd) digymhorth, difaeth, digysur.—'Na'ad fy enaid yn ddiymgeledd.' Ps. 141. 8. Y gair *Heb.* *רוח* a arwydda dynoethi, neu dywallt allan: Na *ddynoetha*, na *thyswallt allan* fy enaid; sef ymgeledda, cryfhau, cysura, a chadw fy enaid. Enaid diymgeledd, yw enaid dycethr i weithrediadau sanctaidd yr Ysbyrd Glân, yn cymhwyso iechydwrigeth Crist iddo. Y mae angen ymgeledd ar ein heneidiau; y mae yr hyn a'u hymgeledda, yn effeithiol, yn ahrefn Duw yn Nghrist; cyfranogiad o'r cyflawnder sydd ynddo ef trwy yr Ysbyrd, yn unig, a wir ymgeledda enaid pechadur euog, halogedig, a thruenus. Enaid yn cael ei adael yn ddiymgeledd, sydd yn cael ei adael yn gwbl yn y cyflwr truenus y daeth iddo trwy y cwmp: rhag hyn y gweddia pob duwoli gyd â'r taerineb mwyaf, yn ddiatid.

DIYMMOD—I, (ymmod) disigl, diysgogiad, anhylithr.—'Byddwch sicr, a diymmod.' 1 Cor. 15. 58.—'Byddwch sicr a disigl.' Dr. M.—'Byddwch ffurfiad a diymmot.' W. S. Byddwch sicr, yn sefydlog, yn ddianwadal, yn holl bynciau athrawiaethol y ffydd, ac yn eich ymlyniad wrth Crist, ac yn ei ffydd; heb hyny, nis gellwch fod yn helaethion yn ngwaith yr Arglwydd, na llwyddo yn eich eneidiau.

DIYSGOG—I—OL, (ysgog) diysgwydedig, sefydlog. Act. 27. 41.

DIYSTYR—U—WCH, (ystyr) difeddwl, anystyrtol, dibarch, dibwys, disywl.—'Lamp ddiystyr,' yw lamp ddiiddefnydd, ddiolow, ddiolen. Job 12. 5.—'Diystyru cyngor Duw,' yw diystyru ei air, ei gyfraith, athrawiaeth yr efengyl, yr holl addysgiadau a'r hyfforddiadau y mae y Duw mawr yn rasol wedi eu rhoddi i ni er ein cyfarwyddyd, ac er ein diogelwch, a'n hechydwriaeth. Luc 7. 30. Num. 15. 31. Diar. 1. 25. a 15. 5. Esa. 5. 24. Hos. 4. 6. Y mae hyn yn mhawb yn arwydd o ffolineb, ynfydrwydd, a

* *Διορθωσαι*, merito dicuntur quæ recta ad summ scopum diriguntur, cum illa antea eodem quidem, sed sinuoso quodum ambitu, tenderent. *Besa.*

chalon-galedrwydd; ac yn gyffredinol yn rhagflaenu dinystr disymwth ac ofnadwy.

'Herod a'i flwydr, gwedi iddo ei ddiystyru a'i watwar,' &c.—'Gan ddiystyru gwaradwydd.' Luc 23. 11. Heb. 12. 2. Y mae ymddygiad Herod a'r milwyr tu ag at yr Iesu yn amlgyu y dirmyg mwyaf a fedrent hwy ddangos iddo; gwisgasant wisg glaerwen am dano—hen beth garplig, hwyrach—mewn gwawd a dirmyg. I'w wneuthur yn watwar-gerdd. Diystyrodd Crist y gwaradwydd hwn; nid ymollyngodd dano; ni wnaeth gyfrif mawr o hono, mewn cymhariaeth i'r effeithiau gogoneddus oedd i ganlyn ei ddyoddefiadu yn techyd-wriaeth ei eglwys, a dinystr ei gelynyon. Diystyrwyd ef, a diystyrodd yntau y diystyrwch, ac a orphenodd ei waith yn fuddugoliaethus.

DO, (o) gorair; ie.—Do, a naddo; sef ie, a nage

DOCTOR—IAID, *Llad.* DOCTOR; *Gr.* δίδακταλος (*didaskalos*) athraw, dysgawdwr.* Y mae yr un gair Groeg, weithiau, yn cael ei gyfieithu *athraw*, Mat. 9. 11. a 10. 24. Luc 3. 12. Act. 13. 1. 1 Tim. 2. 7. 2 Tim. 1. 11.—weithiau *dygawdwr*, Ioan 3. 10.—brydiau eraill, *doctor*, *doctoriaid*, Luc 2. 46. a 5. 17. Act. 5. 34. Pan oedd yr Iesu yn ddeuddeug mlwydd oed, cafodd ei rieni ef yn eistedd yn nghanol y doctoriaid yn y deml, yn gwranddo arnynt, ac yn eu holi hwynt—neu yn ymofyn â hwynt. Byr ydyw yr hanes a roddir am yr Iesu yn ei leuenctid: pan yn ddeuddeug mlwydd oed, gwelwn ef gyda Mair a Joseph yn Jerusaleum, yn ol y gyfraith: (Exod. 34. 23. Deut. 16. 16.) ar ddiwedd yr ŵyl ymddangosodd yr y canol, wrth draed y doctoriaid, lle y byddai y dysgawduriad yn arferol o fod. Byddai y dysgawdwr yn eistedd yn hanner cylch, a'r dysgyblion yn y canol, wrth eu traed. Byddai y doctoriaid, ar y gwyliau arbenig, yn arferol o ddysgu y bobl, yn un o ystafelloedd y deml, yn y gyfraith, yn gyhoeddus. Jer. 23. 5, 6, 7, 10. Ioan 18. 20. Yr oedd yr Iesu yno yn gwranddo, yn ateb, ac yn holi. Wrth y geiriau hyn gallwn ganfod dull y doctoriaid yn athrawiaethu, sef eu bod yn egiuro y gyfraith, yn holi y dysgawdwr, ac yn rhoddi rhyddid iddo ymofyn â hwynt er ychwaneg o hyfforddai ac eglurdeb. Gallwn fod yn dra sier ei fod yn eu plith gyda phob gwyllder, goetyngeddrwydd, addfwynder, a mwneidd-dra perthynol i'w oed. Yr ydoedd heb gymeryd arno yn bresennol y swydd o fod yn athraw yn gyhoeddus i'r bobl. Diamheu fod ei ymofynion doeth â hwynt yn tueddu i eglurhau y gwirionedd, ac i oleuo pawb oedd yn gwranddo. Etto ymofyn yr oedd fel dysgawdwr, ac nid fel dysgawdwr. Yn yr oed hwn, yr oedd y fath ddoethineb ynddo, fel y synodd pawb wrth ei ddeall a'i atebion. Er na chafodd ei ddysgu yn un o athrofaâu y doctoriaid a'r Rabbinaid yn Jerusaleum, o ba rai yr oedd 400. meddent; etto, yr oedd ei rieni wedi ei ddysgu mor fanwl, ac yntau mor llawn o'r Ysbryd Glân, fel y synodd pawb yn aruthrol wrth ei ddeall a'i atebion. Deut. 6. 7. Ioan 7. 15.—*Ἐξήρατρο, bu aruthr.* Arwydda y gair syndod i'r gradd mwyaf, i orehyfgy natur, nes y byddo yn colli arno ei hun gan ryfeddod.—Y mae yr ychydig hanes hwn yn rhoddi i ni olwg hyfryd ar yr Iesu yn ei fabandod; y dull sanctaidd y treuliodd ei ddyddiau boreuol, a'r ysbryd doethineb a deall a orphwysoedd arno. Esa. 11. 2. Blaguryn a dyfodd yn llwyddiannus, ac a floadenodd yn foreu, oedd: ni hauodd rhieni erioed yr hâd da mewn ddear mor dda, a'r ffirwyth mor dor-eithiog.—Wedi hyn, aeth i waered gyda hwynt i Nazareth, a bu yn ostyngedig iddynt. Gweithiodd, tebygol, wrth alwedigaeth ei dadmaeth Joseph, fel yr oedd yn cael ei alw yn *fab y saer*, ac yn *saer*. Mat. 13. 15. Marc 6. 3. Dywed yr Iuddewon ei fod yn gwneyd orlybinau ac lauanau. Yr ydoedd canonau yr

Iuddewon yn gofyn i bawb ddwyn eu plant i fynu i ryw alwedigaeth. Tebygol i ddiody teulu beri i Crist weithio ei alwedigaeth, tra yr oedd ef gartref gyd â'i rieni, ac yn cyd-gynnal â hwynt. Pa hanes rhyfedd yw hwn!

DODAI, דודאי [*fy ancylyd*], tywysog dosparthiad o 24,000 o ddynion yn gwasaethu Dafydd a Solomon yn yr ail mis. 1 Cron. 27. 4.

DODANIM, mab, neu hiliogaeth mab Ieuengaf Jafan, ac Wyr Japheth. Gen. 10. 4. Hwyrach iddynt breswyllo yn ynys Rhodes: ac oddi yno aethant i Epirus. Gellw y LXX. Dodanim, Rhodanim, yn cyfnawid דודאי dwy lythren yn dra thebyg i'w gilydd. Gwel *Ancient Universal History*, vol. i. p. 308, vol. x. p. 70.

DODI—AD, (dawd) *Gr.* δίδωμαι; *Llad.* DARE: gosod, cyfleu, rhoddi, planu.—'Dodi o honoch heibio, o ran yr ymarweddiad cyntaf, yr hen ddynt;' sef bwrw oddi wrthych; ymwrthod âg ef o'ch gwirfodd, yn *hollol* ac yn *dragrwydd*. Eph. 4. 22. Rhuf. 13. 12. Col. 3. 8. Heb. 12. 1. Iago 1. 21. 1 Petr. 2. 1. Dodi o honoch heibio yr hen ddynt, mor gyflawn ac mor foddulwn ag y dododd Crist ei einioes drosoch. Ioan 10. 18. 1 Ioan 3. 16.—Dodiad a arwydda rhoddiad, gosodiad, trefniad, sefydliad rheolau a chyfreithiau. Rhuf. 9. 4. 1 Cor. 14. 16.

DODREFN—YN, (dyodrefn) amguedd ty, trefnau, taclau.—'Gwefusau gwrbodaeth sydd ddodrefnau gwerthfawr.' Diar. 20. 15. Y mae gwrbodaeth yn harddwch, yn ddefnyddiol, ac yn werthfawr iawn mewn teulu, mewn eglwys, ac mewn gwladwriaeth. Y mae yn harddu ac yn defnyddio yr holl ddodrefn eraill. Beth wneir â chyfoeth, a galu, a lluoedd, &c. heb wybodaeth i'w hiawn ddefnyddio? Dyn heb wybodaeth sydd debyg i anifeil, ond ei fod yn fwy llygredig a phechadurus. Bywyd tragrwyddol ydyw adnabod y gwir Dduw, a'r hwn a anfonodd efe, Iesu Crist. Ioan 17. 3.

'Dodrefn y cadarn,' â pha rai y mae yn cadw ei neuadd, sef calonau pechaduriaid, ydyw yr holl lygr-edigaethau, ar ba rai y mae yn gweithredu, ac yn eu defnyddio i gynnal ei deyrnas i fynu, i lygru ac i gaethiwo dynion, ac i ddianrhydeddu Duw. Y ddodrefn hyn ydyw ei arfogaeth, yn yr hwn y mae efe yn ymddiried. Nis gallasai y diafol byth drigo yn nghanol dyn, oni bai yr arfau hyn. Pa fodd y dichon Satan drigo mewn calon lawn o wybodaeth, ffydd, cariad, ufudd-dod, ac ofa duwiol? Anwybodaeth, gan hynny, ac anghrediniaeth, anghariad, &c., yw yr arfogaeth a'r dodrefn sydd ganddo yn cadw ac yn addurno ei neuadd, yn drigfa addas iddo ei hun. Pan ddol yn cryfach nag ef arno, sef Crist Iesu, mae yn ei orchfygu, ac yn dwyn ymaith ei holl arfogaeth, ac yn llwyr yspeilio ei holl ddodrefn ef. Mat. 12. 29. Marc 3. 27. Luc 11. 21, 22. Edr. LLESTRI, TLYSAU.

DODWY—A, (dodw) gosod, rhoddi, dodi; dodi wy.—'Wyau asp a ddodwyasant.' Esa. 59. 5. Wrth wyau yr asp, deallwn yr holl gau athrawiaethau halogedig, y rhai mae y gau athrawon yn mhob oes yn dodwy arnynt, ac yn eu dwyn allan. Y maent fel wyau yr asp, yn llawn o wenwyn, a'r hwn a fwytao o honynt a fydd marw. 'Y mae eu gwefusau yn traethu celwydd, a'u tafod yn myfyrio anwired. Nid oes a alwo am gyflawnder, nac a ddadleu dros y gwirionedd: maent yn gobethio mewn gwagedd, ac yn dywedyd celwydd.' Wyau yw athrawiaethau gau, o ba rai y tyr allan y gwiberod mwyaf gwenwynig a niweidiol: y maent yn lladd ac yn dystyrio pawb a frathant, ac i'w gochelyd fel y pethau mwyaf niweidiol i ni, a dianrhydeddus i Dduw.

* Gwel Campbell's *Prelim. Dissert.*, p. 231, &c.

DOEG, [*anesmwyth*] Edomiad, penaf o'r bugeiliaid oedd gan y brenin Saul, yr hwn a gyhuddodd Ahimelech mab Ahitub, yr offeiriad, wrth Saul, ac wrth orchymyn y brenin, yn greulon iawn, a laddodd bump a phedwar ugain o wyr, yn dwyn ephod liau. 1 Sam. 22. 18.

DOETH—ION, (oeth) call, synwyrlo, pwyllog; un yn meddiannu doethineb. Mat. 7. 24.—'Doethion a ddaethant o'r dwyrain.' Mat. 2. 1. *μαγοι απο ανατολων*, *magiaid o'r dwyrain*, neu *magiaid dwyreiniol*; *doethion* o sect neu greffyd y *magiaid*. Yr oedd sect o ddoethion crefyddol cenedlig o'r enw hwn, y rhai a flagurasant fwyaf yn Persia, ac oddi yno a ymdaenasant dros amryw barthau dwyreiniol, yn enwedig Assyria ac Arabia.* Pa sawl un oedd o honnynt—o ba le y daethant—mewn pa faint o amser—pa bryd—ac yn mha dŷ yr oedd yr Iesu yn Bethlehem, &c. sydd â llawer o ddadleuon gwedi bod yn eu cych, a llawer o ddychymygon wedi eu hyegrienu gan y naill a'r llall; ond dychymygon yw y owbl ond sydd wedi ei roddi i lawr i ni gan yr efengylwyr. Am fod Arabia yn aml yn cael ei galw y *dwyrain*, (Gen. 25. 6. 18. Job 1. 3. Barn. 6. 8. 1 Bren. 4. 30. Jer. 49. 28.) a bod y wlad hon yn enwog am aur, thus, a myrr, barna Grotius, Doddridge, Campbell, &c., mai y wlad hono a feddyllir yma. Eraill mai Persia oedd. Am amser dyfodiad y Magi, barna rhai mai o fewn deugain niwrnod puredigiaeth Mair y daethant, tra yr oedd Joseph a Mair, a'r dyn bychan, etto yn Bethlehem; eraill a farnant, mai yn mhen blwyddyn gwedi ei enedigaeth, gwedi iddynt dreulio ychydig amser yn Nazareth, yr hyn y mae y geiriau yn Mat. 2. 16. a Luc 2. 39. yn tueddu i gadarnhau. Ond gan nad yw yr Ysbryd Glân gwedi hysbysu y pethau hyn yn sicr, nis dichon neb ond dychymygu mewn perthynas iddynt. Hyn sydd sicr, iddynt ddyfod trwy grybwylliad a chyfarwyddyd dwyfol, i ymfyn am yr Iesu: 'Gwel-som ei seren ef yn y dwyrain,' meddant, 'a daethom i'w addoli ef.' Gwelant seren: a hysbyswyd iddynt trwy ddadguddiad dwyfol, tebygol, mai i'w cyfarwyddo ato yr ymdangosodd y goleud newydd rhyfedd hwn. 'Y seren a welent yn y dwyrain, a aeth o'u blaen, hyd oni ddaeth a sefyll goruwch y lle yr oedd y mab bychan. A phan ddaethant i'r tŷ, gwelant y mab bychan gyda Mair ei fam, a syrthiasant i lawr, ac a'i haddolasant: ac wedi agoryd eu trysorau, a offrymasant iddo anrhegion, aur, thus, a myrr.' Yr oedd yn arferedig yn y gwledydd hyn y anrhegu rhyw un enwog a fyddent yn ymweled ag ef. Gen. 43. 11—15. 1 Sam. 9. 7, 8, a 10. 27. 1 Bren. 10. 2. Ps. 72. 10. Diar. 18. 16. Yr oedd eu haddoliad a'u hanrhegion yn dangos eu crediniaeth ynddo, a'u parch iddo, yn addas i fawredd ei Berson a'i swydd: ac yr oedd yr anrhegion yn gyf-amerol iawn tu ag at gynnorthwyo Joseph a Mair yn eu taith gostfawr i'r Aipht, gwlad hollol ddyeithr iddynt, tebygol, ac etto yr oeddnynt i drigo yno enyd o amser. Yr oedd dyfodiad y Magiaid yn arddangosiad os nid yn wystl, y byddai i'r Cenedloedd rodio at ei oleuni, a breninoedd at ddysgleirdeb ei gyfodiad. Esa. 60. 3, 5, 6.

DOETHINEB, (doeth) callineb, synwyr, pwyll. Y mae doethineb yn briodoledd hanfodol yn Nuw, ac yn gyfranedig oddi wrtho mewn amrywiol raddau i'w greaduriaid. Y mae amryw greaduriaid yn ddoeth, ond doethineb yw Duw. Doethineb pur, perffaith, diderfyn, anchwiliadwy, a thragywyddol, fel efe ei hun. Esa. 40. 13. Job 11. 17. Ps. 136. 5. Duw unig ddoeth yw. Rhuf. 16. 27. 1 Tim. 1. 17. Judas 25. Y mae efe yn ddoeth o angenrheidrwydd hanfod, yn anffaeledig, ac yn wastadol. Y mae dyfnder golud

doethineb, a mawr amryw ddoethineb, ynddo. Rhuf. 11. 33. Eph. 3. 10. Edr. AMAYW. Y mae ynddo ddyfnderoedd o ddoethineb, nas dichon yr holl greaduriaid byth ei blymio; mae ynddo olud ac amrywiaeth o ddoethineb, nas dichon neb byth eu cyfrif. Nid oes dim yn groes i ddoethineb ynddo, a môr ydyw heb waelod, ac heb derfynau, o ran amrywiaeth, mesur, a pharhad. Y mae pob meddwl ynddo, pob cyngor, pob dyben, pob gair, a phob gweithred o eiddo Duw, yn ddoeth ac yn dda. Y mae yn ddoeth yn ei holl fwriadau a'i ddybenion; ac yn ddoeth i ddewis y modd, yr amser, ar offerynnau mwyaf addas i gyflawni ei fwriadau. Fel mae ei wybodaeth yn anfeidrol, yn adnabod pob peth ar yr un olwg; felly mae ei ddoethineb yn anfeidrol i drefnu pob peth yn y modd goreu. Y mae hwnw yn ddoeth yr hwn sydd yn gweithredu i ddybenion teilwng ac anrhydeddus, ac yn addasu pob peth yn y modd goreu i gyflawni hyn; felly y mae y Duw mawr yn gweithredu yn mhob dim: Duw unig ddoeth yw. Y mae yn unig ddoeth, 1. Oblegid nad oes neb mor ddoeth; nid ydyw doethineb pawb yn nghyd, ond megys dim mewn cymharfaeth i'w ddoethineb ef.—2. Am mai efe yn unig sydd ddoeth, ynddo ac o hono ei hun. Nid cynnedd yw yn Nuw, fel mewn dyn, a ellir ei gwahanu oddi wrtho, ond Duw ei hun yw; nis gall fod, heb fod yn ddoeth. Rhuf. 11. 34. Esa. 40. 14.—3. Am fod pawb yn cael eu holl ddoethineb oddi wrtho. Y mae ei ddoethineb ef ynddo ac o hono ei hun; ac mae doethineb pawb eraill, yn mhob gradd o hono, yn deillio oddiwrtho ef. Esa. 28. 26. Dan. 2. 21. 4. Am mai efe yn unig sydd ddoeth, a phob math o ddoethineb ynddo. Y mae creaduriaid yn ddoeth at ryw bethau, megys dynion at ryw waith neu gelfyddyd; ond y mae holl amrywiaeth doethineb yn Nuw. Y mae yn ddoeth yn ei fwriadau, ac yn ei holl ffyrdd. Fel nas dichon fwriadu na gweithredu yn anglyfawn, oblegid ei gyflawnder; felly nis dichon fwriadu na gweithredu yn annoeth, oblegid ei ddoethineb.—5. Efe yn unig sydd yn wastad, yn annherfynol, ac yn anffethedig ddoeth. Am ei fod yn berffaith ddoeth, nis gellir chwanageru at, na thynu oddiwrth ei ddoethineb. Job 11. 6, 7. Rhuf. 11. 33. Ps. 92. 2. Diar. 21. 20.

Y mae Duw gwedi amlygu ei ddoethineb, fel ei briodoliaethau eraill, yn ei holl weithredoedd. 'Mor lliosog yw dy weithredoedd, O Dduw! gwnaethoeth hwynt oll mewn doethineb.' Ps. 104. 24. Y mae argraff doethineb dwyfol ar wneuthuriad pob creadur, a phob rhan o hono; ac hefyd yn y dyben o'i wneuthuriad yn ol ei ryw. Y mae y naill beth yn ateb i'r llall, a'r cwbl yn cytuno i ddwyn yn mlaen ddybenion Duw yn y greadigaeth, mewn modd tirionfeth, ardderchog, a gogoneddus. Y mae amrywiaeth, addasrwydd, a dybenion gweuthuriad yr holl greaduriaid, yn amlygu doethineb diderfyn ac anchwiliadwy.

Y mae holl ragluniaethau Duw tu ag at bawb, byd ac eglwys, a llywodraeth foedal Duw ar y cwbl, yn amlygu dyfnderoedd yr unrhyw ddoethineb anolrheiniadwy. Rhuf. 11. 33. Yn cyflawni maent yn bresennol, ond pan y byddont oll wedi eu cyflawni yn berffaith, gwaedda pawb a gaffo iawn olwg arnynt, O ddyfnder golud doethineb Duw!

Mae holl drefn iechydwrfaeth yn amlygu doethineb Duw, yn ei holl fawredd a'i amrywiaeth diderfyn. 'Trwy yr eglwys,' a rhagluniaethau Duw tu ag ati, 'yr hysbysir i'r tywysogaethau a'r awdurdodau yn y nefolion leoedd, fawr amryw ddoethineb Duw.' Eph. 3. 10.

Y mae Crist yn cael ei alw 'doethineb,—doethineb Duw,'—am ei fod yn Dduw anfeidrol ddoeth; am fod holl drysorau doethineb a gwybodaeth yn guddiedig ynddo, fel Cyfryngwr. Yn ei berson ac yn ei oesoldd i fyddu yn ei swydd, a'r dybenion i'w hatb trwy hyn, mae yr amlygiad mwyaf cyflawn o ddoethineb dwyfol a wellir byth. Diar. viii. 1 Cor. 1. 24.

* Gwel Prideaux, part. 1. b. 3. & 4.—*Universal History*, vol. v., p. 143.—*Hyde's Religio Veterum Persarum*.

'Doethineb Duw mewn dirgelwch,' yw yr efengyl sydd yn hysbyeu Crist a threfnolad Duw ynddo. 1 Cor. 1. 24. a 2. 6, 7. Col. 2. 3. Gwnaed ef i ni gan Dduw yn ddoethineb—trefnwyd, a gosodwyd ef yn yr arfaeth, ac amlygwyd ef yn yr efengyl, i ni yn ddoethineb. Y mae yn ddoethineb dros, ac i'w holl bobl : mae drostynt yn ddoeth yn golygu, yn trefnu, ac yn goruwch-lywodraethu eu holl achosion yn y llys fry, ac yma ar y ddaear isod ; mae yn dadguddio i ni feddwl Duw, a thrwy ei afi a'i Ysbryd, yn ein gwneyd yn ddoeth i lechydwrtaeth. 1 Cor. 1. 30. Eph. 1. 8. Col. 4. 5. Nid oes neb yn wir ddoeth, ond y rhai sydd yn adnabod Duw, a'r hwn a anfonodd efe, Iesu Crist : yn ofni Duw, yn ei barchu, ac yn ei addoli. Pwy ond yr ynfyd a'r gwallgofus a amharcha ac a ddianrhydedda Dduw? 'Dechreuad doethineb yw ofn yr Arglywydd.' Pa. 111. 10. a 90. 12. Diar. 9. 10. Deut. 4. 6. Mat. 24. 45. 2 Tim. 3. 15. Y doethineb y mae Duw yn ei roddi, ac sydd oddi uchod, ydyw hwn, ac y mae yn bur, yn heddychol, boneddigaidd, hawdd ei drin, yn llawn trugaredd a frwythau da, diduedd, a diragrith. Iago. 1. 5. a 3. 17.

Doethineb a arwydda weithiau, 1. Synwyr a challineb i ganfod beth sydd addas neu yn anaddas i'w wneuthur, o ran amser, lle, dull, a moddion, neu ddybenion. Preg. 2. 13. —2. Gwybodaeth y celfyddydau breiniol ; felly yr ydoedd Moses yn ddysgedig yn holl ddoethineb yr Aphiitiaid. Act. 7. 23. —3. Parodwydd i ddychymygu, a medruswydd i ffurfio cywreinaeth. Exod. 31. 2, 5. —4. Cyfrwysdra diehellgar. Exod. 1. 10. 2 Sam. 13. 3. Job 5. 13. —5. Anian-deddff a synwryoldeb creaduriaid dreswm. Job 39. 17. —6. Cyfrwysdra cnawdol, a dybenion bydol, llygr-edig, tywysogion y byd hwn, yn trefnu eu hachosion bydol a gwladwriaethol, yr hwn y mae Duw yn aml yn ei wneuthur yn ynfyrwydd. Doethineb y cnawd yw, yn gweithredu yn gyfrwys-ddrwy, i gynnal pechod a theyrnas y diafol yn y byd. 1 Cor. 1. 19, 20 a 2. 7, 8. 2 Cor. 1. 12.

Nid yw yr efengyl i gael ei phregethu mewn doethineb ymadrodd, fel na wneler croes Crist yn ofer : 1 Cor. 1. 17. sef mewn geiriau chwyddedig, ac areithyddiaeth ddynol, ddengar ; ond yn eglurhad y gwirionedd, ac mewn geiriau a ddysgir gan yr Ysbryd Glân. 1 Cor. 2. 13.

'Yn noethineb Duw,' neu yn noeth drefniad Duw, 'nid adnabu y byd trwy ddoethineb mo Dduw.' 1 Cor. 2. 21. Nid adnabu neb o'r hen Philosophyddion Pa-ganaidd mo Dduw, trwy eu holl ddysgyddiaeth a'u gwybodaeth ddynol. Yr oedd hyn gwedi ei drefnu yn ddoeth gan Dduw, fel y byddai yn fwy amlwg yr angenheidrwydd o'r efengyl, a nerthol weithrediad yr Ysbryd Glân trwyddi, ar feddyliau pechaduriaid. Nid llawer o'r rhai doethion hyn a alwyd. 1 Cor. 1. 26. Mat. 11. 25. Luc 10. 21.

DOF—I, (of) *Gr. δοῦσας* ; *Llad. DOMARE* : gwarhau darostwng, hyweddu. Dan. 2. 40. Marc 5. 4. Iago 3. 7, 8.

DOFYDD, (dof) gwarhâwr ; un o enwau yr Arglywyd.

Toddal y ddaear o'i ffaen ef,
Pan gylwid llef Duw *Dofydd*.
E. Frys. (Pa. 46. 6.)

DOGN—I, (dog) mesur, cyfran, digon.—'Dogn dydd yn ei ddydd : sef mesur, neu gyfran dydd yn ei ddydd. Exod. 5. 13. a 16. 4. בִּימֵי יְהוָה *gair* neu *beth*, y diwrnod yn ei ddiwrnod—sef digonedd o fara. Diar. 30. 8. Yr oeddynt yn cael cyfran addas ddigonol o fanna dros y diwrnod, yn y diwrnod : nid cyn y diwrnod, ond yn y diwrnod ; nid digon am flwyddyn yn y diwrnod, ond digon y dydd hwnw. Fel hyn yr oeddynt yn cael prawf newydd beunyddiol o ofal tirion yr Arglywydd am danynt, ac yn cael

eu dysgu i fyw trwy flydd ar ei ofal a'i haelioni, yn foddolawn, ac yn gymedrol.

DOL—YDD, DOL—DIR, (ol) gweinglawdd, gwaadafas, gwaestad-tir, porffaad-tir.—'A bod yr anialwch yn ddol-dir, a chyffrif y dol-dir yn goed-tir.' Esa. 32. 15. Effaith tywalltiad yr Ysbryd o'r uchelder, ydyw troi yr anialwch yn ddol-dir arloesedig, a frwythlawn. Wrth yr anialwch, deallwn, y Cenedloedd, neu bechaduriaid, yn eu cyfiwr diffriwyth, diras, anghyflawn, ac annuwiol, dan y cwymp : ar y rhai hyn y mae yr Ysbryd yn cael ei dywallt o'r uchelder, a'r canlyniad ydyw, eu bod yn cael eu cyfnewid a'u sancteiddio ; eu dysgu i wadu annuwioldeb a chwantau bydol, a byw yn sobr, yn gyflawn, ac yn dduwiol, yn y byd sydd yr awrhon. 'Yna y trig barn yn yr anialwch, a chyflawnder a erys yn y dol-dir.' Esa. 32. 16. Tit. 2. 12. Barna rhai, gan fod y rhan gyntaf o'r adnod yn golygu galwad y Cenedloedd, fod y rhan olaf yn golygu gwrthodiad yr Iuddewon. Mae geiriau cyffelyb iddynt yn Esa. 29. 17. 'Onid ychydig bach fydd etto hyd oni throir Libanus yn ddol-dir, a'r dol-dir (neu Carmel) a gyfrifir yn goed?' Beth bynag am y cymhwysiad neifdull o'r geiriau, y maent yn ddiarnneu yn arwyddo cyfnewidiadau mawrion ar yr eglwys, a'i dull a'i hagwedd yn y byd. Hwyrach y gellir deall y geiriau, 'a chyffrif y dol-dir yn goed-tir,' cyfrif profesywyr cnawdol, y rhai ydynt yn ddol-dir mewn ymddangosiad yn unig, y peth ydynt mewn gwirionedd, sef yn goed-tir heb eu harloesi na'u darostwng erioed. Wedi tywalltiad yr Ysbryd o'r uchelder, bydd y cyfryw oleuni yn yr eglwys, fel y bydd rhagrithwyr cnawdol yn ymddangos y peth ydynt, a'u twyll yn dyfod i'r amlwg i'w ffeiddio. Pan fyddo pawb yn y tywyllwch, gelwir y coeg-ddyn yn foneddig, a'r cybydd yn hael, er mawr niwed ac anharddwech yr eglwys ; ond ni oddef rhagrithwyr ddydd dyfodiad yr Arglywydd, yn ngoruchwyliaethau goleu, poeth, tanbaid yr Ysbryd Glân : pan fyddo yr anialwch yn cael ei droi yn ddol-dir, coed-tir fyddant hwy, ac y cyfrifir hwynt hefyd. Mal. 3. 2.

DOLEF—AIN, (llef) bloedd, banllef, crochlef.—Y mae gwaith yr ysbryd arian yn dolefaen yn y dyn oedd gwedi ei feddiannu ganddo, yn dangos mor uchel yw awurdod Mab Duw ar y cythreuliaid, mor druenus ac anobeithiol yw eu cyfiwr hwythau, a'r dysgylliad dychrynlyd ac ofnadwy sydd ynddynt am farnedig-aeth, a'r poenau a barotwydd iddynt. Er ei fod yn poeni yn ddirfawr y dyn truan a feddiannwyd ganddo, etto mae, ar ei ran ei hun, yn crochwaeddi ar Fab Duw, 'Yr wyf yn atolwg i ti na'm poenech.' Hyny sydd wedi ei benderfynu iddo ; mae gallu ac awurdod gan Fab Duw i wneuthur hyny ; a hyny mae yntau, yn ddychrynadwy iawn, yn ei ddysgwyd. Pa un ai creulondeb ai trueni dychrynlyd sydd i'w ganfod fwyaf? O ! y fath agwedd ddychrynlyd a wnaeth pechod ar greaduriaid glân y goleuni !

DOLEN—AU, (dól) bwa, plygiad, cerni, dól-ystum, arwestr.—Dolen gwellaif, dolen cawg ; bach a dolen, cwllwm dolen. Exod. 26. 4, 5. a 36. 11, 12, 17.

DOLUR—IAU—US, (golor) *Llad. DOLOR* : ing, gloes, poen ; archoll, briw ; clwyf, clefyd.—'Doluriau uffern a'm hamgylchynasant.' 2 Sam. 22. 6. Pa. 18. 5. Cyfleithir yr un gair *Heb. גֹּדְלִיאַו, gōdliaw, doluriau, rheffynau*. Y mae y gyffelybiaeth yn cael ei chymeryd oddiwrth ddull helwyr yn cylchynu eu hellsa a rhywydau i'w dal, ac wedi hyny eu ladd. Felly Dafydd a fu gwedi ei amgylchu a rhywydau uffern, y rhai a berodd iddo ddolur a gofid nid bychan : yn ei gyfyngder hwn, gwaeddodd ar yr Arglywydd ; clybu ei lef o'i deml, anfonodd, ac a'i gwaredodd oddiwrth ei elynion cedyrn, ac a'i dug i eangder. Pa. 18. 6, 16, 17, 19.

'Gŵr gofidus, a chynnefn A dolur.—Diau efe a ddug ein doluriau.' Esa. 53. 3, 4. Y doluriau, neu y dyoddefadau dyledus i ni o herwydd ein pechodau. Gan i'r 'Arglwydd roddi arno ef ein hanwiredd ni i gyd,' cymerodd yntau y doluriau, yr archollion, a'r dyoddefadau dyledus am yr anwireddau hyny. 'Rhoddwyd pla arno ef am gamwedd fy mhobl.' Esa. 53. 8.

'Mi a wn oddiwrth eu doluriau.' Exod. 3. 7. Nid yn unig yr oedd yr Arglwydd yn gwybod am eu cystuddiau a'u doluriau, sef eu gofidau a'u dyoddefad-
au, ond yr oedd yn tosturio wrthynt, yn cyd-ddyoddef gyd a'u gwendid: a chan ei fod yn gwybod ac yn tosturio, mae yn sicr i'w cynnal danynt, a'u gwaredu allan o honynt.

DONIAU, (dawn) rhoddion, cymhwysderau.—Y mae doniau cyffredinol, gwyrthiol, grasol, a chadwedigol. Y doniau cyffredinol, a gwyrthiol, a ellir eu colli; ac mae yr Arglwydd yn eu cymeryd ymaith yn aml, pan fyddo ei ddybenion yn eu rhoddi gwedi eu hateb; neu yn gerydd am bechodau neu esgeulusdra y rhai a'u derbyniasant; ond diedifaru yw doniau grasol a chadwedigol Duw, a'i alwedigaeth sanctaidd trwy yr efengyl. Ps. 103. 2. Rhuf. 11. 29. a 12. 6. 1 Cor. 12. 1, 28, 31. Edr. DAWN.

DOR, דור prif ddinas talaeth yn ngwlad Canaan Goresgynodd Josuah hi, a laddodd ei brenin. Jos. 11. 2. a 17. 11. Yn Hebraeg, *Nephath-Dor*. Mae yn sefyll ar Fôr y Canoldir, rhwng Caesarea a mynydd Carmel.

DOR—AU, (or) *Heb.* דור *Gr.* δώρα; drws, porth—'A gauodd y môr â dorau.' Job 38. 8. Mewn dull ardderchog ac addurnedig, mae yr Arglwydd yn llefaru wrth Job, i ddangos ei fawredd ei hun, a diddymdra Job. Er mor derfysgelyd ac ofnadwy yw y môr mawr, mae y Duw mawr yn ei drin a'i lywodraethu mor hawdd ag y trinia mammaeth blentyn newydd ei eni. Pan ruthrodd efe allan o'r ddaear, fel pe deuai allan o'r groth, efe a'i cauodd â dorau, gosododd y cwmwl yn wisg iddo, a niwl tew yn rhwymyn iddo. Y mae ei ddorau gwedi eu cadarnhau â throelion, ac yn effeithiol yn ei gadw o fewn y terfynau gosodedig. A pha beth y mae Duw yn llywodraethu y creadur ofnadwy hwn? Dim ond y gorchymyn, 'Hyd yma y deul, ac nid yn mbellach.' Dyma rwymin digon cryf, a dorau digon cedyrn. Y mae yn rhaid iddo orchfygu Duw cyu y tôro y rhai hyn. Edr. DRWS.

DORCAS, *Gr.* Δορκας, ewig, neu iynches; *Syr.* דורקה *Tabitha*, yn arwyddo yr un peth. Cawn yn Act. 9. 36—41. hanes am yr yw ddyseygibles yn Joppa a'i henw *Tabitha*, (neu *Dorcas*, yn Groeg,) yr hon oedd yn llawn o weithredoedd da, ac elusenau; iddi glafychu a marw, ac i Petr ei chyfodi o farw i fyw. O herwydd y wyrth ryfedd hon, 'llawer a gredasant yn yr Arglwydd.' Act. 9. 42. Er nad yw yr hanes am y wraig hon ond byr, y mae yn anrhydeddus iawn. Fel pren wedi ei blanu wrth y dyfroedd, ac yn estyn ei wraidd wrth yr sŏn, y mae yn llawn o ffrwythau. Gwnethur gweithredoedd da oedd ei chelfyddyd, ac yr oedd yn ddiwyd ac yn fyddlawn iawn wrth ei gwaith sanctaidd. Er hyny, bu glaf, ac a fu farw. Ond y mae yr Iesu yn Arglwydd yr aw meirw yn gystal a'r byw, ac a all aw ei bobl yno, neu oddi yno, fel y gwelo efe yn dda. Y mae dywedyd, 'Cyfod,' yu enw yr Iesu, o enau ei apostol, yn ddigon i'w dwyn yn ol o wlad angen.

DOS, (os) berf archedigol; megys, 'Dos i'r arch—do—allan o'th wlad.' Gen. 7. 1. a 12. 1. Mae mawredd Duw yn ei arch; pan fyddo yn erchi, y mae awurdod dwyfol yn yr archiad yn peri y peth.

DOS—AU, (os) defnyd, gronyn.

Yn *ddiddos* ei fytirdod. *E. Prys*, (Pa. 1. 2.)

Sef yn ddidddefni, yn ddigolled, yn ddiball.

DOSPARTH—IAD—AU—U, (goeparth) rhan, rhanriad; gwahanriad, neillduad.—Er mwyn iawn drefn yn ngwasanaeth yr Arglwydd, dosparthodd Dafydd yr offeiriad, y Lefiaid, y cantorion, a'r porthorion, yn ddosparthiadau; ac yr oedd pob dosparth i wasanaethu yn ei gylch. Yr oedd y drefn hon yn ysagfnhau y gwaith, ac yn gofalu na byddai un rhan o hono yn cael ei esgeuloso; diammeu fod y cwbl wedi ei wneuthur trwy gyfarwyddyd a gorchymyn Duw i Dafydd. Bob wythnos yr oedd mil yn dyfod i Dduw, a mil yn myned allan, yn eu cylchoedd. 2 Bren. 11. 5, 6, 7. 2 Cron. 23. 8.

Dosparthwyd gwlad Canaan gan ddyinion dewisedig o bob llwyth, ac wedi hyny Josuah a fwriddoed goelbren ger bron yr Arglwydd yn Siloh; felly rhanodd Josuah y wlad i feibion Israel, yn ol eu rhanau. Jos. 18. 4, 9, 10. Yr Arglwydd, yr hwn a roddodd y wlad iddynt, ac a'u dygodd i mewn iddi, oedd yn dewis rhan a sefylla pob llwyth ynddi. Nid oedd neb â mwy o hawl i ddewis, na neb a allasai ddewis yn well ac yn ddoethach. Y mae ei ragluniaeth ddoeth yn pên yr amseroedd rhag-osodedig, a therfynau preswylfod pawb o blant dyinion. Act. 17. 26. Mae yr amseroedd dyfodfa pawb i'r byd, a therfynau eu preswylfod, wedi eu rhag-oesod gan Dduw, i ateb ei ddybenion doeth ei hun.

'Y rhai o herwydd cynnefnindra y mae ganddynt synwyr wedi ymarfer i ddosparthu drwg a da'—*προς διακρίσιν, i ganfod, i farnu, ac i wahaniaethu* rhwng drwg a da; sef rhwng gwir a gau-athrawiaeth; a rhwng iawn a cham-dddefydd o'r gwirionedd dwyfol. Heb. 5. 14. Y mae y diafol yn taenu ei gyfeillion-adau ar hyd y byd, dan rith gwirionedd dwyfol; ac os na lwyddda trwy hyny, ymgais i wro dyinion i gam-dddefyddiad o'r gwirionedd, naill ai i'w digalonai a'u rhwyatro, neu eu llenwi â rhyfyg penrhydd. Gwirioneddau dwyfol yn unig, a'r rhai hyny yn cael eu hiawn-dddefyddio, yw gwir ymorth iachus yr enaid, a bâr iddo lwyddo a chynnyddu mewn cryfder ys-brydol.

DRACHMA, *Gr.* δραχμη; cyfieithir ef *dryll*, yn Luc 16. 8, 9. Y drachma, arian Groegaidd oedd, o werth yn nghylch saith ceiniog a thair ffyring o'n harian ni. Ond y gair *Heb.* דרעכון *dracmon* oedd enw ar arian bath Persia, ac o werth yn nghylch pum' swllt ar hugain. Dywedir bob amser ei fod yn aur. Ezra 2. 69. Neh. 7. 70, 71, 72. Hwyrach mai oddi wrth Darius y Mediad, brenin cyntaf yn ymerodraeth y Persiaid, y cafodd ei fod yn enw, am fod ei lun arno: דר dar, כ tebyg, כפון delu.

DRAENOG—IAID, (draen) yn llawn drain. Y gair *Heb.* דרען a gyfieithir *draenog*, Esa. 34. 11, yn pen. 14. 23, *aderyn y bun*; ond *draenogiaid*, gan y Dr. M.—yn Zech. 2. 14. *dylluan*. Y gair אנקת *g* gyfieithir *draenog*, Lef. 11. 30. *Saes.* FERRET.—Nid hawdd cyfieithu enwau creaduriaid, y rhai, hwyrach, nad ydynt i'w cael yn ein gwledydd ni: ond rhaid barnu am eu rhyw, nid yn gwbl oddi wrth yr enw, ond hefyd oddi wrth amgylchiadau y lleoedd y sonir am danynt yn yr ysgrhythrau.* *BITTERN* yw y cyfieithiad Saesonaeg o'r gair yn y lleoedd uchod.

* Mae awdwyr y 'Mission to the Jews,' yn dywedyd, tu dalen 73, 'Cymerodd y Dr. Kelth y gwaith o holl ein barwein-ydd Ibraim yn nghylch Petra: oblegid yr oedd efe wedi bod yno gyd â'r Dr. Robinson o America. Oddi wrtho ef y cawsom ein hysbysan fod creadur garw blewog, yr hwn a feddylliem ni oedd y *Porcupine*, i'w weled yn fynych yn Wady Mousa, a bod yr Arabiaid yn ei alw *kanfand*, yr hwn sydd yn amlwg yr un peth a'r Hebraeg *Kippud*, y gair a ddefnyddir yn Esaiah, er ei fod yn *bittern* yn y cyfieithiad Saesonaeg.'—E.

Pa greadur bynag a feddylir wrth קָוָה yr oedd yn arian dan y gyfraith. Mae tri math o ddraenogiaid; sef draenogiaid America, sydd heb glustiau iddynt—draenogiaid Malacca, & chlustiau crogedig—a draenogiaid cyffredin ein gwlad. Darlunio y creadur hwn sydd afreidiol, gan ei fod yn ddigon adnabyddus: mae wedi ei gynnygaethu âg arfogaeth ddraenogiaid i amddiffyn ei hun heb ymladd, ac i niweidio ei elyn heb ymosod arno. Yn amdditad o nerth a chyflymdra i ddianc, gall amdroi ei hun yn ei belen, a chyfeirio o bob rhan o'i gorph arfogaeth bigog-llwm. Y mae ei drwn, yr hwn a dywallt yn helaeth pan osoder arno gan ofn, mor ffaithd a drelllyd ei arogl, fel y mae yn peri i'w elyn ffioi oddi wrtho; ond y mae rhai creaduriaid, fel y cadno, yn ei fetatrol. Tlga mewn agennau creigiâu, cyffion a holltau hen goed, a bol clawdd, yn mhell oddi wrth anneddau dynion. Gorphwys y dydd, ond yn meiddio dyfod allan y nos—ac yn un o gysg-aduriaid y gauaf. Ei ymborth yw gwreiddiau, pryfed, ffirwythau, ac ednogynau; a gellir fyw yn hir heb ddim ymborth. Cam-gyhuddir ef o snguo gwartheg, yr hyn nis diehon iddo wneuthur, o herwydd bychanrwydd ei safn. Creadur llariaidd amyneddgar ydyw; a threfnwyd arfogaeth iddo cyfatebol i'w fywneidd-dra. Gellir gweld daioni a doethineb y Creawdur mawr yn y peth lleiaf o'i weithredoedd.

DRAIG, DREIGIAU, (dra) *Gr. Δράκων; Llad. DRACO.* Y mae y gair yn cyfateb yn gyffredinol yn yr Hen Destament i'r gair דָרָן yr hwn a arwydda pysgod, morflod, neu ffrifreth mawrion, (Gen. 1. 21. Job 7. 12.) neu seirph mawrion gwenwynllyd. Esa. 13. 22. a 34. 13. Jer. 9. 11.—Yn allegawl, gelwir Satan yn ddraig, oblegid ei allu, a'i greslondeb gwenwynllyd a niweidiol. Dat. 20. 2. Buddugoliaethwyr a gormesdeyrn creulawn, megys breninoedd Assyria, yr Alphit, &c., a gyffelybir i ddreigiau, oblegid eu gallu a'u greslondeb i ddrygu. Esa. 27. 1. a 51. 9. Ezec. 29. 3. Pa. 74. 13.

Wrth y 'ddraig goch fawr,' yn Dat. 12. 3. deallwn ymerodraeth waedlyd Rhufain, yr hon, trwy anngiad a than lywodraeth Satan, a ddirodd y cenedloedd, ac a erlidiodd yr eglwys Gristionogol yn foreu, ac yn greslon iawn. 'A'r ddraig a safodd ger bron y wraig (sef yr eglwys) yr hon ydoedd yn barod i esgor, i ddifa ei phlentyn hi, pan esgorai hi arno.' Dyma ddarlun-iaid dychrynlyd o greslondeb ymerawdwr Rhufain, dan lywodraeth Satan, tu ag at yr eglwys Gristionogol a'i meilion; ond cafodd yr eglwys wan, yn ei holl wewyr a'i gofid (adn. 2.) ymwarded, a lle i ymguddio gan Dduw. Adn. 4.

'Er i ti ein curo yn nhrigfa dreigiâu.' Ps. 44. 19. Trigfa dreigiâu, yw lleoedd, sefyllfa, neu amgylchiadau anial, llawn o berygion, gelynyon, ac erlidwyr creulon; yn ddiymgeledd, a phawb am eu dyfetha. Duw yn eu curo yn y cyfryw amgylchiadau, sydd yn dangos y cyfyngder a'r cystuddiau mwyafrif: 'etto ni'th angofiasom di, ac ni buom anffyddlawn yn dy gyfammod:' sef cofiasom, carasom, ac a ymlinasom wrthyf, a buom ffyddlawn i'th gyfammod: ie, a da iawn oedd fod ganddynt gyfammod i bwysio arno, ac ymhfyrydu ynddo yn y cyfryw amgylchiadau. Ps. 74. 13, 14. Esa. 27. 1, 4. a 34. 13, 14. Dat. 12. 9. a 13. 2. a 16. 10.

'Ffynon y ddraig,' Neh. 2. 13. Yr oedd y ffynon hon o du y dwyrain i Jerusalem; a dangosir hi hyd heddyw mewn math o ogof dan-ddaeorol. Y mae y trigolion yn ei galw Ffynon Mair, ac yn cwbl greu i Mair Forwyn arferyd ei dwfr iddi ei hun a'i theulu. Gwel Calmet.

DRAIN—EN, (dra) *Heb. דָרַר (derder)* manwydd pigog, diddefnydd yn gyffredin, ond yn danwydd, ac i wneuthur gwrychoedd a pherthi.—'Drain hefyd ac ysgall a ddwg hi i ti.' Gen. 3. 18. Sef chwyn

niweidiol, yn lle ffirwythau defnyddiol iachus. Drain, yn allegawl, a arwyddant unrhyw beth niweidiol, yn peni gofid a thralod—megys gofalon y byd hwn—hud-oliaeth golud—a chwantau am bethau eraill, y rhai sydd yn tyfu mewn calonau llygredig ansantiaid: ya peri llawer o flinder a gofid meddwl; ac yn niweidiol iawn; gan eu bod yn tagu y gair, ac yn atal ei rin-weddau iachusol yn nghyfiwr y pechadur. Mat. 7. 16. a 13. 23. Luc 8. 14. Jer. 4. 3. Heb. 6. 8.

Arwyddant hefyd, dynlon gofidus, a gelyniaethol i eglwys Dduw; felly y bu y Canaancaid, yr Assyriaid, y Sidoniaid, &c., i Israel. Y maent yn peri blinder a gofid mawr dros amser, ond yn fuan y dyfethir hwynt gan dân digofaint Duw. Num. 23. 55. Jos. 23. 13. Esa. 10. 17. a 33. 12. Ezec. 28. 24. Nah. 1. 10. Pa. 18. 12.

'Ffordd y dlog sydd fel cae drain,' yn llawn o anhawdterau a blinderau, a'i ddiogi a'i ddiogfawch yn ea cynnyddu, pan y buasai diwydrwydd a gofal yn ea rhagflaenu: 'ond ffordd yr uniawn sydd yn wastad,' ac a godir yn sarn. Diar. 16. 19.

Mae yr Argiwydd yn caudai i fynu ffordd ei bobl & drain, pan yr ymwelo & hwynt i gorthrymderau, a blinderau trymion, pigog, i'w hatai i gael eu ffyrdd eu hunain. Nid ar eu ffordd i ddyfod ato, ond ar eu ffordd i gilio oddi wrtho, y mae yn rhoddi y cae drain. 'A'i,' medd Israel, 'ar ol fy nghariadau,' sef ar ol fy ellunod a'm auwiau, y rhai a gymerais yn gariadau yn lle y Duw yr ymglymmodais âg ef wrth Sinai. 'Am hyny,' am dy bechod ysgeler hwn, 'wele, mi a gauaf i fynu dy ffordd di & drain:' paraf i gystuddiau a blinderau i'th gyfarfod yn mhob man, nes y byddo mor gyfyng arnat, fel y bydd yn dda genyt ddychweled at dy wr cyntaf, gan ddywedyd, 'Gwell oedd arnaf fi yna nag yr awr hon.' Hos. 2. 6, 7.

'Megys lili yn mysg y drain, felly y mae fy anwyl- yd yn mysg y merched.' Can. 2. 2. Mae y geiriau cyffelybiaethol hyn yn dangos rhagoroldeb yr eglwys ar bawb eraill, yn ngolwg Crist: ei chyfiwr adfyddus, profedigaethau, yn byw yn y byd yn nghanol gorthrymderau, a gelynyon pigog fel drain; (Num. 33. 55.) a'i diniweddrwydd hithau, ei thiriondeb, a'i haddffwyr- der, yn nghanol ei gelynyon a'i phrofedigaethau. Mat. 10. 16.

'Coron o ddrain.' Mat. 27. 29. Marc 15. 17. Ioan 19. 2, 5. Ni chlywssom am neb a goronwyd & drain, ond y Person rhyfedd hwn. Wele boen a dir- myg gwedi eu huno a'u gwydd! Gwedi ei goroni fel hyn, hwy a gurasant ei ben ef & chorsen, neu wialen, fel y byddai i'r drain frathu ei ben, a chael eu cyflawn effaith arno. Yn arwain y goron ddraen a'r wisg borphor, y dygodd Pilat ef allan, a'i dangosodd i'r bobl, gan ddywedyd, 'Wele y dyn!' Dyn yn sicr yw, ond ni welwyd erioed y fath olwg ar ddyd o'r blaen! Pa hyd y gwisgodd y goron ddraen, neu pa un a oedd hi ar ei ben ar y groes, ai peidio, nid yw hysbys. Ffirwyth y feldith yw y drain; a Christ, trwy wisgo y goron ddraen, a'i grogi ar bron, &c., 'a'u llwyr-brynoedd oddiwrth feldith y ddeddf.' Gal. 3. 13.

'Yn lle drain y cyfyd ffynidwydd.' Esa. 55. 13. Sef yn lle llygredigaethau y cyfyd ffirwythau yr Ys- bryd,—yn lle annuwiolion pigog, niweidiol, y cyfyd duwilion hardd a defnyddiol;—yn lle lywodraeth- wyr gormesol, anghyflawn, creulawn, cyfyd swydd- ogion heddychol, a threthlwyr cyflawn. Esa. 60. 17. Yn lle bugelliaid diolaf, yn pessi eu hunain, ac yn gorthrymu y praid, cyfyd bugelliaid wrth fodd caion Duw, yn porthi y praid & gwybodaeth ac & deall. Jer. 3. 15. a 23. 4.

DREW—I—IANT—EDIG, (rhow) dryg-sawr, drwg-arogl, dryg-wynt.—'Pa faint mwy ffaithd a drewedig ydyw dyn, yr hwn sydd yn yfed anwiredd

fel dwfr?' Job 15. 16. Y gair דָּרַחַם *ffiaidd*, medd Mr. Caryl, a arwydda, peth mor ffiaidd, fel y mae yn wrthodded gan yr holl synwyrâu: yr hyn nis gall y llygaid edrych arno; nis gall y clustiau oddef clywed am dano; na'r ffroenau ei arwynto; na'r dwylaw ei deimlo. Y mae dyn yn ei bechod yn un telwyn o ffieidd-dra. Y gair דָּרַחַם a arwydda, *llygriad, pydrni, sorod, ygarth dyn* neu anifeil. Y mae pob dull o ymadrodd yn pallu i osod allan ffieidd-dra dyn. Ps. 14. 3. a 59. 3. 'Wele, ni rôddes Duw ymddiried yn ei saint; a'r nefedd nid ydynt lân yn ei olwg ef:' ond y mae dyn mor llygredig, fel y mae yn sychedu am, ac yn ymhyfrdu yn, ei anwiredd. Gan hynny, pa diriondeb bynag a gaffo sydd oddiwrth Dduw, nid yn y dyn ffiaidd hwn y mae yr achos o hono, ond yn y daioni anifeidrol sydd yn Nuw ei hun.

DRINGO, (drinc) esgyn, dyrchafu. Ps. 132. 3. a 139. 8.

DROMEDARIAID, Gr. δρομος, *rhedegwr*; math o gammeirch, neu gamelod bychain ydynt, & chrwmp ar eu cefnau, yn gwneuthur math o gyfrwy naturiol i farchogaeth arno. Mae cyflymdra y creaduriaid hyn, a'u parhad efo ychydig gynnalïaeth i deithio hir amser, yn hynod iawn. Teithiant dros gan milltir y dydd am ddyddiau lawer, a phedair awr ar hugain heb sefyll i orphwys, nac i'w porthi, heb ddangos un arwydd o flinder. Y mae rhai yn meddwl na'i dromedariaid a feddylir wrth yr 'anifeiliaid buain,' yn Esa 66. 20. Addaswyd hwynt i deithio trwy anialwch diffaith Arabia ac Affrica; galwant hwynt, Llongau yr anialwch. Teithiant yn ddiffino, gyda buandra anghredawch, mewn gwledydd poethion, heb ond ychydig gynnalïaeth, sef ychydig does o flawd haidd, a phiolaid o ddwfr neu laeth.*

DROPSI, Gr. δροσῆ, (*ydrops*) dyfr-glywf.—'Haint dwfr.' W.S. 'Ac wele, yr oedd ger ei fron ef ryw ddyd yn glaf o'r dropsi—ac efe a'i cymerodd ato, ac a'i hiachodd ef, ac a'i gollyngodd ymaith.' Luc 14. 2, 4. Y mae iachâd y dyn hwn, os ystyriwn ansawdd yr afiechyd, yn hynod. Adferwyd ef i'w iechyd, i'w rym, ac i'w iawn faintioll, yn ddiodeb. Pa fath bynag oedd yr olwg arno yn dyfod, neu yn cael ei ddwyn, at yr Arglwydd Iesu, gollyngodd ef ymaith âg arwyddion o iachâd perffaith arno, o ran ei rym, ei liw, a'i faintioll. Os gofyn neb, Pa fodd y gallai hyn fod? Atebaf, yr hwn a allaf iachâd y dropsi yn y fan trwy gyffryddiad yn unig, a allaf hefyd yn hollol ddiidymu y gormodedd dwfr, yr achos o hono. A fydd dim yn anhawdd i' Dduw? Y mae y cwbl o'r hanes byr yn dangos hynawsedd, tiriondeb, ac effeithioldeb Crist yn gweithredu; a sicrwydd goleu, a pherffeithrwydd y wyrth. Yr un yw yr Iesu etto!

DRUD—ANIAETH, (rud) glew, cadarn, calonog, anturiol: uchel-bris, mawr-bris.—'Gair yr Arglwydd yr hwn a ddaeth at Jeremiah o achos y drudaniaeth.' Jer. 14. 1. הַרְעוּרָה *sycheder*, neu y *gwaharddiadau*, neu yr *attaliadau*, sef o'r cafodydd, a hynny yn peri sycheder, a'r sycheder yn achos o brinder a drudaniaeth; a phechod yn achos luaddiannol o'r cwbl. Adn. 7, 8. Darlunia y prophwyd effeithiau galaru y sycheder hwn ar y ddaear, ar ddynion, ac ar anifeiliaid, mewn pryd-yddiaeth & geiriau cyffrous, effeithiol; ac yn arwain meddwl y darlennydd i ganfod y drwg anferth o bechod, yr achos o'r holl ballod, a'r darfodedigaeth gofidus ar bob peth: 'Aml yw ein cildynrwydd ni; pechasom i'w th erbyn.' Adn. 7.

DRUSILA, [*gwolithog*], trydedd ferch Herod Agrippa Fawr, marwolaeth ddychrynnydd pa un y cawn

hanes am dano yn Act. xii., a chwaer Agrippa, Bernice, a Mariamne. Act. 25. 23. Addawyd hi yn wraig i Epiphanes mab Antiochus, brenin Comagena, dan yr ammod iddo gymeryd ei enwaedu; ond gwedi iddo wrthod ymostwng i hyfry, rhoddwyd hi i Azizus, brenin Emesa yn Syria, yr hwn a gymerodd ei enwaedu i'w chael. Yn fuan hi a ymadawodd â'i gwŕ, ac a briododd Ffelig, o'r hwn y cafodd fab a'i enw Agrippa. Yr oedd yn cael ei chyfrif yn un o'r merched harddaf a phrylferthaf yr oes hono; ond nid mor ddi-wair ag hardd. O flaen Ffelig, a'i wraig Drusila, y safodd Paul, ac yr ymresymodd mor hynod am gyflawnder, a dirwest, a'r farn a fydd, nes y dychrynnodd Ffelig. Act. 24. 24, 25.

DRWG—YGAU, (rhwg) Heb. yn drygioni, ysgelder, mall; pechadurus, anwir, diras, echryslon, anfad.—Y gair drwg a arwydda, yn yr ysgrythrau, 1. Yr hyn sydd ddrwg ynddo ei hun; sef yr hyn sydd yn groes i gyfraith sanctaidd Duw, sef *drwg moesol*, fel y geilw duwinyddion ef. Gen. 8. 21. a 39. 9. Exod. 32. 22. Ioan 3. 19, 20. Heb. 3. 12. Y mae pob peth sydd groes i gyfraith Duw, yn ddrwg ynddo ei hun; yn dianrheddu Duw, ei awurdod, a'i briodoliaethau; mae yn niweidiol i'ninnau,—yn llygru y gydwylbod, yn aflanhau y meddwl, yn tywyllu y deall, yn caledu y galon, ac yn tynu arnom orthrymderau a gofidiau ansirif. Gan fod y gyfraith yn dda, y mae yn rhaid fod pob peth sydd yn groes iddi yn ddrwg—sef drwg ynddo ei hun—drwg yn mhob ystyr—drwg i bawb, yn enwedig i'r hwn sydd yn euog o hono. Mae y fath ddrwg, fel nad oes dim ond iawn drosto a'i symud byth; ac nid oes dim a ddichon fod yn iawn drosto, ond yr hyn sydd yn rhoddi anrhydedd cyfartal i Dduw, ei gyfraith, ei lywodraeth, a'i briodoliaethau, i'r dianrhedded a gawsant trwy y drwg hwn o bechod. Iesu Grist y Cyflawn, yn unig, yw yr iawn hwnw. 1 Ioan 2. 2.—2. Arwydda hefyd yr hyn sydd fin, gofidus, chwerver, ac yn ddrwg i'n teimladau. Gen. 47. 9. a 50. 15, 20. Job 2. 11. Ps. 34. 21. Yn yr ystyr hwn y mae drwg yn dyfod oddiwrth yr Arglwydd. Amos 3. 6. Preg. 12. 1. Ac mae dyddiau yn ddrwg, sef yn adfydus, ac yn llawn o orthrymderau: ac mae rhyw gam neu sarhad oddiwrth ddynion yn cael ei alw yn ddrwg. Diar. 17. 13. Mat. 5. 39.—3. Y mae Satan yn cael ei alw y *drwg—ysbryd drwg—yr un drwg*. Ioan 17. 15. Mat. 5. 37. a 6. 13. 1 Ioan 3. 12. Act. 19. 12. Ynddo ef y dechreuodd y drwg, ac o hono mae yn deillio: awdwr pechod yw; y mae yn pechu ei hun o'r dechreuad, ac yn denu dynion i bechu. Dysgir ni i weddio yn erbyn y drwg yn mhob ystyr, ac yn benaf yn erbyn drwg moesol, yr hwn yw yr achos o'r drygau sydd yn anlyfryd ac yn niweidiol i ni. Mat. 6. 13. 1 Cron. 4. 10.

'O herwydd bod bryd calon dyn yn ddrwg o'i ieuencid.' Gen. 8. 21. Bryd calon dyn yw ei fwriad, ei amcan, y dychymygiad o'r ffurfiad sydd yn y meddwl—y mae y cwbl yn ddrwg, o'i ieuencid—sef yn ddechreuol, yn wreiddiol, yn tyfu i fuan yn gyntaf. Oblegid arogl esnwyth, neu beraidd, aberth Noah, fel cysgod o aberth Crist, y mae yr Arglwydd yn cyhoeddi, 'Ni chwaneaef feiddithu y ddaear mwy er mwyn dyn, er bod bryd calon dyn yn ddrwg o'i ieuencid.' Gen. 8. 21.

'Os bydd dy lygad yn ddrwg, dy holl gorph fydd yn dywyll.' Mat. 6. 23. Os bydd dy lygad yn *aneglwyr*, yr hwn yw ennwyl y corph, y mae yn rhaid i'r holl gorph fod yn dywyll; felly, os bydd ein barn am bethau, a'n hadnabyddiaeth o honnynt, o'u natur, eu gwerth a'u defnyddioldeb, yn dywyll, bydd ein holl ymddygiad a'n rhodiad, yn gyfatebol, yn dywyll. Os na bydd ein goleuni a'n barn yn gywir ac yn oleu, nis dichon fod ein syniadau a'n serchiadau yn gywir, na'n rhodiad yu uniawn.

* Gwel Morgan's *History of Algiers*, p. 101.—Appendix to Calmet's *Dictionary*, Fragment 122.

'Drwg-anwydau,' Rhuf. 1. 20. *κακοθησας, moesau drwg*, neu ynte, arwydda y gair, *golygu pob peth yn yr olwg waethaf*, a hyny o dymher ddrwg y meddwl. Gwel Wetstein.

DRWS, DRYSAU, (rhws) *Gr. θυρα (thyra)* dôr, porth, bwch, tramwyfa, mynedfa. Oddiwrth hyn mae enwau amryw fynedfaedd rhwng mynyddoedd, megys Drws-y-coed, Drws-y-nant, Drws-Ardudwy, &c.—Drws tŷ, Marc 1. 33. a 2. 2. a 11. 4.—ystaffell, Mat. 6. 6.—carchar, Act. 5. 19, 23.—y deml, Act. 3. 2.—bedd, Mat. 27. 60. a 28. 2.—Bod wrth y drws, yw bod yn agos. Mat. 24. 33. Marc 13. 29. Iago 5. 9. Dat. 3. 20.—'Drws agored,' a arwydda, cyflusdra rhydd i bregethu yr efengyl, a phob rhywstr gwedi ei symud. Dat. 3. 8. 1 Cor. 16. 9. 2 Cor. 2. 12.—Drws ymadrodd wedi ei agoryd i weinidion y gair, a arwydda cynnwrthwyon oddiwrth yr Yabryd Glân i bregethu yr efengyl yn oleu ac yn hyf. Col. 4. 3.—Drws y ffydd gwedi ei agoryd i'r Cenedloedd, Act. 14. 27. a arwydda y drws agored y mae yr efengyl yn ei gyhoeddi i'r Cenedloedd i ddyfod at Grist, ac i greu ynddo er eu hiechydwrtaeth, a hwythau yn cael dyfodfa ato, ac at Dduw trwyddo.—Y mae yr Arglwydd Iesu yn galw ei hun 'y drws,' η *Θυρα*.—'Drws y defaid,' Ioan 10. 7, 9. Efe yn ei berson a'i gyfryngod, yw yr unig ffordd o ddyfodfa at Dduw. Y rhai sydd yn credu ynddo yn unig sydd wir aelodau o'r eglwys ar y ddaear, ac a dderbynir i'r trigfanau nefol. Y mae dyn, fel pechadur, wedi ei gau allan yn gwbl oddiwrth Dduw, ac yn ganlynlod, o bob dedwyddwch: nid oes ffordd o gymmod a dyfodfa iddo byth, mewn un gradd, ond Crist yn unig. 'Nid yw neb yn dyfod at y Tad, ond trwof fi,' medd Crist. Ioan 14. 6. Dyfod at y Tad, yw dyfod hefyd i'r eglwys yn wirioneddol, a chael hawl i holl freintiau a bendithion y cyfammod trwygyddol yn Nghrist. 'Os â neb i mewn trwof fi, efe a fydd cadwedig; ac efe a â i mewn ac allan (yn ddirwysr, gyd âg eithaf rhyddid a diogelwch) ac a gaiff borfa.' Ioan 10. 9. Bod tu allan i'r drws hwn yw bod yn agored i'r holl beryglon a ddaethant i mewn trwy bechod, a bod yn golledig, ac yn hollol ddiymgeledd, a digysur gwirioneddol. Yn nghanol pob ffurfiau a chyflawniadau crefyddol, y mae pawb nad ydynt yn credu yn Nghrist, ac yn gwneyd defnydd o hono, fel drws at y Tad, heb Dduw, heb obaith, heb fywyd, heb borfa; sef heb wir gysur, a dyddanwch sylweddol. Drws i bechadur yw, ac ni ddichon neb ddyfod trwy y porth cyfyng (ie, eang hefyd) hwn, ond yn y teimlad bywiog o'i bechadurusrwydd a'i golledigaeth. Deut. 28. 6. Heb. 10. 19. Eph. 2. 18.

DRYCH—AU, (dry), *Gr. δερκω, gweled*; golygiad, edrychiad, trem, dull, agwedd; adlewycheg. Drych ymwisgo; drych meirionig, neu drych dimal, wyneb gwelwlas.

Drych i bawb ei gymydog. Diar.

Moses a rhai a ymgasglent yn fintoelloedd at ddrws pabell y cyfarfod. Exod. 38. 8. a 30. 18. Yr oedd y gwragedd, yn ddiarnmieu, yn ymgasglu at ddrws y pabell i weddio ac i addoli Duw. Pan yr oedd prinder am bres at waith y pabell, dangosasant eu ffyddlondeb a'u zel at wasanaeth yr Arglwydd, trwy ymadael yn barod ac yn ewyllysgar â'u drychau at yr achos, y rhai oedd-ynt yn gyflus iddynt, ac o gryn werth ganddynt, di-ammieu. Barna rhai eu bod yn cadw gwylidwrtaeth yno, fel yr oedd y gwragedd hyny, tebygol, a halogwyd gan feibion Eli. 1 Sam. 2. 22. Yn mhllith yr Iuddewon yr oedd y merched yn aml yn borthorion. Llances oedd ddrwsares yn mhallas yr arch-offeiriad; Ioan 18. 17. Mat. 26. 69. 'Yna y dywedodd y llances oedd ddrwsares,' &c. Arwydd dda am wirionedd ein gras, a'n ffyddlondeb i'r Arglwydd, yw, pan

y byddom yn foddawn i ymadael â'n cysuron a'n cyfleusderau ein hunain, er ei fywn ef a'i achos. I hyn y mae cariad Crist yn cymbhell y rhai a fywbaidd gando: sef, 'fel na byddont byw mwyach iddynt eu hunain, ond i'r hwn a fu farw drostynt, ac a gyfndwyd.' 2 Cor. 5. 15.

Yn y cyntyd byddal drychau yn cael eu gwneyd o bres caboledig, o arian, alcan, arian a phres yn gymysgedig, &c. Y diweddaf o'r rhai hyn oedd-ynt yn rhoddi mwyaf gwerth arnynt.* Yr oedd drychau yr hynafiaid yn gyffredinol yn gwynion ac yn fychain; ond fel y cynnyddodd dynion mewn cyfoeth a rhyseidd, cynnyddodd maintioli a gwerth drychau eu gwragedd. Byddal drychau yn arferedig hefyd mewn amrywioedd dull a modd gan ddaroganwyr, yn eu dewiniaeth a'u daroganau.

Y mae gair yr Arglwydd fel *drych*, yn rhoddi dangosiad cywir, goleu, o ddyd, i'r manylwydd mwyaf. Y mae hyn yn cadarnhau ei ddwyfoldeb, canys pwy ond Duw, chwiliwr y calonau, a allasai roddi darlunio cywir o galon dyn, i'r manylwydd eithaf, yn ei holl amcanion, dybenion, dychymygion, twyll, dicheillion, a'i hamryw chwantau aflan, a dyfnderoedd ei didduw-iaeth! Iago 1. 23, 24.

Y mae yr efengyl yn ddrych cywir, goleu, dysgaer, yn dangos gogoniant yr Arglwydd Iesu yn ei berson, ei waith, ei gariad, a'i ras. Tystiolaeth gywir y gair am dano, sydd yn dangos dirgelwch ei berson, a'r gwaith a wnaeth dros bechaduriaid;—pa fodd y bu fyw, a pha fodd y bu farw;—pa beth yw i Dduw dros bechadur, a pha beth yw i'r pechadur a'i derbynio, yn wyneb ei holl angenion. Dychymygion dissal yw pob meddwl am dano, ond sydd yn cael ei roddi i ni trwy dystiolaeth y gair am dano. 'Tystiolaeth Duw am ei Fab,' sy ddrych cywir, perffaith, sicr, a gogoneddus: trwy greu y dystiolaeth ddwyfol oruchel hon am dano, y mae pechaduriaid yn cael eu goleuo am dano, ac yn cael gwir adnabyddiaeth o hono. Mae edrychiad arno yn y drych hwn, yn drâ goruchel a gogoneddus. Nis gall y rhai a'i cawsant lai na'i gharu â'r cariad goruchaf, ymddiried ynddo, ymlynu wrtho, ymroddi iddo, ac ufuddhau iddo. Trwy oleuo llygaid eu meddyliau, i edrych ar ei ogoniant yn y drych hwn, y mae yr Yabryd Glân yn eu newid i'r unrhyw ddwleu, o ogoniant i ogoniant. 2 Cor. 3. 18. EDR WYNEB.

'Y drychau hefyd.' Esa. 3. 23.—'The glasses,' *Saes.*—'Transparent garments,' Dr. Lowth; *gwisgoedd tryllyog.*—*Heb.* זכוכית—*ra diaforny lakwnika, LXX.* Gwisgoedd y gellid gweled trwyddynt, y fath a arferai y Lacedemoniaid. Math o wisgoedd sidanaidd trylow; mein-wê o llin neu sidan; a wisgid yn unig gan y rhai mwyaf moethus. Gwisgoedd sailled ac anweddus oedd-ynt: ac am hyny yn annheilwng i roddi ychwaneg o hanes am danynt.

Yr oedd-ynt hefyd yn crogi drychau wrth eu gyddfaen, ac yn dra hoff o bonnynt. Exod. 38. 8. Mae y drychau hyn yn rhan o wisgid y merched yn y Levant hyd heddyw: (Shaw's *Travels* p. 241.) a hwyrach mai y drychau hyn a feddylir, yn ol ein cyfieithiad ni. Gwel Lowth in loc.

DRYCHIOLAETH, (drychawl) lledrith, anelluz, gwag-ysbryd. Job 4. 16. Mat. 14. 26. Marc 6. 49.

DRYGAI, (drwg-gair) gair amharchus, gair gwaradwyddus.—'Gwyn eich byd—pan y dywedant bob drygair yn eich erbyn er fy mwyn i, a hwy yn gelwyddog.' Mat. 5. 11. Pob rhyw ddrwg: nid oes tegryn ar y gwaradwydd a'gha un y mae Satan a'i offerynau yn gwaradwyddo Crist, ei achos, a'i bobl; y maent yn dywedyd pob drygair. Y mae y gwynfyddidgrwydd yn cael ei briodoli yn unig i'r rhai hyny

* Gwel Pliny, *lib. xxiii. cap. 2.*

sydd yn cael eu hanbarchu fel hyn er *mwyn* Crist, oblegid eu perthynas â Christ, eu hagosrwydd ato, a'u tebygolrwydd iddo; a'r drwg eiriau hefyd a ddywedir yn eu herbyn, yn gelwyddog, a hwy heb roddi dim achlysur i'r gwrthwynebwri i ddiffeniwl. Anrhydeddi ydyw dyoddef anmharch yn y cyfryw achos. 1 Petr. 2. 12. a 3. 9. a 4. 14. Act. 5. 41. a 9. 16. 1 Tim. 5. 14.

DRYGANIAETH, (aniaeth) dryganedd, dryganian, dryganwyd.—'Ac o bydd mab drygonus i'w guro, pared y barnwr iddo orwedd, a phared ei guro ger ei fron, yn ol ei ddryganiaeth, dan rifedi.' Deut. 25. 2. Gallai y barnwyr leihau y gwialenodiau yn ol y byddai natur ei fal, a'i nerth yntau i'w dyoddef; ond nis gallent roddi mwy i neb na deugain gwialenod.

DRYGCHWANT, (drwg-chwant) trachwant, an-hladrwydd. Col. 3. 5.

DRYGFARN, (drwg-farn) dedfryd anghyflawn, dedfryd ofnadwy, ofidus; barnedigaeth drom, ddy-chrynlyd.—Y pedair drygfarn y mae Duw yn eu bwgwrth ar Jerusalem, ydyw y cleddyf, a newyn, a bwystfili niweidiol, a baint. Ezeec. 14. 21.

DRYGFYD, (drwg-byd) adfyd, cystudd, trallod.—Y mae Duw yn ei anfeidrol diriondeb a'i ddaioni, yn gwelod drygfyd ei bobl; ac efe yw eu gobalith yn nydd y drygfyd. Act. 7. 34. Jer. 17. 17. Ps. 94. 13.

DRYGHIN, (drwg-hin) hin wlybyrog, dymhestlog.—'A'r bore, Heddyw, dryghin; canys y mae y wlyb yn goch ac yn bruddaidd.' Mat. 16. 3.—*χρημων, tempestl, W. S.—tymhestl*, (Act. 27. 20.) tywydd gwlybyrog, tymhestlog.

DRYGIONI, (dryg-iawn). Edr. DRWG.

DRYGSAWR, (drwg-sawr) drewiant, drewdod, archwa. Joel 2. 20.

DRYGU. Edr. DRWG.

DRYLL—IO—IEDIG, (rhyll) darn, rhan; darnio, dystyriwlo; dinystrio, dystyriwedig.—'Pa wraig, a chanddi ddeg dryll o arian.' Luc 15. 8. *Gr. deg drachma*. Yr ydoedd pob drachma yn werth naw ceiniog. Nid oedd cyfoeth y wraig yn fawr, am hyny yr oedd yn rhoddi mwy o werth ar bob darn oedd ganddi; yn trafferthu llawer i chwilio am dano wedi ei goll, ac yn gorfoleddu yn fawr wedi ei gael. Yn y ddammeg y mae yr Arglwydd Iesu yn cyflawnhau ei hun am ei fod yn derbyn pechaduriaid, ac yn bwyta gyda hwynt. Ceisio y colledig yr ydoedd: ac y mae hyn yn achos o gymaint pwys a chanlyniad, fel y mae llawenydd yn ngwlydd angelion Duw am un pechadur a edifarhaio. Mae gwerth enaid yn fawr yn ngolwg angelion Duw, ac adferiad un pechadur yn perillawenydd mawr iddynt. Rhydd y geiriau amlygiad hynod o ogoneddus ar y creaduriaid glân fry; eu sancteidrwydd, eu hawyddfryd dros ogoniant Duw, a'i anrhydedd yn y byd; a'u cariad tu ag at eneidiau dynion. Ac os oes llawenydd yn ngwlydd angelion Duw, pa faint mwy sydd yn y Duw mawr ei hun? Sefh. 3. 17.

'Yr Arglwydd a fynai ei ddryllio ef.' Esa. 53. 10. Hysbysa y geiriau, a gosodant allan yn gadarn ac yn ardderehog, hyfrydwch y Duwodd yn nhrefn fawr yr iechydwrtaeth. Er fod angeu Crist, yr Oen ddfines, yn beth dychrynadwy ynddo ei hun, fel yr oedd dyfnderoedd ei ddyoddefiadau, dwysder a llymder ei ar-teithiau, a'i loesion yn anamgyffredadwy; etto fel yr oedd ei ddyoddefiadau yn ganol-bwynt ac yn sylfaen yr holl drefn fawr i gyd, yr oedd dyoddefiadau y groes yn aroglu yn beraidd iawn. Eph. 5. 2. Y mae y drylliad hwn yn golygu ei holl ddyoddefiadau yn ei gorph a'i enaid. Y gair *מכא* a arwydda *malurio, sathru, dryllio, gwanhau gan ofidiau*, nes y byddi yr holl nerth yn darfod. Y *ΙΕΙΟΡΑΝ* a *fyndai*, sef

drylllodd ef yn ol boddlonrwydd ei ewyllys. Yr oedd i'r Duw mawr anfeidrol foddlonrwydd yn ei ewyllys ei hun, yr hon a arfaethasai ynddo ei hun; yr oedd hefyd yr un boddlonrwydd yn y cyflawniad o'r arfaeth, a phob rhan o honi, ag oedd iddo yn yr arfaeth ei hun. Gan mai canol-bwynt yr arfaeth ydoedd aberth Crist, yn hwnw yr oedd, ac y bydd, ei hyfrydwch penaf. Mae Duw yn ymhyfrydu i'r gradd eithaf mewn sancteiddrwydd, cyflawnder, a daioni—y mae hyny yn unol â'i natur—yn nyoddefiadau Crist dysgleiriodd y priodol-iaethau hyn yn eu gogoniant mwyaf. Mae y dangosiad hwn o honnynt yn addas i Dduw edrych arno. Y mae yn ymhyfrydu ynddynt yn y graddau lleiaf o honnynt yn ei greaduriaid, pa faint mwy hyfrydwch yn y moroedd mawrion a dorodd allan yno?

'Agos yw yr Arglwydd at y rhai drylliedig o galon.—Calon ddrylliog gystuddiedig, O Dduw, ni ddirmygi.—I iachân y drylliedig o galon.' Ps. 34. 18. a 51. 17. Luc 4. 18. Y mae drylliad calon, a sonir yn y lleoedd hyn am dano, yn rhoddi un olwg ar ansawdd gwir edifeirwch. Y mae y gofid am bechod cymaint fel nas dichon yr enaid sefyll dano; y mae y galon yn cael ei dryllio. Os na ddryllir y galon am dano, ni ddryllir byth mo honi oddi wrtho; ni bydd ar y dyn eisieu meddyg; ni bydd yr efengyl o werth; ac ni bydd ef na'i aberthau yn gymeradwy gan yr Arglwydd. Ond yn y drylliad edifeiriol hwn am bechod, y mae yr Arglwydd yn agos yn ei feddyginiaeth, yn ei gynnal-iaeth, yn ei ymgeledd, a'i gysuron.

DRYSOR—ES, (drws) *Gr. Συμπος*; porthor.—'I hwn y mae y drysor yn agoryd.' Ioan 10. 3. Daeth yr Arglwydd Iesu i'w swydd trwy y drws; sef trwy osodiad a threfniant dwyfol. Pan ddaeth gan hyny i welnyddu yn ei swydd, agorodd y drysor iddo; sef cafodd gyflawn ryddid i fyned â'i waith yn mlaen, mewn perthynas i iechydwrtaeth ei bobl; ac y mae yr Ysbryd Glân yn agoryd calonau pechaduriaid, trwy bregethiad yr efengyl, i wneuthur derbyniad rhydd a chyflawn o hono; mae y defaid yn gwrandaw ar ei lais, ac maent yn ei ganlyn.

DU—O, (tywyll) tywyll-liw, pyg-liw, gwrm; *Heb. דו (dyo) inc, du* ysgrifenu. Jer. 36. 18. Y mis du, sef Tachwedd. Pan briodolir duydd i gyrph, croen wyneb, gwisgoedd, arwydda cyfyngder mawr, tristwch, a galar trwm. Jer. 8. 21. a 14. 2. Joel 2. 6. Mal. 3. 14. yn *Heb.*—Ond pan briodolir duydd i wallt y pen, arwydda harddwch, goerder, iachusrwydd. Lef. 13. 37. Can. 5. 11.—O herwydd ei llygredigaethau a'i dyoddefiadau, mae yr eglwys yn *ddu*; ond o herwydd ei chyflwr yn Nghrist, ei chyflawnder, ei gras, ei sancteidrwydd, ei hordinhadau, a'i threfn, mae, ar yr un amser, yn hawddgar. *Du* ynddi ei hun, ond hawddgar yn Nghrist;—*du* o ran ei sefyllfa isel, orthrymedig, yn y byd, ond hawddgar o ran ei dyrechfiad ysbrydol;—*du* o ran ei pherthynas â'r Adda cyntaf, ond hawddgar o ran ei pherthynas â'r all Adda;—*du* yn ngolwg y byd, ond hawddgar yn ngolwg yr Arglwydd. 2 Cor. 4. 8, 9, 10. Ps. 149. 4. Esa. 61. 10. Luc 16. 22. Rhuf. 13. 14. 2 Cor. 5. 21. Eph. 5. 26, 27. Dat. 19. 7, 8.

DUC—IAID, (ug) tywysog, arglwydd, llywydd, blaenor, penaeth. Arferir y gair *Heb. מלך* yn aml yn Gen. xxxv. Exod. 15. 15. 1 Cron. 1. 51—54. i arwyddoedd blaenoriaid, neu benau teuluoedd yn Edom, ac wedi ei gyfleithu, nid yn anadass, *duclaid*. Cyfleithir yr un gair, *lywodraethwr*, Diar. 2. 17.—*tywysogion*, Diar. 16. 28. a 17. 9.—*Jer. 3. 4. a 13. 21. Mic. 7. 5. Zech. 12. 5. 6.—penaeth, Zech. 9. 7.—fforddwr*, Ps. 55. 13. Wrth gymharu y cyfleithiadau, canfyddir priodol ystyr y gair; sef blaenor, hyfforddwr, cynghorwr, &c.

DULIO, (dul) euro, baeddu, maeddu, pwyo.—

'Dulient ff, ac nis gwybum.' Diar. 23. 35. Gesyd y geiriau allan gyflwr dyn meddw yn ei feddwod. Gellir ei guro a'i bwyo, ac yntau heb wybod dim am hyny; ond teimla ei effeithiau yn ddolurus ar ol hyny; etto, y mae y fath ymfynfyd, gwedi deffro, efe a'i ceisia drachefn: nid ydyw y canlyniadau o hyny ddim yn ei attal rhag cyflawni ei frys.

DULSIMER, סמבוכ סמבוכ *sambuce*, offeryn cerdd; math o delyn, medd rhai; ond nid oes wybodaeth ddilys pà fath ydoedd. Dan. 3. 5, 10.

DULL—IAU, (ull) ystum, gosgedd, llun, ffurf; gwedd, agwedd, arweddai.—'A'i gael mewn dull fel dyn;' (Phil. 2. 8.) sef yn wir ddyd, ac yn yr un dull a dynion yn mhob peth perthynol i'r natur ddydol, ac i sefyllfa ac agweddai dynion yn y byd. Nid oedd dim gwahaniaeth rhyngddo yn ei oegedd, ei agweddai, a dull ei fywiolaeth, a dynion cyffredin eraill; ond yn unig ei fod yn hollol rydd oddiwrth bechod; ac hefyd yn nwyfoldeb ei Berson. Er ei fod yn Berson Dwyfol, etto yr ydoedd yn gwbl mewn dull fel dyn, ac yn wir ddyd. Yn y dull hwnw, darostyngodd ei hun o'i wirfodd, gan fod yn ufudd hyd angu, fe, angu y groes.

'Y mae dull y byd hwn yn myned heibio.' 1 Cor. 7. 31. Y mae yr holl olygfa, yr holl agwedd sydd ar y byd hwn, a ninnau yddo; ein perthynasau, ein sefyllfaoedd, ein gorchwylion, &c., y mae y cwbl yn myned heibio: ni saif fynd awr yn yr un dull, a bydd y cwbl yn fuan gwedi difannu am byth. Awa oll yn fuan iawn i fyd arall, ond nid à neb à'r dull sydd arno yn y byd hwn gyd ág ef i'r byd arall. Y mae dull y ddau fyd yn gwbl wahagnol. Ond gan fod dull y byd nesaf i barhau byth, a dull y byd hwn yn myned heibio, mae yn anaddas, y mae yn ffolineb mawr i ni osod ein meddwl a'n bryd lawer ar ddull y byd hwn. 1 Cor. 7. 28, 29, 30.

DUR—IO—IODD, (yr) malaen, balaen, fferis. Haiarn ydyw dur wedi ei galedu, yn ol yr arfer mwyaf cyffredin yn bresennol, trwy ryw gynnysgedd o halen a brwmstan, ac wedi ei boethi i radd addas, a'i roddi mewn dwfr oer. Y mae yn golyf golfa a medrus-rydd i'w wneuthur yn galed, heb ei wneuthur yn frau. Yr Eilmyr a gyfrifir yn fwyaf cywrair a deallus, yn y gwaith hwn, o drof haiarn y ddur. Byddai yr hynafiaid yn gwneuthur bwiaen o ddur a phres. 2 Sam. 22. 35. Job 20. 24. Y gair *dur* a gyfleithir *dur*, sydd yn cael ei gyfleithu y rhan amlaf *pres*, ac nid oes yr un gair arall yn yr iaith Hebraeg yn arwyddo dur. Deut. 8. 9. Job 28. 2.

'A dyr haiarn yr haiarn o'r gogledd, a'r dur?' Jer. 15. 12. Yr ydoedd yr Arglwydd gwedi addaw gwneuthur Jeremiah yn golofn haiarn, ac yn fur *pres*, yn erbyn yr holl dir, yn erbyn breinoedd Judah, &c. Yn y bennod hon cwyra rhag eu hadgasrwydd tu ag ato, (adn. 10.) 'pawb o honynt,' medd efe, 'sydd yn fy mellidithio.' Y mae yr Arglwydd tirion yn ei gysuro ág addewid; 'Yn ddiau y bydd dy weddill di mewn daioni, yn ddiau y gwnaf i'r gelyn fod yn dda wrthyt, yn amser adfyd ac yn amser cystudd. A dyr haiarn yr haiarn o'r gogledd, a'r dur?' neu y *pres*. Haiarn o'r gogledd a fferis, a arwydda haiarn gwedi ei barotol yn y gogledd, gan y bobl a elwir Chalibeaid, yn byw yn agos i'r Môr Du, ac yn ogleddol oddiwrth wlad Judea. Y bobl hyn a gawsant gyntaf, meddant, y gelfyddyd o wneuthur dur.* Yr ystyr ydyw, A ddichon y gelyn oychfygu a maeddu un a wnaethum i yn debyg i'r haiarn caletaf, a phres? Gwir ei fod yn haiarn, yn galed, yn gryf, ac yn greu-lawr; ond gwnaethum dithau yn haiarn o'r fath galetaf, ac yn bres; ie yn golofn haiarn, ac yn fur

pres. Medd Duw addasu ei weision i'w hamgylid ac i'r gwaith sydd ganddo iddynt i'w wneuthur. 33. 25.

DURA, [*presnylfod*] gwaistadedd yn ul Babilon, yn mha un y gosododd Nebuchodon ddelw fawr i fynu i'w haddoli. Dan. 3. 1.

DUW, Heb. ד (dy) *digonolrwydd*; *Gr. Llad. DEUS*; *Ffr. DIEU*; *Span. DIOS*; *Ital. Gal. DE, DI, TE, DIA*. Y gair *Duo** yn gyf a arwydda y DUWOD, sef yr HANFOD DWY. DRINDOD SANCTAIDD. Mat. 4. 7. Deut. 6 Mat. 4. 10. Deut. 6. 13.—Mat. 22. 32. Exo.—Mat. 22. 37. Deut. 6. 5.—Marc 1. 14, 15. 2. 44.—Marc 12. 29. Deut. 6. 4, 5.—Ioan Gen. 6. 2.—Act. 4. 24. Gen. 1. 1. Preg. 12 Heb.—Act. 10. 34. Deut. 10. 17.

Weithiau arwydda, 1. PERSON Y TAD. Ioan a 16. 27, 30. Cymh. adn. 28, 29. Act. 2. 23. 13. 13. Phil. 2. 6.—2. Y MAB. Mat. 1. 23. 1. 1. a 20. 28. Act. 20. 28. Rhuf. 9. 5. 1. 3. 16. Tit. 2. 13. 1 Ioan 5. 20. 2 Petr. 1. 3. Yr YSBRYD GLAN. Luc 1. 35. Act. 5. 1 Cor. 3. 16. a 6. 19. 2 Cor. 6. 16. Cymh. 12. 6. ág adn. 4, 11.—hefyd, Act. 4. 24, 25. a 1. 16. 2 Petr. 1. 21.

Arwydda hefyd, *eilun*, neu *gaudduw*. Act. 1 Cor. 8. 5.—*Swoyddogion*. Ioan 10. 34, 35. 1 Ps. 82. 6. Exod. 22. 28.—Satan a elwir 'byd hwn,' am fod y rhaif fwyaf o drigolion hwn yn ddelliaid iddo, ac yn ei wasanaethu. 1. 4. 4.—'Duw y rhai yw eu hol,' a'u gogoniant cywilydd, y rhai sydd yn aynied pethau dde diwedd y rhai yw dystryw.' Phil. 3. 19. Be eu chwantau cnawdol anifelliaid ydyw eu hysp penaf.

1. Nid oes dim yn fwy dilys ac yn fwy amlyg BOD O DDUW; ac nid oes dim y mae dyn a cwymp yn fwy anghredinol, ac yn fwy awy am dano. Y mae calon bechadurus dyn yn anghrediniaeth, tywyllwch, a gelynieth yn Duw. Y mae ei anghrediniaeth a'i anwybodol faint mwy ei elyniaeth yn erbyn Duw! yn mae odol, gan fod Duw gwedi rhoddi y fath dystiolaet sier, ac amlygrwydd dysglær o hono ei hun: adawodd mo hono ei hun yn ddi-ddyst, gan wne daioni, a rhoddi gwlaw o'r nefoedd i ni, a thrall ffwrwythlawn, a llenwi ein calonau ni à lluniau llawenydd.' Act. 14. 17. Rhuf. 1. 20.—Y pob creadur yn dwyn tystiolaeth i'r Bôd o hono: gweled ydyw edrych ar dystiolaethau ac amlyg eglur a diammheuol o'r DUWOD. Y mae gwaith yn tystiolaethu fod rhyw weithiwr; y pob ty yn dangos fod adeiladydd; a phob ffrwd dangos fod ffynon o ba un y dylifodd. Ac mae wreigrwydd a harddwch y gwaith yn amlygu a chynnyddfau yr awdwr o hono. O'r golau mawrion yn y gronglwyd serenog, yn muanedd symudiadau diwyrni yn eu cycleoedd, hyd y gwaelaf dan ein traed, mae y cwbl yn tystiolaet ac yn egluro, fod Creawdwr a Chynnalwr rhy iddynt oll. Y mae pob aelod o'n cyrph—holl rhy fadau yr aelodau hyny—yn nghyd à holl weithred diball y meddwl, yn dwyn i ni dystiolaethau a adwy a diammheuol am dano.—Y mae hefyd à

* Y ddau brif enw ar Dduw yn yr Hebraeg ydyw *Elohim* IEROFAN. Y mae yr ebonwyr enwog, Havernick a H stenberg, yn profi trwy ymchwiliad manwl i ddeuddeud ddaen enw hyn gan Moses, nad arferir y naill yn ddiwahau yn lle y llall; a bod *Elohim* yn golygu Dawedol yn yr éangaf; ac *Iehovah*, Daw fel banfod personol—fel Daw y ymddangos—fel Daw yn ei gysylltiad à threfn y preswyl *Elohim* ydyw fel Creawdwr—*Iehovah* fel Pryawi, &c. Havernick's *Introduction to the Old Testament*; a Haverberg on the *Pentateuch*.—C.

* Gwel Strabo, lib. xii. p. 540.

gelwch, ângder, manylrydd, ardderchogrwydd, ac awdurdod ei air, yn amlgyf ei ddwyfoldeb, ac yn tystiolaethu mai un mwy nag un creadur a'i llefarodd. Y mae wedi ei wisgo âg ardderchogrwydd, a mawredd dwyfol. Y mae delw Duw arno, a'i fawredd a'i awdurdod ynddo.

II. Y mae yn angenrheidiol anhegobol, nid yn unig i ni gredu fod Duw, ond hefyd adnabod pa fath un yw y Duw hwn, sydd yn bod. Am hyn y mae y tywyllwch mwyaf yn aros yn meddwl pob dyn dan y cwmp, nes yr agorir ei lygaid, ac y troir ef o'r tywyllwch i'r goleuni. Y mae pob mawredd, pob perffeihrwydd, a'r daioni mwyaf, yn cyd-gyfarfod ynddo.

O dri angenfod y mae Duw: sef, y mwyaf parth bywyd; y mwyaf parth gwybod; a'r mwyaf parth nerth: ac nis gellir namyn un o'r mwyaf ar un peth. *Baridas*.—Tri banogion Duw: bywyd dyfol; gwybodaeth cyfoll; a chaderaid cyfoll. *Ibid.*—Edr. Da.

Y mae yn ddi-ddrechreu ei hun, ac yn rhoddi dechreuad i bob peth. Y mae yn annibynol ei hun, a phob creadur yn dibynnu yn gwbl arno bob mynyd. Y mae pob creadur, o'r mwyaf i'r lleiaf, yn ddyledog iddo am bob peth; sef pob cynneddfau, pob perffeihrwydd, a phob dedwyddwch. Nid oes un perffeihrwydd nad yw ynddo, ac nid oes dim amherffeihrwydd, mewn un gradd, ynddo. Bôd ysbrydol, pur, diranau, diderfyn, ac anfeidrol yw. Y mae ei holl briodolaethau yn hanfodol ynddo. Nid rhanau o hono ydynt, ond EFX ydynt. Mae sancteiddrwydd, cyflawnder, gallu, &c., yn hanfodol ynddo; nis gall fod, heb fod yn sanctaidd, yn gyflawn, ac yn alluog. Fel y dywed yr apostol, 'Duw, cariad yw;' felly hefyd y gellir dywedyd, Duw sancteiddrwydd yw—Duw cyflawnder yw—Duw doethineb yw—Duw gallu yw, &c. Y maent oll ynddo yn ddigymysg, yn ddiranau, yn anfeidrol, ac yn dragrwyddol. Hefyd, nid oes dim ynddo yn groes i'r priodolaethau hyn; ond gallu yw heb ddim gwendid; cyflawnder yw, heb ddim anghyflawnder; sancteiddrwydd yw, heb ddim anwired; doethineb yw, heb ddim annoethineb; trugaredd yw, heb ddim creulondeb; harddwch cyflawn, heb ddim anharddwch; bywyd, heb ddim ond bywyd, &c. Nid oes dim a weddai fod ynddo, nad yw ynddo; ac nid oes dim ynddo, na weddai fod ynddo.

III. Cynneddfau yw priodolaethau creaduriaid, ond hanfod ydynt yn Nuw: *οὐρανὸς καὶ ἀστραὶ, ἡνάν-ἡanfodol, a ἡνάν-ἡanfodol*. Y mae angelion a dynion mewn bod, er colli cyflawnder, sancteiddrwydd, trugarogrwydd, &c., ond nid cynneddfau pall-edig ydynt yn y Duw mawr, ond hanfod pur, diball, digymysg, a diderfyn. Y mae pob perffeihrwydd yn hanfodol ynddo, yn ddi-ddibyniad, yn ddi-chwanegiad, yn ddileihad, ac yn ddiderfyn. Nis dichon fod pall ar un briodoledd ynddo, mwy nag ar Dduw ei hun: ond nis gall fod ynddo gyfnewidiad, na chysgod trôd-igaeth. Nid oes dim yn ddeilliedig ynddo; ond y mae yn fywyd, yn oleuni, yn allu, yn sancteiddrwydd, &c., ynddo ac o hono ei hun. Y maent yn gwbl yn ddeilliedig yn mhob creadur, ond y maent yn ffynon wreiddiol yn Nuw. Nis gallwn ddirnad nac amgyffred y pethau hyn; gwybodaeth rhy ryfedd yw i ni! etto y mae yn hyfryd credu, meddwl, a myfyrio, ar y Duw mawr, er nas gallwn ei amgyffred.

IV. Nid oes un briodoledd yn Nuw yn groes i un arall ynddo; ond y mae cysondeb dwyfol ynddynt yn hanfodol ynddo. Y mae ei weithrediadau allanol yn wahanol, ond nid ydyw ei briodolaethau yn groes i'w gilydd yn y gweithredoedd hyn. Golygidd cyfeiliornau am Dduw yw meddwl hyn. Nid yw yn trugarthau yn anghyflawn, nac yn cospi yn greulawn; ond y mae cyflawnder yn ei drugaredd, ac anfeidrol harddwch a phrydferthwch yn ei gyflawnder. Y mae trefn fawr a sefydliad cyfryngod Crist, yn dehongli

pob dirgelwch yn ngweithrediad allanol y priodolaethau yn lechydwriaeth pechaduriaid. Y mae Duw yn berffaith sanctaidd wrth garu pechadur, canys yn y Cyfryngwr y mae yn ei garu. Y mae yn gyflawn wrth faddu pechodau, canys yn *iaon* y Cyfryngwr y mae yn madden. Y mae yn madden yn hollol rad, ac yn gwbl gyflawn hefyd. I Ioan 1. 9. Ni buasai raid wrth Gyfryngwr a Mechnydd pe buasai yn addas i Dduw ddangos trugaredd i bechaduriaid heb olygu gofynion cyflawnder dwyfol yn yr achos; a'r hyn nid ydyw yn gweddu i Dduw, sydd yn annhosibl iddo ei wneuthur. Heb. 2. 10. Ni buasai raid wrth farn gyffredinol gyhoeddus, pe buasai yn addas i Dduw gosi yn greulawn, heb olwg ar ogoniant ei gyflawnder, yn ei weithrediadau—hyd yn nod tu ag at ei holl elynion. Bydd dydd digofaint, hefyd, yn ddydd o ddadguddiad cyflawn farn Duw. Rhuf. 2. 5. Bydd ei gyflawnder, y dydd hwn, yn ei holl farnau, yn amlwg i bawb, ac yn anfeidrol ogoneddus. Gwelir yno, y mae yn wir, *lestri digofaint*, a *lestri trugaredd*; ond ni bydd llestri digofaint yn llestri creulonder, na llestri trugaredd heb eu hachub yn gyflawn. 'Ei holl ffyrdd ydynt fern: cyflawn ac uniawn yw EFX.' Deut. 32. 4. Geiriau nodedig a lefarir ar yr Arglwydd Iesu yn Marc. 9. 5., 'Iddo edrych arnynt yn ddi-gllawn, gan *dristâu* am galedrwydd eu calonau hwynt.' Tristâu a arwydda dosturi: wele, ynt, ddigofaint a thosturi tu ag at yr un gwrthdychuach.

V. Y mae holl briodolaethau Duw, hefyd, yn ogyfuwch. Perffeihtader gogoneddus, annherfynol, a thragywyddol y Duwdd ydynt. Nid ydyw mwy a llai, pethau mawrion a bychain, mewn un ystyr yn berthynol i'r Duwdd; ond Bod unigol, diranau, digymysg, a digyfnawid yw. Nid ydyw yn anaddas dywedyd fod y priodolaethau moesol yn llywodraethu ac yn rheoli y lleill o ran eu gweithrediadau. Nis dichon ei allu weithredu dim yn groes i'w sancteiddrwydd, ei gyflawnder, a'i wirionedd. Yn cyfateb i hyn y dywed yr apostol, fod 'yn annhosibl i Dduw fod yn gelwyddog:' byddai hyn yn groes i'w briodolaethau grasol a moesol. Nid ydyw hyn yn terfynu ei allu, ond yn dangos ei fod yn gweithredu yn sanctaidd, ac yn gywir, yn anfeidrol addas iddo ei hun. Gan mai priodolaethau hanfodol ydynt, y mae yn rhaid eu bod oll yn ogyfuwch.

VI. Y mae yr hanfod dwyfol, a holl briodolaethau yr hanfod hefyd, yn ogyfuwch ac yn gydradd yn mhob un o'r Personau Dwyfol. Y mae yn yr hanfod dwyfol, yn ol tystiolaeth eglur a diammheuol y gair am dano, DRINDOD O BERSONAU. Edr. TRINDOD. Y mae y Personau yn wahanol, ond y mae yr hanfod dwyfol yr un, a'r holl briodolaethau dwyfol yr un yn hanfodol yn mhob un o honynt. Un Person sydd i'r TAD—arall i'r MAB—ac arall i'r YSBRYD GLAN; ond Duwdd y TAD, a'r MAB, a'r YSBRYD GLAN, sydd unrhyw, gogoniant gogyfuwch, a mawrhydi gogydtragywyddol. Y mae y TRI PERSON, yn yr hanfod dwyfol, yn ansafuredig, yn dragrwyddol, yn hollalluog, yn hollwybodol, ac yn anfeidrol sanctaidd a chyflawn. Yr un ydyw y cariad dwyfol, y tosturi, a'r trugarogrwydd, yn y TRI PERSON. Y mae y MAB mor gyflawn a'r TAD, a'r TAD yn caru â'r un cariad a'r MAB, a'r un trugarogrwydd yn hanfodol ynddynt; ac felly hefyd yr YSBRYD GLAN. Yr un gwrthdychuach sydd i'w cariad. Arfaeth y TRI PERSON ydyw yr arfaeth dragrwyddol; a gwrthdychuach yr arfaeth ydyw gwrthdychuach cariad dragrwyddol y TRI PERSON. Mae gwahanol swyddau a gweithrediadau yn perthynu iddynt, ond yr un priodolaethau. *Personau*, nid *priodolaethau*, yn y DUWDD ydynt; ac y mae priodolaethau hanfodol y Duwdd yr un fath yn perthynu i bob un o honynt. Unrhyw yw y TAD—unrhyw yw y MAB—ac unrhyw yw yr YSBRYD GLAN.

VII. Hefyd, nid yw ymgnawdoliad y DuwDOD yn Mherson y M.A.B. yn lleihau mawrhydi yr hanfod dwyfol a'r priodolaethau yn y M.A.B. Nid ydyw dynoliaeth Crist yn cyfranogi o'r priodolaethau dwyfol; ac nid ydyw y DuwDOD yn Mherson y M.A.B. yn llai gorchuchel a gogoneddus, er iddo ymddangos yn y cnawd. Mae y cynneddau priodol i ddynoliaeth, a phriodolaethau anfeidrol y DuwDOD, yn yr un Person, Crist Iesu. Un Crist, nid trwy gymysgu y sylwedd, ond trwy undeb person; nid trwy ymchwelyd y DuwDOD yn gnawd, ond trwy gymeryd y dyndod at Dduw. Perffaith Dduw a pherffaith ddyd, o enaid rheymol a dynol gnawd yn hanfod.

VIII. Sylfaen crefydd, a phob rhan o honi, ydyw y *Bod o Dduw*. Nis dichon fod genym grefydd gywir heb adnabyddiaeth gywir o'r gwir Dduw. Y mae yr ysgrythrau yn cynnwys tystiolaeth gyflawn a chywir Duw ei hun am dano ei hun. Ioan 5. 39. Yno clywn ef yn llefaru, ac y gwelwn ef yn gweithredu, mewn modd ardderchog ac addas, i ddangos pa fath FOD ydyw. Yn y dych hwn, gallwn weled ei ogoniant yn gyflawn, yn holl fawrhydi ei briodolaethau, yn wyneb Iesu Grist. Heblaw ei weithredoedd, y rhoddir hanes am danynt yno, y mae hefyd yn amlygu ei hun dan enwau dwyfol, y rhai dynt oll, naill ai yn dangos ei natur ynddo ei hun, neu ei berthynas â'i bobl, a hyny dan amrywiol olygiadau. Nid dychymyg am Dduw ydyw gwir adnabyddiaeth o hono, ond cywir a sicr wybodaeth am dano, trwy gredu ei dystiolaeth sicr ei hun am dano ei hun. Yn y wybodaeth gywir hon o hono, yn ol tystiolaeth ei air, a thrwy ddaidguddiad ei Ysbryd, y mae pob gras yn yr enaid yn gweithredu yn addas tu ag ato; sef cariad, ofn, parch, ffydd, ufuddod a llawenydd yn Nuw. Os bydd ein gwybodaeth o hono yn anghywir, y mae yr anghywirdeb hwnw, o angenrheidrwydd, yn effeithio ar holl weithrediadau yr enaid tu ag ato. Bywyd tragywyddol ydyw gwir adnabod y gwir Dduw, a'r hwn a anfonodd efe, Iesu Grist. Ioan 17. 3.

IX. Fel y mae holl gorph gwirioneddau y Bibl yn addas i Dduw, yn gyntun â'u gilydd, ac â'r priodolaethau dwyfol; felly hefyd mae cyfelliornadau yn anadadau i Dduw, yn anghytun â'i briodolaethau, ac yn arwyddo rhyw anmherffethrwydd yddo. Y mae holl ddaliadau cyfelliornas heresawr pob oes, yn wrthwyneb i'w ben-arglwyddiaeth, ei gyflawnder, ei wybodaeth, ei anghynewidioldeb, ei gariad, ei sancteiddrwydd, ei ddoethineb, a'i allu. Y maent oll yn anadadau i Dduw, ac yn ei oesod allan yn amherffaith, yn y naill briodoldeb neu y llall. Os nad ydyw ein pynciau a'n daliadau yn gyntun â'r perffethrwydd a'r daloni mwyaf yn y DuwDOD, ac yn ei oesod allan yn ei gyflawn ogoniant, dylem amneu eu cywirdeb, neu cywirdeb ein hadnabyddiaeth o honynt. Y mae pob cyfelliornad yn cael ei geneidlu a'i faethu dan aden rhyw gam-olygiad neu olygiad hannerog o'r DuwDOD, ond yn wrthwyneb i briodolaethau dwyfol eraill; ond y mae yr athrawiaeth sydd o Dduw, ac yn iachus, yn addas i Dduw, ac yn cydsefyll â'r holl briodolaethau dwyfol, ac yn dangos eu gogoniant. Edr. yr hyn a nodir dan yr amrywiol enwau a theitlau dwyfol.

Nid addas fyddai mewn gwaith fel hwn, helsethu ar y profion o'r Bôd o Dduw: y neb a ewyllsio weled ychwaneg ar y pen hwn, caiff ei foddioni yn Dr. Gill's *Body of Divinity*; Dr. Bradwardin, *De causa Dei contra Pelagium*.*

DUWIOIOL—DEB, (duw), duwgar, duwgarwech, dwyfol, dwyfol, crefyddol; duwiolrwydd, dwyfoler, duwiol-frydedd.—Duwiol yw un yn meddiannu duwioldeb.—Mae duwioldeb yn arwyddo bod a wnelom â

* Gwel hefyd y Dr. Chalmers' *Institutes of Theology*; *The Bridgewater Treatises*; *Macculloch on the Attributes*; &c. eraill.—C.

Duw, neu yn ymagweddau yn addas tu ag ato, y gofynlon sanctaidd ac uniawn yn y llech gyfgyfraith. Arwydda, 1. Gwir adnabyddiaeth o yn ol tystiolaeth ei air am dano. Heb wybodaeth Dduw, nis dichon fod duwioldeb. Nis gellir credu un gras tu ag at Dduw, na chyflawni adedwydd yn dduwiol, sef o ufuddod-dod a phan Arglwydd, heb wybodaeth o hono. Ioan 17. 3. Agweddiad y meddwl tu ag at Dduw, y addas i'n hadnabyddiaeth o hono. Yn y cyf sanctaidd y mae yr Ysbryd Glân yn ei weithgalonau ei bobl, y mae yn cenedlu syniad uniawn sanctaidd, a theueddiad duwiol yn y Duw. Yn ol eu hadnabyddiaeth gywir o'r gwrthdwyfol, ac anfeidrol ogoneddus, y mae gweithredu ei meddwl puraidd tu ag ato; yn ei ofni, ei a'i garu, yn wyneb ei fawredd, ei ddaioni, a'i garwech; yn credu ynddo, ac yn ymddiried yn wyneb ei allu, ei ddigonolrwydd, a'i ffyddlonrwydd ymostwng iddo yn wyneb ei ben-arglwyddiaeth freniniaeth; yn edifarhau yn wyneb ei sancteidd ei gyflawnder, ei gariad, &c. Mae y parch i iddo, mewn gradd, yn ngweithrediad pob gras ato. 2 Cor. 1. 12. a 7. 9. a 11. 2.—3. Yn iad a bywyd duwiol. 2 Petr 3. 11. Y mae y 'yn byw yn dduwiol yn y byd sydd yr awr hon'. 2. 12. 2 Tim. 3. 12. Mae yn gwir addoli Duw ol ei air, yn dirgel ac yn gyhoeddus; y mae parchus ganddo am achos Duw, a'i anrhydedd; ar y mae yn trin ei holl fasnach ddaearol gyda'r ei ogoniant, a chyda dibyniad arno; yn byw yn yfed er ei ogoniant. 1 Tim. 2. 2. 1 Cor. 1. Duwiol yn mhob peth, duwiol yn mhob man. 1 Dduw ydyw, ac nid iddo ei hun: mwynau Duw ei ddeddyddwech; bod yn debyg iddo a'i ogonedd i nodd y mae yn cyrchu ato, yn benaf. 2 Cor. 1. 1 Tim. 4. 7. 2 Petr 1. 6.

DWB—IO—IODD, (wb) *Saes*. DAUB; m. garnu. Exod. 2. 3.

DWBL, *Gr.* διπλούς (*diplous*); *Llad*. DUB dau-ddyblyg, dyblyg. Gen. 43. 15. Exod. 22.

DWFN—ION, (dwl) *Heb.* עֲמוּנָה *Gr.* *ἀετός*; FUNDUM, PROFUNDUM; anoddyfa, gorrddfa, der, eigion, dyfnfor, affwys. Pa. 92. 5. Luc. a 6. 48.—'Yr ysbryd sydd yn chwilio pob peth dyfnion bethau Duw.' 1 Cor. 2. 10. Gan yr Ysbryd Glân yn Berson Dwyfol, y mae ei ddaoneirif: y mae holl dyfnion bethau y DuwDOD *βαθη του Θεου*; sef y *cyngorion*, yr *arsruthiau* (*refresiadau dwyfol*) mewn perthynas i iechyd yr eglwys, yn adnabyddus iddo yn gwbl, yn wythl, ac yn ddiethedig; ac efe a ddechon, ac ef unig, eu *hegluro* i ni. Y mae pob mesur yn parhau i bethau Duw, ond y maent yn anfeuredig: y uchder a dyfnder, hŷd a lled, yn anfeuredig perthyn iddynt. Y mae dichellon y diawl yn dduw y mae pechadurusrwydd a thrueni dyn yn dduw ond y mae *dyfnion* bethau Duw er iechydwriad.

* Defnyddir y gair עֲמוּנָה yn yr Hen Testament i awgweithiau y *dyfnfor*, Gen. 1. 2. a 7. 11, dro arall, *eglwys* y ar, Pa. 71. 26. a 107. 26. Cyfeirir ef weithiau, wrth y *Gr.* *ἀβυσσος*, yn arwyddo, yn y Testament Newydd, i *anwledig*, neu *Hades*. Tybid fod y ddaer yn gorph dyfnfor diwalod, ac felly ei bod wedi ei sylfaesu ar y oed. Pa. 24. 2. a 136. 6. O dan y dyfodded hys, mae gwaelodion y dyfnfor, y golygid fod trigr y *anwledig* y dydddefant eu coep, a dyna y '*dyfnfor*', y mae yn ei deisyfali y cythreulid ar yr Iesu na orchymysai i'w fyncid iddo. Luc 8. 31. Yn ol y dybiaeth yma, gallwn llen Dderwyddion y lle hwn, *Anam*, a golygent mai y trigol GWAETHAWN, sef hanfod pob drygion, yn gwybrydion ymadawedig da a drwg. O ganlyniad, gallwn ysbrydion a fyddent yn crwydro ar hyd wyneb y ddaer '*Mont anam*' neu blant y *dyfnfor*. Gwel Davies's *Researches*.—C.

rhagori, *ῥαγῶρες* *ῥαγῶρες*, yn *gromodî*, ac yn *rhagori* yn *ddirfawr*. Rhuf. 5. 20. Gan mai Ysbryd Duw sydd yn eu hegluro, mae dwyfoideb, nid yn unig yn y pethau, ond hefyd yn yr eglurhad o honynt; y maent yn cael eu hegluro i'r meddwl, yn ol y gair; yn eu cysondeb, eu haddasrwydd, eu mawredd, a'u gogoniant; gyda sicrwydd, anwydeh, ac effeithioldeb mawr. Maent yn ymddangos yn addas i Dduw, ac yn gorchfygu meddwl tywyll a gelyniaethol dyn, i gymmod & hwynt, ac ymoctyngiad iddynt.

DWFR, DYFROEDD, (dwy) *Gr. ὑδῶρ* (*ydōr*) gwy, aw, mēr. Y drydedd o'r pedair elfen gyffredin yw dwfr, ac y mae yn dra angenrheidiol tu ag at gynnalïaeth dyn, a'r rhan amlaf o greaduriaid, a thyflant llysiat, coedydd, &c. Gan fod yr elfen ddwfr mor angenrheidiol er cynnalïaeth a chysur y rhan fwyaf o greaduriaid, y mae y Creawdwr mawr gwedi trefnu helaethrwydd o hono. Mewn modd rhyfedd iawn, y mae yn cael ei anfon i ddyfrhau y ddaear trwy ffynonau, ffrydiau, ac afonydd mawrion. Y mae y cymylau gwedi eu dylenwi â dwfr, yn cael eu gyru gan wyntoedd uwch ben y ddaear, ac yn ei ddefnyddu ef yn wlaw ac yn wllth arni, i'w hireiddio a'i ffwrthloni. Y dwfr sydd yn tarthio o'r moroedd mawrion, ac yn disgyn o'r niwl cymylog ar banau uchaf y ddaear, sydd yn rhoddi dechreuad i ffynonau; o ba ral mae y ffrydiau a'r afonydd mwyaf yn tarddu. Trwy ryw weithrediad rhyfedd o eiddo y Creawdwr, mae y dwfr, er ei fod yn dyfod o'r môr heli, etto yn colli ei halltrwydd, ac yn disgyn ar y ddaear yn groyw, fel y byddo yn addas ac yn hyfryd at wasanaeth dynion, a'r creaduriaid eraill arni. Y mae yn briodol i'r dwfr, fel pobl lifnôdd (*fluid*) arall, fod iddo esgyn i'r un uchder ag y disgynodd o hono. Y mae priodolrwydd arall neillduol yn perthyn iddo, i esgyn mewn pibell sechan o wydr, heb bwysau yn ei wthio i fynu: ac a esgyn yn uwch po gulaf y byddo y bibell. Mewn pibell â dau droed iddi, un yn gulach na'r llall, esgyn y dwfr yn uwch yn y troed culaf nag yn y lletaf. I nodi achos y priodolrwydd hwn yn yr elfen ddwfr, sydd yn dyrysau y dynion mwyaf craffus a threiddgar. Nis gellir trwy unrhyw foddion boethi dwfr yn fwy na berw-ias. Y mae absenoldeb gwres i ryw raddau, yn ei galedu yn iâ; ac adferiad gwres yn ei doddi ac yn ei ddychwelyd ef yn lifnôdd dyfrog drachefn.—Nid yw pwysau y dwfr yn brawf o'i burdeb neu ei amwrburdeb. Y mae ei bwys yn gorhwyrs ar y graidd o awyr neu o dân a fyddo ynddo; fel o'r achos hyn, nad ydyw yr un dwfr ddwy fynyd yr un bwysau. Pe rhoddech delpyn o iâ gloyw mewn clorian gywrair, nid erys yr un fynyd yn gyd-bwysedd.

Y mae y dyfroedd yn dra llawn o breswylwyr. Ynddynt yn chwaraeu ceir y morfeirch mawrion, a'r ednogyndau lleiaf. Nid oes un dafn o ddwfr heb fod yn llawn o greaduriaid byw. Nid ydyw yr ysgai amryw llwiau sydd ar wyneb y dyfroedd bryntion yr hâf, ond lluoedd nifeiriol o bryfed mân yn magu—fel y gwelir trwy ydrâu.

Oddiwth amrywiaeth ymddangosiad a defnyddioldeb dyfroedd, yr arferir hwynt yn gyffelybiaethol yn yr ysgrythrau, yn aml iawn, a chydâ llawer o amrywiaeth. Oblegid eu helaethrwydd, eu ffwrthlonrwydd, eu rhadlonrwydd, a'u heffethiau cysuroi ac adfywiol i'r sychedig a'r llesg, a glanhaol i'r budr, a'u hiachusrwydd yn y cyfranogiad o honynt, mae yr iechydwrïaeth yn cael ei chyffelybu iddynt; y cyflawnder diderfyn o fendithion sydd yn Nghrist—eu rhadlonrwydd a'u haddasrwydd i buro, i lanhau, i gysuro ac i ffwrthloni y pechadur sydd trwy ddylanwadau yr Ysbryd Glân, yn gyfranog o honynt.

Y mae dyfroedd, yn aml, yn arwyddo athrawiaeth ffwrthylawn, ddyddanus, yr efengyl, yn ei heffethiau rhagorol ar enaid pechadur, trwy gyd-weithrediad

nerthol yr Ysbryd Glân. Ps. 23. 2. Can. 4. 15. Esa. 27. 3. a 35. 6, 7. a 44. 3. a 55. 1. a 66. 12. Ezec. 36. 25. a 47. 1—11. Dat. 22. 17. Amos 5. 24. Edr. AFON, FFYNON, GWLAW, GWLITH, &c.

- Pbloedd, torfeydd, byddinocedd, a lluoedd o erlidwyr, oblegid eu cyffro, eu terfysg, eu trwst, a'u bloedd echrhylawn, y galanastira a'r diaystr y maent yn achos o hono, a gyffelybir i ddwyfoedd cryfion chwyddedig, yn dystyrio pob peth o'u blaen. Ps. 124. 5. Esa. 8. 7. a 17. 12. Dat. 17. 15.—Y mae digofaint Duw a'i ddychrynsfeydd; ofnau, gorthwnderau, ac erlidgaethau, o herwydd yr un achos, yn cael eu cyffelybu iddyfroedd. Job 27. 20. Ps. 69. 1. Can. 8. 7. Esa. 30. 28, 33.—Fel y mae ffrydiau yn dylifo o ffynonau, felly y cyffelybir plant a hil dynion, i ddyfroedd. Esa. 48. 1. Diar. 5. 16.—Y mae dynion 'fel dyfroedd wedi eu tywallt ar y ddaear;' pan fyddont feirw, nis gellir eu casglu hwynt i fywyd drachefn, ond yn wyrthiol. 2 Sam. 14. 14.—Y mae Duw yn 'dyfrhau ei winllan bob moment,' trwy gyfraniadau parhaus o gynnalïaeth a chysuroi iddi.' Esa. 27. 3.—Y mae gwneidogion yn dyfrhau yr eglwysi, trwy bregethu yn aml wirioneddau ffwrthylawn yr efengyl iddynt, fel y garddwyr yn dyfrhau gwelyau y pŵr-lysiâu yn amser sychder. 1 Cor. 3. 6, 7, 8.

Y mae dyfroedd yn arwyddo agos bob lifnôdd, neu wlybwr; megys dagrau, Jer. 9. 1.—gwllaw, Job 22. 11.—cymylau, Ps. 104. 3.—pob peth addas i'w yfed yn ddiol. 1 Sam. 25. 11. Esa. 33. 16.

'Dyma yr hwn a ddaeth trwy ddwfr a gwaed, sef Iesu Grist; nid trwy y *dwfr* (*ev rō udari*) yn unig, ond trwy ddwfr a gwaed.' 1 Ioan 5. 6. 'Dyma yr Hwn a ddaeth,' sef Mab Duw, Iesu Grist, yr Iachawdwr goodedig, trwy drefnidd dwyfol. Mab Duw yw o ran ei Berson; Iesu Grist yw o ran ei swydd; o ran ei fod yn Grist, yr eneinlog, y mae yn Iesu, sef yn Iachawdwr; a Mab Duw yw y person a eneinwyd i'r swydd. Y mae dull ei ddyfodiad a'i amlygiad yn gyhoeddus yn sicrhau dwyfoledeb ei Berson, a gwirionedd ei osodiad yn ei swydd: yn ei fedydd, ac yn ei angen, a'i adgyfodiad, cafodd dystiolaeth ei fod yn Fab Duw, ac, yn ganlynl, y gwir Fessiaih: cafodd ei gysegru i'w swydd yr un fath a'r o'i offeiriad gynt, trwy ddwfr a gwaed, sef purdeb difrycheuldyd ei berson a'i fywyd, a gwerth a digonolrwydd ei aberth; efe a sancteiddwyd, neu a gysegrwyd, trwy waed y cyfammod. Heb. 10. 29. Daeth yn cyfateb yn gyflawn i'r holl gysgodau, ac i'r holl brophwyddoliaethau am dano. Ni chafwyd erioed ac ni cheir neb arall byth yn cyfateb iddynt mor gyflawn. Mewn modd rhyfedd iawn, pan wanwyd ef, 'daeth allan waed a dwfr' o'i ystlys ar y groes, yn arwyddo y bydd iddo, yn ngweinyddiad ei swyddau, wneuthur cymmod dros bechod a'i waed, a sancteiddio pechaduriaid a'i Ysbryd; yn iawn drostynt i Dduw, ac yn eu glanhau hwythau i'w fwynhau. A'r Ysbryd yw yr hwn sydd yn tystiolaethu i'r holl bethau, er mwyn gwneuthur y rhai sydd yn credu yn diogel mewn perthynas i wirionedd yr holl bethau hyn am berson Crist a'i swyddau; oblegid yr Ysbryd sydd wirionedd hanfodol o ran ei Berson, ac yn wir yn ei waith a'i dystiolaeth. Ioan 19. 34, 35. a 5. 32, 36, 39. a 14. 17, 26. a 15. 26. Mat. 3. 16, 17. a 17. 5. Esa. 1. 16, 18. Ezec. 36. 25, 27. Tit. 2. 14. a 3. 5. Galar. 3. 13. Rhuf. 5. 9. a 8. 16, 23. Heb. 9. 14. 1 Petr. 2. 24.

DWFR-LESTRI MEINI, llestri i ddal dwfr i ddefodau puredigaeith a glanhad yr Iuddewon, yn ol cyfraith Moses. Ioan 2. 6. Edr. *FFRACYN*.

DWG, DWYN, (wg) arweddu, cludo, cymeryd, tynn, dwys-dynnu.—'Efe a'i dwg i ben.' Ps. 37. 5. Dwg Duw i ben ei ddyben a'i drefn ei hun, mewn perthynas i'w bobl. Y mae pob peth perthynol iddynt gwedi ei drefnu a than ei olygiad. Y mae wedi trefnu

pob peth er ei ogoniant ei hun, ac er daloni a llesad ei bobl; efe a ddwg hyny i ben yn effeithiol, ac yn y modd a'r amser goreu. Eu dyledswydd a'u braint hwy ydyw treiglo eu ffordd, sef eu hamgylchiadau, eu negeseuau, eu profedigaethau, &c., ar yr Arglwydd, yr hwn sydd yn trefnu ac yn effeithio pob peth yn y modd goreu, 'ac ymddiried yndo.' Y mae ganddo ryw ddyben neillduol i'w gwblhau er ei ogoniant ei hun, mewn perthynas i'w holl bobl; ac y mae yn eu rhoddi hwynt, bob un o honynt, yn yr amgylchiadau mwyaf addas i ateb y dyben hwnw. Dichon ymddangosiad pethau yn rhagluniaethau Duw, olygu yn dywyll ac yn groes lawn, ond ymddiried yndo yw eu braint, 'efe a'i dwg i ben.' Ni siomwyd mo hono erioed o'i ddyben, nac yn y moddion a ddewisodd i'w gwblhau.

'Ni ddwg neb hwynt allan o'm llaw i.' Ioan 10. 28. a 6. 37. a 17. 11, 12. a 18. 9. Gafael cariad, ffyddlondeb, a gallu dwyfol, ydyw gfael Crist yn ei bobl. Tra byddont yn yr afael hon, nid oes le i ammen eu cadwedigaeth; ond beth os dygir hwynt oddi yno? Pwy a wna hyny? Medd Crist, Neb. Cais llawer trwy ddeniadau a chyhuddiadau, ond ni lwydda neb. Rhaid i'w gariad oeri, neu ei allu a'i ffyddlondeb ballu, yn gyntaf; ond y mae hyny yn anhosibl. Y mae yn anhosibl, gan hyny, eu dwyn allan o'i law. Y gair *apwau ric*, a arferir yma, a arwydda, *duys-dynu gyda brys a ffyrnigrwydd tanllyd*; yn dangos mawr ymdrech y gelym i'w tynu o'i law, ond ni lwyddodd, ac ni lwydda byth.

'Wedi iddo ddwyn (neu yn *dwyn*) meibion llawer i ogoniant.' Heb. 2. 10. Mae y gair *dwyn*, yn y fan yma, yn arwyddo holl drefniadau a gweithrediadau gras pen-arglwyddiaethol, cariad a doethineb dwyfol, yn y gorchwyl mawr hwn o ddwyn meibion llawer i ogoniant: yn gyntaf, yn eu gwneuthur hwy yn feibion, ac wedi hyny yn eu dwyn, nid i Ganaan, ond i ogoniant. Yr oedd yn rhaid ymud yr holl rwystrau oedd ar eu ffordd; a chwedi hyny, eu dwyn bob un yn bersonol, o holl ddyfnderoedd pechod, llygredigaeth, a mellidith, i ogoniant yn gyflawn. Yr oedd y rhwystrau yn fawron, sef gofynion cyflawnder dwyfol, a mellidith y ddeddf; a holl alluoedd y tywyllwch, a llygredigaethau eu calonau eu hunain; gorthymderau y byd, a nerth anghu. Pwy fuasai yn cynnwys y fath amcan o ddirfwr bywy, ond Duw? I'r dyben i gwblhau yr amcan grasol hwn, sefydlodd ei Fab ei hun yn dywysog eu hiechydwrriaeth; ac efe a'i perffeiiodd, neu a'i cysegrodd, i'r swydd, a'r gwaith mawr, trwy ddyoddefiadau. Y mae yr holl waith i'w dwyn i ogoniant, yn gwbl yn gorphwys ar y tywysog hwn, ac mae yn hollol addas i'r gwaith, ac a'i cwblha yn ogoneddus. Esa. 3. 6, 7. a 53. 10. Rhuf. 3. 25, 26. a 8. 14, 15. a 11. 36. 1 Cor. 8. 6. Heb. 7. 28. a 12. 2. Eph. 1. 5, 14, 18. a 2. 6, 18.

DWRDIO, (dwrđ) senu, dondio, sordio, ceryddu. Barn. 8. 1. Neh. 5. 7. a 13. 11, 17.

DWRN, (gwrn) y llaw, y llaw yn gauad. Esa. 40. 12.—'Taro á dwrn anwiredd'; sef yn greulawn, yn waedlyd, yn anghyflawn. Esa. 58. 4.

DWTHWN, (dy-twn) diwrnod, cyswllt, pryd, amser, tymhor. Jos. 4. 14. Luc 13. 31. a 23. 12.

DWYFLWYDD—YNEDD, (dwy-blwydd). Edr. BLWYDDYN.

DWYFRON—AU, (dwy-bron) parwyden, mynwes, didenau.—Dwyfron yr eglwys, a arwyddant, ei harddwch a'i ffyrthlonrwydd, a'r fagwriaeth iachus, gyflawn, a charedigol, a rydd i'w holl wr selodau, trwy addewidion ac athrawiaethau magwriaethol yr efengyl, yn ngweinidogaeth y gair a'r ordinhadau dwyfol. Y maent yn debyg i 'ddau lwdn iwrch o'efelliad, yn pori

yn mys y lili,' o ran eu harddwch, eu gwedeidd-dra, a'u hiachusrwydd. Y mae gwefusau Crist, hyny yw, ei eiriiau grasol, a'i wrioneddau hardd, yn cael eu cyffelybu i 'lili yn dyferu myrr dyferol.' Can. 4. 6, 11. a 5. 13. Felly y mae bronau yr eglwys gwedd eu llenwi, nid á dychymyngion dynion, a heresiau cyfelliornus, ond á gwrlioneddau dwyfol. Ezec. 16. 7. Esa. 66. 11. 1 Petr. 2. 2. Jer. 31. 14.—'Ei dwyfron a'i breichiau o'arian.' Dan. 2. 32. Wrth ddwyfron delw Nebuchodonosor, deallwn ymerodraeth y Mediaid a'r Persiaid, yr hon a gyfododd ar ol ymerodraeth Babilon, ag oedd ts na hi. Adn. 29. Edr. AATH.—'Curo y ddwyfron,' a arwydda cystudd, a thristwch mawr. Nah. 2. 7. Luc 18. 13. a 23. 48.—'Tynu ymaith bronau,' a arwydda ing, a gorphwyllder anabethiol. Ezec. 23. 34.

DWYFRONEG, y ddwyfroneg barnedigaeth, oedd ddarn o wisgoedd sanctaidd yr arch-offeiriad dan y gyfraith. Yr oedd wedi ei gwneuthur o'r nn defnydd godidog a'r ephod, ac oddeutu deg modfedd ysgwâr o faintiol. 'Pedair-ongl fydd hi yn ddau-ddyblyg; yn rhyehwant ei hýd, ac yn rhyehwant ei lled.' Exod. 26. 16. Yr oedd arni ddeuddeg o feini gwerthfwr, gwedi eu gosod mewn boglynnau aur, yn eu lleoedd. Yr oedd y meini gwedi eu gosod yn bedair rhes, tri maen yn mhob rhes, ac enawu meibion Israel wedi eu naddu ar y deuddeg maen, o naddiadau sél. (Edr. enawu pob un o'r meini.) Yr oedd dwy fodrwy o aur ar gyrâu y ddwyfroneg, a dwy gadwyn bledhedig trwy y ddwy fodrwy, y rhai oeddynt i fod yn nglym wrth ddau foglyn ar ysgwyddau yr ephod. Yr oedd dwy fodrwy aur ar ddau pen y ddwyfroneg, ar ymyl sydd ar ystlys yr ephod o'r tu mewn; yr oedd dwy fodrwy aur hefyd ar ystlys yr ephod oddi taondd tua ei thu blaen, ac yr oedd y ddwyfroneg i gael ei rhwymo wrth fodrwyau yr ephod, á llinyn o sidan glas. Yn nwyfroneg y farnedigaeth, yr oedd Aaron i ddwyn enawu meibion Israel ar ei galon, pan ái i mewn i'r cysegr, yn goffadwriaeth ger bron yr Arglwydd yn wastadol. Yr oedd y ddwyfroneg, a'r meini, ac enawu y deuddeg llwyth arnynt, diammeu, yn cysgodi ac yn arwyddo gosodiad yr eglwys, a'i holl wr selodau, mewn cyflwr ardderchog a gogoneddus yn Nghrist, a'i waith yn eu cyflwyno yn barhaus ger bron Duw, yn ei eiriolaeth drostynt fry yn y nefoedd. Maent oll gwedi eu rhoddi iddo mewn arfaeth dragwyddol, a chwedi eu gosod yn y cyfammod tragwyddol, negys sél ar ei galon ac ar ei fraich. Can. 8. 6. Gelwid hi 'dwyfroneg y farnedigaeth,' am fod yr Urim a'r Thummim arni, á pha rai yr oedd Aaron i ymofyn á'r Arglwydd dros feibion Israel, mewn achosion o bwys ac anhawsdra. Exod. xxviii, xxxix. Edr. URIM a THUMMIM.

Yr oedd dwyfroneg hefyd yn rhan o arfogaeth i amddiffyn y galon, a'r rhanau hyny o'r corph anbehgor i fywyd pob dyn. 1 Sam. 17. 4. 1 Bren. 22. 34.—'A gwisgo dwyfroneg cyflawnder.' Eph. 6. 14. Heb. benodi, yn sicr, dan ba olygiad mae y gair 'cyflawnder' i'w gymeryd yn y lle hwn, gallwn benderfynna yn gadarn fod cyflawnder, yn mhob ystyr o hono, yn gyfrifol, yn gyfranogol, ac yn ymarferol, yn amddiffynfa gadarn i fywyd pawb sydd yn ei feddiannu; ac nas dichon un dyn fod yn ddiogel, heb gyflawnder yn wisg am dano. Cyflawnder dwyfol yr efengyl yn wisg am y pechadur trwy gyfrifad, a thrwy ffydd yndo, sydd yn amddiffyn pechadur rhag mellidith y gyfraith, a digofaint dwyfol. Yn mhob achos egwyddorol ac ymarferiadol, mae y Duw cyflawn o blaid cyflawnder, yn mhob ystyr. Os ydyw y person yn gyflawn, mae yn gwbl ddiogel; os bydd yr achos yn gyflawn, y mae yr achos hwnw yn sicr o lwyddo. Y mae ffydd a chariad yn ddwyfroneg o ran eu gwrthdrys, y defnydd maent yn ei wneyd o hono, a'r llwybrau grasol y maent yn eu cerdded. 1 Thea. 5. 8.

'A'r dwyfronegau.' Esa. 3. 20.—'And the tablets.' *Saes.* 'And the perfumed boxes' sef y gorffychau pèr-arogl; Lowth, ar ol Jerome. ברִיבֵּנִים *olfactoria*, llestri bychain, neu fychau i'w harogll; blychau pèr-arogl. Y maent etto mewn arferiad gan y pendeffig-esau yn Persia. Wrth wddf-gadwyni pa rai, y rhai ydynt yn crogi islaw eu bronau, y mae blwch mawr o bèr-aroglaw wedi ei gydio; rhai o'r blychau ydynt gymaint a llaw dyn; y rhai cyffredin ydynt o aur; ac eraill wedi eu gorchuddio à thysau a gemau: y maent oill wedi eu tyllu trwyddynt; y maent wedi eu llenwi à glud (*paste*) du, yn dra ysgafu, wedi ei wneuthur o *musk* ac *amber*, ond o arogl cryf. Gwel *Complete System of Geography*.

DWYRAIN, (dwy'r, dwyre) *Heb.* אֲרָם (*ar*) *goleuni*. *Llad.* ORIENS, ab ORIRI, *cyfodi*. Edr. DEHAU.—Wrth y dwyrain, y mae i ni ddeall, yn aml, y gwledydd hyny y rhai oeddnt o du y dwyrain i wlad Canaan; megys Arabia Ddiffaeth, gwlad y Moabiald, y Midaniaid, a'r Ammoniaid; (Barn. 6. 3. Job. 1. 3.) Ie, hefyd Assyria, Mesopotamia, Babilonia, a Chaldea, y rhai oeddnt yn y dwyrain-ogledd, neu yn y gogledd, i wlad Judea. Dywedir am Balaam, Cyrus, a'r Doethion, neu y Magiaid, iddynt ddyfod o'r dwyrain. Num. 23. 7. Esa. 46. 11. Mat. 2. 1.—Yr Assyriaid a'r Caldeiaid a gyffelybir i wynt y dwyrain, Hos. 12. 1. Jer. 18. 17.—'A bu, a hwy yn ymdaith o'r dwyrain,' Gen. 11. 2. neu נָקִימוֹת *tu a'r dwyrain*, fel yn Gen. 13. 11. Mae rhai yn meddwl fod y gair נָקִימוֹת yn arwyddo rhyw wlad neu dalach yn neillduol; mae tal-aeth Bahkter yn bresennol yn arwyddo y dwyrain; a Bactria, neu Bactriana, oedd y dalach fwyaf ddwyreiniol o ymerodraeth Persia. Mae anhawdra yn ymddangos i ddehonglwy'r yn nghylch priddol ystyr y geiriau hyn, oblegid bod mynydd Ararat yn Armenia, ar ba un y bernir i'r arch orphwys, yn gorwedd i'r gogledd o Sinar. Ond gallasai Noah yn hawdd, gweidi ei ddyfodiad o'r arch, sefydlu o du y dwyrain i Sinar, er fod yr arch gwedi gorphwys o du y gogledd. O ba le bynag y daethant, yn Sinar y darfu iddynt drigo, ac adeiladu dinas a thŵr. Edr. ARARAT, BABEL, EUPHRATES, GWYNT, HIDECEL.

DWYS—ACH—EDIG, (gwyssg) dywasg, pwysfawr, trwm.—'Mesur da dwysedig;' neu *πυκνότητος, dywasgedig*. Luc 6. 38.—'Gan ddwys ocheneidio yn ei ysbryd;' neu *αυσθησάτω, ocheneidio yn drwm, ocheneidio yn ddwfn*. Marc 8. 12. Ystyriaeth o bechadurusrwydd a thrueni y genedl, a effeithlodd mor drwm ar ei ysbryd tyner, grasol, a sanctaidd, nes parodd iddo fel hyn ocheneidio yn ddwys; yn dangos ynddo y tosturi, y purdeb, a'r graslonrwydd mwyaf.

'Golch fi yn llwy'r ddwys oddiwrth fy anwiredd.' Ps. 51. 2. *Heb.* הִרְבֵּה בְּבֶסֶר *golch fi yn aml—golch fi lawer*. Y mae y Psalmydd yn cydnabod fod angen llawer o olei arno, oblegid aflaned oedd; ac yn ymbil am i'r Arglwydd ei olei, a hyny yn drwyddat. Y mae y geiriau yn cyfeirio at y golchadau dan y gyfraith gynt. Lef. 11. 25, 32. Exod. 19. 10. 1 Ioan 1. 7. Dat. 7. 14.

'A ddwys-bigwyd yn eu calon.' Act. 2. 37. Pigwyd hwynt mor ddwys, mor drwm a gofidus, nes y parodd iddynt alar, gofid, a chystudd calon. Cyrhaeddodd pigiad y cleddyf dau-fniog trwodd, 'hyd wahaniad yr enaid a'r ysbryd, a'r cymalau a'r mer.' Heb. 4. 12.

DYBEN—U, (dy-ben) diweddiad, gorpheniad, terfyniad; amcan, bwriad, meddwl.—'Y mae dyben i'r pethau am danaf fi.' Luc 22. 37. Hyny yw, y mae cyflawniad buan i bob peth perthynol i mi, ac a ysgrifenydd gan y prophwydi am danaf. Y pethau oedd i'w cyflawni ganddo yn ei gyflwr o ddarostyngiad, angenrheidiol hanfodol er lechydwrtaeth ei bobl.—'Nes

dybenu goleuni a thywyllwch.' Job 26. 10. *Heb. Hyd ddiweddiad goleuni gyda thywyllwch.*

'I ddybenu camwedd.' Dan. 9. 24. *Heb.* כָּלֵה אֶתְּלֵה *attal camwedd*. Hyn yw priddol ystyr y gair כָּלֵה yr hwn a gyffeithir *attal*, Ps. 40. 11. a 119. 101. Exod. 36. 6.—*guarchae*, Ps. 88. 8.—*guahardd*, Hag. 1. 10. Num. 11. 28.—*lluiddio*, 1 Sam. 25. 33. Gen. 8. 2. Y mae anwiredd yn cael ei gyffelybu, naill ai i liferiant wedi dyllo a thaenu dros wyneb yr holl dddear, a gwaith y Messiah oedd rhoddi attalfa arno, trwy ei ddilen a'i sychu i fynu; neu, ynte, i fwystfil gwyllt, rheibus, a holl blant dynion yn cael eu dyfetha yn ofnadwy ganddo; hwn a gondemniodd ac a ddinystriodd Mab Duw yn y cnawd. Y mae ein cyffeithwyr dysgedig ni yn golygu y gair כָּלֵה o'r un ystyr a'r gair כָּלֵה yr hwn a arwydda *dybenu*, neu *difa*, fel y cyffeithir ef gan y Dr. M. Ond nid oes sail ddigonol am gyd-darawid y ddau air; ac nid ydyw y gair כָּלֵה yn un man yr arferir ef yn arwyddo *dybenu*. Gwel y Dr. Owen ar yr Hebreaid, *Ezer*. xiv.

DYBLWCH, DYBLYG, *Heb.* כָּפֵל *Saes.* DOUBLE: plyg, plygiad; dau-ddyblyg, dau cymaint, &c. Gen. 4. 15. 2 Sam. 12. 6. Dat. 18. 6.—'Dyblwch iddi y ddau cymaint yn ol ei gweithredoedd;' lenwch iddi yn ddau-ddyblyg; hyny yw, yn helaeth iawn, ond nid mwy nag yr haeddodd. Y mae y geiriau yn dangos toster a llymder barnedigathau Duw, a'i ddigofaint arni. Y mae dau-ddyblyg yn arwyddo mesur helneth; yn ddau-ddyblyg mewn cymharueth i eraill; am fod ei gweithredoedd hi yn haeddu y llanw dau-ddyblyg, yn fwy erchyll, ofnadwy, a chreulawn, na gweithredoedd neb arall. Coep dau-ddyblyg, ond nid mwy na chymhwys a chyflawn. 'O herwydd derbyniodd o law yr Arglwydd yn ddau-ddyblyg am ei holl bechodau;' sef yn helaeth, ac yn fwy na'r cenedloedd eraill am yr un pechodau; am fod pechodau Jerusalem yn fwy aneugusodol, yn erbyn mwy o oleuni, helsethach breintiau, ac amlach trugareddau. Jer. 18. 18. a 17. 18. Luc 12. 47. Neu, gellir deall y geiriau, gyda Lowth a Vitrings, am fendithion dau-ddyblyg, sef helaeth, cyflawn, tragwyddol, yn rhagori yn ddau cymaint ar ei cheryddon am ei pechodau. Mae yr Arglwydd am ddyblu ei chysaron, a'i chyflawni à bendithion i'r helaethrwydd mwyaf. Esa. 40. 2. a 61. 7. Y mae holl fendithion yr ieuchydwrtaeth yn gysylltiedig â'u gilydd. Mae y rhai sydd yn Nghrist Iesu gwedi eu bendithio à phob bendith ysbrydol. Eph. 1. 3.

DYBRYD, (dybr) prudd, anhylon, gwrthun, erchyll.—Cyflafan ddybryd, gweithred erchyll.

Tithau, O Arglwydd, pa ryw hyd, Rhoi amaf *ddybryd* brudd-der?

E. Prys, (Ps. 6. 3.)

Egoral'r dddear yn y man, A llyncal Dathan *ddybryd*.

E. Prys, (Ps. 106. 17.)

DYCHAN—U, (dych) gogan; sèn; goganu, enllibio.—'Gan ych dychanu chwi.' 1 Petr. 4. 4. W. S.

DYCHLAM—U, (dych-llam) cynhyrfu, ysponcio, curiad y galon. Job 37. 1.

DYCHRYN—U—IADAU—FAAU, (cryn) crynod, echrin, ofn mawr, braw, arswyd.—'A bu dychryn Duw?' (1 Sam. 14. 15.) sef dychryn mawr iawn; dychryn gwrthiol a ddododd Duw ar yr holl weraill, fel nad oeddnt yn gallu meddiannu eu hunain, nac ystyried beth i'w wneuthur. Mor hollol mae ysbrydoedd y milwyr mwyaf gwrol a chadarn dan awdurdod Duw! —'Yr oedd dychryn yr Arglwydd arnynt hwy;' sef ofn yr Arglwydd, neu ddychryn oddiwrth yr Arglwydd. 2 Cron. 14. 14.—'Hyny a'i harwain ef at frenin dychryniadau;' (Job 18. 14.) sef dychryniadau cryfion, cedyrn, yn gorchfygu ac yn darostwng, fel brenin; y penath, neu y mwyaf o'r holl ddychryniadau. Wrth

olygu cysylltiad y geiriau hyn, gallir barnu mal angeu ydyw y brenin dychrynlyd hwn. Y mae angeu yn benaf o'r pethau dychrynlyd ag sydd yn cyfarfod dynion, fel y mae yn ddialedd cospedigaethau am bechod; ac y mae yn ei ragflaenu, yn aml, afiechyd, poenau goffus, a loesion dychrynlyd:—y mae ynddo ei hun, fel gormelliwr dychrynlyd, yn gorthymu ac yn darostwng natur dano, ac yn ei dattod oddiwrth ei glydd, a'r holl gylymau hyfryd rhwng dyn a phob peth dymunol yn y byd; yn benaf, y mae yr enw hwn yn addas iddo, oblegid y canlyniadau dychrynlyd o hono i bechadur, fel y cyfryw, mewn byd arall. I'r rhai sydd yn marw yn Nghrist, y mae gwynfydedigrwydd yn lle dychrynlyd. Dat. 14. 13. Ioan 11. 26. Job 24. 17. a. 4. 14. Ps. 56. 4. Diar. 14. 32. 1 Cor. 15. 55, 56. Heb. 2. 15.

'Ymlawenbwech mewn dychryn.' Ps. 2. 11. Mae yn dyledawydd arnom wasanaethu yr Arglwydd, ac ymlawenau ynddo; ond oblegid ein gwaeledd a'n pechadurusrwydd, ac o herwydd ei burdeb, ei fawredd, a'i ardderchogrwydd yntau, mae yn addas i ni ei wasanaethu mewn ofn ac arswyd duwlot, ac ymlawenau ynddo 'gyda gwyllder a pharechedig ofn.' Heb. 12. 28, 29. Ps. 82. 1—8. a 89. 7. a 95. 1—8. a 97. 1. a 99. 1. a 119. 120. Pbil. 2. 12. Heb. 4. 1, 2.

'Heb ofni dim dychryn.' 1 Petr. 3. 6. Yn gwneyd yn dda, heb ofni y canlyniadau o hyn, na phroffedig-aethau, nac erlidigaethau. Mae yn addas i ni ofni diglo Duw trwy weithredoedd drwg; ond mae yn gweddau i ni wneuthur yn dda, heb ofni dim dychryn; ond rhoddi ein cyfan ymddiried yn yr Arglwydd, ac yn ei amddiffynfa. Diar. 1. 5. Luc 21. 9.

DYCHWEL—ION—YD, (chwel) adweddu; troi yn ol; ymchwelyd; dattroi, ymdroi.—Mae dyn trwy bechod gwedi ymadael â Duw; y mae ei gefn arno, a'i wyneb at y byd, a'r cnawd, ei elw, ei anrhydedd, a'i fwyniant ei hun. Y mae ffordd gwedi ei hagoryd yn y Cyfryngwr, i bechadur ddychwelyd at yr Arglwydd; yn yr efengyl mae yr Arglwydd yn taer alw arno, gan ddywedyd, 'Trowch eich wynebau ataf fi, holl gyrau y ddaer, fel y'ch achuber.' Esa. 45. 22. Mae y galwad grasol lwn yn cael ei effeithiol gan yr Ysbryd Glân ar galonau pechaduriaid, i ufuddhau i'r alwedigaeth nefol, a dychwelyd at yr Arglwydd. Mewn gwir ddychweliad, y mae yn gynnwysedig, 1. Ymstyngiad a galur duwlot am ei ymadawiad â'r Arglwydd.—2. Cymnaeb-yddiaeth o'i hollol anheilyngod o dderbynid yn ol drachefn.—3. Ymroddiad ewyllysgar, hiraethlawn, am gymmod a derbynid gyda Duw.—4. Cymmod â'r ffordd, yn mha un yn unig y mae Duw yn derbyn pechadur, sef yn nghyfyngod Crist.—5. Dyfodiad oddiwrth bob peth arall yn gwbl at Dduw, fel ei ran, ei etifeddiaeth, ei Dduw, ei Arglwydd, a'i Frenin, byth.—6. Dychweliad at ei orchymynion a'i ffydd, ei bobl, a'i waith, gyd âg ymroddiad i fyw mwyach i'r hwn a fu farw drosto, ac a gyfodwyd. Y mae y dychweledig yn greadur newydd. Ps. 61. 13. Diar. 1. 23. Esa. 49. 5. Jer. 3. 1. a 4. 18. Zec. 1. 3. Mat. 18. 3. Act. 3. 19. Luc 15. 18. Hos. 14. 1.—Gwaith Duw, trwy yr efengyl, yw dychwelyd pechadur. Jer. 17. 14. a 31. 18. Galar. 5. 21. 2 Tim. 2. 25. Etto, y mae yr Arglwydd yn gweithredu arno ef yn y cyfryw fodd effeithiol ac addas i'w natur, ar ei holl gynneddau, fel mae yn dychwelyd yn wybodus, yn y goleu, yn ewyllysgar, ac â'i holl galon. Ps. 110. 3. Act. 26. 18. Hos. 2. 7. Joel 2. 12. Dychweliad ydyw o egwyddor sanctaidd, a chymnewidiad syniad y meddwl. Oddiwrth olwg oleu ar bechod, o ran y drwg, y ffeidd-dra, a'r perygl o hono; yn nghyd â golwg ar yr Arglwydd, yn ei fawredd, ei sancteiddrwydd, ei diriondeb, a'i rasonlwydd yn Nghrist, mae y pechadur yn cael ei ennill yn ol yn wirioneddol, ac yn drwyadl. Dychweliad ydyw ar sail y cyfammod gras, ac y mae gafael

cadarn y cyfammod ynddo ef, ac ymgeledd y cyfammod yn cael ei weini iddo, yn helaeth ac yn barhaol.—Y mae yr Arglwydd yn dychwelyd at ei bobl, pa'n yn ei rasonlwydd, y mae yn madden eu pechodau—yn darostwng eu hanwireddu—yn eu gwared o ddwyllaw eu gelynyd—ac yn eu dyddanu hwynt trwy lewyrebu ei wyneb arnynt. Mic. 7. 14. Num. 10. 36. Esa. 63. 17. Ps. 60. 1.

DYCHYMYG—ION—U, (cymyg) dammeg, dad orchestol, caffaeliad; tyb, amgyffred, darfelyddiad. Barn. 14. 12. 1 Cron. 28. 9. 2 Cron. 2. 14. Esec. 17. 2. Y gair, yn aml, a arwydda, gweithrediadau y meddwl ynddo ei hun, o'i fywiogrwydd, ei osmwythder, a'i gynhwyr ynddo ei hun, yn ddisail, yn ddirol, ac yn afwydroaethus. Ps. 38. 12. a 106. 29. Diar. 16. 9. Nah. 1. 9. Fel mae calon dyn dan y cwymp yn llygredig, felly mae yn llawn o ddychymygiou drwg. Ps. 106. 29, 30. a 28. 4. a 36. 4. a 38. 12. a 52. 2. Preg. 7. 29.—'Gan fwrw dychymygiou i lawr.' 2 Cor. 10. 5. Gr. λογισμοὺς καταφρονεῖς. 'Yn bwrw i lawr,' neu 'yn tynu ymaith, darbwylliadau, ymresym-iadau.' Y mae calon dywyll dyn yn llawn o ymresym-iadau dychymygiol, disail, i gyd yn ymddyrchafu yn erbyn gwybodaeth Duw; yn ei wneuthur yn anafudd ac yn gyndyn. Nid oes dim parodrwydd ynddo i dderbyn yr efengyl, ond yn hollol i'r gwrthwyneb; y mae ei resymau a'i ddychymygiou yn ymgodi yn ei herbyna. Y mae yr Ysbryd Glân yn nerthol weithredu trwy yr efengyl, i fwrw yr holl bethau tywyll dychymygiol hys i lawr, ac yn hyfryd yn caethiwo y meddwl i ufudd-dod Crist. Buddugoliaeth hyfryd ydyw hon ar galon pechadur llygredig, sydd yn dwyn gwaredigaeth ryfeddol iddo, o'r caethiwed gwaethaf, a mwyaf truenus. Dyn sydd yn ben ac yn arglwydd arno ei hun, nes y byddo gwedi darfod â'i ddychymygiou, ac yn cymeryd tystiolaeth Duw am bob peth, yn foddlonrwydd digonol iddo i ymorphwys arni, ac yn rheol iddo weithredu wrthi.

DYDDAN—WCH—YDD, (dân) cysur, hyfryd-wch, difyrwch; cysurwr, dyddanwr.—Y mae yr Ysbryd Glân yn cael ei alw, o Παράκλητος, y Dyddan-ydd.—Dyddanydd arall: y mae Crist yn Ddyddan-ydd, ac y mae yr Ysbryd Glân yn Ddyddanydd arall. Y mae yr enw, Παράκλητος, yn cael ei briodoli i'r Arglwydd Iesu, ac yn cael ei gyfieithu *Ériolwr*, yn l Ioan 2. 1. Mae y gair yn arwyddo amddiffynwr un meos llys yn ei absenoldeb; hefyd, *addysgwyr*, *rhybuddiwr*, *arwocinydd*, *dyddanydd*. Yn yr ystyr flaenaf y priodolir y gair i'r Arglwydd Iesu yn ngwein-yddiad ei swydd offeiriadol yr awr yn y nefoedd dros ei bobl. Edr. *ÉRIOLWR*. Yn y golygiadau diweddfaf y mae yn cael ei briodoli i'r Ysbryd Glân, yn ngwein-yddiad ei swydd yntau tu ag atynt yma yn y byd. Y mae yn 'dwyn ar gôf llydant,' ac yn eu 'tywys i bob gwrlionedd,' a thrwy hyn yn eu dyddanu yn effeithiol.* Ioan 14. 16. a 15. 26. a 16. 7. Fel y mae dyn yn greadur euog, llygredig, mae yn ganlyniol yn anghysurus ac yn druenus; ac nid oes neb o blant dynion yn meddiannu gwir ddyddanwch, ac a ddyddenir gan yr Ysbryd Glân. Llauer o ymgaisiadau ag gan ddynion am ddifyrwch a dyddanwch, yn eu cyfiwr pechadurus; ond fel y maent ynddnt eu hunain, yn hollol llygredig, nid oes dim ond pethau llygredig yn eu dyddanu; pa rai yn y diwedd sydd yn chwanegu at eu gofid a'u trueni. Mwyniant pechod sydd yn rhoddi ond dyddanwch tra byr, a brau, ac yn sicr o ddiweddu mewn tristwch tragwyddol.

1. Mae yr Ysbryd Glân yn Ddyddanydd, o drefniad dwyfol, yn y cyfammod tragwyddol. Wrth ddyddanu

* Gwel Hammond, Campbell, ar Ioan 16 &.—Witsius, *Errata* i. in *Orat. Dom. act. 16*.—Mintert, *Lexicon Græco-Latinum in verbo*.—Outram, *De Sacri*, 360.

-ei bobl, y mae yn gweinyddu yn y swydd y gosodwyd ef ynddi, yn y cyngor mawr, ac a ddarfu iddo yntau, gyd âg anfeidrol gariad ac ewyllsgarwch, ei chymeryd arno. Mae y Personau Dwyfol yn gweini yn ngwaith iechydwrfaeth yr eglwys, trwy ac yn ol y trefniad Dwyfol rhyngddynt mewn perthynas i hyny. Y mae yr un doethineb Dwyfol, cariad, a daioni, yn y naill fel y llall: y mae y gosodiad a'r derbynriad o'r swyddau yn tarddu oddiwrth yr un ffynon o gariad rhydd, a daioni anfeidrol ynddynt. Yr un cariad oedd yn gosod, ac yn cydsynio â'r gosodiad; a'r un cariad yn parhau o hyd yn ngweinyddiad y swydd. Mae yr Ysbryd Glân, gan hyny, yn gweini dyddanwch i'w bobl, trwy sefydliad Dwyfol, yn holl ddwyfoldeb ei Berson, a mawredd ei ddoethineb, ei gariad, a'i ras.

2. Mae yn dyddanu yn ol trefn y cyfammod. Nid ydyw yn myned allan o'r sefydliad a'r drefn Ddwyfol, am ddefnydd y dyddanwch: y mae holl ddefnydd dyddanwch pechadur, fel y cyfryw, yn y drefn Ddwyfol, neu y cyfammod tragwyddol; ac yno yn unig. Oni buasai y drefn ryfedd hon, ni buasai un dafu o ddyddanwch byth i bechadur i'w gael. O orsedd-faine Duw a'r Oen, y mae yr afon yn dyfod allan, sydd â'i ffrydian yn llawenhau dinas Duw. Dat. 22. 1. Pa. 46. 4. O anchwiliadwy olud Crist, y mae yn cymeryd defnydd eu dyddanwch: 'Efe a gymer o'r eiddod,' medd Crist, 'ac a'i mynega i chwi.' Ioan 16. 14, 15.

3. Mae yn eu dyddanu yn wirioneddol, trwy wneyd eu cyffirau yn ddiogel ac yn gysurus. Nid eu dyddanu mewn cyfwr drwg y mae; ni byddai y cyfryw ddyddanwch ond fiantus, twyllodrus, a darfod-edig, a hollol anaddas i Dduw y gwirionedd. Yn y llwybr twyllodrus hwn, y mae y diafol, tad y celwydd, neu y myngais am ddifyru ei weision am ychydig amser yma yn y byd. Ond mae yr Ysbryd Glân yn dwyn y pechadur i undeb gwirioneddol â Christ; yn ei wared oddiwrth ddamnedigaeth a llywodraeth pechod; yn puro y gydwylbod, ac yn sancteiddio ei natur; yn ei ddwyn i heddwch a chymmod â Duw, ac yn ei waredu o feddiant y twyllwch; ac wedi hyny yn ei ddyddanu. Rhuf. 5. 1, 2, 3, &c. a 8. 1, 2, 3. Mat. 9. 2, 3, &c. Yn ei ddwyn i'r arch rhag y diluw; tan gysgod y gwaed rhag y dinystrdydd; i'r noddfa rhag y dialydd; ac wedi hyny yn ei ddyddanu. Gen. vii. Exod. xii. Heb. 6. 18. 'Dyddanwch yn Nghrist' ydyw. Phil. 2. 1.

4. Mae yn eu dyddanu yn y goleu. Yn y twyllwch y mae y gelyn yn ceisio dyddanu pechaduriaid â chelwydd; ond y mae yr Ysbryd Glân, fel Dyddanydd, yn tywys i bob gwirionedd. Y mae yn goleuo pechadur i adnabod y gyfraith sanctaidd, yn ei holl uniondeb, ei hëangder, ei hysbrydoldeb, a'i hanghyfnawid-ioldeb; hefyd, i adnabod ei hunan, yn ei holl bechaduruswydd a'i lygredigaeth, yn ei hwyneb: yn y cyfwng hwn, mae yn cymeryd o eiddo yr Iesu, ac yn eu mynegu iddo. Mae yn ei argyhoeddi o bechod, yn gyntaf, i weled ei berygl, ac i'w ddarostwng; yna mae yn ei argyhoeddi o gyflawnder, ac o farn; sef o holl drefn fawr yr Iechydwrfaeth yn Nghrist, i'w ddyddanu yn wirioneddol ac yn effaithiol. Ioan 16. 8, 9, 10. Act. 26. 18.

5. Dyddanwch yr ysgrifthyrau ydyw dyddanwch yr Ysbryd Glân. Rhuf. 15. 4. Dyddanwch trwy greu ydyw, ac nid trwy ddychymygu, na thrwy dymherau disail. Trwy greu, a rhodio yn ol rheol y gair, yn ofn yr Arglwydd, y maent yn cael dyddanwch yr Ysbryd Glân. Gal. 6. 16. Act. 9. 31. Mae holl gyngor a threfn Duw yn Nghrist, mewn perthynas i Iechydwrfaeth gyflawn pechadur colledig, wedi ei hybysu i ni, yn y gair; y mae ynddo addeiwion mawr iawn a gwerthfawr; cyngor a chyfammod Duw wedi ei sicrhau â'i lw, fel y gallent gael *cysur cryf*, y rhai a ffoisiant i gymeryd gafael yn y gobath a oodwyd o'u blaen. Heb. 6. 18. Fel mae yr ysgrifthyrau yn union,

yn wirionedd, yn sanctaidd, yn sicr, ac yn gadarn ddiogyfnawid, felly y mae dyddanwch yr Ysbryd ar sail y gwirionedd, yn gywir, yn wirioneddol, yn sanctaidd, ac yn gryf: deil yn wyneb eyhuddiadau y diafol, llygrededd calon llawn o bla, profedigaethau y byd, a gofidiau angeu. Gan ei fod yn ddyddanwch cyflawn a sanctaidd, ar sail sicr, y mae yn rhaid ei fod yn gadarn iawn: y mae Duw yn ei holl drefn Ddwyfol o'i blaidd. Y mae yr ysgrifthyrau fel bronau yn llawn llaeth, yn rhoddi, ar yr un pryd, fagwraeth iachus a dyddanwch i'r plant bychain sydd gwedi eu geni o Dduw. Eaa. 66. 11. 1 Petr. 2. 2. Y maent yn sylfaen gadarn i bwysio arni; yn gyfarwyddyd cyflawn yn mhob achos; a'u cynnwysiad yn gwbl addas i gyflwr pechadur, fel y cyfryw. Nid dadguddio rhyw ddirgedigaethau nad ydynt eisioes yn ddadguddiedig yn yr ysgrifthyrau, y mae yr Ysbryd Glân wrth ddyddanu ei bobl; ond eu tywys i'r gwirioneddau dadguddiedig, yn eu cysondeb a'u cyflawnder; a gwneyd i'r praid orwedd yn y porfeydd gwelltog hyn. Ps. 23. 2. Nid oes dim ag sydd yn addas i gyflwr pechadur, er ei Iechydwrfaeth, er ei gyfarwyddyd, a'i ddyddanwch, nad ydyw yn gynnwysedig yn y gair; ac i gael lesad o'r gwirionedd, mae yr Ysbryd Glân yn nerthu y pechadur i'w ddeall, ei greu, ei dderbyn, a chyfranogi o'i ymgeledd sanctaidd. Mae dyddanwch i feddwl ysbrydol yn mhob rhan o'r gair. Ps. cxix.

6. Y mae yn eu dyddanu gyda llawer iawn o dnynerwch. 'Fel yn yr hwn y dyddana ei fam ef, felly y dyddanaf si chwi; ac yn Jerusalem y'ch dyddenir.' Eaa. 66. 13. Y mae mam yn dyddanu gyd âg anwylded a thynnerwch mawr; heb edrych ar ddim yn ormod a fyddo yn tueddau er dyddanwch i'w phlentyn. Y mae gwedi ymddwyn ac esgor arno; wedi dyoddef doluriau erddo; nid gormod ganddi, ond hyfrydych ydyw iddi, ei ddyddanu yn ei holl offidiau: 'Felly,' medd Duw, 'y dyddanaf si chwi:—rhywbeth yn gyffelyb, ond gyd âg anfeidrol ragoriaeth:—'Ac ya Jerusalem y'ch dyddenir:—nid yn y byd, a'r cnawd, ond yn yr eglwys, gyd â'i bobl; yn a thrwy yr ordinadau dwyfol yno. Mae yn eu dwyn yno yn gyntaf, ac yn eu dyddanu gwedi hyny â dyddanwch sanctaidd ei bobl. Pa. 119. 132. Ioan 16. 21. Eaa. 49. 15. a 54. 7, 8, &c. a 61. 1, 2, 3. a 65. 18, 19. Hos. 2. 19, 20.

7. Dyddanydd tragwyddol ydyw. Y mae y Dyddanydd yn Berson tragwyddol: y mae yn aros yn ei swydd gyd â'i bobl yn dragwyddol. Ioan 14. 16. Y mae cyfammod Duw, a'i addewid, sylfaen eu dyddanwch, yn gyfammod tragwyddol. Eaa. 64. 10. Y mae eu hundeb â Christ yn annatodol, (Rhuf. 8. 35, &c.) ac y mae eu hetifeddiath yn etifeddiath dragwyddol. Ps. 37. 18. 1 Petr. 1. 4. Y mae eu sancteiddrwydd a'u dyddanwch yn cyd-gynnyddu; er nad eu sancteiddrwydd ydyw sylfaen eu dyddanwch, etto dyddanwch sanctaidd ydyw eu dyddanwch; y mae eu dyddanwch yn cynnyddu eu sancteiddrwydd, a'u sancteiddrwydd yn eu haddasu i fwynhau y dyddanwch. Y mae yn annhosibl dyddanu dyn cnawdol â phethau dwyfol, ysbrydol. Nid ydynt yn perthyn iddo, ac nis gall eu mwynhau. Ni ddichon y byd dderbyn y Dyddanydd, heb dderbyn y Sanctaiddydd yn gyntaf. Pan byddo y rhai a sancteiddiwyd yn berffaith sanctaidd, byddant yn berffaith ddedwydd; ac am fod eu cyflwr newydd o gymmod a sancteiddrwydd yn angholladwy a thragywyddol, y mae eu dyddanwch yn dragwyddol. 2 Thea. 2. 16. Gan mai Duw Ysbryd Glân ydyw y Dyddanydd, rhaid bod dyddanwch yr eglwys, a phob aelod o honi, yn ddwyfol, yn oruchel, yn gryf, yn sanctaidd, ac yn dragwyddol; yn addas i fawredd y Person sydd yn ei weinyddol.

'Duw yr amynedd a'r dyddanwch:—Duw pob dyddanwch.' Rhuf. 15. 5. 2 Cor. 1. 3. Y mae yr Arglwydd yn cael ei alw felly, am ei fod yn hollol

gymmodlawn yn Nghrist a'r rhai sydd yn credu ynddo; am mai efe a drefnodd ffordd a moddion o ddyddanwch i bechaduriaid; efe sydd yn eu dwyn i gyffwr y mae dyddanwch yn addas iddynt; ac efe yw yr hwn a'u dyddana yn wirioneddol yn eu holl orthrymderau. Esa. 51. 12. Ps. 94. 19.—Mae yr Arglwydd Iesu yn cael ei alw, 'Dyddanwch yr Israel.' Yr oedd wedi ei addaw i Israel yn neillduol fel gwrth-gysgod Noah, 'i'w cysuro am eu gwaith, a llafur eu dwylaw;' o hono ef yr hanodd Crist yn ol y cnauld; yr oeddynt yn dysgwyl am dano, yn ol yr addewid; ac y mae efe yn sylfaen, yn ffynon, ac yn achos haeddianuol o holl ddyddanwch y gwir Israeliaid, hyd dragyddoldeb. Luc 2. 25.—Mae dyddiau blinion yn dyfod, yn y rhai y dywed pob un heb Grist, Dyddanwch yr Israel, 'Nid oes i mi ddim dyddanwch ynddynt.' Preg. 12. 1.

DYDD—IAU—HAU, (ydd) *Llad. Dies; Saes. Day*: rhaniad amser oddiwrth ymddangosiad, neu guddiad yr haul.—Y mae dydd o ddau fath, sef dydd celfydd, a dydd naturiol. Wrth y cyntaf y meddylir, yr amser tra byddo y goleuni yn llwyrchu, neu tra byddo yr haul uwchlaw y teryn-gylch; y rhan arall o amser tra fyddo yr haul islaw y teryn-gylch, a elwir nos. Wrth y dydd naturiol y meddylir, y rhan hyny o amser y bydd y ddaer yn trol, neu yn gwneud chwelliad ar ei phegwn, ac y bydd ei holl gylch wyn-ebol yn ymddangos i'r haul; sef fel y gellw y Groegiaid ef, *νοχθημικος, nos-dydd*; sef pedair awr ar hugain. Yr oedd yr Hebraid yn cyfrif dechreuad y dydd yn yr hwyr; felly yr oedd yr Atheniaid, y Bohemiaid, yr Awstriaid, y Marcomaniaid, a'r Silesiaid; yr un fath mae yr Italiaid, a'r Chineaidd, yn cyfrif yn bresennol. Mae y Caldeaid, y Persiaid, y Syriaid, a'r Groegiaid yn ei gyfrif yn dechreu gyda chodiad haul. Y mae yr Aiphtiaid, a'r rhan fwyaf o wledydd Ewrop, yn ei ddechreu ganol nos. Yr Umbri a'r Arabiaid a ddechreuau eu diwrnod ganol dydd, pan y byddal yr haul yn y cylch canol-dydd.

Yn iaith y prophwydi, arwydda dydd neu ddiwrnod, flyddyn; ac wythnos a arwydda saith mlynedd; mis, deng mlynedd ar hugain; a blwyddyn, neu amser, tri chant a thriugain. Ezec. 4. 5, 6. Dan. 9. 24. a 7. 25. Dat. 9. 15. a 11. 3.—Y mae un dydd gyd â'r Arglwydd megys mil o flynyddoedd, a mil o flynyddoedd megys un dydd.' 2 Petr 3. 8. Nid yw amser yn perthynu i'r Arglwydd, ond i ni; nid ydyw amser hir a byr, ond yr un peth iddo ef, a'r un peth mewn cymharfaeth i dragywyddoldeb. Nid ydyw yr Arglwydd yn hynach nac yn ieuengach y naill amser na'r llall; na thragywyddoldeb nac yn hwy nac yn fyrach. Ei flynyddoedd ef sydd yn oes oesoedd, ni chwasant ddechreu, ac ni ddarfyddant. Ps. 102. 24, 27.

Fel y mae dydd yn rhan o amser hynodol at waith, felly mae rhyw amser neillduol i weithredu trugaredd neu farn, yn cael ei alw yn ddydd, neu ddiwrnod; y 'dydd hwnw,' neu 'y diwrnod hwnw,' sef yr amser hwnw, byr neu hir, pan byddo yr Arglwydd yn cwblhau rhyw orchwyl arbenig mewn ffordd o drugaredd neu farn. Ps. 37. 13. Mal. 4. 1. Jer. 50. 4—30. Esa. 2. 11. a 19. 16, 19, 24. a 61. 2.

Wrth 'ddydd Crist,' mae i ni ddeall amser ei ddyfodiad y waith gyntaf, yn ei ddarostyngiad, i brynu ei bobl. Ioan 8. 56. Yr ail waith, yn holl ogoniant ei Dad, i farnu y byd. Y mae dydd gwedi ei sefydlu, a mawr fydd y gwaith i'w wneuthur ganddo. 1 Cor. 3. 13. Phil. 1. 6. 2 Petr 3. 12.

'Dydd prynedigaeth,' yw gwrth-gysgod y flyddyn Jubili, pan roddir yr holl brynedigion mewn cyflawn feddiant o'u hetiffediath, gan eu cyfathrachwr, Mab Duw, eu Prynwr. Eph. 4. 30.

Y mae dydd, neu ddyddiau diweddf, yn arwyddo,

amser etto i ddyfod, yn mhen llawer o ddyddiau, Gen. 49. 1.—yspaid goruchwyliaeth yr efengyl, gwedi dyfodiad Crist yn y cnauld, Esa. 2. 2. Heb. 1. 1.—neu y rhan ddiweddf o'r yspaid hwnw, 1 Tim. 4. 1. 2 Tim. 3. 1.—neu ddyddiau marwolaeth a barn, Iago 5. 3.

'Cystudd ddeng niwrnod,' a arwydda cystudd byr, teryfyddig; neu erlidigaeth ar yr egiwys am ddeng mlynedd, Dat. 2. 10., o A. D. 502 i 512.—1260 o ddyddiau teyrnasiad Anghrist—42 o fisoced—amser, amseroedd, a hanner amser, a arwyddant yr un rhifedi o ddyddiau, sef 1260 o flynyddoedd. Dat. 11. 2, 3. a 12. 6—14. a 13. 6. Os dechreuir y rhifedi hwn yn y flyddyn 606, pan y cafodd y Pab yr enw o Esgob Catholig, neu Cyffredinol, ar y byd Cristionogol, diweddai yn y flyddyn 1866. Edr. ANGHRIST.—'Nid oes rhyngom ni ddyddiwr.' Job 9. 33. Edr. CYFRYNGWR.

Arwydda dyddiau, yn aml, blwyddyn, neu flynyddoedd; sef cyson-drefn flynyddoedd o ddyddiau. *יום יום yn niwedd dyddiau*, sef yn niwedd y flyddyn. Gen. 4. 3. Hyn yw ystyr cywir y geiriau, ac nid y geiriau annherfyneidd, *talm o amser*.—'Arosodd Dafydd yn ngwlad y Philistiaid flyddyn (*יום dyddiau*) a phedwar mis.' 1 Sam. 27. 7.—'Yn mhen dwy flynedd lawn, (*יום ויום ימים yn niwedd ddy e ddyddiau*) y bu i Pharaoh freuddwydio.' Gen. 41. 1.—'Elcanaah a aeth 'bob blwyddyn i addoli, ac i aberthu i Arglwydd y lluoedd yn Siloh.' *יום יום dyddiau wrth ddyddiau*, neu *blwyddyn wrth flyddyn*; sef bob blwyddyn, yn ol ein cyfleithiad ni. 1 Sam. 1. 3. Am hynny, yn addas y cyfeithir y geiriau *ובה יום (aberth dyddiau)* aberth blynyddol. 1 Sam. 2. 19.—'Unwaith yn y flyddyn.' 2 Sam. 14. 26. *יום יום ימים yn niwedd dyddiau i ddyddiau*; sef diwedd pob blwyddyn.—'Ac yn ol talm o ddyddiau y sychodd yr afon.' 1 Bren. 17. 7. *יום יום yn niwedd y dyddiau*; sef yn niwedd y flyddyn; o herwydd peidiodd a gwlawio yn y gwanwyn.—Y geiriau 'y chydig ddyddiau,' yn Gen. 27. 44. a 29. 20. a ddylent gael eu cyfeithu yn *flyddyn*. A'r geiriau *יום יום בלwyddyn, neu ddeng mis*, ac nid 'deng niwrnod o'r lleiaf.' Gen. 24. 55. Gwel y Dr. Hale's *Analysis of Chronology*.

DYDDDFU, (dyddf) gwanhau, lleisgau, lleseirio, diffygio. Gen. 47. 13.

DYDD—GWAITH, (dydd-gwaith) dydd gweithio ynddo, mewn cyferbyniad i ddydd Sul a dydd gwyl.

DYDD—GYLCH, (dydd-gyleh).—'O ddydd-gylch Abia.' Luc 1. 5, 8. *Gr. εφημερια*; cylch beunyddiol, neu wasanaeth am ddiwrnod, yn briodol; a ddal ar gylch, cychol; gwasanaeth i'w gyflawni yn mhen cylch o amser; neu y teulu, neu y dosparth ydoedd i gyflawni y gwasanaeth hwnw. Ymddengys wrth gymharu 1 Cron. 24. 19. & Pen. 9. 27, ac & 2 Cron. 23. 8. a 2 Bren. 11. 5, 6, 7. fod cylchoedd yr offeiriad yn wythnosol, neu saith niwrnod bob un, a'u bod yn dechreu ac yn diweddau ar yr Saboth. Dosparth Abia ydoedd yr wythfed (1 Cron. 24. 10.) o'r pedwar dosparthiadau ar hugain y dosparthodd Dafydd yr offeiriad. Bob boreu, neu ddechreu wythnos y dydd-gylch, yr holl offeiriad ydoedd i wasanaethu y dydd hwnw, neu yr wythnos hono, a safent yn gyleh, ac un a fwriad goelbren pa ran o'r gwaith sanctaidd ydoedd i bob un i'w wneyd; a daeth o ran wrth goelbren fel hyn, i Zacharias arogl-darthu y dydd yr ymddangosodd yr angel iddo, tra yr oedd wrth y gorchwyl sanctaidd hwnw. Lightfoot, Macknight, Whitby, Poole's *Synopsis*.

DYEITHR—IAID, (dy-eithr) alltud, estron, yn mewn gwlad ddyelithr, Gen. 23. 4.—un diystyredig, Ps. 69. 8.—un caethiwus, erlidiedig, Obad. 12. Heb.

13. 2.—un heb fod o genedl Israel, neu o deulu Aaron. Exod. 20. 10. Esa. 14. 1. Num. 3. 10. a 16. 40.—Mae y rhai sydd yn byw trwy ffydd, yn cyfaddef eu 'bod yn ddyeithriad a phererinion ar y ddaear.' Y maent wedi eu geni oddi uchod; y mae eu hetfeddiath a'u hymarweddian yn y nefoedd; yn ceisio gwlad well, sef un nefol, maent yn teithio fel ddyeithriad trwy y byd hwn tu a'u cartref nefol; ac y maent yn erlidiedig, yn aml, gan blant y byd hwn. Heb. 11. 13. Ps. 39. 12. Phil. 3. 20. Ioan 14. 4, 5. 2 Cor. 5. 1. Mae yr Arglywydd yn annog ei bobl i ddangos llawer o fwyneidd-dra a thiriondeb tu ag at ddyeithriad. Exod. 22. 21. Lef. 19. 10. Num. 15. 14. a 19. 10. a 35. 18.—Gan nad oedd ond ychydig o lettayn i deithwyr yn y dyddiau gynt, yr oedd yn arferedig i ofyn ddyeithriad i gael lletty ac ymgeledd. Gen. xviii, xix. Barn. xix.

Y mae dynion, yn eu cyflwr wrth natur, gwedi ymddyethrio oddiwrth Dduw, buchedd Duw, ei addeu- idion, ei gyfammod, ei ffyrdd, a'i bobl. Ps. 54. 3. Joel 3. 17. Eph. 2. 12. a 4. 18. Y mae y darluniad hwn o ddyw dan y cwmp, o ran ei gyflwr, ac agwedd ei ysbryd, yn ei osod allan yn annuwiol, ac yn dra thruenous. Bod yn ddyeithr i Dduw yw bod yn ddy- eithr i bob daioni a deddyddwch. Trwy waed Crist, a gweithrediau Ysbryd y gras, y mae y rhai oeddynt gynt yn mhell, yn cael eu gwneuthur yn agos. Eph. 2. 13.—Mae gau-athrawon yn cael eu galw yn ddy- eithriaid, am nad ydynt gwedi dyfod trwy y drws galwad cyfreithlawn, i gorlan y defaid; y maent yn ddyeithriaid i Grist a'i bobl. Nid ydyw y defaid yn adnabod llais ddyeithriaid. Ioan 10. 5. Edr. BEXW, GWRAEEDD.

DYFAL—ACH—WCH, (bâl) diwyd, astud, dibaid, diorphwys.

Tri dyfal gyfangan Ynys Prydain; un oedd yn Ynys Afallon (*Glastonbury*), yr ail yn Nghaer Caradawg (*Aimsbury, or Old Sarum*), a'r trydydd yn Mangor (*Bangor is y Coed*). Yn mhob un o'r tri lle hyn yr oedd 2400 o wyr crefyddol; ac o'r rhai hyn 100 cyfaewidol bob awr o'r 24 yn y dydd a'r nos, yn parhau mewn gweddiau a gwasanaeth i Dduw yn ddidrac, ddiiorphwys. *Triodd*.

Wrth hyn y mae yn amlwg i Gristionogrwydd daenu yn foreu, ac yn helaeth, yn mhilith yr hen Gymry. Llauer o ddychymygon a fu, ac sydd yn parhau, am y modd y dygwyr y grefydd Gristionogol gyntaf i'w plith. Yr hanes mwyaf tebygol i wir a welais sydd yn gynnwysedig yn yr hen Gronicle canlynol:—

Un o dri meawdiglon teyrnedd Ynys Prydain, Bran Fendigaid al Llyr Liediaith, a ddygys gyntaf fydd yn Nghrist i Genedl y Cymry, o Rufain, lle bu efe saith mlynedd yn ngwystyl ei fab Caradawg. *Triodd*.

'Gweddî ddyfal,' yw gweddî daer, barhaus. Act. 12. 5. Rhuf. 12. 12. Eph. 6. 18.—'Dysgwyl yn ddyfal am yr Arglywydd,' yw dysgwyl yn hiraethlawn, yn ddiidôr, yn ddiwyd, ac yn barhaol. Ps. 40. 1.—'Cadw y gorchymynion yn ddyfal,' yw eu cadw yn awchus, yn gyflawn, yn barhaus, yn mhob peth a wnelom, yn holl agwedd y meddwl, a'r fuchedd allanol. Ps. 119. 4.

'Byddwn ddyfal, gan hyn, i fyned i mewn i'r orphwysfa hõno.' Heb. 4. 11. 'Byddwn ddyfal,' *σπουδαζωμην*, 'Rown eyn bryd.' W. S.—'Ymroddwn.' Dr. M. Y gair a arwydda, hollol ymrodd- iad, diwyd, parhaus; yn ymwrthod â phob peth fyddo yn tueddu i attal, ac i gyrechu at bob peth, a phob moddion, a fyddo yn gynnorthwyl.

'Ac efe mewn ymdrech meddwl, a weddiodd yn ddyfalach.' Luc 22. 44. *εν αγωνια γενομενος, ac efe yn cael ei wasgu gan ing, cyfyngdra, ac ymdrech meddwl, a weddiodd yn ddyfalach; εκτενεσθρον, yn ddwysach*, gyd â'r gradd mwyaf o ddiriffrwch yn ngweithrediau ei feddwl, ei enaid, a'i gorph. Y mae y geiriau yn gosod allan y fath ing a chyfyngder meddwl, nes dichon tafod byth ei fynegi, ra meddwl

ei amgyffred. Trwy lesain cryf a dagrau yr offrym- odd weddiau ac erfyniau, pan yr offrymodd ei hun yn offrmw ac yn aberth i Dduw trosom. Heb. 5. 7. Eph. 5. 2.

DYFEILIORNI, (meiliorn) gwneuthur anghyf- lawnder; gwneuthur yn felus, ac yn gamweddus.—'I ddyw yn peeni ac y cael eyn dyvellionni, herwydd yn bod yn gwir obeithio ar Dduw byw.' 1 Tim. 4. 10. W. S.—'Yn cael ein gwaradwyddo:' *Gr. ουσειδζουεσα; edliwio, gwaradwyddo, dannedd*. Mat. 27. 44. Iago 1. 5.

DYFER—ION—U, defnyn, defnyu.—'Dy wef- usau, fy nywddi, sydd yn dyferu fel dil mêl.' Can. 4. 11. a 5. 13. Mae athrawiaethau a gweddiau yr eglwys yn hyfryd, yn iachus, ac yn adelladol. O hel- aethrwydd y galon y mae y genau yn llefaru yn bar- haus; yn dyferu yn ddyfal, yn diddor, ac yn ddiid- fod. Nid oes dim yn natur yn cyfateb i feluser a hyfrydwech gwirioneddau dwyfol, yn eu gweinyddiad yn yr eglwys, dan ddyllanwadau yr Ysbryd Glân. Ps. 119. 10, 103. a 45. 2. Col. 4. 6.

DYFERLIF, (dyfer-llif) gwaedlif, cerddedid gwaed, hâd, &c. Lef. 12. 7. a 15. 2. Ezec. 23. 20.—Yr oedd y cyfryw ddyferlif yn dra aflan dan y gyf-raith; yr oedd y person, yr hwn yr oedd y cyfryw af- lechyd arno, yn aflanau pob peth y cyfryddai âg ef; ond nid oedd y fam yn aflanau ei phientyn sugno. Iachôdd yr Arglywydd wraig a fuasai mewn dyferlif gwaed ddeuddeng mlynedd, trwy ei gwaith yn cyf- fwrdd âg ymyl ei wisg. Er bod cyhyd o amser yn aflach; er dyoddef llawer gan lawer o feddygon, a threulio cymaint oedd ar ei helw; ac er na chwarsai dilim llesâd, eithr yr hytrach myned yn waeth-waeth —etto, yn ei thlodi a'i gwendid mawr, daeth at yr Ar- glywydd Iesu mewn ffydd, gan ddywedyd, 'Os câf yn unig gyffwrdd â'i wisg ef, inch fyddaf;—a'r wraig a iachâwyd o'r awr hõno.' Mat. 9. 20, &c. Marc 5. 25, &c. Luc 8. 43, &c. Mae yr hanes yn cael ei ad- rodd gan yr efengylwyr, gyda llawer o addasrwydd a harddwch ymadrodd, yn dangos gwaledd y wraig, ac iselder ei chyflwr; natur ac effeithioldeb ffydd; gallu a graslonrwydd Crist. Mae efe yn llawn rhinwedd—yn llawn gras a gwirionedd; nid oes un cyflwr yn anfedd- yginiaethol iddo; ac y mae gwir ffydd ynddo, yn sier o dynu rhinwedd allan o hono. Gwybu yr Iesu ynddo ei hun fyned rhinwedd allan o hono: a hithau a wybu yn ei choroph ddarfod ei hiachâu o'r pla. Nid oedd dim rhinwedd yn ngwisgoedd yr Arglywydd Iesu, mwy nag mewn gwisgoedd eraill; ond yr oedd ei chyffryddiad hi â'i wisg, yn arwydd o'i ffydd ynddo, yn ei Berson, ei allu, a'i drugarogrwydd; ac yr oedd ei waith yn ei hiachâu ar hyn, yn dangos bod ei ffydd yn gywir am dano, a'i fod yn holl-wybodol, yn gwybod am weith- rediadau ffydd yn ei bobl yn mhob amgylchiad, ac yn mhob gradd o honi.

DYFETHA, (dy-feth) diddymu, dystrywio, difrodi, dinystrio. Mat. 21. 41. Marc 12. 9. Act. 3. 23. 2 Thea. 2. 8. Diar. 12. 7. Ps. 2. 12. a 5. 6. a 68. 2. a 73. 27. Mat. 27. 20. Marc 3. 6. a 11. 18. a 1. 24. Luc 4. 34.

Dysg i' th blentyn ennill da,
Cyn dysgu modd o'i ddyfetha.

'Na fydd ry gyflawn, ac na chymer arnat fod yn rhy ddoeth; palam y' th ddyfethit dy hun?' Preg. 7. 16. Mae yn amhosibl i un dyn fod yn rhy gyflawn, yn wirioneddol: gofynion cyflawn y gyfraith iawn, 'caru Duw â'n holl galon, a'n cymydog fel ni ein hunain;' nis dichon un dyn, gan hyn, yn yr ystyr hwn, fod yn rhy gyflawn, trwy garu Duw yn ormod. Pe baem yn feddiannol o'r cyflawnder deddfol hwn, yn ein personau ein hunain, byw fyddem, ac nid dyfetha ein hunain. Bod yn gyflawn ar sail yr efengyl,

trwy fydd yn Nghrist, yw yr unig ffordd a drefnodd Duw i bechadur i fyw. Rhuf. 1. 17. Nis dichon un dyn fod yn rhy ddoeth, yn wirioneddol, chwath; ond dichon dyn fod yn rhy gyflawn, ac yn rhy ddoeth, yn ei olwg ei hun, trwy gam-farnu am dano ei hun, a thybied ei hun yn well nag ydyw, a dyfetha ei hun felly; ac nid oes un ffordd mwy sicr iddo ddyfetha ei hun, na hon. Gellir cyfeithu y gelriau, medd beirniaid dysgedig yn yr iaith Hebraeg, 'Na fydd hunan-gyflawnhauwr mawr.*' Gwel Rhuf. 10. 2, 3. a 12. 3, 16. 1 Sam. 15. 21. Col. 2. 18. 1 Tim. 6. 23. Diar. 3. 7. a 25. 16. Mat. 7. 6. a 18. 30. Ioan 23. 8. a 16. 2. Act. 26. 9.

DYFNDER—AU—OEDD, (dwfn) eigrion, dyfn-fôr, aiffys. Edr. DWFN.—1. Y gymysgfa afuniadaidd yn nechreu creadigaeth y byd. Gen. 1. 2.—2. Y môr a'i ddyfn-leoedd. Job 41. 31, 32. 2 Cor. 11. 25.—3. Pethau dweithr, anadnabyddus, ac anchwiliadwy. Esa. 33. 19. Job 12. 22. Dan. 2. 22.—4. Y bedd, a gwlad y meirw. Rhuf. 10. 7.—5. Uffern, sydd yn bydew diwaelod. Luc 8. 31. Dat. 20. 3. Diar. 9. 18.—6. Gorthymnderau mawrion ac ofnadwy. Ps. 130. 1. a 88. 6. Rhuf. 8. 39.

'Dyfnider golud doethineb a gwybodaeth Duw,' a arwydda eu bod yn anfoidrol ac yn anchwiliadwy. Rhuf. 11. 83.—'Dyfnider cariad Crist,' yw ei ddarostyngiad rhyfedd i'r pwll isaf, mewn tywyllwch, yn y dyfniderau (Ps. 88. 6.) i achub y pechaduriaid gwaelaf o ddyfnider uffern. Eph. 3. 18.—'Tafu pechodau i ddyfnideroedd y môr,' a arwydda eu bod yn cael eu maddeu yn hollol, ac yn dragywyddol, yn ol golud ei ras, a llosgogrwydd ei dosturiaethau, a mawredd gwerth aberth Crist. Mic. 7. 19. Ps. 51. 1. Tit. 2. 14.—Wrth 'ddyfnideroedd Satan,' y deallir dychymygion tywyll a disall, a gweithredoedd cywilyddus a dirgelaidd twyllwyr. Dat. 2. 24. Yr oedd cyfeillornwyr twyllodrus yn galw eu dychymygion cyfeillornus yn ddyfniderau; ond y mae yr Arglwydd Iesu yn eu galw wrth eu henw priodol, sef 'dyfnideroedd Satan.'—Y mae lluoedd y Caldenid yn cael eu galw 'y dyfnider,' oblegid eu rhifedi, eu trwst, eu buddugoliaeth, a'r dystryw a wnaent. Eze. 26. 19. a 31. 4, 15. Amos 7. 4.

'Dyfnider mawr yw dy farnedigaethau.' Ps. 36. 6. Y mae meddwl y Psalmydd gwedi ei orlenwi â dirfawredd y perffeithrwydd dwyfol, yn defnyddio y golygiadau mwyaf eang yn naturiaeth, er hyny yn anghyfarfart yn mheli i'r gwrthddrychau, i oesod allan eu hanfaldredd:—

O ΙΕΡΟΣΑΛ, dy drugaredd sydd hyd y nefoedd!
Dy wirionedd, hyd y cymylian!
Dy gyfawnder, fel mynyddoedd cedyrn!
Dy farnedigaethau, dyfnider mawr! Hebraeg.

Yn araeth Zophar y Naamathiad, (Job 11. 7, &c.) cawn y cyffelyb olygiadau o holl eangderau naturiaeth, gwedi eu pentyru ar eu gilydd gyda mwy fyth o ardderchogrwydd, pe bai bosibl, trwy y dull nacïol ac ymofynol y maent yn cael eu goeod allan:—

A eili di wrth chwilio gael Duw?
A eili di gael perffeithrwydd yr Hollalluog?
Uchelderau y nefoedd yw, Beth a wnef?
Dyfnach nag uffern, Beth a wyddost?
Ei feaur sydd hwy na'r ddacae,
A lletach yw na'r môr! Hebraeg.

Y mae gwir adnabyddiaeth o'r Duw mawr yn sicr o orlenwi y meddwl â'i anfeidredd diderfyn, ac â'i harddwch, ei brydferthwch, a'i ddaloni digymhar, ac anhywerthadwy. Y mae yn fawr—y mae yn hardd—ac y mae yn anwyl!—'Mor werthfawr dy drugaredd, O Dduw!†'—Y mae ei farnedigaethau, sef ei arfaeth a'i drefnladau, yn ddyfnider mawr, fel y maent yn gudd-

ledig yn meddwl Duw; yn anchwiliadwy, oblegid dyfnder ei ddybenlon, a'u heffeithiau gogoneddwy; ac o herwydd amrywiaeth y ffyrdd dirgelaidd sydd gan Duw mawr i'w cyflawni oll. Rhuf. 11. 33.

DYFOD—IAD, (bod) esgyn, dygwydd, dyfod i ben; tyfu, cynnyddu; esgyniad, nesad.—'Ai tydi yw yr hwn sydd yn dyfod? ai un arall yr ydym yn ei ddygwyll?' Mat. 11. 3. Luc 7. 19. o ερχομενος, yr hwn sydd yn dyfod, yn cyfateb i'r gair Heb. מָבִיעַ gwedi ei gymeryd o Ps. 118. 16. 'Bendigedig yw a ddel yn enw yr Arglwydd.' Enw yn darlunio y Mesiah addawedig, yr hwn yr oedd yr holl dduwialion, dan yr hen oruchwyliaeth, yn dygwyll yn hiraethlawn am dano. Mat. 21. 9. Marc 11. 9. Luc 19. 38. Ioan 6. 14. a 12. 13. Heb. 10. 37. Daeth o'i wir fodd, yn ei anfoidrol gariad a'i ras, oddiwrth Dduw, at ddynton, yn y cnaud, i geisio ac i gadw yr hyn a gollasid. Ioan 13. 3. Luc 19. 10. Heb. 10. 5, 7. Nid ydyw y gair 'dyfod' yn arwyddo slymudiad, o ran ei Dduwdd, o un lle i'r llall; y mae hyny yn gwbl anmhrïodol i'r hwn sydd yn llenwi pob lle ar unwaith; arwydda ei gnawdoliaeth, a'i gwblhad o'r gwaith perthynol iddo yn ol yr arfaeth ddwyfol, yr addewidion, a'r prophwyddolaethau am dano. Daeth atom mewn dull addas i sefyll drosom ni, ac i ddyoddef dros ein pechodau.

Y mae dyfodiad yn cael ei briodoli i'r Arglwydd, o ran un math o amlygiad a ddichon efe wneuthur o hono ei hun, trwy ei farnedigaethau ar ei elynion, neu trwy ei ddyglaer ymddangosiad yn mhregethiad yr efangyl, nes byddo holl gyfeillornadau anghristaidd yn cael eu difa, gan eglurdeb yr amlygiad o hono yn athrawiaethol, fel y tywyllwch gan oleuni boreuol yr haul. 2 The. 2. 8. Esa. 11. 4. Hos. 6. 5. Dat. 2. 16. a 19. 15, 20, 21. Ond yn benaf i'w ail ddyfodiad 'heb bechod,' sef heb bech-aberth, 'er iechydwrtaeth.' Heb. 9. 28. 'Wele! y mae efe yn dyfod gyd â'r cymylau—gyda nerth a gogoniant mawr:—ac mor ddyrchafedig ac amwg, fel y 'gwel pob llygad ef.' Dat. 1. 7. Dan. 7. 13. Mat. 24. 30, 37, 39. 2 Petr. 1. 16. 1 Ioan 2. 28. Weithiau, mae y dyfodiad hwn yn cael ei alw ei ymddangosiad, oblegid yr amlygrwydd dyglaer o Grist i bawb y pryd hwnw. Col. 3. 4. 2 Tim. 1. 10. a 4. 1, 8. Tit. 2. 13. i Petr. 1. 7. 'Ymddengys â than ffalmlyd, yn rhoddi dial ar y sawl nid adwaenant Dduw,' &c.; ond daw er iechydwrtaeth, ac i'w ogoneddu yn ei saint, ac i fod yn rhyfeddol yn y rhai oll sydd yn credu. 2 The. 1. 7.—10.

Y mae pechaduriaid yn dyfod at Grist, pan y maent yn credu ynddo. 'Yr hwn sydd yn dyfod ataf fi, ni newyna; a'r hwn sydd yn credu ynof fi, ni sycheda un amser.' Ioan 6. 35. Trwy dnyiad y Tad, sef trwy nerthol weithrediad yr Ysbryd Glân ar eu heneidiau, yn athrawiaeth yr efangyl, maent yn credu ynddo, ac yn dyfod ato; a phawb fel hyn a ddel ato, sydd yn cael derbyniad croesawgar ganddo. Adn. 37, 44, 45. Y maent yn cael eu dysgu gan Dduw i adnabod Crist, eu hangen o hono, a'i addasrwydd iddynt; ac yn yr adnabyddiaeth hon o hono, y maent, o ran agwedd eu meddyliu, yn dyfod ato i ymlynu wrtho, i dderbyn ganddo, ac i'w wasanaethu dros byth. Mat. 11. 28. Heb. 11. 6.

'Yr hwn a ddel ataf fi, nis bwriaf ef allan ddim.' Ioan 6. 37. Yn yr argraffiadau 1746, 1752, a 1799, o'n Biblau Cymraeg, mae gwall-argraff, trwy roddi nis bwriaf, yn lle nis bwriaf. Iawn gyfeithiad o'r Gr. οὐ μὴ ἐκβάλω ἐξέ, yw, nis bwriaf allan ddim, ond bod yr ystyr yn gadarnach yn y Groeg.

DYFODFA—AU, (dyfod) nesad, derbyniad; y ffordd i ddyfod. 2 Cron. 23. 13. a 33. 14. Eze. 42. 12. a 46. 19.—'Trwy yr hwn hefyd y cawsom ddyfodfa trwy fydd i'r gras hwn, yn yr hwn yr ydym yn sefyll;' sef i heddwch Duw, ac i gymundeib par-

* Gwel Romaine's Discourses on the Law & Gospel, Ser. vi.
† Gwel Lowth, De S. Poet. Heb. Praelect. 16.

haus ág ef, gyda hyder am bob peth sydd yn perthyn i fywyd a duwioldeb. Rhuf. 5. 2. Eph. 2. 18. a 3. 12. Heb. 4. 16. a 10. 19. Y mae y gair *Gr.* *προσαγωγή*, a arferir yn y lleoedd uchod, yn arwyddo yn hytrach dygiad, neu arweiniad i mewn. Felly y mae yn cael ei gyfieithu yn 1 Petr 3. 18. 'dwynt at Dduw.' Mae Crist nid yn unig yn 'ffordd,' ond hefyd yn 'arweinydd' i'w bobl at Dduw; y mae yn eu dwyn ato. Gyda golwg ar sawredd ei berson, digonolrwydd ei aberth, a chyflawnder ei swydd, y maent yn myned yn ei law yn hyderus, gyda hyfdra at Dduw, yn wyneb pob annheilyngdod a ddichon fod ynddynt hwy eu hunain. Heb. 4. 14, 15, 16. Eph. 3. 12.

DYFYN—U, (dwl) gwysio, galw; gwys-rybuddio.—'Gwyr Benjamin, gwedi eu dyfyn, yn ymgasglu yn erbyn yr Israeliaid.' Barn. xx. cynnwysiad y bennod.

DYFFRYN—OEDD, (dyffrynt) glyn, cwm, ystrad, allmor.—Y gair *dyffryn*, yn cyfateb i'r gair *Heb.* *בְּרָא* a arwydda gwastad-tir, & ffrydiau yn rhedeg trwyddo. Mae y gair *ystrad* hefyd yn o agos o'r un meddwl.—Mae llawer o ddyffrynoedd yn cael sôn am danynt yn yr ysgrythyrau, pa rai cef achlysur i grybwyll am danynt, dan eu hamrywiol enwau. Yr oedd dyffrynoedd breision yn gorwedd o amgylch Samaria; ac yr oedd y ddinas yn sefyll ar godiad tir, yn golygu y dyffrynoedd hyny. Esa. 28. 1—4.

Wrth 'ddyfryn y celaneddau,' a 'glyn lladedig-aeth,' meddyllir Tophet, glyn mab Hinnom. Jer. 7. 22. a 31. 40.—Wrth 'ddyffryn y fforddolon,' deallir, yn ol barn Calmet, y brif-ffordd wrth droed mynydd Carmel, o Judea, yr Aipht, a gwlad y Philistiaid, i Phoenicia.—'A chwí a fowch i ddyffryn y mynyddoedd,' Zech. 14. 5. sef y dyffrynoedd oddi amgylch Jerusalem, i ba rai darfu i breswylwyr y ddinas hōno fōl, pan warchaewyd arni gan luocedd y Rhufeiniaid.

DYGAM, (cam) gwyr, gwyrrog, cyndyn, trofaus.—'Yn veblon i Dduw, yn ddiogwlliedie ym-perveidd cenedlaeth ddrygonus ddygam.' Phil. 2. 15. W. S.

DYGAS, (cas) ffaidd, adgas, echryslawn.

Mewn pechod llaniwyd ff,
Ac mewn drygion i dgas.

E. Prys, (Ps. 51. 5.)

DYGWYDD—ODD, (cwydd) dachwain, damwain; canlyniad; cyfan-osodedig, dogniad.—'Y clwyf dygwydd,' y gloesion llewyg, y gloesion mawr, clwyf tegla.

'Ni wyddost beth a ddygwydd mewn diwrnod.' Duw sydd yn trefnu pob peth; ac nid yw yn gweled yn dda hysbysu i ni, yn neillduol, beth mae ar fedr ei wneuthur; ond mae yn galw arnon yn mhob peth i roddi elu hyder arno, i ddygswyl wrtho, ac ymmostwng iddo. Diar. 27. 1. Preg. 11. 2.

'Dyrr i mi y rhan a ddygwydd o'r da.' Luc 15. 12. *το επιβαλλον μέρος της ουσιας.* Y cyfan perthynol iddo ef wrth y cyfreithiau. Wrth gyfreithiau yr Hebreaid a'r Rhufeiniaid, ni allai y pen-teulu ranu ei feddiannau yn ol ei ewylls ei hun; ond yr ydoedd y gyfraith yn penodi dosparth i bob un o'r meibion. Yr oedd y dyn ieuanc, gan hyny, yn dymuno meddiannu yn ddiatreg yr hyn a ddygwyddai iddo ef yn fuan, yn ol trefn y gyfraith. Yr oedd brys anuddas arno i fyned oddi tan lywodraeth ei dad tirion, ac yn ei hunan-dyb, a'i ysbryd amhlygedig, i lywodraethu ei hun, a'i feddiannau. Y mae y ddammeg hon yn dra defnyddiol i ddangos ffolineb a phechaduruswydd y cyfrw ymddygiad, a'r gofidiau sydd, yn gyffredinol, yn ei ddilyn; hefyd natur gwir edifeirwch, a gralonrwydd Duw i'r edifeiriol.

DYGYFOR, (cyfor) ymchwyddo, cyfodi i fynu; gwneuthur cynhwrf; tymhestlog, terfysgelyd.—'Y rhai anwir sydd fel y môr yn dygyfor.' Esa. 57. 20. Jer.

46. 7. Mae y gair yn arwyddo y cynhwrf a'r aflonyddwch diorphwys sydd yn y môr, ac yn yr anwriaid yn gyffelyb iddo. Y mae y gyffelybiaeth yn hardd ac yn dra chynnwystawr; fel mae y môr yn dygyfor gan ryw gynhwrf ac aflonyddwch diorphwys, ei donau yn cael eu tafu a'u chwalo gan wyntoedd, felly yr anwriaid: nid oedd dim heddwch iddynt nac yuddynt. Y maent yn dygyfor ac yn aflonydd gan euogrywydd, ofnau, a gweithrediadau llygredigaethau cryffion, yn eu tafu, ac yn eu chwalo; fel y môr yn bwrw allan dom a llaid o frwriadu, dichellion, a gweithredoedd drwg. Mae eu ffyrdd yn ffin bob amser; yn bwriadu drwg, ac yn chwythu yn erbyn eu holl elynion. Ps. 10. 5. Fel mae y môr yn agored i wyntoedd i chwythu arno, a'i gynhyrfu, felly y maent hwythau yn ddarostyngedig i rhuiridau a chynhyrfladau y diafol, yr hwn sydd yn ddiifino ac yn ddiiorphwys yn pechu ei hun, ac yn annog eraill yn mlawn â'r un gwaith. Jer. 48. 8.

DYHEU—O, (heu) chwythu, erthu, chwythu yn galed, erthychu.—'Y rhai a ddyheuant ar ol llwch y ddaear ar ben y tloclon.' Amos 2. 7.—'Dyheudasant uwch ben y tloclon yn llwch y ddaear.' Dr. M. Sef y maent yn chwennych gweled y tlawd a'r truenus yn fwy gorwael a gresynol. Y madrodd yn amlygu y creulondeb mwyaf. Gwel 1 Sam. 4. 12. 2 Sam. 13. 19. Job 2. 12. Ps. 69. 26. a 109. 16.

'Agorais fy ngenau, a dyheuais: oblegid awyddus oeddwn i'th orchymynion di.' Ps. 119. 131. Fel dyfroedd i'r llueddigeid sydd ar ddarod am dano gan ayched, felly mae gwirioneddau dwyfol i'r plant bychain, sydd yn chwennychu didwyll laeth y gair. Maent yn hyfryd ac yn ddimunol—mwy dymunol nag aur, a melusach na dyferiad diliau mêl. Ps. 19. 10. Esa. 55. 1, 2, 3. Rhuf. 15. 4.

DYHIDLO, (hidlaw) dystyllo, defnydd, tywallt.—'Dyhidlaist wlaw grasiawn, O Dduw, ar dy etifedd-laeth.' Ps. 68. 9. Edr. CWMWL.

DYHIR, (hir) sefyllian, dioberwr, diffaith; dyn diles. Act. 17. 5. W. S.

Rhag y gwr twyllgar gwared ff,
A rha drygion i'r dyhir.

E. Prys, (Ps. 43. 1.)

DYHIROGOD, (dyhir) diffaith, diles; puteiniaid.—'Aberthasant gyda dyhirogod.' Hos. 4. 14. 'Aberthasant gyda merched da.' Dr. M. Y gair *Heb.* *רָפָא* a arwydda *neillduad*, neu *ymroddiad i ryw waith*; pa un ai i'r Arglwydd a'i waith sanctaidd, ai ynte i bechod ac aflendid. Yn yr ystyr diweddar, yn ddiameu, y mae y gair i'w olygu yn y lle uchod, fel y mae amgylchiadau y fan yn dangos. Oblegid eilun-addoliaeth Israel, a'u puteindra oddiwrth yr Arglwydd a'i addoliad, mae yn bygwth eu rhoddi i fynu yn ddigerwydd, a'u merched a'u gwragedd i bob aflendid cnawdol, ffaidd, ac aflan. 'Nid ymwelaf â'ch merched pan buteiniont, nac â'ch gwragedd pan doront briodas.' Hos. 4. 14.

DYHUDDO, (hudd) gorchuddio, diddigo, heddwychu.—'Pan ddyhudder fi tu ag atat.' Ezec. 16. 63. 'Pan wnelwyf iawn drosot.' Dr. M. Ystyr priodol y gair *Heb.* *כָּפַר* yw *gorchuddio*. Y mae yn cael ei briodoli i iawn, am ei fod yn gorchuddio pechod. Exod. 32. 30. Ps. 32. 1. a 78. 38. a 85. 2. Jer. 18. 23. Rhuf. 4. 7. Y mae yn cael ei briodoli i'r pechadur dros yr hwn y gwneir yr iawn, am ei fod yn cael ei guddio a'i ddiogelu oddiwrth y gospedigaeth ddyledus iddo am ei bechod. Yn yr iawn y mae yr Arglwydd yn dyhuddo tu ag at bechadur, yn cymmudi ág ef, ac yn ei guddio ef rhag y goep a haeddai yn gyflawn. Y mae iawn o du Crist, y Mechniwydd; maddeuant o du yr Arglwydd, ar gyfrif yr iawn hwnw; ac edifeirwch diffuant o du y pechadur, yn bethau cysylltiedig an-

wahanol â'u glydd, yn ngwaith Duw yn ymgymmodi â pleechadur.

DYHYSYDD—U, (hysbydd) aych, hysp; aychu. Nah. 2. 2. Job 14. 11.—'Dyhsydyddu Ninifeh,' a arwydda ei hollol ddystrywiad, fel afon wedi ei dyhysyddu o'i dyfroedd.

DYLED—ION—WYR, (dyl) *Gr. οφειλημα; Llad. DEBITUM*: rhwymedigaeth; gofyn; gwasanaeth; yr hyn a fyddo rhan un i'w wneuthur. Y mae pob peth mae Duw yn y gyfraith yn ei ofyn oddi wrthym, yn gyflawn, ac yn ddyled arnom niniau ei gyflawni. Y mae yn gyflawn ddyledus i ni garu Duw â'n holl galon, a'n cymydog fel ni ein hunain. Y mae pallod yn ein hufudd-dod i'r gyfraith, yn ein gwneuthur ni yn ddyledwyr i Dduw o iawn am ein hangyflawnder, neu i ddyoddef cospedigaeth cynhesur â'r bai. Gan nas gallwn ni byth wneuthur iawn, nid oes genym un gobaiith i ddianc rhag y gospedigaeth, ond trwy weddio ar ein Tad o'r nef i faddeu ein dyledion. Mat. 6. 12. Luc 11. 4.

'Am hyny, frodyr, dyledwyr ydym, nid i'r enawd, i fyw yn ol y enawd.' Rhuf. 8. 12. Yr ydym ni yn ddyledwyr mawrion, ond nid i'r enawd, sef i bechod, i'n chwantau llygredig, nac i'r diafol; ond yr ydym yn ddyledwyr mawrion iawn i Dduw, i'w gydnabod yn mhob peth; i ddioleu yn mhob dim; i'w wasanaethu a'i addoli; i roddi ein hunain yn gwbl iddo, gyrrh ac eneidiau. Y mae ein dyled hwn yn feunyddiol, yn barhaus, ac yn dragywydd. Y mae ein dyled i'r Arglwydd yn cyfateb i'w ardderchogydd, a'i berffeithrwydd; i'w ddaioni tu ag atom yn ein creadigaeth, ein cynnalieath, a'n prynedigaeth; i fawredd a gwerth anbraethol gwaith Crist drosom; i gariad, dyddanwech, amgeledd, a holl waith yr Ysbryd Glân ynom ni; ac i holl freintiau a bendithion y cyfammot tragywyddol. Yn addas y gallai yr apostol ddywedyd, 'Dyledwyr ydym!' Rhuf. 6. 7, 14. 1 Thes. 5. 8. Eph. 5. 20. Col. 3. 17.

DYLIFF—O, neu DILUW, (llif) gorlif, ffrydiau, rhyferthwy; llanw, gorlanw.—Trwy ddyllif mawr y boddodd Duw holl drigolion yr hen fyd, am eu pechodau, oddigerth Noah a'i deulu, ac ychydig o'r anifeiliaid ac o'r ehediaid—sef saith o'r anifeiliaid glân, ac o'r ehediaid, a dau o'r rhai aflan, a gadwyd gyda Noah a'i deulu yn yr arch. Gen. 7. 1—10. Yr amser y bu y dylif oedd y chwe chanfed flwyddyn o fywyd Noah, A. M. 1657, cyn Crist, 2343. * *Cyclopædia*. 'Rhwygydd ffynonau y dyfnder mawr, a ffenestri y nefoedd a agorwyd;' (adu. 11.) hyny yw, rhuthrodd y dyfroedd allan o eigionydd cuddiedig yn mherfedd y ddaear, a'r cymylau a dywalltasent eu dyfroedd yn ffrydiau dibaid ar y ddaear, tros ddeugain niwrnod. Parhaodd y dylif i gynyddu dros 'ddeng diwrnod a deugain a chant,' neu bum mis o amser, nes yr ymgrythaodd y dyfroedd tu ag i fyru bymtheg cufydd, yn nghylch wyth llath yn uwch na'r holl fynyddoedd uchel dan y nefoedd. Ar yr ail ddydd ar bymtheg o'r ail fis, sef tua diwedd Hydref, y dechreuodd y dylif; y diwedd Mehefin y dechreuodd penau y mynyddoedd ymddangos. Yn iahen deugain niwrnod gwedi hyny, sef tua dechreu Awst, yr anfonodd Noah y gigfran allan, i edrych a sychasai y dyfroedd oddiar wyneb y ddaear. Yn mhen

pedwar diwrnod ar ddeg, sef tua chanol Medi, yr anfonodd allan y golomen, y drydedd waith, i edrych a deilasai y dyfroedd, ac ni ddychwelodd hi mwy ato ef. Tua dechreu Tachwedd, sef yn yr ail fis, a'r seithfed dydd ar hugain o'r mis, yr aeth Noah a'i deulu allan o'r arch, gwedi bod ynddi flwyddyn a deng niwrnod. Gen. vi, vii, viii.

Y mae traddodiadau hanesiol am y dylif, gyd âg ychydig amrywiath o ran rhai o'r amgylchiadau, i'w cael yn mhlith y Cenedloedd Paganaiidd, yn y rhan fwyaf o barthau y ddaear. Y mae amryw awdwyr cenedlig gwedi ysgrifenu am dano; sef Berosus, Hieronymus, Mnaseas, Nicolaus, Melo, Abydenus, Plato, Ovid, a Lucian. Yn mhlith y Brahmniaid yn yr India Ddwyrainiol, ac yn mhlith yr Indiaid yn Mexico a Peru, cafwyd traddodiadau cofadwriaethol amlwg am dano.* Yr oedd hen goffadwriaeth o'r dylif yn mhlith y Cymry, fel yr ymddengys oddiwrth y chwedl ganlynol:—

Un o dalr engr ddechwyn Ynys Prydain; toriad Ilyn Llilon, a myned bawdd hyd wyneb yr holl droedd, oni foddas yr holl ddyonion, namyn Dwyfan a Dwyfach, a ddiaganasat mewn llong foel, ac o bonnynt hwy yr adeppiliwyd Ynys Prydain. *Triadd*.

Y mae arwyddion amlwg o'r cyffredinolrwydd o hono hyd heddyw, i'w cael yn mherfedd y ddaear, yn mhob parth o'r byd. Yn Ffrainc, yr Ital, Switzerland, Germany, Lloegr, a llawer iawn o wledydd eraill, ac ar benau y mynyddoedd pell oddiwrth y môr, ceir coed-ydd yn ddwfn yn y ddaear—dannedd ac ogyrn anifeiliaid—cregyn y môr—tywysenau o yd, ac i'w cael mewn mynor a challestr—pysgod gwedi eu troi yn y geryg; ac nis gellir dychymygu pa fodd y gallent hwy ddyfod yno, ond trwy ryw gymysgfa llywod o'r môr a'r tir, fel yn y diluw. Yr ydys yn barnu fod y ddaear yn fwy llawn o drigolion nag yn bresennol, ac hwyraech yn cynnwys oddeutu 80,000 o fyrdiynau o drigolion; am hyny yr oedd yn rhaid fod y dylif yn gyffredinol, ac yn gwbl dros y ddaear, i ddystrywio yr holl liaws aneirif o drigolion arni. Pe na buasai felly, pa raid i Noah wrth arch i'w achub, a'i deulu, a'r anifeiliaid? hawdd fuasai iddynt fynd i ryw gongl heb eu gorchuddio gan y dyfroedd.

Yr oedd y ddaear wedi ei 'llenwi â thrawsodd;' (Gen. 6. 11.) sef, mae yn dra thebygol, â gelyniaeth a chreu-londeb yn erbyn achos Duw a'i bobl yn y byd; yr oedd 'pob enawd,' sef y cyffredinolrwydd o ddyonion, 'wedi llygru eu ffordd ar y ddaear:' yr oeddnt gwedi ymroddi i ddaearoldeb a chnawdolrwydd—yr oeddnt yn bwya, yn yfed, yn gwreica, yn gwra; buont an-ufudd pan ydoedd hir-amynedd Duw yn aros, a Noah, pregethwr cyflawnder, yn eu rhybudd; yn y diwedd, er lliosoedd oedd y blaid, ac er cryfod oedd y cawri, dygodd Duw y dylif ar fyd yrhai anwir, ac a'u dyfethodd hwynt. 1 Petr 3. 20. 2 Petr 2. 5. Yn y dyddiau rhagflaenol i'r dylif, yr oedd plaid gref gan Satan yn y byd; ei deyrnas gwedi ymdaenu yn gyffredinol dros y ddaear, ac achos Duw yn isel, a'i bobl ond ychydig o nifer. Etto gofaldod Duw am yr ychydig nifer hyny; cadwodd ei achos yn fwy, pan y dystrywiodd ar un-waith yr anwir ddyonion; planodd ei eglwys yn y byd newydd, adnewyddodd ei gyfammot, a chwanegodd addewidion grasol. Mae dystryw yr hen fyd yn dangos diwedd sier annuwioldeb, ac achos Satan a'i holl ddeiliaid, a buddugoliaeth yr eglwys ar ei holl elynion, yn yr amseroedd mwyaf cyfyng ac isel arni. Edr. ARCH NOAE. *Cyclopædia*.

'A'r holl genedloedd a ddylifant ato.' Esa. 2. 2. Yn y dyddiau diweddaf, pan y bydd 'mynydd tŷ yr Arglwydd gwedi ei barotol yn mhen y mynyddoedd,' sef pan y bydd achos Duw yma yn y byd yn gadarn,

* Gwel y Dr. Kitto's *Daily Bible Illustrations*. Cyt. i. Mae y Dr. Kitto yn dadleu yn gadarn dros gyffredinolrwydd y dylif, yn erbyu y Dr. Pye Smith.—E.

* Y mae ymchwilladau manylach wedi cymeryd lle yn ddiweddar o barth i ameriad a chyffredinolrwydd y diluw. Cyfeirir y darlennydd yn neillduol at waith y *Professor Wallace* 'On the True Age of the World,' o gylch yr ameriad, ac at draethodau medrus y Dr. J. Pye Smith, 'Scripture and Geology,' Lyell's 'Principles of Geology,' ac eraill, am natur ac effeithiau y rhyferthwy hwn. Mae llyfr yn bach newydd ei gyhoeddi gan y Dr. King, Glasgow, 'The Principles of Geology explained and viewed in their relations to Revealed and Natural Religion,' ag sydd yn cynnwys ymchwilladau diweddaraf Daearyddwyr (*Geologists*) mewn dull pobogaidd.—C.

yn uchel, ac yn ddyrchafedig, a chadernid holl lywodraethau y byd yn gadernid iddo; bydd yr holl geneiddoedd, yn holl gyrau y ddaear, yn troi eu hwynebau ac yn dylifo ato. Y gair 'dylifo ato,' yn y fan yma, a arwydda cywirdeb eu hadnabyddiaeth, cadernid eu hamcan, a lliosogrwydd eu nifer. Ezech. 17. 22, 23. Mic. 4. 1. Jer. 3. 16, 17.

DYLUO—O, (glud) glynno, dilyn, dyrnu.—'Na phenrhwyma eneu yr ych a vo yn dyludo'r yd.' 1 Cor. 9. 9. W. S.

DYLLUAN—OD, (dyllu) neu, medd y Dr. Davies, *dall-huan*; aderyn o'r rhyw hebogaidd. Y mae amryw fath o ddylluanod; megys y ddylluan wen; dylluan frech; dylluan rudd, yn cael ei alw hefyd, aderyn y corph; dylluan gornlog; dylluan glustig; a'r coeg ddylluan.—Y mae un nod neillduol iddynt i gyd, ac yn eu gwahaniaethu oddiwrth yr holl adar, sef bod eu llygaid fel llygaid y dywalgi (*tiger*) a'r cathod, gwedi eu ffurfio i ganfod yn well yn y cyfnos, nag yn nysgleirdeb ganol dydd. Y mae rhai o honynt, megys y ddylluan wen, yn gweled yn graff yn nhywyllwch duaf y nos. Y mae yr holl adar mân yn elynion iddynt, ac os canfyddant ddylluan allan y dydd, ymgasglant oddi amgylch iddi, dangosant iddi bob dirmyg ac amharh; y mae hithau yn goddef y cwbl, gan nas gall weled pa le i ffoi, na pha fodd i niweidio ei gelynyon, nes byddo cysgodau yr hwyr yn lleihau dysgleirdeb goleuni yr haul, a hithau, trwy hyn, yn gallel canfod. Y maent yn byw ar lygod, prifed, &c. Y mae un ddylluan yn well na hanner dwsin o gathod i ddysgrywio llygod. Dywedir gan hen ysgrifenydd, fod, yn y flwyddyn 1530, y llygod gwedi amhau yn y morfeydd yn agos i Southminster, i'r fath radd, fel yr oedd ynt yn dyfetha y glaswellt; i.e. hyd yn nod y gwreiddiau. Ond yn y diwedd, difawyd yr holl lygod gan y ddylluanod.

Yr oedd y rwyf a gyfleithir *dylluan*, yn arian dan y gyfraith. Lev. 11. 17. Deut. 14. 16. Esa. 34. 11. Pa aderyn ydoedd hwn, nid ydyw awdwr dysgedig yn cytuno. Rhai a farnant mai aderyn y bwn, neu bwn-cath y wern, a feddylir (Parkhurst); eraill, mai *ibis* yr Aipht ydoedd. Mae y LXX. yn cyfeithu y gair *ibis*. 'Pur yn ddiauw pob peth i'r rhai pur;' am hyn nid yw o fawr ganlyniad yn bresennol i allel penderfynu pa aderyn ydoedd.

'Ydwyl fel ddylluan y diffaethwch;' (Ps. 102. 6.) neu fel ddylluan lleoedd diffaeth anghyfaneddol, yn unig, yn alarus, ac yn ddigalon; Duw wedi cuddio ei wyneb, a chyfeillion gwedi pellhau oddi wrtho. Oblegid ei dristwch, yr oedd yn ymbellhau oddiwrth bob cyfeillach ddynol. Y mae galar trwm yn caru neillduolrwydd, ac yn pellhau oddiwrth bob cymdeithas; yn neillduol pan fyddo y galar yn ysbrydol, a'r tristwch yn dduw-ol, fel y gallu yr enaid dywallt ei gwyn ger bron yr Arglwydd. Y mae y Psalmydd yn cyfansoddi y psalm hon yn mherson yr eglwys, yn nghaethiwd Babilon, neu mewn rhyw iselder arall; ac yn gosod allan brofiadau galarus y saint, yn aml, yn y byd drwg presennol. Mic. 1. 8.

DYMA, (yma) llyma, y lle hwn, y fan.—'Dyma amynedd a fydd y saint.' Dat. 13. 10. Dyma yr amser y profir amynedd a fydd y saint; a thyma yr amser yr ymddengys amynedd a fydd y saint yn dra gogoneddus ac enwog, yn eu hymlyniad wrth yr Arglwydd mewn amseroedd bilnion, ac mewn erlidigaethau mawrion a chreulawn. Edr. YMA.

DYMCHWEL, (chwel) gwrthdroi, dadymchwelyd.—'Gan dymchwelyd eich eneidiau chwi:—yn dymchwelyd tai cyfain.' Act. 15. 24. Tit. 1. 11. Dyma waith y gau-athrawon yn nyddiau yr apostolon, ac yn mhob oes o hyny hyd heddyw. Y maent yn ofersiarius, ac yn dwyllwyr meddyliau, yn dymchwelyd

eneidiau oddiwrth y gwirionedd. 2 Petr. 2. 18. En hymgais ydyw, fel offerynau yn llaw Satan, er mwyn hunan-glod a badr-elw, dad-wneyd y gwaith a wnaed trwy weinidogaeth y gwir athrawon; a thrwy anaefydllu a therfysgu eneidiau gweinriad, y maent yn eu drysu, yn eu rhwystro, ac yn eu hanaddasu at bob gwaith da. Yn gyffredinol, y maent yn gosod pwysau llaw ar bethau bychain, yn hidlo gwibedyn, ac yn llyncu camel; yn bychanu y gwir athrawon, a gwaith Duw trwyddynt; yn anuffud ac yn afrywog; ac yn byw dan lywodraeth eu nwydau afreolus, a'u hysbrydoedd chwerwon. Yn ddichellgar y maent 'yn ymlusgo i delau,' yn llygru, ac yn dymchwelyd tai cyfain a'u cyfeillionadau. 2 Tim. 3. 6.

DYMUNO—IAD—OL, (unaw) damuno, deisyfu, atolygu, eryn; erfyniad, deisyflad; hyfrydawn, ceisw-wiw, tirlon.—'Efe a ddyry i ti ddymuniaid dy galon.' Ps. 37. 4. Pan fyddo y galon yn ymddigrifo yn yr Arglwydd, y mae ei ddymuniaidau yn sanctaidd, yn ysbrydol, ac yn ddwyfol, ac felly yn un a gorchymynion ac addewidion sanctaidd Duw. Y mae pob ddymuniaid croes i gyfraith Duw yn ddymuniaid pechadurus, ac ni rydd Duw sanctaidd mo hono, ond mewn ffordd o farn. Ps. 106. 15. Fel y mae Duw yn rhoddi i'w bobl galonau newyddion, y mae ynddynt syniadau a ddymuniaidau newyddion am bethau newyddion. Y mae yr 'hen bethau gwedi myned heibio,' o ran eu ddymunoldeb, a serch y meddwl tu ag atynt. I'r galon newydd y mae pethau Crist a phethau yr Ysbryd yn ymddangos mor ddymunol ag ydynt yn angenrheidiol; ac nid oes dim a lenwa y meddwl puraid, ond cael ei lenwi a hwyt, a chyflawn fwynhad o honynt. Fel y mae Duw yn anfeidrol gyfoethog, ac yn anfeidrol rasol—rhydd yn rhwydd, yn rhad, ond etto yn ddoeth, ac yn ben-arglwyddiaethol, ddymuniaid ei galon. Y mae pob bendith ysbrydol gwedi eu trysoeri yn Nghrist er trwyddoldeb. Tit. 1. 2. O anchwilladyr olud Crist, y mae yr addewidion yn llawn; am y cyfranogiad o honynt, y mae yr Ysbryd yn cenedlu ddymuniaidau ffyddig yn yr enaid; 'y rhai newynog a leinw ef a phethau da.—Gwyn eu byd y rhai sydd arnynt newyn a syched am gyflawnder: canys hwy a ddiwellir.' Luc 1. 53. Mat. 5. 6.

'Dymuniant yr holl geneudoedd a ddaw.' Hag. 2. 7. Y mae yr Arglwydd Iesu yn dra ddymunol ynddo ei hun, ac 'oll yn hawddgar;' (Can. 5. 16.) nid oes un gwrth-ddrych yn fwy ddymunol i'r holl geneudoedd i'w gael; mae yn addas iddynt, yn ddigonol, ac yn addawedig iddynt; y mae yr amser yn dyfod, pan y caiff yr holl geneudoedd ei wir adnabod; a y bydd yn ddymunol ganddynt; y gwasanaethant ef, ac yr ymfendhiant ynddo. Ps. ii, a lxxii. Daw atynt, ac a ddiadgudir iddynt, yn holl fawredd a harddwch ei Berson, cyflawnder ei lechydriaeth, a chyfoeth ei ras. Daw atynt fel y boreu-oleuni, pan gyfodo haul foreu-gwaith heb gymylau, a meddyginiaeth yn ei esgyll. 2 Sam. 23. 4. Mal. 4. 2.

'Efe a drodd fy nghyfnos ddymunol yn ddychryn i mi.' Esa. 21. 4. Y mae y prophwyd yn rhagfynegi dymystr Babilon gan y Mediaid a'r Perstaid, mewn dull ymadrodd hardd, bywlog a goddlog; yn dynsodi Babilon, ac yn llefaru ei ei berson ei hun an yr hyn a ddygwyddai iddi a'i thrigollon.* Y 'gyfnos ddymunol' yr oeddynt yn hiraethu am dan, ac yn dygwyl llawer o lawenydd a hyfyrdwch ynddi, a drodd Duw yn ddychryn; llanwyd lwynau ei thrigollion a dolur; gwewyr a'u dallasant fel gwewyr gwraig wrth esgor. Adn. 3. Edr. BABELON.

'A'th ddymuniaid fydd at dy ŵr.' Gen. 3. 16. Y

* It is a passage singular in its kind, for its brevity and force; for the variety and brevity of its movements; and for the strength and energy of colouring with which the action and event is painted. Lowth.

mae amryw esbonwyr yn golygu תשוקה *dy ddymun-tad*, fel yn arwyddo chwant y rhywiâu i'w gilydd; ond gan y priddolir ef i Abel (Gen. 4. 7.) rhaid fod iddo ystyr gwahanol. Y mae ei ystyr yn dra eglur, os ystyriwn fod dau ddull o ymadroddi yn yr iaith Hobraeg, i arwyddo parodrwydd yn i wasanaethu y llall. Un a fynega astudrwydd allanol, a'r llall a arwydda tymher dufewnol, a pharodrwydd y meddwl i ddangos parch. תלפיני *llygaid ar law*. 'Wele, fel y mae llygaid gweision ar law eu meistriaid, neu fel y mae llygaid llaw-forwyn ar law ei meistres.' Ps. 123. 2. Sef, y maent hwy yn sefyll gyda sylw manwl i gyflawni eu dymuniadau. Y llall ydyw y gair uchod, 'ein dymuniad fydd tu ag ato.' Sef, ni a fyddwn barod o galon i roddi iddo bob parch a gwasanaeth. Gwel Shuckford.

DYNE—AD, (ne) tywallt, gwehynu, gwallaw, dywallaw: tywalltiad.—'Yr hwn a ddineawdd ef arnom yn ehelaeth.' Tit. 3. 6. W. S.

DYN—ION, (dy-y) Heb. אדם (*adam*); Llad. Homo: bôd dynol; y creadur o ddy; gwryw neu fenyw; gwryw. Dyn bach, maban; dyn mwyn, dyn caruaid. Y mae dyn, o ran ei greadigaeth, yn creadur ardderchog: rhoddodd ei Greadwr ef yn ben ar y byd yma isod; (Gen. 1. 28.) ac y mae yn meddiannu galluoedd i feddylid, ac adfeddylid; i adfwiad a gweithredu. Y mae yn creadur cymysgedig, ac yn grynodeb o'r greadigaeth; yn cynnwys corph o bridd y ddaear, fel yr anifeiliaid; ac ysbryd anfarwol, fel yr angelion. Dyn ydyw y gadwyn-dorch yn ngraddfesurfa y greadigaeth, ag sydd yn cylymu trigolion nefoedd, a daear, creaduriaid rhesymol ac afresymol, â'u gilydd. Nid rhyw gynneddf yn perthyn iddo, ydyw enaid dyn, ond hanfod sylweddol ac anfarwol, a ddichon hanfodi heb y corph. Am greadigaeth, a chwymp dyn, Edr. ADDA.

Y mae yr Iachawdr yn cael ei alw 'y dyn Crist Iesu—*Mab y dyn*' i arwyddo ei fod yn wir *ddyn*, ond nid *dyn yn unig*—*Verus sed non merus homo*: Perffaith Dduw a pherffaith ddy, yn un Person.' 1 Tim. 2. 5. Mat. 8. 20. Edr. CRIST, CYFRYNGWR.—'Dyn Duw,' ydyw dyn mewn heddwch â Duw; trwy gyfammod yn eiddo Duw; yn llawn o Ysbryd Duw; ar ddelw Duw; a chweddi hollol ymroddi i Dduw a'i wasanaeth. 2 Tim. 3. 17.—'Y dyn pechod.' Edr. ANGHARIST.—'Yr hen ddyd,' ydyw yr anian llygredig sydd yn mhob dyn wrth naturiaeth, ag sydd wedi ymdaenu dros yr holl ddyd, ac yn gweithredu yn gryf yn mhob cynneddf o'i enaid, a phob aelod o'i gorph. Dyn ydyw oblegid cyflawnder ei aelodau—y mae ganddo ddeall, ewyllys, meddyliau, dychmygion, serchfadau, &c., o'i yn llygredig, ac yn elyniaeth yn erbyn Duw. Nid oes dim o blaid Duw, a chyflawnder, a sancteiddrwydd, mewn dyn dan y cwmp; ond y mae ynddo 'hen ddyd' yn gyflawn yn erbyn Duw. Y mae y corph hwn o bechod yn cael ei alw yn 'hen ddyd,' am ei fod yn tarddu o'r Adda cyntaf; y preswlydd cyntaf yn nghalon dyn; ac y mae yn rhaid iddo gael ei ddystrywio a'i ddyosog yn mhob un a achubir. Eph. 4. 24.—'Y dyn newydd—y dyn oddi mewn—dirgel ddyd y galon,' sydd yn arwyddo yr anian dduwio, yr hon, yn ol Duw, a greuir yn y rhai a ad-enir, mewn 'gwybodaeth, cyflawnder, a gwir sancteiddrwydd.' Eph. 3. 16. a 4. 24. Rhuf. 7. 22. 2 Cor. 4. 16. Col. 3. 9, 10. Y mae yn cael ei galw yn 'ddyn,' oblegid ei chyflawnder hithau hefyd; y mae pob peth perthynol i ddyd ynddi, ac yn gweithredu yn sanctaidd; sef deall, ewyllys, serch, syniad, ymadroddiad, a bucheddiad—y mae y cwbl yn ol Duw, yn tebygu i Dduw, mewn cyflawnder a sancteiddrwydd. Y mae yn cael ei galw yn 'dyn newydd,' oblegid nad ydyw yn neb wrth naturiaeth, ond yn ddeilliedig o'r ail Adda, yr Arglwydd o'r nef; ac yn cael ei hadnewyddu yn y dyn

gan yr Ysbryd Glân, trwy ras pen-arglywyddiaethol Duw. Tit. 3. 3, 4, 5. Er mai bychan a gwan ydyw yn ei chechwyntiad, etto y mae yn gyflawn yn ei holl ranau. Yn 'dyosog yr hen ddyd, ac yn gwisgo y dyn newydd,' trwy nerth yr Ysbryd Glân, a weddai fod dyfal waith ein bywyd, yn mhob peth.—'Gan wybod hyn, ddarfod croesoheio ein hen ddyd ni gyd âg ef, er mwyn dirymu corph pechod, fel rhaglawn na wasanaethom bechod.' Rhuf. 6. 6. Crist yn ei farwolaeth a wnaeth iawn dros holl gorph pechod, fel y cyfryw, yn ei bobl. Fel yr oedd holl gorph pechod, nid yn unig yn aflechydd mawr, ond hefyd yn *fai* mawr; corph beius, hollol groes i Dduw oedd, ac yn elyniaeth yn ei erbyn. Nid oedd bosibl ei ddystrywio, heb wneuthur iawn drosto; na'i ddystrywio yn gyflawn, heb fod yr iawn yn gyflawn; ond gan fod yr iawn yn gyflawn, y mae holl gorph pechod gwedi ei ddirymu a'i ddiastrio, 'fel rhaglawn na wasanaethom bechod.' Y mae sancteiddhad, yn gystal a chyflawnhad pechadur, yn tarddu oddiwrth aberth Crist; a golwg trwy ffydd ar Iesu Crist, a hwnn wedi ei groesoheio, ydyw y raddion mwyaef effeithiol, o drefniad Duw, i farwahu ein llygredigaethau, a'u bywhau i Dduw. Y mae marwolaeth Crist, fel y mae yn iawn am bechod, yn farwolaeth i'r hen ddyd; y mae yn anghyflawn iddo fyw, os gwnawd iawn drosto. Y mae bywyd Crist hefyd, yn fywyd i'w holl bobl, fel y maent hwy mewn undeb âg ef, fel eu Pen-cyfammodwr. 'Byw wyf fi, a byw fyddwch chwithau hefyd,' medd Crist. Ioan 14. 19.—'Fel y creai y ddau ynddo ei hun yn un dyn newydd, gan wneuthur heddwch.' Eph. 2. 15. Y mae y rhai oll a gredant, o'r Iuddewon a'r Cenedloedd, yn un dyn newydd yn Nghrist eu Pen. Col. 3. 2. Y maent oll yn un eglwys, yn gyfranog o'r un breintiau, a'r un ordinhadau ganddynt; yr un efigy, a'r un Ysbryd yn rhoddi bywyd iddynt, ac yn eu huno lwynt â'u gilydd. Nid Iuddewon a Chenedloedd ydynt mwyach; y mae pob gwahaniaeth o'r fath gwedi ei ddileu yn Nghrist, a wneythau yn un dyn newydd yn heddwch Duw, ac mewn heddwch tragrwyddol â'u gilydd. 'Dyn' ydynt o ran eu hundeb â'u gilydd, ac â Christ eu Pen; cyflawnder eu gras, a'u doniau ysbrydol; eu harddwch a'u defnyddioldeb i'w gilydd, ac i'r byd yn gyffredinol. 'Dyn newydd' ydynt, am eu bod yn perthyn i drefn, cyfammod, a chreadigaeth newydd; gwedi eu hadnewyddu gan yr Ysbryd Glân, â phob peth yn newydd a berthyn iddynt—sef cyflawnder, sancteiddrwydd, gorfoledd, &c., undeb newydd â Christ, a pherthynas newydd â Duw, ac â'u gilydd trwyddo.

DYNESU, (nes) nesâu, dyfod yn agos, dyfod ger bron. Gen. 45. 4. 1 Sam. 14. 38.

DYNIAWED, DYNIEWYD, (iaw-ed) blwyddiad, bustach, enderig, eidion ieuanc. Mic. 6. 6.

DYNOETHI, (noethi) dibatru, amnoethi, arnoethi, dadguddio, hynoethi, diarcheni, dyosog; gwaradwyddo.—'Am hyn y dynoethais innau dy odre di dros dy wyneb, fel yr amlyger dy warth.' Jer. 13. 26. Cospedigaeth gyffredin ar ferched anllad oedd eu dynoethi, a'u gosod allan felly i olwg y byd; yr ydoedd hon yn ffordd o gyhoeddi eu beuai er eu gwaradwydd; felly y mae yr Arglwydd yn bwgwith gwneuthur â'r Iuddewon yn y geiriau hyn.

DYNOL, (dyn) yn perthyn i ddyd, dyniadol.—'Pechodau dynol,' ydyw pechodau y mae dynoliaeth dan y cwmp yn ddarostyngedig iddynt. Num. 5. 6.—'Mi a'i ceryddaf â gwialen ddydol.' 2 Sam. 7. 14. 'Gwialen ddydol,' ydyw gwialen ysgafu, dyner, na phery yn hir; nis gall dyn daro yn drwm nac yn hir. Mi a'i ceryddaf ef fel tad ei blyntyn, ac nid fel barnwr y dienyddiedig. Deut. 8. 5. Job 5. 17. Ps. 89. 11. a 94. 12, 13. Diar. 3. 11, 12. Jer. 10. 24. a 30. 11.

1 Cor. 11. 32. Heb. 12. 5—11.—Y mae dynion drwg, hefyd, yn aml, yn llaw yr Arglwydd, fel gwialen i geryddu ei bobl. Ps. 17. 14. Esa. 10. 5, 6.

'Tynais hwynt à rheffynau dynol.' Hos. 11. 4. 'Rheffynau dynol,' a 'rhwymau cariad,' a arwyddant yr un peth. Y mae yr Arglwydd yn coffáu ei diriondeb tu ag at Ephraim: cymerodd ef erbyn ei freichiau, fel tad wrth ddyysgu ei blant yn i gerdded;—arferodd 'reffynau dynol,' ac nid rheffynau anifeilaidd, tu ag atynt: gallasai eu gorchymyn hwynt gyd âg awdurdod a bygythiadau; ond, yn lle hyny, denodd hwynt yn garuall, ac yn dirion, yn y modd mwyaf addas i'w natur ddyoddef. Yr oedd yn gofalu na chai yr iau wasgu yn drwm arnynt i'w doluriu yn ei wasanaeth, a bwriad atynt fwyd, fel y caent gynnalieath a chysur. 2 Cor. 6. 16. Ps. 125. 3. Lef. 26. 13. Ezec. 37. 29, 27. Ioan 12. 32.

'Rhodio yn ddynol,' ydyw rhodio yn ol dyn (*kara avθpwov*) ac nid yn ol Duw, yn ol gair Duw, ac yn ol yr Ysbryd. 1 Cor. 3. 3. Rhuf. 8. 1, 27. Y mae 'rhodio yn gnawdol,' (*kara sarka*) a rhodio yn ol dyn, yn arwyddo yr un peth; hyny yw rhodio, nid yn ol yr Ysbryd, ond yn elyniaethol i Dduw. Rhuf. 8. 6, 7.

'Temptasiwn ddynol,' *πειρασμος ανθρωπιнос*, profedigaeth *gyffredin* i ddynion, ac nid peth anghyffredin a dycyethir; profedigaeth ysgafn a gwan—pob peth sydd ddynol, nis gall fod llawer o bwysau na grym ynddo. Y mae yr apostol yn annog y rhai yn y mhlith y Corinthiaid oedd yn tybied eu bod yn sefyll, i edrych na syrthient; ac yn crybwyll iddynt y byddai eu syrthiad hwy yn fwy anesgusodol, gan nad oeddynt mewn un profedigaeth neillidol ac anghyffredinol. Heblaw hyny, 'ffyddlaw yn Duw, yr hwn ni âd eich temtio uwchlaw yr hyn a alloch.' Ni allai un profedigaeth eu cyfarfod, nad allai Duw drefnu diangfa iddynt, yn nghyd â'r demtasiwn. 1 Cor. 10. 13.—Nid yw yr efengyl yn 'ddynol,' (Gal. 1. 11.) *ovk esti kara avθpwov*. Nid yn ol dyn, ond yn y gwrthwyneb, yn ol Duw. Nid peth a ddaeth i galon dyn; ond dyfynion bethau Duw ydyw—y mae dyfnderoedd o ddoethineb, cariad, daioni, a gallu dwyfol ynddi yn ddadgyddiedig. Er llesad i ddyn y mae, ond nid o ddyn y tarddodd: ac nid ar ddyn y mae ei llwyddiant, a'i heffeithioldeb yn gorphwys. Y mae yr efengyl yn tarddu o Dduw yn gwbl; ac y mae ei gogoniant a'i llwyddiant yn gorphwys arno yn hollol; nid oes eisieu doethineb, awdurdod, trefniadau, na thraddodiadau dynol i'w haddurno a'i chynnorthwyo.* Y mae hi yn gyflawn ynddi ei hun, ac ni oddef ychwanegu ati. Efengyl Duw—efengyl Crist ydyw; ac y mae yn gyflawn o fendithion. Rhuf. 15. 29.

DYNWARD, (gward) eilfyddu, etelychu, arddullio; gwardio, gwardar.—'Ond hwynt a'i dynwardasant, ac a'i gwardarasant.' 2 Cron. 30. 10. Dr. M. Sef, a'i gwardiasant. 2 Cron. 36. 13.

DYODDEF, (ddef) goddef, ymoddef, ymaros; cynnal; caniatáu.—1. Goddef peth, neu ganiatáu iddo fod: 'Nis dyoddefodd Duw iddo wneuthur i mi ddrwg:' hyny yw, nis caniatodd Duw iddo, ond a'i hattallodd ef. Gen. 31. 7.—'Na ddyoddef bechod ynddo:' sef cerydda am dano, ac ymdrecha ei attal. Lef. 19. 17.

—2. Goddef profedigaethau, gorthrymderau, a marwolaeth. 1 The. 2. 2. Heb. 2. 18. 1 Petr. 3. 17. a 4. 19.—Y mae 'dyoddefiadau Crist,' yn arwyddo yr hyn a ddyoddefodd yn ei Berson ei hun dros bechodau; (Edr. АВЪЯТ) neu ddyoddefiadau ei bobl er ei fwyn, 1 Petr. 2. 21, 23. Heb. 2. 10. a 5. 9. 2 Cor. 1. 5.

* Nihil valet in evangelio humana sapientia, humana auctoritas, humanum placitum ac *δουμα*. Solum & verum evangelium predicandum est; nihil quod sit *kara avθpwov*. *Coccejus*.

Col. 1. 24. Mat. 5. 11. Luc 6. 22.—'Dyoddef gyda Christ—fel Cristion—yn ol ewyllys Duw,' ydyw dyoddef mewn undeb â Christ, ac mewn ymlynid ffyddlaw wrtho, ac ymorphwysiad arno; dyoddefer ei fwyn mewn modd sanctaidd, gostyngedig, amyneddgar, ac addfwyn. Rhuf. 3. 18. 1 Petr. 4. 13, 16, 19. Edr. CYD-DYODDEF.

Ewyllys Duw ydyw i'w bobl ddyoddef, i'w profi, eu puro, i ogoneddu ei ras ynddynt a thrwyddynt. Y mae yn fraint iddynt hwythau ddyoddef yn ol ewyllys Duw, yn blygedig, yn ostyngedig, yn addfwyn, yn nghyd â phob hir-ymaros. Diar. 3. 11. Esa. 27. 9. Heb. 12. 5—12. Os ewyllys Duw ydyw iddynt ddyoddef, mae yn rhaid fod rhyw ddybenion doeth a da i'w hateb, trwy hyny; gweddai iddynt hwythau gydnabod hyny yn eu holl ddyoddefadau.

'Y rhai nid adwaenat Dduw, ac nid ydynt yn ufuddhau i efengyl ein Harglwydd Iesu Grist, a ddyoddefant yn gopedigaeth, ddinystir tragywyddol oddi ger bron yr Arglwydd, ac oddiwrth ogoniant ei gadernid ef.' 2 The. 1. 8, 9. Er mor ofnadwy, cyflawn, a thragywyddol, fydd y dyoddefiadau, etto cospedigaeth fyddant; am hyny, mae yn rhaid fod y personau yn dyoddef, yn euog o ddrwg cyfatebol i'r dyoddefiadau mawrion a thragywyddol hyn. Yn mawredd a thoestor y gopedigaeth, gellir gweld mawredd y drwg a haeddodd y cyfryw ddinystir ofnadwy.

DYODDEFGAR—WCH, (dyoddef) amyneddus, hir-ymarhous, hwyrfrydig i ddig.—'Dyoddefgarwch Duw.' Rhuf. 2. 4. a 3. 25. Edr. AMYNNED.—'Gan wybod fod gorthrymder yn peri dyoddefgarwch; a dyoddefgarwch brofiad.' Rhuf. 5. 3, 4. Y mae gorthrymder yn peri dyoddefgarwch, nid ynddo ac o hono ei hun, ond trwy y golygiadau y mae yr Arglwydd yn ei roddi iddynt ar ei drefn a'i ddybenion mewn perthynas iddynt, yn eu dyoddefiadau. Y mae yn dangos iddynt, mai nid rhyw ddamwain, neu ddygyfddiad ydyw eu gorthrymderau; ond mai efe sydd yn eu trefnu, o gariad, i ateb y dybenion goreu; eu bod yn fyr, yn ysgafn, ac yn odidog ragorol, o ran y Duw sydd yn eu trefnu, a'r dyben ynddynt; eu bod gwedi eu cydffurfio â Christ ynddynt; a bod tragywyddol bwys gogoniant yn eu canlyn. Ps. 39. 9. Rhuf. 8. 29. 1 Cor. 10. 13. 2 Cor. 4. 17, 18. Y mae dyoddefgarwch yn peri profiad mwy trwyddol o honnynt eu hunain; o'u llygredigaethau a'u cyndynrwydd; hefyd, o wirionedd eu gras, eu ffydd, yn ymddiried yn yr Arglwydd danynt, a'u cariad yn glyau wrtho ynddynt. Y maent yn cael prawf neillidol o allu, tirondeb, a doethineb Duw, yn eu cynnal danynt, yn eu cysuro ynddynt, ac yn trefnu diangfeydd iddynt o'u holl gystuddiau. 2 Cor. 2. 9. 2 Petr. 2. 9.

DYOSG, (osg) diwisig, dynoethi, diarchenu, dad-wisigo, dibatru, diddilladu, diambuddo, tynu oddiam.—'Dyosg archenad; dyosg esgidiau oddiam draed.—'Dyosg yr hen ddyw—dyosg corph pechodau,' sydd ymadroddion i'r un ystyr; ac y maent yn arwyddo y rhanau hyny o sancteiddhad, ag sydd yn gynnwysedig yn marwhad a chroesoeliad pechod, ac ymwrthodiad cyflawn â holl gorph pechod, yn ei amcanion, ei dueddidiadau, ei syniadau, a'i chwantau llygredig. Y mae y gair *dyosg* yn arwyddo ein bod oll gwedi ein gwisigo, wrth naturiaeth, â holl gorph pechodau; hefyd, bod yr Ysbryd Glân yn gweithredu y cyfryw gyfnewidiad yn meddwl y rhai a sancteiddir, fel y maent hwy o'u gwirfodd, ac â'u holl galon, yn ymwrthod â'r hen bethau—'yn marweiddio gweithredoedd y corph trwy yr Ysbryd—yn croesoeliu y caawd, a'i wyniau a'i chwantau.' Col. 2. 11. a 3. 9. Eph. 4. 22. Rhuf. 8. 13. Gal. 5. 24.

'Nid ydym yn chwennych ein dyosg, ond ein harwisgo.' 2 Cor. 5. 4. Er en bod hwy, tra yn y babell hon, sef y corph, yn ochenedio yn llwythog; etto, nid

eu blinderau, a'u llwythau yn y babell, oedd yr achos penaf ganddynt am eu chwennychiad i'w dyosg; ond gwedi cael eu gwigo a sancteiddrwyd yma yn y byd, (adn. 3.) a chael prawf o'r dedwyddwch annbraethol, sydd wedi ei barotol iddynt yn y tŷ tragrwyddol, yn y nefoedd, y maent yn chwennyth cael eu harwigo a'r tŷ hwnw, fel y llyncwr yr hyn sydd farwol gan fywyd. Y mae y geiriau yn gosod allan yn hardd, ac yn gyflawn, natur y cyfnewidiad a ddygwydd i'r saint yn anghau—*dyosg* ac *arwigo* fydd; ymadael dros byth a phob peth sydd farwol, yn deillio oddiwrth yr hen Adda, a'i godwrm erehyll, ac yn meddiannu yn gyflawn y bywyd tra helaeth a thragrwyddol a ddaeth trwy yr ail Adda. Ni bydd dim yspaid o amser rhwng y ddau; erbyn y byddont gwedi eu dyosg, hwy a fyddant gwedi eu harwigo. Os gwedi ein harwigo a chyflawnder Crist, ac a'r dyn newydd, nid yn noethion y'n ceir, am un mynyd; ond bydd y dyosg a'r arwigo yn cymeryd lle ar unwaith. Y mae yr apostol yn golygu y corph megys gwig am yr enaid; a phan byddo yr enaid gwedi ei ddyosg o'r wisg hon, bydd ganddo un arall i'w harwigo yn y fan, 'adellad gan Dduw—tŷ nid o waith llaw—tragrwyddol—yn y nefoedd.' Yn y wisg hōno 'bydd yn cartrefu gyd a'r Arglwydd.' 2 Cor. 5. 8. Am y gogoniant hwn y mae yn ochenedio, yn chwennychu, ac yn delysu ei fwynhau. EDR. DYN, ESGIDIAU, PEN.

DYRCHAFU—IAD—AEL, (dyrch) esgyn; mawrhau, mawrygu; esgyniad, arwyrain, archafael, cyrchafael.—Y mae yr Arglwydd yn ddyrchafedig yn ei hanfod, fel y mae yn feddiannol ac yn gyflawn o bob perfeithrwydd a rhagoroldeb; y mae yn anfeidrol deilwng o gael ei ddyrchafu, ac y mae yn ddyrchafedig yn Sion, yn mhilith ei bobl. Ps. 92. 8. a 99. 2. Esa. 57. 15. Y mae ei enw, yn mhob dadguddiad o hono, yn ogoneddus, ac yn ddyrchafedig; y mae mawredd a lymnoldeb ynddo; addasrwydd dwyfol, a thiriondeb grasol. Neh. 9. 5. Esa. 12. 4.

Y mae dyrchafiad Crist i'r uchelder yn arwyddo iddo ddisgyn yn gyntaf i barthau isaf y ddaear, iddo gwblhau y gwaith perthynol iddo fel Cyfrwgr. EDR. DISGRN. Y mae ei ddyrchafiad yn gynnwysedig yn ei adgyfodiad—ei esgyniad—ei eisteddiad ar ddeheulau y Tad—yn y rhoddiad iddo o bob awdurdod yn y nefoedd ac ar y ddaear—ac yn ei osodiad i fod yn Farnwr pawb. Ioan 3. 35. a 5. 22. Mat. 11. 27. a 28. 18. Ps. 68. 18. Eph. 4. 8. Dyrchafodd yn ei swydd fel offeiriad, yn rliuwedd ei aberth, a'r iawn a wnaeth, i ymddangos ger bron Duw, ac i eirlu yn y swydd hōno, dros ei bobl. Heb. 7. 26. Egeynodd fel brenin, yn fuddugoliaethus ar ei holl elynion, ac i gymeryd meddiant o'r orsedd berthynol iddo, yn y swydd hōno, ac i deyrnasu, 'hyd oni osodo ei holl elynion dan ei draed.' 1 Cor. 15. 25. Eph. 1. 21, &c. Yr oedd Crist yn dyrchafu yn ei swydd, fel person cyffredin, yn cynrychioli ei holl eglwys; ac felly yr oedd hithau yn cyd-dyrchafu ynddo. Yr oedd dyrchafiad y Pen yn ddyrchafiad yr holl gorph hefyd. Aeth i'r cysegr trwy ei waed ei hun, gan gael i ni dragrwyddol ryddhad. Heb. 9. 12. Col. 3. 1. Yr oedd gogoniant diamgyffred yn ei ddyrchafiad—llanwodd yr holl nefoedd a syndod a gorfoledd. 'Dyrchafodd Duw a llawen ffoedd, yr Arglwydd a sain udgorn.' Ps. 47. 5. a xxiv. a 68. 24, 25. Yr oedd y Dduwod yn gorfoleddu wrth weled y drefn fawr yn dyfod i ben mor ogoneddus; ac yr oedd yr angelion a'r gwaredigion yn cyd-orfoleddu wrth weled y priodoliaethau dwyfol yn cyd-ddysgleirio yn Mherona a gwaith y Cyfrwgr, a'r diafol gwedi cael ei fneddu a'i siomi dros byth, a'i deyrnas gwedi hollol ddystrywio.—Yr hwn sydd yn ddyrchafedig yn y nefoedd, a fydd hefyd yn ddyrchafedig yn mysg y cenedloedd ar y ddaear pan y caffont eu goleuo trwy yr efengyl, i'w wir adnabod, a'u hangen o hono.

Pa. 46. 10. 1 Cron. 29. 11. Esa. 2. 11, 17. Esec. 38. 23. Dat. 15. 3, 4.

Efe yw dyrchafydd ei bobl—dyrchafydd eu penau, o byrth anghau, ac o'r tomenau. Pa. 3. 3. a 9. 13. a 27. 6. a 30. 1. a 37. 34. 1 Sam. 2. 8. Yn y dyfnder y mae yn eu cael oll, dan felldith, ac yn llygredd; oddi yno y maent yn cael eu dyrchafu i undeb a Christ; i heddwch a Duw trwyddo; i gyflwr o gyflawnhad; i fod yn feibion i Dduw; i fod yn unfurf a delw ei Fab; i gael buddugoliaeth ar y byd, y cnawd, a Satan; ar anghau a'r bedd; i fod yn etifeddion i Dduw, ac o ogoniant tragrwyddol. Yn yr holl ystyriaethau hyn, efe ydyw eu dyrchafydd cyflawn, grasol, galluog, a thragrwyddol.

Y mae dyrchafu llygaid a dwylaw at yr Arglwydd, yn arwydd allanol o agwedd y meddwl yn dufewnol, o ran fydd yn yr Arglwydd, a'n dygwiliad dyfal wrtho am gymorth a gwaredigaeth. Ps. 28. 2. a 86. 4. a 143. 8. a 119. 48.

'Pwy bynag a ddyrchafu ei hun, a ostyngir.' Mat. 23. 12. Luc 14. 11. a 18. 14. Pwy bynag a'i ddyrchafu ei hun ger bron Duw, megys y Phariseaid; neu yn ei ymddygiad ym mhilith dynion, trwy ymofyn am y lle uchaf, a fydd yn sicr o gael ei ddarostwng; y mae Duw yn ei wrthwynebu ac yn ei ffeiddio; y mae gair Duw yn ei erbyn, am hyny nis dichon iddo lwyddo yn ei amcan anadad. Y mae yn ddiystyr o Dduw, ac o'i bechod yn ei erbyn; y mae yr olwg arno yn wrthau i'r gradd eithaf, fel pe na byddai yn ddigon ganddo i bechu yn erbyn Duw, ond yn ymddyrchafu yn ei bechod; ac fel y dyn pechod, yn 'ymddyrchafu goruwch pob peth a elwir yn Dduw.' 2 Thea. 2. 4. Un o reolau sefydlog llywodraeth Duw ar ei creaduriaid, yw i'r hwn a ddyrchafu ei hun gael ei ddarostwng. Y mae yn deilwng o'n sylw, nad oes un gair o eiddo yr Arglwydd Iesu yn cael ei ddyweddyd mor aml a hwn; canfyddir ef, o leiaf, ddeg o weithiau yn yr efengylwyr. Mat. 18. 4. a 20. 26, 27. a 23. 12. Marc 9. 35. a 10. 43, 44. Luc 14. 11. a 18. 14. a 22. 26. Ioan 13. 14. EDR. OFFRWK.

DYRNAID—EIDIAU, (dwrn) llonaid llaw.—'Bydd dyrnoid o yd ar y ddaear, yn mhen y mynyddoedd.' Ps. 72. 16. Y mae y geiriau hyn yn gyffelybiaethol, ac yn gosod allan gynydd teyrnas yr Arglwydd, o ddechreuad bychan iawn, megys 'dyrnoid o yd yn mhen y mynyddoedd,' lle amlwg iawn, etto, lle diffaith, annhebyg iddo gynyddu llawer, er hyn yn cynnyddu mor rhyfedd, nes y byddo yn tebygol i goedwng Libanus. Dyrnoid oedd yr eglwys yn nyddiau yr apostolion, yn Jerusalem: ac mewn llawer man, lawer gwaith, gwedi hyny; ond o'r dechreuad bychan hwn, cynnyddodd yn oddlog, mewn lliosogrwydd nifer, mewn doniau ardderchog, ac mewn sancteiddrwydd nefolaidd. Ei phobl oedd fel gwellt y ddaear o amlra a harddwch; ei ffrwyth a ysgydwodd fel Libanus, o ran gryn fydd, gwresogrwydd cariad, a godidogrwydd doniau ei haelodau. Job 8. 7. Esa. 3. 2, 3. a 29. 17. a 30. 23. a 32. 16, 20. Mat. 13. 31, 32, 33. 1 Cor. 3. 6—9. Dat. 7. 9. Hca. 14. 5, 6, 7. Ps. 92. 12, 13, 14.

DYRNFEDD, (dwrn-bedd) lled llaw, neu fesur o bedair modfedd. Y mae dyrnfedd foel, a dyrnfedd bica, neu gorniog: dyrnfedd bica, yw dyrnfedd a'r fawd yn syth, ac yn mesur chwe modfedd. Y mae y Psalmydd yn golygu ei ddyddiau yn fyrion, ond yn fesuredig gan Dduw, yn dyweddyd, 'Wele, gwnaethost fy nyddiau fel dyrnfedd'; neu, Wele, rhodaist fy nyddiau o ddyrnfeddi. Ps. 39. 6.

DYRNOD—IAU, (dwrn) cernod, dwrn-ergyd. Y mae dyrnod, neu ddyrnodiau, yn arwyddo, yn aml, cystuddiau trymlon; ceryddon Duw ar ei bobl, 2 Sam. 7. 14. Ps. 39. 10. Esa. 30. 26.—creulonder, traie, a

gorthrynder. Jer. 6. 7.—'O herwydd bod digofaint, gochel rhag iddo dy gymeryd di ymaith â'i ddyrnod.' Job 36. 18. Y mae digofaint yn erbyn pechaduriaid yn arfseth, yn mygylthion, ac yn marnedigsaethau Duw. Y mae weithiau yn cymeryd ymaith â'i ddyrnod, heb ail daro: (Nah. 1. 9.) felly y gwnaeth â Herod, Ananias a Sapphira, ac â Nadab ac Abihu. Act. 12. 23. a 5. 5. Lef. 10. 1.

DYRNU—WR, (dwrn) arfer y dwrn, dwrn-waith, ffustio.—Y mae yn amiwg, oddiwrth yr ysgrythyrau, fod yn y gwledydd dwyreiniol wahanol ddull o ddyrnu, a gwahanol offerynau yn arferedig i hyn; ac i gyd yn wahanol iawn i'r dull a'r offerynau arferedig yn ein plith ni, yn y parthau hyn o'r byd. Enwir pedwar offeryn dyrnu yn Esa. 28. 27. sef ôg, mên âg olwynion danneddod iddi, (Esa. 41. 15.) ffon, a gwialen. Yr oeddynt hefyd yn arfered ychsein, ac anifeiliaid eraill, i sathru yr ôd. Deut. 25. 4. Y mae yr un offerynau yn arferedig hyd heddyw yn y gwledydd hyn. Yr oedd eu lloriau dyrnu allan yn y mensesydd, yn cynnwys darn o dir, wedi ei gaudd i mewn â foel-glawdd o bridd. Yno byddent yn cludo yr ysgubau, ac yn eu taenu yn wastad, ac yn gyru yr ychsein, yn llusgo yr ôg, neu y fên ddanneddod, ar hyd-ddynt, i ysgar yr ôd oddiwrth y gwellt, ac i ddyrllio y gwellt yn fwyd i'w hanifeiliaid.

'Y mae yn nodedig,' medd Mr. Wolff, yn hanes ei fywyd yn Ceylon, (tu dal. 113.) 'yn yr anifeiliaid wrth ddyrnu fel hyn, na wnant na biswello na throethi tra fyddont wrth y gwaith; hyn a sylwais arno fy hun, gannoedd o weithiau.'

Yn cyfeirio at hyn, y mae yr Arglwydd yn gorchymyn peddio 'cau safn yr ôch tra fyddo yn dyrnu.' Deut. 25. 4. Y mae pob creadur gwasanaethgar i ni yn deilwng o ymgeledd gyfatebol oddi wrthym; y faint mwy y dylai ein gweinidogion, y rhai sydd yn ein gwasanaethu yn ffyddlawn, gael eu gwobrwo yn addas? Trwy gyfatebolrwydd rheswm, y gweddai i'r rhai sydd yn llafurio yn nghylch iechydwrtaeth eneidiau dynion gael cynnaluaeth gysurus ganddynt. 'Ai dros ychsein (yn unig) y mae Duw yn gofalu? ynte er ein mwyn ni yn hollol y mae yn dywedyd?' 1 Cor. 9. 9, 10.

Arwydda dyrnu, yn gyffelybiaethol, dygn-ffino, anrheithio, difrodi, dystyrywio. Esa. 27. 12. a 28. 27. a 41. 15, 16. Mic. 4. 13. Hab. 3. 12.—Oddiwrth ddoethineb y llafurwr yn arfered gwahanol offerynau i ddyrnu amrywiol rawn, rhai yn drymach, a rhai yn ysgafnach, y mae y prophwyd yn dangos doethineb yr Arglwydd yn ei amrywiol ragluniaethau a'i oruchwyliaethau tu ag at ei bobl. 'Nid âg ôg y dyrnir ffac-bys; ac ni throir olwyn mên ar gwmin:' ond mewn barn, ac wrth fesur, y mae ei holl ymddygiad tu ag atynt. Edr. LLAWR.

DYRYS-GOED, coed cyd-blethedig, coed dyrnydd, prysglwyn; caud-lwyn.—'Hynod oedd gwr, fel y codasai fwyell mewn dyrys-goed.' Ps. 74. 5.—'Hynod fyddai (fel un yn dwyn [peth] i oddiawgrwydd, yr hwn a godai) fwyell mewn dyrys-goed.' Dr. M.

I'w cherio'r seiri goreu gynt,
A roesau' wynt i'w bwyell.

E. Prye, (Ps. 74. 5.)

Y mae yn anhawdd penderfynu pa un ai y coed yn yr anialwch, cyn eu cwympo a'u haddasu at ryw waith, a feddylir wrth y dyrys-goed; neu, ynte, coed cydblethedig cywrair yn y deml. Yr ystyr yw, y mae yn dra amiwg, yr oedd coed o hynodrwydd gynt yn cael eu rhoddi i'r gwyr oedd yn adelladu, ac yn cerio y deml ogoneddus hon; ond yn awr ei dryllwyr sydd yn enwog, y rhai sydd yn bwrw cysegroedd Duw yn tân. 1 Bren. 5. 6, 8, 10, 18. 2 Cron. 2. 14, 16. a 36. 18. Jer. 46. 22, 23. Esa. 64. 11. 2 Bren. 25. 9. I ddybenion sanctaidd, doeth, a da, y mae yr Arglwydd

yn goddef i'w elynion gael eu hewyllys mewn gradd, a llwyddo yn erbyn ei achos, a'i bobl yn y byd; i brofi a phuro ei bobl; i'w ogoneddu ei hun, yn ei ofal am ei eglwys, yn ei chyflwr isel; ac i ddangos cyflawnder ei farn yn erbyn ei elynion. Ond nid hir y pery ymfroest ei elynion: 'gwnethurwr iechydwrtaeth o fewn y tir' yw yr Arglwydd; 'edrych ar ei gyfammod,' ac ni rydd 'enaid ei ddurtur i gynnulleidfa y gelynyon.' Adn. 12, 19, 20.

DYRYSNI, (dyrys) prysgle, prysglwyn. Esa. 9. 18. Gen. 22. 13. Jer. 4. 29.

DYSG—U, Gr. δίδακτω; Llad. DOCTO: addysgu, athrawu, athrawiaethu.—Dysgu a arwydda, 1. Cael gwybodaeth o bethau, trwy wrandawriad ar erill yn athrawiaethu, neu trwy sylwad y meddwl ei hun ar yr hyn sydd i'w ganfod yn ngwioneddau, neu yn rhagluniaethau Duw. 1 Cor. 14. 3. Ps. 119. 71. Yn aml y mae y Psalmydd yn gweddio ar yr Arglwydd ei ddsygu ef yn ei ddeddfau; yr hyn sydd yn dangos ei gydnabyddiaeth o'i dywyllwch, yn ei anaddasu i ddeall gwioneddau Duw, er eu dadguddio iddo. Nid oes neb ond Duw a ddechod ddsygu pechadur tywyll. Y mae Duw yn dysgu ei bobl yn wirioneddol, yn gyflawn, yn effithiol, ac yn dirion iawn. Mat. 11. 29. Ioan 14. 28. Y mae yn perfformio ddeall y gwionedd, yr holl wirionedd, yn y cysondeb o hono; a'r rhagor sydd rhwng y gwionedd a chyfeiliornadau; yn cymyddi y meddwl a'r gwionedd, ac yn rhoddi profiad o'i rin-wedd; yn nerthu i rodio yn ol y gwionedd, a phwyso arno. Ps. 119. 12, 26, 27, 66, 106, &c. Edr. DAD-GUDDIO.—2. Dysgu, hefyd, a arwydda efelychu, arddullio, neu ddilyn ôl rhyw un; gwnethur fel y gwnaeth yntau. Felly y darfu i'r Iuddeuon ddsygu gweithredoedd y Cenedloedd, sef eu canlyn hwy yn eu gweithredoedd eilun-addolgar halogedig. Ps. 106. 35.—3. Adnabod meddwl eraill. Gal. 3. 2.—Y mae rhai yn 'dysgu bob amser, ac heb allu dyfod un amser i wybodaeth y gwionedd.' 2 Tim. 3. 7. Y gwragedd llwythog o bechodau, yn cael eu harwain gan amryw chwantau, y rhai hyn y ddwg y gau athrawon yn gaeth, a chan ba rai y maent yn dysgu; ond am nad ydynt yn clywed y gwionedd gan y gau athrawon hyn, pa fodd y dicheon iddynt ddyfod i wybodaeth o hono? Megys y safodd Jannes a Jambres yn erbyn Moses, felly y mae y rhai hyn hefyd yn sefyll yn erbyn y gwionedd; pa fodd, gan hyn, y gallant ddyfod i wybodaeth y gwionedd, nes darostwng yr elyniaeth yn eu calonau yn ei erbyn? Gwrthwynebed y sawl a fyno y gwionedd, y mae y gwionedd yn gryf, ac a lwyddo yn sicr yn y diwedd.

'Er ei fod yn Fab, a ddsygodd ufudd-dod trwy y pethau a ddyoddefodd.' Heb. 5. 8. Ddsygodd Crist ufudd-dod, nid fel yr ydym ni yn dysgu ufudd-dod, sef dysgu i adnabod ein dyledswydd, a chael ein cyfarwyddo pa fodd, a'n nerthu i'w chyflawni; nid ydoedd angen hyn ar Grist; yr oedd yn gwbl hysbys o bob peth, ac yn barod i holl ewyllys ei Dad; ond ddsygodd ufudd-dod yn brofiadol, trwy weithredu ufudd-dod, a hyn yn yr amgylchiadau mwyaf anhawdd i ufuddhau. Phil. 2. 8.—Galwyd am holl rasau ei ddynoliaeth sanctaidd i weithrediad bywiog a nerthol; sef ei ffydd, ei ostyngelddrwydd, ei hunan-ymwadiad, ei addfwynnder, ei amynedd, a'i gariad. Gweithredodd yr holl rasau hyn yn gyflawn, ac yn ogoneddus, yn ei holl ddyoddefadau. Ynddynt ddsygodd yr hyn na elwir neb arall byth i'w ddsygu; sef beth ydyw i un dibechod ddyoddef dros bechaduriaid; i un cyflawn ddyoddef dros yr anghyflawn. Ni bu, ac ni bydd byth, y fath ufuddhawr, na'r fath ufudd-dod. Yr ydoedd ei ufudd-dod yn hyn, yn unigol, ac yn neillduol; ac nis dicheon neb byth

amgyffred yn gyflawn am dano: ond yn gymaint a dyoddef o hono ef gau gael ei demtio, dichen gynnorthwyo y rhai a demtir. Y mae yn drugarog, ac yn arch-offeiriad ffyddlawn. Heb. 9. 17, 18.—Nid oes neb ond y prynedig, canlynwyr yr Oen, a all ddyysgu y gŵd am brynedigaeth, a rhoddi y gogoniant yn gyflawn i'r hwn yn unig y mae yn dellwng, sef i Dduw a'r Oen, Dat. 14. 3.

DYSGAWDWR. Edr. **ATHRAW.**

DYSGEDIG—ION, (dysg) un wedi cyrhaedd gwybodaeth trwy ddysgediaeth; un gwedi ei addysgu.—'A Moses oedd ddysgedig yn holl ddoethineb yr Aipht.' Act. 7. 22. Bod yr Aiphtiaid mewn cymeriad mawr am eu dysgediaeth, mewn oesoedd wedi dyddiau Moses, sydd eglur oddiwrth y ganmoliaeth a roddir i ddoethineb Solomon, 'ei fod yn fwy na holl ddoethineb yr Aipht.' 1 Bren. 4. 30.

DYSGEIDIAETH. Edr. **ATHRAWIAETH.**

DYSGL—AU, (ysgl) *Llad.* **DISCUS** : llestr, cawgen, bwydiar. Yr oedd llawer o dysglau yn perthyn i wasanaeth y babel, yn angenrheidiol i'r bwyd-offrwm, ac yn cynnwys cig yr aberthau, pan yr oedd yr offeiriad yn ymborthi arnynt. Nid oedd y dysglau arian tywysogion y llwythau yn perthyn i wasanaeth y cysegr; canys yr oedd yn rhaid i'r rhai hyn fod i gyd o aur; (Exod. 25. 29.) ond yr oeddnynt yn perthyn i wasanaeth y cyntedd, ac allor y poeth-offrwm. Yr oedd pob un o honnynt yn pwyso 130 o siclau.

DYSGLAER—EIRIO, (dys-claer) *Gr.* **Σελαγες**; yspenydd, ech-dwywnedig, claer-wych, harddwych, tryloyw.—Gelwir barnedigaethau Duw, 'Ei gleddyf a'i waew-ffon ddysglaer,' o herwydd eu bod hwy yn gyflawn, yn sanctaidd, ac yn ofnadwy iawn. Deut. 32. 41. Hab. 3. 11.—'Gwisgoedd dysglaer,' a arwyddant, purdeb, sanctetiddrwydd, ac ardderchogrwydd gogoneddus; ac yn aml yn ddarluniad o rai yn gweinyddu mewn swyddau goruchel, ac yn arwydd o ardderchogrwydd y personau, a'u zel a'u ffyddlondeb yn eu gwaith sanctaidd. Marc 9. 3. Luc 9. 29. a 24. 4. Dat. 15. 6. a 19. 8.

Goleuni dysglaer oedd, yn aml, yn arwydd o'r presennoldeb dwyfol, yn gweithio yn dirlon, yn rasol, ac yn ogoneddus, fel Duw yr iechydwrriaeth, yn ei oruchwyliaethau tu ag at ei eglwys. Exod. 24. 10. 2 Sam. 22. 13. Ezecl. 1. 4. a 8. 2. a 10. 4. Act. 26. 13. 2 Thea. 2. 8. Edr. **CWMWL.**

Yr oedd dysgleirdeb croen wyneb Moses, gwedi bod gyda Duw ar y mynydd, yn arwydd o berffeithrwydd gogoneddus y gyfraith, yn ngybd i holl oeddiadau cysgodol yr oruchwyliaeth hŏno, fel y gosodent allan, trwy arwyddion cysgodol, yr Arglwydd Iesu, a'i iechydwriaeth. 2 Cor. 3. 7.

'Yr hwn, ac efe yn ddysgleirdeb ei ogoniant ef.' Heb. 1. 3. *oc en apavayama rns doznc*, llewyrchiad, pelydriad, arddysgleirdeb y gogoniant. Nid yw gair yn cael ei arferyl mewn un man arall yn yr holl ysgrifeniadau sanctaidd, ond yn y lle hwn. Y mae awdwr y llyfr a elwir Doethineb Solomon, (pen. 7. 26.) wrth roddi clod doethineb, yn ei galw, 'dysgleirdeb y goleuni tragrwyddol.' Mae y geiriau, 'dysgleirdeb ei ogoniant,' yn gyfieithiad agos iawn o'r geiriau yn Ezecl. 10. 4. *מה נבה כבה ימה* *dysgleirdeb gogoniant IEROPAH.* Y mae yn dra thebygol fod y geiriau yn cyfeirio meddwl yr Hebreaid at ryw beth cysgodol yn eu plith, ag oedd yn eu haddysgu yn y dirgelwch mawr hwn. Gelwir yr arch hefyd, 'y gogoniant,' 'ei brydferthwch.' 1 Sam. 4. 22. Ps. 78. 61. Y mae Crist yn ateb yn gyflawn i'r holl arwyddion dysglaer o ogoniant Duw yn eu plith, ac y mae yr apostol yn galw eu meddylliau oddiwrth y cysgodau at a sylwedd. Mae yr apostol yn llefaru am berson yr Arglwydd Iesu, yr hwn trwyddo

ei hun a burodd ein pechodau: ac y mae yn dangos ei fod yr hyn nas dichen un creadur, na'r holl greadur-laid yn un, byth fod, sef, 'dysgleirdeb y gogoniant dwyfol.' Mae o'r un hanfod dwyfol a'r Tad; y mae yr un gogoniant a'r dysgleirdeb hanfodol yn y naill a'r llall; mae Crist yn ddolw neu yn amlygiad perffaith y Daw anweledig i ni: 'Y neb a'm gwelodd i,' medd Crist 'a welodd y Tad:—Mvfi a'r Tad un ydym.' 'Unrhyw yw y Tad, unrhyw yw y Mab, ac unrhyw yw yr Ysbryt Glân.' Ioan 1. 14. 2 Cor. 4. 4. Col. 1. 15. Edr. **DOLW.** Y mae rhai yn meddwl fod y geiriau yn gyfeiriad at yr haul a'i belydr. Y mae yn sicr fod yr Arglwydd Iesu, y gair Dwyfol, o ran ei berson, ei swyddau, a'i weithrediadau iachusol tu ag at ei bobl, yn cael ei gyffelybu i'r goleuni, yn ei effeithian tirion ar y byd naturiol. Gwel 2 Sam. 23. 4. Esa. 9. 2. a 49. 6. a 60. 1. 3. Mal. 4. 2. Luc 1. 78. a 2. 32. Ioan 1. 4—9. a 8. 12. a 12. 35, 36, 46. Yn ysgrifenu at yr Hebreaid, mae yr apostol, yn y lle cyntaf, yn hysbysu iddynnt fawredd dwyfol a gogoneddus Person y Cyfryngwr: yn ei alw yn Fab Duw—dysgleirdeb y gogoniant—a gwr lun Person y Tad. Geiriau sydd yn dangos ei fod yn *wahanol* berson, ac etto yn *am* a'r Tad, yn ogyfuwch mewn hanfod a phob perffeithrwydd. Y mae yn well na'r angelion, ac yn etifeddau *esse* mwy rhagorol na hwy. Y mae yn cynnal pob peth; am hyn, y mae pob peth creëdig fel diddim mewn cymhariaeth iddo. Dyma y Person, yr hwn yn ei anfeidrol fawredd, sydd yn llenwi yr holl swyddau yn a thros yr eglwys, er ei hiechydwrriaeth.

DYSGWYL—IAD—FA, (gwyll) edrych am, neu aros am un, ymaros, gobeithio.—Y mae yr Arglwydd yn 'dysgwyl i drugarhau.' Esa. 30. 18. Y mae yr Arglwydd, fel un i bendith ganddo, yn barod i'w chyfraru; ond mae dynion yn amharod i'w derbyn; yn lle eu taro am eu hynfydrwydd pechadurus a'u gwrthnysigrwydd, mae yn goddef, yn aros, yn dysgwyl i drugarhau. Gwyr fod eisieu trugaredd arnynt, ac nad oes ond ei drugaredd ef a ddichon eu hachub: mae yn dysgwyl am adeg addas er ei ogoniant ei hun, a'u gwir lesad hwythau, i'w gwaredu a'u cysuro. Y mae Duw yn trugarhau mewn amser addas, gyd â'r doethineb mwyaf. 'Dysgwyl i drugarhau,' a arwydda ei fod yn arfaetliu trugarhau, yn bwriadu, ac yn hoffi trugarhau; hefyd ei fod yn gweinyddu trugaredd yn y ffurdd, ac yn yr amser goreu, ac ystyried pob peth. Nid yw ei amser ef a'n hamser ni yn cyfateb yn aml; ond yn ei amser ei hun y gwna efe bob peth. Ioan 2. 4. a 7. 6.

Gwaith ei bobl yn 'dysgwyl wrth yr Arglwydd,' a arwydda bod eu hedrychiad arno, a'u gobalith ynddo fel eu hunig noddw'r a'u gwaredwr, a'u parodrwydd i ufuddhau iddo, fel eu Harglwydd a'u Brenin. Pa. 55. 3, 5. a 27. 14. a 123. 2. a 130. 5, 6, 7. a 131. 3. Diar. 20. 22. Mae pob annogaeth i ddysgwyl wrtho; gwedi rhoddi i ni addewidion mawr iawn a gwerthfawr; wedi trugarhau wrth floedd o'r fath bechaduriaid a ni; ni waradwyddir neb a ddysgwylant wrtho—dysgwylidodd ef lawer wrthym ni—ac efe a wŷr oren yr amser i drugarhau. Ond y mae yn weddus fod dysgwylid pawb wrtho, mewn ffydd, yn ostyngedig, yn amyneddgar. yn wylidawrus rhag pob peth a fyddo yn ei anfoddloni, ac yn dyfal gyrcu at ei holl ewyllys, a'i gyngbor. Trugaredd ryfedd yw, i bechadur, fod lle i ddysgwyl; nid oes dim lle, na sail i ddysgwyl am drugaredd yn uffern; y mae heb ei haddaw i'r preswylwyr yno.—Yr oedd iechydwrriaeth yr Arglwydd gan yr hen Jacob i ddysgwyl am dani, pan yr ydoedd pob peth arall yn pallu iddo. Gen. 49. 18.

DYSGYBL—U—ION—IAETH, *Llad.* **DISCIPULUS** : ysgolhaig, canlynwr, dysgwyr; un yn dyysgu gan arall. Arwydda, yn y Testament Newydd, credadyn, Cristion, canlynwr i Iesu Crist. Yn yr efyngylau, yn gyffredin, arwydda yr apostolion, y rhai a ddysgasant

gan Iesu Grist, fel eu hathraw; ond yn yr Actau a'r Epistolau, arwydda canlyniwr i Iesu Grist, yr hwn sydd am ei ddysgu yn y ganlyneidd am dano, a bod yn ganlyniwr iddo.—Dysgyblion Ioan, oedd y rhai a ddysgwyd gan Ioan, ac yn ganlyniwr iddo. Mat. 9. 14. Ioan 1. 35. Luc 11. 1.

DYSPAIDD—**EDIG**, (yspaudd) mab dyspauddedig; ystafellydd.—Nid oedd i un dyspaudd ddyfod i gynulleidfau yr Arglwydd. Deut. 23. 1. Nid oes i ni feddwl fod y gwaharddiad hwn yn cyrhaedd mor belled a difreinio y dyspauddedig o freintiau cymdeithas wladol, na manteision crefyddol hanfodol i wir grefydd; ond yn unig yn eu nodi & rhyw wahaniaeth amharchus oddiwrth eraill. Hwyrach eu bod yn cael eu caud allan o bob swydd yn y gynulleidfau, a'u bod yn cael eu hattal rhag ddyfod i gynulleidfau Israel i addoli, neu ymuno yn y gwleddoedd sanctaidd; ond eu bod i addoli y tu allan, fel yr oedd yn ganiataol i'r cenedloedd dienwadedig wneuthur. Yr ydoedd y gyfraith hon yn tueddu i attal rhieni rhag anafu eu plant, yr hwn ydoedd arferiad tra chyffredin yn y gwleddydd a'r oesoedd hyn. Nid oedd un offeiriad ág arno, i offrymu bara ei Dduw; 'Ni chaffi un gwr y byddo anaf arno nesau.' Lef. 21. 17—21. a 22. 22, 23, 24. Ond yn lle eu cau allan, y mae yr Arglwydd Iesu yn iacháu yr anafus; i.e. pob clefyd, a phob afiechyd. Gal. 3. 28. a 6. 15. Esa. 56. 3.

DYSTAIN, (tain) *ystiwart*, pen-swyddwr; goruchwyliwr: ynad llys; rheolwr.

Y *dystain* a ddyly rana y lleitlyn; iddo ei hun yn neaf i'r lly, a'r holl swyddwyr gyd ág ef; efe y sydd ben ar yr holl swyddwyr. *Cyfreithiau Cymreig*.

Y geiriau דַּיְטַיִן *dystain*, yn Gen. 37. 36. a 39. 1. a 40. 3, 4. a arwyddant pen y cigyddion, neu pen y dienyddwyr, neu blaenor y gosgordd-lu. Rhai o'u gosgordd-lu oedd y dienyddwyr gan y tywysogion gynt. Un c'iosgordd (*οπισκοπαρατωπα*) a anfonodd Herod i dori pen Ioan Fedyddiwr. Marc 6. 27. Y gair טַבַּח *tabach*, y sef un yn lladd anifeiliaid, yn i Sam. 9. 23, 24. a 8. 13.

DYSTAW—**BWYDD**, (taw) dison, dislarad, di-drwst; tawedogrwydd.—Dysgwyl yn ddystaw am iechydwrhaeth yr Arglwydd, yw dysgwyl yn ostyngedig, yn amyneddus, yn ddirwngach, ac yn ddiolethgar am le i ddysgwyl. Felly gweddai i bechadur ddyswyl wrth y Duw y pechod yn ei erbyn; a da fydd hyn iddo yn y diwedd. Galar. 3. 26.—'Eistedd yn ddystaw,' yw eistedd yn ddiawn, ac yn ddigynhwrf, a digyffro. Felly y gwnaeth merch y Caldeid er ys oesoedd. Esa. 47. 5.—'Llef ddystaw fain,' yw llef isel, yn dwyn meddwl eglur i'r person y cyfeirir hi ato, ond yn anadnabyddus i eraill; y fath ydyw llef yr Ysbryd trwy yr efengyl, yn llefaru yn nghalon y pechadur, i'w blygu ger bron Duw, i ddysgwyl yn ddystaw am iachawdriath. 1 Bren. 19. 12. Ps. 89. 15. Zech. 4. 6. Iago 3. 17.

Yr ydoedd awdurdod dwyfol yr Arglwydd Iesu yn ymddangos yn hynod, pan lefarai wrth y môr, 'Gostega, dystawa—a'r gwynt a ostegodd, a bu *taweluch mawr*.' Ac wrth y cythraul arian, 'Dystawa, dos allan o hono—a'r cythraul a aeth allan o hono.' Marc 4. 39. Luc 4. 35.—'Disgyn i ddystawrwydd,' yw disgyn i wlad y neirw, y rhai ni foliantwr yr Arglwydd. Ps. 115. 17. a 94. 17. Job 3. 17, 18.—'Dystewi yn yr Arglwydd,' sef ymestwng iddo, ymorphwys arno, ac ymlonyddu ynddo, oddiar olwg ar ei ben-arglwyddiaeth, ei ddoethineb, ei allu, a'i ddaioni. Nid oes le i'n diogel rhag ofnau a pheryglon, ond yn yr Arglwydd. Os efe sydd wrth y llyer, y mae yn weddus i bawb yn y llong fod yn ddystaw, er mor beryglus y dichon ymddangosiadau fod. Ps. 37. 7.—Y mae yr Arglwydd yn ddystaw wrth un pan na byddo

trwy y gair yn ei argyhoeldi, yn goleuo, yn hyfforddi, yn ceryddu, ac yn ei gysuro, nac yn gweithredu iechydwrhaeth drosto. Ps. 28. 1. Barn. 18. 9. 1 Bren. 22. 38.

DYSTRYCH, (ystrych) ewin, ysgai.—'Can wyneid a dystrych y don.'

Y gwaethum hys oedd ddrwg,
Yn dy lân olwg dystrych

E. Prys. (Ps. 51. 4.)

DYSTRYW—**IO**, *Llad. DESTRUCTION, DESTRUO; Saes. DESTRUCTION, DESTROY*; dinstyr, dystryw-edigaeth; dinstyrto, difrodi, dyfetha. Edr. **DINSTYR**. Job, yn llefaru am fawredd Duw o ran ei wybodaeth a'i allu, a ddywed, 'Mae uffern yn noeth ger ei fron ef, ac nid oes dō ar ddystryw.' Job 26. 6. Wrth uffern a dystryw, yr un peth a feddylir; dystryw yw uffern; dystryw dynion a'u holl gysuron, droe byth; dystryw eu cyrph a'u heneidiau, eu parch a'u gwychder, &c.; dystryw cyflawn o'r cwbl yw, yn ddifeddygriaeth, ac yn ddiddarod. I ddystryw mae ffordd lydan pechod yn arwain. Er nas gwyddom yn mha le mae uffern, beth sydd yn cael ei wneyd, na pheth a ddyoddefir yno, na pheth a ddaeth o'r rhai a ddystriwyddyno, etto gŵyr Duw; nid oes dō ar ddystryw iddo. Gŵyr ef holl dirgelion uffern, holl ddechellion y cythreuliaid, holl ddyfnderoedd y poenau, a holl waelodion y trueniwydd yno; os felly, pa faint mwy y gŵyr holl dirgelion calonau meibion dynion? Ps. 139. 8. Diar. 15. 11. Esa. 14. 9. Amos 9. 2. Heb. 4. 13.

'Dinas dystryw y gelwir un.' Esa. 19. 18. Mae rhai copiau o'r Bibl Hebraeg yn darllen דִּינָא *dinas* yr haul, ac nid *dinas dystryw*. Llauer a ysgrifenydd gan feirniaid dysgedig yn nghylch yr enw hwn; a pha ddinas a feddylir; ond gan fod yr Esgob Lowth yn gadael y peth heb ei benderfynu, rhyfyg fyddai i mi ymgais i hyn. Y mae Vitringa ac eraill, yn barnu mai Heliopolis, dinas hynod am ei heilunaddoliaeth, a feddylir; fel pe buasai hyn yn arwydd hynod o allu buddugoliaethol yr efengyl, fod dinas mor nodedig am ei heilun-addoliaeth yn lefaru iaith Canaan, neu yn profesu crefydd Canaan. Gwel Vitringa a Lowth *in loco*.—Prideaux's *Connect.* p. 2. b. iv.—Dr. H. Owen's *Enquiry into the Present State of the LXX. Vers.*—Dr. Kennicott's *Dissert. General.* p. 10., sec. xxi.

DYSYLU, (syly) sylweddu, cryfhau, seilio.—'Mal gwedy eich gwreiddler a'ch dyaeyer yn-carat.' Eph. 3. 18. 'Gwedy dyaeyl sail y fydd.' W. S.—Argument yr Epistol at y Rhueiniaid.

DYSYML, (syml) cywir, didwyll, annichellgar.—'A Jacob oedd wr dyaeyml, y'n cyfanneddu mewn pebyll.' Gen. 25. 27.—'A Jacob oedd wr perffaiith, yn cyfanneddu mewn pebyll.' Dr. M. *Heb.* דַּיְטַיִן *perffaiith, cyflawn*: yr un gair ag a arferir am Noah, Job, ac eraill; arwyddu, nid yn unig fod Jacob yn wr cywir, syml, annichellgar, yn ei ymddygiad tu ag at ddynton; ond hefyd, ei fod yn wr dauwlol, yn ofni Duw, fel Job, ac yn cilio oddiwrth ddyrygion; yn byw fel pererin a dycieithr yma yn y byd.

DYWEDYD, (gwedyd) llefaru, adrodd.—1. Ewlyllsio ac erchi gyd ág awdurdod, gallu, ac effeithioldeb. Gen. 1. 3, 6, 9.—2. Haeru, adrodd. Gen. 37. 20.—3. Llefaru. Barn. 12. 6.—4. Addaw. Luc 8. 43.—5. Ateb. Exod. 3. 13, 14.—6. Dysgu, sicrhau. Mat. 17. 10.—7. Esbonio, egluro. Heb. 5. 11.—8. Rhybuddio. Col. 4. 17.—9. Cyfaddef, cydnabod. Luc 17. 10. Edr. **LLEFARU**.

DYWEDDI—**O**, (gwedd) priod, priod-ferch; ymgwymodi i briodi; priodi. Byddai yn arferiad yn mhllith yr Iuddewon i'r ddau ddyd ymgwymodi

â'u gilydd, cyn i'w priodas gael ei chyflawni. Byddai hyn yn cael ei wneuthur, naill ai trwy ysgrifennu, neu trwy roddi dara o arian i'r ddywedd, yn ngwyddtystion; ac wrth ei roddi, dywedai y mab ieuanc wrth y ferch, 'Derbyn y darn hwn yn wystl o'th ymrwymiad i fod yn wraig i mi.' Byddai ei derbynriad o'r gwystrl yn arwydd o'i hollol gydsyniad, a'i hymrwymiad iddo. Wedi eu dyweddriad, byddai yn oddefol i'r ddau ddyn ieuanc i ymweled y naill â'r llall, yr hyn nid oedd gyfreithlon o'r blaen. Yr oedd eu dyweddriad yn eu rhwymol i'w gilydd, er nad oedd yn canistâu yr un rhyddid a'r cyfammod priodasol. Os byddai i'r ddyweddri droseddu yn erbyn ei hammod, yr oedd i gael ei chospl am odineb, yr un fath a phe buasai yn wraig briodasol.

'Mi a'ch dyweddriais i un gwr, i'ch rhoddi chwi megys morwyn bur i Grist.' 2 Cor. 11. 2.—'Oblegid darperais chwi i un gwr.' Dr. M.—Y gair *ἀποστομαί*, a arwydd, medd Mr. Parkhurst, *parotoi*, *addasu*, yn hytrach na *dyweddri*. Y dyben oedd gan yr apostol yn ei holl weinidogaeth yn mhllith y Corinthiaid, oedd eu parotoi a'u haddasu i Grist, trwy eu gwrthodiad â'u holl eilunod, a'u chwantaau llygredig; a'u hymrodriad yn hollol i Grist yn unig, fel eu hanwylyd, eu priod, a'u Harglwydd.

Mae Crist yn galw ei eglwys, ei 'ddyweddri.' Can. 4. 9, 10. a 5. 1. Carodd hi â chariad tragwyddol, a rhoddodd ei hun drosti, i'w phrynu oddiwrth bob anwired; y mae yn ei sancteiddio, ac yn ei glanhau, fel y gosodai hi yn ogoneddus iddo ei hun, yn eglwys heb arni na brycheuyn na chrychnal, na dim o'r cyfryw. Mae yn fwy neillduol iddo ei hun, i'w mwynhau ac i ymogoneddu ynddi, nag un rhan arall o'i greadigaeth. Y mae mewn undeb agosaf â Christ; y mae ei Ysbryd ynddi, a'i ddelw arni; a chaiff ei

chyd-ogoneddu gyda Christ, a threulio tragwyddoldeb yn y gymdeithas anwyllaf â Christ, ei phriod. Eph. 5. 25, 26, 27. Tit. 2. 14. 'Mi a'th ddyweddriaf â mi fy hun,' medd Crist wrthi, 'yn dragwydd; i.e. dyweddriaf di â mi fy hun mewn cyflawnder;' y mae yn gyflawn yn eiddo lldo trwy roddiad y Tad—trwy ei ddewisriad ei hun—a thrwy eu hymrodriad ewyllsagar iddo, yn nydd ei nerth; ac mae hiithau yn hollol gyflawn ynddo, a thrwy ei hundeb âg ef.—'Ac mewn barn, ac mewn tiriondeb, ac mewn trugaredd, ac mewn ffyddlondeb.' Y mae yma bob peth yn cael eu henwi sydd angenrheidiol yn y pleidiau, i wneuthur y cyfammod rhyngddynt yn gysurus, yn ddymunol, ac yn barhaol. Y mae cyflawnder a barn yn sylfaen iddo, tiriondeb a thrugaredd yn y gweinyddio o hono; ac am fod ffyddlondeb o bob tu, ni thorir ef. Y mae yr Arglwydd ei hun yn ymrwymo i edrych am fod y cyfammod yn cael ei wneuthur felly; 'Mi a'th ddyweddriaf â mi fy hun.' Y mae y cariad, a'r daioni, a'r tiriondeb a amlygir yn y geiriau, yn anfeidrol; ei waith ef ydyw y cwbl. Y mae yn enwi ynddo bob peth angenrheidiol i'w wneuthur yn gyfammod addas rhwng y cyfryw bleidiau â Duw a phechadur—*sef cyflawnder, a barn, a thiriondeb, a thrugaredd*. Y mae yn addas i'r Arglwydd, ac yn gymhwys i'r pechadur hefyd; camys y mae ynddo drugaredd i fadden, a thiriondeb i gyddwyn âg ef, i'w gynnorthwyo, a'i gysuro. Nid mi a'th *achubaf*, yn unig, ond mi a'th *ddyweddriaf*; nid â rhyw un arall, ond â mi *fy hun*: o gariad anwyllaf, mi a'th ddygaf i'r undeb agosaf â mi fy hun, fel y byddech yn eiddo i mi, a minnau yn eiddo i tithau, i gyd-fediannu, ac i gyd-fywiolaethu byth gyd â'n gilydd! O gariad difesur! O ras anchwiliadwy! Zanchius *in loco*.

E.

E, rhagddod mewn geiriau. Aml y rhoddir hi yn lle rhagenw.

E fynai'r gath bysgod, ond ni fynai wlychu ei throed. *Diar*.

EANG—DER, (ang) helaeth, llydan, mawr, rhydd.

Eang yw y byd i bawb. Diar.

'Dy orchymyn di sydd dra èang.' Ps. 119. 96. Wrth y gorchymyn, deallwn, holl gorph gwrloneddau dwyfol. Y mae yn èang, oblegid èangder y dadguddriad o Dduw sydd ynddo; sef o'i berffeithrwydd, ei hanfod, ei briodoliaethau, ei arfaeth, ei gynghor, a gwaith y Personau Dwyfol yn nhrefu yr iechydwrtaeth. Y mae yn y gorchymyn, neu y gwrlonedd dwyfol, ddadguddriad cyflawn o'r pethau mwyaf èang, dyfnion a gogoneddus; sef dyfnion bethau Duw, mewn perthynas i iechydwriaeth yr eglwys. Cynnwys hefyd èangder o gyfarwyddiadau, hyfforddiadau, cysuron, a chynnalieth i bechadur tlawd, cyfatebol i amrywiaeth yr amgylchiadau y dichon un fod ynddynt. Nid oes dim yn perthyn i bechadur, i'w gyflwr rhyngddo â Duw, i'w ddyledsawd i Dduw, ac i'w ddeudwyddwch yma, ac oddi yma, nad ydyw gwedi ei olygu yn y dadguddriad dwyfol. Mae y gair yn addas i bawb, yn mhob amgylchiad a sefylla. Y mae cyfnewidiadau yn perthyn i bethau eraill, ac mae *diweddi* ar bob perffeithrwydd; 'ond galr ein Duw ni a saif byth.' Esa. 40. 8. 1 Petr. 1. 25. Mat. 5. 18. Rhuf. 7. 12. Heb. 4. 12, 13.

'Èang yw y porth, a llydan yw y ffordd sydd yn arwain i ddystryw.' Mat. 7. 13. Y mae y porth yn èang a'r ffordd yn llydan, oblegid amrywiaeth y ffyrdd o bechu, ac i gyd yn arwain i'r un fan; hefyd, oblegid nad yw y rhai sydd yn cerdded y ffyrdd hyn yn cadw eu hunain o fewn terfynau gorchymynion Duw, ond

yn tîri ar draws y rheolau sanctaidd, ac yn rhodio yn ddiatalfia yn ol eu hewyllysiau eu hunain; yn aml, hefyd, nid ydynt mewn blinder fel pobl eraill. Pa. 73. 5.

Y mae yr Arglwydd yn èangu ar ei bobl—yn èangu eu calonau—pan mae yn eu gwaredu o gyfyngderau, erlidiau, a phrofedigaethau; yn rhyddhau eu meddylion o gadwynau eu llygredigaethau; ac yn eu dwyn i adnabyddiaeth, ac i fwynhad o holl èangder yr efengyl. Y mae èangder yn cael ei osod o flaen pechadur yn yr efengyl: yn yr adnabyddiaeth o'r efengyl trwy ffydd, y mae yntau yn cael èangu arno. Pa. 31. 8. a 118. 5. a 119. 32, 45. 2 Cor. 6. 11, 13.

EBACH—AU, (eb-ach) cilfach, gwasgodfa, loches. —'Hwy a ganvuesont ryw ebach a' thorian iddaw.' Act. 27. 39. W. S.

EBAL, Heb. עֵבֶל [*eruglwyth o hynafiaeth*].—1 Mab Sobal, o hiliogaeth Seir yr Horiad. Gen. 36. 23.—2. Mynydd yn agos i Sicheu, gyferbyn a mynydd Garizim, a dyffryn rhyngddynt. Y mae y ddau fynydd yn debyg i'w gilydd o ran hŷd, uchder, a'u dull. Yr oedd Ebal o du y gogledd, a'i ben yn llwng, ac yn ddirfwrth: yr oedd Garizim o du y deau, ac yn dra ffyrwthlawn. Ar y mynyddoedd hyn y gorchymynodd Duw osod llwythau Israel, chwech ar bob un, i ddadseinio *Amen* i'r bendithion a'r melldithion a gaent eu cyhoeddi gan yr offeiriad yn y dyffryn rhyngddynt. Deut. xxvii, a xxviii. Jos. 8. 30—35. Y dull oedd fel hyn, medd Calmet, chwech o dywysogion y llwythau cyntaf a enwir, a esgynasant i ben mynydd Garizim; a thwysoegion y chwech llwyth arall a esgynasant i ben mynydd Ebal. Yr offeiriad, a'r arch, a Josuah, a henuriaid Israel, a safent yn

nghanol y dyffryn, rhwng y ddau tynydd. Yr oedd y Lefaid yn gylch oddi amgylch yr arch, a'r bobl a'u henuriaid oeddnt wrth droed pob un o'r ddau fynydd, chwech llwyth o bob tu. Gwedi eu gosod hwynt yn drefnus fel hyn, yr offeiriad a droent eu hwynebau tua mynydd Garizim, ac yna a gyhoeddent y fendith, megys, 'Bendigedig yw y gwr ni wnel ddelw gerfedig,' &c. Y chwech llwyth ar y mynydd, a'r chwech llwyth wrth odre y mynydd, a atebent, *Amen*. Wedi hynny, yr offeiriad a droent eu hwynebau tua mynydd Ebal, ac a gyhoeddent, 'Melldigedig yw y gwr a wnel ddelw gerfedig,' &c. A'r chwech tywysog ary mynydd hwnw, a'r chwech llwyth fel o'r blaen, a atebent, *Amen*. Dywedir eu bod ar, ac ar gyfer, y ddau fynydd. Deut. 27. 12. Jos. 8. 33. Heblaw cyhoeddi y melldithion ar fynydd Ebal, yr oeddynt hefyd i osod yno geryg mawrion, eu calchu a chalch, ac ysgrifenu holl eiriau y gyfraith arnynt; naill ai y Deg Gorchymyn, neu dalfyriad o holl gyfeithiau Moses. Yr oeddnt hefyd, i adeiladu yno allor o geryg cyfain, heb u naddu, i offrymu arni boeth-offrwm i'r Arglwydd: ie hefyd hedd-aberth, a bwya yno, a llawenyachu yno zer bron yr Arglwydd. Deut. 27. 7. Yr oedd y cwbl yn dangos uniondeb, cyflawnder, a pherffithrwydd sanctaidd y gyfraith, a'i melldithion; nad oes bosibl ein gwaredu oddiwrth ei melldithion, ond trwy yr Hwn a roddodd ei hun yn aberth drosom, ac a wnaed yn fellidith drosom, i'n llwyr brynu ni oddiwrth fellidith y ddeddf; a bod cymundeb gorfolleddu rhwng Duw a'i bobl, ar gyfrif yr aber h hwnw, yn wyneb y gyfraith daulllyd, a'i melldithion ofnadwy. Yr ydoedd gwaith yr henuriaid a'r bobl yn ateb *Amen*, pan gyhoeddid melldithion y ddeddf, yn arwyddo eu cydsyniad hwy a'r ddeddf, ei hod yn gyflawn, yn sanctaidd, ac yn dda; ac nad oedd yn greulawn yn eu melldithion, ond yn gwbl addas, yn mhob ystyr, yr hyn a ddylasai fod, ac mai hwy oedd yn ddrwg, yn ei throesudd. Nid oes neb byth a wir werthfawroga aberth y Cyfyngwr, ond y rhai a welsant berffithrwydd ac uniondeb y gyfraith, a'u bod hwythau yn hollol feis, ac anesugodol. Rhyw drefa ryfedd yw hōno, sydd yn dwyn Duw a phechaduriaid i gyd-wledda a'u gilydd ar fynydd Ebal! Allor o geryg, heb raid eu naddu, ac aberth difal i Dduw, sef Crist Iesu, perffith, cyflawn, a difal, yw unig sail y cymmod a'r wledd ryfedd hon. Lef. iii. Act. 10. 36. Col. 1. 20. Rhuf. 5. 10. Eph. 2. 16, 17. Heb. 13. 20, 21. Phil. 3. 9.

EBARGOFI—WYD, (argof) anghofio, gollwng dros gŏf, gollwng yn anghof.—Ebargofo y ddeddf, sef peidio a sylwi yn graff ar y ddeddf, a gweithredu yn ol ei gorehymynion sanctaidd. Mae anghymedroldeb yn tueddu i hynny. Diar. 31. 5. Preg. 8. 10.

EBED, *Heb.* עֲבֵד [*gwas*] 1. Tad Gaal. Barn. 9. 26.—2. Mab Jonathan, o deulu Adin, yr hwn a ddychwelodd o Babilon, a chyd âg ef ddeg a deugain o wrywiaid. Ezra 8. 6.

EBED-MELEC, [*gwas y brenin*] Ethiopiad, gwas y brenin Zedeiach. Bu yn offeryn efo y brenin i waredu Jeremiah y prophwyd o ddaear-dŷ tomlyd Malciah. Oblegid ei garedigrwydd i'r prophwyd, y mae yr Arglwydd yn addaw trwyddo, ei waredu pan gai y ddinas Jerusalem ei difrodi gan Nebuchodonozor a'i luoedd. Jer. 38. 7, 8. a 39. 15—18.

EBEN-EZER, *Heb.* אֲבֵן עֶזֶר [*maen y cymhorth*] Tra yr ydoedd Samuel yn gweddio ac yn aberthu, y mae yr Arglwydd yn dryllo y Philistiaid â tharanau mawrion, a lladdwyd hwynt o flaen Israel. Yn goffadwriaeth am y fuddugoliaeth ryfedd hon, y mae Samuel yn gosod i fynu isen rhwng Misphe a Sen, ac yn galw ei enw, Eben-ezer, ac yn dywedyd, 'Hyd yma y cynnorthwyodd yr Arglwydd nyni.' Oddiwrth y maen hwn, galwyd y maes, Eben-ezer. Yr ydoedd gosod i

fynu y golofn yn arwydd o gydnabyddiaeth ddiolchgar Israel o ddaioni yr Arglwydd tu ag atynt, ac yn annogaeth i bawb yn y cyfryw amgylchiadau, i alw arno, a rhoddi eu hymddiried yndo. 1 Sam. 4. 1. a 5. 1. a 7. 12. Gen. 22. 14. Exod. 17. 15. Ps. 71. 6, 17. Esa. 46. 3, 4.

EBENUS, *Heb.* אֲבֵן עֲבֹן [*du, tywyll*] math o goed celyd, trwm; cymerant eu llathru a'u llyfahau yn hardd-glws, ac am hyny arferent hwynt mewn brith-addrn i amryfalu brith-waith. Y mae y coed hyn o amryw liwiau, sef yn ddu, yn goch, ac yn wyrdd; ond y muchudd-ddu (*jet-black*) a gyfrifir oreu. Y mae yn tyfu yn yr India Ddwyrainol; o ymys Madagascar a St. Maurice, y dygir y rhan fwyaf o hono i Ewrop. Yr oedd y pren hwn mewn cymeriad mawr yn yr hen oesoedd, ac yn wrthddrych y marchnadyddion o Dedan. Ezec. 27. 15.

EBIASAPH, *Heb.* אֲבִישָׁפָא [*tad y cynnulliad, neu fy nhad yr hun a ychwanegodd*] Lefaid, mab Elca-nah, a thad Asir. 1 Cron. 6. 23.

EBOL—ION, (eb-awl) *Gr.* ἔβλος (*pblos*) *Llad.* PULLUS: blanc; llwdn casgeg, neu asen.—Ar 'ebol asen, ar yr hwn nid eisteddodd dyn erioed,' y marchegodd yr Arglwydd Iesu, brenin Sion, i Jerusalem, yn arwydd o'i hollol gyd-furfiad a'r ddeddf, ac o'i oestyn-eiddrwydd a'i addfwynder yn ngweinyddiad ei awydd. Mat. 21. 7. Deut. 17. 16, Jos. 11. 6. Barn. 5. 10. 1 Bren. 1. 33. Yr oedd ei ymddangosiad fel hyn, yn marchogaeth i Jerusalem, yn gyfateb yn gwbl i'r brophwydoliaeth am dano. Zech. 9. 9. Er nad oedd ynddo ddim yn wrthun ac yn ddirmygus, etto yr oedd ei ymddangosiad yn y dull hwn, yn isel, yn oestynedig, ac yn addfwyn iawn. Mae holl amgylchiadau y peth yn dangos hyn. Nid march golygus oedd dano, ond asen; nid ei eiddo ei hun, ond eiddo arall; ac nid asen gwedi tyfu i'w chyflawn faintiol, ond *ebol* llwdn asen, 'ar yr hwn nid eisteddodd dyn erioed.' Nid â thaclau addurnedig, ceinwch, yn ei gylch, dim ond dillad rhai o'r dyfa arno; ac, tebygol, y rheffyn oedd yn ei gyllym, yn lle ffyrn harddwych, yn ei ben. Dyma Frenin Sion—y Cyflawn—yr Achubydd—y Llariaid! Yr oedd yn fuddugoliaethus yn ei iselder; yn fawr-frydig yn ei ddaroestyniad mwyaf; yn Frenin galluog i achub Sion, ac i ddystrywio ei gelynyion. Fel yr oedd hyn yn gyflawniad y brophwydoliaeth am dano, felly yr oedd yn cyfateb i gymeriad oen y pasc ar y *degfed* dydd; canys ar y dydd hwnw yr aeth Crist, gwir oen y pasc, i mewn i Jerusalem, i aberthu ei hun drosom. Lightfoot. Yr oedd ei ymddangosiad breninol, fel hyn, yn dystiolaeth eglur nad oedd ei deyrnas o'r byd hwn; ac ar yr un pryd, yn tafu dirmyg a gwarth, yn y modd mwyaf cyhoeddus, ar holl fawr-rwyg a gwychder dynion cnawdol, plant y byd hwn.

EBRAN, (eb-ran) gogawr; porthiant anifeiliaid.—'Dy ychafn hefyd, a' th asynod, y rhai a lafuriant y tir, a borant ebran bur.' Esa. 30. 24. Y geiriau ydynt ran o brophwydoliaeth, yn rhagfynegi trugareddau Duw i'w eglwys. Wrth yr ychafn a'r asynod, trwy lafur pa rai y mae eraill yn cael eu cynnalaieth, mae i ni ddeall, yn ddiawmeu, y rhai sydd yn poeni, neu yn llafurio yn y gair a'r athrawiaeth; y rhai sydd yn ymborthi eu hunain, ac yn ganlydol, yn porthi eraill, sef ποιμνιον του θεου, *pradd Duw*, âg ymadrodd iachus (λογον υγιου). Oni phorthir yr anifeiliaid sydd yn llafurio, ni cheir ond ychydig o lafur oddi wrthynt; felly hefyd, y rhai sydd yn golygu pradd Duw, oni byddant hwy yn ymborthi ar athrawiaethau iachus yr efengyl eu hunain, ni chaiff y pradd dan eu gofal, ond bywoliaeth dlawd ac afluachus. Y mae hon yn addewid dra gwerthfawr i'r eglwys, sef addaw y byddai ei gweinidogion yn iachus yn y ffydd, ac mewn profiad ysbrydol o ddyfaion bethau Duw; a thrwy

hyny yn gryffon i lafurio, ac i borthi defaid Crist. Tit. 2. 8. 1 Tim. 5. 17. a 6. 3. Ioan 21. 16, 17.— בלילי המזון אכילי Y rhan fwyaf o gyfleithwyr, yn dilyn Kimchi, a gyfleithiant y geiriau, *eburan pur*. *Clean provender*. *Saas*. Ond arwydda y gair *רפון* *lesfen*, neu *lesfeinlyd*. Lef. 23. 17. Exod. 12. 15. Arwydda, medd Bochart, ebran cymysgedig, lled-sur, i gymhorthi cylläon yr anifeiliaid, pan fyddent yn alaru ar eu bwyd. Mae gan yr Arabiaid yr un gwahaniaeth o ebran sur a melus hyd heddyw. Arwydda y geiriau y byddai eu hebran yn fiasus ac yn iachus.

EBRWYDD, (eb-rhwydd) buan, cyflym, prysur. Y mae yr efengylwyr wrth roddi hanes gwyrthiau ein Hiachawdwr, yn sylwi yn aml eu bod lwy yn cael eu gwneuthur yn ebrwydd, yn ddioed, yn y fan. Yn ebrwydd y cafodd llygaid y deillion olwg—yn ebrwydd y crinodd y ffygybren—yn ebrwydd yr ymadawodd y gwahan-glywf a'r gwahan-glywfus—yn ebrwydd y sychodd ffynonell gwaed y wraig a'r dufferlif. Mat. 20. 34. a 21. 19. Marc 1. 42. a 5. 29. Luc 13. 13.—Yr oedd tri pheth yn ymddangos yn ei holl wyrthiau; sef graeonrwydd, gallu, a pherffeithrwydd.—1. Yr oeddnt yn wyrthiau grasol; iachus, nid lladd dnyrn, yr ydoedd.—2. Yr oedd gallu dwyfol yn ymddangos ynddynt oll, y fath a amlygwyd yn nghreadigaeth y byd. A'i air, yn gyffredinol, yr oedd yn iachâu y cleision, yn agoryd llygaid y deillion, ac yn cyfodi y meirw.—3. Yr oedd, hefyd, berffeithrwydd yn ei waith. Nid iachus yn raddol yr oedd, oddigerth y dall yr agorodd ei llygaid, y cawn hanes am dano yn Marc 8. 22. Ioan ix. ond yr oeddnt yn *y fan* yn ebrwydd (*עב-רוע*) yn berffaith iach. Yr oedd y dyn claf o'r parllys mor berffaith iach, fel yr oedd yn abl cymeryd ei wely i fyru, a myned i'w dy. Chwegr Petr a gododd, ac a wasanethodd arnynt. Mat. 8. 14, 15. a 9. 6, 7. Nid oes eisieu amser, mwy na defnyddiau, moddion, ac offerynau ar Ddau i weithio. Y mae yn aml yn cymeryd amser, fel yn nghreadigaeth y byd; etto, o'n rhan ni, ac nid o'r ran *Ef*, mae yn gwneuthur hyny, fel y gallem ni gael hamden i sylwi ar ei waith, a'i dduill yn gweithio; fel, trwy hyny, yr adnabyddom ef, a'i dragwyddol allu, a'i Dduwdod. Wrth ddysgwyl wrth yr Arglwydd, da i ni synied felly am dano; dichen ein cynnorthwyo yn ebrwydd, yn y fan, yn ddioed. Nid oes dim yn anmhosbil, dim yn anhawdd, ac nid rhaid iddo oedi gweithio un fynyd. Ei anrhydeddu yw dysgwyl wrtho, fel y cyfryw.

'Na ddod dwylaw yn ebrwydd ar neb, ac na fydd gyfranog o bechodau rhai eraill.' 1 Tim. 5. 22. Mae llawer yn ymgais am fyned i'r weinidogaeth yn bechadurus, o gau ddybenion pechadurus, a Duw erioed heb eu galw a'u hanfon. Wrth roddi dwylaw yn ebrwydd (*ראשוע, ar frys*) mae i ni deall, rhoddi dwylaw yn *ysgafn*, ac yn *anystyriol*; heb ymfyniad difrifol, a chael prawf o'r person yn gyntaf. Nid *newyddian*—nid yn ebrwydd—'a phrofer y rhai hyny yn gyntaf; yw y cyfarwyddiadau sanctaidd mewn perthynas i rai yn myned i'r weinidogaeth. 1 Tim. 3. 6, 10. Y mae pechod y rhai hyny yn fawr, sydd yn rhuthro i'r weinidogaeth, a Duw heb eu danfon; ac y mae y rhai sydd yn dod dwylaw yn ebrwydd arnynt, yn gyfranog o'u pechodau rhyfygus. Num. 16. 26. Jos. 9. 14. 1 Bren. 12. 30.

ECRON, *Heb.* עקר (*diffryth*) un o brif ddinasoedd y Philistiaid. Yr oedd yn ddinas gadarn, ac yn sefyll yn agos i Fôr y Canoldir, o amgylch pedair milltir ar ddeg ar hugain o du y gorllewin i Jerusalem; deng milltir o Gath, a phedair ar ddeg o Anod. Y ddinas hon a roddwyd yn gyntaf i lwyth Judah, ac wedi hyny i lwyth Dan. Jos. 15. 45. a 19. 43. Llwythau Judah a Simeon a'i hennillasant oddiar y Philistiaid: (Barn. 1. 18.) ond y Philistiaid yn fuan a'i hadfeddianasant; ac nid ymddengys i'r Iuddewon erioed gael

meddiant heddychol o honi. Yr Ecroniaid a addolent yr eflun-dduw Baal-zebub. Hwy yn gyntaf a annogasant ddychwehlyd arch Duw i dir Israel. 1 Sam. 5. 10. Anrheithwyd hi gan yr Assyriaid, a chweddi hyny, gan y Caldaid. Amos 1. 8. Seph. 2. 4.—'Ac efe a weddillir i'n Duw ni, fel y byddo megys penasth yn Judah, ac Ecron megys Jebusaid.' Zech. 9. 7. Y mae rhai dysgedigion, sef Eben-Ezra, Ribera, Junius, Piscator, a Hutchinson, yn golygu y geiriau fel addewid, byddai gweddill i gael eu hachub o'r Philistiaid, pan byddai barnedigaethau yn cael eu tywallt ar ywiad yn gyffredinol, ac yn cael eu dwyn at yr Arglwydd trwy bregethiad yr efengyl; ac y byddent yn enwog ac yn ddefnyddiol, fel penasth yn Judah; a byddai yr Ecroniaid, fel amryw o'r Jebusaid, yn enwedig Arafnah, yn broseltytaid yn trigo yn yr eglwys. Eraill a farnant fod ystyr y geiriau yn gwbl groes i hyn, ac wrth 'Efe a weddillir i'n Duw ni,' y meddylir yr Iuddewon, sef ei bobl weiniaid o'rbyrmedig, y rhai a gymerodd Duw oddi rhwyng dannedd y Philistiaid; canys yr oedd yr arfer greulawn anifeiliaidd hōno yn eu plith, o fwyta cnawd, ac yfed gwaed eu gelyntion. Er gwaned ac ei llesged oedd y gweddill a achubir oddi rhwyng dannedd y Babiloniaid, yr Assyriaid, y Philistiaid, &c., gwmai Duw hwynt fel penasth yn Judah, yn enwog, ac yn olygus; a byddai yr Ecroniaid, sef y Philistiaid, neu holl elynion ei bobl, fel y Jebusaid, a'r Canaanaciaid eraill, i'w difodi a'u dinystrio yn llwyr. Esa. 4. 3. a 10. 21, 22. a 11. 11. a 17. 8. a 24. 6. Barn. 1. 21. Zech. 12. 5. a 14. 9. Rhuf. 11. 5. Eph. 2. 12, 14. Dat. 16. 6.—Pregethwyd yr efengyl yn Ecron yn foreu; ond y mae yr holl wledydd hyny yn awr, er ys rhai oesoedd, dan ymerodraeth y Twrc.

ECHDOE, (ech-doe) y diwrnod cyn doe.—'Doe ac echdoe,' arferir yn aml am yr amser a aeth heibio. 1 Cron. 11. 2.

ECHEL—AU, (ech-el) *Gr.* αξω; *Llad.* AXIS: echel-mèn, sef y pren sydd yn cynnal y fên, ac y try yr olwynion arno. 1 Bren. 7. 32.

ECHRYS—LAWN, (ech-rhys) drwg, niweidiol, ofnadwy, dychrynllyd. Echrys-haint, neu haint echryslawn, adwthy, tarawiad disymwth.

Ofel ddyinion, ac echrys lu,
Fyth ya min-gamu araf.

E. Frys, (Pa. 25. 15.)

ECHWYN—O—ION, (wyn) benthgy.—'Y neb a gymero drugaredd ar y tlawd, sydd yn rhoddi echwyn i'r Arglwydd; a'i rodd a dâl efe iddo drachefn.' Diar. 19. 17. Mae y tlawd yn cael y rhodd, a'r Arglwydd yn gosod ei hun yn ad-dalwr yn ei le. Mor dirion y mae y Duw mawr yn ymddangos yn y cwbl, yn ei tystiolaeth sicr y gair am dano! Ond pwy a gredodd yr ymadrodd? Neb, ond y sawl sydd yn gweithredu yn gyfatebol i'r dystiolaeth hon. 2 Sam. 12. 6. Esa. 58. 7—11. Mat. 10. 40, 41. a 25. 40. 2 Cor. 9. 6, 7, 8. Phil. 4. 17.—'Yr annuwiol a echwynna, ac ni thâl adref.' Ps. 37. 21. Un o nodau dyn annuwiol yw hwn. Mae o anian ac egwyddor anghywir, ac yn anghyflawn; ac y mae yr egwyddor dufewnol hon yn tori allan mewn ffyrthau cyfatebol, fel byddo achlysuron yn rhoddi cyffe.

Câs a echwyno ag na byddo ganddo a'i talo. *Diar.*

ECHWYNWR, gofynwr, caelwr, benthycwr. Luc 7. 41. 2 Bren. 4. 1.

ED, ע [tystiolaeth] yr enw a roddwyd ar yr allor a adeiladodd y Reubeniaid a'r Gadiaid. 'Canys tyst fydd hi rhyngom ni, mai yr Arglwydd sydd Ddau.' Jos. 22. 34.

EDAF—EDD, EDAU, (ed-af) yr hyn a nyddir o sidan, o lin, neu wlian, i wneuthur defnyddiau o honnynt.—'Mewn gwlan edau a nodwydd y dygir hi at y

brenin.' Ps. 45. 14. מֵוֹן לְרִקְמֹת *meuon cywreinwaith, meuon gemwaith*; *sef gwisgoedd hardd, godidog, ceinwych*; y cyfryw a weddai i bendefigesau; y cyfryw a ddarlunir gan fam Siera—'gwisgoedd symudliw o wniadwaith o'r ddeutu.' Barn. 5. 30. Wrth y gwisgoedd hardd a gwerthfawr hyn, dealiwn holl addurniadau dwyfol yr eglwys; gwaith y Cyfryngwr drosti, a gwaith yr Ysbryd Glân ynddi. Gwedi dyosg yr hen ddyrn, a'i bratiau budron ei hun, a'i haddurno a'r cyflawnder sydd o Dduw, trwy ffydd Iesu Grist; a gwisgo y dyn newydd, yr hwn yn ol Duw a grewyd yn ol cyflawnder, a gwir sancteiddrwydd, bydd yn addas i gael ei dwyn at y brenin, ei phriod gogoneddus, i'w chyd-ogoneddu gyd âg ef. Ioan 17. 24. Bydd yn addas i'w phriod, ac i'w sefyllfa ogoneddus gyd âg ef: ond bydd byth dan rywmau i'w phriod am y cwbl o wahaniaeth rhyngddi a'r ffielddiaf a'r truenusaf yn uffern.—Y mae gwefusau yr eglwys fel 'edau ysgariad.' Can. 4. 3. Offerynau ymadrodd ydyw y gwefusau: wrth y gwefusau, gan hynny, y mae i ni ddeall ei hathrawiaethau, ei hyfforddiadau, ei gweddïau, a'i diolch; y mae y rhai hyn yn hardd, yn weddaidd, ac yn beraidd, trwy ddygdeidiaeth yr Ysbryd Glân, a'i ffydd yn Iesu Grist. 1 Cor. 1. 17, 18. a 2. 4, 12, 13. 'Ymadrodd am y groes,' yw yr efengyl, ac mae y gwefusau cochion yn arwyddo ei bod, medd Cocegeus, yn ymfrosto yn nghroes ein Harglwydd Iesu Grist, ac yn lawenyachu yn ei waradwydd, fel ei rhan, heb gyfrif ei ogoniant yn warth. Esa. 61. 7. Gal. 6. 14. Ps. 4. 2. Hefyd, y mae gwefusau cochion yn arwyddo bywyd, bod yn iachus ac yn heini, yn ieanuc ac yn fywiog; yn ymborthi ar ymborth iachus, sef didwyll laeth y gair; heb ei lesgáu gan lygredigaethau, a marweidd-dra ysbrydol.

EDEN, Heb. עֵדֶן *Gr. adēn, [hyfrydwch]*. Y mae y gair *Aden* yr un yn yr ieithoedd dwyreiniol a'r gair *Eden*; ac y mae dau ystyr iddo gyd âg ychydig amrywiaeth yn ei lafariad. Un ystyr ydyw, *prenyllfa sefydlog*; yr ystyr arall yw, *hyfrydwch, heddychlonrwydd, esmwythder*. Yr oedd i'r gair *Eden* un o'r ddau ystyr hwn, yn yr Ysgrhythrau Sanctaidd, er ein bod ni yn ei adferyd fel enw priodol. Syr W. Jones, *Works*, vol. iv.—1. Talaeth yn Asia oedd *Eden*, yn niha un yr oedd *Paradwys*. Yr *Arglwydd Dduw* a blannodd (עֵדֶן נִבְרָא) ardd yn *Eden*. Yr oedd sefyllfa gwlad *Eden* yn agos i *Gosan*, *Haran*, a *Reseph*. Esa. 37. 12. Y mae y prophwyd *Ezeziel* yn cysylltu marchnadyddion *Eden* gyda marchnadyddion *Haran*, *Canneh*, *Seba*, *Assur*, a *Chilmad*. Eze. 27. 23. Wrth feibion *Eden*, y rhai oeddynt o fewn *Telassar*, y gallwn ddeall trigolion *Eden*, yn preswlio yn nhaloeth *Telassar*; neu a oeddasant eu hunain mewn rhyw amddiffynfa gadarn, fel yr arwydda y gair עֵדֶן רִבְחָא rhag difrodiadau yr *Aegyriad*. Am sefyllfa *Eden*, a'r ardd yn *Eden*, y mae amryw awdwr gwedi manwl chwilio ac ysgrifenu, ond y maent yn aghytun yn eu barnau.* *Huetius*, *Wells*, *Brown*, &c., oeddynt o'r farn ei bod yn wlad yn agos i *Babilon*, a bod sefyllfa yr ardd lle y mae yrafonydd *Tigris*, neu *Hidecel*, a'r *Euphrates* yn ymuno, a chweddi hynny yn ymrannu yn ddwy o' ffrydiad, neu afonydd, y rhai ydd yn rhedeg i lynclyn *Persia*. Y mae *Calmet* o'r farn fod *Eden* yn cynnwys ynddi wlad *Armenia*, lle ceir penau y pedair afon, *Euphrates*, *Tigris*, *Phasis*, ac *Araxes*. Y mae y *Cadben Wilford* gwedi rhoddi hanes am le ar ffyniudd *Caucasus*, ag sydd yn ateb yn nodedig i ddarluniad *Moses* o wlad *Eden*, a'r ardd ynddi. Yn y lle hwn y mae afon yn ymledu yn llyn, ac o hono y mae pedair

afon yn rhedeg; ac yn cyfateb i afonydd *Paradwys* yn gwbl yn mhob peth. Hwyrach y gellir cyfeithu y geiriau fel hyn: 'Ac afon a gyfododd yn,' neu 'yn agos i *Eden*, i ddyfrthau yr ardd—ac aeth yn llyn—ac oddi yno hi a ranwyd, ac aeth yn bedwar pen,' sef penau afonydd. *Asiatic Researches*, vol. vi.—Am fod *Eden* yn wlad hyfryd a ffyrwthlon, unrhyw wlad hyfryd a ffyrwthlon a gyffelybir i *Eden*.—2. Yr ydoedd dyffryn o'r enw hwn rhwng mynydd *Libanus* ac *Anti-Libanus*, yn *Syria*; ac wrth dŷ *Eden*, gellir meddwl rhyw balas hyfryd oedd gan freninoedd *Syria* yno. *Amos* 1. 5. *Esa.* 51. 3. *Eze.* 28. 13. a 31. 9, 16, 18. *Joel* 2. 3.—3. *Mab Joah.* 2 *Cron.* 29. 12.

EDER, Heb. עֵרֶךְ [deadell] 1. Dinas yn *Judah*. *Jos.* 15. 21.—2. *Mab Musi.* 1 *Cron.* 23. 23.

EDFRYD, (ed-bryd) adferyd, edfryd. Y gair ἀποκαθάρσις, a gyfeithir *edfryd*, yn *Mat.* 17. 11. *Marc* 9. 12. a arwydda, medd *Campbell*, *adferyd*, neu, *orphen*. Yn yr ystyr ddiweddaf, y mae yn golygu y gair *yno*, ac yn cyfeithu y lle, 'i *orphen* y cwbl, rhaid i *Elias* yn wir ddyfod yn gyntaf;' sef i *orphen* yn gyflawn yr hen oruchwyliaeth. *Felly* y mae yn barnu y dylid cyfeithu yr un gair yn *Act.* 3. 21. 'Yn amseroedd cyflawniad pob peth,' yn lle 'yn amseroedd adferiad pob peth.' Ond y mae dehonglwyd, yn gyffredin, yn golygu y geiriau, fel yn gosod allan effaith gweinidogaeth syml *Ioan Fedyddiwr*, yn iawn drefnu moesau da yn mhllith yr *Iuddeon*, trwy bregethu edifeirwch iddynt. Yr oedd, o ran ei weinidogaeth, yn barotowr ffordd yr *Arglwydd*; sef yn parotai meddyliau dynion i'w dderbyn, a chredu ynddo.

EDIFEIRWCH, (edifar) edifarwch, edifeiriant. Edifeirwch, yn ei ystyr briodol, a arwydda bod trosedd; bod y troseddwr yn cydnabod ei drosedd; yn ofidus o'i blegid, ac am ddadwneyd yr hyn a wnaeth, a gwneuthur iawn drosto, pe bai bosibl iddo. Mewn ystyr amhriodol, y mae edifeirwch yn cael ei gyfrif i'r *Arglwydd*, pan y dywedir iddo edifarhau wneuthur o hono ddyrn ar y ddaear—a gwneuthur *Saul* yn frenin—ac edifarhau am ei weision. *Gen.* 6. 6, 7. *1 Sam.* 15. 11. *Deut.* 32. 36. *Ps.* 135. 14. *Hos.* 11. 8. Pell fyddo oddi wrthym feddwl fod yr *Arglwydd*, perffaith ddoeth a da, wedi gwneuthur dim aydd âg achos edifeirwch o'i blegid; nagé, yn ei greaduriaid y mae cyfnewid, ac nid yn yr *Arglwydd*; ac, yn ganlyniol i'r cyfnewidiad ynddynt hwy, y mae yntau yn newid ei oruchwyliaethau tu ag atynt, fel y gwnai yn a fyddai yn edifeirio newid ei lwybr a'i weithredoedd. Er fod yr *Arglwydd* yr un o ran ei feddwl, ei arfaeth, ei gynghor, a'i ddyben; etto, nid ydyw yr un o ran ei ffydd, a'i oruchwyliaethau. Nid cyfnewidiad yn ei ewyllys, ei arfaeth, a'i gynghor, ydyw edifeirwch yn yr *Arglwydd*; ond cyfnewidiad yn ei ragluniaethau, a'i oruchwyliaethau. *Job* 23. 13. Gwaith yr *Arglwydd* yn edifarhau am y *drwg* a fygythiodd, neu y *da* a addawodd, yn *ammodol*, a arwydda ei waith yn attal y naill a'r llall. *Ps.* 106. 45. *Jer.* 18. 10.

'Diedifarus yw doniau a galwedigaeth Duw.' *Rhuf.* 11. 29. *Diedifarus*, sef sicr a digynewid. Nid pob doniau, ond y dawn o etholeidigaeth, a'r doniau sydd ddealliedig oddiwrth etholeidigaeth gras, megys cyfiawnhad, sancteiddhad, a iechydwrtaeth gyflawn yn ei holl amrywiol gangenau. *Adn.* 28. Nid pob galwad, ond y galwad hwnw y mae yr apostol yn sôn am dano: 'Y rhai a ragluniodd efe, y rhai hynny hefyd a alwodd efe; a'r rhai a alwodd efe, y rhai hynny hefyd a gyflawnhaodd efe; a'r rhai a gyflawnhaodd efe; y rhai hynny hefyd a ogoneddodd efe.' *Rhuf.* 8. 30. Yn y gadwyn ryfedd hon y mae y naill

* Gwel 'Kittó's Cyclopaedia of Biblical Literature,' dan y gair *PARADISE*, lle y ceir erthygl ragorol gan y Dr. J. Pyc Smith a barth i sefyllfa *Eden*, yr hon y barna efe mai tu a'r rhan ddeheuol i *Armenia* yr ydoedd—G.

dorch euraidd yn nglŷn wrth y llall, ac i gyd mor sier a'u gilydd; y mae y galwad mor ddigyfnawid a'r rhag-lunlad; a phob un mŵr ddigyfnawid a meddwl, cynghor, ac arfaeth y Duw digyfnawid. Diedifarw; sef y mae ei foddlonrwydd mwyaŷ yn yr hyn a wnaeth; y mae yn ymhyfydu, ac yn ymorfoleddu yn y gwrth-ddrychau, ac yn ei holl rasonrwydd haelionus tu ag atynt.

Y mae y gair edifarhau, yn ein cyfneithiad ni, weithiau, yn dywyll ac ammheus. Dywedir am Judas, 'Bu edifar ganddo;' ond y gair *Gr. μεταμεληθεis*, a arwydda yn fwy priodol, *pryder*, ac *anesmwythder gwedi cyflawni rhyw weithred*. Y gras o edifeirwch Cristionogol a osodir allan bob amser trwy y gair *Gr. μετανοια*, ystyr priodol pa un ydyw *cyfnewidiad meddwl o ddrwg i dda*; cyfnewidiad calon o bechod i sancteiddrwydd; cyfnewidiad trwydd yn hytrach na dwygiad; dyosg yr hen dŷgn, a gwisgo y dyn newydd.—Y gair edifeirwch a arwydda, yn yr ystyr priodol o hono, gweithred troeddwr yn edifarhau am ryw fai a wnaeth. Mai dau air Groeg yn cael eu cyfneithu yn ein Biblau ni, *edifeirwch*; sef *μετανοια*, *cyfnewidiad meddwl*, a *μεταμελομαι*, *gofidïo*, neu fod yn gythryblus am beth wedi ei gyflawni.* Pechod ydyw y weithred a gyflawnwyd. Y mae yr ystyriaeth am y gosb dyledus am dano yn peri terfysg brawychus; ond y mae edifeirwch yn cynnwys mwy na hyn, sef *cyfnewidiad meddwl* mewn perthynas i'r weithred ei hun. Pob troeddwr a arwydda fod deddf gwedi ei throeddu, a bod deddfwr gwedi ei ddirmygu trwy yr anuffudd-dod i'w deddf. Dirnwg y meddwl o'r deddfwr a'i gyfraith, sydd yn peri fod neb yn ei throeddu. Cyn yr edifarhau un troeddwr am ei drosedd, rhaid iddo gydnabod ei fod yn feus; sef bod y Duw yr hwn a roddodd y gyfraith, yn oruchel, yn ogoneddus, yn hawddgar, ac yn dda, ac yn gwbl deilwng o uffudd-dod parod a pharchus; fod y gyfraith a droseddwyd, yn mhob gorchymyn o honi, ac yn ei holl fendithion, yn sanctaidd, yn gyflawn, ac yn dda; a'i fod yntau yn hollol feus ac anesgusodol, fel troeddwr o honi, yn ansanctaidd, yn anghyflawn, ac yn ddrwg. Tra byddo dyn yn meddwl yn gul ac yn anmharchus am y Duw mawr; ac yn meddwl am gyfraith Duw fel yn rhyw beth a ellir yn hawdd ei hebgor, i'w thafu o'r neilldu yn ddisylw, ac yn ddiystyryllyd, fel pe byddai yn gofyn gormod, neu yn rhy fanwl—nid edifarha y dyn byth am ei drosedd o honi, yn yr ysbryd hwn. Ond pan welo fod Duw yn hawddgar ac yn ogoneddus, y gyfraith yn uniawn i gyd oll, sancteiddrwydd neu gydfurfriad & hi yn brydferth ac yn ddymunol, ac yntau, fel troeddwr, yn euog, yn ffaithd, yn adgas, ac yn haeddiannol o gosbedigaeth dragywyddol—gweilir arno agwedd dyn edifeiriol.—Nid cyfnewidiad *teimlad* yn unig ydyw *edifeirwch*; ond cyfnewidiad *meddwl*, *barn*, a *thueddiad*. Dichon *teimladau* dyn gyfnawid yn fawr, ac yn aml, ac etto, y meddwl, y syniad, a'r tueddiad, yr un. Y mae *teimladau* anghysurus, yn aml, yn tarddu oddiwrth olwg ar erchyllid y gosb; ond y mae gwir edifeirwch yn tarddu oddi wrth olwg ar erchyllid a fheidd-dra y bai, yn haeddu y fath gosb ofnadwy. Nid tymher yn difanu, gan byny, ydyw gwir edifeirwch am bechod, ond cyfnewidiad sanctaidd yn holl ansawdd yr enaid, yn ei lachau o'i bla yn sylweddol ac yn wirioneddol. Sancteiddrwydd mewn pechadur ydyw, yn gweithredu yn addas tu ag at Dduw mewn garu duwïol, mewn goetyngeiddrwydd a hunan-fleiddiad, a chyfaddefiad rhwydd a pharod o'i fai; yn gweithredu tu ag at y gyfraith mewn anwyldde, hyfrydwch, a pharch iddi, a dymuniad hiraethlawn am gydfurfriad & hi—yn gweith-

redu tu ag at bechod mewn fleiddiad o hono, ac ymgais ddirifrol am waredigwch oddi wrtho—tu ag ato ei hun mewn sorian, zel, awyddfydd, ac ymddial—tu ag at ei gymydog mewn tiriondeb a mwynedd-dra, yn hawdd ganddo faru eraill yn well nag ef ei hun. Yn ol y gradd y mae dyn yn adnabod Duw y mae yn adnabod ei bechadurusrwydd ei hun, a'r mawr ddrwg sydd mewn pechod; golwg ar Dduw, yn yr amlygiad mwyaŷ dysglair a chyflawn a wnaeth o ddyfnderoedd ei ddaioni, mawredd ei gariad a'i ras, sydd yn gweithredu yr edifeirwch mwyaŷ dirifrol a sylweddol—gan mai yno y gwelir drwg pechod yn fwyaf eglur. Yn Iesu Grist, a hwnw wedi ei grocchoelio yn aberth dros bechaduriaid, ac yn iawn dros bechod, y gwelir daioni Duw yn ei holl eangderau difesur; yno gan hyn, y mae yr Ysbryd Glân yn troi wyneb pechadur, mewn modd neillduol, i ddrillyio ei galon, a'i lenwi â galar duwïol, yn gystal a gobaith a gwir lawenydd sylweddol. Gwel yr ysgrifthyrau canlynol:—Zech. 12. 10. Esa. 66. 2. a 55. 7. Jer. 3. 25. a 31. 19. Luc 18. 13. 1 Tim. 1. 15. Eph. 3. 8. Job 40. 4. a 42. 6. Exec. 6. 9. a 20. 43. a 36. 21. Ps. 32. 5. a 51. 3, 4, 8, 17. a 119. 104, 113. Rhuf. 7. 21. Hos. 14. 3, 8.—Nid oes un gras yn gweithredu, yn wirioneddol, yn euaid pechadur, heb edifeirwch. Trwy greu tystiolaeth y gair dywyll am Dduw, yr adnabyddwn Dduw; trwy adnabod Dduw y mae cariad ato yn cael ei genedlu; yn y cariad ato nis dichon neb beidio ymgais am ryngu ei fodd, trwy uffudd-dod parod iddo. Ond pwy sydd yn gwir garu Duw, trwy amlygiad o'i gariad tu ag atom ni, ac yn uffuddhau iddo o garid tu ag ato, heb wir edifeirwch am iddo erioed ei ddianrhydeddu a'i anmharchu? Y mae yn amlwg fod gwir edifeirwch yn cydraddu â mesur ein ffydd yn yr Arglwydd, fel Duw yr Iechydwrïaeth; ein gwybodaeth o hono, ein cariad tu ag ato, a'n hufudd-dod iddo.

Am yr angenrheidrwydd o edifeirwch, y mae tystiolaethau amlwg ac aml yn y gair. Act. 2. 28. a 3. 19. a 5. 31. a 11. 18. a 17. 30. Heb. 6. 1. Luc 13. 3, 5. a 24. 47. 2 Cor. 7. 10. Heblaw hyn, y mae natur pethau ynddynt eu hunain, yn dangos hyn yn dra amlwg. Y mae pob dyn diedifeiriol, tra parhao felly, yn parhau yn elyn gwrthryfelgar yn erbyn Duw. Ni chymmodir ef byth â Duw, ac â sancteiddrwydd a chyflawnder, tra byddo mewn cariad & phechod. Po mwyaŷ dysglair ydyw y daedgruddiad o Dduw, a'i berffeithrwydd, mwyaŷ gelyn ydyw yntau iddo. Nid ymâd dyn byth & phechod, tra y byddo heb edifarhau am iddo bechu. Gwaredu dyn diedifeiriol oddiwrth bechod, heb roddi edifeirwch iddo sydd beth amhosibl. Edifeirwch gwirioneddol am bechod ydyw gwir ymadawïad âg ef. Yn y gwrthwyneb, *byw* mewn pechod sydd drachefu yn beth amhosibl i bechadur gwir edifeiriol. Ni wna pechadur diedifeiriol, tra parhao felly, ddim â'r efengyl; y mae ya hollol anghymeradwy ganddo. Ond y mae trefn fawr yr Iechydwrïaeth, yn ei holl gangenau, ei berffeithiau, a'i ffirwythau, i bechadur diedifeiriol, yn ymddangos yn ngoleuni yr Ysbryd Glân, yn nodedig ogoneddus—yn addas i'r Duw a'i trefnodd, ac yn feddyginiath addas iddo yntau. Y mae rhyw gymysg rhyfedd o alar a llawenydd yn llenwi ei feddwl wrth edrych arni.

Y mae yr ysgrifthyrau yn gosod allan edifeirwch fel dyledswydd o'n tu ni, ac hefyd fel gras o du yr Arglwydd; ac nid ydyw yn llai gras am ei fod yn dyledswydd, nac yn llai dyledswydd am ei fod yn ras. Os nad ydyw yn iawn i ddyngaru pechod, y mae yn ddyled arno edifarhau am dano. Act. 17. 30. Mat. 11. 20, 21, 22. Dat. 2. 21. Ond mae dyn, fel pechadur llygreddig, yn gymaint gelyn i Dduw, ac mewn cymaint cariad & phechod, fel nad oes neb a edifarha heb i'r Arglwydd roddi edifeirwch iddo. Act. 5. 31.

* Gwel Campbell's *Dissert.* vi.—Mintert.—Witsius' *Econ. Fœd.*, lib. iii. cap. 12, sec. 135, &c.

a 11. 18. 2 Tim. 2. 25. Y mae yr Ysbryd Glân yn rasol yn argyhoeddi o bechod; yn dwysbigo y galon; yn enwaedu ar y galon; yn rhoddi calon newydd, ac ysbryd newydd, ac yn tyau ymait h galon gareg; yna mae y pechadur yn cofio ei ffyrdd drygonus, a'i weithredoedd nid oeddnt dda, ac yn ffeiddio ei hun am ei anwreidd, ac am ei ffeidd-dra. Y mae yn cael ei argyhoeddi o bechod, ei ddryllio am bechod—yn ei gyfaddef, ac yn ymadael âg ef. Ioan 16. 8. Deut. 30. 6. Act. 2. 37. Eze. 36. 26, 27, 31.—Y mae yn cael ei alw yn 'edifeirwch tu ag at Dduw—ac edifeirwch i fywyd; am fod y pechadur edifeiriol gwedi ei wir fywau trwy ras, yn gwir ddychwelyd nt Dduw, ac yn sicr o fwyhau bywyd tragwyddol gyda Duw, Act. 3. 19. a 11. 18. a 20. 21.—Am y gwahaniaeth rhwng yr edifeirwch goruchel hwn, ac edifeirwch dynol, rhagrithiol, deddfol, ac amserol, Edr. АНАВ, JUDAS, NINIFEAD, &c.

'Oblegid ni chaffodd efe le i edifeirwch.' Heb. 12. 17. Edr. ESAU.—'Y rhai cyflawn, y rhai nid rhaid iddynt wrth edifeirwch,' sef y rhai sydd yn gyflawn yn eu tŷb eu hunain, ac, yn ganlynl, heb weled angen edifeirwch arnynt. Y cyfryw ral ydoedd y Phariseid a'r ysgrifenyddion, y rhai a rwgnachasant yn erbyn yr Iesu, am ei fod 'yn derbyn pechaduriaid, ac yn bwytia gyda hwynt.' Luc 15. 2, 7. a 18. 10, 11, 14. Marc 2. 16. Mat. 9. 13.

'Hwn a ddyrchafodd Duw a'i ddeheulaw, yn Dywysog, ac yn Iachawdr, i roddi edifeirwch i Israel, a maddeuant pechodau.' Act. 5. 31. 'I roddi edifeirwch,' neu, medd Dr. Doddridge, 'I anfon trwyddo ef ammodau heddwech a chymmod.' Y mae *δεδωκεν μετνοιαν*, yn arwyddo yna, medd ef, *rhoddi lle i edifeirwch*. Yn ol yr esboniad hwn, nid ydyw rhoddi edifeirwch, yn arwyddo dim mwy na phregethu edifeirwch yn ei enw ef. Ai yr un peth, ynte, ydyw pregethu edifeirwch a rhoddi edifeirwch? Ai yr un peth ydyw pregethu maddeuant a rhoddi maddeuant? 'Rhoddodd edifeirwch i Israel;' sef i bawb o Israel a edifarhaodd, neu a edifarhant byth. Y mae y cyfryw goll ymadrodd yn dra aml yn yr ysgrifthyrau; megys yn 1 Cor. 4. 5. 'Ac yna y bydd y glod i bob un gan Dduw;' sef pob un a dderbyniol glod yr amser hwnw, a'i derbyniodd gan Dduw. Hefyd, Rhuf. 3. 23, 24. 'A hwy wedi eu cyflawnhau yn rhad,' &c., sef pawb a gyflawnhawyd, *fel hyn yn unig* y cyflawnhawyd hwynt. Felly y mae i ni ddeall hefyd y geiriau yn Ioan 1. 9. pa un ai cyfeithir y geiriau, 'Yr hwn yn dyfod i'r byd sydd yn goleuo pob dyn;' neu, 'Yr hwn sydd yn goleuo pob dyn a'r sydd yn dyfod i'r byd;' hyny yw, efe sydd yn goleuo pawb a'r sydd yn cael eu goleuo: y maent oll yn derbyn eu goleuni oddiwrth Grist. Felly, nid yw bod corph pob Israel heb edifarhau ddim yn un prawf nad oedd llawer o honynt wedi cael edifeirwch; a phawb a edifarhaodd, efe a roddodd edifeirwch iddynt, trwy weithrediad nerthol yr Ysbryd Glân ynddynt. Felly yn addas yr esbonia y Doctor ei hun y geiriau yn Act. 11. 18. 'Pe roddes Duw gan hyny i'r Cenedloedd hefyd edifeirwch i fywyd;' sef, medd y Doctor, nid yn unig efe a wnaeth gynnwngion o hono, ond a'i gweithredodd yn rasol yn nghalonau rhai o honynt. Yr un fath y gwnaeth hefyd âg Israel; nid yn unig efe a fonodd iddynt ammodau heddwech—a roddodd le i edifeirwch; ond hefyd a'i gweithredodd yn rasol yn nghalonau rhai o honynt. Felly hefyd, yn 2 Tim. 2. 25. 'I edrych a roddu Duw iddynt hwy ryw amser edifeirwch i gydnabod y gwirionedd.' Y mae y geiriau yn arwyddo, yn ddiuos, nid pregethu edifeirwch, na rhoddi lle i edifeirwch; ond, a roddai Duw iddynt hwy gyfnewidiad meddwl i gydnabod y gwirionedd ag yr oeddnt o'r blaen yn ei wadu. Athrawiaeth eglur y Bibl yw, fod Duw yn rhoddi edifeirwch; a pha raid sydd i geisio troi y geiriau oddiwrth eu hystyr llythrenol a mwyaf

pridol, a thywyllu un prawf o ddwyfoldeb Person Crist, a chaudi un ffynon o ddyddanwch annhraethol i bechadur tlawd?

EDLIW—IODD, (ed-llw) dannon, ymherio, lliw ied. Mat. 11. 20. a 27. 44.

EDNOD, (edn) adar. 1 Bren. 4. 23.

EDOM, Heb. אֱדוּמִי [cosh] Esau mab Isaac a brawd Jacob, a enwyd felly. Rhoddwyd yr enw hwn iddo, naill ai o ran ei liw, yr hwn pan aned a ddaeth allan yn goch drosto i gyd, fel cochl fiewog; neu o herwydd iddo werthu ei enedigaeth-fraint i Jacob am gawl coch. Gen. 25. 25, 29—34. Idumea a enwyd oddiwrth Edom, ac a elwir yn aml, gwlad Edom. Edr. ESAU, IDUMEA.

EDREI, Heb. אֲדָרַי [crug mawr]. 1. Prif ddinas brenhiniaeth Basan, yn agos i ba un y gorchfygwyd Og. Gwedi hyny hi a roddwyd i hanner llwyth Manasseh, tu hwnt i'r Iorddonen. Jos. 13. 31.—2. Dinas yn Naphtali. Jos. 19. 37. Bu yno Esgob Cristionogol dros rai oesoedd.

EDRYCH, (ed-rhych) Gr. δερσῶ (dercō) golygu, syllu, tremio, canfod, bwrw golwg ar beth.—Y mae edrych yn arwyddo, 1. Sylwi ar beth yn fanwl. Lef. 13. 5.—2. Deall yn gyflawn, a dadguddio. Dat. 5. 4, 5.—3. Chwilio am, a dewis. Act. 6. 3.—4. Credu, neu ymddried yn. Esa. 17. 7, 8.—5. Gofal, gwyliadwriaeth, a gocheliad dyfal. Luc 8. 18. a 17. 3, a 21. 34. Act. 5. 35. a 20. 28. Heb. 3. 12.—'Edrych ar yr Arglwydd,' ydyw ei wir adnabod, ei garu, dysgwyl wrtho mewn ffydd am beth bendith ysbrydol—am gyfarwyddyd, am gynnaliath, ac am gysuron; ac hefyd ei ddilyn. Ps. 5. 3. a 34. 5. Esa. 17. 7. a 45. 22. Jonah 2. 4. Mic. 7. 7. Heb. 12. 2.—Gwaith Duw yn edrych ar ddynion, a arwyddia ei adnabyddiaeth gyflawn o honynt, ac o'u holl ymddygiad; ei ofal am danynt, a'i diriondeb iddynt. Ps. 53. 2. a 14. 2. a 33. 14. Galar. 3. 50.—ei gymeradwyad o honynt; Gen. 4. 4. Num. 16. 15. Esa. 66. 2.—ei diriondeb a'i ddsturi tu ag at ei bobl yn eu gorthrymderau. Edrychodd yr Edomiaid yn greu-law ac yn bechadurus iawn, trwy edrych gyda hyfrydych ar yr Iuddewus yn cael eu lladd, a'u dinas-oedd yn cael eu llosgi, a'u golud yn cael ei yspellio. Obad. 12.

'Nac edrychwch arnaf, am fy mod yn ddu, ac am i'r haul edrych arnaf.' Can. 1. 6. Nac edrychwch arnaf gyda dirmyg a digloneidd; nac edrychwch yn unig, neu yn benaf, ar fy ngwendidau a'm profedig-aethau, ac felly tramgwyddo wrth gwyfodd o'm hachos; canys profedigaethau a'm cystuddiasant, ac a'm hanmharchasant yn ddifawr; ond er fy mod fel hyn yn ddu, yr ydywif yn hawddgar hefyd, fel lleni Solomon.

EDUMA, pentref, deuddeg milltir o du y dwyrain i Sichein.

EDUTH, עֲדוּת [tystiolaeth] titl Psalm lx. a lxxx., naill ai nod cerddoriaeth, yn awr yn anhysbys i ni; neu arwyddo fod y Psalmau yn cynnwys tystiolaeth Dafydd am ei ffydd yn Nuw, a'i ddiolchgarwch iddo am ei war-edigaethau, i'w canu gan offeiriad Duw o faen ei arch yn y cysegr.

EDDI, (edd) penau edafedd; rhidens, amaerwy.—Yr oedd gorchymyn i feibion Israel i wneuthur iddynt eddi ar odreu eu dillad, a rhoddi pleth o sidan glas ar eddi y godren. Y dyben o hono ydoedd, iddynt edrych arno, 'i gufio holl orchymynion yr Arglwydd, ac i'w gwneuthur hwynt.' Num. 15. 38, 39. Deut. 22. 12. Mat. 23. 5. Efo sidan glâs yr oeddnt yn eilymu yr eddi yn siobynau, ar bedwar cwr eu harwisgoedd. Un o'r siobynau hyn a feddylir wrth *ymyl* (κρασπεδον) gwisg yr Arglwydd Iesu, yr hwn yn mhob peth a

gyd-ymsffurfodd â gorchymyn Duw. Mat. 0. 20. a 14. 36. Marc 6. 56. Luc 8. 44.—Fel arwydd o sancteiddrwydd ac ufudd-dod mwy manwl na chyffredin i'r gorchymyn dwyfol, y Phariseaid a wnaent ymyl-waith (*τα κρασείδα, y siobynau*) eu gwisgoedd yn helaeth, neu, y siobynau eu gwisgoedd yn fawrion. Mat. 23. 5. Yr oedd hyn yn gwahaniaethu yr Iuddewon oddiwrth bawb, ac yn eu coffâu o'u perthynas â Duw, fel ei bobl gyfammodol, a'u rhwymedigathaau, o'r achos hyny, yn fwy na phawb, i roddio i bob rhyngu bodd iddo. Gwel Campbell ar Mat. 0. 20.

EFA, *Heb.* עֵפָא [*byw, bywyd; un yn bywchau*] galwodd Adda ei wraig wrth yr enw hwn, wedi rhoddiaid yr addewid o'i hâd i ysaigo pen y sarph, mewn fydd yn yr addewid hōno; canys hi oedd, neu oedd i fod, yn fam כֶּלֶב *pob un*, neu pob un sydd yn byw, (*οὐ ζῶντες*, 2 Cor. 5. 15.) sef i Dduw, yn ysbrydol ac yn dragywyddol, gan ei bod yn fam i Grist, yr hâd addawedig, yr hwn yw bywyd pob credadyn. Ioan 1. 4. a 11. 25. Col. 3. 4. 1 Ioan 1. 2.—Duw wedi creu y dyn a ddywedodd, 'Nid da bod dyn ei hunan, gwnaf iddo ymgeledd (*Heb. cymhorth*) cymhwys iddo: ' *Heb. megys ger ei fron*—yn cyfeirio at ddygiad yr anifeiliaid a'r ehedaiad ger bron Adda, ond yn eu plith oll ni chafodd gymhorth ger ei fron. 'A'r Arglwydd a wnaeth o asen Adda wraig iddo, ac a'i dug at y dyn. Ac Adda a ddywedodd, Hon weithian sydd asgwrn o'm hesgryn i, a chnawd o'm cnawd i; hon a elwir gwaig (*ischa*, y gwrywes) oblegid o wr y cymerwyd hi.' Rhoddodd Adda yr enw hwn *ischa*, arni, i arwyddo dull ei chreadigaeth—rhoddodd yr all enw Efa, i arwyddo ei grediniaeth o'r addewid, ac yn nhrefn yr iechydwriaeth trwy hâd y wraig, sef Crist Iesu. Felly enwodd Lamech Noah, gan ddyweddy, 'Hwn a'n cysura ni am ein gwaith, a llafur ein dwylaw, o herwydd y ddaear yr hon a fell-digiodd yr Arglwydd.* Gen. 5. 29.

Crewyd Efa, tebygol, ar y chweched dydd, gwedi i Adda gael adolygiad o'r holl greaduriaid. Ni bu Adda ac Efa byw yn hir yn eu cyfiwr o ddiniweidrwydd a dedwyddwch gyd â'u gilydd. Tebygol iddynt fyw yn eu cyfiwr creadigol nes ar ol y Sabbot cyntaf; ond dros ba hyd gwedi hyny, nis dychon neb ond dychymygu; ac nid ydyw o ganlyniad i'w wybod. Am eu troseidd a'u cwymp dychrynnyd yn ganlyniol i hyny, EDR. ADDA.—Dywedodd yr Arglwydd wrth Efa, gwedi iddi droseddu ei orchymyn, 'Gan amhau yr amhaf dy boenau di, a'th feichiogti: mewn poen y dygi blant, a'th ddymuniaid fydd at dy wr, ac efe a lywodraetha arnat.' Wrth eu bwrw ill dau allan o baradwys, Efa a feichiogodd ac a esgorodd ar Cain, ac a ddywedodd, 'Cefais wr gan yr Arglwydd.' Hi a esgorodd eilwaith ar ei frodyr. Abel a Seth, a diammenu amrywiol o feibion a merched gyda hyny, er nas coffeir am danynt yn yr hanesyddiaeth sanctaidd. Yr fwyddyn y bu hi farw sydd ansicr. Hwyrach iddi farw oeddeutu yr un amser ag Adda, oddi amgylch A. M. 930.

EFENGYL—U—WYR, *Gr. εὐαγγέλιον; Llad. EVANGELIUM.* Y gair Groeg a arwydda, *cenaduri dda*, neu *newydd da*.† Y mae yr efengyl yn cynnwys, 1. Dadguddiad o drefn Duw yn Nghrist mewn perthynas i gadwedigaeth pechaduriaid colledig. Yn yr ystyr hwn, yr oedd yr efengyl yn cael ei hamlygu i'r eglwys yn yr hen amseroedd, trwy addewidion, cysgodau, a prophwydoliaethau. Yr ydoedd y drefn fawr, fel hyny, yn cael ei dadguddio yn raddol i'r eglwys, a mwy o ddyfnion ddirgeledigaethau Duw, o

bryd i bryd, yn cael eu hegluro hyd nes cododd Had Cyflawnder i'r rhai oedd yn ofni ei enw: oblegid hyn, y mae yr addewid i Abraham yn cael ei galw eglwyl. Gal. 3. 8.

2. Cyhoeddiad o ddyfodiad y Messiah addawedig, sef o'i Berson fel Duw-ddyn; o'i waith a'i ufudd-dod perffaith i'r gyfraith; o'i ddyoddefiadau a digonolrwyd ei aberth; o'i fuddugoliaeth gyflawn ar uffern, angen, a'r bedd; o'i adgyfodiad anrhydeddus, a'i esgymad gorfoleddus i'r nefoedd. 1 Cor. 15. 2, 3, 4. Y mae gorchymyn i gyhoeddi y newyddion da hyn i bob creadur; sef pregethu edifeirwch a maddenant pechodau yn ei enw ef yn mhllith yr holl genedloedd. Luc 24. 47. Marc 16. 15.

3. Gellir golygu yr efengyl hefyd fel yn eynwys tyfiolaeth ddwyfol am Berson a dyfodiad Crist; au berffaithrwydd a digonolrwydd ei waith a'i aberth; a bod bywyd dragywyddol ynddo yn holl gyflawn yw; y gair hwnw, i'r penaf, i'r gwaelaf, a'r anubelyngaf o bechaduriaid a gredo ynddo. Tyfiolaeth Duw am ei Fab ydyw; 'A hon yw y dystiolaeth a dystiolaethodd Duw am ei Fab; roddi o Dduw i ni fywyd dragywydd; a'r bywyd hwn sydd yn ei Fab ef.' 1 Ioan 5. 10, 11. Ioan 3. 16. 1 Tim. 1. 15.

Fel hyn y mae Duw yn yr efengyl yn dadguddio, yn cyhoeddi yn awdurdodol, ac yn tyfiolaethu yn sicr, fod Mab Duw, yr Arglwydd Iesu, yn bob peth i Dduw dros bechadur, sydd yn ofynol; a phob peth i'r pechadur yn gyflawn sydd yn angenberkeidd. Gweinidogaeth cyflawnder—gweinidogaeth yr Ysbyd—gweinidogaeth bywyd—gweinidogaeth rhyddid, yr. 2 Cor. iii.—Y mae yr enwau mwyaf anrhydeddus yn cael eu rhoddi iddi a ddichon fod; sef, 'Efengyl Duw,' sef yr Efengyl y mae Duw yn awdwr o honi, ac yn gorchymyn ei pregethu; yn ei harddel, ac yn gweithredu trwyddi:—'Efengyl gras Duw,' sef y newydd da am ras Duw:—'Efengyl Crist,' sef y newyddion y rhai a gyhoeddodd Crist, neu sydd yn cael eu cyhoeddi am Crist, trwy grediniaeth o ba rai y derbyniir Crist:—'Efengyl y tangnefedd,' sef y newyddion da am dangnefedd a chymmod rhwng Duw a pechadur, trwy waed neu aberth Crist: Eph. 2. 13, 16.—'Efengyl ein hiechydwriaeth,' sef y newyddion da am iechydwriaeth:—'Efengyl y deyrnas,' &c. sef y newyddion da am deyrnasiad y Messiah addawedig. Rhuf. 15. 16. Act. 20. 24. Rhuf. 1. 16. a 15. 19. 2 Cor. 9. 13. a 10. 14. Eph. 1. 13. a 6. 15. Mat. 4. 23. a 24. 14. EDR. ARPAETH, CYFAMMOD, CYFRYNGWR, GRAS.

Y gair efengyl, weithiau, a arwydda gweinidogaeth yr efengyl. Rhuf. 1. 9. 1 Cor. 9. 18. Hefyd, arwydda yr 'hanes am yr holl bethau a ddechreuodd yr Iesu eu gwneuthur a'u dygu, hyd y dydd y derbyniwyd ef i hyn i'r nef.' Yn yr ystyr hwn mae i ni ddeall y geiriau canlynol: 'Dechreu efengyl Iesu Grist,' sef yr efengyl yn ol St. Marc. Marc 1. 1. Act. 1. 1. Gwel Campbell, *Dissert. v. part 2*.

Canys i ninnau y pregethwyd yr efengyl, megys ag iddynt hwythau.' Heb. 4. 2. Yn hytrach, 'Canys i ni y cyhoeddwyd y newyddion da a gyhoeddwyd iddynt hwy,' neu, 'megys y cyhoeddwyd hwynt iddynt hwy.' Yr oedd y newyddion da a gyhoeddwyd iddynt hwy, yn cynnwys mwy nag addewid o Ganaan ddaearol, sef o wiad well i holl hâd Abraham trwy fydd; y mae yr un addewidion gogoneddus yn cael eu cyhoeddi i ninnau; mae yr addewid wedi ei gadael i ninnau hefyd, ac mae gorphwysfa etto yn ol i bobl Dduw, yn yr addewid a gawsant hwy. Trwy fydd yr aeth y rhai a'i hetiffeddasant i mewn iddi, a thrwy anghrediniaeth ni allai y lleill fyned i mewn; trwy yr un ffordd y mae i ninnau etifeddu yr orphwysfa sydd etto yn ol, ond trwy anghrediniaeth byddwn yn sicr o fod yn ol o honi. 'Ofnwn gan hyn—rhag bod neb o honoch yn debyg i fod yn ol.' Heb. 4. 1.

* Gwel Jonathan Edwards, on *Original Sin*, part 2 § 3.

† Gwel Dr. Davidson's 'Introduction to the New Testament.' Hefyd, 'Olshausen on the Gospels,' vol. i. Introduction.—C.

EFENGYLES, (efengyl) merch yn cyhoeddi newyddion da.—'Dring rhagot, yr efengyles Sion, i fynydd uchel; dyrchafa dy lef trwy nerth, O efengyles Jerusalem: dyrchafa, ac nac ofna; i dywed wrth ddimasoedd Judah, 'Wele eich Duw chwi.' Esa. 40. 9. 'Dring rhagot, i fynydd uchel, O ferch, yr hon a ddygi newyddion gorfoleddus i Sion; dyrchafa dy lef gyda nerth, yr hon a ddygi newyddion da i Jerusalem.' Esgob Lowth. Y mae y gwr dysgedig hwn yn barnu mai i Sion y dygir y newyddion hyfryd, a bod cyfeiriad yn y geiriau at y ddefod oedd yn bod yn mhlith y merched yn Israel o ymgynnull ar ryw achos gorfoleddus, megys buddugoliaeth nodedig, gyda cherddoriaeth a dawnsiâu, & thympanau yn eu dwylaw, yn gyd-gor, i ymuno gyd â'r meibion, yn eu cân fuddugoliaethus, ac yn ymbynio yn nghyd, fel y gwnaeth Miriam a'r gwragedd wrth y Môr Coch (Exod. 15. 20, 21.) ac fel y gwnaeth merch Jephthah a'r gwryfyon, pan aethant allan i gyfarfod a'i thad, 'â thympanau, ac â dawnsiâu.' Barn. 11. 34. Felly hefyd, pan ddychwelodd Dafydd o ladd y Philistiaid, daeth y gwragedd allan dan ganu a dawnsio i gyfarfod a'r brenin Saul, & thympanau a gorfoledd, ac âg offer cerdd dannau, dan ganu ac ymateb; 'Saul a laddodd ei fil-oedd, a Dafydd ei fyrdiwn.' 1 Sam. 18. 6, 7.

Felly yma, **ΙΗΘΟΦΑ** a roddodd y gair trwy ei brophwyd, newydd gorfoleddus o adferiad Sion, ac o waith Duw yn dychwelyd i Jerusalem, (Gwel Esa. 52. 8.) ac annogir y gwragedd gan y prophwyd i gyhoeddi y newyddion hyfryd & llais cryf o loeod uchel, o ba rai y gellid eu clywed oreu dros yr holl wlad; a byrdôn y gân oedd i fod, 'Wele eich Duw chwi!'—Mae Vitringa, ac erall, yn barnu, mai Sion oedd i gyhoeddi y newyddion gorfoleddus, sef ei hathrawôn a'i hefengylwyr: yn Sion yr oeddnt yn trigo; gweinidogion Sion (sef yr eglwys) oeddnt; a'u hiaith hwy oedd iaith yr holl eglwys; yr oedd yr holl eglwys yn gorfoleddu wrth y newyddion hyfryd, ac am eu cyhoeddi hwynt yn uchel i'r holl fyd eu clywed. Cynnwys y geiriau ddiarllun hynod o'r eglwys yn Jerusalem, a'i swyddwyr sanctaidd, ar ol dydd y Pentecost. Gwel Vitringa, Lowth. Goldef y geiriau bob un o'r ddau gylfeithiad, ac y mae yr un mater yn cael cyfeirio ato yn mhob un o'r ddau; er bod y gyffelybiaeth yn ymddangos yn fwy cyson a hardd yn y cyntaf.

EFIL-MERODACH, אֵיל־מֶרֶדַךְ [*yr* *af* *Merodach*] mab Nebuchodonosor. Ei enw priodol oedd Merodach; ond oblegid ei ddyrioni a'i ynydrwydd galwyd ef Efil-Merodach. Dywedir iddo llywodraethu yr ymerodraeth yn amser gwallgofrwydd ei dad. Pan ddychwelwyd synwyr ei dad, Efil-Merodach a gafodd ei garcharu ganddo, oblegid ei gam-drefniad yn llywodraethu. Yn y carchar, bu cyfeillach rhyngodd ef & Jehoiacin, brenin Judah; a phan daeth i'r orsedd ar ol ei dad, yn y flwyddyn gyntaf o'i deyrnasiad, dyrchafodd ben Jehoiacin, ac a'i dug ef allan o'r carchardy. Jer. 52. 31—34. Gwedi iddo deyrnasu ddwy flynedd, yn ol y Dr. Prideaux, yn ddrwg ac yn ormesol annyoddefol, ei berthynasau ei hun a fradfrwadasant yn ei erbyn, ac a'i lladdasant ef. Nergilissar ei frawd yn nghyfraith a ddaeth i'r orsedd ar ei ol; a Laborosarchod ar ei ol yntau; a Beissasar yn ôdiweddfaf. Gwel Calmet.—Prideaux's Connection.

EFORY, (mory) *Gwydd*. **MARAX**; **C. Y VURA**: yfory, dydd ar ol heddyw; yr amser i ddyfod. Iago 4. 13, 14.

EFRE, (bre) ller: *Gr.* **Ἐφραϊμ**; *Ffr.* **IVROYE**, neu **IVRAYE**; am ei fod, meddant, yn *enifre*, sef yn meddwi y rhai a fwyânt fara, neu a yfant ddiod, gwedi eu gwnethur o hono. Pa llysenia a feddyllir wrth y **Ἐφραϊμ**, y mae yn anhawdd penderfynu; hwyrach ei fod yn fwy adnabyddus yn y gwledydd hyny na chyd

ni. Efre ydyw yn ein tri chyfleithiad ni. Y mae yn amlwg oddiwrth ddammeg efre y maes, 1. Ei fod yn tebygu yn ei darddiad i wenthen; canys pan yr oedd y ddau yn ehedeg y canfyddwyd y gwahaniaeth rhyngddynt: canys 'wedi i'r eginyn dyfu, a dwyn ffrwyth, yna yr ymddangosodd yr efre hefyd.'—2. Ei fod yn niweidiol i'r gwenith.'—3. Ei fod yn hollol ddiodefnydd; am hyny yr oeddnt i' gasglu yr efre i'w llwyr losgi.' Y mae yr Arglwydd Iesu yn cyffelytu plant y drwg i'r efre hyn; fel yr efre, y maent yn yr un byd a phlant y deyrnas; yn cyd-dyfu â hwynt; yn cyfranog o'r un breintiau a thrugareddau, yn aml, & hwynt; y ddau yn tebygu i'w gilydd yn ymaint, fel nas dichon dynlon, y rhai mwyafrif crâff, eu gwahaniaethu; y mae y ddau yn cyd-afeddu, ond i hollol wahanol ddiweddf. Er nas dichon ddyfion eu gwahaniaethu hwynt, 'Mab y dyn a ddenfyn ei angelion, a hwy a gynnullant allan o'i deyrnas ef yr holl dramgwyddiad, a'r rhai a wnant ânwired.' Bydd y naill i'w losgi, a'r lleill i'w diogelu dros byth. Mat. 13. 24—43. Ni lwyr ddiolir hwynt hyd y dydd diweddfaf. Y mae y ddau ryw hyn o ddyfion yn cyd-dyfu â'u gilydd, sef yn cydfyw, yn cyd-gyfeillachu, ac yn cyd-fasnachu, i ddybenion mawrion o ran y drwg, ac o ran y da, ac o ran yr Arglwydd ei hun, a'i achos yn y byd; ond yn nydd y farn, bydd didoliad tragwyddol rhyngddynt. Gwaith y gwelion yw gwlyio yn ddeffrus, ond nid eu gwaith hwy yw didoli; ni roddwyd i neb o honynt awurdod na medr i hyny. Nid dyfetha ond achub y *gwaethaf* o ddyfion, yw gwaith y gwelion. Nid dyben yr Arglwydd yn y ddammeg yw rhoddi cyfarwyddyd mewn perthynas i ddysgyblaeth eglwysig; rhaid i ystyr y ddammeg gyd-sefyll â'r rhanau eraill o'r gair; ond dangos y mae y dull a'r agwedd a fyddai ar y byd yn gyffredinol; sef y byddai y drwg a'r da i gyd-fyw, yn aml, gyd â'u gilydd; ac mai pwyl, amynedd, a dyoddefgarwch, ac nid eu dyfetha, yw dyledswydd y gwelion tu ag aytnt.

EFRYDD—ION, (brydd) anafus, cloff, anherffraith; un â diffyg rhyw ran ynddo.—'Galw y tlodion, yr efryddion,' &c. Luc 14. 13. *Gr.* **ἀναρητοι**, *rhai wedi colli rhyw aelod*.—'Ymgasglodd efryddion yn fy erbyn.' Ps. 35. 15. *Heb.* **תַּרְוֵי־יָדָיו** *tarawyddion*, *rhai yn taro*, sef â'u tafodau, Jer. 18. 18. Mat. 27. 30, &c. Luc 23. 35—30.—neu rhai *wedi eu taro*, a thrwy hyny wedi eu hanafu:—*clawion*, 2 Sam. 4. 4. a 9. 3.—meibion anenwog, a gwaelach na'r ddaear, Job 30. 8. Neu, 'ymgasglodd y tarawyddion, neu y *ffrewyllwyr*, yn fy erbyn—rhwygasant fi, ac ni pheidient.' Cynnwys y geiriau ddesgrifiad prophwydoliaethol o ffangellad yr Arglwydd Iesu. Yr oedd y ffangellwyr gyd âg eithaf gelyniath a chasineb ato, yn diarded yn ei rwygo, ac ni pheidient, o ran eu meddwl creulon, a'u dymuniad. Mat. 27. 26. Ioan 19. 1.

EFYDD—YN—YNAU, (mydd) *Gwydd*. **COPER**; pres, copr, llatwm, elydr, elydyr, arian bath. Mat. 10. 9. Llestr wedi ei wneuthur o brês. Marc 7. 4. 1 Sam. 2. 14. Edr. Pres.

EGIN—O—YN, (cin) blaen-dar-dd, blaen-darddu.—'A'r gwinwydd â'u hegin grawn.—Y mae i'n gwinllanoedd egin grawn.' Can. 2. 13, 15. a 7. 12. Dywed y Dr. Gill fod y gair עֵינַיִם yr hwn a arferir yn unig yn y gân hon, yn y lleoedd uchod, yn arwyddo *blodeuyn*. Y LXX. a'i cyfeithant, *καυκίαι*, *blaen-darddu*, sef blaen-darddiad y blodeuyn, yn arwyddo nesâd y gwanwyn, a chychwyniad y winwydden i ffirwytho yn addas i'r tymhor. Wrth flaen-darddiad y blodau yn ngwllan Crist, deallwn, arwyddion o adfywiad ar yr eglwys yn ei grasau; chwangediad ei haelodau, trwy fod rhai o'r newydd yn cael eu bywlau yn ysbrydol; ac amlhad ei chysuron, trwy dyw

alltiad yr Ysbyrd Glân yn helaeth arni. Esa. 26. 19. a 35. 1, 2. Act. 9. 31.

EGLAH, Heb. עֵלָה [anner] un o wragedd Dafydd, a mam Ithream. 2 Sam. 3. 5.

EGLALIM, neu GALIM, neu EGLAIM, neu EGALA, Heb. אֵילִים [dau llyn] dinas tu hwnt i'r Iorddonen, o du y dwyrain i'r Môr Marw, yn ngwlad Moab. Esa. 15. 8. Josephus, *Ant. lib.* 14. cap. 2.

EGLON, Heb. אֵילֹן [cerbyd cron] 1. Brenin Moab, yr hwn a orthrymodd Israel ddeunaw mlynedd. Efe, yn nghyd â meibion Ammon ac Amalec, a seith ac a darawodd Israel, ac a feddiannodd ddinas y palmwydd, sef Jericho, neu Engedi. Cyfododd yr Arglwydd Ehdw i waredu Israel oddiwrth orthrymder creulawn Eglon, Barn. 3. 12, 13, 15.—2. Dinas yn Judah. Jos. 10. 34, 35. a 15. 39.

EGLUR—O—DEB. (eg-llur) *Llad.* CLARUS: am-lwg, goleu: amlygu, dadguddio; amlygiad; hysbysrwydd.—Yn eglur, sef yn oleu, yn ddealladwy, yn hawdd i'w ddeall. Deut. 27. 8. Ezra 4. 18. Esa. 32. 4. Jer. 23. 20. Hab. 2. 2.

'Y mas yr awr yn dyfod, pan na lefarwyf wrthych mewn dammegion mwyach, eithr y mynegat i chwí yn eglur am y Tad.' Ioan 16. 25. Mae y geiriau hyn yn cyfeirio mwy at ychwanegiad gwybodaeth ynddynt hwy, trwy dywalltiad yr Ysbyrd Glân arnynt, nag at amrywiaeth yn null yr Arglwydd Iesu o draddodi ei ddysgydaeth iddynt. 'Na lefarwyf,' sef na thybiwch fy mod yn llefaru mewn dammegion. Y mae y cyffelyb ymadrodd yn aml yn yr ysgrifthyrau; megys, 'Yr hwn sydd yn cael ei einioes,' sef yr hwn sydd yn *tybied* ei fod yn cael ei einioes. Mat. 10. 39.—'Pwy bynag sydd ganddo,' sef pwy bynag sydd yn *tybied* fod ganddo. Mat. 13. 12. Luc 8. 18. a 19. 26.—'Yr oeddwn i gynt yn fyw heb y ddeddf,' sef yr oeddwn yn *tybied* fy mod yn fyw. Rhuf. 7. 9. Felly yma, 'pan na lefarwyf wrthych mewn dammegion,' sef pan na *thybiwch* fy mod yn lefaru mewn dammegion, ond y thybiwch fy mod yn dywyded yn eglur. Ioan 16. 29. Dichon y gwirioneddau mwyaf eglur *ymddangos* yn dywyll i ddynion tra byddo llygaid eu meddyliau heb eu goleuo. Mae yr Arglwydd Iesu yn sicr, yn ei amser ei hun, o egluro y Tad, a'i gariad yn Nghrist tu ag at ei bobl, a holl drefn fawr yr iechydwrtaeth o eiddo y Tad, mewn perthynas iddynt. Adnabod y Tad, yw ei adnabod fel Duw a Thad ein Harglwydd Iesu Grist, a'n Tad ninnau ynddo. Dywyded yn eglur am y Tad, yw dywyded yn eglur am dano yn ei gariad, ei raslonrwydd, ei ddoethineb, a holl ddyfnderoedd ei ras, yn nghadwedigaeth pechaduriaid.

'Yn eglurhad yr Ysbyrd a nerth.' 1 Cor. 2. 4. Yr oedd eglurdeb ac effeithioldeb gyda phregethiad yr apostol, trwy ddylanwad yr Ysbyrd Glân arno ef a'i wrandawyr. Yr oedd yn cael ei ddysgu i lefaru yn eglur, a hwythau yn cael eu goleuo i ddeall yn eglur, ac yn profi effeithioldeb y gwirioneddau dwyfol. Ioan 14. 21. Rhuf. 16. 26. 2 Tim. 1. 10. 1 Cor. 2. 10. 2 Cor. 2. 14. Eph. 3. 8, 9. Col. 1. 26. 1 Petr. 1. 2. 1 Ioan 1. 2. Edr. *DADGUDDIO*.

EGLWYS, (eg-glwys) Heb. כְּנֶסֶת *Gr.* εκκλησια; *Llad.* ECCLESIA. Y mae y geiriau Hebraeg a Groeg oddiwrth ba rai y mae y gair eglwys mewn amrywiol feithoedd, yn gystal ag yn Gymraeg, yn tarddu, yn arwyddo cynnulleidfa, neu dyrfa o bobl, fel y cyffeithir y gair Groeg yn Act. 19. 39, 41. Ond yn y Testament Newydd, y mae y gair *eglwys* yn gyffredin, yn arwyddo, 1. Eglwys Dduw, neu gynnulleidfa, neu gymdeithas o ddynion gwedi eu galw gan Dduw, trwy bregethiad yr efengyl, i addoli Duw yn Nghrist, yn ol rheol y gair.—2. Holl etholedigion Duw, yn mhob oes, ac o bob cenedl, y rhai dynt oll yn un corph yn

Nghrist, eu Pen cyffredin. Col. 1. 18. Eph.—3. Ffyddloniaid un teulu, gyd â'r cyfryw Gogion a fyddai arferol o gyd-gynnnull yn i addoli Rhuf. 16. 5. Col. 4. 15. Philem. 2.—4. Ionlaid o un dalaeth. 2 Thes. 1. 1—5.—5. Iuddewon yn unig a elwid yn eglwys Dduw Hen Destament. Act. 7. 38.

Y mae yr eglwys i'w golygu fel yn filwrs, orfoleddus; yr eglwys orfoleddus ydyw y cyt sydd yn gorfoleddu yn y nesoedd, wedi buddug ar y byd, y cnawd, a'r diafol, ac yn gorhwy wrth eu llafur. Dat. 7. 9, 10, 14—17. a 18. Yr eglwys filwrs ydyw y cyflawnion ar y dd rhai sydd etto yn y rhyfel, ac yn dyfod i ffrwn falwch, gan bwysu ar Grist eu hanwylfod. Eph. Can. 8. 5.

Y mae yr eglwys filwrs, drachefn, i'w goly *weliedig*, sef pawb ag sydd ynddi trwy broffes, weliedig, fel dinas ar fryn nas gellir ei chuddio: 5. 14.)—neu yn *anweledig*, sef y rhai sydd yn y odau ysbyrdol o'r eglwys, nas dichon neb wedi pwy dynt, ond Duw yn unig—yr hwn yn un yn adnabod calonau holl feibion dynion. 1 Bren 2 Tim. 2. 19.

Mae y pethau canlynol yn angenrheidiol i wa eglwys weliedig yn y byd:—1. Gweinidogion galw yn ol trefn Duw, i weini yn yr eglwys. 5. 4. 2 Cron. 26. 16—21.—2. Arferiad pared ordinadua a sefydlodd Crist yn ei eglwys, sef gair gweddi, a'r sacramentau. Act. 2. 42.—3. At iaeth iachus yn nghylch egwyddorion sylfaenol y—'Eglwys y Duw byw ydyw colofn a sylfaen y ionedd.' 1 Tim. 3. 15. Gal. 1. 8. Tit. 3. 10. 10. 33. Col. 1. 18.—4. Dysgyblaeth eglwysig yddu a bwrw allan o'r eglwys, yn ol gair Duw, reolus a'r aflan. Neh. 13. 15. 1 Cor. 5. 5, 11, 13. 5. Cyfodol heddychol, a llywodraeth weddaidd yn peth, rhag i'r Arglwydd ei bwrw ymaith, a'i ddi 1 Cor. 14. 33, 40.

Wrth yr eglwys anweledig, y mae i ni ddeall nifer terfynedig hyn o blant dynion, y rhai a eth Duw yn Nghrist, cyn seiliad y byd, yn ol bob rwydd ei ewyllys ef, i'w ogoneddu, ac i fod yn feddol ynddynt byth. Eph. 1. 3—6. 2 Thes. 1. 2 Tim. 1. 6.—2. Y rhai a roddodd efe i'w Faf eu Mechniwyd, i'w prynu a'i waed, i gael iddynt gywyddol rhyddhad. Ioan 10. 29. a 17. 6, 11. 9. 12. Tit. 2. 14.—3. Y rhai y mae trwy ei a Ysbyrd yn eu galw i'w deyrnas a'i ogoniant. 1. 2. 12. 2 Thes. 2. 13. 1 Petr. 1. 2.—4. Yr mae yn eu sancteiddio, ac yn preswyllo ynddynt, i ei deml byth. 2 Cor. 6. 16. Ioan 14. 23. Dat. 4.—5. Y rhai y mae yn eu bendithio â phob ben ysbyrdol yn Nghrist; yn eu cysuro ac yn eu cyflwyno yn holl orthrymderau; yn eu cadw, ac yn eu iddynt fuddugoliaeth ar eu holl elynion; ac a'u goly yn ogoneddu iddo ei hun, yn eglwys heb am brycheuyn na chrychyn, na dim o'r cyfryw. 1. 1. 3. Ps. 132. 15, 16. Jer. 31. 12, 14. Rhuf. 35, 39. Esa. 60. 18. 1 Cor. 15. 22, 23, 24.

O herwydd yr holl bethau hyn, mae yn eu galw gyd âg enwogrwydd mawr, yn Eglwys Dduw EZE a'i rhagluniodd, a'i prynodd, a'i gairwedd, cyflawnhaodd, a'i sancteiddiodd, a'i gwaredodd, a'i gogonedda yn ei holl aelodau, i fod gyd âg ef, i'w fywinau byth. Mae y gymdeithas sanctaidd wedi ei dyrchafu mewn anwylddeb a rhagorffwrdd rhagor i holl greadigaeth Duw; a bydd yn hysglaer byth i ddangos gogoniant yr holl iaethau dwyfol. Mae Duw yn Dduw iddi; Ond ben ac yn briod iddi; a'r Ysbyrd Glân yn preswyllo ynddi yn ei holl iadau, ei ddoniau, a'i ddyddion. Mae yn beryglus iawn ei hanmharchu, canys Eglwys Duw ydyw, ac a gyffyrddo â hi, sydd yn cyflawn

chanwyll ei lygad ef. Zech. 2. 8. Deut. 22. 10. Act. 20. 28. 1 Cor. 1. 2. a 11. 22. a 15. 9. Gal. 1. 13. 1 Tim. 3. 5.

Y mae eglwys gan Dduw, yn mhob oes, er pan ddechrenodd yn nheulu Adda, ac i barbau hyd ddiwedd y byd. Er ei bod hi weithiau yn fechan, a than erlidigaethau yn fynyach, ac weithiau yn cael ei symud oddi wrth y naill bobl at bobl eraill, a gelyniaeth mawr iawn iddi yn wastadol, yn y byd, etto ni ddyfethir hi byth: 'Duw a'i sicrhá hi yn dragywydd.' Ps. 46. 8. a 125. 1. 2. Mat. 16. 18. Esa. 33. 20. Dan. 7. 14. Ioan x.

Yr un ydyw yr eglwys yn y rhanau hanfodol o honi, yn mhob oes, er ei bod yn amrywio llawer yn yr amrywioedd oesodod, o ran ei gosodiadau, a'i hamgylchiadau. Crist yw ei sylfaen a'i phen; ei ai yw ei rheol awdurdodol i'w chyfarwyddo yn mhob peth; a gogoniant Duw, a iechydwrtaeth dynion, ydyw dyben ei sefydliad yn mhob oes.

Dros ddwy fl a hanner o flynyddoedd yr oedd yr eglwys i'w chael, gan mwyaf, yn nheuluodd y patrieirch, a'r penau teuluodd oeddynt yr athrawon a'r offeiriad. Gen. 18. 19. Job 1. 5. Dros y rhan fwyaf o'r amser hwnw, nid oedd ynddi hi lawer o ordinhadau nac aelodau.—Dros 1530 o flynyddau gwedi hyny, yr oedd yr eglwys gwedi ei chyfyngu, gan mwyaf, i'r genedl Iuddewig. Yn yr yspaid hwn, yr oedd ei hordinhadau yn dra lliosog; y dadguddiedigaethau iddi yn aml, ac yn eglur, a'i breintiau yn fawrion. Gwedi dyfodiad Crist yn y cnawd, a'i adgyfodiad oddiwrth y meirw, cynnewidiwyd agwedd yr eglwys yn y byd yn fawr. Hyd yn hyn yr oedd sancteiddiolaf yr eglwys, a holl wasanaeth ei chysegr, yn amlwg, yn perthyn i fynydd teimladwy. Heb. 12. 18. Ond pan esgynnodd Crist i'r nefoedd, symudodd y drugareddfa, ac eisteddole addoliad, o'r ddaear i'r nefoedd; dileodd holl ddefodau gwasanaeth y cysegr bydol, y rhai oeddynt yn bresennol ond egwyddorion llesg a thlodion. Gorchymynodd i 'bregethu edifeirwch a maddeuant pechodau yn ei enw ef yn mhllith yr holl genedloedd.' Luc 24. 47. Yn fuan, trwy bregethiad yr apostolion, a nerthol weithrediad yr Ysbryd Glân, lluoedd yn Judea, ac yn yr holl wledydd oddi amgylch, a gredasant yn Nghrist, y rhai a fuffrwyd yn eglwys, mewn undeb a chymdeithas a'u gilydd, yn cyd-addoli, ac yn cyd-alw ar yr Arglwydd Iesu.

Trwy ddiwydrwydd, hyffira, a zel yr apostolion, ac eraill, taenwyd yr efengyl yn fuan dros lawer o wledydd Asia, Ewrop, a rhai parthau o Affrica. Yr oedd agwedd yr eglwys yn nyddiau yr apostolion yn hynod ddysglaer a gogoneddus. Yr oedd ei hathrawiaeth yn bur; ei gweinidogion yn ddoniol, yn danlyd, ac yn sanctaid; a'i haelodau yn ymroddi yn gwbl i'r Arglwydd ac i'w bobl—yn 'ymwadu ág annuwioldeb a chwantau bydol, ac yn byw yn sobr, yn gyflawn, ac yn dduwiol.' Tit. 2. 12. Lliaws y rhai a gredasant oedd o un galon, ac un enaid; ac yr oeddynt yn parhau yn athrawiaeth ac yn nghymdeithas yr apostolion, ac yn tōri bara, ac mewn gweddïau. Act. 4. 42. a 4. 31—34. Ps. xlv, lxxii, a xxvii. Esa. xi, xxxv, xlii, liv, lv, a lx, &c. Dat. 6. 2, &c.—Gwedi hyny, yn dra buan, anurddwyd hi yn fawr, gan amryw gyfeillionadau dinystrïol, a gorthrwydd hi yn doet, gan erlidigaethau gwaeddyd, gan amrywïol o ymerawd-wyr Rhufain, olynol. Cafodd ychydig hamdden dan lywodraeth Cystenyn Fawr, yr ymerawdwr Cristionogol cyntaf, yn y bedwaredd ganrif. Yn yr haf-ddydd hyfryd hwn, tyfodd llawer o chwyn drwg yn y wíllan, ac ymlusgodd iddi lawer iawn o greaduriaid gwenwynlyd, er parch, esmwythder, a budr-eliw. Am eu cam-ddefnyddiad o'u llwyddiant, tywalltodd Duw ei farnedigaeithau yn ddechrynydd ac yn ofnadwy arnynt. Yn raddol, cododd y bwystfil hwnw, Pabyddiaeth, ei ben i fynu, ac a lygrodd yr eglwys weledig

a llawer iawn o ddefodau gwag, o drefniad dynol, ac a erlidodd yn fwy gwaeddyd na neb o'i flaen, bawb na chyd-furfiat a'i gyfeillionadau a'i goel-grefydd ef.—Ond yn yr holl oesoedd tywyll, binion, yr oedd gan Dduw wir addolwyr.—Y wraig a fodd i'r diffaethwch, lle yr oedd ganddi lle gwedi ei barotol gan Dduw, fel y portient hi yno fil a deucant a thringain o ddyddiau.' Dat. 12. 6. Y mae y dyddiau hyn, a deufis a deugain y ddau dyst i brophwydo wedi ymwisgo mewn saculan, yn agos a chyflawni. Yn fuan udgana y seithfed angel, a theyrnasoedd y byd a ánt yn eiddo ein Harglwydd ni, a'i Grist ef; ac efe a deyrnasa yn oes oesoedd. Dat. 11. 13. Edr. ANGHRIST, ARFAETH, ARGRAFF, TBYRNAS.

EGNI—OL, (eg-nl) eidiogtrwydd, nertholdeb, taeder, llwyr-ymgais. 2 Sam. 6. 14. 2 Bren. 23. 25. Preg. 9. 10. Act. 18. 28.

EGWAN, (gwan) eiddil, llesg, llogach. Ps. 109. 24.

EGWYD—YDD, (eg-wyd) meinedd y goes, meilwn, y ffer; burwy, hual, llyfethair. 2 Sam. 3. 34.

EGWYDDOR—ION, (eg-gwyddor) cyn-reol, cyn-sail, cyn-osodedigaeth; yr wyddor.—Egwyddorion crefydd, pynciau blaenorol a sylfaenol crefydd.

'Mae arnoch drachefu eisieu dysgu i chwi beth ydyw egwyddorion dechreuad ymadroddion Duw.' Heb. 5. 12.—'Beth ydiw deunyddiau dechreuad ymadroddion Dyw.' W.S.—*τινα τα στοιχεία της αρχης των λογων του Θεου*;—*dysgu i chwi ryw egwyddorion o ddechreuad o oracian, neu ymadroddion Duw. Macknight. Y gair Gr. στοιχεία, a gyfeithir yma egwyddorion, a gyfeithir defnyddiau, yn 2 Petr. 3. 10. a arwydda, cyn-ddefnyddiau, neu ranau cyfansoddol rhyw beth. Arwydda hefyd, fuffr y grefydd Iuddeuaid, y rhai a eilw yr apostol, 'gywyddorion y byd—egwyddorion llesg a thlodion'; (Gal. 4. 3, 9.) dull addoliad Paganald, tebygol, neu Iuddewig. Col. 2. 8. 'Ymadroddion Duw,' oedd yr hen ddauguddiedigaethau cynnywysedig yn ysgrifeniadau Moses a'r prophwydi. Rhuf. 3. 2. Egwyddorion ymadroddion dechreuol Duw, ydoedd ystyr, dyben, a defnyddioledeb yr holl drefniadau Iuddewig, ac ymadroddion Duw yn yr ysgrifeniadau sanctaidd yn eu gosod hwynt allan. Y mae egwyddorion blaenorol yn perthyn i grefydd, eglur ac angenrheidiol; mae yn rhaid deall y rhai hyn yn gyntaf, i'r dyben i fyned rhagom at wybodaeth fwy, sef at berffeithrwydd; ac wedi deall y rhai hyn, y mae y llwybr yn rhydd ac yn hawdd i ddeall y pethau mwyaf a dyfnaf; ac heb hyny, nis gellir cynnyddu mewn dim, mwy nag y geill un ddarllen heb ddysgu y wyddor yn gyntaf.*

EHEDEG, (héd) hedeg, ehedfan; ffol, dianc.—'Pa fodd y dywedwch wrth fy enaid, Eheda i'ch mynydd,' neu ehedwch i'ch mynydd, sef Dafydd a'i gyndeithion gweiniaid. Ps. 11. 1. Ialith ei gymdeithion *ofnus*, y mae yn debyg, y rhai a'i cyngorent ef a'i blaif wan, i ehedeg o'r llys i ryw fynydd, neu le o ddiogelwch, rhag dygaseidd a brad ei elynion: ond yn lle ffol fel yr ofnog digalon, y mae yn penderfynu aros lle mae ei ddyledswydd yn ei alw, ac ymddiried yn yr Arglwydd am ei amddiffyn a'i ddiogelu. Ps. 7. 1. a 9. 10. 2 Cron. 14. 11. Esa. 26. 3, 4.

EHEDIAD—IAID, (ehed) peth yn ehedeg, aderyn.—Fel mae y rhyw hwn o greaduriaid yn byw, mewn rhan, yn yr awyr, ar y ddaear, ac yn y dyfroedd, felly y maent gwedi eu haddasu i'r amrywiaeth hwn o fywoliaeth. Y mae eu cyrph yn ysgafn, yn brydferth, yn addas i ehedfan ac i noffo; y mae gosodiad eu pluf yn y modd mwyaf addas i ehedeg, i noffo, ac at gynhesrwydd. Y mae ganddynt adenydd cywraint i'w dwyn trwy yr awyr. Y mae eu cynffonau yn gwasanaethu yn rhyfedd i ehedeg yn wastad, yn sefydlog, i esgrya

a disgyn, ac i droi yn yr awyr. Y mae ganddynt gwd-olew i iro eu pluf, a medr rhyfedd i'w drin, a thaenu mesur cymedrol o hono dros eu pluf allanol, yr hyn sydd yn eu cadw rhag i'r dwfr fod yn niweidiol iddynt. Mae ganddynt hefyd draed i gerdded, i nofio, i ddringo, i ddal, ac i ddwyn eu hysglyfaeth. Hynod o ryfedd fel y mae y Creawdwr doeth a da gwedi addasu pob creadur i'w ddyben, ei sefyllfa, a dull ei fywiolaeth. Edr. ADAR.

EHEGR, (hegr) ebrwydd, prysur, buan, cyflym, allan o law.—Ac yn ehegr Angel yr Arglwydd y trawodd ef.' Act. 12. 23. W.S.

EHI, Heb. אֶחָי [fy mrawd] mab Benjamin. Gen. 46. 21. Gclwir ei enw ef Ahiram yn Num. 26. 38.

EHUD—RWYDD, (hud) byrbwyll, rhyfygus, digynghor, chwidr, disynwyr, brysgar.—'Yr ehud a goelias bob gair.—Y rhai ehud a eliffeddant ffolineb.' Diar. 14. 16, 18. Ond y mae yr Ysbryd Glân, trwy yr efengyl, yn peri i galon y rhai ehud ddeall gwybod-aeth. Trwy dynu ymaith y llygredd moesol o'r galon, y mae y sywyrâu naturiol, yn aml, yn cael eu cryfhau. Y mae cael lawr olwg ar bethau ysbrydol yn arafu ac yn dodi dynion, ac yn eu dwyn i'w hiawna bwyll. Y mae yr efengyl yn addas i gyfyrrau pawb; y mae ei chyflawnder ynddi ei hun, a meddygiaeth addas ynddi i gyfyrrau pob dyn. Esa. 32. 3, 4. Yr oedd aberth dros y neb a bechai yn amryfus, a throes yr ehud. Ezec. 45. 20.

'Wrth oll ehudrwydd ancyflawnder.—Am hyn ydd enbyn Duw yddwynt ehudrwydd cadarn.' 2 The. 2. 10, 11. W.S.

EHWD, Heb. אֶחָד [moliannwr] mab Gera, mab Jemini, gwr llaw-chwith, neu, yn hytrach, gwr anafus o'i law ddehau. Heb. Meibion Israel a anfon-ansant anrheg gyd âg ef i Eglon, brenin Moab, yr hwn a'u gorthrymodd hwy yn dost dros ddeunaw mlynedd. Ehwd a wnath ddager ddau-fnig, ac a laddodd Eglon â li yn ei ystafell haf. Gwedi hyn diangodd Ehwd i fynydd Ephraim, ac a gasglodd hyny a allai o feibion Israel, ac a ennillasant rydau yr Iorddonen tua Moab, ac ni adawsant i neb fyned trwodd. A hwy a darawsant o'r Moabiaid yn nghylch deng mil o wyr, pawb yn rymus, a phawb yn wyr nerthol, ac ni ddiangodd neb. Trwyddo y darostyngwyd Moab dan law Israel, ac y gwaredwyd Israel oddi tan eu hiau orthrymus hwynt. Barn. 3. 15, &c.

EIDION—AU, (aid) bu, buwch, ŷch, tywarchawr. Gen. 32. 5. Exod. 20. 24. Lef. 22. 19. Deut. 22. 1. Hab. 3. 17.

EIDDIGEDD—U, (eiddig) drwgdyb, cynghorfynt; y chwant a'r gofal fydd ar ddyn i wneuthur unrhyw beth.

O ddifraw eiddigedâ daleini. Diar.

Yr oedd eiddigedd Paul dros y Corinthiaid yn arwyddo ei fawr ofal am danynt, a'i ofn rhag bod eu meddylliau wedi eu llygru oddi wrth y sylmrydd sydd yn Nghrist. 2 Cor. 11. 2, 3.

Eiddigedd y duwlolion—creulawn fel y bedd, yw eu dymunad hiraeithlawn am gymdeithas â Christ, a'u gofal mawr rhag ei gollu. Can. 8. 6.

'Eiddigedd Duw,' a arwydda ei fawr ofal am ei egoniant ei hun, anrhydedd ei ordinhadun, a diogelwch ei bobl; a'i barodrydd tanlyd i gospi y neb a'i amharcho, neu a niweidio ei bobl. Exod. 20. 5. Zech. 1. 14. a 2. 8. Yr ARGWYDD, neu IEROPAH eiddigus yw ei enw; 'Duw eiddigus yw efe:—mae eiddigedd am ei ogoniant ei hun yn gweddu i'r Arglwydd; y mae yn eiddigedu yn danlyd iawn, ond yn sanctaidd, ac yn gyflawn, fel y gweddai i Dduw, ac y byddai vn anaddas ac yn anwedus i'w fawrhydi beidio. Nid

oes dim gwyniau, neu gynhyrfaidau yn y Duw mawr, fel mewn creaduriaid, ag sydd yn arwyddo eu gwendid a'u hamberffethrwydd; ond mae yn gweithredu yn sanctaidd, gyda gwedeidd-dra dwyfol, yn addas i'r achos yn gofyn. Ni oddef yn ei creaduriaid yr hyn nid yw yn weddus iddo oddef, heb ddangos ei anffodlonrwydd yn y modd a'r gradd y gwelo ei ddoethineb a'i ddaioni fod yn oreu. Exod. 34. 14. Deut. 4. 24. a 6. 15. Nah. 1. 9. Jos. 24. 19.

EIDDIL, (aidd-ll) Heb. בֵּר (del) egwan, bychan, heag, gwael. 2 Sam. 3. 39.

EIDDO, (aidd) Gr. ἴδιος, ἴδιος; Llad. Sicut: meddiant, percheseogaeth; yr eiddo ei hun.—'Eiddo yr Arglwydd y ddaear—y byd a'i gyflawnder—yr arian a'r aur—y nefoedd.' Exod. 19. 5. 1 Cron. 29. 11. 16. Job 41. 11. Ps. 24. 1. a 50. 11, 12. a 89. 11. Hag. 2. 8. Mewn modd neillduol arbenig, mae ei bobl yn eiddo iddo. Y maent yn eiddo y Tad trwy etholiaid; ac yn eiddo y Mab trwy roddiad y Tad, trwy bryniad, a thrwy waith y Tad, â'i air a'i Ysbryd, yn eu tynu ato; a thrwy eu hymroddiad hwythau iddo, yn ganlyniad i hyny. Ioan 17. 6, 10. a 6. 37, 44. Byddant yn eiddo iddo o ran ei gyflawn feddiant o honant, a'u cyflawn swynhad hwythau o hono yntau, y dydd y gwelo brlodeidd, sef ei drysor neillduol, neu ei ddyddau. Mal. 3. 17. Y mae yr eglwys, gyda gorfoledd, yn hōni ei hawl yn Nghrist fel ei heiddo, a'i hollol ymroddiad iddo yntau, gyda gorfoledd cariad, a lawna sicrwydd ffydd, gan ddywedyd, 'Fy anwylyd sydd eiddof â, a minnau yn eiddo yntau.' Can. 2. 16.

EIDDUNAWD, (eiddun) dymuno; peth dymunol.—'Mal y rrai sy yn cyfri yn lle eiddunet byw mewn gwafyd tros amser.' 2 Petr 2. 13. W. S. Edr. MOETH.

EIGION, (aig) anoddyfa. caddug-lyu, y canol, pwll diwaelod, y dyfufor.—'Trwy eigion byd y trig yn ben,' sef trwy gamol byd y bydd yn benaeth.—'Ai fodd i eigion y môr.' Gr. ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης, yn y dyfn-for, neu yn y cefn-for. Mat. 18. 6. Gwel Kypke, Raphaelus, Wetstein. Yr oedd boddi yn y môr yn gospeidigaeth aml yn mhilith yr hynafiaid, gwedi crogi, weithian, feini mawrion am yddfau y personau euog; neu wedi eu hamdroi mewn lleni o biwm. Yr oedd gwedi myned yn ddiareb am ddiarystr buan, dychryllyd, ac anocheledwy. Gwel y Dr. Doddridge.

EINGION, (ang) Gr. ἀκρον; Llad. Ixcus: eington gôf. Esa. 41. 7.

EILCHWYL, (ail-chwyl) ail dro, eilchwaith, ail waith, drachefn, etto.—'Na chais eilchwyl.' Luc 6. 30.—'Nag arch drachefyn.' W. S. Yr eglurhad goreu ar y geiriau ydyw yr ysgrifthyrau canlynol:—Exod. 22. 25, 26, 27. Neh. 5. 1—19. Ezec. 13. 7. Mat. 6. 12. a 18. 27—36. Na ofyn eilchwyl, os bydd yn orthrwm, ac yn anhwadd iddo dalu. Gwell eu colli na'u gofyn trwy gyfraith, os bydd yn cyd-sefyll â dyl-edsawyddau eraill.

EILWAITH, (ail-gwaith) yr ail waith, yr ail dro, trachefn.

Frya hen, pryn eilwai. Diar.

'Ac a'r rydd di eilwaith yn dy le.—Ac a oedodd y pen-trullid eilwaith yn ei swydd.—Ewch eilwaith.' Gen. 40. 13, 21. a 43. 2. Sef, drachefn, yr ail waith.

EILLIO, (ell) enffio, tocio, gwelleffio.—Eillio y pen, y traed, a'r farf, ydynt eiriau cyffelybiaethol, ac yn arwyddo anrheithiad hollol y wlad, o un pen iddi i'r llall, ac yspellid y bobl o bob graddun, o'r uchaf hyd yr isaf, gan frenin Assyria, yr hwn oedd yr ellyn a gyflogodd Duw i'r dyben hyny. Blew y pen, yuyw y graddau uchaf yn y wladwriaeth; blew y traed ydyw y

bobl gyffredin; y farf yw y brenin, yr arch-offeiriad, sef y rhai mwyaf goruchel mewn awdurdod a mawrthidi. Eillio y rhai hyn ydyw eu hyspeillio a'u hanrheithio yn llwyr. Eea. 7. 20.

'Efe a eilliodd hanner eu barfau hwynt.' 2 Sam. 10. 4. Y mae eillio neu dori barf un, yn mhlith yr Arabiaid, yn nòd o fwy o ddystryrwyd na fflangellu, neu haiarn-nodi; a llawer o bobl yn y wlad a ddewisant farw yn hytrach na dyoddef y cyfryw gospedigaeth. Dr. Arvieux.

EINIOES, (ein-ioes) hywyd; bywyd dyn; holl amser bywyd dyn.—'Rhoddodd Crist ei einioes,' sef ei hunan, ei fywyd, 'drosom.' Ioan 10. 11. a 15. 13. 1 Ioan 3. 16. Yr einioes ydyw y peth gwerthfawrocaf gan ddyn, 'yr hyn oll sydd gan ŵr a ddyryr efe am ei einioes;' ond rhoddodd Crist ei einioes drosom. Nis gall neb fod yn ddysgwr gwirioneddol iddo yntau, ag 'na chasau, hyd yn nod ei einioes ei hun, er ei fwyn.' Y mae Crist yn fwy o werth ynddo ei hun, ac yn anfeidrol fwy o werth i ni, na'r einioes. Y neb, gan hynny, a garo ei einioes i wrthodid, neu i ymadawiad â Christ, a'i cyll yn sicr. Y mae efe yn y tywyllwch, heb iawn adnabod ac iawn bwysio pethau. Nid ydyw einioes ond o ychydig werth, heb Grist; canys einioes bechadurus yw; ac einioes dan farw o gnomdmiad ac mewn cyflwr colledig ydyw; ond 'yr hwn sydd yn casáu ei einioes yn y byd hwn, er mwyn Crist, a'i ceidw i fywyd tragwyddol.' Job 2. 4. Marc 8. 35. Luc 14. 26. a 17. 33. Ioan 12. 25. Y mae casáu yr einioes yn cynnwys casáu pob peth arall, sef pob medd-iannau a pherthynasau. Y neb nid yw yn canfod ac yn barnu Crist yn fwy ei werth na phob peth, sydd etto heb ei iawn adnabod, ac nid yw dellwng o hono, ac nis gwna dderbyniad gwirioneddol o hono. Pan ystyriom pwy, a pheth yw Crist, ac mor ddiwerth yw pob peth arall hebddo, y mae yn gywilydd i ni feddwl fod dim anhawsdra na gwrthdadaid ynom i hyn. Nid ymadrodd caled, ond anfeidrol rasol a daionus, ydyw yr ymadrodd sydd yn galw ar ddyn i ymwrthod â phob peth, a chymeryd Crist ei hun yn rhan gyflawn dragwyddol iddo.

EIRA, (air) eiry, ôd; Heb. *לַיִל דַּיְטָלַעַר*, *clær-tyrn*. Tarth ydyw yr eira, yn cydio yn nghyd, ac yn rhewi gan oerfel yn yr awyr. 'Dau sydd yn rhoddi yr eira.—Efe a ddywed wrth yr eira, a bydd ar y ddaear.' Job 37. 6. Ps. 147. 16. Oerfel corph yr awyr yw yr achos naturiol o hono. Pan fyddo corph yr awyr yn gynhes, mae y tarth yn disgyn yn wlaw; ond pan fyddo oerfel corph yr awyr yn ei rewi, mae yn diegyn yn eira. Y mae yr eira, fel y gwlaw, yn rhinweddol i adfywio a ffrwythloni y ddaear, ac i ymolchi ág ef. Job 9. 30. Eea. 55. 10. Oblegid ei glaerder a'i ddysglaerdeb, y defnyddir ef, yn gyffelybiaethol, i arwyddo rhyddhad oddiwrth euogrwydd pechod a llygredigaeth, a gogoniant a rhagoroldeb aberth Crist. Ps. 51. 7. Galar. 4. 7. Eea. 1. 18. Gweithred ryfedd o eiddo Duw trwy Grist a'i aberth, ydyw glanhau pechadur, a'i wneuthur yn wynach na'r eira—sef yn bur, yn ddysglaer, ac yn ogoneddus.

'Megys oerder eira yn amser cynauaf, yw cenad ffyddlawn i'r rhai a'i gyrrant.' Diar. 25. 13. 25. Y mae y geiriau yn cyfeirio at hen arferiad o oeri gwin a diodydd erall ág eira, fel y gwneir yn bresennol ág ia gwedi ei gadw. Y mae yr un arferiad yn y gwledydd dwyreiniol, yn neillduol yn Syria, hyd heddyw. Fel y mae y cyfryw ddiodyd yn hyfydd ac yn gysurus yn mhoethdwr yr hâf, felly y mae cenadau ffyddlawn yn llòni ac yn cysuro y rhai a'u gyrrant. Diar. 13. 17. a 26. 6. Phil. 2. 25—30.

'Pan wasgarodd yr Hollalluog freninoedd ynddi, (neu *erddi*) yr oedd hi yn wen fel eira yn Salmon.' Ps. 68. 14. Yr oedd y gwaith yn ddysglaer ac yn ogoneddus, medd rhai; ond, yn hytrach, yr oedd hi,

sef y golomen; neu hi *fydd* *בְּרִיבָה* (trydydd person, amser dyfodol, rhyw fenywaidd) yn wen fel eira yn Salmon. Pan ddystrywiodd yr Hollalluog freninoedd Canaan, er ei eglwys, yn amser Josuah, yr oedd hi yn enwog am burdeb, sancteidrwydd, a godidogrwydd. Cenedl enwog am burdeb a duwioldeb a ymladdodd ryfeloedd Canaan dan Josuah. Yn amseroedd y Barn-wyr, hefyd, yr oeddynt yn gyffredin yn cael eu diwygio cyn iddynt gael eu gwaredu, a'u gwneuthur yn fudd-guliaethus. Yn yr holl oesoedd a aethant heibio, ac sydd i ddyfod, pan fyddo yr Arglwydd yn gwaredu ei eglwys, y mae hefyd yn ei glanhau a'i phuro. Barn. 2. 7. Jer. 2. 3. Y mae yn prynu ei bobl oddiwrth bob anwiredd, yn eu rhyddhau o ddwywylaw eu holl elynion, ac yn eu puro iddo ei hun, yn bobl briodol, awyddus i weithredoedd i da. Tit. 2. 14.

Hon pan wasgarodd Duw yn chwyrn,
Pob cedyrn o'i gaeion,
Oedd mor ddysglaerwch ac mor wen,
Ag eira ar ben bryn Salmon.

E. Prys, (Ps. 68. 14.)

'A wrthid dyn eira Libanus, yr hwn sydd yn dyfod o graig y maes? neu a wrthid yr dyfroedd oerion rhedegog sydd yn dyfod o le arall?' Jer. 18. 14. Y mae rhai yn cyfleithu y geiriau fel hyn: *A balla eira Libanus o graig y maes?* neu, *a sychir y dyfroedd oerion rhedegog*, hynny yw, *sydd yn dyfod o'r mynydd hwno?* Parkhurst a Blayney. 'Felly ni phall-aswn innau i fy mhobl, pe buasant yn ymddiried ynof: ond fy mhobl a'm hanghofiasant i, ac a arogl-darthasant i wagedd.' Adn. 15. Jer. 2. 13. Mae mynydd Libanus yn hynod o ddefnyddiol i'r gwledydd oddi am-gylch, canys o herwydd ei uchder, y mae yr eira yn aros arno, ac yn toddi yn yr hâf, a thrwy hynny yn llenwi â dyfroedd yr afonydd a'r ffynonau yn y dyffrynnoedd oddi tanodd. Gwel Maundrell's *Journey*.

EIRIACH, (air) arbed, prin, goddef, tolio, gwrth-ymbil.—'Nac eiriach ef.' Deut. 13. 8. Eea. 9. 19. Heb. *בְּרִיבָה נַחֲמָה דַּיְטָלַעַר* *serchog o hono, i wrth-ddadlau drosto*. Mae y gorchymyn yn fauwl iawn, yn erbyn y perthynasau agosaf, a'u hannogant i ymadael oddiwrth yr Arglwydd. 'Na chydysnia—na wrando arno—nac arbeded dy lygad ef—nac eiriach ef:—na fydd serchog tu ag ato, ac yn dyner o hono—ac na chela arno. Deut. 13. 6, 7, 8. Nid oes un creu-londer mwy a ddichon y naill ddyn ddangos i'r llall, na thrwy ei demtio i ymadael â Duw, a thrwy hynny annog Duw i ddigofaint yn ei erbyn.' 'Eb eiriach y deua't, (Act. 20. 29.) sef heb barbed. 'Hwn a heus yn eiriachus, a vet hefyd yn eiriachus.' 2 Cor. 9. 6. W.S. 'Eithr eiriachaf,' (2 Cor. 12. 6.) hynny yw, yr wyf yn arbed. W. S.

Melldithiant nac eiriachant hwy,
Dod fendith fwy i minnau.

E. Prys, (Ps. 109. 28.)

EIRIAS, golen-dân, tanllwyth, cynneu; corph tân yn wrthwyneb i fflagl.

Oa chwala mwg mewn gwynyt sy hawdd,
Os tawdd cwyr wrth eiras-dân.

E. Prys, (Ps. 68. 2.)

EIRIOL—WR, (air-iawl) dadleu dros un; dadleu-euwr, amddiffynwr, canolydd, cyfringwr; lluiddwr; un a luddio beth i fyned rhagddo.—'Y mae i ni Eiriolwr gyd â'r Tad, Iesu Grist y Cyflawn.' 1 Ioan 2. 1. Y gair *παράκλητος*, a gyfeithir *Eiriolwr* yma, a *Dyddanydd*, yn Ioan 15. 16, a 15. 26, a 16. 7. a arwydda *amddiffynnydd un mew'n llys yn ei absennoldeb*. Edr. **DYDDANYDD**. Yn yr ystyr hwn priodolwr y gair i'r Arglwydd Iesu yn ngweinyddiad ei swydd offeraidol fry yn y nefoedd, yn y gwir gysegr, dros ei bobl. Nid arferir y gair hwn yn y Testament Newydd, ond yn y lleoedd uchod, ac y cymhwysir ef i'r Ysbryd Glân, ac i Grist. Y mae Crist, fel arch-offeiriad, yn Eiriolwr yn y nefoedd, a'r Ysbryd Glân

yn *Baractetos*, yn *Ddyddanydd*, yn *Addysgwyr*, yn *Rhybuddiwr*, ac yn *Arweinydd*, yn yr eglwys yma yn y byd, ac yn nghalon pob gwir aelod ysbyrdol o boni. Y mae Crist yn mynegi ei aberth gwerthfawr fry yn erbyn pob ehyddwyr; y mae yr Ysbryd Glân yn eymeryd o eiddo yr Iesu, ac yn eu mynegi i'r gydwybod yma i'w thangfeddau. Yr un achos, a'r un ddadl, sydd gan bob un o blaid y pechadur, sef aberth Crist dros ei bechodau.

Cysgodwyd eiriolaeth Crist i'r eglwys, dan yr Hen Testament, yn ngwaith yr arch-offeiriad yn myned i mewn i'r cysegr unwaith bob blwyddyn, i wneuthur cymmod dros y bobl, trwy waed yr aberth a aberthwyd oddi allan; ac hefyd yn mwg yr arogl-darth peraidd. Yr oedd yno berson mewn swydd gysegredig; un o'r bobl yn myned i mewn drostynt, & u henwau oll ar ei galon, ac ar ei yagwyddau. Gwaed yr aberth oedd ganddo i'w daenellu ar, ac o flaen y drugareddfa saith waith. Arogl-darth peraidd, yn llosgi yn y thuser aur, a'r mwg yn gwmwl yn cuddio y drugareddfa. Felly yma hefyd yn y sylwedd:—

1. Y mae Crist, o ran ei berson, yn ei swydd oruchel, yn ymddangos ger bron Duw yn y nefoedd trosom ni. Y mae efe yno yn cynrychioli holl gorff yr eglwys, ac yn trin ei holl achos drosti. Un o'r bobl yw, yn ymddangos dros *floedd* o'i frodyr, yn holl ardderchogwydd ei Berson Dwyfol, ac adurdod ei gysegriad i'w swydd. Y Person a fu yn rhwym am ddyled miloedd, y rhoddwyd eu hanwreiddau oll arno, sydd âg wyneb hyderus, & hyffira ac èndra neillduol ac addas iddo ei hun, yn ymddangos ger bron Duw; nid fel person unigol ar ei achos ei hun, ond drosom ni. Fel yr oedd yr arch-offeiriad i ymddangos ger bron Duw âg enwau y deuddeg llwyth ar ei galon ac ar ei yagwyddau, yn goffadwriaeth ger bron Duw, Exod. 28. 9, 21, &c., felly, yr un modd, Crist hefyd, a'i bobl ynddo, mewn coffadwriaeth ger bron Duw. 'Goedd fi,' medd yr eglwys, 'fel sêl ar dy galon, fel sêl ar dy fraich.' Can. 8. 6. Yno byddaf yn hardd, yn dderbyniol, ac mewn coffadwriaeth dragywyddol. At hyn mae y geiriau yn cyfeirio. Y mae am gael bod yn mherson Crist; am ymddangos ger bron Duw ynddo. Yr oedd yr enwau hyn yn perthyn i wisgoedd sanctaidd yr arch-offeiriad: ni buasai wedi ei wisgo yn addas i'w swydd hebbynt. Felly Crist a'i eglwys, neu ei bobl: nid yw efe yn addas o fewn i'r cysegr hebbynt. Drostynt hwy y mae yn ymddangos; a byddant yno mewn modd ardderchog iawn, mewn coffadwriaeth dragywyddol. Lle byddo dadleuwr, y mae yn rhaid fod yn hefyd hawllyr (*clients*) tros ba rai y mae efe yn ymddangos, ac yn dadleu. Lle byddo pen, rhaid bod yn aelodau; a lle byddo priodas-fab, rhaid bod yno briodas-ferch hefyd.

2. Fel yr oedd yr arch-offeiriad gynt yn dwyn gwaed yr aberth gyd âg ef, ac yn ei daenellu ef ar y drugareddfa: (Lef. 16. 14.) felly y mae Crist yn cyflwyno ei farwolaeth, ei aberth mawr, drosom ni yn y deml uchod. Y mae yr aberth sylweddol y tu fewn i'r llen, gyd â'r drugareddfa; a'r drugareddfa megys â gwaed y taenellid ar ei hwyneb. 'Yn nghanol yr orseddfainc mae yr Oen yn sefyll megys wedi ei ladd.' Dat. 5. 6. Hyn sydd yn rhoddi grym, bywyd, ac effeithioldeb i'w eiriolaeth.

Ond heblaw hyn, 3. Y mae yn eiriol hefyd. Yr eiriolaeth hon yw yr arogl-darth peraidd, sydd fel cwmwl yn toi y drugareddfa, ac yn myned gyda gweddiau y saint. Dat. 8. 4. Meddyliais yn fynych fod gweddi Solomon gynt, wrth gysegru y deml (1 Bren. viii.) yn gysgod neillduol o eiriolaeth Crist dros ei bobl. Mae Solomon yno yn gweddio dros eraill a'u gweddiau; sef pan weddiant, am i Dduw eu gwrandao o'r nefoedd. Adn. 30, 38, &c. Y mae eu gweddiau hwy yn myned i'r nefoedd yn eu cyfyngderau, ac yn wyneb eu pechodau aml, yn holl rym a rhinwedd gweddi y brenin.

Gallasai yr sunbellwng a'r enog ymgysuro yn wyneb eu gwaeledd a'u gweddiau tlodion, am fod gweddi ragorol y brenin o'u plaid; ac er ofni cael gwrandawriad o'u rhan os hunain, etto y taent wrandawriad er ei fwyn ef a'i weddi. Felly hefyd yma. Y mae y saint oll yn gweddio: etto llawer o sumbeuon ac ofnau sydd ynddynt yn fynych am wrandawriad eu gweddiau tlodion. Cofiant, nad aeth un o'u gweddiau erioed yn gymeradwy i'r nef, heb yr arogl-darth gyda hi. Er mai gwir saint sydd yn gweddio, etto nis gwrandawyd un weddi o'r eiddynt, heb ei rhinweddau a'i phereiddio gan yr arogl-darth. Y mae holl rym a rhinwedd eiriolaeth Crist, gyda phob gweddi ac ochenaid a ddel oddiwrt y saint gwneiniaid, yn eu gwneuthur o fawr werth, ac i arogl yn beraidd y tu fewn i'r llen. Ni wrandawyd un weddi erioed er ei mwyn ei hun, na'r person oedd yn gweddio; gwrandawyd, a gwrandawir, miloedd o weddiau trueniaid, er mwyn eiriolaeth fawr y Cyfryngwr. Yr ym wirionedd cadara byth, mai 'Pa bethau bynag a ofynoch i'r Tad yn fy enw; efe a'a rhydd i chwli.' Ioan 16. 23.

Gallwn ystyried eiriolaeth Crist fel yn gynnwrsedig yn y pedwar peth canlynol:—

1. Y mae ei weddiau, pan oedd ar y ddaear, etto yn parhau yn yr un grym ac effaith, a phan oedd yn ea gweddio yn ei gyflwr o ymddarostyngiad. Nid oes am mewn anghof, ond maent yn beraidd yn nghlustiau y Tad yn barhaus; yn enwedig ei weddi yn Ioan xvii, yr hon sydd fel arogl-darth peraidd, yn llosgi yn ddi-ddarfod, ac yn bortreiad neillduol o'i eiriolaeth yn y nef. Yr oedd y weddi hono, fel eiriolaeth, yn addas i'w ystad o ddarostyngiad: ond y mae ei eiriolaeth fry mewn dull addas i'w ystad o ddyrchafiad.

2. Y mae ei waed, gwedi ei dywallt, a'i daenellu, 'yn dywedyd pethau gwell na'r eiddo Abel.' Heb. 12. 24. Tywalltwyd gwaed y dduw, yn anghyflawn—yn greulawn—gan frodyr—ac am fod eu gweithred oedd yn dda. Y mae gwaed pob un yn llefaru, ac yn gwaeddi. 'Llef gwaed dy frawd,' medd Duw wrth Cain, 'sydd yn gwaeddi arnaf fi o'r ddaear.' Gen. 4. 10. Ond rhyfedd y gwahaniaeth sydd yn eu hiaith: Gwnaeth gwaed Iesu, pan y'i tywalltwyd, *iawen* am bechod, fe, am bechod y rhai hyny oedd yn ei dywallt: gwnaeth gymmod drostynt; ac y mae yn dywedyd yn barhaus am faddeuant, yn lle dialedd iddynt. Dywedydd croyw a chadarn o blaid pechadur yw gwaed yr aberth gwerthfawr a wnaeth *iawen*; y mae yn dywedyd o blaid pechadur ar dir cyflawnder: ac ni feiddia neb na dim byth ei wrth-ddywedyd. Y mae mor gyflawn iddo waeddi am faddeuant, ag oedd i waed Abel waeddi am ddialedd.

3. Ewyllys y natur ddwyfol. 'Yr wyf yn ewyllysiso,' ydyw iaith Crist wrth y Tad. Ioan 17. 24. Y mae yn dywedyd hyn gyd âg ardderchogwydd addas i ddwyfoldeb ei berson. Y mae ei ewyllys dwyfol yn anghyflawnidol byth o'u plaid. Yn yr olwg hon y mae yr eiriolaeth o'u tu mor gadarn, anghyflawnidol, ac anfeidrol, a Duwodd ei hun. Pan ddywedodd y Person Dwyfol hwn, 'Yr wyf yn ewyllysiso,' pwy sydd yn abl gwrthsefyll ei ewyllys? pwy a all ei rwystru i gael ei amcan mawr i ben? Nid rhaid iddo ond dywedyd hyn i beri i fyrdd o ddiastliaid ffot, a phob rhwystr ddiastlanu, i'w bobl gael ffordd rydd ato i'w drigfan nefol. Gwnaeth bob peth erioed, 'yn ol cyngbor ei ewyllys ei hun.' Nid oedd raid iddo ond ewyllysiso, i beri i'r holl fydoedd ymddangos yn ddoed, fel y maent:—ac nid rhaid iddo ond ewyllysiso, i beri iddynt ar nuwaith ddiastlanu dros byth, fel na wneir mo'u lle mwyach. Achos o gysur tragywyddol, gan hyny, ydyw, fod yr un ewyllys dwyfol yn eiriolaeth Crist dros yr eglwys, yu y nef.

4. Dymuniad ac erfysiaidau y natur ddynol. Nid yw ddim mwy amhriodol i'r natur ddynol erfyn yn y nef nag oedd iddi erfyn yma ar y ddaear. Y mae yn

wir fod gwabaniaeth mawr yn y dull. Yr oedd efe yma yn ei ystad o ddarostyngiad, yn 'offwrn gweddffau ac erfyniau trwy leffain cryf a dagrau:' (Heb. 5. 7.) ond y mae yno mewn dyrchafiad, a'i ddull, yn mhob ystyr, yn addas i'w ystad oruchel, a gogoniant ei Berson. Etto, er ei anfeidrol ddyrchafiad, mae efe heddyw yn y nef, yn 'medru cyd-ddyoddef gyd â'n gwendid ni,' ac 'yn byw,' yn ei ogoniant, 'bob amser i eiriol trosom ni.' Heb. 4. 15. a 7. 25. Yn hyn, fel yn mhob peth arall, y mae Crist yn berson digyfelyb: nid oes ei fath mewn nef na daear. Y mae yn Nghrist (os goddefir yr ymadrodd) ddwy ffynon i'w gariad a'i dosturi; un yn y Person Dwyfol, a'r llall yn y natur ddynol. Y mae yn caru fel y mae yn Dduw—y mae yn caru fel y mae yn ddyn. Y mae yn trugarhau fel Duw—y mae yn cyd-oddef ac yn tosturio fel dyn. Yn y golygiadau hyn, y mae anfeidroldeb megys yn dynesu atom ni yn rhyfedd. Y mae cariad, fel y mae yn Nuw, yn beth rhy ryfedd i ni; yr ydym yn soddi megys yn éangder ei ryfeddodau; neu, y mae ei ryfeddodau fel pe baent yn ein llethu gan eu dwyfoldeb a'u mawrder. Ond, wele ef yn addas ac yn agos atom! Mae yr hwn sydd yn Dduw perffeithlawn yn berffaith ddydny hefyd; ac y mae yn caru, yn cyd-oddef, ac yn tosturio, fel y mae yn ddyn. Ninnau a wyddom beth yw hyn; yr ydym, o ran ein profiad, gyd âg ef, ac yn agos ato. Ac fel y mae Crist yn sefyll tu ag at ei bobl, mewn pob perthynas agos a charuaid, yn Dad, yn Frawd, yn Briod, yn Gyfaill, &c., felly y mae ganddo hefyd deimladau addas i bob perthynas. Y cynneddau a'r teimladau sydd yn *rhanedig* mewn dynion, ydynt yn *gyfan ac oïl yn un yn Nghrist*. Yr oedd Jonathan yn caru Dafydd fel cyfaill—Joseph yn caru Benjamin fel brawd—Abraham yn caru Sarah fel priod—Jacob yn caru Joseph fel tad—Rabel yn caru ei phlant fel mam—ond yn Nghrist y mae yr holl frydiau hyn yn cyd-gyfarfod. Mae ynddo Ef gariad a theimladau Tad, Priod, Cyfaill, a phob perthynas; ac heb fod un yn rhwystr i'r llall, nac yn lleihau y llall: ond oïl yn cyd-aros, ac yn cyd-weithio, yn rhyfedd ogoneddus a sanctaidd, yn ei natur ddynol. Y mae efe yn wirioneddol yn 'ateb i bob enwad a roddir iddo yn y gair. Os Brawd, os Cyfaill, os Priod, os gelwir ef, y cyfryw ydyw mewn gwirfonedd; y mae ganddo deimladau addas i bob cyfryw enwad. Ac megys nad ymadawodd Crist, yn ei ystad o ddyrchafiad, âg un swydd, nac un berthynas, y bu yn sefyll ynddi yn ei ystad o ddarostyngiad; felly hefyd ei gymhwysderau i'w swyddau, a'i deimladau addas i'w berthynasau tu ag at ei bobl, nid ydynt wedi eu colli na'u lleihau, ond yn hytrach wedi eu perffeithio. Gan hyn, y mae efe yn eiriol, nid fel un diofal am lwyddiant ei waith, ond fel mam dros ei phlentyn—fel gwr dros ei anwyf briod—fel cyfaill dros gyfaill, &c. Y mae yn eiriol hefyd dros gyfeillion a fuont unwaith yn elynion, ond a wnaed yn gyfeillion trwy ei waith yn marw drostynt. Ac 'os, pan oedd-ynt yn elynion, y bu iddynt gael eu heddychu â Duw trwy ei farwolaeth, mwy o lawer, gwedi eu heddychu, yr achubir hwynt trwy ei fywyd' o eiriolaeth drostynt. Rhuf. 5. 10. Yn mhellach, y mae ganddo hawl yn y rhai y mae yn eiriol drostynt, fel ei brynedigion; mae efe gwedi talu am danynt, gwedi eu llwyr brynu a'i waed; yn ganlynol, gwybyddwn fod y natur ddynol, mewn undeb â'r Person Dwyfol, â'i herfyniadau yn gwbl effro a gwresog o'u plaid. Mae efe yn nghylch eu hachos a'i holl galon, yn holl dynerwch ei deimladau caruaid a thosturiol, ac yn holl bwysfawrogrwydd anfeidrol ei Berson, a'i haeddiant. Felly, os llwyddodd Moses dros Israel anuffudd—os llwyddodd Esther dros fywyd ei chyd-genedl, gyda brenia annuwiol—os llwyddodd Abigael gyda Dafydd dros Nabal—pa faint mwy y llwyddo yr EIRIOLWR perffaith hwn? Ni cholodd efe achos erioed: ond y mae myrddynau yn awr ger bron yr orsedd fry, yn iach, ac yn ddiangol

yn dragywydd, yn dystion byw o effeithioldeb ei eiriolaeth drostynt. Dat. 7. 9.

Gallwn feddlw fod cyrn y ddwy allor gynt, yn cysgodi anfeidrol rym a rkinwedd cyfryngdod Crist. Yr oedd i'r allor brea, a'r allor aur, bedwar corn bob un. Cyrn, yn yr ysgrhythrau, a arwyddant rym, gallu, a rhagoroldeb; felly cyrn yr allor brea a arwyddant rym a rhagoroldeb aberth Crist, i dynu ymaith bechodau ei bobl; a chyrn yr allor aur (allor yr arogl-darth) yn dangos effeithioldeb eiriolaeth Crist o blaid ei bobl.

Ystyriwn, yn mhellach, pa le y mae yn eiriol, sef 'gyd â'r Tad.'—Y *Tad*; ei Dad ef, a'n Tad ninnau—nid ei Dad ef yn unig, ond ein Tad ninnau hefyd—nid ein Tad ni yn unig ychwaith, ond ei Dad yntau hefyd. Nis gall un person fod yn fwy derbyniol gyd â'r Tad na'i anwyf Pab ei hun; nac un achos yn fwy derbyniol ganddo nag achos ei blant ei hun. Wrth weled Tad ar yr orsedd, a Brawd i ni yn eiriol gyd â'r Tad, pwy nid ymgysuraf, gan ryfeddu a diolch, am i'w achos syrthio i ddwyllaw mor dda? Fel troseddwy, y mae ein hachos ni yn ddrwg; ond y mae yr Eiriolwr yn Frawd, gyd â'r Tad, ac yn iawn hefyd am y troseddau; gan hyn, y mae pob plaid yn y llys yn un o ochr y troseddwr. Wrth edrych ar hyn, gofynwa yn hyf, 'Pwy yw yr hwn sydd yn ddamnio? Duw yw yr hwn sydd yn cyflawnhau—Crist yw yr hwn a fu farw—yr hwn hefyd sydd yn erfyn trosom ni.'

Y mae efe hefyd bob amser yn ei swydd, ac wrth ei orchwyl. Nid fe ddaw ryw bryd i eiriol, ond 'y mae i ni Eiriolwr,' &c. Nid rhaid ofni iddo ddyfod i'r llys yn rhy ddiweddar, nac i neb gollu ei fater o herwydd hyn; y mae efe yno bob amser, heb ffino na diffygio, heb huno na heplian. Er i'w weision gysgu, a rhoi lle i'r gelyn ddyn hau efrau, nid felly ein Heiriolwr. Y mae efe yn fwy effro a diffino na'r gelyn ei hun. Llawnhaed y rhai sydd 'trwyddo ef yn dyfod at Dduw—y mae efe yn byw bob amser i eiriol drostynt lawy.' Heb. 7. 25.

'Y mae i mi.'—Eiriolwr dros ei bobl yw efe; ac y mae yn eiriol dros bob un o honynt yn neillduol. Y mae yn cyffesu enw pob un o honynt ger bron ei Dad, a'i angelion sanctaidd. Dat. 3. 5. 'Mi a weddiails drosot,' medd efe wrth Petr. Luc 22. 32. Y mae y geiriau yn dangos natur eiriolaeth Crist; ei bob dros bob un o'i bobl yn benodol, ac yn ol eu hamrywiol angenion. O Berson anfeidrol! yn medru trin achosion pawb o'i bobl, yr un mynyd, fel pe baent ond un dyn! Nis gall mammaeth fod ond gyd âg un maban ar unwaith; nis gall meddyg ymwelod ond âg un o'i gleifion yr un mynyd; nac un dadleuwr ymryn ond âg achos un o'i hawlwr (*clients*) ar unwaith; ond y mae ein Heiriolwr mawr yn anfeidrol fwy na phawb; ac yn medru trin achos pawb o'i eiddo yr un mynyd—medr wrando ar, cyd-oddef â, ac erfyn dros, fyrdiynau ar unwaith, heb niweidio dim ar achos un wrth ymryn âg achos y llall. Y mae yn eiriol nid yn unig dros bob un o'i bobl yn neillduol, ond dros bob gras yn ol y byddo yr ymosodiadau arno: 'Mi a weddiails drosot, na ddiffygai dy fydd di;' ac hefyd yn erbyn pob cyhuddiad ac ymdrechriad o eiddo y diawl i beri niwed iddynt; 'Satan a'ch ceisiodd' (εἰλησασαο) 'a'ch taer geisiodd, neu a' erfyniodd eich cael; ond yn erbyn hyn, 'Mi a weddiails.' Adn. 31.

Am ffirwythau eiriolaeth Crist, y maent yn amrywliol, ac yn dra gwerthfawr; megys, yn 1. Maddeuant beunyddiol o'n pechodau. 'O Dad, maddeu iddynt,' yw ei ffaith dirion barhaus, ger bron yr orsedd uchod. 'Os pecha neb, y mae i ni Eiriolwr;' ac effeithioldeb yr eiriolaeth yn unig sydd yn eich hachub rhag y farn ddyyledus i'n belau budyddiol.

2. Ffirwyth yr eiriolaeth yw, dyfodiad ac arosiad yr Ysbryd Glân, fel Dyddanydd i'w bobl. 'Mi a weddiarf ar y Tad (medd Crist) ac efe a rydd i chwi Ddyddan-

ydd arall, fel yr aroso gyda chwi yn dragywyddol.' Ioan 14. 16. EDR. DYDDANYDD.

3. Ffrwyth eiriolaeth Crist hefyd yw nerth y credadyn yn erbyn temtasynau y gelyn, a'r cryfhad a roddir i'w ras egwan, fel na ddiffygio: 'Mi a weddials drost, na ddiffygial dy ffydd.' Fel pe dywedasai Crist, Y mae genyt rony'n o wir ffydd; ac y mae fy ngweddi hefyd o'i phlaidd; am hyny, er i'r diafol dy nithio, ni ddiffygia dy ffydd. 'Nid wyf yn gweddio (medd efe wrth y Tad) ar i ti eu cymeryd allan o'r byd, eithr ar i ti eu cadw hwyt rhag y drwg.' Ioan 17. 15. Y mae yr eiriolaeth yn eu golygu mewn byd llawn o ddrwg, a hwythau yn ffol ac yn weiniaid i ymgadw rhagddio; ie, mewn dirfawr berygl o gael eu llygru a'u gorchfygu. Ond, medd yr Eiriolaer, 'Y Tad sancteiddiol, cadw hwyt trwy dy enw, y rhai a roddaist i mi.' Adn. 11.

4. Trwy yr un eiriolaeth y mae cymeradwyaeth a derbyniad i'n gwasanaeth amherffraith. Dan y gyfraith, yr oedd Aaron i wisgo 'o'r tu blaen i'r meitr, ar ei dalcen, ddalen o aur coeth, wedi naddu arni, fel naddiadau sêl, SANCTEIDDRWYDD I'R AKGLWYDD: a hi a fydd (medd Duw) ar dalcen Aaron, fel y dygo Aaron anwiredd y pethau sanctaidd a gysegro melbion Israel yn eu holl roddion sanctaidd: ac yn wastad y bydd ar ei dalcen ef, fel y byddo iddynt ffafir ger bron yr Arglywydd.' Exod. 28. 36—38. Wele yma ddyonion y myned at waith sanctaidd, i addoli Duw sanctaidd! ond y mae anwiredd yn gilynu wrth y pethau sanctaidd. Beth ddaw o honnynt? A wrthodir hwy a'u gwasanaeth o herwydd yr anwiredd? Nid felly; wele un arall yn cyfryngu, yn cyflwyno *Sancteiddrwydd i'r Duw sanctaidd*, yn dwyn anwiredd eu pethau sanctaidd, ac yn ennill derbyniad a ffafir iddynt!—Oblegid anwiredd y pethau sanctaidd y bu y cyhuddwr yn haerllug yn gwrthwynebu Josuah yr arch-offeiriad; ond bu yr Eiriolaer mawr yn amddiffynwr iddo. Zech. 3. 1—5. 'Gan fod wrth hyny i ni Arch-offeiriad mawr, yr hwn a aeth i'r nefoedd, Iesu Mab Duw—awn yn hyderus at orsedd-faine y gras, fel y derbynlom drugaredd, ac y caffom ras yn gymorth cyfamaerol.' Heb. 4. 14, 16.

5. Y mae effeithioldeb moddion, a'u cynnydd mewn sancteiddrwydd drwydynt, yn tarddu oddiwrth eiriolaeth Crist. 'Sancteiddia hwynt (medd efe) yn dy wirionedd: dy air sydd wirionedd.' Ioan 17. 17. Y mae efe yma yn gweddio dros rai wedi eu sancteiddio yn ddechreul, neu mewn rhan; ac felly yn eryn am eu cynnydd hyd at berffeithrwydd. Y mae yn dra amlyg na chynnyddia sancteiddrwydd trwy nerth ei rinwedd ei hun. Rhaid i'r Tad sancteiddiol, nid yn unig ei blannu, ond hefyd roddi y cynnydd. Os gwir sancteiddrwydd ydyw, y mae yn ol y gwirionedd; ac os yw yn ol y gwirionedd, y mae yn cael magwraeth a chynnydd trwy y gwirionedd; 'Sancteiddia hwynt yn (neu trwy) dy wirionedd.' Ond i ateb y dyben gwerthfawr hwn yn nghyflwr dyn, rhaid i'r gwirionedd gael effeithioldeb dwyfol oddi uchod, am hyny gweddia Crist; a ffrwyth ei eiriolaeth yw pob bendith iachusol a gyfneir i unrhyw ddy'n trwy wirionedd yr efengyl. Arwydd neillduod fod i ni ran yn eiriolaeth Crist ydyw, fod y gwirionedd yn gadael effeithiau iachusol a sancteiddiol ar ein calonau. Ffrwyth yr eiriolaeth hon ydyw llwyddiant yr efengyl yn mhob gradd, yn mhob gwlad, ac yn mhob calon. 'Gofyn i mi, a rhoddaf y cenedloedd yn etifeddiaeth i ti, a therynau y ddaear i'th feddiant.' Ps. 2. 8. Nid rhoddad mewn arfaeth yn unig a feddyllr yma, ond rhoddad gweithredol, trwy ddaroatyniad y cenedloedd i ufudd-dod Crist, trwy yr efengyl. Y mae yn y cyfannod rhwng y Tad a'r Mab, le i Grist ofyn, fel Eiriolaer, nes byddo yr holl cenedloedd yn weithredol yn etifeddiaeth iddo, ac hyd nes byddo pob un o'i bobl yn berffraith sanctaidd, ac yn gwbl ar ei ddeul. 'Sancteiddia hwynt,'

fydd ei weddi barhaus, hyd oni byddo ei eglwys 'yn agoneddus, heb arni na brycheuyn na chrychmi, na dim o'r cyfryw.' Eph. 5. 27.

6. Y mae pen draw sancteiddiad yn ngelwng ei eiriolaeth ef, sef gogoneddiad ei bobl: 'Y Tad, y rhai a roddaist i mi, yr wyf yn ewyllsio, lle yr wyf fi, fod o honnynt hwythau hefyd gyda myfi, fel y gwelont fy ngogoniant a roddaist i mi.' Ioan 17. 24. Y mae Crist ya fawr am gyfeillach ei bobl: nid yw yn dymuno neb amgenach na hwy i gyd-wledda ag ef yn nhy ei Dad Cafodd y fath foddhad yn eu cymdeithas yma, fel nas diehon dau neu dri ymgyfarfod yn ei enw, heb iddo ei hun fod yno yn y canol; a'r gymdeithas a ddechreuwyd yma ni dderfydd byth. Y mae yn eryn ar ei Dad am gael ei rai anwyl gyd ag ef yn ei ogoniant. Er mor dda yw y lle y mae ynddo, nid yw yn ei weled yn rhy dda iddynt hwythau hefyd. Ie, gwell ganddo hwynt na'r lle; a haws ganddo adael y lle na bod hebddynt. Ac wrth eryn am eu cael i'r lle, y mae yn eryn am iddynt gael bod yn gyfranogion o bob cymhwysder i'w haddasu iddo.

EIRYN, (aren) cilchwynn, chwaren, ffrwyth coed eiryn, careg gwrryw. Lef. 21. 20. Deut. 23. 1.

EISIEU, (es) diffyg, angen, angenoetdy, tiodi, rhaid, angenrhaid. Exod. 16. 18. Deut. 2. 7. a 15. 8. 1 Ioan 3. 17.

EISOES, EISYS, (es-oes) cyn hyn, yn barol, hefyd, er hyny. Preg. 1. 10. Mal. 2. 2. 1 Tim. 5. 15. Mat. 17. 12. Ioan 8. 18. 1 Cor. 5. 3.

EISTEDD, (eiste) seddu, eiste. Agwedd gorphorol arferedig wrth orphwys: Gen. 18. 1. Ioan 4. 6.—wrth fwyta bwyd: Gen. 37. 25. Marc 6. 39.—wrth roddi barn: Ruth 4. 1. 1 Bren. 2. 12.—mewn tristwch a galar: Ezra 9. 3. Neh. 1. 4. Esa. 3. 26.—ac wrth addysgu, a gwrandao ar yr addysg. Mat. 23. 2. Luc 10. 39.—Eistedd, hefyd, a arwydda, parhad sefydlog a llyonydd. Mic. 4. 4.—Eistedd gyd ag un, a arwydda cyfeillgarwch cyfrinachol. Ps. 26. 5.—'Eistedd yn y llwch,' ac 'yn y tywyllwch,' a arwydda, bod mewn tiodi, dirmyg, anwybodaeth, a thralod. Esa. 47. 1. Luc 1. 79. Mic. 7. 8.—'Eistedd ar orsedd-feinciau,' a arwydda, gogoniant sefydlog, gallu, ac awdurdod. Mat. 19. 28.—'Pan fyddo eistedd yn cael ei briodoli i Dduw, ac i Grist, fel Cyfryngwr, arwydda, awdurdod ddwyfol, a'r llyonyddwch tawel perthynol i'r Duwodd: Ps. 29. 10. a 47. 8.—neu eu gwaith yn barnu ac yn cospi dynion: Dan. 7. 9, 26. Joel 3. 12. Mat. 26. 64.—Gwaith Crist yn eistedd ar ddechrau Duw, a arwydda ei agosrwydd at Dduw, ei ddychraffad gogoneddus, ei allu, a'i lywodraeth sefydlog ar yr eglwys, a phob peth perthynol iddi. Ps. 110. 1. Eph. 1. 20.—Anghrist yn eistedd yn nheini Duw, yw ei drigid yn yr eglwys, a'i ymboniad o awdurdod i lywodraethu cydwybodau dynion. 2 Thea. 2. 4. EDR. ANGHRIST, CYD-EISTEDD, DEHEULAW.

EISTEDDFA—LE—OEDD, (eistedd-ma, eistedd-llle) gosedd, trigfa, preswylfa, gorphwysfa; lle, neu fan i eistedd. 1 Sam. 4. 13. a 20. 25. Job 23. 3. a 29. 7. Ps. 1. 1. a 139. 2. Amos 6. 3. Luc 14. 7.—'Eisteddfa gwatwarwy,' lle yr ymgynnall gwatwarwy yn nghyd i gyd-wawdio Duw, ei bobl, a'i achos. Cyfryw y coffeir am danynt yn Diar. 1. 22. a 3. 34. a 13. 13. 2 Petr 3. 3, 4. Mae y LXX. yn cyfieithu y geiriau *eisteddfa plāu*; Gr. καθήρα λουμω, y gair a gyfieithir *pla* yn Act. 24. 5. Nid oes un pla yn fwy llygrol a dychrynnyd na goganwyr Duw a duwioledeb. EDR. GORSEDD—PAINC.

EITHAF—OEDD, (aith) eithaf; a fo yn y cwr; a fo pellaf; pell, maith-bell, diweddaf, y pellaf. Eithafodd y byd, sef parthau pellaf y byd. 'Mi a'th oodais di yn oleuni i'r cenedloedd, i fod o honot yn tech-

ydwrïaeth hyd eithaf y ddaear.' Act. 13. 47. Y mae yr eithafon byd yn cynnwys y parthau ro rhyngddynt. Y mae awurdod a llywodraeth Crist, fel Cyfyngwr ac Iachawdwr, yn cyrhaedd 'hyd derfynau y ddaear:' ac os ydyw yn fechydwrïaeth hyd derfynau eithaf y ddaear, mae felly hefyd yn y parthau rhwng y terfynau byny, sef i'r holl ddaear. Y mae pawb o'i thrigolion, yn mhob cwr iddi, ág eisieu fechydwrïaeth arnynt; y mae gwedi ei darparu ar eu medr, a hi a gyhoeddwyd, ac a gyhoeddir etto iddynt, yn yr amser priodol.

'Canys digofaint Duw a ddaeth arnynt hyd yr eithaf.' 1 Thea. 2. 16. *Gr. τὸ τέλος, i'r diwedd*, neu, *dros amser hir, yn barhaol*. Y mae y gair yn golygu amser hir ei barhad, yn gystal a'r gradd o hono. Gwel Maeknight.

EL-ELOHE-ISRAEL, [Duw, Duw ISRAEL] Yr oedd Jacob newydd gael yr enw ISRAEL gan y gwr a fu yn ymdrech ág ef yn Peniel, ac a orchfygwyd ganddo. Y mae Jacob yn mynegi ei ffydd yn mawredd y Person a fu yn ymdrech ág ef, sef mai 'y Duw cadarn,' oedd, fel mas y gair yn arwyddo: a bod 'y Duw cadarn' hwn yn Dduw i Israel, ac wedi dangos ei hun yn Dduw iddo yn ei gaderndd dwyfol, yn ei waredu o'i gyfyngderau, ac o ddwylyw ei elynion. Pwy ond 'y Duw cadarn' a fusaal yn troi calon Esau yn heddychol tu ag ato? Ac yr oedd gwaith Duw yn gwneuthur Esau yn heddychol, yn arwydd o ofal Duw am Jacob fel ei Dduw, a'i fod yn Dduw iddo. Y 'Duw cadarn' yn Dduw i Israel oedd yn ddiagon i bwysio arno yn wyneb cyfyngderau etto i ddyfod, ac yn achos digonol o orfodedd tragwyddol iddo. Gen. 32. 20.

ELAH, *Heb. אלה [llo]* 1. Un o dduciaid Edom. Gen. 36. 41.—2. Mab Baasa, brenin Israel, yr hwn y lladdodd Zimri ei was ef, ac efe yn yfed yn feddw yn Tirsah, yn nhŷ Arsah, yr hwn oedd yn ben-teulu yn Tirsah. 1 Bren. 16. 8.—3. Enw y dyffryn yr oedd Saul a byddinoedd Israel yn gweryllu ynddo, pan yr ymladdodd Dafydd â Goliath. 1 Sam. 17. 19.

ELADAH, *Heb. אלקה [cymanfa Duw]* mab Tathath, wŷr i Ephraim. 1 Cron. 7. 20.

ELAM, *Heb. אֱלָם [dyn ieuanc]*. 1. Mab hynaf Sem. Oddi wrtho ef y cafodd Elam, dinas yn Persia, ei henw, a'i hiliogaeth a breswylent ynddi. Cedrolaomer ydoedd frenin Elam, sef yr Elam yna yn Persia, tebygol, er bod Raleigh, Gill, ac eraill, yn meddwl mai rhyw Elam arall yn Arabia, neu Syria, ydoedd, lle y gallai fod trefedigaeth o'r Elamitiaid. Oddi amgylch A. m. 2078, darostyngodd Cedrolaomer freniniaethau Sodom, Gomorrah, Admah, Seboim, a Belah, neu Soar. Gwedi ei wasanaethu am ddeuddeg mlynedd, hwy a wrthryfelasant yn ei erbyn ef. Casglodd fyddin fawr i'w darostwng, mewn cynghrair ág Amraphel brenin Sinar, Arioch brenin Elasar, a Tidal brenin y cenedl-oedd, neu Goiim. Gen. xiv. Rhag iddynt gael eu cynnorthwyo gan y breninoedd cymydogeathol, darostyngodd yn gyntaf y Rephaimaidd yn Asteroth-Carnaim; a'r Zuziaid yn Ham, yr un a'r Zamuziaid, tebygol; a'r Emlaidd yn Safeh-Ciriathaim; a'r Horiaidd yn eu mynydd Seir—gwlad pa rai a feddiannwyd gan yr Edomiaid wedi hyny. Gen. 32. 3. a 36. 20. Gwedi iddynt fyned hyd Elparan, dychwelasant, a daethant i Eamispur, hōno yw Cades, ac a darawsant holl wlad yr Amaleciaid, yr Amorlaidd, a'r preswylwyr oddi amgylch Haseson-tamar. Yn ddiweddar, yn nyffryn Sidim, yr hwn ydoedd yn llawn o byllau clai, ymladdasant a'r breninoedd gwrthryfelgar, ac a'u gorchfygasant hwynt. Dychwelasant â chaethlon lawer, ac ysglyfaeth fawr. Abraham, pan glywodd gaethiwo Lot, ág ychydig weision, ac ychydig o freninoedd Canaan mewn cynghrair ág ef, a ymliddodd ar eu hol hwynt hyd Dan, a'u tarawodd hwynt, ac a'u hymliddodd hyd Hobah, y tu aswy i Damascus. Dug drachefin y caethion, a'r holl ys-

glyfaeth, a Lot a'i gyfoeth. Shuckford a farna mai yr un ydyw Cedrolaomer a Ninyas yr Assyriad; Bedford sydd o'r farn mai rhaglaw ydoedd dan Zammelis, brenin Assyria; ond nid yw pawb yn cyduno ág un o'r ddau. Gen. xiv.—2. Un a ddychwelodd, â'i feibion, o'r caethiwed gyda Zorobabel. Ezra 8. 7.

ELATH, *Heb. אֵילָת [cadernid]* dinas o Edom, gerllaw Ezion-Gaber, ar y llync-lyn Elana o'r Môr Coch. Dafydd, gwedi darostwng yr Edomiaid, a gymerodd Elath. Rezin brenin Syria, a ddug Elath at Syria, ac a yredd yr Iuddewon o Elath. Deut. 2. 8. 1 Bren. 9. 26. 2 Bren. 14. 22. a 16. 6.

EL-BETHEL, אֵל בֵּיתֵאל [Duw Bethel, neu Duw tŷ Duw] yr enw a roddodd Jacob ar yr allor a adeiladodd yn Bethel, wedi ei ddychwellad o Padan-Aram; (Gen. 35. 7.) rhoddodd yr enw arni a roddodd Duw yn rasol arno ei hun. Yr oedd yr allor a'r enw yn goffadwrïaeth barhaus iddo, i 'Dduw ymddangos yno iddo pan y ffoisai efe o wydd ei frawd.'

ELCANAH, *Heb. אֶלְקָנָה [eiddigedd Duw]* mab Jeroham, o Ramathaim Zophim, o fynydd Ephraim, Lefiad o deulu y Cohathiaid, a gwr Hannah a Peninah, a thad Samuel. 1 Sam. 1. 1, 4, 8, &c., a 2. 20. 1 Cron. 6. 26, 27.

ELDAAH, *Heb. אֶלְדָּאָה [gwybodaeth o Dduw]* mab Midian, wŷr Ceturah o Abraham. 1 Cron. 1. 33.

ELDAD, *Heb. אֶלְדָּד [anwylyd Duw]* Eldad a Medad oeddynt o rifedi y dengwr a thriugain hyny o henuriaid Israel, a gasglodd Moses, yn ol cyfarwyddyd Duw iddo, i fod yn gynnorthwyl iddo ef, fel barnwyr ar y bobl. Y ddau ŵr hyn, o wlyder gostyngedig, tebygol, (1 Sam. 10. 22. Exod. 3. 11. a 4. 13, 14. a 6. 12, 39. Jer. 1. 6. a 36. 8.) a drigiasant yn y gweryll, yn lle myned i babell y cyfarfud gyd â'r lleill; a gorphwysodd yr Ysbryd arnynt hwy, yn arwydd o'u dewisiad gan Dduw i'r swydd. Josuah a fynegodd hyn i Moses, ac a archeodd i Moses eu gwahardd. A Moses a atebodd, 'O na byddai holl bobl yr Arglwydd yn brophwydi, a rhoddi o'r Arglwydd ei Ysbryd arnynt.' Num. 11. 24—30.

ELEAD, *Heb. אֶלְעָד [tystiolaeth, neu dragwyddoldeb Duw]* wŷr Ephraim, yr hwn, yn nghyd ág Ezer ei frawd, a laddwyd gan ddynion Gath, y rhai a anwyd yn y tir, sef yn gwlad yr Aipht, ac a ddaethant i waered i wlad Gosen i ddwyn anifeiliaid yr Israellaidd, ac a laddasant y rhai a'u gwrthwnebodd, yn mhliht pa rai yr oedd Elead. Y mae hyn yn fwy tebygol nag i Ezer ac Elead fyned i Gath i ddwyn anifeiliaid y trigolion. Ephraim eu tad a slarodd o'u plegid hwynt, ddyddiau lawer; a'i frodyr a ddaethant i'w gysuro ef. 1 Cron. 7. 21. 22.

ELEALEH, *Heb. אֶלְעָלָה [esgyriad Duw, neu uchelder Duw]*. Dinas a roddodd Moses i wŷrth Reuben, oddeutu milltir o Hesbon. Y Moablaid a'i meddianasant, a thra yr oedd fu eu meddiant, anrheithiwyd hi yn dost gan yr Assyriad a'r Caldeaid. Num. 32. 37. Esa. 15. 4. Jer. 48. 34.

ELEASAH, *Heb. אֶלְעָזָר [creadur Duw]* mab Helez, a thad Sisamai. 1 Cron. 2. 39.

ELEAZAR, *Heb. אֶלְעָזָר [cymorth Duw]* 1. Trydydd mab Aaron, ac a ddaeth i'r swydd arch-offeiriadol ar ei ol. Aeth i wlad yr addwed gyda Josuah, ac a'i cynnorthwydd i ranu y wlad rhwng y llwythau. Bu oddeutu tair blynedd ar hugain yn offeiriadu yn Siloh. Pan fu farw, hwy a'i claddasant ef yn mryn Phinees ei fab, yr hwn a ddaeth ar ei ol i'r offeiriadaeth. Parhaodd yr arch-offeiriadaeth yn nheulu Eleazar hyd ddyfodiad Crist, ond yr ychydig amser y bu yn nheulu Eli, yr hwn oedd o deulu Ithamar, mab ieuengaf Aaron,

Yn amser Dafydd, yr oedd un ar bymtheg o ddosbarth-
iadau o deulu Eleazar, a dim ond wyth o deulu Ithamar.
1 Cron. 24. 2—6.—2. Mab Abinadab, i dŷ
yr hwn y dygodd gwyr Ciriath-jearim yr arch. gwedi
ei hanfon adref gan y Philistiaid. Y mae Calmet, a
rhai ysgrifwyr eraill, gwedi dychymygu fod Eleazar
yn offeiriad, neu o'r hyn llelaf yn Lefiad; ond nid oes
prawf digonol o hyn; ac nid ydoedd Ciriath-jearim
yn un o ddnasoedd yr offeiriad. 1 Sam. 7. 1.—
3. Mab Dodo, yr Ahoiath (1 Cron. 8. 4.) yr ail o dri
chedyrn Dafydd. Yn Mhazdamim, yr Israeliad a
ffoisant o flaen y Philistiaid; ond Eleazar a darawodd
arnynt, nes diffygio ei law. a glynu o'i law ef wrth y
cleddyf; a'r bobl a ddychwelasant ar ei ol, yn unig i
anrheithio. 2 Sam. 23. 9—12. 1 Cron. 11. 12, 13, 14.
Yr oedd hefyd yn un o'r tri chedyrn a ruthasant trwy
wersyll y Philistiaid, ac a dynasant ddwfr o bydew Beth-
lehem, ac a'i cymerasant, ac a'i dygasant at Dafydd.
2 Sam. 23. 16.—4. Mab Eliud, a thlad Mathan.
Mat. 1. 15.—5. Mab Mahli, a brawd Cis, o deulu
Merari. 1 Cron. 23. 21, 22.—6. Offeiriad yn am-
ser Nehemiah. Neh. 12. 24.

ELEPH, Heb. אֵלֶפֶת [mil] dinas yn llwyth Benja-
min. Jos. 18. 28.

ELHANAN, Heb. אֶלְחָנָן [trugaredig Duw]. Mab
Dodo o Bethlehem, un o gedyrn llu Dafydd; yr un,
tebygol, ag Elhanan mab Jair, neu Jaareh-Oregim, y
Bethlehemiad. 2 Sam. 21. 18. a 23. 24. 1 Cron. 11.
26. a 20. 5.

ELHUZAI, Heb. אֶלְחֻזַּי [Duw yn fy nerth] un o
flwyr enwog Dafydd. 1 Cron. 12. 5.

ELI, Heb. אֵלִי [dyrchafael.] 1. Arch-offeiriad o
deulu Ithamar, mab Ieuengaf Aaron, yr hwn a farnodd
Israel ar ol Abdon. Barn. 12. 13, 14. Paham y trosg-
wyddwyd yr arch-offeiriadaeth iddo, o deulu Eleazar,
nid yw hysbys; ond y mae yn sicr i'r trosgwyddiad
gymeryd lle trwy drefnau dwyfol. 1 Sam. 3. 20. Bu
yn barnu Israel ddeugain mlynedd. Daeth Samuel ar
ei ol fel barnwr. Aहित, brawd Ichabod, wyr Eli, a
ddaeth ar ei ol ef i'r arch-offeiriadaeth; ac Abiah ei
fab a ddaeth ar ei ol yntau; ac Ahimelech ei frawd a
ddaeth ar ei ol yntau, holl deulu pa un a laddwyd gan
Saul, oddigerth Ablathar, a Zadoc o deulu Eleazar a
ddaeth i'r arch-offeiriadaeth yn ei le. Oddeutu 43 o
flynnydoedd gwedi hyn Solomon a'i diswyddodd ef.
Gwedi hyn, bu gweddillion teulu Eli yn byw mewn
cyflwr gwael, ac yn iael arnynt.

Er bod Eli yn ŵr duwiol, yr oedd ganddo ef feibion,
Hophni a Phinees, annuwiol iawn. 'Meibion Eli oedd
feibion Belial, nid adwaenent yr Arglwydd.' 1 Sam.
2. 12. Er eu holl fanteision, yr oeddynt yn anwyb-
odus o'r Arglwydd, yn anrasol, yn halogedig, ac yn
ffiaidd iawn eu hymddygiad. Yr oeddynt mewn swydd
sanctaid, ac o herwydd hyn yn fwy eu pechod: 'Yr
oedd pechod y llanciau yn fawr iawn yn ngolwg yr
Arglwydd; a ffeiddlodd dynion offwrn yr Arglwydd.'
Cam-yddyddodd Eli yn bechadurus tu ag at ei feibion
annuwiol, trwy fod yn rhy dyner o honnynt. 'Ei feib-
ion a haeddasant iddynt feldith, ond nis gwaharddodd
efe iddynt.' Pen. 3. 13. Er nad oedd yn ddystaw
wrthynt, etto nis argyhoeddodd hwynt gyd â'r llym-
dra, y sobrwydd, y diffiwch, a'r taerineb yr oedd y
fath achos yn gofyn. Efe a'u hargyhoeddodd, ond
dylasai eu *cospi* hefyd, ac yntau yn farwyr yr Israel.
Oblegid ei dynerwch pechadurus hwn tu ag at ei feib-
ion, mae gwr i Dduw yn cael ei anfon i argyhoeddi Eli
o'i fai, i gyhoeddi anfoddlonrwydd Duw yn ei erbyn, a
barn Duw ar ei deulu. Am iddo anrhydeddu ei feib-
ion yn fwy na'r Arglwydd, mae yn bwgth yn drwm,
'Wele y dyddiau yn dyfod pan dorwyf dy fraich di, a
braich tŷ dy dad, ac ni bydd hen ŵr yn dy dŷ di byth.
A'r gwr o'r eiddot, yr hwn ni thoraf ymaith oddiwrth

fy allor, fydd i beri i'th lygaid ballu, ac i beri i'th galon
offdio; a holl gynnyrch dy dŷ di a fyddant feirw yn
wyr.' Yn wyneb y pethau trymion hyn, y mae ym-
oetyniad Eli dan alluog law Duw yn dra addas. Dy-
wedodd, 'Yr Arglwydd yw efe, gwnaed a fyddo da yn
ei olwg.' Nid oes yma un esgusodiad o hono ei hun,
un lleihad o'i fai, nac un achwyniad am doster y faru;
ond, yn y gwrthwyneb, cydsyniad llawn â barn Duw,
er mor ofnadwy; a chydaabyddiaeth o'i ben-arglwydd-
iaeth, ei gyflawnder, a'i ddaion. Yn y cyfryw am-
gylchiad, Aaron a dawodd. Lef. 10. 3.—Hezechiah,
pan y bygythiwyd ef â barnedigaethau Duw, a ddy-
wedodd, 'Da yw gair yr Arglwydd.' 2 Bren. 20. 19.
Dyma yr ymddygiad a weddai i'r fath bryfed gwael a
ni tu ag at y Duw mawr.

Y mae gofal Eli am arch Duw, yn ei oriau diweddaf
hefyd, yn dirion, yn dduwiol, ac yn gyffrous. Wedi
i'r Philistiaid orchfygu yr Israeliad mewn ymladdfa,
y maent hwy yn cyrchu arch Duw i'w dychrynu, ac
yn meddwl, er eu pechadurusrwydd diodifeiriol, y
byddai i arch Duw sicrhau y fuddugoliaeth iddynt.
Ond y mae y Philistiaid yn eu taro eilwaith; yn dal
yr arch, ac yn lladd Hophni a Phinees. Pan ddaeth
cenad a'r newyddion athrist hyn ato, a phan grybwyll-
odd am arch Duw, yntau a syrthiodd oddiar yr eistedd-
le, a'i wddf a dorodd, ac efe a fu farw. Yr oedd Eli yn
eistedd ar eisteddfa gerllaw y ffordd, yn dysgwyl; canys
yr oedd ei galon yn 'ofni am arch Duw.' Pen. 4. 13.
Yr oedd achos iddo ofni am dano ei hun, am ei wlad,
ac am ei blant; ond yr oedd y cwbl wedi eu llyneuo yn
ei ofal am arch Duw.

Wele yma hanes syml ac addysgiadol iawn:—gwr
duwiol yn marw dan nodau o anfoddlonrwydd Duw; ei
haul yn machludo dan gwmwl. Gwelwn na oddef Duw
bechod yn neb yn ddigerydd; ei blant ei hun am ei fod
yn eu caru efe a'u cerydda. 'Chwi yn unig a adnabuo
o holl deuluoedd y ddaear (medd efe) am hyn ymwelaf
â chwi am eich holl anwiredau.' Amos 3. 2.

Gwelwn yn nrych hanes y gwr hwn, pa fath drueni
y mae rhieni yn ei ddwyn ar eu teuluoedd, trwy gyd-
ddygiad a goddefiad rhy foddhaol âg ynyfdrwydd a
llygredigaethau eu blant. Bydded i rieni difraw, a
phawb ag sydd yn cynnwys pechodau yn eraill, a allant
eu hantall, ystyried hyn. 1 Sam. ii, iii, a 4. 14—22.
1 Bren. i., iii.

2. Y diweddaf o hynafiaid Crist yn ol y cnaud.
Luc. 3. 23.

ELI, [fy Nuw] Eli, Eli, neu Eloi, Eloi (Marc)
Iama sabachthani? hynny yw, 'Fy Nuw, fy Nuw, pa-
ham y'm gadawist?' Mat. 27. 46. Nid dyma y geir-
iau yn Ps. 22. 1. yn berffaith gywir. Yn lle *sabach-
thani*, cawn yn y Psalm, *ghazabthani*, neu *ozebtheni*.
Syro-Caldaeg oedd iaith gwlad Judea yr amser hwnw;
ac yn yr iaith hono y mae y geiriau yn cael eu lefara
gan yr Arglwydd. Yn Marc, y gair Syriaeg, *Ελωι*
a arferir, yr hwn sydd o'r un natur a'r gair Heb. *אֵלִי* *set fy
Nuw*. Yr oedd Duw wedi ei adael, nid o ran yr undeb
personol rhwng y ddwy natur yn Mheron Crist, nac o
ran ei berthynas gyfammodol, nac o ran ei gynnal-
iaeth effeithiol ddigonol i'r natur ddydol, yn y amgylchiadau
rhyfedd yr oedd hi ynddi, yr amser hwnw, ond o ran
teimlad cysurolo o bresennoldeb Duw iddo. Nid oedd
achos ynddo ei hun i Dduw wneuthur hywy; ond fel
yr oedd yn fechnydd, yn dyoddef dros eraill, ac yn
aberth dros bechodau, yr oedd achos cyflawn i Dduw
guddio ei wyneb oddi wrtho.

ELI—ON, (el) enaint.—'Ira hefyd dy lygaid âg
eli llygaid, fel y gweloch.' Dat. 3. 18. Wrth lygaid
yr eglwys yma y meddyllir, ei deall, a'i gwybodaeth
o bethau Duw: Nid oedd yn gweled yn gywir ac yn
euglur. Os bydd y llygaid yn ddyffrilyd neu yn weiniaid,
ni bydd gwrthdrysychau, yr en euglur ynddynt eu hun-
ain, ddim yn ymddangos felly i ni. Yr oedd yr eglwys

hon yn cam-farnu am bob peth perthynol i'w chyfiwr ysbrydol; a'r achos oedd am ei bod yn *ddall*. Yr oedd agwedd ei chyfiwr yn ddigon hawdd i'w ganfod, ond yr oedd hi yn ddall, ac nis gall y dall ganfod dim er mor eglur y byddont. I ganfod gwrthdrysychau yn eglur rhaid cael dadguddiad eglur o honwnt, a llysgaid goleu, iach, i'w gweled. Yn yr ysgrythyrau, y mae pethau Duw ag sydd yn perthyn i gyfiyrau, yn ddigon eglur wedi eu dadguddio; gan hyny, os na chanfyddwn hwynt, ar ein llysgaid, sef ar ein deall ni, y mae y pall-dod. Gwaith yr Ysbryd Glân ydyw tynu y gorchudd oddiar galonau pechaduriaid, fel yr edrychont â wyneb agored, sef heb un gorchudd, ar ogoniant yr Arglwydd yn nrych yr ysgrythyrau; am hyny, wrth ei llysgaid (κολλορσιον) y mae i ni ddeall yr Ysbryd Glân yn ei weithrediau cadwedigol, yn dwyn dyn i adnabyddiaeth o hono, a'i angenion yslrydol. Yr hwn sydd heb ei oleu gan yr Ysbryd nid yw yn gweled angen am Grist, a'r bendithion ynddo; am hyny nid yw yn canfod dim gogoniant na gwerth ynddnt. Prynau ehi llysgaid yw gweddio am dano, ei dderbyn, a'i ddefnyddio; heb yr effeithiau eglurhaol ac iachusol hyn, nid yw pawb ond deillion a chamsynol yn eu barnau am danynt eu hunain a'u cyfiyrau.

ELIAB, *Heb.* אליאב [*Duw yw fy nhad*] 1. Mab Helon, penaeth llwyth Zabulon. Num. 1. 9.—2. Mab cyntaf-anedig Jesse, brawd Dafydd. 1 Sam. 16. 6. a 17. 13.—3. Gw cadarn milwraidd i ryfel, yn o'r rhai a ddaethant at Dafydd yn Siclag. 1 Cron. 12. 9.—4. Mab Elcanah, a thad Jeroham, o lwyth Lefi. 1 Cron. 6. 27.

ELIACIM, *Heb.* אליקים [*adgyfodiad Duw*, neu *Duw yr adgyfodiad*].—1. Mab Hilciah, yr hwn a ddaeth ar ol Sebna yn ben-teulu i frenin Hezeciah. Efe, yn nghyd â Sebna yr ysgrifenydd, a Joah mab Asaph y cofiadur, a anfonwyd yn genadau at Sena-cherib i ofyn heddwch; ond ni chwasant ond eu difrio gan Rabsaceh, tywysog ei lu. Ar hyn hwy a ddychwelasant at y brenin, a'u dillad yn rhwygedig. Wedi hyn yr anfonodd y brenin Eliacim, a Sebna, a henuriaid yr offeiriad, at Esaiah, i ofyn ei weddian drostynt. 2 Bren. 18. 18, 26—37. a 19. 2. Esa. 22. 20, &c. a 36. 3. a 37. 2.—2. Mab Abihud, a thad Azor. Mat. 1. 13.—3. Un o ach yr offeiriad a ddychwelasant gyda Zorobabel. Neh. 12. 41.

ELIADA, *Heb.* אלידא [*gwylbodaeth Duw*] 1. Mab Dafydd, o un o'i ordderchadon. 2 Sam. 5. 16. 1 Cron. 3. 8.—2 Tywysog yn myddin Jehosaphat. 2 Cron. 17. 18.—3 Tad Rezon. 1 Bren. 11. 23.

ELIAH, *Heb.* אליה [*yr Arglwydd Dduw*] Y mae dau o'r enw hwn, y rhai a gytalliasant â gwragedd dyciethr, wedi y caethiwed, ac a'u rhoddasant ymaith. Ezra 10. 21, 26.

ELIAM, *Heb.* אלים [*pobl Dduw*] 1. Tad Bathseba, gwraig Urias yr Hethiad. 2 Sam. 11. 3.—2. Mab Ahitophel y Gilomlad; yn o'r deg ar hugain gwyr cedynn yn myddin Dafydd. 2 Sam. 23. 34. Tybia rhai mai yr un oedd y ddau hyn, ac mai Eliam mab Ahitophel oedd tad Bathseba, ac i Ahitophel ymuno âg Absalom yn ei fradwriaeth, o herwydd yr anfr i a roddodd ymddygiad Dafydd ar ei deulu. *Ancient Universal History*, vol. iv.

ELIAS, *Heb.* אליהו (*Elihu*) [*Duw yr Arglwydd*] prophwyd Duw; priodur o Thebes, tu hwnt i'r Iorddonen, yn Gilead; er fod rhai yn barnu fod yr enw *Thebiad* wedi ei roddi iddo, nid oddiwrth y lle yr oedd yn byw, ond oblegid ei fod yn *ddiwygiwr* mawr yn Israel; canys y gair חושיב a rwyddas y *dychwelwr*. Yr oedd yn preswyllo yn Gilead; ond y mae y gair yn hollol ddystaw am ei dad, a'i deulu, a'r llwyth yr oedd yn perthyn iddo, am ei ddygiad i fynu, a'i alwedigaeth.

Yn nesaf at Moses, Elias, tebygol, oedd y prophwyd mwyaf enwog o holl prophwyd yr Hen Testament. Ie a Moses, y rhai oeddnt yn tebygu mor fawr i'w gilydd, oedd y ddau a ddehoiwyd i'r anrhydedd arbennig o fod gyda Christ yn ei wedd-newidiad: 'y rhai a ymddangosasant mewn gogoniant, ac a ddywedasant am ei ymadawiad ef, yr hwn a gyflawnai efe yn Jerusalem.' Luc 9. 30, 31. Tri sydd o breswylwyr y nefoedd â chyrrh ganddynt, ac y mae Elias yn un o'r tri. Ymddengys yn ei holl fywyd yn hyndod o ran ei gymedrolder, ei ymneillduad oddiwrth bob cymdeithas, ei wrolder, a'i addigedd dros achos Duw, y cyfryw ag a ymddangosasant wedi hyny yn Ioan Fedyddiwr, yr hwn y prophwydwyd am dano dan yr enw Elias, gan y byddai yn meddiannu gradd mawr o'r un ysbryd. Y mae holl berwyllion ei fywyd yn bwysfawr, mor belled ag y mae genym hanes am dano. Cyfodwyd ef mewn amser pan ydoedd gwir grefydd yn isel iawn yn Israel; odeddau pump a thriugain o fynyddoedd ar ol marwolaeth Solomon. Yr oedd y deyrnas wedi ymrannu yn ddwy, sef Judah ac Israel, a than lywodraeth dau wahanol frenin. Yn Judah yr oedd gwir addoliad Duw yn parhau, ond nid heb lawer o lygriad; ond am Israel, yr oedd agos yn hollol wedi gwrthgilio oddi wrth Dduw i eilun-addoliaeth, ac yr oedd y tywysogion yn ddiffaith ac yn ddrwg. Yn y cyfamser, pan yr oedd Ahab, yr hwr a werthodd ei hun i wneuthur drygion, yn teyrnasu, yr anfonwyd Elias at bobl Israel wrthryfelgar.

Yn ddiaymwrth, cawn Elias yn prophwydo, ac yn dywedyd wrth Ahab annuwiol, 'Fel mai byw Arglwydd Dduw Israel, yr hwn yr ydwyf yn sefyll ger ei fron, ni bydd y blynyddoedd hyn na gwllth na gwllaw, ond yn ol fy ngair i.' 1 Bren. 17. 1. Dros dair blynedd a hanner, ni roddodd y nefoedd wlaw, ac ni chafwyd ffrwyth ar y ddaear. Yn y cyfamser, y mae yr Arglwydd yn dangos ei fawr ofal am Elias, yn ei ddiogelu rhag creulondeb ei elynion, ac yn ei borthi mewn modd rhyfedd iawn: 'Dos oddi yma,' medd yr Arglwydd wrtho, 'ac ymguddia wrth afon Cerith; ac o'r afon yr yfi; ac mi a berais i'r cigfrain dy borthi di yno.' Llauer a wrth-ddadluewyd ac a ddyelwmygywyd yn nghylch y cigfrain yn porthi y prophwyd; rhai yn barnu nad cigfrain a feddylir wrth y gair *Heb.* השרים ond mai marchnadwyr oeddnt, neu Arabiaid, neu breswylwyr Arabia, neu Arabo, neu Oreb; ond y mae yn dra amlwg, oddiwrth yr hanes, mai dychymygion ydyw y pethau hyn i gyd; canys ni buasai y prophwyd yn guddiedig yn buasai yr Arabiaid, neu ryw farchnadyddion, yn ei borthi. Gofynir, wedi hyny, yn mha le y cafodd y cigfrain y bara a'r cig? Yn ateb, medd rhai, ar frwd Ahab; medd eraill, ar allorau Baal; medd eraill drachefn, yn o'r saith mil ni phlygasant eu gliniau i Baal a faddod orchymyn i'w barotol; ond dychymygion ydyw y cwbl, ac nid oes dim diwedd ar ddychymygu mwy na buddioldeb o hono; ac y mae i'r naill ddychymygu gystal sail a'r llall, sef meddwl y dyn ei hun. Y mae yn llawn ddigon i foddolion pawb sydd yn parhau Duw a'i air, fod Duw wedi dywedyd, 'mi a berais i'r cigfrain dy borthi di yno; a'r hwn a barodd i'r cigfrain i'w borthi, a allasai hefyd barotol bara a chig iddynt mewn deng mil o ffyrdd, neu eu cyfarwyddo lle yr oeddnt i'w cael. Y mae awdurdod a goruchwilywodraeth Duw yn hyn i'w weled yn fawr; gan fod y cigfrain yn adar ysglyfaethus, yr oeddnt, o ran tuedd eu natur, yn fwy tebyg i yspello y prophwyd o'i ymborth, na chario bara a chig iddo: ond ar yr achos hwn, attalodd Duw eu Creawdwr eu tuedd naturiol, ac a barodd iddynt weithredu yn gwbl groes i ddeddf natur ynddnt. Fel hyn cafodd y prophwyd ei borthi yn gysurus gan Dduw, tra yr oedd llauer eraill yn newynu. Bu y prophwyd yn y sefyllfa hon yn nghylch yspaid bliwyddyn; ac er i ddwfr naturiol yn

yr afon ballu, a sychu, ni phallodd y bara a'r cig, yr hyn a addawodd Duw iddo. Fel hyn y dichon Duw gynnal ei bobl yn y cyfyngderau mwyaſ, yn y ffordd y gwelo efe yn dda.

Wedi i ddwfr yr afon sychu, daeth gair yr Arglwydd ato ef, gan ddywedyd, 'Cyfod, dos i Sarephta, yr hon sydd yn perthyn i Sidon, ac aros yno: wele, gorchymynais i wraig weddw dy borthi di yno.' Felly, fe gododd, ac a aeth i Sarephta, gyd â'r parodrwydd mwyaſ, heb ymgynghori â chig a gwaed, ac heb ammeu dim. A phan ddaeth, cyfarfu yn mhorth y ddinas â gwraig weddw yn casglu briwydd i barotol ychydig flawd, ac ychydig olew, iddi hi a'i mab, fel eu tamaid diweddaſ, heb wybod yn mha le y cal hi ychwaneg. Gorchymynodd y prophwyd iddi weini iddo ef yn gyntaf o'i hychydig, gan sicrhau iddi, trwy air yr Arglwydd, 'Y blawd yn y celwrn ni threulia, a'r olew o'r ystên ni dderfydd, hyd y dydd y rhoddo yr Arglwydd wlaw ar wyneb y ddæsar.' Yr oedd pob peth wedi ei drefau gan yr Arglwydd yn hynod. Y wraig at ba uu y cafodd ei anôn, a ddaeth allan o'r ddinas, erbyn bod y prophwyd wrth borth y ddinas; cafodd ei meddwl ei dueddu i'w dderbyn, a gweini iddo o'i hanghen at ei gynnalïaeth. Cafodd y prophwyd ymgeidd, a chafodd y wraig a'i phlentyn waredigaeth rhag marw o newyn. Ni chail un o wragedd tlodion Israel yr anrhydedd o weini i brophwyd Duw—yr oeddynt wedi pechu eu braint ymaith. O'i ben-arglwyddiaeth y mae yr Arglwydd yn attal ac yn rhoddi, o'i ewyllys da, y pryd ac i'r neb y myno, ac felly yr anfonodd y prophwyd i Sarephta yn Sidon, at wraig weddw, i'w borthi yno ganddi. Y wraig a aeth. ac a wnaeth yn ol gair Elias. 'Ni ddarfu y celwrn blawd, a'r ystên olew ni ddarfu, yn ol gair yr Arglwydd.' Mat. 9. 28, 29, 30. a 19. 36. Luc 1. 37, 45. Ioan 4. 50, 51.—Er mai un o'r cenedloedd oedd y wraig hon, etto y mae yn amlwg ei bod yn adnabyddus o'r gwir Uduw; a thebygol yn ei wir addoli. Pan y dywedodd y prophwyd, 'Gwna i mi deisen fechan yn gyntaf—y blawd yn y celwrn ni dderfydd,' hi a nerthwyd yn y fydd, ac a ufuddhaodd yn wyneb pob anhawdra. Yr oedd yn un o'r gorchymynion caletaf yn ei hamgylchïadau presennol hi a roddwyd i neb erioed; ond ei fydd hi a orchfygodd bob rheswm cnawdol, ac yn derbyn 'prophwyd yn enw prophwyd, a dderbyniodd wobr prophwyd:' dros ddwy flynedd y cafodd hi, a'i mab, a'r prophwyd, eu porthi yn wyrthliol â digonedd o fara. Er fod ein cyfeithiad ni yn nodi yr amser, 'yspaid blwyddyn,' ymyl y ddalen, 'llawer o ddyddiau,' y mae yn amlwg, oddiwrth barhad y newyn, i Elias aros gyda hi lawer mwy na blwyddyn. Gwel i Bren. 18. 1.

Cafodd fydd y prophwyd ei phroff drachefn; bu farw mab y wraig dlawd, ac y mae hi yn edliw i Elias mai efe oedd yr achos e'i phroffedigaeth athrist. Cymerodd Elias y bachgen, ymestynodd arno, ac a daer weddodd am ei adferiad i fywdd. Gwrandawodd yr Arglwydd arno, 'ac enaid y bachgen a ddychwelodd i mewn iddo, ac efe a ddadebrodd.'

'Ar ol dyddiau lawer, daeth gair yr Arglwydd at Elias, yn y drydedd flwyddyn'—sef yn y drydedd o'i arosiad yn Sarephta. Tebygol ei fod yn Sarephta dros ddwy flynedd; pa rai, yn nghyd â'r flwyddyn y bu wrth afon Cerith, a wnant y tair blynedd a hanner y parhaodd y newyn. Barna rhai mai dwy flynedd union y bu yn Sarephta, a bod y chwe mis cyn iddo ymguddio wrth afon Cerith. Nid yw yn ymddangos oddiwrth yr hanes ei fod yn adnabyddus lawn yn Sarephta, er y gwyrtiaid a wnaeth. Dywedodd yr Arglwydd wrtho, 'Doe, ymddangosodd i Ahab—ac Elias a aeth i ymddangos i Ahab.' Wele yma siampl nodedig o wroldeb ffyddiog, ufudd-dod, a ffyddlondeb. Beth oedd iddo ddysgwyl oddi wrth Ahab ddrygonus, yn llawn o gynddaredd a chreulondeb yn ei erbyn.

ond ei ladd ganddo? Ond Elias a aeth i ymddangos i Ahab! Elias a gyfarfu âg Ahab, a'r breinia a ddywedodd wrtho, 'Onid tydi yw yr hwn sydd yn blino Israel?' Elias a ddywedodd, 'Ni ffinais i Israel; ond tydi, a thy dy dad: am i chwi wrthod gorchymynion yr Arglwydd, ac i ti rodio ar ol Bealim.' Yn mha le y mae cynddaredd y breinia? 'Y mae caieu y breinia yn llaw yr Arglwydd, efe a'i try lle y myno.' Gwroldeb ac awdurdod Elias yn argyhoeddi y breinia, fel blinwr Israel, a ddychrynodd ac a arafodd Ahab, ac y mae wrth ddymunïad Elisa, fel pe buasai o'i blaidd, yn galw ei holl bobl, a phroplawdyd Baal, a prophwyd y llwyni, i fynydd Carmel. Y pwnc i'w benderfynu oedd, pa un ai Duw y nefoedd, neu yr eilun Baal oedd Dduw. Rhyfedd anwybodaeth y bobl, i gynnwys ammaheuaeth yn y gradd lleiaf, am hyn! Ac etto y mae Elias yn ymddangos fel pe buasai yn sefyll ei hunan o blaidd yr Arglwydd yn yr ymyrsonfa. Y mae mawrhydi arderchog yn ymddangos yn Elias ar yr achos hwn! Safodd gyda gwroldeb dioga, ac a ddywedodd wrth yr holl bobl, 'Pa hyd yr ydych chiwi yn cloff rhwng dan foddwl? Os yr Arglwydd sydd Dduw, ewch ar ei ol ef; ond os Baal, ewch ar ei ol yntau.' Gyda hyder ddisigl yn yr Arglwydd, gwnaeth y beiddiad hyf hwnw—'Y Daw a tebo trwy dân,' yn llosgi yr aberthau, 'bydded efe yn Dduw.' Gyda thaeirieb sanctaidd efe a weddiodd, 'O Arglwydd Dduw Abraham, Isaac, ac Israel, gwybydder heddyw mai tydi sydd Dduw yn Israel, a minnau yn was i ti, ac mai trwy dy air di y gwnaethum yr holl bethau hyn. Gwrando fi, O Arglwydd, gwrando fi, fel y gwypo y bobl mai tydi yw yr Arglwydd Dduw, ac mai ti a ddychwelodd eu caieu hwy drachefn.' 1 Bren. xviii. Yn ateb i'r weddi hon, 'Tân yr Arglwydd a syrthiodd, ac a ysodd y peeth-offrwm, a'r coed, a'r ceryg, a'r llwch, ac a leibiodd y dwfr oedd yn y ffos.' Difiodd y tân, nid yn unig yr offrwm, ond yr allor hefyd, am nad oedd aberthau i gael eu hoffrymu yno na ddefodol; ond wrth gysegru y deml, yr aberthau yn unig a yswyd. Hyn a benderfynodd y ddadl a'r ymyrson. Prophwyd Baal, y rhai a suant yn bloodio yn erchyll ar yr hyn nid oedd Dduw, a waradwyddwyd yn gwilyddus. A'r holl bobl a welant, ac a syrthiasant ar eu hwnnebau, ac a ddywedasant, 'Yr ARGWLWYDD, efe sy Dduw! Yr ARGWLWYDD, efe sy Dduw!' Y prophwyd, gyd âg awdurdod anwrthwynebol, fel pe buasai y deyrnas yn eiddo iddo, a orchymynodd ddal prophwyd Baal; ac Elias a'u dygodd i waered i afon Cison, ac a'u lladodd hwyt yno, yn ol cyfraith Moses. Deut. 18. 5. a 18. 20. Jer. 48. 10. Dat. 19. 20. a 20. 10.—Ar ol hyn, Ahab a aeth i fynu i fwyta wrth orchymyn y prophwyd, ac Elias a aeth i fynu i ben Carmel i weddio, ac ni phetdiodd eiriol dros y wlad, nes y gwrandawyd ei weddi, ac y tywalltodd y nefoedd wlaw mawr. 'Ahab a farchogodd, ac a aeth i Jezreel. A llaw yr Arglwydd oedd ar Elias; ac efe a wregysodd ei lwynau, ac a reddodd o flaen Ahab, nes ei ddyfod i Jezreel.' Er fod Elias yn ben, a chweddi ei wanhau o ran ei natur gau lafur, lludded, ac ymrydiaid, etto nerthodd yr Arglwydd ef i redeg, fel rhedegwr, o flaen cerbyd Ahab, i ddangos ei barch i Ahab o ran ei swydd oruchel; ac i ddangos iddo ef fod ei argyhoeddiadau llymion yn cyd-sefyll âg ufudd-dod a ffyddlondeb iddo fel swyddog gwladol.—Pan fynegodd Ahab yr holl hanes i Jezebel, y modd y laddasai Elias yr holl brophwyd â'r cledfryd, hi a anfonodd genad ato, gan ei fwgwrth y byddai ei einioes ef fel eu einioes hwythau. 1 Bren. xix. Pan welodd hyn, efe a gyfododd, ac a aeth am ei einioes, ac a ddaeth i Beersaba; gadawodd ei lanc yno, heb allef myned yn mhellach, gan flinder a llesgrwydd: ond efe a aeth i'r anialwch daith diwrnod, ac a esteddodd dan ferywen, ac a ddeisyfodd iddo gael marw.

Dywedodd, 'Digen yw: yn awr, Arglwydd, cymer fy einloes: canys nid ydwyf fi well na'm tadau.' Nis gallwn lai na synu wrth weled ei wroldeb ar yr achos hwn yn palls; a'i ffydd yn ymollwng i ddigalonddid. Ond gwagedd yn ddiau yw pob dyn ar y goreu; ac nis dichon neb sefyll ond fel y cynnalio yr Arglwydd ef. 'Ofn dyn sydd yn dwyn magi; ond y neb a ymddiriedd yn yr Arglwydd a ddyrehefir.' Diar. 20. 25. Yn lle rhedeg pob antur, yn ymddiriedd yn amddiffynfa yr Hollalluog, a sefyll wrth ei waith yn ceisio diwygio Israel, ac yn dilyn yr oruchafiaeth a ennillodd eisoes, trwy ddystrywio addollad Baal, ac adferyd addollad Duw yn y wlad; fiodd oddi wrth ei waith, ac y mae yn dymuno ac yn gweddio am farw! Ond yr Arglwydd tirion, yr hwn sydd yn doesturiol iawn wrth ei bobl yn wyneb eu llestrgrwydd, eu gwendid, a'u llwfrdra, a ymddangosodd i ddyddanu meddwl dthoenedig ei was ffyddlon. Efe, yr hwn a orchymynodd i'r eigfrain, ac i wraig weddw, ei borthi, sydd yn awr yn anfon ei angel i barotó bwyd iddo. 1 Bren. 19. 5, 6, 7. Ac wedi hyny, i ddangos nad trwy fara yn unig y bydd byw dyn, ac y dichon yr hwn a'n gwnaeth ein cynnal heb lumaeth, Elias, fel Moses, a'n Harglwydd bendigedig, a ymprydidodd ddeugain niwrnod, a deugain nos, hyd nes y daeth i Horeb mynydd Duw; ac yno yr aeth efe i fewn ogof, ac a lettyodd yno. Yn y lle hwn, mor hynod am y dadguddiad a wnaeth Duw o hono ei hun i Moses, y mae yr Arglwydd, gyd ág ymosotyngiad mawr, ac etto gyd ág ardderchogrwydd a mawrhydi olwad y dychrynlyd, yn llefaru wrtho, gan ofyn iddo, 'Beth a wnei di yma, Elias?' Y mae yn peri iddo fyned allan, a sefyll ger ei fron yn y mynydd. A'i wynt mawr a chryf y mae yn rhwygo y mynyddodd, ac yn dryllio y creigiau; á'i ddaeargryn y mae yn siglo seiliau y ddaear: ac á than o'r nefoedd y mae ei oleuni dyglaer yn tywynu: ond, tra yr oedd yn dangos mawredd ei allu, yn y pethau dychbrynadwy hyn, y mae yn llefaru yn ei diriondeb a'i drugaredd wrth ei was, yn y llew ddyast fain, 'Beth a wnei di yma, Elias?' Nid yno oedd y lle iddo fod yn bresennol, ond yn ngwlad Israel, wrth ei waith yn diwygio y wlad, yn dystrywio addollad Baal, ac yn adferyd y bobl at yr Arglwydd. Yno, i'r ogof y fiodd, ac y gyrodd ei ofnau ef i ymgyddio, yn lle dilyn ei orchwyl tra phwysfawr, a gadael ei amddiffyniad i'r Arglwydd. Mae yr Arglwydd yn gwranddo ei gwybodaeth—yn ei argyhoeddi o'i llwfrdra yn ffoi oddi wrth ei waith—yn ei anog a'i gefnogi, trwy sicrhau iddo, er pob ymddangosiad nad oedd ond efe ei hun yn sefyll dros yr Arglwydd, etto fod yn Israel saith o filoedd, y gliniau oll ni phlygasant i Baal. Y mae yn ei anfon i eneinio Hazael yn frenin ar Syria, a Jehu yn frenin ar Israel, ac Eliseus yn brophwyd yn ei le ei hun.

Welthian, wedi ei waredu o'i ofnau, gyd á'i hysfira a'i wroldeb gynt, gwelwn ef, fel cenad Duw, yn sefyll i argyhoeddi Ahab a'i wraig annuwiol, am roddi Naboth i farwolaeth, a chymeryd meddiant o'i winllan. Yn ddiolfa y mae yn dywedyd y gwir, ac yn cyhoeddi dinystr ofnadwy oddiwrth Dduw arnynt. 1 Bren. 21. 17—24. Yn yr un ysbryd ffyddlon a dewrwyth mae yn argyhoeddi Ahaziah mab Ahab, ac yn rhagfynegi ei farwolaeth, pan yn ei glefyd yr anfonodd genadau i ymofyn á Baalzebub, duw Ecron. 2 Bren. 1. 3, 4. —Y brenin Ahaziah, yn llawn cynddeirlogrwydd a chwerwder, a anionodd dywysog a deg a deugain i'w ddal. Y tywysog a nesaodd ato, ac Elias a safodd yn ddiarswyd. Pan lefarodd y tywysog, 'Ti wr Duw, tyred i waered'—Elias a atebodd, 'Os gwr Duw ydwyf fi, disgyned tan o'r nefoedd, ac ysed ti a'rh ddeg a deugain. A than a ddirgynodd o'r nefoedd, ac a'u hysodd hwynt.' Adn. 12. Y brenin yn rhyfygus a anfonodd fntai arall; hwythau hefyd a ddyfethwyd yr

un modd. A thrydedd fntai a anfonwyd; y tywysog a ymbillodd á'r prophwyd am eu bywydau: ac angel yr Arglwydd a orchymynodd iddo fyned i waered gyd ág ef. Efe a aeth at y brenin, ac yn ddiarswyd a ddywedodd wrtho, 'Gan farw y byddi farw.' Ni chafodd y brenin na'i fam Jezebel, genad i wneuthur dim niwed iddo. Nid o ofn, nac ysbryd ymddial, y galwodd Elias am dân o'r nefoedd i dwylls y dynion, ond trwy ddadguddiad neillduol o eddyls Duw iddo, yn yr achos hwnw. Nid yw ei ymddyddiad yn hyn yn siampl i ni i'w chanlyn yn groes i orchymyn Duw, 'I garu ein gelynyd, i fendithio y rhai a'u melli-ddiant; a gwneuthur da i'r sawl a wnel niwed i ni.' Luc 9. 54. Yr oedd yn addas ynddo ef, ac a fuasai yn bechod iddo beidio; ond byddai mor bechadurus ynom ni ddilyn ei siampl yn groes i orchymyn Duw, a phe buasai yntau yn peidio o anuffudd-dod i Dduw.

Fel yr oedd ei holl fywyd yn rhyfeddol, felly hefyd yr oedd ei ddiwedd. Yr oedd yr Arglwydd am ei gymeryd i fynu mewn corwynt i'r nefoedd. 2 Bren. 2. 1. Tebygol i'r Arglwydd ddadguddio iddo yr amser ac amgylchiadau ei droeglywddiad. Cyn ei symudiad, ymwelodd á meibion y prophwyd yn Bethel, i anog, yn ddiammaw, y dynion ieuainc oedd yn cael eu haddysgu yno. Yr oedd gan Dduw, yr amser gwrthgilleddig hwnw, ei athrofa yn Bethel, lle yr oedd y llof aur yn cael eu haddoli. Yr oedd amryw athrofaau yn y wlad, gan mwyaf wedi eu sefydlu gan Elias, ac á gyd dan ei olygiad ef. Meibion y prophwyd a gawsant ryw grybwylliad dwyfol am symudiad Elias oddi wrth-ynt, yn gystal ág Eliseus y prophwyd. Daeth Elias ac Eliseus gyd á'u gilydd at yr Iorddonen; fel yr holltwyd y Môr Coch, ac yr holltodd Josuah yr un Iorddonen, felly Elias a darawodd y dyfroedd á'i fantell, a hwy a ymwahanasant: a hwy ill dau a aethant drosodd ar dir sych. Ac fel yr oeddynt yn rayned dan rodio ac ymddyddan, wale osgorod ogoneddus wedi ei pharotol i droeglywddo yr hen brophwyd o fyd o orthymderau i wlad y gogoniant, sef 'cerbyd tanlyd, a meirch tanlyd, a hwy a'u gwahanasant hwynt ill dau. Ac Elias a ddyrchafodd mewn corwynt i'r nefoedd. Ac Eliseus oedd yn gwelod, ac efe a lefodd, Fy nhad, fy nhad, cerbyd Israel, a'i farchogion. Ac nis gwelodd ef mwyach.'

Ni chafodd neb o holl weision Duw, ond Enoch, y fath anrhydedd o'r blen a diane rhag y ddedfryd gyffredinol hōno a gyhoeddwyd yn erbyn dyn wedi iddo bechu, 'Pridd wyt ti, ac i'r pridd y dychweli.' Anrhydeddodd Duw yn y modd hwn ei was yn neillduol, yr hwn a fu mor eiddigeddus dros ei ogoniant, a anturiodd bob canlyniadau yn ei achos, ac yn gwrthwynebu eilun-addoliaeth cenedl wrthgilleddig ac erlidgar. Yr oedd hyn yn dystiolaeth gyhoeddus o wirionedd yr athrawiaeth a ddysgodd efe i'r bobl; yn amlygiad eglur o fyd arall o wobrau i'r rhai a lynant wrth yr Arglwydd, ac a ddyoddefant yn ei achos; ac yn rhag-ddangosiad o esgyniad yr Iachawdwr. 2 Bren. ii.

Gwedi ei esgyniad, daethl ysgrifen oddiwrth Elias y prophwyd at Jehoram brenin Judah, yn ei argyhoeddi, yn ei rybuddo, ac yn ei fsgwrth á barnedigaethau Duw am ei bechodau. Dygweddodd esgyniad Elias cyn i Jehoram deyrnasu ei hun, yn nheyrnasiad Jehoesaphat ei dad. 2 Bren. iii. Am hyny, rhaid barnu i'Elias ysgrifenu yr ysgrifen hon mewn ysbryd prophwydoliaeth, yn rhagweld beiau Jehoram; ac fe allai i'r ysgrifenu gael ei gadael gyd ág Eliseus, neu ryw prophwyd arall, i'w rhoddi iddo mewn amser addas. Y mae rhai yn barnu mai Eliseus, ac nid Elias, a feddylir wrth awdwr yr ysgrifen, a bod y naill enw gwedi ei roddi yn lle y llall; neu bod Eliseus yn cael ei alw yn *Elias*, am fod cymaint o ysbryd Elias ynddo. 2 Cron. 21. 12—15.

Y mae Ioan Fedyddiwr yn cael prophwydo am

đano dan yr enw Elias, am iddo ddyfod o flaen yr Arglwydd yn ybryd a nerth Elias. Luc 1. 17. Mat. 11. 14. a 17. 10—14. Mal. 4. 5, 6. Eccles. 48. 1, &c. Yr oedd pob un o'r ddau hyn yn byw mewn amser- oedd enbyd, pan yr oedd gwir grefydd yn isel arni, a'r wlad wedi ei llygru i raddau mawr gan gau grefyddau ac athrawiaethau. Cafodd pob un o'r ddau eu cyfodi i fynu i sefyll dros Dduw a'i achos gyda hyfira, gwroldeb, a ffyddlondeb anghydmarol. Yr oedd Elias ei hun, o blaid Duw a'i achos, yn sefyll yn nerthol ac yn fuddugoliasethus ar ben Carmel, yn erbyn y brenin a holl rym y llŷs a'r lliaws. Yr oedd Ioan Fedydd-iwr yr un fath, yn ei ddyddiau yntau, yn sefyll yr unig weinidog cyhoeddus yn erbyn holl amryfusedd cadarn, cyfeillionadau, a drwg foesau yr oes. Edr. IOAN FREDYDDIWR.

Yr oedd Elias, fel yr holl brophwydi, yn cysgodi yr Arglwydd Iesu, pen prophwyd ac athraw ei eglwys: ond gan fod nefoedd a daear gwedi eu cymmodi trwy abarth mawr y groes, yr oedd esgyniad ein Harglwydd yn llai dychrynadwy, a chyd ág arwyddion mwy o heddychlonrwydd, tangneffedd, a graslronrwydd dwyfol. Nid cerbyd tanllyd, ond cwmwl goleu a'i derbyniodd ef allan o olwg y dysgyblion. Act. 1. 9.

ELIASAPH, Heb. אליסאפ [Duo yn chwamegu] mab Duw o lwyth Gad. Num. 1. 14.

ELIASIB, Heb. אלישבע [Duo a ddychwel] arch-offeiriad o hiliogaeth Eleazar. Daeth Joiada ei fab ar ei ol i'r swydd sanctaidd. Neh. 12. 10.

ELIATHAH, Heb. אליאתה [ei yw fy Nuw] yr wythfed mab i Heman. Yr oedd yn ugeinfed cylech y Lefaid. 1 Cron. 25. 27.

ELICA, Heb. אליקא [pelican Duo] Haroddiad, ac un o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 23. 25.

ELIDAD, Heb. אלידד [anwyl gan Duo] mab Cision o lwyth Benjamin. Un o'r dirprwywyr a ddeholwyd i ranu y wiad. Num. 34. 21.

ELIEL, Heb. אליאל [fy Nuw sy Dduw] 1. Gŵr enwog, cadarn o nerth, o lwyth Manasseh. 1 Cron. 5. 24.—2. Lefaid o deulu Cohath. 1 Cron. 6. 34.—3. Y mae dau o'r enw yn mhilith cedyrn Dafydd. 1 Cron. 11. 46, 47.

ELIEZER, Heb. אליעזר [fy Nuw yn gymherth] 1. Gwas Abraham, a goruchwyliwr ei dŷ, yr hwn oedd yn llywodraethwr ar yr hyn oll oedd ganddo. Y mae yn cael ei alw Eliezer o Damascus:—'A goruchwyliwr fy nhŷ yw Eliezer yma o Damascus.' Gen. 15. 2. *mab yr hwn sydd yn rhedeg oddi amgylch fy nhŷ.* Parkhurst. Neu, yn ol eraill, *mab fy nhŷ, y goruchwyliwr.* 'Mab y tŷ,' ydys yn galw hyd heddyw, yn y gwledydd dwyreiniol, caethwas wedi ei ryddhau a'i freinio. Gwel Volney's *Travels*, vol. 1. Gallwn gasglu, gan hyny, mai un genedigol o Damascus oedd Eliezer, a brynwyd fel caethwas gan Abraham, ac iddo ymddwyn mor addas a ffyddlon fel y rhoddodd Abraham ei ryddid iddo, ac a'i gosododd yn llywodraethwr ar hyn oll oedd ganddo. Pan anfonodd Abraham ef ar y neges tra phwysfawr o ymofyn am wraig i'w fab Isaac, yr oedd yn henafgwyr. Oddeutu triugain mlynedd cyn hyn, yr oedd Abraham wedi dywedyd am dano fel goruchwyliwr ei dŷ: a'r geiriau a gyfeithir, 'Ei was hynaf yn ei dŷ,' a ellir eu cyfleithu, *Ei was hynaf, yr henafgwyr yn ei dŷ.* Y mae yr hanes am dano yn Gen. xxiv. yn ei amlygu yn eglur fel gŵr hynod am ei ddoethineb a'i dduwioledeb. Bu siamp ei feistr Abraham, a'r addysgiadau a gafodd ganddo, yn fendithiol iddo, fel yr oedd yn was addas i dad y ffyddloniaid, a chyfaill Duw. Y mae duwioledeb yn mhob sefyllfa yn addurn gogoneddus; ac y mae Eliezer yn dyagleirio fel siamp

bawb yn ei sefyllfa ef, mewn duwioledeb, parch i Dduw, a ffyddlondeb yn negesau ei feistr, hyd ddiwedd amser.—2. Mab Moses a Sephorah. Yr oedd ganddo fab a'i enw Rehabiah, meibion yr hwn a amhasant yn ddirfawr. Exod. 18. 4. 1 Cron. 23. 17, 18.—3. Lefaid; un o'r rhai oedd yn seinio mewn edgyrru o flaen arch Duw, pan symudodd Dafydd hi i Jerusalem. 1 Cron. 15. 24.—4. Mab Zichri o lwyth Reuben, yr hwn oedd yn dywysog yn amser Solomon. 1 Cron. 27. 16. Lefaid arall o'r enw a ddyehwelodd o gaethiwed Bablon. Ezra 10. 23.—5. Mab Dedafah o Maresah, yr hwn a brophwydodd yn erbyn Jehosaphat, am iddo ymgysyllachu ág Ahaziah, brenin Israel. 2 Cron. 20. 37.—6. Mab Jorim, un o hyafalaidd yr Iachawdwr. Luc 3. 39.

ELIHOREPH, Heb. אליהורפ [Duo yr ieuane] mab Sias, ac un o ygrifenyddion Solomon. 1 Bren. 4. 3.

ELIHU, Heb. אליהו [efe yw fy Nuw fy hun]. 1. Gŵr cadarn nerthol, un o benaethaidd mitoedd yn Manasseh, ac a fu gynnorthwyol i Dafydd. 1 Cron. 12. 20.—2. Un o borthorion y deul. 1 Cron. 26. 7.—3. Un o frodyr Dafydd, yr hwn oedd dywysog ar lwyth Judah. 1 Cron. 27. 18.—4. Un o gyfeillion Job, mab Barachel y Buziad, o genedl Ram, neu o hiliogaeth Nachor brawd Abraham, o'i ail fab Buz. Y mae eraill yn barnu, mai Aram mab Cemuel, a foddylir. Job 32. 2. Gen. 22. 21. Jer. 25. 20, 28, 24. Llauer o wahanol farnan sydd wedi bod, ac etto yn parhau, am y gŵr hwn; rhai yn barnu mai yr Arglwydd Iesu ydoedd, &c. Ond y mae yr hanes yn neillduol o eglur am dano, pwy oedd, ac o ba genedl a theulu yr ydoedd, ac yn sicrhau mai nid dychymyg yw y llyfr hwn, ond mai gwir hanes cywir sydd yn gyanwysedig ynddo. Y mae yn ymddangos yn ŵr ieuane o ddoethineb, gwybodaeth, doniau, a gwylder neillduol o hynod a nodedig. Yr oedd yn gwrando ar y ddadl rhwng Job a'i gyfeillion, a chafodd ei anffodloni yn fawr wrth eu dull yn ei thrin. Yr oedd cyfeillion Job yn ei anffodloni, am eu bod yn barnu yn rhy galed am dano, fel rhagrithiwr drwg, a mor lleied o brawf ganddynt o hyny; 'A'i ddigofaint ei a gynneuoedd yn erbyn ei dri chyfaill, am na chwasant hwy ateb, ac er hyny, farnu o honnynt Job yn euog.' Job 32. 3. Mae Job yn ei anffodhan, am ei fod yn fwy ei ymdrech i amddiffyn ei hun yn erbyn cyhuddiadau ei gyfeillion, nag amddiffyn yr Arglwydd yn uniondeb, doethineb, a daioni ei ragluniaethau yn mhob peth. Nid yw yn cyhuddo Job o un bai, ond ei gam-ymddygiad yn y ddadl rhyngddynt. Y mae yn eglur ei fod yn deall, ac â golygiadau mwy cywir am yr achos a ddadleuir yn ei gyloch, nag un o'r pleidiau yn yr ymrysonfa; etto y mae yn amlwg ei fod yntau yn bwrw yn rhy galed ar Job, ac yn rhoddi golygiadau rhy erwin ar ei eiriau. Y mae yn llefaru yn dra ardderchog am Dduw, ei fawredd, ei ben-arglywyddiaeth, ei uniondeb, a'i ddaioni yn ei holl ffyrdd, a'i rasonrwydd yn ei holl ragluniaethau: 'Efe a cdrych ar ddyinion, ac os dywed neb, Mi a bechais, ac a wryais unioneb, ac ni llywyddodd i mi; efe a wared ei enaid rhag myned i'r clawdd, a'i fywyd a wel oleuni.—Am yr Hollalluog, ni allwn ni mo'i gael ef; ardderchog yw o nerth, a barn, a helaethrwydd cyflawnder; ni chystuddia efe.' Job 33. 27, 28. a 37. 23.

ELIM, Heb. אלים [dyffrynoedd] un o wersyll-faoedd plant Israel, lle cawsant ddeuddeg ffynon o ddwfr, a deg palmwydden a thriugain, ffynon i bob llwyth. Mae i sylwi arno, fod y rhifeddi yn ateb i'r deuddeg llwyth, a'r deg ar hugain henuriaid; a'r deuddeg apostol, a'r deg a thriugain dysgybl. Ni chafodd y Dr. Shaw, teithiwr diveddar, ond naw ffynon, ond cafodd 2000 o balmwydd, yn y lle hwn. Num. 33. 9.

ELIMELEC, *Heb.* אֱלִיעֶזֶר [*fy Nuw sy frenin*] gŵr Naomi o Bethlehem. Yr oedd iddynt ddau o feibion, Mahlon a Chilion. Yn amser newyn trwm ffoisant o Bethlehem i wlad Moab, lle y trigasant yn nghylch deng mlynedd. Elimelec a'i ddau fab a fuaant feirw yno. Ruth 1. 1, &c. Edr. NAOMI, RUTH.

ELIN—ORDD, (gŵn) ongl, congl, plyg; penelin. —'Gwae y gwniadyddesau clustogau tan holl elin- oedd dwylaw fy mhobl.' Ezec. 13. 18. Dr. M. Edr. PENELIN.

ELIOENAI, *Heb.* אֱלִיעֶזֶר [*tu ag ato ef mae fy llygaid*] 1. Mab Asiel, o lwyth Simeon. 1 Cron. 4. 36.—2. Mab Asaph, ac un o borthorion y deml. 1 Cron. 26. 3.—3. Mab Zerabiah, ac un o'r rhai a ddychwelasant gyd âg Ezra o Babilion. Ezra 8. 4. a 10. 22.

ELIPHAL, *Heb.* אֱלִפָּלַי [*gwyrth Duw*] mab Ur, blaenor enwog yn myddin Dafydd. 1 Cron. 11. 35.

ELIPHALET, *Heb.* אֱלִיפָּלֵט [*Duw fy ngwaredw'r*] 1. Mab Dafydd. 2 Sam. 5. 16.—2. Mab Esec. 1 Cron. 8. 39.

ELIPHAZ, 1. Mab Esau, o Adah, merch Elon- Gen. 36. 4.—2. Un o gyfeillion Job, ac un, fel yr ydys yn barnu, o hillogaeth Teman, ŵyr Esau. Job 2. 11.

ELISAH, 1. Mab Jafan. Gen. 10. 4, 1 Cron. 1. 7. Oddiwrth Elisah y daeth Hellas.—2. Peloponnesus, lle oedd yn enwog am borphor. Ezec. 27. 7. Gwel Bochart, Hellas, Michaelis, Newcome.

ELIZABETH, ELISEBA, *Heb.* אֱלִישָׁבֶת *Gr.* Ἐλισάβετ, [*Duw cystlawon, neu yn gyflawnder*] 1. Gwraig Aaron, merch Aminadab, a chwaer Nahason. Exod. 6. 23.—2. Un o dylwyth Aaron, gwraig Zacharias, a mam Ioan Fedyddiwr. Luc 1. 5, &c. Y mae y wraig hon yn cael tystiolaeth gan yr Ysbryd Glân, ei bod hi, yn gystal a'i gŵr, 'yn gyflawn ger bron Duw, yn rhodio yn holl orchymynion a deddfau yr Arglwydd yn ddiargyhoedd.' Pan gyfarchoedd Mair iddi, a hi y pryd llwn wedi beichiogi ar fab yn ei henaint, y plentyn yn ei croth a lãmodd, ac Elizabeth a lanwyd â'r Ysbryd Glân, ac yn llawn o syndod a gorfoledd sanctaidd, a fendithiodd Mair ei chares, ac a fendithiodd ffyrwyth ei croth hi, gan alw Mair yn fam ei Harglwydd: 'O ba le,' meddai, 'y mae hyn i mi, fel y delai mam fy Arglwydd ataf fi?' Luc 1. 40—44.

ELISAMA, אֱלִישָׁמָא [*Duw yn gurandaw*] 1. Mab Ammihud, tywysog meibion Ephraim. Num. 7. 48.—2. Mab Jecamiah. 1 Cron. 2. 41.—3. Gelwir dau o feibion Dafydd wrth yr enw hwn. 1 Cron. 3. 6, 8.—4. Tad Nethaniah, a thaid Ismael, yr hwn a laddodd Gedaliah. 2 Bren. 25. 25.—5. Offeiriad a anfonwyd gan Jehosaphat, gyd âg eraill, i addysgu y bobl yn nghyfraith yr Arglwydd. 2 Cron. 17. 9.

ELISEUS, *Heb.* אֱלִישָׁע (*Elisha*) [*iachawdwriaeth Duw*] mab Saphat o Abel-Meholah. Dysgybl Elias, a phrophwyd enwog ar ei ol ef yn Israel. Pan gafodd Elias ef yn aredig â deuddeg cwpl o ychain o'i flaen, Elias, trwy gyfarwyddyd dwyfol, a fwriddodd ei fantell arno, fel cyrbyylliad o'i alwad i fod yn ddisgybl iddo, ac yn brophwyd i'r Arglwydd ar ei ol. Ar hyn cyfododd, ac a aeth ar ol Elias, ac a'i gwasanaethodd ef. 1 Bren. 19. 16—21. Wedi hyn ymlynodd wrth Elias, i dderbyn ei addysgiadau nefolaidd; yn y modd mwyaf sobr y mae yn dywedyd wrth Elias drachefn a thracheffn, 'Nid ymadawaf â thi.' Pan ddywedodd Elias wrtho, 'Gofyn y peth a wnelwyf i ti, cyn fy nghymeryd oddi wrthyf; ni ddymunodd fendithion daearol, golud, parch, ac esmwythder, ond i gael ei addasu i'w swydd trwy gyfraniad mwy helaeth o ys-

bryd y gras; 'A dywedodd Eliseus, bydded gan hynny attolwg ddau parth o'th ysbryd di arnaf fi; sef mesur helaeth o Ysbryd Duw i orphwys arno. Ni cheisiodd yn ofer: pan gymerwyd Elias oddi wrtho, yn ei ŵydd, eafodd yr arwydd a roddodd Elias iddo i'w sicrhau y osai ei ddymuniad, sef ei weled pan gymerwyd ef oddi wrtho. Pan ddychwelodd Eliseus ar ol esgyniad ei feistr, cymerodd fantell Elias a syrthiasai oddi wrtho, ac a darawodd ddyfroedd yr Iorddonen â hi, ac a ddywedodd, 'Pa le y mae Arglwydd Dduw Elias?' Y mae y geiriau yn Hebraeg yn hytraot yn gadarnach, fel hyn, 'Pa le y mae IERHOFAH DUW Elias (אֱלִיעֶזֶר) ie, Efe?'* Efe, nid neb arall; y mae efe yr un, ac etto gyda mi, er i Elias gael ei gymeryd oddi wrthyf.—'Pa le y mae Arglwydd Dduw Elias, ac yntau hefyd? Ac efe a darawodd y dyfroedd *el-waith*.' Dr. M. Fel pe buasai Eliseus yn galw am Elias hefyd; ond y mae y cyfieithiad hwn yn wrth-odedig gan y rhan fwyaf o gyfieithwyr. Y mae rhai yn barnu gyd â'r Dr. M. i Eliseus daro y dyfroedd ddwy waith; sef iddo daro â'r fantell yn gyntaf; ond pan welodd na wnai y fantell ei hun, er mai mantell Elias oedd, wahanu y dyfroedd, gwaeoddodd gyd â'r fantell, am 'IERHOFAH, Duw Elias ei hun.' A phaw welodd meibion y prophwyd hyn, dywedasant, 'Gor-phwysodd ysbryd Elias ar Eliseus.' A dechant i'w gyfarfod ef, ac ymgyrmasant hyd lawr iddo, fel arwydd o'u parch a'u bymoestngiad iddo fel eu har- ologydd yn lle eu tad Elias: a hwy a fynent chwilio am Elias, ond ni chwasant ef.—Trwy fwrw halen i'r ffynonell, iachodd ddyfroedd Jericho. Nid oedd y moddon ond gwael, ond gyda gair yr Arglwydd y mae pob moddion yn ddigonol. 'Fel hyn y dywedodd yr Arglwydd, Myni a iachâis y dyfroedd hyn.' Buasai y gair yn ddigonol heb yr halen, pe buasai yr Arglwydd yn swyllisio hyn; ond trwy foddion, yn gyffredinol, y mae Duw yn gweithredu, a'r rhai hynny, yn aml, yn foddion distadl yn ngolwg dynion. 1 Cor. 1. 18—30. a 4, 4, 5. 2 Bren. 2. 21. a 4. 41. a 6. 6. Exod. 15. 25, 26. Iago 5. 14, 15.

Fel pe buasai y gwylltflod dan ei awdurdod, wrth ei orchymyn, dwy arth o'r goedwig a ddrylliasant ddau bentyn a deugain, y rhai a felddigodd efe, am eu diystyrwrch a'u gwawd o hono fel prophwyd Duw. Yr un peth yw gwawdio prophwyd Duw, a dirmygu Duw; ie, Duw sydd yn cael ei ddirmygu a'i wawdio yn ei weision. Yr oedd y plant hyn wedi cael eu dwyn i fynu mewn eilun-addoliaeth, a chweidi eu dysgu i ddirmygu prophwyd yr Arglwydd. Clywsant fod Elias wedi ei gymeryd i fynu i'r nefoedd; maent yn watwarsu yn peri iddo yntau fyned i fynu ar ei ol, fel y caent wared o hono yntau hefyd: 'Doe i fynu moelyn, dos i fynu moelyn.' Y mae y geiriau yn cynnwys pob dirmyg a dystyrwrch tu ag at yr hen ŵr parchus a duwiol, a phob gelyniaeth a fedrent ddangos yn ei erbyn fel gwae Duw. Mae eu diwedd dychryn- llyd yn dangos mai yr ysbryd Duw y melliithiodd

* Prif ystyr y gair *Heb.* אֱלִיעֶזֶר (*Elia*) ydyw, *Bôd*, neu *hanfod parhaus*; ac a arwydda, yn gyffredinol, *efo*, neu *ai*; ond yn neillduol, fel enw cadarn, un o'r enwau dwyfol yw אֱלִיעֶזֶר (*Elia*) *efe yr hwn sydd o hanfodiad parhaus*. Y mae yn gyfartal, yn aml, i'r gair *a'r tragwyddol Dduw*. Gwel Eza. 48. 12. ac yn neillduol, Pa. 102. 27. אֱלִיעֶזֶר (*Elia*) *Ti yw Efe*.—Cymraeg, 'Titbau yr un ydywt.' Arwydda y geiriau, hanfod tragwyddol ac anghyfnawidol Duw. Felly yw ystyr y gair yn y fan hon, 'Pa le y mae IERHOFAH, Duw Elias (אֱלִיעֶזֶר) ie, *ERK*' sef y *Bôd tragwyddol*, fel y dyllid cyfieithu y geiriau. Tebygol mai oddiwrth y gair Hebraeg y tarddodd y gair Cymraeg *He*, yr hwn a arwydda goruchedd, ardderchogrwydd, a galluogrwydd. Enwad ar y Dduwdd ydyw yn iaith yr hen brydyddion—'Hu Gadarn, For hoyn gwidaw,' &c. Iolo Goch. Cyfieitha J. M. Good y geiriau canlynol yn Job 8. 19. 'Wele! dyma lawenydd ei ffordd ef,' fel hyn: 'Wele! (אֱלִיעֶזֶר) y Tragwyddol, yn llawenau ei redegfa,' &c.—'Hnon sydd enw arall o'r un tarddiad ac arwyddocâd. Parkhurst's *Lexicon*, a J. M. Good ar Job.

efe hwynt; ac y mae yr hanes yn rhybydd ofnadwy i rieni pa fodd y dygant eu plant i fynu, a pha addysgiadau a roddant iddynt. Yn ngospedigaeth plant annuwiol, mae Duw yn aml yn cospi y rhieni a'u maethodd hwynt felly. 'Gwatwar cenadon Duw,' oedd un o bechodau trymion Israel. 2 Cron. 36. 16.

Jehoram, mab Ahab, brenin Israel, a Jehosaphat, brenin Judah, a brenin Edom, a sehtant i ryfel yn erbyn Meas, brenin Moab, yr hwn a wrthryfelodd yn erbyn Jehoram. Pan oeddynt hwy ar eu taith, mewn cyfyngder am ddwfr, y maent, trwy Eliseus, yr hwn oedd y pryd hwnw, trwy gyfarwyddyd Duw, dlammeu, yn y gweryll gyda hwynt, yn cael ddwfr, ac addewid o fuddugoliaeth. Y tri brenin a sehtant i waered ato ef, i ymofyn am gymhorth. Y mae y prophwyd yn dangos parch mawr i'r brenin duwiol Jehosaphat, ond y mae yn argyhoeddi brenin Israel yn llym, ac yn peri iddo ef fyned at 'brophwydi ei dad, ac at brophwydi ei fam.' Y mae y prophwyd hefyd yn rhagfynegi gwar-edigaeth ryfedd iddynt yn wyrthiol oddiwrth Dduw, a buddugoliaeth gyflawn ar y Moabaid. 2 Bren. 3. 16—25. Wedi hyn cawa Eliseus yn gwneuthur amryw wyrthiau: sef, yn amlhau olew y wraig weddw dlawd; yn cael mab i'r Sunamees, yr hon a ddangosodd garedigrwydd neillduol iddo ef fel prophwyd Duw; y mae efe yn cyfodi ei mab o farw i fyw gwedi hyny; ar ol ei ddychwelaid i Gilgal, y mae yn iacháu y cawl;* ac yn amser newyn y mae yn porthi can wr o feibion y prophwydi ág ugain torih haidd a ddygodd gwr duwiol o Baal-salisa yn rhodd iddo. 2 Bren. iv. Gwedi hyn, yn pen. v., cawa hanes am ei waith yn iacháu gwahan-glywf Naaman, tywysog llu brenin Syria, yr unig wahan-glywf a iachawd ond gan y Pen-prophwyd, yr Arglwydd Iesu. Edr. NAAMAN, GEHAZI.

Tan olygiad y prophwyd duwiol, blagurodd athro-faoedd y prophwydi; a dlammeu i wir grefydd ad-fywio ac ymledaenu trwy y wlad. Naill ai yn Gilgal, neu yn Jericho, y rhai oeddynt yn agos i'r Iorddonen, yr oedd meibion y prophwydi gwedi amlhau cymaint fel yr ydoedd y lle yr oeddynt yn trigo ynddo yn rhy gyfyng iddynt. Ar eu deisyfriad y mae y prophwyd yn caniatáu iddynt éangu eu terynau. Nid yw yn amlwg pa un ai adeilad iddynt gyd-gyfarfod fel cymants, yn nghyd ág Israëliaid duwiol eraill, i gyd-addoli Duw yn gyhoeddus yr oeddynt yn ei fwriadu i adeiladu; neu, ynte, tŷ iddynt hwy a'u teuluoedd, i gyd-drigo a chyd-fywiolethu a'u gyllyd. Nid oeddynt am gyflogi eraill at y gwaith, ond yr oeddynt yn foddolau i fyned dan y llafur o hono eu hunain, ond iddynt gael yr hen brophwyd gyda hwynt. Un o honynt a ddywedodd, 'Bydd foddolau, attolwg, a thyred gyd â' th weision. Yntau a ddywedodd, Mi a ddeuaf.' Yr oedd ei gyfeillach mor adelladol a chysurus iddynt, fel nad oeddynt yn foddolau i fod yn absennol oddi wrtho un amser. Hwyrach nad oeddynt hwy yn gyfarwydd iawn yn nghylch eu gwaith, a rhai o'u harfau wedi eu benthyca; cafodd un o honynt brofedigaeth, trwy i'w fwyell syrthio i'r dwfr, pan oedd efe yn bwrth i lawr drawst. 'Och fi, fy meist'r (eb efe) canys benthyg oedd.' Tebygol ei fod ef yn rhy dlawd i ad-dalu y fwyell, ac nis gallasai yr echwynwr ychwaith fod hebddi. Ar hyn, y prophwyd a dorodd bren, ac a'i tafoedd i'r man lle y syrthiodd, a'r hairau a nofiodd. Efe a daflodd y pren i mewn fel arwydd wyrthiol o

weithredoedd Duw yn yr achos, yn dangos ei foddolrwydd i'w gwaith, ac annogaeth iddynt i ddilyn eu gorchwyl. Y mae yr Arglwydd â'i olwrg ar ei bobl yn y cwbl sydd yn perthyn iddynt; Ie, yn y pethau bychain. Y mae yn eyd-ddyoddef â hwynt yn eu hofnau a'u tristwch; ac y mae ganddo neillduol ofal am y rhai hyny, y rhai o herwydd tynerwch eu cydwybodau, sydd yn ofal trwy eu tlodi, iddynt ddianrhydeddu crefydd, trwy eu hanallu i dalu i bawb eu gofynion.

Gwedi hyn, i achub ei wlad, y mae efe yn dadguddio i frenin Israel gyfrinach brenin Syria. Ar hyn, mae Benhadad, brenin Syria, yn anfon i Dothan i'w dda; ond y mae llu o angelion yn ei amddiffyn ef a'i was ofnus. Yn ateb i weddi y prophwyd, y mae y llu yn cael eu taro â dallineb, ac efe a'u harweiniodd bwrth i Samaria; a chwedi eu dwyn i Samaria, yr Arglwydd, ar weddi y prophwyd drachefa, a agorodd eu llygaid; ac wele, yn nghanol Samaria yr oeddynt. Wrth echymyn y prophwyd, y mae Jehoram, brenin Israel, yn gosod bara a dwfr ger eu bron, ac yn eu goliwng hwynt ymalth.

Pan y oesodd Duw yr Israëliaid â newyn mawr yn Samaria, fel yr oedd gwagedd tosturiol yn bwyta eu plant, y mae y brenin, yn lle ymwrthod â'i bechodau, a diwygio y wlad o'i heillun-addoliadau, yr hyn a dynodd y fara drom hon ar y wlad, yn anfon cenad i ladd y prophwyd. Eliseus oedd yn eistedd yn ei dŷ, a'r henuriaid oeddynt yn eistedd gyd ág ef, gwedi dyfod i ofyn ei gynghor, tebygol, ac i erfyn ei weddïau dros-tynt. Er y gwyaidd y prophwyd am gynddaredd y brenin yn ei erbyn, a'i fwriad gwaellyd, y mae y prophwyd yn eistedd yn ei dŷ yn hollid ddi-gynhwrf, ac yn dawl yn ei feddwl. Mor wir ydyw gair y prophwyd Ezeiah, 'Ti a gedwi mewn tangnefedd heiddychol yr hwn sydd â'i feddyllyf arnat ti; am ei fod yn ymddiried ynot.' Pen. 26. 3. Pan ddaeth y genad, parodd y prophwyd i'r henuriaid gau y drws yn ei erbyn, hyd nes y deual y brenin ei hun. Pan ddaeth y brenin, achwynodd yn drwm fod y drwg hwn oddiwrth yr Arglwydd, ac mai ofer ydoedd dysgwyl mwy wrtho am ymwared. Eliseus a ddywedodd, 'Yn nghylch y pryd hwn y fory y gwerthir sat o beilliaid er siel, a dau sat o haidd er siel, yn mhorth Samaria.' Mae sat, neu סאט *seah*, yn festr ychydig mwy na'n pec ni. Y geiriau a arwyddant y byddai llawder mawr; ac y byddai yr helaethrwydd hwn yn mhorth Samaria, ydoedd yn beth anghredadwy iawn. Rhyw dywysog a watwarodd eiriau y prophwyd, a ddywedodd fod y peth yn analluawl oni bai i Dduw wlawio yd o'r nefoedd. 'Wela,' medd y prophwyd yn ateb, 'ti a'i gweli â' th lygaid, ond ni fwyte'i o hono. Ac felly y bu: y bobl a'i mathrasant yn y porth, ac efe a fu farw.' 2 Bren. vi, vii.

Y Sunamees, yr hon a ddangosodd garedigrwydd i'r prophwyd, a'r hon, trwy gyfarwyddyd gwr Duw, a ymdeithlodd o'i gwlad saith mlynedd, sef dros holl amser y newyn a safonodd Duw ar y wlad—mae hon yn cael gan y brenin ei thir yn ol, er mwy'n gwyrtthiau Eliseus. Ni bydd neb ar ei golled am ddim a wnaeth dros Dduw a'i bobl. 2 Bren. viii.

Aeth y prophwyd i Damascus—yn ddiammau trwy gyfarwyddyd dwyfol. Aeth, medd rhai, i encinio Hazael yn frenin ar Syria; ond, tebygol, i Elias wneuthur hyny, yn ol gorchymyn Duw iddo; eraill a farnant iddo fyned yno rhag y newyn; neu iddo fyned i annog Naaman i lynu wrth yr Arglwydd. Beth bynag oedd ei neges, dlammeu iddo fyned mewn ffydd wrth gyfarwyddyd Duw. Yr ydoedd Benhadad, brenin Syria, yn glaf; a phan fynegydd iddo fod gwr Duw yn Damascus, anfonodd Hazael ág arhng yn ei law ato, i ofyn a fyddai y brenin fyw o'r clefyd hwnw: Eliseus a ddywedodd wrth Hazael, 'Dda, a dywed wrtho, Diau y gelli fyw: etto yr Arglwydd a ddangosodd i mi y bydd efe marw yn ddiau.' Y mae rhai

* Yn yr argraffiadau blaenorol o'r Bibl yn 1746, 1752, a 1799, cawa y gair *bristodd* wedi ei gyfnewid am y gair *bnriodd*, yn yr hanes am y bresych yn y crochan cawl. 2 Bren. 4. 39. Nid addas ydyw cyfnewid geiriau yn y cyfeithiad cyffredin awdardedig o'r Bibl, er na byddo y cyfnewid yn effeithio ar ystyr y geiriau; ond yn y lle hwn y mae y cyfnewid yn gwbl wahanol oddiwrth ystyr y gair *bristodd* yr hwn a arwydda *hoitit, tort, bristole, maddu*, ac a gyfeithir *hoitit*, yn Job 16. 13. —*tort*, yn Pa. 141. 7.—*dryllio*, yn Diar. 7. 23.

yn cyfleithu y geiriau, 'Diau ni byddi byw.' Felly y dylid cyfleithu y geiriau Hebraeg fel maent yn nghorff y Bibl; ond y mae ar ymyl y ddalen yn y Bibl Hebraeg wahaniaeth mewn un llythyren, sef לך yn lle מל ac y mae y rhan amlaf o gyfleithwyr yn cyfleithu yn ei y Keri, fel y galwant, ar ymyl y ddalen, ac nid yn ol y Chetib, sef yn y darlleniad: ond y mae Junius a Thremelius, a'r Dutch, yn dilyn y Chetib, ac yn rhoddi ystyr nacol i'r geiriau, 'Diau ni byddi byw'; canys yr Arglwydd a ddangosodd i mi y bydd ebe marw yn ddiau.' Nid ydoedd clefyd y brenin o'r fath natur, fel nas gallasai efe ymlocháu o hono; ond nid oedd y prophwyd yn ewyllysio hysbysu i Hazael beth a fyddai yr achos o'i farwolaeth. Sylodd y prophwyd ar Hazael, nes y cywilyddiodd, a'r prophwyd a dorodd allan mewn wylfaen, yn y rhagwediad o'i ddyrgioni, a'r holl drueni a ddygai efe ar Israel, pan fyddai efe yn frenin ar Syria. Edr. HAZAEL. Y mae dagrau gwr Duw, ar yr achos hwn, yn dangos ei ysbryd sanctaidd, tirion, a thousturial; 'nid oedd lawen am anghyfiawnder,' nae yn ddi-ddimlad o ofidiau email; ond yn galarn yn yr olwg ar bechod, a thrueni dynion trwy hyn. Yn nghylch yr amser hwa yr amfonodd Eliseus un o feibion y prophwyd, a phiolaid o olew gyd âg ef i Ramoth Gilead, i enemie Jchu yn frenin ar Israel. Edr. JEHU.

Wedi bod yn llafarus iawn, ac yn dra llywyddiaun yn ei swydd, fel prophwyd Duw, y mae Eliseus yn awr yn nesáu at ddiwedd ei yrfa. 2 Bren. xiii. Ac er na chafodd efe ei symud mewn cerbyd tanlyd, fel Elias, etto yr oedd yn anrhydeddus yn ei farwolaeth, megys y bu yn ei holl fywyd. Yr oedd ysbryd prophwydolaeth etto yn gorphwys arno. Pan ydoedd Eliseus yn glaf o'r clefyd y bu farw o hono, Joas brenin Israel a ddaeth i waered at ef, ac a wylodd ar ei wyneb ef, ac a ddywedodd, 'O fy nhad, fy nhad, cerbyd Israel a'i farchogion.' Rbagfyngodd wrth farw y gorchfygai Joas y Syriaid dair gwaith. Adn. 14—19. Gwedi hyn bu farw Eliseus, a hwy a'i claddasent ef. 'A min-teioedd y Moabiaid a ddaethant i'r wlad; a phan oedd-ynt hwy yn claddu gwr, wele hwy a ganfant dor, ac a fwrnasent y gwr i ffordd Eliseus. A phan aeth y gwr i lawr, a chyffwrdd âg esgyrn Eliseus, efe a ddad-ebrodd, ac a gyfollodd ar ei draed.' Adn. 20. 21.—'Wedi ei huno, ei gorph ef a brophwyddodd. Efe a wnaeth ryfeddodau yn ei fywyd; ac yn ei ddiwedd rhyfedd oedd ei weithredoedd ef.' Eccles. 48. 13, 14. Yr oedd y wyrth ryfedd hon, a wnaed gan gorph marw yr hen brophwyd, yn dangos fod yr Arglwydd yn Dduw iddo, ac yntau yn anwyl gan Dduw, yn gystal wedi a chyn ei farwolaeth; ac hefyd yn arwyddiad o anfarw-oldeb yr enaid, ac adgyfodiad y corph. Yr oedd hon yn wyrth neillduol iawn, sef bod y nail gorph marw yn bywhau y llall. A oedd hyn ddim yn rhagddangos fod bywyd ac anlygredigaeth i'w cael yn Iesu Grist, a hwnw wedi ei groesheilio, i'r sawl a gyffyrddo âg ef drwy ffydd? Eze. 37. 1—10. Mat. 27. 52, 53. Ioan 5. 25—29. Dat. 11. 11.

Yn y ddau brophwyd enwog hyn, Elias ac Eliseus, gwelwn ofal mawr Duw am ei achos, mewn amseroedd enbyd a llygredig; y dichon efe addau offerynau at eu gwaith a'u sefyllfaoedd yn rhyfedd iawn; y dichon lwyddo ychydig offerynau yn gystal a llawer; ac y dichon ddogelu ei welstau yn nghanol y peryglon mwyaf; ie, eu hanrhydeddu a'u mawrha ger bron eu casalon. Wele yma ddau brophwyd ffyddlawn dros Dduw, wedi bwgth eu bywydau gan freiniodd, etto yn cael eu cymeryd o'r ddaear yn anrhydeddus. 'Fy anrhydeddwy'r,' medd Duw, 'a anrhydeddaf fi, a'm dirmygwyr a ddirmygir.'—Yn ei swydd, yr oedd yn gysgod o'r Arglwydd Iesu, y Prophwyd mawr.

ELNAAM, אֱלִנָּאם [hardduch Duw] tad amryw o wyr cedyrn yn amser Dafydd. 1 Cron. 11. 46.

ELNATHAN, Heb. אֱלִנָּתָן [rhodd Duw] mab Achbor, a thad Nehusta, mab Joachin brenin Judah. Anfonodd y brenin Jehoiachim ef, yn nghyd âg eraill, i gyrodd Uriah y prophwyd o'r Aipht, i gael ei ladd ef. Ceisiodd gadw y llyfr yn cynnwys prophwyddolaethau Jeremiah rhag cael ei losgi gan y brenin, ond ni lwyddodd. 2 Bren. 24. 8. Jer. 26. 22. a 36. 12, 25.—2. Knw tri eraill, Lefaiad, tebygol. Ezra 8. 16.

ELON, Heb. אֵלֹן [derwen] 1. Dinas yn etifeddlaeth Dan. Jos. 19. 43. 1 Bren. 4. 9.—2. Hethlad, tad Basemath, gwraig Esau. Gen. 26. 34. a 36. 2.—3. Un o feibion Zabulon, tad yr Eloniaid. Num. 26. 26.—4. Elon y Zabuloniad, un o farnwyr Israel, yr hwn a farnodd y wlad ddeng mlynedd. Pan y bu farw, efe a gladdwyd yn Ajalon, yn ngwlad Zabulon. Barz. 12. 11, 12.

ELOR—AU, (llawr) Gr. εσπος o'r Heb. עֹר symud; gelor, gelorwyd.—'Ar eloran meirch;' sef ar gludalon. Esa. 68. 20. Y mae y geiriau yn gyffelybiaethol, yn y lle hwn, yn dangos y byddai dyfodiad pechaduriaid i'r eglwys o blith yr holl genedloedd, gyda phob prysurdeh, eynanorthwy, buandra, ac anrhydedd. Maent wedi myned i'r pellter mwyaf oddiwrth Dduw; y maent yn lleog, yn weiniaid, ac yn ddigalon iawn; ond byddai gamsdyat frodyr fyddlawn, yn barod i roddi pob cynnorthwy iddynt, ac anaogasthau i ddychweilyd yn ol at yr Arglwydd, i gael ei amgeledd rasol yn Jerusalem, sef ei eglwys.

ELOTH, [derw] porthladd, tebygol, yn ngwlad Edom, wrth y Môr Coch. 1 Bren. 9. 26. 2 Bren. 16. 6. 2 Cron. 8. 17. a 26. 2. Yr un a elwir AIL-ATH, AILA, HAILA, ELANA, ELATH.

ELPAAL, Heb. אֶלְפָאֵל [gwaith Duw] mab Husim, o lwyth Benjamin. 1 Cron. 8. 11.

ELTECEH, Heb. אֶלְתֵּעֵחַ [arch, neu arfogaeth, Duw] dinas yn etifeddlaeth Dan, a roddwyd i'r Lefaiad o dylwyth Cohath. Jos. 19. 44. a 21. 23.

ELTECON, Heb. אֶלְתֵּקֹן [mae Duw wedi ei sicrhau] dinas yn Judah. Jos. 15. 59.

ELTOLAD, Heb. אֶלְתוֹלָדַי [cenedlaeth Duw] dinas yn Judah; yr hen a roddwyd wedi hyn i lwyth Simeon. Jos. 15. 30. a 10. 4.

ELUL, Heb. אֱלּוּל Enw y chweched mis, yr hwn oedd yn cyfateb i ran o'n misoedd ni, Awst a Medi. Neh. 6. 15. Yn y mis hwn yr oedd yn boeth iawn yn ngwlad Judea a'r gwledydd cymydogaeithol, ac yr oedd y ddaear yn lleogi gan boethder yr haf. Gwel Russel's Natural History of Aleppo.

ELUSEN, (elus) Llad. ELEMOSYNA, o'r gair Gr. ελεος, trugaredd; cardod, cirded. Y mae elus-engarwch yn ddyledswydd orchymynedig i bawb.—Wrth roddi elusen, dylem siwli ar y pethau canlynol: 1. Bin bod ni yn rhoddi yn gyflawn: ni ddylem roddi dim ond yr hyn sydd yn gyflawn yn eiddo ein busain, a chenym hawl gyflawn i'w roddi. Y mae cyflawnder i gael ei wneuthur o flaen trugaredd.—2. Dylem roddi, nid yn athrast, na thrwy gymhell, ond o barod-rydd meddwl, ac yn llawen. 2 Cor. 9. 7. Diar. 11. 24. a 22. 9. Deut. 15. 10.—3. Mewn sylm-rydd gwirioneddol diragrith. Rhuf. 12. 8. Mat. 6. 2, 3, &c.—4. Mewn cariad a thousturi. Esa. 58. 10. 1 Ioan 3. 17. a 4. 21.—5. Mewn amser cyfaddas, Gal. 6. 10. Diar. 3. 28.—6. Yn ddyfal ac yn hel-aeth, megys y llwyddodd Duw bob un. 1 Cor. 16. 2. 1 Tim. 6. 18.—7. Yn ystyriol, ac mewn doethineb, yn ol angen y rhai y byddom ni yn cyfranu iddynt, ac yn y ffordd oreu er eu lesad. Act. 4. 35. 1 Tim. 5. 8.—8. O gariad i'r Arglwydd, ac uffudd-dod iddo. Luc 12. 33. Mat. 5. 16.

Ffford reolaidd iawn ydoedd hono a ddeiwisodd yr apostolion i ranu elusenu yr egiwys. 'Edrychwch,' meddant, 'yn eich plith am wŷr da eu gair, yn llawn o'r Ysbryd Glân a doethineb, y rhai a osodom ar hya o orchwyl.' Act. 6. 3. Nid yw yn anghyfreithlawn, ond yn ddyledswydd ar ddynton wneuthur elusen, yn neillduol pan fyddo amgen yn gofyn; ond mwy rheolaidd a mwy addas ydyw, yn gyffredinol, rhoddi yn eglwysig, trwy ddwyliaw swyddwyr addas i hyny, y rhai a allant ymofyn am amgylchiadau y personau sydd i dderbyn elusen, a thrwy hyny yn gallu barnu pa fodd, ac i ba radd y dylent gyfrannu. Gwel Mr. W. Perkins, ar Mat. 6. 1, 2, 3.

ELUZAI, Heb. אֱלֻזַּי [Duw yw fy nerth] swyddwr yn myddin Dafydd, yn dra nodedig am ei wroldeb. 1 Cron. 12. 5.

ELW—A, (el) ennill, mael, budd, lles, eiwant, cêd. Chwant awyddus am elw sydd yn arwain dynion i orthrymu, treisio, a llawer o drawder a chreulondeb tu ag at eu gilydd. Ond 'gwae a elwo elw drwg i'w dŷ, i osod ei nyth yn uchel, i ddiac o law y drwg.' Hab. 2. 9. Esa. 33. 15. a 66. 11. Diar. 1. 19.

'Budr-elw.' Elw wedi ei ennill mewn ffordd fudr, anghyflawn; elw mae y chwant ato yn aebos cymhelliaidol at waith sanctiaid, sydd fudr iawn, ac yn arwydd o ysbryd anaddas mewn gweinidog yr efengyl. 1 Tim. 3. 3, 8. Tit. 1. 7, 11. 1 Petr. 5. 2.

'Y pethau oedd elw i mi;' (Phil. 3. 7.) sef y pethau yr oedd efe yn eu barnu yn elw iddo, hyny yw, yn gyflawnder iddo ger bron Duw. Yr holl bethau a enwasai yn adn. 5. a 6. 'Y rhai hyny a gyfrifais yn golled er mwyn Crist.' Cyfrifais hwynt yn golled (ζημία) mi a'i teflais allan i'r môr, gan faru yn well i'm colledu o'r rhai hyny, na cholli y Hong, fy hunan, a'r cwbl. A hyn a wnaethum er mwyn Crist, i'w ennill ef, a iechydwrtaeth drwyddo.

'Marw sydd elw'—oblegid trwy hwy byddai gyda Christ mewn gogoniant, yr hyn oedd lawer iawn gwel iddo. Phil. 1. 21, 23. Y mae yn gymaint elw ag yw aufarwoldeb yn rhagori ar farwoldeb; anlygredigaeth yn rhagori ar lygredigaeth; bod yn berffaith yn rhagori ar fod yn griddfau mewn ymladdfedd & chorph y farwolaeth; bod gyda Christ yn y trigfannau nefol, a'i weled megys ag y mae, yn rhagori ar fod oddi cartref oddiwrt yr Argywydd, a'i weled trwy ddrwy, mewn damwng; yn gymaint a bod yn berffaith gyda chyfeilliaid gweidi eu perffeithio, yn rhagori ar fod yn nghanol gelynyon, yn gilywys, yn aml, ar faes y gwaed. Heb. 12. 23. Ioan. 14. 2, 3, 4. 2 Cor. v.

'Elw mawr yw duwioldeb.' 1 Tim. 6. 6. Nid oes mwy i'w elwa nag sydd gan ddyw duwiol; mae Duw ei hun yn eiddo iddo, yn ei holl gyflawnder dwyfol; mae Crist yn eiddo iddo yn ei holl berthynasau a'i swyddau, a holl ddoniau y prynedig; ac mae yr Ysbryd Glân, yn ei holl ddoniau a'i radau, a'r cwbl a gynnwysir yn holl addewidion Duw, yn eiddo iddo ef. Diar. 15. 16. a 16. 8. Ps. 37. 16.

ELYMAS. Edr. BAR-IESU.

ELZABAD, Heb. אֱלִיָּאָב [rhodd Duw]. 1. Mab Semaiah, ac un o borthoriau y deml. 1 Cron. 26. 7. —2. Un o gedryn Dafydd. 1 Cron. 12. 12.

ELLYLL—ON, (ell-yl) anysbyrd, anellun, lledrith, drychloaeth. Y gair Heb. אֵלִיל yr hwn a gyfieithir *eilunod*, a arwydda gwagedd, pethau diddym, diwerth, dilles. Lef. 19. 4. 1 Cron. 16. 26. Esa. 8. 20. et al. Y gair עֵלְיָלוֹן a gyfieithir *ellyllon* yn Esa. 13. 21. a 34. 14. a arwydda, fel y gair blaenorol, ryw fath o greaduriaid. Y mae y gair עֵלְיָלוֹן yn cael ei gyfieithu *blewog* yn Dan. 8. 21. ac mae Parkhurst yn barnu mai bychod geifr a feddylik yn y lleoedd uchod. Gwel Parkhurst a Vitringa.

ELLYN—AU, (ell) cylllell eillio. Num. 6. 5. Esa. 7. 30. Edr. ELLIO.

EM—AU. Edr. GEMAU.

EMIAID, עִמְיָאִים [pobloedd] hen drigolion Canaan, tu hwnt i'r Iorddonen, a orchfygwyd gan Cedorlaomer, yn Saffh-Criatuaim, neu yn ngwstadedd Ciriathaim. Gen. 14. 5. Yr oeddynt yn bobl fawrion, ryfelgar, fel yr Anaciatd.

EMMANUEL. Edr. IMMANUEL.

EMMAUS, Gr. Ἐμμαους [pobl ddirmygedig, neu HAMATH, baddon poethion] 1. Pentref, yr hwn oedd yn nghylch triugain ystâd, neu agos i wyth milltir o du y gorllewin i Jerusalem. Yr oedd yno faddon poethion, a'u dyfroedd yn enwog a'u eu rhinweddau meddygyniaethol. I'r pentref hwn yr oedd Cleopas, a dysgybl arall yn myned, pan gyfarfu Crist â hwynt ar y ffordd, yr ymddyddanodd â hwynt, y swperodd gyda hwynt, ac yr amlygodd ei hun iddynt. Luc 24. 13, &c. Y mae yr efengylwr wedi adrodd yr hanes mael hwn gyda llawer o harddwch ymadredd. Mae y ddau ddysgybl yn diweddau y diwrnod athrist gyda llawer o orfoedd a llawenydd calon. Nid yw yr Iesu un amser yn nebell oddiwrt y rhai sydd yn ymddyddan am dano, yn llawnder eu meddyfryd arno. Mae yn earu egluro yn yr holl ysgrythrau y pethau am dano ei hun, a thrwy hyny ennyn yn ei bobl dan o gariad tu ag ato. —3. Yr oedd dinas arall o'r un enw, yn agos i Lyda, yr hon a elwid Nicopolis. 2 Mac. 3. 40. —3. Yr oedd hefyd le arall o'r un enw yn agos i Tiberias. Yr oedd baddon poethion yn mhob un o'r tri lle, ac yn aml mae y naill o honnynt yn cael ei roddi yn lle y llall gan awdwyr.

ENAIID, (en-aid) Heb. אָנִיָּאִים *anadlu*; Gr. ἀνιμος; *gwyrnt, anadl*; Llad. ANIMUS; enawr; einioes; yr ysbryd anfarwol sydd mewn dyn. Y mae y gair hwn, yn enwedig yn y dull Hebraidd o ymadroddi, yn amwysol, ac iddo amrywiaeth yn yr ystyr o hono, yn yr ysgrythrau.

Mae yn arwyddo, 1. Y rhan resymol, ysbrydol, ac anfarwol o ddyw, trwy ba un y mae efe yn rhagori ar y creaduriaid direswng. Y mae yn rhaid ei fod yn ysbrydol, am fod galluogrwydd i feddwl, ac i ymresymu ynddo: am ei fod yn ysbrydol y mae yn anfarwol. Y mae yn ysbrydol anfarwol, nid ynddo ac o hono ei hun; nid oes neb ond Duw felly; 'efe yn unig sydd ganddo anfarwoldeb.' 1 Tim. 6. 16. Ond y mae yr enaid yn anfarwol o ran ei sylwedd ysbrydol, trefniad Duw, a'i ddiwyndad arno. Mat. 22. 32. a 10. 28. Preg. 12. 9. Ps. 146. 4. Luc 12. 5. 2 Cor. 5. 1, 8. Edr. ANFARWOLDEB.

2. Yr enaid, weithiau, a arwydda yr holl ddyw, yn gynnwysedig o gorph ac enaid; am mai y rhan fwyaf rhagorol o ddyw yw; ac nid yw y cwbl iddo ond peth diddym os cyll yr enaid; am hyn yr enaid yw y cwbl. Mat. 16. 26. Marc. 8. 36. Rhuf. 13. 1. Dywedodd brehin Sodom wrth Abraham, 'Dod i mi wrth yr enaid,' sef yr enaidiau, neu y personau. Gen. 14. 21. 'A'r enaidiau a enillasant yn Haran'; sef y caethweision a brynasant yno, neu y plant a anwyd yno. Gen. 12. 5.

3. Arwydda bywyd dyn. Ps. 33. 19. a 7. 2, 5. Job 2. 6. 1 Thea. 2. 8.

4. Arwydda, weithiau, gorph marw, yr hwn a fu yn breswylfod i enaid, ac a fydd etto yn yr adgyfodiad. —'Holl ddyddiau ei ymneilldueth i'r Argywydd, na ddeud at gorph marw;' Heb. *enaid marw*. —'Celsain dyn;' Heb. *enaid dyn*. Num. 5. 6. a 19. 11. —Weithiau hefyd, corph byw; 'Ei enaid,' sef ei gorph, 'a aeth mewn heyrn.' Ps. 105. 18.

5. Arwydda, weithiau, hefyd, serchiadau, dymuniadau, a thueddiadau yr enaid: 'Os yw eich ewyllys.'

Heb. os yw eich enaid, neu eich meddwl. Gen. 23. 8. 1 Sam. 18. 1. Diar. 27. 7. Pa. 27. 12.

Y mae Anghrist yn marsiandio yn eneidiau dynion, trwy werthu pardynau, a gwaredigaeth o'r purdan, &c. iddynt. Dat. 18. 13.

Y mae Elihu yn galw ei enaid, 'anadl yr Hollalluog,' am i Dduw, yn ngureadigaeth enaid dyn, anadlu yn ei ffroenau anadl einioes. Y gair *Heb.* נשמה a arwydda *anaadl*, trwy drawsnewid a arwydda *enaid* hefyd; canys y mae dyn yn anadlu tra byddo ei enaid ynddo, a phan ymadawo ei anadl, mae ei enaid yn ymadael a'i gorph. Job 33. 4.

'Pan oeddo efe ei enaid yn aberth dros bechod—o iafor ei enaid y gwel—am iddo dywallt ei enaid i farwolaeth.' Esa. 53. 10, 11, 12. Y mae y geiriau prophwyddolaethol hyn am Grist, yn dangos fod dyoddef-iaidau Crist yn ddirfawr iawn; iddo ddyoddef yn ei enaid yn gystal ag yn ei gorph, ac iddo ddyoddef yn eithaf ewyllysgar, ac yn wirfoddol. Gal. 1. 4. Tit. 2. 11. 1 Tim. 2. 6. Mat. 20. 28. a 26. 38. Ioan 10. 14. Edr. ABERRH.

'Ni ddaeth Mab dyn i ddystrywio eneidiau dynion, ond i'w cadw.' Luc 19. 56. Ioan 3. 17. a 12. 47. Y mae eneidiau dynion wedi eu dystrywio elsos, fel y maent yn euog ger bron Duw, ac wedi eu llygru gan bechod; ond tra byddont ar y ddaear, mae yn bosibl eu cadw; daeth Mab y dyn, ac a fu farw i'r dyben hyn; ac ni cholir pwy bynag a gredo ynddo, ac a ufuddhao i'r efengyl; ond gan nad oes techydwrtaeth yn neb arall, bydd pawb eraill yn golledig. Act. 4. 12. Ioan 3. 36. Marc 16. 16, 17.

'A chadwer eich ysbyrd oll, a'ch enaid, a'ch corph, yn ddiargyhoedd yn nyfodiad ein Harglwydd Iesu Grist:' 1 Thes. 5. 23.) hyn yw, *ολοκληρον υμων, y cwbl o honoch, yr holl ddyw,* ei ddeall a'i gydwybod, ei ewyllys a'i serchladau. Y mae y gair *Groeg*, medd Chandler, yn cael ei briodoli i ddinas a'i holl adeiladau yn sefyll; i ymerodraeth yn meddiannu ei holl daleithiau; ac i fyddin heb gollu un o'i milwyr:—felly, medd yr apostol, 'cadwer chwi oll yn *gwbl*,' yr holl ddyw, a phob rhan o hono. Y mae yr techydwrtaeth mor eang a cholledigaeth; a'r fedydyngiaeth mor llydan a'r clwyf. Os ydyw y dyn wedi ei sancteiddio mewn un rhan o hono, mae gwedi ei sancteiddio yn mhob rhan, sef yn ei holl enaid, ac yn ei holl gorph. Nid ydyw y geiriau *το πνευμα, yr ysbyrd, ac η ψυχη, yr enaid*, ond dau air yn arwyddo yr un sylwedd ysbyrdol ac anfarwol mewn dyn, yn ei amrywiol gynneddfau, a'i wahanol weithredadau. Y mae rhai yn barnu fod y gair *ysbyrd* yn arwyddo y rhan anfarwol o ddyw; y gair enaid yn arwyddo y bywyd anifeilaidd perthynol i ddyw ac anifeil. Cymhar. Heb. 4. 12. Eph. 5. 23. Gwel Macknight, Parkhurst, dan y gair *πνευμα*, Doddridge, a Whitby.

'Enaid-faddeu,' un yn rhoddi i fynu yr ysbyrd, neu yn euog o drosedd marwol.—'A' llawer a canlynant y ffyrdd-enaidvaddeu.' 2 Petr. 2. 2. W.S.

ENAIM, ענין [*llygaid, neu ffynonau*] 'Ac a eisteddodd yn nrws Enaim.' Gen. 38. 14. Beirniaid a wahaniant yn nghylch ystyr y gair hwn. At enw priodol, ai galweddig? ac os y diweddfaf, pa un ai *ffynonau* ai *llygaid* yf i ystyr? Jerome a faras y diweddfaf, ac mai croes-ffordd ydoedd, lle y dylat y teithiwr edrych yn ofalus pa ffordd a gymer.—*Inbivio itineris. Vulg.*—Ond tebygol i'r lle gael ei alw Enaim oddi wrth ffynonau yn gylagos iddo. A hwyrach mai yr un lle a Chesib ydoedd, yn ol y cyfeithiad Samariaeg.—'Drws Enaim;' 'Pyrrh Enaim.' LXX. Lle agored, croes-ffordd; y cyfryw leodd yr hygyrchai puteiniaid yn aml iddynt. Eze. 18. 25.

ENAIN, ENEINIAU, (enain) olew; eli arogl-bêr; iraid. Edr. AROGL-DARTHE, OLEW.—'O herwydd arogl dy enaint daionus:' *Heb.* שמן טהור *dy*

eneiniau daionus, yn y rhif llisog, yn arwyddo yr helaethrwydd o hono. Wrth eneidiau Crist, y mae i ni ddeall ei ddoniau, ei radau, a'i ragoriaethau, yn mhob ystyr. Eneiniwyd Crist 'ag olew llawenydd yn fwy na'i gyfeillion;' ac o'i gyflawnder ef y mae ei holl gyfeillion yn derbyn. Y mae 'fel yr enaint gwerthfawr ar y pen, yn disgyn ar hyd y farf, sef barf Aaron; yr hwn oedd yn disgyn ar hyd ymyl ei wisgoedd ef.' Pa. 133. 2. Yr enaint hwn, sef yr Ysbyrd Glân, a'i ddoniau sanctaidd, gwedi ei dywallt ar Grist, y pen, y mae yn disgyn i'w holl aelodau, ac oddi wrtho ef y maent yn derbyn yr eneidiau, yr hwn sydd yn eu dysgu hwynt am bob peth. Can. 1. 3. Ps. 45. 7. Ioan 1. 16. 1 Ioan 2. 27. Esa. 61. 3. Ioan 12. 3. Phil. 4. 18. 2 Cor. 2. 14, 15, 16.—'Enaint tywallteddig yw ei enw.' Enw Crist yw efe ei hun, yn ei Berson, ei swyddau, a'i berthynasau; neu yn yr efengyl sydd yn ei ddaedduddio ac yn ei gyhoeddi. Fel y mae pêr-arogel enaint yn fwy adnabyddus ac effeithiol pan y tywelltir ef, felly mae Crist; po mwyaf y mae yn cael ei ddaedduddio a'i egluro i ni, mwyaf gwerthfawr y bydd i ni, a mwyaf hyfrydwch y bydd ei ragoriaethau yn ei berl. Y mae holl enw Crist yn enaint i gyd; nid oes dim yn anhyfryd ynddo, ond i ni ei wir adnabod; ond y mae i gyd yn werthfawr, yn lesol, ac yn hyfrydwch. Y mae y geiriau hyn yn cyfeirio at eneidiau personau, llestri sanctaidd, ac offrymau dan yr hen oruchwyliaeth. Lef. 2. 1, 2, 3. Y mae Crist yn cyfateb yn gyflawn i'r holl gysgodau gynt; ac yn tra rhagori yn ei Berson ei hun arnynt oll—'Am hyn y llancesau a'i carant.'

ENBYD, (en-byd) anturus, peryglus.—'Y daw amseroedd enbyd:' *Gr.* καιροι χαλκοι, *amseroedd gofidus, bliin, a gorthrymus.* 2 Tim. 3. 1.

ENBYDRWYDD, (enbyd) perygl, pyd. 1 Sam. 28. 21. Luc 8. 23.

ENCIL—WYR, (en-cil) gwrthgildad, mynediad yn ngwrthgefn, ymadawiad, gwrthgildad; gwrthglwybr, ymneillduwyr. Esa. 66. 5. Jer. 8. 5. a 39. 9.

ENCYD, (en-cyd) cryn ffordd; enyd amser. Gen. 32. 16. Marc 6. 31.

ENDOR, *Heb.* ענדור [*ffynon cenedlaeth*]. Dinas yn Manasseh, yn yr hon yr oedd y ddawines yn byw yr aeth y brenin Saul i ymgyngori â hi yn ei gyfyngder. 1 Sam. xxviii.

ENEAS, Αινας, gwr claf o'r parlys yn Lyda, a iachawyd gan Petr. Act. 9. 34.

EN-EGLAIM, *Heb.* ענגליים [*ffynon y'cerbydau*] Dinas yn nechreu y Môr Marw, lle mae yr Iorddonen yn rhedeg i mewn iddo. Eze. 47. 10.

ENEINIO—IAD—IOG, (enain) tywallt enaint ar un; tywalltiad o enaint ar un, neu ar ryw beth; un gwedi ei enainio. Yr oedd enainio yn hen arferiad.—Yr hanes cyntaf a gawn o hono ydyw gwaith Jacob yn enainio y golofn yn Bethel. Gen. 28. 18. a 35. 14. Gwedi hyn, y mae yr Arglwydd yn dywedyd wrtho ef, 'Myfi yw Duw Bethel, lle yr enainiaist y golofn.' Pen. 31. 13. Yr oedd yr eneidiau hwn o'r golofn yn dangos eneidiau Crist a'i bobl a'r Ysbyrd Glân; y rhai ydynt yn cael eu galw yn 'fegni bywiol.' 1 Petr. 2. 4, 5.—Yr oedd enainio yn arferiad cyffredin dan y gyfraith. Yr oedd yr Hebreaid yn enainio ac yn pêr-arogel o ran iechyd, glanweithdra, a destlusrwydd. Ruth 3. 3. Byddent yn enainio y gwallt, y pen a'r farf. Ps. 132. 2. Yn eu gwleddoedd, eneinient yr holl gorph; ond weithiau dim ond y pen a'r traed. Ps. 23. 5. Mat. 6. 17. Luc 7. 37, 38. Ioan 12. 3. Byddent arferol hefyd o enainio a phêr-arogel cyrrh meirw, i'w cadw rhag llygredigaeth. Marc 14. 8. a 16. 1. Luc 23. 56.

Yr oedd eneinio ág olew yn cael ei gyfrif gynt yn feddyginiathol ac yn iachus. Nid oedd yr apostolion wrth iro y cleifion ond gwneuthur yr hyn oedd yn arferedig yn eu plith, tebygol, er bod yr iachâd trwy eu gwaith yn gwneuthur hyn yn *wyrthiol*. Marc 6. 13. Iago 5. 14. 'Yn Yemen, hyd heddyw, y maent yn eneinio eu cyrph ág olew, i'w crythau a'u hamddiffyn rhag gwres yr haul. Yn Sana, mae yr holl Iudewon a llawer o'r Mahometaniaid, yn eneinio eu cyrph, pan y byddo rhyw saldra arnynt.' Gwel Niebuhr, *col. ii.* Y mae yr arferiad yn gyffredinol yn y gwledydd dwyr-einiol, o ran harddwch ac iechyd; i.e., y mae rhai yn ei farnu yn feddyginiathol rhag haint y nodau.—Yr Hebreaid a eneinio eu breninoedd. eu hofferiaid, a'u prophwyd, yn eu cysegrïad i'w swyddau sanctaidd. Exod. 29. 29. Lef. 4. 3. Barn. 9. 6. 1 Sam. 9. 16. 1 Bren. 19. 15, 16.

Er nad oes un gorchymyn wedi ei roddi gan Moses mewn perthynas i eneinïad breninoedd a phrophwyd; etto gwelwa Samuel yn eneinio Saul, a Dafydd gwedi hyny. 1 Sam. 10. 1. a 11. 14, 15. a 16. 13. Cafodd Dafydd ei eneinio dair gwaith; yn gyntaf, gan Samuel yn Bethlehem; yn all, gan wyr Judah, yn Hebron; a chwedi hyny gan holl lwythau Israel yn Hebron, ar ol marwolaeth Abuer. 2 Sam. 2. 4. a 5. 1, 2, 3, &c. Solomon hefyd a eneinïwyd gan Sadoc, yr arch-offeiriad; a chan y prophwyd Nathan. 1 Bren. 1. 39, 45. Nid ydym yn darllen am un o freninoedd Israel a gafodd ei eneinio, ond Jehu, mab Nimsi. 1 Bren. 19. 15, 16. Am y prophwyd nid ydym yn darllen am eneinïad un o honynt yn neillduol, o ran y dull o wneuthur hyny. Cafodd Elias orehymyn i eneinio Eliseus, a diammen iddo wneuthur hyny, er nad oes genym hanes, ond am iddo fwrw ei fantell arno ef. 1 Bren. 19. 19.

Yr oedd holl lestri sanctaidd y babel a'r deml yn cael eu heneinio wrth eu cysegru. Exod. 30. 25.—28. Yr ydoedd y pethau, neu y personau, a fyddent yn cael eu heneinio, i'w golygu gwedi eu cysegru mewn modd neillduol i'r Arglwydd, a'i waith sanctaidd. Tywalltiad yr enaid a arwyddai eu neillduad gan Dduw i'r awydd; a'r olew a arwyddai yr Ysbryd Glân yn ei ddoniau a'i gynnorthwyon, i'w haddasu i'r awydd a'r gwaith perthynol iddi. Yr oedd yr holl eneinïadau hyn yn cygodi eneinïad Crist, a'i bobl ynddo a thrwyddo. Eneinïwyd Crist a'r Ysbryd Glân, ac â nerth, i arwyddo ei neillduad a'i addasiad rhyfedd i'w swydd, a'r gwaith perthynol iddi. Act. 10. 38. Edr. Crist. Eneinïwyd Crist yn y groth, yn nghysegriad y natur ddydol, a'i huniad a'r Duwodd. Eneinïwyd Crist yn gyhoeddus, pan ddiagynodd yr Ysbryd Glân arno, a phan ddechreuodd weini yn gyhoeddus yn ei swydd, fel Prophwyd mawr ei eglwys. Mat. 3. 16. Esa. 61. 1. Dan. 9. 24. Eneinïwyd Crist yn ei offrwm a'i aberthiad o hono ei hun, pan yn ei ddyoddefiadau dirfawr, y gweithredodd ffrwythau sanctaidd yr Ysbryd Glân ynddo mor beraidd, fel mae ei aberth i Dduw o arogl per-aid, yn 'arogl bywyd i fywyd' i'w holl eglwys. Eph. 5. 2. 2 Cor. 2. 14. Eneinïwyd ef hefyd ar ei egsyniad i'r nefoedd, pan y derbyniodd roddion i ddynton, ac y mae arogl ei ddoniau yn pêr-arogll o'r nefoedd i'r ddaear. Eph. 4. 8, 11.

Y mae holl gyfeillion Crist hefyd, sef ei wir ganlywyr, yn cael eu heneinio ág olew llawenydd; mae ganddynt yr eneinïad oddiwrth y Sanctaidd hwnw—ac y mae yr eneinïad yn eu dysgu am bob peth. 1 Ioan 2. 20, 27, 28. Y maent oll yn gyfranogion o'r Ysbryd Glân oddiwrth Grist, fel Ysbryd Crist, fel Sancteiddydd a Dyddanydd; y mae yn eu cysegru ac yn eu puro yn bobl briodol i Dduw; yn eu gwir oleu yn ngwirioneddau Duw, ac yn eu tywys i bob gwirionedd. Fel yr oeddynt yn eneinio gynt o ran iechyd, glanweithdra, a destlusrwydd, felly y mae yr Ysbryd Glân yn feddyginiathol, yn brydferthwch, ac yn ddyddanwch

tragywyddol i'r rhai oll sydd gyfranog o hono. Luc 10. 34. Esa. 1. 6. Ps. 23. 5.

'Dryllir yr iau o herwydd yr eneinïad.' Esa. 10. 27. Y mae yr Arglwydd yn cysuro ei bobl, y rhai a bres-wylliant yn Sion, trwy addaw iddynt gael eu gwared oddiwrth yr Assyriaid; a gwaredwyd hwynt, nid trwy lu, na thrwy nerth, ond trwy Ysbryd yr Arglwydd, fel olew sanctaidd yn dywalltiedig ar Hezechiah, a'r prophwyd Esaiah, i weddio ar yr Arglwydd yn yr achos. Yn y waredigaeth ryfedd hon, mae y prophwyd, yn ei ei arfer, yn golygu gwaredigaeth ysbrydol oddiwrth iau pechod a diafol, caethiwed ysbryd, ac ofnau poeaus. 'Dryllir yr iau,' pa fodd? 'O herwydd yr eneinïad,' neu trwy Ysbryd yr Arglwydd, yr hwn yr oedd yr olew gynt yn ei gysgodi. Yr eneinïad ar Grist, ac oddi wrtho a thrwyddo ef, ar ei bobl, a ddryllia bob iau gaethwus, a phob ofnau gofidus; canys, 'lle mae Ysbryd yr Arglwydd, yno mae rhyddid.' 2 Cor. 3. 17. Rhuf. 8. 15. Trwy yr eneinïad y gosodwyd Crist yn ei swyddau goruchel; a dyben ei osodiad ynddynt ydyw dryllio iau Satan a phechod oddiar bechaduriaid, a gwaredu pechaduriaid o'u pechodau a'u trueni. O herwydd y gosodiad hwn, a'r dyben o hono, ac o herwydd mawredd anfeidrol y person a oodwyd, y mae y gwaith yn sicr o lwyddo yn ei law, a'r iau yn sicr o gael ei dryllio: 'Ewyllys yr Arglwydd a lwyddo yn ei law.' Esa. 53. 10. 'O herwydd yr eneinïad' y mae yr efengyl yn llwyddo, pechaduriaid yn cael eu gwaredu o feddiant Satan, ac y dryllir pob awdurdod a gallu a ymglyfod yn erbyn helaethiad teyrnas Mab Duw. Zech. 4. 6. Rhuf. 1. 16. 2 Cor. 10. 4, 5. Dat. 11. 15. Esa. 11. 2. O herwydd yr eneinïad anfonir cenadon olynol i bregethu yr efengyl, y lwyddo yr efengyl o oes i oes, ac y blagura yr eglwys, y dryllir pob iau, ac y bydd ei bobl, nid yn weision, ond yn feibion, ac yn etifedion i Dduw trwy Grist. Eph. 4. 13. Gal. 4. 7.

Eneinio, weithiau, a arwydda paratoi. 'Eneinïwch y darian,' sef parotowch y darian. Esa. 21. 5.

BNFYS, (en-bys) *Gr. ἔπις*; bwa gwlaw. Edr. BWA.—'Ac yr oedd enfys o amgylch yr orsedd-faine, yn debyg yr olwg arno i smaragdus.—'Ac enfys oedd ar ei ben.' Dat. 4. 3. a 10. 1. Cylch yr enfys oedd yn y ddau le hyn, mae yn amlwg, ac nid hanner cylch, fel y bwa gwlaw. Yr oedd o amgylch yr orsedd-faine, ac ar ben yr angel, fel coron oddi amgylch iddo. Yr oedd yn debyg yr olwg arno i smaragdus, maen gwerth-fawr o'r lliw gwyrdd *mawr* *hyfryd*. Cawn y cyffelyb olygiad yn Ezec. 1. 28. 'Fel gwelediad y bwa a fydd yn y cwmwl ar ddydd gwlawog, fel hyn yr oedd gwelediad y dysgleirdeb o amgylch.' Gwelediad yr enfys o amgylch yr orsedd, ac ar ben angel mawr y cyfammod, a'r lliw gwyrdd hyfryd, a arwydda fod Duw yn gweithredu yn ei gyfammod grasol, yn ei holl oruchwyliaethau tu ag at ei eglwys. Cyfammod *hadd* yw. Fel y gwyrdd, y mae yn hyfryd yr olwg arno i Dduw a'i bobl, ac yn dragwyddol yn ei barhad. Y mae yn gylch crwn, ac yn cynnwys Duw a'i bobl mewn cymmod ac undeb anwahanol, a gogoniant y naill, ac iechydwrtaeth y llall, wedi eu sicrhau ynddo; ac y mae holl oruchwyliaethau Duw tu ag at ei eglwys, o fewn y cylch hyfryd a gogoneddus hwn. Gwel Coccejus, Vitrings, Cowper, Reader.

EN-GANIM, *Heb. ענינים* [*ffynon y gerddi*]. 1. Dinas yn llwyth Judah. Jos. 15. 34.—2. Dinas yn llwyth Issachar, a roddwyd i'r Lefiaid o lwyth Gerson. Jos. 19. 21. a 21. 29.

EN-GEDI, *Heb. עדי* [*ffynon dedwyddwch*]. Yr un yw a Hazezon-Tamar, dinas y palmwydd. Yr oedd hi yn sefyll ar du gogledd-orllewin, neu, medd

* Nullius in coloris aspectu jucundior est. Nam herbas quocumque virentes frondesque avidae spectantibus. Quoniam nihil omnino viridius comparatum illis viret. Plin. Nat. Hist. lib. 37, cap. 6.

erall, tu dehau-orllewin i'r Môr Marw. Hon, tebygol, ydoedd dinas y palmwydd, a gymerwyd gan Moabïaid a'r Amaleciaid. Barn. 3. 13. Yr ydoedd wedi ei hadeiladu yn foreu, ac a breswylwyd gan yr Amoriaid, ac a yspelliwyd gan Cedroiaomer. Gen. 14. 7. Rhoddwyd hi i lwyth Judah. Jos. 15. 62. Yma bu Dafydd yn ymguddio mewn ogofydd rhag Saul, ac y torodd gwr mantell Saul. 1 Sam. 24. 1, &c. Yma gwersylodd y Moabïaid a'r Amonïaid, pan ddaethant yn erbyn Jehosaphat. 2 Cron. 20. 2. Yr oedd yno lawer o winllanocdd rhagorol, cypreswyydd, a phalmwydd. Can. 1. 14. Peth anarferol oedd fod pysgodwyr yn sefyll ar y Môr Marw, o En-gedi hyd En-eglaim, a physgod y Môr Marw fel pysgod y Môr Mawr, yn llawer iawn; yr oedd yn beth mor newydd ac mor rhyfedd, fod cenadau Duw yn pregethu yr efengyl yn mhllith y Cenedloedd, a bod neb o honynt yn meddiannu yr un ffydd a'r un rhagorfreintiau ag Abraham a'i had, y rhai oeddnt yn gwir gedru. Fel yr oedd y dyfroedd sanctaidd yn iachâu dyfroedd y Môr Marw, a'r pysgod ynddo, felly y mae athrawiaethau yr efengyl yn iachâu y Cenedloedd.

EN-HACCORE, Heb. חַקְקוֹר [ffynon y geitload] enw y ffynon a agorodd yr Arglwydd yn wyrthiol i ddisychedu Samson wedi iddo ladd mil o'r Phillistiaid â gen asyn. 'Duw a holltodd y cildant oedd yn yr ên, fel y daeth allan ddwfr o hono.' Barn. 15. 19. —'God gave an hollow place that was in the jaw.' Saes.—'Duw a holltodd gendwll oedd yn yr ên.' Y mae y gair חַקְקוֹר a gyfieithir yma *cilddant* yn cael ei gyfieithu *morter* yn Diar. 27. 22. Yn fferf y mae yn arwyddo *pygo*: oddiwrt ceudod *morter* y mae wedi ei gyfieithu yn Saesoneg *ceudwll*; ac oddiwrt ddefnyddioldeb *morter* i bwyo âg ef, yn cyfateb i ddefnyddioldeb y cilddant, y cyfieithwyd ef yn Gymraeg *cilddant*. Gellir cyfieithu y geiriau, 'Duw a holltodd y ceudwll oedd yn Lehi.'—Gwedi i Samson dafu yr ên o'i law, a galw y lle hwnw Ramath-Lehi, *sef tafodd yr ên*; Duw a holltodd y ceudwll yn Lehi, *sef y lle y tafodd yr ên*. Mae y ffynon yn Lehi hyd y dydd hwn, medd haneswyr. Y mae yr ên gwedi braenu, ond y mae Iehi, lle tafodd yr ên, a'r ffynon ynddo, yn aros.

Crist yn ei ymdrech caled â'i elynion, a sychedodd; ond ni agorwyd un ffynon i'w ddisychedu a'i adfywio. Efe nid yn unig a safodd y gwinwyrf ei hunan, fel y gwnaeth Samson yma, ond yfodd gwpan digofaint Duw drosom ni, yr hyn ni allasai Samson ei wneuthur. Gwel Parkhurst, *Scripture Illustrated, by the Editor of Calmet's Dictionary*.

EN-HADAH, Heb. חֲדָדָה [ffynon llawenydd] dinas yn Issachar. Jos. 19. 21.

EN-HAZOR, Heb. חֲזָרָה [ffynon y llys] dinas yn Naphtali. Pa un ai yr un yw y lle hwn a Hazorenan, sydd yn anhawdd ei benderfynu. Jos. 19. 37. Num. 34. 9. Ezec. 47. 14. a 48. 1.

ENLLIB—IO—AIDD, (en-llib) cabl, athrod, traws-gyhuddiad; drwg-absen, drygair; cablu, absenu, athrod.—'Yn enllibaid.' 2 Tim. 3. 3. 'Yn gau-gyhuddwyr.' W.S. 'Yn hortwyr.' Dr. M. Gr. *διαβολοι, diafiolaid*, yn gyhuddwyr, yn enllibwyr.—Oddiwrt y gair hwn mae y gair *diafiol*, am ei fod yn ysbryd celwyddog, ac yn gau-gyhuddwr. Y mae yr apostol yn rhoddi darluniad arswydus o gau-grefyddwyr cyfeillorvus y dyddiau diwedaf; yn mhllith llawer o bethau dychrynlyd erall, y maent yn enllibio ac yn cablu pawb a'u gwrthwynebant, yn anfwyn, ac yn ddiserch i'r rhai da. Rhuf. 1. 30, &c. Tit. 3. 3.—'Heb dderbyn enllib.' Ps. 15. 3. Y mae yr hwn a dderbynio enllib yn enog o droeddu y nawfed gorchymyn, fel yr hwas sydd yn ei gario. Edr. ABSENWR, ATHRODWR.

ENLLYNU, (llyn) gwlychu tamaid.—'Hwnw yw ev, yr vn y rhoddwy i'w iddo dameit wedy'r i mi ei enllynu: ac ef a enllynawidd dameit, ac eu rhoes i Iudas Iscariot, ap Simon.' Ioan 13. 26. W.S.

ENNYN, (en-yn) cynneu, flaglu, rhoi tân mewn peth; cynhyrfu lliid a digofaint.—'Banyn cynhen,' cynhyrfu, cyffrol cynhen. Diar. 26. 21. a 18. 25. a 29. 22.

ENOCH, Heb. עֵנוֹךְ [cyflwynydd] 1. Mab Cain. Gen. 4. 17. Cain a lloedd enw y ddinas a adeiladodd efe yn nhir Nod, o du y dwyrain i Eden, yn ol enw ei fab Enoch. Dyma y ddinas gyntaf sydd â hanes am dani yn yr ysgrthyrau.

2. Mab Jered, a thad Methuselah. Gen. 5. 19. Enoch a anwyd A. M. 622, cyn Crist 3382. Yr oedd yn cyd-oesi âg Adda 308 o ffynnydoedd, ac a gafodd ei addysgu ganddo yn yr hyn oll a wyddai am Dduw, am ei gwmp ei hun, ac am yr addewid o hâd y wraig. Mae Enoch yn enwog yn yr hanesyddiaeth sanctaidd am ddau beth: sef, 1. Am ei dduwioldeb; 'Enoch a rodiodd gyda Duw dri chant o ffynnydoedd.' 2. Am neillduol safu Duw iddo, 'Duw a'i cymerodd ef;' hyn yw, symudwyd ef, fel na welai farwolaeth; 'ac ni chaed ef, am ddarfod i Dduw ei symud ef.' Heb. 11. 5.—1. Y mae 'rhodio gyda Duw,' yn eiriau cyffyllbiaethol, arferedig yn yr ysgrthyrau, ac yn gosod allan y cymmod trwyadi, a'r cymundeb agosaf ac anwylaf, sydd rhwng Duw yn Nghrist a gwir gred-inwyr. Arwyddant *fywyd o dduwioldeb*: nid gyda Duw *weithiau*, ond *rhodio* gyda Duw, sef byw *beunydd*, yn *mhob peth*, gyda Duw. Wrth naturiaeth, y mae pob dyn, fel y mae yn bechadur syrtihedig, yn rhodio yn wrthwyneb i Dduw, ac y mae ei syniad, sef ei farn a'i dueddiad, yn elyniaeth yn erbyn Duw. Nid oes cymmod na chymundeb rhwng Duw ac un bechadur er cwymp Adda, ond yn y Cyfryngwr; rhaid, gan hynny, fod gan Enoch adnabyddiaeth o Grist, trwy ffydd yn yr addewid: yr un peth ydyw rhodio gyda Duw, a 'rhodio yn Nghrist Iesu—rhodio yn yr Ysbryd—rhodio ger bron Duw—rhodio yn ei holl ffyrdd—rhodio yn ei wironedd—rhodio yn llewyrch ei wyneb.' Col. 2. 6. Rhuf. 8. 1. Gen. 17. 1. Deut. 10. 12. Ps. 26. 3. a 89. 15. 'Nis dichon dau rhodio yn nghyd, heb fod yn gytun.' Amos 3. 3. Rhodio gyda Duw, gan hynny, a arwydda cymmod o du Duw, a chyfnawidiaeth sanctaidd yn meddwl y bechadur; fel y mae ganddo hyfder tu ag at Dduw, ymorphwysiad arno, a thueddiad sanctaidd i fyw yn ei heddwch, ac yn ei gyfeillaeth, ac i bob rhyngu bodd iddo: byw yn heddwch Duw—gyda Duw, o ran agorwydd ato—ar Dduw, am ei gyn-northwyon—ac i Dduw, a'i ogoniant, fel dyben penaf ei fywyd. Bywyd o edifeirwch, o ffydd, ac o ufuddod yw. Tra byddo dyn heb edifeirwch am ei bechod, y mae gwyneb ei feddwl yn hollol wrthwyneb i Dduw; tra byddo heb ffydd yn Nghrist a'i aberth, y mae heb heddwch â Duw, ac agorwydd ato; tra byddo heb ufuddod iddo, y mae yn wrthwynebwyr yn ei erbyn. Y mae rhyw gyfeillach sanctaidd rhwng Duw a'i bobl, na wyl y byd ddim am dano; y mae yn dechreu yma yn y byd, ond nid ydyw yn diweddu gyd â'r bywyd hwn, ond y mae i barhau byth mewn gwlad well, a hōno yn un nefol.

2. Dangosodd Duw arwydd hynod o'i foddlonrwydd iddo.—'Duw a'i cymerodd ef;' sef yn mlodau ei ddyddiau, yn ol yr amseroedd hyny, yn ei gorph, heb brofi locsion anegu, gwedi cael tystiolaeth gan Dduw ddarfod iddo ryngu bodd Duw. 'Ni welwyd ef,' neu *אין ניד oedd efe*, sef ar y ddaear. Er i'w gyfeillion ei geisio o gariad at ei dduwioldeb syml, *nid oedd i'w gael*; ac er i'w elynion ei geisio o elyniaeth ato a'i grefydd, *nid oedd*, ond cymerodd Duw ef, ar unwaith allan o'i cwrhaedd. Yr oedd yn bregethwr

cyflawnder, a gallwn faru oddiwrth y golygon a roddir i ni gan Judas yr apostol, ei fod yn bregethwr sŷml, hyf, ac arswydus iawn : byddai ei ddull yn sicr o gynhyrfu cynddaredd y pechaduriaid yr anfonwyd ef atynt. Trwy ei gymeryd ef yn fyw i'r nefoedd, gwaredodd Duw ef oddiwrth eu cynddaredd lliidiog, a dygodd dystiolaeth o'i gymeradwyaeth o hono, ac a roddodd dystiolaeth amlyg o fyf arall o wobrau i'w bobl. Er i Enoch, ac Elias 1221 o fynyddoedd wedi hyn, gael eu cymeryd i fynu heb weled marwolaeth, er addysg a chysur i'w cyfoedion, yn gystal ag yn arwydd a thystiolaeth neillduol o foddlonrwydd Duw i'w ffyddlondeb drosto, etto nid esgynasant ond fel personau neillduol; ond esgynodd Crist fel ysgub y blaenffwrth, yn cysegru yr holl gynauaf; esgynodd fel cynrychiolwr cyffredin ei bobl; ac mewn effaith yr oeddnynt i gyd yn esgyn ynddo; ac a esgynant drwyddo yn ogoneddus, i fod yn wastad gyd â'r Arglwydd.

Diammeu, fod Enoch yn brophwyd Duw yn ei ddyddiau, yn enwog am ei sancteiddrwydd, ei gyflawnder, a'i ffyddlondeb ger bron Duw yn ngweinyddiaeth ei swydd. Y mae Judas yn coffáu ei eiriau prophwydoliaethol, gwedi eu cael trwy draddodiad, neu ysbyrdoliaeth union-gyrch, am all ddyfodiad yr Arglwydd, i roddi barn ar holl drigolion y byd : os prophwydodd am ei ail ddyfodiad, nid annhebyg iddo bregethu llawer am ei ddyfodiad cyntaf.—Am Lyfr Enoch, a holl ddychymygion yr Iuddeuon a'r dwyrainwyr, am nad ydynt yn haeddu ein crediniaeth yn y mesur lleiaf; nid tellwng eu hadrodd ychwaith.

ENOS, *Heb.* עֵנוֹשׁ [*dyn marwol*] mab Seth, a thad Canaan. Bu fyw 905 o fynyddoedd. Gen. 5. 7—11.

ENTRYCH, (*trych*) yr fangder mawr; y wybren; y ffurfafen.—'Yn llosgi hyd entrych awyr.' *Heb.* עֵרֶבֶת הַשָּׁמַיִם *hyd galon y nefoedd* : sef hyd ganol y nefoedd. Deut. 4. 11.

ENW—I—OG, (*nw*) *Heb.* עֵנֹוֹ (*shem*) *Gr.* ονομα (*onoma*) : *Llad.* NOMEN : henw; yr enwad, neu y galwad, wrth ba un y gwahaniaethir y naill berson, neu beth, oddiwrth y llall. Y mae llawer o'r enwau yn yr ysgrhythrau yn arwyddocaol, ac yn mynegi yr achlysur o roddi yr enw, neu yn ddarlunio o'r peth. Y mae yr enwau hynny sydd yn dechreu neu yn diweddau yn *el*, neu yn dechreu â *Ia*, neu *Icho*, neu yn diweddau yn *Iah*, yn dwyon perthynas â Duw, fel sill o'r enwau ELOHIM a IEHOAH. Yr oedd i lawer o bersonau a phethau amrywiol enwau, ac y maent weithiau yn cael eu galw wrth y naill enw, ac weithiau wrth enw arall. Felly y mae tad yn nghyfraith Moes yn cael ei alw Jethro a Reuel—mab ieuengaf Isaac, Jacob ac Israel—wyr Jehosaphat, Jehoahaz, Abaziah, ac Azariah, &c. Y mae rhai llythyrenau hefyd yn cael eu newid yn yr un enw, fel Goshmu a Geshem; Achan ac Achar.

Y mae enw, fel y priodolir ef i Dduw, yn cynnwys pob peth trwy ba rai y mae yn hybysu, neu yn dadguddio, neu yn amlygu ei hun : 1. Efe ei hun. Pa. 29. 2. a 34. 3. a 61. 5.—2. Ei ddiâu. Exod. 3. 13, 14. a 6. 3.—3. Ei briodoliaethau. Exod. 33. 19. a 34. 6, 7.—4. Ei air. Ps. 5. 11. Act. 9. 15.—5. Ei addoliad a'i wasanaeth. 1 Bren. 5. 5. Mal. 1. 6.—6. Ei ewylllys, ei fwrld, a'i arfaeth, mewn perthynas i iechydwrtaeth ei bobl, a'i ras, a'i drugaredd, sydd yn cael eu hamlygu trwy hynny. Ioan 16. 26. a 17. 26. Ps. 22. 22.—7. Ei allu i gynnorthwyo. Ps. 20. 1. 1 Sam. 17. 45.—8. Yr amlygiad o'i ddoethineb, ei ddaioni, a'i allu yn y greadigaeth, a'i ragluniaeth. Pa. 8. 1, 9.—9. Ei awdurdod oruchel. Mic. 4. 5.—10. Ei anrhydedd, ei ogoniant, a'i glod. Ps. 76. 1.

Yr enw, neu yr enwau, a roddir i Grist, a arwyddocant, 1. Crist ei hun. ei Berson Dwyfol, fel y mae yn

Fab Duw, (Ioan 1. 21. Heb. 1. 1.) neu yr hyn ydwy wirioneddol. Gelwir ei enw ef yn Rhyfeddol, yn Dduw cadarn. Esa. 7. 14. a 9. 6.—2. Ei ddiâu, megys Achubwr, Prophwyd, Offeiriad, Brenin, &c. Mat. 1. 21. Dat. 19. 13.—3. Yr efengyl, a phroffes o honi. Act. 9. 15. Mat. 10. 23. a 19. 23. Dat. 2. 13.—4. Ei ddyrchafiad fel Cyfryngwr, i'r awdurdod, yr anrhydedd, y gallu, a'r gogoniant mawr goruchel. Phil. 2. 9, 10. Eph. 1. 20, 21.

Enw, fel y mae yn cael ei briodoli i ddyw, a rwyddda, 1. Yr enwad y gelwir un arno. Luc 1. 60, 63.—2. Y personau eu hunain. Luc 10. 20. Dat. 3. 4. a 13. 8. yn Groeg.—3. Bri, cyfrifiad neu ansir. Deut. 22. 14. Diar. 22. 1.—4. Enwogrwydd, anrhydedd a gogoniant. Deut. 26. 19. Seph. 3. 30. 2 Cron. 26. 8, 15.—5. Coffadwriaeth. Deut. 29. 20.—6. Hillogaeth, trwy ba rai y cedwir enw un. Deut. 25. 7. Esa. 66. 22.

Yr oedd enwau gynt, nid yn unig yn nod o wahalaeth rhwng personau a'u glydd, ond hefyd yn ddarlunio o'r fath oeddnynt. Felly y mae enw Duw, enw Crist, yn ddarlunio o'r fath un ydyw Duw, ac ydyw Crist. 'Er mwyn ei enw : sef er mwyn ei fod yr hyn ydyw, ac er mwyn amlygu hynny, ac fel y byddo, o'r herwydd, yn cael ei garu a'i glodfodi. 'Galw ar ei enw,' yw galw arno yn ol yr hyn ydyw. Y mae yn naturiol i bob creadur ateb i'w enw, megys wrth reddi natur; felly mae Duw yn sicr o ateb y neb a alwo arno, yn ol yr hyn ydyw ef mewn gwirionedd; yr hyn nis gall neb ei wneuthur, heb wir adnabyddiaeth o hono, yn ol ei air. Ps. 89. 16.

Fel mae Duw yn anfeidrol fawr, y mae yn rhaid i'w enw fod yn addas iddo. fod yn *enw mawr*, ac yn haedlannol o barch mawr, a moliant mawr. Pa. 99. 3. Jos. 7. 9. 1 Sam. 12. 22. 1 Cron. 17. 21. Yn ol grawd mawredd yr enw, mae y pechod o'i halogi a'i ddiystyru. Ezeck. 36. 22, 23.—'Ni ddwydded eich awiwiredd, oblegid y mae fy enw ynddo.' Exod. 23. 21.

Hyn a arwyddda, nid yn unig fod awdurdod Duw ynddo, ond ei fod o'r un hanfod, a'r un priodoliaethau, a'r un perffectiathau ynddo. Yr un yw â Duw, sef Person yn yr un hanfod dwyfol a'r Tad; canys mae yn chwnegu, 'Os gan wrando, y gwrandewch ar ei lais ef,' a gwneuthur y cwbl a *tefarwyf*, yna y rhoddaf y bendithion addawedig. Exod. 3. 14. a 34. 6. Pa. 72. 19. a 83. 18. Esa. 42. 8. a 44. 6. a 57. 15. Jer. 23. 6. Ioan 5. 23. a 10. 30, 38. a 14. 9, 10. Col. 2. 9. Dat. 1. 8. a 3. 7. Edr. ANGEL.

Cymeryd enw yr Arglwydd yn ofer, yn groes i'r gwaharddian yn y trydydd gorchymyn, ac sydd yn bechod ysgeler, sydd yn cynnwys diffyg o barch i Dduw yn ein meddwl, ac yn ganlyniol, yn enwi enw Duw yn ysgafn yn ein hymadroddion cyffredin; geiriau anystyriol a chellweirus nm Dduw, ei air, ei ordinhadu, ei ragluniaethau, &c., diystyru addoliad Duw, ac arferiad ysgafn, twyllodrus, o ddyledswyddau; gwawdio a goganu pobl Dduw; cablu gwaith Ysbyrd Duw ar enwau pechaduriaid trwy yr efengyl; pob arferiad o enw Duw mewn consuriaeth a swyn-gyfaredd; pob llwng anudon, rhegfydd, a mellidithion, a cheisio anrhydedd i'n henwau ein hunain, yn lle ymgais am ogoneddu Duw yn mhob peth. Mat. 12. 31, 32. Mat. 3. 4. Job 31. 14, 15. Mat. 15. 8, 9. 1 Thea. 4. 8. Ps 74. 18. Deut. 18. 10, 11, 12. Zech. 5. 3. Iago 5. 11 Ps. 109. 17.

'Adnabod un wrth ei enw,' (Exod. 33. 12.) a rwyddda cyndeithas neillduol a chyfrinachol. Nid oedd gan freninoedd y dwyrain ond yohydig o gydnyddiaeth a'u delliaid, gan na byddent, ond yn bur smwl, yn ymddangos yn gyhoeddus. Pan fyddent, gan hynny, yn adnabod eu gwneidogion wrth eu henwau, yn ymddyddan â hwynt, ac yn caniatu iddynt ddyfod i'w gwyddod, yr oedd yn nod o gymieriad a hoffter mawr at hyn, hwyrach, mae cyfeiriad y geiriau.

'Dyfod yn enw Crist,' a arwydda traws-feddiannu ei enw; cymeryd arnynt ei enw a'i swydd, a thrwy hyny hudo dnyon i dwyll a dinystr. Mat. 24. 5.

Y mae 'rhoddi enw' yn arwydd o awdurdod a llywodraeth, fel y mae tad yn rhoddi enwau ar ei blant, a meistr i'w gaethwas, neu berchenog i'w anifeiliaid. Rhoddodd Adda enw ar ei wraig, a'r holl anifeiliaid. Gen. 2. 23. Y mae Duw yn rhoddi enwau ar rai cyn eu geni, megys Solomon, Ioan Pedyddiwr, y Mesiah, &c. Mae wedi cyfnewid enwau eraill, fel Abram, Sarai, a Jacob.

Mae Duw yn gwarafun i'w bobl goffio enw duwiau eraill, 'Na chlywer hyny o'th enau:' gormod parch iddynt fyddai hyny, fel pe arwyddai eu bod yn rhyw beth. Exod. 23. 13. Hos. 9. 17. Zech. 13. 2.

'Rhai enwog y gynnulleidfa,' Num. 1. 16. a 16. 2. Heb. galwedigion y gynnulleidfa—sef, tywysogion y llwythau, penaeithiaid y bobl, neu rai mewn swyddau goruchel, y rhai a fyddent yn cael eu galw i'w cyngor, neu at eu gwaith. Ar yr achlysuron hyn, hwy a'u galwent yn y dull canlynol; Aaron a'i hiliogedd—Hur a'i deulu—Caleb a'r rhai dano, &c. Nid oeddynt yn galw wrth eu henwau neb ond y swyddwr, neu blaenor y bobl; y blaenoriaid oeddynt y galwedigion.

'Mae efe yn galw ei ddefaid ei hun erbyn eu henw.' Ioan 10. 3. Y mae Wetstein a Wolfius yn cadarnhau fod y bugeiliaid yn yr hen oesoedd yn rhoddi enwau ar eu defaid, fel y gwneir gyda ni ar gŵn, meirch, &c. Y geiriau a arwyddant fod pob un o'i bobl yn hollol ac yn wahaniaethol adnabyddus i Grist, eu Bugall, yn eu holl amgylchiadau. Fel yr adnebydd tad ei blant, ac y geilw hwynt wrth eu hamrywiol enwau, felly, ond gyda mwy rhagordeb, yr adnebydd Crist ei holl bobl, ac y gofala am danynt.

'Enwi enw Crist,' yw profesu crefydd Crist, a hōni eu hunain yn ganlynwyr iddo. Gweddus yw i'r cyfryw, mewn modd neillduol a thrwyadl, ymadael oddi wrth anghyflawuder. 2 Tim. 2. 19.

'Gwell yw enw da nag enaint gwerthfawr.' Preg. 7. 1. Heb. שם טוב שוה שם גוולו enw nag enaint da. Diar. 22. 1. Y mae y flugr a elwir ar gyfenw (*paronomasia*) yn y geiriau yn Hebraeg. Rhoddir enw am enw da, fel yr enw gwraig am wraig dda, Diar. 18. 22.—dydd, am ddydd da, Luc 19. 42.—neu ddydd drwg, Job 18. 20. Joel 1. 15. Enaint da yw enaint gwerthfawr, yn aroglu yn beraidd, ac sydd yn ddefnyddiol. 'Enw da,' yw enw yn llyfr y bywyd—'enw yn nhŷ Dduw,' yn nghofrestr ei blant. Luc 10. 20. Esa. 56. 5 Yr enw newydd a geir trwy fydd yn Nghrist. Heb. 11. 2. Nid oes enw da gan neb yn wirioneddol, heb fod eu cyfiwr yn dda, a'u hymarweddian yn sanctaidd, yn cyfateb i'w cyfiwr. Gellw Duw bawb y peth ydynt yn wirioneddol; os etholedigion, gelwir hwynt felly; yr un fath, os fyddloniaid, plant Duw, saint, &c., ydynt yn wirioneddol, felly y gelwir hwynt. Nid enw yn unig y sydd, ond cyfiwr, anian, agwedd, ac ymarferiad, yn cyfateb i'r enw. Felly mae enw, neu gyfiwr da, yn well na phob peth gwerthfawr, hyfryd, a dymunol yn y byd.

'Ac a alwodd ar enw yr Arglwydd.' Gen. 12. 8. a 21. 33. Mae y Dr. Shuckford yn gryf o'r farn nad arwydda בוש קרא galw ar enw, ond galw yn enw. Felly y galwodd Abraham yn neu wrth yr enw יְהוָה, yr hwn a ymddangosodd iddo. קרא על בוש arwydda, galw ar yr enw; ond בוש קרא galw yn yr enw, ac a arferir, tebygol, pan yr offrymai gwir addolwyr Duw eu gweddiau yn enw y Cyfryngwr; neu pan offrymai y gau addolwyr eu gweddiau yn enw eu rhai gan. 1 Bren. 18. 26. Canys fel nad oedd gan y gwir addolwyr ond un Duw ac un Arglwydd, felly yr oedd gan y gau addolwyr dduwiau lawer, ac arglwyddi lawer. קרא יְהוָה a arwydda, galw ar יְהוָה. Pa. 14. 4. a 17. 6. a 30. 8. a 53. 4. a 118.

5, &c., a קרא על יְהוָה a arwydda yr un peth; (1 Sam. 12. 17. Jonah 1. 6. &c.) ond קרא בוש a arwydda enwi wrth yr enw; (Gen. 4. 17. Num. 32. 42. Ps. 49. 11. Esa. 43. 7.) neu galw yn yr enw, pan arferir ef fel yn arwyddoedd addolaid dwyfol. Gwel Shuckford, *Connection*, vol. 1. Dysgodd Duw Abraham, yn y dyddiau boreuol hyn, i nesáu ato trwy Gyfryngwr; a bod y Cyfryngwr hwnw, yr hwn ar ol hyny sydd wedi ymddangos yn y cnawd, yn adnabyddus wrth yr enw יְהוָה.*

Y mae llawer o enwau priodol yn cael eu hysgrifenu yn wahanol yn yr Hebraeg, ac yn ein cyfeithiaid ninnau, megys—

Mas, Gen. 10. 23.....	Mesech, 1 Cron. 1. 17.
Obal, adn. 28.....	Ebal, adn. 22.
Peniel, Gen. 32. 30.....	Penuel, Gen. 32. 31
Zepho, adn. 23.....	Zephi, 1 Cron. 1. 36.
Sepho, adn. 23.....	Sephi, adn. 40.
Pal, adn. 39.....	Pal, adn. 50.
Alfab, adn. 40.....	Aliah, adn. 51.
Jemuel, Gen. 46. 10.....	Nemuel, Num. 26. 12.
Jachin, adn. 10.....	Jarib, 1 Cron. 4. 24.
Sohar, adn. 10.....	Zerah, Num. 26. 13.
Gerson, adn. 11.....	Gerson, 1 Cron. 6. 16.
Job, adn. 13.....	Jaub, Num. 26. 24.
Esbon, adn. 16.....	Ozni, adn. 16.
Muphim, adn. 21.....	Huram, 1 Cron. 8. 5.
Husim, adn. 23.....	Suham, Num. 26. 42.
Deuel, Num. 1. 14.....	Reuel, Num. 2. 14.

Yr enwau canlynol ydynt yr un yn Hebraeg, ond yn wahanol yn Gymraeg:—

Phut, Gen. 10. 6.....	Put, 1 Cron. 1. 8.
Philistim, adn. 14.....	Philistiaid, adn. 12.
Amoriad, adn. 16.....	Amoriaid, Gen. 15. 16.
Girgasiad, adn. 16.....	Girgasiad, adn. 21.
Gaza, adn. 19.....	Azzah, Deut. 3. 23.
Gaza, Gen. 47. 5.....	Azzah, Jer. 25. 20.
Rephaimaidd, Gen. 14. 5.....	Cawri, Deut. 2. 20.
Rephaimaidd, Gen. 15. 20.....	Cawri, Deut. 3. 11, 13.
Naphis, Gen. 25. 15.....	Nephis, 1 Cron. 5. 19.
Temani, Gen. 36. 34.....	Temaniaid, 1 Cron. 1. 45.
Rameses, Exod. 1. 11.....	Rameses, Exod. 12. 37.
Ishar, Exod. 6. 18.....	Is-bar, Num. 3. 19.
Mahall, adn. 10.....	Mall, 1 Cron. 6. 19.
Osea, Num. 13. 18.....	Josuah, Deut. 32. 44.
Osea, adn. 16.....	Josuah, Deut. 34. 9.
Jazer, Num. 32. 3.....	Jaazer, Num. 32. 35.
Bene-Jaacan, Num. 33. 31.....	Meibion Jacan, Deut. 10. 6.

Geiriau sydd a'u horgraff yr un yn Hebraeg, a ddylent fod felly yn ein cyfeithiaid ninnau,—*Contentenda non est, accurata circa NOMINA diligenti ei, qui voluerit probe intelligere sanctas literas.* Gwel Dr. Kennicott's *Remarks*.

ENWEDIG, (enw) priodol, noillduol; yn enwedig, yn bendifaddus, yn neillduol. Act. 25. 26. Gal. 6. 10. 1 Tim. 4. 10. a 5. 8, 17.

ENWAED—U—IAD—EDIG, (enwaid) Heb. תורי ymaith, am fod y blaen-groen i gaal ei dori ymaith; Gr. κηροτρον, tori oddi amgylch; Llad. CIRCUMCISIO, *amdrychiad, cylch-doriaid*. Dywedir fod yr arferiad o enwaedid yn gyffredin yn mhllith y rhan fwyaf o genedloedd cysefin digymysg o'r byd; tystiolaethir ei fod yn ddefod yn Mexico, Terra Australis, Tongabattoo. Gwel *Modern Universal History*, vol. xvii. *Ceremonies and Religious Customs*, vol. iii. Captain Cook's *Voyages to the Pacific Ocean*.

Gorchymynodd Duw i Abraham enwaedu pob gwryw: 'A chwi a enwaedwch gawd elch dienwaedid; a bydd yn arwydd cyfammed rhyngof ti a chwithau.

* Y mae Faber yn batnu mai wrth 'enw yr Arglwydd,' y dylid deall y 'DYN-IEHOFAH,' fel hād y wraig, yr hwn yr oedd hiliogaeth Cain yn ei anghredu. 'Ar enedigath Enos, fel gwrthdystiad surfiel a chyhoeddus yn erbyn anfyddiaeth y Cainiaid, trwy orchymyn Seth, yr hwn a oodasai Duw yn lle Abel, dechreuwyd galw ar ERW yr IEHOFAH. Wrth y galw enw y mae i ai ddeall yma, nid titl yr IEHOFAH, ond, os nad wyf yn camsynied, ei Enw Personol.' Faber's *Disc. App. 7.—E.*

Pob gwrryw yn wyth niwrnod oed a enwaedir i chwil, trwy eich cenedlaethau.' Yr oedd iddo enwaedu yr hwn a aner yn ei dy, a'r hwn a bryner am arian. Pob gwrryw dienwaededig oedd i gael ei dori ymaith o fyang ei bobl, oblegid iddo dori cyfammod Duw. Gen. xvii. Yn ganlynol i'r gorchymyn hwn, enwaedwyd Abraham yn y 99 flwyddyn o'i oed. Enwaedwyd hefyd ei fab Ismael yn 13 oed, a'i holl deulu. Adn. 23—27.—Adnewyddodd yr Arglwydd i Moses y gorchymyn yn nghylch yr enwaediad, ac a barodd, 'Na fwytaed neb dienwaededig o'r pasc.' Exod. 12. 48, 49. Egeulus-odd Moses enwaedu ar ei ddau fab tra yr oedd gyda Jethro yn Midian; egeuluswyd ef hefyd tra bu yr Israeliaid yn teithio yn yr anialwch ddeugain mlynedd. Gwedi myned trwy yr Iorddonen, rhoddodd yr Arglwydd orchymyn i Josuah, gan ddywedyd, 'Gwna i ti gyllill llymion, ac enwaeda ar feibion Israel drachefn yr ail waith.' Oddiwrth y geiriau hyn, tebygol, fod enwaediad cyffredinol o feibion Israel cyn eu hymadawiad o'r Aipht; ac yn cyfeirio at yr enwaediad hwnw, mae yr enwaediad hwn yn ngwlad yr addewid, yn cael ei alw, 'yr ail waith.' Yr oedd y gorchymyn hwn, os ystyrir yr holl amgylchiadau perthynol iddo, yn brofiad neillduol o fydd Josuah. Newydd fynd i wlad lawn o elynion, a'r holl wrywiad dros amryw ddyddiau yn hollol analluog i wrthsefyll eu hymosed-iaidau, oedd yr brofedigaeth nid bechan. Y mae eu hufudd-dod parod i'r gorchymyn, yn y cyfryw amgylchiadau peryglus, yn brawf o'u fydd, a'u hymostyngiad i ewylls Duw, a'u hymddiried ynddo am eu hamddiffynfa; ac ni bu eu hymddiried ynddo yn ofer. Nid oes sôn am elyn yn hymod arnynt yn eu saldra. Cawsant fwyta y pasc yn llawen wedi hyny. Jos. v.

Nid yw y gyfraith yn crybwyll am y gweinidog oedd i weinyddu yr ordinhad hon. Gallai y tad, neu ryw berthynas ei chyflawni. Nid yw yn ymdangos i Zacharias, er mai offeriad oedd, enwaedu ar ei fab Ioan. Luc 1. 59. Nis gellir casgu oddiwrth siampl Sephorah, (Exod. 4. 26, 28.) fod yn gyfreithlon i wragedd wneuthur hyny. Er i'r Arglwydd gymeradwyo yr enwaediad hwn, nid oes un prawf iddo gymeradwyo y dull y gwnawd ef.

Yr oedd enwaedu yn arferiad cyffredin yn mhilith yr Arabiaid, y Saraceniaid, yr Ismaeliaid, y rhai oedd- ynt o hillogaeth Abraham. Yr oedd, medd Herodotus, yn arferiad yn mhilith rhai o'r Aiphtiaid, ond nid yn gyffredin, tebygol, ond yn mhilith yr offeriaid, a rhyw swyddogion eraill; ond nid oedd yn sacrament, nac yn ddefod sanctaidd rhwymedig arnynt dan berygl o gael eu tori ymaith o blith y bobl, yn mysg un genedl, ond yr Iuddewon yn unig. Gwedi dyfod Crist, mae hon, fel pob ordinhad waedlyd arall, a'r holl gysgodau, wedi diflanu, a'i hollol dddiddymu. Darn mawr oedd hwn o ganol-fur y gwahaniaeth rhwng yr Iuddewon a'r Cenedloedd, yr hwn a ddat- tododd Crist, ac a ddiryddodd trwy ei gnawd ei hun y gelyniaeth, sef deddf y gorchymynion mewn ordinhadau, fel y creai y ddau ynddo ef yn un dyn newydd, gan wneuthur heddwch. Eph. 2. 11, 14.

Fel ordinhad Duw, yr oedd yr enwaediad yn arwydd o gyfammod Duw, ac yn sêl o hono. 'Ac efe a gymerodd arwydd yr enwaediad, yn insel cyflawnder y fydd, yr hon oedd ganddo yn y dienwaediad.' Rhuf. 4. 11. Yr oedd Duw, yn ei gyfammod âg Abraham, gwedi addaw, 1. Bod yn Dduw iddo.—2. Amlhau ei hâd.—3. A darparu etifeddiath iddo ef a hwythau. Yr oedd yn addaw bod yn Dduw iddo, ei darian, a'i wobwr mawr iawn (חריבה מאר). Y mae yr un addewid hon yn cynnwys y cwbl ynddi: nid oes dim ychwaneg gan y Duw mawr i'w addaw, nag addaw ei hun. Yn yr addewid o amlhau ei hâd, mae Crist, yn bennaf, yn gynnwysedig, yn yr hwn y byddai i holl genedloedd y dyddgar gael eu bendithio. Yr oedd yr enwaediad

yn ei gnawd, a'i hillogaeth, yn arwydd ac yn sêl o'r cyfammod grasol hwn.

Y mae dwy fendith neu ragorfreintiau yn y cyfam- mod grasol hwn, yr oedd yr enwaediad yn arwydd ac yn sêl o'honynt; sef, cyflawnhad trwy fydd yn Nghrist, hâd Abraham; a sancteiddiad trwy waith tufewnol yr Ysbryd Glân ar y galon. Yr oedd toriad y cnawd, a thywalltied gwaed y person trwy hyay, yn arwyddo yn eglur iawn, fod y person enwaededig yn haeddu dyoddef hyd at dywalltied ei waed, sef cy- meryd ymaith ei fywyd, yn mhob ystyr o hono; oed bod yn y cyfammod yr oedd yr enwaediad yn arwydd a sêl o hono, ddarpariad aberth yn ei le, i ddyoddef drosto; a chan fod yr arwydd yn y rhan bôno o'r corph oedd yn cenedlu hâd, yr oedd yn arwyddedig y byddai yr aberth hwn o'r natur ddydol, ac o hâd Abraham. Yr oedd yr arwydd o'r pethau mawriau hyn yn sêl yn nghnawd Abraham, i gryfhau a chad- arnhau ei fydd; ac yr oedd y sêl yn arwydd ddangos- iadol o natur trefn Duw i gyflawnhau pechadur cuog, trwy farwolaeth ei Fab. Yr oedd bendith a rhagor- fraint arall tra angearheidol, i.e. neillduol o werth- fawr, yn arwyddedig ac yn seliedig yn y cyfammod hwn, sef sancteiddiad calon pechadur. Yn Nghrist mae pob un sydd yn credu ynddo yn cael ei enwaedu âg enwaediad nid o waith llaw, trwy ddyoeg corph pechodau y cnawd yn enwaediad Crist, sef yr enwaediad mae Crist yn ei ofyn, ac yn ei weithredu ar galon- au eu bobl. Col. 2. 11. Deut. 30. 6. Jer. 4. 4. Crist ei hun trwy ei Ysbryd, yn yr efengyl, ydyw yr enwaedwr; y blaen-groen sydd yn cael ei dori ymaith, ydyw corph pechodau y cnawd; yr holl aelodau, sef llygredigaethau, sydd yn gwneuthur i fynu gorph pechod. Dyma enwaediad y galon yn yr Ysbryd; y rhai sydd yn gwasanaethu Duw yn yr Ysbryd, ac yn gorfoleddu yn Nghrist Iesu, ac nid yn ymddiried yn y cnawd. Rhuf. 2. 25—29. Phil. 3. 3. Eph. 4. 22, 24. Act. 2. 28. 1 Petr. 3. 21. Gal. 3. 27, 28. Tit. 3. 5. Y mae pawb sydd yn nghyfammod grasol Duw yn Nghrist, gwedi eu henwaedu fel hyn yn y galon; mae cleddyf minlog Duw, sef ei air, wedi cael effaith ddwys ar eu calonau; y maent wedi eu dryllio oddiwrth bechod, trwy ddwysy-bigiadau llymion, a gwir edifeirwch.

Cafodd Iesu Crist ei enwaedu pan oedd yn wyth niwrnod oed, a galwyd ei enw ef Iesu. Nid oedd arno ef eisten ei enwaedu o'i ran ei hun; nid oedd ganddo ef gorph pechodau i'w ddyoeg, nac angen arno am faddeuant; ond yr oedd ei enwaediad yn brawf o'i fod o hâd Abraham yn ol y cnawd, fel yr oedd yr addewid am dano: a thrwy hyny daeth dan y ddeddf, ac yn yr ordinhad hon, ymrwymodd i gadw yr holl ddeddf, a dyoddef ei holl feldithion, 'fel y prynai y rhai oedd dan y ddeddf, fel y derbyniam y mabwysiad.' Gal. 4. 4, 5. a 5. 3. Yn ei enwaediad, rhoddodd wylt i'r gyfraith o'r tâl llawn a gai ganddo, yn ei roddiad o hono ei hun yn gyflawn dros ei bobl, yn offrwam ac yn aberth i Dduw o arogl peraisid. Torwyd rhan o'i gorph sanctaidd ymaith yn yr enwaediad, wedi hyny torwyd ef ymaith yn gyflawn o dir y rhai byw. Ema. 53. 8. Ond gan i Crist ein llwyr-brynu oddiwrth feldith y ddeddf, trwy iddo gael ei wneuthur yn fell- dith drosoem, y mae y sacramentau gwaedlyd gwedi eu hollol dddiddymu a'u terfynu. Ond er nad oes angen am aberth mwyach trosom, mae yr un angen am en- waediad y galon ynom, trwy enwaediad Crist; ac nid oes neb yn wirioneddol yn nghyfammod Duw, heb yr arwydd a'r sêl hon ganddynt.

ENYD, (en-yd) yspaid, encyd, talm; arfod, adeg.—'Ychydig enyd.' Ioan 16. 16—19. a 12. 35. Gr. μικρον, ychydig amser: (rhoddid χρονον, amser, i mewn gyd âg ef yn Ioan 7. 33.)—enyd bach, Ioan 14. 19.—ychydig bachigyn, Heb. 10. 37.—Bydded enyd

rhyngoch chwi a hitbau, yn nghylch dwy fl o guffyddau wrth fesur: na* nesewch ati, fel y gwypoch y ffordd y rhodioc ynddi.' Jos. 3. 4. Yr oedd yr offeiriad, a'r arch, oddeutu tri chwarter milltir o faen y bobl, hyd oni ddelen i'r fan yr oeddnt i sefyll ynddo, sef yn nghanol yr Iorddonen. Yr oedd hyn i ddangos parch dyledus i'r arch, fel arwydd o bresennoledb yr Arglwydd yn eu plith. Exod. 3. 5. a 19. 12. Ps. 89. 1. Heb. 12. 28, 29. Yr oedd hefyd yn arwydd mai yr arch oedd yn eu diogelu hwy, ac nid hwy yr arch: yn brofiad o fydd yr offeiriad oedd yn ei dwyn, fel siampl addas i'r holl bobl oedd yn canlyn: ac yr oedd yn rhoddi cyfleusdra mwy i'r holl bobl i gael golygiad o'r arch, rhaniad y dyfroedd, a'r ffordd yr oeddnt i rodio ynddi.—'Nyd oeddech yn cabell enhyd.' Phil. 4. 10. W. S. a Dr. M. 'Eisieu amser cyfaddas oedd arnoch.' *καίριοςθε δε, nid oedd cyfleusdra genych.*

EPHA—OD, (ab) *Heb.* אב, gwraib. Creadur pedwar troeddiog, y tebycaf yn ei lun o'r holl greaduriaid i ddyd. Y mae amrywio fath o honnynt, ond y rhai a elwir *satyrs* yw y tebycaf i ddyd. Y maent yn o debyg i hen wr anhardd; caent eu haddoli gynt fel duwiau gan yr Alpitiaid; ac y maent yn cael eu haddoli hyd heddyw mewn amryw fanau yn yr India Ddwyrainiol. Y nesaf at y *satur* yr *ourang outang* yn ei debygolrwydd i ddydolrwy; a'r nesaf at hwnnw yw y *baboon*. Y mae Maffeus (*Hist. Ind., lib. 1.*) yn darlunio teml i'r epa yn India, a phorthfa, neu redfa golofnog iddi, i dderbyn aberthau a offrymid yno, a saith gant o golofnau iddi, dim llai eu maint-ioli a'u gwychder na cholofnau y Pantheon yn Rhufain. Pan anrheithiodd y Portuguese (A. D. 1554) ynys Ceylon, yr oedd teml ardderchog ar gopa Adame, yn mha un y cawsant firch bychan, yn llawn o aur, a gemau, hefyd un o ddannedd yr epa. Brenin oedd y wlad, yn chwennych ei ad-brynu, a gynnwysant 700,000 *ducats* am dano. Mawr yw tywyllwch ac ynfydrwydd plant dynion wedi colli Duw i—Llongau Solomon a ddygent iddo ifori ac epaod. 1 Bren. 10. 22.

EPAPHRAS, *Gr.* Επαφρας [*gorchuddiedig ág ewyn*] priodol o Colosse, a phregethwr ffyddlon, llafurus, a llywddianus yno, trwy lafur pa un y cafodd llawer o drigolion Colosse eu dychwelyd at yr Arglwydd. Pan oedd Paul yn garcharor yn Rhufain, aeth Epaphras o Phrygia i ymweled ág ef, ac a fu yn gyd-garcharor â Phaul yno. Y mae Paul yn ei alw yn 'anwyl gyd-was, a ffyddlon weinidog i Grist.' Col. 1. 7. Wedi clywed fod gau-athrawon wedi llygru a thrallodi llawer o'r Cristionogion yn Colosse, gosododd yr achos o faen Paul, yr hwn, trwy gyfarwyddyd Duw, a ysgrifennodd llythyr atynt, i lawn drefnu pethau yn eu plith. Dywedir iddo ddyoddef morthyrdd yn Colosse. Col. 4. 12.

EPAPHRODITUS, *Gr.* Επαφροδιτος [*prydfertth*] gweinidog enwog yr efengyl yn Philipp. Medd Paul am dano, 'Fy mrawd, a'm cyd-welthiwr, a'm cyd-flwr, ond eich canad chwi, a gweinidog i'm cyfeiriau innau.' Phil. 2. 25. Yr oedd y Philippiaid wedi ei anfon drostynt yn genad i ddwyn eu cyfraniad at angenrheidiau Paul, yn garcharor yn Rhufain: 'Mi a gyflawnwyd, wedi i mi dderbyn,' medd efe, 'gan Epaphroditus, y pethau a ddaethant oddi wrthyddi chwi.' Pen. 4. 18. Trwy ei ffyddlondeb yn gweini i Paul, bu yn glaf yn agos i angen: 'Oblegid gwaith Crist y bu efe yn agos i angen, ac y bu diddarbod am ei einioes, fel y caflawnai efe eich diffyg chwi o'ch gwasanaeth tu ag ataf fi.' Pen. 2. 30. Y mae hyn yn dangos nad oedd y doniau gwyrthiol wrth ewyllys

yr apostolion eu hunain, ond wrth ewyllys yr Ysbryd Glân; onid, buasai Paul wedi iachau Epaphroditus. Y mae geiriau Paul am dano yn ei ddangos yn wr serchog, a thra mwynnaidd ei ysbryd: bu yn athrist iawn, oblegid i'r Philippiaid glywed ei fod yn glaf, a'u bod mewn tristwch mawr o'r achos hwnnw. Dychwelodd yn fuan atynt, gan ddwyn gyd ág ef Epistol Paul at y Philippiaid.

EPENETUS, *Gr.* Επαινετος [*canmoladwy*] dygybl anwyl gan Paul; yr hyn oedd yn anrhydedd nid bychan iddo, medd Theophylact. Y mae Paul yn ei alw, 'blaen-ffwrwyth Achaia yn Nghrist.' Rhuf. 16. 5. Y mae tŷ Stephanus hefyd yn cael ei alw blaen-ffwrwyth Achaia. Tŷ Stephanus oedd y teulu cyntaf; a hwyraich mai Epenetus oedd y cyntaf o'r teulu hwnnw a dderbyniodd y ffydd Gristionogol. 1 Cor. 16. 15. Mewn rhai copiau darllenir yn Rhuf. 16. 5. *Asia* yn lle *Achaia*.*

EPICURIAID, *Gr.* Επικουρειαί, sect o philosophyddion yn mhlith y Groegiaid, canlynwyr un Epicurus, Atheniad. Math o Atheistiaid oeddnt, yn gwadu Duw fel Creawdwr a llywodraethwr y byd, ac anfarwoldeb yr enaid; ac yn cyfrif holl ddedwyddwch dyn yn gynnwysedig mewn melyswedd buchedd, a digrifwch. Bu Paul yn ymddeddiu a rhai o honnynt yn Athen. Act. 17. 18. Plaid oeddnt yn mhlith y cenedloedd Paganaudd, o'r un cyffelyb egwyddorion a'r Saduceaid yn mhlith yr Iuddewon.

EPISTOL, *Gr.* Επιστολη ο Επιστελλω, *ansfon*; *Llad.* EPISTOLA; llythyr, yn mha un yr hybysir meddwl un wrth gyfall, yn mhell oddi wrtho. Weithiau, y mae y gair Groeg yn cael ei gyfieithu *llythyr*; megys yn Act. 9. 2. a 23. 25. 2 Cor. 3. 2, 3.—ac weithiau mae yn cael ei adael *epistol*. Rhuf. 16. 22. Col. 4. 16. 2 The. 2. 15. a 3. 17. 2 Petr. 3. 1, 16. Y mae un ar hugain o lyfrau y Testament Newydd yn cael eu galw yn epistolau; y pedwar ar ddeg cyntaf a ysgrifennwyd gan Paul; y saith eraill a ysgrifennwyd, un gan Iago, dau gan Petr, tri gan Ioan, ac un gan Judas. Gwel enwau yr amrywio awdwyr, a'r eglwysi at ba rai yr ysgrifennwyd hwynt.

EPIL—IO, (eb-pil) hiliogaeth, adian; y tó, neu y genedlaeth a ddaw; ein plant a'n hwyron; amhau, ffwrthloni. Gen. 31. 8. a 48. 6. Jer. 31. 12. Gal. 4. 27. *Edr.* HILIOGAETH.—'Gan beri iddynt fwrw allan eu plant, fel na epillient.' Act. 7. 19.—'Val na chaffent vot yn yw.' W. S.—'That they might not live.' *Saes.* *Σωζομεν*, yr hwn a gyfieithir yn Luc 17. 33. *a'i bywcha hi*, sef a'i celdw yn fyw. *Σωσει, a'i ceidw*, Marc 8. 35. Luc 9. 25. Yn yr ystyr hwn yr arferir y gair gan y LXX yn aml fel cyfieithiad o'r gair *Heb.* *חיה ביו*, neu *חיהו* *peri byw*. Exod. 1. 17. Gwel *Suicer Thesaur.*, *Schleusner*, *Parkhurst*. Gorchymynodd Pharaoh i'w swyddwyr, tebygol, ac nid i'w rhieni, eu byrw allan fel na byddent byw: hyn, tybygaf, yw ystyr priodol y geiriau. Nid ydynt yn golygu y rhieni, fel na epillient hwy; ond fel na chai y plant a epillient fyw.

EPHA, *Heb.* עֵפָה [*blinedig*] 1. Sych-fesur Iuddeuig, yr un gynnwysiad a *bath*, ac yn cynnwys deg *omer*; yn cyfateb i saith galwyn a hanner o'n mesurau ni. Exod. 16. 36. Ezec. 45. 11. *Parkhurst*.—Dan rith gwraig yn eistedd mewn epha, a thalent o blwm wedi ei fwrw arni yn yr epha, a dwy fraid yn dyfod allan, a gwynt yn eu heagyll, ac yn cyfodi yr epha, a'r wraig ynddi, a'r plwm arni, rhwng foefodd a daear, ac yn ei dwyn i wlad Sinar, y dangosir, tyb-

* Ymddengys mai *της Ασιας* (*Asia*) yn hytrach na *της Αχαιας* (*Achaia*) yw geiriau a geir yn y MSS. goreu, a'r darlenniad hwn a ddewisai Grotius, Mill, Bengel, Whitby, Olshausen, Tholuck, ac eraill.—C.

* Nid 'Nesewch ati,' fel yn yr argraffiadau 1752 a 1759.

ygaf, hollol wasgariad yr Iuddewon gan farnedig-aethau Duw trwy y Rhufeiniaid, wedi i'w hanwireddau ddyfod yn gyflawn trwy groesoeliad Crist, a gwrthodiad yr efengyl. Zech. 5. 5—11. Y mae yn dra anrhebyg mai Babilon a feddyllir wrth y wraig yn yr epha, fel y crybwyllir yn nghyflwyniad y bennod, yn ein Biblau ni. Dwyn yr epha i Sinar a arwydda, gwasgariad a chaethiwd y genedl fel o'r blaen; ei gwaith yn adeiladu iddi dy yno, ei sicrhau, a'i gosod ar ei hystol ei hun, a arwydda y byddal eu gwasgariad a'u caethiwd o hir barhad. Wedi eu hamgylchynu â'u pechodau, a'u gwasgu yn drwm gan farnedigaethau Duw, y maent, gan offerynnau yn llaw rhagluniaeth Duw, wedi eu gwasgaru i wlad eu gelynlion, ac yno i aros, nid am 70 o flynyddoedd, ond yn barhaus, fel tŷ neu golofn gref, wedi ei sicrhau ar ei sylfaen, i hir aros yn ddiysgog. Felly y gwelir heddyw, ac er pan ddimchwelodd Titus Vespasian eu llywodraeth, ac y cymerodd Jerusalem; a'u gwasgariad cyflawn a diweddaf gan Ælius Adrianus. Y cyffelyb farnedigaethau a orddiws pob gwlad a dilynno lwybrau anwireddus yr Iuddewon, pan byddo eu mesur yn llawn: nid yw Duw dderbyniwr wyneb. Gwel Pemble.—2. Mab hynaf Midian: yr oedd yn preswlyo yn Arabia Petraea, neu Garegog. Rhoddodd ei enw i ddinas o du y deheu-ddwyrain i'r Môr Marw, lle mae Ptolemy yn coffau am ddinas a elwid Ippos. Yr oedd yn Midian ac Epha amler o gamelod a dromedariaid. Gen. 25. 4. Barn. 6. 5. Esa. 60. 6.—3. Mab Jadaï. 1 Cron. 2. 47.—4. Gordderch-wraig Caleb, a mam Haran, a Mosa, a Gaez. 1 Cron. 2. 46.

EPHAI, Heb. עֵפְרַיִם [blinedig] Netophathiad, y crybwyll Jeremiah am ei feibion. Jer. 40. 8.

EPHATHA, Heb. yn hytrach Syr. עֲפָתָא [ym-agor].—Dywedodd yr Arglwydd Iesu y gair hwn pan agorodd glustiau y dyn byddar âg attal dyweddy arno, yn nheuddau Tyrus a Sidon. Estynnodd ei fysedd yn ei glustiau, a boerodd, a gyffyrddodd â'i dafod, a chan edrych tu a'r nef, efe a ocheineidodd, ac a ddywedodd wrtho, Ephatha. Y mae gwaith Crist yn ocheineidio, yn arwydd o'i dosturi wrth gystuddiau plant dynion, o bob math; y mae ei waith yn rhoddi ei fysedd yn ei glustiau, yn poeri, yn cyffwrdd â'i dafod, ac yn llefaru wrtho, yn dangos bod holl rinwedd ei iachâd ynddo ef ei hun, a'i fod yn meddyginiaethu eneidiau dynion yn gyffredinol, trwy yr efengyl, a chyffyrddiad neu nerthol weithrediad yr Ysbryd Glân. Marc 7. 34. Act. 16. 14.

EPHER, Heb. עֶפְרַיִם [luc'h] 1. Ail fab Midian, a brawd Epha. 1 Cron. 1. 33. Y mae sôn am dir Hephher tu hwnt i'r Iorddonen. 1 Bren. 4. 10. Mae yn ansicr pa un a ddarfu i'w hiliogaeth boblogi ynys Upher yn y Môr Coch, neu ddinas Orpha yn Diarbec. Polyhistor a Chleodamus, mab Codrus, brenin Athen, yn nghylich dyddiau Dafydd, neu yn foreuach. Yr oedd yn sefyll ar yr afon Cayster, yn nghylch 23 o filltir-odd o du y gogledd i Miletus, a 63 o du y gorllewin i Laodicea. Yn ol Strabo, yr oedd Ephesus gynt yn un o'r dinasoedd mwyaf ei marchnaddiaeth yn y parthau hyny o Asia. Cyn amser Alexander yr oedd gan yr Ephesiaid frenin yn teyrnasu arnynt. Cymerwyd hi gan Antiochus, brenin Syria. Wedi iddi ddyfod i ddwyllaw y Rhufeiniaid, y trigolion a wrth-

gillasant at Mithridates, brenin Pontus; ac o herwydd hyny hwy a anrheithwyd yn ofnadwy gan Syla, y cad-flaenor Rhufeinaidd. Dystrywyd hi gan ddaer-gryn, A. D. 19, ond a ail adeiladwyd yn fuan. Anrheithwyd hi gwedi hyny yn dost iawn, olynol, gan y Saraceniaid, y Tartariaid, a'r Tyrciaid; fel nad ydyw yn brsenoll ond pentref bychan, a 40 neu 50 o dai ac amddiffynfa ynddo, ac a elwir Ajasaloue.

Yn y dyddiau gynt, yr oedd ei henwogrydd yn fwyaf o herwydd teml fawr i'r dduwies Diana oedd ynddi. Dywedir bod ei hŷd yn 425 o droedfeddi, ei lled yn 220, a bod ei nen yn cael ei gynnal gan 127 o golofnau, 70 o droedfeddi o uchder, wedi eu rhoddi gan gynnifer a hyny o freninoedd. Lluniwyd hi gan un Ctesiphon; ac er ei chyfodi hi ar drau holl Asia Leiaf etto buwyd 220 o flynyddoedd yn ei hadeiladu. Rhoddwyd hi ar dân saith waith. Yn nghylch 300 cyn genl Crist, un Erostratus, yn anobeithio gwneud ei hun yn enwog un sfordd arall, a'i llosgodd, i wneyd iddo ei hun enw trwy ddyrygion.

Yr oedd yr Ephesiaid yn nodedig am ddewiniaeth a swynyddiaeth. Pan ddaeth Paul yno gyntaf, oddentu A. D. 54. (Act. 18. 19, 20, 21.) nid arosodd yno ond ychydig ddyddiau, ond yr oedd Apolos yn pregethu yno yn nghylch yr ym amser. Rhai misoedd wedi hyny dychwelodd Paul yno, ac a bregethodd, gyda llawer o lwyddiant, dros dair blynedd, hyd A. D. 57. Rhai o'r Iuddewon crwydraidd, meibion Seefa, y rhai oedd gonsurwyr, a gymerasant arnynt enwi uwch ben y rhai oedd âg ysbrydion drwg ynddynt, enw yr Arglwydd Iesu; ond un dyn yr oedd yr ysbryd drwg ynddo, a ruthrodd arnynt, ac a'u gorchfygodd, ac a fu drwm yn eu herbyn; hwythau a ffoisant allan o'r tŷ, yn noethion ac yn archolledig; ofn a syrthiodd ar yr holl Iuddewon a'r Groegiaid; y rhai oeddnt yn preswlyo yn Ephesus, ac enw yr Arglwydd Iesu a fawrygwyd. Llauer o'r rhai a fuasai yn gwneuthur rhodres-waith, neu manyl-waith swynyddiaeth, a ddygasant eu llyfrau yn nghyd, ac a'u llosgasant yn ngwydd pawb; a hwy a fwrasant ac i gwerth hwynt, ac a'u cawsant yn ddeng mil a deugain o ddarnau arian—£5000 o'n harn ni, medd Macknight—£6250, medd Brown: beth bynag, yr oeddnt o werth mawr. Ychydig wedi hyn, mae Demetrius, gŵrlarian, yn codi terfysg mawr yn erbyn Paul; ar hyn, Paul a ymadawodd i fyned i Macedonia. Rhai blynyddau wedi hyny, Paul, yn ei daith diweddaf i Jerusalem, a anfonodd o Miletus am henuriaid yr eglwys ato. Gwedi gorchymyn pradd Duw iddynt, eu rhybuddio am y gau athrawon, a gweddio gyda hwynt, ymadawodd a hwynt â galar mawr. Yn mhen pump neu chwe mlynedd gwedi hyny, pan oedd yn garcharor yn Rhufain, ysgrifennodd atynt lythyr rhagorol. Y mae yn gosod allan ynddo athrawiaethau yr efengyl yn rheolaidd, ac yn dra eglur, yn eu holl ddyfnderoedd, eu cyflawnder, a'u rhadlonrwydd; yn eysylltiad â'u gyllydd, a'u heffeithiau sanctaidd ar eneidiau pawb a'u gwir gredant. Y mae yn cynnwys crynoded o egwyddorion y grefydd Gristionogol, mwyaf cadarn a goleu a welir byth.* Ysgrifennodd amryw awdwr arno yn rhagorol, megys H. Zanchy, Bodina, Rœl, Dr. T. Goodwin, Baynes.

Y cyntaf o'r saith epistol at y saith eglwys yn Asia, a gyfarwyddwyd at angel yr eglwys oedd yn Ephesus. Y mae rhai o'r farn, gyda llawer o briodoldeb a thebygolrwydd, i'm tyb i, fod yr epistolau hyn yn grifaddasol i saith yspaid o amserau ar yr eglwys yn gyffredinol, o adgyfodiad Crist hyd ei ail-ddyfyddiad. Yn y golygiad hwn, y mae yr epistol at eglwys Ephesus yn gymhwysiadol iawn i oes gyntaf yr eg-

* Est hæc Epistola cen epitome totius Christianæ doctrinæ & omnium forme præcipuarum locorum communium, qui in Theologia tractari solent, compendium. Zanch.

llyws, pan oedd ei llafur, ei hamynedd, a'i phurdeb yn fawr; ond yn fuan y dirywodd ac yr ymadawodd a'i chariad cyntaf. Beth bynag am hyny, y mae yr argyhoeddiad tyner, a'r rhybydd sobr a roddir iddi, yn addysgiadol i bawb a'r un agwedd arnynt, o ran eu hysbuddoedd, ag angel yr eglwys hōno, hyd ddiwedd amser.

EPHESDAMMIM, neu, **PASDAMMIM**, *Heb.* עֶפְרַתִּים [*defhyn* o waed] lle yn Judah, rhwng Socho ac Azecah, o du y gorllewn i ddyffryn Elah. Yma yr oedd y Philistiaid yn gweryllu, pan yr oedd Goliath yn sarhau ac yn gwadrwyddo Israel. 1 Sam. 17. 1, 2, 19.—Ymgasglodd y Philistiaid yma gwedi hyny, gwedi coronni Dafydd, a gwnaeth Eleazar a Sammah, cedyrn Dafydd, laddfa fawr o honynt. 2 Cron. 11. 13, 14, 18. 2 Sam. 23. 11, &c.

EPHLAL, *Heb.* אֶפְרַלִּי [*barnu*] mab Zabab. 1 Cron. 2. 37.

EPHOD, *Heb.* אֶפְדֹּן [*rhwymo*, *gwregysu*] arwisg, neu y wisg uchaf a wisgai yr offeiriad Iuddeuig. Yr oedd dwy fath o honynt; yr oedd un i'r offeiriad, o lian diwaith; yn arall i'r arch-offeiriad, gwedi ei gwneuthur o aur, a sidan glas a phorphor, ac ysgariad, a llian main cyfrodedd. Yr oedd hon yn addurnawl harddwych, yn waith cywrair. Ar ei dwy ysgwydd yr oedd dau fien gwerthfawr, ac enwau y deuddeg llwyth arnynt, yn feini coffadwriaeth i feibion Israel. Exod. 28. 6, &c. Ar y rhan hyny o'r ephod oedd dros ddwyfron yr arch-offeiriad, yr oedd addurn pedair-onglog, a elwid y ddwyfroneg, yr hon a gysylltai â bachau aur wrth yr ysgwyddau, ac wrth wregys yr ephod, yn miau yn yr oedd deuddeg maen yn cynnwys enwau llwythau Israel. Exod. 28. 29. *Edr.* DWYFRONEG.

Yr oedd yr ephod a wnaeth Gedeon yn wisg gostfawr iawn, a thebygol gwedi ei gwneuthur yr un dull ag ephod yr arch-offeiriad; y mae rhai yn barnu iddo wneuthur ddwyfroneg i ymofyn a'r Arglwydd & hi. Beth bynag, bu hyny yn dramgwydd i Gedeon, ac i'w dŷ. Barn. 8. 26, 27, 28. Deut. 7. 16.

Cawn hanes am eraill, heblaw yr offeiriad, ar achosion neillduol, gwedi eu gwsgo ag ephod lian, pan y byddent wrth waith sanctaidd, megys Samuel a Dafydd. 1 Sam. 2. 18. 2 Sam. 6. 14.

Dwg i mi, atolwg, yr ephod. Ac Abiathar a ddug yr ephod at Dafydd. A Dafydd a ymofynodd a'r Arglwydd; hyny yw, trwy yr arch-offeiriad. Nid oes i ni feidwl i Dafydd wisgo yr ephod ei hun, ac ymgyngorhori a'r Arglwydd yn lle Abiathar. 1 Sam. 30. 7, 8. Gwel *Appendix to Calmet's Dictionary*, *Frag.* 236.

Yr oedd yr ephod a'r meini coffadwriaeth, ag enwau y deuddeg llwyth arnynt, ar ysgwyddau yr arch-offeiriad, yn arwyddo, 1. Fod yr Arglwydd Iesu, trwy ei allu, ei fyddlondeb, a'i ras, yn gynnalwr effeithiol i'w eglwys, a phob aeol o honi. Esa. 9. 6. a 46. 3, 4.—2. Bod ei holl bobl ynddo mewn coffadwriaeth ger bron yr Arglwydd. Nis gall edrvch ar eu harch-offeiriad heb eu canfod hwythau hefyd; y mae eu henwau yn wastad ger ei fron. Mal. 3. 16. Eph. 5. 27. Luc 10. 20.—3. Dwyn eu henwau ger bron yr Arglwydd yn y wisg gostfawr geinwch hon, a arwydda ei gyflawnder tra gwerthfawr a gogoneddus. Esa. 45. 24. Phil. 3. 9.

EPHRAIM, *Heb.* אֶפְרַיִם [*ffruythlawn*] mab Ieuengaf Joseph, o Azenath, merch Potiphar. Joseph a gyflwynodd ei ddau fab, Ephraim a Manasseh, i'w dad Jacob, yn ei henaint, i'w bendithlo ganddo. I arwyddo y byddai Ephraim yn fwy na Manasseh, ac y byddai ei hād yn lliaws o genedloedd, croesodd ei ddwyllaw, ac a osodd ei law ddeheu ar ben Ephraim, a'i law awy ar ben Manasseh. Gen. 48. 8—22. Ei

feibion Suthelah, Becher, Tahan, oeddynt benau teuluoedd llocoeg. Num. 26. 35, 36. *Edr.* ELEAD.—Pan ddaeth Israel o'r Aipht, yr oedd yr Ephraimaid yn rhifo 40,500; eu cadben oedd Elisama mab Ammihud; eu hyspwr oedd Joesuah mab Nun; Cemuel mab Siptan oedd eu penaeth yn rhanu y wlad. Yr oeddynt wedi lleihau wyth mil yn yr anialwch. Num. 2. 16, 19. a 13. 8. a 26. 37. a 34. 24. Yr oedd Ephraim, Manasseh, a Benjamin, yn gweryllu tu ol i'r babel, ac yr oeddynt yn cychwyn ar ol yr arch; am hyny dywedir ei bod yn eu harwain, ac yn cyfodi ei nerth o'u blaen. Num. 2. 18—24. a 10. 21—24. Ps. 80. 1, 2. Yn ngwlad Canaan, yr oedd rhandir Ephraim yn nghanol y wlad, a Môr y Canoldir o du y gorllewin, a'r Iorddonen o du y dwyrain iddi. Yr oedd Deborah y brophwydes, a fu yn barnu Israel, o'r llwyth hwn. Felly hefyd yr oedd Abdon, yr hwn a farnodd Israel wyth mlynedd. Barn. 5. 12. a 7. 24, 25. a 8. 1, 2, 3. a xii. Bu y babel yn Siloh, yn llwyth Ephraim, tros yn nghych 320 o flynyddoedd. Yr oedd 20,800 o wyr cedyrn o'r llwyth hwn yn coronni Dafydd; yn nheyrnasiad pa un, Heles y Peloniaid oedd eu pencadben; a Hosea mab Azariah ydoedd eu rhaglaw. 1 Cron. 12. 30. a 27. 10, 20.

Jeroboam mab Nebat, o'r llwyth hwn, a'i huddod, a naw eraill o lwythau Israel, i osod i fynu iddo ef freninfaeth wahanol, yr hon a barhaodd 254 o flynyddoedd; sef o A. M. 53029 i. 3283. Yr oedd y rhan fwyaf o freninoedd Israel o'r llwyth hwn; ac yr oedd y ddwy ddinas freninol ynddo, sef Sicheu a Samaria. Yr oedd un o'r llof aur yn Bethel, dinas arall ynddo. Gan fod y llwyth hwn mor nodedig yn mysg y deg, gelwid, yn aml, y cwbl wrth yr enw hwn, yn enwedig gan y prophwyd Hosea. 2 Cron. 25. 7. Esa. xxviii. Hos. iv, v, vi, &c. *Edr.* ISRAEL.

Y mae Ephraim hefyd, i. Yn enw dinas yn agos i Bethel, yn nghylch wyth milltir o Jerusalem. Abiah a'i cymerodd oddiar Jeroboam. 2 Cron. 13. 19. Yn agos i'r ddinas hon yr oedd Baal-Hazor, lle yr oedd Absalom yn cadw ei ddeaddellau. Yma, tebygol, y cilliodd yr Arglwydd Iesu, pan yr oeddynt wedi cydfwriadu i'w ladd. Ioan 11. 54.—2. Mynydd-dir yn y llwyth hwn, yn agos i'r terfya deheuol iddo. Barn. 17. 1. a 19. 1. 1 Sam. 1. 1. Jer. 4. 15. a 31. 6. a 50. 19.—3. Coedwig tu hwnt i'r Iorddonen, yn agos i Mahanaim, lle y gorchfygwyd Absalom a'i fyddin; yr hon a llywyd 'Coed Ephraim,' o herwydd lladdfa yr Ephraimaid gan Jephtha yno. Barn. xii. 2 Sam. 18. 6.

EPHRATAH, neu **EPHRATH**, *Hebraeg*, אֶפְרַתָּה [*ffruythlawn*, *llawder*] gelwir Bethlehem wrth yr enw hwn. Gen. 35. 16, 19. Ruth 4. 11. Mic. 5. 2. *Edr.* BETHLEHEM.—'Wela clywsom am dani yn Ephratah,' &c. Ps. 132. 6. Barna rhai mai Siloh, yn mynydd Ephraim, a feddylir yma, am fod yr Ephraimaid unwaith yn cael eu galw yn Ephrateid. Barn. 12. 5. Ac mai wrth feusydd y coed, y mae i ni ddeall Ciriath-jearim. Eraill a farnant mai Jerusalem a feddylir wrth Ephratah, am ei bod yn yr ardal hōno. Ond y mae y geiriau yn gosod allan weithrediau meddylliau Dafydd, o bryd i bryd, mewn perthynas i'r arch. Pan yr oedd yn byw yn Bethlehem Ephratah, clywodd yn aml am dani, ac am yr egeul-uder mawr o honi. Gwedi ei wneuthur yn frenin, ymofynodd am dani, a chafodd hi yn Ciriath-jearim, mewn lle anenwog, yn meusydd y coed. Ni chafodd esmwythder, nes ei dwyn oddi yno i Jerusalem, y ddinas freninol, lle gwedi hyny, yr adellawyd teml arderchog iddi. Crist, gwrth-gysgod yr arch, a gelybuwyd am dano yn gynaf yn Ephratah, ac a'i cafwyd yno yn mhllith yr anifeiliaid, fel pe buasai yn meusydd y coed. Mic. 5. 2.

EPHRON, *Heb.* עֶפְרוֹן [*lluch*] 1. Hethiad, mab

Sohar, yr hwn a werthodd yr ogof yn Machpelah i Abraham yn feddrod. Gen. 23. 6, &c.—2. Mynydd âg amryw ddinasoedd yn sefyll arno. Jos. 15. 9.

ER, *Heb.* ער [*gwyllydydd*] mab cyntaf-anedig Judah, yr hwn oedd ddrygionus yn ngolwg yr Arglwydd; a'r Arglwydd a'i lladdodd ef. Gen. 38. 7.

ERAN, *Heb.* ערן [*eu gwyllyadwriaeth*] mab Suthelah, o lwyth Ephraim, tad yr Eraniaid. Num. 26. 36.

ERASTUS, *Gr.* Εραστός [*hawddgar*] gorchwyl-iwr y ddinas yn Corinth. Rhoddodd i fynu ei swydd yn y ddinas, ac aeth gyda Paul i Ephesus, oddi yno amfonwyd ef gyda Timotheus i Macedonia. Act. 19. 22. Pan yr ysgrifennodd Paul ei epistol at y Rhufeiniaid, yr oedd Erastus yn Corinth, a rhai blynyddoedd wedi hyny. Rhuf. 16. 25. 2 Tim. 4. 20. Nid oes hanes mwy na hyn am dano.

ERBYN, gwrthwynebiad, gwrthasfiad, gwrthladdiad; yn ngrwthwyneb, yn groes—'Yn fy erbyn i y mae hyn oll.' Gen. 42. 36. *Heb.* ארנאף *arnaf fi*; y mae hyn oll fel baich rhy drwm i mi i'w ddyoddef. Mae rhagluniaethau Duw, yn aml, yn ymddangos yn dywyll; ac aml ddrygau, anhawdd eu dwyn, a gaiff y cyflawn; ond da yw gobethlo, a dysgwyl yn ddystaw am iechydwrtaeth yr Arglwydd; 'canysgwna dywyllwch yn oleuni, a'r gwyr-geimion yn uniawn,' o flaen ei bobl; a chànt gydgnabod yn ddioleghar 'fod pob peth yn cydweithio er daioni iddynt.' Ps. 34. 19. Esa. 42. 16. Rhuf. 8. 28. 1 Cor. 10. 13. 2 Cor. 4. 17.—'Y neb nid yw gyda mi, sydd yn fy erbyn.' Mat. 12. 30. Yr oedd y Phariseaid wedi dywedyd am wrthiau yr Arglwydd Iesu, mai trwy Beelzebub, penaeth y cythreuliaid, yr oedd yn bwrw allan cythreuliaid. Mae yr Iesu yn dangos mai haerlad celwyddog oedd hwn, ond fod Satan ac yntau yn hollol groes i'w gilydd. 'Y neb nid yw gyda mi, sydd yn fy erbyn;' ond nid yw Satan gyda mi, am hyny y mae yn fy erbyn, ac yr ydwyf ffinau yn ei erbyn yntau. Yr hwn, gan hyny, nid yw gyda mi, yn erbyn Satan, a'i achos, a'i deyrnas, y mae yn fy erbyn, ac yn erbyn fy achos a'm teyrnas yn y byd. Nis dichon neb yma fod yn amhleidiol; y mae amhleidgarwch yma yn deyrnfrad yr erbyn Crist. 'Y neb nid yw yn casglu gyda Crist, sydd yn gwasgaru;' hyny yw, y mae ei ymddygiad yn tueddu i wasgaru dynion oddi wrth Grist, neu i'w digalonu, neu i'w diffateru i ddyfod; y mae yntau hefyd yn gwasgaru, sef yn cam-ddefnyddio ei holl amser a'i lafur. Yr hwn nid yw ei holl galon, a'i ymdrechadau o blaid yr efengyl a theyrnas Crist yn y byd, a gaiff ei fod wedi treulio ei lafur, ei amser, a'r cwbl, ond i ychydig ddefnydd yn y diwedd. Y mae casglu gyda Crist yn waith o'r pwys mwyaf, yr sicr o lwyddo, ac yn sicr o wobr. Casglu Crist ei ddefaid cyfrngolledig; y mae ei waith yn dra sicr o lwyddo; ond ein braint arbenig ni yw casglu gydag ef. Peth ofnadwy yn y diwedd fydd iddo ein cael yn ei erbyn. Luc 11. 22.

ERCHWYN, (cwyn) ystlys gwely, ochr gwely. Ps. 132. 3. Y mae y gair ער yn arwyddoca'u yn hytrach matras gwely. Parkhurst.

ERCHYLL, (erch) hyll, ofnadwy, echrhylawn, dychrynydd.—'Diffaethwch gwag erchyll—ydwedw erchyll,' sef lleoedd dychrynydd, llawn o oernadau erchyll y trigolion, eillyllon, bwystfilod, neu ddynion. Maent yn ddangosiad cyffelybiaethol, neilliduo o gymhwys, o gyflwr dyn fel pechadur, yn llawn o lygredigaethau, a phob annedwyddwch. Y mae yn wag o bob daioni, ac yn llawn o bob peth pechadurus ac echrhylawn; oddi yno y mae Duw, o'i rad drugaredd, yn cyfodi ac yn dwyn ei bobl. Deut. 32. 10. Ps. 40. 2.—'Cwpan erchyll.' Esa. 61. 17, 22. כוס חרעקא כוס חרעקא

yn peri cynhworf, terfysog, ac anhwyrta, fel dia arn y meddwyn. Darluniad addas o effeithiau edigaethau cyflawn Duw ar ddynion am eu pob heb un ffordd o ymwared yn ymddangos. Ma yn addaw ei gymeryd o law Jerusaleom, sef ei a'i roddi i law ei chystuddwyr. 'Ni chwangei mwy,' medd Duw, yn rasol wrthi. Bydd diem a therfynedig ar holl gystuddiau ei bobl.—'Yn nhf Israel beth erchyll;' sef ei heilun-add a'i phuteindra oddiwrth yr Arglwydd; yr hwn Arglwydd yn gyflawn yn edrych arno gyd â'i dra mwyaf. Jer. 5. 30. a 23. 14. Hos. 6. 10.

ERECH, un o'r dinasoedd a adeiladwyd gan rod yn ngwlad Sinar. Gen. 10. 10.

ERES, (er-res) rhyfedd, rhyfeddol, aruth, enguriol.

Llais yr Arglwydd, drwy ddyrns lya,
A godai ddyrchrya eres.

E. Ps. (Ps)

ERFID, (er-mid) ymgrych, gwrthgrych, ysgarmes.

Ymddyrycha dithau f' Arglwydd gan,
I'm nerth dy hun a'th erfid.

E. Ps. (Ps)

ERFYN, (myn) dymuno, gofyn, erchi.—'Yn yr erfyn dros Grist.' 2 Cor. 5. 20. Cenadw ydym, ac yr ydym yn erfyn drosto, yn ei enw. (υπερ). Mae efe fry yn y nefoedd yn eirol, yn ninnau yma yn y byd drosto, ac yn ei le, yn efyd o bechaduriaid, 'Cymmmoder chiwi a Duw,' mae y gair yn dangos gwrthnyagrydd y brd iaethol yn erbyn Duw, mae hefyd yn dangos yr rhagorol oedd yn llywodraethu yr apostol a'i yn cario eu cenadwriaeth rasol; yr oeddant yn yn dirion ac yn gymhelliaidol; yn anfodlon o nacad, gan fod eu cymmmod a Duw o'r caulniaid; i'w dedwyddwch, ac yn un â threfn ryfedd D Nghrist. Nid traddodi cenadwri oerlyd yr oed ond yn ffyddlon dros yr hwn a'u hanfonodd, eiddgeddus dros ei ogoniant, ac yn llawn o eneidiau pechaduriaid; yr oedd eu holl enid gwaith, ac a'u holl galon yr oeddant yn ymglywddo. Mat. 10. 40. Diar. 1. 24.—'Erya om.' Edr. GWEDDI, YSBRYD GLAN.

ERGLYW, (clyw) gwrando, ystyr. Ps. 55. 2. Diar. 23. 19.

ERGYD—IO, (cyd) taflid, tarwiad, d. Gen. 21. 16. Esa. 37. 33. Luc 22. 41.

ERIOED, (er-oed) bob amser, yn wastad, nid un amser, ni bu un amser.—'Erioed y lwy;' sef tosturiaethau a thrugareddau yr Arglwydd Mae cariad Duw yn dragywyddol, heb ddechrau ag at ei bobl, ac yn parhau o hyd, ac yn ei ddangos o genedlaeth i genedlaeth. Ps. 52. 100. 5. a 103. 17. a 136. 11. Dan. 12. 3. 1 Pet. Jer. 33. 11. 'Cofia dy dosturiaethau,' &c. 'Nid oedd yn gweid achos ei hun i'r Arglwydd beidio, o'i hery gofio ei bechodau, ond y mae yn gweid achos ei yn naioni Duw ei hun; yn natur a pharhad ei gy Mae efe gwedi pechu yn foreu, ond y mae trugard Duw erioed, heb ddechreu arnynt mwy nag ar ei hun. Y mae y cyferbyniad rhwng gwaith Duw cofio ei dosturiaethau a pheidio cofio ein pechod gynnwysafwr ac yn nodedig iawn.

ERI, y pummed mab i Gad, a thad yr Num. 26. 16. Gen. 46. 16.

ERLID—IAU—WYR, (eryl) canlyn, dilyn, ymlid ar ol; dyludo, traws-ffino; erylwyn, filwynr. Ismael a ymlidiodd Isaac trwy ei wa

wawdio, a'i ddirmygu. 'Megys y pryd hwnw, yr hwn a anwyd yn ol y cnawd, a erlidodd yr hwn a anwyd yn ol yr Ysbryd, felly yr awr hon hefyd.'—Y mae y ddau hâd bob amser, ac yn mhob man, yn wrthwyneb i'w gilydd; ond yr hwn a anwyd yn ol y cnawd sydd yn erlid; nodd crefyddwr cnawdol ydyw, sydd â rhyw eflun ganddo i sefyll drosto heblaw gwir dduwioledeb; ei elw, ei blaid, ei barch, a gelyniaeth yn erbyn Crist, ei achos, a'i bobl, yn egwyddor ei feddwl. Gen. 21. 9. Gal. 4. 29. Er bod erlidigaeth yn gwbl groes i lythyren ac ysbryd yr efengyl, etto llawer o erlid sydd gwedi bod, ac yn bod, yn mhlith rhai dan yr enw Cristionogion. 'Nid oddiwrth Grist y mae erlidigaeth,' medd Jortin, 'ond o'r diafol; lle y mae erlidigaeth yn dechreu, y mae Cristionogrwydd yn darfod. Nid arferodd Crist drawsneid ond unwaith, a hyny i ymlid dynion drwg allan o'r deml, ac nid i'w hmylidd iddi.'

Erliwidd Crist yn ei berson ei hun pan oedd yma yn y byd, fel y gwelir yn hanes yr Efengylwyr am dano; y mae hefyd yn cael ei erlid yn barhaus, yn ei aelodau, y rhai sydd mewn gwir undeb âg ef, ac yn anwyl ganddo. Yn mhob oes, hyd yn hyn, y maent yn cael, mwy neu lai, eu gwaradwyddo, eu hanrheithio, a'u lladd. Ond 'gwyn eich byd,' medd Crist, 'pan y'ch gwaradwyddant, ac y'ch erlidiant, ac y dywedant bob drygair yn eich erbyn, er fy mwyn i, a hwy yn gelwyddog.' Mat. 5. 11. Act. 9. 4. Yr ydoedd y pechod dirfawr o erlid eglwys Dduw, yn gorwedd yn drwm ar feddwl Paul tra y bu byw yn y byd. 'Yr hwn nid wyf addas i'm galw yn apostol, am i mi erlid eglwys Dduw.' 1 Cor. 15. 9. 1 Tim. 1. 13. Taro ei bobl yw taro Duw yn y man mwyaf tyner, sef ar ganwyll ei lygad. Deut. 32. 10. Zech. 2. 8. Y mae barnau dychrynnydd Duw ar erlidwyr yn mhob oes yn ddangosiad neillduol o echrlyondeb y pechod, ac an-foddlonrwydd Duw iddo.—Am erlidigaethau yr Eglwys, gwel Limborch's *Introduction to the History of the Inquisition*. A. Robinson's *History of Persecution*. Lockman's *History of Popish Persecutions*. Doddridge's *Sermons on Persecutions*. Jortin's *ditto*. Fox's *Martyrology*. Bower's *Lives of the Popes*. Woodrow's *History of the Sufferings of the Church of Scotland*. Neal's *History of the Puritans, and of New England*. Walker's *Sufferings of the Clergy*. *History of the Bohemian Persecutions*.

ERNES—AU, (ern) gwystl, bridyw. *Gr. απαρω; Llad. ARRHA, ARRABO, o'r Heb. ארבה* yr hwn a gyflaithir *gwystl*, yn Gen. 38. 17, 18, 20. Byddent yn rhoddi ernes, fel arian gwystl, i weinidogion wrth eu cyflogi. Yr oeddynt hefyd yn rhoddi *arrhabon*, neu ernes, mewn cytundeb, fel rhan o arian y pryniad, yn arwydd o'u cyfammood, ac yn wystl am y rhan arall oedd heb ei thalu. Yn y golygiad hwn y mae yr Ysbryd Glân yn ysaint yn cael ei alw 'ernes,' 'ernes en hetifeddiaeth.' 2 Cor. 1. 22. a 5. 5. Eph. 1. 14. Y mae y cwbl gwedi ei addaw yn gyntaf, ac y mae yr ernes yn cael ei rhoddi fel rhan o hono, ac yn gadarnhad o'r addewid o'r cwbl, yn yr amser priodol, gosodedig. Y mae ernes yn gwahaniaethu oddi wrth wystl yn y golygiad hwn; y mae y gwystl i'w ddychwelyd pan gyflawnir yr addewid o dalu y cwbl, yn ol y cytundeb; ond y mae yr ernes yn rhan o'r taliad, ac o'r un natur a'r hyn sydd yn ol. Heblaw hyny, y mae y gwystl yn gyffredin o gymaint neu fwy gwerth na'r peth addawedig; ond nid ydyw ernes ond rhan o hono. Byddid mewn masnach yn rhoddi ernes, pan na ellid talu y cwbl; neu ynte, pan na allat y person, o herwydd rhyw amgylchiadau, dderbyn a mwynhau y cwbl. Yr etifeddiaeth, sef bywyd tragwyddol, ydyw y peth addawedig gan Dduw i'w bobl; ond nid yn y byd hwn y mae yr etifeddiaeth i'w mwynhau; i gadarnhau yr addewid hon i ni, y mae Duw yn rhoddi ei

Ysbryd, fel rhan flaenorol o honi, ac yn sicrhaf i'w bobl o'r cwbl: y mae yn ernes o'r etifeddiaeth a *bwrcawyd* ac a *addawyd*. Y mae yr etifeddiaeth gwedi ei hadbrynu gan Grist, eu cyfathrachwr, i'w bobl, yr hon y colodd dyn trwy bechod bob hawl iddi; y mae gwedi ei haddaw iddynt yn y Gair; y mae Duw yr 'ewyllysio dangos i etifeldion yr addewid ddianwad-alwch ei gynghor' yn hyn; ac i sicrhaf ei bobl o'r etifeddiaeth, y mae yn rhoddi iddynt ernes yr Ysbryd, neu yr Ysbryd Glân yn ernes.—Y mae yr apostol yn llefaru am berson, ac nid am unrhyw ddawn, gwaith, neu rodd; *yr hwn (oc totiv)* nid *yr hyn*. Rhoddiad a phreswyllyd yr Ysbryd Glân ei hun, yn mherosonau ei bobl, ydyw, mewn modd arbenig, yr ernes. 'Yr hwn a'n gweithiodd ni i hyn yma yw Duw: yr hwn hefyd a roddodd i ni ernes yr Ysbryd.' Yma y mae y gwaith a'r Ysbryd fel ernes yn cael eu gwahaniaethu. Y mae gwaith gan yr Ysbryd Glân yr cael ei weithredu arnynt; felly y mae ar lawer nae ydyw yn preswyllo ynddynt, fel ernes yr etifeddiaeth Nid yw yr Ysbryd Glân yn cael ei roddi i breswyllo ynddynt, fel yn ei deml, ac yn Ddyddanydd, ond yn etifeddlion yr addewid: ond y mae ei roddiad o'i breswyllyd yn y rhai hyn yn dragwyddol, ac yn ernes ddiannheul o'u hawl i'r etifeddiaeth. Y mae yr Arglwydd tirion gwedi rhoddi iddynt bob sicrwydd allanol a ellir ei roddi, sef ei air, ei addewidion, ei gyffammod, a'i lŵ, a dadguddiad o'i fyfddlonddeb a'i ddianwad-alwch yn y cwbl; rhyngodd bodd iddo hefyd roddi y sicrwydd tufewnol hwn, sef yr Ysbryd Glân, yn ernes. Eas. 59. 21.

Er mai preswyllyd yr Ysbryd Glân yn ei bobl sydd yn fwyaf neillduol yn cael ei alw yn ernes, etto, y mae yn ddiamaeu fod gweithrediau ynddynt cyfatebol iddo fel ernes. Y mae ei weithrediau cadarnhaol a chysurol ynddynt, yn flaen-ffrwyth yr Ysbryd, ac yn sicrhaf o gynauaf mawr i ddyfod. Mae yn cysuro eu calonau 'i bob golud sicrwydd deall.' Mae iddynt lawenydd yn yr Ysbryd Glân, annhraethadwy a gogonedus. Rhuf. 8. 23. Col. 2. 2. 1 Petr. 1. 8, 9. Mae y sicrwydd goruchel hwn, a'r llawenydd annhraethadwy, fel ernes, yn rhan o'r hyn sydd yn ol; er mai rhan fechan ydyw, a'i chymharu â'r cyflawn fwynhad, etto y mae, fel y blaen-ffrwyth, o'r un natur, ac yn rhan o hono: nid *gwahanol* bethau a fyddiant, ond yr un pethau wedi eu *hychwanegu* i'r cyflawnder mwyaf y dichon iddynt ei fwyntau. Y mae Duw wedi rhoddi ei ernes yn ddi-alw yn ol; ac y mae yr ernes yn rhy werthfawr gan Dduw i'w cholli. Mae pob peth sydd yn perthyn i iechydwrtaeth yr eglwys yn angholladwy i gyd. Mae hawl gan Dduw yn ei bobl, yn un achos, oblegid ei ernes ynddynt; y mae hawl sicr ganddynt hwy o'r etifeddiaeth, oblegid ernes yr etifeddiaeth wedi ei rhoddi gan Dduw iddynt hwy i'r dyben hyny.—Gwel Macknight, Zanchy, Musculus, a Goodwin ar Eph. 1. 14. Dr. Owen on *Communion with God, and on the Spirit*.

ERTHYL—U, (erth-yl) erthyliaid, peth a esgorir cyn tymp; egor peth annhymmig. Job 3. 16. Ps. 58. 8. Preg. 6. 3. Exod. 23. 26. Hos. 9. 14.

ERWIN—DEB. Edr. GERWIN.

ERYR—OD, (er-yr) *Heb. עריר; Gr. αερος, Llad. ACQUILA, Ffr. AIGLE; Saes. EAGLE*.—Mae yr eryr yn un o'r mwyaf, y cryfaf, a'r cyflymaf o'r holl adar ysglyfaethau. Y mae ei gylfin yn gryf ac yn fachog, ei goesau yn felynyon, ac wedi eu gorchuddio â phluf hyd y bodiau; y mae iddo bedair o fodiau, tair yn ol, ac un yn mlaen; ei ewinedd sydd braff, bachog, a chryf, yn addas i grafangu ei ysglyfaeth; y mae ei lygiad yn ddwfn yn y pen, ond yn sawr, yn ddysglaer, yn llym, ac yn dreiddiol; ac mae ei adenydd yn fawrion ac yn gryfion. Y mae yn ehedeg yn uchel ac yn

fuan; yn gallu arogl i bell; yn bwrw ei bluf yn flynyddol: yn nythu yn dra uchel yn y creigiau; ac yn gyffredinol yn byw yn hir; ac yn alluol, ar rai achosion, i fyw yn hir heb ymborth. Yr oedd gan un Mr. Owen Holland, o Gonwy, eryr yn ei gadwraeth am naw mlynedd, yr hwn oedd wedi bod yn meddiant gwr boneddig arall dros ddeuddeg ar hugain o flynyddoedd, a pha beth ydoedd ei oed pan y cafodd y gwr hwnw ef o'r Iwerddon, nid yw hybys. Mae Keyaler yn coffâu am eryr yn Vienna a fu fyw mewn cadwraeth am 104 o flynyddoedd. Ei ymborth yw adar, ysgyfarnogod, wyn, mynod, ie, a phlant bychain, os geill ddyfod o hyd iddynt. Gwel *Prod. Nat. Hist. Scot. lib. iii., p. 2. a 14.* Rhoddir yno hanes am ddau o blant wedi eu cario ymaith gan eryrod, ac a gafwyd yn eu nythod heb ddim niwed arnynt. Yr achos paham y dychon yr eryr edrych ar yr haul yn ei ddysgleirdeb mwyaf, yw, medd y Jesuit Angelus, yn ei *Optics*, am fod iddo ef ddau bâr o amrantau, un yn dew ac yn gauad, a'r llall yn denuc ac yn fain; y mae yn tynnu y diweddaf dros y llygaid i edrych ar wrthdrysychau cânaid, ysplenydd, dysglæar.

Y mae llawer o amrywiaeth o honnynt yn gwahanfaethu oddiwrth eu gilydd, yn eu lliwiau, &c. Yr un a elwir gan yr Indiaid yn America *Yzuahiti*, ydyw y mwyaf a'r hawsaf ei wareiddio i hebogyddiaeth. Yr oedd yr holl rywogaethau o honnynt yn aflan dan y gyfraith.

Y mae yr eryrod yn dyner iawn o'u cywion; a phan fyddont yn alluog i ehedeg, 'efe a gyfyd ei nyth a'i lais; a *gastella* dros ei gywion;' neu a ymsymud, neu a gylch-eheda uwch ben ei gywion. Mae y gair ערר yn cael ei gyfieithu *ymsymud*, yn Gen. 1. 2.—*crynu*, yn Jer. 23. 9. yr unig loedd yr arferir y gair, heblaw yn y fan hon. 'Y lleda ei esgyll, y cymer hwynt, ac a'u dwg ar ei adenydd,' pan y byddont gwedi bliuo; 'felly y dygodd yr Arglwydd ei bobl o'r Aipht, ac a'u harweiniodd, ac a'u diogelodd yn yr anialwch.' Yn yr un gyffelyb, y mae yr Arglwydd etto, trwy yr efengyl, a gweithrediadau ei Ysbyrd arnynt, yn denu, yn annog, ac yn dwyn yn effeithiol, bechaduriaid o gaethiwed Satan; yn eu harwain, yn eu cynnwrthwyo, ac yn eu diogel, yn eu holl daith i'r bywyd. Ar ei adenydd, nid rhwng ei ewinedd, mae yr eryr yn dwyn ei gywion; felly mae Crist yn dwyn ei eglwys. Exod. 19. 4. Deut. 1. 31. a 32. 11. Dat. 12. 14. Esa. 31. 5. a 48. 4. a 63. 9. Hos. 11. 3.

'Fel yr adnewyddir dy feuentid fel yr eryr.' Pa. 103. 5. Fel y mae yr eryr yn bwrw ei bluf, a rhai o'r newydd yn tyfu, fel y mae yn ymddangos yn leuanc ac yn hardd; felly y mae yr Arglwydd, trwy ei Ysbyrd, 'yn adnewyddu ei bobl yn ysbyrd eu meddwl.' Rhuf. 12. 2. Y mae angen arnynt am yr adnewyddiad sanctaidd hwn yn barhaus, er eu grym, eu cysur, eu bywiogrwydd, a'u harddwch; y mae yr Arglwydd, yn ei ffyddlondeb, yn cofio am danynt hwy, ac yn eu hadnewyddu yn y dyn oddi mewn, o ddydd i ddydd. Tit. 3. 5. 2 Cor. 4. 10.

'Ehedant fel eryrod.' Esa. 40. 31. Y mae ehediant yr eryr yn rhagori ar ehediant yr holl adar, 1. Yn ei gyflymdra. Solomon, yn annog i beidio rhoddi ein llygaid ar olud, sef y peth nad yw, a ddywed, 'golud yn ddiau a gymer adenydd, ac a eheda ymaith megys eryr tu a'r wybr;' sef yn gyflym iawn, ac yn anadferadwy. Diar. 23. 5. 2 Sam. 1. 23. Galar. 4. 19. Deut. 28. 49. Hos. 8. 1. Hab. 1. 8.—2. Yn sythder ei ehediant. Y mae yr adar eraill yn cylch-ehedeg, mwy neu lai, i gyd; ond dychon yr eryr ehedeg yn syth, fel saeth o fwa.—3. Y mae yn ehedeg yn uchel iawn; nid oes un creadur corphorol a ddichon gyrhaedd i'r un uchder a'r eryr. Ehedeg fel yr eryr, gan hyny, ydyw ehedeg yu gyflym, yn syth, ac yn uchel iawn: hyn a wna y rhai a obeithiant yn yr Arglwydd, ac y mae efe yn adnewyddu eu nerth; ar

adenydd ffydd, cariad, a gobaith, a serchiadau ysbyrdol, ehedant at y pethau sydd uchod, lle mae Crist yn eistedd ar ddeulaulaw Duw.'

'Pa le bynag y byddo y gelain (Luc, y *corph*) yno yr ymgasgl yr eryrod.' Job 39. 30. Mat. 24. 28. Luc 17. 37. Diareb Hebreaid ydyw y geiriau hyn, yn dangos y bydd y cyffelyb achosion yn dwyn, yn gyffredin, yr un cyffelyb effeithiau. Y mae y rhan fwyaf o eglurwyr diweddar yn priodoli y geiriau hyn i ddystrywiad y genedl Iuddewig trwy luoedd y Rhaf-einiaid, lhuman-arwydd pa rai oedd yr eryr. Yr Iuddewon ydyw y gelain; yr eryrod ydyw luoedd y Rhaf-einiaid, y rhai a fyddant mor sicr o'u cael a'u dystyrywio hwynt, lle bynag y byddent, ag ydyw yr eryr o gael a dryllio ei ysglyfaeth. Felly hefyd bydd i farau Duw fod yn sicr o ddiweddyd holl elynion ei deyrnas. Gwel y Dr. Doddridge.

Cyffelybir i eryrod, yn aml, yn yr ysgrythrau, freainoedd a'u byddinoedd buddugoliaethus, yn ysglyfaethu, yn gorthrymu, yn anrheithio, ac yn lladd cenedloedd a phobloedd; megys brenin Assyria, yr Aipht, a Babilon, yn myned yn gyflym at eu hysglyfaeth, fel eryrod ar adenydd mawrion. Hos. 8. 1. Eze. 17. 3, 7. Dan. 7. 4. Hab. 1. 8. Jer. 4. 13. a 48. 40. Galar. 4. 19.

'Helaetha dy foelder fel yr eryr,' &c., sef wedi iddo fwrw ei bluf, fel arwydd o anrheithiad, gorthrymder, gofid, a galar. Mic. 1. 16.

ESAIAS, Heb. עֵשָׂיָה [iachawodwriaeth yr Arglwydd] mab Amos, a phrophwyd enwog.—Y mae rhai yn barnu ei fod o baid breninol. Prophwyddodd yn nyddiau Uzaiha, Jotham, Ahaz, a Hezechia, breninoedd Judah. Y mae ei wraig yn cael ei galw yn brophwydes, am ei bod hi yn wraig i brophwyd, mae yn debygol, ac nid am ei bod yn prophwyd. Yr oedd iddo ddau o feibion, sef Sear-jasub, a Maber-shalal-has-baz. Pen. vii, viii. Edr. dan y geiriau hyn. Y mae yn draddodiad yn mhllith yr Iuddewon a'r Cristionogion iddo ef gael ei farwolaethu gan Manasseh yn nechreud ei deyrnasiad, trwy ei dori â llif, gwedi iddo brophwyd bump a degain, neu yn hytrach, dringain mlynedd, ond, medd Vitringa yn ei *Prolegomena*, dychymyg disail yw. Nid yw debyg iddo brophwyd dan deyrnasiad Manasseh waedlyd; onidê, buasai hanes wedi ei adael am hyny; ac mae yn fwy tebyg fod geiriau yr apostol (Heb. 11. 37.) yn cyfeirio at ddyoddefiadau y merthuron dan erlidigaethau Antiochus Epiphanes, nag at farwolaeth Esaiah.

Y mae ei ysgrifeniadau, mewn rhan, yn hanesiol, ac mewn rhan, yn brophwydoliaethol, a barddonol.—Y mae hanes y brenin Uzaiha, a ysgrifenydd ganddo ef, yn awr wedi ei gollu. 2 Cron. 26. 22. Y mae yr ysgrifeniadau sydd genym ni o'i waith, yn cynnwys rhan werthfawr ac ardderchog iawn o'r Bibl. Y mae Jerome yn galw ei ysgrifeniadau ef yn grynodeb o'r Bibl, ac yn gaagliad o ba beth bynag sydd o wybodaeth anghyffredin o fewn cyrhaeddiant meddwl dyn, mewn naturiaeth, a moesolrwydd, a duwinyddiaeth.* Y mae ei brophwydoliaethau wedi eu hyagrifenu mewn dull barddonol, yn ol trefn y brydyddiaeth Hebraeg, yn ol barn yr Esgob Lowth. Gwel *Prelim. Dissert.* Y mae ei olygiadau yn dra goleu ac efengyliaidd: ei iaith yn ardderchog; a'i addurniadau yn briodol, ydysglaer, ac yn harddwych. Yn gymysgedig a'i brophwydoliaethau yn erbyn yr amrywiol deyrnasoedd brigog yn y dyddiau hyny, ni a gawn aml addewid werthfawr am y Messiah, ei waith, ei deyrnas fendigedig yn y byd, fel y gwelwn yu pen. 1. 18, 25, 26, 27. a 2. 1—5. a 4. 2—6. a 7. 14. a 8. 14. a 9. 6, 7. a xi, xii, xxv, xxvi, a 28. 16. a xxxv. O'r ddeugeinfed

* Quid loquar de Physica, Ethica & Theologica? Quicquid Sanctorum est Scripturarum, quicquid potest humana lingua proferre & mortalium sensus accipere, isto volumine continetur.

bennod hyd ddiwedd y llyfr, er bod gwaredigaeth yr Iuddewon o Babilon, a gwagedd eilunod, yn achlysurol yn cael crybwyll am danynt; etto yr amcan penaf yw, rhagfynegi cnawdoliaeth, dyoddefiadau, a gogoniant y Mesiaïa; gosodiad i fynu yr eglwys efengylaidd yn mhllith y Cenedloedd; anghrediniaeth a gwrthodiad yr Iuddewon, a'u hadrefiad drachefn yn y dyddiau diweddfaf.

Heblaw yr esbonwyr cyffredin ar yr holl Fibl, ysgrifennodd Vitranga, (Isellmyn) yn ddysgedig ac yn oleu ar y llyfr hwn yn Lladin. Y Dr. Lowth, Esob Llun-dain, a roddodd gyfieithiad newydd o hono, yn nghyd â chystrawion achlysurol ar yr iaith, yr hwn sydd ddefnyddiol tu ag at iawn ddeall meddwl yr Ysryd Glân ynddo. Yr ydwyf yn cyfrif fy hun dan rwym-edigaethau mawrion i'r ddau awdwr hyn, yn enwedig y cyntaf, yr hwn sydd i'm tyb i yn esboniwr heb ei ail, o ran dysg, deall, gwybodaeth, duwinyddiaeth iachus, a golygiadau efengylaidd.*

ESAMPL. EDR. SIAMPL.

ESHARADON, Heb. עֶשְׂרָאֵל [*rhwymiad, hufryd-wch, neu lawenydd*] y trydydd mab i Senacherib, brenin Assyria, yr hwn a deyrnasodd yn ei le ef. 2 Bren. 19. 37. Wedi teyrnasu 29 o flynyddoedd yn Ninifeh ar Assyria, Mesesimordacus, brenin Babilon, yn a fu farw heb adael un mab i'w wdroedau ar ei ol; yn ganlynol i hyn, bu y deyrnas mewn llawer o aflywodraeth a chythrwfi dros wyth mlynedd; yn y cyflwr terfysglid hwn, Esarhadon a goffeidiodd yr achlysur i gymeryd meddiant o Babilon, a'i chwaneu at ei ymerodraeth o'r blaen, ac a deyrnasodd ar y ddwy dros 13 o flynyddoedd. Wedi teyrnasiad llwydd-iannus dros 42 o flynyddoedd, bu farw, a'i fab Saos-duchin, yr hwn a elwir yn llyfr Judith (pen. 1. 1.) Nebuchodonosor, a deyrnasodd yn ei le ef. Llefarir am dano yn yr ysgrifthyrau, fel brenin Babilon a brenin Assyria: tywysoegion brenin Assyria a ddaliant Manasseh ac a'i dygasant i Babilon. 2 Cron. 33. 11. Yn Ezra 4. 10. gelwir ef *Asanappar mawr ac enwog*; yr hwn sydd yn dangos ei fod yn frenin o ragorledeb ac enwogrwydd tu hwnt i neb arall a fu o'i flaen yn un o'r ddwy deyrnas. Darostyngodd yr Aipht ac Ethiopia, a Thartan ei ben cadben, a gyme-roid Ashdod. Alltudodd y gweddill o'r deg llywyth i'r parthau dwyreiniol o'i ymerodraeth; ac a ddygodd bobl o Babilon, ac o Cutha, ac o Afa, o Hamath, a Sefaraim, ac a'u cyfeodd yn ninasoedd Samaria, yn lle meibion Israel. Eza. 37. 38. 2 Bren. 17. 24—38. 2 Cron. 33. 11. Ezra 4. 2, 10. Nah. 3. 8, 10. Edr. SAMARIA.

ESAU, Heb. עֵשָׂו [*gweithiwr*] mab Isaac a Rebecca, a brawd Jacob. 'Pan gyflawnydd dyddiau Rebecca i esgor, wele gefelliad oedd yn ei chroth hi. A'r cyntaf a ddaeth allan yn goch drosto i gyd fel cochl fiewog; a galwasant ei enw ef Esau; sef un cryf o *unethuriaid*, a pharod i *waith*. Yr ydoedd Esau, pan gynyddodd, yn wr yn medru ac yn hoffi hela, ac yn wr o'r maes; yr oedd Isaac yn hoff ganddo Esau, am ei fod yn bwytia o'i helwriaeth; ond Jacob ydoedd wr dysym, yn cyfaunedd mewn pebyll; a Rebecca a hoffai Jacob. Un diwrnod Jacob a ferwodd gawl o fresych cochion iddo ei hun; Esau a ddaeth o'r maes yn ddiffygiol, ac a ofynodd i Jacob iddo gael yfed o'r cawl coch hwnw. Jacob a nacodd, oni werthai iddo ei enedigaeth-fraint. Ar hyn, Esau a ddiystyrodd ei enedigaeth-fraint, ac a'i gwerthodd am un saig o

fwyd. Yr ydoedd braint y cyntaf-anedig yn cynnwys bendithion cyfammod Duw i Abraham a'i hâd; nid yn unig mewn perthynas i wlad Canaan, ond hefyd; Crist a'i lechydwrtaeth. Yr ydoedd Jacob yn gwled gwerth mawr ynddynt, ond Esau a'u diystyrodd. Nis gellir meddwl fod Esau mewn perygl o farw o angen, ac yntau yn hys Isaac ei dad; meddwl y geiriau, 'Wele fi yn myned i farw,' yw, 'Ni byddaf fi byth fyw i etifeddu Canaan, na dim o'r bendithion addawedig i ddyfod, a beth waeth pwy a'u caffant wedi i mi farw.' Iaith dyn halogedig oedd, fel y sylwa yr apostol, Heb. 12. 16, 17, yn yr ddiystyr hollol o fendithion ysbrydol, ac yn llwyr-frydig am y cyflawntad o'i chwaint presennol. Mat. 23. 5. Luc 14. 18, 20. Phil. 3. 18, 19. Ei halogedigaeth, yn ol sylwad yr apostol, oedd yr achos iddo werthu ei enedigaeth-fraint, a'r holl fendithion cynnwysedig ynddi, a chysylltiedig â hi. Dangosodd ei halogedigaeth yn ei barodrwydd, ar achlysur mor ysgafn, i ym-adael â hi: yn ei waith, heb ychwaneg o ystyriaeth, yn cadarnhau y gwerthiad â llw; yn ei ddiolalwch a'i ddiystyrwch o'r hyn a wnaeth, wedi i rym y brofedigaeth ddarfod; 'Efe a fwytiaodd, ac a yfodd, ac a gododd, ac a aeth ymaith,' yn hollol ddiystyr o'r hyn a wnaeth: 'felly (medd yr Ysbryd Glân) y diystyrodd Esau ei enedigaeth-fraint.'

Pan oedd Esau yn 40 mlwydd oed, efe, er mawr chwerverder ysbryd i'w rieni, a gymeododd ddwy o wragedd, o ferched y Canaanaid, sef Judith, merch Beerl yr Hethiad, a Basemath, merch Elon yr Hethiad. Gen. 26. 34, 35.—Oddeutu 30 o flynyddoedd wedi hyn, wedi heneldio Isaac, ac yn cydnabod ei hun yn agos i farw, bwriadodd fendithio Esau; ond bu Isaac fyw wedi hyn 44 o flynyddoedd. Dymunodd arno hela helfa iddo, a gwneuthur iddo fiasus-fwyd, y fath a garai, 'fel y bwytiaf,' medd Isaac, 'fel y'th fendithio fy enaid cyn fy marw.' Esau a aeth i'r maes i hela helfa, ac i'w dwyn: yn y cyf-amsur, y mae Rebecca yn dysgu Jacob, yn rhith Esau, i'w chael. Pan ddychweledd Esau, ac yr hys-lysoedd ei dad iddo yr hyn a wnaed, y mae Esau yn cwynofain, a thrwy daerni yn caffael bendith yntau hefyd. Ond wrth fendithio Esau, y mae Isaac yn addef iddo wneuthur Jacob yn arglwydd iddo; ac iddo roddi ei holl frodyr yn weision iddo. Y mae bendith Isaac i Esau yn ddarluniad prophwydoliaethol o an-sawdd y wlad y preswyliai ei hiliogaeth ynddi, a'u holl helyntion tra byddent yn genedl: 'Wele, yn mrasder y ddaear y bydd dy breswylfod, ac yn mysg gwllith y nefoedd oddi uchod. Wrth dy gleddyf hefyd y byddi fyw, a'th frawd a wasanaethi: onid bydd amser pan feistrolech di, ac y torech ei iau ef oddi am dy wddf.' Edr. IDUMEA.

Chwi a wyddoch ddarfod wedi hyn hefyd ei wrthod ef, pan oedd efe yn ewyllisio etifeddu y fendith; oblegid ni chafodd efe le i edifeirwch, er iddo trwy dagrau ei thaer-geisio hi.' Heb. 12. 17. Gwrthodwyd ef gan ei dad fel gweinidog Duw yn hyn, pan yr oedd yn ewyllisio etifeddu y fendith; thaer-geisiodd y fendith (*αὐτῶν, hi*) trwy dagrau, ni chafodd ei gais le trwy edifeirwch, neu gyfnewidhad meddwl ei dad. Mae yn amlwg mai y peth oedd Esau yn ei geisio oedd y fendith, ac nid edifeirwch. Nid oedd yn cydnabod un bai ynddo ei hun, ond yn ei frawd: nid oedd yn ceisio newid ei feddwl ei hun, ond meddwl ei dad i ddadwneyd yr hyn a wnaeth; ond ni chafodd Isaac le i hyn, ni oddefodd Duw iddo, gweinidog yr hwn oedd yn y cwbl: 'Mi a'i bendithiais ef, a bendidgedig hefyd fydd efe.' Er i Esau ddyrchafu ei lef a wyllo, a thaer-geisio y fendith trwy dagrau, etto y mae yn dra amlwg fod ei feddwl yn hollol heb ei gyfnewid, ac mai Esau halogedig oedd efe etto yn parhau.

Eynnodd lliid Esau yn ddirfawr yn erbyn Jacob, am iddo yn dwylodrus ei yspello ef o'i fendith. Bw-

* Heblaw yr awduron a enwyd uchod, cyfeirir y darlennydd at Gyfieithiad o'r Prophwyd Esaiâh, gan y Parch. J. Jones, (Tequl) yn mha un y cynharir cyfieithiadau Schmidt, De Dien, Vitranga, Lowth, Stock, Dathe, Rosenmüller, Gesenius, ac eraill. Hefyd at waith y Dr. Henderson ar Esaiâh, a'r eiddo J. A. Alexander, New York, ar Brophwydoliaethau Esaiâh.—C.

ladodd ladd Jacob o'r achos, ar ol marwolaeth ei dad, yr hyn yr oedd efe yn ei ddisgwyl, yn gamsyniol, a ddygwydai yn fuan. Rebecca a'i siomodd, trwy anfon Jacob i Padan-Aram.—Pan welodd Esau mai drwg oedd merched Canaan yn ngolwg Isaac ei dad (nid oes sôn anu ei fam) Esau a gymerodd Mahalath, merch Ismael, mab Abraham, yn wraig iddo, at ei wragedd eraill.—Tebygol i Esau symud oddiwrth ei rieni ar ol hyn, i wladychu yn Seir, lle yr oedd gweddill yr Horiaid yn preswyllo; priododd Aholibama, merch Ana yr Hethiad, mab Sibeon yr Horiaid. Gen. 36. 2, 4, 20.

Yn mhen ugain mlynedd, Jacob a ddychwelodd o Padan-Aram, i ba le y fodd rhag digofaint Esau. Jacob a anfonodd genadau ág anrhegion i ddyhuddo ei frawd; y mae yntau yn dyfod o fynydd Seir i gyfarfod Jacob, a 400 o wyr gyd ág ef, i'r dyben, tebygol, i'w ddystrywio ef, a'r hyn oll a feddal. Pan gyfarfuant o du y dehau-ddwyrain i Fôr Galilea, yr oedd Esau wedi ei lareiddio, ac efe a gyfarchodd Jacob yn dra charedig. Jacob a fu daer arno dderbyn ei anrhegion, ac yntau, gyda gradd o anhawdd, a'u cymerodd. Wedi hyn cawn hwynt yn cyd-gladdu eu tad Isaac: ond gan nad allai y wlad eu cynnwys hwy a'u hani-felliaid, Esau a ddychwelodd i'w fynydd Seir, y wlad a roddodd yr Arglwydd iddo i'w hettifudd. Gen. 36. 8. Deut. 2. 5. Jos. 24. 4.—Nid oes hanes am ei farwolaeth. Yr oedd i Esau bump o feibion, a phedwar ar ddeg o wyrion, y rhai oeddynt dduciaid yn ngwlad Edom. Yr Edomiaid, hillogaeth Esau, a gyd-briodasant â'r Horiaid, nae y darfu am y diweddaf, a'r Edomiaid a feddiannasant, yn gwbl, eu gwlad. EDR. IDUMEA.—Y mae Shuckford, ac eraill, wedi ceisio gwneyd allan fod Esau yn ddyd duwiol; ond gan fod hyn yn gwbl groes i dystiolaeth yr apostol am dano, yn ei alw yn un *halogedig*, nid oes achos ychwanegu geiriau yn nghylch hyn.

*Canyis cyn geni y plant etto, na gwneuthur o honynt dda na drwg, fel y byddai i'r arfaeth yn ol etholedigaeth Duw sefyll, nid o weithredoedd, eithr o'r hwn sydd yn galw, y dywedwyd wrthi, Yr hynaf a wasanaetha yr ieuengaf. Megys yr ysgrifenydd, Jacob a gerais, eithr Esau a gasais.' Rhuf. 9. 11, 12, 13. Nid ydyw Duw yn casâu un creadur, fel y cyfryw; canys y mae ei holl weithredoedd yn dda iawn yn ei olwg. Fel y mae dynion yn bechaduriaid wrth natur, y maent oll yn gwbl haeddiannol o gasineb Duw, ac angerdd ei ddiogfaint; nid oes dim gwahaniaeth rhwng y naill a'r llall, oni wna yr Arglwydd wahaniaeth rhyngddynt: os gwna mewn un gradd i'r naill ragori ar y llall, bydd hyn yn hollol o ras, ac o'i ewyllys da; y mae yn gwneyd hyn am ei fod, o'i ben-arglwyddiaeth, yn dewis gwneuthur felly. Y mae hyn wedi ei ddangos yn dra amlwg, yn ei wahanol ymddygiad tu ag at y ddau frawd, Jacob ac Esau. Yr oedd y ddau yn hollol anhaeddiannol o ewyllys da yr Arglwydd; ond cyn eu geni, ac, yn ganlyniol, cyn gwneuthur o honynt dda na drwg, hysbysodd ei fwriad arfaethol, o ddangos ei ddaloni i Jacob rhagori i Esau. Pe buasai yr arfaeth yn dibynu ar weithredoedd dynion, gan fod y sylfaen yn ansicr, nis gallasai yr adeiladaeth fod yn sicr; ond gan fod yr arfaeth yn dibynu ar sylfaen sicr, safadwy, sef cariad pen-arglwyddiaethol Duw, bydd i'r arfaeth yn ol etholedigaeth Duw sefyll. Nid am ei hillogaeth, ond am eu personau hwy ill dau, y mae yr apostol yn ysgrifenu, fel siampl o etholedigaeth a galwedigaeth i fywyd tragywddol, yn ol arfaeth Duw a'i ras. Am arfaeth a galwedigaeth i fywyd tragywddol, y mae yr apostol wedi bod yn sôn yn y bennod o'r blaen, adn. 30. ac mae adn. 22. o'r bennod hon, yn gwneuthur hynny tu hwnt i bob dadl. O'i gariad rhad y mae yn rhag-barotoi llestri trugaredd i *ogoniant*; a thrwy hir-ymaros, y mae yn

goddef llestri digofaint, wedi eu cymhwyso i *golled-igaeth*. Llestri trugaredd yw, nid yr Iuddewon na'r Cenedloedd, fel y cyfryw, ond y rhai a alwedd efe o'r Iuddewon, ac o'r Cenedloedd.—'Y gweddill a achubar o feibion Israel.' Rhuf. 9. 24, 27.

Y mae y cynllun yn hynod addas i gadarnhau y testun y mae yr apostol yn ymadroddi yn ei gylch: yr oedd y ddau hyn o'r un tad ac o'r un fam, ac nid fel Isaac ac Ismael, o wahanol famau; yn eifeiliaid; a chyn gwneuthur o honynt dda na drwg, a phob un o'r ddau yn wreiddiol yn bechaduriaid, o ran eu cyflyrau wrth naturiaeth, y dywedodd yr Arglwydd wrth Rebecca, 'Yr hynaf a wasanaetha yr ieuengaf.' Galwad Duw, gan hynny, a waeth yr holl wahaniaeth rhyngddynt; ac os o'r hwn sydd yn galw, yna y mae o'r hwn sydd yn ethol; canys ni byddai galwedigaeth, oni bai fod etholedigaeth.

ESBAN, אבון [*tân y mab*] mab Dison, ac wŷr Esau. Gen. 36. 26.

ESBON, neu OZNI, pedwerydd mab Gad, a thad tylwyth yr Ozniaid. Gen. 46. 16. Num. 26. 16.

ESBONIO, *Llad.* EXPONO; dehongli, hysbysu, egluro, amlygu.—'Efe a esboniodd iddych yn yr holl ysgrhythrau y pethau am dano ei hun.' Luc 24. 27.—'Efe a agorodd iddych yn yr holl ysgrhythrau y pethau oeddynt ysgrifenedig o honaw ef.' Dr. M. Wrth yr holl ysgrhythrau, deallwn, *Moses a'r holl brophwydi*; y mae yn yr holl ysgrifeniadau sanctaidd hyn addewidion, rhag-ddywediadau, a rhag-ddangosiadau cysgodol o'r Arglwydd Iesu, ei ddarostyngiad, ei ddyoddeffadau, a'i ddyrchafiad, a'i fynediad i mewn i'w ogoniant. Y mae y pethau am yr Iesu ynddynt i gyd, a dyben penaf eu cyfansoddiad oedd i'w ddad-guddio. Pwy bynag nad yw yn gweled Iesu yn yr holl ysgrhythrau, y mae yn sicr nad ydyw yn eu deall fel yr oedd ef yn eu deall, ac y mae yn anaddas i'w hesbonio i eraill. Act. 24. 14, 15. Ioan 1. 45. Gen. 5. 15. a 22. 18. a 26. 4. a 49. 10, 11. Deut. 18. 15. Ps. 132. 11. Esa. 7. 14. a 9. 6, &c.

ESCOL, *Heb.* עֶשְׂקוּ [*grawn-swp*] 1. Un o gynghreirwyr Abraham, a'i cynnorthwyodd yn erbyn Cedorlaomer brenin Elam. Gen. 14. 24.—2. Dyffryn, neu afon (נַחַל) neu ddyffryn ág afon yn rbedeg trwyddo, yn nheu dehau i Judah—a alwyd felly, naill ai oddi wrth Escor, neu oddi wrth y grawn-swp a ddygodd yr yspwyr oddi yno, pan aethant i yspio y wlad. Num. 13. 24.

ESEAN, *Heb.* עֶשְׂאן [*cynnaliedig*] dinas yn Judah. Jos. 15. 52.

ESEC, *Heb.* עֶשֶׂק [*cynhen*] 1. Yr enw a roddodd Isaac ar y ffynon y bu bugelliaid Gerar yn ymgynhenu â bugelliaid Isaac yn ei chylch. Gen. 26. 20.—2. Mab Mola. 1 Cron. 8. 39.

ESGAIR, ESGEIRIAU, (*esg*) *Gr.* σκελεός; *Llad.* CRUS; còs, llorw, gomach, hèr. Y mae esgeiriau yn arwyddo, weithiau, cryfder dyn. Ps. 147. 10. Deut. 28. 35. Diar. 26. 7. Ioan 19. 31, 32, 33.

ESGEULUS—O, (*cael*) *Llad.* NEGLIGENS: gwallus, diddarbod, difraw, diffal, annyfal, gwall-ygus.—'Duw, wedi esgeuluso amseroedd yr anwybot oedath hon.' Act. 17. 30.—'Ac amser yr anwybot hyn, nid oedd Dew yn ystyriaw.' W. S.—'Ac yn amseroedd yr anwybot hyn, nid oedd Duw yn cymeryd arno weled.' Dr. M. *Gr.* υπερειδων ο θεος. Y gair υπερειδων, a arwydda *edrych hebio, esgeuluso, diystyru, ymddywyn fel pe bai un heb weled.* Minert. Y mae yr un gair Groeg yn cael ei arfered gan y LXX. yn Lef. 20. 4. 'Os pobl y wlad gan guddio a guddiant eu llygaid oddi wrth y dyn hwnw (pan

roddo efe ei hâd i Moloch) ac nis lladdant ef.' Cuddio llygnid yn y fan hon, a arwydda, peidio edrych ar y dyn a'i fai, i'w gopsi am dano. Deut. 21. 1-4. Felly nid oedd Duw yn holl amseroedd yr anwybod-aeth hon, er amltra a ffeidd-dra y pechodau, yn edrych arnynt i'w cospi o'u plegid, a'u hollol ddinystrio. Neu, ynte, yr oedd yn eu hesguluso mewn cymhariaeth, heb roddi y fath alwad taer a chyffredinol ar y Cenedloedd ag y mae yn bresennol trwy yr efnegyl, i edifarhau a derbyn maddeuant pechodau. Yr awr hon, mae o'i anfeidrol ddaloni, yn gorchymyn i bob dyn yn mhob man i edifarhau. Luc 24. 27. Y mae y gair yn cael ei gyfleithu *dirmygu* yn y lleoedd canlynol, Lef. 26. 15, 43. Num. 11. 20. Gwel 1 Sam. 15. 23, 26.

'Minnau a'u hesgulusais hwythau;' (Heb. 8. 9.) *sef a ymddygaia tu ag atynt fel y gwnai gwr tu ag at ei wraig buteinlyd, a dorodd ei chyffammed âg ef trwy ei haflendid.*

'Pa fodd y diangwn ni, os esgeuluswn lechydwriaeth gymaint?' Heb. 2. 3. Esgeuluso lechydwriaeth, yw bod yn ddiystyr o'r efnegyl sydd yn ei chyhoeddi. Mat. 22. 5, 6. Gollwng y pethau a glywsom i goll; neu bod y gair heb ei gyd-dymheru â ffydd. Heb. 2. 1. a 4. 2. Mae esgeuluso isahawd-wriaeth yn bechod ac yn ynyfdrwydd mawr iawn. Y mae yn bechod mawr, ac yn cynnwys ynddo ddiystyrwch o Dduw, yn wyneb y dduddiad mwyaf eglur o holl ddyfnderoedd ei ddoethineb, ei gariad, a'i ddaloni. Mae ynddo ddiystyrwch o'r Tad, yn ei waith yn rhoddi ei Fab droosom; diystyrwch o'r Mab, yn holl ddyfnderoedd ei gariad a'i ddyoddefiadau; a diystyrwch o'r Ysbyrd Glân, yn ei holl rasonrwydd, ei radau, a'i gysuron. Y mae hefyd yn cynnwys ynddo yr ynyfdrwydd a'r ffolineb mwyaf; ac ymys pwy ond ynyfdion gwalfog a esgeulusai yr unig feddyginiath i'w cyflyrau truenus sydd bosibl iddynt byth ei chael. Heb yr unig lechydwriaeth hon, y mae eu cyflyrau yn hollol anaele, dros dragywyddoldeb.

ESGID—IAU, (es-cid) archen, archeniad. *Gwydd. CUARAU, BROG: Heb. byr peth gwedi ei sicrhau; Gr. κροδνημα, peth oddi tanodd, gwedi ei rwymo.*—Mae y gair Hebraeg a'r Groeg yn ddarlunian o ddull gwneuthuriaid esgidiau gynt, sef gwadan dan y troed, gwedi ei rwymo oddi arnodd, a'i sicrhau felly wrth y troed. Gelwir hwynt sandalau, yn Marc 6. 9. Act. 12. 8. Yr oedd gan yr hynafiaid ddau fath o esgidiau, sef rhai yn gorchuddio y traed i gyd, fel ein hesgidiau ni yn bresennol, y rhai a alwent hwy *Calceus, Mulleus, Pero, Phaccasium*; a rhai eraill yn amldiffyn gwadnau y traed yn unig, gwedi ei clymu oddi arnodd a chareiau, y rhai a alwent *Caliga, Solea, Crepida, Baxea, Sandaleum*. Yr oedd esgidiau y milwyr yn cael eu gwneuthur o fetel, megys haiarn a phres. 'Haiarn a phres fydd dan dy esgid di:' neu fydd dy esgidiau. Deut. 33. 35. Yr oedd gan Goliath fottasau pres am ei draed. 1 Sam. 17. 6. Dywed Vegetius fod y Rhufeinwyr yn gwisgo esgidiau heigrn. Byddent hefyd yn gwisgo pres a haiarn yn ddalenau dan eu hesgidiau, ac â hoellon ynddynt; ac felly y mae pob gradd yn gwneuthur yn ngwledydd y dwyrain hyd heddyw. Gwel Bellon, *Obsero. lib. iii. cap. 44.*

Yn mblith yr Iuddewon yr oedd y caeth-weision yn myned yn droed-noeth; yr oedd eraill, pan yr aent allan, yn gorchuddio eu traed a'u coesau; a'u pen-dffigessau a'u gorchuddiant â defnyddiau gwerthfawr a harddwych. Can. 7. 1. Ezec. 16. 10. Judith 10. 4. Gwel Lady M. W. Montague's *Letters, let. xxix., a let. xxxiii.* Homer, *Il. 14. l. 186.*—Yn gyffredinol, nid oedd eu hesgidiau o fawr werth; am hynny, mae par o esgidiau yn arwyddo gwobr bychan iawn. Amos 2. 6.

'Dyosg dy esgidiau oddiam dy draed.' Exod. 3. 5 Jos. 9. 5. Yr oedd dyosg esgidiau yn y dyddiau hynny, yn arwydd o barchedigaeth, fel y mae hyd heddyw mewn amryw o'r gwledydd dwyreiniol. Y mae yr Iuddewon yno yn dyosg eu hesgidiau cyn yr elont; mewn i'w synagogau. At hyn y cyfeiria y prydydd Rhufeinaidd Juvenal,

Observant ubi festa mero pede Sabbata reges.

Sat. 6. lin. 158.

Sef, 'Mae breninoedd yno yn cadw gwyliau sabbothol yn droed-noeth.' Tebyglod fod yr offeiriad yn gwelni yn y babel yn droed-noeth, gan nad oes dim hanes am eu hesgidiau na'u sandalau yn y desgrifiad o'u gwisgoedd. Y mae y Mahometaniaid yn dyosg eu hesgidiau, ac yn eu gadael wrth ddorau eu temlau. Y mae y Gentoos, yn bresennol, yn dyosg eu hesgidiau pan yr elont i'w temlau, neu i ystafell rhyw Wi mawr. Ymddangos yn ngwydd un yn droed-noeth, yw yr arwydd mwyaf o barch yn eu plith. Nid ydyw y Cristionogion yn Abyssinia, hyd heddyw, byth yn myned i'w tai o addoliad, heb ddyosg eu hesgidiau Gwel Joseph Mede's *Works*. Millar's *Hist. Propagation of Christianity, vol. ii.* Yr oedd yr Arglwydd yn gorchymyn hyn i Moses a Josuah, fel arwydd o'u gostyngieddwrwydd, eu hunan-ffieiddiad, a'u ddrif barch ger bron y presennoldeb dwyfol; ac o'u cydnabyddiaeth nad oedd eu rhodiad yn lân ac yn bui ger ei fron ef. Gen. 28. 16, 17. Preg. 5. 1. Ioan 13. 10. Act. 7. 33.

'Fel hyn y bwyteuch ef,' sef y pasc, 'wedi gwregysu eich lwynau, a'ch esgidiau am eich traed, a'ch ffyn yn eich dwylaw.' Exod. 12. 11. Yr oedd hyn i gyd yn arwydd o frys mawr; canys, yn gyffredinol, yr oeddynt, yn ddiammeu, yn dyosg eu hesgidiau pan yr aent i fwya, fel y gwnant yn y gwledydd dwyreiniol hyd heddyw. Gwel Harmer's *Observat.* Yr oedd gwisgo eu hesgidiau, ar yr achlysur hwn, nid yn unig yn arwyddo brys mawr, ond hefyd eu rhyddhad o'u caethiwed, a'u llawenydd mawr o herwydd hynny; gan fod heb esgidiau yn arwyddo galar, darostyngiad, a chaethiwed. Esa. 20. 4. 2 Sam. 15. 30. Ezec. 24. 17.

Gwr 'yn dyosg ei esgid, ac yn ei rhoddi i'w gymydog,' oedd arwydd o roddiad i fynd ei hawl iddo. Ruth 4. 7. Os gwrthodai un wneuthur rhan cyfathrachwr â gwedd ei frawd trwy ei phriodol, yr oedd y gyfathrachwr-wraig, yn ngwydd yr henuriaid, i ddatodi ei esgid oddiam ei droed, a phoeri yn ei wyneb, yn arwydd ei fod yn haeddu cael ei drin, ac ymddwyn tu ag ato, fel caethwas, neu ryw wael-ddyn dirmygu. Deut. 25. 9. Mae rhai yn barnu mai nid yn wyneb y dyn yr oedd y wraig i boeri, ond ar *arwyneb* (עב) Deut. 11. 25.) yr esgid, gwedi ei thynu oddiam ei droed: neu ynte, poeri ar y ddaer *yn ei dydd*, neu o'i flaen, yr hyn ydoedd yn arwydd o anmharch a chywilydd. Deut. 4. 37. Num. 12. 14. Esa. 50. 6. Gwel *Appendix to Calmet's Dictionary. Frag. 101.*

Dwyn, neu ddatod esgidiau un, a arwyddia y gwasanaeth gwaelf a ellir wneuthur iddo. Y cyfryw wasanaeth yr oedd Ioan Fedyddiwr yn golygu ei hun yn rhy wael i'w wneuthur i Grist, ac yn ormod anrhydedd iddo. Y caeth-weision oedd, yn gyffredin, yn dwyn yr esgidiau, neu y sandalau, y rhai a enwent, *pueri sandali-gerullii*. Yr oedd Ioan yn gwled ei hun yn rhy wael i fod yn *sandali-gerullus* i'r Iachawdwr, gan y fath feddyliau parchus oedd ganddo am dano. Mat. 3. 11. Luc 3. 16.

'Dros Edom y bwriaf fy esgid:' hynny yw, darostyngaf Edom dan fy nbraed; ac a wnaif i'r Edomiaid wasanaethu yn y gwasanaeth gwaelf caeth-weision: neu, mi a dastaf fy esgid ar Edom, fel i ryw le drigel, y fath a fyddent yn tafu sandalau, neu ddillad budron iddo, cyn eistedd i lawr i fwya. Ps. 60. 8. Gen.

25. 29. Num. 14. 18. 2 Sam. 8. 14. 1 Cron. 18. 13. Gwel Merriek's Annot.

'A gwisgo am eich traed esgidiau parotoad efengyl tangnefedd.' Eph. 6. 15. Y mae esgidiau halarn, neu o bres, yn neillduol o fuddiol i filwyr, pan fyddo gorfod arnynt droedio fyfdd geirwon, a rhyfela â gelynon hefyd; felly y mae efengyl y tangnefedd yn gweithredu y fath agwedd ar eneidiau y rhai sydd yn ei gwir greu, ag sydd yn eu haddasu i'r amgylchiadau mwyaf cyfyng, ac i ymladd â'r gelynon mwyaf creulon, yn yr amgylchiadau hynny. Nid ydyw gerwindeb y ffordd o ddim niwed, os bydd esgidiau addas am eu traed; felly y mae y rhai sydd wedi eu cyflawnhau trwy ffydd, ac yn byw yn heddwch Duw, 'yn gorfodlledu mewn gorthrynderau.' Rhuf. 5. 3. Edr. AMYNEDD.

'Mor dæg yw dy draed mewn esgidiau, ferch pen-defig!' Can. 7. 1. Fel yr oedd bod heb esgidiau, neu tynu esgid, yn arwydd o dlodi, caethiwed, a bod heb hawl i'r etifeddiath wedi ei cholli, anaddas fusasai fod yr eglwys heb ei hesgidiau, gan ei bod yn ei phriod wedi ei gwaredu o'i thlodi a'i caethiwed, a'i hawl i'w hetifeddiath wedi ei adferyd iddi. Y mae yn ei hesgidiau yn rhydd, yn gyfoethog, ac yn byw mewn sicr obaith, o etifeddiath dragwyddol. Y mae eisoes mewn meddiant o freintiau uchel; yn hardd yn ei rhodiad; ac, yn aml, yn gysurus ac yn orfoleddus, dan obaith gogoniant Duw, yr hyn y mae esgidiau am y traed yn ei arwyddo. Esa. 20. 4. 2 Sam. 15. 30. Rhuf. 5. 2. Merch pendefig ydyw, trwy ei genedigaeth ysbrydol; a gwraig yr Oen, trwy ei ffydd ynddo; y mae ei hagwedd a'i hymddangosiad, i lygad ysbrydol, yn addas i'r fath waedoliaeth, a pherthynas oruchel.

'Nac esgidiau,' (*ηδη υποδηματα*) 'eithr eu bod â sandalau am eu traed;' (*αλλ' υποδημευουσας σανδαλιας*). Mat. 10. 10. Marc 6. 9. Nid oedd iddynt feddu dim esgidiau, ond y sandalau oedd eisoes am eu traed. Yr oeddynt i gael pob peth oedd yn gynnorthwyol, ond nid dim oedd yn debyg o fod yn rhwystr iddynt yn eu gwaith. Bod gwahaniaeth rhwng esgidiau a sandalau sydd eglur oddi wrth y lleoedd hyn; er y barna Beza ac Erasmus mai yr un oeddynt. Yr oedd esgidiau yn fwy gwyach na'r sandalau, ac yn cael eu gwisgo yn fwy anghyffredin; ac yr oeddynt yn cael eu gwneud o ledr mwy esmwrth. Yr oedd sandalau â'u gwadnau o bren, a'r rhan uchaf o ledr wedi ei gydio â hoelion. Gwnaent sandalau hefyd o frwyn, a rhisgl y palmwydd, &c.

ESGOB—ION, neu YSGOB, (cob) Gr. *επισκοπος*; *Llad. EPISCOPUS*; *Guydd. ESPAG*: golygwr, goruchwyliwr; un yn llywodraethu.

Cas esgob heb ddyeg. Diar.

Y mae yr Arglwydd Iesu yn cael ei alw wrth yr enw hwn. 1 Petr 2. 25. Mae efe yn esgob, neu yn olygwr eneidiau, wrth ei swydd, fel eu prophwyd, a'u brenin; mae efe yn *burio golwg* (*επισκοπεω*) arnynt yn ewyllysgar (*εκουσιως*) yn rhydd, yn barod, o'i garad a'i ewyllys da tu ag atynt. Y mae yn anfeidrol gyflawn o bob cymhwysder i gyflawni ei swydd; mae ynddo gariad difesur; gwybodaeth o honynt, a'u holl amgylchiadau, sydd berffaith gyflawn; a fyddlondeb a gallu cyfatebol i'w gariad a'i wybodaeth o honynt. Oddi wrtho ef, fel ffynon anhyspyddedig, y mae pob gradd o ysbryd bwrw golwg, ac edrych ar ol y praidd, vn deilliaw, sydd gan neb o'i weision dano. Mae efe yn rhoddi o'i Ysbryd ei hun i bawb y mae efe yn osod yn y swydd esgobaidd dano: os oes neb wedi rhuthro i'r swydd sanctaidd, heb Ysbryd Crist ganddo, yn ei addasu i'r swydd, nid Crist a'i gosododd ynddi.—Yn mhob man arall, heblaw y lle hwn, yn y Testament Newydd, mae y gair yn cael ei briodoli i ddyntion sydd yn olygwr ar braidd Crist. Act. 20. 28. Phil. 1. 1.

1 Tim. 3. 2. Tit. 1. 7. Y gair yn nghyswiltiad y LXX, o ba un, tebygol, y cymerodd ysgrifenywyr y Testament Newydd ef, a arwydda *golygwr*. 1. Golygwr byddin, y rhai a elwir yn ein cyfleithiad ni, awyddogion, neu dywysogion. Num. 31. 14. Barn. 9. 28. 2 Bren. 11. 15.—2. Golygwr ar weithwyr. 2 Cron. 34. 12, 17.—3. Golygwr, neu goruchwyliwyr ar dŷ yr Arglwydd. 2 Bren. 11. 18.—4. Swyddwyr gwladol, neu eglwysig. Neh. 11. 9, 14, 22.—5. Y mae Eleazar yn cael ei alw felly, yn y cyfleithiad hwn; oblegid ei fod yn golygu y tabell a'i dofreff. Num. 4. 16.

Yn y Testament Newydd, y mae yn cael ei briodoli i olygwr ysbrydol yn eglwys Dduw, yn unig; ac y mae yn arwyddo mai eu gwaith ydoedd gwylled dros, bwrw golwg ar, a phorthi praidd Duw. Nodau rhai o anfoniad Duw, ac felly i'w derbyn gan yr eglwys, yw y rhai a ganlyn; sef, 'Eu bod yn ddiargyhoedd, yn wr yn wraig, yn wyladwrs, yn sobr, yn weddaidd, yn llettygar, yn athrawaidd; nid yn wingar, nid yn darawydd, nid yn budr-elwa; eithr yn dirion, yn anym-laddgar, yn ddiariangar.' 1 Tim. 3. 2, 3. Mewn esgob, y mae ddyg a doniau yn *angenrheidiol*; ond nid ydynt yn *ddigonol*, nac yn nod chwalth fod un dyn gwedi ei alw i'r swydd oruchel hon, heb ei fod gwedi ei gynnysgaethu hefyd ag *ysbrydolrwydd meddiol*, a *sancteiddrwydd buchedd*. Bydded ei ddyg a'i ddoniau o'r gradd helaethaf, heb sancteiddrwydd efengylaidd, mewn ysbryd a bywyd, mae yn llygru teul Duw; a Duw a lygra, neu a ddystrywia hwnn yn y diwedd. Nid chwant at fadr-elw, neu am dra-arglyddiaeth, sydd yn cymbhell y rhai a anfonodd Duw i'r swydd, ond cariad sml a dirgrith at ogoniant Duw, ac eneidiau dynion. Y mae gwaith y swydd sanctaidd, a llesad ac ymgeledd praidd Duw, yn fwy yn eu golwg na dim elw, na pharch, a ddichon iddynt gael wrth weinyddu ynddi. Y maent yn deilwng o gynnalieith a pharch hefyd, 'y rhai sydd yn poeni yn y gair a'r athrawiaeth;' ond y mae yr achosion cymbhellidol hyn yn rhy wael i'w hannog i gymeryd y fath swydd arnynt. Ioan 21. 15, 16, 17. 1 Tim. 5. 17. Gwnentur masnach, neu farslandiaeth fydol, er mwyn budr-elw, o'r swydd sanctaidd hon, sydd bechod ysgeler iawn. Yn lle porthi y praidd, porthi eu hunain a wna y cyfryw rai; a llywodraethu y praidd â thrais a chreulondeb. Y cyfryw a eilw y prophwyd yn gwn gwancus, na chydnyddiant â'u digon, yn wynebu at eu ffordd eu hun, pob un at ei elw ei hun o'i gwr; cwn mudion, heb fedru cyfarth; yn cysgu, yn gorwedd, ac yn caru hepian. Esa. 66. 10, 11. Eze. 34. 10. Zech. 11. 17. I deyrnas Satan y mae yr achosion cymbellidol uchod yn perthyn; olwynion cynhyrfiol yn ei lywodraeth halogedig ef ydynt. Golygiadau eraill, dybenion eraill, a hollol wahanol, ie, cynhyrfadau ysbrydel, pur, ac efengylaidd, yn cael eu gweithio ynddynt gan yr Ysbryd Glân, sydd yn meddiannu, yn cymbhell, ac yn annog gwir genadon Crist. Eu gwaith penaf yn y byd yw 'edrych at y weinidogaeth a dderbyniasant gan yr Arglwydd, ar iddynt ei chyflawni hi.' Col. 4. 17.

ESGOBAETH, swydd golygwr, neu esgob yn eglwys Crist. Act. 1. 20.

ESGOR, (es-cor) dwyn newyddian i'r byd; hefyd, ysgar, gollwng ymaith, gwahanu.—Y mae tri pheth, medd meddygon, yn ofnyedig mewn esgoriad naturiol: yn 1. Fod ymdrech addas yn y fam a'r plentyn, y naill i esgor a'r llall i gael esgor arno.—2. Bod y plentyn yn dyfod i'r byd â'i ben yn flaenaf, yr hyn yw ei gyfiad naturiol.—3. Bod yr esgoriad yn fuan ac yn rhywydd.—Effeithiau pechod ydyw doluriau a gwëwyr esgor. 'Wrth y wraig y dywedodd, Mewn poen y dygi blant.' Gen. 3. 16. 'Ond cadwedig fydd wrth ddwyn plant, os arosant hwy mewn ffydd,

a chariad, a sancteiddrwydd, yn nghyd â sobrwydd,' 1 Tim. 2. 15. (*δια της σεμνοσυβιας*) *trwy yr esgoriad*, neu *yr esgoredigaeth*. Adda a luniwyd yn gyntaf, ond Efa a bechodd yn gyntaf; etto, er hyny, cadweddyd fydd trwy esgoriad; trwy esgoriad ar Iachawdr, priodol Hâd y wraig; 'os arosant mewn ffydd,' &c. Os bydd ganddynt y fath ffydd wirioneddol ynddo, yr hon a barhâ, ac a weithia trwy gariad. Trwy y wraig y daeth pechod i'r byd; trwy esgoriad gwraig hefyd y daeth Ceidwad a Gwaredwr oddi wrtho i'r byd. Er iddi bechu yn gyntaf, etto cadweddyd fydd hi a'i hillio-gaeth, os bydd ganddynt wir ffydd—y mae Gwaredwr wedi esgor arno. Y mae y geiriau yn cyfeirio at yr addewid gyntaf yn Eden, am Hâd y wraig. Gen. 3. 15.

Annuwoliion yn 'esgor ar wagedd, ar gelwydd, ar wynt,' a arwydda nad yw eu holl boen a'u llafur yn ateb un dyben lleol iddynt hwy eu hunain, nac i neb arall. Y maent yn *ymddwyn*, ac yn *beichiogi*, ac yn *esgor*: *sef*, y maent yn llawn poen, trafferth, a gofidiau; ond gwynt, gwagedd, celwydd, ac anwiredd, ydyw yr holl ffyrth. Ni ddaw dim allan o honnynt, ond yr hyn sydd yn cyfateb i'r meddwl tywyll, llygrdedd, sydd ynddynt. Iago 1. 15.. Y gair *Heb.* פָּרָא a gyfeithir *gwagedd*, yn Job 15. 35. a arwydda *gwagedd*, *celwydd*, neu *anwiredd*; yr hyn sydd, medd Parkhurst, yn peri galar, a chystudd, *sef* drygioni, anwiredd, a gwagedd. Pa. 7. 14. Esa. 26. 18.—Mae y geiriau *wf*—*gwewyr*—*gofid*—*cnofeydd*—*tristuech* gwraig *wf* *esgor*, yn arwyddo, yn allegawl, tristuech, gorthrymderau, a gofidiau trymion, disymwth, anocheladwy, nas gellir dianc rhagddynt, mwy na gwraig feichiog rhag gwewyr esgor. Esa. 13. 8. a 21. 3. Jer. 6. 24. a 13. 21 a 22. 23. Hos. 13. 13. Ioan 16. 21. 1 The. 5. 3.

'Cyn ei chlafychu,' *sef* Sion, 'yr esgorodd: cyn dyfod gwewyr arni, y rhyddhawyd hi ar fab.' Esa. 66. 7. Y mae y geiriau yn brophwydoliaeth am lwyddiant yr efengyl, yn beauf yn mysg y Cenedloedd, yn nyddiau yr apostolion; ac yn aml, gwedi hyny, hyd ddiwedd amser. Yr oeddnynt yn cael eu dychwelyd i'r ffydd, ac yn cael eu geni yn Sion, yn lluoedd, yn ddisymwth, ac yn annysgwyladwy iawn, fel pe buasai gwraig yn esgor cyn dyfod gwewyr arni. Y mae yr Arglwydd, weithiau, yn dwyn ei waith yn miaen gyda llaw uchel a braich estynedig; yn byw-hau dyffryn o esgryn sychion ar unwaith, fel 'y buont fyw, ac y safasant ar eu traed, yn llu mawr iawn.' Ezec. 37. 10. Er nad ydyw y gwaith yn llwyddo, yn gyffredinol, heb lafur ei weision, a gweddiau yr eglwys, (adn. 8.) eto, nid oes dim cyfatebolrwydd rhwng y llafur a'r lwyddiant, yn aml, gan mor helaeth, mor ddisymwth, ac mor ogoneddus ydyw.

'A gweled o honoch hwynt yn esgor.' Exod. 1. 16. —'A gweled o honoch eu hesgoredd-le.' Dr. M.—'Ar yr ystolion.' Ainsworth.—*Heb.* על אבניה *wrth y meini*; *sef* y cafnau meini, yn y rhai, tebygol, medd Parkhurst, y golchent y mamau newydd esgor, a'r plant newydd eni; y rhai sydd yn gyffredin mewn rhai gwledydd poethion hyd heddyw. Bates. Llauer o gyfeithiadau a Geiraduron a gyfeithant y geiriau fel y Dr. M. *esgoredd-le*, neu *leodd*: y cyfryw ag a arferir gan wragedd yn esgor; ond annhebyg iawn y buasai ystolion at y cyfryw achos yn cael eu gwneyd o feini.

ESGUD, (cud) bywiog, pybyr, heinif, diwyd, hoyw, blawdd.—Bydded pob un esgud i wrando, diog i lefaru, diog i ddigofaint.' Iago 1. 19. 'Bid pob dyn ebrwydd y wrandaw.' W. S. Prysurdeb i lefaru, a arwydda meddwl chwyddedig, yn barnu ei wybodaeth ei hun yn rhagori ar eraill; ond ysbryd esgud i wrando, a arwydda, meddwl distadl gan y dyn am dano ei hun, a'i wybodaeth, a'i barodrwydd i gymeryd ei

ddyddu gan eraill. Esgud i wrando gair y gwirionedd y mae yr apostol yn ei feddwl, yr hwn sydd yn rhoddol y cysur penaf i'r rhai sydd wedi eu hennill trwyddo, ac ydynt yn ei wrando, fel Mair, gyda hfyrdwch calon. Luc 10. 39.

Y pryd hwn cyfyd dyn i'w waith,

Ac i'w oruchwyliaeth esgud.

E. Prys, (104. 23.)

ESGUS—ODI—ODOL, (es-cus) asswyn, cyfrith, diffyniad.—'Ond yr awr hon nid oes ganddynt esgus am eu pechod.' Ioan 15. 22. Y mae parodrwydd mawr mewn pechaduriaid diedifeiriol i esgusodi eu hunain; ond y-mae eglurdeb, grasonrwydd, a daioni yr efengyl, yn gwneuthur pawb a'i clywiant yn fwy diesgus na neb: ac i gymharu â'u pechodau hwy, nid yw pechodau eraill yn deilwng i'w galw yn bechodau, mewn ystyr; 'Oni bai fy nyfod a llefaru wrthynt, ni buasai arnynt bechod,' mewn cymhariaeth i'r hyn sydd arnynt yn bresennol, trwy eu casneb ataf fi a'm geiriau. Ioan 16. 16, 17, 18. Luc 14. 19. Rhuf. 2. 15. Edr. DEDDY.

ESGYN, (cyn) *Heb.* פָּרָא *Llad.* ASCENDERE; *Saes.* ASCEND: dyrchafu, dringo. Edr. DEHEU-LAW, DYRCHAFU.—'A Duw a esgynodd oddi wrtho ef.' Gen. 35. 13. Nid oes un math o symudiad yn briodol i Dduw, yr hwn sydd â'i hanfod yn llenwi pob lle ar unwaith; gan hyny, y mae yn rhaid i ni ddeall mai rhyw arwydd gweledig i Jacob o'r presennoldeb dwyfol a esgynodd, a elwir yn aml gogoniant yr Arglwydd; *sef* arwydd dysglair a gogoneddus o'i bresennoldeb. Gen. 17. 22. a 18. 33. Ezec. 1. 28. a 3. 23. a 8. 4.

'Ac ni esgynodd neb i'r nef, oddi eithr yr hwn a ddisgynodd o'r nef, *sef* Mab y dyn, yr hwn sydd yn y nef.' Ioan 3. 13. Y mae yr Arglwydd Iesu yn llefaru am dano ei hun fel Prophwyd mawr ei eglwys, yn rhagori ar neb a fu o'i flaen. Cafodd Moses ddad-guddiol o feddlw Duw ar fynydd Sinai, ond ni esgynodd i'r nef; nac Elias, nac un prophwyd arall, gwedi hyny; ond am Fab y dyn, yr hwn a ddisgynodd o'r nef, o ran ei gnawddolrwydd, ac sydd yn y nef, er hyny, o ran ei Dduwodd, cafodd ef gyflawn wybodaeth o holl berffeithrwydd, arfaeth, ac amcanion y Duwodd, yn y nef; yr oedd fel Person Dwyfol yn y cynghor, yn cyd-araethu ac yn cyd-drefnu â'r Tad a'r Ysbryd Glân; fel Crist eneinio ag anfonedig y Tad, derbyniodd yr hyn yr ydoedd i'w draddodi i'w eglwys, yn y nefoedd, mewn modd ardderchog, cyflawn, a pherffaith, ar unwaith. Gan hyny, y mae yn anfeidrol ragori ar hawb a fu o'i flaen, neu a ddichon ddyfod ar ei ol byth. Ac er iddo ddisgyn i ymgawdoli, mae efe, er hyny, yn y nef, yn y cynghor, yn yr arfaeth, ac yn y trefniadau sydd i'w cyflawni, yr un fath ag oedd er trwyddoldeb. *Gr.* οὐρανὸν ἠνέβηται, *yr hwn sydd yn y nefoedd, fel ei breswylfod a'i gartref.*

'Ar ol hyn y gwelwch y nef yn agored, ac angelion Duw yn esgyn ac yn disgyn ar Fab y dyn.' Ioan 1. 51. Gen. 28. 12. Y mae y geiriau yn dangos mawredd Person yr Arglwydd Iesu, ac effeithioldeb ei swydd. Hyd yn nod yn ei gyflwr o ddarostyngiad yma yn y byd, y mae yn Arglwydd ar holl angelion y nef: fel gweinidogion ei llye, y maent yn dyfod ac yn myned, yn esgyn, ac yn disgyn, wrth ei archiad. Y maent yn weision iddo, yn ei addoli, yn uffudhau iddo, ac yn ei gydnabod fel eu Harglwydd. Agorodd ef y nefoedd, yr hon a gauwyd trwy bechod yr Adda cyntaf; ac y mae efe yn ei swydd, fel yr ysgol a welodd Jacob, yn ffordd o gymundeb rhydd rhwng nefoedd a daear.

'Pwy a esgyn i fynydd yr Arglwydd?' Ateb: 'Y glân ei ddwyliaw,' &c. *Sef* Crist yn flaenaf, a esgyn i'r lle sanctaidd yn y nefoedd; a'i holl bobl, y 'genedl gyflawn, yr hon a geidw wirionedd,' a brynwyd

ac a burwyd oddiwrth bob anwired ganddo, ynddo, a thrwyddo. Ps. 24. 3. a 15. 1. a 26. 6. a 68. 18. Esa. 26. 2. Ioan 13. 36. Eph. 4. 8, 9, 10. Heb. 12. 28, 29. 1 Tim. 2. 8. Iago 4. 8. Edr. DISCYN.

ESGYNFA—AU, (esgyn) dringiad, dyrchafiad: grisiau i esgyn ar hyd-ddynt. Ezec. 40. 26. 1 Bren. 10. 5. Hefyd yr hyn a esgynir iddo, ystafell, eisteddell. 'Yr hwn a adeilada ei esgynfeydd yn y nef-oedd.' Amos 9. 6. 'Yr hwn a adeiladodd yn y nef-oedd ei gylchau.' Dr. M. Y mae yr un gair מַלְאָךְ yn cael ei gyfieithu *ystafelloedd*. yn Ps. 104. 13. 2 Sam. 18. 33. 1 Bren. 17. 19. Wrth esgynfeydd yr Arglwydd yn y nefoedd, mae i ni deall yr awyr barthau, neu y bydoedd nefol, y rhai ydynt y naill uwch ben y llall, ag sydd fel esgynfeydd i'r palas fry, nef y nefoedd. Y mae ganddo dŷ arderchog uwchlaw y pelennau dysglair, a'u cylechau sydd uwch eu penau, ac nid ydynt ond megys grisiau neu esgynfeydd i hwnw. Ioan 14. 2, 3. 2 Cor. 5. 1.

ESLI, עֶסְלִי, [*yn agos ataf*] mab Naggai, un o hynafiaid Crist. Luc 3. 25.

ESMWTYTH—ACH—AU—DER—DRA, (mwyth) gorphwysol, llynydd, heddychol, ysgyfala; llynyddu, tawelu; llynyddwch, tawelwch, gorphwysdra.—'A mi a esmwythaf anoch.' Mat. 11. 28. Gwaith Crist yn unig yw esmwythau ar bechaduriaid; y mae efe yn esmwythau pawb sydd yn dyfod ato mewn fydd. Y mae efe yn addas i wneuthur hyn, oblegid mawredd gogoneddus ei Berson—a chyflawndwr anfeidrol ei swyddau. Mae efe yn esmwythau yn rhad—yn garedig—yn effeithiol—yn gyflawn, ac yn dragywyddol. Fel y mae pechod yn achos gwreiddiol a haeddiannol o bob anesmwythder, y mae yr Arglwydd Iesu yn esmwythau yn effeithiol ac yn gyflawn, trwy symud ymaith yr achos hwnw, yn yr eogrwydd, yr arglwyddiaeth, a'r halogedigaeth o hono. Dyfod ato, yw credu ynddo, fel pechadur colledig; y mae credu ynddo, fel iawn dros ein pechodau ni, yn esmwythau y gydwylbod yn wyneb gofynion y gyfraith, ac ofn damnedigaeth, ac yn heddychu y pechadur â Duw. Y mae ei waed yn glanhau oddiwrth halogrwydd pechod; ac mae ei Ysbryd, trwy yr efengyl, yn dystyrio ei lywodraeth ar yr enaid. Gan fod yr esmwythdra hwn yn gyflawn, yn gyfreithlawn, ac yn cael ei weini gŵg âg awdurdod dwyfol, nid oes neb, na dim, a ddiehoon anesmwythau pan esmwytho efe. Esmwythâdd ei eglwys oddiwrth iau drom y defodau Iuddewig; esmwythâdd arni yn aml oddiwrth erlidigaethau a gorthymderau ei holl elynion; ac esmwythder cyflawn a thragywyddol fydd rhan pawb a gredant ynddo. 2 The. 1. 7. Esa. 38. 14. Esther 4. 14. Jos. 1. 13. Rhut. 6. 13. a 8. 2. Ioan 16. 33. Act. 15. 10. Gal. 2. 13. a 4. 4, 5. Col. 4. 14. 1 Petr. 2. 24. Dan. 12. 13.

'Esmwythdra y rhai anghall a'u lladd;' oblegid eu hanwybodaeth, eu hanystyriaeth, a'u calon galedwch, yw yr achos o'u hesmwythdra, ac nid gwir waredigaeth o'u perygl mawr a'u trueni. Y maent yn sier, yn hyn, yn dra anghall, sef eu bod yn esmwythau eu hunain mewn cyflwr drwg, ac nid yn cael eu hesmwythau gan Grist, trwy symudfa cyflwr. Diar. 1. 32. Bydd dydd y farn yn ddydd o anesmwythder i'r holl bechaduriaid diedifeiriol, a diffydd yn Nghrist; ond bydd esmwythach ar rai na'u gilydd; y rhai mwyafrif anesmwyth arnynt y dydd hwnw yw y rhai a wrthodasant yr efengyl, ac a ddirmygasant y cenadon oedd yn ei chyhoeddi, am fod eu pechodau hwy yn fwy ysgeler na pechodau hyd yn nod y Sodomaidd. Mat. 10. 15.

ESROM, mab Phares, a thad Aram; un o hynafiaid Crist. Ruth 4. 18. Mat. 1. 3. Luc 3. 34.

ESTAOL, אֶסְתָּוֹל [*merched cryfio*] Barn. 13. 25.

ESTHER, neu **HADASSAH**, *He* merch Abihael, ewythr Mordecai, o 1 Ei rhieni a fuant feirw pan ydoedd hi a fagasid gan ei chefnider, (nid ei hew, Calmet) Mordecai, yr hwn a'i cyn iddo pan fu ei thad farw. Yr oed weddeiddlws, a glân yr olwg. Esthog oedd hi o herffeithrwydd ei theg yn llawen, megys yn hawddgar.' Ap a Mordecai oeddynt o hiliogaeth y r Babilon gyd â'r gaethglud a gaethgl choniah, brenin Judah, yr hwn a g buchodonosor. Edr. **MORDECAI**. o'r holl daleithiau lancesau tég yr ddevis brenines arall yn lle Fasti, yr uffudd-dod, a anffodhaodd y brenin, yn eu plith. Cafodd ffafr yn ngolw yn edrych arni. Pan, wedi ei glanh at y brenin, efe a'i hoffodd rhagor yr hi a gafodd ffafr a charedigrwydd yn yr holl wryfon; ac efe a osododd y ei phen, ac a'i gwnaeth yn frenines y yr achos o'i dyrchafiad i fod yn frei wnaeth wledd fawr i'w holl dywyso a galwyd hi *guledd Esther*. Gw ryddid i'r taleithiau oddiwrth dreth roddion i'r rhai oedd oddi amgylch a mawredd y brenin. Y mae gori Duw ar bob peth—hyd yn nod llygrydion, a'i ofal mawr am ei eglwys llynod yn nyrchafiad y gaethglud i fad hon i'r fath sefyllfa mor oruchel; yr Arglwydd, yn benaf, er mwyn ei e ganddo gaethion yr Babilon, a llawel lon iddynt trwy y gwledydd, a Ham llŷs yn ceisio eu dyfethia hwynt oll, i odd y gaethes Esther i fod yn ei effeithiol i'w gwared. Yr oedd yn r ynion yn aml, a'r clyniacth yn ei gan fod gorod iddynt ladd 75,000 w hunain. Esther 9. 16. Bu Esther offeryn o waredigaeth i'w chenedl yr cyfryw enw a'r peth iddynt trwy yr fawr hŵn, fel yr arllwyr llawer o bobl lytiaid i'r grefydd Iuddewig, ond diafod yn llawer o gefnogrwydd i weisio Ezra a Nehemiah, yn eu gwaith gy chwelyd a sefydlu yr Iuddewon yn eu ac i osod iawn drefn yn eu plith, o wladol, ac addoliad Duw. Pan yr y brenin â Nehemiah, ac yr erfyniodd i brenin ei anfon i Jerusalem i'w hadeila gwraig y brenin (yr hon oedd Esthe ei ymyl.) Neh. 2. 6. Yr hyn sy gry ei bod yn gynnorthwyol iddo yn yr brenin: (Gwel *Prideaux's Con.*, fol ac, yn ganlynol, anfonwyd ef â llyt chymynion at y tywysogion, ac at coedwig y brenin, fel y rhoddai iddo adau yn Jerusalem.

Yr Hebraid a alwent lyfr Esther neu *blyg-lyfr Esther*, am mai hi yw nodedig yn yr haues byr, cynnwysedi mor hynod offeryn yn ngwaredigaeth ewon. Pwy a'i cyfansoddodd sydd mysg y dysgedigion—rhai yn barnu mai Mordecai. Y farn fwyaf tebyg i'w decau ydoedd yr awdwr o hozo, ac i mhlith y llyfrau canonaidd. Er na am un o'r enwau trwy ba rai y gos allan yn yr Ysgrhythrau Sanctaidd,

dra amlwg ei fod wedi ei fwriadu, ac y mae yn hynod o addas i ddangos mai Duw Israel yw y gwir Dduw, yr hwn sydd yn goruwch-lywodraethu pob peth, ac yn cyflawni ei amcanion o drugredra a barn, trwy y ffyrdd a'r offerynau y gwelo efe fod yn dda. Hwyrach gadael allan enw yr Arglwydd yddo yn fwriadol. Y mae pethau hollol hysbys yn cael eu hadrodd am wir addolwyr yr **ИЗБОРАН**; megys y cydfrad yn eu herbyn i'w dyfetha, a'r waredigaeth ryfedd a gawsant; fel y gallai pob darlennydd farnu, oddiwrth y pethau eglur a diammheul hyn, ai nid Duw Israel oedd y gwir Dduw, a phen-lywodraethwr mawr yr holl fyd. Y mae yr adroddiad eglur a diaddurn o bethau a ddygwyddasant yn ngwydd yr holl fyd yn tystiolaethu yn anorchfygol, yn wyneb holl ragfarnau y gelynyion adgasaf, o blaid y Duw byw, ac mai Duw Israel oedd hwnw.

Y mae amryw bennodau ychwanegol at y llyfr hwn i'w cael yn yr Apocrypha; ond ni buont erioed yn mhlith yr ysgrifeniadau Hebraeg, ac ni ddarfu yr Iuddeuon erioed eu cymeradwyo; y maent yn cynnwys yr un pethau wedi eu hall-adrodd, gyda chwanegiadau, i'r dyben i addurno yr hanesiaeth; ond, mewn gwirionedd, ei anurddo y maent; heblaw hyny, y mae rhai pethau ynddynt yn anghytun â'r amseroedd i ba rai y mae yr hanes yn perthyn. Edr. **HAMAN, MORDECAI**.

ESTRON—IAID—ESAU, (trawn) Llad. EXTRA-NEUS; alltud, un dyethr, arall-wlad, arall-fro. 'Estronieithus,' a 'gwefusau estronol,' a arwyddocant un o iaith arall, neu lediaith, neu lygriaith. 1 Cor. 14. 21. Esa. 28. 11. Edr. **ΔΥΒΙΤΗΞ**.

ESTRYS—IAID, Heb. יצ oddiwrth eu gwaith yn galw yn uchel ar eu gilydd. Lef. 11. 16. Deut. 14. 15. Mae y gair **יצר** yn cael ei gyfieithu *estrys* yn Job 39. 13. yr hwn a gyfieithir mewn manau eraill *ciconia*. Ar ymyl y ddalen y mae yn cael ei gyfieithu yma *ciconia*, a'r gair **יצר** yn cael ei gyfieithu *estrys*. Gellir cyfieithu y geliriau, 'Adenydd yr estrys sydd estynedig, a phlu ac esgyll y ciconia.' Y gwir yw, nad ydyw un o'r ddau air yn briodol enw yr estrys ond y gair **יצר**. Ond gan fod y darluniad canlynol yn ateb i'r estrys, gellir meddwl ei fod yn cael ei alw yma **יצר pluog**, neu *aderyn pluog*, oddiwrth harddwch ei blu. Y talaf o'r holl adar ydyw; y mae ei uchder, pan y safu yn syth, yn saith neu wyth troedfedd. Y mae yn fawr ei faintioli, ei goesau yn hirion, ei adenydd yn fyrion, a'i wddf yn bedwar neu bump rhychwant. Y mae ei draed yn fôrchog, a dau o fodiau mawrion iddynt, ond y naill yn fwy na'r llall: y mae yr hwyaf yn saith modfedd o hŷd, âg ewin crasfanc iddo; y mae y llall oddeutu pedair modfedd, ac heb ewin iddo. A'r rhai hyn y luchia geryg yn ol, wrth redeg, ar ei ganlynwyr. Dywed yr Arabiaid nad ydyw byth yn yfed; ac nid yw hyn yn annhebyg, oddiwrth y lleoedd anial y preswylia ynddynt. Esa. 13. 21. a 34. 13. Job 30. 29. Jer. 50. 39. Y mae yn bwyta agos bob peth, gwellt, ceryg, haiarn, crwyn, blew, &c. Y mae ei hwyau yn fawrion, a rhai o honynt dros bum modfedd o dryfesur, ac o bwysau yn bymtheg pwys: mae y plig yn galed, ac y maent yn gwneuthur llestri i yfed o honynt. Y maent yn dra ffyrwthlon, yn dodwy 30ain neu 40ain o wyau yn yr un tymhor. Pan byddo perygl yn agos, y mae yr estrys yn cuddio ei ben, yn unig, er diogelwch; ac yn barnu, fel pechadur ffol, nad oes berygl, am nad ydyw yn ei weled. Dywedir y gellir eu cymeryd gan ddyw wedi ei orchuddio â chroen yr estrys, ac yn dnywared rhai o'i ystumiau a'i ysogiadau. Haera rhai nad oes gan

yr estrys na chlyw, archwaeth, arogliaid, na chôf; os felly, priodol iawn y dywedir am dani, 'Ni chyfranodd Duw iddi ddeall.' Gwel *Modern Universal History*.

Y mae pluf ei adenydd mewn bri mawr, ac yn cael eu defnyddio yn addurniadau mewn hetiau, ac yr oeddynt gynt mewn gwelyau, gortho, &c. Lliw naturiol ei bluf yw cymmysg du a gwyn, ond rhoddir llawer o liwiau cywrain iddynt gan gelfyddyd. Cawn hanes cyflawn o gynnoddffau yr aderyn hwn yn Job 39. 13—18. 'Yr hon a âd ei hwyau yn y ddaear, ac a'u cynhesa yn y llwch; ac y mae hi yn gollwng dros gôf y gallai troed eu dryllo hwynt, neu anifel y maes eu sathru.' Er ei bod yn y gadael yn y ddaear, neu yn y tywod, nid ydyw hanes cyffredin naturiaethwyr yn wir, ei bod yn eu gadael i'w cynhesu gan wres yr haul; canys dywedir yma (**צורר**) y *cynhesa hi hwynt*, sef trwy eistedd arnynt. Ond y mae yn gollwng dros gôf y gallai traed teithiwr, neu anifel, eu dryllo hwynt, ac heb ofalu am eu gosod, fel yr adar eraill, ar goedydd, neu holltau creigydd, er eu diogelwch.

'Caled yw hi wrth ei chywion, fel pe na byddent eiddo hi.' Fel y mae yn ddiotal am nyth i adael ei hwyau ynddo, felly hefyd y mae yn ddiserch ac yn ddiotal am ei chywion, ond yn ehedeg ymaith oddi wrthynt pan fyddo perygl, ac yn eu haughofio byth wedi hyny. Yn gwbl groes i'r fâr serchog, yr hon a amddiffyn ei chywion yn wyneb y gelyn cryfaf, er bod mewn perygl o gollu ei bywyd ei hun. Fel hyn y mae ei gwaith yn aml yn ofer, oblegid ei bod yn ddiotal perygl i'w chywion; ac yn ganlynol yn ddiotal am eu diogelwch. Y mae yr estrysiaid yn ddiareb am eu hanserchogrydd a'u creulondeb. Galar. 4. 3.

'Oblegid ni roddodd Duw iddi ddoethineb, ac ni chyfranodd iddi ddeall.' Job 39. 17. Mae y *Creawdwr mawr* yn cyfranu ei ddoniau i'w greaduriaid, yn ol ei ewyllys ei hun. Y mae pob creadur yr hyn y gwnelo Duw ef. Pob rhodd ddaionus, nid yn unig mewn dyn, ond hefyd mewn anifeiliaid, eu harddwch, eu cryfder, eu cyflymdra, eu cyfrwysdra, eu serchogrydd, &c., oddi uchod y maent oll, oddiwrth eu *Creawdwr*. Oddiwrth Dduw y mae y gradd lleiaf o ddoethineb mewn anifeiliaid a dynion yn gyffredin; pa faint mwy yn y duwionlon.

'Yr amser yr ymgoddo hi yn uchel, hi a ddiystyra y march a'i farchog.' Job 39. 18. Nid ydyw ei adenydd yn ateb y dyben i'w godi oddi ar y ddaear, ond y maent yn gynnorthwyol iddo redeg gyda fâr cyflymdra mwyaf, a thrwy hyuy yn diogelu ei hun. Rhedant yn gynt na'r march mwyaf cyffim. Y maent yn o aml yn Arabia, ond yn lliosog iawn yn Ethiopia, ac y mae yr Ethiopiaid yn bwyta eu cig. Y mae rhai o honynt mor gryffon fel y mae yr Arabiaid yn marchogaeth arnynt. Yn ngwledydd poethion Affric y mae yr estrysiaid i'w gweld, weithau, yn heidiau lliosog, ac yn ymddangos o bell yn debyg i fyddin o feirch. Yr oeddynt yn waharddedig yn ymborth dan gyfraith Moses. Lef. 11. 16. Deut. 14. 15. Mewn lleoedd anial y mae eu cynniweirfa y rhan amlaf. Esa. 13. 21. a 34. 13. Job 30. 29. Jer. 50. 39.

ESTYN—EDIG—IAD—YDD, (es-ty'n) Llad. EXTENDO; parhau, hŷyhanu, mwyhanu, gohirio, heliaethu, estyn allan. Y mae Duw yn estyn ei law heddychol a chynorthwyol at bechaduriaid, pan, trwy wahoddiadau ac addewion yr efengyl, y mae yn erlyn arnynt gymmodi âg ef yn Nghrist, ac yn addaw eu cynorthwyo â'i allu a'i ras. Diar. 1. 24. Rhuf. 10. 21.—Y mae Duw yn estyn trugaredd a heddwch fel afon, pan y mae, o'i ben-arglyddiaeth a'i ras, yn eu cyfranu yn effeithiol, yn helaeth, ac yn barhaus, ar ei bobl. Ps. 36. 10. Esa. 66. 12.

* Stat laminae clauso
Ridendum revolata caput; creditque latere,
Quae non ipsa videt. *Claudian.*

'Creawdydd y nefoedd a'i hestynydd.' Esa. 42. 5. Duw a greodd y defnyddiau yn gyntaf, wedi hyny efe a estynnodd, a ledodd, ac a ffluriodd y nefoedd o'r defnyddiau hyny; a'u gwnaeth yn hardd, yn ogoneddus, ac yn ddefnyddiol i ateb y dybenion gan y Creawdydd yn ei olwg. Mae y nefoedd fel hyn wedi ei hestyn yn addurnedig ac yn geinwch, yn dadgan gogoniant Duw, ac yn mynegi gwaith ei ddwyllaw. Ps. 19. 1.

Y mae Duw yn estyn ei law ar ddynon, ac yn eu herbyn, pan y byddo yn eu cospi â'i farnedigaethau am eu pechodau. Esa. 5. 25. Jer. 6. 12. a 15. 6. Eze. 16. 27. Edr. BRAICH.

ETAM, Heb. עָתָם [eu haderyn] dinas o Judah, rhwng Bethleham a Tecoa, ac a gadarnhawyd gan Rehoboam. 2 Cron. 11. 6. Yn agos iddi yr oedd craig, i'r hon yr aeth Samson i aros wedi taro y Philistiaid. Barn. 15. 8. O ffynon yn agos i'r ddinas hon, hwyrach ffynon y gerddi, y dygodd Pilat, ac fe allai Solomon o'i faen, ddwfr trwy dydfr-ffosydd i Jerusalem, oddi amgylch y mynyddoedd ar y sfordd. Joseph. *De Bello*, lib. iii., cap. 13. Y mae teithwyr yn rhoddi hanes am ddyfroedd hyfryd, a chrwn-byllau mawrion, yn agos i Bethleham, wedi eu gwneuthur, medd traddodiad, gan y brenin Solomon.

ETIFEDD—ION—U, (tiffedd) trefadog: Gr. κληρονομος, un yn meddiannu etiffeddiaeth trwy goelbren, oddiwrt y dull y rhanwyd gwlad Canaan, rhwng y deuddeg llwyth, yn etiffeddiaethau. Y mae Crist yn etiffedd pob peth. 'Yr hwn a wnaeth efe (sef y Tad) yn etiffedd pob peth.' Heb. 1. 2. Fel yr oedd efe yn Dduw, yr oedd yn etiffedd pob peth yr un fath, ac yn gydradd â'r Tad: Etiffedd yma, a arwydda, meddiannydd, Arglwydd, a llywodraethwr pob peth. Y mae yn cael ei briodoli yma i Grist o ran ei swydd, fel Cyfryngwr: pa beth bynag ydyw o ran ei swydd, y mae felly trwy osodiad. 'Yr hwn a wnaeth efe,' Gr. εθεκε, yr hwn a drefnodd, a osodd efe. Trwy drefniad a gosodiad y mae Crist yn Dduw-ddyn, ac y mae yn ei holl swyddau. Y mae yn ei swyddau trwy osodiad. Ps. 2. 6. Act. 2. 36. Heb. 3. 1, 2. Deut. 18. 18. Golygir yma ei osodiad trwy y cyffammod rhyngddo ef a'r Tad: yr addewidion a wnaud iddo cyn ei ddyfodiad yn y cnawd, o'r cyfryw etiffeddiaeth; ac hefyd, ei osodiad, ar ei esgyniad i'r gogoniant, yn y meddiant a'r llywodraeth o bob peth. Mae y geiriau *pob peth*, yn mynegi eangder a manylwydd ei llywodraeth. Nid oes dim yn yr holl greadigaeth faith i gyd nad yw yn ei feddiant, a than ei llywodraeth; a'r cwbl er mwyn ei eglwys. 'A'i rhcddes ef yn ben uwchlaw pob peth i'r eglwys.' Eph. 1. 22. *Pob peth*,—ei etholedigion yn benaf, ac erddynt hwy *pob peth* arall, sef angelion da a drwg; dynion y byd, a holl lywodraethau y byd; cwbl awdurdod yn ei eglwys a'i holl drefniadau; holl ragorfreintiaid a rhadau yr eglwys; pob doniau addas er ei haddeliadaeth a'i chysur; a gogoniant tragwyddol. Mat. 21. 38. a 25. 32. 2 Cor. 2. 14. Rhuf. 14. 10. 2 Tim. 4. 8. Ioan 17. 2. Heb. 9. 12. Eph. 1. 14. a 4. 8.—13. Ioan 17. 5, 22, 24. 1 Cor. 12. 7, 13, 14. 1 Petr. 3. 10, 11.—Mae y saint yn etiffedion yr addewid, cyflawnder, iechydwrtaeth, gras y bywyd, y deyrnas, y byd, i Dduw, a chyd-etiffedion gyda Christ. Trwy Grist, a'u hundeb ág ef, y mae ganddynt hawl rydd, gyfreithlon, i'r holl addewidion, bendithion, creaduriaid, a holl gyflawnder Duw. Heb. 1. 14. a 6. 17. a 11. 7. Rhuf. 4. 13. a 8. 17. Iago 2. 5. 1 Petr. 3. 7. Gal. 4. 7.—Y mae holl feibion Duw fel hyn yn etiffedion, 'Os plant, etiffedion hefyd;' ac y mae eu hetiffeddiaeth yn anlygreddig, a dhalogedig, a diddifiadedig. 1 Petr. 1. 4.

ETIFEDDIAETH—AU, (etiffedd) etifiant, tref-

tadaeth, meddiant. Yr hyn a feddianno un trwy dref-tadaeth, neu rhyw hawl gyflawn. Mae Duw ei hun, yn ei holl gyflawnder dwyfol, a'i iechydwrtaeth, yn etiffeddiaeth i'w bobl; y mae ganddynt hawl gyflawn ac anrhydeddus iddi trwy Iesu Grist, eu Pen-cyflawmodwr; y maent hwy yn byw arni, ac yn ymhyfrydu ynddi. Ps. 16. 5. a 73. 25, 28. a 119. 57. Gal. 3. 24.—Y mae ei bobl yn etiffeddiaeth yr Arglwydd; y mae ganddo hawl gyflawn ynddynt fel eu Creawdwr, eu Prynwr, a'u Gwaredwr; ac y mae ganddo ofal am danynt, ac llesyd y mae ei benurlodeb gyda hwynt. Deut. 4. 20. a 32. 9. Ps. 33. 12. a 78. 71. a 94. 14. a 106. 5. Jer. 10. 16. Joel 2. 17.—Y mae y Cenedloedd yn etiffeddiaeth Crist, gwedi eu rhoddi iddo fel Cyfryngwr, i'w galw, eu hachub, a'u gwaredu ganddo. Ps. 2. 8. a 22. 27. a 72. 8. Dan. 7. 13, 14.—Am fod etiffeddiaeth Canaan ddaearol yn cysgodi y Ganaan nefol, y mae y ddiweddar, yn aml, yn cael ei galw yn etiffeddiaeth. Act. 20. 32. Eph. 1. 14. Heb. 9. 15. 1 Petr. 1. 4, &c. Y mae gorchymynion Duw yn etiffeddiaeth ei bobl; y mae ganddynt hawl ynddynt—y maent yn byw arnynt—ac yn ymhyfrydu ynddynt. Ps. 119. 111.—Yr Arglwydd oedd etiffeddiaeth y Lefiaid, am eu bod yn byw ar ei aberthau. Deut. 10. 9.—Plant ydynt etiffeddiaeth yr Arglwydd; ete sydd yn eu rhoddi, a dylai rhieni eu cyfrywio hwy yn llawen i'r Arglwydd. Ps. 127. 3.—Etiffeddiaeth dyn annuwiol ydyw cospedigaethau ofnadwy, a gwaeau diddarfod. Job 20. 29. a 27. 13.

'A thi a etiffedi ynot dy hun, yn ngwydd y Cenedloedd.'—'Ac ymhalogi ynot dy hun.' Dr. M.—'A mi a halogir o'th blegid di yn ngwydd y Cenedloedd;' sef mi a oddefaf fy enw gael ei halogi dros amser. Eze. 22. 16. Cymb. pen. 20. 9, 14. a 36. 21, 22. Gwel Newcome a Vatablus. Y mae gwahaniaeth cyfieithiadau y geiriau yn tarddu oddi wrth yr anhawsdra penderfynu gwreiddyn y gair עָתָם pa un ai o'w a arwydda etiffedd, neu o'w a arwydda halogi. Gogwydda fy meddwl i at gyfieithiad Dr. M. fel yn fwy unol â rhanau eraill o'r llyfr.

ETWA, (ed-gwa) etto, er hyn, lyd yn hyn.—'Etwa ar dy 'air di, mi a wriaf y rhwyf.' Luc 5. 5. a 22. 47. W. S.

ETHAM, Heb. עֵתָם [eu harwydd, neu nerth] y drydedd wersyllfa i'r Israeliaid, yn eu taith o'r Aipht, yn agos i ben uchaf y Môr Coch. Exod. 13. 20. Num. 33. 6.

ETHAN, Heb. אֵתָן [cryf] 1. Ethan yr Ezrahiaid, y gwr doethaf yn ei oes: etto yr oedd Solomon yn ddoethach nag ef. 1 Bren. 4. 31. Yr un yw Ethan yr Ezrahiaid ag Ethan mab Cusi, mab Merari, o lwyth Lefi, yr hon oedd bencerdd yn ngwasanaeth y deml. 1 Cron. 6. 44. a 15. 17, &c. Cyfenwir Ps. lxxxix, ar enw Ethan yr Ezrahiaid. Gelwid ef hefyd, yn ol barn rhai, Jeduthun; yr oedd iddo chwech o feibion, y rhai oeddynt benau cynnyfer o ddosparthiadau o gantorion yn y deml. Cyflwynwyd amryw o'r Psalmiau iddo ef a'i feibion i'w canu. 1 Cron. 16. 41, 42. Ps. xxxix, lxii, &c.—2. Mab Zerah, mab Judah. 1 Cron. 2. 6.

ETHANIM, Heb. אֵתָנִים [cryf] y seithfed mis o'r flwyddyn gysegredig, a'r cyntaf o'r flwyddyn wiadol. Yr oedd 30 o ddyddiau yn y mis hwn, ac yr oedd yn ateb, mewn rhan, i Medi a Hydref. Yn y mis hwn y cysegwyd teml Solomon. 1 Bren. 8. 2. Gwedi dychweliad yr Iuddewon o gaethiwed Babilon, gelwid ef Tizri.

ETHBAAL, Heb. אֵתְבַאל [y llywodraethwr] brenia y Sidoniaid, tad Jezebel, gwraig Ahab. 1 Bren. 16. 31.

ETHER, Heb. אֵתֶר [careg] dinas yn llwyth Judah. Jos. 15. 42.

ETHIOPIA—AD—AID—ES, [*Groeg, Ilosgiad wyneb*, oddiwrth *αιθω, Ilosgi*, ac *οψις wyneb*; *Heb. ארץ עֲשׂוּ*, *du*]. Y mae y LXX. yn cyfieithu y gair *ארץ אֲשׁוּר*, *Ethiopia*, yn gyffredinol, a'r cyfieithwyr i'r amrywiol iethoedd wedi hynny a'u dilynasant. Y mae yr ysgrifthyrau, o'u debygol, yn crybwyll am dair gwlad wrth yr enw hwn: 1. Cush, neu Ethiopia, ar lán yr afon Gihon.—2. Cush, neu Ethiopia, o du y dwyrain i'r Môr Coch.—3. Cush, Ethiopia, neu Abyssinia, o du y dehau i'r Aipht, a dehau-orllewinol i'r Môr Coch. Pan y sonir yn yr ysgrifthyrau am Ethiopia, rhaid sylwi yn fanwl ar wahaniaeth rhwng y gwledydd sydd yn myned dan yr enw hwn, a'r gwahanol genedloedd oedd yn preswyllo ynddynt. Nid ydyw yr hanes sanctaidd yn enwi ond un Cush, mab Ham, a brawd Canaan, a thad Nimrod, Sebah, Hafilah, Sabta, Raamah, a Sab-techa; a thad Sebah a Dedan. Pa un a ydyw yr holl gwledydd yn cael eu henwau oddi wrtho ef, a elwir Cush, neu Ethiopia, yn yr ysgrifthyrau, sydd ansicr. Y mae llawer yn barnu mai yn Arabia Ddedwydd, o du y dwyrain i'r Môr Coch, yr oedd ei drigfa ar y cyntaf, ac i'w hiliogaeth fyned trosodd oddi yno dros y môr i Ethiopia, a'i poblogi.

1. Dygodd brenin Assyria y Cushiaid, neu y Cuthiaid, yn ol tafodiaith Caldea, o'r cyntaf, sef Ethiopia ar lán yr afon Gihon, i breswyllo yn ngwlad y deg llwyth, lle yr addolasant Nergal eu duw. 2 Bren. 17. 24.

2. Sonir am yr all, sef Cush, neu Ethiopia, o du y dwyrain i'r Môr Coch, gyda Midian, ac a ysgydwyd gan y ddaear-gryn a ddygyddodd pan ddigsgynodd Duw ar fynydd Sinai. Hab. 3. 7. Gelwir Sephora, gwraig Moses, Cushes, neu Ethiopes, am ei geni yn y wlad hon. Num. 12. 1. Tebygol mai Ethiopiaid o'r wlad hon, dan Zerah eu brenin, a sehtant, 1,000,000 o honynt, yn erbyn Asa brenin Judah. Rhai a farnant mai brenin y wlad hon ydoedd Tirhaca, (2 Bren. 19. 9.) ac mai yr un wlad a feddylir yn y lleoedd canlynol; Esa. 43. 3. a 45. 14. Topaz Ethiopia, a gafwyd yn y Môr Coch, ar gyffiniau y wlad hon.

3. Cush, Ethiopia, neu Abyssinia, gwlad dehau-orllewin i'r Môr Coch, ac o du y dehau i'r Aipht. Dywedir fod Ahaferus yn teyrnasu o India hyd Ethiopia, sef Abyssinia. Yr oedd y wlad hon unwaith yn ymerodraeth èang iawn, yn cynnwys pump a deugain o deyrnasoedd. Y mae yn wlad fynyddig, boblog. Y trigolion ydynt dduon, neu rudd-efydd. Y mae yno rai mynyddoedd halen, ac yn eraill y mae mwngloddiau o halarn, ac efydd, ac aur. Yr afon fwyaf yn Ethiopia ydyw y Nilus, i ba un y mae y rhan fwyaf o'r afonydd bychain yn rhedeg. Y mae y Nilus, medd awdyr credadwy, yn rhanu yn ddwy gainc; y Niger, yr hon sydd yn myned trwy gwledydd meithion Affrica, tu a'r gorllewin; a'r Nile, yr hon sydd yn rhedeg trwy wlad yr Aipht i Fôr y Canoldir. Y mae hon yn chwyddoedd dros ei cheulnau, ac yn llifo yr holl wlad, yn Mehefnaf a Gorphenaf, pan fyddo yr eira yn toddi ar fynyddoedd Abyssinia, a gwlawogydd trymlon gyda hynny. Dros bedwar mis yn y flwyddyn, y mae nwy o wlawogydd yn Abyssinia, nag, hwyrach, yn un parth arall o'r byd.

Y mae rhai yn barnu mai yn y wlad hon yr oedd brenines Sheba yn teyrnasu. Y mae yn ddiogel fod yr Ethiopiaid yn enwaedu, yn cadw y seithfed dydd yn Sabboth hyd heddyw. Hwyrach dwyn Cristionogrwydd i Ethiopia gan yr eunuch mor fore a dyddiau yr apostolion. Ceir hanes am eglwys Gristionogol yno yn y bedwredd ganrif, ac o hynny hyd yn hyn. Gwnaeth y Mahometaniaid ymdrechadau gwaeddyd i daenu eu twyll yn y wlad hon; ond yn ofer. Bu eenadau Pabaidd hefyd yn ymdrechu taenu eu cyfeilornadau hwythau yno, wedi denu y brenin i fod o'u tu; ond wedi gwrthryfel o'r achos, gwaharddwyd y

Pabyddion i ddyfod i'r deyrnas. Y mae eu Cristionogrwydd yn gymysgedig â llawer o ddefodau coel-grefyddol, ac yn dra llygredig. Ond diammen yr ymwel yr Arglwydd etto yn rasol â'r wlad hon, ac yr estyn Ethiopia etto ei dwylaw yn brysur at Dduw; ac y genir rhai i Dduw yn Ethiopia. Ps. 68. 31. a 87. 4.

Cyffelybir yr Iuddewon gan y prophwyd i'r Ethiopiaid, o herwydd eu hanwybodaeth, eu diddarbodaeth, eu ffield-dra Paganaudd, a'u cynnefnra â llwybrau pechadurus. Jer. 13. 23. Amos 9. 7.

ETHNIG, *Gr. εθνικός*; cenedl ddyn; un o'r cenedloedd, mewn cyferbyniad i un o'r genedi Iuddewig.—'Bydded ef i ti megys yr ethnig a'r publican.'—'Bit ef y-ty megis cenedlic a phublican.' W. S. Gadawodd ein cyfieithwyr ni y gair *Groeg* yn y fan hon heb ei gyfieithu; yr un gair, yn y rhif lliosog, a gyfieithir *ceneddloedd*. Mat. 6. 7. a 18. 17. Bydded ef i ti, nid fel brawd yn yr Arglwydd, ac aelod o gorph dirgeledig Crist, ond golyga ef fel pechaduriaid diedifeiriol eraill; ac ymddwyn tu ag ato, fel y mae i ti ymddwyn yn ol cyfarwyddiadau gair Duw tu ag atynt hwythau. Y mae ei barhad yn ei bechod, wedi cymaint o rybyddion caredig, yn profi ef fod etto, yn ol pob ymddangosiad, heb ei gyfnewid; ac y mae ein hymddygiad ninnau tu ag ato i fod fel tu ag at y cyfryw.

ETHOL—EDIG—AETH—ION, (tol) *Gr. εκλεκτομαι, εκλεκτος*; *Llad. ELIGERE*: dethol, dewis, dewlsedig; detholedigaeth, detholedigion. Ethol yw dewis rhyw beth, neu rhyw le, neu rhyw bersonau, o blith eraill, i ryw ddybenion, swyddau, gwasanaeth, neu waith neillduol, yn ngolwg yr etholwr. Arwydda bod ganddo *haw* i ddewis, *ewyllys rydd* yn dewis, a *dybenion* i'w hateb trwy hynny. Hefyd, y mae yr etholedig yn cael ei ystyried yn hynny, yn gwbl, yn ddyoddefol, ac yn hollol wrth ewyllys yr etholwr. Y mae yn aml yn cael ei brodiol i le neillduol, megys Jerusalem. 1 Bren. 11. 13. Neh. 1. 9. O bersonau i ryw swyddau, megys Dafydd, i fod yn frenia: (1 Cron. 28. 4.) y deuddeg apostol i'r swydd oruchel hōno: (Luc 6. 13. Ioan 13. 18. Act. 1. 24. a 15. 7.) y diaconiaid: Act. 6. 5.—Ond yn fwyaf neillduol, y gair etholedig, neu etholedigion, a lefarir, yn 1. Am Grist, yr hwn, er tragwyddoldeb, a etholwyd ac a neillduwyd gan y Tad, i fod yn ben-cyflammodwr i'w eglwys, ac yn Gyfryngwr, ac yn Fechnydd, i'w phrynu a'i gwaredu. Esa. 42. 1. Luc 23. 35.—2. Am yr angelion, y rhai a ddewisodd Duw o blith eraill, i fod yn gyfranogion o ddedwyddwch tragwyddol. 1 Tim. 5. 21.—3. Am genedi Israel, yr hon a etholodd, ac a neillduodd yr Arglwydd o blith y cenedloedd eraill, i fod yn eglwys ac yn bobl iddo. Esa. 45. 4. a 65. 9, 22. Ps. 105. 43.—4. Am y rhai a ddewiswyd gan Dduw yn Nghrist i gaffael iechydwrtaeth a bywyd tragwyddol, allan o bob llwyth, ac iaith, a phobl, a chenedl. Tit. 1. 1. Dat. 5. 8, 9.

ETHOLEDIGAETH, yn yr ystyr diweddaf, 1. Sydd weithred yn tarddu o *gariad neillduol* Duw. Cariad Duw yn unig oedd yr achos cymbelliadol yn y weithred hon. Yr oedd y cariad hwn yn Nuw hefyd yn hollol *rydd a rhad*; nid oedd un achos ynddynt hwy yn ei gymhell i'w caru; ac nid oedd Duw yn rhagweled y byddai un achos haeddiannol byth, yn y gwrthddrychau. *Pechaduriaid* a *gelyntion* ydoedd gwrthddrychau ei gariad; ac felly y buasant yn parhau ond buasal iddo ef eu caru; ac yn ganlynol, eu gwaredu. Rhuf. 5. 6—10. Eph. 2. 4. Y mae y cariad neillduol hwn tu at wrthddrychau yr etholedigaeth, yn *dragwyddol* ac yn *ddigysfnewid*. Jer. 31. 3.

2. Gweithred o *ben-arglwyddiaeth* Duw ydyw, yn

ol boddlonrwydd ei ewyllys ei hun. Nid oes yr un rheswm paham y mae eife yn dewis y gwrthdrysychau, ond ei awdurdod a'i ewyllys. Y mae ganddo *awdurdod* i wneuthur hyn; a'r neb y *myso* y mae eife yn trugarhau wrtho. Rhuf. 9. 11—23. Mae *awdurdod* Duw ar ei greaduriaid yn oruchel, ac yn annibynol, yn tra rhagori ar bob awdurdod a ddichon fod gan un creadur ar y llall, i'r gradd y mae y Creawdwr mawr yn rhagori ar ei greaduriaid. Nis dichon fod gan un creadur awdurdod gyflawn ar greadur arall ond a roddo Duw iddo; ond y mae awdurdod Duw ar bob creadur, ac yn hollol annibynol. Y mae ganddo hefyd awdurdod ar bechaduriaid, fel llywodraethwr a barnydd cyflawn, i'w heuog-farnu a'u cospi yn gyflawn; ac os arbed neb, o'i ben-arglwyddiaeth a'i ewyllys da y mae yn gwneuthur hyn. Gallasai adael pawb yn eu trueni, ac o'i ben-arglwyddiaeth y mae yn dewis ac yn achub y sawl y mae yn ei achub.

3. *Etholedigaeth ddammodol yw, ac anghynewidiol*. Nis dichon dim ddygydd yn y gwrthdrysychau nad oedd Duw yn ei ragweled cyn eu hethol. Nid ynddynt hwy yr oedd achos eu hetholiad, ond yn Nuw ei hun; ond y mae eife yn anghynewidiol. 'Y mae eife yn un, a phwy a'i try ef? a'r hyn y mae ei enaid yn ei chwennychu, efe a'i gwna.' Y mae cadarn sail Duw, yn *etholiad ei bobl*, yn sefyll yn ddigryn ac yn ddygyfnewid. Job 23. 13. 2 Tim. 2. 19. Pa. 33. 11. Gan nad ydyw iechydwrtaeth o weithredoedd, ond o'r hwn sydd yn galw, bydd i'r arfaeth yn ol etholedigaeth Duw sefyll. 'O herwydd Arglwydd y lloedd a'i bwriadodd, a phwy a'i diddyma? Fy nghynghor (medd efe) a saif, a'm holl ewyllys a wnaif.' Rhuf. 9. 11. Esa. 14. 27. a 46. 10.

4. *Y mae yn dragywyddol*. Etholodd Duw hwynt o'r dechreud i iechydwrtaeth, cyn seiliad y byd. 2 Thea. 2. 13. Eph. 1. 4. Hysbys i Dduw yw ei weithredoedd oll erioedd. Y mae rhagwybodaeth Duw o bethau i ddyfod yn gorplwys ar ei arfaeth yn arfaethu y cyfryw bethau i ddyfod. Yn ganlynol, y mae eife wedi goeod, er dragywyddoldeb, gyd âg ef ei hun, pa bethau bynag oedd eife i'w cyflawni mewn amser. Os yw hyn yn grededig am bob cangen o arfaeth Duw, pa faint mwy am ei osodiad penaf mewn perthynas i iechydwrtaeth ei bobl, yn mha un yr oedd ei ogoniant yn y modd mwyaf ardderchog i ddysgleirio allan?*

5. Y mae yn *etholedigaeth bersonol*, sef o nifer penodol o bersonau o hilogaeth Adda syrtiedig, i gaffael iechydwrtaeth a bywyd dragywyddol. Y mae cynghor Duw yn hyn yn (*ορισμην βουλην*) *rhagderfynedig*, yr hyn ni fuasai pe na buasai y personau yn derfynedig. Y maent yn cael eu galw, 'y rhai a etholodd—llestri trugaredd—y rhai a appwyntiodd Duw i gaffael iechydwrtaeth—y rhai a etholodd Duw o'r dechreud i iechydwrtaeth—y rhai a ragluniwyd i'w galw, eu cyflawnhau, a'u gogoneddu—y defaid a roddwyd i Grist gan y Tad—y gweddill yn ol etholedigaeth gras—ychyngid wedi eu dewis—rhywogaeth etholedig.' Act. 2. 23. Ioan 13. 18. Rhuf. 9. 23. 1 Thea. 5. 9. 2 Thea. 2. 13. Rhuf. 8. 29. a 11. 5. Ioan 10. 29. Mat. 22. 14. 1 Petr 2. 9.

6. Y maent wedi eu *hethol* i greu—i fod yn sanctaidd ac yn ddifeisus—wedi eu raglunio i fod yn un ffurf a delw ei Fab—i fabwyddu—wedi eu hethol o'r dechreud i iechydwrtaeth, trwy sancteiddiad yr Ysbryd, a fydd i'r gwirionedd. Eph. 1. 4, 5. Rhuf. 8. 29. 2 Thea. 2. 13. Yn yr etholedigaeth yr oedd Duw yn bwriadu dangos y caredigrwydd mwyaf i

bechaduriaid, a dangos yr adgaerwydd mwyaf at bechod—ei gospi yn ol ei haeddiant, ei gondemniio, a'i ddystrywio, yn nghyd â holl lywodraeth bechadurus y diafol. Yr oedd cymaint o drugaredd ag a ddengys Duw byth i bechaduriaid, a chymaint o sancteiddrwydd ag a gyfrana eife byth iddynt, ac, yn ganlynol, a feddiannant hwythau, i gyd yn yr etholedigaeth. Nis dichon i'm weithred o eiddo y Duw mawr, mewn amser, ddangos cymaint o gyflawnder, sancteiddrwydd, a daloni Duw, ag oedd yn ei arfaeth yn nhragywyddoldeb yr *ethol*; canys yr oedd y cwbl a ddangosir yn ei holl weithredoedd mewn amser yn gynnwysedig yn ei arfaeth yn ethol. Yn ethol yr oedd y cariad a'r daioni mwyaf yn gweithredu yn Nuw, yn anfeidrol sanctaidd ac yn gyflawn. Ni buasai neb yn sanctaidd—ar ddelw Mab Duw—yn credu ac yn ufuddhau i'r gwirionedd—nac yn parhau hyd y diwedd, oni buasai eu bod wedi eu hethol i hyn. Sylfaen yr holl adelladaeth yw yr etholedigaeth. Y cyflawnhad, yr hyn oedd Israel yn ei geisio trwy weithredoedd y ddeddf, ac ni chafodd, yr etholedigaeth a'i cafodd; ond pe buasai heb etholedigaeth, ni chwasai neb y frainth byth. Am hyn, gwadu a chablu etholedigaeth, yr un peth ydyw a gwadu a chablu Duw, yn yr amlygiadau mwyaf gogoneddus o'i gariad a'i daioni; a chablu *holl* drefn yr iechydwrtaeth, yn holl ddyfaderodd doethineb Duw ynddi; holl ffirwythau sancteiddrwydd trwyddi, a holl gysuron y duwiolion, a gogoniant dragywyddol, sydd yn tarddu allan o honi.

7. *Etholedigaeth yn Nghrist ydyw*. Y maent yn cael eu bendithio & phob bendith ysbrydol yn y nefolion leoedd yn Nghrist, mewn amser, am eu bod wedi eu *hethol ynddo* ef cyn seiliad y byd. Pe buasant heb eu *hethol ynddo*, ni buasant byth yn cael eu *bendithio ynddo*. Ni buasai Crist yn Gyfryngwr i bechaduriaid o ddyinion mwy na'r angelion syrtiedig, na'i farwolaeth yn iawn dros bechodau y naill mwy na'r llall, oni buasai gosodiad Duw yn yr arfaeth, ac iddo yn y gangen hōno yn neillduo o'r arfaeth, etholedigaeth, drefnu hyn. Etholedigaeth, yn yr arfaeth fwr dragywyddol, a drefnodd, ac a osododd yr undeb cyfammodol rhwng Crist a'i etholedigion, yr hwn ydyw sylfaen gadarn yr holl iechydwrtaeth. Oni buasai gosodiad y Personau Dwyfol yn yr arfaeth, ni buasai marwolaeth Crist yn iawn dros bechodau neb; ond y mae eife yn *etholedig*, a hwythau yn *etholedigion ynddo*; ac, yn ganlynol, yn y cyfammod, yr un yw eife a hwythau. Y mae eife yn gwbl drostynt hwy, ac iddynt hwy, yr hyn sydd yn angen arnynt hwy ei fod.

Gelwir Crist, yn aml, yn yr ysgrythyrau, mewn ffordd o ragoroldeb, yr *etholedig*, neu, *dewisedig* Duw. 'Wele fy ngwas, yr hwn yr ydyw yn ei gynnal; fy etholedig, yn yr hwn y mae fy enaid yn foddol.' 'Os hwn yw y Crist (*ο χριστος*) etholedig Duw.' 'Maen bywiol—eithr etholedig gan Dduw, a gwerthfawr.' 'Gwnaethum ammod a'm betholedig.' 'Dyrcheffais un etholedig o'r bobl.' Esa. 43. 1. Luc 23. 35. 1 Petr 2. 4. Ps. 89. 3, 19. Y mae Crist yn etholedig Duw, fel y mae yn Dduw, ac fel y mae yn ddyw. Fel yr oedd yn Dduw, nis gellid ei ethol i ogoniant a dedwyddwch hanfodol ychwanegol i'r hyn oedd ganddo eisoes mewn gradd anfeidrol, er fod ei ogoniant mynegol yn ychwanegol trwy hyn. Fel dyn, etholwyd ef gan Dduw i'r graddau uchaf o ogoniant a dedwyddwch a allai dynoliath eu meddiannu a'u mwynhau. Fel Duw-ddyn, etholwyd ef i'r swydd a'r gogoniant o fod yn Gyfryngwr rhwng Duw a dyn, a Phen yr holl greadigaeth etholedig. Ei anfeidrol deilyngdod a'i addarwydd, o ran ei natur ddwyfol, oedd sylfaen ei etholiad; ond, o ran ei natur ddyw, yr oedd ei etholiad yn rhydd ac yn ben-arglwyddiaethol; yn y golygiad hwn, ei etholiad oedd *sylyfaen*

* Omnisque futurorum praesentia in decreto Dei fundatur: consequenter ab aeterno apud sese constituit, quiquid exsequitur in tempore. Id si de omnibus Dei decretis credendum est, comprimis teneri debet de exilio hoc decreto, quo constituitur—tamquam suam revelare in aeterno hominum stata. Witsius De v. Fed., lib. iii. cap. 4. sec. 13.

ei *deilyngdod*. Yr oedd ei etholiad, fel yr oedd ef yn Dduw, yn amlygiad o fawr amryw ddoethineb Duw, yn dewis un o'ŷ chymhwysderau mor addas ynddo i'r swydd—ac nid oedd neb yn abl barnu am ei addasrwydd, ond anfeidrol ddoethineb. Yr oedd ei etholiad, fel yr oedd ef yn ddyw, yn amlygiad gogoneddus o ben-arglwyddiaeth Duw a'i ras.

Y mae pen-arglwyddiaeth Duw yn etholiad Crist, yn ymddangos amryw ffyrdd:—1. O ran y natur oedd i'w dyrchafu felly, sef y natur ddydol, rhagor naturiaeth yn rhyw arall o greaduriaid.—2. Iddo gymeryd hād naturiaeth gwmpiedig, lygredig, sef naturiaeth creaduriaid wedi gwrthryfela, mynel yn elynion, yn ffaidd, ac yn druenus.—3. Yn dewis y ganegen o'r hiliogaeth yr oedd i gael ei ddydolnoliaeth o honi, sef o hād Abraham, Dafydd, &c.—4. O herwydd ei etholiad gan Dduw, yr oedd y dyn Crist Iesu yn rhydd oddi wrth lwgr y natur ddydol, ac, yn ganlyniol, yn rhydd oddi wrth bechod a damnedigaeth: yr oedd cariad rhad, pen-arglwyddiaethol, neillduol Duw tu ag ato ef, yn gystal a thu ag at ei holl bobl, yn ymddangos yn hyn. Yr oedd ei holl sancteiddrwydd, ufudd-dod, gweithredoedd da, a'i barhad, yn tarddu oddi wrth gariad neillduol Duw tu ag ato ef, fel ei etholedig, yn gystal ag i'w holl aelodau ynddo. Am mai etholedig Duw oedd yr hwn yr oedd yn ei gynnal, ni ddiffygodd yn ei holl ddyoddefiadau trymion. Pe busasai ei nerth, ei egni, a'i gariad, yn cael eu gorchfygu gan ei ddyoddefiadau, busasai trwy hyn yn euog o bechod, ac ni busasai ei ddyoddefiadau yn aberth o arogl peraid, ac ni ddaethai ef, na'i holl ynddo, byth i'r lân. Ond am mai etholedig Duw ydoedd, cynnal-iwyd ef ei effeithiol. Y mae ei gyfiawnhad a'i ogoneddiad ef, yn gystal a'i holl aelodau, yn ffwrth rhag-wybodaeth a rhagluniad Duw. Bydd y dyn Crist Iesu, fel ei holl aelodau etholedig, yn edrych ar gariad Duw tu ag ato, fel yr etholedig; ac wrth edrych bydd yn rhyfeddu, yn llawenyachu, ac yn gorfoleddu ynddo byth. Bendithia Dduw byth am ei gariad rhyfedd, pen-arglwyddiaethol, yn ei ddewis, ac yn ei gynnal rhag soddi yn y dyfnderau mawrion y bu ynddnt, a'r gogoniant annhraethol a thragywyddol sydd ganddo i'w fwynhau.

Crist, yn ei etholiad, yw Pen yr etholedigaeth, a Phen yr holl etholedigion: etholwyd Crist, ac etholwyd yr etholedigion ynddo; dyma y ffordd y penderfynodd Duw i'w cael hwynt yn ol ato ei hun. Dewisodd Crist, a rhoddodd ei bobl etholedig iddo, i fod yn eiddo iddo, yn aelodau o hono; fel y trefnodd y Pen i gogoniant, trefnodd yr holl aelodau ynddo. Felly, etholiad Crist ydyw sylfaen eu hetholiad hwy; fel mae ei gyfiawnhad a'i ogoneddiad, yn sylfaen eu cyfiawnhad hwy a'u gogoneddiad. Heb etholedigaeth Crist, a'i etholedigion ynddo, ni busasai Crist yn llesau dim, ni busasai ei furwolaeth yn lawn, ni busasai ei gyfodiad er cyfiawnhad, na'i esgyniad er gogoneddiad; ni byddai gwylf sōn am iechydwrtaeth, na bywyd; nid ydyw y cwbl oddi amgylch i ni ond tywyllwch, annhrefn, ac ammhewsrwydd. Nid ydyw prynedigaeth, na galwedigaeth, nac adgyfodiad, na gogoneddiad, ond sŵn geiriau tywyll, ammhewsius, a disylwedd, heb etholedigaeth. Y mae holl hiliogaeth Adda, yn ddi-ddad, yn druenus am byth, heb etholedigaeth i achub y rhai a achubir. Edrychait, gyda gorfoledd, ar y drefn ryfedd gwedi ei chwblhau; a rhyfeddait, gyda pharch diddarfod, ddyfnion bethau Duw, yn cael eu hamlygu ynddi a thrwyddi hi. 'Mor werthfawr yw dy feddyliau genyf, O Dduw! mor fawr yw eu swm hwynt!' Ps. 139. 17.

Y mae y rhai fel hyn a etholwyd yn Nghrist, yn cael eu galw yn ol arfaeth Duw, trwy ei Ysbryd ef yn gweithio mewn pryd amserol—y maent yn ufuddhau trwy ras i'r alwedigaeth—yn cael eu cyfiawnhau yn rhad—yn cael eu gwneuthur yn feibion i Dduw trwy

fabwys—a wneir yn gyffelyb i ddelw ei unig Fab ef, Iesu Grist—a rodiant yn grefyddol mewn gweithredoedd da—ac o'r diwedd, trwy drugaredd Duw, a feddiannant ddedwyddwch tragrwyddol.

Y mae 'duwioI ystyried rhagluniath, a'n hetholedigaeth ni yn Nghrist, yn llawn o ddyddanwch melus, hyfryd, ac annhraethol i'r duwioIion, a'r rhai sydd yn clywed ynddnt eu hunain weithrediad Ysbryd Crist yn marwahu gweithredoedd y cnawd, a'u haelodau daeacrol, ac yn tynu i fynu eu meddwl at bethau uchel a nefol, yn gystal oblegid ei fod yn cadarnhau yn fawr, ac yn cryfhau eu ffydd am iechydwrtaeth dragrwyddol, i'w mwynhau trwy Grist; ac oblegid ei fod yn gwresog ennynnu eu cariad tu ag at Dduw; felly i'r rhai manylaidd a chnawdol, sydd heb Ysbryd Crist ganddnt, y mas bod barn rhagluniath Duw yn wastadol ger bron eu llygaid, yn dramgwydd tra pheryglus, trwy yr hwn y mae y diafol yn eu gwtbio naill ai i anobaith, ai ynte i ddirafwch aflanaf fuchedd, nid dim peryglus nag anobaith.' Gwel EPHYGL XVII., Eglwys Loegr.

Dylem sylwi yn dda, mai nid arfaeth Duw ydyw ein rheol ni o ran ein cred a'n hufudd-dod; arfaeth Duw ydyw ei reol ei hun, yr hwn sydd yn gweithio pob peth yn ol cyngbor ei ewyllys ei hun. Ond mae addewidion Duw i'w credu genym ni, ac ewyllys Duw i'w chanlyn, fel y gwneir hwynt yn amlwg i ni yn ngair Duw.

Nodau amlyg etholedigion Duw:—1. Rhai gwedi eu galw a'u cyfiawnhau, ac i'w gogoneddu. Rhuf. 8. 30. 2 Petr. 1. 10. Dat. 17. 14.—2. Rhai sydd yn meddiannu ffydd o weithrediad Duw. Tit. 1. 1.—3. Nad oes dim gan neb yn gyfiawn i'w roddi yn eu herbyn. Rhuf. 8. 33.—4. Rhai y mae yr efenngyl yn dyfod atynt, nid mewn gair yn unig, eithr hefyd mewn nerth, ac yn yr Ysbryd Glân, ac mewn sicrwydd mawr. 1 The. 1. 4, 5.—5. Rhai sanctaidd ac anwylf gan Dduw. Col. 3. 12. Phil. 4. 1.—6. Rhai sydd yn gwigo am daunynt ymysgaroedd trugareddau, cymwynaagarwch, gostyngmeiddrwydd, addfwynder, ymaros. Col. 3. 12.—7. Rhai nas gellir eu twylio i gyfeillornadau dnystriol, a bucheddu annuwiol annulol â chyflwr o ras ac iechydwrtaeth. Mat. 24. 24.

Fod yr etholedigaeth yn athrawiaeth ysgrthyrol, ac etholedigion ydyw, mae yr ysgrthyrau canlynol yn profi yn eglur ac yn ddiammheuol, i'm tybi i:—Mat. 11. 25, 26. a 15. 13. Cymhar. Ioan 15. 2. Mat. 24. 22, 24, 31. a 25. 34. Marc 13. 20, 27. Cymhar. Mat. 13. 22. Luc 4. 25—29. a 10. 20, 21. a 12. 32. a 18. 7. Ioan 1. 13. a 6. 37, 39, 64, 65. a 10. 16, 26—29. a 15. 16, 19. a 17. 6, 10, 11, 20. Act. 2. 23, 29. a 4. 28. a 9. 15. a 13. 48. a 22. 10, 14. Rhuf. 8. 28, 29. a 9. 11—29. a 11. 2—8, 33. a 16. 13. Gal. 1. 15. 1 Cor. 1. 36, 27, 28. Eph. 1. *in tot.*, a 2. 5, 10. a 3. 11, 21. Phil. 4. 3. Col. 3. 12. 1 The. 1. 4. a 3. 3. a 5. 9. 2 The. 2. 13, 14. 1 Tim. 5. 21. 2 Tim. 1. 9. a 2. 10, 19. Tit. 1. 1. 1 Petr. 1. 2, 4, 5, 20—23. a 2. 4, 6, 9. a 5. 13. 2 Petr. 1. 10.—Edr. ARFAETH, ARGRAFF, CYFAMMOD, CRYNHOI, &c.—Witsius, *Econ. Fed.*—Zanch.—Turretin.—Jonathan Edwards' *Remarks on Important Theological Controversies.*

EUBULUS, Gr. Ευβουλος [*cynghorwr da*] dysgybl Rhufeinig, yr hwn oedd, y mae yn debyg, yn garedigol i Paul, pan yr ydoedd efe yn y carchar yno. 2 Tim. 4. 21.

EULUN, neu EILUN—ADDOLIAD, Gr. Εδωλον, delw, eilun-dduw, gau-dduw; llun dim i'w addoli, pa un ai o'r gwir Dduw, (Act. 7. 41.) neu o gau-dduw. Act. 15. 20. 1 Cor. 12. 2. Dat. 2. 14, 20.—'Ni a wyddom nad yw eilun ddim yn y byd.' 1 Cor. 8. 4. Er ei fod yn ddefnydd, hwyraeth, a chywreintwaith arno, etto nid ydyw ddim fel Duw, neu yn lle

Duw. Y mae yn ddefnydd, ac yn llun rhyw Beth dychymygl, neu mewn bod, ond hyny yn unig ydyw, nid yw ddim yn Dduw. Gelwir eilunod wrth enwau ofnadwy, i ddangos y dylem ni eu ffeiddio, a ffol oddi wrthynt; megys *dychryn*, 2 Cron. 15. 16. *Heb.—poenau gofidus*, Ps. 106. 36. Esa. 45. 16. *Heb.—tom dduwiau*, Deut. 29. 17, &c.—*tramgwyddiadau*, Seph. 1. 3.—*diddim, gwagedd, celwydd*, Lef. 19. 4. *Heb. &c.—duwiau dweithr, duwiau newyddion*.—Yr ydoedd y cenedloedd, gwedi colli y gwir Dduw, yn gwneuthur lluniau pob peth, ac o bob defnyddiau, i'w haddoli; megys y ser, yr haul, y lloer, ysbrydion, dynion, y tân, anifeiliaid o bob rhyw, afonydd, planigion, yr elfenau, &c. Rhai a addolent faen iaawr. Yr oedd yr Aiphitiaid yn addoli teirw, giachod, llyffaint, cenin, winwyn, &c. Dywedir fod gan y Groegiaid oddeutu 30,000 o eilunod. Ni bu gan yr Hebreaid erioed eilunod o'r eiddynt eu hunain, er iddynt, yn aml, yn ffol ac ynfyd, gymeryd eilunod y cenedloedd eraill. Eu parodrwydd i addoli y llo wrth fynydd Sinai sydd yn rhoddi lle i ammen eu bod yn euog o'r cyfryw ffeidd-dra yn yr Aipht. Exod. xxxii. Ezec. 20. 7, 8. Yn yr 862 o flynyddoedd y trigasant yn Nghanaan, cyn caethiwed Babilon, adlithrasant i eilun-addoliaeth bedair ar ddeg neu byntheog o weithiau. Barn. ii. hyd at 2 Bren. xxiv. Bu eilun-addoliaeth yn grefydd sefydledig yn hir yn mhilth y deg llwyth; ac ni bu teyrnas Judah ond anfynech yn hollol rydd oddi wrtho: o herwydd anfynech y byddai yr uchelfeydd gwedi eu puro yn llwyr allan. 2 Bren. xvii. Jer. iii. Ezec. xvi., xx., xxiii. Er eu dychweliad o Babilon, mae yr Iuddewon yn ffeiddio eilunod, ac wedi dyoddef llawer o'r achos hyny. Y maent yn ffeiddio Cristionogion am eilun-addoliaeth, oblegid eu bod yn addoli Iesu o Nazareth fel Duw. Ond yn hyn y maent o'u gwirfodd yn cyfeilloni. Mahometaniaid a gymerant arnynt fod yn gryf iawn yn erbyn eilun-addoliaeth. Y Pabyddion a addolant Mair, a seintiau, ac angelion dirifedi, yr elfenau yn y swper sanctaidd, creiriau, delwau, &c. Ac yn wir, nid ydyw eglwys Groeg nemawr llai eilun-addolgar na'r Pabyddion.

Ond heblaw eilun-addoliaeth allanol, y mae yr ail orchymyn, fel yr holl orchymynion, yn ysbrydol, ac yn dra dang, yn cyrhaedd at gawdd y galon a'r meddwl, yn dafuwol. Y mae cybydd-dod, sef caru y byd, a'r pethau sydd yn y byd—blys anghymedrol at fwydydd a diodydd—caru a phwyso ar un creadur yn lle Duw, yn eilun-addoliaeth yn nghyfrif Duw, ac yn nodi dyn yn eilun-addolwr, fel pe bai efe yn addoli eilunod. Ezec. 14. 3, 4. Eph. 5. 5. Col. 3. 5. 1 Petr. 4. 3. Phil. 3. 19.

Y mae yr ail orchymyn yn gwarafun, fel pechod ofnadwy, bob meddyliu a dychymyglion cyfeillornus am y gwir Dduw; amrywio oddi wrth reol gair Duw yn ein haddoliad o hono; ac ymgyfathrachau â eilun-addolwyr. Act. 17. 29. Deut. 5. 12, 32. 1 Cron. 28. 9. Neh. 13. 25.

Y mae yr Arglywydd gwedi dangos ei eiddgedd yn erbyn eilun-addoliaeth yn erafnadwy. Nid oes un pechod yn fwy yn erbyn perffheithrwydd gogoniant Duw, a'r anrhydedd dyledus iddo; nac yn dangos yn fwy anwybodaeth, ffolineb, ac ynyfdrwydd pechadurlaid dan y cwmp. 'Hwy a newidiasant wirionedd Duw yn gelwydd, ac a addolasant ac a wasanaethasant y creadur yn fwy (neu *παπα, yn hytrach*) na'r Creawdwr, yr hwn sydd fendigedig yn dragywyddol. Amen.' Rhuf. 1. 25. Esa. 44. 7—20. Ezecod. xxxii. Num. 25. 3, 4. 1 Bren. 12. 26—33. a 14. 9, 11. Jer. 7. 24, 33, 34. a xv. 1 Cron. xxi. Barn. 8. 27. 2 Cron. 28. 6, &c. 1 Cor. 10. 7, 14.

EUNICE, Gr. *Εὐνίκη* [*buddugoliaeth dda*] merch Lois dduwiol, a mam Timotheus; Iuddewes enedigol, ond yn briod âg un o'r Cenedloedd. Y mae ei henw

hi, a'i mam Lois, gwedi eu nodi yn barchus yn llyfr Duw, am eu fydd, a'u llafur yn addysgu Timotheus yn yr Yagrythyrau Sanctaidd. 2 Tim. 1. 5. a 3. 15.

EUNUCH, Gr. *Εὐνοχος* [*gwely-geidwad*] dyspaddid; mab dyspaddedig; ystafellydd. Cadwriaeth gwelyau ac ystafelloedd tywysogion a thywysogesaau, a roddid, ac a roddir etto, i'r cyfryw, yn y gwelyydd dwyreiniol; oddi wrth hyn, gelwir ystafellyddion eunuchiaid, pa un bynag a fyddont yn ddysspaddedig ai peidio. Y mae yr un gair *εὐνοχος* yn cael ei gyfieithu weithiau *tywysog*, Gen. 37. 36. a 39. 1.—*ystafellydd*, 2 Bren. 20. 18. Esth. 1. 10. a 2. 3. Dan. 1. 3. Jer. 38. 7.—*dyspaddedig*, Esa. 56. 3, 4.—'Eunuch galluog,' *Εὐνοχος δὲνασσης*, rhaglawn, neu swyddwr yn llys Candace, brenines Ethiopia. Act. 8. 27. 'Ac wele ryw Eunuch o Ethiopia, sef Raglawn Candace Brenines yr Ethiopiait.' W. 8.

Yr arfer o ddysepadu meibion, fel y mae yn erbyn deddf natur, felly y mae yn hollol waharddedig gan Dduw, ac y mae y cyfryw yn llusedig o gynnulleidfa yr Arglywydd, neu o bob swydd eglwysig a gwladol. Deut. 23. 1, 2.—Yr eunuch, neu ystafellydd Candace, brenines Ethiopia, oedd, tebygol, *broselyt* i'r grefydd Iuddewig; ac ar ei ddychweliad o Jerusalem, cyfarfu Phylip âg ef, trwy gyfarwyddwr yr Ysbyr Glân, ac a bregethodd iddo yr Iesu; ac ar ei gyfies o'i fydd yn Nghrist, cafodd ei fedyddio gan Phylip; bernir iddo sefydlu Cristionogrwydd yn y wlad hono, ac y mae yn parhau yno, mewn rhyw lun, hyd heddyw. Act. 8. 27—39. EDR. ETHIOPIA.

'Y mae eunuchiad a aned felly,' sef yn ddiuddediad o ran natur i briodi. 'Eraill a'u gwnant eu hun yn eunuchiad er mwyn teyrnas nefoedd': sef a ymgadwnt oddiwrth briodi, er mwyn ymroddiad mwy cyflawn a diranedig i'r Arglywydd a'i waith; 'ond nid yw pawb yn derbyn y gair (neu y *gallu*) hwn, ond y rhai y rhoddydd iddynt; y neb a ddichon ei dderbyn, derbynied.' Mat. 19. 11, 12.

EUODIAS, Gr. *Εὐδία* [*arogl-bêr*] gwraig enwog yn eglwys Philipp, yr hon, yn nghyd â Syntyche, a gyd-lafuriodd (*συνεβλήσαν, gyd-ymdrechasant*, neu *gyd-ymrchestasant*) â'r apostol Paul yn taenu yr efengyl. O herwydd rhyw ymrfael rhyngddynt, mae yr apostol yn 'attolwg iddynt synied yr un peth yn yr Arglywydd.' Phil. 4. 2, 3.

EUOG, (eu) camgyllus, beius, traws-wybodol, anwiriôn. Y mae pob peth a wneir gan ddynt, ar feddwl, gair, neu weithred, sydd yn groes i gyfraith uniawn Duw, yn ei wneuthur yn euog ger bron Duw. Nid ei gydnabyddiaeth o'i drosedd a feddylir wrth fod dyn yn euog, ond ei drosedd o'r gyfraith sydd yn ei wneuthur yn euog, pa un ai byddo yn cydnabod hyny ai peidio. Y mae pob dyn yn euog neu yn ddiueuog, hyny yw, yn droseddwr, neu yn berffaith uffudd: fel y mae pawb yn droseddwr, maent yn euog a than farn Duw; ac nid oes ond gwaed Crist a ddichon buro y gydwybod oddi wrth weithredoedd meirwon. Heb. 9. 14. EDR. CYD-WYBOD, CYFRAITH.

Pwy bynag a gyfranog o swper yr Arglywydd 'yn anheilwng, sydd yn euog o gorph a gwaed yr Arglywydd.' 1 Cor. 11. 27. Y mae yn euog, trwy hyny, o ddiystyrach ac amharch o'r pethau a arwyddoedwr yn y gosodiad sanctaidd, sef corph a gwaed Crist, y peth mwyaf sanctaidd a goruchel sydd mewn bod—sef y Person goruchel, ei iawn a'i gyflawnder.

'Euog o farwolaeth,' hyny ydyw, euog o drosedd yn haeddu marwolaeth. Mat. 26. 66.—'Euocau a wnaithoch a lladd y cyflon.' Iago 5. 6. W. S. Hyny yw, Gr. *κατεδικαασται, euog-farnu* a wnaethoch, &c.

EUPHRATES, Gr. *Εὐφρατης*; Heb. *פְּרָת* [*cyfnyddol, ffurwthlon*] afon nodedig o Asia, yn tarddu o fynyddoedd Armenia; y mae yn rhedeg ar gyffiniau

Cappadocia, Syria, Arabia Deserta, Caldea, Mesopotamia, ac yn myned i Lychyn Persia. Y mae hi a'r Tigris yn ymuno, ac wedi hyn yn ymrannu; ac yr oeddynt gynt yn rhedeg i'r môr yn ddwy ffrwd; ond y mae yn anhysbys yn awr a ydynt yn rhedeg yn ddwy, neu yn un ffrwd. Dywed Moses, (Gen. 2. 14.) mai yr Euphrates (פְּרָת) ydoedd y bedwaredd afon oedd a'i dechreuad yn Eden; ac yr oedd yn myned trwy Babilon. Mae ei rhedegfa, gan mwyaf, yn hyfryd, trwy wastadedd ffrwythlawn; a'i cheulnau wedi eu haddurno â gwyrdlesni gwastad wrth y helyg, y palmwydd, a phorffydd breision. Ei dwfr sydd, y rhan amlaf, yn afloyw; ond wedi sefydlu, neu eu hidlo, y mae yn dra iachus—y mae yr Arabiaid yn ei farnu yn fedd-yginiaeth gyffredinol rhag pob aflechydd. Oddiwrth doddiaid yr eira ar fynyddoedd Armenia, a gwlawog-ydd, y mae yn fynych yn dylifo dros ei cheulnau, ac yn gorchuddio y gwastad-tir o bob tu iddi; ac er wrth hyn, ei bod yn ffrwythloni y tir, y mae hefyd yn aml yn niweidio y ffrwythau y mae yn achos o honnt. O herwydd hyn, y mae brenin Assyria a'i fyddinoedd yn goresgyn gwlad Judea dan Senacherib ac Esarhadon, yn cael eu cyfelybu i'r afon Euphrates, yn gryfion ac yn fawrlon, yn taenu dros, ac yn dystyrio y gwledydd oddi amgylch. Esa. 8. 6, 7. Yr Euphrates oedd y terfyn gogledd-ddwyreiniol y wlad addawedig i had Abraham; ac yn nyddiau Dafydd a Solomon yr oeddynt yn ei chyflawn feddiannu. Exod. 23. 31.

Yn ngwmp Babilon Babaidd, tywalltwyd, neu, tywelltir, 'y chweched phiol ar yr afon fawr Euphrates; a sychodd ei dwfr hi, fel y parotid ffordd brenioedd y dwyrain,' neu y rhai sydd *απο αναρολων ηλιου, o godiad haul*. Y mae dehonglywr y lyfr hwn, yn cyfaddef anhawdra nid bychan i egluro a chymhwyso y geiriau hyn; a hwyraich na ddeallir, i foddlonrwydd, mo honnt, nes eu cyflawni. Beth sydd i'w ddeall wrth yr afon fawr Euphrates? Pwy yw y brenioedd o godiad haul? A ffordd i ba beth sydd yn cael ei pharotio iddynt? Dyma y gofynion sydd anhawdd eu hateb a'u penderfynu. Gellir deall, mor bellad a hyn, feddwl yr Ysbyrd Glân, sef bod yr afon fawr Euphrates, mewn ystyr cyfrinoll, yn amddiffynfa ac yn gynnalieith i Babilon Babaidd, fel yr oedd yr afon hon, mewn ystyr llythrenol, i Babilon Baganaid. Edr. BABELON. Fod sychu yr afon hon yn bla ar Babilon, ac yn foddion neill-duod i rwyddhau y ffordd, a physuro ei dinystr; a bod y brenioedd o godiad haul yn elynion i Babilon; ac wedi symud y rhwystr, yn cael ffordd rydd i goficio Cristionogrwydd, yn ei burdeb gogoneddus. Hwyrach fod i ni ddeall, gan hyn, wrth Euphrates, Babilon Babaidd, holl gyfoeth a galluoced y teyrnasoedd (Efraine yn benaf, yn ol barn Vitranga) ag sydd hyd yma gwedi bod yn amddiffynfa ac yn gynnalieith i'r grefydd Babaidd; a 'sychu y dwfr,' a rwyddia eu tiodi a'u gwanhau; neu ynte, bod dyfroedd yr afon yn cael eu troi o'u rhedegfa gyffredin, fel y gwnaed wrth gymeryd Babilon Baganaid, sef o fod yn gynnalieith ac yn amddiffynfa i Babilon Anghristaidd, ac yn rhwystr i ddyfodfa y brenioedd gogoneddus sydd yn dyfod gyd â'r haul, ac yn teyrnasu wrth liw dydd goleu, er gwae i Babilon, ac er cynhyrfaid i ysbrydion affan anghristaidd i gynnwll eu holl luoedd i ryfel y dydd hwnw, dydd mawr Duw Hollalluog. Dat. 16. 12, 13, 14.—Am fod gollwng yn rhydd y pedwar angel, sef blaenoriaid eu byddinoedd, sydd yn rhwym yn yr afon fawr Euphrates, dan udganiad y chweched udgorn, yn arwyddo gosodlad i fyau ymerodraeth fawr y Twrc, barna rhai mai dinystr yr ymerodraeth hono a feddyllir wrth sychu yr afon fawr Euphrates. Amser a ddengys bethau yn fwy eglur. Gwel Pareus, Coccejus, Vitranga, a Dr. F. Roberts' Key.

EUROCLYDON, *Gr. Ευροκλυδων, ab Ευρου κλυδων* [*tymhestli ddwyreiniol*] gwynt tymhestlog yw, cyffredin yn Môr y Canoldir, a thra adnabyddus i'r morwyr ni dan yr enw *Levanter*. Act. 27. 14. Mae yn chwythu o bob parth, o'r gogledd-dwyrain oddi amgylch i'r gogledd ac i'r dehaud-ddwyrain.

EURYPH, (*aur*) *Llad. AURIFEX*; eur-ôf, gôf aur, purwr aur; efydd-weithiwr, tinc-ôf. Y gair *ηρα* a gyfieithir yn y rhif *llicosog, eurychod*, (Neh. 3. 32.) a gyfieithir *gofaint aur*, (adn. 8.)—yn y rhif unigol, *toddydd*. Barn. 17. 4. Mal. 3. 2, 3.

EUTYCHUS, *Gr. Ευτυχος* [*ffawdus*] gwr ieuanc yn Troas, yr hwn a eisteddai mewn fenester, tra yr oedd Paul yn ymresymu yn hir, wedi ei orchfygu gan gwsg, a gwympodd i lawr o'r drydedd lofft, ac a gyfodwyd i fyau yn farw. Paul a aeth i waered, a syrthiodd arno, ac a'i cofseiddiodd, ac efe a adfywiodd, ac a ddychwelodd at y gymdeithas. Act. 20. 9—12.

EWIG, (ew-ig) hydd; danas; anifel pedwar carnol deadellog. Mae cyn yr ewigod yn gangenog, ac yn syrthio ymaith yn flynyddol; ond anaml y mae gan y fanyw gyrr. Maent yn hirhoedlog, a phan yn ieuainc, y maent yn hardd ac yn serhocog. Mae yr ewigod yn llydnu mewn poen mawr, ac a gynnorthwyir, meddant, gan swa y taranau. Job 39. 1—4. Ps. 29. 9. Mae eu syched yn gryf ac yn offidus. Maent yn ofnog, yn gyflym, ac yn llamu yn mhell. 2 Sam. 24. 34. Ps. 18. 33. Hab. 3. 19. Esa. 13. 14. Edr. HYDD, IWRCH.

EWIN, (ew-in) *Gr. ουνε*; *Llad. UNGUIS*; sylwedd cornaidd er amddiffyn blaen bysedd a bodiau dynion; crafanc adar; rhaniad y sylwedd cornaidd yn nhraed anifel fforch-droedlog. Y mae yr ewinedd yn dra buiddiol er amddiffyn penau y bysedd, y rhai sydd yn dyner iawn o herwydd nifer llicosog y gewynau sydd yn terfynu yno er teimlad.

'Ni adewir ewin yn ol,' a arwyddia eu cyflawn ymadawiad o'r Aipht, fel na fyddai dim yno i'w denu yn ol; yr hyn a waharddodd Duw iddynt. Deut. 17. 16. a 28. 68. Hos. 9. 3. Mae uffudd-dod manwl, cadarn, cyflawn Moses i orchymyn Duw yn hyn, yn dangos natur gwir uffudd-dod fydd yn mhawb sydd â'u calonau yn uniawn gyd â'r Arglwydd.

Yr 'ewinedd o bres,' oedd gan bedwerydd bwystfil Daniel, a arwyddant allu a chreulondeb y Rhufeiniaid i anrheithio, ysglyfaethu, a chadw y gwledydd a oresgynasant. Dan. 7. 10.—'Ewin-ddrud,' sef creulawn, ffyrnig.

Daw, daethant arnaf 6, wyr beilch,

Fel llu o weilch *ewin-ddrud*.

E. Prye, (Ps. 86. 14.)

EWYLLYS—IO, (ewyll) *Gr. θελγημα*; *Llad. VOLUNTAS*; tuedd a gogwydd y meddwl; dymuniad; dewisiad.—1. Un o alluoedd yr enaid, trwy yr hwn y mae, yn rhydd, yn dewis ac yn gwrthod gwrthodrychau; yn cwblhau neu yn ymattal oddiwrth ryw weithredoedd.—2. Y mae natur yr ewyllys, ynddi ei hun, fel ewyllys, yn rhydd; ac onid, ni byddai yn ewyllys, ac ni byddai y fath gynneddf mewn dyn. Ond dyn yn ei gyflwr syrthiedig, nis dichon ewyllysio yn wahanol i'r anian sydd ynddo; gan nad oes sancteiddrwydd ynddo, nis dichon iddo ewyllysio yr hyn sydd groes i'r anian sydd ynddo; gan nad yw yn adnabod Duw, nac yn ei garu, nis dichon iddo ewyllysio ei foddhau na'i fywuhau. Y mae yn ewyllysio yn rhydd, yn ol y peth ydyw, pa un bynag ai halogedig ai sanctaidd y byddo; y mae yn amlwg na chyfnewidia ei anian lygreddig ei hun; oblegid nid ewyllysia hyn byth heb ei gyfnewid. Am hyn, rhaid iddo gael ei gyfnewid gan un arall, sef gan yr Arglwydd, cyn yr ewyllysia yr hyn sy dda. 'Y mae syniad,' ac *ewyllysiau* 'y cnawd, yn elyniaeth yn

erbyn Duw; canys nid yw ddarostyngedig i ddeddf Duw; oblegid nis gall chwaith.' Rhuf. 8. 7, 8. Eph. 2. 3. Nid anallu, neu anaddasrwydd *naturiol*, fel cynneddf yr enaid, sydd yn yr ewyllys i ddewis yr hys sydd dda, ond anallu ac anaddasrwydd *moesol* a *pechadurus*. Gelyniaeth yn erbyn Duw yw syniad y dyn, ac *am hyny* mae y synio a'r ewyllysio yn ol yr elyniaeth hōno, yr hon sydd yn gwbl groes iddo: 'cany s y rhai sydd yn y cnawd, am bethau y enawd maent yn synio.' Y rhai sydd wedi eu hachub trwy okhiad yr adenedigaeth, ac adnewyddiad yr Ysbyrd Glân, ac wedi eu hadnewyddu yn ysbyrd eu meddwl; mae y rhai hyny yn synied pethau yr Ysbyrd, yn unol â'r hyn ydynt fel pechaduriaid wedi eu hadnewyddu. Y mae ansawdd ewyllys pob dyn yn dangos beth ydyw; ac yn ol ei ewyllys y mae ei rodiad yn gyffredinol. Os ydyr yr ewyllys heb ei chynwied yn sanctaidd, nid ydyw y goleuni a ddichon fod yn y deall, na'r gweithrediadau a'r cynhyrfaadau a ddichon fod yn y serchiadau, yn sanctaidd ac yn ysbyrdol, ac yn nodi dyn gwedi ei wir gyfnewid. Pa. 1. 2. a 110. 3. Rhuf. 7. 15, 18.

Ewyllysio neu mynu, a arwydda, 1. Dewis a dymuno. Phil. 2. 13.—2. Gofyn gyda hyffra. Ioan 17. 24.—3. Gorchymyn gyd âg awdurdod. Ioan 21. 23.—4. Goddef. Iago. 4. 13.

Ewyllys Duw a arwydda, 1. Ei awdurdod i ddewis neu wrthod. Rhuf. 9. 10.—2. Ei gyngor, ei ragluniaeth, a'i arfaeth. Eph. 1. 11. Iago 1. 18.—3. Ei air, ei gyfreithiau, a chyhoeddiadau yr efengyl, trwy ba rai mae yr Arglwydd yn hysbysu i ni yr hyn mae yn ewyllysio gyfranu i ni; neu yr hyn y mae yn ewyllysio i ni wneuthur mewn ufudd-dod iddo. Mat. 7. 21. Rhuf. 12. 2.—4. Ei diriondeb, a'i ewyllys dadguddiedig i ni yn ei weithredoedd grasol. Deut. 33. 16. Luc 2. 14.

'Hyn yw ewyllys Duw, sef eich sancteiddiad chw'l.' 1 The. 4. 3. Ei ewyllys yn ei arfaeth, yn ddadguddiedig yn ei addewidion, ac yn ei orchymynion. Y mae darpariad yn nbrefa Duw i gwblhau hyny.—'Yr hwn sydd yn ewyllysio fel pob dyn yn gadwedig, a'u dyfod i wybodaeth y gwirionedd.' 1 Tim. 2. 4. Y mae yn bwriadu achub dynion o bob math, o bob sefyllfa, ac amgylchiad; o bob llwyth, iaith, a chenedl; y mae gwaith pob dyn yn ymgais am wybodaeth ysbyrdol, ac iachawdwriaeth, yn unol â'i orchymyn.

—Cafodd ewyllys ei Dad ei hanrhydeddu i'r gradd eithaf gan Grist, yn ei ufudd-dod â'i ddyoddefiadau; ufuddhaodd i'w ewyllys yn ei fywyd yn berffaith, ac ymostyngodd iddi yn berffaith sanctaidd yn ei ddyoddefiadau. Mat. 26. 39. Pa. 40. 8.—'Nid o'r hwn sydd yn ewyllysio y mae,' sef yr etholedigaeth. Pe buasai felly, ni buasai neb gadwedig; canys ni buasai neb yn ei gyflwr llygredig yn ewyllysio yn sanctaidd ac yn dda; ond gan ei bod o Dduw, yr hwn sydd yn trugarhau, dichon y pechaduriaid mwyaf a gwaethaf gan eu cyfafeud a'u hachub: 'cany s Duw yw yr hwn sydd yn gweithio ynddynt ewyllysio a gweithredu o'i ewyllys da ef.' Rhuf. 9. 16. Phil. 2. 13. Ioan 1. 13. Yn nydd nerth yr Arglwydd bydd y rhai cyndynaf yn ewyllysgar, ac nid cyn hyny. 'Dy bobl a fyddant ewyllysgar yn nydd dy nerth.' יְהוָה עִמָּךְ *dy bobl ewyllysgaryddion*, ac nid dy nerth. Yn lle offrymu aberthau fel cynt, yn nydd nerth Duw, trwy yr efengyl, offrymant eu hunain yn *wirfoddiaid* i'r Arglwydd. Y mae yr un gair yn cael ei arferyd am yr aberthau gwirfodd gynt dan y gyfraith. Exod. 25. 2. a 35. 21, 22, 29. 1 Cron. 29. 5, 6, 9, 14. Barn. 5. 2, 9. Neh. 11. 2. Yn lle yr aberthau, offrymant eu hunain yn aberthau byw, sanctaidd, a chymradwy gan Dduw, mewn harddwch sancteiddrwydd.—Yn nghydyndyrwydd halogedig ewyllys dyn, y mae ei behadurusrwydd yn benaf yn gynnwysedig; a hyd nes byddo hwn gwedi ei symud,

trwy sancteiddiad yr ewyllys, ni bydd neb yn rbedeg llwybrau Duw, nac yn gweithredu mewn ufudd-dod i Dduw. Am hyny, y mae yr etholedigaeth a lech-ydwriaeth dragywyddol, yn gwbl o Dduw, yr hwn sydd yn trugarhau. O'i ewyllys da ei hun y tosturiodd wrthym. Yn ei 'ewyllys da ef,' yn *amig*, 'y dyrcheifir ein corn ni.' Pa. 89. 17. Esa. 60. 10. Iago 1. 18.

EWYN—OEDD—U, (ew-yn) ewyn-gaen, ewyn-gant; dystrych y dōn; gorffawr; swyfi; glafoerion y genau; burym.—'Malu ewyn,' bwrw ewyn, glafoeri, ewynu. Marc 9. 18, 20. Luc 9. 39.

'Tônau cynddeiriog y môr, yn ewynu allan eu cywilydd eu hunain.' Judas 13. Y mae yn y geiriau ddarluniad bywiog o yadryd cynhenus, cythryblus, ac afonydd, gan-athrawon; ac effeithiau llygredig a gwarthus eu holl gynhyrfaadau, iddynt eu hunain a'u canlynwyr. Fel tônau cynddeiriog y môr, y maent yn ymchwlyddo yn uchel, yn amcanu ac yn bwgwith dymchwelyd y gwirionedd, a dystrywio y wir eglwys; fel tônau y môr, y maent yn ewynu llaid llygredig, ac ewyn diawlredd; fel yr un tônau y maent yn dymchwelyd arnynt eu hunain, ac yn myned, er eu mawr gwylydd, yn ddiiddim; ac y mae y gwirionedd, fel creigiau diymmodol, yn sefyll yn gryf ac yn ogoneddus, gwedi i'w holl-gynddeiriogrwydd hwy ddarfod.

Ewyn dwfr addewid gwas. Diar.

EWYTHR—EDD, (gwythr). Arferir ewythr a modryd fel enwau o barch i henaint.—'Merched Salphaad fuant yn wragedd i feibion eu bewythrred.' Num. 36. 11. 'Ei ewythr a'i cyfyd i fynu;' *Heb.* יְרוּרָה *ei anwylyd*, neu *ei agos berthynas*. Amos 6. 10. Dr. N.

Ewythr yw brawd tad, neu fam, neu hendaid, neu beafam neu orhendaid, neu orhenfam.

Cyfraithiau Cymreig.

EXODUS, neu ail lyfr Moses, Gr. Ἐξόδος, [*ymadawiad*, neu *mynediad allan*]. Mae yn cael ei alw gan Grist, *Llyfr Moses*. Marc 12. 26. Yn Hebraeg mae yn cael ei alw מִסְפָּרֵי מֹשֶׁה *lyfr yr enwau*, oddiwrth y geiriau אֵלֶּה רַאִי וְאֵלֶּה לְיִשְׂרָאֵל *ymadawiad*. Ond cyfieithwyr yr Hen Testament i'r cyfieithiad Groeg, a elwir y Deg a Thriugain, a'i galwasant Ἐξόδος, *Exodus*, neu yr *Ymadawiad*; am mai ymadawiad plant Israel o'r Aiph yw yr hanes penaf sydd yn gynnwysedig ynddo. Y mae yn cynnwys hanesiaeth am yr Israeliaid, a'r amgylchiadau perthynol iddynt, yn nghylch 145 o flynyddoedd, sef o farwol-aeth Joseph, a. m. 2369, hyd osodiad y babbell i fynu yn yr anialwch, a. m. 2514. Gwelwn yn yr hanes rhyfedd yn y llyfr hwn, 1. Rhagluniaeth neldidol Duw yn cadw ac yn amlhau ei bobl yn eu gorthymydeuau.—2. Eu gwaredignethau bynod o gaethiwed yr Aiph.—3. Eu mynediad trwy y Môr Coch, a dystrywiad yr Alphiaid yn y môr.—4. Y dull rhyfedd y cynnalodd Duw hwynt yn yr anialwch.—5. Rhoddiad y gyfraith, a Duw yn adnewyddu ei gyfammod â hwynt wrth fynydd Sinai.—6. A gosodiad pabell Duw i fynu yn eu plith. Ond gan y daw yr amrywlyd ddefnyddiau cynnwysedig yn y llyfr hwn dan ei hystyriaeth mewn geiriau eraill, nid ydyw yn rheidiol halaeithu arnynt yma. Y mae cyfeiriadau am iawn at yr amrywlyd bethau cynnwysedig yn y llyfr hwn, yn y Psalmau, y Prophwyd, a chan eis Harglwydd, a'i apostolion; a hyny yn y cyfryw iaith ag sydd yn dangos en bod yn golygu yr hanes ynddo, nid yn unig fel yn wirionedd, ond hefyd wedi ei roddi gan *ysbrydoliaeth Duw*. Y mae amryw o brophwydoliaethau ynddo wedi eu cyflawni, rai oesoedd wedi eu llefaru; megys yr hon a roddir i ni ys y geiriau canlynol: 'Ac ni chwennych neb dy dir di, pan elych i fynu i ymddangos ger bron yr Arglwydd

dy Dduw, dair gwaith yn y fwyddyn.' Pen. 34. 24. Yr hyn y mae holl hanesiaeth y bobl hyn yn tystiolaethu a gyflawnwyd yn fanwl.

EZBON, *Heb.* אֶבְרֹן [*awyddus i wrando*] 1. Mab Bela, ac wŷr Benjamin. 1 Cron. 7. 7.—2. Mab Gad. Gen. 46. 16.

EZECIEL, *Heb.* עֶזְקֵאל [*nerth Duw*] mab Buzi, offeiriad a phrophwyd, yr hwn a ddygwyd yn gaeth i Babilon gyda Jehoiacin, brenin Judah. Nid yw yn ymddangos iddo brophwydo cyn ei gaethiwd. Yn y ddegfed fwyddyn ar hugain gwedi y diwygiad mawr a wnaed yn y ddeudawfed fwyddyn o deyrnasiad Josiah, ac yn y bummed fwyddyn o deyrnasiad Jehoiacin, ac o deyrnasiad Zedeciah, yn nhir y Caldeaid, wrth afon Chebar, cafodd efe weledigaeth y cerubiad a'r olwynion. Pen. i. Yn yr un fwyddyn hefyd y dadguddiodd yr Arglwydd iddo y 390 o fynyddoedd o eithaf amynedd Duw tu ag at dŷ Israel, a'r deugain mlynedd o arbediad tŷ Judah, a'r farnedigiaeth a roddai efe ar y ddau ar ol hyny, fel y gosodir y cwbl allan yn pen. iv, v, vi, vii.

Yn y chweched fwyddyn, dygwyd ef i Jerusalem mewn gweledigaeth, a dadguddiwyd holl eilun-oddoliaeth ffiaidd yr Iuddewon yno; a hybyswyd iddo y cospedigaethau ofnadwy a roddai Duw arnynt, oblegid y cyfryw ffieidd-dra. Pen. viii, ix, x, xi. Ar yr un pryd, addawodd yr Arglwydd i'r gaethglud, y byddai efe yn gysegr bychan i'r Iuddewon yn Babilon, os hwy a ymgadwent oddiwrth y cyfryw bechodau ffiaidd, a glynw wrth yr Arglwydd, a'i addoli ef yn unig: hefyd y dygai efe hwynt yn ol i'w gwlad eu hunain; a pheri iddynt flaguro yno mewn heiddwch a chyflawnder. Pen. 11. 16—25.—Yn y seithfed fwyddyn y dadguddir iddo, trwy arwyddion ac mewn geiriau, oregyniad Jerusalem gan y Caldeaid, ffoedigaeth Zedeciah, tyniad allan ei lygaid, ei gaethiwd a'i farwolaeth yn Babilon. Pen. xii, xiii, xiv, xv, xvi, xvii, a xviii. Y pennodau hyn ydynt, gan mwyaf, yn perthynu i'r un achos, gyd âg amrywiaeth helaethiad arno.—Y mae yn rhagifynegi dinystir sion Jerusalem; a dymchweliad breniniaethau Ammon, Moab, Edom, y Philistiaid, Tyrus, a'r Aipht, trwy y Caldeaid. Gwedi clywed am ddinystir Jerusalem, y mae yn rhagifynegi yn hyfryd ddyfodiad y Messiaid, eu Brenin a'u Bugail ysbyrdol; eu gwardigaeth o Babilon, ac o'u gwasgariad presennol; ymuniad heddychol y llywthetau; purdeb eu haddoliad, a dystryw eu gelynyon, yn enwedigol Gog a Magog; a'u sefydliad dedwydd yn eu tir eu hunain yn y dyddiau diweddaf. Trwy hanés arwyddol o honnynt hwy, eu gwlad, y deml, a'r llwythau, y mae yn darlunio yr eglwys efengylaidd yn y dyddiau diweddaf. Pen. xxv—xlvi.

Dechreuodd Ezeiel brophwydo chwe blynedd cyn dinystir Jerusalem gan Nebuchodonosor, a pharhaodd i brophwydo un ar bymtheg o fynyddoedd gwedi hyny. Pen. 1. 1. a 40. 1. a 29. 17.—Y mae yn argyhoeddi yr Iuddewon o'u pechodau, yn noeth ac yn llymdost. Y mae yr Yabryd Glân gwedi ei arwain i lefaru mewn dull unigol iddo ei hun, ac yn fwy aml mewn gweledigaethau arwyddol nag yn o'r prophwydi eraill, a'r rhai hyny yn fawreddig ac yn dra rhyfeddol. Mae yn ysgrifenu gyda grym, mawr-egni, pwys, ac ardderchog-rwydd; a chydâ helaethiad anarferol ar yr amrywiol destunau ymadrodd dan ei ystyriaeth. Gwel Lowth's *Prælect.* xxi., p. 279. Newcome's *Preface to his Translation.*

Yr oedd yn cyd-oesi â Jeremiah, ac yn prophwydo yr un amser; Jeremiah yn dechreu ychydig o'i flaen ef. Er bod Jeremiah yn prophwydo yn Judea, ac Ezeiel yn Caldea, etto mae cyd-gordiad rhyfedd rhyngddynt, yr hyn sydd yn brawf diammheuol o ddwyfoldeb prophwydoliaethau pob un o'r ddau.—Pa hyd y bu fyw, a pha bryd a pha le y bu farw, nid yw yr ysgryythrau yn

coffau; ac nid yw yr holl hanesion dychymygl o'r roddir gan yr Iuddewon, ac eraill, yn deilwng o'n hystyriaeth na'n cred, yn y mesur Meaf. Gwel Calmet.

EZEL, *Heb.* חֶזְקִיָּא [*yn dangos y ffordd*] mynegfaen, mae yn debygol, yn dangos y ffordd i'r fforddoliion. 1 Sam. 20. 19. Neu, hwyrach, yr arwydda y maen wrth ba un y byddai Dafydd a Jonathan yn mynych gyfarfod a'u gilydd.

EZER, *Heb.* עֶזֶר [*trysor*] 1. Tach Hushah o Judah. 1 Cron. 4. 4.—2. Offeiriad a ddychwelodd o Babilon. Neh. 12. 42.—3. Mab Seir yr Horiad. Gen. 36. 21, 27.

EZION-GABER, *Heb.* עֶזְרָא [*asgwrn cefn dyn*] dinas wrth Eloth, ar fin y Môr Coch; o du y dwyrain iddo, ar lychlyn Elam, ac o du gorllewin y llychlyn, medd y Dr. Shaw, oddeutu triugain milltir gogledd o Sinal, a deng milltir ar hugain o Eloth: ond wrth Eloth, medd y gair. 1 Bren. 9. 26. Yr Israeliaid a ddaethant o Ebronah i Ezion-gaber, ac oddi yno i anialwch Sin, neu T'sin (Edr. CRAIG) hwnw yw Cades. Num. 33. 35.—Cyn bellied a hyny y gwrthdaliodd yr Israeliaid wedd bod wrth gyffiniau deheuol gwlad yr addewid. Yma y gwnaeth Solomon longau, ac a'u hanfonodd i Ophir am aur; o ba aehos y gelw yr Arabiaid hi, 'Y porthladd eraidd.' Ar gefn o greigiau yn y porthladd hwn y dryllwyd cyf-lynges Jehosaphat ac Ahaziah. Oddiwrth y creigiau hyn cafodd y lle yr enw Ezion-gaber, sydd yn arwyddocâu *asgwrn cefn dyn*, am fod y creigiau yn tebygu iddo.

EZRA, *Heb.* עֶזְרָא [*cymhorth*] mab Seraiah, yr hwn, tebygol, ydoedd yr offeiriad penaf, ac a laddwyd gan frenin Babilon yn Riblah. Ezra 7. 1. 2 Bren. 25. 18. Eraill a farant, yn fwy tebygol, mai ei wŷr neu ei orwyr ydoedd. Yn yr un aindod ag y gelwir Ezra yn fab Seraiah, gelwir Azariah hefyd yn fab Meraioth, er bod chwech rhyngddynt. 1 Cron. 6. 7, 8, 9. Ezra 7. 1. Peth cyffredin yn yr ysgryythrau yw galw un yn fab i ryw un o'i henafiaid, o ba un yr oedd yn deillio. Yr oedd Ezra yn wŷr hynod am ei sancteiddrwydd, ac hefyd am ei ddyseiddiaeth; yn neillidol am ei ddeall a'i fedrusrwydd yn ei wybodaeth o'r Ysgryythrau Sanctaidd. Yn llythyr Artaxerxes y brenin, gelwir ef, 'ysgrifenydd perffaith deddf Duw y nefoedd': canys Ezra a barotolai ei galon i gaelio cyfraith yr Arglwydd, i'w gwnenthur, ac i ddyso yn Israel ddeddfau a barnedigaethau. Adn. 10. 12.—Yn y seithfed fwyddyn i Artaxerxes Longimanus, brenin Persia, c.c. 458, cafodd awurdod freninol, trwy ewyllys da Esther a'i ffafr gyd â'r brenin, mewn rhan, tebygol, i fyned i Judea, a phwy bynag o bobl Judea oedd ewyllysgar i fyned gyd âg ef, i iawn drefnu pob peth yn y wladwriaeth a'r eglwys, yn ol cyfraith Duw. Cychwynodd o Babilon ar y dydd cyntaf o fis Nisan (yn nghylich canol Mawrth) a llawer a gychwynasant gyd âg ef. Casglodd hwynt wrth yr afon sydd yn myned i Ahafa, ac yno y gweryllasant dridiau, ac anfonodd am yr offeiriad a'r Lefiaid. Gwedi dyfod 250 o honnynt, cyhoeddodd ympryd i ymbil ar yr Arglwydd am ei gyfarwyddyd iddynt, a'i amddiffyniad ar eu taith; canys nid oedd ar fedr dangos un gradd o anhwyder yn yr Arglwydd, trwy ofyn gan y brenin fyddin i'w hamddiffyn. Yma rhoddodd i gadwraeth a gofal y penaethiaid oedd gyd âg ef, yr arian a'r aur a roddasai y brenin iddo i wasanaeth y deml, gwerth yn nghylch £800,000.—Daeth 1775 o rifedi i Jerusalem ar y dydd cyntaf o'r pummed mis, wedi bod bedwar mis cyflawn ar eu taith o Babilon yno. Ezra vii, viii.

Gwedi iddo ddyfod i Jerusalem, ymosodd yn egniol yn nghylch gwaith yr Arglwydd, âg awurdod freninol brenin Persia yn ei amddiffyn. Ond cyfarfu âg anhawdlerau annysgwyliadwy. Yr oedd dirywiad nid bychan yn mysg y bobl, ac am hyny yr oedd yn

angenrheidol wrth yr ymgeniad mwyaf i ddiwygio y cam-arferion a'r llygrïad yn eu plith. Yr oeddnt wedi cyd-furfio â fheid-dra y gwledydd, trwy gyd-gyfrinachu a chyd-briodi â hwynt; yr hâd sanctaidd a ymgymygodd â phobl y gwledydd; a llaw y penaethiaid a'r tywysogion a fu gyntaf yn y camwedd, yr hyn oedd wedi bod yn foddion o'i daenu ef yn fwy cyffredin, ac felly yn peri mwy o amhawsdra i'w ddiwygio. Ezra 9. 1—4. Pan glywodd Ezra hyn, gofidiodd yn dra mawr, a rhwygodd ei ddillad, a thynodd ei wallt a'i faif, ac a eisteddodd yn syu. Ei ymddygiad a dynodd sylw cyffredin; a'r rhai hyn a ofnodd eiriau Duw a ymgasglasant ato; ac efe, yn y modd mwyaf cyhoeddus, a dywalltodd offd ei enaid o'r achos ger bron yr Arglwydd; cyfaddefodd bechodau y bobl iddo gyda llawer o ymoetyngiad a gorchwyledd, ac ymbillodd ar yr Arglwydd drostynt. Effeithiodd hyn ar y bobl, a hwy a wylasant âg wylfôn mawr. Sechaniah mab Jehiel a annogodd Ezra i ymwroli a diwygio y camwedd, gan addaw y bydd iddynt ymgysfammodi â Duw ar fwrw allan yr holl wragedd a'r plant, a gwneuthur yn ol y gyfraith. Ac Ezra a gyfododd ac a dyngodd benaethiaid yr offeiriaid a'r Lefiaid, a holl Israel, ar wneuthur yn ol y peth hwn.

Yr oedd Ezra nid yn unig yn bregethwr cyflawnder, ond hefyd yn ben-awyddwr gwladol, hyd ddyfodiad Nehemiah; a chyflawn awdurdod ganddo fel swyddwr, nid yn unig i ddangos belau, ond hefyd i'w diwygio. Mewn yspaid tri mis, ymofynwyd yn fanwl iawn yn yr achos; ac yn nghylch 113 o'r offeiriaid, y Lefiaid, a'r Iuddeuon eraill, a ygarasant oddiwrth wragedd dy-eithr, er bod iddynt blant o rai o honynt. Nid yw yn ymddangos iddynt fwrw eu plant ymaith, ond eu dwyn i fynu yn y grefydd Iuddewig. Bu Ezra yn flaenor eglwysig a gwladol yn Jerusalem am dair ar ddeg o flynyddoedd. Gwedi i Nehemiah ddyfod ac all-adeiladu muriau Jerusalem, Ezra, yn cael ei gynnorthwyo gan chwec ar hugain o Lefiaid, a ddarllenodd ac a eglurodd y gyfraith i'r holl bobl, yn gynnulledig o'r boreu hyd yr hwyr, dros wyth niwrnod gwyl y pebyll. Darllenasant yn eglur yn y llyfr, yn nghyfraith Duw, gan osod allan y synwyr, fel y deallent wrth ddarllen; a'r holl bobl oedd yn sefyll yn eu lle. I ddarllen, ac egluro y gyfraith, yr oedd yn sefyll mewn *pulpud*, neu areithfa, o goed. Effeithiodd hyn ar y bobl; wylasant, cyfaddefasant eu pechodau, a gwnaethant, a seliasant gyfammodi â Duw am eu hymddygiad yn ol llaw. Ty-walltodd Duw ei Ysbryd ar y bobl yn helaeth trwy weinidogaeth Ezra, a bu diwygiad mawr yn eu plith. Megys y gwnaeth yn nyddiau Josuah, pan ddygodd ei bobl gyntaf i'r wlad, felly hefyd y gwnaeth yn bresennol ar eu dychwelid o Babilon. Gwedi eu dygiad cyntaf i'w gwlad eu hunain, a'u sefydliad trwy Zorobabel a Josuah yr arch-offeiriad, bu dirywiad mawr yn eu plith, fel y sylwyd; ond bu gweinidogaeth y gwr hwn, tra enwog am ei ddydg, ei ddoniau, ei awydd-fryd sanctaidd, a'i ffyddlondeb, trwy ddylanwadau yr Ysbryd Glân, yn effeithiol iawn i ddechreu diwygiad mawr. Gwedi i Nehemiah gymeryd ei le fel awyddwr gwladol, yr oedd yn parhau fel offeiriad ac fel ysgrifenydd i ddygu ac annog y bobl.

Efe a ysgrifennodd, yn ol barn gyffredin y dysgedigion, lyfrau Ezra, Nehemiah, ac Esther, a hefyd dau lyfr y Cronici; o'r hyn lleiaf, efe a gasglodd y defnyddiau yn nghyd, os nid efe oedd eu ysgrifenydd cyntaf. Efe hefyd, tebygol iawn, ac yn ol barn y rhan fwyaf o Iuddeuon a Christianogion, a ddiwygiodd feiau a allasant, o oes i oes, ymlusgo i mewn i'r ysgrifeniadau dwyfol; a gasglodd yn nghyd y llyfrau canonaidd; ac a osododd yr ysgrifeniadau sanctaidd yn eu hiawn drefn; a gyfnewidodd enwau rhai; a chwaneodd rai ymadroddion i wneuthur rhai manau yn fwy dealladwy. Yr Iuddeuon, yn ol eu cyfies eu hunain, a gadwasant yr ysgrifeniadau sanctaidd fel y cawsant hwynt gan

Ezra, o ran y llyfrau a'u trefn, hyd amser Crist; ac oddi wrthynt hwy y cafodd y Cristionogion hwynt. Gwedi hyn yr amhawyd adysgrifeniadau (*copies*) o'r gyfraith yn fawr; adelladwyd synagogau yn y wlad, a sefydlwyd fod llythoedd o'r gyfraith yn gyntaf, ac wedi hyn o holl lyfrau yr Hen Destament i gael eu darllen ynddynt bob Sabboth. Ezra a gafodd, meddant, yr anrhydedd o ddechreu y ddeddf ragorol hon. Er bod y bobl cyn y caethiwd yn myned i dai y prophwydi am hyfforddiadau, ac er ein bod yn darllen am synagogau yn y tir (Ps. 74. 8.) etto, nid ydys yn bawu fod ganddynt adysgrifeniadau o'r gyfraith i'w darllen yn sefydlog ac yn gyhoeddus i'r bobl cyn y caethiwd, fel gwedi hyn. Bu hyn yn un moddion neillduol i'w cadw rhaglawn rhag eilun-addolaeth.

Ezra a ddosparthodd y llyfrau yn dri dosparth, y rhai a elwid, 1. Y Gyfraith.—2. Y Prophwydi.—3. Yr Haglographia, hyn yw, yr *ysgrifeniadau sanctaidd*.—Cyfeiria yr Arglwydd Iesu at y dosparthiadau hyn, Luc 24. 44., 'Dyma y geiriau a ddywedais i wrthyb, pan oeddwn etto gyda chwi, bod yn rhaid cyflawni pob peth a ysgrifenyd yn nghyfraith Moses, a'r Prophwydi, a'r Psalmaa am danaf fi.' Wrth y Psalmaa, y mae yn meddwl y trydydd dosparth, yr hwn oedd yn dechreu gyd â'r Psalmaa. Y mae pum lyfr Moses wedi eu rhanu yn 54 o ddosparth-ranau; a phob Sabboth darllenid un o'r dosparth-ranau hyn yn eu synagogau. Hyn a wnawd gan yr Iuddeuon 'er yr hen amseroedd.' Act. 15. 21. Yr oeddnt yn diweddau y geiriau diweddfaf o lyfr Deuteronomium ar Sabboth gwyl y pebyll; a'r Sabboth gwedi hyn yn dechreu llyfr Genesis; ac felly yn myned trwy y cych hwn bob blwyddyn. Pan waharddwyd hwynt i wneuthur hyn dan erlidigaeth Antiochus Epiphanes, dosparthasant y Prophwydi yn 54 o ddosparthiadau, ac a ddarllenasant y rhai hyn yn lle y gyfraith. Pan adferwyd darllen y gyfraith drachef gan y Maccabeaid, y dosparth o'r gyfraith a wasanaethodd yn llyth gyntaf, a'r dosparth o'r Prophwydi yn ail llyth; ac fel hyn y gwnaeth yn amser yr apostolion. Dywedir i Paul, ar ol darllen y gyfraith a'r prophwydi, sefyll i fynu yn y synagog yn Antiochia yn Pisidia; sef gwedi darllen y llyth gyntaf allan o'r gyfraith, a'r ail allan o'r prophwydi. Act. 13. 15. Ezra hefyd, yn llawn o'r un ysbryd a'r rhai a ysgrifenasant yr Ysgrifthyrau Sanctaidd, a chwaneodd mewn amryw fanau eiriau angenrheidol tu ag at eu cyseylltu, eu hegluro, neu eu cyflawni: o nifer y cyfryw y gellir cyfrif y bennod ddiweddfaf o Deuteronomium, yn rhoddi hanes am farwolaeth a chladdidigaeth Moses, ac o osodiad Josuah yn flaenor ar y bobl ar ei ol. Gellir sylwi ar chwaneigiadau at yr ysgrifen ar y cyntaf mewn amryw fanau i'w gwneuthur yn fwy dealladwy yn yr oesoedd diweddfaf, megys yn y lleoedd canlynol: Gen. 12. 6. a 14. 14. a 22. 14. a 26. 33. Exod. 16. 35. Deut. 2. 12. a 3. 11, 14. Diar. 25. 1. ac amryw siamplau eraill a ellid roddi: mai Ezra ydoedd yr awdwr o'r chwaneigiadau hyn sydd ddiammheuol. Yr ydoedd yn angenrheidol er buddioldeb i eglwys Dduw i'r gwaith gael ei wneuthur gan un dau ysbrydoliaeth Duw; pwy mwy addas nag Ezra, o ran pob cymhwysder, a'r amser yr oedd yn byw ynddo? ac y mae pob hanes yn sicrhau mai efe a'i gwnaeth.

Yn holl ymdrechiau Ezra er diwygio y wlad, trwy daenu adysgrifeniadau o'r Ysgrifthyrau Sanctaidd yn mhliith y bobl, ac adferu pob peth yn yr eglwys ac yn y wladwriaeth i gydffurfad a'r rheolau dwyfol, yr oedd iddo bob cynorthwyo yn Nehemiah dduwiol, y pen-llwydd ar ei ol. Trwy eu cyd-gordiad a'u gilydd yn yr amcan, a'u cyd-ymdrechiad i'w ddwyn yn mlaen, llwyddodd y gwaith yn hynod yn eu dwylaw; hyd nes o'r diwedd y cyraeddodd gryn radd o berffithrwydd, naw mlynedd a deugain wedi ei ddechreu ef gan Ezra. Yr ydoedd yn fawr gysur, diammue,

iddo, yn niwedd ei ddyddiau, i ystyried y gwaith dan olygiad Nehemiah dduwiol yn debyg o fod yn llwyddiannus wedi iddo orphen ei yrfa.

Cyfododd yr Arglwydd y gwr hynod hwn i ddybenion mawrion o ran ei eglwys, nid yn unig yn ei oes ei hun, ond hefyd hyd ddiwedd amser; canys trwy ei lafur mae yr ysgrifeniadau sauetalld ef genym yn mhob oes wedi diwygio eu gwallau, eu puro o bob cymysgedd, heb fod o ysbrydolaeth Duw, a'u crynhoi yn nghyd yn drefnus ac yn gyflawn, i ddangos, yn ddiammheuol, i ni y cwbl o ewyllys Duw. Trysors na feid y ddaer ddim i'w gyfartalu mewn gwerth. Jerome, y Rabbiniaid,

ac eraill, a farnant mai yr un ydoedd Ezra a Malachi. Gwel *Prideaux's Connection, Part 1, Book v., pp. 205—271. fol.* Hefyd, *Calmet's Dictionary.*

EZRAHIAD, עֶזְרָאִי [*dyeithr*] yr oedd dau o'r enw hwn, sef, Heman ac Ethan. Ps. lxxxviii. a lxxxix. titl. Yr oedd Heman ac Ethan, meibion Zerah, mab Judah y Patriarch. 1 Cron. 2. 4, 6. Hefyd Heman ac Ethan o lwyth Levi, cantorion. 1 Cron. 16. 17, 19. a 16. 42. Gelwir y cyntaf Ezrahiad, am eu bod o hiliogaeth Zerah, tebygol; ac yr oeddynt yn byw yn amser Dafydd neu Solomon.

F.

GAN nad ydyw y llythren F yn wreiddiol-ddechreud o un gair Cymraeg, rhaid edrych am eiriau yn dechreu âg F dan y llythrenau B neu M; canys hwy a newidir yn F yn nhrefniglad ymadroddion, er mwyn meddalu ac ystywlio y sŵn; megys brawd, ei frawd; brenin, ei frenin; merch, ei ferch; morwyn, ei forwyn, &c.

F Nullam incipit radicem mere Brit. Dr. Davies.

FASNI, פָּסְחָי [*yr ail*] mab cyntaf-anedig Samuel. 1 Cron. 6. 28.

FASTI, פָּסְחָי [*yn yfed*] gwraig Ahasferus. Esth. 1. 9. Yr oedd yn wraig o lendid mawr; ond am iddi anuffuddhau i'r brenin i ddangos ei hun i'r tywysogion, efe a'i bwriadodd ymaith yn ddigofus iawn; a hyn a agorodd ffordd i Esther, caethferch o Judah, i gael ei lle, a bod yn wraig i'r brenin. Edr. AHASFERUS, ESTHER.

FAGDDU. Edr. MAGDDU.

FALL. Edr. MALL.

FERMILION, oddiwrth y gair *Llad.* VERMIX, neu VERMICULUS, *pryfyfyn*, *Heb.* שֵׁרָשׁ cyfleihiad y LXX. μίτρον; math o liw coch tra hardd, arferedig gan y lliw-wyr i addurno ystafelloedd, neu i lwio delwau. Jer. 22. 14. Ezec. 23. 14. Yr oedd mewn cymeradwyneith mawr gan yr hynafiaid dan yr enw *Minium*. Y mae dau fath, sef y *naturiol* a'r *celfydd*. Y mae

y naturiol i'w gael mewn mŵn-gioddiau arian, yn dywod cochion; yr hwn y maent yn ei barotol trwy olechiadau, &c. Y fermilion a wneir trwy gelfyddyd, a wneir o *Cinnabar*. Rhai a gymerant arnynt wneyd fermilion o blwm, trwy ei losgi a'i olechi; ond nid yw addas galw hwnw yr fermilion, ond plwm coch (*red lead*) er bod y lliw-wyr yn rhoddi yr enw hwn iddo. Mae dau fath o fermilion yn dyfod i ni o Holland; un yn goch dwfn, a'r llall yn wan; yr un yw y ddau o ran sylwedd, ond bod y *Cinnabar* yn un wedi ei falu yn frasach nag yn y llall; po frasaf fyddo y *Cinnabar*, dyfnaf i gyd yw y lliw.

FINEGR. Edr. GWINEGR.

FORY. Edr. YFORY.

FWLTUR—IAID, *Llad.* VULTUR; adar ysglyf-aethus, aflan dan y gyfraith. Lef. 11. 14. Deut. 14. 13. Y mae yr un gair *Heb.* אֵיָא yn cael ei gyfleithu *barcud*, Job 28. 7. Y mae wyth rhyw o hon- ynt, medd Linnæus. Y mae eu harogriad a'u golygon yn gryfion, i'w cyfarwyddo at eu hysglyfaeth; ehedant yn araf ac yn drymion. Nythant mewn creigiau uchel, ac y maent yn byw yn nghylch can mlynedd. Cnawd dynion ydyw eu hymborth mwyaf blasus; canlynant y byddinoedd i ryfel yn aml, yn dysgwyl am gnawd y lladeddigion; arogiat gelain hanner can milltir oddi wrtho. Y maent yn elyniaethol i nadrodd; ac yn porthi eu cywion a'u gwaed, os bydd achos: preswyliaut leoedd diffaeth. Esa. 34. 15.

FF.

FFA, unig, FFAEN, *Heb.* פֶּלִי *Llad.* FABA, PONAR. Y mae pob math o ffa yn faethlawn, ond yn wyntog. 2 Sam. 17. 28. Ezec. 4. 9. Dan. 1. 12.

FFACBYS, *Gr.* φακος (*phacos*); mân-hys. Yr עֲרִיבָא y gyfleiithir *ffacbys* yn Gen. 25. 34. 2 Sam. 17. 28. a 23. 11. Ezec. 4. 9. Wrth eu berwi gwnant *gawl coch*; hwn oedd y cawl am ba un y gwerthodd Esau ei enedigaeth-fraint, ac a alwyd oddiwrth hyny *Edom*, sef coch. Gen. 25. 30. Gwel *Shaw's Travels*.

FFAFR, *Llad.* FAVOR; *Saes.* FAVOUR; hoffedd, serch, cymeriad, hawddgarwch, ewyllys da. Y gair *Heb.* חַן a'r gair *Gr.* χάρις, a gyfleiithir y rhan amlaf *ffafir*, a arwyddant hoffedd, serch, ac ewyllys da tu ag at ryw ddyd heb ei haeddu: ac am fod hoffedd a serch-ogrydd tu ag at un yn ymddangos trwy edrychiad bodddhaol a charedig y llygaid, dywedir yn aml yn yr ysgrythyrau, am gael ffafir yn ngolwg yr Arglwydd, neu ryw un. Gen. 18. 3. a 39. 21. Exod. 11. 3. a 28. 38.—*Ffafir*, weithiau, a arwydda *harddwch* a *gwedddeidd-dra* ystum. Diar. 31. 30.—'Ond Noah a gafodd ffafir yn ngolwg yr Arglwydd,' Gen. 6. 8. sef

a gafodd *drugareddau*, yn ol y Caldaeg. Felly y cyfleiithir yr ymadrodd yn y Groeg, *derbyn trugaredd*, *cael trugaredd*. Heb. 4. 16. 2 Tim. 1. 18. Ac y mae *gras* yn wrthwyneb i *weithredoedd*, neu *ddyled*. Rhuf. 4. 4. a 11. 6. Enw priodol yr Arglwydd yw ei fod yn raslawn, (Exod. 34. 6.) a rhagorffaint neillidol ei bobl, ydyw eu bod yn cael ffafir neu ras yn ei olwg; felly y dywedir am Lot, Moses, Dafydd, a Mair. Gen. 19. 19. Exod. 33. 12. Act. 7. 46.

FFAGL—AU, (ffag) *Gr.* φλογ, φλογος; *Llad.* FLAMMA; *Saes.* FLAME; ffiam, eirias, gwen-ffiam, goddaith. Barn. 15. 4. Job 41. 19. Esa. 5. 24. Edr. TAN.

FFAIG, (ffai) pen pellaf; eithaf-nôd; dyrys-nôd; attalfa, dyryswech, cyfyng-gyngghor.

Dychryn a dolar ar bob *ffai*,
Fel dolar gwraig wrth esgor.

E. Frys, (Ps. 46. 6.)

FFAIR—EIRIAU, *Gr.* φοριον; *Llad.* FORUM; prii-farchnad; ymgynnulliad penodol pobloedd i farchnadaeth, &c.—'Ag arian, haiarn, alcam, a plwm

y marchnatasant yn dy feiriau.' Ezec. 27. 12. עֲבָרֵיךָ אֲדֹדָסַנְתָּ יַדְיֹטְרָדַי. Ystordai a feddylir lle y dodent nwyddau i'w gwerthu. Y mae ystrydoedd hirion, culion, gorcuddiedig, yn bresennol yn ninasoedd y dwyrain, a elwir *bazaars*; yn mhob ochr i barai y mae tai bychain yn cynnwys nwyddau i'w gwerthu. Y mae pob cangen wahanol o fasnachaeth â gwahanol *bazaar* iddi. Y mae pob prynwr yn sefyll oddi allan, a'r gwerthwr oddi mewn, yn nghanol ei eiddo oddi amgylch iddo.

FFALS—DER—EDD—WR, (ffal) *Llad.* FALSUS; *Saes.* FALSE; gau, anwir; geuog, fflugiol; anghywir, twyllodrus. Tyst ffals, ydyw gau dyst, tyst cetwyddog, anghywir. Deut. 19. 18.—'Mae eu deheulau yn ddeheulau ffalder;' sef yn gweithredu anwreidd, neu yn cadarnhau eu hammodau yn dwyllodrus. Ps. 144. 8. Esa. 44. 20. Mat. 5. 30.—'A than ffalder y llechasom.' Esa. 28. 15. Ein cyfrwydra a'n dichellion a'n diogela yn ngwynneb pob perygl; yr ydym wedi llunio y fath gynghrair, ac yr ydym wedi trefnu pethau mor gyfrwysgall, fel yr ydym allan o berygl, bygthied faint a fyno trwy ei brophwydi; ac er eu bod hwy yn eu galw yn gelwydd ac yn ffalder. Esa. 30. 10. Jer. 5. 31. a 14. 13, 14. a 16. 19. a 28. 15, 16, 17. Amos 2. 4. Jonah 2. 8. 2 Thea. 2. 9, 10, 11.—'Hyder ar ffalswr.' Diar. 25. 19. Edr. DANT.

FFAU, FFAU, (ffa) *Gr.* φαλος; *Llad.* FOVA; gwâl, lloches, trigfan dreigiau, pwl; ceudwill. Yr oedd gwaredigaeth Daniel, nid o grafnac y llew, ond o ffau y llewod, yn yr holl amgylchiadau o honi, yn wyrth hynod o nodedig. Dan. 6. 12, &c. Y mae Ninifeh yn cael ei galw yn ffau gwedi ei llenwi âg ysglyfaeth, am fod yr ymerawdwr buddugoliaethus yn llywodraethu yno, yn myned allan o honi i ddystrywio y cenedloedd oddi amgylch, ac yn eu llenwi â'u byspail. Nah. 2. 12.

FFAWYDD, (ffaw) *Gr.* φηλος; *Llad.* FAGUS; coed ffawydd. Mae y pren ffawydd yn tyfu yn syth, yn uchel, ac yn ddigangenau yn y bôn, ac yn wyrdd haf a gauaf. Mae yn llawn o wyrdd-lud a elwir ystor; mae ei ffwrth yn tebygu i afalau y pinwydd, ond nid ydynt yn fwytadwy. Mae dau air Hebrneg yn cael eu cyfieithu *ffawydd*, חרר Esa. 41. 9. ער Gen. 30. 37. Ezec. 31. 8. Nid yw yn hawdd penderfynu pa goed a feddylir wrth y geiriau. Dan y gyffelybiaeth o blannu coedydd ffwrthlawn, hardd, defnyddiol, fel y cedrwydd, y ffynidwydd, y ffawydd, a'r pren boc, yn yr anialwch, y mae y prophwyd yn darlunio effeithiau rhagorol yr efengyl ar bechaduriaid yn ngwledydd y cenedloedd; troir anialwch Paganaudd trwyddi yn ardd ffwrthlawn, yn llawn o bob planigion hyfryd, a ffwrthau yr Ysbyrd Glân: yn llawn o ddyddanweli nefol, a chlodforeddi i'r Arglwydd. Esa. 27. 6. a 32. 15. a 55. 13. a 60. 21. a 61. 3.

FFEL, (ff-el) gochelgar, synwryol, cyfrwys.

Och, na wrandawael Israel,
Gan rodio'n ffel fy llywbrau.

E. Prys, (Ps. 81. 13.)

FFELIX. Claudius Felix a olynodd Cumanus yn rhaglafiaeth Judea, dan ymerawdwr Rhufain. Ddoedd Drusilla i adael ei gwr, Azizus, brenin Emesa, a'i briodi ef. Edr. DRUSILLA. Bu Paul yn sefyll o'i flaen, ac ymreymodd ger ei fron ef a Drusilla, Iuddeues halogedig, 'am gyflawnder, dirwest, a'r farn a fydd,' nes y dychrynodd Felix; ond rhag ychwaneg o'gynnwyd ar ei ddychryn a'i afonyddwch, archodd i Paul fyned ymaith, ac y byddai iddo alw am dano pan gaffai amser cyfaddas. Archodd i'r canwriad gadw Paul, a chael o hono esmwythdra, ac na lesteirial neb o'r eiddo i'w wasanaethu, nac i ddyfod ato ef. Pan ddaeth Porcius Ffestus i'r dalaeth ar ei ol, Felix yn

ewyllsio gwneuthur cymwynas i'r Iuddewon, a adawodd Paul yn rhwym: ond nid atebodd hyn un dyben da iddo. Pan ad-alywd ef i Rufain, A.D. 60, Hawer o'r Iuddewon a'i canlynasant ef yno, i'w gyhuddo ger bron yr ymerawdwr, am ei orthrymder a'i greulondeb. Rhoddasid ef i farwolaeth, oni buasai cymeradwyeth ei frawd Pallas, yn y llys, ei achub. Act. xxiii, xxiv.

FFENESTR, (ffen-estyr) *Gr.* φωνητρο; *goleuni:* *Llad.* FENESTRA; alches, adwy i ollwng goleu i dŷ. Cyn i wydr ddyfod i arferiad, byddai ffenestri yn rhwyllog, neu yn rhwyd-dyllog, wedi eu gwneuthur o ddellt; neu byddai yn nôr y ffenestr faen gloyw, a elwid *specularis lapis*; ac oddiwrth hyn gelwid ffenestri *specularia*. Cyn hyn, llëni yn unig oedd drostynt yn amddiffyniad rhag y tywydd.

'Ffenestri y nefoedd a agorwyd.' Gen. 7. 11. Godeff y gair *Heb.* אַרְבָּוַת ei gyfieithu *rhaiaadr*, neu *dufr-ddiagnysfa eiro*. Gollyngodd y cymylau eu dyfroedd yn bistylloedd ac yn ffrydiau ofnadwy am ben y ddaear. Yn cyfeirio at y geiriau hyn, y mae Duw yn addaw 'agor ffenestri y nefoedd,' sef tywallt bendithion yn helaeth, fel cawodydd ffwrthlawn o'r nefoedd, arnynt. Mal. 3. 10. Y mae 'ffenestri y nefoedd' yn cael eu hagar hefyd i farnedigaethau etto, fel yn amser y dylif. Esa. 24. 18.

'Efe a waeth i'r tŷ ffenestri, yn llydain oddi fewn, ac yn gyfyng oddi allan.' 1 Bren. 6. 4. a 7. 4. Nid oedd i'r babell ddim goleuni oddi allan, ac nid llawer chwaith oedd i'r deml; y mae cyflawnder Crist ynddo ei hun (yr hwn yr oedd y deml yn ei gysgodi); nid yw yn derbyn dim gan neb, ond yn rhoddi pob peth i bawb. Doethineb yr eglwys hefyd, doethineb oddi uchod ydyw, yn hollw wahanol oddiwrth ddoethineb y byd hwn. Y mae hi wedi ei chyflawni ynddo ef, 'yn yr hwn y mae holl gyflawnder i Duwdd yn preswlyio yn gorphorol;' ac nid rhaid iddi hi fenthyca dim gan philosophi a thraddodiadau dynion, pa rai nid ydynt ond gwag dwyll ar y goreu. Y mae hi oll yn ogoneddus, yn oleu, ac yn ddysglaer oddi fewn. Pa. 45. 13. Col. 2. 9, 10.

'Yn edrych trwy y ffenestri.' Can. 2. 9. Gellir edrych i mewn neu allan trwy ffenestr; felly goddef y geiriau hyn eu cyfieithu y naill ffordd neu y llall. Os edrych i mewn ydyw ystyr y geiriau, arwyddant hoffder Crist yn ei eglwys, a'i wybodaeth fanwl o honi, yn edrych arni gyda hyfrydwech calon, megys un yn edrych ar ei anwylyd trwy ffenestr. Os edrych allan ydyw arwyddocâd y geiriau, arwyddant y wybodaeth o ran, dywyll, ac amherffiaith, sydd gan ei bobl o Crist yn y byd hwn; nid ydyw ond megys yn dangos ei hun trwy ffenestr, neu ddellt, i'w gymharu â'r wybodaeth gyflawn, a gânt hwy o hono, pan gaffont 'ei weled ef megys ag y mae.' 1 Ioan 3. 2. 1 Cor. 13. 9—13. Edr. DELT.

FFER—AU, (ff-er) *Gr.* σφουρον, migwrn, meilw, meinedd y goea. Ezec. 47. 3. Act. 3. 7.

FFEST, (ffës) *Llad.* FESTINUS; cyffym, buan, ar frys.—'A'i dialedd hi sydd yn bryaio yn ffest.' Jer. 46. 16.

FFESTUS. Porcius Ffestus a olynodd Felix yn rhaglafiaeth Judea, A.D. 60. Pan ddaeth Ffestus gyntaf i'r llywodraeth, ac yr aeth efe i fynu o Cesarea i Jerusalem, penaethiaid yr Iuddewon a ddeisyfasant gael barn yn erbyn Paul, yr hwn a adawodd Felix yn rhwym, i foddioni yr Iuddewon; yntau a atebodd, heb wybod eu bwriad i gynnwyl iddo i'w ladd, nad oedd arfer y Rhufeinwyr roddi neb rhyw ddydd i'w ddyfetha nes cael o'r cyhuddol ei gybuddwyr yn ei wyneb, a chael lle i amddiffyn ei hun rhag y cynw: ond y gwrandawael efe y cyhuddiadau yn ei erbyn ef yn Cesarea. Gwedi i Ffestus ddangos tueddiad i ddychwelyd Paul i Jerusalem, hwyrach gwedi ei

obrwyo, Paul, i ragfaisu hyny, a apeliodd at Cesar. Gwedi hyn, cafodd Paul amddiffyn ei hun yn ngwydd Ffestus ac Agrippa, ac a roddodd hanes hynod ac effeithiol o'r modd y troisid, ac y galwedd ef i fod yn apostol: ar hyn Ffestus a daerodd fod llawer o ddysg gwedi ei yru yn cnyfyd; ac Agrippa a ddwyedodd wrtho, ei fod o fewn ychydig i'w ennill ef i fod yn Gristion. Ffestus a fonfododd Paul i Rufain. Gwedi i Ffestus fod yn y llywodraeth oddeutu dwy flynodd, bu farw, a Nero Albinus a ddaeth ar ei ol i'r swydd. Act. xxv.

FFETAN, (ffed) sach, cwd, còd. Gen. 42. 27. a 43. 22.

FFIAIDD—EIDD—DRA, (ffi) *Llad.* FASTIDIOSUS; dirmygus, adgas.

Ffiaidd ni charer. *Diar.*

1. Mae pob pechod, yn gyffredinol, yn ffaidd, neu yn ffaidd-dra, ac yn ffaidd-beth: mae yn wrthwyneb hollol i berffeithrwydd Duw a'i gyfraith; yn halogi dynion, a'u gwneuthur yn ffaidd yn ngolwg Duw; ac a ddylai gael ei ffaiddio, ei gasau, a'i ochelyd genym minnau. Esa. 66. 3. Jer. 44. 4. Job 15. 16. Ps. 63. 1. *Diar.* 6. 16.—2. Gau-athrawlaethau, a gweithredoedd halogedig ac anniwair, y rhai y mae Anghrist yn llawn o honnynt, ydynt ffaidd-dra yn ngolwg Duw, a'i bobl sanctaidd. Dat. 17. 4.—3. Eilunod, ac eilun-addoliaeth, ydynt ffaidd-dra ynddynt eu hunain, ac yn gwneuthur dynion yn ffaidd yn ngolwg Duw, ac y mae llawer o ddefodau halogedig a ffaidd yn nglyfn wrthynt. 1 Bren. 11. 7. Deut. 7. 26. a 12. 31. Esa. 41. 24.—4. Yr oedd glynu wrth y defodau Iuddeuwig, heb edifeirwch am bechod, a fydd yn Nghrist, ac wedi iddynt gael eu dileu dan yr efengyl, yn bechod mawr, ac yn ffaidd-dra adgas yn ngolwg yr Arglwydd, ac yn cadw dynion yn eu ffaidd-dra pechadurus, heb eu gwir lanhau oddi wrtho yn ngwaeth Crist. Esa. 1. 13. a 66. 3.—5. Y mae aberth a gweddi yr annuwiollon yn ffaidd, am fod eu hegwyddor yn y cwbl, a'u dull, a'u dybenion, yn bechadurus, ac yn llawn diddewiseth. *Diar.* 15. 8. a 28. 9.—6. 'Ffaidd-dra yr Aiphitiaid yw pob bugail defaid—oblegid nynt a aberthwn i'r Arglwydd ein Duw ffaidd-beth yr Aiphitiaid.' Gen. 46. 34. Exod. 8. 26. Yr oedd bugalliaid yn ymborthi ar, a Moses ac Israel yn aberthu, yr anifeiliaid hyn ag oedd yr Aiphitiaid yn eu haddoli; am hyn yr oedd yr Aiphitiaid yn ffaiddio y rhai a wnaent felly. Gwel Ainsworth.—7. Mae y rhai sydd yn gwir adnabod eu hunain, a natur pechod, yn ffaiddio eu hunain o'i blegid—eu hunain yn gyflawn yn mhob ystyr, gan eu bod gwedi eu llygru yn gwbl gan bechod. Eze. 6. 9. a 20. 43. Job 42. 6. Mae ffaiddio eu hunain yn groes i feddyliau da am, a hyder arnynt eu hunain; a hunan-gariad, a balchder chwyddedig. Agwedd addas ar ysbryd pechadur ydyw, ac yn nôd o wir edifeirwch efengylaidd.

'Ffaidd-dra anrheithiol,' neu 'y ffaidd-dra anghyfneddol, yn y lle sanctaidd—gwedi ei osod lle nis dylid.' Dan. 11. 31. Mat. 24. 15. Marc 13. 14. Arwydda y geiriau y ffaidd-beth ag ydoedd yn anrheithio ac yn dwyn anghyfnedd-dra gyd ag ef. Wrth y ffaidd-dra hwn, deallar, yn gyffredin, byddinoedd y Rhufeiniaid, yn amgylchynu ac yn gwarchae ar Jerusalem. Yr oedd ar y banerau luniau oedd y milwyr yn eu haddoli; ac nid oes dim yn fwy cyffredin yn yr ysgrythyrau na galw eilunod yn ffaidd-dra. Yr oedd y banerau ffaidd hyn gyd â'r byddinoedd, y rhai a wnaethant Jerusalem a'r deml, hyd heddyw, yn anrheithiedig ac yn anghyfnedd. Y mae geiriau yr efengylwr Luc (pen. 21. 20.) yn cadarnhau y dehongliad hwn tu hwnt i bob amheuaneth: 'Pan weloch Jerusalem gwedi ei hamgylchu

gan luoedd, (a elwir gan Daniel, 'luoedd ffaidd,' pen. 9. 27.) yna gwybyddwch fod ei hanghyfnedd-dra hi wedi nesáu.' Y luoedd, gan hyn, ydyw y ffaidd-dra; a'r ffaidd-dra anghyfneddol yn y lle sanctaidd, y lle ni ddylai fod, ydyw luoedd y Rhufeiniaid yn amgylchynu Jerusalem. Dywed Josephus, hanesydd Iuddeuwig, i'r Rhufeiniaid, wedi iddynt gymeryd y ddinas, ddwyn eu banerau i'r deml; eu gosod gyferbyn a phorth y dwyrain, ac aberthu iddynt yno.—Halogwyd y deml gan Antiochus, trwy osod delw Jupiter Olympus ar allor yr Arglwydd. 1 Mac. 1. 64.—Yn yr unfed flyddydd ar bymtheg i'r Ymerawdwr Adrian, gosodasant y ffaidd-dra yn y lle sanctaidd, trwy adeiladu teml i Jupiter Capitolinus yn y fan y safai teml Duw yn Jerusalem. Ond y mae yn eglur, wrth gymharu geiriau y tri efengylwr a geiriau Daniel a'u glydd, fod ein Hiachawdwr yn cymhwyso y geiriau at fyddinoedd y Rhufeiniaid yn dystrywio Jerusalem. Addas iawn y gelwir hwynt 'y ffaidd-dra,' a'r 'ffaidd-dra anrheithiol,' am mai anrheithio Jerusalem, a'i gwneuthur yn anghyfnedd, oedd eu gwaith. A phan welir y luoedd hyn yn y lle sanctaidd, fel yr oedd Jerusalem a'i hamgylchoedd yn cael eu golygu, 'Yna y rhai a fyddant yn Judea, ffont i'r mynyddoedd' am ddigolwch. Hyn a gofiwyd, ac a wnawd gan y Cristionogion; y rhai oll oedd yn credu yn Nghrist, pan warchaeuwr ar Jerusalem, a ffoisant i Pella, a lloedd eraill tu hwnt i'r Iorddonen; ac nid ydym yn darllen i—o honnynt gael eu dyfetha yn ninystre Jerusalem—mor suddiol oedd y gocheliad hwn iddynt. Gwel Josephus' *Jewish Wars*, book vi., chap. vi., sec. i. Eusebius' *Ecclesiastical History*, book iii., chap. v. Bishop Newton on the *Prophecies*, Dissert. xix.

FFIGYS—BREN—WYDD, *Heb.* בֵּרֶךְ *Gr.* οὐκον; *Llad.* FICUS; figys; ffrwyth y figys-bren. Mae y figys-bren yn gysgodfawr, a'i ddail yn fawrion; mae rhai yn yr India Ddwyrainol yn taenu eu cangenau mor helaeth, fel y cysgodant hanner cant, medd rhai, pedwar cant, medd eraill, o wyr meirch danynt: mae yn briodol yn neillduol i'r pren hwn ddwyn ei ffrwyth yn gyntaf o flaen y dail. Dywed Pliny am dano, hefyd, y sodda mewn dwfr yn sych, ac y nosfa wedi ei wlyb-nawato; ac na addfeda heb ei ysgrofnio â bachau heiyra. A dail y pren hwn, tebygol, y gorchuddiodd ein rhieni cyntaf eu noethni. Gen. 3. 7. Y figys goreu a geir o Twrci, yr Ital, Yspaña, a Provence. Y maent yn faethlawn yn ymborth, ac yn feddyginiaethol, yn dda i'r cylla, ac yn hawdd eu treulio ganddo; yn addfedu cornwydydd, ac yn iachâu briwiau. Cafodd Hezeclah ei gyfarwyddo i roddi swp o figys wrth ei gornwyd, ac a'i iachâdd. Beth bynag oedd rhinwedd naturiol y figys i iachâu ei gornwyd, y mae yn ddiagramu fod yr iachâd hwn yn wyrthiol. 2 Bren. 20. 7. Esa. 38. 21.

'Y figys-bren a fwriddoedd allan ei figys irion,' Can. 2. 13. Y mae yr Arglwydd Iesu yn coffau hyn fel un arwydd, gyd ag eraill, fod y gauaf gwedi myned heithio, a'r gwlaw gwedi pasio. Crist a wna hyn yn arwydd o fod yr haf yn agos, pan yw cangen y figys-bren yn dyner, a'i ddail yn tŷori allan. Mat. 24. 32. Felly, yn gyffelyb i hyn, y mae yr eglwys; pan fyddo ei haelodau byw, y gwir saint, yn gweithredu ffydd ar Grist, cariad tu ag ato, ac ufudd-dod iddo, mae y ffrwythau hyn yn arwydd fod y gauaf oerlyd, diffrwyth, o gyflwr natur wedi myned heithio a'u bod yn eiddo Crist, ac yn gyfrannog o'i amgeledd, fel y dygont ffrwyth i Dduw. Rhuf. 7. 4. Hos. 9. 16. Jer. 24. 2. Mic. 7. 1.

'Ffigys irion,' sydd yn arwyddo y cynhyrfaeau dechreuol, a gweithredadau cyntaf gras mewn dynion, a phlanigion ieuaneu yn eglwys Dduw.

Y genedi Iuddeuwig, a chrefyddwyr mewn enw yn

unig, heb ffwrthau yr Ysbryd arnynt, a gymharir i ffygys-bren diffrwyth; cafodd yr Iuddewon eu harbed, cloddio oddi amgylch iddynt, a bwrw tail atynt trwy weindogaeth yr Iachawdwr a'i apostolion; ond ni chafodd, wrth geisio, ddim ffwrth arnynt; felly etto, mae y breintiau mwyaf yn ddi-effaith i lawer, yn aml, a hir-amynedd Duw tu ag atynt yn diweddu yn eu dystryw, yn lle iechydwrtaeth dragwyddol eu hen-eidiau. Luc 13. 6. Mae yr un peth yn cael ei ddal allan yn y ffygys-bren na chafodd yr Arglwydd Iesu ond dail yn unig arno, heb ddim ffwrth arno, a'r hwn a feldithiodd efe, gan ddywedyd, 'Na fwytad neb ffwrth o honot byth mwy.' Mat. 21. 19. Marc 11. 13, 21. Mae yr achos paham na chafodd ffwrth arno, a roddir gan Marc, 'cany's nid oedd amser ffygys,' gwedi peri llawer o ymofyniad yn mhllith y beirniaid am briodol ystyr y geiriau. Gan roddi heibio bob eglurhad arall o bonynt, ymddengys eu hystyr yn bur amlwg os golygw'n y geiriau, 'amser ffygys,' fel am amser pob rhyw ffwrth neu rawn, yn arwyddo amser eu casglu wedi iddynt addfedu. Y mae *καρποι σωκων*, amser ffygys, Marc 11. 13. yn arwyddo yr un peth a o *κοιπος των καρπων*, amser ffwrthau, Mat. 21. 31. sef amser casglu ffwrthau. Gan fod ffwrth yn ymddangos ar y ffygys-bren cyn y dail, a dail ar y pren hwn, ac amser casglu ei ffwrth heb ddyfod, yr oedd achos iddo edrych am ffwrth arno. Nid ydyw y geiriau, 'cany's nid oedd amser ffygys,' yn rhoddi yr achos paham na chafodd ffwrth, ond paham y ceisiodd efe ffwrth, sef am fod dail arno, y rhai oeddynt yn dyfod ar ol y ffwrth, ac am nad oedd etto yn amser casglu ffygys. Wrth ystyried y ddau amgylchiad, sef bod dail arno, ac nad oedd amser ffygys etto, nid oedd un achos paham na chafodd efe ffwrth arno, ond diffrwythdra y pren. Os rhoddi y geiriau, 'a phan ddaeth ato, ni chafodd efe ddim ond dail,' mewn cromfachau, ymddengys ystyr y geiriau yn eglur iawn. Neu trwy draws-gyfiebu y geiriau fel y canlyn, ymddengys eu hystyr yn dra amlwg: 'Ac wedi iddo ganfod ffygys-bren ag arno ddail, efe a aeth i edrych a gaffai ddim arno; canys nid oedd amser ffygys. A phan ddaeth ato ni chafodd efe ddim ond dail.' Yn cyfateb yn gwbl i'r geiriau hyn yn Marc 10. 3, 4. lle mae ein cyfieithwyr ni gwedi rhoddi geiriau yn nghanol yr ymadrodd mewn cromfachau, fel yr ymddangosiad cysylltiad y geiriau yn nechreu a diwedd yr ymadrodd. Y mae yn eglur nad ydyw y geiriau, 'cany's yr oedd efe yn fawr iawn,' yn niwedd yr adnodd, yn cysylltu â'r geiriau yn uniongyrchol o'u blaen, sef, 'pan edrychasant, hwy a ganfuant fod y maen wedi ei dreiglo ymaith,' ond â'r geiriau o flaen y rhai hyn, 'pwy a dreigla i ni y maen ymaith oddiwrth ddrws y bedd, canys yr oedd efe yn fawr.' Y cyfryw ddull o ymadrodd a geir yma. Nid oedd gwaith yr Iesu yn melliithio y pren hwn yn dangos rhyw anfoddlonrwydd pechadurus ynddo, gwedi cael ei siomi, ac yntau â chwant hwyd arno; ond gweithredodd y wrth ar y pren diffrwyth hwn i ddangos mawredd ei allu, ac i annog ei ddysgyblion i ymorphwys ar fawredd nerth Duw, ac i ofyn cynnorthwyon ganddo mewn fydd yn wyneb holl anghwaderau y gwaith o'u blaen: ac i ddangos hefyd, yn addysgiadol, ddiwedd cenedl neu ddyinion diffrwyth, pa fath bynag fyddai eu hymddangosiad. Nid oes dim ond ffwrthau da a foddiona yr Arglwydd; mae diffrwythder a melliith yn nglŷn wrth eu gilydd yn ddiwahan. Gwel Doddridge, Campbell, Mack-night, Shaw's *Travels*.

'Fel ffygys yr addfeddiad cyntaf.' Jer. 24. 2. Rhydd Dr. Shaw grybwylliad am dri math o ffygys, y cyntaf a elwir *boccere* (יבכרר) y rhai a grybwyllir yma am danynt y rhai a addfedant yn nghylch canol neu ddiwedd Mehefin; yr ail math a elwir *hermez*, neu ffygys hâf, y rhai na addfedant, ond anaml, cyn Awst; a'r

trydydd a elwir *ffygys gauaf*; y rhai hysa ydynt yn gyffredin yn hwy o lawer, ac o liw duach na'r *hermez*, yn addfedu ar y pren, ie, wedi syrthio ei ddail; ac os bydd y gauaf yn dymhoraid, a gessgir yn y gwanwyn fel tamaid hyfydd. Gwel Shaw's *Travels*. Barna y Doctor mai y rhai diweddad hyn oedd y rhai oedd yr Arglwydd Iesu yn eu ddyfagwyl ar y pren yn nghylch amser y pase yn mis Mawrth. Mat. 21. 19. Marc 11. 13.

'Ac a wntasant ddail y ffygys-bren,' &c. Gen. 3. 7. *Heb.* פרה יורה *dail y pren tristwch*, oddiwrth erwindeb a phigog-lymedd y tu uchaf i ddail y pren hwn. Gwisgodd ein rhieni cyntaf ef fel sach-lian naturiol, fel arwydd o'u tristwch am eu hanufudd-dod, gan y gallastent wisgo dail amryw brenau eraill yn lai annymunol ac anghyfleus. 'Gwnaeth wisg addas i'w anufudd-dod,' medd Ireneus, 'fel pe buasai yn cyfaddef nad oedd yn deilwng o un wisg a barai harddwch a hyfyrdwch i'r corph.'

FFI—O, bwrw ymaith, ffeiddio, hwitio.—'A' th drigollion i'w ffeto.' Mic. 6. 16. Seph. 2. 15. Dr. M.

FFIRCYN, *Saes.* FIRKIN.—'Y rhai a ddallent bob un ddau ffircyn neu dri.' Ioan 2. 6. *χωρσσαι ανα μετρον δυο η τρις, δαυ fesur neu dri.* Y mae yn ansicr pa fesur a feddylir; amryw o'r beirniaid a farmant mai y *bath* sydd i'w ddeall wrth y gair *μετρον*, am mai hwnw ydoedd y prawf fesur yn mhllith yr Iuddewon; hefyd, cyfieithir y gair *βα* gan y LXX. *μετρον*, y gair a arferir yma, yn 2 Cron. 4. 5. Barna rhai yn anaddas rhoddi enw llestr mor ddiweddar a ffircyn yn gyfieithiad o hono, ac y buasai yn well rhoddi y gair *mesur*, neu *bath*, yn ei le. Gwel Lightfoot, Campbell, Parkhurst. Am nas gellir yn sicr benderfynu pa fesur ydoedd hwn, madaid bod y cynnwysiad o hono mor ansicr. Y ffircyn a gynnwysai naw galwyn; a'r bath oeddeutu saith a hanner, er bod rhai yn barnu pedwar a hanner; os felly, nid ydyw y bath yn cynnwys ond hanner a gynnwysai ffircyn, yn ol y cyfrif lleiaf. Yr oedd mesur y gwin yn fawr, ac yn sicrhau tu hwnt i bod dail, wirionedd y wrth, ac nid rhyw dwyll dirgel rhwng Crist a'r gwasanaethwyr, yr hyn a allesid feddwl, pe buasai ond ychydig o hono. Nid er annogaeth i anghymedrolder y lliosogodd yr Arglwydd Iesu y gwin mor ryfedd, ond i amlygu ei ogoniant ei hun; a'i ddysgyblion a gredasant ynddo yn ganlyniol i hyn. Yr oedd cryn lawer o win yn ofynol, gyda phob gwedd-eidd-dra a chymedrolder, ar y cyfryw achos.

Byddai gwleddoedd priodasol yn parhau saith niwrnod yn mhllith yr Iuddewon, a byddai lliaws mawr o bobl yn ymgasglu yn nghyd. Gen. 29. 27, 28. Barn. 14. 12. Tobit 11. 19.

FFLAM—LLYD, (פלא) *Heb.* להב *Gr.* φλας; *Llad.* FLAMMA.—*Est vetustas vox.* *Brit.* Hen air Cymraeg yw, medd y Dr. D. Fflag, eirias, eirias-dân, goddaith. Y mae yr Arglwydd yn cael ei alw yn fflam, am fod ei ogoniant yn ddysglaer; ac y bydd iddo, yn ei gyflawnder diglawn, ddyfetha ei elynion, fel y llosga tân ddrain a mieri. Esa. 10. 17.

'Yr hwn sydd yn gwneuthur ei genadon yn ysbrydion: a'i weinidogion yn dân ffiamlyd.' Ps. 104. 4. Penderfyna yr apostol mai yr angelion a feddylir yn y lle yma. Heb. 1. 7, 14. Yr ysbrydion creëdig hys a elwir angelion, כנאנא *cenadon*, oddiwrth eu swydd a'u gwaith, 'ysbrydion gwasanaethgar ydynt hwy oll, gwedi eu danfon i wasanaethu er mwyn y rhai a gânt etifeddu iechydwrtaeth.' Y mae yr Arglwydd yn dra gogoneddus yn eu gwneuthuriad; efe a'u gwnaeth

* Existētibus & aliis foliis multis, quæ minus corpus ejus vexare potuissent: mordet autem & pungit corpus. *Lib. iii. cap. 37.*

yn ysbrydion bywiog, nerthol, cyfym, ac effeithiol yn eu gwaith; y mae eu hymddangosiad yn ddychrynllyd, a diffiant elyniad Duw yn ofnadwy iawn. Ymddangosasant fel melrch a cherbydau tanllyd. 2 Bren. 2. 11. a 6. 17. Edr. ANGEL, ANGERDD, TAN.

FFLANGELL—U, *Gr. φραγγελλιον*; *Llad. FLAGELLUM*, oddiwrth y gair Lladin *FLAGRUM*: ffrewyll, golch-ffon; ffrewyll gwedi ei gwneuthur o reffynau, careiau, neu wiail, i gopsi drwg-weithredwyr. Yr oeddynt yn dynoethi i dyn i'w fflangellu i'w hanner, yn cylymu ei ddwyllaw wrth gyff neu golofn, go isel, fel y derbyniad y gwialenodau ar ei gefn plygedig. Gwaharddwyd i'r Iuddewon roddi dros ddeugain gwialenod; ond os byddai y drygnaeth yn fawr, rhoddent y gwialenodau yn drymach. Rhag iddynt fyned dros ben y nifer hwn, byddai yn ddefod yn eu plith i roddi 'deugain gwialenod ond un.' 2 Cor. 11. 24. Y ffrewyll a pha un y byddent yn fflangellu oedd wedi ei gwneuthur o dri rheffyn gwahanol—tair ar ddeg o wialenodau a'r cyfryw fflangell a roddai ddeugain gwialenod ond un. Yr Argliwydd Iesu, yn rhagfynegi ei ddyoddefiad, sydd yn nodi hyn yn mhllith eraill, y byddai iddo gael ei fflangellu; a chawn hanes i Pilat ei fflangellu, a'i roddi i'w groesoello. Mat. 20. 19. a 27. 26. Marc 10. 34. Ioan 19. 1.

Yr oedd y gospedigaeth hon yn mhllith y Rhufeiniaid, yn annhebyg yn ei hamgylchadau, i fflangellu yn mhllith yr Iuddewon. Yn mhllith yr Iuddewon nid oedd mor greulawn a gwaradwyddus: ni chaent roddi dros ddeugain gwialenod i neb. Ond yn mhllith y Rhufeinwyr yr oedd yn gospedigaeth greulawn a gwaradwyddus iawn. Eglur yw, mai yn y dull Rhufeinaidd y fflangellwyd Crist, gan i Pilat ei draddodi ef i'w flwyr i'w fflangellu. Nid oedd terfyn wedi ei osod i nifer y gwialenodau, ac yr oedd y corph wedi ei ddyoethi a'i gyllymu yn blygedig wrth gyff go isel, yn yr agwedd mwyaf cyfeus i'r fflangellwyr arfer y creulondeb mwyaf. Gwel *Universal History*, vol. ii. Yr ydoedd yn arferedig, medd Lardner, yn mhllith y Rhufeiniaid, i fflangellu y rhai a fyddent wedi eu barnu i ddyoddef marwolaeth; ond ni fyddai neb yn dyoddef cospedigaeth mor ochrysal ond caethweision, euog o'r troseiddadau mwyaf. Yr oedd pob peth gwaradwyddus a dolurus, yn mhllith plant dynion, yn cyd-gyfarfod yn nyoddefladau ein Hiachawdwr mawr. Yr hyn yr ydoedd pechod yn ei haeddu, oedd yn rhaid iddo yntau ddyoddef. 'Efe a archeollwyd am ein camweddau ni; efe a ddryllwyd am ein hanwireddau ni; cospedigaeth ein heddwch ni oedd aruo ef.' Esa. 53. 5.

Y mae Duw, fel tad, 'yn fflangellu pob mab a dderbynio.' Heb. 12. 6. Y gair a arwydda y gradd mwyaf o ddyoddefladau a gyferfydd a'i blant yma yn y byd; ond er eu fflangellu, eu derbyn y mae yn rasol, yn garedigol, ac i'w dyddanu byth. Nid er eu dystryw, ond er eu llesad, y mae yn eu ceryddu mor llymdost, fel y byddont gyfranogion o'i sancteiddrwydd ef. Am ei fud yn caru, ac i'r dyben, trwy hyn, eu cynnyddu mewn sancteiddrwydd, y mae mor anhyfryd yn eu fflangellu. Dat. 3. 19.

FFLWCH, (ffw) ehelaeth, llawn; diamldlawd, dibrin; hael, haelwch; gorhoenus, cryf.

Yr Argliwydd a wna ddychrynn *flwch*
Drwy holl anialwch Cades.

E. Prys, (Pa. 29. 8.)

FFOADUR—IAID, (ffo) un ar ffo, un a ddiangodd; crwydrad, gwybiad. Barn. 12. 4. Esa. 15. 5. 2 Bren. 25. 11.

FFOEDIGAETH, (ffoad) enciliad, ffoadwriaeth, deoliad; rhedfa, ymlidfa, gyrfa. Mat. 24. 20.

FFOI, (ffo) *Gr. φευγω*; *Llad. FUGERE*; rhedeg

ymath, encilio, gwrth-deithio. Y gair ffoi, yn gyffredinol, a arwydda, cydnabyddiaeth o berygl yn agos, i'w ochelyd gyd a'r prysurdeb a'r ymdrechladau mwyaf.—'Ond chwantau ieuencid ffo oddi wrthynt.' 2 Tim. 2. 22. Chwantau ieuencid (δε) gan hyny, ffo oddi wrthynt—rhag iddynt dy anghymhwysu i'r Argliwydd a'i waith, a bod yn amharod i bob gweithred dda. Adn. 21. 'Pwy bynag a'i glanhao ei hun oddiwrth y pethau hyn, sydd lestr i barch, wedi ei sancteiddio, ac yn gymhwys i'r Argliwydd.' Nid chwantau enawdol yn unig y mae yr apostol yn ei feddwl, ond hefyd uchelfryd, baichder, tra-argliwyddiaeth, byrbwylldra, a chyndynrwydd, y rhai sydd yn addas iawn i'w cyfrif yn mhllith (*ραc νεωτερικας επιθυμιας*) *chwantau ieuencid*. Mae y chwantau hyn yn gorddiwas llawer sydd yn rhydd oddiwrth y rhai cnawdol i radd mawr, ac yn eu hanaddasu yn hynod i waith y weinidogaeth, ac i fugellio pradd Duw. Yr oedd Timotheus yn nghyfeid deunaw nlwydd ar hugain o oedran pan ysgrifennodd Paul yr epistol hwn ato, am hyny, nid anaddas oedd y rhybydd hwn iddo ef, ac i bawb eraill.

'Y rhai a ffoisom i gymeryd gafael yn y gobaith a oodwyd o'n blaen.' Heb. 6. 18. Cyfeiria y geiriau at y llofruddiog yn ffoi am ei einioes i'r noddfa rhag y dilydd. Num. 35. 6. Deut. 4. 42. a 19. 5, 11. Mae addewid ddigysfnewid Duw, yr hon a sicrhawyd ganddo trwy i'w, wedi ei gosod o'n blaen, fel y noddfa o flaen y llofruddiog; nid oes diogelfa i bechadur i ffoi rhag y lld n fydd, ond yn yr addewid rad yn Nghrist, mwy nag i hwnw rhag y dilydd, ond yn y noddfa; yr ydym ni gwedi ffoi gyd a'r prysurdeb a'r awydd-fryd mwyaf, i gymeryd gafael yn yr unigobaith hwn. Yr oedd y llofruddiog yn ffoi am ei fywyd—yr oedd ei einioes mewn perygl mawr, ac yn sicr o gael ei chymeryd oddi arno, ont chyrhaeddi y noddfa cyn i'r dilydd ei ddal; felly y mae y rhai sydd yn ffoi at yr addewid, yn cydnabod fod eu bywyd, sef eu dedwyddwch dros byth, mewn dirfawr berygl, o ran dim sydd ynddynt eu hunain i'w haclub; yn yr addewid, neu yn Nghrist ynddi, y mae y noddfa a drefnodd Duw i bechadur; am hyny, y mae pawb yn farwol yn mhob man arall: yn cydnabod hyn maent yn ffoi, nid ar antur, ond i'r noddfa; nid heb newes, ond i gymeryd gafael yn y gobaith a osodwyd o'u blaen, a'u holl rym, a'u hegni, a chyd a'r gorleodd a'r diolchgarwch mwyaf. Gan fod y gobaith wedi ei osod o'u blaen yn yr efyngyl gan Dduw, y mae ganddynt hawl gyfreithlawn i ffoi iddi, ac i gymeryd gafael ynddi: a chan fod yr addewid yn ddianwadad, y mae i ni, y rhai a ffoisom yma, gysur cryf. Edr. DANGOS, DIANWADAL.

FFOL—INEB, (ffo-yl) *Heb. יניב* *Llad. STULTUS*, ynfyd, disynwyr, ffadr; ynfydrwydd, annoethineb.

Nid ffolineb ond meddwod. Ddar.

Ffol yw yr hwn sydd yn siarad ac yn gweithredu yn ddisynwyr, yn annoeth, ac yn ddireawm, am yr hyn mae yn ei ddywedyd, neu yr hyn mae yn ei wneuthur. Y mae pob dyn sydd yn ansanctiaid ac yn bechadurus, yn nghytrif Duw, yn ffoi ac yn ynfyd; yn gweithredu yn anystyriol ac yn ynfyd iawn; yn dymuned, yn ynfyd i'r gradd eithaf, na bai un Duw; yn ddiymgais am ei heddwch, ac am ei foddhau; yn ymdiried i'r diafol, i'r byd, ac i'w calonau eu hunain, y twyllwyr mwyaf a ddichon fod; yn dewis y pethau mwyaf fflaidd, gwael, a darfoddedig, o flaen pethau mwyaf pwysig, dwysol, a thragywyddol; ac fel hyny yn dystrywio eu hunain, er pob cynghor a rhybydd oddiwrth Dduw i'r gwrthwyneb. Pa. 14. 1. a 49. 10. Edr. Llyfr y Diarebion i gyd.

'Duw a etholodd ffol-bethau y byd, fel y gwaradwyddai y doethion.' 1 Cor. 1. 27. Dynion isel eu sefyllfaoedd yn y byd; diddysg, digymeriad, a dibarch

gan y byd—y rhai a gyfrifai y byd yn ffol; etholodd Duw y rhai hyn, i'w gwneuthur yn ddoeth i iechyd-wriaeth, trwy roddi iddynt ddoethineb oddi uchod. Yn eu hanwodaeth a'u hyafydrwydd, y mae yr annuwlolion yn cyfrif Iesu Grist wedi ei groeshoelio, a'r pregethiad o hono, yn nghyd â'r holl bethau sydd o Ysbyrd Duw, yn ffolineb—sef pethau disynwyr, distadl, a diangen am danynt. 1 Cor. 1. 23. a 3. 19. 'Ond i'r rhai a alwyd, y mae yn Grist gallu Duw, a doethineb Duw;—y maent yn ei brofi yn allu Duw tu ag atynt, ac yn ei weled yn ddoethineb Duw yn ei osodiad i fynu yn ei swyddau. Edr. DOETHINEB, YNFFYD.

FFOLEN—AU, (ffol) *Heb.* עֲבָרָה pedrain, morddwydd, clun.—'Ffolenau aur,' sef darnau o aur, & llun eu ffolenau arnynt, sef y rhanau hynny o'u cyrph oedd dan farn Duw oblegid yr arch. 1 Sam. 6. 4, 5. Tebygol yw, mai y lledegwigwg (*piles*) oedd y pla y tarawodd Duw y Philistiaid âg ef; a diammeu ei bod yn farn drom, boenus, warawyddus; ac yr oedd y ffolenau aur, offymau na orchymynwyd gan Dduw Israel, yn goffadwriaeth o'u cywilydd, ac o fuddugoliaeth Duw ar y Philistiaid.

FFOLOG—OD, (ffol) dynes ffol, disynwyr.—'Y ffolog a'i tyn ef (ei thŷ) i lawr â'i dwylaw.' Diar. 14. 1. Gwraig ddoeth, synwryol, trwy iawn drefniad ar achosion ei theulu, sydd yn peri llwyddiant mawr a pharhaus ar y teulu y mae yn perthyn iddo; ond y ffolog, trwy ei rhodres, ei segurddod, ei hannonthineb, ei melusuedd, a'i gwastraff, sydd yn dinystrio teulu; i.e. er bod ei gwr yn gymedrol ac yn ddiwyd, a bod y teulu yn llwyddiannus pan y daeth iddo; y mae, fel pe bai, yn ei dynu i lawr â'i dwylaw. Gwell ydyw cynnysgaeth yn y wraig na chyd â'r wraig. 1 Bren. 16. 31. a 21. 25.

FFON, FFYN, (*ffy-on*) llawffon, cwlbren, cyrlysg, berlysg. Pastwn i ymgynnal âg ef; pren neu wialen i guro neu gopsi; ffon-dafn i dafu ceryg, neu ryw beth arall; ffon-fugeilaidd, arferedig gan fugeilaidd i gyfarwyddo neu ddal eu praidd. Yn gyfelybiaethol, gelwir bara yn ffon, am mai cynnalgaeth dyn ydyw. Lef. 26. 26. Esa. 3. 1.

Gelwir yr Aipht yn 'ffon gorsen ddrylliedig,' am fod Israel yn ymgynnal arni; ond byddai ei hyder yn ofer, fel yn pwysu ar gorsen ddrylliedig; ac yn niweidiol iddynt, fel un yn pwysu ar gorsen, a hōno yn myned i'w law, ac yn tyllu trwyddi. Yr un fath i bawb ydyw pob hyder arall tu yma i Dduw ei hun. 2 Bren. 18. 21.

Yr oedd yr Assyriaid a'r Babiloniaid fel ffon yn llaw yr Arglwydd i geryddu ei bobl, a chospi y teyrnaoedd oddi amgylch â hi. Esa. 10. 5, 15. a 14. 5.

'Drylliaist ffon ei ysgwydd ef.' Esa. 9. 4. Pren yr iau, medd Vitranga, sydd yn gwasgu ar yr ysgwydd, neu y gwddf; trwy ba un y gosodir allan orthrymder pechod, a gwasanaeth caled pechaduriaid. Trwy yr efengyl y dryllir iau eu baich, a ffon eu hysgwyddau, a gwialen y gorthrymwr, y diafol, megys yn nydd Midian, pan y rhyddhawyd yr Israeliaid oddi tan eu hiau hwynt trwy Gedeon. Barn. 7. 22.

Ffon yr Arglwydd Iesu i gysuro ei bobl fel eu bugall, yw gwirioneddau cynnalgaethol yr efengyl, trwy be rai y mae yn eu cynnal, yn eu dyddanu, ac yn eu cyfarwyddo. Ps. 23. 4. Maent yn llesg ac yn weinlaid, yn analluog i gynnal eu hunain; y mae gwirioneddau mawrion a sicr yr efengyl yn gwbl addas iddynt yn wyneb eu holl drueni, yn mhob ystyr ac yn mhob amgylchiad; trwy amlygiad iddynt o'r gwirioneddau am dano ei hun, a'u nerthu i'w credu ac i bwysu arnynt, y mae yn eu cysuro yn effeithiol, ac yn eu cynnal pan rodiant yn nghanol peryglon, ofnau, a gelynyon dychrynlyd. Ffon ydyw hon na thyr byth, ac na

phydra; y mae mor gadarn ac mor barhaus a Duw ei hun; y mae wedi ei rhoddi i bechaduriaid, ac nid yw yn addas i neb arall. Rhuf. 15. 4.

'A chymerais i mi ddwy ffon, un a elwais Hyfrydwech, a'r llall a elwais Rhwymau; a mi a borthais y praidd.' Zech. 11. 7—14. Yr Arglwydd Iesu yw y person sydd yn llefaru mewn perthynas i'w ofal am ei eglwys, fel bugail am ei praidd. Y *ddwy ffon* a arwyddant ei gyfammod â hwynt, a'i lywodraeth arnynt. Y mae ei gyfammod â hwynt wedi ei iawn drefnu yn mhob peth, yn hardd, ac yn ogoneddus; yn amlgu harddwch a phrydferthwch anfeidrol y Duwddod; ac yn harddu yr eglwys, yn ei haelodau a'i swyddwyr. âg addurniadau sanctaidd, a doniau ysbyrdod; mewn ffydd fywiog, edifeirwch dwys, cariad gwresog, ac ufudd-dod hardd. O'i ofal am danynt, a'i lywodraeth arnynt, y mae eu cariad a'u hundeb â'u gilydd yn tarddu yn gwbl. Efe yw y rhwymwr yn y frawdoliaeth sanctaidd hon. Tori y ddwy ffon, 'Hyfrydwech a Rhwymau,' a arwydda waith Crist yn rhoddi i fynu ei ofal a'i gadwraeth o'i bobl, o herwydd eu pechodau: 'Dywedais, ni phorthaf chwi.' Mewn byr amser, yn gyntaf, torodd ymaith dri bugail, sef amryw o'u swyddogion drygonus yn y wladwriaeth ac yn ei eglwys, ond yn lle diwygiol, eu henaid a'i ffieldiodd ef, a'i enaid yntau a larodd arnynt hwy. Yna dywedodd, 'Ni phorthaf hwynt.' Pan fyddo Crist yn tori ei gyfammod â phobl, o ran ei amddiffyniad drostynt, a'i gyfraniadau graeol iddynt, y mae ffordd rydd i gyfeillornadau, llygredigaethau, a phob anghydfod i ddyfod i mewn. Pan doro efe ei ffon Rhwymau,' derfydd am bob brawdoliaeth dangnefeddus; ac anghariadoldeb, cenfigen, ac ymraniadau, a ddeuant i mewn i ddystrytio y cwbl. Adn. 6. Mae yr Arglwydd yn hir yn porthi neu yn bugaillo defaid y laddfa, o herwydd trueniaid y praidd—ei etholedigion, ei bobl wael, cystuddiol, a dirmygedig; er eu mwyn hwynt mae yn arbed y bras, sydd yn eu pesgi eu hunain i'r laddfa. Ond gwedi iddo eu hachub hwy, dywed wrth y rhai hynny, 'Ni phorthaf chwi: a fyddo marw, bydded farw; ac y sydd i'w dori ymaith, torer ef ymaith.' Adn. 9.

'Na ffon—ond llaw-ffon yn unig—na ffyn.' Mat. 10. 10. Marc 6. 8. Luc 9. 3. Mewn amryw adysgrifeniadau o efengyl Matthew, ceir y gair yn y rhif lliosog (*παῖδων* yn lle *αἰδων*) fel yn Luc, ac felly mae y cyfieithwyr Saesoneg wedi cyfleithu y gair yn y ddau le (*staves*) yn y rhif lliosog. Y mae yn amlwg mai ystyr gorchymyn yr Arglwydd i'w ddysgyblion, yn hyn fel pethau eraill, oedd iddynt gymeryd yr hyn oedd yn angenrheidiol iddynt i'r daith; a pheidio trwy ragofalon, llwytho eu hunain â phethau afreidiol a allasant fod yn rhwystr iddynt yn eu gwaith mawr: gofalai yr Arglwydd am eu cynnalgaeth.

'Ac a addolodd â'i bwys ar ben ei ffon.' Heb. 11. 21. Yn Gen. 47. 31. cyfieithir yr un geiriau Hebraeg, 'Israel a ymgrymodd ar ben y gwely.' Y gair *ymgrymu*, yn aml, a arwydda, *addoli*, neu ymgrymu, mewn ffordd o addoliad, Gen. 24. 26, 48. Ecod. 4. 31. lle mae yr un gair yn cael ei gyfieithu *addoli*, yn nghyd â llawer o fanau eraill. Y mae *נוח* a arwydda *gwely*; hefyd, os cyfnewidir y bogelliaid, arwydda *gwialen*, neu *ffon*; felly y mae yn cael ei gyfieithu yn Psalm 110. 3. Jer. 48. 17. Ezec. 19. 11. Yr apostol a rydd yr ystyr diweddar i'r gair, yr un fath a'r LXX. Tebygol i'r hen batriarch Jacob ymgrymu ar y gwely yr oedd yn gorwedd arno, mewn ffordd o addoliad parchus i'r Arglwydd, ac ymgynnal yn ei wendid a'i lesgrwydd, ar ben ei ffon. Fel hyn ymgrymodd ar y gwely, ac a addolodd ar ben ei ffon hefyd; ac y mae yr apostol yn gosod allan yr achos yn gyflawn yn y geiriau y mae efe wedi eu harferyd. Yn y *Vulg. Lat.*, cyfieithir y geiriau, *Et adoravit fastigium virgæ ejus*; ac efe a addolodd ben y ffon,

yn gadael allan y rhagddod *επι, ar*, i'r dyben i wro y geiriau i gynnwys eilun-addoliaeth; ond y mae y cyfleithiad hwn mor groes i eiriau a meddwl yr apostol ag ydyw i dduwriadiaeth iachus. Y mae y geiriau yn rhoddi golygiad neillduol o ogoneddus o ffydd Jacob wrth farw: *efe* a addolodd Dduw yn barchus ac yn orffoeddus yn ei ddyddiau diweddfaf, er holl legrwydd ei natur: *efe* a ymgrymodd, ymgynaliodd, ac a addolodd, wrth goffau am holl ddaloni Duw tu ag ato, ac wrth fendithio *Η* feibion.

'Ffya-wewyr.' Act. 23. 23. *Gr. δεξιολαβος, cymeryd yn y llaw ddeheu*: milwr yn dwyn gwawc neu bicell yn ei law ddeheu: *Saes. SPEARMAN.*

FFONOD—IAU, (ffon) dyrnod; ergyd & ffon; tarwriad. Luc 12. 47. Y mae y pechod o ommeddiad, neu esgeulusiad, yn gwneuthur pawb yn agored i gerddod yr Arglwydd; ac er nad ydyw anwybodaeth yn cagysodi neb, gan fod yn mhawb, mewn mesur mwy neu lai, foddion i gael gwybodaeth o ewyllys yr Arglwydd; etto y mae yr hwn sydd yn gwybod ewyllys ei Arglwydd, ac nid ywbarotodd, ac ni wnaeth yn ol ei ewyllys ef, yn fwy enog, ac a gurir yn gyfatebol & llawer ffonod, tra byddo y gwas anwybodus yn cael ei guro ag ychydig ffonodiau.

FFORCHOG—I, (fforch) *Llad. FURCA, FURCATUS*: ffwrch, pigfforch, cigwain; hollti neu wahanu yr ewin. Nid ydoedd yr Iuddewon i fwta o'r anifeiliaid ond yr hwn a hollto yr ewin, ac a fforchogo hollt yr ewinedd, ac a gno ei gil: nid gwedi hollti oddi arnodd yn unig, fel troed ci, &c., ond gwedi fforchogi drwyddo, fel traed yr ŷch, a'r ddaedaf, &c. Y mae trydydd math o draed, sef rhai heb hollti, megys traed march, &c. Y canol yn unig oedd yn lân, ac yn fwytdawy. Lef. 11. 3, 26. Deut. 14. 4, 5, 6, &c. Dimmen fod y deddfau hyn yn nghylch yr anifeiliaid glân ac aflan, i'w golygu, nid yn unig yn ymarferol i'r Iuddewon, ond hefyd yn addysgiadol i ninnau, ac yn dangos amrywiol gynneddfau dynion glân ac aflan: y mae hyn yn eglur oddiwrth weledigaeth Petr. Act. 10. 12—28. Fforchogi yr ewin, gan hynny, a ddichon arwyddo bod yn meddu iawn deall yn ngwironeddau Duw, gwahaninethu rhwng y pethau sydd & gwahaniaeth rhyngddynt, megys y gyfraith a'r efengyl; cyfeilloradau a gwirioneddau; ac yn iawn droedio at wirionedd yr efengyl. Gal. 2. 12, 14. Ps. 1. 1. Diar. 9. 6. 2 Cor. 6. 17.

FFORDD, FFYRDD, (ffor) llwybr, heol, sarn; modd.—Y mae ffordd, mewn ystyr cyffelybiaethol, yn arwyddo. 1. Ymarweddiad gwr. Esa. 59. 8. Ps. 1. 6. Diar. 2. 12. a 4. 19. a 15. 9, 10. a 16. 17. a 22. 6.—2. Llwybr gwirioneddau Duw. Gen. 18. 19. Pa. 18. 21. a 119. 14, 27, 30.—3. Defod, arferiad, a dull dynion yn byw. Gen. 18. 19. Jer. 10. 2.—4. Llwybr rhagluniaethau Duw, a'i ymddygiad ef tu ag atom ni. Ps. 107. 7. Esa. 55. 8, 9. Rhuf. 11. 33.—5. Gweithredoedd Duw. Job 40. 10.—6. Angen. Jos. 23. 14. 1 Bren. 2. 2.—7. Trefn yr iechydwrtaeth. Act. 9. 2. a 19. 9, 23. Pa. 67. 2. a 77. 13.—8. Athrawiaeth wirioneddol, a elwir 'ffordd y gwirionedd.' 2 Petr. 2. 2. Mat. 22. 16.—9. Crist ei hun. Ioan 14. 6.

Y mae Crist yn ffordd at y Tad, ac i'r nefoedd, 1. O herwydd yr iawn a dalodd, a thrwy hynny yn cymeryd yr ygrifen-law oddiar y ffordd o gymmod & Duw: ni ddaw Duw a phechadur byth i gymmod & u gilydd, ond ymddo: ond nid oes un ffordd i hynny ond efe yn unig. Nid yw neb yn dyfod at y Tad ond trwyddo. Efe gwedi ei ddryllo yn a berth dros bechod, yw y 'ffordd a gysegrwyd trwy y llen i ni.' Heb. 10. 20. 1 Ioan 2. 2. a 4. 10. 2 Cor. 5. 19. 1 Petr. 2. 24, 25. Rhuf. 3. 25. Yn yr ystyr hwn, yn fwyaf neillduol, mae i ni olygu Crist yn ffordd newydd, bywiol, gysegredig

i bechaduriaid, rad, a thrasgywyddol, sef a deithiwyd gan y saint yn mhob oes, ac i bara byth.—2. Y mae yn ffordd, fel Athraw a Phrophwyd mawr ei eglwys, yn hysbysu holl gynghor, ewyllys, a meddwl Duw iddynt. Ioan 17. 6, 8, 14, 26. Mat. 22. 16. Marc 18. 14.—3. Y mae yn ffordd, fel y 'rhoddodd i ni siampl, fel y canlynean ei ôl ef.' 1 Petr. 2. 21. Mae ei ôl i'w weled yn amlwg yn mhob peth, ac yn mhob man y dylem ni fyned iddo; a chanlyn ei ôl, yw cerdded yn uniawn ac yn gywir.—4. Trwy ei Ybryd y mae yn sancteiddio ei bobl, ac yn eu gwneuthur hwynt yn 'gymhwys i gael rhan o etifeddiaeth y saint yn y gol-euni.' Col. 1. 12, 13.

'Ffordd yr Arglwydd sydd gadernid i'r perffaith.' Diar. 10. 29. Y mae yr Arglwydd yn ffordd yn ei holl swyddau, 'yn rhoddi cadernia a nerth i'r diffygiol, ac yn amlhau cryfder i'r dirym;' yn ffyrdd ei ordnhadau a'i ragluniaethau y mae yn gwneuthur llesad iddynt; ac y mae y llwybrau sanctaidd y maent yn eu cerdded yn tueddu i'w cadarnhau a'u dyddanu. Esa. 40. 31. Pa. 64. 7. Zech. 10. 12. Phil. 4. 13.

Y mae ffordd yr Arglwydd yn cael ei 'pharotok' pan y byddo iechydwrtaeth yr Arglwydd, a'i ffordd i gadw pechaduriaid, yn cael ei hamlygu; pechaduriaid yn cael eu goleuo i'w hadnabod, a'u tueddu i'w cherddeid; a phan y byddo pethau rhwystrus i ledaeiniaeth yr efengyl, ac amlygiad o'i'ogoniant, yn cael eu symud; a phob peth yn cael eu parotok i'w haddasu i ymddangosiad Crist. Esa. 40. 3, 5. Jer. 31. 9.

'Gwae hwynt-hwy; oblegid hwy a gerddasant yn ffordd Cain;' (Judas 11.) sef dilynasant siampl Cain yn casâu ac yn erlid eu brodyr, ac yn ei wrthgylid a'i ymadawiad hollol & Duw. Y maent yn gwbl yn un ond eu personau: yr un ysbryd, yr un dybemôn, yr un cymbelliadau, yr un ffordd, ac felly yr un diwedd fydd iddynt.

Yr oedd yr Iuddewon yn cerdded 'ffordd yr Aipht, ac yn yfed dwfr Nilus—ffordd Assyria, ac yn yfed dwfr yr afon,' wrth ardeisyf cynghrair & r Aipht ac Assyria, ac yn hyderu arnynt am eu cynnorthwy, i gael ymward trwyddynt. Jer. 2. 18.

'Ffordd i uffern ydyw tŷ y butain;' am mai yno y mae y rhan fwyaf yn myned sydd yn cyd-bechu & hi; anaml y mae neb yn cael eu gwared oddi yno trwy wir edifeirwech, a ffydd yn yr efengyl. Diar. 2. 18, 19. a 5. 5. a 7. 27. a 9. 18. Preg. 7. 26. Edr. Cul. EANG.

FFORDDOLION, (ffordd) teithwyr, ymdeithwyr. Barn. 5. 6. Job 31. 32. Jer. 9. 2. Galar. 1. 12. Ezec. 39. 14.

FFORTUNATUS. Nid oes wybodaeth ychwaneg am y gwr hwn, ond iddo, yn nghyd & Stephanus ac Achaicus, ddyfod i ymweled & Paul oddiwrth eglwys Corinth, a'i lôn i'n fawr. Gyd & r tri hyn yr anfonodd Paul ei Epistol cyntaf at y Corinthiaid. 1 Cor. 16. 16, 17.

FFOS—YDD, (ff-y-os) *Llad. Fossa*: clawdd, pydew, rhŷch, rhigol, camlas.—'Os y dall a dwys y dall, y ddau a syrthiant yn y ffos;' (Mat. 15. 14.) hynny yw, syrthiant i gyfeilloradau, i ddrwg-fuchedd, ac i uffern yn y diwedd. Os bydd yr arweinydd a'r arweiniedig yn ddeillion, y mae y ddau yn y perygl mwyaf; nid o osodiad Duw y mae y cyfryw dywysogion deillion; ac nid oes neb ond y dall a'u canlyn. Ofnadwy yw cyflwr y ddau, pan mae yr Iesu yn dywedyd wrth ei ddysgybilon am danant, 'Gadewch iddynt!' Nid gwiw ceialo ymgeleddu planigion heb eu planu gan y Tad nefol: rhaid eu planu yn gyntaf ganddo ef, cyn y ceir ffyrwth arnynt.

FFREWYLL—AU—U, (ffraw) *Llad. FLAGRUM*: ffangell, chwip.—'Pan ddal ffrewyll lifefriol, ni ddaw atom ni.' Esa. 28. 15. Wrth 'ffrewyll lifefriol,' yr

ydym yn deall, byddinoedd yn llifhrio, ac yn myned drosodd, (Dan. 11. 10.) y rhai ydynt ffrewyllau yn llaw yr Arglwydd i ffangellu plant dynion am eu hanwreiddau. Ond am ein bod ni wedi gwneuthur ammod ág anghu, a chynghrair ág uffern, sef á'r galluoedd hyny sydd yn dwyn anghu a dinystr gwyda hwynt trwy eu lluoedd, pan lifeiriant drosodd, ni ddaw atom ni, i'n niweiddo; canys yr ydym ni mewn ammod á hwynt. Ond beth medd yr Arglwydd? A ydyw efe yn sicrhau eu ddiogelwch yn y cyfryw noddffydd? 'Fel hyn y dywed yr Arglwydd, Diddymir eich ammod ág anghu, a'ch cynghrair ág uffern ni saif; pan ddwl y ffrewyll lifeiriol, byddwch yn sathrfu iddi: y cenllusg a ysguba noddffu celwydd, a'r dyfroedd a foddant y lloches' Esa. 28. 17, 18. Nid oes dim a ddiogela y rhai hyny sydd yn diystyru amddiffynfa yr Arglwydd. Eu holl ammodau, eu cynghrair, a'u llochesau, a ysguba efe ymaith, ac a'u diddyma.

'Ac a'ch ffrewyllant chwi yn eu synagogau.' Mat. 10. 17. Yr oedd tri o swyddwyr yn perthyn i bob synagog, y rhai a roddent farn ar achosion gwladol; ac yr oedd ffrewyllu yn un o'r coepedigaethau a roddent yn eu llysoedd hyn yn eu synagogau ar ddrwg-weithredwyr. Cymh. Mat. 23. 34. Act. 22. 19. Gwel Walsius, Vit. Pauli, sec. i. Vitringa, De Synagog. Vet., lib. iii., part i., cap. 2. Lightfoot, vol. ii. — Yn y synagogau y derbyniodd Paul bum waith ddeugain gwialenod ond un. 2 Cor. 11. 24.

FFRIO, *Llad*. FRIGERE: crasu, poethl, golosgi, cras-boethi. — 'Y badell ffrio.' 1 Cron. 23. 29. Mae yr un gair רבבב yn cael ei gyfieithu *crasu* yn Lef. 7. 12. Yr oedd gwaith yr offeiriad yn ffrio neu yn crasu y bwyd-ffwrwm yn gysgodol o ddyoddefladau poethlhyd yr Arglwydd lesu, pan roddodd ei lun yn offrwm i Dduw trosom. Eph. 5. 2.

FFROEN—AU—IAD—U, (*ffraw*) *Gr. πιν (rin)*; ffroenau ydynt dyllau y trwyn. Yn yr iaith Hebraeg darlunir nwydan yr enaid oddiwrth eu heffeithiau ar y corph; felly yr un gair (פן) sydd am y trwyn a'r ffroenau ag am ddigofaint; am fod y nwyd hwnw, neu ddiffyg o hono, yn effeithio ar y trwyn a'r ffroenau. Nid yn unig y mae y ffroenau yn poethi pan y byddo dyn yn ddigofus (cymh. 2 Sam. 22. 16.) ond hefyd maent yn byrbau; am hyny y gelwir gwr diglawn yn Hebraeg פן פן פן *ffroenau byrion*, sef yn yr wastadol yn byrbau ei ffroenau trwy ddigofaint. Diar. 14. 17. Yn y gwrthwyneb, yn y ymgadw rhag digofaint—diog i ddigofaint—hwyrfydyd i ddiog, a elwir (פן פן) *ffroenau htrion*; ac yn y goiygiad hwn a biadolir i ddy. Diar. 14. 29. a 15. 18. a 16. 32. a 19. 11. Ac hefyd mewn ymstyngiad at ein dealltwriaeth ni, i'r Arglwydd. Exod. 34. 7. Num. 14. 18. Neh. 9. 17. Esa. 48. 9. Jer. 15. 15. Am fod digofaint yn poethi anadl y ffroenau, darlunir digofaint wrth 'chwythad anadl ffroenau,' (2 Sam. 22. 16. Ps. 18. 15.)—'chwythad ffroenau,' (Exod. 15. 8.)—'anadl Duw,' sef digofaint Duw. Job 4. 9.

'Arog! dy ffroenau megys afalau.' Can. 7. 8. Fel y mae anadl pwr yn arwydd o iechyd yn rhanau tu-fewnol y corph; felly y mae ocheneidiau a griddfanau sanctaidd, ffirwth yr Ysbyd, yn y duwiolion, yn arwydd o fod y dyn oddi mewn yn cael ei adnewyddu; hefyd, y mae gwrthdrrychau eu harogliad yn beraidd, sef athrawiaethau yr efengyl, a pherffithrwydd gogoneddus Crist ynddynt. Y maent fel yr afalau euraidd yn tyfu ar bren y bywyd. Nis gall eneidiau sanctaidd, yn byw ar hyfryd-wledd yr efengyl, arogli cyfelliornadau ffaidd o un rhyw; ffirwthau y cnawd ydynt, ac nid ffirwthau ysbyd y gwirionedd. Can. 1. 3. a 2. 3. 2 Cor. 2. 14. Edr. AFALAU.

'A ffroenasoch arno,' sef gwasanaeth yr Arglwydd; yn arwyddo eu dirmyg a'u diystyrwch o hono. Mal. 1. 13. Agwedd dyn yn gwrthod peth gyda diystyr-

wch a ffield-dra. Ps. 10. 5. Edr. DIGOFAINT, TRWYN.

FFROM—ASANT—ODD, (*ffro*) *brochus*, digllawn; cyffrous; sôr; anffodog.—'A hwy a ffromasant yn ei herbryn hi. Marc 14. 5. 'Ac wy a ddiogiesont wrthel.' W. S. 'A hwy a derynasant yn ei herbryn hi.' Dr. M. Y gair εὐεθρομωτο αυτη, a arwydda iddynt ruo fel llewod yn ei herbryn.—'Hwy a ffromasant.' (Act. 5. 36.) 'hwy a dorasant ar eu traws rag dig.' W. S. 'Hwy a ffromasant yn eu calonau.' (Act. 7. 54.) 'y rhwygodd eu calonau gan ddieter.' W. S. Y gair διαπροτρο, a arferir yn y ddaul le hyn, a arwydda, *tori ar draws á llif*. 'Yn y ddaul fan,' medd Suicer,† 'mae y gair yn nodi dirfawr boethder meddwl;' ac yn dangos mor fawr oedd eu gelyniaeth yn erbyn Crist, ei efngyl, a'i bobl. Yr elyniaeth rhwng y ddau hâd ydyw y peth cryfaf a welwyd, neu a welir byth, yn mhllith plant dynion ar y ddaear—y mae yn anghymmodol, yn greulon, ac yn farwol; yn gorchfygu holl resymau dynol, a holl gylymau a serchidau y natur ddynol; ac oni bai fod llaw orchfygol Duw ar hâd y sarph, a'i amddiffynfa oddi amgylch ei bobl, ni byddai dichen i'r un ddaear eu cynnwys.

FFROSTIO—WYR, (*ffros*) *bocasehu*, brolio, gwagfostio.—Dyma yr agwedd ddirmygus mae pechod wedi ei wneuthur ar ddyonch; yn lle dyrchafu Duw, yr hwn yn unig sy ddyrchafedig, y maent yn dyrchafu eu hunain, ac yn ffrostio o roddion Duw fel pe baent heb eu derbyn ganddo, yn lle diolch am danynt hwy. Rhuf. 1. 30. 2 Tim. 3. 2. Yn fwyaf priodol, ffrostiwr ydyw un yn hōni ei wybodaeth o'r hyn y mae yn anwybodus, neu ei fod yn meddiannu y peth nad yw ganddo.† Y mae Iago yn cysylltu ffrostiwr y chelwyddog gyd â'u giydd: 'Od oes genych genfigen chwerw ac ymyson yn eich calon, na fyddwch ffrostiwr y chelwyddog yn erbyn y gwirionedd;' sef yn ffrostio eu bod yn ddoethion (adn. 13.) yr hyn nid ydynt; y mae cenfigen chwerw yn brawf sier eu bod yn hyn yn gelwyddwyr yn erbyn y gwirionedd. Iago 3. 14.

FFRW, (*ffrw*) *Llad*. FRÆTUM: nant, cornant, afonig, cenllif, ffrydlif.—Ffrwd, yn gyffelybiaethol, sydd yn arwyddo, yn aml, helaethrwydd, lliosogrwydd; rhyw beth yn ymdaenu yn helaeth ac yn gryl, ac yn myned drosodd yn anorchfygol. 'Mi a estynaf iddi heddwech fel afon, a gogoniant y Cenedloedd fel ffrwd lifeiriol.' Esa. 66. 12. *Heb.* מלח Nilus a feddylir, mae yn debyg, yr afon fwyaf hynod yn y byd am lifeirio dros ei cheulanau. *Per* מלח אמתה hic intelligi Nilum certo teneo. *Vox* מלח est ipsissimum Nilii nomen. Vitringa. Rheded cyflawnder fel ffrwd gref, yn anwrthwynebol, yn ffirwthloni, ac yn cysuro, yn mhob man lle y delo; ac anghyflawnder yn cael ei orchfygu yn nghalonau a bucheddau plant dynion. Amos 5. 24. Edr. AFON, DWFR.

FFRWST, brys, tra-ffull; terfysg, cythrwll. Exod. 12. 11. Ps. 31. 32. a 48. 5. a 68. 12.

FFRWYN—O, (*ffrwy*) *Llad*. FRÆNUM; genfa; attal. Yn lle ffirwyn arferent gynt gyrt, neu fachau, weithiau, trwy ffroenau camelod, mulod, &c., i'w harwain. 2 Bren. 19. 28. Y mae attalfeydd rhaglun-iaethol yr Arglwydd, fel ffirwyn, neu fach, yn cadw dynion creulon, rhyfygus, ac anesmwyth, o fewn terfynau; ac y mae efe yn eu harwain, yn aml, i'r lle y myno efe, yn gwbl groes i'w bwriadau hwynt. Esa. 37. 29.

* Dirumpebantur cordibus suis. Beza.

† Utrobique immanis notatur exandescencia. Saicer Theaum.

‡ Apud Atticos Αλαζωυ est homo memlix. Saiccr.

'Bydd ffwrwn yn ngenau y bobloedd yn eu gyru ar gyfeiliorn;' (Esa. 30. 28.) sef gau gynghorion i'w cam arwain, tet y cafodd yr Assyriaid eu cam arwain gan eu cynghorion eu hunain rhag cyflawni eu hamcanion gwaedydd yn erbyn Jerusalem.

'Cadwaf ffwrwn yn,' neu 'ar' 'fy ngenau, tra fyddo yr amuwiol yn fy ngolwg.' Ps. 39. 1. *Heb.* פֶּנֶן *pen-awr, pen-ffwrwn, amrywym-safn.* Y mae Dafydd yn cydnabod fod y tafod yn aelod anllwydrachus; ac y dylai ein geiriau fod yn anaml yn nghymdeithas yr annuwiolion; ond etto gellir myned yn hyn dros derfynau, a thewi â daioni. Yn hyn, fel pob peth arall, da i ni gael ein cadw, ein dysgu, a'n cyfarwyddo gan yr Arglwydd.

'Y dydd hwnw y bydd ar ffwrwnau y meirch, SANCTEIDDRWYDD I'R ARGWLWYDD.' Zech. 14. 20. 'Ar sinclys ffwrwn y march.' Dr. M. 'On the bells of the horses.' *Saes.* Y gair בליות a arwydda rhyw addurniadau perthynol i wisgied march, ac yn dangos fod parch-i'r Arglwydd, ac ufudd-dod iddo, yn ofynol, ac yn gweddu i ni yn mhob peth, ac ar bob achos; a phwy bynag sydd yn gyfranog o hono yn wirioneddol, mae fel y surdros yn y blawd, yn auro y cwbl. Gwel Harmer's *Observations*, vol. iii.

FFRWYTH—AU—O—LAWN, (ffrwy) *Heb.* פֶּרִי *Liad.* FRUCTUS; cnwd, cynnyrch, toraeth, aeron; grym, eidiogrwydd; effaith unrhyw achos.—*Ffrwyth*, a *ffrwythau*, yn yr ysgrythrau, a arwydda, 1. Cynnyrch y ddaear, coed, llyisiau. Deut. 28. 4.—2. Plant, neu hiliogaeth. Ps. 132. 11. Gen. 30. 2.—3. Gobrwyr, a thaledigaeth. Diar. 1. 31. Rhuf. 6. 21. Phil. 1. 22.—4. Mawl a diolchgarwch ydynt ffrwyth y gwefusau. Heb. 13. 15. Esa. 57. 19. Hos. 14. 2.—5. Cynghor, addysg, rhybydd, a siampl dda. Diar. 11. 30. a 12. 14. a 18. 20.—

6. 'Ffrwythau addas i edifeirwch,' yw ymarweddiad addas allanol i gyfnewidiad grasol tufewnol. Mat. 3. 8.—7. Cyfaniadau elusengar. Rhuf. 15. 28.—

8. Gweithredoedd cyflawn, a elwir 'ffrwythau cyflawnder,' am nad oes neb yn eu dwyn, yn wirioneddol, ond y rhai sydd gyflawn ger bron Duw trwy fydd, ac wedi gwigo y dyn newydd, 'yr hwn a greir mewn cyflawnder a gwir sancteiddrwydd.' Phil. 1. 11.—

9. 'Ffrwythau yr Ysbryd sydd yn mhob daioni;' (Eph. 5. 9.) sef tîwonedd a baelioni; 'cyflawnder,'—mewn ufudd-dod i chwe gorchymyn yr ail lech—'a gwirionedd,' yn groes i bob twyll, rhagrith, a chyfeiliornadau. Rhydd yr Apostol gofrestr mwy neillduol o honynt yn Gal. 5. 22, 23. Y maent yn cael eu galw yn ffrwythau yr Ysbryd, mewn cyferbyniad i weithredoedd y cnawd, am mai yr Ysbryd Glân ydyw y gwreiddyn o honynt, y nôdd sydd yn rhoddi cynnaliaeth, yn annogwr, ac yn gyfarwyddwr iddynt. Nid oes neb yn dwyn y cyfryw ffrwythau, yn wirioneddol, ond a unwyd â Christ yn yr Ysbryd Glân, ac y mae efe, yn ganlynol, yn preswyllo ynddynt. Hos. 14. 8. Ioan 15. 2, 4, 16. Rhuf. 7. 4.

Dichon fod gweithrediadau ar lawer heb y ffrwythau hyn; ond y ffrwythau sanctaidd sydd yn profi cyfnewidiad cyflwr yn wirioneddol. Rhaid bod gwreiddyn sanctaidd cyn y dichon bod ffrwythau sanctaidd; canys mae yn rhaid i'r ffrwyth gyfateb i'r gwreiddyn yn ol deddf natur, ac felly hefyd yn ol sefydliad grasol Duw yn yr efengyl. 'Ni ddichon pren drwg ddwyn ffrwythau da.' Y mae ffrwythau yr Ysbryd yn addas iddo, yn ddwyfol, yn hardd, yn beraidd, yn hyfryd, yn ddyddanau, ac yn iachus iawn—'y rhai sydd trwy Iesu Grist er gogoniant a moliant i Dduw.'

'A ffrwyth y ddaear yn rhagorol ac yn hardd i'r rhai a ddiangasant o Israel.' Esa. 4. 2. Yr un person sydd yn cael ei alw 'Blaguryn yr Arglwydd,' neu יְהוֹפָאן, a 'Ffrwyth y ddaear,' sef y Messiah. 'Blaguryn יְהוֹפָאן' o ran dwyfoldeb ei Berson fel

Mab Duw, a 'Ffrwyth y ddaear' o ran ei ddnoliaeth. Yn ngolwg pawb a ddiangasant, ac a achubwyd ganddo, y mae o ran ei berson, ei waith, a'i awyrdau, yn brydferth, ac yn hardd; i.e., yn rhagori ar ddeng mil, sef ar *baub*. Edrych ar ei ogoniant fydd eu gwaith bob mis; sef llawer o amrywiaeth ffrwythau, a ffrwyth digonol i'w holl Israel etholedig. Y ffrwythau hyn yw y bendithion ysbrydol sydd i bechadurtaid i'w cael ynddo. Y mae ef yn gyflawn o honynt, fel pren wedi ei lwytho â ffrwythau; y maent yn gwbl addas ac yn hollol rad i bechaduriaid, a'r efengyl yn eu galw i gyfranogi o honynt. Nid ffrwyth gwarhaddedig ydyw; nid marwolaeth, ond bywyd tragwyddol, fydd y canlyniad o ymborthi arno. Y mae ei ddail yn feddygyniaeth i'r esenedoedd dwys yr holl ddaear, a'i ffrwyth yn gynnaliaeth iddynt. Can. 2. 3. Diar. 8. 19.

'Y llafurwr sydd yn llafurio, sydd raid iddo yn gyntaf dderbyn y ffrwythau.' 2 Tim. 2. 6. 'Dir yw i'r llafurwr llawrio cyn nag yddaw dderbyn ffrwythau.' W. S. 'Rhaid yw i'r llafurwr gan llafurio yn gyntaf dderbyn y ffrwythau.' Dr. M. Y mae y gorair *προσωτεω, yn gynias*, medd Beza, yn cyfeirio at y gair *llafurio*, ac nid at y gair *derbyn*, ac yna mae ystyr y geiriau yn eglur.* Amlwg yw mai hyn yw meddwl yr apostol, sef annog Timotheus i oddef cystudd fel milwr da i Iesu Grist, a llafurio yn ngwaith y weinidogaeth, oddiwrth siamplau milwyr, ymdrechwyr, a llafurwyr—nid oes un o'r rhai hyn yn dysgwyl gobrwyr heb llafur ac ymdrech caled; felly yr apostol, y mae ei llafur yn rhagflaenu ei obrwy; a'i ymdrech a'i boen yn gyntaf, cyn ei fuddugolaeth a'i orphwysfa. Edr. BLAEN-FFRWYTH.

FFUG, (ffu) *Liad.* FUGUS: twyll, rhith, lledrith, rhagrith.

Y rhai a dd'wedant *fug* a hud,
A phob gwyr gwaedydd cision.
E. Prys, (Ps. 5. 6.)

FFUMER, *Liad.* FUMERUS; pibell simnai, ceg simnai, corn simnai, twll y mwg, myg-dwll. Hos. 13. 3.

FFUN, (ffy-un) anadl, chwyth; swp, rhwym-falch, ysgub.—'Yr hyn oll oedd ffun anadl einioes yn ei ffioenau.' Gen. 7. 22. 'Yr hyn oll oedd anadl ysbryd bywyd yn ei ffioenau.' Ainsworth. Sef pob creadur byw oedd yn anadlu, a ddiinstrwyd gan y diluw oddiar wyneb y ddaear. Y mae y geiriau yn dangos eangder y farn drom hon. Ni bu un farn ar y ddaear mor gyflawn, ac ni bydd chwalth cyn y dydd mawr olaf, pan ddiinstryr yr holl greadigaeth yma isod, heb ei hadferyd drachefn. Yr oedd y diluw yn arddangosiad o hwn; ac y mae y ddau yn dangos echryslonrwydd pechod, a mawredd Duw. Y mae yn creu byd heb ddim anhawder; ac a'i dystwria hefyd mewn modd ofnadwy ogoneddus am bechodau ei drigolion.

FFUNUD, (ffun) dull, ffurf, llun, gosgedd, modd; pa ffunud, sef pa fodd; yr un ffunud, sef yr un dull, yr un llun. Deut. 12. 22. Esa. 24. 2.—'Beth bynag y mae efa yn ei wneuthur, hyny hefyd yw y Mab yr un ffunud yn ei wneuthur.' Ioan 5. 19. *Gr.* ομοιωσις *κοιτι*, gweithredu yn yr un dull a modd, trwy ei allu ei hun, gyd â'r hawsdra, y doethineb, y daioni, a'r cywreindrwydd mwyaf. Nid oes neb a dichon weithredu yr un ffunud (ομοιωσις) yn gwbl yr un fath a

* Refertur enim adverbium *προσωτεω* ad participium *κοπιωυσα* non autem ad *μεγαλαυθαιεν* quod fecellit Ambrosium, & alios nonnullos. Beza, Macknight.

Duw, ond Duw ei hun; y mae y Mab gan hyn y Dduw, gogyfuwch a'r Tad, o'r un hanfod a pherffithrwydd. Y mae yr un gair bach hwn, *ομοιος*, yr un *ffunud*, yn cadarnhau Duwdod Crist tu hwnt i bob dadl. Cawn wrar arall hefyd yn adn. 23, sydd yn profi yn gadarn yr un pwnc pwyfawr, *sef καθως, fel*. 'Fel yr anrhydeddai pawb y Mab (*καθως*) fel y maent yn anrhydeddu y Tad:' sef gyd â'r un parch, yn yr un modd, hyd eithaf eu galluoedd, yn barhaus, ac yn dddidarfod, Y cablled mwyaf fyddai anrhydeddu neb fel Duw, ond Duw ei hun; gan hynny, y mae y Mab yn Dduw *fel y Tad*, heb ddim gwahaniaeth hanfod na phriodoliaethau. Y mae y gorair *ουω, felly*, yn adn. 21. o'r un effaith ac ystyr iddo. 'Megys y mae y Tad yn cyfodi y meirw, ac yn eu bywhau, (*ουω*) *felly* hefyd y mae y Mab yn bywhau y neb a fynd.' *Felly*, gyd â'r un hunan-ahlu ac awdurdod, yn yr un modd gogoneddus, yn rhoddi bywyd i eraill o hono ei hun, ac yn ol ei ewyllys ei hun, fel y Tad. Gogyfuwch bersonau ydynt yn yr hanfod, ac am hynny yn gweithredu yr un funud.

FFURF—IO—IEDIG, (ffur) *Llad. FORMA*; llun, tebygliaeth, cyffelybiaeth; llunio.—'A chenyt ffurf y gwybodaeth, a'r gwybodaeth yn y ddeddf.' Rhuf. 2. 20. *μορφωσις, darluniad, crynodeb*. Y mae holl gorph gwirioneddau dwyfol, fel drych, yn dangos pethau dwyfol i ni; ond ffurf gwybodaeth oedd gan yr Iuddeuon *yn y ddeddf* yn unig, nid yn y profiad tufewnol, ac yn y weithred yn allanol. Ffurf o beth, yn ddiwydd ac yn farw; ymddangosiad o beth heb y peth, fel rhith duwioldeb heb dduwioldeb ei hun yn wirioneddol.

'Eithr ufuddhau o honoch o'r galon i'r ffurf o athrawiaeth a draddodwyd i chwi.' Rhuf. 6. 17.—'Etto ufuddhau o honoch o'ch calonau i'r ffurf hōno o athrawiaeth i'r hon i'ch traddodwyd.' Dr. M. Goddef y geiriau bob un o'r ddaud gyffithriad, a phob un yn rhoddi ystyr iachus a defnyddiol; traddodwyd ffurf o athrawiaeth iddynt fel dadguddiad dwyfol, i'w chredu, ac i ffurfio eu bywyddau y mhob peth yn gyfatebol iddi; traddodwyd hwythau i'r athrawiaeth, gan yr Ysbryd, i'w ffurfio ganddo yn ol delw hōno fel cŵyr, neu fettel toddedig, mewn drychiaden (*mold*) yn derbyn ei argraff a'i lun. Lle y mae ufudd-dod i athrawiaeth, y mae argraff a delw yr athrawiaeth ar y person sydd yn ufuddhau iddi: y mae ef y peth y mae hi yn ei ddygus ac yn ei orchymyn: felly y mae llun a delw yr efengyl ar y rhai sydd yn ei chredu ac yn ufuddhau iddi. Yr hyn ydyw hi yn athrawiaethol, hynny ydynt hwythau o ran agwedd eu hysbrydoedd a'u bucheddau, yn ol y gradd y maent yn ei chredu ac yn ufuddhau o'r galon iddi hi. Traddodwyd y ffurf, yn gyntaf, iddynt hwy; gwedi hynny, traddodwyd hwythau, trwy nerthol weithrediad yr Ysbryd Glân, i'r ffurf sanctaidd hōno, i'w ffurfio trwyddi ar ei ddelw.

'Bydded genyt ffurf yr ymadroddion iachus.' 2 Tim. 1. 13.—'Cadw wir esampyl yr iachus ymadroddion.' W. S. *υποτυπωσις, cynllun, darluniad*. Yr ymadroddion iachus yw yr efengyl, wedi eu llefaru â'r geiriau a ddyysgir gan yr Ysbryd Glân; (1 Cor. 2. 13.) y rhai sydd yn iachus ynddynt eu hunain, am eu bod yn wirionedd, ac yn addas i'r pethau dwyfol y llefarir am danynt; ac hefyd y maent yn iachus, ac yn feddyginiaethol, yn ddyddanus, ac yn gynnal-iaethol i bawb sydd yn eu derbyn, ac yn eu dal, trwy ffydd. Y gair *ffurf* (*υποτυπωσις*) a gyfeiria at adelladwy; y rhai a dynant yn gyntaf ddarluniad o'r adelladaeth, ac wedi hynny gweithiant y cwbl yn ol ac yn cyfateb iddo: 'Felly,' medd Paul, 'bydded genyt tithau ffurf yr ymadroddion iachus, yn ol, ac yn gyfatebol, i ba un y mae i ti athrawiaethu, dysgyblu, a bucheddu.' Y mae y ffurf, neu y darluniad,

yn hollol gywir, wedi ei dynu gan Ysbryd y gwirionedd; byddwn uinnau yn gywir mor belled ag y byddom yn cyfateb i'r ffurf ddwyfol hōno.

'Ac efe yn ffurf Duw.' Phil. 3. 6. Wrth 'ffurf Duw,' y mae i ni ddeall natur a hanfod, sef y gwir Dduw ei hun. Nid oes neb a ddichon fod yn ffurf Duw (*μορφη Θεου*) ond Duw ei hun. Duw ydoedd er tragwyddoldeb; a chymerodd arno mewn smser agwedd, neu (*μορφη*) *ffurf* gwas; fel y mae yn ei berson yn awr ddwy ffurf, sef ffurf Duw, a ffurf dyn; er nad ydyw yn bresennol ag gwedi caethwas arno, mae y natur ganddo, sef ffurf dyn, a fu yn yr agwedd hōno. Yr un peth yn gwbl yw ffurf Duw a hanfod Duw. Fel, wrth gymeryd arno agwedd, neu ffurf gwas, cymerodd, nid yr agwedd yn nutg, heb hanfod y natur *ddynol*; ond hanod y natur yn *agwedd* caethwas: felly pan y dywedir ei fod yn *ffurf* Duw, wrth *ffurf* y mae i ni ddeall yr hanfod.* Edr. AGWEDD.

'I fod yn un ffurf (*συμμορφους*) â delw ei Fab ef.* Rhuf. 8. 29.—'Yr hwn a gyfnewidia ein corob gwael ni, fel y gwnelel ef yr un ffurf (*συμμορφους*) â'i gorph gogoneddus ef.' Phil. 3. 21.—'Oni furrher Crist yn och.' Gal. 4. 19. Delw ei Fab yw y cynllun; y mae ei holl bobl etholeddig gwedi eu rhaglunioethu i fod yn un ffurf â'r ddelw hōno, yn eu cyrph a'u heneidiau. Y gair *ffurf* yma ni arwydda yn unig undeb natur, ond hefyd *cyfatebolrwydd* y natur hōno yn eu personau hwynt, i'r hyn ydyw yn ei berson ef, o ran sancteiddrwydd a gogoniant; bydd cyfatebolrwydd cyflawn yn eu cyrph a'u heneidiau hwy, i'w gorph a'i enaid ef yn awr mewn gogoniant—bydd cyd-ffurf, cyd-lun, cyd-yniad, cyd-weithrediad, cyd-fwynhad, a chyd-ogoniant rhwng eu personau hwynt oll â'u gilydd, ac â'i berson yntau fel y cynllun. Bydd llawer o ddedwyddwch y nefodd yn gyanwysedig yn y cyd-ffurf a'r cyd-gordiad rhyfedd hwn, heb un gradd o annehygolrwydd, nac anghydgredrth. Y mae yr Ysbryd Glân yn amgyffred yn berffaith ac yn gwbl y cynllun, sef delw y Mab; ei waith ef yw y ddyndoliaeth yn Mheron Crist, yn nghyd â'i holl berffithrwydd a'i haddurniadu gogoneddus; â'r ddelw hon yn ei olwg, y mae yn gweithredu yr holl etholeddigion i'r un ffurf, gyd â'r manylrwydd mwyaf, ac i'r perffithrwydd eithaf. Ni bydd dim yn eisien, na dim yn ormod: ond perffaith gyfatebolrwydd. Bydd y gwaith yn addas i'r gweithiwr; fel y mae y gweithiwr yn ddoeth, ac yn gywraint, yn alluog, &c., bydd ei holl berffithrwydd yn ymddangos yn dra dysglar a gogoneddus yn ei waith. Dystrywya y ddwl bechadurus a gawsant, ac a'u llunia i ddelw hollol wrthwyneb. Eph. 1. 4, 5, 11. 2 Cor. 3. 18. Col. 1. 18. 1 Ioan 3. 2. Ps. 17. 15.

'Peth ffurfiedig' yw pob creadur—a'r hwn a'u ffurfiodd oll yw Duw, yn ol ei ewyllys, ac i ateb ei ddybenion ei hun. Anweddus iawn yw i'r peth ffurfiedig ddywedyd wrth yr hwn a'i ffurfiodd, 'Paham y'm gwnaethost fel hyn?' Barnem hynny mewn perthynas i'n gwaith ein hunain, wrth drin y coed, y clai, a'r ceryg; ond y mae pellder difeuar mwy rhyngom ni a Duw, na rhwng y clai a ni; ond etto yn gwrth-ddadlue yn erbyn Duw y'n ceir ni yn naml—mor ynfyd ydym! Rhuf. 9. 20.

FFURFAPEN, (ffurf-men) *Llad. FIRMAMENTUM*: wybren, awyr-nen. Y gair *Εβρα.* γαρ a gyfieithir *ffurfafen*, a arwyddocâ *ymledu*, neu *ymlediad*, fel aur neu arian yn cael eu lledu dros ryw beth; neu len yn cael ei lledu; canys felly y mae y ffurfafen yn ymddangos i ni. Yr ymlediad hwn, gwaith yr all ddydd yn nghreadigaeth y byd, a arwydda y corph mawr o awyr ag sydd yn amgylchynu y ddaear, a'r

* Gwel Saucer dan y gair *μορφη*.

ëangder lle mae y sêr yn ymddangos. Nid yn ein ffurfafen ni mae y sêr, ond mewn ëangder difeusr oddi wrthi; ond *yno* y maent yn *ymddangos* i ni.

Yn ngweledigaeth Ezeiel, (pen. 1. 22.) yr oedd ar benau y cerubiad, a than yr orsedd-fainc, a than draed Crist, ddull y ffurfafen, fel lliw grisial, neu (קרי) ia ofnadwy, ac a allai arwyddo yr eglwys yn ddarostyngedig i Grist; o'r hyn lleiaf, y mae yn dangos yn amlwg fod Crist uwchlaw pob creadur ar ei orsedd yn ogoneddus; yn canfod pob peth megys trwy ddrwy ch dysglair; ac yn trefnu ac yn llywodraethu pob peth. Edr. GWYDR.

FFUST—IAU, (ffu) *Llad. FLAGELLUM*; ffustfel, gwial-ffust, ffon-ddynnu.—A'r ffustiau—yn lle cyn-nud.' 2 Sam. 24. 22. Y gair פוסט a gyfleithir yma yn y rhif lliosog, *ffustiau*, a gyfleithir yn Esa. 41. 15. מוס, sef yr offeiri dytnu yn ngwledydd y dwyrain hdyf heddyw. Edr. DANNEDD, DYRNU, MEN.

FFWRN—ES, FFYRNAU, (ffwr) *Gr. φουρνος*; *Llad. FORNAX, FURNUS*: ffoc, o dyn, pobty, o dyn-dy. Lef. 2. 4. a 11. 35. a 26. 26. Arwydda, 1. Tân mawr i doddi mwn, neu i buro adwyn, ac i gopsi drwg-weithredwyr. Ps. 12. 6. a 21. 9. Gen. 19. 28. Dan. 3. 6—23.—2. Lle o gaethiwed creulawn a phoenus, megys yr oedd yr Aipht yn ffwrn haiarn i'r Israeliaid. 1 Bren. 8. 51. Ffwrn haiarn, hyny yw, nail i ffwrn wedi ei gwneuthur o haiarn, neu ffwrn arferedig i doddi haiarn; yr hwn sydd yn gofyn y tân poethaf i hyny—yn arwyddo bod eu caethiwed yn yr Aipht yn boeth ac yn greulawn iawn.—3. Barned-igaethau trymion, cystuddiau, a blinderau; y rhai, trwy fendith yr Arglwydd, sydd yn puro y cyflawn- ion, ond yn dyfetha yr annuwilion. Esa. 51. 9. a 48. 10. Ezec. 22. 20.—4. Cospedigaeth ofnadwy yr annuwilion yn uffern. Mat. 13. 42. Mal. 4. 1.—'Twr y ffyrnau.' Neh. 12. 38.

FFYDD, (ff-y-dd) *Heb. מרת Gr. πιστις*; *Llad. FIDES*; cred, crediniaeth; ymddiried; ffyddlondeb. Ffydd yw credu tystiolaeth, neu addewid un arall; ac yn ol ein hadnabyddiaeth, a'n coel am wybodaeth, cywirdeb, a ffyddlondeb, yr hwn sydd yn tystiolaethu, neu yn addaw, y bydd ein ffydd yn ei dystiolaeth, neu ei addewid.

Mae ffydd, weithiau, yn arwyddo, 1. Ffyddlondeb un i gywiro yr hyn y mae wedi ei addaw. Rhuf. 3. 3. 'Meibion heb ffyddlondeb ynddynt.' Heb. מֵיבִיּוֹן מֵיבִיּוֹן *meibion heb ffydd ynddynt.* Deut. 32. 20.—2. Crediniaeth am gyfreithlondeb peth. Rhuf. 14. 22, 23.—3. Athrawiaeth yr efengyl, yr hon a gredir, ag sydd yn sail i ffydd. Act. 24. 24. Gal. 1. 23.—4. A Christ yn yr athrawiaeth, fel gwrthdrys ffydd. Gal. 3. 23.—5. Cred a phroffes o'r efengyl. Rhuf. 1. 8.

Sonir hefyd am ffydd hanesiol a marw, tebyg i ffydd y cythreuliaid. Iago 2. 17, 19, 24.—Am rai yn credu dros amser, ond yn amser profedigaeth yn cilio. Mat. 13. 24. Marc 4. 16, 17. Luc 8. 13.

Y mae hefyd ffydd i weithredu gwyrtiau, nen i wyrth gael ei gwneuthur ar un. Mat. 17. 20. 1 Cor. 13. 2. Act. 14. 9.

Ond heblaw yr holl bethau eraill mewn perthynas i ffydd, pa rai dynt yn dra angenrheidiol i'w gwybod a'u deall; mae yn gwbl eglur fod ffydd arall yn cael sôn am dani yn yr ysgrthyrau, yn hollol wahanol i'r golygiadau hyn ar ffydd, o ran ei natur, ei tharddiad, ei gwrthdrys, a'i heffeithiau, prdodol yn unig i blant Duw a gedwir i fywyd tragwyddol. Dichon fod ffydd yn yr ystriaethau blaenorol i gyd gan ddyn, ac etto ei gyfiwr, ei anian, a'i fywyd yr un; ond mae yn gysylltiedig â'r ffydd hon, *gufnewidid cyfiwr*, anian, a bywyd. Gelwir hon, 1. Yn 'ffydd etholed-igion Duw'; sef y ffydd y maent hwy ol, a neb ond

hwy, yn gyfranog o honi; ac sydd yn brawf diam- mheuol o'u hetholedigaeth. Tit. 1. 1.—2. Ffydd sydd yn rhodd arbenig Duw, ac o weithrediad Duw yn nghalonau y rhai sydd yn ei meddiannu. Eph. 1. 19. a 2. 8. Col. 2. 12. Ioan 6. 45. 2 The. 1. 11. Heb. 11. 1.—3. Y mae yn gadwedigol: y mae cyfl- lwr yr hwn sydd yn ei meddiannu gwedi ei ddiogelu am byth. Eph. 2. 8. Rhuf. 1. 16. Marc 16. 16. Ioan 3. 15.—4. Y mae yn cyflawnhau pechadur ger bron Duw. Rhuf. iii, iv, a v.—5. Yn gweith- redu trwy gariad, Gal. 5. 6.—yn puro y galon, Act. 15. 9.—ac yn gorchfygu y byd. 1 Ioan 5. 4.—6. Yn ddiſtiant ac yn ddiragrith. 1 Tim. 1. 5. 2 Tim. 1. 5.—7. Ffydd yw sydd yn aros—heb gwbl ddiffygio—ac yn cynnyddu, ac yn rhoddi gogoniant cyflawn i Dduw. Rhuf. 4. 19, 20. 1 Cor. 13. 13. Luc 22. 32. 2 The. 1. 3.

Y ffydd hon, fel y mae yn gadwedigol, yn cyflawn- hau pechadur, yn puro ac yn gorchfygu y byd—tystiolaeth Duw, sef y Driadod sanctaidd, yn y gair, yw ei sail: Crist yn y gair yn gyflawn, yn ol y dyst- iolaeth hono, yw ei gwrthdrys. 1 Ioan 5. 7—11. Y mae yn arwyddo gwybodaeth yn y deall o'r dyst- iolaeth hon; cydsyniad yr ewyllys â'r pethau y tyst- iolaethir am danynt, sef am Grist, a holl drefn fawr yr iechydwriaeth ynddo; ymddiried ac ymorphys- iad y meddwl ar yr hyn yw Crist yn ol y dystiolaeth am dano, yn holl gyflawnder ei haeddiant a'i ras, ac yn ei holl swyddau cyfryngol. Esa. 53. 11. Ioan 6. 69. a 7. 38. a 16. 27. a 20. 31. 2 Tim. 1. 12. Heb. 11. 1. 2 The. 2. 10, 12. Act. 8. 37. Esa. 10. 20. a 50. 10. 2 Cron. 16. 8.

Y mae Crist yn wrthdrys o osodiad a threfnid dwyfol, er cyflawnhad a iechydwriaeth pechaduriaid. Y mae anfeidrol gariad, doethineb, a gras Duw yn cael eu hamlygu yn y gosodiad hwn: yn credu tyst- iolaeth Duw am dano, y mae gwir ffydd yn adnabod y drefn, yn cydsynio â hi, ac yn ymfodloni ynddi o'r galon, ac yn ymddiried ynddi yn gwbl ac yn unig am gyflawnhad, ac am iechydwriaeth gyflawn yn mhob ystyr. 'Yr hwn a osododd Duw yn iawn'— 'A wnaethpwyd i ni gan Dduw yn ddoethineb, yn gyflawnder, yn sancteiddrwydd, ac yn brynedigaeth'—'Yr hwn nid adnabu bechod, a wnaeth efe yn bechod drosom ni.' Rhuf. 3. 25. 1 Cor. 1. 30. 2 Cor. 5. 21. Ni buasai efe ddim i ni, oni buasai ei fod wedi ei *wneuthur* felly trwy *osodiad* dwyfol. Y Tad a'i hetholodd, a'i rhoddodd, a roddes ein hanwreiddau ni arno, a'i traddododd, a'i drylliodd, a'i cyfododd, ac a'i dyrchafodd â'i ddeheulaw. Esa. 42. 1. a 53. 6. Ioan 3. 16. Rhuf. 8. 32. a 4. 25. a 10. 9. Act. 5. 31. A hyn i gyd er ein cyflawnhad a'n hiechydwriaeth. Yr hyn ydyw Crist ynddo ei hun, a thrwy osodiad Duw, yn ol tystiolaeth y gair am dano, o ran mawredd ei Berson, cyflawnder ei waith, a'i ddigon- olrwydd fel fachawdr yn mhob ystyr—hyny y mae ffydd yn golygu ei fod—yn ei gymeradwyo—yn ei ddewis—yn ymlynu wrtho—ac yn ymddiried ynddo. Y mae credu ynddo, gan hyny, trwy y ffydd hon o weithrediad Duw, yn waith tra gogoneddus a llesol— yn rhoddi gogoniant arbenig i Dduw am ei drefn—yn anrhydeddu Crist i'r gradd mwyaf—ac yn dyrchafu y pechadur i gyfiwr newydd, goruchel, a gogoneddus iawn. Y mae Crist yn eiddo y pechadur, yn ei holl ragoriaethau, ac yn holl gyflawnder ei swyddau a'i waith. Nid ydyw y pechadur mwyach y peth oedd ef ynddo ei hun fel pechadur, ond yr hyn ydyw yn Nghrist, a thrwy undeb ág ef; hyny yw, y mae yn 'greausr newydd: yr hen bethau a ethant heibio, wele, gwnaethpwyd pob peth yn newydd.' 2 Cor. 5. 17. Ac er nad yw y ffydd hon yn *unig*, etto *ffydd yn unig* sydd yn gweithredu yn y golygiad hwn c Grist—y derbyniad o hono—a'r ymorphwysiad arno.—1. Pechadur edifeiriol sydd yn credu; 'canyis nid

rhaid i'r rhai iach wrth feddyg, ond i'r rhai cleiflon.' Mat. 9. 12.—2. Mae yr hwn sydd yn credu ynddo, yn ei garu hefyd gyda rhagoroldeb uwchlaw pob peth.

—3. Ac os yw yn ei garu, nis gall beidio ag ufuddhau iddo, yn rhydd ac ewyllysgar. Eitio fydd yw y llygad sydd yn ei weled yn nrych y gair, fel yr Israeliaid yn edrych ar y sarp bres; yn gwneuthur derbyniad o hono fel *Crist Duw*; ac yn ymorphwys arno i holl ddybenion mawrion iechydwriaeth. Rhuf. 3. 22. a 1. 17. Gal. 3. 8. Eph. 2. 8.

Gellir yn hawsach ddeall natur y fydd hon, wrth ystyried yr amrywiol ddull o ymadroddi a arferir gan yr Ysbryd Glân, yn yr ysgrythrau, am fydd; megys, 1. Credu tystiolaeth Duw, sef y Tri yn tystiolaethu yn y nef, am ei Fab. 1 Ioan 5. 7—11. Wele yma wrthdrrych goruchel fydd, sef Mab Duw, a bywyd tragryddiol ynddo. Wele hefyd dystiolaeth gogyfuch yn sylfaen iddl, sef tystiolaeth Duw—dystiolaeth fwyaf a chadarnaf a ddichon fod mewn un achos byth: ar sail y dystiolaeth ddwyfol hon, y mae y pechadur tlawd yn credu yn y Mab—a thrwy greu y mae ganddo y dystiolaeth ynddo ei hun am wirionedd yr hyn y tystiolaetha Duw am dano—fel y cafodd y wraig â'r dyferil y dystioneth ynddi ei hun o fod rhinwedd yn Nghrist Iesu i iacháu. Neu, yn hytrach, y mae ganddo y dystiolaeth ynddo ei hun, sef y dystiolaeth y mae yn ei chredu—tystiolaeth Duw am ei Fab: mae y dystiolaeth hon ynddo; ac y mae yn credu ac yn barnu am Grist yn ol y dystiolaeth. Trwy fod y dystiolaeth ynddo, y mae Crist ynddo; canys y mae y dystiolaeth a Christ yn anwahanol; yr un peth yw credu y dystiolaeth a chredu yn Nghrist am yr hwn y mae y dystiolaeth yn llefaru. Y dystiolaeth yw sylfaen ei grêd, a'r drych sydd yn dangos y gwrthdrrych y mae yn credu ynddo; nid dychymygon am Grist, ond y dystiolaeth sydd ynddo yn gadarn ac yn oleu.—2. Troi wyneb oddiwrth bob gwrthdrrych, a phob gobraith arall, at yr Arglwydd yn unig am gyflawnder a nerth. Esa. 45. 22.—3. Ffoi fel y llofrudd i'r noddfa, gyd â'r awyddfryd a'r prysurdeb mwynaf, i gymeryd gafael yn y gobraith a osodwyd o'i flaen yn yr addewid. Heb. 6. 18.—4. Dyfod at Grist ar annogaeth ei air yn yr addewid, yn wyneb yr anneilyngod a'r tlodi mwynaf, am dderbyniad, ac am bob peth ganddo. Mat. 11. 28. Ioan 6. 45.—5. Derbyn Crist yn llawen, ac yn gyflawn, yn bob peth, ac yn mhob peth. Ioan 1. 12. Col. 2. 6.—6. 'Ymalfyd yn ei nerth,' sef yn Nghrist, yr hwn yw gallu Duw, fel y gwelod heddwch & Duw. Esa. 27. 5.—7. Ymddiried ynddo, sef yn ei ddigonolrwydd, ei allu, a'i ffyddlondeb, ac yn pwysu arno fel sylfaen gadarn o osodiad dwyfol. Ps. 40. 4. Esa. 28. 16.—8. Ymborthi arno, a'r iawn a wnaeth trwy ddrylliad ei gnawd, a thywalltiad ei waed, er cynnal-iaeth, magwraeth, cysur, a dyddanwech. Ioan 6. 54.—9. Gwisgo yr Arglwydd Iesu fel ein diogelwch a'n harddwch penaf. Rhuf. 13. 14.

Dyma werthfawr fydd ethledigion Duw; sef rhodd anhwyerth Duw iddynt, cwlwm undeb pechadur & Christ; agoriad arch cyfammod Duw sydd yn agoryd ei thrysorau anchwiliadwy i'r pechadur, ac yn agor-yd cymuned diddarfod rhwng y pechadur & Christ. 2 Petr. 1. 1. Yr hon y mae eirlolaeth fawr Crist yn y nefoedd o'i phlaid, fel na ddifygio, a gallu dwyfol yn ei nerthu. Luc 22. 32. Rhuf. 4. 20.

Yr un yw yn mhawb ag sydd yn ei meddiannu o ran ei sylfaen, ei gwrthdrrych, a'i gweithrediadau, er bod gwahaniaeth mawr o ran y gradd o honi mewn amrywiol wir gredinwyr. Y mae rhai yn *weiniaid*, ac yn meddu ond *ychydig* fydd. Rhuf. 14. 1. Mat. 6. 30. Mae eraill yn gadarn, ac yn meddiannu *ffydd fawr*, megys Abraham, y canwriad, y wraig o Ganaan, &c. Rhuf. 4. 20. Mat. 8. 10. a 15. 28.

Y mae pawb sydd ym gwir feddianna y fydd hon,

er na bydd ond bechan o ran y gradd o honi, yn heddwch Duw, ac yn gyfranogion o'r holl freintiau sydd yn dyfod trwy Grist, yr un fath a'r rhai mwynaf eu fydd: 'Os plant, etifedion hefyd,' beth bynag fyddo eu boed a'u maintoli. Rhuf. 8. 17. Ond heb radd o'r fydd hon, y mae yn anhosiibl rhyngu bodd Duw, na dyfod at Dduw byth. Heb. 11. 6. Y mae pawb hebbdi, pa fath bynag fyddont, yn eu cyflwr drwg wrth natur, dan bechod, a than ddigofaint Duw. Os heb fydd, y mae hefyd heb Grist, heb yr Ysbryd, heb obaith, ac heb Dduw yn y byd. Nis dichon fod ganddo saneteiddrwydd heb fydd yn Nghrist, yr hwn yn unig yw fynnion a gwreiddyn saneteiddrwydd i bechadur; nis dichon orchfygu y byd, heb undeb & Christ, yr hwn a'i gorchfygodd; yn fyr, y mae y diffydd yn gwbl heb iechydwriaeth yn mhob ystyr, a phob cangen o honi, yr hon nis dichon heb ei meddiannu mewn un ffordd ond trwy greu. Gan mai trwy fydd y cyflawnheir dyn heb weithredoedd y ddeddf, ac yr heddychir ef & Duw, trwy fydd hefyd y meddiannir pob rhagor-fraint arall cysylltiedig & hño. Rhuf. 3. 28. Ioan 16. 33. 1 Ioan 5. 4. 1 Cor. 1. 30. Edr. ANGHREDINIAETH, CREDU, CYFAMMOD, CYFRYNGWR, CYFLAWNER, SAIL, SANTEIDDHAED, STORWYDD. Gwel hefyd draethard rhagorol y Dr. Owen ar *Gyflawnhad trwy Ffydd*. *Witsius' Ezer. Sacr. in Symbol.*, Ezer. iii. *Econ. Fæd.*, lib. iii., cap. 7. Ball on Faith.

FFYDDLAWN—ONDEB—IAID, (fydd-law'n) cywir, gwir; cywirdeb. Un ffyddlawn, yw un cywir, credadwy; un yn cadw ei air a'i addewid; un cywir a sicr yn yr hyn a ymddiriedwyd iddo. Y mae ffyddlondeb yn briodoledd ogoneddus yn yr hanfod dwyfol: *Deus est summe perfectus & bonus*, Y perffetheirwydd a'r daioni mwynaf yw Duw; am hyny y mae ffyddlondeb ynddo. Mae yn gywir ac yn ffyddlawn iddo ei hun a'i ogoniant: mae y Personau Dwyfol yn yr hanfod yn ffyddlawn i'r holl ammodau, ymrwymadau, a'u cyfammod & u gilydd mewn perthynas i iechydwriaeth yr eglwys. Ymddiriedod y Tad i'r Mab fel Cyfryngwr, cyn ei ddyfodiad yn y cnawd, ac atebod y Mab i'w holl ymrwymadau yn berffaith i'r gradd eithaf. Ymddiriedod y Mab i'r Tad yn ei ddyfodiad; wedi ei ddyfodiad, yn ei ystid o ddarostyngiad, ymddiriedod am gyflawniad o addewidion y Tad iddo am gynnal-iaeth, fel ag yr ydoedd yn ddynt, trwy y gwaith gogoneddus ac anfeidrol bwysfawr, ac am ei ogoniant fel Cyfryngwr; y mae yn ymddiried iddo yn awr yn y gogoniant am gael gweled yn gyflawn o lafur ei enaid. Y mae y Tad gwedi ymddiried ei bobl i'r Mab, a'r Mab drachefa gwedi eu hymddiried a'u gorchymyn i'r Tad. Ioan 17. 15, &c. Fel hyn y mae iechydwriaeth yr eglwys yn gorphwys ar y sylfaen gadarnaf, sef ar ffyddlondeb y Personau Dwyfol i'w gilydd. Y mae yr ammodau wedi eu gwneuthur, a'r cyfammod wedi ei sicrhau a'i selio; ac y mae y cyflawniad o hono yn gorphwys ar ffyddlondeb a gallu y Personau yn cyfammodi; y mae y ffyddlondeb hwnw o bob tu mor ddiaball a Duw ei hun. Yr hyn a addawodd y Mab i'r Tad droe ei bobl, y mae wedi ei gyflawni yn berffaith: yr hyn a addawodd y Tad i'r Mab, fe a'i cyflawnu mor gyflawn. Mae yn *aml* o drugaredd a gwirionedd,—*'ffyddlawn yw efe a chyflawn, fel y maddueo i ni ein pechodau,*' &c. 1 Ioan 1. 9. Exod. 34. 6.

Y mae addewidion y Tad i Grist, fel Cyfryngwr, o'r fath gadarnaf, wedi eu cadarnhau a'i i'w; 'Tyngais i'm gwas Dafydd (sef Crist) yn dragwydd y sicrhaf dy hâd di: ac o genedlaeth i genedlaeth yr adeiladaf dy orsedd-fainc.' Ps. 89. 3—37. Esa. xlii. a liii. Ffyddlondeb y Personau Dwyfol i'w hammodau i'w gilydd mewn perthynas i iechydwriaeth yr eglwys, sydd yn rhoddi y dadguddiad mwynaf

dynglaer a gogoneddus o hono a roddir byth: ond yn hyny y mae hefyd yn gynnwysedig ffyddlondeb Duw i holl hâd Crist, aelodau ei eglwys fel y cyfryw. Y mae yr holl addewidion i'r hâd yn gynnwysedig yn yr ammodau i'r cyfammodwr; ac nis gellir tori yr addewidion â hwy heb ballu mewn ffyddlondeb iddo yntau: ond ffyddlawn yw Duw—mae efe yn aros yn ffyddlawn—nis gall efe wadu ei hun; hyny ydyw, nis gall weithredu yn wrthwyneb i'w berffethiau hanfodol; gwadu ei hun neu beidio bod yn Dduw, fyddai hyny, yr hyn nis diction fod mewn un modd. Gallasai beidio ammodi ac addaw, pe buasai yn gweled hyny yn oreu; ond wedi addaw, nis gall beidio a chyflawni yn ol y mae gwedi addaw, pa un bynag ai ammodol ai diammodol. Deut. 7. 9. 1 Cor. 1. 9, 18. a 10. 13. 2 Cor. 1. 18. 1 Thes. 5. 24. 2 Thes. 3. 3. 2 Tim. 2. 13. Heb. 10. 23.

Y mae ffyddlondeb yn cael ei briodoli i Grist o ran ei dair swydd: mae yn arch-offeiriad ffyddlawn mewn pethau yn perthyn i Dduw, yr hwn a'i hordeiniodd. Heb. 2. 17. a 3. 2. Y mae yn dyst ffyddlawn a chywir fel prophwyd. Dat. 1. 5. a 3. 14. Ffyddlawn a chywir fel gelwir ei fel brenin, ac 'mewn cyflawnder y mae efe yn barnu ac yn rhyfela.' Dat. 19. 11. Y mae yn ffyddlawn yn cyflawni y gwaith perthynol i bob un o'r swyddau: yn ffyddlawn i Dduw yn ol gosodiad y drefn yn y cyfammod (Ioan 17. 4.); yn ffyddlawn dros ei bobl yn y nefodod ac ar y ddaear; ac yn ffyddlawn tu ag atynt, yn ystyried eu holl amgylchiadau, eu gwendidau, a'u profedigaethau. Mae y ffyddlondeb dwyfol yn Mheron Crist yn hanfodol, yn dyngleirio yn holl weinidogaeth Crist yn ei swyddau, ac yn ei holl oruchwyliaethau tu ag at ei bobl.

'Cyflawnder yw gwregys ei lwynau ef, a ffyddlondeb yw gwregys ei arenau,' yn ei gryfhau ac yn ei harddu yn ei holl swyddau, ac yn ei holl weithredoedd. Esa. 11. 5. Dyma y ddau addurn penaf swyddwr, ac a fyddant yn gadernid iddo yn ei waith yn wyneb pob gwrthwynebyr.

'Mewn ffyddlondeb y'm cystuddiaist.' Ps. 119. 75. 'A chystuddio o honot fi yn ffyddlon.' Dr. M. Yn ffyddlawn, fel un yn caru ei lesad, ac y buasai yn anffyddlawn iddo pe buasai heb ei geryddu â chystudd. Ps. 25. 10. a 89. 30—33. Heb. 12. 10, 11. Mewn ffyddlondeb hefyd, heb adael tention ei bobl uwchlaw yr hyn a allent, eithr a wnaeth yn nghyd â'r demtasiwn ddiangfa, fel y gallent ei ddwyn. 1 Cor. 10. 13.

Y rhai sydd gyd â'r Oen, sydd *alwedig*, ac *etholedig*, a *ffyddlawn*. Dat. 17. 14. Y mae y saint yn cael eu galw 'y ffyddloniaid yn Nghrist Iesu'—gelwir Abraham yn 'ffyddlawn.' Eph. 1. 1. Gal. 3. 9. 1 Tim. 4. 3. a 4. 10, 12. Mae y gair *πίστος*, *πίστοι*, yn cael ei gyfieithu *credadyn*—y rhai oeddynt yn *credu*. 2 Cor. 6. 15. Act. 10. 45. 1 Tim. 6. 2. Hyny ydyw ystyr y gair *πίστος*, *ffyddlawn*, pan briodolir ei i Abraham, mae yn dra eglur, a gellir cyfieithu y geiriau, *Felly gan hyny y rhai sydd yn credu a fendithir gyd âg Abraham, yr hwn oedd yn credu*. Y 'ffyddloniaid yn Nghrist Iesu,' ydyw y rhai sydd yn credu yn Nghrist Iesu.

Priodolir ffyddlondeb i rai yn gwneini mewn swyddau yn *gywir*, yn ol yr hyn a ymddiriedwyd iddynt hwy; megys Moses, Sylvanus, ac Onesimus. Heb. 3. 5. 1 Petr. 5. 12. Col. 4. 9. 'Yr ydys yn dysgwyl mewn goruchwylwyr gael un (neu *rig*, *bob un*) yn ffyddlawn.' Y mae anffyddlondeb yn ei anghymhwysu yn hollol i'r cyfryw swydd, ac yn diffiddo dyben y swydd. Os felly yn mhob goruchwylwr mewn pethau gwladol a daearol, pa faint mwy felly yn y rhai sydd yn goruchwyliaethu mewn pethau sanctaidd? 1 Cor. 4. 2. Y mae llawer o wendiaid yn mhawb, ond y mae anffyddlondeb yn fai bwriadol, ac yn bradyclau yr ymddiried a roddwyd mewn un.

'Bydd ffyddlawn hyd angen, a mi a roddaf i ti gonon

y bywyd.' Dat. 2. 10. Y mae ffyddlondeb hyd angen yn arwyddo *amlyniad* wrth Grist a'i achos, er marw drosto: ffyddlondeb hefyd mewn diball ymdrechladau dros yr achos, i'w helathu ef, ac i'w daenu ar led fwy-fwy. Y mae ffyddlondeb yn gweithredu yn ddiwyd, yn ddyfal, yn gyflawn, hyd eithaf ei allu. Nid oes neb yn ffyddlawn heb wneuthur yr hyn a *allo* efe yn yr achos, a hyny yn *ddyfal* ac yn *barhaus*. Y mae yr Arglwydd a'i achos yn deilwng o hyny, ac y mae llaf yn annheilwng iddo, ac yn anffyddlondeb. Er marw yn yr achos, mae gan yr Iesu goron y bywyd i roddi, sef bywyd a choron arno, yn fuddugoliaethus ac yn ogoneddus. Byddent arfer yn y chwaryddiaethau ar fynydd Olympus o goroni y buddugoliaethwyr;* ie, byddent weithiau yn coronni rhai gwedi marw, os byddai eu hymdrechladau gwedi bod yn rheolaidd ac yn orchestol; neu yn coronni colofnau cofadwriaethol i rai gwedi bod yn hardd ac yn ddefnyddiol i'r wladwriaeth yn eu bywyd.

FFYNADWY, (ffwn) a ddichon lwyddo.—'Canys bydd yr hâd yn ffynadwy.' Zech. 8. 12. Heb. *השליח* *heddychol*, sef yn llwyddiannus, yn gynnrychiol, yn cael addfedu i berffethirwydd yn heddychol, heb neb i'w ddrygu, a hwythau yn ei fwynhau yn heddychol.

FFYNIDWYDD, Edr. FFAWYDD.—'Ein distiau sy ffynidwydd.' Can. 1. 17. Heb. *כרפסות*, LXX. *CUPRESSINA*, *Vulg.* Anhawdd penderfynu pa bren a feddyllir; y cypreswydden, medd rhai. Wrth y tŷ, yn ddiannu, mae i ni ddeall eglwys Dduw; mae y tŷ hwn, yn mhob ystyr, wedi ei wneuthur o'r defnyddiau goreu a mwyaf parhaus, gan ei fod yn adeiladaeth dragywyddol, ac i fod yn breswylfod i Dduw trwy yr Ysbyrd. Eph. 2. 22. Y mae swyddwyr yr eglwys, a'i holl aelodau bywiol, yn gredinwyr iachus, peraidd, ac nid rhagrithwyr braenllyd, twyllodrus.

'Myfi sydd fel ffynidwydden tr, o honof fi y ceir dy ffirwyth di.' Hos. 14. 8. Y mae yr Arglwydd yn cyfflebu ei hun, o ran y peth ydyw, ac a fydd i'w bobl, i bren tr-las, cysgodfawr, yn amddiffynfa ddigonol a chysurus iddynt. Yn ysbyrdol ac yn dymhorol, efe yw ei cysgod a'u hamddiffynfa. 'O honof fi y ceir dy ffirwyth di;' hyny yw, bydd ffirwyth i ti arnaf fi, addas a pharhaus; o honof fi y bydd dy holl gynnalliaeth a'th gysur. A pha ffirwyth bynag a geir arnat ti, o honof fi y bydd hwnw. Ioan 15. 1—9. Efe sydd yn gweithio yn mhawb i ewyllisio a gweithredu o'i ewyllys da ef. Phil. 2. 13. Meddyliwn mai y cyntaf ydyw ystyr y geiriau. Pan y mae Ephraim yn dywedyd, 'Beth sydd i mi mwyach a wnelwyf âg eilunod?' y mae yr Arglwydd yn gwrandao ac yn edrych arno ef; yn ei weled gwedi darfod â phob peth arall, yn dywedyd wrtho, 'Myfi sydd fel ffynidwydden tr,' yn gyflawn o nodd, o ddail, a changenau i'th gysgodi; ac hefyd, 'o honof fi y ceir dy ffirwyth di,' sef yr holl fendithion addawedig o'r blaen: bydd cymundeb o hyn allan rhyngof fi a thi; cei fyw arnaf, a chei ffirwyth o honof fi, sef gras am ras. Cei ddyfod ataf am dano yn ddirwystr bob amser, a chei gydabod dy rwymedigaethau i mi am y cwbl. Ond y mae y ddau ystyr yn cyd-gordio yn dda.

FFYNON, (ffwn) Heb. *ין* [*oin*] *Llad.* Fons: ffynonell, ffynonwys; pen, gwreiddyn, a dechreuad peth.—Yn y parth deheu i wlad Canaan, yn Arabia, a pharthau o Africa, yr oedd ffynonau dyfroedd yn anaml, am hyny yn werthfawr iawn; o herwydd hyny yr ydym yn cael hanes am ymrysonau yn eu cych.

* Non solebant Graeci vivos tantum honorare coronis, sed mortuos. Si qui enim illustres viri aut carae memoriae homines decessissent, in cadavera, urnas, aut tumulos illorum congeri solebant coronas, honoraria virtutis praemia—ut PERICLES, AR-TICONUS, &c. Vitrina in loc.

Gen. xxi, xxvi. Exod. ii. Gwel hanes ffynonau enwog gwlad Judea dan yr amrywiol enwau.

Yn gyffelybiaethol, ffynon a arwydda, 1. Gwraig ffirwythlawn a ffyddlawn, yr hon sydd sam plant, ac yn gysur i'w phriod. Diar. 5. 16, 18. Deut. 33. 28.

2. Y mae yr Arglwydd yn cael ei alw yn ffynon, o ran y cyflawnder o fendithion sydd ynddo, yn cyfateb i holl angenion ei bobl; fel ffynon y mae ynddo gyflawnder diddarfod o gynnorthwyon i'w gwaredu a'u dyddanu. Y mae holl ffrydiau fechydwrriaeth sydd yn ffynonau i ni, yn tarddu yn gwbl o hono ef; ei garfad, ei ddaioni, ei ddoethineb, a'i ben-arglwyddiaeth, ydyw yr achos o honnynt yn eu tarddiad, eu rhediad allan, a'u cymhwysiad, er cynnalieith parhaus, a dyddanwch i'w bobl yn mhob cyflwr ac amgylchiad. Jer. 5. 13. a 17. 13. Esa. 12. 3. *Ffynon* yw efe, a'i gyflawnder ynddo ei hun, ac yn rhoddi i'erall; *pyd-eoau* yw creaduriaid, nas ceir ydydynt ond a dderbyniont. Efe yw 'ffynon y gerddi—ffynon y dyfroedd byw—y ffrydiau o Libanus.' Can. 4. 15. Gellir cyfieithu y geiriau, 'O ti ffynon y gerddi—O ti ffynon y dyfroedd byw!' Fel pe byddai yr eglwys yn cydnabod ei rhwymedigaethau iddo ef a'i gyflawnder didral am ei holl ffirwythlonrwydd a'i harddwch. Geiriau yr eglwys ydynt, ac nid ei hanwylyd, yn ol fy meddwl i. Y mae llawer o erddi, sef o eglwys i phersonau crediniol, ond un ffynon sydd iddynt hwy oll, o ba un y mae eu holl fendithion ysbrydol yn dylifo, sef eu cyflawnder, eu sancteiddrwydd, eu cynnorthwyon, a'u cysuron. Dyfroedd byw, gloyw, iachus, a pharhaus, sydd ynddo; y maent yn bywhau, yn cynnal bywyd o ras, ac yn addasu i fywyd o ogoniant. Nid annhebyg fod Solomon, yn y geiriau, yn cyfeirio at ffynon a elwid 'ffynon y gerddi;' yr hon, medd teithwyr, sydd yn llifo o Tripoli, ac yn dyfrhau yr holl erddi oddi amgylch. Ac yr oedd un arall, a elwid 'ffynon y dyfroedd byw,' alltir o du y debau i Tyrus; yr oedd iddi bedair ffynonell, a gwnawd dyfr-ffosydd i ddwyn ei dwfr i ddyfrhau gwastadedd Tyrus, a'r holl erddi. Y ffrydiau o honnynt ydynt reileir yn rhedeg yn hyfryd o ffynonau yn ystlys mynydd Libanus, ac yn ei ffirwythloni, a'i wisgo ef a gwyrrdd-leani periaid a gwastadol. Gwel Maundrell's *Journey to Aleppo*, p. 142. Rawolf's *Travels*, part ii, chap. 12. Y mae eraill yn barnu fod y cyfeiriad yma at ffrydiau yr Iorddonen, yr hon sydd yn tarddu wrth droed mynydd Libanus, ac yn rhedeg trwy wlad Canaan i'w dyfrhau. Y mae Ezeziel (pen. 47. 6) yn heilaethu ar yr un gyffelybiaeth, ac yn dangos dyfroedd y cysegr (yr hwn a wnaed o goed Libanus) yn rhedeg ar hyd y gwastadedd i'r Môr Marw, ac yn iacháu y dyfroedd a'r pygod; ac yn arwyddo effeithiau rhinweddol yr efengyl ar fydd o bechuriaid meirwon.

Y mae Crist yn galw ei eglwys yn 'ffynon glöedig—seliedig.' Can. 4. 12. Dywed rhai fod gan Solomon ffynon glöedig, seliedig, iddo ef yn unig i yfed o honi, yn Jerusalem; neu yn Ethan, lle yr oedd ganddo haf-dŷ, medd Josephus (*lib. viii, cap. 7*) a gerddi a rhodfeydd hyfryd. Dengys y mynachod ffynon yn agos i Bethlehem, yr hon a hönant ydoedd y ffynon seliedig; ac y mae yn bur hawdd, medd Maundrell, i'w chlwl a'i selio. Beth bynag am hyn, mae y geiriau yn dangos fod gan Grist hawl neillduol yn ei eglwys, ei fod yn ymhyfrydu ynddi; a'i bod lithau yn ffyddlawn iddo yntau fel morwyn bur. Diar. 5. 15—18.

'Y dydd hwnw y bydd ffynon gwedi ei hagoryd i dŷ Dafydd, ac i breswylwyr Jerusalem, i bechod ac aflen-did.' Zech. 13. 1. Y mae cyfeiriad yn y geiriau hyn at y dwfr neillduoneth a glanhad seremoniol dan y gyfraith. Num. 19. 9, &c. Glanhad moesol a feddylir yma oddiwrth bechod, o ran yr euogrwydd a'r halogrwydd o hono. Nid oedd un ffynon i hyny gwedi cael ei *hagor*. Nid oedd yn Nuw ei hun, nac yn holl waith Duw yn y greadigaeth *gynaf*, un ffynon i olechi

pechadur aflan; yr ydoedd modd i greu rhai glân yn ddirifedi, ond i olechi yr aflan nid oedd yr un ffynon. Glanhau pechadur ydyw maddeu ei bechod, a'i sancteiddio: nid oes maddeuant i'w gael yn un a gogoniant priodoliaethau a llywodraeth Duw, heb *iaera*; gwneuthur yr iawn hwnw oedd yn anaddas i Dduw, a'i ystyried fel Duw yn unig, ac yr oedd yn hollol amhosibl i un creadur. Nid allasai Duwdd-farw, ac ni wnaethai marwolaeth yr holl creaduriaid, am eu bod yn feidrol, yn lle y pechadur, ddim iawn drosto. Heblaw hyny, yr oedd yn addas i'r natur a bechodd, yn unig, i wneuthur iawn; nid oedd cyflawnder yn gofyn un natur arall. Duw yn ei ben-arglwyddiaeth, ei gariad, a'i ras, trwy yr amlygiad mwyaf o ddoethineb dwyfol, a drefnodd yn Merson Crist, Duw-ddyn, a thrwy ei waith yn rhoddi ei hun yn offwrn ac yn aberth i Dduw dros bechadur, i'r iawn mawr hwn gael ei wneuthur yn gyflawn: 'Yn yr hwn y mae i ni brymedigaeth trwy ei waed ef, sef maddeuant pechodau.' Eph. 1. 7. Efe yw 'yr hwn a ddaeth trwy ddwfr a gwaed,' i olechi yr aflan a'r euog. Edr. DWFR. Yn nyddeffadau Crist ar y groes yr agorwyd y ffynon yn wirioneddol, er ei bod yn cael ei hagor yn gysegodol er dechreuad y byd.

Y mae y ffynon hon yn cael ei hagor etto pan fyddo aberth Crist yn cael ei gyhoeddi fel yr unig foddion o drefniad dwyfol i dynu ymaith a dileu pechod, ac i lanhau pechadur yn mhob ystyr. Bydd wedi ei hagoryd i dŷ Dafydd ac i breswylwyr Jerusalem; sef i'r swyddwyr gwladol ac eglwysig, a'r werinos gyffredin, heb ddim gwahaniaeth, pan y bydd i'r Iuddeuon, yn y dyddiau diweddar, yn ol addewid Duw, gael eu dwyn i gydnabod eu pechod yn gwrthod Crist, ac i edrych ar yr hwn a wanasant, am fadddeuant o hono. Pen. 12. 10. Wrth edrych ar eu pechod mawr, edrychant yn yr un olwg ar 'y ffynon gwedi ei hagoryd.' Gwaith penaf gwelidogion yr efengyl yw dangos y 'ffynon gwedi ei hagoryd' o flaen pechuriaid aflan; ac nid oes un athrawiaeth yn deilwng i gael ei galw yn efengyl, ac a ddichon fod o wir lesad i bechadur, ond yr hon y mae y ffynon, sef Crist a'i aberth, yn sylwedd penaf o honi, a chanolbwynt yr holl wirioneddau eraill i gyd. I'r aflan y mae y ffynon; er eu mwyn hwynt yr agorwyd hi; ac ni wna neb arall ddefnydd o honi, ond y rhai sydd deilmadwy o'u hafendidi. Yn y cymhwysiad o honi, y mae yn glanhau yr holl ddyd, gorph, enaid, ac ysbryd; y mae hefyd yn glanhau oddiwrth bob pechod; ac y mae y glanhad hwn i barhau byth. Eph. 5. 27. 1 Ioan 1. 7. 1 Thea. 5. 23. Am fod y ffynon yn cael ei dadguddio yn y gair, a'i chymhwyso trwy ffydd ynddo, y mae yn cael ei galw yn 'olechia ddwfr trwy y gair.' Eph. 5. 26.

Y mae yr Arglwydd Iesu yn arwain ei braidd *at*, ac wrth ffynonau dyfroedd, pan mae yn dadguddio iddynt gyflawnder yr fechydwrriaeth yn yr addewidion, yn eu nerthu i gyfranogi o'i chysuron, ac i fyw ar ei bendithion. Dat. 7. 17. Esa. 49. 10. Joel 3. 18.

'Fy holl ffynonau sydd ynot ti;' sef yn yr hwn a anwyd yn Slon, y Duw-ddyn, Crist Iesu. Ps. 87. 5, 6, 7. Gwel Romaine's *Letters*, let. xxxvi. Edr. AFON, DWFR.

FFYNONELL, (ffynon) *Llad*. FONTICULUS: ffynonig; ffynon neu ffwd fechan; dyferlif. 2 Bren. 2. 21. Marc 5. 29.—Y mae llawer o ddadleuath yn mhlith naturiaethwyr yn nghylch dechreuad ffynonau. Rhai a'i priodolant i'r gwlaw sydd yn disgyn ar y ddaear, ac yn soddi iddi nes cyfarfyddo a rhyw gorph caled a attalio ei soddiad, ac yna tardd allan yn ffynonau. Eraill a briodolant eu dechreuad i'r torth sydd yn cyfodi trwy boethder yr haul o'r môr, llyn-oedd, afonydd, &c. Ond y mae gwrthddadlennon cryfion yn erbyn pob un o'r ddwy farn hyn. Dyfal barhad amryw ffynonau, yn rhoddi yr un faint o ddwfr

pan fyddo y gwlaw a'r tarth leiaf a phan fyddo fwyaf, sydd wrthdaddal gref yn erbyn pob un o'r ddwy farn. Nid yw y sychder mwyaf yn lleihau amryw o honynt mewn un gradd, na'r gwlawogydd mwyaf yn eu cynnyddu, os na bydd y dwfr yn rhedeg iddynt oddiar wyneb y ddaear. Eraill, gan hyn, a briodolant ddechreuad ffynonau i'r moroedd, o ba rai y mae y dyfroedd yn cael eu sugnio i fynu i'r uwchdroedd, fel yr esgyn y dyfroedd mewn tamaid o fara y rhoddir ei ben yaddo. Ond y mae dadleuath yn nghylch hyn hefyd.—Y mae rhai ffynonau gwastadol, a rhai tymhorol, neu yn unig ar ryw dymhorau; ac eraill hefyd dyspeidol (*intermitting*) am eu bod yn rhedeg, ac wedi hyn yn peidio; ac yn rhedeg drachefn, ac wedi hyn yn peidio; ac eraill yn gylch-gyfaewidiol, y rhai mae eu dyfroedd yn codi ac yn gostwng, yn llawn ac yn treio yn rheolaidd. Dywedir fod ffynon yn Paderborn, yn Westphalia, yr hon sydd yn diflanu ddwywaith mewn pedair awr ar hugain, ac yn dychwelyd yn mhun chwe awr gyda swm mawr, a chyd â'r fath rym, fel mae yn troi tair o felinau yn agos i'w tharddiad. *Phil. Trans., No. 7, p. 127.* Yn Broseley, yn agos i Wenlock, yn swydd Amwythig, cafwyd ffynon ferwedl ym A.D. 1711. Taniai y dwfr, a llosgai fel *spirits of wine*; ac wedi ei danio, berwai dwfr mewn llestr arno yn gynt nag un tân; ac etto yr oedd y dwfr ei hun mor oer ag arall. Diflanodd y ffynon dros lawer o flynyddoedd, ac ymddangosodd drachefn ym A.D. 1746, ddeg llath ar hugain yn nes i'r afon.* *Phil. Trans., No. 334, 482, sec. 6.*

'Gwynnt yr Arglwydd o'r anialwch a ddyrchafa, a'i ffynonell a sych, a'i ffynon a â yn hesp.' Hos. 13. 15. Y mae cyfnewidiad gwynnt, meddant, yn effeithio yn fawr ar darddiad ffynonau, ac yn aml yn peri ymddangosiadau cwbl groes i'r hyn a ellid ei ddysgwyl oddiwrth dymhor y flwyddyn, neu drefn naturiaeth. Sylwa y prophwyd ar hyn yn y geiriau yma, er mai anaml y sylwir arno.†

FFYNU, (ffwn) llwyddo, tyelo.—'Y bobl a adwaenant eu Duw, a fyddant gryffon, ac a ffynant.' Dan. 11. 32. Y mae gwir adnabyddiaeth o Dduw yn effeithio yn rhyfedd ar y rhai sydd yn ei meddiannu; y mae golwg ar ei fawredd, a'i ddaloni, ei anfeidrol

gariad a'i ddoethineb yn nhrefn yr Iechydwrtaeth, yn eu cryfhau, ac y maent yn cynnyddu fel llof pasgedig. Mal. 4. 2. Job 6. 6, 7.

FFYRF—ACH, (ffyr) *Llad. FIRMUS*; braisg, praff, cryf.—'Fy mys bach fydd ffyrfach na lwynau fy nhad;' 2 Cron. 10. 10. 'fydd breisgach;' 1 Bren. 12. 12. Ymadrodd diarebol ydyw, ond yn cael ei ddefnyddio yn ffol iawn yn yr achos presennol. Edr. РЕНОВАМ.—'Byddwch ffyrion a' diymot.' 1 Cor. 15. 58.—'Y mae ein gobaith yn ffyr am danoch.' 2 Cor. 1. 7. W. S.

FFYRLING, *fourthing, fourthling*, a lygrwyd i *farthing*; dwy hatling, sef y bedwaredd ran o geinlog Lloegr, yr arian bath lleiaf yn y deyrnas hon yn bresennol.—'Ac a fwridd i mewn ddwy hatling, yr hyn yw ffyrling.' Marc 12. 42. ΕΒΑΛΕ ΛΕΠΤΑ ΔΥΟ, ο ισρι κοδραντης. Λεπτον, *hatling*, oedd y darn lleiaf o arian bath yn Judea, a darn o'r λεπτα a wnai κοδραντης, neu ffyrling Rufeinaidd, yr hon oedd yn llai ei gwerth na'n ffyrling ni. Y mae yr hyn oll a adroddir am y wraig weddw dlawd hon, yn dangos fod ei hamgylchiadau yn isel iawn, ond fod ei hysbryd yn rhagorol. Mor graff yw yr Arglwydd Iesu, yn sylwi ar y pethau lleiaf, ac yn canfod ysbryd a dybenion pob un yn yr hyn oll y mae yn ei wneuthur! Y mae efe yn llyndol o dirion, ac yn cael ei foddhau gan wasanaeth gwael gwedi ei wneuthur o iawn egwyddor: yn ei gyfrif ef y mae dwy hatling y tlawd yn fwy cymeradwy, yn aml, na chyfraniadau mwy helaeth y cyfoethog.

'Oni werthir pump o adar y tō er dwy ffyrling?' Luc 12. 6. *Gr. ασσαριον δυο*; arian bath Rhufeinig oedd yr *assarius*, yr hwn oedd ddegfed ran o'r *denarius*, sef y geinlog, ac o werth tair ffyrling o'n harian ni. Dau aderyn y tō a allent brynu am un, a phump am ddau o'r rhai hyn. Er mor ddiwerth yw y creaduriaid bychain hyn, etto y maent dan sylw manwl ein Tad nefol; pa faint mwy mae ei bobl yn ei ofal, o ran eu cyrph a'u henidiau!

FFYRNIG, (ffwrn) *Llad. FEROX*; creulawn, gorwyllt, cynddeiriog, dywal, athrywyllt, frochwyllt. Mat. 8. 28.

G.

GAAL, *Heb. גל* [*ffieidd-dra*] mab Ebed, Cananeaidd, tebygol; hwyrach mai un o hiliogaeth Hamor, gynt brenin Sichem. Efe, a'r Sichemiaidd, a gyd-fwriadasant yn erbyn Abimelech, ac a ymladdasant âg ef; ond Abimelech a'u gorchfygodd hwynt. Barn. ix. Edr. ΑΒΙΜΕΛΕΧ.

GAAS, *Heb. גז* [*cygnorff*] mynydd yn Rhandır Ephraim, wrth droed pa un yr oedd afonydd Gaas yn rhedeg, lle y ganed Hidaï neu Hurai, un o gydwrn Dafydd. 2 Sam. 22. 30. 1 Cron. 11. 32. O du y golledd i fynydd Gaas yr oedd Timnath-Sera, lle y claddwyd Josuah. Jos. 24. 30.

GABBATHA, *Gr. γαββαθα* [*uchel, neu dyrchaf-edig*]. Rhyw orsedd, neu eisteddfa ddyrchafedig, wedi ei phalmantu, tebygol; lle yr eisteddodd Pilat, y dug

* Y mae ffynonau twym a berwedig yn gyffredin mewn rhai gwledydd, yn enwedig yn nghymydogoeth y mynyddoedd tanllyd. Un o'r rhai ag sydd yn nodedig yw y ffynon ferwedl a elwir '*The Great Geyser*,' yn Ieoland, yr hon sydd yn aml yn tafta allan ei dyfroedd i uchder mwy na chan troedfedd, ac weithiau i gyntiau arall. Rheda ffynon, yn agos i Nismes, yn Ffrainc, am salth awr bob dydd, a phaid am bwm awr. Un arall, yn Provence, sydd yn rhedeg ac yn trelo bob salth mynydd. Gwel *Lyell's Principles of Geology*.—C.

† *Catcot's Treatise on the Deluge*, p. 199.

yr Iesu allan, ac a'i condemniodd, ac a'i traddodes i'w groeshoelio. Ioan 19. 13.

GABIS, *Heb. גביש* Cyfleithir ef *cenllug* yn Esec. 13. 12, 13. a 38. 22. Jos. 10. 11. Ps. 18. 12. Esa. 30. 30. Arwydda yn Job 28. 28. rhyw faen gwerthfawr, oddiwrth ei debygolrwydd i geryg cenllug. Er gwerthfawroced ydyw y maen hwn, mae doethineb yn rhagori arno.

GABRIEL, *Heb. גבריאל* [*Duo yw fy nerth*] un o'r angelion penaf; efe a anfonwyd i hysbysu i Daniel ei weledigaethau; i ragfynegi i Zechariah enedigaeth ei fab Ioan Fedyddiwr; ac at Mair wedi hyn, i hysbysu iddi ymddygiad Iesu yn ei tru, a hitau yn forwyn, a'i enedigaeth; ac a hysbysodd iddi am feichiogrwydd Elizabeth ei chares, er's chwe mis. Efe hefyd, mae yn debyg, a ymddangosodd i Joseph, i'w annog i gymeryd Mair ei wraig, a pheidid ei rhoddi ymait; a'i rhybyddiodd i ffol i'r Aipht, a dychwelyd oddi yno wedi marwolaeth Herod. Dan. x. xii. Mat. i. ii. Luc ii. Mae ei holl ymddygiad yn cyflawni ei genadwriaeth, yn ei ddangos yn ardderchog, yn dirion, yn ffynnaidd, yn hawddgar—fel cenad addas oddiwrth y fath lys goruchel, a chenadwriaeth mor bwysig a gogoneddus.

GAD—AEL—O, (ga) גַּד [hadei] gollwng, go-ddef, ymadael, ymado, gad iddo, gad lonydd, &c.

Câs ni wnel dda ac nis gato i arall. *Diar.*

Mae dynion yn gadael yr Arglwydd pan y byddont o ran eu serch yn oeri tu ag ato; yn cilio oddi wrtho yn eu meddwl; yn anuffudd iddo, ac yn ddiymddiried ynddo; ac yn attal oddi wrtho y parch a'r addoliad dyledus. Jer. 2. 13. a 15. 6. a 17. 13.

Dichon yr Arglwydd adael ei bobl o ran ei bresenoldeb cysuroi dros amser; ond ni âd hwynt byth o ran ei berthynas gyfammodol â hwynt, fel eu Duw, eu llechydwrïaeth, a'u rhan yn dragywydd; ac o ran gweith iddynt gynnullaeth barhaus. Ps. 119. 8. a 141. 8. Heb. 13. 5.

Mae rhieni yn gadael eu hamddiffaid i'r Arglwydd, pan y maent yn eu gorchymyn iddo mewn gweddï, ac yn eu hymddiried iddo mewn ffydd yn ei adawidion y bydd iddo eu cadw, eu cyfarwyddo, a gofalu am danant. Jer. 49. 11.

GAD—IAID, Heb. גַּד [tyrfa, bagad] mab Jacob, o Zilpah, llaw-forwyn Leah. Gen. 30. 9, 10, 11. Yr oedd iddo saith o feibion: sef Siphon, Haggai, Suni, Eabon neu Oni, Eri, Arodi, ac Arel. Gen. 46. 16. Num. 26. 15—18. Yr oedd y meibion oll yn dadau tylwythau llisog. Jacob yn bendithio Gad, a ddywedodd, 'Llu a'i gorffudd; ac yntau a orfydd o'r diwedd.' Gen. 49. 19. Moses, yn ei gân ddiweddaf, a ddywedodd, 'Bendigedig yw êangydd Gad: megys llew y mae efe yn aros, fel y rhwygo efe yr ysgwyddog a'r pen.' Deut. 33. 20. Y prophwydoliaethau hyn am dano a arwyddant y byddai iddo lawer o elynion, ond y byddai yn wrol ac yn fuddugoliaethus arnynt yn y diwedd. Gwel 1 Cron. 5. 18—21. Pan ddaeth y llwyth hwn allan o'r Aipt, dan eu tywysog Elisaph, mab Deuel, yr oedd eu rhifedi, o fab ugain mlwydd ac uchod, yn 45,850. Ond hwy a lellhasant yn yr anialwch 5,150. Eu hyspiwr i yspio y wlad ydoedd Genel, mab Machi. Num. 1. 14. a 13. 15. Wedi gorchfygu Og a Sehon, erfyniodd y Gadiaid a'r Reubenaid ar Moses ac Eleazar, a phenaduriaid y gynnullaidd, genadu iddynt breswyllo yn eu gwledydd porffog o du y dwyrain i'r Iorddonen, oblegid bod iddynt lawer o niffelliad. Num. xxxii. Caniatawyd iddynt eu dymuniad. Eu milwyr a aethant drosodd i wlad Canaan, ac a gynnorthwyasant yn ffyddlon yn y rhyfeloedd; ac yn mhen saith mlynedd dychwelasant at eu teuluoedd i'w cartrefydd. Jos. 22. 1—9. Un ar ddeg o gadbeniaid o'r llwyth hwn a nofasant yr Iorddonen, a hi wedi llifo dros ei holl dorlanau, ac a yrasant i foi holl drigolion y dyffryn-oedd tu a'r dwyrain n thu a'r gorllewin iddi, ac a ddaethant at Dafydd, i'r amddiffynfa i'r anialwch:—'Gwyr cedyrn o nerth, gwyr milwraidd i ryfel, yn medru trin tarian a bwled, ac wynebau llewod oedd eu hwynebau, ac megys iyrchod ar y mynyddoedd o fuaner oeddnt hwy.' 1 Cron. xii.

'Tir Gad,' yw y wlad yr oedd y Gadiaid yn ei chyfannedu. 1 Sam. 13. 7.—'Afon neu ddyffryn Gad,' yw afon Arnon, yr hon oedd yn ymyred trwy ran o'u gwlad. 2 Sam. 24. 5. Tiglath-Pileser, neu Tiglath-Pileser, a'u trosglyddodd o'u gwlad i Assyria, a'r Ammoniaid a'r Moabiaid a'i meddiannasant. Jer. 49. 1. 1 Cron. 5. 18—26.

GAD, Y PROPHWYD, cyfalll Dafydd, a'i gydymaith, pan oedd Saul yn ei erlid. Gelwir ef Gwledydd Dafydd. 2 Sam. 24. 11. Rhybyddiodd Dafydd i ddechrelyd o wlad Moab i wlad Judah; ac wedi iddo rifo y bobl, a roddodd yn enw yr Arglwydd, ei ddeusiad o dair barn, sef newyn, haint, neu ryfel; pan ddeusiodd Dafydd yr haint, a phan wrandawyd gweddï Dafydd am attal y pla, gorchymynodd Gad iddo, trwy gyfarwyddyd dwyfol, i adelladu allor yn

llawr-dyrnu Arafnah y Jebusiad. Ysgrifennodd Gad hanes Dafydd. 2 Sam. xxiv. 1 Cron. xxi. a 29. 29. Edr. DAFYDD.

GADARA, Heb. גַּדָּרָא [cauedig] prif ddinas Beres, medd Josephus, wyth milltir o du y dwyrain i Fôr Tiberias. Oddi wrthi hi y cafodd ardal Gadara, neu wlad y Gadareniaid ei henw. Geilw Matthew gwlad y Gadareniaid, gwlad y Gergesaid, lle cyfarfu dau ddielffig â'r Arglwydd Iesu. Mat. 8. 28. Marc 5. 1. Luc 8. 26. Tebygol yw, mai gwlad y Gergesaid oedd yr enw ar y wlad hōno yn gyffredin, am ei bod yn perthyn, neu o'r hyn lleiaf yn gyfagos, i wlad y Gergesaid. Gen. 10. 16. a 15. 21. Deut. 7. 1. Jos. 3. 10. A Gadara oedd un ardal o'r wlad hōno, lle yr oedd dinas Gadara yn sefyll. Y mae rhai adysgrifennadur Groeg yn darllen yr un gair yn Matthew ag yn Marc a Luc. Mae Matthew yn dywedyd i 'ddau ddielffig gyfarfod â'r Iesu, y rhai a ddeuent o'r beddau,' neu o faes yr oedd y dinasyddion yn claddu ynddo;—yn Marc dywedir, 'cyfarfu âg ef o blith y meirw ddyw âg ysbrdy arfan ynddo;—yn Luc, 'cyfarfu âg ef ryw âr o'r ddinas.' Yr oedd un o'r ddau, tebygol, yn fwy ffyrnig a gorwyllt na'r llall; am hynny, yn cael sylwi arno yn unig yn hanes Marc a Luc. Gan fod y Gadareniaid yn byw ar gyffiniau y wlad, yn agos at y Cenedloedd, yr oeddnt yn cadw lawer o foch er mwyn elw, i'w gwerthu iddynt, ac i'r milwyr Rhufeinaid, er eu bod yn waharddedig fel ymborth i'r Iuddewon eu hunain. Yn gospedigaeth arnynt am y famach anghyfreithlon hon; i ddangos gwirionedd y wyrth a wnaeth Crist; hefyd i ddangos mawredd ei allu a'i awdurdod, a chreuoldeb y cythreuliaid; goddodd iddynt fyned i genfaent o foch oedd yn y mynyddoedd cyfagos i Fôr Tiberias; ar hynny rhuthrodd y genfaent, yn nghylch dwy fl o honynt, dros y dibyn i'r môr, ac a'u boddydd.

GADI, Heb. גַּדִּי [fy ngyrfa] 1. Mab Susi, o lwyth Manasseh, yr hwn a anfonwyd gan Moses, dros y llwyth hwnw, i edrych anawdd tir Canaan. Num. 13. 11.—2. Tad Menahem, yr hwn a laddodd Sallum, mab Jabes, yn Samaria, ac a deyrnasodd yn ei le. 2 Bren. 15. 14.

GADIEL, Heb. גַּדְיָאֵל [Duw yw fy neddyddwch, neu fy ngyrfa] mab Sodi, o lwyth Zabulon, yr yspwr dros y llwyth hwnw. Num. 13. 10.

GAFael—EILION, (gaf-ael) Heb. גַּאֵל dalfa; attal, cadw, meddu; gafael cenedl, gafael tŷ, gafael o dir.—'Pan gafoch afael arno.' Gen. 32. 19. 'Pan gyfarfydddech âg ef.' Dr. M.—'Paham y rhoddaist i mi yn etifeddiaeth un afael ac un rhan?' Jos. 17. 14. Gafael o dir, sef parthiad o dir a elwid felly.

Pedair gafael ya mbob rhandir. *Cyfreithiau Cymreig.*

Yr unig wahaniaeth yn y geiriau Hebraeg yn y lle hwn yw, fod un gair (גַּדָּרָא) yn arwyddo rhan fesul o dir; a'r hall (גַּדָּרָא) yn arwyddo rhan trwy goelbren.

'A eili di wrth chwilio gael gafael ar Dduw?' Job 11. 7. 'A gel di ddyfnder (doethineb) Duw? a gel di berffheithrwydd yr Hollalluog?' Dr. M. Y mae yn amlwg fod Duw; y mae yn hawdd cael hynny; y mae yn hawdd canfod Duw yn gweithredu; y mae ei weithredoedd yn ei ddangos yn amlwg. Ond y dull y mae yn hanfodi, perffheithrwydd ei briodoliaethau, a holl ddybenion doeth ei weithredoedd,—pwyr wrth chwilio a eili gael gafael arno? Nid wrth chwilio y ceir yr hyn a ellir wybod am dano, ond trwy ddadguddiad; ond nis dichon meddwl meidrol creadur amgyffred dyfnderoedd anfeidrol y Creawdwr. Mat. 11. 27. Rhuf. 11. 33. 1 Cor. 2. 10, 16. Eph. 3. 8.

'Nid wyf yn bwrw ddarford i mi gael gafael.' Phil. 3. 13. Sef, cael gafael ar y gamp uchel; dilyn a rhedeg y mae i gael gafael. Y mae pen yr yrfa

o'i flaen; mae coron cyflawnder yn ei olwg: mae adgyfodiad y meirw yn Nghrist, yn ei holl ogoniant, o'i flaen, ac yntau yn ymestyn ato, os mewn un modd y geill ei gyrrhaeddyd: ond yn y rhedfa y mae efe etto, heb gael gafael. Gwaith Crist yn ymfafydd ynddo, a'i gwnaeth yn rhedegwr, a'i afael ynddo sydd yn rhoddi grym iddo i ddilyn yn ddyfal, ac yn orchestol, nes y caffo afael. 1 Cor. 9. 24. 1 Tim. 6. 12.

GAFR, (gaf) *Llad.* CAPRA: creadur pedwar-troediog, deadellawg, tebyg i'r ddafad o ran maint-ioli; gwedi ei orchuddio â blew yn lle gwlan; y cyrn yn fwy uniawn a syth na'r ddafad, a barf dan yr ên, ac yn arogli yn drwm. Mae y naturiaethwr enwog, Linnæus, yn cyfrif deuddeg math o honynt. Y mae blew gafrod Angora, yn Twrci yn Asia, yn hynod o fain, yn glawrwy, ac yn sidanaidd; yn grych-gydyntau o wlyth neu naw modfedd o hŷd, ac y maent yn cael eu defnyddio yn ngwneuthuriad *camelot*. Y mae y rhyw hwn i'w cael o fewn cylch taith dau neu dri diwrnod. Os newidant i sefyllfa y bydd tymhor yr hin yn wahanol, y mae y blew yn tyfu yn frasgach ac yn arwach. Mae clustiau y *Capra Mambrina*, neu afrod Syria, yn crogi yn hir, ac yn cyrrhaedd agos at lawr. Y rhai hyn ydynt yn aml yn ngwledydd y dwyrain, ac yn diwallu pobl Aleppo â llaeth. Y mae yr afr yn greadur hawdd ei gadw; yn dringo y creigiau mwyaf serth; yn byw ar brysgwydd, manwydd, miferi, &c., na ymbortha anifeiliaid eraill arnynt; ond y maent yn niweiddiol i goedydd, trwy eu dirisglo. Y mae eu llaeth yn rhagorol: yn felys, yn faethlawn, ac yn feddyginiaethol. Cyfrifir eu llaeth yn feddyginiaeth rhagorol rhag y darfodedigaeath. Llonaidd llwy dê o wirodau corn yr bydd (*spirits of hartshorn*) mewn ychydig o hono yn gynhes, i'w gymeryd yn y gwely y boreu, ac wedi hynny am bedwar o'r gloch prydawn, a dilyn ei gymeryd ychydig amser, sydd yn feddyginiaethol hynod mewn darfodedigaeath, os cymerir ef cyn i'r afiechyd gynnnyddu yn drwm. Gwneir hefyd faidd iachus o'u llaeth, pan byddo natur yr afiechyd yn gofyn pethau i adferyd nerth. Y mae eu blew yn ddefnyddiol i wneuthur gwallt-gapanau, a rhaflau hefyd, y rhai a barhant yn llawer lŵy mewn dwf na'r rhai a wneir yn y ffordd gyffredin o *hemp*. Eu gwêr sydd ragorol i wneyd canwyllau; y cyrn a aiferir i wneyd carnau cyllyll, &c. Y mae eu crwyn yn ddefnyddiol at fonwg, ac amryw bethau eraill; ac y mae eu cig, yn enwedig cig y mynod, yn ymborth blasus ac iachus.

Yr oedd y geifr yn lân dan y gyfraith, ac i'w harferyd yn ymborth, ac yn aberthau. Num. vii, a xxix. Deut. 14. 5. Luc 15. 20. Edr. **ABERTH**, **BWCH**, **OFFRWM**.

Cyffelybir yr annuwiolion i'r geifr, y rhai a fyddant ar law aswy y Barnwr, gwedi eu didoli oddiwrth y cyflawnion ar y llaw ddehau, fel y didola y bugail y defaid oddiwrth y geifr. Y mae yr ymadrodd yn dangos perffath wybodaeth Crist o'r rhai fydd i'w barnu; uniondeb ei farn, yn barnu pob un yn ol yr hyn a fydd mewn gwirionedd, y geifr fel geifr, a'r defaid fel defaid; ei awurdod oruchel, yn gosod pob un yn y lle perthynol iddo, heb ddim anhawsdra; a didoliad cyflawn y nall oddiwrth y llall, dros byth. Mat. 25. 31, &c.

GAGENDOR, (gagen-dor) caddug-lyn, llync-lyn, gwag-le.—Rhyngom ni a chwli y sierhawyd gagenдор mawr.' Luc 16. 26. *χαρμα μεγα; holltiad*, neu *agoriad mawr, gwagle cang yn ymagor*. 'Diffwys ddirwawr.' W.S. ymyl y ddalen. Mae cyflwr y ddwy blaid mewn byd arall, trwy osodiad ac arfaeth Duw,* yn anghyfnawddiol. Mae pellder mawr rhyngddynt

a'r pellder hwnw i barhau byth, trwy osodiad anghyfnawddiol Duw. Er fod pellder mawr, etto nid oes un gagenдор anghyffordd rhyngddynt yma; gellir gwar-edu y rhai sydd yn meddiant y tywyllwch, a'u symud i deyrnas anwyl Fab Duw. Col. 1. 13. Ond ar ol marw, y mae gagenдор anhydraidd yn anniddymadwy rhyngddynt.

GAIR, **GEIRIAU**, (ga-ir) *Heb.* גַּיִר *Llad.* FAR, FARI; ymadrodd; parabl; gair da. Ymadrodd yn mynegi chwedl, erfyniad, gorchymyn, neu addewid. Gen. 37. 14. a 44. 18. Exod. 8. 13. 2 Sam. 7. 25. 1 Cor. 4. 20. 1 Ioan 3. 18. Hefyd, yr hyn yr ymadroddir am dano. Luc 1. 65. Yn fwy neillduol,

1. Gelwir yr Arglywydd Iesu y **GAIR** (ο λογος) Ioan 1. 1—14. 1 Ioan 1. 1. a 5. 7. Dat. 19. 13. Heb. 4. 12, 13. 2 Petr 2. 5. Mae yn dra eglur fod yr efengylwr Ioan yn gosod allan dan yr enw **GAIR**, Berson dwyfol, tragwyddol, a bywyd yn hanfodol ynddo ei hun, gyd â'r Tad, fel na bu y Tad erioed hebdo; gogyfuwch â'r Tad, ac etto i'w wahaniaethu oddi wrtho. Y mae Ioan yn ysgrifenu am dano fel Person cwbl adnabyddus dan yr enw hwn i'w eglwys; canys llefarir am Grist dan yr enw hwnw yn aml yn yr Hen Destament, Gelwir ef (גַּיִר יֵשׁוּעַ) **GAIR IEHOFAH**, Gen. 15. 1. 4. (cymh. adn. 7, 8, 9, 10.) 1 Sam. 4. 7, 21. a 15. 10. (cymh. adn. 11, &c.) 1 Bren. 13. 9, 17. a 19. 9, 15. Ps. 33. 6. a 107. 20. Ond meddyllwn fod cyfeiriad Ioan yn fwyaf neillduol at Gen. 1. 1. Ps. 33. 6. a Diar. viii. Mae efe yn cael ei alw *Y Gair*, yn *benaf**, os nid yn *unig*, yn y fan hon, am ei fod yn Berson Dwyfol trwy dragwyddol genediad, yn ddew y Duw anweledig, yn ddysgleirdeb ei ogoniant, ac yn wir lun ei Berson. Gelwir ef (ο λογος) *Y Gair*, a *Doethineb Duw*, i ddangos ei fawrhydi tragwyddol ynddo ei hun, yr hwn a gymerodd y swydd arno, i amlygu holl gyngor ac ewyllys Duw i ni. Buasai efe y **GAIR** pe na chymerasai un swydd arno. Y **GAIR** oedd gyda Duw, nid o ran ei swydd, ond o ran ei Berson, 'yn hyfrydwch iddo beunydd, ac yn ymlawenbu ger ei fron bob amser.' Diar. 8. 30. Mae yr Iuddeuon, yn ei hysgrifeniadau a elwir *Chaldee Paraphrast*, a Philo, yn coffáu am **IEHOFAH** yn aml dan yr enw hwn. Cafodd Plato, Groegwr doeth, ryw wybodaeth draddodiadol am dano, ac y mae yn ei alw *νοος* a *λογος*; ond cabledd fyddai meddwl mai oddi wrthynt hwy y cymerodd Ioan yr enw ardderchog hwn ar Iachawdwr y byd, yn enwedig gan ei fod wedi ei ddadguddio yn aml dan yr enw hwn yn ysgrifeniadau yr Hen Destament. Oni bai ei fod yn ei hanfod yn *Air* ac yn *Doethineb Duw*, nis gallasai fod felly yn ei swydd. Nid yw swydd yn chwaneu dim at berffeithrwydd y person sydd ynddi, ond mae perffeithrwydd a doniau y person yn angenrheidiol i gyflawni y swydd a'i pherthynasau. Am ei fod ef Y **GAIR**, yr oedd yn addas Gyngorwr yn y cyfammod hedd, i hysbysu y Tad, a holl ddyfnderoedd y cyngor, i ddynton, ac i lefaru drostynt yn ei erioleith fawr yn y nefoedd. Ioan 1. 4—18. 'Ni welodd neb Dduw erioed: yr unig-anedig Fab, yr hwn sydd yn mynws y Tad, hwnw a'i hysbysodd ef.' Am ei fod yn Air hanfodol, mae yn addas i hysbysu y Tad i ni, trwy amlygu ei hun, a lefaru am dano ei hun.

2. Y mae ewyllys dadguddiedig Duw yn cael ei alw yn *air Duw*, sef yr athrawiaethau, yr addewidion, y gorchymynion, y bygythion, yr hanesion, a'r rhag-ddywediadau cynnwysedig yn yr Ysgrifthyrau Sanctaidd. Dat. 19. 9. Rhuf. 9. 6. Mae gair Duw yn gwbl addas i'w fawrhydi ef, a'n cyffyrnu ninnau, yn mhob rhan o hono; y mae yn sanctaidd, yn gyflawn, ac yn dda; yn oruchel, yn sier, ac yn gyflawn, yn awdurdodol, fel gair y Duw a'i llefarodd. Eï

* Significant decretum Dei, firmum & immutabile, ne quisquam inquam transiret a statu damnatorum ad statum fidelium. Rainold.

ddirmygu yw dirmygu Duw ei hun; ei drosoddu yw gwrthryfela yn ei erbyn; ac y mae yn addas i bawb grynu wrtho, ei dderbyn, ei gredau, ac ufuddhau iddo gyd â'r parch mwyaf. Yr oedd y gwr hwnw yn barnu yn addas am dano pan ddywedai, 'yn unig dywed y gair, a'm gwas a iachêir.'—'Efe a wna yr hyn a fynwyf, ac a lwydda yn y peth yr anfonais ef o'i blegid,' medd yr Arglwydd am ei air. Mat. 8. 6. Esa. 55. 11. Edr. DAGUDDIAD.

3. 'Gair Crist' yw yr efengyl; efe yw ei hawdwr, ei gwrthddrych, a'i dyben penaf. Col. 3. 16.—'Gair cyflawnder,' am mai ynddi hi y dadguddir cyflawnder Duw; ac am ei bod yn dysgu dynion i fyw yn sobr, yn gyflawn, ac yn dduwiol. Heb. 5. 13. Tit. 2. 12.—'Gair y ffydd,' sef gair ffyddlawn, cywir; gair i'w gredau, ei dderbyn, ac i bwyso arno fel sylfaen ddiygog, a'r holl wirioneddau dwyfol dadguddiedig ynddo. Rhuf. 10. 8.—'Gair yr iechydwrtaeth,' mewn cyferbyniad i'r ddeddf sydd yn weinidogaeth damnedigaeth; ynddi y dadguddir iechydwrtaeth gyflawn o drefniant Duw; a thrwy ei chredau y gwneir pechaduriaid yn feddiannol o honi. Act. 13. 26.

'Geiriau y fuchedd hon.' Act. 5. 20. Edr. BUCHEDD.

'Gair ei rae ef,' yw Crist ei hun, i'r hwn y mae yr apostol yn gorchymyn henuriaid Ephesus i'w hadeiladu, ac i roddi iddynt etifeddiaeth yn mhllith yr holl rai a sneteiddiwyd. Act. 20. 32. Efe ydy rhodd rasol Duw, trysorfa gras, awdwr gras, a'i wrthddrych. Efe sydd yn adeiladu ei eglwys, ac yn rhoddi etifeddiaeth i'w holl bobl. Edr. DAGUDDIAD; hefyd, Witsius, *Miscel. Sacr.*, Exer. iii., a Suicer, dan y gair *logoc*.

'Gair y llw,' yw hen ardstiad a chyhoeddiad Duw y byddai Crist yn Offeiriad yn dragywydd. Heb. 7. 28. Gosodiad Crist yn ei swydd trwy 'air y llw,' a arwydda rhyw ddirif-ddiwyser cyfammodol yn y gwaith; a bod y cynghor a'r gosodiad yn anniddymol, yn anghyfewidiol, ac yn dragywyddol. Edr. LLW.

'Nid trwy fara yn unig y bydd byw dyn, ond trwy bob gair a ddaw allan o enau Duw;' (Mat. 4. 4.) hyny yw, nis dichon y moddion mwyaf addas, a'r trugar-eddau naturiol yn yr amlder mwyaf o honynt, gynnal bywyd dyn am fynydd, heb i Dduw weithredu cynnal-iaeth iddo trwy y pethau hyn; ond dichon Duw ein cynnal heb bob peth, neu trwy y moddion a'r ffordd y myno. Y mae pob moddion ganddo i ddewis wrth ei ewylls, a phob peth yn ddarostyngedig i'w orchymyn; ond nid yw efe yn rhwymedig wrth ddim: y mae ei ddigonolrwydd at bob peth ynddo ei hun.

GAIUS, *Gr. Γαῖος*, [*daearol*] Cristion enwog, a fedyddiwyd gan yr apostol Paul yn Corinth, ei le cartrefol, yn nhŷ yr hwn yr oedd Paul yn aros pan yr ysgrifennodd at y Rhufeiniaid. Yr oedd efe ac Aristarchus gyda Paul pan gyfododd Demetrius y cythrwff yn nghylch Diana yno. Act. 19. 29. Rhuf. 16. 23. 1 Cor. 1. 14. Ai yr un oedd hwn a Gaius o Derbe, a'r Gaius yr ysgrifennodd Ioan ei epistol ato, nid yw hysbys. Act. 20. 4. Yr oedd Gaius yn enw cyffredin yn mhllith y Rhufeiniaid.

GAHAM, *Heb. גַּחַם* [*eu harwoeydd*] mab Nachor o'i ordderch-wraig Reumah. Gen. 22. 24.

GAHAR, *Heb. גַּהַר* [*poethder yn dyfod allan*] Lefaid a ddychwelodd o Babilon gyd âg Ezra. Ezra 2. 47.

GALANAS, (*galan*) cyffafan, lladdfa; hefyd, yn y Cyfreithiau Cymreig, *iawn am lofruddiaeth*.

Bellach fe'm codir uwch fy nghas,
Sy mewn galanas iml.

E. Pryt. (Ps. 27. 6.)

GALAR—NAD—AU, (*gâl-ar*) tristwch, wylofaen; galar-gwyn, udfa. Y mae tristwch a galar o amryw-

iol fath, megys 1. Dawiol alar o achos pechod a'i ganlyniadau: 'Gwyn eu byd y rhai sydd,' fel hyn, 'yn galaru,' yn wirioneddol, 'caeny hwy a ddyddenir.' Mat. 5. 4. Esa. 66. 10. Ezra 10. 6. Edr. EDIFERAWCH.—2. Y mae barnedigaethau yn peri galarnadau, yn cael eu galw galar, griddfan, a gwae. Ezec. 2. 10.—3. Araeth alarus am ryw golled, neu wrthwyneb. 2 Cron. 35. 25.

Tri achos cyffredin sydd i alar; serch, coll, a gwrthwyneb. *Barddas.*

—4. Galar naturiol, perthynol i'r natur ddynol yn ei chyfiwr dan y cwymp yma yn y byd. Gen. 23. 2. a 50. 10.—5. Galar anobethiol yn uffern. Mat. 22. 13. a 24. 30.

Ar achos marwolaeth perthynasau neu gyfeillion, byddai yr Hebraid yn dangos pob arwyddion o alar a fedrent; sef yn rhwygo eu dillad, curu eu dwyfron, ymprydio, gorwedd ar y ddaear, myned yn droednoeth, gwneuthur toriadau yn y cnawd, yn tynu eu gwallt a'u barfau, ac ymfoeli drostynt. Lef. 19. 28. a 21. 5. Jer. 16. 6. Byddai bara galarwyr yn halogedig, a hwythau hefyd. Hos. 9. 4.

Byddent yn galaru weithiau am lawer o ddyddiau, megys deg ar hugain am Aaron ac am Moses; ond saith niwrnod oedd yr amser cyffredin o alar; cyhd a hyny y galardodd trigollon Jabes-Gilead am Saul. Num. 20. 29. Deut. 34. 8. 1 Sam. 31. 13.

Byddent yn dra galarus ar ol unig-anedig, neu gyntaf-anedig, am fod eu marwolaeth yn tōri ymaith goffawriaeth y teulu. Zech. 12. 10. Nid oedd i offeiriad alaru ond am ei gyfnasaf; ond nid oedd i'r arch-offeiriad wneuthur hyny chwaith. Lef. 21. 1—7. Byddent yn cyflogi gwraidd a cherddorion ar bibellau, i alaru mor foreu a dyddiau Jeremiah, pen. 9. 17. a 48. 36. Mat. 9. 23. Dat. 18. 22. 2 Cron. 35. 25. Yr oedd hyn yn ddefod yn mhllith y Rhufeiniaid. Ar farwolaeth un na byddai ganddo gyfaes-afaid neu gyfeillion, rhyw un, o enw yn y lle, fyddai yn gwneuthur rhan y galarwyr, ac a gysurid fel hwythau. Cysuro y galarus oedd yn cael ei gyfrif yn waith da iawn; ond nid oedd y cysurwyr yn dyfod atynt nes ar ol claddiedigaeth y marw, ac nid yn aml hyd y trydydd neu y pedwerydd dydd ar ol ei farwolaeth. Ioan 11. 19, 39. Byddent weithian yn myned at y beddau i alaru, fel y gwna merched yn ngwlad y Twrc hyd heddyw. Ni feiddiai yr Iuddewon alaru yn Babilon; tebygol; 'Ni alerwch ac ni wylwch; ond am eich anwiredd y dihoenwch, ac ochenediwrch bob un wrth ei gilydd.' Ezec. 24. 23. Pan gyfarfyddai un â gorymdeithwyr arwylawl, yr ydoedd yn ddefod iddo ymuno gyda hwynt, i gyd-wylo â hwynt: at y ddefod hon y mae yr apostol yn cyfeirio yn Rhuf. 12. 15., a'n Hiachawdwr yn Mat. 11. 17. Luc 7. 32.

LLYFR Y GALARNAD. EDR. JEREMIAH.

GALARWYR, (*galar-gwyr*) 'Byddant iddynt fel bara galarwyr, pawb a fwytao o hono a halogir.' Hos. 9. 4. 'Y maent iddynt fel bara galarwyr.' Horsley. Mae y geiriau yn Jer. 16. 7. yn eglurhad ar y geiriau hyn: 'Ni ranant iddynt fwyd mewn galar, i roi cysur iddynt am y marw; ac ni pharant iddynt yfed b phial cysur am eu tad, neu am eu mam.'—'Neither shall men tear themselves for them in mourning, to comfort them for the dead.' *Saer*. Y cyfeithiad Cymraeg sydd yn fwyaf addas, yn ol bara y dysgedig Dr. Blayney. Nid arwydda y gair *Heb. טַרְסִי*, ond *rhanu*, fel y dylasai gael ei gyfeithu yn Esa. 58. 7. Cyfeithir ef yn aml *fforchogi*, neu *rhanu* yr ewin. Lef. 11. 5, 6. Dywed Jerome ei fod yn arferiad cyffredin yn mhllith y cenedloedd i gario bywd i'r galarwyr, ac i wneuthur gwledd; y cyfryw wleddoedd a alwai y Groegiaid *πρωδία τρυφα*, a'r Lladinwyr *parentalia*. Dywedir mai perthynasau y marw a fyddent yn parotoli y bywd. Yr oedd y perthynasau yn ym-

ddangos yn llawen, gwedi eu coronni â choron-bleth o fiodau, neu ddal, ac yn dadgan rhinweddau y marw. At y wledd hon y cyfeiria 'phiol cysur.' Tebygol na pharhâl y gwleddoedd hyn ond un diwrnod ar y cyntaf; ond yn ddiweddarach yr oeddnt yn parhau bob dydd tra byddai y corph heb ei gladdu. O herwydd hyny y galwyd hwynt gan y Rhufeiniaid, *Novem diales Epulae*, hyny yw, y *naw diwrnod wledd*: oblegid ar y nawfed dydd y dygid y corph allan. Yr oedd yr Iuddewon yn myned i'r fath gostau yn y gwleddoedd hyn, fel y byddai, medd Josephus (*De Bello Judaico*, lib. ii, cap. 1.) llawer o honynt yn myned i dlodi drwy hyny. Yr oedd y bwyd a wasanaethent yn y gwleddoedd hyn yn arian, ac yn halogoi pawb a fwyta'i o hono; yr hwn a alwent 'bara y galarwyr;' a hwn a feddyllir, tebygol, wrth 'fara dynion,' yn Ezec. 24. 17. Dechreuad y cyfryw arferiad oedd, diammen, fod cyfeillion y galarwyr, y rhai a ddeint i'w cysuro (a'u bod yn dyfod mewn rhifedi tra lliosog ar y cyfryw achosion, sydd amlwg oddiwrth Ioan 11. 19.) yn barnu nas gallasai dyn yn y cyfryw alar mawr, fel yr anghofiai ei ymborth ei hun, sylwi nemawr ar y gwsteion, ac anfonent bob un fwyd a diod, gan obeithio y llwyddent, trwy eu siamp, i beri iddo ef fwyta gyda hwynt, er adfywiad ei gorph a'i ysbryd. At yr arferiad hwn y cyfeiria Tobit, pan yn ei gynghorion i'w fab, y cyfarwyddia ef i 'fod yn helaeth o'i fara ar fedd y cyflawn.' Tobit 4. 17. Y mae gweddill y cyfryw arferion yn bresennol, medd Syr John Chardin, yn mhllith y Cristionogion dwyreiniol, a'r Mooraiid. Harmer's *Observations*, chap. vi, obs. 55. Yn Deut. 26. 14. y mae cyfrainth yn rhwymo pob un a roddo ddegyrnau y drydedd ffyddyn, i dystio ger bron yr Arglwydd, ei fod yn ei roddi yn llwyr ac yn ddiintalfa, o herwydd un achos, ac i un dyben arall. 'Ni fwyteals o hono yn fy ngalar (hyny yw, ni threullais ddim o hono mewn gwleddoedd fy mherthynasau) ac ni ddygais ymaith o hono i affenddi, ac ni roddais o hono dros y marw.' neu, yn fwy llythyrenol, 'ni roddais o hono i ddynt marw.' Byddai y Paganaiid yn rhoddi telsenau ar, neu oddi amgylch bedd y marw, fel offrymuau i'r ysbryd ymadawedig. Y telsenau hyn hefyd oeddnt fara galarwyr, ac i'r gradd mwyaf yn arian. Er bod yr holl arferion Paganaiid hyn yn waharddedig i Israel, etto, tebygol, eu bod yn eu harfer i ryw raddau; ond, gobethiawn, heb eu defodau coel-grefyddol ac cilun-addolgar hwy.

GALATIA, neu GALO-GRÆCIA, talaeth yn Asia Leiaf, â Phrygia o du y gorllewin liddi; Pamphylia o du y gogledd; yr afon Halys o du y dwyrain; a Lycaonia o du y deheu. Yr oedd ynddi 22 o ddinasoedd yn y cyn-oesoedd, sef Gordium, Synopa, Pompeiopolis, Ancyra, y brif ddinas, &c. Dywed Josephus, *Antiq.*, lib. 1, c. 7., fod y Galatiai yn cael eu galw *Gomeraid*: a Herodotus, lib. iv, fod pobol a elwid *Cimmeri*, yn preswyllo yn y parthau hyn, a Pliny, lib. v, c. 3., fod dinas yn Tross, a rhan o Phrygia, a elwid *Cimmeris*. Y mae yr enwau hyn yn tarddu yn amlwg oddiwrth Gomer. Yr oedd Phrygia yn y dyddiau gynt yn cynnwys y rhan fwyaf o barthau gogleddol i Asia Leiaf; ac y mae Bochart yn sylwi fod Phrygia yn y Grew, o'r un arwyddoedd, ac yn cyfeirio at גומר *Gomer* yn Hebraeg. Oddi wrthyn hwy y cafodd y cyfyng-fôr rhwng llyn Mæotis a'r Môr Euehin, yr enw *Bosphorus Cimmerius*, yn awr a elwir *Cassa*. Fel yr oeddnt yn lliosogi, taenasant tu a'r gorllewin, ac a ddaethant i'r wlad a elwir yn awr *Germany*, neu yr Almaen, neu wlad yr Eilmyr. Dywed Diodorus Siculus, i'r Germanaiid darddu o'r *Cimmeri*id. Geilw yr Iuddewon hyd heddyw y Germanaiid *Aschenaiid*, oddiwrth *Aschenas*, mab Gomer; ac nid yw y geiriau *German*, *Gemren*, neu

Gomren, yn gwahaniaethu ond ychydig oddiwrth eu gilydd. Diweddiad geiriau yn y rhif lliosog yw *en* yn iaith y Germanaiid; oddiwrth y rhif unigol, *Gomer*, y ffurfi'r Gomerer, neu Gemren, yn y rhif lliosog. O Germany daeth yr un bobl i Gâl, neu Ffrainc, ac oddi yno dros y môr i Brydain, gweddillion pa rai a elwir y CYMRY hyd heddyw. Oddiwrth yr ystyr-iaethau hyn, y mae yn amlwg mai hen Gymry oedd y Galatiai, y rhai a elwid yn y dechreuad Gomeraiid. Y rhai a elwid gan y Groegiaid *Galata*, a elwid yn y dechreuad Gomeraiid, medd Josephus: ac y mae yn dra thebygol mai hiliogaeth yr un tad gwreiddiol a boblogodd yr holl barthau gorllewinol hyn o'r byd; a bod y Saeson, neu y *Saxonaiid*, y rhai a ddaethant o *Saxony* yn Germany, a'r Cymry, yn tarddu o'r un gwreiddyn.—Yn 2 Mac. 8. 20. Judas Maccabeus, yn annog y bobl i ymladd yn erbyn y Syriaid, sydd yn coffau i 8000 o honynt, trwy gymhorth a roddasid iddynt o'r nef, ladd 120,000 o'r Galatiai. Nid oes hanes am amser nac amgylchiadau y gorffelygiad hwn, ond tebygol nad trefedigion Galatia a feddyllir wrth y Galatiai hyn, ond y Galiaid, sef y Ffrancoid, y rhai a oresgynasant lawer o Asia, yn y dyddiau gynt. Yr oeddnt yn gorlenwi eu gwlad eu hunain, ac yn heidio i'r gwledydd dwyreiniol, ac yn cyflogi yn llwyr i'r breninoedd i ymladd yn eu rhyfeloedd hwynt.—Yn nghylch y ffyddyn A.M. 3824, y Rhufeiniaid a ddiroddasant Galatia; ac yn nghylch A.D. 286, a'i darostyngasant yn dalaeth Rufeinaidd. Yn A.D. 286, y Gothiaid a'i hanrheithiasant yn ofnadwy. Ar ol y Rhufeiniaid, y Saraceniad a'r Tyrciaid ydynt wedi ei llywodraethu yn deot.

Planwyd Cristionogwrwydd yn Galatia gan yr apostol Paul. Act. 16. 6. a 18. 23. Gal. 1. 2. Yn fuan wedi lldo adael y wlad, cyfododd athrawon Iuddewaiid yn mhllith y Cristionogion yno, yn bychlanu Paul a'i ddirmygu, ac yn eu gwyrto oddiwrth athrawiaeth bur yr efengyl am gyflawnhad trwy ffydd yn nghyflawnder Crist, at weithredoedd y ddeddf, a'r defodau Iuddewig. I amddiffyn ei apostoliaeth, i wrthbrofi y cyfeillornadau hyn, ac i hyfforddi y Galatiai yn nghylch dyledswyddau Cristionogwrwydd, ysgrifennodd yr apostol lythyr rhagorol at eglwys Galatia. Y mae yr epistol hwn wedi ei ysgrifenu gyd âg ysbryd gwrol, tanbaid; yn dangos eithaf eiddigedd duwiol yn erbyn cyfeillornadau dinystril y gauathrawon, ac o blaid y pwnc sylfaenol Cristionogwrwydd o gyflawnhad trwy ffydd. Y mae yn dywedyd lldo wrthwynebu Petr yn ei wyneb, pan oedd i'w feio am ei ymddygiad yn Antiochia, yn rhagrithiol yn cyd-ffurfio â'r Iuddewon mewn perthynas i'r defodau Iuddewig, y rhai oeddnt wedi eu dileu yn Nghrist; ac yn ei awyddffryd mawr y mae yn cyhoeddi yn *anathema* angel o'r nef, pe byddai iddo efengylu yn amgen na'r hyn a efengylasom i chiwi. Mae yn hawdd canfod fod yr apostol yn golygu yr athrawiaeth y mae yn ei hamddiffyn o'r pwys mwyaf; ei gwadu sydd yn hollol gyfnewid natur yr efengyl, fel y mae yr apostol yn ei galw yn *efengyl arall*, a'r rhai sydd yn athrawiaethu yn groes llddi, 'ydynt yn *dattro* efengyl Crist—yr hon nid yw arall; canys nid efengyl mo'r cyfryw athrawiaeth gyfeillornau. Mawr oedd tirondeb yr Arglwydd, a'i ofal am ei eglwys, yn rhoddi i ni trwy ysbrydoliaeth Duw, yn foreu, amddiffyniad mor rhagorol ac anwrthwynebol o'r athrawiaeth sylfaenol hon; ar ba un y mae y wir eglwys yn mhob oes yn cael ei hadelladu, ac yn sefyll yn anorchfygol gan holl byrth uffern, a'r holl gyfeillornadau a'r ymdaeru sydd yno yn erbyn yr eglwys a'i sylfaen gadarn. Yn

* Gallorum ea tempestate tanta fecunditatis juvenitas fuit, ut Asiam omnem velut examine alioq. implerent. Denique neque reges orientis sine mercenario Gallorum exercitu ulla bella gesserunt. Justin, lib. xxv, cap. 2. Well's *Geography*. Rollin's *Ancient History*. Pridcaux's *Connection*.

y pyrth tywyll gelyniaethol hyn, llawer o gyngosw, taeru, ysgrienu, ac enllibio sydd wedi bod, ac etto yn bod, yn ei herbyn; ond y mae yr Ysbryd Glân, trwy apostol mawr y Cenedloedd, yn para i lefaru yr un gwirionedd o hyd, yn eglur ddiarnymheuol, ac yn gadarn anwrthwynebol, er cystru tragwyddol y rhai sydd yn adeiladu eu gobaiith araf.

Dros yn nghylich 900 mlynedd bu eglwys Galatia yn flagurog; rhoddir hanes am lawer o esgobion duwiol, ac amryw gynghorfaeodd eglwysig a gynnullwyd yn eu plith; ond yn awr er's 900 o flynyddoedd, trwy orthrymder y Saraceniaid a'r Tyrciaid, y mae Cristionogaeth agos wedi ei ddiwriddio yn hollol oddi yno.

Am yr amser yr ysgrienyd yr epistol hwn, mae llawer o amrywiaeth meddyliau hyd yn hyn yn mhllith y beirniaid dysgedig. Gwel Macknight's *Preface to the Epistle*.

GALBANUM, *Heb.* גלבן (*bras*) LXX. *Gr.* χαλβανη; *Vulg.* GALBANUM; gwyddlud yn dyferu allan o baladr planigyn yn tyfu yn Persia, ac amryw barthau o Affric. Y mae yn fras, ac yn feddal, fel cwyrr; y mae ar y cyntaf, pan dyner ef allan, yn wyn, gwedi hynny y mae yn troi yn felynaidd, neu yn gochaidd. Y mae ei arogl yn gryf, a'i archwaeth yn chwerrw. Y mae yn llosgadwy fel resin, ac yn doddadwy mewn dwfr fel giud. Yr oedd yn un o'r pŵerlysiau yn yr arogl-darth, 'i'w ddodi, beth o hono, ger bron y dystiolaeth, o fewn pabell y cyfarfod"—ar y bwrdd, hwyrach, fel y byddai yn barod bob amser i'r offeiriaid i'w losgi ar yr allor aur—yn cysgodi Crist a'i gyfyngdod periaidd ger bron Duw dros ei bobl. Tybia rhai ei fod yn llyseuyn gwahanol oddiwrth yr hyn a elwir Galbanum yn bresennol, am nad ydyw arogl hwn yn beraidd. *Edr. AROGL-DARTH.* Yr unig fan lle y ceir y gair Hebraeg.* *Exod.* 30. 34.

GALILEA, *Heb.* גליל *Gr.* Γαλιλαία, [*terfyn, cyffin*] tiriogaeth helaeth a frwythlawn yn y parthau gogleddol i wlad Canaan. Yr oedd Galilea Isaf yn gorwedd o du y gorllewin i'r Iorddonen a Môr Tiberias; ac yn cynnwys etifeddiaethau neu randoiroedd Issachar, Zabulon, Naphtali, ac Aser. Yr oedd Galilea Uchaf yn gorwedd o du y dwyrain i'r Iorddonen, ac yn cynnwys y rhan fwyaf o etifeddiaeth haner llwyth Manasseh y tu hwnw i'r Iorddonen, neu ychwaneg. Yr oedd hon yn cael ei galw Galilea y Cenedloedd, am ei bod ar gyffiniau Syria, Arabia, a Phoenicia, gwledydd y Cenedloedd; ac am fod llawer o'r Cenedloedd, yn gymysgedig â'r Iuddewon, yn gwladychu ynddi. Solomon a roddodd ugain dinas o Galilea Isaf, i Hiram, brenin Tyrus, yr hwn a'i galwodd gwlad Cabul, sef bawlyd. Yma y ganwyd Jonah a Nahum, y prophwyd. *Benhadad*, ac ar ei ol ef Tiglath-Pileser, a anrheithiasant y wlad hon yn ddychrynllyd iawn. 1 *Bren.* 9. 11. a 15. 20. 2 *Bren.* 14. 25. a 15. 29. *Nah.* 1. 1.

Wedi dychweliad yr Iuddewon o Babilon, cadwodd y Samariaid feddiad o Samaria, sef rhandir Ephraim a'r Manassaid gorllewinol; ond yr Iuddewon a ymdeinasant i Galilea, ac i wlad Perea tu hwnt i'r Iorddonen. Yn Nazareth yn Galilea y preswylodd ein Hiachawdwr; yma y dygwyd i fyru y rhan fwyaf o'i ddysgybllon; yma y pregethodd Crist, ac y gwnaeth llawer o'i wrthiau. Yn Galilea, tebygol, y gweddnewidiwyd ef (*Edr. GWEDD-NEWIDIAD.*) ac yma y gwelodd dros bum cant o'i ddysgybllon ef, cyn ei esgyniad i'r nefoedd. Oddiwrth y wlad hon yr oedd ef a'i ganlynwyr, weithiau, yn cael eu galw Galileaid. *Luc.* 23. 6. *Act.* 2. 7. *Esa.* 9. 1.

Yr oedd y Galileaid yn anenwog yn mhllith yr Iuddewon o ran crefydd a dysgeidiaeth; ac yr oedd-ynt yn barnu na chododd, ac na chodai, yr un pro-

phwyd yn Galilea, heb gofio mai un o'r wlad hona oedd Jonah. *Ioan.* 7. 52. Yr oedd eu tafodiaith yn gwahaniaethu oddiwrth iaith yr Iuddewon yn Jerusalem; yr oedd lleferydd Petr yn ei gyhuddo mai Galilead ydoedd efe. *Mat.* 26. 73. Dywed Josephus fod y Galileaid yn filwyr dewrion; eu bod yn gwrthsefyll y Cenedloedd o'u hamgylch yn wrol; bod eu gwlad yn frwythlawn, ac wedi ei hamaethu a'i diwyllio yn dda; a'u bod yn bobl lafurus a diwyd. Yr oedd y dinasoedd a'r pentrefydd ynddi yn aml, a'r lleiaf o honoynt yn cynnwys 15,000 o drigolion. Hwyr oedd y cyntaf a wrthryfelasant yn erbyn y Rhufeiniaid, ac o herwydd hynny a anrheithiwyd ac a laddwyd yn ddychrynllyd iawn. Yn nghylch A.D. 10, un Judas, priodor o Golan, yn Galilea Uchaf, a anogodd llawer i wrthsefyll y swyddwyr Rhufeinaidd, ac i wrthwynebu talu treth iddynt. Ffuriasant eu hunain yn blaid dan yr enw Galileaid. Yr oeddnt agos o'r un daliadu a'r Phariseaid, ac yn barnu yn beth annbeilwng i'r Iuddewon i dalu treth i'r Cenedloedd. Bu eu gwrthwynebrwydd i'r Rhufeiniaid yn achos o ryfel hir a gwaedlyd, a llawer o rai ddaidd a ddyoddefasant yn drwm o'r achos. Pan yr oedd rhai o'r Galileaid yn Jerusalem ar un o'r gwyliau gosod-edig, Pilat a'u lladodd hwynt yn greulon, yn nghyrtedd y deml, ac a gymysgodd eu gwaed yn nghyd a'u haberthau. Y mae yr Iachawdwr yn cael ei gyhuddo gan yr Iuddewon fel un o'r rhai hyn, a'i fod yn gwydroi y bobl, ac yn gwahardd rhoi teyrnged i Cesar. *Luc.* 13. 1. a 23. 2.

GALIM, *Heb.* גליל [*rhai yn pentyru*] dinas yn Benjamin, tair neu bedair milltir o Jerusalem, ac yn agos i Anathoth. Yma yr oedd Phalti gwr Michal merch Saul a gwrraig Dafydd, yn byw. Y trigolion a ddychrynwyd yn ddirfawr, ac a anrheithiwyd gan fyddinoedd Senacherib. 1 *Sam.* 25. 44. *Esa.* 10. 30.

GALIO, *Gr.* Γαλιων, [*un yn byw ar laeth*] brawd Seneca, philoosphydd enwog. Ei enw oedd Marcus Annæus Novatus; ond wedi ei fabwysiadu gan Lucius Junius Galio, cymerodd yr enw Galio. Dan yr ymerawdwr Claudius a Nero, gwpanwd ef yn rhagiaw Rhufeinaidd yn Achaia. Yr ydoedd yn ŵr o dymher hynaws a charuaid: cyflwynodd Seneca rai o'i lyfrau iddo. Yr Iuddewon gwedi cynddeiriogi wrth lwyddiant Paul, a gyfodasant yn ei erbyn, ac a'i dygasant ef i frawd Galio, yr hwn oedd yn trigo yn Corinth, ac a'i cyhuddasant ef, 'ei fod yn addoli Duw yn erbyn y ddeddf'; sef deddf yr Iuddewon, neu ddefodau Moses; neu yn erbyn deddf y Rhufeiniaid, o beldio dwyn i mewn dduwiau newyddion, heb gydsyniad y senedd. Fel yr oedd Paul yn amcanu agoryd ei enau, dywedodd Galio wrthynt, 'Pe buasai gam, neu ddrwg-wethred, O Iuddewon, wrth reswm myfi a gyd-ddyg-aswn a chwi; eithr os y cwestiwn sydd am ymadrodd, ac enwau, a'r ddeddf sydd yn eich plith chwi, ni fyddaf fi farwr am y pethau hyn. Ac efe a'u gyrodd hwynt oddiwrth y frawdle.' Y Groegwyr Paganaid a gymerasant Sothenes yr arch-synagogydd, ac a'i curasant, mewn amharch i'r Iuddewon, o flaen y frawdle. 'Ond nid oedd Galio yn gofalu am ddim o'r pethau hynny: ond *dylasai* ofalu fel barnwr, na byddai neb yn dyoddef ar gam. *Act.* 18. 12—17. Nid llawer o flynyddoedd wedi hyn, efe a'i frawd a laddwyd trwy orchymyn Nero.

GALW—EDIG—AETH—ION, *Heb.* גל (col) a גלר (cel) *Gr.* καλεω (*caleo*); *Llad.* VOCARE; *Saes.* CALL; gwahodd, llefain ar un; erchi, rhybuddio i ddyfod; enwi; galwad am borth, deisyfriad, gweddi.—Arwydda galw, 1. Cren, neu effeithiol i ddwyn pethau i fod, a gair. *Rhuf.* 4. 17. *Esec.* 36. 23.—2. Adef, neu gydnabod. *Heb.* 2. 11.—3. Cyfrif. *Esa.* 58. 13. *Mal.* 3. 15.—4. Cyhoeddi.

* Gw* Bochart, vol. iii. *Buffon's Nat. Hist.*, vol. i.

Joel 2. 15.—5. Addoli Duw trwy weddi a diolchgarwch. Gen. 4. 26. Ps. 105. 1. Edr. Enw.—6. Erfyn am gymhorth a gwaredigaeth mewn tralloid. Ps. 50. 15.—7. Gosod mewn swydd. Heb. 5. 4, 5. Esa. 45. 1, 4, 10. Rhuf. 1. 1.—8. Gwahodd pechaduriaid, a'u galw i edifeirwch. Diar. 1. 24. Mat. 22. 14.—9. Bod y peth y gelwir un i'w farnu felly, a'i drin yn gyfatebol i'r hyn y gelwir ef. Mat. 5. 9, 19. a 21. 13. (cymh. Luc 19. 46.) Luc 1. 32, 35. a 2. 23. 1 Ioan 3. 1.—10. Dwyn pechaduriaid i undeb â Christ, ac i gyflwr grasol a sanctaidd. Rhuf. 8. 28. 2 Petr 1. 3.

Y mae galwedigaeth, yn yr ystyr diweddf hwn, i'w olygu fel un o frwythau cyntaf etholedigaeth, a gweithred arbenig Duw tu ag at yr etholedigion, yn eu gwneud yn gyfranogion o iachawdrwaeth Crist. 'Y rhai a ragluniodd efe, y rhai hyny hefyd a alwodd efe.' Rhuf. 8. 30. Gweithred ydyw trwy ba un y mae y rhai a etholwyd gan Dduw, ac a brwyd gan Grist, yn cael eu gwahodd yn dirion trwy foddion allanol, ac yn cael gweithredu arnynt yn effeithiol yn dufewnol i'w tueddu yn ewyllysgar, ac i'w dwyn yn effeithiol o gyflwr o bechod i gymundeb â Duw yn Nghrist. Mae yn cael ei enwi yn alwedigaeth,

1. I ddangos y trueni a'r pellter dirfawr yr oedd dyn wedi myned iddo wedi ei ysgaru oddiwrth Dduw, ac, fel Adda, yn ffioi oddi wrtho. 'Yr Arglywydd Dduw a alwodd ar Adda, ac a ddywedodd wrtho, Adda, pa le yr wyt ti?' Gen. 3. 9.—2. I ddangos y moddion a ddefnyddia Duw i ddychwyld dynion; sef trwy ei lais yn yr efengyl, a'r pregethiad o'r gair; moddion rhesymol ac addas dydnt i weithredu ar greadur rhesymol. Y mae Duw yn y gair yn llefaru wrth greadur â chlustiau ganddo i wrando, deall ganddo i amgylfred, ac ewyllys ganddo i ddewis, &c.—3. Mae hefyd yn rhoddi gwahanol olygiadau ar y gwaith hwn, fel y gellir edrych arno fel creadigaeth newydd, yn mha un y mae Duw yn galw y pethau nid ydynt, fel pe byddent; o ddiddymder cyflwr o bechod yn dwyn i fywyd; ac yn *lewyrchu* yn eu calonau, fel y parodd i oleuni lewyrchu o dywyllwch yn y greadigaeth gyntaf. Rhuf. 4. 17. 2 Cor. 4. 6. Y mae yn rhyw adgyfodiad rhyfedd, yn mha un, trwy *lef alluog* Crist, y mae y pechadur yn cael ei gyfodi o gyflwr o bechod, yn o debyg fel y galwodd ef Lazarus o'i fedd, ac y gelwir y meirw yn y dydd olaf. Eph. 1. 20. a 2. 5. Ioan 5. 25. Fel rhai yn cael eu galw i swyddau a sefyllfaedd anrhydeddus, felly y maent hwythau yn cael eu galw i anrhydedd a gogoniant tragwyddol. Fel y byddai y rhedegwyr gynt ar fynnydd Olympus yn cael eu galw i'r rhedega a'r ymdrechadau am y gamp uchel, felly y maent hwythau yn cael eu galw i ymestyn at y pethau o'r tu blaen, ac i redeg yr yrfa a osodwyd o'u blaen. Phil. 3. 13. Heb. 12. 1.

Yn lefaru am y galwedigaeth hwn, gosodir allan yn y gair, yr hyn y gelwir pechaduriaid oddi wrtho, ac y gelwir hwynt ato, a *quo & ad quem*. Maent yn cael eu galw o farwolach, o dywyllwch, o elyniaeth, ac oddiwrth ddigofaint, (Eph. 2. 1. Col. 1. 13, 21. 1 Petr 2. 9. Ioan 3. 36.) i oleuni, i fywyd, i ryddid, i heddwch Duw, i gael trugaredd, i sancteiddrwydd, i gymdeithas â Christ, i'w deyrnas, a'i dragywyddol ogoniant. Gan mai Duw sanctaidd sydd yn eu galw, rhaid ei fod yn eu galw oddiwrth bob peth sydd groes i sancteiddrwydd, ac at bob peth sydd yn sanctaidd. Y gair *galw* a arwydda mal ato ei hun y mae am eu cael; yr hyn nis dichon iddynt wneuthur heb ymadawiad â phob peth croes i Dduw. Nis dichon y serch a'r meddwl goffeiddo dau beth hollol wahanol i'w gilydd yn eu natur ar unwaith. Y mae y pethau y mae yn eu galw oddi wrthynt ac atynt, yn gwbl groes i'w gilydd yn eu natur; am hyny, ni uffuddia neb i'r galwad heb gyfnewidiad yn agwedd a syniad y

meddwl, yr hyn y mae galwad Duw yn ei weithredu. Ioan 5. 44, 45. Gal. 5. 13. Col. 3. 15. 1 Cor. 3. 7, 15. Rhuf. 9. 24. 1 Thea. 4. 7. 1 Cor. 1. 9. 1 Thea. 2. 12. 1 Petr 1. 15. a 5. 10.

Yn y galwedigaeth hwn, Duw sydd yn gweithredu yn gwbl, yr un fath ac yn etholedigaeth, cyflawnhad, a gogoneddiad. Y mae yn gweithredu yn ben-arglywyddiaethol ac yn wahaniaethol, yn ol ei arfaeth ei hun a'i ras. 'Y rhai a ragluniodd efe, y rhai hyny hefyd (ac nid neb arall) a alwodd efe.' O'i ben-arglywyddiaeth, ei gariad, a'i ras, y rhagluniodd efe hwynt; o herwydd yr un achos, ac yn yr un modd, y mae efe yn *galw y rhai hyny*, ac nid eraill.* Mae yr alwedigaeth yn tarddu o'r un gras, yn gweithredu tu ag at yr un gwrthdrrychau, ac i'r un dybenion, ac mor angenrheidiol, ac mor sicr, a'r rhagluniad. Y rhai a neillduwyd yn rasol yn yr arfaeth er tragwyddoldeb, sydd yn cael eu neillduo a'u gwahaniaethu trwy yr alwedigaeth mewn amser; a thrwy yr alwad mewn amser y mae y rhai oedd yn etholedigion yn yr arfaeth yn cael eu nodi, eu gwahaniaethu, a'u dadguddio; gwneuthur yr alwedigaeth, gan hyny, yn sicr, ydyw gwneuthur yr etholedigaeth hefyd yn sicr; ac nid oes un ffordd i ni wybod yn sicr am ein etholedigaeth, ond trwy adnabyddiaeth sicr o'n galwedigaeth yn ol y gair. Y mae yr etholedigaeth, fel cangen o arfaeth gadarn Duw, yn anghyfweddiol; felly hefyd diedifarus yw doniau a galwedigaeth Duw. Ni fwir allan neb a lwyd i gymdeithas ei Fab. Rhuf. 11. 29. Ioan 6. 37.

Fel mae y galwedigaeth hwn yn oruchel ac yn nefol, o ran yr achos a'r tarddiad o hono, felly hefyd y mae o ran y dybenion a'r effeithiau o hono; y mae Duw yn ddo, yn effeithiol weithredu, yn ol ei arfaeth, i dueddu y rhai a lwyd, at bethau uchel a nefol; yn eu haddasu i fwynhau, ac yn eu rhoddi mewn meddiant, o'r breintiau mwyafr goruchel a gogoneddus. Y mae y galwad yn gweithredu yn ei effeithioldeb hyd nes y byddo y galwedigion yn y meddiant cyflawn o'r hyn y galwyd hwynt iddo: ni chyll mo'i wrthdrrychau, ac ni leiha ei rym a'i effeithioldeb. Nid myned â hwynt yn erbyn eu hewyllysiau y mae—peth nas dichon fod yw hyny; ond y mae Duw yn y galwedigaeth yn gweithio ynddynt ewyllysis a gweithredu o'i ewyllys da.† Heb. 3. 1. Phil. 2. 13. a 3. 14. Fel y mae graslonrwydd a phen-arglywyddiaeth Duw yn gweithredu yn rhyfedd tu ag atynt yn ei waith yn eu galw, felly y mae ei ffyddlondeb diball yn cael ei ddangos tu ag atynt wedi eu galw; 'Fyddlaw yn yr hwn a'u galwodd, yr hwn hefyd a'i gwna'; sef o'u dwyn i feddiant cyflawn o'r hyn y galwyd hwynt iddo. 1 Thea. 5. 24. 2 Thea. 3. 3. 1 Cor. 1. 9. a 10. 13. Esa. 49. 7. Edr. GALLUOG.

Y mae y sefyllfa a'r gwaith y mae yr Arglywydd yn ei ragluniaeth yn galw dynion, yn eu gosod ac yn eu cymhwyso iddynt, yn dyfod dan yr enw *galwedigaeth*, yn y gair, ac y mae yr apostol yn annog pob un i aros ynddo, yn ddiiddig, yn ddiwyd, ac yn ffyddlaw. 1 Cor. 7. 20.

GALL—U—OG, (ga-all) grym, nerth, effeithiol-aeth, abled, cymhwysder, dichoniaid.—Mae gallu yn hanfodol yn yr Arglywydd, ac oddi wrtho ef y mae pob gallu yn ol y gradd o hono yn deillio i'w greaduriaid oll. Y mae gallu yn Nuw yn annibynol ac yn ddiiderfyn, fel ei holl briodoliaethau eraill; ond y mae gallu

* Gwel Erthygl xvii, o Erthyglau Eglwys Loegr.

† Vis quidem est, sed caelestis amoris, eo major quo suavior. Coactio quaedam, sed blandissimae amicitiae, eo faciens, ut anima eatenus peccati ac Diaboli soluta, in jucundissima libertate delictetur. Non trahit Deus invitae et obtorto collo, sed facit volentes; Phil. 2. 13. tam clare veritates suas mentibus ingerens, ut non possint non assentiri, tam efficaciter bonitatis suae delicta voluntates demulcens, ut non possint eas uolle. Gwel Witsius' *Uecon. Fed., lib. iii, cap. v, sec. 23.*

yn y creadur yn ddibynol ar yr Arglwydd, yn ei barhad gwastadol yn gystal a'i ddechreuad. Fel y mae doethineb yn angenrheidiol i lawndrefnu, felly y mae gallu yn angenrheidiol i effithiol yr hyn a drefnir; ni thycia y naill heb y llall. Perffaith ddoethineb, perffaith allu, a pherffaith ddaioni, sydd addas i bob gorchwyl— a hyn yw Duw. Edr. HOLLALLUOG.

Gallu a arwydda, weithiau, awdurdod a rhagorfraint; 'Efe a roddes iddynt allu i fod yn feibion i Dduw;' (Ioan 1. 12.) 'Rhoes y-ddwynt vrait y vot yn feibion i Dduw.' W. S. Mae yr un gair εἰσφοια, yn cael ei gyfieithu *braint* yn Dat. 22. 14. Arwydda yma, yn fwyaf priodol, *addurniant, uchel-fraint*. Dr. Fulke. Rhodd Crist yw yr uchel-fraint hon; trwy eu hundeb ag ef maent yn feibion i Dduw, ac yn gyd-effeddion ag ef; ac efe sydd yn rhoddi iddynt ysbryd cyfaddas i'r cyfryw fraint oruchel.

'A eglurwyd yn Fab Duw mewn gallu yn ol Ysbryd sancteiddiad, trwy yr adgyfodiad oddiwrth y meirw.' Rhuf. 1. 4. Yr oedd adgyfodiad Crist yn eglurhad cadarn a galluog mai Mab Duw oedd. Rhoddydd Crist i farwolaeth am gabled, am *alw ei hun yn Fab y Bendigedig*. Marc 14. 61—65. Ni buasai Duw yn ei gyfodi oddiwrth y meirw pe buasai yn dwyllwr; yn enwedig gan ei fod yn awl wedi rhagfynegi ei adgyfodiad ei hun. Yr oedd ei adgyfodiad yn dystiolaeth gyhoeddus, gwedi ei rhoddi gan Dduw ei hun, i wirionedd honiad Crist ei fod yn Fab Duw. Nid o herwydd ei adgyfodiad mae yn cael ei alw yn Fab Duw, ond yr oedd yn Fab Duw er trwyddoldeb, pe buasai heb ymgawdoli, na marw, nac adgyfodi; ond yr oedd ei adgyfodiad yn eglurhad cyhoeddus a chadarn, ei fod yn Fab Duw. EDR. ADGYFODIAD.

'Yn Grist gallu Duw.' 1 Cor. 1. 24. Gallu Duw ydyw fel Person Dwyfol; a gallu Duw ydyw hefyd fel Cyfryngwr a Gwaredwr. Er iddo gael ei groes-hoelio a marw, etto y mae y pregethiad o hono ef a'i aberth yn foddion galluog yn llaw Duw i achub pechaduriaid o'r trueni mwyaf; gallu Duw ydyw, yr hwn nis dichon dim ei wrthladd, nac un math o anhawsderau fod yn anorchfygol iddo. 1 Petr. 1. 5. Rhuf. 1. 16. 2 Cor. 4. 7.

'Nid llawer o rai galluog a alwyd.' 1 Cor. 1. 26. *Gr. οὐ πολλοὶ δυνάτοι.* 'Nid llawer o gedyrn.' W. S. a Dr. M. Nid llawer o rai fel Nicodemus, Joseph o Arimathea, a Sergius Paulus; ond llawer o bysgodwyr a chrefftwyr thodion. Y mae yr efengyl yn cael ei chyhoeddi mor rhydd i'r naill a'r llall, ond nid ydyw mor dderbyniol. Trefnodd Duw yn ei ddoethineb mawr i'w bobl fod, gan amlaf, mewn amgylchiadau isel yn y byd, gan nad ydynt o'r byd, fel y byddai eu cynnalietheg a'u cysuron o'r nef, ac nid o'r ddaear; ac y byddai iddynt geisio y pethau sydd uchod, ac nid y pethau sydd ar y ddaear. Col. 3. 1, 2.

GAMALIEL, *Heb.* גמליאל [*gobor Duw*] 1. Mab Pedasur, a thwyfysog llwyth Manasseh, pan ddaeth Israel o'r Aipht. Num. 1. 10. a 2. 20. a 7. 54.—2. Pharisead nodedig, doctor o'r gyfraith, parchedig gan yr holl bobl, wrth draed pa un y cafodd Paul ei feithrin a'i ddwyn i fynu. Act. 5. 34. a 22. 3. Pan oedd yr apostolion mewn perygl o gael eu ladd gan y cynghor Iuddewaidd, achubwyd hwynt trwy gynghor doeth ac addas y gwyr hwn. Dywedir ei fod yn fab Hilel enwog, yn ewythr i Nicodemus, a thros 32 o flynyddoedd yn oreisteddwr y Sanhedrim, ac iddo gof-ieldio Cristionogrwydd, &c., ond dywedidau ydynt heb llawer o sail iddynt, am a wyddom.

GAMMADIAD. Eze. 27. 11. Gan nad oes hanes, ond a geir yma, am y bobl hyn oedd yn am-ddiffynwyr tyrau y Tyriaid, nis gellir penderfynu pwy oeddnt. Pobl o Phoenicia, tebygol. Y mae rhai adysgrifeniadau yn darllen גמירם *Gimerim*, sef Cimmerii, trigolion Crim Tartar—rhai o dylwyth Gomer,

o'r hwn yr hanodd y CYMRY. Gwel yr Esgob Newcome in *loc.* EDR. GALATIA.

GANU, (*gan*) cynnwys.—'Dwy fil o bathau a anai ynddo.' 1 Bren. 7. 26.

GAR, (*ga*) gomach. Jos. 11. 6. 2 Sam. 8. 4.

GARAN, (*gar*) cregyr, crychyd, y gwddf cryg.—Garan grychyd, garan hwyad, aderyn a llais anhlyfryd, galarus. Esa. 38. 14. Jer. 8. 7.

Nid anfeith ond *garan*. *Diar.*

GARD, *Ffr.* GARDE; *Saes.* GUARD; 'gwyr o gard'; sef gosgordd-lu, gwarchawd-lu. 2 Sam. 23. 23. 1 Cron. 11. 26. 2 Cron. 12. 10, 11.

GARDD, GERDDI, (*gar*) *Heb.* גדר (*gadar*) *clawdd*; *Saes.* GARDEN; *cadlys*, mae cauedig:—gardd lystiau; gardd ffd; gardd gwair; gardd fsgai; lle cauedig i lystiau, blodau, a choedydd ffirwthlawn. Y fwyaf enwog oedd gardd Eden, yr hon sydd yn cael ei galw gardd yr Arglwydd, am mai efe a'i planodd. Gen. 2. 8. a 13. 10. Joel 2. 3. Sonir am ardd y brenin, a gardd Uzza, lle claddwyd Manasseh ac Amon. Jer. 39. 4. 2 Bren. 21. 18, 26.

Yn nyddiau Esaiah, yr Iuddewon a aberthent mewn gerddi, ac a arogl-darthent ar allorau priddfeini, yr hyn nid oedd gyfreithlawn i neb i'w wneuthur ond yr offeiriaid; nac yn un man ond ar yr allor aur yn y deml. Esa. 1. 29. a 66. 3. a 66. 17. Yr oedd y gerddi hyn, meddant, gwedi eu cysegru i Venus ac Adonis, ffeidd-dra y Cenedloedd. Yn yr ardd y pechodd ac y syrthiodd yr Adda cyntaf; mewn gardd y bu ymdrech gwaeddyd yr ail Adda, ac y claddwyd ef. Gen. ii. Ioan 18. 1, 26. a 19. 41.

Cyffelybir yr eglwys i ardd. Can. 4. 12, 16. a 5. 1. a 6. 2. Y mae gwedi ei neillduo oddiwrth y byd anial, diffwrth; ei phlanu a phlanigion hyfryd, ac mae ffirwthau cyflawnder i'w cael ynddi; y mae yr Arglwydd yn ei chadw nos a dydd rhag i neb ei drygu; y mae yn rhodio ynddi, yn ei dyfrhau, yn ei gwrteithio, ac yn edrych yn fanwl rhag i chwyn niweidiol dyfu ynddi. Yr oedd y gyffelybiaeth hon yn fwy hynod i'r dwyreinyr nag ydyw i ni, oblegid arogl peraidd y lystiau, y choedydd, a'r ffirwthau, yn y gwledydd hyn; ac hwyrach fod y cyfeiriad hefyd yn neillduol at ardd yr Arglwydd yn Eden, y lle mwyaf ffirwthlawn a hyfryd ar y ddaear, yn ei holl oddog-rwydd cyn y cwmp. EDR. PARADWYS. Pa bethau bynag sydd odidog, defnyddiol, a hyfryd, a ddefnyddir gan yr Ysbryd Glân yn yr ysgrythrau i osod allan ardderehogrwydd a gogoniant yr eglwys; a gwelir eu priodoldeb yn gyflawn dros dragwyddoldeb, pan fyddo goruchwyliaethau Duw tu ag ati, yn ei holl aelodau, yn gwbl wedi eu gorphen. Fel yr oedd Paradwys yn ben harddwch y ddaear, felly y bydd yr eglwys yn degwch bröydd, ac yn llawenydd yr holl nefoedd, pan welir hi yn ei gogoniant. Ps. 48. 1, 2. a 102. 16. Esa. 58. 11. a 61. 10, 11. Jer. 31. 12. 1 Cor. 6. 13, 19, 20. a 7. 34. Dat. 21. 27.

GARDDWR, (*gardd-wr*) golygwr, llafurwr, a gwyliwr gardd. Ioan 20. 15.

GAREB, *Heb.* גרב [*bustl*] 1. Un o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 23. 38.—2. Bryn yn agos i Jerusalem. Jer. 31. 39.

GARIZIM, *Heb.* גרזים [*cymunwyr*] mynydd yn agos i Sichem, yr hon oedd yn y gwastadedd rhwng y mynyddoedd Ebal a Garizim. Mynydd ffirwthlawn yw Garizim, meddant; am hyn yr oedd y bendithion arno. Yn y ffwyddyn A.M. 3672, cyn Crist 352, adeiladodd y Samariaid deml yno i Dduw Israel; 'Ein tatau,' medd y wraig o Samaria, 'a addolasant yn y mynydd hwn,' sef Garizim. Ioan 4. 20. Mae yn debygol fod y deml hon yn sefyll yn amser ein

Hiachawdwr, oddiwrth eiriau y traig. Weithiau, byddai Jupiter Olympus o'u dduwiau y Groegiaid, yn cael ei addoli ynddi. Edr. EBAL.

GARLANTAU, *Ffr. GUIRLANDE; Saes. GARLAND*: coron-bleth o flodau neu ddall.—'Offeiriad Jupiter—a ddog deirw a garlantau i'r pyrh'; (Act. 14. 13.) sef teirw wedi eu coroni a garlantau. Byddai y Paganïaid yn arferol o goroni eu haberthau a garlantau. Gwel Potter's *Antiq. of Greece*, b. ii, c. 4.

GARLLEG, (gar-llerd) *Saes. GARLICK; Gwydd. GARLIOG*: cra y gerddi, cenin ewinog. Mae Tournesfort yn cyfrif deunaw math ar hugain o arlleg. Yr Aiphitiaid oeddnt yn ymborthi ar, ac yn addoli y garlleg. Yn feddyginiaethol, mae garlleg yn gweithredu yn dreiddgar ac yn fywiog. Y maent yn dda i ladd llyngyr, rhag y goluddwst, diffyg anadl, i beri ymadael a llawer o ddwfr. Dywed Sydenham, iddo eu profi yn feddyginiaeth effeithiol, ei hun, yn y dyfrglwyf. Dylid eu harferydd heb eu sychu, yn llawn nôdd; a pheidio a'u cymeryd ar un achos yn rhy aml, nae yn rhy hir, rhag iddynt fod trwy eu poethder yn niweidïol i'r coludigion. Num. 11. 5.

GARMIAD, preswlydd Garma. 1 Cor. 4. 10.

GARW, *Gr. γαρρος*; gerwin, anlyfau, tônog; sarug, anfwyn.—Dyffryn garw, yw yr hwn ni lasuriwyd, ac ni hauwyd ynddo. Deut. 21. 4. Gair garw (גַּרְוּ) gair yn dolurio, neu yn peri tristwch; gair cwbl groes i arafwch a mwynedd-dra. Gair cyffrous, angharedig, a gyffry ddigofaint ac anghariad. Diar. 16. 1.—'A Joseph a lefarodd wrthynt yn arw.' Gen. 42. 7.

'Y mae yn attal ei wynt garw ar ddydd dwyreiniwynt.' Esa. 27. 8. Yn nghanol eu gorthymderau coflodd am dannt hwy mewn trugaredd, ac ni odefodd iddynt gael eu dyfetha yn llwyr. Mae yr Iuddewon fel cenedl yn fyw hyd heddyw, er pob peth a allai eu holl elynion i'w dyfetha. Wrth *fesur* y dadleuodd â hwynt. Esa. 57. 16. Job 22. 6. Ps. 6. 1. a 38. 1. a 103. 4. Jer. 10. 24. a 30. 11. a 46. 28. 1 Cor. 10. 13. 1 Petr. 1. 6. Y mae cyfieithiad y Dr. M. yn gwahaniaethu oddiwrth ein cyfieithiad awdurdedig ni fel hyn, 'Wrth fesur y berni hon gan ei bwrw allan, efe a fwridd ymaith (y llall) â'i wynt caled, ar ddydd dwyreiniwynt.' Y mae cyfieithiad Esgob Lowth yn gwahaniaethu oddiwrth y ddau, fel y canlyn, 'Mewn mesur unlawn, pan y rhoddi y dyrnod, y dadleui â hi; gyd âg iawn ystyriaeth, i.e. yn y dymhestl arw, yn nydd y dwyreiniwynt.' A hwn y cytuna Parkhurst a Vitringa.

GATAM, mab Eliphaz, mab Esau. Gen. 36. 11.

GATH, neu **GETH**, *Heb. גַּת [gwasg]* dinas y Philistiaid, yn nghylch 32 o filltroedd o Jerusalem. Yr oedd yn hen ddinas, canys rhoddir hanes am ei thrigolion yn amsur y patriarch Ephraim. 1 Cron. 7. 21. a 8. 13. Yma y ganed Goliath a'i frodyr. 1 Cron. 20. 5. Ffodd Dafydd am amddiffynfa at Achis, brenin Gath. Ychydig o ffynnyddoedd gwedi hyny Dafydd a'i goregrynnodd. 2 Sam. 8. 1, 2. Rehoboam a'i cadarnhaodd i Judah. 2 Cron. 11. 8. Hazael, brenin Syria a'i hennillodd. 2 Bren. 12. 17. Uzziath a'i hennillodd hi oddi ar y Philistiaid, ac a dorodd i lawr ei mur. 2 Cron. 28. 6. Hwy a'i hennillasant yn ol dan deyrnasiad y brenin Ahaz; a Hezeciah a'i hennillodd drachefn. 2 Bren. 18. 8. Gwedi hyny nid oes nemawr o hanes am dani.—Gelwid ei thrigolion Gethiaid. 2 Sam. 6. 10. a 15. 19, 22. a 18. 2.

GATH-HEPHER, neu Gath yn ardal Hopher. Dinas yn Galilea, lle y ganwyd y prophwyd Jonah. 2 Bren. 14. 26. Yr ydoedd yn llwyth Zabulon (Jos. 19. 13.) dwy filltir, medd Jerome, o Sephoris, neu Diocesarea. Am fod llawer o wiulanoedd yn ngwlad

Canaan, yr oedd amryw ddinasoedd dan yr enw Gath, (*gwasg*) megys Gath-Rimmon, yn llwyth Dan. Jos. 19. 45.—Dinas arall yn llwyth Manasseh, tu draw i'r Iorddonen. Jos. 21. 23.—Un arall yn llwyth Ephraim, y rhai a roddwyd i'r Lefiaid o dylwyth Co-bath. 1 Cron. 6. 69.

GAU, (ga-au) cuddiedig, gorchuddiedig, fflugol; twyll, anwir, celwydd. Gau lwybr, gau rodd, geiriau gau, gau weledigaeth, duwiau gau, gau dystiolaeth, rhyfeddodau gau, gau apostolion, gau Gristiau, gau brophwyd, brodyr gau, gau athrawon. Diar. 25. 14. Ps. 119. 104. Esa. 59. 13. Jer. 14. 14. Ezec. 33. 25. Mat. 26. 59. 2 Thea. 2. 9. Mat. 7. 15. a 24. 11, 24. Marc 13. 22. 2 Cor. 11. 13, 26. Y mae gau, yn yr holl ystyriaethau hyn, yn groes i'r gwir. Y mae rhai gwir, cywir, ac uniawn, o'r holl rai a grybwyllir, ac o Dduw y maent: mae y gau yn wrthwyneb i'r cywir, ac o'r diafol y maent oll. Nid oes dim gau a ddichon fod o Dduw, canys Duw gwirionedd heb anwreidd yw. Y mae y gau i'w gochelyd gyda mawr ofal: canys y maent yn dra niweidïol ynddynt eu hunain, ac yn cadw dynion rhag ymofyn am y gwir; ond mae y gwir yn lleol iawn, a gwyn eu byd y rhai sydd yn meddu arno.

GAUAF, (gau-af) un o dymhorau y flwyddyn, pan mae y dydd fyraf, a'r hin oeraf, yn gyffredin. Er bod yr hin yn oerach yn y gauaf, gellir dangos, trwy astronomyddiaeth, fod yr haul yn agosach at y ddaear yn y gauaf nag ydyw yn yr haf; ond y mae yn gynhesach yr haf am fod pelydr yr haul yn syrthio ar y ddaear yn fwy syth, a'r haul yn aros yn hŵy, ac yn poethi corph yr awyr trwy hyny. Dan y cyhydedd (*equator*) y mae y gauaf, fel y tymhorau eraill, yn dychwelyd ddwy waith yn y flwyddyn, ond mae pob un yn gynhes mewn cymharïaeth i'n gauaf ni, yn y parthau hyn o'r byd. Yn agos i'r pegynau (*poles*) y mae yr oerfel mor ddwys, fel y cyfrifem ni yn aurf o hyd. Yn Sweden, gellir dywedyd fod naw mis yn aurf gerwin, a'r misoedd eraill yn haf.—Haf a gauaf, ydynt yn arwyddo trwy y flwyddyn, yn wastadol. Zech. 14. 8.—'Gauafu,' ydyw aros trwy y gauaf. Esa. 18. 6. Act. 27. 12.

Y gauaf, yn allegawl, a arwydda cyflwr ac amgylch- iadau tywyll, diffwrth, tymheatlog, anghysurus, per-yglus; megys y mae cyflwr pawb wrth naturiaeth fel pechaduriaid; neu gyflwr o erlidigaethau ar yr eglwys. Can. 2. 11.

Y gair *Heb.* גַּת a gyfieithir *gauaf*, a arwydda *dy- oeg*, *dadwigo*, sef y tymhor y dyosgr y coed a'r llyssiau o'u blodau a'u ffwrwthau; ac yn ganlyniol y ddaear o'i harddwig. Arferir ef mewn cyferbyniad i *yp y tymhor bysbaol*, ac yn cynnwys ynddo ein hydref a'n gauaf ni, fel mae y llall yn cynnwys y gwanwyn a'r haf. *גַּת גַּת גַּת gauaf-gy*, oedd tŷ yn y ddinas, lle trigent y gauaf. Hyd yn nod yn ngwlad Canaan, yr oedd gan wŷr mawrion auaf-dai a haf-dai: (Jer. 36. 22. Amos 3. 15.) sef tai yn y trefydd y gauaf, ac yn y wlad yr haf. Edr. HAF.

GAUDY, neu **GEUDY**, **GEUDAI**, toddyn, ys- gothfa. Mat. 15. 17. Marc 7. 19.

GAWRI, (gawr) bloedd, gwaedd, bonllef, crochlef. —'A'r popul a roes gawri.' Act. 12. 22. 'Am haner nos y bu gawri.' Mat. 25. 6. W. S.

GAZA, *Heb.* גַּז [cadarn] 1. Dinas yn rhandir llwyth Ephraim. 1 Cron. 7. 28.—2. Dinas y Philistiaid, ond a roddwyd i lwyth Judah. Jos. 15. 47. 1 Sam. 6. 17. Yr oedd yn sefyll ar gŵr deheu-orllewin i wlad Canaan, yn nghylch dwy filltir a hanner o Fôr y Canoldir, a thringain deheu-orllewin o Jerusalem. Bu ddarostyngedig i lawer o gyfnawidiadau: bu yn meddiant y Philistiaid, yr Iuddewon, yr Assyriaid,

y Caldeaid, yr Aiphthaid, y Persiaid, y Groegiaid, a'r Rhufeiniaid, fel yr oedd yr ymeroddrnethau y naill yn gorchfygu y llall. Alexander Fawr a'i dystyrywodd; a thebygol na adeiladwyd hi gwedi hyny. Amos 1. 6. Jer. 47. 1. Sef. 2. 4. Zech. 9. 5. Act. 8. 26. Adeiladwyd Mojuma yn agosach i'r môr, yr hon a alwyd Gaza Fechan. Yn y chwech canrif cyntaf yr oedd yma eglwys Gristionogol, a chrybwyllir am esgob Gaza yn amryw o'r hen gynghorlon Cristionogol. Cymerodd Samson byrth y ddinas hon, ac a'u dygodd hwynt i ben y bryn sydd gyferbyn a Hebron, amryw filltiroedd o ffordd. Barn. xvi.

GEBA, neu GABA, *Heb.* גֵּבָא [*bryn*] galwyd amryw fanau mewn gwlad fynyddig fel Judea, Gibeaa, Gibeon, Gabe, Gaba, Geba, &c., yn arwyddo uchelfaedd. Dinas oedd Geba, tebygol, yn agos i Michmas a Gibeaa Saul. Jos. 18. 24. a 21. 7. Barn. 20. 10, 33. 1 Sam. 13. 3, 16. a 14. 5. 2 Sam. 5. 25. 1 Bren. 15. 22. 2 Bren. 23. 8. 1 Cron. 6. 60. a 8. 6. 2 Cron. 16. 6. Ezra 2. 26. Neh. 7. 30. a 11. 31. a 12. 29. Esa. 10. 29. Zech. 14. 10.

GEBAL, *Heb.* גֵּבַל [*terfyn*] gellir casglu fod dwy Gebal, sef gwlad Gebal o du y dehaul i Judea; a mynydd a dinas, yr un â Byblus yn Phoenicia. Jos. 13. 5. Yr oedd trigolion Gebal yn y cynghrair mawr yn erbyn Jehosaphat, brenin Judah. Ps. 83. 7. Yr oedd y Giblaid yn mhlith seiri Solomon, yn naddu ac yn darparu coed a cheryg i adeiladu y deml. 1 Bren. 5. 18. Yr oeddent ar waith yn adeiladu ac yn adgyfeirio llongau Tyrus. Ezc. 27. 9.

GEBER, *Heb.* גֵּבֵר [*dyn cadarn*] mab Uri, llywodraethwr talaeth Gilead yn amser Solomon. 1 Bren. 4. 19.

GEBIM, *Heb.* גֵּבִים [*uchelderau, neu bryniau*]. Esa. 10. 31.

GEDALIAH, *Heb.* גְּדַלְיָה [*Duo yw fy mawredd*] 1. Leflad, mab Jedutbun. 1 Cron. 25. 3.—2. Mab Pasur. Jer. 38. 1.—3. Mab Amariah, a thaid y prophwyd Sephaniah. Pen. 1. 1.—4. Mab Alicam, tywysog Iuddeawidd, a aethal drosodd at y Caldeaid, ychydig cyn iddynt gymeryd Jerusalem. Nebuzardan, dystain Babilon, a phenaeath y milwyr, a'i gwnaeth ef yn swyddog ar y bobl a adawyd yn ngwlad Judah. Aeth y prophwyd Jeremiah ato i Mispah, a llawer o'r Iuddewon, y rhai a ffoisent, a ddaethant o wlad Moab, Ammon, ac Edom, ac a ddodasant eu hunain dan ei lywodraeth a'i amddiffynfa ef; addawodd iddynt ddiogelwch os byddent heddychol, a gwasanaethu brenin Babilon. Baalis, brenin meibion Ammon, a anfonodd Ismael mab Nethaniah i'w ladd ef. Er i Gedaliah gael hybyswydd prydlawn o hyny gan Careah a holl dywysogion y lluoedd, etto ni chredodd, ond barnodd mai celwydd yr oeddych yn ei ddywedyd am Ismael. Croesawodd Ismael a'i gyfeillion yn haelionus iawn; ond Ismael a'r deng ŵr oedd gyd âg ef a darwasant Gedaliah, ac a'i lladdasant, a'r Iuddewon a'r Caldeaid, y rhai a gafwyd yno, sef y rhyfelwyr. Gweddill yr Iuddewon a ffoisant i'r Aiphth rhag ofn Nebuchodonosor, am ladd ei raglaw, er dim a allai y prophwyd Jeremiah ddywedyd i'w hannog i beidio. 2 Bren. 25. 22. Jer. xl—xliii.

GEDALTI, mab Heman y Leflad. 1 Cron. 25. 4.

GEDER, GEDERAH, GEDOR, GEDEROTH. Jos. 12. 13. a 15. 58. 1 Cron. 4. 39. 2 Cron. 28. 18. Bernir yn gyffredin mai yr un lle a feddylir wrth yr amrywio enwau hyn.—1. Mab Jared, o lwyth Judah. 1 Cron. 4. 18.—2. Mab Maachah, o lwyth Benjamin. 1 Cron. 8. 31.

GEFAIL—EILIAU, (*gaf-ael*) craffedydd, gwrthrimyn; gweith-dŷ gôf. Num. 4. 9. Exod. 25. 38.

a 37. 23. 1 Bren. 7. 49. 2 Cron. 4. 21. *Edr. CAW-WYLLBREN.*

GEFELL—IAID, (*gaf-ell*) dau yn yr un groth, a chyd-anedigton. Gen. 25. 24. a 38. 27.—'Dy ddwyfron sydd fel dau lwdn iwrech o efelliaid, yn pori yn mysg lili.' Can. 4. 5. Y mae y Creawdwr doeth wedi rhoddi i wragedd ddwyfron, fel, os byddai iddynt hwy efellinaid, y gallai pob un o honynt gael ffynon fagwriaethol. Y mae y gyffelybiaeth yma yn hardd iawn: y mae iyrchod yn mhlith lili yn llyfn-wedd ac yn dewlion, yn gosod allan fronau yr eglwys yn chwyddedig, ac yn lawnion gan laeth, ac yn arwyddo y fagwriaeth gyflawn, iachus, y mae hi yn ei roddi i'w holl blant, trwy weinidogaeth y gair a'r sacramentau. Y mae yr eglwys yn hardd ac yn firwythlawn, ac y mae ei holl wir blant yn cael cynnalliaeth fagwriaethol a chysurus. Nid y wir eglwys mo honi os ydyw ei bronau yn ddi-fagwriaeth. 1 Petr. 2.

GEFYN—AU, (*gaf*) hual, llyffethar. Y mae gefynau, yn allegawl, yn arwyddo gorthrymder a chaethiwed. Job 36. 8. Ps. 68. 6.

GEHAZI, *Heb.* גֵּחָזִי [*dyffryn gweledigaeth*] gwas Eilseus y prophwyd, yr hwn a gospydd â gwahanglwyf tragywddol am ei gybydd-dod a'i gelwydd yn cymeryd rhoddion Naaman yn enw ei feistr. 2 Bren. iv, v. Ymddyddanai brenin Israel âg ef weithiau, wedi hyny, am wyrthiau ei feistr. 2 Bren. 8. 4, 5.

GEILWAD—AID, (*galw*) un yn galw; gyrrwr, gyriedydd. Geilwad ychain; sef gyrrwr ychain yn yr lau. Nid yw yr asyn gwyllt yn ddarostyngedig i ewyllys y geilwad. Job 39. 7.

GELE—OD,* (*gel*) geleu, gelen, geloden. Creador yw y gele, digon adnabyddus, ac a ddefnyddir i sugno gwaed o ryw fan afnach o'r corph yn lle ffiaim. Y mae dau fath o honynt, ac a wahaniaethir oddiwrth eu gilydd wrth eu maintioli, ac hefyd wrth eu golygiad arwynebol. Gelwir y fwyaf, gelen bendoll. Y fwyaf a gynnydda i bum modfedd o hyd, ac y mae dan ei thôr yn felen, ac yn ddu ar ei chefn. Y mae tòr y leiaf yn wyrdd-dduaid, ac felly hefyd y mae y cefn â llinell lydan o'r un lliw, a phob ochr i hōno llinell gochaid. Hon yw y rhyw a ddylid ei harferyd yn feddygiaethol. Y dull o waedu a'r creaduriaid hyn a arferwyd yn foreu. Dylid eu dewis o ddwfr gloyw rhedegog, am fod y rhai a geir mewn merilyn budr a llynydd â rhyw beth gwenwynllyd yn eu brathiad. Y meddygon yn gyffredin a ddewisant rai â phenau bychain iddynt, a llinellau gwyrdd-ddu ar eu cefnau, a'u tòrau yn goch-felyn. Ond o ba ddwfr bynag y cymerwyd hwynt, y ffordd oreu yw eu cadw hwynt mewn gwyrdr, a newid y dwfr yn fynych, fel y glanhaont eu hunain. Cyn rhoddi y gele wrth y croen, dylid ei chymeryd allan o'r dwfr, a'i chadw awr mewn cwpan wag, i waghau ei hun, fel y byddo sychedig. Cyn ei rhoddi wrth y croen, dylai y fan gael ei rwbio yn ôda, nes y byddo yn boeth ac yn goch. Gellir eu rhoddi wrth yr arleisiau, a thu ol i'r clustiau, mewn afiechyd yn y pen, ac un lle arall, os bydd yr afiechyd ddim ond mewn un man yn unig, megys cig y dannedd; ac wrth wythienau y fan hōno yn y lledewigwat (*piles*). Dylid

* *Heb.* עֲלִיקָה *alioekah*; *Arab.* ALACAH: ond mae y dyg-edig Bochart yn cymeryd y gair Hebraeg i darddu yn hytrach o'r gair Arabaidd *alaw*, sydd yn arwyddo *tynged*, neu *anfawd alarus*, nag o'r gair arall, *alacah*, sydd yn arwyddo *gela*. Fel hyn golyga mai *tynged* neu *anfawd* yw yr hon y mae iddi 'dwy ferch (*sef Hades*, preswylfa yr ybrydion ymadawedig, a'r *bedd*) yn llefain, Moes, moea.' Tybia eraill fod hyn yn anghyson â rhediad yr adnod *faenorol*, sydd yn eho am 'dannedd a chil ddannedd i ddiŵa', &c., gan ddeall wrth 'dwy ferch' y gele, *dwy wefus* y creadwr, y rhai sydd ganddi yn gyflawn, ac â pha rai y sugna.—C.

golchl yr archollion & dwfr, neu win cynhes, a iach-
ânt yn fuan o honynt eu hunain.

'I'r gele y mae dwy ferch yn llefain, Moes, moes.'
Diar. 30. 15. Wrth y ddwy ferch, y deall rhai y ddwy
big (dywed eraill fod tair) sydd yn ei thafod i sugno y
gwaged, ac nis digonir hi. Cyffelyb iddynt hwy ydyw
cribdeiliwyr cybyddlyd; nid oes dim digoni arnynt,
pa un bynag y byddont yn chwennych pethau y byd
i'w trysori, neu ynte, i'w gwario i borthi llygredig-
aethau annigoniannus. Hos. 4. 18. Mic. 7. 3. Rhuf.
16. 18. 2 Petr 2. 3, 13, 14, 15. Judas 11, 12. Esa.
56. 11. Diammeu mai yn gyffelybiaethol yr arfer
Solomon y geiriau, i dddangos nas dichon neb ddigoni
eu chwantau, ond mai eu dyledawydd a'u cysur ydyw
eu marweiddio, a dyosg yr hon ddyd, yn nghyd â'i
chwantau llygredig, twyllodrus.

GELILOTH, dinas gyferbyn a rhw Adammin.
Jos. 18. 17.

GELYN—ION—IAETH, (gâl) cas-ddyn, esgar,
ysgar, gwrthwynebwr; cás, dygasodd.

Tri chop Cristion ar ei elyn; maddeu iddo, tewi arno, a
gwneucheron daioni iddo hyd eithaf ei allu. *Barddas.*

Hoedl dyn nid gelyn a'i rhan. *Diar.*

Anian groes i gariad yw gelyniaeth; mae gelyniaeth
anghymmodol rhwng Crist a'i ganlynwyr, a Satan a'i
blaid yntau. Gen. 3. 15. Y mae dwy anian hollol
wrthwyneb i'w gilydd yn gweithredu ynddynt; oddi-
wrth hyn y deilliodd holl erlidigaethau yr eglwys yn
yr amrywioled oesoedd, er cywmp yn Eden hyd yn
byn. 'Gelyniaeth a osodaf,' hyn yw, mae yn *gosod*
y naill ac yn *goddef* y llall: a'r elyniaeth y mae efe yn
ei *gosod* yn nghalonau ei bobl, nid gelyniaeth yw yn
erbyn personau annuwliollon, ond yn erbyn delw Satan
sydd arnynt, a'i achos, yr hwn y maent yn ei gyn-
nal yn y byd; yn erbyn eu harferion a'u drwg-fuch-
eddau. Y mae eu gelyniaeth yn cynnwys cariad at
eu personau sydd yn cael eu dystyrio gan eu pech-
odau; at Dduw a'i gyfraith sanctaidd sydd yn cael eu
dirmygu ganddynt.

Y mae 'ysnied y cnawd,' a 'chyfeillach y byd,' yn
'elyniaeth yn erbyn Duw.' Rhuf. 8. 7, 8. Iago 4. 4.
Nid maent yn ddi-dduw, ond yn gasineb tu ag ato, ac
yn gweithredu yn elyniaethol iddo ef, a'i achos, a'i
bobl yn y byd. Gellir tyngu ymaith yr elyniaeth, ond
ni ellir byth ei chymmodi. Y mae hyn yn dangos yr
angenrheidrwydd o ail-enedigaeth, a chywnewid i
gael ei weithredu trwy hyn y ysniad meddwl y dyn:
heb hyn nis dichon Duw ac yntau byth gyfeillachu a
chymdeithasu â'u gilydd.

Mae y ddeddf seremonïol yn cael ei galw y *gely-
niaeth*, am ei bod yn dangos gelyniaeth Duw at bech-
od, yn gofyn iawn drosto; yn cynhyrfu gelyniaeth dyn
yn erbyn Duw trwy iau drom y gwasanaeth Iuddeu-
ig; ac yn achlysur o elyniaeth rhwng Iuddeuon a
Chenedloedd. Eph. 2. 15, 16. Trwy groes Crist, sef
aberth Crist ar y groes, a sffyd ynddo, y mae yr elyn-
iaeth yn mhob ystyr yn cael ei lladd. Ni chymmodir
dynion yn wirioneddol a'u gilydd, nes y cymmodir
hwynt yn gyntaf â Duw; ond 'yn Nghrist mae Duw
yn cymmodi y byd âg ef ei hun.' 2 Cor. 5. 20. Mae
mawredd cariad Duw yn ymddangos yn hynod, gan
iddo garu gelynion mor fawr a rhoddi ei Fab i farw
drostynt: 'canyis pan oeddym elynion y'n heddychwyl
â Duw trwy farwolaeth ei Fab.' Rhuf. 5. 10.

Mae Satan yn cael ei alw 'y gelyn, y gelyn ddyd.'
Mat. 13. 25, 28. Luc 10. 19. Gelyn i Dduw a'i gre-
aduriaid ydyw; y mae yn eu casáu, ac yn ceisio yn
ddyfal eu dilynio. Y mae dynion yn offerynau yn
aml ganddo i daenu ei gyfeiliornadau yn mhlith eu
gilydd, ac i hudo eu gilydd i bechu.

Gair trwm mae Samuel yn ei ddywedyd wrth Saul,
'fod Duw yn elyn iddo,' sef yn ymladd yn ei erbyn
a'i farnedigethau i'w ddystrywio. 1 Sam. 28. 16.

Y mae gorchymyn Crist yn dirion ac yn rasol iawn,
yn peri i ni garu ein gelynion; yn hyn byddwn yn
tebygu i Dduw, ac yn dilyn esiampl Crist. Mat.
5. 44. 1 Petr 2. 22, 23. Rhuf. 12. 20. Diar. 24. 17.
a 25. 21. Uniawn y dywedodd y gwr hwnw (Soame
Jenyms) 'Pe byddai y cenedloedd Cristionogol yn gen-
edloedd o Gristionogion gwirioneddol, ni byddai sôn am
ryfeloedd yn eu plith.' Edr. CARIAD, TEYRNAS,
TEYRNASU.

GEMARIAH, Heb. גמריה [cyflawmiad yr *Ar-
glwydd*] 1. Mab Hiliclah, yr hwn a anfonodd Zede-
clah, brenin Judah, gyd âg Elasa, mab Saphan, at
frenin Babilon, i ddwyn y deyrnged iddo. Hwy a
ddygasant lythyr hefyd oddiwrth y prophwyd Jere-
miah at y gaethglud yn Babilon, yn eu rhybyddio
rhag celwydd y gau-brophwyd yn eu twyllo â gobaith
o ddychweliad buan o'u caethiwd; ac hefyd yn cyn-
nwys addewid yr ymwelw yr Arglwydd â hwynt yn
mhen deng mlynedd a thriugain, ac hefyd y dygai efe
hwynt drachefn i Jerusalem. Jer. 29. 9, 4.—2. Mab
Saphan, tywysog a chyngorwr y brenin Jehoiachim, o
flaen yr hwn, yn nghyd â'r tywysogion eraill, y dar-
llenodd Baruch fab Neriah, lyfr prophwydoliaethau
Jeremiah yn erbyn Jerusalem, i'w mynegi i'r brenin.
Jer. 36. 12, 13.

GEM—AU, (em) *Llad. GEMMA*; maen gwrth-
fawr, tŷs, glain. Enw cyffredin yw am bob math o
felni gwrthfawr. Llauer a ddadleuwyd yn nghylch
rhinweddau meddyginiaethol gemau; ond nid cy-
maint o goel a roddir arnynt am hyn yn bresennol
ag yn y dyddiau gynt. Yn allegawl, y maent yn ar-
wyddo y pethau gwrthfawrocac, pethau ysbyrdol a
sanctaidd; athrawiaethau ac addewidion yr efengyl,
y rhai sydd werthfawrocach na gemau; rhybyddion
caredig a cheryddon, yr olew penaf. Na theifwch y
rhai hyn, medd Crist, o flaen dynion mochynaidd,
sydd yn ymdroli mewn tom llygredigaeth a phob af-
lendid. Tra byddont, yn yr ystyr hwn, yn gyffelyb i
foch; yn lle eu gwerthfawrogi, hwy a'u sathrant dan
eu traed yn amharchus, ac a'ch rhywygant chwithau.
O barch i'r pethau sanctaidd, ac er eich diogelwch
eich hunain, na theifwch hwynt o flaen y cyfryw
foch, ond ymgedwch oddiwrth eu cyfeillach halog-
edig. Wrth *gwn* a *moch* yma, medd Mr. Perkins, y
mae i ni ddeall, nid pechaduriaid yn gyffredinol, ond
gelynion cyndyn adgas, sydd yn dangos eu gely-
niaeth yn amlwg yn erbyn y gwirionedd. Gal. 4. 30.
Titus 3. 10, 11.

GEMWAITH.—'Gemwaith aur yw ei gwisg hi.'
Pe. 45. 13. Y cyfryw ag a ddarlunir yn Eze. 16. 13.
'Felly y'th harddwyd âg aur ac arian, a'th wisg oedd
llan main, a sidan, a gwaith edau a nodwydd.' Y gair
אבן y gysieithir *gemwaith*, sydd yn cael ei gysieithu
boglynu, yn Exod. 28. 11, 13. Arwydda y cychau
euraidd yn mha rai y gosodent felni gwrthfawr ar
wisgoedd goreuon a phendefigesau. Yma arwydda
harddwch godidog yr eglwys, gwedi ei haddurno â
gwisgoedd iechydwrtaeth. Cyflawnder dwyfel ei phriod
am dani, a ffrwythau sanctaidd yr Yabryd ynddi yn
dusfnewl ac yn allanol, yn ei holl ymarweddiad, a
harddant yr eglwys yn ogoneddus rhagor neb arall.
Nid bratiau budron, ond gemwaith aur, hardd, a drud-
fawr, yw ei gwisg hi. Rhuf. 3. 22. a 13. 14. Dat.
3. 18. Mat. 5. 16. a 22. 11.

GEN—AU, (ge-en) safn, ael-gerth, çar gên. Y
genau, y gwefusau, a'r tafod, ydyw y rhanau hyn
o'r corph ag sydd wasanaethgar i ymborthi ac ymad-
roddi â hwynt. Mae y tri gair, weithiau, yn arwyddo
iaith neu ymadrodd. Job 2. 10. a 19. 16. Diar. 12. 16.
Y genau, weithiau, a arwydda ddrws, neu fnyediad i
mewn. Dan. 3. 26. A min, neu wefus, a arwydda
ymyl. 2 Bren. 2. 13.

Genau yn cael ei briodoli i'r Arglwydd, a arwydda ei ewylllys, ei awurdod, ei air, neu ei addewid. Esa. 1. 20. Ps. 105. 5. Esa. 40. 5. a 55. 11. Galar. 3. 38. — 'Gwialcn ei enau,' ac 'Ysbryd ei enau,' ydynt awurdod effeithiol ei air yn gweithredu yn anwrthwyn-ebol i gopsi a dyfetha ei elynion. 'Yna y dadguddir yr anwir hwnw (sef Anghrist) y dyn pechod, yr hwn a ddyfetha yr Arglwydd ág Ysbryd ei enau.' Bydd dysgleirdeb y gwirionedd yn ei ddadguddio, pwy, a pheth ydyw; ac Ysbryd y gwirionedd, trwy ei effeithioldeb, yn ei ddyfetha. Esa. 11. 4. 2 Thea. 2. 8. — 'Tarewais hwynt (medd yr Arglwydd) trwy y prophwyd; lleddais hwynt â geiriau fy ngenau.' Hos. 6. 5. Dyma y cleddyf llym sydd yn dyfod allan o'i enau, i daro y cenedloedd ág ef. Dat. 19. 15.

'Agor genau un,' yw peri iddo, a'i gynnorthwyo, i lefaru yn eöfn, yn rhwydd, yn hyderus, ac yn orfoloeddus. Num. 22. 28. Pa. 109. 2. Job 3. 1. Pa. 51. 15. Neu gwrandio yn astud, fel y gwna rhai trwm eu clyw wrth wrando. Ps. 119. 131.

'Cau genau un,' ydyw peri i un beidio llefaru gan deimlad o gywilydd ac euogrwg. Rhuf. 3. 19. Pa. 63. 11. Mic. 7. 5. Preg. 12. 4. — 'Rhoddi llaw ar y genau,' ydyw un yn cael ei daro yn fud gan ddechryna a chywilydd. Mic. 7. 16. — 'Pfrwyno y genau,' ydyw ei attal yn wyliadwrus rhag llefaru yn bechadurus, yn drahaus, ac yn anystyriol. Iago 1. 26. Pa. 30. 1. a 141. 3. — 'Nesáu at Dduw á genau,' y mae dynion, pan na byddont ond yn ymddangosiadol ac yn allanol yn addoli Duw; heb fod eu hysbrydoedd yn eidd-gymagweddu yn barchus, a hwythau yn ei addoli ef mewn ysbryd a gwirionedd. Esa. 29. 13. Eze. 33. 31. Mat. 15. 8. — Dynion a 'osodant eu genau yn erbyn y nefoedd,' pan y llefant yn ffromuchel, yn draws-falch, heb ofn a pharch i Dduw. Pa. 73. 9. Eze. 35. 13. — 'O helaethrwyd y galon y llefara y genau.' Mat. 12. 34. Am hyny, 'genau y cyflawn a ddwg allan ddoethineb; ond genau y dryglonus a lefara drawedd—a lygra ei gymydog—a lefara wagedd.' Diar. 10. 31, 32. a 11. 9. Pa. 144. 8. Edr. SAFN, TAFOD.

GENFA, (gên) ffrwyn, gwênfa. Ps. 32. 9.

GENESIS, Gr. Γενεσις [cenedliad, neu cenedlaeth]. Gelwir y llyfr hwn yn Hebraeg גנזש odidwrth y gair cyntaf ynddo. Galwodd y Groegiaid ef GENESIS, cenedliad, am ei fod yn cynnwys hanes am genedlaethau y nefoedd a'r ddaear, pan grewyd hwynt; ac hefyd am y rhoddir ynddo hanes cenedlaethau Adda, a'r hen batrielrch. Pen. 2. 4. a 5. 1. Moses oedd yr ysgrifenydd o hono, dan ysbrydoliaeth dwyfol. Am hyn nid oes dim amhenaeth. Y mae y pum llyfr yn cael eu galw, *Llyfr Moses, Llyfr Cyfraith Moses, sef Llyfr Cyfraith yr Arglwydd, trwy law Moses.* Marc 12. 26. Luc 2. 22. 2 Bren. 14. 6. 2 Cron. 34. 14. Pa bryd yr ysgrifennodd ef, nid yw yn gwbl hysbys; wedi ei osod, tebygol, yn ei swydd oruchel, fel blaenor ar bobl Israel. Cynnwys hanes y byd o'r dechreu hyd farwolaeth Joseph, sef dros 2360 o flynddoedd. Edr. ADDA, EPA, CREADIGAEATH, &c. Y mae ynddo gorph o ddefnyddiau hanesol gwedi eu crynhoi yn nghyd, o ddyddiau boreuol y byd, am ba rai nid oes genym ddim hanes arall sydd gredadwy, ag sydd yn gwneuthur y llyfr rhagorol hwn o'r gwerth mwyaf. Gwelwn ynddo y bydoedd, a holl gyflawnder eu dodrefn hardd, yn cael eu dwyn, trwy sawredd gallu dwyfol, o ddiiddim, i fod, yn hawdd, yn drefnus, ac yn ogoneddus; dyn yn cael ei osod yn y byd, yn ben-arglwydd arno, mewn cyflwr sanctaidd a dedwydd; pechod yn dyfod i'r byd, a marwolaeth trwy bechod; ffrwythau y cnawd yn amhau ac yn cynnyddu yn ddirfawr; a digofaint Duw o'r herwydd yn dyfetha y byd a'i drigolion, trwy farn gyffredinol y diluw mawr. Yn yr addewid

yn Eden i'n rhieni cyntaf, yn foreu iawn wedi iddynt bechu, dadguddir i ni y wawr gyntaf o arfaeth a threfniad tragwyddol Duw, i achub pechaduriaid o'u trueni mawr, trwy Iesu Grist, Hâd y Wraig. Y mae y dadguddiad grasol hwn yn raddol yn mwynd ar gynydd, ac addewidion yn cael eu hychwanegu i Noah, Abraham, Isaac, Jacob, &c. Gwelwn radlourwydd ac effeithioldeb yr addewid yn neillduad Abel, Enos, Noah, Abraham, Isaac, Jacob, Joseph, Melchisedec, &c., i Dduw a'i addoliad, oddiwrth y byd llygredig. Y mae gelyniaeth y ddau hâd yn ymddangos o hyd, trwy yr holl oesoedd boreuol hyn. Yn hanes meibion Noah a'u gwasgariad, rhoddir i ni olwg gynnwysfawr ar ddechreuad cenedloedd y ddaear, a theyrnasoedd y byd; cymsygiad ac amrywieth ieithoedd y byd; dechreuad Ninifeh a Babilon, dwy o'r dinasoedd mwyaf a fu erioed. Oni buasai i'r Arglwydd roddi i ni yr hysbysrwydd hwn, buasem yn ymbalfalu yn y tywyllwch yn hollol, agos, am yr holl hen oesoedd y byd, a'r hyn a ddygyddodd ynddynt. Ceir yma hanes am y rhyfel cyntaf a fu yn y byd erioed (pen. xiv.) dystyry Sodom a Gomorrah; ffridiad y Môr Marw yn ganlyniol i hyny, yr hwn sydd wedi dal sylw pawb trwy y pethau neillduol o briodol iddo rhagorol un môr arall.

Er fod y llyfr hwn yn neillduol o werthfawr a defnyddiol o ran y trysorau digymhar sydd ynddo o hanesiaeth boreuol pob peth; etto yn benaf y mae ei werth yn amhrisadwy oblegryd y wybodaeth a roddir i ni ynddo am Dduw ein Creawdwr; ein cyflwr dan y cwymp fel pechaduriaid truenus; yr addewid o Waredwr; ac effeithioldeb yr addewid hâno i ddwya pechadur yn ol at Dduw, a'i nerthu i rodio gyda Duw. Hyfryd yw gwledd pechaduriaid yn waredigion, a'r cymundeb rhydd, cyfeillgar, ar sail yr addewid rad, sydd rhyngddynt hwy á Duw—gofal Duw am ei bobl yn mhob amgylchiad, a'u flyddondeb hwythau iddo. Y mae hanes Joseph yn rhagori clod, gwedi ei ysgrifenu yn annynwaredadwy, ac yn anghymarol yn holl hanesion y byd. Y mae ynddo brophwydoliaethau sydd yn yr holl oesoedd yn cael eu cyflawni hyd heddyw, yn dadguddio éanger trefn Duw; ei hysbysrwydd o'i holl ffridiad a'i amcanion erioed; ac yn brawf diamhieuol o ddwyfoldeb y llyfr hwn. Pen. ix, xlix.

Yn ngeiriau Lamech wrth ei wragedd—Noah wrth ei feibion—ac yn ngeiriau Isaac a Jacob yn bendithio eu meibion, cawn, yn ol barn y beirniad mwyaf dygredig,* y brydyddiaeth hynaf yn y byd, a hâno wedi ei chyfansoddi dan ddwyfol ddylanwadau; ac yn cynnwys prophwydoliaethau am 'ansawdd ac amgylchiadau holl genedloedd y ddaear hyd ddiwedd amser.† Y mae argraff ddwyfol i'w ganfod ar yr holl llyfr, yn cynnwys dechreuad dadguddiad dwyfol i ddyinion, a sylfaen y cwbl a ddadguddiwyd i'r eglwys yn yr amrywiol oesoedd wedi hyny. Mae y cwbl yn yr Hen Destament a'r Newydd yn cyfeirio at yr hanesiaeth a'r dadguddiad boreuol cynnwysedig yn hwn.

Ar y llyfr hwn, heblaw esbonwyr cyffredia o'r Bibl, gwel Andrew Willet, Henry Ainsworth, A. Fuller, a Dr. Francis Roberts on the Covenants.‡

GENI, GENE DIGAEATH—FA, (gân) Gr. γενεαι; cenedlu, esgor, cael dechreuad; cenedliad, esgoriad, dechreuad; esgoreddfa.—'Cany y meibion a ddaethant hyd yr anedigaeitha.' Esa. 57. 3. Dr. M. Genedigaeth naturiol ydyw, pan y byddo plentyn yn

* Gwel Egeob Lowth *De Sacra Poesi Heb. Prael.* 4.

† In his positae fuerint, non modo Israeliticae gentis, sed et humani etiam generis fortunae. *Ibid.*

‡ Cyfeirir y darlennydd ymchwilgar hefyd at walth rhagorol y Dr. Hengstenberg on the Pentateuch. Graves, *Lectures on the Pentateuch.* Robertson's *Clavis Pentateuchi.* Jamieson's *Critical and Practical Exposition of the Pentateuch.*—C.

cael ei eni yn mhen naw mis wedi ei genedliad. Mae rhai yn cael eu geni yn mhen saith neu wyth mis; y rhai a enir yn mhen saith mis ydynt yn fwy tebygol i fyw na'r rhai a enir yn mhen wyth mis; am mai achos y cyntaf yw cryfder y plentyn, ac achos y llall yw gwendid y fam. Nid yw plant wyth mis ond yn anaml yn byw.

Am fod dyn yn cael ei eni mewn pechod, neu yn bechadur, mae yn cael ei eni i flinder a hebwl. Job 5. 7. a 14. 1. 'Dyn a aned i flinder;' hyny yw, dyna ei ran a'i etifeddiath; mae blinder yn etifeddiath i ni trwy dadogaeth, fel yr ydym, hll ac eppil, yn bechaduriaid. Hefyd, y mae tueddffryd naturiol ynddo i bechod, a thrwy hyny i flinder. Mae y fath gysylltiad rhwng pechod a blinder, fel mae yr un gair Hebraeg (כסל) yn arwydd pob un o'r ddau. Dyma holl gyfoeth dyn yn ei enedigaeth, sef pechod a blinder.

'Yr Arglwydd a gyfrif pan ysgrifeno y bobl, eni hwn yno.' Ps. 87. 6. 'Yr Arglwydd a gofnododd, pan ysgrifonodd y bobl, y byddai yr enw hwn gael ei eni.' Gwel Romaine's *Letters*, let. XXXI. Tebygol fod y geiriau yn rhagfynegi geni yn Sion y mwyaf a aned, neu a enir byth, sef y 'Bachgen a aned, a'r Mab a roddwyd.' Esa. 9. 6.

In their records to them it shall,
By him be made appear
Of Zion, that the CHIEF of ALL
Had his beginning there.

J. Hopkins.

1. Ganed Crist o forwyn, ac nid o wraig, yn ol trefn natur: 'Wele, morwyn a fydd feichoig, ac a esgor ar fab, ac a eilw ei enw ef, IMMANUEL.' Esa. 7. 14. Mat. 1. 23. Nid trwy nerth a rhinwedd y geiriau yn nghredigaeth dyn, 'Ffrwythwch ac amlhewch,' ond trwy nerth yr Ysbyrd Glân, y cenedlwyd dynoliaeth Crist, o sylwedd y Forwyn Fair. Gan ei genedlu o *sylwedd* y forwyn, y mae yn wir hâd y wraig—hâd Abraham—mab Dafydd—a mab y forwyn; trwy hyny mae yn Fab dyn—yn Frawd wedi ei eni erbyn caledi—yn agos berthynas—ac yn gyfathrachwr â ni. Yr oedd y Tri Pherson yn gweithredu yn neillduol yn nghenedliad dynoliaeth Crist: y Tad yn trefnu ac yn parotol; yr Ysbyrd Glân yn gweithredu yn nerthol yn ffurfio y ddynoliaeth o sylwedd y forwyn; a'r Mab yn cymered y ddynoliaeth a ffurfliwyd i undeb personol âg ef ei hun—a'r cwbl yn yr un hynnydyn. Ps. 40. 6, 7. Heb. 10. 5. Luc 1. 35. Heb. 2. 16. Y benaf o weithredoedd y Duw-dod yw hon; yn yr hon y mae yr amlygiad mwyaf o gariad, doethineb, a gallu dwyfol, a welir byth. 'Pan gymerodd y Mab arno waredu dyn, ni ddiystyrododd fru y wryf.' Yr oedd hyn yn angenrheidiol, i'w wneuthur, o ran ei Berson, yn Gyfryngwr addas. **EDR. CYFRYNGWR.**

2. Ganed ef hefyd yn ddihechod. Er ei fod yn Fab dyn, etto, am genedlu ei ddynoliaeth yn oruwch-naturiol, sef nid trwy rym y geiriau 'ffrwythwch ac amlhewch,' ac nid yn ol deddf a threfn natur yn nghenedliad pawb, o sylwedd y forwyn, nid oedd yn lwyndau Adda, nac yn nghyfammod Adda; am hyny yr oedd yn hollol rydd oddiwrth euogrydd y trosedd cyntaf, a'r llwgr canlynol i hyny. Anadass yw dywedyd fod Crist dan y cyfammod gweithredoedd, ac iddo gyflawni hwnw; pe buasai felly, buasai yn euog o'r trosedd o hono, ac yn gyfranog o'r holl lwgr a darddodd o hyny. Nid aeth dano chwaith wedi ei eni; canys yna buasai holl ddeiliaid y cyfammod hwnw i gyd yn gadwedig. Yr oedd ef yn ben-cyf-ammodwr mewn cyfammod arall hollol wahanol oddiwrth y cyfammod hwnw âg Adda, ac un mwy goruchel a gogoneddus, i'r dyben o gyfyodi rhai o ddeiliaid y cyfammod toredig hwnw, a ddetholodd Duw, o'i ben-arglywyddiaeth a'i ras, odditan felldith y cyfammod hwnw, a holl effeithiau y cwymp mawr: i gwblhau hyny yr oedd yn rhaid fod ganddo ddynoliaeth,

a hōno yn ddihechod. *Peth sanctaidd oedd yn ei enedigaeth.*

3. Ganwyd ef yn ddynd bach fel ninnau, ac yr oedd yn derbyn magwraeth, ac yn cynnyddu yr un fath a phlant eraill: 'Yr Iesu a gynnuyddodd mewn doethineb a *chorpholaeth*.' Luc 2. 52. Yr oedd holl fychanrwydd a gwendidau dibechod y natur ddynol yn perthyn iddo, yn ei febyd a'i leuenctid. Rhwymwyd ef mewn cadachau; bu yn derbyn magwraeth naturiol oddiwrth ei fam, a phob cymhorth ac ymgeidd angenrheidiol i gyffwr mebyd fel eraill. Luc 2. 12.

4. Ganwyd ef yn yr amgylchiadau mwyaf isel; mewn aman, neu ystabl, y ganed ef; a'i fam a'i dododd mewn preebh yno i orwedd, am nad oedd iddynt le yn y lletty—yr oedd lle i eraill, ond nid iddynt hwy; am fod, tebygol, yn gwedd yn ddoadaid, a'u meddianau ond ychydig i dalu eu ffordd. Fel hyn, ein Harglwydd, ac yntau yn gyfoethog, er ein mwyn ni a aeth yn dlawd, fel y cyfoethogid ni trwy ei ddiol ef. 2 Cor. 8. 9. Luc 2. 24. Lef. 5. 7. Amos 9. 11.

5. Ganwyd ef yn Bethlehem, dinas fechan oddeutu chwef milltir o Jerusalem, yn ol y brophwydoliaeth eglur am dano. Mic. 5. 2. Mat. 2. 6. Y dref lle y bu Dafydd. Ioan 7. 42.

6. Ganwyd ef hefyd yn nghyflawnder yr amser a drefnwyd yn fwyaf cymhwys ac addas gan ddoethineb dwyfol, ac y rhagfynegwyd am dano gan y prophwyd. Gal. 4. 4. O herwydd llawer o ddybenion hysbys i Dduw, nid oedd yn addas iddo gael ei eni yn gynt na chwedli hyny. Cafodd y byd brawf digonol o annigonolrwydd *pob peth* i achub a dwygio plant dynion pechadurus, cyn geni yr Achubwr mawr. Daeth pan oedd y byd yn llawn o drigolion, a theyrnas Satan, trwy rym y bedwaredd ymerodraeth Daniel, yn ei chadernid mwyaf. Daeth pan oedd mwyaf angen am dano, a phan oedd amynedd y saint yn dysgwyl am dano agos a darfod mewn anobaith, ond fel yr oedd ffydd yn ngwironedd addewidion Duw yn eu cynnal. Ganed ef pan yr oedd y deyrn-wialen wedi ymadael o Judah yn marwolaeth Herod Fawr, yn ol prophwydoliaeth Jacob am dano. Gen. 49. 10. Gwedi marwolaeth Herod, daeth Archelaus i'r orsedd, ond dlorreddwyd ef yn fuan gan ymerawdwr Rhufain: gwedi hyny, rhagiawiaid dan ymerawdwr Rhufain fu yn llywodraethu arnynt, hyd nes dinstyrwyd eu dinas, ac y gwasgarwyd hwy o'u gwlad. **EDR. DEDDFWR.**

7. Er ei eni mewn amgylchiadau tlawd a gwaed, nodwyd ei enedigaeth gyda pharech neillduol gan drigolion dysglaer y goleuni; a thywlltwyd yr Ysbyrd Glân ar rai o breswylwyr daear i ganu anthem o orfoledd a mawl ar yr achos mwyaf gogoneddus a gorfoleddus a fu erloed ar y ddaear. Bu holl angelion Duw yn ei addoli, a chanodd sér y boreu, wedi hir ddysgwyl cyflawniad y prophwydoliaethau am dano, gan orfoledd a syndod wrth y weithred fwyaf rhyfedd a welsant, neu a welant byth. Llamodd Ioan Fedyddiwr yn nghroth ei fam o lawenydd; pynciodd Elizabeth a Mair yn rhagorol ar yr achos; Zacharias dduwiol a'r bugelliad, yn nghyd â'r hen Simeon ac Anna, a foliannasant Dduw yn beraidd-hyfyrd am ei ryfeddodau, yn hyn, i feilion dynion. Yn fuan wedi ei eni, daeth doethion o'r dwyrain i arhegu y mab bychan fel brenin yr Iuddeon, wedi cael eu harwain i'r lle yr oedd gan ei seren. 'Gwelsom ei seren ef yn y dwyrain,' meddant, 'a daethom i'w addoli ef.' Mat. 2. 2. **EDR. DORTHION.**

'Y rhai ni aned o waed, nac o ewyllys y cnawd, nac o ewyllys gwr, eithr o Dduw. Ioan 1. 13. 'Y rhai ni aned o waed,' sef yn ol deddf natur; 'nac o ewyllys y cnawd,' fel y ganed Ismael o ewyllys y cnawd yn Sarah i gael plant; 'nac o ewyllys gwr,' fel yr oedd ewyllys Isaac i Esau gael y fendith; 'eithr o Dduw' yn gwbl: ynddo ef yr oedd yr achos

cynhyrfol; ei ras a'i ewyllys da ei hun a'i tueddodd i drugarhau wrthyt; efe a weithredodd yn nerthol ynddynt i'w cyfnawid, ac i roddi ei anian yn eu calonau; efe a'u derbyniodd yn rasol fel ei blant, ac a ymddygodd fel Tad tu ag atynt. Y rhai a aned fel hyn yn rasol o Dduw ydynt yn gweled gwerth ac addasrwydd yn Nghrist, ac yn gwneuthur derbyniad cyflawn o hono. Edr. ADENEDIGAETH.

'Dy drigfa a'th enedigaeth sydd o wlad Canaan; dy dad oedd Amoriad, a'th fam yn Hittee.' Ezec. 16. 3. Yr wyt mor hynod o lygredig a ffaidd a phe buasit wedi dy eni o'r gwaethaf o'r Canaanaid, y rhai a orchymynodd Duw eu hollol ddystrywio oblegid cyflawredd. Gen. 10. 25. a 15. 16. Lef. 18. 25. Deut. 7. 2. 1 Bren. 21. 26. Nid oedd dechreuad y genedl Iuddewig ddim gwell na'u dechreuad hwythau; yr Arglwydd a dosturiodd wrthyt o'i rydd ewyllys a'i drugaredd ei hun; ac a waeth iddynt ragori ar eraill trwy ei ymgeledd rasol gyflawn iddynt.

GENEDIGAETH-FRAINT. Edr. BRAINT.

GENI, (gan) gweddau, dalâu, cynnwys.—'Y mae llawer yn geni ynddo.' Ezec. 23. 32.—'Am nad yw fy ngair i yn geni ynoch chwï.' Ioan 8. 37.—'Can nad oes lle i'r gair meui ynochwï.' W. S. Y mae yr un gair *γεννησις*, yn cael ei gyfieithu *gânau*, yn Marc 9. 2.—*dal*, Ioan 2. 6.—*cynnwys*, Ioan 21. 25.—*derbyn*, 2 Cor. 7. 2. Yr oedd eu calonau mor llawn o dywyllwch, rhagfarn, a gelyniaeth yn erbyn yr Arglwydd Iesu, fel nad oedd lle i'w air ynddynt. Nid ydyw yn dywedyd, nid ydych yn gwraudo fy ngeiriau, neu nid ydyw yn cael llawer o le ynoch, ond nid oes lle i fy ngair i ynoch; y mae y meddwl yn ei wrthod, a'r galon yn nghaudd yn ei erbyn. Os bydd o lesâd i ni, rhaid i'r gair êni ynom, fel ymborth iachus i fod yn fâgwraeth i ni; neu gyfferi meddyg-iniaethol i'n hiachâu. Y sawl nad ydyw y gair yn geni ynddynt, o ran eu hadnabyddiaeth, a'u cymeradwyaeth o hono, i'w ddefnyddio i'r dybenion y mae pob rhan o hono wedi ei roddi, y maent dan lywodraeth y nwydau mwyaf echryslon, fel yr Iuddeuon yma, am ladd yr Arglwydd Iesu. Jer. 22. 21. Exod. 6. 9. Mat. 13. 15, 20, 21. Act. 17. 19, 20, 21. 1 Cron. 2. 14.

GENNESARET, yr un a Chinnereth. Jos. 19. 35. Y tir Gennesaret o du y gorllewin i Fôr Tiberias, yr hwn a elwir Llyn Gennesaret. Luc 5. 1. O du y dehau i ddinas Cinnereth yr oedd gwastad-dir gyd âg afon yr Iorddonen, hyd y Môr Marw; a hwn, tebygol, yw tir Gennesaret.

GERA, גֵּרָא [*pererindod*] 1. Tad Ehwd. Barn. 3. 15.—2. Tad Simeï. 2 Sam. 16. 5.—3. Mab Benjamin. Gen. 46. 21. Fe allai yr un a mab Bela (yn ol 1 Cron. 8. 3, 5.) cyntaf-anedig Benjamin.

GERAH, ugeinfed ran o siel: ugain gerah yw siel. Exod. 30. 13. Y bath Iuddeuaidd lleiaf ydoedd.

GERAR, neu GERARAR, dinas y Philistiaid, yn y dehau-orllewin i wlad Canaan, nid yn nebell o Beer-seba a Gaza. Yr oedd tiriogaeth Gerar yn cyrrhaedd yn mhell i Arabia Garegog. Yr oedd dan lywodraeth breinioedd a enwid Abimelech: bugelliaid un o honynt a ymyronasant â bugelliaid Isaac, am y ffynonau a gloddiasant. Gen. 10. 19. a xx, xxvi. Dywedir i Judas Maccabæus gael ei wneuthur yn llywodraethwr penaf ar Ptolemais hyd y Gerrheniaid. 2 Mac. 13. 24.

GERGESIAID, preswylwyr Gergesa, tu hwnt i Fôr Tiberias. Yn y wlad hon, pan yr aeth yr Arglwydd Iesu iddi, y cyfarfu dau ddieffig âg ef. Mat. 8. 28. Edr. GADARA.

GERMAIN, (garm) wylofaïn, griddfan.

Pan eisteddo ar faïnc y frawd,
Fe glyw y tlawd yn *germain*.
E. Prye, (Pa. 9. 12.)

GERSON, Heb. גֵּרְשׁוֹן [*dyeithr yno*] mab Moses a Sephorah. Exod. 2. 22. a 18. 3. 1 Cron. 26. 24.

GERSON, Heb. גֵּרְשׁוֹן [*ei alltudiaid*] mab hynaf Lefi. Num. 3. 17. Rhifedigion teulu Gerson pan ddaethant o'r Aipht oeddynt 7500. Teuluoedd y Gersoniaid a wersyllasant ar y tu ol i'r tabernacl tu a'r gorllewin. Gweinidogaeth tylwyth y Gersoniaid oedd dwyn lleni y tabernacl, ac Ithamar, mab Aaron, oedd i'w llywodraethu yn eu gwasanaeth. Num. 3. 21—25. a 4. 24—28. Rhoddydd iddynt dair ar ddeg o ddinasoedd yn ngwlad Canaan. Jos. 21. 27—33. 1 Cron. 6. 71—76. Yr oedd dwy gangen i deulu Gerson, sef Laadan a Simeï; penaethiaid meibion Laadan yn nyddiau Dafydd oeddynt Jehiel, Zetham, a Joel; Selomith, Haziel, a Haran; a meibion Simeï oeddynt Jahath, Zizah, Jeus, a Beriah. 1 Cron. 23. 7—11. Meibion Jehiel, Setham a Joel, oeddynt olygwyr ar drysorau tŷ yr Arglwydd. 1 Cron. 26. 21, 22.

GERWIN—DEB, (garw) agarw, afrywog, llym, dyscethrin, ystyfnig.—'Y cyfoethog a etyb yn erwin.' Diar. 18. 23. Effaith cyfoeth ar ddynton ansanctaidd yw eu gwneuthur yn afrywog a sarug, gan hyderu ar eu cyfoeth yn lle ar yr Arglwydd. Exod. 5. 2. 1 Sam. 25. 10, 11. Iago 2. 3. Jer. 49. 16.

GESEM, GASMU, Arabiad oedd yn mysg gwrthwynebwyr Nehemiah i adeiladu Jerusalem. Neh. 6. 1, 6.

GESUR—IAID, Heb. גֵּסוּר [*golwg y dyffryn*] 1. Dinas neu wlad o du y dehau i Damascus, a thu y dwyrain i'r Iorddonen. Pa un ai Canaanaid ai Syriaid oedd y Gesuriaid, nid yw yn amlwg. Ni yrodd meibion Israel allan na'r Gesuriaid, na'r Maachathiaid, eithr trigasant yn mhllith meibion Israel; ond Jair a ennillodd Gesur. Jos. 13. 11, 13. 1 Cron. 2. 23. Yn amser Dafydd, Talmal oedd frenin Gesur, merch yr hwn a briododd Dafydd, ac yr oedd yn fam i Absalom. I Gesur y ffordd Absalom, wedi ladd ei frawd. 2 Sam. 13. 37.—2. Gesur, neu Gesuri, oedd le y tu dehau-ddwyrain i wlad y Philistiaid. Dafydd a'i filwyr a ruthasant ar y Gesuriaid pan oeddynt yn trigo yn Siclag. 1 Sam. 27. 8.

GETHER, Heb. גֵּתֵר [*dyffryn profedigaeth*] mab Aram, mab Sem. Gen. 10. 13.

GETHSEMANE,* Heb. גֵּתְשֵׁמָנִים [*dyffryn yr olew*, neu *olew-wryf*] pentref ar fynydd yr Olew-wydd, yn agos i Jerusalem; yn mha le yr oedd, tebygol, olew-wryf. Yma y byddai ein Hiachawdwr yn ymneillduo yn aml o Jerusalem; ac mewn gardd yn agos yma y bu yn ei ymdrech chwerrw yn chwysu y gwaed yn ddfanau i'r llawr, lle y daliwyd ef gan Judas a'i fyddin. Mat. 26. 36—50.

GEUDAB, neu GEUDEB, (gau) celwydd, twyll.—'Geudab yw meibion gwyr.' Ps. 62. 9. Wrth ei deallir pob math o ddynton, gwreng a boneddig, isel radd ac uchel radd, y tlawd a'r cyfoethog; Ps. 49. 2. I'w gosod oll gyd â'u gilydd yn y clorian i'w pwyso, a gwegi (*תָּרְחָל*, *anadl*) neu *ewyn dwfr*, yn y pen arall, y maent yn nghyd (*יָרֵחַ*) yn ysgafnach na hwnw.

* Tebygol mai enw ydoedd ar fâc bychan, neu ardd, uchydig allan o Jerusalem, dros yr afon Cedron, ac wrth droed mynydd yr Olew-wydd. Mae y man a nodir allan yn awr fel yr ardd yn mha un y bu ein Hiachawdwr yn ei ymdrech chwerrw, yn 250 o droedfedd i'w gwar, yn cynnwys wyth o goed olew-wydd hen lawr, ac wedi ei gylchynnw â mur isel o geryg rhydd. Gwel Robinson's *Researches in Palestine*.—C.

Nid oes dim yn yr holl greadigaeth yn ysgafn na hwynt. 'Pan gyfodant yn y clorian,' Dr. M. sef pan y pwysir hwynt yn wirloneddol, ni cheir dim yn ysgafn-ach. Am hyny nid ydynt yn wrthdrysychau i'w hofni, nac i ymddiried iddynt; ond dysgwylw'n wrth Dduw yn unig, ac ofnau ef, yr hwn yn unig sydd â mawr-ecdd yn perthyn iddo. Esa. 14. 15, 17. Dan. 4. 35. Rhuf. 3. 4.

GEWYN, (gaw) gŕeuy'n, cyhyr. Y gewynau, neu y cyhyrau, ydynt y rhanau cnawdol, neu y llinynau m'ân hyny o gorph dyn ac anifell, sydd fel rhaffau yn offeryniol i bob ysgogiad neu symudiad. Mewn addas-rywyd ymadrodd, gewyn yw dau ben y cyhyr, ag sydd yn ei gydoel ef wrth yr asgwrn. Byddai y cymalau yn hollol ddi-ddefnydd heb fod y gewynau: y gewynau sydd yn eu clymu hwynt wrth eu gilydd, ac yn peri pob ysgogiad o'r eiddynt. Y mae gewyn addas i bob ysgogiad a symudiad o'r holl aelodau; a chan fod aelodau yr holl gorph yn gofyn llawer o ysgogiadau, y mae yn rhaid bod nifer y gewynau yn dra lliosog; ond nid ydyw y difyniaethwyr (*anatomists*) yn cytuno yn nghylch eu nifer: rhal a gyfrifant 529; eraill 446; ac eraill 436.* Hyn sydd sicr, ni ddichen fod un ysgogiad, mewn un ffordd, nac mewn un gradd, y tu fewn neu y tu allan, heb fod gewyn yn perthyn i'r ysgogiad hwnw. Y mae llawer o'r gewynau, neu yn hytrach y cyhyrau, weithiau yn cyd-weithredu i gwbwlhau yr un gorchwyl. Mae Dr. Nieuentyth yn cyfrif cant o gyhyrau yn gweithredu bob tro yr anadlo dyn. Anadlu sy fendith angenrheidiol i ni bob mynydd o'n bywyd; etto, ychydig ydym ni yn ei ystyried pa fath drefniad amrywlog o bethau yn cyd-weithredu yn hawdd, yn gyflym, ac yn ddidrysni, sydd angenrheidiol tu ag at gael y fendith h'ono yn ddirwystr. Y mae y rhanffwyaf o ysgogiadau pob rhan o'r corph wrth ewyllys dyn; ond y mae rhai o honynt heb fod felly, megys ysgogiadau y galon, yr ysgyfaint, y coluddion, &c., sef yr ysgogiadau sydd angenrheidiol at gynnalieith bywyd y creadur. Rhaid i'r rhanau hyny o'r corph weithio pan fyddo y creadur yn cysgu; am hyny mae eu hysgogiadau, fel mynediadau y cyrph nefol, yn cerdded wrth orchymyn Duw. Ond yr ysgogiadau angenrheidiol i gerdded, gweithio, gostwng, codi, &c., maent oll wrth ewyllys y creadur. Byddai yr ysgogiadau hyn yn anghyfleus, ac yn anhyfyrd, pe na byddent felly. Y mae cyflymdra ysgogiadau y cyhyrau i'w ryfeddu yn fawr. Ysgogiadau y tafod, pan fyddo un yn areithio, ydynt amrywlog, cyflym, a diball; ac mae cyhyr yn gweithredu pob un o'r ysgogiadau: pe pallai un o'r cyhyrau weithredu, byddai pall yn yr ymadrodd yn y fan. Y mae pob sill a swinr yn gofyn ysgogiad y tafod a'r genau priodol i'r sill h'ono; y mae amryw sillau yn yr un gair, ac amryw eiriau yn yr un darn o ymadrodd; etto areithia un am oriau heb ball yn sain un sill.—Y mae nerth y gewynau yn dra rhyfedd. Rhaid i'r nerth bob amser fod yn fwy na'r pwys i'w godi, neu ei symud; i.e. weithiau yn fwy na chan cymaint, gan fod y gewyn yn tynu megys y fraich feraf i'r dafn. Dywed Borelli enwog, fod gewyn yr ysgwydd, a elwir *deltoïdes*, yn arfer nerth 60,000 o bwysau, pan fyddo y fraich yn dal 60 pwys. Pe llamall dyn o gant a hanner o bwysau ddwy droedfedd oddiar y ddaear, byddai raid i'r gewynau roddi nerth 3000 o bwysau. Y mae y galon yn rhoddi nerth 100,000 o bwysau bob ergyd, wrth dywallt y gwaed dros yr holl gorph. Y mae nerth y gewynau yn llawer lawn mwy mewn rhai dynion na'u gilydd. Dywedir am un William Joy, o Gent, iddo godi dwy fil a chant o bwysau o blwm o flaen y brenin William III.; iddo orchfygu nerth ceffylau cryddon, a'u tynu ar ei ol, er eu gyru ffordd arall; ac iddo dori rhaffau cryffon fel tori edef.—Y mae y

cyhyrau gwedi eu haddasu i ysgogiadau y cymalau; y maent yn gweithredu trwy fyrhau, ac nid mewn un ffordd arall; pan fyddo y gweithrediad yn darfod, mae y gewyn yn ymollwng i'w agwedd flaenorol; ond nid yw yn rhoddi allan ddim nerth. Un gewyn sydd yn plygu, ac un arall yn unioni y fraich, a phob aelod arall. Nid oes yr un o honynt yn rhwystr i'r llall, er amled ydynt yn nghorff dyn. Y maent weithiau yn myned trwy eu gilydd, fel edef trwy grai y nodwydd, i ragflaenu pob anghymwysder a fyddent heb hyny i'r corph; megys gewynau y bodiau a'r bysedd. Mae y gewynau sydd yn myned o'r goes i'r traed â rhwymyn am danynt yn y ffer; ac heb hyn byddent yn anhardd ac yn anaddas i'w gwaith.—'Ofnadwy a rhyfedd y'n gwnaed!' Gwel Keill & Cheyne's *Anatomy*. Dr. Paley's *Natural Theology*.

'Oblegidd cyffwrdd â chyswllt morddwyd Jacob, ar y gewyn a gillodd.' Gen. 32. 32. Y mae y gair *Jacob* gwedi ei adael allan yn wallus yn mhob argraffiad o'r Bibl yn Gymraeg, ond yr argraffiadau yn 1698, 1728, 1769, a'r Bibl pedwar-plyg 1770. Edr. JACOB.

GEZER, dinas yn agos i Joppa, yn rhandir Ephraim; y Canaanead a breswylasant yn mysg yr Ephraimaid yn Gezer. Barn. 1. 29.—Yr oedd Gezer arall o du y dehau-orllewin i wlad Canaan, trigolion pa un a ddyfethodd Dafydd a'i filwyr, pan oeddynt yn trigo yn ngwlad y Philistiaid. 1 Sam. 27. 8.

GIAH, *Heb.* גיא [*gays*] dyffryn yn agos, tebygol, i Gibeon. 2 Sam. 2. 24.

GIAU, **GIEUYN**, (gi) arferir y geiriau hyn yn yr un ystyr a *gewyn*, yn ein cyfieithiad ni o'r Bibl; er y byddai yn ddymunol, er mwyn gwahaniaethu a llefaru yn eglur, arferyd y gair *cyhyr* i arwyddo y peth a elwir *muscle*; *gewyn*, *tendon*; *giau*, *nerve*; a *gieuyn*, *nerve*. Job 10. 11. a 30. 17.—'A'th war fel gŕeuy'n halarn:' sef yr wyt yn war-galed, yn amhlygedig, ac yn gyndyn, yn dilyn dy ffyrdd drygionus. Esa. 48. 4.—Wrth gŕiau yn Ezeq. 37. 4. gellir deall grym, cryfder, ac addasrwydd i weithredu.

GIBBAR. Pymtheg a phedwar ugain o'r hiliogaeth a ddychweasant o'r caethiued. Ezra 2. 20.

GIBBETHON, *Heb.* גבתון [*ei ddyrhaftiad*] dinas yn Dan, a roddwyd i'r Lefiaid; a hwyrach mai yr un yw a Gabbatha. Baasa mab Ahiah a laddodd Nadab mab Jeroboam yn Gibbethon. 1 Bren. 15. 27. a 16. 15. Jos. 21. 23.

GIBBEAH, *Heb.* גבעה [*gryn*] dinas yn sefyll ar fryn yn llwyth Benjamin. Yma y ganwyd ac y trigodd y brenin Saul; am hyny galwyd hi Gibeah Saul. Esa. 10. 29. 1 Sam. 10. 26. a 14. 2. a 15. 34. Yr oedd ei thrigolion yn hynod o lygredig yn amser y Barnwyr, fel y tystia yr hanes dychrynlyd am eu hymddygiad tu ag at wraig y Lefiad, yn Barn. xix.—'Dyddiau Gibeah,' neu 'amser Gibeah,' a arwyddocant amseroedd pan y byddo drygioni ac anwireddau cywillyddus yn cael eu gwneuthur a'u hamddiffyn. Hos. 9. 9. a 10. 9.

GIBEON—**IAID**, *Heb.* גבעון [*gryn*]. Yr oedd Gibeon yn sefyll ar fryn oeddeutu pum milltir o du y gogledd i Jerusalem. Gelwir hi hefyd Geba neu Gaba. 2 Sam. 5. 25. cymh. a 1 Cron. 14. 16.

Y Gibeoniaid oeddynt o dylwyr yr Heffaid, ac yr oeddynt yn preswyllo mewn pedair o ddinasoedd, sef Gibeon, Chephira, Beeroth, a Ciriath-jearim. Trwy gyfrwysdra a thwyl, llwyddasant i gael ammod heddwch â Josuah, a thywysogion y gynulleidfa a dyngasant wrthynt. Am y twyll y wnaethant, rhoddodd Josuah hwynt yn gymynwyr coed, ac yn wehynwyr dwfr i Israel, i'r gynulleidfa, ac i allor yr Arglwydd. Jos. ix. Parhaodd y Gibeoniaid yn ffyddlawn i Israel dan y beichiau a roddodd Josuah arnynt; er hyny, y

* Gwel Keill's *Anatomy*, p. 293, 3rd Edit.

brenin Saul, ar ba achlysur nis gwyddom, o'i serch i feibion Israel, a laddodd lawer o honynt. Anfonodd yr Arglwydd, yn amser Dafydd, dair blynedd o newyn ar y wlad, o achos y creulondeb hwn: Y mae y farn yn cael ei symud trwy grogi saith o feibion Saul gan y Gibeonaid, i'r Arglwydd, yn Gibeath Saul. 2 Sam. xxi. Er yr amser hwn nid oes genym ni hanes am y Gibeonaid fel pobl wahanedig: tebygol eu bod hwy, yn nghyd âg eraill a roddwyd gan Dafydd a Solomon at yr un gwasanaeth, yn cael eu galw, 'y Nethiniaid,' neu *rai wedi eu rhoddi*. 1 Cron. 9. 2. Ezra 8. 20. —Hwy a gaethgludwyd gyd â'r Iuddewon i Babilon, a'r rhan fwyaf o honynt a arossant yn Casiphia, a'r lleoedd oddi amgylch; ond 392 a ddychwelasant gyda Zorobabel, a 220 wedi hyny gyd âg Ezra, ac a drigasant yn Ophel, yn Jerusalem, a lleoedd eraill; a Siha a Gispaa oeddnt olygwr arnynt. Ezra 5. 28. a 8. 20. Neh. 3. 26. a 10. 28. a 11. 21.

Yn agos i Gibeon y dystyriodd yr Arglwydd lawer o'r Canaanid oedd yn ymladd yn erbyn Josuah, trwy frwr arnynt geryg cenlysg mawrion o'r nefoedd, tra yr ydoedd yr haul a'r lleuad yn sefyll ar dddeysiad Josuah. Yn goffadwriaeth o hyn, gosodwyd maen mawr i fynu yn Gibeon. Jos. 10. 10. 2 Sam. 20. 8. Esa. 28. 21. —Bu ymladdfeydd rhwng milwyr Dafydd a milwyr Isobeth, wrth llyn Gibeon, a lladdwyd Asahel yno. 2 Sam. 2. 13. a 3. 30. Yn niwedd teyrnasiad Dafydd, ac yn nechreu teyrnasiad Solomon, cawn hanes fod y babell ac allor y poeth-offrwm yn Gibeon; a hōno oedd uchelfa fawr. 1 Bren. 3. 4. 1 Cron. 16. 39. a 21. 29, 30. 2 Cron. 1. 3. Pa bryd, gan bwy, nac ar ba achlysur, y symudwyd y babell a'r allor yno, nid ydynt wedi eu hybysu.

Sonir am Glyn, a Llyn Gibeon. Fel yr oedd sefyllfa Gibeon ar fryn, tebyg fod glyn yn agos iddi, a llyn ynddo. Yr un yw a dyfroedd mawrion Gibeon. Esa. 28. 21. 2 Sam. 2. 23. Jer. 41. 12.

GIBLIAID. Edr. GEBAL.

GIDEON, neu GEDEON. *Heb.* גִּדְיוֹן [*dryllwr*] mab Joas yr Abiezriad, o lwyth Manasseh, a ddinas Ophrah. Barn. 6. 11. Gellw Dafydd *ef Jerubbaeth*, yn 2 Sam. 11. 21. Yr ydoedd yr Iuddewon yn ffeiddio yr enw *Baal* gymaint yr amser hwnw, fel y rhoddent *boeth* yn lle *Baal* yn yr enwau yn diweddau â Baal; megys *Isobeth* yn lle *Isbaal*. Ystyr y gair *boeth* yw *cwyloidd*. Wedi marwolaeth Barac a Deborah, meibion Israel a wnaethant ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd; a'r Arglwydd a'u rhoddodd hwynt yn llaw Midian saith mlynedd; sef o A.M. 2752 hyd 2759. Y Midianiaid a'u gorthrymasant hwy yn dost; daethant, yn nghyd â'r Amaleciaid, a meibion y dwyrain, fel locustiaid o amldra, i'r wisd i'w dystyriwio. Dinystrasant gnwd y ddaear; ac ni adawsant ddim ymborth i Israel, na dafad, nac eidon, nac asyn. Meibion Israel a wnaethant iddynt, rhag y Midianiaid, y llochesau sydd yn y mynyddoedd, a'r ogofeydd, a'r amddiffnyfeydd; ac aethant yn dlawd lawn o achos y Midianiaid. Yn y cyfyngder mawr hwn, gwaeddasant ar yr Arglwydd; yn ateb mae yntau yn anfon prophwyd i'w ceryddu: ond angel yr Arglwydd a ymddangosodd i Gideon fel yr oedd yn dyrnu gwenith mewn lle dirgel, ac a gadarnhaodd iddo y byddai iddo waredu Israel o law y Midianiaid, er ei waledd a'i dlodi e'i deulu. I gadarnhau ei fydd, parodd yr angel, a chyffryddiad ei fon, i dân ddyfod o'r graig, ac yau ei anrheg. Adn. 21. Wrth orchymyn yr Arglwydd, y mae yn bwrw i lawr allor Baal, ac yn adelladu allor i'r Arglwydd ar y graig hōno, yn ei galw 'IHOFAH SHALOM,' hyny yw, *yr Arglwydd a rydd heddwch*; ac a offrymodd boeth-offrwm ar yr allor, a choed y llwyn a dorodd efe i lawr. Gwyr y ddinas, gwedi creuloni am iddo fwrw i lawr allor Baal, a thori i lawr y llwyn yn ei hymyl, sydd yn bwgwal ei ladd. Ei dad a'i hamddiffynodd; 'A

ddadleuwch chwi,' medd efe, 'dros Baal? Os Duw yw efe, daledu'd drosto ei hun, am fwrw ei allor ef i lawr.' Galwodd ef y dwlwn hwnw Jerubbaal, hyny yw, *dadleued Baal*. Pan ddeallodd fod y Midianiaid a'u cynghreirwyr wedi croesi yr Iorddonen, a gwrsyllu yn nyffryn Jezreel, agos i 200,000 o rifedi, Ysbryd yr Arglwydd a ddaeth ar Gideon, udganodd mewn udgorn, ac Abiezer a aeth ar ei ol ef. Anfonodd genadau i Manasseh, Aser, Zabulon, a Naphtali, a daethant i fynu i'w cyfarfod hwynt. Yr oedd ganddo yn fuan lu o 32,000 o wyr. Trwy arwyddion y cnu gwlithog a'r cnu sych, y mae yr Arglwydd yn cadarnhau y byddai iddo waredu Israel trwy ei law ef. Profodd yr Arglwydd ef gwedi hyny, cyn rhoddi y fuddugoliaeth ryfedd iddo, trwy ddwyn ei lu o 32,000 i lawr i 300, wrth ffynon Harod: 'Rhy liosog yw bobl,' medd yr Arglwydd wrtho, 'i mi roddi y Midianiaid yn eu dwylaw, rhag i Israel ymogoneddu yn fy erbyn, gan ddywedyd, Fy llaw fy hun a'm gwaredodd.' Barn. 7. 2. Y noson hōno, cyfarwyddodd yr Arglwydd ef a Phurah ei lanc i fyned i wersyll y Midianiaid; clywsant un yn adrodd ei freuddwyd wrth y llall, am dorth haidd a welodd yn treiglo i wersyll y Midianiaid, ac yn taro pabell nes y dymchwelodd ac y syrthiodd. Dehonglodd y llall y breuddwyd; ei bod yn arwyddocaol y dymchwelai Gideon y Midianiaid. Pan gytbu Gideon adroddiad y breuddwyd a'i ddehongliad, efe a addolodd, ac a ddychwelodd i wersyll Israel; ac a ddywedodd wrth y gwyr, 'Fel y gwneilwyf fi, gwneith chwithau.' Efe a roddodd udgyrn yn llaw pob un o honynt, a phiserau gweigion, a lampau yn nganol y piserau. Gideon a waeddodd, 'Cleddyf yr Arglwydd a Gideon!' a'r holl bobl a waeddasant yr un peth. A drylliasant y piserau, ac a ddaliant y lampau yn eu llaw aswy, a'r udgyrn yn eu llaw ddeheu, i udganu â hwynt. Wedi eu llenwi â dychryn, y Midianiaid a ffoisant, a'r Arglwydd a osododd gleddyf pob un yn erbyn eu gilydd. Gwyr Ephraim a enillasant rydau yr Iorddonen, ac a ddaliant ddaou o dywysogion Midian, Oreb a Zeeb. Lladdwyd 120,000 o'r Midianiaid. Zeba a Salmunna, yn nghyd â phymtheg mil o wyr, a aethant dros yr Iorddonen; Gideon a'u hymlidiodd hwynt, a ddaliodd y ddaou frenin yn Carcor, ac a darfodd yr holl lu. Gideon â'i law ei hun a laddodd y ddaou frenin, gan ddial marwolaeth ei frodyr arnynt, ac a gymerth y colerau oedd am yddfau eu camelod hwynt. Gwyr Succoth a Phenuel a wrthodasant borthi llu Gideon, pan yr oeddnt hwy yn erlid ar ol y Midianiaid; a Gideon a'u dinystriodd hwynt gwedi hyny, am eu hanffyddlondeb a'u creulondeb iddynt yn eu cyfyngder. Gwrthododd Gideon arglwyddiaethu ar Israel yn ol eu dymuniad, gan ddywedyd, 'Yr Arglwydd a arglwyddiaetha arnoch' (adn. 23.) ond gofynodd clust-dlysau eu hysglyfaeth; canys clust-dlysau ar oedd ganddynt, am mai Ismaelïaidd oeddnt. Lledasant wisg, a thafiasant yno bob un glust-dlyws ei ysglyfaeth; a'u pwys oedd 1700 o siclau aur; sef £2380, heb law addurniadau eraill. Gideon a wnaeth o honynt ephod, ac a'i gosododd yn ei ddinas ei hun, Ophrah; a holl Israel a bateiniasant ar ei hol hi yno; a bu hyny yn dramgwydd i Gideon ac i'w dŷ. Yr oedd iddo ddeng mab a thriugain. Ar ol barnu Israel ddeugain mlynedd, bu farw mewn oedran tēg, yn nghylch A.M. 2798, cyn Crist 1200, ac a gladdwyd yn meddrod Joas ei dad, yn Ophrah yr Abiezriad. Ond ni wnaeth Gideon garedigrwydd â thŷ Gideon, 'yn ol yr holl ddaioni a wnaethai efe i Israel.' Barn. vi, vii, viii. Beth bynag oedd yn ngolwg Gideon wrth wneuthur yr ephod hon, yr oedd y weithred yn fetus, ac a fu yn achos o dramgwydd i Israel, ac o ddystryw i'w dŷ ei hun. Hwyraeth iddo feddwl fod yn addas iddo ef offeiriadu, gan i'r Arglwydd o'r blaen orchymyn iddo adelladu allor, ac offrymu poeth-offrwm arni iddo; neu iddo ei gwneuthur yn arwydd cofadwriaethol o'i fuddugoliaeth; beth bynag oedd yr achos,

yr oedd y weithred yn bechadurus, ac o ganlyniadau niwedeidd. Yr oedd yn fwy gofalus am wybod meddwl yr Arglwydd yn y dechreu cyn myned i ryfel a Midian, nag oedd yn y weithred hon. Y mae ei enw yn cael ei goffau gan yr apostol yn y gôf-restr anrhydeddus a rydd o wyr enwog am eu fydd a'u gwroldeb yn achos yr Arglwydd yn y byd. Y prophwyd a gyfeiria at y waredigaeth ryfedd a weithredodd Duw trwy Gideon a'i dri chanwr a'u piserau, eu lampau, a'u hudgyrn, fel yn gyngodol o waredigaeth fawr yr ofengyl trwy Grist. Trwy ychydig o bregethwyr tiodion yn seinio udgorn yr ofengyl, heb arfau yn y byd ond ofengyl ddysglaer, danlyd, gorchfygwyd y byd, y cnawd, a Satan, a'u holl luocdd; dymchwelwyd holl allorau gau-dduwiath yn y byd; a dyrchafwyd allor i Dduw yr heddwch, a gosodwyd ei addoliad yn wirioneddol i fynu yn nghalonau llawer o bechaduriaid. Esa. 9. 4, 5.

GIDGAD, *Heb.* גִּדְגָד [byddin barod i ryfel] mynydd yn anialwch Paran, rhwng Bene-Jacan a Jobthaba. Gwersyllod yr Hebreaid yno. Num. 33. 32.

GIHON, גִּיחוֹן [gorwyllt] 1. Un o geinciau yr afon a aeth allan o Eden i ddyfrhau yr ardd, ac oddi yno a ranwyd, ac a aeth yn bedwar pen. Gihon oedd un o'r pedwar pen ag sydd yn amgylchu holl wlad Cush, neu Ethiopia. Diammu fod Moses yn darlunio Eden a'r ardd wrth nodau digon amlwg a nodedig yn ei ddyddiau ef; ond yn nghylch yr afonydd y mae amrywiaeth nid bychan yn marnau awdwy. Calmet a Rhelad a farnant mai yr afon Araxes yw y Gihon, yr hon sydd yn tarddu yn Armenia, ac yn rhedeg i Fôr Caspia: Bochart, Wells, Brown, &c., a farnant mai y gaine ddywyreiniol o'r afon Euphrates yw Gihon, yr hon sydd yn rhedeg ar hyd ystlys gorllewin i Cush, Susiana, a Chusistan; ond nid oedd y gaine hon o'r Euphrates yn bod yn nyddiau Moses, medd Calmet. Edr. EDEN.—2. Rfynon, neu firwd, o du y gorllewin i Jerusalem, yn agos i ba un yr eneinwyd Solomon. 1 Bren. 1. 33. Hezechia a argaeodd yr aber uchaf i ddyfroedd Gihon, ac a'u dug hwynt yn union oddi tanodd, tu a thu y gorllewin, i ddinas Dafydd. 2 Cron. 32. 30.

GILBOA, *Heb.* גִּלְבוֹא [cylch ymofyniad] mynydd yn sefyll dringain milltir i du y gogledd o Jerusalem, chwe milltir i'r gorllewin i Bethanah, ac yn y deheu o ddyffryn Jezreel. Yma y gorchfygwyd yr Hebreaid gan y Philistiaid, ac y lladdwyd Saul a'i dri mab. 1 Sam. xxxi. a 28. 4. 2 Sam. 1. 6, 21. a 21. 12. 1 Cron. 10. 1, 8.

GILEAD, neu **GALEED**, *Heb.* גִּלְעָד [carnedd y dystiolaeth] 1. Mab Machir, ŵyr Manasseh. Ei feibion oeddnt Jeezer, Helec, Asriel, Sechem, Semida, a Hopher. Gwladychasant tu hwnt i'r Iorddonen. Num. 26. 30, 31, 32.—2. Tad Jephthah, yr hwn, hwyrach, ydoedd o hillogaeth Gilead, mab Machir. Barn. 11. 1, 2.—3. Mynydd nodedig o du y dwyrain i'r Iorddonen. Yn y mynydd hwn y cyfammododd Laban a Jacob a'u gilydd. Gwnaethant garnedd o geryg, ac a fwyasant yno ar y garnedd. A Laban a'i galwodd hi Jeger-Sahadutha; a Jacob a'i galwodd hi Galeed, sef *carnedd y dystiolaeth*. Gen. 31. 46, 47. Y mae yn ansicr pa un ai oddiwrth Galeed Jacob, neu oddiwrth Gilead mab Machir, y cafodd y mynydd yr enw. Ond gan fod y mynydd yn cael ei alw wrth yr enw hwn yn mhell cyn amser Machir, mwy tebygol iddo gael yr enw oddiwrth garnedd Laban a Jacob. Num. 26. 30. Yr oedd yr holl wlad berthynol i'r Hebreaid o du y dwyrain yn cael ei galw wrth yr enw hwn, yn cynnwys Perea, Golan, Basan, &c. Num. 32. 3, 26. Ond y parth gogleddol o'r mynydd-dir a elwid yn fwyaf neillduol Gilead. Num. 32. 1. Yr oedd yn dir gwelltog a da i anifeiliaid. 'Pori yn Gilead,' yn

gyffelybiaethol, a arwydda cyfiwr da, llawn, a llwyddiannus. Can. 4. 1. Jer. 50. 19. Mic. 7. 14. Zech. 10. 10. Yr oedd triagl, neu balm Gilead, yn nodedig iawn am ei rinweddau meddyginiaethol. Jer. 8. 22. a 46. 11. a 51. 8. Gen. 37. 25. Jair, Jephthah, Iban, ac Elias, oeddynt wyr enwog o Gilead.—4. Yr oedd dinas a elwid Ramoth Gilead, a Ramoth Mispeh. Dinas y Leflaid, a dinas noddfa ydoedd. Jos. 20. 8. a 21. 38. Yr oedd yn nodedig am eilun-addoliaeth. Hos. 6. 8. a 12. 11. Bu yn achos o ymyson a rhyfeloedd rhwng y Syriaid a'r Hebreaid, yn amser Ahab a Jehu. 1 Bren. xxii. 2 Bren. viii. a ix.

'Gilead wyt i mi, a phen Libanus.' Jer. 22. 6.—'Gilead ti a fuost i mi yn ben ar Libanus.' Dr. M.—'Gilead a fuost trwof a, O ben Libanus.' Dr. B. Libanus oedd y mynydd uchaf yn ngwlad Israel; a Gilead oedd y rhan fwyaf bras a chyfoethog o'r wlad. Yr oedd y ddau yn hynod o addas i arwyddo dyrchafiad a chyfoethogiad teulu breninol Judah, trwy ddaioni Duw tu ag atynt; ond am eu pechodau y mae yr Arglwydd yn bwgwrth eu gwneuthur yn ddihaethwch.

GILGAL, *Heb.* גִּלְגָל [treigl] 1. Dinas neu wlad yn nghylch chwe milltir o Antipatris, gwedi ei phoblogi, tebygol, gan amryw genedloedd: Rhoddir hanes i ni am frenin y cenedloedd o Gilgal. Jos. 12. 23. Yr un, medd Calmet, a Galilee y Cenedloedd, ac a arwydda Galilee Uchaf. Esa. 9. 1.—2. Lle oddeutu tair milltir o du gorllewin o'r Iorddonen. Gwersyllod Josuah a meibion Israel yn Gilgal enyd o amser, a thrwy adnewyddu yr enwaediad, a threigio ymaith, trwy hyn, waradwyd yr Aiphit oddi arnynt, a roddasant yr enw Gilgal i'r lle. Adeiladwyd yma ddinas enwog. Yma y cadarnhawyd y deyrnas i Saul; y crybwyllwyd iddo am ei wrthodiad; ac y darniodd Samuel Agag, brenin yr Amaleciaid, o flaen ei wyneb. 1 Sam. xi. xv. Yn amser Samuel yr oedd yma allor, ac aberthau yn cael eu hoffrymu yno. 1 Sam. 11. 15. Hos. 12. 11.

'Efe a drodd oddiwrth y chwarelau oedd yn Gilgal.' Barn. 3. 19.—'Oddiwrth y delwau cerfiedig.' Dr. M. Y mae yr un gair גִּלְגָל yn cael ei gyfieithu *delwau cerfiedig* yn Deut. 7. 25. Esa. 42. 8, &c. Tebygol yw i frenin Moab osod ei eilunod yno yn ddirmyg ar Israel, am fod arch Duw yno, ac enwaedu arnynt yno; neu i ymbil am eu cymhorth i ddarostwng y wlad, gan fod Gilgal yn y mynediad i mewn iddi. Oddi yno y dychwelodd Ehwd at Egion, fel pe buasai ganddo genadwri oddiwrth Dduw iddo, ac a'i lladdodd. Wedi hyn y mae yn eglur fod eilunod yn cael eu haddoli yno. Hos. 4. 15. Amos 4. 4. a 5. 5.

GILOH, *Heb.* גִּלּוֹה [gorfoleddu] dinas yn Judah. Jos. 15. 21. Yma y preawyliai Abitophel. 2 Sam. 15. 12. a 23. 34.

GIMZO, *Heb.* גִּמְצוֹ [hyny hefyd] dinas yn Judah, yr hon a gymerodd y Philistiaid oddiar Ahaz. 2 Cron. 28. 18.

GINATH, *Heb.* גִּינָת [gardd] Tad Tibni. 1 Bren. 16. 21.

GIRGASIAID, llwyth o'r hen Ganaanaid. Jos. 24. 11. 1 Cron. 1. 14. Neh. 9. 8. Dywedir i rai o honynt ffol i barthau gogleddol Affric; gweddill o honynt, tebygol, oedd y Geresiaid yn nhw dwyreiniol i Fôr Tiberias. Edr. GADARA.

GIRZIAID. Pan y trigai Dafydd yn Siclag, hwy a rufasant ar y Gesuriaid, a'r Girziaid, a'r Amaleciaid. 1 Sam. 27. 8. Llwythau ydoedd y Gesuriaid, a'r Girziaid, o'r Amaleciaid, tebygol, neu o'r Canaanaid; yn dystyryw y cenedloedd hyn yr oedd Dafydd yn cyflawni gwaith yr Arglwydd, yr hwn yr oedd Saul wedi ei ddechren. Cenedloedd i'w dystyrywio oeddynt; yr oedd Duw wedi gorhymyn hyn.

GISPA, penaeth y Nethiniaid. Neh. 11. 21.

GITTAIM, dinas o Benjamin, lle y ffôdd y Beer-othiaid ar farwolaeth Saul a Jonathan. Adeiladwyd hi ar ol y caethiwed. 2 Sam. 4. 3. Neh. 11. 33.

GITTITH. Y gair *Gath*, neu *Gittith*, a arwydda *gwin-wryf*. Enw dinas y Philistiaid. Yr oedd dinas y Leflaid, a elwid Gath-Rimmon; oddiwrth ba un y gelwid Obed-Edom, mab Jeduthun, y Gethiad. 1 Sam. 17. 4. Jos. 21. 25. 2 Sam. 6. 10.—'Ar Gittith,' titl Psalm viii. *Heb.* גִּתִּיתִּי לְיָהוָה *I'r gorchfygwr ar y gwin-wryfoedd*. Sef Crist, yr hwn a sathrodd y gwin-wryfoedd o ddigofaint Duw, a llid ei elynion, ac a fuddugoliaethodd. Dilys yw fod y Psalm yn brophwydoliaethol; penderfynwyd hyn gan Grist ei hun, a'r apostol Paul. Heb. ii. Iddo ef, gan hyny, y cyflwynir y Psalm. Gostegodd y gelyn a'r dialydd trwy ei ddyoddefiadau yn iawn am bechod, a buddugoliaeth gyflawn a thragydyddol y groes. Sathra ei elynion, yn ganlyniol, fel sathru grawn-wyn yn y gwin-wryfoedd, a theyrmas nes darostwng pob gelyn dan ei draed. Gwel Fenwick, p. 24. Hefyd titl Ps. lxxxi., a lxxxiv. Wrth Gittith barna rhai y meddylir rhyw feusur a ddysgodd Dafydd gan y Gathiaid; neu ryw offeryn cerdd arferedig gan hillogaeth Obed-Edom y Gethiaid; neu i'r Paalmau, yn ol barn eraill, gael eu cyfansoddi ar achlysur y fuddugoliaeth a gafodd Dafydd ar Goliath o Gath; neu ar yr achlysur o symud yr arch o dy Obed-Edom: neu i'w canu o fawl i Dduw wrth wasgu y grawn-wyn.

GITHIAID, trigolion Gath, neu Gittaim. 2 Sam. 6. 10. a 15. 19. Neh. 11. 33.

GLAN—HAU, (gla) sanctaidd; pur; hardd; glanged; prydweddol, hardd-deg; cyflawn. Ysbryd Glân—Ysgrythyr Lân; sef Ysbryd Sanctaidd, Ysgrythyr Sanctaidd:—dillad glân, sef dillad pur a hardd:—'gwraig lân yr olwg,' sef gwraig hardd-deg, brydweddol: (Gen. 12. 11.)—'y mae wedi darof yn lân,' sef yn gyflawn ac yn gwbl.

Llaw lân diogel ei pherchen. *Diar.*

Asgre lân diogel ei pherchen. *Diar.*

Y mae glân yn arwyddo, yn yr ysgrythyr, bod yn rhydd oddiwrth fudreddi naturiol, neu seremonïol, neu foesol. *Diar.* 14. 4. Lef. 10. 14. a 13. 6. Job 14. 4. a 25. 4.—diniwed; cyflawn; a rhydd oddiwrth euogrydd. Act. 18. 6. a 20. 26. Y mae glanhau yn arwyddo tynu ymaith y peth sydd yn aifanbau, pa un bynag i' buddreidi naturiol, seremonïol, neu foesol. Marc 7. 19. Mal. 3. 3. Ezec. 43. 20, 26. Num. 8. 21. Lef. 8. 15.

Y mae tri pheth yn cael eu priddoli i lanbau pechadur oddiwrth ei bechod, sef gwaed Crist—yr Ysbryd Glân, yr hwn a elwir 'dwfr glân'—a'r 'gair glân.' Heb. 9. 14. 1 Ioan 1. 7. Dat. 1. 5. Ezec. 36. 25. Tit. 3. 5. Ioan 15. 3. Eph. 5. 26. 2 Tim. 3. 15. Ps. 19. 8. Y mae gwaed Crist, yn glanhau fel y mae yn iawn dros bechod; yn achos haeddiannol o gyfraniad yr Ysbryd Glân i bechadur; ac fel y mae yr olwg arno, fel aberth, yn ei ddyoddefiadau, yn puro y galon.—Y mae yr Ysbryd Glân yn glanhau, trwy ddatguddio Crist, yn holl gyflawnder ei aberth, i'r enaid; trwy ei uno â Christ; trwy ei adgenedlu a gweithredu arian sanctaidd ynddo; a thrwy ei oleu i weled drwg pechod, a harddwch sancteiddrwydd; trwy dywallt cariad Duw yn ei galon, a chasineb at yr hyn sydd ddrwg.—Mae y gair yn glanhau, oblegid mai y gair yw y drych sydd yn dangos pechod; yn datguddio y ffynon sydd yn glanhau, ac yn offeryn yn llaw yr Ysbryd Glân i ddwyn pechadur trwy ffydd i'r ffynon hono; yn ei gyfarwyddo i lwybrau glân, ac at bwy i fynyed am nerth i'w cerdedd.

Y mae glanhau pechadur, yn arwyddo symud

ymaith yr hyn sydd yn ei aifanbau, sef pob pechod, yn mhob ystyr y mae yn ei aifanbau—yn yr euogrydd yn y gydwybod; yn ei lywodraeth, a'i halogrydd, yn dufewnol; ac yn ei holl effeithiau a'i weithrediadau yn allanol. Rhyw olwg ryfedd ydych gweled y Duw sanctaidd yn glanhau pechadur aifan, yn Ne ei ddamnio! Rhyw gariad rhyfedd ydoedd cariad Crist at ei eglwys yn aifan, i roddi ei hun drosti i'w glanhau!

Yr oedd yr holl olchiadau a'r defodau seremonïol dan gyfrainth Moses, yn gysgod o lanhad pechadur, trwy drefn fawr yr Iechydriaeth yn Nghrist: ac y mae yr ymadroddion a'r geiriau a arferir gan yr Ysbryd Glân yn y Testament Newydd, i oesod allan y glanhau ysbrydol hwn, gwedi eu cymeryd oddiwrth y defodau Iuddeuwig, gan mwyaif; megys glanhau â gwaed—â'r olchfa ddwfr, &c. *Edr.* ABBETH, CYFLAWNHAU, GOLCHI, GWAHAN-GLWYF, GWAED, PURO, SANCTEIDDIO.

'Cleisiau briw a lanha ddrwg.' *Diar.* 20. 30. Mae ceryddon dwyfol yn lleol i'n darostwng dan alluog law Duw, ac i dynu ymaith y pechod. Esa. 27. 9. Heb. xii. 1 Petr. 5. 5.—'Glendid dannedd,' sydd yn arwyddo prinder ymborth. Amos 4. 6.

'Yn hytrach rhoddwch elusen o'r pethau sydd genych, a phob peth sydd lân i chwî.' *Luc.* 11. 41. *Gr.* κλην τα ενοντα δοτε ελεημοσυνην.—'Can hyn rhodwch elesen o'r pethae ys ydd o y mewna, a' nycha pob peth oll ydd yn 'lan y chwy.' W. S.—'Rhoddwch yn elusen yr hyn sydd genych.' *Dr.* Campbell. Y mae Wolfius, Kypke, a Raphaelius, yn cyfieithu y Geiriau yr un fath a W. S., sef, Rhoddwch y pethau sydd o mewna (y cwpan a'r ddyagl) yn elusen. Y mae trais, twyll, a chybydd-dod yn aifanbau eia meddianau i ni; ond y mae trugarogrydd a haelioni yn eu sancteiddio, trwy eu bod yn cael eu defnyddio i ddybenion da, i gysuro yr angenus a'r tlawd.

GLAN—AU, (llan) min; ymyl, ochr, cealar.—Glân y môr, a glân yr afon, &c., hyny yw, min y môr—yr afon. Ps. 1. 3. Ezec. 47. 7. Deut. 4. 48.

GLAS—IAD—U, (llas) *Heb.* תָּבֵר *Gr.* χλωρος, aaur; newiif, plym-liw, gwyrrdd-las, brith-las; gwelw, glas-wyn, llwyd. Job 15. 32. Esa. 29. 22. Lliwio â glas.—Glasiaid y dydd, sef y wawr. 'Ffoisant ar lasiaid dydd.' 2 Bren. 7. 7. *Edr.* SIDAN.

GLAS-WELLT—YN, (glas-wellt) Ir-wellt, porfa; addurn y meusydd, ac ymborth yr anifelliaid, y deadellau, &c. Y mae gwyrrdd-lesni y gwellt yn eu gwneuthur hwy yn esmwyth ac yn hyfyrd i'r llygaid; buasai un lliw arall o'r saith yn peri effeithiau niw-eidiol iawn i'n golygon. Y mae gwyrrdd-lesni llysiâu a glas-wellt yn tarddu yn hollol oddiwrth oleuni yr haul yn tywynu arnynt. Pe rhoddid hwynt i dyfa yn y tywyllwch, neu lle na byddai ond goleuni lampau neu ganwyllau, byddent yn *gwbl wgn*. Y mae hyn gwedi ei broff. Gwel *Durham's Physico-Theology*, vol. 1., p. 40, *edit.* 1798. Y mae amrywiaeth y glas-wellt yn hynod; ac y mae pob glas-wellt yn amrywio oddiwrth y llall, fel na cheir dau yr un fath yn gwbl. Rhyfedd yw yn ngolwg pawb sydd yn sylwi, fod yr un telpyn pridd yn dwyn y fath amrywiaeth o rywiau glas-wellt, coed, llysiâu, blodau, &c., a'r rhai hyn yn hollol wahanol eu rhiawedau, eu harogel, a'u lliwiau. Y mae yr un twmpath o dir yn rhoddi rhoeyn, tulip, lili, &c., a'r rhai hyn i gyd o wahanol liwiau, arogiau, a rhiawedau.

'Pob cnaud fel glas-welltyn yw.' 1 Petr. 1. 24. Esa. 40. 6, 7. Y mae dynion annuwiol yn gyffelyb i las-wellt, oblegid y torir hwynt i lawr yn fuan, ac y gwywant yn fuan wedi eu tori. 'Holl ogoniant dyn sydd fel blodeuyn y glas-welltyn; gwyrodd y glas-welltyn, a'i fodeuyn a syrthiodd.'—Cyffelybr hii-

logaeth y duwllon i wellt y ddaear, oblegid eu lliosogrwydd a'u harddwch. Y mae y glas-wellt fel sér y nef, a'r tywod ar fin y môr, yn aneirif: maent yn eu blodau a'u gwyrdd-lesni yn hardd yr olwg arnynt; felly y bydd benthith Duw ar hiliogaeth y cyflawn, yn eu lliosogi, ac yn eu harddu. Job 5. 25.

Y mae 'glas-wellt' yn arwyddo y bobl gyffredin dan lywodraeth y Rhufeiniaid, y rhai dan yr udgorn cyntaf a ddodwyd ac a ddystrywiwyd gan y Gothiaid. Dat. 8. 7. Dan y pummed udgorn, gorchymynwyd i'r locustiaid a ddaethant allan o'r pydew heb waelod, 'na wnaent niwed i las-wellt y ddaear, nac i ddim gwyrdd-las, nac i un pren; ond yn unig i'r dynion oedd heb sêl Duw yn eu talcenau.' Dat. 9. 4. Wrth y glas-wellt, y pethau gwyrdd-las, a'r prenau, y mae yn awlwg, y meddylir y gwir dduwllon, sydd â sêl Duw yn eu talcenau. 'Y cyflawn a fodeuant,' medd Solomon, 'megys cangen,' neu fel כְּלֵף *dail gwyrdd-leision*. Diar. 11. 28. Mae y cyflawnion yn cael eu cyffelybu yn Eze. 20. 47. i goed ir; 'Wele fi yn cynneu ynot ti dân, ac efe a ysa ynot ti bob pren ir, a phob pren sych'—sef y cyflawn i'r anghyflawn, fel y gwelir yn pen. 23. 3. Y mae cyflawnder bywyd ynddynt trwy eu huno â Christ, gwreiddyn Dafydd. Gwelwn y dichon Duw ddiogelu ei bobl yn nghanol y peryglon mwyaf!

GLEJNI, (glas) gwelwedd, glas-wynaidd, gwyrddedd, glasbaill ar eisin.—'Y trowyd yr holl wynebau yn lesni.' Jer. 30. 6.

GLEW, (llew) cryf, cadarn, pybyr, dewrwydh, drudlew, dihafareh, dewrddrud.—'Galwant ar Dduw yn law;' (Jonah 3. 8.) sef a'r holl ganu, yn ddiffrifol, yn daer, fel dynion am lwyddo gyda Duw.—'Yn dal yn law y gair ffyddlon yn ol yr addysg.' Tit. 1. 9.—'Yn dal yn law y gair ffyddlon yr hwn sydd wrth yr athrawiaeth.' Dr. M. Y mae cyflawnder a harddwch neillduol yn y gair *Gr. ἀντιχομενον*,* ac yn arwyddo dal y wir athrawiaeth fel yr addysgwyd ef, yn wrthwyneb i bob ymgais i'w dwyn oddi arno; yn *gwrth-ddal*. Nid oes dim yn niweidiol i deyrnas y tywyllwch yn y byd, ond y wir athrawiaeth; gan hynny nid oes dim y mae ymgais y gelyn yn fwy i'w ddwyn oddiar dynion. Rhaid, yn erbyn holl ddicheillion a haerllugrwydd cyffellornwyr, ddal yn law yr athrawiaeth wir (o *πιστος λογος*). Y mae llawer o gau athrawiaethau; ond y mae un athrawiaeth wir, wedi ei lefaru gan Dduw y gwirionedd, ac yn cynnwys dadguddiad gwirioneddol o feddwl Duw; wedi cael hōno unwaith, rhaid ei dal yn law, fel unig sail ein gobaiht am fywyd; ein hunig ymborth iachus, a'n cynnalisaeth. Ei dal yn athrawiaethol, yn gyflawn, ac yn ddigoll; ei dal yn y profiad a syniad addas y meddwl tu ag ati; ei dal, hefyd, mewn bucheddiad sanctaidd addas iddi; nid yn troi oddi wrthi at chwedlau, nac yn troi gras Duw yn drythyllwch, ac yn attal y gwirionedd mewn anghyflawnder.—Y gair a gyfieithir yma *dal yn well*, a gyfieithir *ymlynu, glynu*. Mat. 6. 24. Luc 16. 13.

GLIN—IAU, (glin-iau) *Gr. γωνυ; Llad. GENU*; pen glin, penlin. Cymal y glin ydyw y fath a elwir y *ginglymus*; yn mha un y mae pob asgwrn yn derbyn ac yn cael ei dderbyn. Y mae iddo ddau ysgogiad, sef yn ol ac yn mlaen; y unig ddau sydd yn eisieu yn y cymal hwn. Mae y gwynn cyawilt yn codi o un asgwrn, ac yn myned am y llall. Y mae y gwynn hwn yn gryf, i gadw yr esgyrn yn eu priodol leodd; ac yn gryfach yn yr ochrau, nag yn ol ac yn mlaen. Y mae, heblaw hwn, ddau ewyn yn croesi eu gilydd; 'ac yr wyf yn barnu,' medd Cheselden, y difyniaethwr,

'nad â y cymal yn gyflawn o'd le, heb dori y gwynnau cryfflon hyn.' Y mae penau yr esgyrn wedi eu teblanau â defnydd meddal gwyrdd, ac yn cael eu hiro â sudd-wlyb olewaid, fel na byddai iddynt hwy dreulio, ac y byddai eu symudiadau yn hawdd ac yn esmwyth. Y mae y *petella*, neu badell y glin, yn asgwrn cywrair, a'i ddull a'i swydd yn wahanol i bob asgwrn arall yn y corph. Mae yn grwn, yn dew, ac yn grwm o'r ddeutu, a ohwedi ei orchuddio â thesbanu llyfu. Defnyddioledeb yr asgwrn hwn ydyw amddiffyn y cymal a'r gwynn rhag niwed; ac y mae yn rhoddi i'r gwynnau lawer o fantaes, yn eu gweithredinau yn ysgogiadau y cymal. Y mae yn ychwanegiad cyffus a defnyddiol iawn i'r cymal; y mae yn wahanedig-oddiwrth esgyrn y glin, ac heb ei uno yn un fath a'r esgyrn eraill o'r corph wrth eu gilydd. Y mae pob cymal yn gywreirwydd, medd y Dr. Paley, ac yn ol rheolau manylaf mud-gelfyddydau, i weithredu yr ysgogiadau perthynol iddo.

Y mae glin, neu gliniau, weithiau, yn arwyddo yr holl gorph, neu y dyn; felly gliniau gweiniaid yn camu neu yn ymollwng, ydynt yn arwyddo dynion gweiniaid, digalon, digysur. Job 4. 4. Heb. 12. 12. Esa. 35. 3. Y mae gliniau yn camu neu yn ymollwng, yn gwbl anaddeu i daith hir, rhwystrus i gario beichiau trymion, neu i lafur caled; cyffelyb iddynt ydyw dynion, pan fyddo eu meddwl wedi ymollwng; am hynny, medd yr Arglwydd tiorion, 'Cryfheuch y gliniau gweiniaid.'—Plygu gliniau i un, a arwydda ei addoli a gweddio arno (1 Bren. 19. 18. Eph. 3. 14.) neu ei barchu ac ymostwng iddo. Gen. 41. 43. Phil. 2. 10.—Maethu a dyddanu ar liniau, a arwydda; maethu ac ymgeleddu yn dirion ac yn serchiadol, fel y gwna mam ei phlentyn sugno. Gen. 30. 3. a 50. 23. Esa. 66. 12.—Gliniau yn curo y nail wrth y llall, a arwydda, braw anarferol. Dan. 5. 6.

GLO—YN, *Heb. גלגל [gel] Saes. COAL*: math o danwydd a gloddir o'r ddaear, a elwir yn ol ei wahanol natur, glo carreg, glo cwm, glo rling. Y gair a gyfieithir *tân glo* yn Ioan 18. 18. a gyfieithir *tân o farwor* yn pen. 21. 9.—*marwor tanllyd*, Rhuf. 12. 20. Edr. MARWOR.

GLODDEST—WR, (gloddest-gwr) wtreswr, cyfeddach-walch, diotwr.—'Y ned a fyddo cydynaith i loddestwyr a gywilyddia ei dad,' neu 'a borthol loddestwyr;' ymyl y ddalen. Diar. 28. 7. Priodol ystyr y gair גלגל ydyw, *glwoth ar gig, dŷfŷur, afradlonwr*. Diar. 23. 20, 21. Yr hwn sydd yn gwario ei amser a'i feddiannau i borthi gloddestwyr a glythion, ac yn byw yn afradlon, sydd yn gwneuthur yr hyn a all i gywilyddio ei dad; i ddangos ei ynfydrwydd ei hun; ac i ddwyn ei hun i ddirmyg, thodi, a phob trueni.

GLOYW—I—DER, (glaw) *Gr. γλαος; dysglawr, cānaid, ysplenydd, eirian, annhywyll; megys, pres gloyw, cleddyf gloyw, gwyrdd gloyw*. 1 Bren. 7. 45. Nah. 3. 3. Dat. 21. 18.—'Halogant dy loydwyr,' sef dy frenin, a'th wyr arderchog; dy holl harddwch a'th wychlder. Eze. 28. 7.—'Glyfai gwaewflyn—saethau,' &c., a arwydda parotoi i'r yswyl. Jer. 40. 4. a 51. 11.

GLWTH, (llwth) *Llad. GULOSUS; gloddestwr; gwâl, gorwedd, gorwedd-fainc*.—'Y maent yn ymestyn ar eu glythau.' Amos 6. 4. 'Yn ymestyn ar eu gwâl.' Dr. M. EDR. ANGHYMEDROLDEB, CYMEDROLDEB.

GLYN—OEDD, (llyn) cwm, pant, allmor, pantle; dyffryn bychan, trwy ba un y byddo afon yn rhedeg.—'Glyn cysgod angeu,' yw glyn tywyll, dychrynnyd, ac ofnadwy iawn. Ps. 23. 4. EDR. CYSGOD.

'Baich glyn gweledigaeth.' Esa. 22. 1. Glyn gweledigaeth, ydyw Jerusalem, lle y byddent yn cael

* Proprie qui adhæret alicui velut unguibus affixus, nec se ainit arelli. Bullinger.

dadguddiad dwyfol, a gweledigaethau prophwydol-iaethol, yn benaf; a lle yr oedd Duw yn amlygu ei hun yn y sancteiddiolaf. Yr oedd y ddinas Jerusalem wedi ei hadeilladu ar ddau fryn gyferbyn â'u gilydd, sef Sion ac Acra, a glyn rhyngdynt, medd Josephus: rhydd hanes am ddyffryn bychan arall, rhwng Acra a Moriah. *Bell. Jud.* v. 13. a vi. 6.

'Edrych ar dy ffordd yn y glyn, a gwybydd beth a wnaethost.' Jer. 2. 23. Hyn yw, edrych ar dy eilun-oddoliaeth yn nglyn mab Hinnom, lle yr oeddynt yn llosgi eu meibion a'u merched yn tân. Jer. 7. 31. Esa. 57. 5, 6. Er eu holl ffeidd-dra yr oedd yn dywedyd, 'Ni halogwyd fi.' 'Edrych ar dy ffordd yn y glyn,' medd Duw, 'pa ffaidd eilun-oddoliaeth sydd yno.' Un o effeithiau dychrynlyd y cwmp, ydychwyaeth o honom ein hunain, a barnu yn dda am y pethau mwyaf ffaidd a halogedig.

'Torfeydd fydd yn nglyn terfyniad; canys agos yw dydd yr Arglwydd yn nglyn terfyniad.' Joel 3. 14. 'Gweryn lawer a fydd yn nglyn diwedd-brawd: canys agos yw dydd yr Arglwydd yn nglyn diwedd-brawd.' Dr. M.—'Casglaf,' medd Duw, 'yr holl genedloedd, a dygaf hwynt i waered i ddyffryn Jehosaphat, a dadl-eunaf â hwynt dros fy mhobl.' Adn. 2.—'Deffroed y genedloedd, a deuant i fynd i ddyffryn Jehosaphat: o herwydd yno yr eisteddaf i farnu yr holl genedloedd o amgylch.' Adn. 12. Am fod Duw, trwy ei farn-iedigaethau ar eilynion ei eglwys, yn terfynu y ddadl rhyngddynt yno, y mae ddyffryn Jehosaphat yn cael ei alw 'glyn terfyniad,' neu *glyn y dyrnu*, fel yr arwydda y gair דרנו Dyrnu a arwydda, yn aml, dys-tryw mawr ar eilynion. Mic. 4. 13. Esa. 41. 15. 2 Bren. 13. 7. Yr oedd ddyffryn yn agos i Jerusalem, a elwid ddyffryn Jehosaphat, trwy ba un y rheda! afon Cedron; ond yma, yn ol fy meddwl i, wrth ddyffryn Jehosaphat, y mae i ni ddeall y ddyffryn hwn yn yr hwn y cafodd Jehosaphat y fuddugoliaeth hynod ar feibion Ammon, Moab, a thrigolion mynydd Seir, pan y lladdasant bawb eu gilydd. 'A phan ddaeth Judah hyd Mispah, hwy a edrychasant ar y dyfraf, ac wele hwynt yn gelaneddau meirwon yn gorwedd ar y ddaear, heb un diangol.' Yr oedd yma farn ofnadwy, a chwb *desfyniad* o'r ddadl. Y cyffelyb waredigaeth a rydd Duw etto i'w eglwys, pan fyddo rhifeddi a chreuolnder ei gelynyon yn galw am dani; a *glyn terfyniad* fydd y fan lle dyfethir y torfeydd. 2 Cron. 20. 22, &c.

GLYNU, (glyn) dylunu, ymlynu; ymlidio. Mae gwr yn glynu wrth ei wraig, trwy roddi ei serch arni yn barhaus, trigo gyda hi yn gwbl, a dangos pob tiriondeb ac ymgeledd iddi. Gen. 2. 24.

Y mae glynu wrth yr Arglwydd, yn dangos agwedd meddwl pechadur euog, teimladwy o'i berygl a'i drueni, yn canfod ynddo iechydwrriaeth gyflawn, yn ymroddi i'r Arglwydd yn hollol; yn aros gyd âg ef, yn ngwyneb pob gwrthwynebiad a deniadu; ac yn dylunu wrth ei achos, ei bobl, a'i addoliad, dros holl ddyddiau ei oes.

'Ac a gynghorodd bawb oll, trwy lwyf-fryd calon, i lynu wrth yr Arglwydd.' Act. 11. 23. 'Ac ef a annogawd bawp oll, er vot yddwynt trwy arwaeth calon lynu wrth yr Arglwydd.' W. S. 'Ac a gynghorodd bawb oll trwy lwyf-fryd calon barhau yn yr Arglwydd.' Dr. M. Y mae y gair προσμενω, a gyf-leithir yma *glynu*, yn cael ei gyfieithu *aros, parhau*. Mat. 15. 32. 1 Tim. 5. 5. Felly, Barnabas a gynghorodd y credinwyr yn Antiochia, trwy lwyf-fryd ac ymroddiad calon, i lynu yn ddiadarfod hyd byth wrth yr Arglwydd, fel yr unig un a allasai roddi ymwared iddynt, a'r unig un teilwng o'u holl serch, eu hymddiried, a'u gwasanaeth. Act. 13. 43. 2 Tim. 3. 14. Heb. 6. 11. a 10. 23. Judas 3. Deut. 10. 20. a 30. 20.

GOB, Heb. גֹּב [derchafiad] gwastad-tir y bu ymladdfeydd ynddo rhwng yr Hebreaid a'r Philistiaid. 2 Sam. 21. 18, 19. 1 Cron. 20. 4. ymyl y ddalen.

GOBAITH, (paith) ymddiried, goglyd, dysgwyliad. Dysgwyliad am bethau drwg, ofn ydyw; am bethau da, gobaith ydyw.—I. Dysgwyliad am fwynhau rhyw beth daionus yr ydym etto heb ei feddiannu. Act. 16. 19. Rhuf. 5. 4. a 8. 24. Job 11. 18. Luc 3. 15. Tit. 1. 2. 1 Ioan 3. 3. Y gras o obaith yn y saint, yw dysgwyliad hyderus am bob daioni mewn amser a thragywyddoldeb. Yr Ysbryd Gŵiath sydd yn gweithredu y gras hwn, fel pob gras arall, yn yr enaid; am hynny, y mae yn oruwch natur, ac yn hollol wahanol i obaith dynion deddfol, canwadol, yn ei darddiad, ei sylfaen, ei wrthddrych, a'i effeithiau. Y mae yn wahanol oddiwrth ffydd, er ei fod yn arwahanol gysylltiedig â hi. Y mae ffydd yn golygu gwirionedd yr addewid; ond y mae gobaith yn golygu y peth da yn yr addewid. Y mae ffydd yn credu y drwg yn gystal a'r da; ond dysgwyl am y da yn unig y mae gobaith: ond y mae y ddau yn *cydraddu* â'u gilydd. Cymysg ydyw gobaith o ddymuniaid hiraethlawn; dysgwyliad hyderus; amynedd yn dysgwyl; a llawenydd yn yr olwg ar fwynhau ryw bryd. Rhuf. 8. 24, 25. Nid oes obaith yn uffern nac yn y nefoedd: nid oes un addewid yn uffern yn sylfaen i obaith: nid oes un gwrthddrych yn y nefoedd i obaithio am dano; canys mae y cwbl mewn niwynhad cyflawn dros byth. Ar y ddaear y mae credadyn yn gogoneddu Duw trwy obaithio ynddo. Mae y gobaith hwn wedi ei sylfaenu ar addewidion a pherffectiadau Duw; swyddau, pherffectiawnder, ac eiriolaeth Crist. Y mae sylfaen y gobaith hwn yn gadarn, ei wrthddrych yn anhywerth, a'i effeithiau yn rhagorol ac yn sanctaidd. 1 Ioan 3. 2, 3.—1. Gelwir ef gobaith yr efengyl; yr efengyl sydd yn dangos y gwrthddrych i obaithio am dano: addewidion yr efengyl ydyw ei sylfaen, a thrwy yr efengyl y mae yn cael ei gopedu yn yr enaid. Col. 1. 23. Nid oes un drws gobaith i bechadur yn y ddeddf: yr efengyl yn unig sydd yn ei dadguddio.—2. Gelwir ef hefyd gobaith iechydwrriaeth, am mai iechydwrriaeth, sef gwaredigaeth gyflawn oddiwrth bechod a thrueni, ydyw y peth y gobeithir am dano. 1 The. 5. 8.—3. Gobaith bywiol y mae yn cael ei alw, am ei fod yn tarddu oddiwrth fywyd ysbrydol yn yr enaid, ac yn gwneuthur y sawl sydd yn ei feddiannu yn gysurus, yn fywiog, yn weithgar, ac yn awyddus i weithredoedd da. 1 Petr. 1. 3. Nid gobaith bywiol, ond celwyddog yw gobaith plant y byd hwn; y mae yn marw o'u blaen, neu ar y gureu *gyda* hwynt; ond ni bydd i obaith y credadyn ddar-fod ond yn y cyflawn fywnhad o'i wrthddrych. Diar. 11. 7. a 14. 32.—4. Gobaith da ydyw; y mae ei sylfaen, ei wrthddrych, a'i effeithiau yn dda. 2 The. 2. 16.

II. Gobaith, weithiau, a arwydda gwrthddrych gobaith, sef yr hyn y gobeithir am dano. Felly y gelwir yr apostol Crist, o ran ei ddyfodiad yn y cnawd, 'gobaith Israel.' Act. 28. 20.—Bywyd tragwyddol a elwir 'y gobaith gwynfydedig—gobaith cyflawnder; sef gobaith wedi ei sylfaenu ar gyflawnder Crist, ac sydd yn gweithredu i ddwyn ffirwythau cyflawnder. Tit. 2. 13. Gal. 5. 5. Heb. 6. 18.—'Gobaith wedi ei roddi i gadw yn y nefoedd.' Col. 1. 5.—'Gobaith,' sef y peth a obeitheir am dano, 'a oedir, a wantha y galon.' Diar. 13. 12.

III. Gobaith, brydiau erall, a arwydda sylfaen y gras o obaith. Col. 1. 27. Felly y gelwir yr Arglwydd Iesu, 'ein gobaith,' sef sylfaen ein gobaith, a gwrthddrych cyflawn ein gobaith. 1 Tim. 1. 1. Jer. 14. 8. a 50. 7.

IV. Gobaith, a arwydda yn aml, hyder, ymddiried, coel, goglyd; ac yn gyfieithiad o'r gair גֹּב Act.

2. 26. Ps. 16. 9. Diar. 14. 26. Rhuf. 15. 12. 'Y rhai o'r blaen a obeithiasom yn Nghrist,' sef a gredasom ynddo. Eph. 1. 12.

Y mae Daw yn oedi yn hir, yn fynych, cyn rhoddi y pethau da a addawodd;—ein dyledswydd ninnau yw dysgwyl yn hyderus pan fyddo yn oedi hwyaf; ac mae gobaith wedi ei sylfaenu ar addewidion Duw yn galluogi enaid i ddysgwyl felly.—Yn erbyn gobaith fe gredodd Abraham dan obaith am fab, er fod rhag-luniaeth yn hir yn ymddangos yn groes i'r addewid. 'Efe a nethwyd yn y ffydd, gan roddi gogoniant i Dduw.'—Y mae gobaith, medd Gurnal, yn gosod y Cristion ar weithredoedd rhagorol ac ardderchog; yn ei wneyd yn ddiwyd ac yn ffyddlon yn y gwasanaeth gwaelaf; yn ei gadw yn amyneddgar yn y dyoddefiadau mwyaf; ac yn taweli ei ysbyrd pan fyddo Duw yn oedi hwyaf cyn cyflawni ei addewidion. Ps. 43. 5. a 62. 1. Rhuf. 5. 2, 3. a 8. 17, Heb. 3. 6. Col. 3. 23, 24. Luc 19. 28. 2 Cor. 4. 17, 18. Hab. 2. 3. Edr. ANGOR, HELM, ACHOR.

GOBENYDD, (goben) clustog ben, clustog dudded. 1 Sam. 19. 13, 16. a 26. 7.—'Yn cyegu ar obenydd,' (Marc 4. 38.) yn luddedig gan ei lafur y dydd o'r blaen; y cwbl yn dangos ei wir ddygnoliaeth, yn mhob peth yn gyffelyb i ninnau, ond ei fod yn ddihechod. Nid oedd y gobenydd oedd ganddo ond y peth cyffredin ag oedd gan y llongwyr, heb lawer o harddwch nac esmwythder yn perthyn iddo. Wele y cyfoethocaf yn eithaf dawd yn ei fyd ei hun! ond trwy ei dlodi ef y cyfoethogir llawer.

GOBLYG—U, (plyg) hanner dau-blyg, agos yn ddau-ddyblyg; plyg-droi, amblygu.—'Efe a oblygodd ei wyneb yn ei fantell.' 1 Bren. 19. 13. Yr oedd hyn yn arwydd o'i ostyngeddwrwyd, ei barch, a'i addoliad. Exod. 3. 6. a 33. 23. Esa. 6. 2, 5.

GOBR—WY, **GWOBR**, **GWABR**, (gob) *Heb.* כּוּר cyflog, tâl, gwerth, tâl pwyth, pwyth.—1. Ffrwyth llafur dynion. Preg. 4. 9. a 9. 5. Yr hyn a ennillir trwy weithredoedd drwg, yw gwobr anwired, gwobr anghyflawnder; sef gwobr a ennillir trwy anwired ac anghyflawnder. Mae pob pechod yn anghyflawnder. Act. 1. 18. 2 Petr. 2. 15.

2. Gwobrwy a roddir i wyro barn; yr hyn sydd bechod ysgeler yn yr hwn sydd yn rhoddi ac yn derbyn y wobrwy. Deut. 27. 25. Ps. 15. 5. a 26. 10. Esa. 1. 23. a 6. 23. Y mae Duw yn farnwr cyflawn, 'Yr hwn ni dderbyn wyneb, ac ni chymher wobrwy.' Deut. 10. 17. Y mae Duw yn wobrwywr i'r rhai sydd yn ei geisio. Heb. 11. 6. Mae yn rhoddi iddynt, heb ei haeddu, fendithion addas, helaeth, a thragywyddol: Efe ei hun ydyw eu 'gwobr mawr iawn'; sef eu rhan a'u beifeddiath. Mawr, yn wir, ydyw gwobr y sawl y mae Duw yn wobrwy iddynt. Gen. 15. 1. Mat. 5. 12.

Ni arwydda y gair *gwobr* mai am wobrwy y maent hwy yn ofni, sef yn parchu ac yn ufuddhau i'r gorchymyn, er eu bod yn edrych at daledigaeth y gwobrwy i gynnal eu meddwl yn eu llafur a'u profedigaethau; nagé, ond o ras y mae y gwobrwy, ac mewn ysbyrd graeol y maent hwythau yn glynu wrth yr Arglwydd, yn dyoddef drosto, ac yn byw iddo. Tâl yr Arglwydd; ond tâl yn ol ei ewyllys da a'i raslonrwydd ei hun, ac nid yn ol a haeddent hwy. Y maent yn haeddu rhy fach o lawer iddo ef roddi iddynt; ond rhydd yn ol ei haelioni anfeidrol ei hun, yn ddiaderfyn ac yn dragywyddol. Ffrwyth ei ras yw

eu holl weithredoedd; ac os gwobrwyfa ef hwynt, gwobrwyo ei ras ei hun a wna. Ond diau y bydd gwobr i'r saint, y rhai sydd yn ofni ei enw. Diar. 24. 14. Dat. 11. 18.

Gwobr yr annuwiolion fydd ffrwyth eu llafur, sef *marwolaeth dragywyddol*; dyma yw cyflog pechod. Rhuf. 6. 23. Ps. 94. 2.

'Gwobr yr Arglwydd yw ffrwyth y groth.' Ps. 127. 3. Rhodd Duw ydyw plant; oddi wrtho ef y gweddai ein bod ni yn eu derbyn, ac yn dangos ein diolchgarwch iddo yn danynt, trwy eu cyflwyno iddo, a'u maethu hwynt yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd. Eph. 6. 4.

'Gwobrau a hoffaist ar bob llawr-dyrnu ŷd.' Hos. 9. 1.—'Gosodaist dy galon ar wobrwyon afleidid. Ar bob llawr-dyrnu mae ŷd.' Esgob Horsley. Yr oedd Israel yn priodoli eu llwyddiant i'w heilunod. Pen. 2. 6. A chan eu bod yn barnu mai eu gau-dduwiaw oedd yn peri llwyddiant, a bod ŷd ar bob llawr-dyrnu, yr oeddnynt yn glynu wrthynt. 'Ond,' medd yr Arglwydd, 'Israel, na orfoledda gan lawenydd, fel pobl-oedd eraill—y llawr-dyrnu na'r gwinwryf nis portha hwynt.' Puteiniauant oddiwrth dy Dduw; a bydd ei feldith, naill ai yn difa eu meddiannau, neu yn peri na byddont o gysur a lesiad iddynt.

GOCHEL—YD, (cêl) cilio, cadw oddiwrth.—Ar Babilon y syrthiodd dinystr nas gallai ei ochelyd. Esa. 47. 11.—Y mae pethau drwg, a phethau sydd ddilesad i enaid, a dynion drwg, yn enwedig cyfelliornwyr, i'w gochelyd; y maent yn beryglus ac yn niweidiol iawn. 1 Cor. 6. 18. Tit. 3. 9, 10. 1 Tim. 6. 11. 2 Tim. 2. 23. a 3. 5. a 4. 15.

GODIDOG—RWYDD, (godid) anghyffredin, dewisol, heb ei gyfrwng; ardderchog, hynod, da dros ben. Edr. ARDDERCHOG.

'Cans godidogrwydd a wnaeth efe.' Esa. 12. 5. Y gwaith a elwir yma yn odidog yw gwaith y pryned-igaeth; y mae yn waith godidog ynddo ei hun—yn yr awdwr o hono—a'r effeithiau godidog yn tarddu oddi wrtho. Y mae holl sawredd Duw yn ei holl briodoliaethau yn ymddangos ynddo; a bydd y ffrwythau o hono yn ninystr Satan a'i holl amcanion, ac iechydwr-iaeth dragywyddol ei eglwys, yn odidog ragorol.

'Godidogrwydd Jacob;' sef ei holl allu, ei wychder, ei ardderchogrwydd, a'i ogoniant, y rhai y dyrchafodd Duw hiliogaeth Jacob iddynt; y rhai hyn oll y mae Duw yn eu ffeiddio, o herwydd eu pechodau ffaidd. Amos 6. 8.

'Fel y byddai godidogrwydd y gallu o Dduw, ac nid o honom ni.' 2 Cor. 4. 7.—'Val y byddei ardderchogrwydd y *meddiant** hwnw o Duw, ac nyd o hanom ni.' W. S. a Dr. M. *Gr.* υπερβολη της δυναμεις, *rhagoroldeb neu odidogrwydd*. Y mae yr efenngyl yn odidog ragorol yn ei hathrawiaeth ardderchog, yn addas i Dduw a'i briodoliaethau, ac i'n cyflyrau ninnau a'n hangenion:—mae y gorchymynion yn unfawn, a'r addewidion yn rasol iawn; yn yr effeithiau godidog yn cyd-fyned â'r pregethiad o honi—gallu Duw yw hi er iechydwr-iaeth i bechaduriaid—y mae yn nerthol trwy Dduw i'w ffrw cestyll i'r llawr. 'Y mae gonym y trysor hwn mewn llestri pridd,' medd yr apostol; pe buasai mewn llestri aur neu arian, ni buasai y llestr yn chwanegu dim at odidogrwydd y trysor, ond y mae y godidogrwydd yn *ymddangos* yn well i ni yn y llestri pridd; nid oes dim yn ymddangos felly yn odidog ond y trysor ei hun. Edr. DENT, CYS-TUDD, DOETHINEB.

GODINEB, (god) *Heb.* חָזַק gwydineb, tîr-priodas; sef y troesedd ag sydd yn tori ammod priodasol;

* Y gair *δυναμις*, a gyfeithir gan y ddau wyr hyn *meddiant*, a gyfeithir y rhan amiaf *gafu*; ond yn Dat. 18. 3. a gyfeithir *amlder*.

* *καρ ελπιδα επι ελπιδι, τι εστι; καρ ελπιδα την ανθρωπινην επι ελπιδι τη του θεου, τη παντα νικωσα, τη παντα δυναμειν, τη παντων περιγινωμενη*—Yn erbyn gobaith, dan obaith. Beth ydyw? yn erbyn gobaith dynol, dan obaith Daw, yr hwn sydd yn gorchygu pob peth, yn gallu pob peth, sydd yn rhagori ar bob peth. Chrysostom.

felly mae y gair *μοιχος, μοιχευω*, yn cael ei gyfieithu yn aml. Mat. 15. 19. a 19. 9. Marc 7. 21. 1 Cor. 6. 9. Gal. 5. 19. Troseodd o'r seithfed gorchymyn ydyw godineb, yr hwn sydd yn gwahardd pob math o afenddi cnawdol yn y meddwl, mewn geiriau afian, neu weithriad cnawdol, anghyfreithlawn. Y mae y gorchymyn hwn yn gwahardd, nid yn unig godineb, puteindra, a phob llosgach anghyfreithlawn; ond hefyd chwantau afian y meddwl, a phob peth a fyddo yn tueddu i ennyn a magu y cyfryw chwantau—megys geiriau, ystumiau corphorol, neu wisgoedd anllad: se-gurdra, glythineb, a meddwdod, y rhai ydynt yn pesgl i cnawd, ac yn ennyn gwyniau gwarthus. Exod. 20. 14. Lef. 18. 6, 20, 29. a 20. 13, 15. Deut. 22. 22, 25. a 23. 17. Mat. 5. 28. Eph. 5. 3, 4. Esa. 3. 16, 17. Eze. 16. 49, 50.

'Ysgelerder ydyw y pechod hwn, a thân a ysa hyd oni anrheithio.' Job 31. 11, 12. Y mae yn halogi y meddwl, yn dwyn y galon oddiwrth Dduw, yn tori ammod, ac yn ddamio dau enaid ar unwaith. Hos. 4. 11. 1 Cor. 3. 16, 17. a 6. 15. Diar. 2. 19. a 7. 27. Y mae Duw yn barnu y godinebwr yn euog o farwol-aeth fel y llofrudd. Lef. 20. 10. Deut. 22. 20, 21. Y mae godineb yn dwyn tlodi, gwarth, a chlefydau blin-ion gyd âg ef, yn aml, fel melliith Duw ar odinebwr; melliidgedig yw eu rhan ar y ddaear, a Duw a'u barnu yn y diwedd i ddinystru tragwyddol. Diar. 6. 26, 33. a 7. 23. a 29. 3. Heb. 13. 4. Job 24. 18. Mal. 3. 5. 1 Cor. 6. 9, 10.

'A llygaid ganddynt yn llawn godineb, ac heb fedru peidio â phechod.' 2 Petr. 2. 14. *μεσος μοιχαλιος, yn llawn o'r odineb-wraig*. Y mae grym a synwyr neillduol yn y geiriau, ac yn arwyddo fod yr odineb-wraig yn barhaus o faen eu llygaid; i.e. bod eu llygaid mor Naw'n o honi hi, fel na chyanfyddent ddim arall. *Er fod gan y bobl hyn llygaid, etto nis canfyddant ddim ond yr odineb-wraig.*

Y mae y rhai sydd yn byw trwy ffydd ar addewidion Duw, yn ymlanhau oddiwrth bob halogwydd cnawd ac ysbryd, gan berffieithio sancteiddrwydd yn ofn Duw. 2 Cor. 7. 1.

Yn mhllith y cenedloedd yr oedd godineb yn cael edrych arno yn bechod ysgeler yn foreu lawn. Gen. 20. 9. Yn ol cyfreithiau yr amrywiol wledydd, yr oedd y pleidiau yn cael eu barnu i ddyoddef cospedigaethau gwahanol: megys yn yr Aipht, y gwr i oddef mil o wialenodau, a'r wraig i gollu ei thrwyn; ytnu eu llygaid yn mhllith y Groegiaid; altudiath dros fywyd yn mhllith rhai; eu marwolaethu yn mhllith eraill. Y Saxoniaid a farnent y wraig i gael ei llosgi, ac i'r gwr gael ei grogi ar grogbren uwch ben ei llwch. Yr Eil-myn a gospital y wraig yn euog o odineb, trwy eillio ei phen. Tacitus, *De Morib. German.*—Trwy beri i'r wraig yfed y dwfr chwerve, trefnod Duw ddefod i ad-nabod y pechod, er mor ddirlgel y gallai gael ei gyflawni. Num. 5. 12—31.

Godineb a arferir yn gyffelybiaethol, yn aml, yn yr ysgrythrau; ac a arwydda eilun-addoliath, neu wrth-giliad oddiwrth Dduw at gau dduwiau; trwy ba un y mae dynion yn halogi eu hunain yn ffaidd, ac yn tori eu cyfammod eglwysig â Duw. Eze. xvi, xxiii. Hos. 2. 2. Dat. 2. 21. Iago 4. 4.

GODRE—ON, (god-rhe) ymyl gwsg, amaerwy, eddi, rhidens, sitrach, ymyl-gylch.—Dynaethi godre, a arwydda godineb: Deut. 22. 30. neu gwaith Duw yn dwyn gwarth a gwaradwydd ar ddyinion, oblegid eu ffaidd bechodau. Jer. 13. 22. Nah. 3. 5.—'A'i odre yn llenwi y deml'; sef gradd llai o'i ogoniant yn cael ei amlygu i'r eglwys yma yn y byd, yr hwn sydd yn ymddygleirio yn gyflawn yn y nefoedd. Esa. 6. 1. Gwel Vitrings *in loc.*

* Ουτοι γαρ οφθαλμους εχοντες ουτεν αλλο βλε-
πουσιν η μοιχαλιος. Cœumenius.

GODRO, (godr) arneillo.—Fel y godroch, ac y byddoch hyfryd gan helaethrwydd ei gogoniant hi.' Esa. 66. 11.—Fel y godroch ac y byddoch hyfryd o ddysgleirdeb ei gogoniant.' Dr. M.—'Fel y tynoch allan faeth persidd o helaethrwydd ei thrysorau.' Lowth. Y mae Sion, neu yr eglwys, yn cael ei chyffelybu i fam iachus yn rhoddi maeth cyflawn i'w holl blant, trwy ragoroldeb y breintiau a'r bendithion gwerthfawr sydd ynddi; y maent hwythau yn cael eu hannog dan y gyffelybiaeth o rai bychain yn sugno bronau, i gyfranogi yn helaeth trwy ffydd o'i breintiau a'i bendithion ysbrydol, fel y cynnyddont, y byddont ddyddanus a hyfryd. Mae bronau ei dyddanwech, sef ei hathrawiaethau a'i haddewidion, yn gyflawn ddi-gionol i'w diwallu, yn wyneb eu holl angenion. Plant eglwys Duw ydyw ei holl bobl; hi ydyw eu mam a'u mammeth; ei bronau hi sydd yn eu dyddanu ac yn eu diwallu; y sawl nad ydynt yn cael eu bywioliath ynddi a thrwyddi, nid gwr blant Duw ydynt. Gal. 4. 26. Can. 4. 5. 1 Petr. 2. 2. Ps. 22. 26. a 36. 8. a 37. 11. 2]Cor. 1. 4, 6. 1 Tim. 4. 6. Rhuf. 11. 17.

GODYWYLL, (tywyll) led-dywyll, dilwyrch.—'Ac wele, os bydd y pla yn odywyll.' Lef. 13. 6, 28. 'Os bydd yr anafod yn crychu.' Dr. M. *Heb. מה attal*. 'Os bydd y pla wedi ei attal, ac heb ledu.'—לא מה בום 'Ac nas gwaharddodd efe iddynt;' sef nis attalodd efe hwynt. 1 Sam. 3. 13. Nid oes dim perthynas rhwng bod yn odywyll a bod heb ledu; ond y mae gwrth rhwng bod wedi ei attal ac heb ledu.

GODDAITH, (daith) daith, llosg, gologsed, cynneu, goleu-dân.—Fel y goddeithia fiam fynyddodd.' Ps. 83. 14. Felly y dyfetha Duw holl elyinion ei eglwys, mor fuan, mor hawdd, ac mor llwyr. Joel 1. 19.

GODDEF, (def) dyoddef, ymddyoddef, ymaros, bod yn foddllawn.—'Dyinion ydym ninnau yn gorfod goddef fel chwithau;' yn hytrach (*ομοιοκατασκευαι*) o'r unrhwy hanfod a chwithau, ac yn yr y cyflwr o ran natur a chwithau. Act. 14. 15. Iago 5. 17. Gwel Campbell's *Prelim. Dissert.* Edr. DYODDEF.

GODDIWES, (goddiw) gorddiw, caffael, cys-haeddys, dyfod o hyd.—'Os goddiweddir dyn ar ryw fai.' Gal. 6. 1. 'Er dala dyn ar ryw fai.' Dr. M. *προληψθη*, os cipir dyn yn ddiarwybod, megys gan brofedigaeth annysgwyladwy; os goddiweddir ef, nid fel peth y mae yn arferol ei ddilyn. Y mae y goreu o ddyinion yn ddarostyngedig i hyn yn y byd hwn, sydd yn llawn o achlysuron i bechu. Nid oes ond y Tad nefol a ddichon ein cadw rhag profedigaeth, a'n gwared rhag drwg. Eph. 5. 15. a 6. 12. 1 Ioan. 2. 1.

'Gwybyddwch, y goddiwedd eich pechod chwi,' sef cospedigaeth am eich pechod. Num. 32. 23. Esa. 59. 12. Jer. 42. 16. Oni byddai bod yn bosibl i bech-adur ddiane oddiar y Duw holl-bresennol, nid yw ond peth ofer iddo feddwl diane oddiwrth y gospitalgaeth gyflawn ddyledus iddo.—Crist yw yr unig ddiangfa.

GOF, (of) celfyddydwr, manyl-weithydd; mettel-ydd. Gôf du, gôf gwyn, gôf pres, gôf aur, gôf arfan, gôf haiarn; sef yw celfyddydwr ar y mettelau hyn. Byddai y gofaint gynt yn darparu y mettel o'r mwn, fel y gwant yn y ffwrneisiau yn bresennol. Esa. 44. 12. Act. 19. 24. Gôf hefyd a arwydda offeryn dialedd yn llaw Duw, 'y dinystrydd i ddinystrio.' Y mae yr holl offerynau dinystrydd hyn mor hollol dan lywodraeth yr Arglwydd, a'i ofal mor fawr am ei eglwys, fel na lywydda un offeryn a lunir yn ei herbyn hi. Esa. 54. 16, 17.

GOFAL—U—US, (mal) meddwl, pryder, ystig-rwydd, dyfalwch, astudrwydd.

Tri *gofal* Cristion: rhag digio Duw; rhag tramgwyddo ddy; a rhag ymwahanu o'i gariadoddeb at bob daloni.

Bardde.

Y mae Duw yn gofalu am ei greaduriaid, yn (nweddig ei bobl briodol; y mae yn eu cynnal, yn darparu drostynt, yn ystyried eu hachos yn fanwl, yn eu llywodraethu, ac yn eu llwyddo. 'Gan fwrw eich holl ofal arno ef; canys y mae efe yn gofalu drosoch chwi.' 1 Petr 5. 7. Mat. 6. 26, 30. 1 Cor. 9. 9. Eich holl ofal, sef eu hiechydwiariaeth, eu cynnaliaeth, eu hamddiffynfa, a'u diogelwch; eu gofal am eu beneiddiau, eu cyrph, eu hamgylchiadau, eu perthynasau, &c. Gofalu ydyw cymeryd gwaith Duw arnom ni ein hunain; 'y mae efe yn gofalu drosom:' credu, caru, ac ufuddhau yw ein gwaith ni. Y gair hwn, *burow*, a arwyddia ei fod yn pwyso yn drwm ar y meddwl; ei fod yn boenus, yn niweidiol, ac yn anhawdd iawn ei gael o'r meddwl: gorchest-waith fydd ydyw rhyddhau y meddwl oddi wrtho, trwy ei fwrw ar yr hwn y mae yn perthyn iddo, sef ar yr Arglwydd, ein Tad nefol. Mae *gofalu* a *thrafferthu* yn cydfyned â'u glydd; yr ydym ni yn rhy ffiof, ac yn rhy weiniaid, i ofalu; am hyny yr ydym yn drafferthu, yn ofidus, yn anfwyn, ac yn llawn o dymherau drwg—fel Martha, yn mawredd ei gofal a'i thrafferthu, agos a beio ar Grist ei hunan, yn gystal a'i chwaser. Mae y gofal hwn yn bechadurus ac yn niweidiol; yn tagu y gair, ac yn ein hamddifadu o bob budd a chysur oddi wrtho. Luc 10. 41. Mat. 13. 22. 'Gofal y byd hwn' y mae yn cael ei alw, am ei fod yn tarddu oddiwrth ybryd y byd hwn; yn meddianu dynion yn mhob sefylla ac amgylchiad yn y byd; ac am ei fod yn nòd dynion sydd â'u rhan yn y byd hwn, oni chânt waredigaeth oddi wrtho. Y mae yr Arglwydd Iesu yn coffâu tri pheddi fel cyfferi meddyginiaethol rhag y gofal anghymedrol pechadurus hwn, sef fod ein Tad nefol yn gofalu, ac yn addas i hyny; na lesâ ein gofal ni ddim; a bod teyrnas Dduw a'i gyf-iawnder ef yn anfeydrod fwy eu pwys i ni i'w ceisio yn gyntaf ac yn benaf. Mat. vi.

'Bwyta bara dan bwys, ac mewn gofal,' ydyw ei fwyta mewn cyfyngderau tost, a than ddygwylliad ofn-adyw am farnedigathau Duw. Lef. 26. 26. Ezec. 4. 16. a 12. 18, 19.

'Nid ydym yn gofalu am ateb i ti yn y peth hwn.' Dan. 3. 16. Gan ein bod gwedi penderfynu dyoddef, nid rhaid i ni roddi ateb mewn geiriau. Yr ydoedd eu meddyliau yn ddiotal; gwedi bwrw eu holl ofal ar yr Arglwydd, yr oeddynt mewn tangnedd heddychol. Ufuddhau y gorchymyn oedd eu gwaith hwy, eu cadw a'u gwaredu oedd gwaith Duw.

'Llesmeiriasant; y mae gofal ar y môr heb fedru gorphwys.' Jer. 49. 23.—'Llesmeiriasant fel un ofnus ar y môr, heb fedru gorphwys.' Dr. M.—'Todd-asant yn fôr o anesmwythder, yr hwn nis dichen orphwys.' Dr. Blayney. Yr oedd y chwedl ddrwg a glywsant, gwedi eu llenwi hwynt âg ofnau, a chweddi peri y fath anesmwythder i drigolion Damasus, Hamath, ac Arpad, sef y Syriaid, nes yr oeddynt hwy yn gyffelyb i'r môr yn dygyfor gan anesmwythder. Hwn, mae yn debygol, ydyw ystyr priodol y geiriau; ac yn y golygiad hwn, mae y gyffelybiaeth yn hardd ac yn synwrylawn.

'Fel y byddo i'r sawl a gredasant i Dduw ofalu ar flaenori mewn gweithredoedd da.' Tit. 3. 8.—'Ym-ovalu y ddangos yn anlwc gweithredoedd da.' W. S.—'Ofalu am ragori mewn gweithredoedd da.' Dr. M.—*iva φρονιζωσι καλων εργαων προϊστασθαι. Gr.—I oruwech olygu ac amddiffyn gweithredoedd da:*—blaenori ynddynt eu hunain, ac annog eraill ynddynt; amddiffyn gweithredoedd da yn erbyn pawb a fyddo yn eu bychanu fel pethau afreidiol; a rhoddi ei meddwl, a gofalu yn ddyfal am hyny, fel peth o bwys anheborol. Gwel Parkhurst, Macknight, a Kypke.

GOFER, (mer) nant, cornant, corafon, aberig, afonig. Diar. 25. 26.

GOFID—IO—US, (mid) cysteg; cyni; trueni;

llafur-boen, dygu-boen; trychineb, adfyd; beth bynag fyddo yn blino, yn trallodi, neu yn dlorio corph neu feddwl dyn.—'Gofdiau uffern—gofdiau anghu; hyny yw, gofdiau mawrion, anghuol, dychrynlyd, marwol. Ps. 18. 5. a 116. 3. Act. 2. 24. Edr. ATTAL. Duw ydyw awdwr gofdiau, ond pechod yw yr achos haeddianol o honynt. Job 5. 6. Esa. 45. 7. Jer. 23. 10. 'Ni flagura gofid allan o'r ddaear;' nid un creadur sydd yn peri gofid, heb yr Arglwydd; efe yn unig 'sydd yn lladd ac yn byghau.' Deut. 32. 39. Mae gofdiau y duwion yn geryddol, ac yn feddyginiaethol er eu lesâd; ac y maent yn gyanwysedig yn y 'pob peth sydd yn cyd-weithio er daioni iddynt.' Bod heb-ddynt fyddai bod yn amddifad o ryw ddaioni a lesâd. Rhuf. 8. 28. Heb. 12. 10. Edr. CRSTUDD, DOLUR. Y mae gofdiau annuwiolion yn llawer, yn anhau, yn farwol, ac yn dragwyddol. Pa. 16. 4. a 32. 10. Dat. 9. 5. a 16. 10. a 18. 7, 10.

GOFWY—O, (mwy) ymweliad; anfon drwg neu dda.—'Amser gofwy—blwyddyn eu gofwy;' sef yr amser y byddo Duw yn ymweled â chenedi neu ddynton am eu pechodau. Jer. 10. 15. a 11. 23. a 46. 21.—'Duw gan eich gofwo a'ch gofwsa chwi:' (Gen. 50. 25.) hyny yw, ymwel Duw â chwi yn sicr mewn trugaredd, yn ol ei addewid. 'Trwy ffydd, Joseph, wrth farw, a goffodd am ymadawiad plant Israel.' Heb. 11. 22. Gen. 15. 7, 13, 14.—'Gofwyo pechodau—gofwyo allorau Bethel,' sef cospi am danynt. Hos. 8. 13. Amos 3. 14.

'Canys wele fi yn codi bugail yn y tir, yr hwn ni ofwsa y cuddiedig.' Zech. 11. 16. Y cuddiedig ydyw yr hon sydd gwedi crwydro, ac yn anweledig gyf â'r praidd; gwaith y bugail ydyw ymweled â hi yn y fan ac yn y cyfiwr y mae. Peidio gofwo y cyfwr yn sydd anfyddlondeb mawr mewn bugail, a barn drom ar y praidd. Y mae yn perthyn i fugeillaid yr eglwys, ystyried yn fanwl wahanol gyfyraru y rhai hyny sydd dan eu gofal, rhoddi addysg ac annogaethau cyfatebol iddynt, a'u hymgeleddu hwynt âg athrawiaeth iachus yr efengyl. Act. 20. 28. Bugail diotal, segurlyd, sydd farn drom iawn ar ddynton; fel mae bugail ffydd-lawn, diwyd, a gofalus, y fendith fwyaf a ddichon dynion gael oddiwrth Dduw.

GOFYN, (myn) holi; ceisio; erfyn, deisylf.

Tri phrif ofynion Duw: cariad, cyfawnder, ac ufudd-dod.

Baradau.

'Gofyn gan Dduw,' yw gweiddio arno, ceisio rhyw beth ganddo, neu ymgynghori âg ef. Ioan 14. 13. a 15. 7. Esa. 30. 2.—'Gofyn mewn ffydd,' (Iago 1.5.) ydyw gofyn dan gydnabyddiaeth o'n hangen, a'n han-nheilyngdod, ar sail yr addewid, yn enw y Cyfyngwr, yr hwn a ddywedodd, 'Pa bethau bynag a ofynoch i'r Tad yn fy enw, efe a'u rhydd i chwi.' Ioan 16. 23.—'Gofyn ar gam,' neu gofyn (*κακος*) yn ddrwg, ydyw gofyn gan Dduw yr hyn nis addawodd nac a orchymynodd; gofyn yn anghrediniol, yn ddiotal, ac yn esgeulus; a gofyn i ryw ddybenion gau a phechadurus. Iago 4. 3.

'Gofynwch i mi y pethau a ddaw am fy meibion, a gorchymynwch fi am waith fy nwyllaw.' Esa. 45. 11. 'A holwch chwi fi am fy mhiant? A roddwch chwi gyfarwyddiadau i mi am waith fy nwyllaw?' Lowth. 'Am bethau i ddyfod y maent yn fy holl: A roddwch chwi orchymyn i mi am fy meibion, a gwaith fy nwyllaw?' Vitrina. Y mae y geiriau yn cael eu llefaru wrth ral yn ymryson â'u lliniwr, ac yn beio arno oblegid ei ragluniaethau tu ag at ei eglwys: 'Ymrysoned priddell â phriddellau y ddaear,' ond rhyfgy pechadurus ac anaddas iawn yw i'r elai ymryson â'i lliniwr—sef pechadur tywyll, ffiof, i farnu a chyfarwyddo yr Arglwydd am ei ymddygiad tu ag at ei blant. Sanet Israel â'i lliniwr yw Duw, ac mae yn trefnu pob peth tu ag at Israel, sef ei bobl, yn ei ben-arglwyddiaeth,

gyd â'r doethineb, y tirlondeb, a'r daioni mwyaf.—Parchu, addoli, a rhyfeddu, sydd addas i'w greaduriaid wrth edrych ar ei waith, ac nid barnu a chyfarwyddo. Edr. CEISIO, GWEDDIO.

GOG. Heb. גֹּג (*gog*) [*gorchudd*] Gog a Magog: y mae y ddau enw hyn yn cael sôn am danynt gyda'u gilydd yn yr ysgrthyrau. All fab Japheth ydoedd Magog, ond ni roddir i ni ddim hanes gan Moses am Gog. Gen. 10. 2. Tywysog Magog oedd Gog; gan hynny wrth Magog mae i ni ddeall y wlad, neu ei thrigolion, a Gog oedd yn frenin arnynt. Ezec. 48. 2, 3. a 39. 1. Edr. MAGOG. Y mae Gog yn cael ei alw *pen tywysog*, neu כְּנַזֵּשׁ *tywysog Rosh*, sef y Rwsiaid, Mesech, a Thubal.* Y mae Michaelis yn cymharu y gair *Gog* â'r gair *Cac* (*Kak*, neu *Chak*) enw cyffredinol ar freninoedd yn mhlith yr hen Dyrcaid, Moguliaid, Tartariaid, Catalaid, a'r Chinesaid. Gwel *Spic., Georg., p. 34.* Tywysog Magog oedd, tebygol, yn yr hen oesoedd, yr enw cyffredin ar y cenedloedd yn preswyllo parthau gogleddol Ewrop ac Asia, fel y gelwyd hwynt wedi hynny y Scythiaid, ac yn bresennol Tartariaid. Y parthau hyn ydynt yn awr yn perthyn i ymerodraeth Rwsia. Yr hen Tartariaid a alwent eu hunain Mogli, neu Magogli, neu Mungli a Mungugli, hillogeath Magog. Yn yr India ddwyreiniol y mae heddyw ymerodraeth Mogul, a'r wlad Mogulistan, neu wlad y Moguliaid.

Rhoddir i ni brophwydoliaethau tra hynod yn Ezec. xxxviii, xxxix, a Dat. xx, am luocdd Gog a Magog; eu malais a'u bwriadau creulawn yn erbyn Israel, yn erbyn gweryll y saint a'r ddinas anwyl; a'u dystryw gwyrthiol, cyflawn, ac ofnadwy. Y cyffwrdd fod y ddwy brophwydoliaeth i'w golygu yn wahanol, ac yn perthyn i wahanol amserau a dygwysdiadau. Yn Ezeziel maent yn dyfod o yetlysau y gogledd (Pen. 38. 6, 15. a 39. 2.) ond yn llyfr y Dadguddiad y maent yn dyfod o bedair congl y ddaear. Y mae Gog a Magog Ezeziel yn myned yn erbyn yr Iuddewon gwedi eu dychwelyd i'w gwlad eu hunain; ond yn Ioan y maent yn amgylchynu 'gweryll y saint,' a'r 'ddinas anwyl.' Y mae Gog a Magog Ezeziel yn eglur yn cyfeirio at y cenedloedd yn preswyllo yn y parthau gogleddol; ond yn Ioan y mae yn debyg iawn mai enwau cyfriniol ydynt, ac yn nodi y gelynyddion diweddfaf a gyfodant tua diwedd amser, yn erbyn yr eglwys Gristionogol, gwedi llyr heddwch a gogoniant mawr. Yr ymgais diweddfaf o aiddo Satan yn erbyn achos Crist yn y byd, fydd ym-oesodiad Gog a Magog, a'u lluoedd aneirif; ond bydd eu dystryw yn wyrthiol gan dân o'r nefoedd, yn ddisymwth ac yn gyflawn. Y mae dinstyr y cyntaf trwy gledddyf a haint; ond tân o'r nefoedd sydd yn dystrywio yr ail elyn. Y mae y chweched ran yn cael ei gadael o'r cyntaf, ond mae y diweddaf yn cael ei lwyrr ddi-nystrio. Ond rhaid aros y cyflawniad i ddeall y prophwydoliaethau yn eglur; er y gellir, cyn eu cyflawni, olygu ynddynt ychydig yn gyffredinol am ddull ac ansawdd yr eglwys yma yn y byd, ei llwyddiant, ei gelynyddion, a'i gwaredigaethau, hyd ddiwedd amser. Gwel *Esgob Newton, Vitringa, a'r Dr. Bryce Johnston ar y DADGUDDIAD.*

GOG. Edr. Cog.

GOGAN—ION—U, (cân) cablu; rhoddi anghlod, beio ar, athrodi, difrio, amharchu; bychanu.—'Yn eich goganu megys drwg-weithredwyr.' 1 Petr 2. 12. Nid oes neb yn erbyn duwoliion, *fel y cyfryw*; rhaid rhoddi dryg-air iddynt yn gyntaf; ac er bod y dryg-elriau yn gelwyddog i gyd, ceir digon yn barod i'w derbyn yn awyddus, fel pethau gwirioneddol: wedi eu

gwneuthur yn ddrwg-weithredwyr, fel y cyfryw, dechreuir eu herlid trwy eu dirmygu, eu gwawdio, eu hyspeilio, a'u cospi, yn aml. Yr ymddiffyniad goreu yw ymarweddall gonest yn mhlith y cenedloedd; fel y gallont o herwydd y gweithredoedd da a welant, ogoneddu Duw yn nydd yr ymweliad.

Y mae goganau amharchus yn dra phechadurus, yn niweidiol iawn yn mhlith Cristionogion, ac yn gwbl anghytun â'u honiad, a'u hymddangosiad fel canlynwyr Crist. 2 Cor. 12. 20.—'Gogan-air,' (2 Petr 2. 1.) 'dryg-dafodlen,' W. S. ymyl y ddalen, *κακὰς καταλαλαίας, drywedyd yn erbyn, diffrïad, drygair, gwaradicydd.*

GOGLEDD, (cledd) y pwnc hwnw o'r nefoedd y sydd gyferbyn a'r dehau. Edr. DEHAU, DWYRAIN. Dywedir yn yr ysgrthyrau, fod lleocdd yn y gogledd neu yn y dehau, yn aml, o ran eu sefyllfa i wlad Canaan: felly yr oedd Syria yn y gogledd, a'r Alpat yn y dehau i wlad Canaan. Dan. 11. 5—15.

Mae rhai yn barnu fod yr ystafelloedd, y rhai oeddynt tu a'r gogledd yn nheul Ezeziel, yn arwyddo, yn brophwydoliaethol, yr eglwys Protestanaidd yn Ewrop ac America. Ezec. 42. 11, 13.

O'r gogledd mae Duw yn rhoddi oerni; y gogleddynt sydd wynt sych, oer; y mae gwynt y dehau a'r gogledd yn angenrheidiol i naturiaeth; felly yr on fath mae argyhoeddiadau llymion, profedigaethau, a phethau anhysbryd yn angenrheidiol er lleadd ysbrydol yr eglwys. Job 37. 9. Can. 4. 16.

'Yn yetlysau y gogledd.' Ps. 48. 2. Esa. 14. 13. Lle yr ydoedd y deml yn sefyll, a harddwch penaf y mynydd. Nid bod mynydd Sion yn sefyll o du y gogledd i Jerusalem a feddylir; canys yr oedd o'r tu dehau iddi; ond yr ydoedd y deml yn sefyll ar ystlys ogleddol i'r mynydd.

GOGLUD, (elud) coel, hyder, ymddiried.—'Y neb a roddo ei oglud ar ei gyfoeth a syrth.' Diar. 11. 28.—'Y neb a roddo ei goel ar ei gyfoeth a syrthia.' Dr. M. Peth anwadol yw cyfoeth; mae hyder arno yn eilunddoliaeth, ac yn ddirmyg dirfawr ar yr Arglwydd, trwy roddi ei greadur o'i flaen. Gan nas dichen cyfoeth gynnal ei hunan, nis dichen yn sicr gynnal y sawl a ymddirieddo ynddo; am hynny y mae yn sicr o syrthio heb ddim i'w gynnal, dan ddigofaint Duw ar yr hwn y cefnodd arno.

GOGONEDD—U—US, GOGONIANI, (coniant) gogoniant, goddodogrwydd; ardderchogrwydd yn ymddangos, neu yn dysgleirio: clod, mawl; clodfoddol, moliant. Y gair Heb. כֹּבֵד a gyfneithir *gogoniant*, a arwydda *pwysig*; cyfieithiad o'r gair hwn yw geiriau yr apostol, 'pwys gogoniant,' neu 'gogoniant sylweddol,' *pwysig*; yn cynnwys ynddo bethau sylweddol, *pwysig*. Y mae gwag gogoniant yn mhlith dynion; sef dynion yn rhoddi gogoniant i'w gilydd, neu yn ei gymeryd iddynt eu hunain, heb ddim yn sylweddol ogoneddus ynddynt: ond mae pwysau a sylwedd gwirioneddol yn ngogoniant Duw; y mae efe yn cyfranu iddynt bethau sydd yn ogoneddus a sylweddol.

Y mae tri pheth yn gwneuthur gwrthdrys yn ogoneddus, sef mawredd—prydfwrthwch a harddwch—a gwerthfawrogrwydd a defnyddioldeb. Mawredd, a'r mawredd hwnw yn hardd; ac hefyd yn ddefnyddiol i ni; a'r cwbl ynddo ac o hono ei hun: neu, yn yr ail le, ac mewn ystyr ts, wedi ei gyfranu yn sylweddol ac yn wirioneddol, ac nid yn ffigiwl ac yn dddangos- iadol: yn yr ystyr cyntaf y mae yn Nuw—yn yr ail, yn ei bobl. Y mae yn Nuw, sef yn hanfod y Personau Dwyfol, ogoniant hanfodol, sylweddol, goruchel, ac ofnadwy; hardd a gwerthfawr a sefidrol. Gogoniant a harddwch ydyw i gyd. Mae pob mawredd a gwyched ardderchog ynddo, i radd na ddichon neb amgyffred ond efe ei hun. Y ffair iwyaf a ddichon ei wneuthur

* Princeps præcipuus—Princeps capitis Mesech et Tubal: utramque coactum est et violentum. LXX. Int. Symmachus & Theodotus jam viderant, וְנָרְחָה עִסָּה נִשְׁמָה נִשְׁמָה גֵּנְתִּיא. Gwel Vitringa ar Dat. 20. 8.

i neb o'i greaduriaid, ydyw dangos ei ogoniant iddynt. Exod. 33. 18, 19. Job 37. 22. Ps. 138. 5. Y mae yn ogoneddus mewn sancteiddrwydd—y mae iddo enw gogoneddus—braich ogoneddus—gorsedd ogoneddus—cadernid gogoneddus—a bydd ganddo eglwys ogoneddus. Exod. 15. 11. Deut. 28. 58. Ps. 79. 19. Esa. 62. 12. Jer. 17. 12. Col. 1. 11. Eph. 5. 27.

'Gogoniant yr Arglwydd,' neu כבוד יהוה *Gogoniant IEHOFAH*, a arwydda yn yr ysgrythrau, 1. Y Person IEHOFAH, a elwir כבוד יהוה *Brenin y Gogoniant*. Ps. 24. 7, 8, 9. 'Haul (שם *goleuni*) cyflawnder'—'dysgleirdeb y gogoniant dwyfol'—'y gwir oleuni,' sef Crist. Mal. 4. 2. Heb. 1. 3. Ioan 1. 4, 9.

2. Dadguddiad dysglair o briodoliaethau yr Arglwydd, ei sancteiddrwydd, ei ddoethineb, ei allu, ei ddaioni, &c. Lef. 19. 2. Num. 14. 21. Yn yr ystyr hwn mae y nefoedd yn dadgan ei ogoniant. Ps. 19. 1. Cyfodwyd Crist o feirw, 'trwy ogoniant y Tad,' sef trwy fawredd ei allu, ac i ogoniant ei berffethrwydd, ei ddoethineb, ei uniondeb, ei ddaioni, a'i wirionedd. Rhuf. 6. 4.

3. Ei ras a'i drugaredd, y rhai a elw yr apostol, 'golud ei ogoniant;' sef y gogoniant mae yn gyfoethog o hono, y mae yn ymgoneddu ynddo fwyaf, fel gwr yn ei gyfoeth. Eph. 1. 18. a 3. 16.

4. Y cwmwl, neu y dysgleirdeb gweledig, y llefarodd Duw ynddo wrth Moses ac erall, ac a lanwodd deml Solomon. Exod. 16. 7, 10. 1 Bren. 8. 11. Yr oedd hwn yn arwydd neillduol o'r presenoldeb dwyfol; yr ydoedd weithiau mewn dull dynol, ac yn rhag-ddangos cnawdoliaeth IEHOFAH. Ezec. 1. 28. a 4. 4. a 9. 3. a 10. 4, 18. a 11. 23, 29. a 43. 2—5. a 44. 4. Gellir meddwl fod rhyw ddysgleirdeb gol-euni, neu ogoniant, gyda, neu ar, yr arch a'r cerubiad bob amser: ac o herwydd hyn y gelwir hi 'y gogoniant,' ac 'ei brydferthwch.' Ps. 78. 61. 1 Sam. 4. 21, 22. A gelwir y cerubiad, o herwydd yr un achos, 'cerubiad y gogoniant.' Heb. 9. 5. Yr oedd y presenoldeb dwyfol arnynt, ac arwydd dysglair o hono, tebygol.

5. Yr ydys yn rhoddi gogoniant i'r Arglwydd trwy gynnabod ei fod yn ogoneddus, a phob ardderchog-rwydd a rhagoroldeb ynddo; trwy ei garu, ymddiried ynddo, ac ufuddhau iddo, fel y cyfwr FOD gogoneddus; ac amcanu yn ddirifol ei anrhydeddu, a'i ddangos ef i ddynion fel y cyfwr, yn yr hyn oll a wnelom. Ps. 29. 1. 1 Sam. 6. 5. 1 Cor. 10. 31.—'Dyro y gogoniant i Dduw.' Ioan 9. 24. Pan byddai yr Hebraid yn tyngu rhyw un, dywedent, 'Dyro ogoniant i Dduw;' cyfaddef y gwir; cydnebydd a chyfaddef fod Duw yn gwybod dy holl feddyliau dirgel; ie, holl ddirgeloeidd dynion. Jos. 7. 19. Gwel Calmet a Campbell.

6. Y cyflwr gwynfydedig a gogoneddus y mae yr Arglwydd gwedi ei ddarparu yn y nefoedd, ac yn ei roddi i'w bobl. Rhuf. 5. 2. Ps. 79. 24.

7. Cynnrychioliad, neu arddangosiad anrhydeddus o hono; felly gelwir y gwr yn ddelw a gogoniant Duw, fel y mae yn ei arddangos yn ei flaeoriaeth a'i awdurdod. 1 Cor. 11. 7. A'r wraig sydd yn arddangosiad anrhydeddus o'r gwr.

'Ydynt yn ol am ogoniant Duw.' Rhuf. 3. 23. 'Ydynt yn ol,' trwy bechod, o'u tebygolrwydd iddo mewn gwybodaeth ysbrydol, cyflawnder, a sancteiddrwydd; yn ol o'i anrhydeddu yn eu holl weithredoedd; ac yn ol o'r rhagorfreintiau gogoneddus a'r dedwyddwch a fuaesent yn eu meddiannu pe buasent heb bechu; yn ol o gymeradwyaeth Duw. Macknight.

'A'th Dduw yn ogoniant i ti.' Esa. 60. 19. Jer. 2. 11. Zech. 2. 5. Duw yw gogoniant ei bobl; eu perthynas âg ef yw eu hanrhydedd penaf; a mwynhad o hono yw ei dedwyddwch gwirioneddol a thragywyddol; a'u cymdeithas âg ef sydd yn eu gwneyd yn

anrhydeddus yn ngolwg erall; ac ynddo ef maent hwy eu hunain yn ymfrostio.

Gogoniant Crist, a arwydda amlygiad o ardderchogrwydd ei berson—cyflawnder ei ras a'i swyddau—a mawredd ei waith gogoneddus. Ioan 1. 14. a 2. 11. a 17. 5.—Ei ddysgleirdeb gogoneddus yn ei gyflwr o ddyrchafiad yn y nefoedd. Mat. 19. 28. Heb. 2. 9. 1 Tim. 3. 16. Yr oedd gogoniant i Grist gyd â'r Tad cyn bod y byd: yr oedd iddo ogoniant hanfodol fel Person Dwyfol; nid yw hwn yn cael ei roddi iddo, ond y mae yn hanfodol ynddo, yr un fath a'r Tad a'r Ysbryd Glân. Yr oedd gogoniant cyfryngol iddo, hefyd yn yr arfaeth fawr cyn bod y byd; ar ol ei esgyniad, cafodd ei ogoneddu â'r gogoniant hwnw: ymddangosodd yn holl fawrhydi gogoneddus y swydd y gosodwyd ef ynddi cyn bod y byd. Yr oedd y gogoniant hwn i Grist-gyd â'r Tad er tragywyddoldeb; ond wedi ei esgyniad y dadguddiwyd ef i'r holl nefoedd, ac efe a ddysgleiria yn anghymarol ogoneddus ynddo, yn nghanol ei eglwys, i dragwyddoldeb; caiff ei bobl ei weled, ac mewn rhan gyfranogi o hono. Ioan 17. 5, 24.

Gogoniant Crist, yw gweiniadogion yr efengyl, am eu bod yn cynnrychioli Crist, yn cyhoeddi ei ragoriaethau a'i ddefnyddioledd i ddynion. 2 Cor. 8. 23.—Mae delw Crist yn cael ei galw gogoniant: 'o ogoniant i ogoniant,' sef yn gynnwddol. Y mae y gradd leiaf yn ogoneddus, ac yn ddechreuad o ogoniant perffaith, tragywyddol. Y mae pob gweithrediad o honi, a phob ymddangosiad o honi, yn ei ffrwythau, yn harddu dyn, ac yn ogoniant iddo. 2 Cor. 3. 18.

'Fel y cano fy ngogoniant i ti.' Ps. 30. 12.—'Am hynny fy nhafod a gân i ti.' Dr. M. Mae yr apostol yn cyfleithu 'fy ngogoniant,' (Ps. 16. 9.) *fy nhafod*. Act. 2. 26. Pan ddefnyddir y tafod, neu y llais, i iawn ddyben, sef i follannu Duw ac i fynegu ei rinweddau, mae yn ogoniant, yn harddwch, ac yn anrhydedd i ddyn. Ps. 57. 8. a 108. 1.

'A rhoddi o honof ogoniant yn nhir y rhai byw.' Ezec. 26. 20. Hyn a wnaeth pan ddychwelodd ei bobl o Babilon, ac y gosododd ei deml a'i ordinhadau yn eu plith; pan ymddangosodd Crist yn y cnawd ar y ddaear: a phan osododd i fynu yr eglwys efengylaidd yn mhlith yr holl genedloedd.

'Ar ol y gogoniant y'm hanfonwyd at y cenedloedd, y rhai a'ch hyspeillasant chwi.' Zech. 2. 8. Crist yr Arglwydd sydd yn llefaru: ymachub o blith y cenedloedd; canys ar ol yr amlygiad o'm gogoniant yn dy ddychwelliad o'u gwlad, i'th wlad dy hun, y'm hanfonwyd â barnedigethau cospedigaethol arnynt hwy; neu, medd erall, ar ol fy nghnawdoliaeth, fy marwolaeth, fy adgyfodiad, a'm hesgyniad gogoneddus, y'm hanfonwyd at y cenedloedd, i amlygu fy hun iddynt, i'w troi o dywyllwch i oleuni, ac o feddiant Satan at Dduw; fel y byddoch chwi yr luddewon, a hwythau y Cenedloedd, yn un eglwys, yn un dyn newydd yn Nghrist. Act. 28. 18. Eph. 2. 15.

Beth bynag sydd yn fwyaf rhagorol, ac y mae dynion yn ymfrostio ynddo, a elwir eu gogoniant. Mat. 6. 29. Ps. 49. 16. Dan. 11. 39. Esa. 8. 7. a 10. 18. a 20. 5. Mic. 1. 15.—Y parch a'r ganmoliaeth y mae dynion yn ei dderbyn gan eu gilydd. Mat. 6. 2. Yr hyn sydd yn boddloni dynion cnawdol, di-dduw. EDR. ARDDERCHOGRWYDD, DYRCHAFU, DUW, GODIDOGRWYDD.

'Ymfryfodd fy ngogoniant.' Ps. 16. 9. Arwydda y gair Heb. כבוד *afu*. Exod. 29. 13. Dfar. 7. 23. 'Ymfryfodd fy afu.' Yr oedd yr afu yn cael ei olygu gan yr hynafiaid fel eisteddfod cariad a serch. η γλωσσα μου, LXX. ac felly yn Act. 2. 26. Yn yr un ystyr arferir ef yn Ps. 30. 12. Rhydd Plutarch hanes i un Blas gael gorchymyn i dynu allan o a berth y rhan oera a'r rhan waethaf o hono; ac iddo yntau dynu allan y tafod, fel yn bob un o'r

ddau; am y gellid ei arferyd i'r dybenion goreu a'r gwaethaf. Iago 3. 9. Y Psalmydd yn ei arferyd i'r dyben goreu, sef i foliannu Duw, a allasai yn addas ei alw ei ogoniant.

GOCR—YNU, (gog) gwagr, hesgyn. Offeryn i wahanu y manion, pylor, &c., oddiwrth y breision; i buro yd oddiwrth ũs, graian, a grawn gwan.—'I nithlio y cenedloedd â gogr oferedd.' Esa. 30. 28.—'Gogr oferedd, y wyntyll ddinystriol,' medd Lowth. Gogr gwag heb ddiwm yn aros yn ol ynddo, ond y cwbl yn myned trwyddo. Yr ystyr ydyw, y byddai i'r Arglywydd yn farnedigaeithol beri y fath gynhyrfadau yn mhliith y cenedloedd; yr holl bechaduriaid, fel yr ũs, a fyddai yn y diwedd yn hollol ddinystriol, fel un yn gogrynu mewn gogr, nes ai y cwbl drwyddo.

'Myfi a orchymynaf, ac a ogrynaf dŷ Israel yn mysy yr holl genedloedd, fel y gogryniwr yd mewn gogr; ac ni syrth y gronyn lleiaf i'r llawr.' Amos 9. 9. Gogrynu iŷ Israel a arwydda, y byddai iddo eu gwasgaru, eu tafu, a'u symud o fan i fan, yn mhliith yr holl genedloedd; yr holl bechaduriaid, fel yr ũs, a fyddant feirw yn y gogryniad hwn; ond y gwir dduwioleion, fel y grawn pur, ni syrth yr un o honynt i'r llawr. Y mae gofal Duw am ei bobl yn fanwl ac yn ddiball; myn hwynt yn bur; ond wrth eu puro ni chollir un o honynt. Luc 22. 31. Zech. 13. 9. *Heb.* 'Ni syrth y garegan leiaf i'r llawr;' y mae grawn yn cael eu cyffelybu i geryg oblegid eu pwysau a'u sylwedd. Edr. GWYNTYLL.

GOGWYDD—O, (wydd) gostyngedigaeith, tueddiad, hyllygedd, pwyso i lawr, gwyr. Gogwyddo clust, gogwyddo pen, ysgwydd, yw plygu a gostwng pen, &c.—'A chan ogwyddo ei ben, efe a roddes i fyru yr ysbryd.' Ioan 19. 30. Gweithred ei ewyllys ei hun oedd, ac nid o wendid natur. Y mae y pen, *wedi* marw un, yn syrthio i'r fynwes, trwy fod y cyhyrau yn colli eu nerth; ond yr Iesu, ac yntau yn fyw, a ogwyddodd ei ben. Rhoddodd ei hun i ddwyllaw aneu yn ewillysagar. Y mae gogwyddiad ei ben yn weithred addas i'w ddarostyngiad dirfawr.

'Efe a ogwyddodd y nefoedd, ac a ddisgynodd.' 2 Sam. 22. 10. Yr oedd arwydd gweledig yn y nefoedd yn iselbau at y ddaear, o bresennoled yr Arglywydd, o blaid ei bobl, ac i ddyfetha eu gelynyon; megys cwmwl du yn llawn mellt a tharanau, fel wrth y Môr Coch yn erbyn Pharaoh, ac a fu ar Sinai gwedi hyn. Ps. 97. 2. a 144. 5, 6. Esa. 64. 1, 2.

GOGYFUWCH, (cyfuwch) cydradd, cyfurdd, gogyfurdd, cystadl, cystal.—'Yr hwn ac efe yn ffurf Duw, ni thybiodd yn drais fod yn ogyfuwch â Duw.' Phil. 2. 6. Edr. FFURF. 'Gogyfuwch â Duw.' *Gr. ivaí wa Oew.* Y mae y cyffelyb eiriau i'w cael yn Ioan 5. 15. *ivaí wa Oew.* Gwel y beirniaid yma ychydig wahaniaeth: *waí wa Oew* yn Ioan a arwydda, 'yn gystal â Duw,' sef yn Dduw, yn Berson Dwyfol o'r un hanfod â'r Tad. Yma, *wa Oew*, 'gogyfuwch â Duw,' a arwydda ymddangos fel Duw yn wrthddrych addoliad i angylion a dynion. Am ei fod yn *ffurf* Duw, sef yn wir Dduw, nid oedd yn drais iddo ymddangos felly gyda mawredd a gogoniant dwyfol, a chymeryd iddo ei hun y parch a'r addoliad dyledus iddo yn gyflawn, fel Person Dwyfol. Ni thybiodd hyn yn *dras*, ond peth oedd gyflawn iddo gael, ac sydd yn anghyflawnder yn mhawb a attaliat hyn oddi wrtho.* Nid oedd yn drais ynddo—nid oedd yn cymeryd eiddo arall, heb fod yn perthyn iddo yn hollol gyflawn, wrth lefaru fel Duw, gweithredu fel Duw, a chymeryd addoliad dwyfol

iddo ei hun. Ioan 5. 22, 23. Gwel Witsius' *De Oratione*, p. 24, 25. Macknight, Pierce, Whitby, Parkhurst.*

GOGYHYD, (cyhyd) o'r un byd.—'Nid gogyhyd esgeriau y cloff; felly dammeg yn ngenau ffyliaid.' Diar. 26. 7. Y mae ymgais y ffol i ymddangos yn ddoeth, yn anhardd iawn; yn debyg i ymgais y cloff i rodio yn heinf ac yn hardd: ymgais y ddau sydd yn eu hanharddu yn fawr.

GOLAN, *Heb.* גולן [*tramwyfa*] un o'r dinasoedd noddfa y tu hwnt i'r Iorddonen, yn Basan, yn l'wyth Manasseh. Jos. 20. 8.

GOLCH—I—IAD—FA, (gol) enaint-ddwfr, trwyth; glanhau; glanhau; lle i lanbau, baddo. Yr oedd golchi yn aml yn arferedig gan y cenedloedd dwyreiniol. Fel yr oeddynt yn teithio yn droednoeth, neu â sandalau am eu traed, byddent er glanhauddra a diluddediad, yn golchi eu traed pan ddöent o daith. Gen. 18. 4. a 24. 32. a 43. 24. Byddai y gorchwyl hwn yn cael ei wneuthur, yn gyffredinol, gan gaethweision; ond byddai merched, yn aml, yn golchi traed eu rhieni. Y mae hyn yn dangos ymstyngiad Crist yn fawr, pan olchodd draed ei ddysgybion, fel stiamp o ostyngeddwrdd a charedigrwydd cymwynasgar i'w holl ganlynwyr. Ioan 13. 1—8.

Y mae golchi traed y saint, yn ol stiamp Crist, yn arwyddo gostyngeddwrdd a charedigrwydd mawr tu ag atynt; na byddo neb uwchlaw y gwasanath gwaelaf a fyddo yn tueddu i'w hadloniad a'u cysur. 1 Tim. 5. 10.

Yr holl olchiadau Iuddewig oeddynt yn arwyddocâd o burdeb a sancteiddwrdd buchedd; gwir edifeirwch am bechod; a ffydd yn aberth Crist er ein cymeradwy-aeth, yn wyneb ein holl wendiau pechadurus, yn mhob peth. Exod. 19. 10. Dat. 7. 14.

Yr oedd golchiadau yr offeiriad a'r aberthau, yn arwyddo purdeb difrycheulid Crist; ein cyflawnhad a'n sancteiddiad trwy ei aberth a'i Ysbryd. Heb. 9. 10.

Y mae Duw yn golchi dynion trwy roddi iddynt edifeirwch am bechod; eu nerthu i greu yn aberth Crist er eu cyflawnhad; trwy faddau eu pechodau, a'u sancteiddio trwy olchiad yr adenedigaeth, ac adnewyddiad yr Ysbryd Glân. Tit. 3. 5. Act. 22. 16. Ioan 13. 8. Esa. 4. 4. Ps. 51. 2, 7.

Y mae golchiad yr adenedigaeth yn hollol wahanol ac yn tra-rhagori ar olchiadau allanol, hannerog, rhagrithwyr a chrefyddwyr enawdol. Yn yr adenedigaeth, y mae duwiol anian, sef anian sanctaidd yn eu tebygol i Dduw, yn cael ei chyfranu iddynt. Y mae yr hwch gwedi ymolchi yn para â'r un anian ynddi, i ymdreiglo yn y dom; ac oblegid hyn, hi a ddychwel drachefu i'w budreddi—felly y gwna pob pechadur heb ei ail-eni; ond yn yr adenedigaeth, y mae anian sanctaidd yn cael ei rhoddi i bechadur, a elwir *calon ac ysbryd newydd*, yn tueddu dyn at burdeb a sancteiddwrdd.

'Y Phariseaid a'r holl Iuddewon, oni byddai iddynt olchi eu dwylaw yn fynych, ni fwytaent.' Marc 7. 3, 4.—'Y Phariseaid a'r ol' Iudeeon, dycethr yddynt olchey ei dwylo yn 'orcheistol, ny wvyaant.' W. S.—'Y Phariseaid ni fwytaent, hyd oni olchant eu dwylaw, trwy dywallt ychydig ddwfr arnynt; ac os byddent wedi dyfod o'r farchnad, trwy eu trochi.' Dr. Campbell. Nid ydyw y gair *πυγη*, a gyfieithir *mynych*, byth yn arwyddo hyn, medd y Dr. C., ond y mae yn arwyddo y *dworn yn nghauad*; felly yn y fan yma, y mae yn arwyddo *golchi y llaw ag ychydig*

* Paritas enim Divinitatis est fundamentum parit honoris. Witsius.

* Cyfeirir y darlennydd hefyd at ymdriniaeth medrus a dyddorol o'r ymadroddion yn Phil. 2. 6. a ymddangosedd yn y *Biblical Review* am fasoedd Ionawr, Mawrth, ac Ebrill, yn 1847.—C.

ddufr, trwy *robio* y llaw a'r dwrn; ond os byddent wedi dyfod o'r farchnad, byddent yn arferdy mwy o ddufr, ac yn trochi eu dwylaw ynddo. Yr oedd yr holl olchiadau hyn, nid yn ol gorchymyn Duw, ond yn ol traddodiad yr hyafiaid; ac yr oeddnt yn dra gofalus am olchiadau allanol, tra yr oedd purdeb calon, a sancteiddrwydd buchedd, yn enl eu hesgeuluro. Gwel Campbell, Parkhurst, Schleusner, a Mintert.

'Golchi gwisgoedd mewn gwin,'—a 'golchi camrau ág ymenyn,' sydd yn arwyddo llawnder mawr o'r cyfryw fendithion. Gen. 49. 11. Job 29. 6.

Llygaid Crist sydd debyg i 'lygaid colomenod wrth afonydd dyfroedd, gwedi eu golchi & laeth.' Can. 5. 12. Nid llygaid cochlon ydynt, yn llawn lliad a chreulonder; ond llygaid fel pe baent wedi eu golchi & laeth, yn bur, yn dyner, ac yn addfyn, yn llawn tosturi a thrugaredd tu ag at bechaduriaid truaïn. Y mae ei galon yn llawn trugarogrwydd, ac y mae ei holl weithredoedd, fel Duw-ddyn a Chyfyngwr, yn rhoddi y prawf mwyaf sicr o'i fod yn arch-offeiriad trugarog yn gystal a ffyddlon. Heb. 2. 17. Edr. GLANHAU, LLAW, TROED.

GOLEU—O—NI, (gawl) *Heb.* גֹּלֵי (galeh) *Llad.* LUX, LUXEM: lleufer, lleuferydd, llewyrch, dysgleirdeb, gloywder; egluro; goleuad yn rhoddi golenni. Golenni ydyw y creadur cyntaf a greodd Duw. 'A Duw a ddywedodd, Bydded goleuni, a goleuni a fu.' Neu, 'ALEM dywedodd, Bydded goleuni, a bu goleuni.' Gen. 1. 5. Y mae ardderchogrwydd a mawredd yr ymadrodd yn dra nodedig, ac yn addas i fawredd anfeidrol yr hwn oedd yn llefaru; 'canyf efe a ddywedodd, a bu; efe a orchymynodd, a safodd.' Ps. 33. 9. *Heb.*

Y mae goleuni yn gorph gwahanol, a'i ronynau yn rhanedig i'r bychanrwydd mwyaf; a'r gwrthneidrwydd, a'r cyflymdra mwyaf iddynt. Y mae bychanrwydd pelydr y goleuni tu hwnt i amgylfred meddwl dyn. Nid oes dim yn weledig ond fel y byddo pelydr yn dyfod oddiwrth y gwrthdrrych yn union-gyreb, neu trwy adlewyrchiad i'r llygad; mae yn rhaid, gan hyn, fod pelydr y goleuni o fychandra hynod i gymaint nifer o honynt fyned i mor lleid lle a chanwyll y llygad, i wneuthur gwrthdrrychau mawrion, megys yr haul a'r lleuad, a gwrthdrrychau anetrif, heb ddim anhreft, i gyd yn weledig ar unwaith. Y mae yn rhaid i'r pelydr ddyfod oddiwrth *bob rhan* o'r gwrthdrrych i'w wneuthur yn weledig.—Y mae gwrthneidrwydd yn perthyn i'r pelydr. Y maent yn myned rhagdynt yn union-gyreb, ond fel byddo gwahanol gynneddfau y gwahanol gyrph y maent yn myned trwyddynt, yn eu troi o'u hunion lwybr.—Y mae cyflymdra y goleuni mor sawr, fel y mae yn ehedeg 101,225 o filliroedd mewn tri-ugeinfed ran mynyd. Pellder yr haul oddiwrth y ddaear ydyw 85,173,127 o filliroedd; mae y goleuni yn dyfod o'r haul i'r ddaear mewn wyth mynyd. Y mae yn parhau o'r dechreuad i ddyfio o hyd yn ddibal, gyda chyflymdra anamgyffredawy. Gwaith y Duw mawr ydyw, yr hwn sydd yn rhyfeddol yn ei holl weithredoedd! Y mae y cyflymdra hwn yn ddiammheul sicr yn bod, er yn annirnadwy: yr achos o hono, ni ddiehon fod ddim arall ond yr achos dechreuol o bob peth; a'r achos o'i ddechreuad yw yr achos o'i barhad byth.

Mae gwahaniaeth lliwiau mewn gwrthdrrychau yn tarddu oddiwrth ryw wahaniaeth yn y pelydr, yn eu maintoll, neu yn eu natur; a hefyd gwahaniaeth yn ansawdd y defnydd, ar ba un mae y pelydr yn disgyn. Yn y gwyn y mae cymysegfa o'r holl belydr; yn y du, mae yr holl belydr wedi eu colli yn y defnydd; yn y lliwiau eraill y mae rhai pelydr neillduol a gwahanol oddiwrth eu gilydd, yn gwrthdwyynu ac yn adlewyrchu ar y llygad. Mae rhai yn barnu nad oes ond

tri math o belydr, sef y coch, y melyn, a'r glas; a bod yr holl lliwiau eraill yn cael eu ffurfio trwy gymysgiad y rhai hyn.

Ffynon goleuni y byd yma isod yw yr haul; y mae yn harddwch yr holl greadigaeth; ac mor angenrheidiol, fel na ddiehon un creadur gyrhaedd perffethrwydd hebddo. Edr. GLAS-WELLT. Creodd Duw y goleuni y dydd cyntaf, cyn creu haul na sér; yn mha ddull yr oedd yn gwahaniaethu rhwng dydd a nos nid yw hysbys; ond rhaid ei fod yn rhyw gorph dysglaer, a'r ddaear afluniaidd yn troi oddi amgylch iddo. Ni chrewyd mo'r haul, y lloer, a'r sér, hyd y pedwerydd dydd.

'Duw goleuni yw,' o herwydd ei burdeb gogoneddus, a'i sancteiddrwydd; oblegid ei ddoethineb, ei ragoroldeb, a'i ddefnyddioldeb; ac oblegid mai efe yw awdwr pob gwybodaeth a chysur i'w greaduriaid. 'Goleuni yw Duw, ac nid oes ynddo ddim tywyllwch.' 1 Ioan 1. 5.—'Goleuni Israel' yw. Ps. 27. 1. Esa. 10. 17.—'Y mae yn trigo yn y goleuni, ni ellir dyfod ato—yr hwn nis gwelodd un dyn, ac nis gellir ei weled.' 1 Tim. 6. 16. Mae y geiriau yn cyfeirio at y gogoniant a'r dysgleirdeb yn y sancteiddolaf, lle yr oedd IEROPAH yn trigo yn y cwmwl oddi ar y drugareddfa; ac nid oedd neb ond yr arch-offeiriad, ac yntau ond unwaith yn y flwyddyn, i nesáu ato. Lef. 16. 2. Ezec. 1. 22, 26, 27, 28. Y mae efe yn y *goleuni*, yn meddiannu ei ragoriaethau ei hun; yn Nghrist; yn ymddangos yn eglur yn ei air a'i weithredoedd. 1 Ioan 1. 7. Tad y goleuni ydyw i bawb eraill. Iago 1. 7.

Gelwir Crist yn 'oleuni—gwir oleuni—goleuni dynion—goleuni y bywyd—goleuni Israel—goleuni i oleuo y cenedloedd.' Ioan 1. 4, 9. a 3. 19, 21. a 8. 12. a 12. 35, 36, 46. Esa. 10. 17. a 42. 6. Act. 13. 47. Y mae yn oleuni ynddo ei hun, oblegid ei anfeidrol burdeb, ei wybodaeth, a'i ddoethineb; y mae yn oleuni o ran gweinyddiad ei swyddau cyfryngol, yn cyflawnhau pechaduriaid, yn eu sancteiddo, yn eu goleuo; ac yn eu harwain. Tywyllwch yw pob gwrthdrrych arall i bechadur euog, halogedig; ond y mae efe yn oleuni, yn gweini cysur a bywyd. Y mae y rhai oedd yn dywyllwch, yn yr Arglwydd Iesu yn oleuni. Eph. 5. 8. Yn ei wyneb ef, sef yn ei Berson, y mae goleuni gwybodaeth gogoniant Duw i'w weled, gan y rhai y llewyrchodd Duw yn eu calonau. 2 Cor. 4. 6.

'Goleuni yw y gyfraith—barnedigaethau (neu orchymynion) Duw sydd fel goleuni yn myned allan.' Diar. 6. 23. Hos. 6. 5. Maent yn oleuni, yn uniawn, yn eglur, ac yn sanctaidd; ac y maent yn rhoddi goleuni cywir, a chysur cryf, i bawb sydd yn eu deall.

'Rhyfeddol oleuni,' yw cyflwr plant Duw yma, ac yn y byd a ddaw—y maent yn ddedwydd, yn sanctaidd, yn gwir adnabod Duw, a'r hwn a anfonodd efe, Iesu Grist. Col. 1. 12. 1 Petr. 2. 9. Mae eu 'goleuni yn llewyrchu fwy fwy hyd ganol dydd,' pan fyddo eu sancteiddrwydd, eu gwybodaeth, eu firwythau, eu doniau, a'u defnyddioldeb yn cynnyddu. Diar. 4. 18. a 13. 9. a 15. 30. Mat. 5. 16.

'Arfau y goleuni.' Rhuf. 13. 12. Mae yr apostol yn cyffelybu sancteiddrwydd, yn ei amrywiol gangenau a'i weithredinau, i arfogreth hardd, gloyw-ddysglaer, yn harddwch ac yn amddiffynfa i'r credadyn. 'Bwr-iwn oddi wrthym weithredoedd y tywyllwch, a gwisgwn arfau y goleuni.' Edr. ARF.

'Goleuni,' a arwydda, yn aml, cyflwr o lwyddiant, llawnder, a chysur mawr, yn dymhorol ac yn ysbyrdol; a 'nos' a arwydda, adfyd a chaledi, a thrueni tragrwyddol yr annuwiollon. Ps. 56. 13. a 139. 12. a 148. 3. Job 33. 30.

'A'r goleuni a lewyrcha ar dy ffyrdd;' (Job 22. 28.) sef goleuni i'rh gyfarwyddo, i'rh lwyddo, ac i'rh gysuro. Ps. 37. 23, 31. 1 Ioan 2. 20.

Y mae drwg-weithredwyr, 'yn casáu y goleuni;' (Ioan 3. 20.) hyny yw, Crist, a gwybodaeth o'i ffydd, am fod eu gweithredoedd yn ddrwg. Y maent o'u gwirfodd yn y tywyllwch, fel y gallont bechu gyda mwy o ryddid. Y mae yn hawsach, ac yn fwy diboen, sechu yn y tywyllwch nag yn y goleuni; ac am eu bod yn penderfynu glynu wrth eu pechodau, o gariad ato, y maent yn ffoi oddiwrth y goleuni, o gasineb ato.

'Y rhai a oleuwyd unwaith.' Heb. 6. 4. Y rhai a oleuwyd unwaith, yw y rhai a addysgwyd yn athrawiaeth yr efengyl yn wirioneddol; a dderbyniasant wybodaeth trwy yr athrawiaeth o'r gwrthdrysychau a ddadguddir yn yr efengyl; ac yn y goleuni athrawiaethol a gymeradwyasant y gwrthdrysychau dadguddiedig. Dichon dyn gael hyn oll, ac etto heb ei wir oleuo yn gadwedol, a'i lunio ar ddelw, ac yn ol ffurf yr athrawiaeth; ac am hyny, dichon wedi y cwbl, syrthio ymaith, a bod yn golledig, gan fod y cyfryw yn ail groeshocio iddynt eu hunain Fab Duw, ac yn ei osod yn watwor. Y mae yn annhebyg i'r cyfryw ymadnewyddu drachefn i edifeirwch; ac nid ydyw yn beth i ni ddysgwyl am dano, yn gyffredinol. Nis gallwn benderfynu na chafodd neb o'r cyfryw eu hadnewyddu i edifeirwch; neu a ydyw yn anghytnu â gogoniant y priodolietgau dwyfol i waenthur hyny; ond nid oes dim moddion wedi eu gadael i ni tu ag at adferiad y cyfryw, gan eu bod yn wybod yn dirmygu ac yn gwatwor Mab Duw, yr unig feddygyniaeth.

GOLEU-FYNAG, (goleu-mynag) eglurhad, dangosiad.—'Dod oleu-fynag.' 1 Sam. 14. 41. *הנה חמיס* dangos y perffaith, neu y gwirion. Sef dangos trwy goelbren pwy oedd berffaith neu ddiniwed, a phwy oedd euog.

GOLGOTHA, Heb. גולגותה [*lle y benglog*] yr un lle a elwid yn Lladin CALFARIA, y benglog. Edr. CALFARIA.

GOLIATH, Heb. גיאת [*mynediad drosodd*] cawr hynod o Gath, o geneid yr Anaciaid; yr oedd ei uchder yn chwe cufydd a rhychwant, sef yn ddeg troedfedd o leiaf; rhai a gyfrifant ei uchder yn ddeuddeg a hanner o droedfeddi; ac yr oedd ei arfogaeith yn pwysu 273 o bwysau. Gwaradwyddodd fyddinoedd Israel ddeugain niwrnod, wedi ymgasglu i ryfel rhwng Sochoh ac Azech, trwy ofyn un i ymladd & ef. Dafydd, heb ddim arfaun, ond ffon dafi, a'i lladdodd. 1 Sam. xvii. Edr. DAFYDD. Ar yr achlysur hwn, y cyfansoddodd Dafydd, mae yn debygol, Psalm ix, a cxliv. Pedwar o'i frodyr, wedi hyny, a laddwyd gan gedyrn Dafydd. 2 Sam. xxi. 1 Cron. xx.

GOLOCHWYD, (llawch) amddiffyniad, erfyniad, deisyffiad.—'Gwiliwch tu ac at hyn y gyd a phop astudrwydd a golochwyt dros yr holl Sainctæ.' Eph. 6. 18. W. S.—'Trwy eich golochwyt chwli.' Phil. 1. 19. W. S. Sef trwy eich gweddi chwli.

GOLOSG—IAD, (llosg) deiflo; ergyd fflam.—'Golosgaid yd cynn corsi.' Esa. 37. 27. Dr. M.

GOLUD—OG, (gol) alaf, berthedd, cyfoeth.—1. Llawder a helaethrwydd o feddiannau bydol, yr hyn sydd anwadal. Diar. 23. 5. 1 Tim. 6. 17.—2. Amledd, helathedd. 2 Cor. 8. 2.—3. Gelwir hwn yn oludog, y sawl sydd yn ymddiried yn ei olud, am ei ddiogelwch a'i ddedwyddwch: 'Yn gosod eu gobaiht mewn aur, ac yn dywedid wrth aur coeth, Fy ymddiried wyt; yn llawenyachu am fod eu cyfoeth yn fawr, ac oblegid i'w llaw gael llawer;' felly y darlunia Job y cyfryw. Job 31. 24, 25. Mat. 19. 24. Luc 6. 24.—4. Y cyfryw sydd ganddynt helaethrwydd o ras a doniau ysbrydol, a chanddynt hawl i olud tragwyddol yn y nefoedd. Iago 2. 5.—5. Y rhai sydd yn eu barn gamsyniol eu hunain yn gyfoethog o ras a doniau ysbrydol, er eu bod yn dlawd. Dat. 3. 17.

Y mae Duw yn oludog yn mhob ystyr; y mae ynddo gyflawnder o doethineb, daioni, gallu, trugaredd, a gogoniant; y mae amdra, amrywiaeth, a dyfnderoedd diderfyn ynddo o bob perffieithrwydd a daioni. Efe ei hun ydyw ei olud, ac ni ddichon dim allan o hono ychwanegu ato. Rhuf. 2. 4. a 9. 23. a 11. 33. Eph. 1. 18. Col. 1. 27. Phil. 4. 19. Y mae yn oludog, sef yn helaeth yn ei gyfraniadau; y mae yn oludog i bawb sydd yn galw arno: yn trugarchau yn barod ac yn rhad, ac yn cyfranu yn helaeth ac yn aml. Rhuf. 10. 12.

Y mae anchwilladwy olud Crist yn cael ei efengylu i'r cenedloedd, (Eph. 3. 8.) sef Crist a'r holl gyflawnder sydd ynddo o fendithion ysbrydol wedi eu trysori i bechaduriaid. Y mae ynddo bob bendith; ac y mae pob bendith o ran ei mawredd, ei dyfnderoedd, a'i gwerth, yn anchwilladwy. Y mae ynddo eangder heb derfynau; amdra heb gyfrif; gwerth na ddichon neb farnu ei faint: bydd miliynau dirifedi o bechaduriaid eithaf tlodion yn gyflawn ynddo byth. Y mae holl drysorau doethineb a gwybodaeth yn guddiedig ynddo. Col. 2. 3, 10. a 1. 27. Edr. ANCHWILLADWY, ANHAWDD, ANWADAL, EILUN-ADDOLIARTH.

GOLUDD, (lluudd) rhwystr, oedi.—'Eb oludd.' Ioan 21. 3. Act. 12. 10. W. S. Sef, yn y man, yn ebrwydd.

GOLWG, GOLYG—US—WYR, (gawl) Heb. גולגול. *Llad. OCVLUS*; drem, trem; tremynt; wynebpryd; gwelediad.—Golwg-wasanaeth, llygad-wasanaeth. Eph. 6. 6. Y mae golwg yn arwyddo, 1. Y synwyr sydd yn canfod neu yn golygu. Luc 4. 18. a 7. 21. a 18. 41, 42. Act. 9. 18.—2. Y gwrthdrysych a olygir. Joel 2. 4.—Yn ngolwg, neu yn ngolwg un, yw bod yn weledig—ger bron un, ac yn ei wyddfod—neu yn hollol adnabyddus i un—neu yn nghyfrif un. Esa. 11. 3. Diar. 1. 17. Heb. 4. 13.—'Yn wael yn eich golwg chwli,' sef yn eich barn a'ch cyfrif chwli. Job 18. 3.—'Yn fy ngolwg fy hun,' sef yn fy meddwl a fy marn fy hun. 2 Sam. 6. 23.—'Bwrw allan o olwg' sydd yn arwyddo anhyfrydwch ac anhoffder yn y gwrthdrysych, a'i ddiarddall allan o ofal ac o barch. 1 Bren. 9. 7. 2 Bren. 23. 27. Jer. 7. 15. a 15. 1.—'Bwrw golwg arnynt,' ydyw eu serchu, a gofalu am danynt. 1 Petr 5. 2.—'Maddeu yn ngolwg Crist,' yw maddeu (*εν προσωπω Χριστου*) yn mherson Crist, fel yn ei gynrychioli; neu yn ei enw, a thrwy ei awdurdod—yn golygu Crist a'i ogoniant, ac nid ei hun yn y weithred. Gwel 1 Cor. 5. 4. 2 Cor. 2. 10.

'Ar yr hwn y gosododd yr Ysbryd Glân chwli yn olygwyr.' Act. 20. 28. *Gr. ετερο εισακορευς, y gosododd chwli yn esgobion.* Golygu praidd Duw yw gwaith esgobion; nid oes neb yn wirioneddol yn y swydd ond a osodir ynddi gan yr Ysbryd Glân. Yr arwydd eu bod wedi eu gosod ynddi gan yr Ysbryd Glân yw, eu bod yn bwrw golwg ar y praidd yn fanwl ac yn ffyddlon, o draserch atynt, a gofal am danynt; ac y mae eu hesgeulusdra o'r praidd yn brawf na osododd yr Ysbryd Glân hwynt yn y swydd; canys nid yw ef un amser yn gosod neb mewn unrhyw swydd, heb roddi ysbryd addas i gyflawni y gwaith perthynol i'r swydd hono. Rhuthro i'r swydd heb ei osod gan yr Ysbryd Glân, ac heb friaid i gyflawni y gwaith perthynol iddi, sydd ryfgy a phechod ofnadwy. Edr. ESGOB, GORWYO.

GOLWRCH, (gol-gwrch) blwch, cistan.—'Golwrch o irait gwerthfawr.' Mat. 26. 7. W. S.

GOLWYTH, (gawl-gwyth) darn, darn o gig, difyn, cig-dderyn, teneu-ddarn.—'Ac efe a ranodd i bob un o Israel, yn w'r ac yn wraig, dorth o fara, a golwyt, a chostrelaid o win.' 1 Cron. 16. 3. Dr. M.

GOLYM—U, (llym) awchlym, minlog; awchus, llymhau.—'Golymasant eu tafodau fel sarp.' Ps. 140. 3.

GOLLWNG—YNGDOD, (llwng) rhyddhau, anfon ymaith, dattod, dadrwygo; rhyddhad, rhydd-deb, esmwythâd, llesâd, gwaredigaeth.—Gollwng tafod, ymserthu; gollwng ychain, eu dad-ieuo; gollwng gwraig, ei rhyddhau.—'I bregethu gollyngdod i'r caethlon.' Luc 4. 18. Mae y geiriau yn cyfeirio at y rhyddhad cyffredinol oedd yn cael ei gyhoeddi trwy holl wlad Israel, i'r tir ac i'r preswylwyr, ar flwyddyn y Jubili. Lef. 25. 24, 29, 31, 51, 52. Deut. 15. 1, &c. Y mae Crist wedi ei osod yn ei swyddau cyfryngol trwy eneiniaid y Tad: fel Offeriaid, y mae wedi prwcau rhyddid i'w bobl trwy yr iawn a dalodd; fel Prophwyd, y mae yn cyhoeddi y rhyddid a bwrcasodd; ac fel Brenin, y mae yn awdurdodol yn gosod pechaduriaid yn y mediant o hono. Y mae yr Ysbryd Glân yn nerthol weithredu gyd â'r cyhoeddiad o'r efengyl, i ryddhau caethlon pechod a diafol, ac i'w dwyn hwynt i ryddid gwirioneddol, cyfreithlawn, a thragywyddol. Rhuf. 6. 17—23. Edr. JUBILI.

GOMER, Heb. גומר [cyflawn] 1. Mab hynaf Japheth, mab Noah. Gomer ydoedd tad y Gomeraniaid, Gomeriaid, Cimmeriaid, a'r Cimri, y rhai a breswylent, yn y prif oesoedd, Galatia, Phrygia, &c. Edr. GALATIA. Oddiwrth ei fab Ascenaz y cafodd y Môr Euxin, a Llychlyn Ascanian, eu henwau. Wedi cyfauneddu Phrygia a Georgia dros rai oesoedd, daethant heib i ben dwyreintol y Môr Euxin, neu tros yr Hellespont, i Ewrop, a phoblogasant y gwledydd a elwir yn bresennol Poland, Hungary, Germany, gwlad y Swiss, Ffrainc, Yapan, Portugal, a Phrydain. Y Scitiaid a'r Gwyddelod sydd yn tarddu o'r un gwreiddyn. Y Gomeriaid hyn a ymrasant yn llwythau, sef y Celtæ neu y Gâlaid, y Belgiaid, y Germaniaid, Sacæ, Titaniaid, &c. Yn foreu, medd Pezron, tu ag amser Isaac, yr oeddnt yn freniniaeth fawr, fodeuog; a'u brenin-oedd oeddnt Man neu Maneus, Aemon, Uranus, Saturn, Jupiter, a Theutat neu Mercury, yr hwn a ddygodd farchnadaeth i'w plith. Ar ei ol ef rhanodd y freniniaeth fawr hon yn ddarnau; ond bu y Gâlaid a breswylent yn ngwlad y Swiss a Ffrainc, yn ddychryn dros hir amser i'r Rhufeiniaid; rhuthr-gyrcient weithiau yn ddychrynydd i wlad y Grew. Ond buddugoliaethau y Rhufeiniaid a hiliogaeth Magog o'r diwedd a lyncasant y rhan fwyaf o'r Gomeriaid, oddieithr y gweddill o honynt ag sydd yn Llydaw, yr Iwerddon, a'r Alban. Cofëir Gomer yn mhilth gelyntion yr eglwys sydd i'w dyfetha yn y dyddiau diweddaf. Gen. 10. 2, 3. Ezec. 38. 6.—2. Gomer, merch Diblaim. Edr. HOSĒA.

GOMMEDD, (gom-medd) nacâu, pallu, rhoi nag, gwrthod.—'Dau beth yr ydwyf yn eu gofyn genyt, na ommedd hwynt i mi cyn fy marw.' Diar. 30. 7. Y mae y gair 'na ommedd hwynt i mi' yn arwyddo ei delmud o'i angen o honynt, a'i daerineb am danynt. Y mae yn perthyn i'w gyflwr ysbrydol rhyngddo a Duw fel pechadur, sef 'tynu yn mhell oddi wrtho wagedd a cheiwydd,' o ran yr euogrwydd o honynt, y gop am danynt, a'u llywodraeth arno: y mae y llall yn golygu ei amgylchiadau yn y byd; mae yn erfyn cael ei osod yn yr amgylchiadau mwyaf manteisiol iddo ei hun o ran duwioledeb a phurdeb buchedd. 'Na ommedd hwynt,' er gommedd pethau eraill. Y mae rhai pethau o'r fath bwysau a chanlyniad yn ngolwg credadyn, fel y mae yn eu gofyn yn hyf gan yr Argiwydd, ar sail ei adawidlon, a chydâ thaerineb mawr. Pethau sydd yn hanfodol i dduwioledeb a sancteiddrwydd, ni ddechion fyw hebdynt, ac nid rhaid iddo, gan eu bod wedi eu haddaw yn y gair.

GOMORRAH, Heb. גומר [pobl wrthryfelgar]

Un o'r pum dinas a ddinystriwyd gan dân o'r nefoedd. Gen. 19. 24. Edr. SODOM.

GOPHER, y coed y gwnaed arch Noah o honynt. Gen. 6. 14. Geiww *Targum Onkelos* hwynt cedrwydd. Bochart, vol. 1, p. 22. a Fuller, (*Miscel. lib. iv, c. 5.*) a'u galwant cypreswydd. Y cyfeithiad Geneva a'u geiww y pinwydd.* LXX. coed pedwar ochrog. *Vulg.* coed llyfnion. Edr. ARCH.

GORCHEST—OL, (cost) Gr. ἐξοχή; rhagoroldeb, rhagor-gamp; dychymyg.—'Ni ofynaf i ti orchest,' hyny yw, Ni ofynaf i ti ddychymyg.—Ar enedigaeth Naphtali mab Bilhah, llaw-forwyn Rahel, hi a ddywedodd, 'Ymdrechais ymdrechadau gorchestol â'm chwær, a gorchfygais.' *Ymdrechadau Duw, ymdrechais â'm chwær.* Heb. Ymdrechodd â Duw mewn gweddi, tebygol, am blant, a llwyddodd. Ymdrechadau Duw yw ymdrechadau dwyfol, ymdrechadau yn nerth Duw, ymdrechadau gyda Duw—ac oblegid hyny y maent yn ymdrechadau gorchestol, a rhagorol. Gen. 30. 8.

GORCHFYGU, (gorch-myg) trechu, athrechu, gorfod; goresgyn; rhagori, blaenori; myned â'r maes, cael y llaw uchaf.—'Gorchfygu' a arwydda ymdrech â gelyn neu ryw anhawsdra, a'u gorfod. 'Crist a orchfygodd y byd.' Ioan 16. 33. Y byd, sef tywysog y byd hwn—holl brofedigaethau y byd—ei w'g a'i wên—ei ddeniadau a'i fygythion—pob peth sydd yn y byd yn tueddi i wyro enaid oddiwrth Dduw. Yr oedd y byd yn gwbl yn elyn iddo. Ni chyfarfu â dim ond anhawderau ynddo, a rhyw rwystr a gwrthwyneb oddiwrth baw. 'Ond mi a orchfygais y byd.' Gorchfygodd bechod yn y byd trwy roddi iawn drosto, a thrwy ei ddarostwng yn nghalonau ei bobl o ran ei awdurdod a'i lywodraeth. Gorchfygodd bob peth ag oedd yn rhwystr ar ei ffordd yn ngwaith y prydiedigaeth, ac a'i gorphenodd. Gorchfygodd fel person cyffredin yn enw a thros fillynau o bechaduriaid, y rhai a orchfygwyd yn Eden yn eu pen-cyfammodwr cyntaf, Adda. Ennillodd y fuddugoliaeth yn ol iddynt. Er mai efe a orchfygodd ei hun, etto y mae holl ffrwyth, gorfoledd, a gogoniant y fuddugoliaeth yn eiddo ei bobl ef, y rhai dynt ynddo a thrwyddo yn fwy na chonewerwyr. Yr hwn sydd yn credu mai Iesu yw Mab Duw, sydd yntau, trwy ei fydd hon, yn gorchfygu y byd: y mae buddugoliaeth Iesu yn eiddo iddo, a nerth Iesu yn cael ei berffithio yn ei wendid. 'Yr hwn sydd yn gorchfygu,' (οὐτως) sydd enw priodol i bob gwir gredadyn, ac nid ydyw yn briodol i neb ond efe. Nid oes fodd i neb orchfygu ond sydd yn credu yn HAD Y WRAIG, yr hwn a orchfygodd y sarp—'cansys nid trwy nerth,' sef ei nerth ei hun, 'y gorchfyga gwr.' 1 Ioan 5. 4, 5. Dat. 2. 7, 17. a 3. 5, 12. a 21. 7. 1 Sam. 2. 9.

'Tro dy lygaid oddi wrthyf, cansys hwy a'm gorchfygasant.' Can. 6. 5. Llygaid yr eglwys yw ei hadnabyddiaeth trwy fydd o Grist, a'i chariad tu ag ato. Trwy greu tystiolaeth y gair am dano, y mae yn ei adnabod, yn ei garu, yn ei hoffi, yn hiraethu am dano, ac yn ymhyfydu ynddo. Y mae y fath hoffier gan Grist yn edrychiad yr eglwys arno, a'i serchiadau sanctaidd tu ag ato, nes ydyw fel un wedi ei orchfygu gan harddwch y gwrthddrych. Ni ddechion geiriau roddi mwy annogaeth i barhau i edrych arno, gan eu bod yn dangos eu hoffier yn y cyfryw edrychiad. Y mae y weithred leiaf o eiddo fydd ar Grist yn ei ogoneddu ac yn ei foddhau; pa faint mwy pan fyddo credadyn 'â wyneb agored yn edrych ar ei ogoniant'—yn syllu yn barhaus arno—yn hiraethlawn am dano—ac yn dysgwyl wrtho? 2 Cor. 3. 18. Gen. 32. 26, 27, 28. Exod. 30. 10. Mat. 15. 27, 28.

* Quidam exponunt per terabinthum, quidam per piceum, quidam per abietem. Leigh.

'Na orchfyger di gan ddrygioni, eithr gorchfyga di ddrygioni trwy ddaioni.' Rhuf. 12. 21. Na orchfyger di gan ddrygioni dy gas-ddyn a'th elyn, i'th wneuthur yn debyg iddo, ac am ymddial arno. Yn hyn tydi sydd yn cael dy orchfyga, ac yn cael y niwed mwyaf; dilyn di yr hyn sy dda, a gorchfyga ei ddrygioni ef trwy dy ddaioni, sef dy diriondeb a'th gymwyn-asgarwch tu ag ato. Dyma ysbryd sanctaidd, ardderchog, a buddugoliaethus Cristionogrwydd!

GORCHUDD—IO, (cudd) gwerchyr, clawr, caead, amhudded; llen, llen-gel, llen-gudd; cuddio, llen-guddio.—Fel arwydd o'u gwylder, eu diweirdeb, a'u hymostyngiad i'w gwyr, byddai gwragedd yn arferol, yn enwedig yn y dwyrain, o wisgo gorchudd ar eu hwynebau. Gen. 24. 65. Esa. 3. 23. Mewn priod-asau yr oedd yn arfer yn mhlith y Groegiaid i roddi gorchudd i'r briodas-ferch. Yn mhlith y Rhufeiniaid, y priod-fab a roddai i'r briodas-ferch orchudd a elwid *flammeum*,* o liw coch neu felyn, yn arwydd o'i gwylder gwrldog.—Yr oedd amrywiol fath o orchuddion, fel y mae yr amrywiol eiriau Hebraeg am danynt yn arwyddo; rhai i orchuddio y llygaid a'r wynebpryd yn unig, (Gen. 20. 16. *Heb.*)—rhai i orchuddio y pen i gyd; eraill y corph. Ruth 3. 15.—Gorchudd briodasol, hirilaes (צרר) Can. 5. 7. Esa. 3. 21, 23.

'Gwylwyr y caerau a ddygasant fy ngorchudd oddi arnaf.' Can. 5. 7. Gwylwyr y caerau yw swyddogion eglwysig. Y maent yn dwyn gorchudd yr eglwys, trwy wadu a gwrthwynebu yr athrawiaeth o gyflawnhad trwy fydd. Os heb ein gwsgo a'r cyflawnder hwn (περιβολαιον νομφοικον, εδσμα γαμου) y wisg briodas hon, yn noethlon y'n ceir, ac yn waradwyddus. Maent hefyd yn dwyn ei gorchudd trwy ei gosod allan yn waradwyddus, a'i cham-ddarlunio fel un ddrwg, buteinllyd, halogedig, ac arian, ac nid fel priodas-ferch gwraig yr Oen—'yr hon sydd oll yn ogoneddus o fewn: gemwalth aur yw ei gwsg hi.' Y cyfryw gau wylwyr yw y gelynyon creulonaf a gafodd yr eglwys yn mhob oes. Luc 6. 22. Act. 5. 40, 41. 1 Cor. 4. 10—13. Heb. 11. 36, 37. a 12. 2. 1 Petr. 4. 14, 16.

Rhodent orchudd ar wynebau rhai wedi eu barnu i'w coll. Esth. 7. 8.

Yr oedd y gorchudd, neu y llen, ar wyneb Moses yn arwyddo tywyllwch ac aneglurdeb yr oruchwyliaeth hono: (Edr. MOSÉS.) ond dilewyd gorchudd y ddeddf seremoniol yn Nghrist, yr hwn a gyflawnodd yr holl gysgodau; ond y mae y gorchudd hyd heddyw ar y genedl Iuddeg, fel mae yn gwrthod Crist, sylwedd yr holl ddefodau Iuddeg; ond pan ymchwelo at yr Arglwydd, tynir ymaith y gorchudd; y pryd hwnw y ffliddiant eu holl ddefodau gwag, a choff-eidiant Grist a'r efengyl. 2 Cor. 3. 15, 16. Hyd heddyw, pan ddarlloso Iuddeg y gyfraith yn y syn-agog, gesyd dros ei wyneb orchudd gwlanen, a phedwar siob, neu dwsu o eddi, wrth ei phedair congl, yr hon a elwid *taled*, neu *thaled*: y mae hyn yn beth neillduol iawn, ac yn ymddangos yn arwydd o'r gorchudd sydd ar eu calonau, yn eu hattal rhag canfod diwedd yr hyn a ddilewyd. Er mor eglur yw y dad-guddiad efengylaidd o Grist, tra byddo y gorchudd ar y galon, ni chenfydd neb mo hono yn wrioneddol ac yn ogoneddus, fel y mae: rhaid tynu ymaith y gorchudd cyn yr ymchwelant ato.

'Y gorchudd sydd yn gorchuddio yr holl bobloedd,' yr hwn y mae yr Arglwydd Iesu yn ei ddiifa, trwy yr efengyl, yn ei eglwys, ydyw eu hanghrediniaeth, eu hanwybodaeth, a'u cyfeillornadau dinystrl, ac eilun-addoliaeth yr holl genedloedd. Esa. 25. 7. Y mae dyn anwybodus, anghrednol, yn gwbl fel dyn a gor-

chudd ar ei wyneb; nid oes dim yn ymddangos iddo fel y maent; am hynny, y mae yn cam-arferu, a cham-ymagweddu yn mhob peth: mawr ydyw y fendith o gael difa y gorchudd, trwy oleuo llygaid y meddwl! Esa. 60. 1, 2, 3. Luc 2. 32. Act. 17. 30. Eph. 3. 4, 5, 6. a 4. 18. a 5. 8.

'A gorchudd y Sabboth yr hwn a adeiladasant hwy yn ty.' 2 Bren. 16. 18. Gorchudd y Sabboth oedd ryw fath o gysgod rhag gwres yr haul a'r gwlaw, oedd yn ddefnyddiol ar y Sabboth i'r brenin a'i denlu; neu i'r offeiriad i ddarllen ac i egluro y gyfraith i'r bobl, ac y'r bobl wrando hefyd, hwyrach. I foddhau brenin Assyria, Abaz a drodd hwn i ryw ddefnydd arall, tebygol.

GORCHWYL, (chwyl) gwaith, achos, gweithred.—Gorchwyl Duw, gwaith Duw; gorchwyl y brenin, achosion y brenin. 1 Cron. 26. 32.—'Gwr dies-geulus yn ei orchwyl;' sef yn ei waith a'i alwedigaeth. Diar. 22. 29.

'Ymddiriedwyd i mi am y gorchwyl,' οικονομία, am *oruchwyliaeth*. Y mae yr Arglwydd wedi fy ngosod yn oruchwylwyr, ac ymddiriedwyd i minnau am oruchwyliaeth; ac yr wyf yn gyfrifedig i Dduw am y dull y cyflawnaf hi. Os gwnaf hyn o'm bodd, y mae i mi wob; ond os o'm hanfodd, yr ydyw wedi fy ngosod yn oruchwylwyr, ac ymddiriedwyd i mi am y gorchwyl. 1 Cor. 9. 17.

'Edrych ar orchwyl Duw; canys pwy a all unionf y peth a gamodd efe?' Preg. 7. 13. Gorchwyl Duw, ydyw ei waith, ei drefniadau, a'i oesodiadau; ein dyledswydd ydyw sylwi arnynt yn fawr, ymstwg iddynt, a'i barchu ynddynt oll. Dichon eu bod, yn aml, yn ymddangos yn geimlon i ni, er eu bod oll yn union i ateb dybenion Duw ynddynt. Nis dichon un creadur eu cyfnewid; hyn fyddai drueni mawr; ymstwg iddynt, a pharchu Duw ynddynt, yw ein dyledswydd a'n brait fwyaf yn y diwedd. Job 37. 14. Ps. 8. 3. a 107. 43. Esa. 5. 12. Preg. 1. 15. Job 9. 12. a 11. 10. a 13. 14. a 34. 29. Esa. 14. 27. a 43. 13. a 46. 10, 11. Dan. 4. 35. Rhuf. 9. 15, 19. Eph. 1. 11.

'Os dilynodd hi bob gorchwyl da;' sef pob gwaith da o diriondeb a charedigrwydd gwasanaethgar. 1 Tim. 5. 10. Ymddengys rhai yn rhy wresog am *rai* pethau daionus, ond nid am *bob* gweithred da; ymddengys eraill yn fawr eu hawydd dros amaer, heb *ddilyn* hynny yn ddyfal ac yn ddiddarfod; ond addas yw *dilyn* pob *gorchwyl da*. Edr. GORUCHWYLIATH.

GORCHWYLED, (gorch-gwyl) mulder, gwyllder, yswyllder, gwladdeidd-dra, lledeigrwydd. Y mae y gair כבב a gyfleithir *gorchwoyled*, Ezra 9. 6. yn arwyddo cywilydd i'r gradd mwyaf; cyfleithir ef yn aml, *gwaradwydd*, ac y mae yn cael ei roddi ar ol cywilydd, fel yn ychwanegu yr ystyr. Esa. 41. 11. a 54. 4. Ps. 35. 4.

GORCHMYN, (gor-cy-myn) archiad, rhybudd; athrawiaeth; rheol.—Mae gwaith Duw yn dywedyd yn unig, yn orchymyn; 'Duw yr hwn a orchymynodd;' Gr. ο θεος ο ειπων, y *Duw yr hwn a ddywedodd* i'r geoluni lewyrchu o dywilywch. 2 Cor. 4. 6. Y mae geiriau Duw yn ddeddfau; am hynny, gelwir y Deg Gorchymyn, y *deng air*. Deut. 4. 13.—Mae gorchymynlon i'w golygu yn gadarnhaol, yn peri y peth; neu yn nacael, yn gwahardd y peth. Pa un ai cadarnhaol, neu nacael, gwna yr hyn a fyno ar ei holl greaduriaid. Esa. 55. 11. 'Dywed wrth yr haul, ac ni chyfyd; ac a selia ar y sêr.' Job 9. 7. Y mae yr holl greaduriaid dresawm yn cyflawni ei air: tan a chenllusg, eira a tharth, gwynat ystornus, gwneuthur ei air ef mae y cwbl. Ps. 148. 8. Pan oedd ei bobl gynt ond *ychydig* o rifedi, a *dyeithriaid* yn y tir; a phan roddent o genediath i genediath, o'r naill

* *Lutera demissos velarunt flammea vultus. Lucan, Pharsal, lib. II. v. 361.*—Ubi tibi corcyelo glomerarem flammea luto. Virgil.

deyrnas at bobl erall, beth a'u diogelodd yn y cyflwr amddifad hwn? Ychydig, dyethriaidd, crwydriaidd.—Dyma ddyinion dinodded iawn o'r rhan eu hunain. Etto, yr oedd ei air nac'ol yn ddiogelwch cyflawn idd-yn yn mhilith y naill bobl a'r llall. 'Na chyffyrddwch i'm rhai eneiog, ac na ddrygwch fy mhrophwydi.' Dyma yr amddiffynfa gadarnaf a ddichon fod. Fel y mae Duw yn fawr yn mhob peth, felly y mae ei fawr-odd yn ymddangos yn ei orchymyn. EDR. DEDDŵ, CYFRAITH, EANG.

Y mae gorchymyn Duw yn cyrhaedd at ei holl gresuraid. Ps. 33. 9. a 148. 5. Exod. 34. 11. Galar. 2. 17. Esa. 5. 4. Amos 9. 3. Marc 1. 27. Ac y mae yn arwyddo, 1. Ei awdurdod ar ei greaduriaid.—2. Ei ewylls a'i barodrydd i gynnorthwyo ei bobl yn eu holl gyfyngderau. Ps. 42. 8.—3. Ei awdurdod i ofyn ufudd-dod i'w gyfreithiau. Deut. 11. 22.—4. I effeithiol ei gwaith a'n gwaredig-aethau. Ps. 44. 4.—5. I ogwyddo a chynnorthwyo. Job 36. 10.—6. I attal. Esa. 5. 6.—7. I ood, i drefnu, a sefydlu yn ddiysgog. Ps. 33. 9.—8. I gynhyrfu trwy ei ragluniaethau. Esa. 13. 3.—9. I roddi a chyfrannu. Lef. 25. 21.

Y mae Duw yn 'gorchymyn ei fendith' pan y byddo yn ei chyfrannu; y mae ei awdurdod dwyfol yn y cyfraniad o honi, a phwy a ddichon ei hattal? 'Pan orchymyno ei drugaredd liw dydd,' pwy a'i hattal rhag cerdded ei llwybr at ei gwrthdychchau priodol? Y mae yr awdurdod goruchel hwn yn gwneuthur ei mynediad yn ogoneddus, a'i derbynnyd yn gyflawn ac yn eddas. Deut. 28. 8. Ps. 42. 8. a 133. 3.

I ddyinion mae gorchymyn yn briodol, 1. Oddiwrth rzeni at eu plant. Gen. 18. 19.—2. Oddiwrth lywodraethwyr at swyddwyr. Jos. 1. 10.—3. Oddiwrth freninoedd at eu delliaid. 2 Cron. 14. 4.—4. Oddiwrth weinidog yr efengyl at ei bobl. 2 Thea. 3. 4, 6. 2 Petr. 3. 2.

GORDD, (gor) gurdwyn, morthwyl; pren cordd!—'Onid yw fy ngair i megys tân, medd yr Arglwydd, ac fel gordd yn dryllio i graig?' Jer. 23. 29. Y mae yr Arglwydd yn dangos rhagoroldeb ei air ar freuddwydion a hudoliaeth y gau brophwydi: ōs ydyw eu geiriau hwy; ond gwnaeth pur yw gair yr Arglwydd; y mae sylwedd magwriaethol ynddo, fel gwenith; y mae effeithioldeb treiddgar, anwrthwynebol, ynddo, fel tân; y mae nerth a phwysau ynddo, fel gordd, na ddichon un graig, er caletd fyddo, sefyll dan ei ergyd heb ei dryllio. Dryllia galonau ei bobl âg argyhoedd-iaid, a gwir edifeirwch; dryllia ei elynion â'r barn-edigaethau y mae yn eu cyhoeddi. Y mae yr ordd yn drom, y mae y fraich yn gref, a'r llygad yn gywir, i daro y gwrthdychchau cyfeiriedig.—'Gordd yr holl ddaer,' y gelwir brenin Babilon, oblegid iddo ef a'i lleoedd darostwng a dryllio cenedloedd y ddaear. Jer. 50. 23. Nah. 1. 2.

GORDDERCH—ION, GORDDERCHAD—ON, (gordd-erch) cyfoden, cywelys, cariad-wraig, gordd-erch-wraig. Y gair Heb. יונת ארצות, a'rwyddo, rhanu, yn y cyfrannu yn nghariad gwr, er fod ganddo un arall, neu ychwaneg o wragedd: math o ts-wraig, neu gwraig o'r ail radd. Yn iaith y Bibl nid arwyddia dim yn anfoesol, neu yn anghyfreithlawn. Gelwir Ceturah, yr hon a gymerodd Abraham yn wraig iddo, yn un o'i ordderch-wragedd ef; Hagar ydoedd y llall. Gen. 25. 1, 6. Gordderch Abraham y gelwir hi yn 1 Cron. 1. 32. Gelwir Hagar hefyd yn wraig iddo. Gen. 16. 3. Gelwir Bilhah a Zilpah yn ordderch-wragedd ac yn wragedd i Jacob. Gen. 30. 4. a 35. 22. a 37. 2.—Er bod cyfoden y Lefaid yn cael ei galw ei ordderch, etto gelwir ef ei harglwydd, a'i hanniweirdeb hithau yn buteindra. Barn. 19. 1, 2, 27. Ond nid ydoedd gordderch, 1. Yn cael ei hystyried y wraig benaf; fel y dengys siamplau Sarah, Hagar, Bilhah,

a Zilpah. Gen. 16. 6, 9. a 30. 3, 4, 9—12. Gelwir wragedd Solomon yn freninesau; ond nid yw ei ordderchion byth yn cael eu galw felly. 1 Bren. 11. 3. Can. 6. 9.—2. Nid oedd plant y gordderchion byth yn etifeddu, fel y gellir barnu oddiwrth y siamplau crybwyllidig.

Yr oedd gan Dafydd ddeg, a chan Solomon dri chant o ordderchion; ac y mae hanes am rai breninoedd yn y gwledydd dwyreiniol, yn ddiweddar, a llawer mwy ganddynt; amryw o ymerawdwyr y Tyrciaid oedd ganddynt o un fili dair mil o'r cyfryw wragedd. Gwel Habesci's *Present State of the Ottoman Empire*. Knolles's *History of the Turks*. Hefyd Hanway's *History of the Revolutions of Persia, part vii, cap. xxxi*. Steward's *Journey to Mequinez, in Newbury's Collection, vol. xvii*.

Gan fod gordderchadon yn oddefol yn mhilith yr Hebreaid, nid anarferol fyddai gweled amryw wragedd a gordderch-wragedd yn yr un teulu. Y sefydliad cysefn priodas ydoedd un gwr ac un wraig; ac y mae Crist gwedi dileu gordderchad yn hollol, a chweddi adferyd priodas i'w sefydliad cysefn yn mysg ei holl ganlynwyr; ac, yn ganlyniol, barnwyd gordderchad yn bechod, a diddymwyd ef yn gwbl yn mhilith Cristionogion. Y sefydliad cyntaf aydd hardd ac yn gysurus, ac y mae pob ymadawlad oddi wrtho yn wrthun ac yn anghysurus.

Gelwid unwaith gan wrthdychchau addoliad, sef eilunod, yn מלכותי gordderchwyr; sef rhai yn cyfrannu â IEROPAH yn addoliad ei bobl.

GORDDIÖG, (diog) tra diog, segurilyd.—'Boliaw gorddiog.' Tit. 1. 12. 'Boliaw gorddiogion,'—lluscenaidd, muscrell; ymyl y ddalen. W. S. Gr. γαρριος ἀπυα, *glythion diog*, fel anifelliaid gwedi golenwi eu hunain, yn anaddas i waith. Darluniad ehrsylawn o'r Cretiaid, o ran eu moesau, ydyw eu galw, 'Bob amser yn gelwyddog—creulawn fel drwg fwystfiod—ac yn dda i ddim ond i besgi eu hunain.'

GORDDU—O, (du) du iawn; yn o ddu; wyneb-odu; duo y wyneb.—'Os bydd yn ngroen eu cnawd hwynt ddysgleiriadau gwynion wedi gordduo; brychni yw hyny yn tarddu yn y croen; glân yw efe.' Lef. 13. 30. 'Wedi eu crychu.' Dr. M. *Darkish white*, gwyn tywyll. *Saes*.

GORDDYFNDER—AU, (gor-dyfn) dyfn-leoedd; lleoedd cuddiedig, anchwiliadwy i neb, ond i lygaid Duw.—'Gorddyfnderau y ddaear,' hyny yw, parthau isaf y ddaear, lleoedd cuddiedig y ddaear. Y mae y rhai hyny yn llaw Duw, ac yn ddigon hysbys iddo. Ps. 98. 4. a 104. 6.

GOESGYN—IAD, (esgyn) dyfod i fynu; medd-iannu; gorchfygu, darostwng.—'Y rhai trwy fydd a oresgynasant deyrnaoedd.' Heb. 11. 33. Felly y gwnaeth Josuah, Dafydd, &c.; ffydd oedd eu harfogaeth; trwyddi hi y nerthwyd hwynt o wendid, ac y gwnawd hwynt yn gryfion ac yn fuddugoliaethus mewn rhyfel. Y mae ffydd yn addas at bob tywydd, ac at bob gwaith; ac yn sicr o fod yn llwyddiannus yn y diwedd. Y mae rhai o ardderchog lu y ffyddloniaid gwedi bod yn mhob sefyllfa, yn wyneb pob tywydd â'r gelynyion creulonaf ar bob tir—ac etto yn llwyddo. Nerth Duw yw nerth ffydd, beth gan hynny a ddichon ei gwrthsefyll?

GOEUEU, (gor) goddlog, rhagorol; da iawn, da dros ben; o'r goreu; goreu i ti beidio; sef gwell i ti beidio.—'Diau mai cwbl wagedd yw pob dyn pan fyddo ar y goreu.' Ps. 39. 5.—'Pob dyn byw.' LXX. Dr. M. Cwbl wagedd—pob dyn—yn sefyll (צב) sef er ei fod yn sefyll, yn sefydlog, ac mewn cyflwr da; etto cwbl wagedd ydyw pob dyn ynddo ac o hono ei hun. 'Pob dyn,' gwyr cyfoethog, gwyr galluog, ie, gwyr duwiol

—y maent hwy yn ddarostyngedig i ddamweiniau, cyfnewidiadau, a phrofedignethau; ie, pan fyddo *oreu* arnynt: am hyny, medd Dafydd, 'Beth a ddysgwyllaf? fy ngobaith sydd ynot ti.' Adn. 7. Y mae sylwedd yn drogti, ie, 'digonolrwydd llawenydd, a digrifwch yn dragwydd.'

'Gwnewch eiddi goreu ar eich cael gauddo ef mewn tangnefedd, yn ddifrycheulyd, ac yn ddiargyhoedd.' 2 Petr 3. 14. 'Rowch ych bryd ar allu o hono ef ych cael yn ddifrycheulyd ac yn ddilwgyr mewn tengnefedd.' W. S. a Dr. M. Y mae y galr *Gr. αρουδαζω*, yn cael ei gyfieithu, *bod yn ddyfal, bod yn astud, bod yn ddiwyd.* Eph. 4. 3. 1 Thes. 2. 17. 2 Tim. 2. 15, a 4. 9, 21. Tit. 3. 12. Heb. 4. 11, 2 Petr 1. 10. Y mae yn arwyddo hollol ymroddiad, ac ymdrechlad diwyd, dyfal, a pharhaus. Y mae addewidion mawrion, a gobaith gwynfydedig yr efengyl, yn galw ac yn ein hannog i'r dyfalwch a'r diwydrwydd mwyaf; heb hyn ni ddichon i ni fod yn ddifrycheulyd, yn ddilwgr, ac yn ddiargyhoedd; ac yn ganlynol, ni ddichon i ni 'ein cael ganddo ef mewn tangnefedd.' Nid oes dim llai na 'gwneuthur ein goreu' yn ddyledswydd arnom, ac yn addas i ni, a'r cyfryw obaith gwynfydedig genym.

GOUREURO, (gor-euraw) gwisgo ág aur; aur-dol.—'I oreuro parwydydd y tai.' 1 Cron. 29. 4. Yr oedd holl barwydydd y deml ei hun gwedi eu 'goreuro ág aur'; ond parwydydd yr ystafelloedd perthynol iddi oeddynt wedi eu gorchuddio ág arian. Y mae yn anhawdd dychymygu am fawr-wychder ac ardderchogrwydd y deml, a'r holl adelladau perthynol iddi, yn nghylch pa rai y defnyddiwyd cymaint o aur ac arian; ond y mae anchwiliadwy olud Crist yn rhagori yn anfeidrol fwy ar y deml, nag oedd y deml yn rhagori ar y bwthyn gwaelfar ar y ddaear.

Byddai plant dynion mor ynfyd, ac y maent etto, mewn rhai parthau o'r byd, a goreuro darn o bren i'w newneuthur yn ellun-dduw iddynt. Gen. 40. 10.

GORFLWCH, (gor-blwch) cwpan, phiol, carfen, gwn, mail.—Yr oedd gorflychau aur perthynol i wasanaeth y deml, i dderbyn gwaed yr aberthau, ac i ddal dwf at olchiadau, &c.; yn cysgodi ordinhadau yr efengyl, lle mae Crist a'i aberth i'w cael, a thrwy ba rai y mae yr Ysbryd Glân yn gweithred i lanhau pechaduriaid euog, aflan. 1 Cron. 28. 17. Can. 7. 2. Edr. BOGAIL.

GORFOD—YDD, (gor-bod) gorclfygu, buddugoliaethu; bod yn rhwym, neu dan angenheidrwydd; gwneuthur iawn; sicrhau peth.—Gorfol cilio, bod dan angenheidrwydd i gilio; gorfol gweithred, gwneuthur iawn am weithred; gorfol anifel, sicrhau anifel yn iach.

'Pa fodd ynte y cyflawnd yr ysgrythyrau, mai felly y gorfydd bod?' Mat. 26. 54. Yr oedd pob peth perthynol i Grist, a gwaith y prynedigaeth trwyddo, wedi eu penderfynu yn yr arfaeth dragwyddol; wedi eu rhagfynegi yn yr ysgrythyrau; ac am hyny o orfol yn cael eu cyflawni ganddo. Yr oedd yr arfaeth wedi ei dadguddio, a'i darlunio yn yr ysgrythyrau; yr oedd y gweithwr cywraïn a'i lygad yn y cwbl o'r trefniad, ac a'r darluniad o'i flaen yn ei holl waith; a chyflawndodd, mai yr oedd yn weddus iddo, 'bob cyflawnder.' Mat. 3. 15. Os ydyw ei waith yn cyfateb i'r ysgrythyrau, y mae yn cyfateb hefyd i'r arfaeth; ac y mae yn brawf mai y gwir Grist ydyw; a bydd ei waith yn gyflawn dderbyniol gyd a'r Duw a drefnodd y cwbl. Gylwng ogoneddus fydd gweled yr arfaeth, y darluniad o honi yn yr ysgrythyrau, a'r gwaith, yn cyfateb yn gwbl i'w gilydd.

'Ac y gorfyddech pan y'th farner.' Rhuf. 3. 4. Y mae pechaduriaid mor rhyfygus a barnu Duw—ei faru yn annhirion, yn anghyflawn, ac yn gelwyddog; ond ymddengys yn ddigon buddugoliaethus, a rhydd,

oddiwrth eu cam farn. Mae rhai yn cyfieithu y geiriau, *υικησεν εν τω κρινεσαι σε*, y *gorfyddech pan y barnech*, yn cyfateb i'r geiriau yn Ps. 51. 4. Cyfieithiad y LXX. yw geiriau yr apostol. Y mae Dafydd yn cyflawnhau yr Arglwydd yn ei geryddon a'i farnedigaethau arno ef a'i deulu: yr oedd ei ddrwg ef yn eu gwneuthur yn gyflawn; ac nid oedd y cospedigaethau hyn yn groes i addewidion Duw iddo; ond yr oedd ei fygythion a'i addewidion yn cydgorio, ac yn addas i Dduw yn ei oruchwyliaethau tu ag ato ef. Y mae yr apostol yn cymhwyso y geiriau at holl farnau Duw yn gyffredinol, 'gorfydd pan farno.'

GORFOLEDD—U, (gor-mawl) llawenydd mawr; hyfrydwrch, digrifwch, digoniant; gawri, llawenychnu. Y mae gorfoledd, neu llawenydd, yn deimlad hyfrydlawn oddiwrth feddiant, neu y gobaith o feddiannu, rhyw beth gwerthfawr neu hyfryd; a'r teimlad hwn yn cael ei ddangos mewn ystum ac agwedd gorphorol. 1 Cron. 12. 40. Y mae gorfoledd yn cyfateb i gyflwr yr hwn sydd yn gorfoleddu, a'r gwrthddech y mae yn gorfoleddu ynddo. Os yw ei gyflwr yn ddrwg, y mae ei orfoledd yn ddissail ac yn ynfyd; am hyny nis dichon iddo roddi boddlonrwydd a pharhau. 'Byr yw gorfoledd yr annuwl, a llawenydd y rhagrithiwr sydd dros fynydd awr.' Job 20. 5. Os pechod a'i fwyniant ydyw gwrthddech y gorfoledd, y mae yn bechadurus yn ei natur. Diar. 16. 21. Y mae gorfoledd naturiol, ac yn mhethau natur, a daearol, yn bechadurus yn y gormodedd o hono, ac mewn cam amaer, ac anystyrtaeth. Esa. 22. 13. a 56. 12. Y mae mwyniant cymedrol o bethau natur yn gyfreithlon, a diolchgarwch gorfoleddus i'r Arglwydd am danynt. Nid oes neb yn mwynhau gwir orfoledd sanctaidd, sylweddol, a diddarfod, ond y rhai sydd yn gorfoleddu yn Nuw trwy Grist. Rhuf. 5. 11. a 15. 17. Phil. 3. 3. Ps. 5. 11. a 20. 6. a 49. 4. Esa. 55. 10. Y maent yn gorfoleddu yn Nuw mewn cyferbyniad i bob peth creëdig; ffynon yw efe; ond pydewau ydynt hwy; y mae ynddo gyflawnder diddarfod a difesur. Y maent yn gorfoleddu ei fod yr hyn ydyw, fel gwrthddech cyflawn o harddwch, perffeiithrwydd, a phob dymunoldeb; ac yn gorfoleddu yn ei gyfammod, ei addewidion, ac yn ei holl ffyrdd. Y maent yn gorfoleddu yn Nghrist, fel Cyfryngwr, a ffordd at y Tad, mewn cyferbyniad i bob peth ynddynt eu hunain. Y mae ynddo achos sylweddol o orfoledd i bechadur yn wyneb ei sawr dduen. Y mae pob peth tu yma i Grist yn annigonol sylfaen o orfoledd i bechadur euog ac aflan. Ond y mae iechydwrtaeth yr Arglwydd Iesu yn achos gorfoledd annhraethadwy a thragywyddol i'r rhai sydd yn ei mwynhau. Ps. 51. 12. Y mae Crist yn sylfaen ac yn wrthddech gobaith ei bobl; ei gyflawn fwynhau, a bod yn debyg iddo, ydyw eu gobaith; a'i gyfryngdod ydyw sylfaen eu gobaith am hyn mewn gogoniant tragwyddol. Rhuf. 5. 3. Heb. 3. 6.

Y mae Duw yn 'creu Jerusalem yn orfoledd,' pan mae yn diwygio, yn puro, yn adnewyddu, ac yn cyflawni ei eglwys a bendithion ysbrydol, fel mae yn orfoleddu ei hun, ac yn gorfoleddu pawb a'i caro, yn yr olwg arni. Esa. 65. 18. Gwaith Duw ydyw hyn; 'Wele fi yn creu,' &c., o hono ef y mae holl ddefnyddiau ei gorfoledd yn dyfod; ac yn ei fawredd anfeidrol, dichon ei gwneuthur yn orfoledd, er gwaethaf ei thrueni, a'i holl elynion. Lle llawen fydd eglwys Dduw dros byth. Edr. LLAWANYDD.

GORIS, (1s) isod, obry, islaw, tan, tanodd; iselach, gwaelach.—'Goris ynys fechan.' Act. 27. 16. *Gr. υποραμωτες*, *rhedeg tan*, neu islaw.

GORIWAERED, (gwaer) gorwaered, llethr, co-waered; diagynfa; croes i gorifynu.—'Fel dyfroedd a dywelltir ar y gorwaered.' Mic. 1. 4.

GORLLEWIN, (gor-llawin) achlud, ymachiud

haul; mynediad haul yn ei addef; mynediad haul dan ei gaerau. Am fod Môr y Canoldir (neu y môr mawr, fel y gelwir ef yn Jos. xv.) ar y cyffiniau gorllewinol i wlad Canaan, galwai yr Hebreaid y gorllewin ים וּמֹר; weithiau yw *hwyr*, neu y *cyfnos*. Y gwnt gorllewin a alwent ים הַיָּבֵשׁ *gwynt y môr*, o'r un achos. 'Pan weloch gwml yn codi o'r gorllewin, yn y fan y dywedwch, Y mae cawod yn dyfod.' Luc 12. 54. I Bren. 18. 43—46. Gwntoedd y gorllewin, a debaurollewin, sydd yn chwythu yn gyffredinol, yn Syria a Phalestina, o Tachwedd hyd Chwefror, ydynt, fel y dywed yr Arabiaid, *Tadau y cawodydd*. Gwel Volney's *Voyage in Syria*.

GORMES—OL—U, (gorm) gorthrech, gorthrymiad, trais, gorddwy, gormail, difrawd. Lleuad-ormes, pan fyddo tair ar ddeg yr un flwyddyn: gwenylen ormes, begegyr, bychgygr.—'Myf hefyd a argyhoeddaf er eich mwyn chlwi yr ormes.' Mal. 3. 11. Yr ormes, (אכל) *difrodwr, difawr*. Mae yr Arglwydd yn addaw 'agoryd ffenestri y nefoedd, a thywallt bendith fel na byddo digon o le i'w derbyn; a myfi a argyhoeddaf; (עֵרִירִי) *geryddaf neu attaliaf*. Wrth y difrodwr y meddylir y locust, lindys, neu ryw greaduriaid eraill fyddo yn dda ffrythau y ddaear. Oni attal Duw hwynt, y maent yn sicr o ddiffa y bendithion; ond y mae gan Dduw awdurdod gyflawn arnynt, ac ni wnant ond a oddeffo iddynt. Mae yma ddiffawr i'n holl gysuron, rhyw 'wyfan a rhwd yn llygru; ond nid oes dim heb fod dan lywodraeth Duw.

'Ni ormesais ar neb.' 2 Cor. 11. 9. 'Ny yu vydiog i'n amorth i nebun.' W. S. 'Yn mhob dim y'm cedwais fy hun,' medd efe, 'heb bwyso arnoch, ac mi a ymgadwaf.' Y mae cyfieithiad W. S. yn rhoddi priodol ystyr y gair οὐ *καταπαύσασα*, yn gyflawn; *ni bum trwy ddiogi yn ormes*, neu yn faich ac yn orthrymder i neb; y mae rhai felly, ond ni bum i felly; ac nid ydyw yn wriadu bod. Y mae y geiriau yn dangos ysbryd rhagorol yr apostol; y gwaith ac nid y gwobr oedd yn ei olwg.

GORMOD—EDD, (gorm) gormodd, yn rhwy, rhy fawr, rhy liosog.—'Yn yr hyn y mae gormodedd.' Eph. 5. 18. *ἐν ὧ ἐστὶν αὐτῶν*. 'Yn y peth y mae rhythni.' W. S. Yn yr hyn y mae afradlonrwydd, afreolaeth, rhyseidd. Y mae yr un gair yn cael ei gyfieithu *afradlon, rhyseidd*. Tit. 1. 6. 1 Petr. 4. 4. Y mae gormodedd, afradlonrwydd, ac afreolaeth, yn cyd-fyned â'u gilydd; a'r cyntaf yn achos o'r lleill, ac yn bechadurus. Cymedrolwr yw ein rheol yn ein holl arferiad o greaduriaid Duw; hyn sydd yn orchymynedig, a hyn sydd yn lleol i ninnau.

'I'r unrhyw ormod rhyseidd.' 1 Petr. 4. 4. *εἰς τὴν αὐτῆς τῆς αὐτῆς ἀναχυσῶν*. I'r unrhyw gors, neu ffos o *afradlonrwydd*. Geiriau yn dangos y perygl a'r trueni o fyw yn y pechodau a soniwyd yn adn. 3. Macknight.

GOROR—AU, (gor-or) ucheldir, mynydd-dir; cyffin; terfyn.—'Hwythau a ddug efe i oror ei sancteiddrwydd,' neu i'w oror sanctaidd, sef i wlad Canaan, y wlad a neillduodd ac a sancteiddiodd Duw i'w bobl, a'i holl derfynau wedi eu nodi allan. Num. 34. 2, 3—12.—'Trwy gwbl o'r goror hwnw.' Marc 6. 55.—'Trwy'r oll vro hono.' W. S.

GORPHEN—WYD, (gor-pen) cwblhad, dybeniad, perffeithiad; cwblhau, dybennu, perffeithio, diwedd, cyflawni.—'Yna pan gymeredd yr Iesu y gwinegr, efe a ddywedodd, **GORPHENWYD**.' Ioan 19. 30. Gorphenwyd holl ewylls Duw mewn perthynas iddo: gorphenwyd yr hyn oll a gygodwyd, ac a ragfynegwyd yn yr ysgrythrau am dano: gorchfygwyd pob gelyn, a chyflawnwyd pob cyflawnder. Arwydda y gair, 1. Bod gwaith gwedi ei roddi iddo gan y Tad. Ioan 4. 34. a 17. 4. Eneiniwyd ef i swyddau i

gwblhau gwaith neillduol perthynol i bob un o honynt. Gorphenodd ar y groes yr hyn oedd i'w wneyd yn ei gyflwr o ddarostyngiad yma yn y byd.

2. Arwydda hefyd mai rhyw orchest-waith oedd, a bod ei gwblhad yn gorphwys yn fawr ar feddwl Crist: yr oedd yn gyfyng arno nes gorphenodd ef. Mwy gwaith na dim a wnaed o'r blaen, neu a wneir byth, gan y Duwdod ei hun. Yr oedd nefoedd ac uffern yn cyd-gyfarfod; yn yn gofyn iawn, a'r llall yn ymosod arno, i'w orchfygu yn ei waith. Mae y nefoedd, daear, ac uffern, yn ymosod arno ar unwaith. Nid yw creu a dal bydoedd dirifedi ond megys dim i'w cymharu â'r gwaith a roddwyd i Grist i'w gwblhau.

3. Yr oedd Crist ei hun yn *unig* yn y gwaith hwn; nid oedd cynnorthwywr na chynnaliwr iddo. 'Lle yr ydyw fi yn myned,' medd efe wrth Petr, 'ni eili di yr aworhon fy nghanlyn;' yr oedd y dyfroedd yn rhy ddyfnion, ac yn rhy dymhestlog i Petr fyned gyd âg ef iddynt. Esa. 63. 5. Ioan 13. 36.

4. Y mae y gair *gorphenwyd* yn dangos bod eithaf perffeithrwydd yn y cwblhad o hono. Edrychodd ar yr arfaeth fawr, a'i holl drefniadau dyfnion anfeidrol; edrychodd ar yr holl gygodau, a holl rag-ddwyediadau y prophwydi am dano; edrychodd ar ei holl etholedig bobl, a'u pechodau aneirif; edrychodd ar y gyfraith yn holl berffeithrwydd a manylrwydd ei gofynion cyflawn; edrychodd ar holl luoedd uffern, cedyrn a chreulawn, &c.—yn wyneb y cwbl, gwaeddodd, **GORPHENWYD!** Nid oes dim yn oll—nid oes dim yn eisieu. Pe buasai un gorchymyn heb ei anrhydeddu i'r *gradd eithaf*; pe buasai un o'i bobl heb ei brynu, ac un hatling o'r holl dyled heb ei thalu; ac un gelyn heb ei gwbl faeddu; buasai y gair *gorphenwyd* yn anaddas, am nad oedd yn wir; ond *gorphenwyd* ydyw, am hynny nis rhaid, ac nis gellir ychwanegu ato byth.

5. Gan fod y gwaith gwedi ei orphen, ni ellir ei *ddadwneyd*, ond saif byth yn berffaith ac yn gyflawn. Dyled wedi ei thalu ni ellir yn gyflawn byth ei gofyn. Pwy gyfana ben y sarph wedi ei ysigo? Pwy a darsylfenna deyrnas Satan? Pwy dŷn oddi yno yr ysgrifen-law, wedi ei hoelio gan yr Iesu ar y groes? Pwy a wna y gyfraith gyflawn, a'r Mechnaidd cyflawn, yn elynion? Pwy a ddadwna y cyfammod tragwyddol, wedi ei selio â gwaed y Pen-cyfammodwr? Y mae ei ddadwneyd mor anuhosibl ag ydyw i'r Duw mawr fod yn gelwyddog, neu yn anghyflawn. O berffeithrwydd y gwaith, rhoddwyd eglurhad a phrawf cyflawn yn adgyfodiad, esgyniad, ac eisteddiad Crist ar ddeheuulaw y Tad yn y nefoedd; a rhoddir yn barhaus yn mhregethiad yr efengyl, ac yn y cymhwysiad o'r lechydwrnaeth at gyflirau pechaduriaid yn neillduol. Pan ddelo y Person hwn etto yr ail waith, daw heb bechod, i'w dynu ymaith a'i ddileu—**GORPHENWYD** hyny!

GORPHWYLL—O, (pwyll) ynfydu, bod yn ffol.—'Any ddywedant, eich bot wedi gorphwyllo?' 1 Cor. 14. 23. W. S.—'Pob gwr gorphwyllog.' Jer. 29. 26. Dr. M.

GORPHWYS—O—FA, (gor-pwys) llonyddu, tawelu, gostegu, bod yn llonydd; peidio, dadluddio.—'Duw a orphwysodd y seithfed dydd; nid o angenrhaid, fel pe buasai blinder a diffygio yn perthyn iddo; ond yn ol ei gynghor doeth a'i ewylls, peidiodd a chreu ychwaneg o greaduriaid, ac a ymfhyrddod yn yr hyn a greodd. Y seithfed dydd edrychodd ar ei waith, ac ymfhyrddod yn yr amlygiad o hono ei hun a'i rinweddau yn ei greaduriaid. Yr oedd ynddo ei hun yn wrthddrych o anfeidrol hyfrydwch iddo ei hun er tragwyddoldeb; yn awr y mae yn gweled ei greaduriaid yn hardd fel effithiau ei dragwyddol allu, ei ddoethineb, a'i ddaioni, ac yn ymfhyrdu yn yr amlygiad. Y mae holl waith Duw yn hyfrydwch

iddo, fel mae ei rinweddau a'i ddybenion gogoneddus ei hun yn cael eu hamlygu; ond yn benaf trefn fawr yr iechydwrtaeth yn Nghrist. Llynca hon ynddi ei hun ei holl weithredoedd, am fod gogoniant y priodoliaethau a amlygir yn ei holl weithredoedd eraill yn cael ei amlygu yn hon, gyda chwaneigiad, i raddau anfeidrol. Fel y goleuni yn yr haul, felly y mae y gogoniant gwsgaredig yn yr holl greaduriaid, wedi ei gyd-gasglu yn hon, ac yn cyd-lawenyachu yn y graddau y maent yn y Duwddod anfeidrol ei hunan. Am hyny y dywedir ei fod yn gorphwys, neu yn *llonyddu*, yn ei gariad at yr eglwys, heb ymofyn byth am un ffordd arall i'w ddadguddio; y mae yn ymhyfrydu yn y dadguddio o hono fel perffaith ddelu o hono ei hun. Pa. 132. 14. Sefh. 3. 17. Y mae y seithfed dydd yn orphwysfa i ninnau hefyd wrth orchymyn Duw, i sylu ar weithredoedd Duw, ac i ymhyfrydu yn y dadguddio o Dduw sydd i'w weled ynddynt. EDR. SABBOTH.

Mae Crist yn 'orphwysfa,' ac y mae yn 'ogoniant,' neu yn ogoneddus. Mat. 11. 29. Esa. 11. 10. Trwy yr iawn a dalodd mae Crist yn ddlogelwch ac yn ddyddanwch tragywyddol i'r rhaif sydd yn credu ynddo. —1. Wneuthur un peth, mewn un man, yn orphwysfa addas. 1. Rhaid ei fod yn lle o ddiogelwch, na ddichon drwg ddyfod yno—na gelyn, na chlefyd, na blinder o un rhyw. Y cyfryw yw Crist, y mae yn gwaredu ac yn meddygiaethu oddiwrth y pethau hyn. Y mae ei aberth, ei allu, a'i ofal, yn ddlogelwch tragywyddol. —2. Rhaid bod llawnder o bob daioni addas a chymlwys. Felly y mae Crist, y mae ynddo feddygiaeth at bob dolur, a chyflawnder gyferbyn â phob angen. —3. Rhaid bod yno allu a rhyddid i drigo ac i gyflawn swynhau. Felly y mae yn Nghrist. Ioan 10. 9. Y mae efe yn orphwysfa trwy drefniad dwyfol—trwy ei addasiad yn weithredol—trwy yr addewid yn ei gyhoeddi—a thrwy waith yr Ysbryd Glân yn dwyn pechadur ato, ac yn ei nerthu i greu ynddo. 'Unig orphwysfa' i bechadur ydyw—gorphwysfa rad, addas, ddigonol, a thragywyddol. I gael yr orphwysfa hon rhaid dyfod ato, sef credu ynddo; mae pob gweithred o wir ffydd, yn ol y gradd y byddo, yn rhoddi gorphwysfa i enaid—y cyfryw na ddichon dim arall byth roddi. Yr oedd gorphwysfa y Sabboth—Noah yn yr arch—yr Israellaid yn nhai y gwae—y llofrudd yn y noddfa—yr Israellaid yn Nghanaan, oll yn rhyw arwyddion a chysgodau o'r hyn yw Crist i'w bobl. Y mae efe yn sylwedd pob peth angenrheidiol a dymunol, ac i anfeidredd yn rhagori ar bob peth.

Y mae y nefoedd yn orphwysfa o ran lle, i'r rhaif sydd wedi gorphwys yma yn Nghrist o ran cyflrau. Heb. 4. 3, 9. Yr oedd gorphwysfa gwlad Canaan yn arwydd cysgodol o bob un o'r ddau; a hefyd gorphwysdra y tir y seithfed flwyddyn. Lef. 25. 5. a 26. 34, 35.

Y mae y deml yn cael ei galw 'gorphwysfa yr Arglwydd.' 1 Cron. 28. 2. Pa. 116. 7. Am fod arwydd o'r presenoldeb dwyfol yno, a'i fod yn cyfarfod â'i bobl yno; ond yn benaf am ei bod, a'i holl ddoedrefn, yn cysgodi yr Arglwydd Iesu; yn yr hwn y mae yn gorphwys oddiwrth ei lid mewn cymmod tragywyddol â'i bobl; ac ynddo y mae ei holl briodoliaethau wedi eu hanrhydeddu i'r gradd eithaf, a'i holl drefniadau wedi eu ewblhau. Gorphwys ynddo byth yn y cyflawniad boddlongar o'i drefn, mewn heddwech tragywyddol â'i eglwys.

'Pan ddole yr amseroedd i orphwys o olwg yr Arglwydd. Act. 3. 19. *καίτοι ἀναψύξεως, ἀμσεροedd esmwythâd, seibiant, addoeriad.* Y mae yr un gair *ἀναψύξις*, yn cael ei arfered gan y LXX. yn Exod. 8. 15. yn ol ein cyfieithiad ni, *seibiant*. Amseroedd y mae pethau hyfryd a dyddanus yn cael eu gweithredu a'u cyhoeddi; amseroedd y mae eneidiau lawer, trwy hyny, yn cael esmwythâd hyfrydawl. Y mae amser

tralloed, cyfyngdra, drwg, cystudd, adfyd, digofaint, blinder. Pa. 9. 9. Diar. 7. 10. a 24. 10. Preg. 8. 12. Esa. 33. 2. Jer. 27. 27, 28. a 18. 23. a 30. 7. Y mae hefyd amseroedd serchogrywydd—ymweliad—cymeradwy—diwygiad—i orphwys, neu esmwythâd. Eze. 16. 8, 57. 2 Cor. 6. 2. Heb. 9. 10. O ba le daw yr amseroedd hyfryd hyn? Pwy a'u trefna, ac a gwblha y gwaith dyddanus? Crist, yr Arglwydd; o olwg, o Wydd, oddi ger bron yr Arglwydd y deuant. Y mae y cyffelyb eiriau i'w cael yn Pa. 17. 2., 'Dened fy marn oddi ger dy fron.' מלכות Gr. *ἐκ ποσειδωνου σου*, y gair a arferir yma, *o'th wnebb, o'th dydd, oddi ger dy fron*. Ti sydd o'th anfeidrol ddaioni yn trefnu, ac wedi penodi y cyfryw amseroedd; oddi wrthyt ti y deuant, a thi a gwblhai y gwaith o roddi i ni esmwythâd hyfryd, cyfreithlawn, a sylweddol. Dyma yr amseroedd ag y rhagfynogedd y prophwydi am danynt; sef yr amser y dyoddefai Crist, yr adgyfodai, yr esgynai i'r nefoedd, ac y cai edifeirwch a maddauent pechodau eu pregethu yn ei enw ef yn mblith yr holl genedloedd. Gan fod amser gwneuthur iawn dros bechod, a maddau pechodau er ei fwyn, wedi dyfod, 'Edifarhewch gan hyny, fel y dilêer eich pechodau.' EDR. LLONYDD.

GORSEDD—FA—AU—INC, (gor-sedd) teyrngadair, brenin-faine, eisteddfa, eisteddle, brawdle, gorsedd barn. Hefyd, esgynfa, gwyddle, lle gor-eisteddwr. Y mae gorsedd, a gorsedd-faine, yn arwyddoedd eisteddfa ardderchog yn mha un yr eistedd tywysogion a breninoedd i dderbyn cyfarfaiad gostyngedig eu deilliad, i roddi gosteg i genadon, neu i weini barn a chyflawnder. Gorsedd, teyrn-wialen, a choron, ydynt arwyddion perthynol i freninoliaeth, ac awdurdod freninol. Gorsedd-faine Solomon a ddarlunir yn yr ysgrifysrau fel y swyaf ardderchog yn y byd. Yr oedd wedi ei gwneuthur o ifori, wedi ei gwisgo âg aur o'r goreu. Yr oedd ei phen yn grwn—chwech o risiau, a chanllawiau o bob tu i'r eisteddle—deuddeg o lewod yn sefyll ar y chwech gris oddeutu; ni wnaethpwyd y fath yn un deyrnas. 1 Bren. 10. 19, 20. Ond y mae y cwbl yn rhy fach i ddangos allan ardderchogrywydd gogoniant breniniaeth Crist, yr hwn yr oedd Solomon yn ei gyagodi.

Gorsedd-faine a briodolir i'r Arglwydd fel pen-lywydd pob peth—fel Duw yr iechydwrtaeth—ac fel barnwr pawb.—1. Fel pen-lywydd mawr, parotodd ei orseddfa yn y nefoedd; a'i freniniaeth ef sydd yn llywodraethu ar bob peth. Pa. 103. 19. a 93. 2. a 45. 6. Yn ei holl lywodraeth, ei weithredoedd, ei farnedigaethau, cyflawnder a barn yw trigfa ei orsedd-faine ef. Ps. 97. 2. Y mae, fel brenin ar ei orsedd, yn llywodraethu yn ben-arglwyddiaethol, yn awdurdodol, yn oruchel, ac yn ogoneddus.—2. Fel Duw yr iechydwrtaeth, y mae yn eistedd ar orsedd-faine y gras. Awn yn hyderus at *τω Σπον της χαριτες, yr orsedd-faine y gras*. Heb. 4. 16. Y geiriau a gyfeiriant at y drugareddfa yn y babell. EDR. TRUGAREDDFA. Ei fod yn gwneini trugaredd a gras ar ei orsedd, a arwydda ei fod yn trugarhau gyda gallu, awdurdod, a mawrbydi breninol, na ddichon neb ei wrthsefyll, na diddymu ei waith. Y mae ar ei orsedd yn ngwydd yr holl nefoedd a deaur, wedi ymddyrc hafu i dosturio; y mae dyfodfa hyderus ato trwy yr arch-offeiriad mawr a'i aberth; ac y mae yn trugarhau ar y cyfrif hwnw, gyda mawrhydi, ardderchawgrywydd, a gogoniant anfeidrol, wrth y pechadur gwaelaf, a thruenusaf. Y mae yn trugarhau yn ei drefn ei hun, ar ei orsedd, yn ymgoneddu yn ei waith, yn ngwydd ei holl luoedd aneirif; a phob gwethred y wnelo o drugaredd, fel o farn, a saif byth. Duw yn Nghrist, yw Duw ar ei orsedd yn achub, ac yn cymmodi y byd âg ef ei hun. EDR. DHEBULAW.—3. Y mae gorsedd-faine barn hefyd, 'brawdle (*βραδλε*) Crist.'

Y mae hon yn cael ei galw, 'gorsedd-fainc wen fawr.' Dat. 20. 11. 2 Cor. 5. 10. Y mae mawredd yr orsedd yn dangos mawredd y person, a mawredd y farn. Y mae ei bod yn 'wen' yn dangos dysgleddeb, mawredd, purdeb, sancteiddrwydd, ac uniondeb gogoneddus ei farn, yn gwbl, a thu ag at bawb. Ni bydd un cwmwl ar yr orsedd i'w chuddio, ond bydd yn wen ddysglaer, yn ngwyydd pawb. Ni bydd dim brychau anghyflawnder arni i'w hanharddu a'i llychwino. Gorsedd-fainc—wen—fawr fydd hi; a bydd y Barnwr arni yn ddyrchafedig, yn awdurdodol, yn bur, ac yn ddi-duedd, ac yn berffaith gyflawn yn y cwbl. O! ardderchogrwydd anfeldrol Mab Mair y dydd hwnw! yr hwn a ddirmygwyd, a eistedd y dydd hwnw ar orsedd-fainc ei ogoniant! Mat. 25. 31.

'Gorsedd-fainc Satan,' a arwydda gallu, awdurdod, a chreulondeb llywodraeth Satan. Dat. 2. 13.—'Gorsedd-fainc awiredd,' sef y lle y mae awiredd ac anwiriadau yn eistedd ac yn llywodraethu. Ps. 94. 20.—'Fel dull cyffelybrydd gorseddfa.' Ezec. 10. 1. Edr. OLWYN.—'Deuddeg gorsedd-fainc.' Mat. 19. 28. Edr. DRUDDIG.

'A hwy a rhuasant yn unfryd i'r orsedd.'—'Nad ymrodol efe fyned i'r orsedd.' Act. 19. 29, 31.—*εἰς τὸν Σταυρὸν—into the theatre, Saes. i'r gampfa.* Y THEATRON, yn mhlith y Groegaidd, oedd adeiladaeth helaeth, wedi ei haddoliadu i ddangos golygfeydd cyhoeddus, chwareuyddiaethau, &c., ac nid hynny yn unig, ond hefyd i gynnal cymanfaedd cyhoeddus ar achostion pwysfawr. Teml Bacchus yn Athen oedd y theatre gyntaf yn y byd; hwyraich fod y theatre yn Ephesus yn rhan o deml Dianna. Anaddas, tybygaf, y cyfieithir ef yn ein tri chyfieithiad ni, *gorsedd*. Oni buasai *golygfa*, neu *gampfa*, yn well?

GORSIN—AU, (sin) ystlys-bost drws. Exod. 21. 6.—'Wrth osod eu rhiniog wrth fy rhiniog i, a'u gorsin wrth fy ngorsin i.' Ezec. 43. 8. Sef gosod eu traddodiadau hwy gyferbyn a'm gorchymynion i; eu cyfelliornaadau hwy gyferbyn a'm gwirioneddau i; eu haddoliad eilun-addolgar hwy gyferbyn a'm haddoliad sanctaidd i; fel hyn yr halogasant ei enw sanctaidd â'u feidd-dra, ac oblegid hyn yr yssodd Duw hwynt yn ei lld.

GORTHO, (tò) gorchudd, cromglwyd, amwsg.

Lle buant wael eu *gortho*.
E. Prys, (Pa. 107. 40.)

GORTHRECH—U, (gor-trech) gorfod, gorthrymiad, gorchfygiad, goruchafiaeth; gorchfygu, gorfwyo, gormello. Barn. 1. 35. a 6. 2. Act. 24. 7.

GORTHRWM—DER—EDIG—U—WR, (gortrwm) trwm iawn; gormesiad, gorthrech, trais, cystudd, tralld; cystuddio; tralldwr. Gorthrymderau a arwyddant bob math o gystudd, a thrallod, ac erlid-igaethau. Exod. 4. 31. Deut. 28. 7. Preg. 4. 1. Mat. 13. 21. Gosodir saint Duw allan yn yr ysgrythrau fel pobl orthrymedig: y maent yn mhob oes yn cael eu gorthrymu gan y byd, y cnawd, a'r diafol. 'Yn y byd gorthrymder a gewch:' yn y *byd*, yn mhob man o hono, yn mhob oes, a thra byddoch yn y byd; ond yn y byd yn *unig*, derfydd pan orphenont eu gyrfa yn y byd. Ioan 16. 33. Rhuf. 5. 3. Edr. DYODDEF, CYD-DDYODDEF.

'Gan faint y gorthrymder, hwy a wnant i'r gorthrymedig lefain.' Job 35. 9. 'Hwy a wnant wrth fawredd i'r gorthrymedig lefain.' Dr. M. Y gair *Heb. pwy* a arwydda pob math o orthrymder: gorthrymder ar enw da un trwy athrod, enllib, a cham-dystiolaeth; gorthrymder ar feddiannau un trwy anghyflawnder, twyll, a thrais, (1 Sam. 12. 4. Esa. 53. 15. Ezec. 18. 7. Mat. 3. 5.) gorthrymder ar berson dyn, trwy ei niweidio, neu ei gaethiwo. Esa. 52. 4. Pan fyddo gorthrymder ar ddyn fel hyn, yn gyffredinol,

o bob tu, mae y gorthrymder yn fawr, ac yn peri i'r gorthrymedig lefain. Ond nid yn aml y dywed y gorthrymedig, 'Pa le mae Duw yr hwn a'm gwnaeth i?'

'Rhaffau gorthrymder,' yw y gorthrymder ei hun, yr hwn sydd yn gwasgu mor galed, ac yn rhwymo mor ddiogel, fel nad oes ymwared. Dichon dyn da fod yn y cyfryw gyflwr truenus; ond y mae dyben Duw yn ddoeth ac yn dda tu ag ato yn hyn oll. Job 36. 8, 9, 10.

'Efe a orthrymwyd, ac efe a gystuddiwyd.' Esa. 53. 7. Y mae amryw yn cyfleithu y geiriau, 'Gofynwyd ef, ac efe a gystuddiwyd.'—'Gofynwyd, ac efe a wnaed yn atebol.' Lowth.—'Gofynwyd taliad.' Parkhurst. Pan ofynwyd iawn, gofynwyd *ef*; ac yn ganlyniol i hynny, 'efe a gystuddiwyd.' Yr achos paliam y cystuddiwyd ef oedd, am i'r iawn gael ei ofyn ganddo. Aeth yn ewyllysgar i wneuthur y taliad llawn, a thrywy hynny dileu yr ysgrifen-law.—'Nid agorai ei enau.' Ymostyngodd i'r drefn fawr gyd âg eithaf boddlonrwydd: ei drefn ei hun oedd, yn gyntal a threfn y Tad. Gwel Poole's *Synops.*, Vitranga, Lowth, Scott, Parkhurst, ar y gair *מָנָה*.

'Pan eloch i ryfel yn eich gwlad yn erbyn y gorthrymwr a'ch gorthrymo chw!' Num. 10. 9. Wele yma achos cyflawn i fyned i ryfel; nid myned i ryfel i orthrymu, ond pan fyddoch yn cael eich gorthrymu. Yn y cyfryw ryfel gellir gyda gostyngeddrwydd hyderus, ddysgwyl wrth Dduw am lwyddiant; canys yr Arglywydd sydd noddfa i'r gorthrymedig; ac efe a farn yr amddiffad a'r gorthrymedig. Ps. 9. 9. a 10. 18.

GORUCHAF—EL—DER—UWCH, (gor-uch) uwch na'r uchaf, y mwyaf rhagorol; y mwyaf dyrchafedig, y penaf.—Y mae uchelder yn perthyn i Dduw. Job 31. 23. Yn aml gelwir ef y Goruchaf—yr Arglywydd Dduw Goruchaf. Gen. 14. 18, 22. a 40. 17. Num. 24. 16. Deut. 32. 8. 2 Sam. 22. 14. Ps. 21. 7. a 46. 4. a 56. 2. a 83. 18. Dan. 3. 26. Luc 1. 32, 35, 76. a 6. 35. Act. 7. 48. *et al.* Nis dichon un dyn fod yn uwch na'r dyn uchaf; nac un angel fod yn uwch na'r angel uchaf; ond mae Duw yn *oruchaf*—y mae yn *uwch* na'r uchaf o bob peth. Anaddas ydyw cystadlu Duw â neb arall; nid oes neb, mewn dim, i'w gymharu iddo. Mae doethineb pawb yn ffolineb; gallu pawb yn berffaith wendid; uchder yn iselder mwyaf, pan gymharir hwynt âg ef.

1. Y mae yn oruchaf yn ei hanfod. Y mae uchelder yn ei hanfod. Nid oes dim cymharfaeth rhwng hanfod digrëedig ac aaddibynol, a hanfod creëdig, dibynol. Y mae uchder hanfod yn perthyn i Dduw. Y mae yn ddarostyngiad yn Nuw, oblegid uchelder ei hanfod, i feddwl na sylwi ar ddim ond arno ei hun; na rhoi bôd i un hanfod arall. Er nad oes dim yn anhawdd iddo, mae yn ddarostyngiad iddo weithredu allan o hono ei hun, na meddwl am ddim, na serchu dim ond efe ei hun. Nid oes un gwrthdrys yn gwbl addas i feddwl Duw ond Duw ei hun—mae pob gwrthdrys arall yn anfeldrol fychan, ac yn anfeldrol amherffaith ac anhardd, mewn cymharfaeth iddo. Y mae efe yn llenwi ei feddwl anfeldrol ei hun â phob peth dymunol ynddo ei hun i edrych arno: gan hynny, edrych allan o hono ei hun yw edrych ar wrthdrys llai nag ef ei hun, ac y mae hynny yn ddarostyngiad. O! ddwyfol FOD heb ei fath.

2. Felly hefyd y mae yn oruchaf yn ei briodolaethau, sef yn rhagori ar bawb yn mhob peth. Nid oes gymharfaeth rhwng doethineb, gallu, a daloni yn Nuw, a'r cyfryw briodolaethau mewn un creadur. Y maent yn Nuw yn hanfod, yn ffynon ddiiddechreu, ddiddarfod, ac yn fôr diderfyn; ond yn mhob creadur maent yn ddelliedig, yn ddechreuol, yn derfydedig, ac yn ddarfodedig. Ps. 135. 5. 1 Cor. 8. 5.

* *מָנָה* adgere ad solutionem debiti denotat, vel ad aliqui aliud operis faciendum. Kircher.

3. Y mae yn oruchaf yn ei ben-arglwyddiaeth, yn trefnu ac yn llywodraethu pob peth wrth gynghor ei ewylllys ei hun. Eph. 1. 11. Ps. 115. 4. Ei ewylllys a'i foddlonrwydd ei hun yw ei unig reol: 'yn ol ei ewylllys ei hun y mae yn gwneuthur â llu y nefoedd, ac â thrigolion y ddaear; ac nid oes a attallo ei law ef, neu a ddywedo wrtho, Beth yr wyt yn ei wneuthur?' Dan. 4. 35.

4. Y mae yn oruchel yn ei holl gynghorion, ei drefniadau, ei feddyliau, ei ffyrdd, &c. Esa. 55. 8. Nid yw yn cyngori â neb; mae cyflawnder cynghor ynddo ei hun; ond y mae wedi amlygu ei gynghor i ni: ac yr oedd hyn yn ddaroestyniad ac yn ddaioni dirfawr ynddo.

5. Y mae o ran ei awdurdod n'i llywodraeth yn oruchel yn mhob man, ar bob peth, bob amser.

'Dirfawr y'th ddyrchafwyd (מאד נעלה) goruchw yr holl dduwiau, ac ar yr holl ddaear hefyd.' Ps. 97. 9. Y mae rhai yn ddyrchafedig mewn rhai manau, heb fod felly mewn manau eraill; ac ar rai amserau, ac wedi hyn yn cael eu hiselau; ond nid felly yw yr Arglwydd, ond y mae yn oruchel yn mhob man, ar bob peth, bob amser.

Y mae Crist yn cael ei alw, 'Mab y Goruchaf;' a'r Ysbyrd Glân yn cael ei alw, 'Nerth y Goruchaf.' Luc 1. 32, 35. a. 8. 28. Enwau sydd yn hysbysu dwyfoldeb y personau; nid oes un creadur yn deilwng o'r cyfryw enwau. EDR. MAB, YSBRYD GLÂN.

'Ei oruchelder sydd ar Israel.' Ps. 68. 34. Yn ei holl fawredd goruchel y mae yn ddadguddiedig i Israel, ac yn amddiffynwr iddo. Duw, yr hwn sydd a'i nerth yn y wybrenau, sydd yn ofnadwy hefyd yn ei gysegr, yn mhlith ei bobl; 'yn rhoddi cadernid iddynt;' sef diogelwch, a phob cysur, a dyddanwch. Y mae Duw yn fawr ac yn oruchel yn mhob peth; ond yn *benaf* yn ei eglwys, yn mhlith ei bobl, fel Duw yr Iechydriaeth. Deut. 33. 26. 2 Petr. 1. 17. Er mor uchel a dyrchafedig yw Duw, etto preswylia gysur a'r cystuddiedig a'r isel o ysbyrd, i'w bywhau, a'u cysuro. Esa. 57. 15.

'Yr hwn a ddaeth oddi uchod, sydd goruchw pawb oll.' Ioan 3. 31. Y mae Crist goruchw pawb o ran ei Berson, gan ei fod yn Dduw Goruchaf; y mae hefyd yn ei swyddau a'i ogoniant cyfryngol. Y mae yn Offeiriad goruchw pob offeiriad; yn Brophwyd goruchw pob prophwyd; ac yn Frenin goruchw pob brenin. Oddi wrtho ef, a'i swyddau cyfryngol, y mae holl gyflawnder, defnyddioldeb, ac effeithioldeb eu swyddau hwy yn deillio. Oni bai ei fod ef yn Offeiriad, ni buasai holl weinyddiad yr offeiriad gynt yn y swydd hōno ond hollol ofer a diles; oni bai ei fod ef yn Brophwyd, ni byddai holl yndrech dynion i ddyysgu eu gilydd ond hollol aflwyddiannus; ac oni bai ei fod ef yn Frenin, ni byddai awdurdod na llywodraeth gan neb ar eu gilydd. Y mae efe goruchw pawb oll, yn llywodraethu, yn trefnu, ac yn effeithiol gwasanaeth pawb. Rhuf. 9. 5. Eph. 1. 21, 22. 1 Petr. 3. 22.—Goruchw pob tywysogaeth—goruchw pob enw. EDR. DYRCHAFU, ESOYN.

'Awdurdodau goruchel.' Rhuf. 13. 1. *Gr. αι εξουσιαι υπερχουτες.* Y mae yr awdurdodau goruchel yma yn cael eu gwahaniaethu oddiwrth y *tywysogion* sydd yn eu meddiannu (adn. 3.) ac y maent yn arwyddo, nid y personau sydd yn meddiannu yr awdurdod ei hun, pa un ai bod yr awdurdod yn oesod-edig yn y bobl gyffredin, yn y pendefigion, neu mewn person breninol, neu yn rhanedig rhyngddynt; ond yr awdurdodau a ddyndant y sefydliad gwladol, pa *fath bynag* fyddo. Y mae pob gosodiad a threfn wladol oddiwrth Dduw; ac ni ddiehon neb ymosod yn erbyn yr awdurdod, heb wrthwynebu ordinhad Duw; a'r rhai a wrthwynebant, a dderbyniant farnedigau iddynt eu hunain. Macknight.

'Yn y goruchw-leoedd.' Heb. 1. 3. *εν υψηλοισ,*

yn y goruchelion, yn y lleoedd goruchaf, W. S. yn y nefoedd. Heb. 1. 13. a. 8. 1. a. 10. 12. a. 12. 2.

'Goruchw-ystaffell.' Marc 14. 15. Luc 22. 12. Act. 1. 13. Y goruchw-ystaffelloedd oedd y rhai a ddefnyddient fwyaf i anneddu ynddynt yn ngwlad Judea, fel y gwnant hyd heddyw, yn Aleppo; yn y dosparthiadau isaf o'u hadeiladau yr oedd yr anifeiliaid.* Harmer's *Observ.*, vol. 1. Russel's *Natural History of Aleppo.*

GORUCHAFIAETH—ION, (goruchaf) gorfodaeth, buddugoliaeth, dyrchafiaeth.—'Fod gweddiau dros freninoedd, a phawb sydd mewn goruchafiaeth.' 1 Tim. 2. 2. 'A ffawb or a oosod mewn audurdod.' W. S. a Dr. M. Pawb mewn swyddau goruchel, a llywodraeth, neu arglwyddiaeth ganddynt dan y brenin. Yn y cyn-oesoedd yr oedd yr Iudewon yn gweddio dros dywysogion Paganauidd, y rhai yr oeddynt mewn caethiwed danynt; ac yr oedd hyn wedi ei orchymyn iddynt gan Dduw. Ezra 6. 10. a. 7. 27, 28. Jer. 29. 7. Wedi hynny daethant mor ragfarnllyd fel na weddient dros lywodraethwyr Paganauidd, pwy bynag; ie, yr oedd brwd-frydwyr (*zealots*) yn barnu na ddylai pobl Dduw ufuddhau i dywysogion eilun-addolgar; ac yn aml treflysant yn erbyn swyddwyr Paganauidd, yn ngwlad Judea, ac mewn gwledydd eraill. Hwyrach i rai o'r Iudewon ddwyn y farn hon gyda hwynt i'r eglwys Gristionogol. Y mae yr apostol, yn addas i ysbyrd yr efengyl, yn gorchymyn gweddio, yn ddirgel ac yn gyhoedd, dros freninoedd, a rhai mewn goruchafiaeth danynt, fel y gallai y cyfryw swyddwyr wybod eu bod yn ddelliaid ffyddlawn, ac fel y caent fwyhau heddwch danynt.

GORUCHWYLIATH, (goruch-gwyl) dysteinaeth; gwaith goruchwylwr. Y mae yn aml yn cael ei briodoli i ryw waith sanctaidd y wabell a'r deml. Num. 4. 16. a. 8. 26. a. 18. 5. 1 Cron. 23. 32. a. 26. 12. 2 Cron. 7. 6. a. 8. 14. a. 13. 11. a. 31. 16. a. 35. 2.—Hefyd i weinidogaeth yr efengyl. Eph. 3. 2. Col. 1. 25. EDR. CRYNHOI, GORCHWYL.

GORUCHWYLIWR—WYR, (goruch-wyl-gwr) arolygwr, golygiedydd, dystain.—'Felly cyfrifed dyn nyni, megys gweinidogion i Grist, a goruchwylwyr ar dirgeledigaethau Duw.' 1 Cor. 4. 1. 'Goruchwylwr Duw.' Tit. 1. 7. 'Dirgeledigaethau Duw,' ydyw gwrlioneddau yr efengyl; y rhai oeddynt yn guddiedig yn Nuw er tragywyddoldeb, ond a ddadguddiodd i'w eglwys, trwy ei weision, o oes i oes. Gweini y dirgeledigaethau mawrion hyn i'r eglwys yw gwaith gweinidogion Crist. Nid eu dychymyglion eu hunain, ond dirgeledigaethau Duw sydd iddynt weinyddu; nid gweinidogion Crist ydynt, os ydynt yn traddodi diim arall. Y gair *οικονομος*, a arwydda arolygwr, a gweinyddwr achosion teulu, neu ddinas. Rhuf. 16. 23.

Mae Duw pob gras yn cyfrannu amryw ras, ac mae pob un yn oruchwylwr ar y gras, neu y rhodd a dderbyniodd; brant yw bod yn (*καλοισ νομομοι*) *oruchwylwyr da*, dros Dduw, er lles eiu gilydd. 1 Petr. 4. 10.

GORUG, (amser gorphenedig o *goru*) gwnaeth. Arferir ef yn aml yn yr un ystyr a *did*. 'Efe a orug ddaioni i mi;—'gorug iddo goron;—'dyfod a orug.' *Gorymdaith a oruc yr Iesu yn-Galilaea.' Ioan 7. 1. W. S. 'A'r Iesu a roddodd yn Galilea.' Gwel hefyd Ioan 6. 1. a. Luc 18. 15.

Dy air, er beilch yn clytio ffug.
A'm calon orug, cadwaf.

E. Prys, (Pa. 119. 62.)

* Busbeques yn rhoddi hanes ei dŷ ardretbol yn Ngharr Cystenyn, a ddywed, 'Pars superior—Sola habitator—pars inferior equorum stabulationi destinata est.' Yr oruchwylwyr yn unig ydynt yn cyfanneddau yddi; y rhan isaf sydd wedi ei neilldau yn farch-dŷ i'r cefylas.

GORWAGEDD, (gor-gwagedd) dilanw, anfuaddiol, tlawd, ofer, coegedd, chwyddedigrwydd; gwag-ogon-eidusrwydd.—'Gan ddywedyd chwyddedig eiriau gorwagedd.' 2 Petr. 2. 18. Geiriau mawr chwyddedig, yn hollol wag o synwyr ac adeiladaeth: nód gau athrawon yw hwn.

GORWEDDFA—AU, (gor-gwedd-fa) gwely, lle i orwedd; peth i orwedd arno. Job 7. 13. Ps. 6. 6. a 139. 3. Esa. 35. 7. a 65. 10.

GORWEDD—OG, (gor-gwedd) *Heb.* גורר ar wastad, ar lawr, ar osgo. Gorwedd, weithiau, a arwydda anladrwydd. Gen. 19. 33. a 39. 7. Exod. 22. 16. *et al.*—Cwsg, cwsg marwolaeth. 1 Sam. 3. 5. Job 7. 4. a 11. 19. a 14. 12. a 20. 11. a 21. 26. Ps. 4. 8.—'Yr holl fyf yn gorwedd mewn drygioni.' 1 Ioan 5. 19. *εἰς τὸ κοινοῦ, ἢ ἐν τῷ δρωγ, ἢ ἐν τῷ δρωγ*, yn meddiant Satan, yn llawn o bob drygioni, ac yn ymfoddloni ac yn ymhysfrydu ynddo. Eph. 2. 1. a 6. 11. Col. 1. 13. 2 Tim. 2. 26. 2 Cor. 4. 4.

GORYMDAITH—IAU—IO, (ymdaith) amdramwyd; cychl-deithio; amdramwy; amgylchu.—'I orymdaith yn y wlad y daethom.' Gen. 47. 4.—'Rhaid i mi orymdaith heddyw.' Luc 13. 33. W. S.

GOSEN, *Heb.* גֹּזֵן [*dynešad*] 1. Talaeth ffrwythlawn yn ngwlad yr Aipht, yn agos i Fôr y Canoldir, lle y cyfocodd Joseph ei dad a'i frodyr, a lle y preswylasant dros 200 o flynyddoedd. Gen. 47. 6. Y mae llawer o ddadleuaueth pan dalaeth o'r Aipht a feddylir wrth גֹּזֵן *gwald Gosen*. Yn Gen. 47. 11. gelwir hi 'tir Rameses.' Y mae yn eglur mai gwlad borfaog oedd, ar gyffiniau dwyreiniol yr Aipht. *Gelw y LXX.* yn eu cyfieithiad *γῆσιμ Αραβίας, gesem Arabia*; rhaid bod y cyfieithwyr hyn, y rhai a gyfieithasant y Bibl yn Alexandria, yn yr Aipht, yn deall ansawdd a daearyddiaeth y wlad hōno; am hyny, barna Michaelis bod Gosen ar duedd Arabia; ond nid yn uwch i'r go-glied na Tirbonus Palus, a bod ei chyffiniau deheuol yn cyrhaedd hyd Mons Troicus. Barna rhai mai darlleniad y LXX. (*γῆσιμ, גֹּזֵן*) yw y darlleniad cywir a gweiddiol; yr hyn a arwydda *gwlad y gwlaw*, a'i bod yn cael ei dyfhrhu a chwarydd o'r nefoedd, yn wahanol i'r Aipht, yr hon a ddyfhrhir gan yr afon Nilus. Yr oedd 'gwlad y gwlaw' yn addas breswylfod i'r Israeliaid, y rhai oeddnt fugeiliaid ac amaethyddion. Gwel Boothroyd.—2. Gwlad neu ddinas yn agos i Gibeon. Jos. 10. 41. a 15. 51.

GOSOD, &c. (sawd) *Heb.* גָּזַר doddi, cyfleu; rhof, rhoddi.—'Bara gosod—Bara dangos.' Exod. 25. 30. Num. 4. 7. 1 Sam. 21. 6. 1 Bren. 7. 48. 1 Cron. 9. 32. 2 Cron. 13. 11. Neh. 10. 33. Mat. 12. 4. Heb. 9. 2. 'Bara dangos,' *Heb.* גָּזַר לֶחֶם *bara wyn-ebus*, neu *bara y presennoldeb*, am ei fod yn cael ei osod o flaen wyneb, neu yn mhresennoldeb Duw. *תָּרַד לֶחֶם יְנֵן wastadol; ἄροβιας τῶν ἀρῶν, gosodiad bara*, neu *dorthau*, Heb. 9. 2. *ἀροῖ ἀροβιας, bara gosod*. Mat. 12. 4. Am wneuthuriad a gosodiad y bara hwn, cawn hanes neillduol yn Lef. 24. 5—9. 'A chymer beilliaid, a phoba ef yn ddeuddeg teisen; dwy ddegfed ran fydd pob teisen. A gosod hwyt yn ddwy res, chwec yn y rhes, ar y bwrdd pur, ger bron yr Arglwydd. A dod thus pur ar bob rhes, fel y byddo ar y bara yn goffadwriaeth, ac yn a berth tanlyd i'r Arglwydd. Ar bob dydd Sabbath y trefna ef hyn ger bron yr Arglwydd bob amser. A bydd eiddo Aaron a'i feibion; a hwy a'i bwyty yn y lle sanctaidd.' Y deuddeg teisen, fel y deuddeg maen ar ddywyfroneg yr arch-offeiriad, y deuddeg careg a oeddodd Josuah yn nghanol yr Iorddonen, a'r deuddeg careg a gymerwyd o gnanol yr Iorddonen, ac a osodwyd yn Gilgal, a arwyddant y deuddeg llwyth, sef holl Israel Duw. Gal. 6. 16. Exod. 28. 21. Jos. 4. 9, 20. Rhanwyd Canaan yn ddeuddeg eiffeddiaeth; yn cyfateb i hyn mae

deuddeg apostol yr Oen, a deuddeg sylfen y Jerusalem newydd. Dat. 21. 14. Y deuddeg teisen ar y bwrdd o flaen yr Arglwydd yn wastadol, a arwydda bod eu holl bobl, eu personau a'u gwasanaeth, bob amser yn gymeradwy yn Nghrist, a'i fod yntau a'i wyneb yn llewyrchu arnynt yn rasol; ar y bwrdd pur, sef Crist, maent yn gymeradwy yn wastadol. Eph. 1. 6. Dat. 8. 3, 4. Heb. 7. 25. Mae ei lygaid ef arnynt; a gweddi fod eu llygaid hwythau arno yntau yn wastadol. Ps. 34. 15. a 123. 1, 2, 3. Jer. 24. 6.

Yr oedd 'thus pur' i fod ar y bara yn goffadwriaeth; a phan gymerid y bara ymaith byddai y thus yn cael ei losgi ar yr allor aur yn a berth tanlyd i'r Arglwydd. Y thus a arwydda eiriolaeth beraidd yr Arglwydd Iesu dros ei bobl, a dylanwadau hyfryd ei Ysbryd arnynt; yn goffadwriaeth ac yn arwydd sicr o'u cymeradwy-aeth ger bron yr Arglwydd. Tra yr oedd yr offeiriad yn ymborthi ar y bara, yr oedd y thus llosgedig yn arogl yn beraidd fel a berth tanlyd i Dduw; felly mae Crist yn dderbyniol gan Dduw fel Cyfryngwr, ac yn lleol i'w bobl.

Yr oedd y bara i gael ei osod o newydd bob Sabbath, pan yr oedd yr offeiriad yn eu cychoedd yn dechreu eu gwasanaeth. 2 Croa. 23. 4. Yr oedd dau offeiriad i gymeryd y ddwy res detsenau, a dau i gymeryd y ddau gwpan a'r thus, un i bob rhes; yr oedd pedwar i fyned o'u blaen hwyt, i ddwyn y bara oedd ar y bwrdd, a'r cwpanau thus ymaith: fel hyn yr oedd y newydd yn cael ei osod yn y fan y tynwyd yr hen ymaith. Yr oedd y bara i fod yn wastadol ar y bwrdd, yn eu teithiau, a phob amser. Num. 4. 7. Yr oedd hefyd yn *newydd*, ac nid yn llwyd ac yn henaidd. Felly mae y duwiohon yn Nghrist, yr un mor gymeradwy ger bron Duw bob amser; a thrwy fywyd fydd arno, ni heneiddiant ac ni lesgant yn eu heneiddiaid. Ps. 71. 9. a 92. 14. Mae y fath undeb rhwng Crist a'i eglwys, fel mae yr un pethau mewn gwahanol ystyriaethau, neu mewn gwahanol raddau, yn cysgodi Crist a'i eglwys hefyd. Felly, yn y golygiad hwn, dichon fod y bara gosod, nid yn unig yn cysgodi yr eglwys, ond hefyd yn dangos beth yw yr Arglwydd Iesu i'w eglwys, sef bara neu ymborth cyflawn, brwd, gwas-tadol. Mae yma detsen i bob llwyth ger bron Duw; cānt ymborthi arno ger bron Duw, ac yn ei heddwch, yn eu holl deithiau, eu gwer-yllfaoedd, a phob am-gylichiaid a ddichon eu cyfarfod. Efe yn unig yw achos eu cymeradwy-aeth ger bron Duw, eu hunig ymborth a'u cynnaliaeth yn y byd.

Yr oedd y bara i gael ei osod yn *frwd*, neu yn newydd bob Sabbath, ac yr oedd yr offeiriad wedi hyny i ymborthi arno trwy yr wythnos; felly mae Crist fry yn y nefoedd dros ei bobl, ac yn ymborth hefyd iddynt yn ei ordinhadur ar y ddaear: 'Crist sydd bob peth, ac yn mhob peth.' Mae ef yn wastadol yn ymddangos fry drostynt, ac yn wastadol yn ymborth yma iddynt. Heb. 9. 24. Dat. 5. 6. Edr. EIRIOL.

'Gosodwyd i ddynton farw unwaith.' Heb. 9. 27. Gosodwyd, trefnwyd, a chyhoeddwyd hyny gan Dduw, yr hwn yn unig oedd ag awurdod i wneuthur hyny, fel barn gospedigaethol am bechod; sef i ddynton farw unwaith, a dim ond unwaith. Gen. 2. 17. a 3. 19. Felly Crist, yn gyfatebol i hyn, a offymodd ei hun unwaith, a *dim ond unwaith*, i ddwyn ymaith bechodau llawer.

'Mai i hyn y'n gosodwyd ni,' sef i ddyoddef; nid yn unig i gredu yn Nghrist, ei bregethu, ond hefyd i ddyoddef. Gallasai rhai godi gwrthdadaid yn erbyn yr apostolion, fel cenadon Duw, eu bod yn dyoddef; os oeddnt yn gallu gwneuthur gwyrthiau gwirioneddol, paham nad allent achub eu hunain rhag dyoddefiadau? Na chynhyrdef neb, medd yr apostol, yn y gorthrynderau hyn; i hyn y'n gosodwyd ni; y mae hyn yn ol trefniad Dnuw, ac yn un prawf o'n hanfoniad gan Dduw. Act. 9. 16.

GOSPER, *Llad.* **VESPER**: pryd gosper, pryd-nawn, hwyr, nos.—'O'r borae 'yd osper.' W. S. Act. 28. 23.

GOSTEG—U, (teg) dystawrwydd, tawelwch, llonyddwch, arafwch. Canu ar osteg, canu yn gyhoeddus; rhoddi gosteg, gorchymyn dystawrwydd.—'Nid oes osteg i mi,' nid oes dystawrwydd, ac am hyny, dim ond anesmwythder, ac aflonyddwch. Ps. 22. 2. Yr oedd yn llefain arno yn nydd hawddfyd, ac yn nos adfyd. Yn y nos y cymerwyd Crist, ac yn y dydd y dydddefodd; ac yr oedd yn gweddio yn ddibaid heb ddiffygio. Luc 18. 1. a 21. 36. 1 Thea. 5. 17. Eph. 6. 18. Dyma weddio yn *daer*, ac mewn *gwirionedd*. Iago 5. 16. Pa. 145. 18.

'Pan agorwyd y seithfed aél, yr oedd gosteg yn y nef, megys dros hanner awr.' Dat. 8. 1. Wrth 'y nef,' y meddyllir yr eglwys ar y ddaear; ac wrth 'osteg yn y nef dros hanner awr,' y meddyllir tawelwch, a thangneffedd, a rhyddhad yr eglwys oddiwrth erlidigaethau, yn amser Cystenyn Fawr, medd rhal; gwedi dystryw Anghrist, medd erall. Nid hanner awr historiaw, ond hanner awr weledigaethol, a feddyllir; ac am hyny arwydda amser *hir*, ac nid *byr*, fel y barna llawer. Bod hanner awr heb weled gweledigaethau newyddion mewn perthynas i amgylchiadau yr eglwys, sydd arwyddocaol o amser o hir lonyddwch i'r eglwys, medd Vitrina.

Y mae yr Arglwydd yn gostegu pan byddo yn oedi ateb gweddiau ei bobl, neu yn oedi dial ar eu gelynyon. Ps. 28. 1. a 83. 1.—'Gostegais fy enaid.' Pa. 131. 2. Edr. DIDDYFNU.

GOSTWNG, **GOSTYNGU**—EDIG—RWYDD, (twng) iselu, darostwng; isel.—Gostwng y glust, a arwydda gwrando yn astud ac yn amyneddgar ar un. Ps. 86. 1. Diar. 5. 1. Jer. 7. 24. Edr. DAROSTWNG, DYRCHAFU.

'Dysgwch genyf; canys addfwyn ydwyf, a gostyngedig o galon.' Mat. 11. 29.—'Dyswch genyf, can vy-bot yn waredigennus ac yn isel o galon.' W. S.—'Am fy mod yn fwyn, ac yn ostyngedig o galon.' Dr. M. Y mae ei ostyngeddrwydd yn wirioneddol, canys y mae o *galon* yn ostyngedig; y mae yn hollol felly, ac yn berffaith gwbl yn mhob peth, ac yn ngweinyddiad ei holl awyddau. Nid oes neb yn uwch o ran ei herson, nac yn is o ran ei ostyngeddrwydd. Mae yn llywodraethu gyda mawrhydi dwyfol, ac yn dysgu gyd âg awdurdod oruchel, etto gyda y gostyngeddrwydd mwyaf. Mae yn ymlostwng i ddyysgu rhai gwael iawn, ac yn eu dysgu gyda gostyngeddrwydd ac addfwynder anghymarol.

'Ac a fu ostyngedig iddynt,' sef i'w rieni. Luc 2. 51. Y mae y geiriau hyn yn fyr, ond y maent yn gynnwysfawr iawn; ac yn dangos y fath ydoedd holl ymddygiad Crist yn ei fabandod a'i iuenetid. Uffuddhaodd i'r pummed gorchymyn i'r perffeihrwydd mwyaf. Ni chafodd rhieni erioed y fath barch ac uffudd-dod gan blentyn.

'Ei ras a rydd efe i'r gostyngedig.' Diar. 3. 34. Esa. 57. 15. Iago 4. 6. 1 Petr. 5. 5. Rhydd ychwaneg o ras; rhydd gysur a chynnalïaeth dan eu holl orthrymderau, a gogoniant tragwyddol yn y diwedd. Diar. 15. 33. a 18. 12. Un o nodau etholeidigion Duw ydyw gostyngeddrwydd, ag sydd yn cael ei weithredu yaddnt gan yr Ysbryd Glân. Y mae eu gostyngeddrwydd yn ymddangos yn agwedd sanctaidd eu hyebyrd yn eu holl gydeithas â Duw, yn cydnabod eu gwaelodd a'u hannheilyngdod, ac yn edifarhau mewn llwch a lludw. Lle y mae yn wirioneddol rhyngddynt â Duw, ymddengys hefyd yn eu holl ymddygiad tu ag at eu brodyr, gan dybed eu gilydd yn well na hwynt eu hunain. Col. 3. 12. Phil. 2. 3. Y mae agwedd wrthwyneb i'w gostyngeddrwydd yn hollol anaddasu dyn i gael cymdeithas â Duw, ac i dderbyn dim yn ysbrydol oddi

wrtho. Rhaid ei ddarostwng yn gyntaf, cyn y caffo ei ddrychafu gan Dduw trwy gyfraniadau grasol iddo ef. Edr. BALCHDER.

GOSYMDAITH, (ymdaith) traul, llunïaeth, cynnalïaeth i daith.—'Pwy a i ryfelyn yn amser ar ei osymddaith ei hun?' 1 Cor. 9. 7. W. S.

GOZAN, *Heb.* גוזן [*porfa*] enw afon, a'r wlad hefyd trwy yr hon yr oedd yr afon yn rhedeg. Wedi i freninoedd Assyria orchfygu y wlad hon, trosglwyddasant rai o ddeg llwyth Israel iddi yn gaethion. 2 Bren. 17. 6. a 19. 12. 1 Cron. 5. 26. Esa. 37. 12. Mae Priedeux yn golygu sefyllfa afon Gozan a'r wlad yn Media. Vol. 1., p. 10.

GRADELL, *Llad.* **CRATIS**: alch, gridyll.—'A'r radell.' Lef. 2. 6. a 7. 9. *Heb.* פדלל *padell, padell* *ffrio*. Yr oeddnt yn parotol y bwyd-offrwm, weithiau, trwy ei bobl ar radell.

GRADD—AU, (rhadd) *Heb.* גרד *Llad.* **GRADUS**: cam; dring, lled-dring; gris; urdd, dyrchafiaeth.—Gradd carenydd; gradd o oruchafiaeth; gradd ysgol.—'Y rhai a wasanaethant swydd diaconiaid yn dda, ydynt yn ennill iddynt eu hunain radd dda, a byfder mawr yn y ffydd sydd yn Nghrist Iesu.' 1 Tim. 3. 13. Βαθμον καλον, *gradd anrhydeddus, sef sefyllfa ddyrchafedig ac anrhydeddus yn yr eglwys*. Y rhai a wasanaethant yn dda, yn ffyddlawn, ac yn ddoeth, mewn swydd is, a gaent eu dyrchafu i swydd uwch; a byddai eu ffyddlondeb yn ennill iddynt (κολλην καρρησιαν) ryddid a hyfura mawr yn y ffydd, sef yn ngwasanaeth y ffydd, ac yn dysgu ffydd Crist. Coronir ffyddlondeb yn aml yn y byd hwn â rhyw nod neillduol o gymeradwyad Duw.

GRAIAN, **GRAIENYN**, (grae) gro, marian, tywod bras, mariauro. Diar. 20. 17. Esa. 48. 19.

GRAS—LAWN—OL, *Gr.* χάρις; *Llad.* **GRATIA**: rhad, llâd, cêd, dawn; rhad-rodd; cyfrif, bri, hoffedd; tegwch, harddwch, hawddgarwch, gweddus-rwydd; gollyngdod, rhydd-deb; cenad, caniatâd; heddwch, cymmod, cariad, erfyniad, bendith, tâl, diolch. Y mae y gair *gras* yn dyfod oddiwrth *gratia*, a hwnw oddiwrth *χαρις*, oddiwrth *χαίρω*, *llawenhuo*, neu *χαρά*, *llawenydd*; neu oddiwrth y gair *ἔρα* bod yn *werthfawr*. Mae y gair *χαρις*, weithiau, yn cael ei gyfieithu *ffafr*, Luc 1. 30. a. 2. 52. Act. 2. 47. a 7. 48. a 25. 3. 9.—*diolch*, Luc 6. 32, 33, 34. a 17. 9. 1 Cor. 15. 57. 2 Cor. 2. 14.—*hawddgarwch*, Act. 7. 10.—*cymwynas*, Act. 24. 27.—*rhodd*, 1 Cor. 16. 3. 2 Cor. 8. 4. *Gras* ydyw y cyfieithiad yn mhob man rral lle yr arferir y gair. Y gair *gras* a arwydda yn gyffredinol y pethau canlynol:—

1. Daioni, cariad, caredigrwydd, cymwynasgarwch Duw tu ag at ddyinion, neu ddyinion tu ag at eu gilydd—a hyny yn hollol rad, wirfoddol, ac anhaeddiannol yn y gwrthdrys o'r daioni hwnw. Mae yn amlwg ei fod yn yr ygrhythrau, yn aml, o'r un arwyddocâd â chariad rhad tragwyddol Duw, fel yr unig achos cynhyrfol yn iechydwrïaeth dyn. Cymharer Heb. 2. 9. Rhuf. 3. 24. a 5. 15. a 6. 14. 2 Tim. 1. 9. Ioan 3. 16. Eph. 2. 5, 7, 8. Tit. 2. 11. a 3. 3, 4, 5. 2 Cor. 8. 9. Act. 14. 3. a 15. 11, 40. a 20. 24, 32. Yn yr ystyr hwn y mae yr apostol Paul, yn aml, yn arfer y gair, ac yn gosod allan ras yn Nuw yn wrthwyneb i weithredoedd mewn dyn, fel yr unig achos o iechydwrïaeth, yn yr arfaethiad, y pryniad, a'r cymhwysiad o honi, a pharhad unrhyw ddyd yn ei meddiannu. Rhuf. 11. 6. 1 Cor. 12. 9. Eph. 1. 2, 6, 7. Yn yr ystyr hwn cymhwysair ef at ddyinion hefyd, o ran eu hefwyllys da tu ag at eu gilydd. Yn yr ystyr hwn o'i arfaethiad rhwng dyinion a'u gilydd, y mae yn cael ei gyfieithu yn gyffredinol, *ffafr*. Gen. 39. 4. Luc 2. 62. Diar. 13. 15. Esth. 5. 8.

2. Trwy draws-enwad, arwydda unrhyw fendith, anrheg neu rodd, yn amlygu caredigrydd, ac yn deillio o ewyllys da. 1. Felly y mae Crist yn llawn gras a gwirionedd—ac y mae ei bobl yn derbyn o'i gyflawnder ef, gras am ras; sef bendithion helaeth, gwerthfawrocaf, a mwyaf goruchel a pharhaus. Ioan 1. 14, 16.—2. Yn yr ystyr hwn y mae y dawn cyflawnder yn cael ei alw yn ras. Rhuf. 5. 20. a 3. 24.—3. Cyflwr o gymmod a heddwch & Duw trwy gyfrifiad o'r cyflawnder hwnw. Adn. 2.—4. Bod dan ras yw bod dan oruchwyliaeth cyfammod rasol Duw yn Nghrist, a than lywodraeth sanctaidd rasol egwyddor o ras, yr hon a eilir yr apostol, *deddf ei feddwl*. Rhuf. 6. 14. a 7. 23. Cynnyddu mewn gras yw cynnyddu mewn sanctaiddrwydd tufewnol, mewn doniau ysbrydol, a rhodiad sanctaidd, a dau-ioledeb. 2 Petr 3. 18. Yn yr ystyr hwn y rhydd Duw ras a gogoniant. Ps. 84. 11.—5. Yr holl ddedwyddwch, cysur, dyddanwch, a'r cyflawnder o fendithion sydd yn Nghrist i'w bobl sydd yn y byd hwn, a'r hwn sydd yn dyfod, a elwir yn ras, yn aml, am mai o rad gariad a haelioni Duw y mae y cwbl yn tarddu. Rhuf. 5. 15, 17. 1 Cor. 16. 23. 2 Cor. 13. 13. Gal. 5. 4. Eph. 6. 24. Phil. 4. 23. Col. 4. 18. 1 Thees. 5. 28. 2 Thees. 3. 18. 1 Tim. 6. 21. 2 Tim. 4. 22. Tit. 3. 15. Heb. 13. 25. Dat. 22. 21.—6. Yn 1 Petr 1. 10. *gras* a arwydda yr *iechydwr-iaeth*, am ei bod i gyd yn hollol yn tarddu o ras Duw; adn. 13. *gras* a arwydda *gogoniant trwyddodol*, yn ei holl gyflawnder, oblegid yr un rheswm.—7. Mae swyddau sanctaidd, a dynion addas iddynt, pa un ai gwyrrthiol ai cyffredinol, yn cael eu galw yn ras, am mai ffaith neillduol i'r personau eu hunain ac i'r eglwys yw eu bod yn cael eu gosod yn y cyfryw swyddau, ac yn cael cynnorthywion addas i gyflawni y gwaith perthynol iddynt. Eph. 3. 2, 8. a 4. 7. Rhuf. 1. 5. a 12. 3, 6. a 15. 15, 16. 1 Cor. 3. 10. Gal. 2. 7, 8, 9.—8. Yr efengyl a'r pregethiad o honi. 1 Petr 5. 12. Efengyl gras Duw ydyw; efengyl yn tarddu o ras Duw: yn dadguddio graslonrwydd Duw yn Nghrist; yn cyhoeddi bendithion grasol oll yn rhad i ni: a thrwy greu da pa un y mae pechaduriaid yn cyfranogi o'r bendithion hyn. Act. 14. 3.—9. Tuedd elusengar o weithrediad grasol Duw yn y galon, a rhodion ewyllysgar y saint i'w brodyr. 2 Cor. 8. 4, 7, 10. 1 Cor. 16. 3.

Wrth sylwi yn fanwl ar yr arferiad o'r gair yn y Testament Newydd, gellir gweld nad oes dim yn perthynau i'r eglwys, fel y cyfryw, neu sydd yn ei gwneyd yn eglwys, nad yw yn cael ei alw yn ras; am fod y cwbl yn tarddu o rad gariad a daioni Duw yn unig ag sydd yn gwneuthur dim rhagor rhyngddi, a phob aelod o honi, ag eraill. Duw pob gras yw Duw: ac o'i drysorau anchwiliadwy a diddarfod y mae yn cyfranu i gyfodi eglwys iddo ei hun, a hōno yn sanctaidd, yn gyflawn, ac yn ogoneddus, wedi ei chwbl harddu & doniau ac addurniadau yr Ysbryd Glân. Y mae yn gwlbi addas iddi hi, ei holl swyddwyr a'i haelodau, ddywedyd gyd â'r apostol Paul, 'Trwy ras Duw yr ydyf yr hyn ydyf.' 1 Cor. 15. 10.—'Trwy ras yr ydych yn gadwedig:' y mae pob peth sydd yn perthyn i gadwedigaeth yn gwlbi o ras. Eph. 2. 5.

Y mae gras, fel y mae yn rasonrwydd yn Nuw, yn anfeidrol fel efe ei hun; nid oes na dechreu, na diwedd, na therfynau iddo, mwy nag i Dduw ei hun, O ran y cyfraniadau o hono yn Nghrist i'w bobl mae y cyflawnder a'r helaethrwydd mwyaf ynddo. Mae yr apostol yn ysgrifenu am dano mewn geiriau sydd yn dangos y cyflawnder, yr helaethrwydd, a'r dyfn-deroedd mwyaf, megys, *τον υπερβαλλοντα πλουτον της χαριτος αυτου εν χρηστοτητι ες ημας εν Χριστω Ιησου—rhagorol olud—dirfawrol olud* (W. S.) golut tros ben pob mesur a therfynau: golut yn rhagori ar

bob trueni a phechod mewn dyn: (Eph. 2. 7.) *τον ανερχομενον πλουτον του Χριστου*, golut na ellir byth ei gael allan yn gyflawn wrth chwiliad pawb yn fwyaf dyfal ac egniol. Eph. 3. 8. Y mae Duw yn ewyllysio dangos i oesoedd y byd y *rhagorol olud hun*; a'i gymwynasgarwch, neu ei *garedigrwydd* (W. S.) i ni yn Nghrist sydd yn dangos hyn yn *gyflawn—υπερ-επερισσειν η χαρις, gras yn rhagor amlhau—yn tra amlhau yn fwy o lawer* (W. S.) yn tra amlhau yn fwy o lawer na phechod, y peth mwyaf sydd yn bod ond gras. Am fod gras yn tra amlhau ac yn rhagori ar bechod, yr achubir y pechadur, ac y teyrnasa gras yn oruchel a gogoneddus, trwy gyflawnder, i fywyd trwyddodol. Rhuf. 5. 20, 21.—*υπερπελευσασε η χαρις, y gras a orlenwoodd yn dirfawrol*. 1 Tim. 1. 14.—*χαρις τε μεγαλη, gras mawr* oedd arnynt oll. Act. 4. 33. Mae meddyliau cyffredin am ras Duw yn anaddas iawn; nid peth cyffredin yw, ond anghyffredin iawn. Mae pob llawnder, pob mawredd, pob äangder, pob amrywiaeth yn rhagori ynddo ar bob peth, ac ar holl fyfyrdd Duw ei hun. Mae holl briodoliaethau Duw, a'i holl ragluniaethau ar waith yn ei ddangos. Yn mherson Crist, ei swyddau, a'i waith yn iechydwriaeth yr eglwys, yw unig y mae i'w weled yn ei anfeidredd.

Un o'r enwau y mae y Duw mawr yn ei roddi arno ei hun yw ei fod yn raslawn. Nid oes neb yn adnabod Duw yn gyflawn ond Duw: ei dystiolaeth am dano ei hun yw, ei fod yn drugarog a graalawn. Exod. 22. 27. a 34. 6. Ps. 111. 4. a 116. 5. a 145. 8. a 106. 4. a 85. 1. Neh. 9. 31. Jcel. 2. 13. Jonah 4. 2. Y gair yn y gyfieithir *graslawn*, a arwydda y tynerwch, y tñiondeb, a'r tosturi mwyaf, at wrth-ddrychau hollol anneillwng. Y mae tñiondeb a thosturi mewn creadur yn hawddgar iawn: beth a feddyliwn am DDUW GRASLAWN, sydd yn rasol fel Duw, ac yn addas iddo ei hun! Dyma wrthddrych nad oes ond synu byth wrth feddwl am dano!—Llynced fy meddwl bellach iddo ei hun, fel na byddo genyf feddwl byth am ddim ond efe!

'Troi gras Duw yn drythyllwch,' sef efengyl gras Duw—gair ei ras—athrawiaethau gras, y rhai sydd yn dadguddio ac yn cyhoeddi gras Duw yn Nghrist. Judas 4. Athrawiaethau sanctaidd dydynt, a'u hunig dueddidiad yw dysgu dynion i wadu annuwioldeb a chwantau bydol, a byw yn sobr, yn gyflawn, ac yn dduwiol: rhaid eu troi o'u hunion redegfa, o'u natur, a'u dyben, i fod yn achlysur i bechu: *μεταθεται, symud o'i le, cam-osod, cam-droi, gbyr-droi*. Ni ddichon neb droi egwyddor o ras yn drythyllwch; ond dichon egwyddor bechadurus wyro yr efengyl, neu athrawiaethau gras, yn drythyllwch.

'A ninnau, gau gyd-weithio, ydym yn attolwg i chwi, na dderbyniolch ras Duw yn ofer.' 2 Cor. 6. 1. Gellir cyfieithu y geiriau, 'Yn awr, gyd-weithwyr, yr ydym yn attolwg i chwi, na dderbyniolch ras Duw yn ofer.' Macknight.—'Velly nineu can hyny megis yn gydweithwyr,' &c. W. S. 'Gras Duw' yw y swydd weindogaeithol, neu y doniau a roddodd Duw iddynt i gyflawni y swydd. 'Derbyn gras Duw yn ofer,' neu yn ddiles, yw peidio defnyddio y doniau hyny trwy segurddod, diogi, a difolwch; neu eu cam-ddefnyddio i ateb eu dybenion llygredig eu hunain. 'Gwraig rasol,' sef gwraig (17) dduwiol, dirion, serchog, hawddgar, yn llawn mwneydd-dra a gweithredoedd da. Dlar. 11. 16.

'Geiriau grasol,' geiriau grasuol, yw ymadrodd ac athrawiaeth wirioneddol, sanctaidd, efengylaidd, yn cael ei thraddodi gyda debydd, doethineb, serchogrwydd, a tñiondeb; yn ennillgar ar eraill, ac yn tueddu i'w gwneuthur yn ddoeth, yn rasol, ac yn sanctaidd. Preg. 10. 12. Luc 4. 22. Col. 4. 6.

'Hyn sydd rasol, os yw neb o herwydd cydwybod i Dduw yn dwyn tristwch, gan ddyoddef ar gam.'

I Petr 2. 19. *Τουρο γαρ χαρις, hyn sydd hardd; sydd gymeradwy ger bron Duw; hyn sydd ganmoladwy. Saes. thank-worthy.* Os bydd un yn dyoddef o gydwybod i Dduw, y mae yn parchu ac yn anrhydeddu Duw yn hyny, ac y mae yn hyny yn gymeradwy gan Dduw. Gwel Beza, Macknight, Schleusner's *Lexicon in XAPIE*.

GRAWN, (gra) *Llad. GRANUM*; γρ, yden, gronyn; mân-aeron.—Grawn eiddew, neu crawl yr eiddew; grawn ysgaw, neu crawl yr ysgaw; grawn gwin, neu ffirwythau y gwinwydd. Gen. 40. 10. a 49. 11. Job 15. 33. 1 Cor. 15. 37.

GREISION, CREISION, (cras) marwydos, sorod, sothach. Esa. 64. 2.

GRESYN—U, (gres) gofidio, galaru am.—'Gwelais y troseddwy, a gresynais; am na chadwent dy air di.' Ps. 119. 158. Y mae yr un gair ϩϩ yn cael ei gyfieithu *fieiddio* yn Ps. 139. 21. 'Onid *fieidd* genyf?' Arwydda *fieiddio* i'r gradd eithaf. Y rhai sydd yn gweled gogoniant, prydferthwch, a gwerthfawrogrwydd gair yr Arglwydd, ni allant lai na thoesturio wrth y troseddwy o hono, a *fieiddio* eu hanystyriaeth, eu hesgeuludra, a'u pechod dirfawr.

GRIDDFAN—AU, cwynfan, ochain, galaru, ocheneidio, alaethu.—'A'r Iesu a riddfanodd yn yr ysbryd, ac a gynhyrwyd.' Ioan 11. 33. Yr oedd yr Iesu yn wir ddyn, â holl deimladau dibechod y natur ddynol ganddo. Yr oedd ynddo y tynnerwch, y tirondeb, a'r cyd-deimlad mwya. Y mae marwolaeth Lazarus yn rhoddi i ni wir olwg arno yn hyn. Griddfanodd—wyllodd—fe gynhyrwyd, neu *εραξεν εαυρον, ymgynhyrfodd*. Yr oedd ei deimladau tu-fewnol, a'i agwedd allanol, yn dangos ei diriondeb tosturiol a'i ffyddlondeb, fel cyfall, at y teulu yr oedd yn ei garu. EDR. OCHENAID, LAZARUS.

GRISIAL, (cris) *Llad. CRYSTALLUS*. EDR. CRYSTAL.

GRIS—IAU, *Llad. GRADUS*; gradd, dring, lled-dring. Exod. 20. 26. 1 Bren. 6. 8. Act. 21. 35. EDR. ALLOR, GORSEDD-FAINC, LLOCHES.

GROEG—IAID—WR. Yn Hebraeg gelwir gwlad Groeg a'i thirgion, yn *Javan* neu *Ioan*. 'A'r bwch blewog yw brenin Groeg,' yn מלך ברתין *Javan*. Dan. 8. 21.—'Wele tywysog tir Groeg a ddaw,' זרה שר יין בא *Wele tywysog tir Javan a ddaw*. Dan. 10. 20.—'Teyrnas Groeg,' מלכות ברתין *Javan*. Pen. 11. 2.—'Gwerthasoeli hefyd feibion Judah a meibion Jerusalem i'r Groegiaid,' לבתי היינים *feibion Heiavanim*. Joel 3. 6.—'Yn erbyn dy feibion di, Groeg,' די ברתין *dy feibion di, Javan*. Zech. 9. 13.—'Italia a Groeg,' ירבל יין *Tubal a Javan*. Esa. 66. 19. Eze. 27. 13, 19. Javan oedd pedwerydd mab Japheth: meibion Javan oeddnt Elisah, Tarsis, Cittim, a Dodaniam. Y rhai hyn, mae yn dra thebygol, a boblogrann wlad Groeg, ynnysoedd Groeg, a'r gwledydd eichynol. Oddiwrth Javan y galwyd talaeth o wlad yn Asia Leiaf, Ionia, tebygol; ac oddiwrth Elisah y galwyd gwlad y Groegiaid, *Ελλάς (Ellas)* a'i phreswylwyr, *Ελληνες (Ellenes)* yr enw cyffredin arnynt yn y Testament Newydd yn mhob man. Oddiwrth Elisah y cafodd y ddinas Elis ei henw; hefyd neusydd Elysia (*Elysian fields*) yr afon Elisuss neu Iliussus, cainc o fôr a elwir Helespont, sef *Elisæ Pontus*. Galwyd hi yn *Græcia* oddiwrth y brenin *Γραικω (Græcus)* mab Thessalus, olynwr Cecrops yn yr orsedd. Gwel Schleusner's *Lexicon in EAAAÆ*. Well's *Geography of the Bible*. Rollin's *Ancient History*, vol. iii. Nid ydwyf heb wybod fod hanes y Groegiaid eu hunain am enw eu gwlad yn wahanol. Dywedant hwy

mai oddiwrth Helenus, mab Deucalion, brenin Thessaly, y cawsant yr enw Helenes, a'u gwlad yr enw Ellas. Ond y mae yr hanes uchod yn ymddangos i mi yn fwy unol â'r gwirionedd, am ei fod yn fwy unol â'r ysgrifeniadau sanctaidd, ein hunig gyfarwyddwyr sicr mewn hanesion hynafiaeth, a'r amseroedd gynt. Dywed Pliny (*lib. iv, c. 7.*) iddynt gael eu galw yn Roegiaid oddiwrth enw hen frenin, am yr hwn nid oedd ganddynt ond traddodiadau ansicr. Geilw Homer hwynt *Helenes, Danaï, Argives, ac Achaïaid*.

Y mae y wlad yn sefyll yn y parth dehau-ddwyrain o Ewrop. Yr oedd yn cynnwys yn yr ystyr helaethaf Peleponnesus, Achala, Thessaly, Macedonia, a hwy'nch hefyd Epirus o du y gorllewin i Macedonia; ond yn yr ystyr gyfyngaf, nid oedd yn cynnwys ond y tri cyntaf. Taleithiau Achala oeddnt Attolia, Attica, Boetia, Phocis, Doris, Locris, a Megaris. Taleithiau Peleponnesus oeddnt Achain *propria*, Arcadia, Argia, Elis, Corinth, Laconia, Messenia, a Sicyon. Ynnysoedd Groeg (y rhai a elwir yn Eze. 27. 7. ynnysoedd Elisah) ydynt Cephalona, Coreyra (yn awr Corfu) Crete, Cyclades, Cythera, Delos, Eliboea, ac eraill llai eu maintioli. Yn yr ystyr helaethaf hwn mae y gair i'w ddeallt yn Act. 20. 2. 'Daeth i dir Groeg,' *εἰς τὴν Ελλάδα, i Ellas*. Javan a'i feibion, wedi gwasgarid meibion Noah yn Sinar, wrth dŵr Babel, a deithiasant oddi yno tu ag Asia Leiaf, ac a breswylasant yn y rhan ddeheuol o honi; tra yr oedd meibion Gomer, mab hynaf Japheth, yn preswyllo yn y rhan ogleddol. O Asia Leiaf y croessasant mewn amser yr Helespont, neu Elisæ Pontus, sydd yn gwahanu Asia Leiaf oddiwrth wlad Groeg. Yn raddol poblogasant y wlad hono, ac a esodasant i fynu amryw lywodraethau bychain, y rhai y caf achlysuron i roddi hanes am amryw o honynt dan eu henwau priodol. Philip brenin Macedonia, a'i fab Alexander, a oresgynasant holl wlad Groeg. Wedi gorchfygu gwlad Groeg, Alexander a'i fyddin, oddeutu A.M. 3670, a aeth drosodd i Asia, ac mewn tair ymladdfa a orchfygodd fyddinoedd llifosg y Persiaid. EDR. DARIUS. Mewn chwech (deuddeg, medd yr Esgob Newton) mlynedd, goresgynodd ymerodraeth fawr y Mediaid a'r Persiaid, a rhan o'r India Ddwyrainol; bu farw gan adael ymerodraeth ar ei ol o 4000 o filltiroedd o hŷd. Ar ol ei farwolaeth, rhanwyd ei ymerodraeth yn bedair rhan, rhwng pedwar o'i dywysogion a blaenoriaid ei luoedd. Lysimachus a gafodd Bithynia, Thrace, a'r parthau gogleddol; Cassander, gwlad Groeg, a'r parthau gorllewinol; Ptolomy, yr Aiphit, a gwledydd y deheu; a Seleucus Nicator, Syria, a'r parthau dwyrainol. Yn mreuddwyd Nebuchodonosor, ymerodraeth y Groegiaid yw y 'bol a morddwydd pres' y ddelfw fawr a welodd. Dan. 2. 32. Hon yw 'y drydedd freniniaeth o bres, yr hon a lywodraetha ar yr holl ddaear.' Yr oedd pres yn arwyddlun addas o ymerodraeth y Groegiaid. Yr oedd hon yn is mewn cyfoeth a gwycheder na'r ddwy freniniaeth gyntaf o aur ac arian; hefyd yr oedd y Groegiaid yn nodedig am eu harfau pres, ac yr oedd yn enwad cyffredin arnynt, *Brazen-coated Greeks*, y pres-arwisgedig Groegiaid. Wrth y morddwydd, tebygol, y meddylir breniniaeth y Seleucidae, yn Syria, a'r Lagidae, y rhai a deyrnasasant yn yr Aiphit: y ddwy freniniaeth hwyaf enwog olynwyr Alexander, a'r rhai bu fywaf a wnelai yr Iuddewon â hwynt. Yn ngwledigaeth Daniel (pen. 7. 6.) rhoddid i ni ddarlunio o Alexander a'i olynwyr, dan yr arwyddlun o lewpard, a phledair aden aderyn iddo, a phedwar pen oedd iddo, a rhoddwyd llywodraeth iddo. Y mae y llewpard a'i bedair aden yn d dangosid o gyflymdra anarferol buddugoliaethau Alexander. Dywed Prideaux iddo ehedeg yn fuddugoliaethus yn suanach nag y gallai eraill deithio, yn aml yn ymiid

ei elynion amryw ddyddiau a nosweithiau ar garlam gwyllt: y mlidiodd ar ol Darius dros un diwrnod ar ddeg ddeugain milltir bob dydd. Byddai ar warthaf ei elynion heb wybod iddynt, a gorchfygai hwynt cyn iddynt gael hamdden i'w wrthsefyll. Yr oedd yn dyfod ar yr holl ddaear, ac, fel y dywed Daniel, heb gyffwrdd â'r ddaear; ond megys ehedeg ar ddau bâr o adenydd, gyd âg ysgafnder a chyflymdra aderyn. *Connect., Part I, Book viii.* Mae y llewpard yn greadur hynod am ei fuandra; 'A'u meirch sydd fuanach na'r llewpardiad,' medd y prophwyd Habacuc. Pen. 1. 8. Creadur bychan, cryf, cyflym, glew, medd Bochart, yw y llewpard: nid ofna ymladd â'r llew, neu y bwystfilod mwyaf cryfion a rheibus. Yr un modd Alexander, bychan o gorholoeth, & breniniaeth fechan, â byddin fechan, a anturiodd ymosod ar frenin breninoedd (fel y galwyd ef) sef Darius, ymerodraeth pa un oedd yn cyrhaedd o'r Helespont i'r India. Y mae pedwar pen y bwystfil hwn yn arwyddo rhanlad yr ymerodraeth y crybwyllwyd uchod am dani. 'Rhoddwyd llywodraeth iddo.' Nid ei lewder ei hun, ond rhagluniaeth Duw, oedd yr achos yn peri ei holl lwyddiant. Cawn ddarluniad arall (Dan. viii.) o Alexander a'i fuddugoliaethau, ei farwolaeth, a'i olynwyr, tan yr arwyddion o fwech gafr yn dyfod o'r gorllewin ar hyd yr holl ddaear, ac heb gyffwrdd â'r ddaear—i'r hwn yr oedd corn hynod rhwng ei lygnid, sef Alexander. Y mae gafr yn arwydd-lun addas iawn o ymerodraeth y Groegiaid, neu y Macedoniaid, am fod llawer o afrod yn eu gwlad. Yr oedd arwydd-luniau gafrod ar eu llumanau; y eu prif ddinas a enwyd *Egeæ*, neu *Egæ*, tref y gafrod, a'r bobl a elwid *Egeæda*, *pobl y geifr*. Gwel *Mede's Works, Book iii.* Y bwch a ddaeth hyd at yr hwrdd deugorn a welodd Daniel, sef ymerodraeth y Mediaid a'r Persiaid; efe a reddodd at yr hwrdd yn angerdd ei nerth—a fa chwera wrtho—a'i tarawodd—a dorodd ei ddau gorn, sef ei holl nerth—a'i bwriodd i lawr—ac a'i sathrodd—ac nid oedd a allai achub yr hwrdd o'i law. Y bwch gafr a aeth yn fawr iawn, ac wedi ei gryfhau, torodd y corn; sef, bu farw Alexander yn 33 o'i oed: a chododd pedwar o rai hynod yn ei le, tua phedwar gwynt y nefoedd. Y mae cydgoriad y prophwydoliaethau â hanesiaeth awdwyr Paganauidd yn nodedig iawn. Y mae manylwydd, priodoldeb, ac eglurdeb y prophwydoliaethau yn hynod i sylwi arnynt. Nid oes un gwrthdadd i'w ddwyfoldeb a ddiichon sefyll yn eu hwyneb yn meddwl un diduedd ac ystyriol. Y mae y darluniad prophwydoliaethol yn briodol, yn addas, yn gyflawn, ac yn eglur iawn—yn cynnwys hanesiaeth oesoedd mewn byr eiriau, ac yn rhoddi golygiad mwy eglur ar Alexander, ei wro'ddeb, a buander ei fuddugoliaethau—a hanes ei olynwyr, a'r ymerodraeth ar ol ei farwolaeth, na'r hyn oll a ysgrifenydd am danymt wedi hyny. Amseryddiaeth prophwydoliaethol y geill Mr. Mede hwynt, Calendar Sanctaidd, ac Almanac mawr prophwydoliaeth. *Mede's Works, Book viii.*

Wrth y corn bychan, yr hwn a ddaeth allan o un o honynt, ac a dyfodd yn rhagorol, tu a'r dehau, a thu a'r dwyrain, a thu a'r hyffryd wlad, y mae y rhan fwyaf o ddehongliwyr yn deull breniniaeth y Selucidæ yn Syria, yn enwedig Antiochus Epiphanes, erlidwr creulawn yr Iuddewon; ond y mae Syr Isaac Newton, ac Esgob Newton, yn barnu y darluniad yn fwy priodol i'r gallu Rhufeinaidd, yr hwn a oresgynodd Macedonia a Groeg yn gyntaf, ac oddi yno y Rhufeinaid a daenasant ac a oresgynasant y lleill i gyd. Yr oedd teyrnas y Seleucidæ yn Syria, yn un o bedwar pen y bwch; ond y mae y corn bychan hwn yn eglur yn wahanol oddi wrthynt. Y mae y darluniad o'r corn bychan yn cyfateb yn gwbl i'r ymerodraeth Rhufeinaidd yn mhob peth. Gwel yr awdwyr

uchod. Ond y mae barn Faber am y corn bychan, y bwystfil Groegiaid, yn amrywio oddiwrth farn y gwyr enwog uchod; ac y mae yn gryf o'r meddwl mai Mahometaniaeth yw y gwrthlun o hono, ac nid y gallu Rhufeinaidd, yn ol eu barn hwy:—1. Anrhebyg iawn, meiddai ef, y buasid yn gosod allan yr un gallu dan yr arwyddlun corn bychan, wedi ei ddarlunio o'r blaen dan yr arwyddlun bwystfil mawr, creulawn, ac ofnadwy.—2. Y mae y farn hon yn rhoddi all-adroddiad gweledigaethol o'r un pethau, heb ychwaneg goleuni arnynt.—3. Nis gellir cysoni y golygiad hwn â brudiaeth prophwydoliaethol Daniel; ond yn cyfateb yn gwbl os priodolir ef i Fahometaniaeth.

1. 'Ac o un o honynt y daeth allan gorn bychan.' Dan. 8. 9. Y corn bychan Pabaidd a gyfoddodd yn mysy y deg corn, a hwy yn sefyll oll, ac a gyd-oesoedd â hwynt; ond y corn bychan hwn a gyfoddodd o adfeiliad un o bedwar corn y bwystfil Groegiaid, ac nid i gyd-oesi âg un o honynt; ond yr oedd i sefyll i fynu yn niwedd eu teyrnasiad. Yn Mecca y dechreuodd, ond yn fuan goresgynodd Syria, ac felly y daeth yn gorn bychan, un o'r cyrn adfeiliedig y bwch.

2. Yr oedd y corn hwn ar y cyntaf yn fychan, ac wedi hyny efe a 'dyfodd yn rhagorol tu a'r dehau, a thu a'r dwyrain, a thu a'r hyffryd wlad.' Bychan oedd dechreuad Mahometaniaeth; ond yn fuan ymdaenodd i'r dehau i Arabia; i'r dwyrain i Persia; ac, yn yr oesoedd diweddar, i Hindostan; ac i'r gogledd dros Palestina, Asia Leiaf, a gwlad Groeg; ymestynodd hefyd i'r gorllewin i'r Ysypaen ac Affrica.

3. Byddai i'r corn hwn gyfodi o herwydd camwedd, pan gyflawner amser y troseddwy'r. Yr oedd adfeiliad cyffredin ar Gristionogrwydd pur, trwy holl wledydd y dwyrain, yr amser y cyfoddodd Mahomet; a'r ymadawiad pechadurus hwn o eglwysi y gorllewin, wedi corphori yn y Pab yn Rhufain, yr lwn a wnaed yn esgob cyffredinol, a. d. 606, yr amser y rhoddwyd y saint yn ei law (Dan. 7. 25) o b amser yn ganlynol, y mae i ni gyfrif y 1260 o ddyddiau, yspaid ei deyrnasiad ef, a Mahometaniaeth. Os felly, diwedda yr yspaid nodedig hwn o amser, a. d. 1866. Y mae yn ddynodol i'r ffeidd-dra dwyreiniol a gorllewinol, sef Mahometaniaeth a Phabyddiaeth, corn bach y trydydd a'r pedwerydd bwystfil, i gychwyn yr un amser, a bydd eu diwedd yr un fath.

4. Bydd yn 'wyneb greulawn, ac yn deall dammegion.' Dan. 8. 23. hyny yw, bydd ei allu crefyddol yn cael ei gynnal trwy rym arfau; crefydd oedd i fod, nid yn fwy fel oen, ond yn greulawn fel draig. Y dammegion yw holl gyfelliornadau y Koran. Trwy y cleddyf, yn y modd creulonaf, y taenwyd y grefydd waedlyd hon gan y Saraceniaid a'r Tyrciaid, ar hyd amryw wledydd meithion y byd.

5. 'Aeth yn fawr hefyd hyd lu y nefoedd, a bwriodd i lawr rai o'r llu, ac o'r sêr, ac a'u sathrodd hwynt.' Iê, 'ymfawrygodd hefyd hyd at (neu yn erbyn) dywysog y llu, a dygwyd ymaith yr offrwm gwastadol oddi arno (neu ganddo) ef, a bwriwyd ymaith le ei (y tywysog) gyeegr ef. A rhoddwyd iddo lu yn erbyn yr offrwm beunyddiol o herwydd camwedd; ac efe a fwridd y gwirionedd i lawr: felly y gwnaeth, ac y llwyddodd.' Adn. 10, 11, 12. Eglurir y geiriau hyn gan yr angel: 'A'i nerth ef a gryfha, ond nid trwy ei nerth ei hun; ac efe a ddinystria yn rhyfedd, ac a lwydda, ac a wna, ac a ddinystria y cedyrn, a'r bobl sanctaidd. A thrwy ei gyfrwysdra y ffyna ganddo dwyllo; ac efe a ymfawryga yn ei galon, a thrwy heddych y dinystria efe lawer: ac efe a saif yn erbyn tywysog y tywysogion: ond efe a ddryllir heb law.' Adn. 24, 25. Y mae yr holl ddarluniad hwn yn neillduol briodol i Fahometaniaeth. Llu y nefoedd yw holl weinidogion y gair yn gyfriniol, y rhai a fwridd i lawr. Ymfawrygodd yn erbyn y tywysog, gan haeru ei fod ef yn fwy na'r

Iesu. Dygwyd ganddo yr offwrn gwastadol, trwy roddi attaliad ar addoliad y Cristionogion, a bwriodd wrionedd y wir athrawiaeth i lawr. Nid trwy ei nerth ei hun yr ymgyrhaodd, ond trwy gleddyf y Saraceniad, &c. Yr oedd yr holl wledydd yn ys-gyfala, yn esmwyth, ac yn ddiennbyd, pan y taenodd ei gyfeiliornadau trwy gyfrwydra a chreulondeb. Y mae y gallu hwn i barhau hyd yn 2300 o ddiwrnodau, neu flynyddoedd; neu, fel y mae rhai adysgrifeniadau Hebraeg, 2200, yn ol y cyfrif diweddfaf, y flyyddyn c. c. 334, yr amser y daeth y bwch yn erbyn yr hwrdd, sef Alexander Fawr yn erbyn Darius, diwedda yr yspaid hwnw, A. D. 1866; yr un amser ag y diwedda yr 'amser, amseroedd, a hanner amser,' sef y 1260 o ddyddiau, yspaid corn bychan y pedwerydd bwystfil. Purir y cysegr, sef eglwys Dduw, oddi-wrth y ddau ffeidd-dra hyn ar unwaith. Gwel Faber's *Essay*, vol. 1.

Y bobl fwyaf enwog, yn mhob ystyr, o'r holl hen genedloedd, oedd y Groegiaid. Er fod eu gwladdeidd-rwydd a'u hanwybodaeth mor fawr yn eu dechreuad, fel y rhoisant yn nhlith eu duwiau y dyn Pelaaus, yr hwn a'u dysgodd gyntaf i ymborthi ar fës yn lle llyisiau; etto, gwodi hyny rai oesoedd, daethant i fod yn athrawon y byd mewn dysgeidiaeth, a gwybodaeth o'r celfyddydau. Ni bu milwyr, philosophyddion, na phrydyddion erioed yn fwy enwog ar y ddaear nag oedd yn nhlith y Groegiaid. Ganddynt hwy y cenedl-wydyd, y magwyd, ac y perffeihiwyd y celfyddydau, ac oddi wrthynt hwy y taenasant ar led yn nhlith y cenedl-oeidd eraill. Y mae ysgrifeniadau y Groegwyr mor orchestol, fel na ragorodd neb arnynt, mewn un iaith, hyd heddyw, er eu cael hwy o'u blaen i'w haddysgu a'u hellyddu. Groegwr oedd Homer, pen cerddor y byd; yr hwn sydd yn blaenu ar yr holl brydyddion hyd heddyw, ond prydiddion sanctaidd yr ysgrif-yrâu. Groegwr oedd Aristotle, athraw Alexander Fawr, y philosophydd mwyaf enwog yn yr hen oes-oeidd; ac y mae yn uchel ei ben yn eu plith etto. Groegwr oedd Demosthenes, yr areithiwr mwyaf ar-dderchog hynafiaeth. Mae Herodotus, Thucydides, a Xenophon, yn y lle uchaf fel hanesyddion. Rhy iaith yma fyddai coffâu am eu holl ysgrifenywyr enwog, megys Plato, Isocrates, Euripides, Sophocles, Hesiod, Polybius, &c.

Y mae yr iaith Roeg yn rhagori ar bob iaith arall dan y nefoedd mewn cyflawnder, amrywiaeth, a mel-uder peroriaeth. I ddywyd y cwbl mewn un gair, nid oes ond yr ysgrifeniadau sanctaidd, a'r iaith sanct-aidd yr ysgrifenydd hwynt ynddi, yn rhagori ar ys-grifeniadau y Groegwyr. Ysgrifenydd holl lyfrau y Testament Newydd, gan mwyaf, os nid yn gwbl, yn yr iaith hōno. Wedi amser Alexander, taenodd yr iaith Roeg yn gyffredinol yn y gwledydd dwyreiniol. Cyfleithwyd ysgrifeniadau yr Hen Destament i'r iaith hōno, agos i dri chant o flynyddoedd cyn Crist, yr hwn a elwir Cyfleithiad y Deg a Thriugain. Gwel Pridaux's *Connect. An. Ptolomy Philadelph.* Hwn yw y cyfleithiad a arferwyd gan yr apostolion, ac yn ngeiriau pa un y maent yn coffau, yn eu hys-grifeniadau, ysgrifthyrau yr Hen Destament. Preg-ethwyd yr efengyl, a phlanwyd eglwysi, yn foreu gan yr apostolion, yn y rhan fwyaf o barthau gwlad Groeg; ac y mae lluoedd o honynt hyd heddyw ar enw Crist-ionogion, er fod Eglwys Groeg, fel Eglwys Rhufain, er's oesoedd yn llygredig iawn.

Y mae i ni ddeall wrth y Groegiaid, yn y Testament Newydd, 1. Priddorion gwlad Groeg. Rhuf. 1. 14. 1 Cor. 1. 22, 23.—2. Un o'r grefydd Baganaldd, mewn cyferbyniad i'r grefydd Iudewaidd. Ioan 7. 35. Act. 14. 1, 5, a 18. 4. a 19. 10. a 20. 21. Gal. 3. 28. Col. 3. 11. Cymh. 2 Mac. 4. 10—15. a 6. 9. a 11. 24.—3. Groegiaid genedigol, wedi cymeryd at y grefydd Iudewig. Ioan 12. 20. Act.

17. 4.—4. Iudewon yn trigo yn ninasoedd a gwledydd y Groegiaid, ac yn llefaru yr iaith Roeg. Y rhai hyn a elwir nid Ελληνες, Groegiaid, ond Ελληνισται, rhai Groegiaid, sef yn dilyn arferion y Groegiaid, neu yn siarad yr iaith Roeg. Act. 6. 1. a 9. 29. a 11. 20. Gwel Campbell, *Dissert.* i, sec. 6.—Yr oedd y rhai hyn, lawer o honynt, yn anadnab-yddus o'r iaith Hebraeg, ac yn darllen yr ysgrifthyrau yn eu synagogau, yn nghyfleithiad Groeg y Deg a Thriugain.

GRONYN, bychanig o grawn. Edr. GRAWN.

GRUDD—IAU, (gru) boch, cern, boch-cern: y rhan hyny o'r wyneb i lawr y llygaid, o bob tu; ac sydd yn eisteddfod harddwch a gwyledd.—'Taro ar y rudd,' neu 'ar y gern,' a 'thynu blew y gern,' ydynt arwyddion o ddirmyg a chreulondeb. 'Pwy bynag a' th darawo ar dy rudd ddehau, tro y llall iddo befyd.' Mat. 5. 39. Geiriau diarebol ydynt, yn gosod allan ymostyngiad addfwyn i ddiystyrwch, cam, sarhad. Esa. 50. 6. Galar. 3. 30. 1 Bren. 22. 24. Mic. 5. 1. 'Hardd yw dy ruddiaid gan dlysau.' Can. 1. 10. 'Ei gruddiau,' sef ei hymddangosiad, ei hedrychiad, a'i hymarweddiad. 'Yn hardd gan dlysau:' 'Hawdd-gar yw dy ruddiaid, yn y tlysau.' Dr. M. Pa add-urniadau oedd gynt i'r gruddiaid yn y gwledydd dwyreiniol, nid yw hysbys yn bresennol. Dywed Olearius, medd Mr. Harmer, am y pendeigesaau yn Persia, y gwisgant dair rhes o dlysau oddi amgylch eu penau, yn dechreu ar y talcen, ac yn disgyn ar hyd eu gruddiaid, dan yr ên, fel y mae eu hwynebau megys wedi eu gosod mewn tlysau. Harmer's *Out-lines of a new Commentary on Solomon's Song*. Gellir golygu yr eglwys yn hardd yn ei hymddang-osiad a'i hymarweddiad gŵyl, gostyngedig, sanctaidd, a duwlot.

'Ei ruddiaid fel gwely pŕ-lyisiau.' Y gruddiaid yw y gwely, a'r farf ar y gruddiaid yw y pŕ-lyisiau. Y mae gruddiaid barfog yn arwydd o wroldeb ac ar-dderchogrwydd. Rhoddodd Crist ei ruddiaid, neu ei gernaui, i'r rhaal a dynent y blew, yn ei gyflawn oed-ran; ac nid oes un olwg harddach arno i'w wir gan-lynwyr, nag yn ei ddirmyg a'i waradwydd. Can. 5. 13. Esa. 60. 1.

GRUG, (rhug) myncawg.—'Efe a fydd fel grug yn y diffaethwch, ac ni wél pan ddél daioni.' Jer. 17. 6. a 48. 6. Heb. *קרוג noeth-bren*, pren wedi ei ddeifio, a'i ddynoethi o'i ddail. Yn ol barn Park-hurst, Blayney, &c., nid yw y gair Hebraeg yn ar-wyddo unrhyw fath o bren yn neillduol, ond pren wedi ei ddeifio, yn hollol noeth, heb frwyth na dail arno, y cyfryw ag a gelr yn aml yn mhwoeth-fanau yr anialwch. Y cyfryw bren sydd arwyddlon priodol iawn o ddyd yn cilio oddiwrth yr Arglwydd, ac y hyderu ar ddyd, ac yn gneuthur cnawd yn fraich iddo. Ni bydd ganddo na chysgod na chynnalaieth; ac ni cheir arno na dail na frwythau. Nis dicheon dyn di-Dduw lai na bod yn ddiffirwth ac yn ddi-gysur, yn ansantaidd, ac yn druenus.

GRWGNACH—U, &c. (grwgn) Heb. *קרוג* Gr. *γογγυσμος*; *Llad.* MURMUR, SUSURRUS; tuchan, manson, gryngian; sibrd. Mae y gair *γογγυσμος* weithiau yn cael ei gyfieithu *murmur*, ac weithiau *grwgnach*. Hwyrach y buasal gair Cymraeg *lân*, gan fod digonolrwydd o honynt yn yr iaith ar bob achos, yn fwy addas, ac yn fwy cynnwysfawr, a deall-adwy, na'r gair Lladin *murmur*. Ioan 7. 12, 32, a 6. 41, 43, 61. Act. 6. 1. Phil. 2. 14. 1 Petr. 4. 9. Weithiau arwydda sibrd, siarad dystaw, a dadleu; ond yn fwyaf cyffredinol, anfoddlonrwydd tuchanllyd i bersonau, pethau, neu ryw waith i'w wneuthur. Grwgnachodd yr Israellaid yn yr anialwch yn erbyn fyrrd a rhagluniaeth Duw tu ag atynt, er iddo es

harwain yn rhyfedd mewn trugaredd a thiriondeb mawr. Fffwrth yn haghrediniaeth oedd eu grwgnach, a'u hysbryd cnawdol, anianol; a dangosodd yr Arglwydd ei anoddolrwydd yn fawr tu ag atynt o'r herwydd, trwy eu dinystrio gan y dinystrydd. 1 Cor. 10. 10. Eu hanes a ysgrifenydd er rhybudd i *ninnau*.

'Gwnewch bob dim heb rwgnach.' Phil. 2. 14. 1 Petr. 4. 9. Deut. 1. 27. Ps. 106. 25. Sef yn rhywydd, yn hawdd, a chyda llawenydd calon; gyda golwg ar Dduw yn mhob peth, ac nid arnom ein hunain, nac ar ddyinion. Y mae yr Arglwydd yn edrych nid ar y weithred yn unig, ond hefyd ar yr ysbryd, yn mha un y mae yn cael ei chyflawni. Y mae gweision grwgnachlyd i feistr mor dda yn anaddeus iawn.

'Paham y grwgnach dyn byw, gwr am gospedig-aeth ei bechod?' Galar. 3. 39. Llauer a rwgnachodd dynion twryll, cnawdol, yn erbyn Crist, a'i wyrthiau, a'i athrawiaeth, pan oedd yn y cnawd ar y ddaear; ac nid ydynt hyd heddyw, mewn un gradd, yn fwy cymmoldawn âg ef. Mat. 20. 11. Luc 19. 7. a 15. 2. Ioan. 6. 41, 61. Yn meddwl y grwgnach-wyr y mae yr achos, ac nid yn yr Arglwydd Iesu; cyn y peidiant rhaid cyfnewid eu meddwl hwy, gan na chyfnewidia Crist byth. Y mae efe o hyd yr hyn oedd o'r dechreuad, yn wrthdrys anfeidrol hawddgar a da; a bydd felly byth; i'w cymmudi hwy gan hynny âg ef rhaid cyfnewid eu meddwl cnawdol, ac agor eu llygaid i weled ei hawddgarwch, a'i ddym-unoldeb; yna hwy a'i carant ac a ymhyfrydant ynddo.

GRYM—US—DER, (rhyw) Heb. גֵּרֵם *gerem*; nerth, gallu, crydfer, pybwrch.—'Grym pechod yw y gyfraith.' 1 Cor. 15. 56. Y mae pechod a'r gyfraith yn gwbl groes i'w gilydd; o herwydd *anghyfraith* (*ανομία*) yw pechod, sef anghydfurfiad â'r gyfraith. Er hynny, grym pechod yw y gyfraith; canys trwy y ddeddf y mae adnabod, ac y cyfrifir pechod; ac yn ganlynol, trwy y ddeddf y mae y pechadur, y troseddwr o honi, yn cael ei farnu yn euog, a'i goll-farnu. Rhuf. 3. 20. a 5. 13. Pan fyddo y ddeddf a phechod yn cyd-gyfarfod, mae y pechadur yn sicr o gael ei euog-farnu; ac nid ydyw y ddeddf yn gwanhau pechod, ond yn hytrach y mae pechod yn ymgryfhau, ac yn ymgynhyrfu yn ei herbyn. Pechod yw colyn angen, a pha un y mae yn lliad, a grym pechod yw y gyfraith.

'Grym ei adgyfodiad.' Phil. 3. 10. Sef y grym a weithredodd yn ei adgyfodiad, a thrwy hynny sydd yn gweithredu yn ei bobl. Grym adgyfodiad Crist yw yr holl rym sydd gan gredadyn i fyw i Dduw, ac i orchfygu pob rhwystr ar ei ffordd i hynny. Yr un gallu a weithredodd yn Nghrist yn ei adgyfodiad, sydd yn gweithredu yn mhob credadyn i'w fywchau, ei gysuro, a'i sancteiddio; a rhinwedd adgyfodiad Crist sydd yn nerthol weithredu, ac yn effeithliol ynddynt hwythau hefyd. Y mae yr apostol yn hiraethu am adnabyddiaeth brofiadol mwy helaeth o hyn yn ei enaid, yn ei gyfodi i'r lân o holl ddyfnder-odd ac effeithiau y cwymp.

'Y mae yr Arglwydd yn rymus, ac yn gwneuthur grymuser.' Gen. 49. 24. Ps. 118. 16. a 132. 2. 5. Edr. HOLLALLUOG, CADERNID, NERTH. Gwr grymus yw gwr cadarn, nerthol, a gwrol. Jos. 6. 2. Barn. 18. 2. 1 Sam. 16. 18.

GUEL, Heb. גִּיאֵל [*gion, prymedigaeth*] mab Machi; un o'r deuddeg ysauwr dros lwyth Gad. Num. 18. 15.

GUNI, Heb. גִּנִּי [*fy ngardd*] mab Naphtali, pen teulu. Num. 26. 48.

GUR, 'rhiw Gur wrth Ibleam.' 2 Bren. 9. 27. Nid oes grybwylliad arall am dano.

GUR-BAAL, Heb. גִּירְבָּאֵל [*ieuanc o'r hwn sydd yn llywodraethu*] dinas yn Arabia; yr un, medd Calmet, a Gabal, neu Gabalene. 2 Cron. 28. 7.

GWAD—U—WR, (gwa) nacâd, gommeddiad, pallu, gwrthod, rhoi nag, negyfaethu. Rhoi nag i gyhuddiad, neu i'r hyn a haerir yn erbyn un. Gen. 18. 13. Mat. 26. 34. Ioan. 1. 20.—'Nis gall Duw wadu ei hun:' sef nis gall lefaru, na gweithredu yn groes, neu yn anaddeus i'w hanfod, ei natur, y dad-guddiad a wnaeth o hono ei hun, a'i addeiwidion; y mae yn *anmhosibl* iddo fod yn gelwyddog. 2 Tim. 2. 13. Heb. 6. 18. Beth bynag, gan hynny, nad yw yn un â'i berffeithrwydd dwyfol, ni ddichon fod o Dduw, canys nis gall efe wadu ei hun.

Y mae dynion yn gwadu Duw, neu Grist, neu ei enw, lawer ffordd; megys trwy wadu y Bôd o Dduw; neu wadu mai Crist yw y gwir Fessiah; neu trwy wadu fod Duw y fath un ag ydyw, a chynnwys meddyliau am dano anaddeus i'w sancteiddrwydd, ei gyflawnder, ei drugaredd, a'i allu, &c., neu trwy athrawiaethau, neu feddyliau anaddeus am berson Crist, ei swyddau, a'i aberth, &c. Y mae dynion yn gwadu Duw, ac yn gwadu Crist, yn eu geiriau, neu yn eu gweithredoedd. Y maent yn eu gwadu yn eu geiriau trwy eu hollol wadu o ran eu Bôd, neu trwy lefaru, neu athrawiaethau, am danynt yn gwbl groes i'r gwirionedd, a thystiolaeth y gair am Dduw, ac am Grist. Peidio ag addef a chyffesu Crist ger bron dynion, mewn geiriau amlwg a chywir, yw ei wadu. Mat. 10. 32, 33. Marc 8. 38. Y mae hyn yn bechod dirfawr; canys mae dyn, wrth hynny, yn gweithredu yn hollol groes i ddyben Duw yn gosod Crist i fynu, fel unig Iachawdwr i ddyinion, a'r cyhoeddial o hono yn yr efengyl. Un i'w wneuthur yn amlwg yw Crist; ac y mae yn rhaid ei addef ger bron dynion, fel Iachawdwr o drefniad Duw; fel un telwng i greu ynddo, i ymfrostio ynddo, ac ymwrthod â phob peth er ei fywn: ac ymddygiad croes i hyn yw ei wadu, yr hyn sydd ddirmyg dirfawr arno, a chwbl groes i ddyben Duw mewn perthynas iddo.

Drachefn, y mae rhai yn profseu yr adwaenant Dduw â geiriau, eithr ar *weithredoedd* ei wadu y maent, trwy fod yn ffaith, ac yn anuffudd, ac at bob gweithred dda yn anghymeradwy. Tit. 1. 16. Mae dynion, trwy fyw mewn pechod, yn gwadu awdurdod Duw arnynt, er rhywmedigaethau i uffuddhau iddo, ac uniondeb ei gyfraith. Y mae gwadiad o Dduw yn mhob pechod; ac y mae pechaduriaid rhyfygus yn tystiolaethu yn gyhoeddus, yn eu bywydau, yn erbyn yr hyn oll yw Duw, a'r hyn oll a lefarodd. Gwadu Crist yw pob cyfeillionad am dano, a phob ymddygiad tu ag ato, fel pe na bai yr hyn ydyw, sef yn Berson Dwyfol; yn Iachawdwr digonol, o drefniad Duw; yn anfeidrol werthfawr a gogoneddus. Act. 3. 13, 14. Gwadu y ffydd, yw cymeryd cyfeillionad yn lle gwirionedd, neu ymddyw yn anaddeus i'r gwirionedd. 1 Tim. 6. 8. Dat. 2. 13.

Y mae dynion yn ymwadu â hwynt eu hunain, pan byddont yn ymwrthod â hwynt eu hunain yn hollol ac yn gwbl am lechydwrfaeth, ac yn ymddiried yn Nghrist yn unig; sef yn ymwrthod â'u cyflawnder, eu doethineb, a'u nerth eu hunain; yn ymwrthod â'u hesmwythder, eu gogoniant, a'u helw eu hunain, er mwyn Crist. Mat. 16. 24. Nis dichon Crist fod i ni y peth ydyw ynddo ei hun, a'r hyn y mae yr efengyl yn ei osod allan, heb yr ymwdiad hwn â ni ein hunain, am na allwn lynu wrthwain ein hunain ac wrth Grist yr un pryd: am hynny nis dichon neb fod yn gadwedig heb ymwadu o'i wirfodd, yn ffyddlawn, ac yn barhaus âg ef ei hun.

GWADN—AU—U, (gwad) gosail, gwaelod, sylfaen; gosellio; tan y troed.—Gwadn câr; gwadn troed; gwadn aradr.—Ar y gwadnau, yn sefyll. Jos.

4. 10.—'A gwadnau fy nhraed hefyd y sychais (neu y sychaf) holl afonydd y gwarchaeddig.' Esa. 37. 25.—'Holl afonydd yr Aiphit.' Vitringa. Pa fodd & gwadnau ei draed? Barna Vitringa fod cyfeiriad yn y geiriad ar arteriad yn mllith yr Aiphitiaid, yn mllith pa rai yr oedd yn arferedig yn gyffredin beiriannau dyfrog a alwent *helices*, y rhai, trwy eu gweithio a'u troi â'u traed, oeddynt yn ddefnyddiol i dynu dwfr o'r dyfr-ffosydd a'r afonydd, i ddyfrhau y meusydd a'r gerddi, ac i sychu ffosydd. Olwynion mawrion oedd y peiriannau hyn, & grisiau y tu allan iddynt fel olwyn melin, trwy ba rai yr oedd y gweithiwr yn troi y peiriad & gwadnau ei draed, tra yr oedd ei law yn dal gafael ar ateg yn y pen uchaf i'r peiriad, i'w gynnal; ac fel hyn yr oedd yn codi y dwfr i fyru. Yn gyfatebol i hyn y dywed yr Arglwydd am dir yr Aiphit, ei fod yn cael ei ddyfrhau â'r troed, fel gardd lysiau. Deut. 11. 10. Gwel Vitringa in loc.

GWADD, (gwa) twrch daear. Yr oedd yn aflan dan y gyfraith. Lev. 11. 30. Cyfeithir yr un gair גוואד in adn. 18. y *gogfran*. Barna Bochart mai math o genau goeg, y madfall (*camelion*) a feddylir wrth y gair Hebraeg. Castalio a farna mai y llyffiant yw; ac erall mai y wenci; ond barn Bochart sydd debycaf i wir.—Sylwa naturiaethwyr ar gywreinarwydd hynod yn ngwneuthuriaid llygaid y wadd. Y maent mor fychain fel y barnodd rhai na feddal lygaid; ond y mae Borrichius yn profi fod ganddo lygaid, a'i fod yn canfod â hwynt; a bod ganddo alluogrwydd i wthlo ei lygaid allan tu hwnt i'r croen, neu eu tynu i mewn, wrth ei ewylls. Y mae yn nodedig am funder ei glyw. Y mae ei holl aelodau wedi eu haddasu i'w sefyllfa dan y ddaear, ac i gloddio trwyddi. Y mae yn byw ar wreiddiau, pryfed, llyffiant, &c. Nid yw y pryfyn hwn i'w gael yn holl ynys yr Iwerddon.

GWADDOD, (gwadd) llorion, gwaelodion.—'Yfaist waddod y cwpan erchyll.' Esa. 51. 17. Wrth waddod y cwpan meddylir y gorthrymderau a'r blinderau mwyaf, nes ydyw megys wedi ei meddwi ganddynt, ac wedi cysgu yn ddigalon ynddynt, heb ddysgwyl am ymwared o honynt. Ps. 75. 8. a 11. 6. Jer. 25. 15. Mat. 20. 22. a 26. 39.

'Moab—a orphwysodd ar ei gwaddod.' Jer. 48. 11. Dylai pob gwin, meddant, orphwys ar ei waddod dros grym amser, i gadw ei rym a'i archwaeth; y mae perygl ei niweidio trwy ei dywallt oddiar ei waddod i lestr arall. Y gair *Heb.* מוֹאָב a gyfeithir *gwaddod*, a arwydda *ceidwad*, am fod y gwaddod yn cadw cryfder a blas y gwin. Lowth ar Esa. 52. 6. A thrwy y gyffelybiaeth hon, dangosir fod Moab wedi mwynhau rhagorfeintiau neilldud trwy ei harosfa wastadol yn ei gwlad ei hun. 'Ni thywalltwyd hi o lestr i lestr, ac nid aeth hi i gaethiwed: Am hyn safodd ei blas arni, ac ni newidodd ei harogl.' Ond oblegid ei heilun-addoliaeth mae yr Arglwydd yn bwgwith anfon mudwyr, 'y rhai a'i mudant hi, a wngwth ei llestri, ac a dirylliant ei chostrelau.' Jer. 48. 12, 13. Mae y gyffelybiaeth, neu yn hytrach yr arallge, yn hardd odidog, medd Lowth.

GWADDOL, (gwadd) cynnysgaeth, agweddi, egwddi. Exod. 22. 17.

GWAE (gwa) *Gr. ova*; *Llad. Væ*; och, ochain. Gwae, mewn bygthion, a arwydda tralloed blin yn agosi. Mat. 23. 13—20. Iaitn galar a thristwch yw 'gwae fi.' Ps. 120. 5. Y mae tri o'r udgyrn yn y dadguddiad & gwae yn perthyn iddynt, sef y pummed, y chweched, a'r seithfed; yn dangos y byddai tralodion blin ar y ddaear, pan udganent. Dat. 8. 13. a 9. 12. a 11. 14.

GWÆD, (gwa-ed) gwyar, crau; tras, carenydd, gwaedoliaeth, &ch; llif-nodd coch mewn dyn ac anifel,

sydd yn cylchynu holl ranau y corph trwy redwelion (*arteries*) a gwythienau, ag sydd yn angenrheidiol anhebgorol at fywyd a maeth pob aelod. Y mae yn y galon ddwy o ystafelloedd (*ventricles*) sef y ddeheu a'r aswy; ac y mae dwy eraill yn nglyu wrthynt a elwir *auricles*. Yr *auricles* sydd yn derbyn y gwaed yn ei ol o'r gwythienau, ac yn ei dywallt i'r *ventricles*, gwaith pa rai yw ei dasu allan. Y mae yr *auricle* ddeheu yn derbyn y gwaed o'r wythien fawr, *vena cava*; a'r *auricle* aswy sydd yn ei dderbyn o'r *pulmonary vein*, i'w dywallt i'r ystafell aswy. Y mae ysgogiadau y llestri hyn yn groes i'w gilydd; y mae yr *auricle* yn èangu i dderbyn i mewn pan fyddo y *ventricle* yr un ochr yn ymwasgu i'w dasu allan, ac felly yn y gwrthwyneb. Y mae y *ventricle* ddeheu yn fwy na'r aswy. Nid oes dim cymundeb uniongyrchol rhwng y ddwy, ond rhaid i'r gwaed fyned trwy yr ysgyfaint o'r naill i'r lall. I'r ystafell ddeheu (*right ventricle*) y mae y gwaed yn dyfod trwy y wythien fawr (*vena cava*) a'r *auricle*, o'r holl gorph; oddi yno, ág ergyd y galon, y mae yn cael ei dywallt i'r rhedwell yr ysgyfaint (*pulmonary artery*) yr hon sydd yn ei ddwyn i'r ysgyfaint; lle y mae y llif-nodd, oedd o'r blaen yn *wyn*, yn cael ei liwio yn *gock*; oddi yno y mae yn dyfod yn ol trwy wythien yr ysgyfaint (*pulmonary vein*) i'r ystafell aswy; oddi yno y mae yn cael ei dasu i phob ergyd y galon, trwy redwell fawr (*aorta*) tros yr holl gorph. Y mae cauadau bychain ar bob un o'r llestri hyn yn y galon; maent *oddimeon* ar y gwythienau sydd yn ei dywallt i'r galon, i'w rwystro i reddeg yr un ffordd allan; ac *oddi allan* ar y rhedwelion sydd yn ei ddwyn o'r galon, rhag iddo ddychwelyd yn ei ol. Mae y gwaed y naill ffordd yn agor a'r ffordd arall yn caued y rhai hyn. Pe bai un o'r cauadau bychain hyn yn rhwystro, neu yn pallu yn ei waith, darfyddai y bywyd yn y fan. Y mae dau ysgogiad i lestri y galon, a elwir *diastole* a *systole*; yn un mae y llestri yn èangu i dderbyn y gwaed, yn y llall y maent yn ymwasgu i'w dasu allan. Mae y galon yn ymwasgu i dasu y gwaed allan 4000 o weithiau yn yr awr, ac y mae holl waed y corph yn myned trwy y galon, bedair gwaith bob mynyd. Y mae nerth y galon ar bob ergyd yn cyfateb i rai miloedd o bywsau, ac mae y galon yn rhoddol pedair mill o'r cyfrwy ergydion bob awr, a hyn y dros 60 neu 80 mlynedd, yn nghwsg ac yn effro, ac etto heb ddrysuu, diffygio, na blino. Y mae ysgogiadau y galon yn hollol annibynol ar ewylls dyn, ac wedi eu trefnu yn y fath fodd, fel y gallant fyned yn ddirwystyr yn mha agwedd bynag y byddo y corph. O'r rhedwelli fawr (*aorta*) y mae y gwaed yn cael ei ddwyn trwy redwelion bychain, yn ceincio oddi wrthi, dros yr holl gorph, a phob rhan o hono, i'r manylirwydd mwyaf, i ddwyn maeth i bob rhan. Am y byddai archolli y rhedwelion mawrion hyn yn peryglu y bywyd yn y fan, i'w diogelu y maent wedi eu gosod yn ddyfnach yn y cnaud na'r gwythienau; neu lle y mae hyn yn niffyg, y mae yr esgryn wedi eu ffurfio ar amddiffynfa iddynt. Mae y gwythienau yn derbyn y gwaed o'r rhedwelion, i'w ddwyn yn ol drachefn trwy y wythien fawr (*vena cava*) i'r galon. Y mae llestri y gwaed, sef y gwelion a'r gwythienau, mor lliosog ac mor fychain dros yr holl gorph, fel nas gellir cyffwrdd ág un man o hono, & blaen y pin lleiaf, heb archolli un o honant. Nid ydyw doethineb y Creawdwr i'w weled yn fwy rhyfedd yn un peth nag yn ngwneuthuriaid a threfniad y galon, medd Hamburger. Rhyfedd iawn ein bod yn byw cyhyd, gan fod pethau mor fychain a distadl yn angenrheidiol i gynnal y bywyd. Gwelwn fod ein bywyd yn llaw Duw bob mynyd, yr hwn yn unig a roddodd gynhyrfaid i'r gwaed, ac i ysgogiadau y galon ar y cyntaf; ac sydd o hyd yn cadw yr holl lestri angenrheidiol i fywyd, yn drefnus ac yn ddyfal, yn eu

holl ysgogiadau a'u gwasanaeth! Y mae y gwaed yn rhanadwy i radd anamgffredadwy o fychanrwydd, ac onidê nis gallai fyned trwy lestri bychain diamgffred, angenrheidiol i'w gario yn wastad dros yr holl gorph. Dywed Lewenhœck fod crynnau (*globules*) y gwaed yn 25,000 o weithiau yn llai na'r tywodyn lleiaf. Y mae y gwaed yn ei lestri yn y corph yn ymddangos i'r llygad yn unfurf ac unrywiol; ond wedi ei ollwng, ac iddo oeri, y mae o hono ei hun yn ymwahanu yn ddwy ran wahanol; un yn goch, yn ymlynu yn glamp, ac a elwir *cruor*; y llall yn deneu ac yn loyw, ac yn cadw ei ffrydiolrwydd wedi oeri, ac a elwir *serum*; yn oer mae y *cruor* ar y wneby, yn nofto yn y *serum*; gan hyny, y mae y *serum* yn drymach na'r *cruor*. Y mae amryw o ymofyntion ynghylch y gwaed etto heb eu cael allan; megys beth yw yr achos o'i dwymdra, ei liw coch, cynhyrfiad ei redegriad, &c. Y Dr. Harvey, physygyr o'r deyrnas hon, a gafodd allan gytntaf gylchrediad y gwaed, A.D. 1628, er bod rhai yn hōni nad oedd hyny yn anhysbys i Hippocrates, Aristotle, Plato, &c. Beth bynag am yr amlygiad cyntaf o hono, y mae y peth ei hun yn ddiamaheul, trwy amryw broffadau mwyaf eglur. Gwel *Cyclopaedia*.—Paley's *Natural Theology*.

Heblau yr ystyr naturiol o hono, gwaed yn yr ysgrythrau a arwydda, 1. Llofruddiaeth, ac affaeth gwaed wedi ei dywallt, yn galw am gospedigath. Mat. 16. 17. a 27. 25. Luc 11. 50, 51. Act. 5. 28. a 18. 27.—2. Gwaedoliaeth, neu achau. Ioan 1. 13. Act. 17. 26.—3. Y mae cig a gwaed yn arwyddo dynoliaeth, yn enwedig yn yr ystad bresennol o wendidau a llygredigaeth. Mat. 16. 17. Gal. 1. 16. Eph. 6. 12. 1 Cor. 15. 50.

Gwaed Crist a arwydda, 1. Ei gnawdoliaeth. Heb. 2. 14.—2. Ei ddyoddefad. Col. 1. 20.—3. Yr hyn oll a wnaeth dros ei bobl, yn enwedig rhoddi ei einioes yn bridwerth, a'r iawn a wnaeth trwy hyny, dros bechodau. Rhuf. 3. 25. a 5. 9. Eph. 1. 7. a 2. 13.—Y bywyd, neu yr einioes, yw y gwaed; 'na fwytewch gig ynghyd â'i einioes, sef ei waed.' 'A dywallto waed dyn, trwy ddyd yn tywelltir ei waed yntau.' Y mae yn gyflawn coepi un â marwolaeth am dywallt gwaed. Gen. 9. 4, 6. Crist a dywalltodd ei waed drosom; sef, rhoddodd ei einioes, trwy ddyoddefad, yn bridwerth dros lawer. Y mae yn cael ei alw yn 'werthfawr waed,' oblegid yr iawn digymhar a wnaeth dros bechodau, trwy yr hwn y prynwyd dynion oddiwrth bob anwiredid. 1 Petr. 1. 19. Tit. 2. 14. Nid oes dim yn iawn, yn bridwerth, ac yn prynu, ond hwn. Nid yr hyn a dderbyniom ni gan Ddwn, na'r hyn a wnelom ni drosto, neu iddo, yw yr iawn; ond yr hyn a wnaeth Crist ac a ddyoddefodd drosom ni, hyny yw yr iawn; am hyny y mae yn fwy ei werth na phob peth arall ynghyd: canys nid iawn yw y *cuwl*; ond *efe* yn unig yw yr iawn dros ein pechodau ni.—Mae yn cael ei alw yn 'waed Duw.' Act. 20. 28.—Y mae yn cael ei alw 'gwaed y cyfammod.' Zech. 9. 11. Heb. 13. 10.—Y mae Moses yn galw gwaed yr anifeiliaid a abertwyd wrth Sinai, yr hwn a daenellodd ar y llyfr ac ar y bobl, 'gwaed y cyfammod.' Exod. 24. 8. Heb. 9. 20. Y gwaed, trwy yr hwn y cadarnhawyd y cyfammod hwnw; felly trwy waed Crist y cadarnhawyd y cyfammod tragwyddol. Trwy farwolneth y Testamentwr yr oedd y Testament mewn grym, a'r etifeddiaeth yn sicr i'r holl hād. Trwy ei waed y cyflawodd Crist holl ammodau y cyfammod, yr hyn a'i cadarnhaodd yn ddi-gyfnawid byth. Edr. DWFR, IAWN, ABERTH, GLANHAU, TAENELLU, YFED, CYFAMMOD.

Bod 'yn ei waed,' a arwydda, bod mewn cyflwr isel, gwaed, llygredig, a diymgeledd. Ezec. 16. 6.—Rhoddi gwaed i un i yfed, a arwydda cael ei ladd yn greulawn. Dat. 16. 6. Ezec. 16. 38.—

Dyn gwaedlyd, yw dyn creulawn, wedi tywallt, neu yn awyddus i dywallt, gwaed yn anghyflawn. 2 Sam. 16. 7. Ps. 5. 6. a 26. 9. a 55. 23.

Mynych y gwaherddir bwyta y gwaed, yn yr ysgrythrau, am mai yr *einioes* yw; yn cyfeirio yn neillduol at waed Crist, ac i ymgadw rhaig pob arferiad ac ymddangosiad o greulondeb. Lef. 3. 17. a 7. 26. a 17. 10. 1 Sam. 14. 33, 34. Eph. 1. 7.

'Yn waed-wyllt.' 2 Tim. 3. 4. *Gr. προωρεϊς, byrbwyll*, fel y cyfleithir yr un gair yn Act. 19. 36. dibwyll, chwidr-frys, gorffrysagar. Arwydda y gair bod yn gryf, yn ddibwyll, yn ddibarch o feddyliau eraill, ac anystyriol o ganlyniadau yr hyn a wnelont iddynt hwy eu hunain, ac i eraill; frwyth balchder, hunan-dyb, a diffyg o ofn duwiol.

'A'i chwsy ef oedd fel defnyddau gwaed yn disgyr ar y ddaear.' Luc 22. 44. Coffa Aristotle a Diodorus Siculus am chwys gwaedlyd fel effaith ymdrech a gwasgfa anarferol y meddwl. Leti hefyd, yn ei fuchedd o'r Pab Sextus V., p. 200, a Syr John Chardin, yn ei hanes o Persia, Vol. i, p. 126, a goffant am y cyffelyb ymddangosiad anarferol. Coffa yr hanesydd Thuanus hefyd am esiampl hynod o'r un peth. Thuanus, Lib. x, p. 221.

GWAEDD—1, (gwaed) bloedd, llef, inglef, dolef, crochlef, garm, gawr, bonlef, dias, diaspad. Y mae gwaedd a gwaeldi yn arwyddo, 1. Pechadurusrwydd ac euogrwydd mawr. Gen. 18. 20.—2. Tristwch, galar, a gorthrymder mawr. Gen. 27. 34. Exod. 2. 23. a 9. 7. a 22. 23.—3. Taerineb mewn gweddi. 1 Sam. 7. 8, 9. Ps. 18. 6. a 84. 2. a 88. 1. a 120. 1. Diar. 2. 3.—4. Eiddogedd a digofant yr erbyn gelyniion, a bwriad i'w dystyriwio. Esa. 42. 13.

GWAEL—ACH—AF, (gwa) *Gr. φαυλος; Llad. VILLIS*: salw, dibris, diystyr, diddefnydd, diffaeth.—'Gwaelach na'r ddaear oeddynt.' Job 30. 8. Mae y ddaear yn wael mewn cyfarbinieth i ranau eraill o'r greadigaeth sy fwy goruchel a dysglar; ond y mae pechaduriaid ynddi yn waelach na'r peth gwaelaf. Y mae pechod yn darostwng dyn i'r gradd iselaf.

'Yr hwn a gyfnewidia ein corph gwael ni.' Phil. 3. 21. *Gr. σωμα της ταπεινωσιως ημων, corph ein darostyngiad*, mewn cyferbyniad â *tw σωματι της δοξης αυτου, corph ei ogoniant*. Corph gwael yw, trwy bechod; mae y corph fel yr enaid wedi pechu, ac wedi ei lygru yn fawr; a thrwy hyny yn ddarostyngedig i wendidau, gofidiau, a dyoddefad; y mae yn wan, yn llygredig, ac yn farwol. Y mae *corph ei ogoniant ef* yn gryf, yn anllygredig, yn anfarwol, ac yn dra gogoneddus: 'Fe newidia ein corph gwael ni, fel y gwneler ef yr un ffurf â'i gorph gogoneddus ef.' Dyrchafiad mwy ni ddichon fod iddynt! 'Edrychodd ar waeledd ei wasanaethyddes.' Luc 1. 48. 'Ar iselder ei wasanaethyddes.' W. S. Ar *iselder*, ar *waeledd*: nid oedd yn gweled dim ond gwaeledd ynddi ei hun, yn ei plerson a'i hamgylch-iaidau, pan yr edrychodd Duw arni, ac yr anrhydeddodd hi mor fawr.

'Efe a edrych ar weddi y gwael.' Heb. 9. 14. *Heb. וְיָרָא וְיָפֶלֶטוּ, a'i hollol ymddifadu o bob peth*. Ps. 102. 17.

GWAELOD—ION, (gwaed) llawr, gwaddod, sylfaen, llorion.—'Gwaelodion y ddaear,' yw parthau isaf y ddaear: 'gwaelodion y môr,' yw gorddyfnder y môr, anoddyn y môr. Exod. 15. 5. 2 Sam. 22. 16. Job 36. 30.

GWAERED—YDD, (gwaer) disgyfnaf, llethr, gorwaered.—1 waered, ar i waered, ac ar waered.—'Canys ni adawsant iddynt ddyfod i waered i'r dyffryn.' Barn. 1. 34.

Ni bydd allt heb waered. Diar.

GWAETH, (gwa) llai da.—'Drwg-ddynion a thwyllwyr aânt rhagdynt waeth-waeth, gan dwylio a chael eu twyllo.' 2 Tim. 3. 18. Nid oes dim go-baith am eu gwelliad, ac nid arosant ychwaith fel y maent, ond gwaethyngant o hyd ynddynt eu hunain, a byddant rhagor melldith i eraill; y maent yn cael eu twyllo gan y diafol, ac yn offerynlol yn ei law i dwyllo eraill; a bydd eu diwedd yn waeth na'u dechreuad. 2 Petr. 2. 20. Tebygol fod graddau mewn drygioni yn mhllith y cythreuliaid, ond i gyd am wneuthur y niwedd mwyaf i ddyinion. Dygodd yr ysbryd aflan gyd âg ef saith ysbryd gwaeth nag ef ei hun, i'r dyben o wneuthur mwy o ddrwg. Mat. 12. 45.

GWAG—LAW—LE, GWEIGION, (gwa) gwelli, gwellydd; anolo, coeg, ofer, seithug.—'Y mae yn ei gael yn wag.' Mat. 12. 44. *αχαλαζορα, Scil. rov oikov*, cafodd y tŷ yn wag o drigiannydd, ac wedi ei ysgubo a'i drwsio, ac, fel hynny, yn addas drigle iddo. Y mae yn rhaid bod yr enaid hwnw mewn cyfiwr gwael ac echrslawn, ag y mae y diafol yn gael yn addas breswylfa iddo ei hun.—'Yn wagiaw,' hynny yw, heb rodd, heb bob peth dalonus. Luc 1. 53. Ruth 3. 17. Exod. 23. 15. 1 Sam. 6. 3.—'Pethau gweigion,' *των ματαιων*, pethau ofer, diles, disylwedd. Act. 14. 15.

GWAGEDD, (gwag) gwagder; ofregeidd, ffrec.—1. Peth gwag, diddefnydd. Preg. 1. 2.—2. Cyfnewidiol a llygredig. Rhuf. 8. 20.—3. Drygioni, ofereidd, celwydd. Ps. 119. 37. a 4. 2. a 12. 2.—4. Eilunod, y rhai nid ydynt dduwiau, ond pethau gweigion, ofer, a diles. 1 Bren. 16. 13. Act. 14. 15. Jonab 2. 8. Esa. 41. 29.—'Ac efe a'estyn arni linyr anhreffn, a meini gwagedd.' Esa. 34. 11. Noda, megys â llinyn, y lle a defir i anhreffn; ac â meini, neu blymen, y lle sydd i fod yn wag, yn arhethbledig, heb breswylldd. Cymh. Zech. 1. 16. a 4. 9, 10. Galar. 2. 8. 2 Bren. 21. 3.—'Ac i'r cenedloedd ymddiffygiol am wrwagedd;' am beth diles, yr hyn y mae Duw yn sicr o ddystrywio. Hab. 2. 13.

GWAG-OGONEDD—IANT, (gwag) Gwag-ogoniant, yw ymgoneddu mewn pethau gwag, disylwedd, sef pethau darfodedig y ddaear, neu glod dynion.—'Na fyddwn wag-ogoneddgar.'—'Na wneler dim trwy gynhen, neu wag-ogoniant.' Gal. 5. 26. Phil. 2. 3. Tymher ac sgwedd ydyw hon cwbl groes i wir o-tyngeddwydd, a thybied eraill yn well na ni ein hunain, ac yn arwydd o galon wag, ansanctaid, didduw. Gogoniant gwag yw pob gogoniant ond a roddo Duw; ac yn y mwynhad o hono, iddo ef yn unig y mae y clod yn perthyn.

GWAG-SIARADUS, (gwag-siarad) brngaldio; baldorddi, dwndro; ffreg-siarad, ffregodi; siarad yn segur ac yn wag yn erbyn rhyw un. *φλυαρσι*, 1 Tim. 6. 13. *Saes. tattlers*.—'ofer-iaithus.' W. S. a Dr. M. Yn llawn berw a dadwrdd, yn un berwi drosodd gan siarad gwag, anadelladol; clebrwr, clebran, dwndriwr.

GWAHAN—IAETH—U, (gwa-han) amrywiath, gwahanredoliaeth, parthiad; rhanu, didoli, neillduo.

Tri gwahaniaeth angenorod rhwng dyn, a phob byw arall, a Duw; ing (neu *meiroldeb*) ar ddyon, ac nis gellir ar Dduw; dechre ar ddyon, ac nis gellir ar Dduw; ac angen newid cyfwr olynol ygythych y gwynfyd ar ddyon, o anoddief bythoedd y ceugant, ac nis gellir ar Dduw, gan allu pob dyoddef, a hynny gan wyafyd. *Barddas*.

Nid oes dim gwahaniaeth rhwng dynion wrth nat-uriaeth, o ran eu cyfiwr pechadurus a thruenus; ac nid oes dim gwahaniaeth rhyngddynt, o ran y sffordd iddynt gael eu hachub a'u cyflawnhau. Rhaid iddynt oll gael eu cyflawnhau trwy ffydd yn nghyflawnder Crist, yr hwn sydd yn awr yn cael ei gyhoeddi yn yr efengyl i bawb, heb ddim gwahaniaeth. Rhuf. 3. 22. a 10. 12.

'Pwy a'n gwahana ni oddiwrth gariad Crist?' Rhuf. 8. 35. Y mae cariad Crist yn gadarn ac yn anghyfewidiol; a chan na phalla cariad Crist, ni phalla dim sydd yn perthyn i fechydwrtaeth ei bobl; deil y cariad trwy bob tywydd, ac a oruwchlywodr-aetha bob peth, nid yn unig i beidio gwnethur niwed, ond i gydwethlo er daioni. Rhaid i gyfewidiad gymeryd lle yn ei fynwes ef, yr hyn sydd annhosibl, cyn y pallo hi yma gyd â'i bobl. Os parha ei gariad, parha ei afael yn ei bobl; ac, yn ganlynol, cânt hwythau rym i wrthsefyll yn erbyn pob gelyn a phob profedigaeth. Yn nghariad anghyfewidiol Crist y mae hyder yr apostol, ac nid yn ei ffydd na'i gariad ei hun. Y mae yn dra amlwg oddiwrth adn. 37, 39, mai cariad *Crist* at ei bobl a feddylir yma, ac nid eu cariad *hwy* ato ef. Nid yw eu cariad hwy ond effaith ei gariad ef; ni phery yr effaith heb yr achos; ond os pery yr achos, pery yr effaith hefyd.* Gwel Coccoetjus, Ham.

'Ac efe a'i gwahana ef, ac a'esyd ei ran ef gyd â'r rhagrithwyr,' Mat.—'gyd â'r anffyddoliaid,' Luc.—Mat. 24. 51. Luc 12. 46.—'Ac ei trycha ef ymaith,' W. S.—'Ac a'i tyr ymaith,' Dr. M.—*διχοτομησει τ αυρον, a'i tyr ef yn ddwy ran*. Y gair a arferir gan y LXX, yn Exod. 20. 17. 'A thyr yr hwrdd yn ei ddarnau.' Lef. 1. 8. Ezec. 24. 4. Yr oedd tori yn ddarnau, neu gwneyd yn ddrylliau, yn gospedigaeth greulawn ofnadwy, ac yn arferedig yn mhllith y Caldeaid (Dan. 2. 5. a 3. 29.) a'r Hebreaid. 2 Sam. 12. 31. 1 Bren. 3. 25. 1 Sam. 15. 33. Barn. 19. 29. Hefyd yn mhllith yr Aiphitiaid, y Groegiaid, a'r Rhufeiniaid; Herodot. lib. 13. Diod. Sic. 1, 2. Sueton. Callig. 2. 27. *liv. 1. 28*.—Barna rhai mai tori trwy ffangellu a feddylir yn y lleoedd hyn. Whitby, Doddridge, Parkhurst.—Barna erall, ond yn ddisall, medd Dod, mai ei wahanu trwy ei dori o'i swydd a feddylir, yn cyfateb i'r gair *Heb.* *נור* 2 Cron. 26. 21. Ps. 88. 5. Galar. 3. 54. Hyn, tebygol, oedd barn ein cyfieithwyr ni. Mae y geiriau, 'ac efe a gurir â llawer ffonod,' yn adn. 47. yn tueddu yr arwyddocâd yn fwy i ffangellu, nag yn gospedigaeth arall. Beth bynag am natur y gospedigaeth, y mae yn dra sicr y bydd cospedigaeth gweision, neu swyddwyr anffydd-lawn, yn ddirfawr, ac yn ofnadwy.—Tafodau gwahanedig. Edr. TAFOD.

GWAHANGLWYF—US—OL, (gwahan-clwyf) *Heb.* *נור* *tarawiad*; *Gr.* *λεπρα* a *λεπρω*, *cês*; am fod yn yr afiechyd hwn fath o gèn, neu graf gwynion, fel eira, yn gorchuddio y croen. Gelwir ef y gwahan-glwylf, am fod y gwahan-glwylfys i gael ei wahanu oddiwrth gymdeithas â dynion eraill. Yr oedd y gyfraith hon yn cael ei chadw mor neillduol o fanwl, fel na byddai breninoedd gwahan-gleifton yn cael eu hesgusodi, ond yn cael eu neillduo a'u gwahanu oddiwrth ddyinion, ac yn cael eu difreinio o'u swyddau. Am ryfgy Uzziah neu Azariah, yn arogl-darthu yn y deml, Duw a'i tarawodd â'r gwahan-glwylf yn ei dalcen, ac efe a drigodd mewn tŷ neillduol; canys efe a dorasid ymaith o dŷ yr Arglywydd, a Jotham ei fab a lywodraethodd, ac a farnodd y bobl yn ei le. 2 Bren. 15. 5. 2 Cron. 26. 20.—Byddent weithiau yn gymdeithas a'u glyidd; megys y pedwar yn nyddiau Elieus, a'r naw yn nyddiau yr Iachawdr. 2 Bren. 7. 8. 2 Cron. 26. 20.

* Et isthuc, 'quæ est in Christo Iesu,' subandi exhibitæ, vel nititur, Satis evincit his Apost. loqui de dilectione Dei, qua ipse nos diligit, non qua nos illum, etiamsi hæc ab illa pendeat, et sit semper et juncta. Bucer.

† In duas partes seco, divido, separo. Fuit Immanismum supplicii genus, quo proditores alique malefici plecti solebant. Mintert.

‡ Et Romanis receptum, quo necorum aut captivorum corpora media dissecabantur. Schlessner.

Y mae yr afiechyd hwn yn ymddangos yn y croen mew'n eên, neu grach gwynion, sychion, naill ai dros yr holl gorff, a neu ar rai rhanau; ac yn gyffredinol âg ysa erwin, a gwyniaol dolurus eraill yn ei ganlyn. Yr oedd y gwahan-glywyf dwyreiniol yn glywyf o'r fath ffeiddiaf, ac yn heintus (*contagious*) i'r gradd mwyaf, fel y byddai yn heintio ac yn llygru dillad a thai. Num. 1:2, 10, 12. Lef. 13. 47. a 14. 34, &c. Ac yr oedd yn anffeddygiaethol trwy ddim moddion naturiol, neu gyfferiaeth ddynol. Rhoddir i ni hanes am arwyddion y clwyf dychrynlyd hwn yn Lef. xiii. xiv.

Yn y ddegfed neu yr unfed ganrif ar ddeg, yr oedd y clefyd hwn yn aml yn Ewrop. Dywed Matthew Paris fod naw mil o yspytal i wahan-gleision yn Ewrop, yr amseroedd hyny, y rhai a elwid *Lazarettoes*: ond yn bresennol yn anaml y gwelir ef, os nad ydyw y clwyf drwg, neu y chwantach-glywyf (*venereal disease*) yn rhyw fath o hdm; y mae M. Tournefort yn barnu hyn yn sicr, yr hwn a welodd amryw wahan-gleision yn y Levant. Gwel Calmet. Yr oedd yr Iudewon yn golygu yr afiechyd hwn fel barn Duw ar dilyn am ryw fai ysgeler. Mae yn sicr fod yr Arglwydd yn taro dynion â'r gwahan-glywyf yn amlwg am eu beiau, megys Miriam, Gehazi, Uziah, &c. Num. xii. 2 Bren. v. 2 Cron. xxvi.

Yr oedd yn mhob ystyr yn arwyddocaol o bechod, gwreiddiol a gweithredol, yn ei effeithiau ffaidd, adgas; ei heintusrwydd a'i anffeddygiaetholrwydd.

Yr oedd llawer o ddefodau i'w gwneuthur wrth lan-hau y gwahan-glywyfus. Yr oedd yr offeiriad i edrych arno, ac os barnai ef fod y clwyf yn iachau, yr oedd i gael ei daenellu seithwaith a choed cedr, ysgarlad, ac isop, wedi eu trochi yn ngwaed aderyn wedi ei ladd. Edr. ADAR. Y seithfed dydd yr oedd i eillio ei holl flew, a golchi ei ddillad a'i gnawd mewn dwfr glân. Yr wythfed dydd yr oedd aberth i'w aberthu drosto, ac yr oedd gwaed yr aberth i gael ei roddi gan yr offeiriad ar gwr isaf ei glust ddehau, ar fawd ei law ddehau, a bawd ei droed deheu; yr oedd i dddodi olew yr un fath ar ol y gwaed, ac yr oedd yr olew i gael ei daenellu saith waith o flaen yr Arglwydd. Gwel Lef. xiv.

Yr oedd y cwbl yn cysgodi glanhâd pechadur trwy dywalltad a thae'nelliad gwaed Crist. Heb. 9. 10. 1 Ioan 1. 7. 1 Petr 1. 19. 1 Cor. 6. 11. At hyn y mae Dafydd yn cyfeirio yn Ps. 51. 7.

Yr oedd yr Arglwydd Iesu yn feddyg i'r clwyf ffaidd hwn, ac yr oedd gair o'i enau, yn ddigon i'w symud ymth yn gyflawn yn y fan. Mat. 8. 2. Luc 5. 12, 13. a 17. 12. Rhoddodd yr un gallu ac awdurdod hefyd i'w apostolion. Mat. 10. 8.

GWAHANLEN. Edr. LLEN.

GWAHARDD—ODD, &c. (hardd) gwarafun, atal, rhngod, lluddias, rhwystro, llestair. Gen. 39. 9. Num. 11. 28. Mat. 19. 14. Luc 6. 29. 1 Tim. 4. 3. Edr. PRIODI.

GWAHODD—EDIG—ION, (gwa-hawdd) dymuniad, gwys; deniad, annogiad; galwad, cyfarch, denu, annog, peri. Y mae galwad yr efengyl ar bechaduriaid yn cael ei enwi yn wahodd: y mae Duw ynddi yn denu, yn annog, ac yn peri iddynt ddyfod yn y modd mwyaf serchog a thirion, i gyfrangol o'r bendithion a barotodd efe yn Nghrist. Y mae pob annogaeth i'r gwaelf ddyfod, a'r perygl mwyaf i neb anafuddhau i'r galwad. Nid yn unig mae yn ynyd-rwydd ac yn gollod fawr, ond hefyd yn bechod mawr; yn cynnwys ynddo ddystyrwch o Dduw, yn ei gariad a'i rasonrwydd mwyaf. Diar. 1. 24. Mat. 22. 3. Luc 14. 24. Edr. GALW.

GWAIN, (gwa-in) mên, certwyn; gwain cleddyf, sef amwisg cleddyf. 1 Sam. 17. 51. Ezec. 21. 3, 30. Ioan 18. 11.

GWAIER, GWEIRIAU, (gwa-tr) gweir-wellt, ddi-wellt, gwyran.—Gwair rhos; gwair gwndwn; gwair bras; brag-wair; ton-wair; gwair hallt, sef gwair oddiar forfeydd a ddyllifir gan y môr.

'Y gwair a flaen-dardda.' Diar. 27. 25. *gwellt, Ulysian*. Y mae y cyfieithiad yn dra anaddas; canys nid ydynt yn gwneyd gwair yn y gwledydd hyny.* —'Ac wele adladd wedi lladd gwair y brenin.' Amos 7. 1. Gan nad ydynt yn lladd nac yn cyweirio gwair yn y gwledydd hyny, barna Harmer mai *pori i lawr* a ddylal y cyfieithiad fod; *gwedi pori i lawr wair y brenin*.—'Coed, gwair, sofr.' 1 Cor. 3. 12. Edr. AUR.

GWAIER, GWEITH—IO—RED—U—IAD—AU, GWEITHREDOEDD, GWEITHIWR—WYR—YDD, (gwal) gweithred, gorchwyl, perwyl, llafur, poen, cylch, peth, tro; y waith hon, sef y tro hwn. Gen. 18. 32. Felly unwaith, dwywaith, &c. 1. Llafur bydol, daearol, yr hyn a ellir ei weithredu y chwe diwrnod. Exod. 20. 9.—2. Unrhyw weithrediad ar feddwl, gair, neu weithred. Preg. 12. 14.—3. Gweithred anghyffredin, neu wyrthiol. Ioan 7. 21. Mat. 11. 2. Luc 24. 19.—4. Gweithred yn wahan-leithedig oddiwrth eiriau. Rhuf. 15. 18. 1 Ioan 3. 18.—5. Gorchwyl, swydd, gorchwyliaeth. Ioan 17. 4. Act. 13. 1, 2. 1 Tim. 3. 1. 2 Tim. 4. 5.—6. Galwedigaeth, marchnadaeth. Dat. 18. 17.

(i)waith Duw, yw y gwaith y mae efe ei hun yn ei weithredu, neu yn ei orchymyn i ni i'w weithredu. Y gwaith mae efe yn ei weithredu ei hun, 1. Yw gwaith y greadigaeth. Gen. 2. 2. Heb. 1. 10. a 2. 7.—2. Rhagluniaeth a chynnaluaeth. Ioan 5. 17. Esa. 5. 19.—3. Prynedigaeth ac iechydwrtaeth yr eglwys. Ioan 9. 4. Hab. 3. 2. Dyma ei weithredoedd mawrion a rhyfedd. Deut. 15. 3. 1 Cor. 16. 12.

'Cofia fawrhau ei waith ef.' Job 36. 24. Yr ydym yn mawrhau gwaith Duw pan fyddom yn mawrhau Duw yn ei waith; yn chwilio ei waith i fanylwydd, i gael ei adnabod ynddynt a thrwyddynt; yn ymoestwng iddo yn ei holl ragluniaethau tu ag atom, gyda pharch dyladwy iddo; pan fyddom yn ateb dyben ei weithredoedd tu ag atom. Gwel Caryl ar y lle.

Y mae holl weithredoedd Duw yn addas i'w fawredd, ac yn amlgyf ei allu a'i Dduwdd; ei gyfiawnder a'i sancteiddrwydd; ei ddoethineb a'i ddaioni, a'i berffeithiau anfeiddol. 'Perffaith yw ei weithred,' yn addas i'r Duw perffaith sydd yn gweithredu. Deut. 32. 4. Ps. 86. 8. a 111. 2. a 145. 10, 17. Ond nid ydyw yn gymhwys barnu gwaith nes y byddo gwedi ei orphen, ac heb adnabod yn gyflawn holl ddybenion y gweithiwr ynddo. Nid oes neb yn gymhwys i farnu gwaith Duw, ond efe ei hun, gan na ddichon un creadur amgyffred holl gyweirnrwydd ei waith, a'i holl amcanion a'i ddybenion ynddo. Y mae bod ei waith yn ei foddhau ei hun, yn rhoddi y ganmoluaeth fwyaf a ddichon fod iddo.

Gwaith Duw, a gwaith Crist, hefyd, ydyw y gwaith gorchymynedig i ni gan Dduw, ac mae efe yn nerthu ei bobl i'w gyfiawni. Ioan 8. 29. 1 Cor. 15. 58. a 16. 10. Phil. 2. 30.

Gwaith Duw yw credu—efe sydd yn gorchymyn i ni greu yr hwn a anfonodd efe; ac ni ellir peidio credu heb anuffuddhau i'r awdurdod mwyaf goruchel, yn ei ddiriondeb a'i ddaioni mwyaf; gweithrediad Duw yw gwir ffydd, efe sydd yn nerthu i greu. Col. 2. 12. Rhuf. 4. 20.

Y mae gweithredoedd dyn yn *dda* neu yn *ddrwg*. Gweithredoedd da ydyw y rhai hyny sydd yn ofynedig gan Dduw, yn tarddu o egwyddor a dyben union; sef o uffudd-dod a pharch i Dduw; yn un â'i gyfraith *dda*; yn llesol i ni ac eraill. Gelwir hwynt, *εργα*

* Maundrell's Journey, p. 144, adargraffiad.—Harmer's Obs, Vol. 1, p. 423.

αγαθα,* gweithredoedd dwyfol, rhyfedd, yn peri gorfoledd a llawenydd. Act. 9. 36. 2 Cor. 9. 8. Eph. 2. 10. Col. 1. 10.—τα καλά εργα, gweithredoedd hardd, defnyddiol, dymunol. Tit. 2. 14. Mae y gwrthwyneb yn cael eu galw, τα εργα τα κωνηρα, gweithredoedd llafurus, gofidus. Ioan 3. 19. Col. 1. 21.—νεκρα, meirwon, yn cael eu cyflawni gan ddynton meirwon mewn pechodau a chamweddau; ac yn tynu barn marwolseth ar y gweithwyr o honynt. Heb. 6. 1. a 9. 14.—του σκορους, gweithredoedd y tywyllwch, am fod pawb yn y tywyllwch, ac yn meddiant y tywyllwch, sef Satan, ag sydd yn eu gweithredu. Rhuf. 13. 12. Act. 26. 18.—της σαρκος, gweithredoedd y cnawd, am mai natur lygredig sydd yn eu gweithredu. Gal. 5. 19.—τα ακαρα, anffruythlon, am nad ydynt o lesâd i neb. Eph. 5. 11.

Fel y mae yn rhaid fod y pren yn dda cyn y byddo y ffrwyth yn dda, felly y mae yn rhaid i bechadur gael ei gymmodi â Duw trwy fydd yn Nghrist, a'i sanctaiddio trwy undeb â Christ, fel y derbynio o'i gyflawnder ef, a gras am ras, cyn y dygo byth ffrwythau da, sanctaidd, a chymeradwy gan Dduw. Ioan 1. 16. a 15. 4, 15.

Gan nad yw gweithredoedd da y duwion yn cael eu gweithredu dan y ddeddf fel cyfammod, nid yw eu gweithredoedd yn perthynu i'w cyflawnhad ger bron Duw; y mae hyn yn gwbl yn perthynu i gyfammod arall, lle y mae gras yn teyrnasu trwy gyflawnder, sef cyflawnder Crist, i fywyd tragwyddol. Heblaw hyn, nid ydynt yn addas o herwydd eu hanmerffethrwydd, y goreu o honynt, er cyflawnhad. Y mae bod troseddwr yn cael ei gyflawnhau trwy weithredoedd, yn wrth-ddwyddiad mewn geiriau. Ond y mae gweithredoedd da yn amlygu, ac yn tystiolaethu, fod y cyflwr yn dda, a'r dyn yn gyflawn; oblegid, 'Yr hwn sydd yn gwneuthur cyflawnder sydd gyflawn, fel y mae yntau (sef Duw) yn gyflawn.' 1 Ioan 3. 7, 10. a 2. 29.

Nid oes un prawf digonol gan ddynt fod ei fydd yn gywir ac yn iachusol, os nad ydyw yn gweithio trwy gariad; ac y mae annogaethau lawer yn yr ysgrythyrau i'r duwion fod yn gyfoethog ac yn helaethion yn wastadol mewn gweithredoedd da. 1 Tim. 6. 18. 1 Cor. 15. 58. Nid ydym yn helaethion mewn unrhyw waith, os gosodwn derfynau heblaw a osododd Duw i ni; nid oes un terfyn wedi ei roddi gan Dduw i weithredoedd da, ond 'amser cyfaddas.' Gal. 6. 10. 'a'n gallu.' 1 Cor. 16. 2. 2 Cor. 8. 3, 3. 'Hyn a allodd hon hi a'i gwnaeth.' Marc 14. 8.

'Gweithredoedd y ddeddf,' yw pa beth bynag y mae y ddeddf yn ei ofyn, neu yn ei orchymyn; a bod un o weithredoedd y ddeddf, yw ymddiried i'w ufudd-dod ei hun i'r ddeddf am gyflawnhad; neu y mae y gyflawnder yn ei ofyn. Gal. 3. 10. a 2. 16. Rhuf. 3. 20, 28. a 4. 2, 6.

'Gweithredoedd y diafol,' ydyw yr holl adelladaeth fawr o bechod a thrueni, y mae y diafol, gyda chymaint cyfrwysdra, dichellon, diwdrwydd, a chreulonder, wedi ei chyfyodi yma yn ein byd ni, yn mhllith plant dynion. I'r dyben i ddatod hon, a dymchwelyd holl lywodraeth y diafol yn y byd, yr ymddangosodd Mab Duw yn y cnawd. 1 Ioan 3. 8. Mat. 12. 29. Luc 10. 18. Ioan 12. 31. a 16. 11. EDR. CYFLAWNHAD, FFYDD, EILUN, BARN, CREADIGAETH, PRYNEDIGAETH.

GWAL—AU, (gwa-al) mur, rhagfur, amgaer; gwlad ddiwylliedig; lle cauedig, gwasgofda; glwth, gwely, gwely llysiâu; lloches, cut.—'Neu a leisia

* Αγαθος, ab a auctivo & γαθο lactor, gaudeo. Vel αγαστος, admirabilia, admirandus. Vel αγαυ θεος, valde divinus. Vel αυτου του αγαυ θεου, a valde currendo, quia omnes ad bonum currunt, t. e. expeditur. Ministert.

canew llew o'i wâl heb iddo ddal?' Amos 3. 4. Dr. M'—'Ac yn ymestyn ar eu gwal.' Amos 6. 4. Dr. M.

Cred i Dduw
A'u rhoddes, dyfiau,
Gwen-wlad, gwâl oleu.

Talleia.

GWALA, (gwal) llawnder, digonolrwydd, digonedd. Exod. 16. 3. Luc 15. 17. Dat. 19. 21.

GWALCH, GWEILCH, (gwal) cudyll, cudyll coch, hebog. Gwalch y wellgi, gwalch y penwaig. Y mae y gwalch yn aderyn craff ei lygad, cyflwm ei ebediad, dewr, ac ysglyfgar. Yr oedd yn aflan dan y gyfraith. Lef. 11. 16. Deut. 14. 15. Yr enw Heb. γο a rwyddda cyflwmra ei ebediad.—'Ai trwy dy ddoethineb di yr eheda y gwalch?' Job 39. 26. Y mae y gwalch yn hynod am ei gyflwmra, a pharhad ei ebediad; erys ar yr aden weithiau dair neu bedair awr. Hwyrach fod ei ebediad yn y lle hwn yn cyferio at ei fudiat tu a'r dehaus yn ei amser; canys y mae y rhan fwyaf o'r rhyw hebogaid yn adar tramwyol.

GWALLGOF—I, (gwall-cof) gwall-bwyll, an-nhrefa, cyfyng-gyngnor, terfysg, afonyddiad; ynyfyd. Deut. 28. 34. Diar. 26. 18. 1 Sam. 21. 14. Jer. 25. 16. Y mae y gair yw a gyfieithir gwallgof, yn cael ei gyfieithu ynyfyd, 2 Bren. 9. 20.—ynfydrwydd, Zech. 12. 4.—gorphwylllog, Jer. 29. 26. Y mae barnedigaethau yn peri i ddynton wallgof, pan y byddo eu gofidiau a'u gorthrymderau yn drymion, a hwythau heb amynedd danynt, ac heb un sfordd o ymwared yn ymddangos. 'Peth ofnadwy yw syrthio yn nwyllaw y Duw byw!'

GWALLT—AU, (gwall) briger, blew pen. Mae pob blewyn o'r gwallt yn cynnwys pump neu chech o rai eraill, llai, gwedi eu huno â'u gilydd âg arwisg. Hefyd, y mae pob un yn geuol. Y mae gwallt i ddynt fel blew i anfeiliaid, er cynhesrwydd, ac er harddwch. Yn mhllith y Gail (Gauls) yr oedd gwallt laes yn anrhydedd a harddwch mawr; am hyn y gelwid hwynt Gallia Comata, sef y Geli Walltog; a Julius Cæsar, pan ddarostyngodd hwynt, a barodd iddynt dōri ymaithe eu gwallt, yn arwydd o'u darostyngiad. Gwaherddir i'r llddwon dalgryn godrau eu penau, na thōri cyrau eu barfau, na gwneuthur moelni ar eu penau rhwng eu llygaid, dros y marw. Lef. 19. 27. a 21. 5. Deut. 14. 1. Yr oedd y defodau hyn, meddiant, yn arferedig yn mhllith yr Ammoniaid, y Moablaid, yr Arabiaid, yr Edomiaid, &c. Ydwedir fod yr offeiriad yn cneifio eu gwallt, pan wasanaethent yn y deml, bob pythefnos. Nid oedd eilyn i fyned ar ben Nazarëad holl ddyddiau ei adduned:—'Sanctaidd fydd, gadawed i gudynau gwallt ei ben dyfa.' Ond pan gyflawnai ddyddiau ei Nazarëath, yr oedd i eillio ei ben wrth ddrws pabell y cyfarfod, a rhoddi blew ei ben ar y tân a fyddai dan yr aberth hedd. Num. 6. 5, 18. Tōrodd Samson ei adduned wrth eillio ei ben, am hyn y cymerodd yr Argliwydd ei fawr nerth oddi wrtho. Barn. xvi.

Yr oedd gwallt du yn arwydd o harddwch a grymuder. Can. 5. 11. Yr oedd gwallt gwyn* yn arwydd o henaint, synwroldeb, parchedigaeth, ac ardderchogydd. Lef. 19. 32. Dan. ix. Dat. 1. 14.

'Ymnaenodd penwyni ar hyd-ddo, ac nis gwybu efe.' Hos. 7. 9. Yr oedd penwyni Ephraim yn arwyddo fod teyrnas y deg llwyth wedi ei gwanychu, yn llesgâu, ac yn barod i ddarford. Yr oedd estroniaid, sef yr Assyriaid, yn benaf, wedi bwyta ei gryfder. 2 Bren. 13. 7. a 15. 19. Esa. 1. 7. a 42. 25.

'Dy wallt sydd fel diadell o eifr, y rhal a ymddangosant o fynydd Gilead.—A gwallt dy ben fel porphor.' Can. 4. 1. a 7. 5. Y mae yr eglwys, yn ei haelodau,

* Albi capilli, mystice significat, ejus tum eternitatem tuæ majestatem. Vitrings in Apoc., ch. 1, 14.

fel gwallt yn aneirif—yn cynnyddu, ac yn derbyn magwriaeth o Grist eu Pen. Yn weiniaid ynddynt eu hunain, ac yn cael eu cynnal ganddo fel eu Pen; ac yn harddwch ac yn ogoniant iddo. 'Fel porphor,' yn ardderchog, ac yn hardd, yn frenioedd ac yn offeiriad i Dduw; yn gochion, trwy ymolechi yn ngwaed Crist, a'u dyoddefadau drosto. EDR. EILLIO, PORPHOR.

'Y mae hyd yn nod blew (neu wallt) eich penau chwi yn gyfrifedig oll.' 'Ni chyll blewyn o'ch pen chwi.' Luc 12. 7. a 21. 18. Mat. 10. 30. Y mae y geiriau yn dangos manylwydd gofal Crist am ei bobl; y mae y peth gwaelfarf perthynol iddynt dan ei neillduol sylw, ac yn ei gadwraeth.

'Amlach na gwallt y pen,' a arwydda, yn aneirif. Ps. 40. 12. Felly yr oedd y pechodau a roddwyd ar Grist, fel mechnydd ei bobl, ac a ddygodd yn ei gorph ar y pren. 1 Petr 2. 24.

Y mae 'gwallt laes' yn waharddedig i ddyw, am ei fod yn arwydd o ddyw masw, merchedaidd. Yr oedd meibion a merched yn cael eu gwahaniaethu oddiwrth eu gilydd yn fwy wrth hŷd eu gwallt nag oddiwrth eu gwahanol wisgoedd. Ond y mae gwallt laes i wraig yn orchudd, ac yn arwydd o'i darostyngiad, am hyn yn weddaidd ac yn hardd. 1 Cor. 11. 14, 15.

Y mae 'gwallt plethedig' yn waharddedig, fel yn anweddu i rai yn professu duwioldeb, ac yn anghytun â gwlyder a sobrwydd. 1 Tim. 2. 9. 1 Petr 3. 3. Y mae y gwallt plethedig yn arwydd o falchder ac anladrwydd, am hyn yn arferedig gan ferched anlad, pteciillyd. Schleusner's *Lexicon*, dan y gair Πλεγμα.

GWAMMAL—DER—RWYDD—U, (gwam-bal) anwastad, anwadal, ansefydlog.—'Oferwyr gwammal,' Barn. 9. 4. אֲמֹתֵי יָרִים אֲמֹתֵי יָרִים *Dynion gwag ac ansefydlog, sef gwag o synwyr, a gwag o dduwioldeb; y rhai a elwir 'ofer ddyinion,' yn 2 Cron. 13. 7. Dynion ofer, gwag, ansefydlog, ac afradlon; heb dduwioldeb, heb synwyr, ac heb alwedigaeth sefydlog; ond yn byw ar ddyrygion, ac yn barod i bob gweithred ddrwg.*
'Ac â llygaid gwammal.' Esa. 3. 16. 'Ac yn amneiddio â'u llygaid.' Dr. M. 'Gwedi gorliwio eu llygaid.' Esgob Lowth. Mae dynion yn pechu â'u llygaid, ac mae balchder ac anladrwydd yn ymddangos ynddynt. 2 Petr. 2. 14. Y mae llygaid gwammal yn groes i lygaid yn edrych yn uniawn, Diar. 4. 25.—i lygaid colomenaidd, Can. 5. 12.—i lygaid dan ammod, Job 31. 1.

GWAN—U, (gwa-an) trywanu, brathu, treiddio, tyllu. Yr oedd gwân yn rhan o ddyoddefadau Crist: 'un o'r milwyr a wânodd ei ystlys ef â gwaefflon.'—'Edrychant arnaf fi yr hwn a wânasant. Zech. 12. 10. Dat. 1. 7. Ioan 19. 34—37. Gwân, yn y lleoedd hyn, a arwydda *holl* ddyoddefadau yr Iachawdwr, ac yn gosod allan ei arteithiau dwys, a'i offidiau mawrion. Ps. 22. 16.—'Ac a'u gwânasant eu hunain â llawer o offidiau.' 1 Tim. 6. 10. Esmwythder a hawddfyd y mae dynion yn eu golygu wrth geisio golud, ond twyll cyfoeth yw hyn; y mae y rhai hyn sydd yn chwangoedd iddi yn sicr o gael eu siomi; yn lle esmwythder cânt lawer o offidiau.

GWAN—ACH—HAU, GWEINIAID, (gwa) lleeg, egwan, dirym; gwanychu, digalon. Y mae gwan a gwendid yn cael eu priodoli i'r corph, neu ysbryd dyn, neu ei smgylchiadau; ac a arwydda weithiau ychydig nerth; weithiau bod yn hollol ddirym ac aualluog. Y mae gwendid yn naturiol yn perthyn i bob creadur o'i ran ei hunan; ac ni fodd nerth ond a dderbynio yn wastad yn mhob ystyr. Nid oes neb o haufod ac o angenrheidrwydd yn nerthol ac yn gadarn, ond Duw; nid oes dim gwendid ynddo ef; mae yn gadarn ynddo ac o hono ei hun; ac mae nerth pob creadur yn ddeilliedig o hono, yn mhob gradd ac amrywiaeth o hono. Y mae gwendid yn cael ei briodoli i'r Arglwydd o ran

barn dynion am dano, a'r moddion y mae yn eu defnyddio i gwblhau ei amcanion. Y mae trefn iechyd-wriaeth trwy anegu Crist ar y groes, a'r pregethiad o hono i bechaduriaid, a'r offerynau sydd yn ei bregethu, yn bethau gwael, distadl, yn ngolwg dynion, i achub a sancteiddio dynion; ond mae gwendid Duw yn gryfach na dynion, hyn yw, y mae ei drefn ef, er ei dirmygu gan ddyinion, yn rhagori ar holl ddychymygon y dynion doethaf, ac a ateb y dyben i gyflawni ei amcanion yn ogoneddus, mewn perthynas i iechyd-wriaeth ei eglwys. 1 Cor. 1. 25.

Fe groeshoeliwyd Crist 'o ran gwendid.' 2 Cor. 13. 4. Ei wendid oedd ei natur ddynol, a'r holl iselder dyoddefadau, profedigaethau, a gwaradwyddiadau, yr amgylchynwyd ef â hwynt; croeshoeliwyd ef yn y gwendid dirfawr hwn; 'etto byw ydyw trwy nerth Duw,' sef y Person Dwyfol yr oedd y natur ddynol mewn undeb âg ef. Yr oedd yn alluog ac yn nerthol i fyned trwy ac i orchfygu y cwbl. Y mae yn fwy rhyfeddol ei fod *Ef* yn fyw na neb arall; ac o ran ei fod ef, y mae neb arall yn fyw: trwy nerth Duw y mae hyn.

Y mae y ddeddf yn wan trwy y cnawd, sef pechod; ac yn hollol alluog, ac yn annigonol i gyflawnhau ac i sancteiddio pechadur. Deddf ysbryd y bywyd yn Nghrist Iesu, yn unig, sydd yn rhyddhau pechadur oddiwrth ddeddf pechod a marwolaeth. Rhuf. 8. 2, 3, &c.

Y mae yr Ysbryd Glân 'yn cynnorthwyo ein gwendid ni.' Rhuf. 8. 26. Y mae gwendid yn perthyn i'r goreu o ddyinion; yr ydym oll wedi ein hamgylchu â gwendid—sef gwendidau naturiol a moesol; dyoddefadau a pechodau. Nid oes neb o hono ei hun yn abl ymgynnal danynt, nac ymunioni o honynt. Gwaith yr Ysbryd Glân yw cynnorthwyo a chynnal ei bobl dan eu gwendidau, a'u gwared hwynt yn gwbl o honynt. Ps. 51. 11, 12. a 143. 10. Y maent yn wan yn mhob gwaith, yn mhob dyledswydd, a than bob croes, ac yn wyneb pob gelyn, ond fel y cynnorthwya efe hwynt; ond y mae efe yn gwbl addas, ac yn ddigonol i'r gwaith, ac yn ffyddiawn iddynt yn nghanol eu gwendidau.

'Nyni y rhal ydym gryffon, a ddylem gynnal gwendid y rhal gweiniaid.' Rhuf. 15. 1. 'Nyni yr ei cedryn a ddylem ddwyn gwendid yr ancedyrn.' W. S. a Dr. M. Dylem ymddwyn yn amyneddgar ac yn garedig tu ag atynt er eu gwendidau, ac ymdrech am eu cynnal, eu cryfhau, a'u meddyginiaethu. Y mae cyfeiriad yn y geiriau at deithwyr yn cyd-ymdaith; os bydd i un o honynt gloffi, neu wanychu, i'r lleill i'w gynnal, nes ei ddwyn ef i orphwysfa, i gael ymgeledd ac adnewyddiad. Rhuf. 14. 1, 2. 1 Cor. 9. 22. a 10. 33. Phil. 2. 3, 4. Exod. 23. 5.

'Pan wyf wan, yna yr wyf gadarn.' 2 Cor. 12. 10. Yn nyfnderoedd ei gyfyngderau a'i drallodion, a phan yr ydoedd efe fwyaf profiadol a theimladwy o'i wendid, yna yr oedd Crist yn perffeithio ei nerth yn ei wendid; 'yn llawen iawn, gan hyn,' medd ef, 'yr ymfrostitaf fi yn fy ngwendid, fel y preswylia nerth Crist yno fi.' Adn. 9. Rhaid i ni leihau, i Grist gynyddu ynom; ac yn ol y gradd y byddom ni yn ddim y bydd Crist yn bob peth i ni.

'Oblegid gwendid eich cnawd chwi;' (Rhuf. 6. 19.) sef oblegid eich cnawd, neu eich llygredd, yr hwn sydd yn eich gwanhau, ac yn peri eich bod yn weiniaid.—Gwendid, weithiau, a arwydda bod yn hollol ddirym. 1 Cor. 15. 43.—'Gwan yn y ffydd—cydwybod wan.' EDR. FRYDD, CYDWTBOD.

GWANAB, (gwân) tueddu yn mlaen; arwain, arweinydd.

Eich unig Dduw a'ch Gwanar.
E. Prys, (Ps. 46. 10.)

GWANC—US, (gwang) awydd i fwyd; afterw, bwyteig, diwala am fwyd.—'A eili di leawi gwane

cenawon llewod? Job 38. 39. Geill Duw wneuthur hyn, ac y mae yn gofalu am danynt.

GWAR—DER, (gwa-ar) dôf, llonydd, llariaidd, esmwyth.—Defaid gwâr; sef defaid llonydd, mwyn-awdd, llariaidd. Pa. 44. 11. E. Prys.—'Attolygaf ywich er gwarder a chymesurdap Crist.' 2 Cor. 10. 1. W. S.

GWAR—AU, **GWAR—SYTH**, **GWAR—GALED—RWYDD**, (gw-ar) gwegil; ysgwydd; tyllgorn y gwegil, pillgorn y gwegil. Mae y gair gwâr yn cael ei arferyd yn y Bibl, gan ein cyfeithwyr ni, am y cefn, yr ysgwydd, a'r gwddf. Exod. 23. 27. Jos. 7. 8. Ps. 75. 5. Mae caledu y wâr—bod yn wâr-galed—a gwâr-galedrwydd, yn arwyddo parhau yn gyndyn, ac yn anuffudd, er pob rhybuddion, cynghorion, a cheryddon. Nid yw yr enw hwn o wâr-galedrwydd ddim yn cael ei briodoli i neb ond i genedl Israel, y rhai oedd-nynt yn cyndynu â Duw, ac yn anuffudd iddo, er ei holl diriondeb tu ag atynt, yn ei drugareddau, ei rybuddion, a'i geryddion. Exod. 32. 9. a 33. 3, 5. a 34. 9. Deut. 10. 16. 2 Cron. 30. 8. Act. 7. 51. Jer. 7. 26.—Dywedyd yn wâr-syth, yw dywedyd yn falch, ac yn ben-uchel. Ps. 75. 5.

GWARADWYDD—IAD—AU—O—US, (gwarad-gwydd) gwarth, gwarthrudd, cywilydd; gwaradwyddo, edliw, edliwied, llwiwed. Gwarth, neu enw amharchus, ar un yn anhaeddiannol, neu yn enllibol ac yn genfigonus. Un ffordd sydd gan elynion Crist yn mhob oes o erlid ei bobl a'i achos, ydyw eu gwaradwyddo, a dywedyd pob drygair am danynt hwy yn gelwyddog. Mat. 5. 11. Cafodd Crist ei hun ei ran yn helaeth o hono, yn ei ddarostyngiad a'i ddyoddeffadau; ond 'ni chuddiodd ei wyneb oddiwrth waradwydd a phoerodd,' ond diystyrodd waradwydd, trwy roddi ei hun iddo yn ewyllysgar, yn ei waith yn aberthu ei hun dros ei bobl. Esa. 50. 6. Heb. 12. 2. Mae ei waradwydd *Ef* ar ei bobl, a'u dyledswydd yw ei ddwyn i ddiiddig, ac yn llawen, am eu cyfrif hwynt yn deilwng i ddyoddef amharch o achos ei enw ef. Heb. 11. 26. a 13. 13. Act. 5. 41.

Ni waradwyddir neb sydd yn ymddiried yn yr Arglwydd, ac yn glynu wrtho, yn y diwedd, ond anrhydeddir a gogoneddir hwynt byth; ond gwaradwyddir eu holl elynion yn dragwyddol, a hyny yn gyflawn, am fod achos cyflawn eu gwaradwydd ynddynt eu hunain. Bydd eu pechodau cywilyddus eu hunain yn eu gwneuthur yn waradwyddus ac yn ddirmygedig. Ps. 107. 7. a 129. 5. Diar. 14. 34. Hos. 12. 14.

Yr ydoedd bod yn amhiantadwy yn waradwydd yn mhlith gwagedd yr Hebraid, am eu bod, trwy hyny, yn ddigynnorthwy i amhlau hâd Abraham, yn ol yr addewid, ac yn eu hamddifadu o'r anrhydedd o fod yn un o ynaffaid y Messia. Luc 1. 25. Gen. 30. 23. Esa. 4. 1.

'Gwaradwydd yr Aipht,' oedd dienwaeddiad, fel yr oedd yn y dyddiau gynt yn nodi dynion yn estroniaid i ammodau yr addewid, fel yr Aiphtiaid; a hwyraeth hefyd i Israel esgeuloso enwaedu ar eu plant tra yn yr Aipht, a chyd-ffurfio â'u defodau eilun-addolgar. Jos. 5. 9. Eze. 23. 3, 8. Eph. 2. 11, 12. Edr. ANMHARCH, GWARTH, CABLEDD, ENLLIB.

GWARAFUN—O—ODD, (gwa-rhafun) Heb. גַּרְמָה gwahardd, lluddias, rhwystro, llestair, rhagod; atnal trwy air neu weithred. Mat. 3. 14. 2 Thes. 2. 16. Act. 16. 6.

GWARCHAE—EDIG—AETH, (gwar-cau) cau i mewn, argau; cylchynu, amgylchynu. Deut. 28. 52, 53. a 32. 36. Zech. 14. 2. Eze. 4. 8.

GWARCH—DWR, (gwarch-twr) twr i warchae ar ddinas.—'Gwarchaeaf i'th erbyn mewn gwarch-dwr.' Esa. 29. 3. Cyfleitha rhai y gair גַּרְמָה *llu sefydlog*;

sef yn amgylchu; neu gwrrth-glawdd. Luc 10. 43. a 21. 20.

GWARCHEIDWAD, (gwarch-cadw) gwlydiydd, golygwr, gwarchawdwr.—'Efe a roddes ei willan at warcheidwad.' Can. 8. 11. Y willan yw yr eglwys, a'r gwarcheidwad yw gwelidogion yr efengyl. Esa. 21. 11, 12. Edr. GWINLLAN.

GWARCH—GLAWDD, (gwarch-clawdd) amgar, amglawdd, gwrrth-glawdd, gwarch-dwr, lly-lyn. Yr oedd yn waharddedig i Israel, pan warchaeant ar ddinas, i dori prenau ymboeth i adeiladu y gwarch-glawdd yn ei herbyn hi. Deut. 20. 19, 20. Eze. 4. 2.

GWARCHOD, (gwarch) cadw, gwylled, dysgwyl, bwrw golwg, gwarchadw.—'Gan warchod wrth bryd fy mhyrth i.' Diar. 8. 34. מִשְׁמָר *yn cadw, yn dysgwyl*, wrth y pyrth, yn ddyfal, a chyda diwydrwydd.—'Gwarchod y tŷ.' 1 Tim. 5. 14. οὐκ οδοῦσθε, *llywodraethu y tŷ*, a threfnu holl achosion y teulu.—'Yn gwarchod gartref.' Titus 2. 5. οὐκ οδοῦσθε, *yn aros yn tŷ*, ac yn gofalu am achosion y teulu. Yn aros yn tŷ, ac yn iawn drefnu a llywodraethu holl achosion perthynol iddo. Y mae y gair yn grunwys-fawr, ac yn gosod allan holl ddyledswydd gwraig yn ei thŷ a'i theulu.

GWARED—U—YDD—IGION—WR, (gwar) cadw, achub, noddi; arbed; rhyddhau; pryniadwr, noddwr, achubwr. Y mae y geiriau gwared, a gwaredwr, yn arwyddo bod rhyw un, neu ychwaneg, mewn cyfyngder, caledi, neu gaethiwed, ac yn analluog i ryddhau eu hunain o hono. Y cyfryw waredwr oedd Moses i Israel, yr hwn a anfonodd Duw yn llywydd ac yn waredwr iddynt, pan yr oeddnynt hwy yn y caethiwed yn yr Aipht. Act. 7. 35. Yn yr amrywol oes-odd, cyfododd Duw waredwr i'w bobl pan yr ydoedd cyfyngder arnynt; megys Josuah, Gideon, Jephthah, Samson, &c. Yr oedd yr holl waredwyr hyn yn ysgod o'r Gwaredwr mawr, Iesu Grist, i'r hwn y perthyn yr enw **GWAREDWR**, mewn ffordd o enwogwydd neillduol, rhagor pawb eraill. Nid oes un Gwaredydd cyflawn a thragywyddol ond efe, Y mae efe yn gwbl addas o ran ei Berson, fel Duw-ddyn, ac o ran ei oes-riad yn ei swyddau, i fod yn Waredwr cyflawn a digonol. Gwaredydd yw ei enw, ac mae yn sicr o ateb i'w enw. Esa. 63. 16. Jer. 50. 34. Gan fod yr enw Gwaredwr yn cael ei briodoli iddo, heb ei gyfyngu at un peth yn fwy na'i gilydd, y mae gan hyny, yn Waredydd cyffredinol i'w bobl oddiwrth bob drwg, ac o ddwyfaw eu holl elynion; sef oddiwrth bechod—y digofaint sydd ar ddyfod—o feddiant y tywyllwch—oddiwrth gorph y farwolaeth—oddiwrth ofn angu, trallodion, gorthrym-wyr, &c. Mat. 1. 21. a 6. 13. Col. 1. 13. Rhuf. 7. 24. a 11. 26. Ps. 31. 15. a 34. 4, 17, 19. a 39. 8. a 119. 134. a 142. 6. Diar. 23. 11. 1 The. 1. 10. Heb. 2. 15. Enw a roddir ar ei bobl ydyw 'gwared-igion yr Arglwydd'; sef y rhai a ddewisodd ac a waredodd efe o'u trueni mawr, o'i rad gariad a'i drugaredd atynt. Ps. 107. 2. Esa. 35. 9, 10. a 51. 10, 11. a 62. 12. a 63. 4. Gwaredodd hwynt trwy eu prynu â'i waed; trwy weithredu yn effeithiol arnynt i ddattod gweithredoedd y diafol, a darostwng eu hanwreiddau ynddynt; a thrwy ddarostwng a thori dannedd yr annuwiliolion, a safhru Satan dan eu traed. Rhuf. 16. 20. 1 Ican. 3. 8. Gal. 3. 13. Edr. IZSU, DIGOFAINT, PECHOD, PRYNU, &c.

GWARTH—RUDD—US, (gwar) cywilydd, gwaradwydd, dirmyg, anfad-sir, lliwiant.—Y mae noethberd pechadur, heb gyflawnder Crist arno, a sancteiddrwydd Crist ynddo, yn warthus ac yn ffaidd. Dat. 3. 18. Y mae gwyniau llygredig yn warthus iawn; y mae Duw, o farn, yn rhoddi rhai i fynu iddynt, i gyflawni pob aflendid. Rhuf. 7. 26. Edr. GWARADWYDD, DIRMYG.

GWARTHAF, (gwarth) copa, uchedd, uchder.—Dod ar warthaf, yw bod yn agos.—'Yna y mae dinystyr disymwrth yn dyfod ar eu gwarthaf.' 1 Thea. 5. 8.—'Yno y daw arnynt ddestrywiad disymwrth.' W. S. a Dr. M. Ar eu gwarthaf, neu *arnynt*; *αυροις ἐπιταραται, y bydd arnynt*, yr ar ser presennol. Tra *byddont* hwy yn dywedyd tanguefedd a diogelwch, y *bydd* arnynt ddinystyr disymwrth.

GWARTHEG, (gwarth) buwchod. Yr oedd gwlad Basan yn hynod am wartheg a defaid, am ei bod yn wlad fras, borfaog.—Y mae gwragedd Israel, neu flaenoriaid y wlad, yn cael eu cyffelybu iddynt, o herwydd eu nwyfau pechadurus, eu hafreolaeth, eu hanlladrwydd, a'u gorthrymder. Amos 4. 1. Deut. 32. 14. Edr. Ych.

GWARTHLE—OEDD, (gwarth-lle) gwarthfa, dirgelwch.—'A'r Arglwydd a ddynoetha eu gwarthle hwynt.' Esa. 3. 17.—*A ddynoetha eu noethni*. Arfer anfoegar a chreulawn buddugoliaethwyr gynt, oedd dynoethi a dihatru eu caethlon yn noethlymun, a gwneyd iddynt deithio yn y cyflwr gresynus a gwaradwyddus hwnw, yn ngerwindeb y tywydd; yn enwedig i boethder anoddefol yr haul yn y gwledydd hyny. I'r merched yr oedd hyny yn radd uchaf o greulondeb, anfrî, ac anmharch; yn enwedig i'r cyfryw a ddarlunir gan y prophwyd, y rhai oeddynt wedi ymroddi i bob moethau, a phob addurniadau afreiddiol i'w cyrph; ÷c, hyd yn nod wynebau pa rai bradd a weisid gan ddynion. Cyfrifir hyn bob amser fel y peth caletaf a chreulonafr perthynol i gaethion. Nah. 3. 5, 6. Esgob Lowth ar Esa. 3. 17.

GWASANAETH—U—FERCH—WR, (gwa-as) gweinigod; dyn leuane; dynes leuane; gwneini: gwasanaeth yw gwallth gweinigod. Yr oedd acryw fath o weision yn mhilith yr Iuddewon:—1. Yr oedd rhai yn gaeth-weision dros eu holl fywyd, ac yr oeddynt i'w prynu a'u gwerthu, wrth ewyllys eu meistriaid. Y cyfryw oeddynt estroniaid o fysg y cenedloedd, neu gaethion a gymerent mewn rhyfel. Lef. 25. 44, 45.

—2. Caethwas o'r Hebreaid; nid oedd hwn yn rhwym ond dros chwe blynedd; 'a'r seithfed y caiff yn rhad fyned ymaith yn rhydd.' Os perchen gwraig fyddai efe, yr oedd y wraig i fyned allan gyd âg ef. Os ei feistr a roddai wraig iddo, ac iddi blanta iddo feibion neu ferched, y wraig a'i phlant a fyddent eiddo eu meistir, ac yntau a âi allan yn rhydd ei hun. Os byddai y gwas yn hoff ganddo ei feistr, ac a ommeddai fyned yn rhydd, ond a ddewisai aros gyd â'i feistr, yna yr oedd ei feistr i'w ddwyn ef at y barnwr, ac yr oedd i dyllu ei glust ef a mynawyd wrth y ddôr, ac yr oedd i drigo gyd âg ef byth.—Os byddai i'r meistir daro ei wasanaethwr a gwialen, ac iddo farw dan ei law, gan ddial dialer arno; sef, tebygol, yr oedd y barnwr i'w fwrw i gael ei farwolaethu, neu i gael ei gospi, fel y byddai natur ei fai yn ymddangos. Rhuf. 13. 4. Os byddai iddo daro llygad neu ddant ei wasanaethwr, yr oedd i fyned yn rhydd am ei lygad neu ei ddant. Os byddai i'ych gornio gwasanaethwr, yr oedd perchen yr ych i roddi i berchen y gweinigod ddeg siel ar hugain o arian, ac yr oedd yr ych i gael ei labyddio. Exod. xxi. Deut. xv.—3. Gweision cyflog, y rhai a gyflogid, tebygol, am dair blynedd; felly yr oedd gwas am chwe blynedd yn werth dau gyflog gweinigod. Job 7. 1. Esa. 16. 14. Deut. 15. 18.—4. Gweision a ymroddent yn ewyllysgar i wasanaethu arall; fel yr oedd Josuah yn was i Moses, Euseus i Elias, &c.—5. Deiliaid, yn enwedig swyddogion y llu, ydynt weision i freninoedd; a phawb a dalai deyrnged iddynt. 1 Sam. 8. 11—18.

Gweision Duw ydynt, 1. Iesu Grist, yr hwn mewn ufudd-dod i'w ewyllys, a gymerodd ein natur arno, a gyflawnodd y gyfraith yn lle ei bobl. ac sydd yn

gweinyddu holl fendithion y cyfammod gras i'w bobl. Esa. 42. 1. a 49. 3. a 52. 13.—2. Ei holl saint ydynt wedi eu rhyddhau oddiwrth bechod, a'u gwneyd yn weision i Dduw. Caeth-weision oeddynt i bechod; ond trwy yr efengyl y maent gwedi eu rhyddhau oddi wrtho, a'u gwneuthur yn weision cyflawnder. Rhuf. 6. 16—20. Ps. 51. 16. a 53. 27. a 116. 16. Job 42. 7.—3. Y rhai a alwo yr Arglwydd at ryw orchwyl neillduol yn yr egiwys, neu yn y wladwriaeth; felly yr oedd Moses, Paul, Zorobabel, &c., yn weision yn y gwasanaeth yn ei dŷ y galwodd efe hwynt iddo. Deut. 34. 5. Heb. 3. 5. Mal. 4. 4. Rhuf. 1. 1. Hag. 2. 23.—4. Offerynau yn llaw yr Arglwydd, er trugaredd neu farn; felly yr oedd Nebuchodonosor a Cyrus yn weision iddo. Jer. 25. 9. Esa. 45. 1.

'Er gwerth y'ch prynwyd; na fyddwch weision dynion.' 1 Cor. 7. 23. Sef peidio bod yn weision dynion yn yr hyn sydd bechadurus i uffuddhau iddynt hwy, yn groes i orchymynion Duw; ac na byddai iddynt alw neb yn athrawon ac yn dadau mewn pethau crefyddol, ond Crist ei hun; ac nad ymostyngent i orchymynion a thraddodiadau, nac awdurdod neb rhyw ddynion mewn perthynas i addoliad Duw, yn groes i awdurdod a gorchymyn Duw ei hun. Lef. 25. 42. Dan. 3. 18. 2 Cor. 11. 20. Gal. 2. 4. Eph. 6. 6. Col. 2. 16, 19. 1 Tim. 6. 2.—'Gwas gweision,' yw un wedi ei ddarostwng i'r caethiwd a'r iselder mwyaf. Gen. 9. 25.

Y mae y gair *gwas*, weithiau, yn cael ei arferyd am rai yn yr egiwys nad ydynt blant i Dduw, ac yn blant yr addewid; ond sydd yn y tŷ yn eu cyflwr caeth wrth natur, dan fellidith y ddeddf, a than lywodraeth pechod; heb eu rhyddhau gan y Mab, trwy ddeddf ysbryd y bywyd, oddiwrth ddeddf pechod a marwolaeth. Gan nad ydynt blant, nid ydynt yn etifeddon; am hyny ni arosant yn y tŷ byth, i gyfranogi o etifeddiaeth y plant. Er eu bod yn y tŷ, etto gwneuthur pechod y maent, ac y maent yn weision iddo mewn gwirionedd. Ioan 8. 34, 35, 36. Gal. 4. 28, &c.

Gwasanaeth, yn aml, a arwydda addoliad a roddir i Dduw, neu yr addoliad a roddir i gau-dduwiaw. Jos. 22. 27. Ezra 6. 18. Rhuf. 9. 4. a 12. 1. Ps. 2. 11. a 72. 11. 2 Bren. 10. 18. Edr. ADDOLIAD.—'Agwedd gwas.' Edr. AGWEDD.

GWASARN—U, (gwa-sarn) yr hyn a daenir ar y ddaear, neu y sethriwr arno; laesodr; sathru, taenu ar y ddaear.—Gwasarn odynt, sef y gwelit a roddir ar yr odynt dan yr yd.—'A chwi a wasernwch yr annuwiolion:?' Dr. M. sef a fethrwh yr annuwiolion. Mal. 4. 3.—'Oni ddeffry y rhai a'th gystuddiant, a thi a fyddi yn wasarn iddynt?' Hab. 2. 7.—'Ac oni fyddi yn ysglyfaeth iddynt?' Newcome.—Prophwydoliaeth yw y geiriau hyn am y modd y byddai gweddill y cenedloedd a yspelliwyd ac a orthrymwyd gan y Babiloniaid, i ymgfyodi ac ymuno gyd â'r Mediaid a'r Persiaid, eu brathu, eu cystuddio, a'u hyspello hwynt o'u holl gyfoeth a feddiannasant trwy drais a gorthrymder.

GWASG—FA—U, (gwa-ns) *Saes. SQUEEZE*; *WAIST*, sef gwasg y gwregys: pwyso i lawr, sengl, mathru, cyngwasgu, gwasgu yn nghyd; gofid, briw.—'Goeddaist wasgfa ar ein lwynau:?' Ps. 66. 11. *טוקק רומימ*, neu *gaducyn* am ein lwynau; yr ydym ni yn meddiant ein gelynyon yn cael ein gorthrymu yn drwm. Y mae y gair yn arwyddo un peth a fyddo yn orthrwm i gorph neu feddwl, ac yn anhawdd cael gwared o hono. Diar. 1. 27.—Tyrfa o bobl yn tyru ac yn ymwasgu yn nghyd. Marc 3. 9. a 6. 24, 31. Luc 8. 42, 45.

GWASGAR—EDIG—FA—U, (gwa-ygar) taeniad, chwâlfa; ysgaru, ciwalu; peth wedi ei ciwalu.—

'Rhyw un a wasgar ei dda, ac fe a chwaneir iddo.' Diar. 11. 24.—'A gyfoethogir yn fwy.' Dr. M. Er ei holl haelloni a'i elusengarwch, y mae, trwy fenth Duw arno, yn cynnyddu mewn cyfoeth.

Mae etholeidigion Duw yn bresennol, lawer o honynt, ar wasgar ar hyd y byd, fel y byddont o fendith i eraill yn mhilth pa rai y maent yn byw; ond ceagllir hwynt at eu gilydd i gyd yn yr amser priodol, fel gwenith i'r ysgubor, ac fel defaid i'r gorllan. Y maent yn cael eu gwasgaru oddiwrth ei gilydd weithiau gan erlidig-aethau; ond mae llaw Duw yn hyny er daioni. 1 Petr 1. 1. Act. 8. 1.

Y rhai ar wasgar yn mhilth y Groegiaid, neu y Cenedloedd, yw yr Iuddewon yn byw yn yr Alph. Assyria, ac yn Asia Leiaf, neu ryw wedydd heblaw Judea. Seph. 3. 10. Ioan 7. 35.

GWASGOD—I, (gwa-ygawd) cysgod, gwasgoda, achwre, diddos; cysgodi, gorchuddio.—'Nerth y Gorchwre ath wascota.' Luc 1. 35. W. 8.

GWASTAD—OL, (gwa-ystad) yn ddyfal, yn barhaus, sefydlog, yn ddbaid, dianwadal, diorlog, diyagog.—'Ceistweh ei wyneb ef yn wastadol,' sef yn ddyfal, yn ddiwyd, yn ddbaid, ac yn mhob ffordd y mae i'w gael. 1 Cron. 16. 11.—'Yr wyf yn wastad gyda thi.' Ps. 73. 23. Yr oedd mewn heddwch parhaus â Duw; yr oedd gofal Duw am dano, a'i ymgelodd yn cael ei weini iddo yn ddbaid; yr oedd ei ymorphismysiad yntau arno, a'i ymlyniad wrtho yn ddianwadal. Ps. 71. 14. a 119. 44. Yr un yw Duw bob amser, am hyny mae yn haeddu gwasanaeth, addoliad, a moliant gwastadol. Ps. 71. 6. Dan. 6. 16. Heb. 13. 15.

GWASTADED, (gwastad) gwastadrwydd, llyfn-dra; gwastad-tir, brodir, ceimle, gwastad-faes.—Dyffryn-dir a gwastadedd ydynt yr un fath dir, ac yn gyferbyniol i fynydd-dir. Y mae yr anwastad yn cael ei wneuthur yn wastadedd, pan fyddo pob pant yn cael ei gyfodi, a phob mynydd a bryn yn cael eu gostwng. Mewn ystyr ysbyrdol y mae y geiriau yn ddi-ammueu i'w deall; ac y mae hyny yn cael ei gyflawni pan fyddo cyfyllornadau mewn athrawiaethau yn cael eu diwygio; ysbyrd uniawn yn cael ei adnewyddu oddi fewn i ddyonion; a'u bywydau yn cael eu gwastadhu yn gyfatebol i reolau sanctaidd y gair. Rhaid i baw a achubir, gael eu dwyn i gydnabod eu hunain yn bechaduriaid, ac nad ydynt ddim gwaeth na phechaduriaid, ac i ymstwg i gyflawnder Crist yn yr efengyl. 'Duw a gaodd bawb mewn anuffudd-dod, fel y trugarhái wrth bawb.' Rhuf. 10. 3. a 11. 32. Nid oes un bryn na mynydd, sef pob peth uchel, nad rhaid iddynt gael eu darostwng; ac nid oes un pant, sef neb mor isel mewn pechadurawrwydd a thrueni, na ddichon yr efengyl eu cyfodi.

'Wele fi yn dy erbyn, yr hon wyt yn preswyllo y dyffryn, a chraig y gwastadedd, medd yr Arglywydd.' Jer. 21. 13.—'Yr hon wyt yn preswyllo y dyffryn, y graig, a'r maes.' Dr. M.—'Yr hon wyt yn preswyllo gwastadedd cau craig.' Dr. B. Nid Jerusalem, ond yr amddiffynfa Sion, yr hon a enillodd Dafydd, ac a'i galwodd hi dinas Dafydd. Yr oedd y ddinas hon ar wastadedd craig mynydd Sion, yn cael edrych arni o ran ei sefyllfa naturiol, a'r adeiladau oddi amgylch iddi, yn llwyr gadarn, ac yn anoresgynadwy. Y mae cyfieithiad y Dr. B. yn ymddangos yn addas ac yn gywir. Yr oedd tŷ Dafydd yn ymddried yn nghadernid eu hamddiffynfa; ond y mae Duw yn dywedyd ei fod yn eu herbyn, ac yn bwgwth ymwelid â hwynt yn ol firwyth eu gweithredoedd; a chynneu tân yn ei choedwig, yr hon a ysa bob dim oddi amgylch. Mae yr Arglywydd yn abl symud rhwystrau oddiar ffordd ei achos i lwyddo, sydd yn ymddangos fel mynydd mawr, a'u darostwng mor llwyr nes y byddont yn wastadedd

fel pe na buasant erioed mewn bod. Zech. 4. 7. Eir. SINAR, IORDDONEN, MAMRE, &c.

GWASTRAFF—U—ANT, (gwa-ystraff) difodi, treulio, afradoni.—'Gwastraffant aur o'r pwrs.' Eia. 40. 6. Mae yn y geiriau ddarluniad bywiog o ebu-addoliaeth y cyfoethogion yn gwneuthur delwau bardd a chostus, a efeddi hyny yn gostwng ac yn ymgysac i waith dwylaw dyn. O! ddallineb ac ynfydrwydd plant dyinion!

GWASTRAW—ODION, (gwas-trawd) march-was, marchydd.—Gwastrodion afwyn; sef, march-weision yr awenau.—'Efe a ddywedodd wrth ei wastrawd, tro dy law a dwg fi allan o'r gâd.' 2 Chr. 18. 33. Dr. M.

GWATWAR—US—WR, (gwad-gar) gwawd, hâd, arabedd; gwawdio, cellwair, cyd-gam, dirmygu.—'A'r Pharisaid hefyd, y rhai oedd arianger, a gyrasant y pethau hyn oll, ac a'i gwaswarasant ef.' Luc 16. 4. *ἐξουερησιζον αυρος, a'i dirmygasant, ac a'i gwaswarasant yn ddirffawr.* Yr oedd ei athrawiaeth sanctaidd ef yn gwbl groes i'w chwantau bydol, llygredig hwynt; ac oblegid ei athrawiaeth y dirmygasant ac y gwawdiasant ef yn dra dirffawr. Y mae y darluniad yn naturiol ac yn fywiol, yn gosod allan fwr gariad dyn at ei bechod, a bod llygriad y cawd yn elyniaeth yn erbyn Duw a'i wirioneddau. Mat. 9. 24. a 20. 19. Mare 5. 40. Luc 16. 14. a 23. 35. Pa. 22. 7. a 80. 6. Edr. DIRMYG, GWARADWYDD.

Pan y mae gwaswar, yn yr ysgrythrau, yn cael ei briodoli i'r Arglywydd, y mae yn dangos mor ynfyd yw ymddygiad dyinion tu ag ato, yn hytrach nag agred ei feddwl ef tu ag atynt hwy; y maent yn wriddrychau o ddirmyg a gwawd. Pan fyddo y fath bryfed a dyinion yn ymosod ac yn ymgynghori yn erbyn y Duw *Hollallusog*, y mae eu hymddygiad yn hyn yn ffol, ac yn ddirmygus iawn, pan nad oes dim anhawsdra i'r Arglywydd ddadwneyd eu holl gyngorion. Ond y mae efe yn gweithredu yn mhob peth, a thu ag at bawb, yn addas iddo ei hun, i'w sawredd, ei gyflawnder, a'i ddaioni.* Y mae yn gwneyd hys weithiau yn ei bobl; y maent yn dirmygu, yn sanctaidd ac yn dduwiol, ynfydrwydd eu gelynyon, a'u bygythladau yn eu herbyn. Pa. 2. 4. a 37. 13. 2 Bro. 19. 21. Diar. 1. 26.

Y mae chwerrthin, gwaswar, diglo, yn cael eu priodoli iddo yn ol dull dyinion; nid am fod y cyfyrw ydau yn perthyn i'r *BOD DWYFOL*, ond y mae yn gwneuthur y cyfyrw bethau ag a wna dyinion yn y cyfyrw nyddau. 'Efe a'u gwaswar hwynt,' hyny yr, gâd hwynt yn ddigymhorth, dirmyga, a ffieldia eu gwaith. Yr oedd gwaith y penathiaid yn Jerusalem yn ymosod ac yn ymgynghori yn erbyn yr Arglywydd Iesu, ac yntau yn ddyrchafedig ar ei orsedd yn y nefoedd, yn ynfydrwydd ac yn ddirmygedig iawn.

Gwaswarwr sydd bechadur yn y gradd eithaf o galon galedrwydd, ac yn annbebyg o gael ei foddgyiniath. Nid yn unig y mae hwn yn esgeuloso yr *lechydriaeth*, ond yn ei dirmygu ac yn ei gwawdio; ac os bydd yn gwneuthur hyny yn wybodus, ac o gasineb, mae yn agos i gyfliniau y pechod yn erbyn yr Ysbyrd Gŵan. Ps. 1. 1. Diar. 9. 8. a 13. 1. Act. 2. 13. Heb. 6. 6. Judas 18.

GWATWAR-GERDD, (gwatwar-cerdd) gwawdiaith; testun cellweir-air.—'Gwatwar-gerdd yw y cyflawn perffraith.' Job 12. 4. 'Y cyflawn perffraith,' sef yr hwn sydd wir gyflawn; yn enwog am gyflawnder. Y mae y gair *perffraith*, yn y rhif lloesog, ac a arwydda pob math o berfffeithrwydd; perffraith

* Christus ipsa quidem non ridet, sed ipse gloria sua & frustratione hostium eis pudorem inicit. Confer Job 4. 22. a 41. 20. Coccejus.

yn mhob ffordd, ac yn y cwbl; yn gyflawn, neu yn *ddwbl* berffaith. Etto mae hwnw yn *prw* yn *wawd*, yn *chwethiniad*, ac yn *watuar-gerdd*. Po mwyaf o Dduw fyddo mewn dynion, neu ryw bethau, mwyaf i gyd ydynt yn ddirmygedig ac yn ymfdrwydd yn ngolwg dynion cnawod. I'r Groegiaid, ymfydrwydd oedd yr athrawiaeth am y groes; ac ymfydion oedd y Cristionogion. * 1 Cor. 1. 18, &c. Act. xvii. Galar. 3. 14. Jer. 20. 7, 8. Diar. 14. 2.

GWAU, (gwa) gwëu, eillio, plethu.—'Mae yn anhawdd dywedyd i bwy i briodoli dychymygiad y geifyddyd ragorol hon,' medd Mr. Chambers, 'os na phriodolwn i'r pryf copyn.'—'A'i bais ef oedd ddiwiniad, gwedi ei gwau o'r cwr uchaf trwyddi oll.' Ioan 19. 23. Yr oedd cywreirwydd a gwerth yn y wisg hon o eiddo ein Hiachawdr, y mae yn amlwg wrth waith y milwyr yn bwrw coelbren am dan i yn lle ei thori, a'r sylw mae y milwyr yn ei wneuthur o'i gwneuthuriad. Gwagedd ydyw dychymygu pwy a'i gwnaeth; gan fod y gair yn ddytaw, dychymygiad disail ydyw yr hyn oll a ddywedir am hyny. Mair ei fam, medd dychymygiad rhai; y gwagedd oedd yn gweini iddo, medd eraill; ond tewi sydd oreu pan y bydd y gair yn ddytaw.

Lle taw Daw, nid doeth yngan. *St. Ffagan*.

Er mai ei bais oedd, y wisg nesaf at ei gorph, dyosgydd hon oddi am dano, fel y dyoddefai yn noeth, ac yn y dull mwyaf gwaradwyddus. Yr oedd hyn wedi ei rag-drefnu iddo, ac wedi ei rag-fynegi am dano. Ps. 22. 18. Edr. Coern, Copyn.

GWAUDD—AU, (gwa-udd) merch yn nghyfraith; gwraig mab.—Y mae halogi gwaudd trwy orwedd gyda hi, yn bechod ysgeler. Lef. 18. 15. a 20. 12. Ezec. 22. 11.

Ni ddaw cof i'r chwegr ei bod yn *rwadd*. *Diar*.

GWAUD—IO, (gwa-awd) arwyrain, cerddfoliant, mawl, bardd-wawd; cyd-gam; dirmygu.—'Wedi eich gwneuthur weithiau yn wawd, trwy waradwyddiau a chystuddiau.' Heb. 10. 33.—'Tra ddygid chwi allan weithiau trwy waradwyddau a gorthymdereu, y fod yn ddrychioleth.' W. S. 'Tra dygdyd chwi allan weithiau trwy wradwydd a chystudd, i fod yn watwargerdd.' Dr. M. *Σταρτοῦρονος, y gunawd chwi yn wawd-ddrych, ονειδισμοῦ δὲ καὶ ὀλιψεί, trwy waradwyddiau a chystuddiau; y sef yn syllddrychau cyhoeddus i'w dirmygu, eu cystuddio, a'u gorthymru, fel y gwnaent i ddrwg-weithredwyr ar y chwareuyddfa (theatre).* Y geiriau a arwyddant gwaradwyddo a chystuddio yn y modd mwyaf cyhoeddus, ar yr olygfa, i bawb eu gweled, ac i ymuno i'w gwaradwyddo a'u cystuddio. Hyn oll a ddyoddefasant yn llawen, gan fod eu hachos yn dda, eu Harglwydd yn fyddiawn, a'u gwobr yn ddiogel. Ps. 44. 13. a 69. 12.

GWAUL, (gwa-wl) goleuni, llewyrch, pelydredd, dysgleirdeb.

Wela llawn olwg Daw a'i *wawl*,
Maent ar y sawl a'i hofno.

E. Prys, (Ps. 33. 18.)

GWAWR—IO, (gwa-awr) llug y dydd, clais dydd, dychlais dydd; eiliw, gne, gorne.—'Ar godiad y wawr,' sef y goleuni boreuol. Gen. 19. 15.—'O gyfodiad y wawr hyd gyfodiad y sêr,' sef yr holl ddiwrnod. Neh. 4. 21.—'Mab y wawr-ddydd,' sef y blaned Venus, y seren foreu. Esa. 14. 12. Yr un ydyw Lucifer, mab y mawr-ddydd, a'r geiriau cyffelybiaethol, 'seren foreu eglur,' yn Dat. 22. 16. Brenin Babilon a feddyllir wrth y geiriau 'seren foreu,'

neu, 'mab y wawr-ddydd.' Fel y mae y seren neu y blaned foreu yn rhagori ar y sêr eraill yn eu dysgleirdeb a'u heglurdeb, felly yr oedd brenin Babilon yn mhlith tywysogion eraill y byd; ond, er ei wchder, syrthiodd; i.e. syrthiodd i beldio codi byth mwy; felly y gwna hefyd holl elynion Daw a'i eglwys. Tebygol mai y gweddill diangol o'r Iuddewon sydd yn gofyn y gofyniad gyda synodod a gorfoledd.

GWAYWFFON, GWAEWFFON, (gwaew-ffon) lloet, ystang, saffwy, cadwawg, picell. Erfyn milwr-aidd yn y llaw i niweidio y gelyn âg ef. Yr oedd hwn yn arf cyffredin yn y cynfyd, am hyny y gelwir milwyr yn *ffyn-wewyr*. Act. 23. 23. Weithiau arwydda pob math o arfau ymosodol. Nah. 3. 3.

'Cerydda dyfa y gwaewffyn.' Ps. 68. 30.—'Cerydda anifel y cyrs.' Esgob Horne, Parkhurst. Wrth anifel y cyrs y meddyllir y behemoth neu y crocodile, yr hwn sydd yn gorwedd yn nghyrs yr afon Nilus, yn yr Alph. Yn gyffelybiaethol yma, arwydda unrhyw ddynion, neu lywodraeth fwystflaidd, greu-lawna a galluog, yn gormesu ac yn gorthymru eglwys Crist, hwyrach Rhufain Baganaidd, neu Babaid, yr hon a elwir Sodom a'r Alph. Y mae yr Arglwydd yn abl ceryddu, sef darostwng a dystrywio y cyfryw, ac achub ei bobl o'u dwylaw. Gwel Cocecius. Y mae yr Esgob Horne yn cyfieithu yr holl adnod fel y canlyn: 'Cerydda anifel y cyrs, cynnulleidfa y galluog yn mhlith lloet y cenedloedd, yn ymddyrehafu a darnau arian.' Yn aml y mae gelyniion creulawn a galluog yr eglwys yn cael eu cyffelybu, yn yr ysgrythyrau, i'r cyfryw fwystflod, neu anifelliaid *cyffon*, creulawn, ac afreolus.

Wrth 'waeffon yr Arglwydd,' y meddyllir unrhyw foddion, neu offerynuau barnedigathol yn ei law ef. Hab. 3. 11.

GW DEN—YN—J, (gwd) rhefawg, bodryw, rhaff dorchedig. Gwdyn càr.—'Pe rhwymment fi a saith o wdyn irion.' Barn. 16. 7. Mae math o helyg, brigau pa rai ydynt gryffon iawn. Gwyddai Samson nad oedd hyn yn wir; wedi ei faglu gan ei bechod, mae y nail bechod yn arwain i'r llall.

GWDDF, GYDDFAU, (gw) gwddw, gwddwg, mwnwgl; gwar, gwegil. Y rhan hyny o gorph dyn ac anifel, rhwng y pen a'r ysgwyddau, ag sydd yn uno y pen a'r corph a'u gyllydd. Mewn dyn mae y gwddf yn fyr, yn cyfateb i agwedd syth ei gorph; ond mewn anifelliaid y mae y gwddf yn hir, yn cyfateb i hyd y coesau, fel y gallent yn hawdd gael eu hymborth. Yr elephant yw yr unig anifel nad yw felly ganddo; ond mae gan hwnw ddarpariaeth yn ei dduryn (*trunk*) yn gwneuthur gwddf hir yn afreidiol iddo.* Y mae hefyd gan yr anifelliaid ewyn cryf, yn cyrhaedd o'r pen hyd hanner y cefn, i gynnal y pen, yr hwn sydd drwm, yn hir i bori heb flinder nac aneamwythder i gyhyrau y gwddf. Y mae gan yr holl greaduriaid yddau, sydd yn meddiannu ysgyfaint a llais, ond llyffaint, ac un math o bysgod. Y mae gyddfaur yr adar yn hwy na gyddfaur creaduriaid eraill; a'r rhai sydd â choesau hirion ganddynt yn hwy na'r lleill—a hyny o angenrheidrwydd, er cyfleusdra i borthi eu hunain. Yn mhob peth, perthynol i bob creadur, y mae gofal a doethineb y Creawdwr i'w weled yn fawr.

'Dy wddf sydd fel tŵr Dafydd,' neu tŵr o ifori, 'yr hwn a adelladwyd yn dŷ arfau; tarianau fili sydd yn crogi ynddo, i gyd yn estylech y cedyrn.' Can. 4. 4. a 7. 4. Nah. 3. 19, 25. 2 Sam. 5. 7, 9. Wrth wddf

* Allorum ea est humilitas ut Cibum terrestrem rostris facile contingant. Quae autem altiora sunt, ut anseres, ut Cygni, ut graes, ut Camelli, adjuvantur proceritate collorum. Manus etiam data Elephantis, qui propter magnitudinem corporis difficiles aditus habebant ad pastam. *Cic. de Nat. D. 12. C. 47.*

* Christiani ab Ethnicis derisi sunt, qui videbantur genus hominum superstitionis nova & malitiosa. Suet. in Vita Nerom.

yr eglwys, y meddylir ei fydd, sydd yn uno pechadur â Christ, yn derbyn cynnaliaeth oddi wrtho, ac yn anadlu gweddiau dyfal ato. Y darluniad cyffelybiaethol yma, a arwydda ei gwroldeb fyddlog, ei gobath sicr, a'i hymddygiad rhydd, hardd, calonog, heb blygu ei gwddf i elynion yn ei chaethiwo, na gwasanaethu diafol na phechod mwyach, neu wasanaethu dynion. Rhuf. 6. 7, 18. 1 Cor. 7. 29. Y mae yr agwedd a ddarlunir yma yn gwl wrthwyneb i'w chyflwr yn nghaethiwd Babilon, pan rwyngwyd iau ei chamweddau, ac y plethwyd hwynt am ei gwddf, pan oedd ei gwar dan erlid. Galar. 1. 14. a 5. 5. Y mae gan fydd darianau ffl, i gyd yn estylech y cedyrn a orfuant gynt; sef holl arfogaeth Duw, i ymwisgo â hwynt, ac i ymnerthu ynddynt.

'Hardd yw dy wddf—gan gadwyni.' Can. 1. 10. Byddai pendefigesau gynt, ac y maent etto, yn arferol o wisgo mwnwgl-dlysau; * yn ganlynol, nid yw eglwys Crist heb ei gwddf-addurnau, a'r rhai hyn yn rhagori yn anghymharol ar ddim godidog a gwerthfawr a fedd y ddacar, sef doniau a rhadau yr Ysbryd Glân.

Iau un am wddf, a arwydda darostyngiad iddo; a thoriad neu ddattod yr iau oddi am wddf, yw cael goruchafiaeth. Gen. 27. 40. Esa. 52. 2.

Yr Assyriaid 'yn myned hyd y gwddf,' a arwydda eu goresgyniad o holl wlad Judea, hyd at Jerusalem. Esa. 8. 8.—Rhoddydd yr Ammoniaid ar yddfau y lladdedigion, pan laddwyd hwynt gan y Caldeiaid, yr un fath a'r Iuddewon. Eze. 21. 29.—'Dodi eu gyddfau i lawr,' yw parodwydd i ddyoddef caethiwd neu farwolaeth.

'Toraist y pen allan o dŷ yr anwir, gan ddynoethi y sylfaen hyd y gwddf.' Hab. 3. 13.—'Toraist y pen oddiwrth dŷ yr anwir hyd y gwddf; gan ddynoethi y sylfaen.' Dr. M.—'Dynoethaist y sylfaen hyd y graig.' Esogb Newcome, yn darllen i'w llaw yw Capellus, Houbigant, Green. Y mae y geiriau yn gosod allan hollol ddiystiriad o elynion ei eglwys, fel adeiladaeth yn cael ei dynoethi hyd y graig y mae yn sefyll arni.

GWE—OEDD, (gw) peth gwedi eu wëu, darn o frethyn; gwe-copyn, sef rhywyd y pryf copyn, adargopwe. Cyffelybir i wëoedd y pryf copyn holl ddychymygion dynion i achub eu hunain, trwy eu gweithredoedd eu hunain. Fel y pryf copyn, y maent yn nyddu y cwbl allan o'u perffed eu hunain; ond eu gwëoedd hwynt ni byddant yn wisgoedd; ac nid ymddilladant a'u gweithredoedd; er eu gweithredoedd goreu hwy, yn noethion y ceir pawb a fyddo heb gyf-iawnder Duw, yr hwn sydd trwy fydd Crist. Esa. 59. 5, 6. a 28. 18, 20. a 30. 13, 14. Job 8. 14, 18. Phil. 3. 8, 9. Rhuf. 3. 20, 22. a 4. 6. Dat. 3. 17, 18.

GWEDD—AI—U—US—AIDD—EIDD—DRA, (gwe-edd) llun, dull, delw, ffurf, agwedd, gosgedd, sut, ffunud; gweddaidd, gweddus, cymhwys, addas, hardd, prydfarth. Gwedeidd-dra, prydfarthwch, addasrwydd, harddwch.—Hefyd iau; ymostwng dan wedd Crist, sef dan iau Crist; oddi yma y mae y gair *dy-weddi*, sef un dan iau ei gwr priod.

'Nid mewn dammegion; ond caiff edrych ar wedd yr Arglwydd.' Num. 12. 8. רָאָה אֶת־פָּנֵי הַיְהוָה *Gwedd* יְהוָה. Mae yr un gair yn cael ei gyfeithu *llun*, Exod. 20. 4. Deut. 4. 12, 15, 23, 25. a 5. 8.—*drych-iolaeth*, Job 4. 16.—*delw*, Ps. 17. 15. Dyma yr holl fanau yr arferir y gair. 'Gwedd yr Arglwydd' a welodd Moses, oedd נָבֵא אֱלֹהִים *Angel ei gynnrychioldeb*

yn yr hwn yr oedd ei enw, sef ei banfod, gwir luo ei berson, sef Mab Duw, yr hwn y cafodd olwg arno yn ymddangos mewn gogoniant gweledig.* Mae y LXX yn cyfeithu y geiriau, *ἦν ὁμοειδὸς κρυπτῶ, γογονίζων ἢ Ἀργλυῶν*. Hwn yw *tu ceffn yr Arglwydd*, yr hwn a gafodd Moses ei weled. 'Yr Arglwydd a lefarodd wrth Moses wyneb yn wyneb, fel y lefarai gwr wrth ei gyfaill.' Exod. 33. 11, 14, 23. Gwel Esa. 63. 9. Exod. 24. 10, 11. a 34. 5, 7. Ioan 14. 7, 10. a 15. 24. 2 Cor. 3. 18. a 4. 4, 6. Col. 1. 15. Gwel Parkhurst.

'Gwedd-newidiwyd ef ger eu bron.' Mat. 17. 2. Marc 9. 2. Luc 9. 29.—'Ac ymrythiodd geyr y bron wy.' W. S. a Dr. M. Am wedd-newidiad yr Arglwydd Iesu, sef ddywedir, 1. Iddo ddwyn tri o'i ddysgybllion i fynydd uchel, eu hunain o'r neika. Nid mynydd Tabor, fel mae traddodiad, a dim arall yn haeru, ond rhyw fynydd yn agos i Cesarea Philippi, lle bu yr ymddyddan o'r blaen rhyngddo ef a'i ddysgybllion. Mat. xvi. Yr oedd Cesarea gwedi ei hadeiladu wrth droed mynydd uchel yn agos i Siononau yr Iorddonen. Yr oedd holl byd Galilea iddo deithio o Cesarea i fynydd Tabor, a llawer o ffridd iddo drachefn fnyed yn ei ol i Capernaum, lle y ceir ef yn nesaf wedi ei wedd-newidiad. Gan hynny mwy addas meddwl mai mynydd oedd yn agos i Cesarea Philippi, gan nad oes un mynydd yn cael ei enwi. Gwel Lightfoot, Macknight, Fleming's *Christology*, vol i, p. 40. Y mae Matthew a Marc yn dywedyd, mai wedi chwe diwrnod ar ol yr ymddyddan y bu hyn; ond y mae Luc yn dywedyd mai yn nghyfeirwyth diwrnod wedi y geiriau hyn y gwedd-newidiwyd ef. Mae y tri efengylwr yn gyson a'u gilydd, ond bod Luc yn golygu y diwrnod y bu yr ymddyddan, a diwrnod y gwedd-newidiad, a Matthew a Marc yn golygu y chwe diwrnod rhyngddynt.—2. Mai fel yr oedd efe yn gweddio y gwedd-newidiwyd ef.—3. Gwedd-newidiwyd ef yn ngwydd tri o'i ddysgybllion, sef Petr, Iago, ac Ioan, fel y byddai tystion digon.—4. 'Ei wyneb a ddysgleiriodd fel yr haul.'—5. 'Ei ddillad oedd cyn wyneud a'r goleuni—yn ganiad iawn fel eira, y fath ni feir un panwr ar y ddacau eu canu.'—6. Dau wr a ymddangosodd mewn gogoniant, sef Moses ac Elias, rhoddw ac adferw y gyfraith; y ddau mwyaf hynod o ran eu swydd a'u gwaith dan yr hen oruchwyliaeth.—7. 'Hwy a ymddyddanant ag ef am ei ymadawid ef, yr hwn a gyflawnai efe yn Jerusalem.'—8. 'Petr a'r rhai oedd gyd ag ef (sef Iago ac Ioan) a drymbasant gan gyssgu.' Wrth hyn, tebygol, mai yn y nos y gwedd-newidiwyd ef.—9. 'Pan ddihuanasant, hwy a welasant ei ogoniant ef, a'r ddau wr y rhai oedd yn sefyll gyd ag ef.'—10. Petr a gynnrygodd wneuthur tair pabell; un i'r Iesu, 'un i Moses, ac un i Elias; heb wybod beth yr oedd yn ei ddywedyd.'—11. 'Cwmwl goleu (fel y Secina gynt) a'u cysgododd hwynt.'—12. Y dysgybllion 'a ofnasant wrth fnyed o honnynt i'r cwmwl.'—13. 'Daeth llef o'r cwmwl, yn dywedyd, Hwn yw fy anwyf Fab, yn yr hwn ym boddlonwyd; gwrandewch ef,' ac nid Moses ac Elias mwyach. Deut. 18. 18.—14. 'Pan glybu y dysgybllion hynny, hwy a syrthiasant ar eu hwynebau, ac a ofnasant yn ddirfawr.'—15. 'A'r Iesu a gyffyddodd â hwynt, ac a ddywedodd, Cyfodwch, ac nac ofnwch.'—16. Wedi edrych 'o amgylch, ni welasant neb mwy, ond yr Iesu yn unig gyda hwynt.' A'r Iesu, yn ei wedd arferol, a ymddyddanodd â

* Collo monile baccatum. Virgil, *Æneid* I., v. 650.—Ovid *M. l.* 10., fab. 3. Homer *Odys.* 18., v. 295.

† Nid 'caiff edrych ar wyneb yr Arglwydd,' fel yn argraffiadau 1732, 1790, a'r argraffiad pedwar plyg Caerfyrddin 1807—nid yw y gair Hebraeg byth yn arwyddo *wyneb*, ond *gwedd, dull, llun, &c.*

* Illic singulare aliquod Mosi præ cæteris tribus prophetis. Quam ergo cæteri quoque illustra Divinae Majestatis indicia conspiciant sint, Mosi autem Deus locutus sit ore ad eos familiarissime, atque is formam Dei conspexerit, quod non contigit aliis: cogitari potes, an non credible sit, Deum ei apparuisse ac specie humanâ, qua delinques, visus est Filius Dei, sic ut in eo splendet gloria veluti unigeniti a Patre. *Winnius de Orat. Exor. I., sect. 31.*

hwynt, fel yn gyffredin o'r blaen; ac a waharddodd iddynt ddywedyd i neb am y weledigaeth, hyd oni adgyfodol Mab y dyn o feirw.

Y mae yn sicr i'r weledigaeth hon gael effaith wastadol ar feddyliau y tri dysgybl; blynyddau lawer wedi hyn mae Petr yn crybwyll am dani gyda neillduolrwydd hynod. 2 Petr 1. 17. Nid ei natur a newidwyd, ond ei wedd i'r oedd cynneddfau ei natur ddydol yr un, ond cyfnewidiwyd y wedd oedd arni, yn ei iselder a'i dlodi, i wedd ddyrchafedig a gogoneddus. Sonia yr apostol am gorph gwael, *το σωμα της ταπεινωσεως, corph y darostyngiad*, yr hwn sydd genym ni, ac oedd ganddo yntau yma yn y byd; a *σωμα της δεξης αυτου, corph ei ogoniant ef*, neu ei gorph gogoneddus ef. Yn ei ogoniant yr oedd y dysgybilon yn ei adnabod ef, oddiwrt Moses ac Elias yn eu gogoniant; yr oeddnt yn ymddyddan hefyd mewn iaith ag oedd y tri dysgybil yn ei deall, ac yr oeddnt yn gwybod rhyfodd pwy oedd y ddau *wr*. Yr holl ddybenion o'r tro hwn, nis gallwn, yn bresennol, eu hamgyffred; gallwn fod yn ddiogel mai nid heb achos digonol yr anfonwyd dau *wr* enwog o'r gogoniant, ac mewn gogoniant, i gyfarfod â'r Iesu gyda thri o wyr o'r ddaear, yn cynnrychioli yr holl eglwys ar y ddaear. Yr oedd yr eglwys fawr yn y nef ac ar y ddaear, wedi cyd-gyfarfod yn ei chynnrychiolwyr i'w addoli, ac i fod yn dystion o'r cwbl. Yr oedd yr Iesu yn eu plith, fel pen mawr ei eglwys, ac Arglwydd nef a daear. Yr oedd llef y Tad yn dystiolaeth fwyaf ardderchog i fawrhydi ei berson a'i swydd, oedd bosibl i fod. Pa effeithiau a gafodd tystiolaeth y ddau *wr* am yr hyn a welasant ar lu y nefoedd, nid yw hysbys; ond hawdd genyf greu, nid bychain. Ond yn yr eglwys ar y ddaear y maent yn barhaus ac yn ogoneddus. Effeithiodd yn fawr ar y tri dysgybil o ran cryfhau eu ffydd, ac äangu eu meddyliau am fawrhydi person Crist; y mae eu tystiolaeth hwy wedi effeithio i'r un dybenion ar yr holl eglwys byth wedi hyny. Ni welwyd erioed saint mewn gogoniant ar y ddaear o'r blaen; ond yn y tro rhyfedd hwn daeth anllygredigaeth i'r golwg. Yr oedd yr ymddyddan rhyngddynt yn ymnegi llawer am natur gwynfydedigrwydd cyfiwr o'gongiant; sef bod ynddo gyfrinach a chyfeillach hynod a hyfryd iawn. Y mae testyn eu hymddyddan yn dangos y pethau sydd â mawredd a gwerthfawrogrwydd ynddynt, yn mhilith lluoedd y gogoniant. Iesu a'i aberth yw, ac a fydd, testyn mawr eu sylw, eu syndod, a'u gorfoledd byth. Ni buasai un nefoedd, na gogoniant, na dim dedwyddwch i bechadur, oni buasai hwn; ac ynddo y mae yr amlygiad mwyaf o Dduw yn holl ddyfnderoedd ei natur a'i gynghor, a welir byth. Nid i weithio y daeth y ddau o'r nefoedd, ond i ymddyddan ac i weloed; yr oedd yr Iesu ei hun yn ddigon i weithio, ac yn ddigon ei hunan i holl iechydwrriaeth ei eglwys ar y ddaear; ac erys ef gyda hi pan byddo pawb eraill yn diflanu. Yr oedd ymddangosiad y ddau *wr* hyny, yn benodol, yn dystiolaeth mai i'r Messiah hwn y buont yn gwneir ar y ddaear, a bod yr holl gyfraith, y prophwydoliaethau, a defodau yr Hen Destament, i gael eu cyflawni i gyd ynddo. Yr oedd llef y Tad yn fwy tystiolaeth na phe buasai holl saint ac angelion y nefoedd yn cyd-dystiolaethu iddo; a'r dystiolaeth hon yw sylfaen gadarn ein ffydd ni.

'Mewn gwedd arall.'—'Mewn ffurf arall.' W. S. Mewn ymddangosiad allanol anarferol iddo ef. Etto, er y cyfnewidiad hwn yn ei wedd, busant yn ei adnabod oni buasai i'w llygaid gael eu hattal, fel nas adwaent ef. Marc 16. 12. Luc 24. 16.—'Dillad gweddus.' Edr. DILLAD.

'Fel y rhodioc yn weddaidd tu ag at y rhai sydd oddi allan. Gr. *ενοχησως, yn anrhydeddus, yn brydferth, yn hardd, yn gymeradwy*. 1 Thes. 4. 12. Rhuf. 13. 13.—'Rhaid i esgob—fod yn weddaidd.' *κοομω, mewn iawn drefn, yn hardd*; yn gymhwys

yn ei eiriau, ei ystumiau corphorol, ei wisgiad, a'i holl ymddangosiad allanol. Y mae y gair *σωφρονα, sobr*, yn perthyn i agwedd y meddwl; a'r gair *κοομω, gweddadaidd*, yn perthyn i'w ddull a'i agwedd yn ei ymddangosiad allanol. 1 Tim. 3. 2.—'Y rhai os hebryngi fel y gweddi i Dduw, da y gwnei.' 3 Ioan 6.—'Megys y gwedda erwydd Dyw.' W. S. Yr un peth yw achos Duw, a'i bobl, ag ef ei hun; pa barch bynag a ddangosir iddynt hwy er ei fwyn ef, sydd yn cael ei ddangos iddo ef. Fel y gweddi i Dduw, gan hyny, y dylai ein hymddygiad fod at ei achos.

'Gweddus oedd iddo ef,' &c. Heb. 2. 10. Y mae holl drefn yr iechydwrriaeth yn Nghrist yn weddus, ac yn addas i Dduw a'i briodoliaethau; mae yn gweddus iddo ef, yr hwn a'i trefnodd, a buasai yn *anweddus iddo ef* mewn un dull a modd arall. Nid oes dim yn gweddus i gyflawner, ond yr hyn sydd gyflawn, a'r hyn sydd anweddus, sydd anghyflawn; felly, yr hyn sydd sanctaidd sydd yn gweddus i sancteiddrwydd, a'r hyn yn unig sydd anweddadaidd i sancteiddrwydd yw yr hyn sydd ansanctiaidd. Gan fod holl drefn yr iechydwrriaeth yn Nghrist yn gweddus, *επιστε, yn gymhwys* ac yn *addas* iddo, rhaid y buasai rhyw drefn wahanol yn anaddas i'w Fawrhydi a gogoniant ei briodoliaethau. Am ei bod yn weddus iddo ef, rhaid ei bod yn anfeidrol ogoneddus, ac yn ddiglyfnawid.

'Sancteiddrwydd a weddi i'rh dŷ, o Arglwydd, byth.' Ps. 93. 5. *Byth*, dan bob goruchwyliaeth, yn mhob oes, ac yn mhilith pawb. Y mae sancteiddrwydd yn gweddus i Arglwydd y tŷ; i athrawiaethau a dysgyblaeth y tŷ; i holl drefniadau ac addoliad y tŷ; i'r holl blant a enir yn y tŷ; ac i ddyben Duw yn gosod tŷ, sef eglwys, i fyndu yn y byd. Y mae ansancteiddrwydd yn gwbl anaddas i bob peth sydd yn perthyn i'r tŷ; am hyny ni oddef Duw mo hono; ond 'os llygra neb deml Duw, Duw a lygra hww.' Edr. DILLAD.

GWEDDEIDD—LWYS, (gwedd-llwys) glân ei gwedd, hardd ei gwedd.—'A'r llanaces oedd weddeidd-lwys, a glân yr olwg.' Esther 2. 7. Y geiriau *אֲרָמִית* a arwyddant ddull corphorol, gweddadaidd, a hardd. Yr oedd gosodiad, cysylltiad, a gwneuthriad ei haelodau, yn hardd, ac yn weddus.

GWEDDI—AU—O, (gwedd) erfyniad, deisyfiad, dymuniad, adolwg, golychwyd; ymbil, deisyfu, loli, attolygu, erfyn. Gwedd, weithiau, a arwydda holl addoliad Duw; ond gweddi, yn yr ystyr briodol o honi, yw tywallt deisyfiad ein calonau ger bron Duw. Ps. 62. 8. Joel 2. 32.

Mae amryw ranau mewn gweddi, megys, 1. Cyfeiriad parchus o'n deisyfiadau at Dduw, wrth ei enwau priodol, ac yn ol ei drefn ei hun; cyfaddeffad o'n pechodau; erfyniadau am drugaredd trwy y Cyfryngwr; eiriolaeth dros eraill; a diolchgarwch am ddaioni Duw i ni. Y mae hefyd amryw fath o weddi, megys gweddi gyhoeddus, yn yr eglwys; gweddi deuluol, yn y tŷ gartref; gweddi ddiogel, pob un ar ei ben ei hun; a gweddi y meddwl. Eph. 6. 18.

2. Ar Dduw yn unig y dylid gweddio, oblegid mai rhan o addoliad sydd yn perthyn i Dduw yn unig yw gweddi; ac nid oes neb ond efe a ddichon ein hachub, a chaniatáu ein deisyfiadau. Mat. 4. 10. Eph. 3. 20. Esa. 45. 20, 21, 22.

3. Crist Iesu, Cyfryngwr y Testament Newydd, yw yr unig ffordd o ddyfodfa i bechadur mewn gweddi at Dduw; yn ei enw ef y mae i ni ofyn pob peth, 'yn yr hwn y mae i ni hyfira, a dyfodfa mewn hyder trwy ei ffydd ef.' Eph. 3. 12. Ioan 14. 6, 14, a 16. 23. Efe, yn ei aberth, yw y ffordd newydd a bywiol a gysegwyd i ni trwy y llen, sef ei gnawd ef. Efe, yn ei gyfryngod, yw gorsedd-faine y gras, yr oedd y drugareddfa gynt yn y bawel, yn ei chysgod. Y mae yr hyn yw efe, fel Cyfryngwr, oll o blaid y

pechadar sydd yn credu ynddo. Y mae efe yn ddigonol drosmo ni gyda Duw, ac a fedr gyd-ddyddod â'n gwendid ni. Heb. 4. 16. a 10. 20, 21, 22. Edr. CYFRYNGWR, ERRIOLWR, DRWS, FFORDD.

4. Yr Ysbryd Glân sydd yn cynorthwyo mewn gweddi; am hyny gelwir ef yn 'Ysbryd gras a gweddiau.' Zech. 12. 10. 'Ni wyddom ni beth a weddiom, megys y dylem; eithr y mae yr Ysbryd ei hun yn erfyn drosmo ni âg ocheneidiau annbraethadwy.' Rhuf. 8. 26. Y mae efe yn ein cymbell i weddio; yn ein cyfarwyddo a'n harwain at Dduw trwy Grist; yn ein dysgu i iawn drefnu ein hachosion ger ei fron: ac yn ein nerthu trwy ffydd i wneuthur erfyniadau, a deisyfadau at Dduw. Eph. 2. 18. Nid ydyw gweddiau pawb, heb Ysbryd Duw, ond fuffiol a difywyd; yn nesáu at Dduw â'r genau, a'i anrhydeddu â'r gwefusau, a'r galon yn pellhau oddi wrtho. Eea. 29. 13. Rhaid i bechadar wrth Ysbryd Duw, i'w ddygu yn wastadol yn mhob dim o waith Duw. 'Ond y mae efe yn ol Duw (*κατα θεου—at Dduw—yn ol trefn, yn ol ewyllys Duw*) yn erfyn dros y saint.' Sef yn eu dysgu, eu cyfarwyddo, ac yn eu nerthu hwy i erfyn. Y mae pob creadur yn cyd-ocheneiddo, ac yn cyd-offidlo; ond ocheneidiau y saint, yn y rhai y mae Ysbryd Duw yn trigo, yn unig sydd erfyniadau yn ol Duw; am hyny yn gymeradwy ganddo, ac yn ddiogel o gael eu hateb yn daionus. Y maent hwy, nid yn unig yn ocheneiddo, ond y mae eu hocheneidiau hwy yn weddiau yn yr Ysbryd Glân; am hyny y mae eu gweddiau yn beraidd ac yn gymeradwy trwy Grist. Judas 20. Y mae Duw yn awdwr yn gystal ac yn atebwr gweddi.*

5. Y mae gweddi yn addas i bob dyn—bob amser—yn mhob amgylchiad—dros bawb—ac am bob peth angenrheidiol, yn ol ewyllys Duw, ac wedi eu haddaw ganldo yn ei air. 1 Tim. 2. 1. Col. 4. 23. 1 Ioan 5. 14. Y mae yr Arglwydd bendigedig wedi trefnu ffurdd o ddyfodfa rydd ato i bawb, bob amser, yn mhob amgylchiad. Y mae hefyd yn gorchymyn i ni weddio yn wastad, yn ddibaid, heb ddiifgio. Luc 18. 1. 1 Thea. 5. 17. Dyma y ffurdd a drefnodd Duw, yn ei sawr ddoethineb, i gyfranu bendithion i ni. Er y gwyr efe ein hangenion ni yn well na ni ein hunain, etto y mae yn weddus i ni eu hadnabod, cydnabod ein gwaelled, ymostwng yn edifeiriol ger ei fron, a gofyn yn ostyngedig ganddo, a pharehu ei Fab trwy ofyn pob peth yn ei enw. Eze. 36. 26, 37. Pa. 60. 16.

6. Y mae yn ofynol, i'r dyben fod ein gweddiau yn gymeradwy, ein bod yn gweddio ar yr iawn wrth-ddrych; sef Duw yn unig. Nid oes neb a'i enw yn *wrandawr gweddi* ond efe yn unig. Pa. 65. 2.—Ein bod yn gweddio yn enw Crist yn unig, fel yr unig

achos haeddiannol i ni gael ein hateb. Ioan 10. 23.—Ein bod yn gweddio yn yr Ysbryd Glân. Judas 20.—Ein bod yn gweddio mewn ffydd heb ammen dim. Iago 1. 6, 7.—Hefyd, i iawn ddyben; sef dyben sanctaidd, yn un â gogoniant Duw. 'Gofyn yr ydych, ac nid ydych yn derbyn, o herwydd eich bod yn gofyn ar gam, fel y galloch eu treulio ar eich melus-chwantau.' Iago 4. 3. Diar. 28. 9.—Yn wirioneddol â'n holl galon; yn wir ostyngedig; yn egniol ac yn ddyfal; yn ysbrydol ac yn ddeallus. Jer. 29. 13. Iago 4. 6. Diar. 13. 4. Eph. 6. 18. 1 Cor. 14. 15. Col. 4. 4.—Y mae gweddi ragrithiol, hunan-gyflawn, a gwag-siaradus, yn fflaid gan yr Arglwydd. Mat. 6. 5, 8. Luc 18. 10, 14.

7. Nid oes sicrwydd mwy genym o ddim, nag y gwrendy Duw weddiau ffyddlawn. Y mae ei orchymynion a'i addewidion yn sicrhau hyn; ei briodolaethau, a'i holl drefniadau, ynghyd â siampiau y diuoliion a gafodd eu gwrandio yn mhob oes, yn sicrhau yr un mater. Mat. 7. 7. Num. 23. 19. Ps. 22. 4, 5. a 44. 21. a 103. 13. a 145. 18, 19. Eea. 45. 19. Dan. vi. Jonah ii. Act. xvi. Rhyfedd fod y Duw mawr yn goddef i'r fath bryfed euog, llygredig, a dynion, i nesáu ato mewn gweddi, ac wedi ymostwng i roddi cymaint sicrwydd i ni am wrandawriad gweddi, fel annogaethau cryfion i ni weddio.

8. Byddai yr Iuddeuon yn gweddio dair gwaith yn y dydd, sef ar amser yr aberthau boreuol a phrydnawdol, a hanner dydd. Dan. 6. 10. Ps. 55. 17. Act. 3. 1. a 10. 3, 8. Y rhai oeddynt yn agos i Jerusalem a weddient yn aml yn nghyntedd y deml; eraill a sent i'r synagogau; ac eraill a ddefnyddiant fath o adeiladau pen-ogored penodol i hyny, a alwent *proseucha*, sef tŷ, neu le wedi ei addasu i weddio. Yr oedd y rhai hyn yn gyffredinol allan o'r dinasoedd, yn agos i afonydd, neu ryw ddyfroedd, canys yr oedd yn arfer yn mhliith yr Iuddeuon i ymolehi bob amser cyn gweddio. Yr oedd yr adeiladau hyn yn ben-ogored, a choed wedi eu planu oddi amgylch iddynt, yn gysgod rhag y gwres. Yr un peth, oeddynt, tebygol, a'r uchelfyddi; y rhai ar y cyntaf a drefnwyd yn ddihamen i ddybenion da o'r cyffelyb, ond a gam-ddenyddiwyd wedi hyny i eilun-oddolaeth, trwy godi allorau ynddynt. 1 Sam. 9. 19. a 10. 5. Jos. 24. 26. Yn y synagog yr oedd ganddynt ffurf o weddiau i'r holl gyanulleidfa; (Edr. SYNAGOG) ond yn y *proseucha* hyn, yr oedd pob un yn gweddio ar ei ben ei hun, fel y Pharisead a'r Publican yn nghyntedd y deml. Luc xviii. Yr oedd y synagogau â thd arnynt, ond yr oedd y *proseucha* yn agored. Yr oedd y synagogau oddi fewn i'r dinasoedd, ond y *proseucha* oddi allan iddynt. Yn un o'r rhai hyn yr oedd yr Iachawdwr yn gweddio ar y mynydd, yn ol meddwl y beirniad dysgedig. 'A pharhau ar hyd y nos yn gweddio Duw.' Luc 6. 12. *εν τη προσευχη του θεου, mewn proseucha, neu dŷ gweddi* (wedi ei neillduo i wasnaeth Duw) mewn *cafell*, neu *dŷ gweddi*. Yr oedd hwn ar fynydd, tebygol, yn agos i afon, neu ryw ddyfroedd. Yr oedd un o'r *proseucha* hyn yn Philippi, yn Macedonia, tu allan i'r ddinas, ar lán afon, lle bu yr apostolion yn llefaru wrth y gwrogedd a ddaethant ynghyd.* Act. 16. 13, 14. Gwel Josephus, *Antiq.* lib. xiv., c. 10. Calmet, *Prideaux's Connection*, p. i., b. 6. Whitby, *Doddridge*, *Campbell*, *Parkhurst*.

9. Am yr amser, a'r dull, a'r lle i weddio, nid oes genym ddim cyfarwyddiadau neillduol yn y Testament Newydd. Dylai dull yr holl gorph fod yn ostyngedig, yn barchus, ac yn weddaidd; y lle a'r amser yn gyfleus, er mwyn dystawrwydd a llynyddwch. Y mae gweddio yn ddirgel, ac yn gyhoeddus, ac yn deuluol, yn ddyledswydd ar bawb, gorchymyn-

* Meddyllwch fod troseddwr yn cynnyz deisyfad gostyngedig i'r Barnewr ar achos o'r pwyas myaf, ond nad yw efe ei hun yn gwybod pa beth, na pha fodd i ysgrifenu. Meddyllwch hefyd fod Dadlewr medrus yn ffurfio yr holl ddeisyfadau, yr hwn y mae y troseddwr yn ei adysgrifenu, yn ei arwyddo â'i law ei hun, ac yn ei gyfwyno i'r Barnewr. Y mae yr holl ddeisyfadau hwn yn waith y Dadlewr: ond hefyd dylid ei gyfrif yn ddeisyfadau y troseddwr, achos yr hwn a ddadleuir, ac i'i hwn y mae yr hyn a ofynir yn dyfod. Y troseddwr hwn ydym ni; y rhai, er fod genym lawer o bethau i'w ddywedwr wrth Dduw, etto nis gwyddom pa beth i weddio megys a'y dylem. Y Dadlewr hwn yw yr Ysbryd Glân, yr hwn sydd yn ein dysgu pa bethau, a pha fodd i weddio, yr hwn sydd yn agoryd llygaid ein meddwl, fel y canfyddom ein hangen ein hunain, ynghyd â rhagoroldeb pethau ysbrydol a nefol; yr hwn sydd yn creu ynom ddymuniant gwresog am y pethau hyny, ac yn ein cynnysgaethu â'r teimladau sydd yn gweddi i sawredd Duw, ein gwaelled ein hunan, a rhagoroldeb y pethau a ddeisyfir; yr hwn yn olaf sydd yn ein llaw & (*παραποια*) rhyddid a hyder sanctaidd. Ac felly y mae efe yn llefain ynom (Gal. 4. 6.) fel yr ydym ninnau trwydded ef yn llefain, Abba, Dad. Rhuf. 8. 15. Y mae yn eiriol drosmo âg ocheneidiau annbraethadwy, fel y mae yn creu ac yn cynhyria yr ocheneidiau ynom ni. *Witalus, Ezer. 1. De Oratione, sec. 16.*

* In quâ te quero Proseucha? *Juvenal, Sat. 3. 290.*

edig gan Dduw. Byw heb weddi yw byw yn annuw-
iol, yn hollol anystyriol, ac yn bechadurus. Gan
fod gweddi yn rhan neillduol o addoliad Duw, mae y
rhai diweddi yn byw heb addoliad Duw hefyd—a
pha le yr ymddegens duwioldeb y cyfryw? Ps. 32. 6.
Iaith annuwiolion yw dywedyd, 'Pa beth yw yr
Hollalluog fel y gwasanaethem ef? a pha fudd fydd
i ni os gweddiwn arno?' Job 21. 15. Y mae yr Ar-
glwydd yn sylwi arno fel add neillduol o ddynion
wedi eu gwir ddechwyd ato, eu bod yn weddiwyr.
'Y dwg—fy ngweddiwyr, fy offrwm.' Sefh. 3. 10.
Edr. DYFAL, GWASTADOL, TAER, ELIAS.

GWEDDILL—IO, (gwedd) gwarged, athorion,
rhelyw, briwion, briwion; yr hyn sydd yn ol.—
Gweddiill o beth, neu bobl, a arwydda, rhan fechan
gwedi eu harbed, neu ei gadael ar ol. Gweddiill a
schubir—gweddiill yn ol etholedigaeth gras—gweddiill
ei etifeddiath—gweddiill Jacob—y gweddiill a alwo yr
Arglwydd—gweddiill diangol. Rhuf. 9. 27. a 11. 5.
Mic. 5. 7. a 7. 18. Joel 2. 32. Eze. 14. 32. Ni
ddinystir y cwbl o blant dynion; y mae gan Dduw
ychedig yn mhob oes o etholedigion gwedi eu galw
ganddo, ac a schubir; ei etifeddiath ydynt, a diangol
fyddant.—Gweddiill Baal, yw yr hyn a adawyd o'i
addoliad a'i addolwyr. Zeph. 1. 4.

GWEDDOL, (gwedd) trefnus, wedi ei osod mewn
trefa, wedi ei gysylltu yn addas; arferol â'r iau, cyn-
neid ag ymostwng.—'Ebol llwdd asen weddol.' Mat.
21. 5. W. S.

GWEDDW—DOD—ON, (gwedd) *Llad.* VIDU-
us: amddifad, unig, wrtho ei hun; dya gweddw,
dynes weddw, sef heb fod yn briod. Gwraig weddw,
neu wr gweddw, yw rhai gwedi bod yn briod.—
Yr oedd yn walarddedig i'r arch-offeiriad briodi un
weddw. Lef. 21. 24. Yr oedd yn arferiad i frawd y
gwr, briodi gwraig weddw ddiblant 200 o fynydd-
oedd cyn rhoddi y gyfraith, i'r dyben i gadw yr etif-
eddiath yn y teulu, ac i godi hâd i'w frawd a fu farw.
Gen. 38. 8, 11. Yr oedd hyn yn orchymynedig yn
benodol dan gyfraith Moses. Deut. 25. 5, 6. Heb-
law ei frawd, gallai cyfathrachwr agosaf wneuthur
hyay. Ruth iv. Yr oedd gweddwod ac amhiant-
adwrdd yn warth mawr yn mhilith yr Iuddewon,
(Esa. 4. 1. a 54. 4.) gan faru y gallaedd gwraig
weddw *rinweddol* gael priod, naill ai yn nheulu ei
gwr, os bu farw yn ddiblant, neu yn rhyw denlu arall.
Y mae yn cael ei goffau fel barn ar ddyinion, pan
fyddont feirw heb eu gweddwon i wlyo a galaru ar eu
hol. Job 27. 15. Ps. 78. 64.

Y mae yr Arglwydd tiron yn cymeryd y gweddwon
a'r amddifaid i'w nodedd yn neillduol; yn gorchymyn
dangos tirondeb tu ag atynt; ac yn bwgwrth â barn
ddyghrynyllyd y rhai a orthrymant y weddw. Ps. 68.
5. a 146. 9. a 94. 5. Mal. 3. 6. Dangos caredigrwydd
iddynt a nodir fel cangen neillduol o wir grefydd.
Job 29. 13. Iago 1. 27. Exod. 22. 22. Deut. 10. 18.
a 14. 20, 21. a 16. 11, 14. a 26. 12, 13. Jer. 49. 11.
—Dan yr efengyl, y mae yr eglwys i otalu am y
gwir weddwon. 1 Tim. 5. 9, 10. Y 'gwir weddw-
on,' yw 'rhaf unig,' yn hen ac yn ddigymhorth, 'yn
gobeithio yn Nuw, ac yn parhau mewn ymbiliau a
gweddiann nos a dydd.'—'Na ddewisw yr weddw yn
a fo dan dringain-mlwydd oed, yr hon a fu wraig i un
gwr,' sef ar unwaith; 'yn dda ei gair am weithredoedd
da,' &c. Adn. 9, 10. Nid ydyw y *deuio* yma yn ar-
wyddo *deuio* i fod yn wrthdrysychau elusen yr eglwys,
ond i fod yn ddiaconesau, neu i weini mewn rhyw
swyddau yn yr eglwys; megys i ymweled â'r gwrag-
edd cleffion, addwgd y gwragedd ieanine, ac amryw
swyddau eraill mwy perthynol, o ran gweddeidd-dra,
i wragedd nag i feibion. Yr oedd y rhaf hyn i gael eu
cynnal gan yr eglwys; ac y mao Paul yn cyfarwyddo

Timotheus i fod yn ofalus a dichlynaidd, pwy a ddew-
isai i'r cyfryw swydd a sefyllfa. Gwel Calmet, Mac-
knight.

GWEFL—AU, (gwef) safu, min, gwefus. Gwefl,
y rhan amlaf, a arwydda safnau anifeiliaid, a gwefus
a arwydda min dynion.—'Llaesant wefl.' Ps. 22. 7.
Iaith *מטרי* *lledasant wefl*, mewn ffordd o wawd a
dirmyg. Job 16. 10. Esa. 57. 4.—'A'm firwyn
yn dy weflau.' 2 Bren. 19. 29. Y mae y geiriau yn
golygu Senacherib, brenin Assyria, fel rhyw fwyatfil
cryf, creulawn, ac ofnadwy; ond er hyny y mae yn
hollol dan awdurdod a llywodraeth Duw, i'w droi
ffordd y myno, ac i'w ddarostwng: a hyny a wnaeth
yn effeithiol er amddiffynfa i'w eglwys.

GWEFUS, (gwe-bus) *gwéus*, gwefl, y sylwedd cy-
hyrswg sydd yn gorchuddio y genau, ac sydd yn
harddwch i'r wyneb, yn amddiffyniad i'r genau, yn
gynnorthwyl i gadw yr ymorth yn y genau wrth ei
falu gan y dannedd, ac yn ddefnyddiol iawn i dori
geiriau ac ymadroddi. Am fod y gwefusau mor ang-
enrheidiol i ymadroddi, y maent yn aml, yn yr ys-
grythrau, yn arwyddo ymadrodd, araeth, iaith. Nid
oes un ffugyr yn fwy cyffredin yn yr iaith Hebraeg na
math o draws-enawd, yn rhoddi yr achos, neu yr offer-
yn, yn lle yr effaith; gwefusau yn lle y geiriau a dra-
ddodir â'r gwefusau. Oblegid y peiriannau hyn yw
yr offerynnau penaf yn nywedid y geiriau. 'Yn y
dydd hwnw y bydd pum dinas yn nhir yr Alpht yn
llefaru iaith Canaan: *Heb. gwefus* Canaan. Sef yn
gwir addoli Duw yn ol ei drefu ei hun. Esa. 19. 18.

'O herwydd yna yr adferaf i'r bobl wefus bur, fel y
galwo pob un o honynt ar enw yr Arglwydd.' Sefh.
3. 9. Gwefus bur yma a arwydda, addoliad pur, yn
ol trefoliad Duw, heb ei llygru gan ddefodau dynol.
Os bydd y wefus yn bur, y mae yn rhaid y bydd y
galon felly hefyd; canys o helaethrwydd y galon y
llefara y genau.

'Gwefusau estronol,' yw iaith estronol. 1 Cor.
14. 21.—'Gwefusau halogedig,' yw ymadroddion hal-
ogedig. Esa. 6. 5.—'Gwefusau trofau,' yr un fath
a arwyddant ymadroddion trofau, cyfeillorau, a di-
chellgar. Diar. 4. 24.—'Gwr gwefusau,' sef gwr
siaradus; y mae yn gwneuthur cymaint defnydd o'i
wefusau, fel pe bai yn wefusau i gyd, a heb ganddo un
aelod ond gwefusau. Job 11. 2.—'Agor y gwefusau,'
a arwydda ymadroddi yn bwyllog ac yn synwryol.
Job 11. 5. Edr. GENAU.

Y mae Dafydd yn gweddio am i'r Arglwydd 'gadw
drws ei wefusau,' fel na byddai iddo siarad yn bech-
adurus, ond ymadroddi yn bwyllog, yn fuddiol, ac
mewn iawn amser. Ps. 141. 3. Y mae yr Arglwydd
yn cadw drws y gwefusau, trwy feddiannu dyn âg
ysbryd gwyliadwriaeth, pwyll, synwyr, ac ofn duwiol.
I lywodraethu y gwefusau, rhaid, yn gyntaf, llywodra-
ethu yr ysbryd a'r meddwl, a rhoddi doethineb a
deall i ddyd. Nid oes neb ond yr Arglwydd a ddichon
gadw drws y gwefusau, sef meddiannu dyn âg ystyr-
iaeth, pwyll, ac ofn yr Arglwydd. Heb ei gadwr-
aeth ef bydd y drws yn aml yn agored, pan y dylai
fod yn nghauad, ac yn nghauad pan y dylai fod yn
agored. Y mae dynion yn ofni Duw am fod yn fanwl
yn eu rhodiad, ac am ryngu bodd Duw yn eu holl
eiriau a'u bucheddiad.

'Ei wefusau fel lili yn dyferu myrr dyferol.' Can.
5. 13. Y mae y naturiaethwr Pliny yn rhoddi hanes
am lili cochion yn Syria, canmoladwy iawn; at y rhaf
hyny, tebygol, y mae y geiriau yn cyfeirio. Y defn-
ynau gwllithog yn eu blodau a feddyllir wrth y defn-
ynau myrr. Cyffelybir y gwefusau i'r lili hyn, o ran
eu harddwch a'u perydd-dra. Gwefusau Crist yw ei
wirioneddau; y maent yn bur, yn hardd, yn rasol,
yn beradd, ac yn iachusol; yn fuddiol i bob peth.
2 Tim. 3. 16. Ps. 138. 2. Lue 4. 22. Ioan 7. 46.

Esa. 50. 4. Diar. 16. 24. Dyferu a arwydda parhad a helaethrwydd ei ymadroddion; y mae yn llefaru yn barhaus, a phob amser yn ddefnyddiol.

Cyffelybir gwefusau yr eglwys, hefyd, i 'edau ysgarlad,' o herwydd bod ei phsarabl yn weddus, yn hardd, ac yn adeiladol. Can. 4. 3. Y mae rhai yn barnu fod gwefusau yr eglwys yn cael eu cyffelybu i edau ysgarlad, am mai aberth gwaedlyd Crist yw y gwrthdrys penaf y mae yn athrawiaethu ac yn ymadroddi am dano; ac y mae ei gwefusau cochion, sef ei hathrawiaeth yn yr aberth hwn, yn harddu ei hymadrodd, ac yn ei gwahaniaethu yn oddidg oddiwrth bawb eraill, ac oddiwrth bob gau eglwys. Y mae gwefusau cochion hefyd yn arwydd o techyd, o ieuenedid, o gryfder, a chalondid; felly y rhai sydd yn byw ar Grist croesoelidig, sy ganddynt techyd, a harddwch ysbrydol, a gwroldeb ffydd i fyw i Dduw.

'A thalwn i ti lol ein gwefusau.' Hos. 14. 2.—'A thalwn loi, ein gwefusau.' Witsius' *Ezercit. de Orat.*, sec. 42. Wrth y lloi y mae i ni ddeall aberthau; aberth y gwefusau yw moliant. Mae y geiriau yn cyfeirio at yr aberth diolch. Lef. 7. 12. Geilw yr apostol moliant yn ffirwyth y gwefusau, am fod y gwefusau yn offerynau yn molio. Heb. 13. 15. Mae aberthu llof, teirw, a geifr gwedi eu diddymu; ond y mae aberthu moliant i Dduw ein hiechydwrtaeth, i barhau byth. Y mae yr aberth hwn gan bob pechadur edifeiriol.

'Ein gwefusau pydd eiddom ni;' sef y mae genym hawl i addoli y peth a fynom, y dull a fynom, neu beidio addoli yn hollol; y mae ein ffyrdd yn eiddom ni yn gwbl. Ps. 12. 4.—'Fel sorod arian wedi eu bwrw dros ddyrll o lestr pridd; felly y mae gwefusau poeth, a chalon ddrwg.' Diar. 26. 23. Gwefusau poethion, yn profesu cariad gwresog, ac etto y galon yn hollol groes i hyn. Y mae y gyffelybiaeth yn harddwch. Diar. 10. 18. 2 Sam. 20. 9, 10. Eze. 33. 31. Luc 22. 47, 48.—'Wele cyffyrddodd hwn a' th wefusau, ac ymadawodd dy anwired, a glanhawyd dy bechod.' Esa. 6. 7. Yr oedd yr allor bres, yr aberth, a'r tân o'r nefoedd yn llosgi yr aberth, yn cysgodi Crist, ei aberth, a'i effeithiau; yr oedd gwaith y seraph yn cymeryd marworyn oddiar yr allor, ac yn ei roddi i gyffwrdd â gwefusau y prophwyd, yn arwydd fod y prophwyd, trwy aberth Crist, a'r holl ffirwythau o hono, yn cael ei lanhau, ei ddonio, ei awdurdodi a'i addasu i'w awydd; ac y byddai efe a'i waith yn gymeradwy trwy Grist. Jer. 1. 9. Dan. 10. 16. Heb. 9. 13, 14. 1 Ioan 1. 7. a 2. 1, 2.

GWEGI, (gwag) gorwagedd, gwagder, ysgafnder, ofer-chwedl, gwag-beth.—'Yr hoffwch wegi.' Ps. 4. 2. פֶּתַח peth gwag, diles, a diwerth. Dyma y peth y mae dynion gwag yn ei garu, ac yn ei hoffi; ac y maent yn argeisio celywdd, sef cyfeiliornadau diles. Y mae hoffi gwegi yn dangos agwedd wag iawn ar y meddwl. Y mae y cyfrwy ddyinion yn ysgafnach na gwegi. Ps. 62. 9.—'A'u geiriau a weld yn eu golwg hwynt fel gwegi.' Luc 24. 11.—'Megis fugiant.' W. S. ληρος, *chwedd wag, ofer, disail, anwir.*

GWEGIL, (gwe-cil) gwâr, y tu ol i'r pen. Troi gwegil at yr Arglywydd, a arwydda amharch, ac anuffudd-dod iddo, a bod yn ddiidysgwyliad wrtho. Jer. 2. 27. a 18. 18. Edr. GWA.R.

GWEHELTYH, (helyth) tadwys, tadogaeth, âch, gwely cenedl, cyff cenedl, paladr âch, llin carenydd, bonedd. Gwehelyth ogoniant yw gogoniant hanfodol, perthynol i un o dadogaeth, heb ddeillio iddo oddiwrth neb arall.

Ei waith a'i lawnder pery byth,
A'i wehelyth ogoniant.

E. Prys, (Ps. 111. 3.)

'Gwehelyth lwydd,' yw llywydd goruchel, arbenig,

cyfreithlon. Pa. 10. 16.—'Gwehelyth gyfraith,' cyfraith oruchel, ansoddol, perthynol i deulu Duw. Pa. 119. 44. E. Prys.

GWEHLION, (gwe-hill) gwaelodion, gwaddod, llorion, sorod, sothach, ysbwrial, ysyferion, mwlwg; coeg ddyinion, heb fri arnynt. 1 Bren. 13. 33. 2 Bren. 17. 32. Amos 8. 6.—'Ond efe a wnaeth drachefn o wehlion y bobl offeiriad i'r uchelfeydd.' 1 Bren. 13. 33. צַרְפָּדִים o rai o'r bobl, gwedi eu cymeryd allan o'r bobl. μισοσι, *rhyw ran, LXX.* Buasai y goreuoa nor anghymeradwy a'r wehlion, pe na buasent o hâd Aaron. Yr un gair yw ag a gyfeithlir yn Gen. 47. 2. rai o'i frodyr.

Mae gwehlion i'r gwenith. Diar.

GWEHYNDD, (gwe-hyn) tywalltwr, gwagawr, tynwr.—'O gymynydd dy goed hyd wehynydd dy ddwfr;' sef pawb oll; yr holl genedi, heb un yn ol. Nid oedd neb rhy wael i gael rhan yn nghyffammod Duw; ac nid oedd neb heb fod dan rwymedigaeth i'w wasanaethu. Deut. 29. 11.

GWEINI—DOG—AETH, Edr. GWA.S.—Gelwir yr efengyl, 'gweinidogaeth y cymmod.' 2 Cor. 5. 18, 19. 'Sef bod Duw yn Nghrist yn cymmodi y byd âg ef ei hun, heb gyfrif iddynt eu pechodau.' Yn Nghrist yr arfaethodd ac y sefydlodd drefn y cymmod; yr oedd cynghor a chyffammod heddi yn Nghrist, yn mha un y gosodwyd ac y cytunwyd ei fod ef yn Gyfyngwr ac yn Dangefeddwr. Neu, yn Nghrist y mae yn cymmodi, yn ol ein cyfeithiad ni. Duw, yn ol ei arfaeth a'i gyffammod, a anfonodd ei Fab i wneuthur heddwch; ac a roddodd ein pechodau, a chospedigaeth ein heddwch ni arno ef; gwnaeth yntau gymmod, sef iawn, dros y pechodau a roddwyd arno; a thrwy hyn gwnaeth heddwch â Duw. Dadguddiad a chyhoeddiad o'r drefn fawr hon yw gweinidogaeth yr efengyl—y weinidogaeth werthfawrocaf a phwysfawrocaf a fu erioed, neu a fydd byth yn y byd. Y mae Duw yn gosod gair y cymmod yn ei wir genadau; sef yn perid iddynt ddeall trefn y cymmod, yn gosod angenrhaid arnynt ei egluro a'i gyhoeddi i eraill, ac i fod yn daer arnynt i gymmodi â Duw. Y maent (δομεθα ναερ Χριστου) *ym erfyn dros Grist*; sef yn dirion, yn daer, ac yn oleu, yn traddodi eu cenadwri gyda bwriad i lwyddo i gael pechaduriaid i heddwch Duw yn Nghrist. Nid oes dim yn deilwng i'w galw yn weinidogaeth yr efengyl, ond gweinidogaeth y cymmod; sef dadguddiad, eglurhad, a chyhoeddiad o drefn fawr y cymmod; ac nid oes neb yn addas i'w galw yn genadon dros Grist, ond y rhai sydd yn ei wneyd yn orchwyl penaf eu gweinidogaeth i eglurhau a dadguddio y drefn hon. Dyben eu gweinidogaeth yw dwyn pechaduriaid at Dduw yn Nghrist; ac am fod pechaduriaid yn gyudyn, a'r achos o'r pwys mwyaf, y maent hwythau yn daer, yn erfyn dros Grist, ac yn Ysbryd Crist. Y maent am lwyddo yn hyn; ac onidde, bydd eu gwaith i gyd yn ofer.

GWEIRGLAWDD—DIR, (gwair-clawdd) sef yw gweirglawdd, tir difwyniant nymyn ei wair, a chlawdd yn ei glych. *Cyfreithiau Cymreig.* Gen. 41. 2, 18.

GWEITH—IO—RED—IAD—WYR. Edr. GWAITH.

GWELED, (gwel) Heb. גִּיל (gole) canfod, edrych, golygu, tremio; deall, gwybod, ystyried, darbod. Gwaith y llygaid yw gweled; ac am fod gweled yn un o'r moddion mwyaf rhagorol i ni gael gwybod-aeth, y mae gweled, yn aml, yn cael ei roddi am weithrediadau yr holl synwrau eraill, megys am deimio, clywed, argoli, ac archwaethu. Exod. 20. 18. Ps. 90. 16. Deut. 5. 24. Jer. 2. 31. Gweled sydd yn rhoddi i ni y wybodaeth fwyaf sicr; ac y mae lli

perygl i'n twyllo trwy weled, na thrwy glywed.* Gweled a arwydda, 1. Sylwi ar beth, ac adnabod trwy hynny. Mat. 22. 11. Gen. 37. 14.—2. Canfod trwy brofiad, neu trwy ddadguddiad, neu trwy gredu tystiolaeth Duw. Exod. 5. 19. Rhuf. 7. 23. Ioan 14. 9. Heb. 11. 27.—3. Adnabod Duw trwy fydd yn nhystiolaeth y gair yn y byd hwn, a mwy cyflawn adnabyddiaeth a mwynhad o hono yn y nefoedd. Job 19. 26. Ioan 3. 2, 3. 1 Cor. 13. 12. Yr ydys yn gweled o ran yma, trwy fydd; wrth fydd yr ydym yn rhodio, ac nid wrth olwg—sef nid wrth olwg y synwyrâu naturiol, nac wrth olwg y saint yn y gogoniant. Ond 'gweled yr ydym yr awr hon trwy ddrych, mewn dammeg,' neu gyfflybiaeth ddaerol, yn dangos pethau ysbrydol. Ond gwelir yn y nefoedd 'wyneb yn wyneb,' megys ag y mae; sef heb ddammeg neu gyfflybiaeth, yn eglur, heb gyfryngau; yn ddigwmwl, yn ddfifno, ac yn dddiddarfod. Eu holl waith, eu holl wobr, a'u holl ddedwyddwch fydd gweled Duw. Ni bydd dim arall gan y gwaredigion i'w wneuthur mewn byd arall, ond gweled Duw; hyn fydd eu gwaith a'u holl fwynhad. Y mae digonolrwydd llawenydd ger ei fron, neu yn ei wyddfod. Ps. 16. 11. Mat. 5. 8. Y maent yn ei weled yma, trwy fydd, yn yr athrawiaethau—yn yr addewidion—ei ordinadau—ei ragluniaethau; ond yno cânt ei weled megys ag y mae: cânt weled Crist yn holl fawredd ei bersôn, a gogoniant ei natur ddydol, a bod yn ddebyg iddo, ac yn wastad gyd âg ef. Ioan 17. 24. Ps. 17. 15.

Gweled wyneb un, neu wyneb yn wyneb, a arwydda, nid yn unig ei ganfod, ond hefyd cyfeillgarwch âg ef. Yn Persia nid oedd neb yn gweled wyneb y brenin, ond ei ben-cynghorwyr. Esther 1. 14. Dat. 22. 4.

Y gwrthdrysychau a ganfyddir â'r synwyrâu naturiol, a elwir *gweledig*; a'r pethau ni chanfyddir felly, a elwir *anweledig*, neu y *pethau ni welir*; ac mae y pethau *gweledig* ac *anweledig* yn arwyddo yr holl greadigaeth, pob creadur. Col. 1. 16.—Y pethau 'ni welir,' yn 2 Cor. 4. 18. yw y pethau ni welir â llygaid y corph, na llygaid rheswm dynol; y pethau ni welodd llygaid, ni chlywodd dyst, ac ni ddaeth i galon dyn, y pethau a ddarparodd Duw, a drysorwyd yn Nghrist, a ddadguddir yn yr efengyl, ac sydd yn cael eu gwelir gan yr Ysbryd Glân i'r rhai hynny a gedwir i fywyd tragyrwyddol. 1 Cor. 2. 9. Edrych ar y pethau hyn sydd foddion neillduol, trwy yr Ysbryd, i adnewyddu y dyn oddifewn o ddydd i ddydd Adn. 18. 2 Cor. 3. 16. Edrych arnynt a arwydda adnabyddiaeth o honnynt—meddylfryd arnynt—serchianau arnynt—ymddiried ynddynt—a dysgwyliaid wrthyn am ddedwyddwch.

'Yn gweled y gwelwch, ac ni chanfyddwch.' Mat. 23. 14. Yr oeddynt yn gweled Crist, ac etto heb ei ganfod i'w wir adnabod; yr oeddynt yn gweled y gwyrtiaeth, ac heb ganfod mawredd y person oedd yn eu gweithredu; yr oeddynt yn gweled llawer, etto heb ystyried. Esa. 42. 20. Yr oeddynt yn clywed Crist yn athrawiaethu, ac heb ddeall ei athrawiaethau. Yr oeddynt fel y dall ganol dydd goleu, heb ganfod dim. Barn drom arnynt oedd hon. Ioan 6. 26.

'Ni welant, Arglywydd, pan ddyrhafer dy law,' sef ni ddeallant pan fyddo yr Arglywydd yn llefaru, neu yn gweithio. Ni chanfyddant ei wirionedd, na'i law yn ei waith, na'i ddyben yn gweithio. Ond cânt weled; cânt deimlo cyflawniad dychrynalldd ei air, a'i ddigofaint, yn ei farnedigethau. Esa. 26. 11.—Gwaith Duw yn gweled personau, neu bethau, a arwydda ei wybodaeth berffaith o honnynt; a'i gymer-

edigaeth, neu ei anghymeredigaeth o honnynt. Gen. 1. 4. 2 Bren. 19. 16. Gen. 6. 5.

GWELEDYDD—IGAETH, (gweled). Gweledydd yw yn y gweled, neu yn cael gweledigaethau yn wirioneddol oddiwrth Dduw; megys Samuel, Sadoe, a Gad. 1 Sam. 9. 9, 11, 19. 2 Sam. 15. 27. a 24. 11.—Neu, gau weledyddion, gweledyddion heb weled. Esa. 29. 10. a 30. 10. Amos 7. 12. Mic. 3. 7. Y mae gweledydd yn gyfieithiad addas o'r gair רואה *ua* yn cael *gweledigaeth*, neu ddadguddiad dwyfol trwy weledigaeth, o ryw ddirgellon i'w hysbysu i eraill. Y mae dau air Hebraeg, sef רואה *ua* yn cael eu cyfieithu *gweledydd*. Y mae y ddau air yn agos yr un ystyr. Y mae gair arall רוכא *a* gyfieithir *prophwyd*, yn arwyddo *cyfail*, neu un *cyfeillgar*; yn un cael cyfeillach â Duw, yn gweddio arno, ac yn cael dadguddiad o'i ewyllia.* Felly y dywedir am Abraham 'Prophwyd yn yw efe, ac efe a weddia drosot.' Gen. 20. 7. 'Canyu y prophwyd (רוכא) heddyw, a elwid gynt yn רואה *weledydd*.' 1 Sam. 9. 9. Yn llyfrau Moses y mae y gair רוכא *prophwyd*, yn cael ei arferyd mewn ystyr mwy cyffredin, am y duwionion yn rhodio gyda Duw, ac yn cael amlygaid o'i feddwl; yn nyddiau Samuel y gair רואה *gweledydd*, a arferid am brophwyd wrth ei swydd, yr hwn oedd yn cael amlygrwydd o ddirgellon Duw i'w hysbysu i ddydion. Gwedi hynny galwyd ef רוכא. Y mae yr adnod gwedi ei rhoddi gan Ezra, neu ryw un arall, fel eglurhad ar y gwahan-iaeth yn arferiad y geiriau yn amser Samuel, ac yn yr oesoedd gwedi hynny. Yr oedd gweledydd wrth ei swydd i fod fel llygaid i eraill, i hysbysu yr hyn oedd yn ei weled i eraill, i'r dyben llydny gyrchu ato, neu i'w ochelyd, fel y byddal natur y peth. Gallasai yr Arglywydd hybysu i bob dyn, yn ol ei amgylchiad, yr hyn oedd yn angenrheidiol iddo ei wybod; yn lle hynny gwelodd fod yn dda gyfodi un i fod yn weledydd i *lawer*, yn yr amrywiol oesoedd—a hynny, yn ddiamae, i gyfeirio meddyliau yr eglwys, yn mhob oes, at y prophwyd mawr, Iesu Grist, trwy ba un y mae yr holl ddadguddiad cyflawn o feddwl Duw wedi cael ei roddi i'r eglwys. Y mae hyn i'w weled yn amlwg yn holl oruchwyliaethau Duw tu ag at ei eglwys yn y cyn-oesoedd; mae *ua* o hyd yn cael ei gyfodi i fod er lles i *lawer*—megys yr offeriaid, y prophwydi, y barnwyr, y breninoedd, y rhai oeddynt oll yn cyfeirio at y Gwaredwr addawedig, yn mherson yr hwn byddai yr holl swyddau yn cael eu gwelyddu; ac yn awr y mae yr eglwys wedi ei chyflawni ynddo ef. Y mae efe yn ben-bugall, yn arch-offerriad, ac yn esgob, neu yn olygrwr ar yr holl dŷ. Y mae *ua* yn cyfryngu yn mhob oes, fel cysgodau o'r Cyfryngwr mawr, yr hwn oedd i gyflawni a pherffeithio pob peth.

Llefarodd Duw *lawer modd* gynt wrth y tatau trwy y prophwydi—trwy hân—trwy weledigaethau nos.—Y mae ymddangosiad Duw i Moses yn y berth yn cael ei alw yn weledigaeth fawr. Exod. 3. 3.—Mewn trwm-gwsg cafodd Abraham ac Israel weledigaeth. Gen. xv. a 46. 2. Edr. Esa. 1. 1. a 29. 7, 8. Ezec. 1. 1. Dan. 2. 19, 28. Nah. 1. 1. Mat. 17. 9. Luc 1. 22. a 24. 23.

Yn nyddiau cyntaf yr efengyl hefyd yr oedd yr Arglywydd yn llefaru yn aml trwy freuddwyd a gweledigaeth. Act. 2. 17. a 10. 11—17. a 16. 9. 2 Cor. 12. 1, 2, 3. Dat. 1. 10. Ond 'yn y dyddiau diweddfaf hyn a lefarodd wrthym ni yn ei Fab;' y mae y dadguddiad dwyfol yn gair yn fwy cyflawn, ac yn fwy eglur; nid oes dim yn elsiu i wneuthur dyn Duw yn berffaith, wedi ei berffeithio, neu ei gwbl addasu, a'i hyfforddi i bob gweithred dda. Gan hynny, edrych

* Non enim tantum dicimus, vide quid licet, sed etiam, vide quid sonet, vide quid oleat, vide quid sapiat, vide quid calet, Amstn.

* Gwel Witsius de Prophetis et Prophetia.

yn awr am freuddwydion a gweledigaethau i gael amlygrwydd o feddwl Duw trwyddynt, yw myned yn ol at yr hen oruchwyliaeth, neu i ddechreu dyddiau yr efengyl, cyn i'r ysgrifeniadau gael eu cyflawni. Beth yw hyn, ond synied mwy nag sydd ysgrifenedig? yr hyn a waherddir gan yr apostol. 1 Cor. 4. 6.

'Y gweledyddion a orchuddiodd efe.' Esa. 29. 10. Mygdydd hwynt, hynny yw, gadawodd hwynt heb un weledigaeth; nid oedd y gweledyddion yn gweled dim, ond yr oeddynt ganol dydd goleu fel dynion a'r mwgwad ar eu hwynebau. Yr oedd y deillion yn cael eu tywys gan ddeillion. Y mae hon yn farn drom ar ddynion, ond nid heb ei haeddu. Esa. 30. 10. EDR. PROPHWYD.

GWELI—AU, (gwál) archoll, briw.—'Gweliau crawllyd.' Esa. 1. 6. Y gweliau crawllyd hyn oedd pechodau y wladwriaeth, a barnedigaethau o'u herwydd, y rhai sydd yn difa ac yn dystyrywio dynion a theyrnasoedd.

'Beth a wna y gweliau hyn yn dy ddwyfau?' Zech. 13. 6. 'Y gweliau hyn;' sef yr archollion, y clwyfau hyn. 'Yna efe a ddywed, Dyma y rhai y'm clwyfwd a hwynt yn nhŷ fy ngharedigion.' Iesu Grist yw y person sydd a'r gweliau yn ei ddwyfau; ei garedigion, ei geraint, ei genedl ei hun, y rhai oeddynt yn professu eu bod yn garedigion i'r Messia, yw y rhai a'i clwyfodd. Ond trwy y clwyfau hyn yr agorwyd ffynon i bechod ac atfendid. Adn. 1. Ps. 22. 16. Ioan 18. 35. a 19, 14—18. Diar. 27. 5, 6.

GWELWLAS, (gwelw-glas) glas gwan. Lliw fel glaswellt wedi eu llosgi gan wres yr haul, yn y gwledydd poethion deheuol; neu liw y claf.—'Ac wela farch gwelwas; ac enw yr hwn oedd yn eisteidd arno oedd marwolaeth; ac uffern oedd yn canlyn gyd âg ef.' Dat. 6. 8. 'March a lliw priddlyd.' W. S. Ymyl y ddalen, melyn, llwchwin, gwelw. Dyma ddrych-iolaeth athrist, ddychrynllyd.* EDR. PEDWERYDD SEL.

GWELY—AU, (gwál) Gr. ελινη; glwth, nyth, gorweddfa, gorweddle, lle i orphwys, i ddadluddaw, neu i gysgu arno; neu ddarn o dir gwedi ei godi, a'i neillduo i fiodau a phêrlysiau. 2 Sam. 4. 5. Can. 6. 2.

Yr oedd amryf fath o welyau yn y gwledydd dwyrainol, ac yn wahanol iawn yn eu dull a'u gwneuthuriad i'r rhai arferedig yn yr oesoedd hyn yn y gwledydd gorllewinol. Y mae darluniad gwely y ddynes anllad (Diar. 7. 16.) yn ei osod allan yn hardd-odidog a chostus. 'Mi a drwsiais fy ngwely a lleni, ac a cherfistadau, a lleiniau o'r Aiphth.' 'Mi a drwsiais fy ngwely a chortinau, ac a thasselau, a lleiniau llin yr Aiphth.' Dr. M. Yr oedd y darluniad yn yr iaith Hebraeg, diammeu, yn ddigon deallus yn yr oesoedd a'r gwledydd hyn, er nad ydyw felly i ni. Nid oedd gwely, *spaccaroc*, y dyn tlawd, claf o'r parlys, ond math o fatras go sal, tebygol, ac yn hawdd iddo ei ddwyn wedi ei iacháu. Yr oedd gwely Og, brenin Basan, yn wely o haiarn, 'naw cufydd ei hŷd, a phedwar cufydd ei led, wrth gufydd gwr,' sef yn nghyloch pymtheg troedfedd a hanner ei hŷd, a chwecw troedfedd a deg modfedd ei led. Pa fath wely oedd gwely y cawr hwn, a pha fodd yr oedd wedi ei wneuthur o haiarn, sydd anhawdd penderfynu; ac nid ydynt o ganlyniad mawr i ni wybod. Yr oedd ei wely, fel efe ei hun, o faintioli nodedig o fawr. Ar loriau wedi eu gorchuddio â llawr-leni, y maent yn bresennol yn gorwedd yn y gwledydd dwyrainol, neu ar ddarn o'r llawr wedi ei godi yn uwch na'r cwbl, yn ystlys yr ystafell, a math o fatras dan'r awn, a lleni arnynt. Gwel *Fragments to Calmet's Dict.*, No. 13, p. 28.

Yn mhlith y Rhufeiniaid yr oedd *lectus cubicularis*, ystafell wely; *lectus discubitorius*, bwrdd wely, sef

gwelyau lle byddent yn gorwedd arnynt wrth fwyta. Yr oedd ganddynt *lectus lucubratorius*, gwely i astudio arno; *lectus funebriis*, ar ba un y byddent yn dwyn cyrph y meirw i'w llosgi, neu i'w claddu.—'Gwely dihalogedig.' EDR. DIHALOG.

'Byrach yw y gwely nag y galler ymestyn ynddu.' Esa. 28. 20. EDR. CWRLID.—'Wela fi yn ei bwrw hi ar wely,' sef i gystudd mawr. Dat. 2. 23. 'Ei bwrw hi ar wely,' a arwydda, ei chystuddio a'r fath offidiau a thristwch, fel na allai ymgynnal, ond ymdreiglo ar wely cystudd, mewn gofid a blinder mawr. Hwyrach fod y geiriau yn cyfeirio at 1 Bren. 21. 4. Wedi sôn am Jezebel o'r blaen (adn. 20.) gallai gyfeirio yn naturiol at Ahab ei gwr, yn gorwedd yn ei wely yn athrist ac yn ddigllon. Ar eu gwelyau y buont yn cyflawni eu chwantau pechadurus; ar welyau y cânt eu cystuddio â chystudd mawr. Yn aml, mae y moddion a fu genym yn pechu, yn foddion yn llaw yr Arglwydd i'n cospi am ein pechodau. Job 33. 19.

'Gorwedd y maent ar welyau ifori.' Amos 6. 4. Y *lectus discubitorius*, y *bwrdd wely*, tebygol, a feddyllir yma; y rhai oeddynt wedi eu gwneuthur o ifori, neu eu gorchuddio, neu eu brith addurno âg ifori. Yr oedd y gwelyau iddynt i orwedd arnynt, yn wych ac yn gostfawr, a hwythau yn treulio eu hamser mewn segurdd a moethau arnynt; ac yn pellhau y dydd drwg mewn esmwythder a digrifwch cnawdol. Y mae gwae Duw uwch ben y rhai hyn sydd yn esmwyth arnynt yn Sion.

'Helaethiaid dy wely,' hynny yw, cynnyddaist mewn eilun-addoliaeth a halogedigaeth. Esa. 57. 8.

'A'i nerthia ef ar ei glaf wely; cyweiri ei boll wely ef yn ei gleyf.' Pa. 41. 8. Mae y goren o ddynion yn ddarostyngedig i gleyfadau blinïon a phrofedigaethau; nid oes grym yn neb i ymgynnal yn y cyfryw amgylchiadau, fel y gweddi iddynt, yn sanctaidd ac yn dduwiol. Y mae gofal yr Arglwydd am danynt yn mhob amgylchiad, yn fanwl, ac yn ddiball; a chânt wybod mai yn ol eu dydd y bydd eu nerth. Y mae yr Arglwydd yn eu nerthu ar eu claf welyau, trwy ddangos iddynt yr hyn a haeddent, a pheri iddynt gydlynad eu gwaeled, trwy ddangos ei gariad a'i ddyben tu ag atynt yn y cwbl; sef eu llesad, fel y byddent gyfranogion o'i sancteiddrwydd; trwy ystyriethau mai byr ac ysagaf ydynt, a'u diweddiad hollol mewn tragwyddol bwys gogoliant. Y mae efe yn cyweirio, neu yn troi eu holl wely, trwy roddi iddynt amynedd a dyddanwech ysbyrdol ar y gwely, er eu bod mewn cleyf. Nid rhaid i'r Arglwydd gyfnewid amgylchiadau ei bobl i'w cysuro; ar ysbyrdoedd ei bobl y mae yn gweithredu y rhan amlaf; ac yn a'u bydd eu hamgylchiadau yn esmwyth, pa fath bynag fyddont. Nid yw cyfnewid amgylchiadau un, heb weithredu yn sanctaidd ar ei ysbyrd hefyd, yn chwaneu dim at ei ddedwyddwch. Y mae y geiriau yn dangos tirondeb a mawr ofal Duw am ei bobl, ac effeithioldeb ei ofal am danynt. Golygiadau ysbyrdol, trwy ffydd ar gariad Duw yn ei Fab, a wna bob amgylchiad gofidus yn daweal ac yn esmwyth. 'Yr hwn nid arbedodd ei briod Fab, ond a'i traddododd ef trosom ni oll; pa wedd gyd âg ef hefyd na ddyry efe i ni bob peth?' Rhuf. 8. 32.

'Ein gwely hefyd sydd iradd.' Can. 1. 16. Mae y gair *iradd* a gyfeithir i'r ac *iradd*, yma, ac yn Ps. 92. 10. Hos. 14. 9., yn cael ei gyfeithu *gwyrdd-las*, *gwyrdd*. Deut. 12. 2. Ps. 37. 35. a 52. 8. Y gair a arwydda ffrythlonrwydd ac ireidd-dra pren, yn hytrach na'i llw. Yn y fan yma, diammeu fod y geiriau yn cyfeirio at ryw ddull o addurno eu gwelyau a blodau, neu gangenau pêr, ffrythlawn; ac yn gyffelybiaethol, yn gosod allan hyfrydwch a ffrythlonrwydd y gymdeithas ysbyrdol rhwng Crist a'i eg-lwys. Er benthyca y pethau myaf gwych a hyfryd

* *Tristis equidem hæc tremenda imago.*

a fedd y enawd, etto rhy fach yw y cwbl i fnyegi natur, hyfrydwch, a ffrwythlonrwydd cymdeithas Crist â'i bobl. Can. 3. 7. Ps. 110. 3.

GWELL—**HAU**, (gw-ell) rhagorach, amgenach; yn well.—1. Mwy ei werth; i'w ddewis yn flaenaf. Preg. 9. 4.—2. Mwy derbyniol a chymradwy. 1 Sam. 15. 28.—3. Callach a doethach. Can. 1. 20.—4. Mwy cyfheus. 1 Cor. 7. 38.—5. Mwy mantelisol; cyflwr mwy cysurus, anrhydeddus, a gogoneddus. Phil. 1. 23.—6. Mwy diogel. Ps. 118. 8.—7. Rhagorach, mwy cysurus a boddlonol. Diar. 15. 16, 17. Ps. 84. 10. a 63. 3.

'Adgyfodiad gwell.' Gwell nag ymwarded o offidiau corphorol yma yn y byd; gwell nag adgyfodiad yr annuwiolion, sydd yn cael mwyniant pechod dros amser; gwell nag adgyfodiad gwyrthiol i'r bywyd presennol, a gafodd rhai. Heb. 11. 35.

'Gwlad well y maent hwy yn ei chwennych.' Heb. 11. 16. Gwell na Chaldaea o ba un y daethant; a gwell na Chanaan i ba un yr aethant; gwell nag un wlad ar y ddaear, sef gwlad nefol. Yr oedd hon wedi ei dadguddio a'i haddaw iddynt; trwy ffydd yn yr addewid, yr oeddent yn canfod ei rhagoroldeb ar ddim yn y byd; yn yr olwg yma yr oedd eu serchladau yn cael eu dwyn yn gryffon i'w chwennych. Y mae ysbryd nefol yn chwennych pethau nefol, fel y mae syniad daearol yn chwennych pethau daearol. Ps. 119. 72. Heb. 10. 34.

GWELLT, (gw-ell) pob math o'r lysleuyn; ir-wellt, porfa; ymborth anifeiliaid. Gen. 24. 25. Barn. 19. 19. Num. 22. 4. Edr. **GLASWELLT**.

GWENCI—**OD**, (gwanc) brouwen, carlwm.—'Y wenci.' Lef. 11. 29. Heb. *ימלוגו* *ymlugo*; **WHASEL**, *Saes*. math o ymlusgiad arian dan y gyfraith.

GWENDID. Edr. **GWAN**.

GWENIAITH—**U**—**US**—**GAR**, (gwen-iaith) truth, truth-iaith, ymoliaith, tég-eiriau, hud-iaith.—'Trwy ymadrodd tég a gweniaith yn twyllo calonau y rhai diddrwg.' Rhuf. 16. 18. Geiriau tég, *χρηστολογία*, *geiriau cywoethas*, caruadd; yn hōnl lesad arall mwy na'i lesad ei hun. Gwenaith, *ελογιας*, *benidithion*. Yr oedd y gau-athrawon, gyd ág ymddangosiad o lawer o daerineb, yn gweddio am fendithion arnynt. Dyma ddull ac agwedd dynion yn ngwneidogaeth yr efengyl yn gwasanaethu eu bol eu hunain, ac nid ein Harglwydd Iesu Grist. Yabryd gonest, cywir, diduedd, yw yabryd gwir genadau, yn ceisio lesad eraill a gogoniant yr Arglwydd, ac nid eu lesad eu hunain. 'Ni buom ni,' medd yr apostol, 'un amser mewn ymadrodd gwneithus, nac mewn rhith cybydd-dod; Duw yn dyst.' 1 The. 2. 5. Edr. **CALON DAU—DDYBLYG, RHAGRITE**.

GWENITH, (gwen-ith) gwenithfð.* Y mae fð gwenith yn galed, ac yn faethlawn iawn. Nid oes un fð a wna fara mwy hyfryd ei flas, a mwy magwriaethol na gwenith. Nid hawdd penderfynu yn mha le y mae gwenith yn tyfu yn naturiol: y farn gyffredin yw, mai Affrica yw y wlad: oblegid mai yr hanes cyntaf a roddir i ni am wrenith, yw hanes ei drosglwyddiad o'r wlad hōno i wledydd eraill. Sicily yw y wlad gyntaf yn Ewrop yr hauwyd gwenith ynddi. Gan ei fod yn fwyaf angenrheidiol a defnyddiol at gynnalieith dynion, fe dff yn mhob gwlad, sef yn y gwledydd oerfa a phoethaf, yn gystal a'r rhai mwyaf cymedrol. Y mae

yn tyfu yn Chili a Peru, yn gystal ag yn Ewrop, lle nad oedd yn adnabyddus nes i'r Ewroplaid ei gario yno. Cyfrif Miller bedwar math o hono; ond mae Linnæus yn cyfrif un math ar ddeg o hono. Dywed ysgrifenywyr Iuddewaid fod y gwenith goreu yn eu gwlad hwy yn tyfu yn Michmaab, Negonichah, ac Ephraim; ond y mae yn sicr fod gwenith Minnith a Phannag yn rhagorol. Ezec. 27. 17.

Dengys yr Arglwydd yr angenrheidrwydd oedd iddo farw, trwy gyffelybiaeth oddiwrth y gronyn gwenith, yr hwn oni syrth i'r ddaear a marw, a crys yn unig; ni cheir dim enwd oddi wrtho, na chynnydd arno, oni bydd marw. Felly hefyd yr un fath, oni byddai i Grist farw, ni byddai un enaid cadwedig; ond gan ei fod wedi marw a'i fywiau drachefn, bydd enwd rhyfedd o bechaduriaid i gael eu bywiau a bod yn ogoneddus; 'o lafur ei enaid y gwel, ac y diwellir.' Os bydd efe marw, efe a dddwg ffrwyth lawer; a ffrwyth ei farwol-aeth fydd yr holl gynauaf i gyd. Ioan 12. 24. Eza. 63. 11. Hos. 14. 8. 1 Cor. 15. 36.

Pan gyffelybir yr annuwiolion i'r efrau, mae y duwiolion yn cael eu cyffelybu i'r gwenith, oblegid eu rhagoroldeb, eu defnyddioldeb, a gofid Duw am danynt. Mat. 3. 13. a 13. 25. Luc 16. 7.

Oblegid ei faethlonrwydd cynnalieithol y cyffelybir gair yr Arglwydd i wrenith. Jer. 28. 28. Nid yw pob peth arall i roddi magwraeth a dyddanwch i enaid pechadur, ond fel yr ts i'w cymharu iddo. Edr. **GATR**.

GWENNOL, (gwen-dol) gwennol y gwebydd; gwennol; adar digon adnabyddus. Y maent yn dram-wyol, (Jer. 8. 7. Diar. 26. 2.) ac yn dyfod i'n gwledydd ni yn y gwanwyn, ac yn ein gadael oddeutu diwedd mis Medi. Cwyn eu hymadawid y maent yn tyru yn heidiau ar benau tai i ymgynghori am y daith hirfaith o'u blaen. Canfyddir hwynt yn mis Hydref, ar eu taith, yn Affrica, yn mhen saith niwrnod wedi eu cychwyniad. Cyfeiriant eu ehediad tua Congo, Senegal. Y maent yn byw ar ednogion, ac y maent yn ehedeg gyda chyflymdra anghyffredin. Y mae eu traed yn fyrion ac yn eiddil; yw hadenydd a'u cynffonau yn hirion i ehedeg, a throi a chylch, gyd â'r cyflymdra mwyaf i ddal eu hymborth. Mae eu nythod yn gywraint; ond nid yw nythod y gwennollaid a weir yn y gwledydd hyn, ddim i'w cymharu i nythod yr *esculent swallow*, a geir ar dueddau China a Chyromandel. Y mae y Chineaid yn casgu y rhai hyn oddiar y cregliau, ac yn eu dwyn i'r India Ddwyreiniol i'w gwerthu; ac maent yn eu rhoddi mewn igell cyw, &c., ac yn ymborthi arnynt fel danteithfwyd o'r hyfrydaf. Gwel Buffon's *Nat. Hist.*

'Aderyn y tð hefyd a gafodd dý, a'r wrenoll nyth lddi, lle y geayd ei chwython, sef dy allorau di, O Arglwydd y lloedd.' Ps. 84. 3. Y mae y gair *דורר* a gyfieithir yma *gwennol*, yn cael ei gyfieithu yn y rhan fwyaf o gyfieithiadau i arwyddo rhyw fath o golomenod. Beth bynag am hyny, nid yn yr allorau yr oedd- ynt yn nythu, ond yn *agos atynt*, yn yr adelladau oddi amgylch iddynt. Mae rhai yn cyfieithu y geiriau fel hyn: 'Tð, fel y cafodd aderyn y tð ei dý, a'r wrenoll ei nyth i osod ei chwython, felly y caf ffinau dy allorau di, O Arglwydd y lloedd, fy Mrenin a'm Duw.' Fy nyth a'm gorphwysfa innau yw dy allorau di, lle caf dawelwch a dyddanwch hyfrydlawn. Mae y Psalmydd megys yn ceisgwion wrth yr adar: maent hwy yn gallel myned yn rhydd i'w nythod, ac at eu cywion; ond yr oedd ef yn cael ei gau oddiwrth addol- iad ac ordinhadau yr Arglwydd, y rhai yr oedd ei enaid yn hiraethu am danynt fel yr aderyn am ei nyth. Gwel Scott, Parkhurst.

Arferir 'gwennol gwehydd' am un peth tra chyflym, megys dyddiau bywyd dyn. Job 7. 6.

GWENWYN, (gwân-gwÿn). Mae llawer o lysiau, a mŵn, yn wenwynlyd; megys cegid, *arsenic*, &c.,

* Barna yr leithyddwr cnwog, Jacob Grimm, fod yr enw All- manaid am fð, sef *Getraide*, yn tarddu o'r hen air *gitragidi*, neu *getragede*, yr hwn a arwyddat *daf*, *hwyedd*. 'Y ffrwyth daf, megys ydyw,' meddai, 'y sydd wedi syrthio i ddwylaw dyn, fel y siaradwn am anifeiliaid daf, mewn cyferbyniad i'r rhai sydd wyllt.' Gwel Humboldt's *Views of Nature*. Argraffiad Bohn, ta dalen 128, &c.—C.

ond yr hyn a elwir yn yr ysgrythrau wrth yr enw yw y gwlybwr hwnw a deifl a-piaid, seirph, a dreigiau allan trwy eu colynau neu eu brathiaidau, i ladd creaduriaid eraill. Y peth sydd wenwynlyd ac yn farwol, i rai creaduriaid, sydd hollol ddiwiwed ac yn feddyginiaethol i eraill. Gau athrawiaethau, ac ymadroddion llygredig, a gyffelybri i wenwyn aspiad, y rhai y mae pechaduriaid cyfeiliornus a llygredig yn eu tywallt er mawr niwed i eraill sydd yn gwrandao arnynt. Y mae gwenwyn gau athrawiaethau yn ddiystriol, oni cheir meddyginiaeth gwir athrawiaeth rhagddo. Deut. 32. 33. Ps. 58. 4. Rhuf. 3. 13. Iago 3. 8. Edr. Asp.

GWENYN—EN, (gwên) ednogau bychain a ffurfler o bryfed, rhyfedd am eu cywreirwydd, a'u diwydrwydd yn casglu mêl a chwyr, o fiodau a llysiâu, ac yn gwneuthur eu diliau. Edr. DIL. Y peth cyntaf i sylwi arno yn y gwenyn yw y duryn, â pha un y maent yn sugno y mêl o fiodau a llysiâu. Mae wedi ei ffurfio fel ysgub i ysgubo, neu dafod i'w lyfu ymaith. Mae ganddynt ddannedd, â pha rai y gwnant y cwyr, ac y gweithiant eu celloedd âg ef. Y mae eu cyrph wedi eu rhanu yn chwech o gylchau; ac heblaw y perfedd, mae ganddynt fêl-gwd, gwenyn-gwd, a cholyn. Heb y colyn byddai i'r creadur diniwed hwn ormod o yspeliwyr sugurlyd, yn difa ei drysorau melys, ac heb garu gweithio am dano. Y mae ganddi guddfa i'r cwyr, ac un arall i'r mêl. Y mae tri math o wenyn yn mhob haid, sef y gwênyn llafurus, y gwenyn diog, segurillyd (*drone bees*), a'r fam wenynen; y gwenyn gweithgar, llafurus, yw yr amlaf o lawer; ac yr ydys yn barnu nad ydynt na gwrryw na banyw; ond eu defnyddioldeb yw llafurio yn unig, fel y byddo i'r rhai bychain gael ymborth pan yn anabl llafurio i gynnal eu hunain. Y *drone bees*, fel y gelwir, sydd fwy na'r lleill, ac yn dywyllach eu lliw; y rhai hyn ydys yn barnu yw y *gwrwywiad*. Nid oes dros bump neu chwech o honnt yn mhob cwch. Y maent yn llechu yn nghylch y crwbyr; yn gwneuthur ychydig, neu ddim, ond bwyta y mêl, ac yn aml y maent yn cael eu marwolaethu am eu segurdd a'u diogi gan y diwyd a'r llafurus. Y *fam wenynen* sydd fwy anaml fyth; dywed rhai nad oes ond un yn mhob haid; y mae eraill yn barnu nad yw hyn yr wir, ond bod tair neu bedair yn mhob cwch. Y fam wenynen sydd yn dodwy yr holl wyau, o ba rai y deoir yr haid. Mae y wenynen yn greadur darostyngedig i drefu a chyfreithiau; yn fywiog, yn wylidiwrus, yn weithgar, ac yn hunan-ymwadol iawn. Nid oes gan neb drysor-dŷ iddi ei hun, ond mae pob un yn llafurio er mwyn y cyffredin. Pan byddont yn dechreu gweithio yn eu cychod, y maent yn ymrannu yn bedair o ranau neu gymdeithasau; y mae un yn myned i'r meusydd i chwilio am ddefnyddiau; y llall sydd yn ddiwyd iawn yn trefnu ac yn gosod sylfaen a muriau yr ystafelloedd; y drydedd sydd yn llyfnhau yr ochrau tufewol, a'r conglaui; a'r bedwaredd sydd yn dwyn ymborth i'r holl weithwyr hyn i gyd. Ond nid ydynt yn cadw yn gyson at yr un gwaith; canys y mae pob un yn fedrus yn yr holl waith, am hyny y maent yn newid yn aml; y mae y rhai sydd yn gweithio yn myned allan i'r meusydd, a'r rhai oedd yn y meusydd yn cymeryd eu lle yn y gwaith. Y mae ganddynt arwyddion wrth ba rai y maent yn deall eu gilydd; pan byddo eisieu ymborth ar un, hi a estyn ei duryn (*trunk*) at yr hon sydd yn gweini yr ymborth, a'r llall a egr ei chwd-fêl, ac a ddefnyddia y mêl i safu agored yr hon sydd yn galw am dano. Mae eu diwydrwydd a'u llafur y fath fel y gorphenant gelloedd ddigon mewn un diwrnod i dair mil o wenyn. Y mae ganddynt ddefnydd neillduol, gwahanol oddiwrth y crwbyr, i ddwbio tu fewn i'r llestr, fel y byddo yn hollol ddi-ddos. Wrth edrych arnynt ar yr olwg gyntaf, mae y cwbl yn ymddangos

yn annhrefn, ac afreolaeth; ond wrth sylwi arnynt yn fwy manwl, canfyddir fod pob un yn ddiwyd wrth ei gorchwyl ei hun, ac yn dilyn hwnw yn unig, gyda llawn fwriad. A'u dannedd y maent yn gweithio eu celloedd, ac nid oes diwedd ar eu llafur wrthynt, i'w llyfnhau a'u cywreinio. Y celloedd i'r rhai ieuainc a ffurfiar gyd â'r gofal mwyaf; y mae celloedd y *drones* yn fwy; ond cell y fam wenynen yw y fwyaf. Gan fod bywyd y fam wenynen o gymaint canlyniad i'r holl wladwriaeth, mae pob parch, gofal, a thiriondeb, yn cael eu dangos iddi. Dywedir y ceir ynddi, wrth agor ei choroph, bum mil o wyau ar unwaith. Yn yr wy mae y prfryn yn cael ei ffurfio, ac yn cael ei dafu allan yn mhen diwrnod neu dda. Porthir hwn gan y gwenyn nes y delo i'w gyflawn faintoli yn mhen chwe diwrnod. Wedi hyny cauir ef i fynu mewn ystafeli, lle y mae yn myned trwy y dull-newidiad diweddaf, oddeutu ugain niwrnod wedi deor yr wy. Wedi iddo gyrrhaeddyd i nerth digonol, y mae yn agor ei charchar â'i dannedd; a phan ymddangoso gyntaf yn eu plith, y maent yn tyru oddi amgylch iddi, rhai yn ei glanhau a'i sychu, ac eraill yn ei phorthi, nes y byddo hi yn addas i weithio gyda hwynt; yr hyn y mae yn ymosod yn ei gylch gyd â'r parodrydd, a'r medrusrwydd perthynol i'r creaduriaid rhyfedd hyn. Pan fyddo y cwch yn rhy lawn, y mae yr hwn rai yn peri gorfoed ar y rhai ieuainc i ymadael, a myned allan i edrych am drifanau newyddion. Weithiau y mae anuffudd-dod yr ieuainc yn peri rhydd ofnadwy; ond yr hynafiaid sydd bob amser yn fuddugoliaethus; ac y mae yr ieuainc gwrthryfelgar yn gorfoed ymadael wedi eu colledu, ac yn archolledig. Pan fyddont yn ymadael a'u hen drifanau, y mae yn foreu prysur iawn arnynt; wedi dewis y *fam wenynen*, maent yn myned gyda hi yn gwmwl gyd â'u gilydd i ymfyn am drifanau newydd.

Mae dau fath o gwyr; un yn fân, a'r llall yn frasach; â'r brasaf y maent yn dwbio y llestr i'w wneyd yn sych ac yn gynhes. Mae y llall mor angenheidiol at gynnalieith y gwenyn a'r mêl. Mae dau fath o fêl hefyd, sef y gwyr a'r melyn. Y mae y gwyr i'w gael yn y diliau heb dân. Mae y melyn i'w gael trwy wres, a'i wasgu mewn cydau dan wasg. Y mae y mêl goreu yn newydd, yn dew ac yn ronyngog, claerwyn, o arogi pernaidd, ac o archwaethiad melys, bywiog. Y mae mêl y mnyddoedd yn rhagori ar fêl y dyffynnoedd; a mêl y gwanwyn yn rhagori ar fêl yr haf.

Y mae colynau gan y gwenyn; ond nid ydynt yn eu harfer, yn gyffredin, heb eu cyffroi. Yn Guadalupe y mae gwenyn llai o faintoli na'n gwenyn ni, heb golynau; ac y mae eu mêl yn wahanol: ei llw yn ddu, neu llw amber, nid yw byth yn caledu.

Mae byddinoedd yr Amoriaid, yr Assyriaid, a gelynyon Dafydd, yn cael eu cyffelybu i wenyn, oblegid eu hamldra, eu cyfflymdra, a'u niweidioldeb. Deut. 1. 44. Esa. 7. 14. Ps. 118. 12.

GWENY—EN, (gwe-er) braeder, mabin; gwêr manllwyn, sef gwêr defaid. Exod. 22. 22. Lev. 3. 4. Yr oedd yn waharddedig i Israel fwyta dim gwêr, na dim gwaed; ond yr holl wêr oedd eiddo yr Arglwydd. Lev. 3. 16, 17. Edr. BRADER.

GWERSYLL—FA—U, (gwer-syll) gwerysilla, gorsaf; arosle byddin. 1 Sam. 4. 7. Nid ellir dychymygu dim yn rhy fewlaidd na gwerysill yr Israeliaid yn yr anialwch. Yr oedd y babell yn y canol. O du y dwyrain yr oedd Moses ac Aaron, a'u teulu-oedd, yn gwerysill. O du y deheu yr oedd y Cobathiaid; yn y gorllewin yr oedd y Gersoniaid; ac yn y gogledd yr oedd y Merariaid. Fel hyn yr oedd y babell wedi ei hamgylchynu â'r Lefaid, y rhai oeddent yn gweini yn ngwasanaeth y babell. O ffaen y babell, ac o du y dwyrain iddi, yr oedd yn gwerysilla

Iwythau Judah, ac Issachar, a Zabulon; yn cynnwys 186,400 o wyr addas i ryfel. O du y dehau y gwerysallai Reuben, a Simeon, a Gad; yn cynnwys 151,400. O du y gorllewin y gwerysallai Ephraim, Manasseh, a Benjamin; yn cynnwys 108,100. O du y golegedd y gwerysallai Dan, ac Aser, a Naphtali; yn cynnwys 157,600. Yr oedd y Groegiaid a'r Rhufeiniaid hefyd yn ffurfio eu gwerysilloedd yn debyg i hyn. Yr oedd yr udgyrn arian yn rhoddi iddynt dri larwm pan gychwynent; un i'w rhybuddio hwynt i ymbarotol; y llall i'w casglu at eu llummanau; a'r trydydd i'w cychwyn. Gwerysall Judah ydoedd yn cychwyn gyntaf; gwedi hyny tyndid i lawr y babel, a'r Gersoniaid a'r Merariaid a gychwynent â'u beichiau. Ar yr all larwm cychwynai Reuben; gwedi hyny y Cohathiaid, â dodrefn y babel ar eu hysgwyddau. Gwedi hyny cychwynai llwyth Ephraim, Ps. 80. 1, 2; a Dan yn olaf. Num. 1. 2. a 4. 10.

Tu allan i'r gwerysall byddai trigfa y gwahan-glywysu a'r asfan—byddai hefyd y drwg-weithredwyr yn dyoddef, y rhai a gyfrifid yn asfan; felly Crist hefyd, fel y tynai ymaith bechodau, ac y sanetieddial y cyfryw, a ddyoddefodd y tu allan i borth Jerusalem; ac y mae yn ddyledswydd arnom ninnau, fyned y tu allan i werysall pob cymdeithas gnawdol, gan ddwyn ei waradwydd ef yn eymlysgar, a dyoddef pob peth er ei fwyn. Cymb. Deut. 23. 10. Num. 19. 3. Exod. 29. 14. Heb. 12. 12, 13, 14.

'Gwerysall y saint, a'r ddinas anwyl,' yr un ydynt; sef eglwys Dduw yn ei hiawn drefn; yn barod i ymladd â thywysogaethau ac awdurdodau. Dat. 20. 9. Mne cyfeiliaid y geiriau at y gwerysall yn yr anialwch, yr hwn oedd yn gwbl yn ol trefniad Duw, a than ei lywodraeth, ei arweiniad, a'i amddiffyniad. Ps. 87. 2. Dat. 21. 1, 10.

'Dyma werysall Duw; ac a alwodd enw y lle hwnw, Mahanaim,' neu y gwerysallwyr. Gen. 32. 2. Deallwn wrth hyn fod yr angelion a ymddangosasant i Jacob yn llosgod, a bod yr olwg arnynt yn ddychrynadwy, ac yn alluog, i amddiffyn neu i ddystrywio. Tebygol eu bod fel byddin oddi amgylch iddo, i'w amddiffyn rhag Esau o'r blaen, a Laban ar ol. 'Angel yr Argiwydd a gastella (neu nar a werysall) oddi amgylch y rhai a'i hofnant ef.' Ps. 34. 7 a 103. 21. a 148. 2. Luc 2. 13. 2 Bren. 9. 17. Joel 2. 11.

GWERTH—U—WYR—FAWR, (gwêr) *Saes.* **WORTH:** pris; bri ar beth; pridwerth.—1. Y bri a roddir ar beth, neu yr iawn am dano. Exod. 20. 30.—2. Dymunol, lleol, ac anwyl. Diar. 31. 10. Y mae rhai pethau a gwerth ynddynt i ryw ddybenion, a thros amser; felly y mae ffirwyth y ddaear. Iago 5. 7. Y mae pethau eraill yn werthfawr ynddynt eu hunain, ac a barbant felly byth; megys gwaed neu aberth Crist; trugareidd ac addewidion Duw. 1 Petr. 1. 19. Ps. 36. 7. 1 Petr. 3. 4. 2 Petr. 1. 4. Y mae ffydd yn werthfawr, am mai trwyddi yr ydym yn cyfranogi o Grist gwerthfawr, ac yn derbyn sylwedd yr addewidion gwerthfawr, ac y mae ei ffirwythau yn dra gwerthfawr. Heb. 3. 14. 2 Petr. 1. 1. 1 Petr. 3. 4.

Y mae gwerthu, weithiau, yn arwyddo gwneuthur cyfrif bychan o un peth mewn cymhariaeth i beth arall, a pharodwydd i ymadael yn gwbl a'i nail i gael y llall. Mat. 13. 46.

'Er gwerth y prynwyd chwi.' 1 Cor. 6. 20. Y mae y gair *Gr.* τιμή, *gwerth*, yn arwyddo y gwerth a roddid am gaeth-weision i'w rhyddhad hwynt. Τιμή ἀποθνήσκων, *gwerth dynion*, hyny yw, caeth-weision. Xenophon, *de Vectigal*, iv., 18. Gwedi eu prynu er gwerth, yr oeddnt, o ran eu personau a'u holl wasanaeth, yn eiddo y gwr a'u prynodd. Felly mae yr apostol yn rhesymu yma: 'Gogoneddwech Dduw yn eich corph ac yn eich ysbryd, y rhai ydynt eiddo Duw.' Pa fodd y maent yn eiddo Duw? Ateb, Er gwerth y

prynwyd chwi ganddo: a hwnw yn werth digymhar. Y mae Crist yn ei aberth yn werth am danynt, ac yn iawn drostynt. Gelwir ef τιμή, *gwerth*—*λυτρον*, *pridwerth*, pryniant, gwerth yn prynu—*δουναί την ψυχην αυτου λυτρον αντι πολλων*. Ei einioes yw y *pridwerth*: *rhoddod ei einioes ei hun, avri, yn lle eu heinioes hwy*. Cymaint ag a dâl ei berson a'i fywyd ei hun yw y gwerth a roddwyd am danynt i'w rhyddhau: *λασθηριον*, trugareiddfa, iawn, cymmod, cysylliad, trwy ba un y'n cymmodir ni â Duw. Mat. 20. 28.

'Weddi fy ngwerthu dan bechod.' Rhuf. 7. 14. Y mae 'weddi fy ngwerthu' yma yn arwyddo bod o'i *anfodd* mewn caethiwed, ac yn gwneuthur yr hyn nad oedd *foddlaun* ganddo. Nid oedd efe yn foddlaun i un pechod, yn a gradd lleiaf; mor belled, gan hyny, ag yr oedd efe yn ei wneuthur, yr oedd yn gaeth, hyny yw, wedi ei werthu dan bechod. Gwerthodd Adda ei hun o'i wirfodd dan bechod; ac yn ganlyniol yr ydym ni oll yn cael ein geni yn weision pechod: mor belled ag ydyw y rhyddhad heb fod yn gyflawn ac yn berffaith, y mae effeithiau y gwerthiad hwn yn parhau. Fod y gair 'gwerthu' yn arwyddo caethiwed, Gwel Deut. 32. 30. Barn. 2. 14. a 3. 8. a 4. 2. 1 Bren. 21. 20. Esa. 50. 1.

Pan y priodolir gwerthu i'r Argiwydd mewn perthynas i'w bobl, y mae yn arwyddo yr effaith o hono, sef caethiwed; yr un modd yma hefyd, y mae effaith yr hen werthiad heb ddarfod, a'r rhyddid a brynwyd gan Grist etto heb ei gyflawn fwynhau, yn ei holl effeithiau gwynfydedig.

'Pryn y gwir, ac na werth; felly doethfneb, ac addysg, a deall.' Diar. 23. 23. Nid oes dim yn ormod i'w roddi am dano; ac nid oes dim yn ddigon i'w dderbyn am dano. Mae yn fwy ei werth na phob peth arall, ac a ateb i ragorach dyben i'r neb a'i meddianno. Diar. 4. 5, 7. a 2. 3, &c. Heb. 12. 16. Mat. 16. 26. Phil. 3. 7, 8. Act. 20. 23, 24. Dat. 12. 11.

Gwerthwyd Joseph gan ei frodyr yn gaethwas: yn hyn, fel mewn pethau eraill o'i fywyd, yr oedd efe yn gysgod o Grist, yr hwn a werthwyd gan un o'i genedl, a chanlynydd iddo, sef Judas. Fel yr ymstwygodd i bob iselder a gwaradwydd, ni chafodd fod heb y dystyrwch hwn hefyd arno; cymerodd arno, yn hyn hefyd, agwedd gwas, neu gaethwas; yn wedi ei werthu i'r lle isaf, a'r gwasanaeth caletaf. Deg ar hugain arian ydoedd gwerth y caethwas gwaed cyffredin yn mblith yr Iuddewon; a thyma ydoedd gwerth person anfeidrol y Messiaid yn eu golwg.—'Pris y prisedig, yr hwn a brynasant gan feibion Israel.'—'Gwerth y gwerthedic, yr hwn a brynesont gan plant r Israel.' W. S. a Dr. M. Neu, yn hytrach, gellir cyfeithu y geiriau fel hyn: 'Cymerals y deg ar hugain arian (gwerth y gwerthedic, yr hwn a werthasant) gan feibion Israel (a hwy a'u rhoisiant am fies y crochenydd) megys y goeododd yr Argiwydd i mi.' Zech. 11. 13. Ps. 105. 17. Mat. 27. 9. Act. 7. 9. Gwel Knatchbull, Doddridge, Campbell.

GWERTHYD, (gwarth) echel, chwarf, chwafan; *Heb.* כִּסְרִי pin, neu ryw beth yn perthyn i'r cogel, nas gellir ei ddeall yn benderfynol heb ddeall gwneuthuriad yr hen beiriant at nyddu. Diar. 31. 19.

GWERYRIAD—U, (gwer-gyru) gwneuthur llais, neu swân, fel march, neu asyn.—'Yr oeddnt fel meirch porthianus y boreu, gweryrent bob un ar wraig ei gymydog.' Jer. 5. 8.

GWESTFA, (gwêst) gwledd, cyfeddach, llettywriaeth.—'A'r lleoedd penaf yn y gwestvae.' Luc 20. 46. W. S.

GWERYR, (gweu) gwayw, gofid, dolur; dolur llymdost, megys dolur gwaig wrth esgor. Esa. 21. 3. a 26. 17. a 66. 7. Jer. 50. 43.

GWEYDD—ION, (gwe) un yn medru y gelyfddyd o wau. Job 7. 6. Edr. GWAU, GWENNOZ.—'Torais ymaith fy hoedl megys gwéydd; á nychdod (oddiwrth yr eddi, ymyl y ddalen) y'm tyr ymaith.' Esa. 38. 12. 'Torais ymaith fy hoedl megys y gwéydd, gan gulni efe a'm dryllia.' Dr. M.—'Torwyd ymaith fy hoedl megys gan y gwéydd; tyr fi oddiwrth y gwéydd.' Gwel Lowth. Tebygol fod yr un gyffelybiaeth yn cael ei dwyn yn mlaen yn niwedd yr adnod ag oedd yn ei dechreu. Torwyd edau fy mywyd, fel y tyr gwéydd edau yn y gwéydd, cyn gorphen gwau y deryn. 'Torais,' sef perais i'r Arglwydd ei dori trwy fy mhechodau.

GWG, (wg) dig, lliodgrwydd, broch, soriant: dal gwg, bod yn anffodog; cuchig, trwyn-sur, ffyrnig ei olwg.—'Ond Herodias a ddaliodd w̄g iddo.' Marc 6. 19. Y mae y geiriau yn amlygu ymlyniad cryf y ddyne anllad hon wrth ei phechod, a'i chreulondeb gwaedlyd o'r achos.

GWIAL—EN—OD, (gw-ial) blagur, twf blwyddyn; gwialen-fion; fflangell. Edr. MOSES, AARON, BLAGURYN, HAIARN.—'Tair gwaith y'm curwyd á gwiall.' 1 Cor. 11. 25. Cospedigaeth Rufeinaidd ydoedd curo á gwiall—á fflangell y curai yr Iuddewon. Cawn hanes yn Act. 16. 22. am un gurf a gafodd Paul a Silas yn Philippi yn Macedonia.

'Gan yr Iuddewon bumwaith y derbynias ddeugain gwialenod onid un.' 2 Cor. 11. 24. Deugain gwialenod oedd y rhifedi yn ol cyfraith Moses. Deut. 25. 3. Byddai y gwialenodau yn cael eu rhoddi ar y drygionus yn ol ei ddryganiaeth, á fflangell deir-cainc; byddai pob ergyd á hon yn dair gwialenod. Yr hwn a fernid i gael ugain gwialenod, ni chai ond deunaw, sef chwe ergyd; a'r hwn a fernid i gael deugain, ni chai ond 39, sef tair ar ddeg o ergydion. Nid oedd iddynt chwangu, ond gallent leihau. Fel drwg-weithredwr, yn aml, yr oedd yr apostol yn cael ei drin, ac yr oedd gwg a chreulond Iuddewon a Chenedloedd yn cael eu dangos tu ag ato.

'Eraill a'i tarawsant ef á gwiall.' Mat. 26. 67.—'Eraill a'i cernodiasant ef.' Dr. M.—'Eraill y trawsant ef a ei gwiall.' W. S.—'Rhai a'i tarawsant ar ei ben, ac eraill a'i tarawsant ar ei gennau.' Dr. Campbell. Yn Pen. 5. 39. y mae yr un gair *παλιζω*, yn cael ei gyfieithu *taro*. Y mae yn arwyddo, yn aml, taro á chleider y llaw ar y wyneb, heb fod y dwrn yn gauad, ac felly mae y cyfieithiad Saesonaeg, '*Others smote him with the palms of their hands.*' Arferir y gair yn yr ystyr hwn, medd Wetstein, Schleusner, a Kypke, gan Plutarch, Achilles, Tatius, Joseph, *Antiq.*, lib. viii., 15. 4. *Coll.* Y mae y gair *κολαφιζω*, a gyfieithir *cernodio*, yn arwyddo taro á'r dwrn yn gauad, a *παλιζω* a gyfieithir *taro á gwiall*, yn arwyddo taro á dwrn agored. Dangoswyd pob amharch a chreulondeb i'r Iesu, yr hwn er na haeddodd hyny, o ran ei Berson ei hun, a roddodd ei hun, fel Mechnydd, dros y rhai a haeddasant y cwbl.

Gwialen, weithiau, a arwydda etifeddiaeth, am y byddent yn mesur etifeddiaethau á gwiall. Ps. 74. 2.—Weithiau, ceryddon, neu gospedigaethau, am y byddent yn eu defnyddio i geryddu neu gopsi. Mic. 6. 9. a 7. 14. Diar. 29. 15. 1 Cor. 4. 21. Edr. TEYRWIALEN, F'FON.

GWIBER, (gwib) *Llad. VIPERA; Ffr. VIPERE; Saes. VIPER*; saph, saph ehedog, draig.—'O genedlaeth gwiberod.' sef hād y rhai drygionus, neu blant y diafol, yr hen saph. Mat. 3. 7. a 12. 34. a 23. 33. Luc 3. 7. Cymb. Gen. 3. 15. Ioan 8. 44. Act. 13. 8. Edr. ASP, DODWY.

GWIBIO—IAD—IOG, (gwib) crwydro, didrigais, ansefydlog, bwhrman, ar ddigrain. Edr. CRWYDR-IAD.—'Sér gwibiog.' Judas 13. *Gr. αοριπε*

πλανηται. Y sér a elwir y planedau, oddiwrth *πλανηται*; sef Mercher, Gwener, Mawrth, Iau, Sadwrn, &c. Gwel Parkhurst. Galwai yr Iuddewon eu hathrawon yn sér; a gelwir hwynt felly gan yr Ysbyrd Glán. Dat. 1. 16, 20. a 2. 1. A chan fod y planedau uchod yn ymddangos yn afroalaidd yn eu hyagogiadan; weithiau yn ymddangos yn sefydlog, ac weithiau yn myned yn ol, mae yr apostol yn eu golygu yn arwyddlun addas o'r gau-athrawon, y rhai oeddynt yn ansefydlog yn eu hegwyddorion, ac yn afroalaidd yn eu bywydau; i'r rhai y cadwyd niwl tywyllwch yn dragwydd. Y mae yr holl gau-athrawon yn gyffredinol, a'r nōd hwn arnynt, sef eu bod hwy yn gwibio; y maent yn gwibio o un cyfelliornad i gyfelliornad arall, ond yn y cyfelliornadau y maent yn aros. Yr un yw y gwirionedd; a'r rhai sydd yn derbyn y gwirionedd, sydd yn sér sefydlog yn llaw Crist.

GWIBED—YN, (gwib) gwyddhedyn, ednogy, cillonyn, clyryn. Dosparthir creaduriaid y byd yn dri math, sef creaduriaid rhesymol, direswm, a difywyd.—Y mae gwibed o'r ail fath; am hyny dywedodd Awatin fod gwibedyn yn odidocach creadur na'r baul, am fod bywyd yddo. Gellir darlunio gwibed, eu bod hwy yn greaduriaid bychain, heb waed coch, esgyrn, na chnawd, na chroen, na safnau ganddynt, a llygaid heb orchudd, ac ysgyfaint yn agor yn eu hystlysan. Y mae ganddynt fath o orchudd caled drostynt ag sydd yn gwasanaethu yn lle cig, croen, ac esgyrn iddynt. Mae y darluniad hwn yn briodol iddynt i gyd. Y mae llygaid gwibed yn hynod yn eu gwneuthuriaid. Math o rwydwaith ydyw pob llygaid, ac y mae yn mhob un o honnynt gasgliad o amryw floedd o lygaid bychain, etto perffaith. Cyfrifwyd gan y Dr. Hook, Leewenbœck, a Mr. Puget, saith neu wyth mil o'r mán llygaid hyn, yn rhydwaith llygaid un gwibedyn. Y mae pob darn yn ddysglaer-loyw, yn grwn, neu yn grythog, i gasglu a gwrth-dori y golenni; ac y mae i bob un o honnynt ei gieuy'n briodol. Y mae y llygaid gwedi ei amgylchu á'i ddarnau, neu fan llygaid, yn sefyll allan fel twyn crwn, fel y gallo efe ganfod o bob tu; befyd, y mae yn galed, ac yn ddiideimlad, am nad oes dim cloriau i'w guddio a'i ddiogelu ef. Gan mor fychain ydyw llawer o honnynt, rhaid bod rhanau a phibellau eu cyrph yn dra rhyfeddol. Y mae iddynt fath o gyrn yn eu penau, a elwir *antennae*; y mae dwy o honnynt. Heblaw yr *antennae*, y mae iddynt y *palpi*, neu y *teimlwyr*; y maent yn fyrach na'r *antennae*, ac yn wastad wrth y safu—mae pedair, ac weithiau, chwech, o honnynt. Y mae yr *antennae* yn ddefnyddiol i lanhau y llygaid. Gan nad allant belláu a nesáu eu llygaid fel creaduriaid eraill, i'r dyben i weled yn mhell ac yn agos, y mae y rhai hyn yn ateb y dyben i deimlo o'u blaen, lle na welant. Y mae Mr. Ray yn dywedyd nad oes dim llaf nag ugain mil o fathau o honnynt. Rhai o honnynt, rhoddir achlysuron yn nghorff y gwaith hwn i sylwi yn fwy neillduol arnynt. Gwel *Encyclopaedia. Buffon's Natural History, Abridged.* Dr. Paley's *Natural Theology*.

'Y rhai ydych yn hidlo gwibedyn, ac yn llyncu camel.' Mat. 23. 24. Sef yn hidlo y gwib i gael y gwibedyn allan, rhag iddynt llyncu dim oedd yn waharddedd iddynt dan y gyfraith. Diareb yw, yn cael ei dywedyd am y rhai hyn y fyddent yn ddiwyd ac yn ofalus am bethau bychain, tra byddai y pethau trymaf yn cael eu hesgueluso.

'Chwibanu am y gwibedyn.' Edr. CHWIBANU.

GWIG—OEDD, (gw-ig) ebach, cilfach, celfan, lloches, ystryd dinas, tref.—'Dos allan ar ffwrst i'r heolydd ar gwigoedd y ddinas.' Luc 11. 41. W. S.

GWILIO, (gwil) gofalu, gochelyd.—'Gwiliad yr Arglwydd rhyugof fi a thithau.' Gen. 31. 49.—'Edryched yr Arglwydd.' Dr. M. Edr. GWYL.

GWILLIAD, (gwill) crwydryn, gwib-ddyn, godech-ydd, dydaclwr, seguryn.—'A'r gwilliad fydd trech nag ef.' Job 18. 9. Mae yr un gair גַּוִּילִים yn cael ei gyfieithu y *sychedig*, yn pen. 5. 5. Mae yn arwyddo adyn truan newynllyd, yn barod bob amser i ysglyfaethlu meddiannau eraill. Diar. 23. 28.

GWIN, (gw-in) *Heb.* יַיִן *Gr.* οἶνος; *Llad.* VINUM. Diod wedi ei gwneuthur o rawn y winwydden. Gellir gwneuthur gwin o bob math, agos, o lysiau, ffrwythau, hadau, gwreiddiau, &c., megys grawn o flodau ysgaw, grawn coriuth (*currants*), morwydd, ceirios (*cherries*), afalau, yd-rawn, pys, ffa, maip, rhuddygl (*radishes*), i.e, hyd yn nod *gwellt-glus* ei hun. Ond o bob peth, sug grawn y winwydden sydd yn gwneuthur y gwin goreu. Gwesgir y sypiau grawn mewn gwin-wryf i gael y nodd allan, ac wedi hyny rhoddir ef i eplu. Y mae amrywiaeth rhinwedd gwin yn tarddu oddiwrth ragoriaeth y grawn, a'r gwahanol ddull o'i wneuthur a'i gadw. Y mae rhai grawn yn fwy melys a godidog na'u gilydd. Mae yr un fath rawn mewn amrywol sefyllfaoedd yn gwahaniaethu oddiwrth eu gilydd. Yn mhlith bryniau Tokay, yn Hungari, mae yn yn weybu y delau a'r haul ganol dydd, ac o herwydd melysder y grawn yn tyfu yno, a elwir *bryn y siogr*. Hwn sydd yn rhoddi y gwin mwyaf peridd a godidog yn Hungari, a theulu yr Ymerawdwr sydd yn ei gael i gyd. Hen win gwedi ei buro ar y gwaddod yw y goreu; y mae yn dra defnyddiol i adfywio a chryfhau natur; ac yn feddyginiaethol rhag amryw glefydau marwol, a'i gymeryd mewn dull addas. Diar. 31. 4, 5, 6. Yn yr anghymedroldeb o hono ef, fel pob peth arall, mae yn niweidiol i natur, ac yn bechadurus.

Am fod gwin, yn ei effeithiau, yn adfywio, yn cryfhau, ac yn lloni natur, y mae cyfwr o hawddfyd, neu lawenydd ysbyrdol, yn cael ei alw, 'llawenydd trwy win.' Zech. 10. 7. Can. ii. Edr. CARIAD. Am fod gwin, yn y gormodded o hono, yn meddwl, yn syfrdanu, ac yn gwneuthur dynion yn aflonydd ac yn afreolaidd, y mae pob peth a baro yr un effeithiau yn cael ei alw yn win, megys digofaint a barnedigaethau Duw, &c. Jer. 25. 15. Ps. 75. 8. Dat. 14. 10.

Yn Helbon, yn agos i Damascus, yr ydoedd gwin rhagorol, yr hwn a elwid *Chalibonium einum*, ac a werthid yn y ffeiriau yn Tyrus. Ni byddai breniunoedd Persia yn yfed un gwin arall. Ezec. 27. 18.

Yr oedd gwin Libanus hefyd yn nodedig, yn enwedig gwin Tripolis, Tyrus, a Beretus, lleoedd wrth droed Libanus.—'Bydd ei goffadwriaeth fel gwin Libanus.' Hos. 14. 7. *The scent thereof*, ei arogl. *Saes*. Newcome. 'A bod yn glodfawr, fel gwin Libanus.' Horsley. *He should have as good a name as the wine of Libanus*. Coverdale. *μυρωσπυνη αυρου, ei goffadwriaeth*. LXX. Priodol ystyr y gair *μυρωσπυνη* yw *coffadwriaeth*. Fel y mae coffadwriaeth a chlod gwin Libanus yn rhagori ar bob gwin arall, felly y mae yr Arglwydd yn addaw y byddai enw a choffadwriaeth, a chlod yr eglwys yn rhagori ar baw eraill. Gwedi ei meddyginiaethu a'i ffrwythloni, bydd yn glodfawr. Adn. 4, 5, 6. 'Coffadwriaeth y cyflawn sydd fendigedig; ond enw y drygionus a bydra.' Diar. 10. 7.

Gan fod gwin Canaan yn ffrwysgawl, byddent arferol o'i gymysgu â dwfr i'w fedyd yn gyffredin; weithiau hefyd byddent yn ei bêr-arogli â myrr, thus, calamus, a phêr-lysiau. Diar. 9. 2, 5. Can. 8. 2.

Yr oedd gwin yn ddioid-offrwm yn cael ei offrymu gyd â'r rhan fwyaf o'r bwyd-offrymau. Exod. 29. 40. Num. 15. 5, 7. a 28. 7. Lef. 23. 18. 2 Cron. 29. 35. Ond nid ydym yn darllen am ddioid-offrwm wedi rhoddi

y gyfraith, ond gyl âg aberthau. Yn yr ystyr hwn dywedir fod y melys-win yn llawenau Duw a dyn, sef yn yr aberthau i Dduw. Edr. DIOD, CWRAN.

Dywedir gan yr ofengylwyr iddynt roddi i Grist dri math o ddioid.—'A phan ddaethant i le a elwid Golgotha, hwy a roisant iddo i'w yfed winegr yn gymysgedig â bustl; ac wedi iddo ei brofi, ni fynodd efe yfed.' Mat. 27. 33, 34.—'Gwin myrlyd; eithr efe nis cymerth.' Marc 15. 23.—'A dywedodd (ar y groes) Y mae syched arnaf. Yr oedd gan hyny lestr gwedi ei osod yn llawn o winegr: a hwy a lanwasant yspwng o winegr, ac a'i rhoddasant yn nghylch Isop, ac a'i dddasant wrth ei enau. Yna pan gymerodd yr Iesu y gwinegr, efe a ddywedodd, GORPHENYD.' Ioan 18. 28, 29, 30. Y mae yn amlwg oddiwrth yr hanes, fod yn arferedig rhoddi i ddrwg-weithredwyr wrth fyned i'w dienyddio ryw fath o gymysgedd o win a gwinegr, i'r dyben i'w gwneuthur yn ddideimlad. Y mae rhai yn meddwl fod y gwin a'r myrr, a'r gwin-egr a'r bustl, yn ddwy ddioid wahanol. Y cyntaf wedi ei barotol, hwyrach, gan rai o'r gwragedd dwiol a chyfoethog, i'w gysuro ar yr achos a'brist hwn; a bod y gwinegr a'r bustl gwedi ei roddi iddo gan ei elydon, er ychwaneg o ddiystyrwch a chreulondeb. Dr. Edward's *Ezer*, part ii, No. 2. Dr. Doddridge *in loc*. Ond nid ydwyf yn gweled dim anghysondeb i farnu mai yr un ddioid oedd, ac mai ar yr un amser y cynnygiwyd hi i'r Isachlawdwr. Yr ydoedd gwinegr yn cael ei wneuthur yn gyffredin o win, neu o sudd grawn y winwydden; am hyny gallai Marc yn briodol ei alw yn win. Y mae yn dra thebygol hefyd fod bustl a myrr yn gymysgedig â'r ddioid hon. Tebygol mai rhyw gyfeillion neu gyfeillesau caredig a gynnygiasant hwn iddo, i leihau ei deimladrwydd o'i boen; ond ni fynai hyny; 'caus yr oedd yn *rhaid* iddo *ddyoddef*.' Ni fynai Crist ddim i brysuro ei farwol-aeth, nac i'w wneyd yn 'ddideimlad; gweithred o'i eiddo ei hun oedd 'dodi i lawr ei einioes; nid yn unig yr oedd yn ewyllysio marw, ond ei *weithred ei hun* oedd marw. Luc 24. 46. Gwel Calmet, Macknight, Hammond. Y gwinegr a roddwyd iddo gan un o'r milwyr ar y groes oedd gwinegr y milwyr eu hunain, tebygol. Mae yn ddigon hysbys mai gwinegr a dwfr yn gymysgedig â'u gilydd (a elwid *posca*) oedd diod gyffredin y milwyr. Dywedir fod yno 'lestr wedi ei osod yn llawn o winegr.' Yr oedd, y mae yn amlwg, wedi ei barotol i'r achlysur hwnw, naill ai i'r milwyr, neu i'r dienyddedig. Edr. Gwinegr.

'Ni ddodant win newydd mewn costrelau hen.' Edr. COSTREL, BRETHYN.

'Hi a ddioidodd yr holl genedloedd â gwin llid ei godineb.' Dat. 14. 8. Y mae y geiriau hyn yn cyfeirio at Jer. 51. 7., 'Phiol aur oedd Babilon yn llaw yr Arglwydd, yn meddwl pob gwlad; yr holl genedloedd a yasant o'i gwin hi; am hyny y cenedloedd a ynydasant.' Gwin llid (*οινος θυμολ, gwin yn poethi*) Babilon anghristaidd, sef Eglwys Rhufain, yw ei gauathrawiaethau sydd yn poethi dynion o blaid ei gau-grefydd a'i heilun-addoliaeth, ac yn ei llenwi â llid yn erbyn pawb a'i gwrthwynebant. Ei gwin sydd yn ennyn yr holl genedloedd i buteinio yn ysbyrdol gyda hi, sef ei gau-athrawiaethau a'i chelwyddau, yn eu denu oddiwrth y gwir, a'r gwir addoliad, at gyfeilliorn-adau dinystrïol ac eilun-addoliaeth. Mae zel pob gau-grefydd yn gynddeiriog, yn ffyrnig, ac yn greulon. Lef. 18. 21. a 20. 2, 3, 4. 2 Bren. 23. 10. Jer. 32. 35. Gwel Vitringa, Cowper, *in loc*.

'Gwin dirwyl.' Edr. DIRWYOL.—'Gwin trais,' yw gwin a gafwyd trwy drais a gorthrymder. Diar. 4. 17.

GWINAU, (gwin) cethin-llw. Y mae y prophwyd Zechariah (pen. 6. 1, 2, 3.) mewn gweledigaeth yn canfod pedwar o gerbydau yn dyfod allan oddi rhwng dau fynydd o bres. Y cerbydau a arwyddant gor-

* Le vin du mont Liban dont, le prophète Osee o fait d'ôta l'êloge, est encore, excellent Nicbulur, *Foyage*. Gwel Horsley.

Uchwyliathau rhagluniseith Duw tu ag at ei eglwys (cymh. 2 Bren. 6. 17. & Hab. 3. 8.) yn dyfod allan oddiwrth ei gynghorion rhagderfydedig ac anghyfnwidiol. 'Yn y cerbyd cyntaf yr oedd meirch cochion; yn yr ail, meirch duon; yn y trydydd, meirch gwynion; yn y pedwerydd, meirch brithion a gwineuon.' Y mae lliwiau y meirch yn cyfeirio at amrywiaeth ymddygiad yr ymerodraethau mawrion y byd tu ag at yr eglwys yn mhllith yr Iuddewon. Y Babiloniaid yn waedlyd, fel y meirch cochion; y Persiaid yn gystuddiedig ac yn orthrymedig, fel y meirch duon; hynawsedd Alexander tu ag atynt yn cael ei arwyddo wrth y meirch gwynion; y tirondeb hwn a estynwyd iddynt gan y Ptolemaid, olynwyr Alexander yn yr Aipht; ond nid heb frychau erlidigaethau a gorthrymderau, yr hyn a arwyddir wrth y meirch brithion. Olynwyr Alexander yn Syria a arwyddoehir wrth y meirch gwineuon; lliw yn ngosau i'r coch, neu liw coehddu, yn arwyddo eu herlidigaethau mawrion dan Antiochus Epiphanes a Demetrius Soter. Gwel Prideaux's *Connect.*, part i, b. 7. & part ii, b. 2. Esgob Newton on the *Prophecies*. Guthrie's *General History*, vol. i. *Ancient Universal History*, vol. iii.

'A'r gwineuon a aethant allan, ac a geisiasant fyned i gynniwair trwy y ddaear; ac efe a ddywedodd, Ewech, cynniwairwch trwy y ddaear; felly hwy a gynniwairasant trwy y ddaear;' (Zech. 6. 7.) sef trwy wlad Judea, fel y gellir gweld yn eu hanes yn Prideaux, ac eraill. Geiriau sydd yn dangos manylrywydd rhagluniseith Duw, a'i ofal mawr am ei eglwys. Nis gall neb fyned heb ganiatâd; ac ni roddir caniatâd i neb gynniwair trwy un man, heb olygu diogelwch a llesâd yr eglwys.

GWINEGR, (gwin-egr) *Ffr.* VINAIGRE. Gwneir gwinegr o win, cwrw, *cyder*, neu ryw ddiol arall. Yr oedd gan yr hynafiaid amryw fath o winegr a arferent yn ddiol gyffredin. Gwneir oedd diod y milwyr Rhufeinaidd. Yr Ymerawdwr Prescennius Niger a roddodd orchymyn i'w filwyr nad yfent ddim ond gwinegr yn eu teithiau.' Cystenynt Fawr a ganiatâi i'w filwyr win a gwinegr bob yn ail dydd. Yr oedd y cynauafwyr yn ei yfed wrth eu gorchwyl er eu hadfywiad.†—'Gwlych dy damaid yn y gwinegr,' medd Boaz wrth Ruth. Pen. 2. 14. Nid oedd eu gwinegr hwy yr un fath a'r un a arferir genym ni, ond math o win gwan, a alwent *pescach*, neu *serah*. Gwneir arferiad mawr o hono hyd heddyw yn yr Ysopaen a'r Ital yn amser y cynauaf.—Gwaherddid i'r Nazaread 'yfed gwinegr gwin, na gwinegr diod gref,' neu *Shecar*, am ei fod yn peri meddwod. Num. 6. 3. Luc 1. 15. Y mae yn amlwg hefyd fod math o winegr cryf anaddus i'w yfed; neu na byddai neb yn ei roddi ond i'r gwaelaf o ddyinion. Fel arwydd o ddirmyg ac angharedigrwydd, y prophwydir am Grist, i'w elynion 'roddi iddo fustl yn ei fwyd, a'i ddiodi yn ei syched â gwinegr.' Edr. GWIN. Yr oedd y gwinegr hwn yn anhyfryd i'r dannedd, medd Solomon, a thebyg i hyny yw y dog i'r neb a'i gyro. Djar. 10. 26. Y mae gwinegr yn dda yn mhob afiechyd heintus ag y byddo yn tueddu at fallod a braenedigaeth.

GWINLLAN—WR—YDD, (gwin-llan) llan, neu lanerch cauedig i'r gwinwydd i'w diogelu rhag i anifeiliaid eu niweidio. Noah yw y cyntaf sydd â hanes am dano iddo blannu gwinllan. Gen. 9. 20. Nid ydyw yn annhebyg fod gwin yn ddiol gyffredin yn y cynfyd; yn y dyddiau o flaen y diluw, 'yr oeddynt yn bwytia ac yn yfed;' sef yn foethus ac yn anghymedrol. Mat. 24. 38.

* Nominem in expeditione vinum bibere; sed aceto univertos esse contentos. Spartian in Pescennio.

† Aceto Summa vis in refrigerando. Pliny, *lib.* 23, c. 1.

Byddai yr hen Frytaniaid yn gwneuthur gwin o sudd neu rawn amrywliol goedydd; o herwydd hwy gelwir rhai manau, Gwinllan helyg, planigfa helyg. Yn Sir Fôn, Gwinllan faip sydd enwad cyffredin ar gae o faip. Yr oedd yn Palestina amryw wiillanoedd rhagorol; rhai o'r gwinllanoedd goreu oedd Jazer, Sibnah, Engedi, neu Baal-Hamon. Esa. 16. 8, 9. Can. 1. 14. a 8. 11. Y mae awdwyr Paganaiidd yn rhoddi canmoliaeth i win Gaza, Sarepta, Libanus, Saron, Ascelon, a Tyrus.*

Yr ydoedd gwaith y gwinllanydd yn waith trwm, ac yn cael ei gyfrif yn aml yn waith gwael a dirmygus. 2 Bren. 25. 12. Esa. 61. 5. Can. 1. 6. Byddai gwinllanoedd yn cael eu gosod weithiau i winllanwyr am ardreth fawr, sef mil o arian, neu siclau; a dau cant ychwaneg i'r rhai a gadwent ei ffrwyth hi. Esa. 7. 23. Can. 8. 12.

Nid oedd yn gyfreithlawn wrth gyfraith Moses, i neb a blannodd wiillan fwyta ei ffrwyth hi cyn y bummed flwyddyn. 'Tair blynedd y bydd ei ffrwyth hi megys dienwaededig,' sef yn aflan: 'y bedwaredd flwyddyn bydd ei holl ffrwyth yn sanctaidd i folianau yr Arglwydd Ag ef,' neu yn sancteiddrwydd moliant i'r Arglwydd. Lef. 19. 23, 24. Nid oedd iddynt dori y wiillan na chasgu ei chnwd y seithfed flwyddyn; Sabboth gorphwysdra y tir oedd y flwyddyn hono. Yr oedd y ffrwyth i'r tlawd, yr amddifad, a'r dyeithr. Yr oedd rhyddid i deithwyr fwyta grawnwin ei wala, ond nid i ddodi dim yn ei lestr i'w ddwyn gyd ag ef. Nid oedd iddynt i hau y wiillan ag amryw hâd. Lef. 25. 3, 4. Deut. 22. 9. a 23. 24.

'Chwl a borasoch y wiillan;' hyny yw, yspellias-och ddyinion yn anghyflawn o ffrwyth eu llafar; anrhaith y tlawd oedd yn eu tai. Esa. 3. 14.

'Gosodaf Samaria yn garnedd-faes dda i blannu gwinllan;' sef, mi a'i hollol ddystrywaf, fel y byddo yn faes addas i'w aredig. Mic. 1. 6. Mae yr eglwys yn aml yn cael ei chyffelybu i wiillan. Esa. 5. 1—7. Mat. 10. 1—16. a 21. 28, 45. Luc 13. 6, 7. Yr Arglwydd sydd yn ei phlanu—ei chadw—ac yn ei dyfrhau, ac y mae yn disgwyl cael ffrwyth ar y prenau oll ynddi. (Gwel yr amrywliol eiriau.) Y rhai sydd yn gweini yn y gair a'r athrawiaeth a elwir yn 'wiillanwyr,' eu gwaith ydyw ei chadw rhag i ddim fod yn niweidiol iddi; ei dyfrhau; glanhau y cangenau; cloddio o amgylch y ffygsybrenau, a bwrw tail, i'r dyben i'w gwneud yn fwy ffrwythlawn.

'Yn y dydd hwnw, cenwch iddi, Gwinllan y gwin coch.' Esa. 27. 2.—'Yn y dydd hwnw (y ffynna) gwinllan y gwin coch.' Dr. M.—'Yn y dydd hwnw cenwch i'm hanwyl wiillan gân ymatebol.' Lowth. Y mae llawer o gopiau, a rhai argraffadol, medd efe, yn darllen yn תרנין ללן תרנין Gwel hefyd Parkhurst.—'Yn y dydd hwnw cenwch iddi, gwinllan gwin eplesedig.' Vitrunga.—Mae Vitringa yn barnu fod y gair yn gosod allan natur a rhagoroldeb y gwin, yn llawn gwaith wrth eplesu, pan y byddai ei liw ef gochaf; ac yn arwyddo yr eglwys yn llawn o wresogrwydd ysbryd, a zel dros Dduw, ac hefyd yn nghanol erlidigaethau a phroffedigaethau. Act. 18. 25. Rhuf. 12. 11. 1 Petr 1. 22.

Gwinllan a blannodd deheulaw Duw oedd y genedl Iuddewig; efe a'i dygodd o'r Aipht, ac a'i planodd yn Nghanaan, mewn bryn tra ffrwythlawn, sef cyflawn o freintiau. Gwnaeth holl waith gwinllanydd tu ag ati,—fel ag y mae yn gofyn, 'Beth oedd i'w wneuthur ychwaneg i'm gwinllan nag a wnaethum iddi?' Etto grawn gwylltion a ddygodd yn lle grawnwin. Esa. 5. 1—4. Ps. 80. 15.

'Ni thry ei wyneb at ffordd y gwinllanoedd.' Job

* Dulcia Bacchi
Mauera, quæ Sarcepta ferax, quæ Gaza creatur.

Cærrip. lib. 2.

24. 18. Ni bydd byth o berehen gwinllanoedd, ac yn ganlynol ni chyfranoga o'i ffrwythau; ond bydd byw mewn todi yn anghenus. Neu, ni thry at alwedigaeth gyfreithlawn i fwyta ei fara trwy lafur a chyflawnder.

'Gosodasant fi i gadw gwinllanoedd eraill; fy ngwinllan fy hun nis cedwais.' Can. 1. 6. 'Gosodasant;' sef feibion ei mam, brodyr gau, y rhai a aned yn ol y cnawd, ag sydd bob amser yn casâu, ac yn erlid y rhai a enir yn ol yr Ysbyrd. Gal. 4. 23.—'I gadw gwinllanoedd eraill;' hwy a'i hudasant oddiwrth Dduw a'i addoliad pur, yn ol ei air; oddiwrth bethau ysbyrdol, perthynol i'w chyflwr, at gau grefydd, neu at bethau oddi isod, er mawr niwed iddi ei hun.—'Fy ngwinllan fy hun nis cedwais;' yr oedd ganddi willan ei hun; yr oedd llawn waith iddi yn nghylch hōno, ac yr oedd ffrwyth iddi o'i llafur yn ei chylch. Ond bu y gau-frodyr hyn o fawr niwed iddi; tra bu yn brysyr yn nghylch pethau nad oeddnt yn perthyn iddi, hi a esgeulusodd yr hyn oedd yn perthyn yn fawr iddi; a hyn oedd un achos ei bod yn ddu.

GWINWYDD—EN, (gwin-wydd) y gwydd sydd yn dwyn y grawnwin. Y mae yn nghylch ugain math o honynt, ac i gyd yn llwyddo oreu mewn gwledydd cyrhae, a daear sych, ac yn hawdd i'w niweiddo gan oerfel a rhew. Y maent yn gofyn llawer iawn o lafur wrthyn i'w trin a'u hamaethu. Y mae eu ceinciau yn weiniaid, a rhaid eu hattegu wrth furiau, coed, neu bolion, &c. Rhaid eu glanhau yn fanwl, fel y dygont ffrwyth. Nid yw y gwydd dda i ddim ond yn danwydd os byddant yn ddiiffrwyth. Yr oedd llawer o honynt yn ngwlad Canaan gynt; yn enwedig yn rhandir Judah. Gen. 49. 11. Edr. **GWIN, GWINLLAN.** Y maent yn bresennol yn aml yn yr Ital, Ffrainc, Hispaen, Portugal, ac y mae rhai yn Lloegr. Y mae un ragorol yn yr ardd frenail yn Hampton Court; byddant weithiau yn cynnwl oddi arnirawn yn pwyso i gyd 1100 o bwysau. Y swp grawnwin a ddygodd yr yspiywr o Escol, a ddygasant ar drosol rhwng dau, gan ei bwys. Num. 13. 23. Ceir galwyni o win oddiwrth un swp yn rhai parthau o'r byd: a rhai syplau a bwysant bump ar hugain o bwysau, neu ragor. Y mae gwinwydd gwylltion, yn tyfu o honynt eu hunain ar fin ffyrdd, ac yn dwyn grawn gwylltion, surliyd, a chwerw. Esa. 5. 4.

'Gwinwydden Sodom,' yw y rhai sydd yn tyfu yn agos i'r Môr Marw, a'u grawn mor chwerv a bustl. Deut. 32. 32.

'Bistedd dan ei winwydden,' &c., a arwydda, diogelwch, llwyddiant, a digonolrwydd. Mic. 4. 4. Zech. 3. 10.

'Gwinwydden wag yw Israel: efe a ddwg ffrwyth iddo ei hun.' Hos. 10. 1.—'Gwinwydden yn rhoddi yw Israel: y mae ei ffrwyth yn gyfatebol i'w eidiog-rwydd.' Dr. Horsley. Y gair *pa* a arwydda *gwaghaun*. Gwinwydden yn ymwaghaun yw gwinwydden yn ymdywallt ei grym mewn llawer o ffrwyth: nid ffrwyth gweithredoedd da a feddylir, ond cynnydd mewn llo-sogrwydd nifer, amldra cyfoeth, &c. 'Yn ol amlder ei ffrwyth a'i gyfoeth yr amlhaodd efe allorau;' sef y cynnyddodd mewn eilun-oddoliaeth, a'i wrthgillad oddiwrth Dduw. Neu, fel hyn y cyfeirir rhai y geiriau: 'Gwinwydden yn gwaghaun, neu yn gwywo, yw Israel, yn bwrw ei ffrwyth;' neu, dwg ffrwyth *cyfatebol*, sef dim ffrwyth. Y mae hyn yn cyfateb i pen. 9. 11—17. Cymh. Nah. 2. 2, 3. Gwel Esgob Newcome, Parkhurst.

Wrth 'winwydden y ddaear,' y deallir pobloedd y ddaear, gelyniaethol i eglwys Crist yn y byd; yn enwedig y pendeffigion a'r gyrr mawrion. Neu, yr eglwys anghristaidd, yr hon sydd winwydden Sodom, a'i grawnwin yn fustlaidd, a'i grawn-syplau yn chwervon; sef ei holl gyfeillorndau, ei heilun-oddoliaeth. a'i ffeidd-dra. Y mae yr amser yn nesáu iddi

gael ei medi, a'i bwrw i gerwyn fawr digofaint Dau. Diar. 14. 18, 19.

Y mae yr Arglwydd Iesu yn cyffelybu ei hun i winwydden; 'Myfi yw y wir winwydden, a'm Tad yw y llafurwr,' a'i ddysgybllion ydyw y cangenau. Ioan 15. 1, &c. Y mae Crist yn galw ei hun yma y 'wir winwydden;' yn benaf oblegid ei ffrwythlonrwydd. Pren gwan, gwael yr olwg arno yw y winwydden, ond y mae ei ffrwyth yn rhagorol, yn llawer, ac yn felus odiaeth; felly Crist, nid oedd ond fel gwreiddyn o dir sych, heb na phryd na thegwch iddo: ond y mae arno ffrwythau heb eu bath; y mae yn cyflawnhau yr annuwiol—rhoddi heddwch—ac yn iacháu ei holl bobl. Esa. liii. Y 'wir winwydden,' sef y winwydden sylweddol, ragorol, a ffrwythlawn, yn llawn nōdd. Ioan 1. 9. a 6. 32. Heb. 8. 2. a 9. 24. Y mae cyflawnder rhyfeddol ynddo fel Cyfryngwr, gan fod cangenau mor ddiiffrwyth a phechaduriaid yn cael eu gwneuthur yn ffrwythlawn ynddo. Mae y gyffelybiaeth yn hynod o addas ac addysgiadol, yn gosod allan beth yw Crist fel Cyfryngwr, a'r angenrheidrwydd i enaid pechadur gael ei uno âg ef, a derbyn o'i gyflawnder; ac onidê, nas dichon byth ddwyn ffrwythau da, mwy na changen heb fod mewn undeb â'r pren. Y mae pawb sydd yn *wirioneddol* mewn undeb âg ef yn dwyn ffrwyth, a than driniaethau y Tad fel llafurwr, fel y dygont fwy o ffrwyth. Y maent mewn undeb agos iawn â Christ; yn debyg iawn iddo; yr un nōdd, sef yr un ysbryd, ynddynt hwy ag yntau, ac yn dwyn mewn mesur, yr un ffrwyth; ond efe yw y gwreiddyn; efe sydd yn cynnal ac yn cyfrannu iddynt hwy yn wastadol. Undeb y cangenau â'r pren bob dydd, bob mynyddyn, yw eu cynnalieith, a holl achos eu ffrwythlonrwydd; felly lwythau, nid oes dim i'w gael iddynt ond oddi wrtho, na bywyd mewn un ffordd arall. 'Hebaf fi,' *χωρις εμου*, yn wahanol oddi wrthyf *fi*, wrthych eich hun, ar *wahan*—'nis gellwch chwi wneuthur dim;' sef dwyn dim ffrwyth. Nid ydyw yn dywedyd, medd Musculus dduwili, heboch chwi nis gallaf fi wneuthur dim; gall y winwydden o honi ei hun ddwyn cangenau eraill, er i'r rhai diiffrwyth gael eu tynu ymaith. Nid ni ellwch wneuthur ond *ychydig*, neu, nid ydych yn wneuthur, ond *ni ellwch* wneuthur dim. Nid ni ellwch wneuthur ychwaith, ond *hebaf fi* ni ellwch; ond gyda fi, mewn undeb â mi, chwi ellwch ddwyn ffrwyth lawer. Nid yw yn gwedd, medd yr un gwr, i ddysgybllion Crist, y gwir cangenau ynddo, ddywedyd nis gallwn wneuthur gweithredoedd da; ond o honot fy hun, heb Grist, nis gallaf; gyda Paul y maent yn gallu pob peth trwy Grist, yr hwn sydd yn eu nerthu. Phil. 4. 13. Pa fodd na ddichon cangenau Crist wneuthur dim, pan y mae y Tad, y llafurwr, yn gweithio ynddynt i ewyllysio a gweithredu o'i ewyllys da ef? Phil. 2. 13. Y mae yn gysur annbraethol i'r mab beidio byth anghofio pwy yw ei dad, a phwy yw yntau; i'r wraig beidio anghofio pwy yw ei gwr, a phwy yw hithau; i'r claf gofio pwy ydyw ei feddyg, a phwy ydyw yntau; i'r ysgolhaig gofio pwy ydyw ei athraw, a phwy yw yntau; ac i'r credadyn gofio pwy ydyw ef, a phwy yw Crist: y winwydden ffrwythlawn yw Crist, cangen ddiiffrwyth ydyw yntau hebbdo, ond yn dwyn ffrwyth lawer ynddo. Ni ddichon neb byth ddychymygu un ffordd i bechadur fod yn sanctaidd heb Grist; ond ynddo gwneir y mwyaf diiffrwyth ynddo ei hun i ddwyn ffrwyth lawer. Yr oedd Adda yn ymddangos yn winwydden hardd, oruchel, ac yr oeddym ninnau oll ynddo; ond pechod a marwolaeth a gafwyd arno, ac nid ffrwyth i fywyd. Yr oedd yr Iuddewon yn ymfroftio o Abraham a Moesa, ond nid y winwydden oeddnt, ond cangenau ffrwythlawn yn y winwydden; er na chwasant farwolaeth oddi wrth-ynt, etto ni chwasant fywyd ychwaith: ni waethant o honynt eu hunain un angen ddiiffrwyth yn ffrwythlawn. Yr un noth o ellir ddywedyd am hwy.

hyd yn nod yn eglwys Dduw, heb sôn dim am yr holl ddoethion Paganauidd. Heblaw hyny, ni wna holl drefniadau a defodau allanol, pob manylwydd crefyddol, yr egwyddortion mwyaf iachus, a'r eglwys fwyaf pur, byth un enaid yn ffrwythlawn, heb undeb gwirioneddol a Christ. Crist yw ein hunig obaith, ac iddo ef y mae yr holl glod yn perthyn yn mhob dim.

Y mae gwaith yr Arglwydd Iesu yn galw y Tad yn Llafurwr, yn dangos fod yr holl drefniad a'r gweithrediad mewn perthynas i Grist, fel y winwydden, a'i holl bobl ynddo, o'r Tad, tan olygiad y Tad, ac yn ei ofal. O Dduw mae planiad y winwydden, sef gosodiad Crist i fynu fel Cyfryngwr; ac o hono ef y mae impiad yr holl gangenau ynddo, a'u glanhad wedi hyny, fel y dygont fwy o ffrwyth. Mae y Tad yn ei holl drefn, a'i ofal, a'i oruchwyliathau, yn cael ei ogoneddu yn ffrwythlondeb y gangenau. Esa. 26. 12. Jer. 10. 23. Hos. 14. 8. Phil. 1. 11. Act. 4. 12. Eph. 2. 12. Iago 1. 25. 2 Cor. 3. 5.

'Nid yfaf o hyn allan o ffrwyth hwn y winwydden, hyd y dydd hwnw pan yfwyf ef gyda chwi yn newydd yn nheyrnas fy Nhaf.' Mat. 26. 29.—'Nid yfaf o gynnyrch y winwydden.' Dr. Campbell. Y mae yr Arglwydd Iesu yn rhngfynegi na fyddai iddo fwyta un pasc arall, na bwyta o'r swper sanctaidd gyda hwynt ar y ddaear. 'Mi a chwenychais yn fawr fwyta y pasc hwn gyda chwi, cyn dyoddef o houof. Ni fwytaf mwyach o hono,' sef o'r pasc, 'hyd oni chyflawnwr yn nheyrnas Dduw.' Luc 22. 15, 16. Er na fwytaf yma, etto y mae yn sicrhau y caent wledda gyd â'u gilydd, yn *newydd*, mewn amgylchiadau newyddion, mewn dull newydd a mwy rhagorol; nid ar y ddaear, ond yn nheyrnas Dduw. Chwenychodd Crist yn fawr fwyta y pasc hwn gyd â'i ddysgyblion; hwn oedd y pasc rhyfeddaf erioed, pan oedd y gwir oen i gael ei aberthu. Nid oedd gwerth yn y lleill ond fel yr oeddynt yn rhagddangos hwn. Yn y pasc hwn caent yr eglurhad mwyaf o'i gariad, a holl drefn yr iechydwrtaeth, a dyben yr holl osodiadau Iuddewig; am hyny, 'gan chwenychu mi a chwenychais,' sef chwenychais yn *favor*, ac yn *wirioneddol*; geiriau sydd yn dangos yn rhyfedd ansawdd calon Crist tu ag at ei bobl, a gwaith yr iechydwrtaeth.

GWINWRYP, (gwin-wryf) gwin-wasg; gwryf i wasgu grawnwin.—'Ac a drychodd winwryf ynddi—ac a gloddiodd ynddi winwryf—ac a gloddiodd le i'r gwin-gafn.' Esa. 5. 2. Mat. 21. 33. Marc 12. 1. Yr oedd y gwinwryf, a'r gwin-gafn i dderbyn y gwin a wasgeid gan y gwinwryf, yn perthyn i'w gilydd; am hyny, y mae yr geiriau yn cael eu priodoli i'r naill a'r llall. Cloddiodd ynddi winwryf, sydd yn arwyddo yr un peth a chloddiodd le i'r gwin-gafn, yr hwn oedd dan y gwinwryf yn y ddaear, fel y mae y gair *υποληπιον* yn arwyddocâu, sef *lestr dan y gwinwryf*. Y mae *ληπιον* yn cael ei gyfieithu *cerwyn*. Dat. 14. 10. Yr un ystyr sydd i'r gair Hebraeg *צפ* *gwin-gafn*. 'A drychodd (neu a gloddiodd) win-gafn.' Esa. 5. 2. Mewn gwledydd poethion byddai yn angenrheidiol, neu o'r hyn lleif yn addas, er mwyn oerfel, eu bod yn y ddaear, neu mewn ofogydd creigiau. 'Y mae y gwinwryfoedd yn Persia,' medd Syr John Chardin, 'yn cael eu gwneuthur mewn ceudwill yn y ddaear, a gwaith maen oddi amgylch iddo.' Yr ydoedd hyn yn addas rhag i ormod gwres beri iddo eplysu yn ormodol, a thrwy hyny iddo egru. Gwel Louth a Vitranga.

Y mae sathru gwinwryf, yn allegawl, yn arwyddo gelynyon eglwys Crist yn cael eu sathru gan farnedig-aethau Duw. 'Sethrais y gwinwryf fy hunan,' (Esa. 63. 3.) a esbonir yn adn. 6., 'Sathraf y bobl yn fy nig, a meddwaf hwynt yn fy lliidigrwydd.' Gan nad oes neb yn cymeryd plaid ei bobl a'i achos, yn erbyn eu gelynyon, y mae y Messiaid mawr yn ymddangos, ac

â'i fraich, sef ei allu ei hun, yn gweithredu gwaredig-aeth ei waredigion, ac yn sathru ei elynion, fel yr hwn a sathral mewn gwinwryf. Mae y geiriau yn odklog iawn, yn dangos mawredd, gallu, ac eiddgedd Crist. Yn achos ei bobl gystuddiedig yn y byd, a dinstyr sier a thrwyadli ei holl elynion; a hyny yn unig am fod yr Iesu mawr yn blaid iddynt. Esa. 25. 10. Galar. 1. 15. Mal. 4. 3. Dat. 14. 19, 20. a 19. 13, 15.

GWINGO, (gwin) ymdrechu; ymryston; ymystumio, taflu; ymwithio.—'A'r union aeth yn fras, ac a wingodd.' Deut. 32. 15. Yr union yw cenedl Israel. Edr. JESURUM. Yn ei llwyddiant a'i llawnder, fel anifel anhawdd ei drin, aeth yn anuffudd, ac yn ddiystyr o Dduw a'i osodiadau, ac yn ei sathru dan ei thraed. Neh. 9. 25, 26. 1 Sam. 2. 29. At hyn y mae geiriau Paul yn cyfeirio pan y mae yn dywedyd am rai yn 'mathru Mab Duw.' Heb. 10. 29.

'Caled yw i ti wingo yn erbyn y symbylau.' Act. 9. 5. Ymadrodd diarebol oddiwrth ychain afrocolaid, yn cael ei gymhyddo at ddynion yn niweidio eu hunain trwy eu cynddaredd egwan, aueffithiol. Gwrthsefyll a gwrthwynebu un trech na thi, ni wna ond niweidio dy hun. Yr oedd Saul fel rhyw fwyntâl afrocolus ac ofnadyw; ond yr oedd yr Arglwydd Iesu yn gryfach ac yn drech nag ef, ac yn bwgwrth ei ddarostwng a'i warhau; a goreu po gyntaf iddo yntau ymstwng, gan na wnaid ond niweidio ei hun wrth wingo. Y mae y ddiareb yn arferedig yn gyffredin gan awd-wyr Groegnaidd. Gwel Poole *Synopsis*, a Parkhurst. Tebygol fod yr Arglwydd Iesu yn cyfeirio at eiriau Moses. Deut. 32. 15. Yr oedd yr Arglwydd wedi dechreu âg ef â'i symbylau, ac nid oedd iddo i ddysgwyl ond rhai mwy llym a chaletach, nes iddo war-eiddio ac ymstwng, gan ei fod yn bwriadau ei gael yn was uffudd iddo.

GWIR—IONEDD, (gw-fr) digelwyddog; diary, didwyll, sier; uniawn, cywir, cytlawn, pur; cywir-edd. Heb. אמת *diysgog*, *diumeadal*, *sefyddog*, *gwastadol*.—1. Y mae gwir yn cael ei briodoli i beth sylweddol, rhagorol, didwyll, ffyddlawn, &c., felly y gelwir Duw, yr unig wr Dduw, yr unig un y mae Duwodd, a holl berffithiau dwryfol yn hanfodol yn perthyn iddo. Felly Crist yw y gwir fara—y wir winwydden—y gwir oleuni: y mae efe yn rhagori ar bob peth a elwir felly, yn ei ddefnyddioldeb i'w bobl. Ioan 1. 9. a G. 32. a 15. 1. a 17. 3.—2. Gwirionedd yn groes i gelwydd a chyfeillornadau; yn yr ystyr hwn y mae y gyfraith, gair Duw, yr efengyl, yn wirionedd. Ps. 119. 151. Gal. 3. 1.—3. Gwirionedd sydd hefyd gyferbyn a chysgod, neu y cysgodau Iuddewig; felly gras a gwirionedd a ddaeth trwy Iesu Grist.

Y mae Duw yn hanfod gwirioneddol, a sylweddol. Gwir Dduw, nid dychymyg yw; gan ei fod yn rhoddi bôd i eraill, rhaid mai Bôd sylweddol ydyw efe ei hun. Y mae y fath yn yn wirioneddol ag y mae yn dywedyd ei fod; gwir yw pob peth a briodolir iddo, ganddo ei hun. Y mae ei fawredd, ei allu, ei ddaioni, ei gyfraiwnder, ei sancteiddrwydd, &c., yn wirioneddol, ac nid yn ymddangos felly yn unig. Gwirionedd pur, perffaiith, digymysg, ydyw; nid oes dim croes i wirionedd ynddo. 'Duw gwirionedd heb anwiredd yw.' Y mae ganddo amgyffred cywir, ac y mae yn gwybod pob peth yn hollol fel y maent. Nid ydyw yn dywedyd am ddim ond yn gwbl ac yn berffaiith fel y mae. Y mae yn addaw yr hyn y mae yn ei fwriadau, ac y mae yn gwneuthur yr hyn y mae yn ei addaw. Ei air, gan hyny, ei ddaigddiedigaethau, ei weledig-aethau, ei rag-ddywediadau, ei addewidion, a'i fygythion—gwirionedd dynt oll. Y mae pob peth fel y mae yn dywedyd ei fod; yr hyn y mae yn addaw neu fwgwrth, y mae yn bwriadau eu gwneuthur, ac *felly* y gwna. Y mae pob celwydd yn tarddu o un o dduw beth; naill ai o wendid neu o ddrwyngion; ond y mae

pob un o'r ddau yn anfeidrol bell oddiwrth Dduw. Y mae un yn dywedyd awiredd, naill ai o gamsyniad, neu yn wybodus ac yn wirfoddol: yn y cyntaf, gwendid ac amherfeithrwydd ydyw yr achos; yn yr ail, drygioni. Y mae un yn peidio cyflawni ei addewid, naill al am na *all*, yna mae yn wan; neu am na *fyn*, yna mae yn ddrwg. Ond am fod y ddau yn anfeidrol bell oddiwrth Dduw, y mae yn anhosiol iddo fod yn gelwyddog. 1 Bren. 22. 23. Ezec. 14. 9. Heb. 6. 18.

Dafydd yn gosod allan fawredd difesur, ac äangder y perffethiau dwyfol, a ddywed, 'Dy drugaredd, Arglwydd, sydd hyd y nefodod, a'th wirionedd hyd y cymylau.' Nis gellir eu hamgyffred mwy nag y gellir cyrhaedd y cymylau.* Ps. 36. 6. a 78. 1, &c. Edr. DADGUDDIAD, CREDU, FFYDD, TYSTIOLAETH. Gwel J. Zanchy, *De Natura Dei*.

Y mae yr Arglwydd Iesu yn galw ei hun, *Αληθεια*, Y GWIRIONEDD. Ni allasai neb o'r prophwydi na'r apostolion ddywedyd hyn am danynt eu hunain; er eu bod hwy yn dywedyd y gwir, nid 'y Gwirionedd' oedd un o honynt, nac oll yn nghyd. Ond 'Y GWIRIONEDD' yw Crist. Dichon dynlon sanctaidd ddywedyd weithiau, trwy gamsyniad, neu wendid, yr hyn *nid yw wir*: ond nis dichon Y GWIRIONEDD: Crist *yw hwnw*, ac y mae pob peth croes i'r gwirionedd yn anfeidrol bell oddi wrtho. Y mae yn *wir* Dduw ac yn *wir* ddyon. Y gwir Fesiach addawedig; sylwedd yr holl gysgodau a'r prophwydoliaethau. Gwirionedd a ddysgodd fel prophwyd; gwirionedd yw ei aberth, fel offeiriad, sef gwir iawn; ac y mae yn llywodraethu mewn cyflawnder a ffyddlondeb. Gwir ffordd i fywyd yw, yn groes i bob gau ffordd o ddychymyg dynol. Gwirionedd yw yn ei holl swyddau, sef yn eu cyflawni i'r perffethrwydd mwyaf. Gwirionedd yw yn ei holl ditlau—mae yn ateb iddynt yn gwbl gyflawn. Gwirionedd ydyw yn ei holl berthynasau. Gwir ben i'w eglwys—gwir gyfaill—gwir frawd—gwir briod, ac yn meddiannu yn gyflawn bob cymhwysderau addas i'r cyfryw berthynasau. Y mae pob gwirionedd yn yr Iesu, ac yn cael ei ddangos yn ogoneddus yn ei berson, ei swydd, a'i waith. 1 Ioan 5. 20. Eph. 4. 21. Ioan 1. 14, 17. a 3. 21. a 5. 33, 40. a 8. 32. a 10. 28. a 11. 25. a 17. 2.

Y mae gwir, a gwirionedd, yn arwyddo, 1. Geiriau cywir am beth neu berson, yn ateb i'r peth ydyw yn gwbl.† Ioan 10. 41. a 19. 35. a 21. 24. Act. 12. 9. Tit. 1. 13. 1 Petr 5. 12. 2 Petr 2. 22. 1 Ioan 2. 8. —2. Bod un yn wirioneddol yr hyn y mae yn hōni ei fod. Ioan 7. 18. 2 Cor. 6. 8. Mat. 22. 16. —3. Geirwyr, credadwy. Ioan 3. 33. Rhuf. 3. 4. a 15. 8. Eph. 5. 9. —4. Cadarn, sicr, yn rhwymo yn ol y gyfraith. Ioan 8. 14, 17. —5. Athrawiaeth yr efengyl, yr hon a elwir gyd äg enwogrwydd, 'y gwirionedd—gair y gwirionedd—ffordd y gwirionedd—gwirionedd yr efengyl—gair gwirionedd yr efengyl.' 2 Petr 2. 15. 2 Cor. 6. 7. Eph. 1. 13. Iago 1. 18. Gal. 2. 5, 14. Col. 1. 5. Tystiolaeth gywir, a dadguddiad eglur yw yr efengyl, o sylwedd y pethau cysgodol dan oruchwyliaeth Moses, a'r cyflawniad o brophwydoliaethau yr hen brophwyd.—6. Mae gwirionedd hefyd yn arwyddo dwiolddeb diragrith, sancteiddrwydd diffuant, cywirdeb ac uniondeb ysbryd a meddwl un tu ag at Dduw, ac yn ei rodiad tu ag at ddyoniau, yn groes i bob twyll ac ymddangosiad rhagrithiol allanol. Ps. 51. 6. Ioan 3. 21. a 8. 44. Rhuf. 2. 8. 1 Cor. 5. 8. Eph. 4. 22. a 6. 14. Iago 5. 19. 1 Ioan 3. 8, 18.

* Constantia tua in dilectione & veracitas in promissis est, tanta, ut aestimare non possimus; quem admodum altitudinem caelorum aestimare non possimus. Coecelius in loc.

† Veritas est, per quam immutata, quae sunt, quae fuerunt, et quae futura sunt, dicuntur. Cicero.

'Wele Israeliad yn wir,' sef un heb *duyll*, diragrith, äg ysbryd uniawn oddi mewn iddo. Ioan 1. 47.

'Addoli mewn ysbryd a gwirionedd,' sydd yn arwyddo addoli Duw ä'r ysbryd a'r meddwl, ac nid mewn agwedd gorphorol yn unig; a hyny mewn gwirionedd diffuant a diragrith, ä chalon uniawn, gywir. Hefyd y mae yn arwyddo addoliad addas i oruchwyliaeth yr efengyl, heb y cysgodau, heb wyddonr y byd, a gorchymyn cnawdol, heb olwg ar ryw le neillduol, na rhyw ddefodau neillduol. Ioan 4. 23. Yr oedd y cyntaf yn addas ac yn ofynol bob amser; ond y diweddaf yn addas i oruchwyliaeth yr efengyl yn unig. Witsius, *De Orat*. Rhaid i Dduw gael addoliad cyfatebol iddo ei hun, i'r hyn yw ynddo ei hun; 'Ysbryd yw Duw,' sanctaidd, cyflawn, a da; äg anfeidrol fawredd, gallu, a gwybodaeth, yn perthyn iddo; rhaid iddo gael addoliad ysbrydol, sanctaidd, parchus, cyfatebol i'r hyn ydyw efe ynddo ei hun.

'Trugaredd a gwirionedd a ymgysfuant.' Ps. 85. 10. Trugaredd a drefnodd Waredwr—rhoddodd addewidion am dano, a chysgodau o hono; a phan ddaeth Crist Iesu, y Gwaredwr addawedig, cyfarfu gwirionedd yn nghyflawniad yr addewidion ä thrugaredd, yr hon a'i rhoddodd. Trugaredd ä chysgodau ac addewidion oedd gan yr eglwys cyn i'r gwirionedd, sef Crist, darddu o'r ddaear; ond, wedi hyny, y mae trugaredd a gwirionedd wedi ymgysfuant yn Mheron, gwaith, ac aberth Crist. Y mae y cysgodau, yr addewidion, a'r prophwydoliaethau, yn wirionedd i gyd ynddo ef. Ps. 89. 14. Exod. 34. 6, 7. Mic. 7. 20. Luc 1. 64, 55, 56. Ioan 1. 17. Edr. FFYDDLAWN, GWREGYS.

GWIRFODD, (gwir-bodd) yn ewyllysgar; yn hollol foddion; o ewyllys da.—'Offrwg gwirfodd'; sef o wir ewyllys da, a pharodrwydd meddwl, heb fod yn orchymynedig. Exod. 36. 3. Deut. 16. 10.

'Os o'n gwirfodd y pechwn, ar ol derbyn gwybodaeth y gwirionedd, nid oes aberth dros bechod wedi ei adael mwyach.' Heb. 10. 26.—'Canys os yn ewyllysgar y pechwn.' W. S.—'Os o'r gwaith dioddef y pechwn.' Dr. M.—Y mae y gair *κακοσυλω* yn arwyddo rhydd, diorfod, digymhell. Y pechod a feddylir yma yw hollol ymrwrth ä Christianogrwydd, a phob profles o hono, ac ymarferiadau perthynol iddo: a hyny gwedi derbyn gwybodaeth y gwirionedd, sef athrawiaeth yr efengyl. Nid trwy anwybodaeth, na thrwy ryw brofedigaeth disyfyd, na thrwy ofnau, a bygythion, yn peri rhagrith, ac argelriad dros yr amser presennol, a'r galon yn glynu wrth y gwirionedd; ond yn *wybodus*, yn wirfoddol, ac o gasineb at y gwirionedd, yn ei wrthod, ac yn ymadael ä phob profles o hono. 'Nid oes un aberth dros bechodau wedi ei adael mwyach,' yn nhrefn Duw, nac iddo ef i'w gael. A chan ei fod yn gwrthod yr aberth a roddwyd, y mae yn rhaid iddo ymddangos yn y farn heb un *abert* dros ei bechodau; a chan na fedd aberth, nid oes iddo ond rhyw ddysgwyl ofnadwy am farnedigaeth, ac angerdd tän, yr hwn a ddfa wrthwynebwyr y gwir aberth. Yr oedd y darluniad hwn yn addas iawn o ymddygiad y rhan amlaf o'r Iuddewon yn yr amser yr ysgrifenoedd yr apostol yr epistol hwn. Y mae yn addas i ba'w yn mhob oes; os byw ydynt heb aberth Crist, beth fydd ganddynt rhyngdynt ag angerdd tän digofaint Duw yn y diwedd?

GWISG—O—OEDD, (gwi-Is) dilledyn, trwsiad, archeniad, achre. Edr. DILLAD. Dwy wisg yn gyffredin oedd gan yr Hebraid: un כרתה a gyfleithir *pais*, Exod. 28. 4, 39. Lev. 8. 13. Gen. 3. 21.—*siaced*, Gen. 37. 3, 23, 30, 31.—*gwisg*, Esa. 22. 21. Y wisg isaf oedd hon, nesaf at y croen. Byddai hon yn aml, ac y mae etto yn y gwledydd dwyreiniol, yn ddiwiniad, wedi ei gwau o'r cwr uchaf drwyddi oll,

megys yr oedd *pais Crist*. Ioan 19. 23. Y llall oedd *kyll* a gyfeithir *mantell*, *cochl*. Ioan 13. 4. Exod. 28. 4. 1 Sam. 15. 28. Eze. 26. 16. Yr arwisg oedd hon, *sef y wisg uchaf*, ar y llall. At hon y mae geiriau yr apostol yn cyfeirio, pan y mae yn galw gogoniant yn y nefoedd yn arwisg.—'Ein harwisgo.' 2 Cor. 5. 2, 4. Y ddwy wisg hyn oedd yn cynnwys yr hyn a elwir 'pâr o ddillad.' 2 Bren. 5. 22. Defnydd y bais y rhan amlaf oedd llïan; a defnydd y fantell oedd o wlan. Yr oedd y bais yn llaes at eu traed, ond pan fyddent yn ei thyn-fyru i gerdded yn fwy rhydd a chlyffens. Yr oedd yr ysgrifenyddion yn caru rhodio mewn dillad, *sef peisau* llaesion, mwy nag arferol, er mwyn ychwaneg o ymddangosid o sobrwydd a sancteiddrwydd. Luc 20. 46. Gair *Heb.* arall a ddefnyddir am *wisg*, *מָדוֹ (mado)*, ac a arwydda cymhesuredd, *gwisg cymhesuredd* â'r corph. *מָדוֹ לְלֵיבִין* *Llein-wisg lās a main*. Lef. 6. 10. Edr. PAIS, MANTELL, GOLHUNI, CWMWL, HAUL, SACHELIAN.

Nid oedd yr Hebreaid byth yn newid dull eu gwisgoedd; y lliw gwyn, neu borpor, oedd yn fwyaf cymmeradwy yn eu plith.—Y wisg briodas oedd y wisg fyddent yn ei wisgo ar y cyfryw achosion, gwedi ei pharotol gan yr hwn ydoedd yn gwneuthur y wledd briodasol, ac yn anrbegu ei wahoddedigion â hi fel arwydd o'i ffaf, ac fel y byddent wedi eu wisgo yn addas i'r cyfryw rwsyg-fawredd. Fod gwyr mawrion yn y dwyrain yn dangos eu mawredd trwy y cyfryw anrbegion, sydd eglur oddiwrth anrbegion Joseph i'w frodyr, Gen. 45. 22. ac oddiwrth Barn. 12. 14. Diammeu, gan hyny, mai gwrthod y wisg a ddarfu y gwr hwnw oedd heb y wisg briodas; ac yr oedd hyny yn anesugodol, ac yn anmharch, a dirmyg mawr ar y gwr a'i gwahoddodd. Gwisgoedd gwynlon, tebygol, oedd yn arferedig yn y cyfryw wleddoedd. Y llïan main gwyn a glân yw cyflawnder (*ra dikawpara, y cyflawnderau*) y saint. Dat. 19. 8. Nid rhaid i ni ddadlau pa un ai cyflawnder cyrifol ai cyfranogol a feddyllir wrth y wisg briodas, gan na ellir gwahanu mo honynt, a bod angen anrbegu am gyflawnder yn mhob ystyr o hono, i addasu i'r wledd nefol. Y mae cyflawnder yn aml yn yr ysgrifthyrau yn arwyddo y cwbl o wir grefydd. Cyflawnder Crist yn gyrifol sydd yn cyflawnhau ger bron Duw, *sef cyflawnder Duw*, dadguddiedig yn yr efengyl; cyflawnder ydyw *holl waith* yr Ysbryd Glân yn yr enaid; peth cyflawn ydyw edifarhau am bechod, credu yn Nghrist, caru Duw, ac ufuddhau iddo; ac anghyflawnder mawr yw peidio a gweithredu felly. Ond sylfaen y cwbl ydyw cyflawnder mawr y Cyfryngwr, yn gyfrifedig trwy ffydd i bechadur euog: hwnw ydyw y wisg oreu sydd i'r gweision i'w dwyn allan, ei dangos yn ei holl werth a'i gogoniant, i'w wisgo am holl afradloniaid dychweledig edifeiriol. Rhaid cael hon er edifeirwch, cyfaddef, a dychwelyd adref; er y cwbl y maent yn rhy anaddas i fyned i'r tŷ i wleda heb y wisg oreu. Gwisg barod, gyflawn, i roddi am y pechadur; ac yn hon y mae y wisg dufewnol o sancteiddrwydd yn cael ei gweithredu gan yr Ysbryd Glân. Nid oes dim llai na'r wisg oreu a foddiona galon y Tad i'w rhoddi i'r afradloniaid dychweledig; a'r gweision hyny sydd yn eu rhesymau cnawdol yn anuffuddhau i'w Har-glydd, ac yn ei chuddio heb ei dwyn allan, a'i gwisgo am danynt, a gânt ateb am eu hanuffudd-dod i'w Harglydd, a'u creulondeb tu ag at afradloniaid truenus. Mat. xxii. Luc xv.

'Gwisgwch am danoch yr Arglwydd Iesu, ac na wnewch rag-ddarbod dros y cnawd, er mwyn cyflawni ei chwantau ef.' Rhuf. 13. 14. Edr. DARBOD. Y cyffelyb ymadrodd a gawn yn Barn. 6. 34. 'Ysbryd yr Arglwydd a ddaeth ar Gideon.' Hebraeg, *a wisgodd am Gideon*. Y mae wisgwr er diogelwch ac er harddwch; felly y mae Crist yn ddiogelwch ac yn harddwch i bechadur. Ei wisgo ydyw ei ddefnyddio

i'r dyben y trefwyd ef, *sef yn ddoethineb*, yn gyflawnder, yn sancteiddrwydd, ac yn brynedigaeth. Nid clywed sôn am dano; nid gwybod am dano; na gwneuthur profles o hono, yn unig, a wna ein diogelu na'n harddu, ond ei wisgo; ymddangos ger bron Duw yn ei gyflawnder, a cher bron dynion yn ei ddellw a'i Ysbryd. Y mae yr apostol yn anog y Rhufeiniaid i ofalu ac ymdrechu am hyn, yn benaf o bob peth, ac nid rhag-ddarbod dros y cnawd er mwyn ei chwantau. Golwg hardd ydyw gwelod pechadur wedi ei wisgo â'r Arglwydd Iesu! Gal. 3. 27. Eph. 4. 22, 24. Col. 3. 10, 12. Dat. 16. 15. 1 Ioan 3.3. Dat. 19. 8.

Y mae gwisgo yn aml yn arwyddo un peth a fydd yn glynu wrth ddy, ac y mae yn rhodio, ac yn ymddangos ynddo; ei agweddiad gyffredin; felly y mae yr Arglwydd 'yn wisgo gogoniant a harddwch—yn wisgo goleuni fel dilledyn;' *sef yn ymddangos yn hardd, yn ddysglaer, ac yn ogoneddus yn ei holl weithredoedd, ei oruchwyliaethau, a'i farnedigaethau*. Ps. 104. 1, 2.

Felly y dywedir fod y saint yn wisgo iechydwriaeth, molliant, gostyngeddrwydd, &c. Esa. 61. 3. —Eraill yn wisgo trawser. Ps. 73. 6.

'Gan ddeisyfu cael ein harwisgo â'n tŷ sydd o'r nef.' 2 Cor. 5. 2. Y gair *Gr. ἐκένδυσας*, sydd yn arwyddo *amwisg*, neu *arwisg*, Ioan 21. 7. Arwisgo yw wisgo *hono* am un, *sef y wisg uchaf*, yr hon oedd i fod am, ac ar, yr holl ddillad eraill. Y mae gogoniant yn cael ei gyffelybu i arwisg; y rhai sydd eisoes wedi eu cyflawnhau, a'u sancteiddio, yn unig, a arwisgir â hi. Arwisgo â thŷ sydd yn ymddangos fel ymadrodd anhriodol: *geiwl Macknight* ef yn ymadrodd ffol; am hyny, cyfleitha efe y geiriau, *mynd i aros yn wastadol yn ein tŷ nefol*: ond nid mwy anhriodol ydyw na'r ymadrodd, *Tryaori sail dda*, yn 1 Tim. 6. 19. Y gwirionedd yw, y mae y cyfryw amrywiaeth geiriau cyffelybiaethol, yn gyffredin, yn yr ysgrifenywyr mwyaf enwog yn mhllith y Groegiaid. Y mae tŷ a wisg yn ateb i gyffelyb ddybenion; *sef er harddwch, cludwch, a diogelwch*. Gwel Merrick ar Ps. 58. 8, 9.

GWIW, (gwi) *Gwydd*. Fiw; teilwng, addas, cymhwys, cymhesur.—Dyn gwiw iawn, *sef dyn cymhwys iawn*; ni wif ceisio, *sef ni lesâ ymgais*; y mae gwaith gwiw arno, *sef gwaith rhagorol*. 2 Sam. 14. 19. Nid gwiw trol, &c. 1 Cron. 17. 27.

Gwiw aur i a'i dirper. *Diar*.

GWLAD, GWLEDDYDD, (gw-lad) *Heb.* גֹּלֵהּ *goleh*; *Ar. Bro*; *Gwydd*. Tir, RAN; ardal, bro, brodir, tuedd, goror.—1. Teyrnas neu dalaeth. Gen. 14. 7 —2. Y meysydd, neu y rhan o'r wlad tu allan i'r dinasoedd. Esa. 1. 7.—3. Prcawlywyr y wlad. Mat. 3. 5.

Mewn cyfeiriad at wlad Canaan y mae y nefoedd yn cael ei galw yn wlad—un nefol—gwlad well—a gwlad bell. Heb. 11. 14, 16. Mat. 21. 33, a 25. 14. Luc 19. 12. Y mae yn wlad well na'r byd hwn, yn ei hamgylchadau a'i rhagofreintiau; yn nedwddwch a gwaith y trigolion; yn ei hanghyfneddoldeb a'i pharhad. Yn anghymharol well yn mhob peth. Eifeddiaeth plant Duw ydyw, wedi ei pharotol iddynt ganddo, er seiliad y byd; y mae hawli ganddynt iddi trwy eu hundeb â Christ; y mae yr Ysbryd Glân yn eu rhag-barotol iddi; a than ei ddylanwadau y maent hwythau yn ei cheisio yn benaf, ac yn dangos yn eglur eu bod yn ei cheisio, yn eu hymarweddai sanctaidd, nefolaidd. Rhuf. 8. 17.

GWLADEIDDIO, (gwlad) gwneuthur ar ddull y wlad; cywilyddio, gwriddo, *cochl*.—'Cywilyddio, a gwlaiddio a wnaethant, a chuddio eu penau.' Jer. 14. 3. Job 6. 20.

GWLADWRIAETH, (gwlad) sefyliad gwladol, llywodraeth.—'Wedi eich dweithrio oddiwtr wladwriaeth Israel.' Eph. 2. 12. Yr oedd yn fraint allanol fwyaf yn y byd, dros amryw oesoedd, fod yn perthyn i wladwriaeth Israel. Yr oedd eu cyfreithiau, yn eu hunionder a'u cyflawnder, yn rhagori ar bob gwladwriaeth arall dan y nefoedd. Eiddynt hwy hefyd oedd y cyffammodau, y gwasanaeth, a'r addewidion. Ymddriedwyd iddynt hwy am ymadroddion Duw. Rhuf. 3. 2. a 9. 4.—Trwy y pethau hyn yr oedd gwladwriaeth Israel wedi ei dyrchafu mewn breintiau yn mhell uwch pawb eraill; bod wedi dweithrio oddiwtr y wladwriaeth hon, gan hyny, oedd radd mawr o iselder a thrieni.

GWLAN—OG, (gw-llan) Gr. *Ληνος*, *Doricē*, *Λανος*; *Llad*. LANA; *Gwydd*. OLAN; gwisg y ddafad. Byddent yn yr hen oesoedd yn tynu y gwlan oddiar y ddafad yn lle ei gneifio, a'r ddafad yn fyw; am hyny galwai y Rhufeiniaid gnu o wlan, *vellus*, tyniad. Yr oedd gwlan Damascus yn hynodol. Ezec. 27. 18. Yn mhilith yr hynafiaid, gwlan Attica, Megara, Laodicea, Apulia, Tarentum, Parma, ac Altino, oedd fwyaf ei werth. Haera Tavernier fod gwlan Asia yn rhagori llawer ar wlan Ewrop ond ei feldra. Y gwlan mwyaf ei fri yn bresennol yw gwlan Lloegr ac Yspañ. Mewn gwledydd heb fod yn rhy oer nac yn rhy boeth y mae y gwlan goreu a meinaf.

'Na ddod am danat ddilledyn cymysg o lin a gwlan.' Lef. 19. 19. EDR. AMRYW, DILLEDYN.—'Byddant fel gwlan,' sef yn wyn. Pechodau wedi eu cwbl faddeu, a'r pechadur wedi ei lanhau oddi wrthynt, a feddyllir. Esa. 1. 18. EDR. EIRA.—'Gwlanog,' sef â gwlan arnynt. 2 Bren. 3. 4.

'Efe a ddisgyn fel gwlaw ar gnu gwlan.' Ps. 72. 6. Nid yw y gwlaw a'r cnu gwlan yn ymddangos yn briodol i'w gilydd. Arwydda y gair *Heb.* *tor*, *tori*, *ymaith*. Cyfeithir ef *eneifio*, Gen. 38. 13. Deut. 15. 19. Fel enw cadarn, *cnaif*, Deut. 18. 4.—*cnu*, Barn. 6. 38. Job 31. 20. *New moun grass*. *Saes*. Pe buasant yn lladd gwair yn y gwledydd hyny, busasai y cyfeithiad hwn yn dra addas i ddisgyniad y gwlaw. Ond gan yr arwydda *tori* yn gyffredinol, gellir arwyddo yn y fan hon glaswellt wedi ei dori â dannedd anifeiliaid; ac felly gellir cyfeithu y geiriau: 'Efe a ddisgyn fel gwlaw ar laswellt newydd ei dori.' Dywedir yma am Solomon yn gysgodol, ond am Grist yn benaf, y gwrth-gysgod, y byddai ei athrawiaeth a'i lywodraeth yn fendithiol ac yn gysurol iawn, yn peri i bob rhinwedd flaguro. Tebygol i'n cyfeithwyr dysgedig ni olygu y geiriau yn cyfeirio at gnu gwlan Gideon a'r gwlith arno. Barn. 6. 38.

GWLAW—IO—OGYDD, (gw-aw) y dwfr a ddefnyddia o gymylau yr awyr ar y ddaear. Mae y dwfr yn drymach na'r awyr; ac etto, pe na byddai i'r dwfr gael ei godi i fynu yn gymylau yn yr awyr, a defnyddio oddi yno yn wlaw ar y ddaear, byddai i bob peth ar y ddaear wywo, trengu, a darford; am hyny mae y Creawdwr mawr wedi trefnu i hyny fod. Mae y deddfau canlynol i'r dwfr:—1. Y peth fyddo drym-ach na chymaint ag ef o ddwfr a ddisgyn ac a sawdd yn y dwfr.—2. Y peth fyddo ysgafnach na chymaint ag ef o ddwfr a esgyn ac a nofia.—3. Y peth fyddo gyd-bwys â chymaint ag ef o ddwfr a saif mewn dwfr, ac a nofia lle y rhoddir ef. Yn ol y deddfau hyn y mae y dwfr yn esgyn i'r awyr, ac yn disgyn oddi yno yn wlaw. Mae y dwfr gan wres yn cael ei droi yn dardh, ac yn bledrynu bychain ysgafnach na'r awyr, ac felly yn esgyn i fynu nes y delont yn gyd-bwys â'r awyr, canys y mae yr awyr yn ysgafnach i fynu yn uchel nag i waered yn isel; a rhai prydiau yn ysgafnach na'u gilydd. Dodwch arian byw a dwfr mewn llestr gwydr, â yr arian byw yn isaf a'r dwfr yn uchaf; yna bwriwch dderbyn o haiarc i mewn, suddâ

yn y dwfr, ac a saif ar yr arian byw, am ei fod yn drymach na'r dwfr, ond yn ysgafnach na'r arian byw. O herwydd achosion naturiol cyffelyb y nofia y cymylau yn yr awyr. EDR. DWFR. Mae pob ail achos yn dibynnu yn hollol ar yr achos cyntaf; nid yw all achosion ddim ond yr hyn y gwnelo y cyntaf hwynt. Duw yw yr achos cyntaf o bob peth; o hono ef, a thrwyddo ef, ac iddo ef y mae pob peth. Y mae efe 'yn gwneuthur pethau mawrion ac anchwilladwy; rhyfeddol heb rifedi.' Yn mhilith y 'pethau mawrion, anchwilladwy, rhyfeddol heb rifedi,' un yw, 'rhoddi gwlaw ar y ddaear, a danfon dyfroedd ar wyneb y meusydd.' Job 5. 9, 10. Duw sydd yn rhoddi gwlaw ar y ddaear: a Duw yn unig. 'A oes neb yn mhilith oferedd y cenedloedd a wna iddi wlawio? neu a rydd y nefoedd gawodau.' Jer. 14. 22. Sef nid oes neb ond Duw a bâr iddi wlawio. Er mai bendith gyffredin yw, etto y mae llaw *neillduol* gan Dduw yn rhoddi y fendith gyffredin hon. Costrelau y nefoedd yw y cymylau, ac ni ddichon neb ond Duw lenwi y costrelau hyn, neu beri iddynt roddi un dafn o wlaw, nes rhoddo Duw y gorchymyn.

'Pan wnaeth efe ddeddf i'r gwlaw.' Job 28. 26. Mae y gwlaw yn dyfod o'r nefoedd trwy ddeddf Duw. Efe sydd yn trefnu yr amser pa bryd y mae i ddechreu gwlawio; Gen. 7. 1.—*dros* ba hyd y mae i barhau gwlawio; Gen. 7. 12.—*pa faint* i wlawio; 1 Bren. 18. 45.—*a pha le*, ac ar bwy. Amos 4. 7.—Dywed Elias, 'Fel mai byw Arglwydd Dduw Israel, ni bydd na gwllith na gwlan, ond yn ol fy ngair i.' 1 Bren. 17. 1. Nid ei air ef oedd, ond gair Duw trwyddo; ni bydd gwlaw ond fel y mynegwyf, neu fel y mynego Duw trwyddod fel, ei brophwyd.

Mae y gwlaw yn un o dystion Duw, am ei *ôd*, ac am ei *ragluniaeth* dyner dros y byd, yn yr amseroedd a'r lleoedd mwyaf tywyll. Act. 14. 17. Mat. 5. 45. Jer. 5. 24. a 10. 13. Job 37. 6, 11, 12. Ps. 68. 9, 10. Yn yr Aiphth Uchaf nid yw yn gwlawio ond yn bur anaml; ond y maent yn dyfrhau y ddaear trwy wneuthur ffosydd, neu rigolau â'u traed, i ddwyn dwfr i'w afon Nilus ar hyd y wlad. Deut. 11. 10. Yr oedd gwlad Canaan yn yfed dwfr o wlaw y nefoedd, ddwywaith yn y flwyddyn, a elwir y cynnar a'r diweddar wlaw. Yr oedd y cynnar wlaw oddeutu mis Medi, a'r diweddar wlaw yn nechreu Mawrth, o flaen y cynauaf. Joel 2. 23. Zech. 10. 1. Deut. 11. 10, 11. Mewn rhai pethau o Ymerodraeth Persia nid yw yn gwlawio ond ychydig dros wyth mis yn olynol. Yn Syria a Barbari nid oes ond ychydig wlaw dros yr holl haf. Yn agos i'r cyhydedd y mae yn gwlawio yn ddwys iawn yn yr haf; pe amgen dihoenai y trigolion gan y gwres. Mewn rhai manau yn agos i'r moroedd, mynyddoedd, neu lynau mawrion, y mae y gwlaw yn dra helaeth.

Dyfnider y gwlaw y naill flwyddyn gyd â'r llall, pe bai yn aros ar y ddaear, sydd wahanol mewn gwahanol fanau. Yn Townley, yn Sir Lancaster, 42½ o fodfeddi; yn Upminster, yn Essex, 19½; yn Zurich, yn ngwlad y Swiss, 32½; yn Pisa, yn yr Ital, 43½; yn Paris, yn Ffrainc, 19; ac yn Lisle, yn Fflanders, 24 o fodfeddi.

Beth bynag sydd yn hyfryd, yn adeiladol, yn fagwriaethol, ac yn gweini cysur a dyddanwech i ddyinion, a gyffelybir yn aml yn yr ysgrythrau i wlaw; megys athrawiaeth, gosodiadau sanctaidd yr efengyl, a dylanwadau yr Ysbryd Glân trwyddynt. Deut. 32. 2. Job 29. 23. Esa. 5. 6. Ps. 68. 9. Diar. 16. 15. Mic. 5. 7. EDR. DWFR.

Barnedigaethau dinystrïol a gyffelybir i gur-wlaw. Ezec. 13. 11. Beth bynag a ddisgyna o'r nefoedd yn helaeth, megys tân a brwmstan, manna, &c., a ddywedir ei fod yn cael ei wlawio o'r nefoedd. Gen. 10. 24. Ps. 78. 24, 27.

'A'r Arglwydd a rydd yn lle gwlaw dy ddaear,

lwch a lludw.' Deut 28. 24. Yr hanes canlynol yw yr eglurhad goreu o'r geiriau a welais mewn unrhyw awdwr: 'Weithiau yno (sef India) y mae y gwynt yn chwythu yn uchel yn y tymhorau sychlyd, poethion, yn dyrchafu yn uchel yn yr awyr gymylau tewion o lwch a thywod.—Mae y cawodydd sychion hyn yn niweddol, ac yn dra blin i'r rhai y syrthiant arnynt; yn ddigon i'w taro â dallineb yn y fan; yn llenwi eu llygaid, eu froenau, a'u genau, â'r llwch, nes y byddont agos yn methu ag anadlu. Y mae y llwch yn chwilio pob man oddi fewn ac oddi allan yn y peyll a'r tai; fel nad oes cymaint a thwll clo heb ei lenwi â'r llwch, os na bydd caead arno. Y mae yn cael ei yru gan erwindeb y gwyntoedd, fel mae y llwch yn treiddio i bob man ac i bob peth.' Gwel Syr T. Roe's *Embassy*.—'Y rhan fwyaf o'r nos neithiwr buom yn croesi rhyw anialwch gwag, erchyll, yn mha le, yma a thraw, yr oedd y ddaear wedi ei gorchuddio â thywod mân, a garier weithiau gan wyntoedd cryfion, nes gorchuddio a mygu teithiwr. Nid oes na meirch, na mulod, na chamelod, neu anifeiliaid eraill, er cryfed, ac er cysfymed y byddont, a ddichon wrthsefyll y cawodydd, ac ymachub; ond a drengant yn ddi-ymwared. Mae y tywod hyn, pan gynhyrfer ac y carier hwynt gan wyntoedd cryfion, yn tebygu fwy i gynhyrfaiau y môr, nag i dir, ac yn gwneuthur y ffordd yn ddechyrnlyd, ac yn enbydu iawn i deithiwr.' Gwel Herbert. 7. Hefyd, Tournesfort, p. ii.

'Y cynnar-wlaw a'r diweddar-wlaw.' Joel 2. 23. —Nid oes i ni gasglu, fel y gwnaeth rhai, nad oes dim gwlaw dros yr holl auaf rhwng y gwyl cynnar a'r diweddar. Yn wrthwyneb i hyny y mae; heblaw yr ail wlaw, yr hwn a ddaw ar ol y cyntaf, wedi yspaid o dywydd tég dros amryw ddyddiau, y mae y mis-oedd gauaf yn fwy neu lai gwlawog yn gyffredin, fel y gellir casglu oddiwrth amryw fanau o'r ysgryth-yrau, yn gystal ag hanesion teithiwr a fuont yn y parthau hyny. Etto, er hyny, y cynnar a'r diweddar wlaw, neu, fel y gellir eu galw, *gwlaw Hydref a Gwanwyn*, a wahaniaethir yn hynod; o herwydd fod crynidd helath y tir yn ddybnu ar ddygwyddiad rheolaidd y rhai hyn:—y cyntaf yn angenrheidiol anheborol i amser hau; a'r diweddar i lenwi y tywysenau fyd cyn y cynauf. I amser hau, meddaf; canys y mae Harmer yn gwrth-ddwydedd y rhai hyny sydd o'r farn nad yw y cynnar-wlaw yn dyfod nes ar ol hau, i beri i'r bád wreiddio; canys yr Arabiaid yn Barbari, medd ef, ydynt yn aredig y tir ar ol y gwlaw cyntaf i hau gwenith; ac y mae haid, &c., etto yn ddiweddarach; ac yn Aleppo nid ydynt yn dechreu aredig nes darfod y tymhor gwlawog. Gellir yn addas meddwl ei fod felly yn Juden, gan fod angen i'r ddaear wrth wlychiad blaenorol, ar ol hir sychder, cyn y dichon iddi fod yn addas i dderbyn yr hād. Heblaw y byddai i'r pallod o'r gwlawogydd cychol hyn effeithio ar y cynudau fyd, effeithiai hefyd ar y glaswellt, ar y ffinonau a'r pydewau dwfr, i sychu y rhai hyny i fynu, fel y byddai, trwy hyny, beirygl clemio trwy syched neu newyn. Gwel Harmer's *Observ. on the Weather in the Holy Land*. Vol. i., c. 1.

GWLEDD—A—OEDD, (gw-lledd) *Heb.* נול גwestifa, cyfeddach. Edr. **GWIL**.—'Arglwydd y lluoedd a wna i'r holl bobloedd yn y mynydd hwn wledd,' &c. Esa. 25. 6.

IEHOPAH, Duw y lluoedd, a wna, i'r holl bobloedd, yn y mynydd hwn, Wledd o ddanteithon, gwledd o hen win; O ddanteithion breisioa, o hen win puredig.

Louth.

Y mae y geiriau yn odidog ragorol, ac yn arwyddo llawnder mawr o'r pethau goreu, i gyd o drefniad, parotoad, ac arlwyad **IEHOPAH**, Duw y lluoedd; ac y mae i'r holl bobloedd, ac ar fryn Sion, sef yn yr eglwys. Gwledd sanctaidd ac ysbrydol yw, gan

ma! ar fynydd Sion y mae yr arlwy, lle yr oedd Duw yn mhllith ei bobl yn cael ei addoli. Gwledd a arwydda heddwch rhwng y pleidiau yn gwledda, a phob plaid wrth eu bodd yn cyd-lawenbau: hefyd llawnder o fendithion; a chyda hyny rhyddid ac iechyd i'w mwynhau. Effeithiau trefn Duw yn Nghrist er iechydwriaeth pechaduriaid yw y wledd hon. Y mae y drefn a'r parotoad mor gyflawn fel y parhâ y wledd byth. Yr oedd y bobloedd nad orehudd a gwarthrudd, yn llawn tristwch a wlyofain, ac angru yn buddugoliaethu arnynt; ond fel y gallont fwybau y wledd, y mae y gorchudd yn cael ei ddifa, y gwarth yn cael ei dynu ymaith, y dagrau yn cael eu sychu, ac angru yn cael ei lyncu mewn buddugoliaeth. Y mae yma addewid am symud ymaith pob peth gofius, i'r dyben o gael cyflawn fwyntod o'r holl beithau gwych a drefnwdd iddynt; a chan fod angru wedi ei lyncu, nid oes dim i'w ddysgwyl ond bywyd, ac an-lyllygredigaeth, neu anfarwoldeb. Nid rhyfedd fod y bobloedd yn gwaeddi, 'Dyma ein Duw ni; gobeithiasom ynddo, ac efe a'n ceidw; gorfoleddwn a llawenychnwn yn ei iechydwriaeth ef.' Y Duw yr hwn y pechodd y bobloedd yn ei erbyn yw awdwr y cwbl, o'i gariad a'i ras ei hun. Trwy ei ras mae y bobloedd yn cael eu dyrchafu o'r iselder a'r trueni mwyaf, i'r éangder, y llawnder, y gorfoledd, a'r gogaiont mwyaf. Mewn amryw fanau yn yr ysgrythrau crybyllir am y wledd hon i'r holl bobloedd, megys Ps. 22. 26. a 23. 5. a 36. 8, 9. Esa. 65. 13. Zech. 14. 18. Mat. 8. 11. a 26. 29. Y mae yr Arglwydd Iesu yn y dammegion yn gosod allan yr un mater, ac mewn cyffelyb eiriau. Mat. 22. 1, &c. Luc 14. 16. a 15. 27. a 22. 29, 30. Dat. 19. 9.

'Gwledd waetadol yw calon lawen.' Calon lawen yw calon newydd, calon sanctaidd, calon â heddwch Duw ynddi, y pechod wedi ei faddeu, y gwydybod wedi ei phuro, a Duw y tangneffed yn trigo ynddi. Diar. 15. 15.—'Cariad wleddoedd.' Edr. **BRYCU-AU, CARIAD**.

GWLITH—O, (gw-lith) arien. Tarth yn disgyn ar y ddaear, yn benaf pan byddo yr haul oddi tan y terfyn-gylch. Mae y gwllith yn gyntaf yn esgyn o'r ddaear gan wres yr haul; pan yr elo yn drymch na'r awyr, y mae yn disgyn yn ei ol. Gan ei fod yn esgyn cyn disgyn, y cyrph nesaf i'r ddaear sydd yn cael eu gwlychu gyntaf ganddo, a'r wyneb nesaf i'r ddaear. Nid oes dim gwbaniaeth rhwng gwllith a gwlaw, ond bod un yn disgyn yn ddefnyddu mwy na'r llall. Edr. **GWLAW, DWFR**. Mewn gwleddydd poethion, a lleoedd na bydd yn gwlawio ond ychydig, y mae gwllith y nos yn rhagorol o lesol. O herwydd hyny y mae rhoddi gwllith yn fendith fawr, a'i attal, yn y gwrthwyneb, yn fellidith. Deut. 23. 13. 2 Sam. 1. 21.

'Dy bobl a fyddant ewyllysgar yn nydd dy nerth, mewn harddwch sancteiddrwydd o groth y wawr: y mae gwllith dy enedigaeth i ti.' Ps. 110. 3.—'Dy bobl (a offrymant) yn ewyllysgar, yn nydd dy nerth mewn harddwch sancteiddrwydd: o groth y wawr (y mae) gwllith dy enedigaeth i ti.' Dr. M. כהנה משחר לך סל ילררן *Pra utero aurora tibi ros prolis tua: hoc est, pra rore, qui ex utero aurora prodit, ros tibi erit prolis tua.* Louth, *Prel.* 10. *Rhagor croth y bore bydd gwllith dy enedigaeth, neu dy enedigion, i ti.* Y mae *ellipsis*, neu air wedi ei adael allan, i wneuthur ystyr y geiriau yn gyflawn; yr hyn sydd arferol iawn yn yr iaith Hebraeg. Y geiriau yn gyflawn ydynt fel hyn, '*Rhagor y gwllith sydd yn dyfod o groth y boreu, bydd gwllith dy enedigaeth i ti, sef dy enedigion di.* Y mae y cyf-ryw goll-ymadrodd yn aml, megys Job 35. 2, 'Fy nghyflawnder i rhagor Duw.' מן עין חמה, *fy nghyflawnder i rhagor cyflawnder Duw.* Cymh.

Job 35. 2. a 40. 8. Lef. 19. 32. Esa. 49. 24. Felly yn y lle hwn, 'rhagor croth y boreu,' a arwydda, rhagor gwlith croth y boreu. Nis gallaf ymfoddloni, medd Mr. Hervey, yn ein cyfeithiad ni, yn gwahanu *croth* y boreu oddiwrth *gwllith* dy enedigath. Y mae *croth* y boreu yn cael ei briodoli, gyd â'r addasrwydd mwyaf, i ddygiad y gwllith, ac yn cyfateb i'r geiriau yn llyfr Job 38. 28. 'Pwy a genedlodd ddefnyddau y gwllith?' Genedigion o groth y boreu, mewn rhifedi yn aneirif, ac yn eu heffeithiau yn rhagorol ar eu hyfryd; mwy lliosog fydd genedigion Iesu trwy yr efengyl; yn ewyllysgaryddion i gyd; ac wedi eu prydferthu â harddwch sancteiddrwydd. Mae *genedigaeth* yma yn cael ei roddi yn lle *genedigion*; yr *abstract* yn lle y *concrete*, fel y dywed yr arbwyllebwyr (*logicians*) fel y mae *penwyni* yn cael ei roddi yn lle *penwynion*, (Lef. 19. 32.) *caethiwed* yn lle *caethion*. Ps. 68. 18. Diammeu fod croth y boreu i'w huno efo *gwllith* dy *enedigaeth*, ac nid efo *harddwch* sancteiddrwydd, fel yn ein cyfeithiad ni. Gwel Hervey's *Meditations*. Lowth's *Prælect.*

'Llanwyd fy mhen â gwllith.' Edr. DEFNYN. Y mae Husai yn cyffelybu byddin yn rhuthro ar y gelyn, i ddisgyniad y gwllith o'r nefoedd. 2 Sam. 17. 12.

'Byddaf fel y gwllith i Israel.' Hos. 14. 5. Yr hyn yw y gwllith i'r ddaear wedi ei gologosi a'i sychu i fynu gan boethder yr haul y dydd, hyn yw yr Arglwydd Iesu i eneidiau ei bobl, a llawer mwy. Fel y gwllith y mae yn dyfod atynt yn eu hangen, a'u sychder mawr, pan nad oedd eysur o un man arall; y mae yn dyfod atynt yn rhad, yn rasol, a chyd âg amltra o fendithion, fel y defnyddau gwllith sydd yn aneirif; ac y mae ei ddyfodiad yn eu hadfywio, eu cysuro, a'u ffirwythloni yn rhyfedd iawn, fel y gwllith lysiau y ddaear, wedi iddynt wywo a dihoeni.—'Efe a fodeua,' pan ddisgyno yr Arglwydd fel gwllith arno, 'fel y lili, ac a leda ei wraidd megys Libanus.' 2 Sam. 23. 4. Job 29. 19. Ps. 72. 6. Diar. 19. 12. Esa. 18. 4. a 44. 3. Mic. 5. 7.

'Dy wllith sydd fel gwllith lysiau.' Esa. 26. 19. Y mae yn dra hysbys fod, yn y gwledydd dwyreiniol, lle nad yw yn gwlawio yn yr haf ond yn anamli, y gwllith lliosog y nos yn llesol iawn i bob math o lysiau a choed; y gwllith yw y moddion achosol mwyaf o'u tyfiant a'u ffirwythlonrwydd. Gwel Russel's *Nat. Hist. of Aleppo*. Shaw's *Travels*. Harmer's *Observations*, vol. i. Hasselquist's *Travels*.

Y mae ymweliadau grasol Duw â'i eglwys yn cael eu cyffelybu yma i wllith ar lysiau; fel y gwna y gwllith i'r lysiau marwaidd darddu o'r ddaear a blaguro, felly y gwna yr Arglwydd i'w eglwys adgyfodi, adfywio, a blaguro, trwy effeithioldeb ei air a'i Ysbryd arni. Peth *nefol* yw y *gwllith*; yn disgyn oddi uchod ar y ddaear yma isod, er ei llesad; yn esmwyth yn ireiddio gwraidd y lysiau yn y ddaear, ac yn peri iddynt darddu a thyfu i fynu; y mae yn gorchuddio yr hyn y mae yn syrthio arno; yn dyfod gyd â'r goleuni; ac yn ddefnyddu aneirif; tebyg i hyn yw defnydd neu dywalltad yr Ysbryd Glân ar yr eglwys. Ioan 6. 63. Rhuf. 8. 11. Ezech. 37. 12, 13. Ps. 104. 30.

Un peth a fyddo yn gysurus ac yn adfywiol a gyffelybir i wllith, megys ffafir brenin, a chariad brawdol. Diar. 19. 12. Ps. 133. 3.

'Fel gwllith Hermon.' Ps. 133. 3. 'Deallasom trwy brofiad,' medd Maundrell, 'beth oedd y Psalm-ydd yn ei feddwl wrth wllith Hermon; yr oedd ein pebyll mor wlyb ganddo a phe buasai wedi gwlawio trwy y nos.' Gan fdo y wlad yn boeth, mae gwllith lliosog Hermon yn hyfryd ac yn llesol iawn. Ar-ddangosiad tra addas o fendith Duw ar ei bobl yn eu hundeb a'u cymdeithas ysbrydol a'u glydd. 'Fel gwllith Hermon, ac fel gwllith yn disgyn ar fynydd

Sion.'—'Fel gwllith Hermon. yr hwn sydd yn disceyn ar fynydd Sion.' Dr. M. Y mae *ellipsis*, neu goll-ymadrodd, yn y geiriau, medd Lowth, *Prælect.* p. 25. a'r gair כֶּסֶל *megys gwllith*, o flaen y gair *disgyn*, wedi ei adael allan, yn ol priodoldeb yr iaith Hebraeg, ac yn addas wedi ei roddi i mewn gan ein cyfeithwyr ni, ond wedi ei adael allan gan y Dr. M. Yr oedd Hermon yn rhy bell oddiwrth Sion, i wllith Hermon ddisgyn ar fynydd Sion. Gwel Ainsworth.

GWLITH-WLAW, (gwllith-gwlaw) gwlaw mân yn disgyn yn dew ac yn araf.—'Fel gwllith-wlaw ar Ir-wellt, ac fel cawodydd ar las-wellt.' Dent. 32. 2. מַטְרַתְּ עַל־פְּנֵי־כַסְפְּךָ *gwlaw mân tew ar Ir-wellt*; gwlaw tyner nad yw yn niweidio dim, ac yn dew i wlychu y ddaear i'w ffirwythloni. Cyffelybiaeth hardd iawn a ddefnyddir i osod allan, 1. Ddwyloldeb athrawiaeth yr efengyl; fel gwllith y mae yn dyfod o'r nefoedd. Y mae yn gwbl o Dduw, fel y gwllith; wedi ei pharotol yn y nefoedd, ac yn disgyn oddi yno, trwy anfoniad Duw ar y ddaear, ar ddynion sychion, diffirwyth.—2. Ei hyfrydych, ei ddefnyddioldeb, a'i ffirwythlonrwydd. Y mae mor addas dysgwyl ffirwythau o'r ddaear heb wlaw, a dysgwyl ffirwythau sancteiddrwydd, a chysuron ysbrydol, a fyddo er gogoniant i Dduw a lles i ddynion, heb yr efengyl.—3. Ei haddasrwydd. Yn nhrefn Duw yn y greadigaeth, y mae yn ei ddoethineb mawr wedi addasu pethau yn rhyfedd i'w gilydd; y mae ar y naill beth eisleu help y llall er ei gynnalaieth; fel y mae y ddaear yn gwaeddi ar y nefoedd am gawodydd ffirwythlawn i'w ffirwythloni: felly yn yr un modd y mae ar enaid pechadur angen am athrawiaeth rasol a ffirwythlon yr efengyl; y mae yn gwbl addas iddo; y mae yn sych-edu ac yn gwaeddi am dani, os yw deimladwy o'i gyflwr, ac nid oes dim a'i digona ac a'i ffirwythlona ond hi.—4. Y mae y gwllith yn raddol yn treiddio i'r ddaear, ac yn myned at wreiddiau y gwllt a'r lysiau, ac fel yn dwyn magwraeth iddynt a ffirwythlonrwydd; yn y cyffelyb fodd y mae athrawiaeth y gair, dan ddylanwadau yr Ysbryd Glân, yn effaithio yn raddol, ac yn treiddio trwy holl gynneddau yr enaid, ac yn dwyn magwraeth i bob gras, er cynnydd a dyddanwch annhraethol iddo.

GWLYCH—U, (gwll-ych) *Heb.* מַלְלֵיתִּי, gwlyb-hau, gwlyddeiddio, mwydo. Dan. 4. 15. 1 Sam. 14. 27. Mat. 26. 23. Ioan 13. 26.

GWN, (gw-wn) *Gr.* γυνωκω. Edr. GWYBOD' GWYBODAETH.

GWN, GYNAU, (gw-wn) gwisg laes, ysgin, hûg, twyg. Mae y gair *Gr.* οὐλοῦν, yr hwn yn y rhif lliosog a gyfieithir *gynau*, yn Dat. 6. 11. a 7. 9, 13, 14, yn cael ei gyfieithu *gwisgoedd*, a *dillad llaesion*. Marc 12. 38. a 16. 5. Luc 15. 22. a 20. 46. Edr. GOLCHI, DILLAD, GWISG.

GWNA—AETH—PWYD, (gwn) gweithredu, cwblhau, cyflawni, wedi gweithredu. Ps. 119. 35. a 126. 2.

GWNAWN. Gen. 1. 26. a 11. 3, 4. 2 Cron. 20. 12.

GWNEWCH, berf orchymynol, yn mynegi faith uchel-radd, ac awdurdodol, wrth ddelliaid. Ioan 13. 17. Col. 3. 23.

GWNEUTHUR—WYR.—'Gwneuthurwyr y gair' yw y rhai sydd yn defnyddio y gair, bob rhan o hono, i'r dybenion mae yr Arglwydd yn rhoddi y gair; sef credu yr athrawiaethau, ac adeiladu arnynt fel ar sylfeini cedyrn; derbyn yr addewidion, a'u holl fendith-

* 'Pluvia tennis densa super gramen;' ac guttæ tennis succiles, dense cadentes, comparari possunt cum pluvia dense & tenuiter cadente. Vitringa.

lon rhad, er ein cysur a'n cynnallaeth : ufuddhan i'r gorchymynion yn ewyllysgar ac yn ddiragrith. Mae gwneuthur y gair yn groes i'w esgeulso a'i ddiystyru, a byw yn groes iddo ; hefyd yn groes i'w gamddefnyddio, a rhoddi y naill beth yn lle y llall, yn groes i drefn y gair : megys ymgais am gyflawnhad ger bron Duw trwy weithredoedd y ddeddf, ac nid trwy ffydd yn Nghrist ; nid gwneuthur y gair yw hyn, ond gwneuthur ein dychmygion ein hunain ; y mae yn eglur yn y gair na chyflawnheir neb trwy y ddeddf. Gal. 3. 10, 11.

Y mae yn ddyledswydd ar bawb sydd â'r gair ganddynt, wrando y gair ; ond ei wrando heb ei wneuthur sydd anmharch mawr i'r Duw yr hwn a'i llefarodd, ac yn hollol anfuddiol i'n ninnau. Mae gwir gredu y gair a gweithredu yn cydfyned â'u gilydd ; yr hwn sydd heb wneuthur y gair, sydd heb ei gredu etto yn ddiys. Nid oes neb wedi adeiladu ar Grist, fel sylfaen, trwy ffydd, ond y rhai sydd yn gwneuthur y gair ; ac y mae pawb sydd yn wirioneddol yn wneuthurwyr y gair, wedi eu hadeiladu ar Grist, ac ni ellir eu siglo. Mat. 7. 24, 25. Luc 6. 47. Rhuf. 2. 13. Iago 1. 22, 23, 24. a 4. 11. Deut. 5. 32. a 6. 3. Edr. GAIR, SYLFAEN, CRAIG.

GWNELYD, (gwna) gwneuthur, gweithredydd. Yr amser ammodadwy, a'r amser dawodadwy yn unig a arfer y dull hwn.—'Fel y gwnelyd felly i mi.' 1 Cor. 9. 15.

A wnelo dyn Daw a'i barn. *Diar.*

GWNIO, (gwni) pwytho, cyssylltu ynghyd.—'A wniasant ddai y fflysbren.' Gen. 3. 7. Yn hytrach, a gydiasant, neu a gyd-blethasant, heb benderfynu pa fodd.—'A gyd-wniasant i sef a gydiasant y sylfaenau.' Ezra 4. 12.—'A wniast i fynu fy anwiredd.' Job 14. 17.—'Fy nghanwedd a selied mewn codd ;' nid yn unig y mae wedi ei selio, ond y mae y godd wedi ei gwnio hefyd—sef wedi ei gadw i'w ddwyn yn fy erbyn. Yr oedd Job yma yn barnu yn rhy galed am yr Arglwydd yn ei driniaethau o hono. Os oedd yn ei geryddu ain ei anwiredd, nid oedd yn ymddwyn tu ag ato fel barnwr, ond yn hytrach fel Tad, ac mewn cariad at ei enaid ; a hyn y gafodd yntau ei adnabod yn y diwedd. Job 21. 19. Edr. 32. 34. Hos. 13. 12.

GWNIADYDDES—AU.—'Gwae y gwniadyddesau clustogau tan holl benelinoedd fy mhobl.' Ezeq. 13. 18. Y mae y prophwyd yn cymharu y gau-brophwydi yn prophwydo celwyddau i esmwythau y drygionus, i wniadyddesau yn gwneuthur clustogau tan benelinoedd, neu geseiliau. Y mae y geiriau yn cyfeirio at y dull o eistedd yn y gwledydd dwyreiniol, sef ar eu lled orwedd, ac i'w gwneuthur yn esmwyth yn y cyfryw agwedd, yr oedd clustogau tan y penelin, neu y gesail, yn angenrheidiol. Gwneuthur tan holl benelinoedd, ydyw eu gwneuthur yn addas i bob gradd, boneddig a gwreng ; ac i bob oedran, ieuanc a hen. Yn y cyffelyb fod yr oedd y gau-brophwydi yn prophwydo pethau esmwyth i bawb, i gadarnhau dwylaw yr annuwiol, fel na ddychwelaf o'i ffordd ddrygionus ; a hyn yr dyrnsidiau o haid, a thameidiau o fara : ond yn tristâu calon y cyflawn trwy gelwydd. Y gwirionedd yn unig sydd yn cysuro y cyflawn ; y mae celwydd yn ei dristâu. Gwae y byd o herwydd y cyfryw feddygon twyllodrus !

GWOB. EDR. GOBR.

GWOBRYWYR—WYR, (gwobryw-gwr) adalwr, pwythwr, budr-wobraeth, dobrwywr.—'Tân a ysa luestat gwobryw.' Job 15. 34. Y budr, y llygr-edig, y dobrwywr, y budr-wobrywr. Gall arwyddo yr hwn sydd yn rhoddi, neu yr hwn sydd yn derbyn gwobr. Yr un ysbryd anghyflawn sydd yn mhob un

o'r ddau. 'Tân a ysa eu lluestat,' sef eu cyfoeth a'u holl feddiannau.' Pechod echryslon yw, ag sydd yn tynu barn ar ddyinion eu drwm.

GWR—RYW—IAID—OL—DEB, GWYR, (gw-wr) Heb. כָּרִי *Llad.* VIL. Y gwryw. Gwr dewr, gwrolwrych, pybyr ; gwr priod, gwr gwraig ; gwr wrth gerdd, cerddor ; gwr pwys, priod-fab ; y gwr drwg, y diafol ; gwr y gyfraith, cyfreithiwr ; gwr Duw, prophwyd Duw ; gwr i Dduw, sef gwr i wasanaeth Duw. Felly y gelwir Moses, Samuel, Dafydd, &c. Deut. 33. 1. 1 Cron. 23. 14. 1 Sam. 2. 27. a 9. 6. 2 Cron. 8. 14. Dyled gwyr tu ag at eu gwragedd yw eu caru megys eu cyrph eu hunain, ac megys y carodd Crist yr eglwys ; glynw wrth eu gwragedd, ac wrthynt hwy yn unig ; rhoddi parch iddynt megys i'r llestr gwanaf, ac nid eu distyru am eu bod felly ; cyd-gwannedd â hwynt, a chyflawni yn fyddlon eu hammodau priodasol. Eph. 5. 24, 28. Gen. 2. 24. 1 Petr. 3. 7. Col. 3. 19. 1 Cor. 6. 9. Diar. 5. 18, 19. Mal. 2. 14, 15. Edr. ADDA, EPA, DYN, PRIODAS.—'Gwryw-gydwy,' Sodomiaid. 1 Cron. 6. 9. 1 Tim. 1. 10.

GWRACH—IAIDD, (gwr) yn perthyn, neu yn arferedig gan hen wrach, neu hen ddynes ddiystywr ac annuwiol.—'Eithr gâd heubl halogedig a gwrachiaidd chwedlau.' 1 Tim. 4. 7. Chwedlau croes i eiriau y ffydd, athrawiaeth dda, ac ymarfer o dduw-ioddeb. Adn. 6. Chwedlau anwir, dychmygol, diawlweidd, diles, a halogedig : y cyfryw yw yr boll chwedlau anghristiaid ynghylch addoliad saint ac angelion ; gwyrtiaid a chreiriaid y saint, gwahardd priod, ac ymatal oddiwrth ffwydd, &c. Dyma y pethau, a'u cyffelyb, sydd gan y diafol i lygru meddyliau dynion, a'u cadw oddiwrth y gwirionedd-pethau i'w gwrthod a'u ffeiddio ydynt.

GWRAGEDDUS, (gwraig) bychanig o'r gair gwraig, ac a'rwydda distyrtwch ; gwraig wan, ffol, (*silly woman*).—'Yn dwyn yn gwaith wrageddus llwythog o bechodau.' 2 Tim. 3. 6. Anhawdd cael geiriau addasach i osod allan ffoldeb a pechadurusrwydd creaduriaid llygredig a thwylledig, nag a arferir yma gan yr apostol ; y mae yma rith o greffyd, a llwyth o bechodau heb eu tynu ymait, yn cael eu harwain gan amryw chwantau. Y maent yn cael eu twyllo gan gyfeillionwyr ag athrawiaethau gau i foddhau eu calonau llygredig.

GWRAIDD—ION, GWREIDDYN, (rbaidd) *Gr.* ρίζη, *risé* ; *Llad.* RADIX : bôn ; dechreuad ; gwaelod ; cyff cenedl ; paladr âch. Y mae gwraidd llysiu a choed yn ateb i'r un dyben iddynt hwy a'r cylla a'r coluddion i gyrrh dynion ac anifeiliaid : y mae y naill yn cael eu magwraeth o'r gwraidd yr un fath a'r lleill o'r cylla. Mae y gwraidd yn tarddu o bwynt bychan yn yr hedyn, a elwir *radicle*. Peth rhyfedd fod y gwraidd bob amser yn myned i lawr i'r ddaear, a'r paladr yn tyfu i fynu ; gan wrth hau y bydd y *radicle* yn uchaf yn aml, a'r *plumule*, fel y gelwir y pwynt o ba un y tardd y paladr, yn isaf. Llysiu yn tyfu yn ngwaelod y môr, sydd heb wraidd iddynt, a bernir eu bod yn derbyn magwraeth trwy dyllau bychain yn mhob rhan, oddiwrth y dwfr sydd yn eu hamgylchu. Un peth a fyddo yn cynnal, neu yn rhoddi tarddiat a thyfiant, a elwir yn wraidd yn yr ysgrythrau ; megys gwraidd mynyddoedd, sef eu sylfeini ;—ariangarwch sydd wreiddyn pob drwg, am fod llawer o ddrygion yn tarddu oddi wrtho, ac yn tyfu arno, fel gwreiddyn ; dyn drwg, halogedig, cyfeillionus, a elwir yn wreiddyn chwerwedd, yn dwyn gwenwyn a wermod ; yn raddol ac yn ddirgeliaidd, y mae yn gwenwyno ac yn llygru eraill â'i wenwyn pechadurus. Deut. 29. 18. Heb. 12. 15. Gelwir Crist yn 'wreiddyn Jesse,' a 'gwreiddyn Dafydd,' am mai efe oedd ei Gwawwr ;

arno ef yr oedd yn byw, ac yn derbyn magwraeth ysbrydol oddi wrtho i'w enaid; ac sef oedd gwynnalaeth dragywyddol a gogoniant ei deulu. Yr oedd yn fab Dafydd, ac yn Arglwydd Dafydd, sef yn Dduw ac yn ddyw, o hâd Dafydd yn ei y cnawd. Esa. 11. 10. Dat. 5. a 22. 16. Edr. **BLAGURYN.**

'Os sanctaidd y gwreiddyn, y mae y cangenau hefyd felly.' Rhuf. 11. 16. Gwreiddyn y geneid Iuddewig oedd y patrielch Abraham, Isaac, a Jacob. Yr oedd y rhai hyn yn sanctaidd am eu bod yn bobl gyfammodol i Dduw; yr oedd y cangenau yn gystal a'r gwreiddyn yn nghyfammod Duw; am hyn rhaid cael o'u plant at wasanaeth yr Arglwydd, ac nid eu bwrw ymaith yn dragywydd.—'Wedi eich gwreiddio a'ch adeiladu ynddo ef.' Col. 2. 7. Gwreiddio yn Nghrist, yw bod mewn undeb âg ef, a derbyn eu holl gynnal-iaeth a'u magwraeth oddi wrtho. Efe yw y gwreiddyn, a hwythau yw y cangenau; nid hwy sydd yn ei gynnal ef, ond efe sydd yn eu cynnal hwy, ac yn cyfrannu iddynt o'i gyflawnder.—'Gwreiddyn y mater a gaed ynof.' Edr. **MATER.**

'Am nad oedd ganddynt wreiddyn, hwy a gwyasant.' Mat. 13. 6. Am nad oedd y gair a lywasant wedi gwreiddio trwy ffydd ynddynt, gwywodd eu holl ymddangosiad crefyddol. Yr oedd y llygredigaethau yn aros, yn gwreiddio, ac yn tyfu; ond am nad oedd y gair gwedi gwreiddio trwy ffydd yn eu calonau, a thrwy hyn yn wreiddyn o fywyd cyfatebol iddo ei hun, diflanodd y gair, a'r llygredigaethau oedd yn aros yn unig.

GWRAIG, GWREICA, (gwr-aig) merch, benyw, bun, rhan, gwraig-nith; gwraig-bwys, priodas-ferch, gwraig-wraig, gwraig briod. Edr. **ADDA, EFA, GODINEB, GWEDDW, PRIODAS.**

Ymogel ddwyn *gwraig* atat yn enw ei baryffres, sef ei gwaddol.

Cato Cymraeg.

Dyledswydd gwraig yw ufuddhau a pharchu ei gwr; bod yn ffyddlon i'w hammodau priodasol; bod yn bwylllog; gofyn a derbyn addysg gan ei gwr; gwarchod gartref. Eph. 5. 22, 24, 33. Tit. 2. 5. 1 Petr. 3. 1, 2, 3, &c. 1 Tim. 5. 14. Dlar. 19. 14.

'Yn gwreica, yn gwra.' Luc 17. 27. Mat. 22. 30. Marc 12. 25. *εγαπουσ και εεγαυιζουρο, ni phriodant, ac ni roddant i briodas.* Gwreica yw cymeryd gwraig; a gwra yw cymeryd gwr. Nid oedd hyn yn bechadurus yn nhrigolion yr hen fyf, mwy nag yn bresennol; ond eu pechod, eu hynfydrwydd, a'u dilyn-yst, oedd gofalu yn unig, neu yn benaf, am hyn; ac segeuluso pethau mwy, sef eu diogelwch rhag barn Duw.

'Y rhai hyn yw y rhai ni hlogwyd â gwragedd; canys gwryfion ydynt.' Dat. 14. 4. Halogi â gwragedd a arwydda, ymgysylltu â gwragedd yn anghyfreithlon ac yn odinebus. Y mae yr Arglwydd, yn aml, yn yr ysgrhythrau, yn galw eilun-addolliaeth yn odineb, neu yn buteindra; dynion yn tori eu hammod â Duw, ac addoli, ac yn gwasanaethu eilunod. Jer. 3. 8. Eze. 23. 2, 3. Hos. 1. 2. Hyn y feddylir yn y lle hwn; 'Gwryfion ydynt;' y maent yn bur ac yn ddiwair fel gwryfion; yn derbyn ac yn cadw athrawiaeth bur; addollad pur, heb ddefodau dynol yn gymysgedig âg ef; cariad diragrith, a bywydau sanctaidd. Morwynion o ran cymdeithasu â'r byd a'r cnawd, er eu bod, ac am eu bod, yn briod â Christ. Eph. 5. 27. Can. 4. 7. Mae y rhan swyaf o awdwy'r ar y llyfr hwn yn priodoli y darluniau o'r pedair mil a'r saith ugain mil yn brophwydoliaethol i'r Waldensiaid; ond y mae yn addas i bawb yn mhob oes sydd yn gwir ofni Duw, ac yn ei addoli yn ol ei a'r. Gwel Vitringa.

'Tawed eich gwragedd yn yr eglwysi;' ni chaniat-awyd iddynt lefaru, &c. 'oblegid anweddaiidd yw i

wragedd lefaru yn yr eglwys.' 1 Cor. 14. 34, 35 Edr. **ANWEDDAIDD.**

'Yn yr adgyfodiad nid ydynt nac yn gwreica nac yn gwra; eithr y maent fel angelion Duw yn y nef.' Mat. 22. 30. Ni bydd amlhau hâd yno, o'r ddaear y mae y nefoedd yn cael ei phoblogi, ac nid yn y nef-oedd ei hun. Mae y drefn yma a'r drefn yno yn hollol wahanol. Derfydd hefyd y perthynasau yma, o ran eu hundeb a'u gilydd, fel y cyfryw; ond bydd pawb yn Nghrist yn aelodau o'u gilydd, fel yn perthyn i'r un corph ysbrydol.

GWRANDAW—WYR, (gwr-andaw) *Gr. ἀρραμα:* andaw, dygylwed, clustfenio, ystyried, deall, ufuddhau. Edr. **CLUST, CLUSTWED.** Mae Duw yn gwrandaw gweddi. Edr. **GWEDDI.** Gwrandaw a arwydda mwy na gwaith y glust yn clywed yn unig; y mae yn waith y glust, ac yn waith rheswm; yn waith natur, ac yn waith gras hefyd. Arwydda credu yr hyn a glywir; cydsynied â'r peth; ac ufuddhau iddo. Ioan. 9. 27. Gen. 3. 17. Esa. 55. 3.

'Gwrandewch, a bydd byw eich enaid.' Esa. 55. 3. Nid pob math o glywed, neu wrando, sydd yn bywhau enaid; ond y cyfryw wrando ag sydd yn dwyn cred-inaeth ac ufudd-dod i'r hyn a wrandewir, ac yn effeithio yn rasol ac yn sanctaidd ar yr holl enaid. Y mae dammeg yr hauwr yn dangos yn amlwg iawn y gwrandaw anfuaddol a phechadurus, a'r gwrandaw buddiol a sanctaidd. Y gwrandaw anfuaddol a gyffelybir i dri math o dir yn derbyn hâd, ac etto heb ddwyn dim ffirwyth; sef min y ffordd, creigle, a thir dreiniog; a'r gwrandaw buddiol a gyffelybir i dir da yn derbyn yr hâd. Yn y cyntaf, nid yw y gair yn aros dim, nac yn cael dim effaith; y maent yn gwrandaw ac heb ddeall; ac y mae y drwg, sef Satan, yn dyfod yn ebrwydd, ac yn cipio yr hyn a hauwyd yn ei galon ef. Yn yr ail dir, y mae y gair yn cael ychydig effaith arwynebol, a thros amser; ond y mae heb ddyfnder daear, heb wreiddyn, ac heb wylbyr: hwn 'dros amser y mae, ac yn amser profedigaeith yn cilio.' Yn groes i'r ddau hyn y mae gwrandaw buddiol: y maent yn deall y gair, y mae ynddynt ddyfnder daear, y mae yn gwreiddio, ac y mae yn cael gwylbyr oddi-wrth ddyllanwadau parhaol yr Ysbryd Glân. Y trydydd math o wrandawyr, yw y rhai y mae gofal y byd hwn, a thwyll cyfoeth, hudoliaeth golud, a chwantau am bethau eraill, yn ei dagu—'hwy a dagwyd gan ofalon, a golud, a meluswedd buchedd, ac y mae yn myned yn ddirfwrth.' Y pedwerydd math yw y rhai sydd yn ei wrando, yn ei ddeall, yn ei gadw, ac yn dwyn ffirwyth. Nid gwrandaw heb ddeall, na thros amser, ydyw hwn; nid y drain, ond y gair; yr hâd da sydd yn tyfu ac yn dwyn ffirwyth. Mae y galon yma, a'r gair ynddi yn gwreiddio, yn tyfu, yn llywodraethu, ac yn ffirwytho. Mat. xiii. Marc iv. Luc viii. Y mae gwrandaw gair Duw yn ddyledswydd ar bawb; ac y mae yn frainfawr fod Duw wedi ymostwng i lefaru wrthym; ond gwrandaw diofal, anystyriol, annghofus, heb ymgais am ei ddeall, ei ddefnyddio, a gwneuthur yn gyfatebol, sydd wrando amharchus a phechadurus iawn; fel pe na byddai yr hyn a lefarodd y Duw mawr yn deilwng o'n sylw. Dylem wrando yn ddyfal, Dlar. 8. 34. Iago 1. 24, 25.—yn astud, Luc 10. 39. a 21. 38. Act. 10. 33.—yn barchus, Ps. 89. 7.—mewn ffydd, Heb. 4. 2.—gyda gofal am ei ddal, rhag un amser ei ollwng i goll. Heb. 2. 1.

Y mae yr Arglwydd Iesu yn cynghori, nid yn unig pa fodd y gwrandawom, ond hefyd pa beth. Marc 4. 24. Gair yr Arglwydd, sef yr *holl air*, ac yn ddi-gymysg, yn unig sydd i wrando arno a'i gredau. Mae efengyl arall—philosophi a gwag dwyll—heresiau dinystriol—ymadrodd yn ysu fel caner, etto yn y byd; pethau i'w gochelyd ydynt fel gwenwyn marwol. Trwy glywed *gair Duw*, yn unig, y mae ffydd yn cael

ei chenedlu; a *didoyll* laeth y gair yn *unig* sydd yn peri cynnydd. Rhuf. 10. 17. 1 Petr 2. 2. Edr. GAIR, GWNEUTHUR.

GWRDD, (wrdd) cryf, cadarn; pybyr, awchys, tanbaid, poethlyd.—'Gwrdd deirw Basan a'n hamgylchasant.' Ps. 22. 12. Priodolir y gair *Heb.* אבירי *deirw*, Ps. 68. 30.—i *feirch*, ac a gyfieithir *cryffon*, Barn. 5. 22. Jer. 47. 3.—*cedyrn*, Jer. 8. 16. i arwydd cryfder y creaduriaid hyn. Arwydda hefyd, *adenydd aderyn*, o herwydd bod ei gryfder yn ei adenydd. Deut. 32. 11. Edr. BASAN, TEIRW.

GWREGYS—U, (gwrwg) gwasg-rwym. Yr oedd yr Iuddewon, a'r Cenedloedd dwyreiniol, yn gwisgo dillad llaesion rhydd am danynt; am hyny yr oedd yn rheidiol iddynt wrth wregysau i'w hamdynhau, i'w haddasu at waith, neu i rodio. Ioan 14. 4. Act. 21. 11. 1 Bren. 18. 46.

'A rydd wregysau at y marsiandwr.' *Heb.* לכנעי *Canaanaid*. Diar. 31. 24. Yr oedd math o wregysau costus iawn, wedi eu gwneuthur yn gywrain, ac o ddefnyddiau gwerthfawr, ac yn cael eu prynu a'u gwerthu gan farsandwyr.

'Gwregysais di à llïan main.' Eze. 16. 10. Mewn amser o alar byddent yn lle y gwregysau gwerthfawr hyn yn ymwregysu à sach-llïan. Esa. 3. 24. a 22. 12.—Elias a Ioan Fedyddiwr a ymwregysent à gwregys croen am eu llwynau. 2 Bren. 1. 8. Mat. 3. 4.—Gweision a'u llwynau wedi eu hamgylch-wregysau yw gweision parod at eu gwaith, ac nid yn gysglyd, yn segur, ac yn afreolaidd. Luc 12. 35, 36. a 17. 10.

Yn eu gwregysau y byddent yn dwyn eu harian. 'Na feddych aur, nac arian, nac efydd i'ch pyrsau.' *Gr. eis ras zwagc vuvov, yn eich gwregysau.* W. 8. 'Casglu cyflog i god dyllog.' *Heb. gwregys tyllog.* Hag. 1. 6. Felly hefyd y byddai y Rhufeiniaid gynt. Horace, *Epist.* ii., lib. 2., l. 30. Ac felly gwna yr Arabiaid yn Barbari hyd heddyw. *Shaw's Travels.*

Yr oedd gwregys yr offeiriad i fod am yr ephod, o'r un defnydd a'r un gwaith a'r ephod; 'o aur, sidan glas, a phorphor, ysgarlad hefyd, a llïan main cyfrodedd.' Exod. 28. 8. Yn cyfateb i hyn ymddangosodd yr Arglwydd Iesu mewn gwledidgath i Ioan, 'Wedi ymwisgo à gwisg laes hyd ei draed, ac wedi ymwregysu ynghylch ei fronau à gwregysau.' Dat. 1. 13. Y saith angel a'r saith bla diweddfaf ganddynt, oedd-ynt wedi eu gwregysu à gwregysau aur. Dat. 15. 6. Fel y mae gwregys am y llwynau yn arwyddo parod-rwydd, a chryfder, a chadernid, yn y rha! mewn swyddau, at eu gwaith; felly y mae Crist, ac felly y gweddai i holl weision Duw fod. Y mae Crist, a'i wregys am dano, yn nghanol y saith ganwyllbren aur, yn arwydd o'i ffyddlondeb a'i gyflawnder yn ei swydd. Esa. 11. 5. Dan. 10. 5. Gyd a'r parodwedd a'r ffyddlondeb mwyaf y mae yn gweinyddu ynddi, ac ni ddyosg ei wregys nes y byddo ei waith well ei gwblhau yn berffaith ac yn ogoneddus. Y mae ffyddlondeb a chyflawnder fel gwregys aur yn harddu y gwisgoedd eraill, yn ei brydferthu yn ogoneddus yn ei holl weinyddiaid tu ag at ei bobl, a thu ag at ei elynion hefyd, fel plaid ei bobl. 'Efe a wisgodd ardderchogrwydd, gwisgodd yr Arglwydd nerth, ac ymwregysodd.' Ps. 93. 1. a 45. 3, 4. a 72. 12. Esa. 59. 17. Hos. 2. 20. Heb. 2. 17. 1 Ioan 1. 9. Dat. 3. 14.

'Wedi amgylch-wregysu eich llwynau à gwrlionedd.' Eph. 6. 14. At y gwregys milwraidd y mae y cyfeiriad yma. Byddai y gwregysau yn gyffredin yn harddwych a gwerthfawr, ac yn cael eu rhoddi weithiau fel gwobr i filwyr. 2 Sam. 18. 11. Rhoddodd Jonathan ei wregys i Dafydd. 1 Sam. 18. 4.

'Efe sydd yn dattod rhwym breninoedd, ac yn rhwymog gwregys am eu llwynau hwynt.' Job 12. 18. Y mae breninoedd yn ei law; y mae yn eu diarfogi, ac yn eu hiselhau, fel y gwelo yn dda: eu dattod eu

rlwym milwraidd, ac yn eu gwisgo à gwregys caethwas. Y mae yn eu harfogi ac yn eu diarfogi, yn eu cryfhau ac yn eu gwanhau, wrth ei ewyllys, ac i gwblhau ei amcanion. Mae dau ben y corph yn cyfarfol yn y llwynau; cryfhau y llwynau yw cryfhau y corph i gyd. Os bydd y llwynau yn weiniaid nis diebon y cliniau na'r breichiau fod yn gryffon. Yr hyn yw y llwynau i'r corph, hyny ydyw y meddwl i'r enaid; os bydd y meddwl yn wan, bydd y dyn yn mhob peth yn wan hefyd; rhaid cryfhau y meddwl i gryffon y dyn. Achos gwendid meddwl dyn yw euogrwydd cydwytod, a llygredigaethau y galon; yn yr efengyl, yr hon yw gwrlionedd Duw, y mae meddyginiaeth oddi-wrth y pethau hyn yn cael ei ddatguddio; tystiolaeth y gair am danynt yn grediniol yn y meddwl, yn unig a'i cryfhau. Gwrlionedd Duw, fel gwregys, yn wrlioneddol yn y meddwl a'i cryfhau yn effeithiol yn erbyn pob peth o'i du ei hun a fyddo yn ei wanhau. Gwrlionedd Duw am yr ieuchydriaeth yn wrlioneddol yn y meddwl trwy ffydd, yw yr unig beth a ddichon gryfhau y meddwl. Duw sydd, fel hyn, yn eu gwregysu à nerth i ryfel; ac yn eu gwregysu à llawenydd am y fuddugoliaeth, yn rhoddi nerth i'r diffygol, ac yn amlhau cryfder i'r dirym. Ps. 18. 23, 39. a 30. 11.

GWREICHION—EN—I, (gwralch) tenyn, tînen, marwytod, ulw.—'Yn eich amgylchu eich hunain à gwreichion.' Esa. 50. 11. Cynneu tân, ac amgylch-ytu eu hunain à gwreichion, a rhodio wrth lewyrch eu tân, a arwydda dilyn eu dychymygion, eu cyflawnder, eu doethineb, a'u nerth eu hunain am ddiogelwch a chysur, yn lle byw trwy ffydd ac ymddiried yn yr Arglwydd; eu siomi a gânt, ac mewn gofid y gorweddant yn y diwedd. Neu ynte, cynneu tân a arwydda, cyffroi erlidigaethau, fel darfu yr Iuddewon yn erbyn Crist a'i apostollon. yr hyn a ddiwedodd yn eu dinystyr eu hunain. Gwel Vitianga, Lowth.

GWRENG, (gwr-eng) dyn cyffredin, ac o'r werin.—'Yn gystal gwreng a boneddig.' Ps. 49. 2. 'Yn gystal gweryn a boneddigion.' Dr. M. *Heb.* כנארים *meibion Adda*. בני איש *meibion gur*. Y mae pawb yn gyfrifedig i Dduw, ac y mae ef yn ddigon mawr i alw pawb, ac nid yw efe yn edrych heibio y gwaelaf. Y mae ein cyfieithwyr nu, a'r Saesonaeg hefyd, wedi gwahaniaethu rhwng ystyr y geiriau בני איש *Beni Aish*, fel pe arwyddai y cyntaf *isaf*, a'r diweddaf *uwchaf*. Amlwg yw yr arwydda בני איש *Beni Adam*, 'mab y dyn, y urddasrwydd a mawrhydi, yn Ps. 80. 17. Gelwir Daniel, yr hwn oedd o deulu offeiriadol, בני איש *mab y dyn*. Dan. 8. 17.—'Ar yr orsedd yr oedd כנארים *meigs gueleddiad dyn*.' Eze. 1. 26.—Yr angel a lefarodd wrth Daniel oedd כנארים *fel dull* (neu, *gwleddiad*) *dyn*. Dan. 10. 18. Yn y lleoedd hyn nid yw y gair yr arwyddo un gradd o isder. Yn y rhif llosgol y geiriau בני איש arferir am ddyinion yn gyffredinol yn anwahanredol, yn Ps. 57. 4. a 58. 1. ac yn arwyddo yn hytrach *uwchaf* nag *isaf*. Yn Ps. 146. 3. y mae hyn yn ymddangos yn fwy cadarn. כנארים בני איש *Na hyderwch ar fab y dyn*. Pan y cydunir hwynt, בני איש *o'r ydynt* o'r un ystyr yn Esa. 13. 12. Felly בני איש *o'r* Ps. 144. 3. אש *o'r* Job 25. 6. Ps. 8. 5. Esa. 51. 12. a 56. 2. בני איש *o'r* Ps. 144. 3. אש *o'r* Job 35. 8. Jer. 49. 18. a 51. 43. Etto yr un ystyr sydd בני איש *o'r* Esa. 52. 14. Jer. 32. 19. Mic. 5. 7. Eglur yw, oddiwrth y cynlluniau hyn, nad ydyw y geiriau o angenrheidrwydd yn dynodi graddau yn mhlith dnynon; ond yn arwyddo plant dnynon yn gyffredinol, wrth ba enw bynag y gelwir hwynt. Nid oes dim yn ansawdd y geiriau Hebraeg i arwyddo yn neillduol y gwahanlaeth yn y cyfieithiadau a grybwyllwyd uchod. Gellir cyfieithu y geiriau, gan hyny, fel y canlyn: 'Clywch

hyn, *chwi feibion Adda*, a *chwi blant dynion*, cyfoethog a thlawd yugudd.

Yn darlunio eilun-addoliaeth cyffredin y wlad, dywed Esaiah, 'A'r gwreng sydd yn ymrymu,' sef i'r eilun, 'a'r boneddig yn ymostwng.' Pen. 2. 9. Bydd y farn mor gyffredin a'r pechod. 'A'r gwreng a grymir tani, a'r galluog a ddarostyngir. Pen. 5. 15.

GWRES—OG—I, (ês) twymyn, angerdd, brydanfaeth; brydio, poethi. Edr. ANGERDD, DIGTER, LLOGGI, LLID, TAN.—'Yn wresog yn yr ysbryd.' Act. 18. 25. Rhuf. 12. 11. Ezec. 3. 14. *Heb.* זְרוּרָה *angerdd fy ysbryd.* Dat. 3. 15, 16. *Gr.* ζεσος, *brwd.* Gwresog, brwd, fel y priodolir hwynt i ysbryd Cristion, a arwydda ysbryd effro, bywiog, egniol, ac ymdrechgar yn ngwaith yr Arglwydd; yn ei wasanaethu o'r galon, ac a'r holl galon yn egniol. Apolos 'yn wresog (*Gr. yn berwi*) yn yr ysbryd a lefarodd ac a athrawiaethodd yn ddiwyd y pethau a berthynent i'r Arglwydd.—'Ac a ymddidanaodd yn wrwd yn yr Yspryt, ac a ddyseawdd yddwynt yn ddiyscaelus bethae yr Arglwydd.' W. S. Yr oedd poethder ei ysbryd yn enynn wrth olwg ar ddysegleirdeb, gogoniant, dwysder, a gwerthfawrogrwydd pethau yr Arglwydd, neu y pethau am yr Arglwydd; yr oedd hyn yn peri diwydrwydd i addysgu eraill ynddynt. Yr oedd ei wresogrydd yn oleu ac yn ddiwyd. Y mae bod yn wresog yn yr ysbryd yn groes i farweidd-dra, cysgadrydd, difaterwech, diofalwch, a diegniad, yn ngwaith Duw. Effaith gweithrediau tanllyd yr Ysbryd Glân, yr hwn a gymharir i dân, ar yr enaid, yw y gwres sanctaidd hwn. Y peth mwyaf addas a rhesymol yn y byd ydyw; a holl anaddas ac afresymol yw bod yn oerllyd yn nghylch pethau o gymmaint pwys a gogoniant. Ps. 39. 3. Luc 24. 32.

GWRYDD, (gwr-hyd) hŷd gwr; chwe troedfedd. Gwrhyd Aberystwyth, punn troedfedd chwe modfedd. *Gr.* ορυθα, hŷd y ddwy fraich yn estynedig, a lled y ddwyfron. Schleusner.

GWRID—O—OG—COCH, (gwrld) coch, dygochi, cywilyddio, yswilio, gwlaiddio; dyndod, gwroldeb. Gwrldcoch, harddwych, glandeg.—'Ni fedrent wrido.' Jer. 6. 15. Yr oeddynt yn galed, yn hyf, ac yn ddiwylydd yn pechu.

'Sydd wyn a gwrldog.' Can. 5. 10. Hardd, ieuane, iachus; 'teach na meibion dynion.' Ps. 45. 2. Perffeithrowdd tegwech yw, yn ei berson, yn ei swydd gyfryngol, yn ei waith, ac yn ei holl berthynasau. 'Y mae efe oll yn hawddgar.' Can. 5. 16. Y mae cyfeiriad yn y geiriau, tebygol, at 1 Sam. 16. 12. 'Efe,' sef Dafydd, 'oedd wrldcoch a thêg yr olwg, a hardd o wedd.' Felly Crist, yr hwn yr oedd Dafydd yn ei gysgodi, gwreiddyn a hillogaeth Dafydd. Nid harddwch cnawdol a briodolir i Grist, ond harddwch ddyddol; harddwch sancteiddrwydd; harddwch graslonrwydd a thiriondeb; harddwch ei ddoniau a'i ffyddlondeb yn ngweinyddiad ei swyddau; harddwch ei gyflawnder, a gwerth ei aberth—yn y pethau hyn y mae 'yn rhagori ar ddeng mil.'

'Can ys pwy bynac a wrldo o'm pleit i,' &c. Marc 8. 38. W. S.

GWRIOGAETH, (gwriawg) gwarehogaeth, ymostyniad. 'Ar y rhai hyn y cyfododd Solomon dreth wriogaeth.' 1 Bren. 9. 51. Arwydda y gair *Heb.* כּוּס a gyfleithr *gwriogaeth*, bob amser cyllid o wyr, wedi eu neillduo oddiwrth eraill i wneyd rhyw gaeth walith. Cyfleithir ef yn aml *tretl.* Deut. 20. 11. Jos. 16. 10. Barn. 1. 30. 1 Bren. 5. 13, 14. 2 Cron. 8. 8. Esa. 31. 8.

GWRTTEITHIO, (gwr-taeth) teilo, amaethu, diwyllio tir, lafurio, trin.—'Ti a'i gwrteithiaist wedi

ei blino.' Ps. 68. 9. Y geiriau a gyfeiriant at ddaioni yr Arglwydd tu ag at ei bobl yn yr anialwch, yn gwlawio manna iddynt wrth eu hangen, ac fel hyn yn eu diangenu, eu cryfhau, a'u cysuro, yn aghanol eu holl lafur a'u blinder ar eu taith yn yr anialwch. Ond fel mae y Psalm yn llefaru yn brophwydoliaethol am egyptiad Crist i'r nef, diammeu fod y geiriau yn rhagfynegiad o dywalltiad yr Ysbryd Glân ar ddydd y Pentecost, a'r adfywiad rhyfedd wedi hyn ar yr eglwys. Yr oedd wedi ei blino, ac yn isel iawn cyu hyn; ond wedi dyhidlo y gwlaw graslaw, neu כּוּס *gwirfoddol, helaeth*, adfywiodd, cryfhaodd, a chynnyddodd yn ddirfawr. Mae gofal neillduol Duw am ei eglwys wedi cael ei amlygu yn mhob oes; ac y mae ganddo ddigon o fodd i'w chynnal a'i hymgel-eddu pan byddo iselaf arni.

GWRTHBAN, (gwrth-ban) rycan, torset, teisban. Edr. CWRLLID. 2 Bren. 8. 15. Barn. 4. 18.

GWRTH-DDYWEDYD, (gwrth-dywedyd) gwrth-ebur, dywedyd yn erbyn.—'Nid yn gwrth-ddywedyd.' Tit. 2. 9. Y mae hyn yn anaddas i'r parch a'r uffuddod dyledus oddiwrth weinldogion i'w meistriaid.

GWRTHDRO—FEYDD, (gwrth-dro) gwrthgillio, encillio; troad yn ol, tynu yn ol. Jer. 2. 19. a 5. 6.

GWRTHEB, (gwrth-eb) croes-ateb, gwrthddadl.—'Ac ny allesant wrthep iddo am y pethau hyn.' Luc 14. 6. W. S.

GWRTHGLAWDD, amglawdd, angloddiad, amgaer; amddiffynfa. Deut. 20. 19, 20. Esa. 29. 3.

GWRTHYRCH, (gwrth-cyrch) cyrchiad gwrthwynebol, gelydol. 'Gwrthyrcrch plaid,' plaid elynol. Ps. 3. 2. E. Prys.

GWRTHNYSIG—RWYDD, (gwrth-naws) cyn-dyn, anhydyn, afrywiog, ystyfnig, anhydrin, anhywedd, anystwyth, cildyn. 1 Sam. 20. 30. Diar. 14. 14. Jer. 3. 6, 22. Deut. 31. 27. Esa. 10. 14. Edr. ANHYDYN, CILDYN, CYNDDYN.

GWRTHOD, (gwrth) llysu, rhoi heibio, bwrw ymaith. Yr ydys yn gwrthod peth o herwydd ei anuffddoldeb, ei anaddasrwydd; neu oblegid nad yw y meddwl yn ei gymeradwyo, ac yn synied yn dda am dano. Diehon y bai fod yn agwedd a syniad y meddwl, ac nid yn y gwrthdrrych. Pan y byddo dynion yn gwrthod Duw, ei addoliad, a'i ddeddfau, yn y meddwl tywyll, annuwiol, y mae y bai. Y mae Duw yn hollol addas a buddiol, ac yn deilwng o bob derbyniad; ond y mae dynion o syniad cnawdol, tywyll, ac annuwiol, yn ei wrthod; a thrwy hyn yn gwrthod eu dedwyddwech eu hunain. Exod. 16. 28. 1 Sam. 10. 19. 2 Cron. 24. 20, 24. Jer. 2. 17. a 5. 19. Ezec. 5. 6.

'Gwrthodwyd Crist gan ddynion.' 1 Petr. 2. 4. Yr oedd ei angen arnynt; yr oedd yn hollol addas iddynt; yr oedd tystiolaethau hollol ddigonol am dano, pwy oedd; nid oedd neb a allasai eu hachub ond efe; etto, er hyn i gyd, *gwrthodwyd* ef gan ddyuon, sef gan yr Iuddewon yn nyddiau ei gnawdoliaeth, ac wedi ei egyptiad i'r nefoedd. Marc 8. 31. Luc 17. 25. Act. 13. 46. Y mae yn cael ei wrthod etto gan bawb sydd, er clywedd am dano, heb wir gredu yndo, ac uffuddhau iddo. Heb. 12. 25. Gwrthod Gwardwr, Iachawdwr, y cariad, y tiriondeb, a'r dedwyddwech mwyaf! Dyma ynyfdrwydd na fedd un iaitl enw digon hyll ac atgas i roddi arno.

'Ni wrthododd Duw ei bobl, yr hwn a adnabu efe o'r blaen.' Rhuf. 11. 2. Mae y geiriau, 'ni wrthododd,' yn arwyddo fod ei feddwl yr un tu ag atynt, a bod ei holl orchwylliaethau mewn amser yn cyfateb i'w arfaeth mewn perthynas iddynt er tragywyddoldeb. 'Y rhai a ragwybu, a ragluniodd efe

hefyd i fod yn un ffurf a delw ei Fab.' Nid yw Duw wedi newid ei feddwl yn ei arfaeth, ond ei gwblhau y mae, trwy alw, cyflawnhau, a rogoneddu, y rhai a ragwybu ac a ragluniodd efe. Rhuf. 8. 29. Er iddo eu cystuddio, a chuddio ei wyneb oddi wrthynt, etto nid yn dragywydd y gwrthd yr Arglywydd hwynt; ond efe a dosturia yn ol amlder ei drugareddau. Galar. 3. 31.

GWRTHOL, (gwrth-ol) o'r tu ol, o'r tu cefn, yn wysg ei gefn, yn ei wrthgefn. Ps. 56. 9.

GWRTHRYFEL—A—GAR—WYR, (gwrth-rhyfel) gwrthllydd, gwrthrin, afroolaeth; codi yn erbyn y llywodraeth a fyddom danl. Num. xvi. 2 Sam. xv. Gen. 14. 4.—Y mae dynion yn gwrthryfela yn erbyn yr Arglywydd trwy ddlystyru ei awdurdod, a gwneuthur yr hyn y mae yn ei warafun. Ps. 5. 10. a 107. 11. Dan. 9. 5. Deut. 32. 51. Esa. 63. 10.—Yr wyf yn gweidd 'deddf arall yn fy aelodau, yn gwrthryfela yn erbyn deddf fy meddwl.' Rhuf. 7. 23. Edr. DEDDF, TAD, YMDDAROSTWNG.

GWRTHSEFYLL, (gwrth-saf) gorsafu, gwrthwynebu.—'Fel y galloch wrthsefyll yn y dydd drwg; ac wedd gorphen pob peth, sefyll.' Eph. 6. 13. Yn y dydd drwg y mae y pethau, sef cynnywion y diafol, bydol lywiawdwy, drygau ysbrydol, i'w gwrthsefyll; ond gellir eu gwrthsefyll oll, ond cael yr holl arfogaeth am danom. Ynfydrwydd y rhoddi heibio gwrthsefyll, nes gorphenir pob peth; sef hyd nes byddo y gelyn diweddf wedi ei orchfygu. Wedi gorphen pob peth, nid gwrthsefyll fydd y pryd hwnw, ond sefyll yn fuddugolaethus, yn orfoleddus, ac yn ogoneddus, heb un gelyn i'w wrthsefyll am byth. Y rhai sydd yn gwrthsefyll yn y dydd drwg, a gânt sefyll yn eu rhan yn nydd Crist. Yn y dydd drwg y mae gwrthwynebwyr lawer (*αντικειμενοι πολλοι*) am hyny rhaid (*αντιστηναι*) *gwrthsefyll*, neu goll i dydd dros byth. Nid oes amser i roddi arfau i lawr tra byddom yn mhlith gwrthwynebwyr lawer; ond (*αντικαταστησει*) *gwrthwynebu* a *gwrthsefyll* hyd at waed, sef hyd at goll bywyd. Os yw Duw (*υπερ*) trosom, pwy all fod (*σαθ*) yn ein herbryn? pa ddyd, pa gythraul, pa dywysogaethau ac awdurdodau a ddichon lwyddo yn ein herbryn? Rhuf. 8. 31.

GWRTHUN—I, (gwrth-un) dybryd, anffurfiol, anwymp; anaddfwynder, anliarddwch, hagrwech. Deut. 17. 1. 2 Sam. 14. 25. Dan. 1. 4.

GWRTHWYNEB—U—WR—WYR, (gwrthwyneb) yn erbyn; gwrthsefyll; chwyd-duedd; alariad; cyfogiad. Y mae dynion yn rhodio yn wrthwyneb i'r Arglywydd trwy ei wrthod ef a'i ordinhadau, ac anafudd-dod i'w air: y mae yntau yn rhodio yn ngwrthwyneb iddynt hwy yn ei farnedigaethau cospedigaethol am eu pechodau. Lef. 26. 24, 25.

'A'r rhai hyn (sef y cnawd a'r ysbryd) a wrthwynebant eu gilydd.' Gal. 5. 17.—'A'r ei hyn a gyverbyniant y gilydd.' W. S. Y gair *αντικειμαι*, a arwydda ymosod yn erbyn eu gilydd, fel y gwna dwy fyddin o ymion, neu ddwy wersyllfa yn agos gyferbyn â'u gilydd yn barod at ymladlfeydd beunyddiol. Mintert. Felly mae y cnawd a'r ysbryd, deddf yn yr aelodau, a deddf y meddwl, mewn credadyn: y rhai hyn a wrthwynebant eu gilydd yn mhob peth, ac yn anghymmodol. Y maent yn wersylloedd gwrthwynebol, ac agos iawn; sef yn yr un meddwl, yn yr un galon, yn yr un ewyllys, deall, a serchiadau: y mae y naill yn gweithredu yn wrthwynebol i'r llall yn mhob dim, a chyd â'i holl gryfder. Dwy anian ydynt, croes yn eu tarddiad, eu hansawdd, eu natur, a'u heffeithiau: ond y mae y cnawd i'w groesoelcio, ei farweiddio, a'i ddyosg; a'r ysbryd i'w fwyhau a'i adnewyddu o ddydd i ddydd. Mat. 26. 41. Rhuf. 7.

15, 18. a 8. 6, 7, 13. Can. 5. 2. Col. 1. 21. Edr. DEDDF.

'Oblegid y mae eich gwrthwynebwyr diafol megys llew,' &c. 1 Petr. 5. 8. Y mae y cnawd yn wrthwynebwyr oddifewn yn y tŷ, ac y mae y diafol yn wrthwynebwyr oddi allan i'r credadyn, yr hwn y gorchymynir iddo ei wrthwynebu (*αντιστησει*) yn gadarn yn y ffydd. Adn. 9. Iago 4. 7. Y gair *αντικειμαι*, a gyfeithir yma *gwrthwynebu*, a arwydda *gwrthwynebu* mewn llys, cyhuddwr, neu *dyst yn erbyn un*. Gelwir y diafol, 'Cyhuddwr y brodyr.' Dat. 12. 10. Cymh. Job 1. 9. a 2. 5. Zech. 3. 1. Edr. CYHUDDO, SATAN. Y mae y gwrthwynebwyr hwn yn cael ei gyffelybu i lew, o ran ei gryfder, ei greulonder, a'i ddilydrwydd. Y mae yn ddbaid yn myned oddi amgylch yn greulon, ac yn ei holl nerth; rhaid ei wrthwynebu a'i orchfygu; nid oes byth heddychu âg ef heb gael ein llyncu ganddo. Nid oes orphwysfa iddo, na heddwch ganddo. *Ουδ' εστιν αναπαυσις, ουδε νικων, ουδε νικουμενος*. Plaut. in Vita. Marcel. Ond o'i wrthwynebu yn gadarn yn y ffydd, fe ffy. Trwy oferynau, yn gyffredinol, y mae y gwrthwynebwyr hwn yn gweithredu. Y mae y byd a'r cnawd tano, ac yntau, fel penlllyddwr, yn eu llywodraethu, ac yn gweithredu ynddynt a thrwyddynt. Weithiau yn bwgwth, weithiau eraill yn hudo a maglu. Weithiau y maent yn llewod, brydiau eraill yn seirph tano. Y mae pechaduriaid anuwol yn addas offerynau i'w ddybenion, gan fod yr un anian ynddynt hwy ac yntau; ei *hād* ydynt. Ond, medd yr Arglywydd Iesu wrth ei ddygybion, 'Myf i roddaf i chiw enau a doethineb, yr hon nis gall eich holl wrthwynebwyr na dyweddyd yn ei herbryn, na'i gwrthsefyll.' Luc 21. 15.

GWRTHWYNEB-WRAIG, (gwrthwynebwyr-wraig) gwraig wrthwynebol, elyniaethol, fel yr oedd Peninnah i Hannah. 1 Sam. 1. 6.

GWRYCH—OEDD, (rhych) cae, bid, gwiddi, perth: rhawyn.—Codi grych, ymhyllu, gerwino.—'Alaethwch, a gwibiwch gan y gwrychoedd.' Jer. 49. 3. 'O amgylch y muroedd.' Dr. M.—'O fewn y gwrychoedd.' Dr. Blayney. Wrth *גורר* y mae i ni ddeall y gwrychoedd, neu yr amddiffynfaoedd oddi amgylch y pentrefydd, neu ddinasoedd bychain, er eu diffyniad rhag lladron, &c., y rhai na arhydeddent â'r enw mur, neu furiau, addas i gadw gelynyon allan, a ymosodol arnynt yn rheolaidd, yn ei trefu rhyfel. Gwahaniaetha y Psalmydd y rhai hyn oddiwrth amddiffynfaoedd dinasoedd: 'Drilliaist eu holl (*גוררי*) *gaerua* ef, gwnaethost ei (*גוררי*) *amddiffynfaoedd* yn adwyau.' Ps. 89. 40. Trigolion y pentrefydd, 'merched Rabbath,' a wibent fel dynion yn wallog gan ofn, o fewn y gwrychoedd hyn, heb feiddio dyfod allan, rhag ofn y gelyn yr hwn yr oeddynt yn ei ddysgwyl.

GWRYF—AU—OEDD, (rhyf) tyulefyn, gwasgar. Gwryfau cwch, gwryf basged; gwryf caws, neu gwasg caws.—'Ni sathr sathrydd gwin yn y gwryfoedd.' Esa. 16. 10. Am Moab y llefara y prophwyd, ac y mae yn cwymanfau iddi, ac yn galaru trosti am ei hanrheithiad trwm, fel yr oedd yr holl wlad a'i chynnyrch wedi eu dyfetha: ni byddai casglu grawnwin, na sathru gwin yn y gwryfoedd. Gwnawd y difrod hwn ar y wlad gan Salmanezar (yn ol barn Vitringa) pan y daeth i fynu yn erbyn Samaria. 2 Brec. 18. 9, 10. Vitringa in loc.

GWRYM, (rhyf) nerth, cadernid; gwni, cysylltiad, cydiad; gwrym, ymyl dilledyn; godre. Exod. 39. 23.

GWTH—IO, (wth) *Gr. ωθω*; cilgwith, ysgwd; hwrdio, dirio.—'Ac yr oeddynt ill dau mewn gwth o oedran.' Luc 1. 7. 'Mewn swra da o oedran.' W. S. Exod. 11. 1. Num. 35. 20. Deut. 13. 5. Job 30. 12. Ps. 118. 13.

GWYBOD—AETH, GWYBEDIYDD, (gwyb) deall, dirnad, adnabod; dealltwriaeth, adnabyddiaeth: un yn deall. EDR. DEALL, DOETH, ADNABOD. Y mae gwybod, a gwybodaeth, yn briodol i'r Arglwydd, yn hanfodol, ac yn anfeidrol, ac yn y modd mwyaf perffaith. Nis gall fod heb wybod mwy na bod heb allu, heb fywyd, heb sancteidrwydd. Y mae gwybodaeth Duw yn gydradd â'i hanfod, ac â'r priodoliaethau eraill yn yr hanfod, sef yn anfeidrol, ac yn anfsuredig. Darlunir cantau yr olwynion yn ngwledigaeth Ezeziel (pen. 1. 18.) 'yn llawn llygaid oddi amgylch'; felly mae Duw yn llygaid i gyd, yn glustiau i gyd, ac yn ddeall i gyd. 'Duw gwybodaeth yw yr Arglwydd.' 1 Sam. 2. 9. Y mae Duw yn Hollwybodol; yn gwybod pob peth sydd mewn bod, a fydd, neu a allai fod, â gwybodaeth berffaith, fanwl, neillduol. Y mae yn adnabod ei hun, ei hanfod ei hun, *ymddo* ei hun, a *throyddo* ei hun, yn y modd mwyaf cyflawn a pherffaith. 1 Cor. 2. 10. Ps. 147. 5. Yr ydym ni yn adnabod Duw yn ei greaduriaid, trwy ei weithredoedd, neu ddadguddiad; ond mae Duw yn adnabod ei hun *ymddo* ei hun, a *throyddo* ei hun; a hynny yn berffaith, yn un weithred dragywyddol i deall dwyfol, heb ddim ychwanegiad ati. 'Nid llygaid o gnaud sydd iddo ef; ac nid fel y gwel dyn y gwel di.* Job 10. 4. Mae y wybodaeth hon yn perthynu i'r Personau dwyfol yn gydradd, ac y mae y naill yn adnabod y llall â gwybodaeth berffaith gyflawn. 'Nid edwyn neb y Mab ond y Tad: ac nid edwyn neb y Tad ond y Mab,' sef yn gyflawn ac yn hanfodol, ac nid trwy ddadguddiad, gweithrediau, nac effeithiau. Mat. 11. 27.

Rhoddir amryw enwau ar wybodaeth Duw yn yr ysgrhythrau, yn ol amrywiol berthynasau y gwrthddechrau. Am bethau presennol, *gwybodaeth* neu *edrychiad* yw; am bethau aethant hebio, *coffaduriaeth* yw; am bethau i dyfod, *rhagwybodaeth* yw; mewn perthynas i drefnau dull o weithredu, *doethineb* a *deall* yw. Rhaid i un fod yn wybodus cyn y gallo fod yn ddoeth; gwreiddyn doethineb yw gwybodaeth, a blodenyng gwybodaeth yw doethineb. Am fod ei wybodaeth yn cyrhaedd at wrthddechrau yn gyffredinol, sef pob gwrthddechrych, y mae yn hollwybodol. Y mae yn adnabod pob gwrthddechrych, pob gwrthddechrych yn gyflawn, ar un olwg, yn wahaniaethol heb gymysgedd. Nid ydyw amler gwrthddechrych na phellter amser, na lle, yn gwneuthur dim gwahaniaeth. Y mae pob peth gyd âg ef yn bresennol, ar unwaith, bob amser, sydd gyda ni yn cael eu cyflawni mewn amser.† Dan. 2. 21, 22. 1 Cor. 3. 19, 20. Esa. 44. 7. Rhuf. 11. 33. Heb. 4. 13. Ps. 47. 4. a 56. 8. a 94. 9, 10, 11. a cxlvii. Mat. 10. 30.

1. Y mae yn adnabod yr holl greaduriaid, pob creadur yn neillduol, ac yn e holl amrywiol naturiaethau, megys angelion, dynion, anifeiliaid, planigion, &c., yr un fath a phe na bai ond un creadur yn bod. 'Gwelodd Duw bob peth a wnaethal.' Gen. 1. 31. Mat. vi.—2. Y mae yn adnabod holl amgylchiadau a gweithredoedd ei greaduriaid, pa le, a pha fodd y maent; a pha beth, a pha fodd, ac i ba ddyben y maent yn gweithredu. Y mae calonau, ar-enau, meddyliau, geiriau, gweithredoedd, a dybenion holl blant dynion yn noeth ac yn agored i'w llygaid ef. Heb. 4. 13. Ps. 50. 11. a 90. 8. a 94. 11. a 139. 4. a 119. 168. a 147. 4. Job 34. 21. Diar. 15. 11. 2 Bren. 6. 12. Rhuf. 8. 27. Dat. 2. 23.—3. Y

mae ei wybodaeth o bob peth yn gyflawn, yn eifer, ac yn wirioneddol, heb bosiblwydd o gamsynied.—4. Y mae yn gwybod pob peth o hono ei hun, ac nid y naill wrthddechrych trwy wrthddechrych arall, na thrwy ddywediad, na trwy ddadguddiad, na thrwy ymresymiad.—5. Er bod creaduriaid yn myned ac yn dyfod o ran eu dull o hanfodi, ond nid ydynt yn ei wybodaeth ef o honynt; y mae ei wybodaeth ef yn presennoli pob peth iddo ar unwaith; nid oes myned a dyfod, na chynnyddu na lleihau, yn ei wybodaeth, mwy nag yn ei hanfod. 'Y mae yn mynegi y diwedd o'r dechreuad, ac er cynt yr hyn ni wnaed etto.' Esa. 46. 10. Mae yr holl brophwydoliaethau yn amlygu hyn.—6. Y mae holl amrywiaethau a chyfnwediadau pethau cyfnwidiol, yn *amghyfnwidiol* adnabyddus iddo ef, ar unwaith dros byth. 'Hysbys i Dduw yw ei weithredoedd oll erioed.' Act. 15. 18. Yn myfyrio ar y pethau hyn gwaeddal Dafydd, 'Dyma wybodaeth rhy ryfedd i mi; uchel yw, ni fedraf oddi wrthi.' Ps. 139. 6. Uchel yw, ac addas yn unig i'r Duw mawr. Nis medrwn ei pharchu mewn modd addas am na fedrwn ei hamgyffred—rhy ryfedd i mi—y mae fy meddwl yn soddi gan fawredd rhyfeddol y gwrthddechrych.

Yn mhlith dynion y mae gwybodaeth o amryw fath, megys, 1. Naturiol, sef gwybodaeth o Dduw a'i berffeithian, a geir, neu a ellir gael, trwy ystyried y pethau a wellr, creëdig, a'n naturiaethau. Rhuf. 1. 21, 28. Judas 10.—2. Gwybodaeth gelfyddydol, i addasu dynion at ryw waith neu gelfyddyd. Oddiwrth Dduw y mae pob gwybodaeth o'r fath hon yn dyfod. Exot. 35. 31.—3. Gwybodaeth goruch-naturiol i ddehongli breuddwydion, &c. Dan. 5. 19.—4. Gwybodaeth hanesol, a dysgeidiaeth ddynol, yn nghylch ieithoedd, hanesiaeth wladol, cenedlaethau a theyrnasoedd y byd, dull a threfn gosodiadau a llywodraethau y byd. Act. 7. 23.—5. Gwybodaeth o ddeddfau Duw, a llythren y gair. Ezra 7. 12, 25. Rhuf. 2. 18.—6. Gwybodaeth ysbrydol, efengylaidd, a lachusol. 2 Cor. 2. 14. Rhuf. 15. 14. 1 Cor. 1. 5. 1 Ioan 2. 20. EDR. DADGUDDIO, ENW, GORCHUDD, DECHRUAD.

'Fy ngwas cyflawn a gyflawnha lawer trwy ei wybodaeth.' Esa. 53. 11. Efe yw gwrthddechrych y wybodaeth hon sydd yn cyflawnhau. Cawn y cyffilyb eiriau yn Rhuf. 3. 26. 'Fel y byddai efe yn gyflawn, ac yn cyflawnhau y neb sydd o ffydd Iesu;' hynny yw, y ffydd sydd â Iesu yn wrthddechrych iddi. Y gwrthddechrych, sef y gwas cyflawn, ac nid y wybodaeth, yw defnydd y cyflawnhad; ond yn y wybodaeth hono, a ffydd ynddo, y mae y pechadur yn cael ei gyflawnhau. Nid oes neb heb ei gywir adnabod â chrediniaeth ynddo, yn cael ei gyflawnhau trwyddo. Y mae hon yn wybodaeth oruchel o Grist Iesu, o'i osodid dwyfol, ei addasrwydd, ei gyflawnder, a'i werthfawrogwydd, ag sydd yn effeithio ymorphwysiad cyflawn arno, cariad goruchel ato, ymlyniad wrtho, ac uffuddod iddo. Vitranga in loc.

Tywylwch a gau-grefydd sydd gan mwyaf wedi tol y ddaear hyd yma; a mawr yw tywyllwch hyd yn nod y rhai sydd â moddion gwybodaeth ganddynt; a llawer yn cael eu dyfetha o elsiau gwybodaeth, trwy eu heageulusdra a'u dystyrwch o wybodaeth; hefyd, o ran, yma, y gŵyr y goreu. Ond y mae addewidion gwerthfawr am gynnnydd gwybodaeth yr Arglwydd ar y ddaear cyn diwedd amser. 'Y ddaear a fydd llawn o wybodaeth yr Arglwydd.' Esa. 11. 9. Hab. 2. 14. Prysured yr amser hyffryd!

GWYCH—ION—U, (gwy) Heb. *ḡydyd*. GLAN, GLUAIK; peffr, percus, tlws, dillyn, hoyw, pine, trwsiadus; dcwr, glew.—'Bellach frodyr, byddwch wych.'—'Ewch yn iach.' W. S. 2 Cor. 13. 11.—'Dillad gwychion,' sef dillad dysglair, clacryw-

* Cognoscit se perfecte, et summe perfecte, ita quod nihil perfectius possit cognoscere, vel cognosci. Cognoscit ergo se secundum suam essentialiam, et secundum omnes suas conditiones, relationes, et circumstantias universas.—Non est rei quam Deus non cognoscit proprie et distincte; hoc enim cognitio perfectior est confusa. Bradwardin, l. 1, c. 1, sec. 9.

† Simil et Semel uno actu et uno lectu.

ion. Iago 2. 2.—'Helaethwych,' helaethrwydd o'r goreuon. Luc 16. 19.

GWYCHR, (gwyech) dewr, gwrol, hyf.—'Y mae ef yn y hannoc hwy y vnyd rhacddyn yn wychr.' Argument yr epistol cyntaf i Petr. W. S.

GWYDD, (gw-ydd) presennoldeb, cynwedd, cyn-nyrchioldeb. Yn ngwyydd, ger bron.—'Allan o wydd yr Argiwydd,' sef oddi ger bron ei wyneb, neu ryw arwydd gweledig o'r presennoldeb dwyfol. Gen. 4. 16. Ps. 139. 7. Luc 13. 26.

GWYDD, (gw-ydd) coed; prysgoed; peiriant, neu ermig gwyydd; aderyn o'r enw. Gen. 21. 15. Mat. 21. 8. Marc 11. 8.

GLAWDR—AU, (gwyd) *Llad. VITRUM; Gwydd.* GLAINE. Edr. DRYCH. Corph caled, dysglær, brau, celfydd-weithiedig o halen a thywod neu geryg, trwy wres tân: nid halen cyffredin, ond halen a geir o ludw rhyw lysiau, megys rhedyn, &c., ceryg flint, neu gallestr, a arferir yn gyffredin. Mae y gwybedyddion naturiaeth o'r farn nad oes un corph na ellir ei wydroli; hyd yn nod aur a wydroli gan belydr yr haul trwy loeg-wydr: ac ni ellir trwy y gradd mwyaf o wres tân weithredu ar un corph yn mbhellach na'i wydroli. Yr oedd y gelfyddyd o wneuthuriad gwyr yn adnabyddus yn foreu i'r hynafiaid. Sidon yn Syria, ydyw y lle cyntaf o hynodrwydd am wneuthur gwyr, ac am wydr-dal. Nid oes hanes am ffenestri gwyr cyn oddeutu diwedd y drydedd ganrif. Celfyddwyr gwyr a ddygwyd i'r ynys hon gyntaf oddeutu A.D. 674, gan yr Abad Benedict, i wydro eglwys a monach-dy Wearmouth; neu, gan Wilfrid, Esgob Caerwrangon (*Worcester*). Ni arferwyd ffenestri gwyr mewn tai yn gyffredin cyn A.D. 1180. Yn yr Itali yr arferwyd hwy gyntaf; oddi yno i Ffrainc; ac oddi yno i Loegr. Am lawer o flynyddoedd yr oedd Venice yn rhagori ar holl Ewrop yn ei gwyrdrâu; ac yn hir nid oedd neb ond hwy â'r gelfyddyd ganddynt o wneuthur drychau. Eu gwyrdr-weithiau mawrion oeddnt yn Muran, neu Murano, pentref bach yn agos i'r ddinas hōno. Yn y flynyddyn 1557 y dechreuwyd gneuthur gwyr yn Lloegr, yn Llundain. Y drychau cyntaf yn Lloegr a wnaud yn A.D. 1673, yn Lambeth. Yn bresennol y mae y Ffrancod a'r Saeson yn rhagori ar y Venetiaid yn y gelfyddyd hōno. Gwel *Encyclopædia*.

'O ffaen yr orsedd-faine yr ydoedd môr o wydr, yn debyg i grystal.' Dat. 4. 6. Y mae y darlleniad yn llawer o argraffiadau Groeg *ως Σαλασσα*, neu *megys môr o wydr*, fel yn pen. 15. 2. Gwel Mintert a Vitringa. Beth bynag am y darlleniad, hyny yn ddiawmeu ydyw ystyr y geiriau. Yr oedd o ffaen yr orsedd-faine balmant, neu wastad-lawr, yn debyg i fôr o wydr, gloyw-ddysglær, ar ba un yr oedd gorsedd-faine Duw a'r Oen, gorsedd-feinciau y pedwar henuriad ar hugain, a'r pedwar anifel, a thyria yn etholedigion, yn sefyll. Dat. 15. 2. Mae y geiriau yn cyfeirio, wrth bob tebygolrwydd, at ddau le yn yr Hen Destament. Ezeiel, yn darlunio gorsedd-faine Duw, sydd â'r geiriau nodedig canlynol ganddo: 'Ac yr oedd ar benau y pethau byw ddull y ffurfafen, fel lliw grisial ofnadwy, wedi ei hestyn dros eu penau hwy oddi arnodd.' Pen. 1. 22. Y mae y pethau byw i'w gweld yn cynnal gwaelod, neu wastad-lawr yr orsedd, yr hwn ydoedd i edrych arno fel lliw grisial ofnadwy; yma megys môr o wydr tebyg i risial. Y mae y darluniadau hyn yn cyfateb i'r olwg a welodd Moses, a henuriad Israel, ar orsedd-faine Duw. Exod. 24. 10. 'A gwelsant Dduw Israel, a than ei draed megys gwaith o faen saphir, ac fel corph y nefoedd o ddysgleirdeb.' Y mae lliw awyr las, a môr o wydr, yn tebygu i'w gilydd; felly y saphir a'r grisial hefyd. Gan hyny, y mae cyfeiriad y geiriau

yn dra amlwg. Ond beth maent yn ei arwyddocâd? Wrth yr orsedd y mae i ni ddeall y deyrnas, y llywodraeth; sef teyrnas Dduw wedi ei sylfaenu yn Nghrist y Cyfryngwr. Cynghor, ewylls, ac arfaeth Duw yn Nghrist, yw gosai yr orsedd gyfryngol a'r deyrnas, yn mha un y mae yr holl briodoliaethau dwyfol yn cyd-ddysglêrio, ac i'w gweld fel mewn gwyrdr gloyw. 'Cyflawnder a barn yw trigfa (neu Heb. סִכְחָה *sichhad*) ei orsedd-faine.' Ps. 80. 14. a 97. 2. Y mae gorsedd-faine y gras wedi ei sylfaenu mewn cyflawnder; cyflawnder Crist yw ei sylfaen. Ni fynai Duw gyfranu gras heb yr amlygrwydd mwyaf dysglær ger bron dynion o'i gyflawnder. Gwelir, gan hyny, ewylls, cynghor, ac arfaeth Duw yn sefydlog, ac yn ddigryfnewid, fel môr wedi ei galedu yn wydr; a chyflawnder, gwirionedd, a heddwth, wedi cyd-gyfarfod, ac yn cyd-ddysglêrio. Dyma fôr fel gwyrdr gloyw, i'w ddangos ger bron pawb, a throes byth. Gwydr gloyw yw y drefa sawr yn Nghrist, yn dangos yn y modd dysglêriaif ogoniant y Duwod yn nghadwedigaeth ei bob; y mae efe yn eistedd ar ei orsedd arno, a hwythau i gyd yn sefyll arno, â thelynu Duw ganddynt. Dat. 15. 2. Hwy yw y rhai sydd yn cael y maes ar y bwystfil; a hwy yn unig ydyw y rhai sydd yn addoli ac yn molianu Duw a'r Oen. Y mae arfaeth gadarn Daw, ac arfaeth ddysglær Duw, yn dangos ei ogoniant, ac yn eu llenwi â syndod a gorfoledd. Mae yr arwydd-lun yn odidog, a'r darluniad yn ardderchog. Nid oedd yr eglwys dan yr Hen Destament yn ymddangos yn sefyll ar yr un llawer a'r orsedd: rhoddwyd iddynt ddadguddiad gweddigaethol ofnadwy o honi. Ond dan y Testament Newydd rhoddwyd gol-euni mwy, a dygwyd yr eglwys i gosoch cymdeithas, ac yn nes at yr orsedd. Yr un ydyw arfaeth a threfn Duw dan bob goruchwyliaeth, a'r un yw sylfaen yr eglwys; ond y mae ei goleuni yn fwy; a'i phrofiad, yn ganlynol, gwedi ychwanegu. Y mae cynghor ac arfaeth Duw yn fwy dysglær yn ei golwg, a hithau yn sefyll ac yn ymgynnal arnynt yn fwy sefydlog, buddugoliaethus, a gorfoleddus.

'A'r ddinas oedd aur pur, yn debyg i wydr gloyw.' Dat. 21. 18. Y ddinas ydyw yr eglwys; yr adeiladau ynddi ydyw y credinwyr, wedi eu galw a'u sancteiddio; y rhai ydynt yn werthfawr, yn sylweddol, ac yn ddysglær ragorol, fel aur a gwyrdr gloyw.

GWYDDOR—ION, (gwydd) cynreol; egwyddorion cyntaf gwybodaeth.—'Gwyddorion dechreuad ymadroddion Duw.' Heb. 5. 12. Y pethau cyntaf i'w dygu a'u gwychod o'r athrawiaeth Cristionogol; neu, yn hytrach sefydliadau y gyfraith yn yr Hen Destament; ysgrieniadau yr Hen Destament oeddnt ddechreuad ymadroddion Duw. Dyben yr holl osodiadau y rhoddir hanes am danynt yn yr ymadroddion hyn, oeddnt ysgodol. Y peth cyntaf oedd yr Iuddeuon i'w ddygu trwyddynt oedd Crist, ei berson, ei aberth, a'i swyddau: am dano ef yr ysgrienenodd Moses a'r prophwydi; a'r pethau am dano oedd yn cael eu darlunio a'u dangos.—Hyn ydoedd gwyddorion ymadroddion Duw a ymddriedwyd i'r Iuddeuon. Y gwyddorion hyn, sef dyben ac ystyr gosodiadau eu haddoliad oedd yr Hebraid, ac y dywed yr apostol wrthynt, bod arnynt eisieu eu dygu drachefn. Am eu bod heb wybod y pethau hyn, yr oeddnt yn glynu wrth yr hen grefydd Iuddeuwaidd, a'i gosodiadau—y rhai nid oeddnt, wedi i'r sylwedd mawr ddyfod, ond gwyddorion llesg a thlodion. Gal. 4. 3. Edr. EGWYDDOR.

'Gwyddorion y byd,' yw holl ddefodau crefyddol y byd, o ddechymyg dynion y byd, ac nid o Dduw; y rhai a ellir yr apostol, 'philosophi, gwag dwyll, a thraddodiadau dynion.' Col. 2. 8.

GWYDD-WALCH, (gwydd-gwalch) yr hebog gwyllt.—'A'r wydd-walch.' Lef. 11. 13. Deut.

14. 12. *Heb.* *דריליו* *dryllio*. Arwydda y gair, tebygol, math o eryr, a alwai y Rhufeiniaid *Ossifraga*, sef *Zorvor yr asgwrn*, am ei fod, nid yn unig yn dyfetha y cwasod, ond yn dryllio yr esgyrn hefyd, ac yn ymborthi arant. *Bochart, vol. iii, p. 186.* Yr oedd yn aderyn afian dan y gyfraith.

GWYFYN, (gwyf) meisgyn, pryf, prfyn dillad. Math o bryf sydd yn ddarwybod yn llygru ac yn difwyno yr hyn y trigant ynddo. Y mae rhai yn trigo mewn dillad, ac eraill mewn blodau, dail, &c. Y mae Linnæus yn cyfrif 460 o rywogaethau o hon- ynt. Melldith, a barnedigaethau Duw ar ddyinion, a gyffelybir i wyfyn; yn fuan ac yn ddarwybod yr ysant ac y llygrant holl ardderchogwydd dyinion a'u meddiannau. *Esa. 50. 9. a 51. 8. Mat. 6. 19. Hos. 5. 12.*

'A adeiladodd ei dŷ fel gwyfyn.' *Job 27. 18.* Fel y mae y gwyfyn yn difa y dilledyn y mae yn trigo ynddo, felly y mae tai y rhai a'u hadeilado trwy drais, gorthrymder, ac anghyfiawnder. Y maent yn dwyn dystyryr ar eu meddiannau eu hunain, trwy draws- feddiannu elldo eraill.

GWYL—EDD—EIDD—DRA, (gw-yl) gwladaidd, gorchywylus; mulder, lledeiarwydd. Dyma un agwedd bardd y mae yr Ysbryd Glân yn ei weithredu ar ysbryd gwir Gristion, sydd yn gweddu iddo yn ei holl ymddygiad yn mhilith dyinion, yn ei wisgoedd, ei eiriau, &c., yn neillduol yn addoliad Duw. 'Gwylder a pharheddig ofn,' sydd yn gweddu yno, ac y mae y diffyg o hyny yn ffaidd ac yn bechadurus iawn. *1 Tim. 2. 9. Heb. 12. 28.*

GWYL—IAU, (gwêl) gwelediad, ymddangosiad; dyddiau gwyllion. Gwyl arbenig, uchel-wyl, prif-wyl. Am y gwyliau Iuddeuwig, edrych yr amrywion enwau, PASC, PENTECOST, PEBYLL, NEWYDD-LEUAD, SABBOTHOL.

GWYL—IO—IADWRUS—IEDYDD, (gwêl) dwyn anhedded, bod yn effro, bod yn dysgwyl, cadw gwylnos. Pan briodolir gwyllo i'r Arglwydd, arwydda ei sylw manwl o ddynion a'u gweithredoedd; *Job 10. 14. a 14. 16. a 33. 11.* ei barodwydd yn yr amser goreu i gysuro a llesâu ei bobl. *Jer. 31. 28.*—Priodolir gwyllo i ddynion mewn swyddau, megys gwylledyddion, bugelliaid, a gweinidogion. *Ezec. 33. 2, 6. Ezec. 21. 11. Luc 2. 8. a 12. 37.*—Y mae gwyr weinidogion Crist fel gwylledyddion, neu fugeilliaid, yn gwyllo dros eneidiau, fel rhai sydd radd iddynt roddi cyfrif. *Heb. 13. 17.* Arwydda eu mawr ofal, eu diwydrwydd, a'u fyddlondeb llafurus. Y mae eneidiau dynion mewn peryglon o'r mwyafr oddiwrth bechod ynddynt eu hunain: oddiwrth y byd mewn amrywion ffyrdd; ac oddiwrth Satan, ei gynllwynion, a'i ddichellion. Gwylid dros eneidiau yw y gwaith mwyafr llafurus a phwysafwr a ellir meddwl am dano, i'w cadw rhag cael eu niweidio gan y gelynyddion hyn, i'w coeddu, i'w hyfforddi, a'u magu yn mhob daioni. Gwylledyddion deillion sydd feldith ofnadwy ar ddyinion, ac yn arwydd trwm eu bod yn addfedu i ddinystr buan. *Esa. 56. 10.*

Annogaethau taerion ac aml a roddir i ni wyllo gan yr Arglwydd, ac a arwydda ein deffroad oddiwrth anystyriaeth a difolafwch enawdol; ein sylw manwl arnom ein hunain, ar y profedigaethau a ddichion ein hamgylchu, rhag i ni gael ein denu a'n llithio oddiwrth yr Arglwydd a'i lwybrau, gan bechod a Satan; a dysgwylid hiraethlawn am ei ymweladau grasol, a'i all ddyfydd. *Mat. 24. 42. a 25. 13. Marc 13. 35. a 14. 38. Luc 12. 37. 1 Cor. 6. 13. Dat. 16. 15.*

'Parhewch mewn gweddli, gan wylid ynddi gyda diolchgarwch.' *Col. 4. 2.* Gwylid mewn gweddli, a arwydda fod hyn, fel gwasanaeth i'r Arglwydd, yn gorphwys yn ddyfal ar ein hysbrydoedd; ein bod yn

edrych am amser a chyfle addas i weddio; ac yn gwylid rhag pob agwedd anaddas arnom mewn gweddli; megys ffurfioldeb, anwylder, hunan-gyfiawnder, anobaith anghredniol, a'n bod hefyd yn dysgwyl am wrandawriad ein gweddliau.

'Wele wylledydd a sanct yn disgyn o'r nefoedd.—O ordinhad y gwylledyddion y mae y peth hyn, a'r dymuniad wrth ymadrodd y rhai sanctaidd.' *Dan. 4. 13, 17.* Y mae rhai yn barnu mai yr angellion a feddylir wrth y gwylledyddion, a'r rhai sanctaidd, y rhai sydd yn gwylid dros-achosion plant dynion yn y byd, yn enwedig yr eglwys; eraill a farnant mai y duwilion sanctaidd a feddylir, yn ateb i weddiau pa rai y gwnawd yr ordinhad am y brenin; ond eraill a farnant mai Person Dwylfod a feddylir wrth y gwylledydd, a'r (neu sef y) sanct, adn. 13., ac mai y Drindod Sanctaidd a feddylir wrth y gwylledyddion, a'r rhai sanctaidd. Y mae dehongliad Daniel yn gadarnhad i'r golygiad hwn, gan ei fod yn dywedyd, 'Dyma ordinhad y Goruchaf.' *Adn. 23, 24.* Trwy ei drefniad byddai hyn yn cael ei wneuthur, fel y gwyllyddai y rhai byw mai y Goruchaf a lywodraetha yn mreniniaethau dynion. *Gwel Dr. Horsley's Sermon, The Watchers and the Holy Ones.*

GWYLIADWRIAETH, GWYLFA, (gwyl) swydd, neu walth, gwylledydd; amser i un wyllo; lle gwylledydd. Ymddengys fod y nos unwaith wedi ei rhanu yn dair gwyladwriaeth, pob un yn cynnwys pedair awr; sef y wyladwriaeth gyntaf, y ganol, a'r wyladwriaeth foreu. *Exod. 14. 24. Barn. 7. 19.* Wedi hyny y Groegiaid a'r Rhufeiniaid a'i rhanasant yn bedair gwyladwriaeth, yn cynnwys tair awr bob un. *Mat. 14. 25. Marc 6. 48. Luc 12. 38.*—'A gadwant wyladwriaeth yr Arglwydd.' *Num. 9. 19. Edr. CWMWL.*—Yr oedd y wyladwriaeth gyntaf yn dechreu (σψε) yn yr hwyr, sef maclludaid haul, ac yn diweddu am naw, sef o chwech hyd naw o'r gloch:—yr ail a ddiwedda (μεσομεριον) banner nos, neu ddeuddeg o'r gloch y nos:—y drydedd a ddiwedda (ακροφωβια) ganaf y ceiliog, sef tri o'r gloch y boreu:—y boreuddydd (πρωι) oedd y bedwaredd wyladwriaeth, yn parhau hyd chwech. *Marc 13. 35. Mat. 14. 25.*

'A gwyladwriaeth y glanhad.' *Neh. 12. 14.* Yr oeddynt yn cadw yr holl drefniadau a'r gorchymynion yn nghylech y glanhad, heb oddef i un dyn na dim afian ddyfod i dŷ Dduw.

GWYLL—ION, (gw-yll) tywyllwch mwrllwch; ellyll; gwyddones. Yn ngwyl y nos, sef yn nhywyllwch yr hwyr.—'Yr wyll a orphwys yno,' &c. *Esa. 34. 14.* Rhyw adar y nos a feddylir wrth y gair *Heb.* *ליל* y dyluan rudd, neu aderyn y corph, &c.

GWYLLT—ION, (gwylt) annof, anwar, anhywedd, anwarddof, anllywodraethus; cyflym; didriniaeth. Gwinwydd, olew-wydd, a grawn gwyltion, ydynt y cyfryw sydd yn tyfu heb fod tan ofal a thriniaeth llafurwr, ac yn ganlynlol â'u ffwrth y llai peraidd a chryffon na'r lleill. *2 Bren. 4. 39. Esa. 5. 2. Amos 7. 14. Rhuf. 11. 17.*—Mél gwylt yw y cyfryw a geir mewn meysydd, creigiau, a choedydd. *Mat. 3. 4.*—Dyn gwylt, dyn anfeiliaidd, dilywodraeth, yn llawn nwydau a thrawader. *Gen. 16. 12.*

GWYLLTFILOD, (gwylt-mil) milod, neu anifeiliaid annof, anwar. *Marc 1. 13.* Pechaduriaid yn eu cyflwr anufudd, anllywodraethus, a gyffelybir i'r gwyltfflod, a'u hymddygiad yn afresymol ac yn an-sanctaidd. *Tit. 1. 12. Act. 10. 12. a 11. 6.*

GWYN—ION, (gwy) cân, canaid, cain, clawryn, hynaws, dymunol, dedwydd. Un o liwiau cyrph naturiol. Nid ydyw y lliw gwyn yn gymalut yn-un lliw ag ydyw yn gymysgiad, neu gydunedb, o bob lliw.

Y mae Syr Isaac Newton wedi profi ac arddangos yn eglur mai y cyrph hyny yn unig sydd yn ymddangos yn wynion, pa ral sydd yn adlewyrchu pob math o belydr lliwiedig, a bod goleuni yr haul yn wyn, am ei fod yn cynnwys pob lliw.—Hevelius a haera, fel peth diammhebol, fod yn y gwledydd gogleddol greaduriaid, megys ysgyfarnogod, llwynogod, arthod, &c., yn myned yn wynion yn y gauaf, ac yn yr haf yn dychwelyd i'w lliwiau priodol.—Y mae cyrph duon yn poethi yn gynt na rhai gwynion, am fod y duon yn cymeryd iddynt belydr o bob math o-liwiau, a'r gwynion yn eu hadlewyrchu i gyd. O'r achos hwn yr ennyn papur du yn gynt na'r gwyn gan losg-wydr; ac y sych ddi-edyd du yn yr haul yn gynt na'r gwyn.

Am fod y gwyn y lliw mwyaf dysglaer ac ysplynydd, yr arferir ef yn aml i osod allan beth bynag sydd yn bur, ac yn ddysglaer ogoneddus. Dywedir am yr Hen Ddihenydd, fod 'ei wlag cyn wyned a'r eira, a gwallt ei ben fel gwlan pur,' i dddangos ei gyflawnder a'i sancteiddrwydd perffaith, ei ddoethineb, a'i fawrhydi. Dan. 7. 9. Y mae Crist a'i wallt yn wyn, yn marchogaeth ar gwmwl, ac ar farch gwyn, yn eistedd ar orsedd-faine wen fawr, yn arwyddoedu ei burdeb, ei ddoethineb, ei diriondeb, a chyflawnder a sancteiddrwydd ei holl orchuwyliaethau a'i farnedigethau. Can. 5. 10. Dat. 1. 14. a 14. 4. a 20. 11.

Mae y saint yn wynion, a'u gwisgoedd yn wynion, wedi eu glanhau oddiwrth euogrydd ac amhurededd pechod, wedi eu cyflawnhau a'u sancteiddio, a'u rhodiad yn addas i'r efengyl; a bydd eu cyflwr yn y nefoedd yn dra gogoneddus, gorfolledus, ac ardderchog. Dat. 3. 4, 5. a 4. 4. a 7. 14. a 15. 16.

GWYN, GWYNFYD—AU, (gwy-yn) cynddaredd, cynddeirogrydd, gwylltineb angerddol; cynhwrf meddwl; clwnt, gofid, artaith.—'Cynhenau, gwynfydau,' &c. Gal. 5. 20. Y mae yr un gair ζῆλος, yn cael ei gyfieithu *cenfigen*, yn Rhuf. 13. 13. 1 Cor. 3. 3. 2 Cor. 12. 20. Iago 3. 14, 16. Y gair Groeg a arwydda *angerddol gynhwrf meddwl*, pa un bynag ai sanctaidd ai pechadurus fyddo y cynhwrf a'r poethder hwnw. Y mae yn aml yn cael ei gyfieithu, neu yn hytrach, yn cael ei adael heb ei gyfieithu, *zel*, Ioan 2. 17. 2 Cor. 7. 7, 11. a 9. 2. Un o' frwythau yr Ysbyrd yw y poethder hwn pan fyddo yn sanctaidd; ac un o' frwythau y cnawd yw pan fyddo yn bechadurus ac yn anaddas.

'A baraf i chwi wynfydu.' Rhuf. 10. 19. παραζήτησω, *gyraf eiddigedd arnoch*, neu *paraf i chwi eiddigedd*, fel y cyfieithir y gair yn Rhuf. 11. 11, 14. 1 Cor. 10. 22. 'Gwynfydaf dros fy enw,' neu eiddigeddaf, neu byddaf yn llawn eiddigedd dros fy enw, fy mharch, a'm hanrhydedd dyladwy. Eze. 39. 25.

GWYNFYD—EDIG—RWYDD, (gwyn-byd) byd y medwyddwch; cyflwr dedwydd; gwynfydedig, bendithgael; dedwyddwch; llwyddiant. Deut. 33. 29. Ps. 41. 2. a 72. 17. Luc 1. 48. Dat. 20. 6. Edr. BENDIGEDIG, DEDWYDD.

Tair colofn *gwynfyd*: goddef o foddlonrwydd, gobath y daw, a chred y bydd. *Barddas*.

Gwneir sylwadau ychwaneg ar y gair hwn dan amrywio eiriau eraill, sydd yn darlunio y dynion y mae gwynfydedigrydd yn perthyn iddynt.

GWYNT—OEDD, (gwy) *Llad. VENTUS; Gwydd. CHWYTH*; chwa, awel, chwyth, anadl; arogl a garier yn yr awyr. Ffrwd o awyr ydyw y gwynt.* Edr.

* Crendur cadarn, heb gig, heb asgrwn; Heb wythlen, heb waed, heb ben, heb draed; Ac ef ni aned, ac ef ni welid; Ef ar fôr, ef ar dir, ni wyl, ni welir; Ac ef yn anghywir, ni ddaw pan ofynir; Ef yn anamlwg, canys nis gwyl golwg; Ef yn ddrwg, ef yn dda, et hwnt ac yma.

Taliesin i'r Gwynn.

AWYR. Mae gwyntoedd yn ein gwlad ni, a gwledydd eraill, yn dra chyfnawdiol, ac yn chwythu o bob cwr i'r nefoedd. Mae math o wyntoedd a elwir *trade-winds*, yn chwythu agos yn wastad yr un ffordd, sef o'r dwyrain i'r gorllewin; neu ynte yn chwythu dri neu chwe mis o'r un pwnc, a chyhyd o'r pwnc arall i'r nefoedd. Y mae y gwyntoedd hyn yn aml yn moroedd yr India, ac a elwir *Monsoons*. Rhwng troadau yr haul (*tropics*) y mae y gwynt yn chwythu yn wastad yr un ffordd, sef o'r dwyrain i'r gorllewin. Y mae y gwynt mewn gwledydd poethion yn chwythu o'r môr. Gwyntoedd oddiar y môr ydynt gynhesaf yn y gauaf, ac oeraf yn yr haf; a gwyntoedd oddiar y tir yn y gwrthwyneb. Gwyntoedd yn dyfod tros wledydd oerion, neu fynyddoedd wedi eu gorchuddio âg eira, ydynt, drwy hyny, yn oerach. Corwynt, neu drowynt, yw gwynt cryf, nerthol, yn cychwyn, neu yn cycheldroi. Y cyfryw asdd yn aml yn dyfod o anialwech Arabia; yn y môr deheuol, tua Siam, China, &c., yr hyn sydd yn gwnauthur mordwyo y moroedd hyny yn dra pheryglus. Edr. CORWYNT, DEHAU, DWYRAIN, GOGLEDD, GORLEWIN.

I dddangos hollol lywodraeth Duw ar y gwyntoedd, a'r defnydd a wna o honant, dywedir ei fod yn gwyneid *pwys* i'r gwynt, ac yn marchogaeth ar adenydd y gwynt. Efe sydd yn peri iddo chwythu lle myno, yn y gradd y myno, hyd y myno, ac i'r dyben y myno. Er ei fod yn gweithio trwy ail a thrydydd achosion, etto efe yw yr achos cyntaf; ac ni buasai ail na thrydydd achos, ac nid effeithiant mewn un gradd, oni bai y cyntaf yn gweithredu arnynt; ac mae efe yn gweithio yn aml yn groes iddynt, ac hebddynt. Job 28. 25. Ps. 18. 10. a 48. 7. a 78. 26. a 107. 23, 24, 25, 26, 29. a 148. 8. a 104. 3. Amos 4. 13. Jonah 1. 4. a 4. 8. Jer. 4. 11, 12. 1 Bren. 18. 45. Diar. 25. 23. Gen. 8. 1. Exod. 14. 21, 24.

Y mae yr Ysbyrd Glân yn ei weithrediadau yn yr ail-enedigaeth, yn argyhoeddi, ac yn adfywio ei eglwrs, yn cael ei gyffelybu i wynt. Ioan 9. 8. Can. 4. 16. Y mae y gwynt yn wybyddus wrth ei effeithiau, ei fod, a'i fod yn chwythu; etto nid oes un gallu geanym ni i'w atnal, na rheswm i wybod o ba le y mae yn dyfod, nac i ba le y mae yn myned; felly y mae yr Ysbyrd Glân yn gweithredu i gyfnewid eneidiau ei bobl, yn rhydd, ac yn nerthol, pa bryd, ac ar bwy, y gwelo yn dda; y mae y cyfnawdiad yn eglur, er nas gellir amgyffred y modd y gweithredwyd ef. Edr. ANADL, AWEL.

Rhuthriadau gelynlion, profedigethau, a gorthym-deraun, yn curo ar un, yn ei faeddu, a'i ddwyn gyda hwynt, a gyffelybir i wynt cryf, nerthol. Mat. 7. 27. Esa. 27. 8. Hos. 4. 19. Jer. 23. 19. a 25. 32. a 30. 23. Edr. GARW.

'Gwynt sych yr uchel-loedd yn y diffaethwch tua merch fy mhobl, nid i nithio, ac nid i buro; gwynt llawn o'r lleoedd hyny a ddaw ataf fi.' Jer. 4. 11, 12. Gwynt yw hwn, nid i nithio, sef i ddwyn yr ts ymaith oddiwrth y gwenith, ond gwynt cryf i ddwyn y cwbl ymaith; nid oedd nemawr ond ts ar y llawr drynau, am hyny y mae y gwynt i gario y cwbl gyd âg ef. Y mae teithwyr gwedi rhoddi hanesion dychrynallyd am adwythigrwydd gwynt y dehaus yn chwythu dros le-oedd anial Arabia. Y mae nid yn unig yn poethi yr awyr, ond hefyd yn ei llenwi â tharth gwenwallyd mygedig. Yr ystoriad mwyaf oedd gwlad Judea yn ddarostyngedig iddynt a ddeuent o'r tueddan hyn. 'O'r dehaus y daw corwynt—ac wele gwynt mawr a ddaeth oddiar yr anialwech.' Job 37. 9. a 1. 19. Felly Nebuchodonosor a'i fyddinoedd, er iddynt ddyfod o'r gogledd, a gyffelybir i gorwyntoedd deheuol, o ran eu lliosogrydd, eu cyfymdra, a'u hanorechfygolrwydd, a'u heffeithiau niweiddol ar y wlad; gwynt nid i buro ond i ddystrywio. Nid hanwydd goddef y gwynt sydd yn nithio ac yn puro, pa fodd y goddefir gwynt llawa

y lleoedd hyn sydd yn dystyriw yn gwbl! Jer. 51. 2. Esa. 41. 16. Mat. 3. 12. Luc 9. 17.

'A phan gododd haul, bu i Ddaw ddarparu poeth-wynt y dwyrain; a'r haul a ddawodd ar ben Jonah fel y llewygodd.' Jonah 4. 8. Rhydd teithwyr hanes dychrynlyd am fath o ddwyrein-wynt dinystriol, a eillw y Tyrciaid *Samiel*, sydd yn chwythu yn y parthau hyny o'r byd lle yr oedd Ninifeh yn sefyll. Y mae yn taro yn feirw y sawl a'i hanadlant, ac yn difa y rhanau tufewnol yn lludw; try y enawd yn ddu fel glöyn, a eryth ymaith oddiar yr esgyrn. Dwg gyd âg ef dân yn ymddangos fel edef sidan. Y mae yn chwythu yn ddinystriol fel hyn o Lychlyn Cambaya i synu i Mosul. Y gwynt hwn, hwyrach, a ddarparodd Duw y pryd hyny i chwythu yn offdus, er nad yn ddinystriol, ar Jonah. Gwel Campbell's *Travels*.

Yr oedd yr Arglwydd yn dyrchafu Job i'r gwynt o brofedigaethau a gofddiau, ac yn gwneyd iddo farchog-neth arno, heb wybod i ba le y garnaf ef, fel y gwna un f'd i'w nithio, ei brofi, a'i buro. Job 30. 22.

Un peth gwag, disylwedd ac anffuddiol, a gyffelybir i wynt; megys dynion bellichion, ffol; gau brophwydi; eilunod; bywyd dyn. Pa. 78. 39. Diar. 25. 14. Jer. 5. 13. Esa. 41. 29.—Pob gau hyder ar fraich o gnawd yw 'ymborthi ar wynt, a dilyn gwynt y dwyrain.' Hos. 12. 1.

GWYNTYLL, (gwynt) awyren.—'Yr hwn y mae ei wyntyll yn ei law.' Mat. 3. 12. 'Yr hwn sydd aci evoog yn ei law, ac a garth ei lawr.' W. S. *πρωον* nid gwyntyll i wneuthur gwynt ydyw ystyr y gair, ond llaw-raw i godi yr f'd i'r gwynt, yn ateb yr un dyben a gogr gyda ni. Nid oedd y wyntyll yn arferedig yn ngwledydd y dwyrain yn yr hen oesoedd mwy nag yn y dyddiau hyn. Tri pheth, medd Scultetus, ellir feddwl wrth y wyntyll, 1. Athrawiaeth y gair, sydd yn gwanhaniaethu rhwng duwiolion ac annuwiolion yn y farn a roddir yno ar gyffirau pawb.—2. Profedigaethau, sydd yn dwyn rhagirthwyr ymaith o blith y gwir dduwiolion, fel ŵs a chwâl y gwynt ymaith. Ps. 1. 4.—3. Y farn ddiweddaff, pan yr ysgarir hwynt oddiwrth eu gilydd dros byth. Mat. xiii. a xxv. Y wyntyll yn ei law a arwyddoedd ei barodryddd at ei walith, y sicrwydd iddo gael ei gyflawni, a'i ofal mawr am ei wenith, i'w gael yn bur, ac na cholli dim o hono. Yn ei law *Ef* y mae, ac nid yn llaw heb arall. Mae Satan yn ceisio nithio, ond am nithio y gwenith i fwrdd y mae efe; ond caiff ef yr ŵs ac nid dim o'r gwenith. Crist bia y gwenith, ac a'i ceidw.

'Yr hwn a nithiwyd â gwyntyll ac â gogr.' Esa. 30. 24. 'A gwyntyll:' gan nad oes hanes fod y wyntyll yn offeryn arferedig yn y dwyrain i nithio yn yr hen oesoedd, nac yn bresennol, hwyrach, medd Parkhurst, y dylai y gair *נרר* gael ei gyfieithu *gwynt*—'â gwynt ac â gogr.' Edr. EBRAN, GOCR.

GWYR—AWG, *Llad. CURVUS; Ffr. COURBE*: cam, crwm, gwneuthur yn gam, camu, crymu, gogwyddo. Mae gwyrawg o ystyr croes i uniawn, uniondeb, cyflawn; megys gwyrw barn, sef gwneuthur cam farn, barn anghyflawn, anauniawn. Yr oedd penaethaidd Israel yn ffeiddio barn, sef barn gyflawn, ac yn gwyrw pob uniondeb i anghyflawnder. Exod. 23. 6. Mic. 3. 9. Deut. 16. 19. 1 Sam. 8. 9. Yr hyn ni wna Duw. Job 8. 3.—'Gwyrw geiriau Duw—a gwyrw uniawn ffyrdd yr Arglwydd,' yw eu cam-ddeall, eu cam-ddarlunio, a'u cam-ddefnyddio, a thrwy hyny wyro dynion oddi wrthynt. Jer. 23. 26. Act. 13. 10. Yr oedd Elymas yn cam-ddarlunio uniawn ffyrdd yr Arglwydd, i'r dyben i wyro y rhaglwg oddiwrth y ffydd; ac felly y gwna weision y diafol yn mhob oes.—'Gwyrasant oll.' Rluaf. 3. 12. 'Vvy aethont oll oddiar y ffordd.' W. S.

GWYR—DRAWS, (gwy-r-traws) lleddf, gwyrwag.

—'Dynion yn llefaru pethau gwyr-draws.' Act. 20. 30. Yn llefaru pethau anghytun âg athrawiaeth yr efengyl; gwyrw geiriau Duw i ystyr croes i athrawiaeth iachus; a thrwy hyny gwyr-droi y bobl; a gwyrw eneidiau dynion oddiwrth y gwirionedd. Mae pethau gwyr-draws i'w golygu yn bethau croes i bethau gwir, cywir, uniawn; ac am eu bod hwy yn bethau croes i'r gwir, y maent yn denu dynion oddiwrth y gwir. 2 Petr 3. 16.

GWYR-DROI, (gwyr-troi) croes-droi, cam-droi, gwyrw, troi ar wyr. Paul, yn dangos y fath un ydyw *heretic*, neu gyfelliornwr, a ddywed mai un gwedi ei wyr-droi ydyw, sef oddiwrth wirionedd athrawiaeth iachus. Tit. 3. 11.—'Yddym chwelwyth.' W. S.—'Gan wybod fethu y cyfryw.' Dr. M. Dywed Estias fod y gair *ἐξορπαρρα* yn cael ei arferyd am adeiladau gwedi eu dymchwelyd o'r sylfaen.* Neu, fel y barna eraill, arwydda tri allan o'r ffordd. Un ydyw heb obaith am ei feddyginiaethu; am hyny y mae i'w ochelyd. Luc 23. 2. 2 Petr 3. 16.

GWYRDD—ION, (gwyr) *Gwydd. GLAS*; gwyrdd-liw. Un o brif liwiau pelydr y goleuni. Gwyrdd yw lliw pob llyseuyn a phlanigion yn tyfu lle delo awyr a goleuni yn rhydd atynt; a lle na ddelo yr awyr atynt, gwyrw a melyn ydyw eu lliwiau. Gwenith, neu ryw rawn arall, yn tyfu tan y ddaer, fyddal a'i liw yn wyn. Edr. GOLBUNI, GLAS. Y lliw mwyaf esmwyth a hyfryd i'r llygad ydyw o bob lliw; am hyny y mae y ddaer a'i thysiant wedi ei wisgo âg ef. Gen. 1. 30. a 9. 3. Exod. 10. 15.

'Gwyrddion.' Esth. 1. 6. *Heb. כרספ Carbasus, Vuly.*—Castell a'i cyfieitha *cotum*, neu *ceden*.—Taylor, *callicæ*. Yr oedd y cyntaf yn addas i fawr wychder ac ardderehogrwydd y brenin Ahasferus. Barna Scheuchzer yn ei *Physica Sacra*, mai y maen ystinos (*asbestos*) a feddylir wrth y gair hwn, yn yr hwn y ceir defnydd edafedd nas gall y tân ddim ei ddiffa. Os tefir llian wedi ei wneuthur o hono yn y tân, fe losga heb ei ddiffa, ac a ddaw allan yn fwy hardd. Galwent ef llian byw (*vivim id vocant*) neu anfarwol. Dywedir fod ymlunyd anarferol yn rhanau y maen ystinos wrth eu gilydd, fel y mae yn peri llawer o latur i'r mwnyddion ei ddadgysylltu ef. Er hyny, weithiau, ceir ef mor neillduol o feddal, ac mor gyffelyb i groen dafad wedi ei drin, fel y gelwir ef 'lledr y mynydd.' Brydiau eraill, gelwir ef oddiwrth ei ymddangosiad, a'i gyffelybwrdd i gig, 'cig y mynydd.' Y mae weithiau mor ysgafu fel y nosfa ar wyneb y dwfr, ac mor gyffelyb i *gorc* fel y gelwir ef '*corc* y mynydd.' Gellir nyddu edafedd, a gwneuthur defnydd o hono na effeithia tân ŵrno; y ffordd o lanhau y defnydd ydyw ei roddi ef yn y tân; pery yn y tân poethiaf heb ei ddiffa. Nid yw y tân yn cael un effaith arall arno ond ei gânu; nid ydyw yn ei ddiffa nac yn ei galch-losgi. Dywed Pliny iddo ef ei hun weled napp-cynau o hono, y rhai, gwedi eu llychwyno, a dafent i'r tân, yr hwn a'u hysgwrtai yn well na y golchent hwynt mewn dwfr. Byddent gwell yn amdol cyrph breninoedd a phendefigion i'w losgi ynddynt, i'r dyben i gadw eu llwch yn wahanol oddiwrth ludw y tanwydd. Dywedir fod y maen rhyfedd hwn i'w gael mewn amrywiol barthau o'r byd, ac hefyd yn Ynys Môn, lle y gelwir ef maen, neu y gareg sidan. Glanheir ef yn y tân yn well nag yn y dwfr goreu. Ceir ef yn y parthau anial poethlyd yn India, lle nad ydyw byth yn gwlawio, a lle y mae llawer o seirph; cynnydda trwy boethder, y mae yn anaml i'w gael, ac yn anhawdd i'w wau o herwydd bydrâ yr edafedd. Y mae ei liw coch yn troi yn ddysglaer-wyn trwy dân.

* Metaphora ab ædificio funditus diruto, ut Instauratiioni non sit locus.

Pan y ceffir ef y mae yn gymaint ei werth a'r perlaw mwyaf gwerthfawr. Y llian mwyaf gwerthfawr yw yn yr holl fyd.

GWYRNI, (gŵyr) gwyrredd, traws-wyredd, gwyr-ogrydd. Diar. 8. 8. Edr. **GAIR**.

GWYRTH, (gŵyr) rhinwedd; pybyrweh; peth hollol newydd; rhyfeddod, aruthredd, enrhyfeddod. Y mae y gair *Heb.* *nir* a gyfeithir *gwyrrh*, neu *gwyrrhiau*, Exod. 7. 9. 1 Cron. 16. 12, 24. Esa. 29. 14. yn cael ei gyfeithu *rhyfeddod*, Exod. 7. 3. a 11. 9, 10.—*arwydd*, Esa. 20. 3. Ezec. 12. 6, 11. a 24. 24, 27. Zech. 3. 8. Y mae y gair *Gr.* *δυναμις* a gyfeithir *gwyrrhiau*, yn Mat. 7. 22. Marc 6. 5. a 9. 30. ac yn aml yn y Testament Newydd, yn arwyddo galluog, cadarn; rhyfeddodau a effeithur trwy alluoedd goruwch-naturiol a dwyfol. Effaith ydyw gwrth, croes i drefn a gosodiad pethau, neu gwrthwyneb i bob deddf natur adnabyddus i ni. Y mae yn dra amlwg fod holl naturiaeth yn cael ei llywodraethu gan y Creawdwr mawr, trwy, neu yn ol, deddfau gosodedig, fel mae achosion ac effeithiau yn gweithredu yn ol deddfau gosodedig trwy holl naturiaeth. Y mae trefn a deddfau gosodiad i bob peth. Yr hyn oll a weithreid yn un a'i drefn, sydd *effeithiau naturiol*, neu effeithiau yn ol trefn natur; a Duw ydyw yr achos blaenorol o honynt, fel mai efe yw awdwr y drefn a'r gosodiad, ac hefyd sydd yn gweithredu arni a thrwyddi. Pob peth gwrthwyneb i'r sefydliad a'r drefn hon, a'r effeithiau a'r gweithrediadau ynddi, sydd wyrthiol. Nid rhyfeddodau anarferol yn unig ydyw gwrthiau; oblegid gallant fod felly i ni, ac etto yn gwbl unol â threfn a sefydliad achosion ac effeithiau yn naturiaeth; ond effeithiau gwrthwyneb i'r drefn hōno. Os felly, y mae yn rhaid i'r Arglwydd fod yn awdwr o honynt; canys nid oes neb a ddichon attal neu weithredu yn groes i drefn naturiaeth, ond y Duw yr hwn a'u rhoddod.

Gellir hefyd benderfynu, na weithreda awdwr trefn natur yn wrthwyneb i'r drefn ddoeth hōno, ond pan byddo dyben cyd-bwys i'w ateb trwy hyny, ac na busasi un ffordd arall mor addas i gyflawni y dyben pwysfawr hwnw. Ffrwyth anfeidrol ddoethineb y Creawdwr ydyw trefn naturiaeth i ateb y dybenion goreu; i ymadael â'r drefn, neu i'w hatal, rhaid i ddyben mwy gael ei gyflawni, er amlygiad gogoniant Duw, a dionni dynolryw. Os bydd dynion gwedi syrthio i'r fath dywyllwch o anwybodaeth, fel y maent heb allu canfod Duw yn y pethau a welir, hwyraeth y bydd gweithrediad croes i drefn naturiaeth yn eu deffro hwynt i'w ganfod yn well. Yr oedd mynediad yr haul a'r lleuad yn eu cylochoedd yn amlygu mawr allu Duw gymaint a'u gwaith yn sefyll; ond yr oedd eu gwaith yn sefyll wrth air Josuah yn peri i ddynton ei ganfod yn fwy, a bod Josuah yn rhyfela rhyfeloedd yr Arglwydd, a than ei awurdod. Yr oedd holl wyrthiau yr Aipht, trwy law Moses ac Aaron, yn wyrthiau am-lwg, ac yn hollol groes i drefn naturiaeth, yn profi mai bys, neu allu Duw oedd yn eu gweithredu, a bod Moses ac Aaron yn genadau, neu yn weision, gwedi eu hawdurdodi ganddo i hynt. Pa gysylltiad, yn ol trefn naturiaeth, oedd rŵng gwaith Aaron yn taro y dyfroedd, a'r dyfroedd yn troi yn waed? yn taro llwch y ddaear, a'r llwch yn myned yn llau ar ddynt ac anifeil? yr un fath y plâu eraill, y maent yn groes i sefydliad Duw yn naturiaeth. Yr oedd y gwrthiau a wnaeth Moses yn gadarnhad diammheul o'i anfoniad gan Dduw, a'i fod yn llefaru ac yn gweithredu dros Dduw; yr oedd mawredd y gwrthiau, a natur y dadguddiad, yn dangos hyn yn dra eglur. Yr un modd yr oedd gwrthiau yr Arglwydd Iesu yn amlygu ac yn sicrhau dwyfoldeb ei Berson, gan ei fod yn gweithredu yn ei enw, a thrwy ei allu ei hun; natur ei swydd a'i waith, gan en bod oll vn weithredoedd o

drugaredd, ac nid o farn.—Yr oedd y gwrthiau, o ran eu rhifedi a'u mawredd, y fath fel nas gellid dymuno na meddlw am ddim yr rhagori arnynt. 'Par-ddelo Crist, a wna efe fwy o arwyddion na'r rhai hyn a wnaeth hwn?' Ioan 7. 31. Y mae yr Arglwydd Iesu yn cyfeirio yn aml at ei weithredoedd, fel y prawf mwyaf sier o'i anfoniad. Ioan 5. 36. a 7. 37, 38. a 10. 37. a 15. 24. Pan anfonodd Ioan Feddyddwr ei ddygybllion i ofyn iddo, 'Ai tydi yw yr hwn sydd yn dyfod, ai un arall yr ydym yn ei ddygywyl?' nid ydyw yn rhoddi dim arall yn sylfaen i'w grediniaeth am dano, ond ei weithredoedd rhyfedd, yn gwbl yn ateb i'r darluniad a roddwyd o'r Messiaid gan y prophwyd. Mat. 11. 4, 5. Esa. 35. 4, 5, 6. Yr oedd y Messiaid i fod (n7b) yn *rhyfeddol*, nid yn unig yn ei Berson, ond yn ei weithredoedd hefyd. Esa. 9. 6. Yr oedd ei weithredoedd mor llifosog, 'fel ped ysgrifenid hwy bob yn un ac un, ni chynnwysai y byd y llyfrau a ysgrifenid.' Ioan 21. 25. Y mae yn gwneuthur ei wyrthiau ar wrth-ddrychau yn gyffredinol yn amlwg yn ngolwg pawb; ar y cythreuliad, Mat. 8. 28—34. a 12. 22. a 17. 18.—ar y môr, Mat. 14. 26.—ar y gwynt, Mat. 8. 26.—ar y pysgod, Ioan 21. 6. Mat. 17. 27.—ar y bara, Mat. 14. 15—20.—ar y moch, Mat. 8. 28.—ar y figysbren, Mat. 21. 19.—ar y dwfr, yn ei droi yn win, Ioan 2. 1, &c.—ar bob afiechyd a chlefydau, Mat. 8. 16. i.e. ar angu ei hun.* Mat. 9. 24, 25. Luc 7. 14. Ioan 11. 43, 44.

Y mae holl naturiaeth tan ei arglyddiaeth ac wrth ei orchymyn; ac y mae yn llefaru wrthi fel ei Creawdwr a'i Harglwydd. Heblaw hyny, mae holl blaen-afiechyd, ac anhurefa naturiaeth, wrth ei awurdod yn ufuddhau, sef pechod a'i holl effeithiau. Y mae yn ymdangos nid yn unig fel ei Hawdwr a'i Harglwydd, ond hefyd fel ei meddyg; yn iacháu clefydau, po' clefyd, yn bwrw allan gythreuliad, adwythwyr naturiaeth, ac yn adferdyd bywyd i'r meirw. Am yr amrywliol wyrthiau, Edr. **DALL**, **BYDDAR**, **CLOFFION**, **DROPSI**, **PARLYS**, &c.

Yr oedd gwrthiau yr apostolion yn enw yr Arglwydd Iesu yn cadarnhau dwyfoldeb ei Berson, a'u hanfoniad hwythau ganddo i gyhoeddi ei efengyl, a sefydlu ei grefydd yn y byd. Dros ba hyd y parhaodd y doniau gwrthiol yn yr eglwys, nid ydyw yn gwbl eglur; rhai a farnant iddynt ddarod yn nyddiau yr apostolion; eraill ydynt o'r farn iddynt barhau yn hŵr. Ymddengys yn o amlwg wrth hanesion Cristionogol, iddynt ddarod yn amser St. Chrysostom. Bu cryn ddadl yn nghylch amser parhad y doniau gwrthiol yn yr eglwys Gristionogol, rhwng y Dr. Middleton, Mr. Vate, a Mr. Toll, y rhai oeddynt yn barnu iddynt ddarod gyd â'r dygybllion, neu gyd â'r oes apostolaidd; a Dr. Stebbing, Dr. Chapman, Mr. Parker, Mr. Brook, ac eraill, y rhai oeddynt o'r farn iddynt barhau yn hŵr. Gwel eu gwaith.

Am wyrthiau Eglwys Rhufain, nid ydynt deilwag cofhau am danynt, canys chwedlau disaill yw y cwbl. Gwel Fleetwood, Limboreh, *Theol. Christ.*, Claparede, Conybeare, Campbell, Lardner, Farmer, Adams, Leland, Huron ar yr Ysbryd, *Cyclopaedia*.

Y mae gwrthiau, arwyddion, a rhyfeddodau arg-hristaidd, yn cael eu galw yn nodedig gan yr apostol, 'rhyfeddodau gau.' 'Yr hwn y mae ei ddyfodiad yn ol gweithrediad Satan, gyda phob nerth ac arwyddion, a rhyfeddodau gau.'—'Aruthroedd ganoc.' W. S. 2 The. 2. 9. *Gr. ὑπερφυδου, lying wonders*, rhyfeddodau celwyddog neu rhyfeddodau gau. Nid gwir wyrthiau mo honynt, wedi eu gweithredu trwy allu dwyfol, i gadarnhau y gwirionedd i'n crediniaeth

* Ratione objecti, non fuerunt *signa particularia*, sive certæ rerum speciei adstricta sed *universalia* potentiam ejus ac imperium in omnes creaturas testantis in celo, in terra, in aqua, in daemonibus, in hominibus, in panibus, in arboribus, &c. Tur-retin, vol. ii, 319.

a'n parch. Ni waneth neb wyrthiau gwirioneddol ond cennadon Duw. Ioan 9. 16, 33. Am fod Crist yn e d- arnhau ei anfonid a'i wirionedd, trwy wr yrthiau, y mae gan Anghrist, i sefydlu celwyddau a chyfeiliorn- adau, ryfeddodau gau, celwyddog. Ni roddodd Duw erioed ei allu dwyfol i weithredu i gadarnhau celwydd. *Celwydd* yw athrawiaeth Anghrist, a gau yw ei holl ryfeddodau. Dat. 13. 13. a 16. 14. & 19. 20. Gwel Vitrings ar Dat. 13. 13.

GWYRYF, (gwyr) pur, croyw, heb ei lygru; mor- wyn heb adnabod gwr; morwyn-ferch, gwyrff-ferch, geneth. Y gair *Heb.* מלכה am wyrff, a arwydda, *cuddiedig*, *ceddig*, oddiwrth y cyflwr neillduedig, cauedig, yr oeddynt yn byw ynddo; neu oddiwrth ei bod heb ei dynoethi gan ddynt, fel ei gwr. Amlwg yw nad oeddynt yn cael eu cau i fynu, oddiwrth hanes Rebecca, Rabel, Miriam, &c. Arferir yr enw לבה *cuddiedig*, mewn cyferbyniad i'r gair לבה *dynoethi*. Deut. 22. 30. 'A'r gwryfyon y rhai a gauasid i mewn.' 2 Mac. 3. 19. Y mae yr un gair yn cael ei gyfieithu *llancesau*. Exod. 2. 8. Ps. 68. 25. Can. 1. 3. a 6. 8. Yn y lle diweddaff y mae y llancesau, neu y gwryfyon, yn cael eu gwahaniaethu oddiwrth y breninesau a'r gordderch-wragedd. Yr oedd y gwryf- yfon yn byw mewn ystafelloedd o'r neilldu oddiwrth wyr; a phan rodient allan yr oeddynt bob amser yn gorchuddio eu hunain. Hyn oedd yn peri yr anbwad- dra i Amnon, mab Dafydd, weled Tamar ei chwær. 2 Sam. 13. 2. Ganed Crist o wyrff bur, am hyny, gelwir Mair, mam yr Iesu, y *wyrff*, neu y *forwyn*, mewn ffordd o enwogrwydd. Esa. 7. 14. EDR. GEN- EDIGAETH, MAIR, IESU, MORWYN.

'Os yw neb yn tybied ei fod yn anweddaidd tu ag at ei wyrff,' sef ei ferch yr hon sydd wyrff, 'od â hi dros fiodau ei hoedran; gwnaed a fyuo hi (ο θελεσ ποιητω) nid ydyw yn pechu, priodant. Ond yr hwn sydd yn sefyll yn sicr yn ei galon,' sef nad ydyw yn bechod i'w wyrff beidio priodi, 'ac yn afraid iddo;' neu μη εχωσ ανακησ, heb fod un angenheidrwydd arno oddiwrth ei hewyllys, na'i thuaddiad, na'i ham- glychiadau hi; 'a chanddo feddiant,' neu awdur- dod ar, neu (περι) mewn perthynas i'w ewyllys ei hun yn yr achos hwn, 'ac a roddodd ei fryd ar hyny yn ei galon, ar gadw o hono ei wyrff,' heb briodi, yn un â'i thuaddiad a'i hewyllys ei hun, 'da y mae yn gwneuthur,' neu y mae yn gwneuthur yn dda. 'Am hyny,' neu *felly ynte*, 'yr hwn,' *Dad*, 'sydd yn ei rhoddi,' sef ei ferch, 'yn briod, sydd yn gwneuthur yn dda,' sef yr hyn sydd *gyfreithlaw yn mhawb, ac yn mhob amgylchiad*: 'ond yr hwn nid yw yn ei rhoddi yn briod, sydd yn gwneuthur yn well,' o ran ei chysur hi yn yr amgylchiadau presennol. 1 Cor. 7. 36, 37. Hyn, tybygad, yw ystyr y geiriau, yn mha rai y mae yr apostol yn rhoddi ateb i ymfyniad a anfonodd y Corinthiaid ato yn nghylch yr achos hwn. Yr oedd yr Iuddewon a'r Groegiaid yn barnu gwryfod yn ddi- arnyddedus; yr oedd yr Esseniaid a rhai gywbed- yddion, yn ei gymeradwyo fel bywioliaeth mwy pur a sanctaidd; y mae yr apostol yn gosod yr achos o ffian y Corinthiaid, a'r eglwys yn mhob oes, yn ddoeth ac yn esmwyth o bob tu.

GWYSG, (gwys) tueddrwydd i waered, pendra- mwnwgl, penchwidr. — 'Aent bob un yn wysg ei wyneb.' Eze. 1. 9. Dr. M. Sef rhag ei wyneb. — 'Hwy a neithant yn wysg eu cefnau.' Ioan 18. 6. 1 Sam. 4. 18.

GWYSTL, (gwyst) mach, ernes, adneu, prid. Gen. 38. 17, 20. Exod. 22. 26. Deut. 24. 6. Job 24. 3. Diar. 20. 16. EDR. ERNEB.

GWYSTLORIAETH, (gwystlawr) rhoddi gwystl; gwystledigaeth, gwystleidaeth, gwystleiraeth, gwystl- iad. — 'Na chyner ar wystloraeth wisg y weddw.'

Deut. 24. 17. Y mae trugarogrwydd a thirfondeb yn holl gyfreithiau yr Arglwydd. Nid oedd neb i fyned i dŷ ei gymydog i gymeryd gwystl; ond yr oedd i gael ei ddwyn allan ato; os tlawd oedd, nid oedd i gysgu â'r gwystl gyd âg ef, ond i'w roddi yn ei ol cyn machlud haul. Nid oedd neb i gymeryd meini melin un yn wstl; canys cymeryd bywyd dyn, neu gynnaluaeth ei fywyd, oedd hyny. Deut. xxiv. Pob peth, neu offeryn, a fyddo er cynnaluaeth neu er cysur, nid ydyw i'w gadw yn wstl am arian a fenthyca y tlawd.

GWYTHEN, (gwyth) gwythien; mwn-glawdd. Gwythenau ydyw y llestri yn nghorph dyn ac anifel, sydd yn dychwelyd y gwaed yn ol i'r galon, wedi iddo gael ei ddwyn oddi yno trwy y rhedwelion. EDR. GWABD.—'Diau fod gwythen i'r arian.' Job 28. 1. Mwn-gloddiau arian, yn rhedeg yn rhanau bychain trwy y ddaear, a gyfflybir o'r herwydd, i wythenau yn nghorph dyn. Y mae gwythen i'r arian, a mawr ydyw llafur a thrafferth dynion i'w gael; ond y mae doethineb yn werthfawrocach, ac yn fwy teilwng o'n hymofyniad.

GWYW—O—EDIG—ION, (gwy) edwi, crino, di- flanu, ediflanu. Mae dynion yn gwywo fel gwyrdd- lysiau, pan gollont eu holl hoywder ac egni bywyd a llwyddiant, ac y syrthiant i nychedr, tlodi, a chyf- yngder. Ps. 90. 6. a 102. 4. Eze. 17. 9, 10.— Neu pan gollont eu holl fwylogrwydd ysbrdol mewn crefydd, neu y syrthiant ymaith oddiwrth y broffes o honi. Mat. 13. 6. Judas 12.

'Ac wele, yr oedd dyn â'i law wedi gwywo.' Mat. 12. 10.—'A'nycha, ydd oedd yno un a ei law wedi dysychu.' W. S.—'Wedi diffwrtho.' Dr. M. Llaw ddehau y dyn, medd Luc, oedd wedi diffwrtho; yr oedd hyny yn gwneyd achos y dyn yn fwy truenus. Parodd yr Arglwydd iddo sefyll i fyau yn y canol, yn amlwg i bawb ei weled, ac a barodd iddo easty ei law. Ac esb a wnaeth felly; a'i law ef a wnaed yn iach *fel y llall*. Mat. xii. Marc iii. Luc vi. Yn y wyrth hon, fel yn holl wyrthiau eraill yr Iachawdwr mawr, y mae dwyfoldeb a mawrhydi ei berson, ei dir- iondeb a'i allu, yn ymddangos yn eglur. Yr hwn a iachodd law wedi gwywo, a ddichon hefyd feddygin- iaethu enaid nychedr, lleesg, a digysur; a hyny â'i air, yn ddoed.

'Gwyswedigion,' sef rhai gwywedig, egwan; lleesg. Ioan 5. 3. Y gair *Gr.* Ξηρα, a arwydda, yn mhllith y meddygon Groegaidd, αρροφια, *disgawriaeth*, y corph heb dderbyn magwriaeth oddiwrth ymborth, ac o herwydd hyny yn lleesg, a nychedr, a diymadferth; nid annebyg i'r parlys. Gwel Schleusner.

GYNT, (cynt) yn gyntaf, hyd yn hyn, yr amser a aeth heibio.—'Clywsoc ddywedyd gan y rhai gynt.' Mat. 5. 21.—'Ys clywsoc mal y dywedwyd wrth yr ei gynt.' W. S. a Dr. M.; felly Coverdale. Y mae y rhan amlaf o lawer o'r cyfseithiadau yn yr am- rywiol ieithoedd yn cytuno â W. S. a Dr. M., yn nghyfieithiad y geiriau hyn. Beza ydoedd y cyntaf a'u cyfseithodd yn wahanol, yr hwn y mae ein cyf- ieithwyr ni, yn aml, gwedi ei ddilyn. Επειδη τοις αρχαιοις, *wrth yr hynafiaid*, yn neilldu wrth eu tadau ar fynydd Sinai. Gwel Grotius, Whitty, Dod- dridge, Campbell, Poole, *Synop. in loc.* Yr oedd yr hyn a ddywedwyd wrth yr hynafiaid yn ei le; gor- chymyn Duw ydoedd: ond esboniadau y Phariseaid mae yr Arglwydd Iesu yn beio arnynt, fel pe na bu-asai y gorchymyn ond yn gwahardd y weithred allanol yn unig, heb olygu agwedd y galon yn dufewnol; ond y mae yr Arglwydd Iesu yn dangos ysbrydolrwydd a gwir ystyr y gorchymyn.—'Oeddych gynt yn mhell —yn dywylwch.' Eph. 2. 13. a 5. 8. EDR. PELL, TYWYLLWCH.

GYR—U—FA, (yr) *Heb.* גַּרְשׁ גַּרְשׁ, ymlid; rhedegfa. Y mae gyru yn arwyddo gweithred awdurdodol, alluog, ar un i'w ymlid.—'Efe a yrodd allan y dyn.' Gen. 3. 24. 'Yr Arglwydd Dduw a'i hanfonodd ef allan o ardd Eden, i lafurio y ddaear, yr hon y cymeraisd ef o honi.' Adn. 23. Nid yn yr ardd y crewyd y dyn; ond planwyd yr ardd, a *gosodwyd* y dyn ynddi wedi ei greu. O'r ddaear gyffredin y cymerwyd ef, ac yn yr ardd y *gosodwyd* ef; sef yn y lle goreu, mwyaf ffrwythlawn a hyfryd. Cafodd ddyrchafiad gwedi ei greu, ond ei bechod a'i difeddianodd o'r cwbl. Y mae trugaredd a barn yn y weithred hon o eiddo yr Arglwydd tu ag atynt. Gyrrwyd hwy allan o baradwys, dyna y *farn*; nid i uffern i ddyoddef, ond i'r ddaear i'w llafurio, dyna y *drugaredd*. Haeddasant eu gyru i uffern i farw byth; ond i'r ddaear y gyrrwyd hwynt, lle y daeth iach-

awdwriaeth yr Arglwydd o hyd lddynt, i'w cyfnewid a'u haddasu i'r baradwys nefol, o'r hon nis gyrrir byth.

Yn aml, yn yr ysgrythyrau, cyffelybir bywyd Cristion i *yrfa*, *Αγωνα*, *ymdrech*, sef ymdrech o bob math, yn cyfeirio at y chwareuyddiaethau yn mhlith y Greogiaid ar fynydd Olympus.

'Trwy amynedd rhedwn yr yrfa a osodwyd o'n blaen ni.' Heb. 12. 1.—'Rredwn yn oddefus yr yrfa a osodwyd y ni.' W. S.—'Mewn amynedd.' Dr. M. Y mae cyfeiriad y gair yn arwyddo bod anhawderna mawrion ar y ffordd; bod yr ymdrech mwyaf yn ofnol i'w gorchfygu; ac nad ydyw o ddim dyben i ddechreu heb barhau hyd y diwedd; heb hyn a y llafur i gyd yn ofer. Ond gan fod y cyfeiriad hwn gwedi haelathu arno dan y gair ANGHYMERADWY, nid rhaid chwangu yma.

H.

HA, *Heb.* הָא, wi, aba, da, da lawn. Cyfyng-sir yn arwyddo gorfoledd a llawenydd (Job 39. 25.) neu gwawd a dirmyg. Ps. 35. 21. a 40. 15.

HAASTARI, *Heb.* אַסְטָרִי [rhedegwr] mab Assur o'i wraig Naarah. 1 Cron. 4. 6.

HABAIHAH, *Heb.* חַבַּיָּה [cuddiedig yr Arglwydd] un o'r offeiriad na chafwyd eu henwau yn ysgrifenedig yn mhlith yr achau, gwedi eu dychweliad o Babilon, ac am hyny bwriwyd ef allan o'r offeiriadaeth. Neh. 7. 63.

HABACUC, *Heb.* חַבְצֻקָה [ymdrechwyr] Gr. Ἀββακούμ. Nid oes hanes sicr am y prophwyd hwn. Nid ydyw ffug-chwedlau yr Iuddewon a'r Apocrypha am dano yn deilwng o'n sylw lleiaf. Y mae yn eglur iddo brophwydo cyn y caethiwed; hwyrach, yn nghylch diwedd teyrnasiad Josiah, a dechreu teyrnasiad Jehoiachim, yn cydoest â Jeremiah. Y mae yn enwog yn mhlith y prydyddion Hebraidd.* Y mae eysylltiad amrywiol ranau ei brophwydoliaeth, ei iaith, ei addurniadau, a'i ucheledd, yn hynod. Prophwydodd Nahum am ddinystyr yr Assyriaid, y rhai a gaethiwedd y deg llyth;—y mae Habacuc yn rhagfynegi barnedigaethau Duw ar y Caldeaid, y rhai a gyflawnasant gaethiwed y llywthau crail. Cyfeirir ato yn aml yn y Testament Newydd fel ysgrifenydd dan ysbrydoliaeth Duw. Cymharer pen. 1. 5. ág Act. 13. 40, 41. a 2. 3, 4. Rhuf. 1. 17. Gal. 3. 11. Heb. 10. 37, 38. Golygir yn gyffredin, ei brophwydoliaethau am ddiffrod y Caldeaid, a barnedigaethau Duw arnynt hwy; eu bod yn cynnwys ynddynt hefyd rag-ddangosiad o aflwyddiant llygrwyr a gorthrymwr yr eglwys Gristionogol, a buddugoliaeth a goresgyniad cyffredinol gwir grefydd yn y diwedd dros yr holl ddaear. Y mae yn achwyn rhag anwiredd y wlad; yn dangos y dialedd erchyll a ddeuai trwy y Caldeaid oblegid hyny; yn rhoddi cysur ac annogaeth i bobl yr Arglwydd i ddysgwyl wrtho; ac yn rhag-fynegi barnedigaethau ofnadwy Duw ar eu gelynon. Pen. 1. a. ii. Y mae yn diweddau trwy ddadgan yn y dull a'r ymadrodd mwyaf goruchel, a'r prydyddiaeth mwyaf ardderchog, ryfeddodau Duw gynt er Israel, fel annogaeth iddynt hyderu arno a gorfoleddu ynddo, yn wyneb y tralodau a'r blinfydd ydoedd yn nesáu. Y mae ei ôduwioledeb a'i ffydd yn yr Arglwydd yn noddeg lawn, yn ngwyneb y pallod o bob peth: palled pob peth, ond ni phalla Duw ein hiachawdwriaeth i'w

bobl; ac y mae efe yn ddigon ei hunan, yn y diffyg o'r cwbl crëedig. Pan fyddo y ddaear a'r gwaith sydd ynddi gwedi eu llosgi, bydd Duw yn nefoedd gyflawn i'w bobl. Pen. 3. 17, 18.

HABOR, dinas ar lán yr afon Gozan yn Media. 2 Bren. 17. 6. a 18. 11. 1 Cron. 5. 26. Gwel Major Rennel's *Excursion*, No. 2.

HACCATAN, *Heb.* חֲכָטָן [bychan] tad Johanan. Ezra 8. 12.

HACHALIAH, *Heb.* חַכְלִיָּה [yr hwn sydd yn dygwyl am yr Arglwydd] tad Nehemiah. Neh. 1. 1. a 10. 1.

HACHILAH, *Heb.* חַכְלִיָּה [fy ngobaith sydd ynddi] bryn gyferbyn ág anialwch Ziph, lle bu Dafydd yn ymguddio, a Saul yn gwersyllu pan gymerodd Dafydd ei wayffon a'i lestr dwir. 1 Sam. 23. 19. a 26. 2, 11.

HACHMONI, *Heb.* חַכְמֹנִי [doeth] tad Jasobeam, un o gedyrn Dafydd, a phen y cadbeniaid. Cymh. 2 Sam. 23. 8. a 1 Cron. 11. 11.

HADAD, *Heb.* חַדָּד [cyfeillgarwch] 1. Mab Bedad, yr hwn a olynodd Huisam yn frenin ar Edom: tarawodd Midian yn maes Moab: enw ei ddinas oedd Afith. Gen. 36. 35.—2. Mab Baalhanan, brenin Edom, ei ddinas oedd Pai. Ar ol ei farwolaeth llywodraethwyd Edom gan dduciaid. 1 Cron. 1. 51.—3. Mab Ismael, hwn a elwir hefyd Hadar. 1 Cron. 1. 30. Gen. 25. 15.—4. Mab brenin Edom, yr hwn a ddygwyd i'r Aipht gan weision ei dad, ac ef yn fachgen, pan ddifrododd Joab wlad Edom. Rhoddoedd brenin yr Aipht iddo bob peth angenrheidiol at ei gynnalieith. Cafodd ffair yn ngolwg Pharaoh, ac a roddes chwarae ei wraig ei hun, Talpeneb, yn wraig iddo. Gwedi marwolaeth Dafydd a Joab, erfyniodd ar Pharaoh am gael dychwelyd i'w wlad ei hun. Bu yn wrthwynebwyr i Solomon wedi ei ddychwaliaid; ond nid oes hanes am bethau yn neillduol a waeth. 1 Bren. 11. 14—22.

HAD—AU—U, (hy-ad) hedyn; hil; deincodyn.—1. Hád yn yr ystyr mwyaf priodol, a arwyddia y defnydd hyny a barotolr gan y Creawdwr mewn dynion, anifeiliaid, a llyisiau, i all gyunnrychu y rhyw. Y maent oll yn hadu hād yn ol eu rhyw, a thrwy hyny yn cynnyrchu ac yn parhau; yr hyn sydd yn dangos yn amlwg law rhagluniaeth fanwl yn eu fuffriad. Y mae hād llyisiau, yn enwedig rhai o honant, yn hynod o gywraint wedi eu hagog ac edrych arnynt

* Poeticus etiam est Habacuci stylus; sed maxime in oda, quae inter absolutissimas in eo genere merito numerari potest. Lowth.

trwy chwydd-wydr. Mae yr *holl lysieuyn* i'w weled yn ffrifeddig yn yr hedyn, fel y mae y lwdn yn mol ei fam.* Y mae ffrwythlondeb amryw lysiau yn dra rhyfedd. Gwenith India Tyrei a ddwg ar un paladr 2000 o hadau; y marcholen (*elecampane*) 3000; yr haul-fodeuyn 4000; pabl, neu lysiau y cwsg, 32,000; un pen iddo, 8000; *tobacco* 360,000; rhedyn y fagwyr (*apleenswort*) 1,000,000. Hâd yr *angelica* yw y pereiddiaf yn y byd. Gwel *Encyclopædia*, Durham, Ray, Grew.

2. Yn allegawl, hâd a arwydda hefyd yr hyn a geneddir; a hynny yn gasgliadol am lawer, megys 'hâd Abraham,' sef ei holl hiliogaeth, (Gen. 17. 7, 8.) neu yn unigol am un, megys Seth. Gen. 4. 25.—Yr Arglwydd Iesu. Gal. 3. 16. Gen. 3. 15. Edr. ABRAHAM.—Y gair, neu athrawiaeth yr efengyl, a gyffelybir i hâd, am ei fod yn cael ei hau gan bregethwyr yr efengyl; am ei fod yn cael ei dderbyn i'r galon trwy fydd; yn gwreiddio yno, ac yn dwyn ffrwyth cyfatebol iddo ei hun. Luc 8. 5, 11. Edr. GWRANDO. Gelwir ef yn 'hâd anlygredig.' 1 Petr 1. 23. Y mae yn anlygredig ynddo ei hun, sef yn para yn ei harddwch, ei gyflawnder, a'i effeithioldeb yn ddi-gyfnwedd; hefyd yn ei effeithiau y mae yn anlygredig, gan ei fod yn adgenedlu dynion i anlygredigaeth ac anfarwoldeb. Y mae yr hyn a geneddir trwy y gair yn hâd yn aros byth; ni lygra, ni bydd marw, ac ni ddiwreiddir byth mo hono. 1 Petr 3. 9.—Yr hyn a eilw Esaiiah yn 'weddiill,' (pen. 1. 9.) a eilw Paul yn 'hâd,' (Rhu. 9. 29.) Yn cyfeirio at ddull llafurwyr, er iddynt dreulio llawer o'u hŷd yn fara, etto a gadwant y goreu at hâd; felly, mae gan yr Arglwydd weddiill, yr hwn a achubir, yr hwn a fydd yn hâd i'r Arglwydd ar y ddaear.

* Efe a wel ei hâd.' Esa. 53. 10. Yr hâd yma yw y lliuodd lliosog y rhai a gredant ynddo o holl genedloedd y ddaear, yn ol addewid Duw i Abraham. Gen. 22. 18. Ps. 80. 29, &c. Ni bydd ei aberthiad o hono ei hun yn ofer, ond bydd sicr o hâd bendigedig a lliosog yn ganlynol i hynny; y byddai yntau hefyd yn sicr, er ei holl ddyoddeffadau, o fyw i weled ei hâd; er iddo ei aberthu ei hun, etto bydd byw, a bydd ffrwyth-lawm iawn.

'Eu hâd a'i gwasanaetha ef,' sef Crist. Ps. 22. 30. וְעָבַדוּ אֵת הָאֵל הַגּוֹשָׁנִית *had a'i gwasanaetha ef*, sef hiliogaeth y dawliolion y soniwyd am danant yn yr adnod o'r blaen, gan fod addewid Duw yn cynnwys eu hâd gyda hwynt. Deut. 10. 15. a 30. 6, 19. Ps. 69. 36. a 102. 28. Esa. 43. 25. a 44. 3. Neu hâd Crist, sef y plant a roddodd Duw iddo. Esa. 53. 10. Heb. 2. 13.

HADADEZER, חַדְדָּזֵר [*prydfertwch cynnorthwys*] mab Rehob, brenin Soba. Gorchfygodd Dafydd ef wrth yr afon Euphrates, ac a ddygodd oddi arno fil o gerbydau, saith cant o farshegion, ac ugain mil o wyr traed; torodd linybau gar meirch pob cerbyd, ond can cerbyd a gadwodd. 2 Sam. 8. 3, 4.

HADAD-RIMMON, חַדְדָּד רִמּוֹן [*llef Rimmon*, neu, *deisyfiad ar Rimmon*, yr hwn oedd ellun-dduw y Syriaid] dinas yn nyffryn Megido, yn agos i ba un y lladdwyd y brenin duwiol Josiah, gan Pharaoh Necho, brenin yr Aipht, yr hwn a fu yn achos o wylofain a dychryn mawr yn y parthau hynny. 2 Cron. 35. 22, 24. Zech. 12. 11. Galwyd y ddinas wedi hynny Maximianopolis, o barch i'r ymerawdr Maximian. Yr oedd yn sefyll ddwy filltir ar bymtheg o Cesareea, a deg o Jezreel.

* Vetus est Empedocles, dogma, plantarum semina ovo esse, ab liadem decidua. In est in eo (ovo vel semine) velut in cicutrice, non sola viventes carina, sed cum minimo trunco asurgentes partes, gemma scilicet, & insignis radicles casun. *Malgip.*, p. 81.—Most seeds have in their a seminal plant perfectly formed, as the young is in the womb of animals. Ray, p. 98.

HADAR, Heb. חָדָר [*gogoniant, harddwch*] mab ac olynwr Achor, brenin Edom, ac a deyrnasodd yn ninas Pal. Gen. 36. 39.

HADASAH, אֲדָסָה [*adnewyddiad, neu, y dydd cyntaf o'r mis*] dinas, a'r leiaf yn Judah, yn cynnwys yn unig 50 o dai. Jos. 15. 37.

HADASSAH. Edr. ESTHER.

HADID. Edr. HADAD. Dinas yn Benjamin, medd Calmet. Ezra 2. 33. Neh. 7. 37. a 11. 34.

HADLAI, חַדְלָי [*fy ngorphwysfa*] tad Amasa. 2 Cron. 28. 12.

HADORAM, חָדוֹרָם [*eu harddwch*] mab Joctan. Gen. 10. 27.

HADRACH, חָדְרָךְ [*eich ystafell*] dinas yn agos i Damascus. Zech. 9. 1.

HAEDD—EDIGAETH—IANT—U, (haedd) cyrhaedd; dal gafael ar; rhyglyddu, gobrynu; rhyglyddiant, tellyngod, gobryn, efrillid; yn deillwng.

Haeddu ar nyth y caewn.
Mal *haeddu* uwyr & bach.
Ni lwydd llad ni *haedder*. *Diar. Cymreig.*

Y mae Duw yn talu eu haeddigaeth i ddyinion, pan y mae yn eu cospi yn gyflawn am eu pechodau. Ps. 28. 4. Mae pechod yn mhawb yn gyflawn yn haeddu cospedigaeth, ac ni chospa Duw cyflawn neb uwchlaw yr hyn a haedda. Ni wnaeth Iesu Crist y cyflawn ddim yn haeddu marwolaeth, ond dyddododd dros yr anghyflawn. Luc 23. 15. Wrth gospi, haeddiant y pechadur yw rheol Duw; ond wrth drugarbau, ei drugarogrwydd ei hun yw ei reol. Dat. 16. 6. Heb. 10. 29. Ps. 51. 1.

HAEL—IONI, (hy-ael) rhodddgar, cedawl; hyged, calonrwydd, llaw-egor, syberlan, hyrodd.—Mae haelioni yn arwyddo yr hyn a roddir i'r tlawd, neu ysbryd rhwydd y rhodddwr yn cyfranu. 2 Cor. 8. 2. a 9. 11, 13. Yn ei haelioni, fel pob peth arall, mae yr Arglwydd yn rhagori yn anfeidrol ar ei holl greaduriaid; 'yr hwn sydd yn rhoi yn *haelionus i bawb*.' Iago 1. 5. Mae yn rhoi yn rhwydd o'i roddgarwch; nid llawer i rai, neu ychydig i rai, ond yn haelionus i bawb. Y mae rhoddi yn hyfrydwch ac yn llawenydd iddo, ac mae ei drysorau yn cyfateb i'w haelioni.

'A' th hael ysbryd cynnal fi.' Ps. 51. 12. יְרוּחַ הַיְסוּדִים *ysbryd rhwydd, ewyllysgar, haelionus*. Y mae yn cynnal o gariad, wrth ei fodd, yn hyfryd, ac yn llawen; hyn a broffodd Dafydd, ac am hynny y mae yn ymbil drachefn. Y mae y gair yn arwyddo un yn gweithredu yn rhwydd, o barodrwydd, tuedd, a haelioni y meddwl, yn ddigymhell, ac heb ei haeddu. Yr un gair yw ag a gyfeithir *ewyllysgar*, yn Ps. 110. 3. ac mewn amryw fanau eraill. Edr. EWYLLYSGAR, GWLITH, YSBRYD. Mae haelionusrwydd yn addas iawn i bechadur a gafodd ei achub yn rhad, ac sydd yn derbyn yn helaeth, y cwbl yn rhad bob mynyd o law Duw. Esa. 32. 8.

HAERLLUG—RWYDD, (haer-llug) taer, digywilydd, taogrwydd, anrhesymolder, creulonder.—'Gan ei gyhuddo ef yn haerllug.' Luc 23. 10. 'Ac ei cyhuddesont yn daer-ddrud.' W. S. 'Vehemently accused him.' Saes. 'Accused him eagerly.' Campbell. Cyfeithir yr un gair *εὐροωξ*, *egniol*, yn Act. 18. 28. Yr oeddynt yn cyhuddo Crist a'u holl egni, yn ddyfal, ac o greulonder a gelyniaeth eu meddyliau tu ag ato.

HAF, (ha) un o bedwar tymhor y fwyddyn; yn mha uu y mae pob peth yn ynddangos yn fwyaf hyfryd a dymunol.—Amseroedd o lwyddiant, o freintiau, a dydd iechydwrriaeth, fel y maent yn hyfryd ac yn ddefnyddiol, a elwir felly. *Diar.* 10. 5. Zech. 14. 8. Y gair Heb. קַיִץ a arwydda adfywio, neu ddadebu o gwsg a marweidd-dra.—Yn yr ysgrythrau rhenir y

flwyddyn yn ddwy ran, haf a gauaf, yn unig; nid oes un gair yn yr iaith Hebraeg am wanwyn a hydref. Schleusner. Gen. 8. 22. Ps. 74. 17. Zech. 14. 8.—'Ffrwythydd haf,' yw ffrwythau yn addfed yr haf. 2 Sam. 16. 1. Jer. 40. 10.—*הַף* *haf-dŷ*, sef gwlad-dŷ, maenol: tai oeddynt yn y wlad i fynyed iddynt rhag poethder y dinasoedd mawron. Edr. GAUAF.—Mae addewid Duw yn sicrhau na phalla y tymhorau hyn holl ddyddiau y ddaer. Y mae yr addewid am hyn yn cael ei galw yn *gyffammod nas gellir ei ddiddymu*; yr un mor gadarn yw y cyffammod mewn perthynas i Grist, a'i ras i bechaduriaid. Jer. 33. 20, 21.

HAFILAH, חַיִּלָּה [*yr hwn sydd yn doluriau*] 1. Ail fab Cus, ac ŵyr Ham. Efe a'i hiliogaeth a boblansant, tebygol, y wlad a alwyd oddi wrtho ef wrth yr enw hwn, o du gogledd-orllewin i lynclyn Persia, yr hwn oedd derfyn dwyreiniol yr Ismaelïad a'r Amaleciaid. Gen. 10. 7. a 25. 18. 1 Sam. 15. 7.—2. Mab Joctan, ac ŵyr Heber. Gen. 10. 29. Y mae dadl yn nghylch sefyllfa y wlad hon. Nid anhawdd genyf greu mai oddi wrtho ef y cafodd yr Hafilah, oedd yn cael ei hamgylchu gan yr sfon Pison, yr enw. Gen. 2. 11. Dywedir am Ophir a Hafilah, eu bod yn hynod am aur; dau frawd oeddynt, oddiwrth ba rai y cafodd y gwledydd hyn yr enwau. Barna Reland a Calmet mai Colchis oedd; ond y mae eraill a'u barnau yn wahanol. Edr. EDEN.

HAFOTH-JAIR. Edr. JAIR.

HAGAB. Lef. 11. 22. Edr. CEILIOG-RHEDYN.

HAGAR, חַגָּר [*dyeithr*] Aiphites, morwyn Sarah, gwraig Abraham, a mam Issuel. Sarah yn gweled ei hun yn hen ac yn anhiantadwy, a roddodd ei morwyn Hagar i Abraham, fel y cael eife blant o honi hi, A.M. 2003, c.c. 1911. Pan welodd Hagar feichlogi o honi, yr oedd ei meistres yn wael yn ei golwg. Sarah a'i cystuddiodd, hithau a ffordd rhagddi, yn bwriadu dychwelyd i'r Aiphit. Angel yr Arglwydd, sef Angel y Cyffammod, a'i cafodd wrth fyfnon ddwr yn anialwch Sur; a barodd iddi ddechwelyd at ei meistres, ac ymostwng iddi. Dywedodd wrthi hefyd yr amliach efe ei had, y cael hi fab, ac y byddai efe yn ddyngwylt, a'i law yn erbyn pawb, a llaw pawb yn ei erbyn yntau. Edr. ISMAEL. Effeithiodd y wel-edigaeth arni yn hynod, a galwodd y fyfnon Beerlaharoi, sef 'fyfnon yr hwn sydd yn byn ac yn fyngwled.' Ymddygodd fab i Abraham, ac efe a alwodd ei enw ef Ismael. Gen. xvi. Yn mhen 16 neu 17 o flynyddoedd, Ismael a watarodd Isaac mab Sarah; ar hyn Sarah a barodd i Abraham fwrw allan yr Aiphites a'i mab. Wedi cael ei gyfarwyddo gan yr Arglwydd yn nghylch hyn, gollyngodd Hagar a'i bachgen ymaith. Hi yn bwriadu myned i'r Aiphit, ei gwlad ei hun, a gollodd ei ffordd, ac a grwydrodd yn anialwch Beerseba. Darfu y dŵr yn y gostrel; bwr-iodd y bachgen dan un o'r gwŷydd, i gysgodi rhag y gwres; ac a eisteddodd ei hunan ar ei gyfer, megys ergyd bwa oddi wrtho; hi a eisteddodd felly, ac a wylodd. Yn y cyfyngder hwn, yr Arglwydd a lefarodd wrthi o'r nefoedd, ac a'i cysurodd, ac a ddangosodd iddi bydew dwfr. Gwedi iddi ddiodi y llanc, llanwodd ei chostrel o'r dŵr, ac a aeth rhagddi nes y trigasant yn anialwch Paran. Ei fam a gymerodd iddo wraig o wlad yr Aiphit. Dyma yr holl hanes sydd genym am dani: am holl ddychlymygion y Rabiniaid a'r Arabiaid yn ei chylch, nid ydynt yn werth eu hadrodd. Pa bryd, a pha le, y bu farw, nid oes hanes. Yr Hagarïad oeddynt o hiliogaeth Hagar. Y Reubenïad a'r Gadiaid yn nyddiau Saul a orchfygasant yr Hagarïad, ac a drigasant yn eu pebyll hwynt trwy holl du dwyrain Gilead. 1 Cron. 5. 10. Yr Hagarïad a gynnorthwysant yr Ammonïad a'r

Monbiaid yn erbyn Jehosaphat, ac a ddyfethasant eu gilydd yn ddechrynyllyd. 2 Cron. xx. Ps. 83. 6. Edr. ISMAEL.

HAGEN, (ha-cen) etto, er hyny, er y cwbl, anllai.—'Nyd mi hagen.' 1 Cor. 15. 10. Ioan 21. 4. W. S.

HAGGAI, חַגַּי [*gwyl*] 1. Haggai yw y cyntaf o'r tri prophwyd a brophwydasant ar ol y dychweliad o gaethiwd Babilon. Tebygol, medd Calmet, iddo gael ei eni yn Babilon, ac iddo ddechwelyd oddi yno gyda Zorobabel, yn yr ail flwyddyn i Darius Hystaspis, sef yn nghylch 16 o flynyddoedd wedi i Cyrus roddi gorchymyn yn nghylch adeiladu y deml yn Jerusalem. Ezra 1. Rhai, megys y Dr. Francis Roberts, a farnant mai Darius Nothus ydwy, ac nid Hystaspis, ond yn gamsyniol, tybygaf. Gwel Prideaux's *Connection, part 1*. Scott *in loc*. Darius Nothus oedd yn teyrnasu oddeutu can mlynedd ar ol Darius Hystaspis. O fewn pedwar mis traddododd Haggai ei brophwydoliaethau a'i genadwriaethau oddiwrth yr Arglwydd i'r bobl; i gyd yn perthyn i adeiladaeth yr ail deml, ac yn cynnwys ceryddon, rhybuddion, ac annogaethau yn nghylch y gorchwyl mawr hwnw. Yn gysylltiedig â'r pethau hyn, cawn brophwydoliaethau am Grist a'i deyrnas, a llywyddiant cyffredinol yr efengyl yn y diwedd. Mae Paul yn cyfeirio at Haggai am gadarnhad fod y prophwyd yn rhagfynegi am un, a dim ond un, cyfnewidiad mawr cyffredinol yn agwedd allanol yr eglwys yn y byd. Cymh. pen. 2. 6, 7. & Heb. 12. 26, 27. Ysgrifennodd ei brophwydoliaethau mewn rhyddiaith, fel y ddau eraill a ysgrifenasant wedi y dychweliad. Nid oes dim hanes am ei farwolaeth. Gwel Prideaux's *Connect., part 1*.—2. Haggai mab Gad. Gen. 46. 16.—3. Un o lwyth Gad, pen-teulu, a thad yr Haggiaid. Num. 26. 15.

HAGGIAH, חַגַּיָּה [*gwledd*] mab Simca, o dylwyth Merari. 1 Cron. 6. 30.

HAGGITH, חַגִּית [*llawenydd*] gwraig Dafydd, a mam Adoniah. 2 Sam. 3. 4.

HAIACH, (hai) cythryn, cythrymedd, y ran leiaf o amser; agos, oddieithr, ychydig.

Ti a'i briwi hwynt yn dy farn
A gwlaen balarn *haiach*. E. Prvs, (Ps 2. 9.)

HAIARN, HEIYRN, (hai-arn) *Gr. αἰς, σιδερος*; mettel caled, defnyddiol, a digon adnabyddus. Busasai yn anhawdd ei greu, oni busai ei fod wedi ei gadarnhau trwy brofiadau aml, fod haiarn yn gwnentur rhan o bob sylwedd a defnyddiau yn y byd. Mae yn fettel cyffredin i'w gael yn mhob math a'r ddaear a cheryg, yn mŵn metteleoedd eraill, yn ludw llysiar, coedydd, ac anifeiliaid; mewn mêl, &c. Gwel *Encyclopaedia*. Haiarn Sweden a Lloegr a gyfrifir yn oreu. Mae yn gofyn tân poethach i'w doddi nag un mettel arall. Gwneir llawer o arfau rhyfel o haiarn. Yr oedd ceryg Canaan yn haiarn, sef yn galed, ac yn cynnwys mŵn haiarn. Deut. 8. 9. Pan briodolir haiarn i iau, ffwrn, teyrn-wialen, arwydda eu bod yn erwin, yn sŵn, ac yn anhawdd i'w dyoddef. Jer. 28. 14. a 11. 4. Deut. 4. 20. a 28. 48. 1 Bren. 8. 51. Ps. 2. 9. Dat. 2. 27. a 12. 5. Edr. IAU, FFWRN, &c. Pan briodolir ef i gyrn, neu ddannedd, arwydda gallu dirfawr, i orchfygu a dystyrywio. Mic. 4. 13. Dan. 7. 7. 'Y nefoedd yn haiarn, a'r ddaear yn bres,' a arwydda aychder a diffrythder mawr. Lef. 26. 19. Edr. DUR, GOGLEDD, GRWYN, TUBAL-CAIN.

HAIID, HEIDIAU—O, (hy-aid) tof, mintai, gyr, d'adell, gre. Barn. 14. 8. Edr. CYMYSG-BLA.—'A heidiasant i dŷ y butain.' Jer. 5. 7. Tyrasant yn ddigywilydd, fel anifeiliaid, ar ol eu haflendid a'u heilun-addoliaeth.

HAIID, HEIDIAU, (hy-aid) planigyn â'i rawn yn ddefnyddiol, a digon adnabyddus. Yn Pa-

lestina yr oeddynt yn hau yr haidd yn mis Hydref, ac yn ei fedd yn Mawrth. Yn yr Aiphth mae cynauaf yr haidd yn ddiweddarach, yn dechreu oddeutu diwedd Ebrill; canys pan syrthiodd y ceullug ar y wlad, ychydig cyn y pasc, dywed Moses fod 'yr haidd wedi hedeg, a'r llin wedi hadu, a'r gwenith a'r rhyg oeddynt yn yr egin.' Exod. 9. 31, 32. Sonir am yr haidd fel ymborth meirch Solomon. 1 Bren. 4. 28. Felly y sonia y prydydd Groegaidd Homer hefyd am dano. *Iliad* v., lin. 190. *Iliad* vi., lin. 500, &c. Yn y gwledydd dwyreintol porthir meirch â haidd hyd heddyw. Gwel Hasselquist's *Travels*. Ond mae yn amlwg fod bara hajdd yn arferedig yn mhllth yr Hebraeid. 2 Sam. 17. 28. 2 Bren. 4. 22. 2 Cron. 2. 15. Ymborth gwael yr oedd yn cael ei gyffir, addas yn unig i dlodion a chaeth-weision: *hyn* oedd, tebygol, cynnallaeth Crist a'i ddygybion; ac â phum torth haidd a dau bysgodyn y porthodd efe bum mil o bobl. Ioan 6. 9—14.

Haidd, welthiau, a arwydda peth gwael, diwerth.—Cyhuaddir y gau-brophwydi, eu bod 'yn halogi Duw yn mysg y bobl, er dyrneidiau o haidd, ac am dameidiau o fara.' Ezec. 13. 10.

HAIG, HEIG—IAU—IO, (hy-aig) lliaws, haflwg; llosgogi, haflwyg.—Haig o bysgod, sef lliaws. Gen. 1. 20, 21. a 48. 16. Exod. 8. 3. Ps. 105. 30.

HAINT, (hain) clefyd, eiwyf, anhwyf, llesgedd, dolur.—Haint y nodau, y pla chwarent; haint gwres, twymyn, poethgryd; haint y fam, y fam-wst; haint y dduwg, iselder ysbryd; haint y marchogion, y lled-ewigwst; haint y trythyllwch, barn Duw ar drosedd y seithfed gorchymyn; haint llyn, clefyd cyffredin; haint dygywydd, clefyd syrthio. Un o farnau Duw ar ddynton ydyw yr haint. Lef. 26. 25. Num. 14. 12. Deut. 28. 21. 2 Sam. 24. 13. 2 Cron. 7. 13. Ps. 78. 50. Jer. 14. 12.

HALAH, gwlad tu hwnt i'r afon Euphrates, i ba un y symudwyd y deg llwyth gan freninoedd Assyria, 2 Bren. 17. 6.

HALELUIAH. Edr. ALELUIA.

HALEN, (hâl) *Heb.* הַלֵּן *Gr.* αλας, αλας; *Llad.* SAL; *Efr.* SEL; *Ar.* HOLEM; *Gwydd.* SALAN: helli. Un o'r pethau penaf o angenrheidiau bywyd dyn yw halen. Eccles. 30. 26. Ceir halen amrywiol ffyrdd. Y mae mwngloddiau halen hynod yn Hungari, Poland, a Catalonia. Yn Cardona mae mynydd halen, ei uchder yn bum cant o droedfeddi, ei gylch yn dair milltir, a'i ddyfnder islaw arwyneb y ddaear yn anadnabyddus. Y mae mwngloddiau halen Poland, sydd yn agos i bentref Waliska, oddeutu pymtheg milltir o Cracow, yn rhai rhyfedd iawn o ran eu dyfnder a'u maintioli. Y mae ynddynt fath o wladwriaeth dan y ddaear, â llywodraeth, cyfreithiau, teuluoedd, &c., yn perthynau iddi. Gwelir cannoedd o bobl fel gwedi eu claddu yn fyw ynddynt, a llawer yn cael eu geni heb syffid oddi yno dros eu bywyd. Y mae uwch eu penau grom-nenau mawrion, uchel, yn cael eu cynnal gan golofnau mawrion wedi eu tori â chynion, ac yn ngoleu y canwyllau pŷg sydd yn goleuo yno, yn llewyrchu fel colofnau grisial ofnadwy, gyd â'r fath ddysgleirdeb, fel braidd y mae efe yn oddefol i'r llygaid. Peth sydd ryfedd hefyd yno, y mae ffrwd o ddwfr *croyw* yn rhedeg trwy ganol y mwnglawdd, digonol i achosion y trigolion. Y mae mwngloddiau halen Hungari mor hynod a'r rhai hyn, ac yn ddeunaw ugain gwrhyd dan y ddaear. Y maent ddwy filltir o ddinas Eperles yn Sarax, ar yr afon Tahrz. Y mae math a'r halen sych mwya'f hynod yn y byd i'w gael yn ynys Tsongming, yn yr India Ddwyreiniol. Y mae yr ynys yn dra ffyrwthlawn, ond mewn rhai parthau iddi canfyddir manau o amryw erwau yn hollol ddfirwyth: yn y manau hyn y bydd

y trigolion yn cloddio yr halen allan. Y peth sydd yn hynodol iawn yw, bydd glaswellt un fwydydd yn halen fwydydd arall ar yr un tir, ac felly yn y gwrthwyneb. Gwel *Cyclopædia*. Y mae mwngloddiau halen yn Sir Gaerlleon; cafwyd hwynt A.D. 1670, wrth dyllu am lo; hefyd y mae yno, a manau eraill o Loegr, ffynonau halen. Gwneir halen trwy fygdarddwy dyfroedd y ffynonau hyn, ac o heli y môr.

Y mae halen yn mhob corph cyfansawdd, megys mewn anifeiliaid, llysiau, mw'n, &c. Y mae halen cymysgedig â dwfr y môr yn ei gadw rhag drewi a llygru, ac yn ei addasu yn well i lestri trymion nofio ynddo; ac y mae dygyforiad y dwfr yn cadw yr halen rhag myned i'r gwaelod. Edr. MOR. Dywed Galen fod halen yn cael ei wneuthur gynt o ddyfroedd llyn Asphaltites, neu y Môr Marw, ag oedd yn gryfach ac yn treulio bwydydd yn y cylla yn well nag un halen arall. Gwel *De Simpl. Medicam. Facult.*, l. iv., c. 19.

Dywedir ddarford i Dafydd ladd 18,000 o'r Syriaid; ac Abisai mab Serfiah a laddodd o'r Edomiaid 18,000: a Joab a laddodd 12,000 o'r Edomiaid 'yn nyffryn yr halen.' 2 Sam. 8. 13. 2 Cron. 35. 11. Ps. lx., titl. Amasiah a darawodd yn yr un dyffryn 10,000 o'r Edomiaid. 2 Bren. 14. 7. 2 Cron. 25. 11, 12. Yr ydoedd gan freninoedd Syria byllau halen o du y gorllewin i'r Môr Marw, ac ar dueddau gogleddol Edom, lle yr oedd, tebygol iawn, y dyffryn halen yn gorwedd. 1 Mac. 10. 29. a 11. 35. Y Dr. Halifax, yn ei hanes o Palmyra, a grybwyll am ddyffryn halen, oddeutu tair milltir o Palmyra, yr hwn sydd yn cyrhaedd hyd barthau dwyreintol Idumea. Pa un y doedd y lladdfeydd uchod gan Dafydd, Abisai, a Joab, yr un ai peidio, sydd yn anhawdd ei benderfynu; rhai a farnant fod y Syriaid a'r Edomiaid mewn cynghrair â'u gilydd, a bod Abisai yn ymladd yn un pen i'r dyffryn, a Joab yn y pen arall; gan na ellir penderfynu hyn, nid gwiw amhlau geiriau.

Y prophwyd Eliseus a iachodd y dyfroedd afiach yn Jericho, trwy ddodi halen mewn phlwl newydd, a bwrw yr halen i ffynonell y dyfroedd. Nid oedd dim rhinwedd yn bod yn y nodion ynddynt yn hunain, ond hwyrach i'r gwrthwyneb; ond er hyn yr oeddynt o weithrediad effeithiol yr Arglwydd yn rhinweddol yn y wyrth hōno. 1 Bren. 2. 19—22. Cyffelyb i hyn y mae yr Arglwydd yn adnewyddu ei bobl yn ysbryd eu meddwl, ac yna y maent yn ffyrwthlawn i bob gweithred dda.

Yn yr ysgrythyrau mae halen yn arwydd o athrawiaeth, ysbryd ac ymarweddol pur ac efengylaidd, Col. 4. 8.—o barhad ac anlygredigaeth, 2 Cron. 13. 5. Num. 18. 19. Y mae rhai yn barnu fod 'cyfammod halen' yn cyfeirio at ryw ddull o gyfammod neu dnygu gynt, ag sydd arferedig etto yn y gwledydd dwyreiniol, trwy roddi halen ar fara a'i fwyta, neu ryw arferiad cyffelyb o halen. Gwel *Supplement to Calmet's Dictionary*, Frag. 130. *Asiatic Researches*, vol. iv.—Hefyd, mae yn arwydd o ddfirwythder. Barn. 9. 45. Sept. 2. 9. Pa. 107. 34. Jer. 17. 6.

'O herwydd ein bod ni yn cael ein cynnallaeth o lŷs y brenia.' Ezra 4. 14. '*O herwydd ein halltu ni â halen y llys.*' *Heb.*—'Ac yn awr o herwydd ceisio o honom ddystrywio y deml.' Dr. M. Y mae rhai hen gyfieithiadau yn cytuno â Dr. M., ond yn amhriodol a thraws-gymhelliol. Mae ein cyfieithiad ni yn rhoddi ystyr y geiriau, er nad ydyw yn gyfieithiad o bonnyt. Yn iaith y dwyreinwyr hyd heddyw, y mae rhoddi neu dderbyn halen, yn arwyddo yr un peth a rhoddi cynnallaeth i neu dderbyn cynnallaeth gan un. Y mae y duwioel a'r dysgedig Joseph Mede yn sylwi, yn ei amser ef, pan y byddai Ymerawdwr Rwsia am ddangos rhyw garedigrwydd neillduol i un, y byddai yn anfon bara a halen oddiar ei fwrdd iddo; a phan wahoddi un i'w fwrdd i fwyta, dywedai fel hyn, 'Chwi gewch fwyta eich bara a'ch halen gyda ni heddyw.' Ymerawdwr

diweddar Persia, yn edliw gweinidog anffyddlawn, a ddywedai, 'Y mae genyf y fath weision anniolchgar a bradwriaethol i fwyta fy halen.' Harmer's *Observ.*, vol. iv. Y mae yn ddywedaiad cyffredin, meddant, yn mhilith brodorion yr India Ddwyrainol, 'Yr ydwyf fi yn bwyta halen y cyffryw un,' i arwyddo ei fod yn cael ei gynnal ganddo ef.' Hefyd, yr oedd halen gynt yn arwydd o gyfoillgarwch a chroesawrwydd; felly y mae bwyta halen yn rhwymo y bwytawr i ffyddlondeb cyfeillgar iddo.

'Offryma halen ar bob offfrwm i ti'—'pob aberth a heiltir â halen.' Lef. 2. 13. Marc 9. 49. Yr oedd offrymu halen ar y bywd-offfrwm a'r poeth-offfrwm, yn arwyddo preidd-dra aberth Crist, a pharhad tragwyddol ei effeithioldeb; ac hefyd, effeithiau gras yr efengyl ar eneidiau pechaduriaid, yn gwrth-weithredu eu holl lygredigaethau, yn eu gwneuthur fel aberthau byw, sanctaidd, a chymeradwy i'r Arglwydd. Edr. **ABERTH.**

'Chwi yw halen y ddaear.' Mat. 5. 13. Mae y ddaear fel yn braenu ac yn drewi gan feiau ffaidd ei thrigolion; yr oedd yr apostolion yn pregethu athrawiaeth yr efengyl, ac yn byw yn sanctaidd, fel halen i'w phereiddio. Heb eu halltu â'r halen, braena pechaduriaid i ddystryw tragwyddol. Edr. **DIFLAS.**

HALOG—I—**EDIG**—**AETH**, (hâl) llygru, llygr-edig, llygredigaeth, aflanbau, ansancteidrwydd.—Y mae halogedigaeth yn groes i sancteidrwydd; y mae dynion yn byw yn halogedig pan y byddont yn byw yn groes i sancteidrwydd yn eu geiriau a'u hymarwedd-iad. Y mae pethau yn cael eu halogi, megys Duw, ei enw, ei sabbothau, ei addoliad, ei ddeddfau, a'i gyfammod, pan y byddont yn cael eu golygu a'u harferyd yn anniharchus, o egwyddor ac i ddybenion llygredig; heb uffudhau i'w ddeddfau sanctaidd; ac heb gadw ei orchymynion a'i gyfammod. Lef. 18. 21. Ezec. 13. 10. a 22. 4. Ps. 80. 31, 34. Edr. **SANCTEIDDRWYDD**, **LLYGREDIGAETH.**

'Am hyny halogais dywysogion y cysegr.' Esa. 43. 28. a 47. 6. Hyny a wnaeth trwy eu rhoddi yn ddiodyfryd-beth i ddwyliaw eu gelynyon creulawn, ac i farnedigaeth ydoedd yn eu hiselchau i waradwydd a dirmyg. Edr. **GWRACHIAIDD**, **GWRTHWYNEB**, **GWBODAETH.**

HALOHES, הלוח [swynor] tad Salum. Neh. 3. 12.—Un arall o'r enw. Neh. 10. 24.

HAM, (hy-am) achos, amgylchiad.—Nid am ei ham y daeth hyn iddo, sef nid heb achos y daeth hyn iddo; gwneuthur peth o ham i ham, yw gwneuthur peth ar antur; caiff beth am ei ham, sef am fril, neu am wael-bethi.

Gwaith i'r rhai a wael & ml ham,
Ryw dwyll neu gam yn ddyhir.
E. Frye, (Ps. 25. 3.)

HAM, חם [gwineuddu] mab Ieuengaf Noah, yr hwn a wawdiodd waradwydd ei dad, ac a fellidigwyd o'r achos, efe a'i hiliogaeth. Gen. 9. 22, &c. Efe oedd tad Cus, Misraim, Put, a Chanaan. (Gwel yr amrywiol enwau.) Ei hiliogaeth a boblogasant Affric, a pharth o Asia yn y gorllewin. Oddi wrtho ef y gelwid yr Aipht Chemia, gan Plutarch, a thir Ham yn Ps. 105. 23, 27. a 106. 22.—a plebyll Ham. Ps. 78. 51.—Yr oedd lle arall o du y dwyrain i'r Iorddonen a elwid Ham: 'A'r Zuziaid yn Ham.' Gen. 14. 5.—Rhai o hiliogaeth Ham a breswylasant gynt ar gyffiniau deheuol i randir llwyth Simeon. 1 Cron. 4. 40. Mae y rhan fwyaf yn barnu, mai wrth Jupiter Ammon, eilun-dduw yr oedd teml iddo yn Lybia, wrth wlad yr Aipht, y mae i ni ddeall **HAM**. Gwel Well's *Geography*. Calmet's *Dictionary*. Y mae ei hiliogaeth wedi bod, gan mwynaf, hyd yn hyn, yn fwyaf llygredig, anfoesgar, ac eilun-addolgar o neb o

drigolion y ddaear, ac ychydig o honynt etto a fwyhaodd oleuni yr efengyl. Mae tywyllwch dirfawr yn gorchuddio, hyd heddyw, holl wlad Affric, lle preswylia hiliogaeth Ham.

HAMAN, חמון [cythrusf] mab Hammadetha o hiliogaeth Agag, Amaleciad. Y brenin Ahasferus a fawrhaodd Haman, ac a'i dyrchafodd ef: a gosodd ei orsedd-fainc goruwch yr holl dywysogion. Gorehymynwyd i holl weision y brenin i ymgyrnu ac i ymestwng i Haman—tebygol eu bod yn gorchrain eu hunain yn gwbl ar lawr iddo, fel i ryw eilun-ddew: hyn a ommeddodd Mordecai, ac nis gallasai wneuthur, yn gydwobodol, yn un â'r ail orehymyn. 'Mynegasai iddynt mai Iuddew oedd efe,' (Esth. 3. 4.) fel yr achos paham nad ymgyrmai efe i Haman: ei grefydd fel Iuddew oedd yr achos o'i annfudd-dod. Am y dystyrwch hwn, ceisiodd Haman ddial ar holl gened yr Iuddewon; ond gwaredodd yr Arglwydd hwynt, a chrogydd ef ar y crogbren a barotodd i Mordecai; lladdwyd ei ddeg mab hefyd. Gwel yr banes rhyfedd yn llyfr Esther. Edr. **ESTHER**, **MORDECAI**, **PWR.**

HAMATH, חמת [digofaint] yr oedd mab i Canaan o'r enw hwn, tad yr Hamathiaid. Gen. 10. 18. 1 Cron. 1. 16. Oddi wrtho ef, tebygol, cafodd yr holl loeod eu henwau, oedd ar yr enw hwn; megys Hamath, dinas Naphtali, yr un hwyrach, a Hamath-Dor. Jos. 13. 5. Hamath-Sobah. 2 Cron. 8. 3, 4. Hamath fwyaf (Amos 6. 2.) dinas yn Syria, yr un ag Epiphania, neu Emea. Edr. **TOI.**

HAMIDDEN, (ham-dan) seibiant, llonyddwch, esmwythdra, enyd, dyspeidiad.—'Nid oeddynt yn cymeryd hamdden i ddim arall.' Act. 17. 21.—'Nid oeddynt yn cymeryt enhyt y ddim.' W. S.

HAMMADETHA, חמדתא tad Haman. Esth. 3. 1.

HAMMON, חמון [digofaint] 1. Dinas yn Asur. Jos. 19. 28.—2. Un arall yn Naphtali. 1 Cron. 6. 76.

HAMONAH, חמנה [Hiams]. Nis gwyddom am un ddinas o'r enw hwn yn Palestina, medd Calmet; hwyrach fod y prophwyd am ddangos y byddai lladdfa tyfa Gog mor fawr, fel y gellid galw eu claddfa, 'y Hiams.' Ezec. 39. 16. Edr. Gog.

HAMON-GOG, Heb. חמורני [Hiams Gog].—'Dyffryn Hamon-Gog,' sef dyffryn Hiams Gog; sef lle y cleddir lluoedd Gog. Mae tywyllwch yn aros ar y brophwyddiaeth nes ei chyflawni. Ezec. 39. 11, 15. Edr. Gog.

HAMOR, חמור [asyn] tad Sichem. Gen. xxiv. Prynoedd Jacob ran o'r maes ganddo, y pabelloedd yndo ar ei ddychwelliad i wlad Cannaan.

HAMUEL, חמואל [digofaint Duw] mab Misa. 1 Cron. 4. 26.

HAMUL, חמול [duciol] mab Phares, pen teulu. Gen. 46. 21. Num. 26. 21.

HAMUTAL, חמותאל [gwres y gwstith] merch Jeremiah o Libnah, gwraig Josiah, a mam Joachaz, breninoedd Judah. 2 Bren. 23. 31.

IIANAMEEL, חנמאל [gras oddiwrth Dduw] mab Salum, ewythr Jeremiah, gan yr Iwn y cadodd orchymyn i brynu maes Anathoth. Jer. 32. 7.

HANAN, חנן [trugarog] mab Asel, o Iwyth Benjamin. 1 Cron. 8. 38.

HANANI, חנני [fy nhrugaredd] 1. Tad y prophwyd Jehu, yr hwn a brophwyddodd yn erbyn Basha a'i dy. 1 Bren. 16. 7.—2. Gweledydd, yr hwn a brophwyddodd wrth Asa brenin Judah yn ei erbyna. 2 Cron. 16. 7.—3. Leflad a cherdor yn y deunawfed dosparth. 1 Cron. 25. 4, 25.

HANANIAH, חנניה [trugaredd yr Arglwydd]—1. Mab Zorobabel. 1 Cron. 3. 19.—2. Mab Azur, gau brophwyd o Gibeon, yr hwn a wrthwynebodd Jeremial, am iddo brophwyd gau heddwch i'r bobl; ac a ragfyneodd ei farwolaeth o fewn y flwyddyn hono. Jer. 28. 1, &c.

HANNATHON, [rhodd trugaredd] dinas o Zabulon. Jos. 19. 14.

HANES, enw dinas yn yr Aipht, a elwid Anusis gan y Groegiaid. Esa. 30. 4.

HANES, (hân-es) brud, brut, edrybod, coffadwriaeth. Gen. 29. 13. 2 Cron. 13. 22. Act. 23. 15. a 25. 14.

HANFOD—**I**, **HANFFO**, (an-bod) cael bôd; deillio oddiwrth; cael ei genedlu.—'Fel yr hyn a hanffo o honoch.' Lef. 19. 34. Sef, fel yr un a enir o honoch; 'câr ef fel ti dy hun,' yw y gyfraith freninol tu ag at bawb heb ddim gwahaniaeth, pa un ai dweithr ai pridor fyddo. Hynod uniondeb a didueddrwydd y gyfraith sanctaidd!

HANIEL, mab Ephod, o lwyth Manasseh; efe oedd benaeth dros y lwyth hwnw yn rhanu tir Canaan. Num. 34. 23.

HANNAH, חנה [trugarog] gwraig Elcanah, Lefiad o Ramathaim Sophim, o fynydd Ephraim. Yr ydoedd iddo wraig arall heblaw Hannah, a'i henw Peninnah. Yr oedd Hannah yn wraig hynod am ei duwioledeb, a'i gwr a'i carai hi, ond yr oedd hi yn anmlantadwy.—Y gwr a hi i fynu bob blwyddyn i aberthu i'r Arglwydd yn Siloh. Yr oedd yr rhoddi y diwrnod yr aberthai, o'i ran ef o'r aberth heddi, ran i bob un o'r teulu, ond rhoddai ran daudbylyg i Hannah. Peninnah a'i cyffrôdd o'r achos, i'w chythruddo hi, am ei bod yn ammlantadwy. Yn chwerverd ei hysbryd o achos y brotedigaeth hon, gweddiodd ar yr Arglwydd am fab, ac a wylodd. Eli a dybiodd ei bod hi yn feddw, ac a'i ceryddodd; ond gwedi iddo ddeall ei gamsyniad, efe a'i bendithiodd. Cafodd foddionrwydd fod yr Arglwydd wedi gwrandao ei gwedi; a hi a aeth i'w thaitu, ac ni bu athrist mwy. Yn fuan gwedi ei dychweliad i Ramah y cofiodd yr Arglwydd hi, a hi a ymddygodd fab; wedi esgor arno, hi a alwodd ei enw Samuel, sef yr hwn a archwyd gan yr Arglwydd. Hannah a arosodd gartref nes diddifynu y bachgen; gwedi hyn, dygodd ef i fynu i Siloh, ac a'i cyflwynodd i'r Arglwydd yn ol ei hadduned. Ar yr achos hwn, cyfansoddodd gân ragorol i'r Arglwydd, yn mawrbau yn ardderchog ei fawredd, ei ddoethineb, ei allu, ei sancteiddrwydd, a'i drugaredd. Bu iddi gwedi hyn dri o feibion eraill, a dwy o ferched, pan y bu feirw plant Peninnah, tebygol. Nid oes hanes ychwaneg am dani—ond y mae ei choffadwriaeth yn hynod ac yn beraidd yn llyfr Duw! 1 Sam. i, ii.

HANNER, (han-der) hannereg; megys, hanner nos; hanner dydd; hanner-wybr; hanner-werth.—'Hanner eu dyddiau,' sef byr amser. Ps. 55. 23. Jer. 17. 11.—'Hanner marw,' Luc 10. 30. yn 'lledvarw, amadwyw.' W. S.

HANOCH, (Edr. ENOCH). 1. Mab Midian, ac wŷr Abraham o Ceturah. Gen. 25. 4.—2. Mab hynaf Reuben, pen-teulu. Gen. 46. 9.

HANUN, חנון [trugarog] 1. Mab Nahas brenin meibion Ammon. Mae y gwr hwn yn nodedig am y dirmyg a wnaeth i weision Dafydd, a anfonwyd i'w gysuro am ei dad. Yn ganlynol i hyn bu rhyfel rhyngddynt, a Dafydd a orchfygodd ei holl deyrnas, ac a ddystrywiodd Rabbah, y brif ddinas; cymeredd ei goron oddiam ei ben, yr hon oedd yn pwyso talent o aur, gyd â'r meini gwerthfawr, a hi a osodwyd ar ben Dafydd; ac efe a ddug ymaith o'r ddinas anrhaith fawr iawn.

Am fod talent dros gan pwys, barna rhai, mai yn nghyd â'r meini gwerthfawr, ei bod o werth hynny a feddylir—mae can pwys yn rhy drwm i fod ar ben neb. Tebygol i Hanun gael ei ladd yn yr ymladdfeydd â Dafydd a'i fyddnoedd, a hwyrach i Sobi ei frawd ef, yr hwn a ddygodd ymborth i Dafydd yn Mahannim, gael ei wneyd yn rhaglwr ar y deyrnas dan Dafydd. 2 Sam. x, xi. a 17. 27, 28, 29. 1 Cron. xix, xx.—2. Mab Seleph, yr hwn ar ol y dychweliad o Babilon, a gyweiriodd borth y glyn. Neh. 3. 13.

HAPHARIM, חפרים [cloddwyr] dinas yn Issachar. Jos. 19. 19.

HARA, חרר [mynnydd] dinas yn Assyria; un o'r rhai i ba un y trosglwyddodd Tiglath-Pileser brenin Assyria yr Israellaid. 1 Cron. 5. 26.

HARAN, Heb. חרן [mynnydd, neu gwlad fynnyddig]. 1. Mab hynaf Terah, a brawd Abraham a Nabor, a thad Lot a'i ddwy chwaer, Milcah ac Iscah. Nabor ei frawd a briododd ei ferch Milcah; mae rhai yn barnu i Abraham briodi ei ferch arall, ac mai yr un yw Iscah a Sarai: ond y mae hyn yn amheus. Bu farw Haran o flaen ei dad Terah, yr hyn oedd ddygwyddiad anarferol yn y dyddiau hynny, a'r cyntaf y coffeir am dano. Gen. 11. 28.—2. Haran, neu Charran. Trigle cyntaf Abraham wedi gadael Ur y Caldeaid, a'r lle bu farw Terah. Tebygol iddynt aiw y lle wrth yr enw hwn, yn goffadwriaeth barchus am Haran. Gen. xi. Act. 7. 2. Yma y fôdd Jacob rhag Esau ei frawd, ac y trigodd efe gyd â'i ewythr Laban. Gen. 27. 43. Yr oedd Haran yn Caldea, ac nid pell oddiwrth Ur. Llegrwydd Terah, tebygol, ydoedd yr achos i Abraham drigo yno, ac iddo aros gyd â'i dad nes ei farw. Cafodd alwad oddi yno i fyned i Ganaan. Gen. 12. 1.—3. Mab Caleb o'i ordderch-wraig Ephah. 1 Cron. 2. 46.

HARBONAH, ystafellydd Ahasferus, yr hwn a gafodd orchymyn i grogi Haman. Esth. 1. 10. a 7. 9.

HARDD—**WCH**, (hâr) Heb. gweddeiddrwydd, gweddusder, tegwch, gwychder, addwyn, prydfwrth.—Mae y gair *harddwch* yn cyfateb i'r geiriau **GOGONIANT**, **PRYDFERTHWCH** (y rhai edrych).

'A thegwch ei harddwch ef a osododd efe yn rhngoriaeth.' Eze. 7. 20.—'Gogoniant hefyd ei harddwch ef yn rhagoriaeth y gosodnas (Duw) ef.' Dr. M.—'Harddwch eu haddurniadau a droisant yn falchder.' Newcome. Tebygol mai y deml a feddylir, yr hon yr oedd Solomon gwedi ei harddu fel adeilad i'r gradd mwyaf, a Duw gwedi rhoddi rhagoroldeb iddi goruwch pob lle arall, a thegwch ei bresenoldeb. O bob harddwch, sancteiddrwydd yw yr harddwch mwyaf goruchel a godidog; harddwch dwyfol ydwy: am hynny y mae yn harddwch sylweddol, ardderchog, parhaus, a thragywyddol. Hwn ydwy harddwch Duw ei hun; a thyma harddwch ei holl bobl: arwisg ydwy gogoniant ar sancteiddrwydd. Exod. 15. 11. Ps. 110. 3. 2 Cor. 5. 4.

HARDD-FARCH, (hardd-march) march tŷw, march trwsiadu.—'Ac a'u gwnaeth fel ei hardd-farch yn y rhyfel.' Zech. 10. 3. חרר *fel march ei ogoniant*. Gwisgodd ei bobl â nerth a gwroldeb dros y gwirionedd, a throes ei achos yn y byd, fel march golygus gwedi ei barotol i ryfel. Can. 1. 9. Diar. 21. 31. Jer. 8. 6.

HARDD-WISG, **HARWISG**. Edr. **GWISG**.

HARETH, חרת [cerfio] coed yn Judah, lle fôdd Dafydd rhag Saul. 1 Sam. 22. 5.

HARGOL.—'A'r hargol.' Lef. 11. 22. Heb. חררל *Saes*. **BETLE**. Math o locustiaid, medd Parkhurst ac Ainsworth. Ni wyddis ddim yn neillduol am danynt Yr oeddynt yn fwytadwy dan y gyfraith.

HARHUR, חרור [ilosgedig] enw gwr. Ezra 2. 51.

HARIM, חרים [gwedi diofrydu] y trydydd teulu offeiriadol. Dychwelodd o Babilon o'r teulu hwn 1017. 1 Cron. 24. 8. Ezra 2. 39. a 10. 21.

HARIPH, חריף [gauaf] meibion Hariph 112 a ddychwelasant o Babilon. Neh. 7. 24.

HARNEPHER, חרנפר [digofaint cynnyddol] ail fab Sophah. 1 Cron. 7. 36.

HAROD, חרוד [rhyfeddol] ffynon, neu le nid pell o Jezreel, wrth droed-mynydd Gilboa. Barn. 7. 1.

HAROSETH, חרשת [amaethuriaeth] y ddinas lle y trigai Sisera, tywyog llu Jabin. Yr oedd yn sefyll wrth lyn Semechon. Barn. 4. 2.

HARSA. Pen teulu. Ezra 2. 52.

HARUM, חרום [dyrchafedig] mab Cos, a thad Aharhel. 1 Cron. 4. 8.

HARUS, חרוץ [toredig] tad Mesulemeth, gwraig Manasseh. 2 Bren. 21. 19.

HASABIAH, חשביה [cyfrif yr Arglwydd] 1. Mab Amasiah, Lefiad. 1 Cron. 6. 45.—2. Mab Jeduthun. Yr oedd el hiliogaeth yn y deuddegfed cych yn mhlith y Lefiad yn y deml. 1 Cron. 25. 3, 19.—3. Tywyog hanner rhan Cellah, ac a gynnorthwyodd i gyweirio muriau Jerusalem. Neh. 3. 17.

HASADIAH, חסדיה [trugaredd yr Arglwydd] mab Zorobabel. 1 Cron. 3. 20.

HASAR-GADAH, חסר-גדה [trigfa yr afr] dinas yn Judah. Jos. 15. 27.

HASARMAFETH. Trydydd mab Joctan. Gen. 10. 26.

HASARSUAL, חסר-שועל [trigfa y llwynog] dinas yn llwyth Simeon, neu Judah. Jos. 15. 28.

HASBADANAH, Lefiad, yr hwn oedd ar law aswy Ezra pan ddarllenodd y gyfraith. Neh. 8. 4.

HASEROTH, חסרת [pentrefydd] un o weryllfa-odd meibion Israel. Num. 11. 35. a 12. 16.

HASESON-TAMAR, חסרון-תמר [tywod cyfnewidiol] yr un ag Engedi. Gen. 14. 7. 2 Cron. 20. 2.

HASMONAH. Gwersyllfa meibion Israel rhwng Mithcah a Moseroth. Num. 33. 30.

HASOR, חצר [gwyrrog] 1. Dinas yn Judah. Jos. 15. 23.—2. Un arall o'r enw yn Naphtali. Jos. 19. 36. Yr hon, tebygol, ddarfu i Solomon ail-adeiladu, neu ei helaethu. 1 Bren. 9. 15.

HASUB. Mab Pahath-Moab, cynnorthwyodd i gyweirio muriau Jerusalem. Neh. 3. 11.

HASUBAH, חשבה [cyfrifiad] mab Zorobabel. 1 Cron. 3. 20.

HASUM, חסום [eu dystawrwydd]. Tri neu bedwar ar hugain o'i hiliogaeth a ddychwelasant o Babilon. Ezra 2. 9. Neh. 7. 22.

HASSENAAH, חסנאה [perth]. Ei feibion wedi eu dychweliad o Babilon a adelladasant borth y pysgod. Neh. 3. 3.

HATHACH, חתר un o ystafelyddion y brenin Ahasferus. Beth. 4. 5.

HATLING, hanner ffyring. Marc 12. 42. Edr. FFFYRLING. Luc 12. 59. a 21. 2.

HATTUS, חטש [un yn ymadael â phechod] mab Sechaniah. 1 Cron. 3. 22.

HAU—WR, (ha) heu, gwasgaru; taenu ar led; gwasgaru hadau; un yn hau hâd, neu yn taenu chwedlau. Y mae hau, yn gyffelybiaethol, yn arwyddo pregethu yr efengyl, yr hâd da. Fel na cheir ffirwyth i fedi heb hau, felly ofer yw dysgwyl am sânt ar y ddaear heb bregethu yr efengyl i bechaduriaid, i'w gwneuthur hwy yn saint, y rhai ydynt wrth naturiaeth yn llygredig ac afan. Mat. 13. 3. Marc 4. 3. Luc 8. 5. 2 Cor. 9. 10, 11. Edr. HAD, GWRANDO.

Y mae cyfraniadau elusengar yn cael eu galw yn hau hâd; y maent yn cael eu gwasgaru i'r angenus, ac yn eu hymgeleddu a'u cysuro; hefyd bydd medi i'r hauwr mewn bendithion yma, ac oddi yma. Er nad oes neb yn haeddu dim, etto bydd gwotr o ras i'r goruchwylwr ffyddlawn. 2 Cor. 9. 7. Preg. 11. 1, 4, 6.

Y mae gweithrediad a rhodiad dynion yn gyffredinol, yn cael ei alw yn 'hau, hau i'r cnawd, neu hau i'r ysbryd,' fel y byddo bucheddiad dynion.—Hau i'r ysbryd, yw, thad dylanwadau yr Ysbryd Glân, ac o egwyddor ysbrydol, ymroddi i wasanaethu yr Arglwydd, treulio ac ymdreulio i'w ogoniant, a rhoddi cwbl ddiwydrwydd i gynnyddu mewn sancteiddrwydd a duwloldeb. Gal. 6. 8. Weithiau y maent yn hau mewn dagrau, sef mewn tristwch a gorthrymder, yn gwasanaethu yr Arglwydd; ond hau ydyw er byny; nid ydyw yr hâd wedi ei dafu i ffwrdd yn ofer, ond bydd medi yn sier o ganlyn mewn lawenydd a gorfoledd. Ps. 126. 5, 6.

'Heuwch mewn cyflawnder.' Hos. 10. 12. Mae pob gweithred dda yn weithred gyflawn; hau mewn, neu i gyflawnder, ydyw gweithredu cyflawnder yn rhydd ac yn llawen, heb feddwl mai gwaith ofer, diffrwyth ydyw. Y peth sydd dda, y mae yn gyflawn, ac anghyflawnder ydyw peidio ei wneuthur; y peth sydd gyflawn y mae yn dda hefyd, sef yn dda i ni, yn lleol i eraill, ac yn gymeradwy gan Dduw.

'A ffirwyth cyflawnder a heuir mewn heddwech, i'r rhai sydd yn gwneuthur heddwech.' Iago 3. 18. Ffrwyth cyflawnder, sef gweithredoedd cyflawnder yn tarddu o gyflawnder trwy ffydd, ac o egwyddor gyflawn yn yr enaid:—'A heuir mewn heddwech,' neu a weithredir mewn heddwech, sef yn heddwech Duw; mewn ysbryd heddechol, caredig, tu ag at bob dyn; y mae y doethineb sydd oddi uchod yn bur ac yn heddechol. Neu i heddwech, sef i bob llwyddiant a dedwyddwech:—'I'r rhai sydd yn gwneuthur heddwech,' sef 'yn dilyn heddwech â phawb, a sancteiddrwydd.'

Y mae 'hau i'r cnawd' yn gwbl groes i hyn yn ei natur a'i ffirwythau; ac a arwydda gweithredu yn gnawdol, o egwyddor a chymhelliaadau pechadurus, i ddybenion pechadurus, ac i foddhau chwantau pechadurus, llygredig. Y mae gweithrediad pawb yn cael ei alw yn hau, am y bydd pawb yn medi yn gyfatebol yn y byd arall; y naill yn medi neu yn mwynhau *bywyd tragrwyddol*; a'r lleill yn medi *llygredigaeth*, yn groes i anllygredigaeth ac anfarwoldeb, sef i fywyd tragrwyddol. Gal. 6. 8. Job 4. 8. Diar. 6. 19. a 22. 8. Jer. 4. 3.

Gyda neillduol harddwch ymadrodd, cyffelyba yr apostol farwolaeth a chladdedigaeith y saint i hau, a hwnw mewn llygredigaeth—annharch—a gwendid. Bydd medi etto ar ol yr hau hwn; ond nid y corph a fydd sydd yn cael ei hau; er y bydd i bob hedyn ei gorph ei hun, etto o ran ei ddull, ei wedd, a'i ansawdd, bydd yn rihgori ar yr hyn a hauwyd i radd diamgyffred—un yn llygredig, a'r llall yn anllygredig: un yn aniaol, a'r llall yn ysbrydol. 1 Cor. 15. 42—45. Edr. ADGYFODIAD.

HAUL, (ha-ul) Heb. חיל dysgleirio, Ueuyrchu; Gr. ἡλιος, oddiwrth εἰλη, dysgleirdeb; Llad. Sol; huan, haulwen.

Goleu a haul-dlws gelawedd. E. Prye.

Llusern mawr y ffurfafen, sydd a'i bresenoldeb yn ei gwneuthur yn ddydd, a'i absenoldeb yn ei gwneuthur yn nos. Y mae tri enw ar yr haul yn yr iaith Heb. הַיָּרֵךְ a arwyddia *sycheder*, am fod yr haul yn sychu: Buxtorf; neu, yn ol Parkhurst, *corph* cyfansawdd yr haul;—*poethder*, neu tabeldirwydd yr haul;—*gwasaenaethgarwch*, am fod yr haul yn wasanaethgar i'r ddaear, yn gwelni goleuni iddi. Barna Parkhurst fod y gair diweddaf yn arwyddo *goleuni heulog*, ac nid corph yr haul. Yn ol yr awdwr hwn, mae y tri gair uchod yn arwyddo *corph* yr haul, neu y belen danlyd uwch ben; y *gwera* yr haul; a *goleuni* yr haul. Ond y mae yn dra amheus i mi, fod y geiriau yn cael eu harferyd bob amser gyda golwg ar ansawdd priodol y geiriau.

Yn ol golygiadau y gwybeddyddion presennol ar seryddiaeth, y mae sefyllfa yr haul yn y canol, a'r ddaear a'r planedau eraill yn troi oddi amgylch iddo mewn amrywol gylichodd ac amserau, yn ol graddau eu pellder oddi wrtho. Yn gyntaf, Mercher; yn ail, Gwener; yna y Ddaear a'i lleuad; yna Mawrth; wedi hyny Iau a'i pheidiar lleuad; yna Sadwrn a'i phum lleuad, a'i chylch goleu; yn ddiweddaf y Georgium Sidus, a ganfyddwyd yn y flwyddyn 1781, gan Mr. Herschel trwy yspien-ddrych yn mwyhau rhagor un o'r blaen i raddau mawrion: hwyrach y dichon fod ychwaneg yn anamlwg etto.* Pod yr haul yn sefydlog, mewn ystyr, a'r planedau hyn yn troi oddi amgylch iddo, sydd wedi ei arddangos tu hwnt i bob gwrthdaddl. Y mae yr haul yn troi ar ei begwn, fel mae y ddaear yn troi i wneuthur dydd a nos. EDR. DAEAR. Y mae yn troi ar ei begwn mewn cylch o saith niwrnod ar hugain, deuddeng awr, ac ugain mynyd. Mynediad brychau (*maculae*) dros arwyneb yr haul, a ganfyddir mewn yspien-ddrychau, sydd brawf amlwg o'r ysgogiad hwn o'r haul ar ei begwn. Y mae rhai o'r brychau hyn yn chwge gwaith yn fwy nag arwyneb yr holl ddaear. Pa beth ydynt nid hawdd penderfynu; ond maent yn amlwg i'w gweld. Am ddefnydd corph yr haul nid oes gan neb ddim i'w ddywyded ond dychymygon. Ffynon gwres a goleuni yw i'n byd ni, ac y mae ei effeithiau yn hynod ar bob peth byw ynddo. Ei dryfesur sydd yn nghylch 888,000 o fillitiroedd; ei faintioli arwynebol sydd yn 2,488,461,360,000 o fillitiroedd yagwar; ei faintioli cyfangorph sydd yn 369,121,768,400,000,000; ei bellder oddiwrt y ddaear, yw 93,173,127 o fillitiroedd. Gwel *Ferguson in Cyclopaedia*.

Y mae y goleuni yn dyfod o'r haul atom ni mewn wyth mynyd. Y mae bwleden cyflegr yn cerdded 480 o fillitiroedd yn yr awr; ond byddai dros 22 o flynyddoedd yn dyfod o'r haul i'r ddaear. Pe byddai yr haul yn troi oddi amgylch y ddaear, byddai ei ffynediad yn y cybydedd yn 330,000 o fillitiroedd mewn mynyd; a byddai mynediad Sadwrn, yn yr amser, yn nghylch 3,724,000 o fillitiroedd. Unrhyw beth yn syrthio o uchder mawr, ni syrthia yn syth i'r ddaear, yr hyn sydd yn brawf fod y ddaear yn symud. Pe bai edrychwr yn sefyll yn yr haul, ymddangosai y ddaear yn myned o'r gorllewin i'r dwyrain, yr un fath ag y mae yr haul yn ymddangos i'r edrychwr ar y ddaear yn myned o'r dwyrain i'r gorllewin. Yr haul yn codi ac yn gostwng, yw ei ymddangosiad neu ei ddfianiad yn ein teryfn-gylch ni. Yr haul yn rhiedeg, yw cyfnewidiad ei olygiad mewn perthynas i'r ddaear; ei waith yn sefyll, yw parhad yr un golygiad dros amser.

Yr amgylchiadau mwyaf nodedig o hynod a ddygweddodd i'r goleuni mawr hwn sydd a hanes am danynt, oedd ei waith yn sefyll wrth weddi Josuah (Edr. JOSUAH); yn myned yn ol ddege o raddau ar ddeial Ahaz, yn arwydd i Hezeciah (Edr. DEIAL); a'r diffyg goruwch-naturiol a fu arno pan y bu Crist farw. Yr oedd yn llawn lleuad yr amser hwn, sef y pasg, am hyny nis gallasai fod yn ddiffyg naturiol, gan y bydd y lleuad mewn sefyllfa cwbl groes i hyny pan y byddo diffyg naturiol ar yr haul. Jos. 10. 12, 13. 2 Bren. 20. 11. Mat. 27. 45.—Oddiwrt ei ddysgleirdeb ysplenydd, a'i ddefnyddioldeb rhagorol yn mhob ystyr i'r greadigaeth yma isod, yr oedd yr haul (a'i ddelwau cynnyrhedigol) yn cael ei addoli gan lawer o genedloedd fel eu Duw penaf: dan yr enw Baal gan y Phoeniciaid; Chemoah gan y Moabiaid; Moloch gan yr Ammoniaid.—Y brenin Josiah a ddyfethodd y meirch a roddasai breninoedd Judah i'r haul wrth ddyfodfa tŷ yr Arglwydd, ac a losgodd gerbydau yr haul yn tân. 2 Bren. 23. 11. Wedi ei ddyddiau ef cawn yr Iuddewon a'u cefnau tu a'r deml, a'u hwynebau tu a'r dwyrain, yn ymgrymu i'r haul. Ezec. 8. 16.

Yn yr ysgrythrau, y mae yr haul yn ddefnydd y cyffelybinethau mwyaf ardderchog ynddynt. Bywyd a gogoniant ein byd ni ydyw: trwy dywallt ei belydr goleu gwresog am ben ein lyd tywyll, diffrywyth, mae yn lloni, yn adfywio, ac yn frwythloni holl naturiaeth. Y mae pob creadur yn deimladol o'i rinwedd cysuro. Deut. 33. 14. Ps. 19. 5, 6. Job 25. 3. Mat. 5. 45.

Nid oes un gwrthdrrych o fewn holl gylch naturiaeth, adnabyddus i ni, yn fwy addas i osod allan yr hyn ydyw yr Arglwydd i'w bobl. Yr hyn ydyw efe iddynt sydd yn eu goleuo, yn eu hadfywio, eu cysuro, a'u frwythloni.—Haul cyflawnder a gyfyd i chwi, & meddyginaeth yn ei esgyl, neu, שֵׁשׁ זָרוּק, 'haul cyflawnder a gyfyd, neu *goleuni cyflawnder*, neu *gyflawnhad*, a ymdaena, & meddyginaeth yn ei éangiad.' Nid tân yn losgi, ond goleuni tiron, adfywio, meddyginaethol, yn egluro cyflawnder. Crist yw y cyflawnder, a Christ yw y goleuni sydd yn ei egluro, a thrwy bregethiad yr efengyl y mae yn ymdaenu, ac yn cael ei egluro i bechaduriaid tywyll. Mal. 4. 2. 2 Sam. 23. 4. Esa. 49. 6. a 60. 1. Ps. 84. 11. Luc 1. 78. a 2. 32. EDR. GOLEUNI.

Y mae yr eglwys 'wedi eu gwigo & r' haul.' Dat. 12. 1. Yr Arglwydd Iesu yw ei gogoniant, ei harddwch, a'i goleuni i gyd; y mae ynddo ef yn ddiogel, yn ddysglaer, ac yn dra gogoneddus yn mhob peth. Y mae y fath gymundeb agos rhyngddynt ag ef, fel y maent megys wedi ei wisgo. Esa. 60. 1. Gal. 3. 27. 1 Cor. 1. 30. Can. 6. 10. Mat. 13. 46.

Yn iaith y prophwydi, yr haul ydyw breninoedd a swyddwyr penaf gwladwriaeth. Mat. 24. 29. Ezec. 32. 7. Dat. 6. 12. a 8. 12. Act. 2. 20. EDR. DAGUDDIAD.

Dywedir am barhad unpeth ardderchog, a dysglær ogoneddus, y 'pery tra byddo haul;' megys gorsedd-faine a theyrnasiad y Messiah. Ps. 89. 36. a 72. 17. 'Ei orsedd-faine fydd fel yr haul ger fy mron,' sef yn barhaus, yn ddysglaer ogoneddus.

Bod heb haul, ydyw bod mewn cyffwr hollol ddygysur; a bod & dim ond haul, ydyw bod mewn cyffwr hollol o ddedwyddwch, heb ddim yn wrthwyneb i hyn. Job 30. 28. Dat. 21. 23. Esa. 60. 20. Jer. 15. 9. Amos 8. 9.

HAURAN, הָאֲרָן [*ceudwll*] ardal o du y gogledd-ddwyrain i wlad Canaan. Ezec. 47. 16.

HAWDD, (hy-awdd) rhwydd, hyrwydd, esmwyth. Ps. 46. 1. 1 Tim. 6. 18. EDR. HAWS, CYFRANU, CYMHORTH.

Hardd cymmod lle bo cariad. *Diar*.

* Y mae seryddwyr diweddard wedi cael allan fod saith o blanedau bychain rhwng Mawrth a Iau; sef, Vesta, Ceres, Pallas, Juno, Astraea, Hebe, ac Iris. Ac yn y flwyddyn 1846, darganfyddwyd Neptune, yr hon sydd yn mhellach etto na'r Georgium Sidus. Adnabyddir y Georgium Sidus yn awr yn fwy cyffredin wrth yr enw Uranus, neu Herschel. Y mae gan Sadwrn saith lleuad; a thwybir fod gan Uranus chwech. Nid oes mwy nag un o leuadau Neptune wedi eu darganfydd etto.—E.

HAWDDGAR—WCH, (hawdd-câr) hygar, anwylaid, trion, prydferth; cariadusrwydd, anwylwch.—'Mae efe oll yn hawddgar.' Can. 5. 16. כִּלְבֵּי מַרְיָם *dymuniadau i gyd*. Mae pob rhagorolrwydd digrëdiedig a chrëddig yn ei berson; nid oes na diffyg na gormodedd ynddo: y mae y cwbl yn gymhesurol ac mewn cysondeb anfeidrol hardd. Mae y cwbl o Grist yn ddymunol—ei Berson, ei swyddau, ei bobl, ei ordinhadau, te, ei groes, ei ddirmyg, &c. Y mae y fath hawddgarwch ynddo, fel ag y mae yn gwneuthur rhai anhawddgar yn hawddgar yn ngolwg y Tad. Eph. 1. 6. Y mae efe felly i bob un sydd yn ei wir adnabod. 1 Cor. 1. 23, 24. Phil. 3. 7, 8. Esa. 52. 14.

'Pa bethau bynag sydd hawddgar,' (Phil. 4. 8).—'sydd garuaid.' W. S.—'Yn garedigol, yn perthyn i gariad,' ymyl y ddal. *προσηλικος*, pob peth fyddo yn tueddi i wneuthur dyn yn dirion, yn hygar, ac yn anwylaid i eraill. Schleusner.

HAWL, HOLION, (hy-awl) arddelw, arddelwad; cwyn, dadl, cynghaws, cyhudded, achos.

Ef dal adref yr hawl hon,
Yn ddyfn archollion gwaedlyd.

E. Prys.

Hawl, neu gynghaws, sef achos neu gwyn. 2 Sam. 15. 4. Num. 27. 5. a 35. 27. Diar. 18. 17. Act. 19. 38.

HAWS, y gradd cymhariaethol o *hawdd*.

HAZAEI, חַזַּאֵל [*yn gweled Duw*] brenin Syria ar ol Benhadad. Cafodd Elias orchymyn i'w eneinio yn frenin ar Syria. 1 Bren. 19. 15. Rhai blynyddoedd wedi hyny, daeth Eliseus i Damascus, Benhadad y brenin, yr hwn oedd glaf, a anfonodd Hazael âg anrhegion i ofyn a fyddai efe byw o'r clefyd hwnw. Y mae y prophwyd yn rhagfynegi y byddai efe yn frenin; ac yr anrheithiai efe Israel yn ofnadwy iawn. Tranoeth lhadodd ei feistr, ac a deyrnasodd yn ei le ef. 2 Bren. 8. 7—15. Teyrnasodd yn nghylch 50 o flynyddoedd, ac olynwyd ef gan Benhadad ei fab. Yn ol rhagddyweddiad y prophwyd, rhoddodd yr Arglwydd hwynt yn llaw Hazael am eu pechodau, a bu yn wialen ofnadwy iawn ar Israel a Judah ei holl ddyddiau. Gwel yr hanes yn 2 Bren. 10. 32, 33. a 12. 17, 18. a 13. 3, 7, 22. 2 Cron. 24. 23, 24, 25.

HAZEON-TAMAR, [*saethau y palmwydd*] dinas yr Amoriaid. Gen. 14. 7. Yr un ag Engedi, meddant. Jos. 15. 62. 1 Sam. 24. 1. 2 Cron. 20. 2.

HAZOR, Heb. חָצוֹר [*cyntedd*]. Pa deyrnasoedd a feddylir wrth 'deyrnasoedd Hazor,' yn Jer. 49. 28. sydd ansicr. Yr oedd dinas o'r enw yn ngwlad Canaan. Jos. 11. 10. Edr. HAZOR. Ond mae Hazor y coffeir am dani gan y prophwyd, yn eglur yn Arabia, yn agos i Cedar. Hazormafeth oedd un o feibion Joctan. Gen. 10. 26—30. Hiliogaeth Joctan a breswylasant yn Arabia o flaen yr Ismaelïaid. Fel y deallir wrth Cedar, hiliogaeth Ismael yn gyffredinol, felly hefyd y dichon hiliogaeth Joctan yn gyffredinol, fod yn gynnwysedig dan yr enw Hazor. Gelwir yr Arabiaid yn 'bobl gymysg,' (Jer. 25. 24.) oddiwrth hyn, tebygol, y gelwir hwynt felly; sef am eu bod yn gynnwysedig o amrywol wadoliaeth; rhai gwedi hanio o Ismael, ac eraill o Joctan; ac hefyd meibion Abraham o Ceturah, y rhai y dywedir iddynt breswyllo yn Cedem, neu yn nhir y dwyrain. Gen. 25. 6. A hwyrach deuluoedd eraill hefyd. Yr holl rai hyny oeddynt gwedi ymrannu yn dywysogaethau bychain, dan lywiadwyr a elwid *Emirs*, ac eraill a alwent *Sheikhs*—yr hyn sydd yn dangos beth a feddylir wrth 'deyrnasoedd Hazor.'

HEBER—EAID—AEG, עֵבֶר [*myned drosodd*] mab Selah, a gorwyr Noah. Yr oedd iddo ddau o feibion, Peleg a Joctan, hiliogaeth pa rai a boblogasant Me-

sopotamia, a'r parthau gorllewinol iddi, gyda rhan o Arabia Pfelix. Gen. 10. 24, 30. a 11. 14—28. 1 Cron. 1. 18, 42.

'Sem oedd dad holl feibion Heber.' Gen. 10. 21. עֵבֶר מֵבְרַיִם *Efe oedd dad holl feibion pererindod*. Felly y cyfieitha rhai y geiriau: sef yr holl rai oedd yn cyfaddeff eu hunain yn ddyethriaid ac yn bererinion ar y ddaer, sef y gwir dduwoliion dros amryw oesoedd. Heb. 11. 8, 9, 10, 13—16. Gwel Parkhurst, Bate. Ond mwy tebygol mai enw priodol yw Heber yma, fel mewn lleoedd eraill, er fod y gair yn cael ei arferyd yn yr ystyr uchod yn Gen. 11. 6. Abraham a *dramwyodd* עֵבֶר neu a bereriniodd trwy y tir. Yr oedd Sem yn dad i amryw o feibion heblaw Heber; ond mae meibion Heber yn cael eu galw yn blant iddo mewn ffordd o enwogrwydd, am iddynt lynn trwy ffydd yn addewidion Duw, a chadw y wir grefydd. Parhaodd eglwys Dduw yn mhlith hiliogaeth Heber, o'r hwn yr hanodd Abraham yr Hebreaid. Gen. 14. 13. A'i hiliogaeth ef a alwyd yn Hebreaid. Gen. 39. 14, 17. Exod. 1. 15, 16. Num. 24. 24. Jer. 34. 9. Y mae rhai yn barnu iddo gael yr enw oddiwrth ei waith yn myned dros yr afon Euphrates, pan alwodd Duw ef o Ur y Caldeid: ond oddiwrth Gen. 10. 21. ymddengys yn hytrach, iddo gael ei alw felly oddiwrth y patriarch Heber.

'Hebwr o'r Hebreaid,' (Phil. 3. 5.) yw Hebreu genedigol o ran ei dad a'i fam. Hebrewr, weithiau, a arwydda Iudew yn siarad yr iaith Hebraeg, mewn cyferbyniad i'r Iudewon yn siarad Groeg. Act. 6. 1. Hebraeg yw iaith yr Hebreaid. Act. 21. 40. a 22. 2. a 26. 14.—Dysgwyd iaith i ddyrn ar y cyntaf, tebygol, trwy ysbrydoliaeth Duw; y mae hyn yn dra anwyl oddiwrth yr hanes a'r ddydd Moses am y dyn cyntaf, ei fod yn feddiannol yn ddigwyfrwg ac yn ddiaros o iaith ac ymadrodd, fel y prawf ei waith yn rhoddi enwau ar yr holl greaduriaid a ddygwyd ato.* Y mae rhai yn gryf o'r farn mai yr Hebraeg oedd yr iaith hōno; beth arall a feddylir wrth y geiriau, 'A pha fodd bynag yr enwodd y dyn bob peth byw, hyny (*fa*) ei enw ef.' Gen. 2. 19. Y mae ansawdd Hebraeg yr enwau Adda, Efa, Cain, Abel, Seth, a Noah, yn gystal a'r enwau Peleg, Abraham, Sarah, Isaac, a Jacob, yn brawf diammheul o hyny. Y rane yr banesiaeth yn eglur arwain i'r fan hon. Yr iaith hynaf yw, ac y mae yn fam-iaith i'r holl ieithoedd eraill, ac y mae perthynas a thebygoliaeth agos i'w weled rhwng y rhan fwyaf o ieithoedd eraill a hi, megys y Galdaege, yr Arabaege, y Syriaege, y Groeg, y Gymraeg, &c. Yn yr iaith hon y gwelodd yr Arglwydd yn dda dda-guddio ei feddwl i blant dynion, gan mwyaf; yn yr iaith hon yr ysgrifenydd holl lyfrau yr Hen Testament: nid oes dim llyfrau genym yn yr iaith hon heblaw y rhai hyn.—Y mae Hebraeg yr ysgrifenydd Iudewaidd a elwir y Talmudistiaid, wedi ei chymysgu a'i chyfnwyd yn ddirfawr.—Mae y parch mwyaf yn ddyladwy iddi o un iaith yn y byd, nid yn unig o ran ei grym, ei chymhwysder, ei harddwch fel iaith, ond yn neillduol am y trysorau dwyfol sydd ynddi, ac am fod dynion sanctaidd Duw yn llefaru ynddi am bethau Duw, yn y geiriau a ddygwyd iddynt gan yr Ysbryd Glân. 1 Cor. 2. 13. Er bod achos diolchgarwch neillduol am y cyfieithiadau rhagorol o'r ysgrifnyrau sanctaidd sydd yn yr amrywiol ieithoedd, etto yr wyf fi yn hollol gyduno a Jesus mab Sirach yn y geiriau canlynol, 'Nid yw yr un pethau o'r un grym pan draether hwynt yn Hebraeg, a phan dröer hwynt i iaith arall.—Y gyfraith a'r prophwydi, a'r llyfrau eraill, sydd iddynt ragoriaeth nid bychan pan draether hwynt yn eu hiaith eu hun.' Y mae yn gollod ac yn

* Gwl Leland's *Advantage and Necessity of the Christian Revelation*.

† Gwel Dr. Sharp's *Origin, &c., of Languages*.

drueni na bai dysgu yr iaith ddwyfol hon, yn mha un y mae y trysorau gwerthfawrocaf i'w cael, yn rhan o ddysgu y Cristionogion ol i'w plant; ond anwybodaeth o honi yn y rhai hynny a ddygir i'fynu i egluro yr Ysgrifthyrau sanctaidd i'erall sydd yn anfaddeuol, os bydd cyfeusdra i'w dysgu; ac yn golled nas dichon dim eu gwneuthur i'fynu.

Am y dadleuon sydd yn mhllith y dysgedigion am y llythyrenau Hebraeg, pa un a ydyw y llythyrenau presennol yn arferedig, yn Hebraeg, neu y Galdaeg a ddygodd yr Iuddewon o Babilon, ac mai y Samaritan yw yr hen llythyrenau:—a pha un a oedd yr Hebraeg yn iaith gyffredin yn mhllith yr Iuddewon ar ol eu dychweliad, neu y Galdaeg, neu gymysg o'r Galdaeg a'r Syriaeg—nid yw yn fuddiol i mi helaethu ar y dadleuon hyn, pe medrwn eu penderfynu; er bod fy meddwl, yn bresennol, yn gwrŷo yn gryf, gyda Leland, Jenkins, Parkhurst, ac eraill, at yr ochr gadarnhaol, gyf âg addefiad nad ydoedd yn cael ei siarad yn ol plith yn ei phurdeb gynt. Gwel yr awdwy'r uchod. Spearman on the LXX. Prideaux's Connect. Cyclopædia. Jenkins on the Christian Religion, vol. 1.*

EPISTOL AT YR HEBREID. Y farn gyffredinol yw, mai Paul oedd awdwr yr epistol hwn, er nad yw ei enw wrtho, fel wrth ei epistolau eraill. Iddo ei ysgrifenu hefyd yn yr iaith Roeg, ac nid yn yr Hebraeg, fel y barnodd rhai gynt, ydyw y farn fwyaf gyffredin yn awr yn mhllith y dysgedigion.† At yr Hebreid yr ysgrifenydd ef, i'w hannog a'u cysuro yn wyneb eu herlidigaethau a'u dyoddefiadau; i'w cynghori i'lynu wrth eu profies, ac i ddangos y perygl o dynu yn ol, a'r canlyniadau ofnadwy o wrthgiliaid. Y mae yn gosod allan ogoniant ac ardderchogydd person Crist a'i swyddau, yn enwedig ei swydd offeir-iadol; yn egluro holl ddefodau y grefydd Iuddewig, ac yn cadarnhau ac yn dangos yn ogoneddus eu bod oll yn gysgodau o Grist, yn ei berson, ei waith, a'i swyddau. Y mae yr apostol ynddo yn cysoni y ddau Deastament, a'r ddwy orchwyliath, ac yn dangos fod Crist gwedi ei gysgodi yn y naill, ac yn cael ei ddal allan yn y llall, fel yn cyfateb i'r cysgodau yn gyflawn, ac yn rhagori yn enffuriedol arnynt ol. Mae yr angelion yn anfeidrol i'w nag ef o ran natur, fel y mae yn addas wrthdrysych addoliad iddynt; y mae pawb o ran eu swyddau yn i'w, ac ond fel cysgodau gwael o hono. Y mae yr apostol yn enwi y rhai mwyaf ardderchog a fu yn y byd erioed, megys Moses, Josuah, Aaron, Melchisedec—y maent oll gwedi bod yn fyddlaw'n ac yn ddefnyddiol, fel gweision yn y tŷ dros yr amser hwnw; ond y maent yn diflanu fel y sêr, pan gyfodo llusernau mawr y nefoedd, o flaen ardderchogydd person, a chyflawnder difesur, a pharhad diderfyn swyddau Crist. Y mae yn agoriad o ddwyfol awdurdod, a holl drefniadau a gosodiadau

dwyfol yr Hen Destament. Y mae yn tynu y llen-orehudd oddiar wyneb Moses, ac yn dangos ei holl ddir-geledigaethau yn wyneb Iesu Grist, gyda dysgleirdeb digwmwl.

Fel mae y defnydd a'r mater ynddo yn ardderchog ragorol, y mae yr iaith hefyd yn cyfateb, yn llawn mawredd, addurniad addas, grym ac egni dwyfol. Ni ddichon neb ei ddarllen gyda sylw, heb deimlo awdurdod ffinog yr iaith, a'i mawredd goruchel, addas i'r materion tra gogoneddus a drinir ynddo. Gellir dywedyd am hwn, fel y dywed Grotius am yr Epistol at yr Ephesiaid, 'Ei fod yn tra rhagori ar bob araeth-yddiaeth ddynol.'

Y mae y ddwy a'n. 23, 24, o pen. xiii., yn nodi yn amlwg yr amser yr ysgrifenydd ef, sef pan ydoedd ei garchariad ar ddybenu; neu, gwedi ei ryddhau, ac yntau yn fuan ar fedr gadael yr Ital. Y mae Petr yn crybwyll am dano fod ynddo rai pethau anhawdd eu deall, y rhai y mae yr annysgedig a'r anwastad yn eu gwrŷdroi, i'w dynastr eu hunain. 2 Petr. 3. 16. Ysgrifennodd Dr. John Owen eglurhad dysgedig a defnyddiol ar yr epistol hwn. Hefyd, W. Gouge, a Lawson, yn Saesonaeg.—Ribera, Paræus, Gerhadrus, a Jena, yn Lladin.

HEBEG, (heb.) Yr un gair עֵבֶר a gyfieithir *hebog* yn Deut. 14. 15. ac a gyfieithir *gwalech* yn Lef. 11. 16. Job 39. 26. Edr. Gwalch.

HEBRON, הֶבְרוֹן [*cyndeithas*] 1. Un o'r dinasoedd hynaf yn y byd, gwedi ei hadeiladu saith mlynedd o flaen Soan yn yr Aipht. Num. 13. 22. Gelwid hi *Arba*, a *Ciriath-Arba*, oddiwrth Arba, tad Anac, yr hwn a fu yn frenin yno. Jos. 14. 15. Yr ydoedd yn sefyll ar fryn yn nghylch 22 o filltiroedd tu a'r deheu o Jerusalem. Rhoddwyd hi yn etifeddiaeth i Caleb, yr hwn a yrodd feibion Anac allan o honi, ac a'i galwodd hi Hebron, yn ol enw un o'i feibion. Jos. 14. 13, 14. Barn. 1. 20. Yr oedd yn ddinas noddfa, ac yn breswylfod i'r offeir-iad. Yma y bu Sarah farw (Gen. 23. 2.) ac yma yr ymdeithiodd yr hen batrieirch, Abraham, Isaac, a Jacob. Gen. 35. 27. Yma yr eneinwyd Dafydd yn frenin, ac a deyrnasodd yn Hebron ar dŷ Judah, saith mlynedd a chwe mis. 2 Sam. 2. 11. Ac yn Hebron y gosododd Absalom ei hun i'fynu yn frenin. 2 Sam. 15. 10. Ac yno hefyd, hwyrach, a preswyliai Zacharias ac Elizabeth, ac y ganed Ioan Fedyddiwr. Luc. 1. 39.—Bu tros oesoedd mewn bri mawr gan Iuddewon a Christionogion. Y mae yn wael ac yn ddystrywiedig yn bresennol.—2. Mab Cohath, pen-teulu. Exod. 6. 18.

HEBRONAH, un o wersyllfaoedd yr Israellaid yn yr anialwch, rhwng Jotbathah ac Esion-Gaber. Num. 33. 34, 35.

HEBRWNG, (heb-rhwng) cyd-fyned, cyd-ymdeithio; arwain; anfon yn mlaen; dwyn. Hebrwng hawl, dwyn cwyn yn mlaen; hebrwng iawn, gwneyd iawn; hebrwng lledrad i wrtho, ymddiheuraw oddiwrth ledrad.—Yr hebrwngodd Duw fyf, sef yr anfonodd. Gen. 45. 5.—'Hebrwnged ef y bwch'; hynny yw, dyged ef. Lef. 16. 22.—'Yr hebrwng yr Arglywydd yn mhllith ei freision ef gulni:' sef yr enfyf yr Arglywydd. Esa. 10. 16. Y mae hebrwng yn aml yn arwyddo *anfon*. Jer. 14. 3. a 23. 21. Ho. 5. 13. Zech. 4. 9, &c.

HEBRYNGFA, (hebrwn-fan) rhodiana, amredegfa, lle i yru neu anfon iddo.—'Ond bydd yn hebrwngfa gwartheg, ac yn sathrfa defaid.' Esa. 7. 25.—'Amredegfa yr ych.' Dr. Lowth.—לִישְׁלוֹרָה lle i anfon yr ych allan.

HEDD—WCH—YCHU—OL—LAWN, (hy-edd) Gr. ἡσυχία, tanc, tangnef, tangnefedd, llonyddwch, esmwythdra.—1. Attaliad oddiwrth bob gweithred

* Y mae leithyddiaeth gwedi cynnyddu i raddau helaeth yn ddiweddar; ac oddiar gymhariaeth o wahanol leithoedd y byd, y rhai a ddisparthir i bedair cangen-leithoedd gan rai, sef y Semitaidd, yr Indo-Ewropeidd, y Chinealaidd, a'r Americanaidd (gan eraill, ni olygir yr Americanaidd fel cangen-iaith annibynol) bernir nad yr Hebraeg oedd iaith wreiddiol y byd; ond fod hono gwedi myned ar goll, a'r gwahanol cangen-leithoedd gwedi deillio i raddau o honi, a bod yr Hebraeg yn un o'r henaf yn y gangen Semitaidd, sydd yn cynnwys y Galdaeg, yr Aramaeg, yr Hebraeg, y Syriaeg, yr Arabaeg, y Pheniciaeg, a'r Ethiopiag. Amlwg ydyw hefyd nad yw y Groeg, y Gymraeg, &c., yn perthyn i'r gangen Semitaidd, ond yn hytrach i'r Indo-Ewropeidd, ac mai eu mam-leithoedd ydyw y Sanscrit, y Zend, &c. Bernir hefyd nad oedd iaith wreiddiol y byd yn cynnwys ond ychydig eiriau, yn ol eisien yr oes foreuol; ac i drigolion y ddaear llwog geiriau yn raddol, yn ol fel y byddai eu hangen a'u hamgylchiadau yn galw. Gwel Wail's *General History of the Oriental Languages*. Pritchard's *Celtic Researches*. Bopp's *Comparative Grammar of the Indo-Ewropean Languages*. W. Von Humbolt on the *Basque Language*. Adelung's *Mithridates*. Pott, &c.—C.

† Gwel Dr. Francis Roberts, Macknight, Leigh, Dr. Owen, Pool's *Synopsis*.

elyniathol rhwng rhyw bersonau neu bobloedd â'u gilydd. Luc 14. 32. Act. 12. 20.—2. Gwneuthur pob peth fyddo yn tueddu i gadw a meithrin heddwch. 'Dilynwch heddwch â phawb:' sef pob peth sanctaidd a chyfreithlon mewn geiriau a gweithredoedd a fyddo yn tueddu at heddwch. Heb. 12. 14. 1 Petr 3. 11. Marc 9. 50. Rhuf. 12. 18.—3. Cymmod â Duw, a heddwch cydwybod yn ganlynol i hyny, trwy Grist a'i aberth. Rhuf. 5. 1. Ioan 14. 27. a 16. 33. Rhuf. 1. 7.—4. Trwy draws-enwad, y mae Crist yn cael ei alw ein 'heddwch,' neu ein 'tangnefedd' ni, a 'thywysog tangnefedd;' am ei fod yn awdwr heddwch, fel cyfryngwr rhwng Duw a dynion: 'cospedigaeth ein heddwch ni a roddwyd arno ef.' Esa. 53. 5. Ac efe a fydd yr heddwch yn wyneb pob gelyn. Mic. 5. 5. Ac efe a lefara heddwch trwy yr efengyl i'r cenedloedd. Zech. 9. 10. Effeithiodd heddwch hefyd rhwng Iuddewon a Chenedloedd, a rhwng dynion a'u gilydd fel aeolodau o'r un corph ysbrydol, a chyd-gyfranogion o'r un breintiau. Eph. 2. 14, 15. Cymh. Col. 1. 20. Esa. 9. 6. 1 Cor. 1. 30. EDR. CYMMOD, TANGNEFEDD, TYWYSOG.—5. Y mae Duw yn cael ei alw 'Duw (της ερηνης) yr heddwch.' Phil. 4. 9. A 'Duw (της ερηνης) y tangnefedd.' 1 Thea. 5. 23. 2 Thea. 3. 16. Y mae yn heddychol, yn awdwr heddwch, ac yn rhoddi heddwch a thangnefedd yn mhob ystyr. O hono ef, a thrwy ei drefn ef yn unig y gwnaed heddwch rhyngddo ef a neb o eppil Adda; ac efe sydd yn cyfranu heddwch i'r gydwybod, a rhwng personau â'u gilydd. 'Efe sydd yn trefnu heddwch i ni.' Iaith yr efengyl yw heddwch, heddwch i bell ac i agos; a gwaith cyflawnder mawr yr efengyl fydd heddwch i'r neb a fyddo gyfranog o hono. Yr unig ffordd i heddwch â Duw yw ymaffydd yn ei nerth, sef Crist, fel y gwneio un heddwch, ac efe a wna heddwch. Esa. 26. 12. a 27. 5. a 32. 17. a 57. 19.—6. Y mae cyngor a chyfammod Duw yn Nghrist yn cael ei alw cyfammod heddwch, cyfammod heddwch. Esa. 54. 10. Ezec. 34. 25. a 37. 26. Trwy drefn y cyfammod hwn y gosodwyd Crist yn Gyfryngwr, ac y gwnaed heddwch, ac y mae Duw ynddo gwedi ymrwymo i fod mewn heddwch tragwyddol â phawb a gredant yn Mechniyyd y Cyfammod. Am fod Duw yn anghlyfnewidiol yn ei hanfod, yn ei gyngor, a'i arfaeth, ni syfla y cyfammod hwn byth.—7. Y mae cyflwr o ddiogelwch a dedwyddwch, yn gyflawn o bob bendithion, yn cael ei alw yn heddwch; obediad effaith heddwch â Duw ydyw yr holl bethau hyn, a phob heddwch, yn mhob ystyr, i ddyn. Ps. 4. 8. a 72. 3, 7. Jer. 33. 6. Ps. 119. 165. a 122. 6, 7. Diar. 3. 2, 17.

Y 'pethau a berthyn i heddwch,' ydyw yr efengyl, sydd yn cyhoeddi heddwch, crediniaeth ffyddiog, a holl ffrwythau gwir edifeirwch a sancteiddrwydd. Luc 19. 42. Fod y pethau hyn yn guddiedig o olwg, yw bod yn y cyflwr truenusaf yn y byd hwn. EDR. CYMMOD, TANGNEFEDD.

HEDDYW, (hedd) heddy, y dydd presennol.—Heddyw, weithiau, a arwydda yr amser presennol; dydd gras; dydd iechydwrtaeth. Ps. 95. 7. Heb. 3. 7, 13, 15. a 4. 7.

HEFIAD—IAID, ἡφαιθ [*drwg*] hiliogaeth Hevæus, mab Canaan, medd Calmet. Gen. 10. 17. Un o'r cenedloedd y rhoddwyd eu gwlad i hâd Abraham. Exod. 3. 8. Gelwir trigolion Afim, Gibeon, a Sechem, Heffaid. Jos. 11. 19. a 13. 3. Gen. 34. 2. Yr oedd rhai o honnynt yn preswyllo yn agos i fynydd Hermon. Jos. 11. 3. Gellir meddwl mai yr un bobl oeddynt a'r Affaid; y rhai y darfu y Caphtoriaid eu dysfetha, a thrigo yn eu lle. Deut. 2. 23.

HEGAI, ystafellydd y breuin Ahasferus, a oheldwad y gwragedd. Esther 2. 8.

HEIBIO, (heb) הב gerllaw, heblaw.—'Nef a daear a ânt heibio;' sef a ddarfyddant. Mat. 24. 35. Marc 13. 31.—'Nid â'i yr oes hon heibio;' sef ni dderfydd. Marc 13. 30.—'A roes heibio ei gochl-wisg;' sef a ddyosgodd ei gochl-wisg. Ioan 13. 4. Eph. 4. 22. 2 Petr 1. 14.

HEL—A—IWR—IAETH—FA, (hel) hely, erlyng ymlid, ymgais, casglu; ymlid bywstfiodd i'w lladd.—'Fe heliodd lawer o bethau;' hyny yw, fe heliodd neu a gasglodd gyfoeth. Jer. 17. 11.—Pa beth bynag sydd yn ymlid dyn i'w ddystrywio a elwir yn heliwr. 1 Sam. 24. 11. Eze. 13. 18, 20. Mic. 7. 2. Jer. 16. 16.—'Drwg a hela y gwr traws i'w ddystryw.' Ps. 140. 11. Y mae barn Duw yn gospedigaeth am ei drawser yn sicr o'i oddiweddyd, a'i ddystrywio yn y diwedd. Diar. 6. 26. Job 10. 16. EDR. NIMROD, ESAU.

HELAETH—ACH—U, (hel) éang, aml, llawr, diamldlawd. dibrin.—'Helaeth o drugaredd a gwirionedd.—Efe a arbed yn helaeth.' Ps. 86. 15. Esa. 55. 7. Mae yr un gair *Heb.* רַב yn cael ei gyfieithu *aml*, *amlder*, *lliwos*, *lliosog*, *mawr*, *cadarn*, *digon*, *gormod*. Lev. 25. 16. Ps. 37. 11. Gen. 45. 28. Exod. 9. 28. Num. 16. 3, 7. Diar. 20. 6. Esa. 63. 1. Arwydda mawredd a helaethrwydd o nerth, cyfoeth, nifer, neu amldra; felly mae drugaredd Duw, yn aml, yn gyfoethog, yn gadarn, ac yn gwbl ddiogonol er ymgeidd y pechadur truenusaf. Arbed gyda mawredd, yn aml, ac yn helaeth, a chyd cadernid cynnorthwyl.

'Oni bydd eich cyflawnder yn helaethach na chyflawnder yr ysgrifenyddion a'r Phariseid.' Mat. 5. 20. Y gair περισσευη a arwydda rhagori yn ei natur, yn gystal ag yn ei helaethrwydd. Nid oedd cyflawnder y Phariseid yn dda yn ei natur, nac yn ddigon helaeth yn yr éangder o hono. 'Nid ydym, os bwytauwn, yn helaethach; ac onis bwytauwn, yn brinach;' hyny yw, yn well neu yn waeth. 1 Cor. 8. 8. Felly yma, 'oni bydd eich cyflawnder yn helaethach,' sef yn well, ac yn rhagorach yn ei natur, na'u cyflawnder hwy, ac yn ganlynol, yn fwy éang. Nid eir i newn i deyrnas nefoedd, mae yn eglur oddiwrth y geiriau, heb gyflawnder, a rhaid i'r cyflawnder a'n cymeradwya fod â rhagoroldeb gorchuel, ac éangder digonol ynddo. EDR. CYFLAWNDER.

'Rhoddwch heibio bob budredd, a helaethrwydd malais.' Iago 1. 21.—'A phob rryssedd malais.' W.S.—'Amldra malais.' Dr. M. Rhoddwch ymaith bob budredd, a phob drygionid anaddas i Gristionogion. Cyffelybiaeth ydyw wedi ei chymeryd oddiwrth gangenau diffriwth ar y winwydden, neu ryw goed eraill, y rhai y mae yn rhaid eu tynu ymaith, rhag iddynt fod yn niweiddiol i ffrwythlonrwydd y pren. Schleusner.

'Cerwch eich gilydd o galon bur yn helaeth.' 1 Petr 1. 22.—'Yn rymus.' W.S. a Dr. M.—επιτιμω, yn *danbaid*; yn gryf, a'ch holl rym; yn ddyfal, heb ddi-ffygio. Arwydda fod eu cariad yn wirioneddol, yn wresog, yn egniol, ac yn ddiddarfed.

'Felly yn helaeth y trefnin i chwi fynediad i mewn i dragwyddol deyrnas ein Harglwydd,' &c. 2 Petr 1. 11.—'Yn y modd hwn digonawl ydd ymgleddir chwi, o fforddiad i dragwyddol teyrnas,' &c. W.S.—'Felly y trefnin i chwi fforddiad yn helaeth,' &c. Dr. M. Y gair ἀνομιαν, a arwydda *cyfoeth*, *helaethrwydd* o bethau; mynediad helaeth, gan hyny, ydyw mynediad cyfoethog, gwedi eu llenwi â helaethrwydd o'r pethau mae yr apostol wedi bod yn eu hannog i'w meddiannu gyda phob diwydrwydd. Adn. 5, 6, 7. 'Os yw y pethau hyn genych, ac yn aml hwynt—ni lithrwech chwi ddim byth;' ac, fel hyn, wedi eich cyfoethogi â hwynt, y trefnin i chwi fynediad i gwbl feddiaut o'r deyrnas a'i holl ddedwyddwch:

mynediad fel llong wedi ei llwytho â'r pethau gwerth-fawrocaf, dan lawm hwyliau, i'r porthladd, heb achos wynebu tymhestl hiw mwy.

HELAETHWYCH, (helaeth-gwych) helaethrwydd yn cael ei ddefnyddio gyda gwychder, tlyzni, cenedd. —'Yr oedd yn cymeryd byd da yn helaethwych beunydd.' Luc 16. 19.—'Yn cymeryd ei vyt yn ddaenteithiol ac yn voethus peunydd.' W. S. a Dr. M. *εὐφραίνουμένος λαμπρός*. Arwyddia y geiriau, helaethrwydd danteithiol, digrifwech, llonder, a gorwychedd, dull o fyw boddhaol i feddwl cnawdol.

HELAM, [*llu y farn*] dinas yn Syria. 2 Sam. 10. 16.

HELBAH, *Heb.* הלבה [*llaeth*] dinas yn llwyth Aser. Barn. 1. 31.

HELBON. Edr. GWIN.

HELBUL—ON—US, (hel-pul) cur, gofal, pryder, tristryd, trymder, cythrudd, blinder, a gofid meddwl; trallodau, trafterthus. Job 14. 1. Esa. 54. 11.

HELCATH, *Heb.* חלקת [*dosparth*] dinas o Aser a roddwyd i'r Gersoniaid. Jos. 21. 31.

HELCATH-HASSURIM, [*maes y cedyrn*] lle yn Gibeon. 2 Sam. 2. 16.

HELDAI, חלדי [*y byd*] 1. Netopathiad, o Othniel, tywysog ar y deuddegfed dosparthiad oedd i wasanaethu y brenin y deuddegfed mls. 1 Cron. 27. 15.—2. Un o'r rhai y cafodd Zechariah y prophwyd orchymyn i gymeryd arian ac aur ganddo i wneuthur coronau, i osod ar ben Josuah, mab Josedec yr arch-offriad. Zech. 6. 10, 11.

HELEB, mab Baanah y Netopathiad, ac un o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 23. 29.

HELEM, *Heb.* הלם [*drylliad*]. 1 Cron. 7. 35.

HELEPH, חלה [*llwybr*] dinas o Naphtali. Jos. 19. 33.

HELES, חלץ [*arfog*] un o gedyrn Dafydd, a elwir Heles y Paltiad. 2 Sam. 23. 26.

HELI, (hâi) gwlybwr hallt, helltni. Wrth y môr heli, yn Gen. 14. 3. Num. 34. 3, 12. Deut. 3. 17. Jos. 3. 16. a 12. 3. a 15. 5. a 18. 19. y meddylir y môr marw, neu lyn Sodom; gelwir ef hefyd môr y rhôs, môr y gwastadedd. Yr oedd halltrwydd y môr hwn o'r fath natur fel na allai na plysgod na dim arall fyw ynddo. Trowyd gwastadedd hyfryd yn ddi-ffrwythdra hollol, am bechodau y trigolion. Trwy gyffelybiaeth wledigaethol o inchâu y dyfroedd affach hyn, a'r dyfroedd sanctaidd yn dyfod allan o dŷ yr Arglwydd, y dangosir effeithiau iachusol a ffrwythlawn yr efengyl ar bechaduriaid diffryth. Ezec. 47. 1—12. Edr. AFON, DWFR, MOR.

HELM, *Sax. Teut. HELM*; *Ffr. HEAUME*; *Saes. HELMET*; pen-wisg dur, pen-ffestyn, cap halarn. Darn o arfoegaeth flwraidd i amddiffyn y pen. Y mae ergyd ar y pen yn dra pheryglus, ac yn aml yn farwol; am hyny y mae angen am arfoegaeth ddiffynol iddo. Yr oedd helmau yr hynafiaid yn gorchuddio yr holl ben a'r wyneb, ond yn unig y llygaid, fel yr arwyddia y gair *περικεφαλαία, pen-amoisg*.—Helm yr Arglwydd yw iechydwrtaeth ei bobl; ymddengys eu hiechydwrtaeth yn ddyrchafedig ac yn amlwg i bawb, a bydd yntau yn cael y gogoniant o honi yn gyflawn. Esa. 59. 17.—Iechydwrtaeth dragywyddol, a'r gobaith o'i mwynhau, ydyw helm y saint, yr hon sydd yn eu hamddiffyn, ac yn eu gwneuthur yn wrol yn y rhyfel. Gobaith sicr o fuddugoliaeth sydd yn llenwi y milwr â'r calonidd a'r gwroldeb mwyaf yn erbyn ei elynion marwol; y mae yn ei gadw rhag

ofnau a digalonidd, ac yn ei wneuthur yn gryf mewn rhyfel, i yru byddinoedd yr aestroniaid i ffoi. Eph. 6. 17. 1 Thes. 5. 8.

HELON, חלון [*ffenstr*] tad Eliab o lwyth Zabulon. Num. 1. 9.

HELP—IO, (hel) *Sax. HELPI*; *Teut. HULFFE*: porth, cymhorth, cynnorthwy; cyfnerthu, cynnorthwyo. Luc 10. 49.—'Wedi i mi gael help gan Dduw.' Act. 26. 22.—'Er hyny mi gefais borth y gan Ddew.' W. S.—'A Duw i'm cymhorth.' Dr. M.—*Επικουρίας σου τυχων της πασα ρου Θεου, Yn cael y cymhorth sydd oddiwrth Dduw*. Geiriau milwraidd dydent, ac yn arwyddo fod ei elynion yn gryffon, a'r frwydr yn boeth, ac y buasai wedi colli y dydd oni buasai y porth a'r cynnorthwy parhaus yr oedd yn ei gael oddiwrth Dduw, yn achos yr hwn yr oedd yn milwrio. Trwy y porth dwyfol hwn yr oedd yn aros, ac yn tystiolaethu yn hyf wrth bawb am Grist a'i iechydwrtaeth.

HELYG—EN, (hal) *Sax. PELIG*; *Belg. WIL-LIGHE*: y mae coed helyg yn tyfu mewn lleoedd dyffryd; ac yn tyfu llawer mewn byr amser. Y mae rhisiol y coed hyn wedi ei sychu yn feddygyniaeth dda, meddant, rhag y cryd neu y *ddyrtion*. Y mae amrywio fath o honynt, megys helyg llwydion, helyg duon, helyg freinig, helyg y cwn, mër helyg. Tebygol eu bod yn tyfu yn lliosog ar lanau yr Euphrates, ar ba rai y crogodd yr Hebreid caethion eu telynu, fel yn ddi-defnydd iddynt yn eu cyflwr galarus yno: o herwydd hyny y gelwir hi 'Afon yr helyg.' Esa. 15. 7. Ps. 137. 2. Yr oedd y Lefiaid dwiwl wedi dwyn eu telynu yno gyda hwynt; mewn gobaith i'r amser etto ddyfod i chwareu yn sanctaidd ac yn orfoleddus arnynt, er mawl i'r Arglwydd. Nid oedd caniaidau sanctaidd yn gweddu fel difyrwech i Baganiaid eilun-addolgar, ac nid oedd dim a'u difyrai hwythau mewn gwlad ddyeithr, yn mhell oddiwrth deml Dduw a'i addoliad.

Yr oedd yr Iuddewon yn defnyddio cangenau helyg i wneuthur pebyll i hwynt ar wyl y pebyll, fel arwydd o lawenydd ger bron yr Arglwydd. Lef. 23. 40.

'Hwy a dyfant megys helyg wrth ffrydiau dyfroedd.' Esa. 44. 4. Wedi eu planu, neu eu huno â Christ, a'u dyfrhau bob moment a dylanwadau sanctaidd yr Ysbryd Glân, bydd eu cynnydd yn ddirfawr ac yn fuan lawn. Ezec. 17. 5.

HELYNT, (hel-ynt) helyddiaeth, ymdaith, cerddeddiad; neges, gorchwyl, agos; agwedd, ansawdd, cyflwr bywyd un. Y mae yn ddrwg dy helynt, sef cyflwr anghysurus.—'Fy holl helynt a fynega Tychicus i chwi.' Col. 4. 7.—'A veneic y'wch veu oll gyflwr.' W. S. a Dr. M.

'Yn y rhai y rhodiasoch gynt yn ol helynt y byd hwn.' Eph. 2. 2. *kara rov aiwva rov κοσμου του-ρου, yn ol byd y byd hwn; yn ol oes y byd hwn*; neu, yn hytrach, *yn ol dull ac agwedd* (bechadurus) *y byd hwn*. 'Yn anyied,' medd Theophylact, 'pethau y byd hwn, a'r pethau sydd dros amser, yn cam-arfer y byd hwn: nid yw y byd yn ddrwg, ond y cam-arferiad o hono sydd ddrwg.' Rhuf. 12. 2. Gal. 1. 4. Gwel Theophylact *in loc.* Sulceri Thesaurus. Mae yn ddiammheuol fod yr apostol yn golygu moesaia chrefydd lygredig y cenedloedd. Yn rhodio, sef yn byw yn ol y dull lygredig ac annuwiol hwn y cafodd gras Duw y saint yn Ephesus; yn gwbl lygredig, ac yn hollol annheilwng o sylwad Duw arnynt; ond mawredd ei gariad a chyfoeth ei drugaredd a orchfygodd o'u plaid, ac a'u gwaredodd yn effeithiol ac yn drwyadl. Gwedi eu hachub trwy ras, bydd eu rhodiad yn addas i'w galwedigaeth sanctaidd; a mwy nis gellir dywedw am raliad neb.

HEMAM, a HEMAN. חֵמָם [*eu blinder*] 1. Heman, neu Heman, mab Lotan, ac wyr Esau. Gen. 36. 22.—2. Gelwir Heman a'i frodyr Salmi, Ethan, Chalcol, Dara neu Darda, meibion Zerach, mab Judah, a meibion Mahol; naill ai am fod un yn dad a'r llall yn daid iddynt, neu ynte am fod Zerach a Mahol yn wahanol enwau ar yr un gwr. Yr oeddynt yn enwog am eu doethineb. 1 Cron. 2. 6. 1 Bren. 4. 31.—3. Mab Joel, ac wyr i Samuel, cantor yn nyddiau Dafydd. Yr oedd iddo bedwar ar ddeg o feibion; eu teuluoedd oeddynt yn gwneuthur pedwar ar ddeg o ddosparthiadau cantorion y deml. 1 Cron. 6. 33. a 15. 17, 19. a 16. 42. a 25. 1, 4, 6. Y mae yn ansicr pa un o'r ddau hyn, os yr un o honynt, oedd cyfansoddwr y Psalm lxxxviii.

HEMDAN, mab Dison, o hiliogneth Seir yr Horiad. Gen. 36. 26. Gelwir ef Amram yn 1 Cron. 1. 41.

HEN, m [*foeturi*] mab Sephaniah. Zech. 6. 14. Yr oedd Zechariah y prophwyd i roddi coron iddo, er coffadwriaeth, yn nbeml yr Arglwydd. Yn gyntaf, yr oedd y coronau hyn i'w gosod ar ben Josuah fel cysgod o Grist: gwedi hyn yr oeddynt i Helem, Tobiah, Jedaiah, a Hen; a hwyrach a'u henwau arnynt yn goffadwriaeth yn nbeml yr Arglwydd o'u gwaredigaeth o Babilon—o ddyfodiad Crist, ei osodiad yn ei swyddau, ei lwyddiant, a'i ddyrchafiad—ac o ddyfodiad palledigion o blith y cenedloedd i adeiladu yn nbeml yr Arglwydd, sef ei eglwys. Yr oedd coroniad Josuah, fel cysgod o Grist, yn arwydd o'i ddyfodiad, a'r coronau yn goffadwriaeth yn y deml, yn arwydd o'r addewid am dano, ac y cael ei chyflawni yn fuan.

HENAFGWR—WYR, (hynaf-gwr) y gwr penaf; y penaeth; henefydd, henadur. Llanclau a henafgwr sydd yn arwyddo pob oedran. Exod. 10. 9. Ps. 148. 12. Jer. 31. 13. Mae yn ddyledus, ac yn gweddu i baw o bob oedran addoli yr Arglwydd, diolch iddo, a gorfoleddu ynddo.

HEN—AINT—EIDDIO, (hy-en) oedranus, oedlog; henu, talmu ar henaint. Gen. 18. 11. Yn oedranus, ac yn barod i ddiiflanu. Edr. **DIPLANU.**—Hen ddyn. Edr. **DYN.**—Hender y llythyren. Edr. **LYTHYREN.**—Hen lwybrau. Edr. **LLWYBR.**—Geiliw Solomon henaint, 'y dyddiau blin—a blynyddoedd y rhai nid oes dim dyddanwch ynddynt.' Preg. 12. 1. Rhwydd ddarllunied allegawl o henaint, a'i aml wendidau. Gwel dan yr amrywiol eiriau a ddefnyddir yno yn allegawl gan y gwr doeth.

HENDER, (hen) henafiaeth, heneidd-dra.—'Ac nid yn hender y llythyren.' Rhuf. 7. 6.—'Hendeb y llythyren.' W. S. Y mae newydd-deb yn ngwasanaethu Duw, a hender y llythyren, yn cael eu gosod gyferbyn a'u gilydd. Y mae y llythyren yn hen, sef goruchwyliaeth y ddeddf dan yr Hen Destament yn hen, mewn cymharfaeth i oruchwyliaeth newydd yr efengyl. Trwy greu yr efengyl, ac undeb â Christ, y mae meddwl dyn yn cael ei adnewyddu i wasanaethu Duw, mewn dull newydd, yn wirioneddol, a'i ddiragrith; heb hyn nid oes dim ond yr hen ddynt a'r llythyren yn addoliad Duw, a'r gwasanaeth yn ganlynl yn hen, yn ffurfiol, ac yn farwidd.

HENFYCH—WCH, HANBYCH, HANPYCH, gair o gyfarchiad caredig, neu yn d dangosiadol felly.—'Henfych well.' Mat. 28. 9.—'Dyw i'ch cadw.' W. S.—'Hyn fych well, dydd da ywch,' ymyl y ddalen. Y gair a pha un y cyfarchodd Judas yr Arglwydd Iesu yn fradychus; ac y cyfarchodd y milwyr ef yn wawdus: (Mat. 26. 49. a 27. 29.) ond y gair yn mha un y cyfarchodd Crist ei ddysgybllion yn garedig ac yn orfoleddus, ar ol ei adgyfodiad ef. *Xapers, byddwch lawen, gorfoleddwch;* yr oedd boreu hyfryd gwedi gwawrio, ar ol noswaith dywyll

ddychnryd, a mawr achos llawenydd i'w eglwys ydyw hyd heddyw, a hyd byth hefyd!

HENO, (hen) y nos hon, y noswaith hon. Mat. 26. 31. Ruth 3. 13, &c.

HEN—UR—IAETH, (hen) henadur, henaduriaeth.—'Gyd âg arddodiad dwylaw yr henuriaeth.' 1 Tim. 4. 14.—'Gan oeddiad dwylaw yr henafiaeth.' W. S. Yr henuriaeth ya Lystra y mae yn ei feddwl. Yn 2 Tim. 1. 6. nid ydyw yn crybwyll ond am dano ei hun yn rhoddi ei ddwylaw arno; a diammen fod hyn yn ddigonol o ran gosodiad Timotheus ya ei swydd; etto y mae lle i farnu fod yr henuriaeth yn cyd-osod eu dwylaw arno gyd â'r apostol, fel arwydd o'u cydsyniad a'u gweddi drosto yn ei waith pwysig a llafurus. Yr oedd yn gyffredinol gyfraniad o ddoniau gwyrrthiol trwy arddodiad dwylaw yr apostolion; ond nid oedd arddodiad dwylaw yr henuriaeth, tebygol, ond arwydd o'u cydsyniad a'u gweddi drosto. Edr. **ARDDODIAD, LLAW.**

HENURIAD—IAID, henu, henadur, henefydd, seneddwr, cynghorwr. Prif ystyr y gair yw, henaf-gwr, y penllwyd, yr oedranus. Job 15. 10. Ond gan fod y cyfryw yn cael eu dewis yn gyffredinol i farnu a llywodraethu, arwydda yn yr ygyrthra, ts-swyddog yn y wladwriaeth, neu yr eglwys. Hyd yn nod yn yr Aipht, yr oedd gan yr Hebraid eu henuriaid, y rhai oeddynt yn eu haddaf fel eu blaenoriaid yn llywodraethu arnynt; i ba rai yr hysbodd Moses ei anfoniad gan Dduw i'w gwaredu. Exod. 3. 16. Penau-teuluoedd oedd y rhai hyn, neu gwr hynodol am eu calliebb a'u synwrydddeb; ac y mae yn debygol mai 72 oeddynt o rifiedi, chwecch o bob llwyth. Aeth y rhai hyn gyda Moses ran o'r ffordd i ben mynydd Sinai, gwelsant yr arwydd o'r presenoldeb dwyfol, a bwytasant ac a yfasant yno. Exod. 24. 9, 10, 11. Er iddo trwy gynghor doeth Jethro, ddewis tywysogion ar floeddi, ar gannoedd, ar ddegau a deigain, ac ar ddegau; etto, i esmwythau ar Moses, parodd Duw iddo gasglu dengwr a thringain o henuriaid Israel, a'r Arglwydd a dywalltodd ei Isbryd arnynt i'w haddasu i'r swydd, ac i nodi denisid Duw o honnynt iddi. Num. xi. Y rhai hyn, tebygol, oeddynt yr henuriaid a gadwasant y bobl gyd â'r Arglwydd a'i wasanaeth ar ol marwolaeth Josuah. Jos. 24. 31. Barn. 2. 7. a xxi. Heblaw y rhai hyn, yr oedd henuriaid yn llywodraethu yn mhob dinas. Deut. 19. 12. a 21. 3. a 22. 15, 18. a 25. 8. Ruth 4. 2. Ezra 10. 14.

Yn cyfeirio at yr henuriaid Iuddegw, gelwir llywodraethwyr yr eglwys Gristionogol yn henuriaid. Y mae yr un rhai yn cael eu galw yn henuriaid, yn esgobion, goruchwylwyr Duw. Tit. 1. 5, 7. Act. 20. 17, 18.—blanoriaid, Heb. 13. 7, 17, 24. Yr oedd yr apostolion a'r henuriaid yn cyd-ymgyngori yn y cynghor yn Jerusalem. Act. 15. 4, 6. Y mae Petr ac Ioan yn galw eu hunain yn henuriaid. 1 Petr 5. 1. 2 Ioan 1. Yr oedd rhai o'r henuriaid hyn yn fwy nodedig am eu doniau i lywodraethu yn dda, tra yr oedd erall i'u doniau yn eu haddasu yn fwy i boeni yn y gair a'r athrawiaeth. 1 Tim. 5. 17. Nid gwahanol swyddwyr oedd y rhai hyn; ond yr un swyddwyr yn yr eglwys, wedi eu cynnysgaethu â gwahanol ddoniau, fel y mae yn crybwyll yn 1 Cor. 12. 28. Rhuf. 12. 8. Gwel *Vitringa de Synagog. Vet.*, p. 474—495.

'Ac yn nghylch yr orsedd-fainc yr oedd pedair gorsedd-fainc ar hugain; ac ar y gorsedd-fainciau y gwelais bedwar henuriaid ar hugain yn estedd, wedi eu gwisgo mewn dillad gwynion; ac yr oedd ganddynt ar eu penau goronau aur.' Dat. 4. 4. Barna y dysgedig Vitringa fod cyfeiriad yn y rhifiedi at ddosparthiadau yr offeiriaid a sefydlwyd gan Dafydd

yn ngwasanaeth y deml, y rhai ocdynt *bedwar dos-partiaid ar hugain*. 1 Cron. xxv. Ac eu bod yn y weledigaeth hon yn arwyddo gweindogion Crist dan y Testament Newydd, trwy ba rai y mae efe yn llywodraethu ac yn ymgeleddu ei bawl. Eu gwisgoedd gwynion, yn cyfeirio at wsgoedd yr offeiriad, sydd yn arwyddo eu purdeb a'u sancteiddrwydd, wedi eu golchi, eu sancteiddio, a'u cyflawnhau yn enw yr Arglwydd Iesu, a thrwy Ysbryd ein Duw ni; hefyd, am eu bod yn pregethu yr athrawiaeth hon i'r bobl, fel y caffont hwythau eu cyflawnhau a'u sancteiddio. Y coronau aur ar eu penau, sydd yn arwyddo ardderchogrwydd sanctaidd eu swydd, a'r awurdod â pha un y maent yn ei gweinyddu, trwy, nid braich o gnawd, ond nerth yr Ysbryd Glân. Y maent yn ngwyddodfod Duw, ac yn addoli ac yn gweith ger ei fron. Hwv ocdynt nesaf at yr orsedd, ac yn sefyll ar y môr o wydr ar ba un yr oedd yr orsedd yn sefyll. Dat. 5. 7, 11, 13, a 14. 3. Edr. GWYDR.

HEOL—YDD, (he-ol) ffordd, llwybr, ystryd. Ffordd rhwng rhestrau tai mewn tref neu ddinas. Gen. 19. 2. Y tai oddeutu y ffordd hōno. Dan. 9. 25. Diar. 7. 12.

Y mae yn amlwg fod y gair *הוֹל* a gyfieithir *heol* yn ein Biblau ni, yn arwyddo rhyw le agored, gwag, helaeth. Edr. 2 Cron. 32. 6. Ezra 10. 9. Neh. 8. 1, 3, 16. Esth. 4. 6. Eze. 16. 24.

'A chau y pyrth yn yr heolydd.' Preg. 12. 4. Y pyrth ydyw y swyryrau yn nghorff dyn; trwy y rhai hyn y mae yn derbyn ac yn rhoddi. Yn henaint y mae y pyrth hyn, mewn gradd mawr, wedi eu cau, ac yn annefyddiol iddo ei hun, ac eraill, i'r peth fyddent gys; y mae y pyrth yno, ond wedi eu cau, ac nid oes ond ychlydig o dramwyo trwyddynt. Hwyrach mai y genau yn fwyaf neillduol a feddylir wrth y pyrth: y genau yw porth yr ymborth, yr anadl, a llefaru.

'Codaf yn awr, ac âf o amgylch y ddinas, trwy yr heolydd a'r ystrydoedd, ceisaf yr hwn a huffa fy enaid.' Can. 3. 2. Y ddinas yw yr eglwys; yr heolydd a'r ystrydoedd yw yr ordinhadau cyhoeddus; y mae pawb, y drwg a'r da, yn tramwyo y rhai hyn; y mae Crist, doethineb Duw, ac anwlyd yr eglwys, yn adrodd ei leferydd yn yr heolydd; yno y cafodd neillduol wir adnabyddiaeth a mediant o hono; y mae ei lef i'w chlywed yno yn athrawiaeth yr efengyl. Pa le yr â enaid wedi colli ei gymdeithas i'w geisio, ond lle mae i'w gael? Y mae lawer yn ei gollu trwy eu hesmwythder, eu segurdd, a'u diofalwch; tra byddont yn ei geisio yn y gwely o esmwythder cnawdol, ceisio ofer fydd. 'Ceisioch fi,' medd efe, 'a chwi a'm cewch, pan y'm ceisioch â'ch holl galon;' wedi defnroi i geisio yn ddiwyd ac yn ddirifrol yn y moddion sanctaidd a drefnodd efe, nid âer yn nebell nes ei gael. Byw yn foddion hebdo, yn dal rhiith o grefydd heb gymdeithas neillduol âg ef, sydd arwydd sicr o ddyeithrwech hollol iddo; ei geisio yn gnawdol ac yn ddioglyd, sydd brawf mawr o wrthgiliaid ysbryd; ond ei geisio yn ddiwyd, yn ddyfnl, ac yn barhaus, sydd sicr o lwyddo. Can. 3. 4. Diar. 1. 20. Jer. 29. 12, 13, 14. Lef. 26. 39, 40. Pa. 32. 6. Luc 14. 21, 22, 23.

'A heol y ddinas oedd o aur pur, fel gwydr gloyw.' Dat. 21. 21. Yr oedd yr holl ddinas o aur, yn debyg i wydr gloyw. Adn. 18. Ymadrodd allegawl, yn dangos ei gwerthfawrogrwydd, ei phurdeb, a'i goniant. Yr oedd y butain wedi ei gwychu âg aur, a meini gwerthfawr, a pherlau, er ei bod yn llawn budreddi a plob ffoidd-dra; ond aur yw yr eglwys, ac fel gwydr yn ddysglaer, yn gwled Duw, ac yn hollol adnabyddus iddo. Y mae ei heolydd felly, sef ei chyfarfodydd cyhoeddus, rhodiad cyhoeddus ei haelodau, a'i holl ymddiriedolaethau yn sanctaidd ac yn bur.

'Ni phair glywed ei lef yn yr heol.' Esa. 42. 2. Dyma un nôd o'r gwir Fessiah, a roddir gan y prophwyd; 'Ni phair glywed ei lef yn yr heol,' fel gwr am ddangos ei hunan, am wreuthur plaid, a chodi cythrwfi; ond bydd ei ymddangosiad yn addfwyn ac yn ostyngedig; yn dysgu mewn addfwynder a llar-ieidd-dra; yn fwy am wreuthur llesâd i ddyinion na chael clod a dychafiad ganddynt. Yr oedd ei addysg a'i athrawiaeth o'r un natur, yn dangnefeddus ac yn heddychol, yn traethu 'heddwch i'r cenedloedd'—heddwch i bell, a heddwch i agos. Zech. 9. 10. Eph. 2. 17. Mae yr efengylwr Matthew, pen. 12. 17. yn dangos fod Iesu o Nazareth yn cyfateb yn gyflawn yn ei holl ymddygiad i'r brophwydoliaeth hon am dano. Gwedi gwneuthur gwyrrhiau, gorchymynodd iddynt na wnaent ef yn gyhoedd. Yr oedd yn ddyledswydd arnynt gredau mai y Messiah oedd, a dywedyd wrth eraill eu bod yn credu hyn; yr oedd yn ddyledswydd ar y rhai a iachawyd, dystiolaethu mai efe a'u hiachodd hwynt: yr hyn a waheiddir iddynt, yw ymfrost gwag, a bloedd gnawdol, ddydol, fel y gwna plant dynion, a'u canlynwyr, yn eu hymchwylid cnawdol; yr hyn ni wna dim llesâd, ond enny cennig a dygasedd eraill. Y mae holl agwediad Crist yn mhob peth yn ateb yn gwbl i'r darluniad prophwydoliaethol hwn o hono. Nid yw ei deyrnas o'r byd hwn, ac ni wna y cnawd a rhwysg bydol ddim cynnorthwy i'w gosod i fynu.

HEPIAN, (heb) hephun, hephuniad, hephuno.—'Yn caru hepian.' Esa. 56. 10. Arwydd o fugeiliaid cwbl ddiolaf am y praid, ac yn caru byw mewn moethau, segurdd, a diogi. Y cyfryw fugeiliaid ydynt felldith drom ar y wlad, ac yn aml, yn nodau rhag-faenorol o ddinystr pobloedd. Neh. 3. 18. Diar. 6. 10.

HEPHER, *הפזר* [yr *hwn sydd yn ceisio*] 1. Tad Salphaad, pen-teulu. Num. 26. 32. a 27. 1.—2. Dinas, brenin pa un a laddwyd gan Josuah. Jos. 12. 17. Yr un, hwyrach, medd Calmet, ag Ephraim, 2 Cron. 13. 19. neu ag Ophrah, lle y ganwyd Gedeon.

HEPHSIBAH, *הפזיבה* [*fy ewyllys ynddi*] mam Manasseh, brenin Judah. 2 Bren. 21. 1.—'Ti a elwir Hephisah.' Esa. 62. 4. Carodd Crist ei eglwys, ac ac a roddodd ei hun drosti; y mae ei holl hyfrydwech ynddi. Eph. 5. 25. Pa. 16. 3. Pan byddo yn dangos hyn trwy arwyddion amlwg yn ngwydd y byd, gelwir hi Hephisah, sef, *fy ewyllys, fy hyfrydwech ynddi*. Y mae hi felly bob amser, sef ei haelodau bywiol; ond nid ydyw yn ymddangos i eraill ei bod felly, o herwydd ei gorthrymderau a'i herlidigaethau. Hwyrach fod y geiriau yn brophwydoliaeth am gylfwr llwyddiannus a gogoneddus yr eglwys yn y dyddiau diweddaf.

HERES, *הרס* [yr *haul*] y mynydd i ba un y gyrdd yr Amoriaid y Daniaid. Barn. 1. 34, 35.

HERESI—AU, *αἵρεσις, electio, optio*; ab *αἵρω, dewis*. Gwel Schleusner. Y mae y gair Groeg, yn mhob man lle yr arferir ef, yn cael ei adael *heresi*, heb ei gyfieithu, (gwel Act. 5. 17. a 24. 14. 1 Cor. 11. 19. Gal. 5. 20. 2 Petr. 3. 1.) oddietir yn Act. 15. 5. a 24. 5. a 26. 5. a 28. 22. lle y cyfieithir ef *sect*, yn ol y *Vulg.* a'r *Saes.* ond diammen y dylasai yr un gair fod yn y cyfieithiad, fel y mae yn y Groeg, yn nghyhuddiad Tertulus, ac yn amddiffyniad Paul. Trwy newid y gair yn y cyfieithiad, y mae yr amddiffyniad yn ymddangos yn aamhriodol; canys nid *heresi* y galwodd Tertulus hi, yn ol y cyfieithiad hwn, ond *sect*: nid oes dim a ddiobon fod yn fwy adas nag amddiffyniad Paul, yn y Groeg. Y gair hwn, yn mllith y Groegiaid, a arwydda,

1. Rhyw ddull neu drefn y mae rhyw un yn ei ddewis iddo ei hun o fyw neu o grefydd; heb nodi drygioni neu ddaioni y peth ynddo ei hun.

2. Hefyd, y blaidd neu y bobl fyddo yn dilyn y drefn hono. Felly oddiwrth y Groegiaid y gelwir y pleidiau yn mhllith yr Hebreaid, *Heresi y Saduceaidd*, *Heresi y Pharisaeidd*, &c. Act. 5. 17. a 26. 5.

3. Heresi yn mhllith y Cristionogion, oddiwrth bob un o'r ddau, a arwydda rhyw blaidd o derfysgwyr anffodol yn yr eglwys Cristionogol, yn ddilynwy'r rhyw bleidiwr cnawdol, balch, anffodol, sydd am wneuthur enw iddo ei hun. Un o weithredoedd y cnawd y gelwir yr apostol hi. 1 Cor. 11. 19. Gal. 5. 20.

4. Rhyw ddaliad, neu ddaliadau, neu athrawiaethau cyfeiliornus, y mae y cyfryw gyfeiliornwyr yn eu dwyn ac yn eu dysgu i eraill, mewn ysbyrd anffodol, gwyndyn, ac angharedigol. Geilw yr apostol hwynt 'heresiau dinystriol,' sef cyfeiliornadau croes i'r gwirionedd, sydd yn dinystrio eneidiau y dysgwyr a'u canlynwyr. Edr. DINYSTRIO. Gwel Schleusner. Campbell's 9th Prelim. Dissert., p. 424.

Ni bu dim heresiau yn y byd gwedi hyny, nad oeddynt wedi ymddangos a'u dwyn i mewn yn foreu i'r eglwys apostolaidd, a chawsant eu gwrthbrofi trwy ysbyrdoliaeth Duw gan yr apostolion eu hunain. Gwadwyd Duwddod a dyndod Crist yn foreu; a gwrthbrofodd Ioan, dan ysbyrdoliaeth dwyfol, bob un o'r ddau gyfeiliornad; gwadwyd yr adgyfodiad gan Hymyneus a Philetus; a gwadwyd cyflawnhad trwy ffydd gan eraill; cadarnhaodd Paul y gwirionedd, trwy ddwyfol ysbyrdoliaeth, yn erbyn pob un o'r ddau: gwrthasfodd Iago, Judas, &c., benrhyddid y rhai oedd yn troi gras Duw i drythyllwch, &c. Tra byddo Satan heb ei gadwyn, nid oes lle i ddysgwyl na bydd ganddo rai yn dal yr un cyfeiliornadau yn y byd a'r egiwys:—canya nid oes un ffordd yn fwy effeithiol a melliagedig; ond y gwirionedd a saif, gan mai gwirionedd yw, ac y mae Duw y gwirionedd o'i blaidd.

HERETIC, *Gr. αιρετικός*; blaenor blaidd neu sect yn mhllith Cristionogion; un pleidgar, cyfeiliornus, yn mhllith Cristionogion: un yn peri anghydfod a rhwystrau yn erbyn athrawiaeth y gwirionedd. Rhuf. 16. 17.

'Gocheil y dyn a fyddo heretic, wedi un ac ail rybudd,' &c. Tit. 3. 10, 11. Gwedi ei rybuddio yn syml, fwy nag unwaith, paid a threullo amser i ddadlau ág ef, eithr gocheil ef,—gocheil ef fel seold eglwysig—gocheil ef o ran cyfrinach yn neillduol ág ef—gocheil gael dy niweidio dy hun ganddo—a gocheil fod dy ymddygiad tu ag ato yn tueddu i beri iddo ef, nac eraill, i edrych ar ei gyfeiliornad yn beth bychan, diniwed. 'Bydded i ti fel yr ethnic neu y publican,' sef fel y rhai hollol annuwl a digrefydd. Rhuf. 16. 17. 1 Cor. 5. 11. Gal. 1. 8, 9. a 5. 12. 2 The. 3. 14. 2 Ioan 10. Nid oes yr un gorchymyn i'w alltudio, ei losgi, ei garcharu, ei artheithio, ei yspeilio o'i dda; nid i athrofa yr apostolion, ond i *synagogau* Satan y mae y cyfryw driniaid o hereticiaid yn perthynu. Ond ei ocheld fel brawd Cristionogol, ac ymgadw oddiwrth gyfrinach neillduol ág ef, a'i fwrw o'r eglwys fel seold, yw yr hyn sydd gan yr eglwys, a phob cymdeithas, hawl i'w wneuthur, yn ol rheol ein Hiaehawdwr, (Mat. 18. 15, 17.) a thyma yr hyn oll a ddylid wneuthur yn y cyfryw achos. 'Na fydded i chwi gymdeithasu ág ef, megys (*αγα, fel*) y cywilyddio efe.' 2 The. 3. 14.

HERLOD—ES, (her-lawd) *Heb.* ירִי glaslane, llencyn, bachgenyn, rhocas.—'Herloides, cyfod.'—'Y vachennes, cyfod.' W. S. Luc 8. 54. Y mae tiriondeb, gallu, ac awdurdod Crist ar angyu yn amlyg iawn yn y wyrth hon. Diclion gynnorthwyo pan

byddo pawb eraill yn methu; gwyr beth ydyw teimladau dynol, trwy brofiad, i'r graddau mwyaf, ac a fedr doesturio wrth rai mewn tristwch a phrofedigaeth. Gen. 42. 22.

Gostyngais i l'ensaid mewn pryd,
Fel pan ddiddyfnyd *herlod*.

E. Prys, (Pa. 131. 2.)

HERMAS. Sonir am un o'r enw hwn gan yr apostol. Rhuf. 16. 14. Barn gyffredin yr hynafiaid yw, mai efe yw awdwr y gwaith a elwir 'THE SHEPHERD' (*Y Bugail*), yr hwn a goffheir gan Iræneus, Clement o Alexandria, Origen, Tertulian, ac eraill: y mae etto ar gael.

HERMOGENES. Nid oes dim hanes gwirioneddol ychwaneg am y gwr hwn, nag a roddir gan yr apostol, iddo ef, gyd ág eraill, *droi oddi wrtho*, neu, *ei droi ef ymaith*, sef o fod yn apostol, fel y cyfieitha rhai y geiriau. 2 Tim. 1. 16. Macknight.

HERMON, *הרמון* [*dystryw*, neu *diofryd*] mynydd o du y gogledd-ddwyrain i wlad Canaan, ac o du y deheu i Libanus tu hwnt i'r Iorddonen. Y Sidoniaid a'i galwant yn Sirion, a'r Amoriaid Senir. Deut. 3. 9. Gelwid un pen iddo yno *Sion*. Deut. 4. 48. Tebygol mae Hermon ydoedd enw y mynydd yn gyffredin, i'r hwn yr ydoedd amryw fryniau neu benau, y rhai a elwid Sirion, Sener, Shion, Hor. Num. 34. 7. Gwel Ainsworth, Calmet. Mynydd Hermon oedd y terfyn gogleddol i deyrnas Og, ac yn perthyn iddi; fel yr oedd Arnon y terfyn deheuol i deyrnas Sehon. Deut. 2. 8. a 4. 48. Yr ydoedd teml i Baal, tebygol, ar ben Hermon. Y mae yn hynod am a gwllth sydd yn syrthio arno y nos. Ps. 133. 3. Edr. GWLITH. Y mae yr eira yn aros arno drwy yr haf, a byddent yn ei ddwyn oddi yno i Tyrus i oeri y gwin i'w yfed in *Fresco*, fel y dywedent, sef yn oer.

'O dir yr Iorddonen, a'r Hermoniaid o fryn Mitsar.' Ps. 42. 6.—'A Hermon y mynydd bychan.' Dr. M. Y gair *מִצְרַיִם mitsar*, a arwydda *bychan*; ond nid Hermon ydoedd y mynydd bychan, canys mynydd mawr oedd Hermon; ond gallai fod mynydd Mitsar, neu *bychan*, yn agos i fynydd Hermon. Mae y gair (*הרמון*) *Hermonim*, neu, *Hermoniaid*, yn y rhif lliwsog, i arwyddo amryw fryniau ar ben Hermon, neu ynte drigolion Hermon, neu yr holl wlad oddi angylich Hermon, neu yr ardal rhwng Hermon a Thabor. I'r wlad hon yr alltudiwyd Dafydd yn amser gwrthryfel Absalom, yn mhell oddiwrth fynydd Sion ac addoliad Duw yno; 'Oni choffaf di,' medd ef wrth yr Arglwydd, 'o dir yr Iorddonen, a'r Hermoniaid, o fryn Mitsar.' Nid oes nac amgylechiadau, na lle, a ddichon attal cymdeithas y duwion â Duw.

HEROD, *Ηρωδης*. Y mae tri o'r enw a sôn am danynt yn yr ysgrythrau, sef Herod Fawr, Herod Antipas, a Herod Agrippa.

Herod Fawr oedd fab Antipater, Idumead, un o'r Arabiaid, a Cyprus. Ei frodyr oeddynt Phasael, Joseph, a Pheroras, a'i chwaer oedd Salome. Idumead oedd o ran cenedl, ac Iudew o ran ei grefydd, fel yr oedd yr holl Idumeaidd wedi i Hyrcanus eu darostwng, yr hwn a roddodd eu dewisiad iddynt, naill ai gadael eu gwlad, neu newid eu crefydd am y grefydd Iudewig. Rhoddodd ei dad lywodraeth Galilea iddo pan oedd yn ieuanc: gwnawd ef wedi hyny gan Sextus Cæsar yn llywodraethwr Cæle Syria. Gwnawd ef yn detrarch gan Marc Anthony; a gwedi hyny gwnawd ef yn frenin Judea, gan senedd Rhufain, trwy ewyllys da Anthony. Rhy faith fyddai yma roddi ei holl hanes creulawn, gwaedlyd; ac annifyr hefyd, ond i'r rhai sydd eisoes yn gydnabyddus â ben hanesiaeth, ac i'r rhai hyny bydd yn anffuddiol. Ni

chaf ond yn unig goffâu yr ychydig bethau canlynol am dano, y rhai sydd yn un â fy amcan yn y gwaith hwn.*

Efe a all-adeiladodd y deml, neu, yn hytrach, a'i hadgyweiriodd hi, fel mae yr un deml ydoedd; ond ei gwychu a'i haddurno ganddo. Tynodd hi i lawr, ac a'i hadeiladodd hi yn ddarnau, fel na rwystrwyd yr addoliad beunyddiol yr holl amser y bu wrthi.† Yr oedd yn anhawdd cael gan yr Iuddewon gydaynio â'i amcan ar y cyntaf, rhag iddo ddystrywyo yr hen deml heb adeiladu un newydd yn ei lle: ond wedi iddo roddi boddlonrwydd am hyny iddynt, aeth yn mlaen â'i amcan. At waith Herod y mae yr Iuddewon yn cyfeirio wrth ddywedwyd y buwyd chwe blynedd a deugain yn ei hadeiladu. Ioan 2. 20. Adeiladau Herod y mae y dysgyblion yn eu dangos i'r Arglwydd Iesu, gan ddyweddy, 'Athraw, edrych pa ryw feini a pha adeiladau sydd yma.' Marc 13. 1. Mat. 24. 1. Luc 21. 5. Hon ydyw y deml oedd yn sefyll yn amser Crist, ac y rhagfynegodd y prophwyd Haggai y byddai ei gogoniant yn fyw na'r tŷ cyntaf a wnaeth Solomon, am y deuai dymuniant yr holl genedloedd iddi, sef y Messia. Hag. 2. 7. Nid gwahanol deml ydoedd, ond yr un deml, gyd âg ychwaneg o adeiladau ac addurniadau iddi; fel mae geiriau y prophwyd yn cael eu cyflawni yn fanwl. Nid oedd, ac nid ydyw, yr Iuddewon yn sôn un amser ond am ddwy deml yn meddiant eu tadau, sef teml Solomon a theml Zorobabel. Cysegrodd y deml wedi gorphen y gwaith gyda llawer o draul a rhywsg.

Pan ydoedd yn llesg ac yn wan, ac agos a diweddu ei oes ddychrynnydd, gwedi cael ei siomi gan y doethion, parodd ladd holl fechgyn; Bethlehem, ac yn ei holl gyffiniau, o ddwy flwydd oed, a than hyny. Bwriadu yr ydoedd ladd Crist trwy ladd holl fechgyn Bethlehem, ac yn yr holl gyffiniau; ond cafodd ei siomi. Yr oedd ei holl fywyd wedi bod yn fywyd o gigeidd-dra a chreulondeb; ac wedi lladd ei ewythr Joseph, yr hen frenin Hyrcanus, yr holl Sanhedrim yn Jerusalem, Mariamne ei wraig anwylaf, a'i meibion, &c. ychwanegodd at y cwbl y creulondeb ofnadwy hwn ar fechgyn diniwed Bethlehem. Rhai gwyr ieuainc yn clywed ei fod wedi marw, a dynasant i lawr yr eryr euraidd a osododd uwch ben un o byrth y deml o barch i'r Rhufeiniaid; am hyny parodd i ddenaig o honynt gael eu llosgi yn fyw. Mae ei weithredoedd o greulondeb, cyffelyb i'r rhai hyn, yn rhy anhffryd i'w hadrodd.

Yr oedd barn Duw i'w gweled yn eglur yn y byd hwn yn y cledf y bu farw o hono; a'i ymddygiad yn ei ddyddiau diweddar â'r un creulondeb gwaedlyd yn ei nodi ag oedd yn holl ystod ei fywyd. Yr oedd ei syched yn anniwalladwy; ei goluddion yn llawn gwelïau; ei goesau yn chwyddo; ei ranau dirgelaid yn braenu ac yn pryfedu; ac yr oedd ysa annyoddefol dros ei holl gorph. I attal yr Iuddewon rhag gorfolleddu yn ei farwolaeth, easglodd yn nghyd oreuon y deyrnas, a chauodd arnynt yn Jericho, lle yr ydoedd yn gorwedd yr amser hwnaw; ymbilodd gyda dagrau ar ei chwaer Salome, ac Alexas ei gwr, eu dlenyddio oll pan y byddai efe farw—fel y byddai wylo yn lle gorfolledd ar yr achos. Hyn, yn ddatmheu, a addawsant, ond ni chyflawnasant y weithred ofnadwy. Ceisiodd ladd ei hun âg erfyn, ond attaliwyd ef gan Achiab ei gâr. Gorchymynodd ladd ei fab Antipater,

bum niwrnod cyn ei farw. Bu fyw 70 o flynyddoedd, a theyrnasodd 37 o honynt. Bu iddo naw o wragedd, a phymtheg o blant; rhoddodd dri o honynt i farwol-aeth. O'r lleill o'i feibion, nis coffaf o honynt ond y rhai hyny y sonir am danyn yn yr ysgrhythrau. O Malthace, un o'i wragedd, y cafodd Archelaus a Herod Antipas; o Cleopatra, gwraig arall iddo, cafodd Philip; ac o Mariamne, merch Simon yr arch-offeiriad, y cafodd Herod Philip. Aristobulus, yr hwn a laddodd Herod, a gafodd o Bernice ei wraig, Agrippa (yr hwn a laddodd Iago brawd Ioan, ac wedi hyny a darawyd gan Dduw yn Cesarea) a Herodias ei chwaer. Hi a briododd yn gyntaf Herod Philip ei hewythr, ac wedi hyny a ddiangodd oddi wrtho i brodi Herod Antipas ei frawd. O'i gwr cyntaf y ganwyd iddi ei merch Salome, yr hon a ddawnsiodd ymaith ben Ioan Fedyddiwr, am geryddu Herod Antipas am iddo euog-losgach efo gwraig ei frawd, ei mam. Teyrnas Herod ar ol ei farwolaeth ef a ranwyd rhwng ei dri mab, Archelaus, Herod Antipas, a Philip. Archelaus a gafodd Judea, Idumea, a Samaria; Herod Antipas, Galilea a Peræa; a Philip, Aorontis, Trachonitis, Paneas, a Batanea.

HEROD ANTIPAS oedd detrach Galilea, a Peræa, yn ol ewyllys ei dad, ac a gafodd ei gadarnhau yn y llywodraeth gan Augustus, ymerawdwr Rhufeina. Hwn oedd yr Herod, fel y crybwyllwyd o'r blaen, a barodd dori pen Ioan Fedyddiwr, a'r Herod yr anfonodd Pilat Crist ato; yr hwn, yn nghyd â'i filwyr, a'i diystyrodd, ac a'i gwartarodd, a'i gwisgodd â gwisg glauerwen, ac a'i daunfonodd drachefn at Pilat. Luc 23. 8—11. Gwedi anfodloni ymerawdwr Rhufeina, alltudiwyd ef i Lyons yn Ffrainc, lle bu efe a Herodias farw yn ddigon truenus. Dywedir am ddiwedd y ddawnswraig Salome, iddi syrthio trwy yr iâ, ac i'r iâ wahanu ei phen oddiwrth ei chorff. Mat. xiv. Marc vi. (Gwel Nicophorus, *Hist. l. i. c. 20.*) Hwn yw yr Herod a eilw yr Iesu, 'y cadnaw hwnw.' Luc 13. 32. Edr. CADNAW.

HEROD AGRIPPA oedd fab i Aristobulus, wŷr i Herod Fawr, a brawd Herodias. Hwn yw yr Herod, fel y crybwyllwyd o'r blaen, a laddodd Iago, a garcharodd Petr, ac a darawyd gan Dduw yn Cesarea. Efe ydoedd tad Agrippa, Bernice, Drusilla, a Mariamne. Act. xii, xxv, xxvi. Edr. AGRIPPA. Mae holl banestion am y teulu hwn, yr Herodiaid, yn rhoddi golwg i ni ar ddynion creulonaf ac afnaff fucheddau, y rhai oeddnynt yn llywodraethu pan ymdangosodd y Messia, yr Oen difeius a difrycheulyd, a phan y gosododd ei deyrnas i fywu yn y byd llygredig hwn. Tan deyrnastad y cyfryw feiddiaid, rhaid fod y wlad yn llygredig ac yn druenus iawn.

HERODIANIAID, plaid, neu sect, yn mhllith yr Iuddewon gwahanol oddiwrth y Phariseaid, y Saduceiaid, a'r Esseniaid. Canlynwyr un o'r Herodiaid, (Herod Fawr, medd rhai, Herod Antipas, medd Campbell) mewn rhyw ddaliadau a eilw yr Arglwydd Iesu, 'surdoes Herod.' Marc 8. 15. a 12. 13. Beth ydoedd eu daliadau, nid yw eglur. Barna Prideaux, mai daliadau Herod a'i ganlynwyr oeddnynt: 1. Fod yn gyfreithlawn ymoetwng i llywodraeth y Rhufeiniaid, yn groes i feddyliau y Phariseaid, y rhai a farnent, oddiwrth Deut. 17. 15. nad oedd gyfreithlawn ymoetwng iddynt, na thalu teyrnedd iddynt. Am hyny, yr oedd rhai o'r ddwy blaid, anghyttun â'u gilydd yn hyn, yn ceisio rhwydo yr Arglwydd Iesu, trwy ofyn iddo, 'A' cyfreithlawn rhioddi teyrnedd i Cesar, ai nid yw?' Pe buasai yn ateb yn gadarnhaol, yr ydoedd y Phariseaid yn barod i'w gyhuddo i'r bobl, ei fod yn erbyn eu rhyddid hwy. Os atebai yn nacool, drachefn, yr oedd yr Herodianaidd yn barod i'w gyhuddo fel gelyn i Cesar. Ei ddoethineb a ddyrysodd ac a

* Y sawl a ewyllysiant wybod ychwaneg am dano, edrychant Josephus, lib. xiv. cap. 9; lib. xv. cap. 1 & 7; lib. xvi. cap. 11; lib. xvii. cap. 2. Pridcaux's *Connect. part. li. b. 6, 7, 8, 9.*

† Gwel Lud. *Caspelli Temp'i Hierosol. delineat, ex Villalpando, p. 3800.*

‡ 'Holl fechgyn,' *παντας τους παιδας* 'holl feibion.' W. S. Nid 'all the children,' yr holl blant, fel y mae yn Sarsmeg. Gwel Doddridge, Campbell.

drechodd gyfrwysdra y ddwy blaidd.—2. Peth arall yr oeddylt yn ei ddal oedd, sef bod yn gyfreithlawn eyd-furfiô a deft dau crefyddol y Paganïaid yn eu hamgylehadau presena i. Dyma egwyddorion Herod, y mae yn ddiogel, gan ei fod yn esgusodi ei hun am ddwyn i arferiad amryw ddefodau Paganïaidd, yn groes i'r grefydd Iuddewig. Gwel Josephus, *Antiq.*, lib. xv. cap. 12. Pridaux, p. ii. b. 8. *Universal History*, vol. x.

HERODIAS. Edr. AGRIPPA, HEROD.

HERODION, câr Paul. Rhuf. 16. 11.

HERWR—IAETH, (herw-gwr) crwydrad, ffoadur, gwibiad, un ar ffo, un a ddiangodd; crwydri, gwib-rodiaid.—Herwr môr, gwillmyr, môr-leidr; porthiant herwr, treth yn milihth yr hen Gymry yn rhai manau, tu ag at gynnal crwydriaid, i'w hattal rhag anrheithio ac ysglyfaethu. 2 Sam. 14. 13, 14. Galar. 2. 14. Ezra 7. 36. Dr. M.

HESBON, חֶבְשׁוֹן [*meddwl*] prif ddinas breniniaeth Sehon, yn ngyhelc ugain milltir tu hwnt i'r Iorddonen. Wedi gorchfygu Sehon, rhoddwyd hi i'r Reubenïaid; a rhoddwyd hi, neu un arall o'r un enw, i'r Gadïaid, ac yr oedd yn un o ddinasoedd y Lefïaid. Num. 21. 26, 27. a 32. 27. Jos. 13. 17. a 21. 29. Ar ol marwolaeth Ahab, y Moabiad a'i meddianasant. Yr Assyriad a'r Caldeaid a'i hanrheithiasant, fel lleoedd eraill, yn dost. Esa. 15. 4. Jer. 48. 45.

'Dy lygaid sydd fel pysgod-lynoedd yn Hesbon, wrth borth Bath-rabbim.' Can. 7. 4. Dywedir yn 2 Mac. 12. 16. fod y llyn gerllaw Caspis, sef Hesbon, yn ddau ystad o led. Porth Bath-rabbim oedd un o byrth y ddinas Hesbon; a elwid felly am ei fod yn arwain i Rabbah, dinas gyfagos; am hyny a enwir yn nghyd yn Jer. 40. 3. Gelwir Rabbah, dinas y dyfroedd, yn 2 Sam. 12. 27. Yn agos i'r porth hwn yr oedd y pysgod-lynoedd hyfryd, i ba rai y cyffelyba Solomon lygaid yr eglwys. Tebygol fod dyfroedd Hesbon yn hynod o loyw, a'r llynoedd yn hyfryd. Wrth lygaid yr eglwys, meddyllir, naill ai gweindogion y gair, neu fydd a gwybodaeth yr eglwys yn yr ysgrythrau. Y mae cywirdeb dysglair, mwynnaidd, yn ngwybodaeth gwir dduwioleion o ddyfnion bethau Duw. Mae eu llygaid heb drawst na brychau, yn debyg i llynoedd o ddyfroedd tryloyw; y maent yn canfod yn eglur yn nrych dadguddiad Duw yn ei air; ac y mae prydferthwch neillduol yn y goleuni eglur hwn yn yr enaid. Yn y gyffelybiaeth hon, diction fod cyfeiriad at lifau, neu ddyfroedd y llygaid, un elwir *aqua*, dwfr; y rhai sydd gauedig fel dwfr mewn llynau, ac yn mha rai mae y llygaid yn ymddangos fel pe bai yn nofio; o'r achos hwn y geilw y Bardd y llygaid, '*nantia lumina*,' y *goleuadau nofiedig*.^{*} Hwyrach fod y gyffelybiaeth hefyd yn arwyddo fod llygaid gwir dduwioleion yn ofni Duw, yn aml, yn ffynon o ddagrau am eu pechodau eu hunain, a phechodau rhai eraill hefyd. Jer. 9. 1. a 31. 9. Ps. 119. 136. Yr un gair *Heb.* ry arwydda *ffynon a llygaid*, oblegid eu cyffelybrwydd i'w gilydd: y mae harddwch neillduol, gan hyny, yn y gyffelybiaeth, yn mhob golygiad o honi.

HESG—EN, (hy-esg) merydd, elest.—Môr-hesg, sef merydd; hesg melfedawg, llafswyn. Exod. 2. 3. Job 8. 11. Jonah 2. 5.

HESMON. Dinas yn Judah. Jos. 15. 27.

HESPEN—AU, bach, gafael-fach.—'A'm bysedd gan fyrr yn dyferu ar hyd hespenau y clo.' Can. 5. 5.

Ymddengys fod yr hespen yn rhyw beth i agor y clo âg ef; ac oddiwrth ystyr y gair *Heb.* חֶבְשׁוֹן gellir barau ei fod yn fwâg. Wrth y drws, medd y Dr. Gill, y mae i ni ddenall calon credadyn; wrth y clo ar y drws, anghrgdinaeth; ac wrth hespenau y clo, y deallwn oerfelgarwch, diofalwch, segurdd, a diogi ysbrydol—y rhai dydynt yn cryfhau anghrediniaeth, ac yn cadarnhau y drws yn erbyn Crist. Y mae dyferiad y myrr oddiwrth fys Crist, sef dylanwadau yr Ysbryd Glân, yn symud yr holl bethau hyn yn effctiol, i agor drws y galon i Grist; a llaw yr eglwys, sydd yn symud ymaith y pethau rhwystrus hyn, yw ffydd, tan dilynwadau yr Ysbryd Glân. Gwel Gill *in loc.*

HESP—ION, y rhyw fenywaidd o *hyop*: sech, diffwrth. Y mae yn cael ei briodoli i afonydd, ffynonau, a bronau. Esa. 19. 6. Hos. 13. 15. Un o farau yr Arglwydd ydyw 'croth yn erthylu, a bronau hespion.' Hos. 9. 14.

HESPIN, (hesp) hespwrn, dafad flwyddiad. Gen. 21. 28. Lef. 14. 10.

HESPWBEN, (hesp) hespin, dafad ieuanc. Num. 7. 17, &c.

HESRAI, Carmeliad; un o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 23. 35. Gelwir ef *Heero* yn i Cron 11. 37.

HESRON, 1. Trydydd mab Reuben, a phen-teulu. Gen. 46. 9. Num. 26. 6.—2. Mab Phares, ac wyr Judah. Gen. 46. 12. i Cron. 2. 5.

HETH, חֶת [*dychryn*] ail fab Canaan, a thad yr Hethiaid, y rhai oeddylt yn trigo o du y deheu i wlad Canaan; yn, neu yn agos i Hebron, neu Hephron. Yr oedd yr Hethiaid yn trigo yn Hebron yn nyddiau Abraham. Gen. 10. 15.

HETHLON, dinas yn terfynu gwlad yr addewid o du y gogledd. Eze. 47. 15. a 48. 1.

HEZECIAH, חֶזְקִיָּה [*nerth yr Arglwydd*] mab Ahaz brenin Judah. Bu Ahaz ei dad farw yn yr 36 flwyddyn o'i oed; yr oedd Hezeciah yn 25 oed pan fu farw ei dad; gan hyny ganwyd Hezeciah pan ydoedd ei dad yn un ar ddege oed. Peth anghyffredin; etto rhoddir i ni hanesion diammheuol fod dynion yn ceuedlu plant mor ieuane yn y gwledydd hyn.^{*} Lleiheir yr hynodwydd o'r peth ychydig wrth ystyried y gallai Ahaz fod yn niweidd y 36 o'i oed, a Hezeciah yn dechreu y 25 o'i oed yntau; yr oedd Ahaz felly yn dair ar ddege oed pan aned Hezeciah. Daeth i'r orsedd A.M. 3278, cyn Crist 726. Gwnaeth yr hyn ydoedd unlaun yn ngolwg yr Arglwydd. Tynodd ymaith yr uchelfeydd, drylliodd y delwau, ac a dorodd y llwyni, ac a faluriodd y sarph bres a wnaisai Moses, gan i feibion Israel wneuthur eilun o honi, ac a'i galwodd hi yn חֶזְקִיָּה *Nehushtan*, sef darn o bres. Agorodd ddrysau tŷ yr Arglwydd, ac a'u cyweiriodd hwnt. Cynghorodd y Lefïaid a'r offeiriad i ymcanetiedd, a glanhau tŷ Dduw. Abertthodd abertbau cyhoedd ar ei draul ei hun, dros holl Israel. Cyloeddodd base arbentig i Judah ac i Israel; a rhedegwyr a seithant i llythrau trwy holl Israel a Judah i'w cynghori a'u hannog i roddi llaw i'r Arglwydd, a dyfod i addoli i'r cysegr a gysegrodd efe. Rhai a'i gwawdiant ac a'i gwatwasant; er hyny, llawer o wyr Aser, Manasseh, ac o Zabulon, a ymoetyngasant, ac a ddaethant i Jerusalem. Cadwasant wyl am bedwar diwrnod ar ddege. Y bobl a ddychwelaent o'r wyl yn llawn awyddfyd yn erbyn delw-addoliaeth, yn oi siampl y brenin, ac a ddrylliasant y delwau, ac a dorasant y llwyni, ac a ddinystriasant yr uchelfeydd a'r allorau

* Gwel Virgil, l. 5. Felly Ovid, *Fast*, l. 6. *antimique oculi-quo natabant*.

* Jerome a Scaliger a roddant hanesion am y cyfryw siamplau. Jerome in *Epist. ad Vitalem*, tom. 3. Scaliger in *Elemt. Orat.* i'ronol.

nes eu llwyr ddifa. Trefnodd gylchoedd yr offeiriadau a'r Lefaid, a pharotodd waith a chynnaluaeth iddynt. Y bobl gyda pharoddrwydd calon a dalasant y degymau; yntau a osoddol swyddogion i ddosparthu y degymau. Yn ymddiried ac yn ymgadarnhau yn yr Arglwydd, gwrthryfelodd yn erbyn brenin Assyria, ac nis gwasanethodd ef. Yn y bedwaredd flwyddyn ar ddeg i Hezeciah, daeth Senacherib brenin Assyria i fynu yn erbyn holl ddinasoedd caerog Judah, ac a'u hennillodd hwynt. Hezeciah a geisiodd heddwch, trwy anfon teyrnedd iddo i Lachis, sef tri chant o dalentau arian, a deg ar hugain o dalentau aur; oddentu £351,000 o'n harian ni. Cyn gynted ag y cafodd yr arian, anfonodd Tartan, Rabearia, a Rabsaceh, tri o'i swyddogion penaf, yr ail waith. Mae Rabsaceh yn difenwi Hezeciah, yn cablu yn ddychrynllyd, ac yn annog y bobl i droi at frenin Assyria, ac a anfonodd lythyrâu i gablu Arglwydd Dduw Israel. Y mae Hezeciah yn ymgadarnhau, ac yn cysuro y bobl. Ar weddi Hezeciah a'r prophwyd Esaiah yn erbyn Senacherib, y mae yr Arglwydd yn anfon angel, yr hwn a laddodd bob cadarn nerthol, a phob blaenor a thywysog yn ngwersyll brenin Assyria, sef 185,000 o honynt. Y mae yn ymddangos yn debygol, medd Prideaux, i'r galanastra hwn gael ei wneuthur trwy ddynt arnynt y gwynt poeth, cyffredin yn y parthau hyn, ac yn aml pan darawo'r luoedd y bobl, a ladd lawer o honynt mevn mynyd. Y mae y geiriau yn Esaiah yn cyfateb i hyn yn hynod—'Wele fi yn rhoddi arno ef wynt.' Pen. 37. 7. Y gwynt hwn a elwir yn Jer. 51. 1., 'Gwynt dinystrïol.' Y teithwyr diweddar i'r gwledydd hyn a'i galwant *Simoon*. Gwel *Appendix to Calmet's Dictionary, Frag. iv. Prideaux's Connect., p. i, b. i.* Nid oedd y wrth ddim llai, er i'r angel weithredu y dinystr hwn trwy y gwynt poeth yn y gwledydd hyn; ond goreu po leiaf a ddychymygir am bethau heb eu penderfynu yn eglur yn y Gair Sanctaidd. Uniawn y dywedodd yr hen Ffagan dduwiol, 'Lle taw Duw, nid doeth yngan.'

Yn y flwyddyn hōno clefychodd Hezeciah hyd farw: ar ei weddi at yr Arglwydd mae yn cael estyn ei oes; ac y mae yr Arglwydd yn peri i'r haul fyny yn ol ddeg o raddau, yn argoel o'r addewid hōno iddo. Edr. ARWYDD, DEIAL. Berodach-Baladan, brenin Babilon, a anfonodd i ymweld â Hezeciah, o herwydd y rhyfeddod hwn, ac felly cafodd wybodaeth am ei drysorau. 'Ni thalodd Hezeciah drachefn yn ol yr hyn a roddasid iddo, ond ei galon a ddyrchafodd.' Yr Arglwydd a'i gadawodd ef, i'w brofi ef, i wybod y cwbl oedd yn ei galon, yn neges cenadau tywysogion Babilon. Y mae Esaiah yn rhagfynegi iddo y caethiwed i Babilon; ond y mae Hezeciah, ar ei ymostyngiad yn cael ei arbed dros ei ddyddiau ef. Hezeciah a ddywedodd, 'Da yw gair yr Arglwydd—Onid da, os bydd heddwch a gwirionedd yn fy nyddiau?' Y brenin duwiol hwn a dreuliodd ddiwedd ei ddyddiau mewn heddwch, a gasglodd lawer o gyfoeth, ac a ddygodd ddyfroedd Gihon i Jerusalem. Bu fyw 54, a theyrnasodd 29 o flwyddoedd. 'A holl Judah a thrigolion Jerusalem a wnaethant anrhydedd iddo ef wrth ei farwolaeth.' 2 Bren. xviii, xix, a xx. 2 Cron. xxix—xxxii. Er cynnydd gwymbodaeth a gwir gryfdd, cynualliodd lawer o ysgrifenywyr cywraim i gymharu yn nghyd ac ysgrifenu adysgrifeniadau o'r Ysgrifthyrau Sanctaidd: coffeir yn neillduol i'w Hezeciah gasglu Diarebion Solomon. Diar. 25. 1.

1. Yn y brenin dauwl hwn, rhoddir i ni gynllun o ymdrechadau ffyddlon, egniol, i ddiwygio pobl lygredig, a'u llwyddiant. Hynod oedd ei awyddffryd a'i ffyddlondeb yn wneby llygredigath cyffredin y wlad, ac esgeulusdra mawr gweision y cysegr: yr oedd yn tyngu i lawr yn ddiarbed, ac yn codi i fynu yr holl adwyau yn achos ac addollau Duw. Ac er ei wawdio a'i watwar, etto llwyddodd yr Arglwydd ef yn hynod.

—'Efe a'i gwnaeth â'i holl galon, ac a ffynodd.' Gwelwn ynddo ddynt wedi cwbl ymroddi i'r Arglwydd â'i holl egni, ac â'i holl nerthoedd.

2. Gwelwn hefyd ynddo y ffyniant o anrhydeddu yr Arglwydd trwy ymddiried ynddo, a galw arno mewn cyfyngder. Nid ydoedd heb arferyd pob moddion er amddiffyniad rhag yr Assyriad; acleiddodd yr holl fur drylliedig, &c. Gwnaeth lawer o bicellau a tharianau; gosododd dywysogion rhyfel ar y bobl; calonogodd y bobl, yn benaf, trwy droi eu hwynebau at yr Arglwydd; 'Gyd âg ef,' sef Senacherib, 'y mae braich o gnawd,' medd Hezeciah wrth y bobl, 'ond yr Arglwydd ein Duw sydd gyda ni, i'n cynnorthwyo, ac i ryfela ein rhyfeloedd.' Ni bu ei hyder yn ofer yn yr Arglwydd. —Yn ymddygiad yr Arglwydd tu ag ato yn ei glefyd, gwelwn mor wir yw geiriau Duw, 'Fy anrhydeddwyf a anrhydeddaf fi.' Gweddi ddyfal oedd ei feddyginiaeth, a hi a lwyddodd.

3. Yn achos cenadau brenin Babilon, gwelwn mor dwyllodrus yw calon y goreu o ddynton, ac mor sicr o lithro, hyd yn nod yn wneby profedigath, heb fod o'r mwyaf, os gād Duw hwynt. Yn yr achos hwn, gadawodd Duw ef, i wybod y cwbl ydoedd yn ei galon, a'i brofi. Gwyddai y Duw hollwybodol beth oedd yn ei galon; ond mynai d dangos hyn iddo yntau, er ei ddarostyngiad, ac er rhybydd i eraill yn mhob oes. Barn. 16. 20. Pa. 27. 9. a 51. 11, 12. a 119. 1, 2, 23, 24, 116, 117. Ioan 15. 5. Deut. 8. 16.

Enwir dau eraill o'r un enw yn yr Ysgrifthyrau, sef Hezeciah, all fab Neraiah, 1 Cron. 3. 23. a Hezeciah, yr hwn a ddychwelodd o Babilon, yn nghyd â thri ar ddeg a phedwar ugain o'i deulu. Neh. 7. 21.

HEZIR, Heb. חֲזִיר [*mochyn*] pen-teulu offeiriadol. 1 Cron. 24. 15.

HIDALI, Heb. חִדְיָו [*canmol*] un o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 23. 30.

HIDECAL, Heb. חִדְקָל [*cyffylm*]. Cyfseithiad Groeg y LXX. yw Τίγρις (*Tigris*), yr hwn yw enw bwystfil cyffylm-droed. Yn y Galdacg DIGALT; oddiwrth yr enw hwn gelwir hi yn Lladin DIGLATO. Y mae yn tarddu yn ngwlad Eden, ac yr oedd yn un o afonydd Paradwys (Gen. 2. 14.) ac mae yn rhedeg tu a'r deheu rhwng Assyria, neu Curdistan, o du y dwyrain iddi, a Mesopotamia o du y gorllewin iddi. Y mae Mesopotamia rhwng y Tigris a'r Euphrates. Dywed Pliny, wrth ei ffynonell tra byddo yn rhedeg yn araf, y gelwid hi *Diglito*; ond pan y delo hi i redeg yn fwy chwynn, y gelwid hi *Tigris*, yr hyn yn iaith y Meidiad a arwydda *saeth*: ond yn hyn y mae yn anghytuno â Strabo, yr hwn a ddywed ei bod yn cael ei galw Tigris yn ei chychwyniad cyntaf. Dywed ef ei bod yn tarddu yn y wlad a alwent a pryd hyn Armenia Uchaf, yn nghanol gwastad-dir a alwent Elegosine; ei bod yn rhedeg trwy lyn Arethusan, a than fynydd Taurus. Y mae yn llifo dros ei cheulanau yn nechreue y gwanwyn, trwy doddai yr eira ar fynyddoedd Armenia. Ond tebygol, medd y Dr. Wells, fod yr holl enwau arni yr un yn y gwreiddyn, sef *Hidecal*; oddiwrth *Hidecal*, daeth *Dihel*, *Diglat*, *Diglat*, *Degil*, *Degola*, *Diglis*, yr hwn a dreiglwyd gan y Groegiaid *Tigris*. Mae y cyffelyb dreigliadau o enwau, yn aml, i sylwi arnynt yn yr amrywiol ieithoedd. Y mae yn ymuno â'r Euphrates, a chweddi hyn yn ymrannu drachefn yn ddwy afon, cyn yr elont i'r môr yn llynclyn Persia, neu Bazarah, yn ol ei henw presennol. Ar yr afon hon yr oedd yn sefyll y dinasoedd enwog, Ninifeh, Ctesiphon, a Seleucia. Ar adfail y ddiweddaraf, y mae Bagdad yn awr yn sefyll. Wrth ymyl yr afon fawr *Hidecal* y cafodd Daniel un o'i weledigaethau. Dan. 10. 4.

HIDL—O, (hid) dystylliad, dyferiad; dystyllio iacgys o ogr; llifo yn helaeth.—Wlyo yn hidl, hidl

yw ei ddagrau, tywallt dagrau yn helaeth; hidl ddeigr. Galar. 1. 2. Gwlaw hidl, *sef gwlawio yn drwm.*—'Hidlo gwibedyn.' Mat. 23. 24. Edr. **GWIBEDYN, CAMEL.**

HIEL, *היאל* [*Duw yn fyny*] Betheliad a adeilad-odd Jericho, ac a gollodd ei fab Abiram, ei gyntaf-anedig, wrth ei sylfaenu, a Segub, ei fab ieuengaf, wrth osod ei phyrth, yn ol gair yr Arglwydd, yr hwn a lefnodd efe trwy Josuah. Jos. 6. 26. 1 Bren. 16. 34. Tebygol hefyd iddo gollu yr holl blant oedd iddo rhwng y ddau, rhwng ei sylfaenu a gosod ei phyrth. Yr oedd pedwar cant a deugain o flnyddoedd er pan gyhoedd-odd Josuah y feiddith; ac er yr yspaid hir hwn o am-ser, cyflawnyd y feiddith rag-ddwydedig yn gwbl ar y person rhyfygu hwn. Dilyn ei orclwywl wedi colli ei fab cyntaf-anedig sydd yn dangos caledrwydd a beiddgarwch mawr.

HIERAPOLIS, *Gr. Ἱεραπολις* [*dinas sanctaidd*] dinas yn Phrygia, yn agos i Colosse a Laodicea. Col. 4. 14. Galwyd hi yn ddinas sanctaidd, o herwydd llosgogrwydd temlau yr eilunod yno. Esculapius a Hygeia a addolwyd yno, oblegid y ffynonau meddyg-inaeth yno. Yr oedd y ddinas o gryn faintioli, yn sefyll ar yr afon Meander. Pregethwyd yr efengyl yno yn foreu; ond tywyllwch sydd yn gorchuddio yr holl wlad hono yn bresennol.

HIGGAION, *היגיאון* [*myfyrdod*]. Ps. 9. 16. Cyf-leithir y gair yn Ps. 92. 3. *yn fyfyrliol; Saes. Solemn sound; swn ystyriol.* Yr oedd yn rhoddi awgryn fod y peth yn deilwng o'r ystyriaeth mwyaf difrifol: neu, hwyrach, yn *gyfarwyddyd* i'r cantorion.

HIL—IO—IOGAETH, (*hy-ll*) *Heb. יל (yaled)* silltydd, eppil; eppilio, ffirwytho. Gen. 9. 7. Exod. 1. 7.—'Hillogaeth gwiberod.' Edr. **GWIBER.**—'Gwreiddyn a Hillogaeth Dafydd.' Dat. 22. 16. Edr. **DAFYDD, GWREIDDYN.**

HILCIAH, *חלקיה* [*Duw yn fy rhan*] 1. Tad Eliacim. 2 Bren. 18. 18.—2. Mab Amaziah, Lefiad o deulu Merari. 1 Cron. 6. 45.—3. Tad Jeremiah. Jer. 1. 1.—4. Arch-offeiriad, tad Azariah, ac w'r Salum. Efe a gafodd lyfr y gyfraith yn y deml yn nyddiau Josuah. 2 Bren. xxii, xxiii.

HILEL, *הלל* [*yr hwn sydd yn molu*] Pirathoniad, a thad Abdon. Barn. 12. 13.

HIN, *הין* gwlyb fesur Iuddewidd. yn cynnwys han-ner *seah*, a chweched ran *bath*; sef un galwyn a dau beint. Exod. 29. 40. Ezech. 4. 11. a 45. 24.

HIN, (*hy-in*) tywydd.—'O'r gogledd-wynt y daw hindda.' Job 37. 22.—'Trwy ogledd-wynt y daw goleuall euraidd.' Dr. M. *Heb. הין aur.* 'Gwynt y gogledd,' medd Solomon, 'a yr y gwlaw ymaith.' Djar. 25. 33. Am hyny 'o'r gogledd-wynt y daw hin-dda,' sef hin sych, ac awyr ddysglaer, ddigwml. Y mae rhai yn golygu y geiriau yn eu hystyr priodol, 'o'r gogledd y daw aur,' sef o'r parthau a'r gwledydd gogleddol, fel y tystiolaetha Volesius. Ond yr ystyr cyntaf sydd fwyaf cyffredin yn dderbyniol.

HINNOM, *היננו* [*y maent yno*] dyffryn Hinnom, neu dyffryn, neu glyn meibion Hinnom, oedd o du y dwyrain i Jerusalem. Jos. 15. 8. 2 Bren. 23. 10. Neh. 11. 30. Jer. 7. 31. Edr. **TOPHET.**

HIR, (*hy-ir*) *Heb. איר (arec)* maith, parhaus.—'Yn rhith hir-weddio.' Marc 12. 40. Gweddiau hirion oedd y rhith-ddangosiadol i'w cymeradwyo i eraill fel crefyddwyr, er mwyn budd ac elw. Rhith ydyw peth croes i wirionedd. Phil. 1. 18. Rhith oedd hir-weddiau y bobl hyn, a rhith ydoedd eu crefydd i gyd.—'Hir-amynedd Duw.' 1 Petr 3. 20. 2 Petr 3. 16. Os ystyrir nifer y dynion sydd yn

pêchu yn ei erbyn bob mynydd yn ddi-ddor, a mawredd o' pechadurusrwydd; ei allu yntau, a'i gyflawnder, i'w dyfetha, gellir canfod ychydig mor hir-ymarhos yw efe. Edr. **AMYNEDD.**

HIRAETH—U, (*hir-aeth*) afar, afarnued; dry-gwylid, chwynnychiad; gofid wrth ymadael. Jer. 22. 27. Rhuf. 15. 23.—Hiraethu am yr Arglwydd, ydyw dymuniad enaid sanctaidd am ymwared oddi wrtho, y mwynhad o hono, a'i ddellw arno. Y mae yr Arglwydd i'r enaid hwn y peth yw y dwf i'r hŷd sychedig, a'r gwlaw i dir sychedig; sef yn gysur, yn adfywliol, ac yn ffirwythlon. Pa. 42. 1. a 63. 1. a 84. 2. a 119. 174. a 143. 6.—Y mae y duwioion, o wir gariad anwylaf, yn hiraethu am eu gilydd. 1 Thea. 3. 6.

HIRAH, *הירה* [*rhyddid*] gwr o Adulam. Gen. 38. 1. Nid tad Suah, fel y dywed Calmet; y mae yn eglur oddiwrth adn. 2, 12. mai Suah oedd tad gwraig Judah.

HIRAM, *הירם* [*dyrchafiad bywyd*] 1. Brenin Tyrus, a mab Abibal. Pan ddaeth Dafydd i'r orsedd, anfonodd Hiram genadau i'w anerch; ac anfonodd gedrwydd a seiri i adeiladu tŷ iddo. 2 Sam. 5. 11, 12. Efe, neu fab iddo o'r enw, a anerochodd Solomon hefyd ar ei ddyfodfa i'r orsedd. Rhoddodd iddo ef hefyd goed, meini, a seiri, i adeiladu y deml. Anfonodd i Solomon chwech ugain talent o aur, sef, £1,657,000 o'n hariari ni; a chynorthwyodd ef i fasnachu i Ophir. Rhoddodd Solomon iddo yntau ugain diars, ond nid oeddnynt wrth ei fodd, a galwodd hwynt gwlad Cabul, sef bawlyd. Dywed Dios a Menander, histo-riawyr Paganauidd, eu bod yn ysgrifenu llythrau at eu gilydd, i brofi eu gilydd â holiadau celyd. Gred Josephus, *Contra Appion*.—2. Mab gwraig weddw o ferched Dan, o lwyth Naphtali, a'i dad oedd yn w'r o Tyrus; gwr celfydd, cywrair, a deallus, y maeu gweithio mewn aur, arian, pres, haiarn, cerreg, coed, porphor, glas, llian main, ac ysgarlad; i gerddo pob cerddad, a dychymygu pob dychymyg. 'O'r eiddo fy nhad Hiram.' 2 Cron. 2. 13. *Heb. הירם אבי Hiram Abi*, neu Hiram fy nhad. Geilw Solomon ef wrth yr enw Hen. 4. 16. Y mae yn amlwg mai y gwr hwn a nodir wrth y geiriau, ac nid tad Hiram. Hwyrach ei alw felly ganddyni oblegid ei fod yn fwyaf enwog yn ei gelfyddyd. Efe a wnaeth golofnau y deml, y môr tawdd, yr ystolion, y noeau pres, a'r holl lestri. 1 Bren. 7. 13—51.

HIRBELL, (*hir-pell*) pell iawn, pellenig, pelledig. Luc 16. 23. a 22. 54. a 23. 49.

HISTORI, neu **YSTORI**, *Llad. HISTORIA; Gr. ιστορια; Ffr. HISTORIE; Saes. HISTORY*: hanes, lhanesaeth.—'Yn histori llyfr y breninoedd.' 2 Cron. 24. 27. Ysgrifeni'r llyfr mewn amrywiol argraffadau mewn tair ffordd; sef hystori, histori, ac ystori.

HO, cyfyng-air, galw. Ruth 4. 1.

HOBAB, *חובב* [*anwyd*] mab Jethro, a brawd yn nghyfraith Moses. Pan oedd yr Israeliaid ar eddel mynydd Sinai, daeth i ymweld â Moses, ac atlygodd Moses iddo fyned gyda hwynt. Num. 10. 29. Y mae rhai yn barnu mai ei hiliogaeth ef ydoedd y Ceneaid. Barn. 1. 16. 1 Sam. 15. 6.

HOBAB, dyffryn, medd Calmet, rhwng Libanus ac Anti-Libanus. Hyd yma yr ymliodd Abraham Cedorlaomer a'i luocedd. Gen. 14. 15.

HOCED, (*hoc*) twyll, dichell, ystryw, cyfrwysdra.—'Trwy hoced dynion.' Eph. 4. 14.—'Wrth ddichell dynion.' W. S.—'Mewn cyfrwysdra dynion a hoced.' Dr. M. *Gr. εὐστρα*, gair gwedi ei gymeryd oddiwrth ddichellion chwareuwy'r i dwyllo eraill; felly yr oedd y gau-atlarawon yn arfer pob dichellion a chyfrwysdra

i dwyllo plantas bwhwmanllyd, heb erioed eu sefydlu yn y gwirionedd. Mewn gau athrawon y mae dichellion i'w diafol i'w canfod fwyaf yn mhob oes; y maent yn gyfrwys ac yn haerllug; yn ddiofa Duw, ac yn ddiabarch i ddynton. Edr. CYNLLWYN, CYFRWYS.

HOCYS, meddalai. Y mae amryw fath o honynt: hocys y gerddi; hocys y gors; hocys y morfa; mór hocys.—'Y rhai a dorant hocys mewn brysglwyni.' Job 30. 4.—'Y danadl.' Dr. M. Y gair חֹכֵם a arwyddia rhyw lysieuyn yn tyfu yn agos i ddyddoedd heilltion, neu ei hun yn hallt ei archwaeth. Y mae Bochart yn barnu mai חֹכֵם y Groegiaid, a Hallmus y Rhufeinwyr, a feddylir, yr hwn ydoedd yn tyfu yn anialwch Arabia. Dywed yr Arabiaid y byddent yn casglu blaenion y rhai llyn i'w bwyta.

HODAFIAH, חֹדְרִיָּה [*yr Arglwydd yw fy moliant*] 1. Gwr o lwyth Manasse, cadarn o nerth, enwog, a plien-teulu. 1 Cron. 5. 24.—2. Un arall o'r enw, Lefad, a ddychwelodd o Babilon. Ezra 2. 40.

HOEDL, (hoed) *Heb.* הֶדֶל (*hedel*) bywyd; yspaid bywyd dyn. Gen. 44. 30. Job 2. 6. a 6. 11. a 7. 7. a 33. 18.

HOEL—ION, (haw-el) *Gr.* ἠλός; cethr, cethren.—'I roddi i ni hoel yn ei le sanctaidd ef;' Ezra 9. 8. sef i roddi i ni arosfa acer, a pharhau, sef lle ac enw o fewn ei fagwrydd; enw tragwyddol, yr hwn ni thorir ymaith. Esa. 66. 4, 5. Dat. 3. 12.

'Yr hoel o hono,' sef o dŷ Judah. Zech. 10. 4. Wrth yr hoel y meddylir Iesu Grist yn benaf, yr hwn sydd yn cysylltu ac yn cadarnhau ei eglwys fel hoel mewn adeilad. Efe yw sylfaen, y gongl-faen, a'r hoel yn yr adeilad gadarn hon.

'Mi a'i acrhaf ef fel hoel mewn man acer.' Esa. 22. 23—25. Eliacim, a Christ fel ei wrth-gygod: y mae Crist wedi ei osod yn safadwy yn ei swydd gyfryngol; arno ef y mae yn crogi personau ei bobl, a phob peth perthynol i'w eglwys; efe sydd yn eu cynnal, yn eu trefnu, ac yn eu llywodraethu. Efe ydyw gogoniant y tŷ, ag sydd yn rhoddi gogontant i baw sydd yn perthyn iddo.

Mae y geiriau 'hoelio ysgrifen-law yr ordeiniaid wrth y groes,' (Col. 2. 14) yn arwyddo ei bod wedi ei dilleu, trwy dallad llawn. Pan fyddai gweithred o bwys yn cael ei diddymu, byddent yn hoelio y llechau ar ba rai yr ysgrifenasid hi mewn rhyw le cyhoeddus, fel y gallai pawb eu gweld, a gwybod, trwy hyny, fod y gwr yn rhydd oddiwrth ofnyon y weithred, yr hwn oedd yn rhwym yndd. Ysgrifen-law yr ordeiniaid oedd y ddeddf seremoniol; yn yr holl aberthau yr oedd cyfaddefiad o fai—ac nis gallai yr aberthwr ei ddileu, trwy wneuthur iawn drosto—ond bod mechni-dd wedi ymrwymo dros y trosceddwr; tra yr oedd y mechni-dd hwnw heb gyflawni ei ammodau, yr ydoedd yr ysgrifen-law yn aros, ac ar y ffordd. (Edr. Ffordd.) Ona pan cyflawnodd y Mechni-dd yr ammodau, diddymwyd y weithred. Ar y groes y mae y tŷ llawn i'w weled ar gyhoedd, a'r weithred wedi ei hollol diddymu—a hitlau megys wedi ei hoelio. Gwel Calvin's *Institutes*, lib. ii., cap. 7, sect. 17. Witsius' *Econ.*, lib. iv., cap. 13.

Yn yr hen amseroedd, ac yn ngwledydd y dwyrain, fel yr oedd eu dŷl o fyw, felly yr ydoedd eu tai yn llawer mwy cyffredin a diaddurn na chydya ni yn bresennol. Nid oedd ganddynt hwy gymaint amrywiaeth dodrefn, na'r cyfleusderau o bob math, ag y sydd yn llosgo gyda ni. Yr oedd yn gyffleus ac yn angenrheidiol, ac yr oedd yn rhan hanfodol yn adeiladaeth tŷ, i roddi yn y tu fewn yn yr amrywliol ystafelloedd, hoelion neu binau prenau, ar ba rai y crogent yr amrywliol lestri a ddefnyddient yn gyffredin, a phriodol i'r ystafell. Yr oeddent yn gweithio y pegau hyn yn y muriau pan adeiladent y tai; yr ydoedd y

muriau o'r cyfryw ddefnydd, fel na oddefent eu gyru i mewn wedi hyny; ac yr oeddent wedi eu trefnu felly fel yr oeddent yn cryfhau y muriau, trwy gydrwymo yr amrywliol ranau, yn gystal ag i wasanaethu cyfleusderau. 'Nid ydynt,' medd Syr John Chardin, 'yn gyru yr hoelion i'r muriau dwyreiniol â morthwyl; y mae y muriau yn rhy gelyd, gwedi eu gwneuthur o briddfeli; neu os clai byddant yn rhy faluriol; ond gosodant hwynt yn y gwaith priddfaen, wrth adeiladu. Hoelion mawrion ydynt, â phenau pedair ochlog, fel diaiau wedi eu gwneuthur yn hardd, a'u penau wedi eu plygu fel creffyn haiarn. Gosodant hwynt yn gyffredin wrth y fenestri a'r drysau, i grogi wrthyt gnead-lenl, pan fynont.' Gwel Harmer's *Observ.*, Obs. 1. Yr ydoedd yn eu gosod mewn lleoedd eraill hefyd, fel yr ymdengys oddiwrth Esa. 22. 23, &c. Eze. 15. 3. Yr ydoedd yr hoelion hyn yn gyffredin yn ddefnyddiol ac yn angenrheidiol, ac o gryn ganlyniad, yn eu holl ystafelloedd; yn amlwg ac yn agored i sylw pawb. Os ydynt yn ymdangos i ni yn wael ac yn ddiwys, y maent felly o herwydd ein hanghynabyddiaeth â'r peth ei hun; ac am nad oes genym air i'w fynegi, ond sydd yn dwyn gyd âg ef feddwl isel a gwael.

'Daeth gras oddiwrth yr Arglwydd ein Duw, i adael i ni weddill i ddianc, ac i roddi i ni hoel yn ei le sanctaidd ef.' Ezra 9. 8. Ymdengys priodoldd ac ardderchogrwydd y gyffelybiaeth oddiwrth y defnydd a wna Zechariah o honi: 'y gongl a ddaeth allan o hono, yr hoel o hono, y bwa rhyfel o hono,' &c. Zech. 10. 4.

HOENYN—AU, (hoen) blewyn, rhawyn; magl, telm, crogiath, byddag, byddagl. Job 18. 10. Ps. 140. 5. a 141. 9.

HOETH, (hy-oeth) nodedig, noeth.—'Ac y gwna hi yn vnac ac yn hoeth.' Dat. 17. 16. W. S.

HOFF—I, (hy-off) *Heb.* אָרַב anwyl, hawddgar, cariadusaid; caru, serchu, anwylu.

Hanner y wledd *hoffedd yw. Dlar.*

'A weloch chwi yr hwn sydd hoff gan fy enaid?' Can. 3. 3. Sef ei hanwlydd, yr hwn oedd ei henaid, sef ei holl galon, ei holl gynneddau, yn ei serchu uwchlaw pawb, fel nad oedd neb yn hoff ganddi mewn cymhariaeth iddo. Y mae ei dull yn gofyn fel hyn am dano i'r gwylwyr, yn dangos ei pharch iddynt hwy, yn barnu y gwylwyr hwy am dano, a'i mawr serch iddo yntau: nid oedd un *hwn* yn y byd o werth ganddi mewn cymhariaeth iddo; a'i hunig neges gyd â'r gwylwyr oedd gofyn am dano: yr oedd yr holl negesau eraill wedi eu llyncu i fyru yn yr unig neges hwn o ymofyn am ei hanwlydd. Can. 1. 7. a 3. 1. Ps. 35. 27. a 69. 36.

'Am fod yn hoff ganddo drugaredd.' Mic. 7. 18.—'Canys ewyllysiso trugaredd y mae efe.' Dr. M. Y mae Duw yn ewyllysiso trugaredd gyda hoffter a hyfrydych, o ddaloni ei natur, a'i gariad at ei ogoniant ei hun, ac at lesad a daloni ei bobl. Y mae yn hoffi trugaredd fel y mae yn dra unol â'i natur ddwyfol; y mae efe yn hoffi y ffordd a drefnodd i ddangos trugaredd yn y Cyfryngwr; y mae yn hoffi amlygu gogoniant ei holl briodoliaethau yn y ffordd hono; ac y mae yn hoffi lesad a dedwyddwch tragwyddol miliynau o'i greaduriaid trwy drugariau wrthynt. Ps. 103. 9. Esa. 57. 16. a 62. 2. a 65. 19. Jer. 3. 5. a 32. 40. Eze. 33. 11. Seph. 3. 17. Eph. 2. 4, 5. Iago 2. 13.

HOGI, *Gr.* ἠγῶν, llymu, blaenllymu, lliſo, go-lymu.—'Haiarn a hoga haiarn; felly gwir a hoga wyneb ei gyfaill.' Diar. 27. 17. Yn y geiriau dangosir buddioldeb cymdeithas, yn enwedig os bydd yn sanctaidd ac yn dduwiol; y naill gyfaill yn cynghori,

yn cyfarwyddo, ac yn annog y llall yn yr hyn sy dda. Jos. 1. 18. 1 Sam. 23. 16. Job 4. 3, 4. Heb. 10. 24.

HOGLAH, חוּלָה [*ei gwoledd*] merch Salphaad, o lwyth Manasseh. Num. 26. 33.

HOHAM, חוּמָה [*gwae iddo*] brenin Hebron; yn o'r pum brenin a ryfelasant yn erbyn Gibeon, ac a grogwyd wrth orehymyn Josuah. Jos. x.

HOLI, (hawl) gofyn, ymofyn, ymorol, chwilio, olrhain.—'Hola fi.' Ps. 26. 2. Mae y Psalm yd yn arfer tri gair, *sef holi, profi, a chwilio*, yn ei erfyniat at Dduw mewn perthynas iddo ei hun, i benderfynu ei gyflwr, a chynnyddu ei sancteiddrwydd. Y maent yn dangos anymddiried yn ei ddeall a'i farn ei hun; ei hollol ddyuniad i gael ei achos yn dda; a hyder ar Dduw y gwnai ei ddiidwyllo. Cawn Job hefyd yn yr un agwedd ysbyrd gyd â'r Arglwydd. Job 31. 6. Ps. 139. 23, 24. Jer. 20. 12. Zech. 13. 9.

'Holed dyn ef ei hun—holwch eich hunain.' 1 Cor. 11. 28. 2 Cor. 13. 5. Wrth holi a phrofi ein hunain, gweddat ein bod yn cydnabod y perygl sydd i ni dwyllo ein hunain; holi ein hunain wrth iawn reol, sef gair y gwirionedd; yn ddiuuedd; yn fwy am gael ein hachos yn dda, na medylliau da am danom ein hunain; gyda gweddi am oleuni Ysbyrd Duw i iawn ddeall y gair, ac i adnabod ein hunain, beth ydym yn ol tystiolaeth y gair am danom. Holi ein hunain am y pethau mwyaf pwysig, sef am wraidd ein cyflwr, A ydym wedi ein hadeiladu ar yr iawn sylfaen? 'A ydym yn y ffydd?'—Am agwedd ein hysbryd; 'A ydyw Crist ynom?'—Am ein rhodiad a'n dyben penaf yn yr hyn oll a wnelom; Ai gair Duw ydyw rheol ein bucheddidi? Ai cyrhaedd at sancteiddrwydd, a chyndeithas â Duw, a'i ogoniaf yn y byd, yw ein prif ddybenion yn y cwbl? Ni ddichon i neb fod yn ofni Duw ac yn rhodio yn addas iddo, sydd heb holi eu hunain yn ddyfal beunydd yn y pethau hyn.

HOLON, חֹלוֹן [*ffenestr*] dinas noddfa yn llwyth Judah. Jos. 21. 15.

HOLLALLUOG, (holl-gallu) a allo bob peth. Un o enwau priodol y gwir Dduw. Priodolir yr enw hwn i'r Arglwydd ddeg o weithiau yn y Testament Newydd. 2 Cor. 6. 18. Dat. 1. 8. a 4. 8. a 11. 17. a 16. 7, 14. a 19. 6, 15. a 21. 22. Y gair Groeg yn y lleoedd hyn yw *παντοκράτωρ, gallu i gyd*, neu yn *gallu pob peth*.^{*} Arwydda awdurdod yn gystal a gallu. Yn yr Hen Destament ceir ef 47 o weithiau, a chyfeithiad ydyw yn mhob man o'r gair שָׁדַד (*shadat*) yr hwn sydd yn arwyddo *cyflawnder a haelioni* Duw. *Holl-ddigonol*, ac sydd yn cyfranu pob bendithion.† Edr. GALLU, יְהוֹפָאֵה, Duw. Y waith gyntaf yr amlygodd ei hun dan yr enw ardderchog hwn oedd i Abraham. Gen. 17. 1. Edr. ABRAHAM.

Y mae Duw yn HOLLALLUOG ynddo ac o hono ei hun; dichon wneuthur yn hawdd, yn ddigynnorthwy, yr hyn a ewyllysio; ond nis dichon iddo ewyllysio ond yr hyn sydd yn addas iddo, ac yn gyson â'i briodolaethau i'w wneuthur. 'Pob peth sy bosibl gyda Duw.' Marc 10. 27. Edr. ANHAWDD. Gan fod pob cyflawnder ynddo, yn ddiderfyn, yn hanfodol, y mae yn rhaid fod cyflawnder gallu ynddo, yn ddiderfyn, yn ddiglyfnedd, ac yn anymddibynol. Fel y mae sancteiddrwydd yn harddwch, felly *gallu* ydyw *bynydd* yr holl briodolaethau eraill yn Nuw, yn eu gweithrediaidau.‡ Y mae ei Hollalluogrwydd, sef ei

^{*} Omnipotens, in cujus potentia sunt omnia, a cujus natura omnes res createe pendunt. Schleuser.

† Uberrimus, cujus bonitas permeat per universas creaturas, dante illis vitam, essentiam, et motum. Kircher.

‡ Gwel Charrock. Mae y gwr hwn wedi cyhoeddi traethawd helaeth a rhagorol ar ALLU Duw; yr hwn a gynhoraf i bawb sydd yn deall yr iaith Saesoneg ei brynu a'i ddarllen yn ddyfal.

dragywyddol allu a'i Dduwdd, i'w gweled yn hynod o amlyg yn ei weithredoedd, effeithiau ei allu. Efe roddodd fod i bob creadur: holl alluoedd creaduriaid, oddi wrtho ef y maent oll yn deillio. Efe wnaeth y nefoedd a'r ddaear, a'r hyn oll sydd ynddynt, o ddim, â'i air, gyd âg anfeidrhol hawsdra. Ps. 146. 6. a 148. 5. Gen. 1. 3. Y mae yn fwy peth gwneuthur gwrthddrychau, na gweithredu ar wrthddrychau wedi rhoddi bôd iddynt: ond nid oedd creadigaeth ddim yn beth anhawdd i Hollalluogrwydd dwyfol. Hyn sydd amlygrwydd o Dduwdd; ac yn briodol yn unig i Dduw.—Y mae ei holl drefniad a'i driniaeth o'i greaduriaid wedi eu creu yn brawf parhaus o'i Hollalluogrwydd. Y mae yn eu troi, yn eu trin, ac yn cyfnewid eu natur fel y myno, i ateb ei ddybenion. Y mae yn trin y môr, a'i holl ddonau cyunddeiriog, gyda mwy o hawsdra nag y cornia mam ei phlentyn mewn rhwymyn: yr un peth iddo beri i'r haul a'r lleuad sefyll, a myned; i'r tân beidio llosgi, a llosgi; i'r dwfr beidio boddi, ag iddo fodd, &c. Nid ydyw holl nerth creaduriaid ond y nerth y maent yn ei dderbyn ganddo ef; a gellir ei gymervd neu ei roddi fel y gwelo yn dda: nid ydynt ond pethau diddym ger ei fron ef. Jos. 10. 13.—Dangosodd ragorol fawredd nerth ei gadernid, mewn modd neilliduo, yn adgyfodid Crist oddiwrth y meirw. Epl. 1. 19, 20. Edr. ADGYFODIAD. Ac y mae yr un gallu yn cael ei ddangos yn barhaus yn bywhau pechaduriaid sydd feirw mewn camweddau a phechodau. Eph. 2. 1. 2 Cor. 10. 4.

Golwg grediniol ar Hollalluogrwydd Duw a bwr i ddynton ei barchu, ei ofni, a'i addoli; gweddio arno, ac ymddiried ynddo, yn mhob cyfyngder, ac yn wyneb pob gelyn, fel y tri llanc yn Babilon; a dysgwyl wrtho am gyflawniad o'i addewidion, er pob ymddangosiad i'r gwrthwyneb. Mat. 10. 28. Jer. 5. 22. 2 Bren. 17. 36. Eph. 3. 20. Rhuf. 4. 20, 21. Esa. 26. 4. a 46. 11. a 51. 12, 13. Ioan 10. 28, 29. Rhuf. 8. 38, 39. Nid oes dim am Dduw yn fwy amlyg na'i fod yn Hollalluog; ac etto nid oes dim yn cael ei gredu yn wirioneddol am dano yn llai na mawredd ei allu: hyd yn nod Moses mawr ei ras, a welir yn dyrys mewn ammheuaeth am hyn (Num. xl.); ond bywyd, grym, a chysur yr eglwys ydyw mawredd gallu Duw o'i phlaid: ac y mae yn ddychryn ofnadwy i'w elydnion. Job 10. 7. Ps. 50. 22. 2 Thes. 1. 9.

HOLLLOL, (holl) *Heb.* כָּלִי yn gwbl, cyfiwyr, cyfan, cyfangwbl.—'Weddi ei luniaethu yn hollol ac yn sicr.' 2 Sam. 23. 5. Y mae gwedi ei iawn drefnu yn mhob peth; nid oes dim heb ei rag-olygu a'i rag-drefnu ynddo; ni bydd raid, ac nis gellir byth, ei gyflawnid er gwell; mae wedi ei drefnu yn hollol gyflawn ac yn gwbl berffaith: y mae yn hollol wrth fodd Duw i ymgoneddu ynddo byth; y mae yn hollol wrth fodd Crist, yr hwn a gyflawnodd ammodau y cyfammod hwn; y mae, ac a fydd byth, yn hollol wrth fodd yr eglwys, yr hon sydd i gyfranogi o'r bendithion ynddo. Pery hefyd yn *hollol* fel y mae yn ddiglyfnedd, cansys y mae yn sicr.

Y gair yn *hollol* a arwydda yr un peth yn y lleoedd canlynol ag yn *wir*, neu yn *sicr*, neu mae yn *eglar*.^{*} 1 Cor. 5. 1. a 6. 7. a 9. 10.—'Yn *hollol* (*παντως*) y dywedwch y ddiareb hon wrthyf.' Luc 4. 23.—'Dilys y dywedwch wrthyf y ddiareb hon.' W. S.

HOLLT—AU—I, (ollt) agen, gagen, delteniad; gwahanu, rhanu, delltu; y cyfrwng rhwng y bysedd. Lef. 11. 3. Deut. 14. 6. Can. 2. 14. Edr. CRAIG, LLOCHES.

HOMER, *Heb.* חֹמֶר *chomer* neu *homer*. Arwydda terfysgu, cymysgu, pentyru; pentwr; y mesur o'r

^{*} ΟΛΩΣ, adverbium confirmandi, patet per immo, vera reddi. Schleuser.

maintioli mwyaf yn mysg yr Hebreaid; yn mha un y byddai llawer o bethau yn cael eu cymysgu yn nghyd. Yr oedd yn cyfateb i ddeg bath neu epha; ac yn nghylich deg a thriugain o alwyni, a phum point Seis-onig.—A chasglasant hwynt yn bentyrau.' Exod. 8. 14. *Heb.* חומר *homerasant homerau*, neu *homerau llawn*. Y mae gwall argraff o'r gair hwn mewn llawer o'r hen argraffiadau Cymreig o'r Bibl, ond yr eiddo y Dr. Morgan, yn y lleoedd canlynol: *Lef.* 27. 16. *Num.* 11. 32. Yn lle *omer* dylasai fod *homer*. חומר (*chomer*) ac עמר (*omer*) ydynt fesurau o wahanol faintioli. Nid yw עמר ond mesur yn nghylich chwe pheint, neu ddegfedd ran o epha. Argreffir ef *gomer* yn lle *chomer* yn *Esa.* 5. 10. mewn rhai argraffiadau—yn dilyn gwallau yr argraffiad cyntaf o'r cyfieithiad presennol. Y maent wedi ei argraffu fel y dylai fod yn *Ezec.* 45. 11, 13, 14. *Hos.* 3. 2.

HOPHNI, חפני [*yr hun sydd yn cysgodi*] mab Eli. 1 Sam. 1. 3. Edr. ELI.

HOPHRA, brenin yr Aipht yn amser Zedeclah. *Jer.* 44. 30. Edr. PHARAOH.

HOR, הר [*dyrchafiad*, neu *yr hun sydd yn dyrchafu yn uchel*] enw dau fynydd: 1. Un o du dehau i wlad Canaan, ar gyffiniau Idumea, lle bu Aaron farw. *Num.* 20. 25. Edr. AARON.—2. Un arall o du y gogledd i Ganaan: yr un a Hermon, medd Ainsworth. *Num.* 34. 7, 8. *Jos.* 13. 11. Yr oedd ar Hermon amrywiol enwau. *Deut.* 3. 9. a 4. 48. Edr. HERMON.—Tebygol fod y wersyllfa Hor-hagidgad yn agos i'r mynydd cyntaf. *Num.* 33. 32, 33.

HOREB, חרוב [*anial*] mynydd nodedig yn Arabia, darn o fynydd Sinai—Sinai yn gorwedd i'r dwyrain, a Horeb i'r gorllewin. Edr. SINAI.—Yr oedd yr Horiaid yn trigo yn agos i'r mynydd hwn. Yr oedd gadddynt dywysogion, ac yr oeddnynt yn alluog cyn i Esau orchfygu eu gwlad. Darfu yr Horiaid a'r Edomiaid ymuno â'u gilydd, tebygol, a myned yn un bobl dan yr un llywodraeth. Anrheithiodd Cedorlaomer eu gwlad. *Gen.* xiv. a xxxvi. 1 Cron. i. *Deut.* 2. 1. a 33. 2. *Barn.* 5. 4.

HOREM, חורם [*diolfryd*] dinas yn Naphtali. *Jos.* 19. 38.

HOR-HAGIDGAD, gwersyllfa yr Israeliaid wrth iddynt fnyed o Bene-jaacan. *Num.* 33. 32, 33.

HORI, חורי [*tywysog*] mab Lotan, o genedl Seir yr Horiaid. *Gen.* 36. 23.

HORMAH, חרמה [*difrod*] yr un a Sephath, a hwyrach Arad, befydd. *Num.* 14. 45. a 21. 1, 2, 3. Yma y tarawyd yr Israeliaid ac a'u dyfethwyd gan yr Amaleciaid a'r Canaaneaid, yn yr ail fwyddyn wedi eu dyfodiad o'r Aipht. Arad, brenin y lle hwn, a ryfelodd yn eu herbyn pan ddaethant yr ail waith i gyffiniau dehau gwlad yr addewid, ac a ddaliodd rai o honynt yn garcharorion. Israel a addunedodd, os rhoddai yr Arglwydd y bobl yn ei law, y difrodai eife hwynt a'u dinasoedd. Gwrandawodd yr Arglwydd ar Israel, ac efe a'u difrododd, ac a alwodd y lle Hormah, *sef difrod*. Tebygol mai gwedi eu dyfodiad i Ganaan, yn amser Josuah, y gwnawd hyn. *Jos.* 12. 14. Rhoddwyd hi i'r Simeoniaid. *Barn.* 1. 17. *Jos.* 19. 4. Rhoddodd Dafydd ran o arnhaith yr Amaleciaid i henuriaid Hormah. 1 Sam. 30. 30.

HORON, dinas yn Arabia, lle daeth Sanbalat o honi. *Neh.* 2. 10.

HORONAIM, [*cynddeiriogrwydd*] dinas yn ngwlad Moab. *Esa.* 15. 5.

HORTI—IO—WYR, (hawr) cablu, gogaanu, enllibio; athrodwr, absenwr.—'Trwy'r rrain yr hortir ffordd y gwirionedd.' 2 Petr 2. 2. W. S.

HOSAH, [*diogelwch*] dinas yn rhandir Aser. *Jos.* 19. 29.

HOSAIHAH, חשעיה [*yr Arglwydd yw fy Achubwr*] tad Jesaniah. *Neh.* 12. 32.

HOSAMAH, חושמע [*yr hun a wrandawyd*] mab Jeconiab. 1 Cron. 3. 18.

HOSANNA, Gr. Ωσαυνα; *Heb.* חשעיה [*achub yn awr*, neu hachub *achub attolwg*] gair a gymerwyd o Ps. 118. 25., ac a arferir yn aml gan yr Iuddeuon yn eu gweddiau a'u bloediadau, yn enwedig ar Wyl y peyll; a'r cangenau a rwyment yn nghyd ar yr Wyl hon a elwid weithiau *Hosanna*. Yr oedd gwaith y torfeydd yn gwaeddi Hosanna i Grist Mab Dafydd, yn arwyddo eu dymuniad o bob llwyddiant iddo, ac iddo, fel y Messiah, eu hachub hwy yn fuan, a dyrchafu eu cenedi i ogoniant ac anrhydedd. *Mat.* 21. 9, 10, 11.

HOSEA, חושע [*iachawdwr*] mab Beeri, a phrophwyd yr Arglwydd. Prophwyddodd yn nyddiau Uz-ziah, Jotham, Ahaz, a Hezecliah, breninoedd Judah, ac yn nyddiau Jeroboam mab Joas (nid Nebat) brenin Israel. Prophwyddodd wrth hyn dros lawer o flynyddoedd. Os dechreuodd brophwydd y blynyddoedd diweddfaf i Jeroboam, ac os diweddodd yn nechreu teyrnasiad Hezecliah, cawn ei fod yn ei swydd yn agos i 70 o flynyddoedd, a rhaid iddo fyw i fod yn hen iawn. Nid oes dim crybyllydd am yr amser pan y cyhoeddodd yr un o'i brophwydoliaethau. Y mae yn dechreu ei swydd brophwydol mewn dull tra nelliduoel. Pan oedd ond ieuanc y mae yn cael gorchymyn i 'gymeryd gwraig o odineb, a phlant o odineb.' Yr oedd hyn i fod yn arwyddocöol o ymddygiad Duw tu ag at Israel eilun-addolgar, y rhai yr oedd efe gwedi eu dyweddio iddo ei hun. Yn ganlynol, cymerodd Gomer, merch Diblaim. Llauer o ddadleuon sydd wedi bod, pa un ai yn weledigaethol, neu yn weithredol, yr oedd y prophwyd i wneuthur hyn. I'm tyb i, mwy addas yw deall yr hanes fel y mae y prophwyd gwedi ei roddi; yr oedd gorchymyn Duw yn ddigon i gyfreithloni yr hyn fuasai yn gwbl anghyfreithlon ac yn bechadurus yn y prophwyd, heb hyny. Er nas dichon Duw orchymyn un peth sydd ynddo ei hun yn anfoeol, etto dichon orchymyn yr hyn a fuasai yn anghyfreithlon i un dyn ei wneuthur, heb orchymyn eglur am dano; megys dystyriwio yn hollol y Canaaneaid, y gwy, y gwragedd, a'r plant—Abraham i aberthu ei fab, &c. Fel yr oedd nid yn unig yn gyfreithlon i'r prophwyd briodi felly, gwedi cael y gorchymyn gan Dduw, ond yn ddyledawydd arno ymotswng i hyny; a dwyn y groes yn amyneddgar, a ganlynai y cyfryw undeb anghysurus. Y mae y wraig o odineb yn arddangosiad o'r hyn oedd Israel yn yr Aipht, cyn eu dyweddïad i'r Arglwydd, trwy gyfammod Sinai; yr oeddnynt gwedi ymllygru ág eilun-addoliaeth yr Aiphthaid; etto ymgyfammododd Duw á hwynt. Dygasant blant iddo gwedi hyny, mae yn wir, yr hyn mae y gair Jesaël yn ei arwyddo, *sef had Duw*, felly y gwnaeth Gomer i'r prophwyd, ond buan y puteiniasant oddi wrtho. Y mae y Dr. Horsley* yn barnu na anwyd i'r prophwyd o Gomer ond Jezreel, neu Jezriël; ac mai plant godineb oedd Lo-ruhamah a Lo-ammi, yn arwyddo eilun-addoliaeth puteinllyd Israel, ac ymddygiad yr Arglwydd tu ag atynt: ni ddywedir (medd efe) ond am y cyntaf, 'hi a esgorodd iddo ef fab.' Y mae Lo-ruhamah yn arwydd-lun, medd yr awdwr uchod, o gyflwr adfeilledig Israel dan deyrnasiad eu breninoedd llygredig. Y mae diddyfnydd y ferch hon yn arwyddo caethgludaid y deg llwyth o'u gwlad eu hunain, heb ymgeledd naturiol nac vryddol. Lo-ammi ydynt yn bresennol er's rhagor i ddau cant ar bymtheg o flynyddoedd.

* See Preface to his translation of HOSAH.

Y mae yn cael gorchymyn drachefu i 'garu gwaigr hoff gan ei chyfaill.' Pen. iii.—'Câr wraig yn hoffi ei drygioni,' Dr. Horsley: sef Gomer, yr hon a ollyngwyd ymaith am ei hanniwelrdeb. Tebygol ei hun yn estyniad ac yn ddilweddiad o'r achos cyntaf rhyngddo ef a Gomer. Y mae ymddygiat caredig y prophwyd tu ag ati, wedi ei hanfyddlondeb cywilyddus, yn arddangosiad o hir-amynedd a thiriondeb mawr yr Arglwyd tu ng at Israel, er eu gwrthgiliaid oddi wrtho at eilun-addoliaeth; a'i adferiad o honyat yn y dyddiau diweddaf at yr Arglwyd eu Duw, a Dafydd (sef Crist, mab Dafydd) eu brenin.

Amcan cyffredinol y prophwyd ydyw argyhoeddi y bobl o'u dirfawr bechdurusrwydd; eu dychrynu a bygythion Duw, a'u tywys, trwy ddangosiad eglur o'i ddaioni, i edifeirwch. Prophwydodd am amryw ddygwyddiadau a gawsant yn fuan eu cyflawni: ond mae ei brophwydoliaethau am gyflwr Israel a Judah dros amryw oesoedd; galwad y cenedloedd; ac adferiad Israel etto at yr Arglwyd, yn llywod o nodedig, ac y maent yn cyd-gordio yn hollol a'r hyn a rag-ddwyddwyd gan eraill o'r prophwydi.—Coffêir y llyfr hwn yn aml yn y Testament Newydd, megys yn Rhuf. 9. 25, 26. 1 Petr. 2. 10. Mat. 9. 13. a 10. 8. Luc 23. 30. Dat. 6. 16. a 11. 1. Mat. 2. 15. a 13. 14. 1 Cor. 15. 54, 55.

Y mae iaith y prophwyd yn gynnwys, byr-eiriog, synwyr-lawm, ac yn ddigysylltiad; ac mewn rhai manau yn ardderchog, yn bêr-wreosg, yn fywiog, ac yn addurnedig.* Y mae ei draws-rediadau o rybydd i annogaeth; o fygythiad i addewid; o ddychrynu i obaith, ac i'r gwrthwyneb, yn aml, yn gyflym, ac yn aanysgwyliadwy. Y mae ei gyffelybiaethau yn fyrion ac yn dyredig, ac heb grybwylliad—trwy hyn y mae ei ysgrifeniadau yn awchlym, yn danlyd, ac yn fywiog. Y mae cyfnewidiad personau yn aml ac yn aanysgwyliadwy. Yn gyffredin, y mae yr Arglwyd yn llefaru wrth y prophwyd am bechodau ei bobl; yn cyhoeddi ei farnedigaethau yn eu herbryn wrtho; ac yn agoryd iddo ei fwriadau grasol i'w hadferyd yn y dyddiau diweddaf. Ond yn nghanol yr ymadrodd, y mae yr Arglwyd yn mhoethder ei eiddigedd yn trol oddiwrth y prophwyd yn union-gyrral at y bobl, yn cyfeirio ei ymadrodd atynt yn yr ail berson, am bari y bu yn llefaru yn y trydydd person o'r blaen (pen. 4. 4, 5.) ac weithiau, hefyd, yn yr iaith fwyaf caruaid, a chyflawnaf o drugarogrwydd a thosturiaethau. Pen. 2. 18, 19. a 11. 7, 8. Weithiau drachofn, yn llefaru wrth y bobl, y mae yn trol oddi wrthynt at ei gyfaill y prophwyd gyda ffeiddiad megys o honyat a'u hynfydrwydd pechadurus. Pen. 8. 5, 6. Craffu yn fanwl ar y neillduolrwydd hwn yn iaith y prophwyd, a rydd lawer o oleuni i'w lawn ddeall wrth ei ddarllen.

Y mae Hosea yn darlunio, gyda mwy o fanylrwydd nag un o'r prophwydi eraill, ddygwyddiadau y ddwy deyrnas, Israel a Judah, yr amrywiol farnedigaethau uwch eu penau, a dull eu hadferiad diweddaf; ac y mae yn neillduol o danlyd yn ei annogaethau bywiog i'r deg llwyth. Nid ydyw yn cyffwrdd braidd a neb ond ei genedl ei hun. Nid yw yn crwydro fel Ezaiah, Jeremiah, ac Ezeziel, i hanesion cyfochrol y cenedloedd oddi amgylch. Nid ydyw yn ymyraeth fel Daniel a threigladau ymerodraethau mawrion byd. Ei wlad ei hun sydd yn llenwi ei feddwl; ei rhagoriaethau, ei phechodau, ei barnedigaethau, a'i hadferiad. Y mae yn rhagfynegi, yn wir, mewn dull cyffredin, am impiad y cenedloedd i mewn yn eglwys Dduw; ond nid yw hyn fel mater neillduol yn ei olwg, i helaethu arno gyda manylrwydd. Y mae yn cyhoeddi, mewn ymadroddion mwyaf goruchel a gor-

foleddus, buddugoliaeth yr Iachawdwr ar uffera a marwolaeth; etto nid llawer y mae yn myned i newa i ddirgeledigaethau yr Iechydwrfaeth yn nghanwddoliaeth ac aberth y Messiaih. Ei wlad a'i hun sydd agosaf at ei galon; atynt hwy yr oedd ei genadwri. Eu pechodau hwy sydd yn cyffroi ei ddigofaint; eu dyoddeddau sydd yn effeithio ar ei dosturi; a'u dyrchafiad etto i ddyfod, sydd wrthddrych mwyaf hyfyrd i'w feddwl.

Heblaw yr ysgrifenywyr cyffredin ar yr holl Ffibr, ysgrifennodd Rivetus, Zanchius, a Marcius, yn dda arno yn Lladin; a Dr. Pocock, Dr. Wells, Esob Horsley, a Newcome, arno yn Saesonaeg. Y mae hen awdwr hefyd yn Saesonaeg ar ranau o hono, megys Jeremiah Burroughs, Downham, Reynolds, Samuel Smith, Sibbs, Francis Lambert, &c.

HOSEA, mab Elah, y diweddaf a'r goreu o freninoedd Israel. 'Efe a wnaeth yr hyn oedd ddrwg yn ngolwg yr Arglwyd, etto nid fel breninoedd Israel y rhai a fuasai o'i flaen ef.' 2 Bren. 17. 1, 2. Yr oedd yn gadael y sawl a ewylllysiai i fyned i fynu i Jerusalem i addoll. Efe a frad-fwriadodd yn erbyn Peah mab Remaliah, ei feistr, ac a'i lladdodd, ac a deyrnasodd yn ei le ef. Wedi iddo ymsefydlu ar yr orsedd, gwnaeth gynghairai i Sabacon, neu So, yr Ethiopiad, brenin yr Aipht, yr hwn a oresgynodd yr Aipht, a gymerodd Bocharis y brenin yn garcharor, a chyd a'r creulonder mwyaf echryslawn, a barodd ei losgi yn fyw. Dyben Hosea oedd cael cynnorthwy gan frenin yr Aipht i dafu ymaith iau drom yr Assyriaid, y rhai oeddynt wedi gorthrymu gwlad Israel yn dost dros hir amser. Pan glywodd Salmanaeser, brenin Assyria, hyn, aeth i fynu trwy yr holl wlad, ac a gymerodd Samaria, yn y nawfed fiwyddyn o deyrnasiad Hosea, gwedi gwarchlae arni am dair blynedd; carcharodd Hosea dros ei holl dyddiau; a chaeithgludodd bobl y wlad, ac a'u cyffoedd hwynt yn Halah, Habor, Gozan, a dinasoedd y Mediaid. 2 Bren. 15. 30. a xvii. Amos ii, ix.

HOSEA, mab Azaziah, tywysog ar feibion Ephraim yn amser Dafydd. 1 Cron. 27. 20.

HOTHAM, חוּתָם [sel] mab Heber. 1 Cron. 7. 32.

HOTHIR, חוּתִיר [rhagorol] mab Heman. Yr nffed teulu ar hugain o'r Leffaid yn ngwasanaeth y deml. 1 Cron. 25. 4, 28.

HOYW—DER, (hoe) hoew, hoewdeb; beinif, bywlog, eiddog, gorhoenus; cyweiridabus, trefnus. 1 Sam. 16. 32. Dan. 4. 4, 36.—'Hon yw y ddinas hoyw.' Seph. 2. 14. חוּרְרֵי הַיָּמִין וְדִינָאס לַאֲוֵן, yn llawn digrifuch; y ddinas ffoedeog, yn llawn o gyfoeth a moethau. Darluniad o Ninifeh yn ei gwychder, a'i gogoniant mwyaf.

HUAL—AU, (hu-gal) llyffethair, llyffethyr, gefyr.—'Mewn hualau yr ânt, ac yr ymgyrmannt i ti.' Esa. 45. 14. Dr. M.

HUCCOC, חֻקֹּק [cerfiad] un o'r dinasoedd noddfa. Jos. 19. 34. 1 Cron. 6. 75.

HUD—AW, (hu) llihiad, deniad, llygad-dyniad; twyllo, swyno, gwych-foddio, ennill serch. Gwaith gau-athrawon yw hudo y bobl; ac y mae diebellion y diafol yn ei offerynuau hudoliaethus, mor gyffwrus a dengar, fel yr hudent, pe byddai bosibl, fe, yr etholedigion. Marc 13. 22. Ond mae gofal y Bugail da mor fawr am yr etholedigion, fel nad yw yn bosibl eu hudo. 'Ni chyffrigolant byth,' medd efe, 'ac ni ddwg neb hwynt allan o'm llaw i.' Ioan 10. 28.

HUDOL—ES—IAETH—ION, (hûd) hudolion, hudoles, ydyw y rhai yn hudo; a hudoliaeth, ydyw eu

* Commaticus est, et quasi per sententias loquens. Hierom.—Stylus est acer, acutus, concisus, eminenti quadem Poeticæ compositionis nota signatus. Lowth.

* Gwel Prideaux's Connect., part i, book i.

gwraith yn hudo. Yr oedd yn waharddedig i'r cyfryw gael byw, ond yr oeddnt i gael eu llabyddio; a'r neb a fâl ar eu hul hwnt, y mae yr Arglwydd yn bwgwth eu toï i ynaith o frys ei bobl. Exod. 22. 18. Lef. 19. 26, 31. a 21. 6, 27. Deut. 18. 10. Mal. 3. 5.

'Ein cyngor ni nid oedd o hudoliaeth.' 1 Thes. 2. 3.—'Kin annoc ni nyd oedd wrth hocoet.' W. S.—'Ein annog ni nid ydoedd o hud.' Dr. M. Ni raid i weision Crist wrth ddichellion, twyll, a gweniaith, i ddenu a boddhu dynion; ond yn unig egluro a thystiolaethu y gwrlionedd, a gadael rhwng Duw ag effeithiol y gwrlionedd i gydwybodau dynion.

'Hudoliaeth golud.' Marc 4. 19.—'Somiant golud.' W. S.—'Twyll cyfoeth,' yn Mat. 13. 22.—'Ehudrwydd golud,' W. S. Yr un gair *Gr. ararn*, sydd yn y ddau fan, ac y mae yn arwyddo *dwyn o'r iauon ffordd*; felly cyfoeth, yn y cariad ato, sydd yn dwyn calonau dynion oddiwrth yr Arglwydd, a'i uniaiw lwybrau. Y mae yr apostol yn sôn am chwantau twyllodrus; (yr un gair sydd yno) y mae chwantau bydol, a phob math a'r chwantau, yn twyllo dynion, yn eu hudo, ac yn eu denu oddiwrth yr Arglwydd. Nid yn y cyfoeth y mae y twyll; ond yn y dynion sydd yn ei gam-ddefnyddio: nid yw cyfoeth yn addaw dim, na Duw wrth ei roddi; ond ni sydd yn addaw i ni ein hunain, ddedwyddwch nad ydyw i'w gael mewn golud. Ein chwantau sydd yn ein hudo, a thrwy hyn yn ein twyllo. Yr ydym ni yn chwynych bod cyfoeth yn *wadal*, ac o herwydd hyn yn dygwyl y bydd; ein cam-farn a'n chwant sydd yn ein twyllo, pan y caffom ef yn annwadal.

HUG—AN, (hy-ug) twyg, toryn, rhuchen, ysgin, cochl, pllys, gwisg-laes, tabar-laes, gorchudd.—'Efe a esyd hug ar ei wyneb'; sef gorchuddia ei wyneb. Job 24. 15.—'Efe a fwrw hug dros wynebau ei barnwyr hi.' Job 9. 24. Dwyder fod Duw yn gwneuthur yr hyn mae yn ei oddef i eraill ei wneuthur. Rhoddi hug ar wynebau barnwyr, yw eu dallu a gwobr i wyro barn: y maent fel dyn a gorchudd ar ei wyneb, yn methu gweled yr hyn sydd uniawn. Exod. 23. 8. Neu, ynte, eu rhoddi i farwolaeth. Y mae gorchuddio neu rwywo wynebau, megys rhag-barotoad i farw; (Job 40. 13. Esther 7. 8. Marc 14. 6.) felly yma, rhoddi hug ar wynebau barnwyr, ydyw eu rhoddi i farwolaeth yn hytrach na goddef iddynt roddi barn uniawn. Jer. 14. 4. 2 Sam. 15. 30. a 19. 4.

HUL, חול [dolar] mab Aram. Gen. 10. 23. Efe a wladychodd yn Armenia, medd Josephus, lle ceir ôl ei enw yn y dinasoedd Chalana, Colimna, Colsa, &c.

HULDAH, חלדה [y byd, neu darfoddedig] prophwydes, gwraig Salum, celdwad y gwisgoedd i'r brenin Josiah. 2 Bren. 22. 14. Yr oedd yn trigo yn Jerusalem yn yr ysgoldy. Edr. YSGOLDY. Yr ydoedd yn wraig enwog am ei dauoldeb, ac yn brophwydes. Ymgynghorodd Josiah a hi yn nghyfeill yfyr y gyfraith, yr hwn a gafodd Hilelah yn y deml. Edr. JOSIAH.

HUL—IO, (hy-ul) gorchuddio, taenu ar hyd.—'Ac a hulodd ei bwrdd.' Diar. 9. 2. Y mae doethineb, sef Crist, doethineb Duw, yn hulo bwrdd i bechaduriaid, trwy farw drostynt, a pheri cyhoeddi ei aberth yn iawn digonol drostynt: y mae ei 'gnaud yn fwyd yn wir, a'i waed yn ddiol yn wir.' Gwledd ydyw gwedi ei pharotol ar ei draul ei hun yn gwbl, i bechaduriaid gyfranogi o honi. Y bwrdd 'gwedi ei hulo,' sydd yn arwydd fod pob peth yn barod, a chroesaw cyflawn i gyfranogi o'r danteithion. Mat. xxii. Luc xiv. Ioan vi.

HUMTAH, חומתא [malwoden]. Dinas yn Judah. Jos. 15. 54.

HUN, (hy-un) hunan; y dyn ei hun.—'Nid o'i achos ei hun.' Dan. 9. 26. Yr oedd achos paham

y torwyd y Messiah ymaith; ond nid ynddo ei hun, ond yn eraill yr oedd: ei feichniacth dros eraill oedd yn haeddu yn gyflawn eu tori ymaith, ydoedd yr achos paham y torwyd ef ymaith. Y mae yr Arglwydd Iesu yn aml yn tystiolaethu, 'na ddneith o hono ei hun—nad oedd yn llefaru o hono ei hun.' Ioan 5. 19, 30. a 7. 28. a 12. 49. a 16. 13. Daeth a lefarodd yn ol trefn yr arfaeth a'r cyngor tragwyddol: yr oedd ei ddyfodiad o ran amser, dull, a gwaith, yn gwbl yn ol hwnw; a'i holl athrawiaeth oedd yn cyfateb yr un fath i hwnw. 'Y Tad yr hwn a'm hanfonodd (medd efe) a roddes orchymyn i mi beth a ddywedwn, a pha beth a lefarwn.' Edr. DIM.

HUN—O, (hu) cwsg, dargwsg, hep, hepian.—Mae hân, neu gwsg, yn gymhwsg, yn dra angenrheidiol, er naeth a chynnaliaeth natur; ond y mae cwsg anghymedrol yn afachus, ac yn anmharu y corph; yn pylu y synwrau; yn gwanhanu y côf; yn oeri ac yn trymhanu yr holl gorph. Y mae yn niweidiol iawn i'r gieuynau, y rhai sydd yn peri grym, iechyd, a bywiogrwydd yr holl ddyn. Yn gyffredinol, oddeutu chwe awr o gwsg sydd ddigonol i ddyn mewn iechyd. Hynod yw y buddioldeb o'r cymedroldeb yn mhob peth a orchymynir yn yr ysgrythrau; ac mae y gwrthwyneb mor niweidiol ag ydyw o bechadurus.

Hûn, a arwydda, hefyd, marwolaeth; pan y byddo yr enaid gwedi ei ysgar oddiwrth y corph, mae y corph yn gwbl ddiemlad, yn ddi-ddwydd, ac yn ddi-waith: hân ydyw hefyd, oblegid y bydd deffroad o honi yn y dydd mawr sydd i ddydd. Mat. 27. 52. Ps. 76. 5. a 13. 3. Jer. 51. 39. Ioan 11. 13. Act. 7. 60. a 13. 36. 1 Cor. 11. 30. a 15. 51. Edr. DEFFROI, CWG, CYSG.

HUPPAH, un [gwely] offeriad, teulu yr hwn oedd yn y 13eg o ddeparthiadau Dafydd. 1 Cron. 24. 13.

HUPHIM, neu HUPHAM, חופים [eu gwely]. 1. Mab Benjamin, a phach-teulu. Cron. 46. 21. Num. 26. 39.—2. Mab Maehir. 1 Cron. 7. 15.

HUR, חור [rhyddid] 1. Mab Caleb, ac w'r Herson, mab Pharez, mab Judah. Gwr Miriam ydoedd, medd Josephus, a thaid Bezaleel. Efe ac Aaron a gynnalasant ddwyllaw Moses, tra yr oedd Iesus yn ymladd â'r Amaleciaid yn Rephidim, ac oddynt yn llywodraethu y bobl tra yr ydoedd Moses ar llywodraeth Sinai. Y mae y pethau hyn yn dangos ei fod ef yn w'r cymersaw gan Moses. Exod. 17. 10. a 24. 14. 1 Cron. 2. 19, 20.—2. Un o freninoedd Midian, a laddwyd gan feibion Israel. Num. 31. 8.

HURAI, un o gedyrn Dafydd, o ddyffrynoedd, neu afonydd Gaas. 1 Cron. 11. 32. Gelwir ef Hidaï yn 2 Sam. 23. 30.

HURAM, mab Ehud, o lwyth Benjamin. 1 Cron. 8. 5.

HURI, mab Jaroah o lwyth Gad, a thad Abihael. 1 Cron. 5. 14.

HURT—IO, (hur) synu, syfrdanu, dyddelwi, ir-dangu.—'Dy ddoethineb a'th wybodaeth a'th hurtiant.' Esa. 47. 10. Y mae y gair חרב yn arwyddo *troi yn ol, troi ymaith*, ac a gyfeithir *cilio yn ol*, Jer. 8. 5.—*dychwelyd*, Ezec. 39. 2.—*troi*, Ps. 85. 4. Dy ddoethineb a'th wybodaeth, yn y rhai yr ymddiriediaid, a'th droisiant o'r iawn ffordd, ac a'th dwyllasant i'th hollol ddystryw.

HUSAI, חושי [yn attal ei dafod] Arciad, cyfaill ffyddiawn Dafydd. Cyfarfu a Dafydd ar ei ffordd rhiag Absalom, gwedi rhwygo ei bais, ac a phridd ar ei ben. Cyngorodd Dafydd ef i ddychwelyd yn ei ol; ac efe a fu o ddefnydd mawr iddo yn gauylno i hyn; canys cyngor Husai, trwy ewyllys Duw, a ddifwynodd cyngor Abhitophel; 'canys yr Arglwydd a ordeiniasai ddiddymu cyngor da Abhitophel.' 2 Sam. xv, xvi,

xvii. Tebygol mai ei fab ef oedd Baanah, yr hwn oedd rag-swyddwr Solomon yn Aser. 1 Bren. 4. 16.

HUSAM, Brenin Edom, a olynodd Jobab. Gen. 36. 34.

HUSIM, 1. Mab Dan. Gen. 46. 23.—2. Mam Ahitub ac Elpaal. 1 Cron. 8. 11.

HUSSAB, *Heb.* חֶסֶב (*hetseb*). Y gair a arwydda *sefyll, sefydlu*; am hyn y gyfeithir gan Newcome, yr *amddiffynfa*, ac yn cael ei briodoli i balas, neu amddiffynfa gadarn, brenin Ninesfeh: ereill a briodolant y gair i'r frenines a'i llaw-forynion, y rhai oeddnt yn trigo yn esmwyth ac yn ddiogel: ereill i'r ddinas ei hun, yr hon a farnwyd ei bod yn gadarn ac yn ddiysgog. Nah. 2. 7.

HUSTING--**AU**--**WR**, (*hust-ing*) si,isial,ymsisial; yn husting, sibrdw, dywedyd dan ddannedd; dywedyd yn isel ac yn gyfrinachol; athrodwr, enllibwr, absenwr drwg.—'Ymofynwch â'r swynyddion a'r dewiniaid, y rhai sydd yn husting ac yn sibrdw.' Esa. 8. 19. Yr oedd gan y cyfryw dwyllwyr (gwragedd y rhan fwyaf) ddull o siarad a sibrdw fel pe na buasai eu llais yn ddynol, ond llais rhyw ysbyrd anweledig: medrent beri i'r llais ymddangos fel pe na buasai yn cael ei swnio gan y genau, ond yn y bol; am hyn y galwyd hwynt *εγγαστριμυθοι, ventriquoqi, bol-lefarwyr*; neu fel pe buasai yn dyfod odditan y ddaear, neu o bell, neu o ryw lle arall, ac nid oddi wrthynt hwy—a hyn y gyd i'r dyben i dwyllo. Esa. 29. 4.

'Yn hustingwyr, yn athrodwyr.' Rhuf. 1. 30. 2 Cor. 12. 20. Rhai ynisial cabl-air i waradwyddo arall, yn groes i'r nawfed gorchymyn; y rhai ydynt yn llawer o fellidht, ac achos ymrystonau, yn mhob cymdeithas lle byddont. Diar. 16. 28. a 18. 8.

HWCH, (*hw-wch*) mochyn, twrch, cunar, banwes. Yr oedd y llwda hwch yn asfan dan y gyfraith. Lef. 11. 7.—'A'r hwch wedi ei golchi i'w hmydreiglfa yn y dom.' 2 Petr. 2. 22. Diareb wir, yn dangos fod cyfnewid allanol, heb gyfnewid anian yn dufewnol, trwy ail-enedigaeith, yn gadael dyn yn ngly'n wrth ei bechod, ac yn dychwelyd, fel pob creadur yn gweithredu o ol tuedd ei anian, yn ol at ei bechod. Nid ymad neb byth yn gwbl ac yn wirioneddol â phechod, nes y meddianno anian sanctaidd croes iddo. Edr. Moch.

HWRDD, (*hwr*) maharen. Hyrddod, geifr, ac wya, a arwyddant, yn yr ysgrhythrau, yr amrywiol raddau o ddynion mewn gwlad; sef mawrion a galluog, a thlodion a gweiniaid; rhai mwy a llai euog. Esa. 34. 6, 7. a 60. 7. Ezech. 34. 17. a 39. 18. Edr. DAFAD.

Cyffelybir ymerodraeth y Mediaid a'r Persiaid i hwrdd deugorn, yn cornio tu a'r gorllewin, tu a'r gogledd, a thu a'r dehau, fel na safai un bywstfil o'i flaen, ac nid oedd a cheubai o'i law. Dan. 8. 3, &c. Cyffelybydd yr un ymerodraeth o'r blaen yn pen. 7. 5. i arth wancus. Yr oedd hwrdd deugorn yn arwydd-llun nodedig yn y gwledydd hyn. Y mae y gair *Heb.* אֵיל (*Ayl*) yn tebygu i'r gair am *Elam* (אֵיל) *Gnelam*, neu *Persia*. Yr oedd yr arferol i freninoedd Persia wisgo coron aur yn debyg i ben hwrdd. Y mae llun penau hyrddod â chyrn, un yn uwch, a'r llall yn is, i'w gwyled eto ar golofnau yn *Persopolis*. Y ddau gorn a arwyddant, nid dau frenin, ond cyf-undeb y ddwy deyrnas, y Mediaid a'r Persiaid, i wneyd un ymerodraeth. Y Mediaid oedd yr hynaf o'r ddwy genedl, ac a fu yn fwyaf enwog; ond y Persiaid a ddaethant yn fwyaf galluog ac enwog: felly, 'yr uchaf a gyfododd yn olaf.' Ond y bwch gair o'r gorllewin, sef Alexander Fawr, a darawodd yr hwrdd yn ddechrynydd, ac a'i dinystriodd. Dys-

* Gwel Esobog Chandler's *Vindic. cap. i. sec. 4.*

trwywyd yr ymerodraeth hòno yn gwbl trwy fudd-ugoliaethau Alexander, ac olynodd ymerodraeth y Groegiaid yn ei lle. Edr. GROEGIAID.

HWT—**IO**, (*hwd*) hysio allan; ffi, wb, yswbwb. Mic. 6. 16. Sefh. 2. 15.

HWYL—**IAU**, (*hwy*) cynfasau llong.—Hwyliau blaen, neu y cynhwyliau; hwy i llyw, y dant hwy; yr hwy fawr. Esa. 33. 23. Act. 27. 13, 14. Y prophwyd yn darlunio moethau a gwycheder Tyrns, a ddywed, 'Llian main o'r Aipht o symudliw oedd yr hyn a ledit i fod yn hwy i ti.' Ezech. 27. 7.

HWYLBREN, pren i ddal yr hwyliau mewn llong; yr hwn a wna i Tyriaid o gedrwydd Libanus. Ezech. 27. 5. Mae difolwch, anystyriaeth, a pherygl medd-wn, yn cael eu cyffelybu i ddyn yn cysgu yn mhen hwylibren, a phob awel o wynt, a phob ysgogiad o'r llong yn peryglu ei fywyd. Diar. 23. 34.

HWYL—**IO**, (*hwy*) *Gr.* ελαυνω; helynt, trefn; cyflwr, agwedd; mynediad, teithio, mór-deithio.—Yr wyt mewn hwy, sef mewn iawn drefn, yn barod;—y mae hi o'i hwy, sef o iawn drefn synwraun;—dwy hwy, ymosod ar.—'Hwylio ymadroddion:' sef iawn drefn ymadroddion. Job 32. 14.—'Hwylio cerddediad' un, yw iawn drefn cerddediad; sef ei nerthu, ei gyfarwyddo, ac attal yr hyn a'i rhwystrai i lwyddo yn ei daith; hyn a wna yr Arglwydd i'w bobl, y rhai mae yn eu cyfodi o'r pydw erchyll, ac yn gosod eu traed ar graig, sef Crist. Ps. 40. 2. Y mae yn eu cael yn nyfnder euogrydd a llygredigaeth; yn eu cyfodi oddi yno; yn eu gosod ar graig, sef ar le safadwy i bech-ador fel y cyfryw; a chweid hyn, yn iawn drefn eu holl gerddediad tu ag at Dduw, tu ag atynt eu hunain, a thu ag at bawb erall. Y maent yn gwbl annigonol yn mhob peth hebdo ef; ond nis gid efe mo honynt, nes eu dwyn i dir y bywyd tragrywyddol.

HWYR—**HAU**, (*hwy*) araf, diweddar, hir ei aros; nawn, prydnawn, echwydd, uchder, cyfnos.—'Cysgodau yr hwyr,' a arwyddant amser o ddyrwydd a thralod, pan fyddo dydd hawddfyd gwedi darfo; trugar-eddau yn lleihau, a thralodau a gofidiau yn amhau. Jer. 6. 4. Zech. 14. 7.

Hwyraf dial dial Daw;

Llywraf dial dial Daw. Diar.

HWYRACH, (y gradd cymhariaethol o *hwyr*) r-
gatydd, fe allai, adfydd, agatydd. Jos. 9. 7. 1 Sam. 9. 6. a 14. 6. 1 Cor. 16. 6.

HWYRFYDYG, (*hwyr-bryd*) musgrell, llesg, anesug; pwyllog, anyneddus. Priodolir hwyrfydygrydd i lid a digofant i'r Arglwydd, yn aul, yn yr ysgrhythrau. Exod. 34. 6. Num. 14. 18. Neh. 9. 17. Ps. 145. 8. a 103. 8. a 86. 15. Joel 2. 13. Jonah 4. 2. Nah. 1. 3. Y mae yn cael yr annog-
aethau mwyaf gan ddynion i dywallt arnynt ei ddigof-
aint; ond hir yr oeda, yn gyffredinol. Nid ydyw yn oedi, am nad ydyw yn perffaiith gasau pechod; ond mae yn oedi, am nad ydyw yn ewyllysio bod neb yn golledig, ond dyfod o bawb i edifeirwch; ac hefyd, fel yr *ymdadangosai* ei gyflawnder yn eglur ac yn ogoeddus yn nystrwyw yr anwir ddynion. 2 Petr. 3. 8, 9. Edr. AMYNEDD.

Y mae yr Arglwydd Iesu yn beio ar ei ddygybllion ac yn eu ceryddu yn llym, am eu bod yn 'hwyrfydyg o galon i greu yr holl bethau a ddywedodd y prophwydi.' Luc 24. 23. Yr ydoedd yr holl bethau am ddyoddefant Crist gwedi eu rhagfynegi gan y prophwydi; yn ganlyniol, dylasant hwythau fod yn gwbl hysbys a chrediniol o honynt. Yn lle credu yr holl bethau a ddywedodd y prophwydi, yr oeddnt gwedi rhoddi lle i'w dychymygon eu hunain, fel yr Iud-
ewon erall, am y Messiah. Mawr ydyw y pechod; a thra niweddol yn ei effeithiau, o roddi lle i'n dy-

chymygion cnawdol ein hunain, yn lle credu tystiolaeth Duw yn ei air.

HY—F—ACH, eofn, hyderus, naturiol, hyfaidd: tra-dewr, dewr-ddrud.—'Gan fod yn hyf yn yr Arglwydd.' Act. 14. 3.—'Ac a gymrwyllesont yn hyderus yn yr Arglwydd.' W. S.—'Gan lefaru yn hyderus yn yr Arglwydd.' Dr. M. Y gair *παρορσια-ζωμα*, modd Macknight, a arwydda llefaru yn *eghur*, yn ddiambheuol, yn ddiabetrusder; llefaru yn gyhoeddus ger bron lluoedd; yn llefaru yn *hyf*, gan fod yn gyflawn sicr o wirionedd yr hyn a draethir, ac yn hyderus y cynnorthwyr ni ynddo. Agwedd gwbl addas ar ysbryoedd y rhai sydd yn traethu y fath wirionedd sicr a gogoneddus a'r efengyl. 1 Thea. 2. 2. Eph. 6. 19. Act. 9. 27. a 13. 46. a 26. 26.

HYACINTHUS, *Gr. βακινθος*. Y mae tri pheth yn cael eu galw wrth yr enw hwn; sef *lliw*, *blodeuyn*, a *maen*.—1. Y blodeuyn sydd beraidd; gelwir ef hos-anau y gôg, esgidiau y gôg, cenin y brain. Ei liw sydd gochlas; ac oddiwrth debygolrwydd lliw y maen i liw y blodeuyn, tebygol, y cafodd yr enw.—2. Y maen a eilw Pliny yn *hyacinth*, a fernir yr un a'r *amethyst* presennol. Yr unfed maen ar ddeg oedd yn sylfaen y Jerusalem newydd. Dat. 21. 20. a 9. 17.

HYD, (hy-yd) hir, hirder.—'Amgyffred gyd â'r holl saint, beth yw y lled, a'r hŷd,' &c. Eph. 3. 18. Edr. CARIAD.

HYD, rhaiddod, yn arwyddo, *at, mor bell ag*; megys *hyd y diwedd*; *hyd yma*; *hyd adref*, &c. Job 38. 11.

HYD, gorair, yn arwyddo *nes tan*; megys *hyd oni, hyd pan, hyd y*, &c. Gen. 27. 44. Gwel dan eiriau eraill.

HYDER—U—US, (hy) ymddiried, goglod, coel; gobeithio, fyddio. Hyder a arwyddo, 1. Y gwrth-ddrych yr hyderir arno. 2 Bren. 18. 19, 20. Esa. 36. 4. Diar. 3. 26. Job 4. 6. a 8. 14. a 16. 14. Jer. 48. 13, &c.—2. Ymddiried, neu hyderu mewn rhy wrthddrych. Phil. 2. 24. 1 Ioan 3. 21.—3. Hyf-dra, eofnder, rhyddid, a sicrwydd o dderbyniad ein personau, a gwrandawriad ein gweddiau, trwy Crist. Eph. 3. 12. 1 Ioan 2. 28. a 4. 17. 2 Cor. 5. 6. Heb. 4. 16. Nid oes un gwrthddrych addas o'n hyder ond yr Arglwydd; braich o gnaud yw pob peth arall; ac y mae y cyfryw a hyderant arnynt dan fell-dith. Jer. 17. 5. Yr hwn sydd â'r Arglwydd yn hyder iddo, a ddichon fod yn hyderus, yn eofn, ac yn orfoleddus, pe codai pawb arall yn ei erbyn. Ps. 27. 3.—4. Hyderus, weithiau, a arwyddo yr un peth a rhyfygus, ac yn arwyddo o anystyriaeth a chalongaledrwydd. Diar. 14. 16.

HYDD—OD, (hy-ydd) carw, eilon, rhydain, ewig. Yr ydoedd yr hyddod yn fwytadwy dan y gyfraith. 1 Bren. 4. 23.—'Y carw, a'r iwrch, a'r llwddn hydd.' Deut. 14. 5.—'Y carw, yr iwrch, a'r tarw gwyllt.' Dr. M. *Heb.* ירמור. Nid yw awdwy'r yn cytuno pa un al y tarw gwyllt (*buffalo*) neu fath o lyddod gwylltion a fedilylir wrth y gair ירמור. Yr oedd yn g. eadur digon adnabyddus wrth yr enw yn y gwledydd dwyreiniol, er ei fod yn anhysbys i ni yn y gwledydd hyn. Nid yw y gair i'w gael yn y Bibl, ond yn y ddau le uchod. Mae y Dr. M. yn cyfieithu y gair *yrrechod* yn llyfr y Breninoedd. Edr. CARW, IWRCH.

HYFAETH, (maeth) maethlawn; hawdd ei faethu. Ps. 17. 12. E. Prys.

HYFDER—DRA, (hyf) yr un ystyr a hŷ, hyder. Edr. DYFODFA.

HYFRYD—WCH, (bryd) *Gr. ευφρων*; meddwl rhydd; llawen, trïon, araul, hardd, blasus; dyddan-

wch, llawenydd, dedwyddwch; gorawen, hoen, gorhoen. 2 Cron. 32. 27. Job 39. 13. Preg. 2. 10. Y mae *hyfryd* a *hyfryddech*, yn cael eu priodoli i bethau a fyddant yn boddhuu unrhyw synwyr mewn dyn, megys *hyfryd* i'r llygaid yr olwg arnynt, Preg. 11. 7.—neu *hyfryd* sain neu lais i'r clustiau, Ezec. 33. 32. Esa. 24. 8.—moethus i'r archwaeth, 2 Petr 2. 13.—Yn ysbrydol y mae yr Arglwydd—ei iechydwrtaeth—ei addoliad—ei ddeddfau—a phob peth perthynol iddo, yn hyfryd, ac yn hyfrydwch i'r sawl sydd yn ei wir adnabod, ac yn synio pethau dwyfol o egwyddor sanctaidd yn y meddwl. Diar. 2. 10. a 3. 17. Hab. 3. 18. Pa. 36. 8. a 43. 4. a 96. 6. a 119. 24, 92, 174. Can. 7. 6. Esa. 58. 13. a 65. 14.

Nid *hyfryddech* ond gyda Duw. Diar.

'Hyfryd gan sŵl wneuthur drwg—sŵlneid sydd hyfryd gan yr ynyd.' Diar. 10. 23. a 15. 21. Y mae dynion yn ymfrydu yn yr hyn sydd yn un â'u hanian; y mae gwneuthur drwg yn un âg anian y ffol; felly, y mae sancteiddrwydd a duwioledeb yn un âg anian sanctaidd y duwioledeb: os felly, ni bydd nefoedd sanctaidd y duwioledeb ddim yn hyfryd i annuwlion ananctaidd. Edr. DYDDANWCH, LLAWENYDD, GORFOLEDD.

HYFFORDD—I—US, (ffordd) hylwybr, lle y gellir myned; llwyddiannus:—taith hyffordd, taith lwyddiannus; cyfarwyddo, dyagu.—'Hyfforddia blentyn yn mhen ei ffordd.' Diar. 22. 6. Y mae ffordd gan Dduw wedi ei threfnu a'i dadguddio i bawb o bob oedran i rodio ynddi; y mae y ffordd hon yn anadnabyddus i bawb heb eu haddysgu am dani; dyled y naill yw hyffordd i llall, yn enwedig rhieni eu plant, hynafiaid ieuencitid, yn y ffordd hon. Ffordd allan o berygl, a ffordd i ddiogelwch a dedwyddwch tragywyddol ydyw; rhaid i bawb ei cherdded, neu fod yn golledig; ond nis dicheon neb ei hadnabod heb hyfforddiant. Y mae ffordd Duw a ffordd dynion, fel y maent yn bechaduriaid, am bob peth yn gwbl groes i'w gilydd; ond rhaid dwyn pawb i ffordd Duw o'u ffyrdd gwyrngam eu hunain, neu fod heb gymmod a chymdeithas â Duw; heb ei ddelw, ac heb sancteiddrwydd a dedwyddwch. Eageuloso hyfforddi plentyn yn mhen y ffordd hon o eiddo Duw, sydd ddirmyg mawr ar Dduw, yn wnebyr yr amlygiad mwyaf o'i gariad a'i ddaioni, ac yn greulonder dirfawr tu ag at y plentyn. Y mae plentyn i gael ei hyfforddi trwy addysg ac athrawiaeth; trwy geryddon; a thrwy siampl. Gen. 18. 19. Deut. 4. 9. a 6. 7. Pa. 78. 3—6. Eph. 6. 4. 2 Tim. 3. 15. Y mae y gair *חרי* *hyfforddia*, yn cael ei gyfieithu yn aml *cysegro*, *sancteiddio*. Ps. xxx. titl. 1 Bren. 8. 64. 2 Cron. 7. 5. Ezra 6. 17. Dan. 3. 2, 3. Arwyddo cychwyniad, dechreuad, neilludad peth at ryw wasanneth; felly yma, hyfforddi plentyn yw ei neilludad a'i gychwyniad yn ffordd yr Arglwydd. Yr oedd gan Abraham 'hyfforddus weision,' (yr un gair) sef gweision gwedi eu haddysgu a'u cychwyn yn ffyrdd yr Arglwydd. Gen. 14. 14. Nid oes neb a ddicheon fod âg achos Duw, a gogoniant ei enw yn y byd, yn gorphwys ar eu meddyliau, ac etto yn eageulus am hyfforddi yr ieuencitid yn llwybrau Duw.

HYGLOD, (hy-clod) canmoladwy; yn haeddu clod.

Fy Nwv a'm breinia hysgled.

E. Prys, (Pa. 5. 2.)

HYGOEL, (coel) credadwy; hawdd i'w gredu; coelgar.—'Na thwylio neb chwi âg ymadrodd hygoel.' Col. 2. 4.—'Geiriau hygoeliadwy.' W. S.—*πιθανολογια*, *geiriau hudol*, yn tueddu i ennill dynion, heb sail iddynt yn y gwirionedd; gau ymresymiaidau a geiriau dengar i dwyllo, y fath ag arfera gau-athrawon yn mhob oes.

HYLWYDD, (llwydd) yn tueddu i lwyddo; ffynedig, ffodiawg, llwyddiannus.

A newydd gerdd i'm genau rhoes,
Clod iddo troes yn *hlywydd*.

E. Prye, (Pa. 40. 3)

HYLLDREM—U, (hyll-trem) trem ffyrnig, drych-iaid garw-guchiog: edrych yn arw, neu yn guchiog.—'Gorchlyny'n i'r bobl, rhag iddynt ruthro at yr Arglwydd i hylldremu.' Exod. 19. 21.—'Rhag iddynt ruthro at yr Arglwydd i weled.' Dr. M.—'Manyl-drem, manylgais, dibarch i Dduw, ydyw yr hyn y rhoddir gocheliad rhagddo yn y geiriau; yn gyffelyb fel yr attaliodd yr Arglwydd Moses wrth y berth. Exod. 3. 3, 4, 5. Dylem yn ostyngedig synd i sobrwydd, a rhodio wrth ffydd yn y gair dadgudd-ledig, ac nid wrth olwg ein llygaid, yn y bywyd presennol. Rhuf. 12. 3. 2 Cor. 5. 7. 1 Sam. 6. 19. Heb. 12. 28.

HYMENEUS, *Gr. Ἑμεναῖος*, [*prïodasol*] dinesydd o Ephesus, meddant. Coffeir am dano ef ac un Alexander gan Paul, iddo eu traddodi i Satan, 'fel y dysgent na chabient'; a'i fod ef a Philetus gwedi cyfeiliorni o ran y gwirionedd, gan ddywedyd, 'ddarfod yr adgyfodiad eisoes.' 1 Tim. 1. 20. 2 Tim. 2. 17, 18. Barnent nad oedd un adgyfodiad ond o bechod, trwy ras, i fuchedd sanctaidd. Y mae Irenæus yn priodoli yr un cyfeiliornad i'r Gnosticiaid. *Lib. ii., cap. 27.* Wedi hynny cymeradwyodd Marcion yr un cyfeiliornad, yr hwn a ddywedai, *Non carnis sed animæ resurrectionem esse credendum*; hynny yw, Nid adgyfodiad y cnawd ond enaid sydd i ni i'w gredu. Gwel Epiphanius, *Heres. 42.* Dyma y cwbl a wyddom am y cyfeiliornwr hwn.

HYMN—AU, *Gr. ἕμνος*, oddiwrth y gair *Heb. מוליח* *moliach*, Hiph. מוליח *moliannu*; cân, neu psalm o fawl i Dduw.—'Ac wedi iddynt ganu hymn.' Mat. 26. 30.—'A' gwedy yddwynt canu psalm'—'ddywedyd gras ne emyn'; ymyl y ddalen. W. S.—'Wedi iddynt ganu mawl.' Dr. M.—'Ar ol yr hymn.' Dr. Campbell. Ar ol swper y pase byddent arferol o ganu Psalm cxlii, a'r pedair canlynol; neu o'r cxiv. hyd yr cxviii, yr hon a alwent yr *hymn fawr*, neu yr *halleluia fawr*. Yr oeddynt yn rhanu y Psalmau yn ddwy ran; un rhan a ganent cyn y swper, a'r llall wedi y swper. Y mae y geiriau yn ymddangos fel pe buasai cwbl gydfurfiad â'r arferiad cyffredin yn yr achos hwn gan Griat a'i ddysgybilon.

'Mewn psalmau, a hymnau, ac odlau ysbyrdol.' Eph. 5. 19. Col. 3. 16. Mae y tri gair hyn yn cael eu priodoli i amrywol Psalmau; ac mae y tri yn nghyd yn cynnwys yr holl lyfr. Y mae y gair *ysbyrdol* yn perthyn i bob un o honynt, am fod y defnydd yn *ysbyrdol*, ac nid yn gnawdol; ac am eu bod gwedi eu cyfansoddi trwy *ysbyrdoliaeth* Duw; ac am eu bod yn tueddu yn yr arferiad o honynt, trwy fendith Duw, i wneuthur dynion yn *ysbyrdol*. Y mae y gair *Gr. ὕμνος*, yn cyfateb i'r gair *Heb. תהלה* yn titl Groeg y Psalmau canlynol, vi, liv, lx, lxxi, ac yn niwedd Ps. lxxi. Yn mha beth yr oedd y gwahaniaeth rhyngddynt yn gynnwysedig, os oedd gwahaniaeth, nid yw beirniaid dysgedig yn cytuno. Y mae y tri gair weithiau yn y LXX., yn y titl i'r un gân, megys Ps. lxxv. Y mae yn dra sicr fod yr apostol, wrth roddi y tri gair i lawr, wrth ba rai y nodir yr holl ganiadau yn llyfr y Psalmau, am benodi yn ddigon eglur pa ganiadau y mae yn ei feddwl, sef canladau ysgrythyrol, y rhai a enwir felly; nid rhai a gyfansoddwyd genym ni, neu eraill; ond a gyfansoddwyd gan ddyinion sanctaidd Duw, y rhai a lefarasant megys y cynhyrfwyd hwy gan yr Ysbyrd Glân. Y mae y canladau eisoes wedi eu cyfansoddi, ac y mae yr apostol yn annog y Cristionogion i'r arferiad sanctaidd difrifol o honynt. Eilan-addoliaeth ydyw priodoli i

Dduw mewn ffordd o addoliad, yr hyn nid ydyw yn perthyn iddo; ond felly y gwelir mewn llawer o ganiadau a elwir hymnau, a gyfansoddwyd, rai o honynt, gan ddyinion tywyll, cyfeiliornus, ac a arferir yn addoliad y Duw mawr gan ddyinion mor dywyll a hwythau. Adgas a ffiadd yw pob peth yn addoliad Duw, nad ydyw, o ran mater a geiriau, yn dra agos, ac yn hollol gyntun â iaith yr Ysgrythy'r Lân: nid oes dim sotlach cyfeiliornus yno, ond glân yw y cwbl.

HYN—AF—IAETH—AIF, (hen) hyn a hynaf yw y graddau cymhariaethol ac uchaf o hen; hynafiaeth yw yr hen amser, yr oesoedd gynt. Esa. 23. 7. Gen. 25. 23. 1 Bren. 2. 2. Job 15. 10.—Pen hynaf, sef pen seneddwy'r. 1 Cron. ix. cynnwysiad.

HYNAWS—EDD, (naws) addwy'n, cyweithas, lywedd, tirion, llarieidd-dra, gdwredd, rhywiog-rwydd, hygaredd.—'Er addfwynder a hynawsedd Crist.' 2 Cor. 10. 1.—'Er gwarder a chymesurdep Crist.' W. S.—'Er addfwynder a chymmesurdeb Crist.' Dr. M. Ni bu addfwynder a hynawsedd-rwydd erioed yn eu harddwch a'u perffeithrwydd ar y ddaear, ond yn mherson Crist; ond ynddo ef y gwelwyd hwynt, fel pob gras arall, yn blaguro yn eu holl ogoniant. Fel ei ganlynydd, dyma yr agwedd dirion, lyfryd, a weddai fod arnom yn mhob peth, a thu ag at bawb. Edr. MWYNEIDD-DRA.

HYNOD, (nôd) nodol, nodadwy; hysbys, cryhoedd; enwog. Ps. 76. 1. Dan. 8. 5. Mat. 27. 16. Act. 4. 16.

HYNT, (hwnt) ffordd, helynt, taith, hephynt, mympwy; dwyn hynt, myned i daith; ar hynt, yn ddioced; pa hynt? pa fodd y mae yn myned? Pa hynntia drwg sydd yn dy ben? sef pa fympwy sydd yn dy ben?—'Yr wyf yn gweled y bydd yr hynt hon yn nghyd â sarhad a cholled fawr.' Act. 27. 10. *rov παλοῖον, y fordaith hon.*—'Nid oes yn fy mryd eich gweled yn awr ar fy hynt.' 1 Cor. 16. 7. *ev rapōde, ar fy nhaith, wrth fyned heibio.*

HYSBYS—U, (ysbys) eglur, amlwg, golen, gwybodus, dilys.—Gwr hysbys, dewin. Edr. YSBYS.

HYTRACH, (hy-drach) o flaen, yn well. Mat. 6. 30. a 10. 6, 28. a 25. 9. Luc 10. 20. a 11. 28. a 12. 31. Heb. 12. 13.

HYSIO, (hys) annog, cymhell.—'Ac a'i hysiant' allan o'i le.' Job 27. 23.—'Ac a chwibana arno ef allan o'i le.' Dr. M. Fyfeithir y gair *prw chwibannu*, yn 1 Bren. 9. 8. Galar. 2. 15. Eze. 27. 36. Esa. 7. 18. a 5. 26. Zech. 10. 8.—*gwatwargyrd*, 2 Cron. 29. 8.—*brefiad*, Barn. 5. 16.—'Hysiant,' pwy? Pawb adnabyddus o hono. Pwy fydd yn cael ei hysio? Yr annuwiol. O ba le? Rhai a briodolant y lle i'r rhai a'i hysiant; pob un o'i le, o'i drigfan, o ddrws ei dŷ, a'i hysia. Os priodolir y gair *lle* i'r annuwiol fydd yn cael ei hysio, arwydda hysiant ef o'i swydd, a'i ddyrchafiad, a'i drigfan; fe, o'r byd. Y mae cwymp annuwiolion yn llawenydd i bawb. Gorchymynir i'r prophwydi a'r apostolion sanctaidd lawenyachu oblegid cwymp Babilon. Dat. 18. 20. Ond rhaid i'r llawenydd hwn fod yn sanctaidd; onid bydd yn bechadurus; sef llawenyachu, nid yn aysy-tyriol, ac yn greulawn, yn gorfolleddu yn eu trueni a'u poen; ond yn dduwiol, ac i ddybenion sanctaidd, yn nglŷn wrth ogoniant Duw, a llwyddiant ei achos yn y byd. Bydd gwarth, dirmyg, a thrueni yn niwedd annuwiolion.

HYSP—ION—U, (ysp) sych, gwedi sychu; diffrwyth, afiith. Edr. SYCH.

• Felly goren argraffu y gair hwn, ac nid *hyspant* fel yn yr argraffiadau 1690, 1717, 1727, 1746, 1752, 1760, 1790. Nid felly y dylai fod, ac nid felly yr oedd yn yr argraffiadau 1629, 1634, 1654, 1678.

I, J.

IA, corph caled, llyfn, gloyw. Y gair *Heb.* יָאֵר a gyffeithir *id.*, Job 38. 29. ac sydd yn arwyddo *llyfn-der*, a gyffeithir y rhan amlaf *rhew*. Gen. 31. 40. Job 6. 16. Jer. 36. 30.—'Yr hwn sydd yn bwrw ei iâ fel tameidiau.' Ps. 147. 17. Ai nid rhew neu genillysg a feddylir? Gwel Harmer's *Obs.* vol. i. Yr Arglwydd yw awdwr yr iâ; o'i groth ef y mae yn dyfod allan. Efe sydd yn peri i'r dyfroedd rewi â'i oerfel, ac efe sydd yn peri i'r dyfroedd i lifo gwedi hyny. Gweddai i ni ei gydnabod yn mhob peth, a didduw-iaeth yw peidio. Edr. RHEW.

JACOBAB, un o lwyth Simeon. 1 Cron. 4. 36.

JAANAI, mab Gad. 1 Cron. 5. 12.

JAAZANIAH, יָאֲזָנְיָהוּ [yr *hwn a wrendy yr Arglwydd*] 1. Mab Maachathiad. 2 Bren. 25. 23.—2. Mab Jeremiah, Rechabiad. Jer. 35. 3.—3. Mab Saphan, y penaf o'r Israeliaid eilun-adiolgar a ddangoswyd i Ezeziel. Ezec. 8. 11.—4. Mab Azur, un o dywysogion y bobl. Ezec. 11. 1.

JAZIAH, יָאֲזִיָּהוּ [nerth yr Arglwydd] mab Merari. 1 Cron. 24. 26.

JABAL, יָבֵל [ymlythro] mab Lamech ac Ada; 'Tad pob preswlydd pabell, a pherchen anifel.' Gen. 4. 20. Efe oedd y cyntaf a ddysgodd ddynion babellu a bugeilio, fel y gwna yr Arabiaid Bedowenaidd yn y dyddiau presennol.

JABBOC, יָבֹכַח [gwaghad] sfonig yn tarddu yn mynyddoedd Gilead, ac yn rhedeg i'r Iorddonen yn agos i Fôr Tiberias. Yn agos i'r afon hon yr ymdrechodd Jacob â'r angel, ac a'i gorchfygodd. Gen. 32. 22.

JABES, neu JABETS, יָבֵס [goffd neu tristwch] 1 Cron. 4. 9, 10. Nid oes dim hanes am deulu na hynafiaid y gwr duwiol hwn. Ei fau a'i dygodd trwy ofid, am hyny y galwodd ei enw Jabets, sef *tristwch*. Yr oedd yn anrhydeddusach na'i frodyr, ac yn fwy enwog am wrolaeth, doethineb, a duwioldeb. Nid oes hanes am ei wrolaith, ond coëffir ei weddi ragorol ar Dduw Israel, er ein hadeiladaeth a'n dilyniad. Gellir barnu wrth ei weddi ei fod yn rhyfelwr; hwyrach ei fod yn byw yn fuan wedi dyfodiad Israel i Ganaan. 'Parodd Duw iddo yr hyn a ofynnodd;' ac mae hyn wedi ei goffau er tystiolaeth mai gwrandawr gweddi yw yr Arglwydd, ac er annogaeth i ninnau alw arno yn ein cyfyngderau.

JABES, יָבֵס [sychder] tad Salum, yr hwn a frad-fwrriadodd yn erbyn Zedeciah brenin Israel, ac a deyrnasodd yn ei le ef. 2 Bren. 15. 10.

JABES-GILEAD, dinas yn sefyll yn rhandir Manasseh, wrth droed mynydd Gilead, chwe milltir o Pella, lle y cafodd yr Iudewon Cristionogol noddfa, pan y dyfethwyd Judea a Jerusalem gan y Rhufeiniaid. Nid oedd yn nebell o Gadara. Dyfethwyd ei holl drigolion yn greulawn, ond pedwar cant o wryfion, gan feibion Israel, am na ddaethant i'w cynnorthwyo yn erbyn y Benjaminiaid. Barn. xxi. Cawsant eu cynnorthwyo yn barod ac yn brydlawn gan Saul, pan gynnwylodd Nahas yr Ammooiaid ammodau gwardwyddus iddynt. 1 Sam. xi.—(Oddeutu deugain mlynedd ar ol hyny dangosodd gwyr Jabes-Gilead garedigrwydd i gyrph Saul a'i feibion, gwedi i'r Philistiaid eu lladd; cyntrasant eu cyrph oddiar fur Beth-san, a'u llosgasant yn Jabes, ac a gladdasant eu begyrn dan bren

yn Jabes, ac a ymprydiasant saith niwrnod. 1 Sam. xxxi. 1 Cron. 10. 11, 12.

JABIN, יָבִין [gor deallus] 1. Brenin Hasor, yn y parthau gogleddol i wlad Canaan; a'r brenin cadarnaf yn y parthau hyny. Gorchfygodd Josuah ef a breninoedd Madon, Simron, ac Achsaph, wrth ddyfroedd Merom. Ennillodd Hasor, lladdodd ei brenin, a llosgodd y ddinas. Jos. xi.—2. Un arall o'r enw hwyrach, gorwyr y llall, yr hwn a orthrymodd Israel yn dost ugain mlynedd. Gorchfygwyd Sisera, tywysog ei lu ef, gan Deborah a Barac, wrth droed mynydd Tabor. Barn. iv., v.

JABNEEL, יָבְנֵאל [adeiladaeth Duw] 1. Dinas yn nherfyn Naphtali. Jos. 19. 33.—2. Un arall yn Judah. Jos. 15. 11.

JABNEH, יָבְנֵה [adeiladaeth] dinas yn Dan, wrth y môr, ac nid pell o du y dehaiu i Joppa. Yr oedd yn meddiant y Philistiaid pan dorodd Uzziah i lawr ei mur, yn nghyd â Gath ac Asdod. 2 Cron. 26. 6. Bu yma athrofa enwog gan yr Iudewon dros rai oesoedd wedi Crist.

JACAN, יָקָן [gorthrymder] Bene-jacan, neu meibion Jacan.—1. Gwersyllfa Israel rhwng Gilgal a Moserah. Deut. 10. 6.—2. Un o feibion Gad. 1 Cron. 5. 13.—3. Un o feibion Eser. 1 Cron. 1. 42. Y mae yn cael ei alw Acan yn Gen. 36. 27.

JACIM, יָקִים [ymgyfodur] penaeth deuddegfed teulu yr offeiriaid. 1 Cron. 24. 12.

JACOB, יַעֲקֹב [disodlwr] mab Isaac a Rebekah, a brawd Esau. Gan nad oes dim i chwanegu at hanes y patriarch duwiol hwn, at yr hyn a roddir i ni gan Moses, gyda llawer o fanylirwydd, yn llyfr Genesis, afreidiol fyddai i mi ail adrodd y cwbl, gan fod pawb â'u Biblau yn eu dwylaw i'w ddarllen yno: yn enwedig, gan y bydd rhaid crybwyll am dano yn aml yn hanesion eraill, megys Isaac, Rebekah, Esau, &c. Gwnaf ychydig sylwadau ar yr hyn a adroddir yno, a manau eraill o'r Bibl, am dano.

1. Gefeillai ydoedd Jacob ac Esau. Yr oedd Rebekah yn anmhlantadwy; ond beichigodd ar y gefeilliaid hyn yn ateb i weddi Isaac. Y plant a ymwthiasant â'u gilydd yn ei chroth, a hi a ymofynnodd â'r Arglwydd am yr achos. Yn ateb, cafodd amlygiad o'r cynghor dwyfol mewn perthynas iddynt, a rhoddwyd iddi eu holl hanes, hwy a'u hiliogaeth, yn brophwyoliaethol, cyn eu geni. 'Dwy genedl sydd yn dy groth di, a dau fath ar bobl a wahaner o'th fru di; a'r naill bobl fydd cryfach na'r llall, a'r hynaf a wasanaetha yr Ieuengaf.' Gen. 25. 23. Yr oeddnt yn ddyinion o dymher a thuedd cwbl groes i'w gilydd, ac yr oedd eu hiliogaeth hwy yn dra anghyflebyl. Ymwthiasant yn eu personau eu hunain am y blaenorfaeth; ac felly y gwnaeth eu hâd, neu eu hiliogaethau, dros amryw oesoedd. Yn nyddiau Dafydd, ac wedi hyny, cafodd y brophwyoliaeth hon ei chwbl gyflawni, trwy ddarostyngiad yr Edomiaid, hiliogaeth Esau yr hynaf, gan yr Israeliaid, hiliogaeth Jacob yr Ieuengaf. 1 Bren. 11. 16. 1 Cron. 18. 12. 2 Sam. 8. 14. 2 Bren. 14. 7, 22. 2 Cron. 25. 11, 12, a 26. 2. Pwy oedd Awdwr bywyd, Trefnwr pob peth, yr hwn sydd yn pennodi preswylfod pawb, i'r hwn y mae yn hysbys ei weithredoedd oll erioed (Act. 15. 18, a 17. 26.) a allasai ragaewel a rhagfynegi y byddai y ddau fachgefn yn y groth yn dadau dwy genedl, a dim ond dwy genedl? ac y byddai y ddwy genedl yn ddau fath ar

bobl, yn gwahanu oddiwrth eu gilydd? Yr oedd i Jacob ddeuddeg o feibion; etto ymunasant ac ymgorphrassant i gyd yn genedi. Pa oruwch-lywodraeth ragluniaethol a weir yma! Yr oedd rhagoriaeth braint yn perthyn i genedi Jacob: yr oedd 'yn rhywogaeth etholeg, ac yn genedi sanctaidd,' yn gyfatebol i'r hen brophwydoliaeth hon: a hyny yn gwbl o ben-arglwyddiaeth a daioni yr Arglwydd. Y mae Malachi yn coffáu hyn i ddangos eu rhwymedigaethau neillduol i'r Arglwydd. Pen. 1. 2, 3. Y mae Paul, yn mhellach, yn canfod ynddynt eglurhad o arfaeth Duw yn etholeddigaeth rad ei bobl i fywyd tragryddol: 'Canya *cyn geni* y plant etto,' medd efe, na gwneuthur o honnynt dda na drwyg, fel y byddai i'r arfaeth yn ol etholeddigaeth Duw sefyll, nid o weithredoedd, eithr o'r hwn sydd yn galw, y dywedwyd wrthi (sef wrth Rebecca) yr hynaf a wasanaetha yr ieuengaf.' Rhuf. 9. 10—13. 2 Tim. 1. 9. EDR. ARFAETH, ETHOLEDDIGAETH.

Mewn doniau ysbrydol yr dycedd yr ieuengaf yn tra rhagori ar yr hynaf, gan fod cyfammod Abraham, a'i holl addewidion, gwedi ei gadarnhau iddo ef a'i hâd. Duw Abraham, Isaac, a Jacob, oedd enw penodol yr Arglwydd dros oesoedd maith, ydyw etto, ac y bydd byth! Cadwyd gwir addoliad y gwir Dduw yn eu plith, pan oedd hillogeath Esau wedi syrthio ymaith i ffaidd eilun-addoliaeth. O hono ef hefyd yr hanodd Crist yn ol y cnawd, Iachawdwr y byd, yn yr hwn y bendithiwyd, ac y bendithir, holl deuluoedd y ddaear. Cyfarwyddodd yr Arglwydd Isaac wrth fendithio Jacob i gyhoeddi y fendith yn gyfatebol gwbl i'r rhag-ddwyddiad cyntaf hwn am dano: 'Bydd di arglwydd ar dy frodyr, ac ymgyrmed meibion dy fam i ti; melli-digedig fyddo a'th feildithio, a bendigedig a'th fendithio.' Gen. 27. 28, 29.

2. Fel yr ymwithasant yn y groth, felly hefyd ymddangosodd yn eu genedigaeith fel rhyw *ymdrech* am y gyntaf-anedigaeth. Ganed Jacob 'a'i law yn gafaellyd yn sawl ei frawd'; o'r herwydd y galwyd ei enw ef Jacob, *sef soddwr*, neu *diadodwr*; fel pe buasai am ei ragfianu, neu ei ddisodli. Yr oedd y dull hwn o'i enedigaeith yn ddyeithr, yn rhyfedd, ac hefyd yn arwyddocaol o'i ymdrech wedi hyn yn ei fywyd am yr enedigaeith-frain, ac am y fendith. EDR. EDOM, ESAU, EDIFERWCH, GENEDIGAETH-FRAIN.

Hynod yw yr Arglwydd yn ei holl fyfyrdd! Gallasai yn hawdd beri fod Jacob y cyntaf-anedig yn lle Esau, ac felly buasai yr enedigaeith-frain a'i fendith yn perthyn iddo. Ond y mae yn trefnu pob peth yn y modd goreu i brofi ei bobl er eu llesâd, ac er amlygu ei ben-arglwyddiaeth, ei ras, ei ddaioni, ei doethineb, a'i gyfa-iauwder. Gallasai yr Arglwydd attal yr holl freintiau hyn oddiwrth Esau, o'i ben-arglwyddiaeth yn unig: ond ni chymerodd mo honnynt oddi wrtho, cyn iddo ef, trwy ei fywyd annuwiol a halogedig, eu pechu hwynt oddi wrtho. Diammeu ei fod yn ganmoladwy yn Jacob werthfawrogi y breintiau hyny ag ydoedd yn ddiystyr gan Esau, a chynnwys dymuniadau hiraethlawn am gael eu mwynhau, gan fod sail iddo ddysgwyl am danynt yn ngeiriau Duw wrth ei fam, Rebecca; ond yr oedd y ffordd yn ddechellgar, ac yn dwyllodrus, trwy gelyyddau a dichellion, yn lle aros amser Duw, i'w mwynhau, yn dra phechadurus, ac yn anamddiffyn-adyw. Yr oeddynt wedi eu bwriadu iddo yn nghyngor Duw; ond dylasai arnos amser Duw, yn ei fyfyrdd iuniawn a chywir ef, i gael cyflawniad o'i ddimuniadau. Nid ydyw cariad yn ceisio yr eiddo ei hun, ond yn edrych ar yr eiddo eraill hefyd. 1 Cor. 13. 5. Phil. 2. 4. Nid ydyw dybenion, na dymuniadau da, nac un addewid yn y Bibl, yn cyflawnhau y peth sydd anghyflawn, ac yn anghyntu â'r rheol ddwyfol o uniondeb perffaith, mewn geiriau a gweithredoedd, yn mhob dim. Ond tra byddom ni yn ffeiddio dichellion a chelyyddau Jacob a'i fam, nis gallwn lai na sylwi a

rhyfeddu y doethineb dwyfol yn goruwch-lywodraethu yn sanctaidd, ac yn defnyddio llygredigaethau dynion i gyflawni amcanion doeth ei lywodraeth ar y byd, heb gyfranogi, mewn un gradd, o'u pechodau hwy. Y maent hwy yn gweithredu yn rhydd, ac yn atebol i Dduw am eu holl weithredoedd; etto, ar yr un pryd, tuedda a goruwch-lywodraetha efe galonau, a'r holl ddygywddiadau i gyd, i gyflawni 'holl foddlonrwydd ei ddaioni.' 2 Thea. 1. 11.

3. Gwedi holl helyntion Jacob gartref yn nhŷ ei dad, a'i dwyll tu ag at ei frawd, yn gerydd am ei fal, bu gorfod arno ef ffoi am ei einioes rhag digofaint ei frawd Esau. Y mae Rebecca ac Isaac yn ei gyfarwyddo i fyned i Mesopotamia i dŷ Bethuel ei daid; ac, wedi blinc ar ferched Canaan, y rhai a briodasai Esau, y mae ei dad yn ei gyfarwyddo ef i gymeryd gwaig o ferched Laban ei ewythr. 'A Duw Hollallnog a'th fendithio, (medd efe wrtho) ac a'th ffrwythlono, ac a'th liosogo, fel y byddech yn gynnulleidfâ (neu yn *lliaw*) pobloedd: ac a roddo i ti fendith Abraham, i ti ac i'th hâd gyda thi, i etifeddu o honot dir dy ymdaith, yr hwn a roddodd Duw i Abraham.' Gen. 28. 3, 4, 5. Yn y geiriau hyn, y mae Isaac yn cadarnhau y fendith iddo a gafodd o'i blaen trwy dwyll; ac y mae gyda mwy o amlygrwydd a phenodrwydd, yn crybwyll am fendith Duw i Abraham a'i hâd, sef y prynedigaeith trwy Grist. Gwelwn yma ymadawiad difrifol a duwiol rhwng tad a'i blentyn. Ar ol hyn ymadawodd Jacob â thŷ ei dad, ac â'i fam garuidd; wynebodd tua Haran, ar daith faith o bedwar cant o filltiroedd, trwy ddiffieithwch anial, yn unig ac yn ddigysur. Am helyntion y daith hon, nid oes genym ond ychydig hanes. Yn crwydro, ac yn ddyrasedig gan y nos, gorfu iddo orwedd ar y ddaear oer yn lle gwely, a chareg dan ei ben yn lle gobenydd. Nos-waith nodedig oedd hon, a'r amser mwyaf hynod, tebygol, o'i holl fywyd: yr oedd y lle megys yn gysergedig trwy y pethau hynod a ddygywddodd iddo yno, a galwyd ef wrth yr enw nodedig, BETHEL, sef *tŷ Dauw*. Tra yr ydoedd yn cyguo cafodd weledigaeth hynod; gwelodd ysgol 'yn sefyll ar y ddaear, a'i phen yn cyrhaedd yd i'r nefoedd.' Gwelodd yn eglur gymunde b a chymdeithas yn cael eu dwyn yn mlaen rhwng nefoedd a daear, trwy fod 'angelion Duw yn dringo ac yn disgyn ar hyd-ddi.' Arni gwelodd yr Arglwydd yn sefyll, yn cyfarwyddo ac yn lywodraethu y cwbl, ac yn rhoddi rhyw arwydd dyglaer o'i fawredd gogoneddus. Tra yr oedd yn syll-dremu ar y weledigaeth ryfedd, llefarodd yr Arglwydd wrtho, yn cadarnhau bendith ei dad iddo ef: 'Myfi yw Arglwydd Dduw Abraham dy dad, a Duw Isaac; y tir yr wyt ti yn gorwedd arno, i ti y rhoddaff ef, ac i'th hâd. A'th hâd di fydd fel llwch y ddaear—a holl deuluoedd y ddaear a fendithir ynot ti, ac yn dy hâd di,' sef Crist, y Messiah addawedig. Yehwanegodd, gan ddywedyd, 'Wele fi gyda thi; ac mi a'th gadwaf pa le bynag yr elych, ac a'th ddygaf drachefn i'r wlad hon; o berwydd ni'th adawaf, hyd on wnelwyf yr hyn a leferais wrthy.' Pan ddeffrodd Jacob, cydnabyddodd gyd â'r parch mwyaf, y Presenoldeb Dwyfol. Cododd yn foreu, ac a gymerth y gareg oedd dan ei ben, ac a'i gosododd yn golofn, ac a dywalltodd olew ar ei phen. Ymrwymodd ei hun mewn adduned, y byddai yr Arglwydd yn Dduw iddo, ac y byddai iddo, yn y fan hono, addoli yr Arglwydd ar ei ddychweiliad yn ol i Ganaan, ac y byddai iddo ddegymu i'r Arglwydd o'r hyn oll a roddai yr Arglwydd iddo.

Tro hynod oedd hwn yn mywyd Jacob. Dywedir am dano o'r blaen ei fod yn *âr ddygmi* (אֶרְדִּימִי *gur perffaith*, Dr. M.) fel y dywedir am Nosh, ei fod ef yn *âr cyflawn* a (חֵמֵם *yr un gair*) *pherffaith*. Gen. 6. 9. Yn golygu, tebygol, duwioldeb Jacob yn benaf; hefyd, ei dymher addfwyn, garuidd; a'i ddull sobr a gwladaidd o fyw, fel bugail defaid. Ond nid oes

hanes am i'r Arglwydd ymddangos iddo cyn hyn, nae am un weithred neillduol o'i ymroddiad i'r Arglwydd. Beth bynag oedd Jacob o'r blaen o ran ei grefydd, y mae yn eglur i'w ganfod ynddo gyfnewidlad hynod o hyn allan. Nid oes dim o'r dichellion oeddynt yn ei anurddo ef o'r blaen i'w gwelod ynddo rhaglaw; ond gomestrwydd, uniondeb, dyoddefgarwch, ac ymroddiad o hono ei hun a'i achos i'r Arglwydd, dan holl dwyll, surni, a chreulondeb Laban; yn ffyddlon i'w addunedau, ac yn rhodio yn ddiymmod yn nghyfammod Duw.

Y mae yr Arglwydd yn cadarnhau cyfammod Abraham iddo, ac yn ei gyhoeddi yn etifedd o'r holl addewidion cynnwysedig ynddo. Yn ngwledigaeth yr ysgol, y mae yn rhoddi iddo ef, ac i'r eglwys yn gyffredin wedi hyn, ddaedguddiad ychwanegol i ddim a gafwyd cyn hyn o drefn fawr yr iechydwrriaeth, ac o berson Crist a'i swyddau. Fod yr ysgol yn cysgodi Crist sydd amlwg oddiwrth ei eiriau ei hun wrth Nathanael, yn cyfeirio yn amlwg at y weledigaeth hon: 'Ar ol hyn y gwelwch y nef yn agored, ac angelion Duw yn egeyn ac yn disgyn ar Fab y dyn.' Ioan 1. 51. Yr oedd, 1. Yn cysgodi Crist yn ei Berson, yr hwn o ran ei ddymoliaeth oedd ar y ddaear yn cyfeillachu â dynion; tra ar yr un pryd, o ran ei Dduwodd, yr oedd yn y nefoedd, fe, yn llenwi y nefoedd a'r ddaear. Ioan 3. 13, 31. a 16. 28. a 17. 5. —2. Yr oedd yn ei gysgodi hefyd o ran ei swydd, fel Cyfryngwr rhwng Duw a dynion, yn cyrhaedd at y ddwy blaidd. Heb. 8. 1. a 9. 24. 1 Tim. 2. 5. Ac yn cymmodi â Duw y pethau ar y ddaear ac yn y nefoedd; a'r unig ffordd i bechaduriaid at y Tad. Col. 1. 20. Ioan 14. 6. —3. Y mae yr Arglwydd yn sefyll arni, sef ar ei phen uchaf, yn edrych ar y drefn fawr gyd âg anfeidrol foddlonrwydd a heddychlonrwydd; yn llywodraethu, yn trefnu, ac yn hwylio pob peth er daioni i etifedion iechydwrriaeth, a'r angelion yn gwasanaethu rhwng nefoedd a daear er eu mwyn—ac yn gwasanaethu yn neillduol i Jacob ei hun ar ei daith brofedigaethus bresennol. Mat. 3. 17. Heb. 1. 14. Gen. 32. 1, 2, 24—31. Yn edrych ar y drefn ryfedd ddwyfod hon, y mae yr Arglwydd yn dywedyd, 'Myfi yw Duw Abraham,' &c., ac, 'Wele fi gyda thi,' &c. Mae mewn cymmod trwyadl a'i bobl; yn cymdeithasu â hwynt; yn eu cadw ac yn cyflawni holl foddlonrwydd ei swylls tu ag atynt.

Yr oedd gwaith Jacob yn gosod ac yn eninio y golofn yn arwydd goffawriaethol a chrefyddol. Pa bryd, a phwy a ddechreuodd yr arferiad hwn, nid yw hysbys, dyma yr hanes cyntaf a roddir i ni am dano. Gwedi hyn cawn hanes am waith Jacob yn gosod colofn yn y fan lle yr ymddyddanasal yr Arglwydd âg ef, ac yn tywallt diod-offrwm ac olew arni. Gen. 35. 14. Tyfodd y ddefod hon, fel amryw eraill, i eilun-addoliaeth; am hyn, gwaherddir i Israel godi delw gerfedig, na cholofn. Lef. 26. 1. Hos. 10. 1. A gorchymynir iddynt dori colofnau eilun-addoliaeth y cenedloedd. Deut. 7. 5. a 12. 3.—Yr oedd eniniad y golofn yn cysgodi eneniad Crist a'i bobl a'r Ysryd Glân, a gelwir pob un o honnynt yn *feini duwiol*. Ps. 45. 8. 1 Ioan 2. 20, 27. 1 Petr 2. 4, 5. Edr. ENENIO. Galwodd y fan *Tŷ Dduw*, sef lle y gwelodd yr Arglwydd yn dda i roddi amlygiad hynod a chyfeillgar o hono ei hun, a'r lle y darfu i Jacob ac yntau ymgymffoddi â'u gilydd. Tŷ Dduw yw pob lle y byddo yr Arglwydd yn rhoddi ei bresennoldeb i'w bobl, pa un ai yn oruwch-natural trwy wel-edigaethau, neu yn gyffredinol trwy osodiadau sanctaidd yn ei eglwys. Er ei fod yn llenwi pob man, ac yn anghynnwysadwy, etto yno y mae i ni i'w gael, lle yr amlygo ei hun; ac yno y mae i ni ddysgwyl am dano, lle y mae gwodi addaw bod. Mat. 18. 20. Yr oedd Jacob yr anser hwn yn nghylch dwy flynedd ar bymtheg a thriugain o oedran.

4. Yr oedd cyflwr Jacob pan ddaeth i Haran yn isel ac yn dlawd. Yr oedd yn gyfoethog mewn *addewidion*, ond heb ddim mewn meddiant. Cyfeirir at yr amgylehiad hwn ddwy waith yn yr ysgrifthyrau. Pan y dygai Israeliad ei gawell o flaen-ffrwyth ei dir i'r Arglwydd, yr oedd hyn yn rhan o'i gyfaddefiad: 'Syrriad ar ddarfod am dano oedd fy nhad.' Deut. 26. 5. A phan yn nyddiau Hosea yr oeddynt wedi ymchwyddo ac yn uchelfrydig, y mae y prophwyd yn adgoffa iddynt, 'Ffodd Jacob i wlad Syria, a gwasanaethodd Israel am wraig, ac am wraig y cadwodd ddefaid.' Hos. 12. 12. Yn lle bod ganddo gynnysgaeth i roddi iddi fel Isaac ei dad i Rebeccah, bu gorfod iddo wasanaethu am dani a chadw defaid. Ond ni chaf sylwi yma ar amgylechiadau a helyntion Jacob yn nhŷ Laban, am ei wragedd, ei blant, y rhai a ddeuant i'n sylwad dan eiriau eraill. Gwedi gwasanaeth caled gyda Laban dros un mlynedd ar hugain, ymddangosodd angel yr Arglwydd iddo mewn breuddwyd, gan ddywedyd, 'Myfi yw Duw Bethel, lle yr eniniaist y golofn, ac yr addunedaist adduned i mi: cyfod bellach, dos allan o'r wlad hon, dychwel i wlad dy genedi dy hun.' Gen. 31. 13. Pwy oedd yr angel hwn y mae y geiriau yn dadgan yn eglur, *mal יְהוָה וְדָוִד דָּוִד* y *Duw tŷ Dduw*, neu y *Duw Bethel*; y Duw a ymddangosodd i ti, ac a fu yn ymgymffoddi â thi yno; lle yr addawais i y byddwn gyda thi, i'th gysuro a'th gadw, a'th ddwyn yn ol draciefn i'th wlad dy hun; a lle yr eniniaist y golofn, yr arwydd goffawriaethol gysegredig, ac yr addunedaist adduned. Y mae yr Arglwydd yn yr ymddangosiad hwn yn amlygu ei fod ef yr un; a'i fod yn ffyddlon i'w gyfammod, ac yn bwriadu cyflawni ei holl addewidion iddo yno: meddylw'n hefyd ei fod yn cymeradwyo ffyddlondeb Jacob i'w addunedau yntau. Yr oedd dyddanwech annhraethol i Jacob yn ffyddlondeb a thiriondeb yr Arglwydd tu ag ato yn wyneb gwg Laban. Pan oedd Esau yn bwriadu ei ladd, yr ymddangosodd yr Arglwydd iddo yn Bethel; ac yma etto yn ei gyfyngder, y mae yr un Duw grasol, a hollalluog, yn cofio am dano. Ps. 46. 1. Y mae yr Arglwydd yn galw ei hun *Duw Bethel*, fel pe buasai yn foddion ac yn hyffryd ganddo gofio y cyfammod a'r gymdeithas rhyngddo ef â Jacob yno; ac y mynai i Jacob hefyd eu hadgofio er ei gysur presennol. Pwy sydd gyffelyb i'n Duw ni!

5. Ar orchymyn Duw y mae Jacob yn cyclwyn i ddychwelyd i'w wlad ei hun. Y mae Laban yn ddigofus yn canlyn ar ei ol: y mae Duw yn llefaru wrth Laban, 'Cadw arnat rhag yngan wrth Jacob na da na drwg;' neu *עֲרֹךְ עִמָּוֹת* *oddiwrth dda at ddwrg*. Y maent yn ymgymffoddi yn Galeded, ac yn ymadael yn heddychol. Edr. GALEED, JEGAR-SAHADUTHA. Ar ei daith angelion Duw a gyfarfu â Jacob mewn rhyw ddull dysglær, gogoneddus; pan welodd hwynt, dywedodd, 'Dyma wersyll Duw; ac a alwodd enw y lle hwnw Mahanaim,' *dau uersyll*. Gelwir yr angelion *llu nefol*, neu *σπάρτα οὐρανου*, *byddin nefol*. Luc 2. 13.—*meirch a cherbydau tanllyd*, 2 Bren. 6. 17. Y maent yn rhyfela o blaid y duwiolion yn erbyn eu gelynion. Dan. 10. 20. Pa. 34. 7. Heb. 1. 14. Ymddangosodd yr angelion, tebygol, i Jacob yn ddaul lu, un o bob ochr; neu un yn ol i'w amddiffyn rhag Laban, ac un o'i flaen i'w amddiffyn rhag Esau, a Jacob a'i deulu yn y canol rhyngddynt. Wele yma ofal Duw am ei bobl wael, ddirmygedig, a'r anrhydedd mawr sydd iddynt oddi wrtho ef!

6. Gwedi hyn y mae profedigaeth arall yn ei gyfarfod, a'i dychrynodd yn ddifawr. Anfonodd genadau at Esau i wlad Edom, i hysbysu iddo am ei ddychweliad o Padan-Aram, ac i erfyn ei flaf. Y cendau a ddychwelasant, a hysbysasant iddo fod ei frwad Esau yn dyfod i'w gyfarfod, a phedwar cant o wvr gyd

âg ef. 'Ar hyn Jacob a ofnodd yn fawr, a chyfyng oedd arno;' nid yn unig o'i ran ei hun, ond hefyd o ran ei wragedd, a'i blant, a chwbl a feddai. Gwedi eu rhanu a'u dosparthu yn y modd goreu i gyfarfod â'i frawd, ac anfon anrhegion i'w frawd, ymneillduodd ar ei ben ei hun i weddio ar yr Arglwydd am ei am-ddiffynfa iddo. Y mae yn addef ei anuheilyngdod, yn dadleu, ac yn erfyn am ei nawdd, oddiwrth ei gyfammod, ei adwedidion, a'i ddaioni eisoes tu ag ato. Hynod o nodedig yw y dygwyddiad canlynol yn hanes rhyfedd y patriarch duwiol hwn: 'Yna yr ymdrechodd gwr âg ef nes codi y wawr.' *Ymdrechodd*, פָּרַח גִּוּרְת־דָּרָאוֹדֹד, *ymafaelodd*, *ymdrechodd*, fel pe buasai am ei rwystro yn ol i Ganaan. Gair na arferir ond yn y man hwn. Goddefodd i Jacob ymdrech âg yntau; le, ei orchfygu hefyd. 'Cafodd nerth ar yr angel, a gorchfygodd; wylodd, ac ymbilliodd âg ef.' Hos. 12. 4. Ymdrechodd, wylodd, ymbilliodd—a dywedodd, 'Ni'th ollngaf oni'm bendithi.' Dyma agwedd enaid yn cael nerth gyda Duw: agwedd foddhaol iawn gan yr Arglwydd, a sier o lwyddo. Mat. 15. 22—28. Luc 18. 1—8. 'Pan welodd na byddai drech nag ef (geiriau sydd yn dangos tiriondeb Duw yn hytrach na grym Jacob) cyffwrddodd â chywllt ei ffordwyd ef; fel y llaesodd cywllt mordwyd Jacob,' ac y ciliodd yr asgwrn yn y cywllt o'i le priodol; yr oedd efe yn ganlynol 'yn gloff o'i giun.'*—Pwy ydoedd y gwr hwn sydd yma yn cael ei alw *wawr gwr*, yn Hos. 12. 4. מַלְאָךְ *angel*, sydd eglur oddiwrth adn. 30. 'A Jacob a alwedd enw y fan (מִצְרָיִם) *wyneb Duw*; oblegid gwelais Dduw wyneb yn wyneb, a diangodd fy einioes.' *Duw oedd*, gan hynny, sef Arglwydd Dduw y lluoedd. Hos. 12. 5. *Gwr oedd o ran yr agwedd a gymerodd arno*—angel oedd o ran ei swydd—a Duw oedd o ran ei hanfod—yr angel yr hwn a waredodd Jacob oddiwrth bob drwg. Gen. 48. 16. Y Duw yr hwn a ymgwymmododd âg ef yn Bethel. Edr. ANGEL. Y mae yr hanes hwn yn neillduol o addysgindol; yn gosod allan natur cymundebyr y duwioniaid i Duw; ymostyngiad, tiriondeb, a ffyddlondeb yr Arglwydd, fel gwrandawr gweddi; grym a thaerineb gostyngedig ysbryd gweddi yn y duwioniaid; a'u hymwared sier, gwedi llwyddo gyda Duw, oddiwrth eu hofnau, a'u perygion; gwedi goddef ei hun i gael megys ei orchfygu ganddynt, ni attal efe ddim daioni oddi wrthynt. Ps. 84. 11. Rhuf. 8. 37.—Y mae yr angel yn cloff Jacob er ei ddarostyngiad, i beri iddo gydnabod mai nid ei nerth ef, ond y nerth a *gafodd* gan yr Arglwydd a barodd iddo y fuddugoliaeth. Er ei gloffi, y mae Jacob yn para yn ei ymdrech, ac yn dywedyd, 'Ni'th ollngaf oni'm bendithi.' Yr oedd addewid Duw am y fendith ganddo, gwedi ei rhoddi iddo gan Dduw ei hun yn Bethel; nid rhyfedd gan hynny ei fod mor hyf ac mor nerthol; yr oedd y tir uchaf ganddo, sef gair y Duw, yr hwn nis gall wadu ei hun, a bod yn gellwyddog; † 'Pan wyf wan, y'n gloff, yn brofedig, ac yn cael fy nghernoddo, 'yna yr wyf gadarn,' ac nid cyn, na heb hynny. 2 Cor. 12. 1—10.—Cafodd Jacob dri phleth yn yr ymdrech hwn, sef *clloffni*—*bendith*—*ac enw newydd*. 'Mwyach ni elwir dy enw di Jacob, ond Israel,' sef *tywysog*

y Duw cadarn, 'ogleid cefais nerth gyda Duw fel tywysog, a chyda dynion, ac a orchfygaist.'—'Oblegid ymdrechais gyda Duw fel tywysog, felly (yr ymdrech) gyda dynion, a thi a orchfygi.' (Dr. M.—'Oblegid fel tywysog yr ymdrechais gyda Duw, am hynny y gorchfygi dydynion hefyd.' Gwel *Vitringa, Dissert. Prima, De luctu Jacobi*. Y mae yr enw Jacob, y *disodlwr*, yr hwn a gafodd y fendith trwy ddisodli ei frawd yn ddichellgar, yn cael ei newid i Israel, *tywysog Duw*, yr hwn a ymdrechodd â Duw am y fendith ac a'i cafodd, er ei gysur a'i anrhydedd parhaus. Yn y groth y dalodd efe sawld ei frawd, ac yn ei nerth y cafodd efe allu gyda Duw—*ymddyggodd yn dywysogaidd gyda Duw*. Cafodd ei hillogeath en galw wrth yr enw newydd, ac nid wrth yr hen enw *disodlwr*: ac yr oedd cenedl Israel yn cysgodi y rhai yn mhob oes a gwlad, dydynt yn ymdrech ac yn gorchfygu gyda Duw trwy ffydd a gweddi.*

7. Gwedi cael nerth gyda Duw, a gorchfygu, y mae Jacob yn cyfarfod âg Easu yn heddychol, yn llawn caredigrwydd a thiriondeb. 'Pan fyddo ffyrdd gwr yn rhyngu bodd i'r Arglwydd, efe a bair i'w elynion fod yn heddychol âg ef.' Diar. 16. 7. Mae goruwchlywodraeth allnog y Duw mawr i'w gweled yn hynod yn y tro: 'fel afonydd o ddŵr y mae calonau pawb yn llaw yr Arglwydd: efe a'u try hwynt lle y myno.' Diar. 21. 1. Edr. EASU. Gwedi hyn aeth Jacob yn mlaen i Succoth, ac a ddaeth yn llwyddiannus i ddinas Sicheim. Efe a ddaeth, er ei holl beryglon mawrion, yn heddychol, yn ddiangol, ac yn ddiogel, efe yn nghyd â'r hyn oll a feddai, i wlad Canaan: ac nid rhyfedd, gan fod Duw Bethel yn geidwad iddo, yn ol ei addewid. Gosododd yno allor, ac a'i henwodd EL-ELOHE-ISRAEL, sef *Duw, Duw Israel*. Edr. EL. Cyfarfu yno â phrofedigaethau newyddion a chwerwon oddiwrth ei blant. Edr. DINAH, HEMOR, LEPI, SICHEM, SIMON, &c. Gorchymynodd Duw i Jacob fyned i Bethel; ac er i'w feibion ladd y Sicheimiaid o achos eu chwaer Dinah, etto *ofn Duw* oedd ar y dinasoedd oedd o'u hamgylch hwynt, fel nad erlidiasant ar eu hol. Y mae Jacob yn glanhau ei dŷ, yn adeiladu allor, ac yn ei galw EL-BETHEL, sef *Duw Bethel*, ac y mae yn cydnabod daioni a'i ffyddlondeb Duw tu ag ato. Nid annhebyg fod argyhoeddiad i Jacob yn gorchymyn Duw iddo i fyned i Bethel. Hwyrach i Jacob fod yn rhy egeulus yn cyflawni ei adduned yr hon a wnaethal i Dduw yno. Yr oedd efe wedi addunedu yn Bethel y tro cyntaf, os cadwai Duw ef, a'i ddwyn drachefu mewn heddwrch i dŷ ei dad, y byddai y gareg a osodai i fynu yn dŷ i Dduw. Yr oedd Duw gwedi cyflawni yr holl bethau hyn; ond nid oedd Jacob etto gwedi bod yn Bethel, er ei fod yn ngwlad Canaan er ys saith mlynedd. A pheth oedd waeth, er bod ISHOFAN yn Dduw iddo, nid oedd ei dŷ ef yn gwbl lân oddiwrth eilnodd! Bu y delwar a ddygodd Rahel yn fagl i'r teulu. Er nas gwyyddai am danynt pan y goddiweddodd Laban ef; etto gyba am danynt gwedi hynny: ac etto nis bwriodd hwynt ymaith o'i deulu nes iddo gael ei gynhyrfu gan Dduw i fwrw ymaith y duwiau dyeithr.—Yr oedd yn achos tellwng o ystyriaeth dwysaf Jacob, a ydoedd ei egeulusdra yn hyn ddim gwedi achos yr holl ddrygan galarus a ddygwyddodd i'w deulu yn Sicheim? Yr oedd

* Y mae yr adnod 32 wedi cael ei cham-argraffu yn yr holl argraffadau o'r Bibl Cymreig, oddiwrth tri, sef 1727, 1769, 1814, ac argraffai y Dr. Morgan. Y mae y gair *Jacob* yn niwedd yr adnod wedi ei adael allan. 'Oblegid cyffwrdd â chywllt y ffordwyd ar y gewyn a giliodd;' yn lle, 'Oblegid cyffwrdd â chywllt mordwyd Jacob ar y gewyn a giliodd.' Y mae rhai gwedi ychwanegu gwall arall, gan roddi a'r yn lle ar; יָבֹקֶת ar neu yn y gewyn yw y gair.

† Intenus promissionem, et certo Statuens Deum, secundum verbum suum affirmatum in tanto periculis, et servaturum. Atque hac fide vicit Deum: etsi enim Christus tentaret Jacob hac lucta, tamen praeter vei contra verbum suum, quo Jacob nixus est, nihil potuit facere. Luther.

* Y mae rhai yn barnu fod yr ymdrech hwn, nid yn unig yn addargiadol i ni, ond hefyd yn gysgodol o ymdrech a dyoddeffad Crist, a'i fuddugoliaeth ryfedd ar y groa. Mae un awdwr yn neillduo wedi gyfrifenu yn helaeth i'r dyben i broff hynny, a bod pob golygriad ar y mater heb ei ystyried felly yn mhell oddiwrth ateb hynodrydd neillduol y dygwyddiad. Ond y mae anghysondeb yn ymddangos i mi, i holl iaith yr gyfrythrau, i olygu yr angel fel yn arwyddoedd Duedod yn mherson y Tad yn ymdrech â Jacob, fel yn cysgodi Crist fel mechnydd yn dyoddef dros ei bobl; y mae yn fwy addas golygu yr angel yn arwyddoedd Crist, yr 'Angel yr hwn a waredodd Jacob oddiwrth bob drwg.' Gwel *Dissert. Sacrae*, gan Vitringa; y Mab, *Dissert. Prima*.

groddefiad y duwiau dweithr yn ei dŷ gwedi llygru ei deulu mewn gradd go fawr; ac wrth oedi myned i Bethel, gwedi cadw ei deulu yn rhy agus i brofedigaethau a fuant yn alarus ac yn waedlyd yn eu canlyniadau. Gwelwn effeithiau *esgeulusdra* ysbrydol, a chellwair & themasiynau.

Gwedi myned i Bethel, y mae Duw yn ymddangos iddo, ac yn ei fendithio; yn adnewyddu ei gyfammod âg ef, yn ail-adrodd ac yn helaethu ei addewidion grasol iddo; ac yn cadarnhau cyfnewidiad ei enw. Jacob yntau a gyfododd faen yn y fan lle yr ymddyddanasai Duw âg ef, ac a dywalltodd ddiod offrwam ac olew arni. Yr ydoedd yr ail golofn hon a osododd Jacob yn Bethel, yn dystiolaeth o fyddlondeb a daioni Duw tu ag ato, yn arwydd o'i ddiolchgarwch yntau, a'i ymlyniad dlysgog wrth yr Arglwydd. Yr oedd Jacob ddeng mlynedd ar hugain o'r blaen wedi addaw degymu o'r hyn oll a feddai i Dduw yn Bethel; y mae Duw yn dirion yn rhoddi gorchymyn iddo fyned yno; ac yn hytrach yn coffâu ei addewidion ei hun, nng addunedau Jacob. Yr oedd Jacob yn fwy angliofus na Duw o'u cyfarfod hyfryd o'r blaen yno. Y mae yr ail gyfarfod, a'r ail gymmodi yn yr un lle, yn ymddangos yn hyfryd ac yn ogoneddus, ac yn profi fod cyfammod a chyfrellach dragywyddol rhwng Duw a'i bobl; bod angen yr un Duw ar Jacob yn niwedd ag oedd yn nechreu ei ddyddiau. Hyfryd oedd gan Jacob, diammue, glywed Duw Bethel yn dywedyd, 'Myfi yw Duw HOLLALLUOG.' *אֲנִי יְהוָה* Duw cyflawn o bob peth; holl ddigonol yn mhob ystyr. Yn ei gyflawnder hwn, mae yn dywedyd wrtho, *cyynydda, amlha, &c.* Y mae cynnydd ac amlhad yn myned gyd â'i air effeithiol. Fel y profodd Jacob Dduw tu ag ato yn DDUW HOLLALLUOG hyd yma, felly y mae efe yn addaw bod etto. Y mae profedigaethau newyddion ac annysgwyladwy i gyfarfod â Jacob etto yn fuan; ond y mae Duw HOLLALLUOG yn gwbl ddigonol i'w gynnal danant, a'i ddwyn allan o honant. Amlygu ei sawredd ei hun a mae Duw i'w bobl, i'r dyben i'w cysuro yn mhob amgylchiad; tu yma i hyny y mae pob peth yn rhy fach i'w cynnal a'u dyddanu.

8. Gwedi y cyfarfod hyfryd hwn â Duw yn Bethel, adnewyddwyd nerth Jacob i gyfarfod âg ychwaneg o orthymnderau. Yn holl hanes y gwr hwn, y mae yn nodedig i sylwi arno, fod amlygiadau neillduol o'r Arglwydd iddo, yn rhagflaenu ei brofedigaethau, ac yn ei ragbarotol i'w cyfarfod; ac os ydyw ei fywyd yn anlach o brofedigaethau, y mae hefyd yn anlach o ddadguddiedigaethau, nag un o'r lleill o'i faen. Y mae holl berrindod Jacob yn rhoddi golygfa chwanegeol ar ddull eglwys Dduw yn y byd, ac amlygiad chwanegeol o fawredd, fyddlondeb, a thiriondeb Duw tu ag at ei bobl gystuddiedig, mewn byd profedigaethus. Duw Jacob yw Duw yr holl eglwys, a phob aelod o honi byth!

Gwedi adnewyddu y cyfammod yn Bethel, mae Deborah a Rahel yn marw, a Reuben yn gorwedd gyda Bilha. Edr. dan yr enwau hyn. A Jacob a ddaeth at Isaac ei dad i Mamre, i Gaer-Arba, sef Hebron. Isaac a fu farw, ac Esau a Jacob a'u claddasant ef. EDR. ISAAC. Nid oes i ni farnu oddiwrth ddystavwrwyd yr hanesiaeth am hyn, na bu Jacob yn ymweled â'i dad cyn hyn. Tebygol iddo ymweled âg ef yn aml; ond fel yr oedd yr hen wr yn nesáu at ei ddiwedd, daeth ac a drigodd gyd âg ef, neu yn agos ato. Nid oedd Deborah yn perthyn i deulu Jacob; canys mammaeth Rebecch ydoedd hi: ond hi a fu farw yn nhy Jacob—gan hyny mae yn amlwg ei fod cyn hyn wedi bod yn ymweled â'i dad. Ei fam wedi marw, a Deborah yn hen ac yn fethedig, mwy addas i gael nag i roddi ymgeledd i'w dad yn ei henaint, cymerodd hi ato i'w deulu at ei chydwladyddesau Ieuanic, i'w hymgeleddu yn dirion ac yn garedig. Hyd yn hyn ni ddywedir

dim am dani wedi ei dyfod o Padan-Aram gyd â'i meistres; ond oddiwrth y crybwylliad parchus am dani yma, tebygol ei bod yn wir barchus yn ei lle a'i sefyllfa. EDR. DEBORAH.

9. Mae y brofedigaeth drymaf etto yn ol a gyfarfu â Jacob yn ei holl fywyd. Y mae y tónau yn aml, yn arwach, ac yn fwy peryglus, yn agos i'r lân, nac ar ganol y cefn-fôr; felly mae profedigaethau saint Duw, yn fynych, yn amlhau ac yn trymlhau, tua diwedd eu gyrfa, fel y caffont amlygiad adnewyddol o fyddlondeb Duw tu ag atynt, ac i'w haddfedu hwythau i ymdael â'r byd helbulus hwn. Israel oedd hoffach ganddo Joseph na'i holl feibion. Cenfigenodd ei frodyr wrth Joseph o'r achos, a hwy a'i cassasant, a'i gwrthasiant i'r Ismaeliad, &c. EDR. JOSEPH. Yn nghylich ugain mlynedd bu Jacob yn galaru am Joseph, yn meddwl ei larpio gan ryw fwrystfl drwg, well ei siomi trwy y siaced waedlyd a ddygodd ei feibion creulawn ato. Yr oedd hoffder anghymesur Jacob o Joseph, gwedi troi yn alar anghymedrol gwedi ei gollu—dyma yw effaith gwastadol caru y creaduriaid yn ormodol. Cyfododd newyn trwm iawn trwy yr holl wledydd. O werthiad Joseph hyd ddechreuad y newyn, y mae yr hanesiaeth sanctaidd yn ddystarw am Jacob, oddigerth claddedigaeth ei dad. Yr oedd y newyn mor drwm, mor barhaus, ac mor helaeth dros yr holl wledydd, fel yr oedd yn bwgth hollol ddinystrio y trigollon. Er hoffed ydoedd Jacob gan Dduw, teimlodd bwys y wialen hon ar y gwledydd, am bechodau y trigollon eilun-addolgar, mor drymed, fel y bu drachefn a thrachefn yn agos mewn eisieu o fara beunyddig, ac nid oedd iddo fawr gysur yn ei blant gwrthnysig, yn yr amgylchiadau cyfyng hyn. Er na phalla addeuidion Duw i'w bobl, etto geill eu gadael i'r cyfryw gyfyngderau ag a ddengys yn amlwg fod eu hymwared yn unig oddi wrtho. Trwy drefniad tirion rhaglunlaeth ddoeth y nefoedd, yr oedd llawnder o fŷ yn yr Aipht, a Joseph oedd yn llywydd ar yr holl wlad. Yr oedd yr holl wledydd yn cyrchu yno am fŷ at Joseph. Y mae Jacob yntau yn anfon ei ddog maab yno i brynu fŷ. Y mae Joseph yn eu carcharu yn lle yspŷwr; ond yn eu rhyddhau dan ammod iddynt ddwyn Benjamin eu brawd; y mae yn cadw Simeon yn wystl. Pan ddychwelasant â'u hŷd, cawsant eu harian yn eu sachau: llyn a barodd iddynt lwy a'u tad ofni yn fawr. Gwedi adrodd eu helyntion i Jacob, y mae efe yn gwrthod anfon Benjamin. Y mae ei feibion yn gommedd myned i'r Aipht heb Benjamin, ac y mae Jacob o'r diwedd yn gorfod ei ollwng. Yr ail waith y mae Joseph yn hysbysu ei hun i'w frodyr. Anfonodd Joseph gerbydau i gyrchu ei dad i'r Aipht ato. Pan draethasant fod Joseph yn fyw, a phan welodd y cerbydau, bywiogodd ei ysbryd, a dywedodd, 'Digon yw; y mae Joseph fy mab etto yn fyw: âf fel y gwelwyf ef cyn fy marw.' Cychwynodd, 'a daeth i Beer-sebn, ac a aberthodd ebyrth i Dduw ei dad Isaac.' Llefarrodd Duw wrtho mewn gwledigaethau nos, annogodd ef i fyned i'r Aipht, gan addaw y byddai gyd âg ef, ac y dygal ef i fynu drachefn, sef yn ei hiliog-aeth, a'i gorph yntau ei hun i'w gladdu yn Nghanaan; ac y byddai i Joseph osod ei law ar ei lygaid ef, sef y byddai gyd âg ef i wneuthur y caredigrwyd diweddaf iddo wrth farw. Yr ydoedd y gwledigaeth hon yn gefnogrwyd hynod i Jacob yn ei henaint, i wynebu ar y fath daith.

'Holl eneidiau tŷ Jacob, y rhai a ddaethant i'r Aipht, oeddynt ddeng enaid a thriugain,' yn cynnwys Jacob, a Joseph, a'i ddau fab, yn y rhifedl. Gen. 46. 27. Exod. 1. 5. Deut. 10. 22. 'Pymtheg enaid a thriugain,' medd Stephan. Act. 7. 14. Y mae amryw ffyrdd gan y dysgedigion i gysoni y ddau hanes hyn â'u gilydd. Yn y cyfieithiad Groeg, y mae yr enwau canlynol wedi eu cymeryd o 1 Cron. 7. 14, 20. a'u rhoddi i mewn yn adn. 20. 'A melion Manasseh

y rhai a ymddug Syria ei ordderch-wraig oddi Machir tad Gilead. A meibion Ephraim ei frawd oeddynt Suthelah, a Tahath; a mab Suthelah, Edem.' Mae y pump hyn yn gwneyd pump a thriugain. Mae Stephan yn canlyn y cyfieithiad hwn. Y mae Beza yn barnu mai gwall ysgrifenu *πεντε, pump*, yn lle *πεντες* neu *πέντες, oll, oll oeddynt ddeg enaid a thriugain*. Erail a farnant nad ydyw Stephan yn cyfeirio at y rhifedi yn Gen. 46. 26. ond yn cyfrif yn wahanol, fel hyn: un ar ddeg o feibion Jacob, a Dinah eu chwaer, a deg a deugain o'u hîlogaeth, ac un ar ddeg o wragedd y patrieirch, i gyd yn bymtheg a thriugain. Gwel Ainsworth, Poole's *Synops.*, Doddridge, Fuller.

Bu cyfarfod hynod o serchogaidd rhwng yr hen ŵr Jacob a'i hoff fab Joseph. Dygodd Joseph ei dad at Pharaoh, a Jacob a fendithiodd Pharaoh. Joseph a gyfleodd ei dad a'i frodyr yn nhir Ramesses, cŵr goreu o'r wiad, fel y gorchymynasai Pharaoh. Bu Jacob fyw yn gysurus gwedi hyn gyd â'i fab Joseph, yn yr Aipht, ddwy flynedd ar bymtheg. Gen. 47. 28.—'Dyddiau Israel a nesasant i farw.' Galwodd am ei fab Joseph, ac a'i tyngodd ef y claddai efo ef gyd â'i dadau yn ngwlad Canaan: yr oedd hyn yn dangos ei grediniaeth yn addewidion Duw, y byddai iddo roddi y wiad hōno i'w hiliogaeth, ac y dychwelent yno drachefn. 'Wele fi yn marw; a bydd Duw gyda chwi, ac efe a'ch dychwel chwi i dir eich tadau.' Y mae yn diweddu ei daith drafferthus yn hynod o ddirifol, pwyseg, a pharehus. Bendithiodd Joseph, a gweddiodd dros ei feibion gyda duwolder neillduol, a dirifwch. Yr oedd ymgasgliad ei ddeuddeg mab ato ar ei wely aneu, wrth ei orchymyn, yn ddirif-ddwys ac yn dra phwysig, tra yr oedd tan ddylanwadau yr Ysbryd Glân, yn cyhoeddi ei fendith dadol iddynt, ac yn rhagfynegi yr hyn a ddygwyddai iddynt yn y dyddiau diweddaf. Gen. xlix. Caf achlysuron i draethu am danynt oll etto; ac am hyn y freidiol fyddai ychwanegu yma. Yn nghanol ei gyfarchiad i'w feibion, y mae yn troi ei wyneb at yr Arglwydd, gyda chysur anhraethol, a llawn hyder fydd, ac yn dywedyd, 'Am dy iachawdriaeth di y dysgwyliais, Arglwydd!' Yn yr olwg hyfryd hon ar iachawdriaeth yr Arglwydd, bu farw, yn y seithfed flwyddyn a deugain a chwant o'i oed. Ar ol pŕ-nrogli ei gorph, ac iddynt ei arlwyo ef yn yr Aipht ddeng niwrnod a thriugain, Joseph a'i frodyr, a henuriaid gwlad yr Aipht, a ddygasant ei gorph ef i wlad Canaan, i gael ei gladdu. Aeth gyd âg ef gerbydau a gwyr meirch hefyd; ac yr oeddynt yn lliu mawr iawn. Pan ddaethant i lawr-dyrnu Atad, gwnaeth Joseph alar droes ei dad saith niwrnod; a galarasant alar mawr a thrwm iawn, a galwyd enw y lle o'r herwydd, ABEL-MISRAIM, sef *galar yr Aiphtiaid*. Claddasant ef yn ogof maes Machpelah, yn ol ei ddymuniaid. Wele yma hen bererin duwiol yn diweddu ei yrfa yn anrhydeddus! Mae holl fawredd yr Aipht, yn nghyd â galar serchog dwys ei hoff fab Joseph, a'i frodyr hefyd, yn canlyn ei gorph marw i'r pridd! Y mae ei holl hanes yn rhyfeddol, a'i ddiweddd yn ddi-gwmwl, ac yn ddysglauer ogoneddus! 'Fy anrhydeddwy'r a anrhydeddaf fi,' medd yr Arglwydd.

JACOB, mab Matthan, a thad Joseph, gwr Mair. Mat. 1. 15, 16.

IACH—AU—US, (ia-ach) *Heb. yw Gr. ιαουαι*; diglwyf, diafdechyd, diasgen; meddyginiaethu, ymgleddu, gwaredu.

Nid *iach* ond a fo marw. *Diar.*

Y mae iechyd ac afiechyd yn cael llefaru am danynt fel yn perthynu i'r corph neu yr enaid, neu amgylchiadau dynion. Afiechyd enaid ydyw pechod, yn yr euogwydd a'r halogwydd o hono; ac iachâu enaid, yw tynu pechod ymaith, trwy ei fadden; rhoddi

edifeirwch am dano; a gwaredigaeth oddi wrtho. Dat. 22. 2. Ps. 6. 2. a 41. 4. a 60. 2. a 103. 3. a 147. 3. Jer. 17. 14. Esa. 63. 1. Luc 4. 18. Heb. 7. 25. Y mae pechod ynddo ei hun, ac yn ei holl effeithiau a'i ganlyniadau, yn afiechyd yn y natur ddynol, ac y mae yr iachawdwr a'i iachawdriaeth yn feddyg ac yn feddyginiaeth, fel y mae yn ei dynu ymaith, ac yn gwaredu ei bobl yn gyflawn oddi wrtho.

Y mae y corph yn ddarostyngedig i afiechyd o amrywiol fath, i gyd yn effeithiau pechod yn ein natur. Rhodd rasol werthfawr Duw ydyw iechyd; ac effeithiau pechod, a cheryddion Duw am dano ydyw pob afiechyd. Deut. 32. 39. 1 Sam. 2. 6. Job 5. 18. Hos. 6. 1. Hynod o addas ydoedd yr olwg a gafodd y canwrriad, trwy fydd, ar allu ac awurdod Crist, ar glefydau, 'Dwyed y gair, a'm gwas a iacheir.' Mat. 8. 8. Ps. 107. 20.

Y mae amgylchiadau personau neillduol, neu wledydd, neu eglwysi, yn cael eu hiachâu, pan fyddo barnedigaeithau Duw yn cael eu symud, a hwythau yn cael eu sefydlu dan lywodraeth uniawn, eu cyfieithiau yn uniawn, a'u swyddwyr yn gyflawn, ac yn dduwiol, ac 'yn ofn i weithredoedd drwg.' Rhuf. 13. 3. Jer. 14. 19. a 30. 17. a 51. 8, 9. a 8. 22. 2 Cron. 7. 14.

Y mae gau-brophwydi, a gau-atrawron, yn iachâu dynion yn esmwyth ac yn dwyllodrus, trwy roddi esmwythder i ddynion yn eu pechodau, a chyhoeddi heddwch pryd nad oes heddwch. Jer. 6. 14. a 8. 11.

I ddangos ei allu dwyfol, dyben ei swydd, a natur ei waith, iachodd yr Arglwydd Iesu, pan oedd yma yn ei ddarostyngiad yn y byd, bob clefyd, a phob afiechyd yn mhliht y bobl: mae efe yn feddyg cyflawn, anfedhedig i gorph ac enaid. EDR. MEDDYG, a'r amrywiol glefydau.

IACHAWR—DWR, (*iach-awd-gwr*) meddyg, ceidwad, achubwr, gwaredwr. Y mae yr enw iachawdwr a roddir i'r Arglwydd Iesu, yn aml, yn yr ysgrythrau, yn cyfateb mewn ystyr i'r enwau CEIDWAD, GWAREDWR; ac mae yr un geiriau yn yr iechydd gwreiddiol yn cael eu cyfieithu wrth bob un o honynt. *Sŵmp* yw y gair Groeg a gyfieithir *Iachawdwr* a *Gwaredwr* yn y Testament Newydd. Luc 1. 47. a 2. 11. Ioan 4. 42. 1 Ioan 4. 14. 1 Petr 1. 1, 11. a 2. 20. a 3. 2, 16. Judas 25. Act. 13. 23, &c. 1 Tim. 4. 10. Y mae y gair yn arwydd *gwaredwr, achubwr, ceidwad*; un o'i diriondeb a'i raslonrwydd yn gwaredu eraill o gyfyngderau, ac yn eu gosod mewn cyfiwr o ddiogelwch a dedwyddwch. Y mae tri pheth yn gynnwysedig yn y gair: 1. Gwaredu un anabl i achub ei hun, oddiwrth ddrwg, gofidia, a blinderau.—2. Rhoddi un mewn mediant o gyflawnder o fendithion a chysuron.—3. Diogelu un yn y cyfiwr hwnw.

Yn yr holl ystoriaethau hyn, priodolir yr enw gyd âg addasrwydd neillduol i'r Arglwydd Iesu, yr hwn sydd wedi ei ddyrchafu yn nhrefn fawr y nefoedd, ac â deheulaw Duw, yn Dywysog ac yn Iachawdwr. Act. 6. 31.—1. Y mae ynddo bob addasrwydd o ran mawredd ei berson, a chyffawnder ei swyddau, i fod yn Iachawdwr. Y mae pob peth angenrheidiol i'w addasu i fod yn Iachawdwr yn ei berson; sef gallu, doethineb, tosturi, a ffyddlondeb dwyfol, anfedrol, a thragywyddol. Esa. 9. 6, 7. a 63. 1. Judas 25.—2. Mae yn Iachawdwr o osodiad dwyfol, ac yn mhob swydd angenrheidiol i'w addasu i fod yn Iachawdwr cyflawn, perffaith, a digonol. Nid mewn un swydd y mae wedi ei osod, ond yn mhob swydd sydd angenrheidiol i ni; ac y mae yn ei swydd yn achub; achub yw ei waith arbenig, ei hoff waith, a'r gwaith mwyaf neillduol, perthynol iddo yn ei swyddau. Iachawdwr o drefnriad ac o osodiad dwyfol, ac oblegid hyny, y mae ganddo, nid yn unig allu, ond *awurdod* hefyd, i

wneuthur yr hyn mae yn ei wneuthur; y saif ei waith achubol byth, yn mhob amgylchiad, ac yn mhob byd. Mat. 9. 6.—3. Gan ei fod o osodiad dwyfol yn Iachawdwr, y mae hawl gan bechaduriaid i fyned ato, ac ato ef yn unig, a galw arno ef yn mhob cyfyngder, o bob rhyw natur; ie, y mae yn bechod dirfawr iddynt beidio, ac yn ddirmyg ar Dduw yn ei holl drefa ddoeth a grasol, iddynt esgeuloso myned ato, neu fyned at neb arall. Act. 4. 12. Heb. 2. 3.

'Ni byddaf iachâwr,' &c. Esa. 3. 7.—'Ni byddaf lywodraethwr.' Dr. M. Y rheswm a rydd un paham na byddai yn dywysog i iachâu clywfau, neu aunarhefn y llywodraeth, am na feddai fwyd na dillad. Dylai pob tywysog, neu lywodraethwr, fod yn iachâwr pob anghyflawnder ac aunarhefn, ac aderyd a sefydlu cyflawnder, moesau da, a gwir grefydd, yn mhllith y trigolion a'r deiliaid. Peth arferol yn yr holl ddwyrsain, medd Syr John Chardin, yw i grynhoi yn nghyd lawer o ddodrefn a dillad; am nad ydyw eu dull a'u defodau byth yn cyfnewid. Rhaid i dywysogion a'r mawrion gael llawer iawn o'r cyfryw bethau yn barod er anrhegion ar achlysuron. Y mae gan freninoedd Persia, medd yr un gwr, lawer o ddillad-gelloedd çang, yn mha ral y mae llawer o gannoedd o wisgoedd yn barod, er anrhegion. Harmer's *Obs.* ii. 11. & 28. Y mae arlwy mawr i'r bwrdd yr un mor angenrheidiol. Felly yr oedd yn amser Solomon. 1 Bren. 4. 22, 23. a Nehemiah, Neh. 5. 17, 18. Y mae hyn yn eglurhau ystyr yr esgus a wnaed gan yr hwn y dymunwyd arno gymeryd y llywodraeth; haerai na feddai fodd i gynnal mawr rwyg y sefyllfa, â'r cyfryw haelioni a chroesawgarwch ag oedd yr arferiad yn ei ofyn gan ddynion o sefyllfa a gradd uchel. Harmer's *Obs.* vol. i. 340., ii. 88.

IACHAWDWRIAETH, [*iachawd-gwr*] IECHYDWRIAETH, [*iechyd-gwr*] achubiaeth, gwaredigaeth, prynedigaeth, amddiffyniad; ymgeledd, noddod, cadwraeth, cadwedigaeth, gollyngod, rhyddhad.—1. Y mae Crist Iesu ei hun yn cael ei alw yn aml, nid yn unig yn Iachawdwr, ond hefyd iechydwriaeth, yn yr ysgrythrau, am ei fod yn awdwr iechydwriaeth yn mhob ystyr, i'r rhai a ufuddhant iddo; ac am fod iechydwriaeth yn gyflawn ynddo, yn ei holl amrywiol gangenau, a'i bendithion; efe ei hun ydyw. Ioan 4. 22. Ps. 27. 1. a 68. 19, 20. a 118. 14, 15. Luc 2. 30. a 3. 6. Esa. 12. 2.—2. Y mae iechydwriaeth hefyd yn arwyddocâu y gwaith a wnaeth Crist dros ei bobl, y waredigaeth, a'r bendithion sydd i'w cael trwyddo. Heb. 2. 10. a 5. 9. Luc 1. 77. a 19. 9. Act. 4. 12. a 13. 26. a 16. 17, &c. Edr. IACHAWDWR, IECHYD.—3. Dedwyddwch tragywyddol. Rhuf. 13. 11. 1 The. 5. 8, 9. 2 The. 2. 13. Heb. 9. 28. 1 Petr. 1. 5, 9, 10. 2 Petr. 3. 15. Dat. 12. 10.—4. Athrawiaeth yr efengyl, sydd yn dadguddio ac yn cyhoeddi iechydwriaeth Crist. Heb. 2. 3. a 6. 9. Rhuf. 11. 11. Judas 3.—5. Gwaredigaeth oddiwrth unrhyw gyfyngder, gelynyon, neu beryglon. Exod. 14. 13. Act. 27. 31, 34. Heb. 11. 7. Phil. 1. 19.—6. Y clod a'r mawl a roddir i Dduw fel awdwr iachawdwriaeth. Dat. 19. 1.

Y mae dull *neillduedig*, yn lle *cyd-gagledig* (*abstract* for the *concrete*) yn dra arferedig yn yr ysgrythrau; dull ag sydd yn gosod yr ystyr allan yn y modd cadarnaf ac effeithiolaf; megys *gair iechydwriaeth*, yn lle y gair sydd yn dadguddio gwaredigaeth; *gorfodled iechydwriaeth*, yn lle gorfodled yn nglŷn wrth waredigaeth oddiwrth beryglon mawrion; *craig iechydwriaeth*, yn lle craig sydd yn rhoddi noddfa a chysgod; *corn iechydwriaeth*, yn lle gallu ac awdurdod yn gweithredu gwaredigaeth a diogelwch; felly, *tŵr iechydwriaeth*, *tarian iechydwriaeth*, &c. Nid oes un dull o ymadroddi yn fwy cyffredin na hwn yn iaith yr Ysgrythrau Sanctaidd.

'Iachawdwriaeth gyffredinol,' (Judas 3.) am fod ei hangen ar bawb—ei bod i'w phregethu i bob creadur—a phob aelod o'r eglwys yn gyffredinol yn ei heffiddu yn ei holl gyflawnder diderfyn. Nid oes un iechydwriaeth ond hon i neb, ac y mae hon yn *gyffredinol* i bawb a gredant, ac yn anfeidrol ddigonol iddynt oll dros byth.—'Iachawdwriaeth ei wynebpryd.' Ps. 42. 5.—'Iachawdwriaeth fy wyneb.' Adn. 11. Ps. 43. 5. 'Iachawdwriaeth ei wyneb,' oblegid mai ef wyneb grasol, neu amgylch o'i raslonrwydd, a'i drugaredd yn Nghrist, sydd yn ein hachub ac yn ein gwar-edu. 'Wyneb Duw yn myned gyd â'i bobl,' ydyw eu *iechyd-wriaeth*, neu *iechyd-wriaeth* eu hwyneb hwy. Exod. 33. 14, 15. Y mae ei wyneb grasol ef yn ein hachub ni rhag cywilydd a gwaradwydd.* Edr. dan amrywiol enwau eiaill, megys EFENGYL, GOBAITE, HELM, TARIAN, &c.

JACHIN, Heb. יָכִין [*cadernid*] 1. Pen yr unfed teulu ar hugain o'r offeiriad yn amser Dafydd. 1 Cron. 24. 17.—2. Un o'r colofnau wrth borth teml Solomon. 1 Bren. 7. 21. Edr. COLOFN.—3. Pummed mab Simeon, yr hwn a aeth i waered i'r Aiph gyd â'i dad; ac yr oedd yn ben-teulu. Gen. 46. 10. Exod. 6. 15. Num. 26. 12.—4. Offeiriad yn amser Nehemiah. Neh. 11. 10.

JADA, Heb. יָדָא [*gwylbodus*] mab Onan. 1 Cron. 2. 28, 32.

JADAU, Heb. יָדָא [*fy llaw*] mab Nebo. Ezra 10. 43.

JABL, Heb. יָבֵל [*yn esgyn*] gwraig Heber y Cenead, yr hon a laddodd Sisera. Barn. 4. 21. a 5. 24—28.

JAFAN, Heb. יָפֵן Gr. Ἰαβάν [*twyllwr*] meddal, tyner, medd Simon. Pedwerydd mab Japhet, a thad Elisa, Tarsis, Cittim, a Dodanin. Oddi wrtho ef y galwyd y Groegiaid Ioniaid. Edr. GROEGIAID.

JAGAR-SAHADUTHA, גַּגְרִי שְׂהִדּוּתָא geriau Syriaeg yn arwyddo yr un peth a Galeed yn Hebraeg, *sef* 'carnedd y dystiolaeth.' Tebygol mai chyddig amrywiaeth oedd yn yr iaith gyffredin ddealladwy i bob un o honynt. Y mae rhai yn barnu mai gair Hebraeg ydyw hwn hefyd, ac yn arwyddo, *tyst terfynau gosodedig*, oddiwrth שׂוֹמֵר תִּשְׁתִּי, *gostod*, אֲמֵר תִּשְׁתִּי. Gwel Parkhurst, Bates. Y mae rhai yn canfod yn y garedd hon ddechreuad, neu ddangosiad, o hen arferiad o gromlechau, i'r un dyben a'r cromlechau yn ein gwlad ni, ac yn Persia, ac yn golygu y geiriau yn ddarluniad amlwg o honynt. 'A Jacob a gymerodd gareg, ac a'i gosododd hi yn golofn.' קָרַע חֶלְפָּא, *dyrchafiad*, *sef* y gareg ganol, yr uchaf a fedral gael yn agos. 'A Jacob a ddywedodd wrth ei frodyr,' *sef* y dynion oedd gyd âg ef, 'Cesglwch geryg; a hwy a gymerasant geryg, ac a wnaethant (כִּי) *gylch* o geryg,' hyny yw, cych o geryg â chyfwlch rhyngddynt, 'ac a fwyasant yno,' ar, neu *wrth* y cych. A Laban a'i galwodd Jagar-Sahadutha, *sef cych y dystiolaeth*; a Jacob a'i galwodd Gal-ed, *gylch y tyst*. A Laban a ddywedodd, *y cych hwn* (הַזֶּה הוּא) (y gair arferodd Jacob, nid dwy iaith gan hyny oeddnt hwy yn siarad) 'tystied (עַד) rhyngof fi a thi.' Gen. 32. 52. Y mae y tebygolrwydd yn ddigon i beri i ni feddwl fod perthynas agos rhwng y garnedd hon â'n cromlechau ni, o ran y dull a'r dyben o honynt. Yr ydys yn barnu yn gyffredin ddarfod codi y cromlechau i ddybenion cysegredig, ac o herwydd rhyw gynghorion a gynallwyd, a chyfammod a wnawd yn y fan hono; † gellir

* Facis Del Sola nos Salvare potest. In ea enim est plenitudo omnis boni & Salletas gaudiorum. Facis enim Dei Salvat faciem nostram, ab omni rubore, pudore, confusione & ad Scientiam, Sensum, fructum, suavitate. Cocejus in loc.

† עֵרַב *ammod*, *colafn*, hwyrach mai oddiwrth hwn y daeth y gair Cymraeg *ammod*.

edrych arnynt hefyd fel tystion o'r hyn a wnawd yno. Gan fod aberthau yn cael eu lladd wrth wneuthur cyfammodau, dywedir i Jacob aberthu yno, yr hyn a arwyddoedir wrth y geiriau, 'A hwy a fwytsasant yao ar y garnedd:' hyny ydyw, offrymwyd aberth ar y gareg ganol, a bwytsasant hwythau yn y cylch wrth ymgyf-ammodi. 'Jacob a aberthodd aberth yn y mynydd, ac a almodd ar ei frodyr i fwyta bara.' Adn. 54. Hwyr-ach fod Gilgal (*gal-gal*) yn arwyddo *dau gylch*.

Rhydd Chardin hanes iddo weled yn Persia gylch o geryg yn gofyn wyth dyn i symud un o honynt; yn dra thebyg i gromlechau y Derwyddon gyda ni. Gwel *Appendix to Calmet's Dict., Frag. 166. Mona Antiqua Restaurata*, by H. Rowlands, p. 50.

IAGO, Gr. Ιακωβος; Llad. JACOBUS; Saes. JAMES. Y mae dau o'r enw, sef Iago brawd Ioan, a Iago brawd yr Arglwydd, fel y gelwir ef.—1. Iago *major*, neu y mwyaf, neu yr bynaf, i'w wahaniaethu oddiwrth Iago *minor*, yr ieuengaf, oedd frawd i Ioan yr Efengylwr, a mab Zebedeus a Salome. Wrth eu galwedigaeth, pysgodwyr oeddnt ill dau, o Bethsaida yn Galilea; ac yn gyfeillion i Andreas a Simon Petr. Ar alwad yr Iesu, gadawsant bob peth, ac a'i canlynsant ef. Hwyrach fod meibion Zebedeus, a Jonas, yn ddysgybllon i Ioan Fedyddiwr, a chawaant eu galw gan yr Iesu i fod yn ddysgybllon iddo ef yr un amser. Ioan 1. 35, 36, 37. Mat. 4. 21. Yr ydoedd y ddau yn apostolion, ac yn dystion o weddnewidiad Crist, ac o'i ymdrech yn yr ardd. Mat. 10. 2. a 17. 1. a 26. 37. Yr oedd y ddau yn cydofyn cenad i alw am dan o'r nef i ddyfethia y Samaritaid, am iddynt wrthod derbyn Crist ar ei daith i Jerusalem. Luc 9. 51, &c. Oblegid yr anrhydedd neillduol a ddangosodd yr Arglwydd Iesu iddynt, y gofynnodd eu mam iddynt gael bod ei ben-awyddwyr yn ei deyrnas. Yn ei ateb iddi, y mae yr Iesu yn dysgu gostyngdeiddrwyd i'w ddysgybllon; y mae yn mynegi iddynt y dyoddefent erddo, ond mai eiddo y Tad oedd gosod swyddwyr yn ei deyrnas. Mat. 20. 20—24. Marc 10. 35—45. Gwedi adgyfodiad Crist, tebygol iddynt ddychelyd dros ryw yspaid o amser at eu galwedigaeth fel pysgodwyr. Ioan 21. 2, 3, &c.—Oddeutu y fwyddyn A.D. 44, lladdwyd Iago gan Herod a'r cleddyf. Act. 12. 1, 2. Edr. HEROD. Iago oedd y cyntaf o'r apostolion a ddyoddefodd. Yn ol rhag-ddywediad Crist, cafodd ei fedyddio a beddyd merthyrdod. Mat. 2. 23.

2. Iago *minor*, neu 'Iago Fychan,' ydoedd fab Alpheus, neu Cleopas,* a chwaer Mair Forwyn, sef, chwaer Joseph ei gwr, y mae yn debygol. Galwyd ef Iago Fychan, am ei fod yn fychan o gorpholaeth, fel Zaccheus; neu ynte, am ei fod yn ieuengach na Iago brawd Ioan. Mat. 10. 3. Marc 15. 40. Ioan 19. 25. Galwyd ef yn frawd yr Arglwydd, am fod cyfneseiflaid yn cael eu galw yn frodyr, yn mysgr yr Iuddewon. Gal. 1. 19. Josephus' *Antiq., lib. 20. cap. 8.* O herwydd sancteiddrwyd hynod ei fywyd, gelwir ef gan haneswyr Eglwysig, **IAGO Y CYF-**

* Mair, gwraig Cleopas, neu Clopas. Ioan 19. 25. *Gr. Μαρια η του Κλωπα.* Nid ydyw y geiriau Groeg yn pen-derynu pa un ai gwraig, mam, neu ferch Cleopas oedd Mair; ond y mae y beirnlaid yn gyffwrddol yn barnu mai ei wraig ydoedd, ac mai hi ydoedd mam Iago, Josea, Simon, a Judas, y rhai a elwir brodyr yr Iesu. Mat. 13. 55. Marc 6. 3. Barna Grotius mai Clopas oedd ei thad, ac mai Alpheus oedd ei gwr. Y mae eraill yn barnu mai nid dan berson oedd ynt, na dan enw ar yr un dyn, ond yr un enw, gwedi ei swnio yn wahanol. Ei enw yn yr Hebraeg yw *יחזקאל* neu *יחזקאל* yr un yw *יחזקאל* a *יחזקאל* medd awdwyr Iuddewig; a gellir swnio y Groeg naill ai *Cleopas* neu *Alpheus*. Anwybodaeth o hyn a barodd gymaint o dilychymyngion, sef fod gan ŵr y Mair hwn ddau enw; neu ei bod hi yn briod ddwy waith; sef ag Alpheus a Cleopas; neu mai Alpheus oedd ei gwr a Cleopas ei thad. Gwel *Pool's Synop.* Dr. Gill, Hammond, Macknight's *Preface to the Epistles of St. James.*

IAWN.* Ymddangosodd yr Arglwydd iddo ei hun ar ol ei adgyfodiad. 1 Cor. 15. 7. Yn nghylch tair blynedd gwedi troedigaeth Paul, yr oedd efe yn Jerusalem, yn un o'r rhai a dybid eu bod yn golofnau yr eglwys. Gal. 1. 19. a 2. 9. Oddeutu pedair blynedd ar ddeg wedi hyny yr oedd yn bresennol yn y cynghor apostolaidd a ymgyfarfu yn Jerusalem, i derfynu y ddadl a gyfododd yn mhllith y Cristionigion Iuddewaidd yn nghylch yr enwaediad. Ei gynghor doeth yn nghylch hyny a foddhaodd bawb yn bresennol, ac anfonwyd eu meddylliau trwy lythrau at yr eglwys, yn gyfatebol i'r hyn a ddywedodd. Act. xv.

Y mae pob hanes am dano yn cyduno ei fod ef yn blaenori ar yr eglwys Gristionogol yn Jerusalem; yr eglwys Gristionogol gyntaf yn y byd; oddiwrth ba un yr aeth yr efengyl ahan at bawb eraill, dros yr holl byd. Diammeu fod ei arosiad yno trwy gydymiad yr apostolion eraill. O herwydd ei dduwioldeb hynod, ei ddoethineb, a'i arafwch, gellir barnu ei fod yn hynod o addas i'r sefyllfa oruchel, a'r gwaith tra phwysig perthynol iddi. Dywedir i ni ei fod mewn parch mawr gan yr Iuddewon anghrediniol, o herwydd gweddeidd-dra ei ymddygiad yn mhob peth, a'i dduwioldeb diffuant.—Am ei farwolaeth nid ydyf yn cael dim hanes boddlonol, ond iddo goll ei fywyd trwy ryw derfysg a chythrwll yn Jerusalem, oddeutu y fwyddyn A.D. 63. Nid ydyw hanes Calmet, Brown, ac awdwyr eraill, yn ymddangos yn gredadwy; yn unig, tebygol mai Annas, mab Annas yr arch-offeiriad, a'i blaid, a'i rhoddasant ef i farwolaeth. Mae yr Iuddewon yn golygu marwolaeth greulawn y gwr enwog hwn fel yr achos o ddiaystr eu ceneull.

Yr Iago hwn oedd awdwr yr epistol dan yr enw, fel yr ymddengys i mi yn fwyaf tebygol. Y mae yn ysgrifenu at y deuddeg llwyth ar wasgar. Ei ddyben ynddo ydyw argyhoeddi Cristionogion mewn *enw* o'u hegwyddorion a'u bucheddau penrhydd ac annuwiol; nad ydyw proffes o fydd yn athrawiaethau mawrion yr efengyl, ond fydd farw, ddiles, oni bydd gweithredoedd cyfatebol yn tarddu oddi wrthi. Ar y golgygiad cyntaf, dicheon un feddwl, ac felly y meddyliodd llawer, ei fod yn gwrthwynebu athrawiaeth Paul, am gyflawnhad trwy fydd yn unig; ond camsyniad erchyll ydyw, fel y gwel pob un a ystyrio yn fanwl, ac a farno yn ddiudedd. Nid am gyflawnhad pechadur ger bron Duw y mae Iago yn ysgrifenu; ond am natur ac effeithiau y fydd hōno sydd yn cyflawnhau; nid fydd farw, na fydd heb weithredoedd ydyw, ond fydd yn gweithredu yn fwiog, yn nerthol, ac yn rhyfeddol, megys yr oedd fydd Abraham, Rahab, &c. Nid ydyw Iago yn gwrthwynebu cyflawnhad trwy fydd, ond profi y mae nad y fydd ddiffwrth hon yw y fydd sydd yn cyflawnhau, ond fydd cwbl wahanol, ac nad ydyw y fydd hon ddim gwel na fydd cythreuliaid; a'i bod yn hollol anffuddiol, fel corph marw heb yr ysbryd, neu fel geiriau tēg i borthi y newynog, heb roddi bwyd iddo. Y mae Paul wedi coffau am Abraham, mai trwy fydd y cyflawnhawyd ef; ac nid ydyw Iago yn gwrthwynebu hyny; ond y mae yn dangos nad y cyfryw fydd farw a hon heb weithredoedd, oedd fydd Abraham, mewn cysondeb cyflawn ag athrawiaeth Paul. Pynciau Iago, y mae yn eglur, ydyw y rhai hyn:—1. Fod gwir fydd yn dangos ei hun trwy weithredoedd.—2. A bod y fydd hōno, sydd heb weithredoedd, yn farw; gan hyny, mae y dyn na fodd amgenach fydd na hon, yn farw, ac yn golledig. Nid am yr un cyflawnhad, nac am yr un fydd, y mae y ddau apistol yn traethu; gan hyny, y maent yn gwbl gytan a'u gilydd, heb un gradd o wrthsyniad, na gwrthdwyediad. Wrth offrymu ei anwyl fab Isaac, dangosodd Abraham, trwy ei weithredoedd, ei fydd, trwy yr

* Eusebius, *Nict., lib. ii., cap. 1.*

hon y cyflawnhawyd ef fel pechadur ger bron Duw, lawer o flynyddoedd o'r blaen. Gen. xv. a xxii.—Ysgrifnewyd yr epistol hwn yn nghylch A.D. 60, neu 62. Gwel Macknight's *Preface*. Dr. Owen on *Justification*.

JAGUR, יָגוּר [dyeithr] dinas yn Judah. Jos. 15. 21.

IAH, יָה [yr hanfod, yr hwn sydd] un o'r enwau dwyfol ar yr Arglwydd, ac yn arwyddoedd bôd, hanfod, yr hwn sydd, cwbl fôd; bôd digymysg a diranau; bôd yn hanfod o hono ei hun, ac yn hollol adddibynol ar neb arall; yn meddiannu pob perffeithrwydd gyda gweddeidd-dra, harddwch, a gogoniant. Weithiau y mae yn cael ei adael heb ei gyfeithu, ac yn Ps. 68. 4. Bryddia erall, cyfeithir ef *Arglwydd*. Exod. 15. 2. Ps. 89. 6. a 94. 7. a 115. 17, 18. a 118. 17. Weithiau *Duw*, pan y byddo yn gysylltiedig â'r gair IEHOPAH, megys Esa. 12. 2. 'Canys yr Arglwydd Dduw,' יְהוָה יָהּ IEH, IEHOPAH, 'yw fy nerth a'm cân.' Pen. 26. 4. 'O herwydd yn yr Arglwydd Dduw,' יְהוָה יָהּ IEH, IEHOPAH, 'y mae cadernid tragywyddol,' neu yn IAH, IEHOPAH, y mae craig yr oesoedd. Gan ei fod yn cael ei arferid gyd â'r gair IEHOPAH, y mae yn amlwg mab nid dyfyriad o'r gair hwnw ydwy, fel y barna rhai.

Y mae neillduolrwydd hynod yn ymuniad y ddau enw hyn gyd â'u gilydd, yn y manau yma, ac yn arwyddoedd y Bôd mwyaf hardd, prydfert, a gogoneddus; yn yr hwn y mae pob perffeithrwydd yn cyd-gyfarfod, ac yn cyd-gordio, gyda harddwch dwyfol, ac yn y graddau mwyaf.* Y mae yr Arglwydd Iesu yn prifodoli iddo ei hun yr enw hwn, a'r hyn oll sydd gynnwysedig ac yn arwyddocaol ynddo. 'Cyn bod Abraham,' εἰς ἐμὴν, nid yr oeddwn, ond 'yr wyf fi,' yn eglur yn crybwyll ei hanfod dwyfol, a thragywyddol. Deallodd yr Iuddewon ei eiriau yn yr ystyr hwn, canys codasant geryg i'w tafu ato i'w labyddio fel cablwr. Ioan 8. 58. Cymh. Col. 1. 16, 17. αὐτοῦ εἶρη, nid yr oedd, ond y mae efe cyn pob peth.

JAHAS, a JAHAZ, יָהָז [mynediad yr Arglwydd] dinas tu hwnt i'r Iorddonen, lle gorchfygodd Moses Sehon, ac a roddwyd i lwyth Reuben. Deut. 2. 32. Jos. 13. 18. a 21. 36. Esa. 15. 4.

JAHASAH, Heb. יָהָזָה enw dinas yn ngwlad Moab, yn un Jahaz, tebygol, medd Calmet. 1 Cron. 6. 78. Jer. 48. 21.

JAHAZIAH, mab Tisfah. Esra 10. 15.

JAHATH, יָהָת [dryllio] 1. Mab Libni o deulu Gersom. 1 Cron. 6. 20.—2. Un arall, Lefiad, o deulu Merari, ac a osodwyd gan Josiah yn un o olygwyr y gweithwyr, yn adgyweirio y deml. 2 Cron. 34. 12.

JAHAZIEL, un o'r cedyrn a ddaethant at Dafydd yn Sclag. 1 Cron. 12. 4.

JAHLEEL, יְהִלְאֵל [dysgwylwr wrth Dduw] trydydd mab Zabulon, a phen-teulu. Gen. 46. 14. Num. 26. 26.

* Yr wyf gan hyn yn barnu yn hollol gyda Coccejus, fod yr enw יָהּ yn deillio o יָהּ ac yn arwyddoedd Duw Israel, IEHOPAH, fel y mae wedi dadguddio ei hun i'r eglwys, gyd â'i holl ddaion, enw, perffeithrwydd, ardderchogrwydd, a gogoniant, fel y Bou mwyaf hardd, ardderchog, a gogoneddus, yn yr hwn y mae pob perffeithrwydd yn y graddau uchaf yn cyd-gyfarfod, ac yn cael eu cyfyllu yn nghylch ei mewn canolbwynt; am ba achos y mae efe yn wrthdrysych addas o barch, adfaliad, mawl, a dielchgarwch yr holl angelion a'r saint; a dyma yr enw a'r ferir bob amser mewn diolichadau. Mae y gair yn arwyddoedd rhyngoldeb a gogoniant Duw, megys yn Jer. 10. 7. 'Pwy ni'ith ofna di, Brenin y cenedloedd? canys i ti y gwddali.' Pwy yw IAH, neu y IEHOPAH bwn, ond Mab Duw, y Ceidwai, y Gwardwr, y Duw Cadarn, Aniddi'fynwr yr eglwys, moliant yr hwn a genir yma, ac at yr hwn mae y gair *Jeshua*, yr hwn a lefarir yma dair gwaith, yn amlwg yn cyf-eirio. Gwel Vitrings ar Esa. 12. 2.

JAIR, יָאִיר [goleu] 1. Mab Segub, mab Hezron, o lwyth Judah. Trwy ei nain, merch Machir, Manassehad, etifeddodd etifeddiath o du y dwyrain i'r Iorddonen, a gorchfygodd holl wlad Argob, hyd gyffiniau Gesur a Maachath. 2 Cron. 2. 21, 22, 23. Num. 32. 40, 41.—2. Un o farwyr Israel, yr hwn a olynodd Tolah. Barnodd Israel ddwy flynedd ar hugain. Gileadiad ydoedd, ac, tebygol, un o hilogaeith Jair, mab Segub. Yr oedd iddo ddeg mab ar hugain, yn marchogaeth ar ddeg ar hugain o ebolion asynod; ac yr oedd ganddynt dan eu llywodraeth ddeg ar hugain o ddinasoedd, a lwyd Hafoth-Jair, neu ddinasoedd Jair. Barn. 10. 3, 4, 5.—3. Jair, neu Jairus, un o benaethiaid y synagog yn Capernaum, merch yr hwn a gyfododd Iesu o farw yn fyw. Gweithredodd yr Iesu y wyrth hon â'i air, gan ddywedyd wrthi, 'Talitha, cwmï,' sef yr eneth, cyfod. Ar hyn cyfododd yr eneth yn holl-iach, ac a rodiodd; a'r Iesu a barodd roddi peth iddi i'w fwyta. Mat. 9. 18—26. Marc 6. 35—43. Luc 8. 41—56.

IAITH, IEITHOEDD, (aith) tafodiath, ymadrodd; swrn o eiriau mae unrhyw ddyfion wedi cytuno arnynt i hysbysu eu meddyliau y naill i'r llall.

Tri anhegbor iaith; pardeb, amledd, ac hyweddiant.

Barddas.

Mae yn rhesymol i ni farnu, i'r Creawdwr gyfranu i ddyd, nid yn unig beiriannau ymadrodd, neu alluoedd i ymadroddi, ond hefyd iaith ac ymadrodd; fel yr oedd ein rhieni cyntaf yn gallu amlygu yn ddoedd eu meddyliau i'w gilydd, ac i'r Arglwydd eu Creawdwr, mewn iaith ac ymadroddion addas, dealladwy. Y mae yr holl hanes am danynt, a roddir gan Moses, yn rhoddi yn amlwg le i ni feddwl hyn, er nad oes un gair yn hysbysu hyn yn neillduol. Yr oedd dyn, fel creadur cymdeithasol, wedi ei addasu â phob cymhwysder i hyn, fel pob peth arall perthynol iddo. Hysbysir yn amlwg nad oedd ond un iaith yn y byd, hyd y cymysgiad yn Babel. Edr. BABEL. Cyn y dylif yr oedd y ddaear yn llawn iawn o drigolion; a'r holl ddaear ydoedd o un iaith (שֵׁן *wechan*) ac o un ymadrodd (עִירִיאֵן *airiau*). Pa iaith ydoedd hōno, mae llawer o amrywiaeth barn: ond y mae crystal hawl, os nad gwell, gan yr Hebraeg i'r flaenoriaeth, ag un, yn ol barn llawer. Edr. HEBRAEG. Mam-iaith yw yr Hebraeg yn ddiagramheuol; ei merched hi ydyw yr Arabaeg, Caldaeg, Syriaeg, a'r Ethiopiaeg—hen ieithoedd y gwledydd dwyreiniad: yr un iaith oedd-ynt yn y dechreuad, a'u tarddiad; ac nid anhwedd eu dilyn hyd eu ffynonell Hebraeidd. Y mae yr holl hen ieithoedd, fel y sylwa rhai hydysg ynddynt, â pherthynas rhyngddynt â'u gilydd, ac â'r Hebraeg; megys yr ieithoedd uchod, a ieithoedd y Gomeriaid, neu y Cymry, yr Huniaid, y Groegiaid, &c. Nis dicheon un Cymro, mewn gradd wechfan yn gydnabyddus â'r ddwy iaith, lai na chanfod perthynas agos rhwng y Gymraeg â'r Hebraeg; mor agos berthynas, fel y gellir dangos canoedd o eiriau o'r un ystyr, a'r un sain, agos, yn y ddwy iaith; a llawer o'u rheolau grammadegol yr un yn gwbl. Gellir barnu am y Gymraeg, nad yw o ran ei tharddiad, ond un gradd oddiwrth iaith wreiddiol y byd; a'i bod yn hynach, yn burach, ac yn fwy digymysg nag un iaith yn y parthau gorllewinol hyn o'r byd.—Yn mharthau gonlewinol Asia, a gogleddol Affric, math o Arabaeg yw yr iaith gyffredin. Yn Ewrop, rhyw gymysgedd o'r Lladinaeg a'r Teutonaeg yw yr holl ieithoedd i gyd. Y Ffrancaeg a'r Saesonaeg ydyw yr ieithoedd mwyaf eu cymeradwyiaeth a'u diwylliaeth. Y mae yr iaith Gymraeg yn odidog, yn bur, yn gyflawn hynod o amrywiaeth geiriau ac ymadroddion; yn bêrsain, ac yn adduneddig; yn neillduol o addas i ymadroddi am bethau ysbyrdol yn sawreddig, yn ddealladwy, ac yn effeithiol. Y mae yn syml, heb fod yn isel; yn

y tlywydd. Cyffelyba yr Arglwydd Iesu ei hun iddi y hyn; y mae yn galw ac yn gwahodd pechaduriaid ato ac yn eu diogelu, eu porthi, a'u cysuro yn effeithiol. **Mat. 23. 37.** Luc 13. 34. **Edr. SOFL.**

Nid afradlawn ond y *iar*. *Diar*.
Ni chwyn y *iar* fod y gwelch yn glaf. *Diar*.

JARAH, ירה [*dynoethwr*] mab Ahaz o deulu Saul. **1 Cron. 9. 42.**

JAREB, ירב [*ymryson*].—'Efe a ddygir i Assyria yn anrbeg i frenin Jareb.' Hos. 5. 13. a 10. 6. 'I'r brenin sydd yn ymyraeth â phob ymryson.' **Esgob Horsley.** Naill ai enw rhyw frenin Assyria, neu enw rhyw ddinas yr oedd yn frenin arni. Horsley a farna nad enw priodol ydyw, ond bod y gair yn ddarluniad o ryw frenin galluog, yr hwn a gymerai arno derfynu dadleuon rhwng is-freninoedd, yr yr ammodau ag y gwelai efe yn dda. Y cyfryw ydoedd brenin Assyria yn yr amser y cyfeiria y prophwyd ato. **Edr. 2 Bren. 15. 19. a 16. 5—8.**

JARED, neu **JERED**, ירד [*diagyn*] mab Mahala-leel, a thad Enoch. Bu fyw naw cant a dwy a thri-ugain o flynyddoedd. **Gen. 5. 18, 19.**

JARHA, ירה [*y lleuad*] Aiphtiad, gwas Sesan. Rhoddodd Sesan ei ferch iddo yn wraig, a hi a ymddug iddo Attai. **1 Cron. 2. 34, 35.**

JARIB, יריב [*yr hun sydd yn llysoegi*] mab Si-meon. **1 Cron. 4. 24.**

JARMUTH, ירמות [*uchelfaoedd*] 1. Un o'r dinas-oeedd noddfa yn llwyth Issachar, a roddwyd i feibion Gerson. **Jos. 21. 29.**—2. Dinas yn Judah. **Jos. 10. 3. a 12. 11. a 15. 35. Neh. 11. 29.**

JASEN, יסן [*hen*] tad rhai o gedyrn Dafydd. **2 Sam. 23. 32.** Gelwir ef Hazem y Gizoniad yn **1 Cron. 11. 34.**

JASER, ישר [*uniawn*] Llyfr Jaser. **2 Sam. 1. 18.** 'Llyfr yr uniawn.' yn **Jos. 10. 13.** 'Llyfr rhyfeloedd yr Arglwydd.' **Num. 21. 14.** Tebygol mai casgliad cofnodwriaethol oedd o'r pethau mwyaf hynod perthynol i genedl Israel a'u rhyfeloedd. Nid oes diin ychwaneg o wybodaeth am dano.

JASEEL, un o feibion Naphtali, a phen-teulu. **Gen. 46. 24. Num. 26. 48.**

JASINCT, Heb. יסרת *Saes. black marble.* **Esth. 1. 5.** Mae y gair yn arwyddo, medd Bates, marmor yn llawn o wythienau a llinellau o amryw liwiau crywdr-sidd ac afreolaidd, yn rhedeg yn ol ac yn mlaen. Prif ystyr y gair yw amrywiedig. 'Marmor amrywiedig.'

JASOBEAM, יסבעם [*y bobl yn eistedd*] 1. Un o gedyrn Dafydd; mab Hachmoni, pen y cadbeniaid, yr hwn a ddyrchafodd ei waewffon yn erbyn tri chant, y rhai a laddwyd ar unwaith ganddo ef. **1 Cron. 11. 11.** Gelwir ef Adino yr Ebniaid, a dywedir iddo ladd wyth gant, yn **2 Sam. 23. 8.** Hwyrach i dri chant farw yn y fan, a'r lleill wedi hyn. Gwel Scott. Neu hwyrach iddo ladd y tri chant a'r wyth gant mewn dwy ymiaddfa wahanol.—2. Corhiad, un o'r cedyrn a ddaethant at Dafydd yn Siclag. **1 Cron. 12. 6.**

JASON, lletywyr Paul yn Thessalonica. **Act. 17. 7. Rhuf. 16. 21.** Dywedir ei fod yn esgob yn Tarsus yn Cilicia. Geilw Paul, Jason a Sospiter, 'ei geraint,' tebygol, am eu bod yn Iuddewon. Gwel Macknight.

JASPIS, Heb. יספס *Gr. Iaspis; Llad. JASPER;* *Saes. JASPER.* Maen gwerthfawr. Mae saith math o Jaspis, ac o amrywliol liwiau, sef gwyrrdd, nesliw, glas, porphor, gwyn, yn tebygu i'r grisial, &c. Ceir meini Jaspis yn yr India ddwyreiniol, Persia, Syria, Armenia, Bohemia, Affrica, yr Aipht, America, &c. Y mae math o Jaspis llwyd-ddu i'w gael yn Lloegr, sef yn *Yorkshire* a *Sussex.* Gwel *Cyclopaedia.* Jaspis oedd y trydydd maen yn y bedwaredd rés yn nwyfroneg

yr arch-offeiriad. **Exod. 28. 20.**—Sail gyntaf y Jerusalem newydd oedd faen Jaspis. **Dat. 21. 19.**—Yr oedd yr olwg ar yr hwn oedd yn eistedd ar yr orsedd, yn ngweledigaeth Ioan, yn debyg i faen Jaspis a Sardin. **Dat. 4. 3.**

Mae meini gwerthfawr yn cael eu defnyddio yn gyffelybiaethol gan yr Ysbryd Glân, i ddangos amrywiol ragoriaethau yr Arglwydd, ei fawrhydi gogoneddus, ei ddysgleirdeb dwyfol, a'i werthfawrogrwydd yn ngolwg y rhai sydd yn ei adnabod, ynddo ei hun, ac yn ei holl oruchwyliaethau. Y mae yr olwg arno yn mhob peth fel Jaspis; yn ei lywodraeth, yn ei eirolaeth, ac fal sylfaen ei eglwys. Dywedir mai y Jaspis o liw y porphor yw y goreu; am hynny, tebygol, mai hwn a ddefnyddir gan yr Ysbryd Glân yn y manau uchod i arwyddo gogoniant sancteiddrwydd tanlyd yr Arglwydd.

JASUB, יסוב [*yr hun sydd yn aros*] mab Issachar, a phen-teulu. **Nam. 26. 24.**

JASUBI-LEHEM, יסובי להם [*preswylwyr Lehem, neu Bethlehem.*] **1 Cron. 4. 22.**

JATTIR, יתיר [*rhagoroldeb*] dinas yn Dan a roddwyd i'r Leflaid o deulu Cohath. **Jos. 15. 48. a 21. 14.**

JATHNIEL, יתניאל [*rhodd Duw*] mab Meselemlah, ac un o borthorion y deml. **1 Cron. 26. 2.**

IAU, enw ellun-dduw, a elwir **JOVE**, neu **JUPITER**, oddiwrth ba un mae y *dydd Iau* yn cael ei enw. **Edr. JUPITER.**—Yr au, neu yr afu, mewn dyn ac anifel.—**Iau, sef Ieuech.**—**Iau, gwedd, atgor; megys iau o ychain.** **Luc 14. 19.** Gwarog, cwplws; yr offeryn sydd yn arferedig i gwplys yr ychain a'u gilydd yn y wedd. Yr oedd pedwar math ar feiau yn arferedig yn mblith y Cymry hyd mor ddilweddar ag yn nghylich 1600, sef y *beriau*; y *meiau*, sef iau a phedwar fych yn ochrog; y *cyseiliau*, sef iau a chwech o ychain yn ochrog; a *hariau*, sef iau ag wyth o ychain yn ochrog.

Dewis ai yr *tau* ai y *fwyall.* *Diar.*

Iau, yn allegawl, a arwydda, 1. Llywodraeth gyf-iawn yr Arglwydd Iesu; ei athrawiaethau, a'i osod-iadau sanctaidd yn ei eglwys. **Mat. 11. 29, 30.** Mae ei iau ef yn esmwyth, *ασητος*, sef yn gysurus, yn hysfryd, yn gynnorthwyl, ac yn hardd. Mae y geiriau, 'dysgwch genyf,' yn arwyddo mai yr athrawiaeth mae yr Arglwydd yn ei dysgu a feddylir wrth yr iau. Y dyben o'i thraddodi ydyw, i ddynton gael eu llywodraethu, a'u trefnu, yn mhob peth ganddi. Nid yw yr athrawiaeth o ddim llesad i ni, os nad ydyw yn iau ar ein heneidiau, ac yn llywodraethu ar ein holl fucheddau. **Edr. BAICH.** Y mae yn *esmwyth*, os cymherir hi â *iau*, sef llywodraeth pechod; neu â chaethiwed yr hen gyfammod toredig; ac â *iau* y defodau Iuddewig, a elwir 'iau caethiwed,' iau drom i'w dwyn. **Gal. 5. 1. Act. 15. 10.**

2. **Iau**, yn aml, a arwydda caethiwed; mae yr hwn sydd dani, wrth ewyllys un arall, yn gorffod llafurio yn galed, mewn cyflwr isel, dirmygedig. **Gen. 27. 40. Lef. 26. 13. Esa. 9. 4. a 10. 27.**—Gelwir hi 'iau haiarn,' i arwyddo ei bod yn galed, yn dolurio, ac yn anesmwyth. **1 Bren. 8. 51. Deut. 28. 48.**

3. Unrhyw beth a fyddo yn peri blinder a gofid, a elwir yn *iau*, megys cystuddiau a gorthymderau, &c. **Galar. 1. 14. a 3. 27.** Gwasanaethyddiaeth isel, gaethiwus. **1 Tim. 6. 1. Edr. GWAS.**

4. Gelwir priodas yn *iau*, am fod dnu gwedi ymuno i gyd-dynu, i gyd-ffiwioiaethu, i gyd-wasanaethu yr Arglwydd, ac i fod yn gynnorthwyl i'w gilydd. **2 Cor. 6. 14. Edr. ANGHYMARUS.**

* *Jaspis* autem varii est coloris, et quidem viridis a Plinio laudatur ut optima, *lib. 37, cap. 9.* Alia tamen ab eodem coloris *purpurei* et psellus excite *καθ' ἀριστην μὲν η κορφορροσα Optima quidem purpurea est.* *Vitrings in Appocal. cap. 4. 3.*

IAWN, (awn) uniawn, cyflawn, cywir, cyfreithlawn, pridwerth, dyhuddiant, dyhuddiad. Mae yn arwyddo, 1. Gwobr: 'yn cymeryd iawn,' sef gwobr, 'er mwyn gwyrto barn.' Amos 6. 12.—2. Gwerth am einioes. Exod. 21. 30. Num. 35. 31. Diar. 13. 8. 'Pan rifech feibion Israel dan eu rhifedi; (*Heb. y rhai sydd i'w rhifed*) yna rhoddant bob un iawn am ei einioes i'r Arglwydd, pan rifer hwynt: fel na byddo pla yn eu plith.—Ni rydd y cyfoethog fwy, ac ni rydd y tlawd lai, na banner siel.' Exod. 30. 12, 15. Nid oedd neb nad oeddynt yn rhifadwy, i dalu yr iawn; megys plant, a hynafgwyr anaddas i ryfel. Num. 1. 42. Ac felly ymdengys fod gwragedd y Lefiaid, wrth gymharu Exod. 38. 26. & Num. 1. 46, 47. Yr oedd hanner siel yn nghylch pymtheg ceiniog o werth. Dyma y dreth a ofynwyd gan yr Arglwydd. Mat. 17. 24. Yr oedd y dreth hon yn dangos fod yr un gwerth yn eneidiau pawb, fod eneidiau pawb gwedi eu colli, ac seisieu iawn drostynt; a bod Crist yr un fath, yn iawn dros bawb a gredant ynddo, ac mai efe yn unig sydd yn achub rhag y pla o ddigofaint dyledus i ni, yn gyflawn am ein pechodau; yr hwn a'n prynodd, nid âg arian neu aur, ond â'i werthfawr waed. Num. 31. 60. a 35. 31. Job 33. 24. a 36. 18. 2 Cron. 24. 6. Ps. 49. 7. Mat. 20. 28. Marc 10. 45. 1 Tim. 2. 6. 1 Petr. 1. 18, 19. Gal. 1. 4. Tit. 2. 14.—3. Dyhuddiant, neu gymmod am fwi; rhoddi y peth sydd gyflawn am drosedd, neu dros bechod, i gymmodi yr hwn y troseddwyd yn ei erbyn. Yn yr ystyr hwn y gelwir yr Arglwydd Iesu yn iawn. 1 Ioan 2. 2. a 4. 10.

'Yr hwn a osododd Duw yn iawn.' Rhuf. 3. 25. 'Efe yw'r iawn dros ein pechodau ni.' 'Efe yw'r cyssiliat tros ein pechodau.' W. S. *Gr. λαμος, y cymmod, neu aberth y cymmod.* Anfonodd Duw ei Fab i fod yn *λαμος*, neu yn aberth y cymmod dros ein pechodau ni. 1 Ioan 2. 2. a 4. 10. 'Yr hwn a osododd Duw yn iawn.'—*ον προσθερο ο θεος λασηριου, yr hwn a osododd Duw yn drugareddfa.* Y gair Groeg yma ydyw y gair a arferir gan y LXX. yn eu cyfieithiad o'r Hen Testament am y drugareddfa.—*λασηριου επιθεμα, gorchudd cymmodol.* Exod. 25. 17. LXX. Ar y drugareddfa, sef caead yr arch, yr oedd y gwaed yn cael ei daenellu gan yr arch-offeir- iad, ar ddydd mawr y cymmod. Ond gall y gair, trwy draws-enwad tra chyffredia yn yr yegrythyrau, arwyddo y pech-aberth, aberth y cymmod, ac felly yn addas cael ei gyfieithu yn *iawn*. Edr. ARCH, TRUGAREDDFA. Y mae y ddau air yn cael eu priodoli i'r Arglwydd Iesu, i ddangos mai efe yw'r aberth, ac efe yw y drugareddfa; ar ba un y mae y cymmod yn cael ei wneuthur; y mae Duw yn gymmodol, yn maddeu pechodau, yn gwranddo gweddau, yn llefaru ac yn rhoddi cyfarwyddiadau i'w bobl. Fel iawn, neu bech-aberth, y mae ei Berson ef gwedi ei roddi yn lle eu personau hwy; eu pechodau hwy yn gyfrifedig arno ef; a 'chospedigaeth eu heddwch hwy yn cael ei roddi arno ef.' Esa. 53. 5. Ac am fod ei Berson â bri, gwerth, a mawrhydi anfeidrol ynddo, mae efe yn iawn gwirioneddol, a gwerth ynddo ac yn ei ddyoddefiadau, cyd-bwys â'r bai, neu â' beiau y rhai y dyoddefodd drostynt. Pe buasai yn llai ei werth na'r holl bersonau a brynodd, a'r pechodau a roddwyd arno trwy gyfrifad, ni buasai yn iawn; ond gan fod y Duw Hollybodol, cyflawn, a chywir, yn ei alw yn iawn, y mae yn gwbl addas i ni ei olygu felly; ei barchu, a chredu ynddo felly; ac yn anaddas ac yn bechod dirfawr peidio ei olygu felly; neu roddi dim ato, na dim yn ei le fel iawn. Nid ydyw yr Yabryd Glân yn galw dim arall yn iawn dros ein pechodau; ac y mae yn deyrn-fraad yn erbyn holl drefn, cyfraith, a holl briodoliaethau Duw i geisio gosod dim yn athrawiaethol yn ei le, neu gyd âg ef.

1. Y mae efe yn iawn o osodiad a threfniad dwyfol. Y gair *Gr. προσθερο* a gyfieithir yma a *osododd*, sydd

yn cael ei gyfieithu *arsaethu*. Rhuf. 1. 13. Eph. 1. 9. Y mae yn arwyddo *rhag-arsaethu, rhag-ssod, rhag-furiadu; gosod allan yn gyhoedd, gosod ger bron*. Ystyr mwyaf priodol y gair ydyw, *gosod ger bron*, ond trwy draws-symudiad, arwyddo, *arsaethu, trefnu, gosod*. Y gosodiad hwn o eiddo Duw sydd yn gwneuthur Crist yn iawn dros ein pechodau. Ni basai y cwbl ag yw ac a wnaeth Crist ddim i ni na throsom ni, oni buasai y gosodiad dwyfol i'r dyben hwn. 'Anfonodd Duw ei Fab,' o'i fawr gariad, yn ganlyniol i'r gosodiad hwn, 'i fod yn iawn.' Dyma un dyben mawr, ie, y penaf, o'i anfoniad, ei gnawdoliaeth, ei ddarostyngiad dan y ddeddf, a'i ddyoddefiadau yn ganlyniol i hyn, sef i fod yn iawn. Gal. 4. 3, 4, 5. Yr oedd yn gweddu i Dduw gael iawn: nid oedd dim yn y nef nac ar y ddaear yn addas ac yn ddigonol, heb iddo anfon ei Fab; nid arbedodd ei briod Fab; ond a berffeithiodd Dywysog ein hiechydwriaeth trwy ddyoddefiadau. Heb. 2. 10.

2. Unig *iawn* yw: nid oes dim arall felly mewn un gradd, ac ni bydd dim byth. Pa beth bynag rhinweddol sydd gan ddyw, y mae yn ddyled arno i Dduw; ac yn ras oddi wrtho; am hyn ni ddiehon fod yn iawn. Ond dyma beth unigol ar ei ben ei hun, sydd yn oruchel, yn ddyrchafedig, ac â bywerth anfeidrol ynddo, trwy osodiad dwyfol drosom ni, sef Iesu yn ei aberthu ei hun. Gwrthdrysych *unigol* ydyw hwn yn ei natur ac yn ei werth, ac y mae meddwl y Duw dros yn gwbl foddol ar ran ei bobl; ac y mae yr holl briodoliaethau dwyfol yn gyd-dyrchafedig ynddo. Nid oes dim yn y nef na'r ddaear i'w gyffelybu a'i gymharu, pa faint llai i'w gystadlu âg ef. A pho byddall yn bosibl fod rhyw beth i'w gystadlu, etto *hwn* a osododd Duw yn iawn, ac nid dim arall. Yn ganlyniol, ni bydd y Duw dros yn heddychol â neb byth, ond *yn hwn*; hyn ydyddai ymadael â'i drefn, a gweithredu yn groes i'w osodiad ei hun, yr hyn sydd yn amharch i feddwl am y Duw perffaith ddoeth, yr hwn mae ei feddwl yr un, a phwy a'i try?

3. Y mae yn iawn perffaith deilwng a digonol. Ni buasai yn deilwng i'w alw yn iawn, oni buasai ei fod felly. Aneirif yw rhifedi y pechaduriaid a achubir, a dirifedi yw pechodau gwaeddafwr pob un o honant; etto mae Iesu Grist y Cyflawn yn iawn *cyflawn* drostynt oll. Os oedd yn addas i Dduw ofyn *dim* drostynt, yr oedd yn addas iddo ofyn *cymflawn iawn*: hyn a ofynodd—a hyn y gafodd yn Mheroson, gwaith, a dyoddefiadau yr Iesu. Heb olygu hyn, nid yw aberth Crist yn ymdangos ond peth afreidol. Pe buasai llai nag *iawn* yn ofynol, buasai yr aberthau Iuddewig yn ateb y dyben; ond gan fod *iawn* yn ofynol, anfonodd Duw ei Fab 'i fod yn iawn.' Dywed Iesu ei hun iddo ddyfod 'i roddi ei einioes yn *bridwerth dros lawer*.' *Pridwerth*—*λυτρον αντι πολλου, gwerth, rhyddhad dros lawer*. *Pridwerth* ydyw cyd-werth, neu werth cyfartal. Mat. 20. 28.

4. Os rhoddwyd iawn, y mae Duw yn gyflawn yn ei holl waith yn achub; mae yn cymmodi, yn maddeu, yn sancteiddio, ac yn gianhau, yn gwbl gyflawn, ac yn ogoneddus. Y mae efe yn 'dangos ei *gyflawnder* trwy faddeuant pechodau:' (Bluf. 3. 25.) yn dangos uniondeb perffaith, hanfodol, a thragywyddol ei natur; yn nghyd â'i gyflawnder diwyrnal yn ei holl oruchwyliaethau grasol.*

5. Gan fod iawn gwedi ei roddi, y mae holl drefn iechydwrriaeth yn Nghrist gwedi ei selio, ei sefydlu, a'i chadarnhau yn ddiglyfawed dros byth. Nis gellir byth ei diddymu, canys y mae hi yn gyflawn; y mae cyflawnder mawr y Duw dros ynddi yn ddysglaer, ac o biald y cyflawniad o honi. Y mae yn gyflawn iddo achub, ac y mae yn anghyflawn iddo beidio. Medd y

* Nullam unquam editum Divinae Justitiae & iustitiae exemplum illustrata. Gwel Vitringa, Com. in Isa. 1. 27.

Gwardwr. 'Gollwng ef—myfi a gefais iawn.' Job 33. 24. Yr oedd yn gweddu i'w fawrhydi ofyn iawn; ac y mae yn gweddu cymaint iddo achub gwedi cael iawn; y mae yr iawn yn gwneuthur cyflawnder yn hollol o blaid achubiaeth y pechadur sydd yn credu; sef yn gorphwys ar, ac yn derbyn yr iawn hwn trwy ffydd. Y mae cadernid anfeidrol yn yr iechydwr-iaeth trwy yr iawn, a diogelwch tragwyddol ac anffaeledig i'r rhai sydd yn credu ynddo. Oni bai fod trefn fawr yr iechydwr-iaeth yn *gyflawn*, ni buasai yn gweddu i'r Duw cyflawn, ac ni buasai yn deilwng o'n parch, ein derbyniad, a'n hymorphwysiad arni; ond trwy iawn, y mae Duw yn ymddangos yn Dduw cyflawn ac Achubydd: 'a Sion a waredir â barn, a'r rhai a ddychwelant ynddi â chyflawnder.' Esa. 1. 27. Edr. PRYNEIDIGAEATH.

JAZER, יזר [cymhorth] dinas tu hwnt i'r Iorddonen, wrth droed mynyddoedd Gilead, yn gyfagos i sfon Jazer, yr hon sydd yn rhaedeg i'r Iorddonen. Num. 32. 35. Jos. 21. 30. Esa. 16. 8.

JAERAH, יזרה [yn perthyn i'r mochym] mab Mesulam, a thad Adiel. 1 Cron. 9. 12.

JAZIZ, יזי [dysgleirdeb] Hagariad, pen bugeilydd Dafydd. 1 Cron. 27. 31.

JAZRAHIAH, יזרהיא [mae yr Arglwydd yn cyfodi] blaenor y cantorion yn i deml. Neh. 12. 42.

IBHAR, יבאר [etholedigaeth, neu etholedig] mab Dafydd. 2 Sam. 5. 15.

IBLEAM, יבלעם [casineb y bobl] dinas yn Isachar. Jos. 17. 11. Barn. 1. 27. 2 Bren. 9. 27. 1 Cron. 6. 70.

IBSAN, יבסן [tad y darian] priodur o Bethlehem, yr hwn a farnodd Israel ar ol Jephthah, seith mlynedd. Yr oedd iddo 30 o feibion a 30 o ferched. Claddwyd ef yn Bethlehem. Barn. 12. 9, 10.

ICCES, יקס [llygredig] Tecolad, a thad Ira, un o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 23. 26.

ICONIUM, [yn dyfod] prif ddinas Lycaonia, yn Asia Leiaf. Gelwir hi yn bresennol *Gogni*. Paul a Barnabas a bregethasant yr efengyl yno; y lliaws mawr o'r Iuddewon a'r Groegwyr a greodd; a sefydlwyd yno eglwys drwy hyn; yr hon a barhaodd dros 800 mlynedd. Yma, meddiant, y clywodd Tryphena a Thryphosa Paul yn pregethu (Bhuf. 16. 12); ac yma hefyd y cafodd y wryf enwog a merthyr, Thecla, ei dychwelyd i'r ffydd. Gorfod ar yr apostolion ffoi i Lystra a Derbe, gan yr erlidigaeth a gyfodwyd yno. Mae yn bresennol yn meddiant y Twrc, a'r Crystionogion yn isel arnynt, fel yn holl wledydd y bwystiog hwn. Act. 13. 51. a 14. 1—5. a 16. 2.

ICHABOD, יכבוד [pa le mae y gogoniant?] mab Phineas, ac wŷr Eli yr arch-offeiriad. Ei fam a esgorodd arno pan glywodd y newydd athrist, ddal arch Duw gan y Philistiaid. 1 Sam. 4. 21. Edr. ELI.

IDALAH, ידאלה [llaw y llw] dinas yn Zabulon. Jos. 19. 15.

IDLAPH, ידלפ [dyhtdlur] mab Nachor. Gen. 22. 22.

IDO, ידו [fy llaw, a wŷr fy nhyst] 1. Mab Joab. 1 Cron. 6. 21.—2. Tad Ahinadab, tywysog yn Mahanaim. 1 Bren. 4. 14.—3. Tad Barachiah, a thad Zechariah, y prophwyd. Zech. 1. 1.—4. Yr oedd prophwyd o'r enw, yr hwn a ysgrifennodd hanes Abiah brenin Judah. 2 Cron. 13. 22. Nid oes dim chwaneg o hysbyrwydd am dano.—5. Penaeth y Nethin-iaid. Ezra 8. 17.—6. Mab Zechariah, swyddog a osodd Dafydd ar hanner llwyth Manasseh. 1 Cron. 27. 21.

IDUMEA, a **DUMA.** Edr. **EDOM,** **ESAU.** Galwyd y wlad wrth yr enw *Edom*, neu yn ol y Groeg, *Idumea*, oddiwrth Edom neu Esau, yr hwn a'i hiliog-iaeth a gyfaneddodd yn y wlad hon, neu Seir, fel y gelwyd hi, lle y preswyltai yr Horiaid gynt. Yn yr ystyr mwyaf eang, yr oedd yn cyrhaedd o'r Môr Coch i Lynclyn Elam. Yr oedd y wlad hon yn dra mynyddig, yn cynnwys mynyddoedd Seir a Hor. Ond yn fwy neillduol wrth Edom, yn yr ysgrythrau, y deallir y wlad rhwng y Môr Marw a'r Môr Coch, a alwyd Arabia Petraea, neu Arabia Garegog, prif ddinas pa un oedd Petraea. Yn amser caethiwed yr Iuddewon yn Babilon, gyrwyd yr Edomiaid o'r wlad hon gan y Nabateaniaid, a chymerasant feddiant o'r rhan hono o wlad Judea a berthynai gynt i holl lwyth Simeon, a hanner etifeddiaeth llwyth Judah. Hon ydyw yr Idumea, a'i phreswylwyr yw yr Idumeaid y sonir am danynt ar ol y caethiwed. Gwedi dyfodiad yr Edomiaid i'r wlad hon, Hebron, yr hon o'r blaen oedd brif ddinas llwyth Judah, a ddaeth yn brif ddinas Idumea. Y wlad hon a elwir Idumea yn Marc 3. 8. Geillw rhai Edom yn yr ystyr gyntaf, Edom ddwy-einiol, prif ddinas yr hon-odd Bozra, yn sefyll tu ag Edrei; yr oedd rhan arall o honi yn cael ei galw Edom ddeheuol. Edr. *Prideaux's Connection*, p. 1. b. i., p. 2. b. iii.

Yn mendith Isaac i Esau, dywed, 'Wele, yn mrasder y ddaear y bydd dy breswylfod, ac yn mysg gwllith y nefoedd oddi uchod. Wrth dy gleddyf hefyd y byddi fyw, a'th frawd a wasanaethi: ond bydd amser pan feistrolech di, ac y torech ei iau oddiam dy wddf.' Gen. 27. 39, 40. Wrth y geiriau hyn gellir barnu fod mynyddoedd Seir yn frwythlawn gynt, beth bynag ydynt yn bresennol. Num. 20. 17. Oblegid pechodau y trigolion, gosodd yr Arglwydd lawer gwlad fras, fel lithau, yn ddiffaethwch, a'u hetifeddiaethau i ddreigiau yr anialwch. Mal. 1. 3. Ps. 107. 34. Yr oedd gan yr Edomiaid frenin yn mhell cyn yr Iuddewon; ac yr oedd ganddynt dduciaid, neu dywysogion, yn llywodraethu arnynt. Gen. 36. 31. Pan yr oedd Israel yn ymdaith yn yr anialwch, yr oedd ganddynt frenin, yr hwn a'i bobl a nacodd genad iddynt fyned trwy eu gwlad. Num. 20. 14, 21. Ond tebygol iddynt edifarhau gwedi hyn, ac iddynt roddi ymborth iddynt am arian, er na chwasant fyned trwy eu gwlad. Deut. 2. 28, 29. Nid oes genym hanes am danynt dros bedwar cant o flynyddoedd gwedi hyn. Dafydd a'u darostyngodd, yn ol prophwyd-iaeth Isaac, y byddai i Esau wasanaethu ei frawd. Yr oeddynt yn dra anesmwyth dan yr iau; Hadad eu tywysog a ddygwyr i'r Aipt; dychwelodd yn niwedd teyrnasiad Solomon, ac a osodd ei hun yn frenin o du y dehaul ddwyrain i wlad Edom; ond yr oedd Edom ddeheuol yn ddarostyngedig i freninoedd Judah hyd deyrnasiad Jehoram mab Jehosaphat, 'pan y gosodasant frenin arnynt eu hunain.' 2 Sam. 8. 14. 1 Bren. 11. 14—25. a 22. 47. 2 Bren. iii. Amos 2. 1. 2 Cron. 20. 10, 21. a 21. 8. Amos 1. 6—9. Hyd yn hyn y: oedd Edom yn nwyllaw breninoedd Judah er dyddiau Dafydd, ac yn cael ei llywodraethu gan raglawiaid danynt. Am bechod Jehoram cospodd yr Arglwydd ef trwy dynu ei amddiffynfa oddi wrtho, ac Esau, yn ol prophwydoliaeth Isaac am dano, a dorodd yr iau oddiam ei wddf, wedi ei wasanaethu dros amryw o genedlaethau. Gen. 27. 40. Ni buont wedi hyn yn ddarostyngedig i freninoedd Judah. 1 Bren. 22. 47. Jehoram a'u gorchfygodd â lladdfa fawr. Amaziah a ruthrodd i'w gwlad, a gymerodd Sela, a darawodd 10,000 o honynt, ac a gaethgludodd 10,000 yn fyw; a hwy a'u dygasant i ben y graig yr adelladwyd eu dinas arni, ac a'u tafiasant hwy o ben y graig, yn greulawn, fel y dryllwyd hwynt oll. 2 Cron. 25. 11, 12. 2 Bren. 14. 7. Dygodd eu duwiau hwynt ac a'i haddolodd; am ba

achos y digiodd yr Arglwydd wrtho. Yr Assyriaid a ddfirodasant eu gwlad yn ofnadwy, dan Senacherib, neu ei ffb Easarhadon. Esa. 21. 11, 12. a 34. 6.

Pan oedd Nebuchodonosor yn gwarchae ar Jerusalem, yr Edomiaid a'i hannogasant i'w dynoethi hyd at y sylfaen. Ps. 137. 7. Pum mlynedd ar ol hyny, y Caldeaid a ddfirodasant eu gwlad, ac a'i gwnaethant yn anialweh. Mor drwm y syrthlodd dialedd Duw arnynt, am eu creulonder tu ag at yr Iuddewon! Yn nghylch A.M. 3840, Judas Maccabeus a roddodd i'r cleddyf 40,000 o honynt. Yn nghylch A.M. 3873 Ioan Hyrcanus a'u darostyngodd yn hollol, ac a'u cymhellodd i gorphori a'r genedl Iuddewig, a chymeryd eu henwaedu. Cawn hanes am danynt cyn cymeryd Jerusalem dan Titus Vespasian, i lu o honynt encilio oddiwrth yr Iuddewon ag ysglyfaeth fawr. Nid oes hanes mwyach am danynt. Jer. 9. 25, 26. a 25. 9—21. a 27. 3. a 49. 7, 12. Galar. 4. 21, 22. Ezech. 25. 12—14. a 32. 29. a xxxv. a 36. 2—35. Joel 3. 19. Esa. 11. 14. *Univ. Hist.*, vol. ii. a x.

Am fod yr Edomiaid yn elynion creulawn a pharhaus i'r Iuddewon, gelwir gelynyon yr eglwys, yn mhob oes, wrth yr enw Edom a Bozra. Esa. 63. 1. Ni bu, ac ni bydd, yr eglwys mewn un oes heb ei Hedomiaid; ond y mae un cadarn buddugoliaethus o'i phlaid; a'u dystyrwia hwynt yn llwyr yn y diwedd; fel y gwnaeth a'r hen Edomiaid gynt.

IDDO, (idd) arferir ef fel herf yn y modd archadwy: ewch ato, ewch yn ei gylch; ewch.—'Iddo yn awr.' Iago 4. 13. a 5. 1. 'Felly yr awron.' W. S. ymyl y ddalen, *ays vsu*; *Saes. Go to now*; cyfryng-daf, neu gyfryng-air yw, yn galw am osteg neu sylw.

IE, (i-e) yn wir, yn ddiaw, echre, neud. Rhagferf gadarnhaol.—'Bydded eich ymadrodd chwi, ie, ie, nagé, nagé; oblegid beth bynag sy dros ben hyn o'r drwg y mae.' Mat. 5. 37. Y mae rhai yn golygu y geiriau yn yr un ystyr â Iago 5. 12. 'Bydded eich ie chwi yn ie, a'ch nagé yn nagé,' a bod Iago yn cyfeirio at eiriau ein Hiachawdwr. Yr oedd yn ddull diarebol yn mhlith yr Iuddewon o ddynod dyn geirwir ffyddlawn trwy ddywedyd am dano, 'Mae ie ie yn ie, a'i nagé yn nagé,' hyny ydyw, gellicwch ymddiried i'w air, fel y mae yn dywedyd felly y mae, ac fel y mae yn addaw felly y gwna. Y mae yr Arglwydd Iesu yn annog i ddaos y cyfryw barch i wirionedd yn ein hymadroddion cyffredin ac y byddai ein ie a'n nagé yn llawn ddigon i roddi boddlonrwydd i bawb. Y mae pob peth dros ben hyn yn cyfranogi o natur llw, ac yn dangos cydnabyddiaeth o ryw ddrwg cuddledig, pallid mewn gwirionedd yn gystal a duwioldeb; 'O'r drwg, (neu o'r un drwg) y mae;' sef o'r diafol yn hudo, ac o ddrwg ein calonau yn cymeryd ein hudo ganddo. Hynod mor gyflawn ac mor addas ydyw y rheolau sanctaidd a roddwyd i ni am ein holl ymarweddiad! Edr. ADDEWID, AMEN.

JEARIM, יְעָרִים [*coedwig*] mynydd Jearim, neu y mynydd coediog, ar ba un yr oedd Baalab, neu Cirith-jearim wedi ei hadeiladu. Jos. 15. 10. Yr oedd y mynydd hwn yn nherfyn llwyth Judah.

JEBUS, יְבוּס [*mathrwr*] mab Canaan, a thad y Jebusaid, y rhai oeddynt yn preswyllo yn Jebus, neu Jerusalem, a'r mynyddoedd oddi amgylch. Yr oedd y Jebusaid yn genedl ryfelgar, ac a gadwasant feddiant o Jerusalem nes eu goreghygu gan Dafydd a'i filwyr. Jos. 15. 63. a 18. 28. Barn. 19. 11. 2 Sam. 5. 6.

JECAMIAH, Heb. יְכַמִּיָּה [*adgyfodiad*] 1. Mab Jecooniah. 1 Cron. 3. 18.—2. Mab Salum, o deulu Caleb. 1 Cron. 2. 41.

JECOLIAH, Heb. יְכֹלִיָּה [*cyflawniad yr Arglwydd*] gwraig Amaziah a mam Azariah, breninoedd Judah. 2 Bren. 15. 2.

JECHONIAH, יְחִזְקִיָּה [*darpariad yr Arglwydd*] mab Joacim. 1 Cron. 3. 16.

JEDAIAH, יְדֵיָּה [*gwybodaeth yr Arglwydd*] 1. Tywysog yr ail ddosparth o'r offeiriad. 1 Cron. 24. 7.—2. Mab Harumaph. Neh. 3. 10.—3. Offeiriad a ddychwelodd o'r caethiwed, a 973 gyd ag ef. Ezra 2. 36.

JEDEIAH, Meronathiad, golygwr asynod Dafydd. 1 Cron. 27. 30.

JEDIAEL, יְדִיָּאֵל [*gwybodaeth Duw*] mab Zimri o lwyth Manasseh; un o gedryn Dafydd yn Siclag. 1 Cron. 11. 45. a 12. 20.

JEDIDAH, יְדִידָה [*hawddgar*] merch Adaiah o Boscath, a mam Josiah brenin Judah. 2 Bren. 22. 1.

JEDUTHUN. Edr. EṬAR.

JEEZER, יְעִזְרָה [*ynys y cymhorth*] mab Gilead, a phen-teulu. Num. 26. 30.

JEHALELEEL, יְהִלְלֵאל [*moliannydd Duw*] mab Caleb, a thad Ziph. 1 Cron. 4. 16.

JEHAZIEL, יְהִזְאֵל [*yr hwn sydd yn gweled Duw*] mab Hebron o deulu Cohath. 1 Cron. 23. 19.

JEHDEIAH, יְהִדְיָה [*un Arglwydd*] Lefiad, mab Subael. 1 Cron. 24. 20.

JEHESBCEL, tywysog yr ugeinfed dosparth o'r offeiriad. 1 Cron. 24. 16.

JEHIAH, יְהִיָּה [*byw yw yr Arglwydd*] porthor i'r arch. 1 Cron. 15. 24.

JEHIEL, יְהִיֵּאל [*Duw a'i cymerodd*] 1. Tad Gibeon, a gwr Maacha; Lefiad. 1 Cron. 9. 35.—2. Jehiel, neu Jeiel o lwyth Reuben. 1 Cron. 5. 7.

IEHOFAH, יְהוָה oddiwrth yr enw hwn y cafodd y cenedloedd enwau eu gau-dduwiau, Jao, Jou, Jove, Juve, Jovis pater, neu Jupiter: bôd, hanfod. Y mae y gair Hebraeg yn arwyddo, sylwedd yn hanfodi trwy rinwedd, gallu, a gweithrediad angenrheidiol a boddol, ynddo ac o hono ei hun; yn cynnal ei hanfod o hono ei hun, yn ei drefn a'i Kohl berffeithiau.* Nid ydyw y gair Gr. Κύριος, na'r gair Llad. DOMINUS, na'r gair Cymraeg Arglwydd, yn gyfeithiadau addas o'r gair Heb. יְהוָה IEHOFAH, o herwydd eu bod oll yn arwyddo perthynas, yr hyn nid yw y gair יְהוָה, megys fy Arglwydd, ein Harglwydd, &c., arwyddant fod rhyw un, neu rai, i arglwyddiaethu arnynt; ond nid oes yr un rhagenw byth yn gyssylltiedig a'r gair יְהוָה, fel y mae gyf a'r enwau Elohim, Adonai; megys Elohai, Elohenu, &c. Arwydda y gair יְהוָה Bod syml, yn hanfodi o hono ei hun, ac yn dibynu arno ei hun, ac yn ddiberthynas â dim, neb a'eb arall. Yn y cyfeithiad *Ffr. Geneva*, arferir y gair *P. Eternal*, y Tragywyddol, fel mae yn Baruch 4. 22. 'O herwydd y mae genyf obaith yn y Tragywyddol o'ch iechydwrfaeth chwi.' Y mae hwn yn air diberthynas, fel y gair יְהוָה, ac yn hytrach yn gosod ei ystyr allan yn well na'r gair Arglwydd; canys ni ellir dywedyd yn briodol, *fy Nhragywyddol, eich Tragywyddol*. I arwyddo perthynas, ychwanegir enw dwyfol arall at yr enw IEHOFAH, megys יְהוָה אֱלֹהֵינוּ IEHOFAH ein Duw ni. Mic. 4. 5. יְהוָה אֱלֹהֵינוּ IEHOFAH fy Nuw. Deut. 4. 5, &c. יְהוָה אֱלֹהֵינוּ IEHOFAH ein Harglwydd ni. Neh. 10. 29, &c. Y

* Mae yn arwyddo, yn gyntaf, yr hwn oedd, sydd, ac a fydd, o hono ei hun: neu y Bod mwyaf perffaith, par, a thragywyddol, yn hanfodi o hono ei hun, a thrwyddo ei hun: yn ail, yr hwn sydd yn Greadwr, Awdwr, a Chyuniawr pob peth a fu, sydd, neu a fydd: yn olaf, yr hwn sydd yn berffaith eirwir, ac yn gerson yn ei addewidion; yr hwn sydd yn sicr o roddi cyflawniad a bôd sylweddol i'w addewidion. Nid oes un o'r tri pheth hyn yn perthyn i neb ond i Dduw yn unig. *Zanch. De Nat. Dei. lib. 1. c. 13.*

gair IEHOFAH sydd yn mynegi hanfod syml, godidog, perffaiath Dduw, a'r enwau eraill a fynegant beth yw y BOD perffaiath hwn tu ag at ei greaduriaid ac i'w bobl. Rhoddir ystyr y gair hwn yn gyflawn yn y geiriau yn Dat. 1. 4—8. a 4. 8. a 11. 17. Exod. 3. 14. *αὐτοῦ τοῦ οὐ καὶ οὐ καὶ οὐ καὶ ἐρχομένου*, * 'Yr hwn sydd, a'r hwn a fu, a'r hwn sydd ar, neu i ddyfod'—neu, fel y cyfieithir yr un geiriau yn pen. 11. 17, 'Yr hwn wyt, a'r hwn oedd, a'r hwn wyt yn dyfod.' Geiriau sydd yn gosod allan hanfod an-amgylfredadwy, ac annhraethadwy; yr hwn sydd yr un digymewid, mewn mawrhydi gogoneddus, nad ydyw amser yn perthyn iddo, na dim terfynau iddo o ran amser na hanfod. Hefyd, mae yr enw IEHOFAH nid yn unig yn arwyddo BOD perffaiath, digymyeg, ac aundblynol, ond hefyd ei fod yn ffynon, ac yn achos effeithiol o bob bodau eraill; creadwydd a chynnalwr pob peth. 'Myfi yw yr Arglwydd,' neu IEHOFAH, medd ef, 'sydd yn gwneuthur pob peth, yn estyn y nefoddi fy hunan, yn lledu y ddaear o honof fy hun.' Esa. 44. 24. 'O hono ef, a thrwyddo ef, ac iddo ef, y mae, *ra τὰ πάντα, pob peth.*' Rhuf. 11. 36. Hefyd, yn y trydydd lle, y mae yn arwyddo ei waith yn rhoddi bôd i'w eiriau, a'i addewidion; a thrwy hyn yn rhoddi bôd i eglwys sanctaidd ogoneddus iddo ei hun, o holl ddiddymrwydd, ffeidd-dra, a dinstyr y cwymp. Exod. 6. 3. Esa. 43. 10. Priodolir yr enw IEHOFAH yn unigol i'r BOD dwyfol, ac y mae yn gwbl amhrifodol yn a creadur. 'Efe yn unig sydd IEHOFAH.' Pa. 33. 18. Y mae angelion a swyddogion yn cael eu galw *אלוהים duwiau*, Pa. viii. a lxxxii. ond, *ακούοντες οὐκ ονομα, enw anghyfranog* ydyw hwn. Doeth. 14. 21. Y mae yn cynnwys pob amser ynddo, sef y fu, y sydd, a'r dyfodol; a'r enw mwyaf ardderchog ydyw o'r holl enwau trwy ba rai y rhyngodd bodd i'r Arglwydd ddadguddlo ei hun yn ei air.

Y mae yr enw anghyfranog hwn yn cael ei briodoli yn aml yn yr ysgrythyrau i'r Arglwydd Iesu, ac yn brawf diammhenol o'i Dduwdod. Cymharer yr ysgrythyrau canlynol yn Hebraeg. Esa. 6. 1—5. a Ioan 12. 41.—Esa. 45. 24, 25. Jer. 23. 5, 6. a Act. 13. 39. 1 Cor. 1. 30, 31. a 6. 11.—Esa. 40. 3. a Mat. 3. 1, 3. Marc 1. 3. Luc 3. 3, 4. Ioan 1. 23.—Mal. 3. 1. a Marc 1. 2, 3.—Esa. 44. 6. a Dat. 1. 17, 18.—Joel 2. 32. a 3. 16. a Rhuf. 10. 13. Oddiwrth yr ysgrythyrau hyn, gwelir yn gwbl eglur fod Iesu yn *Iehofah*, sef yn fôd hunan-hanfodol, a hunan-ddibynol, goruwch pawb yn Dduw bendigedig yn oes oesoedd.—Y mae yn cael ei briodoli hefyd i'r Ysbryd Glân, fel y mae yn eglur wrth gymh. Esa. 6. 8, 9. a Act. 28. 25. a llawer o fanau eraill. Yn ein cyfieithiad Cymreig ni o'r Bibl, y mae weithiau gwedi ei adael heb ei gyfieithu; ond y rhan amlaf cyfieithir ef *Arglwydd*, ac argreffir y gair mewn prif lythyrenau i'w wahanlaethu oddiwrth y gair *Arglwydd* pan mae yn cael ei roddi am y gair *Adonai*. Cyfieithir ef hefyd yn aml *Duw*, pan y byddo yn gysylltiedig â'r gair *יהוה* megys *יהוה אדוני Adonai IEHOFAH, yr Arglwydd IEHOFAH*. Y mae geiriau fel hyn yn aml yn y prophwydi: 'fel hyn y dywed yr Arglwydd Dduw; sef Adonai IEHOFAH, yr Arglwydd IEHOFAH. Ezec. 39. 25, 27. a 34. 8, &c. Yn aml rhydd Easiah y gair *יהוה* *tsabaoth, y luoedd*, at y ddau eraill; sef *יהוה צבאות Adonai IEHOFAH tsabaoth, yr Arglwydd Dduw y luoedd*, neu yn fwy addas, *yr Arglwydd, IEHOFAH y luoedd*. Esa. 3. 15.

* Y mae yn amlwg i bob un hysbys yn yr iaith Roeg, nad ydyw y geiriau hyn yn ol rheolau grammadegol yr iaith; i fod felly, buasant *τοῦ οὐτοῦ οὐ καὶ οὐ καὶ ἐρχομένου*. Y mae y BOD dwyfol yn annarloniadwy mewn un iaith. Gellir barnu fod y geiriau Groeg wedi eu rhoi fel y maent, i osod allan trwy arall-air, gyflawn ystyr *יהוה* *gawp*, yn Exod. 3. 14. Gwel Beza, *Vitringa in loc.*

et al freg. Edr. ARGWLWYDD. Y mae yr Iuddewon wrth ddarllen yr ysgrythyrau e'r amryw oesoedd, yn edrych arno yn rhy sanctaidd i'w swnio; ond pan gyfarfyddant âg ef, swniaent *Adonai*, neu *Elohim*, yn ei le, ond *Adonai* y rhan amlaf.

'Mi a ymddangosais i Abraham, i Isaac, ac i Jacob, dan enw, *יהוה* wrth *Dduw Hollalluog*; ond erbyn fy enw IEHOFAH, ni bum adnabyddus iddynt.' Exod. 6. 3. Y mae yr Arglwydd yn cynmeryd enwau arno, ac yn eu hysbysu i ni, nid o'i ran ei hun, ond o'r rhan ni, fel trwy yr enwau a caffom adnabyddiaeth o hono, a pha fath un ydyw; fel trwy hyn y delom i'w garu, ei addoli, credu ynddo, ufuddhau iddo, &c. Ac y mae yn dadguddlo ei hun trwy amrywol enwau, o herwydd ein gwendid ni i amgylfred am dano; nid fel pe bai ynddo amrywiaeth, neu wahanol bethau, canys BOD diranau, a digymyeg yw; ond i roddi i ni wahanol olygladau arno, yn ol gwendid ein dealltwriaethau meidrol a therfynedig, i amgylfred am FOD anfeidrol a diderfyn. Er, wedi y cwbl, nas dichen meidroldeb gynnwys anfeidroldeb, etto trwy yr enwau y mae yr Arglwydd bendigedig wedi amlygu ei hun i ni ynddynt, gallwn, trwy ddylanwadau yr Ysbryd Glân arnom, gyrhaedd gradd digonol o wybodaeth o hono, angenrheidiol i ni er ein hiechydwrtaeth.

1. Mae rhai enwau yn gosod allan ei fôd a'i hanfod; nid yn gosod allan ei hanfod yn gyflawn a'i ni, hyny sydd dra phell tu hwnt i bosiblwrwydd; ond ei fod yn hanfodol, a hyny yn y dull mwyaf cyflawn a pherffaiath; megys yr enw *Iah, Iehofah*.

2. Mae enwau eraill yn gosod allan y gwahanol ber-sonau yn yr hanfod, eu bundeb hanfodol, a'u perthynas â'u gilydd; megys y gair *Heb. אלהים Alehim*, a gyfieithir *Duw*; *υποστροφος, person*; a'r enwau *Tad, Mab, ac Ysbryd Glân*.

3. Eraill sydd yn gosod allan pa fath yw yr hanfod diamgylfred hwn, a elwir yn gyffredin, ei *briodol-iaethau*; nid peth achlysurol i'r hanfod ydynt, a gwa-hanol oddi wrtho, canys felly byddai *rhanau* yn Nuw, ond yr hanfod ydynt; hanfod Hollalluog, holl-bresen-nol, sanctaidd, cyflawn, da, &c., ydyw. Gallu yw yr hanfod, sancteiddrwydd ydyw yr hanfod, &c. Llefafir am dano yn aml yn yr ysgrythyrau, yn y dull neilldu-edig (*abstract*) hyn, yn gystal a dull cysylltiedig (*con-crete*) megys, *Duw carlad yw*; *goleuni yw*; *daioni yw*: nid yn unig y mae yn caru, yn oleu, yn dda.

4. Mae enwau eraill yn gosod allan yr hyn nad yw, megys *ansarwol, anweledig, &c.*

5. Y mae enwau eraill yn gosod allan ei berthynas â'i greaduriaid, a'i weithrediad tu ag atynt fel eu cre-awdwr, cynnalwr, a'u llywodraethwr: a'i berthynas â'i bobl, a'i weithrediad tu ag atynt fel *Duw* yr iechydwriaeth, megys *iachawdwr, gwaredwr, prophwyd, offeiriad, &c.*

6. Y mae rhai o'r enwau dwyfol yn gyfranogol i'w greaduriaid, fel y mae rhyw beth o'u creadwr i'w weled ynddynt; ond nid oes un enw yn perthyn iddynt yn yr un dull y mae yn cael ei briodoli iddo ef. Mae pob creadur â hanfod ganddo, ond nid ydyw yn addas galw un creadur yn *Iehofah*; sef yn hanfod pur, ynddo ac o hono ei hun, ac yn rhoddi bôd a hanfod i bob peth arall; sef hanfod a ffynon yr holl hanfodau eraill, yn yr ystyr a soniwyd. Y mae pob creadur yn cyfranogol ac yn dibyn yn gwbl ar ei Greadwr am bob peth; ac y mae pob peth ynddo yn feidrol ac wrth fesur; ond yn yr Arglwydd nid oes dim cyfranogiad, dibyniad, na mesurau.

7. Y mae y doethineb dwyfol wedi gwled bod yn dda amlygu ei hun yn raddol i'w eglwys, lawer gwaith, ac mewn llawer modd, o bryd i bryd. Edr. DAD-GUDDIAD, EGLWYS. Felly mae yn mynegi yma ei fod yn rhoddi i Moses yehwaneogol ddadguddiad o hono, i'r hyn a roddodd i'r patricirch, i Abraham, Isaac, a Jacob.

8. Y mae yr amlygiadau ychwanegol i'w gweld yn cael eu rhoddi yn gyffredinol, yn wyneb rhyw amgylchad ar yr eglwys yn gyffredinol, neu rhyw un seid yn neillduol o honi ag oedd yn gofyn hyny. Wrth wneyd y cyfammot â'r patrieirch yr oedd yn ofynol ei fod yn *דָּוִד דָּוִדוֹ* *Dduw Hollalluog, Hollgyfeithog*, fel mae y geiriau yn arwyddo, yn abl cyflawni yr hyn oedd wedi ei addaw iddynt; yr oedd eu fyfdd yn gorphwys ar gyflawnder a ffyddlondeb yr Addawr; ond wrth ei enw *יְהוֹשָׁפָט*, ni bu adnabyddus iddynt. Nid yw y geiriau yn dywedyd nad ydoedd yr enw *יְהוֹשָׁפָט* yn adnabyddus iddynt; ond nid oedd *Efe* erbyn yr enw hwn yn adnabyddus iddynt, sef yn gweithredu yn gyfatebol i'r enw hwn, yn rhoddi bôd a sylweddiad i'w addewidion iddynt hwy. Yr oeddynt wedi ei adnabod yn Dduw Hollalluog wrth gyhoeddi ei addewidion, yn eu cynnal i ddysgwyl yn ddiysagoc wrthynt, ac yn eu hamddiffyn hwynt rhag eu holl eilynion; ond yn awr mae yn addaw i Moses, nid y byddai iddo adnabod yr enw *יְהוֹשָׁפָט*, yr hwn oedd yn hybsai i bawb o honynt, ond y byddai iddo gael ei adnabod *Ef erbyn* yr enw hwn, yn gwirioneddau yr hyn a addawodd iddynt hwy, yn ngwaredigaeth ei bobl o'r Alpht, a'u dygiad i Ganaan. Os golygir y waredigaeth ryfedd hon fel yn gysegod, fel y mae yn ddilys ei bod, o'r waredigaeth ryfeddach trwy Grist, gellir dysgu hyn o addysg fuddiol, mai trwy Grist, a gwaredigaeth yr eglwys ganddo, y bydd yr amlygiad mwyaf o'r Hanfod dwyfol, a roddir byth. Hefyd, mae y waredigaeth yn anfeithadwy, gan fod *יְהוֹשָׁפָט* yn cyflawni yr hyn a addawodd y *Dduw Hollalluog*. Y mae rhai yn dewis darllen y geiriau mewn ffordd o ofnyliad, fel hyn, 'Oni bum i adnabyddus iddynt erbyn fy enw *יְהוֹשָׁפָט*?' Fel pe buasai yr Arglwydd yn cofnau hyn fel annogaeth i fydd Moses i ymddiried ynddo, yn wyneb yr anhawderau presennol ar ffordd Moses: ond mae fy meddwl i yn eamwyth yn y golygiadau uchod. Edr. Zanch. *De Natura Dei*, c. 13., sec. 4. Ainsworth, *in loc.*

'Ac Abraham a alwodd y lle hwn, יְהוֹשָׁפָט *Iehosafah-jire*, yr Arglwydd a edrych, neu yn ddyddoddefol, yr Arglwydd a welir. 'Yn y mynydd y gwelir yr Arglwydd.' Dr. M. 'Pel y dywedir heddyw,' hyny yw, yn yr oesoedd a ddalai, 'yn y mynydd hwn *יְהוֹשָׁפָט* a welir:' yn y fan hon yr ydym yn dysgwyl ei ymddangosiad. Yn y mynydd hwn yr adeiladwyd y deml, lle y dewisodd Duw roddi ei enw ynddo, a dyma y fan yr aberthodd Crist ei hun, yr hwn yr oedd Isaac yn ei gysgodi. Gen. 22. 14.

JEHOIADA, יְהוֹיָדָא [*gwybodaeth yr Arglwydd*]. 1. Tad Benaiach, tywysog y Cerethiaid a'r Pelethiaid. 2 Sam. 8. 18. a 20. 23.—2. Offeiriad call, duwiol, yr hwn a olynodd Azariah yn yr offeiriadaeth, ac a olynwyd gan ei fab Zachariah. Achubodd fywyd Joas mab Joram rhag creulondwr Joram, a llywodraethodd Joas yn dda tra bu byw; ond ad-dalodd Joas ei garedigrwydd yn ffaidd iawn, trwy ladd ei fab, Zachariah. 2 Bren. xi, a xii. 2 Cron. xxxiii, a xxiv. Edr. ATHALIA, JOAS, ZACHARIAH.

JEHOIARIB, tywysog y dosparth cyntaf o'r offeiriad. 1 Cron. 24. 7.

JEHORAM neu **JORAM**, יְהוֹרָם [*dyrchafiad yr Arglwydd*] 1. Mab Jehosaphat brenin Judah, a daw Ahab brenin Israel. Bu Athalia yn annogaeth iddo i wneuthur yr hyn oedd ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd fel y gwnai tŷ Ahab. 'Gwnaeth ei dad ef yn gyd-lywodraethwr âg ef yn ei deyrnas, cyn ei farwolaeth. Wyth mlynedd y teyrnasodd efe yn Jerusalem; lladdodd ei holl frodyr, y rhai oeddynt dywysogion ar ddinasoedd caerog. Tystiolaetha yr Arglwydd am danynt yn llythyr Elias, 'eu bod yn well nag ef;' gellir goboeithio gan hyny eu bod hwy yn dduwiolion gwirioneddol, ac hwyrach iddynt ddyoddef fel merthyron yn achos eu

crefydd. 2 Cron. 21. 13. Gwrthryfelodd yr Edomiaid yn ei erbyn ef; ac er iddo eu taro hwynt â lladdfa fawr, er hyny nis darostyngodd hwynt mwyach dan lywodraeth Judah. Libnah, dinas yr offeiriad, a wrthryfelodd hefyd odditan ei law ef. Am yr ymgyddiaeth a ddaeth ato oddiwrth y prophwyd Elias, Edr. ELIAS. Gwedi hyny, y Philistiaid a'r Arabiaid a ddaethant i fyru i Judah, ac a'i drylliasant hi, ac a gaethgiudasant yr holl gyfoeth a gafwyd yn nhŷ y brenin, yn nghyd â'i feibion hefyd, a'i wragedd, fel na adawyd mab iddo ond Jehoahaz yr ieuengaf. Gwedi hyn oll, yr Arglwydd a'i tarawodd ef yn ei ymygaroedd â chlyfod anseu, yr hwn a barhaodd dros yspaid dwy flynedd, a'i ymygaroedd ef a seythant allan gan ei glyfod; felly yn ddychrynnydd ac yn druenus y bu efe farw o glefydau drwg. Y bobl ni wnaethant iddo gynneu megys cynneu ei dadau. Tarawodd yr Arglwydd y dyn hwn a dyrnod trwm, ei bobl hefyd, ei wragedd, a'i blant, a'i holl olud, am ei anwreidd, 'aeth ei goluddion allan gan ei glyfod o ddydd i ddydd.' 'Dian fod Duw a faru ar y ddaear.' Ps. 58. 11. 2 Cron. 21. 12—20. 2 Bren. 1. 17. a 3. 1, &c., a 8. 16—20.—2. Mab Ahab brenin Israel. Gwnaeth ddyrygion yn ngolwg yr Arglwydd, ond nid fel ei dad a'i fam: canys bwriad ymaith ddwl Baal; ond ni chilloedd oddiwrth bechodaau Jeroboam. Lladdwyd ef gan Jehu yn maes Naboth y Jezreelaid, yn ol geiriau yr Arglwydd trwy Elias, wrth Ahab ei dad. 1 Bren. 21. 29. 2 Bren. iii, iv, v, vi, viii, ix, x. 2 Cron. xxii. Edr. ELISU, JEHOSEPHAT, JEHU.

JEHOSAPHAT, יְהוֹשָׁפָט [*yr Arglwydd sydd yn barnu*] 1. Mab Ahilud, cofiadur Dafydd a Solomon. 2 Sam. 8. 16. 1 Bren. 4. 3.—2. Mab Paruah, a swyddog ar lwyth Issachar yn amser Solomon. 1 Bren. 4. 17.—3. Mab Asa brenin Judah, ac Asubach merch Silhi. Jehosaphat oedd 25 oed pan ddaeth i'r orsedd ar ol ei dad, A.M. 3090, a theyrnasodd 35 o flynyddoedd. I gadarnhau y deyrnas yn erbyn Israel, rhoddodd fyddinoedd yn ninasoedd caerog Judah, ac yn ninasoedd Ephraim, y rhai a ennillodd ei dad, a rhaglawiad yn ngwlad Judah. Yr Arglwydd a fu gyd âg ef, oblegid iddo rodio yn ffyrdd Dafydd ei dad, ac a sicrhobodd y frenniaeth yn ei law ef; ac fel y cynnyddodd mewn cyfoeth, 'y dyrchafodd,' neu *יְהוֹשָׁפָט יְהוֹשָׁפָט* *ymgyrfaodd, ymgalonnodd*, ac yr *hys'haodd* 'yn ffyrdd yr Arglwydd.' (1 Bren. 17. 6.) *dyrchafodd* uwchlaw ofnau a digalondid; ac ywnebodd yr anhawderau oedd ar y ffordd gyda gwroldeb a pharodrwydd meddwl. Y mae achos yr Arglwydd yn deilwng i ni ymhyfau o'i blaid, a'i ddwyn yn mlaen yn wrol. Yn y drydedd ffwyddyn o'i deyrnasiad, anfonodd bump o dywysogion, naw o Lefaid, a dau o'r offeiriad, trwy ddinasoedd Judah, i ddygu y bobl yn nghyfraith yr Arglwydd. Amgylchasant holl ddinasoedd Judah â llyfr cyfraith yr Arglwydd gyda hwynt, a dysgasant y bobl. 'Yr oedd hon yn ffordd hynod o addas tu ag at ddiwygio y wlad yn effeithiol. Tra yr oedd yr offeiriad a'r Lefaid yn egeuluso addysgu y bobl, yr oedd holl ddiwygiadau eu breninoedd yn hytrach trwy awdurdod cymbelliadol, na thrwy argyhoeddiadau o bechadururwydd eilunaddoliath, ac o ragoriaeth y gwir Dduw a'i addoliad; am hyny yr oedd y bobl yn eu tywyllwch yn fuan yn llithro i ol i'r un pechodaau. Gwnaeth Asa yn dda trwy annog y bobl i gyfammodi yn gyhoeddus â Duw; ond gwnaeth Jehosaphat yn *wel* trwy ychwanegu addysgu y bobl fel hyn yn nghyfraith yr Arglwydd yn gyhoeddus. Yr oedd y tywysogion gwedi eu rhoddi at y gwaith hwn gyd â'r offeiriad a'r Lefaid, yn dra addas i'r dyben i'w hannog, eu hamddiffyn, a'u hanrhydeddu yn eu gwaith pwyfawr a pharchus; ac hefyd i annog y bobl i wrando a derbyn addysg ganddynt. Yr oedd y tywysogion yn gwelni, hwyrach, fel swyddogion gwladol, yn gwnaethur barn a chyflawnder; ac

wrth wneuthur hyn, yn annog y bobl oddiwrth y wrenin, fel y ffordd i'w foddhau, i dderbyn addysgiadu yr offeiriad yn nghyfraith yr Arglwydd. Diamneu eu bod oll yn wyr detholedig, ac yn enwog am eu gwybodaeth o gyfraith yr Arglwydd, eu huniondeb bucheddol, a'u duwioldeb diffuant. Yr oedd yr *addysgwyr teithiol* hyn yn gadernid i'r offeiriad a'r *Leffaid sefydlog* yn yr amrywioledd ddisasoedd; ac yn annogaeth iddynt ddilyn yn ddyfal yn eu gorchwyl tra phwysfawr ac angenrheidiol. Y mae *addysgwyr teithiol* fel hyn, yn ddyinion o wir dduwioldeb, a chymhwysderau addas i'r gwaith—yn hunan-ymwadol, yn ostyngedig, yn addfwyn; yn 'ceisio nid yr eiddynt eu hunain, ond yr eiddo Crist Iesu;' yn llwyr ymroddi i'r gwaith, ac yn ffyddlon yn mhob rhan o hono—gwedi bod, yn mhob oes, o ddefnydd neillduol i achos crefydd a duwioldeb yn y byd, fel y tystia holl hanesiaeth eglwysol. Trwy y moddon hyn y dygwyd yn mlaen bob diwygiad, ac adfywiad cyffredin ar grefydd yn y byd. *Addysgwyr teithiol*, yn gyffredinol, sydd wedi parotol y ffordd, a rhagflaenu gweinidogaeth *sefydlog*; a gwedi sefydliad eglwysol, a gweinidogaeth reolaidd *sefydlog*, buddiol iawn yw bod yr holl eglwysol yn cyfranog o ddoniau holl genadon yr Arglwydd o fewn cyrhaedd iddynt: yn y dull hwn byddai gweinidogion yn annogaethol ac yn gynorthwyol i'w gilydd, a'r eglwysol yn fwyaf tebyg o gael ymgeledd: ond fel y sylwyd eisoes, rhaid i'r cyfryw addysgwyr teithiol fod yn ddyinion o wybodaeth a synwyr yn mhethau Duw; yn hyddys ac yn gadarn yn yr ysgrifysau; yn ysbydol, yn ostyngedig, yn addfwyn, ac yn hunan-ymwadol; a'u bucheddiad yn ddiargyhoedd yn ngolwyr pawb. Fel y diehon y cyfryw fod o fendith gyffredinol annhraethol; ffel yn y gwrthwynebw, y mae bod yr anwybodus, y ffob, y balch, a segrwyr dlog, er mwyn eu parch, neu fudr elw, yn ansygrifyrol, yn cymeryd arnynt yn rhyfygus y cyfryw orchwylfa, yn ffaidd, ac yn niweidiol iawn. Ein cysur yw, 'nad ânt rhagddynt yn mhell; canys eu hynfydrwydd fydd amlwg i bawb.' Y mae rhagrithwyr, medd Crist, yn dra llafurus, yn angylethu tir a fynai Jehosaphat, ac yn eu gwneuthur yn feibion uffern, yn ddau mwy na hwynt eu hunain. Mat. 23. 16. Y maent yn llafurus, ac yn llwyddo, ond nid i ddwyn dynion at Crist, ond at eu plaid, ac at eu *Shibbolethau* eu hunain. Eu gwaith yn hyn a loegir, a hwythau a gânt gollod.

Rhododd yr Arglwydd arwyddion amlwg o'i foddlonrwydd i waith Jehosaphat: 'arwydd yr Arglwydd oedd ar holl deyrmasoedd y gwledydd o angylech Judah, fel nad ymladdasant hwy yn erbyn Jehosaphat:' y Philistiaid a'r Arabiaid a ddygasant iddo anrhegion mewn arian a ddaelodd: adeiladodd gestyll a ddisasoedd trysorau; yr oedd ganddo o filwyr yn ei wasanaethu, heblaw y rhai oedd yn y ddisasoedd caerog, 1,160,000. Yr oedd yn rhifedi hynod o filwyr cartrefol (*militia*) yn rhagori ar ddim fu gan neb o'i flaen, er nad oedd ganddo uwch y drydedd nar o'i wlad oedd dan lywodraeth Dafydd. Tebygol i lawer ddyfod trosodd ato o deyrnas Israel, bod bendith neillduol yn amlhau y bobl, ac heb ryfaloedd i'w dyfetha dros lawer o flynyddoedd.

Jehosaphat a ymgyfathrachodd âg Ahab, brenin Israel. Jehoram ei fab a briododd Athalia merch Ahab. Hwyrach ei fod yn golygu, trwy hyn, sefydlu heddwth parhaus rhwng y ddwy wlad; ond yr oedd y gyfathrach hon yn bechadurus ynddi ei hun, ac o ganlyniadau peryglus a niweidiol iddo ef a'i fab; trwy hyn yr aeth i waered i Samaria, ac yr aeth i gynorthwyo Ahab i Ramoth Gilead, i ryfel yn erbyn y Syriaid. Yr oedd yn fwy beus ynddo, gwedi iddo glywed geiriau Michea yn yr achos. Trwy ddiehell fradychus, bu agos iddo a cholli ei fywyd. Yr oedd Ahab, tebygol, yn dymuned iddo syrthio trwy law y Syriaid, gan ddysgwyl, trwy hyn,

y byddai teyrnas Judah dan ei drefniad, yn llaw ei ddaw. Gwaeddodd ar yr Arglwydd yn ei gyfyngder, a'r Arglwydd a'i cynorthwoydd, er nad oedd yn hyn yn llwybr ei ddyledswydd; a Duw a yrodd ymaith y rhai oedd yn ymosod arno, trwy ddyllanwad dirgel, etto effeithiol ar eu meddyllau. Ar ei ddychweiliad i Jerusaleu, Jehu, mab Hanaui y gwledydd, a'i ceryddodd am gynorthwyo yr annuwiol, a charu y rhai oedd yn casâu yr Arglwydd. Bu y rhybydd hwn yn fendithiol iddo; aeth trwy yr holl wlad, ac a ymwrodded i oed y drefn oreu ynddi mewn perthynas i bethau gwladol a chrefyddol, ac a ddygodd y bobl eilwaith at Dduw eu tadau. Y mae ei araeth wrth y barnwyr yn dangos ysbryd rhagorol ynddo.

Ar ol hyn, bu cynghrair cryf iawn yn erbyn Jehosaphat rhwng y Moabaid, yr Ammoniaid, yr Edomiaid, &c. Jehosaphat a ofnodd, ac a ymroddodd i geisio yr Arglwydd; cyhoeddodd ymrydd, a gweddiodd ar yr Arglwydd yn yr achos. Gwrandawyd ei weddi. Y prophwyd Jahazael a sicrhodd ymwared iddo, heb iddynt hwy ymladd dim, wrth riw Sis tu ag anialwch Jeruel. Jehosaphat a annogodd y bobl, ac a oeddodd gantorion i folllamu yr Arglwydd. Yn yr amser y dechreuasant hwy y gân a'r moliant, rhoddodd yr Arglwydd gynllwynawyr yn erbyn meibion Ammon, Moab, a'r Edomiaid, a hwy a laddasant bawb eu gilydd. Pan ddaeth Judah i Misaph, edrychasant ar y dyfais, ac wele hwynt yn gelaneddau meirwon ar y ddaear, heb un yn ddiangel. Buant dridiau yn ysgyfaethu yr yspall; a'r pedwerydd dydd ymgynnullasant i ddyffryn Baraca, neu ddyffryn y fendith, lle y bendithiasant yr Arglwydd am ei ymwared iddynt.

Gwedi hyn, Jehosaphat a ymgyfellachodd â'r brenin drygionus Ahaziah, brenin Israel, ac ymunodd âg ef i wneuthur llongau i fyned i Tarsis. Bliazer, mab Dodafah, a brophwyddodd ei yr erbyn; ac, yn ol ei brophwydoliaeth, yr Arglwydd a ddryllodd y llongau yn Ezion-Gaber. Tebygol i Ahaziah geisio eilwaith gan Jehosaphat ymuo âg ef y achos y llongau, ond ni fynai Jehosaphat, wedi ei rybudd gan y prophwyd o'r blaen. 1 Bren. 22. 48, 49.

Cyn pen llawer o amser wedi hyn, aeth Jehosaphat, a'i raglaw brenin Edom, gyda Jehoram ddrygionus, all fab Ahab, i ryfel yn erbyn y Moabaid: trengasant oll gan syched, oni buasai i'r prophwyd Elieus roddi dwf yn wyrthiol iddynt. Edr. ELIEUSUS. Ei gyfathrach âg Ahab fu yr achos o'i holl adwyddiant, yr hyn a dynodd hollol ddinystyr agos ar ei deulu, a'r deyrnas hefyd, yn fuan ar ol ei farwolaeth. Y mae yr Ysbryd Glân, yn ei hanes, yn goeod allan y perygl o'r cyffelyb gyfathrach yn mhawb, hwy ddiwedd amser. Ni fyn yr Arglwydd i neb o'i bobl gynorthwyo yr annuwiol, a dangos caredigrwydd cyfathrach at y rhai sydd yn ei gasâu ef. Gwneuthur daioni i bawb sy ddyledswydd; ond nid dangos boddlonrwydd i annuwioldeb, ond i'r gwrthwynebw, dangos arwyddion o'n hanfoddlonrwydd: nid gwneuthur daioni iddynt fyddai hyn; ond gwneuthur llawer o niwed iddynt hwy yn gystal a ni ein hunain. 'Na iauer chwi yn anghymharus gyd â'r rhai digred,' yw cyfraith y Bibl. Gwnaeth y brenin Jehosaphat, medd yr hanes, yr hyn oedd uniawn yn ngolwyr yr Arglwydd; etto ni thynwyd yr uchelfeydd ymaith; canys ni pharotoisai y bobl eu calon etto at Dduw eu tadau. Claddwyd ef yn ninas Dafydd ei dad. 1 Bren. xxii. 2 Bren. iii. 2 Cron. xviii, xx. Ps. lxxxiii.

'Dyffryn Jehosaphat:' (Joel 3. 2, 12.) sef, tebygol, dyffryn y fendith, lle barnodd yr Arglwydd mor hynod elynion Jehosaphat. Yr oedd y farn hono yn gysgodol o farn yr Arglwydd ar yr holl genedloedd, gelynylon ei eglwys yn y dyddiau diweddar, yr hon y prophwyda Joel am dani. 'Casglaf yr holl genedloedd, a dygaf hwynt i waered i ddyffryn Jehosaphat; a

dadleuaf & hwynt yno dros fy mhobl;' yn gyffelyb i'r dull y gwnaeth â'r Moabïad, yr Ammonïad, yr Edomïad, &c., gelynlion Judah a Jehosaphat, o'r blaen yn nyffryn y fendith. Ystyr Jehosaphat yw, yr *Arglwydd sydd yn barnu*. Y mae rhai yn barnu mai at ddyffryn Jehosaphat yn sefyll rhwng Jerusalem a mynydd yr Olew-wydd, trwy yr hwn y mae afon Cedron yn rhedeg, y cyfeiriaid y prophwyd: ond mwy tebygol fod y cyfeiriad yn ngeiriau y prophwyd at yr hanes hynod uchod.

JEHU, יהוה [ei hunan] 1. Mab Hanaï: prophwydodd yn erbyn Baasa, ac a geryddodd Jehosaphat am gyfathrachu âg Ahab. 1 Bren. 16. 1—7. 2 Cron. 19. 1, 2.—2. Mab Jehosaphat mab Nimal, tywysog llu Joram brenin Israel. Yn ganlynol i orchymyn Duw i Elias, Eliseus, yn nghylch un mlynedd ar ddeg, medd rhai, wedi ei esgyniad, a anfonodd un o feibion y prophwyd i'w eneinio yn frenin ar Israel. Efe oedd offeryn dialedd Duw ar dŷ Ahab; 'eneiniwyd ef i dori ymalth dŷ Ahab;' ac am y gwasanaeth hwn y mae yr Arglwydd yn addaw y byddai i feibion y bedwaredd genedlaeth iddo elistedd ar orsedd-faine Israel. Ond am iddo wreuthur hyn mewn digder, a chreulondeb, ac ymchwyllyd, y mae yr Arglwydd yn bwgwrth dial gwaed tŷ Ahab ar ei hâd. Ni thrôdd efe oddiwrth bechodau Jeroboam, ond a addolodd y lloï yn Dan a Bethel; oblegid hyny, a'i bechodau eraill, y gadawodd yr Arglwydd i Hazael, brenin Syria, anrheithio ei wlad yn dost. Wyth mlynedd ar hugain y teyrnasodd. Yr oedd yn offeryn addas i'r gwaith a roddwyd iddo; yr oedd yn ŵr call, egniol, parod, a chyflwm; ond yn hunanol, yn greulon, yn lliidiog, ac yn ddialgar; yn hanmerog ac yn rhagrithiol yn ei grefydd: 'Ni wylloidd am rodio yn nghyfraith yr Arglwydd â'i holl galon.' 2 Bren. ix, x. Hos. 1. 4.—3. Mab Obed, a thad Azariah. 1 Cron. 2. 38.

JEHUCHAL, יהוחל [pob peth o'r Arglwydd] mab Selamiah, yr hwn a anfonodd Zedeciah, brenin Judah, at Jeremiah y prophwyd, i ofyn iddo weddïo drostynt, pan yr oedd Nebuchodonosor, brenin Babilon, yn gwarchae ar Jerusalem. Jer. 37. 3.

JEHUD, יהודה [mollannydd] dinas yn llwyth Dan. Jos. 19. 45.

JEMIMAH, ימימה [prydferth fel y dydd] merch gyntaf Job, wedi ei adferiad. Job 42. 14.

JEMINI, ימיני [fy llaw ddeheu]. Rhoddir y gair hwn yn gyffredin yn lle Benjamin: felly gelwir Gera tad Ehad, mab Jemini, sef Benjaminid. Barn. 3. 15. Gelwir Saul yn fab Jemini, sef o lwyth Benjamin. 1 Sam. 9. 1. Gwlad Jemini ydyw etifeddiaeth Benjamin. Gwr o Jemini, sef o lwyth Benjamin. 2 Sam. 20. 1. 1 Sam. 9. 4. Edr. BENJAMIN.

JEMUEL, neu NEMURL, mab Simeon. 1 Cron. 4. 24. Gen. 46. 10.

JEPHTHAH, יפתח [yr hwn sydd yn agor] mab Gilead o buteinwraig, yr hwn a olynodd Jair yn farwr ar Israel. Barn. 11. 1. Meibion Gilead o'i wraig a'i bwriasant o dŷ ei dad, a ffôdd rhag ei frodyr, ac a drigodd yn ngwlad Tob, ac aeth yn ben ar dorï o oferwyr, neu yspallwyr. Pan orthrymwyd yr Hebraïd, o du y dwyrain i'r Iorddonen, gan yr Ammonïad, hwy a attolygasant ar Jephthah fod yn dywysog arnynt, a'u harwain i ymladd â meibion Ammon. Y mae yntau yn danner diddynt eu hangharedigrwydd a'u hanghyflawnder tu ag ato. Gwedi i henuriaid Gilead addaw y byddai iddo ef fod yn ben arnynt, y mae yn myned gyda hwynt i Mispah, ac a droddodd yr holl eiriau, neu y cytundeb rhyngddynt, ger bron yr Arglwydd. Ymddyddanodd â brenin meibion Ammon am heddwch, ond yn ofer. Daeth Ysbryd yr Arglwydd arno, ac

o Mispah Gilead yr aeth trosodd at feibion Ammon. Addunodd adduned i'r Arglwydd, os byddai iddo roddi yr Ammonïad yn ei law, y byddai yr hwn, neu yr hyn, a ddelaï allan o ddrws ei dŷ yn eiddo yr Arglwydd, ac yr offrymaï ef yn boeth-offrwm iddo. Rhoddodd yr Arglwydd yr Ammonïad yn ei law, gorchfygodd a darostyngodd hwynt. Pan ddaeth i Mispah i'w dŷ ei hun, wela ei unig ferch a ddaeth allan i'w gyfarfod, & thympanau, ac â dawnisia. Pan welodd hi, rhwygodd ei ddillad, a dywedodd, 'Ah! ah! fy merch, gan ddarostyng y darostyngais fi; ti hefyd ydwynt un o'r rhai sydd yn fy molesta.' Pan hysbyswyd y peth iddi, cydysniodd i'w thad gyflawni ei adduned arni, ond iddi gael galaru ddau fis ar y mynyddoedd, am ei morwynod, hi a'i chyfeillau. Dychwelodd yn mhen y ddau fis, a'i thad a wnaeth â hi yr adduned a addunedasai efe. Am iddo fyned i ymladd â'r Ammonïad heb alw arnynt hwy, y mae yr Ephraïmiaid yn cwerylu âg ef; y mae yntau yn ymladd â hwynt, a'r Gileadïad yn lladd yr Ephraïmiaid wrth rydau yr Iorddonen, ac yn eu hadnabod wrth y gair Shabboeth. Cwmpodd o'r Ephraïmiaid fel hyn 42,000. Gwedi barnu Israel chwe blynedd, bu farw Jephthah, a chladdwyd ef yn un o ddinasoedd Gilead.

Llawer o ddadlau ac amrywiath barn sydd wedi bod, ac yn bod, am adduned Jephthah. Y mae barn ein cyfieithwyr ni yn amlwg, sef iddo addunedu yr hwn a ddelaï allan o'i dŷ i'w gyfarfod yn boeth-offrwm, ac iddo gyflawni yr adduned felly.* Y mae eraill yn barnu yn gryf y gellir cyfieithu y geiriau heb ddim cam & hwynt, ond mewn cyflawn gysnodd â'r iaith, a phriodol ystyr y geiriau Hebraeg, iddo ei haddunedu i barhau yn wryf, yr hyn oedd yn orchwyl o hunan-ymwadiad mawr iddo ef a hitas, gan mai ei unig blentyn ydoedd. Cyfieithant y geiriau fel hyn, 'Yna yr hyn a ddelaï allan o ddrwsu fy nhŷ i'm cyfarfod—a fydd eiddo yr Arglwydd, offrymaï iddo ef boeth-offrwm.' Yr oedd llawer o bethau yn cael eu cysegru i'r Arglwydd, ac yn eiddo iddo yn ganlynol i hyny, heb gael eu hoffrymu yn boeth-offrwm, ac yn gwbl anaddas i hyny. Felly yr oedd yn hollol groes i gyfraith Duw iddo offrymu ei ferch yn boeth-offrwm. Gan fod y gair yn dywedyd i Ysbryd yr Arglwydd ddyfod arno, ac mai yn ganlynol i hyny y gwnaeth yr adduned, nis dicheon i ni gynnwys y meddwl, i Ysbryd yr Arglwydd ei gynhyrfu i addunedu peth oedd ffaidd gan yr Arglwydd, a chwbl groes i'w gyfraith. Heblaw hyn, y mae yn dra eglur fod merch Jephthah yn fyw gwedi iddo wreuthur â hi yr adduned a addunedasai efe. 'A hi nid adnabasai (neu nid adnabu) ŵr:' hyny yw, bu fyw yn forwyn bor holl ddyddiau ei bywyd. 'A bu hyn yn ddedod yn Israel, fyned o ferched Israel bob blwyddyn i alaru am ferch Jephthah y Gileadïad, bedwar diwrnod yn y flwyddyn.' Gellir cyfieithu y geiriau, 'I alaru am ferch Jephthah,' 'I Anrhegu merch Jephthah â rhoddion, bedwar diwrnod yn y flwyddyn:' yr un gair yw eg a gyfieithir (רמיה) rhoddion, yn Ps. 68. 18. Y mae y golygiad hwn ar y geiriau yn fwy cyson â'r gofaddwr-iaeth barchus a roddir gan yr apostol am Jephthah. Heb. 11. 32. Oddiwrth hyn gellir casglu, medd Mr. Perkins, nad yw eu barn hwy yn gywir, y rhai sydd yn tybïed ddarfod iddo offrymu ei ferch yn boeth-offrwm. Gan y rhoddir canmoliaeth iddo am ei ffydd, rhaid

* Dywed Pitarich i Ageallau gael gorchymyn mewn brawdwyd i aberthu ei ferch, ond iddo nacu: ac i Pelopidas gael gorchymyn mewn gwledigaeth i aberthu gwyrff, ac iddo edrych arno yn orchymyn creula ac anghyfreithlon. *Plut. in vit. Pelop.*—Y mae hanes paganaidd am Agamemnon iddo aberthu ei ferch Iphigenia. Y mae rhai yn golygu hwn yn hanes ffigiwl y Grogiaid am yr un peth; ac iddynt roddi yr enw Iphigenia yn lle Jephthah. Rhyfeilwyr nodedig oedd Agamemnon yn rhyfeleodd Caerdrola, y rhai a ddygwyddasant yn amser i Barawyr.

bod ganddo wybodaeth o Dduw a'i ewyllys; ac os felly, gwyddai na byddai y cyfryw offwrn yn dderbyniol ac yn gymeradwy gan yr Arglwydd, ag ydoedd yn gwbl wrthwneb, nid yn unig i ddeddf natur, ond hefyd i'w orchymynlon moesol, gwedi eu rhoddi yn amlwg trwy Moses i genedl Israel. Mae ymddygiad ei ferch yn yr achos hwn, yn dangos uffudd-dod parhaus i'w thad, a'i chydabyddiaeth ddiolchgar o ddaioni yr Arglwydd yn rhoddi gwaredigaeth i Israel trwy ei thad, oddi tan law orthrymus yr Ammoniaid. 'Gwna i mi (meddai) yn ol yr hyn a aeth allan o'th enau; gan i'r Arglwydd wneuthur drosot ti ddialedd ar dy elynion.' Yr oedd ei ffydd yntau yn ymddangos yn fawr yn yr Arglwydd cyn myned i'r maes; yr oedd yn cydnabod bod ei holl lwyddiant yn dbynu arno yn unig; yr oedd y fudd-ugoliaeth yn cyfateb i'w ffydd, yn hynod ac yn gyflawn: y mae ei ymddygiad ef a'i ferch, yn nghyflawniad ei adduned, yn ymddangos ddim llai anrhydeddus a ffyddlawn i'r Arglwydd. 'Myfi a agorais fy ngenau wrth yr Arglwydd (meddai) ac ni allaf gilio'—cans nid oedd yr hyn a ddiofrydai un o ddyon, neu o anifel, ddim i gael ei ryddhau, 'sancteididolaf ydoedd i'r Arglwydd.' *Lef. 27. 27, 28. Barn. 11. 29—40.*—Gwel Dr. Owen, a W. Perkins, ar Heb. 11. 32. *Romaine on Jephthah's Vow. Pool's Synop.,* am farnau yr amrywio awdwr ar y mater. *John Edwards' Enquiries into Difficult Texts,* p. 81. *Lowth on Isa. 42. 16. Dr. Randolph's Sermon on Jephthah's Vow. Ancient Univ. Hist.,* vol. iv.

JEPHUNNEH, יפנה [yr hwn sydd yn canfod] tad Caleb o lwyth Judah. Num. 13. 6.

JERAH, ירה [y lleuad, neu y mis] pedwerydd mab Joctan. Gen. 10. 26.

JERAMEEL, ירמאל [trugaredd Duw] 1. Mab Cis. 1 Cron. 24. 29.—2. Mab Heson, o lwyth Judah, tad y Jerameelaid. 1 Cron. 2. 9, 25, 26, 27. 1 Sam. 27. 10. a 30. 29.—3. Mab Hammelech, yr hwn a orchymynodd y brenin Jehoiachim i ddala Baruch a Jeremiah. Jer. 39. 26.

JEREMIAH, ירמיהו נביא [dyrchafad yr Arglwydd] 1. Mab Hilciah, offeiriad, bythol, medd Brown, o deulu Ithamar, priodwr o Anathoth, o fewn tîr Benjamin. Yr oedd Anathoth yn sefyll dair milltir o du y gogledd i Jerusalem. Barna rhai mai Hilciah yr arch-offeiriad ydoedd ei dad, yr hwn a gafodd lyfr y gyfraith yn nheyrnasiad Josiah; ond heb un sail ond eu bod o'r un enw. Galwyd ef yn Ieuanic i'r swydd brophwydol; i.e. dywed yr Arglwydd wrtho, 'Cyn i mi dy lunio yn y groth mi a'th adnabum; a chyn dy dydd o'r groth y sancteididais di; mi a'th roddais yn brophwyd i'r cenedloedd.' Jer. 1. 1—5. Sancteididwyd ef yn y groth cyn ei eni, a rhagiuniaswyd ef i ras, ac i'r swydd cyn ei lunio yn y groth, sef er tragwyddoldeb. Ceisiodd ymesgusodi wrth yr Arglwydd o'r achos hyn; 'Ni fedraf ymadroddi, meddai, cans bachgen ydwyf fi.' Pen. 1. 6. Symudodd yr Arglwydd ei ofnau a'i ammhewion trwy addaw bod gyd âg ef a'i waredu. Yr oedd yr Arglwydd wedi ymddangos iddo ar ddull dynol; etystnodd ei law, a chyffyrddodd â'i enau, fel arwydd y rhoddai iddo enau a doethineb, yr hyn nis gallai ei holl wrthwnebwyr na dywedyd yn ei erbyn, na'i wrthsefyll. Luc 21. 15. Yn ganiynol i hyn, ymroddodd i'r swydd gyda diwydrwydd a ffyddlondeb mawr, yn wnebu yr anhawdgaru a'r peryglon mwyaf, dros yspaid hir o amser, o leiaf dwy flyneid a dengain; sef dros deyrnasiad y pump diweddaf o freninoedd Judah, yn dechreu cyfrif yn y drydedd ar ddeg o deyrnasiad Josiah. Cyfodwyd ef yn gynorthwyol i'r brenin dwiol, ac yr oedd lle i ddyngwyl diwygiad mawr oddiwrth ymdrechladau ffyddlawn y cyfryw frenin a'r cyfryw brophwyd, y ddau yn Ieuanic, ac yn debyg o barhau yn hir i fod yn ddefnyddiol i'r genedl. Ond

trwy ychwanegu eu heugrwydd yn y mwynhad o'r cyfryw fanteision, prysurodd y bobl eu dinystr buan. Cafodd lawer iawn o wrthwnebiad ac amharch oddiwrth bob graddau; ond tebygol nas erlidwyd ef yn gyhoeddus tra bu Josiah byw; ond wedi hyn cyfnewidiodd ei amgylchiadau yn ddifawr er gwaeth. Yr ydoedd iddo elynion creulawn yn ei le genedigol, yn mblith offeiriad Anathoth, a'i geraint. Yr oeddant yn ceisio ei einioes, ond gwaredodd yr Arglwydd ef o'u dwylaw. Pen. xi, xii.

Rhoddir i ni hanes cyflawn am ei ffyddlondeb yn ei weinidogaeth, ei ddyddiedfadau, yn nghyd a'i garohariad o'r achos, yn effeithiol ac yn fanwl yn ei lyfr; fel nad rheidiol i mi ail-adrodd yma yr hyn a ellir ei weled yno. Yr oedd dros ei holl fywyd yn wr o dduwioedd diffuant, a bucheddiad sanctaidd; yn caru ei wlad a'i genedl yn fawr, fel y tystia ei alarnadau dwys o herwydd eu dinystr a'u hanrheithiad ofnadwy. Er ymddygiad creulawn ac amharchus ei gyd-wladwyr tu ag ato, etto dewisodd yn hytrach aros a dyoddef pob caledi gyda hwynt, na chymeryd diogelwch ac esmwythder iddo ei hun, trwy ffafr taer-gynnyddig brenin Babilon. O'r diwedd, wedi dinystr Jerusaleu, canlynodd weddill yr Iuddeuon i'r Aipt, lle yr aethant yn groes i'w gynghor, gwedi ladd Gedaliah. Bu yno yn eu hargyhoeddi o'u heilun-addoliaeth a'u pechodau erall, ac yr rhagfyngu y canlyniadau anocheladwy o honynt; nes o'r diwedd iddo ef fod yn annyoddefol iddynt, a'r Iuddeuon yn Tahapenes a'i llabyddiasant i farwolaeth. Goddiwedodd dialedd Duw hwynt yn fuan gwedi hyn, gan gael eu dystyrywio gan luoedd brenin Babilon, yr hwn a oresgynodd yr Aipt, yn ol rhag-ddwyediad y prophwyd. Ps. 44. 27, 28. a xlvii.—Am ddull ei farwolaeth, nid oes dim sicrwydd; ond yr hanes uchod a yzodd Tertullian, Epiphanius, Dorotheus, Jerome, a Renoras; ac yn barnu fod y gair ελαθασθησα, a labyddidwyd, yn cyfeirio at hyn. Heb. 11. 37. Dywed eraill mai Pharaoh-Hopra a'i laddodd, am iddo brophwydo yn ei erbyn. Ond traddodiadau dychymygl ydyw y cwbl. Oddiwrth ysbryd gwrthysig a chreulawn yr Iuddeuon, nid annhebyg iddynt chwaneu hyn at eu pechodau gwaeddfawr eraill. Gwel *Prideaux, Connect. part. i.,* b. li. *Blayne.*—Y mae yr hanes a roddir am dano yn 2 Mac. 2. 4—9. a 15. 13. yn dangos yn eglur mor lleied o goel sydd deilwng i hanesiaeth y llyfr hwn.

Cyflawnwyd amryw o'i brophwyddoliaethau tra y bu efe byw, ac yn fuan gwedi iddo farw: megys yr holl brophwyddoliaethau hyny oedd yn rhagfynegi dinystr ac anrheithiad Jerusaleu, Judah, a'r gwledydd oddi amgylch, gan y Caldeaid, a dychwelliad yr Iuddeuon o Babilon yn mhen deg a thrugain o flynyddoedd. Ond y mae eraill yn perthyn i oesoedd pellach; ac y mae rhai heb eu cyflawni hyd heddyw. Pan yr ydoedd Babilon yn ei llwyddiant a'i huchder mwyaf, rhagfynegodd, nid yn unig y byddai i'r Mediaid a'r Persiaid ei gorchfygu hi, ond 'soddri Babilon,' medd efe, 'ac ni chyfyd mwy.' Pen. 51. 64. Yr hyn a gyflawnwyd yn nodedig o amlwg i bawb hyd heddyw. Gwel pen. li, lxiii, lxiv. Rhagfynegodd hefyd ddiddymiad y gyfraith seremoniol; ymuniad Israel a Judah yn yr un ffydd; a dychwelliad yr holl genedloedd. Gwel pen. 3. 7, 18. a 31. 31, &c. Gwasgariad yr Iuddeuon, a'u parhad yn bobl neillduedig a gwahanol oddiwrth bawb eraill, yr hyn sydd i'w weled yn amlwg hyd heddyw. Gwel pen. 30. 11. a 46. 28. Prophwydodd am alwad y Cenedloedd. Gwel pen. 4. 2. Cwmp y dystyryw eilun-addoliaeth. Gwel pen. 10. 11. Ac am Berson a theyrnas yr Arglwydd Iesu, dygaid i mewn yr oruchwyliaeth newydd, a llwyddiant mawr ar wir grefydd, yn nghyd â rhag-ddwyediadau eglur am droedigaeth yr Iuddeuon, a'u hafseriad i'w gwlad eu hunain. Gwel pen. xxxiii. a xxxiii.

Cyfeirir at ei brophwyddoliaethau ef yn aml yn y

Testament Newydd, fel y gellir gwled wrth gymharu Jer. 31. 15. & Mat. 2. 17, 18. a 6. 16. Jer. 6. 16. a Mat. 11. 29. Jer. 9. 23, 24. & 1 Cor. 1. 29, 30, 31. Jer. 31. 31—34. & Heb. 8. 8—12. a 10. 15, 16, 17. Yn y lleoedd diweddar, dywedir gan yr apostol, fod yr Arglwydd gwedi llefaru, a'r Ysbryd Glân yn tystiolaethu, trwy y prophwyd hwn, y geiriau a goffeir o hono—tystiolaeth amlwg yr apostol o blaid dwyfoldeb ei ysgrifeniadau. Yr ydys yn barnu fod llawer o'i lyfr gwedi ei ysgrifenu mewn prydyddiaeth. Os nad ydyw ei iaith mor ardderchog ag Esaus, etto y mae yn ysgrifenu yn wresog ac yn gynhyrfol; yn hynod o fywiog, llym, a threiddgar, wrth argyhoeddi y bobl o'u gwrthryfelgarwch, ac yn cyhoeddi barnedigaethau Duw yn eu herbyn. Ychwanegwyd y bennod ddiweddar o'i lyfr ar ol ei farwolaeth gan arall; gan Ezra, tebygol; yr hwn hefyd, meddyllir, a osododd ei brophwyddolaethau yn eu trefn bresennol. Y mae rhai dysgedigion gwedi llafurio i'w gosod mewn trefn gyfatebol i'r anseroedd y traddodwyd hwynt, yn wahanol oddiwrth eu trefn bresennol; ond cystal, hwyrach, eu gadael yn y drefn y maent; yn enwedig os bernir eu gosod felly gan Ezra, dyn dan ysbrydolaeth Duw.

Yr ydoedd yn wr o deimladau tyner a serchogaidd; galrodd yn ddwys ac yn chwerau lawr ar farwolaeth y brenin duwoli Josiah, ac ar anrheithiad a dinystr Jerusalem. Ei alarnad ar yr achos cyntaf sydd yn ngholl; canys rhaid i ni farnu, er bod eraillt o wahanol feddwl, mai dinystr Jerusalem, yw testun y Galarnad. Tebygol yw, mai yn mhen peth amser gwedi dinystr y ddinas, ac anrheithiad y wlad, y darluniodd efe, mewn geiriau cyffrous, yr olwg aml oedd arnynt, gyda thristwch a galar dirfawr. Ni chyfansoddwyd galarnad mor hynod mewn unrhyw iaith. Y mae golygiadau y cystudd ac amgylchiadau y cyfyngder, gwedi eu llwio gyd â'r fath gydundeb hardd, fel yr ydym yn canfod yn y cwbl y darluniad mwyaf athrist a chyffrous o anrheithiad, diffeithdra, a thrueni. Y mae y prophwyd yn ail-drodd ei achwyniadau mewn iaith mwyaf cwynfanus, ac yn gosod allan ei dristwch mawr gyd â'r fath rym ymadrodd ag sydd yn cyfateb i fawredd y gofid, a'r dystyry ger bron, a'r canlyniadau o hono mewn ystyr gwyffodol. Y mae yn adgoffa i'w gydwladwyr echryslonrwydd y pechodau a barodd i'r Arglwydd 'fleidio ei gysegr;' ac yn cydnabod 'mai trugareddau yr Arglwydd oedd na ddarfu am danynt.' Adn. 22. Wedi hyn yn y wawd-iaith mwyaf cyffrous a'diglon, mae yn bwgwith Edom â dystyry, am iddo lawenyachu yn adfyd a thrueni Judah; yn agor drws o gyssur o faen Sion; ac yn diweddu mewn gweddi ar Dduw, am iddo ystyried gwaradwydd ei bobl, ac iddo adnewyddu eu dyddiau megys cynt.†

Dyben cyfansoddiad yr alar-gân ryfedd hon, ydoedd cyfeirio meddylliau yr Iuddeuon at Dduw, fel Awdwr eu holl flinderau: at eu dirfawr bechodau, fel yr achos haeddiannol o honnynt; eu galw i weithredu ymostyng-

* Er nad oedd Jeremiah yn ddifffygol mewn prydfwrthwch nac mewn ardderchawgrwydd, etto nid oedd yn cyfwrtheg ag Esaus yn y naill na'r llall. Ond o holl lyfr Jeremiah mi feddylwn mai prin y mae yr banner yn farddonol. Y rhan olaf, ya cynnwys chwech pennod, sydd oll yn farddonol; ac yn y rhan hon y mae amryw ymadroddion yn y rai y mae y prophwyd hwn yn dyfod yn dra agos i Esaus mewn ardderchawgrwydd. Louth, *Præf.* 21.

† Josephus, Jerome, Junius, Usher, Dr. Thomas Goodwin.—Primo enim attenti carmen perlegens, nihil inveni, quod non casus Jos. canere Jeremiae veritassem potuisset. Michaelis

‡ Fel yn y galuar ar ol marwolaeth ei fam, y mae yn tywallt allan yr hyn sydd yn dyfod gyntaf i'w feddwl yn y cyfryw brofedigaeth, a pha beth byng sydd yn ymddangos yn fwyaf trawsna. Gyd â'r materion hyn y mae yn aros, gan eu dangos mewn goleu newydd, trwy eiriau a chyfeilybiaethau newyddion: yr hyn sydd yn gwnenthur llosgodid o bethau cyffelyb, yn hytrach na chyfeilybiad o bethau gwahanol. Nid wyf yn tybied fod cân arall yn bod, ya yr hon y canfyddir y fath amrywiaeth o ddiweddan, mor hapus ac mor brydfwrth. Gwel Louth, *Præf.* 22.

iad, edifeitwch, fydd, a gweddi; eu cyfarwyddo i'r ffordd i gael cynnalieith effeithiol danynt, a leoad trwyddynt; ac i'w llenwi & chasineb at y pechodau hynny oedd yr holl achos o'r cyfryw dralodau, ac i ddygwyl am waredigaeth oddi wrthynt, trwy dragaredd yr Arglwydd a'i ddakoni.

Y mae pob pennod yn cynnwys dau ar hugain o bennillion; a phob pennill yn y ddwy bennod gyntaf ya dechreu âg un o'r llythyrenau yn yr egwyddor Hebraeg, fel y mae rhai o'r Psalmiau. Y mae y drydedd bennod yn cynnwys tair o wersi byrlon i bob pennill; pob un o honnynt yn dechreu & llythyrenau Hebraeg, fel o'r blaen. Y mae y bedwaredd bennod yn gysoa â'r ddwy gyntaf. Y mae y bummed yn cynnwys yr un rhifedol o wersi, ond heb eu trefnu yn ol y llythyrenau Hebraeg.

Cyhoeddwyd yn ddiweddar, gan y Dr. Blayney, gyfeithiad newydd o lyfr Jeremiah, a'r Galarnad, yn nghyd â sylwadau achlysurol ar yr iaith, yn ol dull gwaith yr Esgob Lowth ar Esaus.

2. Jeremiah o ddinas Libna, tad Hamutal, gwraig Josiah, brenin Judah. 2 Bren. 24. 18.—3. Gwr cadarn o nerth, o lwyth Manasseh. 1 Cron. 5. 24.—4. Yr oedd rhai o gedym Dafydd o'r enw hwn. 1 Cron. 12. 4—13.

JERICHO, יריחו [ei arog] dinas enwog yn llwyth Benjamin, yn nghylch wyth milltir oddiwrth yr Iorddonen, o du y dwyrain iddi; a phedair ar bymtheg o filltroedd i'r dwyrain o Jerusalem. Geilw Moses hi, dinas y palmwydd, am fod llawer o'r coed hynny yn gyfagos iddi. Deut. 34. 3. Dywed Josephus, *Antiq.*, lib. iv., cap. 5., fod, heblaw y palmwydd, lawer o goed balsam yno hefyd. Yr oedd dyffryn Jericho yn dra ffwrthlawn, ac yn is tir na Jerusalem. Luc 10. 30. Hon oedd y ddinas gyntaf a gymerodd Josuah mewn modd gwyrrthiol. Jos. vi. Gwedi iddo ddinystrio Jericho, melliogodd y neb a'i hadelladau; 'yn ei gyntaf-anedig y sellia efe hi, ac yn ei fab ieuengaf y gesyd efe ei phyrth hi.' Yr hyn a gyflawnwyd ar ol 520 o flynyddoedd, pan adeiladodd Hiel y Betheliad hi. 1 Bren. 16. 34. Edr. HIEL.

Adeiladwyd dinas arall yn agos ati o'r un enw, neu a elwid 'dinas y palmwydd,' yn nghylch amser Ehad, o ba un, y mae yn debyg, yr aeth y Ceniaid i fynu. Barn. 1. 16. a 3. 13. 2 Sam. 10. 4, 5. Y mae yn amlwg fod dinas o'r enw hwn, yn agos i'r un fan, cyn amser Hiel. Yr oedd yna athrofa enwog i seibon y prophwyd, er mwyn pa rai yr iachodd Eliseus y dyfroedd. Dywedir fod 'ei dyfroedd yn ddrwg, a'r tir yn ddiifaeth,' neu yn Hebraeg, yn *erthyla*. Priodol ystyr y galw כליה ydyw *erthyla*. Felly y cyfeithir ef yn Gen. 31. 38. Exod. 23. 26. *Dieppiledd* ya Eas. 47. 9. Rhoddir haneston cyffelyb am loeodd eraill, a'r effeithiau hyn yn perthyn iddynt, megys Porto Bello, (gwel Don Ulloa's Voyage); a Sanaar, prif ddinas Nubia yn Affrica. Bruce's *Travels*. Bydd y gwragedd, medd Don Ulloa, mewn amgylchiadau i allu gwnenthur hynny, gwedi tri neu bedwar mis o'r beichlogiad, yn arferol o fynydd, i ochelyd erthyliad, i Panama i esgor. Ond tebygol i hynny ddygwyrdd yn Jericho, yn ganlyniol i waith Josuah yn ei melliithio. Dywed teithwyr diweddar o'r wlad hono, fod ei dyfroedd presennol yn hynod o iachus, ac mai fynydd y prophwyd Eliseus, fel ei gelwir hyd heddyw, sydd ya rhoddi dyfroedd i ddyffrynau y gerddi yno. Y mae y fynydd wedi ei murio, a'i phalmanau; ac yn y pylfaen hwn y mae y pysgod mor ddoion, fel y nodiant at y geulan, pan welont yn eu eistedd yno; y mae pob y wlad gwedi eu harferyd i'r cyfeillgarwch hwn, trwy roddi iddynt yn aml ran o'u hymborth. Gwaharddir yn gaeth i deithwyr dyetir eu dal, na'u dyebrynnu. Y mae pren mawr-frigog yn cyagosid y fynydd, ac yn cadw, trwy hynny, y dyfroedd yn oerion, ac yn hyfryd

yn yr haf. Mae ei sefyllfa rhwng y mynyddoedd, yn peri fod poethder yr haf yn fawr yno. Yr oeddynt yn meddi y gwenith yn Jericho, cyn casglu y blaen-ffrwyth yn Jerusalem. Mae dyffryn Jericho yn ffrwythlawn, ond ychydig y mae y trigolion yn amaethu ar ddim, ond y gerddi. Sonir am 'blanigyn rhos Jericho.' Eccles. 24. 14. Rhydd D'Arvilleux, teithiwr a fu yno, A.D. 1659, hanes fod yno lawer o'r coed a eilw yr Arabiaid *Zacoum*, y rhai sydd yn dwyn ffrwyth fel eirynt; y rhai gwedi eu pwnio, a roddant olew tra meddyginiaethol i archollion, a chlefydau y gewynau o bob math.* Y mae ffwrdd fechan yn rhedeg o ffynon y prophwyd trwy y dyffryn i'r Iorddonen. Yn amser ein Hiachawdwr yr oedd yn ddinas floaduog, a llawer o'r offeiriad yn preswlyu yno, yn barod i fyned i fynu i Jerusalem i gynnorthwyo yn ngwasanaeth y deml. Yr oedd 12,000 o honynt yno, medd y Rabbinaid. Adeiladodd Herod Fawr yma balas gwyth, ac yma y bu farw; ac ynddi yr oedd un o lysoedd y llywodraeth. Iachodd yr Arglwydd Iesu amryw ddeffilion yn agos iddi; ac yma y llettyodd gyda Zaccheus y pen publican. Nid ydyw ond pentref er pan ddinystriwyd hi gan y Rhufeiniaid, yn cynnwys yn nghylch 60 o dal tlodion.

JERIMOTH, ירמיהו [*uchelfaedd*] yr oedd amryw o'r enw hwn na roddir i ni ddim hanes am danynt ond yn unig eu henwau. 1 Cron. 7. 7. a 8. 14. a 23. 23. a 24. 30.

JEROBOAM, Heb. ירבעם [*gorthwytnebor y bobl*] 1. Mab Nebat a Serfah, o Sereda yn Ephraim. Yr oedd Jeroboam yn ŵr grymus nerthol.† Canfu Solomon ei fod yn llanc yn medru gwneuthur gwaith, ac a'i gwnaeth yn oruchwyliwr ar holl faich tŷ Joseph; sef i gasglu trethi oddiar lwythau Ephraim a Manasseh, neu i olygu y deyrned o wŷr fyddai yn cael eu hanfon oddi yno i gynnorthwyo y gwaith yn Jerusalem. Y prophwyd Ahiah y Siloniaid a gyfarfu âg ef yn myned allan o Jerusalem: rhwygodd ei wisg newydd oedd am dano, sef am y prophwyd, a rhoddodd ddeg darn i Jeroboam, yn arwydd y byddai i'r Arglwydd ei wneuthur yn frenin ar ddeg o lwythau Israel. Yr oedd hyn yn gerydd ar dŷ Dafydd, oblegid eilun-oddoliaeth Solomon ei fab. Yr oedd y wlad hefyd gwedi ei llygru yn fawr, a chweddi ei gogwyddo gyda Solomon, a thrwy ei siampl, i'r un pechod. 1 Bren. 11. 33. Heb ddygyfyll am farwolaeth Solomon, tebygol iddo ef barotol meddyliau y bobl i wrthryfel; am hyny ceisiodd Solomon ei ladd ef: ar hyny ffôdd Jeroboam at Isaac brenin yr Aiphth. Isaac, tebygol, oedd olyawr Pharoah, merch yr hwn a briododd Solomon; ond hwyrach o wahanol deulu, a gwahanol hawl. Yr unig frenin ar yr Aiphth yw a elwir wrth ei briodol enw; ac yr un yw, bernir, a Sesostrius yr hanesion Paganaid. Gwedi marwolaeth Solomon, yr Israeliaid a ymgasglasant i Sichem i goroni Rehoboam ei fab yn frenin; trwy Jeroboam y maent yn ceisio rhyddhad, ac ysgafnhad oddiwrth iau drom ei dad. Rehoboam a wrthododd gyngor yr hynafgyrwr yn yr achos, a thrwy gyngor y gwyr ieusainc, a'u hatebodd hwynt yn arw. Ar hyn, gwrthryfelodd y deg llywyth, lladdasant Adoram, yr hwn oedd ar y dreth, a gyrasant Rehoboam i ffoi i Jerusalem, a gosodasant Jeroboam yn frenin. Yn lle ymgadarnhau yn y freniniaeth, trwy rodio yn ffyrdd yr Arglwydd, yn ol geiriau y prophwyd wrtho, dechreuodd ymgadarnhau â threfydd, a delw-oddoliaeth. Cyfrwydysra a challineb dynol a'i harweiniodd; ac yn gyfrwys i rwystr y bobl i fyned i Jerusalem i addoli, yn ol gorchymyn yr Arglwydd, rhag trwy hyny i galon y bobl ddychwelyd yn ol at Rehoboam, gwnaeth ddau lo; gosododd un yn Bethel,

yn y parth deheuol, a'r llall yn Dan, yn y parth gogleddol i'w deyrnas. Gwnaeth dŷ uchelfeydd, a gwnaeth offeiriad o'r rhai gwaelaf o'r bobl: gwnaeth uchel wyl ar y pymthegfed dydd o'r wythfed mis, 'y mis a ddychymygsaal efe yn ei galon ei hun,' fel yr uchel wyl yn Judah, sef gwyl y peyll ar y seithfed mis; ac a offrymodd yn lle yr offeiriad ar yr allor y dydd hwnw: a'r peth hyn a aeth yn *bechod*. Dywedodd wrth y bobl, 'Gormod i chwi fyned i fynu i Jerusalem: wele dy dduwiau di, O Israel, y rhai a'th ddug di i fynu o wlad yr Aiphth.'

Gwrandawodd y bobl yn gyffredinol arno, a thrwy hyn gwnaeth i Israel bechu yn ddirfawr, a chilio oddiar ol yr Arglwydd. Yr oeddynt o'r blaen, yn niwedd teyrnasiad Solomon, gwedi ymlygru yn fawr, a chweddi dirywio yn doet oddiwrth dduwioledd eu tadau, yn niwedd teyrnasiad Dafydd, a dechreu teyrnasiad Solomon. Ond ar yr achlysur hwn, ymadawsant yn gyhoeddus ac yn gyffredinol âg addoliad, a thrwy hyny â Duw ei hun. Nid gau Dduw yr oeddynt yn ei addoli; ond y gwir Dduw, y mae yn ddiagramu, mewn dull na threfnodd Duw, ond a ddychymygodd Jeroboam iddynt. O hyn allan, nes eu dystrywio, y mae eu dirywiaid yn raddol yn cynnyddu; cyfododd yr Arglwydd brophwydi yn eu plith o bryd i bryd, i dystiolaethu yn erbyn eu pechodau, a'u rhybuddio o'r canlyniadau adfydas iddynt yn i diwedd; er bod llawer o ddynion yn ofni Duw yn eu plith, yn holl amser yr enciliad pechadurus hwn, etto nid adferwyd mo honynt gwedi hyny; ni bu un brenin diuol yn llywodraethu arnynt, fel ar Judah, a ymdrechodd eu diwygio, a'u hadferyd at yr Arglwydd.

Daeth gwr o Judah, ac a lefodd yn erbyn yr allor yn Bethel, ac a brophwyddodd y byddai i wr gael ei enl o dŷ Dafydd, a'i enw Josiah, yr hwn a halogai yr allor, trwy losgi arni esgyrn yr offeiriad: ac yn arwydd o hyny, 'Wele,' meddal ef, 'yr allor a rwygir, a'r ludw arni a dywelltir; ac felly y bu. Ar hyn Jeroboam a estynodd ei law, ac a orchymynnodd ei ddal; diffwythodd ei law fel nas gallai ei thynu ato. Ar ddymuniad y brenin, iachawd ei fraich trwy weddi y prophwyd. Gwrthododd y prophwyd groesaw y brenin, yn ol gorchymyn yr Arglwydd, na fywta'i, ac nac yfal yno, yn arwydd o'i ffeiddiad o'r lle, oblegid y gwaith pechadurus oedd yn cael ei wneuthur yno. Er hyny ni ddychwelodd Jeroboam o'i ffordd ddyrglonus: ond aeth y peth hwn yn bechod i dŷ Jeroboam, i'w ddiwreiddio ac i'w ddileu oddiar wyneb y ddaear. Yr oedd iddô ryfeloedd gwastadol, agos, â thŷ Dafydd, sef â Rehoboam ac Abiam. Lladdwyd iddo 500,000 o wyr mewn un frwydr. Abiah dduwio, mab Jeroboam a glafychodd; y mae yn gyru ei wralg yn ddyeithr âg anrhegion at y prophwyd Abiah yn Siloh; ar rybydd Duw y mae y prophwyd yn ei hadnabod, ac yn cyhoeddi barn Duw yn ddychrynllyd yn ei erbyn; ac yn dywedyd mai Abiah yn unig o dŷ Jeroboam a ddoi i'r bedd, o herwydd cnel peth daloni ynddo tu ag at Arglwydd Dduw Israel. Edr. ABIAH. Bu farw Jeroboam wedi teyrnasu 22 o flynyddoedd, a Nadab ei fab a deyrnasodd yn ei le ef.

Y mae holl hanes Jeroboam yn neillduol o addyg-iadol. Yn un peth, gwelwn y perygl mawr o ddilyn ein synwyr cnawdol ein hunain, yn groes i orchymyn Duw, i ddyrchafu ein hunain, mewn parch a mawredd bydol: y mae yn sicr o ddiweddau yn ein haffwyddiant a'u dinystr.—Gwelwn hefyd mor rhyfedd ydyw rhag-luniaethau Duw fod yn gadael i gau grefydd ei sefydlu a llwyddo yn y byd, er twyllo a dystrywio llawer trwy hyny. Ond yn gyffredinol, y mae gau grefydd a gau egwyddorion yn ymladau ac yn llwyddo yn gyntaf yn mhilith y sawl a gam-ddefnyddiasant ac a wrthodasant y gwirionedd; y rhai a attal-iasant y gwirionedd mewn anghyflawder, ac a droi-sant ras Duw yn drythyllwch. Ar ol eu llwyddiant

* Gwel hefyd Volney, a Shaw's Travels.

† Jeroboamus vir sagax, inquietus, & dominandi avidus in gentiliisque spei plenus. Witsius.

a'u breintiau mawrion yn nyddiau Dafydd a Solomon, a'u bobl hyn yn ymadael â Duw, a gau grefydd yn llwyddo yn eu plith.

Gwelwn hefyd, fod dyledswydd ar wyr Duw o bob gradd, ddwyn tystiolaeth gyhoeddus yn erbyn y rhai sydd yn dilyn pechodau cyhoeddus ac yn gwneuthur i eraill bechu, fel y gwnaeth gwr Duw yma yn erbyn Jeroboam a'i allor. Rhyfygus iawn ydoedd ymddyglad Jeroboam tu ag ato; ac er i'r Arglwydd ddangos arwydd amlwg o'i anfodlonrwydd, ac mai cenad dros Dduw ydoedd yn cael ei anmharchu ganddo ef, etto gwelwn diriondeb y gwr hwn yn gweddio drosto, a'r Arglwydd yn ateb ei weddi yn achos y cyfryw bechadur cyhoeddus a rhyfygus—fel hyn talwyd iddo dda am ddrwg.

Yn ddiweddfaf, canfyddwn, er i gau grefydd lwyddo dros amser, etto amser tarfydedig ydyw; ac un o dŷ Dafydd, yr hwn yr ydoedd Josiah yn gysgod o hono, yn yr amser priodol, a ddystrywia bob gau grefydd, a phob cyfelliornad oddiar wyneb y ddaear; a bydd ei farn ef yn amlwg ar gau athrawon, y rhai, er mwyn budr elw, oeddynt yn offerynu a cyfryw ffield-dra, yn groes i wirionedd Duw. Y mae pob peth yn derfynedig gan Dduw, ac a gyflawnir yn ddiau yn eu hamser: bydd y gwirionedd yn fuddugoliaethus, ac yn ogoneddus yn y diwedd.

2. Bu brenin arall o'r enw hwn ar Israel, sef Jeroboam mab Joas, o hiliogaeth Jehu. Dechreuodd deyrnasu a. m. 3179, ac a deyrnasodd un mlynedd a deugain. Gwnaeth yr hyn oedd ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd, ac ni chillodd oddiar ffordd Jeroboam mab Nebat, yn ei gau grefydd. Er hyny, trwyddo ef y dyrchafodd yr Arglwydd y deyrnas i'w gwychder mwyaf, trwy 'ddwyn adref ei therfynau,' oddiar y Syriaid ac eraill, yn ol gair yr Arglwydd trwy Jonah y prophwyd. Darostyngodd yr holl wlad o du y dwyrain i'r Iorddonen, o fynydd Libanus i'r Môr Marw, y rhai yr oedd cenedloedd cymydogoethol gwedi eu dwyn oddi arnynt. Ymddengys oddiwrth ysgrifeniadau Hosea ac Amos, y rhai oeddynt yn cyd-oesi â Jeroboam, fod gwlad Israel yn llygreddig ac yn anfoesol iawn; yn llawn o falchder, anghyfiawnder, gorthrymder, glodd-est, ac eilun-addoliaeth. Nid yn hir y bu wedi ei farwolaeth cyn i'r Arglwydd dori ymaith ei deulu yn llwyr, yn ol prophwydoliaeth Amos. Gwel pen. 7. 11. 2 Bren. xiv, xv. Hos. 1. 4.

JERUBBAAL, JERUBBESETH. Edr. GEDDON. 2 Sam. 11. 21. Barn. 6. 22.

JERUEL, ירואל [ofn Duw] anialwch o du y gorllewin i'r Môr Marw, o du y dehau i Judah, yn agos i Sis, lle y dystrywiodd yr Arglwydd elynion Jehosaphat. 2 Cron. 20. 16.

JERUSA, ירושה [meddiannydd yr etifeddiaeth] merch Zadoc, a mam Jotham mab Uziah, brenin Judah. 2 Bren. 15. 33.

JERUSALEM, ירושלים [gwledigaeth heddwch] rhoddir tri enw ar y ddinas hon yn yr ysgrythyrau; sef Jebus, Salem, a Jerusalem. Jos. 15. 8. a 18. 28. 1 Cron. 11. 4. Pa. 76. 2. Galwyd hi Jebus oddiwrth mab Canaan, ac ŵyr Ham o'r enw hwn. Gen. 10. 16. Tebygol mai hi a feddylir wrth y Salem yr oedd Melchisedec yn frenin arni, ac yn arwyddo, medd yr apostol, 'Brenin heddwch;' (Heb. 7. 2.) ac yn hyn, fel yn y cwbl perthynol iddo, yr oedd y gwr enwog hwn yn cyngodi yr Arglwydd Iesu, yn mha ddinas yr ymddangosodd EPH, yr hwn yw Tywysog tangnesedd, ac y gosododd i fynu ei deyrnas heddwch hi y byd. Pa bryd, neu ar ba achlysur, y cafodd hi yr enw Jerusalem, sydd ansicr. Enw cyfansodol ydyw o ddau air Hebraeg, y mae yn amlwg, sef ירא gwled, a שלום heddwch. Jerusalem ydoedd y ddinas fwyaf enwog yn ngwlad Canaan, a'r fwyaf enwog, ar amryw gyfrifon,

a fu yn y byd erioed. Yr oedd yn sefyll 42 o filltir-oedd o du y dwyrain i Fôr y Canoldir, a 25 o filltir-oedd o du y gorllewin i sfon yr Iorddonen. Yr oedd gwedi ei hadelladu ar fynyddoedd, â mnyddoedd yn ei hamgylchu. Yn nyddiau Josuah yr oedd yn un o freniniaethau cryfaf gwlad Canaan; yr oedd Adonize-dec, brenin Jerusalem, yn un o'r pum brenin a gynghreiriasant â'u gilydd yn erbyn Josuah, a orchfygwyd ganddo ef, a ddiystyrwyd, ac a grogwyd ar brenau. Yr oedd rhan o honi yn llwyth Judah, a rhan arall yn llwyth Benjamin. Jos. 15. 63. a 18. 28. Gwedi marwolaeth Josuah, dywedir i feibion Judah ymladd yn erbyn Jerusalem, ei hennill, a'i llosgi â than. Barn. 1. 8. Ond tebygol na oresgynasant fynydd Sion, a dywedir (adn. 21.) fod y Jebusaid yn trigo gyd â'r Benjaminiaid yn Jerusalem. Y Jebusaid wedi hyn a'i hadelladasant, ac a'i cadarnhasant yn y fath fodd fel yr oeddynt yn honi y gallai y cloffion a'r deillion ei hamddiffyn yn erbyn Dafydd. 2 Sam. 5. 8. Hwyrach iddynt roddi y deillion a'r cloffion i'w hamddiffyn, er dirmyg ar Dafydd a'i filwyr; a bod y rhai hyny yn cablu Dafydd. Gellir cyfieithu y geiriau, *Am iddynt ddywedyd, sef y dall a'r cloff, ni ddaw efe i mewn.* Eraill a farnant mai wrth y dall a'r cloff y meddylir eilunod y Jebusaid, yn y rhai yr ymddiriedid; y rhai a alwai gwaision Dafydd mewn gwawd, 'y dall a'r cloff.' Joab a aeth i fynu yn kyntaf, ac ennillwyd yr amddiffynfa; a Joab a fu flaenor y llu yn ganlynol i hyny. Trigodd Dafydd yn y tŵr, sef Sion; am hyny galwasant dŵr Sion, 'dinas Dafydd.' Adelladodd ddinas newydd o du y gogledd-orllewin i'r llall; ac yr oedd dyffryn yn rhedeg o'r gorllewin rhwng y ddau fryn, sef Sion o du y dehau, ac Acra o du y gogledd; a gyferbyn a'r pen gogledd-ddwyrain i fynydd Sion, ar fynydd Moriab, yr oedd y deml wedi ei hadelladu. Yn amser Dafydd a Solomon ychwanegwyd llawer ati. Nid oedd Jebus a gymerodd Dafydd oddiar y Jebusaid yn eang iawn. Yr ydoedd yn sefyll ar fynydd o du y dehau i'r deml. Gyferbyn â hi yr oedd mynydd Sion, lle yr adelladodd Dafydd ddinas newydd, yr hon a elwid dinas Dafydd, yn mha un yr oedd y tŷ breninol. Rhwng y ddau fynydd hyn yr oedd dyffryn Milo, yr hwn ydoedd yn gwahanu Jebus oddiwrth ddinas Dafydd; a llanwyd hwn i fynu gan Dafydd a Solomon i uno y ddwy ddinas â'u gilydd. 1 Bren. 9. 15. a 11. 27. Gwedi hyny helaethodd Manasseh hi. 2 Cron. 33. 14. Y Maccabeaid a'i hëangasant tu a'r gogledd, trwy gymeryd i mewn drydydd mynydd fel rhan o Jerusalem. Dywed Josephus i Agrippa ychwanegu y pedwerydd mynydd ati, a elwid Bezatha. Yr oedd y ddinas newydd hon yn sefyll o du y gogledd i'r deml, gyd âg sfon Cedron. Gan hyny ni bu Jerusalem erioed yn fwy ei maint na phan y cymerwyd hi gan y Rhufeiniaid. Gwel Tacitus, *History, lib. v.*

Y mae yn addas sylwi, oddiwrth y pethau hyn, ar y gwahaniaseth mawr sy rhwng Sion a Jerusalem; Sion oedd sefyllfa y tŷ breninol, ac eisteddfod gwmeiniad y swydd freninol; ond Jerusalem oedd sefyllfa y deml, ac eisteddfod gwmeiniad y swydd offeiriadol; er eu bod yn gytunol, etto y maent yn wahanedig; a dylem sylwi yn fanwl ar hyny.

Coffêir am amrywiol o byrth iddi:—I'r dehau;—1. *Haaspoth*, Porth y dom. Neh. 3. 13, 14.—2. *Haain*, neu en, Porth y ffynon. Neh. 3. 15.—3. *Hammajim*, Porth y dwfr. Neh. 3. 6—26.—4. *Hasosim*, Porth y meirch. Neh. 3. 28. 2 Cron. 23. 15. Jer. 31. 40.—5. *Hamphead*, Porth y carchar.—I'r gogledd; 1. *Haggai*, neu ge, Porth y glyn. 2 Cron. 26. 9.—2. *Ephraim*, Porth Ephraim. Neh. 12. 39.—3. *Haeshan*, yr hen borth, neu borth y gongl. Jer. 31. 38.—4. *Haddajim*, Porth y pysgod. Neh. 12. 39.—5. *Hazan*, Porth y deifid. Neh. 12. 39. Felly yr oeddynt yn ol eu sefyllhoedd

a'u hennrywiath enwau. Ni bu ei muriau erioed yn fwy o fear na pheidiar milltir a hanner. Dywed Josephus fod y gwrthglawdd a gododd Titus Vespasian yn ei herbyn yn 39 o ystadau, sef yn nghylch pedair milltir a hanner. Ar ei muriau yr oedd tyrau (2 Cron. 28. 9. Ps. 48. 12.) sef tŵr Meah, o du y dwyrain; tŵr Hananeel, o du y gogledd; tŵr y ffyrnau, o du y gorllewin; a tŵr Ophel, o'r tu deheu. Neh. iii. Nid oedd helaethrwydd o ddwfr ynddi; a'r dwfr oedd ynddi ydoedd & gradd o hallt-rwydd yn perthyn iddo. Yn gyfagos iddi yr ydoedd y ffynonau Gihon, Siloam, ac afon Cedron; a dyfroedd Etan, y rhai a ddygodd Pilat trwy ddyfr-ffoeydd i'r ddinas. Hezaciah a argaëodd yr aber uchaf i ddyfroedd Gihon, ac a'u dug hwynt yn uniawn oddi tanodd i ddinas Dafydd. 1 Cron. 32. 30. Am fod arwyddion y Presennoldeb dwyfol yn preswyllo ynddi, a'i bod yn ddinas sanctaidd, o herwydd addoliad Duw ynddi, yr oedd yn perthyn yn gyffredinol i'r deuddeg llwyth; ac yr oeddtyr yn myned i fynu iddi dair gwaith yn y flwyddyn, ar y gwyliau arbenig. Yn nheyrnasiad Rehoboam, cymerwyd ac anrheithiwyd hi gan Sisac, brenin yr Aiph. 1 Bren. 14. 25, 26. 2 Cron. 12. 2-9. Yn nheyrnasiad Amasiah, cymerwyd ac anrheithiwyd hi gan Joas brenin Israel. 2 Bren. xiv. 2 Cron. xxv. Diammuu i'r Assyriad ei chymeryd yn amser Manasseh. 2 Cron. 33. 11. Aeth Pharaoh Necho i mewn iddi pan wnaeth Jehoiachim yn frenin, er nad ydym yn darllen iddo ei hanrheithio. Difrododd Nebuchodonosor hi fwy nag unwaith, ac wedi gwarchae arni dros ddwy flynedd, llosgodd hi & than yn yr unfed flwyddyn ar ddeg i Zedeciah. 2 Bren. xxiv. xxv. 2 Cron. xxxvi. Jer. lii. Yn nghylch 136 o flynyddoedd ar ol ei dystyriwio, all-adelladwyd hi gan Nehemiah, Eliasib, ac eraill. Neh. ii, iii. Ar ol talu o amser cymerwyd hi gan Ptolomy, brenin yr Aiph, a dygodd luoedd lawer o'r Iuddewon oddi yno i'r Aiph, yn nghylch 100,000 o honynt.* Difrodwyd hi yn ofnadwy gan y gelyn creulon hwnw i bob daloni, Antiochus Epiphanes. Lladdodd yn nghylch 40,000, a gwrthodd gygnifer a hyny o'r trigolion i fod yn gaeth-weision. Dwy flynedd wedi hyny, anrheithiwyd hi yn ddy-chrynllyd gan Apollonius, yr hwn a laddodd lawer iawn o'r trigolion.† Judas Maccabeus a'i had-gymerodd yn mhen tair blynedd a hanner. Pompey, y blaenor Rhufeinaidd, a'i cymerodd hi yn nghylch triugain mlynedd cyn dyfodiad Crist. Gwedi hyny cymerwyd hi gan Socius, a Herod.‡ A.D. 70, dystyriwyd hi yn hollol gan Titus Vespasian. Pan gymerwyd hi gan Titus yr ydoedd ei hadelladau a'i hamddiffynfeydd yn gadarn iawn. Tacitus, *Hist. lib. 5*. Edr. IUDDEWON. Yn nghylch 50 neu 60 o flynyddoedd gwedi hyny, adelladwyd dinas newydd ar frynydd Calfaria, ac ynddi yr oedd eglwys Gristionogol dros oesoedd; ond nid oedd yn oddefol i'r Iuddewon ddyfod yn agos ati. Julian, yr ymerawdrwr gwrthgillidig, yn nghylch A.D. 360, i brofi prophwyddolaethau ein Hargliwydd mewn perthynas iddi yn gelwyddau, a gychwynodd all-adellau y ddinas a'r deml; ond daear-grynffau tanllyd a'i llesteriasant.§ Yn nghylch A.D. 614, y Persiaid a gymerasant Jerusalem, ac i foddhau yr Iuddewon, dystyriwyd 90,000 o'r trigolion Cristionogol. Adgymerwyd hi yn fuan gan yr ymerawdrwr Heraclius. Yn A.D. 637, cymerwyd hi gan y Saracenaidd o Arabia. Yn A.D. 1079, gores-gynodd y Tyrciaid hi. Yn A.D. 1099, Godfrey o Boulogne a'i hennillodd oddi arnynt, yn nghyd â milwyr y groes (*Crusades*) o Ewrop. Yn A.D. 1187, Saladin,

llywodraethwr yr Aiph, a'i cymerodd oddiar y Cristionogion. Yn A.D. 1517, y Tyrciaid a'i cymerasant oddiar yr Alphiaid; ac yn eu meddiant hwy y mae hyd heddyw. Mae yn bresennol yn nghylch tair milltir o gwmpas, yn dlawd, ac ond ychydig o drigolion ynddi. Yn y lle yr ydoedd y cysegr sancteiddiolaf yn sefyll, y mae taml Fahometanaidd gwedi ei hadelladu. Ni oddeir i un Cristion fyned i'r cychloedd hyny dan boen marwolaeth. Gyda llawer o goel-grefydd y mae y Pabyddion, y Groegiaid, a'r Armeniaid Cristionogol, yn ymweled ag eglwys bedd ein Hargliwydd; sef yr eglwys sydd yn sefyll ar y lle y ciaddwyd yr Iesu.* Gwel Sandys, Maundrell, a Dr. Shaw's *Travels*; hefyd, Le Bruyn, Witsius *Hist. Hierosol.*; Rollin, a Prideaux.

Yr hyn yn benaf yr oedd rhagorodds Jerusalem yn gynnwysedig ynddo rhagor un ddinas arall a fu ar y ddaear erioed, ydoedd, ei bod yn 'ddinas y brenin mawr.—Duw yn ei phalasaun a adwaenydd yn am-ddiffynfa.' Ps. xlviii, lxxxvii. Jer. 31. 6. Esa. 33. 21. Yr unig fan oedd, tros oesoedd, lle yr oedd Duw i'w addoli; lle yr ydoedd ei dŷ, a'i offeiriad yn gweini. 'Dewisodd yr Arglwydd Sion; ac a'i chwennychodd yn drigfa iddo ei hun.' Ps. 132. 13, 14. Yma yr aberthwyd y gwir aberth; pan ddyoddefodd Iesu o'r tu allan i'w phyrth hi. Heb. 13. 12, 13. Ac oddiar fynydd yr Olew-wydd, yn agos iddi, yr esgynodd i'r gogoniant; gwedi gorphen ei waith ar y ddaear. Yma hefyd y diagynodd yr Ysbryd Glân, ac y sefydlwyd yr eglwys Gristionogol gyntaf ar y ddaear.—O ran adelladau, cyfoeth, a gwycheder, yr oedd yn nyddiau Dafydd, a'i fab Solomon, yn rhagori ar un ddinas arall: ond rhagorodd arni ei hun, pan ddiagynodd yr Ysbryd Glân o'r nef-oedd i adelladu tŷ ysbrydol i fod yn breswylfod i Dduw trwy yr Ysbryd. Nid oedd Jerusalem, yn ei gwycheder mwyaf, ond cysgod o eglwys Dduw dan y Testament Newydd.† Y mae llawer o bethau yn cael eu llefaru am y cysgod, ag sydd yn briodol yn unig i'r gwrth-gysgod, yn yr holl éangler o honynt. Gwel Esa. 54. 11. Jer. 3. 17. Eglwys y Testament Newydd yw y ddinas sanctaidd, dinas y Duw byw, Jerusalem nefol, y Jerusalem newydd, yn dyfod oddiwrth Dduw i waered o'r nef, wedi ei pharotio fel priodasferch gwedi ei thrwalo i'w gwr. —Ni ddechion gerliran osod allan ogoniant, mawredd, gwycheder, a harddwch, yn fwy aridderoch. Nid yr eglwys yn y nefoedd a welodd Ioan, ond 'y Jerusalem newydd, yn dyfod oddiwrth Dduw i waered o'r nef.' 'Y Jerusalem

* Yn y flwyddyn A.D. 1837, daeth Jerusalem yn ddarostyngedig i Mehemet Ali, *Pasha* yr Aiph: ond yn A.D. 1841, amddifadwy Mehemet Ali o'i holl feddiannau yn Syria, a syrthiodd Jerusalem drachefu o dan lywodraeth y Tyrciaid; ac felly y mae yn bresennol, A.D. 1872.—Adelladwyd addoldy Protestanaidd yn Jerusalem yn ddiweddar, o faintloli i gynnwys 500 o bersonau; ac appwyntiwyd arni Esgob, mewn cy-sylltiad ag Eglwys Loegr.—Tybir fod Jerusalem yn awr yn cynnwys tua 15,000 o drigolion, o ba rai nid oes ond oddeutu 3000 i 4000 yn Iuddewon; dyethriaidd gan mwyaf wedi ymfudo yno o wledydd pelleng i farw yn mysg beddan ac tadau. Yr laith a siaredir yn gyffredin yw yr Arabaeg.

Cyfeirir y darlennydd yn neillduol at y gwaith manwl a dyddorol hwnw, Robinson's *Biblical Researches in Palestine*, yn nghyd â'r chwasegriadu arno a ymddangosodd yn y Cylchgrawn Americanaidd, *The Biblical Repository and Bibliotheca Sacra*. Gwel hefyd, *The American Missionary Herald*; and the *Jewish Expositor*; hefyd, Herschel's *Visit to my Fatherland*. Hefyd, *Narrative of a Mission of Inquiry to the Jews from the Church of Scotland*, 1842.—C.

† Yr oedd harddwch a chyfoeth y ddinas a'r deml, a phreswylad Daw ynddynt, yn gysgodau o bethau mwy. Yr oedd ynt yn arwydd sefyllfa eglwys y Testament Newydd, harddwch a chyfoeth dwyfol yr hon a gynnwysir yn y trysorau hyny, o'r rhai nid oedd holl oloddedd gor-freninol Dafydd a Solomon ond cysgodau tywyll. Y mae hi yn llawenbau am fod Daw yn preswyllo ynddi, nid yn gysgodol, ond yn wirioneddol a sylweddol, trwy Grist a'r Ysbryd Glân, gyda chyfrangolad o ras a gogoniant annhraethadwy. Witsius, *Hist. Hierosol. Es. X. § 29*.

* Prideaux's *Con.*, part 1., b. 8. † *Ibid*, part 11., b. 2.

‡ *Ibid*, part 11., b. 7.

§ Ba daeargryn mawr yn y nos, yr hwn a chwalodd y ceryg o hen sylfaeni y deml, ynghyd â'r adelladau cyfagos. Socrat. *Hist.* iii. 28. Chrysoptom, *Orat.* iii. *Contra Jud.* Witsius.

uchod yw, yr hon sydd rydd, yr hon yw ein mam ni oll.' Y mae uchod cyn dyfod i waered; y mae yn yr arfaeth uchod er tragwyddoldeb, yn ei holl drefn, ei gwychder, a'i gogoniant; ac mor ddihys a'i bod hi uchod, y bydd iddi ddyfod i waered, ac y gwelir hi yma ya ei gogoniant. Yr wyf yn attolygu ar y neb a ddarlunio hwn, i edrych yn y fan ar y darluniau a roddir yn Dat. xxi., Heb. xii., a Gal. iv. o briodasferch gwraig yr Oen. Ni ddarluniwyd erioed mewn geiriau, yn unrhyw iaith, un gwrthdrysych a oddef ei gymharu, yn y radd leiaf, â'r ddinas fawr, y Jerusalem sanctaidd, a ddangosodd yr angel i Ioan. 'Gogoniant Duw a'i goleuodd hi, a'i goleuni hi ydyw yr Oen!'

Y mae meddylliau gwahanol iawn am y Jerusalem a ddesgrifir gan Ioan yn Dat. xxi. Rhai a farnant mai dangosiad ardderchog o'r eglwys yn y nefoedd yw; am fod golygiad ar ddiwedd y byd, a dydd y farn, wedi ei roddi yn pen. xx. Gwel Esgob Newton, Doddridge, &c. Ond mae awdwyr dysgedig, megys Vitringa, ac eraill, o'r farn mai darluniau ydyw o ogoniant yr eglwys ar y ddaear yn y dyddiau diweddar, o herwydd y rhesymau canlynol:—

1. Y mae cysylltiad eglur a diambheuol rhwng pen. xxi. a pen. 19. 6, 7. Gwedi dystyru teyrnas y bwystfil, y mae teyrnas Dduw i gymeryd lle, ac i'w gosod i fynu yn ogoneddus ar y ddaear, yn ol cysonlais yr holl brophwydi. Yr amser hwn ar ei deyrnas ef ydyw amser priodas yr Oen: ond priodasferch yr Oen ydyw y Jerusalem newydd, gwedi parotol ei hun. 'Tyred,' medd yr angel wrth Ioan, 'mi a ddangosaf i ti y briodasferch, gwraig yr Oen.' Dat. 21. 9. Yr oedd yr un angel, tebygol, gwedi dangos iddo Babilon Fawr, mam puteiniaid, a ffeidd-dra y ddaear; yn awr y mae am ddangos iddo wrthdrysych hollol wahanol a gwrthwyneb. Y Jerusalem nefol hon a gyferbynir i Babilon: ymddangosiadol, twyllodrus, ac anasantaidd ydyw gogoniant y naill; ond gogoniant y llall sydd sanctaidd, gwirioneddol, a goruchel. Putain yw y naill, ond gwraig yr Oen ydyw y llall; y mae ei chariad at Crist yn bur, yn serchog, yn fywiog, ac yn ddigyfngys.

2. Mae y darluniau o honi yn cyfateb ac yn tebygu i'r prophwydoliaethau hyn yn yr Hen Testament, y rhai nid oes neb yn ammen nad dydynt yn ddarluniau o'r eglwys dan y Testament Newydd ar y ddaear; megys Eza. xxv, xxxv, lii, lx, lxi. Ezech. xlviii, xlviii. Rhesymol ac addas, gan hynny, yw i ni roddi yr un esboniad ar y naill a'r llall.

3. Nid yw amryw o bethau a briodolir i'r Jerusalem hon ddim yn cyfateb i'r eglwys yn y gogoniant, wedi diwedd pob peth yn y dydd olaf; megys, 1. Ei bod 'yn dyfod oddiwrth Dduw i waered o'r nef.' Dat. 21. 2. Beth sydd i ni ddeall wrth hyn, ond dangosiad o'r eglwys yn ei chyflwr nefolaidd yma ar y ddaear? Y mae eglwys yr etholedigion wedi en perffithiol, yn niwedd y byd, yn esgyn o'r ddaear i'r nef. Ni bu, ac ni bydd, y ddaear yn annedfa gogoniant, a dedwyddwch tragwyddol.—2. O'r un natur ydyw y geiriau yn adn. 24. 'Cenedloedd y rhai cadwedig a rodiant yn ei goleuni hi: ac y mae brenincedd y ddaear yn dwyn en gogoniant a'u hanrhydedd iddi hi.' Ac yn adn. 26. 'A dygant ogoniant ac anrhydedd y cenedloedd iddi hi.' A pen. 22. 2. 'Yn nghanol ei heol hi—yr oedd pren y bywyd, yn dwn deuddeg rhyw frwyth—a dall y pren oedd i iacháu y cenedloedd.' Yn y gogoniant tragwyddol ni bydd dim gwahaniaeth cenedloedd—neb yn priodoli yr enw breninoedd yn fwy na'u gilydd—ac ni bydd eisiau iachad ar y cenedloedd mwyach.

4. Gan fod y llyfr hwn yn brophwydoliaethol, y mae y prophwydoliaethau ynddo yn darlunio cyflwr yr eglwys ar y ddaear. Dyben y brophwydoliaeth yw dangos i wasanaethwyr Duw 'y pethau sydd raid

eu dyfod i ben ar fyrder.' Y mae yn wir y bydd cyflwr yr eglwys y dyddiau diweddar yma ar y ddaear yn tebygu yn hynod i'w chyflwr yn y nefoedd. 'Gogoneddus bethau a ddywedir am danat ti, O ddinas Duw.' Pa. 87. 3. Gyd âg enwogwydd neillduol y gwelir hi y dyddiau hyn yn deyrnas nefoedd. Bydd y nef, gynt yn nghanau, yn awr yn agored; bydd y cymuned rhwng y ddaear a'r nefoedd mor agos, fel y bydd y ddaear 'yn dŷ Dduw, ac yn borth y nefoedd.' Gen. 28. 17. Y nefoedd, a'r pethau sydd uchod, fydd yn benaf yn mryd trigolion y ddaear, fel y byddant megys yn y nefoedd, a chwedl eu gosod yn y nefolion lecoedd gyda Christ, yn eistedd ar orsedd-feinciau, ac yn cyfranogi o'i ogoniant. Dat. 1. 6. Eph. 2. 6. Er mai ar y ddaear y byddant, etto bydd llawer o'r nefoedd ynddynt, o ran gradd eu sancteiddrwydd a'u dyddanwch; a byddant hwythau a'u hymarweddiad yn y nefoedd; ac ni bydd yr olwg ddaearol, fyddol, gnawdol, ar yr eglwys mwyach ar y ddaear, a welir yn bresennol yn ormodol o lawer.

Mewn perthynas i'r eglwys hon, 1. Gwelir hi yn 'ddinas,' i arwyddo ei chyflwr sefydlog, ei threfn, ei diogelwch, ei gwychder, ei llwyddiant, a'i chyfoeth. Dinas fawr, mewn cyfarbyniad i Babilon fawr; ei bod yn perthyn i'r Duw mawr, ac y breswylia ynddi; ac hefyd i arwyddo sanger ei tharfynau, a llosgogwydd ei thrigolion.

2. Yr oedd 'iddi fur mawr ac uchel.' Dat. 21. 12. Y mae mur yn gwahanu ac yn diogelu, trwy amgylchynu dinasoedd. Yn yr ystyr cyntaf: Y mur ydyw yr athrawiaeth, dysgybiaeth, a llywodraeth yr eglwys, sydd yn gwahaniaethu y wir oddiwrth bob gau eglwys, ac yn cadw allan o honi gyfeillorawyr a chyfeillornadau.—Yn yr ail ystyr: Y mae iechydwrtaeth yn fur ac yn rhagfur, a gallu dwyfol yn gadara yn amddiffyn yr eglwys.

3. Yr ydoedd iddi ddeuddeg porth—yr oedd angel wrth bob porth—ac enwau deuddeg llwyth plant Israel wedi eu ysgrifennu arnynt; tri phorth yn edrych ac ya agored tua phob pwnc. Mae cyfeiriad y darluniau yn eglur at Ezech. 48. 31, &c. Defnydd pyrth dinasoedd yw rhoddi dyfodolaidd, a gollwng y rhai sydd deilwng o hynny i mewn, a chauad eraill allan, y rhai nad ydyw breintiau dinasyddion yn perthyn iddynt. Yno hefyd yr ydoedd eisteddfod y cyngor, y barawyr, a swyddogion y ddinas. Crist, mewn modd arbennig, yw drws y defaid, trwy ba un yrânt i mewn i'r goriau (Ioan 10. 7, 9.) ac athrawiaeth yr efengyl am dano yn dderbyniedig trwy fydd, a bucheddiad cyfatebol iddi, sydd yn rhoddi dyfodolaidd i mewn; a gwrthodol o honi, ac ymarweddiad afreolaidd, sydd yn cau allan. 'Eis sydd yn agored, ac nid yw neb yn cau; ac yn cau, ac nid yw neb yn agored.' Dat. 3. 7. Pa. 100. 4. a 118. 19, 20. Eza. 26. 2. a 60. 11. Y mae angel wrth bob porth, yn ei swydd weinidogaethol, yn gweini er mwyn y rhai a gânt etifeddu iechydwrtaeth. Yr oedd enwau deuddeg llwyth plant Israel yn ysgrifenedig arnynt. Gosodir allan yn y llyfr hwn eglwys y Testament Newydd, dan yr enw deuddeg llwyth Israel, pen. 7. 5, 6, &c., dan ba un y mae pob gwahaniaeth rhwng Iuddewon a Chenedloedd gwedi darfod. Nid Israel o ran y enawd, ond y wir eglwys, yn gynnwysedig o Iuddewon a Chenedloedd.—Yr ydoedd tri phorth yn edrych tua phob pwnc. Yr oedd hyn yn dangos y byddai cyrchiad y Cenedloedd iddi o bob cwr o'r ddaear, y byddai derbynriad rhywydd iddynt, ac na byddai dim rhwystr iddynt trwy reolau dysgybiaethol, dymol, ac anygyrthyrol. Y mae cyfeiriad y geiriau yn amwg at Eza. 66. 11. a Ezech. 48. 31. Os golygir y deuddeg angel yn arwyddo gwir Athrawon y gair, fel porthion, byddant yno yn barod i dderbyn yr holl ddyfodolaidd yn groesawgar, ac i roddi pob annogaeth iddynt. Yr oedd y deuddeg ŷech dan y môr tawdd yn edrych bob ffordd, yn arwyddo yr un peth.

'Ac yr oedd mur y ddinas â deuddeg sylfaen iddo; ac ynddynt enwau deuddeg apostol yr Oen.' Adn. 14. Nid yw y sylfaen mewn gwirionedd oad un. 'Sylfaen arall nis gall neb ei gosod, heblaw yr un a osodwyd, yr hon yw Iesu Grist.' 1 Cor. 3. 11. Eph. 2. 20. Eas. 28. 16. Ond gelwir hi yn ddeuddeg sylfaen, am mai y deuddeg apostol a'i gosodasant yn athrawiaethol: y mas yn ddeuddeg yn athrawiaethol, sef sail yr apostolion a'r prophwydi, er mai un ydyw mewn gwirionedd. Ni rydd Duw un athrawiaeth newydd i'w eglwys byth, ac ni bydd crybwylliad yn nydd y Jerusalem newydd am un athrawiaeth arall, ond athrawiaeth bur y deuddeg apostol.

'A'r hwn oedd yn ymddyddan â mi, oedd â chorosen aur ganddo, i fesuro y ddinas, a'i phyrth, a'i mur.' Adn. 15. Cymh. Eeac. 40. 3, 4, 5. Yr oedd y gorsen, fel hōno o eiddo Ezeziel, yn chwe chufydd o hŷd. Gair Duw, diammen, yw y gorsen ar, wrth ba na mae yr eglwys, a phob peth perthynol iddi, i gael eu trefnu yn fawr. Yr oedd y babbell a themel Solomon i gael eu gwneuthur wrth bortoladau a roddwyd i Moses a Dafydd; felly gair Duw yw portoladau y wir eglwys; pob peth nad yw yn cyfateb i hwnaw, nid yw yn perthyn i'r Jerusalem newydd.

Yr oedd y ddinas yn bedair onglog, ei hŷd, a'i lled, a'i huchder, yn ogyrnaint; sef yn ddeuddeg mill o ystadau. Felly yr oedd tami Ezeziel. Pen. 48. 16, 17. Felly hefyd yr oedd y cysegr sancteiddiolaf yn ugain cufydd bob ffordd. Dengys hyn y bydd yn ŷang, yn drefnau, yn sefydlog, ac yn anghyfnawdlog; yn cynnwys yr holl genedloedd, ac yn deyrnas ddisgig. Heb. 12. 27, 28. Ps. 87. 5. Eph. 3. 8. Nid oes i ni feddwl, tebygol, y byddai uchder y ddinas yn ddeuddeg mill o ystadau; byddai hyn yn ddull anhardd ac afuniad i arni; ond y byddai holl adelladau y ddinas yn ogyfnawdlog; sef y byddai yr holl eglwys, a'u holl aelodau, yn gydradd mewn breintiau.

'Mesurodd ei mur hi yn gant a phedwar cufydd a deugain; sef o uchder. Dat. 21. 17. Nifer cyfrinol yw yn y llyfr hwn, pen. 7, 4, 5, 6, a 14. 1. llysoegydd pa un yw deuddeg. Y mas mesur uchder y mur, yn arwyddo y byddai yr holl reolau a chyfreithiau ag oedd yn gwahaniaethu y ddinas oddiwrth holl gyfeithasau a llywodraethau erall, yn cyfateb ac yn cyduno âg athrawiaeth y deuddeg apostol. Yn ol yr athrawiaeth hon y bydd yr holl adellau yn cael ei gwneuthur a'i llywodraethu. Bydd ymddangostiad yr holl fur yn bur ac yn ogoneddus, yn debyg i faen jaspis; ac yn debyg yr olwg arni i'r hwn sydd yn eistedd ar yr orsedd, ac yn trefnu ac yn llywodraethu y cwbl. Am y maen hwn, a'r meini sydd yn addurno y sylfaen, edrych dan yr amrywiol enwau.

'A'r deuddeg porth, deuddeg perl oeddynt; yn cyfateb i Jerusalem brophwyddolaethol Ezeiel; pen. 54. 11, 12. yn arwyddo y byddai y dyfodiad dysgyblaethol iddi yn bur, yn ardderchog, ac yn ogoneddus.

'A'r ddinas oedd aur pur, yn debyg i wydr gloyw; sef aelodau yr eglwys yn y dyddiau hyn fyddant yn rhagorol, yn bur, yn werthfawr, ac yn ogoneddus. Eas. 60. 17.

'A'r deuddeg porth, deuddeg perl ydynt; a phob un o'r pyrth oedd o un perl; sef athrawiaeth y deuddeg apostol.

'A theml ni welais ynddi.' Edr. TEMPL. 'A'i phyrth hi ni cheur ddim y dydd: canys ni bydd nos yno.' Cyfeiria y geiriau at Eas. 60. 11. a Zech. 14. 7. Bydd y fath gyrcfa iddi o bob parth o'r byd, fel y bydd ei phyrth yn agored yn wastad. 'Ni bydd nos yno,' a arwydda na bydd tywyllwch cyfelliornadau, na gau-athrawiaethau, yn yr eglwys yr amser hwn; 'ac nid â i mewn iddi ddim arian, nac yn gwneuthur ffeidd-dira, na ehelwydd;—a hwy a ddygant ongoniant ac anrhydedd y cenedloedd iddi hi.' Pa bethau bynag oedd yn wych, yn ddefnyddiol, ac yn

ganmoladwy, yn mhlith cenedloedd y ddaear, fydd yn yr eglwys y dyddiau hyn: megys dysgeidiaeth, deall, areithyddiaeth, mawrhydi llywodraethwyr, a doniau ac ysbryd addas i lywodraethu yn ddoeth ac yn gyflawn: bydd pob peth gwych a defnyddiol, heb ddim yn groes i hyn: bydd mawrhydi sanctaidd ynddi yn gyflawn ac yn ardderchog.

Am yr afon, a phren y bywyd, edrych dan y geiriau hyn.

JESAJAH, יְשַׁעְיָהוּ [iechydoriaeth yr Arglwydd] 1. Mab Hananiah. 1 Cron. 3. 21.—2. Mab Jeduthun. 1 Cron. 25. 3.

JESANAH, יְסָנָה [yr hwn sydd yn cysgu] dinas yn Ephraim. 2 Cron. 13. 19.

JESARELAH, יְסָרְאֵלָה [Duo yn gorffod] y seithfed teulu o'r Lefaid. 1 Cron. 25. 14.

JESEBEAB, יְזַבְעָבָב [brigsan y tad] penaeth y pedwerydd teulu ar ddeg o'r offeiriaid. 1 Cron. 24. 13.

JESER, יֶסֶר [uniason] mab Caleb o'i wraig Azubah. 1 Cron. 2. 18.

JESISAI, יֵשׁוּעַ [Aen] mab Jahdo, a thad Michael. 1 Cron. 5. 14.

IESU, Heb. יֵשׁוּעַ Gr. Ἰησοῦς, [achubwr, gwaredwr] mae y gair Heb. יֵשׁוּעַ yn gyfiansodol o הַיְהוָה Iah, neu hwn IEROFAN, אֱחֻזְבַּר אֱחֻזְבָּר, ac yn arwyddo IEROFAN yr Achubwr. Rhoddwyd yr enw hwn yn gyntaf gan Moses i'w weinlog Josuah, yr hwn o'r blaen a elwid ym Oesa. Num. 13. 16. Dywedir gan yr angel, trwy orchymyn Duw, diammeu, am yr Arglwydd Iesu, 'A thi a elwi ei enw o' Iehosuc,' IEROFAN y Gwaredwr.' Gwel Eas. 25. 9. a 45. 17—25. Jer. 23. 6. 'Oblegid efe,' Avroc (אֲבֻרֹךְ) 'a wared ei bobl oddiwrth eu pechodau.' Cymh. Luc 2. 11. Act. 13. 23. Luc 9. 56. a 19. 10. Ioan 3. 17. a 12. 47. 1 Tim. 1. 15.

Trwy ei waith yn cael ei alw Ἰησοῦς, IEROFAN y Gwaredwr, cyflawnwyd y brophwyddolaeth sydd yn rhagddywedyd y gelwid o' Immanuel, yr hyn o'i gyfleithu yw Duw gyda ni. Edr. IMMANUEL, ENWARDIAD.

Gelwir o' Crist, am mai enetnlog y Tad ydyw. Edr. CRIST. Gelwir o' Iesu, am mai gwaredwr pechaduriaid ydyw. Mat. 1. 21. Iesu yw ei enw, a Christ yw ei gyfenw. Iesu Grist, gan hynny, yw y gwaredwr o osodiad dwyfol, a ragfynegydd am dano gan Moses a'r holl brophwydi; y rhoddir hanes am dano gan yr efengylwyr, ac a bregathwyd gan yr apostolion i'r holl fyd. Am ei enedigseith, ei ewyddau, amrywiol amgylchiadau ei fywyd, ei farwolseith, ei adgyfodiad, &c., Edr. dan y geiriau hyn.

Y mas tystiolaethau yr ysgrythyrau yn amlwg am dano; ei fod yn Dduw—ei fod yn ddynt—etto nid dan, ond un person yw. A'r person hwnaw, trwy osodiad dwyfol, yn waredwr unigol, cyflawn, tragywyddol, ac yn wrthddrych addoliad i angelion a dynion. Y mas

* Nid yw enw ein Hischawdwr yn deilliaw o'r Gr. Ἰησῶς, amser dyfodol y perwyddiad Ἰησῶς, ond o'r Heb. יֵשׁוּעַ—Ystyr yr enw hwn yw, 'Iehofah eto hachawduriaeth.' Felly yn Psalm xx. gelwir ei 'Dau ein hischawduriaeth.' Gelwir ei 'Iachawduriaeth Dew,' yn Luc 2. 20. Gwel Mintert.—Diammeu fod y rhai hysp yn cyfelliornat sydd yn deilliaw yr enw Ἰησοῦς oddiwrth Ἰησῶς, yr hwn yn yr amser dyfodol sydd yn gwneyd Ἰησῶς, o'r hwn mae Ἰησοῦς, a thwy newid hysptrau Ἰησοῦς. Fel pe dywedid, yr hwn a tceid. Writius, Eas. in Symb. 2., sec. 2.—Yn gywir iawn y sylwodd Theophylact ar Mat. pen. i. τοῦ Ἰησοῦς οὐνοῦρα οὐκ ἐλληνικὸν ἔστιν, ἀλλὰ ἰσραηλῶν. Nid Grog yw yr enw Iesu, ond Hebraeg; yr hwn o'i gyfeitha a arwydda Iachawdwr. Y mas yn IACHAWDWR, oblegid ei fod yn gwared ei bobl. Gwel Sulcer dan y gair Ἰησοῦς.

yn Dduw o sylwedd y Tad, wedi ei genedlu cyn yr oesoedd; ac yn ddyn o sylwedd ei fam, wedi ei eni yn y byd: gogwyfuch â'r Tad oblegid ei Dduwdod; a llaf na'r Tad oblegid ei ddyndod. Heb fod yn Dduw, nis gallasai ein gwaredu; heb fod yn ddyn, nis gallasai ddyddoddeff a marw drosom. Edr. ABERK. Ymdeangys ei fod yn Dduw oddiwrth yr ystyriaethau canlynol: 1. Dywed ei hun, ei fod o'r un hanfod a'r Tad. Ioan 10. 30, 33. a 14. 11. a 5. 18. a 17. 21, 22. Phil. 2. 6.—2. Priodolir enwau iddo na pherthyn i neb ond Duw yn unig; megys, 'ΙΕΘΟΡΑΝ—y Duw cadarn—Tad tragwyddoldeb—un sydd uwchlaw pawb, yn Dduw bendigedig yn oes oesoedd—y gwir Dduw, a'r bywyd tragwyddol.' Eaa. 9. 6. 1 Ioan 5. 20. Rhuf. 9. 5.—3. Mae priodoliasethau Duwdod yn cael eu rhoddi iddo; sef ei fod yn dragwyddol, yn hollbresennol, yn hollwybodol, yn hollalluog, ac yn anghyfnawidol, &c. Mic. 5. 2. Mat. 18. 20. Dat. 1. 8. Heb. 13. 8, &c.—4. Mae y cyfryw weithredoedd yn cael eu priodoli iddo na ddichon neb eu gwneuthur ond Duw yn unig; sef ei fod gwedi creu, ac yn cynnal, pob peth; yn rhoddi gallu i ddyinion i wneuthur gwyrtliau rhyffedol, heblaw a wnaeth efe ei hun; yn maddeu pechodau; yn anfon yr Ysbryd Glân; yn cyfodi y meirw; yn rhoddi bywyd tragwyddol; ac yn barnu pawb yn y dydd olaf: dyma weithredoedd na ddichon neb ond Duw yn unig eu cwbhau. Ioan 1. 3. Heb. 1. 3. Act. 14. 3. Luc 5. 21. Ioan 16. 7. a 5. 21—29.—5. Mae yr addoliad dyledus i Dduw yn unig yn cael ei roddi iddo. Ioan 5. 23. Heb. 1. 6. Dat. 5. 13. Act. 7. 59.—6. Mae y geiriau yn llefaru am yr ΙΕΘΟΡΑΝ anfeldrol yn yr Hen Destament, yn cael eu priodoli i'r Arglwydd Iesu yn y Testament Newydd. Cymh. Eaa. 45. 23. & Rhuf. 14. 10, 11. Eaa. 40. 3. & Mat. 3. 1, 2, 3. Zech. 12. 10. & Ioan 19. 34—37. Eaa. vi. & Ioan 12. 30. Eaa. 8. 13, 14. & 1 Petr. 2. 8.—7. Os nad ydyw Iesu yn Dduw, y mae llawer o eiriau yn yr ysgyrythrau yn ymddangos yn afresymol ac yn ddiystyr; megys y lleoedd canlynol, Rhuf. 1. 3. 1 Tim. 3. 16. Ioan 14. 9. a 17. 5. Phil. 2. 6. 1 Tim. 1. 2. Ps. 110. 1—4. Act. 22. 10. a 9. 17.

Y mae Iesu, y Gwardwr mawr hwn, nid yn unig yn Dduw, ond yn wir ddyn hefyd. Nid person dynol a gymerodd, ond natur ddynol, i undeb personol â'i Berson Dwyfol. Y mae ynddo ddwy natur, ond un Person—a hwnw yn Berson Dwyfol. Mae yn ddyn, ond nid yn berson dynol; ond yn Berson Dwyfol, a'r natur ddynol mewn undeb â'r Person hwnw.—1. Cymerodd y Person Dwyfol hwn ein hell natur, ac nid rhan o honi; yr oedd ganddo wir gorph dynol, ac yr oedd y corph hwnw mewn undeb âg enaid sylweddol, ysbrydol, ac anfarwol; a'r ddau yn gwneuthur dynoliaseth gyflawn, mewn undeb â Pherson Dwyfol.—2. Yr oedd holl gynneddfau a themladau i gorph ac enaid dynol yn perthyn iddo. Yr oedd yn tristâu, ac yn llawenhau; yn bwytia, yn yfed, yn cerdded, yn gweithio, yn teithio, yn diffygio, yn cyguo, yn dyoddeff, yn gwaeddu, ac yn marw, &c. Eaa. 7. 14. Luc 24. 39. Heb. 2. 14. Luc 1. 42. Phil. 2. 7, 8. Ioan 1. 14—47. Eaa. liii. Mat. 8. 24.—3. Er iddo gymeryd natur ddynol, ni chymeroedd lygredd natur ddynol. Edr. ΓΕΝΕΔΙΑΣΑΡΤΗ. Anfonodd Duw ei Fab yn wir gnawd; ond yn nghyffalybiaeth enawd pechadurus. Rhuf. 8. 3.—4. Er ei fod yn Dduw, ac yn ddyn, er hyny, nid ydyw efe ddau, ond un Crist. *Un*, nid trwy ymchwelyd y Duwdod yn gnawd, na thrwy ddwyfoli y dyndod; ond trwy gymeryd y dyndod at Dduw. Y mae sylwedd y ddwy natur yn hollol ddigymysg, er bod undeb personol; a hwnw yn undeb mwyaf goruchel, yn nesaf at undeb y Personau yn yr un Hanfod Dwyfol. Er ei fod o ran ei ddynoliaeth yn ddyn bach, yn cynnyddu mewn doethineb a chorpoliaseth, yn dlawd,

yn finedig, &c., etto yr oedd, ar yr un pryd, yn Hollalluog—yn Hollwybodol—yn Dduw unig ddoeth,—Meddiannydd nefoedd a ddear—ac heb ffino na diffygio, &c.

Trigodd y Person rhyfedd hwn yn ein plith ni yma yn y byd, ac a fu deng mlynedd ar hugain yn ddarostyngedig i'w rieni, mewn amgylchiadau isel, ac yn adnabyddus i ond ychydig yn y byd. Y geiriau yn Luc 3. 23. *Και αυτος ην ο Ιησους υιος ραακ κοβρα αποχεμος*, 'A'r Iesu ei hun oedd yn nghylch dechreu ei ddeng mlynedd ar hugain oed,' a gyfieitha rhal, 'Yn awr y bu Iesu ei hun yn nghylch deng mlynedd ar hugain yn ddarostyngedig (sef i'w rieni. Gwel pen. 5. 21.) ac efe (fel y tybiwyd) yn fab Joseph.' Gwel Campbell *in loc.* Parkhurst dan y gair *Αποχεμος*. Ganed ef yn Bethleem, mewn etabl: yn Nazareth, yn Galilea, y treuliodd y rhan fyfay o'i oes, cyn dechreu ar ei weinidogaeth gyhoeddus. Nid oes ond ychydig neu ddim hanes gwedi ei roddi am yr holl yspaid hwn o'i fywyd. Ni chafodd ddim dyg na dygiad i fynd, ond yr hyn, tebygol, a allodd ei rieni roddi iddo yn oi y gyfraith. Deut. 4. 9, 10. a 6. 7. Ioan 7. 15. Yweddir ei fod yn y deml yn mhilitia y doctoriaid pan yn ddeudeng mlynedd oed. Edr. DOCTORIAID. Yr oedd yn deall, fel yr oedd yn ddyn, yr amser hwnw, ddyben mawr ei ddyfodiad i'r byd. 'Oni wyddech,' medd efe wrth ei rieni oedd yn ymofyn am dano, 'fod yn rhaid i mi fod yn nghylch y pethau a berthynant i'm Tad?' Fel y cynnyddodd mewn oedran, yr oedd yn hynod mewn doethineb, a chorpoliaseth; yn cynnyddu ya y naill fel yr oedd yn cynnyddu yn y llall. Yr oedd ei holl agwedd, a'i holl ymddygiad yn y dyddiau boreuol hyn, yn dra addas, synwrol, ac ennillgar; y mae hyny yn arwyddocaol yn y geiriau iddo 'gynnyddu mewn ffafr gyda Duw a dynion.'—A'r bachgen a gynnnyddodd, ac a gryfhaodd yn yr Ysbryd, yn gyflawn o ddoethineb; a gras Duw oedd arno ef.' Luc 2. 40. Ni thyfodd erioed ar y ddear blaniyn mor hardd, ac mor hyffryd! Y mae hâl yn barnu fod y geiriau *χαρις θεου ην εν αυτω. a gras Duw oedd arno ef*, yn arwyddoedd y gradd uchaf o harddwch a phrydferthwch. Gellir barnu fod ei wedd, ei wynebpryd, ei agwedd, ei gorpholiaseth, a phob ystum arno, yn hardd, yn weddaidd, ac yn hawddgar, gan ei fod yn hollol rydd oddiwrth bob pechod. hâl chwantau a chynhyrffadau llygreddig, sydd yn anffurfio ac yn anhardd dynion.

Arosodd yn ddarostyngedig i'w rieni, a bu fyw gyda hwynt mewn sefyllfa isel a dinodded, hyd nes y dechreuodd ar ei weinidogaeth gyhoeddus, yn nghylch deng mlynedd ar hugain oed; yr oed y byddai yr offeiriad a'r Lefiaid yn dechreu gweini yn ngwasanaeth y cysegr. Num. 4. 3—35, &c. a 8. 25. Pan y cyrhaeddodd nerth addas i hyny, gweithiedd gyd â'i dadmaeth Joseph, wrth ei alwedigaeth fel aar; fel yr oedd yn adnabyddus wrth ei gelfyddyd: 'Onid hwn yw y saer, mab Mair,' meddent am dano. Marc 6. 3. Yn rhoddi yn hyn siamp hynod o ufudd-dod i'w rieni, a diwydrwydd fyddlawn. Yr oedd pawb o'r Iuddeuon gyt yn dwyn eu holl blant i fynd i'w gelfyddyd, neu alwedigaeth. Yr holl amser hwn yr oedd mawrhydi a rhasgoriaeth ei Berson dwyfol, dan lèn, gan mwyaf: mewn gosgedd dynion, ac agwedd gwaa, yr oedd ffurf Duw yn guddiedig. Ond y mae i sylwi arno, i. Ei fod yr holl amser hwn yn cynnyrchioli ei bobl: yr oedd yn ben-cyffammodwr, ac yn gynnyrchiolwr ya mhob man, ac yn mhob peth, yn ei holl fywyd, er pan y lluniwyd ef yn y groth gyntaf. Fel yr oedd yn gynnyrchiolwr, yr oedd dros ac yn lle ei bobl. Er eu mwyn hwy yr aeth yn dlawd, ac i'r amgylchiadau isaf.

—2. Yr oedd yn ufuddhau ac yn gweithredu cyflawnder i'w bobl, yn ei holl fywyd. Ufudd-dod cyflawn oedd ei holl fywyd, yn mhob rhan o'i oes, ac yn mhob sefyllfa, ac amgylchiad. 'Bu ufudd hyd

angen.' Ufuddhaodd yn yr holl ddyn; yn ei gorph, a phob aelod; yn ei enaid, a'i holl alluoedd. Ac fel ag yr oedd yn gynnychiolwr yn ei holl fywyd, yr oedd ei holl ufudd-dod yn gweithredu cyflawnder dros ei bobl. Nid oedd achos ei fod yn gyhoeddus i wneuthur hyn; a chan mai hyn ydoedd ei orchwyl penaf yn y byd. treulodd y rhan fwyaf o'i fywyd yn anhynoddedd. Pregethodd eraill, wedi eu hawdurdodi a'u cymhwysio ganddo, yr efengyl yn effeithiol ac yn awdurdodol; ond ni weithredodd neb gyflawnder drws ei bobl ond efe.

Yr oedd yn angenrheidiol iddo wneuthur ei hun yn amlwg, 1. I weithredu gwrthtiau i amlygu pwy oedd, ac i gadarnhau mai efe oedd y gwir Fesiah.—2. I bregethu ac addysgu eraill, fel y Prophwyd mawr addawedig.—3. I ddyoddef a marw. Fel aberth dros ei bobl, yr oedd yn angenrheidiol iddo ddyoddef a marw; nid marw yn unig, ond dyoddef; ac nid dyoddef yn unig, ond marw hefyd, trwy roddi ei einioes yn bridwerth dros lawer. Ac fel yr oedd yn angenrheidiol fod pob amgylchiad o greulondeb, dirmyg, a gwaradwydd yn nglyfn wrth ei ddyoddefaint a'i farwolaeth, yr oedd yn rhaid iddo ddyoddef a marw yn gyhoeddus, tu allan i byrth Jerusaleu. Heb. 13. 11, 13. Ond am nad oedd yn ofnol am hir amser i hyn, ni bu yr Iesu yn gweini yn gyhoeddus, yn ol y farn fwyaf gyffredin, ddim llawer dros dair blynedd. Mae y tair blynedd hyn o'i fywyd cyhoeddus, yn dangos pa fath ydoedd ei holl fywyd cyn hyn—rhyfeddodau ydyw i gyd! Er ei fod yn byw mewn tloidi, heb le i roddi ei ben i lawr; yn gystaddeol, heb ddyddiadau; yn erlidiedig, heb amddiffynwr; etto, yr oedd yn myned oddi amgylch gan wneuthur daloni i eraill: yn mhob amgylchiad yr un gwrthdych oedd ganddo yn ddyfal yn ei olwg, yn ddifino ac yn ddiddiffygio; sef gogoniant Duw a lledd dynion. Gwelwn allu; ond gallu yw i ddiogelu, ac nid i beri dychryn; gallu gwedi ei dynesu â thiriondeb, yn boddhau ac yn cysuro, tra byddo yn gwaithio parchedig ofn. Tŷrwyd pob pethau tirion i gyd yn hyfryd ynddo: pob mawredd ac ardderchogrwydd dwyfol; pob doniau a rhadau dynol; pob peth sanctaidd a grasol, ydynt oll yn cyd-gyfarfod ynddo ef. Gwelwn ef yn cyfeillachu â phrophwydi, deddfwyr, ac angelion; yn dangos ei hun yn hollwybodol, yn treiddio i mewn, ac yn chwilio holl ddyfnderoedd calonau dynion; yn hollalluog, yn awdurdodi ar holl naturiaeth; ac yn hōni hawl i agoriadau uffern a marwolaeth; ac yn rhagfynegi ei ddyfodol a dydd olaf, fel barnwr, gyda mawredd ac ardderchogrwydd dwyfol; etto, ar yr un pryd, gwelir ef yn cofseidio plant bychain; yn addfwyn, yn dirion, ac yn ostyngedig, heb ddyrchafu ei lef yn yr heoludd, na dryllio y gorsen ysig, na diffodd y llin yn mygu; yn galw ei ddysgybllion nid yn welsion ond yn gyfeillion, ac yn frodyr; yn fwyn, yn gyfeillgar, yn gareddig, ac yn serchogaidd; yn isachau doluriau y cleifion; yn asturio wrth y profedigaethus; ac yn dychwelyd y cyfeillion. Yn cyd-ddyoddef â gwendidau a dyni ei ddysgybllion; ac yn fwyn, yn atab ei elynion yn bwyllwg ac yn arafaid, ac yn gorchfygu eu cyfrwyadra trwy ragor-ddoethineb: 'Pan ddifenwyd, ni ddifenwodd; pan ddyoddefodd, ni fygythiodd.' Y mae efe oll yn hawddgar! Fel athraw, mae yn anghymarol; mae yn anhyspyddadwy mewn cyffelybiaeth; yn defnyddio i fuddioldeb y dygwyddiadau mwyaf cyffredin bywyd; yn corphori y doethineb dyfnaf yn y dammegion mwyaf eglur; yn traddodi y gwirioneddau dyfnaf gyd âg ardderchogrwydd esmwyth, hawdd, ac agos atom; yn argyhoeddi rhagrithrwyd gyda mawredd, llymdra, a digloneidd sanctaidd. Wrth ddarllen hanes yr efengylwyr am dano, gwelwn ef â llygad y meddwl megys yr oedd yma yn y byd, fel pe buasem gwedi ei wled yn y cnawd, a chyfeillachu âg ef. Mae y drych sydd yn ei ddangos yn ddwyfol, yn gystal a'r gwrthdych

a ddadguddir ynddo. Gwyn eu byd y rhai a welsant ei ogoniant ef yn y drych!*

Y mae amryw farnau wedi bod, ac etto yn bod, am hŷd yr amser y bu yr Iesu yn gweindogaethu yn gyhoeddus wedi ei fedyddio gan Ioan yn yr Iorddonen, pan ydoedd yn nghylich deg ar hugain oed. Y ffordd gyffredin o gyfrif yr yspaid rhyfedd hwn o amser, yw edrych pa sawl gwyl y pasc y rhydd yr efengylwyr hanes am danyat y bu yr Iesu yn Jerusaleu ynddynt. Nid oes un o'r efengylwyr, heblaw Ioan, yn coffau ond am yr un y dyoddefodd ynddi. Ond mae yn amlwg, dybygaf, fod Ioan yn coffau am dair gwyl pasc, heblaw yr hon y dyoddefodd ynddi: y gyntaf, Ioan 2. 13.—yr all, pen. 5. 1. Luc 6. 1.—y drydedd, pen. 6. 4.—y bedwaredd, pen. 13. 1. A'r farn fwyaf gyffredin yw, mai ar y pedwerydd pasc y rhoddwyd ef i farwolaeth. Mae rhai yn barnu mai i wyl y pasc yr oedd yn myned yn y daith y cawn hanes am dani yn Mat. 19. 1. Os felly rhoddir hanes am bum pasc y bu ynddynt; ond eraill, megys Syr Isaac Newton, a farnant mai i wyl y pebyll yr oedd yn myned yn y daith hōno, ac nad oes ond pedwar pasc wedi eu coffau gan yr efengylwyr. Ddammeu ei fod yn Jerusaleu ar yr holl wyliau arbenig, sef tair gwaith yn y flwyddyn, yn ol y gorehymyn i'r holl wrywiold. Num. 9. 13. Deut. 16. 16. Ond nid oes hanes ei fod oddi eithr mewn pedwar pasc, un wyl y pebyll, ac un gysegr-wyl. Ioan 7. 1. a 10. 22. Heb allai penderfynu yn gwbl i eithaf manylwrwydd, gellir barnu yn gyffredin, i'r Arglydd Iesu ddyoddef pan oedd o dair ar ddeg ar hugain a hanner i bymtheg ar hugain oed. Gan hynny rhoddodd ei hun trosom yn offrmw ac yn aberth i Dduw o arogi peraidd, pan oedd yn ei gyflawn synwyr, ei gyflawn rym, a'i gyflawn faintoli; felly yr oedd yn wrth-gysgod oen y pasc, yr hwn oedd i fod yn 'llwdd blwydd, perffaith-gwbl.' Exod. 12. 5. Gwel ychwaneg dan amrywio enwau eraill. Edrych Light-foot, Chemnitius, Calmet, Doddridge, Machanicht, a holl gysonwyr yr efengylwyr.—'Nid oes, hael Iesu, ni bu, ni bydd dy gystedydd.'

JESUA, יֵשׁוּעַ [iachawdwr] dinas yn Judah. Neh. 11. 26.

JESUI, יֵשׁוּעַ [yr hwn sydd uniawn] trydydd mab Aser, a phen-teulu. Num. 26. 44.

JESURUN, יֵשׁוּעַ [uniawn, neu unioneb] Galwir cenedl Israel wrth yr enw hwn bedair gwaith yn yr ysgrythrau. 'Yr uniawn a seith yn fras, ac a wingodd.' Heb. 'Jesurun a seith yn fras,' &c. Deut. 32. 15.—'Ac efe oedd frenin yn Israel.' Heb. 'yn Jesurun.'—'Nid oes megys Duw Israel.' Heb. 'Duw Jesurun.' Deut. 32. 5, 26.—'Nac ofna, fy ngwas Jacob; a thi, Jesurun, yr hwn a ddewisais.' Esa. 44. 2. Unwaith y cyfeithir ef uniawn; dwywaith Israel: yn Esaiah gadawyd ef heb ei gyfeithu, megys y gwelir yma. Rhoddwyd yr enw hwn ar Israel, medd Vitrings, 1. O ran en gosodiad a'u sefydliad cyntaf fel gwlad a chenedl; yr unig genedl oeddynt â gwybodaeth uniawn o Dduw ganddynt, a gwir grefydd yn eu plith.—2. Oblegid yr hād o wir Israeliaid a gadwyd yn eu plith. Yr ydoedd yn mysg y bobl hyn יֵשׁוּעַ rai uniawn, yn meddwl yn uniawn am Dduw, yn gywir ac yn fyddlaw tu ag ato, yn gwneuthur cyffes gywir o'i enw, sylfaen a hād yr eglwys yn yr amser hwnw. Gwel Vitrings in loc. Edr. Gwingo.

* Gwel Dr. White's Ser. 5. Esob Newcome's Observations on our Lord's Conduct. Dr. Owen on the Person and on the Glory of Christ. Harrison's Christ Crucified. Gwel hefyd, Dissertations on the Principles and Arrangements of a Harmony of the Gospels, by the Rev. Edward Gresswell, 1830. Dr. Robinson's Harmony of the Four Gospels, in Greek. Dr. Last Carpenter's Harmony.—G.

JESSE, יֵשׁוּעַ [yr *hwn sydd*] mab Obed, a thad Dafydd a'i frodyr. Dafydd oedd yr ieuengaf, ond yr enwcaf o'i feibion. Ruth 4. 17, 22. 1 Cron. 2. 13. Mat. 1. 6. Gelwir Jesse *Nahas*, yn 2 Sam. 17. 25. Rhoddodd Dafydd ei dad Jesse a'i fam yn eu hen ddyddiau dan amddiffyniad brenin Moab; a hwy a arrosant gyd âg ef yr holl amser y bu Dafydd yn yr amddiffynfa yn Misphe Meab. Pa fodd, pa bryd, a pha le y buont feirw, nid oes hanes. Rhai a farant i'r Moablaid eu lladd, ac i Dafydd eu taro o achos hyny. 1 Sam. 22. 3, 4. 2 Sam. viii.

JETUR, יֵטוּר [yr *hwn sydd yn cadw*] mab Ismael. Gen. 26. 15.

JETHER, יֵתֶר [yr *hwn sydd yn rhagori*] 1. Mab Gedeon. Barn. 8. 18.—2. Gwr Abigail, chwera Dafydd, a thad Amasa. Gelwir ef *Ismaeliad* yn 1 Cron. 2. 17. Yn 2 Sam. 17. 26. gelwir tad Amasa *Ithra*, yr hwn oedd *Ismaeliad*, yr hwn a aeth i mewn at Abigail merch Nahas, sef Jesse. Y faru gyffredin ydyw, mai Ismaeliad o gonedi ydoedd, ac Israeliad o ran ei grefydd.

JETHETH, יֵתֶת [rhoddwr] mab Esau, ac un o dduciaid Edom. Gen. 36. 40.

JETHRO, יֵתְרוֹ [ei *ragoriaethau*] offiariad, neu dywysog Midian, chwergwrn Moses, ac un o hiliogaeth Abraham o Ceturah. Gen. 26. 2. Exod. 2. 16. a 3. 1. a xviii. Gelwir ef hefyd Reuel a Reguel yn Num. 10. 29. neu ynte Reguel oedd tad Jethro, a hefyd Cenl. Barn. 1. 16. Yr oedd iddo fab a'i enw Hobab, a saith o ferched; enw un oedd Sephorah, yr hon a briododd Moses. Cyfarfu â Moses gerllaw mynydd Duw, sef Horeb, a dygodd Sephorah gwraig Moses yn ei hol ato. Wrth ei waith y pryd hyny yn dwyn offwm ac ebyrth i Dduw, gellir barnu fod gwybodaeth o'r gwir Dduw ganddo. Y mae yn ymddangos yn ŵr call, synwrol, ac a roddodd gynghor doeth i Moses mewn perthynas i'w ddull yn llywodraethu y bobl. Wedi i Jethro ymadael â Moses, tebygwyd i Hobab ei fab aros gyd âg ef, neu iddo ddychwelyd ato drachefn, ac iddo fyned gyda Moses i wlad yr addewid.

IEUANC, A **IEUENCTID**, (ieu-anc) gwerydd, lleneynaidd.—Ieuencid y dydd, toriad y wawr. Cyfrifol yr Iuddewon ddybiau yn ieuanc nes eu priddi, neu yn ddyweddiadwy. Deut. 32. 26. Gelwir Joshua yn llanc pan oedd yn 66 o oedran. Exod. 33. 11. Gelwir Rehoboam yn fachgen, ac yn wan ei galon, pan ydoedd yn 41. Gelwir Benjamin yn blentyn, pan ydoedd yn 30. Gen. 44. 20. Felly Timotheus yr un fath. 1 Tim. 4. 12. Deshreuad cenedloedd, megys Israel yn yr anistwech, a elwir eu hieuencid. Jer. 2. 2. Eze. 16. 22. Hos. 3. 15.

'Cofia yn awr dy Greadwr yn nyddiau dy ieuencid.' Preg. 12. 1. Ein dyledydd defaf, a'n braitn fwyaf ydyw hyn. Y mae y gair *cofia* yma, yn arwydd holl gorph gwir dduwioledeb; yn cynnwys gwir wybodaeth o hono; edifeirwch am bechu yn ei erbyn; ffydd ynddo trwy y Cyfyngwr; cariad tu ag ato, parch ac ufudd-dod iddo. Ieuencid di-Dduw sydd ollygfa aethaus i edrych arni. Dyna yr amser y mae natur yn ei holl gyflawnder synwyrâu, grym, a bywlogrwydd; ac, os bydd heb dduwioledeb, y mae y cwbl yn cael eu rhoddi allan yn y llwybr o bechu yn erbyn Duw, ac i gynnal annuwoledeb yn y byd. Y mae Solomon yn gwaio hyn ar foddyliau ieuencid, oddiwrth, 1. Yr ystriaeth o'u rhwymedigaeth iddo; eu Creawdwr ydyw; am hyny oddiwrth eu perthynas âg ef fel y cyfryw, y maent dan rwymedigaethau i'w wasanethu â'u holl gymmeddau, bob amser, yn gwbl, ac â'u holl galon.—2. Y mae cymylau duon a dydd drycinllyd yn sicr o ddyfod yn faan; daw y

dyddiau blin yn fuan, pan y bydd holl natur yn ddefellio, ac yn pallu: torir y llinyn arian—y cawg aur—a'r piser gerllaw y pydew: tywylla y golau—cryna ceidwald y tŷ—a chrymsa y gwyr crylon; adn. 2, 7. Pan ballo felly gnawd a chalon, da fydd fod Duw yn nerth ein calon, a'u rhan yn dragywydd.—3. Peth arall hefyd sydd ddiwng o'n hystyriaethau mwyaf dwys yn nyddiau ein ieuencid, sef 'y dwg Duw bob gweithred i faru, a phob peth dirgel, pa un bynag fyddo ai da ai drwg.' Gan llyny, ofni Duw a chadw ei orchymymdon ydyw y cwbl o ddyledwydd a dedwyddwch dya, yn mhob oedran, a phob sefyllt ac amgylchiad.

Un fath a llong ar gefator,
Heb raff, heb hwyli, heb angor,
Ydyw ieuanc heb gynghor. *Anseria.*

Dan y gyfraith yr oedd y blaenion a'r cyntaf o bob peth i'r Arglwydd, sef y blaen-ffrwyth a'r cyntaf-anedig o ddyw ac anifel. Yr oedd yn aarwyddedd addas i'r Duw yr oeddynt yn ei addoli, ei wasanethu ef yn gyntaf. Yr ieuanc yn unig a ddichen ysbyrdoli a chyflawni y ddyledwydd hon, trwy reddi iddo ef yr hwn sydd ganddo hwl i'r cwbl o'u bywyd, cyntaf-anedig eu dyddiau, a blaen-ffrwyth eu holl gynneddau a'u synwyrâu.

'Eithr y mwyaf yn eich plith chwiri bydded megys yr ieuengaf.' Luc 23. 26.—'Anit byddet y mwyaf yn eich plith chwiri megys y lleiaf.' W. S. a Dr. M. Mae y gair *νεωτερος*, *ieuengaf*, trwy draws-ddwys, yn arwyddo i'r radd, llai, llai ei awurdod; neu y lleiaf ei allu a'i awurdod. Gwel Schleusner.

'Yn gwnenthur i mi feddiannu camweddau fy ieuencid.' Job 13. 26. Pa. 25. 7.—'Yn gwnenthur i mi feddiannu (cosp) pechodau fy ieuencid.' Dr. M. Yn ei ieuencid yr oedd yn bechadur, y mae yn eidd-nabod hyny gyda gofid a chwerwder ysbryd. Er bod ei bechodau gwedi eu madden, etto eu cofia sydd drwm ganddo. Hefyd, dicheu yr Arglwydd ymweled â'i bobl â cheryddon am bechodau gwedi eu cyflawni er' llawer o flynyddoedd, er ei fod gwedi eu madden ya wirioneddol, a'r person a geryddir mewn cymmod tragywyddol â Duw. Y mae yn gwnenthur hyny er lleiaf iddynt, i ddangos mor anhaeddlaanol oeddynt o'r drugaredd a gawsant; i ddyfnhau a sylweddau os hedifeirwch yn fwy; ac i'w gwnenthur yn gyfranogion o'i sancteiddrwydd ef. Heb. 12. 10, 11.

JEUS, יְהוּסָ [yr *hwn a ddifrodwyd*] mab Rehoboam o Mahalath, merch Jozabab mab Dafydd, ac Abihail, merch Elish, mab Jesse. 2 Cron. 11. 19.

JEZANIAH, יְזַנְיָהוּ [yr *hwn y mae yr Arglwydd yn ei wrando*] 1. Mab Hosaiah. Jer. 42. 1. Yr un, tebygol, ag Azariah, mab Hosaiah. Gelwir ef *Jezaniah* yn 2 Bren. 25. 23. Un o'r tywysogion oedd yn anghoelto prophwydoliaeth Jeremiah, ac o'r herwydd yn ei ddwyn ef ac eraill i'r Aipht. Pen. 43. 2.—2. Mab Maachathiad, un o dywysogion y lluoedd pan gymerwyd Jerusalem. Jer. 40. 8.

JEZEBEL, יֵזַבֵּל [Baal sydd gryf] merch Ethbaal brenin y Sidoniaid, a gwraig Ahab brenin Israel. Mae ei hanes yn nodedig yn yr ysgrythrau am ei helian-addoliaeth ynydd; ei phuteindra, ei hudoliaethau, a'i chreulondeb gwaedlyd; yn erlid prophwyd Duw, ac yn cynnal ar ei bwrdd 400 o brophwydli neu offiariaid y llwyni; cysegredig i Astaroth. 1 Bren. xvi, xvii, xviii, xix, a xxi. Yn y modd mwyaf yngeler, mynodd reddi Naboth i farwolaeth, i Ahab gael ei wialan. Yn ei prophwydoliaeth Elias, parodd Jehu ei thafn i lawr o ffenestr, ac efe a'i mathrodd, a'r cŵn a'i bwytsant hi. 2 Bren. 9. 30—37.

Yn aml, yn yr ysgrythrau, gelwir personau fyddo yn tebygol i'w gilydd wrth yr un enw; er bod y personau yn wahanol, etto yr un ysbryd sydd ynddynt, a'r un llwybrau y maent yn eu cerdded; am hyny y

mae yr un enw yn addas iddynt. O herwydd hyn, y mae Ioan yn galw y gau athrawon yn eglwys Thyatira, wrth yr enw Jezebel; y rhai oeddnt, fel hithau, yn dygys ac yn twyllu y Cristionogion i odinebu, ac i fwyta pethau gwedi eu haberthu i cilunod. Y mae barn Duw ar gau athrawon yn cael ei chyhoeddi yn ddychrynlyd yn ei herbyn. 'Wele fi yn ei bwrw hi ar wely, a'r rhai sydd yn godinebu gyda hi, i gystudd mawr, oni edifarhant am eu gweithredoedd.' Dat. 2. 20—23.

JEZER, neu **JESER**, יזר [cystuddiol] mab Naphthali, a phen-teulu. Gen. 46. 24. Num. 26. 49.

JEZRAHIAH, ירמיה [cystuddiol] mab Ieremias, y cantorion yn perthyn i'r all deml. Neh. 12. 42.

JEZREEL, ירמיה [hâd Duw, neu braich Duw] 1. Dinas yn Judah. Jos. 15. 56.—2. Mab Etam, o Judah. 1 Cron. 4. 3.—3. Mab y prophwyd Hosea. Pen. 1. 4.—4. Dinas yn llwyth Issachar, yn agos i ba ua yr ydoedd dyffryn Jezreel, neu a elwir yn awr Esdraelion, yn nghylch deng milltir o hŷd. Yr oedd gan Ahab balas yn Jezreel, lle y dystyriwyd Jezebel, &c. 2 Bren. 9. 30—33. Yr oedd hwn yn un o'r dyffrynnoedd mwyaf hyfryd yn ngwlad Canaan,* fel y gellir barnu oddiwrth hoffder breninoedd Israel am y lle, y rhai oeddnt oll yn cyfannoddu yn y naill neu y llall o'r dinasoedd lliosog ynddo.

'A'r fyrdar y dialaf waed Jezreel ar dŷ Jehu.' Hos. 1. 4. Y mae Jerome, Luther, a'r Esgob Horsley, yn barnu fod y gair Jezreel yn y lle hwn i'w ddeall mewn ystyr cyfriaol, ac yn arwyddoedd *hâd Duw*, a gysgodwyd yn mab y prophwyd; sef yr *hâd sanctaidd*, gwir weision ac addolwyr Duw. Yr oedd yr holl freninoedd o deulu Jehu yn eilun-addolwyr, ac yn ganlynol yn erlidwyr gwaeddyd. Y mae gau grefyddwyr bob amser yn erlidwyr y wir grefydd. 'Gwaed Jezreel,' gan hyn, y mae Duw yn bwgwrth ei ddial ar dŷ Jehu, yw gwaed yr *hâd sanctaidd*, ei weision, yr hwn a dywalltodd ei deulu erlidigaethus ef. Am dywallt gwaed teulu Ahab yn Jezreel, yn lle beio arno, y mae yn cael *canmoliaeth*, yn y getriau nodedig hyn, o enau yr Arglwydd ei hun: 'O herwydd i ti wneuthur yn dda, gan wneuthur yr hyn oedd unlaen yn fy ngolwg i, yn ol yr hyn a'r oedd yn fy nghalon i y gwnaethost i dŷ Ahab, meibion y bedwaredd genedlaeth i ti a esteddant ar orsedd-fainc Israel. 2 Bren. 10. 30. Nid oes y crybwylliad lleiaf yn yr hanes iddo wneuthur yn felus yn hyn. Y mae yn wir fod agwedd ei ysbryd yn anaddas yn y cwbl a'r a wnaeth; etto 'gwnaeth yn dda,' medd yr Arglwydd am dano yn hyn, 'yn ol yr hyn oll a'r oedd yn fy nghalon.' Ond areulender ei deulu yn ol llaw, a'u heilun-addoliaeth, a fgygthir yma.

'A'r dydd hwn y toraf fwa Israel yn nglyn Jezreel.' Tebygol i'r Assyriaid gael rhyw orfodaeth ar Israel yn y glyn hwn, er nad oes hanes am dani yn yr ysgrifthyrau. Neu, hwyrach, mai yn y glyn hwn y lladdwyd Zechariah, y diweddfaf o deulu Jehu ar orsedd-fainc Israel. 2 Bren. 15. 10. Gwel Zanchy, Rivetus, Pocock, Horsley, Newcome, Scott.

IFAH, עוף [anwired] yr un ydoedd ag Afa, tebygol. 2 Bren. 18. 34. a 19. 13. Talaeth yn Arabia, tebygol, lle y trigai yr Afaid. Deut. 2. 23.

IFORI, און [dant] dant yr elephant, am ei fod y dant mwyaf hynod o holl ddannedd creaduriaid. Sylwedd caled, gwyn, a oddef ei gaboli yn hardd. Y mae rhai o'r dannedd hyn i'w cael yn anferth o faint: rhai

yn pwyso o 160 i 125 pwys. Dywedir cael un yn Sumatra, yn yr India Ddwyrainiol, yn pwyso 330 pwys. Dywedir am ifori Ceylon ac Achem, na thry yn felyn wrth ei ddefnyddio. Yn Rwsia, a pharthau eraill o Ewrop, ceir ifori yn aml dan y ddaear: yn Petersburg y mae dant o hono yn pwyso 180 pwys. Y mae i'w gael mewn gwledydd na wdyddys fod y creadur hwn erioed yn trigo ynddynt, yr hyn sydd gryn ryfeddod i naturiaethwyr. Yr oedd ifori yn helaeth gynt yn ngwlad Canaan. Gwnaeth Solomon orsedd-fainc fawr o ifori, ac a'i gwisgodd hi âg aur o'r goreu. 1 Bren. 10. 18. Yr oedd llongau Tarsia yn dwyn iddo aur, ac arian, ac ifori, neu elephantiaid.

Yr oedd gan Ahab dŷ ifori; yn cael ei alw felly, tebygol, am ei fod gwedi ei addurno âg ifori. Yr oedd y dull hwn o frith-addurno ystafelloedd âg ifori yn arferedig yn foreu yn mllith y Groegiaid. Gwel Homer, *Odyss. b. iv., l. 72, 73.*

Yr oedd y Rhufeiniwyr hefyd yn arfer yr un addurniadau. Horace, *Corin., lib. ii., ode 18., l. 1.* Ovid, *Metam., lib. ii., l. 3.* Lady M. W. Montague's *Letters, let. xxxix.* 2 Bren. 22. 39. Amos 3. 15. Byddai y Tyriaid yn gweuthur meinciau eu llongau gwedi eu haddurno âg ifori. Ezeq. 27. 6. Yr oedd llestri o ifori mewn cymeradwyaeth mawr. Dat. 18. 13. Gwel Kypke, *Obs. Sacr., vol. ii.*

Yn gyffelybiaethol, y mae ifori yn arwyddo unrhyw beth hardd, pur, a pharhaus. Edr. BOL, GWDBF, GWELX.

IGAL, יגאל [yr hwn a brynowyd] mab Joseph o lwyth Issachar; a anfonwyd i yspio gwlad Canaan dros y llwyth hwnw. Num. 13. 7.

IGDALIAH, ידליה [mawredd yr Arglwydd] gwr Duw, a thad Hanau, yr hwn oedd geidwad y gwin yn perthyn i'r deml, i ystafell yr hwn y dygodd Jeremiah y Rechabiaid. Jer. 35. 4.

JIBSAM, mab Tola, mab Issachar. 1 Cron. 7. 2. Num. 26. 23.

IJE-ABARIM, ייזעבירם [carneddau Abarim, neu yr Hebraid, neu y teithwyr] gwerysllodd meibion Israel yno, gwedi myned o Oboth. Num. 33. 44. Yr oedd o du y dwyrain i wlad Moab; yn yr un wlad yr oedd mynyddoedd Abarim. Edr. ABARIM.

IIM, יים [pentwr] dinas yn Judah. Jos. 15. 29.

JIMNAH, ימנע [rhwystr] cyntaf-anedig Aser, a phenasth teulu. Gen. 46. 17. Num. 26. 44.

ILAI, ילי [yr hwn sydd yn dyrchafu] Aholiaid, un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 11. 29.

ILYRICUM, Ἰλλυρικόν [*llawenydd*] gwlad èang yn Ewrop, rhwng Panonia a'r môr Adriatic, i'r gogledd o Macedonia, ac a elwir yn bresennol *Sclavonia*.—'O Jerusalem, ac o amgylch hyd Ilyricum, y llenwais efengyl Crist,' medd Paul; yr oedd hyn y cynnwys Asia Leiaf, a llawer o Ewrop. Rhuf. 15. 19.—Bu yno eglwys Gristionogol dros lawer o gannoedd o flynyddoedd; ac y mae rhai yno hyd heddyw a'r enw Cristionogion arnynt.

IMLA, ימלא [*llawnder*] tad Micheah. 2 Cron. 18. 8.

IMMANUEL, Heb. עמנואל Gr. *Εμμανουηλ*, EM-MANUEL, [*Duw gyda ni*] אלו עםנו *Duw*. Arwydda Duw yn ein natur, ac crom ni, sef er ein biechydwriaeth a'n dedwyddwch. Mab y forwyn yn cael ei alw **IMMANUEL**, a gyflawnwyd yn ngwaith Crist yn cael ei alw **IESU**, sef *Duw yr Iachawdwr*, enw o'r un arwyddocad ag Immanuel. Edr. IESU. Esa. 7. 14. a 8. 8. Mat. 1. 23. Arwydda yr enw hwn, Duw yn ein natur—troosom ni—yn ein cymmodi ni â Duw, ac felly yn Dduw yr Iachawdwr i ni. Mae

* Gelwir y dyffryn yn Israel oddiwrth enw y ddinas, ac oddiwrth frwythlondeb y lle, yr hwn nid oedd yn mhell oddiwrth Samaria, dinas freninol yr Israeliaid, yr hon oedd wedi ei haddurno â gerddi breninol a phalus arderchog. Rivetus.

yn gosod allan fawredd ei Berson, a natur ei swydd a'i waith.* Y mae prophwydoliaeth Esaiah yn nodedig neillduol am Berson a dull genediggaeth y Messiah, y byddai yn Dduw yn ein natur ni—y byddai iddo gael ei eni o forwyn, yr hyn nis amlygwyd o'r blaen am dano, er ei alw yn fore yn 'hâd y wraig.' Gen. 3. 15. Nid oedd hyn yn ol trefn natur, etto yr oedd yn angenrheidiol anheggorol. Edr. GENI, IESU. O forwyn yr oedd y gwir Fessiah i gael ei eni; o forwyn y ganed Iesu; am hynny EFFE yw y gwir Fessiah. Ni ddygwyddodd ddim cynt na chweddi hyn yn gyffelyb iddo, ac ni ddygwydd byth chwaith. Duw yn ein natur ni ydyw; a'r natur hono gwedi ei chymeryd o sylwedd morwyn; a Mair oedd hono. Gan ei fod yn ein natur, y mae gyda ni, yn un o honom, ac o'n plaid o ran ei swydd. At y prophwydoliaeth nodedig hon, tebygol, y cyfeiria Michah, pen. 5. 3., 'Am hynny y rhydd efe hwynt i fynu, hyd yr amser y darffo i'r hon a esgoro esgor.' Hwyrach ni bydd yn anffuddiol rhoddi yma gyfleithiad yr Esgob Lowth o eiriau y prophwydoliaeth yn Esaiah:—

Gwrandewch yn awr, O tŷ Ddafydd,
Ai bychan genych ffinio dynlon,
Fel y blinech fy Naw hefyd?
Am hynny IESURAH ei Hun a ddryi i chwli arwydd,
Wela, y forwyn yn beichlogi, ac yn esgor Mab:
A hi a ellw ei enw ef IMMANUEL.
Ymenyn a mël a twytyc ef,
Paet y medro ymwrthod â'r drwg ac ethol y da:
Caenys cyn y medro y bachgen hwn
Ymwrthod â'r drwg ac ethol y da,
Y wlad a fydd yn anrheithiedig
Gan ddau frenin, pa un i'rh gythryblir.

Arwydda y geiriau y byddai iddo gael magwriaeth â'r yn ymborth a phlant eraill yn y wlad hono, nes y cynnyddai ei gynneddfau i wahanuethu rhwng drwg a da, ac mewn llai amser nag a fyddai angenrheidiol i hynny, gwedi geni Mab y Forwyn (sef o fewn dwy neu dair blynedd) byddai i elynlon dychrynlyd Judah gael eu dystyrywio. Hwyrach fod y geiriau 'gwrtthod y drwg ac ethol y da,' yn arwyddo, nid yn unig cynnydd a pherffethrwydd cynneddfau y bachgen hwn, ond hefyd perffath sancteiddrwydd ei natur. Y mae plant eraill yn gyffredinol, ond eu gadael iddynt eu hunain, yn ethol y drwg ac yn gwrtthod y da; ond Immanuel, y bachgen sanctaidd hwnw (a hwnw yn unig) fel y cynnyddoedd ei gynneddfau rhesymol i weithredu, a weithredasant yn sanctaidd, i wrthod y drwg, ac ethol y da. Pa. 51. 5. Amos 5. 14. Luc 1. 35. a 2. 40, 52. Phil. 1. 10. Rhuf. 12. 9. Yr arwydd hwn a roddwyd i ffydd, ac ni byddai yn annogaeth i neb ond credinwyr; ond yr oedd yn rhoddi sicrwydd iddynt hwy, na lwyddai offerynau gelyniaethol i ddinystrio teulu Dafydd, gan fod y fath fendith yn gynnwysedig ynddo.

Y mae yr enw ardderchog hwn yn gosod allan Berson a swydd Crist, ac yn dangos anffuddiol gyflawnder a sicrwydd yn ei lechydwrtaeth, gan fod Duw gyda ni, sef yn ein natur, ac o'n plaid yn mhob peth a wnelo yn ei swyddau. Yr eglurhad goreu a geir byth o arwyddocad yr enw hwn, a roddir gan y prophwyd ei hun, yn pen. 9. 6. lle y darlunia ef mewn ymadroddion tra gogoneddus ac ardderchog, o ran ei Berson rhyfedd, 'Duw yn y cnawd'; ac hefyd o ran ei swyddau, yn gweithredu ynddynt oll ar ein rhan. 'Bachgen a aned i ni, Mab a roddwyd i ni,' a'r 'Duw cadarn,' yw y Bachgen hwnw; am hynny y mae yn Dduw gyda ni,

* Y mae yr enw IMMANUEL yn arwyddo dwyfoldeb yr Iachawdwr a'i swydd oruchel, yn gwneuthur, cynmod â Duw. Glas. Philol. Sacr. lib. 1. tract. iii. a. 6. p. 135.
† 'Hyd oni fedro.' Dr. M. 'Fel y medro,' ein cyfleithladu prenennol. 'That he may.' Saes. Nid ydyw y cyfleithladu hyn yn rhoddi an ystyr cyson, amlwg, ac ymwrthod â'r drwg ac ethol y da? ond cyfleithlad Lowth a arwydda y byddai amlder o'r pebau hyn erbyn y byddai mewn oed i ymborthi arnynt. Rhoddir yr ystyr hwnw yn aml i'r Ilythyra Heb. 5 megys yn Exod. 14. 27. Ruth 2. 14.

sef yn ein natur, ac yn gweithredu yn rhyfedd ar ein rhan fel Llywodraethwr a Chyngorwr, sef fel Brenin a Phrophwyd i ni. Ac am ei fod fel Offeiriad gwedi cwneuthur iawn dros bechod, ar sail ei iawn, y mae yn 'Dywysoeg tangnefedd!'

IMPIO, (imp) gosod i mewn, plannu i mewn. Rhoddi impyn neu bywlynn pren arall i dyfu yno. Rhoddir yr impyn mewn holltiad a wneir yn y pren; y mae yr impyn yn ffirwytho yn ol ei natur ei hun, sef natur y pren y cymerwyd ef o hono, ac nid yn ol natur y pren yr impir ef ynddo. Wrth impio, gwellhau y pren yr ydys yn amcanu ato, ac nid gwellhau yr impyn. Yn dra addas gelwir yr efengyl, 'yr impiedig air'; yn cael ei blannu mewn calon gwedi ei dryllio gan argyhoedd-ladau yr Ysbryd Glân, ac yn dwyn ffirwyth i Dduw, cyfatebol i'w natur sanctaidd ei hun. Ni wellheir byth mo ffirwyth y galon heb iddi gael yr impiad goruch-naturiol hwn. Y rhai sydd trwy addfwynder yn gwir dderbyn y gair trwy ffydd, y mae y gair yn impiedig ynddynt: y mae yn y gair yr hyn sydd addas ac angenrheidiol er cadwedigaeth (tachad, W. S.) pechad-uriald, a thrwy yr impiad hwn y mae yr enaid yn cyfranogi o rinwedd cyflawn y gair, ac y mae yn cael ei iacháu i ddwyn ffirwyth addas i'r gair. Iago 1. 21. 1 Petr. 1. 23. 2 Petr. 1. 4. Deut. 6. 8. a 11. 18. Pa. 119. 11. Y mae dwy weithred yn cael crybwyll an dasynt yn yr impiad hwn; un o eiddo Duw, a'r llall o eiddo y pechadur. 'Dodaf,' medd Duw, 'fy nghy-reithiau yn eu meddwl.' Yn ganlynol i'r dodiad hwn o eiddo Duw, y mae y pechadur yn 'derbyn yr impiedig aur.' Y mae y dodiad hwn o eiddo Duw yn arwyddo fod y deall yn cael ei oleuo ynddo, a'r meddwl a'r ewylllys yn cael eu cyfnewid i'w gymeradwyo a'i goffoidd fel gair Duw, ac yn hollol addas i'w gyflwr fel pechadur. Nid oedd y gair ddim yn naturiol yn y dyn: nid dychymyg dynol yw yr efengyl (Edr. DYNOL) ond y mae yn hollol o Dduw; a'i himpio y mae yn ei gael yn y dyn. Os ydyw wir efengyl yn cael ei himpio mewn enaid, y mae yn aros yno, ac yn ymuno â'r enaid yn holl rinweddau ei natur ei hun; ac y mae cadwedigaeth a'r impiad hwn yn gysylltiedig anwahanol â'u gilydd.

'A'rh impio yn erbyn naturiaeth (yn erbyn anian, W. S.) mewn gwir olew-wydden.' Rhuf. 11. 24. Y mae yn erbyn naturiaeth gymeryd impyn o bren drwg a'i impio mewn pren da; y mae yn erbyn naturiaeth fod y pren yn newid natur a ffirwyth yr impyn; yr un fath yr oedd galwad y Cenedloedd, y rhai oeddnynt yn estroniad oddiwrth ammodau yr addewid, i gyfranogi o holl fraser, sef cyflawnder y bendithion addawedig i'r Iuddewon. 'Pa faint mwy y caiff y rhai hyn sydd wrth naturiaeth, eu himpio i mewn yn eu holew-wydden eu hun?' Yr oedd galwad y Cenedloedd eua iddo gymeryd lle, yn fwy rhyfedd ac annygywilyddw na galwad yr Iuddewon yn dyddiau diweddar. Os impiwyd y Cenedloedd i mewn yn erbyn naturiaeth, gellir casglu yn dra sicr yr impir yr Iuddewon yn eu holew-wydden eu hun.

INC, Belg. INCK; Saes. INK; Heb. *יך דא, דאו*: gwlybwr du a ddefnyddir i ysgrifenu âg ef. Jer. 36. 18. 2 Ioan 12. 3 Ioan 13.—'Wedi ei ysgrifenu nid âg inc, ond âg Ysbryd y Duw byw.' 2 Cor. 3. 3.—'Ac a ysgrivenwyd, nid a duy, amny ac Ysbryd y Duw byw.' W. S. Edr. YSGRIFENU.

INDIA, *יך הודו* [hardd, neu moliant] Bernir fod yr enw hwn yn arwyddo India, neu yr afon Indus; a hwyrach y dylasai y gair Hebraeg gael ei swnio, yn ol barn rhai, *Hida*, yr n wedi ei gadael allan. India ydoedd teryn ymerodraeth y Persiaid tu a'r dwyrain, megys yr oedd Ethiopia yn Affric, tebygol, ei therfyn tu a'r gorllewin. Bather 1. 1. India yw y wlad o du y dwyrain i'r afon Indus, lle yr ydoedd yr Hindwiaid

yn eu dechreuad yn preswyllo; a elwir yn bresennol yr India Ddwyrainol, i'w gwahaniaethu oddiwrth yr India Orllewinol. Y mas tiriogaethau eang iawn yn y wlad hon yn bresennol yn meddiant Llywodraeth Lloegr—yn fwy eang nag yn llywodraeth yn y byd, ond China, ac yn cynnwys 130,000,000 o drigolion. Wedi ysgrifnu dan y gair Asia, chwaneuwyd llawer at ei thiriogaeth, trwy y rhyfel diweddar yno. Amser a ddengys beth ydyw dybenion doeth rhagluniaeth roddi tiriogaeth mor eang, a thrigollon mor llifosog, dan lywodraeth mor bell oddi wrthyn. Brait fawr fyddai i'r Saeson roddi iddynt y trysor gwerthfawrocaf, sef yr efenngyl, yn lle y trysorau a gludir oddi yno yn ffynnyddol, i'r trigolion truan sydd wedi soddi mewn tywyllwch ac eilun-addoliaeth ffaidd. Mae yr ymgeisiadau a wneir yn bresennol gan amryw Gymdeithasau Cenedol i'r perwyl hwn, yn neillduol o ganmoladwy, ac nid heb radd o lwyddiant.

ING, (in) *Heb.* מַגָּר *Gr.* ἀγωνία; *Llad.* AGONIA; *Efr.* AGONICZ; *Saes.* AGONY: cyfyng, cyfyngder, cyni, caledfyd, cyfyng-gyngor.—'Yn mhob peth yr ydym yn gystuddiol, ond nid mewn ing; yr ydym mewn cyfyng-gyngor, ond nid yn ddiobaith; yn cael ein herlid, ond heb ein llwyr-adael; yn cael ein bwrw i lawr, eithr heb ein dyfetha.' 2 Cor. 4. 8, 9.—'Ydd ys in gorthymu (ein cystuddir, Dr. M.) o bob parth, er hyny nid ym mewn cyfyngder: ydd ym mewn cyfyng gyngor (*mae yn gaeth arnom*, Dr. M.) er hyny nid ym yn ddiagnog. Ydd ys yn ein ym-llid (*guedi ein herlid*, Dr. M.) ond ny'n gedir heb nawdd: (*ond heb ein gwrthod*, Dr. M.) ydd ym wedy ein tarlu y lawr, eithr ny'n collir, (*heb ein dyfetha*, Dr. M.) W. S.

Y mas golwg ar y gwahanol gyfieithiadau yn ein hiaith ni, yn tueddu i roddi golwg mwy cyflawn ar y geiriau yn y Groeg. Ni ddichon ing wahanu oddiwrth gariad Crist; canys y mas yr Arglwydd yn cynnal ei bobl ynddo, ac yn eu gwared o hono. Rhuf. 8. 36. Ps. 32. 7. a 91. 15. a 106. 44. a 118. 5. Edr. CRYSTUDD, GORTHYMDER.

INSEL, *Llad.* SIGILLUM; *Sax.* SIGEL; sêl, nôd.—'Yn insel cyflawnder y ffydd.' Rhuf. 4. 11. Geillw yr apostol yr enwaediad yn insel (neu sêl, fel y cyfieithir y gair mewn manau eraill) cyflawnder y ffydd i Abraham. Edr. ENWAEDIAD. Yr oedd yr addewid gwedi ei rhoddi i Abraham, ac yntau gwedi credu yr addewid; yr oedd y cyfammod gwedi ei wneuthur âg ef, cyn enwaedu arno. Nid oedd yr enwaediad yn chwaneu dim at yr hyn oedd o'r blaen ganddo; ond yr oedd yn arwydd o'r peth a addawyd iddo, ac yn insel y cyfammod i'w gadarnhau iddo, yn yr hwn yr ydoedd cyflawnder yn fendith fwyaf arbenig cynnwysed g ynddo, a'r gwrthdrysych mwyaf hynod yn ngafael ffydd Abraham.

JOAB, יואב [*tadogaeth*, neu yr Arglwydd sy dad] mab Seriah, chwarae Dafydd, a brawd Abisai ac Asahel. Yr oedd yn un o'r milwyr dewraf a feddai Dafydd; ond yr oedd yn wr tra-awdurdodaidd, creulawn, a dialgar. Yn hynod o nodedig am ei ddoniaid milwraidd, ac wedi bod yn neillduol o ddefnyddiol yn mrwydrau Dafydd, ac yn ffyddlawn iddo ef a'i lywodraeth; ond ei ymddygiad dichellgar a gwaedlyd, yn lladd Amasa ac Abner, a ddygodd arno ddialedd Solomon, fel gweinidog Duw, yn y diwedd. 'Na âd i'w benllwydni ef ddisgyn i'r bedd mewn heddwch,' medd Dafydd wrth ei fab Solomon. Parodd Solomon i Benaiah ei ladd wrth gyrr yr allor, lle y sfodd am nodded, o herwydd iddo ymuno gyd âg Adoniah i'w osod ef yn frenin yn erbyn Solomon; 'o herwydd efe a ruthodd (medd y brenin) ar ddau wr cyflawnach a gwell nag ef ei hun, ac a'u lladdodd hwynt a'r cleddyf.' Am ef wroledb yn esgyn yn gyntaf i ennill tŵr y Jebusaid, gwnaeth Dafydd ef

yn flaenor ac yn dywysog y llu: yr oedd yn eiddigeddus o'i flaenoriaeth dros ei holl fywyd. Yn achos rhifo y bobl, ymresymodd â Dafydd yn erbyn hyny; ond ffaidd y cydsyniodd â dymuniad creulawn Dafydd yn achos Uriah, i'w roddi i farwolaeth. Claddwyd ef yn ei dŷ ei hun yn yr anialwch. 2 Sam. ii, iii, v, viii, ix, x, xi, xiv, xviii, xix, xxiv. 2 Bren. i, ii. Pe buasai gras a sancteiddrwydd ynddo, yn cyfateb i'w ddoniaid naturiol, buasai ei goffadwriaeth yn enwog ac yn anrhydeddus; y diffyg o hyn sydd yn anurddo y cwbl ynddo ef, a phawb o'i gyffelyb.

JOACIM, JEHOIACIM, a JOACHIM, יואקים [*adgyfodiad yr Arglwydd*, neu a sefydlwyd gan yr Arglwydd] mab Josiah: olynwyd ei frawd Joachaz yn frenin, trwy osodiad Pharaoh-Necho, brenin yr Aipt; yr hwn a drodd ei enw o Eliacim yn Joacim, neu Joachim. Dechreuodd deyrnasu pan oedd yn bum mlwydd ar hugain oed, a theyrnasodd am un mlynedd ar ddeg. Rhoddodd y brenin arno dreth o £30,693 15s., yr hyn a gododd efe oddiar ei ddelliaid. 2 Bren. 23. 34, &c. Gwnaeth yr hyn oedd drwg yn ngolwg yr Arglwydd. Gorthymodd ei ddelliaid i adelladu palas hardd iddo ei hun. Eridiodd y prophwydi, a rhoddodd Uriah mab Semaiah i farwolaeth, am brophwydo yn erbyn y wlad. Jer. 26. 20—23. Edr. URIAH. Llosgodd y llyfr a ysgrifennodd Baruch o enau Jeremiah, pan ddarllenwyd rhan o hono iddo, ac a orchymynodd ddnlh Jeremiah a Baruch; 'ond yr Arglwydd a'u cuddiodd hwynt.' Jer. x, a xxxvi. Nebuchodonosor, gwedi gorchfygu Pharaoh brenin yr Aipt, yn Carchemis, a oregynodd holl wlad Canaan, a rhan o Phenicia. Gwedi teyrnasu dair blynedd, efe a wrthryfodd yn erbyn brenin Babilon. Brenin Babilon a'i cymerodd, ac a'i rhoddodd i farwolaeth. Ni alarwyd am dano, ond claddwyd ef â chladd-edigaeth asyn, gwedi ei lusgo a'i dafu tu hwnt i byrth Jerusalem. Jer. xxii, xxxvi. 2 Bren. xxiv. 2 Cron. xxxvi. Hanes galarus ydyw hwn am un o feibion y brenin duwioel Josiah!

JOACHAZ, יואחז [*yr hwn sydd yn gweled*] mab Josiah brenin Judah, yr hwn a urddwyd gan bobl y wlad yn frenin, wedi lladd ei dad yn Megido. Tri mis y teyrnasodd, ac a wnaeth yr hyn oedd drwg yn ngolwg yr Arglwydd. Pharaoh-Necho a'i cyrchodd i Riblah, a'i rhwymodd, ac a'i dygodd yn gaeth i'r Aipt, lle y bu farw. 1 Cron. 3. 15. 2 Bren. 23. 30. 2 Cron. 36. 1—4. Jer. 22. 11.

JOACHIN, a JEHOIACHIN, יואכין [*nerth yr Arglwydd*] mab Joacim brenin Judah, a Nehusta merch Elnathan. Gelwir ef hefyd Jeconiah a Coniah. Jer. 22. 24, 28. Dywedir yn 2 Bren. 24. 8. ei fod ef yn ddeunaw mlwydd oed pan aeth yn frenin; ond yn 2 Cron. 36. 9. dywedir mai wyth mlwydd oedd; tebygol iddo gyd-deyrnasu â'i dad ddeng mlynedd, o pan oedd yn wyth mlwydd hyd yn ddeunaw; ac mai deunaw oedd pan ddechreuodd deyrnasu ei hun. Efe a wnaeth yr hyn oedd drwg yn ngolwg yr Arglwydd, a thri mis a deng niwrnod y teyrnasodd. Nebuchodonosor a ddaeth, ac a warchaeodd yn erbyn Jerusalem; a Joachin, yn nghyd â'i fam Nehusta, a'i weision, a'i dywysogion, a'i ystafellyddion, a ymroddasant, ac a ym-ostyngasant iddo, i gyd yn ddeunaw mil; dug Nebuchodonosor hwynt, yn nghyd â thrysorau a llestri y deml, i Babilon. Gwedi 37 o ffynnydoedd o gaethiweid, Efil-Merodach a'i rhyddhaodd o'r carchardy, ac a osododd ei gadair ef goruwch cadeiriau y brenin oedd oedd gyd âg ef yn Babilon, a bwyaodd ar ei fwrdd ef holl ddyddiau ei einioes gwedi hyny. Jer. 52. 31—34. 2 Bren. 25. 27—30.—Parodd yr Arglwydd i Jeremiah ysgrifenu y gwr hwn yn ddiblant. Edr. EFIL-MERODACH, DIBLANT.

JOAH, יואה [*y freniniaeth*] 1. Mab Zimnah, o deulu Gersom. 1 Cron. 6. 21.—2. Mab Joahaz,

colladur Josiah. 2 Cron. 34. 8.—3. Mab Asaph, colladur Hezeciah. Esa. 36. 3.

IOAN, *Heb.* יוחנן *Gr.* *Ioannis* [y *gras*, neu *rodd Duw*]. 1. Ioan Fedyddiwr, mab Zacharias ac Elizabeth. Luc i. Yr angel Gabriel a ragfyngodd ei enediggaeth, a llwyddiant ei weinidogaeth. Bu llawenydd mawr am ei enediggaeth, a llanwyd ef a'r Ysbryd Glân o groth ei fam. Nazarëad oedd trwy ei holl fywyd, ac nid yfodd win na diod gadarn; a mawr oedd yn ngolwg yr Arglwydd, a benthidol iawn fu ei weinidogaeth yn mhllith yr Iuddewon. Wedi byw yn nhŷ ei dad flynyddoedd ei ieuencid, ymneillduodd i'r anialwch; bu fyw yno ar locustiaid a mêl gwyllt, ac ymroddodd i fyfyrnodau a gweddïau. Y mae yn amlwg i'r Arglwydd Iesu a Ioan dreulio blynyddoedd eu bywyd yn mhell oddiwrth eu gilydd. Yr oedd un yn preswyllo yn Nazareth, dinas yn Galilea, a'r llall mewn dinas yn mynydd-dir Judah. Yn y gwyliau arbenig yn Jerusalem, gellir meddwl eu bod yn cyfarfod a'u gilydd dair gwaith yn y flwyddyn.

Yn nghylch A.D. 28, dechreuodd bregethu yn gyhoeddus a bedyddio: rhybuddiodd y bobl i edifarhau am eu pechodau, a thystiolaethodd am Iesu o Nazareth, mai efe oedd y Messiah addawedig. Rhagfyngwyd am dano dan yr enw Elias, fel rhagfisaenwr Crist, a chenad gwedi ei anfon o'i flaen. Esa. xl. Mal. iv. Galwyd ef Elias, am iddo ddyfod o flaen Crist, 'yn ysbryd a nerth Elias.' (Luc i. 17.) am fod y cyffelyb ysbryd yndo, gelwir ef wrth yr un enw. Dyben penaf ei swydd a'i weinidogaeth ydoedd darparu i'r Arglwydd bobl barod, a thystiolaethu am y Messiah, a'i nodi ef allan wedi dyfod. Y mae ei dystiolaeth yn barchus ac yn ddiagramheuol am dano, yn addas i fawrhydi Perseon Crist, a'i swydd oruchel; ac yn addas i Ioan, fel un dan ddylanwadau anffaeledig yr Ysbryd Glân yn ei dystiolaeth. Fel yr oedd chwe mis yn hŷn na Christ, gellir barnu iddo ddechreu gweinidogathu chwe mis o'i flaen; sef pan oedd yn nghylch 30 oed. Gorchymynodd Herod dori ei ben ef yn ngharchar Macherus, i foddhau Herodias greulwan, halogedig, yn nghylch blwyddyn cyn i Grist ddyoddef. EDR. HEROD, HERODIAS. Tra yr oedd yn y carchar, yr oedd ei ddysgyblion yn ffyddlawn iddo, ac anfonodd rai o honynt i ymofyn a'r Iesu, 'Ai efe oedd y Messiah?' Dyben y genadwri hon, yn ddiagrammeu, oedd i gadarnhau ffydd y dysgyblion yndo, ac nid i gadarnhau ei feddwl ei hun am dano. Mae steb yr Arglwydd Iesu i'w genadwri, yn hollol addas i roddi boddlonrwydd iddynt. 'Ewch, a mynegwch i Ioan y pethau a glywch ac a welwch: y mae y deillion yn gweled eilwaith,' &c., nodau eglur y Messiah pan ddol yn ol rhag-ddywediadau y prophwydi am dano. Ar hyn, rhydd yr Arglwydd dystiolaeth anrhydeddus iawn i Ioan am ei ddiysgogrwydd: fel credadyn, ac yn ei weinidogaeth, nid 'corsen oedd, yn ygwyrdd gan wynt;' ond un o'r dynion mwyaf a ymddangosodd erioed yn y byd, o ran ei sancteiddrwydd, a hefyd hynodrwydd ei swydd. Cafodd yr anrhydedd o fod yn genad wedi ei anfon o flaen wyneb yr Arglwydd, i barotol y sffordd o'i flaen. Mat. xi. Ond er ei fod yn rhagori ar yr holl brophwydi o'i flaen yn ei swydd, ei gyfraniadau o'r Ysbryd Glân, a'i wybodaeth o ddirgeledigaethau yr efengyl, etto, mewn rhyw ystyr, bydd y lleiaf yn nheyrnas nefoedd, nid yn unig yn y gogoniant, ond yma ar y ddaear, yn rhagori ar Ioan, o ran cyfraniadau mwy helaeth o'r Ysbryd Glân, a golygiadau mwy eglur ar amryw wirioneddau mawrion yn perthynu i'r efengyl, nag a roddwyd i Ioan. Er fod parch mawr gan bawb yn gyffredinol i Ioan, fel cenad enwog a gwr Duw, etto, y Phariseaid a'i cabasant ef o herwydd ei ddirwest, gan ddywedyd, 'Fod cythraul ganddo.'

Gelwir ef Ioan Fedyddiwr, neu yn hytrach, o *Βαρτιολομαῖος*, y *Bedyddiwr*, nid fel cyfenw iddo, ond oddi-

wrth ei swydd a'i walth yn bedyddio. Gelwir ef yn Marc 6. 14. *Ἰωάννης ο βαρτιλῶν*, *Ioan y Bedyddiwr*, neu *yr hwn sydd yn bedyddio*. Yr oedd golchiadau, neu fedyddiadau, yn mhllith yr Iuddewon, yn arferiad cyffredin, a digon adnabyddus. Ceir hanes am olchiad fel defod grefyddol, mor foreu ag amaer Jacob. 'Ymlanhewch, a newidwch eich dillad,' medd efe wrth ei deulu, cyn cychwyn i Bethel. Gen. 35.2. Yn cyfammodi â Duw wrth Sinal, gorchymynwyd i'r bobl sancteiddio eu hunain, a *golchi* eu dillad. Exod. 19. 10. Yr oeddent yn golchi yr offeiriad wrth eu cysegra. Lef. 8. 6. Dywed yr Iuddewon, nad oedd un o'r Cenedloedd yn broseltyd i'r grefydd Iuddewig, heb enwaedu arno, a'i fedyddio. Ond er fod yr Iuddewon yn gynnesu â golchiadau crefyddol, yn arwyddocaol o fuddreidd moesol, a glanhad ysbrydol, etto diammeu fod bedyddio Ioan yn hollol wahanol oddiwrth yr holl olchiadau Iuddewig, a'i fod o'r nefoedd, wedi ei orchymyn iddo ef fel prophwyd Duw, fel yn rhag-barotol y bobl i deyrnas y Messiah, yr hon oedd ar ddyfod; a gorchymyniaeth sanctaidd yr efengyl. 'Daeth gair Duw,' medd Luc, 'at Ioan mab Zacharias, yn y diffaethwch.' Gwel pen. 3. 2. Dywed am dano ei hun, 'ei fod wedi cael ei *anfôn* i fedyddio â *dwfr*.' Ioan i. 33. Gan hynny, y mae yn amlwg ei fod yn bedyddio trwy orchymyn a chyfarwyddwyd dwyfol. 'Bedydd edifeirwch' ydoedd, yn cael ei weini, tebygol, yn enw Messiah i ddyfod.* Yr oedd yn arwyddocaol glanhad y galon yn dufewnol, a'r bywyd yn allanol; yr hwn nis diehon neb ei gael byth heb edifeirwch, a fydd yn aberth Crist, er maddueant pechodau.

Y mae mae bedyddio Ioan, a bedyddio yr apostolion, era adgyfodiad ac esgyniad Crist, yn ymddangos yn amrywio mewn llawer o amgylchiadau oddiwrth y bedyddio a sefydlodd Crist i fod yn ei eglwys gwedi hynny, hyd ddiwedd amser. Yr oedd y dyben a'r sylwedd yr un, ond yn unig eu bod yn gwahaniaethu mewn amgylchiadau. Yr oedd y bedyddio a osodd Crist i gael ei weini yn enw y Drindod—mewn crediniaeth o fod y Messiah gwedi dyfod—gwedi aberthu ei hun dros bechodau, a gorphen gwaith y prynediggaeth—mai ei waed ef wedi ei dywallt oedd y ffynon i lanhau oddiwrth bob pechod, yr hwn y mae y *dwfr* yn y bedyddio yn ei arwyddoedd. Hefyd y mae yn ordinarh sefydlog, i barhau yn wastad yn mhllith yr holl cenedloedd; ac nid oes dim derbyniad rheolaidd i'r eglwys hebddi; ond nid ydoedd bedyddio Ioan a'i ddiysgyblion ond sefyddiad amserol, dros y dyddiau a'r gweinidogaethau rhagbarotawl y pryd hynny yn eu plith. 'Ioan yn ddiâu a fedyddiodd â bedydd edifeirwch,' medd yr apostol, 'gan ddywedyd wrth y bobl am gredu yn yr hwn oedd yn dyfod ar ei ol ef, sef yn Nghrist Iesu.' Act. 19. 4, 5. Dyma ddaruniad cyflawn o fedyddio Ioan. Ond gan nad oeddent gwedi eu bedyddio yn y grediniaeth o fod Crist gwedi dyfod, bedyddiodd Paul y dysgyblion hyn yn Ephesus drachefn, 'yn enw yr Arglwydd Iesu.' Gwn fod rhai yn amneu hyn; ond felly y mae yn ymddangos i mi. Gwel Turretin, *Inst. Theol.*

Yr ydoedd gweinidogaeth a bedyddio Ioan yn unigol yn eu dyben a'u natur, o ran amryw amgylchiadau: seren foreu ydoedd o flaen cyfodiad Haul Cyflawnder. Yr oedd y genedl Iuddewig yn ei ddyddiau ef yn dra llygredig, ac yn llawn cyfelliornadau, a gwag-beidiau crefyddol: yr oedd yntau yn ysbryd gwrol, tanllyd, Elias, yn ganwylly yn llosgi ac yn goleuo; yn dangos

* Lightfoot ar Mat. iiii.

† Yr wyf yn meddwl mai bedyddio cyntaf y Testament Newydd oedd hwnu a weinyddid i ddiysgyblion Crist, trwy orchymyn eu Hathraw, er cyfeiriad o'r Messiah wedi dyfod. Ioan 3. 22. Ond cyfyngid ef gan mwyaf y pryd hynny i'r Iuddewon. Ond gwnaed ef yn sacrament yr eglwys yn gyffredinol, wedi i'r Testament Newydd gael ei selio â gwaed Crist, a'i gadarnhau trwy ei adgyfodiad ef. Mat. 28. 19. *Witalas De Econ. Fed., lib. iv., cap. 16.*

yn eglur eu pechodau a'u cyfeillionadau dinystrïol; yn cyhoeddi barnedigaethau Duw o'r herwydd yn eu herbyn yn llym, ac yn gyffrous, megys ar ddyfod arnynt fel cenedl; ac yn dangos Crist iddynt yn awrwydd ei Berson, a natur ei waith, gyda goleu a sicrwydd diammheuol; ac yn cadarnhau fod bywyd tragwyddol yn dibyn yn hollol ar gredinieth yn Mab Duw, a bod digofaint yn aros ar y sawl na chredent. Ioan 3. 36.

Yr oedd dull ei farwolaeth yn brawf eglur o'i ffyddlondeb yn argyhoeddi pechod yn ddidderbyn wyneb. Hawdd fuasai i'r Arglwydd Iesu ei achub o'r carchar, ac o ddwyllaw Herodias; ond gan fod dyben ei weinidogaeth enwog wedi ei ateb yn rhagorol, a bod y gwaith i gael ei ddwyn yn mlaen mewn dull, a thrwy offerynau gwahanol yn y byd, goddododd i'w clynton gyflawni mesur eu hanwiredd, trwy ei farwolaethu; cafodd yntau yr anrhydedd o roddi ei fywyd, dros y gwirionedd, a thrwy farwolaeth waedlyd, gael helaeth fynediad i mewn i dragwyddol deyrnas.

Yr ydoedd yn genad wedi rhag-brophwydo am dano lawer o gannoedd o flynyddoedd cyn ei ddyfodiad; yr oedd yn ei enediggaeth yn wyrthiol—ei fam yn hen ac yn amhlantadwy; a'r angel Gabriel wedi rhybuddio ei dad am ei enediggaeth, ei waith, a'i swydd; yr oedd yn sanctaidd o'r groth, ac yr oedd ei holl fywyd yn cyfateb i'r dechreuad hwn yn nodedig o sanctaidd, ac yn farweiddiadol; cafodd ei alw gan Dduw i weinidogaeth unigol, neillduol, a phwysfawr; anfonwyd ef fel rhag-flaenor y Messiah; cyflawnodd ei swydd yn ffyddlawn, yn llwyddiannus iawn, ac yn boblogaidd; bedyddiodd y Messiah yn afon yr Iorddonen; clywodd dystiolaeth y Tad am dano, a gwelodd yr Ysbryd Glân yn disgyn arno; rhoddodd barch iddo, a thystiolaeth eglur am dano, a chafodd yr anrhydedd o roddi ei fywyd dros y gwirionedd. Wrth ystyried y pethau hyn, hawdd canfod yn mhllth y rhai a aned o wragedd, nad oes brophwyd mwy na Ioan Fedyddiwr. Mat. iii, xi. Luc i, iii, vii. Ioan i, iii, v.

2. IOAN yr Efengylwr, ydoedd briodol o Bethsaida, mab Zebedeus a Salome, a brawd Iago. EDR. IAGO. Yr ydoedd yn un o'r tri dysgybl a anrhydeddodd Crist fywyf, trwy fod gyd âg ef yn ei wedd-newidiad, yn yr ardd, &c. Yr oedd yr Iesu yn hoff neillduol o'r dysgybl hwn, am hyny y gelwir ef, 'yr hwn yr oedd yr Iesu yn ei garu'; a dywedir ei fod yn pwyso ar fynwes yr Iesu wrth fwyta y pasc. Ioan 13. 23. Y mae y geiriau 'pwyso ar fynwes yr Iesu,' yn cyfeirio at eu dull wrth y bwrdd yn bwyta. Eistedd ydoedd dull yr Iuddewon gynt yn yr hen amseroedd, y mae yn amlwg oddiwrth Gen. 43. 33. a 37. 25. Exod. 32. 6. Oddiwrth y Groegiaid, wedi buddugoliaethau Alexander a'r Macedoniaid ar y gwledydd dwyreiniol, y cawsant yr arferiad o fwyta ar welyau yn eu lled-orwedd, yn pwyso ar y penellin aswy, ac yn porthi eu hunain â'r llaw ddeheu; yn y dull hwn yr oedd pen y naill pan syrthiai yn pwyso megys ar fynwes y lliall. Judith 12. 15. Tobit 2. 1. Yr oedd yn arwyddo rhagor o ffaf i Ioan ei fod yn bwyta yn nesaf ato, ac megys â'i ben ar ei fynwes. Y rhai mwyaf anwyl fyddent fellly; megys gwagedd ar fynwesau eu gwyr priod,* cyfaii ar fynwes ei gyfaii, &c.—'Yr oedd yr Iesu yn ei garu.' Ioan 19. 26. Yr oedd Ioan, tebygol, o dymher hynaws, hawddgar, carusidd, a chyfeillgar, ac oblegid hyny yr oedd yr Iesu yn dangos mwy o hoffedd tu ag ato ef; ac a orchymynodd ei fam i'w ofal a'i ymgeledd pan ydoedd yn ei boenau ar y groes. Y mae y geiriau yn dangos fod Crist o ran ei ddynoliaeth yn llawn tirondeb, hawddgarwch, a chyfeillgarwch; yn hoffi cyfaii, ac yn barchu o hono. Yr oedd perffectiau y dynoliaeth yndo, yn gyflawn o bob peth tiron, dymunol, a sanctaidd, yn gystal a

phob doniau goruchel a rhagorol; yr oedd yn gyfaii heb ei fath mewn ffyddlondeb, a thirondeb; a chafodd yn Ioan, yn yr ystyr hwn, wrthddrych a hoffodd.

Yn ol dymuniad yr Iesu ar y groes, cymerodd ei fam i'w gartref, a diammeu iddi gael pob ymgeledd dirion ganddo. Ymddangosodd yr Iesu iddo yn aml wedi ei adgyfodiad. Ioan a adnabu yr Iesu gyntaf wrth för Galilea. Gwedi ciniaw, Petr a ofynodd iddo, 'Beth a wna hwn?' Yr Iesu a ddywedodd wrtho, 'Os mynaf iddo aros hyd oni ddelwyf, beth yw hyny i ti?' Yn cam-ddeall y geiriau hyn, barnodd llawer o'r brodyr na byddai i Ioan farw; ond cam-farn oedd. Ioan 21. 21, 22.

Rhoddir hanes gan Luc am ei lafur gyda Petr wedi dydd y pentecost, yn pregethu, ac yn cyd-ddyoddef erlidigaethau, ac yn gwrneuthur gwrththiau yn Jerusalem a Samaria. Act. iii, iv, v, viii. Yn nghylch A.D. 51, yr oedd yn parhau yn golofn enwog o'r eglwys yn Jerusalem. Gal. 2. 7. Dywedir iddo ef wedi hyny bregethu yr efengyl i'r Parthiaid a'r Indiaid dwyreiniol: ond y mae mwy o sicrwydd am ei lafur yn yr efengyl yn Asia Leiaf. Tan erlidigaeth Domitian, yn nghylch A.D. 95, dywedir ei fwrw i bair o olew berweddig, ac iddo ddyfod allan heb niwed, yn heini, ac yn fywiog, ac i'w alltudio wedi hyny i ynys Patmos, i'w newynu i farwolaeth; ond iddo gael ei adalw yn ol gan yr ymerawdr Nerva. EDR. DADGUDDIAD. Dychwelodd i Ephesus, a phregethodd yr efengyl yn y cychoedd hyny hyd ei farwolaeth, yn nghylch 90 neu 100 oed. Adroddir llawer o ystoriâu am dano gan hen haneswyr, hwyrach heb y seillau goreu iddynt. Pan welodd Cerinthus, meddant, yn y baddon yn Ephesus, lle yr aethal Ioan i ymolchi, efe a neiddiodd allan o hono, gan ddywedyd, 'Ffown allan o hono rhag i'r adellad syrthio arnom, canys y mae Cerinthus yndo, gelyn y gwirionedd.' Dywedir hefyd iddo ommedd siarad â Marcion, heretic arall: ac iddo redeg yn ei hen ddyddiau ar ol gwrthgillwr ieuanc, yr hwn a aethal yn flaenor ar fyddin o yspeliwyr, a'i aderyd i'r ffydd, trwy ei gynghorion a'i annogaethau. Llauer o ddywediadau traddodiadol disail sydd am ddull ei farwolaeth, nad ydynt werth eu hadrodd; ond y mae cydsyniad cyffredin iddo farw o farwolaeth naturiol.

Yn ei hen ddyddiau ysgrifenoedd dri epistol; un at yr Iuddewon Cristionogol yn gyffredinol; un arall at arglwyddes etholedig; a'r trydydd at un Galus. Ynddynt rhydd lawer o annogaethau i gariad brawdol, bucheddiad sanctaidd, ac i fod yn ochelgar rhag gauathrawon—yn enwedig y cyfryw ag oedd yn cyfeillioni yn nghylch person yr Arglwydd Iesu, yn gwadu ei DDUWDOD, neu ei briodol ddynoliaeth ef. Ymddangosodd y cyfryw gyfeillionwyr yn foreu, a chawsant eu gwrthsefyll, a'u daliadau anwireddus eu gwrthbrofi gan yr apostolion eu hunain dan ysbyrdoliaeth Duw.

Tra yr ydoedd yn ei alltudiaid yn ynys Patmos, cafodd yr apostol y gwleddigaethau rhyfedd yn Llyfr y Dadguddiad. (Edr. dan y gair hwnw.) Yn niwedd ei oes y cyfansoddodd yr efengyl dan ei enw, ar ol yr efengylwyr erall; ac yn dra gwahanol oddi wrthynt, er nad yn wrthwynebol iddynt. Rhydd hanes am lawer o bethau a adawyd allan gan y lleill, yn enwedig am lawer o bregethau, ac ymddyddanion rhagorol, a phethau a ddygywyddodd i'r Arglwydd Iesu ar y gwyliau arbenig yn Jerusalem—y rhai na chrybwyllir am danynt gan y tri eraill. Bernir iddo ysgrifenu yr efengyl gyd â'r un dyben a'i epistolau, sef i wrthbrofi cyfeillionwyr Cerinthus, Ebion, Marcion, ac eraill, yn nghylch person Crist. Tystiolaetha ei hun am ei amcan yn ysgrifenu; 'Y pethau hyn a ysgrifenydwyd, fel y credech mai yr Iesu yw Crist (o Xpistoc, y Crist) Mab Duw; a chan gredu, y caffoch fywyd yn ei enw ef.' Pen. 20. 31. Y mae ei ebed-

* Et gremio jacuit nova nupta mariti. Juven.

fadau yn oruchel, ac yn fawreddig; yn golygu person Crist yn Dduw, a chydau Duw yn yr hanfod tragwyddol. Dengys ef i ni yn holl fawredd ei hanfod dwyfol, yn berson gwahanol gyd â'r Tad, ac yn un hanfod â'r Tad. Edr. GAIR. Dengys ef wedi hyn yn Grawdwr pob peth cyn iddo ddyfod yn y natur ddynol yn Bryniawdwr. Ni ddichon geiriau osod allan ardderchawgrwydd mwy nag a roddir i ni gan Moses yn hanes y greadigaeth, a ehan Ioan yn ei ddarluniad o fawrhydi person Crist yn y geiriau cyntaf o'i Efengyl. Nid geiriau sydd ganddynt yn unig, ond gwrthddrych anfeidrôl sydd yn fwy na llenwi eu geiriau yn cael ei ddangos, ac yn peri parch, syndod, a gorfoledd. Gwedi gosod o'n blaen fawrhydi dwyfol a thragywyddol person y *Gair*, mewn dull ardderchog, diaddurn, efe a ychwanega, 'Y Gair a wnaethpwyd yn gnawd, ac a drigodd yn ein plith ni.' Ni ddichon neb, ond yr hollol anystyriol, ddarllen y geiriau heb syndod aruthrol, a gorfoledd annhraethadwy! Y geiriau *mwyaf* rhyfeddol, mewn llyfr sydd yn llawn rhyfeddodau i gyd! Gwelwn ychydig o'i ogoniant ef ynddynt, yr hwn sydd yn ogoniant i gyd!—Oblegid ei ehediadau goruchel, yn nechreu ei Efengyl, byddai yr hen dadau yn arferol o'i gymharu i'r eryr, yr aderyn cryfaf ei aden, ac uchaf ei ehediad, o'r holl adar.—Y mae ei ddull a'i iaith yn ysgrifenu yn gwahanfaethu llawer oddiwrth yr ysgrifenywyr sanctaidd eraill. Yn y Dadguddiad, y mae ei ddull a'i iaith yn oruchel, yn allegol, ac yn addurnedig—tu hwnt i bob ysgrif en arall yn y byd. Yn yr Efengyl, heb ddim llen geiriau addurnedig, y mae person Crist i'w weled mewn gorchudd teneu, mwyaf addas i'w ddangos yn holl fawredd ei berson, a dyfnder ei ddarostyngiad; yn llawn addfwynder, gostyngeddwrwydd, a doethineb dwyfol, yn athrawiaethu am y dirgeledigaethau mwyaf, mewn dull serchog, eglur, a diaddurn. *Oen* ydyw trwy yr holl hanes rhyfedd; etto *Oen Duw* ydyw. Nid ydym yn cael ein gadael i gollu golwg ar ei fawredd yn ei iselder, na chael ein gorchfygu gan ormod gogoniant y pelydr dwyfol. Pwy ddichon ddarllen ei ymddyddan diweddfaf â'i ddysgyblion, y noswith y bradychwyd ef, (gwel pen. xiv, xv, xvi.) ei weddi drostynt, a'i holl eglwys heim ddiwedd amser, at y Tad, yn pen. xvii, heb brofi teymladau nas gall geiriau byth eu hadrodd! Y mae hanes ei gymeriad gan y mliwyr, ei ymddangosiad o flaen Pilat, a'i ymddyddan â'r rhaglaw, yn dangos mawrhydi ac addfwynder wedi cyd-gyfarfod mewn rhyw fodd rhyfedd a digyffelyb. Ar y croesbren yn cofio ei fam, ac yn ei rhoddi i ofal i'r hwn a garai ywaf—gwedi ei adgyfodiad yn ei holl ymddangosiadau a'i ymddyddanion â'i ddysgyblion—*Oen Duw* yw yn mhob peth, ac yn mhob man. Yn ngeiriau Chrysostom, 'Y mae y pysgodwr hwn yn dwyn i ni y fath athrawiaethau dyfnion, fel y mae yn eglur iddo eu derbyn o drysorau yr Ysbyrd Glân, fel pe buasai newydd ddisgyn o'r nef ei hun; ie, y mae yn gredadwy na wya pawb sydd yn y nefoedd mo'r holl beithau hyn.' Ioan Chrysostom, *Homil. i, in Ioan Evan*.

Dywedir eu bod yn ei ddwyn ef i'r eglwys yn ei henaint, pan ydoedd yn alluog i gerdded yno; ac heb allel areithio yn hir, o herwydd ei wendid, dywedai yn unig wrthynt, 'Fy mhiant anwyl, cerwch eich gilydd.'

3. IOAN a gyfenwyd Marc: mab Mair, a nai Barnabas, mab ei chwaer. Act. 12. 12. Col. 4. 10. Yn ei achos ef yr ymrafaeliodd Paul a Barnabas; Paul yn gwrthod ei gymeryd ef gyda hwynt yr ail waith, am iddo dynu oddi wrthynt yn Pamphylia yn y daith o'r blaen, ac nid aethai gyda hwynt i'r gwaith. Barnabas a gymerodd Marc gyd âg ef, ac a fordwyodd i Cyprus. Y mae Paul yn cofia'u am dano wedi hynny gyda chymradwyasaeth, ac yn dywedyd am dano, 'Buddiol yw efe i mi i'r weindogeth.' 2 Tim. 4. 11.

Col. 4. 10. Phillem. 24. Pa bryd, a pha fodd y bu farw, nid oes cofiadwriaeth.

JOANNA, gwaig Cusa, gornchwylwr Herod. Yr oedd yn un o'r gwagedd a iachesid gan yr Arglwydd Iesu oddiwrth ysbrydion drwg, a gwendid; y rhai a ddilynasant yr Iesu, ac a weiniasant iddo. Luc 8. 2, 3. Marc 15. 41. Ni wyddis ychwaneg am dani.

JOAS, *wyr* [a *lygrwyd gan wyfyn*] 1. Tad Geleon. Barn. 6. 11.—2. Mab y brenin Ahab. 1 Bren. 22. 26.—3. Un o hiliogaeth Selah mab Judah. 1 Cron. 4. 22.—4. Mab Ahaziah, brenin Judah. Achubwyd Joas gan ei fodryb, Joseba gwaig Jehoiada yr arch-offeiriad, pan laddodd Athaliah yr hâd brenin, a chuddiwyd ef am chwre mlynedd yn ystafell y gwelyau, yn y deml. A Jehoiada, trwy gynnorthwy y tywysogion, yn y seithfed flwyddyn, a'i gwnaeth ef yn frenin. Teyrnasodd yn dduwio tra bu byw Jehoiada: parodd gwelrio y deml, yr hyn a aeth rhagddo yn araf trwy anfyddlondeb yr offeiriad; ond er hynny a lwyddodd trwy ddiwydrwydd a fyddlondeb Jehoiada. Edr. JEROIADA. Trodd ymaith Hazael, brenin Syria, oddiwrth Jerusalem âg anrheb o'r trysorau cysegredig. Gwedi marwolaeth Jehoiada, trodd Joas at ddewl-oddoliaeth, ac a laddodd Zechariah, mab Jehoiada, am iddo ei rybuddio ef a'r bobl, oblegid eu gwrthgiliaid oddiwrth Dduw. Yn mhen dwy flynedd daeth llu y Syriaid yn ei erbyn ef, a dyfethasant yr holl dywysogion, ac anrheithiasant Jerusalem. 'Llu y Syriaid a ddaethai âg ychydig wyr, a'r Arglwydd a roddodd yn eu llaw hwynt i'u mawr iawn, am iddynt wrthod Arglwydd Dduw eu tadau.' Ar ol hyn, Zabad a Jozabab, ei weision, a'i lladdasant ef yn yr unfed flwyddyn a deugain o'i deyrnasiad. 2 Bren. xi, xii. 2 Cron. xxiii, xxiv.—5. Mab Joachaz, brenin Israel. Dilynodd ffyrdd pechadurus Jeroboam mab Nebat. Teyrnasodd un ar bymtheg o flynyddoedd; dwy gyd â'i dad, a phedair ar ddeg ei hun. Pan oedd Elieus yn glaf o'r clefyd y bu efe farw o hono, daeth Joas ato ef, ac a wylodd ar ei wyneb ef, ac a ddywedodd, 'Fy nhad, fy nhad, cerbyd Israel a'i farchogion!' Prophwyddodd Elieus y gorchfygu Joas y Syriaid *dair* gwaith. Amaziah, brenin Judah, a'i hannogodd i ryfel âg ef yn groes i'w ewylls, ac a gafodd ei orchfygu a'i anrheithio gan Joas. Bu farw A.M. 3179; c.c. 825. 2 Bren. xiii, xiv. 2 Cron. xxv.

JOB, אִיּוֹב [y *ayiwor*] 1. Trydydd mab Issachar. Gelwir ef hefyd Jazub. Gen. 46. 13. 1 Cron. 7. 1.—2. Priodwr enwog gwlad Uz. Pwy oedd, a phwy oedd ei wraig, a pha amser y buant byw, sydd gwedi peri llawer o ddadleuon, a gwahanol farnau yn mhith y dysgedigion: mae rhai o'r farn mai un o hiliogaeth Nachor oedd, o'i fab hynaf Hus, fel yr oedd Elin o'i ail fab Buz (Gen. 22. 21.) neu ynte o Uz mab Aran ac wya Sem. Gen. 10. 23. Yr oedd llawer o'r hen dadau yn barnu mai yr un ydyw Job a Jobab (*Heb.* אִיּוֹב) mab Serah o hiliogaeth Esau. Gen. 36. 33.—Gelwir gwlad Edom, Uz. Galar. 4. 21. A gelwir breninoedd Edom, breninoedd gwlad Uz. Jer. 25. 20. Cafodd y wlad hon yr enw Uz, oddiwrth Uz mab Disan, ac wya Seir. Gen. 36. 20—28. 1 Cron. 1. 38—41. Bernir fod gwlad Uz yn dalseth o wlad Edom; ac y mae amgylchiadau Jobab a Job yn ei lwyddiant yn cyfateb yn o agos i'w gilydd. Ond ni ellir rhoddi barn ddilys am hyn.

Y mae yr amser y bu fyw hefyd mor ansicr; nid annhebyd ei fod yn byw yn ei lwyddiant blodeuog yn yr yspaid o amser rhwng marwolaeth Joseph ac ymddangosiad Moses yn llys Pharaoh fel gwaredydd Israel. Nis gellir priodoli geiriau yr Arglwydd am dano, 'Nad oes gyffelyb iddo ar y ddear,' mor addas i un amser arall.

Pod y cyfryw ddyd a Job, ac mai nid hanes dy-chymygl yw y cwbl, fel y barnodd rhai, sydd eglur oddiwrth y sylw o hono a wneir yn y Gair sanctaidd. Ezeziel a enwa Job, Noah, Daniel, fel tri gwr hynd am eu duwioledeb. Gwel pen. 14. 14—20. Y mae Iago hefyd yn dangos y buddioledeb o amynedd, oddiwrth siampl Job (pen. 5. 11.) fel y cofiodd am Abraham a Rahab, i egluro yr athrawiaeth am ffydd a gweithredoedd. Pen. 2. 21—25.

Pwy oedd awdwr llyfr Job sydd hefyd yn ddadl-euol; ond y mae y rhan fwyaf yn barnu y gelwir llyfr Job, nid am mai efe oedd yr awdwr o hono, ond am ei fod wedi ei ysgrifenu am dano. Er y barna yr Esgob Lowth mai Job ei hun oedd ysgrifenydd y llyfr, neu un o'i gyfodiol yn y wlad hono. Rhai a farnant Elihu, eraill Solomon, eraill Ezra, fel awdwr o hono; ond eraill, gyda mwy o debygolrwydd, a farnant mai Moses a'i hysgrifenedd pan oedd yn ngwlad Midian yn buggilio praid Jethro, a'r hanes am Job yn newydd, ac yn dra hybys yn y gwledydd hyn yn gyffredinol. Ond mae barn yr Esgob Lowth yn hollol anghytun â'r farn hon; am fod dull y bryd-yddiaeth yn llyfr Job yn dra gwahanol oddiwrth ddull Moses yn prydyddu yn ei ganiadau eraill.* Michaelis a farna y gallai hyn fod, er eu bod wedi eu hysgrifenu gan yr un awdwr, o herwydd ei wahanol oed pan ysgrifenedd y naill a'r llall, a'r gwahanol achlysuron o'u cyfanoddad. Dilys ei ysgrifenu yn foreu; i.e. barna rhai ef y llyfr hynaf yn y byd.† Y mae yn dra thebygol ei gyfanoddol cyn gwaredigaeth Israel o'r Aipht, gan nad oes ynddo ddim cyfeiriadau at wyrthiau Duw tu ag at Israel, na defodau deddfol Moses. Amlwg yw fod gweddill hen grefydd y patriarchiaid yn aros yn ngwlad Uz yn amser Job, ac nad oedd eilun-addollaeth wedi cyrhaedd i'w holl amrywiaeth ffaithd y daeth iddi wedi hynny, gan na choffeir ynddo ond am addoll yr haul a'r lleuad. Y mae hir hoedl Job, o leiaf am ddaud cant, yn brawf eglur nad oedd einioes dyn gwedi ei byrbau i'r gradd y mae yn bresennol. Ysgrifenydd y ddyw bennod gyntaf, a diwedd y bennod ddiweddaf, mewn rhydd-iaith, yn rhoddi hanes am lwyddiant a duwioledeb Job, gwaith Satan yn eyhuddo Job, ac yn annog yr Arglywydd yn ei erbyn—ei adfyd yn ganlynol i hynny—ei adferiad, wedi ei brofi yn hir ac yn drwm, o'i holl sifnyd, a'i llyddiant a'i ddyrchafiad yn ei ddilwedd. Gelwir afiechyd Job, *cornwydydd blin*, חָרָן עֵינָיו. Yr un gair rŵt a arferir yn y lleoedd canlynol: Exod. 9. 9. Deut. 28. 27—35. 2 Bren. 20. 7. Y mae amryw yn barnu mai math o wahan-glywf oedd, a elwir *elephantiasis*; cleyfyd ffaithd, dolurus, ac anfeddyginiaethol, yn ol barn yr hynafiaid: yr unig feddyginiaeth iddo i'w ddysgwyl na'i ddymuno oedd marwolaeth. Byddai y cleifion o hono, weithiau, yn llawn cynddaredd a gwallgofrwydd. Dywedd Job, 'ei fod yn tyllur ei esgyrn; a'm giau,' medd efe, 'nid ydynt yn gorphwys.'‡ Gwel pen. 30. 17. Y mae yr holl lyfr, leblaw y pennodau hyn, yn farddonawl, mewn ffordd o gyd-siarad, a dadleuath rhwng Job a'i gyfeillion, yn nghylch rhagluniaethau Duw tu ag at ddygnion. Y pwnc mewn dadl rhyngddynt oedd, Pa un a oedd cystuddiau trymion, a gorthrymderau, yn profi dyn yn rhagritthiwr, yr hwn oedd yn ymddangos yn dduwiol? Yn y ddadl y mae llawer o'r pynciau

mwyaf hanfodol i wir grefydd yn cael eu trin a'u hegluro yn odidog iawn. Gōgodr allan, yn aml, fawredd, purdeb, unioledeb, awdurdod, a llywodraeth Duw, mewn iaith ardderchog; y mae cwmp; pechod, a thrueni dyn yn ffynych yn cael traethu am danynt; y mae yr athrawiaeth fawr am gymmod ac adferiad dyn trwy Gyfyngwr, yn cael ei thraddodi yn oleu ac yn ogoneddus. Gwel pen. xix, xxxiii.

Y mae holl gorph gwirioneddau dwyfol yn cael eu gosod allan mewn iaith addurnedig, droellog, a goruchel—am hynny mewn ymadrodd lled dywyll, weithiau. Gwedi hir ddadl rhwng Job a'i dri chyfall, y mae Elihu, gwr ieuengach na hwy, yn ymddangos, yn belo arnynt oll, ac yn ymgais i dfernyu y ddadl; ond yn methu. Yna y mae y Duw mawr yn llefaru o'r corwynt, mewn dull ardderchog ac ofnadwy, addas i'w fawrhydi anfeidrol. Y mae pawb yn teui—Job yn dychrynu, yn plygu, ac yn myned yn llwch ac yn ludw.

Y mae yn addas sylwi, nad ydyw yr Arglywydd yn iselhaul ei hun yn ei araeth odidog, wrth ymostwng i lefaru am yr achos mewn dadl, ond y mae yn gosod allan ei fawredd ei hun, a bychanrwydd Job; a bod y cyfryw ymofyniad a dadl ag oedd rhwng Job a'i gyfeillion yn hollol anaddas iddynt, am nas gallas neb o honnynt amgyffred mawredd, a dyfnderoedd doethineb, a dybenion Duw yn ei weithredoedd, ac yn ei lywodraeth arnynt. Y mae yn mynegi i Job nad oedd ganddo un llaw yn ngwneuthuriad y creaduriaid, a'u holl drefniadau, ac yn dangos ei anwybodaeth o'u naturiaeth, a'i anallu i'w trin a'u llywodraethu. Os oedd felly yn anwybodus mewn perthynas i'r pethau lleiaf o weithredoedd Duw, pa faint mwy anaddas oedd i farnu am ddybenion a dirgeidigaethau rhagluniaeth Duw tu ag at ei bobl? Gwaith Duw yn y byd tragwyddol, yn ngwlad y goleuni, fydd amlygu ei fawr amrydd doethineb yn ei holl drefniadau dwyfol. 'Ai dysgeidiaeth yw ymryson â'r Hollalluog? a argyhoeddo Dduw, atebid i hynny,' medd yr Arglywydd wrth Job. Y mae Job yn ateb; 'Wele, *gwael* ydyw; pa beth a atebaf i ti? mi a osodaf fy llaw ar fy ngenau. Lleferais yr hyn ni ddeallais; pethau rhy ryfedd i mi, y rhai nis gwyddwn. Am hynny, y mae yn ffaithd genyf fi fy hun; ac yr ydyw yr edifarhau mewn llwch a ludw.' Y mae yr addysg i ni oddiwrth hyn yn bwysfawr: Nid ymresymu am ffydd Duw a'n dwg ni byth i foddlonrwydd, ond cydnabyddiaeth o'i fawredd ef, a'n gwaelled ei hunain; mor fawr yw ein hanwybodaeth ni, ac mor fychan ein hamgyffred; mor anchwilladwy yw ei farnau ef! a'i ffydd mor anolrheindadwy ydynt!—Pwy dyd yn i ddadleu yn erbyn Duw?

Er i Job amddiffyn ei hun gyda gormod hōniad o'i burdeb, &c., etto mae yr Arglywydd yn beio ar Eliphaz y Temaniad, a'i ddau gyfall: 'Fy nigofaint,' medd efe, 'a gynneuodd yn dy erbyn di, ac yn erbyn dy ddau gyfall, am na ddywedasoeh am danaf fi yn un-iawn fel fy ngwasanaethwr Job.' Gwedi dwyn Job i gwmpo yn edifeiriol i'r llwch, 'yr Arglywydd a ddy-chwelodd gaethiud Job,' pan weddiodd dros ei gyfeillion, yn ol gorchymyn Duw iddo; 'a'r Arglywydd a chwaneodd yr hyn oll a fuasai gan Job yn ddau ddyblyg.' Yr oedd iddo ddeg o blant yn ei lwyddiant, sef saith o feibion, a thair o ferched; y rhai i gyd a laddwyd tra yr oeddnynt yn gwledia yn nhŷ eu brawd hynaf. Cafodd, ar ol ei adferiad o'i gystudd, yr un nifer o feibion a merched, a'i ferched yn rhagori mewn glendid ar holl ferched y wlad hono. Os ydoedd y rhai a laddwyd, gyda Duw, nid oeddnynt wedi eu colli; am hynny rhoddi yr un nifer drachefn idde, oedd eu dyblu.—Dyblwyd y cwbl arall iddo mewn nifer, sef pedair mil ar ddeg yn lle saith o ddefaid; chwe mil yn lle tair o gamelod; mil yn lle pum can iau o ychain; a mil yn lle pum cant o asynod.

* Y mae arddull y gân yn gwahaniaethu nid ychydig oddiwrth nodwedd prydyddol Moses; oblegid y mae yn fwy byr a chyn-nwysfawr, ac yn fwy manwl yn nghyfanoddad barddonol yr ymadroddion. *Prolect.*

† Y mae y mater, yr iaith, yr holl ddull, ac yn olaf y tywyll-wch sydd yn perthyn iddo, yn profi mai y llyfr hwn yw yr hynaf o'r holl ysgrifeniadau sanctaidd. *Ibid.*

‡ Yr *Elephantiasis* oedd gleyf tra ffaithd a phoenus, ac yn ol barn yr hynafiaid, yn anfeddygiaethol; ac yn peri i'r cleifion sŵno ar eu heinioes, a dymuno angen. Michaelis i'n Lowth. Edr. CORNWYD

Y mae yr addysgiadau oddiwrth hanes Job yn amrywiol ac yn bwysfawr.—1. Gwelwn fod ein holl gyauon yn gwbl yn dibynu ar yr Arglwydd a'i amddiffynfa drosom ni a'n heiddo.—2. Er fod Satan yn eilyn galluog a thra chreulawn, yn ddiorthpwy, ac yn ddiffinio mewn drygioni, etto ei fod wedi ei derfynu gan yr Arglwydd, ac nas gall wneuthur y peth lleiaf, ond fel y goddeffir iddo.—3. Sancteiddrwydd yw y peth y mae yr Arglwydd yn ei hoffi mewn dynion o flaen pob peth arall; ei ganmoliaeth i Job oedd, nid ei fod yn ddoeth, yn gyfoethog, &c., ond ei fod 'yn wr perffaith ac uniawn, yn ofnai Duw, ac yn cilio oddiwrth ddrygioni.'—4. Fod pob peth yma yn y byd yn gyfnewidiol, ac yn ansicr, hyd yn nod i gredadyn, ond ei undeb a'r Cyfryngwr, heddwch a gofal Duw am dano, a'i gynnalid iddo yn ol ei ddyddiau. Er i Job gollu golwg ar ei sirol wynebpryd, etto ni cholodd Duw mo'i afael ynddo—ie, pan oedd yn llaw Satan; cynnalidodd ef yn anrhydeddus yn y frwydr pan oedd boethaf, a phabw a phob peth yn ymddangos yn ei erbyn.—5. Mor ddwsu yw barnedigaethau Duw, a'i ddybenion doeth yn ei holl ragluniaethau; ac mor ddiaball yw ei dosturi tu ag at ei bobl—ni phalla ei dosturi tu ag at y rhai a'i parchant, ac a obethiant ynddo, er iddo eu profi â blinderau trymion. 'Clywaoc'h am amynedd Job, a gwelsoch ddiwedd yr Arglwydd; oblegid tosturiol iawn yw yr Arglwydd, a thrugarog.'—6. Fod y goreu a'r doethaf o blant dynion yn anaddas farawr ar ffyrdd yr Arglwydd: mwy gweddus iddynt ymstwg, tewi, addoli, a dysgwyl wrtho.—7. Hawdd yw i'r Arglwydd wneuthur y tywyllwch yn oleuni o flaen ei bobl, a phethau ceimion yn uniawn; a pheri i bob peth gydweithio er daioni iddynt.—8. Hawdd yw i ddynion wrth ddadleu yn nghylch pethau sanctaidd, fyned i ysbryd ansanctaidd, cam-farnu eu gilydd, a dywedyd pethau yn amharchus am yr Arglwydd.—9. Gellir golygu Job, nid yn unig yn siampl i'r duwion, y rhai sydd yn myned trwy lawer o orthymderau i deyrnas Dduw, ond hefyd yn gygod nodedig o'r Arglwydd Iesu, yr hwn ag efe yn gyfoethog, a aeth yn dlawd er ein mwyn ni; yr hwn nid yn unig a ddy-odeffodd lawer, ond a roddodd ei einioes yn bridwerth dros lawer; a ddyrehaodd i'r gogoniant, ac a eiriolodd dros y troseddwy.

Ar lyfr Job, gwel Schultens, Mercerus, Peters, Scott, a Caryl. Y mae gwaith Caryl yn faith, ond yn dra rhagorol yn mhob ystyr. Gwel hefyd Dr. Lightfoot's *Works*, vol. i. Lowth, *De Sacra Poesi Heb. Praelect.* 22. Sherlock's *Discourses on Prophecy*, *Disser.* ii. Dr. Warburton's *Divine Legation of Moses*. Dr. J. Mason Goode, F.R.S. Gwel hefyd, *The Book of the Patriarch Job, translated, &c.*, by Dr. Samuel Lee. *Bibliotheca Sacra*, Nos. xxii, xxiii, xxv.

JOBAB, 1. Mab Zera, o hiliogaeth Esau. Gen. 36. 33. 1 Cron. 1. 44.—2. Mab Joctan, brawd Heber. Gen. 10. 29. 1 Cron. 1. 23.—3. Brenin Madon. Jos. 11. 1.—4. Mab Gera o lwyth Benjamin. 1 Cron. 8. 9.—5. Mab Elpaal, o'r un llwyth. 1 Cron. 8. 18.

JOCDEAM, יִדְעָם [*darostyngiad y bobl*] dinas yn Judah. Jos. 15. 56.

JOCMEAM, יִמְעָם [*adgyfodiad y bobl*] dinas yn rhandir Ephraim, yn perthyn i'r Lefiaid o deulu Cohath. 1 Cron. 6. 68.

JOCNEAM, יִנְעָם [*meddiant y bobl*] 1. Dinas yn Judah. 1 Bren. 4. 12.—2. Dinas yn llwyth Zabulon, yn perthyn i'r Lefiaid o deulu Merari, yn agos i fynydd Carmel. Jos. 12. 22. a 19. 11. a 21. 34.

JOCSAN, Heb. יִסְאֵן [*anhawodra*] mab Abraham o Ceturah. Gen. 25. 2. Anfonodd Abraham ef a'i

frodyr oddiwrth Isaac et etiffedd, i dir y dwyrain. Pobl-ogasant India, China, &c., tebygol.

JOCTAN, Heb. יִצְחָק *Gr.* *Isaas* [*bychan*] mab Heber, a brawd Peleg. Yr ddedd iddo dri ar ddeg o feibion, y rhai a breswyliasant o Measa, (hwyrach, yr un a Musa, neu Mecca, o du y dwyrain i'r Môr Coch), i Sephar, mwyadd deheu-ddwyrain i Arabia Ffelix. Gen. 10. 25, 30. 1 Cron. 1. 19—23. Joctan oedd Tad yr Arabiaid yn ol barn rhai. Yn nghylch milltir o Mecca, yr oedd, os nad ydyw yn bresennol, lle a elwid Baisath-yectan, neu preswyfod Joctan.

JOCTEEL, יִצְטָל [*cynnulleidfa Duw*] dinas yn Judah. Jos. 16. 38.

JOCHEBED, יִכְבֵּד [*anrhydeddus*] merch Leif, a gwraig Amram, a mam Moses, Aaron, a Miriam. Yr oedd Jochebed yn fodryb i Amram, chwaer Cohath. Exod. 2. 1. a 6. 20.

IOD, Heb. יוֹד *Gr.* *uwa*; *Saes.* *Jot*. Y llythren leiaf yn egwyddor pob un o'r ddwy iaith; tebygol cymeryd y gair Cymraeg o'r ieithoedd hyn. Iod, a arwydda y peth lleiaf, y rhan leiaf o ygrifan. Mat. 5. 18. Edr. ΤΙΨΥΝ.

JOEL, יוֹאֵל [*yr hwn sydd yn ewyllsio*] 1. Mab cyntaf-anedig Samuel. 1 Sam. 8. 1, 2. Edr. SAMUEL.—2. Y mae amryw eraill o'r enw. 1 Cron. 15. 11. a 4. 35. a 7. 3. a 11. 38. a 23. 8. a 26. 22. a 27. 20. Neh. 11. 9.—3. Mab Pethuel, prophwyd yr Arglwydd. Nid oes dim ond dychymygion i chwaneu am dano. Yr amser y prophwyddodd sydd ansicr. Prophwyddodd yn unig i Judah, heb sôn am y deg llwyth; am hyny y bernir iddo brophwydo gwedi amser eu caethgludiad. Y mae yn rhagfynegi am farnedigaethau dychrynllyd ar y wlad trwy ysbder, a locustiaid, y rhai a olygr yn arwyddocâd o fyddin-ocedd y Caldeaid, ac eraill, a oresynasant y wlad. Oddiwrth yr ystyriaeth o hyn, y mae yn annog i edifeirwch, ac ymryd a gweddi, gan addaw bendith a llwyddiant yn ganlynol i hyny. Y brophwyddiaeth fywaf bynod ynddo, yw hōno a goffir gan Petr ar ddydd y Pentecost. Gwel pen. 2. 28—32. Act. 2. 16, 21. Rhuf. 10. 13—16. Am effeithian yr efengyl—tywalltad yr Ysbryd Glân ar Iuddewon a Chenedloedd—y canlyniadau onafwyd o'u gwrthwrebu; yr hyn a gyflawnir hyd heddyw, ac sydd brawf diammeuol o'i fod yn lefaru trwy ysbryddiaeth Duw. Y mae yn diweddud gyd âg addewidion cyсуol i'r Iuddewon yn y dyddiau diweddf. Y mae yr holl farniaid yn cyduno am ei ddull yn ysgrifenu, fod ei iaith yn hardd, yn eglur, yn fywiog, yn oruchel hynod, yn wresog, yn dreiddiol, ac yn oleu.*

JOELAH, יוֹאֵלָה [*dyrchafedig*] mab Jeroham o Gedor; a ddaeth at Dafydd i Siclag. 1 Cron. 12. 7.

JOEZER, יוֹזֵר [*cynnorthwywr*] Corhaid a ddaeth at Dafydd i Siclag. 1 Cron. 12. 6.

JOGBEAH, יוֹבְיָה [*dyrchafiad*] dinas yn rhandir Gad. Num. 32. 35. Barn. 8. 11.

JOHA, יוֹהָ [*bywus*] Tizaid, mam Zimri; un o filwyr enwog Dafydd. 1 Cron. 11. 45.

JOHANAN, יוֹחָנָן [*trugarog*] 1. Mab Josiah, yr hwn, tebygol, a fu farw yn Ieuanc. 1 Cron. 3. 15.—2. Mab Elieoenai. 1 Cron. 3. 24.—3. Mab Azariah, arch-offeiriad. 1 Cron. 6. 9, 10.—4. Mab Careah, yr hwn a hysbysodd i Gedaliah fwriad gwaedlyd Ismael yn ei erbyn, ac a gynnygodd ei ladd ef; ond ni chredodd Gedaliah hyny, ac a gafodd ei ladd yn ganlynol. Gwedi lladd Gedaliah, Johanan, gyda

* Imprimis est elegans, clarus, fusus, fluensque; valde etiam sublemis, acer, fervidus.—Nec minus clara est rerum connectio, quam dignitas color. Lowth, *Praelect* 21.

holl dywysogion y llu, a gymerasant weddill y bobl, ac a' theant, ac a eisteddasant yn Cimbham, yn agos i Bethlehem, i fyned i'r Aiphth. Y mae efe a'r tywysogion yn rhagrithiol yn erfyn ar Jeremiah i ymofyn â Duw; y mae yntau yn dangos y caent hwy ddiogelwch yn Judea, ond dinystr yn yr Aiphth. Johanan a anghoelodd brophwydoliaeth Jeremiah, ac a'i dug ef ac eraill, i'r Aiphth, yn groes i air y prophwyd—lle y dinystriwyd hwynt yn nghylch pedair mlynedd ar ddeg gwedi hyny gan y Caldeaid, y rhai a oresgynasant yr Aiphth. Jer. xl—xliv. 2 Bren. 25. 23. Edr. JEREMIAH.

JONA, *Iowa* [*colomen*] tad Petr ac Andreas: dyfrydiad yw Jona o Joana, medd Calmet. Bar-Jona, yw mab Jona. Mat. 16. 17. Ioan 21. 15.

JONADAB, *Heb.* יונדב [*gweithiwr egniol*] 1. Nai Dafydd, mab Simeah. Dyn cyfrwys a dichellgar. 2 Sam. 13. 3.—2. Mab Rechab. 2 Bren. 10. 15, 16. Edr. RECHAB.

JONAH, *Heb.* יונה [*colomen*] mab Amittai, o Gath-Hepher, dinas yn llwyth Zabulon, yn Galilea, a elwir Gittath-Hepher. Jos. 19. 13. Ei henw presennol yw el-Messod. Prophwydodd y dygai yr Arglwydd yn ol i Israel yr holl ddinasoedd a gymerodd y Syriaidd oddi arnynt yn nheyrnasiad Ahab, Jehoram, Jehu, a Jehoahaz. 2 Bren. 14. 25. Yr oedd yn byw yn nheyrnasiad yr all Jerobosam, cyn pen hir ar ol Eliseus. Yr ydys yn barnu yn gyffredin mai efe a ysgrifennodd ei hanes ei hun yn y llyfr dan ei enw: os felly, rhydd hanes manwl, ffyddiawn, am ei wendidau pechadurus ei hun, a neillduol amynedd a thrugarogrwydd yr Arglwydd. Gellir golygu hyn fel un prawf cryf o ddwyfoldeb yr ysgrifthyrau, a bod eu cyfansoddiad yn eu hygrifenu dan ddylanwadau dwyfol; sef am nad ydynt yn ymgais i leihau eu beiau eu hunain, ond yn eu hadrodd gyda phob amgylchiad ag oedd yn eu dangos yn wrth-un ac yn ffalidd. Nid eu gofal yw dangos eu hunain gyda gwycheder ac enwogrwydd, ond cyflawnhau Duw yn ei holl weithredoedd a'i oruchwyliaethau rhaglun-iaethol tu ag at y byd a thu ag at yr eglwys, dwioliion ac annuwiollon, pa olwg bynag fyddai arnynt hwy eu hunain yn y drychlad. Y mae hanes y gwr hwn yn nodedig o hynod ac unigol, pa un bynag a ystyriwn orchymyn Duw, a'r gwaith a roddodd iddo; ynte ei ymddygiad ef tu ag at yr Arglwydd yn wyneb hyny. Danfonodd Duw Jonah i Ninifeh, prif ddinas ymerodraeth Assyria, a'r fwyaf a fu erioed yn y byd, i lefain yn ei herbryn o herwydd ei drygion. Jonah a gyfododd i ffol i Tarsis yn lle myned i Ninifeh. Edr. TARSIS, NINIFEH. Yr Arglwydd a gyfododd wynt mawr yn y môr, a bu tymhestl fawr yn y môr, fel y tybygid y dryllai y llong. Taffwyd Jonah i'r môr gan y mor-wyr, ar ei archiad ei hun; yr Arglwydd a ddarparodd bysgodyn mawr i lyncu Jonah. Gwaeddodd ar yr Arglwydd o fol y pysgodyn; dywedodd yr Arglwydd wrth y pysgodyn, a bwriodd Jonah i dir sych. Danfonodd Duw Jonah yr all wair i Ninifeh; aeth a phregethodd yn Ninifeh; ac ar eu hedifeirwch, arbedwyd y Ninifeaid. Dangosodd Jonah ei anfodlonrwydd i hyny, mewn modd cwylyddus a digofus iawn; y mae Duw yntau yn ei geryddu yn dirion dan rith y pren cicalon. Gwel y Llyfr.

Dysgw'n oddiwrru yr hanes rhyfedd a nodedig hwn, 1. Y dichon gwendidau mawrion oddiweddyd y dynion goreu. Yr oedd ymddygiad Jonah yn wrthnysig, yn gyndyn, ac yn bechadurus iawn; etto, yn nghantl y cwbl, ymddengys ei ffydd a'i ras yn hynod o nodedig. Gweddiodd mewn amgylchiadau na bu neb arall yn eu bath: gweddiodd mewn ffydd, a gwrandaodd yr Arglwydd ef.

2. Fod llywodraeth Duw ar bob peth yn gyflawn ac yn hollol: gwelwn yma y gwynt, y môr, y pysgodyn, &c., yn gwbl at ei orchymyn, ac yn ufuddhau iddo.

3. Nad oes dim anhawdra i Dduw gadw bywyd ei bobl yn y dull, y modd, a'r man y myno: cadwodd Jonah yn fyw 'yn mol uffern,' sef yn ngwlad angeu. Llauer a ddirmygwyd ac a wawdiwyd ar yr hanes rhyfedd hwn, gan ddyinion heb wybod gallu Duw, ac heb ysbryd i'w barchu. Eu cwylydd hwy yw hyny; a bydd dial arnynt o'r achos, heb wir edifeirwch. A fydd dim yn anhawdd i Dduw? Nid oes neb ond yn-fydion gwallgofus a feddwl hyny. Gall a fyno, y pryd a'r ffordd a fyno.

4. Gwelwn mor fawr yw amynedd, trugarogrwydd, a thiriondeb Duw! Yn lle taro Jonah yn farw am ei anuffudd-dod, a'i ffoad ar encil oddi wrtho, cymerodd foddion effeithiol i'w attal, ei ddarostwng, a'i ddwyn yn ol at ei orchwyl. Rhaid i Jonah, ac nid neb arall, fyned i Ninifeh; ac nid ydyw yn llai addas, os nid yn fwy, i fyned yno gwedi bod yn y dymhestl fawr, nag ydoedd o'r blaen.

5. Y tâl gweddio ar yr Arglwydd yn ein gwrthgllidau, ein hanuffudd-dod, a'n pechaduruswydd, yn y cyfyngderau mwyaf. Mae gweddio yn enw Mab Duw, yr hwn yr oedd y deml yn ei gysgodi, yn sicr o lwyddo gyda Duw yn mhob man, ac amgylchiad, y tu yma i uffern. 'Pan lewygodd fy enaid ynof,' medd Jonah, 'coflais yr Arglwydd; a'm gweddio a ddaeth i mewn atat i'th deml sanctaidd.'

6. Gwagedd yn ddiau yw pob dyn fyddo ar y goreu: wele, Jonah yn anfoddog ac yn anynad drachefn, wedd ei holl waredigaethau mawrion, ac ymweliadau grasol Duw âg ef. Am i Dduw arbed y ddinas fawr hōno, ar wryngiad edifeiriol yr holl drigolion, y mae Jonah yn ymddigio hyd angeu. Y mae yr Arglwydd yn ei drin ef yn dirion, fel mammaeth ei phlentyn anynad. Yr oedd meddyliuau mawrion gan Jonah am Dduw; 'Gwyddwn dy fod di yn Dduw graslawn a thrugarog, hwyrfrydig i ddig, aml o drugaredd, ac edifeiriol am ddrwg.' Ar hyn, er mor ryfedd, cymerodd y diafol fantasia i weithredu arno i anuffuddhau dwyn cenadwri fygythiol at y Ninifeaid.

7. Y mae arbediad Duw o'r Ninifeaid, ar eu hym-ostyngiad, yn addysgiadol, ac yn ein cyfeirio i'r unig lwybr effeithiol i attal barnedigaethau oddi wrthym, yn bersonol, yn deuluol, ac yn wladol. Hawdd gan yr Arglwydd drugarhau ac arbed: nid yw yn taro neb ar lawr.

Trwy roddi diwrnod am flwyddyn, yn ol iaith y prophwyd, cyflawnwyd geiriau Jonah yn fawr! oblegid yn mhen degain mlynedd Ninifeh a ddinystriwyd yn hollol.

Yr oedd Jonah yn gysgod hynod o'r Arglwydd Iesu, yn ol tystiolaeth Crist ei hun: 'Canys fel y bu Jonas dridiau a thair nos yn mol y morfil, felly y bydd Mab y dyn dridiau a thair nos yn nghalon y ddaear.' Mat. 12. 40. Luc 11. 30. Jonah 1. 17. a 2. 10. Nodwyd yn y geiriau hyn yr amser neillduol y byddai yr Arglwydd yn y bedd, ei adgyfodiad gwrthiol, a phregethiad yr efengyl yn ganlyniol i hyny, ganddo ef trwy ei apostolion, i'r cenedloedd. Yr oedd gwaredigaeth Jonah yn rhyfedd ac yn wyrthiol, ond 'wele un mwy na Jonas yma.' Ni wnaed, ac ni wneir byth, un wyrth fwy nag adgyfodiad Crist trwy ei allu ei hun oddiwrrth y meirw. Edr. ADGYFODIAD.

Yr oedd Jonah yn arwydd i'r Ninifeaid. Pa arwydd fwy allasant feddwl am dani, na'i fod wedi ei orddiwes, ei gadw, a'i waredu mor rhyfedd gan Dduw i bregethu edifeirwch iddynt? Yr oedd hon yn arwydd dra sicr mai Duw oedd wedi ei anfon, ac mai geiriau Duw oedd yn eu llefaru: felly mae adgyfodiad Crist i ninnau yn arwydd sicraf sydd bosibl i fod byth mai Crist yw y Messiah addawedig—o ddwyfoldeb ei Berson—digon-olrwydd ei aberth—cyflawnder ei fuddugoliaeth ar bob gelynn—o anghyfnawidoldeb y cyfammod gras—heddychlonedd Duw—sicr adgyfodiad ei holl bobl—a'u gogoneddiad tragwyddol.

Arwydd yr holl arwyddion ydyw hon; heb hon, buasai yr holl arwyddion eraill yn annigonol, ac yn ofer; y benaf o'r cwbl yw, ac ydd hefyd yn ddiweddglo ar y cwbl. Gan fod y Person a'r arwydd yn fwy hynod nag oedd Jonah i'r Ninifeaid, felly bydd y rhai na chredant ynddo yn fwy anesgusodol na'r Ninifeaid.

Peldioidd y môr a'i gyffro wedi bwrw Jonah iddo; wedi ei fwrw ar dir sych, aeth i bregethu i Ninifeh, fel un oddiwrth y meirw: deogys hyn yn hynod effeithiau marwolath ac adgyfodiad Crist. Cafodd Crist y môr yn dymhestlog iawn, ond aeth iddo felly o'i wirfodd i'w gael yn dawel i'w bobl; a daeth â'r newyddion mwyaf hyfryd o heddwch a maddeuant pechodau ganddo o wlad aneu.

Ysgrifaudd Abbot a John King, dau esgob o'r un enw, ar y llyfr hwn. Hefyd Hutchinson, ac Esgob Newcome.

JONATHAN ELEM RECHOCIM, יונה אלם רחוקים [y golomen fud meun gwlad bell, neu colomen y mudaniaeth] titl Ps. lvi. Yr oedd Dafydd yn ddi-niwed fel y golomen, yn nghanol erlidigaethau Saul; yr oedd yn fud ac yn amyneddgar dan orthrymderau. Yr ydoedd fel y golomen ofnus, wedi ei yru yn mhell o'i gartref, ac oddiwrth ordinhadau Duw; ac fel y golomen yn mhllith yr adar ysglyfgr, yr oedd yntau yn mhllith y Philistiaid, y rhai oeddynt gwedi eu hannog i ymddial arno gan berthynasau Goliath; ond goddefodd y cwbl yn ddytaw ac yn amyneddgar. Yn hyn oll yr oedd yn gysgod nodedig o'r Iesu, yr hwn yn ddi-niwed a ddyoddefodd yn fud, heb agor ei enau.

'Yr ydwyf,' medd Mr. Fenwick, 'yn cyduno â'r rhai a gyfieithant יונה אלם (Jonath Elem) *oppressionem manipuli*, hyny yw, *gorthrymiad y dyrnaid*, ac yr ydwyf yn deall wrth y dyrnaid, y praidd bychan o wir gredniwyr, yn wasgaredig ac yn orthrymedig yn mhllith y cenedloedd, (רחוקים) y rhai oeddynt yn mhell, yn iaith yr apostol; yr hyn a gyduna â chyfieithiad y LXX. "y bobl oedd yn mhell (απο ρω αγιου) oddiwrth bethau sanctaidd." Canys, tebygol, mai y praidd bychan hwn o wir gredniwyr yn mhllith y cenedloedd, y rhai sydd yma dan yr arwydd o Dafydd yn gweddio am waredigaeth oddiwrth y Philistiaid, yn ol y rhan ddiweddaf o'r titl, sydd yn gweddio am amddiffyniad a gwaredigaeth oddiwrth e gorthrymawr.' Gwel Fenwick's *Thoughts on the Hebrew Titles of the Psalms*.

JONATHAN, יונתן [rhodd yr Arglwydd] 1. Mab Gerson; ond nid tebyg ei fod yn wyr i Moses, fel y barna rhai. Bu yn eilun-offeiriad i Micah yn mynydd Ephraim am ddeg siel o arian, par o ddillad, a'i luniaeth bob blwyddyn. Bu gwedi hyny yn eilun-offeiriad i'r Daniaid yn Lais. Barn. xvii, xviii. Y mae yr holl bethau hyn yn amlygu fod gwir grefydd yn isel yn mhllith plant Israel y dyddiau hyny: 'pob un yn gwneuthur yr hyn oedd uniawn yn ei olwg ei hun,' ac yn ddiystyr o'r Arglwydd a'i gyfreithiau sanctaidd.—'Jonathan mab Gerson mab Manasseh,' Barn. 18. 30. Y mae rhai adysgrifiadau yn darllen מנשה *Moses*, yn lle מנשה *Manasseh*. Mae y gair yn y Bibl Hebraeg yn nodedig â'r llythyren ן yn uwch na'r lleill yn yr enw, fel hyn כִּישָׁר Paham y rhoddwyd hi felly nis gellir ond dychymygu; rhai a farnant mai yr Iuddewon a roisant y llythyren i mewn fel hyn o barch i'w deddfwr Moses, yn barnu yn ddi-anrhydedd iddo, fod ei wyr yn eilun-addolwr: ond ei fod yn deilwng ei alw yn fab Manasseh, o ran ei eilun-addoliaeth: ond nis gellir profi iddynt lygru yr ysgrif trwy roddi y llythyren. Tebygol nad Manasseh mab Hezeciah a feddylir; ond rhyw Manasseh arall, yr hwn oedd ganddo fab a'i enw Gerson, yr hwn oedd dad i Jonathan eilun-addolgar. Gwel

Glass. Phil. Sacr., lib. i, tract. i, sec. 17.—2. Mab Abiathar yr offeiriad. 1 Bren. 1. 42, 43.—3. Mab Sageth yr Harariad; un o gedryn Dafydd. 1 Cron. 11. 34. 2 Sam. 23. 32, 33.—4. Mab Simea, brawd Dafydd, yr hwn a laddodd un o feibion y cawr yn Gath. 1 Cron. 20. 7.—5. Jonathan, neu Jehonathan, mab Uziah, trysorwr Dafydd. 1 Cron. 27. 25.—6. Mab Asahel. Ezra 10. 15. Ysgrifenydd a cheidwad carchardŷ dan deyrnasiad Zedeciah. Ymddygodd yn greulawn tu ag at y prophwyd Jeremiah, am hyny y mae efe yn ymbil ar y brenin beidio ei anfon i dŷ Jonathan rhag ei farw yno. Jer. 37. 14, 15, 20.—7. Mab y brenin Saul, a chyfaill mynwesol Dafydd. Y mae yr holl hanes am dano yn ei ddangos yn ŵr o ysbyrd twysogaidd, gwrol, arwr-aid, godidog, a serchog iawn, a ffyddlawn fel cyfaill. Lladdwyd ef gyd â'i dad gan y Philistiaid ar fynydd Gilbon. Cyfansoddodd Dafydd alarnar ar yr achos—un o'r rhai mwyaf galarus a chyffrous. Dangosodd Dafydd gareddgrwydd i'w fab Mephiboseth. 1 Sam. xix, xx. 2 Sam. i, ix. Edr. SAUL, DAFYDD.—8. Mab Cereah, un o dywysogion y lloedd pan gymerwyd Jerusalem. Jer. 40. 8.

JOPPA, neu JAPHO, יפו [harddwch] porthladd hardd ar Fôr y Canoldir, o du y gorllewin i wlad Canaan, yn nghyleh 34 o filltiroedd gogledd-orllewin o Jerusalem, ac yn sefyll mewn dyffryn hyfryd. Dwywedir ei hadeilladu gan Japheth, ac mai oddi wrtho ef y cafodd yr enw Japho, wedi hyny Joppa, ac yn awr Jaffa. I Joppa yr oeddynt yn dwyn coed i adeilladu y deml yn amser Solomon yn gludeiriau; ac oddi yno yr oeddynt yn cael eu dwyn i Jerusalem. Yma y cyfododd Petr Dorcas, ac y daeth cenadau Cornelius am dano. Dinystrwyd hi gan y Rhufeiniaid. Cawn hanes am esgobion Joppa yn y bummel a'r cweched ganrif. Gelwir hi yn bresennol Jaffa. Jos. 19. 46. 2 Cron. 2. 16. Act. ix, x.

Yn agos i Jaffa y parodd Buonaparte saethu 4,600 o'r Tyrciaid bedwar diwrnod gwedi eu cymeryd yn garcharion. Yma hefyd y gwenwynodd yn greulawn lawer o'i filwyr cleifion neu archolledig, rhy sâl i'w symud.—Gellir barnu ei bod gynt yn fwy cyfeus porthladd nag ydyw yn bresennol. Y mae yn sefyll ar uchelfa, o ba un y gellir canfod dinas Jerusalem.

IOR—AU, (or) yr Arglwydd, y Tragwyddol; y BOD heb ddechreu ac heb ddiwedd, yr Hen Ddi-henydd.

Daw IOR y dwiau eraill, Dofydd a Llywydd y llleill.

Y mae y gair IOR, fel un o enwau yr Arglwydd, yn ein cyfieithiad ni o'r Bibl, yn gyfieithiad o'r gair יוֹר yn y lleoedd canlynol; Jos. 3. 13. a 7. 7. Barn. 16. 28. Ps. 8. 1. a 45. 11. Esa. 61. 11. Jer. 22. 18. Ezec. 44. 15. Amos 3. 8. Ond cyfieithiad o'r gair יוֹר (*Iah*) ydyw yn y ddau le canlynol: Ps. 89. 9. Esa. 38. 11. Edr. IAH.

Ystyr y gair אֲדוֹנָי (*Adonai*) yw *Arglwydd, Uywdr-aethwr, cyfarwyddwr*. Priodolir yr enw hwn i ddyntion yn gystal ag i Dduw yn aml, ac a gyfieithir *arglwydd, meistri*; megys Gen. 39. 20. a 42. 30, 33. a 45. 8, 9. 1 Bren. 1. 17, 31. a 20. 4, 9. Ond nid yw yr enwau יוֹר *Iah, Iehofah*, yn cael eu priodoli i neb ond y gwir Dduw; ac yn eu hystyr gwreiddiol y maent yn gwbl anuddas i'w priodoli i un creadur. Edr. y geiriau.

'Ni chaf weled yr Arglwydd IOR yn nhir y rhai byw.' Esa. 38. 11. לֹא רָאִיתִי אֱלֹהִים *Ni chaf weled IAH*; IAH yn nhir y *bywiolion*. Yr oedd wedi profi llawer o hyfrydwch wrth edrych ar brydferthwch a gogoniant yr Arglwydd yn ei addollad yn y deml; ac yr oedd yn gobekthio ynddo ei hun i gael mwyntau y fraint fawr hōno dros fynyddoedd eto i

2. Gwelwn fod Duw yn fyddlon anfethedig i'w bobl, ac yn gwbl abl i'w cynnal a'u dyddanu dan y gorthymderau mwyaf. Trwn iawn oedd i Joseph dnyer orfod gadael tŷ ei dad tirion—cael ei gasáu, ac agos ei ladd, gan ei frodyr—ei werthu ganddynt i estroniaid annhrugarog—cael ei gyhuddo o fai gwedi hyn, ag oedd gwedi ei wrthsefyll a'i ffeiddio—gwedi hyn y garcharu yn anghyflawn; 'Cystuddiasant ei draed ef mewn gefyn; ei enaid a aeth mewn helyrn'—a'i anghofo gwedi hyn gan a ddyllasai gofio am dano: ond yn, a thrwy y cwbl, 'yr Arglwydd oedd gyda Joseph, ac a ddangosodd iddo ef drugaredd;' *וַיִּתְּנוּ לְיוֹסֵף חֲרָטִים, כַּרְדֵּינְרֻיָּדָה, אֶתְּ גֵרָסוֹן־רֻיָּדָה.* Yr oedd hyn yn anfeidrol fwy na pluc buasai pawb yn dirion wrtho beb hyn: a lhwyrach mai y blynyddoedd binion hyn o brofedigaethau oedd yr yspaid mwyaf dyddanu o'i holl fywyd. Duw yn ei ras a'i drugaredd, yn rhoddi ei gynnalieath, a'i bresenoldeb, sydd yn unig ac yn gwbl ddigonol i ni yn mhob sefyllfa ac amgylchiad.

3. Am fod yr Arglwydd gyd âg ef yn ei gynnalieath rasol, a'i gyfarwyddyd, gwelwn ei rodiaid yn addas i Dduw, ac i ddyw yn ofni Duw, yn mhob sefyllfa, a phob profedigaeth. Canfyddwn ef yn yr holl amrywiol sefyllfaoedd ac amgylchiadau y gosododd Duw ef ynddynt, y plentyn ufudd, parchus; y brawd caru-aidd, maddeugar; y gwas ffyddlon; y gwerydd di-wair; y swyddog doeth, uniawn, hawddgar, a da: yn fyr, yn mhob man y mae Duw gwedi ei gynnysgaethu â phob gras, ac â phob dawn angenrheidiol i fyw yn dduwiol, i harddu ei swydd, ac i gyflawni yn addas y dyledswyddau perthynol i'w sefyllfa. Heb ddyg, y mae yn ben ar holl doethion yr Aipht; heb fagwr-aeth llys brêninol, y mae yn llenwi yr orsedd gyda mawrhydi, yn llywio y deyrn-wialen ger bron yr holl deyrnaoedd, gyda doethineb a gwedeidd-dra parchus. 'Rhwymodd dywysogion Pharaoh wrth ei ewyllys, a dysgodd ddoethineb i'w henuriaid ef.' Ps. 105. 20.

'Dysgwyd ef i ymstwng, ac ymbelaethu; i fod yn llawn, ac yn newynog; i fod mewn helaethrwydd, ac i fod mewn prinder.' Y mae gras yn ymddangos ynddo yn *juddugoliaethus* yn mhob man, y mae yn gorchfygu yn y frwydr gyda byd, cnawd, a diafol; 'Y saethyddion a fuant chwerw wrtho ef, ac a'i saethas-ant, ac a'i casasant: er hyn arhodd ei fwa ef yn gryf, a breichiau ef ddywylaf ef a gryfhasant, trwy ddywylaf grymus Dduw Jacob.' Gorchfygodd chwantau feuenctid, trwy ddiweirdeb diball, yn ngwyneb y deniadau mwyaf hudol; gorchfygodd elyniaeth a chasineb ef frodyr, trwy gariad diragrith, a gwneuthur lles iddynt yn eu caledi: 'Nac ofnwech,' medd efe, 'myfi a'ch cynnalaf chwi, a'ch rhai bach;'—gorchfygodd holl rodres a gorwagedd mawredd sefyllfa, trwy ofni Duw, a grym duwioldeb; y mae yn gweled llaw Duw yn ei holl ddyrchafiad. Gen. 45. 7, 8. a 50. 20. Y mae cyfarchiad ei dad tlawd, pan oedd yn holl fawredd ei swydd uchel, a'i astudrwydd hynod o hono ar ei farwolaeth, a'r claddidigaeth parchus a roddodd iddo, yn ei ddangos yn well nag y dichon geiriau fynegi, ar unwaith, yn fawreddog, yn hawddgar, ac yn dduwiol; siampl hynod o ufudd-dod i'r pummed gorchymyn, na ragorwyd arno ond gan yr hwn yr oedd yn gysgod gwael o hono.

4. Gwelwn neillduol ofal Duw am ei eglwys. Cyn dyfod y saith blwyddyn newyn, anfonodd Duw Joseph i'r Aipht, trwy ragluniaethau rhyfedd, i barotoi, ac i borthi Jacob a'i deulu yn amser y newyn, ac i gadw yr hâd sanctaidd yn fyw, a fuasai, heb hyn, mewn perygl o drengu. 'Anfonodd ŵr o'u blaen hwynt,' medd yr Ysbryd Glan. Ps. 105. 17. 'I achub ein-foes yr hebr yngodd Duw fyfi o'ch blaen chwi,' medd Joseph wrth ei frodyr. Gen. 45. 5. a 50. 20, 21.

Heblaw cadw yr hâd sanctaidd fel hyn yn fyw, diammew fod dyrchafiad Joseph i'r fath sefyllfa

gyhoeddus, a rhoddi iddo y fath awdurdod helaeth anwrthwynebol, a chyrchuo pobloedd yr holl wledydd ato yn amser y newyn, wedi bod yn foddion beadithiol i daenu gwybodaeth o'r gwir Dduw yn helaeth trwy yr holl wledydd, y rhal oeddant dan rwyman mawr iddo, fel offeryn yn llaw Duw i'w cadw yn fyw. Yr oedd y rhagluniaeth ynddi ei hun yn rhyfedd, ac yn amlwg yn dangos Duw fel pen-llwyodraethwr a chynnalwr pob peth; hefyd yr oedd cydnabyddiaeth Joseph o Dduw, a'i barch iddo yn ei sefyllfa argyflwg ac amlwg, yn tueddu yn neillduol i droi wynebau trigolion yr holl wledydd at y gwir Dduw, i'w barchu a'i addoli, heblaw yr Aiphtiaid yr oedd yn ben-llwydd arnynt. Aeth y sôn am dano fel am ddoethineb Solomon, ar led yn helaeth, gyd â'r rhai a ddoent yn i brynu ŷd; a gellir meddwl i lawer o honnynt gael, gyd â'u hŷd, wybodaeth o'r gwir Dduw yn eu taith—yr hwn oedd yn anfeidrol ragorach trysor.

Bu hyn hefyd yn foddion i ddywyn Jacob, yr hen batriarch duwiol, i'r Aipht, i fyw yno 17 o flynyddoedd diweddar ei oes: nis gallasai hyn lai na bod o fendith i Pharaoh, ac i'r holl Aiphtiaid. Trwy ddyrchafiad Joseph, yr oedd ei dad Jacob hefyd yn ŵr cyhoedd, ac yn nôd i sylw pawb; a gellir meddwl fod achlysuron aml iddo ef a'i deulu roddi hanes helaeth am wir grefydd, ac i athrawiaethu am y gwir Dduw, a'r hâd bendithiol oedd i ddyfod. Dywedir gan Artapamus yn Euseb. *Præpar. Evang., lib. ix., cap. 23.*, mai Joseph a ddygodd yr Aiphtiaid i ranu y tir, oedd o'r blaen yn gyffredin; ac a ddygodd feurau yn arferedig yn eu plith. Nid oes le i amneu na bu o sawr ddefnydd yn eu plith yn mhob ystyr; ond yn benaf, gobethiwn yn sier, ei fod yn llafurus, yn fendithiol, ac yn llwyddiannus i daenu gwybodaeth o Dduw yn eu plith, a thrwy hyn y lleshâd tragwyddol iddynt. Fel hyn, yr yr amrywiol oesoedd, y mae yr Arglwydd, trwy foddion annysgwyladwy, wedi cadw gwybodaeth o hono ei hun rhag llwyr ddiiffodi yn mysg cenedloedd y ddaear.

5. Y mae bywyd Joseph yn ddangosiad hynod o ragluniaeth Duw yn adolygu, yn trefnu, ac yn llywodraethu yn effeithiol holl achosion ei creaduriaid. Gwelwn yn ei hanes ef lawer yn gweithredu; i'w gweithredu o egwyddor ddrwg, ac yn dra phechadurus, i gyflawni eu hamcanion drwg eu hunain; etto, yn y cwbl, a thrwy yr holl offerynau gwairwon hyn, y mae doeth amcanion Duw yn llwyddo, a'i ddybenion grasol yn cael eu cyflawni. Y mae cysylltiad rhyfedd rhwng y naill ddygyddiad a'r llall; y mae pob torch yn y gadwyn fawr yn angenrheidiol, a'r cwbl yn gysylltiedig â'u gilydd. Nid oes dim yn fychan, yn ofer, neu yn ddamweiniol; ym, y cwbl, ie, y pethau lleiaf, yn angenrheidiol, a than drefnfaid dwyfol; i gyd yn cyd-weithio yn addas, i gyflawni cyngor a dybenion Pen-llwyodraethwr mawr y byd. Y pethau oeddnt i'r graddau mwyaf yn bechadurus yn yr offerynau oedd yn gweithio, yn cyflawni amcanion Duw, yn esmwyth ac yn angenrheidiol. Yr oedd y carchar blaenorol yn addasu Joseph i'r orsedd olynol; yr oedd dyfnder ei ddarostyngiad yn ei rag-barotol yn rhagorol i uchder dyrchafiad; ei ddyoddefnadau yn ei addasu i fwynhau ei hawddfyd; y gadwyn yn ei ddygsu i lywio y deyrn-wialen; a chasineb a chamgyhuddiadau yn ei ddygsu i lawd faru, ac i desturio wrth rai mewn cyfyngder a chaledi. Drych hynod yw yr hanes rhyfedd am dano, i ddangos Duw yn ei ragluniaeth: nid oes neb ond y dall na wel amcan, dyben, trefn, daloni, a gallu effeithiol i gyflawni y cwbl. Er casau, gwerthu, prynu, cam-gyhuddo, a charcharu Joseph hir ffynyddoedd, etto i'r orsedd y mlyn Duw ef; ac y mae pob cam o'r llwybr gofidus hwn yn gam sydd yn arwain i'r dyrchafiad amcanedig, mewn amser cyffadas. Mae y canlyniadau mwyaf eu pwys yn tarddu oddiwrth bethau bychain yn

ngolwg dynion; a llaw Duw yn neillduol i'w gwelod yn trefnu ac yn goruwch-lywodraethu y pethau lleiaf. Nid oedd siaced fraith Joseph, a'i onfoniad gan ei dad i edrych helynt ei frodyr, ond pethau bychain, diaylw; etto oddiwrth y pethau hyn y tarddod yr holl heilyntion canlynol, nid yn unig i Joseph, ond i'r holl genedl Iuddewig dros oesoedd. Nid oedd dyfodiad y marchnadwyr o Midian heibio, ar yr amser yr oedd Joseph yn y pydew, yn ymddangos ond peth damweiniol iawn; etto yr ydoedd hon yn un dorch yn y gadwyn ragluniaethol, cwbl angenrheidiol i ddwyn yr amcan mawr i ben, ac yn dangos yn amlwg law Duw yn llywodraethu dyfodiad y rhai hyn. Felly yr un modd yr ydoedd ei werthiad i Putiphar, ac nid i neb arall; ei fwrw i garchar ar gam; carchariad gweision Pharaoh yr un amser; eu breuddwydion a'u dehongliad; dyrchafiad y pen-trulliad; breuddwydion Pharaoh; a'r pen-trulliad yn cofio Joseph, gwedi ei anghofo ddwy flynedd—y mae y cwbl yn olwyn yn dangos llaw Duw: pe buasai un o'r pethau hyn yn eisieu, buasai un dorch yn y gadwyn fawr yn eisieu, wrth ba un yr ydoedd yn nglym y pethau mwyaf eu canlyniadau i eglwys Dduw, ac i'r byd hefyd, dros oesoedd. Y mae breuddwydion Joseph yn dangos bwriad Duw yn foreu yn nghylch ei ddyrchafiad. Fel hyn y gwelwn yr hanes am draethiad rhagorol o ragluniaeth; traethiad yw, hyfryd, a hawdd ei ddeall gan bob dyn.

6. Y mae yr apostol yn sylvu ar ffydd Joseph wrth farw: 'Trwy ffydd Joseph wrth farw, a goffiodd am ymadawiad plant Israel, ac a roddodd orchymyn am ei esgyrn.' Heb. 11. 22. Bu farw yn fab deng mlwydd a chant; 54 wedi claddu ei dad. Treullodd o'r oes hir hon bedwar ugain mlynedd yn llys Pharaoh mewn llwyddiant, defnyddioldeb, a pharch mawr. Deg ar hugain oed oedd pan ddyrchafwyd ef yn llys Pharaoh. Rhoddodd Pharaoh iddo yn wraig Asnath merch Potipherah. Bu iddo ddau fab o honi. Edr. **ЕФРАИМ, МАНАССЕ.** Nid annhebyg, ond yn bur gredadwy, iddo lwyddo, trwy fendith Duw, medd y Dr. Owen, i ddychweled ei wraig, yr hon oedd o deulu pendefigaidd, oddiwrth eilun-addoliaeth i wybodaeth o Dduw, a ffydd ynddo. Bu farw fel y bu fyw, trwy ffydd yn yr addewid: yr addewid oedd y cwbl ganddo wrth farw. 'Duw gan ymweld a ymwel â chwi, ac a'ch dwg chwi i fyru o'r wlad hon, i'r wlad a dyngodd efe i Abraham, i Isaac, ac i Jacob.' Mae hen gyfammod Abraham ganddo yn ei olwg wrth farw, yn ei holl gyflawnder a'i rym anghyfnawidiol: rhagwelodd eu cystudd, ond trwy ffydd yn yr addewid, cofflodd am eu hymadawiad oddi yno, trwy rym a ffyddlondeb yr hwn a addawodd. 'Gorchymynodd am ei esgyrn; tyngodd felbion Israel, gan ddywedyd, Duw gan eich gofwo a'ch gofwoya chwi; dygwch chwithau fy esgyrn i fyru gyda chwi.' Yr oedd, wrth hyn, yn ymwrthod â phob perthynas â'r Aiphtiaid; ac yn tafu heibio bob dysgwylad na dymuniad am sawredd bydol i'r blant yn yr Aipht, ond yn dewis rhan gyda phobl Dduw yn eu hadfyd. Yr oedd yn gadael ei blant yn ngofal a chadwrneth addewid Duw; ac yn dewis y mawredd iddynt a ddoi oddi yno. Yr oedd am i'w esgyrn hefyd gael rhan yn yr addewid; ac yr oedd yn credu yr adgyfodai Duw hwyt o lwch y bedd, mwr sier ag y dygai blant yr Israel o'r Aipht i wlad Canaan. Mae ei ffydd yn ymddangos yn hyndod yn hyn: yr addewid oedd y cwbl ganddo; ac mae yn ymddangos iddo wrth farw, yn addewid gyflawn, sier, a dianwadal. Yn y modd ffyddlog hwn y gorphenodd ei yrfa anrhydeddus, yn ogoneddus ac yn goronog.

Y mae un peth o bwys etto yn ol i'w ystyred mewn perthynas i'r gwr enwag hwn. Y mae ei hanes yn hyfryd, yn rhyfeddol, ac yn addysgiadol, a'i olygu yn gyffredin fel hanes dyn duwiol, mewn amrywiol amgylchiadau, a rhagluniaethau Duw tu ag ato; ond

heblaw hyn, cyduna y rhan fwyaf o'r awdwyr mwyaf call, dysgedig, a duwiol, i'w olygu trwy ei holl fywyd fel cysgod o berson anfeldrol mwy ardderchog, had Abraham, y Messiah, yr hwn oedd i gael ei gyfodi at walth, ac i ogoniant, yn tra rhagori ar yr hwn y buom yn eón am dano. 'Y mae yn amlwg, medd yr enwog a'r dysgedig Rollin, 'mai dyben Duw yn cy-sylltu yn nghyd gynifer o amgylchiadau bynod yn mywyd Joseph, ydoedd darlunio yn hyn y llinellau blaenorol yn mywyd ei Fab. Nid ydym yn deall hanes Joseph ond hanerog, os golygwem ef ond yn arwynebol yn unig, heb edrych i mewn i'r dirgelwch cuddiedig ynddo, yn yr hyn y mae y rhan fwyaf sylweddol o hono yn gynnywysedig, fel mai Iesu Grist yw diwedd y ddeddf a'r holl ysgrhythrau.'

Yn y tri pheth canlynol, yn gyffredinol, gallwn olygu cyfatebolrwydd rhwng y ddau; sef eu dyoddefiadau—eu dyrchafiad—a'r llesad yn deillio i eraill oddiwrth hyn.

1. Eu dyoddefiadau: casawyd y ddau gan eu brodyr, Ioan 1. 11.—gwerthwyd y ddau—euog-farnwyd y ddau ar gam, heb eiriolwr i amddiffyn eu hachos—triniwyd y ddau fel caeth-welion a drwg-weithredwyr—ymddygodd y ddau yn addfwyn ac amyneddgar yn eu holl ddirmyg a'u dyoddefiadau; ond yn unig fod y gwrth-gysgod yn rhagori yn anfeldrol ar y cysgod yn mhob peth.

2. Eu dyrchafiad: dyrchafwyd y ddau i anrhydedd—i deyrnas—ymgrymmodd ei dad a'i frodyr i Joseph; a llefyd Abrec o'i faen: ond gwelwn un mwy na Joseph! Gwelwn 'Iesu, yr hwn a wnaed ychydig (neu dros ychydig) yn fa na'r angelion, o herwydd dyoddef marwolaeth, wedi ei goroni â gogoniant ac anrhydedd!—rhoddwyd iddo bob awdurdod yn y nef ac ar y ddaear—ac yn ei enw ef y plyg pob glin, o'r nefolion a'r daearolion, a than-ddaeorolion bethau.' Heb. 2. 9. Mat. 28. 18. Phil. 2. 10.

3. Y llesad yn deillio i eraill oddiwrth eu dyrchafiad: dyrchafwyd y ddau erbyn caledi—y mae gan y ddau lawnder, pan y mae prinder yn mhob man arall; cyflawnder gweinidogaethol sydd ganddynt i'w gyfranu i eraill o ran eu swydd—y mae eu cyflawnder yn ddigonol yn wyneb yr holl brinder—y mae y ddau yn derbyn pawb, heb wrthod neb a ddelo—yn derbyn, yn madden, yn coleddu, ac yn cynnal brodyr o lofruddion, fel brodyr Joseph; y mae pob credadyn yn byw yn hollol ar Grist, ac yn cael bywioliath dda a pharhaus ynddo. Eu hangen a'u gyrodd ato gyntaf; trwy gymdeithasu âg ef, daethant i adnabod mai eu brawd ydoedd, a'i fod gwedi ei ddyrchafu yn benaf i'r dyben i'w cadw hwy yn fwy: felly mae y pechadur yn dyfod at Grist, yn ei angen, rhag marw o newyn; ac wrth gymdeithasu âg ef yn ei angen, yn aml y daw i adnabod y dyben goruchel yn ngoeodlad Crist i fyru, a'i berthynas âg ef; yn y cwbl, wele un mwy na Joseph yma!—Heblaw yr ysgrifenywyr cyffredin ar y Bihl, ac ar y cygodau, Gwel Vitringa, *Obs. Sacr.*, lib. iv., cap. xxi.

JOSEPH MAB JACOB, wŷr Matthan, a gwr Mair. Gelwir ef hefyd Mab Eli, neu Heli, oblegid ei fod yn fab mabwysiadol i Heli, pan briododd Mair ei fereh. Yr ydoedd yn beth cyffredin i dad fabwysiadu gwr ei fereh, os na fyddai ganddo fab, i holl hawl a breintiau mab naturiol; a hyny drwy weithred ghyoeddus. Felly yr oedd Joseph yn fab Eli. Cymerodd Luc yr âch-lin, diammeu, o lyfr coffadwriaeth yr achau yn Bethlehem. Gwel *Appendix to Calmet, Frag. End.* Nid oes dim hanes credadwy am dano, ond a roddir i ni gan yr efengylwyr. Yr oedd yn gyflawn, sef yn neillduol o enwog felly, o ran y gradd o sancteiddrwydd ynddo, a gwedddeidd-dra duwiol ei fywyd. Ymddangosodd angel yr Arglwydd iddo mewn breuddwyd dair gwaith; yn gyntaf, i'w hyfforddi mewn perthynas

i genedliad rhyfedd dynoliaeth Crist yn nghroth y Forwyn Fair, yr hon oedd wedi ei dyweddio i Joseph; yn ail, i'w gyfarwyddo ef i ffoi i'r Aipht rhag lliid Herod; ac yn drydydd, yn yr Aipht, i hysbysu iddo am farwolaeth Herod, a'i rybuddio i ddechreuedd oddi yno. Saer oedd wrth ei alwedigaeth, a bu, di- ammen, yn gynorthwyol i Mair i fagu y mab bychan. Tebygol ei fod gwedi marw cyn i'r Iesu ddechreu ar ei weinidogaeth, am na chlywir dim am dano yn y bri- odas yn Cana, nac yn un lle arall; a Christ wrth farw a orchymynodd Mair i ofal Ioan. Mat. 1, 18. Luc 13. Edr. 12au.

JOSEPH o **ARIMATHEA**, seneddwr Iuddewig, a dysgybl anghyhoedd i Griat. Cafodd efa Nicodemus y fraint o gladdu corph yr Iesu yn medd newydd Joseph. Ioan 19. 38, &c. Mat. 27. 57, &c. Nid oes ychwaneg o hanes am dano, heblaw y dychymygion a adroddir, sydd annhellwng i'w hadrodd.

Sonir am amryw o'r enw Joseph yn yr ysgrythrau, heb ddim neillduol am danynt. Num. 13. 7. 1 Cron. 25. 2. Ezra 10. 42. Neh. 12. 14. Act. 1. 23.

JOSES, brawd Iago Leiaf, mab Cleophas; yr un tebygol, a Barnabas. Mat. 13. 55. a 27. 56. Marc 15. 40.

JOSIAH, יְהוֹשָׁפָט [yr Arglwydd yn llosgi] mab Amon brenin Judah, o Jedidah ei wraig. Dechreu- odd deyrnasu pan oedd yn wyth mlwydd oed. Ym- dangosodd ynddo arwyddion o wir dduwioledd yn foreu; ac a roddodd heb wyro yn ffordd yr Arglwydd ei holl dyddiaid. Yn yr wythfed flwyddyn o'i deyrn- asiad, ac efa etto yn fachgen, dechreuodd geisio yr Arglwydd; ac yn y ddeuddegfed flwyddyn dechreu- odd lanhau Judah a Jerusalem oddiwrth eu heilun- addoliaeth ffaithd. Y mae yn peri adgyweirio y deml; gwedi i Hileiah gael llyfr y gyfraith yno, ac ymofyn â'r Arglwydd trwy Huldah y brophwydes, y mae yn peri darllen llyfr y gyfraith yn ngŵydd yr holl bobl, ac yn adnewyddu cyfammod â Duw. Gwedi hyny y mae yn cadw pasc goddodig. Yn ol prophwydoliaeth gwr Duw am dano, dinystriodd yr allor a wnaeth Je- roboam yn Bethel, ac a aberthodd arni offeiriad yr uchelfeydd, ac a losgodd esgryn dynion arni. 1 Bren. 13. 2. 2 Bren. 23. 15, 16. Y mae yn amlwg, oddi- wrth 2 Cron. 34. 6. fod ganddo awdurdod ar wlad y deg llwyth, y rhai oeddnt yr amser hwn mewn caeth- iwed, a'r wlad yn ddarostyngedig i freninoedd Assyria. Trwy eu caniatâd hwy, tebygol, y cafodd yr awdurdod hwn, neu, ynte, cariodd ei zel yn erbyn eilun-addo- liaeth dros ben pob rheolau callineb, a bod llaw Duw gyd âg ef, yn gweithredu bras ar baw oddi amgylch iddo. Y mae ei holl ymddygiad yn rhagorol, yn dangos mawr zel dros Dduw a'i achos: ac yn gweithredu yn wrol ac yn ffyddlon yn erbyn eilun-addoliaeth. 'Trodd at yr Ar- glwydd â'i holl galon, â'i holl enaid, ac â'i holl egni.' Pe buasai y bobl yn cyd-fyned âg ef yn y diwygiad, galleid dysgwyl yr effeithiau mwyaf bendithiol; ond y mae yn eglur mai nid felly y gwnaethant, oddiwrth iaith y prophwyd oedd yn byw yn ei ddyddiau. Gwel Jer. 6. 28—30. Ezech. 24. 13. Seph. 1, iiii. Nid oedd ei holl ymdrechadau ond yn profi fod y bobl gwedi eu rhoddi i fynu i raddau nyfyd o eilun-addoliaeth, a phob drygioni. Gwedi teyrnasu un mlynedd ar ddeg ar hugain, laddwyd ef yn Megido, wrth ymladd â Pharaoh Necho brenin yr Aipht. Gwedi cymeryd fel hyn y brenin da allan o'r byd yn nghanol ei ymdrech- iadau duwio, nid yn unig y bobl oedd yn byw y pryd hyny a gwynodd ei farwolaeth ef, eithr yn yr amser ar ol hyny, cadwyd galar cyhoedd am dano. Jere- miah a alarnodd am Josiah; a'r holl gantorion a'r cantoresau yn eu galarnadau a soniant am Josiah; a hwy a'i gwnaethant yn ddefod yn Israel. Tybia rhai mai ar yr achlysur hwn y cyfansoddodd Jeremiah llyfr

y Galarnad, ond y mae hyny yn annhebyg. Edr. JEREMIAH.

Y mae llawer wedi beio ar ei waith yn dal at, ac yn mynu ymladd â brenin yr Aipht, ac yntau yn chwea- nychu heddwech. Dywedir yn 1 Esdras 1. 28., 'Ni throai Josiah ei gerhyd yn ol oddi wrtho ef, eithr efa a ymdaclodd i ymladd âg ef, heb ystyried geiriau Je- remiah y prophwyd o enau yr Arglwydd.' Ond nid yw yr ysgrythrau mewn un man yn beio arno. Yr oedd Josiah mewn meddiant o'r holl wlad, ac nid o Judah yn unig, a thebygol ei fod yn dal y parthau gogleddol o wlad Canaan oddiwrth frenin Babilon, a'i fod nid yn unig mewn cyngrair âg ef, ond yn rhwng i amddiffyn cyffiniau y wlad yn erbyn rhuthrau y gel- ynion. Yr oedd breninoedd Judah, diammen, mewn rhyw raddau yn ddiabynol ar [freninoedd Assyria a Babilon er dyddiau Manasseh. Er i frenin yr Aipht haeru nad yn ei erbyn ef y daethai allan, ond yn erbu brenin Babilon; etto yr oedd yn nghanol y wlad pan anfonodd y genadwri hon, ac yn addef ei fwriad i ym- osod ar ei gyngrheirwr, brenin Babilon. Oddiwrth yr ystyriaethau hyn, gellir cyfiawnhau Josiah yn er- byn y cyhuddiad, ei fod yn ymyraeth yn y rhyfel hwn heb achos, ac yn anghyfiawn, ac yn ymrwymo ynddo yn anystyriol. Hwyrach iddo gael ei adael i fyrbwyl- dra gormodol; ac y dylasai arafu yn fwy i ymgyngori â'r Arglwydd, ac â'i brophwyd: barn Duw ar wlad- wriaeth bechadurus, diddieiriol, oedd ei adael i hyn, a thrwy hyn i gael ei farwolaethu mor annysgwil- iadwy a disymwth. Gwir i genadau Pharaoh seichau i Josiah fod Duw gwedi erchi iddo ffrasio; ac am iddo beidio â Duw yr hwn ydoedd gyd âg ef. A dywedir hefyd 'na wrandawod ar eiriau Necho o enau Duw.' Ond ni roddodd Necho un prawf digonol ei fod yn bro- phwyd Duw; nac i un o brophwyd Duw lefaru wrtho: arferodd Senacherib y cyffelyb ymadroddion o'i ffaen ef, yn nyddiau Hezechiah. Nid yw y geiriau יְהוָה אֱלֹהִים o enau Elohim, mewn un man yn cael eu harferd yn y Bibl Hebraeg am ddauddigodd oddiwrth y gwir Dduw; ond bob amser יהוה אֱלֹהִים o enau IEHOFAH, from the mouth of JEHOVAH. Deut. 8. 3. Jos. 9. 14. Esa. 1. 20. a 40. 5. Jer. 23. 15. Ar ei ol ni chyfododd ei fath; ond yr oedd digofaint oddiwrth yr Arglwydd mawr yn erbyn y wlad, a dinystrwyd hi yn fuan wedi hyn.

JOSUAH, יְהוֹשֻׁעַ [yr Arglwydd ein hiechyder- iaeth] gelwir ef Iphous, Jesus, yn Heb. 4. 8. Act. 7. 45. Mab Nun, o lwyth Ephraim. Ei enw cyntaf oedd Osea. 'A Moses a enwodd יְהוֹשֻׁעַ Osea fab Nun, יְהוֹשֻׁעַ Josuah.' Num. 13. 8, 16. Y cyntaf a arwydd, iechydwr iaeth; a'r diweddaf a arwydd, yr Arglwydd ein hiechydwriaeth, medd amryw o feirniaid dysgogid. Yr ydoedd gwaith Moses yn cyfnwied ei enw yr amser hwn, pan yr anfonodd yr ysplywr, wedi ei wneuthur i'r dyben i'w annog ef i gymdeithion i ymddiried yn yr Arglwydd, ac i ddyfagwyl diogelwch a gwaredigaeth oddi wrtho; ac yn grybwyllid hefyd y byddai Josuah yn gysgod o IEHOFAH y Gwaredwr, yr hwn a arweiniai ei bobl i'r orphwysfa nefol.

Gelwir ef yn aml, 'gweinidog Moses;' (Exod. 24. 13.) am ei fod yn gweini iddo, ac yn gydymaith gwastadol, ac yn gyfalli neillduol iddo, trwy yr holl ddeugain mlynedd eu pererindod yn yr amialwch: a diammen iddo fedd llawer o lesâd oddiwrth addyg- iadau, gweddïau, a siampiau prophwyd mor enwog. Y crybwyllid cyntaf a roddir am dano, sydd fel blaenor y fyddin yn ymladd â'r Amaleciaid. Gwedi hyny, gwelir ef yn cael yr anrhydedd o esgyn i'r mynydd gyda Moses, lle y treuliodd ddeugain niwrnod mewn neillduad defostynol, er, hwyrach, nad yn y cwmwl gyda Moses. Yn hyn y gwelwn ef yn nodedig am wr- oldeb a duwioledeb; dau beth nid bob amser yn cyd- fynied yn yr un person. Exod. 24. 13. a 32. 17. a

33. 11. Efe oedd yr yspiwr, gwedi hyn, a anfonwyd dros lwyth Ephraim i yspio y wlad. Dangosodd ef a Chaleb en ffydd a'u hysbryd rhagorol, yn gwrthsefyll ac yn gwrthwynebu y tuchanwyr gwrthryfelgar ar yr achos. Num. 14. 6—9.

Pan gafodd Moses ei rybuddio am ei farwolaeth, taer ymbiliodd ar yr Arglwydd, am iddo ef osod un ar y gynnulleidfa, i fyned i mewn ac allan o'u blaen hwynt, 'Fel na byddo cynulleidfa yr Arglwydd fel defaid ni byddo bugail arnynt.' Trwy gyfarwyddyd dwyfol, gosodwyd Josuah yn y swydd oruchel, a thra phwysfawr. Gosododd Moses ef yn y swydd yn gyhoeddus, ger bron yr holl gynnulleidfa, ac Eleazar yr offeiriad, gyda llawer o edmydded a difrifwch, fel y byddai i'r bobl ei barchu ac ufuddhau iddo, ac i'w gefnogi yntau i fod yn wrol ac yn ffyddlon yn ei waith. 'Ymgryfha, ac ymnertha:' medd Moses yn ei rybydd diweddfaf iddo, 'cansys ti a arweinl feibion Israel i'r tir a addawodd yr Arglwydd iddynt trwy i'w.' Medd yr Arglwydd wrtho, 'Ni saif neb o'th flaen di holl ddyddiau dy einioes: megys y bum gyda Moses, y byddaf gyda thithau: ni'th adawaf, ac ni'th wrthodaf.' Deut. 31. 23. Jos. 1. 5.

Y gwaith a roddwyd iddo ydoedd fawr, a thra anhawdd ei gwblhau. Hawdd canfod llawer achosion o anghalonid iddo, yn gystal yn y bobl gydyn wrthryfelgar yr oedd i flaenori arnynt, ac yn nrym ac amledd y gelynyon yr oedd i ymladd â hwynt, ac yn ei waeledd a'i anhellyngdod ei hun i lenw! lle gwr mor fawr a Moses, prophwyd enwog Duw. Ond yr oedd digonolrwydd iddo, yn ngwynebu y cwbl, yn addewid gyflawn Duw. 'Oni orchymynais i ti!' medd Duw, 'Ymgryfha, ac ymwrola; nac arswyda, ac nac ofna: cansys yr Arglwydd y Dduw fydd gyda thi, i ba le bynag yr elych.' Jos. 1. 9.

Gwedi ei osod fel hyn yn ei swydd, a'i barotol i'r gorchywylion gorcheatol o'i flaen, y mae Josuah yn arwain y bobl i wlad yr addewid. Y mae holl naturiaeth yn ufuddhau iddo, ac yn ei wasanaethu—dyfroedd yr Iorddonen, a hi gwedi llenwi dros ei glanau, a droisiant yn eu hol lawer o filltiroedd—y mae yr haul a'r lleuad yn sefyll ar ei air, nes i'r genedl ddial ar ei gelynyon—muriaw uchel Jericho yn syrthio, heb daro ergyd arnynt—y mae yn goregyn y dinasoedd cadarnaf yn y wlad—yn gorchfygu ac yn dystyrywio y tywysogion mewn cynghrair yn ei erbyn; fel mewn byr amser, yr oedd un ar ddeg ar hugain o freninocdd wedi eu gorchfygu a'u lladd ganddo. Wedi eu gorchfygu, rhanodd y wlad wrth goelbren yn etfeddiaethau i'r amrywiol lwythau; a gosododd addoliad Duw i fyuu yn eu plith yn Siloh. Trwy gofio y bendithlon o'r blaen, trwy fgyythion, a thrwy addewidion, y mae yn taer annog y bobl i llynu wrth yr Arglwydd. Cyn ei farw, y mae yn cynnull y gynnulleidfa i Siehem; yn rhoddi hanes byr o fendithion Duw iddynt er amser Terah; yn adnewyddu cyfammod rhyngddynt hwy â Duw, ac yn gosod maen yn dyst o'r cyfammod. Bu farw yn ddeng mlynedd a chant oed, a chladdasant ef yn Timnath-serah, yr hon sydd yn mynydd Ephraim. Bernir yn gyffredin i Josuah farw yn mhen dwy ar bymtheg o flynyddoedd ar ol Moses; saith o ba rai a dreuliodd yn ymladd ac yn darostwng y Canaanaid, a deg yn y meddiant heddychol o'r wlad: y mae rhai dysgedigion yn barnu iddo fyw yn hwy, wedi ei fuddugoliaethau, sef yn agos i ugain mlynedd. Nid ydym yn darllen fod ganddo wraig, nac am ei blant.

Y mae yr holl hanes rhyfedd am dano, a'r gwrthiau a wnaeth Duw trwyddo, i'w cael yn y llyfr sydd dan ei enw. Trwyddo i gyd, 1. Y mae ffydd gref, a duwioledeb gwresog Josuah, a'i ymlyniad diwyrni wrth Dduw i'w canfod yn eglur iawn. Dilyndd yr Arglwydd â'i holl galon, a chwblhaodd ei waith yn drwydd ac yn ffyddlon. Y mae gras Duw mor bynod

i'w weled ynddo ag yn neb o saint yr Hen Destament. Trwy ffydd yr amgylchynodd gaerau Jericho, ac y syrthiasant—y goregynodd deyrnasocdd—y gwnaethpwyd ef a'i gyfeillion yn gryfion mewn rhyfel—ac y gyasant fyddinocdd yr estronlaid i gilio. Heb. xi. Y mae ei eiddigedd duwl dros y bobl yn niwedd ei ddyddiau, rhag iddynt gilio oddiwrth yr Arglwydd, yn brawf neillduol o'gweidd sanctatdd ei ysbryd, a'i feddyliau parchus am yr Arglwydd, a'u rhwymedigaethau hwythau iddo.

2. Yn yr hanes rhyfedd, gwelwn hefyd mor anorchfygol ydyw gallu Duw Hollalluog, ac mor sicr yw dialedd o oddiweddyd pechaduriaid. Y mae dinystr yr holl genedloedd hyn yn gyflawn o du yr Arglwydd, yr hwn a ddiglasant a'u pechodau ffaidd; a phan ddaeth amser eu gofwy, nid oedd eu holl ymdrechladau i amddiffyn ac achub eu hunain ddim ond eu harwain yn fwy buan i safn dinystr. Llauer a gablywyd ar Josuah fel gwr gwaedlyd, creulawn, yn ei ddinystriad o'r Canaanaid; ond rhoddwyd prawf digon amlwg o'r nesoedd, mai rhaglau Duw ydoedd efe, ac mai wrth orchymyn meddiannydd a barnydd yr holl ddaear yr oedd yn gweithredu yn y cwbl. Geill Duw ddeiar y ffordd y gwelo yn dda i gopli pechaduriaid, gan nad ydyw yn cospi neb yn anaddas, nac yn anghyflawn: dyma y ffordd a ddewisodd i gopli a dyfetha y cenedloedd hyn pan gyflawnasant eu hanwriedd. Yr oedd y modd hwn yn rhoddi amlygiad neillduol o fawredd Duw, ac yn dystiolaeth ger bron nesoedd a daear mor ffaidd ganddo eu hanwrieddau, ac yn ffordd neillduol i beri i'w bobl ffeiddio ellunaddoliaeth, a'r pechodau eraill, am ba rai yr oeddnt yn cael eu dystyrywio yn ddiarbed. Jenkin's Reason of Christian Religion, vol. ii.

3. Y mae yr hanes yn gofyn sylw arbenig, am ei fod yn hanes o ffyddlondeb diball yr Arglwydd yn cyflawni ei addewidion. 'Ni phallodd dim o'r holl bethau da a lefarasai yr Arglwydd wrth dŷ Israel; daeth y cwbl i ben.' Jos 21. 45. Yn llyfrau Moses rhoddir i ni hanes am wneuthuriad y cyfammod, yr addewid rhwng Duw a'i bobl; yn y llyfr hwn cawn brawf diammheuol, mai fel y llefarasai, felly y gwnaeth yr Arglwydd; 'Ni phallodd dim.' Yr un ydyw Duw etto, a'r un yw ei air: gwelir yn eglur yn y dydd y dadguddir pob dirgelion, na phallodd dim o'r hyn oll a addawsai Duw i'w bobl.

Yn y golygiad hwn, gwelwn, 4. Fod yr ysgrythrau yn cynnwys ynddynt eu hunain brawf digon eglur a sicr o'u dwysfoldeb. Dyma hanes sanctatdd am gyflawniad o bethau a rag-fynegwyd am danynt cyn eu dygwyddiad; mae yr addewid a'r cyflawniad yn cyd-gordio yn hollol: 'ni phallodd dim.' A allasai neb, heblaw y Duw holl-wybodol, wneuthur hyn? Pwy, yn ngwynebu hyn, ond ymfydion gwallgofus, a ddichon gynnwys yr ammheuaeth lleiaf am ddwyfoldeb yr ysgrythrau sanctatidd?

Rhaid i ni edrych etto yn mhellach am y person hwn, a'i olygu fel yr oedd yn gysgod diammheuol o Gadben ein hiechydwrtaeth. Y mae y cyfatebolrwydd rhyngddynt i'w weled, 1. Yn eu henwan, yr un ydyw y ddau, Josuah yn Hebraeg yw Iesu yn Groeg; a'r un arwyddocad iddynt, fel y sylwyd o'r blaen; yn unig y mae yr Iesu yn ateb i'r enw mewn dull mwy rhagorol a chyflawn. Gwardwr amserol a thymhorol oedd Josuah, ond mae yr Iesu yn Waredwr ysbrydol, cyflawn a thragywyddol.

2. Dygodd Josuah y bobl i Ganaan ar ol marwolaeth Moses; ac aeth i mewn iddi o'u blaen, ac a ranodd y wlad rhyngddynt; felly cyflawnodd Crist yr hyn ni allai y ddeddf, ac a aeth i mewn fel rhag-fiaenor i'r nesoedd. Rhuf. 8. 3. Ioan 14. 2. Heb. 8. 20.

3. Y mae rhyw gyfatebolrwydd yn y gwrthiau a wnaed gan y ddau: rhanodd Josuah ddyfroedd yr Iorddonen; bedyddiwyd Crist yn yr Iorddonen, ac ar

hyny agorwyd y nefoedd; y gwyntoedd a'r moroedd a ufuddhasant iddo. Bwrïodd Josuah i lawr gaerau Jericho, trwy ffydd; y mae yr Iesu, trwy yr efengyl, yn bwrw cestyll i'r llawr. Josuah vi. Heb. 11. 30. 2 Cor. 10. 4, 5. Safodd yr haul wrth orchymyn Josuah, pan oedd yn dial ar y golygion; tywyllodd yr haul pan oedd Crist yn buddugoliaethu ar y tywysogaethau a'r awdurdodau. Jos. x. Mat. 27. 45.

4. Gorchfygodd Josuah yr holl elynion (agos) yn Canaan, ac a roddodd orphwysfa i blant Israel, wedi eu hir grwydro yn yr anialwch: cyflawrwr addewidion Duw oedd; cyflawni oedd ei waith; yr Iesu ydyw Pen-tywysog a Pherffithydd ein ffydd ni; yn yr hwn y mae yr holl addewidion yr 'ie, ac ynddo ef yn amen — ac a ddwg ei bobl oll i orphwysfa nefol—i etifeddieth anlygredig, dihalogedig, a diddifanedig. Jos. 21. 45. a 23. 14. Heb. 4. 9, 10, 11. Ar y pethau hyn gall y darlennydd ymhelathu.

Y farn gyffredin yw, mai Josuah ei hun yw awdwr y llyfr sydd dan ei enw. Ysgrifenydd ef gan un a aeth trwy yr Iorddonen. Cyfleithr y gair, 'nes en myned hwy drwodd; עברו 'nes ein myned ni drwodd—until we passed over.' *Saes.* Barnodd ein cyfleithwyr ni y *Keri* ar ymyl y ddalen yn y Bibl Hebraeg, yn fwy addas i'w gyfieithu na'r *Chetib* yn y testun. Y cyfleithwyr *Saes*onig a farïasant i'r gwrthwyneb; ac fel hyny y mae y ddau gyfieithiad yn amrywio. * Ysgrifenydd ef hefyd a Rahab y butein-wraig a Chaleb etto yn fyw, y mae yn eglur oddiwrth Jos. 6. 25. a 14. 14. Ysgrifenydd hefyd ran o hono, o'r hyn lleiaf, gan Josuah, ac a'i cysylltodd â chyfraith Moses, y mae yn eglur oddiwrth pen. 24. 26. Yr oedd y llyfr hwn o'r canlyniad mwyaf i'r holl genedl, gan y nodir terfynau etifeddiathu yr amrywïol lwythau ynddo ef. Dosparthwyd y llyfr yn amser Josuah bob yn ddinas, yn saith ran, mewn llyfr, yr hwn a ddygwyd at Josuah. Gwel. pen. 18. 8, 9. Gellir meddwl na buasai ddim yn rhoddi enwau y lleoedd i lawr, heb roddi hanes goresgyniad gwyrthiol y wlad. Ychwanegwyd hanes marwolaeth Josuah, a rhai pethau eraill, gan Phinehas, Samuel, neu Ezra, neu ryw un dan yr ysbrydol-iaeth a Josuah.

JOSUAH, neu JESUAH, mab Josedec, arch-offeiriad yr Iuddewon pan ddychwelasant o Babilon. Bu gynnorthwyol i Zorobabel yn adeiladu y deml. Dan rith Josuah dangosir gwaeledd pechadurus yr eglwys, a Satan yn ei chyhuddo o'r achos, ac adferiad yr eglwys, ar ol ei dychweliad o Babilon. Yr oedd fel pentewyn wedi ei achub o'r tân; pa ryfeddod ei bod yn wael ac yn fudr? Y rhyfeddod fwyaf oedd ei bod heb ei lloegi yn gwbl. Yr Arglwydd, yr hwn a ddewisodd Jerusalem, dan y gyffelybiaeth o newid dillad budron Josuah, a rhoddi meitr tég ar ei ben, a ddangosodd y byddai iddo burro a harddu ei eglwys lesg, ac y byddai iddo ddwyn allan ei was, y *BLAG-URYN*, trwy yr hwn y symudid ymaith anwiredd y tir mewn un diwrnod. Ezra 4. 3. Zechariah iii. Haggai 1. 1, 2.

JOTBATHAH, *Heb.* יבתח [ei ddaioni] gwersyllfa Israel. Num. 33. 33.

JOTHAM, ירח [perffethrwydd yr Arglwydd] 1. Mab Ieuengaf Gedeon, yr hwn a ddiangodd pan laddwyd 70 o'i frodyr, gan Abimelech, ei fastard-frawd. Gwedi ceryddu gwyr Sichem trwy ddammeg, am iddynt osod Abimelech yn frenin, fodd i Beer, lle y trigodd efe rhag ofn Abimelech. Barn. ix.— 2. Mab ac olynwr Uzziah brenin Judah. Gwedi taro

* Y mae yn nghylch mil o etrau yn y Bibl Hebraeg fel hyn, ag un gair yn y testun, a ellir yr Hebraid *Chetib*; a gair arall ar ymyl y ddalen, a alwant *Keri*; fel pe buasant yn ammheol pa un o'r ddau oedd yr iawn a'r yn lle hwnw. Dywed y Dr. Kennicott, yn ei *Dissertatio Generalis*, nad oedd wedi cael ond yedwar ar ddeg yn y testun o rai ad-ysgrifnadau.

ei dad gan Dduw am ryfygu, yn malchder ei galon, i arogi-darthu, llywodraethodd fel rhaglaw, yn lle ei dad; ac wedi ei farw, yn bump ar hugain oed, teyrnasodd ei hun. Gwnaseth yr hyn oedd uniawn yn ngolwg yr Arglwydd, fel y rhan oreu o' fywyd ei dad, oad y bobl oedd yn ymlgyru yn yr noheffydd. Adeiladodd y porth uchaf i dŷ yr Arglwydd: ac ar fur y tŵr yr adeiladodd lawer. Tua diwedd ei deyrnasiad, aarheithiwyd y wlad gan y Syriaid dan Resin, a'r Israeiliaid dan Pecah. Ymddengys, oddiwrth Esa. 1. 2, 3, 4. fod y wlad yn dra llygredig yn nechreu teyrnasiad Ahaz ei fab a'i olynwr. 2 Bren. 15. 30—38. 2 Cron. xxvii. Gwedi teyrnasu un ar bymtheg o flynyddoedd ar ol marwolaeth ei dad, bu farw.

IR—ION—DER—AIDD, llawn nôdd, gwyrd-ia, tîrf, newydd, gwyrd, croyw. Edr. *GWYRDD, GLAS.*—Olew tr. Edr. *OLEW.*—Priodolir i'r, iraidd, ireidd-ira; i unrhyw beth hyfryd, tîrfol, cyflawn, blodenog, croyw: yn allegawl, arwydda, cyflawnder o gyfoeth, llwyddiant, gras, a dyddanwch. Pa. 23. 5. a 32. 4. Jer. 17. 8. Deut. 34. 7. Job 21. 24. Pa. 82. 14. Edr. *FFYRIDWYDDEN, FFWYTH.*

‘Deg cosyd tr.’ 1 Sam. 17. 18. תפן תפן תפן *tep-pnan ceuledig laeth*, talpiau ceulfræn; *Vulg. decem formellas casei*, deg basgedan o gaws. Yn Barbari, hyd heddyw, byddant yn rhoddi y ceulfræn mewn basgedau bychain, gwnethuredig o frwyn, a phethau eraill, ac yn eu rhwymo i fynu, ac yn eu gwaga. Dr Shaw's *Travels*. Bochart.

IRA, עירא [dinas] 1. Mab Jair. 2 Sam. 20. 26. —2. Mab Iccoz, y Tecoiaid, un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 11. 28.

IRAD, עירא [asyn gwylli] mab Enoch, ac yr Cain. Gen. 4. 28.

IRAI, (ir) lertli, garton, swmbwl. Bara. 3. 31. Edr. *SAMGAR.*

IRAM, עירא [eu dinas] Duc Edom o deulu Esau. Gen. 36. 43.

IRIAH, יריה [ofn yr Arglwydd] y pen-swyddog, yr hwn a ddaliodd Jeremiah pan oedd yn myned i wlad Benjamin, ac a'i dygodd ef at y tywysogion. Jer. 37. 13.

IRO, (ir) enefio, eillio, ireiddio. Edr. *ENAIOT, OLEW.* Lef. 7. 12. Pa. 23. 5. Ioan 9. 6.

IRON, ירין [ofn] dinas yn Naphtali. Jos. 19. 38.

IRPEEL, ירפאל [iechyd Duw] dinas yn Benjamin. Jos. 18. 27.

IR-SEMES, עיר-שמש [dinas yr haul] dinas yn Dan. Jos. 19. 41.

IS—AF, gwelach, iselaf. Arferir is am y gradd cymbarol o un peth; fel isaf am y gradd uchafedigol: hefyd fel gorarl yn ami; megys, yn is: hefyd, fel darddiad; megys, is na'r croen; yn is na'r pared; is na'r angelion; is na thi. Lef. 13. 4. a 14. 37. Pa. 8. 5. Dan. 2. 39.

ISAAC, יצחק *Gr.* Isaac [chwertkin] mab Abraham a Sarah. Cafwyd eisoes, a cheir etto, achlysuron i grybwyll am unryw bethau perthynol i Isaac. Edr. *ABRAHAM, JACOB, ESAU, SARAH, ISMAEL, RE-BECCAH, ELIEZER, ABIMELECH, GERAR, &c.* Er bod Sarah yn 90 oed, etto rhoddodd sugn iddo ei han. Gwatwarwyd ef gan Ismael pan oedd ond ieuanc; yr hyn a elwir gan Paul yn *erlidigaeth*; ac yn brawf o'r elyniaeth barhaus rhwng y ddau hâd. Gal. 4. 29. Gen. 21. 29. Yr oedd Isaac wedi tyfu i fyna yn dŷn, o bump i bymtheg ar hugain oed (nid yw awdwr o'r un farn am hyny) pan gafodd ei dad orchymyn i'w offrymu yn boeth-offrwm. Er bod Isaac ar y cyntaf

yn anhysbys o'r gorchymyn dwyfol mewn perthynas iddo ei hun, mai efe oedd i fod yn offwrn i'w offrymu, ac iddo fyned yn ufudd fel cyfall i chydymaith i'w dad; etto gwedi i'w dad roddi iddo ychwaneg o hysbyrwydd am y gorchymyn rhyfedd, nid oes hanes iddo mewn un gradd wrthwynebu ei dad, nac ymresymu âg ef am ei fywyd: y mae yn addas barnu, gan hyny, iddo ymestwng yn ewyllysgar i'r gorchymyn, ac iddo ymroddi i ewyllys y Duw mawr, yr hwn a bodd ei fywyd, ac a allasai ei ofyn a'i gymeryd ef y pryd a'r ffordd y mynai. Er mai fydd y tad a goffeir yn y weithred ryfedd hon o ufudd-dod, etto yr oedd fydd Isaac hefyd yn gweithredu yn anrhydeddus yn ei ymestwngiad boddlawn i'r gorchymyn, ac mewn crediniaeth o gwblhad yr addewid mewn perthynas iddo, er iddo gael ei offrymu yn boeth-offwrn.

Yr ydoedd hyn yn gyffelybiaeth nodedig o roddiad Crist, ei draddodiad, a'i ddrylliad; a rhoddiad rhydd Crist o hono ei hun, o'i wirfodd, i fod yn offwrn ac yn aberth i Dduw dros ei bobl; ac hefyd o'i adgyfodiad oddiwrth y meirw. Diammeu mai un dyben mawr, os nid y penaf, o'r gorchwyl rhyfedd hwn, ydoedd dangos hyn. Yr ydoedd yn ddangosol amlwg fod rhagorach offwrn nag anifeiliaid yn angenrheidiol i dynu ymaith bechodau: ac y byddai i'r Arglwydd, mewn amser cyfaddas, roddi ei unig-anedig Fab, ac y byddai i'r Mab offrymu ei hun yn ddfiai i Dduw, o'i gariad rhad at ei bobl. Dywed yr apostol i Abraham gael ei fab o feirw, 'mewn cyffelybiaeth.' Heb. 11. 19. *εὐ παρὰ-θανάτου, μετὰ, neu er* cyffelybiaeth, gysgodol o adgyfodiad Crist.* Dyma ydyw arwyddocâd y gair yn Heb. 9. 9, cymh. pen. 8. 9, lle mae y gair yn cael ei briodoli i'r cysegr, a'i holl wasanaeth, fel cyffelybiaethau cysgodol o bethau gwell i ddyfod. Yr oedd hwn yn gysgod tra addas yn yr holl amgylchiadau o hono. Isaac ydoedd unig-anedig Abraham, yr hwn a gawsai yr addewidion; trysordf yr addewidion ydoedd. pe buasai efe yn pallu, buasai yr holl addewidion yn myned yn ôfer. Yr unig-anedig fab hwn a offrymodd Abraham wrth orchymyn Duw. Isaac ei hun a ddygodd goed y poeth-offwrn, ar ba rai yr oedd i gael ei offrymu, ac a foddlonodd i gael ei offrymu. Yr oedd tri diwrnod rhwng rhoddi y gorchymyn, ac attal y cyflawniad o hono; a gellir golygu Isaac megys yn farw dros y tri diwrnod hyn. Ac yn ddiweddaf, ei waredigaeth pah ydoedd ar gael ei offrymu, yr hyn a ellir, medd yr apostol, ei olygu yn cyfateb i adgyfodiad.

Yn yr holl bethau neillduol hyn, yr oedd y gorchwyl hwn yn arwyddlun addas, ac yn gyffelybiaeth gysgodol o aberthiad ac adgyfodiad Crist. Tebygol, hefyd, mai yn yr un lle y dangoswyd y cysgod, ac yr aberthwyd Crist, y gwrth-gysgod. 2 Cron. 3. 1. Edr. MORIAH. Gellir barnu, er nad ydyw hyny ar lawr, i Dduw wrth gadarnhau yr addewidion i Abraham trwy lŵ, hysbysu iddo ef y byddai ei hâd, yn yr hwn y byddai i'r holl genedloedd gael eu bendithio, gael ei aberthu dros eu pechodau; ac mai ef ddyben yn gorchymyn iddo aberthu ei fab, oedd i rag-ddangos ac i rag-bortreidau hyn, fel y gwelai yr holl eglwys natur y prynedigaeith yn fwy amlwg nag yn yr holl aberthau eraill oedd i barhau hyd hyny. Yn y pethau hyn, gwedi eu hegluro gan Dduw iddo, gwelodd Abraham 'ddydd Crist,' sef y pethau a wna'i yn ei ddydd; yn neillduol ei waith yn marw fel aberth dros bechod. Ioan 8. 56. Esgob Warburton, *Vitrings, Obs. Sacr.,* lb. ii., c. 10.

Gwedi y pethau hyn, gwelwn Isaac yn ei gyflawn oed a'i rym, yn wr neillduoid a digyffro; yn treulio llawer o'i amser mewn myfyrodau a gweddiau. 'Yn min yr hwyr aeth allan i fyfyrto (neu rwb' weddio, neu i fyfyrto a gweddio: arwyddia y gair bob un o'r ddau) yn y mhas.' Yr oedd hwn yn arferiad cyffredin ganddo,

tebygol; arferiad nas gall un duwiol ei hebgor, hel golleddu ei enaid. Edr. MYXXR.

Pan ydoedd yn ddeugain mlwydd oed, canfyddwn yndo arwyddion trion o'i serchogrwydd, ei barch, a'i ufudd-dod i'w rieni. Dangosodd ystyriaeth neillduol, a thirlondeb tu ag at ei fam yn ei henaint, a galarodd yn faith ac yn ddwys iawn am dani wedi ei marw. Y geirian, 'Ac Isaac a ymgysurodd ar ol ei fam,' (Gen. 24. 67.) a ddengys yn eglur hir alar am dani; ac nad oedd dim a'i cysurai, nes y cafodd wraig dirion, yn lle mam, yn Rebeccah. I'w dad y gadwodd, tebygol, y dewisiad o ymgeledd gymhwys iddo, ac ymfoddionodd i'w benderfyniad duwiol, i beidio ceisio un o'r Canaan-aid eilun-addolgar iddo, ond un o blith ei genedi ei hun, y rhai oeddynt yr amser hwnw yn meddiannu gwybodaeth o'r gwir Dduw. Ni bu achos edifeirwch iddo o'i barch a'i ufudd-dod i'w dad yn hyn; oblegid cafodd yn Rebeccah wraig a hoffodd. Edr. REBECCAH, ELIEZER.

Gwedi hyn cawn ef ac Ismael yn claddu Abraham eu tad. Y mae yn llawen eu gweled gyd â'u gilydd, er yr hen ymryson, yn talu eu ddyled olaf hon o barch i'w hen dad fyddlawn.

Gwedi marw Abraham, Duw a fendithiodd Isaac. Gwrandawodd Duw ei weddi ef mewn perthynas i'w wraig, yr hon oedd amhiantadwy, a hi a feichlogodd, gwedi bod yn nghylch ugain mlynedd heb blentyn. Ganwyd iddi effiliaid, dau o feibion, Esau a Jacob. Edr. eu henwau. Cafodd hwynt yn ateb i weddi, yr oedd hyn yn eu gwneuthur yn fendithion dyblg; ac yn brawf iddo o sylw Duw arno, a'i ffafr iddo.

'Isaac oedd hoff ganddo Esau, am ei fod yn bwyta o'i helwriaeth ef.' Gen. 25. 28. Yr oedd y tueddgarwch hwn at Esau yn anaddas; ac yr oedd yr achos o hono yn ddistad ac yn annheilwng; a bu y canlyniadau yn athriat a gofidus; o hyn, a thueddgarwch Rebeccah hithau at Jacob, y tarddodd, mewn mesur mawr, yr ymryson rhwng y ddau frawd, yn ol llaw. Bydded eu siamp hwy yn rhybydd i eraill. Cafodd y ddau eu profedigaethau yn neillduol yn eu dau fab: yr oedd gwragedd Esau, merched Heth, yn 'peri chwerrwder ysbryd i Isaac a Rebeccah.' Gorfod ar Jacob, hoff fab Rebeccah, ffol ar grwydr rhag digofaint ei frawd, gwedi iddo, yn dwylodrus feddiannu y fendith, ac nis gwelodd Rebeccah ef mwy.

Heblaw y profedigaethau hyn yn ei deulu, nid oedd hebddynt yn ei amgylchiadau allanol hefyd. O herwydd newyn yr y tir, aeth trwy gyfarwyddyd Duw i Gerar: yno cafodd ei demtio, fel ei dad Abraham, i wadu ei wraig, a dywedyd mai ei chwaer ydoedd: am hyn cafodd ei geryddu gan Abimelech, brenin Pagan-aid. Gen. 26. 1—11. Yr oedd y cerydd hwn oddf wrth y fath un yn ddarostwngiad mawr i Isaac. Cenfgenodd y Philistiaid wrtho o herwydd helaethrwydd ei gyfoeth, ac ymrysonasant âg ef yn nghylch y pydewau dwfr. Adn. 20. Ymddygododd Isaac yn hyn oll yn dirion ac yn addafwng; a gwnaeth ef ac Abimelech gynghrair â'u gilydd. Yn y cyfamser, er ei gwmp pechadurus yn gwadu ei wraig, ymddangosodd yr Arglwydd ddwywaith iddo; sef cyn iddo fyned i Gerar, ac wedi iddo ddychwelyd i Beerseba: cadarnhaodd gyfammod ac addewidion Abraham iddo, yn nghylch amhau ei hâd, rhoddi yr hâd bendigedig iddo, a gwlad Canaan yn etfeddiseth iddo ef a'i hâd. Addawodd iddo ef yn bersonol, bod gyd âg ef, ei fendithio, a'i liosogi. Ar hyn, 'Isaac a adelladodd allor, ac a alwodd ar enw yr Arglwydd.' Gen. xxvi.

Gwedi hyn nid oes nemawr hanes am Isaac, ond am ei waith yn bendithio ei feibion—a hwythau ddeugain mlynedd ar ol hyny yn ei gladdu. Er iddo ddangos ei wendid yn ei dueddgarwch at Esau, etto dywed yr apostol, 'mai trwy fydd y bendithiodd Isaac Jacob ac Esau am bethau a fyddent.' Heb. 11. 20. Yr oedd Isaac yn feisus wrth fendithio

* Y mae y darddodiad *εὐ* yn arwyddo, yn sml, y dyben er pa un y gwneir rhyw beth. Gwel Macknight.

ei feibion mewn dau beth.—1. Ei hoffder anghymedrol o Esau.—2. Na buasai yn fwy ymofyngar am ddeall meddwl Duw yn y dadguddiad dwyfol i Rebeccah, mewn perthynas i'r meibion. Ddiammeu y gwyddai am y dadguddiad; ond gellir barnu, medd y Dr. Owen, nad oedd wedi deall meddwl Duw am hyn; ac onid, na buasai y gwr duwiol yn gweithredu yn groes i benderfyniad Duw yn yr achos. Yr oedd ei anwybodaeth yn tarddu yn ei esgeulusdra i ymofyn â Duw mewn gwedd. Ei gamsyniad ef fu yr achlysur o gamymddygiad Rebeccah a Jacob yn y mater hwn. Ond er yr holl wendidau yn y pleidiau, a'r offerynau oedd yn gweithredu, y mas awurdod oruchel, doethineb, a fyddlondeb Duw yn dyagleirio, yn ei waith yn dwyn ei amcauion i ben, trwy ffolineb a gwendidau dynion. Ac er ei wendid, etto, 'trwy fydd yn yr addewid, y bendithiodd efe ei feibion.' Yr oedd yr addewid yn sylfaen i'w fydd mewn perthynas i'w hâd: a bod y fendith hon i gael ei throsglwyddo trwyddo ef, fel gweinidog Duw, a hysbwydd iddo trwy ddadguddiad. Yr oedd dadguddiad Duw i Rebeccah yn sylfaen ei fydd hi a Jacob, mai Jacob yn neillduol oedd i gael y fendith: fel hyn gwelwn fydd y tri, er eu gwendidau pechadurus, ar iawn sylfaen, ac âg iawn wrthdrysych, sef bendith Duw yn eu golwg. Er y dyrysych a'r anhawdserau yn ngŷn wrth yr hanes, fel hyn gellir gwelod fod fydd y pleidiau yn yr addewid yn gweithredu yn nghanol eu gwendidau; a bwriad Duw fel hyn yn cael ei gyflawni yn gywir ac yn gwbl.

Yr oedd yn ddall dros saith mlynedd a deugain, yn niwedd ei oes. Yr oedd hyn yn brofedigaeth ofidus, fod dros gyhyd o amser yn ddibynol ar eraill, a'r rhai hyn, yn aml, nid y rhai mwya'f tyner a fyddlon am ei amgeledd a'i gysur: etto hyn oedd ewyllys yr Arglwydd mewn perthynas i'r gwr duwiol hwn—i fod yn gysur i eraill, hwyrach, mewn oesoedd i ddyfod, a llai fod yn y cyffelyb amgylchiad.

I ddiweddu.—1. O'r tri patriarch, Isaac fu byw hwyaf. Bu Abraham byw 175 o flynyddoedd. Gen. 25. 7.—Jacob 147.—Gen. 47. 28.—Ond Isaac a fu byw 180: bu farw yn Hebron, lle bu Abraham, Sarah, a Rebeccah farw. Gen. 35. 28.

2. Ni bu iddo ond un wraig; a gellir barnu iddynt fyw gyd â'u gilydd yn siampiau hynod o serchawgrwydd addas a fyddlondeb yn yr ystad anrhydeddus hon. Gen. 26. 8.

3. Gellir barnu ei fod yn gyfothocach na'i dad, na'i fab. Gen. 26. 13—15.

4. Bu fyw yn llai ei brofedigaethau na hwynt-hwy; ac heb achos symud mor aml o le i le. Nid ydyw holl deithiau Isaac ddim dros 148 o filltiroedd. Gwel Bunting.

5. Nid ydym yn darllen i'r Arglwydd ymddangos mor aml chwaith iddo ag i'r ddau eraill.

6. Er na choffair ei enw mor aml a'r ddau eraill, etto coffeir ef gyda dim llai parch na'r lleill; ac ni roddwyd anrhydedd mwy i neb nag i'r tri gwr enwog hyn, sef bod Duw yn galw ei hun yn Dduw Abraham, Isaac, a Jacob. Gwel Vitringa, *lib. ii. cap. 9.*

ISBAC, יִשְׁבַּק [*diffygiol*] mab Abraham o Ceturah. Gen. 25. 2.

ISBAH, יִשְׁבָּה [*lonyddwch*] mab Ezra, a thad Estemoa. 1 Cron. 4. 17.

ISBIBENOB, יִשְׁבִּי בְנוֹב [*Isbi mab Ob*] un o feibion y cawr, a laddwyd gan Abisai, ac efe yn meddwl lladd Dafydd. 2 Sam. 21. 16.

ISBOSETH, אִישׁ בִּשְׁתָּה [*cyhoilyddwr*] mab ac olynwr Saul brenin Israel. Gosododd Abner ef yn frenin ar ol marwolaeth ei dad, yn Mahanaim: wedi teyrnasu ddwy flynedd, lladdwyd ef gan dywysog-

ion y llu, sef Baanah a Rechab, meibion Rimmon. 2 Sam. ii, iv.

ISCAH, יִסְכָּה [*enciniad, gorchuddiad*] merch Haran, brawd Abraham. Barna rhai mai yr un oedd a Sarah. Gen. 11. 29.

ISEL, (1s) gwael, tlawd, digalon, gostyngedig; dystaw: isel swn, isel dy leferydd, sef dystaw. Preg. 12. 4. Esa. 29. 4.—'Brawd o radd isel.' Iago 1. 9. ο ἀδαφος, ο ρακινωος, y brawd, yr isel, sef isel o ran sefyllfa a moddion bydol, a oedir mewn cyferbyniad i'r cyfoethog, yr hwn sydd helaeth ei feddiannau, uchel ei sefyllfa, neu ei swydd. Llawnyched yr isel yn ei oruchafiaeth, ei fod yn blentyn i Dduw, ac yn etifedd o deyrnas dragywyddol, anlygredig: llawnyched y cyfoethog yn ei ddarostyngiad, sef ei fod yn cael ei iselu, ei anubarchu, a'i dlodi, mewn achos mer dda ag achos yr efengyl.

Priodolir y gair hwn hefyd i'r agwedd dlawd, gytuddiol, sydd ar ysbrydoedd y duwiolion, ac a rwyddda yr un peth a 'thlawd yn yr ysbryd.' Esa. 57. 15. Ezec. 21. 26. Mat. 5. 3.

ISEL—DER, ISLAW, ISEL—RADD, (1s) hyfyllod, gostyngiad, gwaeledd, distadled, diystyrwrch, dirmyg, tlawd, is na.

Y mae iselder yn arwyddo, weithiau, y groth, lle y flurflur dyn yn wael ac yn fychan iawn; yno y cywreiniwyd dynoliaeth Crist, pan y gwnaethpwyd ei gorph yn ddirgel, a'i ddefnydd yn anelwig, yn holl fychanrwydd ei natur ddynol, yn ei dechreuad. 'Ni ddiystyrodd fru y wryf.' Er nad oedd yn ffirwyth y lwynau, yr oedd y ffirwyth y brw. Ps. 139. 15.

Arwydda iselder, hefyd, y bedd, lle y try Duw ddyn i ddinystyr; sef parthau isaf, neu iselderau y ddaear. Ps. 63. 9. Ezec. 28. 20. O iselder i iselder y mae taith dyn; oddi yno y dyrchafwyd Crist, ac y dyrchafa yntau ei holl bobl, yn ogoneddus.

Arwydda isel-radd sefyllfa isel yn y byd, mewn cyferbyniad âg uchel-radd; neu gyfiwr gwael, cystuddiol, yn ysbrydol neu yn allanol. Diar. 22. 29. Ps. 136. 39. Luc. 1. 52.—'Eithr yn gyd-ostyngedig a'r rhai isel-radd.' Rhuf. 12. 16. τοῖς ρακινωοῖς σωματωπομονοι.—'Ymgystwng a'r ei isel.' W. S. Arwydda y gair Groeg, medd Beza, gadael y ffordd yr oedd yn bwriadu rhodio ynddi, i gyd-fyned âg eraill, a myned yn araf gyd â'r lleog a'r gwan, er y gallen fyned yn gyflym. Cyd-ymagweddu, a chymerwyd bywioliaeth gyd â'r rhai isel-radd, megys yr oedd y rhan fwyaf o'r Cristionogion yn nyddiau yr apostol; ac fel y mae hyd heddyw, y rhai sydd yn wirioneddol felly. Rhoddi y meddwl ar uchel bethau sydd agwedd wrthwyneb i fod yn gyd-ostyngedig a'r rhai isel-radd; ac i hyn y mae tueddliad meddwl llygredig pawb: ond 'uchel-drem dyn a iselr, ac uchder dynion a ostyngir.' Esa. 2. 11.

Y mae isod ac uchod, yn arwyddo dau fyd, sef byd daerol a byd nefol; dwy deyrnas, a dau fath ar ddynion yn perthyn i'r ddwy deyrnas hon. Ioan 8. 23.

Islaw, yn fwyaf cyffredinol, a briodolir i sefyllfa rhyw fan, o ran ei berthynas â rhyw fan arall. Gen. 35. 8. Exod. 24. 4. Iago 2. 3.

ISELL, (1sg) cawl, berwad, trwyth—'Ac isgell ffaidd bethau yn eu llestri.' Esa. 65. 4.—'Ac isgell ffaidd gig yn eu llestri.' Dr M. a Lowth. Cyfeiria y geiriau at ddefodau halogedig eilun-addolwyr yn eu haddoliadau, â pha rai yr oedd yr Iuddewon wedi eu halogi eu hunain yn ffaidd.

ISMAEL, יִשְׁמָעֵאל [*Duw a wrendy*] mab Abraham o Hagar. Pan oedd yn ddeunaw mlwydd oed, gwardodd Isaac, pan oedd yn fab pedair neu bump oed; ar hyn, wrth ddeisyfllad Sarah, a thrwy gyfarwyddyd Duw, bwriadodd Abraham Hagar a'i mab allan o'i dŷ.

Edr. HAGAR. Trigodd yn anialwch Paran, a'i fam a gymerodd Aiphthes yn wraig iddo. Er mai mab y forwyn gaeth oedd Ismael, ac nid mab yr addewid, etto, cafodd ei dad Abraham, a'i fam Hagar, er eu cysuro, brophwydoliaethau hynod mewn perthynas iddo, oddiwrth yr Arglwydd. Yn Gen. xvi., pan oedd Hagar yn ffoi rhag wyneb ei meistres, dywedodd angel yr Arglwydd wrthi am dano, 'Gan amlhau yr amlhâf dy hâd di, fel na rifer ef o liosogrwydd—Wele di yn feichlog, a thi a esgort ar fab, ac a elwi ei enw ef Ismael. Efe a fydd ddyng gwyllt, a'i law yn erbyn pawb, a llaw pawb yn ei erbyn yntau; ac efe a drig ger bron ei holl frodyr.' Wrth Abraham dywedodd yr Arglwydd am dano, 'Wele, mi a'i bendithias ef, a mi a'i ffwrthlonaf ef, ac a'i liosogaf yn aml iawn: deuddeg tywysog a gonedla efe, a mi a'i gwnaf yn genedlaeth fawr.' Gen. 17. 20. Cwblhawyd y prophwydoliaethau hyn yn hynod ynddo ef a'i hiliogaeth. Mewn ychydig o flynyddau yr oedd ei deulu gwedi lliosogi mor aml, fel y darllennu yn Gen. xxxvii. am Ismaeliadau yn masnachu i'r Aipht. Lliosogodd ei liâd gwedi hyny yn fawr yn yr Hagaraiad, a lwyd felly, tebygol, oddiwrth Hagar: yn y Nabathaiad, oddiwrth ei fab Nebaioth: yn yr Itureaid oddiwrth ei fab Jetur, neu Itur: ac yn yr Arabiadau, yn neillduol y Saraceniadau, y rhai a oresgynasant y rhan fwyaf o barthau y byd; ac y mae yr Arabiadau yn para yn bobl liosog hyd heddyw.

'Deuddeg tywysog a genedla efe.' Yr oedd hyn yn beth neillduol, ac a gyflawnwyd yn fanwl; ac y mae Moses wedi rhoddi eu henwau oll i lawr. Gen. 25. 16. Dywed Eusebius eu bod yn cael eu llywodraethu gan ddeuddeg o freninoedd yn eu ddyddiau ef. *Evang. Prepar. b. 9. c. 19.*

'Mi a'i gwnaf yn genedlaeth fawr.' Cynnyddodd ei hiliogaeth mor fuan ag y gallasant yn ol trefn naturiaeth; buont yn genedlaeth fawr dros oesoedd, ac felly y maent hyd heddyw. Gellid eu galw yn genedlaeth fawr mewn gwirionedd, pan wnaeth y Saraceniadau eu buddugoliaethau helaeth a buan, a thrwy hyny a sefydlasant un o'r ymerodraethau mwyaf helaeth a fu yn y byd erioed.

'Efe a fydd ddyng gwyllt.' Y mae cyfeiriad y gair, medd Bochart, at asyn gwyllt; bydd mor wyllt ag asyn gwyllt, yr hwn a ddarlunir yn llyfr Job yn hynod. Gwel pen. 39. 5. Yn dangos y byddai efe a'i hiliogaeth yn preswyllo yr anialwch fel yr asyn, yn anwar ac yn aflywodraethu, yn anhawdd i'w dofi a'u llareiddio i gymdeithas sefydlog.

Dywedir am dano, 'Efe a drigodd yn yr anialwch, ac a aeth yn berchen bwa.' Gen. 21. 20. Y mae hyn yn wir hyd heddyw am ei hiliogaeth: preswyllo yn yr anialwch, y rhan fwyaf o honyat, heb na hau, na medd, yn ol hanesion boreuol a diweddar am danynt.* Cofeir am yr Itureaid fel saethyddion enwog gan amryw hen awdwr.† Cofeir yn Esa. 21. 17. am 'saethyddion gwyr cedryn meibion Cedar.' Yn ddiweddar y dysgodd yr Arabiadau arfer arfau tân; ac y mae y rhan fwyaf o honyat heb eu defnyddio hyd heddyw.

'A'i law yn erbyn pawb, a llaw pawb yn ei erbyn yntau.' Y mae ei hiliogaeth, hyd heddyw, wedi byw fel yspellwyr ar fôr ac ar dir; ac mewn rhyfel parhaus â'r rhan arall o'r byd. Y mae llaw pawb yn eu herbyn hwythau, a llawer ymgais gwedi bod i'w dyfetha oddi ar y ddaear; ac nis gellir teithio yn y dyddiau hyn, fel yn y dyddiau gynt, ond yn dyrfaoedd yn cymydaith (*caravans*) ac yn arfog i amddiffyn eu gilydd rhag yr yspellwyr hyn, sydd yn erwydro yn dyrfaoedd i ysglyfaethu.

'Ac efe a drig ger bron ei holl frodyr.' Efe a drig, neu efe a babilia, canys y mae llawer o'r Arabiadau yn trigo mewn pebyll; am hyny gelwir hwynt *Scenites*. Yr oeddynt yn preswyllo mewn pebyll yn amser Esailah a Jeremiah. Gwel Esa. 13. 20. Jer. 3. 2. Y mae yn beth hynod ei fod yn trigo ger bron ei holl frodyr, a'i law yn erbyn pawb, a llaw pawb yn ei erbyn yntau; ond er mor ryfedd, gwirionedd ydyw am Ismael ei hun, a'i hiliogaeth hefyd. Am Ismael, dywedir, 'Dyma flynyddoedd einioes Ismael, can mlynedd a dwy ar bymtheg ar hugain o flynyddoedd,—Yn ngwlydd ei holl frodyr y bu efe farw.' Gen. 25. 17, 18. Trigodd ei hiliogaeth hefyd yn ngwlydd ei holl frodyr, meibion Ceturah, Lot, Isaac, a Jacob, ac Esau. Maent etto yn bobl wahanedig, ac yn trigo yn ngwlad eu hynafiaid, er yr elyniaeth barhaus rhyngddynt hwy a'r lleill o drigolion y ddaear. 'Preswylloasant,' medd Moses, 'o Hafllah hyd Sur, yr hon aydd o flaen yr Aipht, y ffordd yr â di i Assyria;' etto ni buant yn ddarostyngedig i'r Aiphtiaid, nac i'r Assyriadau, er eu crydfer. Ni orchfygwyd mo honyat gan Cyrus chwath, ac ni buant yn ddarostyngedig i'r Persiadau. Dystyr oedd ganddynt gyfarach Alexander Fawr fel buddugoliaethwr, na gwneuthur un sylw o hono; tra yr ydoedd eu holl gymydogion o'u hamgylch yn ymostwng iddo, ac yn ei gyfarach—yr hyn a lidiodd Alexander yn fawr. Ni ddarostyngwyd erioed mo honyat yn drwyadl gan y Rhufeiniaid. Afiwyddodd pob ymosodiad yn eu herbyn, er lliosoced y byddinoedd, a gwroled eu blaenoriaid. Pompey, Ellius Gallus, Trajan, Septimus Severus, a fwradasant, ac a ymosodasant i ddarostwng yr Arabiadau, ond afiwyddasant oll. Rhoddir hanes credadwy gan Dion,* am yr Ymerawdwr Trajan, iddo anrheithio parthau o'u gwlad, ac iddo warchae ar Petra, eu prif ddinas; ond dychrynwyd a churwyd ei fyddinoedd yn eu hol gan fellt, taranau, cenllusg, heidiau o wibed, a rhyfeddodau yn yr awyr; trwy y pethau rhyfedd hyn, anarferol iawn yn y wlad hono, gorfu aruynt adael heibio eu cais, a Trajan a aeth yn ol o'u gwlad.

Gwedi cyfodi y gau-brophwyd Mahomett yn eu plith, goresgynasant fwy o wledydd, a darostyngasant fwy o bobl, mewn ychydig flynyddoedd, nag a ddarfu y Rhufeiniaid mewn llawer canrif. Gwedi hyny, yr oeddynt nid yn unig yn aundibynol ar eraill, fel yn yr holl oesoedd, ond yr oeddynt yn arglwyddiaethu ar barthau mwyaf y ddaear. Felly y parhausant dros dri chant o flynyddoedd.† Gwedi dystyrwio eu hym-erodraeth, a'u gyru yn eu hol o fewn cyfithiau eu gwlad eu hunain, etto yr oeddynt yn parhau yn aundibynol, ac yn amddiffyn eu rhyddid yn erbyn y Tyrciadau, y Tartariaid, a'r Mamaluciaid. Pwy bynag fyddai gorodwr Asia, yr oeddynt hwy heb eu gorfod, a'u gorechfygu. Rhydd y Dr. Shaw, a Pocock,‡ teithwyr diweddar a fu yn eu gwlad, yr un cyfelyb hanes am danynt y dyddiau hyn. Yn yr un bobl ydynt

* *History, b. lxxviii.* Gwel hefyd *b. lxxv.* am hanes yr Ymerawdwr Severus.

† Yn y flwyddyn A. D. 626, pan gyfododd y gau-brophwyd creulon a dinstriol hwn, dywedir fod tywyllwch anarferol ar yr haul, o fis Mehefin hyd Hydref. Trwy arfau rhyfel y taenodd ei gyfelloirnodau: a rhyfedd y llwyddodd dros lawer iawn o'r gwledydd dwyreiniol, ac y mae yn para yno hyd heddyw. Llygriad, drwg-faeau, a chyfeillornadau y Cristionogion yn y parthau hyn a'u haddfeddod i'r farn drom hon. O herwydd yr un achos, ac yn nghyml yn un amser, y cyfoddodd Anghrist, a'i gyfeillornadau dyghrymllyd, yn y gwledydd gorllewiol o'r byd. Y ddaa a ânt i ddystrwng gyd â'u glydd—a phrysuared Duw y dydd! Gwel Dat. xx.

‡ Y Saraceniadau a ddechreasant eu buddugoliaethau, A. D. 622, ac i deyrnasu yn Damascus, A. D. 637. Ehanwyd a dystyrwyd eu hymerodraeth, A. D. 936. Gwel Blair's *Chronological Tables*, Table 33, 39. Sir Isaac Newton on the *Apocalypse*, chap. iii.

§ Gwel Shaw's *Travels*. Pocock, vol. i. b. iii. chap. ii.

* Gwel Arianus Marcellianus, b. xiv. c. 4. Harris's *Voyages* vol. ii. b. 2.

† Gwel Virgil's *Georgics*, b. ii. l. 443. Lucan viii. 30.

yn bresennol ag oeddynt ddwy fil o flynyddoedd cyn hyn, ond yn unig eu crefydd, yr hon yw y Fahometanaidd yn awr. Y mae tystiolaeth Hanway hefyd yn cydgorio â hwynt.* Y mae yn rhyfedd hynod fod yr un pobl yn parhau yr un yn eu moesa'u a'u harferion dros oesoedd; ac etto yn fwy rhyfedd eu bod heb eu dystyrio, neu eu darostwng, a hwythau â'u llaw yn erbyn pawb; heb eu darostwng, er ymgeisiau lawer gan rai o'r gorfdwy'r mwya'f buddugoliaethu a fu yn y byd; er i rai o honynt agos a llywyddo, etto heb llywyddo y mae pawb hyd heddyw. Er i'r bobloedd oll oddi amgylch iddynt gael eu gorchfygu, ac er i'r Ymerodraethau dynol, yn eu parthau hwy o'r byd, fyned i ddystryw, etto y maent hwy yn para yr un o'r dechreuad, ac yn debyg o bara hyd ddiwedd amser.

Hwy ydyw yr unig bobl, heblaw yr Iuddewon, sydd gwedi parhau yn bobl wahanedig oddiwrth bawb eraill er eu dechreuad; ac mewn amryw bethau y maent yn tebygu i'w gilydd. Hiliogaeth Abraham yw yr Arabiaid, fel yr Iuddewon. Y mae arfer yr enwaedid yn eu plith, fel yn mhilith yr Iuddewon: a phob un o'r ddwy genedl yn hōni iddynt dderbyn yr arferiad oddiwrth Abraham.—Yr oedd gan yr Arabiaid, fel yr Iuddewon, ddeuddeg patriarch, neu dywysogion llwythau, y rhai oeddynt eu tywysogion a'u llywodraethwyr.—Y mae yr Arabiaid, fel yr Iuddewon yn priodi yn eu plith eu hunain.—Y mae yr Arabiaid, fel yr Iuddewon, yn nellidol, ac yn wahanol oddiwrth genedloedd eraill mewn amryw ddefodau ac arferiadau, ac yn arwyddion gwledig ac amlwg i bawb, trwy yr holl oesoedd, yn tystiolaethu am fanfyrwydd y prophwydoliaethau, a dwyfoldeb yr ysgrythrau. Y mae y prophwydoliaethau mewn perthynas iddynt yn cael eu gwirionedd, yn y cyflawniad o honyat, o flaen llygaid yr holl fyd, ac yn profi yn ddiarnheuddol mai y Goruchaf sydd yn llywodraethu yn mrenniaethu dynion, a bod ei wirionedd, fel ei drugaredd, yn parhau yn dragywydd. Y nyddiau yr apostolion, dechreuwyd planu Cristionogrwydd yn rhai parthau o Arabia; ond wedi i grefydd Mahomet gael ei thaeu yn eu plith, ni welwyd ond ychydig o arwyddion o Gristionogrwydd. Yn y dyddiau diweddfaf, y mae y prophwydoliaethau yn sicrhau eu dychweiliad gyd â'r cenedloedd eraill i fydd Crist. Gwel Ps. 72. 9, 10—15. Esa. 45. 14, a 60. 6. a 62. 11. Gwel *Ancient Universal History*, vol. xviii, xx. *Modern ditto*, vol. i, ii, iii, xix, x. *Fleury and Mosheim's Church Histories*. *Bishop Newton's Dissertations on the Prophecies*. *Dissert.* ii.

ISMAEL, mab Nethaniah, o'r teulu breninol, yr hwn a laddodd Gedaliah trwy fradwriaeth. Jer. xii. Edr. GEDALIAH, JOHANAN.

ISMAIAH, יִסְמָאֵל [yr hwn sydd yn gwrandawr yr Arglwydd] mab Obadiah penaeth llwyth Zabulon. 1 Cron. 27. 19.

ISMAIAH, Gibeonid, ac un o wyr grymus Dafydd. 1 Cron. 12. 4.

ISMACHIAH, יִסְמַחִיאֵל [un a unwydd â'r Arglwydd] Lefiad, tebygol, a swyddog yn amser Hezechiah. 2 Cron. 31. 13.

ISRAEL, יִשְׂרָאֵל [gorchfygwr Duw, neu tywysog Duw]. Edr. JACOB. Arwydda yr enw hwn, weithiau Jacob ei hun; weithiau ei hiliogaeth; weithiau teyrnas Israel, y deg llwyth, mewn cyferbyniad i deyrnas Judah; ac weithiau eglwys Dduw, wedi ei galw ganddo oddiwrth y byd.

ISRAELIAID, hiliogaeth Israel, a alwyd yn gyntaf

Hebraid, oddiwrth Abraham, a Heber; (Edr. HEBER, HEBREID) gwedi hyny galwyd hwynt Israeliaid, oddiwrth Israel; ac yn ddiweddfaf galwyd hwynt Iuddewon, oddiwrth Judah; yr enw hwn oedd fwyaf arferedig am danynt ar ol eu dychweiliad o Babilon, am mai llwyth Judah ydoedd Iosocaf. Am eu hanes boreuol, nid rhaid ei roddi yma, gan ei fod yn gyflawn genym yn y rhan historiawr o'r Hen Destament. Am eu hanes presennol, Edr. IUDDWON. Gwel MOSES, TAITH, CANAAN, AIPHT, ANIALWCH.

ISSACHAR, יִשָּׂשכָר [gwobr] pummed mab Jacob o Leah. Gen. 30. 18. Yr oedd i Issachar bedwar o feibion; sef Tola, a Phuah, a Job, a Simron. Nid oes genym hanes am ddim dygwyddiadau neillidol bywyd Issachar. Rhifedi ei hiliogaeth of pan ddaethant o'r Aipht oedd 54,400, dan dywysogaeth Nethaneel mab Suar. Eu hyspiwr i edrych ansawdd gwlad Canaan oedd Igal mab Joseph, yr hwn oedd yn un o'r deg a roddasant aughlod am y tir a chwiliasant. Paltiel, mab Asan, oedd eu penaeth yn rhanu y tir. Yr oeddynt yn gwersyllu o flaen y babbell yn ngwersyll Judah. Cynnyddasant yn yr anialwch i 64,300. Gen. 46. 13. Num. 1. 8, 29. a 10. 14, 15. a 13. 7. a 26. 23, 24, 25. a 34. 26. Eu hediffediaeth yn ngwlad Canaan, oedd mewn rhan fras o'r wlad, rhwng y Zabulonaid o du y gogledd iddynt, a'r Manassaid o du y deheu iddynt. Yr oedd yr Issachariaid yn bobl lafurus a chyfoethog; cynnwys prophwydoliaeth, Jacob, mewn yehydig eiriau, eu holl hanes: 'Issachar sydd asyn asgrynog, yn gorwedd rhwng dau bryn. Ac a wel lonyddwch, mai da yw, a'r tir mai hyfydd: efe a ogwydda ei ysgwydd i ddwyn, ac a fydd yn gaeth dan deyrnedd.' Gen. 49. 14, 15. Darlunir iddynt bobl foddllaw, amyneddgar, llafurus, heb roddi eu meddwl ar uchel bethau. Rhagfynegodd Moses y byddent yn awyddus i atddoliod Duw yn Jerusalem, ac yn annog eraill i fyned i fynu. 'Galwant bobloedd i'r mynydd: yna yr aherthant ebyrth cyflawnder.' Deut. 33. 19. Nid llawer a ddarlunir am danynt, am eu bod fel hyn yn holl esmwrth, llonydd, yn caru eu pebyll. Tola y barwr, a Baasa, brenin Israel, ydyw y gwyr mwya'f enwog o'r llwyth hwn y rhoddir hanes am danynt. Edr. TOLA, BAASA. 1 Cron. 12. 32. a 27. 18. a 7. 1—6.

ISSI, יִסִּי [fy ngwr]. 'A'r dydd hwnw, medd yr Arglwydd, y'm gelwi ISSI, ac y'm gelwi mwya'ch Baal.' Hos. 2. 16. 'A bydd yn y dydd hwnw, medd יְהוָה, y'm gelwi fy ngwr, ac ni'm gelwi mwya'ch fy Arglwydd.' Esgob Horsley. 'Fy ngwr,' sydd euwad yn arwyddo cariad, a 'fy Arglwydd,' a arwydda darostyngiad ac ofn. 'Ni roddes Duw i ni ysbyrd ofa; ond ysbyrd nerth, a chariad, a phwyll.' 2 Tim. 1. 7. Arwydda y ddau air, יִשָּׁאֵל, יִשָּׁאֵל, Baal, gwyr; ac weithiau yn unig fel gwyr. Ond o'u golygu yn fanwl, arwydda y diweddfaf, gwyr gerwch, a'r cyntaf, gwyr tirion, hynaws.*

ISTOB, יִסְטוֹב [dyn da] yr oedd gwlad Tob ar derynau gogleddol mynyddoedd Gilead, ta y mynydd Libanus. 2 Sam. 10. 6. Barn. 11. 3, 5.

ISUAH, Heb. יִשׁוּאֵל [gwaredior] ail fab Aser. Gen. 48. 17.

ITAL, Gr. Ιταλία; Llad. ITALIA.—(Galwyd y wlad yn Italia oddiwrth un Italus, a fu yn frenin arni Act. 27. 1. Heb. 13. 24. Gelwid hi wrth amrywol

* Mae y gair Baal yn arwyddo yr hwn sydd yn meddu nyrhyw beth; ac am hyny y mae yn dynodi gwyr, yr hwn a elwir Baal-Isai yn Ekd. 21. 8. Ond arferir y gair yn yr ysgrythrau dan y pen hwn mewn dau ystyr: naill ai yn gyflwynu neu yn golygu pa fath ydyw, megys yn Gen. 20. 8. Joel 1. 8. neu yn fwy arbenig am wr oled, yr hwn sydd yn ymddwyn at ei wrdd; fel arglwydd, ac felly yn cael ei wahanu o'r hiliogaeth oddiwrth yr tirlon a hynaws; megys Hos. 2. 16. Jer. 31. 32. Gwel Vitringa ar Esa. 54. 5. Horsley ar Hoasa.

* Gwel Hanway's Travels, vol. iv. chap 29.

enwau, megys Janicula, oddiwrth un Janus; Saturnia, oddiwrth un Saturnus; Ausonia, oddiwrth un Ausonius; Oenotria, am fod gwin da i'w gael yno; Hesperia, oddiwrth un Hesperus, brawd Atlas. Gwel Mintert's *Lexicon*. Yn Esa. 66. 19. cyfieithir y ga'r טורבל ar ol St. Jerome, *Italia*: 'Italia a Groeg:' Tubal a Javan, heb eu cyfieithu, *Saes*. Lowth. Edr. TUBAL.—Gwlad yn Ewrop; ei phrif ddinas ydyw Rhufain. Cyfanneddwyd hi ar y cyntaf gan yr Umbri, sef y Gomeriaid, neu y Cymry, tebygol; wedi hyny meddiannwyd hi gan amrywiol lwythau, sef yr Etruscaniaid, y Samnitiaid, y Campaniaid, &c., a rhai parthau o honi gan y Groegiaid; ond o'r diwedd llyncodd y Rhufeiniaid y cwbl i fynu. Ei llun sydd yn debyg i bwtaen. O du y dwyrain iddi y mae y Môr Adriatic; ac o du y debau a'r gorllewin iddi y mae Môr y Canoldir; ac o du y gogledd mae mynyddoedd yr Alpau, y rhai ydynt yn ei gwahanu oddiwrth Ffrainc a gwlad Swis. Ei hŷd sydd 600, a'i lled 400 o filliroedd. Y mae mynyddoedd Apennin yn ei rhanu ar ei hŷd, agos yn y canol; y gwledydd o du debau y mynyddoedd hyn ydynt yn gynhes iawn; ond o du y gogledd mae yr awyr yn dymherus ac yn gymedrol. Yn gyffredinol, y mae yr awyr yn sych ac yn bur. Y mae ei daer yn dra ffurthlon; ceir ynddi win, olew, a ffurthau o bob math, o'r goreu en rhyw. Caws Italia, yn enwedig yr hwn a enwir Parmesan, a'i sidan, ydynt ei marchnadaeth fwyaf a gwledydd tramor. Ynddi y mae y mynydd tailllyd Vesuvius. Ei hafonydd ydynt y Po, Var, Adige, Trebia, Arno, Tiber, yr hon sydd yn rhedeg trwy Rufain. Y Rubicon, enwog mewn hen hanesiaeth, yw y teryfn debau rhwng Italia a'r hen Cisalpine Gaul. Y mae mŵn-gloddiau aml yn ei mynyddoedd, o ba rai y cloddir amrywiol feini gwerthfawr; halarn ac efydd; y mae yn nodedig am ei meini mynor hardd. Y mae ei thrigolion yn ddflygiol iawn yn ei hamaethu. Trwy goel-grefydd y Pab, a'i orthrymder, mae y trigolion yn segurlyd, yn ddiog, ac yn llygredig iawn. Y mae llawer o diriogaeth byfryd y wlad, o eisieu diwyllyddiaeth, wedi myned yn gorsydd ac anialwch. Campagna de Roma, yn cynnwys gynt 1,000,000 o drigolion, sydd yn rhoddi yn bresenol ond cynnaliaeth dlawd i 600.

Y mae wedi ei rhanu i amrywiol o lywodraethau bychain; ac y mae y Pab ei hun yn dywysog daerol, yn gystal ag yn flaenor ysbrfydol, ac yn honi ei fod fel olynwr yr apostol Petr, yn ben yr eglwys yn ysbrydol: ond colodd lawer o'r awdurdod fu ganddo gynt yn mhob un o'r ddau; ac y mae ei wendid a'i lesgrwydd presenol, yn arwyddion amlwg fod ei ddiwedd yn nesau, yn ol y prophwydoliaethau am dano. EDR. ANGHRIAT.

ITHAI, יתאי [yr arwydd] efenwid ef Gethlad. Mab Ribal o Gibeah. 1 Cron. 11. 31.

ITHAMAR, יתמר [ynys y palmwydd] pedwerydd mab Aaron. Yr oedd Eli yn un o'i deulu, ac yn arch-offeiriad; ac ni bu neb o deulu Ithamar yn y swydd hono, ond teulu Eli. Ar ba achlysur y daeth y swydd i'r teulu hwn, nid yw hysbys. Yr oedd wyth dosparth o'r offeiriad o'i deulu. 1 Cron. 24. 1—4.

ITHIEL, יתאל [Duo gyda mi] 1. Mab Jessiah, a thad Maselah, o lwyth Benjamin. Neh. 11. 7.—2. Cyfalli, neu ddysgawdr Agur, tebygol. Ni wyddis ddim am y tri, sef Agur, Ithiel, ac Ucal, ond a ddywedir am danynt yn Diar. xxx. Ymadroddion Agur wrth-ynt a elwir yn *brophwydoliaeth*, i ddangos fod ei addysgiadau yn ddywyfol, a'u bod wedi eu traddodi i'r eglwys, a'u derbyn ganddi fel y cyfryw yn gyffredinol, er's llawer o ddyddiau. EDR. AGUR, UCAL.

ITHLAH, יתלה [crogedig] dinas yn Dan. Jos. 19. 42.

ITHMAH, יתמה [perffeithrwydd] un o gedynr Dafydd. 1 Cron. 11. 46.

ITHNAN, dinas yn Judah. Jos. 15. 23.

ITHREAM, יתרים [rhagoriaeth y bobl] mab Dafydd o Eglah. 1 Cron. 3. 3.

ITTA-CASIN, יתראסין [amser y tywysog] dinas yn Zabulon. Jos. 19. 13.

ITURIA, יתיר [cadw] Gr. *Itroupaia*; oddiwrth Jetur, mab Ismael, medd Jerome; a thebygol ei phoblogi gan ei hiliogaeth. Gen. 25. 15. 1 Cron. 5. 19. Gwlad yw o du y debau-ddwyrain i Syria, ac o du y dwyrain i Basan. Yr oedd Phylip, mab Herod Fawr, yn detrachur Ituria, yn amser ein Hiachawdwr. Luc. 3. 1.

JUBAL, יובל [rhedegwr] mab Lamech o Ada, a thad pob teimlydd telyn ac organ; sef a ddyagodd gerddoriaeth gyntaf. Gen. 4. 21. Yr oedd rhai o hiliogaeth Cain yn gywrair mewn celfyddydau defnyddiol a hyfryd, ond nid ydym yn cael hanes am dduwioldeb neb o honynt.

JUBILI, יובל [chwythad ulgorn] mab hwn yw ystyr priodol y gair Hebraeg, ac nid corn hwrdd, fel yr esbonir ef yn gyffredin, sydd gwbl eglur oddiwrth Exod. 19. 13. cymh. 16. Cyfieithir y gair *dwyn*, yn Job 10. 19. a 21. 32. Yr enw cadarn a gyfieithir *ffrwd*, neu *afon*. Esa. 44. 4. Jer. 17. 8. Am fod y ffrwd yn dwyn gyda hi yr hyn a dafir iddi. Arwydda hefyd, hir sŵn ulgorn. Exod. 19. 13. Gelwir yr ŵyl hon Jubili, am ei bod yn cael ei chyhoeddi trwy udganaid ulgorn. Gorchymynwyd i Israel gyfrif saith Sabboth o flynyddoedd, sef saith mlynedd seithwaith. 'Sancteiddiwrch y ddegfed flywyddyn a deugain, a chyhoeddwrch ryddid yn y wlad i'w holl drigolion: Jubili fydd i chwli; a dychwelwch bob un i'w etifeddiaeth; Ie, dychwelwch bob un at ei deulu. Na heuwch, ac na fedwch ei chnwd a dyfo o hono ei hun; ac na chynnwllwch ei gwinnyddden ni thaelwyd.' Lef. 25. 10, 11. Y nawfed flywyddyn a deugain oedd saith mlynedd seithwaith; yn niwedd hono, yr hon oedd flywyddyn Sabbothol, yr oedd y Jubili i ddechreu. Y mae rhai yn dadleu yn erbyn hyn, oblegid yr afresymoldeb, a'r anghyfleusdra, fod y tir yn gorphwys ddwy flynedd olynol. Ond geiriau y Bibl sydd yn eglur derfynu y ddadl: 'Sancteiddiwrch y ddegfed flywyddyn a deugain—Jubili fydd i chwli. Mi a archaf fy mendith arnoch y chweched flywyddyn; a hi a ddwg ei ffrwyth dros dair blynedd: a'r wythfed flywyddyn yr heuwch.' Gwel heb. 21, 22. Y mae yn wir na fusaal un deddfwr heb fod dan gyfarwyddyd dwyfol yn gwneuthur y cyfryw gyfraith: ac nid ydym yn darllen am y cyfryw gan neb ond Moses; ond y mae yn un prawf, yn mhlith eraill, fod Moses yn y cwbl yn gweithredu dan ddylanwadau, ac wrth orchymyn, dwyfol. Yr oedd ulgorn y Jubili i gael ei ganu ar y degfed dydd o'r seithfed mis, sef yn nghylch cyhydedd Hydref.—1. Yr oedd yr holl gaeth-weision i fyned yn rhydd y flywyddyn orfoleddus hon: hyd yn nod yr hwn y tyllwyd ei glust ef a mynwyd y seithfed flywyddyn; yna yr oedd *byth* ei wasanaeth ef wedi diwedd. Exod. 21. 2, 6. 'Yna aed oddi wrthynt ti, efe a'i blant gyd ag ef, a dychweled at ei dylwyth, ac aed drachefn i etifeddiaeth ef dadau.' Lef. 25. 41.—2. Yr oedd etifeddiaeth pob un i gael ei ddychweled iddo; wrth flynyddoedd y Jubili yr oeddynt i werthu eu tiroedd, a'r pris yn gyfatebol i beidder neu agorwydd amser y gwerthiad, i flywyddyn y Jubili; canys o fewn y flywyddyn Jubili yr oedd pob un i ddychweled i'w etifeddiaeth. Lef. 25. 13.—3. Yr oedd y flywyddyn i gael ei chyhoeddi trwy udgann ag udgryn. EDR. UDGORN. Dyma y tri pheth neillduol perthynol i'r Jubili; yr oedd gorphwysiad y tir bob saith

mlynedd, yn gystal ag ar y Jubili; ac yr oedd pob echwyn i gael ei ryddhau bob saith mlynedd. Dent. 15. 1, 2. Yr oedd yr udgorn i gael ei ganu ar ddydd y cymmod trwy yr holl wlad. Adn. 9. Tebygol fod, wedi adelladu y deml, gant ac ugain o udgyru arian yn udganu uwch ben yr aberth, ar ddydd mawr y cymmod, i gyhoeddi y Jubili.

Yr oedd yr aberth yn eysgodi Crist yn ei aberthu ei hun drosom. Dywed rhai mai ar flwyddyn y Jubili yr offrymodd Crist ei hun. Udganid yr udgorn a nerwydda pregethiad yr eferygl, neu y cyhoeddiad o aberth Crist, a rhyddid i bechaduriaid o'u caethiwed mawr yn ganlynol i hyny. Fel yr oedd nid yn unig ryddid i'r caethion ar flwyddyn y Jubili, ond hefyd yr hyn oll a sforffedwyd, ac a gollwyd, yn cael ei ddwyn yn ol; felly trwy Grist y mae rhyddhad i beronau pechaduriaid yn cael ei gyhoeddi yn yr eferygl, ac hefyd adferiad i'r holl freintiau a gollwyd trwy bechod, a llawer mwy. Mae cyfeiriad amlwg at ddefodau yr wyl hon yn Esa. 61. 1, 2. a 68. 4. Ioan 1. 33—36. 2 Cron. 6. 2. Heb. 2. 14, 15. Rhuf. 6. 22. Dywed rhai awdwr yn chadwasant un Jubili wedi eu dychweliad o Babilon.

JUDAH. Yr oedd dinas a elwid Judah yn llwyth Naphtali. Jos. 19. 34.

JUDAH. יהודה [*moliant*] pedwerydd mab Jacob o Leah. Cyfeillachodd â Hirah, gwr o Adulam; yn ganlynol i'r gyfeillach hon priododd yn ieuanc iawn, fel y mae yn amlwg wrth gymharu yr ysgrythrau canlynol, Gen. 30. 25. a 31. 4. a 37. 2, 25. a 41. 46, 53, 54. a 45. 6, 11. a 46. 8, 12. Enw tad ei wraig (ac nid y wraig ei hun, fel y dywed Calmet a Brown) oedd Sua, Canaanead. Bu iddo dri o feibion o honi, Er, Onan, a Selah. Cymerodd wraig i Er, a'i henw Tamar, un o'r Canaanead. Er i feibion Jacob wrth-sefyll priodas Dinah â Hemor, heb ei enwaedu, tebygol iddynt hwy oll brlodi merched rhai dienwaeddig. 'Er oedd ddryglonus yn ngolwg yr Arglwydd, a'r Arglwydd a'i lladodd ef.' Priodwyd Onan â Tamar, a'r Arglwydd a'i lladodd yntau am ei ddrygloni. Yn lle rhoddi ei drydydd mab Selah iddi, rhoddodd hi ymaith â gwag addewidion; ac wedi marw ei wraig, y mae Judah wrth fyned i Timnath, yn cael ei hudo i losgach gyda Tamar, yr hon, dan rith putein-wraig, a'i siomodd ef. Yn ganlynol i hyn hi a ddygodd iddo efeilliaid; sef Pharez a Zarah. Gen. xxxviii. Dangosodd fwy o diriondeb tu ag at Joseph na'r lleill, a chynghorodd yn hytrach na'i ladd, ei werthu i'r Ismaelid. Gen. 37. 26, 27.

'Y mae araeth Judah wrth Joseph,' medd Geddes, 'yn fy marn i, y darn mwyaf syml ac effeithiol o ar-eithyddiaeth a ddaeth erioed o enau dyn. Yr wyf yn ei ryfeddu ac yn ei hoffi er's deugain mlynedd; ac yr wyf yn ei hoffi yn fwy bob amser y darllenwyf ef. Ni raid ond cyharu ei arderechogrwydd â'r araeth a rydd Josephus (*Antiq.*, lib. ii. cap. 6. § 8.) yn ngenau Judah, yn ei lle, i ganfod ei harddwch; wrth eu cyharu, canfyddir cymaint o wahaniaeth rhyngddynt ag sydd rhwng aur pur a flug eurwe.'

Yn ei fendith, Jacob a'i gosodd yn ben ar ei frodyr, 'Meibion dy dad a ymgrymiant i ti.' Rhag-fynegodd y byddai y Messiah ddyfod o hono, ac y preswyl-iai gwlad yn llawn o winwydd. Gen. xlix. Edr. SILON, DEDDFWR.

Amlhaodd llwyth Judah trwy ei dri mab, Pharez, Zarah, a Selah, yn ddirfawr. Pan ddaethant o'r Aiph, rhifedi ei flwyr, dan Naason eu tywysog, oedd 74,600, cyanyddasant yn yr analwch i 76,500. Caleb, mab Jephunnai, oedd eu hyspiwr. Judah, Isasachar, a Zabulon, oedd yn gwersyllu flaenaf yn yr analwch, ac yn cychwyn gyntaf yn eu holl deithiau. Num. 2. 3. a xiii, xxvi, xxxiv. Yr oedd eu rhandir o du y deheu i'r llwythau eraill o du y gorllewin i'r

Iorddonen. Yr oedd eu hetiffediaeth yn helaethach nag un o'r lleill. Gwyr o'r llwyth hwn oedd Othniel, Dafydd, &c. Gwel yr amrywioi enwau.

'Gwlad Judea' Ni alwyd y wlad ar yr enw hwn hyd ar ol y dychweliad o Babilon. Weithiau gelwir, tebygol, holl wlad Canaan wrth yr enw hwn. Mat. 24. 16. Gal. 1. 22. Yn fwy adda, rhenir y wlad i Perea, tu hwnt i'r Iorddonen: Galilea, Samaria, a Judea, o du y gorllewin i'r Iorddonen. Yr oedd Judea felly yn cynnwys etiffediaethau Judah, Benjamin, Dan, a Simeon. Yr oedd yn gynwysedig o dair rhan, sef y dyffryn-dir yn y gorllewin, y mynydd-dir o du y deheu i Jerusalem, a'r deheu ar ddeuddau gogledd gwlad Edom. Mat. 3. 5. Act. 2. 9. Zech. 7. 7.

JUDAS, yr un a Thadeus, Lebeus, mab Cleopas, a brawd Iago Leifaf, apostol, a châr yr Arglwydd Iesu. Edr. IAGO. Mat. 10. 3. Marc 13. 3. Act. 1. 13. Luc 6. 16. Mat. 13. 55. Efo ofynodd y cwestiwn i'r Arglwydd Iesu ar y swper diweddaf. Ioan 14. 22. Nid ydym yn darllen ychwaneg am dano yn yr ysgrythrau; dywedir iddo bregethu yr eferygl yn Judea, Galilea, Idumea, Arabia, Syria, Mesopotamia, Pontus, yr Aiph, ac yn ddiweddaf yn Persia, lle rhoddodd y *Magi* ef i farwolaeth am ei dystiolaeth ffyddlon yr erbyn eu hofer-goelion: ond nid oes dim sicrwydd am y pethau hyn. Dywed Jerome, yn ei esboniad ar Mat. 10. 35. i'r apostol Thadeus, yr hwn a elwir gan Luc, Judas brawd Iago, gael ei anfon i Edessa at Agbarus, brenin Osroene. Tystia Eusebius yr un peth, Euseb. *Hist.* i. 1. c. 13. Nid oes dim hanes am ei alwad i fod yn ddysgybl, ond yn unig ei neillduad i fod yn apostol: hwyrach ei fod yn nechreud ei grefydd yn un o ddiagyblion Ioan Fedyddiwr, fel rhai eraill o'r apostolion.

Y farn gyfredinol yw, mai efe yw awdwr yr epistol byr sydd dan ei enw; gellir ei hun brawd Iago. Bernir hefyd iddo ei ysgrifenu yn niwedd ei oes, ar ol i amryw eraill o'r apostolion ysgrifenu eu hepiostolau; ac mai at eu *hysgrifeniadau* yn fwyaf neillduol y cyfeiria adn. 17. Y mae yr epistol wedi ei gyfarwyddo at y Cristionogion yn gyffredinol, i'w hannog i ddiad, a phroffesu ffydd Crist yn wrol, ac yn ddianwadal, yn erbyn hudoliaeth y gau-athrawon llygredig oedd wedi ymlusgo i mewn i'w plith, annuwiolion yn troi gras Duw yn drythyllwch; ac yn gwadu yr unig Arglwydd Dduw, a'r Arglwydd Iesu Grist. Oddiwrth farnedig-aethau Duw ar eraill, eu cyffelyb, megys yr angelio, y rhai ni chadwasant eu dechreud, trigolion Sodom a Gomorah, Cain, Balaam, Core, y mae yn sicrhau fod dialedd ofnadwy wedi ei darparu i'w hathrawiaeth a'u cynueddfau melliagedig hwynt. Mae yn gwbl i'r un ystyr, ac yn rhai manau yn yr un geiriau, ag ail epistol Petr. Yn mhob un o'r ddau, dangosir y niwed o gau-athrawiaethau, a dinystr sicr ac ofnadwy gau-athrawon. Gellir canfod ynddynt, fod y diafol yn hau ei effrau yn foreu, yn nyddiau yr apostolion. Un yw y gwirionedd yn mhob oes: y mae diafol yn lliodig yn benaf o bob peth wrth y gwirionedd, am mai y gwirionedd yn unig sydd yn niweddio ei deyrnas trwy waredu rhai o'i ddeiliaid o'i feddiant. Y mae ei lid yn ymddangos yn ei wrthwynebiad ereulon i'r rhai sydd yn profeseu y gwirionedd, ac yn ei ymgais parhau i lygry y gwirionedd, trwy gymysgu âg ef ei gyfeill-iornadau llygredig a dinystraf: a throi yr athrawiaethau goreu i'r dybenion gwaethaf. Ond er y cwbl, dychon Duw gadw ei bobl sydd yn ddibynol arno, yn ddi-gwmp, a'u gosod ger bron ei ogoniant ef yn ddiatius mewn gorfoledd.

JUDAS ISCARIOT, pabam y rhoddwyd y cyfenw Iscariot iddo sydd ddadleuol. Dywed Jerome, mai un o Ephraim oedd, priodor dinas Iscariot yn y llwyth hnw; eraill a ddywedant mai un o lwyth

Issachar ydoedd, ac mai oddiwrth Issachar y daeth y gair *Issacariothes*; ond eraill a farnant, yn fwy tebygol i wir, hwyrach, mai ystyr y gair *Ish-Carioth*, yn Hebraeg, yw priodol o Carioth, dinas yn llywth Judah. Yr mae dychymyglion eraill yn nghylch ystyr y gair, ond mae hyn yn ddiagon i'w cofhau yma. Nis gwyddir dim yn ychwaneg am dano na'r hanes a roddir i ni gan yr efengylwyr. Gwelwn yno ei fod yn ddyesybl, ac yn apostol Iesu Grist; ei fod yn dwyn y gôd, bod ganddo y pwrs, a'i fod yn dwyn yr hyn a fwridd ynddo; a'i fod yn gybydd, ac yn lleidr; ac iddo, o awyddfryd i arian, fradychu yr Arglwydd Iesu i flaenoriaid yr Iuddewon am ddeg ar hugain, sef deg siel ar hugain, o arian, sef yn nghylch £3 8s. 6c. neu £4 10s. os bernair gyda Prideaux y siel yn werth tri swllt.

Pan welodd Judas gondemnio yr Iesu, bu edifar ganddo, ac wedi tafu yr arian yn y deml yn eu hol, gan bwys a grym euogrydd, efe a aeth ac a ymgrogodd; 'ac wedi ymgrogi, a dorodd yn ei ganol, a'i holl ymysgaroedd ef a dywalltwyd allan.' Mat. 27. 3, 4. 5. Act. 1. 18. *Wedi ymgrogi, προηρξεν γυνομενος, falling headlong; Saes.* Priodol ystyr y gair Groeg ydyw *syrtio ar wyneb*, ac nid *ymgrogi*, *am bwrs ei hun bendramenwgl.* Parkhurst, Schleuser, Dodrige, &c. Dywed Matthew iddo *ymgrogi*; dywed Luc yn yr Actau, *iddo syrtio ar ei wyneb*, *tori yn ei ganol, a'i holl ymysgaroedd ymdynwallt allan.* Tebygol i'r hyn yr ymgrogodd wrtho dori, ac iddo yn ganlyniol syrtio ar ei wyneb, tori yn ei ganol, a'i ymysgarodd, yn y modd mwyaf truenus, gael eu tywallt ar y ddaer. Yr oedd yr achos a dull ei farwolaeth yn hysbys i holl breawylwyr Jerusalem, fel mae yr enw Acladama, a roddwyd ar y maes a bwrcaswyd â'r arian, yn tystiolaethu.

Nid ydyw ei hanes ond byr, ond y mae yn hanes arswydus, ac yn liawn addysg a rhybydd i bawb a'i darlleso.

Gwelwn, 1. Fod yn rhaid i'r Arglwydd ddyoddef yn mhob ystyr, ac oddiwrth bawb: yr hwn oedd yn bwyta bara gyd âg ef, a gododd ei sawdl yn ei erbyn. Dywedir hefyd ei fod, fel Abitophel i Dafydd, yr hwn oedd yn gysgod o Judas, 'yn anwyl ganddo.' *Heb.* גורוּ אִישׁ אֶת גִּוּרְךָ *gur fy heddwoch*, hyn yw, yr oedd yn profesu ei fod yn heddechol â Christ, ac yn fyddiawn drosto. 'Yr hwn yr ymddiriedais iddo; fel y gwnaeth Dafydd i Abitophel. Ymddiriedodd Crist ei hun i'r apostolion, ac ni wnaeth wahaniaeth mewn dim rhwng Judas a'r lleill. Ymddiriedodd iddo y swydd apostolaidd, y swydd fwyaf ardderchog a phwysfawr y bu neb erioed ynddi; ymddiriedodd iddo ei gyfeillach neillduol, fel y lleill; yr oedd yn gydymaith iddo, yn bwyta y pasc gyd âg ef, ac yn gwrando ei ymddyddanion yn neillduol o bryd i bryd; ymddiriedwyd iddo yr arian elusen fyddai ganddynt i gyfranau. Nid ydyw y geiriau yn arwyddo na wyddai yr Arglwydd beth oedd Judas; canys efe a wyddai o'r *dechreuad*, pwy oedd y rhai nid oedd yn credu, a phwy oedd yr hwn a'i bradychai ef; nac yn arwyddo ychwaith fod Judas yn ddyd diuol. Ond mae y geiriau yn dangos y lle, a'r breintiau mawrion a gafodd Judas, a'r fath oedd ymddygiad Crist tu ag ato. Ps. 41. 9. Ioan 6. 64. a 13. 2—11. Yr oedd gwerthu Crist fel caethwas, a'i werthu am lai gwerth nag a fyddent yn ei roddi ar y caeth-weision gwaelaf, a'i werthu hefyd gan gyf-aill professedig, i'r hwn y dangosodd Crist lawer o diriondeb, yn rhau fawr o'r dirmyg a'r anfri a roddwyd ar Grist, ac yr oedd yn rhaid iddo yntau ddyoddef i ddwyn ei bobl o ddirmyg y cwymp i uchder gogoniant ac anrhydedd.

2. Y dichon dynion gael lle mawr yn yr eglwys, a gweuthur profes deg o grefydd, ac etto heb fod wedi eu cyfnewid yn wirioneddol, a'u rhyddhau oddi wrth bechod. Nid ydym yn darllen am ddim gwahan-

laeth rhwng Judas a'r lleill o'r apostolion; nac i'r apostolion amneu dim am dano yn y mesur lleiaf; mor bell oddiwrth hyn, fel y gwrandaesant arno, ac y canlynasant ei siampl, fel dyn call, elusengar, yn beio ar Mair am eneinio Crist yn nhŷ Simon y gwahan-glywys. Mat. 26. 6—13. Ioan 12. 4—6. Marc 14. 3—9. A choffeir mwy am wendidau y lleill na Judas; megys am uchelfryd a zel anghymedrol Iago ac Ioan. Gellir barnu fod ei holl ymddygiad yn gall ac yn brydferth; mor belled, fel pan ddywedodd yr Arglwydd Iesu y bradychai un o honyant ef, yr amheuaeth oedd, nid ai Judas yw, ond ai fi yw. Etto, trwy y weid, *diafol, cybydd, a lleidr* oedd Judas, dan yr holl broffes deg hon o grefydd. Ioan 6. 70.

3. Nid oes dim ond mawr allu Duw a ddichon gyfnewid calon pechadur. Cafodd Judas y breintiau mwyaf; cafodd gyfeillachu â Duw yn y cnaud, gwelwyd y gwyrtiau mwyaf rhyfedd, a gwrando yr athrawiaethau mwyaf gogoneddus yn cael eu traddodi, gan un na lefarodd dyn erioed fel efe; cafodd ei rybuddio, a'i argyhoeddi o'i ddrwg; etto parhaodd yr un dyn trwy y cwbl—heb weled dim mwy gogoniant na gwerth yn Nghrist nag mewn ychydig o arian. Nid oes dim ond rhagorol fawredd nerth Duw a ddichon gyfnewid calon lygredig pechadur.

4. Fod un llygredd yn llywodraethu ar ddyd, yn brawf fod y dyn llwng dan llywodraeth pechod, yn was iddo, ac yn meddiant y diafol, ac yn agored, yn wyneb pob profedigaeth, i ufuddhau i bechod, yn ddiattalfa. Yr oedd Judas yn amlwg yn ei holl fywyd dan llywodraeth cybydd-dod, neu gariad at y byd. Yr oedd heb ei wir oleu erioed trwy y cwbl, i adnabod Crist, ac i gredu ynddo yn gadwedigol; ac yr oedd llywodraeth ysbryd y byd arno, yn brawf o hyn. Yr oedd 'duw y byd hwn yn dallu ei feddwl anghrediniol, fel na thwynai iddo, ac na lewyrchai yn ei galon oleuni gwybod-aeth gogoniant Duw, yn wyneb Iesu Grist.' Gwelodd bethau rhyfedd yn cael eu gweithredu gan Grist, ond yr oedd yn amddifad o 'ardderchogydd gwybodaeth Crist Iesu yr Arglwydd': ni welodd erioed y gwerth a welodd Mair ynddo; onid, ni buasai yn grwngnachi am werth yr enaist a dywalltodd ar ei ben ef. Yr ydoedd blwch enaist Mair o werth tri chant o *udenarii*, sef yn nghylch deg punt.

5. Gwelwn ddiwedd dychrynlyd pawb a fyddo yn anffyddlon i Grist a'i achos yn y byd. Mae Crist wedi cael, ac yn cael, ei fradychu yn aml yn ei achos mawr yn y byd, gan lawer, heb y cyffe a gafodd Judas i'w werthu ef ei hun. Y fath yw ymddygiad pawb tu ag at achos Crist, fuasai eu hymddygiad tu ag *Grist* ei hun, pe buasent yn cyd-oesi âg ef. Bydd diwedd yr holl fradychwyr yn gyffelyb o ran pwys y gosp, os nid o ran rhai amgylchiadau neillduol perthynol i ddiwedd Judas. Y mae ei ddiwedd dychrynllyd yn d dangosiad i bawb, o farn Duw ar ddyd, yr hwn o gariad at y byd, yn groes i'w gydwybod, a fradychodd ei Arglwydd, ef gyfaill, a Iachawdwr mawr y byd.

6. Gwelwn hefyd fod rhag-wybod-aeth sier Duw o bethau i ddyfod, ac ewyllys rydd yr offerynau sydd yn eu cyflawni, yn cyd-sefyll yn gwbl a'u gilydd. Yr oedd Duw wedi rhagweled er tragywyddoldeb, yn sier, ac wedi rhag-ddwydedd mewn amser, ganno:dd o flynyddoedd cyn i'r weithred gael ei chyflawni, y bradychai Judas yr Arglwydd Iesu; etto yr oedd Judas yn gweithredu yn hollol rydd, yn ol ei dueddiad lygredig ei hun, yn ei werthu a'i fradychu o gariad at y byd. Yr oedd pob peth yn rhag-derfynedig, ac am hyn, yn rhag-wybodus i Dduw, am berson a gwaith echryslawr Judas; ond yr ydoedd Judas yn gweithredu mor rydd yn ol ei duedd lygredig, yr un fath a phe buasai Duw heb ragweled hyn.

7. Gwelwn yn nhystiolaeth Judas am yr Arglwydd, a'i gyfaddeffid iddo fradychu gwaged gwirion, brawf cryf o blaid yr Arglwydd Iesu, a gwirionedd yr hanes

am dano. Cafodd bob cyfleusdra i adnabod Crist, ei fuchedd, a'i athrawiaeth; yr oedd yn ddyrn call, treiddgar, ac o gynnwddau cryfion; yr oedd iddo y denladau mwyaſ i ddadguddio beth bynag a wyddai yn ei erbyn; ond yn lle dyweddyd na dadguddio dim oedd yn annbrilon am dano, rhoddodd dystiolaeth rydd, gyhoeddus, a diammheuol, o'i blaidd. Dywedodd wrth yr arch-offeiriad a'r henuriaid, 'Pechals, gan fradychu gwaed gwirion!' Mat. 27. 4.

JUDAS Y GALILEAD, neu **Y GAULONIAD**, priodor dinas Gamala, yn nhir Gaulan; yr hwn a wrthwynebodd Cyrenius yn codi y drefth Rufeinaidd yn Judea. Tynodd bobl lawer ar ei ol; yr oedd yn hōni fod yr Iuddewon yn bobl ryddion, ac na ddylasant ymestwng i neb ond Duw. Dewiaid ei ganlynwyr ddyoddef pob ardeithiau yn hytrach nag ymestwng i un awdurdod ar y dddear. Gwel Josephus, *Antiq.*, lib. xviii. Act 5. 37.

JUDAS, llettywr Paul yn Damascus. Act. 9. 11. Nis gwyyddom chwaneſ am dano.

IUDEW—ON. Wrth yr enw hwn y galwyd yr Hebraed yn gyffredinol ar ol eu dychweliad o Babilon; ymddiog fod y rhan fwyaf o honnynt o'i wyth Judah. Rhoddir yn yr ysgrthyrau hanes cyflawn am danynt hyd y caethiwlid i Babilon. Am hanes eu dychweliad, ac all-adeiladu y deml, EDR. CYRUS, EZRA, NEHEMIAH, ZOZOBABEL, TEMPL, JERUSALEM.

Trigodd yr Iuddewon yn ngwlad Canaan dros chwe chant o flynyddoedd gwedi eu dychweliad o Babilon; amhassant yn ddirfawr, gwasgarasant ar hyd yr holl wledydd oddi amgylch. Dyoddefasant lawer o erlidigaethau creulawn yn yr yspaid hwn o amser, yn benaf oddiwrth freninoedd yr Aipht, a Syria. Am y ddwy freniniaeth hyn y prophwyda Daniel yn hynod fanwl. 'Yna y cryfa brenin y dehu, ac un o'i dywysogion:' sef Ptolemy, brenin yr Aipht, un o dywysogion Alexander Fawr. 'Y mae yr Aipht yn sefyll yn y tu dehu i wlad Judea. 'Ac efe,' sef brenin Syria, yn y gogledd i wlad Judea, 'a gryfha uwch ei law ef, ac a lywodraetha: a llywodraeth fawr fydd ei lywodraeth ef.' Yr oedd Ptolemy brenin y dehu yn gryf, gwedi ennill Cyprus, Phoenicia, Caria, a llawer o ynysoedd, dinas-odd, a gwledydd, dan ei lywodraeth, gyda yr Aipht. Ond, er hyn, yr oedd Seleucus Nicator, brenin Syria, yn gryfach; canys unodd Macedonia a Thrace, a breniniaeth Syria, a thrwy hyn yr ydoedd ganddo dair rhan o bedair o lywodraethau Alexander. Dan. 11. 5. Yn y rhan ganlynol o'r bennod hon rhoddir i ni hanes brophwydoliaethol hynod o fanwl o'r ddwy freniniaeth hyn, eu rhyfeloedd a'u gilydd, a'u brwydrau gwaedlyd, a pha un y mae hanes yr Iuddewon yn gysylltiedig, a ddyoddefasant lawer oddiwrth y ddwy blaidd.

—Yn nghylch a. m. 3684, Ptolemy Lagus, brenin yr Aipht, a anrheithiodd eu gwlad, ac a gymerodd yn nghylch 100,000 o honnynt yn gaethion i'r Aipht: ymddygodd yn dirion tu ag atynt gwedi eu dwyn yno, a llawer o'i genedl a'i canlynodd yno o'r achos. Oddeutu yr un amser, Seleucus Nicator, brenin Syria, a adedlodd 36 o ddaioedd yn Asia, ac a gyfleoedd ynddynt gynnifer o Iuddewon ag a fedral gael, ac a roddodd yr un breintiau iddynt ag oeddynt yn eu mwynhau yn yr Aipht. Yn nghylch a. m. 3720, Ptolemy Philadelphus, brenin yr Aipht, ar ei gost ei hun, a ryddhaodd yr holl Iuddewon caethion yn ei deyrnas; ac efe, neu ei fab, a hwyliodd gyfieithiad o'r Bibl yn yr iaith Roeg. Yn nghylch a. m. 3787, Ptolemy Philopator, brenin yr Aipht, gwedi gorchfygu lloedd Antiochus, brenin Syria, a ddaeth i Jerusalem, ac a offrymodd yno lawer o aberthau diolch am y fuddugoliaeth; ond pan attaliwyd ef rhag myned i'r sancteiddiolaf gan yr arch-offeiriad, lliodd yn ddirfawr, a bwriadodd ddystrywio yr holl genedl. Casglodd yn nghyd 40,000, neu 60,000

o'r cyfryw na chydymffurient a'r grefydd Baganaid, i'w dyfetha gan fwysfilod. Ond nacodd y bwystfilod eu dyfetha hwynt; eithr llarpiasant y sawl a'u bwriasant iddynt. Ptolemy a ryddhaodd yr Iuddewon, ac a adferodd eu breintiau iddynt. Yn fuan gwedi hwy ymestynodd yr Iuddewon yn Nghanaan i Antiochus, brenin Syria, yr hwn a oresgynodd eu gwlad. I'w gwobrwyo am eu gwrthgillad oddiwrth Ptolemy, adgyweiriodd y deml, ac a gyfranodd yn helaeth tu ag at gynnal yr addolai yno; ond Scopas, llywydd Ptolemy, yn fuan a ddarostyngodd holl wlad Judea, ac a oododd warchawdlu yn Jerusalem. Llygredigaethau ymion arant. Antiochus Epiphanes, brenin Syria, pan glywodd dardod iddynt orfoleddu wrth y chwedl anwir am ei farwolaeth, ar ei hynt filwraidd i'r Aipht, a greulonodd yn fawr yn eu herbyn, a gymerodd Jerusalem, a laddodd 40,000 o'r Iuddewon, ac a werthodd gynnifer a hysy yn ychwaneg i'r cenedloedd cymydogathol. Cyfodd erlidigaeth greulawn yn erbyn pawb oedd yn glyn yn ffyddlawn wrth y grefydd Iuddewig. EDR. JERUSALEM. Cyfoddodd amddiffynfa gyferbyn a'r deml, a byddai ei filwyr o honi yn lladd yr addolwyr a suturient fyned i'r deml. Cysegrodd y deml i'r eilun-ddaw *Jupiter Olympus*, ac hefyd gosodd ei ddol ar allor y poeth-offrwm. Fel hyn, 'dygodd ymaith yr offrwm gwaatadol, ac y rhoddwyd yfesygr a'r llu yn sathra.' Dan. 8. 11—14. Dyoddefodd Eleazar, a gwrtaid wedd yn nghyd a'i saith mab, ferthrydd yn wrol. Mathias a'i feibion, Judas, Jonathan, a Simon, y rhai a elwid y Maccabaid, a ymladdasant yn ddewr dros eu crefydd a'u rhyddid. Judas a orchfygodd Nicanor a lloedd y brenin, ac a laddodd ag ychydig o filoedd o filwyr dano, oddeutu 30,000 o honnynt; a ad-feddiannodd y deml, a adferodd addolai Duw ynddi, ac a ddystryiodd yr holl eilunod a'u hallorau trwy y wlad. Gwedi ei ladd ef, a. m. 3843, ei frodyr, Jonathan a Simon, olynol, a weiniasant fel arch-offeiriad, llywyddion, a blaenoriaid, gyda llawer o wroldeb a challineb. Issa Hircanus, mab Simon, a'i holynodd ef yn y llywodraeth. Gwnaeth heddwch yn gyntaf a'r Syriaid, ac yn fuan a dafodd ymaith eu hiau, ac a oododd i'fyn lywodraeth anddybil iddo ei hun. Darostyngodd yr Edomiaid a'r Samariaid, a gwnaeth iddynt wrthod eu crefydd eu hunain, a phroffes y grefydd Iuddewig. Yn a. m. 3873, Alexander Jannaeus a'i holynodd yntau yn y llywodraeth, ac a ddarostyngodd wledydd Moab, Ammon, Gilead, Arabia, a llosgodd Gaza, ac a wnaeth i'r Philatiaid gymeryd eu henwadu, a phroffes y grefydd Iuddewig. Gwedi ei farwolaeth ef bu cenedl yr Iuddewon agos a'i ddystrywio trwy ymrysonau a therfysgiaidau yn eu plith eu hunain, a'r pleidiau crefyddol yn eu plith; sef y Phariseaid a'r Saduceaid. Yn a. m. 3939, Aristobulus ei fab a alwodd am gymorth y Rhufeiniaid i wrthwynebu ei frawd Hircanus, yr hwn a oododd y Phariseaid ar yr orsedd. Pompey, y llywydd Rhufeinig, yn fuan a oresgynodd yr holl wlad, ac a gymerodd Jerusalem. Crassus, yn ei hynt filwraidd i Parthia, a ysefiliodd y deml o wyth mill ar hugain o dalentau, yn arian, yn llestri, ac yn bob peth. Bu Judea, wedi hyn, yn nhylech deugain mlynedd yn ddarostyngedig i ddiifrodau, lladdefydd, a chreulondeb o bob math; dros bedair blynedd ar hugain gorthrymwyd hwynt yn greulawn galed gan y Rhufeiniaid. O'r diwedd, Herod I., trwy lawer o orchest, a thrwy gymorth Antony y Rhufeinwr, a ddaeth i'r orsedd. EDR. HEROD, TEMPL. Gyda marwolaeth Herod, ymadawodd y deyrn-wialen o Judah yn llwyr: dioroddwyd ei fab Archelaus, a llywodraethwyd y wlad gan raglwaiad Rhufeinig o hynny allan. Mewn llai na dengain mlynedd gwedi marwolaeth Crist, eu gwaith yn gwrthod ac yn lladd y Messiah, yn gwrthwynebu yr Ysbryd Glân, yn dirmygu yr efengyl, ac yn erlid y Cristionigion yn greulawn, o'r diwedd a dynnod farn gyflawn arant, yn

hollol ddynestr Jerusalem, a'u gwagariad hwythau yn mhlith holl genedloedd y ddaear. Gwedi esgyniad Crist, cynnyddodd eu llwgr a'u trueni yn raddol. Cyfododd amryw gau-brophwydi yn eu plith; megys, Judas, a Theudas; Simon Magus, Dositheus y Samaritad, ac ereill; y rhai oeddnt yn hōni eu bod yn brophwydi y Messiah; yr oedd y gau-Fessiaid mor aml dan lywodraeth Ffelix, ynghylch A. D. 60, fel yr oedd rhyw un bob dydd yn cael ei gymeryd i fynu am hyny. Yn nghylch A.D. 70, lladdwyd 20,000 o'r Iuddewon gan y Syriaid yn Caesara. Yn Alexandria, lladdwyd 50,000 o honynt. Trwy ymrysonau yn eu plith, yr oedd lladdfeydd o honynt yn rhyw le neu gilydd yn wastad yn y blynyddoedd hyn. Y mae disgrifiad yr apostol o honynt yn cyduno i'r hanesion am danynt yn gywir; 'Y rhai a laddasant yr Arglwydd Iesu, a'u prophwydi eu hunain, ac a'n herlidiasant ninnau ymaith; ac ydynt heb ryngu bodd Duw, ac yn erbyn pob dyn.' 1 Theos. 2. 15.

Rhydd yr Arglwydd Iesu brophwydoliaeth hynod o fanwl am ddynestr Jerusalem yn Mat. xxiv, Marc xiii, a Luc xxi. Llefarydd y brophwydoliaeth ddeugain mlynedd, ac yngrifenydd hi gan Matthew yn ngyhech deg ar hugain o flynyddoedd, cyn y cyflawniad o honi. Hanes Josephus, hanesydd Iuddewig, yw yr eglurhad goreu o'r brophwydoliaeth aydd bosibl i fod. Yr oedd ef ei hun yn edrychwr ar y cwbl, ac a roddodd hanes ffyddlon o'r holl ddygwyddiadau fel y gwelodd hwynt ei hun. Y mae Tacitus,* hanesydd Rhufeinig, yn cadarnhau hanes Josephus am lawer o arwyddion a rhyfeddodau a ymddangosant yn yr awyr yn flaenorol i gymeriad y ddinas gan luocedd y Rhufeiniaid. Ymddangosodd seren ar lun cleddyf, ac arosodd uwch ben y ddinas ffyddyn gyfan. Pan yr oedd y bobl wedi ymgynnull i gadw gwyl y bara croyw, ar y nawfed awr o'r nos, dysgleiriodd goleuni mawr oddi amgylch y deml a'r allor, fel yr oedd mor oleu a'r dydd; a pharhaodd felly am hanner awr. Buwch a ddygodd oen, wrth ei harwain gan yr offeiriad i'w haberthu. Gwelwyd porth y dwyrain i'r deml yn agor o hono ei hun, yr hwn oedd gorph cyfansawdd o bres, ac yn drwm iawn. Cyn machludo yr haul, gwelwyd uwch ben yr holl wlad, gerbydau a byddinoedd yn ymladd & u gilydd yn y cymylau. Ar wyl y Pentecost, clywodd yr offeiriad yn y deml a'wn a llef yn gwaeddi, 'Awn oddi yma!' Pedair blynedd cyn i'r rhyfel dori allan, un Jesus, gwladwr, ar y gwyllau arbenig, a redal i fynu ac i waered ar hyd heol ydd Jerusalem, yn gwaeddi, 'Llef oddiwrth y pedwar gwynt—Gwae Jerusalem! gwae i'r ddinas, ac i'r bobl, ac i'r deml!'—ac yn ddiweddar, gwaeddodd, 'Gwae i mi fy hun!' ar hyn, tarawyd ef yn farw & chareg o ffon-daf. Er i'r swyddogion ymdrechu ei ddytawi trwy fllangellau, &c., etto ni pheidiai a gwaeddi mewn llais galarus, 'Gwae, gwae, Jerusalem!' Parhaodd i lefain felly dros saith mlynedd a phum mis: yn enwedig ar y gwyllau blynyddol. Er ei lasur mawr wrth waeddi, nid oedd yn blino nac yn crygu.†

Gwarchaeodd Titus Vespasian ar y ddinas ynghylch A. D. 67. Daeth i'r wlad yn y rhan ogledd-ddwyrain iddi; ac aeth i fynu drwyddi, ac a gymerodd yr holl ddinasoedd Gadara, Jotaba, Gamala, Gischola, Chorazin, Bethsaida, Capernaum, &c., ac welthiau byddai y milwyr yn lladd yr holl drigolion, agos. Yn mhob

man yr oedd yr Iuddewon yn ei wrthsefyll, a'r Rhufeiniaid a'u laddasant yn lluoedd. Yn Jotaba, lladdwyd 40,000 o honynt, a chymerwyd 12,000, ac ni ddiangodd yr un. Gwarchaeodd ar Jerusalem ar amser gwyl y pasce: ac yr ydys yn barnu fod yno 3,000,000 o honynt wedi casglu yn nghyd ar yr wyl. Yr oedd y blaenor Rhufeinaid Titus yn cael ei gyfrif yn ŵr pell oddiwrth fod yn greulawn ac yn waedlyd; yr oedd yn fawr ei fryd am eu harbed hwy, y ddinas, ac yn enwedig y deml: ond nid oedd hyny yn un ág amcanion y nefoedd. Er iddo eu hannog yn dirion i ymstwg ar y telerau mwyaf esmwyth, ond gwedi ynyddu, diystyrasant ei holl gynnygiadau. Yr oedd yr haint, y newyn, a'r anghydfodau mwyaf dychrynlyd yn eu dyfetha oddi fewn i'r ddinas. Dywed Josephus fod mamau yn dwyn bwyd o enau eu plant bychain; a bod y tai yn llawn o wragedd a phlant wedi trengu gan newyn. Rhydd hanes echryslonaf am un Maria, merch Eleazar, gwraig arderchog o ran ei theulu a'i chyfoeth, gwedi ei hyspello o'i holl feddiannau a'i hymborth gan y milwyr, yn ei hangen a'i gorphwyll-der, lladdodd ei phlentyn sugno, berwodd ef, ac ymborthodd ar hanner o hono; a rhoddodd yr hanner arall i gadw byd amser arall. Y milwyr yn arogl bwyd, a ddaethant, ac a fygithasant ei lladd yn y fan oni ddangoal beth oedd ganddi. Hithau a atebodd, iddi gadw rhan dda iddynt hwy, ac a ddangosodd ei mab. Gwedi eu dal gan fraw, edrychasant arno gyda syndod aruthr. Hithau a ddywedodd, 'Fy mab fy hun ydyw i bwytwch, canys bwytwch i o hono! na fyddwch yn fwy tyner na gwraig, nac yn fwy tosturiol na mam. Os ydyw fy aberth yn ffaidd genych, gadewch y gweddill i mi!' Aethant ymaith yn ddychrynlyd, a gadawsant yr ymborth i'r fam. Cyflawnwyd geiriau Moses yn hynod ynddi hi ac eraill hefyd. Deut. 28. 56, 57. Y Rhufeiniaid, gwedi eu creuloni wrth eu cyndynrwydd ynydd, oeddnt yn lladd pob Iuddew a gaent. Gwedi gwarchas arni am chwe mis, llosgwyd y ddinas a'r deml, a lladdwyd dynion yn aneirif. Heblaw 257,860 a ddyfethwyd mewn manau eraill, trengodd o honynt yn ninas Jerusalem, 1,100,000 trwy y cleddyf, y newyn, a'r haint. Croes-hoeliwyd hwynt oddi amgylch y muriau, nes darfod y coed i wneuthur croesau. Cymerwyd yn nghylch 97,000 yn garcharorion. Trengodd ynghylch 11,000 gan newyn; gwerthwyd pawb dan 17 oed am ychydig werth. Rhoddwyd rhai o honynt i ymladd ág anifeiliaid, ac a'u dyfethwyd; gwerthwyd eraill yn gaeithon. Gwedi cymeryd Jerusalem, gorchymynodd Titus iddynt gloddio i fynu sylfeini y ddinas a'r deml, fel yn wirioneddol 'na adawyd careg ar gareg ar na ddattodwyd.* Mat. 24. 2. Gwedi hyn yr oedd lluoedd aneirif o'r Iuddewon yn wasgaredig trwy holl dirfog-aethau breninlaeth Rhufain. Gwrthryfellant amryw weithiau; ond eu dynestr hwy fyddai y diwedd bob amser. Yn amser yr ymerawdwr Adrian lladdwyd yn nghylch 600,000 a'r cleddyf. Yn nghylch A. D. 130, un Barabaca a gymerodd arno mai efe oedd y Messiah, ac a gyfododd fyddin Iuddewald o 200,000, y rhai oeddnt yn lladd yr holl Gristionogion a'r Pagan-iaid a ddoi ar eu ffordd; ond gorchyfygwyd eu gan luocedd Adrian, a lladdwyd yn nghylch 60,000 o'r Iuddewon. Adelladdodd Adrian deml ar fynydd Calfaris, ac a oeddodd lun mochyn mewn marmor uwch ben y porth oedd yn arwain i Bethlehem. Ni chaf un Iuddew fyned i'r ddinas, nac edrych arni o bell dan berygl marwolaeth.

* Tacitus Hist. b. v. Josephus Hist. of the Jewish Wars, pass. m.

† Josephus Hist. of the Jewish Wars, b. vi. c. 5.

‡ Y mae yn nodedig, medd Eeagob Pierce, o'r Rhufeiniaid ddyfod i'r wlad yn y rhan ddwyreiniol iddi, ac iddynt fyned yn fuddugolaethus tu a'r gorllewin; fel pe buasai nid yr unig eangder y difrodol, ond fod hyd yn nod llwyr milwraidd y fyddin yn cael ei ddangos yn y gwyfelybiaeth o'r 'fellen yn dyfod o'r dwyrain, ac yn tywynu byd y gorllewin.' Y mae eu holl daith llwraidd yn gyflawniad hynod o Deut. 28. 49, &c.

* Josephus Jewish Wars, b. vii. c. 1.

ddywedwyd am danynt: 'A byddi yn syndod, yn ddiareb, ac yn watwar-gerdd yn mhilith yr holl bobloedd, y rhai yr arwain yr Arglwydd di atynt.' Deut. 28. 37. Y mae eu hanes, a'r prophwydoliaethau ysgrythrol am danynt, yn cyfateb yn hynod o fanwl i'w gyllydd. Y maent yn brawf gwledig, yn ngwydd yr holl fyd, o wirionedd y prophwydoliaethau, ac o ddywfoldeb yr ysgrythrau. Pa beth ond gwyrthiau dwyfol sydd yn eu cadw trwy yr holl oesoedd, fel y maent, yn bobl wahanedig oddiwrth bob cenedl arall dan y nesoedd? Er yr holl ddinystrof adnwyd a ddy-oddefasant o oes i oes, etto, mor belled ydynt oddiwrth eu llwyr ddyfetha, fel y bernir fod o honyat etto yn nghyflwr 3,000,000; 1,000,000 yn ymerodraeth fawr y Twrc; 300,000 yn Persia, India, a China; 1,700,000 yn Ewrop, Affric, ac America. Barna eraill eu bod yn fwy na chymaint arall e rifedi; a'u bod mor liosog yn bresennol ag y buont erioed yn ngwlad Canaan. Mae holl ragluniaethau Duw tu ag atynt o'r dechreuad, wedi bod yn neillduol ac yn rhyfedd iawn; ac mae Duw trwyddynt hwy fel cenedl, wedi cyflawni y dybenion mwyaf eu pwys a'u canlyniadau i blant dynion. Diammeu fod etto ddybenion mawrion i'w cyflawni trwyddynt, a bod rhagluniaethau nodedig i gael eu gwneid tu ag atynt. Y mae eu hir anghrediniaeth yn oddus i feddwl am dano; ond mae genym y dystiolaeth gadarnaf, sef tystiolaeth Duw ei hun, fod terfyn iadd, ac y daw Gwaredwr allan o Sion, ac a dry ymaith annuwlodeb oddiwrth Jacob; ac felly, 'holl Israel a fydd cadwedig.' Tystiolaetha yr apostol yn Rhuf. xi. ddau beth am danynt; sef, 1. Fod yr hen gyfammod a'u tatau fyth yn parhau: ni wrthodwyd mo'r hen foneyff, na'r pren, ond rhai o'r cangenau a dorwyd ymaith; ni impiwyd mo'r cenedloedd arnynt (*yn eu lle* Dr M.) ond *ey aurois, yn eu plith*. 'Os sanctaidd y blaen-ffrwyth, y mae y clamp toes hefyd yn sanctaidd; ac os sanctaidd y gwreiddyn, mae y cangenau hefyd felly: cays diedifarws yw doniau a galwedigaeth Duw.'

2. Sicrha yr apostol y bydd iddynt gael trugaredd; 'Duw a'u cauodd hwynt oll mewn anuffudd-dod (neu *απεστειλα, cyndyn anghrediniaeth*) fel y trugarhai wrth bawb.' Geill Duw eu himpio i mewn drachefnau eu holean-wyddden eu hun. Rhuf. 11. 25—32. Esa. 24. 23. Hos. 3. 4, 5. a 6. 2, 3. a 13. 9, 10. Lef. 26. 40—45. Deut. 4. 30, 31. a 30. 1—10. a 31. 36—39. Esa. 11. 11—16. a 57. 17—20. a 52. 2. a 43. 6. a 49. 12. Ps. 68. 22. Zech. 10. 3, 8, 11.

3. Bernir hefyd oddiwrth amryw brophwydoliaethau, y dychwelant i'w hen wlad eu hunain. Y mae yn anhawdd, bob amser, penderfynu pa un a ddyblem olygu y prophwydoliaethau mewn ystyr llythyrenol, neu gyffelybiaethol a chyfriniol; etto, gellir barnu fod amryw o brophwydoliaethau i'w deal yn llythyrenol, am ddychweliad yr Iuddewon i'w gwlad eu hunain. Y mae eu dychweliant i'w gwlad yn cael eu addaw yn mhob man, agos, lle y mae Duw yn addaw ymwelid â hwynt â'i drugaredd a'i ras; ac yn ddiammeu, y mae rhai o honyat yn edrych yn mhellach na'u dychweliant o Babilon. Gwel Esa. 11. 11—16. a 65. 1—9. Jer. 23. 5—8. a 30. 3—18. a 31. 27, 28—34. a 33. 7, 15—26. Eze. 30. 24. Hos. 1. 11. a 2. 15. a 3. 4, 5. Mic. 2. 12. ac amryw leoedd eraill, hawdd i bob darlhenwyr sylwi arnynt.

4. Am yr amser, pa bryd y trugarha Duw wrthynt, rhoddir dau beth ar lawr fel nodau o hono. Yn Luc 21. 24. dywedir, 'A Jerusalem a fydd wedi ei mathru gan y Cenedloedd, hyd oni chyflawnir amser y Cenedloedd.'—'Trwy luoedd ffiaid yr anheithia efe hi, hyd oni thywaller y dyben terfynedig ar yr anheithiedig.' Dan. 9. 27. Y mae geiriau ein Hiacchwadr, tebygol, yn cyfeirio at eiriau Daniel; a'r un peth a feddylir. Parha Jerusalem yn anheithiedig hyd oni thywaller Duw ei holl lid terfynedig

arnynt, ac yr ymwelo efe yn ei farnedigathau a'r cenedloedd a'u sastrasant, yn enwedig yr ymerodraeth Rufeinaidd, yn y dull presennol sydd arni.

Peth arall a sylwa yr apostol arno: 'ddyfod dallineb o ran i Israel, hyd oni ddol cyflawnder y Cenedloedd i mewn.' Rhuf. 11. 25. Ac wedi hyny, 'holl Israel a fydd cadwedig;' sef, bydd i'r genedl yn gyffredinol gael ei gwaredu oddiwrth ei hanghrediniaeth. Pan ddol cyflawnder y Cenedloedd i mewn, ymwel yr Arglwydd hefyd, yn ei drugaredd, â'r Iuddewon: 'cays os bu eu cwymp hwy yn olud i'r byd, a'u lleihad hwy yn olud i'r Cenedloedd;' sef, os ymwelodd yr Arglwydd yn holl gyfoeth ei ras a'i drugaredd a'r Cenedloedd, pan gympasant hwy ymaith trwy anghrediniaeth—pa faint mwy y bydd eu cyflawnder hwy? Pan ddol cyflawnder y Cenedloedd i mewn; pan ddolo teyrnas-odd y ddaear yn eiddo yr Arglwydd, ac yn eiddo ei Grist ef; pan addolo yr holl genedloedd ef, ac y bydd y ddaear yn llawn o wybodaeth yr Arglwydd—yna y try y Gwaredwr ymaith annuwlodeb oddiwrth Jacob, a daw cyflawnder y genedl Iuddewig i mewn i'r eglwys Gristionogol. Bydd cyflawnder y Cenedloedd, a chyflawnder yr Iuddewon, yn cyd-gyfarfod; 'yn grefedfiedion, ac yn gyd-gorph, ac yn gyd-gyfranogion o addeuid Duw yn Nglirist, trwy yr efenygl.' Pa bryd y bydd hyn, amser a ddengys; ond y mae yn eglur i bawb, adnabyddus ond mewn gradd bychan â choroph prophwydoliaethau y Bibl, nad yw yr amser yn mbell. Mae dysgwylid pawb am bethau mawrion yn nghyfeir y flwyddyn 1866, ond anhawdd penderfynu yn fanwi; daw yn ei amser terfynedig.*

JULIUS, canwridd o fyddin Augustus, yn nghadwraeth yr hwn y rhoddwyd Paul i'w ddwyn yn garcharor i Rufain. Julius a ymddygodd yn garedigol tu ag at Paul. Act. 27. 1, 2, 3.

JUNIA, *Iouvia*, [*ianae*] mae yn ammhëus pa un ai mab ai merch ydoedd, am na ellir penderfynu pa un ai oddiwrth yr enwedigaethydd *Iouvia*, (*Junia*; neu *Iouviac* (*Junias*) y mae *Iouviac* (*Junian*) yn dyfod: os y cyntaf, yna enw merch; os y diweddaf, enw mab ydyw. Y mae y rhan fwyaf yn golygu mai enw mab ydyw; am fod yr apostol yn dywedyd am dano ef (neu hi) yn nghyd âg Andronicus, eu bod yn hynod; neu (*επιστημοι*) *yn odidog*, o herwydd *u gras a'u doniau*, yn ymhlith (neu gan) yr apostolion.' Geill yr apostol hwynt ei geraint, tebygol, am eu bod o'r genedl Iuddewig. Yn inha le, a pha bryd, y buont yn garcharorion gyda Paul, nid yw hysbys. Rhuf. 16. 7.

JUPITER, *Gr. Zeus*, (*lad yn cynnorthwoy*) wrth yr enw hwn yr addolai y Paganïaid eu heilun-dduw goruchaf, yr hwn oeddnt yn ei olygu yn dad, ac yn frenin i'w duwiau eraill. Clywsant ryw hanes llygredig, tebygol, am y gwir Dduw, *IEHOPAH*, neu *Iah*, am hyny galwasant y penaf o'u duwiau *Ja Pater*, hyny yw, *Y Tad Ja*; neu *Javans Pater*, *lad y cynnorthwoy*. Anfeidrol ei werth yw gwir ddaidgu lliad o'r gwir Dduw. Act. 14. 12, 13. a 19. 35. Nid gwerth adrodd ychwaneg am hwn.

JUSTUS, neu JESUS, yr oedd yn Rhufain, ac yn gysur i Paul pan oedd yn garcharor yno. Col. 4. 11.

JUTTAH, *Heb. יתה* [*troi ymaith*] dinas yn Judah. Jos. 15. 65.

IWRCH, (wrch) carw, hydd, iychell. Yr oedd y creadur hwn yn aml yn Nghymru gynt, er ei fod yn bresennol wedi darfod: y mae hyuny yn amlwg oddi

* Spencer de *Legibus Heb. Rit. Newton's Dissertations on Prophecy. Warburton's Address to the Jews in the Dedication of the 2nd vol. of the Div. Lega. Barnasse's Hist. of the Jews. Jortin's Remarks on Ecclesiastical Hist. vol. iii. Jackson's Works, vol. 1.*

wrth fod amryw leoedd yn cael eu galw wrth ei enw; fel Bryn yr Iwrch; Pffynon yr Iwrch, &c. Cyfieithir dau air Hebraeg yn *iwrch* a *iyrchod*, sef יָרֵחַ yr hwn a gyfieithir *geifr*, *geifr gwyllion*. Ps. 104. 18. Job 39. 1. Edr. HYDD. יָרֵחַ *iwrch*. *iyrchod*. 2 Sam. 2. 18. 1 Cron. 12. 8. Diar. 5. 19. a 6. 5. Can 2. 7. a 3. 5. a 4. 5. a 7. 3. a 8. 14. Yr *antelope*, math o greadur rhwng hydd a gafr, meddant, a feddylir wrth y gair hwn. Priodolir iddo hynodrydd neillduol am ei gyflymdra. Dywed y Dr. Russel am ddwy rywog-aeth o'r *antelopes*, oddi amgylch Aleppo, yn Syria,

eu bod hwy mor fuan-droed, fel nas dlchou y milgwn mwyaf cyflwm eu dal. *Natural History of Aleppo*. Edr. DWYFRON.

IZAR, IZAHAR, neu ISHAR, IZEHAR, ISAHAR, יִזְרָה [*olew*] mab Cohath. 1 Cron. 6. 2, 22. Exod. 6. 18. Num. 3. 19. Yr un yw y gair Hebraeg yn y manau hyn oll, er ei fod wedi ei ysgrifenu yn wahanol yn ein Biblau ni. Gelwid ef hefyd Aminadab. Cymb. 1 Cron. 6. 2. ág adn. 22.

L.

LAADAH, לֵאדָה [*er trefn*] mab Selah, a thad Mesah. 1 Cron. 4. 21.

LAADAN, לֵאדָן [*er hyfrydwch*] mab Gersom. Yr oedd iddo amryw feibion. 1 Cron. 7. 26. a 26. 21.

LABAN, לָבָן [*gwylt*] 1. Mab Bethuel, ac wŷr Nachor, brawd Rebecch, a thad Leah a Rahel. Gen. 24. 29. Edr. BETHUEL, JACOB, LEAH, RAHEL. Laban, yn ei holl ymddygiad tu ag at Jacob, a ddangosodd ei hun yn dwyllodrus, ac yn orthrymwr anghyflawn. Mae yn amlwg yn ei holl hanes fod crefydd yn isel yn ei deulu: nid oes hanes am neb o'i deulu ond ei ddwy ferch. Tebygol i holl geraint Abraham wedi hyn ymlygru, a chymysgu â'r cenedloedd eilun-addolgar cymydogathol.—2. Enw lle yn yr anialwch, tu hwnt i'r Iorddonen. Deut. 1. 1.

LACUM, לַקֻּם [*cyfodi*] dinas yn Naphtali. Jos. 19. 33.

LACHIS, לַחִישׁ [*anoresgynadwy*] dinas yn Judah. Jos. 10. 3. a 12. 11. a 15. 30. 2 Bren. 18. 17. Neh. 11. 30. Jer. 34. 7. Adeiladwyd hi gan Rehoboam. 2 Cron. 11. 9.

LAIS, לַיִשׁ [*llews*] talaeth yn Aser, a feddiannwyd gan Iwyth Dan; a elwid Dan, neu Lesem Dan. Jos. 19. 47. Barn. 18. 7, 29. Yr un yw â Cesarea Philippi. Wells. Hefyd, rhyw le rhwng Galim ac Anathoth. Esa. 10. 30.

LAMAN, לָמָן [*eu bara*] dinas yn Ilywyth Judah. Jos. 15. 40.

LAMECH, לָמֵךְ [*cadarn, neu tlawd*] 1. Mab Methusael o hiliogaeth Cain, a thad Jabal, Jubal, Tubal-Cain a'i chwarae Naamah. Y cyntaf ydoedd a briododd fwy nag un wraig, sydd a hanes am dano. Gen. 4. 18—24. Edr. ARCHOLL, ADAH, JUBAL, SILA, TUBAL-CAIN.—2. Mab Methuselah, a thad Noah. Bu fyw 777 o flunydoedd, ac a fu farw bum mlynedd cyn y dyllf. Gen. 5. 25—31. 1 Cron. 1. 3. Luc 3. 36. Edr. NOAH.

LAMP—AU, *Heb.* לָמְפָא *Gr.* λαμπάς; *Saes.* LAMP; *Llad.* LAMPUS: oddi yma deillia *Llad.* LIMPIDUS, *Saes.* LIMPID, LIMPIDNESS. Llusern, llygorn, erllen, tân-lestr, cwyrren. 'Dau lygorn nef,' haul a lleuad. Goleuadau wedi eu gwneuthur ág olew mewn llestr. Priodolir eu gwneuthuriad cyntaf i'r Aiphtiaid, gan Polydor Virgil; darlunia Herodotus wledd-lampau flunyddol yn cael ei chynnal yn yr Aipht. Goleuo eglwysi a lleoedd cysegredig â lampau sydd arferiad hen iawn. Y mae teml Fahometanaidd yn Fez, prif ddinas Morocco, yn mha un y mae 900 o lampau yn llosgi bob nos. Yn Twrci, lampau a ddefnyddir yn eu holl oleuadau.

'Yna tebyg fydd teyrnas nefodd i ddeg o forwynion, y rhai a gymerasent eu lampau, ac a aethant allan i gyfarfod â'r priod-fab.' Mat. 25. 1.—'Yno y cyfelypir teyrnas nefodd i ddec gwyrif, yr ei a gymerasent ei

llugyrn, ac aethant i gyfarfot a'r gyrr-priawd. A' phemp o hantent oedd yn bruddion, a' phemp yn ynnydion.' W. S.—'Eu llusernau.' Dr. M. Yr oedd yn ddefod yn mhlith y Groegiaid a'r Rhufeiniaid i ddwyn y ddau ddyu ieuaniaid newydd briodi adref â lampau a flaglau.* Ac y mae yn arferiad hyd heddyw yn mhlith yr Indiaid dwyreiniol.† Edr. CANWYLLBREN, LLUSERN, MORWYNION.

LANTERN—AU, *Llad.* LATERNA; *Ffr.* LANterne; *Saes.* LANTERN; *Celt.* LATERN. Llusern, goleu-ddal. Gwnaent lanternau o wydr, papur, corn, &c. Gynt gwnaent hwynt o groen tarw gwyllt, a alwent *Urus*; yr hwn, gwedi ei dori yn haenau teneuon, oedd yn drlyoyw iawn, medd Pliny. Dygwyd lanternau corn gyntaf i Loegr gan y brenin Alfred, yn nghylch A. D. 837. Dywedir fod lantern Judas yn nghadw yn bresennol yn nhrysordy St. Denis, fel darna cywrair o hynafiaeth.

'A ddaeth yno (sef Judas) â lanternau, a lampau, ac arfau.' Ioan 18. 3.—'A chanddynt dân-lestri, a thewyrion,' &c. W. S.—'A lanternau, a flaglau,' &c. Dr. M. Φανων και λαμπάδων. *Gr.* Tebygol yr arwydda y gair Groeg cyntaf fath ar lantern arferedig yn y wlad hōno yn y dyddiau hyn: a'r gair diweddaf a arwydda *flaglau*, neu lampau mawrion, golen, i ddiogelu yr Iesu yn fwy effeithiol: cymaint ydoedd bradwriaeth Judas, ac awyddfryd gelyniaethol ei ganlynywyr, yn y gorchwyl pechadurus hwn! Edr. Φαναξ, yn Parkhurst.

LAODICEA, Λαοδικεα, [*pobl guftawn*] yr oedd amryw ddinasoedd o'r enw hwn, ond ni sonir yn y ysgrythrau ond am un Laodicea, sef prif ddinas Phrygia, ar yr afon Lycus, yn agos i Colosse. Ei henw cyntaf oedd Diopollis, neu dinas Jupiter; gwedi hyn galwyd hi Rhoas. Ond Antiochus, mab Stratonice, a'i hail-adeiladodd, ac a'i galwodd yn ol enw ei wraig Laodicea. Gelwir hi yn bresennol gan y Tyrciaid Iski-Hissar, ac nid yw ond pentref gwael. Planwyd eglwys Gristionogol yno yn foreu; ond ni bu Paul ei hun yno yn pregetha. Cyfeiria yr Arglwydd Iesu un o'i saith epistol at eglwys Laodicea; yn mha un y mae yn ei hargyhoeddi yn llym am ei chlairwch, ei meddyliau balch, chwyddedig, trwy ei hanwybodaeth am dani ei hun; ac yn ei chyngori i ddiwygio, ac yn ei chyfarwyddo pa fodd. Dat. 3. 15—21. Edr. CLAIAR.—Parodd Paul ddarlenn ei lythyr at y Colosiaid yn eglwys Laodicea; a darllen o honyt lwythau yr un o Laodicea. Col. 4. 15, 16. Barna amryw feirniaid i Paul beri i'r Ephesiaid, trwy Tychicus, yr hwn a garlodd y llythyr iddynt, anfon ad-ysgrifen o hono i eglwys Laodiceaid. Y mae hyn yn fwy tebygol na bod un o lythyr Paul wedi myned ar goll. Gwel Macknight.

* Homer. *Iiad* 18. l. 491 Kennet's *Roman Antiquities*, P. II. B. 4. C. 9.

† Agreement of Customs between East Indians and Jews. Art. xvii.

Nid oes un enw o eglwys yno yn bresennol, ac nid yw yr ddinas, fel y dywedwyd, ond tlawd ac anial.

LAPIDOTH, *לפידות* [*lusernau*] enw gw'r Deborah. Barn. 4. 4. Barna rhai mai nid enw ei gwr ydyw; ond mai darluniad o Deborah:—'Gwraig Lapidoth;' sef gwraig o wychder ac ymddangosiad ardderchog.

LARWM, *Saes. ALARM; F/fr. ALARME*:—Canu larwm, canu cyrn cychwyn; llais udgorn rhyfel; llais cora rhybydd. Num. 10. 5. 6. Edr. UGDORN.

LAZARUS, *Λαζαρος*, [*cynnorthwy Duw*] yr un enw, tebygol, âg Eleazar; neu, yn hytrach, oddiwrth y gair *Heb.* *למרים* *digymhorth*, (Gwel Ludovicus Capellus) brawd Martha a Mair. Yr oeddynt yn byw gyd â'u gilydd yn Bethania, o fewn dyw filltir i Jerusalem, tu hwnt i fynydd yr Olew-wydd. Byddai yr Iesu weithiau yn llettya gyda hwynt. Nodir am y gwr hwn ei fod yn *hoff* gan yr Iesu—iddo farw—ac i'r Iesu wylo uwch ben ei fedd ef—ac iddo â'i air ei adgyfodi yn ngŵydd llawer o'r Iuddewon. Ioan 11. 1—46. Y mae yr holl hanes gwedi ei adrodd gan Ioan mewn dull hardd ac ennillgar iawn, ac yn rhoddi i ni olygiad ar yr Arglwydd ag sydd yn profi tu hwnt i bob dadl mai Crist Duw ydoedd—yn dangos dwyfod ei Ber-son, yn gallell rhoddi bywyd i'r marw â'i air; ac, ar yr un pryd, y mae yn ei ddangos, o ran ei ddynoliaeth, yn feddianol ar bob addfwynder, gostyngyddrwydd, tirondeb, serchawgrwydd, a chyfeillgarwch. Y mae ei holl ymddygiad cyn dyfod, a chweddi dyfod, yn ei ddangos yn holl fawredd ei Dduwdod, yn Hollwybodol ac yn Hollalluog; a chweddi dyfod, yn ei holl ymddyddian â'r ddwy chwaraer yr achos galarus hwn, a'i ddyniesat at y bedd, ymdengys y teimladrwydd, y tirondeb, a'r serchawgrwydd mwyaf. Pan 'welodd Mair yn wylo, a'r Iuddewon, y rhai a ddaethai gyda hi yn wylo, Efe a riddfanodd yn yr ysbryd, ac a gynhyrwyd; neu *εραπαξεν εαυρον*, *a ymgynhyrfodd*. Y mae mawrhydi dwyfol, a holl wendidau (os ydyw yn addas eu galw felly) tiron, sanctaidd, y natur ddynol, yn eidd-sefyll, ac yn eidd-ddysgeirio, yn ogoneddus ac yn anwy!—ar unwaith yn llenwi y meddwl i pharech ac anwydeb sanctaidd. Er hoffed ganddo y teulu hawddgar, etto yr oedd ei hoffedd dan lywodraeth y doethineb a'r gwedddeidd-dra mwyaf. Dewisodd amlygu gogoniant Duw trwyddynt, yn hytrach nag attal profedigaeth oddi wrthynt; a fu dros ychydig amser yn chwerau ac yn wylofus. Hyn oedd yr achos paham yr arosodd yn y lle yr oedd, tu hwnt i'r Iorddonen, dros ddau ddiwrnod, wedi iddo glywed fod Lazarus yn glaf. Pe buasai yn ymgynghori â'u teimladau hwy, buasai yn ei iacháu yn ebrwydd; ond gwnaeth beth oedd anfeidrol well iddynt hwy, a miloedd eraill, sef dangos ei ogoniant ei hun.

1. Gwnawd y wyrth hon mewn teulu anrhydeddus iawn, ac un digon anrhydeddus i lawer o'r Iuddewon.—2. Gwnawd hi mewn lle yn agos i Jerusalem, ac yr oedd llawer o'r Iuddewon yn bresennol, yn gwleud y cwbl.—3. Yr oedd y wyrth yn hynoed yn yr holl amgylchiadau o honi. Yr oedd Lazarus yn y bedd (nid gwedi marw) er's pedwar diwrnod: 'y mae efe weithiau yn drevi,' medd Martha, *εραπραξεν yap οτι, hum yw y pedwerydd dydd*. Y mae yn am-lyg oddiwrth Ioan 11. 17. mai nid pedwar diwrnod er pan fu farw a feddyllir, ond er pan roddwyd ef yn y bedd: yr oedd, gan hyn, yn rhaid ei fod gwedi marw er's chwec neu saith diwrnod. Cyfododd Crist ferch Jairus yn mhen ychydig oriau wedi iddi farw: cyfododd fab y wraig weddwo o Nain, a hwy yn ei ddwyn ef i'w gladdu: ond cyfododd Lazarus, ac yntau wedi bod yn y bedd er's pedwar diwrnod: yr oedd holl allu angyfoddi gweithredu arno; gwelodd lygredigaeth, fel y gellid dywedyd, 'y mae efe weithiau yn drevi.' Ond gorchfygodd holl allu yr adgyfodiad, holl allu

angen.—4 Cyfododd ef hefyd â'i air, y modd mwyaf addas i Dduw weithredu, gan mai y modd ydyw sydd yn dangos fwyaf o hono. Llefiarodd wrth y marw gyd â'r un mawredd ag y dywedodd, 'Bydded goleuait.' Gen. 1. 3. Daeth allan o wlad llygredigaeth, ac oddi tan holl rym ac awdurdod angen, nid yn raddol, fel y plentyn a gyfododd Elias (2 Bren. 4. 34, 35.) ond ar unwaith, heb gymorth neb, yn fywiog, ac yn ei lawu rym, a'i gyflawn iechyd, heb ôl nac arogi llygredigaeth y bedd arno. Diammeu genyf na bu efe yn ei holl fywyd yn fwy iachus, heiniif, a bywiog, nag yr oedd pan ddaeth allan o'r ogof.—5. Daeth allan yn yr un dull ag yr oedd ynddo yn gorwedd, yn rhwym ei draed a'i ddwyliaw mewn amdo, *δεδεμενος κειραις* (*d r hawm- yne*, W. S.) sef y cyfryw ffuenau a arferent i rwymo aelodau y marw â hwynt, i gadw yr aelodau mewn cyflêad addas, ac i gadw y pâr-arogiau wrthynt. 'A'i wyneb oedd gwedi ei rwymo â napeyn.' Ioan 11. 14. Yr oedd y dull hwn y rhwymwyd ef, ac y byddai yr Iuddewon yn arferol o rwymo eu meirw, yn sicr o'i fygu mewn byr amser, pe buasai wedi ei gladdu yn fyw. 'Gollynwch ef yn rhydd, a gadewch iddo fynaed ymaith.' Adn. 44. Arwydda y geiriau hyn ei fod yn ddiagon abl i'fyned. Gallasai yr Arglwydd yn hawdd ddryllio ei rwymyngau; ond gadawodd i'r edrychwyr wneuthur hyn, er mwyn cadarnhad i'w fydd, ac y caent hwy yr eglurdeb mwyaf o'i farwolaeth a'i adgyfodiad. Yr oedd ei rwymyngau a'u harogi yn profi i'w golygon a'u harogriad ei fod gwedi bod yn ngwlad llygredigaeth. O'r tu arall, yr olwg siroli, wridog, oedd ar ei wyneb, wedi iddynt dynu ymaith y napeyn; ei rymusder bywiog, a'i gerddediad gwiagt, oeddynt broffiad diammeuol iddynt o'i fod yn ei berffaith iechyd; ac, yn ganlyniol, o wirionedd y wyrth hon arno ef.—6. Cafodd y weithred ryfedd hon effeithiau gwa-hanol iawn ar yr edrychwyr. Rhai a gredasant ynddo—'eithr rhai o honynt a seithant at y Phariseid, ac a ddywedasant iddynt y pethau a wnaethai yr Iesu.' i'r dyben i'w cynhyrfu yn ei erbyn. Cawsant eu dyben; 'O'r dydd hwnw allan y cyd-ymgynghorasant fel y lladdent ef.' Ioan 11. 45, 46, 53.

Chwe diwrnod cyn y pasc y dyoddefodd Crist, llettyodd yn Bethania, a gwnaethant iddo swper.* Martha oedd yn gwasanaethu; a Lazarus oedd un o'r rhai a esteddent gyd âg ef: Mair a eneiiodd ei draed ef âg enaint, ac a'u aychodd â gwallt ei phen. Judas Iscariot, dan rith gofal am y tlodion, a'i beiodd am y gwa-traff, o gybydd-dod ei galon; ond yr Iesu a'i hamddiffynodd, ac a ddywedodd, bod ganddynt y tlodion bob amser; 'eithr myf,' medd efe, 'nid oes genych bob amser.' Gwedi hyn nid oes genym hanes mwyach am Lazarus. Ioan xi, xii. Llauer o ddywedladau di-sall sydd am dano, ac am ei farwolaeth; ond nid ydynt werth eu hadrodd.

LAZARUS, enw y cardodyn yn nammeg ein Hiachawdwr. Luc. 16. 19, &c. Barnodd rhai mai hanes yw, ac nid dammeg; megys Irenaeus, Ambrose, Gregory, Tertulian, &c. Yn gyffredinol, ternir yn bresennol, mai dammeg, ac nid hanes yw. Y mae barn Lomeirus yn ymddangos yn afresymol iawn, sef ei bod yn ddarluniad cyfriniol o'r eglwys Iuddewig ac eglwys y Cenedloedd. Tebycech mai darluniad ydyw o ddull pethau yn mhilth yr Iuddewon yn amser eia Hiachawdwr, i ddangos y perygl mawr i ddynion fyw iddynt eu hunain, mewn moethau ac esmwythder, yn ddiaylw buddiol ar air Duw, heb edifeirwch, fydd, a chariad efengylaidd. Yr oedd Moses a'r prophwyd gan yr Iuddewon; ond nid oeddynt hwy yn gwrando

* Y mae llawer o amrywiolaeth barn wedi bod, ac yn bod, mewn perthynas i'r swper hwn: pe daid yr un yw a hwn yn Mat. 23. 6—13. Dywed y Dr Doddridge, nad oes dim yn hanes yr efengylwyr wedi peri mawr petrusodd i'w feddwl na hwn. Edr. SMON Y GWANAN-GLWYFUS.

arnynt, ond yn byw mewn moethau ac esmwythder cnawdol. Nid yw y darluniau o'r goludog yn ei oesod allan fel un o'r dynion gwaethaf yn y byd, yn lwth, yn feddw, yn orthrymwr anghyflawn, yn gwario mewn anghymedroldeb yr hyn a feddiannodd trwy dwyll a rheilbusurwydd; ni roddir dim o'i pethau hyn yn ei erbyn. Ond er na wnaeth lawer o ddrwg, ni wnaeth ddim daloni; nid oedd dim ffwrthau da arno. Yn ddiystyr o amgylchiadau eraill, yr ydoedd yn byw iddo ei hunan, ac yn rhodio yn ol y cnawd; yn porthi ei frys a balchder bywyd. Y mae yr addysg yn hynod bywsig, sef na ddianc y cyfryw gospedigaeth dragywyddol mewn byd arall. Mae y cyferbyniad yn hynod yn y darluniau rhwng ei lawnder, ei foethau, a'i barch yn y byd hwn; a'i diodi, a'i boen, a'i ddirmyg, yn y byd i bara byth. Yn y darluniau o'r carodyn, y mae yr un cyferbyniad hynod i'w weled; ond yn gwbl i'r gwrthwyneb. Mae pob amgylchiad yma, perthynol i hwnw, yn resynol: mae yn dlawd, yn aflach, a phawb yn ddiystyr o hono. Yn y byd nesaf y mae y cwbl i'r gwrthwyneb; mae yn gyfoethog, yn llawn, yn llawen, ac yn anrhydeddus; a'i amgylchiadau gorfoleddus hyn i barhau byth. Yr oedd Crist, yn nechreu y benod, gwedi ceryddu rhagirth y Phariseaid cybyddlyd; 'a'r Phariseaid, y rhai oedd ariangar, a'u gwatwarasant ef.' Yr oedd y ddamneg hon yn diwedd ei ymadrodd wrthynt, yn neillduol o addas i'w hargyhoeddi o'u bywyd anysgrythyrol, a'u mawr berygl o herwydd hyn. Yr oedd ganddynt Moses a'r prophwyd, ond nid oeddynt yn gwrando arnynt; ac 'ni chredent chwaith pe codai un (sef yr Iesu ei hun) oddiwrth y meirw.'

LEAH, לֵאָה [*luddedig*] merch hynaf Laban, a gwraig Jacob. Dygodd ei thad hi yn lle Rahel ei chwaer i wely Jacob y nos bridasol. Pan achwynodd Jacob ar dwyll Laban, atebodd Laban, 'Ni wneir felly yn ein gwlad ni, gan roddi yr ieuengaf o fiasen yr hynaf.' Yr oedd priodi dwy chwaer yn ddefod arferedig yn mysg y cenedloedd dwyreiniol, yn y dyddiau gynt; onid, ni buasant raid peri i Israel belbio cydfurfiô a hi: 'Na chymwr wraig yn nghyd â'i chwaer, i'w chystuddio.' *Leif.* 18. 18. cymh. Barn. 15. 2. Pan welodd yr Arglwydd fod Jacob yn caru Rahel yn fwy na Leah, 'yna efa a gorodd ei chroth hi.' Dengys y getriau mor hynod o fanwl a thirion ydyw sylw yr Arglwydd ar ei bobl yn eu holl amgylchiadau; a'i fod yn trefnu eu croesau a'u gwaredigaethau mewn cyferbyniad i'w gilydd, yn rhyfedd. Yr oedd llygaid Leah ar yr Arglwydd yn ei chystudd; a chydabyddodd yn ddiolchgar ei sylw o honi, yn rhoddi plant iddi. Bu iddi chwech o feibion ac un ferch; sef Reuben, Simeon, Lefi, Judah, Issachar, Zabulon, a Dinah. Pa bryd y bu farw nid yw hysbys; claddwyd hi yn yr ogof yn maes Machpelah, gyda Sarah, Abraham, Isaac, a Rebecca. *Gen.* xxix, xlix.

'A llygaid Leah oedd weinlaid.' *Gen.* 29. 17. רְכֹז תִּירֹן, *caruaidl*.* Cyfeithir yr un gair *tyner*, Ps. 55. 21. *Gen.* 18. 7. a 33. 13. *Deut.* 28. 54, 56.—fel berf, *meddialhau*, yn 2 *Bren.* 22. 19. 2 *Cron.* 34. 27. *Deut.* 20. 3. *Job.* 23. 16.—*gwan*, neu *feddal*, 2 *Cron.* 13. 7. Barna rhai y cynnwys y gair ganmoliaeth i llygaid Leah, yr hon oedd ganddi llygaid tyner, caruaid, hardd. Ond yr oedd Rahel רַחֵל יָמֵהּ yn hardd yn ei hagwedd, ei pherson, ei hystum, a'i rhodiad; אֲרָאָה רַחֵל *glandeg*, a hardd ei hwynebpryd, a'i hedrychiad; sef pob peth hanfodol i harddwch personol. Am hynny Jacob a'i carodd hi.

LEANNOTH, לֵאָנָה [*cystuddiol*, neu *darostyngedig*] titl y Psalm lxxxviii, y gan fwyaf galarus yn holl lyfr y Psalmau. Eraill a farnant ystyr y gair

atebol, ac mai nod o gerddoriaeth oedd, i arwyddo fod y Psalm i'w chanu yn atebedigol, mewn ffordd o ymbyncio. *Exod.* 15. 21. 1 *Sam.* 21. 11. Yr oedd y dull hwn o ganu yn arferol yn mhlith yr Hebreaid ac hefyd yn mysg y Groegiaid, fel mae yn amlwg oddiwrth Homer, *Il.* i. llin. 604.

Μουσῶν Σ' αἰ αἰδον, AMEIBOMENAI οἱ καλη.

Apollo tun'd the lyre: the Muses round
With voices alternate aid the silver sound. *Pops.*

LEBANON. Edr. LIBANUS.

LEBAOTH, לְבָאוֹת [*arwydd y galon*] dinas yn Judah. *Jos.* 15. 32.

LEBBEUS. Edr. JUDAS.

LECAH, לְכָה [*rhodiwr*] mab Er, ac wlyr Judah. 1 *Cron.* 4. 21.

LEFAIN—LLYD—IO, *Ffr.* LEVAIN, o'r *Llad.* LEVARE, *codi*: surdoes, chwydd-does. Clap o does wedi ei haltu, a'i gadw i suro, ac â hwn byddent yn lefeinio neu yn suro toes, neu flawd. 'Bara lefeiniyl,' ydyw bara wedi ei wneuthur o does â lefain yddo i'w lefeinio; a 'bara croyw,' yw bara heb lefain i'w suro. Edr. SURDOES.

'Offrymed fara lefeiniyl yn ei offrwu, gyd â'i heid aberth o ddiolch.' *Leif.* 7. 13. Y mae lefain yn waharddedig yn gyffredinol yn yr aberthau. *Leif.* 2. 11. Ond gyda hedd aberth diolch y mae yn orchymynedig, ond nid oedd i'w losti ar yr ailor, i arwyddo, hwyrach, y dylem ymlawenau mewn dyehryn; neu i arwyddo y byddai gwasaneth a diolch ei bobl, er eu gwondidau, yn dderbyniol gan yr Arglwydd. Ar wly Pentecost, yr oeddynt yn offrymu dwy dorth lefeiniyl, yn flaenffwrth i'r Arglwydd, *Leif.* 23. 17. i ddangos, hwyrach, effeithiau cynnyddol yr efengyl, trwy ddylanwadu yr Ysbryd Glân, dan y Testament Newydd. Edr. PASO, SURDOES, CROYW.

LEFI, לֵפִי [*glynedig*] trydydd mab Jacob o Leah. Lefi a Simeon a luddasant y Sichemaid; ac am hynny, cyhoeddodd eu tad ar ei farwolaeth, y byddent wedi eu 'rhanu yn Jacob, a'u gwasgaru yn Israel.' Yn ganlynol i'r brophwydoliaeth hon, yn lle derbyn rhan o'r wlad yn etifeddiath, gwasgarwyd y llwyth hwn trwy yr holl lwythau eraill; ond am eiddgedd tanlyd ei hilogaeith dros Dduw yn erbyn y llo aur, trowyd y ddedfryd yn fendith, trwy eu cysegriad i Dduw, ac i'r swydd offeiriadol; yn ganlynol, gwasgarwyd hwynt yn ddefnyddiol ac yn anrhydeddus yn Israel. *Exod.* 32. 26—29. *Deut.* 33. 9, 10. Er iddo fendithio ei holl feibion, etto, wrth farw, mae yn tystiolaeth yn danlyd ac yn gryf yn erbyn eu twyll-ddichellion, a'u creulondeb gwaedlyd: 'Offer creulondeb sydd yn eu hanneddau.'—'Offer trais oedd eu hanneddau.' *Dr. M.*—'Offer creulondeb yw eu hammodau twyllodrus,' medd Grotius ac eraill, a hwyrach yn fwy addas. Gwnaethant ammod twyllodrus â'r Sichemaid, i'r dyben i ddial yn greulon ac yn waedlyd arnynt. Y mae Jacob yn ymlanhau gyd âg eiddgedd duwiol oddiwrth eu creulondeb: 'Na ddeuedt y enaid i'w cyfrinach hwynt.—Meldigedig fyddo eu dig, canys tost oedd.' *Gen.* 34. 25—33. a 48. 5—7.

Yr oedd i Lefi dri o feibion, sef Gerson, Cohath, a Merari; a merch a'i henw Jochebed. *Gen.* 46. 11. *Nun.* 26. 59. Edr. yr enwau hyn.

Bu farw Lefi yn 137 oed. Liwyth Lefi oedd y lleiaf ei rifedi o'r holl lwythau yn dyfod o'r Alpht; nid oedd-ynt ond yn nghylich 22,273 o feibion misuraid ac uchod. Dewiswyd teulu Aaron i'r offeiriadaeth; yr oedd y rhan arall o'r llwyth i weini dan y teulu hwn, yn ngweindogaeth y cysegr.

Yr oedd y Lefaid i fyned i'w swydd yn 30 oed, ac i weini ynddi hyd oni byddent yn 50 oed; rhifedi y rhai oeddynt addas oedd 8560. *Num.* iii. Am gy-

* Llygaid Leah yn unig oedd yn hardd; ond holl g.rph Rahel. Gwel Pool, *Synop.* ar y lle.

segriad y Lefaid i'w swydd, gwel Num. iii. Nid oedd iddynt wisgoedd sanctaidd. Er nad oedd y llwyth hwn ond y ddeugeinfed ran o'r bobl, etto rhoddwyd iddynt wyth a deugain o ddinasoedd a'u pentrefi; ac yr oedd iddynt yn nghyfech y bummed ran o gyllid yr Hebreaid. Exod. 6. 10—20. a 32. 16, 29. Num. iii, iv, viii, x, xviii. Nid oedd y degymau a'u dyledion eraill yn cael eu talu ond yn bur ddrwg pan oedd crefydd yn isel yn mhllith plant Israel. Jos. xx, xxi. Barn. i. Neh. xiii. Bu Eli a Samuel o'r llwyth hwn yn farnwyr. Dychwelodd nifer go llosg o'honynt o Babilon, rhai gyda Zorobabel, a rhai gyd âg Ezra. Ezra 2. 40, 41, 42. a 8. 18, 19. Neh. 8. 7. a 9. 4, 5. Edr. SIMEON, DEGWM, MOSES, AARON.

LEFIATHAN, לֵפִיָּאֶתָן [*pysgodyn yn rhwym*] rhydd y Creawdwr ei hun ddesgrifiad manwl a helaeth o'r creadur hwn, yn Job xii. Y mae dadl fawr yn mhllith naturiaethwyr, pa greadur a feddlir wrth y lefiathan. Amryw ydynt o'r farn mai y *crocodile* a feddylir—math o sarph ddyfrog, o faintioli hynod fel anifel. Y mae o amrywiol faintioli, o bump ar hugain hyd yn hanner cant o droedfeddi o hyd, ac yn nghyfech praffder corph dyn. Y mae llawer o'honynt yn yr afon Nilus yn yr Aipht; ac y maent yn niweidiol iawn i'r trigolion; yn dyfetha, ar brydiau, bob creadur a dddeio yn agos at yr afon, ychain, gwartheg, camelod, meirch, asynod, cŵn, gwragedd, plant,* &c. Preswyllyd afonydd ydyw y crocodile, ond yn y môr y mae y lefiathan yn chwareu. Ps. 104. 24, 25, 26. Gan hyny, dimmeu genyf, mai un o'r morfeirch mawrion a feddylir. Y mae llawer o rywogaethau o'honynt yn y moroedd; ac fel y mae y behemot yn arwyddo y penaf o'r anifeiliaid, felly y lefiathan a arwydda y penaf o'r morfeirch hyn. Gen. 1. 21. Mae Duw yn cyfeirio Job at y creadur hwn, a'i fawr rym, fel y canfyddai fawredd ei Greadwr ynddo: os na fedrai Job amgyffred y creaduriaid, eu daroetwng a'u llywodraethu, pa faint llai y dichon amgyffred yr hwn a'u gwnaeth, sydd yn eu cynnal, ac yn eu llywodraethu oll?

Gelwir breinoedd yr Aipht, Assyria, a gormeswyr creulawn eraill. wrth enw yr anghienfl hwn, a elwir draig, sarph, i ddangos mor ofnadwy a dynistriol oedd-ynt. Ps. 74. 13, 14. Esa. 27. 1. a 51. 9. Ezec. 29. 3. 'A'r rhai a felldithiant y dydd, ac sydd barod i gyffroi eu galar, a'i melldithio hi.' Job 3. 8. 'A'r rhai a felldithiant y dydd (y ganed ef, adn. 1.) y rhai sydd barod i gyffroi y lefiathan, gan eu bod yn sicr o gael eu dystyriwio yn fuan, ac yn ddychrynllyd, gan y creadur ofnadwy hwnaw. Y mae hwn yn rhoddi ystyr goleu ar eiriau yn ymddangos yn dywyll ac yn annealladwy.

LEFITICUS, trydydd llyfr Moses. Gelwir ef yn Hebraeg, fel y llyfrau eraill, oddiwrth y gair cyntaf, וַיִּצְרָא *vayicra*, hyny yw, *A galuodd*: ond ar ol y cyfieithiad Groeg yr ydym ni yn ei alw ef AERITIKON, LEFITICUS; am ei fod yn cynnwys hanes am gysegriad Aaron, a'i feibion, o lwyth Lefi, i fod yn offeiriad i'r Arglywydd; llawer o gyfarwyddiadau yn nghyfech neillduad y rhan arall o'r llwyth hwnaw at wasanaeth y babbell; a pha fodd yr oeddnt hwy i gyflawni eu gweinidogaeth. Yn y gwasanaeth hwn, a'r holl ddefodau seremonïol, yr oedd yr efengyl yn cael ei phregethu i'r Israeliaid. 'Y mae agos bob sill yn y llyfr hwn (medd Jerome) yn anadlu sacrament nefol: cyffelybiaethau pa un sydd yn ein harwain at Iesu Grist, yr unig arch-offeiriad y Testament Newydd.' Nid oes ynddo nemawr hanesion am ddygwyllydau, ond am farwolaeth Nadab ac Abihu, meibion Aaron, am iddynt arogl-darthu a than dyeithr: ond coffeir ynddo am yr

* Norden's *Travels*. Hasselquist's *Voyages*. Lucas *Voyage to Syria*. Bochart's *Comment. on Job* xii.

holl ddefodau seremonïol, a draddodwyd i Moses gan yr Arglywydd oddiar y drugareddfa dros yspaid un mis; sef o ddechreu yr all flwyddyn wedi ymadawiad Israel o'r Aipht, hyd ddechreu yr all fis o'r un flwyddyn. Cymh. Exod. 40. 17. A Num. 1. 1.

Y mae y cyfeiriadau am ato yn y rhanau eraill o'r Bibl, ac yn y Testament Newydd, yn brawf, yn gystal o ddwyfoldeb y llyfr, ac hefyd mai Moses oedd yr awdwr o hono. Er mewn rhyw ystyriaeth, y mae yn addas galw y defodau Iuddewig, yn 'gyfraith gorchymyn cnawdol,' ac yn 'egwyddorion lleeg a thlodion,' (Heb. 7. 16. Gal. 4. 9.) etto, os edrychw'n yn y Testament Newydd yn fanwl, gwelwn fod y defodau hyn, gwael a dlystyrlyd i lawer, nid yn unig yn gysgodau o ddaonion bethau i ddyfod, ond hefyd yn brophwydoliaethau, cyflawniad o ba rai yn yr efengyl, sydd brawf eu bod o osodiad dwyfol. Tu ag at ddeall iaith yr ysgrifthyrau, nid oes dim yn fwy cynnorthwyl nag iawn ddeall a gyfodaeth o ddefodau y gwasanaeth Iuddewig, at ba rai y mae cyfeiriadau am yn yr holl ysgrifeniadau sanctaidd. Eglurhad wedi ei roddi gan yr Ysbyrd Glân o'r llyfr hwn, ydyw agos yr holl Epistol at yr Hebreaid; yn dangos fod yr holl wasanaeth Iuddewig yn cyfeirio at Grist a'i swyddau, ac yn terfynu ynddo. Mae Paul yn egluro Moses, ac y mae Moses yn gynnorthwyl iawn i ddeall iaith Paul; ac fel hyn y mae yr ysgrifthyrau yn cynnwys corph cyflawn goleu o wybodaeth ddwyfol; a'r naill ran yn adlewyrchu ar y llall, i wnouthur y gwirion yn ddoeth i iachawd wriaeth.

LEHABIM, לֶהָבִים [*flam-flagl*] trydydd mab Miraim, ac w'r Cam. Gen. 10. 13. Yr un, tebygol, yw Lehabim a Lubim, oddiwrth ba un y daeth Lybia, neu Lehabya, yr hwn oedd briodol ar y cyntaf yn unig i wlad Cyrenaica, a briodolwyd, mewn amser, i holl gyfandir Affric.

LEHI. Edr. EN-HACCORE.

LEMUEL, לֵמֹּוּל [*Duo gyda hwynt, neu cyfincyedig i Dduw*]. Rhai a farnant i Bathseba alw Solomon wrth yr enw hwn, oblegid ei dduwioldeb boreuol; eraill a farnant mai enw rhyw dywysog cymydogoethol ydoedd, mam yr hwn oedd wraig dduwiol, a hwyrach yn un o Israel. Y mae yr iaith arferedig yn y benod hon (Diar. xxxi.) cymysgedig â llawer o eiriau Caldæg, yn brawf cryf mai gwedi dyddiau Solomon y cyfansoddwyd hi; ac a chwangwyd at y Diarebion gan w'r Hezechial, neu gan Ezra, ar ol y caethiwed. Lemuel a gadwodd addysgiadau ei fam dduwiol, ac a'u cyhoeddodd er adeiladaeth i eraill; a chan eu bod wedi eu rhoddi trwy ysbrydoliaeth Duw, rhoddwyd hwynt yn y lle y maent yn bresennol.

LEUMMIM, trydydd mab Dedan, ac w'r Abraham a Ceturah. Gen. 25. 3.

LIBANUS, לִבְנוֹן [*mynydd gwyn*] mynydd nodedig o du y dehau i Syria, ac o du y gogledd i wlad Canaan. Galwyd ef, tebygol, wrth yr enw hwn, oddiwrth yr eira sydd yn aros yn wastad ar rai rhanau o hono. Mae yn ei lun yn debyg i bedol, medd Calmet, yn agor tu a'r gogledd. Y mae yn cynnwys, yn yr ystyr lleiaf, ddaou o fynyddoedd, sef Libanus yn y gorllewin, ac Anti-Libanus yn y dwyrain. Rhwng y ddau fynydd hyn y mae dyffryn hir, a elwir Cælo-Syria, a glyn hyfryd Libanus. Jos. 11. 17. Bernir fod y mynydd hwn yn uwch na'r Pyraeneid, rhwng Ffrainc ac Hispanen; ac na mynyddoedd yr Alpau, rhwng Ffrainc ac Ital. Ei gylch sydd dri chant o filliroedd. Y gwinwydd yn y gwaelod, a'r cedrwydd ar ei ben, y rhai oeddnt gynt yn llosgu iawn, oedd yn gwnenthur yr olwg arno yn hardd, a'i arogl yn beraidd. Y mae yn gyfansodol o bedwar mynydd, y naill yn uwch na'r llall. Y cyntaf sydd ddneer fras, yn llawn ffwrthau, yd, &c.—yr all sydd ddiffwrth, yn llawn drain,

creigiau, meini callestr, &c.—y trydydd, er ei fod yn uwch na'r ail, sydd yn wanwyn gwastradol; y mae y coed yn wyrddion, ac yn llawn ffirwthau bob amser: mor hyfryd ydyw, fel y geillw rhai hwn yn baradwys ddaearol. Y mae y pedwerydd mor uchel, fel y mae eira arno trwy y ffwyddyn; ac yn ddbreawlydd o herwydd yr oerfel. Y mae llewod, llewpardiald, a bwystfiod eraill yn aml arno. Hos. 14. 5, 6, 7. Can. 4. 8—11. a 5. 16. Mae dyfroedd o ffynonau Libanus yn rhedeg i'r Iorddonen, ac i'r Eleuterus, Abana, a Pharpar, sydd yn rhedeg i'r deheu; ac i'r atonydd Rossian, Cadichæ, ac Abvahi, sydd yn rhedeg i'r gorllewin, neu y gogledd. Maent yn ddyfroedd tra hyfryd. Jer. 18. 14. O'r mynydd hwn y cafodd Solomon goed i adeiladu y deml; y byddal y Tyriaid a'r Sidoniaid yn cael coed i adeiladu eu llongau; ac y cafodd y Caldeid a'r Assyriaid goed i warchae ar ddinasoedd Canaan, Phoenicia, a Syria. Esa. 53. 9.

'Ond nid digon Libanus i gynneu tân, ac nid digon ei ffwystfiod chwaith yn boeth-offrwm,' i dynu ymaith bechod. Esa. 40. 16. Yn bresennol y mynachod, a elwir Maronitiaid, a breswyltiau, yn wael eu cyflwr, oddeutu godre Libanus. Arabiaid gwylltion, hefyd, sydd yn heidiau yn mhob man yno. Dywedir fod yn y parthau gorllewinol iddo yn preswyllo, bobl a elwir *Drusaiid*, gweddill yr hen Ewropiaid, a aethant yno yr 11eg, y 12fed, a'r 13eg ganrif, yn rhyfeleodd y groes (*crusades*), a gynnalwyd gan y Cristionogion dros oesoedd gynt, i geisio ennill gwlad Judea oddiar y Tyrciaid. Maent yn profseu Cristionogrydd, ac yn dangos gwrthwynebrwydd mawr i'r grefydd Iuddewig, a'r Fahometanaidd; ond y maent yn dra llygr-edig yn eu moesaau, os coelw'n baneswyr.

Y mae Libanus yn wrthdychy ardderchog yn aml mewn cyffelybiaethau ysgrythyrol. (Lowth, *De Sacra Poesi*, *Prael.* 6.) Arwyddocâ, weithiau, holl bobl Israel, neu yr eglwys; Jerusalem; y deml, am ei bod wedi ei hadelladu â choed Libanus; brenin Assyria, a'i fyddin, oblegid eu nifer, a'u grym; neu unrhyw beth balch ac uchel. Esa. 33. 9. a 35. 2. a 37. 24. Jer. 22. 6—23. Zech. 11. 1. Esa. 10. 34. a 2. 13. Ezec. xxxi.

'Dy drwyn fel tŵr Libanus, yn edrych tua Damascus.' Can. 7. 4. Y tŵr hwn a adeiladwyd, tebygol, yn nghoedwig Libanus, ar gyffiniau y ddwy wlad, ac yn edrych tua Damascus, yr hon oedd yn sefyll mewn dyffryn: yr oedd y tŵr hwn mor uchel, medd Adrichomius, fel y gellid gweld o'i ben yr holl dai yn Damascus. Cyffelybir trwyn yr eglwys i'r tŵr hwn, i arwyddo ei hymddangosiad hardd, goddog, a'i hyder gwrol, ei chalondid, ei dewrder o blaid Crist a'i achos yn y byd. Edrych ar elynion cryfion yn eu hwyneb, heb eu hofni: 'Y rhai cyflawn sydd hyf megys llew.' Diar. 28. 1.

'Tyred gyda mi o Libanus.' Can. 4. 8. Mae Libanus yma yn arwyddo amgylchiadau digysur, yn llawn perygl, yn agos i lochesau llewod a llewpardiald; oddi yno y gwareda Crist ei bobl. EDR. DOLDIR, DIERNAID, GWIN, GWRAIDD.

LIBERTINIAID. *Gr.* Λιβερτινός; *Llad.* LIBERTINUS; [*rhyddwyr*] enw a ffurfiwyd o'r gair *Llad.* LIBERTINI, yn arwyddo plant gwyr rhyddion; neu rai a fuont unwaith yn gaeth-weision, ac a gawsant eu rhyddid. Naill ai Iuddewon a gaethiwyd gan Pompey, Socius, &c., tywysogion y byddinoedd Rhufeinaidd, ac a gawsant eu rhyddid, ac a ddychwelasant i Jerusalem, pan yrodd Tiberius yr Iuddewon o'r Itai; neu, ynte, rhai o'r cenedloedd oeddynt yn gaeth-weision i'r Hebraid, ac a gawsant eu rhyddid, ac a ddaethant yn broselitiaid i'r grefydd Iuddewig; neu, ynte, Iuddewon oedd yn preswyllo rhyw dalaeth, neu ddinas, yn Lybia, a elwid Libertina. Y rhai hyn, yn nghyd â'r Cyreniaid a'r Alexandriaid, a

ddygasant eu haberthau, ac a ddaethant i addoli yn Jerusalem, ac a ymddadlueasant â Stephan; ond ni a'leant wrthwynebu y doethineb a'r ysbryd trwy yr hwn yr oedd efe yn lefaru. Act. 6. 9, 10. Gwel Vitringa, *de Synag.*, lib. vii. c. 14. Doddridge, Parkhurst, Minert, Schleusner.—Barna Lightfoot mai plant Iuddewon breiniol, fel Paul, dan lywodraeth y Rhufeinaid, oeddynt. Act. 22. 28.

LIBNAH, לִבְנָה [*gwyn*] dinas yn llwyth Judah, a roddwyd i'r offeiriad, ac yr oedd yn ddinas noddfa. Jos. 15. 42. 1 Cron. 6. 54, 57. Yn agos i Libnah bu un o wersyllfaeodd yr Israeliaid. Num. 33. 20.

LILI, *Gr.* λειριον; *Llad.* LILLIUM; *Ffr.* LIS; *Heb.* לַיִל *chwech*, o herwydd bod i'r blodeuyn hwn *chwech* o ddeil; neu, ynte, yn hytrach, medd Parkhurst, oddiwrth ei wynder *siriol*, *byniol*. Sylwa yr Iachawdwr yn neillduol ar wisg hardd y lili: 'Ni wisgwyd Solomon yn ei holl ogoniant fel un o'r rhai hyn. Am hyny os dillada Duw fellly llyseuyn y maes,' &c. Mat. 6. 28, 29, 30. 'Os dillada Duw felly:' o Θεός οὐτως ἀμφιπνεύσαι, os Duw a amgylch wisga, ac a addurna felly. Mae pilionen oddi amgylch llysiau a blodau ar unwaith yn eu haddurno, ac yn eu hamdiddifyn rhag cael eu niweidio gan y tywydd, fel y croen sydd am gorph dyn.

Y mae y lili yn flodeuyn hardd, pêr-arogl, a meddyginiaethol. Y mae llawer math o honynt, ac o amrywiol liwiau, sef gwyn, coch, melyn, &c. Linnæus a gyfrif naw; Miller, tair ar ddeg; Tournefort, ddeugain o rywogaethau o lili. Mae gwraidd y lili gwyn yn neillduol o dda yn sugaethan (*poultice*) i feddhalhau ac addfedu chwydd: yn bobedig, ac wedi eu pwlio yn gymysgedig âg olew, y maent yn feddyginiaeth ragorol i loeg. Nid oes i flodeuyn lili y dyffrnoedd ond un ddalen, a hōno ar lun cloch. Yr oeddynt mor gyffredin yn ngwlad Judea, fel yr oeddynt yn tyfu yn y meusydd, ac yr oeddynt yn poetih y ffwrn â hwynt, a'r cyffelyb bethau, gwedi iddynt wywo. Mat. 6. 28, 30. Mewn rhai gwledydd maent yn tyfu i bedair troedfedd o uchder.

'Lili y dyffrnoedd.' Can. 2. 1. Crist sydd yn gosod allan, fel y mae yn addas iddo ef, ei ragoriaethau ei hun: fel y mae yn rhagori ar bob peth, felly y mae yn rhagori ar y rhoesyn a'r lili, y penaf o'r blodau. Y mae yn hardd, yn ogoneddus, ac yn bër ei arogl, i'r rhai sydd yn ei adnabod; lili yw, a lili y dyffrnoedd hefyd; gwedi darostwng ei hun i'r amgylchiadau iselaf er ein mwyn ni—lili oedd yn y dyffrnoedd: er ei iselder, cadwodd ei burder, ei harddwch, a'i aroglledd pêr; te, nid ymddangosodd erioed yn harddach, nac yn fwy ogoneddus, nag yn ei iselder. Lili oedd yn y groth, yn y preseb, yn Nazareth dlawd, yn Gethsemane, ar y groes, ac yn y bedd; ni cholodd mo'i harddwch a'i bër-arogl. Er ei ddyrchafiad goruwch yr holl nefoedd, mae i'w gael yn y dyffrnoedd etto gyd â'i bobl wael, yn eu hamgylchiadau profedigaethus yn y byd. Esa. 57. 15.—'Lili yn mysg drain' ydyw yr eglwys yma yn y byd: lili ydyw, yn tebygu i Grist o ran ei harddwch, ei ffirwthau goddog, a'i harogl pêr: yn ngolwg Crist y mae yn rhagori cymaint ar baw eraill ag ydyw y lili yn rhagori ar y drain: yn mysg y drain y trig, ac mae yn cael aml ddolur oddi wrthynt. Ond er mai drain ydyw yr annuwiliol, a hithau yn preswyllo yn eu mysg, etto, lili ydyw hi; hardd, diniwed, a llesol; lili ydyw hi tu ag atynt lwy, ac yn eu mysg, er mai drain ydynt hwy tu ag ati hi. Esa. 55. 13. Phil. 2. 15, 16. 1 Petr. 2. 12. EDR. GWEPUS, BRAU, BLODAU.

LINDYS, (llin-tys) pryf y dail, pryf cadachawg, pryt y cawl, pryf y bresych, pryf y gwinawryf, pryf melfedawg. Ffurfir y lindys o wyau pileion, neu eiliera; ac a gyfnawidwr yn eu tymhor yn löynau byw.

Y mae y pilelon yn doddi eu hwyau yn y lleoedd mwyaf ddogel, ac yn y pethau yr ymbortha y lindys arno; megys dall coed, bresych, &c. Mae y lindys yn neillduol eu hymborthiad, yn ol eu natur a'u rhyw, ac mae y pilal yn ddoeth, yn dewis pethau i ddodi eu hwyau arno, neu ynddo, ag fydd yn ymborth priodol i'r lindys. Y mae doethineb y creaduriaid hyn i'w wled yn rhyfedd. EDR. PRYF. Mae y lindys wedi bod, ac yn bod, yn un o blâau Duw ar bechaduriaid: yn y lliosogrwydd o honynt, y maent yn difa enwd y ddaear. Ps. 78. 48. a 105. 34. Joel 1. 4. a 2. 25. Amos 4. 9. Amledd o filiwr gelyniaethol yn difa ac yn difrodi, a gyffelybir i'r lindys sydd yn aneirif. Jer. 51. 14. Esa. 33. 4.

LINUS, Λίνος, [rhwytaw] yr oedd y gŵr hwn yn Rhufain pan yr ydoedd Paul yn garcharwr yno yr all walth. Dywedir ei fod yn esgob Rhufain, a'r cyntaf ar ol Petr: ond cwbl anisr ydyw a fu Petr erioed yn esgob yno, ac mor anisr ydyw y dywediad traddodiadol am Linus. 2 Tim. 4. 21. Gwel Macknight's *Preface to Timothy*.

LO-AMMI, לוֹ-אַמִּי [nid fy mhobl] mab Hosea. Hos. 1. 9. Jer. 15. 1. Enw sydd yn dangos hollol wrthodiad Israel fel cenedl gan Dduw, oblegid eu gwrthgillad oddi wrtho; gadawodd iddynt fel cenedl yn eu gwrthodiad o'i addoliad, ac heb eu hamddefnydd fel cynt yn eu gwlad; ond gadael iddynt gael eu gwasgaru yn mhllith y cenedloedd. Er iddo eu gadael yn eu gwrthgillad, fel cenedl, etto achubodd nifer mor lliosog a thywod y môr, o bersonau neillduol o honynt. EDR. HOSEA.

LOCUST, *Llad.* LOCUSTA; *Heb.* רְבֵּה oddiwrth eu lliosogrwydd; *Gr.* ακρίς, am eu bod yn gilynu wrth benau coed a llysiâu, i'w difa. Ednogion mwyaf dinystriol i ffrwythau y ddaear. Y mae amryw fath o honynt, rhai yn fwy a rhai yn llai na'u gilydd. Dywed Pliney am locustiaid yn India yn llathen o hŷd.* Y maent yn lliosogi yn hynod, ac yn myned allan yn heidiau. Dros bum mis yn yr haf, maent yn lliosog iawn yn Asia ac Affric; ond mewn gwledydd oerion, dystyriwr eu hwyau gan oerfel y gauaf. Weithiau ehedant yn gwmwl uwch ben gwlad, yn tywyllu llewyrch yr haul, ac yn dychrynu y trigolion yn ddirfawr, rhag disgyn o honant ar eu meusydd. Lle y disgynont, difiant yn fuan bob peth gwyrddlas. Yr oeddynt yn un o blâau yr Aipht, y rhai a gariwyd â gwynt cryf i'r Môr Coch. Exod. 10. 14—19.

Yr oeddynt yn lân dan y gyfraith; ac mae hyn yn brawf digon eglur eu bod yn fwytadwy; a'u bod yn ymborth cyffredin yn ngwlad Judea. Hyd heddyw ymborthir arnynt gan lawer o genedloedd yn Asia ac Affric.† Rhyfedda yr Arabiaid gymaint ein bod ni yn bwyta llymeirch (oysters), crancod, ceimychiad, &c., ac y rhyfeddwn ni eu bod hwy yn bwyta locustiaid. EDR. IOAN FEDYDDIWE.

Cyffelybir byddinoedd yr Assyriaid a'r Babiloniaid i'r locustiaid, o herwydd eu lliosogrwydd, a'r effeithiau dinystriol gyda hwynt ar wledydd Israel a Judah. Esa. 33. 4, 5. Joel ii. Nah. 3. 15, 17.

Dan udganiad y pummed angel, agorwyd y pydew heb waelod, a daeth mŵg allan, a dywyllodd yr haul a'r awyr; ac o'r mŵg daeth allan locustiaid ar y ddaear, y rhai a boenasant drigolion y ddaear yn ddirfawr: angel y pydew diwaelod oedd yn frenin arnynt. Dat. 9. 1—11. Mae cyfeiriad amlwg yn y geiriau at Joel. ii. Amrywiaeth, nid bychan, sydd yn marn y beirniaid dysgedig am y locustiaid hyn: y mae pawb yn eu llystyried yn gyfrinol, ac nid yn golygu y

locustiaid naturiol fel y cyfryw. Ond pwy a arwydd-ocfir trwyddynt, ydyw yr ymofyniad sydd yn anhwadd ei benderfynu. Rhai a farnant mai angel y pwll diwaelod, eu brenin, ydyw Anghrist, ac mai mynachod, yr offeiriad cnawod, a chyfeillionwyr eglwys Rhufain, a feddylir wrth y locustiaid. Mede, Syr Isaac Newton, Daubus, Esqob Newton, &c., a farnant mai Mahomet a feddylir wrth y 'seren a syrthiodd o'r nefoedd,' 'angel y pwll diwaelod,' a 'brenin y locustiaid;' ac mai wrth y locustiaid y meddylir y Saraceniaid, y rhai a oresgynasant lawer o wledydd, ac a ddygasant ddiynstr ofnadwy gyda hwynt i bob man y daethant. Y mae llawer o briodoldeb yn ymddangos yn y golygiad hwn, a hanes y Saraceniaid, a'r brophwydoliaeth, yn cyfateb i'w gilydd yn rhyfedd. Ond pa fodd i briodoli iddynt adn. 4. sydd yn ymddangos i Vitrina yn anhawdra mawr: 'A dywedwyd wrthynt na wnaent ddim niwed i laswellt y ddaear, nac i ddim gwyrddlas, nac i un pren; ond yn unig i'r dynion oedd heb sêl Duw yn ei talcenau.' Mae y gŵr dygedig hwn yn gweled mwy cysondeb rhwng hanes y Gothiaid, dan eu blaenor Alaric, a'r darluniad yn y brophwydoliaeth; a'i bod yn fwy priodol iddynt hwy, nac i'r Saraceniaid. Am fwy o foddionrwydd rhaid i mi gyfeirio y darlennydd at yr awdwr uchod: rhy anhwadd genyf benderfynu am fater mae awdwyr mor nodedig am eu dysg, a'u dealltwriaeth, yn methu cydweled.

LOD, לוֹד [cenedliad] meibion Elpaal a adeiladasant ddinas o'r enw hwn. 1 Cron. 8. 13.

LO-DEBAR, לוֹ-דְבָר [heb borfa, neu y gair iddo ef] trigle Mephiboseath gwedi marw ei dad Jonathan. Lle tu hwnt i'r Iorddonen yn mynydd Gilead. 2 Sam. 9. 4, 5. a 17. 27.

LOG, y gwlyb fesur Iuddegw lleiaf; yr oedd yn llai na pheint. Lef. 14. 12, 15, 25.

LOIS, Λοῖς [yngell] mam Eunice, a nain Timotheus; gwraig enwog am ei fydd ddfuafant. 2 Tim. 1. 5. EDR. TIMOTHÆUS.

LO-RUHAMA, לוֹ-רֹחָמָה [ni chafodd dragaredd] merch Hosea. Hos. 1. 6. EDR. HOSEA.

LOT, לוֹט [cuddiedig] mab Haran, a nai Abraham. Rhoddir i ni hanes. 1. Iddo ddyfod gyd a'i ewythr o Ur y Caldeaid i Haran, ac o Haran i wlad Canaan.

—2. O herwydd y gynhen rhwng eu bugeiliaid, ymadawsant a'u gilydd. Rhoddodd Abraham ei ddewiaid i Lot o'r parth o'r wlad a ewyllystai drigo ynddo: 'A Lot a ddewiasodd wastadedd yr Iorddonon, ac a drigodd yn ninasoedd y gwastadedd, ac a luestodd hyd Sodom.'—3. Pan orchfygwyd brenin Sodom gan y breninoedd a ddaethant i'w erbyn ef, cymerwyd Lot yn garcharwr, wedi trigo yn Sodom yn nghylch wyth mlynedd; pan glywodd Abraham am hyn, arfogedd ei weision, ymlidodd ar ol y rhai a'u caeth-gludasant, ac a'u hachubodd.—4. Yn nghylch un mlynedd ar bymtheg gwedi hyn, cafodd waredigaeth hynod pan ddinystriwyd Sodom oblegid pechodau y trigolion.

—5. Wedi ffoi i'r mynydd, syrthiodd i losgach ffaidd gyd a'i ddwy fereh, trwy feddwod, a beichigodd y ddwy fereh o'u tad; esgorodd yr hynaf ar Moab, tad y Moabiaid; ac esgorodd yr ieuengaf ar Ben-Ammi, tad yr Ammoniaid. Gen. xii—xiv, xix.

Am ddiuoldeb Lot mae genym dystiolaeth sicr yr apostol Petr. 2 Petr 2. 7. Geillw yr apostol ef 'Lot gyflawn.' Yr oedd yn hysbys, diammu, o ymddangosiad Duw i Abraham, ac o ddadguddiedigaethau Duw i Abraham mewn perthynas i'r hâd addawedig. Cafodd y fraint o gymdeithasu flynyddoedd âg Abraham, a chydaddoli âg ef; ac y mae Abraham yn ymddangos yn dirion ac yn hoff o hono.

Gwedi myned yn drigianydd yn Sodom, cafodd ei gadw yn hynod yn nghanol y ddinas lygredig hono

* Pliney, *Nat. Hist.* lib. xi. cap. 29.

† Bochart, *Vol. III. Shaw's Travels. Russel's Nat. Hist. of Aleppo. Hasselquist's Travels. Niebuhr's Description of Arabia. Harmer's Obs. vol. IV. Cyclopaedia.*

yn bar ac yn ddilwgr: 'Yr oedd mewn gofid trwy an-niwair ymarweddïad yr anniweiriad—yr oedd yn poeni ei enaid cyflawn o ddydd i ddydd, trwy eu hanghyfreithlon weithredoedd hwynt.' Yr oedd yr agwedd hon ar ei ysbryd yn brawf o'i neillduol dduwioldeb a'i sancteiddrwydd. Nid oes dim ond sancteiddrwydd yn wirioneddol yn ffeiddio pechod, ac yn gofidio o'i blegid yn mhawb. Gwaredigaeth ryfedd a gafodd rhag ei ddystrywio yn ninystr yr anniweiriad; ond gwaredigaeth fwy ydoedd cael ei gadw heb ei lygru trwy eu llwgr hwynt. Y mae lle i ofni iddo gael ei dueddu i wneuthur dewisiad o drigo yn eu plith o gan ddybenion, ac idd edrych gormod ar hyfrydwech y fan, heb ystyried yn addas lwgr y trigolion; 'Lot a gyfododd ei olwg, ac a welodd holl wastadedd yr Iorddonen, mai dyfradwy ydoedd oll.' Hwyrach i'r cnawd yn hyn chwennych yn erbyn yr ysbryd, a'i ddwyn yn ormodol gyd âg ef: etto, er hyny, ni adawodd yr Arglwydd mo hono i'w lygru ganddynt, ond cadwodd oruchwyliaethau byw ar ei ysbryd. Os y cyfryw hudoliaeth fydol a'i denodd i luestu hyd Sodom, y mae ei gerydd yn aniwg i'w weled, er rhybydd i bawb ar ei ol. Bu gorfod arno ddianc am ei einioes oddi yno, a gadael y cwbl a feddai ar ei ol, heb obaith byth eu hail feddiannu. Nid oedd hyn ond cerydd bychan mewn cydmariaeth i Dduw ei adael i'w chwantau, i'w lygru a'i ddinystrio gyda hwynt. Y mae yr hanes sanctaidd yn ei adael dan gwml du, sydd yn dangos beth yw dyn ar y goreu. Y peth goreu a wnawn yw cymeryd rhybydd, a wylu uwch ei ben!

'Cofiwch wraig Lot.' Luc 17. 32. Pwy ydoedd y wraig hon nid yw hysbys. Y Doctoriaid Iuddeuwig, y rhai na fynent fod dim yn anhybys iddynt, a ddywedant mai un o'r Sodomïaid ydoedd, ac mai ei henw oedd *Adith*, sef *tyst*; am ei bod yn dystiolaeth trwy yr holl oesoedd o wendid dynol, a thoester dwyfol yn cospi pechod. Dywedant fod i Lot bedair o ferched; dwy wedi priodi, a dwy heb briodi. Y rhai cyntaf, ynghyd â'u gwŷr, a ymdroisiant yn Sodom ac a ddinystriwyd; y lleill a ffoisiant gyd â'u tad: ond ni sonir yn y Bibl ond am ddwy ferch. Gen. 19. 15.

Parodd yr angel i Lot a'i deulu ffoi am eu henioes: wedi ymalyd yn ei law ef, ac yn llaw ei wraig, ac yn llaw ei ddwy ferch, dywedodd, 'Nac edrych ar dy ol, ac na saf yn yr holl wastadedd'—hithau, yn groes i'r gorchymyn tirion hwn, 'a edrychodd drachi ei chefn o'i du ol ef, a hi a aeth yn golofn halen.' Yn lle ffoi gyd â'r brys mwya, a rhyfeddu ffaf Duw tu ag atynt yn dyfod i'w gwaredu, y mae yn amlwg ei bod yn anfodlon i adael y lle. Yr oedd yn gohriro, ac yn oedi ar ol Lot; a hwyrach iddi droi i ddychwelyd yn ei hol. Yr oedd gyda hi hen gyfeillion a pherthynasau, a llawer o feddiannau yn Sodom; nid hawdd oedd gadael y cwbl ar unwaith, yn unwedig os oedd yn anghredu yr angel. Anghrediniaeth—anufuddod—anniolchgarwch am ei gwaredigaeth ryfedd—ac ysbryd y byd, ydynt bechodau tra amlwg yn ei hymddygiad. Yn ddioced, tarawyd hi â barn Duw, 'a hi a aeth yn golofn halen,' caled, fel craig, na effeithia y gwres na'r gwlaw ddim arni mwy na rhyw faen arall, yn ddangosiad amlwg o anfodlonrwydd Duw yn erbyn pechod. Dywed Josephus iddo ef ei gweled; ac yr oedd ef yn byw ar ol amser ein Haichawdwr. Dywed Irenæus a Tertullian ei bod yn sefyll yn nghylch A. D. 200. Eraill, yn ddiweddarach, a ddywedant iddynt ei gweled, os gellir coelio eu tystiolaethau anghyntun.

LOTAN, mab Seir. Gen. 36. 20.

LUC, Λουκος [*goleu*, o'r *Llad. Lux, goleuſ*] am yr efengylwr hwn, nid yfyr yn cael nemawr, neu ddim hanes a ellir ar sail ddigonol ei gredu, ond a ellir gasglu o'i hanesion ei hun, ac epistolau Paul.

Dywedir mai priodur o Antioch ydoedd efe, ac mai meddyg ydoedd wrth ei alwedigaeth, ac iddo gael ei alw i'r ffydd trwy weindogaeth Paul. Os yr un yw a Lucius, un o'r rhai a eilw Paul ei geraint (Rhuf. 16. 21.), yna Iuddeu oedd o genedi; ac mae y rhan fwyaf yn barnu mai yr un oedd a 'Luc y physygrwr anwyl.' Col. 4. 14. Yr oedd yn gydymaith ffyddlon i'r apostol Paul yn amryw o'i deithiau. Actau xvi. Col. 4. 14. Phillem. 23. Diammeu ei fod yn gydymaith iddo y ddwy flynedd y bu yn garcharor yn Jerusalem a Cesarea, ac hefyd yn ei daith beryglus i Rufain, ac iddo aros gyd ag ef nes ei ryddhau. Yr oedd gyd âg ef hefyd yn ffyddlon, pan yr oedd eraill wedi ei adael, yr ail waith y bu yn garcharor yn Rhufain. 2 Tim. 4. 11. Nid oes dim dadl wedi bod gan neb yn un oes, nad efe yw yr awdwr a ysgrifennodd yr Efengyl sydd dan ei enw, a Gweithredoedd yr Apostolion. Edr. ACTAU.

Mae yn eglur, oddiwrth ei ragymadrodd i'r Efengyl, nad oedd yn golygu ei hun yn apostol, ac nad oedd yn dyst o'r hyn y mae yn rhoddi hanes am danynt: ond iddo dderbyn yr hanes gan yr apostolion, ac eraill, 'y rhai oeddnt o'r dechreuad yn gweled, ac yn weidogion y gair'—er bod rhai o'r hynafiaid wedi haeru ei fod yn un o'r deg dysgybl a thriugain, yn groes i'w dystiolaeth ei hun.

Am yr amser pa bryd, ac yn mha le y cyhoeddodd ei Efengyl, nid oes dim hysbysrwydd digonol. Er bod llawer o ddull ymadroddi Hebraidd ganddo, fel yr efengylwyr eraill, etto bernir fod ei iaith yn Roeg mwy pur na'r lleill, a chyfansoddiad ei hanes yn fwy celfyddgar. Y mae yr Ysbryd Glân wedi amrywio doniau ei welsion yn rhyfedd, i ateb dybenion mawrlon; ond am fod yn gwbl rydd oddiwrth y dull Hebraidd o ymadroddi, nid yw hyny yn ymddangos i mi yn bosibl, oddiwrth natur y pethau y mae yr efengylwyr yn ysgrifenu am danynt. Y mae iaith pob un yn gyfryw ag oedd yr Ysbryd Glân yn gweled yn fwyaf addas.

Coffeir gan Luc am amrywiol o bethau nad ydynt yn yr Efengylau eraill—megys am amgylchiadau genedigaeth Ioan Fedyddiwr, a llawer o bethau perthynol i enedigaeith Crist; sef yr achlysur o fod Joseph y prydd hwn yn Bethleiem; gwledigaeth y bageiliaid; tystiolaeth Simeon ac Anna am dano; Crist yn ymresymu â'r Doctoriaid yn y deml; ei oedran pan ddechreuodd weindogaethu yn ghoeddus, a'r amser, yn ol bliwyddyn teyrnasiad yr ymerawdwr Rhufeinaidd. Rhydd hefyd hanes am llawer o wyrthiau, nad ydynt wedi eu coffau gan y lleill; megys trôddigaeth Zaccheus y publican; iachâd y wraig oedd wedi ei rhwymo gan Satan ddeunaw mlynedd; a'r gwŷr â'r dyferlif arno; glanhau y deg gwahan-gleision; ei wrthodiad gan y Samaritaid, a'r cerydd a gafodd y dysgyblion ganddo, am chwennych ddiâl ar yr achos; a'i ymddyddan newsaidd gyd â'r ddau ddygybl wrth fyned tu ag Emmaus. Y mae amryw o ddammegion Crist yn cael eu hadrodd ganddo, nad ydynt yn y lleill; megys am y Samaritan—Lazarus a'r gwŷr goludog—y ddau ddyledwr i'r un echwynwr—y weddw daer—y Pharisæad a'r Publican—y mab afradlon—y ffisgybren ddiiffrwyth, &c. Am y rhan ddiweddaraf o'i fywyd a'i farwolaeth, nid oes dim hanes.

LUCIFFER, *Llad. Lucifer*. Yn seryddiaethol, arwydda y seren foreu; y blaned *Venus* pan y byddo yn weledig yn y boreu cyn codiad yr haul; y fwyaf llewyrchus o'r holl blanedau.

'Pa fodd y syrthiaist o'r nefoedd, Lucifer, mab y wawr-ddydd?' Esa. 14. 12. Arwydda y gair *Heb.* הילל *pelydru yn oleu, dysgleirio.* הילל בן סורר *dysgleirdeb mab y wawr*, a arwyddant yr un peth a'r 'seren foreu eglur,' Dat. 22. 16. a briodolir i fater arall. Nebuchodonosor, brenin Babilon, y dysgleiriaf

o freninoedd y ddaear, a feddylir wrth y geiriau yn Esaus, yn ol meddwl cyffredinol y beirniaid. Er gwyched a dysgleiried oedd mewn cyfoeth a mawredd daearol, syrthiodd o'i nefoedd trwy faru Duw arno. Cyffelybir yn aml yn y prophwydi, bendefigion, gwyr mawrion, breninoedd, &c., i sér, haul, lleuad:—a'u darostyngiad a ddarlunir wrth sér yn syrthio, yn peidio rhoddi eu llwyrych, &c. Esa. 13. 10. Dat. 6. 13. a 8. 10. a 9. 1. Odiwrth gau olygiad ar y geiriau hyn, geiriau Satan Lucifer.

LUCIUS, Λουκιος [*goleuni*, o'r *Lladin*, *LUX*].—1. Lucius o Cyrene, prophwyd, neu athraw yn yr eglwys yn Antiochia. Act. 13. 1.—2. Un o'r rhai a eilw Paul ei gersaint, am eu bod yn Iuddewon, tebygol. Rhuf. 16. 21. Mae rhai yn barnu mai yr un yw a'r efengylwr Luc, a bod Paul yn ei alw Lucius, yn ol y dull Rhufeinaidd, fel y geilw Silas *Silvanus*. Gwel Macknight.

LUD, לוד [*ceddiad*] pedwerydd mab Sem. Gen. 10. 22. Cyfauneddod ei hiliogaeth, yn ol y faru gyffredin, Lydia, yn Asia Leiaf.

LUDIM, hiliogaeth LUD, mab Misraim, ac w'yr Cam. Gen. 10. 13. Preswylasant yn Lydia yn Affric. Coffêir am y Ludiad a'r Ethiopiad gyd a'u gilydd. Jer. 46. 9. Esa. 66. 19. Ezec. 27. 10. a 30. 5.

LUHITH, enw dinas neu le yn ngwlad Moab—'Mewn wylofain y dringant hyd allt (neu riw) Luhith.' Esa. 15. 5. Jer. 48. 5.

LUZ, לוז [*neillduad*] 1. Dinna a alwyd gan Jacob. Bethel.—2. Dinna yr Hethiaid. Gen. 28. 19. Barn. 1. 23, 26.

LYBIA, gwlad äang o du y gorllewin i'r Aipht. Edr. **LEHABIM**. Yr oedd Iuddewon o Lybia yn Jerusalem ar y Pentecost, yn mhilth y rhai a argyhoeddwydd gan bregeth Petr; ac a ddygasant Gristionogrydd gyda hwynt i'r wlad hönö, lle y blagurodd dros rai oesoedd. Dros 2000 o flynyddoedd y mae y wlad hon wedi bod yn ddarostyngedig i'r Groegiaid, y Rhufeiniaid, y Saraceniaid, a'r Tyrciaid, olynol, ac wedi ei gorthrymu yn dost. Dros 1200 o flynyddoedd a aethant heibio, nid oes dim hanes am Gristionogrydd yno.

LYCAONIA, Gr. Λυκαονια, talaeth yn Asia Leiaf. Dinasoedd yn y wlad hon oedd Lystra, Derbe, ac Iconium. Planwyd eglwysi Cristionogol yuddi yn foreu gan Paul a Barnabas; ond dinstriwyd gweddill Cristionogrydd yno, pan oresgynodd y Saraceniaid y wlad. Iaith y Lycaoniaid oedd tafodiaith Groeg, cymysgedig â Syriaeg, yn ol Paul Ernest Jablouski, Grotius, Calmet, &c. Act. 14. 6—11.

LYCIA, Λυκια, talaeth yn Asia Leiaf, yn cynnwys tair ar ddeg ar hugain o ddinasoedd; y penaf o ba rai

oeddynt Tolmessus, Patara, Myra, Olympus, a Pharelias. Actau 27. 6.

LYDA, Λυδία, yr un a Lod, a adeiladwyd gan Samed mab Elpaal; ac yr oedd yn sefyll 14 o filliroedd gogledd-ddwyrain o Joppa, a 32 i'r gorllewin o Jerusalem. Yr oedd yn perthyn i'r Ephraimiaid; ond wedi y caethiwed y Beniaminiaid a drigasant yuddi. Yma yr iachodd Petr Eneas o'r parlys. Edr. **ESAS**. 1 Cron. 8. 12. Neh. 11. 35. Act. 9. 35. Bu yuddi eglwys Gristionogol, nes i'r Saraceniaid, gwialen Duw ar y gwledydd dwyreiniol, ddystrywio y cwbl. Bu yuddi athrofa enwog gan yr Iuddewon, yn yr hon y dygwyd i fynu lawer o ddoctoriaid enwog yn eu plih. Yn mhilth eraill, yno y bu Akib, Gamaliel, Jaspho, Trypho, &c. yn enwog.

LYDIA, Gr. Λυδία, gwraig enedigol o Thyatira, ond oedd yn gwerthu y lliw porphor, neu sidan wedi ei liwio yn borphor, yn Philippï, yn Macedonia: 'yr hon oedd yn addoli Duw:' sef yn broselyt i'r grefydd Iuddewig: ac fel Cornelius, yn addoli Duw yn ol y grefydd hönö; ond heb adnabod Iesu o Nazareth, fel y gwir Fesiath. Wrth wrando ar Paul, agorodd Duw ei chalon i ddal ar y pethau a lefarid ganddo; a chafodd hi a'i theulu eu bedyddio ganddo. Ar ei dymuniad, Paul a lettyodd yn ei thŷ. Act. 16. 14, 15, 40. Edr. LUD.

LYGUR, Gr. Λυγυρια; *Llad*. **LIGURIOS**; *Saes*. **LIGURE**. Maen gwerthfawr, a'r cyntaf yn y drydedd ies yn nwyfrongr yr arch-offeiriad. Theophrastus a Pliny a ddesgrifant y lygur, fel maen tebyg i'r carbuncel, yn ddysglaer, ac yn gwreichioli yn goch dawllyd. Dywed Calmet, a Chambers ar ei ol, fod enw *Duw* (*the name of God*, tebygol, yn lle *Gad*) wedi ei naddu arno: dywed Brown fod enw Gad arno: ond yn ol Malmenides, y *Jerusalem Targum*, a'r *Chaldee Paraphrast*, enw Dan oedd arno, Exod. 28. 19. a 39. 12.

LYSANIAS. Ασσανιας, tetrarch Abilene, pan ddechreuodd Ioan Fedyddiwr ei weinidogaeth gyhoeddus. Luc 3. 1.

LYSARD, *Saes*. **LIZARD**, **CHAMELION**; maddfâl, budrychwil, budr-chwilen, ethrychwil, creadur tebyg i'r genau goeg.—'A'r lysard.' Lef 11. 30. *Heb.* כריף, *egni*. Y mae y rhyw hyn o greaduriaid yn bur adnabyddus yn ngwledydd y dwyrain, ac a elwir gan yr Arabiaid *Alwarlo*; y maent yn nodedig am eu hegni grymus i ddinastrio seirph, a *dhabs* (rhyw arall). Gwel Bochart, *vol. ii*. Dr. Shaw's *Travels*. Yr oeddynt yn arian dan y *gyfraith*.

LYSTRA, Λυστρα [*dattod*] dinas yn Lycaonia, lle genedigol Timotheus.' Bu Paul a Barnabas yma yn pregethu, a chynnygiwyd addoliad iddynt gan y Paganïad tywyll. Act. 14. 6—18. a 16. 1.

LL

LLABYDDIO, (llab) baeddu â meini. Yr oedd labyddio yn gospedigaeth gyffredin yn mhilth yr Iuddewon; ac ar bob achos, meddant, na byddai y gospedigaeth yn cael ei henawi. Lef. 20. 2. a 24. 16. Jos. 7. 25. Mat. 21. 35. a 23. 37. Ioan 8. 5. a 10. 32. a 11. 8. Act. 7. 58.

LLADIN, *Latina lingua*. Yr iaith Lladin oedd iaith yr hen Rufeiniaid, a arferid gyntaf yn Latium, o ba le y cafodd yr enw Lladin, ac wedi hyny yn Rhufain. Nid gwreiddiol mo honi, ond cymysgedd o iaith y Groegiaid, yr Etrusci, a'r Osci, hen drigolion Italia. Mae yn iaith helaeth, gref, nerthol; yn

dra addas i dymher a chynneddfau yr hen Rufeiniaid. Nid ydyw yn bresennol yn arferedig, ond gan y dysgedigion, a chian Eglwys Rhufain yn ei gwasnaeth. Cymysgedd llygredig o honi yw y rhan fwyaf o ieithoedd Ewrop.

LLADMERYDD—**IAETH**, (llad-merydd)dehnglwr, dyddiwr, cyffryngwr, cyflafareddwr. Edr. **ANGEL**.—'Ac y arall ladmerieth tavodeu.' i Cor. 10. 13. 'A ydyw pawp yn medry latimeru?' Adn. 30. 'Na does yn profeddoliaeth yn yr scriythar ac iddi ladmeriaeth neilltuol.' 2 Petr 1. 20. W. S.

LLADRAD—**RON**—**TA**, [*llad-rhad*, q.d. *donum*

quod gratis venit. Dr. D.] anrhaith, yspail, dwyn oddiar, cymeryd eiddo eraill oddi arnynt; yspellwyr, anrheithwyr. Yn ol cyfraith Moses, yr oedd yn gyfreithlon lladd lleidr, os ceid ef yn tori tŷ *yr* y *nos*; am y gellid meddwl ei fod yn bwriadu lladd, yn gystal a lladrata: 'Ond os bydd yr haul wedi codi arno, coller gwaed am dano,' am fod ffordd arall i'w ddiogelu ef a'r eiddo, heblaw ei ladd. Exod. 22. 3. Yr oedd y lleidr, os ceid yn ei law ef ladd yn fyw, o eidion, neu asyn, neu ddafad, i dalu yn ddwbl. Os lladratai un ŷch, neu ddafad, a'i ladd, neu ei werthu, yr oedd i dalu pum ŷch am ŷch, a phedair dafad am ddafad; ond os cyfaddefai ei fal, ac adferdyr yr eiddo yn ol, yr oedd i chwaneu, yn unig, y bummed ran ato.—'Am iddo bechu, a bod yn efog.' Lef. 6. 4, 5. Gellir cyfieithu y geiriau, a *chysfaddaf ei fod yn euog*; yr hyn a orchymynir yn Num. 5. 7. Oni fyddai dim ganddo, yr oedd i gael ei werthu am ei ladd. Os lladratai un ddyrn, yn enwedig os byddai yn un o feibion Israel, a'i werthu yn gaethwas, yr oedd y lleidr i gael ei roddi i farwolath. Exod. 21. 16. a 22. 2, 3. Dent. 24. 7. Diar. 6. 30. Hawdd i bawb ystyriol ganfod unlondeb y cyfreithiau hyn, ac mor hynod o fawr oedd yr Arglwydd yn cyfartalu y goss i'r trosedd yn ei holl amgylchiadau. Nid oes dim cyfartaledd rhwng meddiannau a bywyd dyn; am hyny nid oedd neb i gael ei roddi i farwolath am laddrad.

Y mae lladrad yn drosedd o'r wythfed gorchymyn. Mae y gorchymyn hwn y mae yr Arglwydd, meddiant pob peth, yn gorchymyn bodlonrwydd i'r hyn a ddiwyd genym, a chywirdeb ac onestrwydd tu ag at ddiannau ein gilydd. Y mae hawl neillduol gan bob un i'r meddiannau a roddodd Duw iddo; y mae gan Dduw hawl i gyfranu i bob un yn ol ei ewylls ei hun; mae pob un yn atebol i Dduw am yr hyn sydd ganddo, ac a ddyliad ddefoyddio y cwbl yn ol ei ewylls i'w ogoniant. Mae y gorchymyn hwn yn gwahardd ariangarwch, cybydd-dod, gwastraff, a phob anfodlonrwydd, ac anghyflawnrwydd. Lladrad yw pob peth a feddiannu mewn dull anghyfreithlawn ac anghyflawn—megys trwy hocoed, twyll, cam-fesur, wrth brynu a gwerthu, a phob peth sydd mewn un gradd yn tueddu i niweidio ein cymydog yn ei feddiannau bydol. Lladrad yw pob gorthymnder a thrais mewn cyflogau trwy ocrath, neu mewn trethi, neu ar-drethi; pob peth a elwo dyn mewn ffordd anghyfreithlon, megys trwy yspello i llywodraeth o drethi, trwy fasnachu mewn eiddo anghyfreithlawn; trwy gwareu damwain, cynghwystlo, &c.; trwy ddenu gweinidogion, neu fasnachwyr oddiar eraill, a dwyn a manach, neu eu tiroedd oddi arnynt er eu uiwed. Mae y gorchymyn yn cyflamedd hefyd at y chwant, i'r bwriad pechadurus yn y galon, ac yn gwahardd pob dymuniad ac ysgogiad yn y meddwl, croes i garu llywyddiant ein cymydog yn ei feddiannau bydol. Wrth edrych ar ddull y byd, yn wyneb y gorchymyn hwn, hawdd canfod anghyfreithlawnrwydd mawr iawn. Braidd gellir barnu, wrth holl ymdriniaethau plant dynion a'u gilydd, eu bod yn gwybod fod y fath orchymyn wedi ei roddi gan Dduw. Mae yr efengyl, lle mae yn cael ei derbyn a'i gwir greu, yn 'dyegu dynion i wadu annuwioldeb a chwantau bydol, a byw yn sobr, yn gyflawn, ac yn dduwiol, yn y byd sydd yr awr hon.' Tit. 2. 11, 12. 2 Cor. 6. 10.

Yr oedd croesoheol Crist gyda lladron, yn chwaneu at ei ddarostyngiad a'i waradwydd. 'Cyfrifwyd ef gyd â'r troseddwyr.' Cyfrifwyd ef yn bechadur, a chyfrifwyd ef gyd â'r troseddwyr, fel un annheilwng o gymdeithion gwel; a chroesoheoliwyd ef yn y canol rhwng dau leidr, fel pe buasai y gwaethaf o honnynt.*

Ond fel y gallai ddangos, yn yr oesoedd a ddeuni, ragorol olud ei ras, achubodd un o honnynt yn rhad, ac yn effeithiol, ac a'i dygodd o'r croesbren yn fuddugoliaethus i baradwys! Esa. 53. 12.

Geilw yr Arglwydd gau-athrawon a chyfeillorwyr yn 'lladron ac yspellwyr.' Ioan 10. 8, 9, 10. Y maent yn yspello Duw o'i ogoniant; yn yspello eneidiau o ymgeledd yr efengyl; ac hefyd o'u meddiannau, trwy fyw yn foethus ac yn segurlyd arnynt, heb wneuthur dim llesâd, ond y mawr niwed iddynt. Y maent yn lladron o'r fath waethaf; y maent nid yn unig yn lladrata, ond yn lladd, ac yn dystrywio hefyd: a hyny nid y corph yn unig, ond yr enaid anfarwol, â'u cyfeillorndau.

Dywed yr Arglwydd Iesu, fod yr Iuddewon yn gwneuthur y deul yn 'ogof lladron,' trwy eu bod yn anonest ac yn anghyflawn yn eu masnach, ac yn aychedu am elw anghyfreithlon. Mat. 21. 13.

Gwneuthur peth yn lladradaidd, yw ei wneuthur yn ddirgel, fel y gwnai lleidr. Gen. 31. 20. Job 27. 20.

LLADD—FA—EDIG—ION, (lly-add) dieneidlo, llofruddio, dienyddu, llofruddiaeth; tori, tori i lawr, megys lladd gwair, lladd mawn; lladd â llif, neu lifio, (1 Bren. 7. 9.) sef tori i lawr â llif; lladd tân, sef taro tân; lladd pen, sef dibenu, neu dorfyngygu; lladd ddeithr, sef cymeryd arno fod yn ddeithr; lladd gwaed, sef gollwng gwaed.

Mis Ionawr na ladd waed. Meddygon Myddfai.

Oddiwrth ysladd, tebygol, mae y gair Saesonaeg *slay* yn dyfod

Crefydd a ladd y drwg, nid yw moes ond ei guddio. Diar.

Y mae lladd dyn yn anghyfreithlon yn drosedd o'r chweched gorchymyn. Y mae Duw yn y gorchymyn hwnw yn peri cariad gwirioneddol ynom at bersonau ein gilydd; ac yn gwahardd pob peth sydd yn groes i'r cariad hwnw, ar feddwl, gair, a gweithred. Mae pob peth ynom, sydd yn groes i gariad, yn wreiddyn llofruddiaeth, ac yn tueddu at hyny, ac a esgor ar y pechod hwnw, oni attal Duw ef. Y mae yn gyfreithlon lladd mewn rhyfel, os bydd y rhyfel yn gyfreithlon ac yn gyflawn; ac onid, mae pob un a gollo ei fywyd mewn rhyfel anghyfreithlon, yn llofruddiaeth. Y mae yn gyfreithlon lladd hefyd mewn hunan-amddiffyniad o'n bywydau ein hunain. Ac y mae yn gyfreithlon, ac yn ddyledus rhoddi i farwolath, yn ol barn gyflawn, gwedi chwilio yr achos yn dda, am drosedd fyddo yn haeddu marwolaeth; megys, cablodd, godineb, llofruddiaeth: ond ni ddyliid barnau neb i farwolaethu, oni fydd y bai yn gyflawn yn haeddu byny. Edr. LLADRAD.

Mae yr Arglwydd gwedi dangos ei anfodlonrwydd a'i ddigofaint yn fawr yn erbyn y pechod o llofruddiaeth gwirfoddol a bwriadol. Cain, y llofrudd cyntaf, a nodwyd âg arwyddion neillduol o ddigofaint Duw dros ei holl fywyd. Yr oedd yn ofynol i'r swyddogion roddi y cyfryw i farwolaeth gopedigaethol yn ddiarbed: nid oedd un iawn i gael ei gymeryd am ei fywyd: ond yr oedd yn rhaid bod dau dynt yn erbyn y llofrudd. 'Un tyst ni chaiff dystiolaethu yn erbyn dyn, i beri iddo farw. Num. 35. 27—31. Gen. 4. 15. a 9. 6. Ps. 51. 16. Exod. 21. 22—26. Ond os byddai i un ladd y llall yn ddsymwth, heb alanastra, ac heb gynllwyn yn erbyn bywyd ei gymydog, yr oedd diogelwch gwedi ei drefnu iddo yn un o'r dinasoedd noddfa Edr. NODDFA. Yr oedd yr

Peth rhyfodd na buasai y cyfeithwyr yn dilyn yma gyfeithlad rhagorol y Dr. M. sydd fel y canlyn:—'Ac fe a ddygwyd dau eraill, y rhai (oeddynt) ddrwg-weithredwyr, i'w rhoi i'w marwolaeth gyd âg ef.' Mae y cyfeithlad Saesonaeg yn euog o'r un bai; ond mewn rhai argraffiadau y mae wedi ei gyfnewid yn dra addas, fel y canlyn:—'And there were also two others, malefactors; y rhai, 'two other malefactors.'

* 'Arwelniwyd gyd âg ef hefyd ddau ddrwg-weithredwyr eraill, i'w rhoi i'w marwolaeth.' Luc 23. 32. Mae y cyfeithlad hwn yn gwaethur yr Arglwydd Iesu yn ddrwg-weithredwyr.

henuriaid, a barnwyr y ddinas nesaf at y marw, i ymddiheuro oddiwrth lofruddiaeth, heb wybod pwy a'i gwnaeth, trwy gymeryd anner ni weithiwyd â hi, a'i dwyn i ddyffryn garw, a'i thorffynglu yno, a golychi eu dwylaw uwch ben yr anner, a dywedyd, 'Ni thywlltodd ein dwylaw ni y gwaed hwn, ac nis gwelodd ein llygaid. Trugarha wrth dy bobl Israel, y rhai a warediaist, O Arglwydd, ac na ddryo waed gwirion yn erbyn dy bobl Israel; a maddeuir y gwaed iddynt hwy.' Deut. 21. 1—8. Yr oedd y ddefod hon yn dangos echryslonwyr y pechod yn ngolwg Duw, a'r modd y dylem ei ffeiddio, a dychrynu rhag dialedd Duw o'i blegid.

LLAES—U, (lly-ae) hir, llac; hir hyd y fferau a'r sodlau; rhydd; ymollwng, męthu, diffwrtho, pallu, lliprynu. Llaesu dwylaw, yw ymollwng, gwanhau, digalonni. Llaesu bār, yw toliaw bār, neu daddigio.—'Llaesodd y dydd.' Barn. 19. 9. רָפָה יָמֹלְלִים וְדַיְדִים, *ymollwngodd y dydd, i roddi lle i'r hwyr. Θεθενησεν τις την ισπραν, gwanhaodd y dydd i'r hwyr. LXX. Remisit. Mont. a roddodd le i'r hwyr.*

'Gwedi ymwiago & gwisg laes hyd ei draed.' Dat. 1. 19. Gr. ποδης. Yr un gair ag a arferir gan y LXX. am fantell yr ephod, yn Exod. 28. 4. Josephus, lib. iii. cap. 7. s. 4. Arwisg ydoedd, yn cyrhaedd hyd at y traed. Desgrifiad cyfriniol yw o'r Arglwydd, tebyg i'r hwn a geir yn Ezec. 1. 27. a Dan. 7. 9, 10. a 10. 5.

'Ac ni ollyngant eu gwallt yn laes.' Ezec. 44. 20. Nid oes iddynt eillio eu penau, na gollwng eu gwallt yn laes, ond talgrynu eu penau. Tebygoll fod y geiriau yn cyfeirio at ryw ddefodau coel-grefyddol, arferedig gan y cenedloedd yn eu haddoliadau eilun-oddolgar. Yr oedd yr offeiriad, yn mhob peth, i ymddangos yn syml, ac yn weiddaidd, ac nid yn ferchedaidd, yn fasw, nac yn goel-grefyddol. Deut. 14. 1. Lef. 21. 5. Num. 6. 6.

LLAETH, (lly-aeth) Heb. לַיִת, Gr. γαλα; Llad. LAC: blith. Er gwahaniaethu, arferir llaeth llefrith—llaeth enwyn, neu enwyn—llaeth crych—llaeth cadw—llaeth sur—llaeth brith—llaeth mys—llaeth tōr.

Llaeth ac yd, gorseuon byd. Diar.

Sudd, neu nōdd gwyn yw llaeth, a drefnir gan y Creawdwr mawr yn mronau gwragedd, ac yn mliwod anifeiliaid, er rhoddi magwriaeth i'w rhai bychain. Yn ol barn y naturiaethwyr diweddaraf, ffurfir y llaeth, nid o'r gwaed, ond o'r caul pur (*chyle*) yr hwn a ddygir trwy redweliau i'r bronau, ac a hidlir trwy y cilchwynnau hyny, heb oddef nemawr o gyfnewidiad. Mae y llaeth yn eynnwys tri pheth gwahanol, sef yr ymenyn, y caws, a'r maidd. Y rhan ymenydaidd o hono yw yr hufen, a'r sudd olewaid, yn nofio ar y wyneb; y rhan gawsaidd sydd frasach, ac sydd yn ceulo i'w wneyd yn gaws; y rhan arall sydd ddwfr-nawsaidd, ac sydd yn gwasanaethu fel cludiedydd i'r ddau eraill.—Ceir llaeth yn mronau gwraig wedi yn nghylch pedwar mis o feichioliad.

Y mae holl drefniad y llaeth yn y creaduriaid yn dra rhyfedd. Yn gyntaf, y mae rhinwedd magwriaethol y gwlybwr yn beth rhyfedd: yn annhebyg yn llyn i bob nōdd arall yn y corph; ac yn annynwaredol etto gan neb; ni fedrodd neb, trwy unrhyw ddyfais o gogyniaeth, neu fferylliaeth, wneuthur llaeth o laswellt. Yn ail, cawn y llestr i'w dderbyn a'i gadw; ac yn drydydd, y rhydweli i'w arloesi; ac yn bedwerydd, cyfeiriad y llaeth i'r llestr, yn yr amser neillduol y mae tebygollwydd y bydd angen am dano. Y mae y peth diweddaraf yn neillduol i sylwi arno, gan fod y fam yn gofyn mwy cyunalliaeth, fel y mae ei beichiogrwydd yn cynnyddu; annhebyg iawn, yn ol pob rheswm, y buasai gormodedd ynddi i lenwi y llestr llaeth. Rhyfeddod parhaus yw yr holl drefn,

ac yn dangos bwriad blaenorol, a gweithrediad dwyfol, yn y cwbl. Yn yr amser mwyaf annhebyg o ran y fam, y mae helaethrwydd yn cael ei barotol i fagwriaeth y plentyn.

Y mae y llaeth yn cyfranogi o natur yr hyn y mae y fam yn ymborthi arno, o ran ei liw, ei archwaeth, a'i effeithian. Mae effeithiau carthedigol a brwysgol rhai pethau yn cael eu rhoddi gyd â'r llaeth o'r fam i'r plentyn: am hyny y mae yn ddyledus ar bob mammaeth fod yn ofalus, ac yn ddielhyndaidd, o ran iechyd y plentyn, am gyfranogol o fwyd a diod a fyddo yn iachus ac yn faethlon. Llaeth wedi llygru yn y cylla sydd yn peri agos bob anhwyrl ar blant. Meddygyntiaeth ragoroll rhagddo, medd Celus a Dohel, yw rhoddi iddynt ychydig ddwfr a halen, i beri iddynt gyfogl.

Byw yn gymedrol, ac ar fwydydd cyffredin, iachus, a pheiddio eistedd gormod, na rhoddi lle i nwydau cynhyrfus, pechadurus, yw y ffordd oreu i gael llaeth iachus. Dyllid ymgadw oddiwrth bob peth anhawdd i'r cylla ei dreulio; megys cig hallt, pob peth sur, a gwyntog; canys er, hwyrach, na effeithiant lawer ar y fam, y maent yn sicr o fagu aftechyd yn y plentyn. Dyfroedd poethion, gwin, &c., sydd niweidiol, ac yn peri llawer o aftechyd; megys ddyndiad yn y corph (*convulsions*) ac amryw glefydau eraill.

Y mae llaeth yn lluniaeth maethlon wedi ei barotol eisoes yn fagwriaeth i'r corph, heb barotoad trwy weithrediaidau llestri tufewnol y corph. Rhaid i bob ymorth gael ei droi yn gaul, cyn y byddo yn faeth i'r corph: ond mae llaeth felly yn barod.

Y mae llaeth rhai rhywiol creaduriaid yn fwy maethlon na'u gilydd; ac felly hefyd mae llaeth rhai o'r un rhyw yn rhagori ar eu gilydd. Cyfrifir llaeth yr asen a'r afr yn feddygyntiaethol mewn darfodedigaeth: ond nid yr un fath y cytuna llaeth â phob cylla; y mae nōdd sur mewn rhai, yn ei geulo yn y cylla, ac yn ei wneuthur yn affach; ond gellir rhagflaenu hyn trwy gymysgu â'r llaeth lwech cregynaidd, megys llwch cregyn llymarchiaid (*oyster shells*) yr hwn sydd lwech â rhinwedd mawr ynddo rhag surai yn y cylla. Dywed y Dr. Cheyne, mai llaeth a bywd a wneir o amryw hadau, a dwfr yn ddiol, yw yr ymorth goreu o bob peth i ragflaenu aftechyd, ac i feddygyntiaethu o hono.

Rhydd Aristotle hanes am rai gwyr â llaeth ganddynt yn eu bronau: dywed Cardan iddo weled un a digon o laeth ganddo i sugno plentyn. Rhoddir hanes yn y *Philosophical Transactions* am lwdn dafad a ddaeth i laeth trwy sugniad oen, a chatodd yr oen fagwriaeth ganddo hyd amser ddiidnyf.

Sylwa naturiaethwyr yn neillduol ar ddoethineb a gofal mawr y Creawdwr yn nghyfleud y llestri llaethog, yn yr amrywiol creaduriaid, fel y byddent yn fwyaf addas i'r leuainc i'w sugno; ac hefyd eu nifer, yn cyfateb i rifiedi mwy neu lai a eplliail y creadur ar unwaith. Mae i wraig ddau lestr, wedi eu cyfleu yn y fam mwyaf addas ar y corph, o ran y fam a'r plentyn; a'u rhifod yn fwy nag un, rhag byddai gefeilliaid, neu gallai rhyw aftechyd fod ar un. Anifeiliaid sydd yn rhoddi sugn yn eu sefyll, sydd â'r llestr llaeth rhwng eu cluniau ôl, yn gyfleus i'r fam, ac hefyd i'r llwdu, gan y diehon sefyll ar ei draed newydd ei fwrw; megys y fuwch, yr asen, y gaseg, &c. Y rhai sydd yn rhoddi sugn yn eu gorwedd, mae ganddynt y llestri llaethog ar hyd eu eu bolian; megys y cwningod, llwesau, arthesau, &c. Y mae didenau yr elephants yn agos i'w mynws, gan fod yn rhaid i'r fam sugno ei hun, ac â'i duryn yn gweini y llaeth i'w llwdu. *Phil. Trans. No. 336. Pliny, lib. ii. cap. 40. Blas. Anat. Anim. part. i. c. 6.*

'Na ferve fyn yn llaeth ei fam.' Exod. 23. 19. a 34. 26. Deut. 14. 21. Diar. 12. 10. Jer. 10. 2. Tebyg fod hyn yn arferiad llygredig, coel-grefyddol, yn mhilith y cenedloedd; hefyd, trwy y gwaharddiad

hwn, y mae yr Arglwydd yn ein dysgu i beidio arfer creulondr tu ag at greaduriaid, neu wneuthur dim a fyddo yn ymddangos felly: trwy gynnefino ág arferiadau creulon, annaturiol, y mae meddwl dyn yn caledu, ac yn coll pob teimlad trion, tyner, a thost-uriol. Mae y gorchymyn yn dangos hefyd ofal Duw am ei greaduriaid; ie, y rhai mwyaf gwael a digymhorth, ac yn rhoddi i ni olygiad neillduol o dyner a grasol ar yr Arglwydd. Ni buasai neb yn meddwl am y fath orchymyn, ond efe ei hun.

'Gwlad yn llifreio o laeth a mêl,' yw gwlad yn yr hon y mae amlodd o honynt, ac o bethau gwych a gwerthfawr. Jos. 5. 6. Cyffelybir bendithion yr efengyl i laeth, am eu bod yn iachus, yn faethlon, ac yn llawn o ddyddanwech, a chysuron ysbrydol. Eea. 55. 1. Felly hefyd y cyffelybir gwirioneddau dygymysg y gair i laeth, yn enwedig y gwirioneddau mwyaf eglur a hawdd eu deall; am eu bod fel laeth, yn iachus, yn gynnaliethol, ac yn gwbl addas i blant bychain yn Nghrist, i beri iddynt gynnyddu mewn gwymbodaeth, grym ysbrydol, a sancteiddrwydd. 1 Petr. 2. 2. Heb. 5. 12. 1 Cor. 3. 2.

'Mêl a llaeth dan dafod yr eglwys,' sydd yn arwyddo ei hymadroddion hyfryd, melus, ac adeiladol. Y mae yn ymborthi ar wirioneddau yr efengyl, trwy fydd yn ei chalon; mae yn myfyrio arnynt fel un yn troi melus-fwyd yn ei enau: ac mae yn barod, ar bob achlysuron i ymadroddi am danynt, er cyrs ac adeiladaeth i erall. Can. 4. 11. Edr. DIDWYLL, GAIR.

LLAFAR, (llaf-ar) llaefarog, soniarus, siaradus, sonlawr, dywetgar, rhuadus.

Nac addel rin i lafar. *Llywarch Hen.*

Mae y gair רָנָן (*ranan*), a gyfleithir y rharramlaf yn y Psalman, *canu yn llafar*, yn arwyddo, llaefain yn uchel, a bloeddio o lawenydd; ysgwyd yn fuan, a bloeddio o lawenydd.* Cyfleithir ef weithiau, *gorfol-eidd, bod yn hyfryd o lawenydd*, Pa. lxiii. a 71. 23. Eea. 35. 2. *Croch lafain*, Eea. 12. 6. *bloeddio*, Eea. 16. 10.

LLAFN, (llaf) *Heb.* לֶפֶן *llefnyn*, talp, tafell:—*llafn o fettel; llafn cleddyf; llafn aur; Heb.* לֶפֶן אֶזְרָא *lafod aur*. Jos. 7. 21.—'Gloyw lafn,' *sef cleddyf gloyw*. Job 20. 25. Barn. 3. 22.

LLAFRWYN, (lla-brwyn) cors-frwyn. Exod. 2. 3. Math o gyrs oedd y rhai hyn, a elwir *papyrus*, sydd yn tyfu ar geulannau yr afon Nilus, ac mewn lleoedd corsawg. Yr oedd y cyrs hyn o'r defnyddioldeb mwyaf i'r gwledydd lle yr oeddynt yn tyfu. Yr oedd y buwyn, tu fewn i'r gorsen, yn gwasanaethu yn ym-borth iddynt; ac a'r rhan arall gwnaent longau, y rhai a grybwyllir am danynt yn Eea. 16. 2. dan yr enw llestri brwyn.† Mae y cyrs hyn yn tyfu yn bur uchel, a'r paladr yn dri ochrog, a siobyn ar ei ben, fel gwallt. Y cyrs hyn a feddylir yn Job 8. 11. Eea. 35. 7.

LLAFUR—IO—WAITH—WR, (lla-mur) *Llad.* LABOR; *Saes.* LABOUR: trës, cysteg; gwaith, gorchwyl; trafferth, heblul, trallod, poen; gwewyr-eagor.

Tair meddyginiaeth Meddygon Myddfai, 'dwr, mêl, a llafur.'

Ni lafurta, ni weddia,
Nid tallwg iddo ei fara. *Diar.*

Y mae llafur yn arwyddo, 1. Gofalu, ymboeni a thrafferthu. *Prog.* 1. 13. a 2. 10—24. Eea. 55. 2.—2. Ffrwyth llafur. Pa. 105. 44. a 128. 2. Ioan 4. 38.—3. Poen, gofid, tristwch mawr. Eea. 49. 4.

* Exclamavit ex latitia, et plerumque ovationis et acclamationis, gratulandi causa. Kircher.

† Mae Pliny yn cofnu am 'Naves papyraceae armamentaque Nilii,' lib. vi., cap. 16.—Dwyed yn Lib. xiii., cap. 11. 'Ex hoc quidem papyro navigia texunt.—Lucan a dwyed, lib. iv. lin. 138., 'Conseritur bibula Memphis cymba papyro.'

a 53. 11.—4. Pob trueni, pechodau, gorthymderau, erlidigaethau. Dat. 14. 13.—5. Ymdrech-iadau diwyd, difrifol, a helaeth. 1 Cor. 15. 58. Eea. 65. 23.

'Llafuriwch nid am a bwyd a dderfydd, ond am y bwyd a bery i fywyd tragwyddol.' Ioan 6. 27. 'Na thravelliwch am a bwyd a gollir, ethyr am y bwyd a bara i fywyd tragwythawl.' W.S. 'Am y bwyd a bery trwy (sic) fywyd tragwyddol.' Campbell. Na lafuriwch yn *unig*; ac hefyd, na lafuriwch yn *benaf*; am hyd yn nod y *bwyd* a dderfydd; er mor angenrheidiol yw, etto y mae pethau tragwyddol yn fwy angenrheidiol. Mat. 6. 33. Nid yw yr Arglwydd Iesu yn gwahardd llafurio, yn fyddlon ac yn ddiwydd, yn yr alwedigaeth y goeododd Duw bob un; byddai hyn yn groes i ranau eraill o'r gair; ond na lafuriwch yn *unig*, neu yn *benaf*, am y pethau sydd yn darfod; ie, hyd yn nod y pethau mwyaf angenrheidiol, megys bwyd, yr hwn ni ellir byw hebdo. Y bwyd a bery i, neu a bery *trwy* fywyd tragwyddol, yw holl gyflawnder yr iechydwrtaeth yn Nghrist, sydd yn ymgelodd gyflawn i enaid pechadur. Bwyd, bara yw eife yn gyflawn; y mae yn angenrheidiol, yn addas, yn gynnaliethol, yn ddigonol, fel bydd, neu fara. Edr. BARA. Nid oes neb a'i meddianna heb lafurio am dano; yr hyn a arwydda deimlad o angen am dano, a'r angenrheidrwydd anhegorol o hono; crediniaeth nad oes dim arall a achub ein bywyd ond efe; ymgais difrifol yn ffordd Duw am ei feddiannu; a pharod-rwydd i ymrthod â phob peth mewn cymhariaeth iddo. Os na bydd yn beth *penaf* yn ein gwlwg, nid ydym byth yn debygol o'i feddiannu.

'A'm Tad yw y llafurwr.' 'Llafur-waith Duw ydych chiwi.' Ioan 15. 1. 1 Cor. 3. 9. 'Llafur-waith,' *γεωργον, maes*, neu *faes wedi ei ddiwyllio*. Gwel *Diar.* 24. 30. a 31. 15. LXX. Y mae dynion yn eu cyflwr wrth naturiaeth yn debyg i goed, neu dir diffrwyth, diffaeth; maent yn ymddifad o hâd ffrwythau da, a phethau yn tyfu ynddynt, ac yn glynu wrthynt, sydd yn eu diffrwytho: yn y cyflwr diffaeth hwn maent yn sicr o bara, a bod yn golledig, o'u rhan eu hunain: nid oes neb ond Duw a ddiehon eu hamaethu, eu harloesi, eu glanhau, a'u gwneuthur yn ffrwythlon. 'Llafur-waith Duw,' yw ei eglwys: ni buasai yn eglwys, oni buasai iddo ef ei gwneuthur felly trwy yr efengyl. Y mae yn ei chau, yn ei neillduo oddiwrth y byd, yn hau hâd da ynddi, yn difa y chwyn, ac yn ei glanhau; yn ei hamddiffyn, yn ymhfyrydu ynddi, ac yn ei llwyddiant. Fel 'llafurwr,' y mae yn rasol, yn alluog, yn amyneddgar, yn ofalus, ac yn peri i bob peth gyd-weithio er ei daioni a'i llwyddiant yn y diwedd. Gan mai Duw yw y llafurwr, ni ddiehon na lwydda ei lafur-waith, er allo gelynon wneuthur i'w dyfetha: bydd ei ffrwythau yn hardd, yn beraidd, ac o dragwyddol barhad—hyfrydych Duw fydd hi byth. Y mae y gyffelybiaeth yn cael haelathu arni yn hardd ac yn oddiog gan y prophwyd Eesaiâ. Pen. 28. 23—29. Y mae yr holl driniaethau o amrywiol fath ar yr eglwys, 'oddiwrth Arglwydd y lloedd, yr hwn sydd ryfedd yn ei gynghor, ac ardderchog yn ei waith,' mewn perthynas iddi. Gwel Lowth.

'Llafur eich cariad—llafurus gariad.' 1 Thea. 1. 3. Heb. 6. 10. Peth llafurus yw cariad, lle y mae yn wirioneddol; y mae yn llafurus am fwythau gwrth-ddrych y serch, am ei foddchau a'i anrhydeddu. Nid oes neb yn caru ond y gwrthddrychau sydd yn ymddangos iddynt yn hawddgar, yn ddymunol, ac yn werthfawr. Y mae cariad Crist a'r efengyl 'yn peri na hyddom na segur na diffrwyth yn ngwybodaeth ein Harglwydd Iesu Grist.' Y mae llafur cariad yn llafur mwy goruchel a rhagorol na llafur am gyflog. Mae cariad yn llafurio yn ewyllysgar, yn hyfryd, yn ddi-ffino, yn ddiderfynau, ac yn ddiammadu. Nid oes un terfyn i'r llafur, ond y gradd y byddo un yn caru,

ac yn gallu. Am fod criad Crist mor fawr, a'i a'u yn anfeidrol, yn cyd-raddu a'i gariad, y llafuriodd mor ewyllysgar, mor ddiffino, a diderfynau, yn achos ei eglwys, gwrthdrys ei gariad. Am fod ei gariad yn parhau, y mae yntau yn parhau yn ei lafar a'i ofal am dani. Lle byddo y llafur yn fychan dros Dduw, y mae y criad yn fychan tu ag ato; y mae y llafur yn cyfateb i'r criad a'r gallu. 'Hyn a allodd hon hi a'i gwnaeth,' medd Crist am Mair; yr hyn oedd ddangosiad eglur fod ei chariad yn fawr; po buasai yn gallu mwy, hi a wnaethai fwy; nid oedd dim diffyg yn ei chariad.

LLAI, (lly-ai) *Gr.* ελασσων, bychain, ychydig; arferir ef y rhan amlaw yn gydwriaethol, yn lle *lleiach*; sef mewn gradd llai.

A wŷr leiaf a wed fwyaf. *Diar.*

'Yn llai na dim.' Esa. 40. 17. Nid oes dim yn natur yn llai na dim; etto dichon dynion fod o ran eu cyffyrâu yn ysbyrdol, yn llai na dim ger bron Duw; nid yn unig heb ddim o'u plaid, ond & llawer o bethau yn eu herbwn. Felly yr oedd yr holl genedloedd ger bron Duw; er eu holl ddoethineb, a'u rhinweddau, yr oeddynt heb un cyflawnder i'w cyflawnhau ger ei fron; ie, yn llai na dim, sef yn llawn o bob anghyflawnder.

'Llai na'r lleiaf o'r holl saint.' Eph. 3. 8. Dull anghyffredin o ymadroddi, a arferir gan yr apostol i fynegi ei feddyliau isel a gwael am dano ei hun. 'Myf i'w y lleiaf o'r apostolion, yr hwn nid wyf addas i'm galw yn apostol, am i mi erlid eglwys Dduw.' 1 Cor. 15. 9 Y mae gwir oleuni Duw yn y meddwl yn peri i ni adnabod pethau yn gywir yn ol y gair; ac yna y mae Duw yn ymddangos yn anfeidrol fawr a gogoneddus, a ninnau yn ymddangos yn ddiiddim ger ei fron, ac yn waelach na phawb eraill, am fod yn addas i ni ffeiddio ein hunain, a'n pechodau ein hunain, yn fwy na'r eiddo eraill. 1 Tim. 1. 13, 15.

LLAID, (llai) plwca, budreddi, pridd, tom, clai Esa. 57. 20. *Edr.* DYAFFOR.

LLAIF, LLEIFION, (lla-if) gwelliaif, ellyn.—'Pan ddyseiaerio gwaewffon nau laif.' Job 39. 23. a 41. 26. *Dr. M.* Arwydda y gair *Heb.* פִּצֵּל *picell* a ddiffid & llaw. Gwahaniaethir ef oddiwrth y waywffon a'r darian. Gwel 1 Sam. 17. 6, 7. Cyfieithir ef y rhan amlaw, *gwayyffon*. Jos. 8. 18. Jer. 6. 23. a 50. 42. Yn anaddas y cyfieithir ef *llurig* yn Job 41. 26. canys arf i ymddiffyn ydyw hwnw, ond arfau i niweidio y sonir yno am danynt.

LLAIN, (lla-in) llinell, gowni, darn. Mat. 9. 16. Luc 5. 36. *Edr.* BRATHYN, DILEEDYN.

LLAIS, (lly-ais) llef, llefyrydd, sŵn, sain.

Digrif gan bob aderyn ei lais. *Diar.*

Llais yw y sŵn a wneir gan unrhyw aderyn yn y goslef a'r genau. Mae dau fath o lais; sef llafaredig, ac aullafaredig. Llais llafaredig, yw cyfundeb sain i wneyd llythyrenau, sillau, a geiriau. Yr anllafaredig, yw sŵn aneglur a wneir gan anifeiliaid dreswm, megys cyfarth cŵn, rhuad llewod, caniad adar, &c.

Y mae ffurfiad llais dynol, ynghyd â'r holl beirianau angenrheidiol i hyn, hefyd yr holl amrywiaeth lleisiau, cerddoriaeth, &c., yn mhlith y rhyfeddodau perthynol i waith y Creawdwr mawr. Y mae wyn-ebau, lleisiau, ac ysgrifen-law pawb yn dra gwahanol i'w gilydd: nid oes, ni bu, ac ni bydd, un dau yn gwbl yr un fath a'u gilydd. Y mae dynion i'w hadnabod wrth y wynebpryd yn y goleuni, ac wrth eu lleisiau yn y tywyllwch, ac wrth eu hysgrifen-law yn eu habsenoldeb, ac ar ol eu marwolaeth. Peirfannau llais yw y *trachea*, neu y corn-chwyth; trwy ba un y mae y gwynt yn myned yn ol ac yn mlaen i,

ac o'r ysgyfain; y *larynx*, math o lestr byr, crwn-geuol, wrth ben y *trachea*; a'r *glottis*, math o le agored rhwng dau gyhyr, hanner crwn, wedi eu hestyn yn wastad, oddi fewn y *larynx*. Mae y cyhyrau bychain hyn yn addas i ymuno â'u gilydd, ond y maent yn gyffredinol yn gadael lle agored mwy neu lai rhyngddynt. Trwy ddynesiad, neu bellhad y cyhyrau hyn, yn fwy neu yn llai, y mae achosiad holl amrywiaeth lleisiau, a phob gwahanol sain. Er nad ydyw yr agoriad a elwir y *glottis*, ddim yn ei dryfesur dros y ddeged ran o fodfedd, etto rhaid ei ranu yn 9632 o ranau i beri holl amrywiaeth sain cerddoriaeth. Nis gellir amrywio y sain mewn un gradd, heb radd cyfatebol o gyfnawidwrth yn y *glottis*, trwy bellhad neu neshad y cyhyrau rhag-ddwywededig. Nid oes dim i'w gydmaru â'r cyfryw gywreinarwydd, ond manylwydd rhyfedd y glust, yn abl gwahaniaethu yr holl amrywiaeth seiniau hyn. Y mae tafod y genau, a'r trwyn hefyd, yn gynorthwyl tu ag at iawn sain y llais, fel y gellir barnu pan fyddo y ffroenau yn gau-edig. Heblaw ffurfiad rhyfedd cyhyrau bychain y *glottis*, diammeu fod y *trachea* a'r *larynx* wedi eu haddasu yn gwbl i gyd-wethredu & chyhyrau y *glottis* i achosi holl amrywiol leisiau. Dwed Bonnet, fod i'r adar ddarpariad yn y pen isaf i'r *trachea*, neu y corn-chwyth, tu ag at gyweiriad a chynghaneddad eu sain nodau. Bol-lafarwr (*ventrioloquist*) gan hyny, yw pob aderyn cynghaneddawl. Gwel *Cyclopaedia*, *Dr. Paley's Natural Theology*.

Llais Duw yw un peth trwy ba un yr hysbysa Duw ei hun, ei feddwl, a'i ewyllys, i ddynion. Gen. 3. 8. Exod. 15. 26.

Llais Crist yw yr efengyl, a dylanwadau ei Ysbyrd ar ddynion trwy yr efengyl, sydd yn hysbysu iddynt ei drefn, ei ras, a'i drugaredd, yn eu hachubiaeth. Can. 2. 8—21. Ioan 10. 4. Y mae llais Crist wrth ei bobl, yn gwbl wahanol oddiwrth bob llais arall, ac y mae ei bobl yn adnabod ei lais yn eglur, yn neillduol, ac yn sicr. Nid oes un athrawiaeth yn debyg i'r efengyl, yr hon yw llais Crist; llais dyseithriad i Grist yw pob athrawiaeth arall; ond nid yw defaid Crist yn gwrando arni.

Wrth y lleisiau yn y Dadguddiad, oedd yn dyfod allan o'r orsedd-faine, y mae i ni ddeall, 1. Rhyw ddygwyddiadau rhagluniaethol ag oeddynt yn defro ac yn dychrynu y byd. Yr oeddynt yn dyfod o'r *orsedd-faine*; am hyny yn gwbl o drefniad, a than olygiad yr Arglwydd. I ateb dybenion y goruchel.—2. Neu ynte, pregethiad cyffredinol yr efengyl yn y byd, trwy yr hyn yr oedd meddwl Duw yn cael ei hysbysu i ddynion. Arferir y gair lleisiau, yn y rhif hosog, i arwyddo y byddai amrywiol offerynau yn cael eu defnyddio gan Dduw i hyny, i gyd yn cyhoeddi yr un athrawiaeth.—3. Neu ynte gorfoledd, a mawl hyfryd, uchel, yr eglwys, am yr efengyl, ei gwaredigaethau, a dystryw ei gelynyddion. Dat. 4. 5. a 8. 5—13. a 10. 3. *Edr.* LLEF.

'Hyfryd-lais.' *Edr.* ADWAEN.

LLAM—U, (lly-am) *Gr.* αλλομαι; *Llad.* SAL-TARE, SALIRE; naid, darwain; neidio, crych-neidio, llemain. Coffeir am lamu yn aml yn yr ysgrythyrau fel agweddiad corphorol, yn arwyddo y llawenydd a'r gorfoledd mwyaf. Can. 2. 8. Esa. 35. 6. Luc 1. 44. a 6. 23.

'Fy nghalon sydd yn llamu.' Ps. 30. 10. 'Fy nghalon sydd yn cynhyrfu.' *Dr. M.* מְנַדְּתָהּ מִנְּעֵדָה *oddi amgylch*.—LXX. εραπαχθη.—*Vulg.* conturbatum est, a *gynhyrfwyd*, a *gylthryblwyd*.—*Fjr.* est agite ca et la, a *gynhyrfwyd* *ffordd* hyn a *ffordd* acw. Y mae yn arwyddo cyffroad, dyheudad, ac ysgogiadau ansefydlog y galon, gan lesgrwydd, braw, a dychrynu.

LLANC—ES, (lly-anc) dyn neu ddynes ieuanc; gwerydd. *Edr.* GWYRYF, IEUANC, TYMPAN.

LLANERCH, (llan-erch) argae, lle noeth amgau-awl mewn dinas neu goed; goleu-fwlch. Enw amryw leoedd yn Nghymru. Y gair *נָרן* *garan*, a gyfeithir *llanerch* yn 1 Bren. 22. 10. 2 Cor. 18. 9. a gyfeithir y rhan amlaf *llawr-dyrnu*. Barn. 6. 37. 2 Sam. 24. 18—25. at. al. Tebygol fod llawr-dyrnu wrth ddws porth Samaria, yn mha un yr esteddodd y ddau frenin ar eu gorsedd-feinciau i wrando ar y prophwydi.

LLANW, LLENWI, (llan) llawnder, llawnaeth, cyflawnder, cyflenwi, cwblhau; llanw y môr.

Po mwyaŷ y llanw mwyaŷ fydd y traŷ. *Diar.*

Y mae y ddiareb hon wedi ei chymeryd oddiwrth lanw y môr, yr hwn sydd yn treio fwyaf pan fyddo y llanw fwyaf. Y mae llanw, neu lenwi, yn arwyddo yn aml, gradd mawr o ryw beth; megys trawedd, gwarth, Ysbyrd Duw, moliant a llawenydd, gwybod-aeth, &c. Gen. 6. 13. Ps. 81. 6. Act. 2. 2, 4. Eph. 5. 18. Ps. 71. 8. Heb. 2. 14. Edr. y geriau hys, a'r gair **CYFLAWNI**.

'Hyd pan o Jerusalem, ac o amgylch hyd Ilyricum, y llenwais efengyl Crist.' Rhuf. 15. 19. 'Y gorllennwais o Buangel Crist.' W. S. 'Y cyflawn bregethais, neu y cyhoeddais efengyl Crist.' Maeknight. 'Y dygais efengyl Crist.' Vitrings, *Obs. Sacr. lib. i. cap. 5. § 3*. Mae rhai yn priodoli y llenwi hwn i gyflawnder yr athrawiaeth, nad adawodd un ran o'r gwirionedd heb ei mynegi. Eraill a briodolant y llenwi i amllder y lleoedd yn y wlad hōno y praegethodd yr apostol ynddynt—llanwodd yr holl wlad o'r efengyl, yn ol cyfeithiad W. S. Eraill etto a briodolant y gair i flogrwydd y dynion a ddygwyd i'r fydd trwy ei bregethiad: *llanwodd* yr efengyl, hyny yw daliodd llaw. Cyffelybir yr efengyl i rwyd, a llenwi y rhwyd yw dal llawer o bysgod. 2 Tim. 4. 17.

LLARIAIDD, LLARIEIDD-DRA, (llar) gwâr, gwareddawg, hynaws, mwyn, addfwn, llednais, araf-aidd, hawdd ei drin, digyffro; hynawsedd, addfwynder, tirionder. Agweddiad meddwl gostyngedig, a phlygedig i ewyllys Duw, ac nid hawdd ganddo gythruddo. Moses oedd y llareiddiaf o'r holl ddynion ar wyneb y ddaear yn ei amser ef; ond yr oedd yr Iesu yn tra rhagori arno yn hyny, teyl yn mhob peth ar bawb; ac mae ei holl bobl yn felu gwyddo iddo yn hyn, fel yn mhob peth arall. Num. 12. 3. Zech. 9. 9. Zeph. 2. 3. Esa. 11. 4. a 29. 19. a 61. 1. Edr. **ADDFWYNDER**.

LLARPIO, (llarp) dryllio, difynio, darnio, eigyddio, rhwygo yn ddrylliau. Gen. 37. 33. Ps. 7. 2. a 44. 28. Jer. 15. 3. Hos. 13. 8.

LLASWYR, (llas-gwyr) arferir llaswyr yn lle psallwyr, medd y Dr. Davies. Offeryn cerdd tebyg i delyn, ond ei fod yn bereiddiaeth. Dr. T. Williams.

I ti gân foreu a chân hwyr
Y canant llaswyr fyddlon.

E. Prys, (Ps. 68. 8.)

LLATHLUD, (llath-lyud) *Gr. λαθρως*; hudiad, deniad, traws-ddygiad, ymguddio.

I ba le y ffoaf rhag dy fydd,
Trwy gaŷ ffordd rydd i lathlud.

E. Prys, (Ps. 139. 7.)

LLAU, (lly-au) prydied mân â chwech o draed iddynt, sydd yn glynu ac yn ymlu-go ar hyd y rhan fwyaf o anifeiliaid. Cyfrif Linnæus dros ddeugain o rywogaethau o honnynt yn glynu wrth wahanol greaduriaid, ar waed pa rai y mneant yn byw. Y diffyg o lawweithdra, neu ryw asfechyd, y rhan amlaf, sydd yn peri fod dynion yn cael eu blino ganddynt. Trwy droi y llwch yn llau, rhoddodd Duw bla blin iawn ar ddynt ac anifeil trwy holl wlad yr Aipt. Exod. 8. 16. Cryn ddadl sydd pa greaduriaid a feddylir wrth y gair

לַיְלִית *lailith*. Y **LXX** a gyfeithant *Συμπερι*, *gwiwbed bychain*. Gelwir hwy yn wibed yn llyfr Doethineb, pen. 19. 10. Yr hen dadau, Origen a Jerome, a ddarlluant gwibed. Y mae math o wibed a elwir *mosquitoes*, yn yr India Ddwyreiniol, a gwledydd poethion eraill, yn peri llawer o siender i'r trigolion. Ond y mae y dysgedig Bochart, ac eraill, yn profi yn gryf mai llau a feddylir wrth y gair. Beth bynag am hyny, y mae yn eglur nad oeddynt ond lloedd o greaduriaid bychain a gweiniaid i orchfygu Pharaoh, y deiniaid, a holl wlad yr Aipt. Nid oedd neb yn gallu dianc rhagddynt, na chael gwared o honnynt; a gorfu arnynt waeddi, 'Bvs Duw yw hyn.' Yr oedd yn ddirmyg ac yn ddarostyngiad mawr ar Pharaoh i gael ei orchfygu gan bethau mor wael. 'Cryf yw yr hwn sydd yn gwneuthur ei air ef.' Joel 2. 11.

LLAW, (lly-aw) llawf, lloffen, adaf, neddair. Y rhif deuaul, dwylaw, a arferir y rhan amlaf, yn lle y rhif llofog. Llaw egor, haelionus; llaw gauad, cybydd-dod; llaw uchaf, llaw drechaf, buddugoliaethus: dan law, yn ddirgelaid. 'Talaŷ it' os daw byth ar fy llaw,' bygtyhiad dial: talu yn mlaen llaw,' yw talu cyn y byddo yn ddyledus, neu cyn derbyn y peth y telir am dano.

Y mae ffurfiad y llaw yn dra chywraim, ac yn addas ragorol i bob defnydd, ac at bob gorchwyl angenrheidiol i ni wrthi. Y mae yn gynnwysedig o lawer o fân esgyrn, cyhyrau, gewynau, a giau, wedi eu huno a'u rhwymyo ynghyd, yn y fath fodd ag i roddi iddi lawer o rym, ac ar yr un pryd lawer o ystwythder a hyblygrwydd, i'w galluogi i faelyd mewn pethau i'w tynu atom, neu eu gwtbio oddi wrthym. Dywedai Anaxagoras, meddaut, fod dyn yn ddyledog i'w law am ei ragoriaeth mewn doethineb a gwybodaeth ar greaduriaid eraill: ond dywedai Galen i'r gwrthwyneb, iddo, gael llaw, am ei fod yn rhagori mewn dealltwriaeth arnynt. Peiriant rheswm a deall yw llaw. *De Usa Part. lib. iii. cap. 3*.

Y mae y llaw yn gynnwysedig o dair rhan; sef y *carpus*, yr arddwrn; y *metacarpus*, sef corph y llaw; a'r *digiti*, y bysedd. Y mae holl esgyrn yr arddwrn a'r llaw, wedi eu rhwymo yn gyfeus ac yn gryf, & chyhyrau a gewynau wrth eu gilydd, ac etto, yn ystwyth i oddef pob ysgogiad angenrheidiol. Y mae cyhyr yn perthynu i bob ysgogiad; ac am fod yr ysgogiadau yn llofog, rhaid fod y cyhyrau yn gyfatebol felly; ac etto, er mor llofog, nid ydynt yn rhwystr y nail i'r llall, nac yn gwneuthur y llaw yn drom, ac yn amrogo, a thrwy hyny yn gorph anysgogedig. Y mae cyffead y fraich a'r llaw yn y corph yn neillduol o addas i bob gorchwyl perthynol iddi; ni ddichon neb ddychymygu am un man arall o'r corph mor gyfeus i'w gosod ynddo. Geill Solomon hwynt 'Celd-waid y tŷ,' y rhai mewn henaint sydd ddarostyngedig, trwy wendid, i grynu; ac yn mha le yn fwy addas at hyny y gellid eu gosod?

Sylwa Galen yn neillduol ar ddoethineb y Creawur, yn wahanol hŷd bysedd y llaw, y rhai ydynt, trwy hyny, yn wastad, wrth ddyrneidio gwlybwr, neu grafango un peth erwn; a thrwy hyny yn gafael yd yn gryfach. Gwel Galen, *De Usa Partium. Aristotle, De Partibus Animalium. Cicero, De Nat. Deor. lib. ii. cap. 6. Nature Displayed, vol. v.*

Arferir y gair llaw, a dwylaw, yn aml yn gyffelybiaethol yn yr ysgrythrau. Oddiwrth hyn arferir hi, 1. I arwyddo gallu, awdurdod, gwelthrediad, meddiant, llywodraeth, cynnorthwy, cadwraeth, &c. Exod. 5. 21. *Diar.* 18. 21. Barn. 1. 35. *Leŷ.* 5. 7. a 27. 8. Exod. 9. 35. a 35. 29. Gen. 9. 2. Exod. 3. 8. 2 Sam. 9. 8. 2 Sam. 14. 19. 1 Bren. 10. 29. *Eaŷer.* 2. 3. Oddiwrth hyn gwelwn y priodoldeb o estyn, neu ddyrchafu dwylaw mewn gweddi, yn arwyddo ein cydnabyddiaeth o allu, awdurdod, a thrugaredd yn

Nuw, a'n taer erfyniad am ei gymhorth. Ps. 44. 21, 22. a 68. 31. a 28. 2. A hefyd yr hen ddefod o dderchafu llaw wrth dyngu. Gen. 14. 22. cymb. Dan. 12. 7. Wrth hyn yr oedd dyn yn cydnabod gallu ac awdurdod yn Nuw, ac yn erfyn arno gospi anudonrwydd; yn ngwaith yr Arglwydd yn gwneuthur hyny, y mae yn cydnabod ei anfeidrol allu ei hun, ei uniondeb a'i sancteiddrwydd. Exod. 6. 8. Num. 14. 30. cymb. Deut. 32. 40.—Y mae derchafu llaw, weithiau, yn arwyddo gorchymyn, gwahodd, neu rhoddi arwydd o ewyllys un. Esa. 49. 22. Yn y golygiad hwn, y mae i ni ddeall, medd Vitrings, y geiriau yn Eze. 20. 5. ac nid tyngu. *Lifted up mine hands.* Saes. Y mae y cyfieithiad Saesonaeg yn fwy addas, am ei fod air yn air, yn fwy garedig, ac yn gadael yr ystyr i'r darlennydd i'w benderfynu.

Mae y llaw yn arwyddo gweinidogaeth, neu weithred weinidogaethol. Act. 7. 27. cymb. Act. 14. 3. Gal. 3. 19. Mat. 3. 19. Luc. 4. 11. Oddiwrt hyn gwelwn y priodoldeb o osod dwylaw, 1. Wrth iacháu y cleifon, yn arwyddo cyfraniad nerth a gallu iddynt. Marc. 6. 5. a 7. 32. a 8. 23, 24, 25. a 16. 18. Act. 28. 8.—2. Yn cyfranu nerth a donlau yr Ysbryd Glân. Act. 8. 17. a 19. 6. 2 Tim. 1. 6. Cymb. Heb. 6. 2.—3. Wrth fendithio yn awdurdodol. Mat. 19. 15. Marc. 10. 16. cymb. Gen. 48. 14, 15.—Yn neillduo ac yn gosod mewn swyddau sanctaidd. Act. 6. 6. a 13. 3. 1 Tim. 4. 14. a 5. 22. Cymb. Num. 27. 18—23. Deut. 34. 9.—Y mae rhoddi llaw, yn arwyddo ymostyngiad, a chydabyddiaeth fod ei awdurdod ef yn ddarostyngedig i un arall. 1 Cron. 29. 24. Cymb. Eze. 17. 18. 2 Bren. 10. 35. 2 Cron. 30. 8. Cymb. Jer. 50. 15. Galar. 5. 6.—Weithiau mae yn arwyddo hefyd addaw, addunedu. Ezra 10. 19.

'Er maint fyddo cymborth y drygionus, ni bydd dieuog.' Diar. 11. 21. a 16. 5. Saes. *Though hand join in hand.* Heb. לֵידִי לַאֲוִן יָנֵאֵב, hyny yw, trwy roddi fy llaw yn eich llaw yr wyf yn addaw. Ein cyfieithwyr ni a olygent eu bod yn arwyddo *cynghrair*; ond gwell fusai y cyfieithiad air yn air, a gadael i'r darlennydd farnu yr ystyr.

2. Am fod y dwylaw bob ochr i'r corph, oddiwrt hyn y mae llaw, gerllaw, yn arwyddo ym, i, ochr, cwr, terfyn, cyffin. Exod. 2. 5. 1 Sam. 4. 13—18. Eze. 40. 1. 'Bydded lle i't'. Deut. 23. 12. Heb. בְּיָדֶיךָ לֵידִי לַאֲוִן יָנֵאֵב, hyny yw, ymyl, ochr, neu rhyw gwr neillduol.—Gwelir gwlad èang, *gwlad o freichiau helaeth*, sef èang ei therynau oddiwrt ep gilydd. Gen. 34. 21. Barn. 18. 20. Heb.

3. Y mae llaw hefyd yn arwyddo buddugoliaeth, neu golofn coffadwriaethol am oruchafiaeth; am, tebygol, fod llun llaw, arwydd awdurdod, yn cael ei osod ar ei ben. Felly dywedir am Saul, iddo osod *iddo le*; אֵלֶיךָ לֵידִי לַאֲוִן יָנֵאֵב *iddo ei hun* (nid i'r Arglwydd) *law*. 1 Sam. 15. 12. Tarawodd Dafydd Hadarezer, 'pan oedd yn myned i ennill ei derynau wrth afoi Euphrates.' 2 Sam. 8. 3. 'Pan oedd yn myned i sicrhau ei lywodraeth.' 1 Cron. 18. 2. אֵלֶיךָ לֵידִי לַאֲוִן יָנֵאֵב *gyfodi ei law*, neu ei arwydd buddugoliaethol.—Felly colofn Absalom a elwir yn *golofn*, yn lle Heb. לֵידִי לַאֲוִן יָנֵאֵב. 2 Sam. 28. 18. Dengys hyn yn amlwg fod llun llaw yn arwyddo awdurdod, yn cael ei gosod ar golofnau coffadwriaethol gynt. Yn yr India Ddwyrainol hyd heddyw, y mae llun llaw yn arwyddo o allu ac awdurdod; a byddent yn ei darlunio yn aml ar eu banerau.

4. Y mae estyn llaw yn arwyddo, 1. Bwriad mwyaf y meddwl, ac egniad y corph i wneuthur peth. Dywedir fod 'llaw Duw yn estynedig,' pan fyddo yn cyflawn fwrriadu gweithredu mewn ffordd o farn neu dragaredd. Exod. 6. 6. a 14. 8. Esa. 5. 25. a 9. 12—21. a 10. 4. Jer. 51. 25. Eze. 14. 13. a 16. 27.—2. Hyder am lwyddiant, a bod yn fuddugolnethus.—3. Balchder rhyfygus, a gwrthryfel yn erbyn

Duw. Num. 15. 20. Edr. RHYFEL.—4. Gwall-gofrwydd ynfydon dircwrm, yn estyn, yn ysgwyd llaw, yn coeg-ddwrddio beth a wnant. Ofnadwy yw y gwallgofrwydd pan fyddo y llaw yn estynedig yn erbyn Duw a'i bobl. Job 15. 25. Act. 12. 1. Zech. 2. 8.

5. Mewn ymostyngiad i'n gwendid ni, priodolir llaw i Dduw yn aml i'r arwyddo ei allu yn gweithredu. Gen. 49. 24. Exod. 9. 3. a 13. 3, 16. Job 10. 8. a 12. 9, &c. Yn neillduol, arwyddo gweithrediad dwyfol, neu gynhyrhad ar y meddwl. 2 Bren. 3. 15. Eze. 1. 3.—'Pa beth bynag a ragluniodd dy law a'th gyngor hon yn addas iawn yma yn cael eu cysylltu a'u gilydd. Nid yw llaw Duw byth heb ei gyngor, na'i gyngor byth heb ei law i'w gwblhau; mae effeithioldeb difeth yn ei holl gyngor a'i ewyllys.—'A llaw yr Arglwydd oedd gyd âg ef.' Luc 1. 66. Sef yr Arglwydd a roddodd ei gynorthwy galluog.—'O Dad, i'th ddwylaw di y gorchymynaf fy ysbryd.' Luc 23. 46. Sef i ti, i'th ofal, ac i'th gadwraeth.—'Ac ni ddwg neb hwynt allan o'm llaw i.' Ioan 10. 28. Ni ddwg neb hwynt byth o'm gofal a'm cadwraeth, i'w difeddiannu o ddedwyddwch 'ragywyddol arfaethedig iddynt.—'Y mae llaw yr Arglwydd arnat ti.' Act. 13. 11. Sef y mae cospedigaeth drom a chyflawn Duw arnat ti.

Y mae y sylwadau blaenorol yn ddigonol i gyfarwyddo y darlennydd am iawn ddeall yr ystyr mae y gair llaw yn cael ei arferyd, heb chwaneu siampiau yma.

'Lled-llaw,' yw mesur ynghylch pedair modfedd. Edr. DRYNFFEDD, ASWY, DEHAU, DSHEULAW, YSGRIFEN-LAW.

LLAWDR, LLODRAU, (llawd) brychan, clôs, hosan-glôs. Yr oedd llodrau liian yr offeiriad, yn arwyddo o wlyder, gostyngieddrwydd, diweirdeb, a sancteiddrwydd. Yr oedd ei un defnydd i'r arch-offeiriad ac i'r offeiriad cyffredin. Exod. 28. 42. Lef. 6. 10. Eze. 44. 18.

LLAW-FORWYN—ION, (llaw-morwyn) gwasan-aethyddes, gweinydd-wraig, gweinyddes. Mae y gair Heb. מַרְוָה y gyfieithir y rhan amlaf, *llaw-forwyn*, yn arwyddo un mewn cyflwr isel a chaoeth. Gwelir gwragedd yn gyffredinol felly, mewn ffordd o ostyngieddrwydd. Ruth 3. 9. Ps. 116. 16.

LLAWEN—YDD—HAU, (lla-gwen) Gr. λαρις; *Llad*. ΛΑΡΙΣ, HILARIUS; gorawenus, hoenus, llon, digrif, dyddan, difyr.

Tri llawenydd Beirdd ynys Prydain; llwydd gwylod-aeth; gwelhad moes; a gortod heddwch ar ddirfawd ac anrhaith.—*Barddas*

Edr. GORFOLEDD, DYDDANWCH, HYFRYDWCH.

'Llawen-floeddiwch i Dduw yr holl ddaear.' Ps. 66. 1.—'Ymlawenbewch yn Nuw yr holl fyd.' Dr. M. Mae y gair yn arwyddo unrhyw adsain uchel & llais, neu âg udgorn. Jos. 6. 5—20. Yn gyffredinol, arwyddo llawen-floedd. Ps. 81. 2. a 47. 1. Y mae y gair yma, fel yn llawer o fanau eraill, yn arwyddo y *llawenydd* mwyaf yn yr Arglwydd, a diolchgarwch iddo, yn cael ei ddatgan yn y modd mwyaf cyhoeddus. Mae yn ddyled ar baw wneuthur hyny, a diamneu y daw y dyddiau, yn ol yr addewid sicr, pan addo yr holl ddaear ef, ac y canant iddo ef. Adn. 4.

'Cyfarfyddi â'r hwn sydd llawen, ac a wna gyflawnder.' Esa. 64. 5.—'Cynnorthwyaist y llawen, a'r hwn a wnaeth gyflawnder.' Dr. M.—'Cyfarfyddi mewn llawenydd â'r rhai a wnant gyflawnder.' Gwel Lowth, Jerome, a Grotius.—'Os damwini â'r llawen, ac yn gwneuthur cyflawnder, yn dy fyrrd yn dy gofio. Wele, ti a ddiglaist (wedi i ni bechu yn dy erbyn) yn eu herbyn hir amser; ac etto, yr ydym ni yn gadwedig.' Vitrings. Y mae yr amrywol gyf-

ieithiadau yn dangos fod anhawdra nid bychan yn y geiriau. Y mae y geiriau yn dangos fod y duw, iolion sydd yn llawenyachu yn ffyrdd Duw, ac yn gwneuthur cyflawnder, yn anaml: nid oedd ond peth annysgwyliadwy cyfarfod ág yn yn llawenyachu yn yr Arglwydd, ac yn ei ffyrdd. Darluniad cyffredina yn yr ysgrhythrau o wir dduwion, eu bod yn llawenhau yn yr Arglwydd, ac yn ei ffyrdd. Phil. 4. 4. Ps. 32. 11. a 119. 14, 162. Y mae mawredd yn perthyn i'w llawenydd, rhagor llawenydd' neb arall; gellw yr apostol ef yn 'llawenydd anhraethadwy a gogoneddus.' 1 Petr. 1. 8, 7, 8. Y mae achos eu llawenydd yn sanctaidd, ac yn ogoneddus; y mae gwrth-ddrych eu llawenydd, sef yr Arglwydd, yn anfeldrol ogoneddus; y mae sylfaen eu llawenydd, sef Crist, a'i aberth, yn gadarn ac yn ddigryn; am hyny bydd yn llawenydd tragywyddol. Llawnenydd eu Harglwydd ydyw; sef llawenydd yn y mwynhad o hono, ac yn tarddu oddi wrtho; llawenydd o'r un natur, a chyffelyb i'w llawenydd yntau. Mat. 25. 21, 22, 23.

'Rhaidd oedd llawenyachu a gorfoleddu,' meddal y tad, yn achos dychweliad y mab afradlon. 'Efe a llawenycha o'th blegid gan lawenydd,' meddal y prophwyd, am yr Arglwydd wrth achub ei eglwys. Luc 15. 32. Zeph. 3. 17. Nid oes teimladau newyddion yn y Duwodd; ni ellir ychwanegu at, na lleihau ei ddedwyddwch. Yr oedd Crist yn llawenyachu yn nghyffaneddle y ddaear, cyn bod daear, a'i hyfyrdwch gyda meibion dynion, cyn bod yr un o honynt. Diar. 8. 31. Yr oedd, ac y mae yn ddigyfnewid yn ymfodloni ac yn ymhyfrdy yn ei fwrtaadau, a'i arfaeth ei hun, mewn perthynas iddynt: ond dywedir ei fod yn llawenyachu yn y cyflawniad o honi, pan fydd yn rhoddi arwyddion amlwg i'w bobl o'r llawenydd sydd ynddo, a phan fyddo yn peri llawenydd a gorfoledd iddynt hwy. Y mae Duw yn hyfyrdwch anhraethol, ac yn llawenydd tragywyddol, iddo ei hun, yn ei holl feddyliau a'i fwrtaadau: ac yn y cyflawniad o honynt, rhydd aml olygiad o hyny i'w bobl, er eu mawr llawenydd hwy. 'Llawnenydd yr Arglwydd yw eich nerth.' Neh. 8. 10. Y mae yn dangos ei foddlonrwydd yn edifeirwch a dychweliad pechadur ato; ac y mae hyny yn peri llawenydd yn y nef, yn ngwydd angelion Duw, ar yr achos hyfydd. Nid peth newydd oedd hyn i Dduw; ond peth a ragwelodd, ac a arfaethodd ei gwblhau er tragywyddoldeb: ac y mae pob peth a arfaethodd yn hyfyrdwch ac yn llawenydd tragywyddol iddo. Ond peth newydd oedd i'r angeliion, ac yn achos o'r orfoledd newydd iddynt, a chynnydd yn eu parch i Dduw, a'u llawenydd ynddo. Yr oedd holl gyfryngod a gwaith Crist, a iechydwrtaeth yr eglwys ynddo a thrwyddo, yn bresennol yn meddwl Duw er tragywyddoldeb, ac yn hyfyrdwch a llawenydd penaf o'i holl ffyrdd: ond bu, a bydd hefyd, lawer gwledd a gorfoledd adnewyddol yn y nef, ar gyflawniad yr amrywiol rasau o hono. Bu rhyw fydd newydd yn y nef pan osodwyd Crist, ar ei esgyniad yn y natur ddywel, i eistedd ar ddeheuol y Tad; a thyf y llawenydd allan etto yn rhyfedd, o oes i oes, hyd nes y dygir yr eglwys yn orfoleddus adref gyd a'i phriod, gwedi i'w farn gyffredinol. Nid peth newydd yn Nuw, ond peth newydd yn ei eglwys fydd. Nid oes dim newydd yn Nuw; ond bydd yn rhoddi amlygiadau newyddion, mwy helaeth o hono ei hun i'w bobl droes byth: mae digon ynddo i ennyn a phorthi eu llawenydd yn ddiddiwedd. 'Llawnychaf yn fy mhobl,' medd Duw: 'Gan llawenyachu y llawenyachaf yn yr Arglwydd, fy enaid a arfoledda yn fy Nuw,' medd yr eglwys. Esa. 61. 10. a 65. 19.

'Byddwch llawen yn wastadol.' 1 Thea. 5. 16. Y mae llawenydd a galar duwion yn cyd-fyued ac yn cyd-nyffyll á'u gilydd, yn addas ac yn ogoneddus, yn ngbalon y credadyn: y mae iddo achos galar gwas-tadol ynddo ei hun; ac y mae iddo achos llawenydd

gwastadol yn yr Arglwydd. Derfydd achos y galar, ond ni dderfydd byth achos y llawenydd. Am hyny, 'goddiddeddant llawenydd a hyfyrdwch, a chystudd a galar a ffy ymaith.' Esa. 35. 10.—'Gelwir llawenydd y duwion, 'llawenydd ffydd—llawenydd yn yr Ysbryd Glân.' Phil. 1. 25. Rhuf. 14. 17. a 15. 13. 1 Thea. 1. 6.—'Ffrwyth yr Ysbryd yw llawenydd.' Gal. 5. 22. Llawnenydd ffydd yw; am mai llawenydd trwy gredu ydyw yn y byd hwn. Trwy gredu y gair, sef athrawiaethau ac addewidion y gair, y maent yn cael llawenydd; dymalle y mae yr Ysbryd Glân yn eu harwain, i dynu dwfr cysur gyda llawenydd. Esa. 12. 3. Yr Ysbryd Glân sydd yn gweini llawenydd iddynt trwy gredu. Y mae llawer á'r gair ganddynt, yn hollol amddifad o lawenydd ffydd, sydd trwy gredu y gair: llawenhau yn gnawdol, yn isch, yn rhyfygus, ac yn ansanctaidd, yw llawenhau heb yr Ysbryd Glân; ond mae y llawenydd yn yr Ysbryd yn llawenydd ar lawn sail, sylweddol, sanctaidd, addas, a thra gogoneddus: nid oes dim yn fwy sanctaidd, hardd, prydfeth, a gweddus; y mae yn gwbl addas i war-edigion yr Arglwydd. Llawnenydd cyflawn ydyw; y maent yn gyflawn o bob llawenydd. Nid oes dim mwy i ddywydd am dano. Llawnenydd yn ei holl amrywiaeth yw, pob llawenydd; ac mae hefyd gyflawnder o hono yn mhob ystyr. Dyma ran ryfedd i rai a haeddasant bob tristwch, ac lug, a gwae! Edr. YCHWANEGU.

LLAWER, (lla-gwer) aml, lliosog; mawr; aml o rif; a mawr o faintioli. Llaver lawn, llawer byd.—1. Rhifedi mawr. Barn. 9. 40.—2. Holl blant dynion, pob dyn, y rhai a bechaasant, ac a fuant feirw yn yr Adda cyntaf. Rhuf. 5. 15—19.—3. Yr holl etholedigion a brynwyd gan Grist. Mat. 26. 28.—4. Yr holl gollledigion annuwiol. Mat. 7. 13.—5. Hir amaer; llawer o ddyddiau; sef dyddiau terfynedig gan Dduw, er mewn gradd mawr yn anhybys i ni; y'r amaer hir y byddai yr Iuddewon heb lywodraeth wladol, ac heb wir grefydd, ac addoliad Duw yn eu plith: hwyrach yn nhylich 1800, neu 1900 o ffynyddoedd. Hos. 3. 3, 4.—6. Swm mawr. 2 Cor. 8. 15.

LLAWETH—AU, (llaw) llonaidd llaw, dyrnaid, dylw, cudyn. Llaweth o wallt, llaweth o lin.—'Llawethau ei gnawd.' Job 41. 23.—'Rhwng dy lawethau,' sef rhwng dy gudynau. Can. 4. 1, 3.—'Dadguddia dy lawethau.' Esa. 47. 2. Byddai gwallt pendefigesaau yn y gwledydd dwyreiniol yn hongian yn gudynau, gwedi eu harddu á gemau a llwch eur-aidd, a'u gorchuddio á rhyw orchudd teneu: at y ddefod hon y mae y geiriau yn cyfeirio, yn dadgan barnedigaethau Duw ar Babilon, a'i hyspelliad o'i holl wycheder a'i moethau.

LLAWN—DER, (lly-awn) cyforiawg, helaeth, aml, cyfar: diwagder, cyflawnder. Edr. CYFLAWN.—'Llawn wobwr,' sef rhan gyflawn o goniant y mae Duw wedi ei barotai a'i addaw. 2 Ioan 8. Etfedd-iaeth gyflawn ydyw, ni bydd dim yn eisieu ynddi a eill y gwaredigion ei fwynhau. 'Gwae chwi y rhai llawn.' Luc 6. 25. Llawn yn eu meddwl eu hunain, am danynt eu hunain: rhai heb gydnabod eu hangen o Grist, ei gyflawnder, a'i ras. Nôd o rai dan feldith y cwymp, heb erioed eu symud o'u cyflwr pechadurus, a'u tywyllwch ysbrydol.—'Gwr llawn o ffydd ac o'r Ysbryd Glân,' sef mesur helaeth o ras a doniau ysbrydol. Act. 6. 5.—'Llinyn llawn.' Edr. LLINYN.

LLAWR, LLORIAU, (lly-awr) Sax. FLORE; Belg. FLOOR: sylfaen, gwaelod, gwadn, daear.—'Nef a daear.' Dat. 14. 7.—'Nef a llawr.' W. S.—'Ar lawr, i lawr; i'r llawr hyd lawr; gwr llawr, sef gwr isel, anenwog. Ps. 7. 5. Jer. 14. 2. Ezec. 19. 12, &c.

LLAWRUDD—**IAETH**—**IOG**, (llaw-rudd) llaw goch, llaw waedlyd, llofrudd, llofruddiwr, lleiddiad. Dewis 'gwr llofruddiog o flawn y sanct a'r cyflawn,' oedd ddirmyg mawr ar Grist, ac yn brawf o dywyllwch calon dyn, ac o elyniaeth yn erbyn Duw. Act. 3. 14. Edr. LLADD. NODDFA.

LLAWRYF, *Llad.* LAURUS; *Ffr.* LAURIER: pren gwastad-wyrdd, sydd frigog, a'i gangenau yn taenu yn llydain, a'i ddail yn hardd. Mae y grawn yn feddyginaethol yn y coluddwat, attaliad dwfr, misglwyf, &c., ond mae y dail-wlyb yn wenwynllyd; ac y mae rhal wedi meirw wrth yfed y dwfr distylliedig o honynt. Gwel *Phil. Trans.*, No. 418, 420.

'Gwelasi yr annuwiol yn gadarn ac yn frigog, fel y lawryf gwyrdd.' Ps. 37. 35. Nid yw y gair אריה o angerhadrwydd yn arwyddo y *lawryf* mwy na rhyw bren arall; ond pren yn tyfu yn naturiol o hono ei hun, heb ei blawn o'r naill le i'r lall, yr hwn, yn gyffredin sydd fwyaf cryf a brigog. Hwyrach ei fod yn enw ar bren anadnabyddus i ni, ond yn ddigon hysbys yn y gwledydd dwyreiniol; a bod priodoldeb yn y gyffelybiaeth o'r annuwiol iddo yn ymddangos yn eglur ac yn hynod iddynt. Hwyrach ei fod yn bren golygus a hardd: ond yn gwywo ac yn diflanu yn fuan, ac yn cyfateb yn gwbl i ddarluniad Dafydd o'r annuwiol yn adn. 36. Breuddwyd Nebuchodonosor, a deonliad Daniel o hono (pen. iv.) sydd eglurhad cyflawn o'r geiriau.

LLE, man, mangre; sefyllfa, swydd. Yn dy le, sef drosot ti; yn ei le, sef am dano; yn y lle, sef yn y fan, yn fuan yn ddoedd. Lle a arwydda, yn yr ysgrythyrau, man, cyflwr, swydd, galwedigaeth, man o'r ysgrythyr. Gen. 40. 3—13. Preg. 10. 4. Act. 8. 32.

'Rhoddwch le i ddigofaint.' Rhuf. 12. 19. Sef i ddigofaint Duw, fel y dengys diwedd yr adnod. 'Na ddielwch:' nid yw hyn yn perthynu i chwli, ac nid ydych yn addas i'r gwaith: yn hytrach, 'rhoddwch le i ddigofaint,' sef i Dduw gopsi, yr hwn a bia dial, a'r hwn a ddichon ddial yn gyflawn ac yn addas.

'Na roddwch le i ddiafol.' Eph. 4. 27. Na roddwch hamdden, trwy fyw mewn digofaint, i'r diafol i'ch anog yn yr wfn bechadurus hono, i weithredu yn bechadurus: neu, na roddwch achlysur iddo, trwy ei offerynnau, i'ch gwrthwynebwyr i gablu crefydd o'ch achos.

'Af a dychwelaf i'm lle, hyd oni chydnyddont eu bai, a cheisio fy wyneb.' Hos. 5. 15. Lle Duw ydyw y nefoedd. Mat. 6. 9. Nid am fod y nef, nac un lle, yn cynnwys Duw; nid oes dim perthynas rhwng Duw ag un lle, o ran ei hanfod; yr oedd ef cyn bod un lle creëdig; ond yn y nefoedd y mae yn amlygu fwyaf o hono ei hun i'w bobl. Ei drigfan ef oedd y deml yn Jerusalem; nid am fod yr hanfod dwyfol yn preswyllo ynddi; yn yr ystyr hwn 'nid yw yn trigo mewn teml' au o waith llaw; ond yr oedd y deml yn cysgodi Crist a'i gyfyngdod, yn yr hwn y mae yn cael ei addoli, ac y mae yn cymmodi y byd ag ef ei hun. Mae Duw yn dychwelyd i'w le pan y mae yn peidio dyfod yn ddangosiadol yn ei oruchwylliaethau grasol tu ag at ei bobl, ond gadael iddynt yn eu trueni a'u pechodau. Nid byth y gwna efe hynny a'i bobl, ond hyd nes cydnabyddont eu bai, a cheisio ei wyneb. Gellir, gyda rhal, olygu y drugareddfa yn lle Duw yn mhllith ei bobl; yr hwn oedd megys yn ei adael pan oedd yn eu cospil am eu pechodau; wedi gwneuthur hyn, y mae yn dychwelyd i'w le, ac yno i ddysgwyl, hyd oni chydnyddont eu bai, a cheisio ei heddwch a'i amddiffynfa. Exod. 25. 21, 22. 1 Bren. 8. 13, 20, 21, 29. Mic. 1. 3.

'Fe wna i mi rodio ar fy uchel-leoedd.' Hab. 3. 19. 2 Sam. 22. 4. Pa. 18. 34. Lleoedd uchel gwlad Canaan, sef mynyddoedd Sion, Moriah, lle yr adeiladwyd y deml, a'r lle yr oedd y duwionion yn addoli,

ac yn cymdelthasu â Duw: geill lleoedd uchel hefyd, arwyddo cyflwr buddugoliaethus, llwyddiannus a chysurus, uwchlaw gelyniol a phroffedigiaethau. Y rhai sydd yn ymddiried yn yr Arglwydd, a breswylant yr uchelderau, ceatyll y creigiau fydd eu hamddiffynfa; a chyda Crist yn yr uchelderau bydd eu trigfa byth. Esa. 33. 16. Col. 3. 1, 2, 3.

LLECH, (lly-ech) *Heb.* לֶחֶם *loch*: Diar. 3. 3. maen, llech-faen, ceryg tō, peithyn; caddfa; dyn diog, swrth, musgrell, parod i lechu; llech lafar, llech lefair, careg lefair, sef careg ateb.—'Dwy lech y dystiol-aeth, wedi eu hysgrifenu â bys Duw.' Exod. 31. 18. a 34. 4. Deut. 4. 13 a 5. 22. a 9. 15. Y llechau hyn oedd waith Duw, a'r ysgrifen arnynt oedd ysgrifen Duw. Exod. 32. 15. Torwyd y llechau hyn gan Moses. Parwyd i Moses naddu dwy o lechau fel y rhal cyntaf; ac ysgrifenyd arnynt gan Dduw fel o'r blaen. Exod. 34. 1, 2, 3. Deut. 10. 1, 4. Yn cyfateb i hyn y mae Duw yn tynu y galon gareg o gnawd ei bobl, ac yn rhoddi iddynt galon o gig. Ar y galon dyner hon, y mae Crist, trwy ei Ysbryd, yn ysgrifenu y gyfraith, sef holl gorph gwriioneddau dwyfol. Ezec. 11. 19, 2 Cor. 3. 3. Ar lechau y galon y mae Crist yn ysgrifenu: nid yn unig yn rhoddi dadguddiad allanol, ond yn ei doddi, ac yn eu hargraphu hwynt ar y meddwl, nes ydyw y meddwl a hwythau yn un, y naill yn cyfateb i'r lall yn gyflawn. Er i Moses naddu y llechau, yr oedd yn rhaid i Dduw *ysgrifenu* arnynt: dengys hyn fod y parch mwyaf gan Dduw i'w gyfraith, ac nad oes dim ond Ysbryd Duw a ddwg dyn i ufuddhau iddi. Edr. ARCH, CYPRAITH, YSGRIFENTU, DEDDFE, TRUGAREDDFA.

LLECHWEDD, (llech-gwedd) ochr, ystlys bryn, canwyr ogwyddedig; ochr yr wyneb o'r ên i fynu, cern, grudd. Rhwyd y gair hwn enw i lawer o leoedd yn Nghymru.—'Oeddwn iddynt megys y rhal a godant yr iau ar eu llechweiddau hwynt.' Hos. 11. 4. Dr. M.—'Tarawant farawr Israel â gwialen ar ei lechweidd.' Dr. M.

LLED, gorair, mewn rhan, o ran, hanner, o fewn ychydig, agos. Arferir ef yn aml fel rhagddod mewn geiriau cyfansodol, megys llednais, ceinwch, destl, pwyllig, gorchwyledd.

LLED—U, (lly-ed) llydander, ïangder, helaethder. Y mae i bob corph cyfansawdd dri mesur, sef hŷd, lled, a dyfnder.—Lledu, neu eastyn dwylaw at yr Arglwydd, oedd ystum cyffredin wrth weddio, ac yn arwydd o'u dymuniad i dderbyn gan Dduw yr hyn oeddynt yn ei ofyn. Exod. 9. 29—33. 2 Cron. 6. 13. Ezra 9. 5. Ps. 143. 6. Job 11. 13.

LLEDBEIO, (lledbai) gogwyddo, gogwyddo i lawr, ar oeso, yn wyrngam. 'Canys yr ychlain a ledbeiasant.' 1 Cron. 13. 9. Dr. M.

LLEDNAIS—**RWYDD**, (nais) tiws, ceinwch, destl; tymherus, pwyllig, gorchwyledd. Y mae y gair נָחַם a gyfneithir *Uednais*, *Uedneisrwydd*, (Pa. 45. 4. a 76. 9. a 149. 4.) yn arwyddo gostyngdeidd-rwydd, llareidd-dra; rhal wedi eu hiselhan, a'u llareiddio gan gystudd a gorthrymder; agwedd addas ar feddwl pechadur ydyw. Edr. ADDFWYNDER, GOSTYNGEIDD-RWYDD, LLARIAIDD.

LLEDRITH, (lled-rhith) gwag-ellun, drychiol-aeth, gwag-ysbryd, anysbryd, ellyll; gwag-ymddangosiad. Hŷd a ledrith.—'Oddiwrth brophwyd Jerusalem yr aeth lledrith allan i'r holl dir.' Jer. 23. 15. *Saes proanensis*, halogedigiaeth: Dr. Blayney, *persiveness*, gwrthnysigrwydd. Cyfneithir yr un gair אָרָר *rhagrithiwr*, yn Job 8. 13. Esa. 9. 17. Cyfneithir y gair yn ferf, *halogi*. Num. 35. 33. Pa. 106. 38. Jer. 3. 1—9. A hyn ydyw ystyr gwreiddiol

y gair, medd Parkhurst. Y gau-brophwyd fuont foddion neillduol i'r Iuddewon barbau yn eu hymadawiad â Duw a'u halogedigaeth, trwy, yn dwyllodrus ac yn gelwyddog, addaw heddwch iddynt, pan nad oedd heddwch: 'Gweledigaeth eu calon eu hunain a lefarent, ac nid o enau yr Arglwydd.' Dywedent wrth ddirmygywr Duw, 'Bydd i chiwi heddwch—ni ddaw arnoch niwed.' Jer. 23. 16, 17. Nid oes un feldith fwy i ddynion na gau-athrawon.

LLEF—AIN—ARU—ERYDD, (lly-ef) llais, sŵn, sôn, cri; tafodiaith, dywediad, ymadrodd, adroddiad, gair. Arwydda bob math o drwest neu sŵn. 2 Bren. 7. 6. 1 Cor. 14. 16. Y taranau, לֵשׁוֹן לְפָאֵן *llefau Duw*. Exod. 9. 28, 29. a 20. 18. Ps. 29. 3, &c.—Gweddi. 1 Bren. 8. 28. Job 27. 9. Ps. 18. 6, &c.—Gorfolodd a mawl. Ps. 28. 7. a 47. 1. Esa. 66. 6.—Pregethu yr efengyl; llef nerthol yw; llef Mab Duw yn cyfodi y meirw. Ps. 68. 33. Ioan 5. 25. Esa. 51. 1. Yr athrawiaeth am dano yw ei lef: pe byddai yma yn y byd, o ran ei ddynoliaeth, fel y bu, ni phregethai ddim arall. Y mae y desgrifiad o lef Duw y gogoniant yn y aranau, Ps. xxix. yn addas iawn, i ddangos effeithiau yr efengyl ar becharduriaid. Y mae ei lef ynddi mewn grym, ac mewn prydfwrthych, yn dryllio dynion pen-uchel, cryfion fel cedrwedd, ac yn peri i deyrnas Satan, yn holl anlialwch y canedloedd, grynu; yn dynoethi calonau dynion, ac yn peri iddynt esgor ar wir edifeirwch, a newydd-deb buchedd.

Gelwir y ddeddf, 'Llef geiriau.' Heb. 12. 19. Y geiriau a lefarwyd gan Dduw ar Sinai, sef y Deng Air. Exod. 19. 19. a 20. 19. Deut. 4. 12. a 5. 22, 23. Llefaryd y deng air yn uchel, mewn iaith a ddeallai yr holl bobl; y gwŷr, y gwragedd, a'r plant, yn sefyll wrth odre y mynydd; yr hyn ni allent ei oddef, ac a waeddasant am Moes yn gyfryngwr, i lefaru wrthynt. Yr oedd y cwbl wedi ei drefnu i ddangos y parch mwyaf i'r gyfraith sanctaidd, ac na ddichou pechadur euog oddef llef ei geiriau, heb gyfryngwr.

'Llef y priod-fab, a llef y briod-ferch.' Jer. 33. 11. Nid eu llef hwy yn ddynodawl, tehygol, a feddylir; ond llef drysfawr a gorfoleddus eu cyfeillion, yn gyfatebol i ddefodau priodasol gwledydd y dwyrain hyd heddyw. Gwel Harmer's *Obs. vol. iii.*

'Tyner ymaith oddi wrthyh bob chwerwedd, a lliad, a dig, a lefain.' Eph. 4. 21. *κλαυνη*, a arwydda *llefain* o dristwch. Dat. 21. 4.—*spavny*, Mat. 25. 6. Dat. 14. 18; ond yn y fan hon, arwydda *llefain* o ddigofaint a chwerwedd, ac mewn ffordd o rwgnaeth. *Saes. Clamour.* Tyner ymaith oddiwrth Gristionogion bob cyfryw lefain.

Llefaru sydd ddawn ragorol Duw i ddynion, i gyfrannu ac hysbynu eu meddyliau i'w gilydd. Y mae galluoedd yr ymadrodd, a'r clyw, mewn dyn, yn rhyfeddol iawn: ond fel y mae dyn yn greadur cymdeithasgar, y maent yn angenrheidiol i ddynion er cyaur a llesad i'w gilydd. Edr. CLUST, IAITH, TAFOD.—1. I lefaru yn eglur, ac yn ddealladwy, y mae yn ofynol, 1. Pod ein meddyliau, am yr hyn yr ydym yn llefaru, yn ddeallus i ni ein hunain, ac yn wabaniaethol. Ni ddichon un dyn lefaru yn oleu, ac yn ddeallus i eraill, am yr hyn y mae yn dywyll ac yn gymysgelyd ei hun yn ei feddwl am dano.—2. Rhaid iddo arferyd geiriau yn yr iaith y mae yn llefaru, perthynol a phriodol i'r hyn y llefarir am dano, trwy gydsyniad rhai deallus yn yr iaith.—3. Rhaid iddo arferyd yr un geiriau, yn yr un ystyr, yn mhob rhan o'r ymadrodd.—4. Rhaid iddo lefaru ei feddyliau yn gryno, yn esmwyth, a chydychymaint brys ag a oddef yr achos: onid, anghofir un darn o'r ymadrodd, cyn clywed y darn arall.—5. I roddi gwybodaeth o ryw beth i eraill, rhaid i'n meddyliau am dano fod yn addas i'w gynnwddau. Yr hwn sydd yn arferyd geiriau heb feddwl ac ystyr, sydd yn

llefaru yn unig sŵn gwag geiriau: yr hwn sy ganddo feddyliau amrywiedig, heb eiriau parod ac addas, sydd yn ymrwystro yn ei ymadrodd: yr hwn sydd yn arferyd geiriau yn amrywiol, ac yn gyfnewidiol yn eu hystyr, nis gellir eu deall gyda sicrwydd: yr hwn sydd yn defnyddio geiriau i osod meddwl allan, anarfereidig yn gyffredinol, sydd heb briodoldeb addas yn ei iaith, ac yn llefaru ffregodiaith: a'r hwn sydd heb feddyliau addas a phriodol am yr hyn y mae yn llefaru, sydd heb ddefnyddio gwir wybodaeth.

Y mae *lleferydd* yn arwyddo, weithiau, y dafodiaith y llefaru dyn ynddi. 'Mae dy leferydd yn dy gyhuddo.' Mat. 26. 73. 'Can ys bot dy lediaith yn dy gyhoeddy.' W. S. 'Gallead wyt, a'th lleferydd sydd debyg.' Marc 14. 70. Yr oedd cymaint gwabaniaeth yn uhafoadiaeth y ddwy dalaeth, Judea a Galilea, fel yr oedd y trigolion yn wabaniaethol wrth eu lleferydd. Yr un iaith oedd yn y ddwy wlad, ond y dull o'i llefaru oedd yn wahanol; hwyrach o ran tôn y llais, neu y dull o swnio rhai geiriau, fel yr oedd rhwng Shibboleth a Sibboleth. Adnabyddir, gan rai cydnabyddus a'r wlad, trigolion pob parth o Gymru yr un modd, yn wabaniaethol oddiwrth eu gilydd; 'y mae eu lleferydd yn eu cyhuddo.'

Wrth *leferydd*, brydiau eraill, y meddylir yr hyn y llefarir am dano. 'Heddyw, os gwrandewch ar ei leferydd ef; sef os ystyriwch, y credwch, ac yr uffudhewch i'r hyn y mae yn ei lefaru wrthyh. Y mae yn llafaru am beth o fawr bwys, a pherthynol i chiwi: y diystyrwch mwyaf arno ef, a'r niwed mwyaf i chwithau, yw peidio gwranddo arno. Ps. 95. 7. Heb. 3. 7—15. a 4. 7. Ioan 8. 43. a 18. 37.

'Nid oes iaith nac ymadrodd, lle ni chlybuwyd eu lleferydd hwynt. Eu llinyn a aeth trwy yr holl ddaear, a'u geiriau hyd eithafodd byd.' Ps. 19. 3, 4. 'I bob tir yr aeth eu sain hwynt.' Dr. M. Y mae y nefoedd yn athraw hynod i'r holl fyd, yn dadgan gogoniant Duw. Y maent yn addysgu yn helaeth, yn barhaus o ddydd i ddydd; ac y maent yn dadgan yn eglur i bawb; nid oes iaith nac ymadrodd heb glywed a deall eu lleferydd. Aeth ei sain i'r holl ddaear. Yn cyfateb i hyn, y dywed yr apostol am yr efengyl, 'Yn ddiâu i'r holl ddaear yr aeth eu sŵn hwy, a'u geiriau hyd derfynau y byd.' Rhuf. 10. 18.

Nid yw Crist, na'r Ysbryd Glân, yn 'llefaru o honnynt eu hunain.' Ioan 14. 10. a 16. 13. Y maent yn llefaru yn eu swyddau, yn ol yr arfaeth dragwyddol, ac yn ol yr awdurdodwyd hwynt i hynny. Y mae pob peth y maent yn ei wneuthur yn awdurdodol, ac yn drefnus, yn cyfateb yn gwbl i'w gosodiad yn eu swyddau. Nid ydyw hyn yn arwyddo is radd; ond cynghor, gosodiad, ac arfaethiad rhwng cydraddlon. Nid oedd dim gwel gan Crist a'r Ysbryd Glân i'w lefaru, nag oedd yn yr arfaeth dragwyddol; yr oedd-ynt yn cyd-gynghori, ac yn cyd-arfaethu; ac fel mae y cynghor a'r arfaeth yn gyflawn ac yn berffaith, hi a saif byth; a'i dadguddio a'i chyhoeddi oedd, ac yw, eu gwaith hwy yn eu swyddau. Y mae mawrhydi y person yn llefaru, yn ychwanegu at ein rhwymedigaethau i wrando arno, ac at y pechod trwy ei ddiystyru, yn cyfateb yn gwbl i'w gosodiad yn eu swyddau. Nid oedd iddo lefaru lawer gwaith, a llawer modd, gynt wrth y tadau trwy y prophwyd, yn y dyddiau diweddaf hyn a lefarodd wrthynt ni yn ei Fab.' Nid oedd un mwy i lefaru trwyddo, ac ynddo, nac un yn fwy cymhwys i fynegi i ni holl gynghor Duw. Y mae y genadwr o'r pwys a'r canlyniad mwyaf; y mae person yn eu dwyn, ac yn ei chyhoeddi, o'r mawrhydi a'r ardderchogrydd mwyaf. 'Pa fodd (gan hynny) y diangwn ni, os egeuluswn lechydriaeth gymaint, yr hon, wedi dechreu ei thraethu trwy y Arglwydd, a sicrhawyd i ni gan y rhai a'i clyw-aant ef?' Heb. 1. 1. a 2. 3.

'O helnethrwydd y galon y llefara y genau.' Mat. 12. 24. Fel y cyfateb y ffwrwth i natur y pren, felly ffwrwth y galon yw ymadroddion y genau: os y galon fydd halogedig, gwag, ac anystyriol, felly bydd ymadroddion y genau: ond os sanctaidd ac yabrydol, bydd ein hymadrodd yn dda, i adelladu yn fuddiol, fel y paro ras i'r gwrandawr. Edr. **ARATH**, **IAITH**, **GAIK**, **TAFOD**.

LLEIAF, y gradd mwyaf o lli; y gwaelaf, iselaf, y lleiaf o rifedi; y lleiaf o faintioli; y lleiaf o gyfrifiad; o'r lleiaf, o'r hyn lleiaf.—'Ni ryglyddais y lleiaf o'th drugareddau di.' Gen. 32. 10. *לתיאף* *lleiaf* wyf na'th holl, &c.; lli mewn gwerth a rhyglyddon, na'r drugaredd leiaf: wrth gymharu y lleiaf o'th holl drugareddau & mi, yr ydwyf yn lli na hōno, ni ryglyddais hōno. Iaith dyn yw & go'gw addas arno ei hun fel pechador: yr olwg a weddai fod gan bob pechador arno ei hun. Barn. 6. 15. 1 Sam. 9. 21. 1 Cor. 15. 9.

'Pwy bynaug gan hyn a dōro un o'r gorchymynion lleiaf hyn, ac a ddygo i ddynion felly, lleiaf y gelwir ef yn nheyrnas nefoedd.' Mat. 5. 19. Nid oes un gorchymyn o'r gyfraith sanctaidd yn fach; y mae mawredd awdurdod Duw yn mhob un o honynt; y mae pob un yr addas i Dduw, sef yn sanctaidd, yn gyfiawn, ac yn dda; ond yr oedd y dysgawdwy'r Iuddewig yn barnu rhai yn lli na'u gilydd, ac yn rhoddi eu traddodiadau eu hunain yn lle y gorchymyn. Nōd gau-athrawon yn mhob oes yw bychanu rhai gorchymynion, a rhai gwirioneddau, i gael lle i'w hathrawiaethau gwyrngam eu hunain. Y maent yn eu tōri yn eu bucheddau eu hunain; ac yn dysgu i ddynion felly, yn eu bucheddau a'u hathrawiaethau. **LLEIAF** y gelwir y cyfryw yn nheyrnas nefoedd; er eu doniau a'u dysgeidiaeth, ac er y gallant fod yn fawr yn y byd, ac yn nghyfrif eu plaid eu hunain; yn nheyrnas nefoedd nid ydynt ond y lleiaf, sef yn ddi-ddim, ac yn anaddas i fod ynddi yma yn y byd hwn, ac a gauir allan o honi yn sier mewn byd arall. Nid oes, o'r hyn lleiaf ni ddylai fod, dim ond gorchymynion Duw yn fawr o gymeriad yno; ac nid oes neb yn deilwng o hono, ond sydd yn eu parchu oll, fel gorchymynion Duw, ac am eu dysgu i ddynion, fel trwy wybodaeth o honynt, ac ufudd-dod iddynt, y rhyngant fodd Duw, ac y caffont techydwrtaeth i'w heneidiau.

Ni all un dyn wneuthur y peth lleiaf heb yr Arglwydd, trwy ei holl fywyd, tu ag at ei gynulliaeth a'i gysur yn y byd. Duw yn unig yw trefnwr, cynnalwr, ac ymgeleddwr pawb: ac amharch mawr i Dduw yw peddio cydnabod hyn. Luc 12. 26.

'Y neb sydd ffyddlon yn y lleiaf,' neu yn yehydig, 'sydd ffyddlon hefyd mewn llawer;' ac i'r gwrthwyneb. Luc 16. 10. Os ffyddlondeb yw egwyddor y dyn, ei duaddiad, a'i reol sydd yn ei lywodraethu yn mhob peth; nid ydyw amgylchiadau yn gwneuthur dim gwahaniaeth yn ei ymddygiad, pa un ai yehydig ai llawer fydd dan ei ofal. Os gwr cywir ffyddlon ydyw, y mae yn ffyddlon yn mhob peth; mewn eiddo arall, a'i eiddo ei hun; mewn pethau tymhorol, a pethau ysbrydol; mewn cyfoeth anwadal twyllodrus, ac mewn pethau sylwedol, ac o dragwyddol barhad. Yn y gwrthwyneb, yr anffyddlon a wna anffyddlondeb yn mhob peth. Y mae dammeg ein Harglwydd yn hardd, a'r cymhwysiad o honi yn neillduol o addas ac addysgiadol. Gwel Campbell, Macknight.

LLEIBIAW—**IODD**, (llai) *Heb.* *לתיאף* *leched*; *Saes.* **LICK**; *llyfu*; *llepian*. 1 Bren. 18. 38. Edr. **ELIAS**.

LLEIDR, (llad) *Heb.* *לתיאף* *lat*; *Gr.* *ληϊτρον*; *Llad.* **LATRO**, **FUR**; yspelliwr, herwr.

Lleidr cyfaddf, lleidr hynod cyhoedd; lleidr crogadwy, lleidr pen ffordd; lleidr gwerth, yw un darostyngedig i'w werthu; lleidr camlyrus, yw un a ellir ei ryddhau trwy lawr; lleidr dirwas, yw un a ellir ei ryddhau trwy ddryw; cam lleidr, yw un cynnorthwyl i lleidr, neu sydd yn derbyn eiddo lladrad. *Cyfrithiau Cymreig*.

'Dyfod fel lleidr, yw dyfod yn ddystaw, heb arwydd, na swm, yn annysgwyladwy. 1 Thes. 5. 2. Dat. 3. 3.

'Lle ni ddaw lleidr yn agos,' yw y nefoedd. Luc 12. 33. Y mae yno ddiogelwch difeth, a chyflwr cyflawn, digyfnued: ni cholli'r trysorau yno, ac ni yspella neb y trigolion. Y mae lleidr o ryw fath neu gilydd yn agos i bawb yma; mae eu trysorau a'u cysuron o'r herwydd yn ansicr. Edr. **LLADRAD**.

LLEIDIOD, (llaid) ciellyd, tomlyd.—'Ei lleoedd lleidiog a'i chorsydd ni iachêir; i halen y rhoddir hwynt.' Ezec. 47. 11. Yn arwyddo, os na iachâ yr efengyl ddrwg fucheddau dynion, a'u ffwrthloni, nid oes dim arall a'i gwna. Edr. **AFON**.

LLEIDDIAD—**IAID**, Edr. **LLADD**.—'Pob un a'r sydd yn casâu ei frawd, lleiddiad dyn yw:' hyny yw, yn ngolwg y gyfraith, ac yn nghyfrif Duw. 1 Ioan 3. 15. Mae y gorohymyn yn gwarafun casineb, yn gymaint a lladd; lladd yn y meddwl a'r galon, yw casâu.—'Lleiddiad dyn oedd efe (y diafol) o'r dechreuad;' (Ioan 8. 44) efe yn y dechreuad fu yn offerynlol i ddyn gollu ei fywyd o sancteiddrwydd, a phob dedwyddwch; y mae yn parhau yr un ysbryd, ac yn yr un amcan a bwriad, hyd heddyw.

LLEIGUS, (llâg) dihoeniad, ymollyngiad: musgrel, araf.—'Yn lleigys,' yn y man, yn ebrwydd. Marc 1. 30. W. S.

LLEIHAI, (llai) gwneuthur yn lli, prinhan, toli, treio. Lev. 26. 22. Ps. 107. 33. Diar. 13. 11. Jer. 29. 6. Ioan 3. 30.

LLEISIO, (llais) sain, swm; canladau yr adar. Ps. 101. 12.—Rhuad y llew. Amos 3. 4.—Sain udgorn. Jos. 6. 4.

LLEITHDER, (llai) gwlybrwydd. Can. 7. 2. Edr. **BOGAIL**.

LLEITHIG, (llâth) mainc, gorseddfa, glwth: lleithig troed, ystôl droed, lle troed. Esa. 66. 1.

LLEMAIN, (llam) darlamu, dylamu, neidio, crych-neidio.—'Ac a gaufu y brenin Dafydd yn neidio ac yn llemain o flaen yr Arglwydd.' 2 Sam. 6. 16. Edr. **DAFYDD**.

LLEN—**I**, (lly-en) cudd, gorchudd, gortho, caeadlen; cylech-leni, cortynau: llen yr ymysgar, sef y weren fol. Yr oedd amryw leni yn perthyn i'r cysegr; 1. Llen y cynteddffa: sef y gaeadlen oedd ar borth y cynteddffa. Yr oedd y cynteddffa wedi ei gan â leni, ac â cholofnau. Yr oedd y leni oddi amgylch y cynteddffa, a chaeadlen ar borth y cynteddffa. Exod. 27. 9—16.—2. Llen, neu leni y babell; canys yr oedd deg o honynt i'w cydio wrth eu gilydd, a'u rhoddi yn dō, ac yn orchudd ar y babell; yr oeddnt agos yn ei gorchuddio hi i gyd. Yr oedd y leni-hyn wedi eu gwneuthur o'r llian meinaf, a'r lliwiau gwychaf; yn waith cywreinaf, a llun cerubiad arnynt. Yr oedd pob llen ynghylch ymytheg lath o hŷd, ac yehydig mwy na dwy o led. Yr oedd lled y leni yn ddeugain cufydd; ond nid oedd y babell ond yehydig dros ddeg ar hugain. Ar y leni hyn yr oedd llen dō, neu leni o flew geifr. Yr oedd un ar ddeg o honynt, a lled pob un yn ddeg cufydd ar hugain, ond lled y lleill oedd wyth cufydd ar hugain; yr oeddnt o'r un lled a'r lleill, ond bod un yn fwy o honynt. Heblaw y leni o flew geifr, yr oedd tō i'r babell-len, o grwyn hyrddod wedi eu lliwio yn gochion, a thō o grwyn daear-foch yn uchaf. Gwel adn. 14. Yr oedd y leni hyn yn gyfiawn yn gorchuddio y lleill oedd yn fwy cywrair a chostus. At hyn y cyfeiria y prophwyd E-niah, pen. 4. 5. 'Ar yr holl ogoniant y bydd amddiffyn.' Mae Crist a'i eglwys yn dra gogoneddus, a than amddiffynfa ddigonol, er bod tywydd garw yn

enro arnynt, a'u hymddangosiad allanol yn wael ac yn ddirymygedig. Y mae yr eglwys o'i onogeddus o'i mewn, ac yno mae preswylfod ei Harglwydd a'i Duw. Ps. 45. 13. Exod. xxvi, xl.—3. Yr oedd hefyd gaealden ar ddrws y babel, yr hon a elwid llen gyntaf y babel. Exod. 36. 37.—4. Heblaw hyn yr oedd gwahanlen, o'r un defnydd a llen y babel, yr hon oedd yn gwahanu rhwng y cysegr sanctaidd a'r sancteiddiolaf; 'A'r wahanlen a wahan i chwi rhwng y cysegr sanctaidd a'r sancteiddiolaf.' Exod. 26. 31, 32, 23. Hyn oedd dyben neillduol y llen hon; sef attal dynion rhag myned i'r sancteiddiolaf, nac edrych ar y drugareddfa; 'gorchuddia yr arch â'r wahanlen.' Exod. 40. 3. 'Yr Ysbryd Glân yn hysbysu hyn,' medd yr apostol, 'nad oedd y ffordd i'r sancteiddiolaf yn agored etto, tra fyddai y tabernacl cyntaf yn sefyll.' Heb. 9. 8, hyny yw, nid oedd holl aberthau deddf Moses yn abl agoryd y ffordd i'r nef-oedd, yr oedd y sancteiddiolaf yn ei gysgodi, ond byddai iddi gael ei hagar, trwy walith Crist yn myned i mewn trwy ei waed ei hun. Yr oedd y llen hon yn arwyddo enawd neu ddyngoliaeth Crist, yn mha un yr oedd holl gyflawnder y Duwdd yn preswyllo yn gorfforol, trwy ba un yr aeth Crist ei hun i mewn, sef trwy ddyoddef yn y cnawd, gan gael i ni dragyryddol ryddhad, neu ryddid i fyned yn hyderus at orsedd-fainc y gras. Heb. 4. 16. a 9. 12—24. I gadarnhau hyn, pan ddyoddefodd Crist, 'Wele llen y deml a rwygwyd yn ddau, oddi fynu hyd i waered.' Mat. 27. 51. Yr oedd hon yn wyrth ryfedd; a chan mal ar awr yr arogl-darthiad y bu Crist farw, a'i bod hefyd yn uchel-wyl, tebygol fod Caiaphas yr arch-offeiriad ei hun, yn llosgi yr arogl-darth ar yr allor aur, pan rwygwyd y llen, ac yr agorwyd y sancteiddiolaf i gyflawn oiwg. Gan fod y llen yn dew, oddiwrt h y gwaith cywrain oedd arni, rhyfedd na buasai hyn yn effeithio arno, ac yn ei argyhoeddi. Yr oedd holl gywreinarwydd y llen hon, yn arwyddo holl addurniadau sanctaidd dynoliaeth Crist, a'r eglwys ynddo, a thrwyddo. Fel hyn, trwy y llen onogeddus hon, y cysegrwyd ffordd newydd a bywiol i ni, 'i gael nesáu at Ddau a chalon gywir, mewn llawn hyder ffydd.' Heb. 10. 20.

LLENG, (lly-eng) *Llad*. **LENGO**: byddin o filwyr Rhufeinaidd. Ar y cyntaf, nid oedd leng o filwyr ond ychydig o rifedi; ond pan oedd yr ymerodraeth hono yn ei gogoniant, yr oedd yn cynnwys 6200 o wŷr traed, a 730 o wŷr meirch. Yn yr ysgrifthyf y mae yn arwyddo rhifed mawr. Mat. 26. 63. Marc 5. 9—15. Luc 8. 30.

LLEN-LLIAN, (llen-llian) llen, cynfas.—'Ac efo a welai y nef yn agored, a rhyw lestr yn disgyn arno, fel llen-llian fawr,' &c. Act. 10. 11. Gellir golygu y llen-llian fawr hon yn ngwledigaeth Petr, yn arwyddo yr eglwys Gristionogol dan yr oruchwyliaeth newydd o'r cyfammod gras, dechreuad pa un sydd yn y nefoedd, er bod ei sefyllfa yma ar y ddaear. Ei bod wedi rhwymo ei phedair congl, a ddichon arwyddo diogelwch yr eglwys trwy gyfammod, addewid, a llŵ Duw, ac ymrwymiadau ei ddoethineb, ei allu, ei ffyddlondeb, a'i gariad o'i phlaidd. Y pob rhyw o greadur-iaid, oeddent yn arwyddo pechaduriaid o bob math, ac o bob cenedl, yn cael eu casglu i'r eglwys trwy bregethiad yr efengyl, a thrwy ffydd o weithrediad Duw. Esa. 11. 6—9. Y llef i beri i Petr ladd a bwytia, sydd yn eglur gyfarwyddo Petr i gyfeillachu â phechaduriaid edifeiriol, o blith y cenedloedd, a pheiddio a gwneyd dim gwahaniaeth rhyngddynt hwy a'r dysgybilion Iuddeuwaidd, am fod Duw wedi eu glanhau; ac y byddai iddo bregethu i'r Cenedloedd yn gystal ag i'r Iuddeuon, am fod Duw yn bwriadu eu glanhau hwythau. Esa. 65. 25. Ioan 7. 37. 1 Cor. 6. 9, 10, 11. Er bod amrywiaeth hynod rhwng y

creaduriaid hyn oedd yn y llen-llian, etto yr oeddnynt yn cytuno yn y llen-llian, ac yn cael eu dyrchafu i'r nefoedd ynddi; felly y mae pechaduriaid o amrywiol fath o'r blaen, wedi eu dychwelyd a'u dwyn i'r eglwys, yn gytun ynddi, o'r un feddwl ac o'r un farn am bethau hantodol i grefydd; y mae yr un dduwliol anian ynddynt, yr un ffydd, yr un gobath, a'r un cariad; yr un cymhelliadau sanctaidd, a'r un dyben yn eu golwg o fyw i'r hwn a fu farw drostynt, yn y byd. Na anobeithlon am neb, ac nac esgeuluswn y moddion i'w dychwelyd at yr Arglwydd; y mae pob rhyw bedwar carnollon y ddaear, a gwylltfflod, ac ymlusgiaid, ac ehedial y nef, yn y llen-llian, ac wedi eu glanhau. 'Pedwar carnollon y ddaear;' megys ychain, defaid, camelod: 'gwylltfflod;' megys llewod, llewparidiaid, eirth: 'ymlusgiaid;' megys seirph, nadrodd, &c. 'ehediaid;' sef adar o bob math; megys yr eryr, y hebog, y brain, y gwalch, &c. yn arwyddo pob math o bechaduriaid. Rhai creulawn, fel llewod, &c., rhia ddaearol, fel yr ymlusgiaid; rhai belchion, ansefydl-og, &c., fel yr adar. Amrywiaeth rhyfedd! etto i gyd yn gadwedig trwy yr un gras.

LLEPIO, (lleb) *Gr. λαπίς* (*lapís*) lleibio, llyfu, llepian. Baru. 7. 5, 6, 7.

LLES—AD—AU, (lly-es) cêd, budd, elw; ym-warded a wneir i un.

Lles dithirwch yn ddiifanawli.

Lles cywirdeb yn dragwyddawl. *Diar*.

'Eithr yn hytrach gwasanaethant hwynt, am eu bod yn credu, ac yn anwyl, yn gyfranogion o'r llesâd.' 1 Tim. 6. 2. 'Yn gyfranoc o'r trwn da.' W. S. Y mae amryw yn cyfieithu y geiriau yr un fath a W. S. 'Eithr yn hytrach gwasanaethant hwynt, am fod y rhai sydd yn derbyn y llesâd (o'u gwasanaeth) yn ffyddlon ac yn anwyl,' hyny yw, *y trwn da*. Eraill a briodolant y gair at lesâd yr efengyl; y bendithion sydd i'w cael trwy yr efengyl. Y mae cyfieithiad W. S. yn ymddangos yn naturiol lawn, ac yn bur agos i'r Groeg. Gwel Elsner, Schleusner, Parkhurst, Macknight.

'Eithr eglurhad yr Ysbryd a roddir i bob un er llesâd.' 1 Cor. 12. 7. Sef y doniau sydd o'r Ysbryd Glân, yn egluro ei bresennoldeb; yr llesâd i'r eglwys mae y cwbl. Nid er llesâd neu elw i'r dyn ei hunan; nid er gwag ogoniant; nid er ymrystonau ac ymraniadau; ond er adelladaeth a llesâd.

Y mae Duw yn ceryddu ei blant er eu llesâd, fel y byddont gyfranogion o'i sancteiddrwydd ef. Heb. 12. 10.

'Y cnawd nid yw yn llesâu dim.' Ioan 6. 63. Nid yw ymborthi ar ei gnawd, mewn ystyr llythrenol, yn llesâu dim; ond mae yn anferth, ac yn ffaidd meddwl am dano. 'Y geiriau yr ydwyf fi yn eu llesaru wrthych (am fwyta fy nghawd, ac yfed fy ngwaed) ysbryd ydynt, a bywyd ydynt;' hyny yw, y maent i'w deall yn ysbrydol, am ymborthi arnaf trwy ffydd, ac yna y maent yn foddion o gael bywyd tragwyddol.

'Os enwaedir chwi, ni lesâ Crist ddim i chwi.' Gal. 5. 2. Nid oedd enwaediar yr Iuddeuon yn rhwystr iddynt gael hawl yn Nghrist: nid hyn oedd meddwl yr apostol; ond os enwaedai y Cenedloedd fel ammod iechydwrtaeth, yr oeddnynt yn myned at gyfammod Sinai, ac at yr hen ddefudau Iuddeuwig, y rhai a ddilëwyd yn Nghrist; yn yr achos hwn, ni lesâ Crist ddim: rhaid cymeryd Crist yn yr efengyl yn Ischawdwr cyflawn, neu fod yn gyflawn hebdo: ni lesâ ddim, os na chymerir ef yn unig ac yn hollol Ischawdwr.* Rhuf. 10. 3. Act. 4. 10, 11, 12.

'Pob peth sydd gyfreithlon i mi, ond nid yw pob peth yn llesâu. 1 Cor. 6. 12. Pob peth, sef pob

* *Justitia operum & justitia ex fide non simul constant. Vatablus.*

bwydydd; nid yw pob peth yn gyfreithlon, yn yr ystyr helaethaf: ond y mae pob bwydydd yn gyfreithlon o ran un gwaharddiad i fwya y naill na'r llall. Er hyn y nid yw pob bwydydd yn llethu er iechyd; a dichen bod rhai o honnynt yn rhy gostus, ac yn afradlonrwydd i gyfranogi o honnynt. Heblaw hyn, nid yw bwyta pob math o fwydydd yn llethu i eraill, ond hwyrach yn dramgwydd ac yn neweidol iddynt; am hyn ni'm dygir i dan awdurdod gan ddim.

LLESG—AU—EDD, (lly-esg) eiddil, gwan, egwan, dinerth, dirym, methodig, palledig, nychlyd; claf, clwyfus; curio, gwanhau, nychu, ymolwg, llaesu, diogi; gwendid, anghyferth, eiddilwch, anghadernid. Mae llesgrwydd yn arwyddo, 1. Afechyd neu wendid corph; gwendid naturiol dyn, neu anifel. 2 Cron. 28. 15. Ps. 105. 37. Jer. 14. 18. Ezec. 34. 21. Dan. 8. 27. 1 Cor. 11. 30.—2. Llwg, gwendid, ac afechyd ysbyrdol yr enaid. Ps. 6. 2. a 79. 8. Esa. 1. 5. a 35. 2. Ezec. 34. 4. Y mae yr Arglwydd, trwy ymgeidd yr efengyl, 'yn iachâu holl lesgedd' ei bobl. Ps. 103. 3. Sef yn eu gwarodd oddiwrth eu holl ofnau, yn meddyginaethu eu holl afechyd ysbyrdol. Y mae pob llygred yn llesgu enaid, yr hyn a'i gwaredo oddiwrth bechod, sydd yn iachâu ei lesgedd.—3. Y mae barnedig-athau Duw am bechodau dynion yn llesgâu holl naturiaeth. Esa. 24. 4—7. a 33. 9. Jer. 14. 2 a 49. 24.

LLESMAR—EIRIO, (lles-mar) llewgu, g'oes-iaw, gloesgu. Ps. 61. 2. Esa. 10. 18. Jer. 15. 9.

LLESTAR—EIRIO, (llest) rhwystr, atta, luddias, goluddio. Act. 24. 23.

LLESTR—I, (llest) dysgl; dodrefnyn, llestriyn. dof.—Yr oedd holl lestri y babbell a'r deml yn sanctaidd, wedi eu cysegru trwy eneidiaid. Exod. 40. 10. Yn arwyddo fod sancteiddrwydd yn angenrhaidd i bawb, ac i bob peth perthynol i addoliad sanctaidd y Duw mawr. Esa. 52. 11.

Gelwir cyrph dynion yn llestri, am mai cywraïn waith Duw ydynt, i fod yn breswylfod i'r enaid. Esa. 66. 20. 1 Thea. 4. 4.—Gelwir y gwagedd 'llestri gwanaf,' am eu bod yn gyffredinol o ran eu cyrph, eu deall, a'u cynneddfau, yn wanach na'r gwyr; ond nid ydynt i'w anmharchu am hyn, ond eu parchu yn fwy, a dangos mwy o diriondeb a thynwch tu ag atynt fel y cyfryw. 1 Petr. 3. 7.—Gelwir dynion yn llestri trugaredd, a llestri digofaint, am eu bod o'i gynnwys effeithiau trugaredd neu ddigofaint Duw droo byth. Rhuf. 9. 22, 23.—'Llestr heb hoffler ynddo,' yw llestr heb fawr gyfrif o hono, yn cael ei roddi at y gwasanaeth gwaela, neu ei dori fel peth rhy ffaidd i'w oddef yn y tŷ. Jer. 22. 28. a 48. 38. Hos. 8. 8.—Cyffelybir dynion i lestri pridd, am eu bod yn hawdd eu dryllio, a phan ddryllir hwynt, ni ellir eu hadgyweirio. Ps. 2. 9. a 31. 12.—Gelwir gweindogion yr efengyl yn llestri pridd, yn etholedig gan Dduw, i gynnwys, ac i ddwyn yr efengyl i eraill; yn wael ac yn llesg ynddynt eu hunain; ac yn aml, yn ddirmygedig yn ngolwyr dynion. Act. 9. 15. 2 Cor. 4. 7. Edr. GALLU, GWADDOD, LLEN-LLIAN, PETR.

LLETTY—A—GAR—WCH, (llet-ty) ostri, ypyty; llettya, rhoidd lletty, croesawi; croesawgar, croesawus, ymgeiddgar. Yr oedd y llettyau yn y gwledydd dwyreiniol, ac y maent etto, yn wahaol iawn i'r rhai cyffredia yn ein plith ni. Yr oedd y llettyau wedi eu paratoi i ddyfeithiaid fyned iddynt, a hefyd lle i'w hanifeiliaid. Nid oedd dim lle yn un o ystafelloedd y lletty yn Bethlehem i Joseph a Mair; a thebygol nad oedd un o'r cyfryw leodd yn y dref fuchan Bethlehem, er bod llawer o honnynt, diammeu,

yn Jerusalem, i'r holl ddyfeithiaid a ddeuai yno ar y gwyliau blynyddol: am nad oedd lle yn y lletty, aeth Joseph a Mair i lettya yn nhŷ yr anifeiliaid; yno yr esgorodd Mair ar y dyn bach Iesu, ac yn un o breseb-au yr anifeiliaid y dododd ef i orwedd. Lletty gwael i dywysog y bywyd! Dangosir yno ogof i deithwyr hyd hedyw, lle y dywedir y ganed ef, a'r preseb yn yr ogof lle y dodwyd ef: ond hwyrach mai dychymyg disail yw yr holl hanes am i'r Iesu gael ei eni yn yr ogof. Gwel Campbell ar Luc 2. 7.

Mewn goruwch ystafell yn un o'r llettyau yn Jerusalem, y bwytaodd yr Iesu y pasg gyd â'i ddywygylion. Marc 14. 14. Gelwir yr ystafell, y lletty. Luc 22. 12. Yr oedd, yn ddiamaeu, amryw ystafelloedd yn mhob lletty; ac un yn neillduol i bob teulu, neu gyfeillion, a fyddai yn cyd-fwya.

'Yn dilyn llettygarwch.' Rhuf. 12. 13. 'Yn dilyn rhoi lletty.' W. S. Dr. M. Y mae Mr. Blackwell yn barnu fod y gair *δωκουρες, diŷyn*, yn arwyddo, nid yn unig parhau i fod yn llettygar, ond hefyd, nid yn unig y dylem dderbyn y neb a ddeuai a'om, ond myned ar ol y rhai a aethant heibio i'n tai, a'u cymhell hwynt i mewn. Nid oedd dim gwestfaoedd, neu dafarnadi, yn y gwledydd dwyreiniol; byddai deithwyr, o'r achos hyn, yn llettya gyda rhyw berthynasau, cydnabyddiaeth, neu ryw drugarogion a'u derbyniad i'w tai. Gallwn feddwl fod llettyaeth yn angenrhaidd neillduol i rai yn teithio yn achos yr efengyl. Nid oedd derbyniad iddynt ond gan eu brodyr, gan gymaint gelyniath y byd yn eu herbyn; a diammeu, byddent yn cael eu gyru yn aml o'r naill wlad i'r llall gan erlidigaethau, yn ddiddym, ac yn ddiog drwg eu cyflwr. Yr oedd llettyaeth i'r cyfryw yn yr amgylchiadau hyn o'r lesad a'r cysur mwyafr. 'Bum ddyfeithr,' medd Crist, 'a dygasoch fi gyda chwi.' Mat. 30. 35. Yn ei ddywygylion gweliniad erlidigaethus, bu fel hyn yn grydwredig, angeus, a dinodded; dwyn ei bobl yr ei ddwyn ef gyd âg un. Mor ryfedd mae y Duw trion yn cofio am bob amgylchiad o gyfyngder y dichen ei bobl fod ynddynt, ac yn annog i garedigrwydd a chymwynasgarwch.—Yn hyn, fel yn mhob rhinwedd dda arall, y mae yn ofynol mewn esgob fod yn blaenori: nid yw yn addu i'r swydd heb hyn, mwy na'r meddw, neu yr ymladdgar. 1 Tim. 3. 2. Heb. 13. 2. 1 Petr. 4. 9. Gwel Macknight ar Rhuf. 12. 8, 13.

'O na byddai i mi yn yr anialwch lletty fforddion.' Jer. 9. 2. Y geiriau hyn a letarwyd, nid gan y prophwyd, ond gan yr Arglwydd, fel mae yn eglur oddiwrth ddiwedd adn. 3. 'Ac nid adnabuon fi, medd yr Arglwydd.' Y mae yn dymuned y cyfryw sefyllfa na welai ddrwg foesau, a gweithredoedd pechadurus ei bobl. 'Lletty fforddion' oedd rhyw ogof, neu fwrth, a wnaed gan ryw deithwyr, er cyagod, dros ychydig amser, mewn anialwch gwaer, digysur. Sefyllfa unig a digysur, ond gwell na byw yn barhaus yn nghymdeithas dynion o fucheddau halogedig. Y geiriau a ddengys, yn dra effeithiol, mor ffaidd gan yr Arglwydd eu pechodau.

LLETHU, (lleth) gwasgu, pwyso i lawr, gor-thrymu, gwaswngu, gormesu, pwyso yn drwm. Lef. 22. 24.—'Wele fi wedi fy llethu danoch, fel y llethir y fân lawn o ysgubau,' neu *lletthaf*, neu gwasgaf eich lle chiwi, fel y gwasga mên lawn o ysgubau. Esgob Newcome. Amos 2. 13. Y mae y cyfethiad hwn yn unol âg ystyr adn. 14. Y mae yn bwgth y byddai iddo eu llwyr ddinystrio, fel nad allai neb ddianc.

LLEUAD, Heb. *לְלוּאָה*; Heb. *לְלוּאָה*; *Llad*. LUNA; y LLOER; seren o-gorudd: gwib-seren, neu ail-blaned, sydd a'i chylch bob amser oddeutu y ddaear. Fel y mae y planodau eraill yn troi oddeutu yr haul, felly y mae y lloer oddeutu y ddaear; a chyd â'r ddaear oddi

amgylch yr haul. Ei thryfesur yw 2180 o filltiroedd; ei harwyneb yw 14,898,750 o filltiroedd ysgwr; ei phellder oddiwrth y ddaear sydd 237,554 o filltiroedd. Y mae yn myned trwy ei chylech-droad mewn 27 o ddyddiau, 7 awr, a 43 mynyd; ond am fod yr haul yn y cyfamsur yn myned rhagddo yn nghylch y diffygion (*ecliptic circle*) yr amser o un cyssylltiad i'r llall, yw 29 o ddyddiau, 12 awr, a 44 mynyd. Y mae i'r lleuad dri o ysgogiadau, sef ar ei phegwn ei bun, oddi amgylch y ddaear bob mis, ac oddeutu yr haul gyd â'r ddaear. Y mae ei hysgogiad ar ei phegwn yn gymhwys yn yr un hŷd amser â'i chylech oddi amgylch y ddaear; ac o'r achos hyn y mae yr un wyneb tu ag at y ddaear bob amser, ac y mae ei dydd a'i nos ynghyd, yr un hŷd a'n mis ni a fesurir gan ei throad o amgylch y ddaear. Y mae yn myned ynghylch 2280 o filltiroedd mewn awr.

Nid oes braidd ddim cyfnewidiadau yn nhymlorau y lleuad; am fod ei phegwn yn union syth i gylch y diffygion. Nid yw y lleuad ond corph tywyll ynddi ei bun, ond y mae yn adlewyrchu goleuni yr haul i ni; a hwyrach fod y ddaear yn adlewyrchu cymaint, os nid llawer mwy, o oleuni i'r lleuad. Pan byddo yn newid, y mae hi rhwng y ddaear a'r haul; a phan fyddo yn uniongyrch rhwng y ddaear a'r haul, y mae diffyg ar yr haul i ni; pan byddo yn llawn lleuad, y mae y ddaear rhyngddi hi a'r haul; a phan fyddo y ddaear yn uniongyrch ar linya uniwain rhyngddi a'r haul, y mae diffyg ar y lleuad i ni. Y mae hyn yn dangos yn amlwg na allasai, yn ol trefn naturiaeth, fod un diffyg naturiol ar yr haul pan y bu Crist farw, gan mai ar y llawn lleuad yr oedd gŵyl y pasg, pan yr oedd y ddaear rhwng y lleuad a'r haul, ac nid y lleuad, fel yn y newydd-loer, rhwng y ddaear a'r haul. Pe buasai un diffyg naturiol, ar y lleuad y buasai, ac nid ar yr haul. Nid oes ddiffyg a ddichon fod ar y lleuad, ond pan byddo yn llawn, am nad yw y ddaear rhyngddi a'r haul un amser arall; a'r achos paham na byddai diffyg arni bob llawr lleuad, yw gwyredd llwybr y lloer oddiwrth lwybr yr haul. Am nad yw y lleuad yn symud mewn cylch cwbl grwn, ond hir grwn, y mae ei phellder oddiwrth y ddaear yn cyfnewid yn wastadol, yn pelláu neu yn nesáu o hyd. Oblegid gwahanol sefyllfa y lleuad yn amrywiol fanau o'i chylech, ac oblegid trwy hyn gwahanol effeithiau yr haul ar y ddaear, y mae ei mynediad yn fwy cyflym weithiau na'u gilydd.

Gwedi newid y lloer, y mae y rhan o'leu o honi yn wynebu tu a'r gorllewin, ac yn cynnyddu twyfwy, nes y byddo yn llawn lluned, yn y pellder o 180 o raddau oddiwrth yr haul; wedi hyn yn eil y lleuad, y mae y wyneb oleu tu a'r dwyrain, ac yn lleihau yn raddol nes y delo yn ol at yr haul drachefu; y mae hyn yn dangos yn eglur mai corph tywyll ydyw, ac nad oes yn oleu o honi ond hyn y tywyno peilyr yr haul arni.

Y brychau a welir ar wyneb y lleuad, trwy fod rhai manau arni yn ymddangos yn fwy tywyll na'u gilydd, a fernir fod yn fynyddoedd uchel, ac yn ddyffrynoedd dyfnion; y manau dysglauer yw y mynyddoedd, a'r tywyll yw y pantleoedd dyfnion ynddi. Riccolius a feuroedd un o'r mynyddoedd, a elwir St. Catherine, ac a'i cafodd yn naw milltir o uchder.

Y mae yn amlwg, trwy amryw brofiadau, nad oes yr un môr yn y lloer; ac nad oes corph o awyr o amgylch iddi fel o amgylch ein daear ni. Y mae y lloer hydref (*harvest room*) pan fyddo yn llawn lluned, yn cyfodi yn gynt ar ol machlud haul, nag un mis arall yn y flwyddyn, yr hyn sydd yn dra chyfleus yn yr amser prysur hwn, trwy roddi goleuni yr yr hwy, ac megys trwy hyn yn estyn y dydd. Rhydd seryddwyr resymau digonol am hyn, anhawdd eu hegluro yma. Y mae y lleuad yn effeithio yn hynod ar drai a llaw y môr. EDR. MOR.

Ar y pedwerydd ddydd y gwnaeth Duw y lleuad, ynghyd â'r holl gyrph nefol. Crewyd hi i roddi goleuni, ac i lywodraethu y nos. Gen. 1. 14.

Nid gwresog ond yr haul, nid oer ond y lleuad. Dtar.

Nid ydyw goleuni y lleuad yn rhoddi dim gwres i ni i'w wybod. Dywed y Dr. Hook fod goleuni y lleuad yn wanach na goleuni yr haul 104,368 o weithiau. Byddai yn angenrheidiol gan hyn wrth 104,368 o leuadau llawn lluned i roddi goleuni a gwres yn cyfateb i'r haul ganol dydd.

Y lleuad oedd yn nodi gynt yr holl wylliau Iuddewig. Yr hen genedloedd a addolent y lleuad dan yr amrywiol enwau, Brenines y nefoedd; Jer. 44. 15—19. Job. 31. 26, 27. Deut. 4. 19. a 17. 3. Hefyd, Venus, Urania, Succoth-Benath, Astaroth, Diana, Hecate, &c.

'Yn dŵg fel y lleuad.' Can. 6. 10. Y mae yr eglwys yn derbyn ei oleuni a'i holl degwch oddiwrth Grist, fel y lleuad oddiwrth yr haul; ac yn ei oleuni ef y mae yn llewyrchu yn nghanol nos dywyll y byd: cynnydda yn raddol, nes y byddo yn bur ac yn ddysglaer fel yr haul. Esa. 30. 26. a 60. 20.

'A'r lleuad dan ei thraed.' Dat. 12. 1. Fel yr oedd y lleuad yn llywodraethu yr holl wylliau Iuddewig, iawn y gelwir hwynt, a phob peth arall ansefydlog a chynewidiol mewn crefydd, wrth yr euw lleuad: mae eglwys y Testament Newydd, 'yr hon sy deyrnas ddisigil,' â'r rhai hyn i gyd dan ei thraed, heb fod yn ddarostyngedig iddynt, nac yn cael ei llywodraethu ganddynt.

LLEUPER—U, (lleu-mer) goleuni, dysglauer; goleuo, dysgleirio.—'Ar y ffordd y gwelais leuwer o'r nefoedd.' Act. 26. 13.—'Ym plith yr ei ydd ych yn dysglauerio megys lleuverau yn y byt.' Phil. 2. 15.—'Gosodes di yn leuwer i'r cenetioedd.' Act. 13. 47. W. S.

LLEW—A—ES—OD, (lly-ew) *Gr. λεωω; Llad. LEO*: yn Hebraeg mae saith o enwau arno, yn arwyddo ei oedran, ieuanc, neu hen. Creadur ysglyfaethus a elwir felly.—Llewa; dystyriwio, dyfetha, llyncu; bwytia.—Y llew gwyn gwyllt, a'r llew gwyn dŵf, sef y hewyn, neu y llygwyn; llyisiau tra meddyginniaethol, ag yr ymborthir arnynt mewn rhai gwledydd.—Llewa bara, sef, bwytia bara.

Llewa'n bara trwy wyllo yn dost, A wnaethost ti i'r eiddod.

B. Frys, (Ps. 80. 5.)

Y llew ydyw y creadur mwyaf cryf, ffyrnig, a chreulon o'r holl greaduriaid pedwar troedlog. Nid ydyw yn cyegu ond ychydig; mae ei lygaid yn danllyd, a'i ruad yn ddychrynadwy. Gwel Bochart, *lib. iii. cap. 2*. Y mae mor gryfed fel y dichon gario eidion bychan ymaith gyd âg ef. Nid oes gan y llew ddim mwg, fel sydd gan y llew. Yn ei gyflawn dyfiant, y mae ynghylch tair troedfedd o uchder, a pump o hŷd. Er ei fod yn dra ffyrnig, etto hoddir llawer o hanesion am ei foneddigeiddrwydd, a'i ddiolchgarwch i rai a wnaethant gymwynas iddo. Dyfetha ddyu yn ei newyn; ond mwy, meddant, o angenheldrwydd nag o ddewisiad. Y maent yn holl wlad Affric, parthau poethion Asia, mynydd Libanus, coedydd yr Iorddonen, &c.

Arferir y llew yn aml yn gyffelybiaethol yn yr ysgrythrau, i arwyddo, 1. Duw ei hun yn ei farnedig-aethau ofnadwy a dinstriol. Hos. 5. 14. Amos. 1. 2. a 3. 8.—2. Iesu Grist, yr hwn a elwir 'Llew o lwyth Judah.' Yr oedd llwyth Judah wedi bod yn hynod am ddynton glewion, llewaid, megys Dafyd, &c. ond nid oeddnt oll ond cysgod gwael o hwn, yn eu nerth, eu gwrolder, a'u buddugoliaethau. Dat. 5. 5.—3. Llwyth Judah, breninoedd Judah, a thywysogion Judah, y rhai oeddnt wyr gwrol, a dychrynllyd i'w gelynon.—4. Y diafol, yr hwn sydd fel

'Llew rhuadwy, yn rhodio oddi amgylch, gan geisio y neb a allo ei lynu.' 1 Petr 5. 8.—5. Gormeswyr a gorthrymwr creulon; megys breninoedd Assyria, Caldea, Persia, Rhufain, &c. Nah. 2. 12. Jer. 47. 15. Esa. 21. 8. Ezec. xix. 3 Tim. 4. 17.—6. Gelynlon, a drygau o bob math. Ps. 91. 13.—7. Rhwystrau ac anhawderau fuanantus, i attal un rhag myned rhagddo yn ei ddyledawydd. Diar. 22. 13.

Y llew oedd yn arwyddlun prophwydoliaethol o frenia Babilon, yn ngweledigaeth Daniel: yr 'oedd fel llew, ac iddo adenydd eryr.' Yr oedd breninoedd Babilon yn enwedig Nebuchodonosor, yn gryflon, yn wrol, ac yn gyflym, yn goraeagn teyrnasocedd eraill; ond tynwyd adenydd y llew, gwedi marw y brenin mawr hwnw; sef darfu eu gwaith yn goraeagn teyrnasocedd eraill: ac yn lle bod yn llewod, aethant yn wan ac yn ofnus fel dyn. Dan. 7. 4.

'A'r anifel cyntaf oedd debyg i lew.' Dat. 4. 7. Ezec. 1. 10. Edr. ANIFEL, DAFYDD, SAMSON.

LLEWPARD, Llad. PARDUS, LEOPARDUS. Y mae y creadur hwn yn cael ei hynodi yn yr ysgrythyr, 1. Am frychni ei groen, yr hwn sydd yn hardd, ac o amrywiol liwiau. Jer. 13. 23.—2. Ei greulonder a'i ddichell: am hyny y cyflyba yr Arglwydd ei hun iddo, yn cyfarfod â phobl foethus, annuwiol, yn ei farnedigaethau. Hos. 13. 7. Jer. 5. 6. Esa. 11. 6.—3. Ei fuandra. Hab. 1. 8.—Cyfeirir, tebygol, at yr holl gynneddau hyn yn y bwystfil a welodd Ioan yn cyfodi o'r môr. Dat. 13. 2. Y mae y darluniad o hono yn greulon, ac yn ofnadwy iawn; yn debyg i lewpard, a thraed arth, a safu llew ganddo. Desgrifid o'r bwystfil anghristaidd, yn ei ddichellion, ei greulondeb gwaedlyd, a'i ffield-dra. Dywedir fod y lewpard mor elynol i ddyfn fel y neldia yn awchus ar ei lun wedi ei dynu ar bapur.

Breniniaeth y Groegiaid a gyffalybir i lewpard, a phedair aden ar ei gefn, ac â phedwar pen iddo, yn arwyddo eurondeb Alexander, cyflymdra ei fuddugoliaethau, a rhandiad ei lywodraeth, ar ol ei farwolaeth, yn bedair rhan, rhwng pedwar o dywysogion ei lu. Dan. 7. 6.

'Tyred gyda mi . . . o fynyddoedd y llewparlaid.' Can. 4. 8. Mynyddoedd lle y triga y llewparlaid; neu ddynlion o'r un cynneddau creulon a hwynt.* O blith y cyfryw y mae Crist yn dirion ac yn rasol yn gwahoddi ei eglwys i ddyfod gyd âg ef.

LLEWYD—U, (llew) llesmar, llesmeirio, gloasio; llewyg y blaidd, *Saes.* LUPINS; llewyg yr iâr, y bele, *Saes.* HENBANK. Mae dynion yn llewygu o ddiffyg cynnalliaeth addas i natur; hefyd, mewn helaethrwydd o fwyd a diod, gan ofn, neu gan archollion. Ps. 107. 5. Galar. 2. 11, 12, 19. Jonah 2. 7. Mat. 15. 32. Luc 1. 26. Can. 5. 6. Yr oedd y llewyg a syrthiodd ar Petr yn oruwch-naturiol. Act. 10. 10.

LLEWYRCH—U, (llewyr) dysglær, dysgleirdeb, ad-dywyniad, golygu.—Llewyrch wyneb, sef wyneb ariol, heddechol, tirion. Llewyrch wyneb yr Arglwydd sydd yn peri lechydwrtaeth i'w bobl, a phob cysuron. Ps. 44. 3. a 89. 15. a 4. 6. a 31. 16.

Y mae gwedd wyneb un yn mynegi agwedd ei feddwl:—wyneb llewyrchus sydd yn arwyddo heddwch, tangnefedd, a charedigrwydd: wyneb du, dilewyrch, sydd yn arwyddo digofaint, gorbrudd-der, a thrymder meddwl. Anaddas yw arferdy y gair *gwedd* yn lle *llewyrch*, megys y gwneir yn aml; canys mae gwedd *ddilewyrch* yn gystal a gwedd *llewyrchus*. 'Llewyrch wyneb Duw,' medd Ainsworth, 'ydyw ei ffaft, ei heddwch, a'i ras; a'r benthithion o wybod-aeth ysbrydol, cysur, a llawenydd yn deillio o hyny.'

* Dywed Andrichomius fod mynydd neillduol o'r enw hwn, dwy alltir i'r gogledd o Tripolis, tair o du y dehaui Arcas, ac un o Libanus; a'i fod yn grwn ac yn uchel.

Yn Nghrist y mae hyn i'w gael: *Efe yw llewyrch wyneb Duw* i ni.' Luc 2. 32. Exod. 33. 14.—'Angel ei wyneb, neu ei gynnyrchioledeb.' Esa. 63. 9. Gwel Diar. 16. 15. Job 29. 3.

'Fel na thywinau iddynt llewyrch efengyl gogoniant Crist, yr hwn yw delw Duw.' 2 Cor. 4. 4. Llewyrch yr efengyl yw y dadguddiad, neu y dangosiad gogoneddus hwnw a wneir yn yr efengyl, trwy Grist, ac ynddo, o holl briodoliaethau gogoneddus y Duw-dod: ychydig o'r rhai sydd â'r efengyl ganddynt a welant y llewyrch gogoneddus hwn; ond mae y llewyrch hwn yn tywynu i'r rhai sydd yn gwir gredu. Y mae Crist yn ei berson a'i swyddau yn eu golwg yn ardderchog a gogoneddus: ac y mae holl drefn yr lechydwrtaeth ynddo, yn dra gogoneddus, ac ardderchog—yn addas i Dduw, ac i'w cyffyrâu hwythau.

Mae Duw yn llewyrch, pan y mae y dangos ei ragoriaethau gogoneddus, ac yn cyfrannu ei fendithion yn helaeth. Ps. 50. 2. a 118. 27. a 119. 135.

Mae yr efengyl, neu wirioneddau, yn llewyrchu, pan y maent yn cael eu cyhoeddi yn gyflawn ac yn ddysglaer, a'r Ysbryd Glân trwyddynt yn llewyrchu ar eneidiau dynion. Esa. 9. 2. Petr 1. 19.

Mae dynion yn llewyrchu, pan y maent yn ymddangos yn eglur, yn iach yn y ffydd, yn sanctaidd yn eu hymarwedd, ac yn helaeth mewn parch ac anrhydedd. Mat. 5. 15, 16. Job. 11. 17. Dan. 12. 3.

Mae goleuni bawddfyd yn llewyrchu ar un, pan y byddo yn mwynhau llawer o hono. Job 22. 18. a 29. 3.

LLIAN, LLIEINIAU, (lli) gwisg-ddeunydd; llian-wê; defnydd wedi ei wneuthur o gywrach, neu llin.—Llian cri, sef heb ei gânau; llian main; llian bras, &c. Mae tri gair Hebraeg a gyffeithir llian; sef לָבַב a arwydd, yn fwyaf neillduol, y defnydd a wneir o llin; וַשׁ y defnydd o wneir o gotwm; בֹּרַךְ y defnydd o sidan, medd rhai, o gotwm, medd eraill. Wrth gymharu yn yr iaith Hebraeg, Exod. 25. 4. a 26. 1—8. a 2 Cron. 2. 14. Exod. 26. 31. a 2 Cron. 3. 14. y gelwir בֹּרַךְ *ws shesh*; ac wrth gymharu Exod. 28. 42. a Exod. 29. 28. mae yn amlwg y gelwir לָבַב *ws shesh*; fel yr ymddengys *ws shesh* yn enw perthynasol i bob un o'r ddau eraill. Weithiau cyffeithia y Dr. Morgan *ws sidan gwyn*; a בֹּרַךְ *llian main*; a לָבַב *llian*. Exod. 26. 31. a 28. 42. a 29. 28. Yn yr Aiph't yr oedd y *shesh* yn tyfu: 'Llian main (*ws*) o'r Aiph't.' Ezec. 27. 7. Gwnaent wisgoedd breninol o hono. 'Gwisgodd ef mewn gwisgoedd sidan.' *Heb. shesh*. Gen. 41. 42. Rhai a farnaant mai math o gotwm sidanaidd oedd y *shesh*, yr hwn y dywed Pliny oedd yn tyfu yn yr Aiph't, ar fath o brysgen a elwid *Hylion*. *Lib. xix. cap. 1*. Math o llian sidanaidd yw בֹּרַךְ *bots*, gwyn, pur, a dysglaer; ac y mae yn cael ei enw oddiwyrch ei llw. Arwyddlun addas o gyflawnder a sancteiddrwydd Crist, ac o'i bobl ynddo, ac o hono.—Yr oedd yr Aiph't yn enwog am llian gwyth. Dygal Solomon edafedd llin o'r Aiph't, a thebygol fod ganddo weithfeydd yn Judah i'w wau. Diar. 19. 8—14. 1 Bren. 10. 28.—Yr oedd gwisgoedd yr offeiriad, a lleni y cyesgr, wedi eu gwneuthur o llian main cyfrodedd.—Cyflawnder y saint, a elwir 'llian main gwyn a glân;' i ddangos ei burdeb a'i sancteiddrwydd; a'i ddysgleirdeb ceinwyrch. Dat. 19. 8—14. Ezec. 16. 10.

LLIAS—U, (lli-as) deillio oddiwrth, tori ymaith, ysgaru, bod yn ysgaredig.—'Ar ymddifad a liasant.' Ps. 94. 6. Dr. M.

LLID—IO—IOG—RWYDD, (lly-id) Edr. DIGOFAINT. Y mae yn cael ei roddi yn aml yn yr ysgrythyr am gospedigaeth neu farnedigaeth. 2 Cron. 12. 7. a 30. 8. a 34. 25. Ps. 79. 6. a 85. 3. Esa. 26. 20. Mat. 3. 7. Rhuf. 13. 5, &c.

LLIF—IAU, (lly-*if*) rhignen law, llif-ddur. Erfyn i ddarnio coed, neu feini, âg ef. Esa. 10. 15.

LLIF—O—EIRIANT, (lli) dylif, diluw, gorlif, rhyferthwy; gorlenwi, yn lliŋo. Y mae llifeirio yn arwyddo llawder mawr, neu amldra o unrhyw beth; megys llaeth a mêl. Exod. 3. 8, &c. Edr. DWFR, LLAETH.—'Yn mheryglon llif-ddyfroedd; sef wrth groesi afonydd yn ei deithiau. 2 Cor. 11. 20.

LLIN, (lly-*in*) *Gr.* λινον; *Llad.* LINUM.—Mae llin o ddefnydd mawr yn mhob gwlad, ac yn mhob oes; ac mor gyffredin yn adnabyddus i bawb, fel y mae hanes, neu ddarluniad o hono, yn hollol afreidiol yma. Y mae hadau llin, a'r olew a dynir o'r hadau, o ddefnydd mawr, ac yn dra meddyginiaethol. Rhoddir yr hadau yn aml mewn sugaethau (*poultice*) i esmwythâu, meddalâu, ac addfedu unrhyw chwydd, cornwyd, neu bendduyn. Y mae rhinwedd nlliduoel yn yr olew-lin i esmwythau a iachâu yr eisglwyf (*pleurisy*). Dywed Lewis, yn *Mat. Medic.* na chafodd ddim yn fwy effeithiol i rwyddhau anadllad, ac i annog poeri, ac felly i esmwythâu yn y clefyd hwnw.—Y mae llin hefyd yn arwyddo pabwrynn lamp, a wneir o edau llin.—'Llin yn mygu,' a arwydda fydd wan, ac agos a diffodd. I ddangos tirondeb, hynawedd, a graalonrwydd yr Argiwydd, dywed y Tad am dano, 'Ni ddiwydd llin yn mygu,' sef y lamp sydd agos a diffodd. Cynnal y gras lleiaf a gwanaf, ac a'i gwna yn suddugoliaethus. Esa. 42. 3, 4.

LLIN, llinell; rhyw fesur.—'Llin ar lin,' sef llinell ar linell. Dysgeidiaeth ddyfal, barhaus, o fesur ychydig ac ychydig. Esa. 28. 10.

LLINYN, (llin) rhwymyn, carai, tant; rhyw fesur; llinyn mesur.—'Ac efe a feurodd â dau llinyn i ladd, a llinyn llawn i gadw yn fyw.' 2 Sam. 8. 2.—'Ac efe a feurodd â dau llinyn, llinyn i ladd, a llinyn llawn i gadw yn fyw.' Dr. Chandler's *Review of the Hist. of David*. Rhanodd Dafydd wlad Moab yn amryw ranau, fel y gallai farnu pa ddinasoedd fyddai yn fwyaf addas i ddinystrio, ac i lwyr ddystrywio y trigolion. Mae y llinyn llawn yn arwyddo darn çang o'r wlad, mwy helaeth na'r rhan a orchymynwyd i'w rhoddi i farwolaeth.

'Mi a estynaf llinyn mesur Samaria ar Jerusalem.' 2 Bren. 21. 13. Hyny yw, mi a'i dinystrïaf yn o gyffelyb: fel y mae Jerusalem yn tebygu i Samaria yn ei phechodau, felly y bydd hefyd yn ei bardedigaethau.—Barn wrth llinyn yw barn yn feuredig, yn cyfateb yn gwbl i'r bai. Ni chafiff neb eu mesur i'w lladd heb haeddu hyny; bydd y llinyn yn llaw perffaith gyfiawnder. Esa. 28. 17.—Addaw estyn llinyn ar le yw addaw ei adelladu, mesur y tir i adelladu tai arno. Jer. 31. 39. Zech. 1. 16. a 2. 1.—Estyn 'llynyn anhrefn, a meini gwagedd,' ar le, yw ei ddirodi yn gwbl. Esa. 34. 11, 17.

Y mae llinyn yn arwyddo, yn aml, y tir a fesurid â llinyn. 'Y llinynau a syrthiodd i mi mewn lleoedd hyfryd:' hyny yw, fy rhan a'm hetfeddiath. Ps. 16. 6. a 78. 55. Amos 7. 17. Mic. 2. 5. Crist aydd yn llefaru yn y geiriau; ei ran a'i etifeddiath ef yw ei bobl, ei eglwys; y mae ei ran yn hyfryd ganddo; y mae ei bobl, a'r gogoniant a ddarparwyd iddo ef a hwythau, yn gwbl wrth ei fodd: bydd yn hyfryd byth, wedi ei holl ddyoddefaint i bwrcasu ei etifeddiath.

'Cyn tòri y llinyn arian.' Preg. 12. 6. Madr-uddyn y cefu yw y llinyn arian, ynghyd â'r giau (*nerves*) perthynol iddo. Gelwir ef yn llinyn arian oblegid ei wyneb dysglær. Y mae tòri hwn yn farwolaeth sicr ar unwaith. Cyn tòri y llinyn arian, gan hyny, a arwydda cyn marw; tra byddo un byw y mae iddo ymotyn am adnabyddiaeth o'i Greawdwr, cymmod a chymdeithas âg ef.

LLINDAGU, (llin-tâg) mygu, tagu, gwasgu cêg. Mat. 18. 28.

LLITHIO, (llith) hudo, denu.—'Canys yna y temtir pob un, pan y tyner ef, ac y llithir, gan ei chwamt ei hun.' Iago 1. 14. Y mae lleiduoel harddwch yn y geiriau, medd y Dr. Doddridge, yn cyfeirio at y dull o dynu pysgod yr dwfr â bach yn guddiedig o dan abwyd. Y mae y gwrthdrys yn gweithredu ar chwamt y pechadur, fel yr abwyd ar y pysgodyn, ac felly y mae yn cael ei lithio a'i hudo nes ei ddal yn y diwedd. 2 Petr 2. 18.

LLITHRO—IG—FA, (llithr) syrthio; anwastad: lle anhawdd sefyll arno.

Annoeth *llithrig* ei datod. *Diar*.

Mae y gair *llithro* yn cael ei arferu yn aml, yn yr ysgrythrau, i arwyddo tramgwyddo, syrthio yn ystod rhodiad bywyd dyn. Fel y mae ystod bywyd dyn yn cael ei alw rhodio, felly y mae pechu yn ein rhodiad yn cael ei alw llithro. Yr ydym yn rhodio ar lithrigfa; mae ein gliniau yn weiniaid, a'r maglau yn aml; gan hyny y mae yn dra angenrheidiol i'r Argiwydd gynnal ein cerddediad, fel na lithro ein traed. Ps. 17. 5. a 26. 1. a 37. 31. a 38. 16. a 66. 9. a 73. 2. a 94. 18. a 121. 3. 'Mewn llawer o bethau yr ydym ni bawb yn llithro: od oes neb heb lithro ar air, gwr perffaith yw hwnw.' Iago 3. 2. Mae y gair llithro yn y fan hon yn hynod o addas; nid troseddwr gwirfoddol ydynt, yn cyfseilorni o'r ffordd o ddewisiad, ac yn gyndyn; odd yn chwennych rhodio yr iawn ffordd, yr ydym yn llithro ynddi mewn llawer o bethau, ac yn aml. Y mae yn arwyddo tramgwyddo a llithro o wendid, ac nid pechu o ddewisiad, yn rhyfygus, ac yn gyndyn. Llithro ar air, sydd yn golygu yn amlaf gau-athrawiaethau, a goganu gau-athrawiaethwyr; hefyd, yn cynnwys enllib, athrod, hysting, a phob peth mewn geiriau yn erbyn caru ein cymydog fel ni ein hunain. 'Od oes neb heb lithro ar air, gwr perffaith yw hwnw;' os gall frwyng y tafod, geill frwyng y holl gorph hefyd; sef llywodraethu ei hun yn ei holl weithredoedd; mae y cyfryw yn berffaith, sef yn gyflawn yn ei rodiad.

'Tra fyddoch yn gwneuthur y pethau hyn, ni lithr-wch chwi ddim byth;' neu un amser. 2 Petr 1. 10. Sef, tra fyddoch yn rhoddi cwbl ddiwydrwydd i chwaneu at eich fyddol rinwedd, &c., a thrwy hyny yn 'gwneuthur eich galwedigaeth a'ch etholedigaeth yn sicr.' Tra byddo hyn y pwnc penaf a blaenaf yn eich golyg, a'ch holl ymgais yn ddyfal am hyn, Duw yn ffyddlon i'w addewid, a'ch cynnal yn eich rhodiad, fel na lithroch un amser. Y mae segurddod, a diofalwch ysbyrd a bywyd, yn rhagflaenu cwmp yn gyffredinol.

'Diau oesod o bonot hwynt mewn llithrigfa.' Ps. 73. 18. Yn eu cyflwr goreu, a mwyaif gwyech, maent ar lithrigfa, heb ddim yn effeithiol i'w cynnal rhag myned i ddinystr: 'Dyn mewn anrhydedd nid erys, tebyg yw i anfeiliaid a ddyfethir.' Pwy ond yr ynyfydon a genfigenal wrth y gwr mwyaif gwyech a golygus yn y cyfryw amgylchiad? gwr mewn llithrigfa fydd yn fuan yn y gwaelod.

LLIW—IANT—IO, (lli) eiliw, cyfiw; wyneb peth; fuff, dull, neu modd; gwaradwydd, gwaradwyddo.—'Y ddwyn y wrthyf vy llwiant ymplith dynion.' Luc 1. 25. W. S.—'Er ti liwio dy wyneb â lliwiau.' Jer. 4. 30. *Heb. Er i ti dori dy llygaid â lliw.* Eze. 23. 40. Mae y geiriau hyn yn cyfeirio at ddefod, sydd arteredig hyd heddyw gan y merched yn ngwledydd y dwyrain, o liwio eu llygaid â rhyw fŵn du, er harddwch. Yr oedd y lliw hwn, a alwent *stibium*, yn mwyhu a llygaid, trwy dynu y cneadau, neu o'r hyn leiaf, yn perri ynddi ddaugos

yn fwy.* EDR. COCH. CWPAN, DU, GWELWLAS, GWIN, GWYN, MARCH.

LLO—I, buchan, bustach; yr ienanc o'r buchoed. EDR. BUWCH. TARW, YCH.—Gwnaeth yr Hebreaid y llo aur wrth Sinni, tebygol, yn gyffelybrwydd i'r eilun Apis, sef ŷch byw, a addolaf yr Aiphtiaid. Yr oedd yr Aiphtiaid yn addoli ei lun, neu lun dyn â phen ŷch ganddo. Annogasant Aaron i wneuthur ei gyffelyb o aur, a chadwasant wyl iddo dranoeth. Llosgodd Môses yr eilun aur hwn, a'i maluriodd yn llwch, ac a'i taenodd ar wyneb y dwfr. ac a'i rhoddodd i'w yfed i feibion Israel. Exod. xxxii. Jeroboam a wnaeth eilunod o'r un cyffelybrwydd yn Dan a Bethel; y rhai a addolodd y deg llwyth dros 260 o flynyddoedd. 1 Bren. 12. 27, 28. Hos. 10. 5. a 13. 12. 2 Bren. xvii. EDR. JEROBOAM. JOSIAH. Y mae Maneau, ac eraill, yn barnu mai cyffelybrwydd y cerubiad oedd llo Aaron, a llo Jeroboam wedi hyny; un wyneb i ba rai oedd wyneb ŷch, ac yr oedd gwadu eu traed fel gwadn troed llo. Ezec. 1. 7. Y mae yn hawdd dychymygu, ond nid mor hawdd cael sicrwydd am lawer o bethau heb eu cwbl egluro i ni yn y gair. Pe buasai ychwaneg o wybodaeth am danynt yn angenrheidiol ni a'i cawsom. Gwel *Supplement to Calmet, Frag.* 108, & 152.

'Samaria, dy lo a'th fwridd heibio.' Hos. 8. 5, 6. Wrth Samaria yma y meddylir y deg llwyth, prif ddinas pa rai oedd Samaria, y rhai oeddynt yn addoli y llo, neu loi Jeroboam yn eilun-ddu iddynt. Neu yte yr oedd y llo wedi ei ddwyn o Dan i Samaria, rhag i'r Assyriaid fyned ag ef ymaith; canys y cyfryw ddau ydoedd na allasai amddiffyn ei hun.

'A thalwn i' lo ein gwefusau.' Hos. 14. 2. EDR. GWEPUS. Fel yr oedd lloai pasgedig yn ymorth blasus, hyfryd, iachus: am hyny gelwir danteithion yr efengyl wrth yr enw hwn; y mae ynddi gyflawnder o'r bendithion mwyaf rhagorol a hyfryd. Diar. ix. Luc 15. 23—27. Trwy ymorthi ar y bendithion hyn, a chyfranogi yn helaeth o honnynt, y cynnydda y diwlioniol fel lloai pasgedig, neu fel lloai yn y côr yn cael eu pesgi. Pan gyfodo Haul Cyflawnder, cynnyddant yn fuan, fel lloai yn cael eu pesgi, mewn gwybodaeth, sancteiddrwydd, cysuron, a phob ffrythau da. Mal. 4. 2.

LLOCHES—AU, (llawch) udda, llechfa; ogof, ffau; lle i ymguddio, amddiffynfa.—Yr Arglwydd yw unig loches ei bobl. Ps. 32. 7. a 119. 114. Esa. 32. 2. Y mae yr Arglwydd Iesu, trwy ei gyfryngod, ei aberth, ei allu, a'i ragluniaethau, yn ymguddfa ddiogel, gadarn, a thragywyddol iddynt. Y mae y gair hwn, fel amrywiol eiriau eraill, yn arwyddo amgylchiadau gofidus, tywydd tymhestlog, a gwendid o'u tu hwy, gyferbyn a'r cyfryw dywydd; ond bod yr Arglwydd yr hyn oll sydd angen arnynt er eu cysur a'u dirolwch yn y cyfryw amgylchiadau. EDR. CRYGOD, DIDDOS.

'Lloches y grisiau.' Can. 2. 14. 'Lloches y clogwyni,' yn ol Harmer a Parkhurst. Gwedi cyffelybu yr eglwys i golomen, yr oedd yn naturiol i gyffelybu ei thrigfa bresennol i holltau crelgydd, a llochesau clogwyni, lleoedd y nytha colomenod ynddynt yn y gwledydd dwyreiniol. 'Byddwch megys colomen, yr hon a nytha yn yr ystlysau ar fin y twil.' Jer. 48. 28. Mae yr eglwys, fel y golomen, yn ofnus, ac iddi lawer o elynion; mae yn caru neillduo o dwrf y byd, ac ymdynu i le dirgel er diogelwch, ac i riddfan ar ef phen ei hun. Ond ni ddiehon iddi fod lle na wyr eifon am dani, ac na bydd ei chymdeithas yn ddymunol ac yn hyfryd ganddo: 'Gad i mi weled dy wyneb, gad i mi glywed dy lais: canys dy lais sydd beraidd,

* Pliny, *Nat. Hist.* 33. 6. Russel's *Nat. Hist. of Aleppo*. Lowth's *Note on Esa.* 3. 16.

a'th olwg yn hardd.' Wrth holltau y graig, a lloches y clogwyni, y ddeall Junius, 1. Arfaeth Duw o ethol-edigaeth, yr hon sydd gadarn ac anghyfnewidiol. Yn hon y mae yr eglwys yn arfaethol er tragywydd-oldeb, ac y bydd i dragywyddoldeb. Y mae hon yn guddiedig, ac adnabyddus yn unig i Dduw, cyn ei galw trwy ras; ac oblegid ei bod yn ei hamrywiol aelodau yn hon, y cânt eu galw, eu cyflawnhau, a'u gogoneddu. Rhuf. 8. 30.—2. Eraill a farnant mai Crist a feddylir, yn yr hwn mae yr eglwys yn ymguddio rhag lliid Duw, a gelyniaeth ei herlidwyr. Mae ei bywyd wedi ei guddio gyda Christ yn Nuw. Col. 3. 3. Mat. 16. 18. Exod. 32. 22. Ps. 32. 7. a 61. 5. a 91. 1.

LLOCHWYD, (llawch-gwyd) gwasgawd-le, cudded, ymguddfa ddirgel.

A all Duw gael in' yms fwyd.

Mewn cyfryw lochwyd? d'wedent.

E. Prys, (Ps. 78. 19.)

LLODRAU. EDR. LLAWDR.

LLOER—AWG—IG, (lly-oer) y lleuad, llun; ar ddull y loer, dan ddylanwadau y loer.—Llawn loer, llawn lluned, sef llawn lleuad:—tair loer, tri mis:—lloer ganaid, sef loer ddyeglaer. EDR. LLEUAD.

'A'r loerawg wisgoedd.' Esa. 3. 18.—*Round tires like the moon. Saes.—The Crescents, (Dr. L.)* sef hanner lleuad. Heb. שְׁרָיִים math o addurniadau hanner crwn, tebyg i hanner lleuad. Adduna cyffredin iawn oedd hwn, hyd yn nod i'r camelod. Barn. 8. 21.

'A'r rhai loerig.' Mat. 4. 24. a 17. 16. Y rhai oeddynt ddaroestygedig i'r haint dygwydd (*fits*), y rhai ydynt mewn rhyw fodd rhyfedd yn fwy darostyngedig iddo ar newydd loer, a llawn lluned. Y lleuad, medd Galen, a lywodraetha gylch y clefyd hwn. Yr oedd yr hynafiaid yn priodoli llawer o effeithiau oddiwrth y cyrph nesol, ar gyrph dyuion; ond y mae naturiaethwyr diweddar yn gwadu hyny; gan nad yw y loer yn effeithio dim ar yr hin-ddangosydd (*barometer*) mae yn amlwg nad ydyw hi yn effeithio ar gorph yr awyr; gan hyny nid yw yn effeithio ar gorph dyn. Ond sicr yw, fod y clefyd hwn yn waeth ar rai amserau o'r loer na'u gilydd, beth hynag ddiehon fod yr achos o hyny.*

Y bachgen y dywedfe ei fod yn loerig yn Mat. 17. 15. dywedir yn Marc 9. 17—25. fod 'ysbryd mud a byddar' ganddo. Yn Luc 9. 39. dywedir fod 'ysbryd yn eigmeryd ef.' Oddiwrth hyn gellir casglu fod affeichyd naturiol ar y plantyn; hefyd gweithred-adau goruwch-naturiol oddiwrth yr ysbryd aflan arno. Yr oedd y diafol yn cymeryd achlysur oddiwrth ei affeichyd i weithredu arno; neu yr oedd y diafol, yn ei weithredadau cythreulig, yn achos o'i null affeichyd. Cafodd yn yr Iesu feddyg effeithiol a thosturiol iawn.

LLOES—I—YGU, (lloes) bwrw allan; ochenaid, riddfan; ing. gwasfa.—'Wy loysyngant ar y ffordd.' Marc 8. 3. W. S.

LLOFRUDD—IAETH, (llawf-rhudd) llaw goch, law waedlyd; lleidiad.—'Na ddyoddefed neb tel lofrudd, neu leidr,' &c. 1 Petr. 4. 15. Sef cosped-gaeth am y cyfryw bechodau. Gweiddyn lofrudd-eth yw y difyg o garu ein cymydog fel ni ein hun-ain; ac y mae pob gradd o balidod yn y cariad miawn hwn, yn lofruddiaeth yn nghyfrif Duw. Mae y galon yn llawn lofruddiaeth. Marc 7. 21. Rhuf. 1. 29. Gal. 5. 21. EDR. LLADD, NODDFA.

LLOFFA—ION, (lloff) casglu gweddill, casglu ywy-ennau; yr hyn a gesglir.—Gorchymynnod yr

* Gwel Dr. Mead on the influence of the Sun and Moon—Galen, *De Diebus Criticis*.

Arglwydd i Israel, 'Na feda yn llwyr gonglau dy faes, ac na chynnwll loffion dy gynauaf. Na loffa dy winllan, ac na chynnwll rawn gweddill dy winllan.' Lef. 19. 9, 10. 'Na chynnwll y grawn unig dy winllan, ac na chynnwll y grawn a dorwyd ymaith dy winllan.' Ainsworth. Y grawn unig, yw y grawn heb fod yn sypiau. Y grawn a dorwyd, yw y rhai a syrthient oddiwrth y swp wrth eu cynnuill.—'Pan ysgydwech dy olew-wydden, na loffa ar dy ol.' 'Pan ysgydwech dy olew-wydden, na cherdd dros y cangenau ar dy ol.' Ainsworth. 'Os anghof ysgub yn y maes, na ddy-chwel i'w chymeryd,' medd Duw; ond 'bydded i'r dycythr, i'r amddifad, ac i'r weddw.' Deut. 24. 19, 20. Lef. 23. 22. Mae yr holl gyfreithiau hyn yn dangos mawr dosturi yr Arglwydd at y tlawd a'r angenus, a'i fod yn ewyllysio i ninnau fod yn drugarogion, ac yn dosturiol. Gwerthfawr a buddiol iawn yw gwelw y fath un yw Duw yn wirioneddol, yn nrych y gair, yn mhob peth.

Gweddill trigollon wedi eu gadael mewn gwlad heb eu dyfetha, a elwir yn loffion. Esa. 17. 6. Jer. 49. 9. Obad. 5. 'Lloffa a throai y llaw yn ol i'r basgedau,' a arwydda ladd a chathwo y rhai a ddi-angasant y galanastra cyffredin. Jer. 6. 9. Barn. 20. 45.

LLOFFT, Saes. LOFT; Dan. LOFFTER: llawr ystyllod, hurtry, goruwch-yatafell, tafnod. 2 Bren. 1. 2. Jer. 22. 14. Act. 9. 37. a 20. 3. Edr. DELLT.

LLG—I, (lly-og) cyflog, tâl, gwobrwy, ardreth, cyllid, oeraeth. Exod. 22. 15. Lef. 25. 36. Mat. 25. 27. Edr. CYFLOG, OGRAETH.

LLGAIL, (llog-ail) llogail y bargod, y trawst sydd yn derbyn y ceibr. 1 Bren. 6. 15. a 7. 9.

LLOM, y rhyw fenywaidd o LLWM.

LLONG—AU, (llwng) ysgraff, llestr y môr.

Corfynewr, bardd Ceri Hir Llyngwyn, a wnaeth long hwyf i llyw gyntaf i genedl y Cymry. *Triodd.*

Arch Noah oedd y llestr cyntaf a ffurfiwyd i nofio ar ddwr, ac oedd y dechreuad o'r gelfyddyd hōno, morwriaeth. Llwythau Zabulon a Dan, a ddechreuasant yn foreu, tebygol, a'r gelfyddyd hon, gan fod eu heifeddiast ar gyfinau y moroedd. Yr oedd rhandir Zabulon yn cyrhaedd yn agos, os nid yn gwbl, o fôr Galilea i fôr y Canoldir. Gen. 49. 13. Barn. 5. 17. Edr. JEHOSAPHAT, SOLOMON, SIDON, TYRUS. Rhoddir lhanes am rai llongau yn yr hen oesoedd, yn hynod o fawr eu maintioll. Yr oedd llong Ptolemy Philopater, meddant, yn 280 o guffyddau (hyny yw, 420 troedfedd) o hŷd, 30 o led, a 48 o uchder: yr oedd yn cynnwys 4000 o rwyfyr, 400 o forwyr, a 3000 o filwyr. Dywedir i'r un gwr wneyd llong ar yr afon Nilus, yn 312 troedfedd o hŷd, 45 o led, a mast iddi yn 120 troedfedd o uchder. Ond nid oedd y rhai hyn i'w cydmaru i long Hiero, brenin Syracuse yn Sicily, a wnaed iddo dan olygiad Archimedeas. Yr oedd ynddi holl amrywiaeth ystafelloedd tŷ breninol; gerddi, pysgod-lynoedd, baddon, melinau, meirch-dai, &c. Yr oedd wedi ei hamgylchynu âz amgær haliarn, âg wyth o dyrau, a muriau, a rhagfuriau; yr oedd pelriannau rhyfel ynddi; yn enwedig un a dafai faen 300 pwys hauner milltir o ffordd.—Nid oes un deyrnas ar y ddaear i'w chydmaru, yn yr oes bresennol, â theyrnas Loegr, am rifiedd ei llongau, o bob math, gwroldeb ei llyngeswyr a'i morwyr, a'u gwybodaeth o forwriaeth: tebygol ei bod yn gryfach ar y môr, ac yn fwy éang ei masnach ar y dyfroedd, na holl deyrnasoedd y byd. Dysgwyllyn yn oibeith-lawn y caiff y fraint o drosglwyddo yr efengyl gyd â'r eiddo masnachol, i barthau pellaf y byd. Peth rhy-fedd i feddwl am dano, etto gwirionedd yw, fod holl feroedd gylch y byd dan ei llywodraeth; dlammeu fod

hyn yn mhrefniad rhagluniaeth i ateb y dybenion pwysafwrocaf. Llanwed Duw ei blaenoriaid a zél i daenu yr Efengyl dros y byd.

'A wnaethant long-ddrylliad am y ffydd.' 1 Tim. 1. 19.—'A wnaethant long-gyfergoll am y ffydd.' W. S. Trwy wrthod cydwytod dda y gwnaethant long-ddrylliad am y ffydd: wedi ymroddi i fywyd penrydd, gwrthodasant wir athrawiaeth y ffydd. Ni ddichon bywyd amhur, ac athrawiaeth bur yr efengyl, gyd-forio; ond tuedda y bywyd penrydd i ryw gyfelliornadau dinystriol, a dryllir y wir athrawiaeth yn erbyn y creigiau hyn, a cholli'r holl elw oedd i'w ddysgwyl oddiwrth y fordaith gyd â'r athrawiaeth.

'Tebyg yw hi i long marsiandwr; hi a ddwg ei hymborth o bell.' Diar. 31. 14. Yn dangos rhinweddau gwraig dda, arfer Solomon y gyffelybiaeth hon gyda llawer o harddwch a phriodoldeb. *Tebyg i longau. Heb.* Y mae yn fwy buddiol ac ennillgar na llynges yn cyrchu eiddo o wledydd pellonig. Y mae hi yn cyrchu ei hymborth o bell, yn hytrach trwy werthu na thrwy brynu. Y mae gwaith ei dwylaw ewyllysgar yn cael ei werthu i wledydd pellonig, a thrwy hyn bydd yn cael ymborth a chyfoeth i'w theulu. Darluniad rhagorol yw o feuny yn ofni yr Arglwydd: ni chydaisf gwir ofa Duw â syrthni, diogi, a difolwch.

LLONG-LYWIAWDWR—WYR, (llong-llywio) llywydd llong.—Dy ddoethion di, Tyrus, o'th fewn, oedd dy long-lywiawdwyr.' Ezec. 27. 8. 'Dy lyw-ioraethwyr.' Dr. M. *Heb.* דַּלְתָּי dy raffwyr, morwyr arferol a thrin y rhaffau. Cyfleithir ei *meistr-iaid llongau*, yn adn. 27. Prif ystyr y gair yw *rhaff* a *rhaffwyr*, rhai yn trin y rhaffau.

LLONAIID, (llawn) yr hyn a gynnwys unrhyw beth, neu lestr. Edr. LLAWN.

LLON—I (llon) llawen, digrif; l'awenhau, digri-thau: difryu. Rhuf. 15. 32. 2 Tim. 1. 16. Philem. 7—20.

Fy ngelynlon sy'n llon
A chās wedd o'm haehaws i.

W. Middleton.

LLONYDD—WCH, (llawn) heddychol, digy-nhwrf, gwaredog, digyffro, tawel, dilonau; esmwyth-dra, gorphwysdra, arafwch. Gwedi colli heddwch a chariad Duw, a llywodraeth yr Ysbryd, y mae dyn yn aflonydd, yn derfysgld, ac yn gyffrous; 'Mae fel y môr yn dygyfor, pan na allo fod yn llonydd.' Edr. DYGYFOR.

'Ysbryd addfwyn a llonydd, sydd ger bron Duw yn werthfawr.' 1 Petr 3. 4. Y mae *πνευματος πνευματος, ysbryd llonydd*, yn arwyddo ysbryd yn ymgand rhag peri cyffrôad mewn un arall, trwy ymarweddiad an-adaa, neu eiriau chwerwon; fel y mae ysbryd addfwyn yn arwyddo dwoddef yn amyneddgar heriant a chwerwder eraill. Dyma addurniadau sanctaidd ac anlygredig na heneiddiant byth, â pha rai y mae yr Ysbryd Glân yn harddu gwir ddiuwlion.

'A rhoddi o honoch eich bryd ar fod yn llonydd.' 1 Thes. 4. 11. *φιλοτιμεισθαι ηουχαζειν*. Y mae y geiriau yn arwyddo *ymorcheustu gyd â'r gofal mwyaf* ar fod yn llonydd, a pheiddio ymyraeth â phethau am-herthynol i ni, dan un math o rith buddioldeb cyffredin, fel pe bai neb ond nyni a fedral lawn drefnu pethau. Tra annhebyg yw, y medr neb drefnu yn addas bethau perthynol i swyddau na osododd rhagluniaeth hwy ynddynt. Y mae llonyddwch sanctaidd yn tarddu oddiwrth ymddiried yn yr Arglwydd, ym-ostyngiad i'w drefn, a chydabyddiaeth o'n gwaeledd a'n hanwybodaeth, a gofal neillduol am gyflawul yr hyn sydd yn sicr ac yn amlwg, yn ofynol iddi wrthym yn ein hamrywiol sefyllfaoedd.

'A gaiff lonyddwch oddiwrth ofn drwg.' *Diar.* 1. 33. I waredu un rhag ofn drwg, rhaid iddo gael digon rhynguddo a phob drwg, o ba natur bynag y dichon fod; heb hyn rhaid i ofn drwg beri aflonyddwch: nid oes neb felly ond yr Arglwydd yn unig. Nid oes neb yn ddiagonol amddiffynfa yn ngwyneb pob peth ond yr Arglwydd; am hyn y sawl sydd yn ei adnabod, ac yn credu ynddo, yn unig a gânt eu gwared oddiwrth ddrwg, *a'r ofn o hono.*

'Dy lygaid a welant Jerusalem, y breswylfa lonydd.' *Esa.* 33. 20. Geiriau sydd yn arwyddo y byddai yr eglwys yn ddiogel oddiwrth eilynion allanol, yn dangnefeddus ynddi ei hun, yn ei holl seolau, ac yn meddiannu pob cyflawnder bendithion. Mae y gair *Heb.* *mā* yn arwyddo *annedde ddiogel*, megys corlan defaid, lle y maent yn ddiogel rhag bleiddiaid a bwystfiod rheibus a'u dyfethai; ac a gyfeithir *corlan*, 2 Sam. 7. 8. 1 Cron. 17. 7. Cymh. Jer. 6. 3.—*trigfa camelod*, *Ezec.* 25. 5.—*preswylfa*, Pa. 90. 1.

'Efe a lonydda yn ei gariad.' *Zeph.* 3. 17. Efe a ymfoddlona yn ei eglwys, gwrthddrych ei gariad; bydd hyfryd ganddo amlygu o'r newydd ei gariad iddi; llawenycha ac ymfoddlona yn yr hyn oll a wnaeth o gariad drosti, a thu ag ati. *Edr.* LLAWENHAU.

LLOSG—FA—I, (llo) gologed, deifiad, goddaith; goddeithio, gologsi, deifio. Llosg eira, malaith, mallerth, bendiged, costi.—'Ysbryd llosgfa.' *Esa.* 4. 4. Sef yr Ysbryd Glân, yr hwn a gyffelybir yn aml i dân; mae tel tân yn bur, ac yn effeithiol yn ei weithrediadau ar bechaduriaid, yn eu puro. Mae yn goleuo y meddwl, ac y mae ei oleuni yn oleuni tanllyd yn ei effeithiau. Mae yn puro yr eglwys oddiwrth gyfeillionadau, llygredigaethau, a drwg fucheddau. *Ioan.* 16. 10, 11. *Act.* 11.

Mae llosgi, weithiau, yn arwyddo cariad tanllyd, a chyd-ddyoddefiad ág un arall. *Luc.* 24. 32. 2 Cor. 11. 29.—Gweithrediadau cynhyrfus ac anesmwyth y meddwl, *Heb.* 3. 9. Jer. 20. 9.—Bod dan lywodraeth chwantau cnawdol, y rhai sydd yn gweithredu yn danllyd. 1 Cor. 7. 9.—Gorynau llosgedig. *Esa.* 3. 24. *Leif.* 13. 24, 25—28. *Deut.* 28. 22. 1 Bren. 8. 37.

Os puteiniai merch un offeiriad, yr oedd i gael ei llosgi yn tân, am halogi ei thad. *Leif.* 21. 9. *Edr.* ABBETH, CYPRAITH, OFFERW, SINAI, TAN.

LLOSGWRN, (llo-cwrn) cynffon, cloren, conell rhonell. *Exod.* 4. 4.

LLU—AWS—ORDD, byddin; mintai, tyrfa; llu o adar, sef haid o adar; y llu du, sef enw a roddid ar ryw grwydriad gogleddol, y rhai yn y cyn-oesoedd a ormesent lanau moreedd ynys Prydain.

Gwell Duw yn gâr na llu y ddaear. *Diar.*

Gelwir yr holl fydoedd wybrenol uwch ein penau, 'llu y nefoedd,' oblegid eu hamldra, a'u bod yn gwbl dan drefniad a llywodraeth yr Arglwydd. *Gen.* 2. 1. 2 Bren. 21. 3. 2 Cron. 33. 3.

Gelwir yr angellion, o herwydd yr un achos, 'llu y nefoedd—llu nefol.' *Neh.* 9. 6. *Luc.* 2. 13. 1 Bren. 22. 19. 2 Cron. 18. 18.

Gelwir yr offeiriad a'r Llesiad 'llu yr Arglwydd,' y rhai oeddynt yn gwyllyd yn ei dŷ, ac yn amddiffyn ei wasanaeth a'i addoliad. 1 Cron. 9. 19.

Gelwir yr Arglwydd yn aml צבאות יי אלהים *IEHOFAH tsabaoth*,* neu *IEHOFAH y lloedd*; yn arwyddo mai eife yw Creawdwr yr holl luoedd creaduriaid sydd yn y nefoedd, ac ar y ddaear, a'u bod yn gwbl dan ei lywodraeth, ac wrth ei orchymyn, i'w trefnu a'u defnyddio oll i gyflawni ei ewyllys. *Er lliosoced*

* Nid sabbath fel y mae yn y rhan fwyaf o'n Biblau ni, yn Rhuf. 9. 20. Mae yn ddaur air yn wahanol yn yr *Heb.* a'r *Gr.* סַבְּאוֹת *sabaoth*, sabbath. צבאות אלהים *sabaoth, lloedd*. *Edr.* SABAOETH.

ydnyt, y mae efe yn Arglwydd arnynt oll. *Fel mae efe mor fawr, ac mor ddiagonol ynddo ei hun, fel nad oes arno ef eisieu llu neu luoedd; ond mae ar yr holl luoedd ei eisieu ef; ac mae efe yn eu cynnal, eu trefnu, a'u llywodraethu oll, yn hawdd ac yn ogoneddus, i gyflawni ei ddybenion ei hun. Mae yr enw hwn yn neillduol yn dangos ei Hollalluogrwydd a'i fawredd aifeidrol. 'A oes gyfrif o'i luoedd ef?' Y mae pob creadur, o'r pryfyn lleiaf hyd yr angel mwyaf, o rifedi ei luoedd; er na fedrwn ni eu cyfrif, y maent oll yn gyfrifedig gan y Duw mawr, ac yn gwbl dan ei lywodraeth. A chanddo y fath allu ynddo ei hun, a'r fath luoedd nifeiriol dan ei lywodraeth, ac mewn perffaith ufudd-dod iddo, nid gwiw meddwl llwyddo yn ei erbyn, ac nid rhaid i neb ofni, os yw y Duw hwn a'i luoedd drosto. *Pa.* 34. 7. a 91. 11, 12. a 148. 8. *Job.* 38. 35. *Gen.* 32. 2. *Rhuf.* 8. 31. 2 Bren. 6. 16, 17. *Plaid ddiagonol yw Arglwydd y luoedd gyda ni.* *Pa.* 24. 10. a 48. 7. a 48. 8. *Esa.* 6. 3. a 9. 7.*

LLUCHED—EN, (lluch) mell, goleuni, pelydriad.—'Mi a welais Satan megis lluchet, yn cwmpo y lawr o'r nef.' *Luc.* 10. 19. *W. S.*

LLUDW, (llu) ulw; gweddill un peth llosgedig. *Leif.* 6. 10.—Gellw Abraham ei hun ger bron yr Arglwydd, 'llwch a lludw.' *Gen.* 18. 27. Yn arwyddo ei feddyliau gwael, isel, diddym am dano ei hun.—Gorchuddio a lludw—eistedd yn y lludw—ymdroi ac ymdrybaeddu mewn lludw—a bwyta lludw, sydd yn arwyddo thodi, iselder, cystudd, galar, gwaradwydd, &c. *Galar.* 3. 16. 1 Bren. 20. 38, 41. *Eather.* 4. 3. *Job.* 2. 8. *Ps.* 102. 9. *Ezec.* 27. 30. *Jonah.* 3. 6.—Lludw anner. *Edr.* ANNER.—Dinasoedd Sodom yn lludw. *Edr.* SODOM.

LLUDD—IG, (llu) blinder, blinedd, dygnedd; blinderog.—'Mewn llafur a ludded.' 2 Cor. 11. 7. *Ev korw kai moxθw.* Mae ludded yn fwy na llafur, am hynny rhoddir ef ar ol llafur; ac y mae llafur yn achos o ludded. 1 *The.* 2. 9. 2 *The.* 3. 8. Y badd a ladd y ludded. *Diar.*

LLUDDIO—IAS, (llu) llestair, rhwystro, attal, rhagawd.—'Wela efe a ysglyfaetha, pwy a'i luddia?' *Heb.* a'i try yn ol; hynny yw, mae yn gryfach na phawb, ac a gyflawnia ei holl amcanion, pa un ai mewn ffordd o drugaredd, neu o farn. *Job.* 9. 12.

'O herwydd lluddio iddynt gan farwolaeth barbau.' *Heb.* 7. 23. Yr oedd achos yr eglwys yn gofyn fod yr offeiriadaeth yn barhaus; ond dan oruchwyliath Moses, yr oedd yn rhaid wrth lawer o offeiriad, 'o herwydd lluddias iddynt gan farwolaeth barbau;' ond mae yr Iesu y fath arch-offeiriad fel na ddichon marwolaeth ei luddio, am hynny y mae yn offeiriad yn dragwydd; mae y person a'r swydd yn cyd-oesi, ac i barhau byth.

LLUEDD—U, (llu) rhyfel; rhyfela; arwain lu i ryfel.—'Felly bydd tyrfa yr holl genedloedd a lueddant yn erbyn mynydd Sion.' *Esa.* 29. 8. Cyffelybir Senaheirb brenin Assyria a'i fyddinoedd i 'newynog a freuddwyddio, ac wele efe yn bwyta; a phan ddeffro, gwag fydd ei enaid: ac i sychedig a freuddwydio, ac wele ef yn yfed; a phan ddeffro, wele ef yn ddiffygiol, a'i enaid yn chwennyched diod.' Felly bydd eu slomedigaeth hwythau, yn addaw iddynt eu hunain ysglyfaeth fawr, trwy anrheithio Sion. Y mae y gyffelybiaeth yn geinwyrch, ac yn hardd i'r gradd uchaf. Y mae yn dangos awyddfyd gelyniau yr eglwys i'w hanrheithio, eu hafwyddiant cyflawn, a'u slomedigaeth ddirfawr o'r achos. *Er sychedu* a bwriadu dyfetha Sion, fel llewa bywyd; etto breuddwyd disail fydd y cwbl yn y diwedd: Sion a lwydda ac a flagura byth, er gwaethaf ei holl eynion. 'Duw sydd yn ei ehanol; nid ysgog hi.'

LLUERST—U—AI, (llu-est) gwersyllfa; bwth, hafoty, pabell, tŷ achlysurol; megys lluestai bugell-iaid, gwylwyr gwiillanocedd; annedde, trigfa. Gen. 18. 13. Job 5. 24. Esa. 1. 8. a 38. 12. Jer. 49. 29. Heb. 11. 9.

LLUMMAN, (llum-pan) amlygyn, penwn, arwydd, arwydd rhytel, baner. Cyfeithir y gair *Heb.* לְחָמַן weithiau baner, ac weithiau *llumman*. Num. 1. 52. a 2. 2, &c. Edr. **BANER**.

LLUN—IO—IWB, (lly-un) delw, cyffelybrwydd, fuffr, dull, goegedd, drych; creawdwr, ffurfiwr, dulliwr.

Mae ar lwrn ofn ei lsa. *Diar.*

Y mae llunio, yn arwyddo, yn aml, yn yr ysgryth-yray, yr un peth a chreu. Esa. 28. 16. a 45. 7, 18. Jer. 1. 5.—Gelwir yr Arglwydd, 'Lluniwr pob peth,' sef Creawdwr pob peth. Jer. 19. 6. *Diar.* 26. 10. Mae creu, yn fwyaf neillduol, yn arwyddo rhoddi bod i beth; a llunio, yn arwyddo gweithio y peth hwnw, yn y dull a'r weidd oedd i fod arno, yn ol meddwl y Creawdwr, i ateb ei ddyben. Lluniodd Duw y ddaear, y byd, aelodau corph dyn, a phob rhan o bob creadur, yn y dull mwyaf addas i ateb dyben eu gwneuthuriad, gyd a'r doethineb a'r manylrywydd mwyaf. Ps. 90. 2. a 139. 16. Edr. **EILUN**, **PERSON**, **DELW**.

LLUNIAETH—U, (llun) ffurfiad, dulliad, cynffurfiad; rhagluniaeth, trefniad; arfaethu, bwriadu, cynllunio; *Heb.* מַחְשָׁבָה *cynlluniaeth*, *ymborth*, *portiaeth*.—Yn wir y mae Mab y dyn yn myned, megys y mae wedi ei luniaethu. Luc 22. 22. *sava ro epistemon, megis y dasparoyt.* W. S. *Megis y mae yn derfynedig.* Dr. M. Y mae yr Arglwydd Iesu yn cydnabod yn y geiriau, arfaethiad a threfniad mewn perthynas iddo; a phob peth perthynol iddo; mae yn ymestwing i'r drefn, ac yn ei pharchu i'r gradd eithaf. Nid heb ei luniaethu y bradychodd Judas ef: cwblhaodd ef, Pilat, Herod, y cenedloedd, a phobl Israel, y pethau a ragluniodd llaw Duw a'i gyngbor mewn perthynas i Grist; rhoddydd Crist i ddyoddef trwy derfynedig gyngbor a rhag-wybodaeth Duw. Act. 2. 23. a 4. 28. Edr. **ARFAETH**, **ETHOLOEDIGAETH**, **RHAGLUNIAETH**, **CYFAMMOTH**.

LLUNIAIDD, (llun) hardd, trefnus, gwedddeidd-gwls. 1 Sam. 16. 18.

LLURYG, (llur) *Gr.* λυρικιον; *Llad.* LORICA; toryn dur, pais ddu, crys dur, cad-bais, curas. Y gair *Gr.* θωραξ, a gyfeithir *lluryg*, *llurygau*, yn Dat. 9. 9, 17. a gyfeithir y rhan amiaf *duyfroneg*. Eph. 6. 14. 1 Thes. 5. 8. Darn o arfogaeath flwr-aed ar amddiffyniad y corph: yr oedd wedi ei gwneuthur o amryw ddarnau o dduar a haiarn, yn gysylltiedig a'u gilydd. 1 Bren. 22. 34.

'Lluryg emog.' 1 Sam. 17. 5. Cyfeithir yr un gair *oeb*, yn Lef. 11. 9. ac y mae yn arwyddo darnau metelaidd y lluryg yn tobygu i gen pysegod, yn gysylltiedig a'u gilydd.

'Efe a wisgodd gyflawnder fel lluryg.' Esa. 59. 17. Cyflawnder oedd ei harddwisg, ei amddiffynfa, a'i ddiogelwch; ac nid oes amddiffynfa gyffelyb iddo. Edr. **CYFIAWNDER**, **DWYFRONEG**, **LOCUSTIAID**.

LLUSERN, *Llad.* LANTERNA; *Saes.* LANTERN; lamp; peth yn dal goleu.—Y chwiliaf Jerusaalem & llusernau.' Zeph. 1. 12. Sef yn ddyfal, ac yn drwyad, fel na ddiango un rhagrithiwr cuddiedig. Edr. **CANWYLLBERN**. Job 18. 6.

LLUSGO, (llusg) *Gr.* ελεω; tynu, arwain, tywyo. Act. 8. 3. a 14. 19. *Diar.* 24. 11.

Un pechod a lusg gant ar ei ol. *Diar.*

LLW—ON, *Heb.* אלה twng, rhaith, llawgair.—Gweithred ddirifol yw llw, yn yr hon yr ydym yn

galw Duw yn dyst o wirionedd yr hyn yr ydym yn ei ddywedyd, neu yn ei addaw; ac yr ydym yn ei alw i ddiol arnom mewn amser, ac i dragywyddoldeb, os ydym yn tyngu celwydd, neu y peth ni wyddom am dano; neu oni chyflawnom yr hyn yr ydym yn ei addaw.—1. Ni ddylid tyngu wrth enw neb, neu wrth ddim, ond yn enw y gwir Dduw; gan fod llw yn weithred o addoliad, yn yr hon yr ydym yn cydnabod holl-wybodaeth, awdurdod, a gallu Duw. Jos. 23. 7. Iago 5. 12. Deut. 6. 13. Mat. 5. 34, 35, 36. Jer. 5. 7.—2. Ni ddylid tyngu, ond mewn achos o bwys.—3. Yn y cyfryw achos, dylem gymeryd llw yn barchus, yn ofn Duw, ac nid yn rhyfygus, ac yn anystyriol. Preg. 9. 2. Lef. 5. 4. Mat. 14. 7. Gen. 24. 3—9.—4. Tyngu yn anwir, yn dwylodrus, ac heb ffriad dirifol o gyflawni yr hyn yr ydym yn ei addaw, sydd yn bechadurus iawn. Lef. 6. 5. a 19. 12. Jer. 42. 5. Edr. **ANUDON**.—5. Dylem dyngu mewn gwirionedd, mewn barn—sef yn wybodus ac yn ddeallus—ac mewn cyflawnder. Jer. 4. 2. Esa. 65. 16. 2 Cor. 11. 31.

Y geiriau yn cynnwys dull o lw, yw y rhai canlynol:—'Fel mai byw yr Arglwydd.'—'Duw yn dyst.' neu, 'Tyst i mi yw Duw.'—'Duw sydd dyst i mi.'—'Duw a'i gwyr.'—'Y gwirionedd yr wyf yn ei ddywedyd yn Nghrist.'—'Fel mae gwirionedd Crist yno.'—'Yn wir, yn wir, meddaf i chwi.' Gwel Barn. 8. 19. Rhuf. 1. 9. a 9. 1. 2 Cor. 11. 10, 11, 31. Phil. 1. 8. 1 Tim. 2. 7.—Weithiau, byddai yn arferedig yn mhilith y patrieirech, roddi llaw dan forddwyd yr hwn y gwnaed llw iddo, fel arwydd, medd Ainsworth, o'i grediniaeth yn yr addewid o'r Messiaid o'i lwyngau. Gen. 24. 2, 3. a 47. 29. a 46. 26. Ond dyrchafu llaw i'r nefoedd oedd y dull mwyaf cyffredin o dyngu. Gen. 14. 22. Dan. 12. 7. Dat. 10. 5. Edr. **TRYGU**.

Sylwa yr apostol am yr Arglwydd iddo gael ei osod yn y swydd offeiriadol trwy lw. Heb. 7. 20. 28. Oddiwrth hyn mae yn casglu, fod offeiriadaeth Crist yn berffaith ac yn dragywyddol. Ni byddai yr Arglwydd byth yn cyfryngu trwy lw, ond i ddangos sicrwydd ac anghyfnawidoldeb y peth y tyngwyd iddo; megys y tyngodd i Abraham, y byddai i holl genedloedd y ddaear gael eu bendithio yn ei hâd. Gen. 22. 16, 17, 18. Ac i Moses, na chai yr Israeliaid fyned i Ganaan. Deut. 1. 34, 35. Ac na chai yntau fyned i mewn. Deut. 4. 21. Ac wrth Dafydd, y byddai i'w hâd gael eu sicrhau yn dragywydd. Ps. 89. 4. Gan na wnaud Crist yn arch-offeiriad heb lw, mae yn dangos penderfyniad digyfnawid Duw, i beidio dilên na chyfnawid offeiriadaeth Crist, na'r oruchwyliaeth rasol, ddbynol ar hyn. Y mae gosodiad Crist yn y swydd trwy lw, yn arwyddo ei osodiad yn yr arfaeth dragywyddol yn y swydd; hefyd, yr amlygiad o hyn oddiwrth Dduw, yn ngeiriau y Psalmydd, y rhai sydd wedi eu llefaru mewn dull o lw. Mae y llw yn dangos mawredd person yr Iesu, yr hwn a ymestynodd i gymeryd y swydd arno: mae y llw yn rhoddi parch iddo cyfatebol i anrhydeddusrwydd ei berson. Hefyd, y mae yn rhoddi y sicrwydd a'r boddlonrwydd mwyaf i'w holl bobl am ddiogonolrwydd ac anghyfnawidoldeb ei swydd.

LLWCH, (lly-wch), ffylor; hefyd llyn; llwch Tawe, llwch Sawdde, llwch Cyhirych, Amlwch, llynoedd a elwir fellly. Llanllwch, Tal y Llychau, enwau lleoedd gerllaw llynoedd.—'Lluch a ludw.' Edr. **LLUDW**. Y mae llwch yn arwyddo y bedd. Gen. 3. 19. Job 7. 21. Preg. 12. 7.—Cyfiwr isel, dirmygedig, a thruenus. 1 Sam. 2. 8. Ps. 23. 29.—Dynlon melwr. Ps. 30. 9.—Un peth llysoeg, o rifedi mawr, a gyffelybir i lwch; megys plant Israel, —y sofieir. Gen. 13. 16. Num. 23. 10. Ps. 78. 27.—Dodi llwch ar y pen—eistedd yn y llwch—

ymdreiglo mewn llwch—rhoddi y genau yn y llwch, ydynt arwyddion o dristwch, a gofid mawr. Jos. 7. 6. Job 42. 6. Esa. 47. 1. Mic. 1. 10. Galar. 3. 29. —Yr oedd yr Iuddewon yn tafu llwch i'r awyr yn erbyn Paul, yn arwydd o'u creulondeb tu ag ato, ac y dymunasant ei wneuthur yn llwch.

'Ymysgydd o'r llwch,' sydd yn arwyddo ymgyfodi o gyflwr isel, galarus, a chystuddiedig. Esa. 52. 2.

'Ysgydwch y llwch oddiwrth eich traed.' Mat. 10. 14. Luc 9. 5. Yr oedd yr Iuddewon yn barnu fod hyd yn nod llwch gwledydd y cenedloedd yn eu haffanhau; am hyny, pan ddychwelent i'w gwlad eu hunain, byddent arferol, ar ei chyffiniau, o sychu eu traed, rhag affanhau eu hetiffediaeth sanctaidd. Os oedd ein Harglwydd yn y geiriau hyn yn cyfeirio nt y ddefod hōno, y maent yn arwyddo fod y dygyblion i edrych ar y sawl a wrthodai eu derbyn a'u gwranddel fel Paganiaid annuwiol: yr oedd y llwch yn dystiolaeth iddynt, nnd oeddynt mwyach yn eu golwg fel pobl Dduw, ond fel yr ethnig ellun-addolgar. Marc 6. 11. Act. 13. 51. Gwel Flamin's *Christog.* vol. ii. Doddridge, Macknight.

'Llyfant lwech dy draed.' Esa. 49. 23. Geiriau sydd yn arwyddo yr ymddangosiad a'r parch mwyaf. Yn y gwledydd dwyreiniol, y mae arwyddion allanol o barch ac ymstyngiad, yn cael eu dangos mewn graddau mawr ac anarferol yn y parthau hyn o'r byd. Ymgyrmodd brodyr Joseph iddo i lawr ar eu hwyn-ebau. Gen. 42. 6. Ni oddefal brenioedd Peria neb i'w gwyddfod heb y cyfryw arweddiad o ymstyngiad, a diriawr barch. Gwel Lowth.

'Uclider llwch y byd.' Diar. 8. 26. *Heb. pen llwch y byd.* Dyn, tebygol, a feddylir; llwch ydyw o ran ei gorph; ond pen llwch y byd ydyw, y mae yn rhagori ar bob llwch arall, yn ei wneuthuriad, a dyben ei greadigaeth; a rhoddwyd i'r llychyn hwn llywodraeth ar yr holl llwch arall.

LLWDN, LLYDNOD, (llwd) lledfegin ieuanc pob rhywogaeth: fel casag a'i llwdu; llwdn hydd; llwdu gafr; llwdu gwlydd; llwdn hwch; llwdu dafad.

Mal y bo y dyn y bydd ei *loda.* Diar.

'Am fuwch neu ddafn, na leddwch hi a'i llwdu yn yr un dydd.' Lef. 22. 28. Exod. 23. 19. a 34. 26. Deut. 14. 21. a 22. 6, 7. Y mae yr Arglwydd tirlon yn rhoddi gocheliad rhag pob peth fyddai yn ymddangos yn tueddu at greulondeb tu ag at y creadur-iaid. Hwyrach fod y gwaharddiad hwn yn cyfeirio at ryw ddefod goel-grefyddol yn mhllth y cenedloedd. —'Dau lwdn iwrch,' &c. Can. 4. 5. Edr. BRON.

LLWFR—HAU, (llwf) llwfr, digalon, gwan-galon, llesg, annewr, an-ffwraldd, musgrell, mewydus; digalonl, llesgâu, ofni. Nid oes dim yn ddigonol i gadw dyn rhag llwfrhau yn mhob tywydd, ond prawf o heddwch Duw, ei bresennoldeb, a'i gynnorthwyon gyd âg ef. Esa. 41. 10. Deut. 31. 8. 1 Sam. 17. 32.

LLWNC, LLYNCU, (lly-wnc) llwng; eég cegen, corn y gwddf, cornpori, traflyncu, cegu. Mae llyncu, yn allegawl, yn arwyddo hollol ddyfetha a difrodi, fel na byddo dim gweddill ar ol. Job 20. 18. Eze. 26. 3. Felly llyncu angu.

'Llyncu yr hyn sydd farwol gan fywyd,' sydd yn arwyddo eu hollol ddinystr a'u dilad yn gwbl. Esa. 25. 3. 1 Cor. 15. 54. 2 Cor. 5. 4. Dan y gyffelybiaeth hon o lyncu, y mae yr iaith Hebraeg, Groeg, a'r Gymraeg, yn gosod allan ddystryw cyflawn, disymwth, fel na byddo dim o'r peth yn weddilledig; ac y mae yn gyffelybiaeth am lyncu yr ysgrythrau. Ps. 56. 1. Diar. 1. 12. Jer. 51. 34. Hos. 8. 8. Amos. 8. 4, &c.

LLWM, (lly-wm) moeth; moel; unig; tlawd; tlawd o ddillad; angenus, amdlawd. Lef. 13. 55. Mic. 1. 8.

LLWY—AU, (llwy) dodrefnyn i ymborthi âg ef; yspodol. Yr oedd llwyau, neu *צב צופאנא*, yn perthyn i'r bwrdd bara gosod, i rodai y thus ynddynt, tebygol. Exod. 25. 29. Lef. 24. 7. Num. 7. 14, 86.

Rhaid cael *llwy* hir i fwyta gyd â'r diawl. Diar.

LLWYBR—AU, (llwyb) sfordd; llwybr caer gwddion, llwybr y mab afradlon, sef y llwybr sydd ar nos-waith eglur i'w ganfod yn gylich-res llwyd-oleu yn y ffurfafent. Y sêr aneirif ynddo, mewn pellder dirfawr, sydd yn peri iddo ymddangos i ni fel cylech dyglauer.

'Llwybrau tragywyddol sydd iddo.' Hab. 3. 6. Meddiannodd Duw gopa mynydd tragywyddol Sinai; arweiniodd ei bobl dros fynyddoedd tragywyddol Arabia Petraea. Gwel Newcome. Yn hytrach, y llwybrau y mae yn ei gerdded yn ei holl oruchwyliaethau mewn amser, ydynt oll yn dragywyddol o ran arfaethiad a threfniad. Llwybrau tragywyddol ydynt o ran rhag-oesodiad ac arfaethiad, ac y maent yn sicr o gael eu cyflawni yn gwbl mewn amser priodol. Y mae ei llwybr yn trugarhau o dragywyddoldeb, o ran arfaethiad a threfniad, ac hyd dragywyddoldeb, o ran y parhad o honi. Y mae ei lechydwriaeth yn dragywyddol. Ps. 103. 17. Esa. 51. 6, 7, 8. Ps. 90. 2. Mat. 24. 35. Luc 1. 51. Heb. 13. 8. —Gelwir hwynt 'hen llwybrau.' Jer. 6. 16. Nid yn unig y maent o drefniad tragywyddol, ond hysbysodd Duw hwynt i'w bobl yn foreu, ac y mae ei bobl yn rhodio ynddynt yn mhob oes o'r dechreuad. Esa. 8. 20. Jer. 18. 15. Mal. 4. 4. Luc 16. 29. Edr. FRODD.

LLWYDREW, barug, arien, gorwydr. Gwlith wedi rhewi yn yr awyr, ac yn disgyn ar y ddaear, yw y llwydrew. Edr. RHEW. Y Duw mawr yn ei weithrediad galluog, sydd yn cenedlu y llwydrew; am hyny gweddai ei fod yn cael ei folianu yn hyn, fel yn ei holl weithredoedd. Job 38. 29. Ps. 147. 16, 17.

LLWYDD—IANUS—IANT, (llw-ydd) ffyniant, tyciant, rhwydd-deb; dadwyddwch, gwynfyd; ffynadwy, hylwydd, tyciannus; ffynau.—Mae llwydd, yn yr ysgrythrau, yn cael ei brodoli i gorph, enaid, gwaith, ac amgylchiadau dynion. Felly mae yn arwyddo, 1. Amledd o gyfoeth a phethau daionus y bywyd hwn. Ps. 73. 3.—2. Heddwch, cyfoeth, llonyddwch, &c. Ps. 30. 6.—3. Rhwydd-deb, ffawd, ffyniant mewn taith, masnach, gorchwyl, &c. 1 Cor. 16. 2. Ps. 1. 3. Gen. 24. 12—42.—4. Iechyd corph.—5. Ffyniant enaid, trwy gynnydd mewn gwbyodaeth o bethau Duw, ffydd yn y gwirionedd, cymdeithas; a Duw, a thebygolrwydd mewn ysbryd a bywyd iddo. 3 Ioan 2. Duw yn unig sydd yn peri llwyddiant yn mhob ystyr.

Ni fyno Duw ni *lwyddi.* Diar.

Dichon fod dynion yn llwyddo yn mhob un o'r ys-tyriaethau cyntaf, heb llwyddo yn eu heneldiaid; ond llwyddiant ysbrydol yr enaid, yn unig, sydd yn brawf fod cyflwr dyn yn dda rhyngddo a Duw. Nid yw gwaith Duw yn peri llwyddiant i ddynion annuwiol, un prawf ei fod yn edrych yn fach ar eu pechodau; mae ganddo ddibenion doeth, dyfnion, ac anhysbys i ni yn ei olwg, i'w cyflawni yn ei ragluniaethau: i gyflawni y rhai hyny, dyrchafa yr annuwiolion yn aml a llwyddiant; ond yn gyffredinol, mae arwyddion o'i anfodlonrwydd yn ddigon amwg i'w gweled arnynt, yn nghanol eu rhwysg a'u llwyddiant mwyaf; a phan gyflawni ei amcanion doeth ydydynt, a thrwyddynt, teifi hwynt i'w lle eu hunain.

LLWYFEN, (llwyf) pren defnyddiol yw y llwyfen. Y mae ei goed yn dda; ac y mae ei risgi a'i ddail, a'i nodd, yn feddygiaethol. Dywed Tournefort fod pedwar math o honynt; Linnæus tri; a Miller chwech. Am ei fod yn bren brigog, cysgodfawr, byddent arferol o addoli cilunod danynt. Hos. 4. 13. Edr. DERWEN.

LLWYN—AU—I, (llw-yn) coedwig, coedfa, ty-wyll-goed, glaswydd, tewgoed; gwig, gwiga; aren, y tenewyr.—'Abraham a blannod goed yn Beersaba, ac a allodd ar enw yr Argiwydd.' Gen. 21. 36. Y mae y gair Heb. *בשא* a gyfieithir *coed* yma, yn cael ei gyfieithu *pren*, 1 Sam. 31. 13. Yr hwn a elwir *אברם דערועא** yn 1 Cron. 10. 12. Tebygol i Abraham bannu y coed, y llwyn, neu y dderwen yma, er mwyn eysgod a dirgelwech. Cawn hanes o'r blaen fod ganddo bren, *גן* (neu *brenau*, un am lawer) wrth ei babei, yn gysegod iddo yn ngwres y dydd. Gen. 18. 8. Oddiwrth waith Abraham yn planu coed, llwyn, neu dderwen, yn gyfleusdra iddo i addoli, gellir barnu fod hyn, yn ganlynol, yn arferiad cyffredin yn nyddiau y patrieorch; ac oddiwrth yr arferiad, daeth y dderwen i fod yn bren eysgredig yn mhllith y cenedloedd eilun-oddolgar. 'Cywilyddiant o achos y derw a chwan-ynchasoch,' medd Esaiah wrth yr Israeliaid eilun-oddolgar. Gwel pen. i. 29. Yn ngwlad Groeg, yr oedd delw i'r eilun-dduw Jupiter yn nerw Dodana. Yn mhllith y Groegiaid a'r Rhufeiniaid yr oedd 'Sacra Jovi Quercus,' y *dderwcn gysegredig* 'Jupiter,' yn ddiareb. Yn Ffrainc, ac yn Brydain, yn yr hen oes-oesedd, yr oedd y dderwen a'i huchel-wydd,† a'r parch crefyddol mwya yn cael ei dangos iddi dan gyfar-wydd y Derwyddon. Medd Pliny, 'Nid ydyw y Derwyddon yn edrych ar ddim yn fwy eysgredig na'r uchel-wydd, a'r pren ar ba un y mae yn tyfu.‡ Yr oeddnynt yn golygu yr uchel-wydd gwedi ei anfon o'r nefoedd, ac yn arwydd fod Duw ei hun gwedi dewis y pren ar ba un y mae yn tyfu.§ Geilw yr Eilwyn yr uchel-wydd, meddant. *gylth*, neu *guytheyl*: hyny yw, meddyginiaeth dda, neu (*omnia sanantem*) meddy- yginiaeth pob peth; a phriodolant iddo lawer o rin- weddau rhyfedd ac anghyffredin. Nid oedd ond yn anam i'w gwag; ond pan gaent ef, yr oedd yr offeiriad gwedi ei wiago mewn arwisg wen, i esgyn i'r pren, a thòri yr uchel-wydd & chryman aur, yr hwn a dder- byniant mewn llen-llian wen. Wedi hyny, aberthent eu hoffrymau, gan weddio ar Dduw fendithio ei rodd ei hun, i'r rhai hyny a'i derbyniasai. A ydyw yn bosibl, medd un awdwr dysgedig, i un Cristion beidio meddwl, wrth ddarllen yr hanes hwn, am 'dymun- iad yr holl genedloedd: sef y gwr a'i enw BLA- GUR-YN, yr hwn nad oedd dad iddo ar y ddaear, ond daeth i lawr o'r nefoedd, ac a roddwyd i achâu ein dolur- iau, ac wedi ei dori ymaith, yn ol y rhag-derfyndeg gynghor, a amdôwyd mewn llian main, ac a ddodwyd mewn bedd er ein mwyn ni!

Oblegid eilun-oddoliaeth y cenedloedd yn y llwyni, gorchymynodd Duw i Israel, na phlanent lwyn o neb rhyw goed gerllaw ei allor, ac iddynt dori i lawr a losgi llwyni y Canaanaid & thân. Deut. 12. 3. a 16. 21. Yn eu gwrthgilladau aml i eilun-oddoliaeth, addolai yr Israeliaid eu hellunod mewn llwyni. Barn. 3. 7. a 6. 25. 1 Bren. xiv, xv, &c. Weithiau dichen llwyni arwyddo yr eilunod a adolent yn y llwyni. 1 Bren. 18. 19.

'Gwedi amgylch wregysu eich lwynau.' Edr. GWREGASA.

LLWYNAWG, a LLWYNOG, (llwyn) cadnaw; creadur digon adnabyddus, ac yn nodedig yn neillduoi

* Mae rhai yn barnu, mai oddiwrth y gair Heb. *אילון איון*, *derwcn*, neu *llwyn derw*, y daeth y gair *llwyn*; ac oddiwrth *llwyn*, y *ffurfiad llan*, yn arwyddo lle cauedig; felly daeth *per-llan*, *gwin-llan*, *gd-lan*, *cor-lan*, a *glyn*, a *glyn*; sef dyfryn cauedig.—'Abraham a dramwydd troy y tir hyd le Siohem, hyd wastadedd Mamre. אילון מוכר ער אילון דער מוכר.

† Geilw'r ei hefyd, uchelfar, uchelth, uchelfal, uchelawg, uchelawr, pren awyr, gwiagonlys.

‡ Tam per se reborum elegant incois; neque ulla sacra sine ea fraude conflant. Nat. Hist. Lib. xvii. cap. 44.

§ Ad viscum Druidae Druidae cantare solebant.

am ei gyfrwydra. Adroddir llawer o siampiau am ei gyfrwydra, sydd arfeidiol eu coffau yma. Heb. *בשר שואל*, *tyllwr*, oddiwrth ei waith yn tyllu yn y ddaear. Mae yn ddael yn mysg y dysgedigion, pa un ai y llwynog ai y *Jackal* a feddylir wrth y gair hwn. Mae y *Jackal* o faintio y llwynog, yn dywyllach ei liw; ac yn tebygu i'r llwynog, ac i'r blaidd; etto nid cymysg-ryw mo honynt. Nid yw y blaidd, na'r llwynog, ddim i'w cael yn aml yn Syria, medd Vol- ney; ond mae llawer iawn o ryw ganol rhyngddynt, a elwir *Shacal*, yu myned yn heidiâu o gannoedd gyd & u gilydd; y maent yn lladronaidd iawn, yn dyfetha pob peth a ddelont o hyd iddynt, yn difa y gerddi, yn difwyno y gwinllanoedd, &c. Y *Shual*, tebygol. oedd y llwynog & pha rai y llosgodd Samson ydau y Philistiaid, y gwinllanoedd, a'r olew-wydd. Barn. 15. 4, 5, &c. Gan eu bod mor aml yn y wlad, nid oedd yn anhawdd i Samson ddal, neu beri dal, tri chant o honynt. Yr oedd clymu y cynffonau wrth eu gilydd, yn eu battal rhag rhedeg i'w tyllau; ac yr oedd rhof y ffagiau, neu y pentewynlon rhwng eu cynffonau, yn fodd effeithiol i losgi yr ydau yn y meusydd, gan fod y creaduriaid yn ddychrysedig gan y ffagiau, yn rhedeg yma a thraw, yn mysg yr ysafnau *gd*. Y bardd Ovid (*Fast. lib. iv. lin. 681.*) a rydd hanes am ddefod flynyddol yn Rhufain ynghylch mis Ebrill, o droi llwynogod i'r gylich-chwareufa (*circus*) & ffagiau wrth eu cynffonau.

Missa junctis ardentia testis
Terga ferunt vulpes.

Barna Bochart i'r ddefod hon gael ei chymeryd oddiwrth y weithred uchod o eiddo Samson.

Y mae y *Jackal* yn ymborthi ar gyrph dynion, cloddiant i gladdfeydd am danynt, canlynant y *caravans* yn fyddinoedd, yn dysgwyl am eu hysglyfaeth. O herwydd hyny, cloddia trigolion y gwledydd lle y maent yn aml, y beddau yn ddyfnion yn y ddaear (yr hyn sydd yn egluro yr ymadrodd, 'Parthau isaf y ddaear.') Y mae hyn yn rhoddi gloer ar Ps. 83. 10. 'Y maent yn bwyta gwreiddiau, ffirwythau, ac yn dyfod i'r gerddi bob nos,' medd y Dr. Shaw, ('y rhai hyn gan hyny yw y creaduriaid a feddylir yn Can. 2. 16.')

'Ped elai llwynog i fynu, efe a fwriai i lawr eu mur ceryg hwynt.' Neh. 4. 3. Nid yw mur eu dinas hwynt ddim yn addas i amgylchu ein gerddi, i'w ham- ddfifyn; pe dringal y *Jackal* arnynt, tafai hwynt i lawr. Yr oedd y wawd-iaith o'r fath fwyaf chwerau a dirmygus.

'Y mae ffauau gan y llwynogod: y mae gan y cre- aduriaid diriad ysglyfaethus, dyllau i ymguddio yn- ddynt; a chan ehediad ysglyfaethus y nefoedd nyth- od; ond gan Fab y Dyn, yr hwn sydd yn addfwyn, yn myned oddi amgylch gan wneuthur daioni, nid oes le i roddi ei ben i lawr. Mat. 8. 20.

'Dy brophwydi, Israel, ydynt fel llwynogod yn yr anialwech.' Ezec. 13. 4. Yn addas iawn y cyffelybir gau-athrawon, y mhob oes, i feiddiaid, llwynog- od, &c. y maent fel hwy yn gyfrwys, yn rhagrithol, ac yn niweidiol iawn. Y llwynogod ydynt, sydd 'yn difwyno y gwinllanoedd,' ac yn difa yr egin mwyaif ymddangosiadol, yn aml. Gwaith gwinllawyr Crist yw eu dal, eu dangos hwy a'u gau athrawiaethau yn eu lliw eu hunain, a'r perygl dirfawr o honynt. Can. 2. 15. Edr. CADNAW, EGIN, GWINLLAN. *Appendix to Calmet's Dictionary, Frag. 209.* Brook's *Nat. Hist.*

LLWYR, (llw-yr) yn gwbl, oll; yn drwyadl, yn berffaith.—'Ac ni'th llwyr adawaf chwaith.' Heb. 13. 5. *Ουδ' ου μη σε εγκαταλειπω, ni'th adawaf meion un modd, ar un achos: ni'th adawaf yn gwbl, yn llwyr, hyny yw, byddaf gyda thi, glynaf wrthyd yn well na brawd, neu un câr, na pherthynaf; byddaf gyda thi yn fy nghynorthwyon, fy nghyfarwyddiaidau,*

a'm cysurion, fel y byddo amgylchiadau yn gofyn. Y mas amled y goreiriau nacool yn yr iaith Roeg, yn hardd ac yn synwrlawn. Jos. 1. 5. 1 Cron. 28. 20. Esa. 41. 10, 17.

LLWYTH—O—OG, (llwy) pwn, baich, beich-llwyth; tylwyth, cenedl, preswylwyr rhyw ardal, neu dalaeth. Llwythau Israel. Edr. ISRAEL, JACOB, JUDAH, JOSEPH, &c.

'Holl lwythau y ddaear,' neu wlad, sef yr holl drig-ollon annuwiol. Mat. 24. 30. Dat. 1. 7.—'Yn ffin-derog ac yn llwythog.' Edr. BLINDER.

'Ocheneidio yn llwythog.' Edr. OCHENAID.

'At y deuddeg llwyth aydd ar wasgar.' Iago 1. 1. Oddiwrth yr ystoriaethau canlynol, ymddengys fod y deuddeg llwyth mewn bod pan ysgrifenedd Iago ei Epiistol.—1. Er i Cyrus ganiatáu i'r holl Iuddewon yn ei arglwyddiaethau i ddychwelid i'w gwlad eu hunain, etto ni ddychwelodd llawer o honynt. Yr oedd hyn yn ateb dyben Duw yn goddef iddynt gael eu dwyn yn gaeth i Assyria a Babilon. Cynys ei fwrtaid oedd ei wneuthur ei hun yn adnabyddus yn mhilith y Cenedloedd, trwy y wybodaeth a ddygai yr Iuddewon gyda hwynt, ac a gyfranant yn eu gwsgariad, am ei fawredd a'i berffeithdau dwyfol. Hwn oedd yr achos pahan y penderfynodd Duw na byddai i'r *dey llwyth* byth ddychwelid i'w gwlad eu hunain. Hos. 1. 7. a 8. 8. a 9. 3, 15, 17.—2. Mai ychydig, mewn cymhariaeth, ddychwelodd yn ganlynol i gyhoeddiad Cyrus, ond parhausant i fyw yn mhilith y Cenedloedd, a ymddengys oddiwrth hyn, yn amser Ahasferus, un o olynwyr Cyrus, yr hwn oedd yn teyrnasu o India i Ethiopia, ar gant a saith ar hugain o daleithiau. Yr oedd yr Iuddewon yn wasgaredig yn mhilith y bobloedd trwy holl daleithiau y freniniaeth, ac yr oedd eu cyfreithiau yn amrafaelio oddiwrth gyfreithiau yr holl bobl, ac nid oeddynt yn gwneuthur cyfreithiau y brenin. Esther 3. 8. Wrth lyngu wrth eu defodau eu hunain, yr oeddynt yn cadw eu hunain yn wahanedig oddiwrth yr holl genedloedd yn mhilith y rhai yr oeddynt yn byw.—3. Ar ddydd y Pentecost, y cyntaf wedi esgyniad Crist, (Act. 2. 5, 9.) 'yr oedd yn preswyllo yn Jerusalem, gwŷr bucheddol o bob cenedl dan y nef: Parthiand, Mediaid, ac Elamitiaid,' &c. mor lliosog oedd yr Iuddewon, ac mor helaeth yn wasgaredig yn holl wledydd y byd.—4. Pan yr oedd Paul yn teithio trwy Asia ac Ewrop, cafodd yr Iuddewon mor lliosog, fel yn holl bfrid dinasoedd y cenedloedd yr oedd ganddynt synagogau, yn mha rai yr ymgynnulent i addoli Duw, a thyrfaodd o broselyt-iaid oeddynt wedi ymuno â hwynt, i'r rhai y pregeth-odd ef yr efbngyl.—5. Yr un apostol, yn ei araeth o flaen brenin Agrippa, a dystiolaethodd fod y deuddeg llwyth yr amser hwnw mewn bod, a'u bod yn gwasanaethu Duw nos a dydd, mewn gobaith o'r addewid a waawd i'w tadau. Act. 26. 7.—6. Dywed Josephus (*Antiq. lib. xiv. cap. 12.*) nad oedd un dalaeth yn abl cynnwys yr Iuddewon, ond eu bod yn trigo yn y rhan fwyaf o'r dinasoedd mwyaf blodeuog Asia ac Ewrop, yn yr ynysoedd a'r cyfandir, ddim llawer llai eu rhifeddi na'r trigolion Paganaudd.

Oddiwrth yr holl bethau hyn, ymddengys fod yr Iuddewon wasgaredig yn fwy lluoegog nag Iuddewon Judea. Gwel y Dr. Whitby in loc. Dr. Lardner's *Credibility of the Gospel History, part. i. b. 1. c. 3.*—Y mas teithiwy'r diweddar yn y gwledydd dwyr-ainol, yn enwedig y Dr. Buchanan, wedi rhoddi hanesau am sefydliadau lliosog o'r Iuddewon yn ymerodraeth Brahma, ac amrywiol barthau eraill o'r gwledydd hynny.

LLYCHWINO, (llychw) gwneuthur yn llychlyd, gorchuddio â llwch; halogi, difwyno, diwyno, anurddo, brycheuo. Esa. 63. 3.

LLYDAN—AIN. (lly-tan) äang, helaeth, ebelaeth.—'Llydan yw y ffordd aydd yn arwain i ddystryw.' Mat. 7. 13. Ffordd natur, ffordd gau-grefydd o bob math, ffordd dyn ei hun, mewn cyferbyniad i ffordd Duw. Act. 14. 16. Y mas yn llydan, oblegid ei bod yn cynnwys amrywiaeth o lwybrau, sef pechodau, cyfeillornadau, &c., oblegid nad ydyw dynion ynddi o fewn terfynau gair Duw: am fod dynion yn ei cherdded yn hawdd, yn naturiol, yn ddiymdrech, yn ddirwvstr oddiwrth eu calonau eu hunain, na'r byd, na'r diafol. Ond os ydyw fel hyn yn llydan, mae mor sicr yn arwain i ddystryw. Phil. 3. 18. Edr. PORTH.

LLYDNU, (llwdu) bwrw llwdu. Job 39. 1.

LLYFAS—U, (mas) öfn, äwn, hyf; anturio, hyf-äu, ymgata.—'Ac yn llyfas yn ddiöfnusach draythu'r gair.' Phil. 1. 14.—'Ac Reasias 'sy yn llyfasu, ac yn dywedyt.' Rhuf. 10. 20. W. S.

LLYFU, (llyf) Heb. חָפֵץ *Gr. λατρεω & ληρωω*, llyfu ä'r tafod; Neibio.—'Llyfant lwch dy draed.' Edr. LLWCH.—'Ond y cwn a ddaethant, ac a lyf-asant ei gornwydydd ef.' Luc 16. 21. 'Eithyr a' dawot o'r cwn a'r llyfu y gornwydydd ef.' W. S. 'E, y cwn a ddaethant,' &c. Dr. Campbell, Doddridge. Mae y geiriau nid yn llethau, ond yn ychwanegu at y darluniad o gyflwr gresynol y tlawd hwn; *αλλα και, ie, y cwn a ddaethant, &c.* Yr oedd ei gyflwr mor ddiymgeledd a gresynol, fel yr oedd ei gornwydydd yn agored: 'Ni wasgwyd hwynt, ac ni rwymwyd, ac ni thyrerwyd äg olew.' Esa. 1. 6.

LLYFN—HAU—U, (llyt) gwastad, caboledig; caboli, gwastadhau, gorlyfnu, ög-lyfnu. Edr. OG, CABOLI.

Ni bydd neb *lyfn* heb ei *anaf*. *Diar.*

LLYFR—AU, (llyf) Heb. סֵפֶר *seper*; *Gr. βιβλος, biblos*; *Llad. LIBER.*

Goren öf, öof *lyfr*. *Diar.*

Yr oedd amrywiol ddefnyddiau yn cael eu harferyd yn yr hen öesoedd, i wneuthur llyfrau ä hwynt, cyn cael allan y ddyfais o wneuthur papur. Dalenau o biwn, efydd, rhiögi coed, priddfeini, llechau o geryg, byrddau, neu dafennau o goed, oedd y pethau a ddefnyddiwyd i argraffu y cyfrwy bethau a ewyllys-ient gadw cofiadwriaeth am danynt. Edr. PAPUR. Byddent yn aml yn gorchuddio y tafennau ä chwytr, fel y byddai yn hawsach argraffu arnynt, a diläu yr hyn a argreffid. Yn lle tafennau o goed, defnyddiwyd dail y balmwydden, rhiögi teg coed, megys yr onen, y masaru, y pigwydd, y llwyfen, &c. Oddiwrth hyn y galwyd y llyfr, *liber*, yr hwn a arwydda rhiögi tufewnol coed. Am y byddent yn *rhölio* y rhai hyn er cyffeusdra, galwent hwynt yn *Llad. VOLUMEN*; *Saes. VOLUME*; yr enw a roddid wedi hyn i rolau o bapur, neu femwrn.—Byddent hefyd yn ysgrifenu ar lian. Dywed Pliny (*lib. xiii. c. 11.*) fod y Parthiaid yn ysgrifenu ar eu lian yn ei amser ef. Coffä Livy hefyd, am lyfrau wedi eu gwneuthur o lian (*lintei libri*) ar ba rai yr oedd wedi eu hysgrifenu enwau y swyddogion, a hanes y wladwriaeth, ac yn nghadw yn nheini y dduwies Moncla.

Mae llyfr yn arwyddo, weithiau, cof-restr achau, dygwyddiadau, neu gyfreithiau. Gen. 5. 1. Yn mhilith y Persiaid, yr oedd yn ddefod wastadol hobb dydd, ysgrifenu i lawr mewn llyfr yr hyn a ddygwyddai y diwrnod hwnw; pa wasanaeth oedd neb wedi ei wneuthur i'r brenin, a pha wobr oedd wedi cael ei rhoddi i'r neb a'i gwasanaethodd, &c. Pan elisteddai y brenin i farau, agorid y llyfrau iddo, fel y cat weled hanes ei holl weision, ac y gallai eu barnu oll yn gyfatebol i'r hyn oedd wedi ei ysgrifenu yn y llyfr. Esth. 6. 1. At y ddefod hon, tebygol, mae y geiriau, 'agoryd y llyfrau,' yn cyfeirio.

Llyfr ryfeloedd yr Arglwydd. Etr. JASER.

Llyfr seliedig, a arwyddia prophwydoliaethau wedi eu hysgrifenu ar rdd, ac wedi ei rollo i fyrau a'i selio, yn ol y dull gynt o wneuthur. Yr oedd y prophwydoliaethau hyn yn seliedig, yn arwyddo eu bod yn ddingelaidd, ac yn anadnabyddus; am amseroedd pell, ac am ddygwyddiadau anhysbys yn bresennol; ac nad oedd gwybodaeth o honnynt i'w gael, nes dattod y seihau yn nghyflawniad o'r prophwydoliaethau. Yr Arglwydd Iesu sydd yn dattod seihau, sef yn eu hamlygu ac yn eu cyflawni oll. Eza. 29. 11. Dat. v.

Wrth 'lyfr yr Arglwydd,' y meddyl yr ysgrifthyrau, (Eza. 34. 16.) neu ei osodid a'i gynghor yn rhag-drefnu ac yn rhag-derfynu pob peth. Ps. 139. 16. Dat. v.—Ei ofal rhagtoniaethol am fywydau naturiol dynion. Erod. 32. 32. Ps. 69. 28.—Ei Hollwybodaeth a'i goffadwriaeth o bob peth. Ps. 56. 8. Mal. 3. 16.

Geiwr arfaeth Duw o etholedigaeth, 'lyfr y bywyd,' am fod ei bobl wedi eu hethol i fywyd tragwyddol; a phob peth yn perthyn i hyny wedi eu rhag-osod a'u trefnu. Phil. 4. 5. A geiwr of 'lyfr bywyd yr Oen,' am fod ei enw ef yn gyntaf yn y llyfr, a'u henwau hwythau yn canlyn; etholwyd hwy yn ddwydd, a rhoddwyd hwynt iddo. Dat. 13. 8. Edr. ETHOLEDIGAETH.—'Y rhai nid yw eu henwau yn ysgrifenedig yn llyfr bywyd yr Oen yr hwn a laddwyd, er dechreuad y byd;' oddwrth Dat. 17. 8. lle gadewir allan y geiriau 'yr Oen a laddwyd,' mae yn amwg, medd Vitrings,* fod y geiriau, 'er dechreuad y byd,' yn perthyn i ysgrifenu yr enwau, ac nid i laddfa yr Oen: am hyny dylai y gwahan-nod gael ei osod ar ol *laddwyd*, ac nid ar ol *Oen*. 'Llyfr bywyd yr Oen yr hwn a laddwyd;' rhoddwyd hwynt i'r Oen, a'r Oen a'u prynodd hwynt; ni buasai un llyfr y bywyd, oni buasai i'r Oen gael ei ladd: ac ni chafodd, ac ni chaff neb fywyd byth ond trwy farwolaeth yr Oen, a fydd ynddo. Dat. 10. 15.

Mae agoryd y llyfrau yn y farn, yn arwyddo amlygiad cyflawn o holl arfaethau a gwirioneddau Duw, ac y bydd y farn yn cael ei rhoddi yn gwbl gyfatebol iddynt, ac i weithredoedd pob un yn eu hwyneb. Dan. 7. 10. Dat. 20. 12. Edr. BARN.

'Wele blyg llyfr yn ehedeg. . . . a'i hŷd yn ugain enfydd,' (sef deg llath). Zech. 5. 1, 2. Mae y geiriau yn cyfeirio at yr hen ddull o ysgrifenu ar rolau o amryw grwyn, wedi eu huno â'u gilydd. Er bod rhai o honnynt o faintioli go fawr, ni bu yn gymaint a'r mesur a roddir i lawr yma. Wrth y llyfr yn ehedeg, dangosir melliith Duw ar bechaduriaid; y mae lladrata a thyngu yn cael eu rhoddi am bob math o bechodau. Y mae maintioli y llyfr yr dangos amldra y pechodau, a'r melliithion cyfatebol iddynt; y mae yn ehedeg ac yn myned trwy yr holl wiad, ac ni ddichon neb enog ddiacu rhagddi.

'Yn rhol y llyfr (yn *nechreu* y llyfr, Paul) yr ysgrifenydd am danaf.' Ps. 40. 7. Heb. 10. 7. Mae arfaeth Duw mewn perthynas i waith Crist, a'i ddyfodiad i'r byd i'w gwblhau, wedi ei ysgrifenu yn ysgrifthyrau sanctaidd; yn gyfatebol i hyny y daeth, ac y gweithredodd Crist. Yn nechreu y llyfr, sef yn yr addewid gyntaf, medd y Dr. Owen, ac oddiyno hyd ddiwedd y llyfr yr ysgrifenydd am dano, er hyfforddriad a dyddanwech yr eglwys. Y mae yr arfaeth, yr ysgrifenu, a'r gwaith, yn cyfateb i'w gilydd, yn gwbl. Edr. GORPHENWYD.

'Ac yr oedd ganddo yn ei law llyfr bychan wedi ei agoryd.' Dat. 10. 2. Llyfr arfaeth Duw mewn perthynas i'r eglwys; yr hwn y cafodd Ioan orchymynnid i'w fwyta; sef ei ystyried, ei ddeall, a'i ddatguddio. Wrth ei fwyta yr oedd yn felus i'w enau;

ond wedi ei fwyta yr oedd yn chwero yn ei fol. Yr oedd derbyniad o'r dadguddiad dwyfol, yn peri hyfrydwech iddo; ond yr oedd myfyrio ar flinderau a phrofedigaethau yr eglwys yn cael eu rhag-ddangos a'u rhag-fynegi, yn peri chwero a'r gofid i'w feddwl. Edr. ANGL, CWMWL, ENFRS. Gwel Mede, Daux, Vitrings, Newton.

Yn China, y mae enwau y rhai a brofwyd am feirw yn cael eu hysgrifenu mewn dau llyfr; un a elwir llyfr y bywyd, a'r llall, llyfr marwolaeth. Y rhai a ryddhawyd a ysgrifenu yn y cyntaf, a'r euog a ysgrifenu yn y diweddaf. Y rhai hyn a roddir o flaen yr ymerawdwr gan ei weision, yr hwn sydd ganddo hawl i ddiellu yr enw o'r naill, a'i roddi yn y llall.

LLYFFANT—AINT, (llwfr) llamwr, darneidwr; rhyw o greaduriaid yn darneidio yn eu symudiad; ac yn byw mewn dwfr ac ar dir. Llyffant melyn, llyffant du. Defnyddiodd yr Arglwydd y llyffant yn un o blaiau yr Aipht. Exod. 8. 1—8.—'Ac mi a welais dri ysbryd arian, tebyg i llyffant, yn dyfod allan o safu y ddraig,' &c. Dat. 16. 13, 14. Dynion a feddylir, dan weithrediadau ac arweiniad yr ysbryd arian; ac yn ganlynol, rhaid eu bod yn arian eu hunat. Wrth *dri*, meddylir *lawer*, nifer terfynedig am nifer annherfynedig. Yn dyfod allan o safu y ddraig, y bwystfil, a'r gau brophwyd; i arwyddo y byddent o'r un ysbryd â hwynt, ac yn wasnaethgar iddynt. Y farn gyffredinol yw, mai y gau athrawon Pabaid a feddylir; yn enwedig y monachod, y Jesuitiaid, &c. y rhai oeddynt fel llyffant yn ymlusgo i dai brenin-odd â'u cynghorion, fel dyfroedd budron, yn eu hannog i erlid a dyfetha canlyniwyd yr Oen yn mhob oes. Llwyddodd y llyffant cythreullig hyn i gasglu yr holl fyd i ryfel, i gael eu dyfetha gan y Duw Hollalluog.

LLYFFETHAIR—EIRIAU, (llyffeth) egwyd march; attal-bren, neu cloff-bren a roddir ar yr egwyd; hual, cloffrwm.—'Efe a wnaeth fy llyffethair i yn drom.' Galar. 3. 7. *rwru fy nghloffrwm, press*. Yr oedd y prophwyd mewn carchar wedi cau o amgylch iddo; ei gystuddiau yn fawrion, a'i elynion wedi cau arno fel nas gallai ddyfod allan oddi yno. Geayd y geiriau allan, naill ai ei gyfwr ei hun, neu ei genedl yn ei amser. Mae ei iaith yn ffugryol lawn, ac yn arwyddo caethlwd, cyfyngder, a chaledi; heb ddim ffordd o ymwared yn ymddangos.—'O herwydd ei rymio ef yn fynyach â llyffethairiau.' Marc 5. 4. Luc 8. 29. *παύς, cloffrwm*, neu gadwyn am y traed.

LLYGAD—AID, (llwg) golwg, trem, drem. O holl ranau corph dyn nid oes un yn fwy rhyfedd na'r llygad. Y mae byd o ryfeddodau ynddo.* Y mae trefn, doethineb, a gallu Duw yn ymddangos yn ei wneuthuriad i ateb ei ddyben. Y mae ei wneuthuriad oddi allan yn dra rhyfedd, ond oddi mewn y mae y rhyfeddodau yn rhagori. Y mae iddo len neu gaead, i'w gadw rhag nived; a hwn yn cau ac yn agor, gyd â'r fath gyflmdra, fel nad ydyw yn un rhywyst i'r golwg; sef yr amrant. Y mae wedi ei amgylchu â g amryw esgyrn celyd, er ei amddiffyn. Y mae yr aelau uwch ben y llygad, yn cadw y chwys rhag digyn iddo. Rhag i'r llygaid sychu gormod, y mae cilchwyrn fel ffynonau y naill du, i'w ddyfrhau a'i ireiddio: a rhag iddo fod yn tywallt dagrau yn wastadol, mae bibellau yn dwyn y dwfr o'r llygad i'r ffroenau. Fel y byddo iddo gael ei ireiddio a'i lanhau yn was-

* Yn mysg y rhannau mwyafr arbenig o'r corph, y rhai sydd yn dangos doethineb ein Creadwr, nid oes un yn fwy ardderchog na'r llygad. Mae y llygad wedi eu cynnysgaedd gan y Goruchaf â g arwydded a phrydfertihwch neidnol, ac yn wastadol yn dangos argraff ei allu anfeidrol. Yn ddiiau nid oes un rhan yn rhoddi prawf mor amwg o ddywyfol ddoethineb a thrafn. Gwel y Dr. Brigg's *Ophthalmography*, cap. 1. sec. 1.

* Gwel Vitrings in loc. Estius, Grotius, Doddridge, &c. Cocceus in loc.

tad, y mae ysgogiadau yr amrantau yn aml; a rhag llydnt fod yn un gradd o atalfa i'r golwg, y mae eu hysegogiadau yn hynod gyflym.

Am y llygad ei hun y mae iddo saith o arwigoedd, neu bileneu teneu; sef. 1. Yr *adnata*, neu *conjunctiva*, yn gorchuddio yr holl llygad, ond y golwg yn mlaen.—2. Y *tunica albuginea*, sydd dan y llall, ac wedi ei lunio o gewynau pedwar cyhyr y llygad wedi eu lledaenu. Nid yw hon fel y llall, yn gorchuddio ond rhan o'r llygad.—3. Dan y ddwy hon y mae y *sclerotica*, y sydd yn gorchuddio yr holl llygad: mae hon yn dywyll i gyd, ond y rhan o honi sydd yn gorchuddio y golwg, ac sydd yn dryloyw fel corn. Mae rhai yn edrych ar hon yn bilen wahanol, ac yn bedwaredd, ac yn ei galw y *cornea*.—5. Y *choroides*, a elwir *tunica ruyischana*. Y mae y tu blaen i hon, fel y llall, yn dryloyw, am hyn yn cael ei golygu yn wisg wahanol, a'r chweched, a elwir yr *uvea*. O ddyblid y rhan hon o'r bilen, y ffurfir yr *iris*, ag sydd o amryw lliwiau mewn gwahanol beronau, ac yn rhoddi yr saw o'r llw hwn neu arall i'r llygad. Yn agos i'w ehanol y mae twll, a elwir canwyll llygad.—7. Y *retina* sydd yn gorchuddio yn unig gwaelod y llygad, gyferbyn a'r golwg. Ar y bilen hon mae llun pob gwrthdrrych a ganfyddir yn cael ei ffurfio, heb ba un nis galleu ganfod dim.

Y mae tri math o wlybwr (*humours*) yn perthyn i'r Nygad: 1. Yr *aqueous*, sef y dyfrllyd; gwlybwr tryloyw yw, dan y *cornea*.—2. Y *crystalline*, yn cyfluo dan yr *aqueous*, tu ol i'r *uvea*, a chyferbyn a'r ganwyll.—3. Y *vitreous*, neu y *golybwr guydr-awog*, y sydd yn llenwi yr holl gau-le tu ol i bilen y llygad, ac sydd yn peri fod y llygad yn gyfgrwn; ar y tu ol i hwn y mae y *retina* gwedi ei thasenu.

Y mae i'r llygad, fel rhanau eraill o'r corph, redwaliau, gwythenau, gtau, a chyhyrau, i holl ysgogiadau y llygad. Rhy faith fyddai i mi yma roddi hanes yr holl lestri hyn, ac anhawdd eu hamgyffred wedi eu darlunio, heb ddangosiad i'r golwg o honynt. Y mae yr ychydig bethau canlynol i sylwi arnynt yn neidduol, ac yn dangos mawredd doethineb y gwneuthurwr, oddiwrth gywreinarwydd y gwaith. Ni bu un Atheist (sef un yn gwadu y bod o Dduw) erioed, medd Strimius, ag oedd yn deall ffurfiad y llygad.—1. Mae holl beiriannau y golwg, trwy ryw drefaid rhyfeddol, yn ateb y dyben i grynhof pelydr y goleuni yn llewyrchu ar uwrhy wrthdrrych o bob rhan o hono, i ffurfio delw fechan o'r gwrthdrrych hwn ar y bilen a elwir y *retina*: heb fod delw neu lun pob gwrthdrrych fel hyn wedi ei ffurfio nis galleu ganfod gwrthdrrychau. Y mae hyn yn rhyfedd iawn. Y mae golygiad ar bump neu chwech milltir ysgwar, yn llawu o wrthdrrychau, yn cael ei ddwyn i mor lleied lle a hanner modfedd tryfeusur—a phob gwrthdrrych yn ymddangos yn wahanreddol, yn ei briodol faintioli, ei sefyllfa, ei lun, a'i liw ei hun. A fydd dim yn anhawdd i Dduw? Yn llaw y Creawdwr nid yw bychan a mawr yn gwneuthur gwahaniaeth.

2. I gadw allan y pelydr pan y byddo gormod goleuni, ac i wneuthur gwrthdrrychau yn weledig pan fyddo ond ychydig oleuni, mae y twll i'r goleuni fyned i mewn, a elwir y ganwyll, wedi ei wneuthur felly fel y gaeill eangu neu leihau tel y byddo yr achos yn gofyn; ac etto yn cadw ei lun crwn mewn dyna bob amser. Y mae y llygad yn gyffelyb i ystafell dywyll, ag iddi un twll bach, a megys gwyrdd-drych (*spectacle*) arno, i ollwng goleuni i mewn. Os rhydd un bapur gwyn neu liau gyferbyn a'r gwyrdd, heb fod yn rhy bell nac yn rhy agos, caiff weled llw a llun pob peth arno, a fyddo oddi allan gyferbyn a'r gwyrdd. Da fod yr haul yn tywynu ar y gwrthdrrychau ac nid ar y gwyrdd. Y ganwyll yw y twll bach yn y llygad, ar ba un y mae

peth tebyg i'r gwyrdd, i'r goleuni fyned trwyddo; ac fel na byddo rhy fach na gormod goleuni fyned i mewn, y mae hwn yn cyfyngu neu yn eangu fel byddo yr achos. Heblaw y galluodd i eangu canwyll y llygad pan byddo y goleuni yn fyohan, y mae gan rai creaduriaid belydriad yn y llygad, megys cath, &c. i'w haddasu i ddiol eu hysgylfaeth yn y nos. 'Adwaenwn ddyd,' medd y Dr. Willis, 'yr hwn wedi yfed yn drwm, a welai i ddarlennu llythyr yn y tywyllwch, trwy belydriad yn y llygad.' Gwel Dr. Willis, *De Anim. Brut.*, p. 1. cap. 15. Dywed Pliny am Tiberius Cesar, pan ddefroidd ef yn ddi-symmwrth yn y nos, y gwelai bob gwrthrych mor amlwg a phe buasai yn ddydd goleu. Gwel *Nat. Hist.*, lib. ii. cap. 27. 'Adwaenwn ddyd yn Swydd Bedford,' medd y Dr. Brigg, 'yr hwn a ddarlennai yn gywir yn y tywyllwch. Nid oedd dim gwahaniaeth i'w ganfod rhwng ei llygaid ef a Nygaid eraill.' Gwel y Dr. Brigg's *Ophthalmics*. cap. 5. 12. Mae y galluodd hyn yn y ganwyll i eangu a lleihau yn ddigon hysbys i baw trwy brofiad. Pan elo dyn allan yn y tywyll nos o ystafell oleu, ni wel agos i ddim ar y cyntaf, ond yn raddol mae y twll, neu y ganwyll, yn eangu i gymeryd i mewn yr ychydig belydr sydd i'w gael; yn raddol hefyd mae y llygaid yn goddef dysgleirdeb goleuni trwy gyfyngu ffeaestr y llygad.

3. Peth arall sydd hynod o nodedig yn y llygad, yw ei addasrwydd, trwy ryw gywreiniwaith ynddo ei hun, i ganfod gwrthdrrychau mewn amrywiol bellter oddi wrtho. Yn ol rheolau sefydlog perthynol i'r olwg-gelfyddyd (*optics*) byddai yn anmhosibl ffurfio llun dau wrthdrrych, un yn mhell a'r llall yn agos, yn yr un fan, heb gyfnewidiad yn y peiriannau gweliediad, am fod mynediad y pelydr yn wahanol; mae pelydr y gwrthdrrych agos yn gwasgaru oddiwrth eu gilydd, a'r pelydr oddiwrth y gwrthdrrych pell yn myned rhagddynt yn gyfochrog. Mae gweliediad gwahanreddol yn dibynu yn gwbl ar uniad yr holl belydr yn dyfod oddiwrth y gwrthdrrych gweliedig, yn gwbl ar yr un fan a'r *retina*; gan fod y pelydr yn ymuno yn wahanol yn ol pelder y gwrthdrrych, ni allai gan hyn yr un llygad weled yn amlwg ddau wrthdrrych mewn gwahanol bellter oddi wrtho, heb gyfnewidiad yn y llygad. Trwy fanwl chwilio a sylwi, cafwyd fod tri chyfnewidiad yn cael eu gweithredu yn y llygad yr un amser, wrth syltu ar wrthdrrych yn agos ato. Y mae y *cornea*, neu y wisg allanol ar y golwg, yn cael ei wneuthur yn fwy crwn ac yn fwy allan; y mae y gwlybwr grisiaidd (*crystalline lens*) yn cael ei wasgu yn mlaen yn nes i'r *cornea*; ac hefyd mae dyfnder y llygad yn cael ei hwyhau. Mae y cyfnewidiadau hyn yn llywodraethu y pelydr oddiwrth yr amrywiol wrthdrrychau, ac yn gwneuthur golygiad y gwrthdrrych yn amlwg, pa fodd bynag y delo y pelydr i'r llygad. Mae yr holl beiriannau mewn modd rhyfedd yn cydweithredu, un yn rhoddi y pelydr i'r llall yn y modd mwyaf addas i lunio delw y gwrthdrrych i'w ganfod. Mae twll y goleuni yn fwy neu yn llai, fel y byddo yr achos yn gofyn; mae y grisiaid yn grynach neu yn wastadach, yn nhablach neu yn agoach at y daflen (sef y *retina*) ar ba un mae delw y gwrthdrrych i gael ei ffurfio. Ychydig o wahaniaeth yn llun y *cornea*, un yn fwy crwn, a'r llall yn fwy gwastad, sydd yn peri fod rhai yn gwled yn well a'r gwrthdrrych yn agos neu yn mhell. Mae *cornea* crwn yn effaithio i ddwyn y pelydr i lewen (*focus*) yn gynt na'r gwastad.

4. Y mae gan y rhan fwyaf o greaduriaid ddau llygad, fel y gallont ganfod yn fwy helaeth, ac yn ddarpariad daionus rhag llydnt gollu un o honynt. Ond peth hynod ydyw, er bod dau llygad, etto nid ydyn yn canfod yn ddyblyg. Mae delw y gwrthdrrych yn cael ei ffurfio yn mhob un o'r llygaid, etto nid ydyn yn canfod dau, ond un gwrthdrrych. Nodi yr achos

o hyn sydd anhawdd, ac wedi peri llawer o ymfyniad ac anrhyfald feddyllau yn mhllith naturiaethwyr manwl a dysgedig. Medd Syr Isaac Newton, pen naturiaethwr y byd, onid ydyw lluniau y gwrthdrysychau gweledig gan y ddau lygad, yn ymuno lle y mae giesau y gwled yn cyfarfod cyn myned i'r ymenydd? *Newton's Opt. q. 15.*

5. Peth arall sydd yn dra hynod : y mae pob peth yn cael ei lunio ar dafien y llygad (y *retina*) yn wrthdroedig, yn ol cyfreithiau yr olwg-gefyddyd; y mae hyn wedi ei ddangos trwy lawer o brofiadau cwbl eglur : ac er hyn y ydym yn canfod pob gwrthdrysych yn ei sefyllfa a'i agweddiad priodol. Pa un ai giesau y gweled (*optic nerves*) yr ymenydd, neu gyuneddfau y meddwl, fel y barna Molyneux, yw yr achos o hyn, sydd anhawdd ei benderfynu, ond y mae yn gyffwrddra mawr ei fod felly.

Y mae llygaid y creaduriaid wedi eu haddasu yn rhyfedd, fel pob rhan arall o'u cyrph, i'w sefyllfa, eu hangygliadau, a'u dull o fyw :—i edrych yn mlaen, neu yn ol, neu oddi amgylch, neu yn mhell, neu yn agos, neu bob un o'r ddau, fel y byddo amgylchiadau y creaduriaid yn gofyn. Y mae angenrheidrwydd i'r adar ganfod yn mhbell ac yn agos, fel y gallont godi y gronynnau i ymborthi aroynt yn agos atynt, a phan y byddont yn ehedeg yn uchel yn yr awyr i ganfod yn mhbell, er dal eu hysgylfaeth, ac er eu hamddiffynfa. Y mae gan eu llygaid beiriannau rhyfedd i'w haddasu i hyn, gyd â'r cyflymdra mwyaf. Y mae llygaid y pysgod yr un fath wedi eu haddasu i'r elfen ddwfr y maent yn byw ac yn canfod ynddi. *Edr. GWRIBEURY. Gwel Derham's Physico Theology. Dr. Paley's Natural Theology. Cyclopaedia.*

Y mae Dr. Paley yn sylwi yn neillduol ar y *nictitating membrane* yn yr adar, a rhai anffelliaid. Y mae yn ei hebrwyddo dros y llygad i'w lanhau, ei i'w-eiddio, a'i amddiffyn, ac etto heb ei gyflawn dywllu. Heb gyhyrau mae yn gweithredu yn wrthneidiol yn ei hol, wedi ei thynu dros y llygad gan edau fain yn gysylltiedig & chyhyr tu ol i'r llygad. Y mae pob addarwydd yn y bilen hon a'i hysgogiadau i ateb ei dyben.

Y mae y llygaid yn ddarostyngedig i lawer math o afiechyd, heblaw damweiniau gofidus : yn gyffredinol, y mae cymedrolder, cadw a gorph yn dymherus, bore godi, a gochelyd gwylied y nos, ac awyr y nos, yn tueddu yn sawr i gadw y llygaid, fel yr holl gorph, yn iachus ac yn gryffon. Gwn fod golechi y llygaid & dwfr ffynon yn lleol. Y mae rhinwedd neillduol hefyd mewn eli wedi ei wneuthur o risgl glas tu fewn pren ysgawen wedi ei serwi mewn hufen, i iro y llygaid âg ef pan fyddo ennynfa a phoen ynddynt.

Y mae y llygaid nid yn unig yn ddefnyddiol i ganfod gwrthdrysychau, ond dangosir yn y llygaid holl deimladau y meddwl, gweithrediadau y serchiadau, megys cariad, tosturi, digofaint; am hyny defnyddir hwynt yn aml iawn mewn iaith allegawl.

Priodolir llygaid i'r Argliwydd, i arwyddo ei holl-wybodaeth, ei ddoethineb, a'i sylw manwl o bob peth. 'Yn mhob lle y mae llygaid yr Argliwydd, yn canfod y drygionus a'r daionus.' *Diar. 15. 3. Ps. 11. 4. Edr. AMRANT.*—Gosod ei olwg, neu ei llygaid, ar un, neu ryw beth, sydd yn dangos hoflder yr Argliwydd o bono, ei hyfrydwch ynddo, ac y cyfrana ei fendithion iddo. *1 Bren. 8. 29. Ps. 34. 15. Jer. 24. 6.*—Y mae yn eu cyfarwyddo â'i llygaid; sef yn gofalu am ei bobl, yn eu hyfforddi, ac yn eu hamddiffyn. *Pa. 32. 8.*—Y mae ei waith yn cuddio ei llygaid oddiwrth ddynion, yn arwyddo ei fod yn eu ffeiddio hwy a'u gweithred-ocedd. *Esa. 1. 15.*

Y mae llygaid Crist yn golomenaidd, yn dangos ei sylw manwl, tirion, caredig, o'i bobl. *Can. 5. 12.*

Bod ganddo 'saith o llygaid,' sydd yn arwyddo perffieithrwydd ei wybodaeth. *Dat. 5. 6. 'Saith o*

lygaid arno,' sydd yn arwyddo hyfrydwch y Tad a'r Ysbryd Glân, yr holl angelion, a'r saint ynddo. *Zech. 3. 9.*

Priodolir llygaid i ddyn hefyd yn allegawl, yn aml, ac yn arwyddocael o gyuneddfau y meddwl, dull, agwedd, a gweithrediadau yr enaid.—Agoryd llygaid dynion, sydd yn arwyddo goleuo eu meddwl i adnabod a chanfod pethau ysbrydol, nes byddo y serchiadau yn gweithredu yn addas tu ag atynt, a thu ag at Dduw ynddynt. *Act. 26. 18. Can. 1. 15. a 4. 1, 9. a 7. 4.*—Y mae llygaid y saint, sef eu hadnabyddiaeth, yn gywir, yn bur, yn sanctaidd, ac yn hyfryd; ond y mae llygaid annuwiollon, sef agwedd eu meddylliau, yn uchel, yn odinebus, yn gybyddlyd, yn genffigenllyd, yn angharedig, yn grwydredig, &c. *Diar. 30. 13. a 23. 6. Mat. 20. 15. Esa. 5. 16. 2 Petr. 2. 14.*

Bod 'â llygaid heb weled,' yw bod â chynuneddfau gau ddynion, i.e. gwybodaeth naturiol o bethau dwyfol, heb wir wybodaeth ysbrydol, iachusol, yn ol y gair, o bethau Duw; sef heb eu canfod fel y mae y gair yn tyatiolaethu am dynynt, yn eu holl ragaroldeb a'u gogoniant. *Esa. 6. 10. Rhuf. 11. 8.*

Fel y mae y llygaid yn dyner ac yn ddefnyddiol, a'r llaw a'r troed dehau yn ddefnyddiol, felly un peth, neu un ymnyliant ddaerol, neu chwant, a fyddo yn rhwystr i ni yn ysbrydol, a gyffelybir iddynt. a rhaid eu tynu allan, a'u taffu ymaith. *Mat. 3. 29, 30. a 18. 8, 9.*

Cyffelybir pobl Dduw i ganwyll ei lygad, yn dyner, yn ddirion, ac yn anwyll ganddo; ac efe a'u hamddiffyn yn ddiogel, o dynerwch a chyd-ddyddodofgarwch.

'Na pheiddid canwyll dy lygad:' עֵינַי כִּי מֵרַחֵץ *merch dy lygad*; y ganwyll, medd rhai; y *deigr*, medd y Dr. Brayney. *Galar. 2. 18.* Gelwir y ganwyll yn Hebraeg, *Merch ddu y llygad*; *Ps. 17. 8.* Gelwir ffynonau yn Hebraeg, *llygaid*; felly hefyd, lliw; 'A'i lliw,' *Heb. a'i llygad fel llygad Bdelium.* *Num. 11. 17.*

'Pfeidd-dra ei llygaid;' sef eilunod yr Aipt yr oeddent yn edrych atynt am gymhorth, ac yn eu haddoli. *Ezec. 20. 7.*

'Chwant y llygad;' sef yr hyn y mae dyn yn edrych arno, ac yn ei chwenychu : y byd, a'r pethau sydd yn y byd. *1 Ioan 2. 16.* *Edr. BRYCHAU, CHWANT, ELI, GOLWE, GWYDD, SYML, TRAWST.*

LLYGAD-DYNU (llygad-tynu) hudo, tynu serch, llithio.—'Pwy a'ch llygad-dynodd chwi fel nad uffuddhaech i'r gwirionedd.' *Gal. 3. 1.*—'A'ch rheibiodd.' *Dr. M. Arwydda βακαίω, hudo d'r llygad, uadd d'r llygad, uadd, neu ddystrywio âg edrychiad y llygad.* Arwyddo yn y lle hwn, yr unig le yr enwir ef, twyllo trwy ddihellion, a'u harwain i gyfeillornadau. Pwy a'ch twyllodd & gau-athrawiaeth? Pwy a'ch twyllodd trwy ymddangosiadau gau, yn ol dull hudolwyr? hyn yw ei ystyr yma. Gwaith hudolion oedd eu gywro oddiwrth athrawiaeth sawr yr esengyl am gyflawnhad trwy fydd, o flaen llygaid pa rai yr oedd Crist wedi cael ei ddarlunio mor eglur yn athrawiaethol, fel pe buasant wedi ei weled a'u llygaid ar y croes-bren. Y mae cyfrwyddra gau-athrawon yn sawr i hudo canlynwyr ar eu hol, a meddwl dyn yn anmharod i dderbyn a dal y gwirionedd. *Gal. 4. 9. a 5. 7. Mat. 24. 24. Eph. 4. 14. 2 Petr. 2. 18. Dat. 2. 20.*

LLYGEIDIOG, (llygaid) a chanddo llygaid, yn llawn llygaid.—'Un-lygeidiog.' *Mat. 18. 9. Marc 9. 47. Gr. μονοφθαλμον, un llygad.* Pethau ynom ni sydd yn ein rhwystro; ond er mor hardd, anwyll, a buddiol yw y llygad, neu ryw beth arall cyffelyb iddo, a fyddo yn rhwystro yr enaid. gwell, mwy cysurus, a buddiol, ei dynu a'i daffu ymaith, na myned gyd âg ef i dân uffern.

LLYGOD—EN, (llyg) chwistlen; llygoden ffreling; llygoden y dwfr; llygoden goch; llygoden y derw,

lleian, neu benlŷn; creadur bychan, a digon adnabyddus.

Dadlŷu mawr mynyoh, ac engl ar *lygaden*. *Diar*.

Yr oedd yn greadur aflan dan gyfraith Moses. *Lef*. 11. 29. Yr oedd yr hen Rufeiniaid, a chenedloedd eraill, yn ymborthi arnynt. *Esa*. 66. 17. Yr oedd llygod yn difwyno tir y Philistiaid pan oedd arch Duw yn eu gwlad. 1 *Sam*. 6. 6.

LLYGRU—EDIG—AETH, (llwgr) halogi, diwyno, difwyno; halogedig; halogedigaeath; gŵr, pydriol, pydredd, budreddi.—Y mae llygru, llygredig, llygredigaeth, yn eiriau tra ŷang eu hystyr, ac yn cael eu priodoli i bob peth agos fyddo yn anurddo dyn, neu yn gwaethygu un creadur arall o rah y cyflwr y creodd Duw ef ynddo: sef yr holl anurddiad a'r trueni a ddaethant ar y greadigaeth oll trwy bechod dyn, yn gystal a'r pechod ei hun, a thrueni y dyn a bechodd. Felly y mae llygru yn arwyddo, 1. Difa, difrodi. *Mat*. 6. 19.—2. Gwaethygu; halogi, diwyno. 1 *Cor*. 15. 33. *Erod*. 32. 7. 1 *Cor*. 3. 17. 2 *Cor*. 4. 16. *Heb*. 12. 15.—3. Anufuddhau. *Mal*. 2. 8.—4. Hudo; pert, rhagrithio. 2 *Cor*. 11. 3. *Dan*. 11. 17, 32.

Priodolir y gair llygredig i bob peth ansanctiaid a halogedig, megys ymadroddion, moesau, neu bersonau. *Eph*. 4. 29. *Dan*. 2. 9. 1 *Tim*. 6. 5. 2 *Tim*. 3. 8.

Y mae llygredigaeth yn arwyddo, 1. Pydredd, braeniad, a ffeidd-dra corph marw. *Ps*. 16. 10. 1 *Cor*. 15. 60.—2. Anaf, yn anaddasu anifal i fod yn a berth. *Lef*. 22. 25.—3. Anharddwch, megys anharddwch corph marw. *Dan*. 10. 8.—4. Tuedd-fadw, chwantau, ac arferiadau halogedig, y rhai trwy fyw ynddynt sydd yn anurddo, yn difwyno, ac yn dinstrio dyanol. 2 *Petr*. 2. 12, 19.—5. Yr holl anharddwch, y doluriau, a'r dyoddefiadau a ddaethant ar y greadigaeth yma isod, a'r creaduriaid direswm, trwy bechod dyn, ac oddiwrth y rhai y rhyddheir hwynt yn nydd adferiad pob peth. *Rhuf*. 8. 21.—6. Dinystr tragwyddol. *Gal*. 6. 8.—'Mynydd llygredigaeth.' *Edr*. **OLEW-WYDD**, **PECHOD**, **TRACHWANT**.

LLYM—ACH—ION, (lly-ym) awchus, craff, tost, caled, creulon.—'Llymach nag un cleddyf dau-finiog.' *Heb*. 4. 12. *Edr*. **CLEDDYF**, **CYLLLELL**, **SAETH**.

LLYMA, (lly-ym) wele yma, edrych yma. *Mat*. 24. 23.

LLYMUN, (llym) craffus; noeth-lymun, llwm, amnoeth; yn noeth, fel y mae dyn yn dyfod i'r byd. *Yn* allegaw, arwydda cyflwr isel, tlawd, digysur. 'Rhag i mi eich dyosg yn noeth-lymun;' sef eich anrheithio a'ch dinstrio a'm barnedigaeath. *Hos*. 2. 3. *Amos* 2. 16.

LLYN—AU, (lly) gwlyb, gwlybwr, lleithder, sudd, nodd; merilyn, llynwyn, pwll. Llyn afalau, sef sudd afalau; llyn y llygad, sef dwfr y llygad; llyn y bustl, a llyn y cymalau, sef y nodd hyny yn nghorph dyn ac anifal.

Goren un llyn gwln, goren un diawd dwfr. *Diar*.

Am y llynau y coffeir am danynt yn yr ysgrythyrau, edrych dan yr amrywiol enwau.

'Llyn tân yn losgi a brwmstan.' *Dat*. 19. 20. Bwrw y bwystfil a'r gau-brophwyd i'r llyn ofnadwy hwn, a arwydda, 1. Eu hesgymundod allan o'r egiwys, gyda dirmyg, gwaradwydd, a chydwybod euog.—2. Barnedigaeathau Duw, yn dymhorol ac yn farwol, gyd âg arwyddion neillduol a dychrynadwy o anffodlonrwydd Duw. 2 *Thea*. 1. 7.—3. Eu dinystr a'u dyoddefiadau tragwyddol yn uffern. *Mat*. 8. 12. *Lue* 16. 24. *Dat*. 21. 8.

'A'r llynoedd a sychaf.' *Esa*. 42. 15. Yr adnod

a gynnwys brophwydoliaeth am wyrthian mawron Duw trwy yr efbngyl yn mhllith y cenedloedd, yn gwothredu cyfnewidiadau rhyfedd arnynt, yn cael eu gosod allan mewn ymadroddion cyffelybiaethol, oddiwrth bethau natur: 'A'r llynoedd a sychaf;' sef eu holl gau egyddorlon, a'u hathrawiaethau cyffellionus, ac eilau-arddolgar, a ddi-ddymaf yn hollol, trwy rym a dysgeirdeib y gwirionedd. *Yn* ganlyno, 'A'u holl wellt a wywaf;' pan na byddo dim gwlybwr i'w hireiddio a'u cynnal. *Y* mae sychu y llynoedd, yn arwyddo diddymu pob peth oedd yn fagwriaeth ac yn gynnalieith i gau grefydd.

LLYNEDD, (llyn) y flwyddyn aeth heibio, yr amser blaenorol, yr amser a aeth heibio. 2 *Cor*. 9. 2.

LLYS—OEDD, (lly-ys) *Saes*. **LEBT**: palas, neu-add-dŷ, dadlŷu-dŷ, senedd-dŷ, cyngor-dŷ; lle barn, lle brawd. Llys y brenin; llys breyr, llys freyrol; llys cwmwd; llys penadur; llys beunyddiol; llys digynnul; llys ail goffa; gwr llys.

Tair uchel llys sydd yn Nghymru; nid amgen, *llys Aberffraw*, *llys Dinewr*, a *llys Mathrafal*. *Cyfrithiasu Cymreig*. Arwydda, 1. Templ Dduw yn Jerusaleu. 1 *Croa*. 29. 1—19. *Ps*. 78. 69.—2. Eglwys Dduw. *Pt*. 45. 15.—3. Tŷ yr arch-offeiriad. *Mat*. 26. 58.—4. Brenin-dŷ. *Esa*. 39. 7. *Edr*. **CYRTEDD**, **PALAS**.

LLYSIAU, (llws) glasswellt, gwelltglas. *Edr*. **GLASWELLT**. Gwaith y trydydd dydd oedd creu y llyslau a'r prenau. Cyn creu yr anifeiliaid, creodd Duw y llyslau yn ymborth iddynt. Creodd y ddaear yn gyntaf, yna gwisgodd hi â harddwig, a pharodd iddi ddwyn egin, a llyslau yn hadu hâd wrth eu rhyogaeth. *Y* mae llawer o rywogaethau o honyat, ac i gyd yn ddefnyddiol ac yn hardd; yn fagwriaethol, ac yn feddyginiathol; a phob rhywogaeth a'i hâd ynddi perthynol iddi. *Y* mae difyniad (*anatomy*) llyslau yn gywraim iawn. *Y* mae gan y llyslau fywyd, ond heb deimlad; y mae gan yr anifeiliaid fywyd teimladwy, ond direswm; y mae gan ddyw fywyd teimladwy, a rhesymol. *Y* mae i bob llysieun lestri addas i'r awyr-gylch droi ynddo, ac i'r nodd magwriaethol redeg. *Y* mae y gwraidd a'r paladr yn tynu nodd o'r ddaear, a'r dail yn yfed dwfr o'r awyr, trwy lestri bychain wedi eu taeu a'u hamwigo, er eu hamddifyniad a'u harddwch, a'r gwisgoedd mwyafr cywraim eu gwneuthuriaid a'u lliwiau. *Y* mae eu llestri hadau yn rhyfeddol iawn—yn cynnwys mewn lle bychan, braidd yn weledig yn rhai, fliynau o gonedlaethau i ddyfod yn y gronynnau bychain cynnwysedig ynddynt. *Eu* hamrywiaeth, eu harddwch, a'u defnyddioldeb, ydynt deilwng o'n sylw neillduol. *Y* mae yn anawdd cael dau o'r un rhyw yn cyfateb yn gwbl i'w gilydd; ac y mae y rhywogaethau yn amrywiol ddiderfyn, o ran efn gwymbodaeth ni o honyat: mae llawer yn anweledig i ni ond trwy ddrychau. *Y* mae rhai yn brw, ond dros ychydig oriau, yn hadu ac yn dardd. *Y* mae rhai yn tyfu yn y dyfroedd, a than y dyfroedd. *Y* mae yr un rhywogaethau i'w cael, wellthiau, yn y gwledydd oeraf a phoethaf; ac yn hynod yn cyfateb yn gynnalieith addas i'r creaduriaid sydd yn preswyllo yr amrywiol barthau o'r byd. *Yn* gyffredinol, y mae y blodeuyn yn blaenau yr hedyn, a phan byddo yr hedyn yn addfed, y mae y blodeuyn yn gwywo, ac yn syrthio. *Nid* oes dim blodau i'w cael, ond y mae yr hâd ar y dail; y mae hâd erall mewn grawn, codenau, enau, ceryg, &c. *Y* fara gyffredinol yn mhllith naturfaethwyr yw, fod i bob rhywogaeth ddwy genedl, sef yr wrrywaid a'r feunyaid, ac onid, na frwythlonent hwy ddim. *Y* mae i bob llysieun ei briodol hedyn ynddo ei hun. *Ni* ddwyg yn hedyn ond ei gorph priodol ei hun. *Yn* gyffredinol, y mae pob rhan o'r llyslau yn ddefnyddiol, y gwraidd, y paladr, y dail, y blodau, a'r hadau: sef er cwnnalieith, ac er

meddygmaeth. Y mae nodd rhai o honyat mor gryf, fel y mae ychydig o bono yn farwol; ond diammeu eu bod oll yn rhinweddol ond deall eu natur, a'u harferyd yn gymhesur, yn gyfatebol i natur a grym y nodd ynddynt.

Y mae amryw lysiau yn y dydd yn trol eu blodau at yr haul; mae y rhan fwyaf o'r blodau yn ymagor pan byddo yr awyr yn oleu-deg, ac yn hionolaidd; oad o flaen gwlaw, ac yn y nos, yn ymgau. Y mae blodau amryw yn hongian i lawr yn y nos, fel pe byddai y lysiau yn cysgu, rhag i wlybwr yr awyr eu niweldio. Y mae rhai yn ymgau o flaen tymhestl-oedd, ac yn ymagor wedi hyny, pan fyddo yn hionolaidd. Y mae rhai wrth gyffwrdd â hwynt yn ymgau, fel pe byddai teimlad ynddynt. Y mae rhai yn addas ymorth i ddyonion, ac eraill i anifelliad.

Cyffelybtr dynion i lysiau, i osod allan eu hawddfyd bodenog, a'u difaniad buan. 2 Bren. 19. 26. Pa. 37. 2 a 90. 5. a 102. 4. Esa. 66. 14.

LLYSIEUOG, (lysiâu) llawn lysiau, lysieuaidd, lysieulyd.—'Parwn i ti yfed gwin lysieuoog o sugn fy mhongranadau.' Can. 8. 3. 'O win arogi-ber.' Dr. M. 'Spiced wine.' Saes. Heb. כַּיִן וְרִיחַ גִּינִי wedi ei gymysgu â phêr-lysiâu, neu wedi ei bêr-arogli. Yr oedd yn arferiad cyffredin gan yr henafiaid i gymysgu pêr-lysiâu am ben eu gwin; weithiau myrr a chalampus; weithiau mêl a phupyr, &c. y cyfryw, diammeu, a gyfrifent y gwin goreu; am hyny y mae yr egiwys am groesawi Crist ág ef; sef gweithrediadau sanctaidd yr amrywion raddau yn yr enaid: megys fydd, cariad, &c.

LLYSU, (llws) laru, gwrthod, gwrthneue, anghymeradwyo.—'Hwn yw y maen a lywyd genych chwi yr adeiladwyr, yr hwn a wnaed yn ben i'r gongl.' Act. 4. 11. Mat. 21. 42. Ps. 118. 22. 'A wvrwyf beibio.' W. S. Gr. ο ξουθενουαc ddystryniwyd, a ddiryngwyd, a gyfrifwyd yn ddim; gwrthod gyda dystyrwech a dirmyg. Schleusener. Yr offeraid, yr heauriaid, a'r ysgrifenyddion, hoff oedd gan y rhai hyn eu galw yn adeiladwyr; ond gwnaethant waith troenus ac afwyddiannus iawn trwy wrthod maen Israel yn sylfaen, ac adelladu eu hunain ac eraill yn ei le ar draddodiadau yr henafiaid, a'u cyflawnder eu hunain. EDR. CRAIG, MAEN.

LLYTHYR—AU, (llyth-yr) Llad. LITTEBA: Saes. LETTER: egwyddor, ysgrifen; llythyr anfon; llythyr anrech; llythyr cymya, sef ewyllys y marw yn ysgrifenedig; llythyr ysgar, sef gweithred ysgariaeth rhwng gwr a gwrail yn ysgrifenedig; llythyr ymrwym, sef gweithred yn ysgrifenedig yn rhwymo pleidiau. Deut. 24. 1. Mat. 5. 31. Marc 10. 4. Heb. חֵטְאֵי לְיִתְהֵר, *epistol*; hwyrach, medd Bate, oddiwrth ei fod wedi ei blygu, neu ei rollo i fynu. Yr Arabiaid presennol a rollant, neu a amdröant eu llythrau, ac yna gwas-tadant i léd modfedd, a gludiant ei ben yn lle ei selio. Niebuhr, *Description de l'Arabie*. Y Perstiaid, medd Hanway, a wnant eu llythrau yn rhol chwe modfedd o hŷd, a rhodant ddarn o bapur oddi am-gylch iddo wedi ei sicrhau â glud, ac a'i seliant ág argraff o inc, tebyg i inc ein hargraffyddion ni, ond nid mor dew. Gwel Hanway's *Travels*.

Tri gweinyddion gwybodaeth, cân, arwydd, a llythyr.
Triodd.

LLYTHYREN—AU, (llythyr) egwyddor, nodau ysgrifen; argraff sain arferedig wrth ysgrifenu. Pwy ddychymygodd llythyrenau gyntaf sydd anhysbys; ond er bod hyn mewn dadl mawr, y mae pawb yn cytuno mai celfyddyd ryfedd iawn ydyw. Trwyddi yr ydys yn corphori meddwl, yn llwio ymadrodd, ac yn llefaru wrth y llygaidd. Gellir eysylltu y llythyrenau mewn cynnifer o floedd o fyfyrdd i ateb y dybenion mwyaf defnyddiol, fel y barna rhai i'r ddysegiadaeth

hon ddyfod oddiwrth Dduw yn union-gyrch, ac mai y ddwy llech a ysgrifenydd gyntaf o bob peth. Ond y mae yn dra thebygol fod ysgrifenu yn arferedig yn mhllith yr Hebreaid cyn hyny. EDR. YSGRIFENU.

Dull yr hen Alphiaid o ysgrifenu, trwy gerffo arwydd-luniau, yw y dull hynaf yn y byd. Dull y Chi-neaid o ysgrifenu trwy roddi nodau arwyddol am bob gair, sydd arferiad hen, ond tra anghyflus gan fod ganddynt 80,000 o lythyrenau i'w dyegu, yr hyn sydd ddigon o waith i ddyn am hir oes. Y dull o ysgrifenu trwy gysylltu llythyrenau i wneuthur geiriau, a chy-sylltu geiriau i wneuthur ymadrodd, sydd gyflus, a chywraim, ac hollol addas i osod allan unrwyf fater, yn gyflawn ac yn ddeallus. O Dduw y tarddodd y ddawn, diammeu, pan ai yn union-gyrchol, neu beidio. Cadmus, meddant, ynghylch amser Dafydd, a ddygodd wybodaeth o lythyrenau gyntaf i Ewrop, trwy ddwyn 16 o nodau arwyddol y Pheniciaid i wlad Groeg. O'r rhai hyn y fwrifwyd y llythyrenau Groeg, Rhufeinaidd, Coptic, Gothic, a'r Sciafonic, olynol. O'r llythyrenau Hebraeg, tebygol, y fwrifwyd llythyrenau y rhan fwyaf o Iethoedd y gwledydd dwyreiniol; megys iaith Phenicia, Syria, Samaria, Ethiopia, ac Arabia, er gyda llawer o gyfnewidiadau. Yn ol yr argraff bresennol, 27 o lythyrenau sydd yn yr iaith Gymraeg; ond dywed W. O. Pughe fod 43 o hen nodau arwyddol gynt yn Nghoelbren y Beirdd: sef 16 o brif llythyrenau, hyny yw, 12 o gydeiniad, a phedair o lafariaid. Y mae y llythyrenau hyn yn mynagi gynnifer o brif sain. Heblaw y prif llythyrenau hyn, yr oedd ganddynt 27 o all llythyrenau, wedi eu fwrffo yn dra naturiol o'r prif llythyrenau. Y 43 hyn o lythyrenau a nodent bob sain yn yr iaith, a phob llythyren a'i phriodol sain iddi yn ddygyfuewid. Gwel Gramadeg Dr. W. O. Pughe.

Pan arferwyd y llythyrenau Rhufeinaidd yn lle y Cymreig, bu gorfod arferyd dwy neu dair llythyren yn ngyhd i fynygi un sain; ond gan fod yr arferiad mor gyffredin, dros amryw oesoedd, yn eu dra hysbys, er mor wrthun a gorlanwog, nid gwiw ymgais eu cyfnewid.

'Enwadaid y galon sydd yn yr Ysbryd, ac nid yn y llythyren.' Rhuf. 2. 29. Yr oedd yr enwadaid allanol, yn ol llythyren y gyfraith, yn arwyddocâol o enwadaid ysbrydol y galon. Yr oedd y naill yn orchymunedig gan Dduw, a'r gorchymyn hwnw yn ysgrifenedig gan yr Iuddewon, am hyny gelwir ef, yn y llythyren; ond Duw sydd yn gweithredu y llall trwy ei Ysbryd; gwaith Duw ydyw, am hyny y mae yn gymeradwy gan Dduw.

'Nid i'r llythyren, ond i'r Ysbryd; canys y mae y llythyren yn lladd, ond yr Ysbryd sydd yn byhwall.' 2 Cor. 3. 6. Am y ddwy oruchwyliaeth y mae yr apostol yma yn ysgrifenu. Er bod bywyd tragywyddol i'w gael dan yr hen oruchwyliaeth, cyn dyfodiad syl-wedd mawr yr hen ddefodau, i bawb ag oedd yn deall y dyben a'r ysbrydolrwydd o honyat, a bod yr Ysbryd Glân wedi ei dywallt yn aml mewn gradd lai dan yr oruchwyliaeth hono; etto, gwedi dyfodiad Crist, yr oedd glynw wrth y defodau hyny, a chyffammedd Sinai, yn lladd: llythyren yn unig oedd, heb yr Ysbryd; yr oedd yr Ysbryd yn unig yn cael ei gyfranu trwy weinidogaeth yr efengyl, sef gweinidogaeth y Testament, neu y cyffammedd newydd. Yr oedd gweinidogaeth yr hen gyffammedd gynt yn ogoneddus, ac yr oedd bywyd i'w gael dan yr oruchwyliaeth hono, am fod yr Ysbryd yn cael ei gyfranu y *pryd hwno* dani; ond y mae y gogoniant hwnw wedi ei dileu. Bu yr hyn a ddilewyd yn ogoneddus, ond yr ydym ni dan oruchwyliaeth sydd i aros; gweinidogaeth cyflawnder, gweinidogaeth yr Ysbryd yw, ac y mae yn tra rhagori mewn gogoniant. Y mae y gorchymynion mewn llythyrenau ar geryg etto mewn grym, ond *lladd* y pechadur euog y maent; y mae yr holl ddefodau ag oedd yn dangos

gwaredigaeth yn wyneb y gyfraith oedd y lladd, yn hollol ddiles; gan hynny yn ngweinidogaeth yr efengyl yn unig, y mae yr Ysbryd, a bywyd trwyddo, i'w gael; gweinidogaeth cyflawnder yw i bechadur euog; am hynny, y mae yn ogoneddus, ac yn iachusol. Yr ydym ni, gan hynny, medd yr apostol, yn gwasaenaethu Duw 'mewn newydd-deb ysbyrd, ac nid yn hender y llych-yren.' Bhufr. 7. 6. Yr oedd y llythyren yn rhwymo gynt, sef cyfammod Sinai; ond yn awr y mae wedi heneiddio, colli ei rym, ac wedi difaenu yn hollol; yr ydym ninnau wedi marw iddo.

LLYWIO, (lly-yw) llyw llong; hylwybraw; both bynag fyddo yn cyfarwyddo, ac yn llywodraethu. Act. 27. 29. Iago 3. 4.

LLYWEN—YDD (lly-gwen) gorllewin: 'A' myned haul i llywenydd,' sef i'r haul fachludo. Marc 1. 32. W. S.

LLYWETH—AU, (llyw). Edr. LLAWETH.

LLYWIADWR—WYR, (llywiawd-gwr) llywodraethwr, cyfarwyddwr, llywydd, rheolwr.

Nid *llywiawdwr* namyn Duw. *Diar*.

'A'u llywiawdwr a ddaw allan o'u mysg eu hun.' Jer. 30. 21. Ni bu neb yn llywodraethu ar yr Iuddewon ar ol eu dychweliad o Babilon, yn cyfateb yn gyflawn i'r hyn a ddarlunir yn y geiriau prophwydoliaethol hyn; ond yn yr Arglwydd Iesu cyflawnwyd hwynt yn eu haelathrwydd mwyaf. O ran ei ddydol-iaeth, daeth allan o'u mysg; o ran ei awydd, y mae yn llywodraethu ar ei eglwys. Fel offeiriad nesodd at Dduw dros ei bobl a iawn yn ei law, ac i eiriol drostynt. Llwyrr roddodd ei galon i hynny, ac a lwyddodd. Nesodd at Dduw yn holl ogoniant ei berffeithiau dwyfol, a iawn; cafodd dderbyniad addas i fawrhydi ei berson, a chyflawnder ei waith. 'Mi a baraf iddo nesau, ac efe a ddaw ataf.' yr oedd y person a'i waith, yn ol trefn, ac wrth fodd y Tad. Un yn ei natur yw llywiawdwr yr eglwys; am hynny llywia mewn tosturi a ffyddlondeb. Jer. 23. 5, 6. a 33. 15. Deut. 18. 18. a 33. 5. Ps. 89. 29. a 110. 1—4. Esa. 9. 6, 7. Ezec. 34. 23, 24.

'Yn erbyn bydol-lywiawdwr tywyllwch y byd hwn.' Eph. 6. 12. 'Yn erbyn llywodron bydol, tywysogion y tywyllwch y byd hwn.' W. S. 'Yn erbyn bydol gedyrn tywyllwch y byd hwn.' Dr. M. κομοκρατωρ, gnir cyfansoddol o ddau air, sef. κομοκρατωρ, *gallu, awdurdod, llywodraeth*. Rhai a farnant mai y cythreuliaid a feddylir wrth y bydol-lywiawdwr. Gelwir Satan o αρχων του κομου τουτου, y tywysog y byd hwn. Y mae ganddo ef, a'i fyddin gythreuilg dano, llywodraeth ar blant dynion trwy dywyllwch ysbyrdol, ac anwybodaeth. Gelwir teyrnas Satan, 'Gallu y tywyllwch,' εξουσια του σκοτους. Luc 23. 53. Col. 1. 13. Yn ganlynol, i droi dynion o feddiant (της εξουσιας, *gallu, awdurdod*) Satan at Dduw, rhaid agor eu llygaid, a'u troi o'r tywyllwch i'r goleuni. Act. 26 18. Eraill a farnant mai wrth y 'bydol-lywiawdwr,' y meddylir tywysogion bydol Paganaid, y rhai oeddynt yn y tywyllwch, yn llywodraethu yn y tywyllwch, yn cynnal teyrnas y tywyllwch i fynu yn y byd, ac yn erlid y goleuni, a phlant y goleuni. Yn erbyn y cyfryw yr oedd ymdrech caled y dauwlodion yn yr amser gynt, ac y maent hyd heddyw. Ond mwy tebygol yw, mai y cythreuliaid a feddylir; hwy yw y llywiawdwr, ac mae y byd hwn, a thywysogion y byd hwn, cymaint o drigollion y byd hwn ag sydd yn y tywyllwch, a dim ond hwy, dan eu llywodraeth. Nid yw eu llywodraeth yn cyrhaedd dim pellach na'r byd hwn; ac nid ar hwnw i gyd, ond yn unig cynnifer ag sydd o'i drigollion yn y tywyllwch, sef mewn anwybodaeth a phechod.

LLYWODRAETH—U—WR, (llywawdr) gwlad-wriaeth, rheolaeth, ardyw; arglwyddiaeth, tywysogaeth; rheoli, arglwyddiaeth; arglwydd, tywysog, blaenor. Arwydda llywodraeth dri pheth: 1. Awdurdod gyfreithlawn; llywodraeth heb awdurdod gyfreithlon, yw traws-feddiant, a chamrwyg.—2. Gallu; heb hyn, nid oes gan un ond enw o llywodraethwr heb llywodraethu yn wirioneddol.—3. Trwy awdurdod a gallu, iawn drefnu a defayddio pob peth i ateb dybenion llywodraeth. Ffynon pob awdurdod, gallu, a llywodraeth yw Duw. Fel Creawdwr, y mae ganddo feddiant yn mhob peth, awdurdod ar bob peth, a gallu i llywodraethu ar bob peth i ateb yn y modd goreu ei ddybenion mawrin ei hun. Y mae ei llywodraeth mor eang a'i greadigaeth; mor fanwl a phob creadur, a phob peth perthynol i bob creadur; mor barhaus a phariad y greadigaeth; yn oruchel, ac yn ben-arglwyddiaethol; yn ol ei ewyllys ei hun, ac heb neb yn abl i'w gwrthefyll; yn anfeidrol ddoeth, er, yn aml, i ni yn ddirgeiaidd; yn sanctaidd, yn gyflawn, ac yn dda, yn mhob peth, i ateb y dybenion goreu, trwy y moddion mwyaf addas; yn dra gogoneddus iddo ei hun, a lleol i'w greaduriaid, ac er lechydriaeth dragywyddol ei eglwys. Ps. 93. 1, 2. a 97. 1, 2. a 99. 1. a 103. 19. 1 Cron. 29. 11, 12. 2 Cron. 20. 6. Dan. 4. 33, 34, 35. a 5. 20, 21. Llywodraetha efe, nid yn unig yr holl greaduriaid ar dir a môr, yn y nefoedd ac ar y ddaear, pethau mawrin a bychain—ond hefyd holl ysgodiadau yr holl greaduriaid. Act. 17. 28. a 27. 23, 24, 34.—Holl weithredoedd a'r dygwyddiadau yn y byd. Ps. 18. 39—43. a 44 8.—Nid yn unig y gweithredoedd a'r dygwyddiadau, ond holl amgylchiadau y pethau hyn, o ran amser, lle, a'r moddion. Hynod y trefnodd lawer o amgylchiadau, i beri fod y brophwyddiaeth am enedigath Crist gael ei chyflawni. Yr oedd yn rhaid i Augustus roddi gorechymyn allan i drethu yr holl byd, yn yr amser yr oedd Mair yn barod i esgor. Luc ii. Mat. 2. 5. Y mae hyn yn un amlygiad o fanylrydded llywodraeth Duw yn mhob peth. Gwel i Sam. 25. 32, 33, 34. Ezec. 21. 20, 21, &c. Gwelw ddangosiad hynod o hyn yn hanes Joseph. Edr. JOSEPH. Llywodraetha ar bethau naturiol; megys y taranau, y melt, y gwynt, y gwlaw, &c. Job 37. 2, 3. Jer. 10. 30. Pa. 148. 8. a civ, cvil.—Felly hefyd ar ddyinion, pan fyddont yn gweithredu yn fwyaf rhydd ac ewyllysgar, hyd yn nod eu gweithredoedd mwyaf pechadurus; er ei fod yn hynny yn hollol rydd oddiwrth gyfranogi mewn un weithred, mor belled ag y mae yn bechadurus. Act. 2. 23. a 4. 27, 28.

Heb helsethu ychwaneg, y mae yn llywodraethu pob peth—i'r manylrydd mwyaf—ar un waith—yn hawdd—yn anwrthwynebol—yn berffaith, heb ballu mewn dim—i ateb y dybenion goreu. Y mae ei holl bobl yn cydnabod ei llywodraeth, yn ei charu, ac yn chwennychu iddo eu llywodraethu hwynt yn neillduol, yn eu holl feddyliau, eu serchiadau, eu geiriau, eu gweithredoedd, a'u holl amgylchiadau. Ein dedwyddwch yw fod y llywodraeth yn ei law; y mae ganddo hawl iddi yn gwbl: ni rydd mo honi byth i neb arall, boddion neu anffoddion fyddom ni: ac ni ddichon iddi fod mewn na llaw well. Fel nad oes neb yn meddiannu hawl, felly hefyd, nid oes neb yn meddiannu cymhwysder i llywodraethu pob peth, ond efe ei hun. Nid oes un angel yn y nefoedd, na'r holl angelion ynghyd, yn meddiannu cymhwysderau i llywodraethu y byd am un fynydd; pe byddai bosibl i'r llywodraeth fod o'i law ef am yr yspaid lleiaf o amser, ai y cwbl yn yr yspaid hwnw i'r annhrefn mwyaf. Gweddai i bawb ei barchu, ei addoli, a'i ogoneddu yn ei llywodraeth, trwy ymstwyng iddi yn hollol, yn mhob peth; ymdiried iddo, a diolch iddo yn mhob dim.

Uch nef, ts nef, nid gwelodig namyn ef. *Talisia.*

'Yn llywodraethu ei dŷ ei hun yn dda, yn dal ei blant mewn ufudd-dod.' 1 Tim. 3. 4. Heblaw maethu eu plant yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd, y mae yn ofynol i rieni, a phob pen teulu, fod ganddynt llywodraeth ar eu teulu. Nid llywodraethu heb addysgu, nac addysgu, ychwaith, heb llywodraethu; ond eu haddysgu i'r dyben i'w llywodraethu. Y mae yr apostol yn golygu pob un na fedd llywodraethu ei dŷ ei hun, yn gwbl anaddas i gymeryd gofal dros eglwys Dduw. Y mae y Duw doeth a thirion wedi trosgiwddo awdurdod i rieni ar eu teuluoedd, wedi rhoddi cyfarwyddiadau pa fodd y mae iddynt eu llywodraethu; ac yn cymeradwyo eu hymdrechiadau trwy eu cynnwrthwyo a'u bendithio yn eu gwaith. Dros Dduw y mae iddynt llywodraethu yn ofn Duw, er gogoniant Duw; gyda chariad tadol, yn ddoeth, yn ddiwyd, ac yn fyddlon, yn ol rheolau gair Duw. Rhuf. 12. 8. Gwel y Pedwerydd Gorchymyn.

Trwy osodiad a threfniad Duw, llywodraethwr pob peth, y mae llywodraethau gwladol yn y byd, er iawn drefniad pethau gwladol, er gwelynyddiad cyflawnder a barn, amddiffyniad y gorthrymedig, ac er dial llid i'r hwn sydd yn gwneuthur drwg. Nid oes dim yn fwy amlwg na bod llywodraeth wladol o drefniad Duw: ordinhad Duw yw yr awdurdod, medd yr apostol Rhuf. 13. 2. Y fendith dymhorol fwyaf yw llywodraeth gyflawn ar ddynion: heb llywodraeth nis dichon fod i ni gysur o ddim sydd genym, nac o'n heinioes chwaith. Er cymaint llwgr dyn, a'r drygioni sydd yn llywodraethu y ddaear, etto, trwy oruchwddurdod a daioni Duw, y mae yn mhob llywodraeth, i e, y waethaf, gymlant daioni, fel y mae yn well bod dani, na bod hebddi: ond lle byddo y cyfethian yn uniawn, a'r llywodraethwyr a'r barnwyr yn gyflawn, yn ofal Duw, ac yn casâu annuwioldeb a chamwedd, mae y fendith yn fawr iawn, a Duw i'w gydnabod yn ddiolebgar am dani. Esa. 49. 23. 1 Petr. 2. 13, 14. Rhuf. 13. 1—7. Edr. ORDINHAD.

'A bydd y llywodraeth ar ei ysgwydd ef—ar helsethrwydd ei llywodraeth a'i dangnefodd ni bydd diwedd.' Esa. 9. 6, 7. Crist yr Arglwydd y mae y prophwyd yn ysgrifenu am dano yn y geiriau;—'Bachgen a aned i ni, Mab a roddwyd i ni; sef er ein buddioldeb, ein llesad, a'n hiechydwriaeth dragrwyddol. Mae y llywodraeth hon yn perthyn i Grist trwy osodiad dwyfol; 'Yr hwn a wnaeth efe (y Tad) yn eifedd (neu yn llywodraethwr) pob peth.' Heb. 1. 2.—'Rhoddwyd iddo ef bob awdurdod yn y nef ac ar y ddaear.'—Gosododd y Tad ef i 'eistedd ar ei ddeheu-law ei hun yn y nefollon leoedd, goruwch pob tywysogaeth, &c., ac a'i rhoddes ef yn ben uwchlaw pob peth i'r eglwys.' Eph. 1. 20—23. Nid arwydda y gosodid hwn, nad oedd gan y Mab, yn gydradd â'r Tad, feddiant a llywodraeth rhaguniacthol ar bob peth; y mae hyn yn hanfodol i Dduw, ac i'r Mab fel person yn yr hanfod dwyfol. Ond llywodraeth oruchwyliaethol yw hon, a roddwyd iddo trwy drefnald dwyfol, fel cyfryngwr a phen yr eglwys, ac yn golygu yn neillduol iechydwriaeth yr eglwys: y mae fel Duw-ddyn yn Offeiriad ar ei frenin-faine i schub ac i wared; wedi ei ddrychafu â dheuulaw Duw yn Dywysog ac yn Ischawdwr. Y mae y llywodraeth yn hollol ac yn unig ar ei ysgwydd ef; sef yn ef feddiant:* y mae ganddo bob awdurdod, yn gystaj

a phob gallu; darostyngwyd pob peth dan ei draed ef; mae holl angelion y nefoedd yn ysbrydion gwaanaethgar iddo; a holl gythreuliaid uffern, a'u gwaelon ar y ddaear, yn gaethion dano; y mae holl llywodraethau y byd dan ei awdurdod—rhoddwyd y ceuedloedd yn etifeddiath iddo, a therfynau y ddaear i'w feddiant; y mae ganddo bob dawn a phob gras i'w cyfranu i'r neb y myno. Efe sydd yn gosod holl drefna ei eglwys; yn cyfodi ac yn donio ei holl awdydwyr o'oes i oes; yn llywodraethu ei holl aeolodau, ac yn eu porthi trwy athrawiaethau iachus, ordinhadau pur, a dysgyblaeth fanwl; yn ei hymddiffyn, ei hymgeleddu, ac yn ei gogoneddu yn y diwedd yn ei holl aeolodau. Y mae ei llywodraeth yn hollol addas i gyflwr yr eglwys, yn ei holl aeolodau, ac i'w holl amgylchiadau yn y byd hwn, fel yn ei rhag-barotol i'r deyrnas dragrwyddol mewn byd arall. Dyma yr oruchwyliaeth sydd fel dyben penaf holl oruchwyliaethau eraill y Duw, ac yn goron ac yn ogoniant yr holl arfaethau a'r trefniadau dwyfol. Edr. TBYRNAS.

'Llywodraetha di yn nghanol dy elynion.' Pa. 110. 2. Geiriau y Tad wrth y Mab ydynt. Y mae iddo ym mhob oes elynion lliosog a pharhaus, etto y mae efe yn llywodraethu yn ddogel, ac yn ddiysgog, er eu gwaethaf. Nid yw yr holl gyngorol, y myfyrio, a'r terfysgu sydd gan y bobloedd, a breninoedd y ddaear, yn ei erbyn, ond peth ofer: 'Yr hwn sydd yn preswyllo yn y nefoedd a chwarrd: yr Arglwydd a'u gwatwar hwyt.' Pa. 2. 4. Y mae cadernid a pharhad llywodraeth Crist yn tarddu oddiwrth, 1. Arfaethiad a gosodiad Duw. Pa. 2. 7. Act. 10. 43. Heb. 3. 2.—2. Rhoddid y Tad i Grist. Pa. 2. 8. Ioan 10. 29. a 17. 6.—3. Lly Duw yn yr achos. Pa. 89. 35, 36.—4. Ehinwedd aberth Crist. Esa. 53. 11, 12.—5. Gallu ac awdurdod Crist i gadw yr hyn a roddwyd ato. Ioan 10. 27, 28.—6. Ei gariad, ei ofal, a'i ffyddiondeb i'w addewid. Mat. 28. 20. Yn nghanol ei elynion y mae yn llywodraethu yn bresennol; ond eistedd a llywodraethia nes y byddo ei elynion oll yn droed-faine i'w draed. Amen!

LLYWYDD—ION, (llyw) gor-eisteddwr, rheolwr, llywodraethwr, cyfarwyddwr. Gen. 43. 6. Act. 7. 35. a 27. 11. Iago 3. 4. Ezec. 27. 29. Diar. 28. 15.—'Yno y mae Benjamin fychan a'u llywydd.' Pa. 68. 27. Amryw ddysgedigion a olygant y geiriau yn brophwydoliaeth am yr Apostol Paul, yr hwn oedd o lwyth Benjamin; yn fychan, o herwydd ei aiw pan oedd yn ieuanc i'r apostoliaeth, ac yn ddiweddarach na'r apostolion eraill; etto, yn llywydd, neu yn athraw mawr, yr Eglwys Gristionogol. Act. 7. 58. 1 Cor. 15. 9. Ddammeu fod y Psalm yn briodol i amser yr efengyl, ac yn cynnwys prophwydoliaeth hynod am ddyrchafiad Crist yn fuddugoliaethu, ac yn orfoleddu, i'r nefoedd; a llywyddiant yr efengyl yn mblith amryw genedloedd, yn galyndol i hyn, trwy dywalltad helaeth o'r Ysbryd Glân ar yr apostolion. 'Yn y cynulleidfa' (Pa. 68. 26.) yr oedd yn dywysogion, yn athrawon, ac yn fienoriaid, apostolion o lwyth Judah, Benjamin, Zabulon, a Naphtali, y llywythau a enwir yna. Gwel Altingius *Observ. Vitranga Observ. Sacr., lib. iii. cap. 3.*

* Ar ei ysgwydd:—y mae y gair yn cyfeirio at ddull breninoedd yn gwisgo ar eu hysgyddau wladgoedd breninol, neu

ryw arwydd arall o'u swydd oruchel. Bod y llywyddiant ar ei ysgwydd, gan hynny a arwydda ei fod yn gwelynyddu yn ei swydd gyda mawrhydd ac awdur'od addas iudd. Jonah 3. 6.

M.

MAACHAH, מַעַכָּה [*gwoasgu*] 1. Mab Nachor o'i ordderch-wraig Reumah. Gen. 23. 24. Rhai a farnant mai efe oedd tad y Macethiaid, a breswylent yn Arabia Ffelix. Erail a farnant mai efe oedd tad y Maachathiaid, y rhai a drigent mewn talaeth fechan yn Syria, o du y dwyrain i ffynonau yr Iorddonen. Yr oedd Abel, neu Abela, yn y wlad hon, am hyny gelwir hi Abel-Bethmaachah. 1 Bren. 15. 20. Arbedodd yr Israeliaid y Gesuriald a'r Maachathiaid, hwyrach, o herwydd eu perthynas â hwynt. Deut. 3. 14. Jos. 13. 13. Cynnorthwysant yr Ammoniaid yn erbyn Dafydd, a diammu darostyngwyd hwy ganddo yn ganlynol i hyny. 2 Sam. 10. 6, 8.—2. Merch Talmai, brenin Gesur, gwraig Dafydd, a mam Absalom. 2 Sam. 3. 8.—3. Gordderch-wraig Caleb, a mam Seber a Thirhanah. 1 Cron. 2. 48.—4. Gwraig Machir, a mam Peres a Seres. 1 Cron. 7. 16.—5. Merch Machir. 1 Cron. 7. 15.—6. Tad Achis, brenin Gath. 1 Bren. 2. 39.—7. Merch Abisalom, a mam Abiam, mab Rehoboam, brenin Judah. 1 Bren. 15. 2. Gelwir hi yn 2 Cron. 13. 2. Michaiab, merch Uriel, o Gibeah. I eglurhau hyn, sylwir fod yr arfer yn y llysoedd dwyreiniol i roddi yr enw, 'Mam y brenin,' fel enw o arhydedd i un nad ydyw yn fam naturiol iddo. Tebygol mai ei nain oedd Maachah, a bod yr enw arhydeddus wedi ei roddi iddi cyn ei ddyfod i'r orsedd. Mae y ddefod hon yn arferedig yn ngwledydd y dwyrain hyd heddyw. Gwel *Appendix to Calmet's Dictionary, Frag. 16.*

MAACHATHIAD, מַעַכָּהי [*ysig*] tad Jaazaniah. 2 Bren. 25. 23. Jer. 40. 8.

MAADAI, מַעַדַי [*fy addurn*] mab Bani. Ezra 10. 34.

MAAI, מַעַי [*ymysgaroedd*] offeiriad a chantor. Neh. 12. 36.

MAARATH, מַעַרַת [*ogof*] dinas yn Judah. Jos. 15. 59.

MAASIAH, מַעַשִׂיָה [*gwaiith yr Arghwydd*] 1. Mab Adiel, Lefaid. 1 Cron. 15. 18.—2. Mab Adaiab. 2 Cron. 23. 1.—3. Mab Abaz, brenin Israel, a laddwyd gan Zehri. 2 Cron. 28. 7.—4. Tywysog y pedwerydd teulu ar lugin o'r offeiriad. 1 Cron. 24. 18.—5. Tad y gau brophwyd Sedeciah. Jer. 29. 21.—6. Tad Sephaniah. Jer. 37. 3.

MAB, MEIBION, (ma-ab) Heb. בֶּן (*ben*); plentyn gwryw, dyn bychan; gwryw, fel mab a merch, sef gwrryw a benyw; mabsant, sef dyn sanctaidd; mab aill, sef dycerth ddyd, caethwas; mab uchelwr, sef gw'r boneddig. Mae y gair *mab* hefyd, fel y gair *ben* (*ben*) yn Hebraeg, yn cael ei arferyd am lwdn, neu gyw uurhyw anifel.

Mooh dysg nawt *mab* hwyad.* *Diar.*

Arferir y geiriau *mab*, *meibion*, mewn amrywiol ystyriaethau yn yr ysgythrau; megys yn 1. Am blyntyn naturiol ei rieni.—2. Am wyr; felly y gelwir Laban yn fab Nachor, yr hwn oedd fab Bethuel, ac wyr Nachor. Gen. 29. 5. a 24. 29. Gelwir Mephiboseth yn fab Saul, yr hwn oedd fab Jonathan, ac wyr Saul. 2 Sam. 19. 24.—3. Eppil, neu hillogaeth; megys, meibion Israel, gelwir hwynt gan oedd o flnyddoedd wedi marw eu tad Israel.—4. Mab yn nghyfraith. Ruth 4. 17.—5. Meibion trwy fabwysiad; felly yr oedd Ephraim a Manasseh

yn feibion i Jacob. Gen. xlviii.—6. Mab o genedi; meibion y dwyrain, hyny yw, priodolion y wlad hono. 1 Bren. 4. 3. Job 1. 3, &c.—7. Mab, fel yn perthyn i'r rhyw ddydol; megys, meibion Adda, meibion dynion, &c., dynion ieuainc. Diar. 7. 24.—8. Dysgybl, neu un dan ofal ac addyg arall, fel yr oedd Samuel i Eli. 1 Sam. 3. 6.—Meibion y prophwyd, &c. 1 Bren. 20. 35. *et al.* 1 Tim. 1. 2. Tit. 1. 4. Philem. 10. 1 Cor. 4. 14. 1 Petr. 5. 13.—9. Meibion trwy gyffelyb duddiad a syniad; megys, meibion Bellial. Barn. 19. 22. 1 Sam. 2. 12.—10. Milwyr, a elwir meibion y fyddin. 2 Cron. 25. 13.—11. Meibion yr hudoles, sef rhai yn astudlo, neu yn gwneuthur hudoliaeth. Esa. 57. 3.—12. Yn nodi oed, gelwir un, mab blwydd; yn llwdn blwydd, בְּנוֹ מַבְּלֻיָּד, *mab blwydd*. Exod. 12. 5.—a dynlawn, Mic. 6. 6. Heb. *Uoi, meibion blwydd*.—13. Gwrryw un anifel: 'Lladded hefyd yr eidion.' Lef. 1. 5. Gen. 18. 7. Heb. בְּנוֹ הַבְּרִיק *mab yr anifel*.—14. Ceinciau yr olew-wydd yn llawn olew, a elwir 'dau fab yr olew.' Zech. 4. 14.—'Corn mab yr olew,' sef bryn yn dwyn yr olew-wyddiad, a thrwy y rhai hyny yn rhoddi olew. Esa. 5. 1. Heb.—15. 'Meibion y farwydos,' sef gwreicion. Job 5. 7. Heb.—'Meibion y bwa—meibion y cawell,' sef saethau. Galar. 3. 13. Heb.—'Mab y llawr-drynu,' sef yr yd ar y llawr wedi ei ddyrnu. Esa. 21. 10. Heb.—'Mab curo,' sef un yn haeddu ei guro. Dent. 25. 2.—'Mab marwolaeth,' sef un yn haeddu marw. 2 Sam. 12. 5.—'Mab y golledigaeth,' sef un yn haeddu colledigaeth. Ioan 17. 12.—16. Yr angelion. Job 1. 6. a 38. 7. Dan. 3. 25.—17. Gwir dduwiollon. 1 Ioan 3. 1, 2. Phil. 2. 15. Rhuf. 8. 14. Edr. PLANT, ADGENEDLU.—18. Rhai yn profesu addolad Duw. Gen. 6. 2.—19. *Meibion dynion* (בְּנֵי אִדָּם) yn iaith Moses, ydynt yn arwyddo, dynion annuwiol, halogedig. 'Meibion dynion,' mewn cyferbyniad i 'feibion Duw,' sef gwir addolwyr Duw. Gen. 11. 5.

Gelwir Crist Iesu, 'y Mab—Mab Duw—Mab y Duw byw—ei unig-anedig Fab—ei anwyl Fab—ei briod Fab—gi Fab ei hun,' &c. Ioan 3. 16—36. a 5. 19, 20, 21. a 11. 27. Rhuf. 1. 4. Mat. 3. 17. Rhuf. 8. 3, 32. Gelwir ef fely o ran dwyfoldeb ei berson. O ran y ddyndoliaeth a gymerodd o sylwedd y forwyn, gelwir ef yn 'Fab dyn—Mab y dyn—haid y wraig—haid Abraham—Mab Dafydd—blagury o gyff Jesse,' &c. Gen. 3. 15. Gal. 3. 16. Mat. 1. 1. Esa. 11. 1. Jer. 23. 5, 6. Zech. 6. 12. Am ddyndoliaeth Crist, Edr. GENEDIGASTH.

Y mae pawb uniawn-gred, yn mhob oes, wedi golygu yr enw *Mab Duw*, yn briodol i Griat yn unig, fel Person Dwyfol; y mae yr Ariaid a'r Sociniaid, sydd yn gwadu ei Dduwdd, yn ganlynol yn gwadu priodol ystyr yr enw hwn.* Ymddangosodd sect o philosophyddion Cristionogol yn y ganrif ddiweddaf, a elwir *Hutchinsoniaid*, canlynwyr un Hutchinson, yn dal athrawiaeth y Drindod yn gadarn, ac etto yn gwadu Mabolaeth Crist mor gadarn.† Wrth geisio egluro ac amgyffred yr hun sydd heb ei egluro i'n hamgyffred ni yn yr ysgythrau, aethant, i'm tyb i, yn ofer yn ei rhesymau. Y mae pob cyffellorad ynghylch yr hanfod, a'r Personau Dwyfol yn yr hanfod, o'r pwys mwyaf; ac i ochelyd hyny, dylem gadw at ymadroddion yr ysgythrau, a'u deall yn eu priodol ystyr mor agos ag y byddo bosibl. Wrth wadu

* Dr. Owen ar Heb. 1. 5.

† Hefyd Dr. Ridgley, a H. Roel, Isellmy.

* Buan y dysg cyw hwyad nofio.

tragywyddol Fabolaeth Crist, rhaid, yn ganlyniol wadu naill a'i undod yr hanfod dwyfol, neu wahan-iaeth y personau, hyn yw, bod yn Sociniaid, neu yn Arianid, neu yn Sabelliaid, neu ddal tri o Dduwiau. Canlyniadau dychrynlyd; ond nid ydwyf yn dywedyd fod y rhai sydd o'r meddwl uchod yn dal y canlyn-iaidau hyn, ond fod y canlyniadau hyn yn tarddu yn angenrheidiol oddiwrth eu pwnc hwy. Y mae yn ymddangos i mi yn gwbl eglur, fod yr enw *Mab Duw* yn cael ei brodoli i Grist fel *Person tragywyddol* yn yr hanfod dwyfol; a'i fod yn *Fab Daw trwy genedliad*. Nid oes un gair am y Duwdod yn yr ysgrythrau, yn ymddangos i mi yn fwy eglur a sier, na'r ddau bwnc hyn am berson Crist—*sef*, ei fod fel *Person Dwyfol yn Fab Duw*, a'i fod felly trwy *genedliad*.

1. Am y cenedliad rhyfedd hwn yn yr hanfod dwyfol, y mae yn gabled i ni feddwl ei amgylfred, mwy nag amgylfred dim arall perthynol i hanfod diamgylfredadwy. Os oes tystiolaeth eglur am dano yn y Gair Sanctaidd, y mae hyn yn llawn ddigon; credu tystiolaeth eglur Duw am dano ei hun, yw ein gwaith ni, ac nid ymresymu pa fodd y diehon y pethau hyn fod. Mae y Duw mawr yn ei amgylfred ei hun, ac wedi ymostwng yn rasol i ddywedyd am dano ei hun wrthym ni. Bin dyledswydd a'n braint ninnau yw credu ei dystiolaeth oruchel ef.*

2. Mae y cenedliad hwn yn oruchel ac yn ddywfol, a phob amherffoethrwydd perthynol i genedliad mewn naturiaeth greadigol yn anfeidrol bell oddi wrtho. Edr. CENEDLU.

3. Cenedliad tufewnol, arosol yn yr hanfod, yw; nid peth *allan* o'r hanfod, ond *yn* yr hanfod yw; nid peth a *fu*, ond y sydd yn *arosol* dragywyddol yw, ag sydd yn gwahaniaethu y personau yn yr hanfod. Mae yr holl hanfod yn gydradd yn mherson y Tad a'r Mab, ac etto fel personau gwahanol yn yr hanfod, mae y Tad yn cenedlu, a'r Mab yn genedledig: *'Myf heddyw a'th genedlais.'*

1. Nid ydyw y geiriau *ceneddliad* a *chenedlu* yn arwyddo gweithred yr ewyllys ddwyfol, *ad extra*, y tu allan; ond yn hytrach yn nodi gweithrediad angenrheidiol, *ad intra*, yn dufewnol. Fel mae y Bod DWYFOL yn hanfodi yn anddibynol ar ewyllys; felly hefyd mae y personau yn yr hanfod.

2. Mae y Personau yn *cyd-hanfodi*. Pan ddywedir fod Crist yn unig-anedig Fab Duw, mae y meddwl, heb ystyried natur y peth, mewn perygl o gael ei dwyllo i olygu *blaenfaeth* yn y Tad, ac *olaf-iaeth* yn y Mab. Er bod anfeidrol anghyfartalwch rhwng y Bod DWYFOL a chreadur dynol, etto ni ddichon i ni feddwl am dad heb fab hefyd; mae y ddau yn gyd-berthynol ac yn gyfoedol: geill y tad fod yn ddyon, ond nid yn dad heb fab. Gan fod y Personau yn yr hanfod dwyfol yn gyd-dragywyddol, a'r hanfod mewn dull angenrheidiol o fod, nid oes dim blaenfaeth nac olafiaeth yn y Personau.

Er bod dyn yn berson cyn bod yn dad, ond nid felly yn y Duwdod; bod yn Dad ac yn Fab sydd yn gwahaniaethu y Personau yn yr hanfod. Os gwadir fod yr enwau hyn yn berthynol i'r Personau Dwyfol yn yr hanfod, ond yn enwau o swyddau, yna nid oes Personau yn wahanredig yn yr hanfod—cans y beth sydd yn eu gwahaniaethu? Nid gwaith oddi allan, cans y mae hyn yn berthynol i ewyllys pob un o'r Personau. Nid priodoliaethau, cans mae y priodoliaethau oll yn perthynu yn gydradd i bob un y bonynt. Nid oes ond enwau gwahanredol heb un meddwl gwahanredol yn perthynu iddynt. A pha

* Anaddas yw ymofyn pa fodd y mae y Gair o Dduw, neu pa fodd y mae yn ddyngieirdeb Duw, neu pa fodd y mae Duw yn cenedlu, a pha beth yw dull y cenedliad. Ynfydrwydd fyddai y cyfryw ymchwiliad, na fyddai yn ddim amgen na cheisio osbonio yr hyn sydd yn anamgylfredadwy, ac yn brodoli'r natur ddwyfol. Athanasius *contra Arian*.

addasrwydd ac anhrioldeb iaith, yw arferyd yr enwau Tad, Mab, ac Ysbryd Glân, am swyddau? Enwau sydd yn arwyddo perthynasau yn unig, yn mhlith dynion, ac nid swyddau.

'Cyn bod dyfnder y'm cenedlwyd.' Diar. 8. 22, &c. Ps. 2. 7, &c. Mae y cenedliad a'r eneiniaid yn cael eu gwahaniaethu yn gwbl eglur yn ngeiriau Solomon; a phob un o'r ddau yn cael eu gwahaniaethu oddiwrth *grew*. Cyn bod creadigaeth yr oedd cenedliad, ac eneiniaid o'r person cenedledig i swydd, yn dwyn perthynas â meibion dynion. Mae yn eglur fod y geiriau yn llefaru am wahanol bersonau, y naill yn cenedlu, a'r llall yn genedledig, yn gydradd, yn dragywyddol, ac yn hyfrydwch anhraethol i'w gilydd, cyn bod creadigaeth. Mae y cenedliad yn perthynu i hanfod y personau, a'r eneiniaid yn perthynu ac yn mynegi arfaethiad y personau, a gosodiad y cenedledig i swydd. Nid yr eneiniaid yw y cenedliad; ond yr hwn a genedlwyd a eneinlwyd: buasai yn genedledig pe buasai heb ei eneinle; y mae un yn hanfodol i'r Duwdod, a'r llall heb fod. Mae y geiriau yn Ps. 2. 7. yn cael eu brodoli i Grist dair gwaith yn y Testament Newydd; *sef* yn Act. 13. 33. Heb. 1. 5. a 5. 5. Beth mae y Tad yn ei ddywedyd yma am dano? Ti yw fy Mab. Pa fodd y mae yn Fab? Myf a'th genedlais. Pa bryd? Heddyw: *sef* heddyw Duw, cyn bod heddyw dyn—hyn yw, yn nhragywyddoldeb. Y mae hwn yn enw mwy rhagorol* nag a etifeddodd un angel, nag un creadur erioed, medd yr apostol. Heb. 1. 5. Y Mab hwn a alwodd y Tad i fod yn offeiriad; a osoddol yn y swydd gyfryngol, a gyfododd oddiwrth y meirw, ac a eglurodd yn Fab Duw, trwy ei adgyfodolad yn ol. Act. 13. 33. Heb. 5. 5. Rhuf. 1. 4.

Gelwir ef unig-anedig Fab Duw.† Ioan 1. 14, 18. a 3. 16, 18. 1 Ioan 4. 9. Ni ddichon geiriau wneuthur yn fwy eglur i mi, na bod yr enw unig-anedig Fab yn cael ei brodoli iddo fel Person Dwyfol. Y mae meibion eraill wedi eu cenedu a'u geni o Dduw. Ioan 1. 12, 13. Ond unig-anedig Fab Duw yw Crist. Gwel adn. 14. Unig-anedig Fab Duw yw, yn y dull y mae yn Fab, ac nid yw ei holl bobl ond meibion ynddo, trwyddo, ac er ei fwyn.

Y mae yn Fab, 1. O gyd-hanfod â'r Tad. Nid y mae yn debyg iddo, neu o debyg hanfod, ond 'Myf a'r Tad un ydyw': nid un person, cans y mae yma ddau, *sef* myf a'r Tad: ond un hanfod, *en esmen*, un ydyw o ran hanfod. Ioan 10. 30.

2. Y mae yn Fab cydradd â'r Tad; 'Ni thybiodd yn drais fod yn ogyfuwch â Duw.' Yr oedd yr Iuddewon yn deall ei fod wrth alw ei hun yn Fab Duw, neu Duw yn Dad iddo, yn gwneuthur ei hun yn gystal (*soov*, yn *gydradd*) â Duw. Ioan 5. 18. Y mae *isa Grew*, yn *ogyfuwch â Duw*, yn Phil. 2. 6. yn arwyddo, bod yn ogyfuwch â Duw o ran hanfod; bod yn 'sturf Duw,' *sef* yn wir Dduw: nid oedd yr Iuddewon yn meddwl fod yr enw yn berthynol i un creadur; ond nad oedd neb yn deilwng o'r enw goruchel, ond un yn cydraddu â Duw. Yr oedd eu barn yn gywir, ond eu bod heb adnabod y person yr hwn oedd yn trigo yn eu plith, ac yn hōni yr enw fel yn berthynol iddo.

* Pan y mae yr apostol yn dywedyd *διαφορετων*, y mae yn arwyddo, nid yn unig pellter graddau, ond pellter rhyw: fel y mae yn dangos yr hyn sydd yn hollol wahan-iaethol oddiwrth bob peth arall, pan y cymhwysir ef at Grist. Witsius, *Exert.* 12. *in Synb.*

† Mae y cenedliad hwn yn hanfodol a thragywyddol, ac yn cynnwys fod Crist yn mhob ystyr yn un â Duw y Tad. Dangosir hyn yn amlwg gan Ioan, yr hwn, ar ol dwyed fod y credlinwyr wedi eu geni o Dduw, sydd â'r un anadliad, a bron yn yr un frawdded, yn tystiolaethu fod Crist yn unig-anedig Fab Duw. Ioan 1. 13, 14. 1 Ioan 4. 7, 9. Gan hyn nid oes lle i ammesu ei fod ef yn hanfodol wahanol oddi wrth- ynt hwy. Witsius, *ubi supra*.

3. Mae yn Fab tragwyddol; mae y Tad a'r Mab yn oxyd-dragwyddol. Mae y Tad yn dragwyddol Dad, a'r Mab yn dragwyddol Fab. 'Ni bu pan nad oedd yn Fab.' Yn yr ystyriaethau hyn mae yn unig-anedig.

Gelwir ef *rov tavrou viou, ei Fab ei hun—rov idiov viou, ei briod Fab*. Rhuf. 8. 3. 32. Y mae mewn modd neillduol a goruchel yn Fab iddo, ac yn cyfranogi o'i holl hanfod, gohanfodol, gogyfuwech, a gogyhyd tragwyddol. Felly ei Fab priodol ei hun ydyw, a'i unig-anedig Fab ydyw. 'Dysgleirdeb ei ogoniant—gwir lun ei berson—a delw y Tad anwaledig.' Heb. 1. 3.

Barna rhai ei fod yn cael ei alw yn Fab Duw, ei unig-anedig Fab, o herwydd cenedliad gwyrthiol ei ddyndoliaeth yn nghroth y Forwyn Fair. Os felly, 1. Buasai yr enw Tad yn fwy priodol i'r Ysbryd Glân nag i'r person cyntaf.

2. Nid yw Crist byth yn priodol ei fabolaeth i hyny, er ei fod yn llefaru yn neillduol am hyny; ond mae yn profi ei fod yn Fab, am ei fod yn gwneuthur yr un gweithredoedd a'r Tad—am ei fod yn bywbau y rhai a fydd, fel y Tad—bod ganddo fywyd ynddo ei hun, fel y Tad—ei fod ef yn y Tad, a'r Tad ynddo yntau. Ioan 5. 19, 20, 21—26. a 10. 30—38.

3. Os yw yn Fab Duw yn unig o herwydd ei gnawdoliaeth, yna nid oedd y Tad yn Dad cyn y deunaw cant o flynyddoedd a aethant heibio, am nad oedd y Mab cyn hyny. Felly eglur yw, 'yr hwn nid yw yn aros yn nyagediaeth Crist, nid yw Duw ganddo ef. Yr hwn sydd yn aros yn nysegidiaeth Crist, hwnw y mae y Tad a'r Mab ganddo.'² Ioan 9.

4. Os felly, nid oedd un Duw, Tad ein Harglwydd Iesu Grist, dan yr Hen Destament; yr hyn oedd gyfelloedd y Marcionitaid, yr hwn a wrthwynebodd yr hen dadau yn wrol, yn profi mai Tad ein Harglwydd Crist, a wnaeth y byd, a roddodd y gyfraith, a lefarodd trwy y prophwydi, &c. Yr oedd Duw yn Dad Iesu Grist cyn seillid y byd, canys mor foreu a hyny y bendithiodd ei bobl, ac yr etholodd hwynt yn Nghrist. Eph. 1. 3. 4.

5. Yr un yw gogoniant y Gair a gogoniant yr unig-anedig; ond mae y Gair yn arwyddo Person Dwyfol, am hyny felly y mae y llall hefyd. Ioan 1. 14.

6. Mae yr ordinhad o fedydd yn cael ei gweini yn enw y Tad, a'r Mab, a'r Ysbryd Glân. Addef pawb fod yr enwau Tad ac Ysbryd Glân yn arwyddo Personau Dwyfol, pa reswm a ellir roddi, paham nad ydyw yr enw Mab yn arwyddo hyny hefyd? Mat. 28. 19.

7. Os yw Crist yn Fab Duw o herwydd ei ddyndoliaeth yn unig, mae amhrifodoldeb neillduol yn y geiriau dynodol 'yn ol y cnawd,' a arferir wrth lefaru am dano; canys ni ddywedir am un dyn, ei fod yn fab i'r cyfryw un yn ol y cnawd, ond yn unig ei fod yn fab iddo; ond arferir y geiriau yn addas iawn i wahaniaethu Crist, Mab Duw o ran ei Dduw-dod, oddiwrth ei fod yn Fab Dafydd, ac o'r tadau, o herwydd ei ddyndoliaeth. Rhuf. 1. 4. a 9. 5.

8. Y mae ei gnawdoliaeth a'i anfoniad, yn cael eu gwahaniaethu yn gwbl yn yr un darnau o ymadrodd oddiwrth Fabolaeth; megys yn Rhuf. 8. 3. 'Duw a ddanfonodd ei Fab ei hun yn nghyffelybineth cnawd pechadurus.' Yr oedd yn briod Fab Duw cyn ei anfon, a chyn ei gnawdoli; a'r Mab oedd yr hwn a anfonwyd, ac a ymgnaadolodd.

'Duw a ddanfonodd ei Fab, wedi ei wneuthur o wraig, wedi ei wneuthur dan y deddf.' Gal. 4. 4. Eglur yw ei fod yn Fab cyn ei wneuthur o wraig, a than y ddeddf. Felly hefyd yr ymaddegens oddiwrth Rhuf. 1. 4. ei fod yn Fab Duw cyn ei wneuthur o hād Dafydd o ran y cnawd, 'ac a eglurwyd (nid a nrawd) yn Fab Duw mewn gallu, yn ol ysbryd

sanctetiddiad, trwy yr adgyfodiad oddiwrth y meirw.'

—'Am hyny y peth sanctaidd a aner o honot ti a elwir yn Fab Duw.' Luc 1. 36. Gwahaniaethir yn amlwg ei genedliad a'i anfoniad yn Ioan 7. 29. 'O hono ef yr ydwyf fi, ac efe a'm banfonodd.' Yr oedd o'r Tad cyn ei anfon trwy genedliad tragwyddol: a'r hwn oedd felly o'r Tad, a anfonwyd. Nid trwy genedliad gwyrthiol y mae yn Fab Duw; ond y mae ei genedliad gwyrthiol yn un prawf mai efe oedd y gwir Fessiah, yn ol y prophwydoliaethau am dano; Mab Duw oedd y Messiah addawedig, am hyny gelwir y peth sanctaidd a aner o honot ti, yn Fab Duw. —Nid yw yr angel yn dyweddy y byddai y peth sanctaidd yn Fab Duw, ond y byddai iddo gael ei alw felly: nid yw yr angel yn rhoddi y rheswm paham y cai ei alw, ond y byddai iddo gael ei alw yn Fab Duw; canys yr oedd felly cyn ei gnawdoliaeth; ac nid yw yr angel yn rhagfynegi y byddai iddo gael ei alw felly o herwydd ei genedliad gwyrthiol; canys yna buasai raid iddo alw ei hun, neu i ryw un arall ei alw felly o'r achos hwnw, yr hyn nis gwnawd; neu buasai geiriau yr angel yn anwired, yr hyn nis gellir ei ganiatu. Nid yw y gair 'am hyny' i'w ol-ygu yn achosol ond yn ganlyniadol: ni rydd yr angel y rheswm paham y mae yn Fab Duw, ond paham y byddai iddo gael ei addef a'i dderbyn fel y cyfryw gan ei ddysgyblion a'i ganlynywyr; penderfynent oddiwrth ei enedigeth o forwyn mai efe fyddai y Messiah, yr Immanuel, y Bachgen a aned, a'r Mab a roddwyd, &c. a brophwydwyd am dano yn Esa. 7. 14. a 9. 6. Luc 1. 35. Mat. 1. 21, 22, 23.

Erall a ddyweddant ei fod yn cael ei alw felly, o herwydd anwydeid a chariad goruchel y Tad ato. Col. 1. 13. Mat. 3. 17. Ond pwy na ddeall nad cariad y Tad ato yw sail ei fabolaeth, ond ei fabolaeth yw sail ei gariad ato. Nid Mab ydyw am ei fod yn anwyl, ond mae yn anwyl am ei fod yn Fab, a holl berffethiau dwyfol yn hanfodol ynddo.

Nid ydyw yn Fab ychwaith o herwydd ei debygolrwydd i'r Tad, fel y dywed rhai, ond mae yn tebygu i'r Tad, yn ddwl Duw, ac yn wir lun ei berson, am ei fod yn *Fab priodol*. Er fod llawer o bethau ynddo yn ei amlygu yn Fab Duw, ond nid oes ond un achos *pham* y mae yn cael ei alw yn Fab Duw, sef ei genedliad tragwyddol.*

Drachefo, haera erall ei fod yn cael ei alw yn Fab Duw o herwydd ei adgyfodiad oddiwrth y meirw: ond nis dichon hyny fod yn wir, o herwydd, 1. Gelwir ef yn aml wrth yr enw goruchel hwn cyn hyny; gan y Tad yn ei fedydd, a'i wedd-newidiad, ac addefwyd ef felly gan ddyonion ac angelion, drwg a da.—2. Pe felly, buasai yn cenedlu ei hun, ac yn awdwr o'i fabolaeth ei hun, yr hyn sydd afresymol; canys cyfododd ei hun oddiwrth y meirw, fel y rhagfyneidd y gwnai. Ioan 2. 19. a 10. 18.—3. Os felly, ni byddai ei fabolaeth ond ffugryd a thraws-symudol, ac nid yn wirioneddol; ond gelwir ef yn aml yn Fab Duw, ei Fab ei hun, ei briod Fab. Ioan 5. 18. Rhuf. 8. 3, 32.—4. Yn yr ystyr hwn nis dichon fod yn *unig-anedig* Fab: canys yr holl feirwon a gyfodir yn y dydd diweddar, yr anghyflawnion yn gystal a'r cyflawnion; ond er cyfodi yr anghyflawnion o feirw, ni elwir hwynt byth o herwydd hyny yn feibion i Dduw. Nid oedd adgyfodiad Crist ond yn profi ac yn amlygu ei fod yn Fab Duw, ac nid yn ei wneuthur felly.

Erall a haerant y gelwir ef yn Fab Duw o herwydd ei swydd; am iddo gael ei sancteiddio neu ei neillduo i'r swydd gyfryngol, a'i anfon i'r byd. Ioan 10. 36. Gwir yw fod ei sancteiddiad a'i anfoniad i'r byd yn

* Y mae yr enw Mab yn cael ei roddi i Grist yn yr ysgrythyr, yn unig oblegid ei fod wedi dyfod oddi wrth y Tad yn hanfodol er tragwyddoldeb; ac nid oblegid un achos arall. Er fod llawer o resymau trwy y rhai y gellir profi ei fod yn Fab, nid oes ond un achos paham y mae yn Fab. Coccojus.

yn profi mai Mab Duw oedd, gan nad oedd neb arall wedi prophwyd am dano, ac wedi addaw i gael ei anfon, ond yr hwn oedd yn Fab Duw; ond nis gellir profi mai o herwydd hyny y mae yn cael ei alw yn Fab Duw, canys yr oedd felly cyn ei anfon, fel y dangoswyd o'r blaen. Pe byddai felly, 1. Yna nid yw yn Fab Duw ond mewn ystyr anmhriddol, ac nid yn wirioneddol ac yn briodol, fel y gelwir ef yn aml.

2. Llefara y Tad wrtho ac am dano fel ei Fab, cyn ei osodiad yn ei swyddau, ac fel sail o'i osodiad ynddynt. Yn ei osodiad yn ei swydd freninol, llefara y Tad wrtho dan yr enw hwn: 'Wrth y Mab y mae yn dywedyd, Dy orsedd-faine di, O Dduw, sydd yn oes oesoedd.' Heb. 1. 8. Ac am ei gyfeiriad i'r swydd offeiriadol, darllenwn, 'Canys y gyfraith sydd yn gwneuthur dynion & gwendid ynddynt yn arch-offeiriad; eithr gair y llw, yr hwn a fu wedi y gyfraith (sef y cynghor a'r cyfammod tragwyddol a amlygwyd yn eglurach wrth y gyfraith, Ps. 110. 4.) sydd yn gwneuthur y Mab, yr hwn a berffeithiwyd yn dragwydd.' Heb. 7. 28. Hyny yw, nid a'i gwnaeth yn Fab, ond a wnaeth y Mab yn offeiriad; yr oedd, gan hyny, yn Fab cyn ei fod yn cael ei ystyried fel yn offeiriad. Nid blaenoriaeth o ran amser, ond o ran trefn, yr ydywyf yn ei feddiw; canys yr oedd pob un o'r ddau er tragwyddoldeb, ac nid oes blaenoriaeth amser yn nhragwyddoldeb. Rhaid ei olygu yn berson yn hanfodi dan ryw enw, cyn y gellir ei olygu gwedi ei oed mewn swydd, nid o ran amser, ond o ran trefn; fel hyn, rhaid golygu Duw yn hanfodi cyn ei fod yn gweithredu; megys yn ethol; nid o ran amser, canys y mae gweithredoedd tragwyddol Duw yn cyd-oesi ág ef ei hun, ond o ran blaenoriaeth trefn, fel y mae yn rhaid golygu rhal pethau yn blaenori eu gilydd gan ein meddyliau meidrol ni.

3. Gwahaniaethir ef fel Mab yn aml oddiwrth yr ystyriaeth o'i fod yn un swydd, fel y sylwyd o'r blaen; edrych hefyd i Ioan 4. 14, 15. a 5. 5.

4. Gwas Duw yw Crist o ran ei swydd; ac y mae yn ymddangos yn neillduol felly yn nghyflawniad o rai pethau perthynol i'w swydd; megys yn ei ufuddod a'i ddyoddefaint. Eas. 42. 2. a 49. 3. a 53. 11. Phil. 2. 7, 8. Ond y mae gwahaniaeth mawr rhwng gwas a mab; ac mae yr Arglwydd yn sylwi ar y gwahaniaeth (Ioan 8. 35.) a gwahaniaethir Crist fel Mab oddiwrth Moses fel gwas yn nhŷ Dduw. Heb. 3. 5, 6. Ond os yw Crist yn fab trwy swydd, neu fel Cyfryngwr, ni byddai ond gwas fel Moses, ond o uwch-radd, a swydd mwy goruchel; ni elwir neb byth yn fab am ei fod yn was; gellir mab fod yn was, ond nis gelwir ef yn fab am ei fod yn was; gan hyny, y mae hyn yn lleihau gogoniant Crist, fel *unig-anedig* y Tad, ac yn ei fychanu i nodweddiad gwas.

5. Llefara'r am fabolaeth Crist, weithiau, fel yn ychwanegu ardderchogwydd neillduol i'w swydd fel Cyfryngwr; 'Gan fod i ni arch-offeiriad mawr,' medd yr apostol, 'yr hwn a aeth i'r nefoedd, IESU MAB DUW, glynwn yn ein profes.' Heb. 4. 14. Ei fod yn Fab Duw yn y swydd sydd yn rhoddi mawredd ac ardderchogwydd i'r swydd, ac i'r gwaith a wnaeth ac y mae yn ei wneuthur yn y swydd, ac i'n cysur ninnau o herwydd hyny. Weithiau, sylwir arno fel rhyfeddod fawr ei fod ef, yr hwn oedd yn Fab Duw, wedi cyflawni rhal pethau perthynol i'w swydd fel Cyfryngwr, megys ufuddhau a dyoddef marwolaeth. 'Er ei fod yn Fab, a ddysgodd ufudd-dod trwy y pethau a ddyoddefodd.' Heb. 5. 8. Ni busasai yn rhyfeddod iddo ef fel yn y swydd wneuthur hyny; ond y rhyfeddod yw, i un oedd yn Fab Duw, yn flurf Duw, ac yn ogyfuwech & Duw, gymeryd arno agwedd gwas, a bod yn ufudd hyd angu, ie, angu y groes.

6. Gosodir mabolaeth Crist allan fel peth yn dangos, yn neillduol, mawredd cariad Duw i blant dynion, iddo roddi y fath un iddynt a throstynt. Ioan 3. 16.

1 Ioan 4. 9. Nid ymddengys ei gariad mor fawr, dysglar, a gogoneddus, os golygir ef yn Fab Duw mewn un ystyr is na'i briod Fab, ac nid yn Fab o herwydd swydd na dim arall.

7. Nid oes dim cyfatebolrwydd mewn un ystyr yn yr enw Mab i osodiad mewn swydd. Yr enw hwn a arwydda dynsawd a pherthynas, heb un golygiad ynddo perthynol i swydd. Geill un fod yn fab heb fod mewn swydd; a gellir un oed arall mewn swydd heb fod yn dad iddo, a'r gosodedig heb fod yn fab i'r gosodwr. Nid oes dim yn ansawd y gair, yn ol ei ystyr gyffredin, yn cynnwys un meddwl am swydd, ac nid oes dim cyfatebolrwydd rhwng y nall a'r llall. Mae y dychymyg Socinaidd, gŵyr-gam, cyfelliornus hwn, yn hollol anghytun & iaith y Bibl am Crist, yn tywyllu ac yn drysu meddyliau dynion am y drefn ddwyfol yn ngosodiad y Mab yn ei swydd, ac yn priodol ystyriaeth i etriau amherthynol & u harferiad cyffredin yn y Bibl. Gwel *Vitringa* a Roel.

Pwysafwrogwydd iawn feddyliau am Crist, a gwrthwyneblad y gelyn iddo yn benaf o bob gwirionedd, yn mhob oes, yw fy niffyniad am helaethu cymaint; *llawer ychwaneg* a ellid roddi, ond gadawaf ar hyn yn bresennol. EDR. CRIST, DUW, IESU, MEIBION, TRI, ADGENEDLIAD, MABWYSIAD.

MABAN, (mab) bachgenyn. Heb. 5. 13.

MABWYSIAD, (mab-gwys) cymeryd un i fod yn fab, nad oedd felly yn ol deddf natur; mabolaethu. *Gr. uiothesia, gosod yn fab*, neu roddi hawl mab yn mhllith plant i un, yr hwn nad oedd fab wrth naturlaeth. Gweithred yw mabwysiad, trwy yr hon y mae un yn cymeryd aetron i'w deulu fel rhan o hono; yn ei gydnabod yn fab, ac yn bwriadu iddo feddiannu ei etifeddiaeth; gwneuthur un yn fab ac yn etifedd nad oedd felly trwy enedigaeith. Trwy fabwysiad yr oedd Moses yn fab merch Pharaoh, (Exod. 2. 10.) ac y cymerodd Mordecai Esther yn ferch iddo. Esther 2. 7—14. Yr oedd hon yn arferiad yn mhllith y Rhufeiniaid a'r Groegiaid.*

Yn mhllith yr Atheniaid a'r Lacedemoniaid yr oedd enw y mabwysiedig i gael ei roddi yn llwyth y mabwysiadwr, ac yr oedd yn mwynhau holl ragorfreintiau, ac yn rhwym i gyflawni holl ddyledswyddau plentyn naturiol, ac yr oedd pob perthynas a'i deulu ei hun yn dardod; ac yr oedd yn colli pob hawl i etifeddiaeth oddiwrth ei deulu ei hun. Os byddai y mabwysiedig farw yn ddibant, yr oedd yr etifeddiaeth yn aros yn rheulu y mabwysiadwr.—Yn mhllith y Rhufeiniaid yr oedd flurf (*formula*) neillduol yn cael ei harferyd ar yr achos, ac yr oedd y tad naturiol i ymddangos o flaen y PASTOR, neu ger bron cymanfa gyhoeddus o'r bobl, ac i dystio ei fod yn ymwrthod & phob hawl ac awdurdod yn ei fab, a'i fod yn cydsynio iddo gael ei drosglwyddo i deulu y mabwysiadwr. Yr oedd y mabwysiedig yn newid ei holl enwan, ac yn cymeryd enw a chyfenw y mabwysiadwr. Byddai y Rhufeiniaid yn mabwysiadu hefyd trwy lythyr cymyn; sef yn gosod un ei etifedd trwy lythyr cymyn, ar yr amod iddo gymeryd enw, &c. y marw. Yn mysg y Tyrciaid, mae y mabwysiedig yn cael ei dynu trwy gryd y mabwysiadwr. Oddi wrth yr arferiad hwn, gelwir mabwysiadu yn mhllith y bobl hyn, *tynu trwy fy nghrys*. Gan nad oes dim cyfarwyddiadau yn nghylch hyn yn nghyfraith Moses, tebygol nad oedd yn arferedig yn mhllith yr Iuddewon.

'Eiddo y rhal yw y mabwysiad.' Rhuf. 9. 4. Cymerodd yr Arglwydd holl genedl Israel i fod fel plant a theulu iddo, i fod yn bobl briodol, ac yn eglwys welledig iddo yn y byd.

* Archbishop Potter's *Greek Antiquities*, book iv. cap. 15. Kennet's *Rom. Antig. part. II. book 5. cap. 12.*

'Fy mab i, (medd yr Arglwydd) sef fy nghyntaf-anedig, yw Israel.' Exod. 4. 22. Fel ei blant bu yn eu plith, bendithiodd hwynt â bendithion mawrion, amddiffynodd ac ymgeleddodd hwynt mewn modd arbenig, dros bymtheg cant o fynyddoedd. Yn mhob man arall yn y Testament Newydd arferir y gair mewn ystyr ysbrydol, am ragorfraint oruchel, yn perthyn i wir gredinwyr yn Nghrist. Rhagluniathodd Duw hwynt cyn seiliad y byd i fabwysiad, trwy Grist Iesu, iddo ei hun, 'yn ol boddlonrwydd ei ewyllys ef, er mawl gogoniant ei ras ef.' Eph. 1. 5.—Prynwyd hwy oedd dan y ddeddf, gan Iesu, fel y derbynient y mabwysiad. Gal. 4. 5. Ac y maent yn derbyn 'Ysbryd mabwysiad, trwy yr hwn y maent yn llefain, Abba, Dad.' Rhuf. 8. 15. Ac y maent yn y byd hwn, 'yn ochenedig ynddynt eu hunain, gan ddysgwyl y mabwysiad, sef prynedigaeth (neu waredigaeth) eu cyrph' yn yr adgyfodiad. Rhuf. 8. 23.

Nid at y dull o fabwysiad yn mhlith y Groegiaid a'r Rhufeiniaid y mae y geiriau yn cyfeirio; ond at y dull y mae Duw, yn yr Hen Destament, yn llefaru am ei bobl; fel y mae yn eglur wrth gymh. Rhuf. 9. 4. â Exod. 4. 22, 23. Deut. 14. 1. Jer. 31. 9. Hos. 11. 1. 2 Cor. 6. 18.—Mabwysiad sydd ragorfraint efengylaidd arbenig, a ffaith oddiwrth Dduw, trwy yr hon y mae gwir gredinwyr yn Nghrist yn cael yr addurniant oruchel o'u cyfrif yn mhlith meibion Duw, ac yn cyfranogi o'r holl anrhydedd a'r breintiau perthynol i'r fath ddyrchafiad urddasol. Crist yw unig sydd yn briod Fab Duw; yn cyfranogi o'r un hanfod, a'r un rhinweddau a'r Tad, yn gydradd.—Yr oedd Adda, ac mae yr angelion yn feibion Duw trwy greadigaeth; ond mae y credinwyr yn Nghrist yn blant trwy fabwysiad.

Y mae y mabwysiad yn rhagorfraint mwy goruchel nag oedd yn perthyn i'r cyfammod gweithredoedd, nac i un creadur trwy ei greadigaeth: 1. Rhagorfraint yw, sydd yn tarddu o ras a phen-arglwyddiaeth Duw; yn ol boddlonrwydd ei ewyllys y rhagluniathodd i fabwysiad. Yr oedd ewyllys y Personau Dwyfol yn foddol, ac yn ymhyfrdu yn y rhagluniad i hyny. Yn ol (*xara*) boddlonrwydd (*σπουδα*) ei ewyllys y rhagluniodd.—2. Trwy Iesu Grist y mae y fraint oruchel yn dyfod i'r neb a'i meddianno. Trwy ei gnawdoliaeth—trwy y prynedigaeth a wnath yn y cnawd (Gal. 4. 4.)—trwy eu hundeb âg ef, a'u cyfranogiad o'i Ysbryd. 'Cynnifer ag a'i derbyniasant ef, efe a roddes iddynt allu (*εξουσια*, *awdurdod* y *fraind*) i fod yn feibion i Dduw, sef i'r sawl a gredant ei ei enw ef.' Ioan 1. 12. Y mae efe yn Fab naturiol a phriodol, ac y maent hwythau, ynddo a thrwyddo, yn feibion mabwysiadol. Y mae ei Dad ef, mewn ystyr is, yn Dad iddynt hwy; ac y maent yn gyd-etifeddion â Christ, ac yn etifeddion i Dduw trwy hyny. Ioan 20. 17. Rhuf. 8. 17. Mae undeb natur rhyngddynt a Christ; o herwydd hyny, pan gredant ynddo, y maent yn frodyr iddo; ac o herwydd hyn, maent yn cael eu cyfrif yn mhlith meibion Duw. Oni bai fod y Maboliaeth yn perthyn i Grist fel Person Dwyfol, a'i fod hefyd yn gyfranog o'r un pethau (sef o gig a gwaed) a'r plant, ni ddaethai y mabwysiad byth iddynt hwy. Y mae y gadwyn fawr yn ogoneddus, a'i modrwyau yn gysylltiedig yn hardd a'u gilydd, a thrwyddi y mae y credadyn gwael yn cael ei ddyrchafu i'r anrhydedd mwyaf urddasol y dichon un creolwr byth gyrhaedd iddo.—3. Y dyben yw, 'Er mawl gogoniant ei ras.' Y mae gras yn Nuw yn ogoneddus anfleidrol; y mae y rhagluniad hwn i fabwysiad yn rhoddi y fath amlygiad o ogoniant gras Duw, fel y molir Duw am dano byth. Y mae pob amlygiad o Dduw a'i ras yn ychwanegu at ddeddyddwch ei bobl. Y mae pob peth yn nhrefn lechydwrtaeth wedi ei arfaethu yn y modd mwyaf addas i amlygu rhinweddau Duw, fel trwy hyny y caffem

anabyddiaeth äng o hono, ac yn yr adnabyddiaeth äng hon y carem, ac y molem ef byth, gyd â'r hyfrydwch mwyaf.

Y mae y fath bentwr o anchwilladwy olud o fendithion a rhagorfreintiau yn dyfod i bechadur trwy gredu yn Nghrist, fel yr oedd yn angenrheidiol arferid amrywiaeth geiriau i'w gosod allan. Felly yn yr achos hwn; mae y plant yn cael eu geni o Dduw, eu huno â Christ trwy ffydd, hefyd eu mabwysiad. Y drefn yw, y maent yn cael eu galw, eu cyflawnhau, a'u mabwysiad: nid eu mabwysiadu a'u galw, a'u mabwysiadu a'u cyflawnhau; ond eu galw, eu cyflawnhau, a'u mabwysiad. Y mae pob un o'r breintiau hyn yn y rhagluniad tragwyddol, a phob peth arall; ond dyma yw eu cysylltiad a'u trefn yn dyfod i ni. Felly y mae y mabwysiad yn neillduol yn golygu, meddiant o'r holl freintiau goruchel y rhagluniwyd hwynt iddynt; dyfodfa i'r tŷ—bod yn nifer ac yn mhlith y plant—mwynhau cyflawn ryddid fel y cyfryw—hyder tu ag at Dduw fel Tad, yn mhob amgylchiad—meddiant o'r etifeddiaeth—ac addasiad mewn corph ac ysbryd i'w mwynhau, ac i'r fath ddyrchafiad diamgyffredadwy. Yn y golygiad hwn, y mae y mabwysiad yn cael ei osod allan fel rhagorfraint perthynol, yn fwyaf neillduol, i oruchwyliaeth yr eglwys dan yr efengyl. Yr oedd adgenedu a mabwysiadu dan yr hen oruchwyliaeth; ond yr oedd yr etifedd megys yn fachgen, dan ymgeleddwyr a llywodraethwyr, a dim rhagor rhyngddo a gwas. Ysbryd caethiwed, sef ysbryd caethwas, oedd yn fwyaf cyffredin yn yr etifedd dan yr oruchwyliaeth hono. Ond wedi prynu yr eglwys odditan y ddeddf, gan ei phriod a'i mechniwyd, derbyniodd yr etifedd y mabwysiad: sef rhyddid, nesad at Dduw yn hyderus, ysbryd, nid caethwas, ond y mabwysiad, yn llefain, Abba, Dad. Tebygaf fod y mabwysiad, ac ysbryd y mabwysiad, yn yr ystyr hwn, yn golygu tri pheth:—1. Rhyddid a hyder tu ag at Dduw fel Tad yn mhob amgylchiad—yn pwysu yn hyderus arno—ymhyfrdu ynddo, ac ufuddhau iddo.—2. Gobaith gorfoleddus am yr etifeddiaeth.—3. Hefyd, sicr o'bach am gwbl addasrwydd i fwynhau yr etifeddiaeth mewn corph ac enaid; yr hyn a elwir prynedigaeth, neu waredigaeth y corph, ac a fwyneir yn gyflawn yn yr adgyfodiad.

'Ysbryd mabwysiad,' yw ysbryd addas i gyflwr y mabwysiedig yn y tŷ y mabwysiadw ef iddo, mewn cyferbyniad yn neillduol i gyflwr ac ysbryd caethwas. Rhuf. 8. 15. Y mae yr Ysbryd Glân, fel ysbryd mabwysiad, yn gweithredu hyny yn y mabwysiedig, ag sydd yn addas iddynt i feddwl ac i weithredu yn eu cyflwr goruchel: heb hyn ni allent fwynehu gorfoledd eu sefyllfa newydd, nac ymddwyn yn addas iddi. Y maent mewn gradd, trwy yr ysbryd hwn, yn amgyffred mawredd gogoneddus eu braint, o ba le y tarddodd; a'r rhwymedigaethau sydd arnynt i ymddwyn yn gyfatebol iddi. Y mae yr ysbryd hwn yn unigol i'r rha! mabwysiedig, fel y fraint ei hun, ac yn tra rhagori ar ysbryd y plant creadigol, fel y mae gogoniant gras Duw wedi ymddangos yn fwy helaeth tu ag styt hwy na'r lleill. Y mae ynddo gydna-byddiaeth o anheliyngdod i'r gradd mwyaf—mawrhau gras Duw trwy Grist a roddodd iddynt yn rha! y fath fraint oruchel—rhyddid a hyder tu ag at Dduw—a llawenydd anbraethadwy yn yr olwg ar eu sefyllfa newydd yn nheulu Duw.

MACAS, enw lle. 1 Bren. 4. 9.

MACEDAH, dinas yn Judah. Jos. 10. 10. a 12. 16. a 15. 41.

MACEDONIA, y mae tarddiad yr enw yn ansicr; bernir fod gwlad Macedonia yn gynnwysiedig yn y gair Ciltim yn yr Hen Destament. Ciltim oedd fab

Jafan (Gen. 10. 4) hillogaeth yr hwn, tebygol, a boblogod y wlad hon. Gelwid hi gynt Mathia, oddiwrth un o'i breninoedd. Y mae yn wlad eang, ffurwythlon, yn sefyll o du y gogledd-ddwyrain i wlad Groeg. Mae y mynyddoedd Scodrus a Hæmus o du y gogledd iddi; Môr Agæa, a rhan o Thrace, o du y dwyrain—Thessalia o du y dehau—Epirus, ac Albania, o du y gorllewin a dehau-orllewin. Yr oedd yn unbenoeth freninol dros 400 o flynyddoedd, pan ddarfu y brenin Philip ychwanegu ati Thessalia, Epirus, ac Albania. Alexander ei fab, a elwir Alexander Fawr, a ddarostyngodd holl wlad Groeg, ymerodraeth Persia, a rhan o India. Gwedi ei farwol-aeth, rhanwyd ei ymerodraeth yn ddarnau. Gwedi parhau yn deyrnas annibynol, dros 646 o flynyddoedd, goroesgynwyd hi gan y Rhufeiniaid, A.M. 3856. Pan ranwyd yr ymerodraeth Rufeinaidd, syrthiodd Macedonia i ran ymerawdwr y dwyrain. Gwedi bod yn meddiant y Rhufeiniaid dros 1600 o flynyddoedd, darostyngwyd hi gan y Tyrciaid, yn meddiant pa rai y mae yn bresennol. Ei phrif ddinasoedd gynt oeddynt Thessalonica, Amphipolis, Philippis, Berea, Pella, &c. Ei phrif dinas yn bresennol a elwir Salonicki. Cyfarwyddwyd Paul, trwy weledigaeth, i bregethu yr efengyl yn y wlad hon; yr hyn a wnaeth yn ddiwed, a chydya llawer o lwyddiant; canys llawer a gredasant, ac a ddychwelasant at yr Arglwydd. Y mae Paul yn canmol parodurwydd eglwys Macedonia i gyfrannu i angenion y saint tlodion yn Jerusalem. Act. 16. 9—40. a 17. 1—14. 2 Cor. 8. 1—5. a 11. 8, 9. Er holl orthrymder y Tyrciaid, y mae gweddill Cristionogorwydd, mewn rhyw ddull, yn parhau yn mhliith y trigolion truan.

MACELOTH, gwersyllfa yr Israellaid. Num. 33. 25.

MACHBERA, מַכְבֵּרָה [mahurio yr adeiladaeth] mab Sefa, a thad Gibeai. 1 Cron. 2. 49.

MACHIR, מַכִּיר [gwybedydd]. 1. Mab Manasseh, ac ŵyr Joseph, penaeth teulu y Machiriaid. Num. 5. 14. 1 Cron. 2. 21. a 7. 16. Barn. 5. 14.—2. Mab Ammiel, o Lo-debar. 2 Sam. 9. 5.

MACHLUD—IAD—O, (mach-lud) achludd, ym-achludd, mynediad haul yn ei addef, mynediad haul dan ei gaerau; gorllewin.—'O godiad haul hyd ei fachludiad,' yw yr holl ddaear gyfannedol. Ps. 50. 1. a 113. 3.

'Yr haul a edwyn ei fachludiad.' Ps. 104. 19. Y mae yr haul yn myned wrth orchymyn ei Greawdwr yn ddiwyrnl, ac yn rhedeg ei yrfa fel y mae yn ei amser nodedig yn codi ac yn machludo. Y mae ei holl ysgogiadau, dyddiol a blynyddol, yn rheolaidd, heb ballu yn y mesur lleiaf, o ran amser, yn ei fnyddiad. Edr. HAUL.

'Wele fi yn gwaredu fy mhobl o dir y dwyrain, ac o dir machludiad haul.' Zech. 8. 7. Y mae y geiriau yn golygu adferiad cyffredinol y genedl Iuddeg o'i holl wasgariadau. Y mae tir machludiad haul yn golygu, yn neillduol, eu wasgariad presennol yn y gwledydd gorllewinol. Yn eu cyflawn ystyr, rhaid fod y geiriau yn cyfeirio naill ai at yr eglwys Gristionogol, neu adferiad dawodadwy yr Iuddeuon. Mal. 1. 11. Rhuf. 11. 25, 26, 27.

'Haul yn machludo ganol dydd,' a arwydda, yn allegawl, cyfnawid o'r amgylchladau mwyaf esmwyth, llywyddiannus, a gorfoleddus, i gyflwr gwrthwyneb o orthrymder a galar. Amos 8. 9.

'Ni fachluda dy haul mwyach,' a arwydda hir lwyddiant, a llawenydd tragwyddol yr eglwys. Esa. 60. 20.

MACHPELAH, מַכְפֵּלָה [dyblyg] y mae rhai yn barnu mai enw y gwastadedd yn mba un yr oedd

maes Ephron a'r ogof, oedd Machpelah. Gen. 24. 9—17. Eraill a barnant oddiwrth ystyr y gair *dyblyg*, neu ddaud-ddwbl, bod yn yr ogof ddwy ystafell, un tu fewn i'r llall, wedi eu naddu yn y graig, i roddi eraill o'r teulu. Yr oedd yn agos i Hebron, lle claddwyd Sarah, Abraham, ac amryw o'i deulu. Gen. xxiii. a 25. 9. a 49. 30, 31. a 50. 13.

MACHTES, מַכְתֵּשׁ [ceul neu mortar] y ddinas isaf, medd Newcombe; dyffryn yn Jerusalem, yn gwahanu y ddinas uchaf a'r isaf, sef Acra a Sion, oddiwrth eu gilydd, yr hwn oedd yn ystryd, tebygol, a'r marchnadwyr yn trigo ynddi. Cafodd y march-nadyddion, preswylwyr Machtes, achos udo pan oresgynodd y Caldeaid Jerusalem. Zeph. 1. 11.

MADAI, מַדַּי [mesur] trydydd mab Japheth. Gen. 10. 2. Cyfrifwyd yn gyffredin y Mediaid yn hillogaeth Madai. Gwel Ainsworth, Brown, Scott, Bedford's *Chronology*, &c. Ond y mae Mede, Calmet, a Wells, yn gryb yn erbyn y farn hon; oblegid nad oedd gwlad Media, meddant, yn gynnwysedig yn ynysoedd y cenedloedd, y rhai a ranwyd i feibion Japheth; ac o herwydd fod sefyllfa Madai yn Media, yn rhy bell oddiwrth ei frodyr, ond nid pellach na Scythia, Tartary, &c. Nid oes dim ond cyffelybrwydd yr enawu yn rhoddi achlysur i'r dychymyg hwn. Barna Mr. Mede mai Madai oedd tad y Macedoniaid; y wlad hon a elwid hefyd Emathia, naill ai oddiwrth yr Heb. מַדַּי *ynys Madai*; neu o'r *Gr. Αια Μαδαί, tir Madai*. Rhoddir hanes am bobl o'r enw Mædi yn agos i'r wlad hon; a brenin yn Macedonia a'i enw Madus. Daeth yr enw Macedonia, medd Mede, oddiwrth Madal a Cittim. Ond nid yw rhesymau Mr. Mede yn ddigonol i brofi nad hillogaeth Madai a boblogodd wlad Media, yn ol yr hen dyb gyffredinol am hyn. Mae y geiriau, 'ynyoedd y cenedloedd,' i'w golygu mewn ystyr tra helaeth; a dichen eu bod yn cyfeirio at Jafan a'i feibion, ac nid yn cynnwys Gomer a'i feibion. Gwel *Ancient Univ. Hist. vol. i.*

MADMANNAH, מַדְמָנָה [mesur y nifer] 1. Mab Saaph. 1 Cron. 2. 49.—2. Dinas yn Judah, yr un â Beerseba, neu yn agos iddi. Jos. 15. 31.—3. Dinas yn Benjamin. Esa. 10. 31.—4. Dinas yn ngwlad Moab. Jer. 48. 2.

MADON, מַדּוֹן [dadl] dinas yn ngwlad Canaan, y mae ei sefyllfa yn anhybys. Jos. 11. 1. a 12. 19. Edr. JOBAB.

MADRONDOD, (madron) syndod, synedigaeth, y bendro, pen-feddwdod, syfrdarwydd, y benddar.—'Diodaist ni a gwin madronod.' Ps. 60. 3. Y gair מַדְרֹנֹד a gyfleithir yma *madronod*, a gyfleithir *erchyll*, yn Esa. 15. 17, 22.—*cuog*, yn Zech. 12. 2.—cyffroad, crynfa, pen-feddwdod, y cyfryw ag a effeithir gan ddiod gadarn ar ddyd. Yr ystyr yma yw, eu bod fel yn feddw gau orthrymderau erchyll.

MADWS, (mad) llawn amser, cyflawnder amser, llawn bryd; madws yw, mae yn amser, mae yn bryd.—'Canys madws yw trugarhau wrthi.' Pa. 102. 13. Dr. M.

Mae'n fadws wrthi drugarhau. E. Frye, (Pa. 102. 13.)

Madws i'w Arglwydd roddi barn. E. Frye, (Pa. 119. 126.)

MADDEU—ANT—GAR, (madda) cyreifiaw, go-llwng, rhyddhau; rhoddi i fynu, gadael, gwrthod; rhyddhad, gollyngod, trugared, cyreifiant. Enaid-faddeu, un ar roddi i fynu yr ysbyrd; trosedd marwol, trosedd bywyd.—'Yno y llefawdd yr Iesu drachefyn a llef vchel, ac ef a faddaudd yr ysbyrd.' Mat. 27. 50. W. S.—'Ac yn y man y madduocent ei rhwytae, ac y dylynesont ef.' Marc. 1. 18. W. S. Mae y gair *maddew* yn agos ei ystyr i'r gair *Heb.*

nrho sydd yn arwyddo, *gollung, rhyddhau, llacáu*: rhyddhau un oddiwrth goep haeddianol am drosedd. Arferir dau air yn y Groeg am faddeuant, *sef raptois, myned heibio, peidio sylwi ar*. Barna Coccejus. Witsius, Mintert, &c. fod y gair hwn yn fwy priodol i faddeuant pechodau dan yr Hen Destament, cyn dyfodol Crist i wneuthur lawn am bechod. Yr oedd yr ysgriften-law mewn bod, 'yr hon oedd i'n herbyn ni,' yn wrthwyneb i ni, ac ar y ffordd; ond o herwydd ymrwymiad Crist yn Fechniyydd, yr oedd Duw yn *myned heibio*, ac heb sylwi arni, i gopi o herwydd y pechodau, y rhai oeddynt fel hyn mewn coflawriaeth. Hwn yw y gair a arferir yn Rhuf. 8. 25. Y gair arall, *aptoic*, a arwydda, meddant, y cyfryw faddeuant ag sydd yn gweddu i'r Testament Newydd, wedi i'r ysgriften-law gael ei dileu, a'r Mechniyydd dalu yr lawn mawr a addawodd. Maddeu heb goffa pechod byth, a'r weithred wedi cael ei diddymu yn hollol dros byth, ac wedi ei chymeryd oddi ar y ffordd. Nid yw hyn yn arwyddo fod dim gwahan-iaeth o ran cyfyrâu y duwion dan y ddau Destament: ond yn dangos gwahanol ddull Duw yn goruchwyliaethu tu ag atynt yn ei drefn fawr ei hun. Cymh. Rhuf. 8. 23. a Heb. 10. 18. lle yr arferir y ddau air.*

Arwydda maddenant fod trosedd: arwydda trosedd fod cyfraith wedi ei throeddu: y mae cyfraith yn arwyddo fod deddfwr, neu roddwr cyfraith. 'Un gosodwr cyfraith sydd, yr hwn a ddichon gadw a cholli.' Iago 4. 12. Nid oes neb ond hwn, gan hynny, a ddichon faddeu. Y mae yn gyflawn i Dduw gael ufudd-dod oddiwrth ei greaduriaid i bob peth y mae yn ei orchymyn: y mae hawl gyflawn gan Dduw i holl wasanaeth dyn; ac wedi iddo gyd-furlo a'r gyfraith yn gyflawn, nid ydyw ddim gwll na gwas anfuiddiol; yr oedd yr holl wasanaeth yn ddyledus oddi wrtho. Ond os palla yn yr ufudd-dod cyflawn, perffaith, y mae y gyfraith yn ei ofyn, y mae yn myned yn ddyledwr; ac am na ddichon iddo byth wneuthur iawn am ei droedd, y mae yn ddarostyngedig i gospedigaeth gyflawn am ei fal. Ni ddichon un troseddwr byth ddadwneyd yr hyn a wnaeth; ac nis dichon un creadur wneuthur iawn am drosedd, oblegid fod gan Dduw hawl gyflawn i'w holl wasanaeth bob mynydd; ac nid yw talu dyled presennol ddim yn iawn am drosedd yn ol. Nid oes, gan hynny, ddim ymward i droseddwr, ond trwy faddeuant; rhaid iddo gael maddenant, neu ddyoddef y goep ddyledus yn gyflawn am ei droedd.

Y mae Duw yn dadguddio ei hun yn ei air fel DUW YN MADDEU, neu DUW Y MADDEUANT. Un o'i enwau yw MADDEUGARWCH: 'Ti, O Arglwydd, ydwyf dda a maddeugar.' Pa. 86. 5.

1. Y mae Duw yn ymgoneddu ynddo ei hun fel Duw yn maddeu. Esa. 43. 25. Pan y mae yn myned ynghylch y gwaith hwn o faddeu, mae yn dangos ei hun gyd âg anfeidrol fawrhydi a gogoniant; ac yn cyhoeddi ei ENW MAWR, fel yr ΙΣΟΦΑΝ, sydd yn maddeu anwiredd, a pechod, a chamwedd, ac yn cadw trugaredd i floedd. Exod. 34. 6, 7.

2. Y mae yr eglwys yn ymgoneddu ac yn ymorfoleddu ynddo, ac yn edrych arno gyda syndod fel Duw yn maddeu; gan ddywedyd, 'Pa Dduw fel tydi yn maddeu anwiredd,' &c. Mic. 7. 18. Yr ystyriaeth o hyn a gyfododd Dafydd i fynu o'r dyfnder; 'Ond y mae gyda thi faddeuant.' Y mae gwedi pallu yn mhob man arall; nid oes dim i'm cyfodi o'r dyfnder ynof fy hunan; ond y mae gyda thi faddeuant—hynny a'm cyfoda. Pa. 130. 4.

3. Yr oedd meddyliau eang gan Grist am drugaredd faddeuol Duw, pan y gwaeddodd ar y groes,

'O Dad, maddeu iddynt!' Yr oedd yn golygu ei Dad fel un a allai faddeu yn helaeth, ac yn rhyfedd iawn —ie, maddeu i'r rhai oedd yn hoellio ei Fab ar groesbren! Luc 23. 34.

4. Y mae yr efengyl yn ddadguddiad ac yn gyhoeddiad o faddeuant yn enw Iesu Grist. Hyn yw yr efengyl, sef 'Pregethu edifeirwch a maddeuant pechodau yn ei enw ef yn mblith yr holl genedloedd.' Luc 24. 27. Y mae awdurdod gan Fab y dyn ar y ddasear i faddeu pechodau. Y mae yn ei swydd ya maddeu—mae wedi ei awdurdodi a'i swyddo i hynt. Gan fod awdurdod ganddo i faddeu, (1.) Y mae awdurdod yn ei waith yn maddeu. Y mae yn weithred oruchel yn ol trefn Duwdod, ac a saif byth. Y mae yn maddeu yn ei swydd, ac yn holl fawredd ei berson, ac awdurdod ei swydd: y mae yn gweinyddu y maddeuant yn ol trefn ei osodid yn y swydd, mewn modd addas i fawredd gogoneddus Duw a'i lywodraeth. Nid yw bosibl iddo ef, yr hwn a wnaeth iawn am bechod, faddeu pechod, heb ddangos Duw a'i gyfraith yn dra gogoneddus; pechod yn dra phechadurus; a'r pechadur yn dra anbellwng a ffaidd.—(2.) Os oes ganddo awdurdod i faddeu pechodau ar y ddasear, yr holl ddasear, yn ei holl gyrau, yna mae rhyddid cyflawn i bechaduriaid fyned ato. Gan fod maddeu yn perthyn i'w swydd, y mae hawl gan yr euog i fyned ato yn y swydd hōno; erddynt hwy, a hwy yn unig, y gosodwyd ef yn y swydd; am hynny, hwy, a hwy yn unig, sydd â hawl i fyned ato. Cyhoeddi y newydd rhyfedd hwn i'r holl genedloedd, yw pregethu yr efengyl o newyddion da o lawenydd mawr, i bob pechadur teimladwy.

5. Y mae maddenant yn cael ei ddadguddio a'i gyhoeddi yn yr efengyl fel yn cyfateb i holl eangder pechadurusrwydd dyn. Mae pechodau dynion yn lloesog iawn: pechodau gwreiddiol, a pechodau gweithredol; pechodau y galon, y meddwl, y geiriau, a'r gweithredoedd; pechodau o ommeddiad, esgeulsiad, a gweithrediad; pechodau yn erbyn pob gorchymyn o ran ein dyledswydd tu ag at Dduw a'n cymydog, a thu ag atom ein hunain. Yn y golygiadau hyn, 'Pwy a deall ei gamweddau?' Pa. 19. 12. a 40. 12. Ond mor eang a hynny yw y maddenant y mae Duw yn ei gyhoeddi yn yr efengyl. Col. 1. 14. a 2. 13. Act. 10. 43. a 18. 38. a 26. 18. Luc 7. 47. Pa. 103. 3. Hos. 14. 2. Y mae y drugareddfa mor eang a'r arch, lle yr oedd y gyfraith yn nghadw, ac yn ei gorcheddion yn gyflawn. Exod. 25. 10, 17.

6. Yn a thrwy Grist y mae Duw yn maddeu. Eph. 1. 7. a 4. 32. 'Trwy ei waed ef,' sef ei aberth a'r iawn a wnaeth, y mae i ni faddeuant pechodau. Y mae yr amrywiol ymadroddion cyffelybiaethol, a arferir yn yr ysgrythyrau am faddeuant, yn arwyddo hyn; megys *tynu ymaith*, Job 7. 21. Ioan 1. 29.—*cuddio*, Pa. 32. 1, 2.—*dileu*, Esa. 43. 25. a 44. 29.—*taflu i ddyfnderoedd y mbr*, Mic. 7. 19.—*peidio cyfrif*, Pa. 32. 2. Rhuf. 4. 6, 7, 8. Geiriau sydd oll yn cyfeirio i'w iawn.

Fel hyn mae Duw yn *gyflawn* yn maddeu. I Ioan 1. 9. 'Yn dangos ei gyflawnder trwy faddeuant y pechodau a wnaethid o'r blaen, trwy ddyoddefgarwch Duw. Fel y byddai efe yn gyflawn, ac yn cyflawnhau y neb sydd o ffydd Iesu.' Rhuf. 3. 25, 26. Nid oedd cyflawnder wedi ei ddangos yn nghadwedigaeth pechaduriaid yn ei holl eangder a'i gyflawnder, cyn i Grist wneuthur iawn ar y groes. Yr oedd ei drugaredd, ei ddaioni, a'i ddyoddefgarwch, wedi eu dangos yn fawr tuag at yr hen dduwlollion; ond yr oedd ei gyflawnder wedi ei ddangos, gan mwyafr, yn ei farn-edigaethau; megys y nōd ar Cain, y dyllif, llosgiad Sodom, &c., ond yr oedd yn angenrheidiol dangos ei gyflawnder yn lachawdwriaeth ei bobl hefyd. Sylwn, 1. Fod Duw yn hanfodol gyflawn. Cyflawnder a arwydda uniondeb a chywirdeb hanfodol ei natur, yn

* Gwel Coccejus in Rom. 8. 26. Witsius in Symbol. Mintert dan y gair *raptois*. Vitringa Obs. Sacr., lib. iv. cap. 3. sec. 2.

ei dueddu i ymddwyn yn mhob peth tu ag ato ei hun, a'i greaduriaid hefyd, yn uniawn, yn gywir, ac yn addas, megys y mae yr amgylchadau yn gofyn. Yr unlondeb hwn yn benaf yw perffithrwydd y Duw-dod, harddwch pob priodoldeb, a'i holl welthredoedd.

—3. Y mae yn addas i'r Duw mawr *ddangos* y cyflawnder hwn, sef ei fod yn gyflawn o hanfod, ac yn mhob peth. Heb *ddangos* hyn nid ydyw yn dangos ei hun yn addas, fel y mae ynddo ei hun; ond nis dicheon Duw *gam-ddangos* ei hun: canys y mae unlondeb a chywirdeb ynddo. Y mae hyn, (1.) Er anrhydedd iddo ei hun, i *ddangos* ei hun fel y mae yn gyflawn, ac yn uniawn, heb ddim gwyrnl na phall.

—(2.) Y mae er lleiad i'w greaduriaid, canys hwn yw y bywyd tragwyddol, *gwir* adnabod Duw, a'r hwn a safonodd efe Iesu Grist. Nis dicheon fod un gweithrediad cywir o eiddo y meddwl tu ag at Dduw mewn ffydd, cariad, ac edifeirwch, heb *gywirdeb* yn ein gwybodaeth o hono. Nid oes neb a odifarhâ am bechod heb wybodaeth o gariad Duw ynddo ei hun, ac yn ei ofynlon, ac yn ei fygythlon: heb weled fod Duw yn gyflawn, ni welwn byth ei bod ni yn anghyflawn; ac ni chanfyddwn anghyflawnder pechod, ond yn ol y gradd yr adnabyddom gyflawnder Duw. Os oedd yn gweddu i Dduw *ddangos* ei gyflawnder, yn ol y dangosiad hwn, mae yn gweddu i ninnau lafurio am wybodaeth o hono.

—3. Yn ngoesdiad Crist yn iawn y mae y dangosiad mwyaf cyflawn a dyglauer o gyflawnder Duw a roddir byth: (1.) Y mae gwaith Duw yn gofyn iawn yn dangos ei gyflawnder. Y mae pob cymundeb rhwng Duw a pechadur yn gwbl trwy iawn.—(2.) Y mae goosdiad y *fath* berson a Christ Iesu yn iawn, yn dangos ei gyflawnder i'r gradd mwyaf. Pe buasai dim llai na *pherffaith* iawn yn ateb dybenion ac anrhydedd Duw, ni buasai Crist byth yn cael ei osod yn iawn.—(3.) Y mae y driniaeth a gafodd yn dangos cyflawnder Duw yn ofnadwy ac yn ogoneddus. *Arbedwyd* dim o hono mewn un ystyr: ond rhoddwyd pechodau arno, a rhoddwyd cospedigaeth yn gyfatebol. Rhuf. 8. 32. Zech. 13. 7. Esa. 53. 6.—(4.) Y mae gwaith Duw yn peidio achub neb ond a gredo yn, ac a gymeradwyo yr iawn hwn, yn dangos ei gyflawnder. Nid ydyw Duw yn cyflawnhau neb ond sydd o ffydd Iesu; ac yn ganlynol nid ydyw yn *achub* neb! Fel hyn y mae Duw wedi dangos ei gyflawnder trwy faddau pechodau. Edr. IAWN, ABERTH, CYFLAWNHAW.

7. Pan y mae Duw yn maddeu, y mae yn maddeu am byth. Bendith ddialw yn ol; ond fel holl fendithion tragwyddol, y mae yn parhau byth. 'Eu pechodau hwynt a'u hoespreddau ni choelaf ddim o bonynt mwyach,' medd Duw. Heb. 8. 12.

8. Pan y mae Duw yn maddeu, y mae yn cyfrannu pob bendith ysbrydol hefyd. Y mae rhyddid yn cael ei weini trwy Grist i gyflawn fwynhad o'r holl fendithion trysoreddig ynddo. Y mae yn eu derbyn yn ddialonus—yn caru yn rhad—yn ymgeleddu ac yn iachâu yr holl lesgeidd—yn cynnal, yn amddiffyn, ac yn dyddanu. Pa. 103. 3. Hos. 14. 1—4. Pan bechodd Israel wrth Horeb, y peth cyntaf y mae Moes yn ei ofyn yw maddenant; a hynny gyda rhyw areithyddiaeth neillduol; 'Ac yn awr, os maddeul eu pechod.' Exod. 32. 32. Beth wedi hynny? y mae Moes yn ddytaw: mae gosteg sanctaidd, etto llawn o feddwl—ie rhy lawn i'w adrodd. Y cyffelyb eiriau a gawn yn Luc 13. 9. 'Os dwg ef ffirwyth'—beth wedi hynny? ychawanega ein cyffleithwyr ni, *da*; felly yma, 'Os maddeul,' *da*; ni attal un fendith wedi maddeu; awn yn mlaen, byddwn byw, a byddi di gyda ni, &c. Prif fendith yw maddeuant, y gyntaf y mae Duw yn ei rhoddi; ond y mae yr holl fendithion eraill yn nglyn wrthi, ac yn ei chanlyn. Ezec. 36. 25. Jer. 31. 18, 19.

Fel y mae ffydd, edifeirwch, ysbryd a chalon new-

ydd, ysbryd diddicheil, darostwng yr anwireddau, &c. yn nglyn wrth faddauant, (Act. 10. 43. Luc 7. 47. Jer. 31. 18, 19. Mic. 7. 18, 19.) felly hefyd mae yn adn. 9. ysbryd maddeugar. Mat. 6. 12—15. Luc 11. 4. Y mae yr Arglwydd Iesu yn cadarnhau fod y diffyg o ysbryd maddeugar yn brawf fod pechodau y dyn hwn heb eu maddeu. Mat. 18. 35. Nid yr achos haeddiannol o faddauant i ni yw, ond ffirwyth maddeuant, a dangosiad o'r personau y maddeuwyd iddynt. Y mae maddeuant yn brif fendith sydd yn teyrnasu yn nhŷ Dduw yn y byd hwn; mae y plant ynddo yn llawn gwendidau; y mae y Tad yn hoffi maddeu, ac y mae yr holl blant yn feddiannol o ysbryd maddeu i'w glydd.

1. Y mae Duw yn gorchymyn hyn. Eph. 4. 32. Col. 3. 13.—2. Oni faddauwn ni, ni faddau yntau. 'Os chwli ni fadduoch, eich Tad yr hwn sydd yn y nefoedd ni fadduoch chwalth eich camweddu chwithau.' Marc 11. 26.—3. Ni ellir cyflawni ni ddyledswydd ysbrydol, ac nis dicheon fod dyu yn ei le mewn dim o ran agwedd ei feddwl heb yr ysbryd hwn. 'Pan safoch i weddio, maddeuoch, o bydd genych ddim yn erbyn neb.' Marc 11. 25. Yr hyn a ddywedir yma am weddio sydd briodol hefyd i bob dyledswydd arall. Rhaid gweddio am ysbryd i faddu yn gyntaf.—4. Heb yr ysbryd hwn byddwn yn gwbl annhebyg i Grist, ac yn dangos yn amiwg ein bod heb ei ysbryd ef. 1 Petr. 1. 22. Edr. JOSEPH, STEPHAN.—5. Hon yw y ffordd Gristionogol o orchfygu gelynyon. Rhuf. 11. 20, 21.

Rhaid i ni faddu fel, mae Duw yn maddeu, o'r galon ac yn wirioneddol, Mat. 18. 35.—yn gyflawn, Jer. 50. 20. Pa. 103. 3.—yn aml, Mat. 18. 23. Nid oes dim yn fwy croes i'r ysbryd uchel, dialgar, sydd yn ni fel pechaduriaid, na chyffadef ein pechodau yn ostyngedig ger bron Duw, a maddeu i eraill eu camweddu; ond prif ragoriaeth gwir Gristion fel y cyfryw ydynt.

'Ni chaiff faddauant yn dragwydded.' Edr. YSBRYD GLAN, CYFLAWN, DUW, EDIFEIRWCH, IAWN, TRUGAREDD.

MAE, (ma) ydyw; y mae ef, y mae hi; gofyniad, am ba le mae? megys, 'Mae Abel dy frawd?'—'Mae yr hwn a'u dygodd hwynt i fynu o'r môr, gyda bugain ei braidd?' Gen. 4. 9. Esa. 63. 11.

MAEDD—U, (my-sedd) curo, ffustio, ffonodlo, pwyso.—'Ar hyd y dydd y'm maeddwyd.' Pa. 73. 14. Cyfleithr y gair *נָגַו* (*nago*) a arferir yma, *taro*, Gen. 12. 17. 2 Bren. 15. 5.—*dsialeddu*, yn Pa. 73. 6.—yn enw cadarn, *pla*, neu *taro â phla*, Lef. xiii.—'Ar hyd y dydd,' הָיָה לִי בֹב דַּיָּד, neu *yr holl ddydd*. Y mae angen cearydd aml, parhaus ar y goreu o ddynion yn y byd hwn. Ei attal oddi wrth-ynt fyddai attal yr hyn a fyddai er daioni a lleiad iddynt. 'Cariad tad, nid cariad mam,' medd Muia, 'sydd gan Dduw at ei bobl'; y mae yn caru yn wirioneddol, ac yn ffyddlon, ond yn *ddoeth*; y mae yn dyner, ond y mae yn gryf, hefyd, i'w trin yn y modd goreu er eu lleiad, er iddynt hwy wingo, crio, a gwaeddi yn erchylly; myn hwynt yn iach, ac yn lân.

'Yn baeddu yn mhob synagog.' Act. 22. 19. Marc 12. 5. a 13. 9. Y mae yr un gair (*δῆμι, dero*) yn cael ei gyfleithu *taro*, Luc 22. 63.—*curo*, Luc 12. 47, 48. a 20. 10, 11. Act. 5. 40. a 16. 37. Arwydda y gair Groeg *blingo*, ac yn y lleoedd hyn, *blingo*, trwy eu curo a gwiall, a'u ffangellu.

MAEN, lloes. MAIN, MBINI, (ma-en) *Heb.* מַיְנִי (*aben*). Oddiwrth maen y mae *MINE, Saes.*; careg, llech, craig, clogwyn, llechfaen. Maen clais, neu maen mynor; maen melin, maen breuan; maen ehed, sef ehedfaen; maen gwn, sef bwleden; maen glain, glain, neu maen mwl, sef maen y neldr; maen

toastedd, meltten; maen cawod, maen gwlaw, y grisial; maen chwffain, sef maen ysgwyd, neu sigl; maen gwerthfawr, sef gaeon, perl, &c.—'Tros y fagwyr feilyn,' sef y fagwyr geryg. Pa. 18. 29. E. Prys. Tŷ meilyn, tŷ maen, tŷ ceryg.

Y mae meini yn amrywio mewn perthynas i'r lle a dull eu furfriad. Y meini mwyaf cyffredin a ffurfiad dan y ddaear, trwy fod gronynnau y ddaear yn ymnesu at eu gilydd, yn ymuno, ac yn ffurfio corph cyfansawdd caled: eraill a ffurfiad yn nghyrrh dynion, ac anffelliaid: eraill a ffurfiad gan y môr, fel y barna rhai, megys y *pumice*, &c. eraill trwy ryw natur garegog, mewn ambell ddwfr, yn caregu y defnyddiau ynddo. Y meini a ranir gan yr Esgob Wilkins, yn feini cyffredin, canol-bris, a gwerthfawr. Y meini cyffredin ydynt ddigon adnabyddus, ac a wahanieithir wrth eu sylwedd, eu maintioli, a'u defnyddioldeb; megys, ceryg nâdd, ceryg fflint, adamant; ceryg calch, ceryg tô. Y canol-bris yw, yr alabaster, marmor, grisial, shedfaen, &c. Y gwerthfawr, yw y gemau, &c. Mae naturiaethwyr diweddarach wedi ffurfio gwahanol gyson-drefniadau mewn perthynas llydant, rhy faith i'w holrhain yma, ac anffudliol i'r cyffredin i'w cofiau.

Y mae harddwch lliwiau meini gwerthfawr wedi bod yn achos o ryfeddod byfydd i bawb. Gelwir rhai yn geryg, neu yn feini tanlyd, oddiwrth eu dysgleirdeb llewyrchus. Ezec. 28. 14. Y lluniau o goed-ydd, afonydd, &c. ar fynor Florentine, sydd nodedig o hardd, ac yn gwbl o naturiaeth. Y mae celfyddyd yn llafurus, ac yn llywyddianus iawn, yn dynwared natur, yn lliwio meini, a darlunio amryw luniau arnynt; a llawer o dwyll sydd yn marchnadafa y meini gwerthfawr. Priodolol yr hynafiaid lawer o rinweddau meddygiaethol i amryw feini gwerthfawr. Yr oedd ganddynt ddychymygon rhyfedd am eu dull yn effeithio; sef trwy alluoedd priodol cyd-oddefol, ac nid trwy rinweddau meddygol yn dylifo allan o honynt. Ond y mae y dychymygon tywyll hyn wedi cael, er's talm, eu gwawdio allan o'r byd dyagedig: er hynny, y mae yn ddadl hyd heddyw, a oes neu nid oes rhinwedd meddygol yn perthynu i rai o honynt.

Y mae yr ehedfaen, neu y maen tynu, &g amryw brodoliaethau perthynol iddo. Math o fŵn haiarn ydyw, o amryw lliwiau, cyfatebol i'r gwledydd y dygir ef o honynt; megys, gwyn, glâs, coch, du, ond yn fwyaf cyffredin lliw haiarnaidd. Y goren, meddant, a ddygir o China a Bengal, ac ydynt o liw haiarnaidd. Meini Arabia ydynt yn gochlyd; y rhai a geir yn Macedonia ydynt yn ddiog; ar rhai a geffir yn Lloegr, Hungary, a Germany, ydynt o liw haiarn heb ei weithio. Maent i'w cael o bob maintioli.

Cynneddfau priodol i'r maen hwn yw, ei fod yn tynu haiarn, yn cyfeirio at bynciau y byd, ac mewn amgylchiadau gwahanol, yn cyfeirio at nôd islaw y terfyn-gylch (*horizon*) yn union-gyrrh dan y pwnc, ac yn cyfranu yr un priodoliaethau i haiarn. Nid oes neb o'r naturiaethwyr etto wedi rhoddi ond dychymygon am achos priodoliaethau rhyfedd yr ehedfaen. Y maent yn sôn am ryw liff (*effluvia*) anweledig yn rhedeg o'r naill bwnc i'r ddaear i'r llall, mewn rhyw gylchdro ag y maent yn ddychymygu a ddichon fod yn achos o honynt: ond dychymygon ydynt heb ddim prawf. Ys ydys wedi cael amryw brofiadau eglur fod cyfundeb a pherthynas mewn amryw effeithiau rhwng yr ehedfaen ac *electricity*, ac y gellir rhoddi i nodwydd, trwy *electricity*, yr un priodoliaethau ag a rydd cyffyrddiad y maen tynu iddi. Y mae yn dra eglur, trwy brofiadau, fod cyffelybrydd natur, os nid yr un natur, rhwng goleuni tanlyd y melt, a liff goleuni tanlyd *electricity*, a chynneddfau anweledig yr ehedfaen.

Yr oeddd yr hynafiaid yn gydnabyddus o alluoedd tynu yr ehedfaen: coffèir am danynt gan Plato ac Euripides. Dywed rhai mai bugail, o'r enw *MAGNES*,

â'i ffon fugella, ar fynydd Ida, a'u hadnabu gyntaf. Yr oeddynt belyd yn gyfarwydd â'i rhinwedd cyfranol i'r haiarn, i beri iddo weithredu yr un fath a hithau; ond am y galluoedd cyfeirliol i'r pynciau, adnabyddwyd y rhai hyn yn llawer diweddarach: trwy bwy, na pha bryd, yr adnabyddwyd hwy gyntaf, nid yw hysbys. Yr hanes cyntaf a gawn sydd yn y flwyddyn 1200, pan ddarfu i Marco Polo, Venetiaid, wneyd y cwm pawd gyntaf. Nid efe a'i dychymygodd, ond a'i cafodd oddiwrth y Chineaid, y rhai a'i cawsant, tebygir, gan rai cyn hynny, oddiwrth yr Ewropiaid. Dywed y Dr. Gilbert, mai pobl Amalpi, yn nheyrnas Naples, wedi eu dygu gan un Jol. Goia, a arferasant y cwm pawd gyntaf, yn nghylch A. D. 1300. Pa fodd bynag y cafwyd yr adnabyddiaeth o hono gyntaf, y mae yn wybodaeth o'r defnyddioldeb mwyaf i fordwy-aeth, a phob peth cysylltiedig â'r gelfyddyd hono. Etyb ddybenion mawrion, cyn diwedd amser, diammeu, trwy fod yn gynnorthwyl i daenu yr efigyl dros y byd; ac o'r achos hwn y mae y wybodaeth o hono o'r pwys mwyaf. Gwel Derham's *Phys. Theol.*

Byddai meini yn aml yn cael eu gosod i fynu gynt yn goffadwriaeth, sef yn goffadwriaeth am ryw orchest-waith, neu ar feddau rhyw bersonau nodedig; oddiwrth y ddefod hon y darlennau am faen Zobelith, maen Ezel, &c. 1 Bren. 1. 9. 1 Sam. 20. 19. Edr. GALEED, JEGAR-SAHADUTHA.

Gelwir yr Arglydd Iesu yn aml wrth yr enw maen, i ddaengos ei gadredd a'i barhad. Edr. CAREG.

'Wle fi yn sylfaenu maen yn Sion,' &c. Edr. 28. 16. Mae sylfaen yw, o oesiad Duw; efe sydd yn cynnal holl adeiladaeth fawr yr eglwys, a phob aelod o honi. Duw a'i gosododd, sef a'i hetholodd, a'i heneiniodd, ac a'i gosododd yn y swydd gyfryngol; a'i hamlygodd yn yr efigyl i'r eglwys yn athrawiaethol; ac nid oes un eglwys, neu Sion, hebddo.

'Congl-faen' yw ag sydd yn cylymu yr holl eglwys yn ei holl aelodau &u gilydd, yn Iuddewon a Chenedloedd, trwy yr holl oesoedd: byddant yn un byth &u gilydd, am eu bod yn un ynddo ef. Mat. 21. 42. Eph. 2. 15, 20.

'Maen gwerthfawr' ydyw, yn anffudliol mewn rhagoriaethau, a gogoniant, a defnyddioldeb.—'Maen profedig,' yw, wedi ei brofi gan ei Dad, gan ei bobl, gan gythreuliaid, gan annuwiolion, a chan ddyoddefiad, ac ni chafwyd bai, pallod, na ffleidd ynddo.—'Maen etholedig' yw. Edr. ETHOLEDIGAETH.

—Y mae yn 'faen bywiol,' y bywyd ydyw; y mae ganddo bob bywyd ynddo, ac o hono ei hun; ac y mae yn rhoddi bywyd tragwyddol i'w bobl. Dat. 21. 11. 1 Petr. 2. 4.

Y mae y saint yn 'feini bywiol,' wedi eu hadeiladu arno, eu bywhau trwy ei Ysbryd, ac yn fywiog yn ei wasanaeth; fel meini y maent yn werthfawr, yn gadarn, yn barhaol, ac yn ddefnyddiol. 1 Petr. 2. 5.

I rai y mae Crist 'yn faen tramgwydd, ac yn grair rhwystr, sef i'r rhai sydd yn tramgwydd wrth y grair, gan fod yn anffudd.' Nid ydyw efe felly ynddo ei hun; nid ynddo ef y mae yr achos eu bod yn tramgwyddo ac yn rhwystr, ond ynddynt hwy. Iechyd-wriaeth gyflawn sydd ynddo ef, ac y mae miloedd yn ei chael ynddo; ond er ei gyflawnder o bob rhagoriaethau a defnyddioldeb, nid ydyw yn gymeradwy gan eu meddyliau cnawdol hwy. Tramgwyddo i ddystryw tragwyddol, yw tramgwyddo wrth y maen hwn. 1 Petr. 2. 8.

'Meini gwerthfawr' seiliau y Jerusalem newydd, a arwydda yr Arglydd Iesu, sylfaen ei eglwys, megys y pregethwyd ef gan y deuddeg apostol, yn holl amrywiaeth annherfynol ei ragoriaethau. Dat. 21. 19, 20. Edr. CAREG, BILUN.

MAES, MEUSYDD, (ma-es) lle agored; gwastad-tir, maenawl, rhandir; câd ar faes, sef ymladdfa;

collt y maes, sef cael eu gorchfygu.—‘A’r rhai oedd yn cael y maes ar y bwystfil, τῶν νικωσάτων, y rhai a orchfygasant. Dat. 15. 2.—‘A’r sawl a gawsant y llaw’n ycha ar yr enifell.’ W. S.—Hefyd, fel rhag-ddod, allan, y tu allan, allanol: maes ei gôf, allan o’i synwyr; awn i faes, sef awn allan; maes o law, allan o law.—‘Ef a aeth yn y man y maes— a gwedi y vynet ef y maes.’ Ioan 13. 30, 31. W. S. Yn y Deheudir arferir ef fywyf yn yr ystyr hwn, yn cyfateb i’r gair allan yn Ngwynedd.

‘A’r maes yw y byd.’ Mat. 13. 38. Y mae ei derfynau yn helaeth, ac iddo y mae Duw yn anfon ei weithwyr, ac y mae yn hau hâd da ynddo. Edr. EPRAU.

‘Awn i’r maes.’ Can. 7. 11. Awn lle caffom lonyddwch, a chyfellach neillduol â’n gilydd. Gen. 24. 63. Neu, hwyrach, fod yr eglwys yn golygu y byd cenedlig, yr hwn oedd fel maes agored anniwylledig, yn llawn drain, mieri, a bwystfilod, ac yn mynegi ei dymunad am dseuiad gwybodaeth o’r Arglwydd Iesu yn eu plith. Nid oedd am fyned i un lle hebdo; nac i’r tŷ, nac i’r maes; ond y mae pob lle yn hyfydd ac yn llawn lle y byddo, hyd yn nod y meusydd a’r pentrefydd.

Y ‘trysor wedi ei guddio mewn maes,’ yw yr Arglwydd Iesu a’i anchwiliadwy olud, yn guddiedig yn yr ysgrythrau, oddiwrth y rhan fwyaf o’ ddynton. Nid oes neb a werthfawroga yr ysgrythrau, nes canfyddont y trysor mawr hwn ynddynt; ond pan gaffo un ef, y mae y maes yn fwy ei werth na dim arall, o herwydd y trysor sydd ynddo. Mat. 13. 44.

‘Yn cydio maes wrth faes.—Meusydd a chwennychant hefyd, ac a ddygant trwy drais; a thelau, ac a’u dygant: gorthrymant hefyd wr a’i dŷ, dyn a’i etifeddiaeth.’ Esa. 5. 8. Mic. 2. 2. a 3. 2, 3. Dan lywodraeth eu chwantau bydol, y maent yn chwenychu meddiannau eraill, yn eu mynu trwy drais, ac felly yn gorthrymu gwr a’i dŷ. Y mae y chwant yn bechod ynddo ei hun yn ngolwg Duw, ond y mae i’w ddygybla pan doro yn drais, ac yn orthrymder. Y mae y geiriau yn darlunio chwantau bydol yn gweithredu yn gryfion, ac yn ddiderfyn. Y mae cydio maes wrth faes yn bechod, pan fyddo yn tarddu oddiwrth chwant, a phan fyddo yn drais, ac yn orthrymder. Yr oedd yr Arglwydd, yn rhag-olygu hyn, wedi terfynu y chwant, y trais, a’r gorthrymder hyn yn mhllith ei bobl, trwy drefnu gollyngod i’r cwbl ar fiwyddyn y Jubili, ac etifeddiaeth pob un yn dychwelyd yn ol iddo. Edr. JUBILI, EPHRATA.

MAESSYNG, (maes-sang) sathru, dyfathru.—‘A missing yr Buangel dan draet.’ Gwel Argymnt yr Epistol at yr Epheseit. W. S.

MAETH—U, (my-aeth) lluniaeth, ymborth, cynnaluaeth; tad-maeth, mam-faeth, un yn magu plentyn arall.—‘Maethwch hwynt yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd.’ Eph. 6. 4. Athrawiaeth yr Arglwydd yw ymborth â pha un y mae rhieni i faethu eu plant. Athrawiaeth yr Arglwydd; sef yr athrawiaeth a ddygodd yr Arglwydd, ac sydd yn ei ddatguddio i ni. Yn yr athrawiaeth y mae yr Arglwydd Iesu wedi amlygu ei hun; a thrwy ddyegu yr athrawiaeth i’w plant, y mae i’r rhieni ddyegu iddynt adnabod yr Arglwydd, yr hyn yw gwir ymborth yr enaid.

Arwydda maethu, y dylent fod wrth y gwaith yn foreu, yn ddoeth, yn ddyfal, yn amyneddgar, yn dirion, ac yn barhaus—fel mam yn porthi ac yn magu ei phlentyn; rhoddi ymborth iddynt yn ddoeth, cyfatebol i’w hoed a’u galluoedd i amgyffred gwirioneddau, fel rhoddi llaeth i blant, ac nid bywd cryf; peidio a’u bwydo ychwaith â llaeth o hyd, ond eu harwain yn y blaen i gynnefiadra â gair cyflawnder, sef â holl drefn fawr iechydwrtaeth trwy Griat. Dyl-

edswydd benaf rhieni tu ag at eu plant yw hon. Edr. RHIEINI, TAD.

MAGBIS, un a ddychwelodd o Babilon gyda Zoro-babel, a 156 o’i hilllogaeth gyd âg ef. Ezra 2. 30.

MAGDALA, Μαγδαλα, [târ, neu mawredd] dinas agos i Tiberias; galwai yr Iuddewon hi, weithiau, Magdala o Gadara. Edr. MAIR.

MAGDIEL, מגדיאל [newydd da oddiwrth Dduw] un o dducaid Idumea, ac enw dinas hefyd, tebygol. Gen. 38. 43. 1 Cron. 1. 54.

MAGDDU, (mag-du) ffynon düedd, tywyllwch mwyaf, eisteddfod tywyllwch; enw a roddir ar uffern.—‘Yn y fagddu yr ydym yn rhodio.’ Esa. 59. 9. Cyfleithir yr un gair בְּמַגְדָּוּ tywyllwch dduw. Exod. 10. 22. Y mae yn eglur oddiwrth Job 10. 22, fod y gair Hebraeg yn arwyddo y gradd mwyaf o dywyllwch: ‘Tir tywyllwch fel y fagddu.’ Tir nad oes dim ond tywyllwch, ond y mae hwn yn i’r gradd mwyaf. Tywyllwch yw holl gynnyrch gwlad anegu; tywyllwch yw holl addurniadu tŷ marwolweth; tywyllwch yw ei gadwynau sydd yn rhwymo ei garcharorion annedwydd.

MAGL—AU—U, (mâg) Heb. מַגַּל machal; Gr. μαγίς; Llad. LAQUEUS: tenyn, hoenyn, crogliath, annel; byddag, byddagl; man, brych, brycheuyn, man: du; dara o dir; tidaw, rhwydo, byddaglu. Dyfals i ddal adar, anffelliaid gwyltton, &c. Esa. 51. 20.; Amos 3. 5. Diar. 7. 23. Yn allegawl, arwydda, beth bynag fyddo yn tueddu i ddyrysu a rhwydo dyn i’w niwed; neu yn ei dueddu i wyro oddiwrth yr Arglwydd a’i addoliad; megys y Canaan-eaid gweddilledig yn y tir—offeiriad ellun-addolgar, Jos. 23. 13. Pa. 106. 36. Exod. 23. 33. Hos. 5. 1.—genau y ffol, a gau-athrawon, Diar. 18. 7.—tôri adduned, Diar. 20. 25.—ofn dyn, Diar. 29. 25.—tafod gwenieithus puteinwraig. Preg. 27. 26.

‘Ar yr annuwiolion y gwlawia efe faglau,’ &c. Ps. 11. 6.

Fal gwlaw y daw draw drwy air—y maglau
Tân myglyd a chessair
Bwmstan i’w cwpan, anair
Arnynt, a’r corwynt y cair.

W. Middleton, (Ps. 11. 6.)

Y mae amryw yn cyfleithu y gair Heb. מַגַּל yn lle maglau, marwoor tanllwyd. Y mae yr Esgob Lowth yn ei egluro wrth bellenau o dân, neu felli. Ps. 18. 13, 14. Mae yr un gair yn cael ei gyfleithu marwoor, Diar. 26. 21.—glo, Esa. 44. 12. Mae y cyfleithiad hwn yn ymddangos yn fwy cyson â’r ymadrodd sydd yn canlyn. Y mae cyfeiriad y geiriau yn eglur at ddinystir Sodom a Gomorrah â than o’r nesoedd.

‘Dnylon gwatwarus a faglant ddinas;’ מַגַּל y gair yma, a lofant, (ymyl y ddalen). Mai llosgi yw ystyr y gair yn y fan yma sydd eglur oddiwrth ddiweddi ar adnod: ‘ond y doethion a droant ymaith ddiogfaint.’ Diar. 29. 8. Pa. 105. 32. Exod. 9. 23, 24. Job 18. 15. a 20. 23.

‘Yn fagl ac yn rhwyd i breswylwyr Jerusalem.’ Esa. 8. 14. Nid oedd y Messiah, am yr hwn y llefara y geiriau, felly ynddo ei hun, nac yn mwriad Duw yn ei oesolad yn ei swydd; ond bu yn achlysur i’r Iuddewon gael eu maglu a’u rhwydo i’w dinystr, gan eu cynghorion a’u llygredigaethau eu hunain; yn enwedig preswylwyr Jerusalem, y rhai oeddynt fywyf o bawb yn ei erbyn. Esa. oedd yr achlysur, ond eu cynghorion a’u llygredigaethau eu hunain oedd yr achos: dallwyd, dryllwyd, tramgwyddasant, a syrthiasant, trwy eu cynghorion a’u gelyniaeth yn erbyn Mab Duw.

‘Maglau angen.’ Ps. 18. 5. Hyny yw, maglau marwol, angeuol; dichellion gelyniaeth i’r dyben i ddal ac i ddyfetha. Ps. 38. 12. a 119. 110. Y mae y

duwion yn myned heibio iddynt, yn aml, tra byddo yr annuwlion yn cyd-gwympo yn eu rliwydau eu hun. Ps. 141. 9, 10. Y mae Duw yn cyfarwyddo heibio y maglau, neu yn eu tōri, a hwythau yn diane o honynt.

'Neu â magl neu bysen ar ei lygad.' Lef. 21. 20. *דֹּק* *doc*; *cōr*, arwydda y gair un peth bychan; *tipyn*, Exod. 16. 4.—*mdn-luch*, Esa. 40. 15. Cyfleitha rhai efe *cōr*, sef un bychan o gorpholaeth; eraill, *brycheuyn magl*, fel yn ein dau gyfleithiad ni; ond mwy tebygol mai *cōr* a feddyllir.

MAGOG, מָגוֹג [*to*, *gorchudd*] all fab Japheth. Gen. 10. 2. Tybir mai efe oedd tad y Scythiaid, y Tartariaid, &c. Dat. 20. 8. Ezec. 38. 2. Edr. Gog. Geilw y cenedloedd hyn gynt Mogli; a thl-eithiau yn Tartary a alwent Lug, Monguc, Cangigu, a Gigu; Engul, Corgangul, Caigul, &c. Gwel Calmet. Mae yn eglur, oddiwrth amryw dystiolaethau, mai Tartary, yn yr ystyr haelathaf o'r gair, a feddyllir wrth Magog. Edr. GOG.

MAGOR-MISSABIB, מָגוֹר מִסַּבִּיב [*dychryn oddi-amgylch*] yr enw a roddodd Jeremiah y prophwyd ar Pasur, yr hwn a'i tarawodd am iddo brophwydo yn erbyn Jerusalem. 'Ni allwdd yr Arglwydd dy enw di Pasur, ond Magor-missabib'—byddi yn 'ddychryn i ti dy hun, ac i'r rhai oll a'th garant.' Jer. 20. 3, 4, &c.

MAGU, (måg) maethu, meithrin; dwyn i fynu; dysgu, magu plant, magu dannedd.—'Wedi dy fagu yn ngeiriau y ffydd.' 1 Tim. 4. 6. 'Geiriau y ffydd,' sef athrawiaeth yr efengyl, yw y lluniaeth a'r ymborth â pha un y cafodd Timotheus ei fagu. Gwirioneddau dwyfol ydynt gysurol a chynnalieathol i'r rhai sydd yn eu gwir gred: nid oes gysur a chynnalieathol mwy sylweddol a pharhaus.

MAGWYR, (måg-gwyr) *Heb.* מַגְוֵר *gadar*; *Llad.* MACERIA: mur ceryg, mur sych; murddyn; tŷ, yn laith Gwent (sef Swydd Fynwy); hefyd, maes caudol.—'O fewn fy magwyrdd,' sef o fewn fy nhŷ, neu fy nghynteddau wedi eu hamgylebu â murlau: hyny yw, yn yr eglwys. Esa. 56. 5.—'Ti a elwi dy fagwyrdd yn lechydwrtaeth.' Esa. 60. 18. Edrych ar lechydwrtaeth fel ei unig amddiffynfa, a hōno yn amddiffynfa ddigonol rhag pob gelyn. Gwel pen. 26. 1.

MAHALAH, mab Hammolecheth, chwær Gilead. 1 Cron. 7. 18.

MAHALALEEL, מַהֲלַאֵל [*mohor Duw*] mab Cenan, a thad Jered. Gen. 5. 15, 16, &c. Bu fyw 895 o flynyddoedd.

MAHALATH, מַהֲלַת [*cân hyfryd*] 1. Merch Ismael, a gwaraig Esau. Gen. 28. 9.—2. Gwaraig Rehoboam, brenin Judah. 1 Cron. 11. 18.—3. Tŷl Pa. llii. a lxxxviii. 'I'r pencerdd ar y Mahalath:' enw pibell neu ryw offeren cerdd â thyllau ynddo, medd Parkhurst, am fod y gair *Heb.* מַהֲלַת yn arwyddo *toll* neu *agoriad*. Cyfleithir y gair yn ein Biblau ni, y rhan amlaf, *dawns*, *dawnsiau*. Exod. 15. 20. a 32. 19. Jer. 31. 4, 13. Barn. 11. 34. Ps. 149. 3. a 150. 4. Barn. 21. 21. *Pibell*, *pibellu*, yw priodol ystyr y gair; ond hwyrach ei fod yn cwanys *dawns*, am y byddant yn dawnio yn aml wrth bibellu, neu gyd â'r bibell.

MAHALI, מַהֲלִי [*cantorion*] mab hynaf Merari, a phenaeth teulu. Exod. 6. 19. Num. 3. 33.

MAHANAIM, מַהֲנַיִם [*dau lu*, neu y *ddau faes*] dinas y Llesaid o deulu Merari, yn llwyrth Gad, ar afon Jaboc. Jos. 21. 38. a 13. 26, 30. 1 Cron. 6. 80. Jacob a roddodd yr enw hwn i'r lle, oddiwrth

y weledigaeth o angelion a gafodd yma. Gen. 32. 2. Edr. JACOB. Yma y fōdd Dafydd rhag Absalom, yr hwn a laddwyd gerllaw yma. 2 Sam. 2. 8—23. a 17. 24. a 19. 32.

MAHANBH-DAN, מַהֲנַבְח־דָּן [*trigfa Duw*] lle yn Judah, yn agos i Ciriath-jearim, a breswyllywyd gan y Danaid. Barn. 18. 12.

MAHARI, מַהָרִי [*yr hwn sydd yn prysuro*] Nefophathiad o'r Sarbiaid. 2 Sam. 23. 28. 1 Cron. 27. 13.

MAHAZIOTH, מַהַזְיֹוֹת [*gwledydd arwydd*] mab Hemam. 1 Cron. 25. 4.

MAHER-SHALAL-HAS-BAZ, [*prysuro i'r yspail*] un o feibion y prophwyd Esaiah. Gwel pen. 8. 1. Enw arallegawl, neu ddaunmegawl, oedd hwn, a barodd yr Arglwydd i'r prophwyd roddi arno, i arwyddo y byddai i'r Assyriaid brysuro yn fuan i gyflawni y barnedigaethau rhag-ddwydedig ar Israel: 'Cyn y medro y bachgen alw fy nhad, neu fy mam, golud Damascus, ac yspail Samaria, a ddygir ymaith o ffaca brenin Assyria.' Adn. 4. Pa un a oedd enw arall heblaw yr enw arwyddocâol hwn ar y bachgen, sydd anhysbys. Ysgrifenydd y brophwydoliaeth ar rôl fawr, a galwyd am dystion ffyddlon i dystiolaethu, a rhoddwyd yr enw hwn ar y bachgen, yn arwydd o wirionedd y brophwydoliaeth, a sicrwydd o'r cyflawniad prysur o honi.

MAHLAH, מַחֲלָה [*dawn*] merch Salphaad. Num. 26. 33. a 27. 1. Jos. 17. 3. 1 Cron. 7. 18. Edr. SALPHAAD.

MAHLON, mab Elimelech a Naomi. Ruth 1. 2.

MAHOL, מַחֹל [*cerdd*] tad Heman, Chalcol, a Darda. 1 Bren. 4. 31.

MAIL, MEILIAU, (my-all) llestr ceul, megys phiol, cibyn, cawg, carfan, godard.—'Yr holl fan lestri; o'r llestri meiliau hyd yr holl offer cerdd.' Esa. 22. 24.—*Vessels of flogons. Saes.*—*Heb.* מַיִן—Cyfleithir yr un gair *gorffuch*, Can. 7. 2.—yn y rhif lliosog, מַיִן *caugiau*, yn Exod. 24. 6.—'Hyd yr holl offer cerdd.'—'Hyd yr holl lestri gwaelach.' Dr. Lowth. Barna efe yr arwydda y gair מַיִן *llestri gwael*, megis o bridd, yn frau, ac o ychydig werth, i ddefnydd cyffredin, mewn cyferbyniad i'r mewn *caugiau* aur ac arian a arferid yn y labell. Edr. HOEL. Cyfleithir yr un gair *ystenau pridd*, Gal. 4. 2.—*costrelau*, Jer. 48. 12. Gwel Vitrings, Lowth.

MAIN, (my-ain) eul, eiddil, tenau, achul, meindw, addfain, llegach, gwael.—Edaf fain; llian main; pren main; dyn main; diod fain, sef gwag; dwfr yn rhedeg yn fain, sef yn ffiof fechan; ymguddio yn fain, sef yn llechu yn ddirgel iawn.

Gnawd buan o *fesa. Diar.*

Lilan main. Exod. 25. 4. a 26. 1, 31, 36. a 27. 9, 16, 18. a 36. 37. a 38. 9, 18.

MAINC, (my-ainc) *Heb.* בַּנֵּן (*bauc*) ystôl, lletdring, eistledde, gorsedd, lleithig, gorfainc. 1 Sam. 1. 9. Diar. 9. 14.

MAINT, (main) mawredd, maintiolaeth, amledd.

Ni wyl ynfydrwydd ei faint. *Diar.*

Priodolir maint i fawredd peth, i amledd, neu anrhydedd.—'Edrychwch faint oedd hwn.' Heb. 7. 4. Sef pa mor anrhydeddus oedd, ac uchel ei swydd.

MAINTIOLI, (maint) maintiolaeth.—'A phwy o honoch gan ofalu, a ddichon chwaganu un cufydd at ei faintioli.' Mat. 6. 27. Luc 12. 25.—'Un cufydd at ei oed, neu ei eiddogrwydd.' Dr. Doddridge.—'A estyn ei fywyd un awr.' Dr. Campbell. Mae y gair

ηλιακα, yn arwyddo maintioli, a hefyd oed, neu amser bywyd dyn. Ioan 9. 21, 22, 23. Mae yr ystyr diweddaf yn ymddangos yn fwy naturiol a chyson ag amgylchiad y gair yn y fan hon. Ychydig y mae neb, onid plantos neu ymfydion, yn ofalu am eu maintioli corphorol; ond am gynnullaeth bywyd, ac estyniad eu dyddiau, mae y rhan fwyaf o ddyonion yn rhoddi eu holl ofal.—Priodoli y gair cufydd at einioes, neu oes dyn, sydd draws-symudiad cyffredin iawn yn yr ysgrythyrau; megys, ‘Gwnaethost fy nyddiau yn (nid fel) ddyrnfedd.’ Pa. 39. 5. Arferir y geiriau *παραγων εστι χρονον*, am gyfydd o amser, gan Mimmernus, hen brydydd.—Mae cyfeiriad yn y geiriau, medd Wetstein, at yrfa; mae y rhedegfa yn llawer o gannoedd o gyfyddau o hŷd, o'r hon nid yw un cufydd ond cam. Duw sydd yn rhoddi bywyd, ac yn cynnal bywyd heb ein gofal ni, cyhyd ag y gwelo ef yn addas. Gwanychu ein grym, ac nid estyn ein dyddiau a wna ein gofalon anghymedrol.

MAIR, Heb. מִרְיָם *Miriam*, [chwero neu dyrchafedig] *Gr. Μαρια & Μαριαμ (Maria & Mariam)*.

1. Mair Forwyn, mam yr Arglwydd Iesu, yr hon a eiwr weithiau *Μαριαμ (Mariam)*. Mat. 1. 18, 19, 20. a 2. 11. a 13. 55. Luc 1. 27, &c. Act. 1. 14, &c. Merch Eli oedd, dlammu: gelwir Joseph yn fab Eli, sef yn fab mabwysiadol i Eli; a thrwy ei brodas a Mair ei fereh. Edr. ΜΑΒΥΣΙΑΔ. Jacob oedd tad naturiol Joseph, ac nid Eli; canys dywedir i Jacob *genedlu* (nid mabwysiadu) Joseph; end am Eli, dywedir yn unig mai mab Eli oedd. Rhydd Luc ách naturiol Crist, yn profi mai hád y wraig oedd, trwy ddangos ei genedliad o Mair ei fam hyd Adda: y mae Matthew yn rhoddi ei ách freninol o Solomon, a thrwy hyny yn dangos ei hawl i orseddfa Dafydd ei dad, ac i deyrnasau ar Israel. Y mae Mair o hiliogaeth Dafydd o'i fab Nathan, a Joseph o'i hiliogaeth o Solomon; nid Nathan biodd yr hawl i'r orsedd, ond Solomon, er bod y ddau o'r un tad a'r un fam: unwyd y ddwy gaineu yn mbríodas Joseph a Mair, fel yr oedd hawl achau Nathan a Solomon i'r orsedd yn cydgyfarfod yn yr Iesu; a phan fu efe farw heb hiliogaeth, bu farw yr hawl gyd ág ef, fel nad oedd yn bosibl i'r swydd freninol wedi hyny barhau yn y llinach union-gyrchol a phriodol Dafydd—felly yr oedd y deyrnwialen wedi ymadael o Judah yn marwolaeth yr Iesu. Yr oedd y deyrnwialen yn llaw Herod a'r Rhufeiniaid, ac wedi marwolaeth yr Iesu, nid oedd neb á hawl gyfreithlon i'w gofyn yn ol. Rhydd Matthew llinach etifeddion gorseddfa Dafydd, a'r rhai a ddylasant fod yn frenincoed ar Judah trwy dref-tadogaeth; hyny yw, yn cymeryd y mab hynaf yr holl ffordd, ac etifedd y goron; fel o'r diwedd buasai brenin Jacob, brenin Joseph, brenin Iesu. Fel hyn ymddengys neillduol briodoldeb yn fod y ddwy llinach wedi eu rhoddi. Mair oedd ei fam naturiol, ac yn wirioneddol; yr oedd yn rhaid cael ei llinach hi, i ddangos ei fod yn wirioneddol o hád Dafydd, yn ol y cnawd, yn hád Abraham, ac yn wirioneddol o hád y wraig: yr oedd y eig a'r gwaed a bechodd yn Eden wedi rhedeg yn llinach Mair, nes y daeth i undeb á Pherson Mab Duw, yn nynoliaeth Iesu, yr hwn yn cyfranogi o'r pethau a bechodd, a wnaeth iawn á'r un pethau am bechod. Yr oedd yr Iesu hefyd yn fab *cyfrifedig* Joseph; yn llinach Joseph yr oedd yr hawl flaenaf i'r goron, gan ei fod o achau Solomon; ac yn llinach Mair yn all, fel un o hil Nathan, brawd Solomon, hyn nag ef: cyfarfu y ddau yn yr Iesu. Pe buasai dim ond llinach Mair ar lawr, er y buasai hyn yn ddigonol i brofi ei ddynoliaeth yn ol yr addewid, buasai lle i ddadlun ei hawl union-gyrchol a blaenaf i'r orsedd; ond trwy roddi y ddwy gof-rest o'r achau, y mae yr achos yn benderfynol tu hwnt i bob dadl.

Am Mair, y mae yn ymddangos yn yr hanesiaeth sanctaidd yn enwog am ei ffydd a'i duwloideb. Y mae gweddeidd-dra ei hymyddgiad, pan gyfarchodd yr angel Gabriel hi, yn hynod o nodedig, ac yn rhagori ar bob peth cyffelyb a roddir hanes am dano, hyd yn nod yn y Bibl ei hun. Mae mawredd Duw, a'i gwaeledd ei hun, yn ei golwg, yn ymddangos yn hardd ac yn addas. Cafodd ffafir, diamneu, tu hwnt i holl ferehed gwragedd; y mae yn cydnabod hyny yn ei chán ragorol; ac ar yr un pryd yn cyfaddef ei gwaeledd mawr i gyfranogi o'r fath fraint: 'Edrychodd (meddai) ar waeledd ei wasanaethyddes—yr hwn sydd alluog a wnaeth i mi fawredd—wela, o hyn allan yr holl genedlaethau a'm gellw yn wynfydedig!' Yr oedd yn trigo yn Nazareth; gwedi ei chyfarchiad gan yr angel, aeth at Elizabeth ei chares, yr hon oedd yn preswyllo yn Hebron, yn nghyleh 90 o filltiroedd i'r deheu o Nazareth. Gorchymyn ymerawdwr Rhufain a barodd iddi hi a Joseph fyned i Bethleem, yr amser yr oedd i esgor. Edr. *ΙΕΣΟΥ, ΓΕΝΗ, ΒΕΤΛΕΗΜ*. Bu fyw yn Nazareth, hi a'i mab, nes dechreu o hono ar ei weindogaeth gyhoeddus. Gwedi hyny cawn hanes am dani gyd ág ef mewn priodas yn Cana; yr oedd wrth y groes pan groeshoeliwyd Crist, yr hwn a'i gorchymynodd i ofal Ioan, y dysgybl anwyl, gyd á'r hwn y treuliodd weddill ei dyddiau. Ioan ii. a 19. 25, 26, 27. Dlammeu iddi weled yr Iesu wedi ei adgyfodiad. Gwedi ei esgyniad yr oedd gyd á'r dysgyblon oedd yn parhau mewn gweddil ac ymbl yn Jerusalem. Gwedi hyn nid oes mwyach hanes am dani, ond yn ystoriau calwyddog yr Iuddeuon a'r Pabyddion. Y mae y Pabyddion yn ei haddoli, yn gweddio arni, ac yn eu hyabryd eilun-addolgar yn dangos mwy parch iddi nag i'w Mab.

2. Mair, chwaer Mair mam yr Iesu, gwraig Cleophas, a mam Iago, Judas, Joses, Simeon, a Salome, eu chwaer: gelwir ei meibion hi yn frodyr yr Arglwydd Iesu. Ioan 19. 25. Mat. 13. 55. a 27. 56. Marc 15. 40. a 6. 3. Luc 25. 10. Credodd yn fore yn yr Iachawdwr, gwrandawodd ei bregethau, ac yr oedd yn gweini iddo at ei gynnullaeth. Yr oedd yn bresennol pan groeshoeliwyd Crist, ac wrth ei gladd-edigaeth, ac a barotódd, gyd á'r lleill, bér-arogiau ac enaint i eneinio ei gorph. Luc 23. 56. Edr. *ΙΑΓΟ*.

3. Mair, chwaer Martha a Lazarus. Merch enwog am ei duwloideb, a hoff gan yr Iesu. Luc 10. 39, 42. Ioan xi. Edr. *ΛΑΖΑΡΟΥ, ΜΑΡΘΑ*.

4. Mair, o dref Magdala yn Galilea, tu hwnt i'r Iorddonen, neu un arall ar fôr Tiberias, a eiwr yn gyffredin Mair Magdalen. Bwrriod yr Iesu saith gythraul allan o honi. Mat. 27. 56, 61. a 28. 1. Marc 15. 40, 47. a 16. 1. Dychymygr mai hi oedd y wraig oedd bechadures, yr hon a olchodd draed yr Iesu á'i dagran, ac a'u sychodd á gwallt ei phen, yn nhŷ Simon y Phariseaid. Luc 7. 37, &c. Ond nid yw hyny yn ymddangos i mi yn debygol, oddiwrth y desgrifiad a roddir o Mair Magdalen yn Luc 8. 2. Nid yn ninas Magdala yr oedd yr Arglwydd Iesu yn nhŷ Simon, ond, tebygol, yn Capernaum (neu Nain, Calmet) lle yr oedd yr Arglwydd Iesu yn aros yn gyffredin, ac a eiwr yn aml mewn ffordd gyffredin y *ddinas*; gwraig yn y ddinas hño oedd y bechadures, ac nid yn Magdala: ac nid yn Bethania chwath, lle trigai Mair chwaer Martha; canys y mae Grotius, Lightfoot, ac eraill, wedi meddwl mai Mair o Bethania oedd hi; ond mae hyny yn hollol ddiail, ac yn anghyfateb i bob hanes arall a gawn am Mair chwaer Martha. Gwel Lightfoot, Doddridge, Macknight. Yr oedd hi gyd ág ef yn ei daith ddiweddaf o Galilea i Jerusalem, ac yn edrychreg athrist o'i groeshoeliad, ac yr oedd yn cyd-barotol y bér-arogiau gyd á'r gwragedd eraill. Ioan 19. 25. Luc 23. 55, 56. Iddi hi yr ymddangosodd yr Arglwydd Iesu gyntaf wedi ei adgyfodiad. Mat. 28. 9, 10. Ioan 20. 1.—18.

Y mae Mair Magdalen, η Μαγδαληνη, y *Fagda-len*, yn ymddangos o uechafaelaeth, ac yn oludog, ac a enwir o ffaen Susanna gwraig Cusa, gwr mor sawr a goruchwyllwr Herod. Luc 8. 2. Y mae yn ymddangos yn mhob man fel y ffaenaf, a'r enwocaf o'r gwragedd oedd yn canlyn yr Arglwydd Iesu. Both bynag am ei hamgylchiadau yn y byd, mae yn ymddangos yn llawn o anwydeib a serchogrwydd duwiol at yr Arglwydd Iesu; yn llawn o dristwech wedi ei farwolaeth, ac o lawenydd cyfatebol wedi ei adgyfodiad. Mae yr hanes am dani yn Ioan xx. yn dirlon ac yn hardd, yn dangos agwedd ei meddwl yn gynhyrfus, yn athrist, yn llawn cariad ac anwydeib; y mae ei holl enaid yn ymddangos yn nglyfn wrth un gwrthddrych, ac mae ei meddwl yn gynhyrfus sanctaidd gan dristwech neu lawenydd, yn ol amgylchiadau y gwrthddrych. Pan oedd yn farw, mae yn athrist, ac yn foreu yn ymofyn am dano: pan yr ymddangosodd iddi yn fyw, mae y teimladau hyfryd o'r ochr arall yn gorlenwi ei hysbryd sanctaidd a gorfoledd. Dywedir iddi drenlio y rhan olaf o'i bywyd gyd a'r apostol Ioan, ac iddi ddyoddef merthyrddod yn Ephesus: ond nid oes sicrwydd am hyn.

5. Mair, mam Ioan, yr hwn oedd a'i gyfenw Marc. Act. 12. 12.

6. Un arall o'r enw a goffëir gyda chanmoliaeth gan Paul. Rhuf. 16. 6. 'Cymerodd lawer o boen erom ni.'—'A lafuriodd yn fawr erom ni,' ymyl y ddal.—'A dravaelodd yn vavr erom ni.' W. S.—'Who bestowed much pain on us' *Saes*.—Arnom ni, εις ημας, yn ein plith, neu gyda ni. Gwel Macknight. Tebygol ei bod yn llafurus yn taenu yr efengyl, yr un fath a Tryphena a Thyphosa, y rhai a gymerasant boen, neu a fuant lafurus (ρας κοπιωσας) yn Rhufain. Llafurus a gweithgar yn achos yr efengyl, yn benaf, tebygol, yn mhliith y rhyw fenywaidd, ac yn neillduol, nid yn gyhoeddus.

MAL, (ma-al) cysyllt: tebyg; fel; mal pe bai; mal hyn.

MALACHI, מלאכי [*fy nghenad* neu *fy angel*] yr un gair ag a arferir am ragflaenor Crist, ac yn agos yr un gair a arferir am Grist ei hun. Gwel pen. 3. 1. Nid oes dim hysbysrwydd pwy ydoedd; hwyrach iddo gael ei alw wrth yr enw hwn, oddiwrth y prophwydoliaethau hyn, a'i swydd fel prophwyd; a thebygol bod iddo enw arall. Yr oedd yr hen Iuddewon yn barnu nad enw priodol oedd Malachi, ond enw o swydd, ac yr oeddnt hwy yn barnu mai Ezra oedd. Ond, medd Vitringa, nid ydwy Ezra mewn un man yn cael ei alw yn prophwyd. Vitringa a farna mai Haggai y prophwyd ydoedd, oddiwrth y geiriau yn Hag. 1. 13. yn y rhai y mae yn galw ei hun, 'Cenad yr Arglwydd.' מלאך יהוה *malac IEROFAN*. A llefarodd trwy genadwri yr Arglwydd, במלאכות יהוה *bemalacot IEROFAN*. Y mae yr '(iod) yn nlwedd y gair Malachi yn sefyll am IEROFAN. Y mae un llythyren, yn aml, yn yr enwau Hebraeg, yn sefyll am air, megys yn הוה y gair אברהם Abraham a Sarah; a'r '(iod) yn y gair יהושע Joshua, yn yschwanegol at y gair השוע *Hashuah*, ac yn arwyddo IEROFAN. Vitringa, *Obs. Sacr. lib. iv. cap. 7.*

Mae yn ymddangos fel y diweddfaf o'r prophwydi o ran amser; a'i fod yn cyd-oesi a Nehemiah, neu yn bygw wedi ei amser ef. Dyben ei prophwydoliaeth yw argyhoeddi a diwygio llawer o aunnhrefn, a phechodau ochryslon yn mhliith yr Iuddewon, yn enwedig yr offeiriad: cyhoeddi dyfodiad y Messiah yn agos; effeithiau ei ddyfodiad ar amrywiol fath o ddyinion; ac i ddygus y bobl pa fodd i ddysgwyl am dano, ac ymbarotol gyferbyn a hyn.

Y mae hefyd yn cynnwys prophwydoliaethau am alwad y cenedloedd, a thaeiniad helaeth yr efengyl yn y byd. Ansicr a gyfodwyd prophwyd wedi Malachi

yn mhliith yr Iuddewon, eyn dytodiad Crist, y pen-prophwyd mawr; sef dros 400 mlynedd. Gan iddo brophwydo yn neillduol am Ioan Feddydiwr, a dyfodiad buan Crist, cyfeirir ato yn aml yn y Testament Newydd. Cymh. pen. 3. 1. & Mat. 11. 10. Marc 1. 2. Luc 7. 27. a 4. 5. 6. Mat. 17. 10, 11, 12. Marc 9. 11, 12. Luc 1. 16, 17.

MALAIS, MALEISUS, *Llad. MALITIA; Saes. MALICE*; cenfigen, lliid, dygen. Casineb at berson un, yn tuessu i dalu drwg am dda. Y gair *Gr. κακια*, a gyfeithir *malais*, a gyfeithir y rhan amlaf *drygioni*; megys Mat. 6. 34. Act. 8. 22. Rhuf. 1. 29. 1 Cor. 14. 20. Eph. 4. 31. Col. 3. 8. Tit. 3. 3. 1 Petr. 2. 1. Arwydda ddrwg yn gyffredinol, yn neillduol casineb, anghariadoleb, &c. Ystyr anarferol yw gorhrymderau, profedigaethau, &c. yn Mat. 6. 34 Hwyrach mai anniweirdeib neu anladrwydd a feddylir yn Rhuf. 1. 9. Iago 1. 21.

MALCHAM, mab Rhud, o'i wraig Hodes. 1 Cron. 8. 9.

MALCHIAH, מלכיא [*yr Arglwydd yw fy mrenin*] y mae amryw o'r enw hwn. Gwel 1 Cron. 6. 40. a 9. 12. a 24. 9. Ezra 10. 25. Neh. 3. 11—14. Jer. 21. 1. a 38. 6.

MALCHIEL, מלכיא [*y brenin, fy Nuw*] mab Beriab, mab Asur; penaeth teulu y Malchiellaid yn nyddiau Moes. Num. 26. 45.

MALCHIRAM, מלכירא mab Jechoniah. 1 Cron. 3. 18.

MALCHISUA, מלכישוע [*fy mrenin yw fy iachawdur*] trydydd mab Saul, ac a laddwyd yn ymladdfa ar Gilboa. 1 Sam. 31. 2.

MALCHUS, Μαλχος [*brenin*] gwas yr arch-offeiriad, yr hwn a torodd Petr ei giust. Ioan 18. 10. Efe, tebygol, oedd y blaenaf a'r mwyaf prysur yn dal yr Iesu. Hwyrach i Judas, wedi ei fradychu, ym-guddio yn y dyrfa, ac onidê, tebygol, na buasai Petr, yn ei anmhwyllder poethlhyd, ddim yn ei arbed ef mwy na Malchus. Er bod y weithred yn ymddangos yn wrol, etto, mewn gwirionedd, gweithred annoeth iawn ydoedd, ac a allasai fod o ganlyniadau niweiddiol i Grist a'i ddygyblion: ond yr oedd pawb, hyd yn nod ysbrydoedd ei elynion, dan awdurdod Crist. Tebygol na thorwyd y giust ymaith, gan i Grist ei iachâu trwy gyffwrdd âg ef. Luc 22. 51.

MALOTHI, מלותי [*cyflawnder*] mab Heman. 1 Cron. 25. 4—29.

MALU, (mal) *Heb. מל mal; Gr. μωλλω; Llad. MOLOR*: malurio, dryllio, gwneuthur yn fan. *Ebr. MELIN*.

MALURIO, (malur) cymrywio, briwio, curo yn fân, maeddu yn fân.—'Y rhai a falurir yn gynt na gwyfyn.' Job 4. 10. *עש לפני ger bron*, neu yn *ngwydd gwyfyn*; neu o'i ffaen o ran amser, fel y mae ystyr y gair לפני yn Gen. 27. 7. a 29. 26. a 36. 31. Geiriau yn dangos breuder dyn rhagor yn creadur arall.

MALUR—ION, (mal-wr) rhanau toredig; pethau wedi eu tori yn fân.—'A'r wraig a gymerth ac a led-odd glawr ar wyneb y pydew, ac a daenodd arno falurion i'w.' 2 Sam. 17. 19. Arwydda y gair *Heb. רמת* rhyw fân bethau wedi eu pwnio, hwyrach, wedi eu rhoddi yno i sychu. Byddai yr arfer ganddynt i wlychu yr haid, a'i roddi i sychu yn yr haul, ac wedi hyny ei bwio mewn mortar & phestl pren i gael y cibau i ffordd, yna rhoddent ef i'w gadw i'w ddefnyddio pan y byddai ei eisieu. Mae y cyfelyb barotadau ar yr yd yn mhliith y bobl ddwyreiniol hyd

beddyw, dan yr enwau *burgle* a *sawilk*. Yr oedd y cyfryw arferiad yn adnabyddus hefyd i'r hen Roegwyr a'r Rhufeiniwyr. *Pliny's Nat. Hist.*, lib. xviii., cap. 7. ad. fin. *Russel's Natural History of Aleppo*. *Harmer's Obs.*, vol. i.

MALWOD—**EN**, (malw) malwen; malwen ddau, malwen wen. Creadur digon adnabyddus, bhu, a hawdd ei doddi i farwolaeth gan wres yr haul neu ychydig halen. Y mae yn niweidiol i'r *ŷd* a'r llysiâu gerddi. Mae llygaid y malwod yn gywrain iawn yn eu cyrn, i'w hanfon allan er canfyddiad, ac i'w tynu i mewn er diogelwch wrth eu hewyllys. Y mae rhai o honynt yn trigo mewn cregyn a ffurfir o wlybwr eu cyrph eu hunain. Yr oedd y Rhufeiniad ac eraill, yn ymborthi arnynt; ond yr oeddynt yn waharddedig i'r Iuddewon. *Lef. 11. 30.*—'Aed ymaith fel malwoden dawdd.' *Pa. 58. 8.* Sef yn fuan, yn hawdd, ac o honynt eu hunain.

MALLDER—**OD**, (mall) llygriad, llygredig-aeth, pydrni, pydrred, braenyaisgrwydd; anladedd, anladrwydd; diflasrwydd. Afstychu mewn *ŷd* oddi wrth ormod gwybwr, ag sydd yn ei ddyfetha. *Deut. 28. 22.* 1 *Bren. 8. 37.* 2 *Cron. 6. 28.* *Amos 4. 9.*

MAM, (ma-am) *Heb.* מָם (*am*) *Llad.* MATER; *Saes.* DAM; rhan; benyw yr hon y ceneddir ynddi, ac a esgor ar yr hyn a genhedlwyd.—'Y fam eglwys,' sef yr hon a sefydlodd eglwys eraill, ac sydd â gofal am danynt. Mam iaith; sef iaith heb ddeilio o feith-oedd eraill, ond y mae leithoedd eraill yn ddeilliog o honi. Mam gu; sef nain; mam wen, sef mam yn nghyfraith; y fam eni, sef syrthiad y groth; gwakth y fam, sef llewyr y fam; y fam, sef y groth.

Cynhen sydd yn *fam* i fwy o gythreuliaid noc un arall o wragedd y diawl. *Diar.*

Yn yr ysgrifysau, mam a arwydda, 1. Yr hon a ddygodd blentyn. *Exod. 2. 8.*—2. Y fenyw o'r anifeiliaid a fwriddo lwdn. *Exod. 23. 19.*

Arwydda hefyd yr enw hwn, 1. Y wir eglwys yn yr hon y ceneddir ac y meithrinir pob gwir gredadyd. *Gal. 4. 26.*—2. Credulwyr eu hunain, y rhai ydynt yn agosach ac yn anwylach i Grist na'r trasau agosaf. *Mat. 12. 49, 50.*—3. Un sydd yn caru arall yn anwyl, fel mam ei phlentyn. *Rhuf. 16. 13.*—4. Gwraig wrol, ddewr. *Barn. 5. 7.*—5. Hynaf-wraig, oedranus, at yr hon y dylem ymddwyn yn dirlon ac yn garedig, fel plant tu ag at eu mam. *1 Tim. 5. 2.*—6. Unrhyw wraig, neu fenyw, goruwch i ni, naill ai ein mam naturiol, mam wen, neu fam o ran oedran, neu o ran ei llywodraeth arnom, neu ei haddysg i ni. *Exod. 20. 12.*—7. Brenin-iaeth Judah, neu ddinas Jerusalem, neu deulu Dafydd. *Ezec. 19. 2—10.*—8. Prif ddinas gwlad neu genedl. *2 Sam. 20. 19.* *Edr. Efa.*

'Unig ei mam yw hi, dewiol yw hi gan yr hon a'i hegorodd.' *Can. 6. 9.* Ei mam yw y Jerusalem uchod, yr hon yw ein mam ni oll; mae gan ei mam feibon, sef rhai mewn enw felly, heb fod yn wirioneddol, ac yn cyfranog o'r dduwiol anian. *Can. 1. 6.* Bastarddiad ydynt, ac nid meibion; ond unig yw hi yn eu plith; mae yn rhagori arnynt oll; mae yn tebyg mewn modd unigol i'w mam; mae yn anwyl fel unig ei mam; ni charodd mam erioed ei hunig ferch yn fwy nag y mae Crist yn caru yr eglwys.

'Mam-leiddiad.' *1 Tim. 1. 9.* *μπαλαωται mam-darawyddion.* Mae y gair *αλαω* yn arwyddo *dyrnu*, ac yn *drawsymudol, taro*; taro yn drwm ac yn greulawn. Mae taro tad neu fam yn farwolaeth yn ol cyfraith Daw. *Cymb. Exod. 21. 15.*

MAMMAETH—**OD**, (mam-maeth) maeth-wraig, mäg-wraig, magai. *Gen. 24. 59.* 1 *Theo. 2. 7.* *Esa. 49. 23.*

Afisthus pob *mammaeth*. *Diar.*

MAMMON, *Gr.* μαμωνας, *cyfoeth, golud.* Barna Castell. fod tarddiad y gair oddiwrth *מָם (amen)* *ymddiried*; am fod dynion yn dueddol i ymddiried mewn golud. Sylwiwa Awstin, fod y gair yn iaith Carthage yn cyfateb i'w ystyr Hebraidd, ac yn arwyddo *elw*. Dynsoddir cyfoeth yn hardd gan ein Hiechawdwr, a gosodir ef allan fel meist'r sydd yn cyd-ymgais â Duw am y llywodraeth yn ein calonau. Ni ddichon neb wasanethu y ddau; 'O châr neb y byd, nid yw cariad y Tad ynddo ef.' *1 Ioan 2. 15.* *Mat. 6. 24.*

'Gwnewch i chwli gyfeillion o'r mammon anghyflawn; fel, pan fo eisiau arnoch, y'ch derbyniont i'r tragwyddol bebyll.' *Luc 16. 9.* Gelwir golud yma yn anghyflawn, sef twyllodrus, mewn cyferbyniad i beth sydd yn wirioneddol, ac yn sylweddol. *Gwel adn. 11.* Y mae y gair *Gr.* *αδικια* yn arwyddo, nid yn unig anghyflawn, ond hefyd anfyddiawn, mewn cyferbyniad i wirionedd. *Cymb. Rhuf. 1. 18. a. 2. 8. & Deut. 19. 19.* *Mic. 6. 12.* yn Hebraeg. 'Gwnewch gyfeillion a'r mammon anghyflawn,' medd rhai: 'y mae y cyfeithiad hwn yn cyfateb i ymddygiad y goruchwylwr anghyflawn, yr hwn yn gall a wnaeth lldo gyfeillion a'i derbynial i'w tai, pan y bwrdd ef allan o'i oruchwyliaeth. Bydd pob peth yn elyn, neu yn gyfall i ni, yn nydd y faru, yn ol y defnydd a wnaethom o honynt yn y byd hwn. Bydd rhwd arian rhai yn dystiolaeth yn ei herbyn, ac a fwyt yr enw cnawd fel tân. *Iago 5. 3.* Bydd tirlondeb a haelioni y lleill yn dirlon yn tystiolaethu o'u plaid. *Mat. xxv.*

'Fel pan fo eisiau arnoch, y'ch derbyniont,' &c. Y mae y geiriau i'w deall yn anwynyddiad, sef fel y *caffoch eich derbyn*: yr un fath a'r geiriau yn *Mat. 19. 5.* *Ac efe a ddywedodd, hyny yw, dywedwyd, nid gan Dduw, ond gan Adda, neu yr ysgrifenydd. Gen. 2. 24.* Felly yn *Luc 6. 38. a roddant*, yn lle a *roddir*—*Luc 12. 20. a ofyant*, yn lle a *ofynir*—*Luc 23. 31. os gwanant hyn*, yn lle a *os gwneir hyn*. Felly yma, y'ch derbyniont, yn lle y *caffoch eich derbyn*. Nid *anghyflawnder* y goruchwylwr y mae Crist yn ei ganmol, ond ei galluedd a'i rag-ddarbodiad; yn hyn y mae yn ei osod yn gyallion i bawb, fel y defnyddiom bob peth fel y byddo mwyaf cysurus i ni mewn amser i ddyfod. Y mae iawn-ddefnyddiad, neu gam-ddefnyddiad, o drugareddau y bywyd hwn, neu ein meddiannau bydol, yn myned yn mhell tu ag at brofi natur ein cyflwr rhyngom â Duw, a'r anian sydd yn llywodraethu arnom. Y mae pob peth yn elyn neu yn gyfall i ni, yn ol y defnydd a wnelom o hono.

MAMOG—**IAID**, (mam) yr hon sydd yn feichog; yr hon sydd yn fam; a rhai ieuaic ganddi; y groth.—'Ac a goledda y mamogiaid.' *Esa. 40. 11.* 'Mam-mogiaid;' cyfeithir y gair מָם *blithion*, yn *Gen. 33. 13.* 1 *Sam. 6. 7, 10.*—*cyfebron*, yn *Pa. 78. 71.* Oddiwrth *1 Sam. 6. 10.* mae yn eglur fod y gair yn arwyddo *blithion*; ond hwyrach ei fod yn arwyddo *cyfebron* hefyd.—'Goledda;' *'Gently lead,' Saes. a dynwys yn araf.* 'Yr hwn a dosturia wrthyt a'u tywys.'

'Arweinialst yn dy drugaredd y bobl y rhai a war-edaist.' *Exod. 15. 13.* *Esa. 49. 10.* Y mae yr un gair מָם yn cael ei gyfeithu, *cynnal â bara*, *Gen. 47. 17.* Mae y gyfeithiaeth yn hardd, medd Lowth, yn gosod allan, gyd â'r priodoldeb mwyaf, ofal tyner y bugail am ei braidd; sef yr Arglwyd Iesu, am ei bobl weiniaid, lwythog, a phrofedigaethus; y mae fel Jacob a'i deulu, yn eu harwain yn araf ac yn dirlon, yn eu cynnal, ac yn eu porthl ar eu taith, ac yn eu hamddiffyn rhag eu gelynyon. Syr John Chardin, yn rhoddi hanes y rhai sydd yn bresennol i ydyw yn ngwledydd y dwyrain yn null y patrieirch, a bwywed,

* *Gwel* Doddridge, Campbell.

' Mae y deadellau, o herwydd eu rhifedi, yn pori i lawr leodd eu gweryllfaodd mor fuan, fel y mae gorlod arnynt en symud yn rhy aml; yr hyn sy niw-eiddol iawn i'w deadellau, o herwydd y rhai feustinc, y rhai sydd yn rhy weiniaid i'w dilyn.' Gwel Harmer's *Obs.*, vol. 1.

MAMRE, מִמְרָה [*gurtheryfelgar*] Amoriad, brawd Beol, ac Aner, y rhai a gynnorthwyasant Abraham yn erbyn Cedorlaomer. Cafodd y gwastadedd yn agos i Hebron ei enw oddi wrtho. Gen. 13. 18. a 14. 18.

MAN, (*my-an*) *Heb.* מַנְעִים *mecum*; mewn, lle, mangre; cyfamer, enyd; nodd; yn y man, sef allan o law, heb oedi; y fan dywyllaf, sef yr amser tywyllaf; y fan a'r fan, sef y cyfryw le; man geni, a man cynhenid, sef nodd o'r groth ar ddyn. Exod. 20. 42. Esa. 22. 23. Mat. 23. 6. Heb. 11. 8.

MAN, (*ma-an*) main, eiddil, gwael, bychan, bach. Gen. 31. 8. Exod. 16. 14. a 30. 38. Esa. 40. 15.

MANAEN, prophwyd ac athraw Cristionogol yn yr eglwys yn Antiochia. Gan ei fod yn cael ei alw yn frawd-maeth Herod Antipas, y tetrarch, yr hwn a dorodd ben Ioan Fedyddiwr, tebygol ei fod o sefyllfa oruchel, ac yn wr llys. Act. 18. 1. Ni wybyddis dim ychwaneg am dano: dywed rhael ei fod yn un o'r deg a thriugain, a'i fod yn fab i fammaeth Herod, ac fally eu bod yn cael eu cyd-fagu.

MANASSEH, מְנַשֶּׁה [*anghlof*] 1. Un o feiblon Pahath-Moab. Ezra 10. 30.

2. Mab hynaf Joseph, ac wŷr Jacob. Gen. 41. 50, 51. Yn ol prophwydoliaeth Jacob am dano, nid oedd ei hiliogaeth mor lliosog ag Ephraim ei frawd. Gen. xlviii. 1 Cron. 7. 14. Nid yw yn ymddangos fod ganddo ond dau fab, Machir ac Asriel. Num. 26. 29—32. Pan ddaethant allan o'r Aipht, rhifedigion eu milwyr oeddynt 32,200. Gamaliel mab Pedasur oedd eu tywysog. Num. i, ii. Cynnyddasant yn yr anialwech i 52,700. Yn ngweryll Ephraim yr oeddynt yn eu teithiau yn yr anialwech. Eu hyspiwr oedd Gadî mab Susî. Num. xlii. Un hanner llwyth Manasseh a gawsant eu hetiffodiaeth o du y dwyrain, a dwyrain-ogledd i fôr Tiberias; a'r hanner arall o du y gorllewin i'r Iorddonen, i'r gogledd i lwyth Ephraim. Num. 32. 33—42. Jos. 13. 29, 30, 31. a xvi, xvii. Yr oedd pedwar o'r Barwyr o'r llwyth hwn; sef Gedeon, Abimelech, Jair, a Jephthah; yr oedd Barzilai, ac Elias y prophwyd, o'r llwyth hwn. Er iddynt wrthgilio gyd â'r naw llwyth eraill, etto bu gradd o'gddiwygiadau yn eu plith yn amser Asa, Hezeciah, a Josiah. 2 Cron. 16. 9. a xxx, xxxi. A dychwelodd rhael o honnynt o Babilon gyd â'r Iuddewon, ac a breswylasant yn Jerusalem. 1 Cron 9. 3.

3. Mab Hezeciah, brenin Judah, o'i wraig Heph-sibah. Daeth i'r orsedd ar ol ei dad, pan oedd yn ddeuddeg mlwydd oed, a theyrnasodd 55 o flynydd oed. Yr oedd yn ddirwg anarferol, a gwnaeth i Judah a thriogollon Jerusalem gyfelliorni, a gwneuthur yn waeth na'r cenedloedd a dydfethasal yr Arglwydd o flaen meibion Israel. Pleidiodd bob math ar eilun-addoliaeth i'r gradd mwysaf o ynyfdrwydd a haloged-igaeath, a thywalltodd lawer o waed gwirion y rhai a lefarasant wrtho oddiwrth yr Arglwydd, 'hyd oni lanwodd efe Jerusalem,' מְנַשֶּׁה *ymyl i ymyl*. Yn nghylch y ddwyfedd flywyddyn ar hugain o'i deyrnasiad, Bearhadon, brenin Assyria a Babilon, a'i luoedd, a oregynasant y wlad, ac a ddallasant Manasseh mewn dyrynsi, ac a'i rhwyasant ef â dwy gadwyn, ac a'i dygasant ef i Babilon. 'A phan oedd gyfying arno ef, efe a weddiodd ger bren yr Arglwydd ei Dduw, ac a ymostyngodd yn ddirfawr o faen Duw ei dadau—ac

efe a fu foddllawn iddo, ac a wrandawodd ef ddymuniaid ef, ac a'i dug ef drachefn i Jerusalem i'w ffoniniaeth. Yna y gwybu Manasseh mai yr Arglwydd oedd Dduw.' Wedi ei dychweliad, diddymodd yr eilun-addoliaeth a oedasai i fyddu o'r blaen, ac adferodd addoliad yr Arglwydd; cadarnhaodd a chwaneodd Jerusalem, ac a oesodd dywysogion y llu yn holl ddinasoedd caerog Judah. Wedi teyrnasu 55 o flynyddoedd, ac yn 67 o'i oed, bu farw yn Jerusalem, a chladdasant ef yn ngardd ei dŷ ei hun, sef gardd Uzza. 2 Bren. xxi. 2 Cron. xxxiii.

Er iddo gael gwir edifeirwch, a madden ei bech-odau, o ran y gospedigeth dragywyddol am danynt, etto coepwyd y genedi o herwydd ei bechodau. Yr oeddynt yn gyffredinol gwedi ymlgu gyd âg ef, ac heb gael edifeirwch am eu pechodau, a dychweliad trwyadl cyffredinol oddi wrthynt. Tebygol, er ei edifeirwch, na chal mo'r arnydedd o gael ei gladdu gyda brennoedd teulu Dafydd, o herwydd ei eilun-addoliaeth, a'i bechodau dirfawr eraill.

Yn hanes rhyfedd y gwr hwn, gwelwn gynllun, 1. O droion rhyfedd rhaguniaethau Duw ar y byd; wedi holl ymdrechladau Hezeciah i ddywigio y wlad, dyma ei fab yn cyfodi ar ei ol, ac yn dadwneyd y cwbl. 'Un pechadur a ddinystra lawer o ddaioni.' Preg. 9. 19. Colloedd ei dad duwoli yn feuan, a syrthlodd, tebygol, i ddwyllaw dynion llygredig, hollol amddifad o ysbryd ei dad. Y mae yn eglur oddiwrth y canlyniadau, nad oedd diwygiad Hezeciah, o ran llawer o drigollon y wlad, yn enwedig y blaenoriaid, ond hannerog, rhagrithiol, ac anewyllysgar. Yr oedd y pendefigion, y rhai oeddynt gynghoriaid i'r bachgen Manasseh, yn gogwyddo at eilun-addoliaeth; trwy wentlath a mwynedd-dra, cawsant ganddo gyflawni eu holl ewyllys, a hwyrach, ragori ar eu dymuniadau. Mat. 23. 15. Yn fuan wedi marw Hezeciah, darfu y diwygiad, a chynnyddodd y dirywiad, nes dwyn Manasseh i Babilon. Yr oedd Hezeciah yn fabi dad annuwiol, ac yn dad i fab mwy annuwiol. Er hyn, cafodd Hezeciah y fraint arbenig o ddwyn tystiolaeth mewn amseroedd llygredig yn erbyn drygion i'r oes, a bod yn offeryn o fendith dragywyddol, diammeu, i lawer.

2. Y mae yn gynllun, hefyd, o rasonlwydd a gallu gras Duw; yn ei gyfyngder darostyngwyd ef am ei bechodau, a dychwelwyd ef at yr Arglwydd. Er ei holl bechodau, cafodd drugaredd; ac er y gradd mawr y llygryd ef gan bechod, etto, cafodd ei gyfnewid. Nid ei gyfyngder a'i cynnewiddiodd, ond Duw yn ei gyfyngder a ymwelodd âg ef, ac a amlygodd ei hun iddo. Dywedir am Ahaz taid Manasseh, 'A'r amser oedd gyfying arno ef, efe a chwaneodd dros-oddu yn erbyn yr Arglwydd.' 2 Cron. 28. 23. Felly y gwnaethai Manasseh, oni buasai i'r Arglwydd dynu y galon gareg o'i gnawd, a rhoddi calon ac ysbryd newydd iddo. Dangosodd Duw 'ragorol olud ei ras,' yn ei achubiaeth; a rhoddodd brawf nodedig, 'na fydd dim yn anhosibl gyda Duw.'

3. Mae natur gwir edifeirwch i'w wedd ynddo yn dra amlwg. Mae yn ymostwng yn ddirfawr o flaen Duw—yn gweddio ger bron Duw—yn adnabod mai yr Arglwydd oedd Dduw—yn dychwelyd ato—yn dadwneyd ei holl weithredoedd annuwiol o'r blaen—yn codi addoliad Duw i fynu: 'Cyweirodd allor yr Arglwydd, ac a aberthodd arni hi ebyrth hedd a moiant; a dywedodd hefyd wrth Judah am wasanaethu Arglwydd Dduw Israel.' Nid gwaith han-nerog ac amserol yw gwaith cadwedigol Ysbryd Duw ar eneidiau dynion, ond gwaith cyflawn, trwyadl, ac i bara byth. Dywedir drachefn a thrachefn iddo weddio ar yr Arglwydd, ac i'r Arglwydd wrando ei ddymuniaid; tebygol fod ymostyngiad, taerineb, a dyfal barhad neilliduo yn ei weddi, cyfatebol i erch-yllidra ei fal. Mae ynddo ymostyngiad—ymadawiad

â'i fai —ac adnewyddiad trwyadl. Diammeu na bu addysgiadau ei dad iddo yn ei ddyddiau boreuol ddim yn ôfer; hwyrach iddo eu hadgoïo yn y carchar yn Babilon; sicr yw, nad aeth ei weddïau drosto ddim i anghof gyda Duw: ond atebodd hwynt gyda lloeg, yn ei amser a'i ffordd ei hun.—Rhai yn wir a feiant arno, ac a haerant nad oedd ei ddiwygiad mor gyflawn ac y buasai ddymunol; ac y dylasai ddinystrïo y delwau, ac nid eu tafu allan o'r ddiinas ya unig; ond gan na roddir hyny yn ei erbyn gan yr Ysbryd Glân, gallwn farnu fod yr hyn oedd ddiwygiol yn tarddu o achos arall, heblaw eisieu awyddfyrd gwirioneddol arno ef dros yr Arglwydd; sef hollol lygriad y pendefigion, a'r bobl yn gyffredin. Dywedir, 'er hyny y bobl oedd etto yn abertiu yn yr uchelfeydd: etto, i'r Arglwydd eu Duw yn unig.' Aethant gyd âg ef ya ei wrthgiliaid, ond nid yn ei edifeirwch a'i ddychweliad.

4. Dichon Duw gopli yn drwm â barnaediathau tymhorol, o herwydd dybenion doeth, y pechoadau byny y mae wedi eu cwbl faddeu, ac wedi cymmodi â'r pechadur o'u herwydd. Er eu maddeu, myn ryw ffordd neu gilydd, ddangos ei anffodlonrwydd yn erbyn pechod; yn enwedig y fath a'r eiddo Manasseh; yr hwn oedd yn berson cyhoeddus, a'i bechodau yn taro yn neillduol yn erbyn y bôd o'r gwir Dduw, ei addoliad yn y byd, a'i lywodraeth foesol ar y byd. Y peth mwyaf niweidiol i ddyinion o bob peth, yn nesaaf at beidio ei faddeu, fyddai gwaith Daw yn peidio dangos ei anffodlonrwydd yn erbyn pechod: y mae hyny yn groes i natur sanctaidd Duw, ac yn hollol wrthwyneb i ddedwyddwch ei creaduriaid; am hyny ni ddichon fod. Yr Arglwydd a w'yr oreu pa fodd i wneuthur hyn: a'n brait yn gystal a'n dyledswydd yw ymostwng iddo.

MANDRAGORAU, *Heb.* דודאים *dudaim* [*car-iadau*, neu *hyfrydych cariad*, neu *bronau*]. Nid yw y gair *dudaim*, fel enw llysiennyn neu frwyth, ddim i'w gael yn y Bibl, ond yn Gen. 30. 14. a Can. 7. 13. Cyfieitha Janius a Thremelius *ef flores amabiles*, sef y blodau *hyfryd*, oddiwrth ystyr y gair; eraill a'i cyfieithiant, *jessamine*; eraill, *lily*; eraill, *violet*. Llauer o ddadlau sydd wedi bod, ac etto heb benderfyn, ynghylch y llysiennyn *dudaim* a gyfieithir *mandragorau* yn yr holl hen gyfieithiadau, hefyd gan y LXX. ac *Onkelos*; a llauer yw y dywediadau gwirion am riuweddau y mandragorau. Mae hanes y mandragorau yn wahanol gan deithwyr, ac yn rhoddi lle i feddwl fod dau fath o honnynt; un â'i arogl yn ber-aidd, a'r llall yn amheraidd. Ond, wedi y cwbl a ysgrifenydd, ai y mandragorau a feddylir wrth y *dudaim* sydd ammhëus. Mae cyhoeddwyr diweddar Geiriadur Calmet yn barnu i'r gwrthwyneb; ond mai math o *compium* a feddylir, sydd bër ei arogl, ac o lun bronau merch; felly hefyd y barnodd Deufingius. Geilw y Persiaid y frwyth hwn *dastanbouc*, sef *pér-arogi* y *dwylaw*, am eu bod yn arferol o'i gario yn eu dwylaw, o herwydd ei aroglodd hyfryd. Geilw y Syriaid a'r Alphiaid ef, *Schemmain*, neu *Schemmamah*.

Sylw. 1. Mae y gair *dudaim* yn arwyddo *bronau merch*.—2. Mae y frwyth yn addfed yn amser y cynsuaf gwenith.—3. Ac y mae yn bër ei arogl. Cyfatebol i hyn yw hanes Le Bruyn, *vol. 1.* 'Yn Ankaer, yn agos i gysylltiad yr anfonydd Kur ac Aras, sylwais yma ar frwyth a alwant *Chamama*, sef *bronau merch*, am ei fod o'r llun hwnw: y mae yn bur iachusol, ac ya hyfryd ei arogl. Y mae yn *adsaethiad hyfryd*; ac y mae yn aml yn y wlad hon, sef Mesopotamia.' Os oedd y frwythau hyn yn aml yn Mesopotamia, ond yn anaml yn ngwlad Judea yn nyddiau Reuben, yr hwn pan gafodd yn ddamweiniol rai o honnynt, a'u dygodd at ei fam (Gen. 30. 14.) y mae yn fwy tebyg mai y frwyth hwn oedd y *dudaim*, na'r mandragorau

a ddarlunia Maundrell eu bod yn ddrwg eu harogl, ac yn afiachus; ond eu bod, yn ol dywed'ad yr arch-offeiriad yn Samaria, yn rhinweddol i berl i wragedd ymddwyn, a'u gwneyd yn frwythlawn. Gwel Maundrell's *Travels*. Y mae ya sicr oddiwrth Can. 7. 13. fod y *dudaim*, a gyfieithir *mandragorau*. yn arogl yn hyfryd. Gwel *Appendix to Calmet's Dictionary, Frag. End. Expos. Index on Cant. 7. 13.*

MANEH, מנה *Gr. μνα*. *Llad. MINA*. Maneh oedd bwysau, neu nifer o arian. Fel pwysau yr oedd yn cyfateb i *gan siel* (nid 60, fel y dywed Brown) fel yr ymddengys oddiwrth gymharu 1 Bren. 10. 17. & 2 Cron. 9. 16. *Heb.* Ond fel nifer o arian nid oedd yn cyfateb ond i *driugain siel* (nid 50, fel y dywed Brown) fel yr ymddengys oddiwrth *Bzec. 45. 12*. Edr. sylw Lowth yno. 'Ugain siel, a phum siel ar hugain, a phymtheg siel, fydd maneh i chwi,—hyny yw, 60.

MANGRE, (man-cre) lle dyrus, cilfach; man, lle, trigfan. Gen. 19. 12. 1 Bren. 8. 43. Esa. 26. 21. 1 Cron. 16. 27.

MANNA, מן (man-hu) מן וטו *rouro*; LXX. *Beth yw hwn?* neu, *rhodd yw hwn*; neu, *peth neillduol yw hwn*. 'Dywedasant wrth eu gilydd, *peth neillduol yw hwn*; canys ni wyddent beth ydoedd,' Bate, Parkhurst. *Trefniad*,* Kircher. *Peth wedi ei barotoi a'i drefnu*; *rhan wedi ei threfnu a'i pharototi*. Mintert. Exod. 16. 15. Manna oedd y bara o'r nefoedd â pha un y cynnaliodd yr Arglwydd yr Israeliaid yn yr anialwch ddeugain mlynedd, ac yr oedd yn gysgod neillduol o Grist. Ioan 6. 32. 'A bwyd angelion y porthaist di dy bobl dy hun, a thi a ddanfonaist iddynt hwy fara parod o'r nefoedd yn ddioben, yr hwn a wasanaethai i bob hyfrydwch, ac i bob archwaeth yn gymhaws. Canys dy ymborth di oedd yn dangos dy felysdra i'th blant, ac yn gwasanaethu chwant y bwytlaw, ac yn ymdymeru wrth fodd pob un.' Doeth. 16. 20, 21. Felly y dywed yr awdwr hwn: ond gwell sylwi ar yr hyn a ddywedir ya yr Ysgrifthyrau Sanctaidd am dano, heb ychwanegu dim dychymyglion at air Duw. Gelwir ef 'bara angelion.' Pa. 78. 25. *לם אבירים bara y cedyrn*. 'Bara trwy trefniad a pharotod angelion,' medd Suidas. 'Bara angelion o herwydd ei ragoroldeb, a'i ystyr ysbrydol,' medd eraill. 'Bara y nefoedd wybrenol; ac yn arwyddo yr un peth,' medd Parkhurst, 'ag yd y nefoedd,' yn adn. 24. Neu, bara ag oedd yn gwneuthur yr Israeliaid yn gedyrn ac yn gryfion; neu y cyfryw fara ag a fusaal y cryfion, sef y penaethiaid, yn ei gyfrif yn *ddanteith-fwyd*. Cyfieithir y gair אבירים *rhai cryfion*, Jer. 46. 15.—*rhai grymus*, Galar. 1. 15. sef y penaethiaid a'r blaenorïad.

Y mae y peth a elwir wrth yr enw hwn i'w gael yn bresennol yn Poland, Calabria, Dauphine, Libanus, ac Arabia. Manna Calabria, ya yr Ital, yw nodd a dynir o goed onwydd; ond manna Arabia a gesgilar ar goedydd, llysiaw, &c. Ond y mae hwn yn hytrach yn garthedigol, nag yn fagwriaethol, ac o herwydd hyny a arferir mewn cyfferi meddyginiaethol. Yr

* *Peth wedi ei drefnu*; oblegid felly y galwai yr Israeliaid y gwlith nefol hwnw, fel rhodd neillduol wedi ei threfnu iddynt gan Dduw yr ymborth. Afresymol fyddai tybied fod yr ymborth a roddwyd gan Dduw i'r Israeliaid yn cael ei alw o hyd, *Pa beth yw hwn?* Llauer mwy cyson yw *gymaryd* y gair oddiwrth מן *parotod*, *trefnodd*; oddi yma y tarddodd yr enw cadarn מן *rhaniad*, ac hefyd ymborth, yr hwn a renid i bob un. 1 Sam. 1. 4, 5. Witsius.

+ Gelwir ef *bara y cedyrn*, am ei fod yn gwneyd yr Israeliaid yn gedyrn, trwy lanw lle bara cyffredin, yr hwn sydd yn cynnal y galon, er ei fod yn ymddangos yn ddiwyllwedd ar yr olwg a'r archwaethiad cyntaf; neu *bara y cedyrn*, fel mël, yr hwn a gyfrifaf y penaethiaid yn ddanteithfydd. Witsius.

oedd y manna & pha un y porthodd yr Arglwydd yr Israelaidd yn yr anialwch yn hollol wyrthiol; ac y mae yn amlwg oddiwrth yr hanes ei fod yn gwbl anadnabyddus llydny hwy cyn a chweddi hyny. Yr oedd yn disgyn yn rheolaidd o'r nefoedd, o ran mesur, lle, ac amser. Yr oedd dau cymaint y chweched dydd—dim y seithfed—ac yn peidio wedi darford eu teithiau—yn magu pryfed ac yn drevi os cadwent ef noswaith, yn groes i orchymyn yr Arglwydd; ond yn para yn ei fias dros y Sabboth, yn ol y gorchymyn. Ymddengys oddiwrth hyn ei fod yn gwbl wyrthiol, ac nid yn ol trefu gyffredin naturiaeth; ac wedi ei fwrriadu, nid yn unig i fod yn gynnalïaeth i'r bobl yn yr anialwch, ond hefyd i fod yn gysgod neillduol o Grist, fel yr oedd agos bob peth perthynol i'r daith ryfodd hōno yn yr anialwch. EDR. TAITH. O herwydd hyn y gellw yr apostol ef βρωμα νευματικον, *bwyd ys-brydol*, sef bwyd yn arwyddo peth ysbrydol. 1 Cor. 10. 3. Dywed Crist yn belseth mai efe yw y gwir fara, gwrth-gysgod y manna, y mae y Tad yn ei roddi o'r nef. Ioan 6. 32.

Am y manna:—1. Ei lun oedd *grwn*: 'tipynau crynlon.' Exod. 16. 14. מן מן קר *tipynau mân fel wedi eu punio mewn mortar*, medd Parkhurst; oddiwrth y darn diweddar o'r adnod, yn dywedyd ei fod cyn *faned* a'r llwydrew ar y ddaear, ymddengys mai bychander y tipynau, ac nid eu crynder, a feddiwir wrth y geiriau. Cyffelybir ef yn ei lun a'i faint-ioli i hād coriander a'r llwydrew. Yn ei fychanrwydd, yr oedd yn cysgodi Crist yn ei Iselder a'i ddarostyngiad, o ran ei natur ddydol, a'i amgylchiadau yn y byd. Ps. xxii. xl. Esa. liii.

2. Yr oedd o ran ei liw yn *wyn*. Nid fel hād coriander, yn wyn; canys nid gwyn yw liw yr hād hwnw; ond fel coriander yn ei lun a'i faint: † ac yr oedd ei liw fel lliw bdelium. Perl gwerthfawr, dysgleirwyn (*translucidum*) oedd y bdelium, medd Bochart, Witsius, &c. Yn hyn yn cysgodi purdeb a pherffithrwydd Crist.

3. Yn ei fias yr oedd fel afrillad o fêl, ac fel olew Ir. Exod. 16. 31. Num. 11. 8. Fel mēl cyn ei guro, neu ei falu, neu ei ferwi a'i barotol, ac fel olew Ir wedi ei wneuthur yn deisenau. § 'Fel afrillad o fêl,' *fel dil nêl*. Syr. Y mae gair o'r un gwreiddyn yn cael ei gyfieithu *dil, diliau*. Ps. 19. 10. Diar. 16. 24. Y mae y geiriau yn arwyddo yn eglur fod ei fias yn dra hyfryd; ac yn hyn yn cysgodi y meluder a'r hyfrydych anghydmorol sydd yn yr Arglwydd Iesu i bawb sydd yn ei adnabod, ac yn ei brofi. Ps. 34. 8. 1 Petr 2. 3.

4. Yr oedd yn disgyn ar gaenen o wllth, ac yn cael ei orchuddlo gan gaenen o wllth. 'A phan ddisgynai y gwlth y nos ar y gweraill, disgynai y manna arno ef.—A phan gododd y gaenen wllth, wele ar hyd wyneb yr anialwch dipynau crynlon.' Num. 11. 9. Exod. 16. 14. Yn cyfeirio at hyn, tebygol, y gelwir Crist y 'manna cuddiedig.' Dat. 2. 17. Cyffelybir athrawiaethau yr efengyl i wllth. Deut. 32. 2. Ac yn athrawiaethau yr efengyl y mae Crist i'w gael, o ran

adnabyddiaeth a meddiant o hono. Rhuf. 1. 16, 17. a 10. 8—14. Gal. 6. 1, 2. Yn mhrofwydoliaethau yr Hen Destament, ac yn athrawiaethau y Newydd am dano, y mae Crist i'w gael: a gwaith yr Ysbryd Glân yw cymeryd o eiddo yr Iesu, a'u mynegi i'w bobl. Y mae pob cysur a ffrwythlonrwydd i'w cael gyd âg ef.

5. Bara o'r nefoedd yn yr anialwch tlawd oedd, parod, hollol rad i wrgnachwyr, pan nad oedd dim i'w gael ond marw hebbdo: felly Crist, bara o drefn-lad Duw o'r nefoedd ydyw, yn y byd drwg hwn—heb ei haeddau—yn gwbl addas i bechadur—yn rhoddi bywyd i'r neb a'i bwytio—ac nid oes bywyd gan neb hebbdo—bara yn wyneb marw yn y cyflwr ydyw. Ioan 6. 53. a 4. 10. Rhaid darford â bwyd yr Alphat i gael manna: ac yna y mae yn werthfawr.

6. Yr oedd yn ymborth addas i bawb, o bob oed-ran, ac yn mhob cyflwr; yr oedd digonolrwydd o hono; a pharhaodd tra parhaodd eu bywyd a'u teithiau yn yr anialwch: felly Crist, y mae yn addas i bechadur yn mhob amgylchiad, yn glaf ac yn iach—i fabanod ac i ddadau—y mae pob cyflawnder ynddo—ac y mae yn aros yn dragywydd. Y mae mor hawdd i'r tlawd, y lleeg, a'r gwan, i'w gael, a'r cyfoethog, a'r cryfion. O'r dechreu hyd y diwedd, efe yn unig yw cynnalïaeth ei bobl. Heb. 7. 24, 25. a 13. 5—8.

7. Y pererinion yn yr anialwch, yn teithio tua Chanaan, sydd i'w gael; nid yn yr Alphat yr oedd ymborthi arno, ac nid yn Nghanaan ychwaith: felly Crist—nid yn aros gyd â'r byd, ac yn rhodio yn ol helynt y byd hwn, y mae cael cysuron yr efengyl. Esa. 32. 16, 17. 2 Cor. 6. 17, 18. a 7. 1. Ac ni bydd neb yn ymborthi arno yn y nefoedd trwy fydd, fel yma, er bydd yno dragywyddol fwyriad o hono.

8. Yr oedd yn disgyn bob boreu. Yr oedd hyn yn dysgu llydny hwy, ac i ninnau hefyd, 1. Bod angen am dano yn feunyddiol: felly y mae am Grist; ni ddichon neb fyw bywyd ysbrydol un dydd hebbdo. Nid unwaith yn yr wythnos—y mis—neu y flwyddyn; neu yn wyneb rhyw gyfyngder mawr, y mae ei eisiau; ond bob dydd yr un fath a'u glydd: byw heb Grist ddiwrnod yw byw heb Dduw; hyny yw, yn annuwiol, ac yn bechadurus.—2. Yr oedd yn brawf beunyddiol o ofal Duw am danynt. Yr oedd fel Tad tirion, yn cofio ac yn gofalu am danynt bob boreu. At hyn y mae y geiriau yn Galar. 2. 22, 23. yn cyfeirio: 'Trugaroddau yr Arglwydd yw na ddarfu am danom ni: o herwydd ni phalla ei dosturiaethau ef. *Bob boreu* y deuant o newydd; *mawr yw dy fydd-londeb*.'—3. Yr oedd yn eu dyagu hwy a ninnau i fyw trwy fydd ar Dduw yn unig, a'i ofal am danom; i fod yn foddol i'r hyn sydd genym; i ddiwydrwydd beunyddiol, ac i'mostyngiad i holl drefniadau Duw tu ag atom. Ni chaent ond digon am y diwrnod, fel y credent yn yr Arglwydd, ac y dysgwylent wrtho yn feunyddiol. Mat. 6. 25—31.

9. Er ei fod mor galed fel yr oeddynt, er amrywiaeth ymborth, yn ei falu mewn melinau, a'i guro mewn mortar, a'i ferwi mewn pelriau; etto pan wresogai yr haul fe a doddai. Yr oedd hyn yn eu dyagu hwy a ninnau i ddiwydrwydd; yn enwedig ynghylch meddïannu Crist, ac ymborthi arno. Os oedent nes gwresogai yr haul, nid oedd dim i'w gael y diwrnod hwnw. Diar. 10. 4, 5. a 6. 6, 7, 8. Ioan 12. 35. Gal. 6. 10. Yr oedd eu gwaith yn eu falu ac yn ei guro, yn cysgodi dyoddeffladau dirfawr yr Arglwydd Iesu. Ioan. 6. 48—51. Heb. 2. 9, 10. 1 Petr 3. 18.

10. Yr oedd yn cael ei roddi yn gymhesur, ac yn addas i'r angen am dano: digon bob dydd i bob un; dau cymaint ar y dydd o fias y Sabboth, fel y byddai digon dros y Sabboth, heb gasglu dim, yn ol gorchymyn Duw. Yr oedd pob un yn casglu yr hyn a allai; ac yn ganlynol, yr oedd rhai yn casglu llai, a rhai fwy na'u gilydd. Yr hyn oedd wedi ei gasglu gan bawb

* The modern translations and lexicons, in conformity to the Babbins, interpret it *round, spherical*, but not so the ancient versions.—But the Vulgate appears to have given the true meaning, by translating it *quasi pilo tusum*, as if pounded by a pestle. Parkhurst.

† Y mae had coriander yn ddu. Witsius.

‡ Y mae yr atalladau wedi eu rhoddi yn anaddas yn rhai argraffadau o'r Bibl Cyrmaeg (sef 1762 a 1799, &c.) yn arwyddo fod y manna yn wyn fel had coriander, trwy roddi hanner dryll-ymadredd ar ol yn *wyn*, yn lle rhag-wahan-nod; sef yn *wyn*; yn lle yn *wyn*. Y mae yr un cyfeillorad yn y Bibl Saesonaeg; ond nid felly yr oedd yn yr argraffadau cyntaf yn Gymraeg.

§ Mewn gwahanol ystryliaethau, galloedd ei gymharu i fêl ac i olew; gan nad oedd ei archwaeth yn mhob ystyr yn debyg i olew, nac yn mhob ystyr yn debyg i fêl, ond yn cyfrangodi o'r ddau. Witsius.

yn yr un babbell yn byw, oedd yn cael ei roddi yn un crug at eu gilydd; ac wedi hynny byddai y pen-teulu yn ei fesur; omer i bob un: 'a phan feurasant wrth yr omer, nid oedd gweddill i'r hwn a gasglasai lawr, ac nid oedd eisiau ar hwn a gasglasai ychydig. Yr oedd lloned omer i bob un: ond os byddai lloned omer yn ormod i ryw un, nid oeddynt i'w gadw; neu os gweddillai, neu y cadwai un ef, yn groes i orchymyn Duw, o anghrediniaeth, magal bryted, ac a ddrewal. Felly y mae Crist, yn gyflawn, ac yn gymhesur i bob un; ac i ymborthi arno o newydd bob dydd, fel pe byddai yn dyfod o newydd i ni bob boreu. Gal 3. 28, 29. 2 Petr 1. 1. 2 Cor. 12. 9. Can. 5. 1. Y mae yr apostol hefyd oddiwrth hyn yn annog y cyf-othegion i gyfrannu o'u helaethrwydd at angenion y tlodion; 'Fel y byddai cymhwysdra.' 2 Cor. 8. 14. 'Val y bo cymedroldep.' W. S. Nid oes dim cymhwysder yn ngwaith un brawd mewn helaethrwydd, yn gadael brawd arall mewn eisien.

Yr oedd digon hefyd dros y seithfed dydd heb gasglu dim. 'Ar y chweched dydd y cysglant ddau cymaint o fara; dau omer o bob un.' Yr oedd mwy o hono ar y chweched dydd, am hynny yr oeddynt yn gallu casglu mwy. Yr oedd Duw yn hyn yn eu dysgu i barchu ei orchymyn, ac na byddai neb mewn un gradd ar ei golled o ufuddhau iddo. Ni bu tori gorchymyn o ennill i neb erioed, ond i'r gwrthwyneb.

Felly hefyd y rhai suant yn llafurio am Grist yma yn y byd, a'i cant ef yn fara a bery i fywyd tragrywyddol: cant dreulio Sabboth tragrywyddol gyd âg ef, heb angen casglu chwaneig. Ei geisio yn foreu ac yn ddiwyf yw ein dyledawydd a'u braint ni yn bresennol. Eaa. 55. 6. Pa. 63. 1. Wedi ei gael, para yn ddigonobrwydd byth. Ioan 14. 2, 3. Pa. 17. 15. Ioan 17. 24.

11. Rhoddwyd llonaid omer o hono mewn crochan, i'w osod ger bron yr Arglwydd yn nghanawd. Dywed awdwr yr epiistol at yr Hebreaid, mai crochan aur oedd, er nad yw hyn yn cael ei enwi gan Moses. Yr oedd pob peth perthynol i'r arch yn aur, neu wedi eu goreuro. Dywed hefyd fod y crochan aur yn yr arch. Heb. 9. 4. Ond dywed Moses, mai 'ger bron y dystiolaeth yr oedd.' Dywedir hefyd, 'Nad oedd dim yn yr arch ond y ddwy lech faen a osodasai Moses yno yn Horeb.' 1 Bren. 8. 9. 2 Cron. 5. 10. Nid oedd dim yn yr arch, dan y drugareddfa, mae yn eglur, ond y llechau; ond yr ydym yn darllen fod 'Llyfr y gyfraith wedi ei osod ar ystlys arch cyfammod yr Arglwydd.' Deut. 31. 26. Felly, yn ddiammen, yr oedd y crochan aur, a gwialen Aaron, ar ystlys yr arch, neu ger bron y dystiolaeth, ac yn agos ati. Gwir pawb cynnefn i'r ieithoedd hynny, fod y rhagddod yn Heb. ac sy yn Gr. yn arwyddo, nid yn unig yn, ond wrth, yn agos at, yn ngllyn wrth; felly y cyfieithir hwynt yn y lleoedd canlynol, 'Fy esgryn a lynodd (בבשרי) wrth fy nghroen.' Job 19. 20. בשרי 'ynghyd â bwystfflod.' Hos. 4. 3. —ע פִּרְשָׁהֶֽנָּה דִּכְאִוֶּֽן 'i, neu trwy ddoethineb y cyflawn.' Luc 1. 17.—'Prynu yn y deml,' ער נשׂא, sef wrth, neu agos at y deml. Mat. 21. 12. —וִּרְתִּי wrth Jericho. Jos. 5. 13. בהרל כִּרְתִּי. wrth afa Cerith. 1 Bren. 17. 3.—ar ddeheulaw Duw, wrth δειξα του Θεου. Col. 3. 1. Oddiwrth y lleoedd hyn, ac amryw eraill a ellir gael, y mae meddwl yr apostol, yn hollol amlwg, yn gyttun â geiriau Moses; nid yn yr arch, dan y drugareddfa, yr oedd y crochan a'r manna, ond yn ei hystlys, neu wrthi, y tu allan iddi.

Rhoddwyd y manna yn y crochan aur i'w gadw i'w cenedlaethau, fel y gwelent y bara â pha un y porthodd yr Arglwydd eu bynaflaid yn yr anialwch. Yr oedd hefyd yn gysgod o ymddangosiad, ac arosfa Crist yn y nefoedd, y gwir gysegr, mewn gogoniant ac anlygredigaeth, dros ei bobl. Y manna a ddilgarnodd o'r nefoedd, a gafwyd yn yr anialwch, yn ymborth i rai ar ddarford am danynt, a roddwyd yn y cysegr i'w

gadw yn bur ac yn anrhydeddus: felly Crist; daeth o'r nefoedd i anialwch y byd hwn, i fod yn ymborth, ac yn awdwr iachawdwriaeth i'w bobl; wedi gorphen ei waith ar y ddaear, esgynodd goruwch yr holl nefoedd, i ymddangos ger bron Duw. Barna rhal mai yn cyfferio at hyn y gelwir Crist 'y manna cuddiedig.'

12. Er melused, iachused, ac er gwerthfawroedd, oedd y manna, blinwyd arno. 'Y mae ein heneidiau ni yn gwywo heb ddim ond y manna yn ein golwg.' Num. 11. 6. Heb. ar y manna y mae ein llygaid. Y bobl gymysg oedd yn eu mysg, a fysisiant yn ddirfawr, ac a waeddasant am y pysgod, y cucumerau, y pomponau, a'r cenin, a'r winwyn, a'r garleg, a gaent yn yr Aipht: felly Crist; dirmygir a gwrthodir ef gan ddyinion o syntad enawdol, ac ysbryd deddfol. 1 Cor. 1. 23. a 2. 14. Gal. 3. 3—10. a 4. 9. Fel yr oedd diystyru y manna yn ddirmyg hynod ar Dduw yn ei raslonrwydd, ei diriondeb, a'i ofal tadol am danynt; felly pa ddirmyg mwy a ellir roddi ar Dduw, na thrwy ddirmygu a mathru ei Fab? Heb. 10. 29.

MANOAH, מָנוֹחַ [gorphwysfa] gwr o lwyth Dan, o ddinas Sorah, a thad Samson. Barn. xiii. Edr. SAMSON.

MANTELL, (mant) ffaling, cochl, arwisg. Goren un tudedd mantell. Diar.

Gwisgodd Herod yr Arglwydd Iesu, er gwawd a dirmyg, â gwisg glawren, ac a'i danfonodd yn hōno at Pilat: Pilat a'r milwyr a' gwisgasant i'r un dyben (χλαμυδα κοκκινη) 'â mantell o ysgariad'—'huc coch,' neu 'mantell purpur.' Mat. 27. 28, 31. W. S. πορφυρα, â phorphor, medd Marc, pen. 15. 17, 20. —ματιον πορφυρου, gwisg o borphor, medd Ioan, pen. 19. 2. Dyosgodd y milwyr wisg glawren Herod oddiam dano; ac y mae Doddridge o'r farn iddynt wisgo y wisg borphor am dano yn isaf, a'r fantell yn uchaf ar hynny; gan fod y geiriau am y wisg a'i llw yn wahanol gan yr efengylwyr, tebygol iddynt roddi dwy, un yn isaf o borphor, a mantell goch ar hōno. Yr oedd yr agwedd arno mor wael, fel yr oedd ei honiad ei fod yn frenin yn ymddangos iddynt yr ynyfdrwydd mwysaf, ac yn deilwng o ddim sylw, ond yn haeddu pob gogan a gwawd.

Gelwir cyflawnder mawr y Cyfryngwr, a holl effeithiau y prynedigaeth, wrth yr enaw gwisg, mantell. Eaa. 61. 10. Y mae yn ahrefu fawr yr iechydwrtaeth, wisgoedd, a mantell cyflawnder, i ddiogelu ac addurno pechadur euog a halogedig â hwynt; ac y maent yn achos o lawenydd a gorfoledd mawr yn Nuw, i bawb sydd yn eu meddiannu. Edr. CYFLAWNDER, GWISG, PAIS.

MANWL—YLACH—YLAF, (man) gofalus iawn, diwyd, astud, cywrain, dichlyn.—'Ac a agorasant iddo ffordd Duw yn fanlyach.' Act. 18. 26. 'Ac a esponiesont iddaw ffordd Ddew yn berffeithiach,' ymyl y ddalen, 'bebyrach.' W. S. Y mae Duw wedi dadguddio yn yr ysgrythyrau ffordd yr iechydwrtaeth yn gyflawn, a chydya manylwydd mawr; heb adnabyddiaeth fanwl o honi, ni ddichon neb ei cherdded yn adas, a mwynhau ei chysuron; pa faint llai adas, heb fanlyrwydd yn ei adnabyddiaeth o honi, y ddichon un hyfforddi eraill ynddi; 'Manwl-chwilioedd y prophwydi' am adnabyddiaeth o honi; ac y mae yr angelion tirlon yn chwennych edrych ar y pethau rhyfedd sydd ynddi. 1 Petr 1. 10, 12.

MAOCH, מָוֹךְ [gwasgedig] tad Achis brenin Gath. 1 Sam. 27. 2.

MAON, מָוֶן [trigfa] dinas yn mbarthau deheuol Judah, lle preswyliai Nabal; a bu Dafydd yn ymguddio yn hir yn anialwch Maon. Hwyrach mai

* Gwel Witaius, Vitringa in Apoc. 2. 17. et Coccejus in loc.

oddiwrth Maon tad Bethzur y cafodd yr enw. Jos. 15. 55. 1 Sam. 23. 24, 25. a 25. 2. 1 Cron. 2. 45. —Y Maoniaid oeddynt Arabiaid, y rhai gynt, hwyrach, a breswylent yn agos i Maon. Barn. 10. 12. Yr un, tebygol, a'r Mehuniaid. 2 Cron. 26. 7.

MARAH, מרה [chweroder]. Wedi myned trwy y Môr Coch, daeth yr Israellaid, ar ol taith tri diwrnod yn anialwch Sur, i Marah; ac ni allent yfed y dyfroedd yno, am eu bod yn chwervon; o herwydd hyny galwyd y lle Marah. Y bobl a duchanasant o'r achos, Moses a waeddodd ar yr Arglwydd, a'r Arglwydd a ddangosodd iddo bren; ac efe a'i bwriodd i'r dyfroedd, a'r dyfroedd a bereiddiasant. Exod. 15. 22—25. Nid oedd dim rhinwedd yn y pren hwn, ond yr oedd yn cysgodi Crist, yr hwn a ddyoddefodd ar groesbren i'n llwyr brynu oddiwrth fellidh y ddeddf, ac sydd yn perelldio y pethau chwervaf i'w bobl. Gal. 3. 13. 1 Petr. 2. 21, 24. 2 Cron. 1. 5, 7. Rhuf. 5. 3. a 6. 3, 4.

MARALAH, מרלה [chweroder, dyrchafiad] dinas yn Zabulon. Jos. 19. 11.

MARAN-ATHA, *Maran-atha*, gair Syriaeg, yn arwyddo, *Y mae yr Arglwydd yn dyfod*; oddiwrth *Maran*, Arglwydd; *atha*, dyfod. Ond barna rhai mai geiriau Hebraeg ydynt, sef מרמזו *Maharam-atha*, *melldigedig wyt ti*. Rhydd y Groegiaid yn aml yr *m* yn lle yr *n* yn niwedd geiriau Hebraeg, am fod y ddiweddai *m* yn anhyfryd yn yr iaith Roeg.*

'Od oes neb nid yw yn caru yr Arglwydd Iesu Crist, bydded Anathema, Maran-atha.' 1 Cor. 16. 22. Geiriau, meddant, arferedig gan yr Iuddewon wrth gyhoeddi yr ysgymmundod mwyaf; neu wrth gyhoeddi melldith, wedi iddynt gollu yr awdurdod i'w fwrw neb i farwlaeth, ar y sawl a droseddai gyfraith Moses. Gwel Doddridge a Macknight. Y mae yr apostol yn cyhoeddi y fellidh fywaf ar y sawl nad oeddynt yn caru yr Arglwydd Iesu Crist; sef yn ei dderbyn, yn ei goffieldo, a'i ddefnyddio fel Crist Duw, i holl ddybenion ei osodiad yn ei swydd. Caru Crist, yw ei garu o ran ei fawredd a'i brydfertwch, ac o ran holl drefnadau y Tad mewn perthynas iddo yn ei waith a'i swyddau.

MARC, *Μαρκος* [dysglair, boneddig]. Y mae rhai yn barnu mai yr un yw Marc yr efengylwr a Marc a gyfenwio Ioan, nai Barnabas, mab ei chwaer Mair. Brown, a Dr. F. Roberts. Act. 12. 12. a 15. 37. Col. 4. 10. Ond eraill, megys Campbell, Calmet, Dr. Doddridge, &c. a farnant eu bod yn berseonau gwahanol. Tystiolaeth Papias, a goffêr gan Eusebius, yw yr hanes hynaf a mwyaf ei bwys am Marc yr efengylwr, ag sydd i'w gael. Dywed ef mai cydymaith Petr oedd, ac iddo ysgrifenu yr hanes megys y cafodd ef gan Petr. Dywed Irenæus iddo y-grifenu ei efengyl yn fuan ar ol marwolaeth Petr a Paul: 'wedi eu hymadawiad, ysgrifennodd Marc, cydymaith Petr, y pethau a bregethasid gan Petr.' Y traddodiad cyffredinol yn yr eglwys oedd i Marc gael yr hanes a ysgrifennodd gan Petr, a galwai rhai hi gynt, 'Yr efengyl yn ol Petr'; nid am iddo ef ei hysgrifenu, ond am iddo roddi i Marc ei defnyddiau. Geilw Petr ef 'Marc fy mab.' 1 Petr 5. 13. Yr euw cyffredin gan y gweinidog ar y rhai a ddychwelwyd i'r ffydd drwyddo. Am Marc, nai Barnabas, cawn hanes am damo ei fod yn cydymaith a Paul a Barnabas, ac iddynt ymrfaelno yn ei gylch; ond cymmodwyd Paul âg ef yn fuan wedi hyny, ac mae yn ei alw yn gyd-weithiwr, ac yn dyweddyd ei fod yn fuddiol iddo yn y weinidogaeth, ac yn annog eglwys Colosse i'w dderbyn; (Coel. 4. 10. 2 Tim. 4. 11. Philem. 24.) ond nid oes un gair am y Marc hwn ei

fod yn gydymaith Petr, nac yn gynnorthwyol iddo mewn un ystyr. Nid oes dim cyfatebolrwydd rhyngddynt yn ymdangos, ond yn unig yn yr enw; ac nid oes neb o'r hynafiaid yn cyfenwi Marc yr efengylwr wrth yr enw Ioan.—Y farn gyffredin yw, iddo ysgrifenu ei efengyl yn yr iaith Roeg, er fod pob tebygolrwydd mai Iuddeu o genedi a dygdiad i fynu oedd, oddiwrth y dull Hebraeid o ysgrifenu a ganfyddir yn aml yn ei iaith: etto, gellir barnu, oddiwrth ei ddull o ymadroddi, a'r geiriau Lladinaidd sydd ynddo, ei fod yn gweinidogaethu allan o wlad Judea, ac iddo ysgrifenu ei hanes, yn benaf, er hyfforddiad a lles preswylwyr gwledydd eraill. Hebblaw y geiriau Lladin a arferir gan yr efengylwyr eraill, megys *λεγων* (*legion*) *lleng*, a *δηναρίων* (*denarius*) *ceiniog*—arfer rhai geiriau Lladin priodol iddo ei hun; megys *κεντυριον* (*centurion*) nid yr un gair Groeg a arferir gan yr efengylwyr eraill; (gwel pen. 15. 39, 44, 45.) a *σπεκουλατωρ* (*speculator*) *dienyddwr*, un o'r *gogordd*. Gwel pen. 6. 27. EDR. ΔΙΕΞΗΚΔΩΡΑ. Gwyddai pawb yn Judea mai afon oedd yr Iorddonen; ond gan ei fod yn ysgrifenu er mwyn rhai allan o'r wlad hōno, y mae yn rhoddi y gair afon (*ποταμος*) gyd â'r gair Iorddonen. Gwel pen. 1. 5. Yr oedd y gair 'mammon,' a arferir gan Matthew a Luc, yn ddigon dealladwy yn Judea, a Syria hefyd, hwyrach; ond gan na ddeallai, tebygol, yr Iuddewon yn Bhufain ystyr y gair, arfer Marc y gair *χρηματα gold*, yn ei le, yr hwn oedd ddigon dealladwy yn mhob man. Gwel pen. 7. 11. Arfer hefyd yn amlach nag ysgrifenywyr eraill y Testament Newydd, y geiriau *υποθε* & *επιθε*, yn *chwyrdd*, yn y *fan*. Gwel pen. 1. 31, 32, &c.

Y mae Awstin yn golygu yr Efengylwr hwn fel talfyrwr o Matthew. Mae yn wir ei fod, weithiau, yn arferdy geiriau ac ymadroddion Matthew, ond etto, nad ydyw i'w olygu fel talfyrwr sydd eglur, am ei fod wedi gadael allan amryw o bethau y crybwyllir am danynt gan Matthew; megys llinach yr Arglwydd Iesu, ei enedigath, hanes y doethion o'r dwyrain, creulonder Herod, ffoad Joseph a'i deulu i'r Aiph: hanes, hefyd, am amryw o bethau na chrybwyllir am danynt gan Matthew; megys y dyn â'r ysbryd afian ganddo (pen. 1. 23, 24); y byddar yn Decapolis, (pen. 7. 32); a'r dall yn Bethsaida, (pen. 8. 22.) Mor belled yw oddiwrth dalfyru Matthew, fel y mae, weithiau, yn fwy manwl ac amgylchiadol yn ei hanes na Matthew; a'i iaith hefyd yn fwy helaeth ac amleiriog na Matthew. Fel mai ei ddyben oedd rhoddi hanes byr o weinidogaeth gyhoeddus yr Arglwydd, y mae yn dechreu yn addas gyda gweinidogaeth Ioan Fedyddiwr. Er mai yr un testun sydd gan y pedwar Efengylwr, etto y mae yn eu hamrywiol hanesion amrywiath hyfryd, hollol gydsyniol, heb ddim gwrthddyweddiad, y naill yn egluro ac yn cadarnhau y llall, ac yn cyflawni diffygadau eu gilydd, yn y modd mwyaf esmwyth, hardd, a defnyddiol. Gyda eu gilydd y maent yn cynnwys un drych dysglair, cywir, yn mhau y dangosir yr Arglwydd yn eglur ac yn gyflawn, yn ei berson, ei swyddau, ei waith, ei ddyddoddeffadau, a'i fuddugoliaethau. Y pethau hyn a ysgrifenydd yn y dull hwn, fel y credom mai yr Iesu yw y Crist, Mab Duw, a chan gredu, y caffom fywyd yn ei enw ef. Ioan 20. 31.

MARCH, (my-arch) *Heb. מרש* *rus* [bywiogrwydd hoenusrwydd] carnwyd, ceffyl, amws. March cad, cad-iareh, march mai, sef march rhyfel; march mal-en, march tynu, march tom, march cynnudd, march cynfas.—March sydd un o'r anifeiliaid ardderchocaf; y mae yn hardd, byweddfalch, trythyll, llamasachus, ffroenffoll, cyflwm-droed, cryf, dewr, gwareddang; yn addas ac yn ddefnyddiol i gario, i dynu, neu i ryfel. Rhoddid darluniad hardd, ac mewn geiriau addas, tra

* Gwel Pfeiffer, *Exot. N. T. p. 61. Seq.* Mintert, Parkhurst.

ardderchog, o gâd-farch, yn Job 39. 10—25. 'A ddysgaist ti iddo weryru?' *Hasst thou clothed his neck with thunder? Saes.* 'A wsgaist ti ei wddf ef â tharan.* Agosach cyfieithiad i'r Hebraeg, diammen, ydyw y Saesonaeg. Amryw o gyfieithiadau dydent yr un fath a'r Cymraeg, yn golygu y gair תָּרָן *taran*, yn arwyddo gweryriad march. Ond nid oes dim tebygohrwydd rhwng *swn* y naill a'r llall: heblaw hyny, nid oes yn ymddangos ddim priodoldd yr y gair תָּרָן *taran* gwiso, â gweryriad march; ond tra addas yw *gwiso* i'w briodoli i fwrng march wedi ei wigo yn dew, ac yn ymgfyodi yn ddychrynydd, ac yn effeithio fel taran ar yr edrychwyr. Caryl a olyga yr ystyr yn ol ein cyfieithiad ni; ond Bochart a ddyry resymau cedyru i'r gwrthwyneb. Bochart, *vol. ii.*

Gwaharddodd Duw i'r Iuddewon amlhan meirch; rhag iddynt ymddiried mewn dim ond yn yr Arglydd yn unig, fel yr ymddengys oddiwrth Dent. 17. 16. a 20. 1. Ps. 20. 8. Diar. 21. 31.

Gorchymynodd yr Arglydd i Josuah dori llinynau gârâu meirch y Canaanaid, a llosgi eu cerbydau â than, rhag iddynt ymddiried ac ymogoneddu ynddynt. Jos. 11. 6. Gwnaeth Dafydd yr un fath â meirch Hadadezer brenin Syria. 2 Sam. 8. 4, 5.

Solomon ydoedd y cyntaf o freninoedd Israel a amlhaodd feirch. Yr oedd ganddo 40,000 o bresebau meirch, a 12,000 o wyr meirch; neu yn hytrach, yr oedd ganddo 4000 o bresebau meirch, a 40,000 o feirch. Cymh. 1 Bren. 4. 26. & 2 Cron. 9. 25.

'Cerbyd a ddenai i fyru o'r Aipht am chwe chan siel o arian, a march am gant a deg a deugain.' 1 Bren. 10. 29. Wrth gerbyd mae i ni ddeall, tebygol, cerbyd â pheidar march ynddo, yr hyn a wna 600 siel. Yr oedd pob march, gan hyny, am yn nghylch £19, a cherbyd yn nghylch £75. Scott. Yn ol cyfrif Prideaux, o £3 bob siel, yr oedd pob un o bris £22 10s.

'Ac efe a ddyfeithodd y meirch a roddasai breninoedd Judah i'r haul—ac a losgodd gerbydau yr haul yn tân.' 2 Bren. 23. 11. Yr oedd addolwyr yr haul yn darlunio y goleud mawr hwnw ar lun dyn yn eistedd mewn cerbyd, yn cael ei dynu gan feirch gwylltion cyflwm; am hyny yr oeddynt yn cysegru meirch a cherbydau iddo.† Yr oedd breninoedd Judah gwedi ymylgru â'r un ynyfdrwydd. Josiah dduwiol a ddyfeithodd y meirch, neu yr eillun-feirch hyn, ac a losgodd yr eillun-gerbydau â than.

Goedir allan, dan yr arwydd-lun o feirch a cherbydau, yr amrywïol offerynu sydd gan Dduw er cyflawni ei amcanion rhagluniaethol yn y byd, yn dangos ei fawredd, ei allu, a'i ardderchogrwydd. Zech. 10. 5. a 12. 4. Jer. 51. 21. Y mae amrywiaeth lliwiau y meirch yn y darluniadau prophwydoliaethol hyn, yn dangos natur y rhagluniaethau; sef y *gwynion* yn arwyddo buddingoliaeth, hyfrydwch, llwyddiant, a heddwch, yn neillduol taeniad cyflwm buddingoliaethus yr enfngyl ar led y byd:—*cochion*, yn arwyddo rhyfel-odd ac erlidigaethau:—*duon*, barnedigaethau dychrynydd:—*gwelw-las*, newyn, heintiau, &c. Dat. 6. 2—8. a 19. 11, 14. Zech. 1. 8. a 6. 2, 3. Edr. SEL, a'r amrywïol lliwiau.

'I'r meirch yn ngerbydau Pharaoh y'th gyffel-

* Celyddgar a phriodol ydyw y llinellau canlynol, yn cyf-eirio at y geiriau yn Job, yn ol y cyfieithiad Saesonaeg:—

Y march—

A'i wddf sawar fal taran,

A'i firoenau dig fal fwrn dân. *Gro. Owen.*

† Dywed Strabo, fod y Massagetiadau yn golygu yr haul fel yr unig ddaw, a'u bod yn offrynu meirch iddo. *Lib. ii.* Maent yn offrynu, medd Herodotus, y creaduriaid cyfymaf i'r dew cyfymaf.—O ynyfdrwydd plant dynion! Rhoddid hancs i'r un prwpas am yr Ehiopïaid, yr Armeniaid, a'r Persiaid.

Placet equo Persili radialis Hyperionae cinctum
Ne detur celeri victima tarda Deo. *Ovid, Fast. lib. i.*

Gwel Ovid's *Metam. lib. ii. fab. l.* Virgil *Aeneid. xii. lib. 114, 115.*

ybais, fy anwylyd.' Can. 1. 9. Meirch dewisol, hardd, breninol, yn tynu y brenin yn ei gerbyd—meirch cryffon, dewr, cyflwm—meirch dan ofal a thriniaeth addas—meirch yn y trest, dan iau a llywodraeth, ac yn barod i ryfel. Yr oedd priodoldeb a harddwch y gyffelybiaeth yn fwy dealladwy yn y gwledydd dwyreiniol, nag ydyw i ni yn y gwledydd hyn. Y mae yr Arabiaid hyd heddyw yn neillduol heff o'u meirch, ac yn eu hanwesu fel eu plant. Gwnaeth Julius Cesar lun ei faroh o farmor, ac a'i gosododd yn y deml. Gwisgodd Nero ei farch fal seneddwr. Mynai Caligula wneuthur ei farch yn brifswyddog (*consul*) yn Rhufain; gwahoddodd ei farch i swper, ac a'i gwasanaethodd ei hun. Y mae meirch yr Aipht mor hynodol am eu gorwychedd a'u harddwch, fel yr anfonir hwynt yn aurgeion i ymerawdwr y Tyrciaid. Y mae meirch yn mhllith yr Arabiaid, a elwir y *Kochlani*, y cedwir eu tadogaeth mor ofalus a neb o'r boneddigion, yn ol byd feirch Solomon. Rhagoriaethau penaf y meirch hyn yw eu cyflwmra, eu grym, a'u dewrder. Niebuhr's *Travels, vol. ii.*—Am 'y meirch yn ngerbydau Pharaoh,' gallwn feddwl eu bod yn dra dewisol, a bod dewrder, harddwch, gweddidd-dra, ac ufudd-dod, yn enwog ynddynt. Oblegid y cynneddau hyn, nid anaddas cyffelybu yr eglwys iddynt, yn enwedig gan fod y meirch yn greaduriaid â'r hoffier mwyaf ynddynt yn y gwledydd hyn. Y mae yr eglwys i'w holl aelodau yn hardd, yn ddewr, yn rhyfelgar, ac yn gyflwm yn ngwaith ei Harglydd, ac yn erbyn gelynyon ysbrydol. Nid ydyw yn fwy anaddas i gyffelybu yr eglwys i feirch, nag ydyw cyffelybu Crist i 'lew,' maent yn cyfateb i'r creaduriaid hyn mewn rhyw bethau godidog perthynol iddynt.

MARCHOG—AETH, (march) gwr march, marchwr; marchwriaeth; marchogaŷu.—Y mae marchogaeth, weithiau, yn arwyddo anrhydedd, rhyddid gorfoleddus, a buddugoliaeth. Esa. 58. 14. Pan briodolir marchogaeth, mewn iaith allegawl, i Dduw, neu i Grist, arwydda ymddangosiad cyflwm, mawreddig, ac ardderchog, i amddiffyn a gwared ei bobl, ac i ddinystrio ei elnyion. Deut. 33. 26. Ps. 18. 10. a 45. 4. a 68. 4. Esa. 19. 1. Nid oes hanes i'r Iesu farchogaeth ond unwaith, a hyny oedd ar *assyri*. Zech. 9. 9. Mat. 21. 5. Ioan 12. 15. Yr oedd y dull hwn o farchogaeth i Jerusalem yn amlygiad o'i addfwynder, ei ymostyngiad dirfawr, a'i hollol gydfurfiad â'r gyfraith, gan fod meirch yn waharddedig i'r Iuddewon.

MARCHNAD—AETH—YDD—FA—TA, (march-yn) מַרְכָּדָּא (*macar*) *gwerthu*; מַרְכָּדָּא *cyfnewid*; *Llad. MERCATUM; Saes. MARKET*: lle marchnad, ffair; pryniad; marsandiaeth; ansellier, marsiandwr, un a bryno ac a wertho; prynu a gwerthu.—Marchnadwyr Midian, a pharthau eraill o Arabia, yw y rhai cyntaf mewn hanesyddiaeth. Gen. 37. 28. Yr oedd marchnadyddion Jerusalem a Nilifs yn llysoeg. Ezec. 17. 4. Nah. 3. 16. Edr. PERL, PRYNU.

Dywedir fod y Phariseaid 'yn caru eu cyfarch yn y marchnadoedd.' Mat. 23. 7. Marc. 12. 38. Luc 11. 49. A bod Paul yn 'ymaresymu beunydd yn y farchnad yn Athen â'r rhai a gyfarfyddent âg ef.' Act. 17. 17. Rhaid i ni ddeall fod y marchnadoedd yn y dinasoedd yn yr hen oesoedd yn dra gwahanol oddiwrth y peth ydynt yn y dinasoedd yn bresennol. Y mae yn amlwg oddiwrth waith Paul a Silas yn cael eu llusgo i'r farchnadau at y llywodraethwyr a'r swyddogion, fod y swyddogion a'r llywodraethwyr yn eistedd yno i roddi barn. Act. 16. 19. Y mae y gair *αγορα*, yn arwyddo, lle y byddai y bobl yn ymgynnull, naill ai i farchnadau, neu yn ol y dull Rhufeiniaidd, i'r llysoedd barn a gynneid yn. 'Y mae cyfraith i'w chael,' (Act. 19. 38.) *αγοραιαγορας, saf, ημερας,*

dyddiau; mae dyddiau barn yn cael eu cynnal; neu, yn ein hiaith ni, mae y llysoedd yn eistedd. Yr un gair, o ran y tarddiad o hono, a arferir yma a'r gair am *farchnad*. Gwel Grotius.

Yfforum, neu y farchnadfa, oedd y lle y cynnelid y farchnad gyffredin y naill ochr iddo, ac am ran o'r diwrnod; yn yr ochr arall i'r lle hwn yr oedd y temlau, y chwaredau, llysoedd barn, ac adeiladau cyffredin eraill. Yma byddai y doethion a'r dysgedigion yn cyfarfod ac yn dysgu eu hegwyddorion, yn cyhoeddi ac yn eglurhau y cyfreithiau; ac am fod yr holl adeiladau hyn yn y *fforum*, byddai y werin gyffredin yno, rhai yn marchnata, eraill yn crefyddu, eraill yn difyru eu hunain â chwaredyddiaethau, ac eraill yn myned i'r llysoedd barn, neu i athrofa rhyw wybyddydd; neu byddai yr un rhai yn myned at yr holl bethau hyn yn amrywol ranau o'r diwrnod. Byddai yr adeiladau yn aml yn agored; nid oedd yn angenrheidiol yn y gwledydd hynny ond wrth ysgod rhag y gwres, a'r gwlaw. O herwydd yr achos hwn, yr oedd y Phariseid yn caru eu cyfarch yn y marchnadoedd; nid gan y werin yn gyffredin, ond gan y mawrion, y swyddwyr, y barnwyr, &c., y rhai oeddnt yn ymgyfardd yn y *fforum*; fel hyn yr oeddnt yn dangos eu mawredd o flaen y bobl gyffredin, ac yn cynnal eu hawdurdod arnynt, &c.

MARESAH, מַרְסָּה [*o'r pen*, neu *o'r dechreuad*] 1. Mab Laadah. 1 Cron. 4. 21.—2. Dinas yn Judah. 2 Cron. 14. 9. Mic. 1. 15.

MARMOR, (marm) *Gr. μαρμαρος; Llad. MARMOR*; mynor. Caled-faen, a ellir ei gaboli a'i lathreiddio yn hardd. Cloddir ef yn dalpiau mawrion mewn cloddffeydd meinï, a defnyddir hwynt mewn adeiladau hardd, colofnau addurnol, &c. Y mae y marmor o amryw liwiau, du, gwyn, &c., ond nid oes yn drwyloyw, wedi ei gaboli yn llechau teneuon, ond y gwyn. Y mae amrywiaeth aneirif o honnynt, ac yn cael eu henwau, yn gyffredinol, oddiwrth y manau lle y cloddir hwynt. Byddent yr ygrifenu gynt ar dafennau marmor. Hwyrach mai ar y cyfryw dafennau yr ysgrifenydd y ddeddf ar Sinai. Mae llechau marmor yn Rhydychain, a elwir *Arundelian Marbles*, am mai Iarll Arundel a'u dygodd o'r dwyrain, &g amseryddiaeth dinas Athen o'r dyddiau boreuaf arnynt. Yr ydoedd cyntedd gardd palas Ahasferus, brenin Persia, wedi ei amgylchu â cholofnau marmor, i gylmu lleni wrth fodrwyau arian wrthynt; a'r palmant oedd o faen grisial, a marmor, ac alabaster, a jasinct. Esther 1. 6. Y mae rhai yn barnu mai meinï marmor oedd yr holl feinï yn nheini Solomon. 1 Cron. 29. 2.—'Colofnau marmor' ydynt arwyddlun o harddwch, cadernid, diysgogrwydd, a pharhad. Can. 5. 15.

MAROTH, dinas yn Judah. Jos. 15. 59. Mic. 1. 12.

MARSENA, מַרְסָּנָה [*chwerwder*] un o saith dywysogion Media a Phersia, dan Ahasferus. Esther 1. 14.

MARSIANDIAETH—WR, *Llad. MERCATURA; Saes. MERCHANTIZE*; maselwriaeth, marchnadyddiaeth, masnach.—'Marsiaidwr yw efe.' Hos. 12. 7. כַּנְזֵי *Canaan yw efe.* 'Canaan y marsiaidwr.' Horsley. Nid Jacob yr ymdrechwr, Israel y gorchfygwr, yw ef mwyach; ond Canaan y masnachwr, y cybydd, y twyllwr: nid mab yr addewid yw, ond mab y feldidith. Mae cyffelybrydd ei foesau i'r Canaanaid, yn deilwng yn haeddu iddo yr enw.

MARTHA, *Μάρθα* [*chwerwi*] chwaer Lazarus, a Mair, yn nhŷ pa rai y byddai yr Arglwydd Iesu yn arferol o lettya yn aml, pan ddelai i fynu i'r gwyliau arbenig yn Jerusaleim. Yr oeddnt yn byw yn Beth-

ania. EDR. BETHANIA. Caeigr mai Martha oedd yr hynaf, am ei bod yn cael ei henwi o flaen Mair yn gyffredinol. Yr oedd gofal y teulu yn benaf, tebygol, ar Martha; yn ei gormod gofal byddai yn drafferthus weithiau, ac am hyny ceryddir hi yn dirion unwaith gan yr Arglwydd. Luc 10. 38—42. Yr oedd Martha yn drafferthus yn nghylch llawer o wasanaeth, a Mair yn eistedd wrth draed yr Iesu, yn gwrandao ar ei ymadrodd. Yr ydoedd Martha yn gwneuthur yn dda wrth weinyddu i'r Arglwydd Iesu a'i gyfeillion, er iddi bechu yn nghynwrf a thrafferth ei meddwl, wrth wasanaethu; ond yr ydoedd Mair yn gwneuthur yn well wrth wrando ar ei ymadrodd. Yr oedd holl ofalon Martha yn afreidiol, mewn cymbariaeth i'r rhan dda, oedd yn benaf yn ngolwg Mair, ac am yr hon yr oedd ei henaid am wrando. Y mae a'rluniau o wahanol ysbryd yn y ddwy chwaer ar yr achlysur presennol, gan Luc, yn nodedig o hardd ac addysgiadol. Yr oedd Mair wedi yfed yn ddyfnach o Ysbryd Crist na Martha, am hyny ni fynai gollu un oedfa i wrando arno, er esgeuloso pethau llai eu gwerth a'u pwysau. Wrth ei chymeradwyo hi, y mae Crist yn cymeradwyo y cyffelyb ysbryd yn mhawb o'i ganlynywr. Nid oes dim ychwaneg o hanes am y teulu hwn nag a roddir i ni yn yr ysgrifthyrau.

MARW—OL—AETH—AU—EIDDIAD—IO—DRA, (mar) *Heb. מַרְו (mot) marw; מַרְר (marar) chwerw; Gr. μωρος, dystyryw; Llad. MORIS, marwolaeth; MORI, marw, angeu.*—Y mae marwolaeth i'w ddeall mewn cyferbyniad i fywyd; a darfordiad o fywyd lle yr oedd unwaith: neu bethau na bu bywyd erioedd ynddynt, megys eilunod. Esa. 8. 19. Yn fwyaf neillduol mae i ni ddeall wrth farwolaeth, ysgariad y corph a'r enaid oddiwrth eu gilydd. Mat. 10. 21. a 16. 28. Luc 2. 26. *et al freg.* Yr achos haeddiannol o honi yw pechod; ac fel y mae pawb yn bechuriaid, y mae pawb yn ddarostyngedig i farwolaeth; ond y mae amser ac amgylchiadau pob un yn ansicr, ac yn gwbl yn llaw yr Arglwydd.

Heblaw yr ystyr priodol, y mae marwolaeth, trwy drawsnewwad, yn arwyddo yn 1. Cystuddiau mawrion yn peryglu bywyd. 2 Cor. 1. 8, 10. a 11. 23.—2. Marwolaeth ysbrydol. Yn yr ystyr hwn y mae pawb o blant dynion yn feirwon nes y clywont lef Mab Duw. Ioan 5. 24. 1 Ioan 3. 14. Eph. 2. 1. Col. 2. 13.—3. Marwolaeth dragywyddol. Rhuf. 6. 21, 23. Iago 5. 20. 1 Ioan 5. 16, 17. Yr hon, mewn cyferbyniad i farwolaeth naturiol, a elwir 'yr ail farwolaeth,' (Dat. 2. 11. a 20. 6.) ag sydd yn arwyddo cospedigaeth dragywyddol. Dat. 21. 8. Mat. 25. 46. Gwel Vitringa ar Dat. 2. 11.

Ffydd farw—gweithredoedd meirwon—marw i'r ddeddf—corph y farwolaeth, &c. Edrych FFYDD, GWAITH, DEDDF, CORPH.

Gan mai cyflog pechod ydyw marwolaeth, Crist, i achub pechuriaid, a fu farw drostynt. Yr oedd pob dyodeffadau tu yma i farw drostynt, yn rhy fach i'w hachub: am hyny dododd ei einices i lawr o hono, sef o'i wir fodd, ei hun. Ioan 10. 18. EDR. ABERTH, IAWN, PRYNU. Dywedir i Grist farw dros ei *gyfeillion*, Ioan 15. 13.—dros ei *ddefaid*, Ioan 10. 11.—dros yr *eglwys*, Eph. 5. 25. Act. 20. 28.—drosom ni, Eph. 5. 2. Esa. liii.—dros yr *annuwol*, Rhuf. 5. 6. Heb. 9. 28.—dros *elynon*, Rhuf. 5. 10.—dros *lawer*, Mat. 20. 28.—dros *daub*, 2 Cor. 5. 15. 1 Tim. 2. 6.—dros *bob dyn*, Heb. 2. 9.—dros yr *holl fyd*, 1 Ioan 2. 2.—dros yr *anghyfiawm*, 1 Petr 3. 18. Barnaf fod y geiriau hyn oll yn cyfateb mewn ystyr i'w gilydd: y defaid, yr ewlws, ei gyfeillion, ydyw y llawer, pob dyn, yr holl fyd, a phawb; yr anghyfiawm, yr annuwol, a'r gelynon; a phawb, yr holl fyd, a phob dyn, yw y defaid, yr ewlws. Ymddengys i mi yn gabledd dychrynllyd, i feddwl iddo farw dros

bob dyn o holl hiliogaeth Adda; yna os felly, bu farw dros rai oedd yn uffern eisoes, pan y bu farw; a hyny i ateb dim dyben mewn perthynas i'w gwaredigaeth; y mae Duw yn cospi pechod ddwy waith, sef yn y pechadur ac yn ei feichnlydd. Ni ddichon neb gynnwys y meddwl gwyrngam hwn, heb wadu fod marwolaeth Crist, mewn ystyr priodol, yn *iawn* dros neb: canys pwy a ddichon feddwl ei fod yn *iawn* priodol dros y collidigion, a miloedd o honynt yn uffern dros byth pan y bu farw? Y rhai a garodd â chariad tragwyddol, ac a roddwyd iddo gan y Tad, yw y rhai y bu farw drostynt; ac efe a dyn bawb o'r rhai hyny ato ei hun. Ioan 12. 32. Ac ni *chyll ddim* o hono. Ioan 6. 39. Ond rhydd iddynt fywyd tragwyddol. Ioan 17. 2. Rhaid meddwl iddo farw dros *holl* bechodau rhai; neu iddo farw dros *rai* pechodau pawb; neu na bu farw i fod yn iawn dros neb. Y gwyr ydyw, iddo garu a phrynu rhai oddiwrth *bob* anwreidd, 'i'w puro iddo ei hun yn bobl briodol, awyddus i weithredoedd da.' Titus 2. 14. Y mae abert ac eiriolaeth Crist, y ddau yn berthynol iddo fel Offerriad, yn cyfateb i'r gilydd; ond nid yw yn eiriol dros bawb, ond y rhai a roddodd y Tad iddo. Ioan 17. 9. 1 Ioan 2. 1, 2. Rhuf. 8. 34. Barnu iddo farw dros holl hiliogaeth Adda, yr un peth ydyw, i'm tyb i, a barnu na wnaeth *briodol iawn* dros yr un o bonynt; ac os felly, er iddo farw, ni bydd neb yn gadwedig, ond bydd pawb feirw yn eu pechodau, gan nad oes un aberth dros bechodau wedi ei adael mwych. Heb. 10. 26. Fel y mae gwirioneddau dwyfol yn nglŷn yn anwahan oddiwrth eu gilydd; felly hefyd y mae cyfeillionadau; y mae y naill yn canlyn y llall o angenrheidrwydd, a phob un yn niweidiol iawn, os nid yn ddinystril.

'Marw i bechod,' ydyw bod yn rhydd oddiwrth feldith pechod, a'i lywodraeth. Y mae pechod yn y saint, ond y maent wedi marw iddo; sef gwedi darof â pechod am byth o ran eu tuedd bywiol ato, a'u bwriad o fyw iddo. Y maent gwedi marw i bechod, ac hefyd i'r ddeddf, o ran cael bywyd trwyddi, er nad o ran eu hyfrydwch ynddi, a'u hymgais difrifol am uffuddhau iddi. Rhuf. 6. 7. a 7. 4. Col. 3. 3. Y mae y diadgneddledig yn *feirw mewn pechod*, ond y mae y saint yn *feirw i bechod*; y mae yr hyfrydwch ynddo wedi darof; yna lle ymhyfrydu ynddo, y maent yn griddfan dano, ac yn llefnai yn ngeiriau dwys Paul, 'Ys truan o ddyw wyf fi! pwy a'm gwared i oddiwrth gorph y farwolaeth hon?'

'Marwhewh gan hyny eich aelodau y rhai sydd ar y ddaear.—Os ydych yn marweiddio gweithredoedd y corph trwy yr Ysbryd, byw fyddwch.' Col. 3. 5. Rhuf. 8. 13. Wrth y corph, deallwn corph pechod; aelodau y corph hwn yw yr holl chwantau, y nwydau, a gweithrediadau llygredig y meddwl; y maent fel corph yn un a'u glydd, yn cyd-fywiolaethu, ac o'r un natur, yn llygredig, ac yn elyniaethol i Dduw: ar y ddaear, sef y byd, a'r pethau sydd yn y byd, y maent yn byw ac yn ymborthi; y maent yn ffeiddio pethau y nefoedd, y pethau sydd uchod. Col. 3. 2. Y mae holl aelodau y corph hwn yn fyw yn y rhai a gydgyfodwyd gyda Christ; trwy gyflawni y chwantau hyn y mae dynion yn eu bywbau a'u cryfhau—yr hyn ydyw byw dan eu llywodraeth, a'u gwasanaethu: eu marwhau *oll* yw dyledswydd a braint pawb; ac felly y gwna pob credadyn, trwy nerth a chynnorthwyon yr Ysbryd Glân. Phil. 2. 13. 2 Tim. 1. 6, 7. Eu marwhau, 1. Trwy beidio eu cyflawni, ac felly eu porthi a'u cryfhau.—2. Trwy fyw trwy fydd Mab Duw, fel y cynnyddom mewn gras gwrthwyneb iddynt.—3. Trwy ddyfal weddi am yr Ysbryd Glân, i oruchwyliaethu yn sanctaidd arnom. Dyna un gainc o sancteiddhad, neu waith sanctaidd yr Ysbryd Glân ar eneidiau y gwaredigion, sef marweiddio pob peth ynddynt sydd o'r diafol, ac yn llygredig: y mae yn

marwhau y pethau llygredig, ac yn bywbau y pethau sanctaidd, croes iddynt. Edr. SANCTEIDDHAD.

'A bwyasant ebyrth y meirw,' sef ebyrth eilunod meirwon, neu a aberthir o bareh i'r meirw; y cyfryw ag a aberthwyd wedi hyny gan wŷr Caerdroia, a'r (Broegiaid.* Psalm 106. 23. a 115. 4—8. Jer. 10. 8, 9, 10. 1 Cor. 10. 19, 20.

'Pethau meirw a lunir odditan y dyfroedd.' Job 26. 5. Y mae y gair מֵתִים yn arwyddo *cyrrph meirw*, wedi eu malurio yn llwch. Gen. 3. 19. Preg. 12. 7. Mae y rhai hyn yn agored i lygaid, ac yn noeth ger bron yr Arglwydd. Barna Caryl mai pethau difywyd, megys meini gwerthfawr tan y dyfroedd, a fedylltr. Y mae yr un gair, ond a'i darddiad o wreiddyn arall, yn arwyddo *cauri*, neu *angenffid*. 1 Sam. 17. 11, 24. Ac, bywyrach, yn arwyddo yn y fan hon y môr-feirch mawrion sydd yn y dyfroedd.

'Canys byw i mi yw Crist, a marw sydd elw.' Phil. 1. 21.—'Can ys Christ ys ydd i mi pop yn ymbywyt, ac yn angyu yn enilliat.' W. S.—'Canys byw i mi (yw) Crist, ac elw yw marw.' Dr M. Εἶμι γὰρ ὁ ζῶν, Χριστός, καὶ το ἀποθάνων, ἐσθός, ἢ μὴ ἵψω, Crist, ond marw, elw. Crist yw y gwrthddrych sydd genyf i fyw arno, iddo, ac erddo; ond bydd marw yn elw: bod gyda Christ fydd y canlyniad o farw i mi, am hyny bydd yn elw mawr. Wrth farw mae y credadyn yn cael gwared oddiwrth bob peth gofidus iddo, a mwy cyflawn fwyhad o bob peth oedd gysur iddo. Ni chyll ddim ag oedd yn gysur sylweddol iddo, ond cyll bob peth ag oedd yn anghysur iddo. Y mae bod yn Nghrist yn gyfiwr diogel yma, ac y mae gwaith Crist yn dda ac yn anrhydeddus; ond y mae bod gyda Christ mewn gwlad well, yn elw mawr o ran dedwyddwch—'llawer iawn gwell ydyw!' Mae marwolaeth yn gymwynaswr hyndd i gredadyn, o herwydd y goaith gwynfydedig tu draw i angyu.

'Os yw Crist ynnoch, y mae y corph yn farw, o herwydd pechod; eithr yr Ysbryd yn fywyd, o herwydd cyflawnder.' Rhuf. 8. 10. Pechod ydyw yr achos o farwolaeth, a thrwy farwolaeth y ceir gwaredigaeth dragywyddol oddi wrtho, gan y rhai sydd yn Nghrist. Nid ydyw marwolaeth iddynt yn gospedigaeth, ond meddyginaeth; pan y tynwyd y bal tynwyd y gosh hefyd ymaith.† Gellir gorfoleddu gan hyny mewn gorthrymderau, a gwaeddi buddugoliaeth yn wyneb angyu.—'Mae yr Ysbryd yn fywyd o herwydd cyflawnder,' sef cyflawnder mawr y Cyfryngwr. Rhuf. 5. 2, 3. 1 Cor. 15. 57.

'Arogl marwolaeth i farwolaeth.' 2 Cor. 2. 16. Sef marwolaeth yn parhau ac yn cynnyddu; marwolaeth corph ac enaid; marwolaeth dymhorol a thragywyddol. Felly y mae yr efengyl i bawb nad ydyw yn fywyd iddynt. Edr. AROGL.

'Gan gylch-arwain yn y corph bob amser farweiddiad yr Arglwydd Iesu.' 2 Cor. 4. 10. Y mae Crist megys yn cael ei farwolaethu drachefa a thrachefa yn nom ni; yr ydym yn dyoddef y cyffelyb ddyoddefiadau yn mhob man er ei fwy ef; ond yn nghanol y dyoddefiadau, a mae grym ei fywyd oddiwrth y meirw, ac yn awr yn eiriol drosom, yn cael ei egluro yn nom; o herwydd ei fod ef yn fyw, yr ydym ninnau yn fyw yn nghanol marwolaethau. Edrych ADGYFODIAD.

MARWOR—YN, (marw) rhysoodyn, marwydos, eirias.—Cyffelybyr hiliogaeth un i farworyn; y maent yn gysur iddo, ac mae yntau yn byw, yn gweithredu, ac yn dysgleirio ynddynt. 2 Sam. 14. 7.—'Wrth wneuthur hyn, ti a bentyri farwor tallilyd ar ei ben ef.' Rhuf. 12. 20. Cymrodd yr apostol y gyffelyb-

* Homer, *Odys. lib. 29*, &c. Virgil, *Æned. lib. 66*. Potter's *Antiq. Book iv. chap. 8*. Cymb. Deut. 26. 13, 14. & Seiden's *de Dns Syr. Syntag. i. cap. 5. p. 90*.

† Gwel Cocecius in loc.

laeth oddiwrth y dull o doddi mŵn, trwy roddi marwor tanllyd arno. Mae talu da am ddrwg, tiriondeb am annhirioneb, yn tueddu i effeithio yn rasol ar ein gelynlion, i'w meddallhau, gorchfygu eu gelyniaeth, ac i ennyn cariad ynddynt tu ag atom. Rhodio yn ol y cnawd, yw talu drwg am ddrwg; ond rhodio yn pl yr Ysbryd, yw gorchfygu drygionol eraill, trwy wneuthur daioni iddynt; fal hyn yr ymddengys ein bod yn blant i'n Tad yr hwn sydd yn y nefoedd; 'Cynys daionus yw efe i'r rhai anniolchgar a drwg.' Mat. 5. 45. Luc 6. 34, 36 —' Ac yn ei law farworyn,' &c. Esa. 6. 6, 7. Edr. GWBRYD.

MAS, Heb. מַס [cymernor ymaith] pedwerydd mab Aram, ac w'yr Sem. Gen. 10. 23. Gelwir ef Mesech yn 1 Cron. 1. 17. Bernir iddo ef a'i hillogaeth gyfunedd yn agos i fynydd Masius, yn Mesopotamia. O'r mynydd, rhed afon yn Mesopotamia, a elwir gan Xenophon, Mosea. Gelwir trigolion cyffiniau mynydd gan Stephanus, Masius, Masienu, neu Masiani.

MASAL, מַסַּל [diareb, neu Ulywoodraethwr] dinas yn Aser, yn agos i fynydd Carmel, a roddwyd i'r Lefiaid o deulu Gerson. 1 Cron. 6. 74.

MASCHIL, מַשְׁכִּיל [athrawiaeth] titl amryw o'r Psalmai, sef y xxxii, xlii, xlv, lii, liii, liv, lxxiv, lxxviii, lxxxviii, lxxxix, cxlii. Rhai a farnant fod y titl Maschil yn arwyddo athrawiaeth y gân sydd yn canlyn: eraill, mai enw rhyw offeryn cerdd ydoedd; neu y gerddoriaeth yr oedd i'w chanu ynddi.

MASGNACH, a MASNACH, (masgyn) *Lladin*, MERCATURA, MERCARI: gwalh, gorchwyl, neges —' Un i'w faes, ac arall i'w fasnach.' Mat. 22. 5. Sef at eu negesau bydol, yn ddiystyr o'r brenin a'i wledd. Nid oedd y gymdeithas, na'r danteithion, yn eu golwg yn cyfateb i'w helw oddiwrth y negesau hyny.

'Yn gwneuthur masnach o air Duw.' 2 Cor. 2. 17. Neu, κατασκευαστες, yn Ulygus gair Duw er mwyn elw. Mae y gair yn cael ei gymeryd oddiwrth arferiad rhai yn gwerthu gwin, ac yn ei gymysgu â dwfr, neu ryw beth llai ei werth na'r gwin, er mwyn elw. Felly yr oedd y gau athrawon yn cymysgu cyfelliornadau a'r gwirionedd, i'w wneuthur yn fwy derbyniol gan eu dysgyblion. Yn lle y cyfryw ddichellion pechadurus dinystriol, yr oedd yr apostol yn pregethu o *burdeb*, o ran athrawiaeth ac egwyddor; megys o Dduw, sef trwy ddylanwadau ei Ysbryd; 'Yn ngwydd Duw yr ydym yn llefaru,' yn, neu am Grist. Crist oedd y gwrthddrych yr oedd yn llefaru am dano; yr oedd yn llefaru am dano heb gymysgu dim a'r gwirionedd i foddhau neb; yr oedd yn llefaru am dano o anfoniad Duw, a thrwy gynorthwyo dwyfol, ac yn ngwydd Duw. Y mae y geiriau yn dangos rhyw agwedd ryfedd o sylm ar feddwl yr apostol, mewn perthynas i burdeb ei athrawiaeth am Grist, gan fod gau athrawiaethau am dano o'r niwed mwyaf.

MASRECAH, מַסְרַח [chwibanwr] dinas yn Edom. Gen. 36. 36.

MASSA, מַסָּא [llwyth] seithfed mab Ismael. Gen. 25. 14. Edr. MERIBAH, REPHIDIM.

MASWEDD—WR—WYR, (masw) meddalwch, tynerwch, esmwythder, mwyrthuser, mursendawd, gwagsawrwydd, meddfaeth, gwraigaldd; gwr gwagsaw, mursenaidd.—' Na masweddwyr.' 1 Cor. 6. 9. 'Na'r ei drythyll:' ymyl y ddal: 'rhwdfus, mwysus.' W. S.—' Na drythyllwyr.' Dr M. Malaco sydd yn arwyddo dynion yn byw yn esmwyth, yn foethus, ac yn dynner; hefyd y mae yn arwyddo brynt-was, llanc at arin brynti. Yr oedd y truaelriad ffald hyn yn ymddangos yn ferchedaidd yn eu gwisgoedd a'u hymddygiad. Gwel Schleusner, Parkhurst.

MATER—ION, (mâd) defnydd, deunydd; peth,

achos, neges.—' Gwreiddyn y mater a gaed ynof.' Job 19. 28. 'Gwreiddyn y gair a gaed ynof.' Dr Morgan. Heb. מַתֵּר מַתֵּר gwreiddyn y gair. Yn yr ysgrythyrau y mae יָמֵר gair, yn arwyddo, yn aml, achos, peth, mater: felly yma, cyfieithir ef yn addas, 'Gwreiddyn y mater.' Y mater yw crefydd Job; yn nghylch gwirionedd y mater hwn y mae y ddadl rhyngddo ef a'i gyfeillion. Wrth ddywedyd fod gwreiddyn y mater ynddo, mae Job yn arwyddo dau beth; sef. 1. Gwirionedd ei grefydd: yr oedd ei holl grefydd allanol yn tyfu ar wreiddyn sanctaidd tufewnol. Yr oedd gwreiddyn i'w eiriau parchus am Dduw, a'i addoliad iddo; nid oedd ei eiriau ond effaith meddyliuau parchus am Dduw. Yr oedd ei holl weithredoedd sanctaidd yn tyfu ar wreiddyn sanctaidd yn ei galon. Y mae gair Crist, yr hâd da, yn gwreiddio yn nghalonau y rhai sydd yn gwir greu, ac yn dwyn ffurwyth, yn ganlynol.—2. Arwydda hefyd, parhad ei grefydd: er yr holl dymbhestloedd a'r gauaf oer du oedd ar ei amgylchiadau, a'r dyn oddi allan, yn bresennol, er hyny biagura etto, gan fod 'gwreiddyn y mater' ynddo. Peth wedi gwreiddio, a arwydda ei fod yn gryf ac yn gadarn, a bod bywyd a nôdd iddo; ac yn ganlynol, cynnydd a pharhad. Undeb Job trwy fydd a'r Frynwr yw gwreiddyn y mater; yr oedd Crist ynddo, yr hwn yw gwreiddyn pob daioni yn mhawb. Efe oedd gwreiddyn Job, a gwreiddyn Dafydd; ac efe ydyw gwreiddyn pob un sydd yn credu ynddo.

MATRED, מַתְרֵד [gwialen] merch Mezahab, gwraig Hadar. Gen. 36. 39.

MATRI, מַתְרִי [gwialen] penaeith teulu Cis tad Saul. 1 Sam. 10. 21.

MATTAN, neu MATTHAN, מַתָּן [rhodd] 1. Offeiriad Baal, yr hwn a laddwyd trwy orchymyn yr arch-offeiriad Jehoiada. 2 Bren. 11. 18.—2. Mab Eleazar, a thad Jacob, tad Joseph, gwr Mair. Mat. 1. 15, 16.

MATTANAH, מַתָּנָה [rhodd] un o wersyllsoedd Israel yn yr anialwch. Num. 21. 19.

MATTANIAH, מַתָּנְיָהוּ [rhodd Duw] 1. Penaeith nawfed teulu y Lefiaid. 1 Cron. 25. 16.—2. Mab Heman. 1 Cron. 25. 4.

MATTATHA, מַתָּתָה [ei rodd] tab Mainan. Luc 3. 31.

MATTITHIAH, מַתִּיתְיָהוּ [rhodd yr Arghwydd] pen pedwerydd teulu ar ddeg y Lefiaid. 1 Cron. 25. 21.

MATH, (my-ath) rhyw, sud, syth; cyffelyb.—Heb fy math, sef heb fy all, heb un cyffelyb. Esa. 46. 9.—Y cyfryw un ni bu ei fath, sef ei gyffelyb. Marc 13. 19. Dat. 16. 18.

MATHRU—WR, (mathr) mysengau, sathru dan draed; sathrwr, dirmygwyr.—Gorthrymu, anrheithio, dinystrio. Luc 21. 24. Dat. 11. 3. Esa. 16. 4. a 63. 3. Jer. 60. 11.—'Yr hwn a fathrodd Fab Duw.' Heb. 10. 29. 'A sathrer dan draed.' W. S. Y mae y gair *karawarew*, yn arwyddo y *dirmyg*, y *casineb*, a'r *ffieiddiad mwyaf*; sathru dan draed o wir dirmyg, a chasineb, fel pe byddem am ei ddi-ddymu gyd a'r ffieiddiad mwyaf. Esa. 63. 3. Dan. 8. 10. Y mae y rhai sydd o'u gwirfodd yn pechu ac yn gwrthgilio oddiwrth broffes yr efengyl, wedi derbyn gwybodaeth y gwirionedd, yn rhoddi y dirmyg mwyaf o bawb i berson a swyddau Crist. Y mae pob meddwl distad a dirmygus am yr efengyl, yn ddirmyg ar Fab Duw yn ei berson a'i swyddau, yr hwn yw awdur a gwrthddrych yr efengyl. Nid oes dim gelynlion creulonach yn erbyn Crist a'i achos yn y byd, na gwrthgillwyr gwirfoddol; a bydd eu barn a'u cospedigaeth yn gyfatebol i'w pechod. Edr. YSBRYD GLAN.

MATTHIAS, dysgybl Crist; hwyrach un o'r deg a thrlugain. Nid oes dim hanes gwirioneddol am dano, ond a roddir i ni gan Lue yn yr Actau. Dewiswyd ef gan y dysgblion trwy goelbren, i fod yn apostol yn lle Judas, a chyfrifwyd ef gyd â'r un apostol ar ddeg. Bernir iddo weinidogaethu yn y gwledydd dwyreiniol; ond am hynny, a dull ei farwolaeth, nid oes dim hanes neillduol. Act. 1. 23, 26.

MATTHEW, *Μαθθαίος*, [rhodd] Galilead oedd o enedigaeth, mab Alpheus, Iudew o ran ei grefydd, a phublican o ran ei swydd. Gelwir ef Lefi gan yr efengylwyr eraill, ei enw Hebraeg; ond geillw ei hun bob amser Matthew, yr hwn oedd ei enw, hwyrach, fel publican, neu dreth-gasglydd. Ei drigfa gyffredin oedd dinas Capernaum, ac yr oedd ei dollfa allan o'r dref, wrth fôr Tiberias. Yn y dollfa yr oedd pan alwdd yr Iesu ef. Yn y fan ufuddhaodd, heb oedi amser i derfynu ei neges fel treth-gasglydd. Y mae galwad Matthew, a'i ufudd-dod parod i'r alwad, a'i hollol ymwrthodiad i phob peth i fod yn ganlynwyr i Grist, yn siampl neillduol i eglurhau natur galwedigaeth sanctaidd Duw ar ei bobl: gyd â'r alwad y mae yr hyn y gelwir hwyrach ato yn cael ei weithredu yn eu meddwl. 'Canlyn fi,' medd Crist wrth Matthew yn nghanol ei drafferth fydol; 'ac efe a gyfododd, ac a'i canlynodd ef.' Mat. ix. Mae y gair wrth Matthew mor effeithiol a'r gair a lefarodd Crist wrth y claf o'r parlys, 'Cyfod a rhodia.' Y mae yr alwad yn peri yn awdurdodol, ac yn effeithio yn anorchfygol. Y mae ymadroddion fel hyn yn yr ysgrifeniadau yn briodol yn unig i'r Ysgrifthyrau Sanctaidd, ac yn addas i fawrhydi y Duwdod, am yr hwn y maent yn traethu. Ychydig amser wedi ei alwad, cawn yr Iesu a'i ddysgyblion yn bwyta yn ei dŷ, gyda phublicanod, tebygol, o gydnabyddiaeth Matthew: hwyrach ei fod yn dysgwyl y caent fendith trwy ymddyddanion yr Arglwydd. Am hynny mae y Phariseid yn belo arno; y mae yntau yn amddiffyn ei hun, trwy ddywedyd, mai i alw pechaduriaid i edifeirwch oedd un dyben ei ddyfodiad i'r byd. Yn fuan gwedi ei alw i fod yn ddysgybl, galwodd Crist ef hefyd i'r swydd ardderchog o fod yn apostol. Er fod rhai o'r hen dadau, a Grotius, wedi barnu fod Matthew a Lefi yn ddau berson gwahanol, tebygol mai dychymyg disail ydyw y farn hon. Dyoddeffodd fferthyrdod yn Persia, medd rhai; bu farw yn Abyssinia, lle yr aeth i bregethu yr efengyl, medd eraill; ond am hyn nid oes gwybodaeth sicr.

Bernir yn gyffredin iddo ysgrifenu ei hanes yn nghylch wyth mlynedd wedi esgyniad yr Arglwydd, cyn i un rhan arall o'r Testament Newydd gael ei ysgrifenu. Llauer o ddadleuon sydd wedi bod, ac yn parhau, pa un ai yn Hebraeg ai yn Groeg yr ysgrifennodd yr efengyl. Mae Whitby o'r farn mai yn Groeg yr ysgrifennodd hi, ac y mae Campbell yn gryf yn y gwrthwyneb. Sicr yw fod tystiolaethau yr hen dadau mwyaf boreuol yn gytnu mai yn yr iaith Hebraeg, sef yn Syrio-Caldaeg, a elwid Hebraeg y dyddiau hynny, yr ysgrifennodd. Ond y mae amryw awdwr o'r un farn a Whitby, o blaid y Groeg, megys Brown, Scott. Gwel Calmet's Dictionary, Whitby and Campbell's Preface. Y mae pawb o'r farn fod y copi Groeg o awurdodol dwyfol, ac iddo gael ei ysgrifenu yn foreu yn nyddiau yr apostolion. Yn nghylch A. D. 184, cafwyd adysgrifen o hono yn yr India Ddwyreiniol, a ddygwyd yno gan Bartholomew, fel y bernir. Yn y flwyddyn 488, cafwyd yn Cyprus adysgrifen o hono, ar fryddan o goed celyd, a fernir yn dra hen.

Y mae cyfeiriadau amlach ynddo at ysgrifthyrau yr Hen Testament, nag yn yr efengylwyr eraill; a rhydd hanes mwy cyflawn a manwl o bregethu a dammegion yr Arglwydd Iesu na'r lleill: ac yn ol barn llawer, yn adrodd yr hanes yn fwy manwl, yn ol trefn amser yr amrywial ddygwgyddiaid yn ngweinidogaeth Crist,

nag un o'r lleill. Gan ei fod yn ysgrifenu i'r Iudewon Cristionogaidd, yn benaf, yr oedd yn addas iddo brofi fod âch Crist o hâd Dafydd ac Abraham; yr hyn a wnaeth yn nechreu yr efengyl, wrth roddi lliu-âch Joseph, tad cyfrifedig Crist. Y mae ei hawl yn ymddangos trwy hynny i orseddfa ei dad Dafydd, a phob gwrthdadaid o achos hynny, yr erbyn bod Crist, y gwir Fessiah, yn cael ei symud o feddylliau yr Iudewon. Edr. MAIR, JOSEPH. Y mae ei hanes yn rhoddi rhai amgylchiadau am enedigaeth Crist, nad ydynt yn y lleill; ac y mae cyflawnder a manylwydd yn ei hanes am wyrthiau, dyoddeffadau Crist a'i adgyfodiad; i gyd yn ei brofi y Messiah addawedig. Y mae ei iaith yn ddiadurn, ond yn gyflawn, yn syml, ac yn addas iawn ar bob achos; a pha ryfeddod, gan ei fod yn ysgrifenu mewn geiriau a ddysgwyd iddo gan yr Ysbryd Glân.*

MAU, (mi-au) my, my hun, my hunan, mi fy hun; einwyf, einof; eiddo fi.—Y llawenydd hwn mau fi a gyflawnwyd, sef o'r eiddo fi. Ioan 3. 29. Rhoddir y nôd banawg y o'i flaen, y rhan amlaf, mewn cyfansoddiad; megys y maw, y fau; y tad mau, y fam fau.

MAWL, **MOLI**—**ANNU**—**IANT**, (my-awl) *Heb.* מלך (*hilel*) clod, clodforedd, canmoliaeth; clodfori, canmol.—Gweddus yw mawl i'r Arglwydd. Ps. 33. 1. Edr. **GWEDDUS**.

Nid cerddawr celfydd
Ni molwy Ddofydd.
Nid cywir ceiniad
Ni molwy y Tad.

Taliesin.

Y mae mawl, neu foli yr Arglwydd, yn arwyddo cydnabyddiaeth orfoleddus o'r ragoriaethau a'i rinweddau, a'n rhwymedigaethau anfeidrol iddo; ac yn cynnwys gwybodaeth wirioneddol o hono, cymmod âg ef, cariad tu ag ato, hyfrydwch a gorfoledd ynddo. Nis dichon neb lai na'i foli ag sydd yn ei-wir adnahod. Y mae moli Duw yn gyhoeddus yn rhan ardderchog o addoliad dwyfol; gan hynny dylem ofalu fod ein mawl yn cael ei fynegi mewn geiriau a fyddont yn gweddu i'r Duwdod a'i rinweddau anfeidrol; a'n hysbryd yn dyrchafu at Dduw gyd â'r geiriau; a'n llais ac ystum ein cyrph yn cyfateb i hynny. Y mae pawb dan y rhwymedigaethau mwyaf i foli Duw; ond yn Sion, sef ei eglwys, yn unig y mae yn cael ei folianu. 'Mawl a'th erys di yn Sion.' Ps. 65. 1. Gwaith a dedwyddwch Sion fydd ei foli byth. Mae holl drefn iechydwrriaeth yn amlygu gras Duw yn dra gogoneddus, a bydd moli byth am dano. Eph. 1. 6. i Petr 1. 7.—Duw ydyw moliant ei bobl; sef gwrthdych eu mawl; ac y mae efe yn trigo yn moliant Israel. Ps. 22. 3. a 109. 1.

MAWR—**EDD**—**ION**—**HAU**—**YGU**—**EDIG**, (my-awr) *Gr.* μαγας; *Llad.* MAGNUS; braisg, praff, helneth, éang, amryllau, abrwysgl; diamdlawd, boneddig, anrhydeddus, uchel rwyseg, uchel radd; parchu, anrhydeddu, gwerthfawrogi.

Bach hedyn pob mawredd. *Diar.*

'Wele, mawr yw Duw.' Job 36. 26. Y gair *Heb.* מַאֲוָרָא a'rwydda *llosog*, *llosogi*; arwydd mawr o faintioll, ac aml o rifedi. Y mae yn Nuw bob peth yn fawr i anfeidredd: ni ellir na chyfrif na mesur ei rinweddau. Er mai un ydyw, perffaith, digymysg, diranau; etto y mae yn yr un hwn bob peth, yn aneirif, ac yn anfeuredig. Beth bynag sydd yn Nuw, Duw yw;† am hynny beth bynag sydd yn Nuw, y mae yn fawr. Gallu Duw yw y gallu; am hynny y mae ei

* Gwel Davidson's Introduction to the New Testament. Kitto's Cyclopaedia of Biblical Literature. Olshausen's Commentary on the Gospels, &c.—C.

† Mae ysgrifenywyr unlogred yn dysgu fod y priodolaethau yr un a hanfod Duw yn *ystuddol*, ond yn cael eu gwahanu o'i oddi wibo yn *effeithiol*. Turret.

alla yn *fawr*: doethineb Duw, yw Duw doeth; am hyny y mae ei ddoethineb yn *fawr*: trugaredd Duw, yw Duw trugarog; am hyny y mae ei drugaredd yn *fawr*:* ac felly pob priodoledd arall.

Y mae *amllder* mawredd ynddo: 'Molweh ef yn ol amllder ei fawredd.' Ps. 150. 2. מְרִיבֵי נִרְוּ לְלוֹס־וּגְרִימָהּ *ei fawredd*. Y mae pethau mawrion ynddo yn lliosog ddirifedi. Oni bai eu bod ynddo, ni allent ddyfod allan o hono mewn gweithrediadau a chyfraniadau mor aneifrif. Y mae ei weithredoedd yn fawrion. Ps. 92. 5. Ond y mae pob mawredd sydd yn ymddangos yn ei weithredoedd, ynddo ef yn hanfod tragrwyddol. Nid ei weithredoedd sydd yn ei *wneyd* yn fawr, ond yn ei *ddangos* yn fawr y maent. Nid oes un gorchwyl yn dangos mawredd Duw yn fwy, ac yn fwy lliosog, na threfn fawr yr iechydwrfaeth yn Nghrist; y mae pob mawredd yn Nuw yn dysgleirio yno yn gydradd, i ni edrych arnynt. Yn y drefn ryfedd hon y mae amrywiaeth ei fawredd yn weledig i ni. Ar hon y mae, nid yn unig y gwaredigion, ond yr angelion, yn chwennych edrych, i ganfod mawr amryw rinweddau y Duwod.

'Ei fawredd sydd anchwiliadwy.' Ps. 145. 3. Y mae ynddo fawredd ar fawredd: mawredd tu hwnt i'r mawredd yr ydym yn ei ganfod yn bresennol: ac er ei fod i'w chwilio, etto y mae yn anchwiliadwy; bydd mawredd byth ynddo heb ei chwilio gan neb o'i greduriaid. Nid, bydd rhyw beth bach heb ei chwilio; nid oes dim bach ynddo; ond bydd mawredd heb ei chwilio byth: ei feddwl mawr ef yn unig a ddichon amgyffed ei fawredd.

Y mae 'rhagori fawredd' ynddo. Eph. 1. 19. Mawredd, *ὀρεθλαλλω*, yn rhagori ar bob mawredd yn eraill; mawredd yn rhagori mewn gogoniant, ac yn ei effeithiau a'i weithrediadau.

Y mae yn rhagori, 1. Am nad ydyw yn ddechreuol; y mae mawredd pawb eraill yn ddechreuol; ac os felly, dichon fod diwedd iddo; ond y mae mawredd Duw yn annechreuol ac yn ddiweddidd.

2. Y mae yn rhagori am nad ydyw yn ddeilliedig ac yn ddibynol, ond yn hollol ynddo ac o hono ei hun: ond y mae mawredd pawb eraill yn ddeilliedig ac yn ddibynol.

3. Y mae yn rhagori am nad oes na chynnydd na lleihad iddo: nis dichon iddo fod yn fwy, ac ni bydd ddim yn llai byth.

4. Mae yn rhagori am mai efe sydd yn rhoddi pob mawredd gwirioneddol i bawb eraill. Er nad ydyw yn derbyn mawredd gan neb mewn un gradd, etto y mae yn cyfranu mawredd cymhariaethol i lawer: y mae yn gwneuthur mawredd i'w ac er ei bobl. Luc 1. 49. Y mae mawredd enwedigol a nodedig yn ei holl drefniadau a'i oruchwyliaethau tu ag atynt. Y mae canlyniadau gogoneddus a thragrwyddol iddynt.

5. Y mae yn rhagori mewn gweithrediadau: nis dichon neb wrthladd ei nerth ef, ond dichon Duw wrthladd nerth pawb a fyddo yn ei erbyn. 'Yr holl genedloedd ydynt megys diddidd ger ei fron; yn llai na dim, ac na gwagedd y cyfrifwyd hwynt ganddo.' Esa. 40. 15, 16, 17. Nid gwiw sôn am beth llai na dim yn erbyn Duw mawr.

6. Y mae yn rhagori hefyd yn hyn, sef yn nghyffredinolrwydd ei fawredd. Mae rhai yn fawr mewn un peth, ond yn fychan mewn pethau eraill; ond y mae Duw yn fawr yn *mhob* peth, sef mewn daioni, gallu, doethineb, llywodraeth, barn, &c. Edr. **DAIONI, DOETHINEB, DUW, GALLU, LLYWODRAETH.** Os yw Duw fel hyn yn fawr, y mae yn haeddu ffydd fawr ynddo, cariad mawr tu ag ato, ofn, parch, ufuddod, addoliad, a mawl mawr iddo.

* Μεγας εντοςτοις Θεοις, ουδε υπρασκει. Mae Duw yn fawr yn eu plith, ac nid yw byth yn kenaidio. Soph. Oed. Tyrann. 692.

Mawrhau Duw, ydyw cydnabod fod mawredd yn perthyn iddo; ymagweddu yn ein syniadau am dano, a'n holl ymddygiad tu ag ato, *fel* un mawr; sef ei ogoneddau megys Duw. Rhuf. 1. 21. Luc 1. 48.

Y mae Duw yn mawrhau ei hun, ei enw, ei drugaredd, pan y byddo, trwy ryw weithredoedd, neu oruchwyliaethau, yn amlygu ei fawredd, ac yn perfformu hyny feddyliau mawr am dano yn ei bobl. Gen. 19. 19. Num. 14. 17.

'Ti a fawrheist dy air uwchlaw dy enw oll.' Ps. 138. 2.—'Oblegid ti a fawrheist dy enw (a'th) air uwchlaw pob dim.' Dr M. 'Mawrheist uwchlaw dy holl enw dy air.' Heb. Y mae Duw wedi amlygu mwy o hono ei hun yn ei air nag mewn un ffurdd arall. Ps. 58. 4, 10. Esa. 42. 21. Mat. 5. 18. a 24. 35. Ioan 10. 35. Y mae Cocejus yn barnu fod y geiriau yn cyfeirio at gyflawnder y dadguddiad a roddodd Crist, Gair Duw, o enw Duw, rhagor ganfod yr hen dadau cyn hyny. Y mae yr ystyr yn eglur, medd y gwr dysgedig hwnw; ein tadau a glywsant dy enw di, ac a oebthiasant ynot; ond yr hyn a lefarodd Mab Duw, yr hwn sydd yn llefaru geiriau Duw, (Ioan 3. 34.) sydd yn rhagori ar dy holl enw a hysbyswyd i ni o'r blaen.

'Efe a fawrha y gyfraith, ac a'i gwna yn anrhydeddus.' Esa. 42. 21.—'Yr Arglydd sydd fodd-lawn er mwyn ei gyflawnder i fawrhau, ac i anrhydeddu y gyfraith.' Dr M. Heb goffau yr amrywiol esboniadau a roddir gan awdwy o'r geiriau hyn, eu prifodol ystyr, i'm tyb i, yw.—'Yr Arglydd sydd foddion er mwyn ei (y Messiah) gyflawnder; sef (sef y Messiah) a fawrha y gyfraith, ac a'i gwna (efe i ymddangos) yn anrhydeddus.'—'Dygodd gyflawnder tragrwyddol;' a gwneir y credlynwyr 'yn gyflawnder Duw ynddo ef.' Trwy ufuddhau i'w gorchymynion, a dyoddef ei mellidithion, cadarnhaodd hi, a dangosodd hi yn ei chyflawnogoniant. Edr. **CYFLAWNDER, CYFRAITH, DEDDF.**

Y mae Duw yn mawrhau dynion, pan fyddo yn eu hanrhydeddu, eu cyfoethog, ac yn eu gwneuthur yn alluog, ac yn awdurdodol. Jos. 3. 7. a 4. 14. 1 Cron. 29. 25. 2 Cron. 32. 23. Neu, hyd yn nod wrth eu *ceryddu*, pan wrth hyny, y dengys fod ei sylw yn fawr arnynt. Job 7. 17.

'Yn mawrygu wynebhu dynion er mwyn budd.' Judas 16.—'Yn rryweddu personae dynion, o bleit caffaeliat.' W. 8.—'Yn mawrygu (dynion) er mwyn budd.' Dr M. Yn yr Hebraeg a'r Groeg, y gair *wyneb* (*προσωπον*) a arferir yma, a arwydda, nid yn unig y wyneb, fel y rhan hyny o'r corph, ond hefyd yr ymddangosiad allanol, ac a gyfieithir *bryd*, Iago 1. 11.—y *golwg*, 2 Cor. 5. 12.—*wynebpryd*, Luc 12. 56. Mat. 16. 3. Felly hefyd yr arwydda berson dynol. 2 Cor. 1. 11. *εκ πολλων προσωπων, o herwydd llawer o bersonau*; sef trwy weddiad llawer o bersonau. Dyma un o nodau y gau-athrawon, eu bod yn mawrhau personau y cyfoethogion er mwyn elw, ac nid o wir gariad atynt yn celcio lies eu henaidiau. Nid oes neb yn fwy gwneithus, nac yn fwy tra-arglywdiaethus, yn ol yr achlysuron a'u buddiololdeb eu hunain, na'r cyflwr weision melliwedig i'r diafol.

MAWRHYDI, (mawr) mawredd, ardderchogrwydd, rhwysg, mawrwechedd. Dan. 4. 30. Act. 19. 27.

MAWRHYDRI, (mawrhydr) hyder mawr; pethau mawrion.—'A'r tafod a ddywedd fawrhydri;' sef pethau mawrion. Ps. 12. 3. Dan. 7. 20. 'Am iddo wneuthur mawrhydri;' sef pethau mawrion. Joel 2. 20. Yr un gair Heb. *מור* mawr, sydd yn mhob un o'r manau hyn: ni arwydda natur y peth, pa un ai da ai drwg ydyw, ond ei *fawredd*.

MAZZAROTH; wrth Mazzaroth, meddylia y rhan

fwyaf o'r dysgedigion, yr arwydd-gylch, neu gylch y deuddeg arwydd, yn y furfafen. Y mae cylch yn y furfafen yn cynnwys y cyfryw sêr ag sydd yn llwybr yr haul a'r lleuad, a elwir yr arwydd-gylch, ac a ddarlunir trwy arwyddion creaduriaid yn tebygu i'r sêr, yn ol meddwl yr edrychwyr. Y mae y goleuadau mawrion yn myned trwy y cylch hwn yn flynyddol; ac y maent mewn amrywol ranau o'r cylch; a hyny a feddylir wrth y geiriau, 'A ddygi di allan Mazzaroth yn eu hamser?' Job 38. 32. Neu, 'A ddygi di y goleuadau i'r arwyddion hyny yn eu hamser?' Y mae tymhorau y flwyddyn yn ymddibynu ar hyny, sef ar fod y goleuadau yn eu hamser priodol yn yr arwyddion hyn: ond nid gwaith un dyn, nac un creadur, ydyw gwneuthur hyny, ond gwaith y Creawdwr yn unig. Y mae rhai yn barnu mai yr un peth a feddylir wrth Mazzaroth, ag ystafelloedd y dehau, sef sêr y dehau. Job 9. 9. Gwel Caryl. Ond mae Parkhurst yn barnu mai rhyw wynt afnachus, a elwir *Szmiel*, a feddylir wrth y gair hwn. Edr. GWYNT, a rrrw yn Parkhurst.

MEBUNNAI, מְבֻנָּאִי [*fy mab*] Husathiad, un o ged-yrn Dafydd. 2 Sam. 23. 27.

MEBYD, (mab) mabandod, mabanoed, maboed, mabolaeth.—Cany's gwagedd y mebyd ac ieuencitid.' Preg. 11. 10. Yn ieuanc mae y galon yn dueddol i ddrygioni; nid ydyw llawenydd ac hyfrydych ieuencitid ond pethau disylwedd; ac y mae yr ieuainc yn ddarostyngedig i glefydau, gofidiau, a marwolaeth; ac wedi marw, y mae barn iddynt hwy fel erall i a fyddo hyn. Y doethineb penaf ydyw cofio y Creawdwr mawr, ei garu, ei ofni, a'i wasanaethu yn nyddiau ieuencitid. Preg. 19. 1, 13.

MECHERATH, mangre Hopher, un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 11. 36.

MECHNIO—YDD, (mach) mach; ymrwymo dros arall. Y mae y gair *Heb.* מֵיכָנִיִּים a gyfieithir *meichian*, *mechnio*, yn Job 17. 3. Gen. 43. 9. a 44. 32. Ps. 119. 132. yn arwyddo *cymysgu*, neu ymuno âg arall, neu ymrwymo gyda, neu dros arall. Y gair *Gr.* ἐμύσος, a arwydda *nestur*, neu un a ddylal *nechnis* at y barnwr, neu yr echwynwr, dros yr hwn y mechnioff. Un yn ymrwymo dros arall ydyw mechniyydd, am wasanaeth, am ddyled, neu am ddiogelwch. Gen. 43. 9. a 44. 32. Philem. 18, 19. Byddai meichiau yn taro eu dwylaw yn llaw yr echwynwr, fel arwydd o'u hymrwymiad iddo am ddyled, neu y gwasanaeth i'w gyflawni. Gwaherddir i un fechnio, yn enwedig dros ddyeithriaid, am ei fod yn tueddu i niweidio ei hun a'i deulu; a bod llawer yn diofalharu trwy hyny i dalu eu dyledion cyfreithlawn. Diar. 6. 1, 2. a 11. 15. a 20. 16. a 22. 26. a 27. 13.

'Ar Destament (neu ar Gyfammod) gwell o hyny y gwnaethpwyd Iesu yn Fechniyydd.' Heb. 7. 22. a 8. 6. Gwnaethpwyd—Iesu—yn Fechniyydd. Sylwn, 1. Y mae Iesu yn Fechniyydd o osodiad Duw. 'Trwy gyngor, cyfammod, a gosodiad, y mae yr Iesu yr hyn ydyw i ni. Y mae holl effeithlodeb ei waith drosom ni, yn gorphwys ar ei osodiad yn ei swyddau gan Dduw. Rhuf. 3. 25.—2. Y mae yr Iesu, nid yn unig gwedi ei osod yn Gyfryngwr ac yn Eiriolwr yn y cyfammod gras, ond hefyd yn Fechniyydd. Nid oedd na Chyfyngwr, Eiriolwr, na Mechniyydd yn y cyfammod gweithredoedd; ond yn y cyfammod gras, y mae yr Iesu yn bob un o honynt. Y mae ei fod yn Fechniyydd, yn fwy na'i fod yn Gyfryngwr ac yn Eiriolwr; canys y mae efe yn atebol dros y rhai y mae yn Fechniyydd iddynt. Y mae gwahaniaeth rhwng Mechni-aeth Crist a mechni-aeth yn mhlith dynion: yn mhlith dynion, y mae y dyledwr a'r mechniyydd yn rhwym, y

mechniyydd i dalu os na all y dyledwr: ond yma, Crist ei hun sydd yn rhwym am y cwbl. Yagrifen-rwym (*bond*) yw y cyfammod hwn, heb enw neb wrthi, ond enw Crist ei hun: am hyny gelwir ef yn 'gyfammod y bobl.' Esa. 42. 6. a 49. 8.* 'Goedwyd ein cymhorth ni ar un cadarn.' Ps. 89. 19. Gwnaethpwyd *Ef* (ac *Ef* yn unig) yn bechod (neu yn bech-aberth) drosom ni—ac y 'mae Duw yn Nghrist yn cymmodi y byd (etholedig) âg ef ei hun, heb *gyfrif iddynt* hwy eu pechodau.' 2 Cor. 5. 19—21.—Ymrwym-odd o'i wir fodd yn ei Berson ei hun i gyflawni pob cyflawnder, a dyoddef pob mellidith, fel Mechniyydd dros ei bobl; yr ydoedd cyflawnder digonol ynddo i ateb i'w ymrwymiadau, ac y mae efe a'i bobl yn gwbl rydd dros byth.

MECHONAH, מֵכֹנָח [*distadl*] dinas yn llwyth Judah. Neh. 11. 28.

MEDAD, מֵדָד [*mesurwr*]. Edr. ELHAD.

MEDAN, מֵדָן [*barnwr*, neu *ymdrechwr*] mab Abraham o Ceturah. Gen. 25. 2. Gelwir ei hiliogaeth ef a'i frawd Midian, מֵדִיָּאִים *Midianiaid*, neu *Medianiaid*. Tebygol, medd Calmet, eu bod yn trigo o du y dwyrain i'r Môr Marw, ac yn bobl wahanol i'r Midianiaid, oedd yn preswyllo o du y dwyrain i'r Môr Coch. Edr. MIDIAN.

MEDEBA, מֵדְבָא [*dwfr blinder*] dinas tu hwnt i'r Iorddonen, yn llwyth Reuben. Jos. 13. 16.

MEDI—ELWR—WYR, (med-el-gwr) pladurwr, cryman-wr, cynauf-wr. Arwydda medr, 1. Tori yr 'd yn y cynauf. Iago 5. 4.—2. Derbyn o fyrrwyth ein gweithredoedd, pa un bynag ai da ai drwg fyddont. Hos. 10. 12. Gal. 6. 7, 8. Gelwir yr angeliion yn fed-elwyr, am y byddant yn offerynl yr llaw yr Arglwydd i gasglu ei bobl ato y dydd diweddfaf. Mat. 13. 39. Edr. CYNAUAF.

MEDIAID, trigolion gwlad *MEDIA*. Cafodd y wlad ei henw oddiwrth Madai, trydydd mab Japheth, yn ol barn llawer. Edr. MADAI. Gelwir y wlad yn bresennol Aiderbeithzan; y mae yn wlad dra mynyddig, yn sefyll i'r dehau-orllewin i For Caspia, o du y dwyrain i Armenia, y du y gogledd i Persia, a'r gorllewin i Parthia a Hyrcania. Y rff ddinasoedd yn yr hen oesoedd oeddnt Ecbatana, Rages, &c. Y mae hanes y Mediaid, fel y rhan fwyaf o'r hen genedloedd yn eu dyddiau boreuol, wedi eu gorechudd â thwyllwch; ac ychydig neu ddim a wyddir am danynt, nac am eu moessa a'u buchedd. Yr oedd eu cyfreithiau a'u crefydd yn tebygoli i'r eiddo y Persiaid. Un-benaeth oedd eu llywodraeth ar y cyntaf; pan byddal cyfraith gwedi ei chadarnhau unwaith, ni byddai hōno byth i gael ei newid; yr hyn nad oedd brawf o'u syn-wyroldeb a'u doethineb mawr. Dan. 6. 8. Yr oeddnt yn dangos parch mawr i'w breninoedd, gan eu galw, 'y brenin mawr,' neu 'brenin y breninoedd.' Nid oedd yn oddefol i neb boeri na chwerrthin yn eu gwyydd-fod. Yr oeddnt yn nodedig am eu medruswydd i drin meirch a'r bwa; yn yr hyn yr oeddnt yn rhagori ar yr holl genedloedd eraill.

Darostyngwyd y Mediaid gan Pul, neu Tiglath-Pileser, yr hwn a sefydlodd ymerodraeth Assyria; ac i Media y dygodd Salmaneser ei gaethion o Syria ac Israel. 2 Bren. 18. 11. Yr oedd y Mediaid, o ddinas neu dal-aeth Cir, yn filwyr yn myddin Senacherib, pan ddaeth yn erbyn Judea. Esa. 22. 6. Wedi dinystrio byddin

* Y mae gair yn yr adnod hon wedi ei adael allan yn holl argraffadau o'r Bibl yn ein cyfieithiad awdurdedig ni (oddietir yr eiddo y Bibl Gyndelthas Frytanaidd a Thamor, a rhai di-weddiar eraill); ond y mae wedi ei roddi i mewn yn nghyfieithiad y Dr. Morgan: 'A mi a'th gadwaf yn gyfammod y bobl.' Dylasai fod, 'A mi a'th gadwaf, ac a'th roddaf yn gyfammod y bobl.' Gwel Esa. 42. 6.

* Gwel y Dr Mason Good cer Job ta loc.—C.

Senacherib wrth Jerusalem, y Mednaid a ymryddhasant oddiwrth iau yr Assyriaid. Ynghylch a. m. 3298, Dejoees, neu Arphaxad, fel y gelwir ef yn Judith, a gafodd ei ddewis yn frenin arnynt. Gwedi adeiladu Ebatana, neu Achmetha (Ezra 6. 2.) rhyfelodd yn erbyn yr Assyriaid; ond Saosduchinus, neu Nebuchodonosor, fel y gelwir ef yn Judith 1. 1. mab Esarhadon,* a'i gorchfygodd yn y maes mawr yn ardaloedd Ragau. Judith 1. 5, 13, 14. Ei fab Phraortes a'i hollynodd, a. m. 3348. Y mae Rollin yn barnu mai hwn oedd yr Arphaxad a orchfygwyd gan Nebuchodonosor, ac nid ei dad Dejoees. Dywed Brown mai Esarhadon, ac nid ei fab Nebuchodonosor, a ennillodd y fuddugoliaeth yn ngwastadedd Ragau. Ond y mae rheymau Prideaux yn ymddangos i mi yn gryllon yn eu herbyn. Gwel *Universal History*, vol. v. Darostyngodd Phraortes y cenedloedd oddi amgylch yn ngogledd Asia, ac a gyrch-ruthrodd i wlad Assyria; ond lladdwyd ef wrth warchae ar Ninifeh. Cyaxeres ei fab a'i hollynodd yntau, a. m. 3370. Goresgynnodd Persia; ac i ddial gwaged ei dad, a dystryw Eebatana, cyrch-ruthrodd i wlad Assyria, ac a warchaeodd ar Ninifeh. Tra yr oedd yno, y Tartariaid, neu y Scythiaid, a oresgynasant Media, ac a'i meddiannasant 28 o flynyddoedd; ond o'r diwedd gyrodd hwynt o'i wlad. Astyages ei fab a'i hollynodd yntau, yr hwn a elwir Ahasferus yn Dan. 9. 1. a Tobit 14. 15. Ei ferch Amyttis a briododd Nebuchodonosor mab Nabopolassar, brenin Babilon; a'i ferch Mandana, a briododd Cambyses, brenin Persia, yr hon oedd fam i Cyrus enwog. EDR. PERSIA. Ymunasant yn erbyn Ninifeh, ac a'i dystrywiant yn hollol. EDR. NINIFEH. Wedi marw Astyages, ei fab Cyaxeres a'i hollynodd: gelwir ef Darius y gymerasant Babilon; ac wedi marwolaeth Darius, Cyrus a deyrnasodd yn ei le, ac ynddo ef yr ymunodd breniniaethau y Mednaid a'r Persiaid. Yr oedd ef yn frenin ar Media, Persia, a Babilon. Gwel Prideaux. *Universal History*, vol. v.

MEDRU, (medr) cyfarwydd, medrus, gwybodus; cymwyn; deallu i weithredu; yn gallu.—Yn medru cymwyn; sef yn medru saerniaeth. 1 Bren. 5. 6.—'Yn medru canu telyn;' sef yn medru cerddoriseth. 1 Sam. 16. 16.—'Yn medru oddiwrth y môr;' sef yn medru morwriaeth. 1 Bren. 9. 27.—Yn medru ymadrodd; sef yn areithiwr hywail. Jer. 1. 6. Yr Arglwydd sydd yn rhoddi cyfarwyddyd a deall i ddynion. Exod. 36. 1.

'Uchel yw hi, ni fedraf oddi wrthi.' Psalm 139. 6. *nis gallaf á hi*; ni allaf gyrhaedd i feddwl iawn am wrthdrys mor rhyfedd a Duw, heb gael fy nerthu a'm dysgu gan yr Ysbryd Glân; ni allaf gyrhaedd ond i raddau bychain; ni allaf ei ryfeddu ddigon. Y mae holl-bresennoldeb a holl-wybyodaeth Duw, yn wirioneddau am Dduw na ddichon neb lai na'u credu, ag sydd yn credu yn y bôd o Dduw; etto pan edrychom ar y pethau hyn, rhy ryfedd yw i ni; nis gallwn eu hamgyffred: y mae meidrol ac anfeidrol yn anghymesur.

MEDD, (me-edd) meddaf, meddi, medd efe; eb y fi, eb di, eb efe.—'Pwy meddwech chiwi?' sef pwy ddywedwech chiwi? Mat. 16. 15.

MEDDAL—HAU, (medd-al) *Gr. μαλασσω; Llad. MOLLIS*: masw, ystwyth, tynyr, esmwyth, rhywiogaid; ystwytho, llarieiddio. Meddal galon, sef ofnus. Deut. 20. 8. Esa. 7. 4.—'Obliged i'th galon feddalu,' sef ymostwng mewn gwir edifeirwch ger bron Duw. 2 Bren. 22. 19. 2 Cron. 34. 27. Calon galed, yw calon anystyriol a didifeiriol; felly calon feddal yw y galon newydd o gig, y mae yr Arglwydd yn ei

rhoddi i'w bobl: y mae yn ystyriol, yn edifeiriol, yn ostyngedig, ac yn ufudd.—'Canys Duw a feddaluhaodd fy nghalon.' Job 23. 16. Sef gwnaeth fi yn isel ac yn wan; braidd yn gallel ymgyaal dan f'ngorthrymder mawr. Yr oedd ei galon fel cwyr yn toddi yn nghanol ei berfedd gan ffinder, fel y dywed y Psalmwydd. Psalm 22. 14.

MEDD—IANT—IANNU—YDD, (medd) perch-enogi, etifeddu, mwynhau; gallu; perchennogaeth, etifeddiaeth; yn ág awdurdod ar; perchennog.—'O feddiant,' sef o afael, oddi tan awdurdod. Ps. 22. 20. a 49. 15.—'O feddiant Satan,' sef oddi tan ei lywodraeth, a'i awdurdod. Actau 26. 18. Col. 1. 13.—'Nid oes i'r wraig feddiant ar ei chorff ei hun, ond i'r gwr.' 1 Cor. 7. 4. *ovk ekounazeti, nid oes iddi awdurdod.*—'Yn meddiannu pob peth,' sef angenrheidiol; ac á hawl ganddynt i bob peth trwy Grist; pob peth i'w haddasu i'r nefoedd, ac i'w dwyn yno yn ddiogel. 2 Cor. 6. 10.

'Meddiannydd nefoedd a daear.' Gen. 14. 19. Y mae hawl yr Arglwydd i bob peth: 1. Yn gyflawn; efe a greadd ac sydd yn cynnal nefoedd a daear; o hono ef, trwyddo ef, ac iddo ef, y mae pob peth. Nid oes neb yn rhoddi hawl iddo, ond y mae ganddo yn gyflawn.—2. Yn hollol; y mae yn meddiannu y cwbl yn gyflawn; ac yn deilwng o wasanaeth pob creadur yn ddiifwl, yn gyflawn, ac yn wastad. Nid yw yn colli ei hawl ei hun ynddynt, er rhoddi y creaduriaid i ni; efe yw ein meddiannydd ni a hwythau; ac yr ydym ni yn atebol iddo ef am bob peth.—3. Yn ben-arglwyddiaethol; y mae ganddo hollol lywodraeth ar bob peth, a hawl ganddo i'w trefnu oll, a'u defnyddio fel y myno. Y mae ei awdurdod yn oruchel ac yn ben-arglwyddiaethol; ac nid ydyw yn atebol i neb am ddim. Mat. 11. 25.

Canys Duw a fedd a synw. *Cynddelon.*

'Na meddiant Duw.' Mat. 22. 29. W. S. Sef na gallu Duw.—'Na meddiannau.' Rhuf. 8. 38. *ovs dvaystic, na galluoedd.—Saeo. powers.* Mae yr un gair yn cael ei gyfeithu *galluoedd*, yn 1 Petr. 3. 22.—*gallu*, Eph. 1. 21.—*nerth*, 1 Cor. 15. 24. Angeion drwg, tebygol, ym yr apostol yn ei feddwl; neu alluoedd y ddaear dan lywodraeth galluoedd y tywyllwch, yn rhyfel yn erbyn Crist a'i achos, a'i bobl yn y byd. Y mae Crist goruwch llydnt oll, ac ni ddichon llydnt wahanu y credadyn gwanaf oddiwrth gariad Duw yr hwn sydd yn Nghrist.

Gwell bach a feddrcyf na mawr a welwyf. *Diar.*

MEDDW—I—DOD, (mèdd) *Gr. μεδωω*; brwyago; brwyagedd; meddwaint.

Nid ffoliebn ond meddwod. *Diar.*

Anghymedroldeb mewn yfed diod gadarn yw meddwod, ag sydd waharddedig gan Dduw, am hyny sydd bechod. 'Na feddwr chwi gan win, yn yr hyn y mae gormodedd; eithr llanwr chwi á'r Ysbryd.' Eph. 5. 18. Yn y *gormodedd* y mae y pechod yn gynnwysedig. Y mae effeithiau y gormodedd yn ffridd, ac yn bechadurus; ond y mae y gormodedd o hono yn bechod, er lleied fyddo yr effeithiau i'w canfod. Y mae rhai 'yn gryllon i yfed gwin, ac yn nerthol i gymysgu diod gadarn; ac nid ydyw yr effeithiau i'w gweld gymaint arnynt hwy ag ar eraill; etto meddwon ydnt hwy, o ran y gormodedd y maent yn gyfranog o hono.

1. Y mae meddwod, gan ei fod yn niweiddio dyn yn ei berson, ac yn ei feddiannau, yn droeodd o'r chweched a'r wythfed gorchymyn. Y mae rhai yn niweiddio eu hiechyd yn fawr trwy yfed, meddun awdwr, nad ydynt ond yn bur anafol mae ddiw i golli eu synwrau. Yr arferiad cyffredin o gyfeddach, a diota beunyddiol, sydd niweiddio i'r iechyd, ac yn bechod dirfawr yn erbyn yr Arglwydd. Pan fyddo

* Prideaux, p. 1. b. 1. An. Manass. 31.

y llestri yn cael eu cadw yn llawn ac yn estynedig yn wastadol, nid ydynt yn cyflawni eu gwaith yn rheolaidd, ac y mae trulaid yr ymborth, a maethiad y gwaed, yn cael eu rhwystro. Yn lle magwraeth iachus, y mae y corph yn cael ei lenwi âg aftechyd; y gymalwat, y gralanwat, coesau llinorog, &c., neu y ddiég, iselder ysbryd, y gwynt-glwyf, ydynt effeithiau dychrynllyd o'r cyfryw aftechyd. Camsyniad mawr ydyw meddwl fod diod gadarn yn cryfhau dynion, ac yn eu haddasu at waith trwm; yn hollol i'r gwrthwyneb, y mae yn gwanhau, ac yn llesgu natur yn fawr. Y mae pob peth sydd yn poethi y gwaed yn ormodol, yn gyfatebol yn gwanhau y nerth. Y mae dynion na phroffasant erioed ddiod gadarn yn gallu myned yn eamwyth drwy fwy o lasur nag eraill, ac yn gyffredinol yn byw yn hwy, ac yn fwy cyurus ac iachus. Cymedroldeb ydyw rheol Duw i ni o'i fyw, o ran ymborth a diod: rheol Duw ydyw y rheol oreu, ac nid dilyn ein blys ein hunain, ac arferiadau llygredig eraill: ac mae bendith Duw ar ei drefn, yr hyn ni ellir, ac ni ddylem ddsygwyl ar ein hannhrefn bechadurus ein hunain. Y mae bwyta ac yfed er cryfder ac er meddwod, yn groes i'w gilydd; yfed er meddwod sydd er gwendid, ac nid er cryfder, yn ol barn yr Ysbryd Glân. *Prag. 10. 17.*

2. Y mae yn trymhan ac yn caledu y galon, ac yn ei dycethrio oddiwrth Dduw, trwy gryfhau llygredigaethau, tywyllu y deall, a llenwi y gydwbybod âg euog-rwydd: byw mewn meddwod, sydd sicr yn fywyd diddau: nis gall y ddau gydlyned na chydsefyll. *Luc 21. 24. Hos. 4. 11.*

3. Y mae yn ennyn llygredigaethau, ac yn arwain i bob math ar gyfeiliornadau; ni chynnwys, ac ni oddef dynion llygredig mo athrawiaethau sanctaidd yr efengyl yn hir. Mae yr efengyl yn hollol groes i bechod, ac yn puro y galon. *Dan. 5. 1, 2. Esa. 28. 7.*

4. Y mae yn hollol groes i effeithiau yr efengyl ar galonau pechaduriaid. *Tit. 2. 11, 12.* 'Eithr llanwer chwí â'r Ysbryd: y mae gormodedd o win a'r Ysbryd Glân yn hollol groes ac ynghyngedig â'u gilydd. Ni ddichon neb fod gwedi eu llenwi â'r ddau. Y mae cymedroldeb yn y sfordd i ni gael yr Ysbryd Glân, yn ei ras a'i gysuron.

5. Y mae gwaedau Duw uwch ben y meddwon, ac y mae gair Duw yn eu nodi yn eglur fel rhai na chânt etifeddu teyrnas Dduw. *Esa. 5. 22. 1 Cor. 6. 10.* Y mae yn bosibl i feddwon gael eu gwneuthur yn sobr, a'u dysgu gan ras Duw i fyw yn sobr, yn gyflawn, ac yn dduwiol; ond heb sobrydd sanctaidd, gwirioneddol, a gredfol, nid yw bosibl iddynt etifeddu teyrnas Dduw. *1 Cor. 6. 10.* Y mae meddwod yn drosedd o'r holl gyfraith, yr hon sydd yn gofyn cariad tu ag at Dduw, tu ag at ein cymydog, a thu ag atom ein hunain. Y cyntaf, trwy gam-dddefnyddio ei drugareddau. Yr ail, trwy amddifadu y rhai hyny o'n cymhorth, ag oedd mewn angen o hono, a thrwy roddi siampl ddrwg: a'r diweddar, trwy amddifadu ein hunain o reswm a gwedeidd-dra naturiol. Hefyd, Gad yw, y mae llw yn dyfod—y mae yn arwain i bechodau eraill lawer.

Y mae meddwod yn niweldiol i lechyd y corph; yn cam-dddefnyddio trugareddau Duw; yn gam ac yn anghyflawnder mawr a'n perthynasau a'n teuluoedd; yn borthiant i bob llygred; yn cam-dddefnyddio amser gwerthfawr; yn llenwi y gydwbybod âg euog-rwydd; ac o'r diwedd yn tynu barn dragywyddol ar gyrph ac eneidiau dynion.

Y mae yn iselhau dyn yn fawr, trwy ei wneuthur yn gaethwas i frys llygredig a fflaidd. Yn y gwrthwyneb, y mae cymedroldeb a sobrydd yn hardd ac yn gysurus. Y mae yn gweddu, ac yn ddyled ar rieni, nid yn unig roddi siampl o sobrydd cydwbybodol diball o flaen eu plant, ond eu dwyn i fynu i athrylith, ac arferiad gwastadol o gymedroldeb yn

mhob peth, o'u mebyd; a dangos iddynt, yn aml, fod pob anghymedroldeb yn fflaidd, yn anhardd, ac yn bechadurus iawn. Byddai y Lacedemoniaid (cenedl o Roegiaid Paganalda) yn meddwi eu caethweision, weithiau, i ddangos i'w plant y fflaidd-dra o hono. Yr Indiaid a gyfrifant feddwod yn fath o wallgofrwydd, a'r un gair *ramjam*, sydd am bob un o'r ddau.

Y mae meddwod yn gospadwy wrth gyfreithiau Lloegr. Y ddirwy yw pum swllt, neu y cyffion. Am ail drosedd, gellir rhwymo yr euog i ymddygiad addas yn ganlynol. Y mae pob tafarnwr yn euog o feddwod yn ddarostyngedig i gael cymeryd ei drwydded (*licence*) oddi wrtho am dair blynedd. Y mae pob swyddog ar longau y brenin, yn euog o feddwod, yn ddarostyngedig i'r gospedigaeth a farno y llys milwraidd (*court-martial*) yn addas i roddi arno. *Gwel Stat. iv. Jac. cap. v. 21 Jac. 1. cap. vii. 22 Geo. iii. cap. xxxiii.*

MEDDWL—IO—FRYD, (meddwl) yr enaid, yn nghyd â'i alluoedd penaf, sef y deall, yr ewyllys, y bryd, y cof. *Rhuf. 12. 2. 1 Cor. 1. 10. Eph. 4. 17. 18—23. 1 Tim. 6. 5. 2 Tim. 3. 8. Edr. ENAID.* Wrth y meddwl, yn gyffredinol, y deallir y synwyr a'r deall sydd yn amgyffred peth, sydd yn ymresymu yn ei gylch, yn synio ac yn barnu am dano.—'Dyma y meddwl sydd â doethineb ganddo.' *Dat. 17. 9.* Dyma y synwyr a'r deall; y mae amgyffred a deall hyn yn gofyn synwyr cryf, goleu ysbrydol, yn iawn farnu pethau Duw, fel y gosodir hwynt allan yn iaith allegawl yr ysgrythrau.—Arwydda hefyd, 1. Yr ewyllys a'r serch: am hyny darllenir am 'bardrwydd meddwl,' sef yn rhwydd, ac yn ewyllysgar, o serch a chariad at yr gwaith. *1 Petr. 6. 2. Act. 17. 11.*—2. Y cof, yr hwn sydd yn cadw y pethau a fu yn y meddwl, ac yn adfyfrio arnynt. *Ps. 91. 12. Esa. 46. 8.*—3. Yr anian dduwiol, sydd yn gweithredu yn, ac yn llywodraethu ar feddwl, neu alluoedd enaid credadyn. *Rhuf. 7. 23, 24, 25. Edr. DEDDF, DYN, HYFRYD.*—4. Meddylfryd, neu weithrediad y meddwl; arosiad ac ymlyniad y meddwl a'r serch ar ryw beth, neu wrthdrrych. *Esa. 26. 3.*—5. Barn, a phenderfyniad y meddwl. *Rhuf. 14. 5. Cymh. 1 Cor. 1. 10.* Y mae dull ac agwedd meddwl dyn yn dufeswnol, yn nodi yn neillduol ei gyflwr; meddwl llygredig sydd gan ddyd dan y cwmp heb ei adnewyddu; y mae 'holl fwridd meddylfryd ei galon yn unig yn ddyrygonus;' y mae yr anian yndo yn llygredig, yn gweithredu yn llygredig, yn synied ac yn caru pethau llygredig; ar bethau llygredig y mae yn myfyrio, ac ynddynt hwy y mae yn ymhyfrydu, a llygredigaeth sydd yn llywodraethu arno. *1 Tim. 6. 5. Tit. 1. 15. Gen. 6. 5. Edr. CALON, DAU-DDYBLYG, ANGHYMERADWY.*

Llawer o weddill o feddwl chwannog. *Diar.*

Yn y cyfnewid mawr cadwedigol mae yr Ysbryd Glân yn ei effeithio ar y rhai a achubir, y mae yn gweithredu yn neillduol ar y meddwl, i'w adnewyddu yn drwyadl ac yn effeithiol i'r hen ddelw sanctaidd a gollwyd gynt trwy bechod; mae yn gweithredu purdeb yn y meddwl, ac yn dodi y cyfreithiau sanctaidd, sef y gwirioneddau dwyfol, ynddo, fel y maent yn ymborth ac yn gynnalieith iddo, ac yn llywodraethu arno. Mae y meddwl newydd hwn, yn feddwl puraid, wedi ei gaethlwo i ufudd-dod Crist. *Eph. 4. 18—23. 2 Petr. 3. 1.*

'Efe a roes i ni feddwl, fel yr adnabyddom yr hwn sydd gywir,' medd Ioan. *1 Ioan. 5. 20.* Nid rhoddi galluoedd newyddion y mae, ond rhoddi ysbrydoldeb, purdeb, a sancteiddrwydd yn y meddwl, yn lle y llygredigaeth oedd yno; adnewyddu y ddelw hono yn y meddwl, sydd yn gynnwysedig mewn gwybod-aeth, cyflawnder, a gwir sancteiddrwydd: y mae yn

adnabod Duw, ac yn synio pethau Duw. Eph. 1. 18. Edr. SYNIO.

Y mae Duw ynddo ei hun, ac yn ei holl arfaethau a'i oruchwyliathau, yn haeddu i ni ei garu & n' holl feddwl; sef ei garu yn ddeallus, yn olen, & n' holl feddwl arno, yn ei ryfeddu, ac yn ymhyfydu ynddo. Nid oes yr un gwrthdrych addas i feddwl dyn ond Duw; ond y mae efe yn ddigon i'w lenwi & hyfyrdwch tragwyddol. Mat. 22. 37. Luc 10. 27. Y mae yn wrthdrych addas i roddi ein meddylfryd arno; ac i feddwl am ei enw, sef am ei air, ei achos, a'i addoliad yn y byd. Esa. 28. 3. Mal. 3. 16.

'Bydded ynoch y meddwl yma, yr hwn oedd hefyd yn Nghrist Iesu: sef graddau o'r un meddwl gostyngedig; yr un cariad ac eiddau; yr un boddlonrwydd i lasurio a dyoddef yn eu hachos; yr un casineb at bechod, a dystyrwch o fwyniant dsaerol, ag oedd ynddo ef yn y graddau mwyaf. Phil. 2. 5.

'Meddwl yr Arglwydd' ydyw ei arfaeth a'i drefnadau; yn enwedig mewn perthynas i lechydwriaeth ei eglwys trwy Grist; y maent yn uchel, yn ddyfnion, ac yn anelrhainadwy; etto yn uniawn, yn sanctaidd, ac yn ogeneddus. Meddylliau sefydlog ydynt; nid ydynt yn cyfnewid mwy na Duw ei hun. 'Cynghor yr Arglwydd a saif yn dragywydd: meddylliau ei galon o genedlaeth i genedlaeth.' Ps. 33. 11. Busient byth yn hollol anhysbys i bawb, heb i Dduw eu dadguddio; wedi i Dduw eu dadguddio, eu rhyfeddu mae y dnylon mwyaf ysbrydol, yn hytrach na'u hamgyffred yn eu holl ddyfnderoedd, eu hëangler, eu dybenion, a'u heffeithiau; ond nid ydyw dnylon cnawdol yn eu gywybod, ac nis dychion iddynt gyfarwyddo dyn ysbrydol mewn perthynas iddynt. 1 Cor. 2. 16. Rhuf. 11. 34. Esa. 55. 8, 9. Ps. 92. 5. a 139. 17. a 40. 5. Edr. ARFAETH, EGLWYS, ETHEOLDIGAETH.

MEDDYG (medd) *Llad. MEDICUS*: physygwr.

Nid meddyg ond ansicr. *Diar.*

Un yn deall afiechyd y corph, ac yn medru parotbi a gweini cyfferi i'w iachâu.—Yr oedd y meddygon gynt, yn mhlith y Groegiaid a'r Rhufeiniaid, nid yn unig yn cyfarwyddo y claf, ond hefyd yn parotbi ac yn gweini y cyfferi iddo.—Y mae yr Arglwydd Iesu yn feddyg enaid. Y mae ei enw *Iesu*, yn arwyddo iachâu a gwaredu. Edr. GWAREDWR, IACHAWDWR, IESU. Yn nyddiau ei gnawd yma yn y byd, yr oedd yn iachâu yr holl gleiffon a ddygent ato; 'yn iachâu pob clefyd a phob afiechyd yn mhlith y bobl.' Mat. 9. 35. Pechod yw afiechyd dnylon; gwaredu oddiwrth bechod ydyw iachâu pechaduriaid.

Goren meddyg, meddyg enaid. *Diar.*

Crist yw yr unig feddyg, gan nad oes neb a ddichon waredu pechadur oddiwrth ei bechod, ond efe. Edr. IACHAU. Gosodwyd ef yn ei swydd, a daeth i'r byd, nid i farnu a damnio y byd, ond yn feddyg, i iachâu pechaduriaid. Y mae yn feddyg, 1. Goruchel ac anrhydeddus. 2. Awdurdodol, gwedi ei osod yn ei swydd. 3. Rhad, i rai heb haeddu hyn. 4. Tirion, grasol, a gostyngedig, na flina ac na diffygia. 5. Anfethedig a chywraint; ni ffaelodd ac ni phallodd feddyginiaethu neb. 6. Tragwyddol, o oes i oes wrth ei waith, a phob yn yr iachâu o dan ei driniaeth; ac y mae yn eu hiachâu yn berffaith gwbl am byth. Mat. 9. 12. Marc 2. 17. Luc 5. 31. Wrth dynu ymaith yr achos, sef pechod, symud yr holl effeithiau hefyd; sef yr holl ofidiau a'r anghysuron, ac a'u perffieithia & iechyd, cysuron, a harddwch cyflawn a thragywyddol.

MEDDYGINIAETH—U, (meddyg) *Llad. MEDICINA*: cyfferi, ymward, iachâd; iachâu.—Meddyginiaeth, yn iaith yr ysgrythyrau, yw beth bynag a fyddo yn tueddu i ragflaenu afiechyd, neu i iachâu afiechyd corph neu enaid. Y mae ofn yr Arglwydd,

a chalonn lawen, yn heddwech Duw, yn feddyginiaethol i gorph a meddwl dyn. Diar. 3. 8. a 17. 22. Fel y mae tristwch y byd yn farwolaeth, ac yn lladd dnylon, felly y mae llawenyachu a gofleddu yn Nuw, yn fywyd ac yn feddyginiaethol iddynt. Rhuf. 5. 11. Hab. 3. 18. Edr DAIL, IACHAU, PRAE.

MEFL—AU, (maf) toriad allan ffaidd, hagredd, gwrthuni, ffaidd-dra; gwarth, cywilydd.—'Brychau a meflau ydynt.' 2 Petr. 2. 13.—'Brychay yntynt, a thrisclynau.' W. S.—'Brychau ydynt a tharysclynau.' Dr M.—*μωμος manau*, achos o warth a chywilydd. Corph hardd yw yr eglwys, ond yr oedd y gau athrawon penrhydd, y mae yr apostol yn sêa am danynt, yn frychau, yn warth, ac yn anharddwch ar y corph sanctaidd hwn. Yr oeddynt yn gwledda gyd â'r eglwys yn ei hordinhadau sanctaidd; ac, etto, yn byw mewn moethau—yn llawn godineb—heb fedru peidio & phechod, ac ymddigrifo yn eu twyll eu hunain.

MEGIDO, *Heb. מגידו [mynegor]* dinas yn Manasseh. Gwel Barn. 1. 27. a 5. 19. 1 Bren. 9. 15. 2 Bren. 9. 27. 2 Cron. 35. 22. Edr. JOSTIAH.

MEGIN, (mâg) peiriant digon adnabyddus i chwythu tân & ef. Dywedir mai Anacharis, Scythiad, ydoedd y cyntaf a ddyfeisiodd feginau. Strabo, *lib. vii.* Y mae amrywiol fath o honnynt; megys y meginau cyffredin mewn tai, meginau gofaint, arllwytr, purwyr, toddwyr metel, neu fetelldion, meginau yr organ. Arferir y rhai a elwir *Hessian bellows*, i yru awyr i'r mwnglawdd i'r mwngwyr i anadlu. Gwel Dr. Lewis, *Comp. Phys. Techn.*

'Llogodd y fegin.' Jer. 6. 29. Y prophwydi a feddylir, y rhai oedd Duw yn eu defnyddio i baro a chosthi pobl Israel, oeddynt wedi ymdreulio yn eu gwaith, yn ddfudd iawn i'r bobl, a rhai o honnynt wedi eu marwolaethu, fel pe teffid megin y purwyr arian i'r tân a'i llosgi. Yr oedd pob offerynnau, a phob ymdrech i'w diwygio, yn aflwyddiannus ac ofer. Zech. 13. 8. Mat. 3. 2, 3. 1 Petr. 1. 7. a 4. 12.

MEHETABEEL, מֵהֵטָבֵאל [*mor dda yw Duw!*] mab Delaiah. Neh. 6. 10.

MEHIR, *Heb. מְהִיר [gwerthfawr]* mab Chelub, o Judah. 1 Cron. 4. 11.

MEHUIAEL, מְהוּיָאל [*cyhoeddwr Duw*] mab Irad, a thad Methussal, o hil Cain. Gen. 4. 18.

MEHUNIAID, 2 Cron. 29. 7. Pwy oeddynt sydd ansicr. Gan y cydunir hwynt â'r Arabiaid, tebygol eu bod yn trigo yn rhyw dalaeth yn Arabia.

MEIDROLDEB, (meidr) mesur, maintioli; terfynoldeb. Y gair מֵידָר אֵל גַּלְיֵיתִיר *meidroiddeb*, yn 1 Cron. 23. 29. a gyfleithir *llathen*, Lef. 19. 35.

MEIARCON, מֵיָרְקֹן [*dyfroedd Jarocon*] dinas yn Dan. Jos. 19. 46.

MEISTR—ES—I—IAID—OLI, (maist) *Lladin, MAGISTER; Ffr. MAISTRE*, neu *MAITRE; Belg. MEESTER; Saes. MASTER*: arglwydd, pen, penaeth, llywydd; athraw, entraw, dysgwadwr. Edr. y geiriau hyn. Y mae *meistr*, yn ein cyfleithiad ni o'r ysgrythyrau, yn arwyddo, 1. Gweinidogion ac athrawon, sydd yn dysgu ac yn egluro gair Duw i'r gynnulleidfa; gelwir hwynt meistrïad, neu athrawon y gynnulleidfa. Preg. 12. 11.—2. Y mae yn gyfarchiad, yn arwyddo o barch ac anrhydedd. Act. 16. 30. Luc 5. 5. a 8. 45. a 17. 13.—3. Un sydd ben-teulu, ac yn llywodraethu ar weinidogion. Eph. 6. 9. Col. 3. 22.

Dyled meistrïad at eu teuluoedd, ydyw, 1. Edrych yn ofalus fod gwasanaeth Duw yn cael ei gynnal yn eu teuluoedd. Jos. 24. 15. Act. 10. 2.—2. Davis gweinidogion duwiel hyd ag y mae ynddynt. Gen.

39. 4, 5. a 30. 27.—3. Peidio cynnwys rhai drygionus yn eu teuluoedd. Ps. 101. 7.—4. Edrych fod eu teulu yn sancteiddio y Sabboth. Exod. 20. 10.—5. Darparu i'w teuluoedd gynnalaieth addas. 1 Tim. 5. 8.—6. Ymddwyn yn gyflawn to ag atynt, a thalu eu cyflogau iddynt. Col. 4. 1.—7. Ymddwyn yn dirion to ag atynt, gan roddi bwgwith heibio; a'u hannog i llynu wrth yr Arglwydd a'i wasanaeth. Eph. 6. 9. Gen. 18. 19.—Cawd llywodraeth bechadurus ar deulu ydyw ymddwyn yn wrthwyneb i'r rheolau sanctaidd hyn, ac nid rhyfedd os bydd yn aflwyddianus ac yn bechadurus.

'Na fyddwch feistriaid lawer.' Iago 3. 1. *Gr. Μη πολλοὶ διδασκαλοὶ, na fydded llawer o ddysgawd-wyr, neu na fydded llawer o honoch chwï yn ddysgawd-wyr.* Yr oedd rhyw awyddfryd anghymedrol yn yr Iuddewon Cristionogol, at ba rai yr ysgrifennodd Iago ei epistol, i fod yn ddysgawd-wyr ac yn athrawon. Y mae Paul hefyd yn sylwi eu bod hwy 'yn ewyllysio bod (σοφοδιδασκαλοὶ) yn athrawon o'r ddeddf.' 1 Tim. 1. 7. Yr athrawon rhyfygus hyn o'r ddeddf, yn yr eglwys Cristionogol, oeddynt y llygrwyr mwya'f o bawb o'r efengyl; ac yn awdwyr pleidiau ac ymraniadau, er mwyn parch ac elw; ac yn haerllug ac yn dæog yn camfarnu eraill, er mwyn dyrchafu eu hunain. 1 Tim. 6. 3, 4, 6. 2 Petr. ii. 'Na fyddwch, gan hynny,' medd yr apostol, 'yn feistriaid,' neu yn athrawon, 'lawer; gan wybod y derbyniwn ni farnedigaeith fwy.' Nid oes neb yn fwy niweiddiol i achos gwir grefydd, na neb yn fwy eu heuogtrwydd a'u barn, nac awdwyr pleidiau ac ymraniadau yn yr eglwys.

'Geiriau y doethion sydd megys symbylau, ac fel hoelion wedi eu sicrhau gan feistriaid y gynulleidfa.' Preg. 12. 11. Yn hytrach fel hyn, 'Geiriau y doethion sydd megys symbylau ac fel hoelion, meistriaid y gynulleidfa.' Nid y doethion, ond yr hoelion wedi eu sicrhau yw meistriaid y gynulleidfa: adelriad anhardd yw galw y doethion y meistriaid—sef, fel pe busent, geiriau y doethion, gwedi eu sicrhau gan doethion. Ond cyfieithiad arall a rydd ddullni, ac ystyr pwysfawr i'r geiriau. Geiriau y doethion, gwedi eu sicrhau yn ddwfn y meddwl, ydynt yn llywodraethu ac yn caethiwo pob meddwl i ufuddod Crist. 'Y mae gan eiriau y doethion rinwedd effeithiol, i rwymo yr eglwys i fod o'r un feddwl, a'r un farn, fel hoelion yn sicrhau a rhwyngu pethau wrth eu glydd;' felly y rhydd Coccoejus ystyr yr adnodd. Meistriaid, neu lywodraethwyr y gynulleidfa ydynt. Hefyd, maent fel symbylau yn llaw un bugail; nid yn unig llywodraethant a rhwymant dnydion i fod yn un â'u glydd, ond cynhyrfant ac annogant hwy, fel symbylau yn llaw bugail i annog yr anifeiliaid. Vitrina, *De Syn. Vet. lib. i., p. 2. c. 8.* Coccoejus in loc.

MEITR, *Gr. μετρα; Llad. MITRA; Saes. & Ffr. MITRE;* penguwch, penwisg, coron. Penwisg addurnol ar benau breninoedd ac arch-offeiriad. Ezech. 21. 26. Yr ydoedd yr arch-offeiriad yn gwisgo am ei ben *mitnepheth* meitr; yr offeiriad a wisgant *קַבְוֹת* (*gabooth*) capiau: llian ydoedd defnydd pob un o'r ddau, ac yr oeddynt, medd yr Iuddewon o'r un faint-ioli; y gwahanaieth rhyngddynt ydoedd yn y dull o rwymo y llian am y pen; yr oedd y capiau yn uwch, ac yn grynach na'r meitr. Ar y meitr ar ben Aaron yr oedd y goron gysegredig i gael ei gosod, sef y ddalen aur, a 'SANCTEIDDRYDD I'R ARGLWYDD' gwedi ei naddu arni. Exod. 28. 36—40. a 29. 6—9. Yr oedd y penwisgoedd hyn yn arwyddo eu hawdurdod yn gwneini eu swydd. Maent yn goronog, wedi eu hawdurdodi i'w swydd. Zech. 3. 5. Yr oeddynt yn hyn, fel yn mhob peth arall, yn cysgodi Crist, yn holl awdurdod a mawrhydi gogoneddus y swydd offeiriadol. Y mae yn goronog yn ei swydd, ac yn offeiriad ar ei frenin-fainc. Zech. 6. 13.

MEITYN, a MEIDYN, (maid) yspaid bychan, yspaid o amser. Er ys meityn, er yspaid o amaer.—'Ac wedi iddo alw y canwriad ato (sef Pilat) efe a ofynnodd iddo a oedd efe wedi marw er pan vesei ef varw.' Marc 15. 44.—'A oedd ne-mawr er pan vesei ef varw.' W. S.—'A oedd efe wedi marw eusys.' Dr M. Gr. *εὶ παλασ ἀπεθανε, marw er ys meityn, neu er ys ychydig amser.* Er bod yr Iesu mewn arteithiau a phoenau dirfawr ar y groes, yr oedd Pilat yn rhyfeddu ei fod wedi marw mor fuan. Ei ofal manwl i wybod am sicrwydd ei farwolaeth oedd yn cau allan bob gwrthddad i allasai yr Iuddewon godi am wironedd ei adgyfodiad, gan fod ei gorph wedi ei roddi i'w gyfeillion i'w gladdu. Nid ydym yn cael fod neb o'r blaenoriaid yn amneu gwirionedd ei farwolaeth.

MEITHRIN, (maeth-trin) magu, maethu, fel mam-maeth ei phlentyn. Cymb. 1 The. 2. 7. & Eph. 5. 29.—'Meithrin eich calonau a wnaethoch,' sef peggï eu hunain trwy fyw yn foethus ac yn drythyll. Iago 5. 6. Y mae y galon yn trymbau at bethau ysbrydol, trwy lythineb a meddwod. Esa. 6. 10. Ps. 119. 70. Luc 21. 34. Edr. MAGU.

MEL, (me-el) *Heb. מל (malo) Gr. μελι; Llad. MEL.* Mèl yw y sudd melus a gesglir gan y gwenyn o fiodau amryw lysiau. Nid yr un peth yw defnydd y dil a'r mèl. Cegllir y mèl o'r rhan hynny o'r blodeuyn, medd Linnæus, a elwir *nectaria*, sef y rhanau hynny yn ngwaelod y blodeuyn sydd yn nelliduo y sudd melus a geir ynddo. Rhai a farnant mai o flawd y blodau y gwneir y dil, ond mae hynny yn amheus gan Mr Polhill, ac eraill. Bernid gynt, y mèl a gasglwy oddiar y llii a'r rhoeyn yn well na dim arall. Yn bresennol, bernir mèl Narbonne yn Ffrainc yn rhagori ar bob mèl arall, o herwydd yr amldra o *rosemary* sydd yno. Y mae y mèl yn dra iachus a meddyginiaethol, ac yn oddefol i bawb, ond ei ferwi. Cynghora Syr John Pringle i gymeryd dros bwys o hono bob wythnos rhag y graianwst. Y mae yn wrthfraeniol, yn buredig-aethol, ac yn dda yn y dyfrglwyf. Arferir ef mewn llawer o gyfferi meddyginiaethol. Gwneir dlod hyfryd o hono, a elwir metheglin, mum, &c.

Yr oedd amldra o fèl yn ngwlad Canaan, am hynny dywedir ei bod yn lleifreio o laeth a mèl; yr oedd yno i'w gael mewn creigiau, sef mewn nythod gwenyn wedi eu gwneithur mewn holltau creigiau. Deut. 32. 13. 1 Sam. 14. 26. Ymenyn a mèl ydoedd ymborth cyffredin. Esa. 7. 15. Yr oedd Ioan Fedyddiwr yn byw ar locustiaid a mèl gwyllt. Mat. 3. 4.

Gwaherddid i'r Hebreaid arferiad mèl gyd â'u haberthau, i'w hattal rhag cydfurfiad â'r ceneddoedd yn eu haddoliadau, y rhai a arferent fèl gyd â'u haberthau; ac hefyd i'w dysgu i farweiddio gweithredoedd y corph trwy yr Ysbryd; ac nid rhodio mewn mwyniant cnawdol, na rhoddi addoliad cnawdol i Dduw. Lef. 2. 11.

'Melbion Israel a ddygasant yr aml, faen-ffrwyth yr yd, y gwin, a'r olew, a'r mèl,' &c. 2 Cron. 31. 5. Nid oedd mèl gwenyn i'w offrymu fel blaen-ffrwyth, nac yn ddegiw; am hynny rhaid deall yma y mèl llyseuog a ddyfera neu a wesgir o ddail y palmwydd.

Beth bynag sydd felus, hyfryd, a meddyginiaethol, a gyffelybir i fèl; megys gair Duw, Ps. 119. 103. a 19. 10.—gweddiau, diolchgarwch, ac ymddydanion buddiol y saint, Can. 4. 11.—gwirioneddau yr efengyl, a doniau sanctaidd yr Ysbryd Glân, Can. 5. 1.—doethineb a gwybodaeth, Diar. 24. 13.

MELCHI, *Μελχι* [*fy mrenin*] 1. Mab Janna, a thad Lefi. Luc 3. 24.—2. Mab Adi, a thad Nerl. Luc 3. 28.

MELCHISEDEC, *מלכיצדק* [*brenin cyflawnder*]. Nid ydyw yr hanes a roddir gan Moses am y gwr cawog hwn ond byr; cyfeirir ato gan Dafydd, medd

prophwydoliaeth hynod am freniniaeth ac offeiriadaeth yr Arglwydd Iesu; ac eglurir y cwbl yn helaeth gan yr apostol, mewn traethawd arno fel cysgod o'r Arglwydd Iesu. Gen. xiv. Ps. 110. 4. Heb. vii. Pan ddychwelodd Abraham o ladd y breninoedd, Melchisedec, brenin Salem, offeiriad y Duw Goruchaf, a gyfarfu âg ef, ac a'i bendithiodd; a chyfranodd Abraham ddegwm iddo o bob peth—trwy hyny yn cydnabod ei fawrhydi a'i swydd.

Llawer o ddychymyglion sydd wedi bod ac yn bod yn nghylch y gwr enwog ac anrhydeddus hwn. Yr Iuddewon ac eraill a haerant mai Sem oedd, hynafiad Abraham; ond yr oedd achau Sem yn ddigon adnabyddus, am hyny nid oedd heb dad, &c. Heb. 7. 3. Heblaw hyny, hanodd Lefi o Sem, yn gystal ag o Abraham, yr hyn sydd yn wrthwynebi i reymiad yr apostol ar y mater. Gwel Esagob Patrick ar Gen. 14. 18. Brall ydynt o'r farn mai Mab Duw oedd. Pe felly, ni buasai yr apostol yn dywedyd, 'Ei wneuthur yn gyffelyb i Fab Duw'; a bod Crist yn 'offeiriad yn ol urdd Melchisedec;' (Heb. 7. 3, 11.) neu rhaid ei olygu yn gysgod o hono ei hun. Heblaw hyny, gelwir ef 'brenin Salem,' (tebygol, yr hon a alwyd gwedi hyny Jerusalem, Ps. 76. 2. Edr. JERUSALEM) ac ni ellir meddwl fod Crist yn teyrnasu yr amser hwnw yn un lle fel brenin daerol. Y mae yn dra eglur, gan hyny, mai dyn ydoedd: ond nid oedd yr Arglwydd yn gwelod yn addas roddi dim o'i hanes yn ychwaneg i ni: o ba un o feibion Noah yr hanodd, na phwy oedd ei rieni, cuddiwyd hyn o'n golwg yn fwiadol, i'w ddangos yn gysgod addas o Grist: a chan fod Duw wedi cuddio hyny, peth ofer, ie, pechadurus, yw ymorol a dychymygu yn nghylch hyny. Gellir casglu oddiwrth ei hanes, ei fod yn hynafgwr; yn barchus am ei sancteiddrwydd a'i dduwioledeb; yn llywodraethu ei ddelliaid yn gyflawn ac yn hedydychol; ei fod yn cynnal addoliad yn eu plith; ac er ei fod yn frenin, ei fod yn gweinyddu fel offeiriad y Duw Goruchaf. Dangosodd Abraham barch mawr iddo o ran ei oedran, ei sefyllfa anrhydeddus, ei dduwioledeb, a'i swyddau; derbyniodd ei fendith ganddo fel offeiriad Duw, a thalodd iddo ddegwm o bob peth, tebygol, trwy grybwyllid dwyfol. Nid oes i ni feddwl mai dyma yr unig dro y gwelant ac yr ymddyddanasant a'u gilydd: bu Sem fyw agos cyhyd ag Abraham, a thebygol iddynt aml gyfarfod, er nad oes genym ni hanes am hyny. Y mae Dr Owen yn barnu yn anaddas meddwl ei fod yn un o hiliogaeth Canaan, yr hwn oedd dan ysgymundod ei dad fel gweiniog Duw, o herwydd ei ddrvgioni; ac yn gogwyddo meddwl mai un o hiliogaeth Japheth ydoedd, yn hytrach na Sem, yr hwn oedd hynafiad y cenedloedd hyny, yn mhlith pa rai y mae yr eglwys wedi bod yn fwyaf blod-euog ar y ddaear

Y mae yn gysgod o Grist. 1. Fel brenin cyflawnder, a brenin heddwch. Crist a 'ddygodd gyflawnder tragywyddol,' ac a wnaeth heddwch rhwng Duw a phechaduriaid. Yn ei deyrnas ef yn unig y ceir cyflawnder, tangufedd, a llawenydd yn yr Yshryd Glân. Rhuf. 14. 17.

2. Offeiriad y Duw Goruchaf oedd: felly Crist sydd Offeiriad, ac efe yn unig sydd yn briodol felly. Efe a offrymodd yr aberth hwnw ag oedd yr holl aberthau gynt yn ei gysgodi.

3. Megys y bendithiodd Melchisedec Abraham, felly yn a thrwy Grist, y mae ei holl bobl yn cael eu gwar-edu oddiwrth fellidith, a'u bendithio â phob bendith ysbrydol. Eph. 1. 3.

4. Y mae yn derbyn parch ac addoliad gan ei holl bobl, fel y derbyniodd Melchisedec ddegwm gan Abraham: y maent yn ei gydnabod fel yr unig achos o'u holl fuddugoliaethau ar eu gelynyon ysbrydol.

5. Mae Crist, fel Melchisedec, heb achau, fel Aaron o ran ei swydd; nid oes hanes am neb o flaen Melchisedec nac ar ei ol yn ei swydd; y mae heb dad, ac heb

fam, ac heb achau. Ni alwyd mo hono i'r swydd gan neb dynol oedd fwy, fel y gosodwyd Aaron gan Moes yn ei swydd: ond galwyd ef yn ddi-gyfrwng inewn dull goruchel gan Dduw ei hun. Felly yr oedd Crist heb dad o ran ei natur ddynol, ac heb fam fel Person Dwyfol, ac heb achau o ran ei offeiriadaeth. Galwyd ef trwy 16 gan Dduw i'r swydd, yn y modd mwyaf goruchel ac ardderchog, addas i'r Personau Dwyfol, ond yn anam-gyffredadwy i ni.

6. Nid oedd iddo, yn ei Berson Dwyfol, fel arch-offeiriad ei eglwys, yn gyffelyb i'r hanes a roddir am Melchisedec, 'na dechreu dyddiau na diwedd einioes.' Er i'r Person hwnw, yr hwn oedd yn Fab Duw, farw, etto marw a wnaeth o ran ei natur ddynol, ac nid yn ei holl Berson; am hyny bu farw yn ei swydd offeiriadol, a chyflawnoedd y weithred fwyaf ardderchog o'i swydd wrth farw. Lluddiwyd yr offeiriad gynt gan farwolaeth i barhau yn eu swydd (Heb. 6. 23.) ond ni luddiwyd Crist i barhau yn ei swydd, er iddo farw: yr oedd yn Arch-offeiriad yn farw ar y croesbren, a than gareg yn y bedd. O ran ei Berson, gan hyny, ac o ran ei swydd, 'nid oedd iddo na dechreu dyddiau na diwedd einioes:' y mae ganddo offeiriadaeth dragywyddol; 'am hyny efe a ddichon yn gwbl iachâu.' Adn. 25. Y mae yr apostol yn dangos fod yr offeiriadaeth yn mherson Melchisedec, cyn goeod Aaron a'i feibion yn yr offeiriadaeth: fod y person hwnw yn rhagori ar Aaron, ac i Abraham, a Lefi yn lwynau Abraham, dalu degwm iddo, a chael ei fendithio ganddo, fel offeiriad y Duw Goruchaf: fod offeiriad arall yn ol prophwydoliaeth Dafydd, i gael ei oed i fynu yn ol urdd Melchisedec, ac nid yn ol urdd Aaron; y byddai hwnw yn rhagori ar Melchisedec, fel mae pob gwrth-gygod yn rhagori ar y cysgod: mai yr Iesu oedd hwnw, a'i fod yn ateb yn hynod mewn amryw o bethau fel gwrthlun Melchisedec: ac am fod yr Iesu yn yr offeiriadaeth yn dragywydd, fod swydd Aaron, a'r holl osodiadau Iuddewig, i ddarford yn dragywydd—llyncodd yr Iesu yr holl gysgodau o hono yn sylweddol ynddo ei hun. Gan fod mawredd ac ardderchogrwydd yn y cysgodau o Grist yn yr eglwys, y mae yn rhaid fod mawredd aifeidrol yn y gwrthlun mawr o'r cwbl, sef Crist ei hun. Edr. AARON, OFFEIRIAD.

MELBA, mab Mainan, a thad Eliacim. Luc 3. 31.

MELECH, מלך [brenin] mab Michah. 1 Cron. 8. 35.

MELICHU, מליכוי [llywodraeth] un a ddychwelodd o Babilon. Neh. 12. 14.

MELIN—AU, (mâl) breunan. Peiriant i falu f'd a feddylir wrth felin, yn fwyaf priodol; ond mewn ystyr mwy cyffredin, meddylir pob peiriant sydd a'i weithrediad yn mawr fel ei effeithio trwy gylchdroed. Mae amryw fath o felinau; megys melin ddwfr; melin wynt; melin law; melin a weithir â cheffylau, asynod, &c. Yr ydoedd gynt yn Nghymru fath o felinau tra chywrair, y rhai a droiaid yn chwai, wedi y gosodid i gerdded, trwy alluoedd ynddynt eu hunain. Yr oedd un gan W. Salisbury i'w gwelod yn 1574. Rhydd Dr Davies hanes am ddarn o un yn y geiriau canlynol: 'Mewn tŷ a elwir Bryn Castell, yn Edeirnion, y caed yn y ddaear, yn ddiweddar, baladr melin o hsiarn wythochrog, cyn braffed a mordwyd gwr; a phen clwm ar y nail ben iddo; megys lle y buasai yr olwyn; a'r pen arall wedi ei ysu gan rwd. Yno y caed maen melin o gylch llathen o eithaf bwygilydd. Ac, meddant hwy, yr oedd y bedwaredd ran o olwyn y felin hono o hsiarn, a'r rhyelw o goed; ac yr oedd maen tynu yn rhyw fan ynddi, neu glicied wisg, neu bob un o'r ddau; y rhai a barai iddi droi o honi ei hun, pan y gosodid.'

Un o dri madgyfrifnydd ynys Prydain; Coel ab Cyllin ab Caradawg ab Bran, a wnaeth melin rhod ac olwyn gyntaf i genedyl Cymry. *Triad.*

Yn ol Pausanias, Myla mab Meleges, brenin Sparta, a ddychymygodd felinau, a meini melin, gyntaf. Y mae yn ammhëus a oedd y Rhufeiniaid yn gydnabyddus â melinau dwfr. Melinau gwynt ydynt ddiweddarach. Y cynllun cyntaf o honynt a ddygwyd o Asia i Bwrop, yn amser rhyfeloedd y groes (*crusades*) neu y rhyfeloedd sanctaidd, fel eu galwent. Yn y cynfyd, nid oedd ganddynt ond melin law i falu yr *jd*. Y merched a'r caethlon oeddynt, yn gyffredinol, yn melino; megys Samson yn Gaza, yr Iuddewon yn Babilon, a'r Caldeaid dan y Perstaid. Mat. 24. 41. Barn. 18. 21. Galar. 5. 13. Esa. 47. 2. Y peth cyntaf yn y boreu a wnael y merched ydoedd malu *jd*, i borthi y teulu am y diwrnod: caeth-ferch, yn gyffredin, fyddai ar ol y felin, os byddai un yn y teulu. Exod. 11. 5.

'Dwy a fydd yn malu mewn (neu wrth) melin;' hwyrach yn malu yn yr un ystafell—'un a gymerir, a'r llall a adewir.' Mat. 24. 41. Neu, hwyrach, y byddai y *ddwy* yn malu wrth yr un felin. Dywed y Dr Shaw, 'Y rhan fwyaf o denluoedd a falant eu hŷd gartref yn eu tai; y mae ganddynt ddau faen i'r dyben hyn, yr uchaf o honynt a droir ar y llall & throed o haiarn neu bren, ar yr ymyl. Os bydd y maen uchaf yn fawr ac yn drwm, ac achos prysuro y malu, gelwir iai berson i gynnorthwyo; ac fel y mae yn arferedig i ferched yn unig fod wrth y gorchwyl hwn, yn gosod eu hunain i eistedd gyferbyn â'u gilydd, a'r meini rhyngddynt, gellir canfod priodolter yr ymadrodd yn Exod. 11. 5. a deall, hefyd, addasrwydd y geiriau yn Mat. 24. 41. Gwel Shaw's *Travels*. Gwelwn hefyd briodolrwydd y gwaharddiad i gymeryd un o feini y felin ar wyl; canys y mae yn cymeryd bywyd y dyn yn yswi—ei *fywyd*, sef ei fywoliaeth a'i gynnalieath: heb y ddau faen, ni allai y wraig falu yr *jd* at gynnalieath y teulu am y diwrnod.

'Trwst maen melin ni chlywir ynot mwyach.' Dat. 18. 22. Hyn yw, ni bydd dim cynnalieath yn cael ei barotol i'r trigolion.

Darn o faen melin-law a dafiodd y wraig ar ben Abimelech. Y mae priodolter yn yr hanes, gan mai merched a gwragedd fyddai yn trin y melinau hyn. Barn. 9. 53. Darn o faen, *מלח רכב* y *marchogwr*, neu ddarn y marchogwr, sef y maen uchaf oedd yn marchogaeth yr isaf, ac oedd yn hawdd ei ryddhau oddi wrtho. Y cyfryw faen, yn nghylch dwy droedfedd o led, wedi ei dafu o le uchel, oedd lawn ddigon i bollti pen gwr.

'Maled fy ngwraig innau i wr arall.' Job 31. 10. Bydded fy ngwraig mewn cyflwr mor isel, y byddo raid iddi ei hunan falu; a hyny nid iddi ei hun, nac i minnau, ond i *wr arall*, fel caeth-ferch. Yr oedd Samson, yr arwr mawr, wedi ei ddarostwng i'r gradd isaf gan y Philistiaid, pan roisaint ef i falu yn y carchardy, sef i wasanaethu gwehilion y bobl, y carcharorion yn y carchardy.

Yn rhagfynegi darostyngiad dirfawr Babilon falch, foethus, gorchymyn Essaiah iddi gymeryd 'meini melin, a malu blawd.' Gwel pen. 47. 2. Hyn yw, ymestwng mewn caethiwed at y gwasanaeth gwaelaaf.

Oddiwrth y geiriau yn Job 41. 24., gellir casglu fod yn ofynol i'r maen *isaf* fod yn galetach na'r *uchaf*. 'Caled yw ei galon fel careg; a chaled fel darn o'r maen *isaf* i felin,' neu *מלח רכב* *fel y darn isaf*.

Heblaw y meini fel hyn yn felinau, mae ganddynt yn bresennol, yn y gwledydd dwyreiniol, ddull arall o falu, sef â rhol-bren ar faen ceul; ond fel hyn y mae yr *jd* yn cael ei yaigo yn hytrach na'i falu. Dywed Niebuhr fod ganddynt y fath beiriant ar fwrdd y llong yr oedd ef yn morio ynddi; a thystia fod y *coffee* yn rhagorach ei flas wedi ei yaigo fel hyn nag wedi ei falu.

Yr oedd yn waharddedig i gymeryd un o'r meini

melin yn wyl, rhag newynu y teula trwy hyny. Deut. 24. 6. Nid oes dim ond uniondeb a thiriondeb yn nghyfreithiau Duw.

Darford 'trwst maen melin,' a arwydda, gwneuthur y lle yn ddiifethwch. Jer. 25. 10. Dat. 18. 22.

'Malu wynebau y tlodion,' sydd yn arwyddo eu cystuddio a'u gorhythmyn yn greulon. Esa. 3. 15.

Y cilddannedd yw ein melinyddion ni; ac y mae yn isel sŵn y malu genym, pan goller y rhaif hyny trwy henaint. Preg. 12. 3, 4. Palla pob peth i ddynt, oad Duw ei hun i'r neb a'i meddo.

Crist a fal ei holl ddirmygwyr yn chwilfrw A'i farnedigaethau, fel y gwnaseth yr Iuddewon â'u dinas Jerusalem. Mat. 21. 44.

'I sŵn y meini melinau, ac i lewyrch y canwyllau, ballu ganddynt.' Jer. 25. 10. *Heb.* *מלח רכב* *goleuni lamp*. Yn ngwledydd y dwyrain, amser malu yr *jd* yw y boreu, gyd â'r wawr; pan elo un allan y boreu, clyw yn mhob man sŵn melinau; a'r sŵn hwn sydd yn aml yn deffroi pobl o'u cwsg. Y maent yn pobol bob dydd; ac y maent yn gyffredin yn malu yr *jd* fel y byddo arnynt ei eisieu. Y mae cyferbyniad yn y geiriau rhwng sŵn melinau a llewyrch y canwyllau, neu, yn hytrach, y lampau. Yr oedd goleuo y lampau yn dechreu yn yr hwyr; ni bydd dim sŵn y boreu, na dim llewyrch yn yr hwyr; nid oes dim ond trymder, prudd-der, ac anghysur—y mae yr holl dir yn ddiifethwch. Yn y dwyrain, lle ni ehlywir sŵn y meini melinau yn y boreu, na dim goleuni i'w weled yn yr hwyr, y mae ya wlad anial ac anghyffanneddol. Gwel Harmer's *Observations*, cap. 4. *Obs.* iv. cap. 3. *Obs.* xviii.

MELITA, MALTA, ynys fechan yn Môr y Canoldir, yn nghylch 18 milltir o hŷd, 12 o led, a 60 o gylich. Y mae yn dwyn fitrwythau rhagorol, pompiwn, cotwm, &c. Ar yr ynys hon y tafwyd Paul a'i gyfeillion, pan y torodd y llong arnynt. Act. xxvii, xxviii. Gwel yr hanes yno. Edr. hefyd, PAUL, PUBLIUS. Y mae yn cynnwys yn bresennol yn nghylch 60,000 o drigolion. Bu yn yr awrywiol oesoedd yn meddiant y Carthageniaid, y Rhufeiniaid, y Saraceniaid, y Tyrciaid, a'r Hispaniaid. Charles V., ymerawdwr Germani, a'i rhoddodd i farchogion Malta, yn nghylch 1590, wedi i'r Tyrciaid eu gyru oddi yno saith mlynedd o'r blaen yn greulon. Y mae yn awr yn meddiant y Saeson.

MELSAR, מלצר [*goruchwylltor*] swyddog a oeddasai pen ystafelydd brenin Babilon ar Daniel a'i gyfeillion. Dan. 1. 11—16.

MELUS—DER—WEDD, neu MELYS, (mêl) chwêg, peraidd, hyfryd.—Melus yw pob peth peraidd i'r archwaeth, neu hyfryd i'r glust, neu ddyddanus i'r meddwl; megys gwin, mêl; geiriau Duw a myfyrodau arnynt, a chyfrinach sanctaidd, y rhai ydynt felus a hyfryd i feddwl ysbyrdol. Barn. 9. 13. Act. 2. 13. Ps. 55. 14. a 104. 34. a 119. 103. a 141. 6.

'Meluswedd buchedd.' Luc 8. 14. 'Bodd buchedd.' W. S. Y mae yr un gair *מלצר*, yn cael ei gyfeithu *melus-chwoant*, Iago 4. 1.—*hyfrydwoch*, 2 Petr. 2. 13. Arwydda y mwyniant a'r hyfrydwoch y mae meddwl cnawdol yn ei gael yn y byd, a'r pethau sydd yn y byd, yn yr amledd a'r arferiad pechadurus o honynt—nid pell oddiwrth yr un ystyr a'r *mwyniant* pechod, a ddiystrodd Moses, ac a dderwisodd yn hytrach ddyoddef adfyd gyda phobl Dduw. Y mae gan y cnawd ei fwyniant, ond pechadurus a thros amser yw; ond y mae gan feddwl pur fwyniant, melusder, a hyfrydwoch, sydd oruchel, sanctaidd, a sylweddol. Nid oes neb ond dynion yn cael mwyniant mewn pechod. Y mae grawdawyr y gair, yn aml, yn ymrwystro gan ofalon golud, a meluswedd buchedd, neu fyw yn foethus, yn barchus, ac yn esmwyth,

yn y byd; ac y mae y gair yn cael ei dagu, a hwythau heb gael dim ffirwyth iachusol oddi wrtho, na dwyn dim ffirwyth addas i Dduw. Y mae 'amryw feluswedd,' gan ddyinion cnawdol, (Tit. 3. 3.) sef meluswedd mewn amryw bethau, ac mewn amryw ffyrdd; am danynt y maent yn argeisio, ac ynddynt maent yn rhodio. Mae yr agwedd hon yn groes i 'groeshoelio y cnawd, yn nghyd â'i wyniau a'i chwantau,' a 'marweiddio gweithredoedd y corph trwy yr Ysbryd,' ac 'ymhyrdu yn nghyfraith Duw yn ol y dyn oddi mewn.' Gal. 5. 24. Rhuf. 8. 13. a 7. 22.

MELYN, (mél) Gr. *μηλιος*; saffym-liw, mêl-liw.—*Melynsaen*, brwmstan; *melyngan*, lliw yr hufen.—Blewyn melyn oedd arwydd o'r gwahan-glywf. Lef. 13. 30. Yr oedd blewyn du yn tyfu yn y ddufrech, yn arwydd o'iechyd. Gwel adn. 37. Y mae y melyn yn arwyddo gwendid, a'r du yn arwyddo cryfder a'iechyd y corph.

MELLDITH—IO—WYR—IGO—EDIG, (mall-dith) rheg, rhegu; rhegwyr; ymgelinaid, ymgelino.—Melldith, yw y drwg a ddymanir, neu a gyhoeddir yn erbyn yn. Y mae Duw yn melldithio, pan y mae yn euog-farnu un am ei bechod yn gyflawn, ac yn rhoddi cospedigaeth addas arno, yn arwydd o'i lid a'i ddigofaint. Gen. 12. 3.

'Melldith y ddeddf,' yw y gopedigaeth gyflawn y mae y ddeddf yn ei chyhoeddi yn erbyn ei throesdd-wyr. Deut. xxviii. Ddeddf Duw ydyw, ac y mae awdurdod Duw yn cael ei ddiarhydeddu yn mhob troesdd o honi; y mae troesddau pob dyn yn aneirif, ac y mae y felldith yn cyfateb i'r troesddiadau; am hyny rhaid bod y felldith yn drom.

Gwaith dnyion sanctaidd, dan ddylanwadau yr Ysbryd Glân, yn melldithio eraill, a arwydda eu bod fel gweinigidion Duw yn hyny, yn cyhoeddi melldith arnynt, a thrwy hyny, yn rhagfynegi yr hyn a gyflawna Duw arnynt yn yr amser priodol. Gen. 9. 25. Jos. 6. 26.

Melldithia dnyion eu gilydd yn bechadurus, pan hyddont o ddrwg ewyllys, lid, a digofaint, yn ymgelino â'u gilydd, ac yn dymuned ariwydd i'w gilydd, yr hyn sydd drosedd trwm yn erbyn cyfraith cariad. Barn. 9. 27. 1 Sam. 14. 24.

'Na feldiga y byddar, ac na ddod dramgwydd o flaen y dall.' Lef. 19. 14. Yn ol ysbryd y gorchymyn hwn, gwaherddir absenu yr absennol; sarhau ac amharchu yr addfwyn a'r llariaidd; twyllo yr anwybodus, neu roddi cyngor drwg iddynt; neu wawdio gwendidau eraill. Yn mhob peth y mae Duw yn dangos ei diriondeb a'i uniondeb tu ag atom. Deut. 27. 18. Rhuf. 12. 14. a 14. 13. 1 Cor. 8. 8—13. a 10. 12. 1 Petr. 1. 17.

'Yr hwn a felldithio dad neu fam, lladder ef yn farw.' Mat. 15. 4. *κακολογω*, a *διψριο*; geiriau eraill a arferir yn y Testament Newydd i arwyddo *melldithio*. Felly hefyd, yn Neh. 13. 25., 'Ac y melldithias hwynt,' a ellid ei gyfieithu yn fwy addas, 'b'p ac y *difenwais*, neu y *difriais* hwynt. Campbell.

'O herwydd melldith Duw sydd i'r hwn a grogir.' Deut. 21. 23. 'Crist a'n llwyr-brynnod oddiwrth felldith y ddeddf, gan ei wneuthur yn felldith drosom: canys y mae yn ysgrifenedig, Melldigedig yw pob un sydd yn nghrog ar bren.' Gal. 3. 13. Crogri ar bren, yn iaith yr Hebraid, a arwydda cyffelyb gopedigaeth a chroeshoelio yn iaith y Groegiaid a'r Rhufeiniaid: ond nid cospedigaeth Iuddewidd oedd croeshoelio.* Amlwg yw, fod yr Iuddewon yn marwolaethu y drwg-wethredwr yn gyntaf, ac yn ei grogi wedi hyny. 2 Sam. 4. 12. Jos. 10. 26. a hwyrach, hefyd, Num. 25. 4. Jos. 8. 29. Yr oedd dwy gopedigaeth ar feiau echryalon, sef wedi eu llabyddio, eu

llogsi, neu eu crogi. Jos. 7. 25. Yr oedd hyn i ddangos yn fwy amlwg i bawb eu ffeiddiad o'r bai. Gwedi hyn, yn mhilth y Rhufeiniaid, yr oedd yr arfer crogi, neu hoelio wrth bren, y drwg-wethredwr yn fyw; a dyma dull marwolaeth Crist, yr hwn a ddug ein pechodau yn ei gorph ar y pren. 1 Petr. 2. 24. Luc 23. 33—39. Nid ei fod yn nghrog ar bren oedd yr achos ei fod dan felldith, ond y bai am ba un y crogwyd ef oedd yr achos, a'i gregi oedd yn arwydd o hyny. Jerome.

Nid oedd y gelain i drigo wrth y pren dros nos, ond o fewn y dydd hwnw yr ydoedd i gael ei gladdu, ac onid, *halogai* y tir. Yr oedd ei gladdu yn *puro* y tir. Nid oedd y gopedigaeth hon, meddant, yn cael ei rhoddi ar neb ond ar Iuddew, a hyny am gabledd, eilun-addoliaeth, neu feiau o'r fath. Tu hwnt i bob dadl, oddiwrth eiriau yr apostol, fod hyn all yn gysgod o groeshoellad Crist. Ni ellir meddwl fod pob un a grogwyd dan felldith, ac yn gallegid; na bod eladdu ei gorph yn y ddaear, yn wirioneddol, yn puro y tir: ond yr oeddant yn arwyddo'ol, ac yn gyngodol, yn rhag-ddangos y byddai Crist dan felldith, o herwydd beiau ei bobl, ac y byddai ei gladdigaeth, gam iddo wneyd iawn wrth farw dros eu pechodau, yn eu puro a'u glanhau. Y dydd y crogwyd Crist y claddwyd ef hefyd. 'Symudodd ymaith anwiredd y tir mewn un diwrnod.' Zech. 3. 9. Claddwyd ef cyn machlud haul, a chladdwyd holl bechodau ei bobl gyd âg ef—am hyny y maent yn bur! 'Crist a'n llwyr-brynnod oddiwrth felldith y ddeddf;' dygodd ein pechodau, a'r felldith ddyladwy, yn ei gorph ar y pren: claddwyd ef cyn machlud haul, ac y mae y tir yn bur! 'O herwydd melldith Duw sydd i'r hwn a grogir;' am hyny, y mae yn gyflawn ac yn ofnadwy! Ond yr oedd y cyfryw werth yn nyoddefiadau Crist, o herwydd ardderehogrwydd ei Berson, fel y llwyr-brynnod ei bobl oddiwrth felldith y ddeddf, am hyny y maent hwy yn rhydd. Yr achos paham yr oedd melldith Duw yn fwy nodedig ar y gopedigaeth hon, rhagor un gopedigaeth arall, oedd, tebygol, am mai trwy fwyta o ffirwyth pren y cyflawnwyd y pechod cyntaf, trwy yr hwn y daeth melldith Duw ar ddyaloryw, yr hon na ellid ei thynu ymaith heb grogi ar bren. Yr oedd hyn yn arwydd parhaus o felldith Duw o herwydd y pechod hwnw yn nghylch y pren gwarhdeddig, hyd on ddeuai y Messiah i wared oddiwrth y felldith trwy roddi ei hun i'w groeshoelio ar bren. Edr. ABERTH, IAWN. Gwel Witsius, *Ubi. Supra. Vitringa, Obs. Sacr., lib. ii. cap. 12.*

MELLT—EN, (mell) lluched, tân melt. Yr ydys wedi profi yn ddiaddal, trwy amryw brofiadau diam-mheul, mai yr un yw tân melt a'r peth a elwir *electrical fluid*, neu *fire*, sef y tân a dnyir trwy beiriant defnyddiol i hyny, o'r ddaear at gorph dyn, yr hwn sydd fel y melt, yn gyflym, yn dreiddgar, ac yn nerthol. Trwy godi barcutan papur, a gwialen fain o haiarn wedi ei blaenlymu ynddo, at y cwmwl fyddo yn meltenu, gellir tynu y tân wybrenol hwn ar hyd edef o haiarn o'r cwmwl, a llenwi phiol y peiriant âg ef, yr un fath ag y tynir y tân o'r ddaear, trwy y gelfyddyd berthynol iddo. Edr. TARAN. Y mae y melt yn llosgi, ac yn toddi metelloedd, yn rhywyo ac yn dryllo rhyw gyrph, yn taro dnyion a dallineb, ac yn eu taro yn feirwon: y maent yn difeddiannu yr ehedfaen o'i rinwedd, ac yn gwrthdroi pynciau y nodwydd: y mae yr un effeithiau hefyd i *electricity*. Y modd goreu i ochelyd niwed oddiwrth y melt, ydyw eistedd ar gadair yn nghanol ystafell, neu yn nghanol diod-gell, neu seler dan y ddaear: yn y meusydd, o fewn ychydig latheni i goeden, ond nid dani: y mae yn fwy digel fod gwisgoedd dyn yn wlyb nac yn sych. 'Pan wnaeth efe ddeddf i'r gwlaw, a ffordd i fellt y taranau.' Job 28. 26. Ps. 135. 7. Fel y mae Duw

* Witsius *Exercit. 16. de Symbol, sec. 23.*

yn awdwr dechreuol holl naturiaeth a'i gwrthdychau ancirif, felly hefyd mae holl naturiaeth, a'i holl wrthdychau, yn eu holl ysgogladau, eu symudiadau, a'u gweithrediadau, yn hollol dan ei lywodraeth ef, ac yn derbyn eu holl effeithioldeb oddi wrtho. Y mae y pethau mwyaf bywiog, cynhyrfus, cyflym, ac afreolaidd i'n golwg ni, yn gwbl dan ei lywodraeth a'i drefniad ef. Efe sydd yn effeithio sŵn dychrynlyd y taranau, a elwir o herwydd hyny (רָעַם) 'llais Duw'; mae yn gwneuthur ffordd y mell, sef yn eu llywodraethu, ac yn eu cyfarwyddo. Y maent yn ddigon tanlyd i losgi, ond ni losgant heb ei orchymyn ef; y maent yn ddigon nerthol i ladd, ond ni laddant ond a feirio ef; gwnant ei orchymyn, a dim ond hyny. Peiriannau ydynt a pha rai yr ymladd yn ofnadwy â'i elynion pan fydd; y maent yn barod wrth ei alwad, ac efes a fedr eu trin a'u defnyddio hwynt yn ddychrynlyd. Pa. 18. 14. a 77. 18. Job 37. 3. a 38. 35. Jer. 10. 13. a 51. 16.

'A'i wyneb fel gweliad mellten.' Dan. 10. 6. Y mae efe, sef Crist, yn odidog, yn ddysglar, ac yn hawddgar i'w bobl, ond ofnadwy a brawychus yw yr olwg arno i'w elynion.—Y mae barnau Duw fel mell, yn ddisymwth, yn gyflym, yn anwrthwynebol, ac yn ddychrynlyd. Dat. 8. 5. a 16. 18. a 11. 19.—Y mae Satan yn syrthio fel mellten, pan byddo ei allu, a'i awdurdod, yn cael eu dystrywio yn brysar ac yn arswydus. Luc 10. 18.

MEMPHIS, מִצְרַיִם [*orth y genau*, hefyd מִצְרַיִם] dinas enwog yn yr Aipht, yn nghylch pymtheg milltir yn uwch na rhaniau yr afon Nilus, neu lle mae y Delta yn dechreu. O du y dehau-orllewin iddi yr oedd y petramidiau rhyfedd yn sefyll. Adellawyd hi yn gynnar gan Menes, neu Mitsraim, ac a barhaodd yr drigfa brennoedd yr Aipht hyd wedi amser Alexander Fawr; ond wedi ei amser ef, preswyliai y Ptolemaid yn gyffroddin yn Alexandria. Yma y cadwent yr eilun-dduw, neu y tarw Apis, mewn teml ar-dderchog. Rhagfynegir gan y prophwyd yr adfyd a'i trueni a ddyoddefai ei thrigolion oddiwrth y Caldeaid a'r Persiaid. Eza. 19. 13. Jer. 44. 1. a 46. 14.—19. Hos. 9. 6. Ezec. 30. 13—16. EDR. AIPHT. Y Saraceniaid, yn nghylch A. D. 640, a'i dinystrasant yn gwbl, ac a adeiladasant ddinas arall, o du y dwyrain i'r afon, yn ei lle, a elwir yn awr Grand Cairo, neu Al-kahira. Anhawdd penderfynu yn bresennol y lle y safai Memphis arno: fel hyn y mae dull y byd hwn yn myned heibio.

MEMRWN, Gr. μεμβρανα; *Llad.* MEMBRANA: mae y gair *Lladin* yn arwyddo y groenen uchaf i bob peth; y rhiestigyn nesaf i'r pren. Croen i ysgrifenu arno, neu gwedi ysgrifenu arno; ysgrifen. Gwneir y memrwn o grwyn defaid, neu eifr; yn Pergamos, meddant, y gwnaed ef gyntaf, ac oddiwrth enw y ddinas hon yn *Lladin*, PERGAMA, y cafodd yr enw; yn *Ffr.* PARCHEMIN; ac yn *Saes.* PARCHMENT.—'A'r llyfrau, yn enwedig y memrwn.' 2 Tim. 4. 13. Pa lyfrau oeddynt nid gwiw dychymygu: beth bynag oeddynt, yr oedd yr apostol yn rhoddi hri arnynt, ac yn eu gweled yn angenrheidiol iddo. Ei gŏf-lyfr, medd rhai; ei epistolau at yr egiwysal yn ei ysgrifennu ei hun, medd eraill; ad-ysgrifen o'r Hen Destament, medd eraill.

MEMUCHAN, מִיכָאֵל [*yn tlodi*] un o saith dywysog Media a Persia, cyngorwyr y brenin Ahasferus. Esther 1. 14.

MEN, (my-en) certwyn, cerbyd, carfen. Men-dyru. EDR. DYRNU. Olwyn-fen. EDR. OLWYN.

MENAHAM, מְנַחֵם [*dyddanydd*] mab Gadi, a'r unfed brenin ar bymtheg ar Israel. Lladdodd Salum, yr hwn a laddodd Zachariah y diweddfaf o genedl Jehu.

Gwnaeth yr hyn oedd ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd. Tarawodd y ddinas Tiphah, a'r rhat oll oedd ynddi, a rhwygodd yr holl wragedd beichiogion, am nad agorasai hi iddo. Pul brenin Assyria a ddaeth yn erbyn y wlad; a Menahem a roddodd i Pul fil o dalentau arian; sef £342,187 10s. am ei borth i sicrhau ei freniniaeth yn ei law. Cododd Menahem hanner cant o siclau o'r arian oddiar yr holl rai cedyru allu. Gwedi teyrnasu ddeng mlynedd, bu farw Menahem, a Phecahiah ei fab a deyrnasodd ddwy flynedd ar ei ol, ac yntau a laddwyd gan Pecah mab Remaliah. Rhodiodd y tad a'r mab yn ffyrdd Jeroboam mab Nebat, a thynasant farnau buan arnynt trwy hyny. 2 Bren. 15. 14—22.

MENAN, neu **MAINAN**, מַינָן [*gwobr*] mab Mattathah, a thad Melea. Luc 3. 31.

MENE, מֵנֵה gair Caldaeg, ac arwyddo *rhifo*.—'Duw a rifodd dy freniniaeth, ac a'i gorphenodd.' Dan. 5. 25, 26. EDR. BELSASSAR, TRECEL.

MENYBR, *Llad.* MANUBRIUM; carn, troed-arf, said, gafael-arf. Deut. 19. 5.

MEONATHAI, *Heb.* מְעֹנָתַי [*fy mhreuwylfa*] mab Othniel, a thad Ophrah, o lwyth Judah. 1 Cronid 4. 14.

MEPHAATH, מֵפָאָת [*maur-egn*] dinas yn llwyth Reuben. Jos. 13. 18. a 21. 37. Jer. 48. 21.

MEPHIBOSETH, מֵפִיבוֹשֶׁת [*gwarth fy ngenau*]

1. Mab y brenin Saul o'i ordderch Rispah, yr hwn oedd un o'r saith o feibion Saul a draddodwyd gan Dafydd i'r Gibeoniaid, i'w crogi. 2 Sam. 21. 8, 9.

2. Mab Jonathan, ac wlyr Saul. Pum mlwydd oedd oedd, pan ddaeth y gair ladd Saul a Jonathan. Ei fammaeth, wrth ffoi ág ef, a syrthiodd, fel y cloffodd y pientyn, ac felly parhaodd dros ei holl fywyd. 2 Sam. 4. 4. Dangosodd Dafydd lawer o garedigrwydd iddo er mwyn Jonathan ei dad. Dygwyd ef i fynu, yn ei ieuencid, gyda Machir, yn Lo-Debar, y tu hwnt i'r Iorddonen. Rhoddodd Dafydd yn ol iddo holl etifeddiadaeth ei daid Saul, a chafodd fwyta ar fwrdd y brenin, fel un o'i feibion. 2 Sam. ix. Wrth ei hanes, gellir meddwl ei fod yn ddyngostyngedig, trion, cyfeillgar, a duwlol. Yr oedd i Mephiboseth fab a'i enw Michah, i'r hwn yr oedd hiliogaeth lluosog. Gelwid ef hefyd, Meribbaal. 1 Cron. 8. 34, 40. a 9. 40—44. Pa bryd y bu farw sydd anhysbys. EDR. DAFYDD, JONATHAN, SIBA.

MER—ION, (me-er) *Heb.* מֵרְיָא *baria*, a gyfleithir *teu, bras*. Gen. 41. 2—5. Dan. 1. 15. Sylwedd bras, meddal, a maethol, yn esgyrn ceuol dynion ac anifeiliaid. Nid y mēr sydd yn rhoddi magwraeth i'r esgyrn, fel y barnai rhai gynt, canys mae amryw esgyrn heb fēr ynddynt. Ond er nad ydyw yn maethu yr esgyrn, etto mae yn ddefnyddiol iawn i'w hireiddio, a'u meddalhau, eu gwneuthur yn fwy ystywyth, ac yn llai brau. Pan sycho y mēr yn esgyrn hen bobl, mae yr esgyrn yn fwy brau, a darostyngedig i dori.

Cyffelybir i fēr, 1. Y cyflawnder o fendithion ysbrydol yn Nghrist, y rhai dynt yn fathlawn, yn hyfryd, ac yn gryfhaol i eneidiau y duwion sydd yn byw trwy ffydd arno. Psalm 63. 5. Eza. 25. 6.—2. Ofn yr Arglwydd, yr hwn sydd i'r enaid y peth yw mēr i'r esgyrn. Diar. 3. 8.—3. Bwriadau, meddyliau, a dymuniadau dirgelaid y galon, y rhai sydd guddiedig ac anhysbys i ddyinion, ond yn moeth ac yn agored i Dduw. Heb. 4. 12.

MERAB, מֵרָב [*yr hwn sydd yn ymladd*] merch hynaf y brenin Saul. 1 Sam. 14. 49. Adawodd Saul hi i Dafydd yn wraig, ond yr amser y dyleid ei rhoddi iddo, rhoddodd Saul hi i Adriel y Meholathiad. Yr oedd i Merab o hono ef bump o feibion, y rhai a dra-

ddodwyd i'r Gibeonfaid i'w crogi: canys wrth 'bum mab Michal, merch Saul,' diammeu, mae i ni ddeall, pum mab *chwae'r* Michal; canys ni phriododd Michal Adriel, ond Phaltiel, ac nid oes hanes fod i Michal bump o feibion. Hwyrach i Michal fabwysiadu meibion ei chwaer. 1 Sam. 14. 49. a 18. 17, 18, 19. 2 Sam. 21. 8.

MERAIAM, מֵרַיָּם [*chwewoder*] mab Seraiah, offeiriad. Dychwelodd i Jerusalem o Babilon. Neh. 12. 12.

MERAIOTH, מֵרַיָּוֹת [*chwewoder*] 1. Mab Ahitub yr arch-offeiriad. 1 Cron. 9. 11. Ezra 7. 3.—2. Mab Zechariah, a thad Amariah. 1 Cron. 6. 6, 7.

MERARI, מֵרָרִי [*chwewer*] trydydd mab Lefi, a thad Mahali a Musi. Exod. 6. 19. Pan ddaethant o'r Aipht, y gwrrwyaiad o'i dylwyth oeddnt 6200; a'r rhai addas i wasanaeth, rhwng 30 a 50 o oedran, oeddnt 3200. Yn nghadwraeth meibion Merari yr oedd ystyllod y tabernacl, a'i drosolion, a'i golofnau, a'i forteisiau, a'i holl offer, yr hoelion, a'r rhaffau. Num. 3. 33—37. a 4. 29—45. Jos. 21. 34—40. Bu rhai o'i hiliogaeth yn borthorion yn y deml. 1 Cron. 26. 19. a 6. 63, 77—81.

MERATHAIM, מֵרַתַּיִם [*chwewoderau*] talaeth yn ngwlad Caldea, o bob tu i'r afon Tigris; a thebygol fod Peccod, Coa, a Soa, yn lleoedd cyfagos iddi. Ezec. 23. 23.—'Dos i fynu yn erbyn gwlad Merathaim, ie, yn ei herbryn hi, ac yn erbyn trigolion Peccod: anrheithia hi, a difroda ar eu hol hwynt, medd yr Arglwydd, a gwna yn ol yr hyn oll a orchymynais i ti.' Jer. 50. 21.—'Dos i fynu yn erbyn gwlad y gwrthryfelwyr, ie, yn ei herbryn hi, ac ymwél a hi a'i thrigolion.' Dr Morgan.

Yn erbyn gwlad y chwewderau, dos i fynu
Arni hi, ac ar ei thrigolion, ymwél, O gleddyf,
A llwyr ddinystria eu trigolion, medd IANOFAR.
Blayney.

Ystyr y gair מֵרַרָּה *yw chwewoder*; mae yma yn y rhif lliosog; ystyr y gair מֵרַרָּה *ydyw gowfogy, ymwelod*. Y mae yr hen gyfeithwyr, gan mwyaf, yn cyfieithu y geiriau yr un fath a'r Dr M. neu y Dr B. Bu Babilon yn wlad o chwewder tost i'r Iuddewon, a daeth amser ei gowfy hithau. Ond mae yn eglur fod Peccod yn enw talaeth, neu ddinas, yn perthyn i Babilon; a thebygol fod Marathaim felly hefyd.

MERCURIUS, Gr. Ερμης [*masnachur, areithiwr, neu ddehonglwr*] un o gau-dduwiau y cenedloedd, mab Jupiter a Maia, cenadwr y duwiau eraill; a llywyddwr dysgeidiaeth, areithyddiaeth, a masnachaseth. Pobl Lystra a alwasant Paul Mercurius, ac a fynasent ei addoli ef a Barnabas, yr hwn a alwasant Jupiter. Actau 14. 11, 12.

MERCH—ED, (my-erch). Arwydda merch,—1. Plentyn benyw, neu o hiliogaeth un. Gen. 34. 1. Mat. 9. 18. a 10. 35, 37. Luc 1. 6.—2. Chwaer; gelwir Dinah felly gan ei brodyr, am fod ei thad yn bresenol. Gen. 34. 17.—3. Merch yn nghyfraith. Ruth 3. 18.—4. Enw o serchogrwydd ar fenyw, yn enwedig os bydd yn ieuanc. Mat. 9. 22. Luc 23. 28. Ps. 45. 10, &c.—5. Arwydda hefyd, dinas a'i thrigolion; a phrif ddinas a'i phentrefydd. Mat. 21. 6. Ioan 12. 15. Ps. 45. 13. a 137. 8.—'Merch fy mhobl,' 'merch Judah,' 'merch Sion,' a 'merch Jerusalem,' a arwyddocant, yn aml, yr Iuddewon. Esa. 1. 8. a 22. 4. Ps. 9. 14. 2 Bren. 19. 21. Jer. 6. 14, 26. a 9. 1. Galar. 1. 15. a 2. 15, &c.—Gelwir y saint wrth yr enw hwn, o herwydd eu perthynas a Christ, eu serchogrwydd, eu harddwch, a'u hanwydeb. Ps. 45. 10, 13.—Yn Can. 1. 5, &c., wrth 'ferched Jerusalem, a Sion,' y meddyliir, yn debygol, proffeswyr

ieuatn, neu broffeswyr mewn enw yn unig, heb wir undeb a Christ.

'Weled o feibion Duw ferched dynion.' Gen. 6. 2. Sef merched o hiliogaeth Cain, oedd allan o'r eglwys. 'Merched dynion,' yn unig, oeddnt heb eu geni o Dduw, trwy hâd anllygredig ei air. 1 Petr. 1. 23. Gen. 4. 14. 1 Ioan 3. 9, 10. Felly 'rhodio yn ddydol,' neu 'yn ol dyn,' a arwydda, rhodio fel dynion diad-genedledig, yn llygredig ac yn annuwiol. 1 Cor. 3. 3. Edrych ar y rhai hyn, ac ymuno a hwynt, sydd yn gyffredin yn achos o ddirywiad mawr yr yr eglwys. Barn. 3. 6. Neh. 10. 30. a 13. 25.

MEREMOTH, מֵרֵמוֹת [*chwewoder*] 1. Mab Bani. Ezra 10. 36.—2. Offeiriad a dychwelodd gyd â'r gaethglud i Jerusalem. Neh. 3. 4. Ezra 8. 33.

MERES, מֵרֵס [*dyffredig*] un o ddoethion llys Ahasferus. Esther 1. 14.

MERIBAH, מֵרִיבָּה [*cyfhen, ymryson*]. Exod. 17. 7. Num. 20. 13. EDR. CRAIG, REPHIDIM.

MERRIBAAL, מֵרִיבָּאֵל [*gwrthwynebur Baal*] mab Jonathan, a thad Michah. 1 Cronici 8. 34. a 9. 40. 2 Sam. 4. 4. a 9. 12. Petrusal yr Iuddewon i enwi Baal; felly yn lle Mephibaal, neu Meribbaal, galwent ef Mephiboseth.

MERODACH, neu BERODACH BALADAN, yr un a Mardo Kempadus, mab Baladan, brenin Babilon. Esa. 39. 1. EDR. ΗΒΖΕΥΙΑΗ. Yr oedd yn frenin enwog, am hynny gwnawd delw iddo, ac addolwyd ef yn Babilon. Pan gymerodd Cyrus y ddinas, drylliodd y ddolw hon, yn ol prophwydoliaeth Jeremiah. Gwel pen. 50. 2. EDR. BALADAN.

MEROM, מֵרֹמ [*dyfroedd*] dyfroedd Merom, medd rhal, yw llyn Semachon, neu llyn uchaf yr Iorddonen: erail, megys Calmet, Brown, &c. a farnant mai dyffroedd cyfagos i Tabor, ar afon Cison, oeddnt. Wrth ddyfroedd Merom bu ymladdfa fawr rhwng Josuah a breninoedd Canaan, ac y dinystriodd efe hwynt yn llwyr. Jos. 11. 5.

MEROZ, מֵרֹז [*dirgel*] dinas yn agos i'r fan y bu yr ymladdfa rhwng Barac a Jabin. Trwy orchymyn angel yr Arglwydd, melldithodd Deborah ei thrigolion, 'am na ddaethant yn gynorthwyr i'r Arglwydd yn erbyn y cedyrn.' Barn. 5. 23. Nid oes ar yr Arglwydd eisieu cynorthwyr neb yn erbyn ei elynion; y mae ei fraich ei hun yn ddigon grymus i ennill iddo y fuddugoliaeth ar y cadarnaf o'honynt. A phwy gymhorth a ddichon creaduriaid dinerth roddi i'w fawrhydi? Er hynny baint a dyledsydd pawb yw egnio a'u holl allu a'u doniau o'i blaid ef a'i achos mawr yn y byd, yn erbyn byddinoedd teyrnas y tywyllwch. Y mae Satan yn defnyddio dynion i gynnal ei achos ef yn y byd, felly mae Duw hefyd yn defnyddio y gwaelfaf o ddynton, yn aml, i ddinystrio ei achos, a chodi achos gwir dduwioldeb yn ddyrchafedig. Gwna ddefnydd o bryf i ddyrnu y mynyddoedd, ac i falu y brynlan fel mwlwg. Esa. 41. 14, 15. Ni ddywedir i Meroz yr yfela o blaid y Canaaneaid, ac yn erbyn Barac, a thrwy hynny dynu y felldith arni; ond 'ni ddaeth yn gynorthwyr.' Nis dichon neb fod yn amhleidiol yn y rhyfel: y sawl nad ydynt gyd â'r Arglwydd a'u holl egni, sydd yn ei erbyn. Agwedd salw fydd yn y farn ar yr amhleidiwyr bradychus, sydd yn awr heb weled gwerth yn achos yr Arglwydd i roddi dim cynorthwyr iddo. Llwydda yr achos mawr yn sicr, ond y mae gwaeau Duw yn erbyn pob Meroz. Jer. 48. 10. Mat. 25. 41. 1 Cor. 16. 22.

MERTHYR—ON, (marth) Gr. μαρτυρ; *Llad. Martyr*. Ystyr y gair Gr. μαρτυρ, o ba un mae y gair yn yr ieithoedd eraill yn tarddu, yw *tynt*. Yr un gair a gyfeithir *merthyr* yn y lleoedd canlynol: Act.

22. 20. Dat. 2. 13. a 17. 6. a gyfieithir *tyst* yn Mat. 18. 16. a 26. 65. Marc 14. 63. Luc 24. 48. Actau 1. 8. 22. a 2. 32. a 3. 15. a 5. 32. a 6. 13. 2 Cor. 13. 1. 1 Thes. 2. 20. 1 Tim. 6. 13, *et al.* Hwn ydwy ystyr priodol y gair, ac yn yr ystyr hwn yr arferir ef yn gyffredin yn y Testament Newydd. Y geiriau, *ο μαρτυρῆς τοῦ Ἰησοῦ, tystion* yr Iesu, ar y cyntaf yn yr eglwys, a briodolwyd yn unig i'r apostolion. Wedi hyn priodolwyd hwynt i bawb a ddygasant dystiolaeth gyhoeddus, yn enwedig os wedi eu gwysio o flaen swyddogion, o blaid Cristionogrwydd, ac a ddyoddefasant alltudiaeth, eu hyspelliio, neu farwolaeth o'r herwydd. Ond yn ddiweddar, priodolwyd y gair wedi hyn y bawb a ddyoddefant farwolaeth yn achos eu profies o grefydd Crist, a dyna yr ystyr yr arferir ef yn mhob iaith yn bresennol—er mwyn dynodi y gwahaniaeth, arferir y gair *confessor*, confeswr, neu addefwr, i bawb a ddyoddefasant yn achos crefydd, heb gollu eu bywydau. Tystion Iesu, yn colli eu bywydau o herwydd eu tystiolaeth, ydyw merthyron Iesu, yn yr ystyr gyffredin yn awr o'r gair. Stephan a elwir y merthyr cyntaf. Edrych TYST. Gwel Mosheim, *Sac. Prim. sect.* 16.

MERWIN—O, (mer) *marw-wyn*, medd Dr D. ewinrew; dideimladrwydd oddiwrth oerfel; marwaid—'Fe ferwina ei ddwy glust ef.' 1 Sam. 3. 11. Y gair מְרִינָה a arwydda, y sain, neu y teimlad sydd yn aros yn y glust ar ol i ryw sŵn mawr ei daro, megys sŵn taranau trymlon, neu ŷnau mawrion; y mae rhyw beth tebyg i syndod ar ei ol, a'r glust yn tincian. Yr un gair a arferir yn Jer. 19. 3. Arwyddia yn y ddau fan, syndod a braw yn effeithio ar y meddwl, oddiwrth olwg ar farnedigaethau dychrynlyd Duw ar bechaduriaid.

'Eu clustiau yn merwino.' 2 Tim. 4. 3. 'Aei clustiei a chosi;' ymyl y ddalen, *lloeci*. W. S. Priodol ystyr y gair *κνηθω*, yw *coei*, *gogleisio*: *κνηθουσι τῆν ακοην*, clustiau yn cael eu gogleisio & sain iachyd yr areithiwr, yn hytrach nag athrawiaeth hafus yr efengyl. Doniau yr areithiwr, ac nid iachusrwydd ei athrawiaeth, yn eu boddhau. Y maent yn caru yr athrawiaeth 'yn ol eu chwantau,' ac nid yn eu dysgu yn effeithiol i ymwadu â'u chwantau. Titus 2. 12. Clustiau dienwaededig ydyw y rhai hyn, a gwrando gwaeth nag ofer, sef pechadurus, i ddyben pechadurus, a phechadurus ydyw yr effeithiau o hono. EDR. CLUST.

MERYW—EN, (mer-yw) eithinydd; *Heb.* מֵרַם (*retem*). Barna Campbell, Kircher, Gierus, Parkhurst, &c., mai banad Hispaen a feddylir wrth y gair Hebraeg. Er nad yw yn gysgodfawr, etto y cysgod goreu oedd i'w gael i'r hen brophwyd yn yr anialweh. 1 Bren. 19. 5. Y gair Hebraeg sydd yn Job 30. 4. a Ps. 120. 4. Er nad yw y gwraidd yn ymborth cyffredin, etto rhoddir hanesion am ddyinion mewn cyfyngderau, heb ymborth arall i'w gael, yn ymborthi ar risgl, brigau, dail, a gwreiddiau coed, a phlanigion. Herod., *lib. 8. cap. 116.* Hanway's *Revol. in Persia*, vol. iii. Yn Lapland, ac yn Sweden, y mae y bobl ddiodyd yn gorffod byrw yn aml ar y cyfryw ymborth. Gwraidd meryw, neu y *retem*, yn fwyd, gan hyn, a arwydda y tlodi mwyaf. Dywed Gierus, fod gwraidd y *retem*, y *venista*, neu banad Hispaen, yn gwreicloni, yn llosgi, ac yn crinellu, yn fwy angerddol na dim coed eraill.

'Llymlon saethau cawr, yn nghyd â marwor meryw,' (Psalm 120. 4.) a arwyddant y barnedigaethau mwyaf treiddgar, llymdost, a thanlyd, cospedigaeth Duw ar dafod twyllodrus.

Am y coed meryw, os y rhai hyn y feddylir wrth y gair *retem*, yn ol ein cyfieithiad ni, ac amryw eraill, rhoddir hanes neidlduol am eu rhinweddau meddyginiaethol. Mae y planigion hyn yn gyffredin

mewn llawer o rosydd Ewrop. Dygir eu grawn i'r deyrnas hon, gan mwyaf o'r Ital, a gwlad yr Eilmyr. Y maent yn dra rhinweddol a llesol mewn diffyg anadl, y cryd melyn, y colyddwst, y gareg yn yr arenau a'r chwysigen, ac i lanhau y cylla. Defnyddir coed y pren hwn hefyd, gyd âg effeithioldeb mawr, i gryfhau y cylla, chwalu gwynt, i buro yr ysgyfaint, i annog y misglwyf, ac i rwyddhau y coluddion o bob rhwystrau: a dywedir ei fod yn dda i chwysu, rhag cur yn y pen, a chlefyd y fam. Parotoir ef lawer ffordd i'w gymeryd, sef yn *tincture*, *elixir*, *extract*, a *spirit*. Dywed y fferyllwyr y parha gan mlynedd heb fraenu, ac y ceidw marwor meryw, wedi ei orchuddio â lludw yr unrhyw, dân am flwyddyn. Gwel Harmer, vol. i. obs. 9.

MESA, *Heb.* מֶסָא (*baich*) 1. Mab Ehud, yr hwn a laddodd Eglon; o'i wraig Hodes. 1 Cron. 8. 9.—2. Brenin Moab. Yr oedd ganddo ddefaid lawer, ac a dalai i frenin Israel gan mil o wŷn, a chan mil o hyrddod gwlanog. Gwedi marw Ahab, efe a wrthryfelodd yn erbyn brenin Israel: ar hyn Jehoram brenin Israel, a Jehosphat brenin Judah, a brenin Edom, a ryfelasant ei erbyn. Ar y ffordd buont mewn cyfyngder mawr am ddwfr: trwy Eliseus y prophwyd y maent yn cael dwfr, ac addewid o fuddugoliaeth. Tarawsant y Moabiad, a difrodasant yr holl wlad. Mesa a gauodd arno yn Nghir-hareseth, ei brif ddinas. Pan welodd fod y rhyfelwyr yn drech nag ef, cymerodd 700 o flwyr i ruthro ar frenin Edom, ond ni lwyddodd yn yr ymgyrch. Ar hyn, offrymodd ei fab cyntaf-anedig, yr hwn oedd i deyrnasu yn ei le, ar y mur, er boddhau ei eilun-dduw. Y breninoedd yn gwled y creulondeb hwn, a aethant ymaith, a'u hysglyfaeth gyda hwynt. Yn nghynnwysiad y bennod yn y Biblau Cymreig, dywedir iddo aberthu 'mab brenin Edom;' ond oddiwrth yr hanes, y mae yn dra eglur mai ei fab ei hun—ei gyntaf-anedig—'yr hwn oedd i deyrnasu yn ei le ef,' a offrymodd, ac nid mab brenin Edom. Yr oedd hon yn weithred erchyll, ac yn brawf o natur waeddyd eilunaddoliaeth: lleiddiad dyn yw Satan o'r dechreuad, ac y mae yn hoffi creulond. Yn Mibl Dr Morgan cynnwysiad y bennod sydd fel hyn, 'Joram yn gorchfygu y Moabiad, ac yn aberthu ei fab,' sef mab brenin Moab. Ai y Mesa hwn oedd brenin Moab ai peidlo, yr hwn a oresgynodd wlad Edom, ac a gymerodd y brenin, ac a losgodd ei esgyrn yn galch, sydd anisic. 2 Bren. iii. Amos 2. 1. Fel hyn y mae dynion yn fflangell yn llaw yr Arglwydd, y naill i goepi y llall.—3. Mab cyntaf-anedig Caleb, mab Herson. 1 Cron. 2. 42.—4. Terfyn preswylfa hiliogaeth Joctan. Gen. 10. 30. EDR. JOCTAN.

MESACH, *Heb.* מִסָּאֵל, Dan. 1. 7.—1. Un o'r llanciau, cyfeillion Daniel, a fwrwyd i'r ffwrn dân, gan Nebuchodonosor, am eu hymlyniad wrth y gwir Dduw, a'i addoliad ef yn unig. Dan. iii.—2. Chweched mab Japheth. Gen. 10. 2. Bernir mai ef oedd tad y Mosciaid, a'r Muscofiaid, y rhai a breswylant y gwledydd gogleddol Ewrop ac Asia. Yr oedd Mesach yn marchnata â'r Tyriaid mewn dynion a llestri pres. Eze. 27. 13. Gellir barnu eu bod yn genedl liosog; gref, a rhyfelgar; ac mae yn eglur i luoedd o honnynt gael eu ladd & r' chddyf. Ezeiel 32. 26. Hiliogaeth Mesach a gynnorthwiant y Tyriaid yn erbyn yr Iuddewon ar ol eu hadferiad yn nechreu y mil blyneddodd, ond a ddystrywir yn yr ymgeis yn hollol. Eze. 38. 2, 3. a 39. 1.

'Gwae ff, fy mod yn preswyllo yn Mesach, yn cyfanneddu yn mhebyll Cedar.' Psalm 120. 5. Wrth Mesach y deallir y Muscofiaid, ac wrth Cedar y deallir yr Arabiaid; ond nid tebygoll i Dafydd drigo yn Mesach na Cedar; ond yr oedd ymddygiad Saul, Doeg, a'r Ziphiaid, wedi bod mor fradwraidd a drygionus

tu ag ato, fel yr oedd, fel pe buasai yn byw yn mhllith yr Arabiaid gwyllion, a'r Muscofiaid barbaraid, y rhai oedd yn byw wrth ryfel a chreulonder. Rhai a gyfieithant y gair Mesech, nid fel enw priod ar un genedl, ond yn ddeiriol, 'Gwae fi, fy mod preswyllo cyhyd yn mhebyll Cedar.' Jer. 9. 2, 3, 6. a 15. 10. Mic. 7. 1, 2. 2 Petr. 2. 7, 8. Dat. 2. 13.

MESOLEMIAH, מְסֻלִימָיָה [heddwch Iah] 1. Tad Zechariah, Leflad, a phorthor yn y deml. 1 Cron. 9. 21.—2. Mab Core, a thad amryw o feibion oedd-ant yn borthorion yn y deml. 1 Cron. 26. 2—9.

MESILEMITH, מְסִלֵּימִית [heddychlonrwydd]—1. Mab Immer, a thad Mesulam. 1 Cron. 9. 12.—2. Mesilemoth, tad Berechiah. 2 Cron. 28. 12.—3. Tad Ahaziah. Neh. 11. 13.

MESOBADIA, trigiannydd Mesoba. 1 Cron. 11. 47.

MESOPOTAMIA. Edr. **ABAM**. Y wlad helaeth rhwng y ddwy afon, y Tigris a'r Euphrates, a elwir wrth yr enw hwn. Gwlad dra enwog yw yn hen hanesion y cyfnaf. Ynddi yr oedd Shinar, neu Sinar, a Babilon, ac Eden hefyd, medd rhai. Edr. **BABILON**, **EDEN**. Ynddi y ganwyd Abraham, Nachor, Sarah, Rebecca, Leah, Rahel, a holl feibion Jacob, ond Benjamin. Actau 7. 2. Gen. 11. 31. a xxix, xxx. Neh. 9. 7. Brenin y wlad hon oedd Cusan-risathaim, yr hwn a orthymodd feibion Israel wyth mlynedd. Barn. iii. Edr. **BALAAM**, **OTHNIEL**. Syrtaid Mesopotamia a ymladdasant â Dafydd; a chyfansoddodd y Psalm 60 ar achlysur y fuddugoliaeth a roddodd yr Arglwydd iddo arnynt hwy, a Syrtaid Zobah. Gwel titl. Darostyngwyd hi gan yr Aseyriaid, y Caldeaid, y Persiaid, y Groegiaid, y Rhufeiniaid, y Parthiaid, y Saraceniaid, y Tartariaid, a'r Tyrciaid. Tywalltwyd ynddi, hwyrach, fwy o waed dynion nag yn un wlad arall yn y byd. Yr oedd llawer o Iuddeon y wlad hon yn Jerusalem, yn gwranddo Petr ar ddydd y Pentecost, ac a gredasant yn Nghrist. Y mae Cristionogrwydd hyd yn hyn, meddant, heb ei ddiwreiddio yn llwyr o honi. Act. 2. 9. Cafwyd sicrwydd diam-mheul yn ddiweddar, fod yn y wlad hon yn nghylch cant o eglwysai Cristionogol yn parhau er yr hen oes-odd boreuol Cristionogrwydd, wedi cynnal addoliad ac egwyddorion Cristionogrwydd yn bur, trwy yr holl oesoedd tywyll, pan yr ydoedd Pabyddiaeth yn gor-chuddio holl Ewrop â chadugg o anwybodaeth, a choel-grefydd o'r fath ffeiddiaf.

MESSIAH, מָשִׁיחַ [eneiniog]. Dan. 9. 25, 26. Ioan 1. 41. a 4. 25. Edr. **CRIST**, **ENEINIO**.

MESULAM, מְסֻלָּם [heddychol] y mae amryw o'r enw hwn. 1 Cron. 9. 7, 12. a 5. 13. 2 Cron. 34. 12. Neh. 3. 4, 6.

MESULEMETH, merch Harus o Jotbah, gwraig Manasseh, a mam Amon, breninoedd Judah. 2 Bren. 21. 19.

MESUR—O, (mes-ur) מְסֻרָה [mesura]; *Lladin*, *MENSURA*; *Ffr.* *MESURE*; *Saes.* *MESURE*: medr, meid, meidraeth, mydr, rheol; caine, cywair. Mesur sydd yn dangos hyd, lled, a maintioi unrhyw beth.—Mesur a arwydda hyd trefnyddig, maintioli, neu radd unrhyw beth, megys *byrwyd dyn*, Psalm 39. 4.—*pechod*, Jer. 51. 13.—*gras*, Eph. 4. 13.—'Wrth fesur,' a arwydda yn gymedrol, yn gynull. Esa. 27. 8. Ezec. 4. 11—15.—'Heb fesur,' a arwydda yn helaeth iawn. Esa. 5. 14. Ioan 3. 34.—'Wrth fesur dyn, hyny yw, eiddo yr angel.' Dat. 21. 17. Y mesur cyffredin yn mhllith dynion oedd mesur yr angel: y dim dydd oedd gan yr angel, oedd yr un a chuffydd dyn, cym hwy, dim llai, sef yn nghylch troedfedd a hanner.—Mesur yr apostolon, oedd ïangder eu swydd a'u

hawdurdod. 2 Cor. 10. 13, 14, 15. Yr oedd yn cyrhaedd i'r holl fyd; ond yr oedd cyfarwyddyd dwyfol i bob un o honant i lafurio mewn rhai parthau yn fwy na'u glydd, a thebygol na byddent yn myned i lafur en glydd, oddigther trwy ryw alwad neillduol neu gydsyniad. *Καὶ μετρήσας*, mesur, yma; a arwydda, trwy ffugyr, y peth mesuredig.—'Cyflawnwch chwithau hefyd fesur eich tadau,' trwy chwaneu at eu pechodau, a thynu barnedigaethau buan arnynt. Mat. 23. 32.

Y mae mesuro yn arwyddo, 1. Golygu maintioli neu gynnwysiad pethau. Num. 35. 5. Ruth 3. 15.—2. Meddiannu, i'r dyben i adelladu. Zech. 2. 2. 'Mesuraf ddyffryn Succoth:' hyny yw, meddiannaf, rhanaf, a llywodraethaf yno. Psalm 60. 6.—3. Ad-dalu a gwobrwyo. Esa. 65. 7.—4. Gwybodaeth ac awdurdod gyflawn, hawsder i drin peth; felly y mae Duw yn 'mesur y dyfroedd yn ei ddwrn, a phridd y ddaear mewn mesur:' y maent yn adnabyddus iddo, yn gwbl dan ei awdurdod, ac yn hawdd iddo wneuthur a fyno â hwynt. Esa. 40. 12.

Gwaith Ioan yn weledigaethol yn mesur teml Dduw, a'r allor, a'r rhai sydd yn addoli ynddi, a arwydda, gofal Duw yn neillduol am ei addoliad a'i addolwyr, yn amser tywyll Anghrist, pan y byddai llawer yn cael eu rhoddi i amryfusedd cadarn i gredn celwydd. Dat. 11. 1. Gair Duw yw y mesur; wrth hwn maent yn barnu pob peth, ac yn ol hwn yn trefnu y cwbl sydd yn perthyn i deml Dduw, ei addoliad, a'i addolwyr. Cododd Duw weision ffyddlon yn nghanol y llygriad mwyaf ar y cyntedd oddi allan i'r eglwys, i fesur ei addoliad wrth yr iawn fesur, a'i gadw yn bur, ac yn ol y rheolau sanctaidd: y mae hanes yr eglwys trwy yr amrywiol oesoedd yn gwirio hyn. Mesurir i ddau ddyben: sef i adelladu wrtho (Ezec. 40. 5. a Zech. 2. 2.) ac wedi gorphen yr adelladaeth, i'r dyben i edrych ac i brofi a ydyw yr adelladaeth yn ateb i'r mesur cyntaf, wrth ba un yr oedd yr adelladaeth i gael ei chodi. 2 Cor. 10. 12. Yn yr ystyr diweddar, tebygol, y mae i ni ei ddeall yn y fan hon. Y mae yr adelladaeth yn sefyll wedi ei hadeiladu; ond y mae wedi ei halogi, ac eisieu ei phuro a'i diwygio y sydd. Mae y cyntedd o'r tu allan i'r deml i gael ei fwrw allan; sef yr addolwyr yno i gael eu hegyrnu, ac nid eu hadeiladu na'u diwygio.

Yr oedd y gau athrawon yn golygu eu hunain, nid yr apostolon, yn brawf fesur iddynt eu hunain; ac felly nid oeddant yn gweidd neb yn rhagori arnynt hwy. Trwy yr ynyfdrwydd hwn yr oeddant yn para heb ddeall ac iawn adnabyddiaeth o honant eu hunain. 2 Cor. 10. 12. Y mae cam-fesur, neu real o faru am bob peth, yn rhwym o arwain i gyfeillornad. Nid oes un mesur cwbl uniawn a pherffaith, ond gair Duw a stamp Crist, yr hwn a gerddodd y rheol heb wro yn y gradd lleiaf.

'A pha fesur y mesuroch, yr adfesurir i chwithau.' Mat. 7. 2. Nid ydyw y geiriau hyn i'w deall fel pe bai yr Arglwydd yn gwahardd i ni iawn faru am bethau ac am ddynion; na ddylai swyddogion roddi dedfryd ar ddrwg-welthredwyr; neu na ddylai swyddwyr eglwysig iawn ddysgyblu drwg fucheddwyr yn eu plith; neu na ddylem feddiannu deall a iawn faru am ddynion yn ol eu bucheddiad: nag, ond yn y gwrthwyneb, rhydd gyfarwyddyd i ni pa fodd i iawn faru am ddynion yn adn. 15—20. o'r bennod hon. Y pechod a waharddir, yw, bod yn brysaur, yn angharedig, ac yn ddilemliad yn barnu; yn golygu pob peth yn yr olwg waethaf; yn dadguddio beiau a chyhoeddi gwendidau eraill, heb achos cyflawn yn galw; ac yn barnu pawb a fyddo yn gwahaniaethu oddi wrthym ni. Yn gyffredinol, adfesurir i ninnau â'r un mesur; 'barn ddidrugaredd fydd i'r hwn ni wnaeth drugaredd.' Iago 2. 13. Dat. 18. 6. 2 Thea. 1. 6, 7. 2 Cor. 9. 6. Barn. 1. 7. Ps. 18. 25, 26. Jer. 51. 24.

'Ac a'i cuddiodd mewn tri mesur o flawd.' Luc 13. 21. 'Ac a'i cuddied mewn tri chibened o vlawd.' W. S. *sara rpa, tri phecaid*, yn Mat. 13. 33. yr un gair a gyfieithir *peccid, mesur, a chibin*. Tebygol mai yr un yw *sarov saton*, *סאר סאט*, a *סאר סאט*, mesur sych Hebraidd, yr cynnwys yn nghylch dau alwyn a hanner Saesong.

METH—U—IANT—US, (my-eth) ffaelu, adfeilko, pallu, nychu; nychdod, adfeiliad, amhariad. Barn. 20. 16. Diar. 29. 18.

Ig ar blentyn cryfiant, ar benddyn *methiant*. Diar.

METHUSAEL, Heb. מֹתְשָׁלַח [erchi marwolaeth] sad Lamech. Gen. 4. 18.

METHUSELAH, מֹתְשָׁלַח [anfonodd ei angeu, neu ar ei farwolaeth anfon dduf] mab Enoch, a thad Lamech. Gen. 5. 21, 22. Ei oed pan fu farw oedd 969. Efe oedd y dyn a fu fyw hwyaf o neb ar y ddaear, sydd a hanes am dano; ond bu yntau farw.

MEWN, arddawd, (me-wn) tu fewn, yn.—'O fewn dy byrth.' Exod. 20. 10.—'O fewn saith niwrnod.' Barn. 14. 12.—Gorair. 'Oddifewn ac oddi allan.' Gen. 6. 14.

MEZAHAB, mam Natred. Gen. 36. 39.

MIAMIN, מִיָּמִין [y llaw ddeheu] mab Paros, offeiriad. Ezra 10. 25.

MIBHAR, מִבְּחָר [dewisiedig] mab Haggeri, un o gedryd Dafydd. 1 Cron. 11. 38.

MIBSAM, מִבְּשָׁם [yr hun sydd yn cywilyddio] 1. Mab Ismael. Gen. 25. 13.—2. Mab Salum. 1 Cron. 4. 25.

MIBSAR, מִבְּסָר [yr hun a amddiffynir] un o dduciaid Edom. Gen. 36. 42.

MICAH, mab gwraig weddw gyfoethog o fynydd Ephraim, y cawn hanes am dani a'i delw-addoliaeth, a'r canlyniadau o hyny, yn Barn. xvii, xviii. Efe a'i fam a osodasant eilun-addoliaeth i fynu gyntaf yn Israel.

MICHAH, מִיכָה [tlawd] yr oedd amryw o'r enw hwn. 1 Cron. 5. 6. a 8. 34, 35. a 9. 15. a 23. 20. 2 Sam. 9. 12.

MICHAH, y Morasthiad, prophwyd Duw. Morasthi, neu Moraseth (pen. 1. 14, 15.) oedd y lle y ganwyd ef. Y mae Jerome yn barnu nad yr un lle oedd Morasthi a Moraseth, er fod y ddau yn Judah. Prophwydodd yn nyddiau Jotham, Ahaz, a Hezekiah, brennoedd Judah; ac yr oedd yn cyd-oesi ag Esiiah a Hosea. Y mae yn cyfeirio ei genadwri at Israel a Judah: ac y mae ei lyfr, fel ysgrifeniadau y prophwyd ei erall, yn cynnwys argyhoeddiadau llymion o bechod, dadganiad dychrynlyd o ddigofaint a barnedigaethau o'i herwydd, ac addewidion gwerthfawr o Grist, ac o sefydliad a llwyddiant ei deyrnas yn y byd. Yr oedd Jeremiah yn ei gydnabod fel prophwyd, ac yr oedd ei brophwydoliaeth yn ddigon hybys yn ei amser. Jer. 26. 18. Cadarnheir ei awurdod fel prophwyd Duw, a'i lyfr fel rhan o'r Ysgrifthyrd Llan, trwy gyfeiriad ato ddwy waith yn y Testament Newydd. Cymh. pen. 5. 2. & Mat. 2. 6. Ioan 7. 42.—cymh. pen. 7. 6. & Mat. 10. 35, 36. Rhai o'i brophwydoliaethau a gyflawnwyd eisoes yn ddiammheuol. Pen. 3.8—12. a 4. 2, 3, 4. a 5. 2—6. Y lleill a gyflawnir yn eu hamser priodol.

Y mae ei iaith a'i ddull o ysgrifenu, yn hardd, yn enwog, yn ddyrchafedig, ac i radd mawr yn farddonol; weithiau yn anhwad ei ddeall trwy ei gynnwysder a'i drosiad o'r naill fater i'r llall.* Gallwn edrych gyda

h'offier, ar harddwch, a thlysmi ei ddull yn pen. 2. 12, 3. a 4. 1, 2, 3. ac yn neillduol y ddwy linell gyntaf o' adn. 4.—Ei fywlogrwydd yn pen. 1. 5. a 2. 7—10. a 4. 9.—Grymuser ymadroddion, pen. 1. 6, 7, 8. a 2. 3. a 3. 2—12. a 7. 1, 2, 4.—Pêr-wresogrwydd, pen. 1. 16. a 2. 4.—Ei ardderchogrwydd dyrchafedig, pen. 1. 2, 3, 4. a 3. 6—12. a 4. 12. a 5. 8. a 6. 1—16. a 7. 16, 17. Esgob Newcome. Hawdd canfod yn ei ymadroddion ardderchog a bywiog, ddyd dan ddylanwadau dwyfol yn ei ddyrchafu uwchlaw dynoliaeth yn ei ysgrifeniadau. Heblaw yr ysgrifenywyr cyffredin ar yr holl Fihl, ysgrifennodd arno, Marcus yn Lladin, Pocock, Hutchinson, ac Anthony Gibbs, yn Saesonaeg.

MICHAIAH, mab Gemariah, yr hwn a fynegodd i'r tywysogion holl brophwydoliaethau Jeremiah a glywsai efe Baruch yn eu darllen yn y deml. Jer. 36. 11—20.

MICLOTH, מִקְלוֹת [gwiaid] y mae dau o'r enw. 1 Cron. 8. 32. a 9. 37, 38. a 27. 4.

MICHAEL, מִיכָאֵל [pwy fel Duw? neu, yr hwn sydd debyg i Dduw] Y mae amryw o'r enw hwn yn yr ysgrifthyrau, heb fod achos neillduol i ymhelathu arnynt. Numeri 13. 13. 1 Cron. 5. 13, 14. a 7. 3. a 12. 20.

MICHAEL YR ARCH-ANGEL. Y mae Michael yn cael sôn am dano bum waith yn yr ysgrifthyrau: sef Dan. 10. 13—21. a 12. 1. Judas 9. Dat. 12. 7. Gelwir ef 'Un o'r tywysogion penaf,' neu y blaenaf; 'eich tywysog chwi,' sef yr Iuddewon; 'y tywysog mawr—Arch-angel—Michael a'i angelion.'—'Llef yr Arch-angel,' diammeu, yw llef Michael, yr hwn a elwir yn Arch-angel, ac nid oes ond un Arch-angel yn cael sôn am dano; y mae y gair bob amser yn y rhif unigol. Y mae yn amlwg nad yw yr enw yn cael ei briodoll ond i un, bod hwn yn un mawr, y penaf, y blaenaf, tywysog, blaenor ar angelion, ei fod o blaid byddin neu eglwys Dduw yn y byd, ac yn erbyn Satan. Mae amryw farnau yn nghylch y person hwn, pwy ydoedd; rhai yn barnu mai angel creddig a feddylir wrtho, ond y penaf o honynt; eraill a farnant, bod i ni ddeall wrtho, angel creddig, weithiau, a'r Arglwydd Iesu, brydiau eraill; eraill, mai yr un person sydd i'w ddeall yn mhob man, ac mai un *fel Duw*, sef Mab Duw, yw hwn. Gwedi dwys ystyried y mater, yr ydwyf yn cyfaddef fod fy meddwl yn ymfodloni yn gwbl yn y farn ddiweddar: 1. Ei enw a arwydda ei fod yn Dduw, heb neb yn gyffelyb iddo. Exod. 15. 11. *מיכאל פּוּי שׂוּדְדִּיבִּי וְתִי?* Ps. 89. 7, 8, 9.—2. Y mae yn amlwg fod yr angelion dan ei awurdod a'i lywodraeth; (Dat. 12. 7.) felly mae Crist wedi ei ddyrchafu goruch pob tywysogaeth, &c. y mae pob peth wedi ei darostwch iddo.—3. Blaenor lluoedd Duw yma yn y byd yn erbyn Satan yw; (Dat. 12. 7.) a phwy yw hwnw ond Hâd y wraig, Tywysog ein hiechydwriaeth?—4. Pwy sydd yn sefyll dros feibion pobl Dduw ond Crist? Dan. 12. 1. Efe yw yr hwn a ymddangosodd i Josuah ar feusydd Jericho, a'i gleddyf noeth yn ei law, ac a alwodd ei hun yn 'Dywysog llu yr Arglwydd.' Jos. 5. 14.—5. Dywedir mai IEHOPAH a gladdodd Moses, am hyny efe yw yr Arch-angel (sef Crist) yr oedd Satan yn dadleu ag ef yn nghylch ei gorph wrth ei gladdu. 'Moses gwas yr Arglwydd a fu farw yno, yn nhir Moab, yn ol gair yr Arglwydd.' *עַל בְּיַרְדֵּן וּרְחַב יַרְדֵּן יְהוֹפָאֵה*. 'Ac efe a'i claddodd ef mewn glyn.' Yr un gan hyny yw Michael a IEHOPAH, sef IEHOPAH yn mherson y Mab. Tebygol i Satan yn y ddadl a fu yno yn nghylch corph Moses, chwydu allan lawer o gablled yn erbyn IEHOPAH: hwyrach y mynal beidio iddo gael ei gladdu o amharch iddo, neu o ran ei ddefnyddio i eilun-addoliaeth; beth bynag oedd yr achos o'r ddadl, mynodd Duw ei gladdu o

* Lowth, *Præf. 21. De Sacrae Potest. Hebr.*

barch i'w was enwog, ac i attal y bobl na Satan wneuthur cam-ddefnydd o hono. Dywedir fod Michael, τω διαβόλω διακρινομενος, yn *daelw â'r diafol*. Judas 9. 'Pan ymrysonawdd ef yn erbyn diafol.' W. S. Ac, διαλεγτο περι του Μωσως σμαρατος. 'Yn ymresymu yn nghylch corph Moses.' 'Ac ymddadleu am corph Moysen.' W. S. Y mae yn amlwg fod y diafol yn ceisio y corph, neu wneuthur rhyw beth iddo, neu âg ef, ac yr oedd Michael, neu IEHOFAH, yr hwn a'i claddodd, yn anfoddion iddo: dadleuodd ac ymresymodd âg ef. Yr oedd y diafol yn haerllug am gael ei ewyllys mewn perthynas i gorph Moses, yntau, gyd âg anfeidrol addfwynder, ni feiddiodd, ουκ ερολημσε, ni *chymeroedd arno*, gyhoeddai barn yn ei erbyn am ei gabledd, neu ei faru a beio arno â chabledd, eithr a ddywedodd, 'Cerydded yr Arglywydd dydi;' yn hyn yn dangos ei hun yn annlebyg iawn i'r diafol, ac yn rhoddi siampl o addfwynder a llarieidd-dra i'w holl ganlynwyr hyd ddiwedd amser. Y mae cymaint tebygolrwydd a chysondeb rhwng y geiriau hyn a'r hanes a roddir i ni am Satan yn gwrthwynebu Josuah yr arch-offeiriad, yn Zech. 3. 2., fel y barna rhai dysgedigion, sef Vitringa, ac eraill, fod y geiriau yn Judas yn cyfeirio at yr hanes yno: os felly, y mae yn amlwg mai IEHOFAH a elwir yn angel yno: 'A'r Arglywydd, (*Heb.* IEHOFAH) a ddywedodd wrth Satan, Cerydded yr Arglywydd (*Heb.* IEHOFAH) dydi Satan.' Gan fod Michael yn Judas yn arferdyr yn yr geiriau a'r angel IEHOFAH yn Zechariah, gellir barnu mai yr un personau oeddnynt: o'r hyn lleiaf, nid ydyw yn fwy anaddas barnu oddiwrth y geiriau, nad Mab Duw oedd Michael, na nad Mab Duw oedd yr angel IEHOFAH. Nid ydyw y geiriau yn arwyddo *ider hanfod*, ond undeb cynghor a barn. Ni all y Mab wneuthur na dywedyd dim o hono ei hun, oblegid undeb hanfod. Yr hyn y mae yn ei glywed ac yn ei weled, y mae yn ei ddywedyd ac yn ei wneuthur. Gall creadur wneuthur a dywedyd yr hyn na chlywodd ac na welodd gan Dduw; ond nis gall y Mab, oblegid undeb hanfod: yr un yw barn, cynghor, ac ewyllys y Personau Dwyfol yn mhob peth. I'r golyfniad, Pa le y cafodd Judas yr hanes hwn am y ddad rhwng Michael a'r diafol? y mae yn ddigon o atebiad i ddywedyd fod Judas yn ysgrifenu dan ddylanwadau dwyfol yr Ysbryd Glân. Edr. ARCH-ANGEL. Gwel Witsius *Miscell. Sacr., Exer. iv. De Michael*. Vitringa ar Dat. 12. 7. Cocejus ar Judas 9. a Dat. 12. 7. *Univer. Hist., vol. iii. p. 335., Note 5.*

MICHAL, מיכל [*pow sy berffait*] merch y brenin Saul, a gwraig Dafydd. Saul a addawodd ei ferch hynaf, Merab, yn wraig i Dafydd, ond twyllodd ef, ac a'i rhoddodd hi i Adriel y Meholaithiad. Clywodd Saul fod Michal ei ferch yn serchu Dafydd, addawodd hi yn wraig iddo am gant o flaen-grwyn y Philistiaid yn gynnysgaeth. Rhoddodd Dafydd iddo ddau cant, a chafodd Michal yn wraig. Trwy ddyfais achubodd fywyd Dafydd, pan anfonodd Saul genadau i'w ladd. Gwedi hyn, pan ydoedd Dafydd yn ei alltudiaeth, rhoddodd Saul Michal i Phalti, mab Lais o Alim. Isboseth ei brawd, ar ddymuniaid Dafydd, a'i gyrodd yn ol iddo. Cospwyd hi âg anhiantadrwydd, am ei gwaith yn dirmygu Dafydd, pan oedd yn dawnsio o flaen yr arch. Nid canmoladwy ydyw yr hanes am dani. 1 Sam. xviii, xix. a 25. 44. 2 Sam. 3. 13—18. a 6. 16, 23. a 21. 8, 9. Edr. MERAB.

MICHMAS, מכמס [*cuddiedig*] dinas yn Benjamin, oodetu naw milltir gogledd-ddwyrain tua Ramah o Jerusalem, ac yn nghylch pedair o Bethel. 1 Sam. 13. 5, 23. a 14. 5—31. Eza. 10. 28. Neh. 11. 31.

MICHMETHATH, dinas yn hanner llwyth Manasseh, tu yma i'r Iorddonen. Jos. 16. 6. a 17. 7.

MICHRI, מכרי [*gwerth*] tad Uzzi. 1 Cron. 9. 8.

MICHTAM, מכתם [*euraidd*] כותם *cetem*, a arwydda *aur coeth dyglaer*. Ps. 45. 12. Fel titl i amryw Psalmau, arwydda, tebygol, *cân odidog*; sef bod y gân gwedi ei chyfansoddi ar destun gwerthfawr a gogoneddus; hynny yw, Crist Iesu. Tid ydyw i'r Psalmau xvi, lvi, lvii, lviii, lix, a lx. Diddadi mai Psalm brophwydoliaethol am Grist yw Ps. xvi., lle yr arferir y gair gyntaf.

MIDIAN, מדין [*barn*] pedwerydd mab Abraham o Ceturah, a thad y Midaniaid, y rhai oedd yn preswyllo yn ngwlad Midian. Gen. 25. 2. Y mae yn amlwg fod dau le gwahanol a elwir gwlad Midian yn yr ysgrythrau. Un o du y dwyrain i'r Môr Coch, lle y preswyliai Jethro: y llall oedd o du y dwyrain i'r Môr Marw, neu Môr Sodom, yn agos i'r Moabiad. Yr oedd pum llwyth o'r Midaniaid, hiliogaeth pum mab Ceturah, sef Ephah, Epher, Hanoah, Abidah, ac Eldaah. Cawn hanes bore am danynt fel marchnadwyr, yn marchnata â'r Aipht mewn llyisiau, balm, a myrr, a chaeth-ddynion hefyd, fel yr ymddengys wrth eu gwaith yn prynu a gwerthu Joseph. Yr oeddnynt hwy â'r Ismaelaid yn preswyllo yn agos i'w gilydd, ac yn ymgymysgu llawer â'u gilydd, o herwydd hynny gelwir hwynt wethiau wrth yr un enw. Gen. 37. 28—36. a 39. 1. Barn. 8. 22, 23, 24. Bu rhyfel rhyngddynt a'r Edomiaid, a Hadad mab Bedad a'u tarawodd hwynt, ac a'u gorchfygodd. Gen. 36. 35. Dychrynwyd hwynt yn fawr gan ryfeddodau Duw o blaid ei bobl yn yr Aipht, ac yn yr anialwch: a hwyrach i'r Midaniaid, gerllaw y Môr Coch, ymadael â'u sefyllfa, a myned at eu brodyr ar gyffiniau Moab. Hab. 3. 7. Gelwir pum brenin Midian yn dduclaid Sihon, am hyny gellir barnu i Sihon ddarostwng eu gwlad. Jos. 13. 21. Yr oedd rhai o henuriaid Midian yn ymuno â henuriaid Moab i gyrcu Balaam i regu Israel; a thrwy gynghor Balaam yr oedd rhai o'r Midaniaid gyd â'r Moabessu yn Abelsittim, yn denu Israel i odineb a delw-addoliaeth. Dygodd hyn bla i wersyll Israel, a bu farw 24,000 o honnynt. Edr. PHINEES. I ddial am hyn ar y Midaniaid, gorchymynodd yr Arglywydd i Moses anfon 12,000 o wyr i ryfela yn eu herbyn, ac i ladd pob gwrrwy, yn blant ac yn ddynion, a phob benyw, ond y gwyrffon. Lladdasant eu breninoedd a Balaam: yspelliasant eu holl anifelliaid, a llosgasant eu holl ddinasoedd a'u tyrau. Yr ysglyfaeth oedd fawr; sef 32,000 o wyrffon; o ddefaid, 675,000; o eidonau, 72,000; o asynod, 61,000; y rhai a ranwyd rhwng y milwyr a'r lleill o'r bobl, un rhan i'r milwyr, a'r rhan arall i'r gynnulleidfa: yr oedd un o bob pum cant o ran y milwyr, ac un o bob deg a deugain o ran y bobl, i'w rhoddi yn deyrnged i'r Arglywydd. Num. xxii, xxv, xxxi. Jos. xiii. Y mae ymddangosiad o greu-londeb yn eu gwaith yn lladd yn ddarlbed y gwragedd a'r plant yn y rhyfel: ond wrth orchymyn Duw y gwnaethant hyn; a hon oedd y ffordd a gymerodd Duw i ddial arnynt am eu pechodau. Gellir barnu, wrth ymddyddiad ffaithad digywilydd eu merched, fod y wlad yn llygredig iawn; a chan fod y benywaidd yn euog yn y camwedd, yr oedd yn gyflawn iddynt ddyoddef am y camwedd. Yr oedd yn drugaredd i'r gwyrffon gael eu harbed, ac yn drugaredd fwy iddynt gael eu dwyn i fyru yn mhllith yr Israeliaid, ac mewn gwybodaeth o'r gwir Dduw a'i addoliad. Er nad oedd y plant gwrrywaidd ddim yn fwy euog na'r benywaidd, etto yr oedd gan yr Arglywydd hawl yn eu bywyddau hwy, a phawb eraill, a gellid barnu y buasant yn fwy lliidog, ac am ddial gwaed eu rhieni yn ol llaw. Gan i'r Arglywydd orchymyn hyn, 'Oni wna Barnydd yr holl ddaear farn?' Gen. 18. 25. Y mae siampl y Midaniaid yn rhybydd i rieni na thynont farn Duw fel hyn yn ddychryallied, trwy ea

pechodau, ar eu plant. Oesoedd ar ol hyn, y Midianiaid a ddiangasant y galanastira mawr hwn, a gynnwyddasant yn ddirfawr, ac a orthrymasant yr Hebreaid yn dost ac yn greulawn am saith mlynedd: o'r diwedd gorchfygwyd hwynt yn wyrthiol gan Gedeon a'i dri chan ŵr; lladdwyd eu breinoedd, Oreb, Zeeb, Zebab, a Salmunna, ac yn nghylch 135,000 o'r bobl. Barn. vi, vii, viii. Esa. 9. 4. a 10. 26. Ps. 83. 9—12. Y gweddil o honynt wedi hyn, tebygol, a ymgorphasant â'r Moabiaid, a'r Arabiaid.—Rhai o'u hllioegaeth, neu breswylwyr yr un gwlad, yn y dyddiau diweddfag, a gant, neu a gawsant, eu gwair trwy yr efengyl, i fynegi moliant yr Arglwydd. Esa. 60. 6.

MIRI—EN, (mi-ar) *Heb.* שמיר (*shamir*) [*dyrymsi*] manwydd pigog, diddefnydd, yn gyffredin, ond yn danwydd, ac i wneyd gwrhychoedd â hwynt. Edr. DRAIN.

MIGDAL-EDAR, מִגְדָּל־עֵדָר [*târ y praidd*] barna rhai fod y lle hwn yn agos i Bethlechem (Gen. 35. 21.) yr un a'r lle y cadwai y bugeiliaid y praidd pan yr ymddangosodd yr angelion i gyhoeddi iddynt enedig-aeth yr Arglwydd Iesu. Erail a farnant ei fod yn agos i Jerusaleu, ac a elwir מִגְדָּל־עֵדָר *târ y praidd*, yn Mic. 4. 8.

MIGDAL-EL, מִגְדָּל־אֵל [*târ Duw*] dinas yn Naph-tali. Jos. 10. 38.

MIGDAL-GAD, מִגְדָּל־גַּד [*târ Gad*] dinas yn Ju-dah. Jos. 15. 37.

MIGDOL, מִגְדּוֹל [*târ*] lle yn agos i'r pwnc gogleddol i'r Môr Coch, ac nid yn mhell oddiwrth Sin. Târ, neu ddinas a thŵr ynddi, rhwng pa un a'r môr y gwers-lylodd Israel, wrth ddyfod o'r Aipht. Exod. 14. 2. Jer. 44. 1.

MIGRON, מִגְרוֹן [*dibyn, neu ofn*] pentref yn agos Gibeah. 1 Sam. 14. 2.

MIL, (mi-il) *Gr.* μίλιον; *Llad.* MILLE: deg cant. Y mae mil, a deng mil, yn aml, yn arwyddo rhifedi mawr, annherfynedig. Dat. 5. 11. Preg. 6. 6. a 7. 28. Esa. 30. 17. a 60. 22. 1 Cor. 4. 15.—Rhwymir Satan, a theyrnasa Crist gyd â'i saint ar y ddaear dros fil o flynyddoedd. Dat. xx. Llauer o wahanol feddyliau sydd wedi bod, ac yn bod, ynghylch rhwymiad Satan, a theyrnasiad Crist a'i saint dros fil o flynyddoedd. Rhai a ddychymygasant yn foreu y byddai i Crist ddyfod i'r ddaear, adgyfodi y merthyrion, a theyrnasu gyda hwynt yn Jerusaleu, mewn pob mawredd, llwyddiant, a gogoniant daearol, dros yr yspaid hwnw o amser; ond y mae y meddwl yn ymddangos yn gwbl anghytun âg amrywiol o ysgryth-yrâu eraill amlwg, a holl rediad y gair yn gyffredinol. Nid yw theyrnas Crist o'r byd hwn; yn ei natur y mae yn ysbrydol, ac yn gynnwysedig mewn cyflawnder, tangneffedd, a llawenydd yn yr Ysbryd Glân. Ni ellir barnu yn addas fod cynnydd a llwyddiant arni, heb fod y pethau hyn yn cynnyddu ac yn llwyddo yn y byd. Yn y pethau hyn y mae ei natur hanfodol yn gynnwysedig. Y mae pob meddwl croes i hyn am theyrnas Crist a'i llwyddiant, yn gwbl anghytun â'i natur, ac yn perthyn i natur theyrnasoedd y ddaear, yn llygr-edig, ac yn fwyestflaidd. Gellir casgu y pethau can-lynol oddiwrth yr holl ysgrythyrâu, yn gystal ag oddi wrth Dat. xx.

1. Y bydd eglwys Crist wedi bod dros oesoedd maith dan orthrymder tost, ac erlidgaethau creulawn, yn fuddugoliaethus ac yn fioduog iawn ar y ddaear cyn diwedd amser. Mae y prophwydoliaethau mor eglur ac mor lliosog am hyn, fel y byddai yn rhyfaith yma eu coffau. Gwel Esa. 2. 2. Mic. 4. 1. Dan. 2. 44. a 7. 27. Ps. 2. 8. a 22. 27. 31. a 72. 8—19. a 110. 2. a 82. 8. a 89. 25. Esa. 9. 7. a 11. 9, 10. a 43. 5, 6. a 49. 6—12. a liv, lv, lvi, &c.

2. Bydd galwad cyffredinol o'r Iuddewon a'r Cenedloedd, dros wnebyd yr holl ddaear, i'r eglwys, ac at grefydd Crist. Esa. 59. 20. a 11. 12, 15, 16. Rhuf. 11. 10—26. Amos 9. 11.

3. Mai nid proffes allanol yn unig o grefydd Crist fydd yn gyffredinol yn y byd, yn mhliith Iuddewon a Chenedloedd, ond bydd gwir waith cadwedigol yr Ysbryd Glân yn gyffredinol ar ensidiau dynion, a grym duwioldeb yn blaguro yn ogoneddus yn yr eglwys. Bydd doniau yr eglwys a'i sancteiddrwydd yn cyfateb i'w gilydd, ac yn helaeth ac yn ogoneddus iawn. Bydd gwyrtholdeb ysbrydol yn helaeth; cariad ac undeb ysbryd yn aml ac yn ogoneddus; a zel tros Dduw a'i wirioneddau, y cyffelyb ag oedd yn y merthyrion gynt. Esa. xi. a 54. 13. Jer. 31. 23—34. Yn yr ystyr hwn, tybygaf, yn dra sicr, y mae i ni ddeall Dat. 20. 4. 'Ac mi a welais eneidiau y rhai a dorwyd eu penau am dystiolaeth Iesu, ac am air Duw, a'r rhai ni addolasant y bwystfl na'i ddelw ef, ac ni dderbyniasent ei nod ef ar eu talcenau, nac ar eu dwylaw: a hwy a fuant fyw ac a deyrnasasant gyda Christ fil o flynyddoedd.' Y mae yn gwbl anghyson âg ysgrythyrâu eraill, amlwg am yr adgyfodiad, i ddeall y geiriau yma yn llythrenol; ond y mae yr adgyfodiad i'w ddeall yn ffugryol ac yn ysbrydol, fel mewn amryw fanau eraill o'r Bibl. Gwel Dat. 11. 11. Esa. 26. 19. Ezec. 37. 1, 2, &c. Hos. 6. 2. Dan. 12. 1, 2. Cyfodir dynion yn yr eglwys yn meddiannu yr un ysbryd a'r merthyrion, yn credu yr un athrawiaethau, yn ymdrechu yn yr un achos mawr, ag y rhoddasant hwy eu bywyddau drosto. Cyfodir yr achos hefyd i fynu yn ogoneddus y buont feirw drosto; a thynir ymaith yn llwyr bob gwarth a gwaradwydd oddiar eu henwau dros byth. Ynddengys eu hym-drechadau a'u dyoddefladau dros achos Crist yn y byd yn arnyddedus; a bydd eu dymuniadau wedi eu cyflawni tu hwnt i bob peth a ddarfu iddynt eu dym-uno na'u meddwl, er eu mawr lawenydd a'u gorfoledd yn y nefoedd. Y mae yr apostolion sanctaidd a'r prophwydi, a holl ddyinion sanctaidd Duw, yn llawenhau oblegid hyn: y mae megys yn ychwanegiad at eu gorfoledd yn nghanol y nef. Dat. 18. 20. Byddant fyw a theyrnasant gyda Christ yn eu hollynwyr doniol, duwiol, a ffyddlon; yn nychafiad eu hachos, ac yn y dyledus barch a roddir i'w henwau. Bydd yr eglwys yn gyffredinol, fel yn yr amser goreu i'r arni, sef yn nyddiau yr apostolion a'r hen ferthyrion, a'i hathrawon yn gyffelyb iddynt, wedi eu llenwi â'r Ysbryd Glân: nid cael ei sathru, ond theyrnasu, fydd cyflwr yr eglwys yn y dyddiau hafaldd hyn. Bydd ysbryd gwir dduwioldeb mor ddyrechafedig a chyffredin, fel y bydd, fel pe buasai hen ferthyrion y cyn-oesoedd wedi adgyfodi o'u beddau, a chweddi ymddangos unwaith eto ar chwareu-fwrdd y byd. Hyn, tebygol, yw ystyr y geiriau hyn yn Dat. 20. 4. Dywedir fod y merthyrion wedi 'adgyfodi, a theyrnasu gyda Christ fil o flynyddoedd,' yn yr un ystyr ag y gelwir Ioan Fed-yddiwr Elias, sef am ei fod yn tebygol i'r prophwyd enwog hwnw. Lawman *in loc.*

4. Y mae yn amlwg hefyd y bydd y llwyddiant hwn yn mhliith pob graddau a sefyllfaoedd o ddyinion: 'Pob llywodraeth a ufuddhant iddo.' *Pob llywodraeth, sef y llywodraethwyr a'r deiliaid.* Dan. 7. 27. Bydd y llywodraethau, a'r holl swyddwyr, gwladol ac eglwysig, yn parhau. Bydd breinoedd, pendef-igion, tywysogion, a blaenoriaid o bob math, yr amser hwnw: ond bydd y breinoedd yn dadmaethod i'r eglwys, yn crynu i achos Crist, ac yn caru y gwaan-aeth gwaelfaf yn perthyn iddo. Bydd y tywysogion yn wyr nerthol mewn gras a doniau, yn eirwir, yn ofni Duw, ac yn casâu cybydd-dod: 'bydd ei swydd-ogion yn heddychol, a'i threthwyr yn gyflawn.' Esa. 49. 23. a 60. 17. Exod. 18. 21. Bydd swyddog drwg mor anghyffredin yr amser hwnw ag un da yn

awr. Er bod teyrnas Crist yn ysbrydol, geill swyddwyr gwladol fod yn ddeiliaid addas o deyrnas Crist, a gwasanaethu yr Arglwydd yn eu hamrywiol sefyllfaoedd: ac felly y gwanant yn y dyddiau gogoneddus hyn. Saint y Goruchaf fydd yn llywodraethwyr, neu bydd y llywodraethwyr penaf yn seintiau enwog: 'Y freniniaeth a'r llywodraeth, a mawredd y freniniaeth,' sef y breniniaethau penaf, a'r breninoedd ardderchocaf, 'dan yr holl nefoedd, a roddir i bobl saint y Goruchaf, yr hwn y mae ei freniniaeth yn freniniaeth dragwyddol, a phob llywodraeth a'i gwasanaethant ef, ac a ufuddhant iddo.' Y mae cyfeiriad amlwg yn Dat. xx., at y geiriau hyn yn Daniel, fel y gellir gweld wrth gymharu Dan. 7. 9—27. & Dat. 20. 4.

5. Y mae yn amlwg hefyd y bydd llyondwch i'r eglwys oddiwrth gyfelliornadau ac erlidigaethau. Hyn a arwyddoed wrth rwydo Satan, ei fwrw i'r pydew heb waelod, a sello arno, fel na thwyllai y cenedloedd mwyach. 'Rhwymir Satan,' &c. Mwynha eglwys Crist, yn heddychol, burdeb crefydd, heb ddim cythrwf, gan elymion dynolryw, yn gweithredu yn mhiant anuffudd-dod. Daubuz in loc. Y mae hyn fel yn arwyddocau y bydd i bawb gael eu dychwelyd—ond os bydd rhai yn parhau yn annycheledig, bydd eu rhifed mor fychan, tra byddo Satan yn rhwym, ac mor weiniaid, mewn cymharfaeth i'r gwir Gristionogion, fel na feiddiant ac na ddichon iddynt aflonyddu heddwch teyrnas Crist. Lawman. Rhoddir atalfar arno rhag taenu ei dwyll yn mhlith cenedloedd y ddaear, sef gau-athrawiaethau, gau-grefyddau, eilun-addoliaeth, a chasineb i wir grefydd Crist.* Cariad at gau-grefydd yw yr achos o'r casineb hwyf at wir grefydd: ni chasaodd neb eglwys Crist erioed ag oedd yn caru crefydd yr eglwys. Yn yr amser hyfryd hwn rhoddir atalfar a Satan i dwyllo dynion & gau-grefydd, a pheri iddynt erlid y wir grefydd. Derfydd pob erlidigaeth gyhoeddus. Ni chyfyd yn gau-grefydd newydd i wrthwynebu Cristionogrwydd. Ni bydd nac eilun-addoliaeth, na choel-grefydd, i'r diabol gynhyrfu meddyliau dynion o'u plaid, ac i erlid eglwys Crist. Os bydd rhai o'r cenedloedd yn mhedafr congl y ddaear, yn dal heu gyfelliornadau eu hynafiaid, atelir Satan rhag eu cynhyrfu i ymgynghori yn nghyd pa fodd i amddiffyn a thaenu yr egwyddorion gau hyny, a thrwy hyny i gythryblu heddwch a dedwddwch yr eglwys.

6. Y mae yn amlwg i mi fod yr amser hwn o hawddfyd ar yr eglwys, heb ddechreu etto. Y mae rhai, megys Usher, ac eraill, yn dechreu yr amser hwn yn fuan gwedi esgyniad Crist, neu ddinystir Jerusalem. Y mae Grotius yn ei ddechreu yn amser Cystenyn Fawr; eraill yn amser y diwygiad trwy Luther. Ond y mae yn gwbl eglur fod y pethau a sonir yn Dat. xx. i ganlyn yr hyn a brophwydir yn y pennodau o'r blaen am ddinystir y bwystfil. Dechreu yr yspaid hwn ar ol sathru y ddinas sanctaidd ddeufis a deugain—ar ol i'r tystion dystiolaethu 1260 o dyddiau, gwedi ymwigo & sachlan, Dat. 11. 2, 3., ac wedi i'r wraig fod yn yr anialwch oddiwrth wyneb y sarph, dros amser, amseroedd, a hanner amser. Dat. 12. 14. Amser, amseroedd, a hanner amser, sydd yr un faint a dau fis a deugain, a hyny yr un faint a 1260 o dyddiau, diwrnod am flyddyn. Y mae Ioan yn gosod allan ddystryw y bwystfil mewn tri golygiad, a thri yspaid o amser.

(1.) Bwriwyd ef, a'i angelion gyd ag ef, o'r nefoedd i'r ddaear. Pen. 12. 9. Yr oedd Satan yn ei nefoedd pan yr oedd ei grefydd yn ddyrchafedig yn ymerodraeth fawr Rhufain; hyny yw, pan yr oedd ymerawdwr uchaf a chadarnaf yn amddiffynwyr crefydd Satan. Bwriwyd ef o'r nefoedd i'r ddaear gwedi yr ymdrech

mwyaf o'i blaid, yn nghylch amser Cystenyn Fawr. Ar hyn disgynodd Satan i'r ddaear, a chanddo lid mawr yn erbyn yr eglwys a gwir grefydd. Adn. 12. Cafodd yma ar y ddaear fwystfil ofnadwy, y rhai a lanwodd & gelyniaeth o'r fath greulonaf yn erbyn yr eglwys, a thrwy holl amser Pabyddiaeth y mae Satan gwedi bod ar y ddaear yn gwneuthur y mawr ddyrgau yn erbyn yr Oen a'i ganlynwyr. Yn holl amser y bwystfil yr ydoedd Satan, trwy swyn-gyfaredd y butain Rufaidd, sef gau grefydd y Pab, 'yn twyllo yr holl cenedloedd.' Pen. 18. 23. Yn cyfeirio at hyn, dywedir yma, y caiff Satan ei rwydo, fel na thwyllai y cenedloedd mwyach.

(2.) Yr all olygiad ar ddystryw achos Satan a roddir yma, yn ei rwymlad dros fil o flynyddoedd: y mae yn cael ei rwydo, ei fwrw i'r pydew heb waelod, can arno, a sello arno, fel na thwyllai y cenedloedd mwyach, yr hyn a wnaeth dan deyrnasiad y bwystfil. Y mae yn amlwg y bydd arno, ac yn ganlynol, ar ei achos yn y byd, ddarostyngiad mawr, a chaethiweid effeithiol, ac atalfar rhag gwneuthur y drygau a fyddai o'r blaen yn eu gwneuthur.

(3.) Gwedi cyflawni yr amser hyfryd a dedwydd hwn, gollyngir Satan allan o'i garchar, ac yn y fan y mae yn ymosod drachef at yr un gorchwyl o dwyllo y cenedloedd fyddo yn mhob congl y ddaear, i'w casglu hwy yn nghyd i ryfel o blaid rhyw gau grefydd a gau athrawiaethau, ac yn erbyn gwerysll y saint. Y mae tan yn dyfod o'r nef yn yau ei fyddinoedd lliosog, ac y mae yntau, y bwystfil, a'r gau brophwyd, yn cael eu bwrw i lyn o dan a brwmstan, lle y poenir hwyf ddydd a nos, yn eus oesoedd.

Y mae yr olwg a wellir ar y byd yn dangos yn ddiagon eglur, bod Satan etto heb gael ei rwydo, a bod ei gau athrawiaethau ar led y byd; bod eilun-addoliaeth yn ben-uchel, ac ysbryd casineb ac erlidigaethus yn erbyn y gwirionedd a saint Duw, yn llenwi y rhan fwyaf o drigolion y byd; ac y mae y bwystfil a'r butain fawr sydd yn ei farchogaeth, etto heb eu ddystryw. Ond y mae rhwymiad Satan yn y pydew heb waelod mor ddilys o gymeryd lle yn ei amser priodol, a'i gwmp o'r nefoedd i'r ddaear; a'r llyn o dan a brwmstan fydd ei drigfa byth.

7. Y mae yn dra eglur y bydd i'r llwyddiant mawr hwn ar yr eglwys barhau fil o flynyddoedd; (Dat. 20. 4—7.) er nad ydym i ddeall yma wrth y geiriau, 'mil o flynyddoedd,' tragwyddoldeb, etto y mae yn amlwg fod y ni ddeall amser math, dim llai na mil o flynyddoedd. Tebygyl y dechreu yr amser hwn yn raddol; symudir y naill rwystr ar ol y llall yn raddol, a bydd ymdrechadau yr eglwys yn cynnyddu yn raddol i daenu yr efengyl trwy y byd; ond y mae lle i farau y parhâ yr eglwys yn ei chyflawn ogoniant fil o flynyddoedd; bydd Satan yn garcharor dros yr yspaid hwnw. Gan y bydd llawer o'r barnedigaethau hyny sydd ar y ddaear gwedi peiddo yr amser hwnw, megys rhyfeloedd, heintiau, &c., pethau sydd yn ddystryw dynion wrth y miloedd: bydd pob anghymedrolder, a drwg fucheddau, sydd yn byrhau os dynion, hefyd gwedi peiddo; am hyny gellir meddwl y bydd y ddaear yn llawn iawn o drigolion. Bydd y rhan fwyaf o honynt olynol, dros yr amser hwn, yn wir ddawliolion; am hyny gellir barnu y dichon fod yn gadwedig o blant dynion, yn yr yspaid math hwn o amser, fil, os nid miloedd, am bob un a fu byw erioed ar y ddaear, yn yr holl oesoedd cyn hyny: wrth hyny y dichon fod miloedd yn gadwedig am bob un a fydd yn golledig. Y mae Mr Bellamy, trwy gyfrifiad cywrair, yn dangos, er caniatuod gwbl pawb yn golledig cya y mil flynyddoedd, yr hyn nis gellir, etto gallai 17,000 am bob un yn golledig dros y 6000 flynyddoedd cyn hyny, fod yn gadwedig yn yr yspaid hwnw. Fel hyn mae yn dangos, y geill y rhan fwyaf o ddynolryw fod yn gadwedig, os gwel yr Arglwydd yn dda. Y mae y

* Yn yr amser hwn ni fydd an erlidigaeth gyhoeddus ar yr eglwys. Ni chyfyd na gau grefydd newydd yn groes i'r grefydd Gristionogol. Ni fydd dim eilun-addoliaeth na choel-grefydd i gynhyrfu y bobl i erlid yr eglwys. Vitrings.

golygiad hwn yn ogoneddus ac yn gysurus iawn, ac nid yn annhebygol i fod yn wir i'm tyb i.

Sylw. Yn yr yspaid hwn dilêir holl gyfelliornadau dinystrïol oddiar y ddaear; diddymir Anghrist, Mahometaniaeth, a Phaganiaeth dros yr holl byd. Gorchfygir anghrediniaeth yr Iuddewon, sydd yn awr wedi parhau dros 1800 o flynyddoedd. Yn lle yr holl fflaid bethau hyn, bydd teyrnas y gareg yn llenwi y byd. Bydd gwybodaeth gwedi cynnyddu yn yr eglwys yn ddirfawr: sancteiddrwydd a duwioldeb yn gyffredinol yn blaguro yn rymus; bydd duwioldeb yn mhob man yn uchaf; bydd cariad a heddwch yn amhau; bydd iawn drefn yn yr eglwys yn mhob peth; ac oblegid hyn, bydd yr eglwys yn y byd yn hardd, yn llwyddiannus, yn orfoleddus, ac yn ogoneddus. Zech. 12. 8. a 14. 6—21. Esa. 11. 6—10. a 24. 23. a 25. 7. a 60. 21. a 66. 11. Jer. 31. 34. a 33. 9. Ps. 45. 12. a 46. 9. Gwel Jonathan Edwards, *Hist. of Redemption*. Bellamy on the *Millen*. Hopkins on the *Millen*. Whitby on the *Millen*. Newton's *Dissert.* 25 on *Prophecies*. Vitrings ar y Dadguddiad. Lardner's *Cred.* vol. iv, v, vi, & ix.*

MILCAH, מלכא [*brenines*] merch Aram, gwraig Nachor, a mam Bethuel. Gen. 23. 20. a 24. 15.

MILCOM, מלכום [*eu brenin*] eflun-dduw a fflaid-dra yr Ammoniaid. 1 Bren. 11. 5, 33. 2 Bren. 23. 13. Edr. MOLOCH.

MILET, *Llad.* **MILLIUM**: Diammen, medd Parkhurst, fod מילת a gyfeithir *milet*, yn arwyddo yr un grawn a elwir yn awr yn y dwyrain *Durra*, yr hwn, yn ol hanes Niebuh, sydd fath o flet, o'r hwn y gwneir bara bras gwaer, ar yr hwn mae pobl gyffredin Arabia yn byw. Arferir y *Durra* hefyd yn Palestina a Syria, gyda llath cameles, olew, neu fenyn. Mwy dewisol gan y telthiwr uchod fara haidd nag ef. Mae yn bur gwydfawr. Ezec. 4. 9.

MILETUS—UM, מילתוס [*coch*] 1. Dinas enwog yn Ionia, yn nghylch deugain milltir o Ephesus, lle yr anfonodd Paul, ar ei daith o Corinth i Jerusalem, am henuriaid Ephesus i'w gyfarfod. Act. 20. 17.—2. Dinas yn Crete, lle gadawodd Paul Trophimus yn glaf. 2 Tim. 4. 20. Crybwyll Homer am y ddinas hon. *Iliad* 2. l. 649. Pliny, *Nat. Hist.* lib. 4. § 12.—Hwyrach y dylai un gael ei ysgrifenu **MILETUS**, a'r lall **MILETUM**.

MILGI, (mil-ci) hyddgi, ci hela. Y mae y geiriau מילגי אוזר arwyddo *cul*, neu *gwagedig ei luwynau*, ac a olygir gan feirniaid yn ddarluniad addas o flgi: er y barna rhai mai march rhyfel a feddyllir wrth y geiriau, fel yn ateb yn well y disgrifiad o rodio yn weddus. Diar. 30. 31.

MILLO, מילוא [*cyflawnder*, neu *llaw i fynu*] 1. Tref, neu le nodedig yn agos i Sichem. Barn. 9. 6, 20.—2. Lle yn Jerusalem. Dywedir ei fod yn ninas Dafydd. 2 Cron. 32. 5. Rhai a farnant mai y pant-le oedd, rhwng Jesus neu Jerusalem, a dinas Dafydd, yr hon oedd ar fynydd Sion: ac i Dafydd a Solomon beri ei lenwi i'w dynu yn ol ystyr y gair, a gwneuthur lle yno i'r bobl ymgyfarfod. Y mae yn amlwg fod yno lawer o adelladau costus; a hwyrach, tŵr er amdiffynfa, a thŷ merch Pharaoh. 2 Sam. 5. 9. 1 Bren. 9. 15, 24. 1 Cron. 11. 8. Joas a laddwyd yn nhŷ Milo, wrth ddyfod i waered i Sila, neu y palmant oedd yn arwain i'r palas. 2 Bren. 12. 20. Lightfoot.

MILWR--WYR--AIDD--IAETH--IO, (mil-gwr)

* Gwel yn ychwanegol at yr awdwr uchod, Elliott on the *Apocalypse*. Keith on the *Signs of the Times*. Conder on the *Harmony of Prophecy*. Cumming's *Lectures on the Apocalypse*.—C.

Llad. **MILES**; *Gwydd.* **MILIDH**: mll, mal; lluyddwr, rhyfelwr, gwr o ryfel, rhyswr, ymwanwr. Edr **RHYFEL**, **TYWYSOG**.

Gorchestion *milwyr* drygu am y goreu. *Diar*.

Nid oedd dim milwyr yn sefydlod yn Israel cyn amser Saul. Pan byddai gelynyon yn goresgyn y wlad, yr oedd yr holl wrywiaeth yn barod i fyned i'r maes i'w gwrthwynebu. Er eu bod yn medru trin arfau, etto nid milwriaeth oedd eu galwedigaeth; ond o angenrhaid yr oeddnt yn cymeryd arfau i fynu i amddiffyn eu hunain, a'u gwlad. Nid oedd yn oddefol i'r milwyr Rhufeinaidd i ymrwystro gyda negeseuau cyffredinol yn y wladwriaeth; megys amaethyddiaeth, masnachaeth, llaw-gelfyddau, neu un neges a allai eu rhwystro yn y flwriaeth, fel y byddent yn barod wrth alwad y tywysogion milwradd. Y mae gwasanaeth y Lafiaid yn y babbell yn cael ei alw yn 'flwrio milwriaeth.' Num. 4. 3—24. a 8. 24. Yn ddeng milwydd ar hugain hyd yn ddeg a deugain, yr oeddnt i ymroddi i'r gwaith yn gyflawn, a'u holl egni a'u grym, yn gwbl wrth reolau ac ewyllys yr hwn a'u galwodd i'r swydd anrhydeddus. Gwasanaeth y babbell oedd eu *hunig* neges yn y byd. At hyn mae yr apostol yn cyfeirio, wrth annog Timotheus i ymddwyn fel milwr da i Iesu Grist. 2 Tim. 2. 3, 4. Rhaid i bob milwr fod yn barod bob amser at ei waith, wrth ewyllys a galwad ei dywysog; y mae wedi ymroddi ac ymrwngol i hyny wrth fyned i'r flwriaeth. Rhaid iddo hefyd gyfrif ar gystudd a pheryglon o amrywol fath. Felly hefyd y mae yn gweddu fod pob Cristion, yn enwedig gweinidogion y gair. Y mae holl deyrnas Satan yn eu herbyn, ac yn llawn o'r elyniaeth greulonaft yn erbyn yr achos sydd ganddynt. Profedigaeithau, hudoliaethau, cyfelliornadau, a dyoddefladau, sydd raid iddynt gyfrif eu cyfarfod tra byddont yn y byd. Rhaid dyoddef ymdrech, gwylladwriaeth, a pheryglon parhau. Ond os yw yn flwr da i Iesu Grist, mae yn sicr o fuddugoliaeth, gan ei fod ef yn fuddugoliaethus, ac yn rhoddi buddugoliaeth i'w holl flwyr. Nid ar ei draul ei hun mae neb o'i flwyr yn rhyfela. 2 Tim. 1. 8. a 4. 2. 1 Cor. 9. 7. 2 Cor. 10. 3, 4. 1 Tim. 1. 18. a 6. 12. 2 Cor. 6. 4, 5. Iago 5. 10.

'Dysgwyliaf holl ddyddiau fy milwriaeth, hyd oni ddelo fy nghyfneddiad.' Job 14. 14. Gellw Job dyddiau ei fywyd, 'dyddiau ei flwriaeth.' Cyfeithir yr un gair *מאמ* amser *terfynedig*, Gwel pen. 7. 1.—*milwriaeth*, yn Esa. 40. 2. Y mae i ryfeloedd dymhorau ac amseroedd terfynedig; am hyny gellir galw bywyd dyn yn flwriaeth, ac yn amser goosedig a therfynedig. Nid rhyfela fydd hi byth ar y duwiolion; parha y rhyfel tra y parhau eu bywyd; ond mae hyny yn derfynedig; derbydd eu hamser a'u rhyfel ar unwaith.

Tebyga eu bywyd i flwriaeth, 1. Am y dylent fod yn hollol dan lywodraeth ac wrth orchymyn yn arall, bob amser ac yn mhob peth. Mat. 8. 9.—2. Oblegid eu llafur a'u lludedd parhau.—3. Am fod angenrheidrwydd wrth wyladwriaeth fawr ddydd a nos: gwylio, rhyfela, a gweithio, yw bywyd milwr; felly yr un modd y credadyn. Marc 13. 37.—4. Am y dylent gadw eu lleoedd priodol, sef eu sefyllfaoedd a'u perthynasau y gosododd Duw hwy ynddynt. Rhaid i flwr gadw ei le a'i sefyllfa, er colli ei fywyd yn y fan.—5. Am fod eu bywyd yn llawn peryglon fel milwyr: yr oedd Paul mewn marwolaethau yn fynydd. 2 Cor. 11. 23.—6. Y cyfellyb derfyniad sydd iddynt, sef marwolaeth, caethiwed, buddugoliaeth, rhyddid a gogoniant. Rhuf. viii. Edrych **ARPAU**, **RHYFEL**, **SATAN**, **TYWYSOG**.

MILWRIAD—**IAID**, (mil-gwr) blaenor, neu gadben ar fil o ryfelwyr.—'Ac a osododd arnynt flwriaid a chanwriaid.' 2 Sam. 18. 1. מיליוני צבא *tywysogion ar filoedd. Captains of thousands. Saes.*

MIL—YN, (my-ll) anifel; milyn, anifel bychan.

Gwaer mil ni wyl ei berechen. *Diar.*
Goreu an mil march. *Diar.*

'Wele fi yn barnu rhwng milyn a milyn, rhwng yn hyrddod a'r bychod.' *Ezec.* 34. 17. Y gair *mil* a gyfleithir *milyn* a arwydda y lleiaf o'r praidd, ac y gyffredinol, yr leuengaf a'r gwanaf. Y mae yr Arglwydd yn cyffleibu ei ddiodon duwiol i'r rha! hyn, se i'r gwanaf a'r lleugaf o'r praidd; a'r annuwilion cyfoethog i'r hyrddod a'r bychod, y rha! oeddynt yn gorthrymu y gweinaiad. Fel bugail tirion, gofalus, mae yn addaw barnu rhyngddynt, sef amddiffyn ei weiniaid gorthrymedig, ac ymweled a'r cyfoethogion didrugredd a'i farnedigaethau. *Ezec.* 34. 20. 22. a 20. 37, 38. *Zech.* 10. 2. *Mat.* 25. 32, 33.

MILLTIR, (mill-tir) *Gr.* μίλιον; *Llad.* MILLIARE; *Saes.* MILE; *Gwydd.* MILE FEARRAIN.—Wrth gyfrif mesurau, nid oedd gan yr Hebreaid gynt na throedfedd, nac ystâd, na milltir; ond yr oeddynt yn mesur wrth gwyddau, corsenau, a llinynau. *Ezec.* xl, xlviii. Yr oedd y Groegiaid yn mesur wrth *Stadia*, neu ystâd; y Rhufeiniaid a fesurent wrth filltiroedd, a phob un o honynt yn cyfateb i wyth ystâd, sef yn cynnwys 5000 o droedfeddi. Y mae milltiroedd yn gwahaniaethu yn hynod yn eu hŷd yn yr amrywiol wledydd. Milltir Saesonig sydd 1760 o latheni, neu 5280 o droedfeddi. Casimur a wnaeth gymhariaeth gywraïn rhwng hŷd milltiroedd amrywiol wledydd, yn cyfrif wrth y droedfedd Rufeinig, neu droedfedd Rhinland, a arferir yn y gwledydd gogleddol, ac sydd ychydig, sef pedair rhan degfed o droedfedd.

Troedfedd.

Milltir yr Ital	50,000
— Lloegr	5,154
— Alban	6,000
— Sweden	30,000
— Muscovy	3,750
— Lithuania	18,500
— Poland	19,850
— Germany, y leiaf	20,000
— y ganol	22,500
— yr hwyaf	25,000
— Ffrainc	15,750
— Ysapaen	21,270
— Burgundy	18,000
— Ffanders	20,000
— Holand	24,000
— Persia	18,750
— Aipt	25,000

'A phwy bynag a'th gymhelo un filltir, dos gyd âg ef ddwy.' *Mat.* 5. 41. *Edr.* CYMBELL.

MIN—ION, (my-in) *Llad.* ACUMEN; ymyl, glân, awch, ochr; gwefus, genau.—Min nos, cyfnos, gwyll y nos, cyffychwyr; min y sfordd, ochr y sfordd; yn min, yn agos, gerllaw; min gamu, gwawdio, camu min.—'Min yr afon.' *Gen.* 41. 17. 2 *Bren.* 2. 13. *Jos.* 12. 2. *Ezec.* 47. 7. *Dan.* 12. 5.—'Min yr hwyr.' *Deut.* 23. 11. *Gen.* 24. 63.

MINIO, (min) gwneyd min; awchu; gwneyd ôl, neu argraff; effeithio.—'Y rha! ni finasaf y tân ar eu cyrph.' *Dan.* 3. 27. *Upon whose bodies the fire had no power.* *Saes.* מי לא עשׂה דימ אדוורדוד, *dim llywodraeth*, neu *allu arnynt*. Attaliwyd gallu llosgedd y tân rhag effeithio arnynt. Y mae pob creadur a phob elfen dan lywodraeth Duw, i wneyd neu beidio gwneyd yr hyn a fydd.

MINNI, מי [yn tueddu, *parod*] talaeth yn Armenia medd Calmet, yr un a Minias. Hwyrach i Armenia gael yr enw oddiwrth Aram a Minni, hyny yw, Syria Minni. Mae Jeremiah yn galw teyrnasoedd

* The Geographical, or Italian mile, contains a thousand geometrical paces, *mille passus*, whence the word mile is derived.—*Cyclopaedia*.—Y filltir Rufeinig a gynnwysai *mille passuum*, mill o gamrau, pob un yn cyfateb i bump troedfedd Saesonaeg; oddiwrth hyn daeth y gair *mile*, *milltir*. Parkhurst.

Ararat, Minni, ac Aschenaz, yn erbyn Babilon. *Jer.* 51. 27. Ararat a Minni sydd yn arwyddo, medd Borchart, Armenia Leiaf a'r Fwyaf; a'r diweddaf ydyw rhan o Phrygia yn agos i'r Helespont. Yr oedd yr Armeniaid a'r Phrygiaid yn myddin Cyrus yn cymeryd Babilon. Xenophon, *Cyropæd. lib.* iii, § vii.

MINNITH, מִנִּית [parod] dinas tu hwnt i'r Iorddonen, yr hon oedd yn meddiat yr Ammoniaid pan ryfelodd Jephthah â hwynt. *Barn.* 11. 33. Dywed Ezeziel fod Judah ac Israel yn dwyn gwenith Minnith i farchnadoedd Tyrus. Gwel pen. 27. 17.

MINTAI, (mwnt) tyrfa, llu, byddin-dorf, torf, gyr. 2 *Bren.* 5. 15. *Ps.* 68. 11. a 119. 61. *Marc.* 6. 40. *Luc.* 2. 44.

MINTYS, (mint) *Gr.* ἡνθοσμον [peraidd] llysteuyn o arogi peraidd. Y mae dwfr ac olew mint yn feddygiaethol i'r pen a'r cylla, ac yn dda rhag gwyntogrywyd tufewol. Nid oedd yn orchymynedig wrth y gyfraith i ddegymu y mintys, &c., ond y Phariseaid i ddangos eu manylwydd, a ddegyment y llysiâu nad oeddynt orchymynedig, tra yr oeddynt yn gadael heibio y pethau trymaf o'r gyfraith. *Mat.* 23. 23.

MIRIAM, מִרְיָם [dyrchafedig] *Gr.* Μαριαμ; *Llad.* MARIA; *Saes.* MARY; *Cym.* MAIR: enw mam yr Iesu: merch Amram a Jochebed, a chwaer Moses ac Aaron; yr oedd yn nghylch saith mlwydd hŷn nag Aaron, a deg yn hŷn na Moses. Hi, wrth ddymuniaid merch Pharaoh, a alwodd ei fam i faru Moses. Dywed Josephus ei bod yn briod â Hur. Tarawyd hi â gwahanglwyf am iddi ddywedyd yn erbyn Moses, o genfigen, ac iachawyd hi trwy ei weddi: bu farw, a chladdwyd hi yn Cades. *Exod.* ii. *Num.* xii. a 20. 1.

Tebygol ei bod yn wraig enwog am ei challineb, ei doniau a'i duwioldeb, a bod Ysbyrd yr Arglwydd yn cael ei gyfranu yn helaeth ac yn wyrthiol iddi ar amserau; am hyny gelwir hi 'Miriam y brophwydes.' Y mae yn ymddangos yn hardd oddiog, yn blaenori ar wragedd duwiol Israel yn eu cân wrth y Môr Coch; yr oedd wedi ei llenwi âg Ysbyrd yr Arglwydd, â gorfoledd, ac â diolchgarwch; 'Cenwch,' meddai, 'i'r Arglwydd, canys gwnaeth yn ardderchog,' &c. *Exod.* 15. 21, 22. Cyfrifir hi gyda Moses ac Aaron, fel un o'r tri a fonfod Duw o flaen Israel, pan y dygodd hwynt o'r Aipt. *Mic.* 6. 4. Dywed am dani ei hun ac Aaron, 'Oni lefarodd yr Arglwydd trwyon niannau hefyd?' A gelwir hi yn brophwydes: am hyny gellir casglu i'r Arglwydd weithiau lefaru trwyddi; hwyrach, wrth wragedd Israel, er nad oes coffa am hyny. Am ei bod wedi byw gyd âg Aaron yn gyffredin, gelwir hi yn chwaer iddo ef, yn hytrach na Moses. Tybir ei bod pan fu farw, yn nghylch 130 oed. Bu farw yn nghylch pedwar mis o flaen Aaron, ac un-ar-dddeg o flaen Moses; felly y bu y tri hyn, y godidocaf o blant dynion, farw yn yr un flwyddyn.

MIS—OEDD, (my-is) *Gr.* μεσις; *Llad.* MENSIS; *Gwydd.* MI; *Saes.* MONTH. Nid oedd gan yr hen Hebreaid yr enw priodol i'w misoedd, ond galwent hwy, y mis cyntaf, all, &c. Yn amser Moses darllenwn am אֲבִיב מִסַּבִּיב *mis Abib*. *Exod.* 13. 4. a 23. 15. a 34. 18. *Deut.* 16. 1. *Edr.* אֲבִיב. Yn mhob man arall, mae Moses yn nodi y misoedd fel y maent yn olynu eu gilydd. Cawn yr un drefn yn Josuah, Barnwy, a Samuel. Yn amser Solomon, darllenwn am y mis *Zif*, sef yr ail mis, a *Bul*, sef yr wythfed mis. 1 *Bren.* 6. 1, 37, 38. *Edr.* BUL, ZIF. Yr oedd eu blwyddyn gysegredig yn dechreu yn Mawrth, oblegid mai yn y mis hwnw y daethant allan o'r Aipt; trefn ac enwau eu misoedd o'r flwyddyn gysegredig, oeddynt, 1. אֲבִיב *Abib*, neu נִסָּן *Nisan*, *Mawrth*.—2. זֵיף *Zo, Zif*, neu יָאִיר *Iair*, *Ebrill*.—3. סִיבָּן *Sifan*, *Mai*.—

4. *Thamuz*, Mehefin.—5. *Ab*, Gorphenaf.—6. *Elul*, Awst.—7. *Tizri*, Medi.—8. *Marshafan*, Hydref.—9. *Casleu*, Tachwedd.—10. *Thebet*, Rhagfyr.—11. *Sebat*, Ionawr.—12. *Adar*, Chwefror.

Yn eu blwyddyn wiadol mae y misoedd gwedd eu trefnu fel y canlyn:—1. *Tizri*, Medi.—2. *Marshafan*, Hydref.—3. *Casleu*, Tachwedd.—4. *Thebet*, Rhagfyr.—5. *Sebat*, Ionawr.—6. *Adar*, Chwefror.—7. *Nisan*, Nawrth.—8. *Iair*, Ebrill.—9. *Sefun*, Mai.—10. *Thamuz*, Mehefin.—11. *Ab*, Gorphenaf.—12. *Elul*, Awst.

—Er i'r flwyddyn gysegredig gael ei sefydlu ar ol yr ymadawiad o'r Aipht, etto, yr ydoedd y flwyddyn wiadol yn cael ei chyfrif, a'r misoedd hefyd yn cael eu cyfrif, yn ol pob un o'r ddwy. Gwedi y caethiwd yn Babilon, gan nad oeddnt hwy ond ychydig o bobl mewn cymhariaeth i'r teyrnasodded mawrion a arglwyddiaethasant arnynt, tebygodd iddynt gyd-furfio â hwynt yn enwau eu misoedd, a rhaniau yr amserau a'r tymhorau; negys, yn gyntaf, y Caldeaid, gwedi hyny, y Persiaid, ac ar eu hol hwy y Groegiaid, a'r Rhufeiniaid. Gwel *Ecclesiast.* 43. 6. *Joseph. Antiq. lib. iii., cap. 4.* *Philo. Vit. Moses, lib. iii.* Edr. **BLWYDDYN.** Gwedi llawer o anhrefn, yr ydoedd y Groegiaid yn cyfrif y flwyddyn wrth ddeuddeg mis, 30 o ddyddiau i bob mis; ond wedi hyny, tebygoll, eu bod yn cyfrif wrth ddeuddeg lleuad, neu 354 o ddyddiau. Yr oeddnt yn gyffredin yn dechreu cyfrif eu blwyddyn yn Mehefin; ond yr oedd y Macedoniaid yn dechreu cyfrif tua chanol Medi. Ar y cyntaf nid ydoedd ond deg mis yn y flwyddyn Rufeinig, neu 304 o ddyddiau. Nuna a'i heatynodd i ddeuddeg mis, neu 355 o ddyddiau; a phob ail flwyddyn chwangent 22 neu 23 o ddyddiau bob yn ail. *Julius Cesar*, yr ymerawdwr cyntaf, a'i sefydlodd yn 365 o ddyddiau, a chwe awr; y rhai mewn pedair blynedd a wnant un diwrnod, yr hwn yn y bedwaredd flwyddyn a roddir at Chwefror, a gelwir y flwyddyn hono *blwyddyn naid*, o'r herwydd. Felly y cyfrifir amser gyda ni yn bresennol; ond gan ei bod yn cynnwys yn nghylch 11 o fynyddau yn ormod, yr hyn, mewn 130 o flynyddoedd sydd yn ennill un diwrnod, yr oedd ein cyfrif ni o'r achos wedi ennill 11 o ddyddiau cyn i hyn gael ei ddiwyg, trwy ddwyn y cyfrif newydd (*new style*) i'n plith, fel yr oedd yn amrywiol o wledydd tramor, trwy y Pab Gregory, er's dau cant o flynyddoedd.

MISAL, מִסָּאָל [*yr hwn sydd yn gofyn*] dinas yn Aser. *Jos.* 19. 26.

MISAR. Edr. HERMON.

MISGAB, מִסְגָּב [*yr amddiffynfa uchel*]. Nid oes hanes yn un man arall am ddinas o'r enw yn ngwlad Moab; am hyny barna rhai y dylasai y gair gael ei gyfieithu, ac nid ei roddi i lawr fel enw priodol dinas neu le; a'i fod i'w briodoli fel desgrifiad o Ciriathaim. *Jer.* 48. 1.

MISGLWYFUS, elwyf misol. *Lef.* 12. 2. a 15. 24. —'Cadach misglwyf'; hyny yw, y peth ffielddiaf, a eilw y prophwyd 'bratiaid budron.' *Esa.* 50. 22. a 64. 6. Fel y cyfnyr yr edrych ywn wedi ei oleuo i adnabod ei hun, arno ei hun, ei fynd pechadurus, a'i gyflawnderau, neu y pethau a farnai efe felly yn ei anwybodaeth. *Phil.* 3. 7, 8, 9.

MISAM, *Heb.* מִסָּמ [*eu hachubwr*] mab Elpaal. 1 Cron. 8. 12.

MISMA, מִסְמָא [*yr hwn sydd yn gorwando*] pum-med mab Ismael. *Gen.* 25. 14.

MISPAH, a **MISPEH**, מִסְפָּה [*gtyl-dwr*] 1. Dinas yn Judah, yn nghylch naw milltir o Jerusalem. *Jos.* 15. 38. Yr oedd hefyd rhyw le yn agos i Jerusalem, neu yn y ddinas, a alwyd wrth yr enw hwn. *Neh.* 3. 19. *Jer.* 40. 10. Barna rhai mai enw ydoedd ar

ran o'r ddinas. *Univ. Hist. vol. iv.*—2. Dinas yn Benjamin. *Jos.* 18. 26. Gwel 1 Sam. 7. 5, 6, 7. a 10. 17. 2 Cron. 18. 6. *Neh.* 3. 7.—3. Lle, neu ddinas, yn mynydd Gilead, lle cyfarfu Laban â Jacob, a lle preswyliaid Jephthah. *Gen.* 31. 49. *Barn.* 11. 11, 29, 34.—4. Gwlad Mispah, wrth droed mynydd Hermon, lle preswyliaid yr Heffaid. *Jos.* 11. 3, 8. Y mae yn ansicr a'f yr ydoedd hon a Mispah Moab, lle y preswylodd Dafydd dros yspaid o amser. 1 Sam. 22. 3. *Ps.* 42. 6.

MISRAIAID, מִסְרָאִי [*un yn cyffwrdd â chyfaill*]. 1 Cron. 2. 53.

MISREPHOTH-MAIM, מִסְרֵפּוֹת־מַיִם [*dyfroedd poethion*, neu *baddon poethion*, neu *peiriau poethion*]. *Jos.* 11. 8. a 13. 6. Tebygoll fod yno faddon poethion a roddodd yr enw hwn i'r lle.

MITYLENE, prif ddinas Leabos, heibio pa un y tramwyodd Paul yn ei daith o Corinth i Jerusalem. *Act.* 20. 14.

MITHCAH, מִיתְכָּה [*meluder*] gwersyllfa yr Israeliaid yn yr anialwch, rhwng Terah a Hasmonah. *Num.* 33. 28, 29.

MITHREDATH, 1. Trysorydd Cyrus, yr hwn a roddodd lestri tŷ yr Arglwydd wrth orchymyn ei feistr, i Sebassar, paneth Judah. *Ezra.* 1. 8.—2. Un arall a roddodd ei law wrth lythyr at Artaxerxes, brenin Persia, yn erbyn yr Iuddewon. *Ezra.* 4. 7.

MIZRAIM, מִצְרַיִם [*gorthrymderau*] ail fab Cam. *Gen.* 10. 6, 13. Hwyrach mai Mizir oedd enw y tad, ac mai Mizraim oedd enw ei hiliogaeth, gan ei fod yn air yn y rhif lliosog yn Hebraeg. Y mae yn amlwg y meddylwr wrth Mizraim gwlad yr Aipht; a brydiau eraill, trigolion y wlad hono; a gelwir mab Cam hefyd Mizraim. Geilir yr Arabiaid hyd heddyw yr Aipht, Mezer; a Cairo, dinas Mezer. Preswylodd hiliogaeth Mizraim yr Aipht, a thrwy hyny y cafodd y wlad yr enw. Edr. **AIPHT**.

MIZZAH, מִצָּח [*taemelliaid*] pedwerydd mab Reuel mab Esau. *Gen.* 36. 13.

MNASON, hen ddysgybil i Iesu Grist o Cyprus, yr hwn a breswyliaid yn Jerusalem, gyd â'r hwn y llettyodd Paul a'i gyfeillion. *Act.* 21. 16. Hwyrach iddo weled Crist yn y cnawd, a'i fod, fel y barna rhai, yn un o'r deg a thriugain.

MOAB, מוֹאָב [*hād y tād*] mab Lot o'i ferch hynaf. *Gen.* 19. 37. Ganwyd ef yn nghylch yr un amser ag Isaac, A. M. 2108. Efe oedd dad y Moabiliaid. Preswylodd ef a'i hiliogaeth o du y dwyrain i'r Môr Marw, oddeutu yr afon Arnon, a'r Ammoniaid o du y gogledd, a'r Midianiaid i'r deheu iddynt. Yr Bmiaid o'r blaen a breswyliaasant yn y wlad hon, ond y Moabiliaid a'u gorchfygasant, ac a gorfanneddsant yn eu gwlad, ac a'i galwasant wrth eu henw, gwlad Moab. Gwyrasant at eilun-addoliaeth yn foreu; ac a addolent Chemos, Baal-Peor, &c. *Num.* 21. 29. a 25. 1, 2, 3. Cymerodd Sehon, brenin yr Amoriaid yr holl wlad o du y gogledd i afon Arnon oddi arnynt. *Barn.* 11. 13. I ddial ar y Moabiliaid a'r Ammoniaid am i Balac, brenin Moab, gyflogi Balaam i regu Israel, ac am iddynt hwy ddenu Israel, trwy gynghor Balaam i eilun-addoliaeth ac afliendiaid, gwaharddwyd y ddegfed genedlaeth o honynt i ddyfod i gynnulleidfa yr Arglwydd. *Deut.* 22. 3—6. Edr. **BALAAAM**, **BALAC**, **DAFYDD**, **ELIMEL-ECH**, **EHWD**, **EGLON**, **JEHORAM**, **JOAB**, **JEHOSHAPHAT**, **SOLOMON**, **NAOMI**, **RUTH**.

Er i'r Moabiliaid gael eu harbed gan Moses wrth orchymyn Duw (*Deut.* 2. 9.) etto yr oedd gelyniath barhaus rhwng y Moabiliaid a'r Israeliaid. *Prophwyd* *Esaiah*, pen. xv. ac Amos, pen. 1. 13, &c. am ddinystro

a difnod ofnadwy i'r Moablaidd, yr hyn a gyflawnwyd trwy freninoedd Assyria a Babilon, ac Uzziah a Jotham, breninoedd Judah. 2 Cron. 26. 7, 8. a 27. 5. Nebuchodonosor, bedair neu bum mlynedd wedi cymeryd Jerusalem, a oresgynodd eu gwlad, ac a'i gwnaeth hi agos yn ddiffaethwch, ac a gariodd ymaith lawer o honant yn gaethion. 2 Bren. 24. 2. Jer. 48. 9—26. a 25. 21. Eze. xxv. Seph. 2. 8. Ni buont byth wedi hyn yn genedl gref, ac y mae eu henw wedi ei gollu yn mysg cenedloedd y ddaear, er'a oesoedd; ond yn unig eu bod yn byw, o ran eu henw, yn ngelynyon yr eglwys, sydd dan lywodraeth yr un ysbryd a hwythau, o oes i oes. Ond 'Moab a sethrir tan law yr Arglwydd, fel sathru gwellt mewn tomen.' Esa. 25. 10. a 11. 14. Dan. 11. 41. Yr Arabiaid gwylltion a gyfanneddant y wlad hono yn bresennol.

MOCH—YN, llwdu hweh, banw, twrch; hefyd buan, cyflym.—Moch-nant, nant buan-red

Moch barn pob ehad. Ddar.

Moch dyg nawf mab hwydd. Ddar.

Y mochyn sydd greadur rhy adnabyddus i fod desgrifad o hono yn angenrheidiol. Y mae yn yr haf yn caru ymdreiglo yn a dom, o herwydd rhyw fân bryfed sydd yn ei ysu. Y mae yn ddiog ac yn gygylyd. Nis dicheon moch ddyoddef oerfel, ac y maent yn bur anesmwrth mewn gwynt uchel. Yn America y maent yn ddefnyddiol iawn, trwy ddiffa y nadrodd rugl-gyffonog (*rattle-snakes*) y rhai yr ymborthant arnynt yn ddiberygl. Yn ymys Minorca y maent yn cyd-ieuo asyn a mochyn i aredig. Y mae moch gwâr i'w cael yn mhob rhan o'r byd, ond yn Kamtskatka, a gwledydd oerion y gogledd, lle y mae yr oerfel yn angydddefol iddynt. Y mae moch anwar a gwylltion hefyd i'w cael yn y rhan fwyaf o barthau Ewrop, ond yr Ynysoedd Brytanaidd, a'r gwledydd gogleddol; yn Asia, Affric, a'r America Ddeheuol. Y maent yn dra ffurwyllaw, ac yn ddefnyddiol mewn amrywiol ffyrdd. Am fod eu cig yn cymeryd halen yn well nag un cig arall, y maent yn dra defnyddiol, gwedi eu halltu, i fôr-deithiau hirfalth. Y maent yn oreu i'w lladd i fr-gig (*pork*) yn nghylch naw mis oed: ac yn hallt-gig (*bacon*) yn nghylch biwydd a hanner oed. Maent yn ymborth addas ac iachus, ond yn benaf i ddynion a fyddo yn gweithio llawer. Eu tall ydyw y gwrtaith goreu sydd.

Yr oeddant yn aflan tan gyfraith Moses: ac yr oedd yr Iudewon yn ffeiddo moch, fel na wnaent gymaint a'u henwi. Yn hytrach na bywa eu cig, dyoddefodd llawer o'r Iudewon farwolaeth dan Antiochus Epiphanes; ond yn amser ein Hiachawdwr yr oedd llawer o honant yn Galilea, a thros ddwy fil o honant a feddiannwyd gan gythreuliaid, ac a foddwyd yn y môr. Mat. 8. 30—34. Lef. 11. 7. Adrian, yr ymerawdwr Rhufeinig, er dystyrwch ar y grefydd Iudewig, a barodd roddi llun mochyn uwch porth y deml a adeiladodd ar fynydd Calcaria, yn nghylch triguain mlynedd wedi dynystr Jerusalem.

Y Scythiaid, yr Arabiaid, a'r Aiphtiaid, a'u ffeiddient yn ddirfawr.

Yn yr ysgrythrau, yn gyffelybiaethol, arwyddant bechaduriaid yn ymhyffrydu, yn ymdroi, ac yn cysgu yn eu pechod, o wir gariad ato, yn dystyru Crist, y perl gwerthfawr, yn erlid saint Duw, o wir gasineb at sancteiddrwydd. Mat. 7. 6. 2 Petr. 2. 22.

MODRWY—AU, (mod-rhwy) bodrwy, byson. Y mae modrwyau yn ddefnyddiol, naill ai i grogi peth â hwynt, neu yn addurniadau. Yr oedd modrwyau yn arferedig yn foreu. Judah, Pharaoh, y Midaniaid, a meibion Israel, a wisgent fodrwyau, ac weithiau, gwedi eu naddu yn gywraint. Gen. 38. 18. a 41. 42. Num. 31. 50. Exod. 28. 11. Gwisgent fodrwyau, znu yn unig ar eu bysedd a'u dwylaw, ond hefyd yn eu

trwynau. Esa. 3. 21. Tebygol, oddiwrth Gen. 35. 4. eu bod yn rhoddi argraff-lun eu duwiau ar eu modrwyau, a'u bod yn eu gwsgio fel swyn, neu i ryw ddybenion coel-grefyddol. Gwel hefyd, Deut. 7. 25. a 12. 2, 3. Exod. 32. 3, 4. Barn. 8. 24—27. Hos. 2. 13. Y mae Awstin yn ysgrienu yn llym yn erbyn y cyfryw arferiad coel-grefyddol yn mhlith ei gyd-wladwyr yn Affrica, y rhai oeddant yn eu gwsgio (modd efe) nid i foddhau dynion, ond cythreuliaid. Aust. *Epist. ad Possidium*, 73.

Byddal breninoedd, a'r swyddogion penaf yn y wlad-wriaeth, yn selio eu llythrau a'u hyagrifenlaidan a'u modrwyau; neu y sêl fyddai ar eu modrwyau; am hyn y mae modrwy yn arwydd o awdurdod. Fel hyn, pan osododd Pharaoh Joseph yn ben-awyddog ar wlad yr Aipht, tynodd ei fodrwy oddiar ei law, ac a'i rhoddas ar law Joseph. Gen. 41. 42. 1 Bren. 21. 8. Esther 3. 10. Dan. 6. 17.

Bod yn fodrwy ar ddeheulaw Duw, yw bod yn gyfillgar ac yn anwyll ganddo. Jer. 22. 24. Hag. 2. 23.

'Ei ddwyllaw sydd fel modrwyau aur, wedi eu llenwi â beryl.' Can. 5. 14. Edr. BERYL.

Rhoddi modrwy ar law y mab afradlon, a arwydda ei fod yn cael cyflawn dderbyniad yn ol i ffaf ei dad, ac i holl anrhydedd a rhyddid y tŷ a'r teulu; a bod ei ymddangosiad i fod yn addas i'w amgylchladau, a mawredd ei deulu. Edr. SEL, TLWS.

MODRYB, (mod-rhyb) chwaer tad neu fam; gwraig briod tad. Lef. 18. 14. Y mae hefyd yn arferedig fel enw o barch ac anwydebb. Bychanigion o hono ydynt bob, boda, bodo.

Ell-fam modryb dda. Ddar

MODD, (my-odd) *Llad*. MODUS, MOS: dull, sad, sut, ffund, llun, ffordd; eiddo; digon o foddion, sef eiddo neu gyfoeth mawr. Yn y modd hwn, sef yn y dull awn. Gen. 39. 19. 'Yn y modd y dylasym,' sef yn y ffordd y dylasym. 1 Cron. 15. 13.

'Duw, wedi iddo lefaru lawer gwaith, a llawer modd, gynt wrth y tadau,' &c. Heb. 1. 1. *Gr. πολυτροπος; κοι πολυτροπος, llawer rhan, a llawer modd, neu ddull*. Dadguddiodd ei feddwl yn raddol, ac nid i gyd ar unwaith, i'r tadau: ond yn ei Fab y mae holl gyngor Duw yn cael ei fynegi. Y mae y 'llawer modd,' yn cyfeirio, naill ai at y dull a'r modd y llefarodd Duw wrth y prophwydi; megys trwy freuddwydion, neu weledigaethau angelion, dylanwadau goruwch-naturiol, &c.; neu ynt, at y llawer modd a dull y llefarodd y prophwydi y dadguddiedigaethau a gwsant, wrth y tadau: y diweddad yn benaf a feddyll, ond yn ganlyniol i'r cyntaf. Llefarrowd y prophwydi trwy gysgodau, ffugyrau, gweithredoedd rhag-ddangosiadol, ymadroddion diarebol, tywyll, yn gystal ag mewn ymadroddion eglur a goleu. Mewn cyferbyniad i hyn, llefarodd Crist a'i apostolion heb un llaen neu orchudd ymadrodd, yn eglur, yn gwbl olen, ac yn benodol: traddodasant holl gyngor Duw, a hynt yn y modd mwyaf eglur, âg wyneb agored, heb un gorchudd, fel Moses, ar eu hwynebau. Fel y mae y dadguddiad yn fwy cyflawn, eglur, a gogoneddus, felly y mae y perygl yn cynnyddu o esgeuluo iechydwrtaeth sydd yn ymddangos mor fawr yn y dadguddiad hwn o honi. Gwel pen. 2. 3.

MOEL—DER—YN, (maw-el) bryn uchel, gwaed, heb greigiau na choed arno; iadlwm, gwalltull, diflew; cyrn-goll, heb gyrr: mesur moel, neu heb fôl, mesur â phen arno, neu heb ben arno. Y mae amryw fynyddoedd a elwir wrth yr enw moel; megys Moel Elian, Moel Llwydiarth, Moel y Golomen, &c.

Y mae moelni yn arwyddo galar a chystudd mawr. Esa. 3. 24. a 15. 2. a 22. 12. Jer. 47. 5. a 48. 37. Eze. 7. 18. a 27. 31. Amos 8. 20. Mic. 1. 16. Gwa-herddir i'r offeiriad, ac i holl Israel, wneuthur moelni

ar eu penau, yn ol arfer y canedloedd, am y marw, ac offeiriad yr eilunod. Lef. 19. 28. a 21. 5. Deut. 14. 1. Baruch 6. 31, 32.—'Moelyn, moelyn.' 2 Bren. 2. 23. Edr. ELISSUS, GWALLT.

MOES, *verbum anomalum*, Dr D. berf afreolaidd, yn arwyddo dyro, dangos, &c. Pa. 29. 1. a 60. 11.

MOES—AU—OI, (my-oes) arfer, dull, gwedd, gwybod da, hynaws ymadrodd, ac ymarweddiad, ymarweddiad da. Dyn da ei foes, sef dyn o ymarweddiad da.*

Moes mab yn ol ei macer. Diar.

'Y mae ymddyddanion drwg yn llygru moesau da.' 1 Cor. 15. 33. Cyfeillach ddrwg, ymadroddion llygredig a chyfeillachau, a feddyr. Yr oedd rhai yn Corinth yn ymadroddi yn hyf yn erbyn anfarwoldeb yr enaid, ac yn dadleu yn nghyfeir yr adgyfodiad, am y dull, y modd, neu y posibilrwydd o hono; yr oedd yn dra pheryglus i ddynion gwneiniaid, duwiol, o foesau da (ἡθῆ ἡρώτα, *moesau llasol, hardd, daionus*) gael eu llygru gan y cyfryw ymresymwyr a'u hymresymiaid; am hyn yr oeddnt i'w gochalyd yn ofalus.

Am allu ac anallu moesol a naturiol.—Y mae yn dra angenrheidiol i ddeall y gwahaniaeth rhwng pethau sydd â gwahaniaeth rhyngddynt. Y mae y pethau hyn yn gwahaniaethu yn dra phell oddiwrth eu gilydd, ac y mae canlyniadau niwaidiol iawn o fod heb ddeall y gwahaniaeth. Wrth anallu naturiol, deallir anallu yn natur y creadur yn ei greadigaeth; anallu i gyflawni dybenion a gwaith na threfnodd Duw ef i'w cyflawni; megys anallu dyn i ehedeg, yr hwn ni fedd adeydd; neu anallu anifell i siarad, yr hwn ni fedd ddawn ymadrodd; anallu hurtyr i gyfrif y sêr; neu anallu post i blygu; neu anallu creadur direswm i ymresymu, credu, caru Duw, &c.; ni chrewyd mo hono i'r dybenion hyn; mae yr anallu hwn yn gwbl ddihechod. Nid yw yn ddim mwy pechod i anifell ei fod heb garu Duw, nag yw mewn cared ei bod heb deimlad, na medru cerdded, neu ehedeg: ni chyfrannodd Duw erioed mo'r gallu i'r naill mwy na'r llall, ac ni chrewyd mo honant i'r dybenion hyn.

Anallu moesol, yw yr anallu i foesau da, sydd mewn angelion a dynion syrthiedig. Er ei fod mewn dynion wrth naturiaeth fel y maent yn dyfod i'r byd yn bechaduriaid llygredig, etto nid ydyw ynddynt o natur, neu o blianiad Duw ynddynt yn eu naturiaeth greadigol. Nid yn nghynneddau eu naturiaeth y mae eu hanallu, ond yn *llwgr* y cynneddau. Y mae dyn llygredig yn caru y byd, yn caru melus-chwant, ac yn caru ei bechod; ond y mae yn analluog i garu Duw, oblegid ei elyniaeth yn ei erbyn. Y mae Duw yn deilwng o'i garu; ac y mae yntau tan y rhwymedigaethau mwyaf iddo; ond nid ydyw dyn llygredig yn synied felly am dano. Nid anallu anifell sydd ynddo i garu Duw, yr hwn sydd anallu naturiol, ond anallu y cythraul, sef ei elyniaeth tu ag ato; ac am hyn, y mae yn hollol anesugosodol.

Drachefn, nid oes un anallu naturiol mewn dyn i greu; canys y mae yn credu dynion, yn credu celwydd, yn credu i'w ddychymygon gwag ei hun: ond y mae anallu moesol ynddo i greu *Duo*, oblegid ei feddylliau distad am Dduw. Pe buasai bosibl i Dduw gamaynio, neu iddo ddywedyd celwydd, buasai rhyw egsus iddo am ei anghrediniaeth; ond y mae pob un o'r ddau yn anfeidrol bell oddiwrth Dduw; am hyn y mae pob dyn yn anesugosodol, ac yn hollol euog yn ei anghrediniaeth. Nid oes un anallu naturiol iddo ufuddhau i Dduw; y mae awdurdod Duw yn oruchel; y mae ei holl orchymynion yn sanctaidd, yn gyflawn,

ac yn dda; nid oes dim yn holl gyfraith Duw yn groes neu uwchlaw gallu naturiol dyn i ufuddhau iddynt; ei gynnydd yw unig yw ei anallu, sef am y m'n fod yn Argwydd arno ei hun, ac y m'n ufuddhau i bechod o gariad ato. Pe buasai Duw yn orchymyn i ddyn redeg can milltir bob Sabboth, neu gario can pwys am ddwy filltir neu dair, buasai anallu naturiol yn y rhan fwyaf i ufuddhau iddo; ond nid oes dim anallu naturiol yn neb i orphwys a sancteiddo y Sabboth, ond anallu moesol yn unig, sef ei gariad at y byd, gwagedd a hyfrydwch cnawdol. Gallasai fod anallu naturiol yn y naill ddyn i ladd y llall, neu lad-rata oddiar y llall; ond nid oedd dim ond anallu moesol yn rhwystro i ddynion garu eu gilydd, a bod yn onest. Anallu leidr i fod yn onest, yw ei anonest-rwydd; anallu lofrudd i garu ei gymydwng, yw ei elyniaeth tu ag ato; anallu meddwyn i fod yn sobr yw ei frys anghymedrol. Ni fedras brodyr Joseph ymddyddan yn heddychol â Joseph—pahan na fedrent? am eu bod yn ei gasâu; yr hyn oedd anallu moesol.—Yn y tri gorchymyn cyntaf, y mae Duw yn peri i ni ei gymeryd ef yn unig Dduw i ni—ei addoli, a gweddio arno, ei barchu, a phleiddio mewn un modd ei amharchu. Pa anallu naturiol sydd yn neb rhyw ddyn i ufuddhau i'r gorchymynion cyflawn ac esmwyth hyn? A ydyw Duw ddim yn anfeidrol deilwng o'n cariad, ein parch, a'n haddoliad? A oes neb, na dim, i'w cymharu iddo? Gallwn barchu rhyw beth—ymostwng i ddynion—eu credu—ac erfyn arnynt yn ein hangen: ond pahan na allwn garu Duw—ei barchu—ei addoli—a gweddio arno? Nid oes un rheswm pahan, ond ein meddylliau anaddas am dano, ein hanghrediniaeth, a'n gelyniaeth yn ei erbyn.

I fod yn fyr, 1. Duw yw awdwr anallu naturiol; ond nid ydyw, mewn un gradd, yn awdwr anallu moesol.—2. Y mae dyn yn hollol ddiueog o ran ei anallu naturiol; ond y mae yn gwbl euog a phechadurus yn ei anallu moesol: ac y mae ei bechadurus-rwydd yn cynnyddu yn ol gradd ei anallu: yn ol gradd anallu dyn i garu Duw, a'i greu, a gweddio arno, ac yntau yn peri iddo weddio arno, ac yn addaw gwrandio arno, yw gradd ei bechadurusrwydd.—3. Y mae yn anghyflawn i Dduw ofyn dim gan ddyn, na fedd allu naturiol i'w gwblhau; ond y mae yn hollol gyflawn, a buasai yn anghyflawn iddo beidio, gofyn dyn am beth na fedd allu moesol i'w gwblhau. Y mae yn gyflawn i Dduw gael ei garu a'i addoli, a byddai yn anghyflawn i Dduw beidio gofyn hyn gan ddyn, er na fedd allu moesol i'w gyflawni. Os nad ydyw yn gyflawn i Dduw ofyn gan ddyn yr hyn na fedd allu moesol i'w gyflawni, nid oes y fath beth a phechod yn bod; y mae Duw yn colli ei lywodraeth, y gyfraith yn cael ei hollol ddi-ddymu, a'r efengyl, yn ganlyniol,

* Gellir sylwi hefyd, er ychwaneg o eglurdeb ar y mater, fod *anallu moesol, da, a sanctaidd, a drwg ac ansanctaidd*.

Anallu sanctaidd a da.

Anallu ansanctaidd a drwg.

Mae yn *amhosibl* i Dduw fod yn gelywyddog. Heb. 6. 18. Tit. 1. 2.

Wele, eu clust sydd ddiuewadeddig, ac ni allant wrando. Jer. 6. 10.

Ydwyf lanach dy lygaid nag y *gelli* edrych ar ddrwg, ac ni *elli* edrych ar anwired. Hab. 1. 13.

Pa fodd y *gellwch* chwi greu, y rhai ydych yn derbyn gogoniant gan eich gilydd? Ioan 5. 44.

Duw *wis gelli* ei demtio â drygan. Iago 1. 13.

Ni *ddichon* neb ddyfod ataf â, oddiethr i'r Tad, yr hwn a'm hanfonodd, ei dynu ef. Ioan 6. 44.

Nis *gall* i'w wadu ei hun. 2 Tim. 2. 13.

Ni *ddichon* y byd eich castu chwi. Ioan 7. 7.

Pa fodd y *gallaf* wneuthur y mawr-ddrwg hwn, a phechu yn erbyn Duw? Gen. 39. 9.

Ni *ellwch* wrando fy ymadrodd I. Ioan 8. 43.

Canys ni *allwn* ni ddim yn erbyn y gwirionedd. 2 Cor. 13. 8.

Pa wedd y *gellwch* lefaru pethau da, a chwi yn ddrwg? Mat. 12. 34.

Mys â agorals fy ngenau wrth yr Arglwydd, ac ni *allaf* gilia. Barn. 11. 35.

Y rhai sydd yn y cnawd, ni *allant* ryngu bodd Duw. Rhuf. 8. 8.

Ni *all* efe bechu, am ei eni ef o Dduw. 1 Ioan 3. 9.

* A glywaist a gant Idloes, Gwr gwar hygar ei einloes; Gwreus rymedd? cadw moes?

Engl. y Clywod.

freichiau yn estynedig, fel megys i gofleidio un. Yr oedd yn geoul tu fewn, a phan fyddent ar fedr aberthu eu plant iddo, byddent yn ei boethi â than tu fewn, a phan fyddai yn chwbl-boeth, rhoddent yr aberth truenus yn ei freichiau, yr hwn a ddifawyd yn fuan gan angerdd y tân; a gwnaent swn â thabyrddau, &c., rhag clywed cri y trueniaid a fyddai fel hyn yn cael eu haberthu i gythreuliaid. Dywed eraill fod saith o ddocparthiadau tu fewn i'r eilun, i gynnifer a hyny o aberthau; sef un i beilliaid, arall i durturod, arall i oen, arall i hwrdd, arall i ilo, ac arall i blentyn. Fe fyddai y rhai hyn yn cael eu llosgi yn nghyd trwy boethi yr eilun oddifewn. Nid oes dim gyfodaeth sicr i'w chael am lun yr eilun, tybygaf, na dull yr addoliad; ond eu bod yn llosgi eu plant yn aberthau iddo, sydd yn ddigon eglur oddiwrth yr ysgrythrau uchod. Fod y ddefod echryalon hon yn gyffredin yn mysg y cenedloedd Paganaudd, y mae tystiolaethau lliosog a diammheul. Gwel Rollin's *Ancient History*. Tertullian's *Apology*. *Universal History*. Sonnerat's *Travels*.

Tebygol i'r Israeliaid osod i fynu Moloch yn yr anialwech, er na rydd Moses hanes neillduol o hyny: 'Dygasoch baball eich Moloch.' Amos 5. 26. Act. 7. 43. Edr. REMPLHAN. Gwel Vitringa, *Obs. Sacr. lib. ii. cap. 1*. Gwnaeth Solomon deml i Moloch ar fynydd yr Olew-yydd. 1 Bren. 11. 7. Edrych SOLOMON, TOPHET.

MOLLT, MYLLT, (moll) moliwyn, myharen, llwdd dafad.

MOMENT, *Llad*. MOMENTUM; *Saes*. MOMENT: mynydd, mynydyn, cythrym, tarwriad amrant; yspaid arhanadwy o amser. Job 7. 18. a 21. 13. a 34. 20. Esa. 27. 3. 1 Cor. 15. 51.

MONWENT—OBDD, (mon-gwent) bedd, claddfa, beddrod, corphlan.—'Ac ei dodes ef mewn monwent.' Marc 15. 46. W. S.

MONWES. Edr. MYNWES.

MOR—AU, (my-or) dyban, mywionyn.—MOR, *gorair*, pa, pa gyn, cyn, mal:—mor fawr; mor dda.—'Mor werthfawr yw dy feddyllau genyf, O Dduw! mor fawr yw eu swm hwynt!' Ps. 139. 17.

MOR—IO—WYR, (mo-or) *Gwydd*. MUIR; *Llad*. MARE; *Ilyr*, y wellgi, yr eigion; *cefnôr*, cyfyngfôr, dyfnôr, Môr Heli, Môr Hallt, Môr Tawch (*German Ocean*) Môr Udd (*British Sea*) Môr Werydd (*Atlantic Ocean*) Môr Tawel (*Pacific Ocean*) Môr yr India (*Indian Ocean*) Môr Catal (*Chinese Sea*) Môr y Dwyrain (*Eastern Ocean*). Bernir fod o'n byd ni yn feroedd 160,000,000 o filltiroedd ysgwâr. Y mae amrywiol farnau am yr achos neu yr achosion o hallt-rydd a dygyforiad y môr. Am y cyntaf, gellid meddwl fod sorod ac ysgarthion anifeiliaid a llysiâu; sylweddau *phosphoric* ac *ammoniacal*; creigiâu a gwythienau o halen yn y môroedd, yn achosion naturiol o hallt-rydd eu dyfroedd; a dichon fod achosion naturiol heblaw gwyntoedd, &c., o'u dygyforiad, andnabyddus i ni; ond achos yr holl ail achosion yw yr achos cyntaf, sef y Creawdwr mawr ei hun.

Gan fod cynnifer o afonydd mawrion yn y byd, a'r rhai hyn oll er's oesoedd yn rhedeg i'r môr, rhaid fod dyfnderoedd mawrion yn y môr i'w derbyn, fel na fyddai iddynt orlenwi; i'r dyben hyny y mae y môroedd gwedi eu cyfleu yn drefnus i'w derbyn, dros wyneb yr holl ddaear. Fel na byddo i'r moroedd hyn lygru, a myned yn llynoedd drewlydd, y mae dyfroedd y moroedd yn llawn halen; yr hyn hefyd sydd yn eu gwneuthur yn drymach i gario llongau mawrion, ac mewn mesur mawr, yn eu cadw rhag rhewi. Ac er bod achosion naturiol o hallt-rydd y dyfroedd, fel y crybwyllwyd, nid oes un rheswm paham y mae cy-

maint o halen yn y môr rhagor dyfroedd eraill, gan fod gwythienau mawrion o halen yn y ddaear mewn amrywiol wledydd.

Y mae y môroedd yn ddefnyddiol i'r byd: y maent yn amgylchu y ddaear er mwyn ei dyfrhau. Edrych GWLAW. Y maent hefyd yn foddion tra chyflus o gymdeithas a masnachiaeth rhwng trigolion y byd, fel y gallai llawndra rhai gwledydd gyflawni diffygion gwledydd eraill. Y mae gwedi bod, a bydd etto yn fwy yn y dyddiau diweddar, yr foddion tra hwylyd i daenu yr efengyl dros wyneb yr holl ddaear. Y mae Duw ei hun yn nodi y tywod yn derbyn i'r môr, fel prawf eglur i bawb o'i fawredd anfeidrol. Jer. 5. 21, 22. Y mae y tywod yn betb a wneir gan y môr yn fân, fel y chwythir hwynt ymaith gan wyntoedd a dyfroedd; etto trwy osodiad Duw, y mae yn derbyn, fel muriau cedyrn, i'r môr, trwy ddeddf neu osodiad tragwyddol: 'Er i'r tônau ymgrychau, etto ni thycia iddynt; ac er iddynt derfysgu, etto ni ddeuant dros hwnw.' Am breswylwyr y moroedd, Edr. PRYG.

Llanw a thrai y môr, sydd un o ryfeddodau naturiaeth, ac etto yn dra buddiol. Y mae trwy hyn yn danfon llongau yn mhell i dir, ac wedi hyny, yn ei amser yn dyfod i'w cyrchu drachefn. Y mae dyfroedd y môr yn rhedeg o'r deheu i'r gogledd dros chwe awr; yn y ffyrddail hwn y mae y môr yn chwyddo yn raddol, ac yn rhedeg i'r aberoedd, ac yn llenwi yr afonydd. Wedi ffyrddo fel hyn dros chwe awr, mae yn llynydd am yn nghylch pymtheg mynydd: wedi hyny mae yn dechreu treio, trwy redeg yn ei ol o'r gogledd i'r deheu dros chwe awr drachefn, ac felly y mae ei ddyfroedd yn cilio yn eu hol o'r afonydd. Wedi gorphwys yn nghylch pymtheg mynydd drachefn, y mae yn dechreu dylifo fel o'r blaen: ac felly yn gylichynol. Fel hyn y mae y môr yn llenwi ac yn treio, dros chwe awr ddwy waith bob dydd; ond nid yn yr un oriau: y mae yn llenwi yn ddiweddarach wyth mynydd a deugain bob dydd. Deuddeg awr ac wyth mynydd a deugain yw dydd y lleuad; hyny yw, y mae y lleuad yn myned dros gylch y ddaear 48 o fynyddau yn ddiweddarach bob dydd. Y mae cyfatebiad arall rhwng llanw a thrai y môr a'r lleuad; er fod y llanw a'r trai yn gyson, etto nid ydynt yn cyd-raddu; ond y mae y llanw ffwyaf pan fyddo y lleuad mewn cyfuniad neu gyferbyniad â'r haul; ac yn lleiaf pan na byddo felly, ond yn bedwar ochriad iddo. Yn ddiweddar, y llanw sydd uchaf a fyddo yn y newydd loer, ac yn llawn lluned, yn gyhydedd dydd a nos. Y mae y llanw yr un fath dros holl Ewrop, ond ei fod yn llai ac yn ddiweddarach yn y parthau gogleddol.

Y mae yn dra eglur fod y lleuad yn effeithio ar ddyfroedd y moroedd, a bod y llanw a'r trai, mewn rhan fawr, dan ei llywodraeth; ond nid yn gwbl felly, gan fod yr haul hefyd yn effeithio mewn gradd arno; a phan byddo sugn y ddau yn cyd-weithredu, y mae y llanw ffwyaf, a phan na byddont, y mae leiaf. Y mae sugn yr haul yn llai oblegid ei bellder oddiwrth y ddaear. Dywed y Dr Horseley, fod effaith y lleuad i eiddo yr haul, megys 50,469 i 1. Newton's *Obs*. Gwel Horseley, vol. iii. Maclaurin's *Dissertation de Causa Physica Fluxus & Refluxus*. Moris, *Apud Phil. Nat. Princ. Math*. Y mae y gorllanw uchaf yn nghyhydedd dydd a nos, sef yn Mawrth a Medi; a'r marw-ddwfr (*neap tide*) isaf yn ngorsaffad yr haul haf a gauaf, sef hir-ddydd haf a byr-ddydd gauaf, yn Mehefin a Rhagfyr: am hyny y mae y gwahaniaeth rhwng y gorllaf a'r marw-ddwfr (*spring and neap tide*) yn llai o lawer yn ngorsaffad yr haul nag yn nghyhydedd dydd a nos. Am fod y ddaear yn nes i'r haul y gauaf na'r haf, mae y gorllanw yn uwch yn y gauaf nag yn yr haf.

* O foroedd ac o fynydd,
Ac o eigion afonydd.
Y daw Duw a da i ddedwydd. *Talesin*.

Yr Iuddewon, yr Arabiaid, ac eraill, a roddent yr enw môr ar holl gasgliadau mawrion o ddyfroedd; megys llynoedd ac afonydd mawrion. Llyn Gennesaret, sydd yn nghylch tair ar ddeg o filltiroedd o hŷd, a phump o led, a elwir Môr Tiberias, Môr Galilea, Llyn Gennesaret, Cinneroth. Ffurfir ef gan afon yr Iorddonen sydd yn rhedeg iddo ac o hono. Y mae Môr Tiberias yn hynod am bereidd-dra, oerder, a rhagoroldeb ei ddyfroedd, llosogrwydd ac amrywiath y pysgod rhagorol sydd ynddo. Yn y môr hwn yr oedd Petr, Andreas, Iago, ac Ioan, yn pysgota. Mat. 4. 18. Ioan 6. 1.

Môr Jazer sydd llyn bychan yn agos i ddinas fechan o'r enw, ac yn agos i ben afon Arnon. Jer. 48. 32.

Llyn Asphar, neu Asphaltites, sydd, medd Josephus, ddeuddeg a thriugain o filltiroedd o hŷd, a phedair ar bymtheg o led; ond teithwyr diweddar a'i gwnant ond pedair ar hugain o hŷd, a chwech neu saith o led.* Y mae ar y pen deheuol i'r Iorddonen. Y mae yr Iorddonen, Arnon, a Chedron, heblaw aberoedd eraill, yn rhedeg iddo, heb un mynediad gweliedig allan o hono. Gelwir y llyn hwn Môr Sodom, am ei fod yn gorehuddio y gwastadedd lle yr oedd Sodom, Gomorrah, &c., yn sefyll arno cyn i Dduw cu dystrywio; neu yr oedd y dinasoedd hyn, yn ol barn Reland, yn sefyll yn gyfagos i'r Môr Marw. Gelwir ef Môr Heli, am fod y dyfroedd yn heilltion i radd anarferol; i.e. yn chwervon hefyd, medd Galen, lib. iv. *De Simpl. Medic.* Facult., cap. 19. Y mae y dyfroedd yn llawn o ronynau halen, a hefyd math o bygliöyn gludlog, a elwir *bitumen*. Gelwir ef Môr Marw, er nad ydyw yr enw hwn yn yr ysgrifthyrau, am nas dichon pysgod fyw ynddo, ac os trwy ddamwain y dygir pysgod gan ddyfroedd yr afonydd sydd yn rhedeg iddo, byddant feirw yn fuan, a noiant ar y wyneb. Y mae iachâu y dyfroedd hyn gan yr afon a welodd Ezeziel yn weledigaethol, yn gosod allan effeithiau iachusol pregethial yr efengyl ar bechaduriaid. EDR. AFON. Dywed awdwr llyfr Doethineb, (pen. 10. 7.) fod y tir oddi amgylch iddo, yn 'ddiffeithidry myglyd, a'r palmwydd yn ffrwytho heb addfedu byth.' Tebygol fod y tarth sydd yn codi o'r dyfroedd hyn, yn effeithio ar y planwydd mewn rhai manau. Y mae y *bitumen* i'w gael yn dalpiau mawrion yn nofio ar wyneb y dyfroedd, ac a yrir i'r lan mewn ystomaydd; yr Arabiaid a'i casglant, ac a'i defnyddiant at bob peth y defnyddir pyg iddo. Defnyddiaid yr Aiphtiaid a chenedloedd eraill ei mewn cyffeiriaid, ac i bŕ-arogil cyrph meirwon. Y mae math o faen du llosgadwy yn cael ei dafu i'w dyfroedd hyn, a elwir maen Moses gan rai, yr hwn a lyg yn dân a'i ddal mewn canwyll, ac a rydd fwg amheraidd iawn: ond cyfnewid ei liw yn wyn, ac er lleihau ei bwysau wrth ei losgi, etto nid ydyw ei faintioli yn lleihau. Barna y Dr Poccocke, mai haen o'r maen hwn dan y dyfroedd, yw rhan o'r tanwydd sydd yn porthi y tân dan y ddaer, ac sydd yn peri i'r *bitumen* ferwi allan o honi. *Univer. Hist.*, vol. ii. Y mae yr hanesion a rydd teithwyr diweddar, megys y Dr Poccocke ac eraill, yn amrywio yn sawr oddiwrth hanesion Pliny ac eraill o'r hynafiaid. Nid yw yn wir yn bresennol na sodda dim yn y dyfroedd, ac nas dichon i adar ehedeg drosto, heb eu mygu gan darth y dyfroedd. Bu yr awdwr uchod ac eraill yn ymsoeddi ac yn nofio ynddynt; a gwelant adar yn ehedeg droso y llyn. Hwyrach er yr hen oesoedd fod gradd o'r halen, yr alwm, a'r mygfaen, cymysgedig â'r dyfroedd, wedi lleihau, a'u bod yn bresennol yn fwy; croyw ac yn rheiddiach nag yn y dyddiau gynt. Nis gwn am un breשמ arall i'w roddi am anghytundeb yr hanesion.

* Ymddengys, oddiar fesuriad diweddarach, fod llyn Asphaltites tua deugain milltir o hŷd, a naw neu ddeg milltir o led. Gwel Robinson's *Biblical Researches*.—C.

Y mae yr un anghytundeb hefyd yn eu hanesion am afalau Sodom, a'r dyfroedd yn newid eu lliw dair gwaith yn y dydd; sef yn ddu yn y boreu, yn wyrdd hanner dydd, ac ya feilyn yn yr hwyr; nid oes un arwydd o'r cyfryw gyfnewidiadau i'w canfod yn bresennol. Josephus, *Bell. Jud. lib. v. c. 5*. Tacitus, *Hist. l. 5. 18*. O du y dwyrain a'r gorllewia iddi, mae mynyddoedd mawrion, a chreigiau serth dychrynlyd; o du y gogledd a'r deheuol y mae gwastadedd.

'O'r tu hwnt i'r môr o Syria,' (2 Cron. 20. 2.) sef tu hwnt i'r môr hwn. Nid Syria Damascus a feddylir, ond gwledydd Moab ac Ammon, a elwir Syria mewn ystyr helaeth. Menochius.—Gelwir ef Môr y Dwyrain, mewn cyferbyniad i Fôr y Canoldir, yr hwn oedd yn y gorllewin. Joel 2. 20. Eze. 47. 8. Zech. 14. 8.—Môr y Rhos, oblegid y rhesydd oddi amgylch iddo. 2 Bren. 14. 25. Deut. 3. 17.

Môr y Canoldir, y môr sydd rhwng Asia, Africa, ac Ewrop, ac oedd teryfn gorllewinol gwlad Canaan. Y mae yn nghylch 3000 o filltiroedd o hŷd. Yn y môr hwn y cychwynodd Jonah, ac y bu Paul yn morio ar ei daith i Rufain. Gelwir hwn y Môr Mawr, oblegid ei fod felly mewn cymhariaeth i llynoedd Gennesaret, Asphaltites, &c. Eze. 47. 9, 10.—Môr eithaf, Môr y Dwyrain: *Hinder Sea; Hinder and former Sea, Saes.* sef y Môr Marw a'r Canoldir; Môr y Philistiaid. Deut. 11. 24. Joel 2. 20. Zech. 14. 8. Yr oedd gwlad y Philistiaid ar lán y môr hwn, am hyny gelwir ef môr y Philistiaid.

Gelwir hefyd afonydd mawrion yr Fôr, megys y Tigris, Euphrates, Nilus, &c. Esa. 21. 1. a 18. 2. Eze. 32. 2. 'Mi a ddyhybyddaf ei môr hi,' sef yr afon Euphrates, yr hon sydd yn rhedeg trwy Babilon. Jer. 51. 36. EDR. BABILON.

Y Môr Coch sydd gainc o fôr mawr India, yn myned i mewn 1200 o filltiroedd rhwng Asia ac Affrica, ac Arabia ar ei gyffin yn Asia, ac Ethiopia a'r Aipht yn Affrica. Gelwir yr Hebreaid ef יָם סוּף (*yam suph*) y môr *chwynog*, oblegid, meddant, y llosogrwydd o chwyn neu frwyn sydd tyfu ar ei lanau; ond y mae Mr Bruce yn gwadu fod brwyn yn tyfu ar lanau y môr hwn, o ben bwy gilydd iddo, canys gwelodd ef i gyd. *Travels*, vol. i.—Gr. *Ερυθρα Θαλασσα; Liad. MARE RUBRUM; Saes. RED SEA, MÔR COCH*. Nid ydyw lliw y môr hwn, medd Niebuhr (*Descrip. de Arabie*) ddim yn fwy coch na moroedd eraill. Dywed Artimidorus a Strabo, fod yr olwg arno yn hytrach yn *wyrdd* neu *las*, oddiwrth y môr-chwyn, a'r mwsagl yn tyfu yn ynddo; tebyg i 'faes yn dwny gwellt-glas yn y ffrwd chwyrn.' Doeth. Sol. 19. 7. Cafodd yr enw *coch* oddiwrth Edom neu Esau, hiliogaeth pa un a gyfanneddasant y glansau gogleddol iddo: am hyny galwyd ef y môr יָם סוּף *Môr Edom*. Y Groegiaid, yn derbyn yr enw hwn oddiwrth y Phoeniciaid, yn anaddas a'i galwasant *Ερυθρα Θαλασσα*, y Môr Coch, yn cam ddeall יָם סוּף *coch* yn enw priodol y môr, ac nid yn berthynol i'r wlad ar ei gyffiniau. Dywed Mela a Pliny, medd Fuller, i'r môr hwn gael ei enw oddiwrth frenin a elwid Erythras, yr hwn oedd Esau, neu rai o'i hiliogaeth. Rhoddwyd yr enw hwn iddo, medd Curtius, oddiwrth ryw frenin Erythras, ac nid oddiwrth liw y dwfr.* Bod gwlad Edom yn cyrhaedd hyd y Môr Coch, sydd eglur oddiwrth 1 Bren. 9. 26. 2 Cron. 8. 17. Yr oedd Ezion-Gaber ac Eloth ar fin y môr, ac yn ngwlad Edom. Holltodd Duw ddyfroedd y môr hwn yn wyrthol i Israel fyned trwedd, a boddodd Pharaoh a'i lu ynddo. EDR. MOSES.

Y mae yn gwbl eglur nad y Môr Coch, rhwng Asia

* Curtius, lib. viii. cap. 20. Gwel Parkhurst, *Heb. and Gr. Lex. Prideaux, Connection*, vol. i. *Universal History*, vol. xviii. Shaw's *Travels*. Well's *Sacred Geography*, vol. ii. Fuller's *Miscel. Sacr. lib. iv. cap. 20*.

ac Affrica, a feddyllir yn Num. 21. 14. Deut. 1. 1. Nid yw y gair môr yn Hebraeg yn y diweddaf, ond yn unig סוף *soph*; am hynny, tebygol mai lle o'r enw hwn oedd efe yn ngwlad Moab. מואב *moab* *faheb besaphe*, yn Num. *Vahab, mewn corwynt*. Ainsworth *in loc*. Tebygol mai enw lle yn ngwlad Moab; gan fod Moses yn sicr yn rhoysydd Moab yn llafaru wrth holl Israel, wrth yr Iorddonen.

'Ac efe a esyd babbell ei lys rhwng y moroedd,' sef yn ngwlad Judea, rhwng y Môr Marw a Môr y Canoldir. Dan. 11. 45. Am gyflawniad y brophwyddol-iaeth, y mae yn anhawdd penderfynu etto; ac y mae esponwyr diweddar o'r farn, nad Antiochus Epiphanes, fel y meddyllodd rhai gynt, a feddyllir wrth yr hwn a osododd ei lys yno, ond rhyw elyn creulon i'r eglwys yn y dyddiau diweddar.

Y Môr Tawdd, neu y Môr Pres. Yn y babbell a wnaeth Moses nid oedd ond un noe o bres i'r offeiriad i ymolchi, ac i olchi yr offrymau hefyd. Ond yn y deml yr oedd llestr mawr, a elwir Môr Tawdd (*cerwyn dawdd*, Dr M.) a deg noe o bres iddynt ymolchi. Yr oedd hyn yn angenrheidiol, gan fod niifer yr offeiriad, y Lefiaid, a'r aberthau, wedi llosgoi yn ddirfawr yn ngwasanaeth y deml. Yr oedd llun deuddeg o ychain dan y môr; tri yn edrych bob ffôrdd; yn cysgodi, medd rhai, y deuddeg apostol, neu weinidogion yr efengyl, yn gryfion ac yn llafur i ddwyn yr efengyl i bob pwnc o'r byd; yr hon sydd yn dadguddio ffynon i bechod ac atfenddi. Yr oedd y llestr hwn yn ddirfawr o faintioli, o waith cywraint, ac yn cynnwys tair mil o fathau, sef yn nghylch 450 o fyddiau (*hogheads*) yn cynnwys 63 galwyn bob un; er na roddid ynddo yn gyffredinol ond yn nghylch dwy fil o fathau. Dywedir ei fod yn cynnwys dwy fil o fathau, 1 Bren. 7. 23, &c ond yn 2 Cron. 4. 5. dywedir ei fod yn cynnwys tair mil o fathau. I gysoni hyn, barna rhai mai y môr a'i holl berthynasau oedd yn cynnwys tair mil, sef y llestr crwn mawr (*bason*) yn ngwaelod y môr—y golofn geuol ar ba un yr oedd yn sefyll—a'r ychain ceuol. Yr oedd dwaelau (*cocks*) tebygol, yn ngwaelod y golofn, ac yn nhraed yr ychain, i ollwng y dwfr yn ol yr achos am dano: heb y cyfleusderau hyn, anhawdd dirnad pa fodd y caent y dwfr o'r môr, pan ystyriod fod y môr ei hun yn nghylch tair llath o uchder, a'r ychain, ysgatfydd, yn ddwy llath ychwaneg; y cwbl yn bum llath. Bernir fod y llestr crwn mawr (*bason*) yn y gwaelod lle yr oedd yr ychain yn sefyll, yn 20 cufydd o dryfesur. Gwel Eupolemus. Pe byddai yn llawn, cynnwysai fil o fathau, neu yn nghylch wyth mil o alwyni. Dyben y môr oedd i'r offeiriad a'r Lefiaid i ymolchi ynddo; yr oedd yn ofynol fod y llestr hwn, o ran cyfleusdra, yn helaeth o gwmpas, ac etto yn lled fawr, fel y gallai llawer ymolchi ynddo ar unwaith. Edr. ABERTH, GOLCHI, NOB.

'Baich anialwch y môr.' Eas. 21. 1. Wrth 'anialwch y môr,' deallir Babilon. Yr oedd y wlad oddi amgylch Babilon, yn enwedig rhyngddi a'r môr, yn wastadedd fang, corsog, yn fynyeh yn cael ei gorlifo gan yr afonydd mawrion, Tigris a'r Euphrates. Yr oedd yn drigiannol yn unig trwy ei sychu a dyfr-floeydd mawrion. Pan drodd Cyrus, wrth gymerydd Babilon, ddyfroedd yr Euphrates o'i dyfle, goddefwyd iddynt orlifo dros yr holl wlad oddi amgylch; ni chymerwyd y drafferth byth i feddyginaethu hyn; o herwydd hynny y mae yr holl wlad yn ddfifeithwch corsog ac anghyffannedd hyd heddyw. Gwel Lowth, Vitringa. Edr. DWFF.

'Am droi ataf lloegrwydd y môr; sef preswylwyr ynysoedd y môr, yn Asia, Ewrop, a pharthau eraill y byd, yn cael eu dychwelyd at yr Arglwydd trwy yr efengyl, ac yn cysegru eu cyfoeth, eu golud, a'u marchnadiaeth iddo. Eas. 60. 5. Diammew hefyd y daw y rhai a ddisgynant 'mewn llongau i'r môr, gan wneuthur eu gorchwyl mewn dyfroedd mawrion,' sef yr holl

bethau sydd yn y môr, y gyffredinol, i adnabod yr Arglwydd, ac i foli Dŵr ar Oen. Dat. 5. 13.

MORDECAI מרדכי [*drylliad chwero*] mab Jair, mab Simeil, mab Cis, o lwyth Benjamin. Dygwyd ef o Jerusalem gyd a'r gaethglud a gaethgludasid gyda Jeconiah brenin Judah i Babilon. Neu yn hytrach yr oedd ef ac Esther o hiliogaeth y rhai a gaethgludasid y pryd hwnw. Mae amseryddiaeth breninoedd Babilon yn gofyn i ni farnu felly. Ni allasai Esther fod yn llances ieuanc yn amser Abasferus, os dygwyd hi yao yn *bersanol* gyda Jeconiah: yn hytrach, dygwyd Mordecai a hithau yno yn eu hynafiaid, gyda Jeconiah. Ymddengys oddiwrth ei hanes yn llyfr Esther, ei fod yn ŵr enwog am ei ffyddlondeb, ei sefyllfa yn y wlad-wriaeth, ei gallineb, ei dduwioledeb, a'i ffydd yn yr Arglwydd. Edr. ESTHER, HAMAN.

MORDWY—ON, (mor-twy) morraith; terfysg y môr, ymchwydd y môr. '(Pe) cynhyrfe y mynyddoedd gan ei fordwyl ef.' Dr M. Ps. 46. 3.

MORDDWYD—YDD, (mordd-gwyd) bon elun. Asgwrn y forddwyd yw y mwyafr a'r cryfaf yn yr holl gorph, ac y mae ei gymallad yn cyfateb i'w faintioli a'i gryffier. Y pen uchaf iddo sydd yn myned i mewn i geudwll yn yr asgwrn, a elwir *Iachium*, addas i'w dderbyn, a chydryd y ddau a rhwymau cryfion. Y pen isaf a gymalir a'r *Tibia*, sef asgwrn y goes yn y glin. Y mae cryn gamiad yn yr asgwrn hwn; y crwm yn mlaen, a'r ceuol yn ol. Y mae y camiad hwn yn dra defnyddiol at gynnaluaeth y corph, yn atgeidd rhag iddo bwyso gormod yn mlaen. Mewn toriad o'r asgwrn hwn, dylai y meddygon ochelaid ymgais ei osod yn uniafn, yr hyn sydd yn erbyn natur; os bydd yn uniafn, bydd heb ei osod yn addas. Gan fod cymalau yr asgwrn hwn wedi eu cydio a rhwymau cryfion, nid yn aml y dadgymalir hwynt, neu y rhoddir hwynt o'u lle. Cymerydd dadgymalliad cymal y glun, yn aml, yn lle toriad yn ngwddf yr asgwrn, yr hyn sydd gamsyniad niweidiol ta ag at lawndrinaeth o hono.

Rhoddi llaw dan forddwyd un, oedd un ddeddf gynt o dyngu gan y patrieirch, yn arwydd, medd Ainsworth, o'u crediniaeth yn yr hâd addawedig, a ddeuai o'u llwynau, neu *forddwyd*. Heb. Gen. 46. 26.—'Taro y forddwyd,' oedd arwydd o dristwch mawr. Ezec. 21. 12.

'Ac y mae ganddo ar ei wisg, ac ar ei forddwyd, enw wedi ei ysgrifenu,' &c. Dat. 19. 16. Yr oedd yn arferiad yn y gwledydd dwyreiniol i roddi enwau gwyr ar eu gwisgoedd. Y wisg yma oedd wisg freninol; ac ar y rhan hynny o honi ag oedd yn gorchuddio y forddwyd, a'r lle yr oedd y cleddyf yn hongian wrth y glun yr oedd yr enw wedi ei ysgrifenu. Y mae yr enw yma yn ardderchog, ac y mae ef yn ateb iddo; sef BREIN BREINIOEDD, ac ARGLWYDD ARGLWYDDI:—y maent oll yn ddarostyngedig iddo, ac y mae efe yn ben ac yn Arglwydd arnynt oll, ac yn eu trefnu fel y myno. Geill gyd âg anfeldrol mwy priodoldeb na brenia Babilon, ddywedyd, 'Onid yw fy nhywysogion i gyd yn freninoedd?' neu yn hytrach *Onid fy nhywysogion i yw yr holl freninoedd?* Eas. 10. 8. Yr oedd yr enw ar freninoedd Persia, ac eraill, yn ffioledeb ac yn wag ynyfdrwydd; ond y mae yn gwbll addas a gweddus ar yr Arglwydd Iesu. Y geiriau a arwyddant, y bydd amlygiad eglur cyhoeddus ei fod ef felly, cyn diwedd amser: bydd ei enw yn ei arwisg, yn amlwg i bawb i'w weled.

'Gosod, attolwg, dy llaw dan fy morddwyd,' &c. Gen. 24. 2. Y mae amrywoll feddylliau yn nghylch dechreuad ac ystyr y ddeddf hon o dyngu gan y patrieirch. Heblaw yr ystyr a roddais dan y gair hwn o'r blaen, sef eu bod yn addef trwy hynny eu crediniaeth yn yr hâd addawedig a ddeuai allan o'u llwynau, neu *morddwyd*, yn ol yr Hebraeg, y mae y sylwad canlynol yn y ddau Dargwn, y Caldea a'r Jerusalem.

Gan ei fod yn ymddangos i mi heb fod yn gwbl ddisail, os nid yn gywir hollol, ac yn wrionedd diammheul, rhoddaf ei yma: 'Er yr amser y gwnaeth Duw gyfammod âg Abraham, ac y gorchymynodd yr enwaed-had fel arwydd ac *insel* o hono, y patrieirch a dyngent wrth y cyfammod, ac i gadarnhau y llw, rhoddent eu llaw ar *insel* y cyfammod; hyn a elwir yn wylaidd yn yr ysgrifthyrau, *rhoddi llaw dan foddwyd*.—*'Dod dy law yn awr ar doriad fy enwaediad,'* uddent. Gwel *Targwm Jerusalem*.

MORESETH-GATH, dinas yn ngwlad y Philistiaid. Mic. 1. 14.

MOR-FARCH—FEIRCH, (môr-march) morfil.—'A Duw a greodd y mor-feirch mawrion.' Gen. 1. 21. Y mae yr un gair *Heb.* מֹרְפִיל yn cael ei gyfieithu *dreigiâu*, Deut. 32. 33. Galar. 4. 3. Ps. 74. 13. a 148. 7. Esa. 27. 1. a 51. 9.—*morfil*, Job 7. 12.—*sarph*, Exod. 4. 3. a 7. 9, 10, 12. Gwreiddyn y gair a arwydda *lais galarus, wylofus*, ac yn cael ei briodoli i seirph, dreigiâu, morfilod, oblegid y swn cwynfanus, truan-leisiol a wnant. Y geiriau yn Genesis a arwyddant bob math o angenflod y moroedd, morfilod, y lefiathan, cocodille afon yr Aipht, yr hwn sydd o'r rhyw sarphaid. Gwaith Duw ydyw y rhai hyn, ac dydynt yn dangos ei fawredd, ac amrywiaeth ei ddoethineb. Edr. DRAIG, SARPH.

MORFIL, (mor-mil) Edr. JONAH, MOR-FARCH.

MORGRUG—YN, (mor-crug) *Llad.* MYRMEX; *Gwydd.* MORRE: môr, mywionyn, grugionyn. Y mae pump rhyw o'r morgrug yn y wlad hon. 1. Y twmpath forgrug.—2. Morgrug muchudd (*jet ante*).—3. Morgrug cochion.—4. Morgrug melyn.—5. A'r duon. Gwahaniethir hwynt wrth eu lliwiau a'u maintoli; y twmpath forgrug ydyw y mwyaf. Nid ydyw yr amrywioi rywiau byth yn cymdeithasu â'u gilydd; ymgais o'r fath fyddai yn farwolaeth yn y fan. Pe byddai i un o'r morgrug cochion fyned i dwmpath y rhai duon, byddai yn rhyfel yn y fan, ac ni pheidient â'r ymladdfa nes lladd y gormeswr; ac wedi ei ladd, taflent ei gelain allan dros ymyl y twmpath. Pe rhoddid un o'r duon yn nhwmpath y rhai cochion, ffoai am ei fywyd yn ddiattreg. Y mae yn y twmpath wahanol ystafelloedd, a mynediad addas o'r naill i'r llall. Y maent yn dra gofalus i gadw eu hystafelloedd yn lân ac yn sych. Dywed Pliny, fod morgrug ei wlad ei claddu eu meirw; ond ni chafwyd hysbysrwydd o hynny am ein morgrug ni. Y mae i bob trefedigaeth forgrugen fawr, a elwir, er gwahaniaethu, y *frenines*; gweithwyr ydyw y lleill i gyd. Heblaw y rhai hyn, y mae morgrug âg adenydd iddynt yn perthyn i bob trefedigaeth. Y frenines ydyw eu mam hwynt oll, ac fe'i gwahaniethir oddiwrth y lleill wrth ei lliw, ei maintoli, a'r parch cyffredin a ddangosir iddi. Gwedi iddi ddodwy ei hwyau, gâd hwynt i ofal y gweithwyr llafurus. Y mae yn dodwy tri math o wyau, sef y gwryw, y fanyw, a'r ganolryw; y ddau gyntaf yn y gwanwyn, a'r llall yn Gorphenaf ac Awst. Y mae tair brenines weithiau i'w canfod yn mhlith y trefedigion melynion; ac yn mhlith y cochion, anaml y mae llai na dwy. Y maent yn dra gofalus am yr ieuainc; yn ddiwyd ac yn llafurus nos a dydd, yn casglu eu lluniaeth yr haf erbyn y gauaf; o herwydd hyn y mae Solomon yn anfon y diogyn atynt i ddyysgu diwydrwydd a darbodiad. Diar. 6. 6. a 30. 25.

Dywedir eu bod yn tōri ymaith ddau ben y grawn wrth eu dodi yn eu trysordai, rhag iddynt dyfu, a'u bod yn eu sychu yn yr haul; hyn yw ystyr eu henw *Heb.* מֹרְפִיל *toctur*. Parkhurst.

MOR-GYMLLAWDD, (mor-cymmlawdd) ystormalwedd, gormad y môr, ymchwydd y môr.—'Gwedy cyvodi morgymlladd ddirwv arnam.' W. S. Act. 27. 18. 'Garw-fôr tymhestlog' Dr M.

MORIAH, מֹרְיָה [chwerioder yr *Arglwydd**] bryn o du y gogledd-ddwyrain o Jerusalem, ac a olygir, weithiau, fel rhan o fynydd Sion. Ar ben hwn y bwriadodd Abraham aberthu ei fab; yma yr oedd llawrdyrnu Arafna; ac ar ben Moriah yr adeiladwyd y deml. 2 Cron. 3. 1. Yr oedd yr holl le oddi amgylch Jerusalem yn cael ei alw gynt gwlad Moriah. Gen. 22. 2. Yr oedd gwastadedd Moreh yn lle hollol wahanol, ac yn sefyll rhwng mynyddoedd Gerizim ac Ebal, lle yr oedd dinas Sichem yn sefyll. Gen. 12. 6. Deut. 11. 29, 30. Bryn Moreh oedd, hwyrach, un o benau mynydd Gilboa. Barn. 7. 1.

MORTER—AU, *Llad.* MORTARIUM; *Ffr.* MORTIER; *Saes.* MORTAR: llestr ceulol i bwyo peth ynddo. Edr. MANNA.—'Pwyo y ffol mewn morter, yw ei gopsi yn drwm am ei ffolineb. Diar. 27. 22.

MORTAIS, (mor-tais) *Saes.* MORTISE: rhwyll, ceudwill i'r tyno fyned iddo. *Heb.* מֹרְאִים y *llywodraethur*; yr un sydd yn llywodraethu gosodiad yr ecdyl. Exod. 26. 19. a 36. 22, 24. a manau eraill yn aml. Edr. ASDELL.

MORTHWYL. Edr. MWRTHWYL.

MOR-WENNOL—IAID, (môr-gwennol) aderyn afian dan y gyfraith; Lef. 11. 13. מֹרְיָה Yr cryr du, medd Bochart, a elwir felly oddiwrth ei gryfder mewn cymhariaeth i'w faintioli; ond Bates a farna mai y barcutan cwynfanus a feddylir. Dywedir fod y fath aderyn cwynfanus yn Sussex, a ellir ei glywed pan fyddo yn uchel yn yr awyr. Pa aderyn bynag a feddylir medd Parkhurst, cafodd ei enw oddiwrth y *cryf*, a hyn *cwynfanus*.

MORWYN—ION—IG, (mor-gwyn) *Llad.* VIRGO: merch, lances, herlodes, gwasanaethyddes, gwasanaeth-ferch: llaw-forwyn, morwyn ystafell. Edr. GWYRYF, GWASANAETH-FERCH, IESU, LLAWFORWYN, MAIR, MERCH.

'Yna tebyg fydd teyrnas nefoddi i ddeg o forwyn ion,' &c. Mat. 25. 1. Llefara yr Arglwydd Iesu y ddammeg hon i ddangos yr angenrheidiwydd o wyladwriaeth ddyfal, barhaus. Amgylchidau y ddammeg a gymerir oddiwrth ddefodau priodasol yn mhlith yr Iuddewon. Yr oedd y priod-fab yn arferol o fyned yn yr hwyr i gyrru y briodas-ferch i'w dŷ ei hun, o dŷ ei thad, wrth oleu lampau: morwynion a ddygai y lampau hyn, a dim llai na deg o honynt, meddant: pan ddoent i'w dŷ, yr oedd gwledd yn barod iddynt hwy a'u cyfeillion. Crist ydyw priod-fab yr eglwys: profwsyr yr efengyl yw cyfeilleau y briodas-ferch, sydd yn dysgwyl am ei ddyfodiad: amser eu bywyd yn y byd yw amser eu dysgwylid am dano. Pan ddelo, ni bydd pawb yn barod, a hynny yn gwbl o'u heugeulusdra eu hunain. Fel yr oedd dwyn lampau heb olew yn y llestri i'w cadw yn oleu, yn ffolineb; ffolach ydyw i neb ymfodloni ar broffies allanol, heb waith tufewnol yr Ysbyrd Glân ar eu heneidiau. Yr oeddynt yn nghymdeithas y rhai call—â lampau ganddynt—yn myned i gyfarfod â'r priod-fab—ac etto heb olew yn eu llestri: hepiasant a hunasant, ac ni welant eu camsyniad nes daeth y priod-fab. Y mae yn eglur, oddiwrth y ddammeg hon, fod rhagor sylweddol rhwng y credadyn gwanaf a'r gau-broffeswr mwyaf ymddangosiadol: yr oedd gan y morwynion call olew, er iddynt hepiant a huno; ond ni feddai y rhai ffol ddim, ac yr oedd eu lampau yn diffoddi. Esa. 48. 1. Ezec. 33. 31. 2 Tim. 3. 5. Heb. 12. 15. Dat. 3. 1—16. Ps. 45. 7. Zech. 4. 2, 3. Ioan. 1.

* Neu yn hytrach, arwydda מֹרְאִים *rough, gwledig*, neu *wyddfa*, lle amlwg, gwledig. Tardda Fuller y gair oddiwrth oiair *Hebraic*, מֹרְאִים *morawah*, gwledigaeth, a מֹרְאִים *Isa.* Duw; a thrwy dalyriad, *Moriah*, am weled Duw arno. Fuller's *Miscel. Sacr. lib. ii. cap. 14.*

15, 16] a 3. 34. Rhuf. 8. 9. 2 Cor. 1. 22. Gal. 5. 22, 23. 1 Ioan. 2. 20—27. Judas 19.

MORWYNODD, (morwyn) gwyrtyfod, diweirdeb, Meianac-th, oedran geneth. Lef. 21. 13. Deut. 22. 14—21. Esec. 23. 8.

MOSA, מֹשֶׁה [bara croyw] y mae dau o'r enw. 1 Cron. 2. 46. a 8. 36, 37.

MOSEROTH, neu MOSERAH, מֹסֵרָה [dysgeidiaeth] hwyrach, medd Calmet, yr un a Haseroth, neu Haserah. Gwersyllfa meibion Israel yn yr anialwch, yn agos i Cades, a mynydd Hor. Num. 33. 30, 31. Deut. 10. 6.

MOSES, מֹשֶׁה [wn a dynwyd allan o'r dyfroedd] brawd Aaron a Miriam, a iau na'r ddau. Ganwyd ef A. M. 2433. Rhoddwyd yr enw Moses arno ar yr achlysur o'i dyanu allan o'r dwfr gan ferch Pharaoh. Yr oedd ei rieni o berechen ffydd; ac er bod gorchymyn brenin yr Aipht i ladd holl blant gwrwydd yr Hebreaid, pan welant ei fod yn fachgen tlwa, hwy a'i cuddiasant ef dri mis, heb ofni llid y brenin. Heb. 11. 23. A phan na allai ei fam ei guddio yn hwy, cymerodd gawell o lafrwyn, ac a oedodd y bachgen ynddo, ac a'i rhoddodd yn mysg yr besg ar fin yr afon. Pan ddaeth merch Pharaoh i'r afon i ymolochi, hi a'i canfu, ac a anfonodd ei morwyn i'w grychu. Tosturodd wrtho, ac a benderfynodd, yn gwybod mai un o blant yr Hebreaid oedd, ei ddwyn i fynu yn fab iddi ei hun. Yr oedd Miriam yn nghylch deg neu ddeuddeg oed, yn sefyll gerllaw ei wylled; gofynodd i ferch Pharaoh genad i alw mammaeth o'r Hebreuan; hi a gafodd, ac a alwodd Jochebed ei fam ei hun. Pan aeth y bachgen yn fawr, hi a'i dug ef at ferch Pharaoh, ac efe a fu iddi yn fab. Yn lle olrhain holl hanes Moses, yr hwn a roddir i ni yn gyflawn yn yr ysgrythrau, rhoddaf ychydig sylwadau mewn perthynas iddo yn ol yr hanes a roddir i ni am dano.

1. Yr oedd yn hardd o ran ei berson a'i agwedd gorphorol. 'Efe oedd dlws i Dduw,' neu αἰσθητός τῷ Θεῷ, tlws gan Dduw, neu tlws iawn. Exod. 2. 2. Act. 7. 20. Heb. 11. 23. Yr oedd Duw wedi rhoddi arno harddwch neillduol ac anghyffredin. Dywed Josephus am ef harddwch pan oedd yn dalr oed, pan ddygid ef oddi amgylch, rhedai dynion oddiwrth eu goruchwylion i edrych arno. Dywed hefyd, y galwai merch Pharaoh ef παιδα ἠεροφθη Θεῷ, plentyn o agwedd ddwyfol.* Sylwir yn neillduol fod golwg ar y wedd anghyffredin oedd ar y plentyn, yn foddion i genedlu ffydd yn ei rieni mewn perthynas iddo; sef ei fod wedi ei fwrriadu gan Dduw i ryw waith arbenig yn y byd, ac am hyn y cuddiasant ef. Effeithiodd yr un achos, hefyd, ar ferch Pharaoh i'w gymeryd ati, a'i ddwyn i fynu yn fab iddi ei hun. Rhodd Duw ydyw harddwch a phrydferthwch gwedd dynion, ac sef ei holl ddoniau eraill, sydd yn cael ei roddi i ddybenion sanctaidd, er fod y cnawd a Satan yn ei ddefnyddio i ddybenion gwrthiwyneb a halogedig. Y mae manylwydd rhaglunhaeth Duw i'w ganfod yn neillduol yn achubiaeth bywyd Moses, a dull ei ddygiad i fynu. Peth rhyfedd i'w rieni feddwl am ei roddi mewn cawell o lafrwyn, ei roddi

wrth yr afon, yr oedd y meddwl hwn o'r eiddynt oddiwrth yr Argiwydd. Rhyfedd i ferch Pharaoh, ac nid rhyw un arall, ddyfod allan yr amser hwn—iddi fyned at y fan lle yr oedd y dyn bach—iddi dosturio wrtho—bwriadu ei ddwyn i fynu yn fab iddi ei hun, ac yntau yn un o'r Hebreaid—a'i fam ei hun gael ei fagu: mae y fath gyd-gyfarfodiad yma o ddygwddiadau damweiniol, megys ag sydd yn eglur ddangos llaw Duw yn y cwbl. Wele yma dywysoges yr Aipht yn llaw Duw, yn groes i ewyllys a gorchymyn ei thad, yn cymeryd plentyn un o'r rhad tlotaft a dystyrat yn yr holl wlad, ag oedd wrth orchymyn y brenin wedi ei farnu i farwolaeth, iddi ei fagu a'i ddwyn i fynu yn blentyn iddi ei hun!—Ni buasai neb ond hi yn anturio anuffuddbau gorchymyn y brenin: ond cafodd hi y fraint o ddwyn i fynu waredwr Israel, yn offerynol, a dinstriwr holl nerth y gorthrymwr. Ni bydd byth eislau moddion ar y Duw mawr i gyflawni ei amcanion dyfion a gogoneddus. Exod. 11.

2. 'Pan aeth y bachgen yn fawr, ei fam a'i dyg ef i ferch Pharaoh, ac efe a aeth iddi yn fab.' Gwedi hynny cafodd ddygiad tywysogaidd i fynu yn llys Pharaoh; ac yr 'oedd yn ddsygedig yn holl ddoethineb yr Aipht.' Act. 7. 22. Yr Aipht, yr amser hwn, oedd eisteddfod dygeidiaeth y byd; a diammu ei fod dan hyfforddiadau yr athrawon mwyafr enwog yn y wlad hono, i'w addasu i lenwi ei le yn ei sefyllfa oruchel, fel brenin, mewn amser ar yr holl wlad; ond yr oedd Duw trwy y pethau hyn i gyd yn ei ragbarotdi i sefyllfa a gorchwyl mwy anrhydeddus, a llawer mwy defnyddiol i'r eglwys, ac i'r byd hyd ddiwedd amser. Diammu i'w rieni ei addysgu yn yr iaith Hebraeg, ac yn y grefydd Iuddegig, a holl amgylchiadau eu caethiweid, tra yr oedd gyda hwynt yn ei ieuenedd. Pa effaith a gafodd eu haddysgiadau arno, nis gwyddom. Yr oedd ei sefyllfa yn llys Pharaoh yn dra anfantestol i grefydd a duwioledeb. Ond 'pan oedd yn llawn deugain mlwydd oed, daeth i'w galon ymweled a'i frodyr, plant yr Israel.' Gwrthododd yr anrhydedd yn nglŷn wrth fod yn fab merch Pharaoh, dewisodd Crist a'i ddirmyg, o faen holl anrhydedd a holl drysorau yr Aipht: cymerodd o'i wirfodd ei ran gyda phobl Dduw, yn eu dirmyg a'u hadfyd, lle gallasai fod yn esmwyth yn y gyfethog, ac yn anrhydeddus. Ffydd yn addewidion Duw a'i dygodd yn fuddugoliaethus at Dduw a'i achos, yn groes i bob ystyriaeth bydol, cnawdol, a rhesymau dynol. Nid hwyrach iddo gael rhyw grybwylliad oddiwrth Dduw ei fod gwedi ei arfaethu i fod yn waredwr i Israel. Dywed Stephan, iddo 'dybedd fod ei frodyr yn deall, fod Duw yn rhoddi iechydwrtaeth iddynt trwy ei law.' Ond nid oedd gwedi ei awdurdodi yn gyflawn i'r gwaith mawr hwn yn bresennol, fel y dealodd yn well yn ol llaw. Yr amser hwn, pan welodd un o'i frodyr yn cael cam gan un o'r Aiphtiaid, dialodd y cam trwy ladd yr Aiphtiaid, ac a'i cuddiodd yn y tywod. Beth oedd amgylchiadau yr achos hwn, i gyflawnhau y weithred hon o drawder, ni hysbysir i ni: tebygol fod achos digonol yn galw am dani. Hwyrach fod ei fywyd ei hun mewn perygl, yn gystal a'r Israellaid: neu ei fod yn gweithredu yn danllyd, dan awdurdod a dylanwad dwyfol. Tebygol i hyn gadarnhau ei oibeth rwy ddydd o fod yn waredwr i Israel o'u caethiweid caled, a dial ar yr Aiphtiaid am eu creulonder. Dranoeth canfu ddau Hebrëwr yn ymyron: trewynodd rhyngddynt, ymresymodd a'r hwn oedd yn gwneuthur cam a'i frawd. Yntau a'i hatebodd yn sarug, ac a ddannododd iddo ladd yr Aiphtiw. Ar hyn Moses a ofnodd, gan fod y peth yn hysbys. Nid heb achos yr ofnodd; canys pan glybu Pharaoh, ceisiodd ladd Moses. Pan ddangosodd Moses ei fod yn cydnabod ei frodyr, ac yn bleidlwr iddynt yn erbyn yr Aiphtiaid, cododd erlidgnaeth

* O'i enedigiaeth yr oedd hawddgarwch mawr yn perthyn iddo, nid trwy weithrediaid natur, ond trwy ddawn Duw, yr hwn a gynhyrddoedd y wraig Aiphtiaidd hono, sef merch Pharaoh, i'w hoffi, ei gymeryd, a'i fagu. Rhaglunhaeth neillduol Duw yn ddau oedd yma, yn cadw ac yn parotio Moses i waredu pobl Israel; ac i'r achos hwn y prodolir prydfferthwch allanol ei wedd. Heb. 11. 23. I ffydd rhieni Moses y cyfrifir, yn mhliith pethau eraill, iddynt ei weled yn 'fachgen tlwa,' ac o ganlyniad ei guddio. Gan hyn, i Dduw, yn gweithredu yn oruchel-naturiol, ac yn cynnyrchu y ffydd hono, y dylid priodoli hawddgarwch gwedd Moses. Glasius, lib. iii, traet. 1. Can. 7. 2.

Y mae yr hanesydd Paganaisd, Justin, yn sylwi ar brydfferthwch gwedd corphorol Moses. Lib. xxxvi. cap. 2.

yn fuan yn ei erbyn : ond credu â'r galon, a chyffesu â'r genau, yw gwir grefydd yn mhob oes, beth bynap fyddo y canlyniad. Llywodraethodd Duw yr holl ddygyddiadau hyn, er bod rhai o honynt, sef creulondeb Pharaoh, yn eithaf pechadurus, i ateb ei ddybenlon mawrion ei hun.

3. Ar hyn fodd Moses i wlad Midian. Bu yno ddeugain mlynedd, yn bugellio defaid Jethro, offeiriad Midian, yr hwn a roddodd Sephorah ei ferch yn wraig iddo, a ganwyd iddo o honi ddau o feibion, sef Gersom ac Eliezer. Edr. ELIEZER, GERSOM, JETHRO, MIDIAN, SEPHORAH. Yr oedd ei amgylchiadau a'i sefyllfa yn ngwlad Midian yn gyfnewidiad mawr iddo, rhagor oedd ei sefyllfa yn llys Pharaoh. Ymddangosodd rhagluniaseth Duw yn dirion o'i blaidd mewn gwlad estronol, ac a'i rhoddodd ef mewn cyfathrach â'r teulu mwyafr yn y wlad hono. Yr ydoedd ei alwedigaeth fel bugail yn iselhad iddo, ond yr ydoedd yn rhoddi iddo lawer o hamdden, rhagor llys Pharaoh, i fyfyrdd a gweddiau. Diddyfodd Duw ef oddiwrth y byd, a'i fwyntiad, ei olud, ei barch, &c. Yr oedd ei ddygiad dysgedig a thywysogaidd i fynu yn llys Pharaoh yn angenrheidiol i'w addasu i'r gwaith mawr ydoedd gan Dduw ar ei fedr; ond diammeu fod ei bererindod yn ngwlad Midian mwr angenrheidiol. Plygodd Duw feddwl Moses at ei amgylchiadau; 'a bu *foddlawr* i drigo gyd â'r gwr; ac ymoestynodd yn ewyllysgar i'r alwedigaeth lafurus o fugalil. Yn Midian, yn yr alwedigaeth lafurus o fugalil, yr addaswyd ef i'r gyfeillach agos â Duw a gafodd yn ol llaw, ac i'r holl bywyll a'r llarieidd-dra a ddangosodd efe yn ei holl ymdriniaeth â phobl Israel.

4. Yn ngwlad Midian ymddangosodd yr Arglwydd mewn modd neillduol iddo, mewn ffram dân o ganol perth ar fynydd Horeb; yr oedd y berth yn llosgi yn dân, ac etto heb ei difa. Edr. ANGEL, HOREB, ESCHID, IEHOPAH, PERTH, TAN. Y mae yn cael ei anfon gan yr Arglwydd â chenadwri at Pharaoh mewn perthynas i ollyngdod Israel o'u caethiwd yn ei wlad. Deugain mlynedd yn ol, safodd Moses i fynu yn wrol, fel dialydd Israel, hwyrach, gyda gradd o ryfyg, ac hunan-ymddibyniad, er gyd â'r dyben cywiraf; ond yn Midian dysgodd fwy o adnabyddiaeth o Dduw, ac o hono ei hun; am hynny, tan gyflawn argyhoeddiad o'i anheilyngdod a'i anigonolrwydd, y mae efe yn tynu yn ol, ac yn gwrthdadau yn erbyn y swydd, a'i anfoniad gan Dduw. Yn y gwrthdadau hwn, y mae gostyngeiddrwydd gwirioneddol Moses yn ymddangos yn eglur, ond nid heb radd o anghrediniaeth ac anymddiried pechadurus yn yr Arglwydd yn gymysgedig âg ef. Fel hyn mae ein zel ni yn aml yn gymysgedig â rhuthredd a balchder, a'n haddfwynder âg ofnogrwydd, llyfrder, a diegnoldeb. Y mae yr Arglwydd yn dirion yn ymostwng at wendid ei was, ac yn symud y naill wrthdadau ar ol y llall gyd âg amynedd mawr, gan ddywedyd, 'Diau y byddaf gyda thi.' Edr. AARON, SAFNDEWRM.

5. Er ei ddigalondid, y mae Moses yn gorffod plygu a myned at Pharaoh. Ni chafodd ond achos cynnydd i'w ddigalondid oddiwrth ei frodyr, a phob gwrthwynebiad oddiwrth Pharaoh. Darllenwch yr hanes rhyfedd fel y mae gwedi ei roddi i lawr yn Exodus, pen. v. Aeth y ddau frawd tlawd, sef Moses ac Aaron, dros Dduw, â chenadwri anhyfryd ac annerbyniol iawn, at Pharaoh, yr ymerawdwr mwyafr yn y byd y dyddiau hynny. Heb fyned i fanylrydd yma yn nghylch gwyrtthiau yr Aipht, gan y deuant i mewn dan efriau eraill, nis gallaf lai na sefyll ac edrych ar yr ymrysonfa fawr hon rhwng gwendid a chryfder, o ran yr offerynnau: rhwng caethion Duw, a gormeswr cadarn y diafol. Yr oedd yr ymrysonfa, nid rhwng y pleidiau hyn yn unig, ond rhwng y ddwy deyrnas gadarnaf a helaethaf mewn bod; sef teyrnas y tywyllwch ac eglwys Dduw. Y mae yr ymrysonfa hon gwedi bod, ac

yn bod, yn mhob oes er y cwmp yn Eden; ac a'r mai yr eglwys sydd yn fuddugoliaethus yn doifeth, o'r cymaint yw lliid, gelyniaeth, a grym y diafol, fel ta'rdd yr ymryson i fynu, nes ei garcharu yn uffern dros byth yn y dydd diweddfaf. Y mae Moses yn fr holl ymdrech a'r ymrysonfa yn ymddangos gyda mawredd a gweddideidd-dra addas i was Duw y nefoedd. 'A ddiysgog, fel y gweddai iddo, yn ei fatar, yn ddioglydd yn ei ddull, yn llariaidd ac yn dirion yn ei holl ydyddiad, yn gweddio dros ei wrthwynebwyr yn ei gyngder a'i galedfyd: y mae yn galw ar yr arch-dgryn, yn nghanol ei rwyg a'i fawredd, yn enw Duw y nefoedd i ymostwng iddo, ac ar ei waith yu pallsu, ar ysgyd-wad ei wialen y mae y plâu mwyafr dycheuallid a dinystriol yn dyfod yn y fan. Y mae yr holl greaduriaid yma isod wrth ei awurdod, i fyned a dyfod wrth ei air, neu darawiad ei wialen; y mae y nefoedd yn agored, ac yn caniatu yn y fan yr hyn a ofynai; ac felly yr oedd Duw yn gwirio ei air o fod yn 'ddiaid gyd âg ef.' Y mae Pharaoh yntau, yn y gwrthwynebwyr, yn dangos pechadur gwedi caledu yn yr ymladdfa â'r Arglwydd, er cael profion rhyfedd o'i ddywyfoldeb, ei allu, ei ddaioni, a'i drugarogrwydd. Ymgaledodd yn erbyn Duw i hollol ddystryw ei deyrnas, ac i'w gwbl ddiystro ei hun a'i holl luocdd yn y diwedd. Y mae gwaith Moses, gwr Duw, yn gweddio dros Pharaoh wrthryfelgar a'i bobl, pan ydoedd y plâu arnynt, a Duw yn gwrandao arno drachefu a thrachefu, yn rhoddi y dystiolaeth fwyaf eglur o effeithioldeb gwedd, parodrwydd Duw i wrando gweldi, hyd yn nod dros ei elynion. Yn y siampl hon, fel yr holl rai eraill yn yr ysgrythrau, y mae Duw yn ymddangos yr hyn ydyw yn wirioneddol, sef yn alluog, yn hwyrfrydig i ddig, parod i drugarhau, ond yn sier o ddarostwng ei holl elynion ryw ffordd neu gilydd. Y mae Duw yn ymddangos yn yr holl hanes yn anfeidiol bell oddiwrth fod yn awdwr pechod; a bod pechod a dinystr dyn, pob dyn, yn gwbl o hono ei hun. Peth rhyfedd na fuasai Pharaoh yn cael rhyw ffordd i'w ryddhau ei hun oddiwrth y ddau frawd, trwy eu ladd, eu carcharu, neu ryw ffordd arall; ond ni feiddai ddim cyffwrdd â hwynt; yr oeddnt yn ddiogel yn nghanadwr-aeth Duw. Y mae bugail Midian, a Duw gyd âg ef, yn trechu holl alluoedd y genedl ryfelgar a'i brenin chwyddedig, yn nghanol ei holl fawredd a'i anrhydedd; y mae Moses yn ymddangos yn y cwbl yr un gwr llariaidd gostyngedig, heb briodoli dim yn y mesur lleiaf iddo ei hun. Ni chlybuwyd am neb etto gwedi ei anrhydeddu gymaint gan Dduw a Moses, 'Yn mhob rhyw arwyddion a rhyfeddodau, y rhai yr anfonodd yr Arglwydd ef i'w gwneuthur yn nhir yr Aipht, ar Pharaoh, ac ar ei holl weision, ac ar ei holl dir ef.' Deut. 34. 11.

Yr oedd gwyrtthiau Moses yn yr Aipht yn amlwg ac yn deimladwy i'r holl wlad i gyd, heb ddim twyll, na dichellion dirgelaid, yn y cyflawniad o honynt: yr ydoedd y cyfryw fawredd ynddynt, yn mhell uwchlaw trefn naturiaeth, a gweithrediadu achosion naturiol, fel y bu gorffod ar y swynwyr ddywedyd, 'Bys (neu allu) Duw yw hyn.' Exod. 8. 19. Yr oeddnt yn brawf diammeuol i'r Israeliaid a'r Aiphtiaid fod Moses o anfoniad Duw, ac o ddywyfoldeb ei holl oodiadau a'i drefniadau yn yr eglwys. Yr oedd hyn yn dra angenrheidiol, sef bod dwyfol anfoniad Moses yn dra eglur tu hwnt i bob dadl, gan ei fod ef yn offeryniol yn llaw Duw i ddwyn i mewn i'r eglwys oruchwyliaeth newydd, a defodau aneirif, rhagor dim a fu yn yr eglwys o'r blaen. I gadarnhau hyn yn y modd amlycaf, yr oedd holl weimdogath Moses dros ddeugain mlynedd yn llawn gwyrtthiau, a'r rhai hyn yn amlwg i'r holl gynnulleidfa, ac i'r holl fyd.

6. Gwedi dinystrio, agos, holl wlad yr Aipht â phlâu ofnadwy, Pharaoh o hyd yn ymgaledu, gwedi cadw y pasc yn ol gorchymyn Duw, y mae Moses yn

ei fsgwrth â'r ymweliad diweddfaf: yn ganlynol, tarawodd Duw bob cyntaf-anedig, gobaith a chysur pob teulu yn yr holl deyrnas. Y dychryn, y cyfyngder, a'r trallod a barwyd trwy hyn, nis dichon i mi ei ddarlunio: 'Yr oedd gwaeddi mawr yn yr Aipht: oblegid nid oedd dŷ â'r nad ydoedd un marw ynddo.' Barna Usher i'r holl blaau yn gael eu dwyn ar yr Aipht yn yspaid un mis o amser; er bod eraill wedi barnu yr amser yn ddeg, a rhai yn ddeuddeg mis. Tebygol fod barn Usher yn agos i'r gwir, os golygir y rhesymau a rydd am hyn. Usher's *Annals*. *Sub*. A. M. 2513. Y brenin balch a ddyddelwyd, er nas darostyngwyd ef. Gyd â'r prysurdeb mwyaf liw nos, yn methu aros iddi fyned yn ddydd, y brenin a'i weision a ffont daerion arnynt, gan eu gyru ar ffwrst o'r wlad, i fyned a gwasanaethu yr Arglwydd, yn ol eu dymuniad. Cymerodd yr Israeliaid eu holl feddiannau, y toes, cyn ei lefeinio, yn eu dillad, ar eu hysgwyddau, ac aethant allan o dŷ eu caethiwed. Benthycasant gan yr Aiphtiaid dlysu arian a thlysu aur, a gwisgoedd. 'Rhoddodd yr Arglwydd i'r bobl hawddgarwch yn ngolwg yr Aiphtiaid, fel yr echwynasant iddynt.' Edr. ΒΕΝΤΗΥΕ. 'Nos yw hon i'w chadw i'r Arglwydd, ar yr hon y dygwyd hwynt allan o wlad yr Aipht: nos yr Arglwydd yw hon, i holl feibion Israel i'w chadw trwy eu hoeseodd.' Exod. 12. 42. Yr oedd hwn yn ddygwyddiad rhyfedd iawn! Nid oes dim cyffelyb iddo yn holl hanesion y byd! Chwe chan mil o wyr, heblaw gwagedd a phlant, a phobl gymysg (hwyrach Aiphtiaid) i gyd yn nghylch 3,000,000, yn cael eu harwain allan o ganol cenedl, nid trwy nerth, ac nid trwy lu, ond trwy allu ac amddiffyniad Duw yn unig! Y mae y weithred ryfedd hon yn cael cyfeirio ati yn aml yn yr ysgrifthyrau, fel prawf o allu a daioni Duw tu ag at ei bobl, ac yn llenwi caniaidau y duwiolion yn barhaus â mawr iddo.

Fel yr oedd plâu yr Aipht yn arddangosiadol, ac yn gysgodol o faruau Duw ar holl elynion ei bobl yn mhob oes, ar deyrnas y bywstfil ac Anghrist, ac ar holl deyrnas y tywyllwch yma ar y ddaer; felly hefyd yr oedd gwaredigaeth Israel yn arddangosiadol o waredigaethau yr eglwys yn mhob oes; o'r prynedigwch, yr achos haeddiannol o bob gwaredigaeth; o warediad pechaduriaid o feddiant y tywyllwch, trwy bregethiad yr efsengyl, a dangfa dragwyddol ei bobl o law pob gelym. Fel arweinydd a phen-tywysog mawr y bobl, yr oedd Moses yn gysgod arbenig o Grist, Tywysog mawr ein hiechydwriaeth.

7. 'Trwy ffydd y gadawodd efe yr Aipht, heb ofni lliid y brenin: canys efe a ymwrolodd fel un yn gweled yr anweledig.' Heb. 11. 27. Y mae y geiriau yn cyfeirio, nid at ymadawiad cyntaf Moses i wlad Midian, canys ffydd yno rhag ofn lliid y brenin, ond at ei ymadawiad diweddfaf o wydd Pharaoh. Pharaoh a ddywedodd wrtho, 'Dros oddi wrthyf, gwylia arnat rhag gweled fy wyneb mwy: oblegid y dydd y gwelych fy wyneb y byddi farw.' Atebodd Moses, 'heb ofni lliid y brenin,' yr hwn oedd yn bwgwrth ei fywyd, 'Uniawu y dywedais, ni welaf dy wyneb mwy.' Dywedodd hefyd, 'A'th holl weision hyn a ddeuant i waered ataf fi, ac a ymgyrmyant i mi. Felly efe a aeth allan oddiwrth Pharaoh mewn digloneidd lliid-iog.' Exod. 10. 28, 29. a 11. 8. Yr oedd yma dđangosiad o ffydd ac egni ysbrydol yn y graddau mwyaf. Yr oedd yn sefyll o flaen gormes-deyrn creulon, wedi ei arfogi â holl allu yr Aipht, yn ei fsgwrth â marwolaeth ddiatreg, os na pheidiai â'r gwaith a'r ddyledswydd y galwodd Duw ef i gyflawni: ond yr oedd mor bell oddiwrth ofni lliid y brenin, a'i ddychrynau oddiwrth ei wiaith, fel y cyhoeddodd dđin-ystr y brenin, yn llawn eddigedd duwiol, o herwydd ei wrthyrfel yn erbyn Duw, a thros awdurdod a gogoniant Duw, yr hwn a ddiystrodd Pharaoh. O'r

blaen, ofnodd lliid y brenin, ac a ffôdd, oblegid iddo ymyraeth â'r gwaith, heb fod ganddo sicrwydd digonol o'i alwad iddo y pryd hwnw, yn sylfaen i'w ffydd i weithredu arni: ni wna ffydd dđim heb air Duw i'w gwarantu; ac ni saif gwroldeb naturiol mewn amser o brofiad caled: ond yn awr, yn sier o'i alwad gan Dduw, y mae gan ffydd waranedd, ac y mae yntau yn hyf fel llew, trwy allu ffydd yn gwethredu ar addewid a gorchymyn Duw. 'Efe a ymwrolodd,' *εκαρπνησε*, 'cyfryw ydoedd y emynedd ef.' W. S. *Ymgyrfaodd, ymwerthodd, ymwrolodd*, 'fel un yn gweled yr anweledig,' *σεφ* Duw. Yr oedd iddo lawer o anhawderau yn ei waith mawr, oddiwrth anghrediniaeth y bobl, lliid y brenin, &c. Ond trwy ffydd, fe ymwrolodd i lynu wrtho nes llwyddo yn gyflawn. Y mae y gair yn dra addas yn gosod allan yr anhawderau mawr o'i flaen, ac agwedd meddwl Moses yn y gwaith yr amser hwn: dyrchafodd Duw ef uwchlaw pob ofn trwy ffydd ynddo ef ei hun. Er ei fod yn anweledig i lygad y enawd, etto yr oedd yn weledig i lygad ffydd, yn ei fawredd gogoneddus.

8. Am amser y waredigaeth fawr hon, dywedir mai yn mhen 430 o flynyddoedd y dygwyd hwynt allan. Exod. 12. 41. Cyfrifir yr amser, yn gyffredinol, y bu Israel yn yr Aipht, yn nghylch 215 o flynyddoedd. Rhaid dechreu cyfrif yr amser uchod o'r pryd y galwyd Abraham, neu y rhoddwyd yr addewid iddo. Mewn perthynas i'r 400 mlynedd y sonir am danynt yn Gen. 15. 13, ac yn Act. 7. 6, gan eu bod yn diweddau yr un amser a'r 430 mlynedd, rhaid eu bod yn dechreu 30 mlynedd ar ol y cyfrif uchod. Bernir mai o'r amser y diddylwyd Isaac y dyldid eu cyfrif, pan oedd yn bump oed. *Bedford's Chronology*. Eriidiodd Ismael Isaac y pryd hwnw, pan wnaeth Abraham wledd fawr; yr oedd hyn yn ddechreuad o'r cystudd yr oedd hâd Abraham i'w ddyoddef, dros 400 mlynedd, oddiwrth yr amrywiol genedloedd; oddiwrth Esau, Laban, ond yn benaf oddiwrth yr Aiphtiaid. Nodir hyn gan Moses, fel un prawf o ffyddlondeb manwl Duw yn cyflawni ei air i'w bobl.

9. Y mae yn amlwg, oddiwrth deithiau meibion Jacob, nad oedd y daith o'r Aipht i Ganaan ond gwaith ychydig ddyddiau. Ond yr Arglwydd oedd eu harweinydd, a Moses yn unig yn was iddo yn y gorchwyl. 'Ni arweiniodd yr Arglwydd hwynt y ffordd agosaf, trwy wlad y Philistiaid; ond Duw a'u harweiniodd hwynt, i ddybenion doeth, trwy anialwch y Môr Coch.' Yn yr ysbryd y daethant allan, yr oeddynt yn gwbl anaddas i ryfeloedd â'r Philistiaid, a'r Canaanais, fel y dangosasant yn ol llaw. Rhaid marweiddio a lladd hen ysbryd yr Aipht ynddynt; ac i'r dyben hwn buont yn brofedig, a than amrywiaeth dysgyblaeth gan Dduw, dros ddeugain mlynedd yn yr anialwch. O herwydd ei drugaredd y gwaredodd hwynt, y dystrywiodd eu gelynyon, ac y tywysodd hwynt i'r anialwch a thrwyddo. Ps. 136. 10—16. Yr oedd dysgyblaeth yr anialwch i'w haddasu i Ganaan, mor angenrheidiol a'u gwaredigaeth o'r Aipht i'w dwyn yno. Yn eu mynediad allan, dywedir eu bod yn arfogion, ac heb un lleug yn eu llwythau. Exod. 13. 18. Ps. 105. 37. Yr oedd hyn yn beth tra rhyfedd, heb dđim yn cyfateb iddo yn holl hanesiaeth y byd: ond yr oedd yn dra angenrheidiol yn eu hamgylchiadau presennol, yn llwythog dđigon, heb rai lleug i ofalu am danynt, a chwanegu at eu beichiau. Yr oedd hyn hefyd yn gwneuthur y fuddugoliaeth ar Pharaoh yn fwy cyflawn; gan nad oedd raid gadael un o'r genedl ar ol. Fel hyn, yn dirion ac yn ddoeth, y mae Duw yn addasu y nall amgylchiad i'r liall, fel y byddo achostion ei bobl yn galw.

10. Yn lle maynad a hwynt dros gyfyng-dir Suez, sydd rhwng Asia ac Africa, arweiniodd yr Arglwydd hwynt mewn cwmwl niwl y dydd, a cholofn dân y nos, yn fwr i'r dehaus at lan y Môr Coch. Edr. CWMWL.

Ymddiodd Pharaoh a'i holl luoedd ar eu hol hwynt, a goddwedodd hwynt wrth y môr, mewn amgylchiad, yn ol ei feddwl, i gael buddugoliaeth gyflawn arnynt. O bob tu iddynt, bernir fod mynyddoedd uchel, y môr o'u blaen, a Pharaoh ar eu hol, a'i holl fyddin-odd yn medru trin arfau. Ffol nis gallasant; gwrthwynebu y fath lu fussai yn wallgofrwydd ynddynt; gan hyny nid oedd i'w ddysgwyl ond dnystr buan a chyflawn. Y bobl yn y cyfyngder a duchanasant yn erbyn Moses; gwaeddodd Moses ar yr Arglwydd; parodd yr Arglwydd iddo estyn ei wialen ar y môr; holltodd Duw y dyfroedd: meibion Israel a aethant trwy y môr ar dir sych; ymddiodd Pharaoh ar eu hol i ganol y môr; ymchwelodd y dyfroedd arnynt; a boddwyd Pharaoh a'i holl luoedd, ac ni adawyd cymaint ag un o honynt. Yn y weithred ryfedd hon, y mae mawredd, gallu, tiriondeb, a chyflawnder Duw yn dysgleirio yn ogoneddus; a Moses gwas yr Arglwydd yn ymddangos yn y cwbl yn ardderchog mewn fydd, gwroldeb, amynedd, a llarfeidd-dra. 'Trwy fydd yr aethant trwy y Môr Coch, megys ar hyd dir sych: yr hyn pan broffod yr Aiphthiaid, boddi a wnaethant.' Heb. 11. 29. Edr. BDDYDDRO, CEULO, CWMWL. Yr oedd yn rhaid i'r dyfroedd wahanu lawer o filltir-odd, i'r fath dyrfa licoog fyned trwdd; yr oedd y môr, yn y fan yr aethant trwyddo, o ddeuddeg i ugain milltir o led; yr oedd gwaelod y môr gwedi ei sadio, yn gwbl addas iddynt fyned trwyddo o ddechreu-nos erbyn y wyladwriaeth foreu; yr oedd Pharaoh a'i holl luoedd yn aghanol y môr, erbyn bod Israel yr ochr draw: fel hyn, trwy allu Duw, y diangodd holl Israel, ac y boddwyd yr holl Aiphthiaid. Y mae fydd ac ufudd-dod Moses yn y cyfyngder hwn i'w canfod yn dra amlwg. Nid oedd dim ganddo ef, ac eraill o'r gyanulleidda o berchen fydd, ond gair ac addewid Duw am eu bywyd, mwy na'r Aiphthiaid. Y mae gair yr Arglwydd yn ddigon o sail i fydd yn mhob cyfyngder. Ni ddicheon fod un sail gadarnach; ac ni waradwyddir neb a ymddriedo ynddo. Mewn fydd yr estynodd ei wialen ar y môr wrth orchymyn Duw, yr aeth i'r môr, y cerddodd bob cam ynddo, ac y daeth ef a'i luoedd yn iach ddiangol o hono. Fel hyn y rhoddodd arhydedd i Dduw mewn modd arbenig, trwy greu iddo, a chafodd yntau a'i frodyr ddiangfa o safn marwolaeth. Yr un yw fydd eto yn ei natur a'i heffeithiau; gair Duw ydyw ei sail; ymddried, ufudd-ded, a diangfa, yw yr effeithiau. Wrth y môr canasant gerdd odidog o fawr i Dduw am y waredig- aeth. At y gân hon, yn ddiaddell, y mae y geiriau yn Dat. 15. 8. yn cyfeirio, 'A chanu y maent gân Moses, gwasanaethwr Duw, a chàn yr Oen.' Dywed Lightfoot, fod yr Iuddewon, yn ngwasanaeth y deml, bob Sabboth, yn canu rhan o gân Moses, yn Deut. xxxii., 'Gwardewch nefoedd, &c., gyd â'r aberth boreuol; ac yn yr hwy, er bod yn canu y gân yn Exod. xv.* Os felly, nid annhebyg fod y geiriau yn y Dadguddiad yn cyfeirio at y ddedod hon. Cân Moses, a chàn yr Oen, yr un yw; yr Oen, a'r waredigaeth trwyddo, yw sylwedd cân Moses; ac mae wedi ei chyfansoddi er adelladaeth yr holl gredinwyr yn Nghrist, yn eu buddugoliaeth ar eu gelynyon. Cân Moses, wedi ei hadfywio a'i hail-gyfansoddi, a gawn yn Ps. 146. 1, 2, &c., ac Esa. 12. 1, 2, &c. Yr un yw y Gwardewr yn mhob oes, am hyny y mae y gân yr un. Y mae y gân yn y Dadguddiad yn cael ei chanu tu a'r hwy, neu ran brydnawol y byd, fel yr oedd yr Iuddewon yn ei chanu yn brydnawol yn y deml, wedi i'r eglwys gael buddugoliaeth ar ei gelynyon diweddfaf; sef y ddraig, y bwystfil, a'r gau-brophwyd. Gwel Vitringa *in loc.* Am hanes Moses a'r Israellaid o'r

Môr Coch i Sinai, Edr. AMALCO, CRAIG, HUR, JOSUAH, MANNA, MARAH, REPHIDIM.

11. Gwersyllasant wrth Sinai dros flwyddyn. Y deuddegfed gwersylliad oedd wrth Sinai, yn nghylch pump a deugain o ddyddiau ar ol eu dyfodiad o'r Aipht. Bu yr Arglwydd yn diwrnod yn lefaru wrth Moses; bu y bobl dri diwrnod yn ymbarotol, ac ar y degfed dydd a deugain wedi bwyta y pasc y rhoddwyd y gyfraith. Felly yn mhen deg diwrnod wedi pasc diweddfaf Crist, y tywalltwyd yr Ysbryd Glân ar yr apostolion yn Jerusalem, ar fynydd Sion, i bregethu yr efcngyl i'r holl genedloedd. Y mae holl oruchwyliaeth Sinai yn rhyfedd, ac yn nodedig ardderchog. Ymddangosodd yr Arglwydd mewn dull newydd, anarferol, ac ofnadwy iawn. Rhoddodd ddadguddiad mwy gogoneddus o holl drefn yr iechydwrtaeth trwy Gyfrwyngwr, nag a roddwyd er yr addewid gyntaf yn Eden hyd yn hyn. Cyfnewidiwyd holl drefn addoliad Duw, a sefydlwyd defodau a gwasanseth oeddynt i barhau yn yr eglwys hyd ddyfodiad y Mesiah.

Galwyd Moses i'r mynydd, a chafodd genadwri oddi wrth yr Arglwydd at yr Israellaid, i ddywedyd wrth-yn y byddal efe yn Dduw iddynt hwy, ac y byddent hwythau yn drysor priodol iddo o flaen yr holl bobl- oedd; ac yn gofyn oddi wrthynt hwythau ufudd-dod parod, gwirioneddol, a chyflawn. Addunedodd y bobl yn gyfatebol. Dygodd Moses eu hateb i'r Arglwydd yn y mynydd. Rhod. 19. 3-8. Fel na ddirmygid gorchymynion y fath ddeddfwr, y mae pob amgylchiad yn nghylch rhoddid y gyfraith gwedi ei drefnu yn y modd mwyaf addas i argrephu yn ddwfn ar eu medd- ylliau, y parch mwyaf i fawrhydi, purdeb, cyflawnder, ac uchelder Duw eu Deddfwr a'u Llywiawdwr. —Rhoddodd Duw hefyd, yn y modd mwyaf amlwg a nodedig, arhydedd ar Moses fel ei weinidog, fel na fyddai iddynt hwy mwyach ammen ei awdurdod gan Dduw, nac anufuddhau i'w orchymynion. —Arafwa, ac edrychwn ar yr olwg ryfedd hon Wele! Duw mawr y nefoedd, mewn modd ardderchog, addas iddo ei hun, yn ymostwng i ymgyfiamodi â chreaduriaid pechadurus yma ar y llawr. Gwedi tri diwrnod o lanhad, i rag-barotol y bobl, y mae Duw yn dyfynu y bobl, ac yn eu galw ger ei fron ar yr amser gosodedig. Yr ydoedd taranau, a melt, a chwmwl tew ar y myn- ydd, a llais yr ugdorn ydoedd gryf iawn; fel y dy- chrynnodd yr holl bobl oedd yn y gwersyll. A Moses a ddyg y bobl allan o'r gwersyll i gyfarfod â Duw; a hwy a safasant yn ngodreu y mynydd. Yr oedd y mynydd i gyd yn mygu fel ffwrn, ac yn crynu yn ddirfawr. 'Pan ydoedd llais yr ugdorn yn hir, Moses a lefarodd; a Duw a atebodd mewn llais.' Pa beth a lefarodd Moses? Yn ddiaddell yr hyn a ddadguddiodd yr Ysbryd Glân i'r apostol, 'Yr ydyf yn ofni ac yn crynu.' Heb. 12. 21. Tsa yr oedd y bobl yn mhell, wrth odreu y mynydd, ac yn waharddedig iddynt nesáu, na hyll-dremu, na chyffwrdd â'r mynydd, rhag eu lladd, cafodd Moses ei alw i ben y mynydd, megys i gyfrinach agos â Duw. 'Llefarodd Duw wrtho wyneb yn wyneb—mewn gwalediad, ac nid mewn dam- megion—ond cafodd edrych ar *wedd* yr Arglwydd.' Num. 12. 8. Edr. GWEDD. Llefarodd Duw y gyfraith oddiar ben y mynydd, o ganol y tân, y mwg, y ty- wylwch, a'r taranau, i ddangos purdeb tanlyd y gyfraith, ac awdurdod Duw ynddi, ac nas dicheon i bech- adur euog sefyll yn ei hwyneb heb gyfrwyngwr. Edr. CYFRAITH. Ysgriennodd Duw y gyfraith ar lechau. Edr. LLECH, YSGRIFENU. Moses a daeth i waered ac a fynegodd holl eiriau yr Arglwydd, a'i farnedig- aethau. Gwedi i'r bobl addaw ufudd-dod, adelladodd Moses allor i'w mynydd, a deuddeg colofn, yn ol deuddeg llwyth Israel. Anfonodd lanciau meibion Israel, a hwy a offrymasant boeth-offrymau, ac aberth- asant fystych yn ebyrth heidi i'r Arglwydd. Cymer- odd Moses lyfr y gyfraith, rhoddodd ef ar yr allor, a

* Prospect of the Temple Service. Chap. vii. sect. 11. Yr oeddynt yn rhan y gân yn Deut. xxxii. yn chwech o rannau, ac yn canu an rhyw y boren bob chwech Sabboth, nes fel hyn ei gorphen; ac wedi hyn yn ei dechreu dracheta.

thaenellodd hanner y gwaed ar y llyfr ac ar yr allor, a'r hanner arall ar y bobl. Gwedi cadarnhau y cyfammod fel hyn â gwaed yr aberth, yna yr aeth Moses i fynu, ac Aaron, Nadab, ac Abihu, a deg a thriugain o henuriaid Israel. 'Gwelsant Dduw Israel,' sef rhyw arwydd o'r presenoldeb dwyfol, 'a than ei draed megys gwaith o fasen saphir, ac fel corph y nefoedd o ddysgleirdeb. Ac ni roddes Duw ei law ar bendeffigion meibion Israel; ond gwelsant Dduw, a bwytsasant ac yfasant.' Fel hyn aeth yn wledd ryfedd trwy waed yr aberth ar ben Sinai danllyd. Exod. xxiv. Heb. 9. 18—22. Trwy alwad Duw aeth Moses i fynu i'r mynydd, i ganol y cwmwl, a bu yno ddeugain niwrnod a deugain nos. Yn aabeonoldeb Moses, y mae y bobl yn peri i Aaron wneuthur y llo ar. Edr. AARON, LLACH. Dangosodd Moses ei ysbryd rhagorol yn eiddiol tros y bobl, er ennyn o ddiogfaint tanllyd Duw yn eu herbyn i'w dyfetha. Y mae Duw yn gwrando ei weddi dros y bobl, yn eu herbed, yn addaw myned gyda hwynt, yn dangos ei ogoniant, ac yn cyhoeddi ei enw i Moses. Pan ddaeth Moses i waered o'r mynydd â dwy lech y dystiolaeth yn ei law, yr oedd croen ei wyneb yn dysgleirio, fel yr ofnodd y bobl nesau ato: o herwydd hyn rhoddodd len-gudd ar ei wyneb pan lefarai wrth y bobl; ond pan ddalai ger bron yr Arglwydd, i lefaru wrtho Er, yn y babell, tynai ymaith y llen-gudd nes ei ddyfod allan. Yr oedd hyn yn arwyddocâol o ogoniant yr oruchwyliaeth, ond bod y gogoniant, gan mwyaf, yn guddiedig dan len y cygodau. Edr. CEFN, DILEU, EIRIOL, LLYFR, ENW, GOGONANT, LLEN.

Y mae yn deilwng i ni olygu ychydig ystyriaethau oddiwrth yr oruchwyliaeth ryfedd hon, er ychwaneg o oleuni arni. Sylwn,

(1.) Fod yr holl bobl hyn â hawl ganddynt yn nghyfammod yr addewid a wnawd âg Abraham, a'r benthithion cynawysedig ynddo. Am hyny dywed yr Arglwydd yn y rhagymadrodd i'r Deg Gorchymyn, 'Myni yw yr Arglwydd dy Dduw,' &c.

(2.) Nad oedd cyfammod Sinai yn diddymu cyfammod yr addewid a wnawd âg Abraham: cadarnhawyd yr ammod hwnw o'r blaen gan Dduw yn Nghrist, ac nid oedd y ddeddf yn dirymu hwn, nac yn gwnaethur yr addewid yn ofer. Gal. 3. 17. Yr oedd cyfammod yr addewid yn gwbl yn ei rym, yn wynebu holl ddychrynyddyd Sinai. Eisiau ystyried hyn, er ei fod wedi ei fynegi yn amlwg gan yr apostol, sydd wedi arwain dynion i lawer o gyfeillionnadau ynghylch y cyfammod hwn, fel pe buasai hwn yn gyfammod gweithredoedd, neu yn gymysgedig.

(3.) Nad cyfammod gweithredoedd oedd cyfammod Sinai. Yr oedd y bobl eisoes dan gyfammod yr addewid a efengylwyd i Abraham, ac nid oedd y cyfammod hwn yn dirymu hwnw, ond yn ychwanegu ato. Dyma oedd y cam-ddefnydd a wnaseth y gauathrawon o oruchwyliaeth Sinai. Yn golygu y cyfammod hwn yn gyfammod gweithredoedd, barnasant fod cyflawnhad i bechadur i gael trwy y cyfammod gweithredoedd; fel hyn yn cam-ddeall goruchwyliaethau Duw, cyfeillionnant yn ddychrynllyd, a syrthiasant ymaith oddiwrth ras. Erall, o'r un farn gyfeillionnus am gyfammod Sinai, a gyfeillionnant yr ochr arall; yn barnu fod cyfammod Sinai yn gyfammod gweithredoedd, a bod hwnw wedi ei ddiddymu yn hollol, barnant fod y gyfraith foel a roddwyd yno wedi ei diddymu mor hollol, ac fel hyn yn tafu y dystyrwch mwyaf ar ddeddf sanctaidd Duw. Camfarn am y cyfammod a arweiniodd i'r cyfeillionnadau niweidiol hyn.

(4.) Fod cyfammod Sinai yn oruchwyliaeth arbenig neillduol, yn eglurhau trefn yr iechydwrtaeth trwy Gyfyngwr, yn fwy helaeth, ac yn fwy gogoneddus, nag un cyfammod arall, na goruchwyliaeth tu ag at yr eglwys, hyd ddyfodiad Crist yn y cnaud. Y mae

Duw yn gosod allan yn y cyfammod hwn berffelth-rwydd ac anghyfuwidioldeb y gyfraith; amldra pechod, a mawredd euogrywydd dyn; yr angenheid-rwydd anhegorol am gyfyngwr rhwng Duw a dynion, sef Crist, yr hwn oedd Moses yn ei gysgodi; natur offeiriadaeth Crist; rhinwedd ei aberth, ac effeithioldeb ei waed i lanhau yr aflan. Yr oedd Moses yn cysegodi Crist, yn neillduol fel cyfyngwr, fel prophwyd, ac fel blaenor yr eglwys. Deut. 18. 16—18. Act. 3. 22. 1 Tim. 2. 5. Yr oedd Aaron yn ei gysgodi fel offeiriad; a'r holl aberthau yn cyfeirio at aberth Crist dros ei bobl. Edr. AARON, ABERTH, ALLOR, ARCH, PABELL. Yn neillduol yr oedd natur cyfyngdod Crist yn cael ei ddangos yn ngwneuthuriad y cyfammod. Nid oes dim yn dangos y pwnc mawr hwn mor oleu yn holl oruchwyliaethau Duw tu ag at ei eglwys. Gwelwn yma Dduw yn ymddangos yn holl fawredd ei burdeb a'i awdurdod; y gyfraith yn ei holl uniondeb, ei hawdurdod, a'i phurdeb tanllyd yn erbyn ei throeddwr; y pechaduriaid euog yn ngodre y mynydd yn ofni am eu bywydau; Moses yn cael ei aiw rhwng y ddwy blaid, yn myned i ben y mynydd tanllyd at Dduw, ac yn derbyn y gyfraith o'i law; yn myned at y bobl, yno yn codi allor, yn lladd aberth, ac yn taenellu y gwaed ar y llyfr ac ar y bobl. Heb. 9. 19. Fel hyn, wedi hynny, yn myned, efe a henuriaid Israel, i'r mynydd at Dduw, ac yn *guledda yno*. Mae yr arddangosiad yn gyflawn ac yn oleu; ac yn llawer o help i amgyffred natur cyfyngdod Crist i bawb hyd ddiwedd amser. Yma gwelwn Dduw a'i gyfraith yn ddyrchafedig, y cyfyngwr rhyngddynt yn addas ac yn ffyddlon; a'r pechadur mewn hedd yn ddiangol! Crist yw sylwedd y cwbl: am dano ef yr ysgrifennodd Moses.

(5.) Wrth ystyried natur y cyfammod, nis gallaf lai na sylwi ar y cysondeb rhyfedd sydd rhwng corph yr ysgrhythrau â'u gilydd. Mae yr un drefn fawr am gadwedigaeth dyn yn cael ei dadguddio gyda chynnydd dysgleirdeb, mewn amrywiol ffyrdd, y nall beth yn tafu goleuni ar y llall, i gyd yn gysylltiedig mewn cyfundeb a chydgordiad hardd â'u gilydd; nes yn y diwedd mae y drefn fawr yn mherson Crist, yn dysgleirio yn oleu, heb un cwmwl na gorchudd cysgodol. Dewisodd Duw ei hamlygu yn y modd mwyaf addas i ni ei deall a'i hamgyffred, etto, heb iselhau ei hun mewn un gradd.

(6.) Heb. law ei bod yn oruchwyliaeth ogoneddus, yn amlygu trefn iechydwrtaeth i'r eglwys, y mae yn amlwg ac yn ddiogel, fod cyfammod Sinai yn gyfammod *gwladwriaethol* â holl genedl Israel, a bod eu hufudd-dod i'r holl gyfreithiau a gyhoeddwyd yno yn ammod o hono fel y cyfryw. Nid ydyw alloran, aberthau, taenellu gwaed, &c., yn perthyn dim i'r cyfammod gweithredoedd; ac ni wneir y cyfammod gras â chenedloedd cyflawn, neu gyrph casgledig o amrywiol fath o ddynton, ond â Christ fel cynrychiolwr ei etholeidigion, ac â hwythau yn bersonol ynddo; am hyny yr oedd cyfammod Sinai yn wladwriaethol mewn perthynas i fendithion allanol, perthynol i'r genedl hon, yn gystal ag yn gysgodol o ddaionus bethau i ddyfod. Fel ag yr oedd yr wladwriaethol ac yn gysgodol, yr oedd yn ymarferol yn unig i'r genedl hono; ond y mae, er hyny, yn addysgiadol i bawb hyd ddiwedd amser. Fel yr oedd yn gyfammod gwladwriaethol a chysgodol, aeth yn hen, ac yn oedranus, ac a ddiifanodd; cafodd Crist weintdogaeth fwy rhagorol—mae yn gyfyngwr cyfammod gwell—yr hwn sydd wedi ei oed ar addewidion gwell na'r addewidion gwladwriaethol i Israel fel cenedl. O herwydd hyn, gelwir yr oruchwyliaeth, gan yr apostol, yn *hen* gyfammod, mewn cyferbyniad i'r oruchwyliaeth efengylaidd, yr hon a ellw yn gyfammod *newydd*. Fel yr ydoedd yn gyfammod gwladwriaethol, Israel ni thirgasant ynddo, a Duw a'u heagulusodd hwythau;

ond ni wnawd felly â'r rhai o honynt ag oedd yn wir gredinwyr yn y cyfammod gras. Nid oedd yn yr oruchwyliaeth hōno y perffeithrowydd ysbrydol ag yr oedd Duw yn bwriadu dwyn ei eglwys iddo yma yn y byd; am hyny ydwedir, 'Nad oedd ddfifeus,' a'i bod i roddi lle i ail oruchwyliaeth mwy perffaith ac ysbrydol, wedi dyfodiad y sylwedd mawr, Crist Iesu. Yr oedd yn gwbl ddfifeus i'r dyben y trefnwyd hi; ond yr oedd yn amherffaith, ac yn llawer ts mewn ysbrydolrwydd, goleuni, dysgleirdeb, rhyddid, a hyffra, na'r oruchwyliaeth efengylaidd. Goruchwyliaeth yr eglwys oedd yn ei babandod, cyn ei dyfod i'w chyflawn oed; ond yn awr, wedi dyfodiad Crist, a'r prynedigaeth trwyddo, y mae yn ei chyflawn oed, wedi derbyn y mabwysiad, ac ysbryd y Mab yn Iefain, Abba Dad. Gal. 4. 1—6. Heb. viii. a ix. Y mae yr all gyfammod yn berffaith, ac ni roddir i'r eglwys mwy un oruchwyliaeth arall yn ei lle.

12. Sylwir yn neillduol ar lariaidd-dra a ffyddlondeb Moses. 'A'r gwr Moses ydoedd lariaiddiaf o'r holl ddynion oedd ar wyneb y ddaear.' Num. 12. 3. Lariaidd-dra sydd groes i falchder, diglonrwydd, a dial. Er yr anrhydedd mawr a roddwyd ar Moses, rhagor neb arall o feibion dynion, etto yr oedd yn oestynedig, yn addfwyn, yn dirion, ac yn amyneddgar, yn goddef gwrthddywediadau a thuchan y bobl; y bob achos, gwelir ef mewn amynedd yn meddiannu ei enaid, yn dosturiol, yn ymarhos, ac yn faddeugar. Ond er ei lariaidd-dra hynod yn trin pobl wrthryfelgar, etto, unwaith y pallodd, hyd yn nod yn y peth yr oedd fywaf enwog am dan, sef ei lariaidd-dra. Yn anialwch Sin, cam-ymddygodd ef ac Aaron wrth ddyfroedd Meribah; ac am eu bai yno, cauodd yr Arglwydd hwynt allan o wlad yr addewid, yr hyn ydoedd brofedigaeth fawr i Moses cyn ei farw. Am eu bai, ni wyddom ychwaneg nag y mae yr Arglwydd yn ei ddangos yn y geiriau canlynol: 'Am na chredasoch i mi, i'm sancteiddio yn ngwyddid melblon Israel; am hyny ni ddygwch y dyrfa hon i'r tir a roddais iddynt.' Yr oedd anghrediniaeth yn un bai ynddynt: yn ei anghrediniaeth 'cythruddwyd ei ysbryd ef, fel y cam-ddywedodd â'i wefusau.' Ps. 106. 39. Fe anghredodd—a gythruddwyd—ac a gam-ddywedodd—ac ni sancteiddiodd, neu anrhydeddodd, yr Arglwydd ger bron y gynulleidfa. Y geiriau a ddywedodd oedd-ynt, 'Gwrandewch yn awr, chwi wrthryfelwyr; Ai o'r graig hon y tynwn (nid tyr yr Arglwydd) i chwi ddwfr?' Yn lle dywedwyd wrth y graig, fel y parwyd iddo, 'tarawodd y graig ddwy waith â'i wialen.' Ond er pechod y ddau frawd duwio, etto, 'daeth dwfr lawer allan, a'r gynulleidfa a yfodd: fel hyn ymdengys tirlondeb a daloni Duw yn wyneb pechadur-srwydd dynion.

'Moses yn wir a fu ffyddlon yn ei holl dŷ, megys gwas.' Heb. 3. 5. Num. 12. 7. Yr oedd Moses yn was yn yr holl dŷ, nid ar ryw ran o hono, neu ar ryw un gorchwyl yn y tŷ, ond yn yr holl dŷ: yr oedd hwn yn anrhydedd mwy nag a gafodd neb arall. Ac er ymddiried cymaint gofal iddo, bu ffyddlon yn y cwbl, yn yr holl wasanaeth; gwnaeth megys y gorchymynodd Duw iddo yn yr holl dŷ, heb ball, heb ddiolfaelwch, ac heb ychwanegu dim o'i ddychymygiion ei hun. Er hyny, gwas oedd yn y tŷ, a dim ond hyny; ond y mae Crist yn Fab, ac yn Arglwydd ar ei dŷ ei hun.

13. Ond i dynu at ddiwedd hanes y gwr enwog hwn. Taer ymbiliodd ar yr Arglwydd am gael myned i mewn i Ganaan; atebodd yr Arglwydd ef yn dirion, a dywedodd, 'Digon yw hyny i ti, na chwanega lefaru mwy am y peth hwn.' Parodd yr Arglwydd iddo fyned i ben Nebo, i edrych arni â'i lygaid; 'oblegid ni chaf,' medd Duw, 'fyned droe yr Iorddonen hon.' Deut. 3. 26, 27. Y mae golwg anrhydeddus ac ardderchog arno yn diweddu ei ddyddiau, yn addas i'r

holl fawredd a ddangosodd Duw iddo yn ei holl fywyd. Yn rhyosydd Moab, cyfansoddodd gân odidog o fawr i Dduw am ei holl ryfeddodau iddynt yn ei taith hir-faith*—bendithiodd y deuddeg llwyth—gosododd allan fawredd Duw—godidogrwydd Israel fel ei bobl—annogodd hwynt i ufudd-dod, a mynegodd iddynt y canlyniadau dychrynlyd a ddygwyddai iddynt am eu hanufudd-dod—cyfarwyddodd Josuah yn ei swydd ar ei ol; annogodd ef i ymwroli a bod yn ffyddlon. Gwedi hyny esgynodd Moses o rosydd Moab i ben Pisgah, lle y dangosodd yr Arglwydd iddo holl wlad yr addewid, a thebygol cryfhau ei lygaid yn wyrthiol i gymeryd golwg helaeth arni. Bu farw yno, a chladdodd Duw ef mewn glyn yn nhir Moab. Edr. MICHAEL. Yr oedd yn 120 mlwydd oed pan fu farw; bu fyw 40 mlynedd yn llyŷ Pharaoh; 40 mlynedd yn ngwlad Midian; a 40 mlynedd yn yr eglwys yn yr anialwch. 'Ni thwyllasai ei lygaid ef, ac ni chllisai ei ireidd-dra ef.' Meibion Israel a wylasant am Moses ddeg ar hugain o ddyddiau. Geiriau diweddar Moses oedd-ynt, 'Nid oes megys Duw Israel! Gwynfydedig wyt, O Israel; pwy sydd megys ti, O bobl gadwedig gan yr Arglwydd!'

Ni bu un gwr mwy na Moses yn yr holl hen oes- oedd. Gwnaeth Duw y defnydd mwyaf o hono yn ei dŷ, sef ei eglwys, ac yr oedd yn gysood nodedig o Grist, fel y sylwyd o'r blaen. Dywed mab Sirach, 'Yr oedd yn hoff gan Dduw a dynion, yr hwn y mae ei goffadwriaeth yn fendigedig. Efe a'i gwnaeth yn debyg i'r saint gogonedus, ac a'e mawrygodd ef, gan beri i'w elynion ei ofni ef.' Eccles. 45. 1, 2, 3. Dywedir i Moses farw, 'yn ol gair yr Arglwydd.' Deut. 34. 5. Heb. יְהוָה אֱלֹהֵינוּ, neu, *worth enau ISHOPAS*. Oddiwrth hyn, dywed yr Iuddewon i Dduw gymeryd ei enaid ef ymaith â chusan.

Moses yw yr ysgrienydd hynaf yn y byd. Y pum llyfr dan ei enw, yn ddiiddadi, a ysgrienydd ganddo. Y mae titl Pa. xc. yn ei rhoddi hi iddo fel y cyfan-soddwr o honi. Rhai a farnant hefyd mai efe ydyw awdwr llyfr Job. Edr. JOB. Fel ysgrienydd y mae ei enw yn glodfawr yn mhllith y Paganiald.† Edr. GWEDD-NEWIDIAD, ac enwau yr amrywioi lyfrau.

MUD—AN, [my-ud] Heb. מוֹד, trwy draws gyfleu y llythrenau *mod*; Llad. MUTUS; Sacs. MUTE; Gwydd. AFLAFAR: MAON: dymadredd, aflafar, tawedog.—1. Mudaniaeth naturiol o ddiifig peirannau ymadredd, neu o herwydd eu cyfluniad anaddas. 'Duw sydd yn ordeinio mudan.' Exod. 4. 11. 1 Cor. 12. 2. Y mae y byddar, meddant, yn fud yn naturiol, am nad all ddyysgu geiriau i ymadredd i hwynt.—2. Cwn mudion, yw yr athrawon hyny, y rhai o ddiifig gwybodaeth, gras, a doniau, nas gallant ddyysgu eraill, er cymeryd y swydd arnynt er mwyn budr elw. Esa. 56. 10.—3. Mudaniaeth, weithiau, a arwydda ymostyngiad dystaw dan

* E ddiwedodd yn ddyddian
Ei fywyd i gyd ar gân.

Cywydd y Drindod.

† Ταυτη και ο των Ιουδαιων θεομορφησ, ουχ ο τυχων ανηρ, επειδη την του Θεου δυναμιν κατα την αξιαν εχωρησε, κατεφηνεν. Ευθυς εν τη εισβολη γραφας των νομων, ειπεν ο θεος, φησι τι; γενεσθω φως, και εγενετο. Γενεσθω ηη, και εγενετο. Long. De Sublim. sec. ix. Wedi ei Gymreigio fel hyn: 'Felly hefyd, y deddfwr Iuddewig, gwr anghyffredin, wedi cynnwys meddwl addas am allu Duw, sydd yn ei osod allan yn odidog yn nechreus ei gyfralith. A Duw a ddywedodd—Pa beth! Bydded goleuni, a bu goleuni—Bydded y ddaear, a bu y ddaear.' Gwel sylw Lloeth ar yr un geiriau. De Sacr. Poet. Hab. Præf. xvi, Dixit Deus, Esto Lux, et facti Lux. Nihil majus mens, humana potest concipere. Quantum addideris verba, tantum de sublimitate detraxeris. Dywedodd Duw, 'Bydded goleuni, a bu goleuni.' Nis dicheon meddwl dynol gynnwys dim yn fwy ardderchog—yn ol y ychwanegwch at y geiriau, ya gyfatebol y lleihewch eu huchleidd ardderchog.

ragluniaethau ceryddol Duw: 'Aethum yn fud, ac nid agorais fy ngenau.' Ps. 30. 9.—4. Effaith syndod llewygol. Dan. 10. 15.—5. Y cyfrw o herwydd ofn, anwybodaeth, &c., na allent agor eu genau i amddiffyn eu hachos eu hunain. Diar. 31. 8.

Byddai y cythraul yn meddiannu rhai, ac yn eu gwneuthur yn fud ac yn fyddar. Marc 9. 17—25. Y mae y cythraul yn cael ei alw yn 'ysbryd mud a byddar,' oblegid ei effeithiau ar y dyn yn ei wneuthur felly. Mae hyn yn dangos fod gan y diabol allu mawr i weithredu, pan oddefr iddo, ar synwyrzu dynion. Bwriddo yr Iesu yr ysbryd aflan, creulon, allan â'i air, yn ol y prophwydoliaethau am dano. Esa. 35. 6.

Mud arynaig (ofn) y llath. *Taliesin*.

MUD—O—OL, symudiad, trosglwydd, dygiad; trosglwyddo, neillduo.—'Midolwch i mi Barnabas ac Saul; sef neillduwch, gwahanredwch. Actau 13. 2. W. S. Pa. 80. 8. Edr. GWINWYDDEN.

MUL—ES—OD, (my-ul) *Llad. MULUS; Gwydd. MULLE*: creadur cymyag-ryw, o'r march ág asen, neu gasag ág asyn. Nid ydyw y mulod, nac un creadur arall cymyag-ryw, yn hilio, rhag llenwi y byd ág angenfflod. Arist. *De Animal.*, lib. xv. Y mae cymyagu rhywiu a creaduriaid, yn waharddedig yn nghyfraith Moses. 'Na âd i'fth anifeiliaid gydio o amryw rywogaeth.' *Lef. 19. 19.*

'Hwn yw Anah a gafodd y mulod yn yr anialwch, wrth borthi asynod Sibeon ei dad.' Gen. 36. 24. Y mae y lle hwn yn dra anhawdd i'w ddeall, medd Scott, gan nad ydyw y gair ים a gyfieithir *mulod*, ddim yn cael ei arfered mewn un man arall am *fulod*, ond y gair פרה *pared*. O'm rhan fy hun, y mae rhesymau Bochart, yn ei *Hieroz.*, p. 242, &c., wedi fy moddion i yn gyflawn, na ddylasai gael ei gyfieithu *mulod* yn y fan yma, ond ei fod yn arwyddo o הַמְּלִיחַ *helemim*, yr *Emiaid*, cenedl aml, gref, a rhyfelgar, yn y dyddiau hynny. Deut. 2. 10. Gen. 14. 5. Arwydda yr enw, y *rhai qfnawdy*. Hwn yw yr Anah a gafodd yr *Emiaid*, sef a *ruthrodd* arnynt i'w lladd a'u dyfetha. Dull aml o ymadroddi yn yr ysgrythrau, yn arwyddo rthuro ar elyn yn ddi-arwybod iddo. Gwel Barwyr 1. 5. 1 Samuel 31. 3. 2 Cron. 22. 8. Psalm 21. 8. Nid oes dim hanes am fulod yn yr ysgrythrau, cyn amser Dafydd, yr hwn oedd, yn nghyd â'i feibion, yn marchogaeth ar fulod. 2 Sam. 13. 29. a 18. 9. Marchogodd Solomon ar fules Dafydd i'w goroni. 1 Bren. 1. 33. a 10. 25. Yr oedd gan Ahab amlra o honnynt. 1 Bren. 18. 5. Yr oedd gan yr Iuddewon, yn eu dychweliad o Babilon, 245 o honnynt, i ddwyn eu dodrefn. Ezra 2. 66. Arferai y Persiaid hwynt i'r rhedegwyr i farchogaeth arnynt. Esther 8. 10. Yr oedd trigolion Togarmah yn eu gwerthu yn feiriau Tyrus. Eze. 27. 14. Arferir hwynt hyd heddyw mewn llawer o wledydd creigiog, megys yn nghylch mynyddoedd yr Alpau, y Pyrenéau, rhwng Ffrainc a'r Ital, a rhwng Ffrainc a'r Hispaen. Mae rhai o honnynt yn sawrion, yn gryfach, yn galetach, ac yn hŷy eu parhad, na chaeylau, ac a wnant eu gwaith yn ddau-ddyblyg. Y maent yn gyndyn, ac yn anhawdd eu plygu a'u trin: am hynny y cyffelybir pechaduriaid cildynus iddynt. Ps. 32. 9.

MULFRAN—OD, (mul-bran) môr-fran.

Nid glwth ond *mulfran*. Diar.

—'A'r fulfran.' *Lef. 11. 17.* שׂוֹרֵי *syrthio*. Cafodd yr enw Hebraeg oddiwrth arfer neillduol yn perthynu iddo; sef pan ganfyddo y pysgod yn y dwfr, ar ba un y mae yn byw, echeda yn dra uchel, gwasg ei adenydd wrth ei yatlysan, ac a saetha i lawr arno fel saeth, i ddyfnder cufydd yn y dwfr. Deut. 14. 17.

MUR—IAU, (mu-ur) *Llad. MURUS; Gwydd. MUR*: gwâl, pared, magwyr, amddiffynfa, caer. Y

mae muriau yn ddefnyddiol er neillduo, ac er amddiffyniad. Cyffelyb'r yr Arglwydd a'i iechydwrtaeth i 'fur,' a 'mur o dân.' Zech. 2. 5. Esa. 26. 1. Eze. xl. Edr. CWMWL. Muriau cenedl, neu eglwys, yw ei llywodraeth, ei chryfder, a'i diogelwch. Ps. 61. 18. Esa. 5. 5. Dat. 21. 12, &c. Edr. MAGWYR, CAER.

'Ac a ddatododd ganol-fur y gwahaniaeth rhyngom ni.' Eph. 2. 14. 'Ac a ddatododd y gayad y rhanbarec.' W. S. 'Ac a ddatododd y canol-gae terfyn.' Dr M. Yr oedd mur a elwid *chel*, yn gwahanu cymtedd yr Iuddewon oddiwrth gyntedd y cenedloedd; at y mur hwn y mae y geiriau yn cyfeirio; ac a arwyddant, 'Deddf y gorchymynion mewn ordeiniadau; sef yr holl addoliad Iuddewaidd ag oedd yn gwahaniaethu yr Iuddewon oddiwrth holl cenedloedd y ddaear. Dirymodd Crist yr holl bethau hyn ag oeddynt yn achos gelyniaeth rhwng Iuddewon a Chenedloedd, pan yn ei gorph ei hun y cyflawnodd yr holl gysgodau, y dileodd hwynt, ac a gosododd i fynu dull arall o addoliad yn ei eglwys, i Iuddewon a Chenedloedd i gyd-ymuno ynddo.

'Cloddia i mi o flaen eu llygaid hwynt trwy y mur.' Eze. 12. 5. 'Cloddia i ti.' Dr M. Heb. יָרֵךְ i ti. Y mae y gwall hwn yn yr holl argraffiadau. 'Ac yn yr hwy'r y cloddials trwy y mur â'm llaw.' Adn. 7. Heb. יָרֵךְ i mi, y cloddials i mi.

MURMUR, *Llad. MURMUR; Ffr. MURMURE; Saes. MURMUR*: grwgnach, tuchan; trws, ffrwd; godrystio, sibrd.—'A murmur mawr oedd am dano.' Ioan 7. 12. 'Yr oedd sibrd mawr am dano, a neb yn llefaru yn egiur.' Dr Campbell, adn. 13. Ond mae y gair *Gr. γογγυζω*, yn arwyddo y rhan anlaf, *sibrd*, neu *godrystio*, o safoddlonrwydd, ac a gyfieithir yn aml, *grwgnach*, Ioan 6. 41. Mat. 20. 11. 1 Cor. 10. 10. Act. 6. 1. Phil. 2. 14. 1 Petr. 4. 9. —*murmur*, Luc 5. 30. Ioan 6. 43. *Grwgnach* yw y cyffleithiad goreu o'r gair, a'r mwyaf Cymreigaidd. Edr. GRWGNACH, TUCHAN.

MURSENDOD, (murs) cymhendod, gwag ymddangosiad, hoednodod, ogolgyd, pertwrydd, trythyllwch.—'Ond hon syn byw, mewn mursendod, marw ydyw cyd bo yn byw.' 1 Tim. 5. 6. W. S.

MUSGRELL—NI, (musgr) llyfrder, syrthni, diogi; hwyrder.—'Fel na byddoch fusrrell.' Heb. 6. 12. Na fyddwch ddiog ac araf, ond yn egniol a bywiog yn eich gweithredoedd: yn ymegno gyd â'r gwirionedd hyd farwolaeth. Eccles. 4. 28, 29. Cyfieith'r yn un gair *μωρος*, *hwyr-drum*, Heb. 5. 11. Y mae yr apostol yn achwyn eu bod yn 'hwyr-drum eu clustiau,' ac yn eu rhybuddio rhag eu bod felly; sef yn hwyr-drum ac yn fusrrell i weithredu. Mae bywyd y credadyn yn gofyn y bywiogrwydd a'r diwydrwydd mwyaf; ac ni lwydda neb yn wirioneddol heb hynny. Profes ddiog, farwaidd, sydd sicr o fod yn broffes ddilewyrch, ddiiffrwyth, a digysur.

MUSI, מוּסִי [*cuffyrddwr*] mab Merari. 1 Cron. 6. 19. Neh. 3. 33.

MUTH-LABEN, מוּת־לָבֵן [*marwolaeth Labben*] titl Pa. ix. Cyfieithir y gair yn amrywiol gan wahanol awdwyr, ac y mae ei ystyr yn aros yn annillys ac ammhëus. מוּת *muth*, a arwydda *marwolaeth*: a dychymyga rhai yr arwydda לָבֵן *labben*, *Goliath*; fel pe byddai o'r un ystyr a לָבֵן *rhong*. Gelwir ef הַלְבִּיט *hawr rhyngddynt*; sef gwr rhwng y ddwy fyddin, byddin y Philistiaid a byddin Israel. 1 Sam. 17. 4. Ond os hyn yw ei ystyr, pa raid oedd ei oed allan mor dywyll? Hefyd, crybwyllir yn y Psalm am Sion, fel yr oedd addoliad cyhoeddus yr Arglwydd ynddi; yr hyn nid oedd nes yn mhell wedi marwolaeth Goliath. Adn. 11, 14. Eraill a gyfieithant y geiriau, *marwolaeth ei fab*, fel pe buasai marwolaeth Absalom

yn achlysur o gyfansoddi y Psalm. Er y geill hyn ateb i' amser ei chyfansoddiad yn well na'r llall, etto nid yw hyn yn foddlonol. Cyfansoddiwyd y Psalm gan y prophwyd Dafydd yn dynodi yr eglwys, yn canu yn orfoleddus am ei buddugoliaeth ar ei gelynyon, ac yn benaf Anghrist. Tebygol iddo gael ei arwain i foli Duw, fel cysgod o Grist, am ei ymdrechadau a'i fuddugoliaethau; am fuddugoliaethau yr eglwys ar bob erlidwr Paganaudd ac Anghristaidd hefyd, gorthrymderau a gwaredigaethau pob credadyn.* Ond wedi pob dychymyg, hwyrach mai sain-nod yn perthyn i'r gerddoriaeth sanetaidd yw ystyr y gair.

MWG, MYGU, (mw-wg) *Llad.* FUMUS; mwg yw defnydd gwlybyrog a fyg-darthir yn darth trwy wres; neu y gronynau teimladwy a ddyrcheffir o gyrph trwy wres, neu o ffrwd awyr esgynol. Gwahaniaetha y gronynau oddiwrth eu gilydd yn ol priodoledd yr amrywion gyrph yr esgynant oddi wrthyt. Esgyna mwg mewn flumer trwy weithrediaid yr awyr sydd yn ei ddwyn; y mae yr awyr yn cael ei deneuo gan y tân oddi tanodd, a thrwy hyn yn ei ysgafnau, ac yn ganlynol y mae yn esgyn ac yn dwyn y mwg gyd âg ef. Mwg oddiwrth goed olewaid, ffynidwydd, ffawydd, &c. a wna y peth a elwir *lamp-black*.

'A'r tŷ a lanwyd gan fwg.' Esa. 6. 4. 'A llanwyd y deml o fwg oddiwrth ogoniant Duw, ac oddiwrth ei nerth ef.' Dat. 15. 18. Y mae cyfeiriad y geiriau yn amlwg at 1 Bren. 8. 10, 11. Yr oedd tân, mwg, cwmwl, &c. yn arwyddion cyffredin dan yr hen oruchwyliaeth, o'r Presennoledd Dwyfol. Exodus 19. 18. Gen. 19. 28. Y tŷ, neu y deml, yw eglwys Dduw; ei bod yn llawn o fwg, a arwydda ddadguddiad gogoneddus ynddi o fawrhydi gogoneddus yr Arglwydd. Nid yw yr arwydd-lun hwn byth yn cael ei arferd yn yr ysgrythyrau, medd Launeus, ond i arwyddo presennoledd gogoneddus y Mawrhydi Dwyfol, mewn modd neillduol yn yr eglwys. Hwyrach fod y mwg yn nodi, er fod y dadguddiad yn ddysglaer a gogoneddus, etto fod gradd o dywyllwch yn aros yn yr alygiadau mwyaf gogoneddus o ran ein hamgyffred ni o hono ef, a'i ffyrdd, a'i oruchwyliaethau. Mae Duw yn bresennol, ac yn ogoneddus; etto, mewn cymbariaeth, y mae mewn mwg a thywyllwch i ni. Esa. 4. 5. Gwel Vitrina. Edr. CWMWL, TAN, TWYLLWCH.

Mwg o ffronau Duw, a thán o'i enau, a arwyddant, a llefaru mewn dull dynol, ei ddigofaint, a'i farnedig-aethau tanlyd a myglyd. Ps. 18. 8. Esa. 14. 31.—Gweddiau a gwasanaeth y saint, a gyffelybir i fwg yr arogl-darth yn y deml. Can. 3. 6. Dat. 8. 4. Edr. AROGL-DARTH.—Y mae crefydd ragrithiol fel mwg drowedig yn ffronau Duw. Esa. 65. 5.—Yn cyfeirio at ddynstr Sodom, dywedir fod mwg poenau annuwiolion oddiwrth farnedig-aethau Duw arnynt, yn dringo byth, ac yn esgyn yn oes oesoedd. Esa. 34. 10. Dat. 18. 9, 10.—I ddangos mor ddisymwth ac mor drwyadl y dynystir yr annuwiolion, dywedir y chwellir hwynt, y darfyddant, ac y difianant fel mwg. Psalm 37. 20. a 68. 2. a 102. 3. Esaiah 61. 6.—'Tarth mwg,' sef mwg tew. Act. 2. 19.—'Llin yn mygu.' Edr. CORSEN, LLIN.

MWLWG, (mwl) ysgubion, sorod, sothach, addail, yedifeirion.—Gosodi hefyd y brynau fel mwlwg.' Esa. 41. 16. Y gair *vs metz*, a gyffeithir yma *metz*, a arwydda ðs, gwehillion ðd a ysgarir oddi wrtho trwy ddyrnu a nithio; ac a gyffeithir *ús*, Ps. 1. 4.—*peiwyn*, Esa. 17. 13. Am y byddent yn dyrnu ac yn nithio, yn aml, ar leodd uchel, megys brynau a mynyddoedd, (cymh. 2 Cron. 3. 1. à 1 Cron. 21. 20.) oddiwrth hyn y daeth *peiwyn*, neu yn hytrach, *ús mynydd*. Y brynau yw rhyw alluoedd neu rwystrau gwrthwynebol i'r eglwys; wedi ei hadnewyddu gan

yr Yabryd Glân, trwy arfau ysbrydol, gwna yr eglwys y rhai hynny fel mwlwg, neu lwch y lloriau dyrnu ar y mynyddoedd, yn cael eu dwyn ymaith gan wyntoedd.

MWNWS, (mwn) darnau bychain; bath; sorod; llwch: cyfoeth.—'Can ys chwant-mwnws yw gwreidd-in pob drwg.' 1 Tim. 6. 10. W. S.

MWRTHWYL, (mwrth-wyl) *Heb.* מִרְתָּחַ הַלְמֻתְּ, gordd, gorddwyn. Esa. 44. 12. Exod. 20. 25. Pa. 74. 6. Edr. GORDD.

MWSTARDD, (mws-tardd) *Saes.* MUSTARD; *Gwydd.* MUSTARD; *Ffr.* MOUSTARDE: cethw.—Llysieuyn digon adnabyddus. Cyfrif Linnæus dden-dded math o honyt. Coffeir yn y Talmud am bren mwestardd mor fawr fel y gallai dyn eistedd yn esmwyth dano; ac un arall, cangen o ba un a orchuddiai babell. Trim. in loc. a Lightfoot's *Hor. Heb.*—Y mae hâd mwestardd yn dra meddygiaethol. Heb boethi llawer, y maent yn llym, yn cynhyrfu, yn cymhell, ac yn gyru yn mlaen yr holl amrywion noddau y corph. Cymmerir hwynt weithiau yn gyfain, llonaid llwy ar unwaith, rhag y parlys, dyfr-glywf, a drwg ansawdd corph. Mwestardd am bren lleath a'i tŷ yn fald, ac a gynnwys ei holl rinwedd. Rhoddir ef yn allanol yn blastr wrth aelod gwywedig, neu wrth wadnau y traed i gynhyrfu y gwaed. Y mae yn dra rhinweddol, medd Dr Monro, yn nghlefydon y giau (*nervous disorders*) llonaid llwy neu ddwy o hono yn llwch, yn gymysgedig âg ychydig ddwyr cynhes, a'i gymeryd â'r cylla yn wag, a wna gyfogydd da.

Yr oedd mwestardd (neu y *ovari*, *sinapi*) gwlad Canaan yn tyfu yn fwy na'r mwestardd ni. Pa lysieuy bynag a feddylir wrth y *sinapi*, dywedir fod rhywogaethau o hono ef yn tyfu i faintiol prenau. Dywed ein Harglwydd fod ei hâd y lleiaf o'r holl hadau, sef adnabyddus yn gyffredin yn y wlad hòno, ond ei fod yn tyfu yn fwyaf un o'r lysian, ac yn myned yn bren, fel y mae yr adar yn nythu yn ei gangau. Cyffelyb i hyn ydyw yr eglwys yn y byd, a gras yn nghalon credadyn; yn fychan iawn yn eu dechreusd, ond yn cynnyddu yn ddirfawr er pob gwrthwynebad. Mat. 13. 31. Marc 4. 31. Luc 13. 19. a 17. 6. 'Yr oedd 'megys gronyn o hâd mwestardd,' (*vs kokon ovariatoc*) yn ddiareb am beth bychan iawn. Mat. 17. 20.

MWYAF. Edr. MAWR. Mat. 11. 11.

Tri lle y bydd y mwyaf o Dduw: lle mwyaf bo a'i cais; y mwyaf a'i câr; a lleiaf o'r huan. *Bardeas*.

MWYACH, (mwy) rhagor, drachefn; o hyn allan.—'Mwyach ni elwir dy enw di Jacob.' Gen. 32. 28.—'Ni'm gwelwch i mwyach.' Ioan 16. 10, et al.

MWYD—O, (mwy) *Llad.* MADRO: bod yn wlyb, bod yn llait; gwlybhau, gwlychu. Psalm 65. 10. Eze. 32. 6.

MWYN—HAU—IANT, (mwy) meddiant, llesâd, hyfydwch; meddiannu.—Er mwyn, sef am hynny, i'r dyben hyry. 'Er eu mwyn hwy,' sef er eu llesâd. Ioan 17. 19. 'Er fy mwyn i,' sef o'm hachos i. Mat. 5. 11.

'Mwyniant pechod,' sef hyfydwch cnawdol pechadurus. Heb. 11. 25. Y mwyniant yw yr abwyd sy gan y diafol i ddal pechaduriaid yn ei lwybrau a'i waith; ond mwyniant amserol, a gofid tragwyddol sydd iddo ef. Arwydd o bechaduruswydd mawr y meddwl yw ei fod yn cael mwyniant mewn pechod, ac nid oes neb ond pechaduriaid o ddynton ar y ddaear yn euog o hono. Mae pechod yn uffern yn llawn ac yn ei rym, ond nid oes neb yno yn cael mwyniant ynddo. Ffeiddir ef yn y nefoedd, a gofidir o'i herwydd byth yn uffern; yma ar y ddaear a gofidir o'i hachos iawn yn cael mwyniant ynddo.

* Cocceus in loc.

MWYN—DER—EIDD—DRA, (mwy) llariaidd, tiron, hynaws, rhadlon, caruaid, cyweithasol; hynawsedd, llariaidd-dra.

Gair *mwy* a wna y ddadyl yn gadarn. *Diar.*
Cant *mwy* mab y tŷ. *Diar.*

'Eich mwynder sydd yn ymado fel cwmwl y bore, ac fel gwllith boreol.' Hos. 6. 4. כֶּכֶּן *eich duso- ioldeb*, Horsley. Y gair, medd Horsley, a arwydda, rhagorol diriondeb Duw at ddy; neu dduwioldeb dyn yn gorlenwi tu ag at Dduw; neu diriondeb hel-sethlawn y naill tu ag at y llall, yn ol amgylchiad y gair. Cyfeithir ef *trugaredd* yn aml; ond, medd yr un gwr dysgedig, y mae yn anghyfartal yn y cymhwysiad o hono i Dduw neu i ddy. Oddiwrth Dduw tu ag at ddy, arwydda, 'lluosogrwydd daioni, a rhagorol otud gras; oddiwrth ddy tu ag at ddy, arwydda, 'rhagorol gareidigrwydd, a chymwynas-garwch; oddiwrth ddy tu ag at Dduw, arwydda, 'dduwioldeb yn gorlenwi y galon, ac yn tŷri allan yn fywiog mewn ymarferiadau crefyddol.' Yn y fan hon, arwydda yr iasau crefyddol fydd ar ddyinion rhagrith- iol ac anfucheddol, ac sydd yn diflanu yn fuan fel cwmwl y bore. Edr. CWMWL, GWLITH.

'Yn drugarogion, yn fwynaidd.' 1 Petr. 3. 8. 'Yn gwrtais.' W. S. Y gair *Gr. φιλοφρονεις*, a arwydda ymgais yn garedig am wneuthur beth bynag fyddo yn foddhaol ac yn gymeradwy gan eraill. Lightfoot's *Crit. Sacr.* Cyfeithir gair o'r un gwreiddyn, *car- edig*, yn Act. 28. 7.—'Mwyneidd-dra nid bychan.' Act. 28. 2. *φιλανθρωπια*, *dyngarwch*. 'Hawddgar- wch nid bychan.' W. S.

'Mwyneidd-dra doethineb.' Iago 3. 13. 'Row- iogrwydd doethineb.' W. S. *εν πραυτηι σοφιας*, yn *addfuynder doethineb*. Mae y geiriau hardd hyn yn rhoddi ar ddeall i ni, fod gwir ddoethineb yn was- tad yn addfyn ac yn fwynaidd. *Mwyneidd-dra doethineb*, ydynt gyffelyb ymadrodd i *brydfferthwch saneteiddrwydd*, ac yn gosod allan ragoroldeb a gwerthfawrogrwydd y cynneddfau hyn.

MWYS—AIDD, (mwy) amwys, deu-ddeall; gair mwys, gair amwys, gair dau ddeall; geir-dro, geir- chwareu; hefyd cywraint, celfyddgar, ŵws, ceinwch, arain, arebawl.—'Ym mwyse y rhagrithwyr (yr oedd) gwaithwyrwyr mwysgair yn esgyrnygu eu dannedd arnaf.' Dr M. Ps. 35. 16.

A'm llais cerdd *fwys* a ganaf. *E. Prys*, (Pa. 40. 2.)
Torent hwy eirian *mwyseidd*. *E. Prys*, (Pa. 35. 16.)

MWYTH—AU, (mwy) esmwyth, tyner, llyfn, chwyddedig; cryd. Y cryd a'r mwyth, cryd dys- peidiol; y mwyth brith, brith y gwanwyn, y cryd coch.—'Ni phroffod osod gwadn ei throed ar y ddaear, gan fwythau a thynerwch.' Deut. 28. 56. Gwel hanes dinystr Jerusalem yn Josephus, *b. v. chap. 10. sec. 3;* *b. vi. chap. 3. sec. 324.*

MYFI, (my-mi) rhagenw; mi fy hun. Y mae yr Arglwydd, yn aml, yn arfered y rhagenw hwn wrth lefaru am dano ei hun; i osod allan ei fawredd, a sicr- wydd cyflawniad yr hyn y mae yn llefaru am dano. Gen. 9. 9. Esa. 43. 11—25.

MYFYR—DOD, (myfyr) bwriad yn y meddwl, ystyriaeth; mewn dwys-feddwl, pryder, astudrwydd. Myfyr Elian, sef llyfr-gell Elian, yn Môn; Glyn y Myfyr, dyffryn yn swydd Dinbych.

Tair cynneddf cyflawn fyfyrdod: a dlichoia fod; a ddylai fod; ac y sydd bardd ei fod. *Barddas.*

Gweithred y meddwl yw myfyrdod, yn chwilio i mewn i bethau, neu yn eu hystyried yn ddwys. Rhaid i'r meddwl aros ar, a glynu wrth bethau o bwys, i'r dyben i'w hiawn ideal, ac fel y byddont yn effeithio yn addas ar y meddwl, ac yn gadael eu hargraff arno; ac i'r dyben o weithredu yn gyfatebol iddynt. Y mae

myfyrio ar bethau Duw yn ddyledswydd rwymedig a llesol iawn. Y mae yn cynnwys gweithred y cof, yn eu cadw yn y meddwl; gweithred y deall, yn eu hiawn ddeall a'u hamgyffred; gweithred yr ewyllys, yn eu cymeradwyo; a gweithred y serch, yn eu coffeidio. Trwy fyfyrio arnynt y mae gwirioneddau dwyfol yn gadael eu hargraff priodol ar y meddwl; yr enaid yn canfod eu prydfferthwch, ac yn profi eu meluser, a'u rhinwedd. Y mae myfyrdod ar bethau ysbrydol yn tebygu i waith y cylla yn treulio ei ymborth, ac yn ei addasu i fod yn fagwraeth, ac yn gynnalïaeth i'r meddwl. Ni wna bwyta ddim llesad, heb dreulïad y cylla hefyd: felly gwranddo a darllen, heb aml a dwys fyfyriad, ydynt yn debyg o fod yn ddiffiwrth ac yn aflesol i'r enaid. Gwranddo segurlyd, dibarch, a dif- fydd yw, am hynny gwranddo heb wneuthur yw, ac felly yn ddiffiwrth. Y mae holl bethau Duw yn deilwng o'n myfyrdod dwys, parchus, a pharhaus; ac heb fyfyrio arnynt, nid ydynt ar y goreu ond anwyb- odus ynddynt, ac yn ddirofiad o'u rhinwedd.

1. I'r dyben fod ein myfyrdod yn ddyfal ac yn llesol i ni, da fyddai yn ddefodol ddewis yr amser a'r cyfle mwyaft addas i hynny, megys tawelwch y boreu, Ps. 5. 1, 2, 3.—Diffiwrth yr hwyr, Gen. 24. 63.—Y Sabboth, Pa. 118. 24.—Wrth arfered ag ordinhadau sanetaidd, 1 Cor. 11. 28.

2. Y mae yn ofynol hefyd fod yr hyn y myfyriom arno yn wirionedd; ac i ni edrych ar y gwirionedd hwnw yn nrych y gair—yn ei holl gangenau; ac edrych ar ogoniant Duw ynddo. Y mae pob gwirion- edd yn ddrych cywir, yn dangos Duw yn ei fawredd, ei briodoliaethau, ei drefniadau, a'i holl weithredoedd, yn hardd, ac yn dra gogoneddus. Heb ganfod Duw ynddynt, nid ydyw y gwirioneddau yn ateb dybenion iachusol i ni. Y mae gogoniant y Personau Dwyfol yn dysgleirio gyd ag uniondeb a harddwch gogoneddus yn y gair, a thrwy fod heb ganfod y gwrthdrys ynddo, nid yw y drych yn ateb ei iawn ddyben i ni.

3. Gweddai i ni hefyd fyfyrio ar y gwirionedd, nes byddo ein deall yn canfod, a'n holl enaid yn esgyn at, ac yn glynu wrth, y gwrthdrysychau dwyfol, yn eu coffeidio, yn eu gwerthfawrogi, ac yn profi eu rhin- wedd. Rhaid gochelyd diogi, segurddod, ac oferedd meddwl; ac onidè, a'u yr amser i gyd yn ofer.

4. Gochelyd er dim ddeddfoldeb, yn myned at y gorchwyl yn ein grym ein hunain, neu feddwl yn well am danom ein hunain, os cawsom oedfa gysurus; neu ddigalonni, os buom yn afwyddiannus. Gweddus yw myned at y ddyledswydd hon, fel pob un arall, gyda hollol ymddibyniad ar gynnorthwyon dwyfol, a'n dys- gwylïad yn unig wrth Dduw; gyda gweddi daer am ei gynnorthwyon; yn cydaobod ein hannheilyngdod i'r Duw mawr am sylwi arnom mewn un gradd; a chydio diolchgarwch am bob gradd o gynnorthwyon. Ps. 5. 1.

5. Dylai hefyd fod yn waith dyfal, defodol, a beu- nyddiol, os bydd bosibl. Dyfal ddarllen, dyfal fyfyrdod, a dyfal weddio, sydd yn hanfodol i fywyd Cristion, yn ffigurog ac yn llwyddiannus; ac nis dicheon neb lwyddo hebddynt, mwy na byw yn naturiol heb awyr ac heb fwyd. 'Ymarfer, atolwg, âg ef; medd y gair, 'a bydd heddychlon: o hyn y daw i ti daioni.' Job 22. 21. Y mae y gair כֹּן *gyfeithir ymarfer* dy hun, yn arwyddo bod yn *dra hyabys* o beth, Pa. 130. 3.—*cynnefn* wneuthur peth. 'Gan arfer a arferais i,' medd yr asen wrth Balaam, 'wneuthur i ti fel hyn?' Num. 22. 30. Yr un gair sydd yno ac yma. Ymarfer, gan hynny, yw myned at yr un peth yn aml: ymarfer â Duw, yw mynych fyfyrio, a galw arno: trwy hynny daw heddychlonrwydd i'r meddwl, ac y bydd daioni i ni, sef llesad ysbrydol i'n heneidiau. Gorchymynir i Josuah, 'Fyfyrio yn y gyfraith ddydd a nos,' sef yn wastad, pen. 1. 8. Dyma arferiad yr holl wir dduwiolion. Ps. 1. 2. a 30. 3. a 63. 6. a 77. 12. a 119. 15, 23, 48, 148. a 143. 5. Esa. 33. 18.

MYHAREN—ERYN, (myhar) y gwrryw o'r defaid, hwrdd.—^a A foddlonir yr Arglwydd â miloedd o fyheryn? &c. Mic. 6. 7. Barna yr Esgob Butler, (*Ser.* vii.) â'r hwn y cytuna Lowth,* a Mr Peters, (*Ser.* iv.) fod y geiriau yn cynnwys math o ymddyddan rhwng Balac a Balaam. Balac yn gofyn yn adn. 6.

Balac. A pha beth y deaaf ger bron IEROFAM, Ac yr ymgrymaf ger bron yr uchel Ddau? A ddeaf ger ei fel a phoeth-offrymau; A lloï o ñwydd oed!

Balaam. A foddlonir IEROFAM â miloedd o fyheryn, A myrddiwn o frydlau olew?

Balac. A roddaf fy nghyntaf-anedig dros fy anwired; Ffrwyth fy nghorpf dros bechod fy enaid!

Balaam. Dangosaf i ti, ddyw, beth sydd dda: A pha beth a gas IEROFAM geny? Ond gwneuthur barn, hoffi trugaredd, Ac ymostwng i rodio gyda dy Ddau!

Ond nid yw y dychymyg hwn yn ymddangos i mi yn gyson â'r hanes am yr hyn a ddygwyrddodd rhyngddynt: canys nid yw Balaam yn ymddangos o'r dechreu i'r diwedd, fel yn cymeradwyo dim i Balac ond offrymau lliosog a chostus; a phan fethodd y rhai hynny, cyngorodd ef yn felddigidig i'w lllithio i eilun-oddoliaeth a godineb; a dychymygu iddo roddi ar achlysur arall, nad oes hanes am dano, gynghor y fath ag sydd yn adn. 8., sydd gwbl groes i agwedd ysbryd, egwyddor, a dybenion, y ddwy blaidd. Yn hytrach, cynnwys y geiriau ymofynion yr Iuddeuon, neu erall, wedi eu dychrynu wrth glywed am gwyn ac ymrison yr Arglwydd â hwynt. Yn ddychrynedig gan ei ddig-ofaint, y maent yn anhybys o'r ffordd i gael eu cymeradwyo gyd âg ef. Y gofynion a ddengys ysbryd tywyll, dychrynedig, ac anmhygedig; hollol anwybodol o Ddau, a ffordd y cymmod—yn ei olygu yn fwy fel duwiau creulon y cenedloedd tywyll, na'r gwir Ddau, y Duw goruchel, y Duw trugarog a graslawn! 'Dangosodd i ti beth sydd dda,' os ydwynt yn wirioneddol yn ymofyn am ei gymmod. Dangosodd i ti yn yr Ysgrifthyrau Sanctaidd, ac nid yn unig yn yr adnod hon, fel y dywed rhai; os wyt am ddyfod ger ei fron gyda derbyniad, rhaid dyfod yn ei ffordd ei hun. Y peth sydd dda (טוב מה טוב) yw holl drefn y cymmod yn Nghrist; a'r peth y mae Duw yn ei ofyn, yw ymostwng i'r drefn hon o gymeradwyaeth, a rhodlo gyda Duw, yn ei heddwch, ac yn ei lwybrau sanctaidd o gyflawnder a thrugaredd. Nis gallaf feddwl, gyda rhai, fod y prophwyd, âg un darn o ymadrodd, yn y geiriau hyn, yn diddymu y gyfraith seremonïol, ac yn rhoddi hebïo yr angenheidrwydd o ffydd yn Nghrist, a'r iawn a rag-fynegydd am dano, ac i sefydlu ffordd newydd o gyflawnhad, gwrthwyneb i'r holl ysgrifthyrau. Pa fodd y dichon pechadur ddyfod at Ddau, yr hwn sydd yn anghymeradwyo ac yn esgeuluso ffordd y cymmod yn Nghrist? Nis dichon i hynny fod.

MYN—OD, (my) myn geifr, ieuanc y geifr. Yr oeddynt yn arferedig yn aml yn yr aberthau, ac yn cysgodi yr Arglwydd Iesu yn nghyffelybiaeth cuawd pechadurus, yn groeshoeliedig ac yn gwneuthur iawn dros bechod. Num. vii, xv, xviii, xxix. Yr oeddynt yn amfon mynod yn anrhegion, a'u cig yn cael ei gyfrif yn ddanteith-ffwyd; ond nid oeddynt i'w ferwi yn llaeth ei fam, am fod hynny yn ymddangosiad o greulonder, ac hefyd, hwyrach, yn gyd-ffurfiad â rhyw arteriad coel-grefyddol yn mllith y Paganiaid eilun-addolgar. Gen. 38. 17. Exod. 23. 19. a 34. 26. Barn. 15. 1, 2. 1 Sam. 16. 20.—Cyffelybir y saint i fynod. Can. 1. 8. Y maent yn dirion, yn ddiniwed, yn hardd, ac yn hawddgar fel mynod. Edr. GAFB, PRAIDD.

* Mae y mater, y geiriad, ac hyd yn nod dull a nodwedd y cyfansoddiad, yn cytuno yn hyndod â'r ymadroddion eraill o eiddo Balaam. *Prat. Heb.* xviii.

'Ni roddalst fyn erioed,' &c. Luc 15. 29. Ni roddalst un arwydd erioed o'th diriondeb a'th ffafri: iaith ysbryd tywyll, hunanol, yn edrych yn fawr ar ei wasanaeth a'i rinweddau ei hunan, ac yn ddirbris iawn o diriondeb a daioni Duw. Darlunir yn y mab hynaf ysbryd Phariseaidd yn neillduol o gywir: mae pechodau ei frawd, nid ei bechodau ei hun, yn cael eu coffâu gyda chwercwder, a thiriondeb tu ag ato yn ymddangos yn anaddas; ac y mae ei rinweddau ei hun yn cael eu coffâu gyd âg ymfrost ffol, chwyddedig; mi haeddals, yw ef iaith, ond ni roddalst yn gyfatebol.

MYN—U, (my-yn) ewyllys, dymuniad, meddwl, ewyllysio, dymuno.

Tri cyfrald pob gwaith; modd, medr, a myn. *Diar.*

MYN, gorair: wrth ewyllys un, wrth, ar; megys myn Duw, myn einioes Pharaoh, myn fy ffydd; dull o dyngu cableddus, rhyfygus, a phechadurus. Gen. 42. 15. Myn y nos, sef wrth y nos, neu yn yr hwyr. 'Yr Arglwydd a fynai ei ddryllio ef.' Esa. 63. 10. Yr oedd hyn wedi ei drefnu a'i arfaethu yn y cyngbor tragwyddol rhwng y Personau Dwyfol. Yr oedd yn rhaid cospi pechod, o ran natur a chyflawnder Duw; a'i gopï yn y natur a bechod; ond nid oedd angenheidrwydd, o ran natur pethau, ei gopï yn y personau a bechasant, nac o ran amser, yn y fynd y pechasant; yr oedd hynny yn gorphwys ar ewyllys Duw. Buasai yn gyflawn cospi y personau, a'u cospi hefyd yn y fynd y pechasant; ond nid oedd un angenheidrwydd, o ran natur pethau, wneuthur hynny. Yn lle cospi eu personau eu hunain, a thrwy hynny eu hollol ddinystrio am byth, dewisodd Duw gopï y natur a bechod, mewn undeb â'i Fab, dros, ac yn lle, personau ei bobl; mynodd ddryllio hwnnw. Buasai eu dryllio hwy yn dangos ei gyflawnder yn ogoneddus, ond ei ddryllio ef drostynt, sydd yn dangos dyfnderoedd diwaedd o ras, trugaredd, doethineb, a daioni yn Nuw. O'i ewyllys pen-arglwyddiaeth, o'i ras anhaeddianol, mynodd ei ddryllio ef yn ddirbechod, dros filoedd dirfedd o becharduriaid!

'Ni fynwch chwï ddyfod ataf fi, fel y caffoch fywyd.' Ioan 5. 40. Y mae holl drefn Iechydwrriaeth trwy Grist yn gwbl groes i ddoethineb, ewyllys, a syniad y cnawd. Dyfod at Grist, a arwydda teimlad o'n hangen o hono; ein cymeradwyaeth o hono, yn ol tystiolaeth y gair am dano; ymwrthodiad â phob peth arall, a dewisiaid o hono ef yn unig, fel Iachawdwr, Arglwydd, a Phen-rhaid, ond y mae hyn yn hollol groes i syniadau ein natur lygreddig. Ni fywnw, er bod yn golledig byth o beidio; ni fyn neb, nes y gwneilo tyniad effeithiol y Tad ar eu meddyllau hwynt yn ewyllys. Fel hyn, ymddengys Iechydwrriaeth dyn, yn mhob cangen o honi, yn hollol o ras. Ewyllysio yn wirioneddol i ddyfod at Grist, yw dyfod ato: yr ewyllys ydyw y dyn. Pawh nad ydynt yn dyfod, heb ewyllysio y maent. Y mae mynu a dyfod, ac heb fynu ac heb ddyfod, yn gysylltiedig â'u gilydd. Nid oes un rhwystr ar ffordd pechadur at Grist, ond yn ewyllys y pechadur. Geill Duw symud hwnw.

'Felly, gan hynny, y neb y myno y mae efe yn trugarhau wrtho, a'r neb y myno y mae efe yn ei galedu.' Rhuf. 9. 18. 'Can hynny wrth yr hwn yr wyllysia, y trugarha ef, a'r hwn a wyllysia, ef ei caleda.' W. S. Mae yn trugarhau wrth rai heb haeddu trugaredd, yn hollol rad, o'i ddaioni a'i ewyllys pen-arglwyddiaethol ei hun: y mae yn trugarhau wrth y neb y myno, ac y myn ddangos ei drugaredd tu ag atynt, ac nid am un rheswm nac achos arall. Gallasai adael pawb i ymgaledu yn eu pechodau, heb wneuthur dim cam â hwynt, i'w dinystrio fel y gwnaeth â Pharaoh; ond y neb y myno y mae yn ei adael felly. Nid ydyw Duw yn eu caledu, trwy wellthredu caledrwydd pechadurus

ynndynt,* nis dichon i ddim pechadurus byth ddyfod oddiwrth Dduw perffaith a sanetaidd: y maent yn caledu ynndynt ac o honynt eu hunain, tan holl rag-luniaethau a goruchwyliaethau Duw tu ag atynt, fel y gwnaeth Pharaoh, y siampl y mae yr apostol yn ei choffân. Caledai pawb yr un fath, oni bai fod Duw yn trugarhau wrth rai; sef y neb y myno. Ni fedd-alhai neb, oni bai fod Duw yn trugarhau wrth y neb y myno.

MYNAWYD, (mynaw) bynawyd crydd, offeryn sydd gan grydd i dyllu ág ef. Exod. 21. 6. Deut. 15. 17. Job 41. 2.

MYNED—IAD, (myn-ed) cerdded, cychwyn, ym-adael, symud o'r naill fan i'r llall.—'Yr hwn yr oedd ei fynediad allan o'r dechreuad, er dyddiau tragwyddoldeb.' Mic. 5. 2. Y mae duwinyddion yn crybwyll am dri mynediad i Grist: 1. Un trwy dragwyddol genediad, fel y mae yn Fab Duw. Yn yr ystyr hwn mae ei fynediad allan er dyddiau tragwyddoldeb, ac yn parhau yn dragwyddol heb gyfnewid. Edr. **MAB.**—2. Mynediad arall, yn ei fynediad allan yn yr addewid y dechreuad. Mae efe yn marchogaeth ac yn myned allan gyd â'r addewid am dano yn foreu o'r dechreuad, er y cwymp yn Eden.—3. Y trydydd oedd ar ei enedigaeith yn Beth-lehem, yna y llywiawdwr a ddaeth allan o'u mysg eu bun. Jer. 30. 21. Y gair *myned*, yn aml, a arwydda genedigaeth. Gen. 17. 6. 3 Bren. 20. 18. Esa. 11. 1. Gwel *Marcus in loc.* *Witsius in Symbol. Exercit.* 12. sect. 9.

MYNWES, (mwnw) cesail.

Gwae a fo a'i fedi yn ei fynwes. *Diar.*

1. Y parth blaen o'r corph, gyferbyn a'r galon. Exod. 4. 6.—2. Y breichiau. Ps. 129. 7.—Bod yn mynwes un, a arwydda, gorwedd gyd ág un; dirgelwch; anwylddeb. Gen. 16. 5. 3 Sam. 12. 8. 1 Bren. 1. 2. Bod Crist yn mynwes y Tad, a arwydda undeb hanfod, cyd-raddoldeb Person, anwylddeb anfédrol, a pherffaith wybodaeth o holl ddingelion ac arfaeth y Tad. Ioan 1. 18. Nid yr hwn oedd yn mynwes y Tad, yw y geiriau, ond yr hwn sydd; er ei gnawdoliaeth, yr oedd efe yn parhau yr un gyd â'r Tad, o ran undeb, cyd-raddoldeb, ac anwylddeb. Y mae Crist yn dwyn ei wŷn yn ei fynwes, sef yn eu ham-ddiffyn ac yn eu hymgeleddu yn dyner ac anwyld iawn. Esa. 40. 11.

'A'i ddwyn gan yr angelion i fynwes Abraham.' Luc 16. 22. Gosodir llawenydd y nefoedd allan yma fel gwledd; mae Abraham, tad y ffyddioniaid, megys ar ben y bwrdd: bod yn mynwes Abraham, gan hynt, a arwydda, bod mewn lle uchel ac anrhydeddus yn y nefoedd. Byddent gynt yn eistedd wrth eu byrddau, yn y gwledydd dwyriniol, yn eu lled-orwedd, a'u penau agos yn mynwesau eu gilydd; bod yn mynwes Abraham, a arwydda, eistedd yn nesaf at Abraham; gan fod y cardotyn yn tebygu, o ran gradd ei ffydd, i Abraham, yr oedd ei le ef yn y nefoedd yn agos ato. Mat. 8. 11. Ioan 13. 23. a 21. 20. Edr. **ABRAHAM, LAZARUS.**

MYNYCH, (mwn) hygyrch, aml, cyffredin, arferedig; yn fynych, sef aml waith. Ps. 78. 38. *Diar.* 29. 1. Heb. 6. 7. a 9. 25. 26.

Bach a mynych fwyta, bach ac anfynych ddiota. *Diar.*

MYNYD, (mwn) *Llad.* **MINUTUS**; *Ffr.* **MINUTE**: rhan, neu ronyn bychan; y drugeinfed ran o awr. Mae yn arwyddo, yn aml, byr amser. Job 20. 5. *Diar.* 12. 19. Luc 4. 5.

* Nid ydyw Duw yn caledu trwy gyfrano caledwch, ond trwy beidio cyfrano teimlad tragarog, o'r hysid ydynt ychwaith yn deilwag. *Anselm in loc.*

MYNYDD, (mwn) *Llad.* **MONS**; *Gwydd.* **ΚΝΟΚ, ΚΑΒΝ, ΚΑΡΡΑΙΓ**; bre, bryn, moel, crug-fryn, trum. Er fod yn amlwg fod mynyddoedd cyn y diluw, oddiwrth Gen. 7. 20. etto gellir barnu i'r diluw mawr wneuthur llawer o gyfnewidiadau yn eu dull a'u nifer. Ffurfiwyd rhai, tebygol, trwy ddaear-gryn-fâu, gwyntoedd yn tyru llwch, tywod, &c. at eu gilydd.* Mae mynyddoedd yn dra defnyddiol mewn amrywiol ystyriaethau: o honynt y cloddir mŵn, ac y tardda ffynonau, &c. Y maent yn gysgodol rhag gwyntoedd oerion y gogledd a'r dwyrain. Y mae ein preswylfod ar y ddaear, o herwydd y mynyddoedd, yn fwy iachusol trwy beri gwahaniaeth yn nhymer yr awyr, yn addas i deimlad ac iechyd pob dyn: wrth newid ei driga ond ychydig, geill pob un gael awyr i anadlu, a fyddo yn fwyaf cymhwys, cysurus, ac iachusol iddo. Tyf glaswellt ar y mynyddoedd, na cheir mewn un man arall, er cynnalieith i amryw rywogaethau o anffelliaid, preswylwyr y mynyddoedd yn unig; megys yr *Ibez*, neu yr *Steinbuck*, *Rubicapro*, neu *Chamois*, &c. Y mae mynyddoedd a bryniau yn ychwanegu llawer at harddwch golygiad y ddaear, trwy amrywiaeth, ac yn dangos mawredd a chadernid y Creawdwr dwyfol. Sylwa naturiaethwyr fod y mynyddoedd wedi eu trefnu a'u gosod yn rheolaidd, fel amrywiol fodryau mewn cadwyn fawr, yn cychwynu y ddaear, o'r gogledd i'r deheu, ac o'r deheu i'r gogledd drachefn; a'r un fath o'r dwyrain i'r gorllewin, ac o'r gorllewin i'r dwyrain drachefn. Sicr yw, fod llaw a threfn y Creawdwr mawr i'w canfod yn nodedig yn ngosodiad y mynyddoedd i ateb y dybenion neillduol o honynt, wrth eu hystyried yn fanwl, yn fwy nag a feddylodd heb fanylrywydd sylwad. Nid dygwyllyddau damweiniol, ond trefniadau doeth, yw y cwbl a wellir yma isod; ac y mae doethineb a daioni Duw i'w canfod a'u parchu ynndynt. Y mae llawer o fynyddoedd i'w canfod yn yr amrywiol barthau o'r byd, yn danlyd; megys *Aetna*, a *Vesuvius*, yn Ewrop, &c. Y mae yn y ddaear ofogfeydd mawrion, a thân yn ennyn ynndynt yn fynych, ac yn peri daear-gryn-fâu; ac oni bai ffroenau y mynyddoedd tanlyd hyn, i'r tân ddyfod allan, byddai y daear-gryn-fâu yn amlach ac yn fwy dychrynllyd. Tybia rhai fod cymundeb rhwng y mynyddoedd tanlyd hyn a'u gilydd, trwy y ddaear.

Soddodd rhai mynyddoedd yn y ddaear. Er yr hen amseroedd, mynyddoedd *Cymbotus* a *Sypelus*, a phenrhyn mawr *Phlegium*, fel hyn a ddfianasant. Yn ddiweddar, *Picus*, mynydd tra uchel yn un o ynysoedd *Molucca*, a lyncwyd mewn mynydd, ac y mae llyn yn aros yn awr lle yr oedd yn sefyll. A. D. 1556, soddodd mynydd mewn talaeth yn *China*, ac y mae llyn mawr lle yr oedd. Mewn daear-gryn ofnadwy yn *Chili*, y parth deheuol o *America*, A. D. 1646, soddodd amryw fynyddoedd cyfain o'r *Andes*, un ar ol y llall. Y mae *Vesuvius* a *Strangylus* wedi coilli mwy na hanner eu uchder gynt.

Yr oedd gwlad *Canaan* yn dra mynyddig. O du y dwyrain a'r gorllewin i'r Iorddonen, yr oedd mynyddoedd mawrion yn rhedeg o'r gogledd i'r deheu. O du y gogledd yr oedd *Libanus* ac *Amana*. O du y dwyrain i'r Iorddonen, yn rhedeg i'r deheu, yr oedd *Hermon*, *Misar*, *Gilead*, *Abarim*, *Nebo*, *Pisgab*. O du y deheu iddi, yn *Arabia*, yr oedd *Sinai*, *Horeb*, *Paran*, *Hor*, *Seir*, *Halac*; yn *Jerusalem*, yr oedd mynydd yr *Olew-wydd*, *Calfaría*, *Sion*, *Moriah*, a *Caseb*. Heb enwi ychwanegu yma, edrych y mynyddoedd dan yr amrywiol enwau.

Mynyddoedd a bryniau, a arwyddant, 1. *Trigolion*

* O barth i ffordd mynyddoedd, &c., cyfeirir y darlennydd at waith *Lyell, Principles of Geology*; a'r eiddo *Buckland, Pyc Smith, Humboldt*, &c. Ceir banes a darluniad o fynyddoedd y byd yn *Bell's Geography*, *Müller's Geography*, *Malte Brun, Humboldt*, &c.—C.

gwledydd mynyddig. Eze. 6. 2, 3.—2. Y deml, yr hon a adelladwyd ar fynydd. Esa. 30. 29. Jer. 17. 3—12.—3. Eglwys Dduw, yr hon sydd fel mynydd, yn gadarn, yn olygus, ac yn ddefnyddiol yn y byd. Yr oedd mynydd Sion yn gysgod neillduol o honi. Ps. 2. 6. Esa. 2. 2. Cynnyddda yn fynydd mawr i lenwi yr holl ddaear, pan gaffo yr holl genedloedd eu cyrchu at Grist. Dan. 2. 35—44.—4. Ordinhadur yr efengyl yn gyflawn o fendithion ysbyrdol, yn dyrchafu, yn lloni, ac yn meddyginiaethu eneidiau pechaduriaid. Joel 3. 18.—5. Dynion yn uchel mewn gallu ac awdurdod: megys swyddwyr gwladol, yr apostolion, a gweinidogion yr efengyl. Ps. 72. 3. Esa. 44. 23. a 55. 12.—6. Gwrthwynebwr yr efengyl, a rhwystrau ar ffordd ei llwyddiant yn y byd yn allanol, ac yn nghalonau dynion yn difewinol: 'Pob mynydd a bryn a oestyngr,' sydd air digon cadarn yn eu gwyneb oll. Esa. 40. 4. a 41. 15. a 49. 11. Edr. DANNEDDGO, MEN.—7. Lleoddd yr oedd efluod yn cael eu haddoli ynddynt, y rhai oeddnt yn aml ar fynyddoedd, bryniau, &c. Eze. 18. 6—11.—8. Yr efluod-dduwiau eu hunain, a ddolent ar y mynyddoedd, neu unrhyw ymddiried heblaw y gwir Dduw ei hun. 'Ofer yw ymddiried am help o'r bryniau, ac o liaws y mynyddoedd.' Jer. 3. 23.—9. Y nefoedd, preswylfod Duw. Ps. 121. 1.

Fel y mynyddoedd o amgylch Jerusalem, y mae Duw yn ddiogelwch, yn amddiffynfa, ac yn gysur cryf i'w bobl. Ps. 125. 2.—Gelwir Samaria yn fynydd, am fod y ddinas wedi ei hadelladu ar fynydd. Amos 4. 1. a 6. 1.—Gelwir Babilon yn fynydd—mynydd dinstyriol—mynydd llog, oblegid ei hadelladau uchel, a'i gallu mawr; am ei bod yn ddinstyriol i'r cenedloedd oddi amgylch; ac oblegid yn y diwedd ei llosgi hi & than, a bod yr olwg arni yn ddinstyriedig, fel mynydd wedi ei losgi. Jer. 51. 25. Nid ydyw mynyddoedd dinstyriol ond megys diddym, os bydd Duw yn eu herbyn.

Wrth y mynydd mawr yn llosgi gan dân, yn cael ei fwrw i'r môr, ar ol udganiad yr ail udgorn, deall y rhan fwyaf dinstyriol Rhufain gan y Gothiaid, &c. y rhai oeddnt fel mynydd mawr, yn gryfion; ac fel mynydd yn llosgi gan dân, yn greuon ac yn ddychrynllyd. Dat. 8. 8. Gwel Vitringa *in loc.*

'A'i fynydd y myrr, ac i fryn y thus.' Can. 4. 6. Y mynydd lle yr oedd yr arogl-darth wedi ei wneuthur o thus, &c. yn cael ei losgi, a'r olew sanctaidd, wedi ei wneuthur o fyrr, &c. yn cael ei arfered, sef Moriah, ar ba un yr oedd y deml wedi ei hadelladu. Exod. 30. 23—34. 1 Cron. 9. 29, 30. 2 Cron. 3. 1. Yno yr oedd Duw i'w gael, ac yno yr oedd yr eglwys yn myned i ymofyn am dano, hyd oni chillai y cysgodau Iuddewig, ac hyd oni wawriai dydd dysglaer yr efengyl, ac y cyfodal Haul Cyflawnder, & meddyginiaeth yn ei esgyll. Mal. 4. 2.

Yn aml, gelwir mynyddoedd yn fynyddoedd tragwyddol, neu oesol, am eu bod o'r dechreuad, ac yn para o oes i oes heb syffid na chynfnewid. Gen. 49. 26. Deut. 33. 15.

'A mi a cisteddaf yn mynydd y gynulleidfa.' Esa. 14. 13. 'Mynydd y presennoledb dwyfol.' Lowth. ברוך מונע. Ymddengys yn amlwg oddiwrth Exodus, 25. 22. a 29. 42, 43, lle y mae Duw yn gosod man i gyfarfod & Moses; ac yn addaw ei gyfarfod o flaen, neu ar y drugareddfa, i lefaru wrtho; ac i gyfarfod plant Israel wrth ddrws y babell, fod y babell, ac wedi hyn y deml, a mynydd Sion, (neu Moriah, a gyfrifid yn rhan o Sion) ar ba un y safai y deml, a elwid y babell, a mynydd y gymanfa, neu y cyfarfod; nad oedd yn cael ei alw felly oddiwrth gynulliad y bobl yno i gyflawni eu defodau crefyddol (fel yr arwyddia y cyfieithiad Saesonaeg, *tabernacle of the congregation*, pabell y gynulleidfa) ond am fod Duw wedi gosod hwn fel man y cyfarfyddai ef ei hun & Moses,

i gymdeithasu âg ef, ac i gyfarfod â'r bobl; ac a elwir yn addas yn y cyfieithiad Cymraeg, 'pabell y cyfarfod.' Gan hyn, מונע מונע *mynydd y cyfarfod*, אהל מועד *cyfarfodydd Duw*, (Ps. 74. 8.) אהל מועד *pabell y cyfarfod*, a arwyddant y lle gosodedig gan Dduw, y byddai iddo ymddangos iddynt. Yr oedd brenia Babilon yn ei falchder a'i ymchwydd fflaidd, yn ymfrostitio y dringai i'r nefoedd—oddair sér Duw y dyrchafai ei orseddfa—y byddai iddo eistedd yn mynydd y gynulleidfa, neu y cyfarfod, i dderbyn addoliad gan ei ddelliaid yno; ond yn fuan tafwyd ef i lawr i ddyfnder uffern. Gwel Vitringa a Lowth *in loc.*

MYRA, dinas yn Lycia, o'r hon yr hwyliodd Paul mewn llong o Alexandria i'r Ital. Act. 27. 6.

MYRDD—IWN—YNAU, (myr) Gr. μύριος; deng mil. Mil-can-myrrdd, anfeidrol; nifer annherfyndedig; liaws dirifedi.—'Myrddiynau o fryddiynau, a miloedd o floedd,' sef nifer dirifedi. Dat. 5. 11.—'Myrddiwn o angelion.' Gr. μυρίασιμ αγγελων. 'Milfyrrd o angelion.' W. S. 'Innumerable company of angels.' Saes. Tyrfa ddirifedi o angelion. Heb. 12. 22.

MYRR, Heb. מור (chwerw.) Exod. 30. 23. Sudd a ddefnyddia o bren o'r enw, sydd i'w gael, yn aml, yn Arabia, yr Aipht, ac Abyssinia. Y mae, weithiau, yn defnyddu yn rhydd o hono ei hun, a hwnnw yw y goreu, ac a elwir *stacte*; ond yn gyffredinol rhed trwy wneyd toriad yn y pren âg offeryn minig. Gwneir hynny ddwywaith yn y flwyddyn. I'r archwaeth y mae yn chwerver ac yn anhffyrdd; i'r arogl y mae yn beriaid. Mae yn rhinweddol i buro, ac i gadw rhag braenu; am hynny arferid ef gynt i bér-arogli cyrph meirw, ac i bér-arogli gwisgoedd, gwelyau, &c. Ioan 19. 39. Ps. 45. 8. Diar. 7. 17. Esth. 2. 12. EDR. ALOKS, CASIA. Yr oedd yn un o ddefnyddiau yr olew a'r arogl-darth cyssegredig. Exod. 30. 23. EDR. AROGL-DARTH.

'Fy anwylyd sydd i mi yn bwysl myrr.' Can. 1. 13. 'A bundle of myrrr.' Saes. Byddent yn rhoddi y sudd hwn, ac erall, mewn cydasu bychain, ac yn eu dwyn yn eu mynwesau, o herwydd eu harogli periaid ac iachus. Y gair Heb. מור *tsared*, a gyfieithir yma *bwysl*, Saes. *bundle*, a gyfieithir *côd*, Gen. 42. 35. Job 14. 17. Prifodol ystyr y gair yr *rhwyfmo*, neu yr hyn a *rwymir*. Gwel Deut. 14. 25. Exod. 12. 34. Jos. 9. 4. Hos. 13. 12. Felly y geill arwyddo sudd myrr mewn côd, ac nid y brigau, neu y cangenau, wedi eu rhwyfmo yn bwysl, yr hyn oedd y pèr-arogliau mwyaf gwerthfawr i'r arogl; hynny, a llawer mwy, yw Crist i'r eneidiau sydd yn ei abnabod, ac yn credu ynddo. Y mae ef yn werthfawr, yn adfywiol, ac yn lleosol iawn, i ffyrio arno, ac ymhyfydu ynddo, dros nos dywyll o brofedigaethau yma yn y byd. Can. 4. 6, 14. a 5. 1. Gen. 43. 11. Ps. 45. 8.

MYRTWYDD, Gr. μύρτος; Llad. MYRTUS; Ffr. MYRTE; Saes. MYRTLE; pren hardd pèr-arogli, yn wastad yn wyrdd, ac yn tyfu y rhan amlaf, mewn dyffrynoedd isel, dyfrllyd. Y mae deuddeg math o honnynt, medd Tournefort. Cyffelybir y saint i'r myrtwydd, oblegid eu harddwch ysbyrdol, eu harogli hyffryd, a'u parhad mewn gwyrrdd-lesni a bywiogrwydd ysbyrdol. Esa. 41. 19. a 55. 13.

'Ac wele wr yn marchogaeth ar farch coch, ac yr oedd efe yn sefyll rhwng y myrtwydd y rhai oedd yn y pant.' Zech. 1. 8. Y gwr ar y march coch, yn y weddigaeth, yw Crist; y myrtwydd yn y'pant, a arwyddant yr Iuddewon yn eu cyflwr isel, dirnygiedig, a chystuddiol, yn Babilon; neu ei bobl yn mhob oes, yn eu hiselderau a'u cyfyngderau. Y mae Crist yn sefyll yn eu mysg ar ei farch, ac yn arfog, yn barod i'w hamddiffyn rhag eu holl elynion. Esa. 57. 15. Dat. 2. 1.

MYSANGU, (sangu) eathru, mathru, damsangu, maesyng.—'A Caerusalem a vvsengir dan draed.' Luc 21. 24. W. S.

MYSG, (my-ys) *Gr. μεραβυ; Llad. MIXTIM*; yn mhliht, yn nghanol, rhwng. Gwel dan eiriau eraill.

MYSIA, *Μουσια*, [*flaid, ewog*] talaeth yn Asia Leiaf, lle y bu Paul yn pregethu. Act. 16. 7, 8. Pliny a'i geilw yn *Zolis*; weithiau gelwir hi Abretta, ac Abrettino, ac yn ddiweddar Bursta. Yr oedd trig-dion Mysia yn affoesol ac yn ddirmygedig iawn; oddiwrth hyn y daeth y ddiareb, *Ultimus Mysorum*, hyny yw, 'Y diweddaf o'r Mysiaid,' am ddynd gwael a dirmygedig. Gwel Cicero, *Orat. 24., pro L. Flacco*. Yr oedd yr apostol yn pregethu yr efengyl i bawb;

nid oedd neb yn rhy wael i'w derbyn, nac yn rhy ddrwg iddi i'w meddyginiaethu.

MYSWRN—**YRNAU**, unrhyw offeryn bychan minlog: gorchudd wyneb, medd y Dr Davies.—'A'r mysyrnau.' Esa. 3. 22. *Heb. מרררר cloaks*, Dr L. Cyfleithlir yr un gair *mantell*, yn Ruth 3. 15. math o wisg rydd, las, a wisgid gan y merched. Oddiwrth yr hanes yn Ruth, gellid casglu ei bod yn o fawr: barna y Dr Shaw, mai yr *hyke* a wisgir gan yr Arabiaid a feddylir. Gwel Parkurst dan y geiriau *רסו סלם*

MYW—**ION**, (my) morgrug, grugiald, morion, myr, myrion.—'Diau y'rh lenwir o adynion megys mywion agsellog o nifer.' Dr M. Jer. 51. 14, 27. 'Lindys blewog.' Dr B.

N.

NA, cysyllt-af, a arferir o flaen geiriau yn dechreu â chydaciniad; megys 'Heb na dechreu na diwedd.'—*Na'm; na'th; na'i; na'n; na'ch; ydynt dalgyfadau* o na ym, na yth, na ei, na ein, na eich. Hefyd fel goraf, a arferir o flaen perwyddiadau, yn y modd archadwy; megys Na ladd; ac yn ateb gofynion; megys Na bu, na ddo. Rhoddir ef yn lle no yn aml; megys llai na (no) dim; llai na'r (no y) liaf.

Gwell cefnlog na (no) brawd. *Diar.*

NAAM, נאם [*hardd*] mab Caleb. 1 Cron. 4. 15.

NAAMAH, נאמה [*hyfyd*] 1. Merch Lamech a Sillah, a chwara Tubal-Cain. Gen. 4. 22.—2. Ammonec, mab Rehoboam. 1 Bren. 14. 21.—3. Dinas yn Judah, neu Idumea. Jos. 15. 41.—4. Dinas Sôphar, un o gyfeillion Job. Job 2. 11.

NAAMAN, נאמן [*hardd*] 1. Mab Benjamin. Gen. 46. 21.—2. Mab Bela, ac ŵyr Benjamin. Num. 26. 40. 1 Cron. 8. 4.—3. Tywysog llu Benhadad, brcuin Syria. Yr oedd yn ŵr mawr ac anrhydeddus yn ngolwg y brenin, yn ŵr cadara nerthol, ac yn llywyddannus yn ymladd dros ei wlad. Y peth mwyaf nodedig am dano yw ei iachâd o'r gwahan-glwyf gan Eiseus y prophwyd yn yr Iorddonen. Llances fechan a gaethgludodd y Tyriaid o wlad Israel, yr hon oedd forwyn yn nhŷ Naaman, a roddodd hanes am y prophwyd yn Samaria i'w melstres. 'O na byddai fy arglwydd o flaen y prophwyd yn Samaria,' meddai hi: 'canys efe a'i hiaschâd ef o'i wahan-glwyf.' Tebygol ei bod yn cael tirondeb yn nhŷ Naaman, a'i bod, o'r herwydd, yn wtrioneddol yn dymuned cydur a iachâd ei meist. Gwel yr hanes yn 2 Bren. v. Edr. ELISEUS, GEHAZI. Er bod yn anhawdd ganddo ar y cyntaf blygu i orchymyn y prophwyd, a myned i'r Iorddonen, ac ymolchi: etto, wedi cael ei iachâd, effeithlodd y wrth yn fawr ar ei feddwl, dywedodd, 'Wele, yn awr y gwn nad oes Duw trwy yr holl ddaear, ond yn Israel.' O'r blisen yr oedd Abana a Pharpar, afonydd Damascus, yn well na holl dyff- oedd Israel; a hwyrach eu bod: ond yr oedd Duw yn Israel, yr hyn nad oedd yn Damascus. Hyn a welodd ac a gredodd Naaman. Canfu nad y dyfroedd, ond mai Duw Israel a'i hiaschodd. Y mae yn addef ei fwiad, na offrymal mwych i dduwiau eraill, ond i'r Arglwydd yn unig: er hyny, y mae yn gofyn ei esgusodi am fyned i dŷ yr eilun-dduw Rimmon, gyd â'i arglwydd i addoli, ac iddo yntau ymgrymu yn nhŷ Rimmon. Ateb y prophwyd yw, 'Dos mewn heddwch.' Yr oedd Naaman yn canfod hyny yn bechod; a diammeu y dylasai beidio myned i dŷ yr eilun er dim, beth bynag fusalal y canlyniad o hyny; er colli ei le, ei swydd, ei barch gyd â'r brenin; ie, er dyoddef merthyrdod, ni ddylasai fyned, a gwneud yr hyn oedd

hollol groes i orchymyn, ac i'r anrhydedd a'r addol- iad dyledus i'r gwir Dduw yn unig. Ni ellir meddwl fod geiriau y prophwyd yn ei gyflawnhau yn hyny; ond, tebygol, ei fod yn dysgwyl, neu yn gwybod, fel prophwyd Duw, y byddai i'r argyhoeddiadau oedd yn bresennol ar ei feddwl barhau ac effeithio yn addas ac yn gyfatebol yn ei holl ymddygiad. Yr oedd megys yn ei orchymyn i'r Arglwydd ac i'w ofal; heb ammeu na byddai iddo ei waredu, a'i wneuthur yn ddefnydd- iol yn ngwlad Syria. Yr oedd ei iachâd yn brawf hynod i'r holl deyrnas, mai Duw Israel oedd y gwir Dduw: ac er nad oes genym hanes neillduol, etto, gellir barnu yn obethiol i lawer yno gael eu dwyn i wybodaeth o'r Arglwydd, trwy y wrth ryfedd ar y pendefig hwn. Mor fendithiol yw gair o enau y tlotafl am Dduw, weithiau! I wneuthur yr hanes yn fwy cyson ac esmwyth, mae rhai yn cyfieithu y geir- iau, fel y gellir yn ddigon addas, fel hyn: 'Yn y peth hwn yr Arglwydd a fadddeu i'rh was; pan aeth fy arglwydd i dŷ Rimmon i addoli yno, a phwyso o hono ar fy llaw i, ac ymgrymais innau yn nhŷ Rimmon, pan ymgrymais yn nhŷ Rimmon, madddeud yr Arglwydd i'rh was y peth hwn.' Yn ol y cyfieithiad hwn, llefara Naaman am yr hyn oedd wedi bod, ac nid am ei ymddygiad yn ol llaw. Y mae y cyfieith- iad yn fwy unol â'i eiriau, 'Ni offryma dy was mwych boeth-offrwm nac aberth i dduwiau eraill, ond i'r Arglwydd;' ac yn fwy addas i agwedd ei fedd- wl, dan ddwys argyhoeddiad, mai yr Arglwydd oedd y gwir Dduw, ac o oferedd a phechaduruswydd eilun- addoliaeth. Wrth ofyn llwyth cwpl o fulod o ddaear, tebygol ei fod yn barnu ddaear Canaan yn sanct- aidd, a'i fod yn bwriadu adelladu allor i'r Arglwydd yn ngwlad Syria â'r ddaear hon, i addoli Duw yno. Nid oes genym hanes ychwaneg am Naaman: hwyr- ach iddo farw yn fuan ar ol hyn, neu roddi i fynd ei swydd; ac i Hazael ddyfod yn dywysog y llw yn ei le ef. Luc 4. 27.

NAARAI, נארי [*fy mhiant bychain*] un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 11. 37.

NAARAN, נאן [*plentyn bychan*] dinas yn Eph- raim. 1 Cron. 7. 28.

NAARATH, נארתי [*isuenctid*] dinas yn Ephraim. Jos. 16. 7.

NABAL, נבל [*ynfyd*] gwr cyfoethog, taeg, dre- laidd, caled, a drwg ei weithredoedd, o lwyth Judah, ac o deulu Caleb; yr hwn a breswyllai, tebygol, yn agos i Mâon, dinas yn y deheu i Judah. Dafydd, wedi ei gyffroi gan ei daeogrydd wrth ei weision, a fu ar fedr ei ladd: ond trwy ddoethineb ei wraig Abi- gall, dyhuddwyd Dafydd. Yr oedd Nabal yn feddw pan ddaeth llancian Dafydd ato. Gwedi iddo sefri,

nc i Abigail fynegi yr holl hanes iddo, ei galon a fu farw o'i fewn, ac efe a aeth fel careg. Yn mhen deng niwrnod, tarawodd yr Arglwydd ef, ac efe a fu farw. Bu farw yn nghanol ei gyfoeth a'i bechod; galwodd Duw ef i roddi cyfrif am ei oruchwyliaeth yn ddisymwth, ac yn anmharod iawn. 1 Samuel xxv. Luc 16. 2.

NABL, נבל *offeryn cerdd & thannau iddo.* Gan fod y gair Hebraeg yn arwyddo costrel, neu lestr pridd, ac yn cael ei gyfieithu felly yn 1 Sam. 1. 24. Esa. 30. 14. Jer. 13. 12. a 48. 12. Galar. 4. 2, barna rhai fod y nabl yn tebygu i ryw lestr, neu gostrel crothog, arferedig gynt yn y gwledydd dwyreiniol. Dechreuwyd arfer y nabl oddeutu amser Dafydd; nid oes dim sôn am dano cyn ei amser ef, er bod crybwylliad am dano yn aml yn y Psalman, a chan ysgrifenyddi wedi hyny. Gellir cyfieithu y geiriau yn Psalm 33. 2. a 144. 9. yn lle 'A'r nabl ac â'r degtant;' a'r nabl degtant; nid ydyw ac â'r yn y Bibl Hebraeg. Os felly cyfieithir y geiriau, yn ol y LXX. a'r Vulg. offeryn degtant oedd y nabl.

NABOTH, נבוֹת [*prophwydoliaethau*] Israeliad o ddinas Jezreel. Yr oedd ganddo wntllan hyfryd yn agos i balas Ahab brenin Israel. Ahab a chwennychodd y wntllan yn ardd lystau, a gofynnodd hi ganddo, naill ai am arian, neu trwy gyfnwid am un arall. Tebygol fod Naboth yn wr cydwybodol, ac yn gwasanaethu yr Arglwydd. Yr oedd yn waharddedig i'r Israeliaid werthu y tir yn llwyr: 'A'r tir ni chai ei werthu yn llwyr; canys eiddo fi yw y tir.' *Leif. 25. 23.* 'Na threigla etiffediaeth meibion Israel o lwyth i lwyth.' Num. 36. 7. 'Na chymered y tywysog etiffediaeth y bobl, i'w gorthrymu hwynt allan o'r perchenogaeth.' Ezeq. 46. 16. Gan hyny, yr oedd nacâd Naboth o'i wntllan i Ahab, yn waharddedig gan Dduw, ac yn fater o gydwybod ynddo yntau. Y mae ateb Naboth yn dangos ei fod yn edrych arno fel peth annuwiol a hollol bechadurus iddo ei wneuthur; 'Na ato yr Arglwydd!' מִי־יִרְאוּ *byddat yn annuwiol i mae oddiworth IEROFAN*; hyny yw, cyfrifai IEROFAN hyny i mi yn beth pechadurus annuwiol. Arferir yr un gair yn Gen. 18. 25. a 44. 7—17. 1 Sam. 24. 7.

Effeithiodd y nacâd hwn o wntllan Naboth mor fawr ar falchder, cybydd-dod, a holl lygredigaethau Ahab, fel yr aeth i orwedd ar ei wely, ac ni fwytâl fywyd gan dristwch a gofid meddwl. Naboth, trwy lythrau Jezebel, yn enw Ahab, at yr henuriaid a phenaeithiad y ddinas, a gafodd farn i farw am gabledd. Yr oedd y gorchymyn yn greulon, ac yn eithaf anghyflawn, ac yr oedd uffudd-dod y penaethiaid mor greulon a chywyllddus! Cafodd Naboth ei labyddio (a'i feibion hefyd, tebygol) & meini, fel y bu farw! Ond y mae Duw cyflawn yn fyw i ddial ei waed ar Ahab a'i deulu. Digofaint Duw a'i dilynodd i ddinystyr trwyadi, am y cybydd-dod, y balchder, y rhagrith, yr anudonrwydd, a'r llofruddiaeth hwn! 1 Bren. xxi. 2 Bren. 9. 10. Edr. AHAB, ELIAS, JEZEBEL.

NACHON, נַחֲשׁוֹן [*darparedig*] enw gwr neu le yn agos neu yn Jerusalem, ac i dŷ Obed-Edom, yr hwn oedd yn y ddinas.—'Llawr dyrnu Nachon.' Cyfieitha rhai y geiriau, 'llawr dyrnu darparedig.' Yn 1 Cron. 13. 9, darllenir, llawr dyrnu Chidon. Tebygol fod dau enw ar yr un gwr. Wrth lawr dyrnu Nachon y tarawodd Duw Uzza, am ymaflyd â'r arch. 2 Sam. 6. 6.

NAD, (na-ad) gwaedd, bloedd, llef, inglef, dolef, crochlef, cri, garm, gawr, dias.

Ystyr fy nâd i'w grybwyll.
E. Prys, (Pt. 17. 1.)

NAD, gorair nacôl a arferir o flaen geiriau yn dechreu & llafaryddion, fel na o flaen geiriau yn dechreu & chydseiniad. Edr. NA.

NADAB, נָדָב [*rhodd ewyllsgar*] 1. Mab Aaron, a brawd Abihu. Exod. 6. 23. *Leif. 10. 1, 2, &c.* Edr. AARON.—2. Mab Jeroboam brenin Israel, a deyrnasodd ddwy flynedd ar ei ol. Rhodiodd yn flurdd ei dad, ac a wnaeth ddrygoni yn ngolwg yr Arglwydd, a Baasah mab Ahiah a'i lladdodd ef, pan yr oedd yn gwarchae ar Gibbethon y Phillistiaid. 1 Bren. 15. 25, &c.—3. Mab Sammai, a thad Seled ac Appaim. 1 Cron. 2. 30.

NADD—IAD—U, (ny-add) ysglodioni & bwyell; cymyngu, cymyniau; trychu; cloddio.—'Edrychwech ar y graig y'ch naddwyd!' sef y cloddwyd chwî o honi. Esa. 51. 1. Marc 15. 46. Luc 23. 53. Edr. SEL, TEMPL.

NAF, NEIFION, (ny-af) ffurfiwr, gwneuthurwr, creawdwr, Arglwydd.

Yn foren gwranddo â fy *Naf*.
E. Prys, (Pt. 5. 3.)
Crist sy *Naf* i bob yspryd.

NAGE, (nag-e) gorair nacôl, arferedig yn ateb i ofyniad; nid hwna, nid felly, na. Edr. I.E. Mat. 5. 37.

NAHALAL, נָחַל [*clodfawr*] dinas yn Zabulon. Jos. 19. 15. a 21. 35. Barn. 1. 30.

NAHALIEL, נָחַלְיֵאל [*etiffediaeth Duw*] gwersyllfa yr Israeliaid yn yr anialwch, rhwng Mattanah a Hamoth. Num. 21. 19.

NAHARI, נָחַר [*fy ffroenau*] Beerothiad cadarn, yr hwn a ddygal arfau Joab. 2 Sam. 23. 37.

NAHAS, נָחַשׁ [*sarph*] 1. Yr oedd dau frenin yr Ammoniaid o'r enw; sef, tebygol, tad a mab. Un o honynt a orchfygwyd gan Saul, pan yr oedd yn gwarchae ar Jabes-Gilead. 1 Sam. xi. Edrych JABES-GILEAD.—Y hall oedd gyfall, ac a ddangosodd garedigrwydd i Dafydd. 2 Sam. 10. 2. Tebygol mai mab y Nahas hwn oedd Sobi, o Rabbath meibion Ammon. 2 Sam. 17. 27.—2. Tad Abigail a Serfish, a'r un a Jesse, tad Dafydd. 2 Sam. 17. 25. 1 Cron. 2. 13—16.

NAHASON, mab Aminadab, a brawd Elisebah gwraig Aaron. Efe oedd tywysog llwyth Judah yn eu hymadawlad o'r Aiph. Exod. 6. 23. Numeri 7. 12. 17. Edr. JUDAH.

NAHATH, נָחַת [*gorphwysfa*] mab Reuel, ac w'yr Esa. Gen. 36. 13.

NAHBI, mab Mophai, yr hwn oedd yr yspîwr dros lwyth Naphtali, a anfonwyd i edrych ansawdd gwlad Canaan. Num. 13. 14.

NAHUM, נְחֻם [*dyddanydd*] prophwyd o ddinas Elcos, neu Elcosia, yn Galilea. Nid oes dim hanes am dano o ran ei fywyd a'i farwolaeth. Bernir iddo prophwydo yn nghylch yr amser y daeth Senacherib yn erbyn Judah, wedi dystyriwio No-Ammon yn yr Aiph ganddo, cyn dyfod yn erbyn Jerusalem. Pridayaux *Con. p. 1. b. 1. year 713. chap. 38.* Y mae ei brophwydoliaeth yn perthyn yn gwbl i ddinystyr Ninifeh, ac ymerodraeth Assyria. Am gyflawniad o'r brophwydoliaeth, Edr. NINIFEN. Y mae y beirniaid mwyaf dysgedig yn golygu y brophwydoliaeth yn fardd-gan fwyaf ardderchog ac addurnedig mewn un iaith yn y byd. Y mae yn brophwydoliaeth ac yn gerdd gyflawn, hynodol, a pherffaith. Mae y rhagymadredd yn oruchel ac yn ardderchog; ac y mae ei ddarluniad o ddinystyr Ninifeh, yn helaeth, yn addurniadol, ac yn egniol danllyd.* Dyben y brophwydol-

* Ond o'r holl brophwydi lleiaf nid oes yr un gyfartal i Nahum mewn addurniad, tanbedrwydd, a bywlogrwydd. Ac heblaw hyny, mae ei brophwydoliaeth ef yn gan gyflawn a pherffaith;

iaeth oedd, tebygol, i gysuro yr Iuddewon duwiol yn nghanol eu gorthrymderau gan ymerawdwr Assyria trwy ragfynegi hollol ddinystir eu gorthrymwr. Gwel ar y llyfr hwn, Jo. Marekii *Commentarii in Duodecim prophetas Minores*. Bishop Newcome's *Translation*. Hutchinson on the *Minor Prophets*.

NAID, NEIDIO, (naid) llamu, crychlamu. Ys-tun yn mynegi gorfoledd. Jer. 48. 27. *Heb.* Esa. 35. 6. Act. 3. 8. Crist yn dyfod yn neidio ar y mynyddoedd, a arwydda ei fod yn dyfod at ei bobl gyda phob llawenydd, hyfydwch, a phrysurddeb, a thros ben pob rhwystrau. Can. 2. 8. Zech. 4. 7. Neu fod ei ddyfodiad yn amlwg ac yn eglur yn ngolwg ffydd. Nah. 1. 15. Neu geill y mynyddoedd arwyddo teyrnas-oedd y byd wedi eu darostwng gan Grist, ac iddo, trwy yr efengyl. Dat. 11. 15. Esa. 40. 5. a 41. 15. a 42. 15. Hab. 3. 6.

'Ymwelaf hefyd â phawb a neidiant ar y rhiniog y dydd hwnw.' Sef. 1. 9. 'Dros y rhinioc.' Dr M. Sef yr hwn a ruthra yn llawen i dŷ ei gymvdog, i ysgyfaethu, ac i lanw tai eu meistriaid â thrais ac â thwyll. 1 Sam. 5. 5. a 2. 15, 16. 2 Bren. 5. 20, 27. Neh. 5. 15.

NAILL, (ny-aill) un o ddau; naill neu y llall.—'Naill ai efe a gasâ y naill, ac a gâr y llall; ai efe a ymlŷn wrth y naill, ac a egeulusa y llall.' Mat. 6. 24.

NAIN, (ny-ain) hen-fam, mam-gu. 2 Tim. 1. 5. Edr. LOIS.

NAIN, *Gr. vaiu* [*hardd*] dinas, meddant, yn agos i Endor, yn nghylch dwy filltir o Tabor, ac yn nghylch deuddeg milltir o Caspernaum; ond Maundrell sydd o'r meddwl ei bod yn agos i droed mynydd Hermon. Yr un, tybysga Lightfoot, ag En-gannim. Jos. 19. 21. a 21. 20. Wrth borth y ddinas hon, a'r Iesu yn myned i mewn iddi, y cyfarfu âg un marw yn cael ei ddwyn allan, yr hwn ydoedd unig fab ei fam, a hōno yn *weddau*. Pan welodd yr Iesu hi, cymerodd drugaredd arni, ac a ddywedodd wrthi, 'Nac wyla.' Cyffyrddodd â'r elor, ac â'i air cyfododd y llanc o farw i fyw, ac a'i rhoddes i'w fam. Luc 7. 11—15. Y mae yr efengylwr yn adrodd yr hanes am y wyrth hon gyda neillduol barddwch ymadrodd; ac mae yr Iesu yn ymddangos gyda mawredd a graalonrwydd *prïodol* yn unig iddo ei hun. Unig fab gwraig wedd ydoedd y gwr ieuanc, a thebygol mai efe ydoedd unig gyn-nalydd a chysur ei fam yn ei henaint a'i methiant-rwydd; y mae pob amgylchiad yn tueddu i wneuthur ei chystudd yn drwm. Trugarhaodd yr Iesu wrthi, a rhoddodd ei mab iddi yn fyw ac yn holl-iach. Yr oedd llawer o'r dysgyblion a thyrfâ fawr gyd â'r Iesu; ac yr oedd bagod o bobl y ddinas gyda hi yn dwyn y corph i'w gladdu: fel hyn yr oedd y wyrth yn dra chyhoeddus, a phob anhosobrwydd o dwyll yn ymddangos yn eglur i bawb. Yr un yw yr Iesu hwn etto: y mae yr un mawredd, a'r un trugarogrwydd yndo, ac a fedr, er ei ddrychafad, gyd-ddydddef â'n gwemid ni. Heb. 4. 15.

NAIOTH, נִיּוֹת [*harddwch*] dinas yn agos i Ramah, lle preswyliaf Samuel a meibion y prophwydi. 1 Sam. 19. 19, 23. Edr. RAMAH.

NAM, (na) bai, pechod, pallod, byrdra, diffyg, gwall, coll; oddi eithr, ond, odid, amyn; dinam, sicr, dieithr.

Oni cheidw Daw rhag nam,
Fe driplia'r ferch lle triplia'r fam. *Diar.*

Namyn, namwyn, amyn, oddieithr, ond.—'Oni âd efe yr amyn un cant?' &c. Mat. 18. 13.

y dechreuad yn ardderchog a mawreddas; a'r parotoadau at ddinystir Ninifeh, a'r deigrifad o'i chwmp, a ddarlunir â'r lliwiau mwyaf ysplenydd. Lowth, *Præf.* 31.

NANT, NENTYDD, (nan) ceunant, cornant, aber, sfonig, aberig, ffrwd.—'Wrth y nentydd.' Ezec. 6. 3. Mae yr Arglwydd yn llefaru yn yr adnod wrth bethau difwyd; megys y mynyddoedd, y dyffynnoedd, a'r nentydd, lle y bu Israel yn pechu, er argyhoeddiad i Israel wrthysig, y rhai na wrandawent ar yr Arglwydd, ac ni ufuddhaent iddo.

NAOMI, נָאֻמִי [*prydfferth, tirion*] gwraig Elimelech; ymdeithiasant yn ngwlad Moab o herwydd y newyn yn Judea. Hanes eu treigliad yno, a'r dygwyddiadau canlynol, a dychwelid Naomi oddi yno wedi marw Elimelech a'i dau fab, yn nghyd â'i dwy ferch yn nghyfraith, a adroddir yw gyflawn ac yn hardd yn llyfr Ruth. Y mae yn ymddangos yn wraig synwrol a duwiol; ac wedi cyfarfod â llawer o bethau anhyfryd yn yspaid ei bywyd; ond y mae hwy ei bywyd yn dirion ac yn ddigwmwl. Tebygol mai anghrediniaeth y ddau a barodd iddynt fyned i wlad Moab, a chwerwder a fu y canlyniad o ddilyn y cyfryw arweinydd: ond y mae rhagluniaeth ddirgelaid yn gweithredu yn a thryw y cwbl, ac y mae amcanion yr Arglwydd tu ag at ei eglwys yn gyffredinol, a phersonau neillduol, yn cael eu cyflawni yn hawdd ac yn ogoneddus. Trwy gwyrdriad anghredinol y ddau hyn i wlad Moab, cyrchwyd Ruth oddi yno, a dygwyd hi i wybodaeth o'r gwir Dduw, ac i gael yr anrhydedd o fod yn un o hynafiaid y Messiah. Edr. BOAZ, ELIMELECH, MAHLON, CHILION, RUTH.

NAPCYN—AU, *Saes.* NAPKIN; cadach, moled. Y gair *Gr. σουδαριον*, a gyfeithir *napcyn, napcynau*, sydd o'r gair *Llad.* SUDARIM, ac yn arwyddo *chwys-lian*. Luc 19. 20. Ioan 11. 44. a 20. 7. Actau 19. 12.

NAPHIS, נָפִישׁ [*enaid*] mab Ismael. Gen. 25. 15. 1 Cron. 1. 31.

NAPHTALI, נַפְתָּלִי [*fy ymdrech*] chweched mab Jacob o Bilha, llaw-forwyn Rahel. Gen. 30. 7, 8. Ei feibion oeddnt Jahseel, Guni, Jazer, a Silem. Nid oes ond ychydig hanes am fywyd Naphtali. Wrth fendithio Naphtali, Jacob a ddywedodd: 'Naphtali sydd ewig wedi ei gollwng, yn rhoddi geiriau tēg.' Gen. 49. 21. Annhebyg i'r ŷch a'r asyn: yn hoffi rhyddid ac esmwythder; yn garedig, yn wenieithus, ac yn druthgar; yn fywiog ac yn hedog; ac yn fwy tueddol i lawenychu mewn llwyddiant, nag i ymdrechu am dano; yn tebygu i ymbiliwr yn hytrach nag i filwr. Yr oedd Baruch a llawer o'i filwyr o'r llwyth hwn; y rhai, er iddynt ymladd yn lew yn y diwedd, oeddnt fel ewig, yn ofnus ar y cyntaf. Heblaw y rhai hyn, nid ydwyf yn adgofio am ddim rhyfelwyr o'r llwyth hwn. Rhifedigion y milwyr o'r llwyth hwn pan ddaeth allan o'r Aipht oeddnt 53,400, a'u cadben oedd Ahira mab Enan. Num. 2. 29, 30. Lleiasant yn yr anialwch i 45,400. Dan, Aser, a Naphtali, oeddnt yn gwersyllu tu a'r gogledd yn yr anialwch, a hwynt-hwy oeddnt yn cychwyn ddiweddf yn eu teithiau. Yspïwr y llwyth hwn oedd Nahbi mab Fopsai. Num. 13. 14. Moes yn bendithio y llwythau, a ddywedodd am y llwyth hwn, 'O Naphtali, lawm o hawddgarwch, a chyflawn o fendith yr Arglwydd; meddianna di y gorllewin ar' deheu.' Deut. 33. 23. Yr oedd etifeddwiaeth y llwyth hwn i'r deheu i lwyth Dan, er ei bod y parth gogleddol i wlad Canaan, ac yn agos i fôr Tiberias, fel y dichon y gair a gyfeithir *gorllewin* arwyddo. Yr oedd i'r deheu i Libanus, ac o du y gorllewin i foroedd Meroma, Tiberias, ac yn wlad fras iawn. Hiram, y gôf pres, yn adelladu y deml yn nyddiau Solomon, oedd o'r llwyth hwn. Dygwyd y rhan fwyaf o honynt yn gaethion gan Tiglath-Pileser. 2 Bren. 15. 29. Yn Esa. 9. 1. prophwydir y byddai iddynt weled goleuni yr efengyl trwy weindogau Crist a'i apostolion. Mat. 3. 13, 14, 15. Gwelsant

oleuni mawr, trwy fod Crist ei hun yn eu plith, ac yn gweindogaeithu yn fwy aml yno nag yn un parth arall o'r wlad.

NAPHTUHIM, נפתוחים [*agoriadau*] pedwerydd mab Mizraim. Gen. 10. 13. Preswylodd yn yr Aipht a'r parth hwnw o Ethiopia rhwng Siene a Meroc, o ba un Napata, neu Napatea, oedd y brif ddinas.

NARCISSUS, Gr. *Ναρκισσός* [*syndod*] 'Anerch-wch y rhai sydd o dylwyth Narcissus. Rhuf. 16. 11. Pwy oedd y gwr hwn sydd ansicr; ac nid yw amlwg ei fod yn Gristion, ond yn unig fod ei dylwyth neu ei deulu felly, neu *sai* o honynt. Yr oedd i'r Ymerawdr Claudius anwyl-ddyn o'r enw hwn; a hwyrach i'r efengyl ddyfod i deulu hwn fel teulu Cesar, a mynu rhai o gaethion pechod yno yn rhydd i Grist, ac i undeb ág ef.

NARD—US, Heb. נרד *Groeg* *σαρδος*. Llysienyn pŕ-arogll yn India, yw y nard, a'i wreiddyn yn fychan, ei baladr yn hir ac yn fain, ac amryw dywyssenau (*spikes*) iddo yn wastad ar lawr, am hyny gelwir ef *spikenard*; y mae ei archwaeth yn chwerr, ond ei arogll sydd yn hyfryd-bêr,* arferir ef yn feddyginiaethol ac i'w arogll.

'Daeth gwraig a chanddi flwch o enaint o nard gwlyb gwerthfawr.' Marc 14. 3. Ioan 12. 3. 'A chenthi vlwch o oleo spincnard gwerth-vawr.' W. S. a Dr M.—'Having an alabaster box of ointment of spikenard very precious.' *Saes.* *σαρδος κιστικος*. Llaver o ddadleu sydd wedi bod, ac yn bod, ynghylch ystyr y gair *κιστικος*, a gyfieithir *gwlyb* yn ein cyfieithiad ni. Pur, digymysg, medd Theophilact, Jerome, Suicer, a Parkhurst, oddiwrth y gair *κιστις*, *fyddllawn*, *cywir*. Schlessner, ac eraill, a farnant ei fod yn arwyddo *gwlyb*, *yfadwy*, oddiwrth y gair *κισ*; neu *gwagedig*, oddiwrth *κισ*. Leigh's *Crit. Sacr.* Beth bynag, y mae yn amlwg ei fod yn *wlyb*, a di-ammeu ei fod yn *ddigymysg*, ac yn fath o'r oedd i'w gael; am hyny yn *werthfawr*, yn ol y cyfieithiad Saesonaeg. Edr. BLWCH, SIMON.

'Fy nardus i a rydd ei arogll.' Can. 1. 12. a 4. 14. Wrth y nardus, meddyllir gras yr Ysbryd yn yr eglwys, yn gweithredu yn fywiog ac yn beraidd, pan yw Crist, brenin a phriod Sion, yn cymdeithasu ac yn gwledda gyda hi. Nid yw Crist byth gyd â'i eglwys, nac un aelod o honi, heb dywalltiedd neillduol o'r Ysbryd Glân yn amlygu Crist, ac yn adfywio pob peth sanctaidd yn yr holl enaid, ac y mae y cyfryw ymweliadau dwyfol yn peri y fath effeithiau sanctaidd, fel y mae geiriau a rhodiad y cyfryw yn arogll yn beraidd ac yn hyfryd i bawb yn caru sancteiddrwydd oddi amgylch iddynt. Yn pen. 4. 14. mae y nardus yn arwyddo y llysieuyn ei hun, ond yma yn pen. 1. 12. y mae yn arwyddo yr olew perraidd a weigr o hono. Hwyrach mai Crist a feddyllir wrth y naill, a'r Ysbryd Glân, sef Ysbryd Crist, wrth y llall. Sanctus in loc.

NAS, (na-ys) yr un ystyr a na; ond pan arferir ef, y mae yn cadw gwreiddyn y gair sydd yn canlyn heb gyfnewid y cydsainiaid sydd yn ei ddechreu; megys nas delo mo'ni, yn lle na ddelo mo'ni.—'Beth a wyddost ti, a'r nas gwyddom ni,' yn lle a'r na wyddom ni. Job 15. 9.—'Yr hwn, er nas gwelsoch,' yn lle er na welsoch. 1 Petr 1. 8.

Nid tylawd ond nas cymer. *Diar.*

NATUR—IAETH—OL, *Llad.* *NATURA*; *Saes.* *NATURE*; nawd, notur, naws, anian; naturiaeth, rhyw, math, bath; hanfod peth, a'i briodoliaethau; cyflêad unrhyw gorph neillduol; y byd, y bydysawd. 1. Sylwedd, neu ranau sylweddol, a phriodoliaethau. Heb. 2. 16. Gal. 4. 8.—2. Trefn pethau a bodau,

* Three Dissertations may be found in the *Astatic Researches*, vol. ii. and vol. iv. on the true Spikenard.

yn ol gosodiad Duw yn y byd hwn; neu helynt, neu r dfa pethau yn ol y gosodiad hwn; syniadau naturiaeth. Rhuf. 1. 26, 27. 1 Cor. 11. 14.—3. Gae-digaeth, neu achau naturiol. Gal. 2. 15. Rhuf. 2. 27.—4. Rheswm a chydwybod naturiol mewn dyn. Rhuf. 2. 14, 15. Y mae y cynneddau, neu y galluodd hyn, yn hanfodol i enaid dyn; neu y mae yn perihyn i'r enaid anfarwol mewn dyn weithredu felly. Nid oes rhanau mewn enaid, fel yn y corph, ond y mae yn briodol i enaid ddeall, serchu, ewyllysio, synio, a barnu ei weithredoedd ei hun: rhaid ddfodi enaid cyn y collo yr addarwydd sydd ynddo i'r cyfryw weithrediadau; er y dichon fod atalfa, an-nhrefn, a rhwystr, yn y galluodd hyn yn eu gweithrediadau, trwy aftechyd corphorol, &c. Tra bydd enaid gan ddynt, rhaid bod cydwybod gan ddynt yn cyd-dystiolaethu, a'i feddyllia yn ei gyhuddo, neu yn esgusodi; canys y mae yn perthyn i hanfod enaid weithredu felly. Gan fod dyn wedi cael ei wneuthur dan y ddeddf yn ei greadigaeth, fel rheol ac fel cyf-ammmod, y mae perthynas yn parhau rhwng dyn a'r ddeddf hŏno, ac y mae y ddeddf mewn ystyr wedi ei hysgrifenu ar ei galon, a'i gydwybod yn ei gyhuddo am ei thŏri, a'i anghydfurfiad â hi; ond gan fod ei ddeall yn dywyll, a gŵyrni pechadurus yn ei feddwi, a'i gydwybod yn dueddol, yn farwaid, ac yn ddi-deimlad, y mae yn cyhuddo ac yn esgusodi ei hun yn dywyll, yn dueddol, ac yn anaddas iawn: ond y mae prawf digonol ynddo ei fod yn bechadur euog. Edr. DEDDF. Barna rhaf fod yr apostol yn meddwl wrth 'y cenedloedd' yn y faw hon, y cenedloedd dychwel-edig, crediniol; ond nid yw yr esboniad hwn yn ym-ddangos i mi yn gyson â'r mater y mae yr apostol yn ei gylch, sef profi fod Iuddewon a Chenedloedd yn euog ger bron Duw, a bod Duw yn barnu y naill a'r llall yn gyflawn heb dderbyn wyneb. Gwel Parkhurst dan y gair *φωσις*. Naturiol, yw peth sydd yn un â ddeddf a threfn natur, neu yn ol tueddiad naturiaeth. Rhuf. 1. 27.

'Fy mab naturiol yn y ffydd.' 1 Tim. 1. 2. Tit. 1. 4. 'Fy mab anwyl.' Dr M. 'Vy anianol vap.' W. S. Gellw yr apostol Timotheus a Titus yn feib-ion yn yr un ystyr ag y gellw Onesimus felly, yr hwa a geneddol yn ei rwyman. Philemon 10. Meddwl wrth y Corinthiaid, 'Myf a'ch cenedlais chwri yn Nghrist Iesu, trwy yr efengyl.' 1 Cor. 4. 15. Wrth *naturiol*, y meddyllir *cywir*, *fyddlon*, ac yn tebygu iddo mewn tueddfryd, ffydd, cariad, ffyddlondeb, a zel, i daenu yr efengyl: nid bestarddiad oeddynt, nid rhagritiol, nid hannerog, ac anffyddlon, yn gofalu am yr eiddynt yn hunain, ac nid am eiddo Crist. Dywed Paul am Timotheus, 'Nid oes genyf neb o gyffelyb feddwl!' Phil. 2. 20.

'Ac yr oeddynt ni wrth naturiaeth yn blant digofaint megys eraill.' Ephesiad 2. 3. 'Wrth anian.' W. S. Wrth 'naturiaeth,' y mae yr apostol yn eglur yn meddwl, y cyfwr yr oeddynt ynddo cyn eu caw trwy ras. Arwydda, nid yn unig eu cyfwr trwy enedigaeth naturiol, ond y mae yn cynnwys y cyfwr yr oeddynt ynddo eu holl ddyddiau wedi hyny, hyd nes y bywhawyd, ac yr schubwyd hwynt trwy ras; yr oeddynt wrth naturiaeth yn gwneuthur ewyllysia y cnawd, a'r meddylliau, a thrwy hyny yn parhau yn blant digofaint, nes eu hachub gan Dduw.—1. Yr oedd eu natur wedi ei halogi gan bob math o chwantau cnawd ac ysbryd.—2. Yr oeddynt wedi eu halogi felly, nid trwy arddullio eraill â defod yn unig, oed trwy enedigaeth.—3. Yr holl amser yr oeddynt yr cyflawni ewyllysia y cnawd, a'r meddylliau, yr oeddynt yn blant digofaint. Yr oedd dyn wrth naturiaeth yn sanctaidd yn ei greadigaeth, ond pan gollodd ddeiw Duw, y mae wrth naturiaeth yn bechadurus: y mae yn gweithredu yn bechadurus, mor naturiol ag yr oedd yn gweithredu yn sanctaidd o'r blaen. Y mae natur

Gwel Whitby. Wrth yr ysgrifan ar ei groes, cyhoeddodd Pilat ef, mewn ffordd o ddirmyg, diammeu, wrth yr enw hwn, 'IESU O NAZARETH, BRENIN YR IUDD-
EWON.' Ioan 19. 19. Ond etto, gan nad oedd yr enw hwn arno bob amser yn cario dystyrwch ynddo, (Gwel Marc 1. 24. a 16. 6. Luc 4. 34. a 24. 19. Ioan 18. 5. Act. 2. 22. a 3. 6. a 4. 10. a 22. 8.) mwy tebygol fod yr enw yn arwyddo, mai efe oedd gwrth-gysgod mawr yr holl Nazareidai gynt. Fel hyn y rhagfynegydd, mewn effaith, nid gan un, ond gan y prophwydi yn gyffredinol, nid yn unig y byddai i Grist gael ei ddirmygu a'i ddiystyru, ond y byddai efe, er hyn, yn wir Nazareidai, gwrth-gysgod mawr y lleill, ac yn rhagori yn ddifedur arnynt ol. Tra yr oedd yr Iuddewon a'r Rhufeiniaid yn ei ddiystyru a'i wawdio dan yr enw hwn, yr oedd rhaguniaeth yn cyfeirio ato fel y gwir Nazareidai, oddiwrth yr achlysur o'i fod yn trigo yn Nazareth, neu ddinas y NAZAREIDAI.

Drachefn, mae rhai yn golygu ansawdd y gair oddiwrth ystyr y gair Heb. נָצְרָת *cadw, ceidwad.* 'Myfi a bechais, beth a wnaft i ti (נָצַרְתָּ) O Geidwad dyn?' Job 7. 20. 'A'r hwn sydd (נָצַרְתָּ) *yn cadw dy enaid, oni dyr efe?*' Diar. 24. 12. Gwel hefyd Ps. 31. 24. Esa. 27. 3. Y lleoedd hyn yn y prophwydi, yn mha rai y gelwir yr Arglwydd נָצַרְתָּ *nasar*, oedd gan Matthew yn ei olwg, wrth alw Crist, o נָצַרְתָּ, y Nazareidai, neu y Ceidwad. נָצַרְתָּ *'yn cadw trugaredd,' neu ceidwad, neu ystordd trugaredd.* Galwyd y Messiak felly gan y prophwydi yn y lleoedd uchod, a chafodd yr Iesu yr enw oddiwrth ei drigfan, Nazareth.

Yr Iuddewon a'r Mahometaniaid a alwant y Cristionogion hyd heddyw, Y NAZAREIDAI.—Yr oedd plaid o gyfeillionrwyd yn y prif oesoedd, a alwant yn fwy priodol wrth yr enw hwn, y rhai a gymysgent Cristionogrwydd â'r defodau Iuddewig.

NAZARETH, נָצְרָת [*blodeuog*] dinas yn llwyth Zabulon, o du y gorllewin i fynydd Tabor, yn Galilea, ac yn nghylch deng milltir a thriugain o Jerusalech. Yr oedd y ddinas yn sefyll ar fryn, ac yr oedd dibyn y naill ochr iddi. Yn y ddinas hon yr oedd y Forwyn Fair yn trigo, ac y cenedlwyd dynoliaeth Crist. Yma y magwyd ef, y preswylodd, ac y gweithiodd, mewn ymostyngiad i'w rieni, dros ddeng mlynedd ar hugain o'i fywyd. Pan ddechreuodd weindogaethu yn gyhoeddus, pregethodd weithiau yno, yn y synagog. Luc 4. 16. Ond oblegid dystyrwch ei gyd-ddinasyddion o'i genadwri, a gwaeledd ei ymddangosiad, eu diffyg o ffydd ynddo, a'u hymgais yn foreu i'w ladd, trwy ei fwrw ei bendramwnwgi dros ael y bryn yr oedd eu dinas wedi ei hadeiladu arno, gadawodd Nazareth, a thriogodd yn Capernaum. Mat. 4. 13. a 13. 54—58. Yr oedd yn lle nid anenwog dros ddeuddeg cant o flynyddoedd wedi Crist, ond y mae yn bresennol yn bentref bychan, yn cynnwys ychydig o drigolion o Babyddion a Mahometaniaid. Nid gwiw adrodd hanes ffigiol y Pabyddion am symudiad ty Mair gan angelion oddi yno i Dalmatia, oddi yno i Recanati, ac oddi yno i Loretto, lle yr adeiladwyd eglwys iddi, a elwir Loretto hyd heddyw.

NEAH, Heb. נְהַי [*dinas*] dinas ya Zabulon. Jos. 19. 13.

NEAPOLIS, Νεαπολις, [*dinas newydd*] dinas yn Macedonia, a elwir yn bresennol Napoli. Act. 16. 11.

NEARIAH, נְעִירָה [*un ieuanc*] pummed mab Sechaniah. 1 Cron. 3. 22. a 4. 42. Un o'r rhai a darawsai weddill yr Amaleciaid yn mpyndd Seir.

NEB, (ny-eb) *Llad.* NEMO; neb un, nebawd, neb dyn; rhyw un, pwy bynag. Y neb a elo, pwy bynag elo.—Fel y gwpech nad oes neb fel yr Arglwydd ein Duw ni.' Exod. 8. 10. Esa. 47. 8.

NEBAIOTH, נְבִיאֹתָ [prophwydoliaethau] mab cyntaf-anedig Ismael. Gen. 25. 13. Edr. ISMAEL.—Hyrdodd Nebaioth a'rh wasanoythant,' &c. Esa. 60. 7. 'Yr hyrdodd a'ant o honoynt eu hunain ar yr allor,' medd Vitrings; sef pendeffigion gwlad Nebaioth, neu Arabia; cant eu dychwelyd at yr Arglwydd, ac offrymant eu hunain yn ewyllysgar i waith yr Arglwydd.

NEBALAT, נְבִלָת [*yr hwn sydd yn ffroythloni*] dinas yn llwyth Benjamin. Neh. 11. 34.

NEBAT, נְבַט [*yr hwn a genfydd*] gwr o lwyth Ephraim, tad Jeroboam, y brenin cyntaf ar y deg llwyth. 1 Bren. 11. 26.

NEBO, [*yr hwn sydd yn prophwydo*] 1. Mynydd tu hwnt i'r Iorddonen, lle bu Moses farw. Deut. 32. 49.—2. Dinas yn llwyth Reuben. Num. 32. 38. Un arall yn llwyth Judah. Ezra 2. 29. a 10. 43. Neh. 7. 33.—3. Nebo, neu Anambo, eilun-dduw y Babiloniaid. Esa. 48. 1. Yr un a Bel, medd Calmet; cyfleietha y LXX. y gair *Dagon.* Y mae Nebo yn rhan gyfanoddol o amryw enwau Caldeaid; megys Nabonassar, Nabopolassar, Nebuchodonosor, Nebuzaradan, Samgar-Nebo, &c. Jer. 39. 3, 13. Oddiwrth hyn ymddengys ei fod yn eilun mewn cymeradwyaeth mawr.

NEBPELL, (pell) heb fod yn mhell, encyd o ffordd.—'Ac efe weithian heb fod yn nebpell oddiwrth y ty.' Luc 7. 8.—'Ac ef yn awr eb vot yn y-pell y wrth y tny.' W. S.

NEBUCHODONOSOR, נְבוּצַדְנֶצַר *Nebucadnassar*, [*griddfanau bara*]. Yr oedd hwn yn enw cyffredin ar frennoedd Babilon, fel Pharaoh ar frennoedd yr Aipht; ond yma ni soniaf ond am y Nebuchodonosor mab Nebuchodonosor, neu Nabopolassar, yr hwn sydd mor hynod o nodedig yn yr hanesiaeth sanctaidd; ac am fod llawer o hanes hwn yn cael ei roddi o angenrheidrwydd dan eiriau eraill, nid oes achos helsethu drachefn arnynt yma. Edr. BABILON, BELSASSAR, DANIEL, SADRACH, &c. Daeth i'r orsedd yn ieuanc. Gwedi i Pharaoh-Necho, brenin yr Aipht, gymeryd Charchemis, ar yr afon Euphrates, y Pheniciaid a'r Syriaid, wedi eu darostwng ychydig o'r blaen, a wrthryfelasant yn erbyn brenin Babilon. Nabopolassar a anfonodd ei fab â llu mawr i'w ddarostwng drachefn. Y mae yr Iuddewon yn cyfrif ei deyrnasiad yn dechreu y flwyddyn hon, cyn i'w dad farw dwy flynedd, yr hon oedd y bedwaredd flwyddyn i Jehoiachim, brenin Judah. Ond nid ydyw y Babiloniaid yn cyfrif ei deyrnasiad yn dechreu tan ar ol marwolaeth ei dad; fel y mae dwy flynedd rhwng y ddau gyfrif; y mae yn angenrheidiol sylwi ar hyn, gan y sonir am y ddau gyfrif yn yr ysgrifysau. Yn niwedd y drydedd flwyddyn i Jehoiachim y cychwynodd i'r daith hon; a'r bedwaredd flwyddyn i Jehoiachim oedd y gyntaf i Nebuchodonosor. Dan. 1. 1. Ennilodd fuddugoliaeth gyflawn ar yr Aiphtiaid wrth Charchemis, adgymerodd y lle, a tharawodd y gwarchawdlu â min y cleddyf. Wedi hyny, â llu o 180,000 o wyr traed, a 120,000 o wyr meirch, anrheithiodd Phenicia a gwlad Canaan, cymerodd Jerusalem, a rhwymodd Jehoiachim â chadwynau, ac a'i dygodd yn gaeth i Babilon; ond gwedi hyny adferodd ef i'r deyrnas, fel caeth-ddelliaid i frenin Babilon. Dygodd i Babilon, Daniel, Hananiah, Misael, ac Azariah, ac eraill o dywysogion Judah. 2 Bren. xxiv. a Dan. 1. (Gwel yr amrywion enwau.) Yn nghylch A. M. 3399, bu farw ei dad, a theyrnasodd yntau ei hun ar ei ol. Yn yr ail flwyddyn o'i deyrnasiad y cafodd y breuddwyd rhyfedd a ddehonglodd Daniel, pen. ii. Edr. BABILON, MEDIA, PERSIA, GROEG, RHUFAIN. Cyaxeres, brenin Media, a roddodd ei ferch Amyitis.

yn wraig i Nebuchodonosor; wedi hyny ymunasant eu byddinoedd yn erbyn Ninifeh, a dinystrasant hi yn hollod. Gwedi hyny aeth a'i fyddinoedd yn erbyn Jebotachim brenin Judah, yr hwn a ymostyngodd iddo. Edrych JOACHIN, JERUSALEM. Gwedi hyn gwrthryfelodd Zedeciah yn erbyn brenin Babilon, ond a orchfygwyd, ac amrheithwyd yn llwyr y ddinas a'r wlad. EDR. ZEDECHIAH, RIBLAH, JEREMIAH. Yn nghylch yr amser hwn, hwyrach, sef yn nghylch yr ugeinfed flwyddyn o'i deyrnasiad, a'r aur a gasglodd yn y rhyfelodd, y gwnaeth y ddelw fawr yn ngwas-tadedd Dura. EDR. DELW, FFWRN. Yn nghylch yr eilfed ar hugain o'i deyrnasiad, yr aeth yn erbyn Tyrus, ac wedi gwarchae arni dair ar ddeg o flynyddoedd, a'i cymerodd, ac a'i dinystriodd. Edrych TYRUS. Yn nghylch pymtheg ar hugain o'i deyrnasiad, y gorphenodd adeiladau rhyfedd Babilon fawr. EDR. BABILON. Gwelodd freuddwyd rhyfedd mewn perthynas iddo ei hun, yr hwn a ddehonglodd Daniel, ac a'i cynghorodd i dori ymaith ei bechodau trwy gyflawnder, a thrwy ddangos trugaredd i drueniaid caethion dano, i edrych a fyddal estyniad ar ei heidd-wch: ond yn anystyriol o gyngor Daniel, parhaodd mor ynyd a balch ag o'r blaen. Yn mhen deuddeg mis, ac efe yn rhodio yn mreninlys Babilon, ac yn llesaru geiriau chwyddedig, a'r geiriau yn ei enau, syrthiodd llef o'r nef, yn dywedyd, 'Wrthyt ti, frenin Nebuchodonosor, y dywedir, Aeth dy freniniaeth oddi wrthyt. A thi a yrir oddiwrth ddyinion, a'th drigfa fydd gyda bwystfilod y maes; a gwellt y'th borthant fel eidionau; a chyfnewidir saith amser arnat; hyd oni wydech mai y Goruchaf sydd yn llywodraethu yn mreniniaeth dyinion, ac yn ei rhoddi i'r neb y myno.' Yn yr awr hōno y tarwyd ef â barn Duw; gyrywdd ef oddiwrth ddyinion, ac y porodd wellt fel eidionau, &c. Yn niwedd y saith mlynedd aferodd Duw ef i'w synwyr a'i wybodaeth; ymostyngodd yn ddirlfawr, a gogoneddodd Dduw y nefoedd. Gwedi ei adferiad, y mae yn llesaru yn oruchel ac yn ardderchog iawn am yr Arglwydd. Dan. iv. Yn nghylch blwyddyn wedi hyny bu fawr, yn y drydedd flwyddyn a deugain, neu y bedwaredd a deugain, o'i deyrnasiad. Megas-thenes, a goffêir gan Eusebius; *Propar., lib. 9. c. 41.* a ddywed iddo cyn ei farwolaeth brophwydo am ddi-nystr Babilon, ar nen ei balas, yn y geiriau canlynol: 'O Babilon! yr wyf yn cyhoeddi dy ddrwyfyd, yr hyn nis dichon ein tad Belus, na'r frenines Belti, ei luddias. Mul o Persia a ddaw ryw ddydd i'r wlad hon, a gyn-northwyr gan Fediad, ac a'ch dug chwli i gaethwedd.' Y mul hwn o Persia oedd Cyrus; yr oedd ei fam yn Fediad, a'i dad yn Berstad. Cynorthwywyd ef gan Cyaxares, neu Darius y Mediad.

Yn yr hanes ysgrythyrol am yr ymerawdwr mawr hwn, rhoddir i ni, 1. SiampI hynod o ddull llywodraeth Duw ar blant dyinion, ac ar deyrnasoedd y ddaear. Pan fyddo pechodau dyinion a theyrnasoedd yn eu haddfedu i farn, y mae yn codi offerynau, ac yn eu defnyddio i'w cospi: ac er bod yr offerynau yn gweith-redu yn bechadurus, yn greulawn, ac o ddybenion pechadurus, etto y mae Duw yn berffaith sanctaidd a chyfiawn wrth eu defnyddio: llygredigaeth sydd yn gweithredu ynddynt hwy, ac yn llywodraethu arnynt; etto y mae holl lwybrau Duw yn farn, cyflawnder, ac uniondeb. Gwelwn yr anghenfil hwn yn ei holl rwsyg, ei fawredd, a'i ynydwydd, yn cael ei llywodraethu yn ddirgeliaidd ac yn hawdd gan y Duw mawr, i gyflawni ei amcanion doeth ei hun.

2. Gwelwn ynddo siampI hynod o'r graddau diderfyn o ynydwydd pechadurus y dichon dyn fyned iddynt, ond iddo gael ei adael yn ddiattalf a ddilyn ei lwybr ei hun. Gwelwn ynddo bryfyn gwael yn ymchwyddo yn ei llywdiant yn nghanol prysed fel efe ei hun, ac yn ymddyrechafu yn erbyn Duw y nefoedd, i'r hwn yn unig y perthyn mawredd. Canfyddwn

ynddo ddangosiad neillduol o'r hyn ydyw Satan, ond mewn graddau mwy cyfatebol i ragoroldeb a galluoedd ei natur rhagor dyn. Er mai Duw a'i llywyddodd yn mhob peth, etto priddola efe bob peth iddo ei hun, fel pe na buasai un Duw yn bod.

3. Gwelwn, hefyd, mai cwbl wagedd yw pob dyn pan fo ar y goreu. Y mae yn hollol ddibynol ar Dduw am bob peth, a geill Duw ei ddfeddianu o'i synwyr-au, ac o bob peth arall, mewn mynyd; ie, ei iaelhau yn is na'r anifel.

4. Gan nad oes le i ammen ei fod wedi, nid yn unig ei adferyd i'w synwyr naturiol, ond hefyd ei wir ddychwelyd at yr Arglwydd trwy ffydd a gwir edifeir-wch; y mae yn siampI hynod hefyd o allu, helaeth-rwydd, a rhadlonrwydd gras a thrugaredd achubol Duw. Trwy gylluniau y cyfryw a hwn, y mae Duw yn dangos, o oes i oes, 'ragorol olud ei ras, trwy ei gymwynasgarwch i ni yn Nghrist Iesu.' Rhyfedd fath agwedd hardd, dirion, brydferth, y mae gras Duw yn ei weithredu ar ddyinion! y mae yn ei ddwyn i'w iawn bwyll, yn ei dirioni, yn ei ddyrechafu, ac yn ei ardderchogi yn hynod. Y mae iaith y brenin hwn an dan o ei hun yn addas; yn ei fychanu ac yn ei waradwyddo ei hun ger bron yr holl fyd: ac am Dduw, y mae yn llawn o fawredd, parch, ac addoliad, yn gweddu i'r gwrthdrys anfeidrol.—Am ychwaneg o hanes y gwr hwn, gwel Prideaux, Rollin, a'r *Universal History*.

NEBUSASBAN, נְבוּסַסְבַּן [*ffrwythau yn gwas-garu*] un o benaethiaid y brenin Nebuchodonosor, y rhai a anfonodd efe i gymeryd Jeremiah allan o'r carchardy, ac a'i rhoddasant i Gedaliah i'w ddwyn adref. Jer. 39. 13.

NEBUZARADAN, *Heb.* נְבוּזַרְאֲדַן [*ffrwythau barn*] distain Nebuchodonosor, a phenaseth y milwyr yn gymeryd ac yn dystrywio Jerusalem. Dangosodd ar yr achos lawer o gareidgrwydd i'r prophwyd Jeremiah. 2 Bren. xxv. Jer. xxxix, xl.

NECEB, נֶקֶב [*yn tyllu*] dinas yn Naphtali. Jos. 19. 33.

NECHO. EDR. PHARAOH.

NEDABIAH, נְדַבְיָה [*rhodd yr Arglwydd*] mab Jeconiah. 1 Cron. 3. 18.

NEF—OEDD, (ny-ef) *Gwydd.* AN NEAF; y ffurfafen, yr wybr, yr awyr; uchelder, goruchafon, goruch-leoedd. Y mae y gair *nef*, a *nefoedd*, yn yr ysgrythyrau, yn arwyddo, 1. Y corph o awyr sydd yn amgylchu y ddaear, lle yr eheda yr adar, y chwyth y gwynt, y mae cymylau yn cael eu cario, a'r gwla-w yn dyfod. Mat. 6. 26. a 18. 1, 2, 3. Marc 1. 10. a 4. 4. Luc 4. 25. a 8. 5. a 9. 58. a 13. 19. Act. 10. 12. —2. Y ffurfafen, lle y gosodwyd y ser, y planedau, yr haul, a'r lleuad, a'r holl gyrph nefol. Mat. 5. 18. Ps. 19. 1. Dat. 12. 4. Deut. 1. 10. a 10. 22. Esa. 13. 10. a 14. 13. Gelwir y cyrph nefol, yn iaith y Testament Newydd, 'Nerthoedd y nefoedd.' Marc 13. 25. Yn Hebraeg, '*Llu* y nefoedd.' Jer. 8. 2. a 19. 13. a 33. 22. Act. 7. 42. —3. Y drydedd nefoedd, lle gorseddfa Duw, a thrigfa hyfryd saint ac angelion byth, a elwir, 'nef y nefoedd,—teyrnas nefoedd,—y drydedd nef.' 2 Cor. 12. 2. —4. Trwy draws-enwad, gelwir Duw ei hun, 'y nefoedd;' efe yw Creawdydd a Meddiannydd nefoedd a daear; yn y nefoedd y mae ei orseddfa, ac yno yn benaf y mae yn amlygu ei fawredd a'i ogoniant. 'Bedydd Ioan, o ba le yr oedd? ai o'r nef (sef o Dduw) ai o ddyinion?' Mat. 21. 25. 'Pechais yn erbyn y nef (sef Duw) ac o'th flaen dithau.' Luc 15. 18, 21. Gwel Ioan 3. 27—31. a 6. 41. 1 Petr 1. 12. Mat. 16. 19. 1 Cor. 15. 47. Y mae 'teyrnas nefoedd,' a 'theyrnas Duw,' yn eiriau newdladwy, ac yn arwyddo yr un peth, yn

aml. Mat. 11. 11. a 16. 10. a 10. 1. Cymh. Luc. 13. 29. Mat. 19. 23, 24. Act. 14. 22. 2 Thea. 1. 5. Pa. 73. 9. Dan. 4. 25. a 5. 21.—5. Trwy draws-enwad hefyd yma yn arwyddocau trigolion y nefoedd, saint ac angelion, 'Wedi ei wneuthur yn uwch na'r nefoedd,' sef na holl drigolion y nefoedd. Heb. 7. 26. Cymh. Heb. 1. 4, &c. a 8. 1. Eph. 4. 10. Ps. 8. 1. a 108. 5. 'A'r nefoedd nid ydynt lân yn ei olwg ef,' sef preswylwyr y nefoedd. Job 15. 15. 'Llawenycha o'i phlegid hi y nef,' sef trigolion y nef. Dat. 18. 20.—6. Weithiau arferir y gair nefoedd (*hyperbolically*) i arwyddo mawredd, neu uchder mawr peth; megys 'hyd y nefoedd.' Gen. 11. 4. Deut. 4. 11. a 9. 1. Esa. 14. 12. Mat. 11. 23. Dat. 18. 5. 'Syrthio o'r nefoedd,' trwy draws-symudiad, a arwydda, syrthio o uchder mawr. Luc 10. 18.—7. 'Nefoedd yn agored,' a arwydda cymmod a chymundeb rhydd â Duw, a dangosiad neillduol o fawredd Duw mewn modd anarferol, a thrwy wyrthiau mawrion. Ioan 1. 51. 'Yr angelion yn esgyn ac yn ddisgyn ar Fab y dyn,' a arwydda, medd Luther, 'nid yn unig eu gwneidogaeth, ond hefyd eu syndod a'u gorfoledd wrth edrych ar Dduw yn y cnawd, yr hwn wrth esgyn a disgyn nis dichon iddynt ei amgyffed. Os edrychant i fynu, gwelant anfeidrol fawredd y Person Dwyfol yn uwch na hwynt; os edrychant i lawr, gwelant y mawredd Dwyfol yn is na phob creadur.' Luther ar Gen. xxviii. Dywedir fod Duw yn *preswyllo* yn y nefoedd, (Ps. 2. 4. 1 Cron. 8. 39, 43, &c. Deut. 28. 15.) i arwyddo ei fod yn amlygu ei ogoniant a'i fawredd mewn graddau mawr, ac yn ddiball, i'r holl drigolion yno.

Gelwir y nef yn 'wlad well—etifeddiath—teyrnas—gorsedd-fainc Duw—templ—tŷ—tŷ nid o waith llaw—gorphwysia—gwledd—gogoniant—a thragywyddol bwys gogoniant,' &c. Gwel dan yr amrywol enwau.

Y nefoedd yw y lle a barotodd Duw er seiliad y byd i fod yn breswylfod tragwyddol i'r angelion etholedig, ac i'r holl waredigion mewn dedwyddwch, ac yn mhreennoldeb Duw. Perffithrwydd y pethau sydd yn ddedwyddwch i'r saint yma, ac fydd eu dedwyddwch byth yno; a hyny yn gynnwysedig yn benaf,—1. Yn yr adnabyddiaeth gyflawn a gânt o Dduw, a'r hwn a anfonodd efe Iesu Grist; cyflawn, meddaf, o'r rhan hwy, ac nid o ran y gwrthdrysychau; byddant 'wedi eu cyflawni & holl gyflawnder Duw.' wedi eu cyflawni & *Duo*—*a chyflawnder Duw*—*a holl gyflawnder Duw*: pa fath eiriau ydyw y rhai hyn! Gellir efe eu llenwi hwy, er nas gallant hwy byth ei gynnwys ef; etto, er hyny, cânt wybodaeth dra êang, a *chynnyddol*, diammeu, o'r BOD mawr—mawredd Person Crist—a gogoniant y Personau Dwyfol, a'r holl briodolaethau, yn benaf, yn nhrefn fawr yr iechyd-wriaeth. Bydd yno ymestyniad hyfryd gan yr holl saint i wybod ac amgyffred cariad Crist, yr hwn sydd uwchlaw gwybodaeth. Eph. 3. 18, 19.—2. Yn eu cyflawn waredigaeth oddiwrth bob pechod, a'u cyflawn debygolrwydd i Grist, yn eu cyrph a'u heneidiau. 1 Ioan 3. 2.—3. Yn yr heddwch a'r gorfoledd fyddant yn eu gorlanw yn dragwyddol. Mat. 25. 23. Ps. 17. 15. a 37. 37.—4. Yn y cyflawn feddiant a'r mwynhad o Dduw yn Nghrist, fel eu rhan a'u hetifeddiath byth. Ps. 73. 25. a 119. 57. Galar. 3. 24.—5. Bydd eu gwaith yn addoli ac yn molianu Duw a'r Oen yn hyfrydych tragwyddol iddynt. Dat. 22. 3, 4, 5.—6. Bydd eu cymdeithas a'u gilydd hefyd yn ychwanegu at eu dedwyddwch. Luc 16. 22. Heb. 12. 22, 23.

'Cansy wele fi yn creu nefoedd newydd, a daear newydd; a'r rhai cyntaf ni chofir, ac ni feddylir am danynt.' Esa. 65. 17. a 66. 22. 2 Petr. 3. 13. Dat. xxi. Y mae y geiriau yn rhagfynegi adnewyddiad yr eglwys, ac adferiad pob peth i gyflwr o berffithrwydd, o sancteiddrwydd, a dedwyddwch; yr hyn a berffithir

yn gyflawn ar ol diweddau y byd presennol hwn. Y mae yn hollol eglur i mi, nad ydyw geiriau Petr i'w priodoli yn unig i gyfnewidiad yr oruchwyliaeth, a dinystriad yr holl osodiadau Iuddewig, a dymchweliad eu llywodraeth, fel y barnodd llawer o wyr dysgedig. Gwel Calvin, Piscator, Lightfoot, Owen, Hammond, Cave, Vorstius. Y mae yn eglur mai y byd, yr hwn a orchuddiwyd â dwfr, ac a ddyfethwyd, yr hwn trwy air Duw sydd yn sefyll er's talm, yw y nefoedd a'nt heibio gyda thwrff, a'r defnyddiau, y rhai gan wir wres a doddant, a'r ddaear, yr hon, yn nghyd â'r gwaith a fyddo ynddi, a loagir; y ddaear a ddyfethwyd gan ddwfr, yw yr un ag a loagir gan dân; ond nid y sefydliad Iuddewig ydyw hwnnw. Diammeu fod geiriau Esaiah yn cynnwys adferiad dynion at Grist, a'u hadnewyddiad mewn sancteiddrwydd trwy yr efengyl, cyn diwedd amser: ond ni pherffithir mo'r adnewyddiad hwn yn gyflawn nes y byddo i ryw gyfnewidiad mawrion a pharhaus gymeryd lle ar holl ddull ac ansawdd y greadigaeth yma isod; ac i nefoedd newydd, a daear newydd, gael eu creu, yn ol addeiw Duw. Tebygol na lwy'r ddi-ddymyr i defnyddiau mwy nag yn y dilu; ni buasai râid wrth dân i wneuthur hyn; ond gweithredir rhyw gyfnewidiad mawr ar ansawdd a dull y defnyddiau, a bydd cyflawnder, a chyflawnder yn unig, yn cartrefu ynddi. Cymaint a hyn sydd yn amlwg yn y gair; ond gwell ffyrwynt dychymygion disail am bethau nas gellir gwybod ychwaneg am danynt nag a ddadguddiwyd. Gwel *Vitrina Obs. Sacr., lib. iv, cap. 6.*

Yn iaith y prophwydi, cyffelybir gwladwriaeth i'r nefoedd weledig; yr haul, a'r lleuad, a'r sêr, ydynt y breninoedd, gwyr mawrion, pendefigion, cynghorau, &c. Syrthia y rhai hyn o'r nefoedd, neu ânt yn ddu, neu yn goch fel gwaed, pan ddyrnchwelir y llywodraeth, ac y dinystrir hi. Esa. 14. 12. Mat. 24. 29. Dat. 6. 13. a 8. 12. Edr. DAGUDDIAD.

NEFOL—ION, o'r nefoedd, neu yn perthyn i'r nefoedd.—'Bara nefol,' sef bara o'r nef. Pa. 105. 40.—'Eich Tad nefol,' sef yr hwn sydd yn y nef, goruch pawb, yn ardderchog, ac yn Ben-Argrwydd ar bob peth. Mat. 6. 26.—'Pethau nefol,' sef pethau o'r nef, neu yn y nef, neu yn perthyn i'r nef. 'Pethau daearol,' ydyw pethau yn perthyn i'r ddaear, neu a wneir yma ar y ddaear; megys ail-eni dynion, &c., felly 'pethau nefol,' ydyw pethau yn perthyn i'r nef, a welir yn y nef, neu a fwyneir yno. Ioan 3. 12. Heb. 8. 5. a 9. 23.—'Cyrph nefol,' ydyw yr haul, lleuad, ser, &c., hefyd, cyrph ysbrydol ydynt addas i drigo yn y nef. 1 Cor. 15. 40.

'Nefolion loeodd.' Ephesiaid 1. 3, 20. a 3. 10. a 6. 12. Cyfieithir yr un gair *ενοφανος*, *nefolion bethau*, Ioan 3. 12.—*nefolion*, Phil. 2. 10.—*nefol*, Mat. 18. 35. 2 Tim. 4. 28. Heb. 3. 1. a 6. 4. a 8. 5. a 9. 23. a 11. 16. a 12. 22. Amlwg yw ei fod yn arwyddo nefolion loeodd, yn Eph. 1. 20. a 2. 6. a 3. 10. Gellir ei gyfieithu *nefolion loeodd*, neu *bethau*, yn Eph. 1. 3. ond yn pen. 6. 12, tybygaf, mai *nefolion bethau* ydyw y cyfieithiad mwyaf addas: 'yn erbyn drygau ysbrydol yn (*ev*, neu yn *nglych*) *nefolion bethau*.' Amgylchiadau yr ymadrodd sydd i beuderfynu arwyddocâd y gair, pa un a ydyw i'w briodoli i *bethau* neu *loeodd*. Yn nghylch nefolion bethau y mae ymdrech mawr y Cristion, yn erbyn tywysogaethau ac addurdodau, &c., ac nid nefolion loeodd; canys ni ddichon iddynt hwy byth ddyfod yno wedi syrthio unwaith oddi yno. Gwel Chrysostom, Gouge, Gurnal, a'r Dr Goodwin, ar Eph. 1. 3.

NEGES—AU, (*neg-es*) cenadwri, cychwedl, mynag; tres, llafur, drygystawd.

Cenad hwyr drwg ei *neges*. *Diar*.

'Heb negesau rhyngddynt â neb;' sef heb orchwyl, heb farchnadaeth. Barn. 18. 7.—'Yn neges ceu-

adau brenin Babilon; sef yn nghanadwri cenadau, &c. 2 Cron. 32. 31.—Nid yw neb a'r sydd yn milwrio, yn ymrwystro â negeseuau y bywyd hwn. 2 Tim. 2. 4. Nid oedd yn oddefol i'r milwyr Rhufeinaidd i ddilyn un alwedigaeth; megys masnachtaeth, amaethyddiaeth, llaw-gelfyddyd, &c. i'w rhwystro yn eu milwriaeth: y mae yr apostol yn cymhwysu y gyfraith Rufainaidd yn nghylch y milwyr at weinidogion yr efengyl, ac yn gwarafun iddynt ddilyn y cyfryw negeseuau bydol ag a fyddant yn rhwystr iddynt i ymroddi yn hollol i'w gwaith tra phwysfawr. Y mae gwaith y weinidogaeth o'r canlyniad mwyaf, ac yn gofyn y llafur a'r ymdrech mwyaf ymroddgar, dyfal, a gorchestol. Edr. YMRWYSTRO.

NEGINOTH, נגות Mae y gair Hebraeg fel berf, yn arwyddo chwareu &r bysedd ar offeryn cerdd. 1 Sam. 15. 16, 17, 18, &c. Fel enw cadarn, cerddor ar y cyfryw offerynau; neu yn y rhyw fenywaidd, yr offeryn ei hun y chwarentur arno. Eea. 28. 20. Cymh. titl Pa. iv. vi. ltv. Hefyd, cerdd, neu gan.* Job 30. 9. Galar. 5. 14.

NEHELAMIAD, נהלמי [breuddwydiwr] Nehelam oedd drigfa Semaiah, gau-broghwyd. Jer. 29. 24.

NEHEMIAH, נחמיה [dyddanwoch] mab Hachaliah; o ba lwyth yr oedd nid yw hyabys; ond y farn gyffredin yw, ei fod o lwyth Judah. Tebygol fod ei dad mewn lle anrhydeddus yn mreninllys Susana, a thrwy hyny cafodd Nehemiah y swydd o fod yn drulliaid i'r brenin. Yr oedd hwn yn lle anrhydeddus, o elw ac o ymddiried mawr; ac yr oedd yn lle a llawer o ymgais am dano, am fod y swydd yn rhoddi achlysur iddynt fod gyd â'r brenin yn aml, ac yr ydychydig mwyaf difyr a boddol arno, pan y byddai hawsaf ganddo ganiatáu gofynion neb iddo. Yr oedd Nehemiah yn drulliaid i'r un Artaxerxes ag a roddodd genad i Ezra fyned i fynu i Jerusalem, sef Ahaserus, gwr Esther. Neh. 2. 6. Edr. EZRA, ESTHER. Yr oedd hon yn sefyllfa neillduol o gyfeus iddo, i gael ffafri gyd â'r brenin, i gyflawni ei amcanion mewn perthynas i'w genedl ei hun a'i wlad. Fel hyn y mae rhagluniaeth ddirgeleidd yn trefnu ac yn llywodraethu pob peth i gyflawni trefniadau Duw mewn perthynas i'w eglwys. Pan glywodd gan ei frawd Hanani am y blinder mawr a'r gwaradwydd, a'r cyflwr dymgeledd yr oedd yr Iuddewon ynddo yn Jerusalem, esteddodd, wyloedd, ac a alarodd ddyddiau lawer; ac ymprydidodd, a gweddiodd. Yn ei weddi ragorol, y mae yn cyfaddef eu pechodau, yn cyflawnhau Duw yn ei farnedigaethau o'r herwydd, ac yn ymbil yn daer am ei noddod a'i drugaredd. Ymddangosodd ei dristwch yn ei wyneb-ryd yn fuan; canfu y brenin hyny, ac ymofynodd am yr achos. Pan ddeallodd y brenin yr achos, ar ei ddymuniad, anfonodd y brenin ef â llythyrâu i Jerusalem, a thywysogion y llu, a marchogion gyd âg ef; ac yr oedd gorchymyn yn y llythyrâu iddo gael gan Asaph, ceidwad coedwig y brenin, goed at y gwaith yr oedd ar fedr ei gwblhau. Aeth at Dduw yn gyntaf, ac yna at y brenin; gan gydnabod yn hyn fod calonau breninoedd yn llaw yr Arglwydd, yr hyn oedd brawf eglur o'i dduwioldeb diffuant.

Wedi i Nehemiah gael caniatâd y brenin, daeth ar frys i Jerusalem, a'r llythyrâu gyd âg ef. Pan glybu Sanbalat yr Horonlad, a Thobiah y gwas, yr Ammoniad, ddyfod dyn i geisio daioni i feibion Israel, bu ddrwg iawn ganddynt. Wedi dyfod, y mae yn golygu yn gyfrinachol adfail y caerau, ac yn annog yr Iuddewon i adelladu Jerusalem, er gwaethaf eu gelymion. Er eu holl ddirmyg, y mae yn gweithio, ac yn myned rhagddo, ef a'r bobl. Pan wybu ddiglonedd a chyf-

rinach y gelymion, y mae yn gosod gwyladwriaeth, yn arfogi y gweithwyr, ac yn eu dysgu i ryfela a gweithio. Pan gwynodd yr Iuddewon wrtho rhag eu dyledion, eu prid, a'u caethiweid, y mae yn argyhoeddi yr arolygwyr yn llym, ac yn gorchymyn iddynt roddi yr ochraeth yn eu hol, yn maddu ei gynnalieith ei hun i'r bobl, ac yn cadw tŷ. Gwedi hyny y mae Sanbalat a'i gyfeillion yn ceisio dychrynu Nehemiah, trwy chwedlau a brudiau gau. Deallodd ef eu dichellion, ac aeth rhagddo â'r gwaith nes gorphen mur Jerusalem. Yn cael fod cyfrinach anaddas rhwng pendefigion Judah â'r gelymion, gosododd filwyr o drigolion Jerusalem, pob un yn ei wyladwriaeth, a phob un ar gyfer ei dŷ. Gosododd addolad Duw mewn iawn drefn; darfu i Ezra ac eraill ddarllen y gyfraith yn gyhoeddus yn yr heol, o bulpuod o goed; yr holl bobl a wylasant pan glywsant eiriau y gyfraith; ar hyn y mae Nehemiah, Ezra, a'r Lefiaid yn cysuro y bobl. Y mae y bobl yn dangos parodrwydd hynod i wrando ac i ddyysgu, ac yn cadw gwyl y pebyll: wedi hyny ymgynnullasant mewn ympryd a sach-llan, â phridd arnynt, ac y maent yn ymestwing yn effeiriol ger bron Duw, yn cyfaddef eu pechodau, a daioni Duw tu ag atynt; ac mewn modd mwyaf syml a difrifol yn ymgysiammodi â Duw.

Rhododd ofal y ddinas yn neillduol i Hanani ei frawd, a Hananias tywysog y palas, 'yr hwn oedd wr fyddlawn, ac yn ofni Duw yn fwy na llawer.' Y mae rhai yn barnu iddo ar ei hyn ddychweid i'r breninllys yn Susana, dros ychydig amser. Gwedi aros ychydig amser, rhai a farnant mai pum mlynedd, dychwelodd drachefu i Judea. Pan ddychwelodd, cafodd lawer o achos gofid yn ymddygiad llygredig yr Iuddewon. Yn groes i'w cyfiammod â Duw, yr oeddnt gwedi priodl gwragedd dweithr, yn halogi y Sabboth trwy sango gwinwryfau, &c., a phrynu pysgod, a phob peth arall gwerthadwy gan y Tyriaid, a dwyn beichiau ar y dydd sanctaidd hwn. Yr holl bethau hyn a ymroddodd Nehemiah i'w diwygio.

Gwedi llywodraethu ar yr Iuddewon yn nghylch 36 o flynyddoedd, bu farw, A. M. 3595. Efe, hwyrach, a ysgrifennodd y llyfr sydd ar ei enw, ac yn rhoddi yr hanes am dano. O ddyfodiad Ezra i fynu o Babilon hyd farwolaeth Nehemiah, yr oedd 49 o flynyddoedd, yn cyfateb, hwyrach, i'r saith wythnos yn Daniel, y byddai y mur gael ei adelladu mewn amseroedd blinion. Dan. 9. 25. Nid yr un oedd y Nehemiah a ddychwelodd gyda Zorobabel a'r gwr enwog hwn, ond yr oedd y gwr hwn lawer diweddarach na hwnw. Ezra 2. 2. Neh. 7. 7. Ni ddichon neb ddarllen hanes y gwr hwn heb weled ynddo arwyddion amlwg o dduwioldeb diffuant; ffydd ddiysgog yn yr Arglwydd; zel drosto ef a'i achos, a'i bobl; egni gwrol a bywiog yn ei waith, yn wyneb llawer o rwystrau a gelymion o bob math; ac anhunanolrwydd hynod yn y cwbl. Y mae yn gynllun neillduol i'w ddilyn gan bawb mewn swyddau pwysig, a gwaith gorchestol yn yr eglwys, neu yn y wladwriaeth. Ei saeth-weddiau a'i erfyniau aml at Dduw wrth ysgrifenu ei hanes, ydynt yn briodol neillduol i'r ysgrifenydd duwiol hwn, ag sydd yn gadael effeithiau tra dymundol ar feddwl y darllynydd. Gwaelr ynddo addasrwydd hynod i'r gwaith oedd gan Dduw iddo wneuthur yn ei oes dros ei achos mawr yn y byd; a llwyddodd yn ogoneddus yn ei law, a than ei lywodraeth. Yr oedd Ezra ac yntau yn ddau offeryn gwerthfawr yn y dyddiau blinion hyny; ac aroglu eu henwau yn beraidd tra byddo eglwys gan Dduw yn y byd. Edr. EZRA.—Ar lyfr Nehemiah, gwel Esgob Pilkington, ac Arthur Jackson.

Gellir casglu oddiwrth hanesion y gwr hwn, ac Ezra ac Esther, &c., fod gwir grefydd wedi ennill lle go fawr yn mreninllys Susana, a diammeu oddi yno i'r ddinas, ac hwyrach i raddau mwy nag sydd hanes am hyny, ar led yn ymerodraeth fawr y Persiaid.

* Ceir *Neginoth* hefyd yn ntitl Pa. Iv, lxi, lxvii, a lxxvi. Cyfeirir yr un gair *grasadu*, Pa. 69. 12.—*cân*, Galar. 2. 14.—*offer tânau*, Hab. 3. 19.—C.

NEHILOTH, נְהִילוֹת 'I'r pencerdd ar Nehiloth.' Tîd Ps. v. Y Nehiloth a arwydda, medd rhai, offer chwyth, neu offer cerdd, i chwythu trwydynt, fel yr arwydda Neginoth offer tannau; canys pibell yw נְהִילוֹת Eza. 5. 12. Gellir cyfleithu tîd y Psalm, 'I'r pencerdd yn arolygu y chwibanogl, yr udgyrn,' &c.—'I'r hwn sydd yn rhoddi y fuddugolisath: Duw yr etiffeddisath; sef i Grist, yr hwn a roddodd wlad Canaan yn etiffeddisath ddaearol i'r Iuddewon, ac a ddwg ei holl weision ffyddlon i'w deyrnas nefol. Gwel Fenwick. Golyga ef fod i ni ddeall na nid fel rhagddod, ond fel enw cadarn, yn arwyddo Duw.

NEHUSTA, נְהוּסְטָא [sarph] merch Elnathan, a mam Joachin. 2 Bren. 24. 8.

NEHUSTAN, נְהוּסְטָאן [o *efydd*, neu *darn o efydd*] yr enw o ddiystyrwch a roddodd Hezeciah ar y sarph bres a wnaeth Moses, pan darfu i feibion Israel arogl-darthu iddi. 2 Bren. 18. 4.

NEIDR—EDD, NADROEDD, (nad) *Gwyddel*. **NATAIR**; sarph.—'Y maent fel y neidr fyddar yr hon a gau ei chlustiau.' Ps. 58. 4. נִיחָן *pihon*. Math o aspiaid nas gellid eu llareiddio na'u dofi mewn un modd; tebyg iddynt hwy ydyw pechaduriaid, na ddofir mo honynt gan lais peraidd yr efengyl; ond yn cau eu clustiau yn erbyn yr hyfryd sain, ac yn ymgaledu yn eu gwrthryfel yn erbyn Duw. Edr. SARPH.

'Y maent fel y neidr fyddar yr hon a gau ei chlustiau; yr hon ni wrandy ar lais y rhinwyr, er cyfarwydded fyddo y swynwr.' Ps. 58. 4, 5. Am effeithiau cerddoriaeth ar y nadroedd, y mae amrywiol hanesion creadawy.* Medd Syr Hugh Blunt, yn ei fordaith i'r Lefant, 'Llawer o bethau cywrain yn nghylch creaduriaid byw a welais yn Grand Cairo: ond y mwyaf cywrain oedd nyth o nadroedd pedwar troedlog yn ddiwy droedfedd o hŷd, yn ddu ac yn hyll, yn nghadw gan Ffrancwr, y rhai pan ddol i'w teimlo, nis goddefent ef, ond ymguddient mewn twll: yna cymerai offeryn cerdd, ac a chwareuai arno: yn clywed y gerddoriaeth, doent allan ac ymlusgent ar ei draed, a dringent i fynu ar hyd-ddo, nes y rhoddi heibio chwareu, yna rhedent i ffordd.'

Wrth y 'neidr fyddar,' deallir rhywogaeth oedd felly yn naturiol (coffair am amryw felly gan Avicenna, yn Bochart) neu un fyddar trwy ddygwyddiad. Yn mhob un o'r ddau ystyr gallant gael eu galw, yn iaith brydyddawl, yn fyddar.

NEILLDU—AETH—OL, (naill-tu) un ochr, un o ddwy ochr. O'r neilldu, o un ochr, heibio; ar neilldu, ar ddydol, ar wyr. Yr oedd aml ymddyddan rhwng yr Arglwydd Iesu a'i ddysgybillion, *kar' idiau*, o'r *neilldu*, ar ddydol oddiwrth eraill, eu hunain. Mat. 14. 13, 23. a 17. 1, 10. Marc 4. 34. Luc 9. 10. a 10. 23. Yr oedd y cyfryw gyfarfodydd hefyd yn mhliith yr apostolion. Gal. 2. 2. Y mae y cyfryw neilldueth yn dra angenrheidiol a buddiol yn eglwys Dduw yn mhob oes, ac nis gellir hebgor hyny, oni bydd yr eglwys weledig mewn dirywiad mawr. Bod eglwys Crist o'r dechreuad, ac weithiau eu blaenorid, yn cadw gyfarfodydd neillduol, heblaw eu cynnulliadau cyhoeddus i bregethu yr efengyl i bawb, sydd dra amlwg oddiwrth lyfr yr Actau, y llythrau at y saith eglwys yn Asia, a manau eraill yn epistolau Paul. Gwel Act. 1. 13, 14, 15. a 2. 1, 4, 23, 31. a 6. 2, 6. a 11. 1, 4, 22. a 12. 12. a 13. 1, 2. a 14. 22, 23, 27. a 15. 1—6, 22, 24, 32, 40, 41. a 16. 40. a 18. 22. a 19. 9. a 20. 1, 7, 18, 19, &c. 1 Cor. 5. 4. a 11. 17, 18. a 14, 19, 23, 26. Col. 4. 16. Heb. 10. 25. 3 Ioan 9, 10. Judas 12. Mae hefyd yr holl

epistolau at eglwys Rhufain, Corinth, ac Ephesus, ya profi hyn.

Mae gwaith Duw yn neillduo dynion, yn arwyddo eu hetholedigaeth a'u galwedigaeth yddo: 'Neillduodd y duwio iddo ei hun.' Ps. 4. 3. Gal. 1. 15.—Ei osodiad o rai mewn swydd. Act. 13. 2. Rhuf. 1. 1. 'Tir neillduath.' Lef. 16. 22. תִּיר תִּיר תִּיר *tir tiri ymaith*, lle y torid ymaith eu hanwiredau yn llwyr trwy iawn. Gwel Bates, *Critic. Heb.*

NEITHIOR, (naith) priodas, gwledd briodasol a gedwir ar ryw ddiwrnod gosodedig wedi y briodas, pan y dug y gwestion anrhegion i'r gwr a'r wraig ieuanc. Y gair γαμος, a gyfleithir *neithior*, yn Luc 12. 36. a 14. 8. Dat. 19. 9. a gyfleithir *priodas*, yn Mat. 22. 2, 3, 4, 8, 10, 11, 12. Ioan 2. 1, 2. ond yn arwyddo *gwledd* briodasol, y mae yn egiur. Edr. **GWLEDD, PRIODAS.**

NEITHWYR, (neith-hwyr) y prydawn, neu y nos a aeth heibio; prydawn ddoe. Gen. 31. 29, 42. 1 Sam. 15. 16. 2 Bren. 9. 26.

NEMUEL, נְמוּאֵל [*cusg Duw*] 1. Mab Eliab o lwyth Reuben, brawd Dathan ac Abiram. Num. 26. 9.—2. Mab Simeon, pen-teulu. Num. 26. 12.

NEN—OEDD, (ny-en) crongiwyd, crongiwyd, pen tŷ, trum tŷ, diddos, ymogawr; mwd, nen-fwd, nen-orchudd; y nef.—'Addeiladwn i ni ddinas, a thŷ, a'i nen (נְנָאֵי *ei ben*) hyd y nefoedd: sef yn dra uchel. Gen. 11. 4.—'Pan addeiladech dŷ newydd, yna y gwnai ganllawiau o amgylch i'th nen.' Deut. 22. 8. Yr oedd nenau eu tai, ac felly y maent etto, yn ngwledydd y dwyrain, yn wastad ac yn anghrwn, ac wedi eu haddasu at amrywiol achosion, fel y gwelir yn Jos. 2. 6. Barn. 16. 27. 2 Bren. 23. 12. Jer. 19. 13. Seph. 1. 5. Yn Galilea, Judea, ac Aleppo, y maent yn aml yn cysgu ar nen eu tai; ac felly byddent gnt. 1 Sam. 9. 25, 26. 'Ac yn nghylch codiad y wawr, galwodd Samuel ar Saul i (ar) ben y tŷ, (n) *nen* gan ddywedyd, Cyfod, fel y'th hebrwygwyr ymaith; a Saul a gyfododd: hyny yw, oddiar y gwely ar nen y tŷ, lle y llettydd yr holl nos. Cymh. LXX. ág adn. 25. Harmer's *Obs. vol. i.*

NEPHEG, נֶפֶג [*gwan, lleug*] mab Dafydd. 2 Sam. 5. 15. 1 Cron. 3. 7. a 14. 6.

NEPHTOAH, נֶפְתָּחַי [*agoriad*] ffynon Nephtoah, yn Benjamin. Jos. 15. 9.

NER, נֵר [*dyglerdeb*] tad Abner. 1 Sam. 14. 50, 51. Edr. **ABNER.**

NEREAS, Νεραεα, [*dyglerdeb*] nid oes wybodaeth fwy am dano, na bod Paul yn ei aneorch ei a'i chwera; yr hyn sydd brawf o'i barch iddynt; a'i bod yn anrhydeddus yn yr eglwys. Rhuf. 16. 15.

NERGAL, נֶרְגָל [*gwyltiedydd*] eilun-dduw y Cathaiaid. 2 Bren. 17. 50.

NERGAL-SARESER, tywysog llu Nebuchodonosor. Jer. 39. 3.

NERIAH, נֶרְיָה [*goleuni yr Arglwydd*] 1. Tad Baruch. Jer. 22. 12.—2. Mab Melchi, a thad Salathiel. Luc 3. 27.

NERTH—OL—OEDD—U, (nér) gallu; grym, cryfder, cadernid, gyrrdd-der, egni; cynnorthwy, cynnorth.—1. Galluogrwydd ysbrydol. Psalm 20. 6. Dat. 3. 8.—2. Yr achos o bob gallu; felly y mae Duw a Christ yn nerth i'w saint. Exod. 15. 2. Neh. 8. 10. Ps. 99. 4. a 27. 1. a 31. 4. a 37. 39. a 46. 1. a 73. 26. Phil. 4. 13.—3. Ieuencid, pan byddo dyn yn llawn grym. Job 21. 23. Diar. 31. 3.—4. Effaith gallu Duw yn yr amrywiol ffyrdd, a thrwy yr amrywiol foddion y mae yn gweithredu, ac yn cael ei

* Vipereo generi et graviter sprantibus hydris Spargere qui somnos cantuque manque solebat. Virgil, *Æneid*, vil. v. 752.

amlygu; megys yr efengyl, yr hon ydyw nerth Duw. 1 Cor. 1. 18. a 2. 5. 'Nerthol weithrediadau yr Ysbryd Glân,' ei ddoniau, ei wrythiau, &c. Luc 1. 35. a 24. 49. Act. 6. 8. Rhuf. 15. 13, 19. Heb. 6. 5, &c.—Moliant plant bychain, yn molianu â'u holl nerth, ac yn dangos mawr nerth Duw yn gweithredu arnynt. Ps. 8. 2. Nerthol ydyw peth sydd yn meddiannu nerth: Ps. 24. 8. Job 9. 4. Diar. 13. 11. neu sydd yn dangos mawr nerth y gweithredir yn nerthol trwydd; megys gair Duw. 2 Cor. 10. 4. Heb. 4. 11.—Y mae yr Arglwydd yn nerthu ei bobl trwy eu hannog, eu cysuro, eu cryfhau, a'u galluogi yn wyneb pob anhawserau, gelynyon, a rhwystrau. Ps. 27. 14. a 41. 3. a 80. 21. Phil. 9. 13. 1 Tim. 1. 12. 2 Tim. 4. 17.

NES—AF—AU, (ny-es) agos, agosach, agosau; Nes na choel. *Diar.*

hefyd, fel gorair, hyd, hyd pan, hyd oni; dëu; cyd ag, tra.

Ni chei glod nes marw. *Diar.*

Y mae nesau at Dduw yn arwyddo pob rhan o addoliad, ac yn enwedig gweddi. Hyn sydd dda ynddo ei hun; gwaith cyflawn, addas ydyw; y mae yn lawn i Dduw gael ei addoli. Y mae yn dda i ninnau; Ie, ein daioni penaf yw. Ni sydd yn cael yr holl elw o hyny. Nid ydyw efe ddim gwell o'n plegid ni na'n haddoliad; ond yr ydym ni ar ein gwell yn annhraethol o wir nesau ato ef. Ps. 73. 8. Heb. 10. 22. Y mae y weithred ynddi ei hun, heblaw y weithred a geir yn ganlyniol i hyny, o fod dyn â'i holl enaid yn nesau at Dduw, a fu mor bell oddi wrtho, yn rasol ac yn sanctaidd. Nis dichon i hyny fod heb anian sanctaidd a gweithrediad sanctaidd o eiddo yr Ysbryd Glân yn ei nerthu a'i gyfarwyddo i hyny. Nid peth ffurfiol, allanol, a rhagrithiol ydyw; er bod hyny. Esa. 29. 13. Mat. 15. 8. Nagé, ond nesad gwirioneddol, bywiog, a gywbodus, yn ol trefn Duw yn Nghrist i bechadur gael nesau & chalon gywir mewn llawn hyder ffydd. *Edr. AGOS, GWEDDI.*

Y mae Duw yn nesau ei gyflawnder pan fyddo yn peri iddo gael ei bregethu yn oleu, yn gyflawn, ac yn ddyeglaer, gan genadon o'i anfoniad a'i ddoniad; pan fyddo yr Ysbryd Glân yn argyhoeddi o gyflawnder, ac yn ei amlygu i feddwl y pechadur yn ei holl addasrwydd a'i gyflawnder; ac yn nerthu yr enaid i gredu ynddo er iechydwrtaeth dragywyddol. Esa. 46. 13. Y mae cyflawnder yn y fan hon, medd Vitranga, yn arwyddo yr iechydwrtaeth yn ei holl éangder, ei hamgylchoedd, ei hachosion, a'i heffeithiau gogoneddus: cyflawnder ydyw yr holl drefn i gyd, a chyflawnder y Messiah ydyw canol-bwynt y cwbl, y pegwn ar ba un y mae y cwbl yn troi, a'r drych sydd yn amlygu holl briodoliaethau y Duwddo yn eu dysgleirdeb mwyaf.

NESIB, נֶסִיב [*colofn*] enw dinas. Jos. 15. 43.

NETOPHATHIA, dinas ac ardal, medd Calmet, rhwng Bethlehem ac Anathoth. 1 Cron. 9. 16. Jer. 40. 8. Ezra 2. 22. Neh. 7. 26. Hwyrach i'r lle gael yr enw oddiwrth Netophat mab Salma. 1 Cron. 2. 54.

NETHANIAH, נֶתַנְיָהוּ [*rhodd yr Arglwydd*] 1. Tad Ismael, yr hwn a laddodd Gedaliah yn Mispah. 2 Bren. 25. 23.—2. Lefiad, mab Asaph. 1 Cron. 25. 2, 12.

NETHINIAID, נֶתַיִים [*rhodd*]. Y Gibeoniaid a roddwyd gan Josuah at wasanaeth y Lefiaid; tebygol i Dafydd a Solomon roddi gweddillion y Canaancaid, lhwyrach, ac erall, at yr un gwasanaeth. Y rhai hyny oedd y Nethiniaid; neu, hwyrach, yn fwy neillduol y meddylir wrth y Nethiniaid, y rhai a rolsant eu hunain, trwy adduned ewyllysgar, neu addunedwyd gan eu rhieni i'r Arglwydd, a gwasanaeth ei ddy. Lef. 27. 5—8.

Dygwyd llawer o honynt i gaethlwed gyd â'r Iuddewon, ac ymddangosodd yn arwyf o honynt barod-rwydd neillduol, & phlant gwaision Solomon, i ddy-chwelyd gyd âg Ezra a Zorobabel. Ezra 5. 28. a 7. 7. a 8. 17, 20. Neh. 3. 28. 1 Cron. 9. 2. Jos. 9. 23, 27. *Edr. GIBBONIAID.*

NEUADD, (neu-add) plás, palas, llys.

Neuadd pob diddos. Diar.

'Pan fyddo un cryf arfog yn cadw ei neuadd, y mae yr hyn sydd ganddo mewn heddwch.' Luc 11. 21. Y mae yr un gair *ουαν* yn cael ei gyfieithu *llys*, Mat. 26. 3, 69. Marc 14. 66. a 15. 16. Ioan 18. 15.—*cyntedd*, Dat. 11. 2. Y mae yn arwyddo llys agored gwedi ei amgylchu âg adelladau: neu dy éang, neu balas; neu yn hytrach, cyntedd palas. 'Y cryf arfog,' yw Satan; y 'neuadd,' yw calonau plant dynion; 'un cryfach nag ef,' yw yr Arglwydd Iesu, yr hwn a ymddangosodd i ddatod gweithredoedd y diafol; gorchfygodd Crist ef, yspelliodd ef o'i holl arfogaeth, ac a'i bwriodd allan o galonau llaweroedd, er eu cysur tragwyddol. Dangosodd yn ddigon eglur i baw mai un *cryfach* ydyw, a'i fwriad yn hollol i'w ddiorseddau a diddymu ei holl waith.

NEWID—IO, (new) aralliad, cyfnewid, arallu; rhad, diwerth; distadl.

Tri pheth nis gall namya Duw; dyoddef bythoedd y ceangant; cynghyd i phob cytawr heb newidiau; a rhol gwell a newydd ar bob peth heb ei rot ar goll. *Barddas.*

Y mae newid yn arwyddo, 1. Arallu peth yn well neu yn waeth. Ps. 102. 26. Heb. 1. 12. Yn yr ystyr hwn ni newidir ac ni newidia Duw byth; ac am fod Crist yn Dduw, y mae yn ddigynnewid; ac os ydyw yn ddigynnewid ynddo ac o hono ei hun, y mae yn Dduw; canys nid oes neb ond Duw felly. Y mae pob creadur yn ddarostyngedig i gyfnewid yn ol ewyllys Duw yr hwn a'i gwnaeth, ac sydd hefyd yn ei gynnal yr hyn ydyw bob mynyd. Y mae dyn gwedi myned ynddo ei hun yn ansefydlog yn yr hyn sydd dda, trwy ei gwmp; y mae yn agored i gael gweithredu arno gan bob peth sydd tu allan iddo; felly oblegid ei newidiolrwydd, y mae dyn yn gwbl wagedd pan fyddo ar y goreu, ac yn gwbl anaddas i hyderu arno mewn dim. Ps. 139. 5. a 146. 3, 4. Y mae holl amgylchidau dynion yn y byd hwn yn newidiol, ac yn holl odditan eu hawdurdod hwy i'w trefnu a'u llywodraethu, tan lywodraeth Duw, pen llywydd nefoedd a daear. Nid oes dim gan hyny na newidia, ond Duw yn unig, a'r pethau a wél efe yn dda eu sefydlu yn ddigynnewid. 'Myfi yr Arglwydd ni'm newidir; am hyny ni ddyfethwyd chwí, meibion Jacob.' Mal. 3. 6. Y mae Duw yn ddigynnewid o ran ei hanfod: am hyny y mae felly o ran ei briodoliaethau—ei feddwl—ei gyinghor—ei ewyllys—ei aif—ei gyfammmod. Esa. 46. 10. Num. 23. 19. 1 Sam. 15. 29. Ps. 89. 34. Iago 1. 17, &c. Ni all fod yn well, ac ni fydd byth yn waeth. Am fod Duw fel hyn heb newid, yr ydoedd y genedl Iuddewig heb ei dyfetha. Galar. 3. 22. Yr oeddynt yn haeddu eu dyfetha; yr oedd eu gelynyon am eu dyfetha, a hwythau heb allu i achub eu hunain: ond yr oedd y Duw digynnewid gwedi addaw angel y cyfammod, yr hwn pan ddöi, 'a eisteddai fel purwr a glanhawr arian,' yr hwn 'a burai feibion Lefi, ac a'u coethal hwynt, fel yr offryment i'r Arglwydd offrwng mewn cyflawnder.' Mal. 3. 3. Anghyfnewidoldeb ei fwriad i achub ac i buro, ydyw yr unig achos na ddyfethwyd hwynt.—2. Y mae newid yn arwyddo, rhoddi un peth am beth arall: 'Na rodded un arall am dano, ac na newidied ef, y da am y drwg, neu y drwg am y da.' Lef. 27. 10. Beth bynag oedd gwedi ei addunedu i'r Arglwydd, yr oedd yn ddigynnewid, yn sanctaidd, ac yn gysegredig.—3. Diddymu; 'Sella yr ysgrifen, fel na newidir,' hyny yw, fel na ddilëir, na ddiddymir hi. Dan. 6. 8.

'Ac a feddwl newidlo amseroedd a chyfreithiau;' sef amseroedd a chyfreithiau fel mae Duw wedi eu sefydlu. Dan. 7. 25. Darlunaid addas o eglwys anghristaidd Rhufain, sydd gwedi newid pob peth o eiddo Duw, i oedd dychymyglon dynion i fynu yn eu lle: y mae yn gwneuthur dyddiau yn sanctaidd neu yn ansactaidd fel y gwelo yn dda; yn cyfreithloni anlladrwydd, yn gwahardd priodi, &c.

'A newidir i'r unrhyw ddelw, o ogoniant i ogoniant,' &c. 2 Cor. 3. 18. Y mae credu, sef gwir adnabyddiaeth trwy ffydd, o Grist, yn ol athrawiaeth yr efengyl am dano, yn newid pechadur i'w ddelw, a dyma y moddion o'r cyfnewidiad mawr hwn trwy yr Ysbryd Glân. Gan Ysbryd yr Arglwydd mae y cyfnewidiad yn cael ei weithredu, a thrwy y moddion hyn y mae yn ei effeithio; sef yn goleuo yn gyntaf i adnabod Crist, ac yn, a thrwy y wybodaeth hon, mae y pechadur yn cael ei newid. EDR. SANCTEIDDIO.

NEWYDD—DEB—ION, (new) *Heb.* נָוֶה; *Gr.* νῆος; *Llad.* NOVUS; *Ffr.* NEUV; *Gwydd.* NEU-ADH; *Saes.* NEW: fr; dyethr; anghynefn.

Ns ro goel i newyddion oni boat yn hen. *Diar.*

Peth newydd ei wneuthur neu ei ddefnyddio. Jos. 9. 13. 1 Bren. 11. 29.—Peth rhyfedd, aruthrol, ac anarferol. Num. 16. 30.—Peth gwahanol a rhagorach na'r hyn oedd o'r blaen; megys creadur, dyn, ysbryd a chalon newydd; Jerusalem, ffordd, toes, ysbryd a chân newydd. EDR. DA, EFENGYL.

'Oblegid yr Arglwydd a greodd beth newydd ar y ddaear: Benyw a amgylcha wr.' Jer. 31. 22.—'Benyw a orchfyga wr.' Blayney. 'Nis gallaf,' medd efe, 'mewn un modd, gytno a'r esbonwyr hyny sydd yn priodoll y geiriau i genedliad gwyrthiol Iesu Grist yn nghroth y Forwyn.' Minnau a ofynaf iddo yntau, Pa beth newydd oedd hyny, i fenyw orchfygu gw? Ond i fenyw, nid gwaraig, ond morwyn, i ymddwyn Mab gwrryw (Dat. 12. 5.) yr ydoedd hyn yn beth newydd, na chlywyd am dano, ac na wnaud erioed o'r blaen. Arwydd y gair נָוֶה *gor cadarn, arwr, gwaredwr, rhyfelwr, cryff, cadarn.* Cymh. Gen. 3. 15. Esa. 7. 14. a 9. 6. Mic. 5. 2. Coccejus. Creu peth newydd a wnaeth y Duw mawr yn y wyrth hon, i gyflawni ei addewidion a'i amcanion dyfion mewn perthynas i iechydwrtaeth ei bobl. Peth newydd oedd, a pheth rhyfedd fydd byth!

'Newydd loerau,' neu leuadau newyddion. Esa. 1. 13, 14. a 66. 23. 2 Cron. 2. 4. a 8. 13. 2 Bren. 4. 23. Col. 2. 16. Y mae Parkhurst yn barnu oddi wrth Num. 28. 14. y dylal y gair חַרֵשׁ a gyfieithir *newyddloer*, a נָוֶה *newydd-loerau*, neu *leuadau newyddion*, gael ei gyfieithu *mis*, neu *dydd cyntaf o'r mis*, fel y cyfieithir ef yn 2 Sam. 20. 5.—'Udgenwech udgorn yn y lloer newydd, yn yr amser nodedig,' eich gwyliau. Ps. 81. 3. Yr hyn a eglurir yn Num. 10. 10. 'Ar ddechreu eich misoedd, y cenwch ar yr udgyrn uwch ben eich offrymau poeth, ac uwch ben eich aberthau hedd.' Nid misoedd oeddynt yn cael eu cyfrif, gan hyny, wrth droiadau y lleuad, ond misoedd sefydlog, wedi eu trefnu a'u sefydlu yn y cyfryw fodd, fel yr oedd deuddeg o honnynt yn cyfateb i'r flwyddyn, fel misoedd ein *Calendar* ni. Yr un modd gellir cyfieithu y gair *Gr.* νομῆνια yn Col. 2. 16. *mis newydd.* Gwel Parkhurst *Heb.* & *Gr. Lexicon.*

'Pethau newydd a hen.' Mat. 13. 52. Yr hen bethiau oedd yr hen ddadguddiedigaethau a roddwyd i'r prophwydi; a'r pethau newydd oedd y dadguddiedigaethau newyddion, oedd i gael eu rhoddi i'r apostolion. Y mae yn ofynol i bob ysgrifenydd, neu athraw, fod wedi ei ddyysgu yn dda yn y pethau a berthynant i deyrnas Dduw, fel y gallo yntau addysgu eraill; yn debyg i ddyd o berchen tŷ, yr hwn sydd yn gofalu fod ei drysor yn llawn, fel y gallo ddwyn allan oddi yno gyflawnder o ymborth iachus i'w deulu. Rhaid fod

ganddynt drysor o wybodaeth eu hunain, cyn y gallant ddwyn allan oddi yno gyflawnder o ymborth iachus i eraill. Y mae yr hen bethau a'r newydd, gyd â'u gilydd, yn ymddangos yn fwy rhyfedd, ac yn fwy dealladwy. Geill hen bethau fod yn newydd yn barhaus i ni, o herwydd ein golygladur ymddydd arnynt, a'r defnydd newydd beunyddiol yr ydym yn ei wneuthur o honnynt. Can. 7. 13. Esa. 48. 6. 1 Ioan 2. 7, 8. Ioan 13. 34. EDR. YSGRIFENYDD.

'Newydd-deb ysbryd—newydd-deb buchedd.' Rhuf. 6. 4. a 7. 6. Y mae pob peth mewn dyn gwedi ei amharu a'i lygru trwy bechod; y mae yr Ysbryd Glân, trwy yr efengyl, yn ei adnewyddu yn drwydd; sef ei ysbryd a'i fuchedd, yn dufewnol ac yn allanol. Y mae yn gwasanaethu Duw mewn newydd-deb ysbryd; sef mewn ysbryd gwedi ei adnewyddu, ei ryddhau, a'i llo'i trwy yr efengyl; ac y mae yn rhodio yn gryfatebol mewn newydd-deb buchedd; sef mewn bucheddiad rhydd, dyddanus, a sanctaidd, cyfatebol i efengyl gras Duw.

NEWYDDIAN—OD, (newydd) *ieuanc*; un newydd gymeryd at beth.—'Nid yn newyddian yn y ffydd.' 1 Tim. 3. 6.—'Nid ysgolhaig-ieuanc.' W. S. a Dr M. *Gr.* νεοφύτων, un *newydd ei blawn*, neu *ei impio*; un newydd ei dderbyn at Gristionogrwydd oddiwrth y grefydd Iuddewig neu Baganiaeth. Yr oedd y cyfryw yn anaddas i gael eu goseod yn esgobion, gan nas gellir barnu fod ganddynt wybodaeth gyflawn o egwyddorion y grefydd Gristionogol, ac am hyny yn anaddas i ddyysgu eraill. Hefyd, gan eu bod heb eu profi yn ddigonol o ran eu ffyddlondeb a'u gostyng-eiddrwydd, nas galleid ymddiried iddynt nad ymchwyddent o herwydd eu dyrchafiad, a syrthio dan yr un farnedigaeith a'r diafol.

NEWYD—OG—LLYD—U, (ne-gwyn) *Gwydd.* NUNA: chwant bwyd, gwanc, awydd; gwall bwyd: newyddod.

Gloddest awr a newyn blwyddyn. *Diar.*

Duw sydd yn galw am newyn ar y thr. Ps. 105. 16. Un o'i farnedigaeithau ef ar ddynion am eu pechodau yw newyn. Er bod all-achosion, etto, y mae yr holl all-achosion, a'u holl effeithiau, yn ei law, a than ei lywodraeth ef. Weithiau, gormod sychder, neu ormod gwlybwr, ydynt achosion o hono; brydiau eraill, rhyw bryf, neu fyddionedd gelynyon yn difa ffirwyt y ddaear. 1 Bren. xvii. Jer. xiv. Joel 1, a ii. Deut. xxviii. Gen. xiv. 2 Bren. vi.

Bu newyn yn ngwlad Canaan yn nyddiau Abraham, Isaac, a Boaz. Gen. 12. 10. a 26. 1. Ruth 1. 1.—Dros dair blynedd yn nyddiau Dafydd. 2 Sam. xxi.—Dros dair neu bedair blynedd yn nyddiau Ahab. 1 Bren. xvii, a xviii.—Dros saith mlynedd yn nyddiau Jehoram a'i feibion. 2 Bren. 8. 1.—Un arall yn nyddiau Joel. Pen. i, a ii.—Un arall yn nyddiau Jeremiah. Pen. xiv.—Bu newyn hefyd yn nyddiau Haggai a Nehemiah. Hag. 1. 7—11. Neh. 5. 3.—Bu newyn yn yr Aipht dros saith mlynedd yn nyddiau Joseph. Gen. 41. 27. Y mae Crist yn rhagfynegi y byddai newyn mawr yn Jerusalem, pan warchaewyd arni gan y Rhufeiniaid. Mat. 24. 7. Act. 11. 27—30. EDR. JERUSALEM, IUDDEWON.

Gelwir prinder o foddion gras ac ordinhadau yr efengyl, yn newyn; a'r newyn trymaf o bob newyn ydyw y newyn ysbrydol hwn, er bod llawer yn ddi-deimlad o hono. Amos 8. 11. Cyflawnwyd hyn yn ddychrynalldar ar yr Israellaid, y rhai a addolasant eilunod Samaria, a'r llo aur yn Dan. Adn. 14. Diystyrasant brophwydi ac addoliad Duw yn eu gwlad eu hunain; ac ni chaent mo honnynt yn ngwledydd eu caethiwed. Gwrthodasant wrando ar Grist, y *gwir Fessiah*, ac yn ofer y maent gwedi hyny yn dysgwyl am un arall i ddyfod.

NIBHAZ, נִבְחָז [ffrwythlonrwydd, neu, y cyfarthur gwledydd] eilun-dduw yr Afaid. 2 Bren. 17. 31. Hwyrach yr un ag Anubis, eilun-dduw yr Aiphtiaid; neu Nebo, eilun-dduw y Babiloniaid: ni waeth pwy oedd.

NIBSAN, נִבְסָן [daear fras, neu yr hwn sydd yn llefaru] dinas yn Judah. Jos. 15. 62.

NICANOR, Νικανωρ [buddugoliaethus] un o'r saith a ddewiswyd i arolygu elusen y Cristionogion tlodion yn Jerusalem. Act. 6. 5. Nid oes ychwaneg o hanes credadwy am dano.

NICODEMUS, Νικοδημος [gwaed gwirion] Pharisaid, ac un o benaethiaid yr Iuddewon, athraw, ac aelod o'r cyngor mawr yn Jerusalem. Ioan 3. Ar y cyntaf daeth at yr Iesu, yn y tŷ lle yr oedd yr Iesu yn llefya, yn neu yn agos i Jerusalem, liw nos, rhag cywilydd, neu rhag ofn yr Iuddewon. Yn ei ymddyddyn â'r Arglwydd Iesu, y mae efe yn ymddangos yn llwyr anwybodus o natur teyrnas Crist, ac o brophwydoliaethau yr Hen Testament, ac athrawiaethau y prophwydi am dani, ac am waith Yabryd Duw ar eneidiau dynion. Ioan. 4. 5. Os barnwn am yr athrawon Iuddewig y dyddiau hyny, oddiwrth yr hyn a welwn yn y pendefig hwn, y mae yn ymddangos fod anwybodaeth mawr yn eu plith, a bod crefydd yn isel iawn o ran yr ysbrydolrwydd o honi. Yr oedd y Pharisaid yn rhagori yn eu manylrwydd yn nghylch defodau allanol, ac yn eu hamhlau yn ddirfawr trwy ychwanegu traddodiadau dynol at orchymynion Duw, ac weithiau yn eu lle; ond am ansawdd gwir grefydd yr oeddnynt yn gwbl dywyll, ac yn dangos y gelyniaeth mwyaf yn ei herbyn. Gellir canfod ynddynt hwy, yr hyn sydd wedi ei wirio yn mhob oes wedi hyny, mai rhith grefyddwyr ydyw y gelynyon penaf i wir dduwioldeb, ac i athrawiaeth yr efengyl. Cafodd Nicodemus achos i ryfeddu byth rad ras Duw a ymwelodd âg ef, ac a'i gwaredodd ef o'u canol. Yr oedd gwyrthiau yr Arglwydd Iesu yn Jerusalem gwedi defroli sylw y Pharisaid a'r pendefigion yno; ac er eu bod yn rhagfarnllyd, etto nid oeddnynt mor greulawn yn ei erbyn ag gwedi hyn. Yr oedd rhai o honnynt yn barnu mai dysgawdr ydoedd wedi dyfod oddiwrth Dduw, gan dybied, yn uniawn, nas gallasai neb wneyd y gwyrthiau yr oedd efe yn amlwg yn eu gwneuthur, oni bai fod Duw gyf âg ef. Yr oedd Nicodemus, yn mhllith eraill o'r farn hon am dano; ac o herwydd hyny yn chwynych ymddyddan âg ef. Y mae ymddygiad yr Iesu tu ag ato, a'r ymddyddan rhyngddynt hwy, yn hynod o addysgiadol a phwysig. Y mae ei ddull yn dirion ac yn enillgar, a chyd â'r doethineb mwyaf yn cymeryd y ffordd debycaf i'w oleuo ef yn y pethau tra phwysafwr yr ydoedd yn dywyll yn eu cych. Nid ydyw yn union-gyrchol yn dywedyd ei fod yn dywyll; ond yn esmwyth, yn naturiol, ac yn raddol, yn ei arwain i ganfod ei hun, ac i gyfaddef ei fod felly. Nid siarad yn ofer a wnaeth, fel gwr boneddigaidd, yn nghylch y pethau mwyaf hyabys iddo; ond yn nghylch y pethau pwysig yr oedd yn ânwbybodus o honnynt, ac angenrheidiol iddo eu gwbybod; sef yn nghylch ailenedigaeth, a ffydd yn Mab Duw, y gwir Fessiah. Edr. ADENĒDIGAETH, FFYDD.

Rhyw amser wedi hyn, amddiffynnodd Nicodemus yr Iesu pan oedd yr arch-offeiriad a'r Pharisaid am ei ymadrodd, yn methu gwneuthur hyny, ond a-atebasant, 'Ni lesarodd dyn erioed fel y dyn hwn.' Am hyn cafodd eññ gaaddnynt; ond er hyny cafodd ei amddiffyniad ei eitha arnynt y pryd hwnnw. Ioan 7. 50. Gwedi hyn, rhoddir hanes am dano ei fod gyda Joseph o Arimathea yn claddu yr Iesu; ac i bŕ-arogli y corph sanctaidd, dug Nicodemus 'fyrr ac aloes yn nghymysg, tua chan pwys.' Fel hyn, gwelwn yn hyfryd, fod y

gorsen ysig gwedi cryfhau yn hynod, a bod zel y llin yn mygu yn dechreu llewyrchu yn ogoneddus. Ioan 19. 30. Y mae traddodiad iddo gael ei fedyddio; ond pa bryd, a chan bwy, nid yw hysbys. Gwedi ei fedyddio, bwriwyd ef allan o'i swydd, fel aelod o'u cyngor, neu fel seneddwr, ac hefyd o'r synagog. Gamallel, ei gâr agos, meddant, a'i cymerodd i'w dŷ yn y wlad, lle y bu fyw wedill ei ddyddiau, a phan y bu farw, claddwyd ef yn agos i Stephan. Y mae efengyl ffugiol, a elwir Gweithredoedd Pilat, a brlodolir i Nicodemus; ond y mae yn eglur yn ffugiol, ac yn anhelliwng o ychwaneg sylw.

NICOPOLIS, Νικοπολις, [dinas y fuddugoliaeth] Yr ydoedd dinas o'r enw yn Epirus; ac un arall yn Thracia, yn agos i Macedonia ar yr afon Nessus; ac un arall yn Pontus. Yn mha un o'r rhai hyn y dywed Paul wrth Titus ei fod ar fedr gauafu, sydd ansicr. Tit. 3. 12.

NICHOLAS—ΑΙΑΙΔ, Νικολαος, [buddugoliaeth y bobl] proselyt o Antiochia i'r grefydd Iuddewig, ac a goffeiodd y ffydd Gristionogol yn foreu. Act. 6. 5. Yr oedd yn un o'r saith dyn sanctaidd, llawn o'r Yabryd Glân a doethineb, a osodwyd ar y gorchwyl o arolygu elusen y tlodion yn Jerusalem, a elwir yn amhriodol, y saith diacon. Edr. ΔΙΑΚΟΝ. Nid oes dim sail digonol i farnu mai efe oedd tad plaid gyfeiliornus y Nicolaiaid, gweithredoedd pa rai y dywed Crist ei fod yn eu casâu. Dat. 2. 6—15. Tadogwyd y blaid hōno, ond yn anhelliwng, ar y gwr sanctaidd hwn, gan lawer o'r hen dadau, gan na wyddent am un Nicholas arall i roddi yr enw iddi. Yn yr Actau y mae cofnodwriaeth y gwr hwn yn barchus ac yn enwog am ei dduwioldeb. Barna rhai, fod yr enw Nicolaiaid i'w ddeall yn gyfriniol am y gau-athrawon, ac yn arwyddo gormesuwr y bobl, a'i fod o'r un ystyr a'r gair Heb. בַּלְעָם Balaam, sef arglwydd y bobl. Tystia Crist fod eu hathrawiaeth a'u bucheddiad yr un â'r eiddo Balaam, yr hwn a fwrliodd rwystr ger bron meibion Israel, i fwyta pethau wedi eu haberthu i eilunod, ac i odinebu. Dat. 2. 15. Num. 25. 1, 2. Rhydd Petr, yn ei ail epistol, a Judas, olygiad cyflawn ar athrawiaeth gyfeiliornus a bucheddiad fflaidd y gau-athrawon boreuol hyn. Collasant yr enw Nicolaiaid yn fuan, ac yr oeddnynt yn yr oesoedd cyntaf yn adnabyddus wrth yr enw Gnosticiaid (Gnostics) ac amryw enwau eraill. Nid oes ond un athrawiaeth wirioneddol, ond y mae gau-athrawiaethau lawer, ac yn myned dan amrywiol enwau, er eu bod oll yn tarddu o'r un ffynon, yn yr amrywiol oesoedd. Eu hegwyddorion oeddnynt fflaidd, a'u bucheddau, meddant, yn gyfatebol. Barnent, gan fod Duw yn ddiuedd yn dda i bawb, fod i bawb hawl i bob peth yn yr fath, heb olwg ar gyfraith Duw, na rhwymau sanctaidd priodas. Antinomiaid o'r fath fflieiddiaf oeddnynt, yn athrawiaethol ac yn fucheddol, yn gwadu fod cyfraith sanctaidd Duw yn rheol bywyd. Yn Ephesus yr oeddnynt yn eu golwgu hwynt gyda chasineb addas i'w cyfeiliornadau atgas: ond yn Pergamus a Thyatira, rhoddwyd gormod o dderbyniad iddynt.

NIFER—I, (nif) rhif, rhifedi, lliaws, mintal o bethau; cyrif. Gen. 34. 30. Hos. 1. 10. Rhuf. 9. 27.

NIGER, Νίγερ [du] a gyfenwyd Simon, prophwyd ac athraw yn Antiochia; un o'r rhai a roddasant gyd

* Y mae yr hyn sydd wedi ei ddyfeisio am y dyn sanctaidd ac enwog hwn yn afreysymol a disaill. Tybiodd yr bynafaid, wrth ddarllen am gyfeiliornad y Nicolaiaid yn llyfr y Datguddiad, ac heb ystyried ystyr cyfriniol yr enw hwn, mai rhyw Nicholas oedd awdur y sect hon. Ac am nad allent gael neb o'r enw mewn hen ysgrifeniadau, heblaw y diacon hwn yn Jerusalem, tadogwyd y blaid gyfeiliornus hon arno ef, ac felly a wnaethant anghyhwander mawr â chymieriad un a godir yn uchel yn yr Actau. Vitringa in Apoc. cap. 2. 6.

âg ymryd a gweddi, ddwyliaw ar Paul a Barnabas. Act. 13. 1. Barna rhai mai Simon o Cyrene ydoedd, ond heb ddim sail ond yr enw.

NILUS, נלוס [*du, aſtoyw*] gadawyd y gair heb ei gyfieithu yn Jos. 13. 3. 1 Cron. 13. 5. Esa. 23. 3. Cafodd yr afon hon yr enw Sihor oddiwrth liw du y dwfr, gwedi ei gymysgu â'r llaid y mae yn ei ddwyn gyda hi o Ethiopia pan y bydd yn gorlifo.* O herwydd yr un achos y galwyd hi gan y Groegiaid *Melus*, a chan y Lladinwyr *Melo*. Gelwid hi *Siris* gan yr Ethiopiaid; hwyrach yr un a Sihor.—'Hâd Sihor;' (Esa. 23. 3.) sef yr yd a dyfal ar lan yr afon Nilus, yr hwn a werthl i'r gwledydd cymydogathol. Yn Jer. 2. 18. cyfieithir ef *Nilus*. Tebygol fod y gair Nilus yn tarddu oddiwrth נהל (*nahal*) afon, *afonig*. Y mae hen hanes mai oddiwrth ryw frenin a'i enw Nilus y cafodd yr afon yr enw hwn, yr hon a alwyd o'r blaen *Ægyptus*. Gwel *Ancient Univers. Hist.*, vol. II. Afon enwog yn yr Aipht ydyw y Nilus. Y mae ei tharddiad yn Ethiopia Uchaf, neu Abyssinia. Dywed rhai ei bod yn tarddu o ddwy ffynon; ond dywed Thevenot nad oes ond un ffynon yn rhoddi derbynid iddi wrth droed mynydd uchel, yn nhalaeth Goyam, yn Abyssinia. Gwedi rhedeg amryw ueginiau o fill-tiroedd, y mae yn myned i'r llyn Zoise, neu Dambea. Gwedi ymlwbro, dolennu, a llawer o ymrodau, yn ngwlad ei tharddiad, y mae yn rhedeg i'r Aipht. Yn ngbych Senar y mae yn rhanu yn ddwy gainc, un o ba rai a rêd i'r gorllewin trwy Affric, ac a elwir Niger, Nigr, neu Senega; a'r llall a rêd i'r gogledd trwy yr Aipht, ac a elwir Nilus, sef Nahal, neu yr afon Niel.† Gelwir hi Sihor (*du*) oddiwrth liw du y llaid y mae yn ei ddwyn gyda hi, ac afon yr Aipht, yn aml, am nad oes un afon arall yn y wlad hōno yn deilwng o'r enw. Y mae saith rheieidr nodedig arni. Yn un o honynt y mae y dwfr yn disgyn o graig dau can troedfedd o uchder, ac yn rhedeg mor chwynn, fel y gwna fwa, yn gadael ffordd lydan wrth droed y graig i deithwyr fyned ar hyd-ddi heb gael eu gwlychu, a chyd âg uwch sŵn na tharan, i'w glywed i bellder naw neu ddeg milltir. Er ei bod yn rhedeg dros bymtheg cant o filltiroedd, ac yn derbyn llawer o afonydd iddi, yn enwedig cyn ei dyfod i'r Aipht, nid ydyw ei ffrwd gymaint ag y gellid dysgwyl. Yn nghylich triugain neu bedwar ugain o filltiroedd cyn iddi fyned i Fôr y Canoldir, mae yn rhanu yn ddwy ffrwd, ac yn ffrifo y Delta rhyngddynt; a'r ddwy ffrwd hyn a ranant drachefn i ffrydiau eraill. Yn yr hen oesoedd yr oedd iddi saith ffrwd. Esa. 11. 15. Pa nifer sydd iddi yn brænnol, nid ydys yn cytuno: rhai a gyfrifasant naw, eraill un ar ddeg; ac eraill bedair ar ddeg; ond tebygol nad oes ond pedair o ddim hynoddrwydd, sef y Pelusiac i'r dwyrain, y Canopia i'r gorllewin, a'r Pathmetic yn y canol. Yn niwedd Mehefin, ac yn misoedd

Gorphenaf ac Awst, y mae y gwlawogydd mawrion yn mynyddoedd Abyssinia yn chwyddo yr afon yn ffynyddol, nes ydyw yn gorlifo dros ei cheulanan. Yn mis Awst y mae ugain milltir o bob tu iddi gwedi eu gorchuddio â'i llifeiriant, fel nad oes dim i'w gweled ond tai, pentrefydd, a choedydd. Yr oedd yr hynafiaid yn anwybodus o'r achos o ddylifad yr afon. Ptolemy Philadelphus, tywysog ymfyngar iawn, a anfonodd wyr i'w chwilio allan. Y mae yr Indus a'r Ganges yn gorlifo oddiwrth yr un achos, yr un amser o'r ffwyddyn. Nid yw teithwyr diweddar yn cytuno am uchder codiad y dwfr. Dilys yw, am fod y ddaear yn uwch trwy y llaid a ddygir yno bob blwyddyn, hwyrach droedfedd bob can mlynedd, bod yn rhaid i'w dyfroedd gyfodi yn uwch i orchuddio, a thrwy hynny ffwrthloni y wlad, nag yn yr hen amseroedd. Barna rhai, mai yr uchder goreu ar les y wlad yw 29 troedfedd, eraill a farnant mai 36 neu 40 troedfedd yw y goreu; a hwyrach mai y farn ddiweddaf sydd gywiraf. Mae ganddynt beiriant a elwir *Nilometer*, i fesur uchder y dyfroedd, fel y byddant yn cyfodi bob dydd, a bydd hyn yn cael ei gyhoeddi yn ninas Cairo yn feunyddiol. Os bydd cyfodiad y dwfr yn rhy fychan, nid yw y wlad yn cael ei gwrteithio yn ddigonol â llaid: os bydd yn ormod, y mae yn dylifo y wlad, ac yn sychu yn rhy ddiweddar i hau y tir ar ei ol. Gwedi sychu y dyfroedd yn Hydref a Thachwedd, y maent yn hau eu hâd yn y llaid, yr hwn wedi ei sathru gan foch, neu ei orchuddio ryw ffordd arall ddi-drafferth, rhydd gnydau toreithiog. Nid oes gan yr Aiphtiaid achos, fel preswylwyr gwledydd eraill, i aredig, na llyfnu, na gwrteithio y tir; y mae ffwrthlonrwydd y wlad yn dibynu yn gwbl ar orlliant yr afon. Gwedi treio yr afon, nid oes chwaneig iddynt wneuthur na chymysgu ychydig dywod a llaid, gwedi iddynt hau vr hâd, heb ddim trafferth ychwaneg.

Yn yr Aipht Uchaf, lle nad ydynt hwy yn cael ond ychydig neu ddim gwlaw trwy y ffwyddyn, y maent yn cadw y dyfroedd mewn pedewau a dyfr-ffosydd, fel y gallont ddyfrhau eu meysydd wrth eu hewyllys. Defnyddiant ddau can mil o ychain i dynu dwfr o bydewau dyfion i ddyfrhau eu meysydd. I ddiogelu y wlad rhag dylifant gormodol, cloddiasant y llyn mawr Mœris; ac o hwnw y dyfrhant y wlad, yn ol y byddo achos yn gofyn. Y mae y wlad yn wastad, a ffuriant eu gerddi yn welyau pedair-onglog, gwedi eu cylchynu â dyfr-ffosydd, o'r rhai y dyfrhant y gwelyau, fel y byddo achos yn gofyn: trwy y moddion hyn y mae ganddynt y gerddi ffwrthlonaf yn y byd. Y mae yr un tir yn dwyn, yn aml, dri neu bedwar math o ffwrth olynol, bob blwyddyn. Yn gyntaf, hauant y golaeth (*lettuce*) a chucumerau, gwedi hynny, fôd, ac ar ol y cynauaf, pompiwn, &c. Y mae dyfroedd yr afon yn effeithio, nid yn unig ar ffwrthlonrwydd y tir, ond hefyd ar y gwragedd, ac ar yr anffiliaid, trwy yfed y dwfr newydd, ac ymdrochi ynddo. Y mae y gwartheg yn dwyn dau o loi yn gyffredin, a'r defaid yn llyndu ddwy waith yn y ffwyddyn, a dau oen y tro cyntaf, ac un yr ail; a gwelir gafu a phedwar o fynod yn ei chanlyn, y rhai a ddygodd mewn chwe mis. Y mae y porffoedd yn rhagorol iawn, yn tyfu i uchder yr anffiliaid, ar ba un yr ymborthant y gauaf: yn yr hâf portiant â gwair, gan fod y ddaear wedi ei llosgi i ffyn gan yr haul, neu ei gorlifo â dwfr yr afon. Mewn dau dymhor o'r ffwyddyn, y mae yr olwg ar wlad yr Aipht yn dra hyfryd. Yn misoedd Gorphenaf ac Awst, gwelir y wlad fel môr helaeth, a phentrefi dirifedi yn codi o hono, yn nghyd a thyllau a chyrnau, fel yr ynoesodd yn Môr Ægean, yn nghyd â sarnau yn arwain o'r naill i'r llall, yn gymysgedig â choedydd, penau pa rai y'u unig fydd i'w gweled. Terfynir y gwastadedd âng dyfrog hwn â mynyddoedd gwedi eu gorchuddio â choedydd hyfryd. Ar y llaw arall, yn misoedd Ionawr a Chwefror, y mae yr holl

* Et viridem Ægyptum nigra fecundat arena.
Virgil, *Georg.* iv. 291.

† Hyd yn ddiweddar yr oedd tarddiad y Niger a'r Nilus yn ddirgelwch cuddiedig. Tybid fod y Niger yn galnc o'r Nilus, fel uchod; ond mae tarddiad y Niger yn awr yn hysbys; ceir ei bod yn afon hollol wahanol i'r afon Nilus, yn tarddu o'r mynyddoedd Kong, rhwng Soudan a Guinea, yn agorllewin Affric, yn rhedeg tu a'r dwyrain, ac yn yrrallwys i gyfyng-fôr Guinea. Y dylbaeth brænnol ydyw ei bod yn tarddu o ffynyddoedd y Llanad. Gwel Kitto's *Cyclopædia of Biblical Literature*, &c. —Mae y Nilus yn ymrannu i dair prif gangen: sef, 1. *Bahr el Abiad*, o'r tu gorllewinol, yr hon yw y fwyaf o'r tair; 2. *Bahr el Assek*, yn y canol; 3. *Tæazze*, neu *Abara*, o'r tu dwyrainol. Ymuna y ddwy gyntaf a'u gilydd yn Senaar, a'r olaf a'u cyferfydd yn nheudir Nubia, ac yna rhedant y: un ffwrdd gref am tua 1500 o filltiroedd hyd Fôr y Canoldir. Cyrhaedda yr Aipht gyntaf yn Assouan, lle mae yn 3000 troedfedd o led.—C.

Yn mis Mehefin, 1863, Cadbeiniaid Speke a Grant, dan foneddwr o Loegr, a ddychwelasant yn ol, wedi darganfod tarddiad y Nilus. Gawsant ei bod yn tarddu o'r llyn Nyanza, ar y cybwydded, (4 gradd i'r deheu, 1 i'r gogledd) a dilynasant hi i lawr i'r Aipht. Gwel Atodiad, dan y gair NILUS.—Cyz.

wlad fel gweirglawdd dlws, wedi ei harddu â phob math o fodau. Gellir gweled y deádellau defaid a'r gyroedd gwartheig gwedi eu gwasgaru dros y gwastadedd, yn nghyd âg amaethwyr, garddwyr, a bugelliad, yn ddirifedi. Bydd corph yr awyr wedi ei bereiddio âg arogi hyfryd blodau y coedydd ffirwthlawn, nes ydyw ar yr un pryd yn hyfryd ac yn iachusol. Y mae holl naturiaeth yn fyw yno, pan y byddo yn farw yn mhob man arall. Y mae trefn ddoeth rhagluniaeth i'w gweled yn amlwg yn anfon y gwlawogydd yn Ethiopia mor rheolaidd, yn flynyddol, i hdiwallu yr Aipht, lle y gwlawia mor anaml; a thrwy hyn yn gwneuthur daear sychlyd, dywodlyd, y ffirwthlonaf yn y byd. Sylwa Moses yn neillduol am wahanol achosion ffirwthlonrwydd gwlad Canaan a'r Aipht. Y cynnar a'r diweddar wlaw oedd yn peri ffirwthlonrwydd Canaan. Deut. 11. 10, 11.

Yr oedd yr hen Aiphtiaid yn addoli yr afon, ac yn ei galw Jupiter Nilus. Dywed Volney eu bod hyd heddyw yn rhoddi parch crefyddol iddi, gan ei galw yn gysgredig, yn sanctaidd, yn wynfydedg. O herwydd hyn, hwyrach, y mae yr Arglwydd yn bwgwith taro ei saith ffwd hi, a lladd ei holl bysgod. Esa. 11. 15. Ezec. 29. 3, 4. Terfynau gwlad yr addewid ydynt o'r Euphrates i'r afon Nilus, 'O ddyfodfa Hamath hyd afon yr Aipht.' 2 Cron. 7. 8. Esa. 27. 12. Jos. 13. 3. a 15. 4. 1 Cron. 13. 5.

Y *crocodile* sydd breswlydd dychrynllyd yr afon Nilus. Ymae y creadur creulon hwn weithiau yn cynnyddu i 36 o droedfedd o hŷd; ond nid yw ei gwmpas yn cyfateb i'r hŷd hwn, yn mesur ond yn nghylch pedair troedfedd, mwy neu lai, o gylch. Y mae ei drech blaen yn tebygu oddi mewn ac oddi allan i frechiau dyn; y mae i'r dwylaw, os gellir eu galw felly, bump o fysedd. Y coesau ol, a blaen, ydynt fyron; ac y mae pob rhan o'r creadur arswydus hwn yn dangos y cyfnerthwydd mwyafr. Canfyddir ef dros oriau, fe, rai dyddiau, yn gorwedd yn estynedig ac yn ddigyffro yn yr haul; ond ar agoedd un creadur byw ato, neidia mewn mynydd arno, ac a'i llusga i'r dyfnder yn ddiattreg. Ar lifeiriant mawr ânt i fythod y trigolion, yn dwyn dinystr angeuol gyda hwynt, lle bynag yr elont. Ei arf dinystriol, yn bemafr, yw ei gynnffon; âg un ergyd pa un y tery ac y dymchwel gwch, ac a ysglyfaetha yr hyn oll fyddo ynddo. Llecha yn aml yn mwyg helyg yr afon; y creadur cyntaf a ddelo at yr afon, y ci, y tarw, y dywalgi (*tiger*) neu ddyd, efe a neidia arno gyda chyflymder annysgwyladwy oddiwrth y fath anghenfil, ac a'i llusga yn y modd ebrwyddaf i waelod yr afon. Fe red yn gyflym ar dir, a chanfyddir ef yn ymlid ei ysglyfaeth hanner milltir, weithiau, oddiwrth yr afon. Y mae y dywalgwn (*tigers*) yn greaduriaid tra sychedig, ac am hynny trigant yn aml yn agos i afonydd; a dywedir y bydd ymladdfeydd dychrynllyd rhwng y *crocodile* a hwythau, weithiau; ond trwy eu llusgo dan y dyfroedd a'u boddi, y *crocodile* sydd y rhan amlaf yn fuddugoliaethus. Y mae pob creadur yn ei arswydo, ac yn dychrynu rhagddo; ac nid oes un creadur ond dyn yn gallu ei orchfygu. Dywedir yr anturia *Negro* i'r ymladdfa âg ef, heb ddim arfau ond croen eiddon am ei fraich aswy, a chylllell yn ei law ddeheu. Dywedir fod medr gan y *Siamese* i gymeryd y creadur dychrynllyd hwn yn fyw, ei ddofi, a'i drin fel march, trwy ei ffirwyno, a marchogaeth arno, er difyrwch eu gwyr mawrion. Mae y creadur hwn i'w gael yn afonydd mawrion Asia, Affrica, ac America. Dywedir hefyd y cedwir hwynt yn mhysgod-lynoedd rhai breninoedd yn Affrica. Y mae wyau y *crocodile* yn ymborth hyfryd iawn gan y *Negroes*, ond ei gnawd sydd wydn, ac anhawdd ei dreullo yn y cylla; eithr pan byddo yn leuanc, dywedir fod yr Arabiaid yn ei hoffi.

Yr *hippopotamus*, neu yr afon-farch, sydd greadur

anferth o faintioli, ac i'w gael yn yr Aipht Uchaf, yn rheieidr y Nilus. Yn wrthwyddie i'r *crocodile*, y mae yn ofnus ac yn ysgolliyd, oddiwrth cynhyrfu ei gyn-ddaredd trwy ei daro a'i archolli; yna y mae yn berlyglus i'r morwyr yn y cychod ar yr afon.

NIMRAH, נמר [Newpard] dinas o du y dwyrain i'r Môr Marw, a elwir felly oddiwrth chwerwder y dwfr, neu oddiwrth yr amled o lewparidiaid yno; yr un yw a Nemra, Bethnimra, a Nimrim. Num. 32. 3. Esa. 15. 6. Jer. 48. 34.

NIMRIM, enw lle neu ddinas yn Moab.—'Dyfr-oed Nimrim.' Esa. 15. 6. Hwyrach roddi yr enw hwn ar ddinas yno o herwydd amlder dyfroedd.

NIMROD, נמר [gorthrysfelur] mab Cus, yr hwn oedd heliwr cadarn ger bron yr Arglwydd; sef yn gadarn, yn gyhoeddus, a'r Arglwydd yn sylwi arno; ac yntau heb ofn Duw o faen ei lygaid. Gen. 10. 9, 10, 11. Y mae hela, yn aml, yn yr ysgrythrau, yn arwyddo erlid a gorthrymu dynion. Jer. 16. 16. Galat. 3. 52. a 4. 18. Diar. 1. 17, 18. Hwyrach iddo, yn gyntaf, ddangos ei wroldeb yn hela bwystfod niweidiol, ac i eraill ymuno âg ef oblegid ei enwog-rwydd, ac iddo fyned rhagddo i orthrymu ac yspello ei gymydogion, a'u darostwng hwy tan; ac wedi hynny hōni llywodraethu arnynt, ac felly sefydlu brenin-iaeth iddo ei hun. Dechreuad ei freniniaeth oedd Babel, ac wedi hynny goregynodd Erech, Accad, a Chalneh. 'O'r wlad hono yr aeth Assur allan, ac a adedlodd Ninifeh;' neu, fel y gellir cyfieithu y geiriau, *Aeth allan o'r wlad hōno i Assur*, neu *ac i wlad Assur*, a adedlodd Ninifeh. Gwel Ainsworth, Bochart, Scott, Rollin, Esob Newton, Newcome, ar Nah. 1. 11. Lowth ar Esa. 23. 13. Am hiliogaeth Cam y mae y geiriau yn lefaru, ac nid am hiliogaeth Sem, i'r hwn yr oedd mab a'i enw Aser. Tebygol fod llaw fawr gan Nimrod yn adedladdu Babilon a Ninifeh, dwy ddinas tra hynod gwedi hynny. Yr un oedd a Belus (neu Baal, *arglwydd*), yr hwn a addolwyd gwedi hyn dan yr enw hwnw, medd rhaf, er bod eraill o farn wahanol. Cafodd Ninifeh ei henw oddiwrth Ninus mab Nimrod. Gelwir Assyria, 'Gwlad Nimrod.' Mic. 5. 6. Rhoddodd Ninifeh, tebygol, i'w fab Ninus, ac a'i galwodd Ninifeh, oddiwrth נין *mab*, נור *trigfa*. Y mae gwlad Nimrod yn Michah i'w golygu mewn ystyr cyfrinfol, yn ol meddwl rhaf, am elynion ac erlidwyr yr eglwys, rhai yn byw dan lywodraeth yr un ysbryd a Senacherib a'r Assyriaid.

NIMSI, נמסי [gwaredol] tad Jehu brenin Israel. 1 Bren. 19. 16.

NINIFEH, (Edr. NIMROD) prif ddinas Assyria. Yr oedd yn sefyll ar yr afon Tigris; ond pa un ai ar du y dwyrain, neu ynte y gorllewin iddi, nid yw haneawyr yn cytuno. O du y dwyrain, medd rhaf, gyferbyn a'r ddinas Mosul yn awr. Yr oedd yn un o'r dinasoedd mwyafr fu erloed yn y byd. Yn llyfr Jonah dywedir ei bod yn ddinas fawr iawn, עיר גורלה לאוהים *dinas favor i Elohim*, geiriau yn arwyddo *mawr iawn*, yn ol priodoldeb yr iaith Hebraeg. Yn ol hanes Diodorus Siculus, yr oedd yn ugain milltir o hŷd, deuddeg o led, ac yn dringain milltir o gylch; ac, medd Strabo, yr oedd yn llawer mwy na Babilon. Yr oedd yn daith tri diwrnod i Jonah, ac iddo gerdded ugain milltir yn y dydd. Yr oedd ei mur yn 200 troedfedd o uchder, ac mor llydan ag i roddi lle i dri cherbyd yn orchrog ar ei ben. Ar y mur yr oedd 1500 o dyrau, pob un yn 200 troedfedd yn uwch na'r mur. Dywed yr Arglwydd fod yn Ninifeh fwy na deuddeg myrdd, sef 120,000 o ddynion, y rhai ni wyddent ragor rhwng eu llaw ddeheu a'u llaw aswy, ac anifelliad lawer. Cyfrifir yn gyffredinol fod y plant yn bummed ran o drigolion lle; os felly, yr oedd yn Ninifeh 6,000,000 o

drigollon; ac nid ydyw y nifer hwn yn ymddangos yn anghredadwy, os ystyrir èangder y ddinas.

Assyria oedd yn sefyll o'r tu dwrain i afon Tigris, neu Hildecel, (Gen. 2. 14.)* yr hon oedd yn gwahanu rhyngddi ac ARAM-NAHARAIM, neu MESOPOTAMIA. Yn rhanlad y ddaear rhwng meibion Noah, ar amser genediggaeth Peleg, (Gen. 10. 25.) dygwyddodd y wlad hon i Assur mab Sem, ac a alwyd ar ei enw ef, NIMROD, yn arwyddocâu *gwrthryfelwr, cynllwynwr, neu dreisiwr* cadarn yn erbyn yr Arglwydd; canys hynny y mae 'Helwir cadarn ger bron yr Arglwydd,' yn arwyddocâu. Dechreuod ei freniniaeth oedd Babel, neu Babilon, yn ngwlad Sinar, o ba wlad yr aeth efe allan i Assyria, ac a'i traws-feddiannodd, ac a adelladodd yno Ninifeh, a dinasoedd eraill, ac a drigodd yn Ninifeh, fel y gellir casglu oddiwrth arwyddocâd yr enw, yr hyn yw trigfa Nin, neu Ninus, yr hwn oedd enw cenedlig Nimrod, neu, tebycach, enw ei fab. Dyma y sefydliad cyntaf o ymerodraeth fawr Assyria, oddeutu y flwyddyn o oed y byd 2009, wedi y diluw 353, ac un flwyddyn wedi geni Abraham. Ni bu fawr o gynnydd ar yr ymerodraeth hon dros lawer o oesoedd ar ol buddugoliaethau Nimrod, neu Ninus; gan fod rhes o freninoedd anymladdgar, merchedaidd, yn y cyffredin, yn dilyn o'nydd hyd Sardanapulus, yr hwn, fel y bernir, oedd tad Pul, yr hwn a ddaeth i wlad Israel yn amser Menahem, i'w gyn-northwyo; ac ba wasanaeth y derbyniodd efe fil o dalentau arian. Yr ydys yn barnu mai Pul oedd y brenin ag oedd ar Ninifeh, ac a edifarhaodd wrth bregeth Jonah. Ond barna Esgob Newton, mai rhyw frenin oedd cyn yr un a goffair am dano yn yr ysgryth-yrau; canys Jonah oedd y prophwyd hynaf o'r holl brophwydi. Gwel *Dissert. ix., on the Prophecies.*

Yn y flwyddyn o oed y byd 3262, a 747 cyn geni Crist, y cymerwyd Ninifeh gan Belesis, neu Baladan, rhaglaw Babilon, ac Arbaces, neu Tiglath-Pilneser, rhaglaw Media, y rhai a fusant welision o'r blaen i Sardanapulus. Yr oedd hyn yn dymchweliad, neu yn gwmp, ond nid yn ddinystri hollol, i Ninifeh, ac yn hyn y cyflawnwyd prophwydoliaeth Jonah, yn mhen deugain mlynedd wedi ei chyhoeddi. Tebygol iawn fod rhyw berygl mawr, rhyw fradwriaeth ddirgel, neu ryfel agored, yn addfed i dori allan yn mhen y deugain niwrnod, yr hyn a ddarfu i'r Arglwydd ei attal ar waith y Ninifëaid yn ymostwng ger ei fron. Yr ydys yn gyffredin yn cyfrif 1300 o flynyddoedd o sylfaeniad ymerodraeth Assyria hyd y dymchweliad hwn yn amser Sardanapulus; ond wrth dynu 2009, sef oed y byd pan sylfaenwyd Ninifeh, o 3262, oed y byd pan gymerwyd Ninifeh gan Belesis ac Arbaces, y gweddill a fydd 1253, ond rhy anhawdd cael manylrwydd mewn pethau mor dywyll. Ar ol hyn bu ymerodraeth Assyria yn rhanedig dros 67 o flynyddoedd, gan fod Baladan a'i hilogaeth yn teyrnasu yn Babilon, ar Caldea ac Arabia, a Tiglath-Pilneser a'i hilogaeth yntau yn Ninifeh, hyd y flwyddyn o flaen Crist 680, yr hon oedd y 19 i Manasseh brenin Judah, pan fu Mesesimordacus, brenin Babilon, farw yn ddiieppil, yr hyn a fu yn achos o annrhefn mawr dros wyth mlynedd, ac a roes achlysur i Eсарhadon mab Senacherib, yr hwn oedd yn teyrnasu yn Ninifeh, i gymeryd Babilon, ac felly teyrnasodd ar yr holl ymerodraeth dros dair blynedd ar ddeg, hyd ddiwedd ei oes: a bu ei fab Saosduchinos, a Chiniladanus, yn teyrnasu ar y cwbl wedi hynny 41 mlynedd, hyd y flwyddyn cyn geni Crist 626; yn mha flwyddyn y

gwrthryfelodd Nabopolassar, tywysog mlwriaeth Chiniladanus, yn ei erbyn, ac a gymerodd Babilon. Tair blynedd ar ddeg gwedi hyn, Nabopolassar, gwedi gwneuthur cynghrair â'r Mediaid (trwy gymeryd Amytis, merch Cyaxeres brenin Media, yn wraig i'w fab Nebuchodonosor), a ymosododd gyda hwynt ar Ninifeh, ac wedi ei chymeryd, a'i llwyr ddinystriodd. Ac yn hyn y cyflawnwyd prophwydoliaethau Nahum, a Sephaniah 2. 13, 14, 15. Y dinystri hwn ar Ninifeh a ddygwyddodd yn y flwyddyn o oed y byd 5397, o flaen Crist 612, a'r 29 o deyrnasiad Josiah. Am y dinystri cyflawn hwn y mae Ezeziel yn sôn pen. xxxi., ac yn bwgwith yr Aipht â'r cyffelyb.

Bu ymerodraeth Assyria (yr hon a elwir bellach yn ymerodraeth y Babiloniaid, am fod y breninllys yn Babilon) gyda llawer o wledydd èang a enillwyd ati, yn meddiant teulu Nebuchodonosor oddeutu 78 o flynyddoedd, hyd y flwyddyn gyntaf i Darius y Mediaid. Parhaodd ymerodraeth Assyria o'i sylfaeniad cyntaf yn amser Nimrod, hyd oni chymerydd Babilon gan Cyrus, oddeutu 1464 o flynyddoedd.

Rhoddais yma eglgiadau Usher a Pridaux ar yr hanes tywyll ac anscr hwn, fel y tebycaf i'r gwirionedd; ond rhaid i mi gyfaddef fod brudwyr enwog eraill yn gwahaniaethu yn fawr oddiwrth yr hanes hwn. Ond gan na ddichon neb ddyfod i gyflawn sicrwydd, trwy dywyllwch hynafiaeth am y pethau hyn, ni chaf ychwanegu ar y mater, Gwel Diodorus Siculus, b. 11. Esgob Newton, *Dissert. ix.*

Y mae prophwydoliaethau Nahum a Sephaniah am hollol ddinystri Ninifeh, gwedi eu cyflawni mor hynod, fel na ddichon teithwyr diweddar i'r parthau hynny o'r byd gael allan i foddionrwydd yn mha le yr ydoedd hi yn sefyll.* Y mae prophwydoliaeth Nahum o'i dinystri yn fanwl neillduol, ac y mae hanes Diodorus Siculus am hynny, yn gwirionedd eu chyflawniad, yn gyfatebol mor fanwl. Dywed Nahum y byddai i'r Assyriaid gael eu dystyriwio pan fyddent yn feddwon—ac y byddai i byrth y dwfr ymagoryd, a'r palas ymddatod. Gwel pen. 1. 10. a 2. 6. Felly, yn gyfatebol, y mae yr hanes i Arbaces, brenin Media, glywed eu bod yn gloddesta, ac yn gorfoloeddau am eu buddugoliaethau, syrthio arnynt yn ddiarwybod, a hwythau yn gwbl amharod i'w wrthsefyll, cymerodd eu gwernsill, a gyrodd y lleill i'r ddinas. Dywed hefyd, i'r afon chwyddo, yn y drydedd flwyddyn o'r gwarchae, trwy wlawogydd dyfal a pharhaus, a gorllo rhan o'r ddinas, a dinystrio llawer, sef dwy filltir a hamner o'r mur. Yr oedd hen brophwydoliaeth yn eu plith, na byddai i'r ddinas gael ei chymeryd hyd nes doi yr afon yn elyn llddi; ar hyn barnodd y brenin fod y brophwydoliaeth wedi ei chyflawni: yn ganlynol, caodd ei hun, ei ordderchadon, a'i swyddwyr, yn ei balas, ac a losgodd ei hun, ei balas, a'r cwbl ynghyd. Tystia yr hanesydd uchod, fod yr ysglyfaeth o aur ac arian yn fawr, yn ol rhag-ddwyddiad Nahum, pen. 2. 9. Heb ymhelaethu, y mae yr hanes yn cyfateb i'r brophwydoliaeth mor hynod, fel nad yw yn gadael lle i ammeu yn y mesur lleiaf, nad prophwydi Duw oedd Nahum a Sephaniah, a bod eu prophwydoliaethau yn brawf eglir o'i anffoddionrwydd a'i ddigofaint yn erbyn gorthrymwr creulon, ac erllydwr ei achos a'i bobl yn y byd, fel y bu yr Assyriaid. Yr oedd Ninifeh, fel dinasoedd mawrion eraill, yn fawr ei chyfoeth, ac yn

* Fel hyn y gellir cyfeitha Gen. 2. 14.: 'Ac enw y drydedd afon yw Hildecel, hono sydd yn mlynedd o flaen Assyria, hynny yw, o'r ta yma.'

* Y mae ymchwiliadau dyddorol Mr Lazard am olion Ninifeh, yn tynu sylw mawr y dyddian presenol (1856-7) at y 'ddinas fawr hono.' Ymddengys i foddionrwydd ei fod wedi dyfod o hyd i'w sefyllfa; ac mae y darganfyddiadau a wnaethpwyd eisoes wedi rhoddi eglurdeb ar amryw bethau a arosent yn dywyll o barth llddi. Cyfeirir y darlenniad at waith y Dr Lazard, *Niniveh and its Remains*; hefyd, *Notes from Niniveh*, &c., gan y Parch. J. P. Fletcher; *Niniveh and Persopolis*, gan W. S. Vaux, M. A.; *Niniveh: its Rise and Ruin*, &c.; gan y Parch. John Blackburn; ynghyd a'r *Tracthodydd*, am Ebrill a Gorphenaf, 1850.—C.

ganlynol, yn fawr ei moethau, ei hellun-addoliaeth, ei balchder, a'i fflaidd afendid; ac ychwanegodd at y cwbl, elyniaeth, creulondeb, ac erlidgarwch yn erbyn defaid gwriton Duw yn y byd: nododd Duw hi, am hyny, fel siampl o'i ddigofaint a'i fâr yn erbyn y cyfryw bechodau echrhysol, ac yn brawi eglur mai cywilydd a dinystr pobloedd ydyw eu pechod. Edr. NAHUM, SEPHANIAH.

NIS, (ni-ys) gorair nacïol, ac o'r un arwyddocdd a ni, ac a arferir o flaen geiriau yn dechreu â chyd-seiniad, heb eu cyfnewid; megys, nis gwyddost, am ni wyddost; nis gweli, am ni well, arferedig yn aml. 'Corsten ysig nis tŷr.' Mat. 12. 20.

NISAN, נִסָּן [*ffoediagaeth*] mis Hebraidd, yr un ag Abib; sef y mis cyntaf o'r flwyddyn gysegredig, a'r seithfed o'r flwyddyn wiadol, yn cyfateb i'r lleuad Fawrth. Edr. ABIB. Cafodd yr enw Nisan wedi y dychweliad o Babilon. Nehem. 2. 1. Esther 3. 7. Gelwir ef yn aml, y mis cyntaf, Exodus 12. 2, 18. Lef. 23. 5, &c.

NISROCH, Heb. נִסְרוֹךְ [*eryr mawr*] eilun-dduw yr Assyriad, yr un, medd Vitringa, & Belus. 2 Bren. 19. 37.

NITR, Heb. נִיֵּר *Groeg νιτρον*; *Llad. NITRUM*; *Saes. NITRE*: halen y graig (*salt petre*) yr oedd y *νιτρον* natrum, neu *nitr*, y rhoddir hanes am dano yn yr ysgrythrau, yn dra gwahanol oddiwrth halen y graig gyda ni. Todda yn hawdd mewn ychydig ddŵr, a defnyddir y tawdd-chwalliad hwn yn aml i olchi; a gwneir sebon o hono trwy ei gymysgu â g olew. Ceir amledd o hono yn amryw barthau o Asia, a bydd y trigolion yn ei grynhol oddiar wyneb y ddaear, ac a'i galwant sebon y ddaear. Eplasa wrth roddi gwinegr arno, yr hyn ni wna y *salt petre*. Y mae o natur lanhaol, ac a'i harferir mewn baddon a golchiadau. Diar. 25. 20. Jer. 2. 22. 'Trwy wneuthur profiadau ar *natron* yr Aipht,' medd y Dr Shaw, 'cawsom ei fod yn *alkali* (sef halen-lysiâu) ac y parai eplesiad cryf o hono wrth ei gymysgu â sur-bethau, cwbl wahanol yn ei natur i'n *nitr*, neu ein *salt petre* ni, yr hwn a gymysga yn hawdd â gwinegr, gan ei fod ei hun yn sur-beth.' Hyn a eglura addasrwydd y geiriau yn Diar. 25. 20, lle y cyffelybir yn hardd canu caniadau i galon drist, i winegr ar *nitr*, dau beth hollol wrthwynebol i'w gilydd. Yr oedd mŵn-gloddiau o hono o du y deheu i Memphis yn yr Aipht. Gwel Shaw's *Travels*.

NITHIO—WYR, (nith) Heb. נִיֵּחַ gwytntio, gwyntyllo; troelli, deoli. Esa. 30. 24.—Nithio, yn allegawl, a arwyddia gwasgaru & barnedigaethau; felly y bygythia Duw anfon 'Nithwyr i nithio Babilon,' (Jer. 51. 2.) sef byddinoedd y Mediaid a'r Persiaid.—'Brenin doeth a wasgar (*Heb. a nithia*) yr annuwiol, ac a dry yr olwyn arnynt.' Diar. 20. 26. Buasai harddwch yr ymadrodd cyffelyblaethol hwn yn cael ei gadw yn well wrth gyfieithu y gair yn ol ei briodol ystyr, *nithio*. Fel y gwasgara y gwynt wrth nithio yr ōs oddiwrth y gwenith, ac fel yr olwyn wrth ddyrnau yn ysgar yr ŷd oddiwrth y gwellt, felly y gwna brenin doeth wahaniaethu ac ysgaru yr annuwiol oddiwrth y cyflawn. 2 Sam. 4. 9—12. a 12. 30. Ps. 101. 7, 8. Esa. 28. 27, 28.

NIWED—EIDIO—IOL, (niw) argyweddd, asgen, drwg, colled; colledu, briwio, archolli.

Na chwâr hyd *nised*, na chwellwâr hyd *liwed*. Diar.

'Nid ofnaf niwed.' Psalm 23. 4. Yn yr amgylchiadau mwyaf cyfyng a dychrynlydd, megys glyn cysgod angeu, nid ofnaf niwed, medd Dafydd, am fod yr Arglwydd yn fugal iddo, ac yn abl ei ddiogelu, ac i drefnu pob peth er lesiad iddo; gwna bethau anhyfyd yn lleol, ac i gydweithio er daioni. Ffydd yn

yr Arglwydd yn unig a wared dyn rhag ofn niwed. Ps. 34. 4. Rhuf. 8. 28. Heb. 12. 10.

Y mae pethau niweidiol i ddyon o ran ei gorff, ei enaid, neu ei amgylchiadau: nis oes dim yn niweidiol i enaid dyn ond pechod a'i effeithiau, yn absenoldeb Duw oddi wrtho: ac nid oes dim a wna lesiad iddo yn wirioneddol heb dynu ymaith ei bechod, a'i adferdyd i gymdeithas â Duw; a chan mai yr efengyl yn unig sydd yn dangos y ffordd i gyrhaeddyd hyny, nid oes dim yn fwy lesol i ddyon na'r efengyl, o ran ei gorff, ei enaid, a'i amgylchiadau. Effeithiau pechod sydd yn niweidiol i ddyon o ran ei gorff a'i amgylchiadau; beth bynag, gan hyny, a dyno ymaith yr achos, a symud yr effeithiau hefyd yn y diwedd; trwy ffydd yn yr efengyl yn unig y cyrhaeddir hyn: 'I hyn yr ymddangosodd Mab Duw, fel y dattodai weithredoedd y diafol.—Efe a wared ei bobl oddiwrth eu pechodau.' Dedwydd, gan hyny, yw y neb a gredo ynddo.

NIWL—OEDD—IOG—EN, (ni-gwl) tarth, mygdarth, niwfl, nydd, caddug, ysmwcan. Jer. 51. 18. Edr. DWFR, GWLAW, GWLITH.—'Syrthiodd arno niwlen a thywyllwch.' Act. 13. 11. *Αχλυσ, niwlen*, ydyw math o afiechyd yn y llygaid, yn peri i ddyon weled megys trwy niwl. Tarawyd Elymas y swynwr yn wyrthiol gan Paul a'r afiechyd hwn.

NO, neu **NO-AMMON**, dinas fawr boblog yn yr Aipht. Ezec. 30. 14, 15. Jer. 46. 25. Nah. 3. 8. Calmet a Bochart a farnant mai Diospolis, yn y Delta, oedd No; Vitringa sydd o'r meddwl mai Noph, neu Memphis, oedd; eraill a farnant mai Alexandria oedd—ond nid oedd Alexandria wedi ei hadelladu yn amser Jeremiah. Ammon (hwyrach oddiwrth Ham) oedd yr enw wrth ba un y galwai yr Aiphtiaid yr eilun-dduw Jupiter; i'r hwn yr oedd templ enwog yn y Thebes yn yr Aipht; o herwydd hyny galwyd y ddinas hono Diospolis, dinas Jupiter. Os No ydyw Thebes, neu Diospolis, yna Ammon-No yw duw y lle; sef Jupiter o Thebes. Gan hyny נֹאֲמֹן yn Nah. 3. 8, a ddyllasai gael ei gyfieithu *No-Ammon*, ac nid *No dylwythog*. Y mae y geiriau yn wahanol yn Ezec. 30. 15, a gyfieithir yn addas, 'Lliaws No,' נֹאֲמֹן נֹאֲמֹן Y mae tebygolrwydd yn y geiriau, ond nid yr un ydynt, fel y mae ein cyfieithwyr ni, ac eraill, wedi barnu. 'Myfi a ymwelaf â lliaws No,' neu yn hytrach, *Ammon No*, sef duw No, 'ac â Pharaoh.' Jer. 46. 25. 'Mi a ymwelaf â gweryn Alexandria.' Dr M. Y mae Duw yn bwgwth ymwelad a'i duw ac a'i brenin. Sennacherib, neu ei fab, a gymerasant Thebes, ac a'i hollol ddinystriasant. All-adelladwyd hi, a Chambyes, y Persiad, a'i dinystriodd drachefn, a chafodd ysglyfaeth lawer ynddi. Dinystrwyd hi yn ddiweddar gan Cornelius Gallus, tywysog Rhufeinig.

NOADIAH, נֹדַיָּה [*harddwch yr Arglwydd*] gau brophwydes, yr hon y rhoddodd gelymion Nehemiah hi ar waith i'w ddychrynu, ond yn ofer. Neh. 6. 14.

NOAH, neu **NOE**, נֹחַ *Gr. Nōs*, [*dyddanuch*, neu *gorphwysfa*] mab Lamech o hiliogaeth Seth. Ar ei enediggaeth, mae yn dabygol i'w dad Lamech gael, trwy ddadguddiad dwyfol, hysbysiad o'i enwogrwydd a'i dduwioldeb; ac a roddodd iddo enw yn arwyddoedd y byddai yn fendith ac yn gysur i drigolion y byd llafurus, a phoenus; gyda golwg neillduol y byddai yn gysgod enwog o'r Messiah, dyddanwch yr Israel, a gorphwysfa ddiddos ei bobl, a phregethw'r ffyddlon o hono i fyd llygredig a cholledig. Pan oedd dynolryw gwedi ymllygru yn gyffredinol, ac achos duwioldeb wedi dirywio yn fawr, 'cafodd Noah ffaf'r yn ngolwg yr Arglwydd.' Cafodd ei sancteiddio gan yr Arglwydd; ei gadw a'i nerthu ganddo i gerdded llwybrau cyflawnder yn nghanol cenedlaeth ac oes llygredig anarferol; a hyny yn hollol o ras a thrugaredd Duw. Rhybuddiodd Duw ef am y diluw a ddygaf efe ar y

ddaeu; a chydya pharchedig ofn, darparodd arch, yn ol gorchymyn Duw iddo, i achub ei dŷ. Edr. DYLIF, ARCH. 'Trwy ffydd Noë, wedi ei rybuddio gan Dduw am y pethau nis gwelaid etto, gyda pharchedig ofn, a ddarparodd arch,' &c. Gwelwn yn siampl Noah wir natur ffydd, sef credu tystiolaeth Duw am bethau ni welir, ac ni welwyd erioed. Ni bu erioed y fath beth a diluw cyffredinol; nid oedd un arwydd gweledig o hono y byddai yn ol hyny; ond yr oedd pob golygiad ac ymddangosiad yn gwbl groes i'r fath beth i fod; etto, ar dystiolaeth Duw am bethau nis gwelaid etto, gweithiodd ei ffydd uffudd-dod i orchymyn Duw, mewn perthynas i foddion o'i achubiaeth. Yr oedd ei ffydd yn credu tystiolaeth Duw am danynt, yn sicrwydd o bethau nad oedd yn eu gwelad. Heb. 11. 1, 7. Nid oes dim sicrwydd mwy i fod am ddim na thystiolaeth Duw. Y mae yn fwy sicr a diam-mheudol na thystiolaeth ein synwyrnau corphorol; canys dichon y rhai hyny ein twyllo—dichon ein clustiau a'n llygaid ein twyllo, &c., ond y mae yn amhosibl i Dduw gamsynied ei hun, na'n twyllo ninnau. Y mae gwir ffydd yn parchu tystiolaeth Duw uwchlaw pob peth arall, a thrwy hyny yn rhoddi gogoniant i Dduw. Tystiolaeth Duw am ei Fab, am neioedd, am uffern, yr adgyfodiad, &c., ydyw ein sicrwydd cadarn am danynt. Er fod y dystiolaeth yn sicr ynddi ei hun, etto nid oes sicrwydd yn ein meddwl ni am ddim, ond fel, ac yn ol y gradd, y byddom yn credu y dystiolaeth sicr hon: ac, fel yn Noah, bydd ein gweithred- oedd yn cyfateb i'n ffydd.

Gelwir Noah, *pregethwr cyflawnder*: 'Onid arbedodd efe yr hen fyd, eithr Noë, pregethwr cyflawnder, a gadwodd efe ar ei wythfed.' 2 Petr 2. 5.—'Wythfed pregethwr cyflawnder o Adda,' medd Pier-son, a Brown ar ei ol. Ond pa brawf sydd ganddynt fod wyth, a dim ond wyth, pregethwr cyflawnder o Adda hyd Noah? Yn hytrach, yr oedd efe yn wyth- fed efo ei deulu a achubwyd; sef ei dri mab a'u gwragedd, ei wraig, ac yntau. Gan nad oes un gwir- ionedd, nac un ddyledswydd, nad ydynt yn gyflawn; nac un cyfeiliornad, nac un pechod, nad ydynt yn anghyflawn; am hyny, pregethu cyflawnder ydyw pregethu y naill, ac yn erbyn y llall. Pregethu y gyfraith a phregethu yr efengyl; pregethu yr addew- idion a phregethu y bygythion, yw pregethu cyflawnder. Diammeu ei fod yn dra hysbys o'r addewid fawr yn Eden am Waredwr, Hâd y wraig; yr oedd yn credu am dano ac ynddo, ac yn ei bregethu i eraill; trwy hyny y condemniodd efe y byd am ei wrthod, ac 'a wnaethpwyd yn etifedd y cyflawnder sydd o ffydd.' Heb. 11. 7. Y fendith fwyaf yn yr addewid oedd cyflawnder mawr y Messiah; ar hwn yn benaf y mae llygaid ffydd yn syllu yn yr addewid; a thrwy ffydd mae y pechadur yn ei etifeddu. Credodd Noah yn y cyflawnder hwn ei hun, a phregethodd ef i drigolion yr hen fyd am chwech ugain o flynyddoedd, tra y bu yn darparu yr arch. Efe a gondemniodd y byd, 1. Trwy gyflawnhau Duw yn y farn fgythiedig ar- ynt.—2. Trwy ei ymddygiad a'i fucheddai, yn credu ac yn uffudhau i Dduw, tra yr oeddnt hwy yn pailu.—3. Yr oedd yr hen fyd trwy hyn yn anegusodol.—4. Condemniodd y byd hefyd, trwy gymeradwyo y farn pan ddaeth, er mor ofnadwy. 1 Cor. 6. 2. Fel hyn y bu Crist, trwy ei was Noah, yn pregethu i'r ysbrydion sydd yn awr yn ngharchar, o herwydd eu hanuffudd-dod i'r genadwri. 1 Petr 3. 19, 20. Bu yn pregethu, trwy yr Ysbryd Glân arno, tra yr oedd hir amynedd Duw yn aros, tra y darperid yr arch. Gallasid Duw drefnu fod yr arch yn barod mewn ychydig amser, 'ond hir-ymarhous yw efe, heb ewyllysio fod neb yn gollledig, ond dyfod o bawb i wybodaeth o'r gwirionedd.'

Wedi dyfod allan o'r arch, Noah a adeiladodd allor, ac a offrymodd boeth-offrymau ar yr allor; a'r Ar-

glwydd a aroglodd arogl esmwyth, ac a addawodd na fyddai iddo chwaneu i fellidithio y ddaear o achos dyn, er ei fod yn ddrwg o'i iuenctid. Yr oedd y poeth- offrymau yn cyfoddi Crist a'i aberth, er mwyn yr hwn y mae pechaduriaid yn cael eu hachub, ac sydd o arogl peralld i Dduw. Edr. ABERTH, AROGL. Gwnaeth Duw hefyd gyfammod âg ef, ac a roddodd ei fwa yn y cwmwl yn arwydd o hono. Edr. BWA, CYFAMMOD, CWMWL, ENFYD.

Mewn amser, Noah a ddechreuodd fod yn llafurwr, ac efe a bianodd willan, ac a yfodd o'r gwin, ac a feddwod, ac a ymnothodd yn nghanol ei babell yn ei feddwod. Dyma yr hanes cyntaf a gawn ni am blanu gwinllan—am yfed gwin—ac am feddwi, yn yr ysgrythrau. Yr ydoedd planu gwinllan, a chyfr- ranogi o ffrwyth ei lafur, yn gyfreithlawn i Noah; ond meddwi oedd yn bechadurus ynddo ef, ac yn mhawb eraill: Hwyrach ei fod ef yn anhysbys o gryffier y gwin; a hwyrach iddo effeithio arno yn fwy o her- wydd ei oedran. Beth bynag, gellir penderfynu yn sicr, oddiwrth ystod ei fywyd yn gyffredinol, mai ei orddiwas a gafodd y waith hon, ac nad hwn ydoedd nŵd cyffredinol ei fucheddai. Pechod yw pechod, er ei fod mewn dyn da; ac nid ydyw yn ddim llai pech- adurus ynddo ef, eithr yn hytrach yn fwy. Pa rbydd ydyw hwn i ni fod ar ein gyfiadwriaeth yn wastadol! Nid ydyw oedran, profiad, enw, &c., yn ddiogelwch i neb yn awr o brofedigaeth. Wele mae un gwedi rhodio gyda Duw gannoedd o flynyddoedd; ac wedi gwrthsefyll profedigaethau a deniadau y byd: etto yn syrthio wrth, ac ar ei ben ei hun: fel llong gwedi morio cylch y byd, ac ar etto yn cael niwed wrth fyned i'r porthladd. Yr ydoedd yn bechadurus i Noah feddwi; ond yr ydoedd yn fwy felly yn Ham, yn lle ei guddio, ei fynegi gyda digrifwch, gawad, a dirmyg i'w frodyr. Y ffyliaid yn unig a ymhyfydant mewn camwedd yn neb; pa faint mwy yw i blentyn ddynosti ei rieni, a gwawdio ei bechod? Pan ddeffrôdd Noah o'i win, gwybu beth a wnaethai ei fab ieuengaf iddo. Er iddo fellidithio Canaan, mab Ham, nid oes i ni feddwl iddo gyhoeddi y fellidith mewn digter ac an- foddlonrwydd: yn hytrach, mewn yspryd prophwyd- olliaeth, rhagfynegodd helynt ei feibion a'u hiliog- aeth hyd ddiwedd amser. Y mae ei brophwydoliaeth am danynt yn cael ei chyflawni trwy yr holl oesoedd, ac a fydd hyd ddiwedd y byd. Edr. SEM, HAM, JAPHETH.

Yr oedd Noah, yn ddihammeu, fel yr holl waredwyr enwog a gododd Duw o oes i oes gynt i'w eglwys, yn gysgod nodedig o'r Arglydd Iesu, gwir Waredwr ei bobl o bob trueni tymhorol ac ysbrydol. Mae holl oruchwyliaeth ryfedd Duw tu ag at Noah, a'r hen fyd, yn amlygiad mwy cyflawn nag a roddwyd cyn hyny o oruchwyliaeth rasol Duw yn nhrefn fawr yr iechydwriaeth yn Nghrist tu ag at yr eglwys; ac yn ddangosiad o ddinystyr sicr y rhai nad uffudhant i'r efengyl. Fel Noah, y mae ei enw yn orphwysfa—mae yn berffaith gyflawn—yn bregethwr cyflawnder—yn awdwr iechydwriaeth i'w blant, a roddwyd iddo gan y Tad—yn ben ar fyd newydd o waredigion—wedi offrymu aberth o'r perelldiaf, er mwyn yr hwn y mae miloedd yn cael eu hachub, a haeddasant eu dinystrio, ac y mae y cyfammod wedi ei gadarnhau yn ddiysgog byth. Mat. 11. 29. Esa. 32. 2. Eph. 5. 2. Yr oedd yma ddangosiad o'r waredigaeth fawr trwy adgyfodiad Iesu Grist oddiwrth y meirw, yr hyn y mae beddyd yn ei enw yn ei arwyddocaen. 1 Petr 3. 21. Cyffelybiaeth gyfatebol (*avri ruxos, gwrth- gysgod*) i waredigaeth Noah, yw yr iechydwriaeth fawr trwy Grist, yr hwn a soddodd i'r dyfnderoedd, ac a foriodd trwyddynt yn ddiangol, a'i bobl, ei blant, a'i deulu, yn iach ac yn ddiangol oll gyd âg ef. Y mae ail gyfammod Duw âg ef, trwy ei aberth gwerth- fawr, yn sicrhau na ddaw diluw byth i'w cyfarfod a'u

dystrywio. Dangosodd a phregethodd Crist ei hun, fel awdwr iechydwrtaeth, yn a thrwy Noah, i'r byd, y pryd hwnw, ac i'r byd sydd etto yn parhau. Yr achos cynhyrfiol o'r naill fel y llall, o'r cysgod a'r gwrth-gysgod, oedd ffafir a grasonrwydd Duw yn unig: ág us, nid á llawer, yr oedd yn cyfammold yn nghylch hyny—trefn Duw yn unig oedd moddion y waredig-aeth—yr oedd pawb i ymestwng ac i ymddiried yn y drefn hõno yn gwbl am eu gwaredigaeth—ac yn eu hymoestyniad a'u hymddiried iddo y buont cadweddig rhag y diluw. Cyffelybiaeth cyfatebol yw y naill i'r llall yn y pethau hyn oll.

Bu Noah fyw gwedi y diluw 350 o flynyddoedd: a holl ddyddiau Noah oedd naw can mlynedd a deng mlynedd a deugain. Mae amryw ddysgedigion wedi sylwi, fod Noah yn myned dan amrywfol enwau yn mhlith y Paganiaid; megys Sadwrn, Deucalion, Ogyges, y duw Caelus, neu Ouranus, Janus, Promotheus, Protheus, Vertumnus, Bacchus, Osiris, Vadimon, Histrus, a Fohu. Gwel Bochart, *Geograph. Sacr.. lib. i., cap. i.* M. Huet, *de Concord. Rat. et Fidei. lib. ii.* Grotius, *de Verit. Relig. Christ. lib. i.* Fabricius, *Apocryph. V. T. 247, &c.*

NOB, נוב [uchel] dinas y Lefaid yn Benjamin, i'r hon y symudwyd y habell (ond nid yr arch, yr hon oedd yn Criath-jeariam) ar ryw achlysur, yn nyddiau Saul. Yma y cafodd Dafydd fara a chleddyf Goliath gan Abimelech; yr hwn, yn nghyd â'r offeiriaid yno, a laddwyd gan Doeg yr Edomiaid, wrth orchymyn Saul, o'r herwydd. 1 Sam. xxi., xxii.

NOBAH, נוכח [cyfarthwr] enw gwr, a dinas a awyrd ar ei enw. Num. 32. 42. Barn. 8. 11.

NOD, נוד [crwydriad] enw gwlad o du y dwyrain i Eden, a allwyd felly oddiwrth grwydriad Cain yno, gwrcdi lladd ei frwad. Gen. 4. 16. Pa wlad oedd, nis gellir penderfynu.

NOD—AU—I—EDIG, (no-od) gwahanredawl, arwydd, amlygin, mân; y pennod y saethler ato; yr ergyd y cyrch un ato; pen ar yrfa rhedeg; gwr nõd, sef gwr enwog; haint y nodau, sef y pla. 1 Cron. 21. 12. Esa. 9. 15. Mat. 24. 7.—Nõd (neu gwahanod) dwfr yw gwlybaniath. Fel gorair, mae yn arwyddo, yn ddiau, hefyd, ie, sef.

Câr bawb nõd (ie) dy elyn. *Diar.*

'Hyd yn nod,' a gam-ysgrifennir yn aml, hyd yn oed; ond yn dra anaddas; megys 'Hyd yn oed meini tywyllwch a chysgod angeu.' Job 28. 3. 'Hyd yn oed y wisg,' &c. Judas 23.

'Na roddwch brint nõd arnoch.' Lef. 19. 28. Y mae y geiriau yn cyfeirio at y ddefod o nodi eu cyrph yn eu galarnadau dros y meirw, neu y cyfryw nodau coel-grefyddol a roddai eilun-addolwr ar eu cyrph.* Mae y rhan fwyaf o'r merched yn Arabia hyd heddyw, â'r nodau (*stigmata*) hyn ar eu breichiau a'u bochau; a dywed Lucian, fod yr holl Assyriaid á nodau, rhal ar eu gyddfau, ac eraill ar eu dwylaw. Yr oedd y nodau hyn yn cael eu gwneuthur â hniarn poeth, neu á nod-wydd, á pha un y gwnaent amryw fân dyllau, y rhal a lanwent gwedi hyny á llwch mân, du, glas, &c., yr hwn a rosai yno yn annileadwy. Byddai yr hen Frytaniaid eilun-addolgar yn nodi eu cyrph á nodau mewn amrywfol ddulliau, ac yn eu lliwio á glaslys, (gweddlys, galariys, melsung) neu ludw gwmmon. Gwel *Introduet.* to Camden's *Brit.* by Gibson.—Ni chaniateir i'r duwoliion nodi eu cyrph ond á nodau yr Arglwydd Iesu; sef creithiau ar ei gorph yw meddwl yr apostol, o achos ei ddyoddefiadau dros grefydd Crist. Gal. 6. 17. Y mae eu cyrph yn eiddo yr Arglwydd, gwedi eu prynu ganddo, ac yn demlau i'r Ysbyrd

* Vitringa to *Apoc. cap. 13, 16, 17.*

Glân. 1 Cor. 6. 15—19. At y ddefod hon y mae cyfeiriad y geiriau yn Dat. 13. 16, 17. a 14. 11. a 15. 2. a 16. 2. Gal. 6. 17.

'Nõd y bwystfil,' ydyw profies o ffydd lygredig Eglwys Rhufain, yr hwn y mae ei haelodau yn ei ddwyn yn gyhoeddus 'yn eu talcenau,' megys yn eu profies gyhoeddus o honi; ac 'ar eu dwylaw,' megys yn eu hymarferiad á'u holl gyflawniadau coel-grefyddol a lygredig. Dat. 13. 16, 17.

'Yr ydywif yn cyrchu at y nõd am gamp uchel alw-edigaeth Duw yn Nghrist Iesu.' Phil. 3. 14. Cyfeitha rhal y geiriau, 'Yn cyrchu (*kara*) wrth y nõd at y gamp galwedigaeth Duw oddi uchod trwy Iesu Crist.' Nid yw y gair *Gr. σκοπον*, byth yn arwyddo nõd-gyrch, medd Pierce, ond y nodau ag oeddynt yn dangos y cyfrwng yr oeddynt i redeg ar hyd-ddo. Yr oedd yn rhaid i'r rhedegwr edrych yn aml ar y nõd, fel y byddai ei redegiaid o fewn y terfynau gosodedig. Priodol iawn, gan hyny, yw yr ymadrodd, *kara σκοπον δωκε, yr ydywif yn cyrchu wrth y nõd.* Yr alwedigaeth oddi uchod trwy Iesu Crist a'i gwneuthur rhedegwr; yr hyn a eilw yr apostol, 'ymafydd ynddo gan Crist Iesu.' Adn. 12. Y gamp-dlws yr oedd yn rhedeg am dano, oedd perffeiethrwydd a bywyd tragwyddol. Yr oedd yn werth ymestyn ato á'i holl egni. Y mae y geiriau yn dangos difrifwch, diwydrwydd, a dianwadallwch, yn y modd hynotaf y dichon geiriau eu gosod allan. Edr. CYFREITHLAWN, GALWEDIG-AETH, YMDRECH.

Sylwa y Deon Spencer, eu bod, yn mhlith y Cencdloedd, yn nodi caethwas ar ei dalcen, a milwr yn ei law. Ond barna y nodai yr Iuddewon gaethwas yn ei law. Caethwas a nodent ág enw ei feistr; milwr, ág enw ei dywysog; a'r eilun-addolwr, ág enw neu arwydd ei dduw. Yr oedd y nõd yn ddarluniad o'r dyn, ac i bwy yr oedd yn perthyn. Yr oedd nõd yr eilun yn cael ei wneuthur ar amrywfol ranau o'r corph. At hyn y cyfeiria Ioan, Dat. 3. 12. a 13. 16. a 14. 1. Yr oedd yn arferedig yn mhlith y prif Gristionogion, yn yr oesoedd cyntaf, i nodi eu hunain ar yr arddwrn, neu y fraich, ág enw Crist, neu arwydd y groes. Gwel Spencer, *De Leg. Heb., lib. ii., cap. 14.* Lowth ar Esa. 44. 3. Horsley ar Hos. 8. 12.

'A'r Arglwydd a osododd nõd ar Cain, rhag i neb a'i caffai ei ladd ef.' Gen. 4. 15. Mae y rhan fwyaf o gyfeithwyr diweddar gwedi cael eu cam-arwain gan y *Vulgate* yn nghyfeithiad y geiriau hyn. Nid yw y gair *Heb. נוד* amser yn arwyddo nõd; arwyddo *arwydd, argoel*, neu *ddygywyddiad rhyfedd.* Er yr arwyddo y gair *גוסוד*, etto arferir ef yn aml yn yr un ystyr a *נוד rhoddi*; a hyny ydyw ei ystyr yn mhob man lle y mae yn gysylltiedig á'r gair *נוד arwydd.* Gwel Exod. 10. 2. Ps. 74. 4. a 78. 43. a 105. 27. Esa. 66. 12. Arwyddo y gair, gan hyny, i'r Arglwydd roddi arwydd i Cain na byddai iddo gael ei ladd gan y neb a'i caffai, yn ol ei ofnau, yn cael eu cynhyrfu gan ei gydwybod euog.

Nodi, sef edrych, ystyried, gwahanodi, penodi. 1 Bren. 20. 42. Neh. 2. 6. Job 13. 27. Act. 28. 23.

Nodedig, sef hynod, penodol, terfynedig; megys 'haidd nodedig,' amser nodedig.' Gen. 18. 14. Esa. 28. 25.

NODAB, נודב [addunedwr] gwlad ar gyffiniau Iturea ac Idumea. 1 Cron. 5. 19.

NODDED, (nawdd) diogelwch, amddiffyniad. Ps. 94. 22. a 142. 4.

NODDEFA, (nawdd-ma) lle o ddiogelwch, amddiffynfa; nawdd-dir, nawdd-le.

A *nawdd* Duw rhy noddir. *Diar.*

I nodi yr echryslonrwydd o dywallt gwae, ac er nodedd i'r hwn a laddai ei gymydog yn amryfus, neillduodd yr Arglwydd chwech o ddinasoedd noddfa yn

ngwiad Israel; tair o du y dwyrain i'r Iorddonen, sef Bezer, Golan, a Ramoth-Gilead; a thair o du y gorllewin, sef Cades-Naphtali, Sichem, a Hebron—i gyd yn perthyn i'r offeiriad a'r Lefiaid. Yr oeddynt i feibion Israel, i'r dweithr, ac i'r ymdethydd yn eu mysg. Pan helaethai yr Arglwydd yn terfynau, yr oeddynt i ychwanegu tair o ddinasoedd eraill; ond nid oes hanes iddynt wneuthur hyn. Yr oeddynt i drainu y tir, sef ei ranu yn dair rhan, a pharotol ffordd rydd i'r dinasoedd hyn. Yr ysgrifenydd Iuddewig a ddywedant fod y ffordd i fod yn wyth troedfedd a deugain o led, pob rhwystr i gael ei godi oddi arnynt, eu gwneuthur yn gwbl wastad, a phynt i gael eu gwneyd dros ffyrddau dwfr, ac ar groes-ffyrdd yr oedd mynegbyst i gael eu gosod i fynu, a 'NODDFA!' 'NODDFA!' yn ysgrifenedig arnynt, yn cyfeirio at y ddinas noddfa; fel y gallai y llofrudd wybod yn ddiattreg y ffordd i droi. Yr oeddynt yn adolygu ac yn cyweirio y ffyrdd hyn unwaith bob blwyddyn ar y pymthegfed dydd o fis Adar. Gwel Maimonides' *Treatise on Murder*, cap. viii., sec. 5, 6. Yr oedd y dinasoedd hyn bob amser gwedi eu trysori âg amlra o gynnalieith angenrheidiol, ond nid oedd dim arfau rhyfel ynddynt, rhag gwneuthur cam-ddenydd o honynt gan gyfathrachwyr y lladdedig.

Yr oedd y llofruddiog annedwydd i adael ei deulu, ei alwedigaeth, ei negesau mwya'f pwysig, a' gysuron mwya'f anwy; ac nid oedd iddo ymdroi, diofalfau, na rhoddi i fynu i flinder a digalondid o herwydd ei wendid a'r anhawoderau, na gorphwys le yn y byd, ond o fewn caerau y ddinas noddfa; yr oedd hon yn ei ddiogelu, nid trwy ei chadernid ei hun, ond trwy drefniad a gosodiad Duw. Pan safai y llofrudd wrth ddrws porth y ddinas, a mynegi ei achosion i'r henuriaid, yr oedd yn rhwng iddynt ei dderbyn i mewn atynt. Yr oedd henuriaid y ddinas noddfa i chwilio i mewn i natur y cyhuddiad yn ei erbyn, a gwrandotystion ar yr achos; ac os barnent ef yn ddiueg, yr oedd i gael leття yno nes i'w achos gael ei farnu gan henuriaid ei ddinas ei hun; ac os barnent hwythau ef yn ddiueg, yr oedd i ddychwelyd i'r ddinas noddfa hyd farwolaeth yr arch-offeiriad; ac yna yr oedd i ddychwelyd i'w ddinas ei hun, yr hon y ffoisai efo o honi. Num. xxxv. Deut. 4. 41, 43. a xix, xx, xxi. Jos. xx, xxi.

Y mae y cyfieithwyr Saesonaeg, yn nghyd âg amryw eraill, yn barnu fod cyfeiriad at y dinasoedd noddfa yn Heb. 6. 18. 'Y rhai a ffoisom (*fled for refuge*) i gymeryd gafael yn y gobaith a oesodwyd o'n blaen.' 'Rrain ydym yn dareded y ddala yn dynn y gobaith rag-osodedic.' W. S. Y gair sydd gan yr apostol yma (*καταφυγω*) yw y gair a arferir gan y LXX. am ffoad y llofrudd i'r ddinas noddfa, er nad yw o angenrheidrwydd yn arwyddo hyn yn unig, ond yn arwyddo ffoad oddiwrth rhyw berygl yn gyffredinol, fel yn Act. 14. 6. Ond gan fod yr apostol yn ysgrifenu at yr Hebraeid, nid annhebyg ei fod yn cyfeirio at beth oedd mor nodedig adnabyddus iddynt, ac yn gwbl addas i'r mater yn cael ei drin ganddo. Oddiwrth Exod. 21. 13, 14. gellir casglu fod yr allor hefyd yn noddfa, ac yn lle o ddiogelwch.

Nid ydoedd yr holl bethau hyn ond yn dangos beth yw yr Arglwydd Iesu i'w bobl, yr hwn, yn aml, sydd yn cael ei alw yn *Noddad* a *Noddfa*: 'Dy noddfa yw Duw tragwyddol.' Deut. 33. 27. Mae yr enw hwn yn neillduo yn cael ei briodoli i'r Arglwydd Iesu. Esa. 8. 14. a 25. 4.—'Noddfa yn nydd cyfyngder,' Ps. 59. 16.—'rhag y gelyn,' Ps. 61. 3.—'rhag y dymhestl.' Esa. 25. 4. Gwel Ps. 9. 9. a 62. 7, 8. a 71. 7. a 91. 9. a 94. 22. 2 Sam. 22. 3. Y mae yn noddfa o drefniad Duw—gadarn—gyflawn o bob bendithion—ddirwysr i fyned iddi i bawb o bob cwr i'r byd—ac nid yw gyfreithlawn lladd neb a fyddo ynddi, ond mae ei fywyd ganddo yn ol trefn Duw. Yr oedd ei

fywyd ganddo yn gyfreithlawn, am hyn yn ddiogel. Nis gallasai yr henuriaid, na neb arall, ei droi allan, ac nid oedd iddo yntau ychwaith fyned allan hyd farwolaeth yr arch-offeiriad; ond yna yr oedd yn ddiangol yn mhob man; ac yr oedd rhyddid iddo fyned adref i'w ddinas ei hun. Y mae cysgod wrth gysgod yn ngly'n wrth eu gilydd, i ddangos beth yw Crist yn ei swydd gyfryngol. Y mae diogelwch, ac hefyd rhyddid tragwyddol ynddo. Bu farw drostynt; am hyn y mae hawl a rhyddid iddynt i'w hen gartrefle, a barotowyd iddynt er seiliad y byd. Nid oedd dim arfau lladd yn y noddfa, er y gallai gelynyon chwennych hyn; ond y mae yno ymborth digonol at gynnalieith. Nid oedd neb yn dwyn dim gyd âg ef i'r noddfa; ond yr ydoedd yn cael pob peth yno yn barod ac yn gyflawn. Gwirionedd cyflawn yr holl gysgodau, a llawer mwy, yw Crist i'w bobl. 'At o'r rhed y cyflawn, ac y mae yn ddiogel.' Diar. 18. 10.

NOE—AU, (no) ceulawr, mail; dysgl, bywyd, llestr i bobl, neu i olchi; noe bobi, noe dyfino.—Ua noe oedd yn y babell, ond yr oedd deg yn y deml, heb-law y môr tawdd. Gwnawd y noe yn y babell o ddrychau pres y gwagedd. El dyben ydoedd i ddal dwfr i'r offeiriad i olchi eu traed a'u dwylaw âg ef, yn ngwasanaeth y babell. Yr oedd dwelau (*cocks*) iddi, meddant, i ollwng y dwfr i gawgiau, wrth raid. Yr oedd yn sefyll rhwng yr allor bres a drws y babell. Yr oedd yr holl lestri a'r dodrefn sanctaidd i gael eu gorchuddio yn y teithiau yn yr anialwch, ond y noe; ond nid oes sôn am orchuddio hon. Yr oedd angen golchi yn ddyfal ac yn barhaus arnynt; felly y mae etto ar holl bererion Ston. Exod. 38. 8.

Yr oedd deg noe yn nheul Solomon yn sefyll, pump o du y deheu, a phump o du y gogledd i borth y deml. Dywed Calmet fod pob un yn gynnwysedig o ddau lestr, un yn bedair-ongl uwchlaw cawg neu olch-lestr. Yr oedd ar y llestr uchaf addurniadau o luniau penau ychain, llewod, a cherubiad. Yr oedd y llestr isaf, neu y golch-lestr, yn sefyll ar gerub, yn cael ei gynnal ar ystôl bres, neu wadn colofnog, a hwnw yn cael ei gynnal a'i gario ar olwynion pres o'r naill fan i'r llall. Yr oedd pob ystôl oedd yn cynnal y llestri hyn, yn bedwar cyfudd ei hŷd a'i lled, ac yn dri chufydd ei huchder, yn bedair ochrog, ac nid yn grynyon. Yr gwaith yr ystolion yn hynod gwyrain, er nad mor hawdd ei amgylfred, er rhoddi darluniad manwl o hono, mewn un cyfieithiad mor ddealladwy ag oedd i'r Iuddewon yn eu hiaith eu hunain. Yr oedd pedair olwyn dan, yn gyfudd a hanner eu huchder. Yr oedd pob noe yn bedwar cyfudd, yn cynnwys deg bath bob un. Y noeau hyn oeddynt i olchi darnau yr offrymau. 'Trochent ynddynt ddefnydd y poeth-offrwm, ond y môr ydoedd i'r offeiriad i ymolchi ynddo.' 1 Bren. 7. 27—39. 2 Cron. 4. 6. Yr ydoedd y noeau hyn, a golchi y poeth-offrwm ynddynt, yn arddangos perffieithrwydd, sancteiddrwydd, a chyflawnder Crist, yr hwn a offrymodd ei hun yn ddiifai i Dduw. Edr. MOR, ABERTH.

NOETH—DER—NI, (ny-oeth) *Gr. νηος; Llad. NUDUS*: diarchen, dynoeth, annoeth, hynoeth, heb ddillad; diarchenu, dihatru, dyoeg, dadguddio, llymhau.—1. Bod heb wisg i orchuddio y corph. Gen. 2. 25. a 3. 7. a 6. 21.—2. Heb ond ychydig ddillad am un. 1 Sam. 19. 24. Ioan 21. 7.—3. Bod yn hollol amlwg ac adnabyddus; felly y mae uffern, a phob peth yn noeth ger bron Duw; y mae efo yn berffaith wybodus o honynt. Job 26. 6. Heb. 4. 13.—4. Amddifadrwydd o bethau y byd hwn; felly y cyfaddef Job, mai yn noeth, sef heb ddim, y daeth i'r byd. Job 1. 21.—5. Amddifadrwydd o sancteiddrwydd a chyflawnder, amddiffynfa a harddwch enaid. Dat. 3. 17. a 16. 15.—6. Amddifadrwydd trwy bechodau o flufr ac amddiffynfa yr Arglwydd, yn warthas ac

yn agored i elynion ein hysgylfaethu a'n dyfetha. Ezech. 32. 25. 2 Cron. 28. 19.

Noethnol gwlad yw ei phechaduruswydd a'i drygioni, ei chywilydd a'i pherygl yn ganlynol i hyny. Ezech. 16. 36, 37. A gwaith y prophwyd yn myned yn noeth oedd arwydd o hyny. Esa. 20. 3. Mic. 1. 8. Nid oedd noethder dyn cyn ei gwmp yn anhardd, yn wrthun, nac yn bechadurus. Nid oedd dim o'r ddaear i'w roddi am ddyd i chwaneagu at ei harddwch allanol yn ei greadigaeth: efe ei hun oedd yr harddwch a'r pryderthwch mwyaf yn y byd. Nid oedd un rhan o'i gorph ag eisieu gorchudd arno: ond pan gollodd ddalw Duw, a'i harddwch, trwy bechod, daeth angen am wisg i orchuddio y rhanau hyny o'r corph, a alwyd wedi hyny, noethni. Gen. 3. 7—11. a 9. 22. Edr. Gwiso.

Dilladu y noeth, yn enwedig plant Duw, sydd weithred o drugaredd orchymynedig, a chymeradwy gan yr Arglwydd. Esa. 58. 7. Mat. 25. 36. Iago 2. 15. 1 Cor. 4. 11.

'A dim cig noeth byw yn y chwydd.' Lef. 13. 10. *אֵין בָּשָׂר אֲנֹחְרֵנֶדֶת, neu bywiogrwydd cnawd byw yn y chwydd.* 'And there be quick raw flesh in the rising.' Saes. A bod cig noeth byw yn y chwydd. Oddiwrth adn. 14, 24. y mae yn awlwg, tybygaf, fod y geiriau yn gadarnhaol, ac nid yn nac-aol, fel yn ein cyfleithiad awdurdedig ni, a'r eiddo Dr M., y rhai a olygant y bywiogrwydd cnawd byw yn arwydd o lechyd, fel yn Jos. 5. 8. 2 Bren. 20. 7. Heb. am hyny rhoddaasant y gair *dim* yn Italaidd.

'Wrth noethder pob un.' 1 Bren. 7. 36. *כִּי אֵין אֶחָד מֵעַם אֵין יִשְׁתַּלְּשֵׁם עִלְיָדָם.* 'Ac eiddo i'w ystlys eu gilydd.' Dr M. Pagninus. 'According to the proportion of every one.' Saes. *Yn ei egniad pob un;* sef yn agwedd pob un a fyddo yn ymgneio. Y tarw megys mewn cyuddaredd; y llew ar ruther-naid (*rampant*); y palmwydd yn eu llawn fodau, neu *d blodau agored*, fel yn 1 Bren. 8. 29. Gwel Bates' *Inquiry into the Similitudes.*

NOFIO—IADWY—IEDYDD, (nawf) Gr. *νοῖος* *νηπιος*; *Llad.* NATAO: ymgynnal ar wyneb y dwfr; morio, llongwrio.

Ni nofa doeth mewn afao, Yn ebyw si'rwed y dda. *Diar.*

'Mwydaf hefyd a'th waed y tir yr ydwynt yn nofio yuddo.' Ezech. 32. 6. 'Mwydaf hefyd dy dir llaeth a'th waed hyd y mynyddoedd.' Dr M.

Mwydaf hefyd dy dir a'th gŵr, Dy waed fydd hyd y mynyddoedd. *Newcome.*

Yn ol ein cyfleithiad ni, y mae yr Arglwydd yn cyffelybu y brenin i anghenfil (megys y *crocodile*) yn nofio mewn dyfroedd dyfynion, mewn llawnder a hawddfyd; ond byddai ei gwmp mor ofnadwy nes iddo lenwi yr holl wlad a'i waed hyd y mynyddoedd. Y mae y gyffelybiaeth yn oruchel, yn dangos ar yr un pryd fawredd y brenin hwnw, a'i gwmp cyflawn a dychrynnydd.

'Ac efe a'estyn ei ddwyllaw yn eu canol hwynt, fel yr estyn nosfedydd ei ddwyllaw i nofio.' Esa. 25. 11. 'Efe,' sef yr Arglwydd, tybygaf, yn cyfateb i'r geiriau yn adn. 10. 'Llaw yr Arglwydd a orphwys yn y mynydd hwn, a Moab (sef gelynyd ei eglwys) a sethriw tano,' &c. 'Ac efe,' sef yr Arglwydd, 'a'estyn ei ddwyllaw yn eu canol hwynt,' sef Moab (gelynyd ei eglwys) 'fel yr estyn nosfedydd ei ddwyllaw i nofio;' sef yn hawdd, yn esmwyth, yn gwneuthur ei si'ffordd trwy y dwfr, ac yn ymgadw ar ei wyneb gyd a'r hawsdra mwyaf. Heb ddim trafrather, heb ddim an-hawsdra, fel y nosfedydd yn nofio, y dinystria Duw ei elynion. 'Estyn ei ddwyllaw yn eu canol hwynt,' sef trwy yr holl dir, i bob ochr, yn cyrhaedd i'r holl

derfynau. 'Efe a ostwng eu balchder hwynt, yn nghyd ag yspall eu dwyllaw.' Hwyrach, medd Scott, fod yn y geiriau gyfeiriad at Grist wedi ei ddyrchafu ar y groen, a'i ddwyllaw yn estynedig, ac yn hoeliedig wrthi: yr oedd ei ddwyllaw yn estynedig yn nghanol ei elynion, ac yno yr yspelliodd efe dywysogaethau ac awdurdodau, ac y gorchfygodd holl alluoedd y tywyllwch. Col. 2. 14, 15. Esa. 5. 25. a 14. 26. Gwel Calvin, Musculus, Vitringa, Scott in *loc.*

NOGAH, נֹגַהּ [*ysplenydd*] mab Dafydd. 1 Cron. 3. 7. a 14. 6.

NOHAH, נֹחַח [*yr hwn sydd yn gorphwys*] pedwerydd mab ar hugain Benjamin. 1 Cron. 8. 2.

NOPH, NOPHAH, נֹפַח, [*anadu*] 1. Dinas y Moablaid, wedi hyny yr Amoriaid, ac yn ddiweddaf yr Israellaid. Yr oedd yn agos i Medebah, a hwyrach mai yr un oedd a Nebo, neu Nabo. Num. 21. 30. Neh. 7. 33. Ezra 2. 29. Esa. 15. 2. a 46. 1.—2. Dinas yn yr Aipht, yr un a Memphis enwog. Esa. 19. 13. Hos. 9. 6. Ezech. 30. 13.

NOS—WALTH, (ny-oe) Gr. *νόσ*; *Llad.* NOX: y rhan hyny o amser y byddo yr haul islaw y terfyn-gylch. Tan y cylch cyhydedd y mae y nos yn un hŷd a'r dydd. Tan y pynciau (*poles*) pery y nos hanner blwyddyn. Yr oedd y Gauliaid a'r Ellmyrn yn cyfrif amser wrth *nosau*, ac nid wrth *dyddiau*. Felly hefyd y gwnai y Saeson, a'r hen Gymry; oddiwrth hyn y tarddodd y geiriau *wythnos*, *pythefnos*, *tair wythnos*.

Nos yw mam y cysulwau. *Diar.*
Gwalth y nos y dydd a'i dengys. *Diar.*

Yr hen Hebreaid a ddechreuont eu diwrnod yn yr hwy, ac a'i diweddent yn yr hwyr canlynol. Gen. 1. 5. Rhanent y nos yn ddeuddeg awr, a'r dydd yn ddeuddeg awr; ac felly ni byddai oriau y nos a'r dydd yn gyhyd, ond pan byddai yr haul yn nghylch y cyhydedd. Yn y gauaf, oriau y nos fyddai hwya, ac yn yr haf fyraf, ac felly oriau y dydd yn y gwrthwyneb.

Mae nos yn yr ysgrythrau, yn arwyddo, 1. Amser o adfyd ac anghysur. Esa. 21. 12. Can. 5. 2.—2. Marwolaeth. Ioan 9. 4.—3. Holl amser ein bywyd, (Can. 1. 13. Rhuf. 13. 12.) am fod llawer o dywyllwch, peryglon, a thrangwyddiadau yn ein hamgylchynu yn ein hanwybodaeth yma yn y byd.

Ni bydd nos yn y Jerusalem newydd, sef yn yr eglwys, yn ei chyflwr gogoneddus yma ar y ddaear, cyn diwedd amser. Bydd goleuni mor ddysglaer, ac athrawiaeth fawr yr efengyl yn ymddangos mor ogoneddus, yn enwedig yr athrawiaeth fawr sylfaenol o gyflawnhad trwy fydd, fel na ddichon i gyfeillionnadau niwediol gyfodi eu penau, a chael derbyniad. Dat. 21. 25. Zech. 14. 7. Dyfetha yr Arglwydd yr holl athrawiaethau gau ag ysbryd ei enau, ac a'u dilia & dysgleirdeb ei ddyfodiad, a'i ymddangosiad yn y gwrlionedd. 2 The. 2. 8. Ac os bydd cyflwr yr eglwys mor ddysglaer ogoneddus ar y ddaear, pa faint mwy y bydd felly yn y nefoedd!

NUMERI, enw pedwerydd llyfr Moses. Galwyd ef wrth yr enw hwn oddiwrth yr enw a roddodd y LXX. yn Groeg arno, sef *Ἀριθμοί*; *Llad.* NUMERI; *Saes.* NUMBERS. Y mae y gair yn arwyddo *rhifedi*, am fod rhan fawr o'r llyfr, yn enwedig yn y dechreu, yn cynnwys rhifedi meibion Israel, a'u teithiau o'r Aipht i Ganaan. Geilw yr Hebreaid *יִדְבָר* (*vayedaber*) ac *efe a lesarodd*, y gair cyntaf ynddo. Rhai o'r Iuddewon a'i galwau *בְּמִדְבָּר* (*bemidebar*) yn yr *aniaaloch*, am ei fod yn cynnwys hanes teithiau yr Israellaid yn yr anialwch. Y mae yn cynnwys hanes Israel o ddechreu yr ail fis o'r ail flwyddyn wedi eu hymadawiad o'r Aipht, hyd dechreu yr unfed mis ar ddeg o'r ddeugeinfed flwyddyn, sef dros ddeunaw ar hugain o flynyddoedd, a naw neu ddeg o fisoedd,

* אֵין אֲנֹחְרֵנֶדֶת, אֵין אֲנֹחְרֵנֶדֶת. Hoabigant.—Inundatione taa, MUNSTRAS. Cruore, Tiriaus

fel y gellir gwled wrth gymharu Num. 1. 1. a 36. 13. & Deut. 1. 3.

Y mae tystiolaeth yr Arglwydd Iesu a'i apostollon, yn nghyd â thystiolaeth gyson hynafiaeth, yn sicrhau i ni mai Moses a'i hygrifenodd, a'i fod yn rhan o'r Ysgrhythyr Lân, fel y gellw yr apostol yr ysgrifenedau sanctaidd. Y mae cyfeiriadau aml yn yr holl ysgrhythrau at bethau cynnwysedig ynddo, ac yn brawf o'i ddwyfoldeb. Gwelwn ynddo ddangosiad, 1. O ragorol fendith Duw ar Israel, yn peri eu llosgogrwydd hynod.—2. Gofal manwl rhagluniaeth Duw am danynt, yn eu holl deithiau a'u peryglon yn yr anialwch.—3. Toster Duw yn gyflawn ac yn sanctaidd yn eu cospi am eu pechodau, o herwydd pa rai y cwmpodd miloedd o honynt yn yr anialwch.—4. Ei allu a'i ffyddlondeb diball, yn cyflawni ei addewidion iddynt, ac yn dwyn y fath genedl liosog i etifeddu Canaan, yn ol ei air. Edr. GENESIS, MOSES.

NUN, נון [mab] mab Elisama, tad Josuah, o lwyth Ephraim. Edr. JOSUAH.

NWYF—IANT, (nwy) bywiogrwydd, egnolrwydd, anlladedd, afendid.—A'r godinep, a' nwyfiant, a wnaethant.' 2 Cor. 13. 21.—'Sef gweithredoedd y cnawd 'sy amlwe, yr ei ynt,—afendit, nwyfiant.' Gal. 5. 19.—'Yr ei nyd enlllybr o nwyfiant neu vot yn anuydd.' Tit. 1. 6. W. S.

NYCHA, (ny-ycha) ebychiad; wale!—'A' nycha ef yn ych raelaeny i Galilea.—A' nycha 'r Iesu yn ychwrdd ac wynt.—Nycha y daeth yr ei o'r willadwriaeth i'r ddinas.—A' nycha, ydd wyf vi gyd a chwy-chwi yn 'oystat yd ddiwedd y byt.' Mat. 28. 7, 9, 11, 20. W. S.

NYCHDOD—LYD, (ny-ych) methiant, llesgedd,

clyfyd; traul y corph gan glyfyd, gwywyd y corph, lliant cnawd, darfodedigaeth, dihoeniad.

Gwell marw na hir *nychdod*. *Diar*.

'O angen nychlyd y byddant feirw.' Jer. 16. 4. Cyfneithr yr yn gair נִיחָה *Uesgedd*, Pa. 108. 3. Jer. 14. 2.—*cefydas drwg*, 2 Cron. 21. 19.

NYDWYDD, (nydw) bér, pin; nydwydd ddur i wlio & hi. Edr. CAMEL, EDAM.

NYDDU, (nydd) tynu edau, cyfrododdu, amnyddu, trol. Exod. 35. 25, 26. Mat. 6. 28. Luc 12. 27. Edr. LILI.

NYMPHAS, Νύμφα, Cristion enwog yn Colose, a'i holl deulu yn credu, fel yr oedd y teulu yn eglwys; neu yr oedd cyfarfodydd crefyddol yn ei dy. Col. 4. 16.

NYTH—OD—U, (ny-yth) *Llad*. NIDUS; *Gwydd*. NEAD: letty yr aderyn i ddodwy, gori, a magu ei rai bychain: nythu, lettya, eistedd ar wyau. Y mae cywreirwydd rhai adar i wneuthur eu nythod yn hynodol iawn; y mae eu synwyrdebb a'u celfydd-garwch yn eu gwaith tu hwnt i synwyr dyn i'w dywared. Nid oes dim perygl, cyfleusdra, nac ymgeledd iddynt hwy na'u cywion, heb eu rhag-olyg ganddynt, a pharotol yn addas gyferbyn â hwynt. Yn dirion ryfedd y mae y Duw mawr, yn gofalu am nyth yr aderyn, a'r aderyn yn ei nyth; y mae pob math o greulondeb i'r rhai hyn yn ei anfodloni. Deut. 22. 6.—Y mae nyth, heblaw cartrefe yr adar yn arwyddo, 1. Yr wyau, neu y cywion yn y nyth. Rea. 10. 14. Deut. 32. 11.—2. Trigfa ddiogel, yn ol tebygolrwydd, ac anysgogadwy. Jer. 49. 16. Obad. 4. Hab. 2. 9.—'Nythu yn y cedydd,' a arwydda, trigu mewn tai o goed cedydd. Jer. 22. 23.

O.

O, sydd weithiau yn rhagddodiad; o'm, o'th, o'i, o'n, o'ch, o'u, o'r; yn lle o am, o yth, o ei, o ein, o eich, o eu, o yr.—Cysylltiad, a ddodir o flaen cydeiniad yn nechreu gair; megys, 'O chwrwch fi, cedwch fy nghorchymynion.'—Rhagenw, megys, 'O ddywedodd i mi; difai oedd o.'—Cyfrwng-air; megys, 'O ddyfnder golud doethineb a gwybodaeth Duw!'

OBADIAH, עֲבַדְיָה [gwas yr Arglwydd] 1. Gwr duwiol yn ofni yr Arglwydd yn fawr, yr hwn oedd ben-teulu i'r brenin Ahab. Pan ddystrywiodd Jezebel brophwydi yr Arglwydd, efe a guddiodd gant o honynt bob yn ddeg a deugain mewn ogof, ac a'u porthodd â bara a dwfr. 1 Bren. xviii.—2. Prophwyd Duw. Pwy ydoedd, nid oes dim hysbyrwydd gwedi ei roddi i ni, ond yn unig gelwir ei lyfr byr, GWELEDIGAETH OBADIAH. Tebygol ei fod yn cyd-oesi â Jeremiah; ac iddo brophwydo yn nghylich yr amser y dinstriwyd Jerusalem gan Nebuchodonosor, a chyn dystriwyd gwlad Edom ganddo. Adn. 11, 12. Prophwydodd yn unig yn erbyn yr Edom-laid. Y mae yn diweddu ei brophwydoliaeth trwy draethu pethau daionus am Israel Duw, fel yr holl brophwydi eraill. Mae agos yr un geiriau am Edom ynddo a Jeremiah. Cymh. Obad. 1—9. & Jer. 49. 7—22. Dywed Jerome am dano, mai prophwyd bach oedd o ran rhifedi adnodau, ond nid mewn ystyr a synwyr.—3. Coffêir am smryw eraill o'r enw hwn yn yr ysgrhythrau. Gwel 1 Cron. 3. 21. a 7. 3. a 8. 38. a 9. 16. Neh. 10. 5.

OBAL, אֲבָל [henant] wythfed mab Joctan. Bernir

i'w hllogaeth drigo mewn rhyw ran o Arabia. Gen. 10. 28.

OBED, עֲבֵד [gwas] mab Boaz o Ruth, tad Jesse, a thaid Dafydd. Ruth 4. 17.—Yr oedd eraill o'r enw. 1 Cron. 2. 37. a 26. 7. a 11. 47. 2 Cron. 23. 1.

OBED-EDOM, עֲבֵד־עֲדָם [gwas Edom, neu gwas dyn] mab Jeduthun, (nid y pen-cerddor) a thad Semaiah, Josabad, &c. Gelwir ef Obed-Edom y Geth-laid, am mai priodur oedd o Gath-Rimmon; neu am ei fod wedi ymdeithio dros enyd yn Gath y Philistiaid. Gwedi taro Uzzah am gyffwrdd â'r arch yn llaw-dyrnu Chidon, pan oedd Dafydd yn ei dwyn hi i fynu o Ciriath-jearim, ofnodd Dafydd, ac a'i cludodd i dy Obed-Edom, lle yr arosodd dri mis. 'A'r Arglwydd a fendithiodd dy Obed-Edom, a'r hyn oll a feddai,' fel y cynnyddodd ei deulu mewn rhifedi, cyfoeth, a phob llwyddiant. Yr oedd gwedi hyn o'i deulu yn borthorion wyth a thriugain. Ni cholledodd Duw na'i achos neb erioed. Y mae bendith Duw gyd â'r efengyl, a bendith Duw yn unig sydd yn cyfoethori. Gen. 30. 13. a 39. 5—22. *Diar*. 3. 9, 10. Mal. 3. 10.

OBIL, אֲבִיבִיל [yr hwn sydd yn wyllo] Ismaeliad, yr hwn oedd ar gamelod Dafydd. 1 Cron. 27. 30.

OBOTH, אֲבוֹת [lle costrelau crwyn, sef lle y llenuid, neu y gwneid hwynt] gweryllfa yr Israel-laid rhwng Paran ac Ije-abarim. Num. 21. 10.

OBRY, (o-bry) tan, tanodd, goris, is, islaw, odditan; isel, hyn sydd isaf, isaf.—'I ochel uffern

obry.' *Diar. 15. 24.* I ochel y ffurdd sydd yn arwain yno, a thrwy hyny i ochel y lle hwnw o boenau. Mae ffurdd y bywyd, yr hon sydd uchel i'r synwryol, yn cael ei gosod mewn cyferbyniad i uffern obry, a'r ffurdd sydd yn arwain yno.

OCRAN, *עָרָן* [*cythryblor*] tad Pagiel o lwyth Aser. Num. 1. 13.

OCR—AETH—WR, (oc-yr) mael, elw, ennill, llôg, arlôg; llogwr arian, usuriwr.*—Nid oes dim yn natur pethau yn gwarafu cael llôg am arian, mwy nag ardreth am dŷ neu faes. Os bydd yn masnachu âg arian arall, nid afresymol fyddai i hwnw gael rhan o'r ennill. Ond rhaid i'r llôg fod yn gymedrol; yn unedig os bydd yr echwynwr yn dlawd. Y rheol gyflawn yw, a hawdd ei deall, pa anhawsderau bynag sydd yn ein meddwl i gydfurfio â hi.—'Pa bethan bynag oll a ewyllsioch eu gwneuthur o ddynion i chwi, felly gwnewch chwithau iddynt hwy.' *Mat. 7. 12.* Gan nad oedd ond ychydig o fasnachu yn mhllith yr Iuddewon, nid oeddynt hwy yn echwynna ond mewn angen a thlodi; am hyny, y mae yn warbarddedd iddynt hwy gymeryd ocræth ond gan estroneid, nid gan eu brodyr. *Deut. 23. 20.* 'Os echwyni arian i'm pobl sydd dlawd yn dy ymyl, na fydd fel ocrwr iddynt; na ddod usuriaeth arnynt.' *Exod. 22. 25.* Wrth 'er ei fod yn ddyfeithr ddynt neu yn alltud,' yn *Lef. 25. 35.* y meddyllir, er fod brawd felly yn arwydwr yn eu mysg fel dyfeithr ddynt, neu alltud heb etifeddiath, yr oedd yn ddydylus arnynt ymddwyn tu ag ato fel brawd; i.e. ymddwyn tu ag at estron yn y cyfrw amgylchiadau cyfng, yn drugarog ac yn haellonau. *Exod. 22. 25—27.*—Yr oedd y pendefigion yn amser Nehemiah yn annhrefnus ac yn greulon, yn cymeryd ocræth gan eu brodyr thlodion, ac yn cymeryd eu meusydd, eu gwinllanoedd, a'u tai, yn wysul. Am hyn y dwrldodd Nehemiah hwynt, a hwy a'u rhodasant yn eu hol heb gymeryd dim ganddynt. *Neh. 5. 7—10.*

OCH, *Heb. מַחַץ* ach; cyfrwng-air, yn arwyddo syn-dod, neu alar.—'Och! pechodd y bobl.'—'Och fi, fy meistr!'—'Och o'r diwrnod!' *Exod. 32. 31.* 2 *Bren. 6. 5.* *Ezec. 30. 2.*

OCHAIN—RNAID—BIDIO, (och) *Heb. מַחַץ* (*anach*) *Gr. ἀχός*, (*achos*) griddfan, alæthu, cwynfan, galaru, drygnadu, ebychu, ochi. Y mae y saint yn ocheneidlo âg ocheneidiau annrhaethadwy, yn llwythog, yn griddfan dan faich eu pechodau a'u gorthrymderau, ac yn hiraethlon am waredigaeth gyflawn oddi wrthynt. *Rhuf. 8. 26.* 2 *Cor. 5. 2, 4.* *Edr. ANNHRAETHADWY, DYOGS, LLWYTHOG.*

'Ni a wyddom fod pob creadur yn cyd-ocheneidlo, ac yn cyd-ofidlo hyd y pryd hwn.' *Rhuf. 8. 22.* I ddangos mawredd y gogoniant a ddadguddir i ni yn yr adgyfodiad, y mae yr apostol yn ei osod allan fel

gwrthdrysych o bwys i'r holl greadigaeth yn gyffredinol, a phob creadur yn dysgwyl yn awyddus am ddadguddiad meibion Duw, yn ocheneidlo am ein rhyddhad fel arwydd o'i ryddhad yntau hefyd o gaethiwed llygredigaeth. Fel pan gyfodo talaeth mewn gwrthryfel yn erbyn y llywodraeth a'r wehelyth lywydd, y mae y rhan fwyaf, os nid holl adgyferthoedd y wlad, yn cael eu defnyddio yn gynnorthwyol i'r gwrthryfelwyr; felly, yn y cyffelyb fodd, pan wrthryfelodd dyn yn erbyn Duw, ei brloddol lywydd, yr holl greaduriaid, bywiollion ac anfywiollion, y rhai yn ol deddf natur oeddynt yn wasanæthgar i ddedwyddwch dyn, a dynwyd, mewn ystyriaeth, i'r cynghair bradychus. Y mae y creadur fel hyn 'yn ddarostyngedig i oferedd, nid o'i fodd,' yn wir, (cans y mae pob creadur yn ei sefyllfa briodol am wasanæthu ac anrhydeddu ei Greadwr, a phan y mae yn gwneuthur i'r gwrthwyneb, y mae yn groes i'w natur) 'eithr oblegid yr hwn a'i darostyngodd.' Y Goruchaf, gwedi sefydlu deddfau naturiaeth, ni farnodd yn addas eu cyfnewid, o herwydd eu cam-ddenyddio; ond a oddefodd i'r creaduriaid fod yn wasanæthgar i gynnal y gwrthryfel, hyd nes yn ei amser ei hun y byddai iddo eu rhyddhau trwy foddion eraill. Etto, i ddangos eu tueddiad naturiol, ac mor groes i'w natur yw eu darostyngiad presennol, maent yn aml, megys i ddial achos eu Greadwr, yn ymgyfodi yn erbyn eu cam-ddenyddwyr. Mae yr haul yn taro y dydd, a'r lleuad y nos; y mae y dwfr yn eu boddi, y tân yn eu llosgi, yr awyr yn eu llenwi âg afiechyd marwol, a'r ddaear yn crynu yn ddychrynllyd danynt, &c. Mae natur, trwy flugur ymadrodd, yn cael ei dynsodi, ac yn cael ei darlunio megys yn gofidio mewn gweryr esgor, yn awyddus i gael gwared o'i llwyth trwm.

OCHR—OG, (och-yr) ystlys, ymyl, tu, plaid, glâr, erchwyn, ystlysol, cyfar-ochrol. 1 *Bren. 7. 31.* *Ezec. 1. 17.* a *41. 21.* *Edr. Post, OLWYN.*

OD—I, *Llad. Nix*: eira, eiry.—'Megys ôd yr haf,' &c. *Diar. 26. 1.*

OD—IAETH, nodedig, rhagorol; megys, 'glân odiaeth,' *Gen. 12. 14.*—'têg odiaeth,' *Gen. 24. 16.*—'melus odiaeth,' *Can. 5. 16.*—'cyflawn odiaeth,' *Job 34. 17.*—'a ogoneddwyd yn odiaeth,' *Ezec. 27. 25.*—'yn ddirfawr odiaeth,' *Exod. 1. 7.* Hefyd, cyfrwng-air a arferir o'f faen llafaryddion; megys, 'Od oes neb yn Nghrist,' &c. 2 *Cor. 5. 17.*

ODED, *עָוָר* [*cywnal*] 1. Tad y prophwyd Azariah. 2 *Cron. 15. 1.*—2. Prophwyd yr Arglwydd. *Gwel 2 Cron. 28. 9.*

ODID, (od) ysgatfydd, agatfydd, tebygol; anghyffredin, anaml.—'Ond odid a bechasant,' *Job 1. 5.*—'Ond odid yr Arglwydd a fydd gyda mi.' *Jos. 14. 12.*

Odds addewid a ddel. Diar.

ODL, neu **AWDL—AU**, (aw-dyl) *Gr. ὄδῆ*; cân.—'Odlau ysbrydol.' *Eph. 5. 9.* *Edr. PSALM, HYMN.*

ODYN—AU, (od) cyl; odyng galch, cyllyn calch; odyng frâg; odyng faes. 2 *Sam. 12. 31.* *Jer. 49. 9.* *Nah. 3. 14.*

ODDI, (odd) rhagddod, yn arwyddo o; megys oddi yno, oddi acw, oddi ar, oddi allan, oddi wrth, oddi eithr, oddi dref, oddi uchod, oddi isod, &c. yn aml.

OED—I, (o-ed) yspaid o amser; amser gosodedig; oes; gobhrio amser; rhoddi heibio amser; yn oed yn dydd, yn yspaid yn dydd; oed dydd, diwrnod gosodedig; oedfa, amser, neu le gosodedig i gyfarfod; gwerthu ar oed, sef gwerthu ar goel; dyn mewn oed,

* Yr ydwyf yn cwbl barnu nad yw codi llôg gweddol a chyfreithlon ddim yn dyfod dan yr enwad o ocræth, yn ei ystyr waethaf, nac yn waharddedig yn mhob amgylchad. Megys, pa logir arian i farchnata ac elwa â hwynt, onid yw mor gyflawn a chymhwys i'r nall gael ennill oddiwrth ei arian ag yw i'r liall gael tal am ei amser a'i latur? A'r yn peth a ellid ei ddywyddo am amryw amgylchiadau eraill. Ond codi llôg anghymedrol sydd bechadurus, yr yn fath ag adrethu tir yn rhy ddrud i'r deilliad fedra tale am dano.—Y mae yn wir fod yn waharddedig i'r Israeliaid gymeryd ocræth na llôg gan eu brodyr (*Deut. 23. 19.* a manau eraill), ond y mae yn debygol, naill ai bod hon yn ddeddf wladol i Israel, i barhau yn unig hyd y byddai gwahaniant rhwng Iuddewon a Chenedoedd, neu, ynte, ei rhoddi yn ddeddf iddynt, am ei bod yn gwbl arafarol gan yr Israeliaid gelsio benthyg arian i elwa arnynt, ond yn unig at eu cynnal mewn cyfyngder a thlodi. *Gwel Exod. 22. 25, 26. Lef. 25. 35, 36, 37. Neh. 5. 1—13.* Fe buasai derbyn llôg ynddo ei hun yn bechadurus, dan yr efenytl, y mae yn debygol na buasai ein Harglwydd ddim yn houi y fath hawl yn ei ddammeigton. *Mat. 23. 27. Luc. 19. 23.*

neu tan oed, sef dyn yn ei lawn faintioll, neu heb fod felly; oedlon, segurwyr; dioed, heb oedi, heb ohirio.

'Nid yw yr Arglwydd yn oedi ei addewid, fel y mae rhai yn cyfrif oed.' 2 Petr. 3. 9. Nid yw yn oedi cyflawni yr hyn a addawodd yn ei amser priodol ei hun, er bod rhai yn cyfrif hyn yn oedi; y mae ganddo amser goeodeig i gyflawni ei holl addewidion, ac nid oeda tu hwnt i hwnw yn mynyd.

OEDRAN—US, (oed-rhan) amser bywyd; parhad bywyd; cyflawn oed; oedranus, henaidd, mewn gwith o oedran. Gen. 18. 11. a 24. 1. Luc 2. 36. Heb. 8. 13.

OEN, WYN, (o-en) yr leuanc o'r defaid, ac weithiau o'r geifr hefyd. Edr. **DAPAD, OFFERW, PASC.** Mae y gair *Heb.* **נו** a gyfieithir *oes* (Exod. 12. 3. 5. Num. 15. 11.) yn arwyddo yr leuanc o'r defaid, neu y gafrod.

Gelwir **Crist**, yn aml, wrth yr enw 'Oen—Oen Duw—Oen difeul a difycheulyd'; &c. yn arwyddo ei fwynder, ei ddiniweidrwydd, a'i osodiad gan Dduw i fod yn aberth ac yn iawn dros bechodau ei bobl. Esa. 53. 7. Ioan 1. 29. 1 Petr 1. 19. Dat. 5. 6. *et al. freq.* Efe oedd gwrth-gysgod yr holl wyn a aberthwyd gynt. Oen Duw, sef Oen o osodiad ac o roddiad Duw; Oen hollol dderbynol a chymeradwy gan Dduw; Oen a mawredd dwyfol yn ei berson, ac yn ateb yn gyflawn holl ddybenion dyfynion Duw mewn perthynas i lechydwrhaeth pechaduriaid. Nid oedd aberthu yr holl wyn gynt ddim ond *confessio* anwiredd; ond fynodd hwn ymaith bechodau y byd; sef pawb a fyddant gadwedig yn mhob oes, o ddechreu y byd hyd ei ddiwedd. At hwn y mae Ioan Fedyddiwr yn cyfeirio ei ddygybllon: nid oedd yn pregethu edifeirwch yn unig, ond yn cyfeirio at aberth anfeidrol ei werth; heb yr aberth hwn ni buasai lle i edifeirwch. Y mae yn amlwg wrth hyn fod yn rhaid wrth aberth dros yr edifeiriol tu ag at ei achubiaeth. Nid ydyw edifeirwch yn iawn am drosedd; ond rhaid cael iawn, a Christ yn unig ydyw hwnw. Edr. **I A W N.**

ORR—DER—FEL—I, (o-er) merwin, anghy-nhes, anwydog, rhewlyd; oerni, rhyndod, fferdod, anwyd, fferu, rhynu. Yr achos o'r oerni naturiol yw abennoldeb gwres; y mae yn niweiddiol i bob math a'r lysiau, a'r amddiffynfa oreu rhag ei effeithiau sydd o drefnidd rhagluniath, sef yr eira.

Oerfelgarwch ysbrydol a ymddengys, 1. Mewn difaterwch am Grist a phethau dwyfol.—2. Meddyliau mawrion am ddyd ei hun.—3. Dideimladrwydd o angen ysbrydol yr enaid.—4. Difolwch am gymdeithas a Duw, am ei achos a'i bobl yn y byd, ac am eneidiau pechaduriaid. Mat. 24. 12. Edr. **CLAUAR, DWFR.**

ORERNAD, (oer-nad) oergrî, galarnad, cwyntfan, griddfan. Amos 8. 10.

OES—OL—OEDD, (o-oes) amser, yspaid o amser, cenedlaeth, amser bywyd dyn. Er cyn yr oesoedd, sef er tragywyddoldeb; oes oesoedd, sef byth bythoedd; oesol, henaidd, oedranus.—'Y bryniau oesol a grymasant;' sef y bryniau tragywyddol. Hab. 3. 6.

Y mae i'r gair *oes* amrywiaeth ystyr yn ein cyfieithiad ni o'r Bibl; megys, 1. Cenedlaeth o ddyinion yn cyd-oesi, ac yn tebygol yn eu moesau. 'Noah oedd wr cyflawn a pberffaiith yn ei oes.' Gen. 6. 9. *עַל בְּרִיתוֹ* yn *ei genedlaethau*, sef cyn a chwedi y diluw, *עַל בְּרִיתוֹ*. Gen. 7. 1. lle yr arwydda 'yr oes hon,' *וְעַל בְּרִיתוֹ* *y genedlaeth hon*, yn y rhif unigol, y *genedlaeth* cyn y diluw. Er mor llygredig oedd yr oes, neu y genedlaeth hono, yr oedd Noah yn wr perffaiith yn eu plith, ac yn rhodio gyda Duw.—'Yn y bedwaredd oes.' Gen. 15. 16. *וְעַל בְּרִיתוֹ* *y bedwaredd genedlaeth* o ddyinion yn cyd-oesi. Cyflawnwyd yr

addewid hon pan ddarfu Eleazar, mab Aarom, mab Amram, mab Cohath, yr hwn a ddaeth allan o'r Aipht, ranu gwlad Canaan i Israel. Jos. 14. 1. Yr oedd Cohath yn un o'r rhai a sethant i'r Aipht gyda Jacob. Gen. 46. 11, 26. 1 Cron. 6. 1, 2.—'A chyfododd oes arall;' (וְעַל בְּרִיתוֹ) sef cenedlaeth arall. Barnwyr 2. 10.—'Fel y gwbyddall yr oes a ddel, sef y plant a enid.' Ps. 78. 4, 6. a 48. 13.

2. Yspaid bywyd dyn yn y byd. 'Gofynnodd oes genyt, a rhoddaist iddo; ie, hir oes, byth ac yn dragywydd.' Ps. 21. 4. *וְעַל בְּרִיתוֹ* *gofynnodd fywyddau*, (neu *fywyd*, y rhif llosoeg am yr unigol) rhoddaist iddo hir oes (*וְעַל בְּרִיתוֹ* *hir ddyddiau*) *byth ac yn dragywydd* (*וְעַל בְּרִיתוֹ* *oes*, a *byth*) prophwydoliaeth hynod am Grist, er ei chyflawni mewn grad ts yn Dafydd. Gofynnodd fywyd gan y Tad, sef bywyd wedi iddo farw dros bechaduriaid; gofynnodd fywyd fel dangosiad o'i foddlonrwydd i'w-aberth: ac i weinyddu yn ei swyddau dros, ac er lechydwrhaeth ei eglwya. Wrth ofyn ei fywyd ei hun, gofynnodd fywyddau miloedd eraill, sef ei holl waredigion. Cafodd ei wrando, a rhoddwyd iddo hir ddyddiau, ac oes ar ol oes i gasgu ei bobl yn nghyd; a rhoddwyd bywyd iddo ei hwythau i bara byth ac yn dragywydd. Dat. 1. 18. Ps. 72. 17. a 89. 29—37. a 91. 16.

'A phwy a draetha ei oes ef?' Esa. 53. 8. Pwy a draetha *וְעַל בְּרִיתוֹ* *ei genedlaeth ef?* Y mae yn arwyddo, yn fwyaf priodol, yr yspaid o amser y bydd ddyinion yn cyd-oesi yn ol deddf naturiaeth yn gyffredinol; oddi-wrth hyn, arwydda, mewn ystyr mwy helaeth, bywyd un yn yr yspaid hwnw. Felly yma, pwy a ddichon draethu ei oes; sef ei fywyd yma yn y byd, yn nghyd â'r holl effeithiau rhyfeddol a thragywyddol o'i oes. Pwy a ddichon draethu ei oes, neu ei fywyd o ogoniant, a'r canlyniadau o'i fod yn byw byth, er iddo farw? Geiriau yn mynaegi syndod a gorfoledd an-nhraethadwy yr eglwys, wrth edrych ar y gwrth-ddrych anfeidrol a gogoneddus. Iddo oesi yma yn y byd yn ddyd yn mhllith ddyinion, sydd ryfeddod; dull yr oesoedd mewn dodi yn nghanol tematsynau a gel-yinion, etto yn berffaiith sanctaidd, sydd ryfeddod arall; yr anrhydedd mawr a gafodd y gyfraith, llywodraeth, a holl briddoliaethau Duw ganddo yn ei oes, sydd ryfeddod etto; cafodd fwy o anrhydedd ganddo ef yn unig, nag o ddianrhydedd gan holl blant ddyinion! Y ddatodiad a wnaeth yn ei oes o holl weithredoedd y diafol—y fuddugoliaeth a enillodd, a'r bendithion a brynodd i'w bobl, pwy a'u traetha? iddo farw ac oesi wedi hyn, sydd rhyfeddod ar ryfeddod; y dybenion dyfynion, a'r holl ganlyniadau a'r effeithiau o hyn, sydd ryfeddodau gogoneddus a gorfoleddus i gyd; pwy a'u traetha, er cael tragywyddoldeb i hyn? Rhuf. 6. 10. Dat. 1. 18.

Barna y dysgedigion enwog, Lowth a Kennicott, fod yn y geiriau gyfeiriad at ddefod yn mhllith yr Iuddewon, o fod cyhoeddiad yn cael ei gyhoeddi o flaen y carcharor cyn iddo ddyoddef, gan y cyhoeddwr cyffredia yn y geiriau canlynol: 'Pwy bynag a wyr ddim am ei ddiniweidrwydd, deued, a dyged (neu dystiolaethed) am dano.' Surenhus. Y mae yn amlwg oddiwrth hanes marwolaeth yr Iesu, na chadwyd y ddefod hon mewn perthynas iddo. Gwel Lowth *in loc.* Y golygiadau cyntaf ydynt yn ymddangos i mi yn fwy ysgrythrol, ac addas i'r achos ardderchog mewn llaw gan y prophwyd.

2. Y mae oesoedd, weithiau, yn arwyddo holl oruchwyliath yr Hen Destament; neu yr holl amser

* Pan fyddai yr euog dan ddeddfy marwolaeth, yn cael ei arwain o'r frawdle i ddyoddef, byddai y cyhoeddwr cyffredia, *וְעַל בְּרִיתוֹ* yn myned o'i flaen, ac yn dywedol y geiriau hyn: 'Y mae yn myned i ddyoddef y cyffryw farwolaeth, oblegid ei fod yn euog o'r cyffryw drosedd, yn y cyffryw le, ar y cyffryw amser; a thystion o'r peth yw rith hyn. Pwy bynag a wyr ddim am ei ddiniweidrwydd, deued, a thystiolaethed am dano.' Maimonides.

o'r dechreu, cyn dyfodiad Crist yn y cnawd. 1 Cor. 10. 11. Eph. 3. 5. Col. 1. 26.

4. Holl amser parhad goruchwyliaeth Moses. Exod. 12. 42. a 27. 2. Mat. 24. 3.

5. Holl oruchwyliaeth y Testament Newydd, a elwir yr 'oesoedd a ddeuai,' Eph. 2. 7.—'y byd a ddaw,' Heb. 6. 5.—'diwedd y byd,' Heb. 9. 26.—Cymh. Act. 2. 33—36. Mat. 28. 20.

6. 'Oes oesoedd,' sydd yn arwyddo parhad tragwyddo, heb ddiwedd. Ps. 102. 24. Mat. 6. 13. Gal. 1. 5. Phil. 4. 10. Heb. 13. 21. 1 Tim. 1. 17. 2 Tim. 4. 18. Dat. 1. 6, 18, &c.

OFFER—EDD—WYR. (*of-er*) gwag, gorwag, anolaw, dlewl, seithug; dibwys, disylwedd; gwagedd, seithugrwydd.—'Halogedig ofer-sain.' Edr. HALOGEDIG.—'Oferwyr grammal.' Edr. GWAMMAL.

'Y myfyria y bobloedd beth ofer.' Ps. 2. 1. Yr oeddnt yn myfyrio, ond yn myfyrio peth ofer. Yr oedd meddyliau yr Iuddewon am y Messiah yn gwbl gamsyniol; am hynny yn beth ofer. Pe buasai yn cyfateb i'w meddyliau cnawdol a daearol hwy am dano, buasai yntau yn beth ofer, sef o ddim buddioldeb sylweddol. Yr oedd eu holl gynhwrf a'u myfyrdodau yn erbyn yr Iesu o Nazareth, y gwir Fessiah, yn gwbl ofer; sef yn afwyddiannus ac yn ddiystriol. Er i'r penaethiaid gynghori yn nghyd yn ei erbyn, ni wnaethant ddim ond yr hyn a lunodd llaw a chynghor Duw i'w wneuthur. Act. 4. 27, 28. Ni lwydda un offeryn yn erbyn llaw a chynghor Duw, ei achos a'i bobl yn y byd.—Oferedd a phethau diles yw eilunod y cenedloedd, a phob peth a ymddiriedir ynddo heblaw Duw. Ni ddichon iddynt waredu mewn cyfyngder, ac y mae mellidith Duw ar y neb a ymddiriedo ynddynt. Deut. 32. 21. Esa. 44. 9. Jer. 8. 19. a 10. 8—15. a 16. 19. Jonah 2. 8.

'Yn rhodio yn oferedd eu meddwl.' Eph. 4. 17. 'Yn-gwagedd ei meddwl.' W. S. Yr oeddnt yn y tywyllwch yn camfarnu am bob peth; yn ymofyn am ddedwyddwch mewn pethau disylwedd, ac yn barnu hynny yr wir, yr hyn mewn gwirionedd ydoedd yn gelwydd. Oferedd ydoedd holl feddyliau y cenedloedd am Dduw; ac oferedd ydoedd eu holl wasanaeth coel-grefyddol; sef annerbynol gyda Duw, a diles iddynt hwy eu hunain. Rhuf. 1. 21, 22. Preg. 1. 2. Wedi colli Duw a'i ddelw, nid oes dim ond oferedd diles yn meddwl dyn; ac y mae meddwl, llygredig, tywyll, yn anghymeradwyo sylwedd, ac yn myfyrio ar beth ofer. Oferedd ydyw peth disylwedd, peth slomedig, peth darfodedig, anselydd, cyfweidiol; felly yr oedd yr holl bethau ydoedd ganddynt hwy yn eu meddwl. Ps. 94. 7—11.

OFN—ADWY—OG—Y—US, (*of-yn*) *Gwyddel.* OFAN: arynaig, arswyd, pryder, dychryn; arswydus, dychrynawdy, yn haeddu parch ac anrhydedd; arswydo, dychrynau; pryderus.

Cais Dduw yn gar, ac na ofna ffr. Ddar.

Y mae galluoedd yn enaid dyn i ofni, i garu, casáu, ymhyfydu, a ffeiddio, yn ol y byddo natur y gwrthdrys yn ymddangos, a'i berthynas â ni. Y mae y meddwl fel hyn yn gweithredu yn addas tu ag at bob gwrthdrys, yn ol fel y byddo yn ymddangos i ni. Y mae yr un gwrthdrys, weithiau, yn gofyn gwahanol syniadau am dano, a gwahanol weithrediadau tu ag ato, mewn gwahanol ystyriaethau; megys ei ofni, oblegid y niwed a ddichon fod i ni; ei gasáu, oblegid ei ffeidd-dra a'i atgasrwydd; felly y mae pechod a diafol. Yr un modd ei ofni, ei garu, &c., sef ofni ei wŷ a'i anfodlonrwydd, oblegid ei allu a'i fawredd; ei garu, oblegid ei hawddgarwch, ei dymunoldeb, a'i ddaloni; felly y mae Duw. Ni ddichon fod neb yn adnabod Duw yn gywir heb ei ofni a'i garu; y mae yn wrthdrys i'w ofni, o herwydd ei fawredd; ac i'w garu, o

herwydd ei hawddgarwch a'i berffeithrwydd. Y mae gwir gariad at Dduw, yn gymyagedig ag ofn parchus; ac y mae gwir ofn a pharch yn gymyagedig â chariad diffuant: canys gwrthdrys i'w ofni a'i garu ydyw Duw. Ofni Duw heb ei garu, a'i garu heb ei ofni, sydd yn tarddu oddiwrth ddechymyngion gau am Dduw, heb wir adnabyddiaeth trwy ffydd o hono, yn ol tystiolaeth y gair am dano, yr hyn sydd yn drosedd o'r all orchymyn.

'Dechreuad doethineb yw ofn yr Arglwydd;' nid oes dim gwir ddoethineb mewn dyn heb ofni Duw; ond ffolineb, rhyfyg, ac ynfydrwydd. Job 28. 28. Deut. 4. 6. Ps. 111. 10. Ddar. 1. 7. a 9. 10. Preg. 12. 13. Iago 3. 13—17.

Bod 'heb ofn Duw o flaeu ei lygaid,' sydd ddarlun- iad o ddyngwedi ymddyethrio oddiwrth fuchedd Duw, i raddau pell iawn. Ps. 36. 1. Jer. 2. 19. Gen. 20. 11. Lle nad oes ofn Duw, rhaid bod yno anwybodaeth mawr o Dduw; dim ofni pechu yn ei erbyn; ac, yn ganlynol, dim ymgais am ei flaf a'i ras; ac anystyriaeth am y canlyniadau ofnadwy a thragywyddol o gyflwr o bechod, &c. A pha le y mae y doethineb o hyn oll? Dim. Gan fod Duw o herwydd ei fawredd a'i alluoedd, yn wrthdrys tellwng i'w ofni a'i barchu, y mae yn bechod cyfatebol i fawredd y gwrthdrys i beidio ei ofni a'i barchu. Fel y mae yn wrthdrys addoliad, y mae yn wrthdrys ofn a pharch; ac nid oes dim gwir addoliad yn cael ei roddi iddo heb hynny. Y mae gwir addoliad Duw yn ddangosiad o ofn, parch, anwylddeb, hyder, a diolchgarwch gwirioneddol iddo: a lle nad ydyw y pethau hyn yn bod yn wirioneddol, yn agwedd ysbryd y dyn, ni ddichon hwnnw wir addoli Duw.

Y mae ofn yr Arglwydd yn arwyddo, 1. Holl addoliad Duw: 'Dysgaf i chwi pa ofn yr Arglwydd;' Ps. 34. 11. sef Dysgaf i chwi pa fodd i wir addoli Duw yn dderbynol ac yn gymeradwy. Yr hyn a elwir ofni yn Esa. 29. 13. a elwir *anrhydedd*, yn Mat. 15. 9.—2. Gair Duw: 'Ofn yr Arglwydd sydd lân;' sef ei gyfraith; rhoddyw hi mewn dull ofnadwy; y mae hi yn wrthdrys i'w pharchu ac ofni ei throeddau; y mae yn gweithredu ofn, ac yn rheol i ni ddangos ein parch tu ag at Dduw. Exod. 20. 18, 19, &c. Deut. 5. 24—29. Ps. 119. 9.—3. Y gwrthdrys a ofnir, sef Duw: 'Arswyd Isaac;' Gen. 31. 42. sef y Duw yr hwn yr ydoedd Isaac yn ei ofni ac yn ei arswydo. 'Pan syrthio arnoch yr hyn yr ydych yn ei ofni;' sef y drygfyd a'r gospedigaeth yr oeddnt yn eu hofni. Ddar. 1. 26. Cymh. Deut. 4. 34. a 26. 8. Ps. 76. 12. Esa. 8. 13.—4. Y gweithrediad parchus sydd yn ysbryd pob dyn duwiol tu ag at Dduw, a elwir y gras o ofn; oblegid mai Duw sydd yn rasol yn ei roddi, a'r Ysbryd Glân sydd yn ei rasol weithredu yn y galon, ac y mae yn gwneuthur pawb yn rasol ag sydd yn ei feddiannu. 'Mi a osodaf fy ofn yn eu calonau, fel na chilloent oddi wrthyf.' Jer. 32. 40. Nid ydyw yr ofn hwn ddim yn neb, beth bynag o ddechryn a eill eu meddiannu, wrth naturiaeth. Duw sydd yn ei oed yno; ac y mae yn ei oed yn mhawb sydd yn ei gyfammod grasol i'w hachub. Dyma y modd y mae Duw yn eu cadw hwynt rhag eilio oddi wrtho: nid oes dim ond pechod yn myned a dyn oddiwrth Dduw; ond y mae yn yr ofn hwn ofni pechu, a thueddiad, neu ym-egniad cryf i ufuddhau i holl orchymynion Duw. Gen. 22. 12. Preg. 12. 13. Neh. 5. 16. Ddar. 8. 13. a 16. 6. Gelwir yr ofn hwn, yn aml, gan dduwinyddion, 'ofn mabaidd;' ofn parchus, anwylaidd, y fath ag sydd gan blyntyn at ei dad, mewn cyferbyniad i ofn caethwas, yn ofni y fflangell, megys Pffelix. Act. 24. 25. Y mae yr ofn hwn yn dra gwahanol oddiwrth yr ofn a'r dychryn sydd yn meddiannu pechaduriaid wrth olygu perygl; dichon hwnnw fod yn naturiol, neu yn ddeddfol, heb ddim sancteiddrwydd, na pharch, na chariad tu ag at Dduw ynddo; ond ofn sanctaidd,

duwiol, ydyw hwn, yn llawn parch a chariad, yn ol y gradd o hono. Y mae ofn annuwliolion a deddfwyr enawdol yn tebyg i ofn y diafol, yr hwn sydd yn ofni ac yn cryau, ond heb garu Duw. Nid ofn tebyg i ofn Crist yn yr ardd ydyw: 'A chael ei wrando yn yr hyn a ofnodd.' Heb. 5. 7. Ofn naturiol, neu berthynol i natur yn myned i ddyoddef, ydoedd hwnw, er ei fod yn ddihechod. Nid yw ofni, ynddo ei hun, ddim yn hechod, ond effaith pechod; er bod ein hofftan ni y rhan amlaf yn gymygedig â phechod; nid ydyw bod yn glâf, yn athrist, &c. ddim yn hechodau ynddynt eu hunain, ond effeithiau pechodau. Er nad ydyw pechadur ddim yn ofni, hwyrach, heb bechu; ond ofnodd Crist âg ofn naturiol heb bechu. Marc 14. 33, 34. Dichon fod y saint yn ddaroestygedig i'r ofn hwn, ac yn pechu yn hyny, er bod Crist yn ofni yn ddihechod; megys y bu Jacob, Gen. 32. 7.—Moses, Exod. 2. 14.—Samuel, 1 Sam. 16. 2. Ond yr ofn, gras yr Ysbryd Glân, yr ydwyf yn sôn am dano, sydd wahanol: peth goruwch natur yw, cwbl sanctaidd, na weddal bod yr enaid hebdo byth. Nid ofni coep, na dyoddef ydyw, ond gwir ofni Duw o herwydd yr hyn ydyw ynddo ei hun, o ran ei fawredd, ei burdeb, ei gyfiawnder, ei unlondeb, a'i sancteiddrwydd: ofni yn anwyl, ofni yn barchus, ofni yn hyfryd, ydyw yr ofn duwiol sydd yn mynwes y rhai a gymmodwyd â Duw, ac sydd i gynnwddu ynddynt, ac i barhau byth. Nid ysbryd caethiwd yw, yn peri ofn; nid ofn naturiol, yn ofni y drwg o ddyoddef; ond ysbryd y mabwysiad yw, yn llefain, 'Abba, Dad,' ac yn ei barchu, ac yn ei addoli. Mae yn yr ofn hwn barch i Dduw yn wyneb ei fawredd: 1. Yn ei air. Esa. 66. 2. Ps. 4. 4. 2 Cor. 7. 1.—2. Yn ei weithredoedd a'i farnedigau. Jer. 5. 23, 24. Dat. 15. 4.—3. Yn wyneb ei raelonrwydd yn nhrefn techydwriaeth. Ps. 130. 3, 4.—4. Ac y mae yr ofn hwn yn effeithio ar bob peth ag a ddywedo, neu a wnelo, neu a feddylio. Y mae yn ymroddi i ofal Duw yn mhob peth. Ps. 119. 138. 'Yn rhodio (sef yn bucheddu) yn ofn yr Arglywydd.' Act. 9. 31. Preg. 12. 13. Yr oedd Hanani 'yn wr fyddlawn, ac yn ofni Duw yn fwy na llawer.' Neh. 7. 2. Yr oedd ofn Duw yn effeithio ar ei holl rodiad, ac yn ei wneuthur yn fyddlawn yn mhob peth, sef yn ei holl ymdriniaethau, ei eiriau, a'i weithredoedd.

1. Gan mai gras y cyfiammod yw, y mae gan hyny, yn cyfranogi o natur y cyfiammod; sef yn sanctaidd, yn rasol, yn sicr, ac yn ddiddarfod, fel y cyfiammod ei hun, o'r hwn y mae yn deillio. Heb. 12. 28. Ps. 130. 3.—2. Y mae yn harddwch mawr ar ddyn, ac yn gynnwysedig yn y ddelw hòno a adnewyddir gan yr Ysbryd Glân ar eneidiau ei bobl.—3. Y mae yn gysylltiedig â phob gras arall, a holl ragofreintiau y cyfiammod: neu y mae agweddiad parchus ar yr enaid a gyfnewidiwyd gan yr Ysbryd Glân, yn ei holl weithrediadau rasol tu ag at Dduw; y mae yn caru Duw yn barchus, ac yn ei addoli ac yn ufuddhau iddo yn barchus, &c., fel y gellir yn addas alw gweithrediadau pob gras wrth yr enw hwn, am ei fod ynddynt oll.—4. Y mae yn gwahaniaethu yn hynodol wir waith iachusol Ysbryd Duw ar enaid dyn, oddiwrth bob peth arall, ac yn gwahaniaethu y credadyn yn ei agweddiad oddiwrth bawb eraill yn y byd; y mae yn ofni Duw. Job 1. 1. Gen. 22. 12. a 48. 18. Ps. 15. 4. a 22. 23. a 25. 14, &c.

Ofn dyn, a arwydda, 1. Y parch dyledus i ddynton, yn ol eu sefyllfaoedd a'u perthynas â ni; megys i feistr-iaid a swyddwyr gwladol. 1 Petr. 2. 13. Rhuf. 13. 7.—2. Riddigedd sanctaidd, a mawr ofal rhag eu dinystrio hwy gan bechod. 1 Cor. 2. 3. 2 Cor. 11. 3. Col. 2. 1.—3. Dychrynu a braw rhag y niwed a ddichon iddynt ei wneuthur i ni. Esa. 8. 12. Diar. 29. 25. Y mae yr ofn hwn yn tarddu o anghrediniaeth, hunan-ymgala, hunan-ofal, doethineb dynol; y mae yn hechadurus ynddo ei hun, ac yn achlysur o

lawer o hechodau eraill sydd yn maglu ac yn rhwystru dynion yn eu rhodiad sanctaidd i ryngu bodd Duw. Am y niwed o hono, gwel yr yagrythrau canlynol: Gen. 12. 11—13. a 20. 2—11. a 26. 7. Exod. 32. 23—24. 1 Sam. 15. 24. a 27. 1—11. 1 Bren. 19. 3. Esa. 57. 11. Mat. 10. 28. a 15. 12. a 26. 69—74. Ioan. 3. 2. a 9. 22. a 12. 43, 43. a 19. 12, 13. Gal. 2. 11—13. 2 Tim. 4. 16, 17.

Y mae yr ofnog a'r digred yn cael eu cysylltu gyd â'u glydd, a chyd â'r llofruddion, y puteinwyr, a'r ellun-addolwyr, a bydd eu rhan yn y flyn sydd yn llosgi o dân a brwmstan. Dat. 21. 8.

Y mae 'perffaith gariad,' sef cariad gwtrismeddol, cyflawn yn ei holl gangenan, at Dduw, a Christ, a'i bobl, 'yn bwrw allan ofn' dyn, a phob ofn pechadurus arall; yn ol y gradd y byddo ein cariad, y bydd ein hyder a'n gorfoledd. Act. 5. 41. Nid oes ofn mawr cariad; y mae i ofn boenedigaeth, ond i gariad byfiba a gorfoledd. Perffaith gariad, ydyw cariad yn tarddu oddiar iawn olygiadau ar gariad Duw tu ag atom ni (gwel adn. 16.) ag sydd yn gyflawn yn ei holl amary-kiol weithrediadau; yn ol y gradd cynnyddol o hono, y mae yn bwrw allan yr ofn sydd iddo boenedigaeth, yn tarddu oddiar anghrediniaeth, a diffyg o lawn olwg ar gariad Duw yn Nghrist. Gwel Draethawd gan yr enwog Augustus Herman Franke, ar ofn dyn, a elwir *Nicodemus*.

Y mae ofnadwy yn arwydd, nid yn unig pethau i'w harswydd, a dychrynu rhagddynt, ond hefyd pethau rhyfied, pethau mawrion, pethau i Dduw gael ei addoli a'i barchu ynddynt; megys ei enw, a'i farnedigau ofnadwy. Exod. 15. 11. Ps. 65. 5. a 68. 3. a 99. 3. a 111. 9, &c. Deut. 7. 21. a 28. 58. Luc 21. 11. Heb. 10. 31.

OFFEIRIAD—AETH—U, (offer) aberthwr, gwr urddol, gwr eglwysig; un yn gweini mewn pethau sanctaidd. Y mae y gair אֹהֵב* a gyfeithir *offeriad*, yn arwyddol, 1. Gweindlog, un gweini yn achos un arall; tywysog, neu y swyddwr penaf mewn llysoedd breninoedd, y pen-lywydd, 'y penaf wrth law y brenin.' 2 Sam. 8. 18. a 20. 26. 1 Bren. 4. 5. 1 Cron. 18. 17. Job 12. 19.—2. Offeiriad, neu un yn offeriadiu i'r gwir Dduw. Gen. 14. 18. Exod. 29. 30. a 31. 10. *et al. freq.* Neu i gon dduwisu. 2 Bren. 10. 11, 19. a 11. 18. 2 Cron. 13. 9. Amos 7. 10. Seph. 1. 4.—3. Yr offeriadaeth, neu y swydd offeriadiol. Exod. 29. 9, *et al.* Yr offeriad cyntaf y cawn hanes am dano, yw Melchisedec. Cyn cysegru Aaron, y mae yn eglur oddiwrth Cain, Abel, Noah, Abraham, Isaac, Jacob, a Job yn aberthu, fod y tadau, y cyntaf-anedigion, y tywysogion, a phob un drosto ei hun, yn offeriadiu. Edr. AARON, MELCHISEDEC. Pan wrth Sinai y cadarnhaodd Duw y cyfiammod âg Israel, llanciau meibion Israel, hwyrach, cyntaf-anedig y tywysogion, a offeriadaent. Exod. 24. 5, 6. Gelwir yr holl genedl yn freniniaeth o offeriadiaid, am ei bod gwedi ei chysegru i Dduw, ac wedi ymroddi i'w wasanaeth. Exod. 19. 6. Wrth cysegru Aaron a'r babbell, Moses oedd yn offeriadiu. Exod. 21. 8. Lef. viii. Gwedi hyny, yn gyffredinol, yr oedd yr offeriadaeth yn perthynu i deulu Aaron, a cheryddwyd Corah, Uzzah, ac Azariah, yn drwm am ymyr-iaeth â'u gwaith hwy; ond rhai personau hynod, ar ryw achosion arbenig, a offrymasant aberthau gwedi hyn; megys Gedeon, Samuel, ac Elias. Barn. vi. 1 Sam. vii, ix, xvi. 1 Bren. xviii. Nid oedd neb o deulu Aaron âg anaf arno i offeriadiu, neu un math o afiechyd, neu afleidd. Lef. 21. 17—24. Nid oedd iddynt yfed gwin na diod gadarn, pan sent i babbell y cyfarfod. Lef. 10. 9. Nid oedd iddynt ymhalogi i'r

* Oddiwrth y gair hwn mae y gair *Gr. κοπιω, διακοπιω, διακοπος, diacon*, gweindlog.

marw, ond eu cyfnasaf, sef tad, mam, mab, merch, brawd, chwaer o forwyn; ac am y rhai hyn nid oedd- ynt i eillio eu penau, &c. Nid oeddynt i briodi putic- ion-wraig, un halogedig, neu wedi ygar oddiwrth ei gwr, ond gwyrff, neu weddw offeiriad arall; os byddai i ferch un offeiriad buteinlo, yr oedd i gael ei llosgi. *Lef. xxi.* Ew gwisgoedd oeddynt o llian, sef cap, pais, ephod, gwregys, llawdr. *Edr. EPHOD, GWREGYS, LLAWDR, PAIS.* Am ddefodau eu cysegrïad, gwel *Exod. xxix, xl.* *Lefiticus viii.* Gwedi eu cysegru, eu gwaith oedd golygu holl wasanaeth y tabernacl, neu y deml, lladd yr ebyrth, taenellu y gwaed, newid y bara gosod, trwsio y lampau, arogi-darthu, chwythu yn yr udgyrn arian, tynu i lawr a chodi i fynu y babbell, bendithio y bobl, a'u haddysgu, barnu y gwa- han-giwyfus, glanhau yr asfan, &c. *Lef. 24. 5-9.* *Num. 2. 3. a 4. 5-9. a 6. 23-26. a xvi, xvii, xviii.* *Deut. 17. 8-15.* Yr oeddynt i gael eu cynnalïaeth trwy gyfranogi o'r allor; sef o ran o'r aberthau, off- ymau, degymau, &c. *Deut. 18. 1-5, 15, 16.* *Num. 18. 13.* *Lef. 19. 23, 24.* Ond gan ddarof ymhel- aethu ar y pethau hyn dan eu priodol eiriau, nid rhaid ychwaegu yma. Rhanodd Dafydd hwynt yn bedwar ar hugain o ddoeparthïadau; sef un ar bymtheg o deulu Eleazar, ac wyth o deulu Ithamar; y rhai hyn a wasanaethent yn eu cych yn y deml. *1 Cron. xxiv.* Dywedir y byddai weithiau 12,000 o'r offeiriad yn trigo yn Jerusalem. Gwel *2 Cron. xxiv, xxix, xxx.* *Neh. 7. 30-42.* *Ezra 10. 18-22.* Yr oedd y swydd offeiriadol, a'r offeiriad yn eu gwisgoedd, eu cysegr- iad, a'u gwaith, yn cysgodi yn neillduol yr Arglwydd Iesu, yr hwn a gymerwyd o blith dynion, ac a osod- wyd dros ddynion yn y pethau sydd tu ag at Dduw, i offwrn rhodd ac aberth, sef ei hunan, dros bechodau. *Ileb. 5. 1-8.* *Edr. AARON, ARCH-OFFEIRIAD, CYNTAF-ANEDIG, EIRIOLWR, ELEAZAR, ITHA- MAR, MELCHISEDEC.*

'Dyddiau lawer y bu Israel heb y gwir Dduw, a heb offeiriad yn ddsygawdwr, a heb gyfraith.' *2 Cron. 15. 3.* Cyfeiria y prophwyd Azariah yn y geiriau hyn, mae yn debygol, at amseroedd y Barawyr. Eleazar, mab Aaron, a olynodd ei dad yn yr arch-offeiri- iadaeth; rhoddir hanes am ei farwolaeth yn *Josuah 24. 33.* Phinees, ei fab yntau, ar ol marwolaeth ei dad, a ddaeth i'r swydd; coffeir ei fod yn sefyll ger bron arch yr Arglwydd yn yr amser y gwnaeth y Gibeaid y cam echrysalon â gorderch y Lefiaid, ac y bu yr ymladdfeidd creulon rhwng Israel a Benjamin o'r herwydd. *Barn. 20. 28.* Pa hyd y bu Phinees by'r, nid oes hanes: os barnwn iddo fyw o drugain i gan mlynedd ar ol *Josuah*, dyna ydyw yr eithaf a ellir meddwl. Nid oes grybwyllïad am un yn y swydd ar ei ol efn Ely, yr hwn oedd o deulu Ithamar, sef dros yspaid rhai cannoedd o ffynyddoedd. Coffeir am Abisua mab Phinees, a Bucci ei fab yntau, ac Uzzi, Zeriahah, Meraloth, Amariah, ac Ahitub, o'r un llinell; ond nid oes hanes eu bod yn y swydd arch- offeiriadol, na sôn am un offeiriad yn yr yspaid maith hwn o amser. Nid annhebyg i feibion neu wryon Phinees naill ai gadael ai halogi y swydd, ac o her- wydd hyny i Dduw godi i fynu Ely o deulu Ithamar. Diamneu fod achos neillduol am drosglwyddo y swydd hon o'r naill deulu i'r llall. Gwir fod Josephus, a Selden ar ei ol, yn rhoddi Abisua, Bucci, ac Uzzi, yn y swydd; ond nid ydyw hyny yn cael ei roddi ar lawr yn y Bibl; yn unig rhoddir y cof-restr o enwau yn y llin-ach o Phinees hyd Sadoc. Y mae lle i amneu yn sawr am yr yspaid hwn o amser, naill ai bod wedi egsulno neu halogi y swydd; a bod Israel ddyddiau lawer heb offeiriad yn ddsygawdwr; a bod gair yr Arglwydd yn yr *brin*, ac *אין ירושלים* *nid oedd uwledigaeth eglur.* *1 Sam. 3. 1.* Nid ydyw Petr yn enwi un prophwyd rhwng Moses a Samuel. Ar ryw achlysuron neillduol, pan ydoedd yn gyfyng iawn ar

Israel, ymddangosodd yr angel IEROFAN (Barawyr 6. 8.) ac anfonwyd rhyw brophwyd neillduol ar ryw achos i argyhoeddi y bobl (*1 Sam. 2. 27.*) ond nid ydym yn darllen am un prophwyd enwog (oddgerth Deborah y brophwydes) yn dysgu y bobl yn ddyfal trwy yr holl yspaid hwn o amser: nid oedd un offeiriad yn ddsygawdwr. Rhoddodd yr Arglwydd hwynt yn llaw anrheithwyr, y rhai a'u hanrheithiasant; ac a'u gwerthasant i law eu gelynon oddi amgylch. I ba le bynag yr aethant, llaw yr Arglwydd oedd er drwg yn eu herbyn. Yn yr amseroedd hyny nid oedd heddwch i'r hwn oedd yn myned allan, nac i'r hwn oedd yn dyfod i mewn; ond blinder lawer oedd ar holl breswylwyr y gwledydd. *2 Cron. 15. 5.* *Barn. 5. 6, 7.* Ond, er hyny, er fod y uwledigaeth yn an- aml, a gair yr Arglwydd yn briu, a bod y bobl yn gyffredin wedi eu gorchuddio âg anwybodaeth, a soddi mewn eilun-addoliaeth a drwg fosaun, nid wyf yn deall fod un amser, er mor enbyd, nad oedd gan yr Arglwydd bobl neillduol yn ei wir ofni a'i barchu. *1 Bren. 19. 18.* *Rhuf. 11. 2, 3, 4.*

Rhagora offeiriadaeth Crist ar yr offeiriadaeth Le- fiaidd mewn saith o bethau, *1. Y mae yn rhagori ar offeiriadaeth Aaron, am ei bod yn ol urdd Melchise- dec.—2. Yr oedd rhagoriadaeth cysegrïad; sef trwy lw.—3. Rhagorach pabell i weini ynddi; sef y nefoedd.—4. Rhagorach aberth; sef Crist ei hun.—5. Rha- gorach cyfammod i'w gadarnhau â'i waed.—6. An- feidrol ragorach person i weini yn y swydd; sef y Duw-ddyn, Crist Iesu—un â holl berffethiau y Duw- dod ynddo, ac hefyd yn medru cyd-oddef â'n gwen- didau ni, gwedi ei demtio yn mhob peth yr un ffunud a ninnau, ac etto heb bechod.—7. Ei pharhad; y mae yn dragwyddol yn mherson Mab Duw; yn anghy- syltiedig â defodau a chyfnwediadau amserol, ac ol- yniadau. Gwnaed Crist yn offeiriad yn ol nerth bywyd annherfynol. *Heb. vii—x.**

Gelwir yr holl dduwiolion, o dan yr efengyl, yn 'offeiriad i'r Arglwydd'; yn 'freninoedd yn offeiri- iad';—breninol offeiriadaeth;—offeiriadaeth sanct- aidd, &c. *Esa. 61. 6.* *Dat. 1. 6. a 20. 6.* *1 Petr. 2. 5, 9.* Pa enwau ydynt yn mynegi yr anrhydedd, y sancteiddrwydd, a'r rhagorffaint fawr sydd iddynt; eu purdeb, eu hagosrwydd at Dduw, a'u hollol ym- roddiad i'w gwaith. Y maent trwy daenllïad gwaed Crist, golchiad yr adenedigaeth, a thywalltïad yr Ys- bryd Glân arnynt, gwedi eu cysegru mewn modd neillduol ac arbenig iddo, ac i'w waith sanctaidd am byth. Y maent yn cael dyfod yn agos gyfeillgar i'w wyddfod, a chymdeithiau âg ef yn rhydd, yn dirion, ac yn barhaus. Priodolir iddynt yn yr ysgrythrau bob enw sydd yn arwyddoedd parch, anrhydedd, ac an- wyldeb; a thrwy rinwedd offeiriadaeth Crist, daeth y cwbl iddynt. Y mae iddynt hwy gymdeithas a chyd- gyfranogiad âg ef yn ei offeiriadaeth, ac yn ei aberth. Efe yw yr aberth sydd ganddynt ger bron Duw drost- ynt; y maent yn ei olygu, ac yn ei gyfiwyno yn barhaus, ac yn cael derbyniad a chymeradwyaeth tra- gywyddol trwyddo. Y mae eu holl wasanaeth, eu haddoliad, a'u mawl, yn arglïu yn beraidd ac yn gyf- meradwy ynddo. Y maent wedi eu gwisgo â chyf- iawnder ac iechydwrïaeth: am hyny dan ganu hwy a ganant. *Pa. 132. 9, 16.* *Dat. 8. 3.*

OFFER—YN, (off-er) peiriant, ceryn, ermyg, trec- yn, arf.

Offeryn gwastadol yn llaw pob dyn yw ei ddeall, er hyny nid oes neb a w'r ei arfer yn iawn. *Diar.*

Arfau rhyfel, a elwir offer creulondeb, offer dynstr. *Gen. 49. 5.* *Jer. 5. 28.*—Offer ychain, yw cêr tynu, tresl, gweddeifau. *2 Sam. 24. 22.*—Offer dyrnu, sef peiriannau i ddyrnu â hwynt, yn amrywio mewn gwahanol wledydd ac amseroedd. *Amos 1. 3.*—Offer cerdd, offer sonïarus, sef pob math a'r offer i ganu a

'Ag olew fr y'm heneintr.' Ps. 92. 10. Olew yn adfywio ac yn llôni. Ystyr y gair לַחֵץ a gyfieithir yma fr, yw *blodeuog, cynnyddol, priflannus*; cyfieithir ef yn aml, *glas, gwyrddlas, gwyrdd*. Deut. 12. 2. Job 15. 32. Pa. 37. 35. Ond nid ydyw yn arwyddo llw, ond eidiogrwydd, priflogrwydd; ac a briodolir i goed yn llawn nôdd ac ireidd-dra. Felly yma; *olew fr*, yw olew yn adfywio ac yn llôni un, ac a arwydda yr Ysbryd Glân ar Grist, ac oddi wrtho ef ar ei holl bobl; yn eu hadfywio, ac yn eu gwneuthur yn dirfôn, yn fraidd, ac yn ffoedeuog.

'Olew yn eu llestri gyd â'u lampau.' Mat. 25. 4. EDR. MORWYNION.—'Gan ei eneinio ef âg olew.' Iago 5. 14. EDR. ENENIO.

OLEW-WYDD—EN, (olew-gwydd) *Gr. ὀλεα; Llad. OLBA, OLIVA*: coed o'r enw, sydd yn llawn o nôdd bras, ac yn rhoddi amldra o olew. Tournefort a ddywed fod deuddeg math o honynt; ond ni sonir yn yr ysgrthyrau ond am y gwylltion a'r diwylliedig. Mae y rhai gwylltion yn llai na'r lleill. Yn mis Mehefin y blodeua fiodau gwynion; wedi y blodau y daw y ffrwyth, yr olifad, sydd â chareg ynddo yn cynnwys yr hâd. Yr oedd yr olew-wydd yn aml yn ngwlad Canaan; ac yr oedd pawb, agos, breninoedd a deiliaid, â'u boleu-wydd-lanoedd ganddynt. Deut. 6. 11. a 8. 8. a 28. 40. 1 Cron. 27. 28. 1 Sam. 8. 14. Neh. 5. 11.—Cyffelybir plant i 'blanigion olew-wydd' o amgylch bord eu tad, oblegid eu harddwch a'u ffrwythlonrwydd. Ps. 128. 3.—'Olew-wydden werdd,' Ps. 52. 8. yn hytrach ffrwythlawn. Nid gwyrdd yw lliw yr olew-wydd. Harmer, *chap. ix., obs. x.*—'A thyd y olew-wydden wyllt,' &c. Rhuf. 11. 17. EDR. IMPIO.

Dygodd y golomen, a anfonodd Noah allan o'r arch, ddeilen olew-wydden yn ei gylfan, gwedi ei thynu, yn arwydd fod y dyfroedd wedi trello. Gen. 8. 11. Tebygol mai oddiwrth hyny y mae cangau olew-wydd, er hyny, yn arwydd-lun o heddwch. Neh. 8. 15. Y golomen sydd arwydd-lun o'r Ysbryd Glân, yr hwn sydd yn dwyn heddwch trwy yr efengyl i bechaduriaid. Mat. 3. 16. Ioan 1. 32. Esa. 60. 8. Rhuf. 10. 15.

MYNYDD YR OLEW-WYDD, a alwyd felly oddiwrth yr amldra o'r coed hyn oedd yn tyfu ynddo. Gellir yr Iuddeuwon ef, weithiau, מִיְנֵי *mynydd yr olew*. Heblaw yr olew-wydd, yr oedd yno amldra o'r palmwydd, y pinwydd, y myrtwydd, a choedydd ffrwythlawn eraill lawer. Galwyd amrywol barthau o'r mynydd wrth wahanol enwau, sef, 1. Geth Semani, lle olew-wasgoedd.—2. Bethania, lle *dates*, math o ffrwythau peraldd.—3. Bethphage, lle ffygys irion. Yr oedd yn sefyll yn agos i filltir i du y dwyrain i Jerusalem gwedi ei wahanu oddiwrth y ddinas gan ddyffryn Jehosaphat, ac afon Cedron yn rhedeg trwyddo. Zech. 14. 4. Yr oedd iddo dri phen; y pen gogleddol oedd yr uchaf; yr oedd megys yn crogi uwch ben y ddinas, ac a alwyd, meddant, Galilea. Paham y galwyd ef Galilea sydd mewn dadl; rhai a haerant, am fod y Galileaid yn llettya yno, pan ddeuent ar y gwylliau arbenig i Jerusalem, mewn lle gwedi ei barotoi ar yr achlysur hwnw. Yr oedd yn dra uchel, a gellid gwled oddi arno holl heolydd Jerusalem, y Môr Marw, &c. Y pen deheuol, a alwyd mynydd llygredigaeth, oddiwrth demlau yr eilunod a adeiladodd Solomon yno, oedd yr isaf. 1 Bren. 11. 7. 2 Bren. 23. 13. Oddiar y canol, meddant, yr esgynodd Crist i'r nefoedd. Luc 24. 50, 51. Act. 1. 9—12. EDR. ESERN.

Dywed Josephus i'r mynydd hwn hollti gan ddaeargryn yn nyddiau y brenin Uzziah, ac i un hanner iddo dreiglo yn nghylch hanner milltir i'r gorllewin, ar y brif-ffordd, a gerddi y brenin. Zech. 14. 5. 'A mynydd yr Olew-wydd a hyllt ar draws ei hanner

tu a'r dwyrain a thu a'r gorllewin, a bydd dyffryn mawr iawn: a hanner y mynydd a symud tu a'r gogledd, a'i hanner tu a'r deheu.' Zech. 14. 4. Safodd traed yr Arglwydd Iesu ar fynydd yr Olew-wydd pan esgynodd i'r nefoedd; yn ganlynol i hyny awdurdododd ei ddygybillion i bregethu yr efengyl yn amryw-ol barthau y ddaear. Symudodd yr Arglwydd yr holl oesodia Iuddewig ag oedd yn attal y cenedloedd gael dyfodfa rydd i'r eglwys. Hwyrach mai hyn a arwyddoedd wrth hollti mynydd yr Olew-wydd; yn nghyd â symud pob rhwystrau o oes i oes, y rhai ydynt fel mynyddoedd ar ffordd taentad yr efengyl ar led yr holl ddaear. O Jerusalem yr aeth yr efengyl allan, er gwaethaf y rhwystrau mwya; a gwnawd ffordd rydd i'r cenedloedd ddyfod i mewn i'r eglwys i gyfrangi o'i breintiau. Gwel Marcus *in loc.* Y mae llawer o ffug-ddywediadau yn nghylch y mynydd hwn, ac ôl troed Crist arno; ond nid gwiw eu hail-adrodd.

OLIFIAD, *Saes. OLIVES*: grawn olew-wydd. Iago 3. 12.

OLWYN—ION, (olw) troell, cant, rhidell, rhod. Y mae olwyn mên yn gynnwysedig o'r bith, y cam-egau, yr edenydd, a'r echel. 1 Bren. 7. 33.—'Ac a dry yr olwyn arnynt.' Djar. 20. 26. Megys y troir olwyn y fên ar yr yd wrth ei ddyrau, yr hon sydd yn curo yr yd allan, ac yn dryllo y gwellt; felly, yn gyffelyb, bydd cospedigaeth yr annuollion. Ps. 83. 13. Gwel Lowth ar Esa. 28. 27. EDR. NITHIO. Barna rhai fod cyfeiriad y geiriau at fath o gospedigaeth ddychrynydd âg olwyn ar ddrwg-weithredwyr, yn mhllith y Stryiad, &c. Yr oedd hyn yn arferedig yn ddiweddar yn Ffrainc, Germani, &c.

Yr 'olwyn wrth y pydew,' yw y rhedwell fawr wrth y galon, sydd yn rhoddi ei ysgogiad i holl waed y corph. Tôri hon sydd farwolath yn y fan. Preg. 12. 6.

Yn ngweledigaeth Ezeiel (pen i. a. x.) darlunir olwynion ofnadwy yn nglyn wrth y pethau byw, neu y cerubiad, yn cynnal y ffurfafen yr oedd gorsedd-faine Duw arni, ar yr hon yr oedd cyffelybwydd megys gwlediad dyn. Y mae Vitrings, Pragus, a Pintus, yn barnu fod cyfeiriad yn darluniad o gosall gorseddfa Ezeiel, sef o'r cerubiad a'r olwynion, i wneuthuriaid cywrair yr ystollion a'r olwynion oedd yn cynnal y deg noe wrth borth teml Solomon. Yr oedd ar y rhai hyn lun llewod, ychain, a cherubiad. Yr oedd cantau olwynion Ezeiel yn uchel, yn ofnadwy, ac yn llawn llygaid; eu gwedd a'u gwaith oedd fel pe byddai olwyn yn nghanol olwyn, sef fel dwy olwyn ar draws eu gilydd, ac addarwydd ynddynt fel hyn i fynyed heb droi i bedwar pwnc y byd. Yr oedd undeb neillduol rhyngddynt a'r cerubiad; yr un ysbryd ynddynt, a'r un ysgogiadau iddynt. Yr oeddnynt yn cynnal gosall yr orsedd-faine, ac yn ei dwyn gyda hwynt lle bynag yr aent. Gan fod y weledigaeth yn ddangosiad o weinyddiad ardderchog teyrnas Crist yma yn y byd, yn gyntaf yn mhllith yr Iuddeuwon, ac yn eu plith hwy yn gysgodol o weinyddiad mwy gogoneddus goruchwyliaeth yr efengyl, tebygol fod y cerubiad a'r olwynion yn arwyddocâu y gweinidogion o amrywol enwau, cyffredin ac anghyffredin, sydd gan Dduw yn ngweinyddiad ei deyrnas rasol yn mhllith dynion, ac yn ei holl ragluniaethau tu ag at ei eglwys. Yr un orsedd-faine a gorsedd-faine Ezeiel oedd gorsedd-faine Esaiah (pen. vi.) a'r orsedd-faine a welodd Ioan. Dat. iv, v. Yn nghylch gorsedd-faine Ioan yr oedd pedwar anifel (neu *Zwa, pethau byw*) yn sefyll ar yr un gosall a'r orsedd, sef ar y môr o wydr; ac yr oeddnynt yn llawn llygaid o'r tu blaen ac o'r tu ol, ac yr oedd adenydd iddynt. Y mae y rhai hyn yn cyfateb i gerubiad Ezeiel. Hefyd, gyd â'r pedwar anifel yr oedd pedwar henuriaid ar hugain yn cyd-addoll, ac yn bwrw eu coronau i lawr ger bron

yr orsedd-faine, ac yn cyd-foliannu gyd â'r pedwar anfel. Y mae yr henurtaid yn cyfateb i'r olwynion yn ngweledigaeth Ezeiel, a phob un o'r ddau yn gosod allan yn weledigaethol, ac yn hynodol o ardderchog a gogoneddus, yr offerynnau sydd gan yr Arglwydd yn ngweinyddiad ei deyrnas yma yn y byd, yn enwedig gweiniogion yr efengyl. Y maent, fel yr olwynion, yn llawn llygaid, sef gwybodaeth addas am natur teyrnas Crist; â'u hwynebau ar bedwar pwnc y ddaear, gan fod yr holl ddaear wedi ei rhoddi yn etifeddi-iaeth i Grist. Nid oes dim llai na bod yr holl fyd, sef holl deyrnasoedd y ddaear, yn eiddo Crist, a foddiona wir weiniogion Crist. Y maent gwedi eu hanfon yn awdurdodol i'r holl fyd, ac y mae eu hwynebau oll tu ag yno yn gyfatebol. Edr. CERUBIAID, GORSEDD-FAINC, GWYDR, MOR.

OLYMPAS, Ολυμπας, [o fynydd Olympus] y mae Paul yn ei anerech fel dysgybl ffyddlawn i Grist. Rhuf. 16. 15. Nid oes dim ychwaneg o hanes am dano.

OMAR, אִמְרַי [yr hwn sydd yn llefaru] trydydd mab Eliphaz, ac ŵyr Esau. Gen. 36. 11.

OMEGA, Edr. ALPHA.

OMER, מֶרֶר degfed ran ephah; mesur yn nghylch ohwe pheint. Exod. 16. 36.

OMRI, עֹמְרִי [fy ngeiriau] tywysog llu Elah, brenin Israel. Pan oedd yn gwarchae ar Gibbethon, clywodd i Zimri ladd y brenin a'i holl dŷ, ei holl geraint, a'i gyfeillion, a gosod ei hun i fyfu yn frenin yn Tirsah: efe, a holl Israel gyd âg ef, a seithant ac a warchaeasant ar Tirsah. Pan welodd Zimri fod y ddinas gwedi ei hennill, aeth i balas y brenin, ac a'i llosgodd am ei ben â thán. Gwedi hyn, Omri a deyrnasodd, gwedi gorechfygu Tibni a'i blaidd. Pwr-casodd fynydd Samaria oddiar Semer, ac a adelladodd ddinas yno, yr hon a alwodd Samaria, oddiwrth Semer; ac a'i gwnaeth hi yn brif ddinas ei deyrnas. Rhagorodd ar yr holl freninoedd a fu o'i faen ef mewn drygioni; a bu farw yn Samaria, A. M. 9086. 1 Bren. 16. 15—29.

'Cadw yr ydych ddeddfau Omri, a holl weithred-odd Ahab.' Mic. 6. 16. Gwnaeth ef a'i fab Ahab ddeddfau i sefydlu eilun-addoliaeth yn Israel; y rhai a gadwodd, nid yn unig Israel, ond hefyd rhai o Judah, yn mhell gwedi eu marwoloeseth, yn nyddiau Michah, yn lle rhodio yn neddfau sanctaidd yr Arglwydd, a glynw wrth ei addoliad.

Yr oedd dau eraill o'r enw, sef meibion Becher a Michael o lwyth Issachar. 1 Cron. 7. 8. a 27. 18.

ONADDYNT, (o-yn-addu) o honynt.—'Gwraic y bwy 'n o naddynt vydd hi?' sef gwraig i ba un o honynt. Maro 12. 23. W. S.

ONAN, אֲנָן [gofid] mab Judah. Gen. 38. 6, 7. Edr. JUDAH.

ON—EN, YN, onwydd, pren on. Y mae yn bren yn tyfu yn fuan, ac o ddefnydd cyffredinol. Esa. 44. 14, 15.

ONESIMUS, Ονησιμος, [defnyddiol]. Edr. ΠΗΛΕΜΟΝ.

ONESIPHORUS, Ονησιφορος, [yn ddiwyg elw] Cristion enwog, yr hwn a ddangosodd lawer o garedigrwydd i Paul: 'Efe a'm llônodd i yn fynych,' medd efe, 'ac nid oedd gywilydd ganddo fy nghadwyn i.' 2 Tim. 1. 16, 17, 18. Gwedi bod yn wasanaethgar iddo o'r blaen yn Ephesus, pan ddaeth o Asia i Rufain, ceisiodd yr apostol yn ddiwyg iawn hyd nes cafodd ef, ac a ddangosodd yr un caredigrwydd iddo yn y carchar.

ONEST, neu GONEST—RWYDD, (gawn) Llad. HONESTUS; Saes. HONEST; Gwydd. ΚΗΡΑΣΤΑ: da, dinam, rhinweddol, cywir, gwirioneddol, canmol-adwy, gweddus, cyfrifol.—'Darperwch bethau onest yn ngolwg pob dyn.' Rhuf. 12. 17. 'Perweh bethau syberw yn-golwe pob dyn.' W. S. Καλα, pethau daionus, buddiol, rhinweddol, hawddgar, a hardd: κρονουμνοι, yn rhag-feddol, rhag-feddyliwch, ac ystyriwch yn mlaen llaw, pa fodd i wneuthur eich gweithredoedd yn gymhwys ac yn hardd, ie, yn ngolwg dynion. 2 Cor. 8. 21. Heb. 13. 18. 1 Petr. 2. 12.—'Pa bethau bynag sydd onest.' Phil. 4. 8. 'Sy syberw,' W. S. οσα σεμνα, pa bethau bynag sydd weddus, parchus, ac anrhydeddus.—'I'r diaconiaid fod yn onest,' (σεμνους) sef yn barchus ac yn anrhydeddus. 1 Tim. 3. 8—11. Tit. 2. 2. Nid oes dim yn gweddu i'r efengyl ond pethau sydd rinweddol, parchus, a hawddgar: y mae dwlodeb gwirioneddol ac onestrwydd (σεμνοτητα) yn gysylltiedig â'u gilydd. 1 Tim. 2. 2.—'Yn nghyd â phob onestrwydd,' 1 Tim. 3. 4. μετ πασης σεμνοτητας, gyda phob difrifloch, sobrwydd, a gweddeidd-ara.

ONIX, ονιξ, [ewin] Llad. a Saes. ONYX: maen gwerthfawr, a'r unfed ar ddeg yn nwyfroneg yr arch-offeiriad, âg enw Joseph arno. Exod. 28. 9, 10, &c. Dau faen onix, âg enwau holl feibion Israel gwedi eu naddu arnynt, oedd ar ysgwyddau yr ephod a wisgaf Aaron, i ddwyn enwau meibion Israel yn goffadwr-iaeth ger bron yr Arglwydd. Gelwir y maen hwn yn werthfawr. Job 28. 16. Yr oedd gwlad Hafllah yn enwog am y maen hwn. Gen. 2. 12.

Mae pum math honynt yn bresennol; ond y glasgoleu, â llinellau llydain oddi amgylch iddo, oedd maen onix yr hynafiaid. Mae y meini onix hyn i'w cael, yn gyffredin, yn yr India Ddwyreiniol, Germani, yr Ital, ac Hispana Newydd.

ONO, dinas yn llwyth Benjamin, a adelladwyd, neu, o'r hyn lleiaf, a ail-adelladwyd gan deulu Eipaal. 1 Cron. 8. 12. Yr oedd hi bum milltir o Lod, neu Loda.

ONYCHA, Gr. Ονυχα; Vulg. ONYCHA; Heb. ὄνυξ yn Exod. 30. 34. Enwir yr onycha yn un o'r llydau peraidd, o ba rai yr oedd yr arogl-darth i gael ei wneyd. Crogen arogl-bêr, mediant, yw yr onycha, yn debyg i grogen y purpura, o ba un y cai y Tyrisid y lliw porphor, ac y mae i'w cael, medd Dioscorides (lib. II., cap. 7, 10.) yn llynoedd y nard yn India; y mae yn rhoddi arogl peraidd, am fod y pysgog yn ymborthi ar y nard. Y goreu a ddygir o'r Môr Coch, yn wyn, ac yn fras. Yr onycha a ddygir o Babilon sydd o liw du. Lloegir y ddau yn arogl-darth peraidd. Nid yw y gair Hebraeg i'w cael ond yn y lle uchod. Eccles. 24. 15.

OPHEL, אֶפְהַי [i'têr] mae y gair, weithiau, gwedi ei gyfieithu; megys yn 2 Cron. 27. 3. Mic. 4. 8. Neh. 11. 21. 'Ar fur y twr,' Heb. ar fur Ophel. 'Yn y twr,' Heb. yn Ophel. Yn 2 Cron. 33. 14. a Neh. 3. 26. gadawyd ef heb ei gyfieithu. Mur neu dŵr oedd yn Jerusalem, ac yno, tebygol, yn agos i'r deml; hwyrach, yn nghylch y gongl ddehau ddwyrain i fynydd Sion. Ar esgyniad graddol, medd rhai, yn agos i fynydd Moriah.

OPHIR, אֹפִיר [Hudw] mab Joctan, a gwlad o'r un enw, tebygol, oddi wrtho. Gen. 10. 25, 30. Y mae amrywiaeth hynod yn meddyliau awdryd am sefyllfa y wlad hon; nid oes un parth o'r byd nad yw rhyw un gwedi barnu mai yno yr oedd Ophir; yr India Ddwyreiniol, a Gorllewinol; Affrica, ac America; ynsysoedd Ceylon, ac Hispaniola, Peru, Carthage, &c. Y mae yr holl amrywiaeth feddyliau hyn yn profi bod yn anhawdd penderfynu yn ddilys ei sefyllfa.

Gwyddom ei bod yn foreu yn enwog am amlra o aur. Job 22. 24. a 28. 16. Cyrchodd Solomon lawer oddi yno i adelladu y deml, a choed algummim, a meinf gwerthfawr. 1 Bren. 9. 28. a 10. 11. a 22. 48. 2 Cron. 8. 18. a 9. 10. Gan i Ophir a Hafilah a'u hiliogaeth breswyllo yn y dwyrain, rhwng Mesa a mynydd Sephar, addas barnu fod sefyllfa y wlad yn y parthau hyny, ac nid yn mhell oddiwrth y moroedd dwyreiniol. Hwyrach fod gwlad Ophir yn rhyw le yn agos i'r afon Indus, a bod y ffordd o'r Môr Coch i'r afon hōno, i ryw borthladd arni, megys y gwnant yn bresennol, weithiau. Cymaint a hyn sydd amlwg am y wlad yn yr ysgrythrau: ychwaneg, yn awr yn niwedd yr oesoedd, nis gallir cael hysbyswydd sicr, ond dychymyng. Edr. KZION-GABER, JEHOSAPHAT, SOLOMON.

OPHNI, dinas yn rhandir Benjamin. Jos. 18. 24.

OPHRAH, *[Uloch]* עֹפְרָא. 1. Dinas yn rhandir Benjamin. Jos. 18. 23.—2. Un arall yn rhandir Manasseh. Barn. 6. 11.—3. Mab Meonathai. 1 Cron. 4. 14.

ORDEINIO—HAD—AU, *Llad.* ORDINO, ORDINATIO; *Ffr.* ORDONNANCE, ORDONNER; *Saes.* ORDAIN, ORDINANCE: gorchymyn, trefnu, gosod, appwyntio, penodi, urddo; trefnial, gosodiad; cyfraith, gosodedigaeth, deddf.—'Pwy a ordeiniodd fudan?' sef pwy a (עֲרַם) *wnaeth fudan?* Exod. 4. 11.—'Efe a ordeiniais i fod yn flaenor ar Israel,' sef a osodais. 1 Bren. 1. 35.

'Y lloer a'r sêr; y rhai a ordeiniaist.' Ps. 8. 3. Y rhai (כִּנּוּתָא) *a drefnaist, a osodais, a sefydlaist.* Y mae y gair yn arwyddocâu holl sefydliad ac iawn drefnial hardd a gogoneddus llu y nefoedd; yn ol yr hwn y maent yn ysgogi yn eu holl gylchoedd yn rheolaidd, yn ddiwys, ac yn ddiwyrni, er eu creadigaeth hyd heddyw. Nid yn unig efe a'u gwnaeth, ond iawn drefniodd Duw hwynt yn rheolaidd ac yn hardd, ac a'u gosododd yn sefydlog yn eu cylchoedd. Yn hyn mae mawredd, doethineb, gallu, a daloni yr Arglwydd i'w weled yn amlwg, gan y neb a ystyrio.

'Gwrandewch y wislen, a phwy a'i hordeiniodd.' Mic. 6. 9. Y mae gwialen yn arwyddocâu, yn aml, barnedigaeithau; Duw sydd yn eu trefnu i ddybenion doeth a da; y mae llais gan Dduw tu ag atom ynddynt, a'n dyledswydd ydyw gwrandod ac ystyried gallu, cyflawnder, gwirionedd, a daloni Duw ynddynt, a'i lais yn neillduol tu ag atom. 2 Sam. 21. 1. Job 5. 8, 9, 10—17. a 10. 2. Esa. 9. 13. a 10. 5, 6. Jer. 14. 18, 22. Galar. 3. 39—49. Joel 2. 11—18. Hag. 1. 5, 6, 7. Dat. 3. 19.

Y mae ordeinio, yn aml, yn ein cyfleithiad ni o'r Bibl, yn arwyddo *deithol*, a *gosod* rhai mewn swydd, ac i gyflawni y gwaith perthynol iddynt. Luc 10. 1. Marc 9. 14. Act. 14. 23. a 17. 31. Heb. 8. 2. Rhuf. 13. 1.—I gyfranogi o ras a breintiau mawrion; megys i ddwyn firwyth sancteiddrwydd, Ioan 15. 18.—I deyrnas nefoedd, a bywyd tragwyddol. Luc 22. 29. Act. 13. 48.—gorchymyn, trefnu, a gosod pethau. Act. 16. 4. 1 Cor. 7. 17. a 9. 14. a 16. 1. Titus 1. 5.

'A chynnifer ag oedd wedi eu hordeinio i fywyd tragwyddol, a gredasant.' Act. 13. 48. *Gr.* Οσοι ησαν τετραμνοι εις ζωην αιωνιον. 'A' chyniver se a ordinesit ir bywyd tragrythawli, a gredasant.' W. S. 'Ac fe a gredodd pob cyfryw un ac a ordeiniesid i fywyd tragryddol.' Dr M. Yr un fath yr Arabaeg, y Syriaeg, a'r *Vulgate*. Llauer a ysgrifenydd gan feirniadid dysgedig i gelsio profi fod y geiriau hyn yn gosod allan agwedd meddylliau dynion, ac nid arfaethiad a threfnial Duw; ac yn eu cyfleithu, 'Cynnifer ag oedd yn *tueddau* i fywyd tragryddol.' Wedi edrych yn fawli bob man yr arferir y gair, ac ystyried

pethau yn ddwys ac yn ddiuedd, yr ydwyf yn gorfod barnu fod y cyfleithiadau uchod yn gywir. 'Tueddau i fywyd tragryddol,' sydd ymadrodd anarferol, os nid amhriodol ac anghywir. Gellir dywedyd fod dyn yn tueddau i weithredu yn dda neu yn ddrwg, ond nid yn tueddau i wobr neu gospedigaeth, megys i nefoedd neu uffern. Priodol ystyr y gair yw, *gosod, cyfleu, trefnu, ordensio*; gosod mewn rhyw drefn: gair millwraidd ddwywys, ac yn arwyddo millwyr wedi eu gosod trwy orchymyn y tywysog mewn trefn, pob un yn ei le ei hun.* Effaith arfaeth Duw ydyw credau i fywyd tragryddol.

Y mae ordinhad yn arwyddo gosodiad, sefydliad: 'Yn ol ordinhad Dafydd,' sef yn ol sefydliad a threfnial Dafydd. Ezra 3. 10.—'Yn gwrthwynebu ordinhad Duw,' sef trefnial a gosodiad Duw. Rhuf. 13. 2. Edr. AWDURDOD.—'Ymddarostyngwch oblegid hyn i bob dynol ordinhad, o herwydd yr Arglydd.' 1 Petr 2. 14. *καση αυθουτουη κτισει, a phob dynol greadigaeth; sef dynol drefnial, neu osodiad.* Y mae yr apostol yn galw swyddogaeth wladol yn greadigaeth ddynol, nid am nad ydyw o Dduw, ond am fod y swyddwyr gwedi eu cymeryd o blith dynion, wedi eu gosod gan ddynion, ac er llesad dynion. 'Pob dynol,' &c., yn dangos y dylent barchu swydd, ac nid edrych ar y dynion o fyddo yn ei gweinyddu, pa un ai Iuddew neu Genedl-ddyn, Cristion neu Bagan, drwg neu dda, fyddo; y mae yr apostol yn galw y swyddogaeth yn 'ddynol ordinhad,' i wrthwynebu y gam farn oedd gan rai, na ddylent ufuddhau i swyddwyr, ond oedd o osodiad Duw; megys y breninoedd Iuddewig. Nero waedyl oedd yr amser hwn yn ymerawdwr yn Rhufain.

OREB, עֹרֵב [*ciafran*] un o dywysogion Midian, yr hwn, yn nghyd â Zeeb, un arall, a ddaliwyd gan yr Ephraimaisid, a lladdasant Oreb wrth y graig Oreb. Barn. 7. 25.

ORGAN *Heb.* עֶרֶב [*ymuno*] *Gr.* οργانون, yr *offeryn*, sef offeryn yn rhagori ar bob un arall, offeryn cerdd. Gan fod y gair Hebraeg am organ yn arwyddo *uno, ymuno yn nghyd*, bennir fod yr offeryn hwn yn gynnwysedig o amryw bibellau o wahanol faintioli, wedi eu huno a'u gilydd. Yr oedd yr organ a'r delyn yn rhai o'r offerynau cerdd cyntaf sydd â hanes am danynt, ond yn dra gwahanol yn eu gwneuthuriad oddiwrth y rhai arferedig yn bresennol. Gen. 4. 21. Ps. 150. 4. Job 21. 12. a 30. 31. Y mae Jerome yn crybwyll am organ â deuddeg o feginau iddi, yr hon a ellid ei chlywed filltir o ffordd, ac un arall yn Jerusalem, a ellid ei chlywed ar fynydd yr Olew-wydd. Yr organ gwntaf a welwyd yn Ffrainc, a anfonwyd gan yr Ymerawdwr Constantin Copronymus y chweched, o dref Cystenyn, i Pepin, brenin Ffrainc, A. D. 757. Yn nghylch y ddeged ganrif y dygwyd yr arferiad o'r offeryn hwn gyntaf i leocdd o addoliad yn yr Ital, yr Almaen, a Lloegr; yr ydoedd hwn yn amser o dywyllwch cyffredinol dros holl Ewrop, a'r bwystli yn teyrnasu yn ei gyflawn rym a'i awurdardd. Ond y mae Thomas Aquinas yn dywedyd yn benderfynol yn ei amser ef, hyny yw, yn nghylch A. D. 1250, nad oedd offerynau cerdd yn arferedig yn yr eglwys, rhag iddynt ymddangos yn Iuddewald yn eu haddoliad. Hwyrach y gallent fod yn arferedig yn rhai manau, ond nid yn gyffredinol, cyn hynny. Cyfrifir yr organ y penaf o'r offerynau cerdd.

ORION, οριων, o'r gair *Gr.* οριων, *dyfrhau*, neu *gwlawio*. Cyd-sêr yn y ffurfiau, yn agos i arwydd y tarw, yn cynnwys yn nghylch pedwar ugain o sêr; ac y mae yn ymddangos oddeutu canol mis Tachwedd. Rhai a farnant nad sêr neu seren a foddylir wrth y gair

* Destino Act. 13. 48. Schleusner's *Lexicon*. Mintert.

Heb. כסיל a gyfieithir *Orion*, yn Job 9. 9. a 38. 31. Amos 5. 9. ond yr *oerfel*, neu yr awyr wedi rhewi gan oerfel. Cyfieithwyd y gair yn *Orion* oddiwrth gyfieithiad y LXX., fel y geiriau eraill yn yr un adnod. 'A ddattodi di rwymanu Orion?' neu rwymanu yr oerfel. —'Yr hwn a wnaeth y saith seren ac Orion;' neu yn hytrach, meddant, *yr hwn sydd yn gwneuthur* (כִּמְהָ) y gwres, a'r (כסיל) *oerfel*, 'ac a dry gysgod angen yn foreu-ddydd; ac a dywylla y dydd yn nos.' Amos 5. 8. Gwel Parkhurst. Cyfieithir yr un gair yn y rhif llosgog (כסילית) *planedau*.*

ORNAN. Edr. אַרְאֲנָא.

ORPAH, עֶרְוָה [*y guddf*, neu *yr ewig*] Moabees, gwraig Chilion, mab Elimelech a Naomi. Wedi marw ei gwr, bu fyw gyda Naomi ei chwegr: aeth gyda Naomi ddarn o'r ffordd ar ei dychweliad i Bethlehem o wlad Moab; ond ar gais ei chwegr trodd yn ol i'w gwlad ei hun; ond Ruth, gwaudd arall, a'i canlynodd i Bethlehem. Ruth i. Edr. CHILION, ELIMELECH, NAOMI.

OSEM, עֲדָרָא [*cadarn*, neu *ymprydiwr*] 1. Mab Jesse, a brawd Dafydd. 1 Cron. 2. 15.—2. Mab Jerammeel. 1 Cron. 2. 25.

OTHNI, עֲרִי [*fy amser*] mab Semalah, un o gedwyr Dafydd. 1 Cron. 26. 7.

OTHNIEL, אֲחִיָּהוּ [*amser Duw*, neu *llew Duw*] mab Cenaz. Gelwir ef yn *frasd* Caleb; ond mab Jephunneh oedd Caleb, ac yr oedd Caleb lawer hyn nag Othniel, ac ni buasai yn gyfreithlon iddo briodi Achsa merch Caleb, pe buasai yn fraw iddo; am hyny rhaid i ni farnu mai brodyr oedd Cenaz a Jephunneh, ac mai cefndyr oedd Caleb ac Othniel, y rhai a elwir yn *frodyr* yn aml yn yr ysgrifthyrau. Num. 32. 13. Jos. 14. 6. a 15. 17. Barn. 1. 13. Trwy ennill Criath-Sepher oddiar y Canaanedd, cafodd Achsa, merch Caleb, yn wraig iddo. Jos. 15. 16, 17. Efe oedd y barnwr cyntaf fu ar Israel, a gwaredodd hwynt oddiwrth orthrymder Cusan-risathaim. Barn. 3. 9, &c. Gwedi hyn cafodd ywiad lonyddwch ddengain mlynedd; sef deugain mlynedd gwedi i Othniel gael ei gyfodi yn farnwr arnynt, tebygol; er bod rhai yn dechreu cyfrif y deugain mlynedd o farwolaeth Josuah; eraill o amser eu sefydliad yn y wlad; ond y farn gyntaf sydd fwyaf tebygol i fod yn gywir.

OZNI, עֲזַי [*fy nghlust*] mab Gad, a thad yr Ozmid. Num. 26. 16.

P.

PA, rhagenw; pa le, pa beth, pa un, pa bynag, pa ddyd.—'O ba le y daethost ti, Gehazi?' 2 Bren. 5. 25.—Gorair; pa faint? pa sut sydd? pa hyd? pa rag? pa am?

PAARAI, אַרְיָא [*agoriaf*] Arbiad, un o gedwyr Dafydd. 2 Sam. 23. 35. Gelwir ef Naarai mab Ezbai, yn 1 Cron. 11. 37.

PABELL—U, PEBYLL, (páb-ell) lluest, lluesty, bwth, annedd fudadwy. Jabal mab Lamech, Cainead, 'oedd dad pob preswylodd pabell, a pherchen anifel;' hyny yw, efe a'u dysgodd gyntaf i wneuthur pebyll mudadwy, i'w symud yn hawdd wrth fudo eu hanifeiliaid. Gen. 4. 20. Yn y cyfryw anneddau y preswyllai y patreirch, Noah, Abraham, &c. Yr ydoedd pebyll priodol i'r amrywliol rywian; felly y darllenir i Isaac ddwyn Rebeccah i babel Sarah. Gen. 24. 67. Aeth Laban i babel Jacob, Leah, Rahel, &c. Gen. 31. 33. Y mae yr Arabiaid, y Tartariaid, ac eraill, hyd heddyw, yn trigo yn y cyfryw bebyll. Yr oeddant yn wneuthureddig o bawli cynnalio yn y canol, llên, neu gortynau o ryw fath, a rhaffau wedi eu sicrhau â hoelion yn y ddnear. I'w helaethu i gynnwys mwy nag a fwriadwyd ar y cyntaf, yr oedd yn rhaid estyn y cortynau, a chwanegu at y cryfder oedd yn ei chynnal. Yn gyfatebol, y mae Sion yn cael ei hannog, ar gynnyddiad rhifedi ei theulu: 'Helaetha le dy babbell, ac estynant gortynau dy breswylfydd: estyn dy raffau, a sicrhâ dy hoelion.' Esa. 54. 2. Ag un o'r hoelion hyn (o haiarn, tebygol) y lladdodd Jael Sisera. Barn. 4. 11. Yr oedd, ac y mae etto, eu dull a'u defnydd yn amrywliol: rhai o wneuthuriad cyffredin, digost, a didrafferth, dros fyr amser, tebyg i'r סוּחָה (*sucoth*) y bythod a wnaeth Jacob i'r anifeiliaid. Gen. 33. 17. Job 27. 18. Tebyg i hwn oedd y caban סוּחָה (*suce*) a wnaeth Jonah wrth Ninifeh. Jonah 4. 5. Hwn oedd luesty סוּחָה (*suce*) gwllanwr. Esa. 1. 8. Y diddos mwyaf cyffredin oedd hwn, y caban salaf a alleid ei wneuthur yn gysgod rhag gwres yr haul, ac yn amddiffynfa yn unig. Mae gair arall, שָׁחַד (*shechin*)

yn arwyddo *preswylfod*, *trigfan*; ac yn arwyddoed, hwyrach, arofa mwy parhaus. Ps. 78. 60. *Heb.* בֵּית אֶהֱל; *Gr.* ἀὐλή; *Llad.* AULA; *Saes.* HALL: pabell, yn yr ystyr mwyaf gwyb o'r gair, a ellid ei helaethu, ei gwychu, ei harddu, a'i gwneuthur yn gyfieus yn breswylfod sefydlog a chysurus. Rhoddir hanes am un o freninoedd Persia, iddo wneuthur pabell a gostlodd iddo £150,000. Galwent hi 'y ty aur,' oblegid nad oedd dim ond aur yn echdywynu, ac yn gorddysgleirio yn mhob rhan o honi.

Gwnaent eu pebyll, hefyd, o amrywliol liwiau. Y mae pebyll yr Arabiaid yn dduon, felly yr oedd pebyll Cedar gynt, i ba rai y cyffelyba yr eglwys ei hun, gyda golwg ar ei gwaeledd, ei chystudd, a'i llygredigaeth. Can. 1. 5.

Rhai pebyll a wnaent yn gryniol: i'r cyfryw y cyffelyba y prophwyd y nefoedd. Esa. 40. 23. 'Efe a daena y nefoedd fel llên, ac a'i lleda fel pabell i drigo ynddi.' Defnyddia y Psalmydd yr un gyffelybiaeth yn Ps. 104. 2. 'Yn taenu y nefoedd fel llên;' hyny yw, llên pabell; ac os yn Gron, y mae y cyfeiriad yn nodedig o addas.

Y mae pabell, neu bebyll, yn arwyddo hefyd, 1. Ty, neu drigfan. 2 Cron. 25. 22. Job 11. 14. Zech. 12. 7. Ps. 84. 10.—2. Rhai yn preswyllo mewn pebyll. Ps. 83. 6.—3. Addoliad Duw, a'i bresenoldeb ynddo, yn mhlith ei bobl yma yn y byd. Dat. 21. 3. Yn cyfeirio at y babbell a wnawd gan Moses wrth fynydd Sinai.

PABELL Y DYSTIOLAETH, PABELL Y CYFARFOD. Crybwyllir am dair pabell: 1. Y babbell a symudodd Moses y tu allan i'r gwersyll, yn arwydd o anffodlonrwydd Duw am bechod Israel yn gwneuthur y llo aur. Exod. 33. 7. Tebygol mai pabell Moses ei hun oedd, neu a ddarparodd Moses i weinyddu barn ynddi, ac yn yr hon yr atebai y bobl pan ymofynent âg ef. Yn hon, tebygol, y cyfarfyddid i addoli, cyn gwneuthur y babbell y rhoddyd portreid o honi ar y mynydd, ac y byddai y cwmwl, arwydd y presenoldeb dwyfol, yn aros arni. Galwodd Moses hi, 'pabell y cyfarfod,' sef y lle y cyfarfyddai yr Arglywydd â'r bobl, yr enw a roddwyd i'r babbell a gyfodwyd gwedi hyny.—'Pabell y cyfarfod.' Exod. 29. 42. אֶהֱל אֲחִיָּהוּ Rhoddyd yr enw hwn arni ya benaf, os nid ya unig,

* Creadwyf fod כסילית yn y lle hwn yn arwyddo *planedau*. Yr hoeswm ydyw, fod כסיל yn dynodi *fol*, *yafafn*, *byrbwyll*. *Writings in loc.*

o herwydd, fel y dywed yr Arglwydd wrth Moses, *וְאַתָּה לֵאמֹר לְעַמְּךָ אֲשֶׁר בְּרַחֲמֶיךָ וְעַתָּה אֲשֶׁר בְּרַחֲמֶיךָ אֲשֶׁר בְּרַחֲמֶיךָ אֲשֶׁר בְּרַחֲמֶיךָ*—‘Ac yn y lle hwnw y cyfarfyddaf â meibion Israel; ac efe a sancteiddir trwy fy ngogoniant.’ Yn hyn yr oedd yn gysgod nodedig o'r Arglwydd Iesu, lle cyfarfod Duw a'i bobl. Symudwyd y babell hon gan Moses y tu allan i'r gweryll, yr hon a ddylasai fod yn nghanol y gweryll (Num. 3. 17.) yr hyn ydoedd arwydd trwm o anffodlonrwydd Duw; at hyn y cyfeiria y duwiliol yn aml, yn eu gweddïau, gan waeddi, ‘Nac ymbelha oddi wrthyf.’ Psalm 10. 1. a 35. 22. a 38. 22.

2. Y babell a wnaeth Dafydd i arch Duw pan ddygodd hi o dŷ Obed-Edom i Sion. 2 Sam. 6. 17. 1 Cron. 16. 1.

3. Y babell ag y rhoddwyd portreiaid o honi gan Dduw i Moses yn mynydd Sinai, ac a gyfodwyd yn y dydd cyntaf o'r mis cyntaf o'r ail flwyddyn, gwedi eu dyfodiad o'r Aipht, wrth fynydd Sinai. Exod. 40. 2, 17. Rhoddodd Moses hanes gwneuthuriaid y babell hon yn fanwl, ac yn gyflawn iawn: nid oes na bwrdd, na phin, na dim yn perthyn iddi, heb ei nodi yn fanwl. Gan ei bod hi a'i holl ddoedrefn i gysgodi gwrth-ddrychau anfeidrol mwy gogoneddus na'r greadigaeth yma isod, sef o Grist, ei gyfyngdod, ei gyflawnder, a'i ras, rhoddir hanes hŷ o lawer am dani, nag am wneuthuriaid y greadigaeth. Dangoswyd cynllun, neu portreiaid o honi i Moses ar fynydd Sinai; a gorchymynwyd iddo wneuthur pob peth yn ol eu portreiaid. Tebygol iawn i'r Arglwydd egluro i Moses y pethau nefol yr oedd y babell i'w cysgodi, ac hefyd, rhoddi iddo ddangosiad, neu gynllun o'r cysgodau y rhai oeddnt i arwyddo y pethau hyn, a dangos iddo y cyfatebolrwydd rhwng y naill a'r llall. Yr oedd dull y babell hon yn y modd canlynol: Yn gyntaf, yr oedd cyntedd o gan cufydd, neu driugain o latheni o hŷd, a deg a deugain o gufyddau o led, sef yn nghylch deg ar hugain o latheni. Yr oedd y cynteddfa yn ganedig â llên oddi amgylch, hyd yn bum cufydd, neu naw troedfedd o uchder. I gynnal y llên yr oedd 56 o golofnau. Yr oedd holl golofnau y cynteddfa a amgylch gwedi eu cylchu âg arian, a'u penau yn arian, a'u morteisïau yn bres. Yr oedd y colofnau o bres, neu o goed Sittim wedi eu gwisgo â phres. Yr oedd y colofnau hyn yn cysgodi cadernid sefydlog yr eglwys, a'i chyflawnder. Jer. 1. 18. Psalm 12. 7. Gal. 2. 9. Dat. 3. 12. Yr oedd llên y cynteddfa wedi eu gwneuthur o lian main cyfrodedd, ac yn cael eu crogi wrth y colofnau â bachau.

Y gair *וּמָנָה* a gyfleithir *hooks* yn Saesonaeg, a gyfleithir *penau* yn y cyfleithiad Cymraeg: ‘A'u penau o aur.’ Exod. 26. 32. ‘*Their hooks shall be of gold.*’ Saes.—‘Y gwnaeth efe benau y colofnau.’ Exod. 38. 28. ‘*He made hooks for the pillars.*’ Saes. Y mae y cyfleithwyr Cymreig yn ei gyfleithu yn mhob man *penau*, a'r cyfleithwyr Saesonaeg *hooks* yn mhob man. Y LXX a arferent dri gair i'w gyfleithu: sef *καβαλις*, *pen*, Exod. 26. 32, 37. a 27. 17. a 36. 36. a 38. 29. *κροικος*, *bach*, Exod. 27. 10, 11. a 38. 10, 11, 12. *αγκυλη*, *dolen*, Exod. 38. 19. Dywed Parkhurst ei fod yn arwyddo y bachau oedd yn cydio y llên wrth y colofnau. *קרוק* ydyw y gair a gyfleithir *bachau*, *dolenu*, yn y Biblau Cymreig. Gwel Exod. 26. 6, 11, 33. a 35. 10. a 36. 11.

Yr unig ddyfodfa i'r cynteddfa oedd o du y dwyrain, trwy gauadlen-ddrws o waith edau a nodwydd o sidan glas, a phorphor, ac ysgariad, a lian main cyfrodedd; yn ugain cufydd o hŷd, a'i huchder a'i lled yn bum cufydd, yn cael ei chynnal â phedair colofn. Yr oedd y cyntedd hwn yn agored oddi arnod, ac ynddo y safai allor y poeth-offrwm, a'r noe bres: ac yma y byddai y bobl yn dwyn eu hoffrymau. Edrych CYNTEDD.

O du y gorllewin i'r cyntedd y safai y babell. Hŷd

y babell oedd ddeg cufydd ar hugain, neu yn nghylch deunaw lath ac wyth modfedd, a chwe lath a thair modfedd ei lled a'i huchder. Yr oedd wedi ei gwneyd o wyth a deugain o ystyllod yn eu sefyll o ddeg cufydd eu hŷd, a chufydd a hanner eu lled. Yr oedd yr ystyllod yn sefyll ar 96 o forteisïau arian, sef dwy dan bob ystyllen. Yr oedd ugain ystyllen o du y dehaw, ugain o du y gogledd, a chwech o du y gorllewin, a dwy yn y conglau. Yr oedd pun bâr o goed Sittim bob ystlys ar draws yr ystyllod, oll yn gynnaliedig â modrwyau, a'r bâr canol yn cyrhaedd o gwr i gwr; yr oedd yr ystyllod a'r bârau wedi eu gwisgo âg aur. Yr ydoedd gorchudd y babell yn bedwar pŷg; y nesaf i mewn oedd o ddeg llên o lian main cyfrodedd, porphor ac ysgariad. Edr. LLEN. Yn y babell yr oedd dwy ystafell, sef y sanctaidd a'r sancteiddiolaf, gwedi eu gwahanu oddiwrth eu gilydd â gwahan-llên. Edr. LLEN. Y gyntaf ydoedd ugain cufydd o hŷd, ac iddi yr âi yr offeiriad yn unig. Yn y pen nesaf i mewn i hon yr oedd yn sefyll y canwyll-bren, allor yr arogi-darth, a'r bwrdd bara goed. Edr. ALLOR, BWRDD, CANWYLLBREN. Tu mewn i hon yr oedd y cysegr sancteiddiolaf, yn ddeg cufydd ysgwâr, â llên rhyngddynt. Yma yr oedd yr arch a'r llechau, y crochan aur a'r manna, a gwialen Aaron. Edr. y geiriau hyn. Nid âi neb i'r cysegr hwn ond yr arch-offeiriad yn unig unwaith yn y flwyddyn. Edr. CYSEGR. Gwedi cyfodi y babell yn yr anial-wch, cysegrwyd hi âg aberthau mewn modd difrifol iawn. Gwel Exod. xxv, xxvi, xxvii, xxxvi, xxxviii, a xl. Num. vii.—Yr oedd yn sefyll yn nghanol y gweryll; yr offeiriad yn unig a'i tynai i lawr yn eu symudfaedd; ond dygai y Lefiaid ei defnyddïau a'i pherthynasau ar eu hysgwyrddau, ac â mên. Gwedi ei dwyn o amgylch o fan i fan am chwech a deugain o flynyddoedd, sefydlwyd hi yn Siloh; ac ar ryw achlysur cyn marwolaeth Josuah, dygwyd hi i Sichem. Jos. xviii, xxiv, a xxvi. Wedi marwolaeth Eli, sefydlwyd hi dros enyd yn Nob; ac oddi yno dygwyd hi i Gibeon. Yno y cawn yr hanes diweddfaf am y babell a wnaeth Moses, a'r allor bres. 2 Cronicle 1. 3, 5. Cyrchwyd yr arch, a'r doedrefn perthynol iddi, i Jerusalem, a gosodwyd hwyt yn nham Solomon. 1 Sam. xxi. 1 Cron. 1. 13. a 5. 4, 5.

Yr oedd y babell, yn ddiaddal, yn cysgodi Crist Iesu mewn modd arbenig, o ran ei berson a'i swydd; ac yr oedd wedi ei threfnu yn neillduol yn arwydd ac yn ddangosiad o hono.—1. Fel y babell, yr oedd dynoliaeth Crist o drefniad a darpariad y Tad, yn y modd mwyaf neillduol ac arbenig o ddim arall. Efe a'i harfaethodd, a'i darparodd, a'i cymhwysodd, ac a'i haddurnodd, yn y modd mwyaf ardderchog a gogoneddus.—2. Yr ydoedd golygiad allanol y babell yn wael ac yn ddirymgedig; ond nid oedd ei haddurniadau tufewnol ddim yn llai ardderchog a gogoneddus er hyn; felly Crist hefyd oedd y *diystyr*af o'r gwyr, ac etto yn ddwyfol hardd.—3. Mewn modd mwy sylweddol ac ardderchog nag yn y babell, yr oedd ‘holl gyflawnder’ y Duwdd yn preswyllo ynddo yn gorporol. Col. 2. 9. Edr. CORPORAOL, CYFLAWNDER.—4. Fel y mae yn Dduw ac yn ddyd, o ran ei berson, felly hefyd o ran ei swydd, y mae yn lle cymmod a chyfarfod rhwng Duw a dynion. Fel yn y babell, felly yn Nghrist, y mae yn cyfarfod a'i bobl, yn amlygu ei hun iddynt, yn cymeradwyo eu gwasanaeth, yn gwrando eu gweddïau, yn trugarhau wrthynt, ac yn eu cyfarwyddo, &c. Pabell y dystiolaeth ydyw; y dystiolaeth ydyf nodedig a roddodd, neu a rydd Duw byth, ydyw, o'i gariad a'i ddaioni tu ag at ddyd; y mae holl dystiolaethau Duw yn gyflawn, ac yn ogoneddus ynddo, a'r holl addewidion ynddo ef yn fe, ac ynddo ef yn amen. Dat. 15. 5. a 21. 3.

Mae y fath berthynas agos rhwng Crist a'i egwys,

fel y mae yr un pethau, yn awl, mewn amrywiol ys-
triaethau, yn cysgodi pob un o'r ddau: felly gellir
golygu y bawll mewn ystyr is, yn cysgodi yr eglwys;
yr hon a elwir yn dy Dduw, teml Dduw, ty ysbydol.
1 Tim. 3. 16. 1 Petr 2. 5. 1 Cor. 3. 16. 2 Cor.
6. 16. Hon yw pawll Dafydd, y mae Duw yn addaw
ei chodi, wedi iddi syrthio. Amos 9. 11. Act. 15. 16.
—Yr oedd, hefyd, yn gysgod o'r nefoedd, lle y mae
Crist yn gwneini ei swydd offeiriadol dros ei eglwys.
Heb. 8. 2. a 9. 11.

Cyffelybir corph dyn i bawll, o herwydd ei freuolder
a'i ddarfodiad buan. 2 Cor. 5. 1—4. 1 Petr 1. 13, 14.
Pawll ydyw, nid adeilad sefydlog, wedi ei threfnu a'i
gwneuthur i barhau yn hir; ond mae gan y saint dy
nid o waith llaw, tragywyddol yn y nefoedd.

GWYL Y **PABYLL**, מַלְאָכָה וְגִבּוֹרִים *goledd y pebyll*;
Gr. σκηνοπηγία, gosod pawll i fynu. 'A gwyl yr
Iuddewon,' sef σκηνοπηγία, *gwyl y pebyll*, 'oedd yn
agos.' Ioan 7. 2. Yr oedd hon yn un o'r tair gwyl
arbenig flnyyddol yr Iuddewon, pan oedd yr holl
wrywiaid i ymddangos ger bron yr Arglwydd yn Je-
rusalem. Yr oedd yn dechreu ar y pymthegfed dydd
o'r seithfed mis, pedwar diwrnod ar ol dydd mawr y
cymmod, ac yr oedd i barhau wyth niwrnod. Y dydd
diweddaf a elwid 'dydd mawr yr ŵyl.' Ar y dydd
hwn y dywedir i'r Iesu sefyll i fynu, a llefain, gan
ddywedyd, 'Od oes ar neb syched, deued ataf fi, ac
yfed.' Ioan 17. 37. Yn cyfeirio, meddant, at ddefod
arferedig yn eu plith ar y dydd hwnw, er nad oedd
yn orchymynedig, o dynu dwfr a'i dywallt ger bron
yr Arglwydd. Ar y dydd cyntaf yr oeddynt i gy-
meryd flrwyth pren prydeith, cangenau palmwydd,
a brig pren caeadfrig, a helyg afon, i ymlawenhu
ger bron yr Arglwydd, saith niwrnod. Yr oeddynt
i drigo mewn bythod saith niwrnod, yn goffadwriaeth
o'r modd y trigasant mewn bythod yn yr anialwch.
Yr oedd yn ddangosiad blynyddol yn eu plith o isel-
der eu dechreuad, a mawr ddaioni yr Arglwydd tu
ag atynt. A hwyrach, yn gysgodol o babelliad Crist
yn ein natur; ac hefyd yn ddangosiad mai dyceithriaid
a phererinlon yw y duwilion yn y byd hwn, ac mai
yn y nefoedd y mae eu cartref tragywyddol. Lef.
23. 39—43. Num. 29. 12—40. Edr. PALMWYDD.

Yr oedd y bythod i gael eu gwneuthur o gangenau y
coed hyn; ac yr oeddynt yn eu cario hefyd yn syp-
ynau yn eu dwylaw, yn orfoleddus, bob dydd. Yr
oeddynt yn gwneuthur y bythod yn Jerusalem ar
nensau eu tai, yn eu cynteddoedd, ac yn nghyntedd-
oedd ty Dduw, ac yn yr heolydd. Neh. 8. 16. Bob
saith mlynedd, ar yr ŵyl hon, yr oedd y gyfraith i
gael ei darllen i'r bobl, (Deut. 31. 10—13. Neh.
8. 18.) fel y dysgert ofni yr Arglwydd, a gwneuthur
holl eiriau y gyfraith.

'Canyr er dyddiau Josuah mab Nun hyd y dydd
hwnw ni wnethai meibion Israel felly.' Neh. 8. 17.
Nid oes i ni feddwl wrth y geiriau na chadwyd gwyl
y pebyll yr holl yspaid hwnw o amser, sef dros 1000
o flnyyddoedd. Cawn hanes i Solomon ei chadw.
2 Cron. 7. 8, 9, 10. Cadwyd hi hefyd yn amser Ezra.
Pen. 3. 4. Ond ni chadwyd hi yn yr un ybryd, yr
un manylwydd, a'r un llawenydd. Yr oedd yr ŵyl
hon yn cysgodi llawenydd ysbydol yr eglwys dan y
Testament Newydd. Zech. 14. 16. Gwel Lightfoot's
Works, vol. 1.

PADAN-ARAM. Edr. **ARAM.**

PADELL, PEDYLL, (pad-ell) *Llad. PATELLA.*
dysgl fechan, cawg. Padell bridd, padell efydd, padell
doddion, padell ffrio. 1 Cron. 23. 29. Edr. **FFRIO.**
Yr oedd pedyll lawer yn perthyn i wasanaeth y bawll,
y bywyd offrymau, &c. Exod. 27. 3. Lef. 2. 7. Num.
4. 14. 2 Bren. 25. 15, &c.

PADON, פִּדּוֹן [*prynedigaeath*] penaeth y Nethin-
iaid. Ezra 2. 44. Neh. 7. 47.

PAEN, (pa-en) *Gr. παων; Llad. PAVO.* Un o'r
adar mwyaf hardd ei bluf yn holl naturiaeth.

Nid tsg onid *paen. Dlar.*

ond y mae yn falch, ei lais yn anhyfyrd, ei draed yn
wrthun, a'i ysgogiad yn araf. Dywedir fod pen y
sarph, llusg-odre angel, a llais y cythraul ganddo. Y
mae amryw fath o honyat, ac y maent yn awl yn yr
India Ddwyreiniol. Ei adenydd hyfyd, neu yn hytr-
ach ei gynffon, yw ei hynodrwydd mwyaf.—'A rodd-
aist ti adenydd hyfyd i'r paenod?' Job 39. 13. 1 Bren.
10. 22. 2 Cron. 9. 21. Am nad yw adenydd y paen
yn hyfyrd, ond ei gynffon, barna Bochart mai yr estrys
sydd i'w ddeall yn y geiriau. Myn Duw ei gydnabod
yn mhob peth, hyd yn nod yn mhuf yr adar. Ei
waith cywraint ef ydynt, ac y mae yn addas iddo gael
ei gydnabod a'i barchu ynddynt.

PAGIEL, פַּגְיֵל [*rhaeglaeniad Duw*] mab Ocran,
tywysog meibion Aser. Num. 7. 72.

PAHATH-MOAB, פַּחַת מוֹאָב [*tywysog Moab*] lle
yn ngwlad Moab, medd Calmet; neu yn hytrach enw
ger enwog oedd. Esa. 8. 4.

PAID, PEIDIO, (py-aid) *Gr. παυω*: gorphwys,
ymattal, oedi, gohirio; gorphen, dybennu, darfod.—
'Paid, gad im' lonydd, fel yr ymgysurwyf ychydig.'
Job 10. 20. Ni ddichon neb ymgysuro oni phaid Duw
a'i fino, a'i gystuddio. Mae y duwilion am farw
mewn tawelwch, ac arwyddion o foddlonrwydd Duw
arnynt, a bod yn gryffon yn Nuw, ac yn ei dangnefedd;
yr hyn ni ddichon iddynt wneuthur, oni thyn Duw ei
law gystuddiol oddi arnynt. Ps. 39. 13.

'Paid a gwrando ar addysg a bwr i ti gyfeillioni
oddiwrth eiriau gwybodaeth.' Dlar. 19. 27. Oe yw
gwybodaeth o'r gwirionedd o bwys, y mae athraw-
iaethau gau o'r niwed mwyaf; ac ni ddylai neb sydd
yn caru y gwirionedd a'i lwyddiant, gynnwys gau-
athrawon, na rhoddi yr annogaeth leiaf i'w cyfeil-
ionadau hwynt. 'Edrychwch pa beth—a pha fodd y
gwrandaowch.' Marc 4. 24. Luc 8. 18. Wrth
wrandao ar addysg gyfeillionus, yr ydym yn peryglu
diweirdeb pur ein beneidiau ein hunain tu ag at y
gwirionedd, ac yn cynnwys yn ormodol, y cyfeil-
ionad, er niwed i eraill. Y mae ymadrodd rhai 'yn
ysu fel cancr,' ac yn dyfetha holl iechyd a grym ys-
brydol yr enaid; a phwy a gellwair a'r fath bla ofn-
adwy, ond ymfydion? 2 Tim. 2. 17. 1 Bren. 22. 23.
Mat. 7. 15. a 16. 6. Ioan 10. 5. 1 Cor. 11. 13—18.
Eph. 4. 14. 1 Tim. 4. 6. a 6. 3, 4, 5. 2 Petr 2. 1, 2.
1 Ioan 4. 1. 2 Ioan 10. Dat. 2. 2.

Y mae rhai mor llygredig, a chwedi ymroddi i'w
chwantau o gariad at ei fwyniant, fel nad ydynt yn
medru peidio â phechod. Nid oes dim anallu nac an-
fedrusrwydd ynddynt, ond eu cariad ato. Maent fel y
difaol, yn pechu o honynt eu hunain, yn wirfoddol.
2 Petr 2. 14.

PAILL—ION—O, PEILLIAD, a PHEILLIED,
(pall) *Gr. παυαλη; Llad. POLLEN:* cân, blawd
cân, cân gwenith, mângant. Edr. **OFFRWY.**

PAIR, PEIRIAU, (pâr) crochan, callawr, efydden.
Yn allegawl, pair a arwydda, cystuddiau, tralodion,
a phrofedigaethau mawrion; yn y rhai y mae Duw yn
dewis, yn cynnal, ac yn ymgeleddu ei bobl, ac yn peri
i bethau anhyfyrd fod yn suddiol. Y mae yr iechyd-
wriaeth yn gweithredu yn a thrwy bob peth tu ag at y
rhai sydd yn caru Duw, ac yn peri fod pob peth yn
cyd-weithredu er daioni iddynt. Esa. 48. 10. Deut.
4. 20. Rhuf. 8. 28.

PAIS, PEISIAU, (py-ais) *Heb. פִּיטוֹ Gr. χιτων;*
Saes. COAT; Ffr. COTTE; Ital. COTTA: twyg, hug,
crys, toryn, ysgin, rhuchen; gwisg, rhisg.

Pawb a drais yn *maeis* ei dad. *Dlar.*

Mae y gair Hebreaeg a gyfieithir *pais* yn Exod. 28. 39. a 29. 5. *Lev.* 18. 4. *Mat.* 5. 40. *et al.* yn arwyddoca'u y wisg isaf, ar yr hon yr oedd y *lyw fantell*. Edr. GWISG.

PALADR, PELYDR, (palad) lloet, bonlloet; cyff, boncyff; bonyn llysiuyn; paladr haul; paladr melin; paladr gwaew; paladr angor; paladr englyn; paladr caerwylbren. Exod. 25. 31. Num. 8. 4. 1 Sam. 17. 7. EDR. CANWYLLBREN, GWAYWFFON.

PALAL, ללל [*yn meddwl*] mab Uzai. Neh. 8. 25.

PALAS, PLAS—AU, (pla-as) *Llad.* PALATIUM; *Saes.* PALACE: llys, llys brenin, priflys; neuadd-dŷ; adeilad hardd, gostus. 2 Cron. 36. 19. Esa. 13. 22. a 25. 2. a 32. 14. a 34. 15. Gelwir yr eglwys felly o herwydd ei threfn, ei gwychedr, a'i harderderchogydd, a phresenoldeb Duw ynddi. Psalm 45. 8. a 48. 3, 13. a 122. 7. EDR. IFORI.

'Os caer yw hi, ni a adeiladwn arni balas arian.' Can. 8. 9. neu, gan ei bod yn gaer, neu yn fur wedi ei sylfaenu yn gadarn, ac yn sefyll yn ddiysgog: 'adeiladwn arni balas arian,' neu wedi ei harddu âg arian, yn y modd mwyaf gwych, yn addas breswylfod i'w Phriod, ei Brawd hynaf, ei Duw, a'i Thad. Dyma yr ymddygiad sydd yn gweddu i chwaer fechan, neu eglwys ieuanc, neu rai ieuanc yn y ffydd; sef eu cysuro, eu hannog, eu haddelladu, a'u haddurno. 'Adeiladwn,' sef y Drindod; anfonodd y Tad Ysbryd Crist i gyfodi eglwys yn mhllith y Cenedloedd, yr hon a gynnyddodd yn gadarn ac yn hardd, yn fur ac yn balas, yn breswylfod i Ddau trwy yr Ysbryd. Eglwys y cenedloedd, tebygol, y mae i ni feddlw yn benaf wrth y chwaer fechan hon; bechan yn ei dechreuad; ond a gynnyddodd yn ddirfawr trwy ofal Crist am dani, a'i ymgeledd iddi. Esa. 58. 12. a 60. 17. a 61. 4. Zech. 6. 12—15. Eph. 2. 20, 22. 1 Cor. 3. 10, 11, 12. Mat. 16. 18.

PALESTINA. EDR. PHILISTIA.

PALF—AU, (pâl) *Llad.* PALMA: cledr llaw, pawen; megys palf y gath, palf y llew, palf yr arth. *Lev.* 11. 27. 1 Sam. 17. 37.

PALFAIS—EISIAU, (palf) ysgwydd, tu cefn i'r ysgwydd: ysgwyddog, yspawd. Palfais mollt, sef ysbawd mollt (*shoulder of mutton*). Num. 6. 19, 20. *Lev.* 7. 32.

PALFALU. EDR. YMBALFALU.

PALMANT—U, (palm) *Llad.* PAVIMENTUM: llawr, llech-lawr, llawr-ceryg.—'Yn y lle a elwir y Palmant.' Ioan 19. 13. EDR. GABBATHA.—'Ei ganol a balmantwyd â chariad i ferched Jerusalem.' Can. 3. 10. Ei ganol (sef y cerbyd, neu y cludai) a daenwyd â chariad gan ferched Jerusalem; sef â gwaith edau a nodwydd a wnaed gan ferched Jerusalem, yn arwydd o'u cariad ato. Yr oedd y merched Iuddeuig yn dra nodedig am y cyfrwy gywreiniwaith. Barn. 5. 30. *Diar.* 31. 22, 24. Neu, hwyrach, fod ar yr hulyn arwydd-wersi yn mynegi cariad Solomon at ei briod. Y mae arwyddion o gariad yn nghanol pob peth o eiddo Crist tu ag at ei eglwys; sef ei gyfammod, ei oruchwyliaethau, a'i ragluniaethau; ac yn neillduol goruchwyliaeth a phregethlad yr efengyl; hwn yw y cerbyd y mae Crist yn marchogaeth ynddo, ac yn dwyn ei bobl gyd âg ef: y maent yn ei gynnal, ac yn cael eu cynnal ynddo. Gwel Coccejus, Harmer, T. Williams *in loc.*

'Palmentwch, palmentwch, parotowch y ffordd.' Esa. 62. 10. a 57. 14. *Cast up, cast up the highway.* *Saes.* Priodol ystyr y gair לָב (*sel*) yw *dyrchafu, cyfodi* i fynu, fel tŷrau o ŷd, neu brif ffordd;* ac

felly y cyfieithir ef gan y rhan fwyaf yn Jer. 50. 26. ac nid *dyrnu*, fel yn ein cyfieithiad ni.* Cyfieithir ef *sarnu*, yn Job 30. 13. a *dyrchafu*, yn *Diar.* 4. 8.—Wrth 'gyfodi y ffordd,' mae i ni ddeall, cyfodi i fynu y wir athrawiaeth a rheolau sanctaidd dysgyblaeth eglwysig, ag oedd gwedi cael eu hesgeuluso; y rhai hyn sydd yn dangos y ffordd y mae i ni gerdded, o ran ein cred a'n rhodiad. Y mae Duw yn galw ar ei weision i ddyrchafu a chyfodi y rhai hyn i fynu, fel y byddo cyfarwyddyd addas i'w bobl i roddio wrtho yn mhob peth. Ni bu un diwygiad erioed yn yr eglwys, heb ddyrchafu y ffordd, o ran yr athrawiaeth a'r ddysgyblaeth; a lle y maent yn cael eu hesgeuluso, y mae diwygiad yn rhwym o ganlyn.

PALMWDYDD—EN, (palm-gwydd) coed balm; y pren gwrth-bwys. Y mae y coed hyn yn tyfu yn dra uchel, ac yn syth; yr hyn y mae y gair *Heb.* חֲרֹם yn ei arwyddo. Y mae ei ddail yn wyrdd-leision trwy y flwyddyn. Y maent yn tyfu oreu yn mboethder gwres yr haul. Tyfant weithiau i gan troedfedd o uchder, a rhai yn uwch, medd Xenophon, *Cyropæd.*, lib. vii. Y mae yn ddywediad cyffredin am y palmwydd, ond heb ddim gwir ynddo, yr ymsytho y cangenau yn fwy, pa fwyaf fyddo y pwysau yn crogi wrthynt; † oblegid hyny, a elwir 'y pren gwrth-bwys.' Priodolir hyny i gangenau y palmwydd, y sydd wir am fyrrdau, neu drawstiau, a swmerau, a wneir o honnynt hwy, a choed-ydd eraill hefyd. *Suiceri Thess. in ποσειδέ.* Nid oes, meddant, ond ychydig frwyth i'w gael ar y palmwydd, hyd nes y byddont yn ddeng mlwydd ar hugain oed; gwedi hyny cynnyddant mewn frwythlonrwydd gyd â'u hoed, ac a ddygant bob un dri neu bedwar cant o bwysau o frwythau, a elwir *dates*, bob blwyddyn. Y mae y frwyth yn beraidd, ac yn hyfryd-felus. Ceir gwin hefyd o'r palmwydden. yr hwn, hwyrach, a elwir yn yr ysgrifthyrau כַּר (*shichar*) sef *diod gadarn*. Y mae hefyd yn rhoddi math o fâl.

Mae y palmwydd i'w cael mewn amrywol wledydd poethion yn mbarthau gogleddol Affrica, a deheuol Asia. Yr oeddnt yn aml ar lanau yr Iorddonen, ond y mwyaf rhagorol oedd oddi amgylch Jericho ac Engedi, yr hon a elwir o'r achos, Haseson-Tamar, sef *toriad y palmwydd*.

Yr oedd y palmwydd yn cael eu dwy o flaen buddugoliaethwyr yn eu cyhoedd orfoleddau, fel arwyddluniau buddugoliaeth. Tarddodd y ddefod hon, mae yn debygol, oddiwrt y meddlw am briodolrwydd neillduol y palmwydd i wrth-weithredu pob pwysau a roddir arnynt. Yn cyfairo at y defodau hyn, dywedir fod gan y saint 'balmwydd yn eu dwylaw,' yn arwyddion o'u buddugoliaethau ar bechod, y byd, Satan, a holl erlidigaethau Anghrist. *Dat.* 7. 9. Neu, hwyrach, fod cyfeiriad yn y geiriau at wyl y pebyll yn mhllith yr Iuddeuon (Zech. 41. 16.) pan fyddent yn eu haddolladau yn y deml, ac yn y synagogau, yn cario yn eu dwylaw, yn arwydd o orfoledd, sypynau o gangenau helyg, palmwydd, a myrtwydd, gwedi eu rhwymo yn nghyd. Ar yr achos hwn byddent yn canu yr *Haleluia fawr*, sef o ddechreu Ps. cxiii, hyd ddiwedd Ps. cxviii. Yr oedd y gair *Hosanna*, (achub at-tolwg) ar y sypynau hyn. *Vitringa in Apoc.* 7. 9, 10. Felly y gwnaethant o flaen yr Arglwydd Ieou, ar ei fynyddiad i Jerusalem; 'Cymerasant gangau o'r palmwydd, ac a balthant allan i gyfarfod âg ef, ac a lefasant, *Hosanna!*' Ioan 12. 13.

Ar holl barwyddyd y deml yr ydoedd lluniau cerubiad, palmwydd, a blodau agored gwedi eu cerffo; (1 Bren, 6. 29, 32, 35. *Ezec.* 41. 18, 19, 25, 26.) yn

* Pool's Synopsis.

† Nititur in pondus palma et consurgit in altum; Quo magis et premitur, hoc magis tollit onus.

* *Vitringa in loc.*

arwydd o techydwrtaeth fuddugoliaethus trwy Grist yn y cnaudd i'r holl eglwys.

'Y cyflawn a fiodeua fel palmwydden.' Ps. 92. 12. 'Y cyflawn,' Crist yn benaf, Esa. 52. 14. a 53. 11.—ac hefyd yr holl dduwionllo yn ddo a thrwyddo. 'A fiodeua,' nid fel llysteuyn, adn. 7. yr hwn a ddichon gwres yr haul ei wywo yn fuan; ond 'fel palmwydden,' yr hon ni wywa y gwres, ond sydd mor lawn o nodd fel y pery ei gwyrddlesni trwy gydol y flwyddyn. Can. 7. 7, 8.

Delwau y cenedloedd oeddynt fel palmwydden, yn syth, ond ni lefarant, ac ni symudant. Jer. 10. 5. Edr. ELIM.

PALTI, פלטי [gwaredigaeth] 1. Mab Raphu, un o'r deuddeg yspwywr dros lwyth Benjamin. Num. 13. 9.—2. Enw dinas, tebygol. 2 Sam. 23. 26. 1 Cron. 11. 27.

PALTIEL, פלטיאל [gwaredigaeth Duw] mab Asan o lwyth Issachar. Num. 34. 26.

PALL—U, (py-all) diffyg gallu; diegni; amherffraith, digyflawn; esgeuluso, nacâu; diffygio, darfod.

Yr holl wirionedd ar ball aeth. E. Prys.

'Ië, gwirionedd sydd yn pallu.' Esa. 59. 15.—Fel mae Duw yn FOD perffraith, cyflawn, digyfnewid, nid oes pallod yn perthyn iddo: 'Ni phalla ei dosturiaethau ef.' Galar. 3. 22.—'Ei flynyddoedd ni phallant.' Heb. 1. 12. Nid oes na dechreu na diwedd iddynt; na chynnydd na lleihad iddynt.

'Haws i nef a daer fyned hebio, nag i un tipyn o'r gyfraith ballu.' Luc 16. 17. 'Nae y bydd i'n titul o'r Ddeddfy gwmpo.' W. S. Ballu, sef cael ei ddeddymu, neu fod heb ei chyflawni. Cyflawnwyd yr holl ddefodau seremoniol yn mherson a gwaith Crist, a chyflawnwyd y ddeddf foesol yn ei ufudd-dod i farwolaeth, a sefydlwyd ei hawdurdod yn annilëadwy am byth. Geill y nef a'r ddaer fyned hebio, ond nis gall y gyfraith ballu, yn ol natur pethau: tra bydo cyflawnder yn gyflawnder, risaid i ddeddf gyflawn fod yn ei grym: oni ellir gwneuthur cyflawnder yn anghyflawnder, neu yr un peth â'u gilydd, nis gall y ddeddf ballu. Rhuf. 3. 31. 1 Petr. 1. 25.

'Gan edrych yn ddyfal na bo neb yn pallu oddiwrth ras Duw.' Heb. 12. 15. 'Rrag deffygio o neb oddiwrth gras Dyw.' W. S. Μη τις ποτεριων απο της χαριτος του Θεου, bod yn ol, neu bod yn fyr o ras neu ffafur Duw. Y mae yr un gair yn cael ei gyfieithu eisieu, Mat. 19. 20. Luc 22. 35.—bod yn ol, Rhuf. 3. 23. Heb. 4. 1. 2 Cor. 11. 5. a 12. 11.—yn ddiffygiol, Marc 10. 21. Pallu oddiwrth ras Duw, gan hyny, ydyw, bod yn ol o hono, bod hebddo, bod yn ddiffygiol o hono. Y mae gras Duw wedi cael ei ddad-guddio yn yr efengyl; sef ei ewyllys da yn Nghrist tu ag at bechaduriaid, i'w cyflawnhau a'u sancteiddio; ond geill dynion swynhau breintiau yr efengyl, a bod yn ol o ras Duw mewn gwirionedd, trwy segurddod, difolwch, a'u cariad at bechod. Edrychwich, gan hyny, yn ddyfal, medd yr apostol, na bo neb yn pallu oddiwrth ras Duw.

PALL—AU, (pa-all) caeadlen, amwibg, mantell, gorchudd; pabell; gorsedd.—'Yn y pall hwnw y mae y brenin.' Mewn pallau, sef mewn pebyll.—'Yna yr halogwech ball dy gerf-ddelw arian.' Esa. 30. 22. Sef y cyfrifwch fel peth mwyaf afian (מר misglwyf) y gorchudd arian dy gerf-ddelw. Felly yr oedd gorchymyn Moses, Deut. 7. 25. 'Llosg ddelwau cerf-jedig eu duwiau hwyt yn tân: na chweanych na'r arian na'r aur a fyddo arnynt i'w cymeryd i ti; rhag dy figlu âg ef: oblegid flicidd-dra i'r Argliwydd dy Dduw ydyw.''

PAMPHYLIA, Παμφιλια [oll yn ddymunol] tal-aeth yn Asia Leiaf. Mae Cilicia o du y dwyrain iddi,

Lydia i'r gorllewin, Môr y Canoldir i'r dehan, a Pisdia i'r gogledd iddi. Gelwir hi yn bresennol Carmania. Attalia a Pherga oedd ei phrif ddinasoedd. Yr oedd Iuddewon oddi yno yn Jerusalem ar ddydd y Pentecost, yn gwranddo pregeth Petr; y rhai, hwyrach, yn gyntaf a ddygasant yr efengyl yno. Pregethodd Paul a Barnabas yn Perga. Act. 13. 13. a 14. 24. a 27. 5. Y mae rhyw fath o Gristionogor yno etto, ond tebygol, yn bur ddilewyrch. Y mae y wlad yn awr yn meddiant y Twrc.

PANNAG, Heb. נאג Nid ydyw y gair yn yr holl Fibi, ond yn Ezeck. 27. 17. am hyny y mae yn dra anhawdd penderfynu beth oedd: tebygol mai rhyw berylsiau, neu wydd-lud hyfryd. Byddai yr hynafiaid yn gwneuthur bara o'r hyn a silwent Panic. Papis sit e panico varius. Pliny, lib. xviii., cap. 7. Dywed Cesar am y Massilianiaid, Panico vetere omnes alebantur. B. ii., cap. 22.

PANNWL—YLU, (pant) tolc, gostyngiad, iseliad, ceule, ceudwl; iselhu.

Weithiau y codai'r deifr yn fryn: Weithiau fel glyn pannulent, Lle trefaist iddynt bannul cau, Ac weithiau y gorpwysent,

E. Prys, (Pa. 104. 8.)

PANT, PENTYDD, (pan) glyn, dyffryn bychan, cwm, allmor, panlle.—'Pob pant a gyfodir.' Esa. 40. 4. Luc 5. 5. Mewn ystyr foesol, y mae pob peth gwedi myned o'u priodol leodd; rhai pethau yn rhy isel a dirmygedig, a phethau eraill mewn bri a dychafiad anadass iddynt: trwy weinidogaeth yr efengyl, dwg Duw bethau i'w priodol leodd a chyfrifiad; gwas-tadeir y cwbl, fel y byddo ffordd rydd i'r Argliwydd ddyfod. Yr oedd y thodion, y publicanod, a'r pechaduriaid yn cael pregethu yr efengyl iddynt, a'u cyfodi a chysuron dwyfol; a'r Phariseid, y rhai oeddynt fel bryniau yn ddyrchafedig, yn eu tyb eu hunain, yn cael eu darostwng gan athrawiaeth lem, fanwl, Ioan Fed-yddiwr, a'r Iachawdwr. Edr. Ffordd.—'Y rhai oedd yn y pant.' Edr. MYRTWYDD.

PANWR, (panu-gwr) panydd, golchydd. 2 Bren. 18. 17. Esa. 7. 32, 36. Marc 9. 3.

PAPUR—AU, (pâb) Llad. PAPIRUS, sef brwynen fawr yn yr Aipht, a ddf mewn corsydd ar lân yr afon Nilus, o'r hon y gwneid papur i ysgrifenu arno.—'Y papur-fawr wrth yr afon a wywa.' Esa. 19. 7. Yr Aiphtiaid a ranent y gorseu yn bilenua tenau, yr hyn a wnaent yn hawdd; gwedi hyny rhoddent hwyt ar fwrdd, a gwlychent hwyt â dwfr gludgiog yr afon, ac wedi eu gwasgu yn nghyd, sychent hwyt yn yr haul. A hwn y gwnaeth Ptolomy Philadelphus ei lyfr-gell odidog. Pan ballodd Ptolomy, brenin yr Aipht, y papur hwn i Attalus, brenin Pergamos, i ysgrifenu ei lyfrau arno, dychymygodd, neu diwygiodd yn fawr, y mem-rwn i ysgrifenu arno, yr hwn a fu mewn arferiad dros dri chant ar ddeg o flynyddoedd. Dros chwe chant o flynyddoedd yr ydys wedi arfer papur gwedi ei wneyd o garpiau llian.

PAPHUS, Παφος [yn berwi] yr oedd dwy ddinas o'r enw yn ynyys Cyprus, yn nghylch 70 o filltiroedd oddiwrth eu gilydd, o du gorllewin i'r ynyys. Bu Paul a Barnabas yma yn pregethu, a chafodd Sergius Paulus y rhaglwg, gwr call, ei alw i'r ffydd trwyddant; ac Elymas y swynwr, am eu gwrthwynebu, a gafodd ei daro â dallineb. Act. 13. 6, &c. Parhaodd Cristion-ogrwydd yno o hyny hyd yn hyn, mewn rhyw lun. Y mae esgob Groegaidd yno yn awr.

PAR, (py-ar) dau, cymhar, cwpl. Luc 2. 24. Edr. TURTUR.

PAR, effeithio, effeithiad, yn effeithio; gorchymyn. Gen. 24. 12. Esa. 43. 23.

PAR—A—HAU—US, yn aros; yn ddiwr; yn ddbaid; yn wastadol, yn sefyll at, yn dal at; yn ddyfal, yn ddianwadad; estynedig; yn ymlynu.

A tyno barhau yn hir yn ieuanc, aed yn ebrwydd yn hen. *Diar.*

'Tithau, Arglwydd, a barhei yn dragywydd.' Ps. 103. 12, 26. Edr. TRAGYWYDDOL.—'Golud parhaus.' Edr. GOLUD.—'Ynddynt hwy y mae para.' Edr. LLAWEN.

'Os ydych yn parhau yn y ffydd.'—'Eithr y neb a barhao hyd y diwedd, hwnw a fydd cadwedig.' Col. 1. 23. Mat. 24. 13. Ni bydd neb cadwedig, ond yr hwn a barhao hyd y diwedd; oblegid nid oes neb ond hwy erioed gwedi gwir greu, ac wedi eu gwir gyfnewid. Y mae rhai yn tynu yn ol i gollledigaeth; sef tynu yn ol oddiwrth y peth oedd *ganddynt hwy*, nid oddiwrth wir ras, a gwir greu; tynu yn ol oddiwrth *broffes* o grefydd Grist, yr hyn oedd brawf nad oedd-yrnt erioed wedi cyfranogi o Grist yn eu holl broffes.

—'Nid ydym ni o'r rhai sydd yn tynu yn ol i gollledigaeth; namyn o ffydd, i gadwedigaeth yr enaid.' Heb. 10. 39. Nid ydym ni o nifer, o lwybr, o dduall, ac o debygolrwydd, *υποστολης*, o'r *enclriad*, *tyniad yn ol*: ond *αλλα πιστωτες*, o *ffydd*, sef o nifer y rhai sydd yn credu, y rhai ydynt oll yn gadwedig. Y mae rhai yn enclrio, ac yn tynu yn ol, ond rhai heb wir greu ydyw y rhai hyn.

1. Y mae llawer yn tynu yn ol i gollledigaeth, yn syrthio ymaith oddiwrth ddoniau gwyrthiol, teimlad- au bywiog, gwybodaeth dra helaeth, rhodiad manwl, a phroffes olygus, dros amser, mwy neu lai. Mat. xiii. Heb. vi. Ond nid yw yr holl bethau hyn, oddiwrth ba rai y dichon iddynt syrthio, yn nglyn wrth lechydwriaeth; buasant yn gollledig er eu medd- iannu, a *pharhau* i'w meddiannu hyd y diwedd. Y mae y pethau sydd yn nglyn wrth lechydwriaeth yn bethau *gwel*; sef yn rhagorach yn eu tarddiad, yn eu natur, yn eu heffeithiau, ac yn eu parhad. Y mae eu gwaith yn syrthio ymaith oddiwrth y pethau cyffredin hyn, yn ddangosiad amlwg na feddnt ddim gwell, a mwy sylweddol a pharhaus.

2. Dichon gwir dduwiollon anmharu yn fawr, a syrthio i bechodau gwaradwyddus, megys y gwnaeth Dafydd, Solomon, Petr, &c., fe, o'u rhan eu hunain, buasant gwedi syrthio ymaith yn hollol, ac yn dragy- wyddol: gwedi syrthio, nid ydynt yn abl ymadferyd, nac yn haeddu ymwared mewn un gradd. Ond etto,

3. Y mae yn o amlwg wrth yr ysgrythrau, ac wrth ystyried natur trefu lechydwriaeth, na syrthiodd neb erioed a dderbyniodd wir ras, a gyflawnhawyd trwy ffydd, a unwyd a Christ, ac a wir sancteiddiwyd, felly ymaith, fel y collasant y cwbl a gawsant, ac a fuan gollledig byth wedi hyn; sef hollol gollasant y dduwi- ol anian a dderbyniant, ac a fwrwyd allan o heddw- ech a ffaf Duw dros byth.* Y mae y meddwl hwn yn ymdangos yn dra chyfeillornus, ac yn groes i bob meddwl addas am drefu yr lechydwriaeth.

(1.) Y mae yn groes i arfaeth Duw yn yr etholedig- iaeth. Edr. ARFAETH, CYFAMMOD, CYNGHOR, ETHOLEDIGAETH. 'Twyllent, pe byddai bosibl, fe, yr etholedigion.' Mat. 24. 24. Y mae y geiriau *εὐνοίας*, *pe byddai bosibl*, yn arwyddo y byddai grym y twyll yn fawr, a llawer yn cael eu gorchfygu, a'u dwyn ymaith ganddo; ond er hyn na byddai yn *bosibl* twyllo rhai, sef yr *etholedigion*; a hyny nid o'u rhan eu hunain, eu gwybodaeth, eu doethineb, a'u grym eu hunain, ond o ran cadernid anghyfnawidiol arfaeth Duw yn ethol. Ps. 33. 11. 1 Thea. 5. 9. Esa. 46. 10. Rhuf. 9. 11. 2 Tim. 2. 18, 19.

* Y mae gwir ffydd bob amser yn meddu dwy brodoledol hanfodol ac anwahanol; heb y rhai nis gall gael ei galw yn ffydd wirioneddol a chyflawnhaol. Un yw bywyd; y llall yw pŵer. H. Zanchena.

(2.) Y mae y dychymyg hwn yn groes i anghyf- newidioldeb *cariaad* Duw tu ag atynt. Rhuf. 9. 13. Jer. 31. 3. Edr. CARIAD. Y mae cariad Duw wedi gwneuthur peth rhy fawr drostynt i'w colli. Ioan 3. 16. Rhuf. 8. 32. Peth erchyll ydyw meddwl y dichon fod gwrthdrysychau cariad dwyfol byth yn gollledig. Ioan 13. 1. Rhuf. 8. 35. Naill ai ni charodd Duw mo honynt erioed, neu fe ballodd ei gariad o ran y parhad o hono, neu methodd Duw achub y gwrthdrysychau a garodd, neu fe'u hachubir: y mae y tri cyntaf yn rhy gablledus am Dduw, ac mor gwbl groes i'r gair, i'w coledd yn y meddwl am fynydd; am hyny, y mae tynu y gwrthdrysychau, yn cyfateb yn gwbl o ran y gwrthdrysychau, i'r cariad dragywyddol, a'r dyben gan Dduw yn ei olwg yn eu caru.

(3.) Dywed Duw ei hun am y cyfammod gras, cyf- ammod hedd, mai cyfammod cadarn, disigl, ydyw; ac ar y cyfammod hwn y mae eu hiechydwrtaeth hwy yn sefyll. 'Y mynyddoedd a giliant, a'r bryniau a symudant: eithr fy nhrugaredd ni chilia oddi wrthynt, a chyfammod fy hedd ni syff, medd yr Arglwydd sydd yn trugarhau wrthynt.' Esa. 54. 10. Y mae yr un peth yn cael ei osod o'n blaen yn helaeth ac yn eglur yn Jer. 32. 40. 'Mi a wnaf a hwynt gyfammod dragywyddol, na throaf oddi wrthynt, heb wneuthur lles iddynt; ac mi a osodaf fy ofn yn eu calonau, fel na chilia oddi wrthynt.' Wele yma gyfammod hedd rhwng Duw a phechaduriaid, na sylla byth; y mae Duw yn ymrwymo, na chilia ei drugaredd oddi wrthynt, na thry ei oddi wrthynt, ac na chant hwythau gllio oddi wrtho yntau; gan y byddai iddo ef osod ei ofn yn eu calonau. Dyma barhad, nid mewn rhyfyg ac ansancteiddrwydd, ond yn *ofn* Duw, wedi ei addaw gan Dduw, a'i sicrhau.

(4.) I'w cadw, y maent wedi eu rhoddi oll gan y Tad i Grist fel Cyfryngwr, ac i fod yn hâd ac yn etif- feddiaeth iddo dros byth. Ymddirieddod y Tad hwynt i'r Mab, ac ni bydd y Mab yn anffyddlon i'r ymddiried mawr; ond a'u ceidw hwy oll yn ol ei ymrwymiad i'r Tad, ac a rydd iddynt fywyd dragywyddol. Ioan 6. 39, 40. a 17. 2—24.

(5.) Y mae Crist wedi eu caru, a rhoddi ei hun drostynt, 'yn offrmw ac yn aberth i Dduw o arogl peraid.'—'Gwedi 'eu prynu oddiwrth bob anwired, ac i'w puro iddo ei hun yn bobl briodol.' Eph. 5. 2. Tit. 2. 14. Y mae yn beth cableddus meddwl y bydd y rhai hyn y gwnaeth *Crist iawn* dros eu pechodau, yn *gollledig* er hyny. A gyfnawidiodd ei gariad tu ag atynt, rhagor pan y bu farw drostynt? neu a ballodd ei *allu*, neu ei ffyddlondeb i gwbhau ei amcan tu ag atynt? Mae yn gwbl anaddas cynnwys y fath feddwl annheilwng am dano; am hyny, diammeu, yn ol ei addewid, 'Y bydd iddo roddi iddynt fywyd dragy- wyddol, ac ni chyffgollant byth, ac ni ddwg neb hwynt allan o'i law ef.' Ioan 10. 28. 'O lafur ei enaid y gwel, ac y diwellir.' Esa. 49. 4. a 53. 11. Maent yn cael eu galw *λαος εις περιποιουσαι pobl*, ac y mae yn hōni hawl iddynt fel *ei eiddo ei hun yn neillduol*, i Petr 2. 9.—*λαος περιουσιος, pobl briodol*. Y mae y ddau air Groeg yn ateb i'r gair *Heb.* כִּיָּהוּהוּ yr hwn sydd yn arwyddo peth wedi ei ennill trwy fawr lafur i fod yn eiddo neillduol i ddynt ei hun. Exod. 19. 5. 1 Cron. 29. 3. Preg. 2. 8. Mal. 3. 17. Ie y mae y gair yn cael ei arferyd, ac yn cael ei gyfieithu, *eiddo fy hun—trysor penaf—priodoledd*.

(6.) Y mae Crist yn ei swydd offeriadol yn byw bcb amser i eiriol drostynt, yn frenin goruchel ar ei orsedd i lywodraethu pob peth er daioni iddynt, a'i allu anfeidrol yn anorchfygol o'u plaid; ac a gollir hwynt er hyny? Ioan 11. 42. a 17. 11—20. Luc 22. 32. 1 Petr 1. 5. Edr. EIRIOLWYB, GALLU.

(7.) Y mae undeb anwahanol rhyngddynt a Christ. Y maent wedi eu hadeiladu ar graig, nis dichon pyrth

uffern eu gorchfygu. Rhuf. viii. ult. Mat. 16. 18. I Petr. 2. 5. Mat. 7. 25. 2 Cor. 10. 4. Ps. 18. 32. Esa. 44. 2. a 26. 4.

(8.) Y mae yr Ysbryd Glân yn proswyllo ynddynt, i'w haddasu i ogoniant, ac ynddynt yn ffynon o ddŵr bywiol yn tarddu i fywyd tragwyddol. Ioan 14. 16, 17. Ffynon yn *aros* ac yn *tarddu* ydyw, Ioan 4. 14.—eneiniad yn *aros*, 1 Ioan 2. 27.—hâd yn *aros*. 1 Ioan 3. 9.

(9.) Y mae Crist yn byw ynddynt, a'u bywyd hwythau wedi ei *guddio* gyda Christ yn Nuw. Gal. 2. 20. Col. 3. 3. 2 Tim. 1. 12.

(10.) Y mae yr athrawiaeth wrthwyneb yn ymddangos yn hollol groes i holl drefn yr iechydwrriaeth; yn gwrth-ddwyweddy tystiolaethau amlwg y gair, ac addewidion Duw i'w bobl (Jer. 32. 33—40. Ioan 4. 14. a 6. 39. a 10. 28. a 11. 26.) yn ddiarnhydedd mawr i Dduw, ac yn anghysur mawr i'r gwir dduw-olion, pe byddai wir: ond y mae yn anmhosibl ei bod yn wir, heb fod dyn yn achubwr iddo ei hun, ac yn gallel codi a syrthio pan fydd.

Y mae yr athrawiaeth hon o barhad y saint, yn gwbl groes i anseicteiddrwydd, segurdd, diofalwch, syrthni, esgeulustad o foddion, &c., canys parhad mewn sancteiddrwydd, diwydrwydd, dyfalwch, gwylladwrriaeth, arferiad difrifol o bob moddion, ac ymdrechladau ffyddlon, a feddylir. Y mae parhad yn golygu, nid yn unig mwynhad parhaus o'r breintiau, ond hefyd, parhad mewn agweddiad a rhodiad sanctaidd, arferiad difrifol o bob dyledswyddau, &c. Parhad ydyw yn erbyn byd, cnawd, a diafol, ac o blaid pob peth sydd o Dduw. Dichon dynion cnawdol gam-ddefnyddio hwn, fel pob gwirionedd arall; a chredau mewn parhad mewn gras, heb erioed feddiannu gras i barhau ynddo. Ond yn-fydrwydd yw gwadu gwirionedd, am fod pechaduriaid annuwiol yn ei gam-ddefnyddio; pa wirionedd sydd nad yw rhai o honynt yn ei gam-ddefnyddio? EDR. ERNES, SAIL, SEL.

PARABL—U, (parab) gair, ymadrodd, araeth; llesaru, araethu, ymadroddi. Job 27. 1.

PARADWYS, Heb. פֶּרְדִּיס Gr. παραδεισος. Cylleithir y gair Heb. *coedwig*, Neh. 2. 8.—*perllan*, *perllanau*, Preg. 2. 5. Can. 4. 13. Fod y gair Heb. פֶּרְדִּיס *paradwys*, o ystyr mwy helaeth na'r gair *gardd*, sydd eglur oddiwrth Neh. 2. 8. Mae y gair Groeg yn y tri lle yr arferir ef yn y Testament Newydd wedi cael ei adael heb ei gyfleithu. Gwel Luc 23. 43. 2 Cor. 12. 4. Dat. 2. 7. Mae y LXX. yn cyfleithu *gardd*, pan briodolir ef i *ardd Eden*, yn wastadol *paradwysos*, *paradwys*: ac y mae y geiriau yn Dat. 2. 7. yn cyfeirio yn neillduol at yr ardd hōno dan yr enw *paradwys*.

Yn allegawl, arwydda *paradwys*, y nefoedd, lle mae y rhai sydd yn gorchfygu, yn bwyta o ffrwyth pren y bywyd, sef yn byw ar gyflawnder Crist yn ddibrin byth. Arwydda fod y nefoedd yn lle cyflawn, hyfryd, ac i barhau byth. Nid oes yno un pren gwahardeddig, na marwolaeth, fel y baradwys ddaearol; ond ffrwythau pren y bywyd yw yr holl fwynhad yno; gan hyn y mae yn fywyd yno heb ddim marwolaeth, ac felly i barhau yn ddiiddiwedd. EDR. EDEN, GORCHFYGU, PREN Y BYWYD.

PARAN, פָּרָן [*hardduoch*] 1. Anialwch diffaeht yn Arabia Petraea, o du i deheu i Ganaan, ac o du y gogledd-ddwyrain i lynclyn Elam. Gen. 14. 6, a 21. 21. Deut. 1. 1. a 33. 2. Hab. 3. 3. 1 Bren. 11. 18. Yr oedd mynydd Sinai yn yr anialwch hwn. Barna y Dr Shaw, ei fod o Cades-Barnea i Sinai yn 110 milltir o hŷd.—2. Oddiwrth Deut. 1. 1. a 1 Bren. 11. 18. gellir casglu fod dinas o'r enw, o du y dwyrain i'r Iorddonen.—3. Mynydd o'r enw. Deut. 33. 2. Hab. 3. 3.

PARBAR, פֶּרְבָר [*tu allan*] enw un o byrth Jerusalem, o du y gorllewin, oedd yn arwain i'r deml.—'A Pharbar tu a'r gorllewin, pedwar ar y ffurdd, a dau yn Pharbar.' 1 Cron. 26. 18. 'I'r gell tua y gorllewin (y rhoddwyd) pedwar ar y ffurdd (a) dau ar y gell.' Dr M. Yr oedd pedwar o borthorion, Lefiaid, y tu allan i'r porth hwn, a dau yn y porth ei hun. Tebygol mai trwy y porth hwn yr oedd y bobl gyffredin, yn dyrfaeodd lliosog, yn dyfod i'r deml, am hynny, yr oedd angen am ychwanegu nifer y porthorion.

PARCH—EDIG—U, (py-arch) bri, anrhydedd. ardduniant; cymeradwyo, mawrhau, ermygu.

Mwy parok hynaws no hynod. Dlar.

EDR. ANRHYDEDDU, GWR, GWBAIG, OFN.—'Yn rhoddi parch, yn blaenori eich gilydd.' Rhuf. 12. 10. Gr. τῆ τιμῆ ἀλλήλους προηγούμενοι—'I roddy parch, aed pawr o vlaen y gilydd.' W. S.—'Gan blaenori eu gilydd yn rhoddi parch.' Dr M.—'Mewn parch (neu bob peth parchus ac anrhydeddus) ewch o flaen eich gilydd, neu blaenorwch eich gilydd.' Macknight. Nid ydyw y frawdoliaeth ysbrydol yn dystrywio graddau yn mhllith dynion, na'r dyledswyddau perthynol i bob un yn ol ei radd a'i urddas. 1 Tim. 6. 2. Rhuf. 13. 7. Yn rhoddi parch, gweddi ein bod yn blaenori ein gilydd; ac yn fwy parol i roddi na derbyn parch; ac yn tosturio wrth y rhai a fyddo mewn anwybodaeth ac amryfusedd. Heb. 5. 2. Phil. 2. 3.

'Trwy barch ac anmharch;' sef trwy ymddygiad addas pan dderbyniom barch neu anmharch; tebyg i ymddygiad yr apostol yn Lystra pan oedd ynt am ei addol, ac wedi hynny yn ei labyddio. 2 Cor. 6. 8. Act. 14. 16. 2 Tim. 3. 11.

'Parch dau-ddyblig.' 1 Tim. 5. 17.—'Dauddyblig vrddas hayddant.' W. S. Y gair Gr. τιμῆς, a arwydda y parch a dangosir i un, trwy roddi iddo y cyfryw bethau a fyddont yn angenrheidiol i'w gynnalaieth gyneur. 'Y rhai a'n parchasant ni à llawer o urddas;' rhoddasant i ni bob peth angenrheidiol tu ag at ein cynnalaieth bresennol: 'a phan oeddyd yn ymadael, llwythasant ni à phethau angenrheidiol.' Act. 28. 10. Yn Mat. 15. 5. arwydda *anrhydeddu* y gynnalaieth a roddir i rieni tlodion; 'ac ni anrhydeddo ei dad neu ei fam.' Arwydda hefyd y gynnalaieth a rydd yr eglwys i'r gweddwon: 1 Tim. 5. 3. 'Anrhydedda y gwraeged gweddwon, y rhai sydd wir-weddwon.' Y parch dau-ddyblig a haeddi yr henuriaid sydd yn llywodraethu yn dda, ydyw cynnalaieth helaeth; (adn. 18.) canys arfer yr Hebreald y gair *dubl* i arwyddo helaethrwydd o un peth. Gweddiodd Euseus wrth ymadael ág Elias, am ddau parth ei ysbryd: sef mesur helaeth. 2 Bren. 2. 9. Gwel hefyd Dat. 18. 6. Y dynion mwyaf enwog yn mhllith y dysgyblion a roddent yn y swydd o lywodraethu, a chan fod gwaith eu swydd yn goddef iddynt ond ychydig amser i feddlw a gofalu am eu hachosion eu hunain, yr oedd yn addas ac yn gyflawn iddynt gael cynnalaieth helaeth oddiwrth yr eglwys, yn ol eu hamgylchiadau, i wasanaeth pa un yr oedd ynt yn rhoddi y rhan wryaf o'u hamser a'u llafur.

PARDDU, (par-du) du y pair; huddygl.—'Wyn-ebau yn casglu parddu,' sydd yn arwyddo y gradd mwyaf o ddychryn ac ing; fel rhai yn trengu mewn llewyg, neu a'u gwaed gwedi sefyll gan boen neu orthrymder tufewnol neu allanol. Joel 2. 6. Nah. 2. 10. Ps. 119. 83. Esa. 18. 8. Jer. 8. 21. a 30. 6.

PARED—AU, (par-ed) hefyd PARWYD—YDD, (par-gwyd) *Llad.* PARIÉS: gwahan-fur, canol-fur.

A wddost—
Py beris *parwyd*
Rhan dyn ac aanwyd? *Taliesin*.

'Wele efo yn sefyll y tu ol i'r pared.' Can. 2. 9. Y mae y geiriau yn arwyddo fod Crist, anwylyd yr eglwys, yn agos, megys y tu ol i'r pared, yn chwenychu dyfod i mewn; y mae yn agos, ond etto heb gyflawn gymundeb a mwynhad o hono. Gwelodd ef ar y cyntaf megys ar y mynyddoedd a'r brynau, ond yn awr y mae megys o'r tu ol i'r pared, sef pared gwyrddlas yr ardd, tebygol, yn dangos ei hun, i canyn ei serchiadau yn fwy gwresog tu ag ato. Nid ar unwaith mae Crist yn amlygu ei hun i'w bobl, nac y maent hwythau yn addas i'w dderbyn; ond yn raddol fel byddo eu calonau yn èangu i'w dderbyn, ac yn canyn i fyned ar ei ol.

'Pared wedi ei wyn-galchu—fel beddau wedi eu gwyaau;' ydynt ymadroddion am ragrithiwr. Act. 23. 3. Mat. 23. 27.

PARFAIM, פרום [ffruythlon] enw gwlad yn agos i Ophir, tebygol, oedd yn hynod am yr aur ynddi. 2 Cron. 3. 6. Yr un a Hafilah, neu yn agos ati, oddeutu tarddiad yr afon Indus, o du y dwyrain i Kedem, lle y crybwylla Ptolomy am fynyddoedd Parfatol.

PARLYS, Gr. παραλυτικος; Llad. PARALYSIS; Saes. PALSY, PARALYTIC: haint y glau (*nerves*), afiechyd yn mha un y mae y corph, neu ryw ranau o o hono, yn colli eu hysgogiad, ac weithiau eu teimlad hefyd. Yr achosion o hono ydynt amrywio, megys meddwod, arferdy gormod o *deat, caffes, &c.*, awyr oerlyd, wlybyrog; un peth a fyddo yn effeithio ar y glau, neu yr ymenydd; neu beth bynag a fyddo yn effeithio i laesu y cyhyrau, neu i wanhau yr holl gorph; ac yn neillduol anghymedroldeb yn mhob ystyr. Yr Ieusine llawn o waed yn yr afiechyd hwn, angenrheidiol ydyw eu gwaedu, eu carthu, eu pothellu, &c., a'r cyffelyb foddion, i lanhau ac ysgafnhau y corph. Ond y mae hen bobl yn gofyn triniaeth cwbl groes i hyn; sef pob peth a fyddo yn tueddu i gryfhau, gwresogi, a bywiocáu y corph. Mae cyfog, yn aml, yn lesol; mwstardd yn mhob ffordd, oddifewn ac oddi allan, sydd fuddiol; megys hadau mwstardd, maldid mwstardd, meddalai mwstardd: marchogaeth, a rhodio allan yn aml, awyr swch, iachus, sydd hefyd yn dra angenrheidiol yn y clefyd hwn: ond o bob peth allanol *electricity* yw mwyaf effeithiol. Dywed y Dr Cheyne, fod byw ar laeth yn unig, yn feddyginiaeth tra effeithiol, a mwy felly na dim arall, ac a lwydda pan fyddo pob moddion eraill yn methu. Iachodd yr Arglwydd Iesu, Meddyg pob afiechyd, amryw o'r clefyd hwn a'i air yn unig. Mat. 4. 24. a 8. 6, 7. a 9. 2. Felly yr iachodd yr apostolion yn ei enw. Act. 8. 7. a 9. 33. Yr un yw yr Iesu etto, i iacháu afiechyd corph ac enaid.

PARMENAS, Gr. Παρμενας, [yr hwn sydd yn aros] un o'r saith a ddewiswyd i olygu elusen y tlodion. Nid oes hanes ychwaneg am dano. Act. 6. 5, 6.

PARNACH, פֶּרַח [ffruythau peraidd] tad Elisabeth, o lwyth Zabulon. Num. 34. 25.

PAROD—RWYDD—TOAD—TOI, (par) Llad. PARATUS: cywair, wedi ei ddarparu, wedi ei arlwygo: darpar arlwy, darmerth, cyweirdab.—Y mae parotô yn arwyddo darparu, rhoddi, lawn drefnu, sefydlu, symud ymaith rwystrau, &c. Diar. 6. 8. a 8. 27. Ps. 9. 7. a 74. 16. a 103. 19. Esa. 40. 3. a 62. 10.

Y mae Duw yn 'barod i faddeu.' Neh. 9. 17. Y mae felly, 1. O ran ei drefn: y mae pob peth wedi ei drefnu felly ganddo, fel y mae yn addas ac yn anrhydeddus iddo faddeu.—2. Y mae yn barod o ran amledd y maddenant ynddo. מלואו אלוהו *Duw y maddenadau*, neu *maddeuant*, yw ei enw.—3. Y mae yn barod o ran ei rasonrwydd, a'i hoflder i drugrhau. Mic. 7. 18.

'Pob peth sydd barod,' sydd yn arwyddo cyflawniad o holl drefn Duw yn Nghrist i achub pechaduriaid; y cyflawniad dderfyn sydd ynddo; a'r ffordd rwydd a gogoneddus o gyfraniad y benthionion ynddo i bechaduriaid. Mat. 22. 4. Luc 14. 17. Ps. 86. 5. Y mae y cwbl a feddiannant byth o barotoad Duw; ac y mae ei barotoad ef iddynt yn helaeth, yn addas, ac yn dragywyddol. Mat. 25. 34. Heb. 11. 16. Ioan 14. 2. 1 Cor. 2. 9. Edr. DARPARU, DIMAS, TEYRNAS.

'Yn barod i bob gweithred dda.' Tit. 3. 1. Yn barod o ran agwedd a thueddiad y meddwl; yn awyddus i'r weithred am ei bod yn dda: ac mae yr un rheswm paham y byddem yn awyddus i bob gweithred dda, ag i un, neu rai. I feddwl sanctaidd mae bod y weithred yn dda, yn ei chymeradwyo yn ddigonol.

'Yn barod i farnu,' &c., sef yn agos, wrth y drws; a phob peth ganddo yn barod i fyned i'r orsedd, heb oedi dim. 1 Petr. 4. 5.—'Yn barod i farw,' sef yn agos a marw. Dat. 3. 2.

'Byddwch barod bob amser i ateb i bob un,' &c. 1 Petr. 3. 15. Sef a chenych resymau digonol, eglur, cadarn, i roddi i'r neb a ofyno am y gobath sydd genych; etto gyd âg addfywynder ac ofn; ac nid yn hyf, yn rhyfygus, ac yn anystyriol.

'Parotoad y galon mewn dyn, ac ymadrodd y tafod, oddiwrth yr Arglwydd y mae.' Diar. 16. 1. Y mae calon dyn, fel pechadur llygredig, yn annharod at bob peth sanctaidd; y mae yn ddiuuedd, yn aneyll-ysgar, ac yn anfedrus. Y mae yn annharod i weithredu tu ag at Dduw yn addas, i dderbyn ganddo, ac i weithredu dim drosto. Y mae yn annharod i garu Duw, i greu ynddo, ac i ufuddhau iddo; o herwydd y gelyniaeth, yr anghrediniaeth, y cyadynrwydd, sydd ynddi. Ond nid oes dim yn gymeradwy gan Dduw, os na fydd o'r galon. Gan ei bod yn gwbl lygredig, nis dichon cyfnewid ynddi darddu o honi ei hun: ond dichon Duw ei chyfnewid, a thrwy hyny ei pharotô a'i haddasu i bob gweithred dda. O'r Arglwydd yn unig y mae hyny, heb i ddyd ei haeddu, ac heb ei gynnorthwy; y mae o Dduw, yn effeithiol, yn wyneb yr holl annhrfn a'r llygred croes i hyny sydd mewn dyn. Y mae wedi addaw rhoddi calon ac ysbryd newydd i rai aflanaf a ffeiddiaf. Fel y mae parotoad Duw i'w bobl yn helaeth, ac yn ogoneddus, felly hefyd, addasa hwynt yn gyflawn i'w mwynhau. Y mae parotoad y galon, neu yr enaid, yn gynnwysedig mewn dau beth, sef glanhad ac adnewyddiad; ei glanhau o'r drwg sydd ynddi eisoes, a'i llenwi â dâion; dyosg yr hen ddyd, a gwisgo y newydd; ac y mae y cwbl o Dduw. Y mae gras Duw mor ogoneddus yn gweithredu ynom, ag yw yn ein cyflawnhau heb weithredoedd y ddeddf. Ezec. 36. 26, 27. Ps. 10. 17. a 119. 36. Jer. 10. 23. a 32. 39, 40. Phil. 2. 13.—O'r Arglwydd hefyd y mae ymadrodd y genau; sef dawn i ymadroddi, doethineb, a graslonrwydd ymadrodd. Exod. 4. 11, 12, 15. Mat. 10. 19, 20. Luc 12. 11, 12. a 21. 14, 15.

'Bydd barotach i wrando nag i roi aberth ffyliaid.' Preg. 5. 1. Y mae y nail yn arwyddo o ostyngedd-rwydd a pharch, a'r llall yn arwyddo o hunan, a hyfdra ffol a phechadurus. Act. 10. 33. a 17. 11. Iago 1. 9. 1 Petr. 2. 1, 2.

PAROS, פֶּרוֹס [ffruyth y pryf] dwy fil a denndeg ac wyth ugain o'i feibion a ddychwelasant o Babilon. Ezra 2. 3. a 8. 3. a 10. 25.

PARSANDATHA, פֶּרְסָנְדָּתָה [dadgyddiad o'i sinder] mab hynaf Haman, yr hwn a roddwyd i farwol-aeth gan yr Iuddewon. Esth. 9. 7.

PARTIAETH, Llad. PARS; Ffr. PARTIE; Saes. PARTY: plaid, pleidgar, pleidiog, pleidgarwch.—'Heb wneuthur dim o gyd-bartiaeth.' 1 Tim. 5. 21.

κατα προσκλισην, yn gosgyddo i un ochr, neu blaid. Y mae hyn yn fflaid yn mhawb, ond yn fflieiddiach mewn swyddogion eglwysig na neb arall. Y mae cyfeiriad yr apostol at y gyfraith yn Exod. 23. 2. 'Nac ateb mewn ymrafael, gan bwyso yn ol llaweroedd, i *tyro bara.*' Dylai pob barnwr gymeryd pwyll, ac nid rhoddi barn ehud, yr hon a ellw yr apostol yma *rhaafarn*; bafyd yn ddibleiddig, ond yn dai clorianau cywir, fel yr ymddangoso yr achos yn gywir fel y byddo. Wrth ddull syml Paul yn cyngori Timotheus i wylled yn ei erbyn, ymddengys ei fod yn gol-ygu y drwg a'r perygi mwyaf yn y cyfryw ymddygiad yn yr eglwys; y mae yn anghyflawnder ynddo ei hun, ac yn cenedlu cynhenau, pleidiau, ac ymranladau yn yr eglwys.

PARTH—AU—U, (par) *Heb.* בֵּתֵר (*bether*) *Llad.* **PARS:** rhan, darn, dryll, parthedd, parthred; ardal, bro, tuedd, goror, gwlad. Mat. 15. 23. Marc 1. 45. Act. 19. 1. Eph. 4. 9.—'O bob parth,' sef o bob tu. Luc 19. 43.—Parthu, sef gwahanu, rhanu, hollti. Exod. 14. 21. Ps. 74. 13. a 78. 13. Esa. 51. 15. Actau 13. 19.

PARTHIA—IAID, gwlad yn Asia, rhan o Persia, rhwng yr Indus a'r Arius i'r dwyrain, a Tigris a Media i'r gorllewin. Yn ei Pliny, † Ptolomy, † a Solinus, † yr oedd Media o du y gorllewin i Parthia, Hyrcania o du y gogledd, Aria, neu Ariana, i'r dwyrain, ac anialwch Carmania i'r deheu iddi. Hecatompylos oedd ei phrif ddinas, a alwyd felly oddiwrth y can porth oedd arni; ac yr oedd yn sefyll ar yr un tir ag Ispahan yn awr, elsteddfod Sophies Persia. Parhaodd ymerodraeth Parthia 400 mlynedd, a bu llywodraeth y dwyrain yn ddadleuedig rhyngddynt hwy a'r Rhufeiniaid. Yr oeddynt yn nodedig am eu parch i'w breninoedd, ac am eu medrusrwydd yn ymladd ar feirch, yn ergydio eu asethau dros eu penau gyda ehywirdeb a manylwydd hynod, wrth gymeryd arnynt ffôl. Meddylir wrthynt yn Act. 2. 8. Iuddeuon genedigol yn Parthia, y rhai a ddaethant i Jerusalem ar Wyl y Pentecost, llawer o ba rai a drowyd i'r ffydd Gristionogol wedi hyn. Barna rhai mai atynt hwy yr ysgrifennodd Ioan ei epistol cyntaf; yr hwn a alwai rhai o'r hynafiaid, 'yr epistol at y Parthiaid.'

PARUAH, פֶּרֶשׁ (*blodeuog*) tad Jehosaphat o Iwthy Issachar. 1 Bren. 4. 17.

PARWYDEN—AU, (parwyd) y gair *Heb.* פֶּרֶשׁ a gyfieithir *parwyden* (*Saes.* BREAST) sydd yn arwyddo y rhan hynny o'r anifel sydd wedi ei amddiffyn âg esgyrn yr asenau, er diogelwch y rhanau hynny sydd hanfodol i fywyd. Exod. 29. 26, 27. Lef. 7. 30, et al. Yr oedd gwaith yr offrymwr yn cwhwfanu y barwyden yn offrw cwhwan i'r Arglwydd, yn arwyddocâol o roddiad ei galon a'i serch iddo; ac wedi ei chwffwanu, ei rhoddi i'r offeiriad, oedd yn arwyddo, na darfu neb, ond yr hwn yr oedd yr offeiriad yn ei gysgodi, roddi ei ewyllys a'i serch yn berffaith i Dduw yn wastadol. Gwel Jer. 4. 19.

PASC, *Heb.* פֶּסַח (*pesach*); *Cald.* מִסְפָּח (*pischa*); *Gr.* πασχα (*pascha*). Mae y gair Hebraeg yn arwyddo *llamu rhagddo*; oddiwrth y modd y darfu i'r Arglwydd gadw pobl Israel yn yr Aiphth rhag y dinystrydd. Yr oedd ΙΕΡΟΦΑΝ megys yn cyd-gerdded â'r dinystrydd; a phan ddeuant at y drysau yr oedd y gwaed arnynt, yr oedd yr Arglwydd yn llamu i'r drws, ac yn gorchuddio y tŷ, ac yr oedd y dinystrydd felly yn myned heibio: 'Ni âd,' medd Moses, 'i'r dinystrydd ddyfod i mewn i'ch tal chwi i ddinystrio.' Exod. 12. 23. Yr oedd yr Arglwydd wrth lamu i'r

drws, yn rhoddi ei hun rhwng y dinystrydd a'r tŷ, a phawb ynddo. Edr. ADAR.

Mae y gair *pasc* yn arwyddo weithiau, 1. Yr oen fyddai yn cael ei ladd yn goffadwriaeth o waredigaeth ryfodd Israel yn ac o'r Aiphth: 'Lleddwch y pasc,' sef yr oen. Exod. 12. 21. 'A daeth dydd y bara croyw, ar yr hwn yr oedd yn rhaid ladd y pasc,' sef yr oen. Luc 22. 7.—2. Yr aberthau a offrynted gyd â'r oen ar yr amser hwnaw: 'Abertha dithau yn basc i'r Arglwydd dy Dduw, o ddefaid a gwartheg,' &c. Deut. 16. 2.—3. Yr wyl ei hun: 'A nesodd gŵyl y bara croyw, yr hon a elwir y pasc.' Luc 22. 1. Yr oedd oen y pasc yn un o'r cysgodau mwyaf hynod o farwolaeth yr Arglwydd a'i effeithiau, o un dan yr Hen Destament. Geilw yr apostol yr Arglwydd Iesa wrth yr enw hwn; 'Crist ein pasc ni a aberthwyd drosom.' 1 Cor. 5. 7. Ond ystyriwn ychydig am ŵyl y pasc ei hun:

1. Trefnodd Duw y pasc i'w gadw gan yr Israeliaid y noswaith cyn eu dyfodiad o'r Aiphth.—1. I fod yn goffadwriaeth trwy eu cenedlaethau, o'r modd yr aeth yr Arglwydd heibio i dai meibion Israel, pan darawodd efe yr Aiphth, ac y laddodd bob cyntaf-anedig iddynt. Exod. 12. 26, 27.—2. I fod yn gysgod o'r waredigaeth fawr trwy Grist, 'Oen Duw, yr hwn a dynodd ymaith bechodau y byd.' Ioan 1. 29.

2. Am yr amser o ladd yr oen, nodir y mis, y diwrnod, a'r awr y byddai iddo gael ei ladd; sef y mis cyntaf, sef Abib neu Nisan. Exod. 13. 4. Neh. 2. 1. Edr. ABIB. Y seithfed oedd o'r flwyddyn wladol, a'r cyntaf o'r flwyddyn gysegredig. Edr. BLWYDDYR, NISAN. Y dydd oedd y pedwerydd ar ddeg; yr oedd yr oen i gael ei ddal ar y degfed, a'i ladd ar y pedwerydd ar ddeg. Exod. 12. 3, 6. Yr awr, yn y cyfnos, בֵּין הָעֶרְבָיִם *rhwng yr hwyrâu*, neu y *ddau hwy*; sef o ganol dydd, pan y mae yr hwy yn dechreu, hyd fachlud haul, pan oedd y pymthegfed dydd yn dechreu. Yn yr hwy y pedwerydd dydd ar ddeg o'r mis, sef pan oedd y pymthegfed dydd yn dechreu, dros saith niwrnod, sef o'r pymthegfed hyd ddiwedd yr unfed ar hugain, yr oeddynt i fwyta bara croyw (Exod. 12. 18.) am hynny yr oedd y ddau hwy yn diweddau cyn i'r pymthegfed dydd ddechreu, sef cyn machlud haul, y pedwerydd ar ddeg; onid, buasai wyth niwrnod i fwyta bara croyw; ond nid oedd gŵyl y bara croyw i barhau ond saith niwrnod.

'A daeth dydd y bara croyw, ar yr hwn yr oedd yn rhaid ladd y pasc.' Luc 22. 7. Galwent y dydd y lleddid y pasc, un o ddyddiau gŵyl y bara croyw, a'r dydd cyntaf o honi, am ei fod yn barotawli iddi; er nad oedd yr ŵyl yn dechreu ond gyda swper y pasc. Ymddengys hyn hefyd yn eglur yn Josephus, yr hwn a ddywed, y byddai gŵyl y bara croyw yn para wyth niwrnod; ond nid oes gorchymyn i'w chadw ond dros saith.

'Ac nid aethant hwy i mewn i'r dadleudy, rhag eu halogi; eithr fel y gallent fwyta y pasc.' Ioan 18. 28. Nid oen y pasc a feddylir, yr oedd hwnw gwedi ei fwyta y nos o'r blaen; ond y *chagiqah*, neu y wledd ar y pymthegfed dydd. Heb sylwi ar hyn, y mae llawer wedi meddwl na fwytaodd Crist y pasc yr un dydd a'r Iuddeuon, ac wedi ysgrifenu llawer yn nghylch hyn i'w gyflawnhau. Ond nis gallasai hynny fod, gan fod yr oen yn aberth, ac i'w ladd yn nghyntedd y deml, a'r gwaed i gael ei daennellu gan yr offeiriad ar amser goodedig. Y mae yn gwbl eglur iddo fwyta y pasc hwn ar y dydd a'r awr osodedig; 'pan ddaeth dydd y bara croyw, ar yr hwn yr oedd yn rhaid ladd y pasc, yr anfonodd efe Petr ac Ioan, gan ddywedyd, Ewch, a pharotowch y pasc—a phan ddaeth yr awr, efe a elstedodd i lawr,' &c. Luc 22. 7, 14. Mat. 26. 17, 20. Marc 14. 12—18. Y mae yn eglur y gelwid y wledd hon, y pasc, fel y sylwyd o'r blaen. Deut. 16. 2. 2 Cronici 35. 7, 8, 9. Ie,

* Nat. Hist., lib. vi., cap. 15. † Polihistor, cap. 69. ‡ Geog., lib. vi., cap. 2.

galwent y saith diwrnod y pasc, a bwyta bara croyw y dyddiau hynny, a alwent bwyta y pasc. Gan hynny y mae yn amlwg mai y wledd hon ar y pynthegfed dydd a feddylir uchod.

3. Am y lle yr oedd yr oen i gael ei ladd:—cadwyd y pasc cyntaf yn yr Aipht. Exod. 12. 21. Gwedi hynny yn anlwlch Sinaï. Num. 9. 5. Yn yr Aipht, laddodd pob un yr oen yn ei dŷ ei hun; ond wedi hynny ni allent aberthu y pasc o fewn eu pyrth, ond yn y lle a ddewisai yr Arglwydd i drigo o'i enw ef ynddo. Deut. 16. 5. A hynny oedd, nid yn unig yn Jerusaleu, ond wedi adeiladu y deml, yn nghyntedd y deml. Yr oedd y pasc nid yn unig yn sacrament, ond hefyd yn aberth: ac yr oedd y gwaed i gael ei daenellu gan yr offeiriad, yr hyn nis gellid ei wneuthur ond yn y deml. Exod. 12. 27. a 23. 18. a 34. 25. 1 Cor. 5. 7. Num. 9. 7, 13. 2 Cron. 35. 11. Yr oedd taenellu y gwaed o amgylch ar yr allor yn hanfodol i bob aberth. Lef. 1. 5.

4. Gallai yr aberthwr ladd yr oen, neu y Llefaid yn ei le, os byddai yn arian, ac yr oedd yr offeiriad i gymeryd y gwaed a'i daenellu oddi amgylch yr allor. 2 Cron. 30. 16. a 35. 11. Ezra 6. 20. Yr oedd hyn yn ganiataol i'r bobl gyffredin, nid yn unig i ladd y pasc, ond hefyd yr aberthau eraill; megys y poeth-offerwr, Lef. 1. 3, 4, 5.—yr aberth heddi, Lef. 3. 2, 3.—yr aberth dros bechod, Lef. 4. 14, 15. Dywed yr Iuddewon, fod, nid yn unig y gwaed i gael ei daenellu gan yr offeiriad, ond hefyd y gwêr i gael ei losgi, yn arogi peraidl i'r Arglwydd, fel yn yr aberthau eraill. Lef. 17. 6.

5. Gallai pawb o genedl Israel fwyta y pasc nad oedd afliedig seremonïol yn ei attal; hefyd caethwas wedi ei brynu âg arian, neu ddyethr-ddyn yn aros gyda hwynt, wedi yr enwaeder arnynt, a allent yn gyfreithlawn ei fwyta. Exod. 12. 44, 47, 48. Ond nid oedd neb halogedig i fwyta o hono. Num. 9. 6. Lef. 23. 3, &c. Ioan 18. 28. 2 Cron. 30. 17, &c. Yr oedd y cyfryw i gadw pasc yr un amser yr ail mis. Felly yr oedd hefyd yr hwn fyddai mewn flordd bell, yn methu dyfod erbyn y dydd gosodedig, i'w wneuthur. Num. 9. 10, &c.

'A darpar-wyl y pasc oedd hi, ac yn nghylch y chewech awr.' Ioan 19. 14. Nid oes dim sôn yn yr ysgythyrau am ddarpar-wyl y pasc; ac nid ydyw y gair *παράσκειν*, *parascene*, a gyfleithir yma *darpar-wyl*, yn cael ei arfered ond am y dydd o flaen y Sabboth. 'Am ei bod (*επει ην παράσκειν*, am ei bod yn *parascene*) yn ddarpar-wyl,' sef y dydd cyn y Sabboth. Am hynny, darpar-wyl y pasc yn y fan hon, sydd yn arwyddo darpar-wyl Sabboth y pasc. Fel y soniwyd, galwent holl wyl y bara croyw, sef y saith diwrnod hynny, y pasc; y darpar-wyl y pasc, yn ol arferiad y gair, yw darpar-wyl yn y dyddiau hynny, sef y dydd o flaen Sabboth y pasc. 'A thranoeth, yr hwn sydd ar ol y darpar-wyl,' sef y Sabboth. Mat. 27. 62. 'A'r dydd hwnw,' sef y dydd y croesoel-fwyd yr Iesu, 'oedd ddarpar-wyl, a'r Sabboth oedd yn nesau.' Luc 23. 54. Felly mae yn amlwg, mai wrth 'ddarpar-wyl y pasc,' y meddwl Ioan, darpar-wyl Sabboth y pasc.*

Wrth olygu y cysgod a'r gwrth-gysgod mewn cyferbyniad i'w glydd, daw y defodau eraill mewn perthynas i'r pasc dan ein hystyrieth. Y mae defodau y pasc yn cysgod Crist, 1. O ran ei berson.—2. Ei ddyoddefiadau.—3. Ffrwyth ei ddyoddefiadau.—4. A'r modd i gyfranogi o honynt.

1. O ran ei berson, *Oen* oedd; felly gelwir Crist yn aml; Ioan 1. 29, 36. yn arwyddo ei addfwynder a'i ostyngieddwydd, Mat. 11. 29.—ei ddiinweiddwydd, 1 Petr 1. 19.—ei amynedd, Esa. 53. 7. Nid oedd heb

allu i amddiffyn ei hun, canys llew o lwyth Judah oedd o ran ei rym, ond ymostyngodd o'i fodd i anmharch a dyoddefiadau. Y mae, fel oen, ei gnawd yn fwyd, ei waed yn ddiod, a'i wlan, sef ei gyflawnder, yn wisg am ei bobl. Dat. 3. 18. Rhuf. 13. 14. Gal. 3. 27. Ioan 6. 55.—Oen o'r pradd; felly Crist sydd gyfranog o gig a gwaed, ac wedi ei gyfodi o blith ei frodyr. Deut. 18. 15. Heb. 2. 14, 17.—Oen perffaith-gwbl; felly mae Crist yn ddifal. 1 Petr 1. 19. Heb. 9. 14.—Oen gwrryw; felly Crist yw y gwr. Esa. 32. 2.—Llwdn blwydd; felly yr offrymodd Crist ei hun yn ei gyflawn oed a'i rym.—Yr oedd yr oen i fod yn rhwym am bedwar diwrnod; felly yn nghylch pedair blynedd, rhoddi diwrnod am flwyddyn, gwedi i Grist ymddangos yn gyhoeddus, y dyoddefodd; ac y mae i sylwi yn neillduol arno, i'r Iesu fyned i Jerusaleu i'w groesoello, y diwrnod y gorchymynodd yr Arglwydd i'r oen gael ei gadw yn yr Aipht. Chwa diwrnod cyn y pasc y daeth i Bethania, a thranoeth yr aeth i fyru i Jerusaleu. Ioan 12. 1, 12.

2. Yr ydoedd yn cysgodi dyoddefiadau Crist. Yr ydoedd yr oen i gael ei ladd gan holl dyrfa cynnull-eidda Israel; felly Crist, 'yr holl llaw (*παραληθει*) a leasant ar unwaith, gan ddywedyd, Bwrw hwn ymaith.' Luc 23. 18.—Am ddull llaidd y ddau, y mae yn cyfateb; yr oedd y gwaed i gael ei dywallt dros y bobl, nid ar y ddaer, ond mewn cawg, i ddangos ei werthfawrogrwydd. 1 Petr 1. 19. Dywed yr Iuddewon, fod yr wyl i gael eu crogi y naill du i'r allor, ar fachau wrth golofnau marmor, neu ar drawstiau, yn myned o'r naill golofn i'r llall, yno i gael eu blingo a'u hagog; ac os byddai y bachau ar y trawstiau rhwng y colofnau yn rhy anaml i ateb i liosog-rwydd yr wyl, byddent yn eu crogi ar drawstiau yn cael eu cynnal ar ysgwyddau dau ddyrn. Barnai yr Iuddewon y crogi i fyru mor angenrheidiol, fel os na byddai cyfseudra i wneyd hynny, dodai dau ddyrn eu dwylaw ar ysgwyddau eu glydd, i grogi yr oen wrth eu breichiau, nes blingo ymaith y croen. Yr oedd hyn yn arddangosiad neillduol o groesoeliad a dynoethiad yr Arglwydd Iesu, trwy ei ddyosg o'i ddillad, fel y gellid 'cyfrif ei holl esgyrn.' Ps. 22. 17, 18.—Nid oedd un asgwrn i gael ei dori o hono; felly Crist hefyd, trwy ragluniaseth ryfedd Duw, ni thorwyd ei esgyrn. Exod. 12. 46. Num. 9. 11. Ioan 19. 31, &c. Yr oedd yr oen i gyd i gael ei rostio wrth dân; a dywedir yn ymddyddanion Justin a'r Iuddew Tryphon, fod dull o'i ledu a'i rwyngio i'w rostio yn debyg i groes; yr oedd un pren pomgranad (nid haiarn) ar ei hyd trwyddo, a'r lial ar draws yr ysgwyddau a'r traed blaen, gwedi eu rhwymo wrtho; os felly, mae yn cysgodi yn hynod ddull dyoddefiadau yr Iesu. Justin. Yr oedd haiarn yn waharddedig, a phob pren a roddai nôdd wrth ei boethi wrth y tân; ac am fod y pren pomgranad yn ddiinôdd wrth ei boethi, arferent hwnw. Gwel Mishna, *by Surenhusius, vol. II.* Y mae rhosio yr oen yn arwyddo angerdd y digofaint dwyfol a ddyoddefodd Crist, pan offrymodd ei hun i Dduw dros ei bobl.—Y mae y lle a'r amser yn cyfateb hefyd, sef yn Jerusaleu, (Luc 13. 33.) ac ar awr yr aberth prydawnol, y dydd cyntaf o'r wyl (tebygol) a'r dydd ar ol lladd y pasc; canys bwytaodd y pasc y nos o'r blaen gyd â'f ddysgyblion. Mat. 27. 46, 47.

3. Am y ffrwythau a'r effeithiau y maent yn lliosog ac yn dra gwerthfawr.—1. Yr ydoedd taenellu y gwaed ar y ddau ystlys-bost, ac ar gapan y drws, yn ddiogelwch i Israel yn yr Aipht rhag y dinstyrydd; felly mae taenellu gwaed Crist i bawb a gredo ynddo. Esa. 62. 15. 1 Petr 1. 2. Heb. 12. 24.—(2.) Y noswaith y lladdwyd yr oen y cafodd Israel waredig-aeth o'u caethiwed caled; felly, trwy waed, neu yr iawn a wnaeth Crist, y mae i bechadur ryddhad oddi-wrth y diafol, y byd, a phechod. Ioan 8. 36. Heb. 2. 14, 15.—(3.) Y noswaith hono y gwnaeth Duw

* Lightfoot, *Horæ. Heb. on Mark 14. 12. and John 18. 28.* Whitby, *Appendix to Mark xiv.* Archbishop Newcome's *Harmony and Notes.* Dr Cadworth on the *Sacraments.*

farn yn erbyn holl dduwiau yr Aipht. Exod. 12. 12. Num. 33. 4. Pa farn a wnaeth, nid yw yn hysbys; ond sicr yw i'r geiriau gael eu cyflawni. Dywed y Rabbi Jonathan, iddo eu hollol dinstrio, fel y diuystriwyd Dagon pan ddygwyd arch Duw Israel i'w dŷ.—(4.) Trwy gyfnewid dechreuad eu blynyddoedd, i'r gwanwyn yn lle yr hydref, ar yr achos hwn, yr oedd yr Arglwydd yn rhoddi arwydd rhag-ddangosiadol, y byddai iddo, yn ganlynol i farwolaeth Crist, gyfnewid agwedd lygredig y byd, dwyn oes newydd i mewn, a gwneuthur pob peth yn newydd. Ps. 104. 30. Esa. 65. 17. Dat. 21. 5.

4. Yn nesaf, y mae i ni olygu y modd yr ydoedd yr Israeliaid i gyfranogol o'i effeithiau. Yr ydoedd dau beth yn ofynedig; sef (1.) Taenellu y gwaed ar y ddau ystlys-bost, ac ar gapan y drws.—(2.) Bwyta yr oen. Yr oedd esgeuluso o'u ddau yn eu colledu o'r bendithion oedd yn nglyn wrth ufudd-dod i'r gorchymyn.—Yn gyntaf, Yr oedd taenellu y gwaed yn arwyddo, 'glanhau ein calonau oddiwrth gydwybod ddrwg,' trwy gredu yn yr iawn a wnaeth Crist trwy ddyoddef drosom. Heb. 10. 22. Dat. 3. 20. Nid ar y trothwy dan draed y mae y gwaed gan y rhai hyny sydd yn ei adnabod, ac yn credu yndo; ond yn ddyrchafedig, yn werthfawr, ac yn ogoneddus. Heb. 10. 29. Gal. 6. 14. 1 Petr. 2. 7. Cwn a moch yw y rhai sydd yn sathru pethau sanctaidd dan eu traed. Mat. 7. 6.—Yn ail, A'r un fydd y mae yn ymborthi ar yr oen. Y mae dyfod at Grist, a chredu yndo, yn cael ei alw ganddo ei hun, 'Bwyta ei gnawd, ac yfed ei waed.' Ioan 6. 53. Yr oedd yn rhaid bwyta y cwbl, nid yn amrwd, ond gwedi ei roetio wrth dân, gyda dall surion, a bara croyw, gwedi gwregysu eu llwynau, â'u hesgidiau am eu traed, a'u ffyn yn eu dwylaw, ar ffwrth. Rhaid cymeryd Crist yn gyflawn i ymborthi arno; sef myfyrion arno, ymhyfydu yndo, a'i ddefnyddio i'r dybenion y mae wedi ei roddi. Pan ddelom i'w ddefnyddio fel hyn, cymerwn yn hawdd y dall surion gyd ag ef, a bwriwn ymaith lefain rhag-rith, gau athrawiaethau, a lefain malais a drygion, a chychwynwn yn berierion tu a'r Ganaan nefol, o gaethiwed holl godwam Eden. Mat. 16. 12. 1 Cor. 5. 8. Luc 12. 1. 1 Petr. 2. 11. Ps. 39. 13. Peth cyson, cyflawn yw gwir grefydd, yn ymhorthi ar yr holl oen; yn canu yn iach am byth i gaethiwed pechod a Satan; yn ffieiddio yr hen lefain drwg; yn dewis dirmyg Crist, a dyoddef adfyd gyda phobl Dduw, er sured y byddo hyny; ac yn cychwyn yn wrol ar y daith ywyaf ei rhwystrau a'i pheryglon a ddichon fod, a gwlad yr addewid yn nôd i gyrcu ati. Yr Oen a schubodd eu bywyd yw eu hymborth, ac a fydd byth yn wrthdrrych eu hyfydwch a'u cân. Edr. ANMRWD, BWYTA, ESGID, GWREGYS, LEFAIN, SURDOES. Gwel Bochart, *Hieroz.*, lib. ii., cap. 50. a thalysriad o hono yn Witsius, *De Econ. Fœd.*, lib. iv., cap. 9. Vitrings, *Obs. Sacr.*, lib. ii., cap. 10. sec. 11. § cap. 13. sec. 5.—15. Ainsworth on Exod. xii. S. Mather on the Types. T. Taylor on the Types. M'Ewen on the Types. Y mae Bochart yn helaeth, yn feirniadol, ac yn efengylaidd; yn cynnwys y cwbl sydd yn y lleill, ac yn rhagorach.

'Trwy fydd y gwnaeth efe y pasc, a gollyngiad y gwaed, rhag i'r hwn oedd yn dinstrio y rhai cyntaf-anedig gyffwrdd â hwynt.' Heb. 11. 28. 'Gollyngiad y gwaed,' ydyw yn y tri chyfeithiad Cymreig. 'Sprinkling of blood,' Saes. sef taenellu y gwaed. 'Arwlychiad (dash) y gwaed.' Macknight. Y gair Gr. *προσχοιαν*, a arferir yma, yw y cyfeithiad Groeg o'r gair Heb. *רוק* a gyfeithir taenellu, yn Exod. 24. 6. a 29. 16. Lef. 1. 5, 11. a 7. 2, 14. a 8. 9. 2 Bren. 16. 13. 2 Cron. 29. 22, et al. Gan hynly, tebygol, mai nid gollyngiad y gwaed a feddylir wrtho, ond taenellu y gwaed a olynwyd, ar y ddau ystlys-bost, ac ar gapan y drws. A gellir meddwl, oddiwrth

y geiriau a arferir yn Exod. 12. 7.—12. iddynt ei daenellu, neu ei dywallt arnynt yn helaeth. Y gair Gr. *εσχοιαν*, sydd yn arwyddo gollyngiad, fel y gwelir yn Heb. 9. 22. A chymeryd y ddau air yn yr un ystyr oedd yr achos o'u cam-gyfeithiad, tebygol. *Taenellu y gwaed* oedd y peth o bwys, ac yn arwyddoc-öol; gan na buasai y tywallt, heb y taenellu, ddim yn ateb dyben Duw fel moddion i achub y teulu. Trwy fydd yr ufuddhaodd Moses i orchymyn Duw, ac yr ymddiriedodd i drefniad Duw yn hyn am eu diogelwch. Ni buasai dim ond fydd yn ymddiried i'r fath amddiffynfa yn wyneb y fath berygl ofnadwy. Nid yn y moddion yr oedd y rhinwedd, ond yn nhrefniad Duw; ond gan fod Duw wedi gosod hyn yn foddion o ddiogelwch, yr oedd gosodiad a gorchymyn Duw yn ddigon i fydd i bwysio arnynt, a gorphwys yn dawe am ddiogelwch yn wyneb y dinstrydd, ac yn nghanol y gwaeddi mawr trwy holl wlad yr Aipht. Trwy yr un fydd y gwelodd trwy y cysgod y gwrthgysgod mawr, sef Crist croeshoeliedig; yr hwn a osododd Duw yn iawn, trwy fydd yn ei waed ef. Rhuf. 3. 25. Trwy yr un fydd y mae pawb a gredant yn yr iawn hwn yn cael eu diogelu dros byth.

PASDAMMIM, פסחאם [Uleihad gwaed, neu llan-erch waeddyd] עמך lle neu ddinas yn rhandir Judah. 1 Cron. 11. 13. 1 Sam. 17. 1.

PASG—EDIG—ION, PESGI, (pa-asg) Gr. *Πασχα*; *Llad.* PASCO: lle i ymbawr, lle i borfau, porfadir; wedi cymeryd ei faeth, wedi cymeryd cnawd; pori, bwyta, magu, maethu, porthi; bugellio, cadw anffelinid. Bod yn mhag, sef cael ei borthi mewn côr, yn lle pori allan.—'Ych pasgedig,' neu 'lo pasgedig,' yw fêch neu lo wedi ei borthi i'r lladdfa. *Diar.* 15. 17. Mal. 4. 2.—'Gwledd o basgedigion breision;' sef gwledd o'r goreuon, gwledd ragorol. Esa. 25. 6. Edr. GWLEDD.

PASIO, *Lladin*, PASSUS; *Ffr.* PASSER; *Saes* PASS: myned heibio, myned ymaith, darfod.—'Y gwlaw a basiodd.' Can. 2. 11. *Heb.* מן הים וירקן ימי המדנת *ymaith, a aeth heibio.* Gwlawogydd a arwyddant, yn aml yn yr ysgrifthyrau, profedigethau, erlidigaethau, a gorthrymerau. Mat. 7. 25. Pob afwydd a fânt heibio i'r eglwys, a phob aelod o honi; yn y byd hwn, yn aml, pan byddo goruchwyliaethau Duw yn cyfnewid yn rasol tu ag ati, ac yn rhoddi heddwch ar ol erlidigaethau, esmwythder ar ol gorthrymerau, a llawenydd calon ar ol ofnau gofidus, Exod. 3. 4, 11. Esa. 13. 1, 2. a 40. 2. a 54. 6, 8. a 60. 1. Dat. 11. 14, 15. ac yn y byd sydd yn dyfod, darfyddant am byth. Y mae yn y geiriau, oll gyd â'u gilydd, ddarlunlad hardd o'r gwanwyn yn y dwyrain; ac y mae yn angenrheidiol i sylwi, fod y gwlawogydd yn gylchynol yn ngwlad Judea, a'r gwledydd oddi amgylch; a phan fyddo gwlawogydd y gwanwyn wedi myned trosodd, yr hwn a fydd yn nghylch diwedd Ebrill, bydd parhad o hin hyfyrd yn canlyn, heb y cyfnewidiadau hyny yr ydym ni yn ddarostyngedig iddynt. Os golygw y fan hon, a'r amrywïol ymadroddion yn eu cysylltiad â'u gilydd, yn gyffelybiaethol, arwydda gwanwyn, goruchwyliaeth yr efengyl.

1. Y mae y gauaf yn rhagflaenu y gwanwyn; felly y rhagflaenodd amserau o anwybodaeth, diffwrthdra, a thymhestloedd, oruchwyliaeth ogoneddus a firwythlawn yr efengyl. Gellw Paul hwynt, 'amserodd yr anwybodaeth.' Actau 17. 30.

2. Tymhor ffirwythlawn yw y gwanwyn; felly dan yr efengyl, y mae y cenedloedd, a'r eneidiau hyny, y rhai oeddnt o'r blaen yn ddiffwrth, yn cael eu gwneid yn ffirwythlawn yn ffirwythau cyflawnder a sancteiddrwydd. Esa. 61. 11.

3. Tymhor cariad a llawenydd yw y gwanwyn; yr hyn a hysbysir wrth yr adar yn canu, a llais y durtur,

felly y mae yr efengyl yn oruchwyliaeth cariad a llawenydd. Eph. 2. 4. Luc 15. 7, 10, 32.

4. Yn y gwanwyn y mae adfywiad a math o adgyfodiad ar wyneb yr holl ddaear; yr oedd pob peth megys yn farw yn y ganaf oer; ond yn y gwanwyn tirion y mae pob peth yn adfywio; felly y mae yr efengyl yn cael pawb yn feirw mewn pechodau a chamweddau, ac yn eu bywhau yn nerthol, trwy ras, i fyw i'r hwn a fu farw drostynt, ac a gyfodwyd.

PASUR, פָּסוּחַ [*helaethor rhyddid*] 1. Mab Immer yr offeiriad, a phen-llwydraethwr yr Arglwydd. Jer. 20. 1. Gelwid ef hefyd Magor-missabib. Edr. JEREMIAH.—2. Un y dychweldod 1247 o'i hiliogaeth o Babilon. Ezra 2. 38. Neh. 7. 41.

PATARA, Παράρα [*sathredig*] dinas gyfagos i'r môr, yn Lycia. Act. 21. 1.

PATMOS, Παρμος [*marwoi*] ynys yn y Môr Egea, nid pell oddiwrth Melitus, (Malta, neu Moltia) yn eghylch deugain milltir o du y gorllewin i Ephesus. Mae o gylich 25 i 30 o filltroedd, ac yn o ddiffwrth. Gelwir hi yn bresennol Patmo, Patmol, neu Palmosa. Yma yr alludwyd yr apostol Ioan, ac y cafodd ei weledigaethau rhyfedd. Dat. 1. 9. Edrych DADWEDDIAD, IOAN.

PATRIARCH—IAID—EIRCH, Gr. πατριάρχης; *Lladin*, PATRIARCHA; *Ffr.* PATRIARCHE; *Saes.* PATRIARCH; pen-teulu. Priodolir yr enw hwn yn benaf i'r hen dadau cyn Moses, megys Abraham, Isaac, &c. Felly gelwir Dafydd hefyd. Actau 2. 29. a 7. 8, 9. Heb. 7. 4.

Nid anfuddiol fyddai rhoddi yma yn fyr, pa fodd yr oedd rhai o'r patriarch yn cyd-oesi a'u gilydd:—

		<i>Blynyddoedd,</i>
	Lamech.....	55
	Methuselah.....	243
	Jared.....	470
ADDA a gyd-oesoedd i	Mahaleel.....	535
	Cainan.....	605
	Enos.....	695
	Lamech.....	595
	Methuselah.....	600
NOAH a gyd-oesoedd i	Jared.....	366
	Mahaleel.....	234
	Cainan.....	179
	Enos.....	84
	Lamech (<i>eyn y diiws</i>).....	93
SEM a gyd-oesoedd i	Methuselah.....	98
	Noah.....	448
	Abraham (<i>wedi y diiws</i>).....	150
	Isaac.....	50

Wrth y daffen hon canfyddir mor hawdd ydoedd trosglwyddo hanesion o Adda i Isaac, yspaid o 2158 o flynyddoedd.

PATROBAS, Gr. Πατροβάς [*tadawl*] dysgybl yn Rhufain, a enwir gan Paul yn ei anerchiadau at y duwion ynno. Rhuf. 16. 14.

PATHROS, Heb. פַּתְרוֹס [*taeniad o wliith*] talseth a dinas yn yr Aipht Uchaf, gwlad y Pathrusim, hiliogaeth Mizratim. Eza. 11. 11. Jer. 44. 15. Ezec. 29. 14. a 30. 14.

PAU, פֹּא [yn llefain] dinas yn Edom, preswylfod Iadar. Gen. 36. 39.

PAUL, Gr. Παυλος [*bychan*] yr ydoedd o lwyth Benjamin, a'i rieni, o bob tu, yn Hebraidd. Ganwyd ef yn Tarsus yn Cilicia, yn freiniawl o holl freintiau perthynol i ddinesydd rhydd Rhufeinaidd. Act. 9. 11. a 21. 39. a 29. 28. Saul ydoedd yr enw y gelwid ef wrtho, hes dychweliad Sergius Paulus i'r fydd. Hwyrach mai Saul ydoedd ei enw Hebraidd, a Paul ei enw Rhufeinaidd, yr hwn a arferodd yn mhliith y Cenedloedd. Neu, hwyrach, i Sergius ewyllysio ei anrhydeddu a'i gyfenw. Yn ol arfer yr Iuddewon o ddwyn eu plant i fedru rhyw gelfyddyd, dysgodd ei rieni ef yn

y gelfyddyd o wneuthur pebyll. Act. 18. 3. Dywed Rabbi Judah, 'Beth a orchymynir i dad tu ag at ei fab? Ateb. Ei enwaedu, ei adbrynu, dysgu y gyfraith iddo, dysgu celfyddyd iddo, a cheisio gwraig iddo.' 'Yr un peth,' meddant, 'yw i rieni beidio dysgu celfyddyd i'w plant, a'u dysgu i fod yn lladron.' Addysgwyd ef yn foreu, mae yn debygol yn Tarsus, yn holl ddysgeidiaeth y Groegiaid, ac anfonodd ei rieni ef yn ieuanc i Jerusalem, lle y cafodd ei ddwyn i fynu wrth draed Gamaliel, a'i athrawiaethu yn ol gyfraith fanylf y tadau. Yr oedd yn ieuanc o blaid y Phariseaid o ran ei grefydd, yn dwyn zel dros Dduw, ac yn ol y ddeddf yn ddiargyhoedd. Act. 22. 2. Phil. 3. 5.

Nid oes un prawf nac arwydd dangosiadol ei fod yn trigo yn Jerusalem yr amser yr oedd Crist yn gwneidogaethu yn y byd. Ond, tebygol, iddo ddychwelyd i Tarsus at ei alwedigaeth fel pebyllwr, gwedi gorphen astudio dan Gamaliel, ond byddai, hwyrach, yn ymweled â Jerusalem, yn achlysurol, ar brydiau. Nid ydyw yn cyfeirio at ddim yn ei holl ysgrifeniadau ag sydd yn arwyddo ei adnabyddiaeth bersonol o Crist; felly yr erlidodd yr eglwys 'yn ddiarwybod,' heb adnabod Crist, 'mewn anghrediniaeth.' Ni ellir meddwl ei fod yn Jerusalem y pasc y croeshoeliwyd Crist, heb grybwylliad ei fod yn bresennol, ac yn weithgar gyda gelynlion Crist.

Yr oedd yn rhagori ar ei gyfoedion mewn galuoedd meddwl, gwybodaeth, moesau, a zel dros y grefydd Iuddewig, a manylrydd Phariseaidd ynddi. O ran ei gynneddfau, neu alluoedd naturiol ei ysbryd, yr oedd yn meddiannu ÷angder meddwl i raddau anghyffredin, grym a bywiogrydd ysbryd i ddilyn un gorchwyl a gymerai yn llaw, yn egniol, yn ddyfal, yn galonog, ac yn feiddgar. Yr egniad a'r beiddgarwch meddwl hwn, dan lywodraeth anwybodaeth, zel dros draddodiadau Iuddewaidd, a gelyniaeth yn erbyn achos Crist a'i bobl, a'i prysurodd i raddau o greu-londeb gwaedlyd a didrugaredd yn eu herbyn. Pan dywalltwyd gwaed y merthyr Stephan, yr oedd yn sefyll gerllaw, yn cydsynio i'w ladd, ac yn cadw dillad y rhai a'i lladdent. Actau 22. 20. Yr oedd yn baeddu, ac yn cospi yn mhob synagog y rhai a grydent; a chan ynfydu yn eu herbyn, erlidodd hwyt allan o Jerusalem hyd ddinasoedd eraill. Yn chwythu bygythion a chelanedd yn erbyn y dysgyblion, aeth at yr arch-offeiriad, ac a ddeisyfodd lythyrâu i Damascus at y synagogau, fel os cai efe neb o'r ffordd hōno, na gwyr na gwragedd, y gallai eu dwyn yn rhwym i Jerusalem, i'r dyben i'w cospi. Act. 9. 1, 2. a 22. 4, 19. a 26. 11, 12. Y mae yn alarus gwelod gwr wedi ei gynnysgaethu a'r fath alluoedd meddwl; gwr o ddoniau, dysgeidiaeth, moesau da, a zel grefyddol, yn gweithredu mor echryslon; ac yn fwy galarus meddwl mai ei grefydd a'i gwnaeth i ragori ar eraill mewn creulondeb a drygion. Ond yr oedd ei grefydd yn ddaearol, yn gnawdol, ac yn gythreulig. Nis dichon un gelyn i ddyd yn gyfaill i Dduw. Yr oedd ganddo rith duwioledeb, ond â grym annuwioledeb yn ei holl greuolonder gwaedlyd yn llywodraethu arno.

Ond cafodd drugaredd! Yr oedd moddion ei drō-edigaeth yn hynodol ac yn oruwch-naturiol. Coffeir am dri pheth; sef goleuni dysglair, gwelodiad, a llef.—1. Ac efe yn ymdaith, A. D. 35, ac yn agos i Damascus, ar hanner dydd, yn ddisymwth, dysgleiriodd o'i amgylch oleuni, mwy na dysgleirdeb yr haul. Act. 9. 3. a 26. 13. Nid tan oedd, na chwawl, na thymwylwch, na thymhestl; ond goleuni dysglair, y fath ag a ymddangosodd i'r bugeiliaid yn meusydd Beth-lehem, neu a ddisgleiriodd yn y gwedd-newidiad ar y mynydd sanctaidd; yn arwydd o'r presenoldeb dwyfol, yn ei drugaredd a'i raslonrwydd.

2. Yn y goleuni dysglair hwn gwelodd yr Iesu. Felly dywed Ananias wrtho, 'Iesu, yr hwn a ymddangosodd i ti ar y ffordd.' Act. 9. 17. Trachefa,

'Duw ein tadau ni a' th rag-ordeinodd di i wybod ei ewyllys ef, ac i weled y Cyflawn hwnw, ac i glywed lleferydd ei enau ef.' Pen. 22. 14. Medd yr Iesu ei hun, 'I hyn yr ymddangosais i ti.' Pen. 26. 16. Gwelodd yr Iesu a' llygaid ei gorph, nid mewn arwydd-lun, nac yn weledigaethol, ond yn wirioneddol; sef y dyn Crist Iesu mewn gogoniant, megys y gwelodd Stephan ef. Pa fodd y gallai hyn fod? Digon o atebiad ydyw, y dichen yr Iesu wneuthur ei hun yn weledig y modd y myno. Barna D. Barrington nad ymddangosodd yr Iesu iddo y pryd hwnw ei hun, ond iddo weled y goleuni yn arwydd o'r presennoldeb dwyfol; ac nas gwelodd yr Iesu nes yr ail daith i Jerusalema, pan syrthiodd mewn llewyg tra yr oedd yn gweddio, ac i'r Iesu ymddangos iddo, a siarad âg ef. Act. 22. 18. Ond tebygol iddo ei weled fwy nag unwaith. *Miscel. Sacr., vol. i. Essay 3.*

3. Gwedi iddo syrthio ar y ddasear, clywodd lef o'r nef yn dywedid wrtho yn Hebraeg, 'Saul, Saul, pam hyn yr wyt ti yn fy erlid i? caled yw i ti wingo yn erbyn y symblau.' Yn ddioced, gyda braw a syndod, gofynodd iddo, 'Pwy wyt ti, Arglywydd?' Yntau a atebodd, 'Myfi yw Iesu, yr hwn yr wyt ti yn ei erlid.' Myfi ydyw yr Iesu hwnw a wnaeth gynnifer o wyrthiau hynod, a wrthodwyd gan yr henuriaid a'r bobl, a euog-farnwyd i farwolaeth gan Pilat, ac yn ganlyniol, a groeshoeliwyd. 'Mi a fum farw, ac wele byw ydyw yn oes oesoedd,' yn teyrnasu yn y nefoedd, yn fuddugoliaethus ar fy holl elynion. Myfi yw yr Iesu, yr hwn yr wyt ti yn ei erlid gyd â'r fath ffrwygrwydd. Y mae y fath undeb rhyngof fi a'm pobl, fel y neb sydd yn cyffwrdd â hwy, sydd yn cyffwrdd â chanwyll fy llygaid i. Ni wna dy gynddeliogrwydd ynyfod ac annheilwng, niwed i neb ond i ti dy hun: ond 'caled yw i ti wingo yn erbyn y symblau.' Cafodd geiriau yr Iesu y fath effaith arno, fel dan grynu, ac â braw arno, y dywedodd, 'Pwy wyt ti, Arglywydd?—Beth a fyndi di i mi ei wneuthur?' Wele yma enaid o'r creulonaf a'r cynydraf wedi ei orchfyga, ei wareiddio, a'i blygu i uffudd-dod! Dyma y gras buddugoliaethus, yr hwn yn gyntaf a brofodd ei hun, ac wedi hynny a bregethodd i eraill hefyd. *Σπουδαίοντι ἡμας ἐν τῷ Χριστῷ*, 2 Cor. 2. 14. *Yr hwn sydd yn ein duyn ni yn fuddugoliaethus yn neu gyda Christ*; fel y mae yn addas cyfieithu y geiriau. Y mae y geiriau yn cyfeirio at ddull tywysogion milwraidd buddugoliaethus yn duyn rhai o'u perthynasau gyda hwynt yn eu gorymdaith orfol-eddol. Crist, yr hwn a yspelliodd dywysogaethau ac awdurdodau, ar y groes, gan *Σπουδαίοντες αὐρούς ἐν αὐτῷ, gan ymroffoeddu armynt arni hi*, a ddygodd hwn yn fuddugoliaethus gyd âg ef, gan yspellio gwersyll Satan o'r ysglyfaeth hon, ac a'i gwnaeth yn nas ffyddlon iddo ei hun. Pharisead, erlidwr, llofrudd, yn cael ei wneuthur yn Gristion gwirioneddol, yn bregethwr ac yn apostol—wele yma fuddugoliaeth ryfedd!

Y mae tri pheth yn ymddangos yn neillduol o ddysglaer yn nhröedigaeth y gwr hwn, sef, 1. Ei etholiad gan Dduw.—2. Effethioldeb ei alwad.—3. A rhadlonrwydd gras Duw yn ei alwad.—Yr oedd y cwbl yn hollol o Dduw, sef o'i ben-arglywyddiaeth yn dewis y llestr hwn i barch, heb un achos yn ei gynhyrfu ond yn Nuw ei hun. Y mae y galwad mor hollol rad a'i etholiad; canys yr oedd yr agwedd ffynaf annheilwng arno pan alwyd ef, ag oedd yn bosibl i fod ar greadur. Yr oedd ei holl lygredigaethau, yn eu grym a'u cyn-ddaredd mwyaf, ar waith yn ei enaid yn erbyn Duw, pan alwyd ef. Yr oedd yn ddiachos yn erlid y gwr a'i galwodd, ac yn cyffwrdd âg ef yn y man mwyaf tnyer, yn y mynyddu yr ymwelodd trugaredd gadwed-igol âg ef. Dangosodd Crist ynddo ef yn gyntaf bob hir oddef, er stamp i'r rhai a gredent rhaglaw ynddo i fywyd tragwyddol. 1 Tim. 1. 16. Fel hyn yr

oedd Duw am d dangos yn yr oesoedd a ddeuol, ym- gorol olud ei ras. Yr oedd y gwaith hefyd, yn hollol o Dduw, heb ddim help gan ddyn, yn bwrw y cestyll gwrthwynebol ynddo i'r llawr. Yr oedd y gwaith arno yn gyflawn, ac yn gwbl o Dduw. Cafodd ef yn wrthwynebwyr gelyniaethol; ond trwy allu dwyfol yn unig, heb ddim help gan ddyn, gwnaud ef yn y ffa yn gyfall, ac yn was uffudd. Yr un yw yr Iesu etto; a'r un yw ei fyrd, o ras a thrugaredd!

Parodd yr Arglywydd iddo gyfodi a myned i'r ddi- nas, a dywedodd wrtho beth oedd iddo ei wneuthur. Pan gyfododd, ac agorodd ei llygaid, ni welai neb: tywysasant ef erbyn ei law, a dygasant ef i Damascus. Bu yno dridiau heb weled, ac heb gymeryd dim llun- iaeth. Cafodd Ananias ei gyfarwyddo gan Dduw ato; yr hwn a welodd mewn gweledigaeth yn dyfod i mewn ac yn dod i law arno, fel y gwelai ei llygaid. Pan ddaeth Ananias, efe a gyfarhodd Saul yn garedig, ac a ddododd ei ddwyllaw arno; a syrthiodd oddiar ei llygaid megys cên, yn arwydd o'r gorchudd oedd ar ei feddwl o'r blaen. 2 Cor. 3. 14. Cafodd ei olwg yn y fan, bedyddiwyd ef, a llanwyd ef â'r Ysbryd Glân. Act. 9. 17—19. Phil. 3. 5—8. Gal. 1. 13—16. Ar yr un amser hefyd, cynnysgaethwyd ef â'r swydd ardderchog o fod yn apostol. Actau 9. 15. a 23. 15. a 26. 17.

Nid oedd yn un o'r deuddeg apostol, ond chwane- gyd ef atynt i fod yn apostol y Cenedloedd; ac nid oedd yn ol i'r apostolion penaf. 2 Cor. 11. 5. Canys, 1. Gosodwyd ef yn y swydd yn ddiglyfwrng gan Grist ei hun; yr hyn oedd dodiad dwylaw Ananias yn ei arwyddo, ond nid yn ychwanegu at y galwad. Gal. 1. 1.—2. Gwelodd hefyd Grist ei hun; nid wedi ei adgyfodi, ond wedi ei ogoneddu; nid mewn arddang- osiad blaenorol o hynny, fel y tri dysgybl ar y mynydd, Mat. 17. 12. o'r hyn y mae Ioan a Phetr yn gorfod- eddu yn fawr, Ioan 1. 14. 2 Petr. 1. 16. ond wedi ei gyflawni.—3. Addysgwyd ef, a derbyniodd athraw- iaeth yr efengyl, nid gan ddynion, ond trwy dda- guddiad Crist. Gal. 1. 12.—4. Yr oedd yr Ysbryd Glân yn nerthol weithred ynddo a thrwyddo. 2 Cor. 13. 3. 1 The. 2. 13. a 4. 8.—5. Gosodwyd ef yn athraw i holl cenedloedd y byd. Actau 9. 5. 1 Tim. 2. 7.—9. Yr oedd eraill yn derbyn yr Ysbryd Glân yn helaeth drwyddo. Act. 19. 6. 1 Tim. 4. 14.—7. Yr oedd dawn gwneuthur gwyrtiaid yn rhagorol ganddo. Actau 19. 11, 12. a 20. 9.—8. Tebygol hefyd, na bu pregethiad neb o'r apostolion yn fwy llwyddiannus yn nhröedigaeth pechaduriaid na gwein- idogaeth Paul. Actau 26. 18. 1 The. 2. 5. Rhuf. 15. 17, 18.

Gwedi iddo gymeryd bwyd ac ymgryfhau, yn eo- rwydd yn y synagogau pregethodd Grist, mai efe oedd Mab Duw; gorechfygodd yr Iuddewon, a galwyd llawer trwyddo. O Damascus yr aeth i Arabia, lle y bu yn pregethu, tebygol, yn llwyddiannus, a dychwel- odd drachefa i Damascus, A. D. 38. Yr Iuddewon a greulonasant yn ei erbyn, ac a gydymgynghorasant i'w ladd. Yr oedd Damascus yn bresennol yn medd- iant Aretas brenin Arabia; y llywydd dano a wylodd y ddinas i'w ddal; am hynny gollyngwyd ef trwy ffen- estr mewn basged ar hyd y mur, ac felly dangodd o'u dwylaw hwynt. Gal. 1. 15—21. 2 Cor. 11. 32.—Y mae yn addas syliw fod y Dr Lardner a'r Esgob Pearson yn barnu, mai ar ol ei daith i Arabia y de- chreuodd efe bregethu: ond y mae yr hanes yn ym- ddangos i mi yn wahanol, a chydya Beauobre yr wyf yn gorfod barnu iddo bregethu cyn myned i'r daith hönö. Act. 9. 19, 20. Mae y 'talm o ddyddiau,' yn adn. 20. yn arwyddo, tybygaf, yr amser cyn y daith hönö; a 'llawer o ddyddiau,' yn adn. 23. yn arwyddo yr amser wedi y daith hönö.

Ar ol tair blynedd, A. D. 38, aeth i fynu i Jerusa- lem, i ymweled (*ιστορησαι, i sytwi arno yn fanwl*) â

Phetr; ac arosodd gyd âg ef, sef yn ei dŷ, tebygol, bymtheng niwrnod. Yr oedd y dysgybilion yn ei ofni yno, nes i Barnabas hysbyus iddynt hanes ei droedigaeth. Nis gwelodd neb o'r apostolion y tro hwnw ond Petr, ac Iago brawd yr Arglwydd. Fel yn Damascus, felly yn Jerusalem, yr oedd yn hyf yn yr Arglwydd, ac a ddadlennodd yn erbyn y Groegiaid, sef Iuddewon yn preswyllo yn y gwledydd Groegaidd, ac yn siarad Groeg, nes y cynhyrwyd hwythau i geisio ei ladd. Y brodyr a'i dygasant ef i Cesarea (Philippi) ac a'i hanfonasant i Tarsus yn Cilicia, ei ddinas ei hun. Y tro hwn y cafodd y weledigaeth y sonia am dani yn Act. 22. 17—21. yn yr hon y parodd yr Arglwydd iddo frysio o Jerusalem, am na dderbynient ei dystiolaeth, ac yr anfonai efe ef yn mhell at y Cenedloedd. Pan oedd yn gweddio yn i deml, syrthiodd mewn llewyg, a gwelodd yr Iesu yn dyweddyd hyn wrtho. Pan ai y tro hwn ai peidio, y cyfeiria ato yn 2 Cor. 12. 2. sydd ansicr; y mae rhai yn barnu hyny. Bu Paul yn pregethu yn Cilicia dros bedair blynedd nen ychwaneg; pan anfonwyd Barnabas gan yr apostolion i Antiochia (a elwid Antiochia Epidaphne) wedi clywed am lwyddiant yr efengyl, aeth Barnabas i Tarsus i geisio Saul. Act. 11. 25. Gan fod Tarsus yn sefyll ar lán y môr, ac er mai Tarsus oedd ei gartrefle, etto, tebygol, iddo ymweled âg amryw fanau eraill trwy gydol y pedair blynedd y bu yno, i bregethu yr efengyl; a, hwyrach, iddo wneuthur amryw fôr-deithiau byrion i'r gwledydd cymydogaelthol i'r dyben hyny; yn eu morio hwynt gellir meddwl y dygweddodd rhai o'r anffodau a grybwyllir am danynt yn 2 Cor. 11. 25. 'Tair gwaith y torodd llong arnaf; noswaith a diwrnod y bum yn y dyfnôr.' Gwedi colli y llong, tebygol, y bu gorfod arno fyned i gwch agored, a bu noswaith a diwrnod yn y cyfiwr perygius hwnw. Gwel y Dr Paley.

Yn amser newyn mawr yn y wlad hòno, anfonodd y dysgybilion yn Antioch, bob un yn ol ei allu, gymhorth i'r brodyr oedd yn Jerusalem, trwy law Barnabas a Paul: wedi cyflawni y weinidogaeth hon, dychwelasant drachefn i Antioch. EDR. ANTIOCH, CRISTIONOGION.

Yr oedd eglwys Antiochia yn cynnyddu yn ddirfawr yn y dyddiau hyn, ac yr oedd yno amryw brophwydi ac athrawon, heblaw Barnabas a Saul. Pan oeddynt yn nghyd yn gweddio, parodd yr Ysbryd Glân iddynt anfon y ddau wyr hyn i bartbau eraill i bregethu yr efengyl; yr hyn a wnaethant trwy ympryd a gweddi, ac arddodiad dwylaw. Act. 13. 1, 2, 3. Barna yr Esgob Pearson mai y pryd hwn y cafodd y weledigaeth o'r drydedd nef, i'w barotl i'w waith a'i ddy-oddefiadau canlynol. Yn ddoed cychwynasant i'w taith, a daethant i Seleucia, ac oddi yno a fordwyasant i Cyprus, a daethant i Salamis, yn pregethu yr efengyl yn mhob man yn synagogau yr Iuddewon. Yno y cafodd y rhaglaw Sergius Paulus ei alw i'r ffydd. EDR. ELYMAS, SERGIUS. O hyn allan mae Saul yn cael ei alw PAUL gan yr hanesydd Luc: y mae cyfnewidiad yr enw mor gyflawn, fel o hyn allan nas gelwir ef unwaith wrth yr enw SAUL, na chando ei hun na neb arall. Llauer o ddechymyglon a ffurfiwyd am gyfnewidiad ei enw; ond, tebygol, nad oedd un achos neillduol, ond fod yr enw PAUL yn fwy cynnefn i'r Rhufeiniaid na SAUL. SAUL oedd ei enw fel Iudew, a PAUL fel dinesydd Rhufeinaidd; ac yn mhllith y Cenedloedd yr arfer yr enw Paul yn unig. Gwel Lightfoot. O Cyprus aethant i Perga yn Pamphylia, lle yr ymadawodd Ioan, eu gweinidog, â hwynt, ac a ddychwelodd i Jerusalem. Oddi yno daethant i Antiochia yn Pisidia. Ar y Sabboth aethant i'r synagog, ac a elistedasant yn mhllith y doctoriaid. Gwedi darllen y gyfraith a'r prophwydi, llywodraethwyr y synagog a ofynasant iddynt, os oedd ganddynt air o gynhor i'w draethu i'r bobl, am

iddynt ei draethu. Ar hyn areithiodd Paul yn rhagorol yn y synagog yn nghylch Iesu, mai efe oedd y Messiah addawedig i'r Iuddewon. Pan aeth yr Iuddewon allan, y Cenedloedd a attolygant gael pregethu yr un peth iddynt y Sabboth nesaf. Y diwrnod hwnw daeth yr holl ddinas, agos, yn nghyd i wrando gair Duw: yr Iuddewon a lanwyd o genfigen pan welsant y torfeydd; ond y Cenedloedd pan glywsant, a fu lawen ganddynt, ac a ogoneddasant air yr Arglwydd: Yr Iuddewon a annogasant y gwagedd crefyddol, a'r penathiaid, ac a godasant erlid yn erbyn Paul a Barnabas, ac a'u bwriasant allan o'u terynau. Hwythau a ysgydwasant y llwch oddiwrth eu traed yn eu herbyn hwynt, ac a ddaethant i Iconium, dinas yn Lycaonia. Pregethasant yno yn y synagog, a lliaws mawr o Iuddewon a Groegiaid a gredasant. Gwedi i'r Iuddewon anghrediniol gyffroi y Cenedloedd yn eu herbyn, aethant i Lystra a Derbe. (Edr. y geiriau.) Yma cafodd Paul ei labyddio; gwedi hyny dychwelodd ef a Barnabas i Iconium ac Antiochia, gan gadarnhau y dysgybilion, a'u hannog i aros yn y ffydd, ac ordeinio henuriaid yn mhob eglwys, (dyma y sôn cyntaf am ordeinio) trwy Pisidia, Pamphylia, gan bregethu y gair yn Perga, daethant i Attalia, ac a fordwyasant i Antioch yn Syria, o ba le y cychwynasant. Act. xiv. Gwedi cynnull yr eglwys yn nghyd, adroddasant faint o bethau a wnaethai Duw gyda hwynt, ac iddo agoryd i'r Cenedloedd ddrws y ffydd.

Cyfododd yn eglwys Syria ymryson mawr yn nghylch yr enwaediad, ordeiniwyd Paul a Barnabas, ac eraill, i fyned i Jerusalem at yr apostolion yn nghylch y cwestiwn hwn.

Yn ol meddwl y rhan fwyaf, hon yw y daith i Jerusalem a grybwyllir am dani yn Gal. 2. 1. Ond mae y Dr Paley yn amneu hyn, ac yn golygu llauer o wrthdadaiduron cryfion yn erbyn barnu mai yr un daith yw. Yn Gal. 2. 2. dywed yr apostol iddo fyned i fynu 'yn ol dadguddiad.' Yn yr Actau, dywedir iddo gael ei anfon gan yr eglwys yn Antioch. Gwel pen. 15. 2. Yagrifena Paul yn yr epistol, iddo, pan ddaeth i Jerusalem, 'fynegi iddynt yr efengyl, yr hon yr oedd yn ei phregethu yn mhllith y Cenedloedd, ac o'r neilldu i'r rhai cyfrifol,' sef rhyddid y Cristionogion yn mhllith y Cenedloedd oddiwrth yr Iau Iudewaidd. Pa fodd y gallasai wneuthur hyny 'o'r neilldu,' os cenadwri *gyhoeddus* oedd ganddo? Heblaw hyny, nid oes grybwylliad am y cynghor a'r perderfyniad y rhoddir hanes am danynt yn yr Actau, yr hyn oedd yr achos penodol o'i fynediad i Jerusalem; yr hyn nis gallai ei ochelyd, braidd, wrth roddi hanes am yr hyn a ddygweddodd yn Jerusalem, os yr un daith ydyw. Ymddengys, medd y Dr Paley, yn fwy tebygol i Paul a Barnabas wneuthur taith i Jerusalem, na chrybwyllir am dani yn yr hanes yn yr Actau. Dywedir iddynt aros yn Antioch 'dros hir o amser gyd â'r dysgybilion.' Act. 14. 28. Ai an-nhebyg yw iddynt yn yr 'hir amser hwnw' fyned i fynu i Jerusalem, a dychwelyd drachefn i Antioch? Dr Paley's *Hours Paulinae*.

Tramwyasant trwy Phenice a Samaria, gan fynegi trôad y Cenedloedd; a pharasant lawenydd mawr i'r brodyr oll. Gwedi i'r apostolion ymgynghori yn nghyd, anfonasant eu meddylliau yn ol trwy lythrau at yr eglwys, gyda Paul a Barnabas, a gwyr etholedig eraill. Gwedi i'r brodyr ddarllen y llythyr yn Antioch, llawenychasant am y dyddanwch. Paul a Barnabas, yn nghylch A. D. 50, gwedi bwrhadu myned i ymweled â'r brodyr, y maent yn ymrafaelio yn nghylch cymeryd Marc gyda hwynt, sef yr Ioan, yr hwn a ymadawodd â hwynt yn Pamphylia. EDR. MARC. Bu cymaint cynhwrf fel yr ymadawsant â'u gilydd: Barnabas a gymerodd Marc gyd âg ef, ac a fordwyodd i Cyprus; ond Paul a ddewisodd Silas, ac a dramwyodd trwy Syria a Cilicia, gan gadarnhau yr eglwys. Act. xv. EDR. IAGO, PETR, SILAS.

Cyn ei gychwyniad y tro hwn y gwrthwynebodd efe Petr yn Antioch. Pa un ai cyn ai gwedi y cynghor yn Jerusalem sydd anhysbys. Daeth Petr i waered i ymweled â'r eglwys flodenog yno; bwytaodd yn rhydd gyd â'r Cenedloedd cyn dyfod rhaol oddiwrth Iago o Jerusalem; ond wedi iddynt ddyfod, cillodd a nell-duodd oddi wrthynt, gan ofni rhaol o'r enwaediad; a'r Iuddewon a Barnabas a gyd-ragrithiasant. Pan welodd Paul nad oeddynt yn troedio yn ol gwirionedd yr efengyl, gwrthwynebodd hwynt, yn enwedig Petr, y cyntaf yn y bai, yn hŷf ac yn gadarn, am eu bod i'w beio. Gal. 2. 11, &c.

Rhai a farnant iddo fyned yr amser hwn o Cilicia i Crete, i bregethu yr efengyl yno. Gadawodd Titus yno i lawn drefnu y pethau oedd yn ol, fel yr ordeiniau henuriaid yn mhob dinas. Tit. 1. 2. Gwel Capellus.

Daeth ef a Silas i Derbe a Lystra. Yno y cyfarfu â Timotheus, yr hwn a fynai Paul iddo fyned gyd âg ef, ac a'i cymerodd ac a'i henwaeddodd, o achos yr Iuddewon oedd yn y lleoedd hyny. Edr. TIMOTHEUS. Tramwasant trwy Lycaonia, Phrygia, a Galatia. Yr amser hwn, tebygol, y pregethodd mor llwyddiannus yn Galatia, ac y planodd yr eglwys flodenog, at ba rai wedi hyny yr ysgrifennodd ei lythyr rhagorol. Ni oddefodd yr Ysbryd Glân iddynt bregethu yn Asia, sef rhyw barth o'r wlad hono, a elwid felly yn neillduol, sef Lydia, yn cynnwys Ionia ac Ætolia, nac yn Bithynia. Parthau o Asia Leiaf oedd y ddau le hyn;* a phlanwyd eglwys ynddynt gwedi hyny; ond ni fynai yr Ysbryd Glân iddynt hwy fyned yno yn bresennol; ond prysuro yn mhellach yn mlaen oddiwrth Jerusalem tua thir y Groegiaid. Gwedi myned i Mysia, daethant i Troas. Yma, tebygol, yr ymunodd Luc âg ef, gan ei fod yn rhoddi ei hun gyd âg ef yn yr hanes o hyn allan. Yma yr ymdangosodd iddo mewn gwledigaeth wr o Macedonia, ac a ddelyfodd arno ddyfod i Macedonia, i'w cymorth yno. Yn credu i Dduw ei alw yno i bregethu yr efengyl, cychwynodd yn ddiol o Troas, a mordwyodd i ynys Samothracia, ac oddi yno i Neapolis, ac oddi yno i Philipp i yn Macedonia. Act. xvi. Edr. LYDIA, GWEDDI, PHILIPPI. Gwedi myned yn ddechreuol trwy Amphipolis, ac Apolonia, dinasoedd yn Macedonia, daethant i Thessalonica, y brif ddinas. Edr. JASON, THESSALONICA. Oddi yno aeth Paul a Silas i Berea. Oblegid y cyffroad a wnaeth yr Iuddewon a ddaethant o Thessalonica, gorfu ar Paul fbi ar frye, a chyfarwyddwyd ef i Athen, ond Silas a Timotheus a arossant yn Berea. Yn Athen cynhyrwyd ef wrth weled eu heilun-addoliaeth, i ymresymu â hwynt, a phregethu iddynt y Duw byw, yr hwn nid adwaenent, ac wrth hyny mae bagod yn troi at Grist. Act. xvii. Edr. AREOPAGUS, ATHEN, BEREa, DAMARIS, DIONYSIUS. Gwedi clywed gan Timotheus a Silas am orthrymder mawr y dysgyblion yn Thessalonica, anfonodd y ddau yn ol atynt i'w cadarnhau a'u cysuro. Er nad oes grybwylliad yn yr hanes i Timotheus a Silas ddyfod at Paul yn Athen; ond oddiwrth y geiriau yn 1 Tim. 3. 1—7. gellir casglu yn ddilys iddynt ddyfod yno ato, ac iddo eu hanfon oddi yno yn ol drachefn i Thessalonica. 'Am hyny, gan na allem ymattal yn hŷy, ni a welsom yn dda ein *gadael ein hunain* yn Athen; ac a ddanfonsom Timotheus ein brawd, y gweinldog Duw, a'n cyd-wethiwr yn efengyl Crist, i'ch cadarnhau chwi, ac i'ch dyddanu yn nghylch eich fyfdd.' Aeth Paul o Athen i Corinth, a daeth Silas a Timotheus ato drachefn yno. Dygasant newyddion daionus am y dysgyblion yn Thessalonica, er mawr gysur i Paul. 'Eithr yr awr hon, gwedi dyfod Timotheus atom oddi wrthy'ch,' &c. 1 The. 2. 11, 17. a 3. 1—7. Yn

* Y parth hwn yn neillduol a elwir Asia, lle y mae dinas Ephesus. Jerome.

Corinth cyfarfu âg Acwila a Phrisila, a bu yn cydweithlo gyda hwynt wrth eu celfyddyd o wneuthur pebyll. Bob Sabboth yr ymresymodd yn y synagog, ac a gynghorodd yr Iuddewon a'r Groegiaid, ac a dystiolaethodd i'r Iuddewon mai yr Iesu oedd Crist, neu y Crist. Oddi yma yr ysgrifennodd ei epistol cyntaf at y Thessalonaiad, yr hwn yw y cyntaf a ysgrifennodd o'i holl epistolau. Ysgrifennodd yr ail atynt yn fuan ar ol y cyntaf. Y mae, gan hyny, yr adysgrifen yn niwedd y ddau epistol hyn yn gyffellionus, yn mha un y dywedir, mai o Athen yr ysgrifennwyd hwynt. Am ei lafur, ei lwyddiant, a'i ddyoddefiadau yn Corinth, Edr. CORINTH. Ymddengys yn debygol fod Paul yn o isel a chyfyng arno yr amser hwn yn Corinth; naill ai trwy wrthysgrifwydd creuilon yr Iuddewon, neu trwy sylwi ar aflienddi a drwg foesau trigolion y ddinas, neu trwy ymwybyddiaeth o'i annigonolrwydd a'i wendidau ei hun, (1 Cor. 2. 3.) neu yn hytrach, y cwbl efo eu gilydd, yn cyd-wasgu arno. I'w gysuro, ei gryfhau, a'i galonogi, yr Arglwydd a ymdangosodd iddo mewn gwledigaeth liw nos, ac a ddywedodd wrtho, 'Nac ofna, eithr Iefara, ac na thaw; canys yr wyf fi gyda thi, ac ni esyd neb arnat i wneuthur niwed i ti; o herwydd y mae i mi bobl lawer yn y ddinas hon.' Yr oeddynt y pryd hwnw, er eu holl fflaid-dra, (1 Cor. 6. 9, 10, 11.) yn bobl iddo mewn arfaeth, trwy etholedigaeth; ac yr oedd yr amser wedi dyfod i alw y rhai a ragiuniodd efe. Rhuf. 8. 30. Yr oeddynt y pryd hwnw, er eu bod yn eu pechodau, yn eiddo iddo trwy roddiad, a thrwy bryniad; yr oedd yno *lawer* o'r cyfryw; ac yr oeddynt oll yn adnabyddus i Grist; wedi eu caru a'u prynu ganddo; ac o'u plegid hwy yr oedd yn rhaid i'r efengyl gael ei phregethu yn Corinth etto yn hŷy, er pob gwrthwynebiad. Yr oedd defaid yno, ac yr oedd yn rhaid eu cyrchu. Ioan 10. 16. O Corinth, y barna rhai, yr amser hwn, yr ysgrifennodd ei epistol rhagorol at y Galatiaid.

Gwedi aros yno ddyddiau lawer, sef yn nghylch deunaw mis, ymadawodd, ac Acwila a Phrisila gyd âg ef, ac a fordywydd o Cenchrea i Syria. Dywedir iddo gneifio ei ben yn Cenchrea; canys yr oedd arno adduned. Beth oedd yr adduned, nis gellir ond dychymygu; y farn fwyaf gyffredinol yw, mai adduned y Nazareid oedd. Rhai yn wir a farnant mai Acwila oedd â'r adduned arno, ac a gneifodd ei ben, yr hwn yw yr enw nesaf o flaen y geiriau. Gadawodd Priscila ac Acwila yn Cenchrea, a daeth i Ephesus; gadawodd Ephesus, am ei fod am fyned i Jerusalem, ac a ddaeth i Cesarea, sef Cesarea Stratonis, yr hon oedd borthladd mwy diogel na Joppa, er bod Joppa yn nes i Jerusalem. Oddi yno aeth i fyru i Jerusalem y bedwaredd waith, yn nghylch A. D. 54, ac a gyfarhodd well i'r eglwys yno, ac a ddaeth i waered i Antiochia, lle y gorchymynwyd ef i'r Arglwydd ar y cyntaf. Ni bu ei arosfa ond byr y tro hwn yn Jerusalem ac Antiochia, tebygol; a pheth oedd ei ddyben yn myned i Jerusalem, sydd anamlwg yn hanes Luc. Y pwnc mwyaf yn ngolwg yr hanesydd sanctaidd, oedd hysbysu y dull y taenodd yr efengyl trwy ei weinidogaeth yn mhllith y Cenedloedd; y mae yn myned heibio, gan hyny, i bethau eraill yn fyr ac yn gryno, i ymhelaethu ar y pwnc mawr hwn. Rhaid mai dyma lwybr ei daith, ac onid, nis gellir profi ei fod yn Jerusalem, yn ol yr hyn yr oedd yn ei gyflawn friadu.

Ymadawodd Paul âg Antioch y drydedd waith, a thramwydd trwy Galatia a Phrygia, mewn trefn, gan bregethu yr efengyl, a chadarnhau y dysgyblion. Gwedi tramwyo trwy y parthau uchaf, daeth i Ephesus. Cafodd yno rai o ddisgyblion Ioan Fedyddiwr, (ac nid Apolos, tybygaf) a chweddi eu bedyddio i fedydd Ioan. Deuddeg o'r rhai hyn a addysgwyd yn fanylach gan Paul, ac a fedyddiwyd yn enw yr Arglwydd Iesu: nid gan Paul, yr hwn oedd yn bedyddio

ond yn dra anaml, ond un o'r henuriaid, neu ryw un addas. Derbyniasant yr Ysbryd Glân trwy arddodiad dwylaw yr apostol, a phrophwydasant, a llefarsant â thafodau. Yn y goleu hwn y mae y geiriau yn ymddangos i mi, i'r deuddeg gael eu bedyddio, yn gystal ag arddodiad dwylaw yr apostol; er bod rhai o wahanol feddwl, ac yn barnu mai geiriau Ioan, ac nid yr hauesydd Luc, ydyw iddynt gael eu bedyddio. Gwel Vossius, Beza, Cocceus, Lightfoot, Whitby, Gill, Scott. Am lafur, dyoddeffadur, a llwyddiant yr apostol y waith hon yn Ephesus, EDR. ANIFEL, DEMETRIUS, TYRANNUS, EPHEBUS, SCEFA. O Ephesus, yr amser hwn, ac nid o Philippi, fel yn yr ol-ysgrifen, yr ysgrifennodd yr epistol cyntaf at y Corinthiaid (pen. 1. 11.) wedi clywed gan deulu Chloë hanes am eu hafreolaeth yno; a hwyrach yn fwy cyflawn gan Stephanus, Florunatus, ac Achaicus. Barna rhai, hefyd, iddo ysgrifennodd yma yr epistolau at Titus, ac at eglwys Galatia, ac nid o Nicopolis, a Rhufain, fel yn yr ol-ysgrifen yn ein Biblau ni.

Ymadawodd âg Ephesus, gwedi galw y dysgyblion ato a'u coffeiddio, i fyned i Macedonia. Daeth i Troas: parodd gryn anesmwythder iddo am na chafodd Titus yn Troas, yr hwn oedd yn ei ddygwyl o Corinth; ond daeth ato yn Macedonia, er ei fawr lawenydd, ac a dygodd iddo newyddion da o Corinth. 2 Cor. 2. 13. a 7. 5—16. Oddi yno yr ysgrifennodd ei ail epistol at y Corinthiaid. EDR. CORINTH. O Macedonia daeth i Achaia; ymwelodd â'r ffyddloniaid yn Corinth, a derbyniodd elusenau yr eglwys hyn y dwyn i'r brodyr tiodion oedd yn Jerusalem. Yr amser hwn yr ysgrifennodd ei epistol nodedig at y Rhufeiniaid, ac a'i hanfonodd gyda Phebe, gweinidoges yr eglwys yn Cenchrea, yn agos i Corinth. Gwedi aros am dri mis yn y parthau hyn, yr oedd ar fedr morio i Syria; ond o herwydd gwnethur o'r Iuddeuon gnyllwyn iddo, ar fedr ei ladd, dychwelodd trwy Macedonia, a chyd-ymdeithiodd âg ef hyd yn Asia, Sopater o Berea; ac o'r Thessalonaiad, Aristarchus, a Secundus, a Galus, a Timotheus; ac o'r Asiaid, Tychicus, a Trophimus. Act. 20. 4. Mordwyasant o Philippi, ac a ddaethant i Troas mewn pum niwrnod. Yno yr oedd y gwaer uchod yn dysgwyl am dano. Buont yno saith niwrnod. EDR. EUTYCHUS. Mordwyodd ei gyfeillion, ond aeth Paul ar ei draed i Assos; ac oddi yno aethant i Mitylene, ac oddi yno i Melitus. O Miletus yr anfonodd i Ephesus, ac alwodd ato henuriaid yr eglwys, ac a fynegodd iddynt beth a ddygwyaidd iddo; gwedi gorchymyn praid Duw iddynt, er rhybuddio rhag gas athrawon, a gweddio gyda hwynt, ymadawsant â'u gilydd gyda llawer o ddagrau. Wylu yn doet a wnaeth pawb; a syrthiasant ar wddf Paul, ac a'i cusanasant; gan ofidio yn benaf am y gair a ddywedasai efe, 'na chaent weled ei wyneb ef mwy.' Wele, mor hardd yw cariad ac anwydebedd Cristionogrwydd! Enaid gwir grefydd ydyw; heb ba un nid yw pob peth arall ond corph marw! Pwy a ddichon ddarllen yr hanes sanctaidd, heb brofi effeithiau dymunol ar ei feddwl, wrth weled ffwrthau hyfyd cariad brawdol!

O Miletus y mordwyasant i Coos, a thranoeth daethant i Rhodes, ac oddi yno i Patara; gan adael Cyprus ar y llaw aswy, tiriasant yn Tyrus, oddi yno daethant i Ptolemais, a Caesarea, a Jerusalem. Act. 21. 1—8, 15. Yn mhob un o'r lleoedd hyn bu cyfarchiad caredig rhyngddo ef a'r dysgyblion. Yn Caesarea, prophwyddodd un Agabus am ei flinderau yn Jerusalem oddiwrth yr Iuddeuon. EDR. AGABUS. Yntau, mewn ysbryd rhagorol, a dystiolaethodd ei barodrwydd, nid yn unig i oddef ei rwymp, ond i farw hefyd yn Jerusalem, er mwyn enw yr Arglwydd Iesu. Yr hyn oedd yn ei gymhell mor gryf i fyned i Jerusalem, er holl erfyniadau ei frodyr i'r gwrthwyneb, oedd yr achlysur a gai o bregethu yr efengyl i'r holl liaws ar unwaith, a ddeuai yn nghyd o'r holl wledydd ar yr wyl fawr yno. Ei

gariad at eneidiau dynion, a gogoniant Crist, oedd yn ei gymhell mor gryf, fel yr oedd peryglon mawrion yn diflanu fel diddim o'i olwg. Yr oedd arweiniad yr Ysbryd Glân arno yn y cwbl, a'i weithrediad mor nerthol, fel nad oedd dim anhawdusder ar ei ddigloni a'i lwfrbau. Am y dygwyaiddau yn Jerusalem, creulondeb yr Iuddeuon yn ei erbyn, ei garchariad, ei ymddangosiad o flaen Ffelig, Festus, ac Agrippa, a'i fordaith beryglus i Rufain—rhoddir hanes manwl yn yr Actau, o pen. xxi. hyd ddiwedd y llyfr, fel y mae yn afreidiol helaethu arnynt yma; yn unedig gan fod y rhan fwyaf o honnynt wedi bod dan ein sylw dan eiriau eraill, priodol iddynt. Bu ddwy flynedd yn garcharor yn Rhufain, ond yr ydoedd yn byw yn ei dŷ ardrethol ei hun (ond er hynny mewn cadwyn, Eph. 6. 20.) ac yn cael rhyddid i dderbyn 'pawb a ddeuai i mewn ato, a phregethu teyrnas Dduw, ac athrawiaethu y pethau am yr Arglwydd Iesu Grist, yn ddiwahardd.' Act. 28. 30, 31. Y mae ei hanes gwedi y ddwy flynedd hyn yn gwbl ansicr. Wedi ei ryddhau o'i garchariad cyntaf, naturiol yw meddwl iddo bregethu yr efengyl yn yr Ital; ac yn A. D. 64, bernir iddo fyned, yn ol ei fwriad, i'r Hispaen, ac oddi yno i Crete, lle y gadawodd Titus i olygu yr eglwys yno. Oddi yno, gyda Timotheus, mordwyodd i Jerusalem y bummed waith; ac wedi hynny, dychwelodd, hwyrach, trwy Antioch, yn Syria, i Asia Leiaf, ac ymwelodd â'r Ephesiaid, a'r Colossiaid, y rhai nis gwelodd o'r blaen. Oddi yno aeth i Macedonia, ac arosodd ychydig amser, gyd â'r Philipplaid anwyl, a gauafodd, A. D. 65, yn Neapolis, yn Epirus. O Macedonia, pan ar y daith hon, yr ysgrifennodd at Timotheus yr epistol cyntaf, yn ol barn Dr Paley. Yn A. D. 66, aeth i Achaia, a Corinth, a Troas, a Miletus; ac yn A. D. 67, aeth i Rufain, lle y carcharwyd ef gan Helius Cesaranius, yr hwn oedd y pryd hyn yn llywodraethu dan Nero, tra yr oedd yr ymerawdwr yn ngwlad Groeg. Y farn fwyaf gyffredin yn mhlith y dysgedigion yw, ei fod ef ddwy waith yn garcharor dan Nero, a bod deng mlynedd rhyngddynt. Bu ei garchariad er llwyddiant i'r efengyl. Yr oedd ei rwympau yn Nghrist yn eglur yn yr holl lŷs, ac yn mhob lle arall; ac aeth llawer o'r brodyr yn fwy hyderus wrth ei rwympau, i draethu y gair yn ddiöfn. Phil. 1. 12—14. Cafodd amryw o deulu yr ymerawdwr Nero eu dychwelyd i'r fydd. Phil. 4. 22. O'r carchar yr ysgrifennodd ei epistolau at Philemon, y Colossiaid, yr Ephesiaid, yr Hebreaid, (pen. 13. 24.) a'r ail at Timotheus.

1. Yr oedd Timotheus yn garcharor gyd âg ef y waith gyntaf, ac a barhaodd yn garcharor wedi rhyddhau Paul. Heb. 13. 23. Ac y mae Paul yn uno Timotheus gyd âg ef mewn tri o'r epistolau a ysgrifennodd yn ei garchariad cyntaf. Philem. 1. Col. 1. 1. Phil. 1. 1. Ond yr oedd Timotheus yn absennol oddi wrthio yn ei ail garchariad. 2 Tim. 4. 21.

2. Yn ei garchariad cyntaf yr oedd yn ei dŷ ardrethol ei hun, a rhyddid i bawb ddyfod ato; ond yr ail waith yr oedd yn garcharor mor gaeth, fel braidd y daeth Onesiphorus o hyd iddo. 2 Tim. 1. 17.

3. Yn ei garchariad cyntaf mae yn ysgrifenu gyda sicrwydd am ei ryddhad yn fuan. Phil. 1. 25. a 2. 24. Philem. 22. Ond yr ail waith y mae yn ysgrifenu at Timotheus, (2 Tim. 4. 6—19.) mewn iaith gwbl wahanol; 'Amser fy ymddatoddiad i a nesodd—mi a orphenais fy ngyrfa.'

4. Pan ysgrifennodd yr epistol cyntaf at Timotheus, yr oedd Marc gyd âg ef yn Rhufain; ac yn ymuno yn cyfarch y Colossiaid (Col. 4. 10.) ond pan ysgrifennodd ei ail epistol, mae yn dymuned ar Timotheus ei ddwyn gyd âg ef, 'Canys buddiol yw efe i mi i'r weinidogaeth,' medd efe. Pen. 4. 11.

5. Yn 2 Tim. 4. 28. dywed, 'Erastus a arosodd yn Corinth.' Ond nis gallasai hyn fod am un daith o Corinth a wnaeth Paul cyn ei garchariad cyntaf yn

Rhufain; canys pan adawodd Paul Corinth ddiweddfaf cyn ei garchariad, yr oedd Timotheus gyd âg ef. Nid oedd angen, gan hyny, hysbysu i Timotheus i Erastus aros ar ol yn Corinth, canys buasai hyny mor hysbys i Timotheus ag i Paul. Act. xx.

6. Yn yr un adnod, dywed iddo 'adael Trophimus yn Miletum yn glaf.' Pan adawodd Paul Miletum, ar ei ffordd i Jerusalem, ni adawyd Trophimus ar ol, ond cyd-ynddeithiodd âg ef i'r ddinas hōno. Act. 21. 29. Y mae y ddau beth diweddfaf yn eglur yn cyfeirio at daith a wnaodd gan Paul yn ganlynol i ddiweddfaf hanes Luc yn yr Actau am dano, ac ar ol rhyddhad Paul o'i garchariad cyntaf. Ysgrifenydd, gan hyny, yr epistol sydd yn rhoddi hanes am y pethau hyn, gan ei fod wedi ei ysgrifenu pan ydoedd Paul yn garcharor yn Rhufain, wedi ei ddychweiliad i Rufain, a'i garchariad yno yr ail waith.

7. Yr oedd Demas gyd âg ef pan yr ysgrifennodd yr epistolau y garchariad cyntaf; ond yn yr ail epistol at Timotheus, dywed, 'Demas a'm gadawodd, gan garu y byd presennol, ac aeth i Thessalonica.' Pen. 4. 10. Col. 4. 14.

Nid yw yr hanes am ei farwolaeth ond dychymyglol, gwedi ei orchuddio â thywyllwch; yn unig, tebygol, iddo ef gael ei ferthyr yn Rhufain, trwy ddbendod; canys nid oedd gyfreithlawn croesoelid dinesydd Rhufeinaidd. Y lle y dibenydd ef ydoedd, meddant, Aqua Salvia, tair milltir o Rufain. Claddwyd ef, meddant, yn Via Ostiensis, yn nghylch dwy filltir o'r ddinas, yn mha le yr adeiladodd Cystenyn Fawr adeilad harddwych yn lle adoliad, o barch iddo, a chant o golofnau marmor iddi. Yr ymerawdwr Theodosius a dynodd hon i lawr, fel yn rhy wael, ac a adeiladodd un fwy, a mwy costus a harddwych.

Y mae yr hanes rhyfedd hwn yn gosod o'n blaen un o'r dynion mwyaf nodedig ac enwog, ac un o'r offernyau mwyaf defnyddiol i blant dynion, yn llaw yr Arglwydd, a fu ar y ddaear erioed. Dywedir ei fod yn fychan o gorpholaeth; ond nid yw dywediadau yr hynafiaid am hyn yn haeddu fawr o'n sylw. Am alluocedd naturiol ei feddwl, yr oeddynt, yn ddiaddadl, yn gyflawn ac ardderchog, ac yn ei nodi yn un o'r dynion mwyaf a godidocaf. Yr oedd ei ddysgidiaeth hefyd yn helaeth. Fel ymresymwr ac areithiwr, ni ragorodd neb erioed arno, fel y tystia ei epistolau, a'i areithiau yn llyfr yr Actau. Y mae ei ddoniau ysbrydol a'i sancteiddrwydd, yn graddu cyfuch yn yr eglwys, ag ydyw ei ddoniau naturiol yn mllith dynion yn gyffredin. Y mae ei ostyngeddwrwydd o'r dyfnaf; hawdd ganddo fyned dan draed erall fel y penaf o bechaduriaid, a llai na'r lleiaf o'r holl saint; y mae ei feddwl, gyd âg ardderchogrwydd sanctaidd, yn sathru ar holl fawredd, gwychedr, meluswedd buchedd, moethau, ac esmwythdra cnawdol; a'i feddylfyrd yn cofeiddio, yn synied pethau dwyfol, ac yn ymglymu wrth bethau nefol, gyd â'r awyddfyrd mwyaf; ei zel sydd y fath, fel y mae yn gwbl yn ennyn yn fflaniol dros ogoniant Duw, ac lechydwrtaeth dynion; † ei gariad sydd mor rhyfedd ac anghydnarol, fel y mae yn foddlon, pe byddai bosibl, i fod yn anathema dros ei frodyr

* Mae geiriau Beza am dano yn deillwng o'n cofftu. 'Wrth ystyried holl anawdd a nodwyd yr ymadroddion, pan y mae yn taranu dirgeidigaethau Duw, nid oes fawredd cyffelyb yn Plato ei hun; pan yn llaw y meddwl âg ofn, nid oes y fath nerth a hyawddwedd yn Demosthenes; ac yn olaf, nid wyf yn cael dull mynylach o ddygyn yn Aristotle na Galen.'

† Yr oedd zel apostollon Crist Iesu, yr etefngylwyr, a'r cendaau apostolaidd, yn fawr ac anghredadwy yn anghanol mloecdd o berygion a rhwystrau; ac nid llai oedd y ffrwyth a'r llwyddiant: ac etto yn y cyfryw ddirfawr lasur a diwydrwydd, hyn yw cloed Paul, yr hwn sydd yn ymfrostio yn yr Arglwydd, ei fod ef wedi llafurio yn helaethach na hwynt oll. 1 Cor. 15. 10. Felly y mae y gwr hwn yn gwellthred, fel pe buasai holl anialwch y byd cenedig wedi ei roddi iddo trwy orchymyn dwyfol, i'w aredig, a'i haa, a'i ddarostwng i Grist Iesu. Vitrings to Eza. cap. 32. ult.

yn ol y cnaud. Edr. ANATHEMA. Ei ddiwydrwydd a'i wroldeb dianwadadlyd yn ddbail ac yn anorchfygol; ei gallineb, ei ddeall, a'i ddoethineb ydynt mor fawr, fel y mae yn canfod ar yr un olwg yn mhob amgylchiad, pa bryd, pa le, a pha fodd i weithredu gyd â'r priodoldeb mwyaf; y mae ei gymedroldeb arno ei hun, a'i haelloni i eraill, yn cydraddu; ei burdeb, a'i yngadwad rhag pob rhiith drvgloni, ydynt yn hynodol. Er ei fod yn rhydd oddiwrth dawb, gwnaeth ei hun yn was i dawb, fel yr ennillai fwy. Yr oedd y dyn mwyaf annibynol yn y byd, yn mhob ystyr; etto ymwnaeth yn bob peth i dawb, fel y gallai yn hollol gadw rha. 1 Cor. 9. 19, &c. Yn ei holl fywyd, ac yn ei holl athrawiaeth, nid oedd yn barnu dim o werth ei wybod a'i draddodi, ond Iesu Grist, a hwn wedi ei groesoelid; er mwyn yr hwn yr oedd yn cyfrif pob peth yn dom ac yn golled; wedi ei groesoelid i'r byd, a'r byd iddo yntau trwyddi, yr oedd yn ymfrostio yn nghroes ein Harglwydd Iesu Grist. Gellir gofyn, gyd âg addasrwydd, A fu y fath un yn mllith y rhaif oll a gyfranogasant o lwr natur Adda? Yr oedd ei wroldeb gwedi ei gyd-dymheru â mwynedd-dra anarferol, a'r cariad mwyaf tyner. Yr oedd ei feddwl bywyog yn gysylltiedig â'r farn fwyaf gywir, a'r galluocedd mwyaf ymresymgar. Tros yspaid llawer o flynyddoedd, y dyn hwn, yn ol tymher ei natur yn drahaus, yn waed-wyllt, ac yn greuluan, a fu byw yn llawn dynserch, ac yn gyfall i ddydnolrwy; yn wastad yn talu da am ddrwg, yn llawn amynedd a mwynedd-dra, ac yn ddiurymod yn ymestyn at bethau nefol ei hun, ac yn llafurio yn ddiorthwys i gael dynion i'r un agwedd ac i'r un llwybr ag ef ei hun.

PAWB, (paw) oll, cwbl, pob un, cymaint un, i gyd oll.

Rhydd barn i dawb. Dlar.

'Os bu un farw dros dawb, yna meirw oedd pawb.' 2 Cor. 5. 14. Yr oedd pawb yn feirw, dros ba rai y bu Crist farw; a meirw y buasant byth oni buasai iddo farw drostynt; ond bu farw drostynt ac yn eu lle; ac am iddo farw drostynt, bydd pawb o honynt fyw byth, a byw i'r hwn a fu farw drostynt, ac a gyfodwyd er eu cyflawnhau.

PAWEN—AU, (paw) palf, crafanc, llaw.

Efe ay'n dygyn rhyfel ym'

Gan roi gryn i'm pawenau.

E. Frye, (Pa. 18. 34.)

PAWR, PORION, (py-awr) porfa; porl. Exod. 22. 5. Esa. 11. 7. Edr. PORI.

PE—D—S, cysyllt-air, os: arferir y goreiriau hyn i fwrlo moddau; megys yr ammodadwy a'r galluadwy. Arferir pe o flaen geiriau yn dechreu â chydseiniad; megys, 'pe buasit ti yma,' Ioan 11. 21. a phed a arferir o flaen geiriau yn dechreu â llafariad; megys, ped awn, petwn, petit, petai, petyrn, petych, petynt:—'Ped adwaenit ti ddawn Duw.' Ioan 4. 20. a 21. 25. Arferir pes yn yr un ystyr a pe, a ped, yn cadw llythrenau y geiriau a fyddant yn canlyn heb eu cyfnewid.

PEC—AID, Saes. PECK: mesur yn cynnwys dau alwyn Saesonig. Mat. 13. 33. Edr. MÈSÜR. Mae peck Saesonig a'r peg Cymreig yn ddau fesur o faintioli gwahanol iawn, un a gynnwys ddau alwyn, a'r llall, sef y peg, a gynnwys wyth bwriel, sef 64 o alwyni. Y mesur Cymreig nesaf i'r aarow (saton) neu seah, Hebraidd, yw y cibin, fel y cyfeiritha W. S. Luc 13. 21. Y cib a gynnwys bedwar galwyn; gan hyny y mae yn fwy na'r peck Seisonig.

PECAH, פקה [yr hwn sydd yn agor] mab Remaliah, tywysog llu Pecaliah, brenin Israel; lladdodd ei feistr, ac a deyrnaeodd yn ei le 23 o flynyddoedd; a lladdwyd yntau gan Hosea mab Elah. Gwnaeth yr

hyn oedd ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd. Dan ei deyrnasiad ef, Tiglath-Pileser, brenin Assyria, a enillodd Ijon, Abel-bethmaachab, Janoah, Cedec, Hazor, Gilead, a Galilee, a holl wlad Naphtali, ac a gaethgluddod y trigolion i Assyria. 2 Bren. xv.

PECAHIAH, פקחיה [yr *Arglwydd sydd yn agor*] mab ac olynwr Menahem, brenin Israel. Gwnaeth yr hyn oedd ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd, ac a laddwyd yn Samaria yn mhen dwy flynedd gan Pecah, ei dywysog. 2 Bren. 15. 23, 23.

PECOD. Edr. MEBATHAIM.

PECHOD—AU—ADUR, (pech) *Heb.* אַחַד (*cheta*) אַחַד (*chatach*) *Llad.* PECCATUM; *Gwydd.* PEKADH: bai, gwŷd, trosedd, caredd, camwedd; pechod gwreiddiol, y cynfal.—'Anghyfraith yw pechod,' sef *avopia, anghydfurfiad*, dyn neu angel, & chyfraith Duw. 1 Ioan 3. 4. Fel y mae y gyfraith yn cyrhaedd at yr holl ddyw, a phob rhan o hono, felly y mae anghydfurfiad yn mhob rhan o hono, yn ei enaid a'i gorff, yn bechod, sef yn fal, neu yn drosedd, o herwydd pa un y mae efe yn euog ger bron Duw, ac y byddai yn gyflawn i Dduw ei gospi. Pob peth mewn dyn nad yw yn gyflawn yn cydfurfiol & chyfraith Duw, ac yn ateb yn gwbl iddi, yn ei farn, ei ddyuniadau, ei feddwl, ei ewyllys, &c., neu yn ei eiriau a'i weithredoedd, sydd yn bechod. Gelwir ef wrth amrywlo enwau, yn cyfateb i natur y pallod, neu y gweithrediad pechadurus hwnw.

Y mae pob pechod yn fal yn erbyn Duw, oblegid y mae efe yn cael ei wrthwynebu a'i ddiarnhydeddu ynddo, a'i awdurdod yn cael ei fychanu a'i wrthod. Y mae rhai pechodau, nid yn unig yn erbyn Duw, ond yn erbyn y dyn ei hun, ac yn erbyn dynion eraill; megys troseddau o orchymynion yr all lech, yn cynnwys ein dyledswydd tu ag at eraill; ond y mae pob pechod yn erbyn ein cymydog, yn erbyn Duw hefyd; canys y mae Duw yn ei gyfraith yn cael ei ddiarnhydeddu. Mae y gyfraith yn *uniam*, am hyny *gwyrnai* ydyw pechod; mae y gyfraith yn *gyflawn* i gyd oll, am hyny y mae pechod, yn mhob gradd o hono, yn *anghyflawnder*; y mae y gyfraith yn *sanctaidd*, am hyny y mae pob pechod yn *ansanctaidd*; y mae y gyfraith yn *dda*, yn *dda* ynddi ei hun, ac yn *dda* i ninnau, gan hyny y mae pechod yn *ddrwg* ynddo ei hun, ac yn *ddrwg* i ninnau.

Y mae yn dra hawdd canfod nad ydyw meddwl dyn ddim mewn cydfurfiad & chyfraith Duw, ond ei fod yn dra phell oddiwrth hyny. Nid oes ynddo ef yr hyn y mae y gyfraith yn ei ofyn; ac y mae ynddo yr hyn y mae y gyfraith yn ei wahardd. Os ystyrir ansawdd hanfod a phriodolaethau Duw, mae mor hawdd gweld a bod yn sicr ddiogel, nad fel y mae dyn, y creodd Duw ef: nis gallasai y bai fod ynddo yn ei greadigaeth. Preg. 7. 29. Fel nad ydyw y gyfraith yn achos o anghyfraith mewn dyn, felly nis dichon Duw perffiaith gyflawn a sanctaidd fod yn achos o ansancteidderwydd ac anghyflawnder mewn dyn. Y peth, gan hyny, a ddaeth i mewn iddo wedi ei greu, o le arall, ac nid o Dduw, yw pechod.

Y mae hanes ei ddechreuad, a'i drosglwyddiad i'r natur ddynol, gwedi ei roddi yn dra eglur gan Dduw ei hun yn Gen. iii. Y dyn cyntaf a bechodd trwy anufuddhau gorchymyn Duw, a thrwy anufudd-dod yr un dyn hwnw y gwnawd ei holl hiliogaeth yn bechaduriaid enog. Rhuf. 5. 9. Y *cynfai* ydyw trosedd y dyn hwnw o orchymyn Duw, ffirwyth ac effiaith hwnw yw y llwgr sydd yn wreiddiol yn mhob dyn wrth naturiaeth; ac oddiar y gwreiddyn llygreddig hwn y mae holl bechodau gweithredol yn tarddu. Nid am eu bod yn *wreiddiol* ynddo, fel ei hiliogaeth, yn unig, y pechodd ac y llygrwyd pawb o'i hiliogaeth ynddo a thrwyddo; ond am eu bod yn gyfammodol ynddo, ac yntau

yn eu cyndrychiolloll oll fel y cyfryw. Yr oedd ei holl hiliogaeth yn Adda, nid yn unig yn ei lwynau fel ei hil, ond hefyd ynddo fel eu pen-cyfammodwr. Y mae hil pawb yn lwynau eu rhieni, yn ol trefn a deddf natur: eithr ni bu un tad, ond y tad cyntaf, yn ben-cyfammodwr i'w hiliogaeth, oddi eithr yn gysgadol. Ond yr oedd holl blant Adda yn gyfammodol ynddo ef, a'i weithred ef o ufudd-dod neu anufudd-dod, oedd yn weithred iddynt hwy, yn gymaint a phe buasant yn ei chyflawni yn eu personau eu hunain: 'Trwy anufudd-dod un dyn y gwnaed llawer yn bechaduriaid.' Ei weithred ef oedd gweithred pawb cyfrifedig ynddo; pechodd pawb o'i hiliogaeth ei bechod ef, ynddo ef: ac y mae pawb oedd yn y cyfammod gyd ag ef, trwy y weithred hono o anufudd-dod, fel yntau, dan feiddith y cyfammod toredig hwnw.

Cyd-gyfranogodd ei holl hiliogaeth o lwgr ei natur, am eu bod yn gyd-gyfranogion o'i anufudd-dod. Y weithred hono yn groes i orchymyn Duw, a dorodd y cyfammod, a thrwy hyny a wnaeth adwy i lwgr a meiddith ddyfod i mewn dros yr holl naturiaeth ddynol: 'Y farn a ddaeth o un camwedd i gondemniad: un camwedd—camwedd un dyn—anufudd-dod un dyn: trwy hwnw y gwnawd llawer yn bechaduriaid—y daeth barn ar bob dyn i gondemniad—yr aeth marwolaeth ar bob dyn—trwy un camwedd y teyrnasodd marwolaeth, trwy un. Y mae yn dra amlwg oddiwrth eiriau yr apostol, Rhuf. v.:—

1. Fod un camwedd un dyn wedi gwneuthur llawer yn bechaduriaid.—2. Fod barn o gondemniad wedi dyfod ar bob dyn, trwy yr un camwedd yr un dyn hwnw.—3. Fod marwolaeth yn yr ystyr haelathaf o'r gair, trwy yr un camwedd hwnw, wedi teyrnasu ar bob dyn. Effiaith a chanlyniad trosedd ac euog-rwydd, ydyw marwolaeth. Nis dichon marwolaeth deyrnasu ond ar yr euog; ond y mae marwolaeth yn teyrnasu ar rai na pheasant yn weithredol yn ol cyffelybiaeth camwedd Adda; gan hyny rhaid eu bod yn bechaduriaid yn Adda: aeth marwolaeth ar bob dyn, gan hyny, yn gymaint a phechu o bawb yn Adda, er na pheasant yn eu personau eu hunain; gan hyny y maent yn bechaduriaid yn Adda. Yr oedd yr holl natur ddynol ynddo, megys yn y telwyn ac yn y gwreiddyn. 'Dwy genedl sydd yn dy groth di,' medd Duw wrth Rebecca, pan nad oedd yno ond dau wreiddyn y ddwy genedl: ond yr ydoedd y ddwy genedl yn y ddau wreiddyn hyny. Gen. 35. 23. Yr oedd delw Duw yn argraffedig ar Adda fel person cyffredin; yr oedd y ddelw, gan hyny, ar yr holl naturiaeth ddynol ynddo. Yr oedd y cyflawnder gwreiddiol ynddo yn gyflawnder yr holl natur, yr hon yr oedd efe yn ei berson yn ei gynnrychioli. Yr oedd yr holl naturiaeth ddynol gwedi cael ei dyrchafu i'r anrhydedd mawr o fod mewn cyfammod & Duw ynddo. Benthiodd Duw yr holl naturiaeth ddynol ynddo; ac a roddodd i'r natur ynddo lywodraeth ar bob peth. Gen. 1. 28. Y mae yn gwbl eglur fod yr hyn a lefarodd Duw wrth Adda yn perthyn i'r holl naturiaeth, ac nid yn unig iddo ef yn bersonol ac yn unigol. Yr oedd holl dda Adda i fod yn gyfrifedig i'w hiliogaeth hefyd, os byddai iddo efe barhau mewn daioni ac ufudd-dod. Rhoddodd Duw iddo orchymyn tra hawdd ac esmwyth i'w gadw; a rhoddodd yntau yn yr amgylchiadau mwyaf mantelsiol i ufuddhau iddo. Rhoddodd achos ei holl hiliogaeth yn llaw Adda, fel tad, i weithredu drostynt: yr oedd y tad hwnw y dyn mwyaf perffiaith o neb a allai ddyfod o'i lwynau, ac mewn amgylchiadau cystal, neu well, nag a allai neb arall fod ynddynt: hefyd, yr oedd ei ddedwyddwch personol ei hun yn dibynu ar ei ufudd-dod, yn gystal a'r eiddo ei hiliogaeth, gan hyny, y mae daioni Duw i'w weled yn fawr yn y drefn addas hon.

Os gwrthdadaidleu neb (canys beth a wnaeth Duw erioed na wrthdadaidleuod rhai yn ei erlyna?) yn erbyn

y drefn hon, nad oeddym ni wedi dewis Adda i fod yn gynddychiolwr drosom, ac nad ydwy yn addas, gan hyny, i ni fod yn atebol am ei weithred ef: Atebaf, 1. Gallasai Duw wneuthur hyny o'i ben-arglwyddiaeth, heb ofyn ein cenad, ac heb wneuthur dim cam â ni: yn enwedig gan fod yr un a ddewisodd yn un perffaiith ddibechod, a'i achos a'i ddedwyddwch ei hun yn un a'r eiddom ninnau.—2. Os oeddym ni, ei hiliogaeth, i gyfranogol o'r da addawedig iddo ef am ei ufudd-dod, nid oedd yn anghyflawnder i ni gyfranogol o'r drwg a fygythiwyd arno am ei anufudd-dod.—3. Dylai fod yn ddigon i ateb pob gwrthdadaid a allai gyfodi yn meddwl neb, mai Duw oedd yr hwn a ddewisodd trosom: Duw yr hwn sydd berffaiith gyflawnder, doethineb, a daioni. Gan mai y fath yn a ddewisodd drosom, gwnawd, y mae yn ddiogel, y dewisiad goreu ar a alleid ei wneuthur, ac ystyried pob peth. Pa ynyfdrwydd ydwy i neb feddwl y gallasai efe ddewis yn well drosto ei hun! Ein Creawdydd a'n Meddiannydd yw Efe; y mae ganddo yr hawl fwyaf cyflawn a goruchel ynom i weithredu trosom, mwy nag sydd gan un tad ar ei blentyn, heb ofyn ein cydsyntiad ni; ac yr oedd yn anfeidrol well i Dduw ddewis a gweithredu trosom, na phe bussem ni yn dewis trosom ein hunain, oni allwn brofi ein bod cyn dda, a chyn ddoethed a Duw. EDR. CYFAMMOD.

Yn Adda, gan hyny, 1. Gwelwn y naturiaeth ddynol ar ddelw Duw, yn tebygu iddo o ran gywbodaeth, cyflawnder, a sancteiddrwydd.—2. Y mae y Creawdydd yn edrych ar y naturiaeth hon gyda ddodlonrwydd, ac yn ei benthilio yn Adda.—3. Y mae yn Adda yn cael ei dyrchafu i lywodraeth dra éang, sef ar holl greaduriaid y byd hwn: 'Arglwyddiaethwch,' medd Duw, 'ar bysg y mor, ac ar ehehad yr awyr, ac ar bob peth byw a ymsymudo ar y ddaear.'—4. Gwelwn hefyd yr holl natur ddynol yn Adda mewn cyfammod â Duw. Yr ydoedd ammodau y cyfammod yn dra hawdd ac esmwyth i'w cyflawni. Yr oedd addewid o barhad a bywyd oedd ganddo o ddedwyddwch, cyflawnder, a sancteiddrwydd, iddo ef a'i hiliogaeth, ar ei ufudd-dod; a bygythiad o farwolaeth arno ef a'i hiliogaeth ar ei anufudd-dod.—6. Gwelwn yr holl naturiaeth ddynol yn Adda yn anufuddhau, a thrwy hyny yn tori y cyfammod ac yn marw; sef yn colli yr holl freintiau oedd ganddo, ac yn myned dan gollfarn.—6. Collodd y naturiaeth ddelw Duw, ar ba un y crewyd hi, ac aeth yn anghyflawn, yn dywyll, ac yn ansanctaid. Efiatha y cynfas oedd llygriad gwreiddiol yr holl naturiaeth.

Y mae dau beth i'w ystyried yn y llygriad gwreiddiol o'r holl naturiaeth ddynol, sef, 1. Y diffyg o sancteiddrwydd, neu ddelw Duw wedi ei cholli. Addurn a dedwyddwch penaf y natur ddynol ydoedd hon, gan ei bod yn ei thebygu i Dduw, sef yn ei haddasu i fwynhau Duw, a chymdeithasu ág ef. Colli hon, gan hyny, ydoedd colli ei gogoniant a'i harddwch, a cholli pob dedwyddwch. Tra byddo dyn hebddi, bydd byth yn anhardd ac yn annedwydd, sef yn flaidd ac yn druenus. Yn holl ystyr éang y gair, efe a fu farw, ac a ymddyethriodd oddiwrth fuchedd, neu fywyd Duw. Eph. 4. 18.—Hefyd, yn 2. Y mae pob llwgr a thueddiad pechadurus yn wreiddiol yn enaid dyn. Yr hyn y mae Dafydd yn ei ddywedyd am dano ei hun, sydd wir am yr holl naturiaeth: 'Mewn anwiredd y'm lluniwyd, ac mewn pechod y beichiogodd fy mam arnaf.' Ps. 51. 5. Nis gellir rhoddi darluniad cywirach o honi, nag y sydd gwedi ei roddi gan yr Ysbyrd Glân trwy yr apostol yn Rhuf. 3. 10—19. Eph. 2. 1—4. O'r llwgr neu y pechod gwreiddiol hwn, y naturiaeth ddynol dan y cwmp, y mae yr holl bechodau gweithredol yn tarddu. Y mae y llwgr hwn yn gweithredu yn holl weithrediaidau y natur yn dufewol ac yn allanol. Y mae galluoedd mewn enaid dynol i ddeall, rhwymu, ewyllysio, serchu, canu, a chbasu,

i farnu, &c., dan y cwmp: y mae yr enaid, yn yr holl alluoedd hyn, yn gweithredu yn bechadurus; mae yn deall, yn meddwl, ac yn ymresymu yn bechadurus, sef yn dywyll, ac yn gyfelliornus. Y mae yn y meddwl, λογισμοι και α τὰ υψωμα, dychymygiôn a phethau uchel, i gyd yn ymgodi yn erbyn gywbodaeth Duw. Oddi yma y dyliif allan eilun-addoliaeth, cyfelliornadsu, cableddau, dychymygiôn ofer, llygredig, &c.—Y mae gallu yn enaid dyn i ewyllysio, ond dan y cwmp y mae yn ewyllysio dan lywodraeth y llwgr gwreiddiol hwn, felly hefyd mae y serch, &c. EDR. CYDWRBOD, DEALL, EWYLLYS.

Mae pechod hefyd, heblaw y cynfal, a llwgr gwreiddiol y naturiaeth ddynol, yn arwyddo, yn yr ysgrythrau, 1. Pechod yn y cyflawniad o hono; helynt a bucheddiad pechadurus: 'Chwant, gwedi ymddwyn, a esgor ar bechod.' Iago 1. 15.—2. Euogrwydd a halogrwydd pechod. Ps. 51. 2. Heb. 10. 2.—3. Coepedigaeth am bechod. Gen. 4. 7. a 19. 15. Lef. 5. 1. 'Fel na byddoch gyd-gyfranogion o'i phechodau hi.' Dat. 18. 4. Sef, fel na byddoch gyd-gyfranogion o gospedigaeth ei phechodau hi, medd Vitranga, yn cyfeirio yn eglur at y geiriau yn Esa. 48. 20. a Jer. 50. 8. a 51. 6, 45. Y mae y gorchymyn yn peri iddynt ddyfod allan o'r lleoedd hyny, yn y rhai y mae coel-grefydd Babsaid yn teyrnasu, rhag iddynt gyd-gyfranogol o'i phlaiau.—4. Aberth dros bechod. Y gair a gyfleithir yn Lef. 1. 4. a 4. 25, 29. Exod. 29. 14. a 30. 10. 'Aberth dros bechod,' yw y gair Heb. מִנְחָה y gyfleithir pechod, y rhan amlaf: yr oedd pechod yn gyfrifedig arno, am hyny yr oedd i ddyoddef. Felly y gelwir Crist ein haberth ni, a gwrth-gyngod yr aberthau dan y ddedd. 2 Cor. 5. 21. Nis gallasai fod yn aberth, heb fod yn bechod; sef heb fod pechod yn gyfrifedig arno. Pe buasai wedi gwneuthur pechod, ni buasai yn addas i fod yn aberth; ac heb gyfrif pechod iddo, ni buasai yn aberth. 'A wnaeth Efe yn bechod,' nid efe a wnaeth bechod; canys yn yr ystyr hwn, nid adnabu bechod; ond yr Arglwydd a'i gwnaeth ef yn bechod, trwy roddi arno ef ein hanwiredd ni i gyd. Y mae yr un gair, hefyd, fel berf, yn cael ei gyfleithu glanhau, sef glanhau trwy aberth. Exod. 29. 36. Rhai a farnant, mai aberth dros bechod a feddyllir wrth y gair yn Gen. 4. 7. 'Pechod,' sef pech-aberth, 'a orwedd,' neu sydd yn gorwedd, 'wrth y drws.' 'Ac am bechod,' Rhuf. 8. 3. περί αμαρτίας, aberth dros bechod; y mae yr un geiriau yn cael eu cyfleithu dros bechod, yn Heb. 10. 6. y mae y gair Συσία, aberth, neu προσφορά, offerwm, fel yn adn. 18. i'w roddi i mewn. Y mae yr un geiriau yn y cyfleithiad Groeg yn Num. 8. 8. a Ps. 40. 6. yn arwyddo aberth dros bechod. Ac felly, hwyrach, y mae i ni ddeall y geiriau χωρίς αμαρτίας, heb bechod, sef heb aberth dros bechod, nac achos am dano. Heb. 9. 28.—5. Pechod, hefyd, a arwydda, eilunod, neu y llof a wnaeth Jeroboam yn Dan a Bethel, y rhai a fuannt yn achlysur o bechod mawr i Israel. 'Y rhai a dyngant i bechod Samaria,' (Amos 8. 14.) sef eilunod Samaria, a fuannt yn achlysur i drigolion Samaria i bechu. Hos. 8. 11. a 10. 8. Jer. 17. 3.—6 Y pechod neillduol o anwiredd: 'Pwy o honoch a'm hargyhoedda i o bechod? Ac od wyf fi yn dywedyd y gwir, paham nad ydych yn credu i mi?' Ioan 8. 46. 'Pwy'n o hanoch a hona pechat arnaf?' W. S. 'Pwy o honoch a'm dyfarna i o gelyydd,' y mae yn amlwg ydwy ystyr y geiriau; gan fod pechod yn cael ei osod mewn cyferbyniad i ddywedyd y gwir, yn niwedd yr adnod. Dichon un gael ei ddyfarnu, heb gael ei argyhoeddi; a dichon un gael ei argyhoeddi, heb gael ei ddyfarnu. Y mae Crist yn beiddio ei eilynon ei ddyfarnu ef o ddywedyd anwir mewn un gradd; ac os nas gallasant hōni y pechod o anwiredd arno, yr ydoedd eu gwaith yn ei anghredu yn anesgusodol.—7 Y pechod o anghrediniaeth. 'Efe a argyhoedda y byd

o bechod—o bechod, am nad ydynt yn credu ynof fl. Ioan 16. 8, 9. Edr. ARGYHOEDDI, ANGHREDINIAETH.—Pechod yn erbyn yr Ysbryd Glân. Edr. YSBRYD GLÂN.

Y mae pechu, a phechadur, yn arwyddo troseddau cyfraith Duw, neu un yn euog o hyny. Preg. 7. 20. Ond weithiau y maent yn arwyddo un yn byw mewn pechod, gyd ág ymroddiad iddo. Ioan 8. 34. 1 Ioan 3. 6, 9. a 5. 18. Neu un nodedig o bechadurus ac afroalaidd, drwg-weithredwr gwaradwyddus a gwarthus yn ngolwg dynion. Luc 7. 37, 39. a 6. 32, 33. Num. 16. 38. Gen. 18. 23. Esa. 53. 12.

PEDAHEL, פדאהל [adbyriadiad Duw] mab Ammihud, penaeth llwyth Naphtali. Num. 34. 38.

PEDIAIAH, פדיהא [adbyriadiad yr Arglwydd] yr oedd amryw o'r enw. Gwel 2 Bren. 23. 36. 1 Cron. 3. 18, 19. Neh. 3. 25. a 8. 4.

PEDASUR, פדסור [gwaredwor cadarn] tad Gamaliel. Num. 1. 10.

PEDWAR—EDD, rhyw fenywaidd, PEDAIR, (ped-gwar) Heb. ארבע Groeg τετραρες; Llad. QUARTOR; Gwydd. KEATHRA.—Pedronglawg, sef pedrongl, pedrylun; llun cyflawn, perffaiht. Exod. 27. 1. a 28. 16. Ezec. 40. 47. a 48. 20. Dat. 21. 16.—'Pedwar pedwariaid o filwyr.' Act. 12. 4. Pedwar o filwyr oedd gwyliadwriaeth Rufeinaidd. Naili ai yr oeddynt i gyfnewid â'u gilydd yn mhen rhyw nifer o oriau, pedwar ar yr un walth yn gwylied, dau wrth y drws, a dau wrth Petr, ac yntau wedi ei gadwyno wrthynt; neu ynte, yr oedd yr un ar bymtheg yn gwylied ar unwaith mewn amrywiol fanau, fel y byddai yn fwy diogel, gan wybod y byddai Petr yn arferol o wneuthur gwyrthiau.

PEIRIANT, PEIRIANNAU, (pâr) arf, offeryn, ermyg, trecyn; megys peirianau cerbydau; peirianau rhyfel; peirianau ergyddion. 1 Sam. 8. 12. Jer. 52. 24. a 53. 4. Ezec. 26. 9.

PEISWYN, (pais-gwyn) ÷s, mân-÷s. Esa. 17. 13. a 29. 5. Seph. 2. 2.

PEL—I, (py-el) bwl, pelen, pellen, clobyn.—'Fel treiglo pêl i wlad èang:' Esa. 22. 18. sef fel y treiglo pêl wedi ei thafu o ffon-daff gan frach gref; os bydd yn cael ei thafu i wlad èang, treiglo yn mhell iawn, gan na fydd un attalfa ar y ffordd. Prophwydoliaeth am farn drom Duw ar Sebna falch, chwyddedig, ac annuwiol. Telygud iddo gael ei gaethgludo i ymerodraeth Assyria, ac iddo yno dreiglo o le i le, ac o'r diwedd farw mewn cyflwr gwaradwyddus a thruenus. Pan fyddo Duw yn cael ei anoddloni, geill yn hawdd yru dynion yn effeithiol o'r sefyllfaocd uchaf, a'u prysuro o un gofdd i'r liall, heb seibiant, nes gorphenont eu gyrfa yn druenus.

PELIAH, פליה [dirgelwoch yr Arglwydd] un o bennaethiaid y Lefiaid a ddychwelasant o Babilon. Neh. 8. 7.

PELALIAH, פליהא [yr hun sydd yn gweddïo ar yr Arglwydd] un o'r offeiriaid. Neh. 11. 12.

PELATIAH, פליטה [yr Arglwydd yn gwared] yr oedd dau o'r enw. 1 Cron. 4. 42. Ezec. 11. 1.

PELEG, פלג [rhaniaid] mab Heber, a brawd Joc-tan. Rhoddwyd yr enw hwn arno, 'o herwydd yn ei ddyddiau ef y rhanwyd y ddaear.' Gen. 10. 25. Y mae rhaniaid y ddaear, a gwasgariad y bobl yn Babel, yn ddau beth gwahanol, tybygaf, a'r diweddaf ar ol y cyntaf. Rhanwyd y ddaear trwy gyfarwyddyd dwyfol, gan Noah a'i feibion, pan anwyd Peleg, yn nghylch can mlynedd wedi y diluw. Hwyrach mai anoddlonrwydd i ymadael â'u gilydd, a gwrthryfel yn erbyn y

rhaniaid hwn, oedd un achos a'u cynhyrfodd i adelladu Babel, fel y gallent ymgadw gyd â'u gilydd. Dent. 32. 8. Luc 3. 35.

PELET, פלט [a wared] mab Asmafeth, ac un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 12. 3.

PELETH פלה [cyflwm] tad On, o lwyth Reuben. Nun. 16. 1.

PELETHIAID, פלתיא [rhedegwyr, neu rhai yn tynu twa]. Y Cerethiaid a'r Pelethiaid oeddynt filwyr enwog yn nyddiau Dafydd, ac a ffurient ei os-gordd-lu ef. 2 Sam. 8. 18. a 15. 18. a 20. 7. Am y gelwid y Philistiaid y Cerethiaid, barna rhai mai Philistiaid oedd y rhai yn ymddin Dafydd. 1 Sam. 30. 14. Enwir y Cerethiaid oddiwth eu gwlad yn Ezec. 25. 16. a Seph. 2. 5. a'r Pelethiaid wrth deulu o Judah, yn agos i Hebron, 1 Sam. 27. 10. a 1 Cron. 2. 33. ac y maent bob amser yn nghylch person y brenin. Gwel 2 Sam. 15. 18. a 20. 7. 1 Bren. 1. 38.

PELICAN, Gr. πτελεαν: math o adar, aslan dan y gyfraith. Lef. 11. 8. Dent. 14. 17. Esa. 34. 11. Seph. 2. 14. Y mae yn hen ddywediad am y pellican, ei bod yn tynu gwaed o'i dwyfron i borthi ei chywion; ond y mae yn ddisail. Y gwirionedd ydyw, fod ganddi gwd go fawr dan ei gwddf, yn yr hwn y rhydd bysgod i borthi ei chywion, ac y mae yn gwasgw hwn wrth ei dwyfron i'w cael allan: hyn roddodd achlysur i'r dywediad cyffredin, fod yr aderyn hwn yn porthi ei chywion â'i gwaed. Aderyn yw o'r wydd-ryw, yn nghylch dau cymaint a'r alarch, â chylfin hir crwn ganddo, a chwd go helaeth o dan ei wddf i ddodi ei ymborth ynddo, iddo ei hunan a'i gywion. Creadur anghyfeillgar, a thrigiannydd yr anialwch, ydyw efe. Gwel y Dr Shaw's Travels.—Yn ei adfyd a'i dristwch, cyffelyba Dafydd ei hun i bellican yr anialwch, a dyluan a difaethwch, yn caru bod yn unig, ac yn mhell oddiwth bawb, i ymollwng i'w alar dwys, o herwydd ei gystudd o'i achos ei hun, ac eglwys Dduw. Psalm 102. 6.

PELONIAID. Peloni ydoedd ddinas yn Judah. 1 Cron. 11. 36.

PELL—HAU—ENIG, (py-ell) maith, meith-bell, hirfaith; dyceth, estron, un o bell.

Drwg pechod o'i bell erlid. Ddar.

Y mae yr Arglwydd yn mhell oddiwth yr annuwiol; ac y mae yn ddigofus wrthynt. Y mae yn mhell oddiwth eu harenau; sef oddiwth eu meddwl a'u serch; nid yw eu meddylfydd a'u serch arno, nac yn ei geisio. Ddar. 15. 29. Jer. 12. 2.—Y mae Duw yn ymddangos yn mhell oddiwth ei bobl, pan y cerwydda hwynt, ac nad ydyw yn eu cysuro, ac yn rhoddi ymwared iddynt. Ps. 10. 1. a 22. 1.—Y mae yn pellhau camweddau trwy eu maddeu yn gyflawn ac am byth. Psalm 103. 12.—Rhoddodd Duw y deml yn mhell oddiwth yr Iuddewon, trwy eu symud hwy yn mhell i Babilon. Ezec. 7. 20.

'A'r pellenigion a ddeuant, ac a adellant yn nheml yr Arglwydd.' Zech. 6. 15. Y pellenigion ydyw y Cenedloedd, y rhai a gaent eu galw trwy yr efengyl, ac a fyddent yn ddefnyddiol yn yr eglwys i'w hëangu, ei llwyddo, a'i chadarnhau. Esa. 56. 6, 7, 8. a 57. 9. a 60. 10. Actau 2. 39. 1 Cor. 3. 10—15. Eph. 2. 13—20. 1 Petr 2. 4, 6.

PELLEDIG—ION, (pell) pellenigion; rhal pell.—'Holl belledigion y gwledydd.' Esa. 8. 9. 'Pellenigion y gwledydd,' y rhai a gymhellai brenia Assyria i ymuno i oresgyn Judea; neu elynion yr eglwys yn mhob oes, lle bynag y trigent; y rhai hyn oll a elwir i wrando ac i ystyrried mor ofer fyddai eu holl fwriadau gelyniaethol yn erbyn yr eglwys—'chwi a ddryllir—cans y mae (Immanuel) Duw gyda ni.'

PELLEN—AU, (pell) pelen.—'Yr arogl-bellenau.' *Saes. COLLARS.* Barn. 8. 26. Y gair *Heb.* מַרְמָרִים sydd yn arwyddo *defnydd*, neu *addurniadau* crynlon, ar lun defnydd; y rhaif, tebygol, a grogent er harddwch, wrth y cadwyni. Y gair *Heb.* מַרְמָרִים a gyfieithir *colerau*, sydd yn arwyddo, medd Parkhurst, rhyw fath o addurniadau lleuad, sef yn tebygu i lun y lleuad. Hwyrach fod y Midaniaid, fel yr Arabiaid, yn addoll y lleuad, (Job 31. 26.) a bod yr addurniadau hyn yn goel-grefyddol ac yn eilun-addolgar.

PEN—AU, (py-en). Y mae y gair Cymraeg, *pen*, mor helaeth ei ystyr, medd y Dr Davies, a'r gair *Heb.* רֶשֶׁת (*rosk*) ac yn arwyddo dechreuad, y rhan uchaf o beth; copa, neu grib, crib uchaf; y rhagoraf; tywysog, blaenor: eithaf, eithafed, diwedd.

Mewn tri lle yw y pen y megir clefyd: yn y ddn, yn y gresan, ac yn y grefadur. *Meddygon Myddfal.*

Pen dyn yw eisteddfod y synwyrâu penaf; megys y clyw, y gweled, yr arogliaid, a'r archwaithiad. Fel pob rhan arall o gorph dyn dan y cwymp, y mae yn ddarostyngedig i afiechyd o amryw fath. Y mae cur yn y pen yn gyffwrdd oddiwrth amrywiol achosion; am hyny nis gellir rhoddi un cyfarwyddyd meddyginiaethol addas i bob achos. Yn gyffredinol, y mae myned yn byrdlon i gysgu, codi yn foren, gochelyd syrthni a diogi, cymedroler, peldio llwytho y cylla â bwydydd yn yr hwyr, a chadw y traed yn gynhes, a'r corph yn dymherus, yn iachus i'r pen, fel pob rhan arall o'r corph. Y mae drwg yn y cylla yn effeithio ar y pen, a'r holl gorph; glanhau y cylla, gan hyny, yw y feddyginiaeth oreu i'r rhanau o'r corph sydd yn dolurio: rhaid symud yr achos cyn y peldia yr effeithiau. Y mae agwedd a gweithrediaidau y meddwl hefyd yn effeithio ar y pen yn aml, ac yn peri trymder a chur ynddo. Llid, digofaint, anghariadoleb, tristwch y byd hwn, galar, hiraeth, rhagofalon, ydynt elynion mawrion i iechyd y corph, a phob rhan o hono. Yn y gwrthwyneb, y mae ymddiried yn yr Arglwydd, ymostyngiad cymmmodol i'w drefniadau, tanguefedd a llawenydd yn yr Ysbyrd Glân, yn feddyginiaeth raggol i'r corph yn gystal ag i'r meddwl.

Rhydd y daear-ddarlunwyr diweddar hanes am drigolion talaeth Casoquas, yn agos i afon Amazons, yn America Ddeheuol, sydd â'u penau mor wastad a chledrau eu dwylaw; y maent yn gwasgu penau eu plant newydd eu geni i'r agwedd hono, gan eu barnu yn harddach.

Arwyddocâ y pen, weithiau, yr holl ddydd. Diar. 10. 6. Eze. 9. 10. Dan. 1. 10.—'Gorchuddio y pen,' a arwyddo diogelwch, Ps. 140. 7.—'galar dwys, 2 Sam. 15. 30.—gwylder ac ymddarostyngiad, 1 Cor. 11. 5, 6.—'Dyrchafu pen,' a arwyddo llawenydd a gorfoledd, Luc 21. 28.—'balchder, gwrthnysigrwydd, a gwrthryfel yn erbyn Duw, Ps. 83. 2.—Dyrchafu pen un arall, yw ei ddyrchafu i anrhydedd. Gen. 40. 13. Jer. 52. 31.—'Ysgwyd pen,' sydd arwydd o wawd, dystyrrwch, dirmyg, a sarhad. Ps. 22. 7.—'Eneinio y pen.' EDR. ENENIO, OLEW.—'Camweddau yn myned dros ein penau,' sydd yn arwyddo eu hamlder, a'u mawredd; a bod ein golygiad arnynt, a'n cystudd o'u plegid, yn agos a'n soddii. Ps. 38. 4.—'Hefyd ti a ddeuti allan oddi wrtho, â'th ddwyllaw ar dy ben.' Jer. 2. 37. 'Oddi wrtho,' sef oddiwrth yr Aiphit, lle yr aethant am gymhorth.—'Llew ar y pen,' a arwyddo cystudd, galar, a chywilydd mawr. Gwel 2 Sam. 13. 19.

Beth bynag sydd fwyaf rhagorol, neu sydd âg awdurdod ganddo, ac yn effeithio ar, ac sydd yn gyfarwyddyd i eraill, a elwir y pen. Felly pen Crist yw Duw; gosododd ef yn ei swydd oruchel, a rhoddodd iddo ef allu ac awdurdod fel Cyfryngwr. 1 Cor. 11. 3.—Crist yw pen y gongl—pen corph yr eglwys; y mae efe yn mhob peth yn blaenori, yn llywodraethu

yr eglwys, ac yn cyfrant iddi oleuni, bywyd, cynnal-iaeth, a dyddanwch.—Y mae efe yn 'ben uwchlaw pob peth i'r eglwys,' sef yn trefnu ac yn llywodraethu pob peth yn y modd goreu er ei lesaidd. Col. 1. 18. Eph. 1. 22. EDR. CARMEL, CORON, CORPH, CYFATTAL, GWRAIG, LEFIATHAN, SARPH.

PENADUR—ION, (penad) pendefig, penaeth, tywysog, pen-lywydd, pen-arglywydd, unben.—'Penaduriaid y gynulleidfa,' sef y tywysogion. Num. 32. 3.—'Penadur,' neu lywydd, 'heb ddeall, sydd yn fawr ei drawsedd,' ac y mae yn fsiangeli dost ar y neb fyddo dano. Diar. 28. 16.—Cwbl anweddaidd, o'u rhan eu hunain, ac o ran yr effaith niweiddol ar eraill, i benaduriaid ddiogadaru. Diar. 31. 4. Y mae diod gadarn yn ormodol, yn eu banaddasu i gyflawni eu swyddau, trwy dywyllu eu deall, ennyn eu llygredigaethan, a gwyrto eu calonau i wneyd trawedd ac anghyflawnder. Lef. 10. 9, 10. Esa. 28. 7, 8. Dan. 5. 2, 3, 4. Hos. 4. 11, 12. a 7. 3, 5. Hab. 2. 15. Marc 6. 21, 22.—'Gysegru penadur y cadwadaeth hwynt trwy 'ovydiau.' Heb. 2. 10. W. 8.

PENAETH—AU—IAD—IAID, (pen) tywysog, pen-lywydd, penadur.—'Yr hwn (sef yr Arglwydd Iesu) yn ei amserau priod a ddengys y bendigedig a'r unig Benaeth, Brenin y breninoedd, ac Arglwydd yr arglywddi.' 1 Tim. 6. 15. Y mae Crist felly yn awr, ond yn ei amserau priod, yr amserau gosodedig ganddo, a *ddengys* felly. Efe yw yr unig Benaeth, oblegid ei fod yn oruchel, ac yn awdurdodi ar yr holl bennaethiaid eraill; ac oddi wrtho ef y maent oll yn cael eu hawdurdod, ac yn eu meddiannu yn gwbl wrth ei ewylls. I'w cymharu âg ef, nid yw holl bennaethiaid y byd ond cwbl wagedd. Y mae ei allu a'i awdurdod yn cyfateb, ac y maent yn oruchel, yn ogoneddus, yn anddibynol, ac yn ddiiderfyn.

PENAF, (pen) y blaenaf, y rhagorocaf, y mwyaf, yr uchaf. Zech. 4. 7. 2 Cor. 11. 5.—'Y penaf o bechaduriaid,' sef y blaenaf, y mwyaf euog, yr haeddiedicaf o farn, a'r anhaeddiedicaf o drugaredd. 1 Tim. 1. 15. EDR. LLAI, PAUL, SANCT.

PENBLETH, (pen-pleth) anhrefn-pen, ymbleth ymrwystr, ymfagiad, dyrsiad.—'Bellach y bydd eu penbleth hwynt.' Mic. 7. 4.—'Bellach y bydd eu drysni hwynt.' Dr M. Esa. 22. 5. Luc 21. 25.

PENCERDD—ION, (pen-cerdd) blaenor y gân; neu y mwyaf celfyddgar a gwybodys yn y gelfyddyd o ganu. 'I'r pencerdd.' Ps. iv, vi, vii, &c. *Heb.* לַמְנַטֵּחַ (*lamenatseh*). Y mae amrywiol gyfieithiadau o'r gair Hebraeg. Εἰς το τέλος, LXX. *I'r diwedd.*—*In finum. Vulg. Chaldaee Paraphrast, Am y fuddugoliaeth, neu Y buddugoliaethwr.*—בְּרִיבִיּוֹתָי, *I'r buddugoliaethwr, neu roddwr y fuddugoliaeth.* Acquila, Victori, Jerome.—Nid oes grybwylliad yn hen gyfieithiadau am y pencerdd hwn, medd Mr Fenwick.* Mewn gwirionedd, medd Parkhurst, mae y gair מְנַטֵּחַ fel מְנַטֵּחַ tebygol, yn un o enwau yr Arglwydd Iesu, y buddugoliaethwr cadarn ar ddyoddefiadau, ar elynion, ac ar anghu ei hun. מְנַטֵּחַ נִסְיָהוּ *Cadernid Israel, neu, Buddugoliaethwr Israel.* 1 Sam. 15. 28. Cyfatebol i hyn y gellir cyfieithu Hab. 3. 19. 'יְהוֹפֵאֵן יֵשׁוּב אֶרֶץ אֲרָם' *Yr Arglwydd yw fy nerth, a'm traed a wna efe fel traed ewigod; a rhodder buddugoliaeth a wna i mi rodio ar fy uchel-leodd, a psalmuau i'w canu ar offer tânau.* 'Nid ymfynaf,' medd Rive-tus dduwiol, 'am un pencerdd ond hwnw sydd yn rhagori ar bawb eraill—yr hwn, trwy dano tanau eia calonau, a ddwg oddi yno gywir sain ffydd—i Ti, Ys-bryd bendigaid! Atat Ti y cyfeiriaf fy ngeiriau!'

* Gwel Fenwick's *Thoughts on the Hebrew Titles of the Psalms.*

† *Præfat, ad Psalm. occurrentiales.*

PENDEFIG—ION—AIDD—AETH, (pen-tefig) pendeddig, penadur; boneddigaidd, tywysogaidd.—'Yr oedd rhyw bendefig yr hwn yr oedd ei fab yn glaf yn Capernaum.' Ioan 4. 46. *τις βασιλικος, un breninol*, gwr llys, swyddwr yn y llys; sef yn llys Herod, yr hwn oedd detarch Galilea, ac a alwent yn gyffredin yn y wlad, yn *frenia*. Rhai a farnant mai 'Chusa, goruchwyliwr Herod, oedd y pendefig hwn. Luc 8. 3. Daeth hwn at yr Iesu i Cana, yn achos ei fab, a llwyddodd; ac yn ganlynol, daeth ef a'i deulu yn ddysgybllion i Grist.

'A rhoddasant orchymyn y brenin at bendefigion y brenin.' Ezra 8. 36. *בְּרִיָּוֹתָא* gair Caldaeg, neu Persiaeg yw, medd Parkhurst, yn arwyddo mechdeyrn, neu raglawiaid, neu y llywodraethwyr penaf dan y brenin. Rhoddir yn Dan. 6. 1. hanes am osodiad cyntaf y raglawiaid hyn. Gwel hefyd *Cyropæd. lib. viii. p. 401. Edit. Hutchinson.* Gelwir hwyt gan y LXX. *Σατραπας. Vulg. SATRAPÆ.*

Pendefigaeth yw 'yr uwch radd, y dyrchafedifac.—'Gwedi iddo ddileu pob pendefigaeth, a phob awdurdod a nerth.' 1 Cor. 15. 24. *Gr. πασαν αρχην*, pob llywodraeth, pob rheolaeth, arglywddiaeth, a gorchustiaeth; pa un ai drwg ai da fyddont, y maent i gael en dileu. Pethau i'w dileu ydyw y cwbl; er y bydd teyrnas Crist yn parhau byth, etto cyfnewidir dull ei gweinyddiad yn fawr: ni weinyddir mo honi mwyach trwy all-achosion, trwy weinidogaethau creaduriaid; ond bydd ei gweinyddiad yn union-gyrciol dan lywodraeth, a thrwy effeithiad y Drindod. Cyfelyb, gellir meddwl, ydoedd ei lywodraeth cyn creu y byd. Edr. **TEYRNAS**.

PENDIFADDEU, (pen-difaddeu) anheggorol, yn enwedig.—'Yn bendifaddeu gan wybod dy fod di yn gydnabyddus â'r holl ddefodau a'r hollion sydd yn mhlith yr Iuddewon.' Act. 26. 3. Yr oedd Agrippa, trwy ei ddygiad i fynu, yn gydnabyddus â holl ddefodau yr Iuddewon; ac yr ydoedd yn fwy manteisio, o herwydd hyn, i Paul wneuthur ei amddiffyniad ger ei fron ef, na phe buasai o flaen un hollol anadnabyddus o'r pethau hyn.

PENDRAMWNWGL, (pen-tra-mwnwgl) yn wysg y pen, dibyndobyn, bendraphen. Luc 4. 29. Edr. **AEL, NAZARETH**.

PENELIN—AU, (pen-elin) pen yr elin, elin. Ezecl. 13. 18. Edr. **CLUSTOG, GWNIADYDDES**.

PENFOEL—EDD, (pen-moel) iadlwm, gwallt goll, diflew ar y pen. Lef. 13. 43.

PENGLOG, (pen-clog) asgwrn pen, breuan; pendew, cadafael, hurtyr, penbwl. Barn. 9. 53. 2 Bren. 9. 35. Mat. 27. 33. Edr. **GOLGOTHA**.

Deuparth cloj yn *mhenglog. Diar.*

PENGUWCH, (pen-cuwch) cwewll, capan, pen-wisg.—'Y penguwch.' Esa. 3. 20. *Heb. נָשָׂא אֲדָמָה*, addurn, addura y pen: am fod addurniadau y pen yn y cyfrif mwyaf yn mhlith yr hynafiaid.

Penguwch melyn a wisgai merch newydd-weddawg. *Hen Ddefodau.*

PENLLWYD—NI, (pen-llwyd) briglwyd, pen-wyn, brigwyn; blawr, blawrwyndi, penllwyndi, brig-wyredd.—'Coron anrhydeddus ydyw penllwyndi, os bydd mewn ffordd cyflawnder.' Diar. 16. 31. Y mae hynafgwr duwioi yn anrhydeddus, yn cerdded llwybrau cyflawnder hyd y diwedd; ond yn y gwrthwyneb, y mae hen bechadur yn fflaidd ac yn ddirmygus. Diar. 20. 29. Lef. 19. 32. Job 32. 6, 7. Edr. **HENAINT**.

PEN—SAER, (pen-saer) pen-saer celfydd; dy-chlymygr gwaith; pen-adelladwydd.—'Yn ol y gras Duw a roddwyd i mi, megys pen-saer celfydd, myf

a osodais y sylfaen.' 1 Cor. 3. 10. *Gr. ωσ σοφος αρχιτεκτων.* 'Megis penadailwr celfydd.' W. S. 'As a wise master builder.' *Saes.* Y mae y gair *Gr. σοφος*, yn arwyddo doeth, yn ol y cyfleithiad Saeson-aeg; ond arwydda hefyd, *cywraïn, celfyddgar*: 'Ac a'i llenwais ef âg ysbryd Duw, mewn doethineb, ac mewn deall, ac mewn gwybodaeth hefyd, ac yn mhob rhyw waith.' Exod. 31. 3. Y mae yr apostol yn cyfelybu yr eglwys yn Corinth i deml, sylfaen pa un yw Crist Iesu, yr hwn yr oedd yr apostol wedi ei bregethu yn mhlith y Corinthiaid fel y cyfryw, yn ol y gras a'r dawn a roddwyd iddo. Os ydoedd yr apostol yn saer doeth a chywraïn wrth osod Iesu Grist yn sylfaen, rhaid i'r rhai nad ydynt yn ei osod felly yn athrawiaethol, fod yn annoeth ac yn anghywraïn; hynny yw, yn ffol ac yn gyfeillornus, ac yn annheilwng o'r enw pen-adelladwyr, gan eu bod yn sylfaenu eu hadelladaeth ar dywod.

PENTECOST, *Gr. Πεντηκοστος, deg a deugain*, a alwyd felly am fod yr wyl hon yn dechreu ar y degfed dydd a deugain ar ol y pasc, a chyfrif o'r dydd cyntaf o wyl y bara crobyg, sef y dydd yr offrymid y pasc. Gwel Lef. 23. 15. cymb. adn. 11. A'r 7fed. Cyfleithir y gair yn Act. 20. 16. a 1 Cor. 16. 8, y *Sulgwyn*. 'Pentecost.' W. S. Ond anaddas, tybygaf, ydoedd rhoddi enw Cristionogol yn y cyfleithiad (anarferedig hefyd yn nyddiau yr apostolion, ac yn mhell gwedi hynny) ar wledd Iuddewig. Mae y cyfleithwyr Saesong yn euog o'r un bai wrth ei gyfleithu y pasc, *Eastar*, yn Act. 12. 4.

1. Gelwir hi gŵyl y cynauaf—gŵyl y blaen-fwrwyth. Exod. 23. 16. Blaen-fwrwyth y cynauaf gwenith, fel yr oedd y pasc yn flaen-fwrwyth cynauaf yr haid. Exod. 34. 22.—Gŵyl yr wythnosau, (Deut. 16. 9.) am eu bod i gyfrif saith wythnos o'r pasc i offrymu y ddwy dorth gwhwfan i'r Arglwydd. Lef. 23. 17. Yr oedd eu cynauaf yn dechreu y pasc, pan yr oedd ynt i offrymu ysgub blaen-fwrwyth yr haid, i'w chwffanau i'r Arglwydd. Cyn offrymu yr ysgub gwhwfan, nid ydoedd gyfreithlawn iddynt hwy ddechreu eu cynauaf. Y pentecost oedd diwedd eu cynauaf, pan yr oedd ynt i offrymu dwy dorth gwhwfan o beilliad i'r Arglwydd. Yn hyn yr oedd ynt yn cael eu dysgu i gydnabod yr Arglwydd yn nghynnyrch y ddaear, ac am ddefodol wythnosau y cynauaf. Nid oedd iddynt offrymu ond un oen gyd â'r ysgub gwhwfan, ond i offrymu saith gyd â'r ddwy dorth. Fel yr oedd eu rhwymedigaethau yn cynnyddu, felly hefyd yr oedd eu cydnabyddiaeth i gynnnyddu. Yr oedd gŵyl y pasc i barhau am saith niwrnod, ond nid oedd y pentecost i barhau ond dros un diwrnod. Gellw yr Iuddewon yr wyl hon *otsereth* (y hwn a arwydda *dydd gŵyl*, (Lef. 23. 36. a Deut. 16. 8.) am nad oedd yr wyl hon i barhau ond un dydd. Ond er mai y dydd cyntaf ydoedd dydd yr wyl, etto byddal yr Iuddewon yn ei chadw hi dros saith niwrnod, pan oedd yr holl wrywiaid yn ymddangos ger bron yr Arglwydd yn Jerusalem. Edr. **BLAEN-FWRWYTH**.

2. Yr ydoedd yr wyl hon, hefyd, yn goffadwriaeth o'u gwaredigaeth o'r Aipht (Deut. 16. 12.) ac o roddiad y gyfraith ar Sinai, yr hon a roddwyd yn mhen deng niwrnod a deugain gwedi eu dyfodiad o'r Aipht. Exod. 19. 1, &c.

3. Ar yr un wyl y tywalltwyd yr Ysbryd Glân ar yr apostolion, i'w haddasu i bregethu yr efengyl, ac i gnsiglu cynauaf o eneidiau i'r Arglwydd, ac i ysgrifenu y gyfraith sanctaidd ar galonau pechaduriaid. Y mae Lightfoot yn barnu, mai nid ar ddydd y pentecost, sef y dydd y cwffanwyd y ddwy dorth, yr oedd y Sabboth Iuddewig y flwyddyn hono, ond y dydd ar ol hwnw, sef y Sabboth efengylaidd, yn cyfateb i'r dydd cyntaf o'r wythnos, pan gyfododd Crist, y tywalltwyd yr Ysbryd Glân ar yr apostolion. 'Ac wedi

dyfod dydd y pentecost.' Actau 2. 1. *Gr. Εν τω συμπληρουσθαι, wedi cyflawni, neu orphen dydd y Pentecost.* 'Et nel finire del giorno de la Pentecoste.' *Ital.* Ond eralla a farnant fod y gair συμπληρουσθαι, yn arwyddo dim mwy na πληρουσθαι, sef wedi dyfod. Luc 8. 23. a 9. 51. Nis diehon, medd Dr Doddridge, y gair Groeg arwyddo fod y dydd wedi diweddau, ond ei fod wedi dyfod yn gyflawn. Gwel sylwad Dr Doddridge ar Act. 2. 1. Fel hyn y tywalltwyd yr Ysbryd Glân y dydd ar ol rhoddiaid y gyfraith, ac ar ol y Sabboth Iuddegw, yr un dydd o'r wythnos ag y cyfododd Crist, yn dechreu y dull newydd o gyfrif amser, gyda dechreuad goruchwyliaeth newydd a gogoneddus.

PENTEWYN—ION, (pen-tewyn) tewyn o dân, bonffaglydd, terfysgwyr.

Gwae y cynhenus mewn gwlad!
Pentewynion ofera ydych. *Mor. Llwyd.*

'Onid pentewyn ydyw hwn wedi ei achub o'r tân?' Zech. 3. 2. *Edr. JOSUAH.*

PENTREF—YDD, (pen-tref) treflan, trefan, cordref; y rhagddinas, y rhagdref.—'Tyred, fy anwylyd, awn i'r maes, a lettyw yn y pentrefydd.' Can. 7. 11. Awn yn neillduol; awn i ymweled â'r saint gwaelaf, yn y cyflwr mwyafl isel; lettyw yno—yr ydoedd am gael llonyddwch a chymundeb parhaus, dirwyst, â'i hanwylyd; ac yn y cymundeb hwnw i fod yn ddefnyddiol i erall. Mat. 9. 35. a 13. 38. a 28. 19. Marc 6. 6. Act. 15. 36. *Diar. 24. 27.*

PENTRULLIAD, (pen-trulliad) heilyn, gwallofiad, arolygwr y trulliaid. Gen. 40. 2.

PENTWR—TYRU, (pen-twr) crug, cludair, crug lwyth, carnedd, bera; tyru, sypio, mwylhau.—'Yn ol eu chwantau eu hunain y pentyrant iddynt eu hunain athrawon, gan fod eu clustiau yn merwino.' 2 Tim. 4. 3. Y gair *pentyrw*, yn y fan hon, a arwydda mai hwy eu hunain, ac nid Duw, sydd yn gwneuthur athrawon iddynt eu hunain; a'r rhai hyn yn ol eu chwantau, ac nid yn ol nodau Duw ar y cyfryw: nid un, neu ychydig, a'u boddha ychwaith, ond rhaid cael llawer i'w boddhu; canys nid adelladaeth y maent yn ei geisio, ond boddhu eu clustiau merwinlyd. *Edr. MARWOR, MERWINO.*

PENUEL, a **PENIEL,** פְּנֵאֵל [wyneb Duw] 1. Lle yn agos i afon neu rŷd Jabboe, yn mha un yr ymdrechodd angel â Jacob, ar ei ddychweliad o Mesopotamia. Gen. 32. 30. *Edr. JACOB.* Adelladwyd dinas a thŵr yn y fan hon oesoedd wedi hyn. Barn. 8. 17. 1 Bren. 12. 25.—2. Yr oedd dau wr o'r enw hwn. 1 Cron. 4. 4. a 8. 25.

PENWYN—I, (pen-gwyn) penllwyd, briglwyd.—'Cyfod ger bron penwyni, a pharcha wyneb henuriad.' Lef. 19. 32. Yr oedd cyfodi ger bron arall yn arwyddo o barch; mae yr henuriad penwyn yn haeddau parch o ran ei oedran; yn enwedig os ydoedd yn swyddwr, ac hefyd yn rhagori mewn doethineb, ddiwlodeb, a ffyddlondeb. Mae moesau da tu ag at ein gilydd yn orchymynedig gan Dduw; am hyn, mae yr esgeulustiad o honoynt yn bechadurus. 1 Bren. 2. 19. *Diar. 20. 29. Galar. 5. 12. Esa. 3. 5. 1 Tim. 5. 1.*

'Ymdaenodd penwyni ar hyd-ddo,' sef Ephraim, 'ac nis gwybu efe.' Hos. 7. 9. Heneiddiodd ac adfeilliodd teyrnas Israel trwy ei heilun-addoliaeth, ei llygredigaethau, ymderfysgiadau, difrodiaid ac arnheithiad gelynyon; fel yr oeddant yn prysuro yn fuan i ddystryw, a hwythau heb ystyried hyn yn addas.

PEOR, פְּעוֹר [toll, neu agoriad] mynydd tu hwnt i'r Iorddonen, yn agos i Nebo a Piagah, a darn o fynyddoedd Abarim; hwyrach mai amrywiol benau oeddant o'r un cefn o fynyddoedd. Yma yr aberthau y

Moabiald i'r eilun Baal, a elwid Baal Peor; ac yr oedd ganddynt deml iddo a elwid Beth Peor, neu ty Peor; ac yn gyfagos iddo yr oedd y ddinas Beth Peor, a gymerwyd oddiar Sehon, ac a roddwyd i'r Reubeniaid. Num. 23. 28. a 25. 2, 3, 18. Deut. 3. 29. Jos. 13. a 22. 17. Ps. 106. 28. *Edr. BAAL.*

PERAIDD—IO, (pêr) melus, chwêg, di-chwerw, hyfryd, hyfryder. Un peth hyfryd i'r glust, neu yr arogliaid, sy beraidd; megys lais peraidd, Can. 3. 14.—blodau a llysiâu peraidd, Can. 5. 13. Exod. 30. 34. 30. 34. *Edr. AROGL, LLAIS, LLYSIAU, MARAH.*

PER-AROGL. *Edr. AROGL.*

PERCHEN—OG—AETH, (parch) meddwr, meddianwr; meddiant, adneu. Gen. 4. 20. Mat. 19. 22. *Edr. MEDDIANT, &c.*

Call mi biau, anghall bum berchen. *Diar.*

PERERIN—DOD—ION, (pe-er) *Llad. PEREGRINATOR, PEREGRINUS; Saes. PILGRIM;* alltod, dycyethr-ddyn, allwlad, arallwlad, pellenig, un o wlad arall, un pell ei drigias; ceimiad, teithiwr crefyddol. Y mae yr un gair *περιεπιδημι*, yn cael ei gyfieithu *dy-eithriaid*, 1 Petr. 1. 1.—*pererianion*, 1 Petr. 1. 11. Heb. 11. 13. Y duwoliol ydynt yn ddyeithriaid ac yn bererianion yn y byd hwn. *Edr. DYEITHRIAID.*

PEREZ—UZZAH, פְּרָזִי, [rhwylgiad Uzzah] lle yn agos i lawr-dyru Nachon. 2 Sam. 6. 8.

PEREZIAID, פְּרָזִי [pentrefwyr, neu gwasgaredig] hen drigolion Canaan, a lwyd felly oddiwrth eu dull gwasgaredig ac ansefydlog o fyw. Yr oeddant yn wasgaredig yn mhlith llwythau eraill, tebygol. Gen. 13. 7. Jos. 17. 15. Barn. 3. 5. Rhoddodd Solomon hwynt dan dreth. 2 Cron. 8. 7. Yr oedd rhai o honoynt yn aros wedi y caethiwed. Ezra 9. 1.

PERFEDD—ION, (pêr-hedd) y canol, canol-barth, y pwynt perffedd; y coluddion, yr ymysgaredd.—*Perfeddion* y nos, sef canol nos, y bys perffedd, sef y bys canol; y tri perffeddaf, sef y tri nesaf i mewn; y rhan berffedd, sef y rhan ganol; perffedd-wlad, sef gwlad ganol, neu canoldirog, diarfor.

Y perffedd, neu y coluddion, ydyw y rhan hōno o'r corph sydd yn derbyn yr ymborth o'r cylla, ac ynddynt y mae y ffrwyth yn cael ei neillduo oddiwrth y bwyd trwy y llestri laethawg, er maeth i'r holl gorph; y rhan arall, sef y soeg, sydd yn cael ei ddwyn allan trwy y coluddion, y rhai ydynt gwedi eu haddasu yn rhyfedd i'w wthio a'i wasgu yn mlaen trwyddynt. Y mae amryw ffynonau ynddynt i'w hireiddio, a'r rhai hyn yn amlach tu a'r diwedd, fel y mae y peth a ddygir trwyddynt yn ddiiffrwythach ac yn sychach. Y mae y perffedd yn agos i chwech hŷd gwr, ac wedi eu cydio wrth y cefnddynt, i'w cadw yn eu lle, fel y byddo y ffordd trwyddynt yn rhwyddach. Pe byddent yn fyrach, âi yr ymborth trwyddynt cyn y sagnai y llestri laethawg y ffrwyth a'r maeth atynt; y mae crychni hefyd ynddynt i'r un dyben. Y maent gwedi eu byrnio yn rhyfedd yn y corph, er eu hŷd, ac wedi eu gosod a'u rhwymyno yn addas ac yn gyfleus, heb un rhan o honoynt wrth ewyllys y dyn ei hun, ond y cylluddyn uniawn yr eisteddfod, i fwrw y pridd allan. Y mae y maeth a dynir oddiwrth yr ymborth ynddynt trwy y llestri laethawg, neu bibellau bychain, cyn faned a gwallt, fel laeth yn y llestri hyn. Y mae y llestri hyn yn aml iawn, ac mor fychain fel nas canfyddir mo honoynt ond pan fyddont gwedi eu llenwi a'r caul. Y maent yn fuan yn ymuno yn gangenau mwy, a'r rhai hyn yn diweddau mewn cilchwyrmiau, o ba rai y mae y bibellau eraill yn dwyn y caul i dderbynfu neu gronfa. Y mae y gronfa hon yn gwdd o faintioli i dderbyn dwy lloaid llwy gwyta; ac o'r llestr hwn y mae y caul yn cael ei ddwyn i fynu trwy bŷdd

gyd âg *asgwrn* y cefn (*spina dorsi*) hyd at y gwddf, yno cyferfydd â'r afon. Mae yn cael ei dywallt i wythien fawr y tu aswy i'r gwddf, âg sydd yn ei ddwyn yn gymysgedig â'r gwaed yn fuan i'r galon. Yn y wythien fawr (*y thoracic duct*, neu *chyliferus*) sydd yn ddwyn y caul i ffynu o'r gronfa i'r gwaed, mae amryw gaeadau neu ddrysau bychain, yn caeod yn y bibell i'w wrystro yn ol, ac yntau yn myned ar i ffyn. A phan elo i wythien fawr y gwaed (*subclavian vein*) mae tafod yn agor i'w ollwng i mewn oddi yno i'r *cava*, ac oddi yno i'r galon, ac yn caeod gyda ffirwd y gwaed a elo heibio i'r galon. Yn y coluddion y mae lliynau yn eu gwasgu, ac yn peri ysgogiadau (*peristaltic motion*) neillduol ac addas i wasgu yr ymorth yn y blaen yn arafaid fel y gallo y main lestri llaethawg dirifedi dderbyn y maeth oddi wrtho; ond yn y wythien hon, nid oes dim felly, ond ambell i redweli yn ei throesi, ac yn ei gwasgu wrth guro; am hyny y mae y caeadau hyn yn dra angenrheidiol fel y byddo gorfod ar y caul fyned yn mlaen; ie, i ffyn. Gwel Dr Paley's *Natural Theology*.

Y mae y perffed, yn allegawl, yn arwyddo yr un peth a thoeturi, tirondeb, trugaredd, a'r cariad anwylaf: 'Fy mherfedd a ruant am dano ef,' sef y mae fy nhosturiaethau tyneraf yn ymgynhyrfu tu ag ato. Jer. 31. 20.

PERFFAITH—IO—RWYDD—YDD, (per-faith) cyfan, cyflawn, difal, digoll; cyfangwbl, cyflawnwedd; wedi ei orphen.—Y mae Duw yn berffaith, yn meddiannu pob rhinwedd a rhagoroldeb i raddau diderfyn. Mat. 5. 48.—'Perffaith yw ei weithred.' Deut. 32. 4. Sef yn gwbl sanctaidd, uniawn, a chyflawn; nid oes dim gwall na cholled yn ei weithred: mae wedi ei threfnu yn ddoeth i ateb dybenion addas i Dduw, ac wedi ei gorphen yn gyflawn.

Perffeihiwyd Crist pan orphenodd ei waith dros ei bobl yn ei ddarostyngiad yn y byd; a chwedi ei berffeiitho trwy ddyoddefiadau, mae yn Awdwr lechydwriaeth dragywyddol i'r rhai oll a uffudhant iddo. Mae perffeiithwydd yn ei Berson, a pherffeiithwydd cyflawn digoll yn ei waith, fel Mechnlydd dros ei bobl. Luc 13. 32. Heb. 2. 10. a 5. 9. Trwy un offwrn perffaith y perffeiithodd efe yn dragywyddol y rhai sydd wedi eu sanctaiddio. Y mae efe yn berffaith drostynt yr hyn y mae y gyfraith yn ei ofyn; ac y maent hwythau yn berffaith ynddo a thrwyddo. Nis byddant yn yr ystyr hwn byth yn fwy perffaith nag ydynt y mynyd y credont ynddo; canys mae efe yn berffaith ac yn gyflawn iddynt hwy, yr hyn ydyw ynddo ei hun. Heb. 10. 14.

Y mae y gair perffaith, a pherffeiithwydd, fel y priodolir hwynt i saint Duw yma yn y byd, yn amrywio yn eu harwyddocâd yn fawr, 1. Y mae pob credadyn yn berffaith fel y mae 'gwedi ei gyflawni yn Nghrist.' Col. 2. 10. Y mae ganddo berffaith gyflawnder, a Duw wedi hedydychu âg ef yn berffaith ac yn gyflawn, fel 'nad oes lidlogrwydd ynddo.' Esa. 27. 4. Nis dichon cynnydd mewn graddau gymeryd lle yma; canys ni bydd ganddo byth fwy drosto i Dduw, ac nid rhaid iddo wrth ychwaneg: ni ddichon Duw ofyn ychwaneg, na meddwl anfeidrol feddwl am fwy i fod. Eph. 5. 27. 2 Cor. 5. 21.

2. Mae yn berffaith hefyd o ran gwirionedd difuant a didwyll ei gariad at Dduw, ei ffydd yn Nghrist, ei edifeirwech am bechod, a'i dymuniad hiraethlawn am gyflawn waredigaeth oddi wrtho. Yn yr ystyr hwn y mae perffeiithwydd i'w olygu mewn cyferbyniad i ragrith. Nid wedi ei oreuro y mae, ond aur yw. Yn yr ystyr hwn, dywedir am Job a Hezeciah, eu bod yn berffaith. Job 1. 1. Esa. 38. 3. Gwel Jos. 24. 14. 1 Bren. 9. 4. Ps. 7. 8. a 25. 11. a 26. 1. a 78. 72.

3. Mae yn berffaith hefyd o ran cyflawnder gwaith yr Ysbryd Glân ar ei enaid: y mae wedi ei sanctaiddio

yn gwbl oll, ei ysbryd oll, ei enaid a'i gorph. 1 Thea. 5. 23. Mae ganddo galon ac ysbryd newydd, mae yn greadur newydd, gwnaed pob peth yn newydd, mae ynddo ddyn newydd. Eze. 36. 26. 2 Cor. 5. 17. Eph. 4. 23, 24.

4. Mae yn berffaith o ran y golygiad sydd ganddo ar holl gorph y gwirionedd, a'i gymeradwyaeth o bob peth yn Nuw, yn Nghrist, ac yn nhrefn lechydwriaeth, yn ngorchymynion Duw, mor belled ag y mae yn eu hadnabod: 'Uniawn y cyfrifais dy orchymynion am bob peth; a chaseais bob gau lwybr.' Ps. 119. 128. Nid yn hannerog, ac nid yn rhagrithiol, ond yn gyflawn, y mae ei holl enaid yn cymeradwyo pob peth yn Nuw, ac yn ei holl drefniadau, ei lwybrau, a'i ragluniaethau. Yr oedd Zacharias ac Elizabeth yn rhodio yn holl orchymynion a deddfau yr Arglwydd yn ddiargyhoedd. Luc 1. 6.

5. Mae yn amlwg y sonir hefyd am berffeiithwydd cymhariaethol: yn yr ystyr hwn sonia yr apostol am rai yn berffaith o ran gradd eu gwybodaeth, eu ffydd, a'u sancteiddrwydd, mewn cymhariaeth i fabonod yn Nghrist sydd raid iddynt wrth laeth, ac nid bwyd cryf. 1 Cor. 2. 6. a 3. 2. Heb. 5. 12, 13, 14. Mae graddau yn yr eglwys; sef plant, gwyr ieuainc, a thadau. 1 Ioan 2. 12, 13. Mae rhai yn weiniaid, a rhai yn gryffon; rhai yn ysbrydol, a'r lleill mewn ystyr, o ran gradd bychan eu hysbrydolrwydd, yn gnawdol; rhai âg ychydig ffydd, ac eraill a'u ffydd yn fawr ac yn ddi-egwan. Mat. 6. 30. a 15. 28. Rhuf. 4. 19.

6. Y mae perffeiithwydd o ran graddau i'r saint ymestyn ato, pan y bydd yr holl ddyn yn berffaith ac yn gyflawn rydd oddiwrth bob pechod, na dichonaid i bechu byth, ac wedi cael ei orlenwi â gwybodaeth ac â sancteiddrwydd, a'r holl enaid, yn ei holl alluoedd, wedi cael ei adferyd yn gyflawn i ddell Duw. Dyma y perffeiithwydd y mae y gyfraith yn ei ofyn, a Duw gwedi ei addaw i'w bobl. Yn yr ystyr hwn, dywed yr apostol, nad oedd gwedi ei gyrhaedd, neu eisoes gwedi ei berffeiithio, 'eithr dilyn yr wyf,' medd efe, 'fel y gallwyf ymafied yn y peth hwn hefyd yr ymafied ynof gan Grist Iesu.' Phil. 3. 11, 12. Y mae rhai yn gyfeillorau yn barnu fod perffeiithwydd yn gyrhaeddadwy yn y bywyd hwn, megys y Pabyddion ac erall. Pelagius, neu Morgan, ydoedd y cyntaf y rhoddir hanes am dano yn yr hanesiaeth eglwysig, a gyhoeddodd y pwnc cyfeillorau hwn. Gellw Jerome ef, *Prædicator Impeccantie, Prægethor Perffeiithrwydd*. Gwel *Epist. ad Ctesiph; et Tribus Libris Contra Pelagianos*. Dywed Awstin am dano ef a'i ganlynywyr, 'In ed etiam progredientur Pelagianii ut dicant vitam iustorum in hoc seculo nullum habere peccatum, et ex his in hac mortalitate Ecclesium Christi perfici, ut sit omnino sine ruga et sine macula, quasi non sit Ecclesia Christi, quæ in toto orbe clamata ad dominum, Dimittat nobis debita nostra;' hyny yw, bod eglwys Crist yn y byd hwn yn ddiabechod, heb arni frycheuyn na chrychni. August. *Hæres. 88., lib. ii., De peccatorum meritis et remissione*. Gwel *Ep. 89. et lib. xiv. De Civ. Dei. Cap. ix., et lib. de perfect. iustitatie, Enchr. c. 64.* Adnewyddwyd yr un pwnc gan y Pabyddion, y Sociniaid, a'r Ail-Fedyddwyr, yn eu dechreuad. Yn mhilth y Pabyddion bu dadl fawr rhwng y Jesuitiaid a'r Janseniaid yn nghylch y pwnc hwn. Gwadu hwn oedd un o'r pum pwnc a roddwyd gan y Pab Innocent X. yn erbyn y Janseniaid i'w barnu hwy yn hereticaid, a'u hesgymuno o'r herwydd. Hyn mae y wir eglwys yn mhob oes yn ei wadu, ac yn ei farnu yn gwbl groes i dystiolaethau y gair, i broffadau y duwoliion erioed, ac i natur gwaith yr Ysbryd Glân ar eu heneidiau. Y mae yn anhawdd meddwl y dichon y dychymyg hwn gael lle yn meddwl neb sydd yn byw yn ngoleuni Duw, a than argyhoeddiadau yr Ysbryd Glân; ond ei fod yn tarddu yn gwbl oddiwrth anwybodaeth mawr o èangder ac

ysbrydolrwydd y gyfraith, eu calonau eu hunain, ac o natur pechod. 'Y mae pob pechod yn drosedd o'r gyfraith,' medd un, 'ond nid yw pob trosedd o'r gyfraith yn bechod.' Yn ol y dywediad hwn, hawdd i un ddychymygu ei hun yn berffaith, gan mai efe sydd i farnu, ac nid y gyfraith, beth sydd bechod; ac ni farna neb yn ddrwg iawn am yr hyn mae yn ei garu yn anwyl. Amryfusedd cadarn ydyw hwn i gredu celwydd, sydd yn tueddu yn fawr i dwyllo eneidiau dynion. Ond y mae pob gwir gredadyn yn ymestyn at y perffeihrwydd hwn, fel peth o'r tu blaen iddo. Gwel Witsius, *De Aeon. Fæd., lib. iii. cap. 12., § 125.* Caryl on Job 1. 1. Doddridge, *Sec. 181.*

'Nid ydynt yn dwyn ffirwyth i berffeihrwydd.' Luc 8. 14. Sef nid yw yn dwyn ffirwyth cyflawn, addfed. Y mae yn myned yn ddiffirwyth; nid yw y peth mae yn ei ddwyn yn deilwng i'w alw yn ffirwyth. Mat. 13. 22. Marc 4. 19.

'Pob rhoddiad daionus, a phob rhodd berffaith, oddi uchod y mae.' Iago 1. 17. Rhodd berffaith, ydyw rhodd sydd yn gyflawn yn mhob ystyr, yn ateb i ddedwyddwch tragwyddol y neb sydd yn ei derbyn; mae yn berffaith o ran ei chyflawnder, ei godidogrwydd, a'i pharhad. Y mae y rhoddiad perthynol i ddynoliaeth ac i'r bywyd hwn yn ddaionus, ac yn dyfod oddi uchod, ond y mae yr Iechydwrtaeth, yn ei holl amrywiol gangenau, yn rhodd gyflawn, oddidog, berffaith a thragywyddol.*

'Oblegid ni pherffeihiodd y gyfraith ddim.' Heb. 7. 19. Trwy yr aberthau dan y gyfraith ni chafodd neb faddeuant a sancteiddrwydd; nid oedd perffeihrwydd trwy offeiriadaeth Lefi; yr oedd amherffeihrwydd yn yr offeiriad, ac yn yr aberthau, ac yn ganlynol yn yr addolwyr: ond gwnaeth gair y llw y Mab yn offeiriad, yr hwn a berffeihiwyd yn dragwydd—yr oedd yn ei Person ac yn ei aberth yn berffaith, ac a berffeihiodd bob peth perthynol i'r sawl a gredant yndo. Heb. 7. 11, 28.

'Gan edrych ar Iesu, Pen-tywysog a Pherffeihiydd ein fydd ni.' Heb. 12. 2. 'Pen twysog a gorphenwr yn fydd ni.' W. S. Blaenor ein fydd, yr hwn sydd yn rhagori ar bawb yn y fydd; awdwr, effeithydd, a gorphenydd fydd yn ei bobl: erddo ef y rhoddydd hi, gweddiodd am dani iddynt, ac y mae yn ei pherffeihiio ynddynt yn ei holl raddau a'i chynnydd. Phil. 1. 29. Ioan 17. 19, 20. Gal. 2. 20. Y mae rhai yn barnu fod cyfeiriad yn y geiriau at y chwaraeyddiaethau: wedi annog yr Hebreaid i redeg yr yrfa a osodwyd o'u blaen, y mae yn cyffelybu yr Iesu i'r dedfydwr, yr hwn oedd i farnu pwy oedd yr ennillwyr, ac i'w perffeihiio hwy fel ymdrechwyr, trwy roddi y wobr iddynt. Gwe. Schlesuser, Macknight. Iesu yw tywysog a barnwr y rhai sydd yn rhedeg yn yr yrfa ysbrydol, ac a rydd fywyd tragwyddol i'r ymdrechwyr buddugoliaethus, ac arno ef yn unig y gweddiad bod edrychiad yr holl ymdrechwyr.

'Gwr perffaith yw hwnw.' Iago 3. 2. Sef gwr cyflawn a manwl yn mhob peth, ac yn rhagori ar y cyffredinolrwydd: gellir barnu am un gwyladwrus a chybybodol yn ei eiriau, ei fod hefyd, yn gyfatebol i hyny yn ei holl weithredoedd.

'Fy nerth i a berffeihr mewn gwendid.' 2 Cor. 12. 9. Mewn gwendid, sef mewn profedigaethau a blinderau, ymddengys hollalluogrwydd Duw yn benaf yn cynnal ac yn cynnorthwyo y gwelnsiad danynt, yn eu rhinweddau iddynt, ac yn eu dwyn allan o honynt fel aur wedi ei buro.

'A thrwy weithredoedd fod fydd wedi ei pherffeihiio.' Iago 2. 22. Sef yr ymddengys ei bod yn fydd wirioneddol, fywiog, ac yn nerthol.

* Y mae yma yn lleianu am roddion ysbrydol, trwy y rhai y cwmhwysir ni at bob rhinwedd a pherffeihrwydd. Me-nochius.

PERGA, Περγα [*daearol*] dinas diarfor yn Pamphylia, ar yr afon Caystrus, yn agos i ba un yr ydoedd teml i'r eilun-dduwies Diana yn sefyll, a elwid Pergæa. Yr ydoedd yn enwog fel lle genedigol y daearfesurydd Apolonius. Bu Paul a Barnabas fwy nag unwaith yma yn pregethu. Act. 13. 14. a 14. 25. Yr oedd eglwys Gristionogol yno hyd yr wythfed ganrif.

PERGAMUS, Περγαμος [*dyrchafiad*] dinas cawog yn Asia Leiaf, ar yr afon Caicus, deugain o filltiroedd i'r gogledd-orllewin o Thyatira, a phymtheng milltir a thriugain i'r gogledd o Smyrna. Yr oedd yn nodedig am deml ynddi i Esculapius, duw meddyginiath; ond yn fwy felly am lyfr-gell yn cynnwys dau can mil o lyfrau, casgledig gan y brenin Attalus. Dros gant a hanner o flynyddoedd yr oedd yn brif ddinas o deyrnas nid anenwog, yr hon a roddwyd i'r Rhufeinwyr gan y brenin diweddfaf. Planwyd eglwys Gristionogol ya foreu yn Pergamus, er na roddir un crybwylliad am hyny gan Luc na Paul: ond a lygrwyd yn fuan gan gyfeiliornadau Balaam a'r Nicolaisiad, ac anfonodd Crist lythyr ati yn ei cheryddu yn llym o'r achos. Dat. 2. 12—17. Yr oedd gorsedd-fainc Satan yn Pergamus,* (Ps. 94. 20.) sef gau grefydd ac eilun-addoliaeth yn llywodraethu yn rymus ac yn greulawn, a ba erlidig-aeth waellyd ar yr Cristionogion, a bu Antipas yn ferthyr ffyddlawn i'r Argywydd yno. Dros saith neu wyth cant o flynyddoedd bu Cristionogrwydd yn fiod-euog yno; ond yn bresennol y mae yn meddiant y Twrc, a'r ychydig Gristionogion sydd yno ya wael ac yn druenus ei hylent.

PERHON, (pe-rhon) bydded felly; yr hyny; bydded y canlyniad felly.

Pe rhon a gorfod ar y rha'l's.
Rhyd glyn wylolain drawy.
E. Frye, (Ps. 84. 6.)

PERL—AU, *Ffr. PERLE; Span. PERLA; Gwydd. PEARLA* = cragen-faen. Cyfeithir yr un gair Groeg μαργαριτας, *gem*, yn Mat. 7. 6.—*perl*, yn pen. 13. 45, 46. Crist yw *πολυτιμον μαργαριτην*, 'y perl gwerthfawr,' (margaret gwerthfawr, W. S.) yr hwn sydd yn anfeidrol fwy ei werth ei hun na phob peth arall; yr hwn, pwy bynag a'i caffo a'i gwel felly, a gyfrif bob peth yn dom ac yn gollid i'w ennill a'i feddiannu. Phil. 3. 8, 9. Esa. 33. 6. 1 Cor. 3. 21—23. Eph. 3. 8. Col. 2. 3. 1 Ioan 5. 11, 12. Dat. 21. 21. Mae pechadur yn ddilys o fod heb bob peth am byth, os bydd heb Grist; ac yn cael Crist, caiff bob peth yndo. Nid oes dim rhwng dynion a'i gael, ond eu bod heb weled ei werth a'i ogoniant i'w ddewis. Y mae yn cael ei gyhoeddi a'i ddangos yn yr efengyl yn ei holl werthfawrogrwydd a'i ogoniant; mae i'w gael gan y neb a'i derbynio yn rhad, yn gyflawn, ac am byth: ymfyddon ydyw pawb a ymfoddolant ar fyw hebddo. Edr. GEM, MAEN.

PERLLAN, (pér-llan) afalach; lle i gadw seron; llwyn plan o goed ffirwyth.

Tri thlws cenedyl: melin, cored, a pherllan.
Cyfrithiau Cymraeg.

'Dy blangion sydd berllan o bomgranadau.' Can. 4. 13. 'Paradwys o bomgranadau.' *Groeg.* Edr. GARDD, PLANIGION.

PERSIA, Περσία (*paras*) وپارس (*persia*). Yr enw cyntaf ar y wlad hon oedd ELAM, oddiwrth Elam mab Sem; hwyrach mai enw mab Elam ydoedd Paras, ac mai oddiwrth hwnw y cafodd y wlad yr enw PERSIA.†

* Gorsedd-fainc Satan yn ddias ydyw eistedd eilan-and-l-iaeth, coel-grefydd, ynyfdrwydd, ac annuwlodeb. Yn y pethas hyn y mae Satan yn arfer ei ddichell a'i allu. Yn Ps. 94. 20. y mae ymadrodd cyffelyb, חַדְוִתִּים מֵאֵם gorsedd-fainc anwtreda. Vitranga.

† Hyde Rel. Vet. Pers. cap. xxxv.

Beth bynag, Elam ydoedd enw cyntaf y wlad.* Gen. 10. 22. a 14. 1. Jer. 25. 25. A'r trigolion a elwir Elamitïaid. Act. 2. 9. Sef Iuddewon a feddyllir yma yn trigo yn Elam. Ni roddir yr enw Persia iddi yn yr ysgrythrau, hyd yn nghylch amser y caethiwed i Babilon. 2 Cron. 36. 20. Eze. 27. 10. Dan. 8. 20. a 10. 13—20. a 11. 2. Esther 1. 13, 14, 18. Am sefyllfa Persia, y mae yn nghanol Asia, o du y dehau i Media, ac o du y dehau-ddwyrain i Assyria a Caldea. Dywed y teithiwr Syr J. Chardin, y cyfrifir yn bresennol 40,000,000 o drigolion yn perthyn i deyrnas Persia. Cedrolaomer ydoedd un o'r breninoedd cyntaf. Edr. ELAM. Goresgynwyd hi gan yr Assyriaid, a chan y Caldeaid wedi hyn. Jer. 25. 25. a 49. 35—39. Wedi y difodiad a wnasth y llywodraethau hyn arni, bu mewn gwedd druenus cyn i Cyrus ei chysylltu â Media, a darostwng ymerodraethau Assyria, yr Aipht, a Lybia. EDR. BABILON, CYRUS. Cyrus ydoedd sylfaenydd ymerodraeth y Persiaid.

Pan aned Cyrus, nid oedd y Persiaid ond pobl anaml, yn cynnwys deuddeg llyweth, yn preswyllo mewn un dalaeath yn unig o'r diriogaeth eang a alwyd gwedi hyn wrth yr enw Persia, ac i gyd ddim dros 120,000 o drigolion. Trwy ddoethineb a gwrloedd Cyrus, y meddiannodd y bobl hyn, gwedi hyn, ymerodraeth fawr y dwyrain. Dyglad y plant i fynu oedd yn cael edrych arno gan y Persiaid fel y ddyledswydd benaf, mwya'f ei phwys a'i chanlyniadau i'r llywodraeth. Nid ydoedd hyn yn cael ei adael i ofal y rhieni, rhag trwy ffolineb a gormod serch y rhieni, i'r plant gael cam hyfforddiad; ond yr ydoedd y llywodraeth yn cymeryd gofal o hyn yn fanwl. Yr oedd yr holl blant gwrywaidd yn cael eu dwyn i fynu, yn gyffredin, yn yr un dull; yr oedd pob peth gwedi ei drefnu lldynt; sef eu bywyd, eu diod, eu gwaith, eu hamserau i bob peth, a'u cospedigaethau am feiau. Yr oeddynt yn ymdrechu i'w cynnefino trwy arferiad boreu, i fyw yn gymedrol ac yn sofr, ar yr ymorth mwya'f cyffredin; megys bara, dwfr, berw y dwfr; ac yn cadw rhag cyffeithiau, anghymerollder, moethau, a segurdd. Yr oeddynt yn myned i ysgolion i ddyysgu rhinwedd, uniondeb, cyflawnder, &c., fel y gwanant mewn lleoedd eraill i ddyysgu gwybodaeth y celfyddydau. Cafodd Cyrus ei hun ei ddwyn i fynu yn y dull hwn, a rhagorodd ar bawb o'i gyfodion yn mhob peth rhinweddol. Yr oedd y Mediaid yn bobl wahanol iawn oddiwrth y Persiaid yn yr holl bethau hyn, yn ymollwng i foethau a phob anghymedroldeb.

Teyrnasodd Cyrus, gwedi iddo ddyfod fel tywysog a blaenor ar fyddinoedd Persia, i gynnorthwyo ei ewythr Cyaxeres, am ddeg ar hugain o flynyddoedd; gwedi goresgyn Babilon, naw mlynedd; a saith mlynedd wedi iddo ef ddyfod yn unben ar yr holl ymerodraeth, ar ol marwolaeth ei ewythr Cyaxeres yn Media, a'i dad Cambyses yn Persia. Y flwyddyn gyntaf o'r saith diweddaf ydyw y flwyddyn a feddyllir yn Ezra 1. 1., pan derfynodd gaethiwyd yr Iuddewon, ac y cyhoeddodd efe ryddid iddynt i ddychwelyd i'w gwlad eu hunain; treuliodd y saith mlynedd diweddaf o'i fywyd yn dra

heddychol, a sefydlodd y fath drefniadau doeth ar y llywodraeth, fel y safodd trwy rym ei osodiadau, dros ddau cant o flynyddoedd gwedi ei farwolaeth, er holl ynyfduwydd ei olynwyr. Yr oedd yr ymerodraeth yn eang iawn pan y bu farw; ei therfyn dwyreiniol oedd yr afon Indus; i'r gogledd yr oedd moroedd Caspia a'r Euxine yn ei therfynu; o du y gorllewin môr Egea; ac o'r tu dehau Ethiopia a môr Arabia. Yr oedd yn preswyllo yn nghanol ei ymerodraeth; y saith mis oer o'r flwyddyn yr ydoedd yn aros yn Babilon, am ei bod yn gynhesach yno; tri mis yr arosai yn Susa, a dau yn Ecbatana. Gwel *Cyropæd.* lib. viii. Bu farw, A. M. 3475, C. C. 529, o'i oed 70. Mae hanesion ei farwolaeth yn amrywio yn fawr; ond y mae hanes Xenophon mor debyg, os nid yn debycach i wirionedd ag un; sef iddo farw ar ei wely, yn ei wlad ei hun, ac yn nghanol ei gyfeillion. Gwel *Cyropæd.*, lib. viii. Y mae yr haneswyr oll yn cytuno iddo ef gael ei gladdu yn Passargada yn Persia, lle y dywed Xenophon iddo farw; ac yr oedd ei feddfan, neu ei feddgor, i'w gwled yn amser Alexander Fawr. Annehebyg y buasai yn cael ei gladdu yn Passargada, pe buasai gwedi ei ladd ar hynt filwraidd yn Scythia, yn ol hanes Herodotus a Justin; ac annhebyg iawn y buasai gwr mor synwrlawn a Cyrus, yn myned ar y fath hynt ynyf yn ei hen ddyddiau; ac mor annhebyg y buasai achosion yr ymerodraeth yn myned rhagddynt gyd â'r fath ffyniant yn nrylaw y fath olynw'r a Cambyses, pe buasai, yn ol yr hanes hwn, efe a dau can mil o'i flwy'r gwedi eu lladd gan y Barbariaid yno. Am hanesion Diodorus Siculus, Ctesias, a John Malela o Antioch, y rhai ydynt yn amrywio oddiwrth ei gyfild, yn gystal ag oddiwrth eraill hefyd, nis câf eu cofâu. Gan fod hanes Xenophon am dano yn cyd-gordio yn rhyfedd i'r Ysgrythrau Sanctaidd yn mhob peth, y mae yn ddiwng o'n cred yn hyn hefyd.

Cambyses, ei fab (yr hwn, tebygol, a elwir Ahasuerus yn Ezra 4. 6.) a gafodd yr orsedd, yn ol trefniad ei dad, ar ei ol, a theyrnasodd am saith mlynedd a phum mis. Teyrnasodd un ar ddeg o ymerawdwr ar orsedd Persia, yn olynol, wedi marwolaeth Cambyses; y diweddaf, Darius Codomanus, a orchfygwyd gan Alexander Fawr, A. M. 3674. Ar hyn, wedi iddi barhau dau cant a chwech o flynyddoedd, diweddwyd ymerodraeth Persia, ac ymerodraeth Groeg a'i holiynodd. Enwau ymerawdwr Persia oeddynt Cyrus, Cambyses, Smerdis, Darius Hystaspes, Xerxes I., Artaxerxes Longimanus, Xerxes II., Sogdianus, Darius Nothus, Artaxerxes Mnemon, Artaxerxes Ochus, Arses, Darius Codomanus—i gyd, tri ar ddeg. Edr. dan amryw o'r enwau yn y gwaith hwn. Gellir olrhain dystyriwyd yr ymerodraeth hon i'r un achosion ag sydd yn dystyriwyd pob llywodraeth; sef balchder, creulonder, gormod rhyseed, moethau, gloddest, segurdd, diddwaeth, ac eilun-addoliaeth.

Yr ymerodraeth hon ydoedd y 'ddwyfron a'r breichiau arian,' yn y ddelw a welodd y brenin Nebuchodonosor yn ei freuddwyd, yr hwn a ddehongla Daniel: 'Ac ar dy ol di y cyfyd breniniaeth arall is na thi.' Dan. 2. 32, 39. Y pen aur oedd yr ymerodraeth Babilonaidd; y freniniaeth a gododd ar ol hōno, ac ydoedd is na hi, ydoedd ymerodraeth y Mediaid a'r Persiaid. Y ddwy fraich ydynt yn arwyddo y ddau frenin y rhai a ddinystriai freniniaeth Babilon. Y ddau frenin oeddynt freninoedd y Mediaid a'r Persiaid, galluocdd pa rai a ymunasant dan Cyrus, yr hwn ydoedd yn fab i frenin Persia, a daw brenin Media, yr hwn a gymerodd Babilon, a derfynodd yr ymerodraeth hōno, ac a osododd i fynu ymerodraeth y Persiaid ar ei hadffellau. Dywedir fod hon yn is na'r llall; sef ei bod yn *Uai*; neu yn hytrach, yn *waeth* na'r llall: * *deterius te. Castallo.* Dywed Dr Prideaux, 'fod breninoedd Persia

* Dywed Mr Bell (gwel ei *System of Geography*) mai enw brodorol Persia yw *Iran*, ac nad ydym i olyn Persia wrth *Elam* yn yr Ysgrythrau Sanctaidd, ond y parth dehenol a mynyddig o wlad *Media*, yn cyfateb i *Elamais* yr ysgriftenwyr Groegaidd. Cadarnheir y golygiad yma trwy y ffaiith mai *Airan* yw yr enw a gelir am *Persia* ar 66f-adeilliau Persopolis ya yr iaith Fehliod, neu yr hen Bertiaeg; ond tebygol mai ar ol amser Zoroaster y rhoddwyd yr enw hwn ar y wlad, gan mai ystyr yr enw yw *gwlad y credniwyr*, gan gyfeirio at grefydd y Magiaid a ffinai yno, sylfaenydd yr hon ydoedd Zoroaster. Ymddengys mai enw ar dalaeath o'r wlad ydoedd Persia ar y cyntaf, yr hwn a drosglyddwyd wedi hyn i'r wlad yn gyffredinol. Ieithoedd y wlad ydyw y Zend, Fehliod, y Parsee, a'r Bertiaeg. Nis gellir darllen hanes bywyd y dawliol Henry Martyn, yr hwn a lafarlodd ar y rhan hon o'r maes cennadol, a hanes yr ymchwilwyr diweddar ya mllith y Nestoriaid, heb deimlo djdodde' mid bychan ya y wlad boe.—C.

* Prideaux, *Connect.*, p. 1. b. 2. cyntaf o Nerigilias.

y rhyw waethaf o ddynton erioed a lywodraethasant ar deyrnas.' Cyffelybiad yr un ymerodraeth i *arth* yn ngwledigaeth Daniel (pen. 7. 5.) a arwydda yr un peth. Edr. ARTH.

Wedi bod dan lywodraeth y Groegiaid, y Parthiaid, y Saraceniaid, a'r Tyrciaid, a bod yn ddarostyngedig i lawer o gyfaewidladau, a'i thrigolion ddyoddef llawer o greulondeb ynddynt oll, yn yr amrywiol oesoedd, mae yn bresennol yn freniniaeth dra èang, yn cael ei hamgylchu o bob tu gan ymerodraethau Rwsia, y Twrc, y Mogul, a Tartary.

Nid oes fawr o hanes am daeniad Cristionogrwydd yn Persia, er ddammeu, iddi gyrhaedd hyd yno, a llwyddo, fel yn mharthau eraill o'r byd. Y mae un Zoroaster yn enwog yn ei hanes fel diwygiwr mawr yn nghrefydd y wlad. Barna rhai iddo gyfyllachu âg Ezeziel yn y caethiwed, ac iddo trwy hynny gael gwybodaeth o'r Ysgrythyrau Sanctaidd, ac iddo ffurfio rhyw gymyagedd o grefydd wahanol i Baganiaeth gyffredin y Cenedloedd. Ar y cyntaf nid oedd ganddynt hwy na delwau, na themlau, nac allorau; ond yr oeddynt yn credu fod un Duw, ac yn addoli yr elfenau, yn enwedig yr elfen dân, a'r cyrph nefol, yn enwedig yr haul, fel yn ei gynnrychioll. Yr oedd ganddynt lawer o barch i Abraham, ac yn hōni mai efe a'u dysgodd yn eu crefydd. Wrth bob hanes y mae lle i farnu yn ddilys eu bod yn fwy rhydd oddiwrth elfun-addoliaeth, ac yn tebygu i'r Iuddeuon yn eu crefydd, yn fwy na'r holl Genedloedd eraill yn y dehau neu y dwyrain. Yr oeddynt yn gwrthwynebu yr arferiad o demlau, gan farnu mai peth ynfyd oedd meddwl fod teml, neu un tŷ, neu le, yn abl cynnwys Duw Hollbresennol, Hollalluog, a Hollwybodol. Ac er fod gradd o lygriad yn eu plith trwy eu cyfrinach a'r Cenedloedd eraill; megys yr Assyriaid a'r Caldeaid, etto parhaodd hyd heddyw, meddant, grediniaeth a pharch i'r hen egwyddorion oedd yn foreuol yn eu plith.

Y mae sefydliad cenadol yn bresennol gan y Gymdeithas Genadol yn Edinburgh, ar gyffiniau Persia, ag sydd wedi ei goroni â gradd o lwyddiant. Hyffryd yw goheithio mai cwmwl bychan ydyw, a ymdaena dros yr holl wledydd tywyll, ac a dywallt gawodydd o fendithion tragwyddol ar y trigolion. Am hanes Persia, gwel yn benaf *Ancient Universal History*, vol. v, vi. Rollin's *Ancient History*. Prideaux's *Connect.*, b. i. Dr Thomas Hyde's *History of the Ancient Religion of the Persians*.

PERSON, *Llad.* PERSONA; *Saes.* PERSON: dyn, nawd, notur; ansawd, dynsawd; y rhagor ansawdd rhwng y nall ddyn a'r llall.—'Ac yn wir lun ei Berson ef.' Heb. 1. 3. *χαρᾶς ἰσχυροῦ*, a *gwir lun ei sylwedd, neu ei hanfod; sef gwir lun y Tad ei hun.* Priodol ystyr y gair *Gr. υἰοστροφία* yw *sylyfaen*; oddiwrth *υἱ* dan, ac *τροφία*, neu *ισταμα*, *gosod*, neu *sefyll*; peth yn sefyll dan, ac yn cynnal peth arall yn ddiysgog. Yn draws-symudol arwydda, hyder sier, gobraith dilys, dysgwyliad diysgog, yr hwn sydd yn dal ac yn cynnal meddwl dyn, fel mae sylfaen yn cynnal adeiladaeth. 2 Cor. 9. 4. a 11. 17. Heb. 3. 14. a 11. 1. Yn yr un golygiad y mae yn arwyddo hanfod sylweddol, anysgogadwy, yn dibynnu yn gwbl arno ei hun, ac yn gynnalaieth i eraill. Gwel Schleusner. Y mae y geiriau yn arwyddo yr un peth a'r ddau air, 'furf Duw—delw y Duw anweledig.' Phil. 2. 6. Col. 1. 15. Y mae y Mab o'r un hanfod a'r Tad, ac felly yn *furf Duw*; ac y mae yn ddangosiad cywir o'r Duwdod i ni, ac felly yn ddelw y Duw anweledig. Edr. DELW, FFURF. Nis gwn am un gair yn cyfateb yn fwy cyflawn i'r geiriau hyn yn yr ysgrythyrau, na'r geiriau *יהוה אמת* *guedd* IEHOFAH: 'ond caiff edrych (yn dywedyd am Moses) ar *wedd* IEHOFAH.' Num. 12. 8. Edr. GWEDD. Nid ydyw y gair *Gr. υἰοστροφία*, yn arwyddo *person*; arferir ef

yn aml yn nghyfieithiad y LXX., ond nid ydyw yn gyfieithiad o un gair Hebraeg sydd yn arwyddo *person*: ei ystyr yw sylwedd, hanfod, hanfod sylweddol; etto nid oes dim a ddichon fod yn fwy eglur na bod y geiriau yn gosod allan undeb hanfod, a gwahanol bersonau yn yr hanfod hwn. Nis dichon fod un creadur yn wir lun (*χαρᾶς*) yr hanfod dwyfol; heb fod yn hanfod dwyfol; ac ni buasai Crist yn ddelw y Duw anweledig i ni, heb fod ei hun yn *furf Duw*, yr hyn y mae y geiriau 'gwir lun ei berson ef,' yn ei arwyddo. Edr. TRINDOD. Gwel Campbell's *Dissert.* Mintert's *Lez. Gr.* Schleusner's *do.* Sulceri *Thesaur.* Dr Owen on *Heb.* 1. 3.

PERSWADIO, *Llad.* PERSUADERO; *Ffr.* PERSUADER; *Saes.* PERSUADE: darbwyllo, dybwyllo, annog, eiriol, cyngori.—'Ac a berswadiasant y bobl.' Mat. 27. 20. 'Ymlewydd awnaethant a'r bobl.' W. S. 'A hudasant y bobl.' Dr M. 'A annogasant y bobl.' Argraffiad 1746.—'Ni a'i perswadiwn ef.' Mat. 28. 14. 'Ni a ei dygwn ef i gredy.' W. S. a Dr M.—'A hwy a berswadiasant y bobl.' Act. 14. 19. 'Yr ei wedi iddwynt gwbl eiriol y popul.' W. S. 'Wedi iddynt gyngori y dyfa.' Dr M.—'A chan na ellid ei berswadio.' Act. 21. 14. 'A' phuryt na ellit troi ei veddwl.' W. S. 'A phan nad oedd yn cydsynio â ni.' Dr M.—'Yr ydyw yn perswadio dynion.' 2 Cor. 5. 11. 'Ydd ym yn peri y ddyntion gredu.' W. S. a Dr M. Yr un gair *Gr. πείθεω*, sydd yn y lleoedd hyn oll; ei briodol ystyr ydyw annog, cyngori; ac a gyfieithir felly yn Act. 13. 43. a 19. 8. a 28. 23.

PERTH—I, (py-erth) drain, mieri, dyrystni; llwyn o ddrain; prysgl.—'Ac angel yr Arglwydd a ymddangosodd iddo (sef i Moses) mewn fflam dân o ganol perth.' Exod. 3. 2. Y mae yr angel yn cael ei alw 'DUW Abraham,' yn adn. 6. a 'IEHOFAH' yn adn. 7. Y mae Stephan yn llefaru am ddau: 'Hwn a anfonodd Duw yn llywydd, ac yn waredwr, trwy law yr angel, yr hwn a ymddangosodd iddo yn y berth.' Act. 7. 35. Ddammeu mai 'angel y cyfammod' ydoedd. Mal. 3. 1. Dilys yw, fod y weledigaeth hon, nid yn unig yn foddion i alw sylw Moses, ac yn gadarnhad iddo o'i anfoniad gan Dduw i wared Israel, ond hefyd yn arwyddoedol ac yn arddangosiadol. Rhai gynt a olygent y berth yn arwyddo cenedl Israel, a'r tân y gyfraith, yr hon sydd yn goleuo ac nid yn difa; eraill a olygent y berth yn arwyddo dynoliaeth Crist, yr hon sydd heb ei difa mewn undeb â Pherson y Mab; eraill drachefu a olygent y berth yn arwyddo Mair Forwyn, mam yr Iesu, a'r tân yn arwyddo yr Ysbyrd Glân yn cenedlu dynoliaeth Crist o'i sylwedd, heb ei niweidio. Y mae y pethau hyn yn gywraint, ond nid perthynol iawn i'r achos. Tebygol fod cyfeiriad i prophwyd Esaiah, (pen. 43. 2.) at y weledigaeth hon: 'Pan rodlech trwy y tân, ni'th losgir; ac ni ennyn y fflam arnat.' Y mae y weledigaeth, gan hynny, yn hytrach yn gosod allan gyffwr isel, gwael, a dirmygedig Israel yn yr Aipht, yn cael eu cystuddio yn dost; etto yr oedd Duw yn ei ewyllys da yn eu canol, ac yn eu cadw hwynt yn rhyfedd heb eu difa. Deut. 33. 16. Gea. 15. 13, 17. Yn ol deddf natur, buasai y tân yn difa y berth yn fuan; felly y buasai Pharaoh greulawn, gadarn, yn difa Israel yn yr Aipht, ac y buasai gelyntion yr eglwys, yn yr amrywiol oesoedd, yn yr un modd; ond y mae Preswylydd mawr y berth a'i ewyllys da tu ag ati, ac am hynny, er fod y 'tân yn ei losgi, mae heb ei difa.' Deut. 4. 20. Ps. 60. 12. Dan. 3. 27. 1 Cor. 1. 8, 9, 10.

PERTHYN—AS—AU, (parth) priodol, yn eiddo un; peth â hawl gan un iddo, ac awdurdod arno; câr, carenydd.—'I mi y perthyn dial.' Deut. 32. 25. Edr. DIAL.—'A dywedyd y pethau a berthlynant i

deyrnas Dduw.' Act. 1. 3. Sef eglurhau y pethaua berthynent i oodiad teyrnas Dduw i fynu yn y byd; dyma y pethau oedd o bwys yn ngolwg yr Iesu cyn ei esgyniad, ag oeddnt o ganlyniad mawr i'r dysgyblion fod yn hysbys o honynt. Nid ydyw y ddaear, a'r hyn oll sydd gynnwysedig ynddi, ond bychain yn ngolwg Crist Iesu, ond fel maent yn ateb rhyw ddyben gwasanaethgar i oodiad a llwyddiant ei deyrnas. Y deyrnas ydyw yr adeiladaeth fawr, defnyddiau esgynlawr (*scaffolds*) yw y lleill i gyd.

PERYGL—U, (peryg) *Llad. PERICULUM; Saes. PERIL*, pŷd, enbydrwydd. 1 Cron. 11. 19. 1 Cor. 15. 20. 2 Cor. 11. 26.

PESTL, (pest) *Llad. PISTILLUM; Saes. PESTLE*; pŷydwyr, hyrddiedydd, gordd, gorddwyn. Diar. 27. 22. Edr. MORTER.

PETR, Πετρος [*careg*] priodwr o Bethsaida, mab Jonas, a brawd Andreas. Ei gynenw oedd SIMON; ond galwodd yr Iesu ei CEFHAS, neu PETR, sef *careg*, neu *grraig*, i ddynodi ei angen am gadernid sefydlog yn y ffydd. Ioan 1. 42, 43, 44. Mat. 16. 18. Yr ydoedd Andreas ei frawd yn un o ddisgyblion Ioan Fedyddiwr (a hwyrach Petr hefyd) ac a glywodd Ioan yn cyfeirio at yr Iesu, fel 'Oen Duw, yr hwn sydd yn tynnu ymaith bechodau y byd;' mynegodd i Petr am yr Iesu, ac a'i dygodd ato. Pysgodwyr oeddnt hwy wrth eu galwedigaeth, ac yr oeddnt yn dilyn eu galwedigaeth o bysgota, nes i'r Iesu eu galw yn fwy neillduol i fod yn ganlynywyr iddo, ac addaw eu gwneuthur yn 'bysgodwyr dynion.' Mat. 4. 19. Marc 1. 17. Wedi hyn, pan ddewisodd yr Iesu y deuddeg apostol, yr oedd Andreas a Petr o'r nifer. Yn nghylch yr amser hwnw, gadawodd Petr Bethsaida, ac aeth, efe a'i wraig, i Capernaum, lle genedigol ei wraig, fel yr ydys yn barnu. Oddiwrth waith Andreas yn myned gyda hwynt yno, ac yn cyd-fywloaethu â hwynt, yr ydys yn barnu fod eu tad gweidi marw. Yr oedd yr Iesu yn preswyllo gyda hwynt, wedi iddo wneuthur ei drigfa yn Capernaum; gelwir eu tŷ weithiau, 'Tŷ Petr.' Mat. 8. 14. Weithiau, 'Tŷ Simon ac Andreas.' Marc 1. 29. Yn nghylch blwyddyn gwedi i Petr ddyfod yn ddisgybl i Grist, dangosodd yr Arglwydd ei allu dwyfol trwy ddwy wrth perthynol yn neillduol iddo ef, sef iachâu ei chwegr o'r cryd, a'i helfa ryfeddol o bysgod. Effeithlodd y ddiweddfaf yn hynod ar Petr. Syrthlodd wrth liniau yr Iesu, gan ddywedyd, 'Dos ymaith oddi wrthyf; canys dyn pechadurus ydwyf fi, O Arglwydd.' Braw mawr a ddaethai arno ef, a'i gymdeithion, o herwydd yr helfa bysgod a ddaliasant. 'Dyweddodd yr Iesu wrtho, Nac ofna; o hyn allan y deli ddynion.' Gwedi iddo ef ac Andreas, ac Iago a Ioan, ddwyn eu cychod i dir, gadawsant bob peth, ac a ddilynasant yr Iesu. Luc 5. 8. Fel hyn, ymddengys fod Petr, pan y galwyd ef i fod yn apostol, yn briod, yn ben-teulu, a chanddo long (neu gwch, yn hytrach) a rhyw dau, a'i fod yn cynnal ei hun a'i deulu trwy alwedigaeth onest. Y mae yr apostol Paul yn crybwyll ei fod yn dwyn oddi amgylch gyd âg ef ei wraig wrth fyned i bregethu, wedi esgyniad Crist. 1 Cor. 9. 5.

Wedi galw Petr i'r apostolaeth, mae yn ymddangos yn enwog yn mhlith yr apostolion.—1. O ran ei dymherch naturiol: y mae yn ymddangos yn ddyfnys, bywiog, cryf, yn dywedyd ei feddwl yn rhydd ac yn barod—hwytrach, yn llai arafaid a mwynaid nag Ioan: ac o herwydd hyn, canfyddir ef yn brysus yn ateb gofynion yr Arglwydd Iesu o flaen y lleill. Mat. 16. 16. Ioan 6. 68.—2. Y mae ei ffydd yn yr Iesu fel y gwir Fessiah, a'i zel drosto, yn amlwg ar bob achlysur, fel y gellir gweld wrth edrych Mat. 14. 28. Marc 4. 47. Luc 22. 50.—3. Yr ydoedd Petr yn un o'r tri oedd yn bresennol gyda Christ pan gyfododd ŵerch Jairus—yn ei wedd-newidlad—ac vn vr ardd.

Edr. GWEDD.—4. Er hyn y mae cwmp Petr yn nodedig, yn gwadu ei Arglwydd dair gwaith yn llys yr arch-offeiriad. Ond y mae yr holl hanes yn dangos yr eglur, er nad oedd Petr yn ddiueu, ond iddo bechm yn ddirfawr; etto, mai o hunan-hyder, o wendid, ac anystyriaeth rhyfygus, y dygweddodd hyn iddo, ac nid o rag-fwrld blaenorol, a chasineb at Grist, fel Judas yn ei fradychu.—5. Y mae ei edifeirwch a'i godiad mor amlwg a nodedig a'i bechod. Gwedi i'r Iesu edrych arno, y celliog i ganu, ac iddo goffo geiriau yr Iesu, 'efe a aeth allan, ac a wylodd yn chwerw-dost.' Mat. 22. 62. Gwedi ei adgyfodiad, y mae tiriondeb a gofal yr Iesu yn fawr am dano. Gorchymynodd i'r gwragedd fynegi, yn neillduol i Petr, y newydd am ei adgyfodiad—ymddangosodd iddo ef yn gyntaf o'r apostolion, a chadarnhaodd iddo ei swydd ar ymddangosiad arall iddo, trwy orchymyn iddo borthi a bugellio ei ddefaid. Ioan 21. 15, 16, 17. Y mae yr holl hanes am ei gwmp—ei edifeirwch—a'i adferiad gan yr Iesu i'w le, fel cyfaill Crist, ac hefyd i'w swydd fel apostol, yn llawn o addysg fuddiol—yn rhybydd ac yn annogaeth—er siampl pa fodd i ymddwyn yn yr eglwys o ran dysgyblaeth eglwysig. Ei hunan-hyder a'i ryfgy yn myned i llys yr arch-offeiriad, a fuont yn achlysurol o'i gwmp; eiriolaeth Crist drosto, a'i edrychiad arno, fuant y moddion o'i gyfodiad. Tynnerwch yr Iesu tu ag ato, sydd yn gwrio y dystiolaeth fawr am dano, 'Y gorsen ysis nis tŷr, a'r llin yn mygu nis diffydd.—6. Ar ol esgyniad Crist, Petr a gyfododd i fynu i ddywedyd ei feddwl am ddewis apostol yn lle Judas; â hyn y cydunodd y lleill, a'r coel-bren a syrthiodd ar Matthias, yr hwn a gyfrifwyd gyd â'r un ar ddeg o hyn allan.

Ar ddydd y pentecost, pan syrthlodd yr Ysbryd Glân ar yr apostolion, Petr a safodd i fynu, ac a reithlodd i'r bobl, i roddi hanes iddynt hwy am y wyrth ryfodd hōno, ac a bregethodd Iesu Grist gwedi ei groehoelid iddynt, fel y dwys-bigwyd yn nghylch tair mill o'i wrandawyr, y rhai a gredasant, ac a fedyddiwyd. Act. 11. Edr. PENTECOST, YSBRYD. O hyn allan y mae nerthoedd yr Ysbryd Glân yn gweithredu yn dra rhyfedd trwy Petr a'r apostolion eraill. Yn eu zel a'u gwroldeb yn pregethu Crist; yn ateb o flaen y cynghor yn Jerusalem; y gwyrtiaur rhyfedd a wnaethant; yn eu sancteiddrwydd, eu hymarweddiad, a'u hunan-ymwadiad, y maent yn ymddangos yn fwy na dynion; oud dynion oeddnt, gwedi eu gwsgo â nerth o'r uchelder. Yr oedd cysgod Petr yn iachâu y cleifion yn heolydd Jerusalem, pan Adalai heibio iddynt. Act. 11—v.

Gwedi i'r erlidigaeth wasgareu Cristionogion ar led o Jerusalem, aeth Phylip i waered i Samaria, ac a bregethodd yr efengyl, a wnaeth wrthiaur, ac a fedyddiodd lawer yno; ac yn mhlith eraill Simon y swynwr, hudol mawr yn mysg y bobl. Anfonwyd Petr ac Ioan yno i gadarnhau, ac i ychwanegu yr eglwys, gan roddi yr Ysbryd Glân trwy weddi ac arddodiad dwy-law. Y mae Simon yn ceisio prynu y cyffelyb awdurdod ganddynt hwy. Ar hyn y mae Petr yn ei gerddu ef yn dost am ei ragrith a'i gybydd-dod, ac yn ei annog i edifarhau. Dychweasant i Jerusalem, gan bregethu yr efengyl ar eu taith yn llawer o bentrefi y Samariaid. Act. 8. 1—25. Pa hyd gwedi eu dychwelid yr arossant yn Jerusalem, nid ydyw yn amlwg; ond clywn am Petr gwedi hyn yn ymweled â'r eglwysi mewn parthau eraill. Y gwyrtiaur a wnaeth yn Lyda a Joppa a effeithiasant ar lawer i'w dychwelid at yr Arglwydd—yn enwedig yn iachâu Aeneas, ac yn cyfodi Tabitha o farw i fyw. Act. 9. 32—43. Edr. AENEAS, DORCAS. Yn Joppa cafodd weledigaeth hynod i'w barotol i fyned i bregethu yr efengyl i Cornelius, ac i dderbyn y Cenedloedd i mewn i'r eglwys, trwy feiydd, gwedi gweld yr Ysbryd Glân yn ddisgyn arnynt. Edr. CORNELIUS, LLEN-LLIAN. Gwed'

achwyn arno am fyned i mewn at y Cenedloedd, y mae yn gwneuthur ei amddiffyn yn fwynaidd ac yn addas. Act. x, xi.

Yn nghylch A.D. 43, neu 44, Herod Agrippa a gododd erlidigaeth yn erbyn yr eglwys, a laddodd Iago, ac a garcharodd Petr, ar fedr gwneuthur yr un dienyddiad o hono yntau; ond trwy weddïau yr eglwys, y mae angel yn ei waredu ef allan o'r carchar, ac yn taraw Herod â marwolaeth resynol, am ei falchder a'i ryfyg, yn cymeryd gogoniant iddo ei hun, nad ydoedd ddyledus. Act. xii. Yn nghylch yr amser hwn, dywedir iddo ef fyned i Rufain, ond yn ddisail, wrth bob tebygolrwydd. Yn A. D. 51., cawn ef yn Jerusalem, pan osodwyd o flaen yr apostolion yr ymryson mawr rhwng yr Iuddewon a'r Cenedloedd yn nghylch yr enwaedïad; a Phetr oedd yr hwn a ddywedodd ei feddwl gyntaf ar yr achos. Act. 15. 1—29. Yn yr holl hanes am yr apostolion, y mae blaenoriaeth Petr i'w weled yn eu plith agos ar bob achos: nid blaenoriaeth o ran swydd, nac hunan-ymgais; ond blaenoriaeth o ran y defnydd a wna yr Ysbryd Glân o hono: blaenoriaeth sanctaidd, gweddus, a defnyddiol—esmwyth a buddiol i bawb, ac anrhydeddus i achos yr Arglwydd. Wedi hyn aeth Petr i waered i Antioch, lle y rhoddodd dramgwydd nid bychan am wrthod bwyta gyd â'r Cenedloedd credinfol, a gwrthwynebwyd ef gan Paul yn ngwydd pawb, am y rhagrith hwn. Gal. 2. 11—21. Ni roddir yn llyfr hanes gwethrededd yr apostolion a ysgrifenydd gan Luc, a elwir Yr Actau, ddim hanes am dano gwedi y cyngor yn Jerusalem, i wastadhau yr ymryson yn nghylch yr enwaedïad. Ond oddiwrth Gal. 2. 13—15. rhoddir ar ddeall i ni ei fod gyda Paul yn Antioch. Ymstwygodd i rybydd Paul yno yn fwyn ac yn addas; ac mae y dygwyddiad yn dangos y gwendidau yn nglŷn wrth y goreu o ddyinion, a bod yn rhaid i bawb blygu i reol sanctaidd y gair. Yn mha loedd y gweilidogaeth wedi hyn, nid oes ond hanes tywyll ac ansicr. Y Pabyddion a haerant iddo lafurio hir amser yn Rhufain, ond hyn a wedir gan y Protestaniaid. Gan ei fod yn cael ei hynodi fel apostol yr enwaedïad, mwy tebygol iddo lafurio yn Judea, Samaria, Syria, yn nghyd a Phontius, Galatin, Cappadocia, Asia, a Bithynia; at y dyethriaid Iuddewaidd pa wledydd y mae yn cyfeirio ei epistol. Er bod rhai, megys Scaliger, Salmatius, a Fred. Spanheim yn haeru na fu erioed yn Rhufain, etto, y farn gyffredin yw, iddo fod yno ryw faint o amser cyn ei farwolaeth, ac iddo gael ei ferthyrn gan Nero—cafodd ei groeshoelio â'i ben i lawr, meddant, wrth ei ddymuniad ei hun, yn gweled yn ormod anrhydedd ei groeshoelio â'i ben i fynu, yr un fath a'i Arglwydd. Ond tebycach mai eu creulondeb hwy, ac nid ei ddymuniad ef, a barodd hyn, os felly y bu. Gwel Lardner, *Cred.* Dywed Nicephorus, iddo dreulio dwy flynedd yn Rhufain. Yn ei ail epistol, crybwyll fod yr Arglwydd wedi dangos iddo fod amser ei farwolaeth yn agos. Rhydd Ambrose, yn un o'i bregethau, hanes neillduol am dano, sef i'r Arglwydd ymddangos iddo yn weledigaethol yn morthw y ddiinas, pan oedd yn ffol ymaith liw nos ar ddymuniad ei frodyr er diogelu ei fywyd. Yntau a ofynnodd iddo, Arglwydd, i ba le yr wyt ti yn myned? Crist a atebodd, Yr wyf yn dyfod yma i'm croeshoelio etto. Deallodd Petr wrth hyn fod Crist i gael ei groeshoelio etto yn ei was. Ar hyn dychwelodd ac a roddodd foddlonrwydd i feddyliau y brodyr yn yr achos. Yn fuan wedi hynny croeshoeliwyd ef. *Serm. Caontra.* Aux. i, ii. Merthyrwyd ei wraig ychydig o amser o'i flaen ef. Gwelodd hi yn cael ei harwain i farwolaeth, a llawenychedd i'w gras a roddwyd iddi. Cyfarchodd hi wrth ei henw, annogodd a chysurodd hi, gan ddywedyd, 'Cofia yr Arglwydd!' Bu fyw yn hir yn yr ystad briadaol; a dywed Clement ei fod yn ddiwyd yn nygiad ei blicat i fynu. Gwel Milner's *History*.

O'r dechreu dynodir Petr gan ei Arglwydd yn ei ymddiried iddo, a chan ei frodyr yr apostolion yn eu parch neillduol iddo. Mae hyn yn profi rhyw ragoroldeb neillduol ynddo; ei onestrywydd, ei hyfâra, ei wroldeb, cadernid ei ffydd, gwresogrwydd ei gariad a'i zel, yw y pethau mwyaf amlwg a hynodol i'w gweld ynddo. Yr oedd ei wendidau yn tarddu oddiwrth yr un ansawdd naturiol ei feddwl, a'i ragoriaethau fel dyn: yr oedd bywiogrwydd tanlyd ei feddwl yn ei wneuthur yn agored i ormod prysurdeb; a'i onestrywydd diffuant yn ei wneuthur yn agored o fod yn rhy hyderus. Fel y cynnyddodd mewn profiad a gwybod-aeth ysbrydol, diwygiwyd ei feia, a chynnyddodd ei rinweddau i raddau hyfryd a gogoneddus.

Y mae ei epistolau yn dangos meddwl cadarn, deall goleu, a bywiogrwydd zel a chariad, a gofal mawr am bradd Duw. Y mae ardderchogrwydd, bywiogrwydd, yn nghyd â rhyddid addas yn ymddangos yn ei ddull yn ysgrifenu ei epistolau. Yn ei ddarluniad o'r farn ddiweddar, a chyd-losgiad y ddaear, braidd na feddyliciech wrth ei ddarlennu eich bod yn gweled y filamanau yn esgyn i entrych y nefoedd, yr elfenau yn toddi gan danbeidrwydd y gwres, yn clywed griddfanau byd ar dranc, a thrwst byd yn dymchwelyd i ddinystyr cyflawn.

Oddiwrth ei waith yn anfon at y rhai y mae yn ysgrifenu, gyfarchiad yr eglwys yn Babilon, bernir mai o Babilon yr ysgrifennodd ei epistol cyntaf: ond pa le a feddylir wrth Babilon sydd amhewus iawn. Yr oedd Babilon yn yr Aipt, a Babilon yn Assyria; a gelwid Rhufain, yn allegawl, wrth yr enw Babilon; ac nid hawdd penderfynu pa un o'r rhai hyn mae yr apostol yn ei feddwl. Ysgrifennodd ei ail epistol, y mae yn amlwg, ychydig cyn ei ferthrydod, pen. 1. 14. ac os yn Rhufain y dyoddefodd ferthrydod, fel y cyduna yr hynafiaid, oddi yno, tebygol, yr ysgrifennodd yr epistol hwnw, a hwyrach y cyntaf hefyd.

Ar yr epistol cyntaf, ysgrifennodd yr Archescob Leighton, David Dixon, George Alley Bishop, William Ames, John Rogers, Mr Nesbit. Ar yr ail epistol, Thomas Adams, William Ames, David Dixon, Archibald Simpson, John Hall, Gerchardus ar y ddau yn Liadin.*

PETRUS—O, (ped-rhus) ammbēus, annily, annien. Ps. 88. 15. Luc 9. 7. a 24. 4. Rhuf. 14. 23. Edr. AMMHEUS.

PETRUS, (ped-rhus) Gr. πέτρος; *Llad.* PERDIX; *Ffr.* PERDRIX; *Saes.* PARTRIDGE: math o adar danteithiol, digon adnabyddus. Y mae yr enw *Heb.* מֶרֶץ (*core*) yn ddesgrifiad iawn o lais y petrus yn galw eu cywion. 1 Sam. 26. 20. Jer. 17. 11. Edr. DEOR. Yn mynyddau yr Alpau y mae petrus gwynion, â thraed blewog iddynt.

PETH—AU, (py-eth) rhywbeth, rhan, ychydig, darn. Y mae ganddo ddiagon o bethau, sef llawer o gyfoeth; dyro beth i mi, sef ychydig, neu ran, i mi.—'Eithr y mae genyf beth yn dy erbyn,' sef bai arat. Dat. 2. 4.—'Pethau yr Ysbryd—dyfynion bethau Duw—pethau sydd uchod—pethau ni wellir,' sef yr iechyd-wriaeth a'r bendithion ysbrydol yn Nghrist. Rhuf. 8. 5. 1 Cor. 2. 10. 2 Cor. 4. 18. Col. 3. 1. Edr. dan eiriau eraill.

PETHAHIAH, פֶּתַח־יָהוּ [porth yr Arglwydd] off. iud. 1 Cron. 24. 16.

PETHOR, dinas yn Mesopotamia, trigfan Balaam. Num. 22. 5.

PETHUEL, פֶּתוּאֵל [genau Duw] tad y prophwyd Joel. Joel 1. 1.

* Cyfeirir y darlenniwyd hysyd at Eboniad rhagorol y Dr Brown, o Scotland, ar Epistol cyntaf Petr, yr hwn a argraffwyd yn ddiweddar.—C.

PEULTHAI, פֶּלְתַּי [fy ngweithredoedd] wythfed porthor y deml. 1 Cron. 26. 5.

PIAU, (pi) meddu, perchenogf, meddiannu.—Pwy biau hwn? 'Ti a'i piau.—'A dywedodd y wraig bi-oedd y mab byw wrth y brenin,' &c. 1 Bren. 3. 26.

PIB—AU, (py-ib) pibell, piben.—'Canasom bibau,' &c. Lue 7. 32. Edr. **PIBELL**.

PIBELL—AU, (pib). 1. Offeryn cerdd i chwyt drwyddo. 1 Sam. 10. 5. 1 Cor. 14. 7. Mat. 11. 17.

—2. Pibell i gario llif-nôdd drwyddi.—'Beth yw y ddau bincyn olew-wydden, y rhai trwy y ddwy bibell aur sydd yn tywallt allan o honynt eu hunain yr olew euraid? Ac efe a ddywedodd, Dyma y ddwy gainc olew-wydden sydd yn sefyll ger bron Arglwydd yr holl ddaear.' Zech. 4. 12, 14. Y mae y geiriau hyn yn eglurhad ar waledigaeth y canwyllbren aur a welodd y prophwyd; a'r ddwy olew-wydden, un o bob tu i'r canwyllbren, yn cyfiwyno olew iddo i'w gadw yn oleu. Yr oedd y canwyllbren yn arwyddo yr eglwys, yr hon sydd yn derbyn, yn cynnal, ac yn rhodd golenni mewn byd tywyll. Yr ydoedd lampau y canwyllbren yn y babell yn cael olew gan yr offeiriad yn y ffordd gyffredin; ond y mae hwn yma yn ei gael ef mewn ffordd anghyffredin. Yr ydoedd padell ar ben y canwyllbren, yn gronfa gyffredin; oddiwrth hon yr ydoedd saith o bibellau, yn dwyn yr olew i'r saith lusern. Yr oedd dwy olew-wydden, un o bob tu i'r badell, a'u ceinciau yn tywallt yr olew euraid o honynt eu hunain, trwy ddwy bibell i'r badell, fel yr âi oddi yno i'r llusernau. 'Dyma y ddwy gainc olew-wyddien.' *Heb.* בְּרֵאשִׁית אֵלֶּה שְׁנֵי בְּרֵאשִׁית *fab yr olew.* 'The two anointed ones.' *Saes.* Zorobabel a Josuah a feddyllir wrth' eibion yr olew yma, un gwedi ei eneinio yn arch-offeiriad, a'r llall yn llywodraethwr ar yr Iuddewon yn y dyddiau hyny. Ond nid oeddnt hwy ond cysgodau o'r hwn oedd i ddyfod, sef Crist, eneinio Duw. Efe yw 'mab yr olew,' gwedi ei eneinio â'r Ysbryd Glân, i fod yn frenin ac yn offeiriad i'w eglwys: derbyniodd yr Ysbryd Glân heb fesur, ac y mae yn cyfranu yn rliwydd, yn ddyfal, ac yn ddirwyastr, o'i gyflawnder anchwilladwy ei hun, oleuni, gras, a sancteiddrwydd, er cynnallaeth a dyddanwch ei eglwys yn ei holl aeoloda a'i swyddwyr. Geill pob aeol o'r eglwys ddywedyd, 'O'i gyflawnder ef y derbyniasom ni oll, a gras am ras.' Ioan 1. 15. Y pibellau ydynt yn arwyddo y moddion o gymundeb rhwng Crist a'i eglwys. Zech. 6. 13. Ps. 2. 6. a 110. 4. *Esa.* 60. 1—3. *Dan.* 9. 24, 25, 26. *Hag.* 1. 11, 12. *Heb.* 1. 8, 9.

PIBESETH, Bubastum, dinas enwog yn yr Aipht. *Ezec.* 30. 17.

PICELL—AU, (pig) gaffoch, tryfer, saeth.—'Tarian y ffydd, â'r hon y gollwch diffoddi holl bicellau tanlyd y fall.' *Eph.* 6. 16. Arferent gynt bentewynion ar ddull picellau neu saethau, y rhai a saethent i ganol y gelynyon; y milwyr a'u derbynent ar eu tarianau, gwedi eu harwisgo â haiarn neu bres, i'w diffoddi. Cyffalyba yr apostol y temtasynau a deiff y diafol yn fyrbwyll, yn gyflym, yn ddirgel, ac yn danllyd, i feddyllau dynion, i'r picellau hyny.—'Y fall, sef un drwg; yn drwg ydyw ef, ac ar ddrwg y mae yn wastad; teifi ei bicellau yn danllyd, i'r dyben iddynt effeithio yn danllyd ac yn niwediol ar ein meddylliau; ac nid oes dim ond ffydd yn ngwirionedd Duw a'u diffoddi, ac a attal y niwed o honynt; ond credu Duw a'u diffodda hwynt oll. Y mae pob peth sydd yn niwediol i ni yn groes i'r gair; credu y gair, gan hyny, yn unig a attal eu niwed.

PICFORCH—YRCH, (pig-forch) forch i godi peth â hi. 1 Sam. 13. 21.

PIG—AU—O—OG, (py-ig) blaen arf, pen gwaew, pen saeth; picell; gyflant, gyflin, duryn; yn llawn pigau.—'Ysbyddaden bigog.' *Ezec.* 28. 24. Felly y mae yr Ysbryd Glân yn gair gelynyon atgas a gofidus yr eglwys; ond ni bydd mwy y cyfryw, medd yr Arglwydd, i dŷ Israel, sef i'w holl bobl: cânt fyw byth mewn cymdeithas, yn yr hon ni bydd byth ddim ond cariad.—'Fel hyn—y'm pigwyd yn fy arenau,' sef y gofiodd fy nghanol, ac yr archollwyd fy meddwl. *Ps.* 73. 21.

PIHAHIROTH, פִּיְהִירוֹת [genau, neu mynediad *Hiroth*]. Barna Ainsworth mai mynyddoedd oedd *Hiroth*, a bod pi yn arwyddo y lle agored i fyned rhyngddynt. Arferir y gair *Hiroth*, heb y pi yn Num. 33. 8. Trwy y cyfyng-le hwn yr arweiniodd Duw ei bobl, fel y byddai achlysur yn ymddangos i'r Aiphtiaid i ymlid ar eu hol, ac i brofi eu ffydd; ond yma ymddangosodd eu hanghrediniaeth, yn nghychwyniad eu taith. *Exod.* 13. 11, 12. *Deut.* 8. 2. *Ps.* 106. 7. Mae y Dr Shaw yn cyfleithu y geiriau (*Exod.* 14. 2.) 'Gwersyllu o flaen Pihahiro:' *Gwersyllu o flaen genau y gul-fjordd.*

PILAT, neu **PONTIUS PILAT**, Rhufennydd, tebygol, o genedl, ac olynwr Gratus yn llywodraeth Judea, A. D. 26, neu 27. Llywodraethodd y wlad hon dros ddeng mlynedd. Gwr cyndyn, gwaedwyllt, cybyddlyd, creulawn, ydoedd, yn rhoddi y diniwed i farwolaeth. yn aml, heb wrando na holl dim yn nghylch eu hachos.* Lladdodd y Galileaid, am ryw dramgwydd a gafodd, tra yr oeddnt yn aberthu yn nghyntedd y deml. *Luc.* xiii. I foddhau yr Iuddewon, yn groes i dystiolaeth ei gydwbybod, ac erfyniad ei wraig, barnodd yr Iesu i gael ei farwolaeth. Yn nghylch tair blynedd wedi hyny y diswyddwyd ef gan Vitellus, llywodraethwr Syria, o herwydd ei orthrymder a'i greulondeb; ac anfonwyd ef i Rufain, i ateb am ei ymddygiad fel llywodraethwr. Caligula, yr ymerawdwr, yn fuan gwedi hyny, a'i halltudiodd ef i Vienne, yn Gaul; a gyrodd tiodi a chaledi ef i ddybenu ei einicos, â'i ddwy-law ei hun, yno, meddant. Dywed Justin Martyr, Tertullian, Eusebius, ac amryw eraill, ei bod yn ddefod arferedig i'r llywodraethwyr Rhufeinaidd yn yr amrywiol daleithiau, i anfon yn ysgrifenedig, hanes eu holl weithredoedd barnedigaethol at yr Ymerawdwr i Rufain; a bod Pilat wedi ysgrifenu y cyfryw hanes am wyrthiau a marwolaeth ein Hiachawdwr, i Tiberius, yr ymerawdwr, ac iddo gael ei dueddu, trwy hyny, i'w addoli fel Duw, ond i'r senedd ei wrthsefyll ef yn hyny. Annhebyg yw y buasai y gwyr yma yn cyhoeddi hyn yn nghanol y Paganiaid gelyniaethol, pe na buasai yn wir; etto nid oes hanes am un a welodd yr ysgrifen hon. *EDR. CRIST, IESU.*

PILDAS, פִּלְדָּא [dystryw] mab Nachor a Milcah. *Gen.* 22. 22.

PILEHA, פִּלְהָא [darn] un o'r offeiriad penaf a seliodd y cyfammod yn amser Nehemiah. *Neh.* 10. 24.

PIN, (py-in) *Llad. PENNA*—yn arwyddo bôn aden, asgell; graffol, pin ysgrifenu. Gwnaent hwy yn y gwledydd dwyreiniol o gyrs; arwydda hefyd, graffol haiarn, i dori neu i gerfio meini âg ef.—'Ysgrifensarn â phin dyn.' *Esa.* 8. 1. Sef yn y dull cyffredin o ysgrifenu yn mhllith y genedl, yn eglur, yn amlwg, ac yn hawdd i ddynton cyffredin ei ddarllen.

'A phin o haiarn ac â phlwm.' *Job.* 19. 24. Sef â phin o haiarn ar blwm; neu bod y llythyrenau wedi eu tori ar graig â phin o haiarn, ac wedi hyny eu llenwi â phlwm, fel y byddai yr ysgrifen yn ddarllenadwy yn barhaus. Geiriau sydd yn dangos fod y mater yn ddwys ddirifol ar feddwl Job, ac yn ymddangos o'r canlyniad mwyaf i bawb byth ei wybod.

* Philo, Legat. ad Ca'am. *Univer. Hist.*

Y mae pechodau dynion gwedi eu hysgrifenu â phin o haiarn ar lech eu calon, pan y maent yn eu côf yn barhaus, a'u serchladau yn glynu wrthynt, a hwythlau yn byw ynddynt. Jer. 17. 1.

Y mae tafod y duwioel fel pin ysgrifenydd busan, pan o helaethrwydd a gwresogrwydd eu calonau, y maent yn mynegi rhinweddau yr Arglwydd, yn weddaidd, yn ysbyrdol, ac yn nefolaidd. Pa. 45. 1.

'Wele, yn ddiau ofer y gwnaeth hi; ofer yw pin yr ysgrifenyddion.' Jer. 8. 8.—'Y pinan yn ddiau a weithlodd ar ffalster, a'r ysgrifenydd (ysgrifenodd) gelwydd.' Dr M.—'Diau pin celwyddog yr ysgrifenyddion a wnaeth y rhai hyn yn ofer.' Dr Blayney. Ysgrifenu eelwydd yr oedd yr ysgrifenyddion, wrth y gau esboniadau a roddent ar gyfraith yr Arglwydd; a thrwy hyn yn ei gwneud yn ofer. Y mae gau esboniadau yn gwneud gair Duw yn ofer ac yn ddi-fudd. Nid meddwl Duw y mae yn ei fynegi; ond meddyliau tywyll, cyfeillornus, dynion. Nis dichen gair Duw fod yn fuddiol heb ddeall meddwl Duw yndo: y mae gau esboniad yn cuddio hwaw, ac yn dangos peth cwbl groes i hwnaw; ac fel hyn y mae hwnaw, o'n rhan ni, yn myned yn gwbl ofer.

PINACL, *Ital.* PINNACOLO; *Saes.* PINNACLE; *Ffr.* PINACLE.—'Ar binael i deml.' Mat. 4. 5. Luc 4. 9. *Gr.* Περσικον του ουρου, *aden y deml.* Porthfa y brenin, tebygol, a feddylir, yr hon a adelladodd Herod; yr oedd yr adelladaeth hon yn gyfochrog â wyneb dehau y deml, ac yn un o'r adelladau mwyaf rhyfedd, medd Josephus, a adelladwyd erioed dan haal. Yr oedd yn sefyll ar ymyl craig tra serth, ac o ben hwn yr oedd dyfnder aruthrol i lawr i'r gwaelod. O ben hwn yr oedd Satan am i'r Iesu fwrw ei hun i lawr; ond diffoddwyd y bicell â tharian y fydd. Josephus, *Ant. 15. xv., cap. xi., sec. 5.*

PINCYN, (pinc) brigyn, ysgrihyn, pig, pigyn; saeth, picell.—'E roddwyd i mi bingyn yn y cnawt.' 2 Cor. 12. 7. W. S.

PINON, פִּינֹן [*tywyllwch*] un o ddeuciald Edom. Gen. 36. 41. 1 Cron. 1. 52.

PINWYDD, (pin-gwydd) coed digon adnabyddus, o'r un natur a'r ffinidwydd. Arferai yr Iuddeuwon gangenau o honynt i wneuthur eu bythod ar wyl y pebyll. Neh. 8. 15.—'Y ffawydd.' *Saes.* pinwydd. Esa. 41. 19. Edr. FFAWYDD.

PIOG—OD—EN, (pl) piod, pioden:—piogen y coed, piogen y môr. Y biogen sydd aderyn digon adnabyddus. Y mae ei liwiau yn hynod ac yn hardd; ei gyflin sydd wyn, gwyrdd, a phorphor; ei gynnffon sydd dra hardd yn nysgleirdeb a gosodiad ei liwiau. Y mae yn gyfrwys, aflonydd, a sonfawr: y mae yn hawdd ei wareiddio, a gellir ei ddsygu i ddynewared llais dyn.—'A'r biogen.' Lef. 11. 18. Deut. 14. 17. *Heb.* פִּינֹן *Saes.* GIER-EAGLE; *Gr.* yr *alarch*. Y mae Bechart yn barnu mai rhyw fath o fwltur a feddylir wrth y gair. Y mae ei enw yn arwyddo cariad, serchogrydd (ac a gyfieithir weithiau *ciconia*) o herwydd, tebygol, ei fawr serch i'w gywion. Yr oedd yn arian dan y gyfraith.

PIRAM, פִּירָם [*asyn gwylt*] brenin Jarmuth, yr hwn a orchfygwyd, a laddwyd, ac a grogwyd gan Josuah. Jos. 10. 3, 25, 26.

PIRATHON, פִּירַתוֹן [*ei doriaid*] dinas yn rhandir Ephraim, lle y preswyliai, ac y claddwyd, y barnwr Abdon. Barn. 12. 15.

PISER, (pis) *Ffr.* PISCHER; *Ital.* PISARO; *Saes.* PITCHER: ystén, cynog, diod-lestr.—'A chyn tóri y pisser gerllaw y ffynon.' Preg. 12. 6. Wrth y ffynon y meddylir y galon; y pisser gerllaw y ffynon ydyw i rhedweli fawr sydd yn dwyn y gwaed o'r galon dros yr

holl gorph. Edr. GWAED. Tôrîr hòno, a bydd yn gwbl anafnyddiol i gynnal bywdd. Rhyfedd ei bod yn parhau yn ddirwystyr ac yn ddiffino i weithio yn ddyfal dros lawer o ffynyddoedd. Pe byddai attalfa arni dros yr amser lleiaf, darfyddai y bywyd yn y fan. Nid ydyw yn myned wrth ewyllys y dyn ei hun, ond wrth ewyllys yr hwn a'i gwnaeth, a thra y gwelo efe yn dda.

PISGAH, פִּיֶּסְגָה [*bryn uchel, neu trwm mynydd*] pen uchaf mynyddoedd Abarim, a rhan o ffynydd Nebo; ac felly dywedir i Moses edrych gwlad Canaan, weithiau o ben Nebo, ac weithiau Pisgah. Deut. 3. 27. a 34. 1. Yr oedd ffynonau dyfroedd wrth droed Pisgah, a alwent Asoth-Pisgah. Deut. 3. 17. Yr ydoedd y mynyddoedd hyn yn sefyll y tu hwat i'r Iorddona, gyferbyn a Jericho. Barna rhai mai i ben y mynydd uchel hwn y dygodd Satan yr Arglwydd Iesu yn ei brofedigaeth, i ddangos iddo holl wlad yr addewid, o'r afon Euphrates i afon yr Aipt.

PISIDIA, Πισιδία [*phig*] talaeth fynyddig yn Asia Leiaf, wrth ben gorllewinol i ffynydd Taurus, ac o du y dehau-orllewin i Lycania, y gogledd i wastadedd Pamphylia, a'r dwyrain i Caria a Ionia. Yr ydoedd Antioch yn ddinas enwog yn y wlad hon. Yr ydoedd gynt yn wlad boblog, ond y mae yn bresennol yn resynol, dan orthrymder y Twrc. Pregethodd Paul a Barnabas yma dan lawer o erlidigaethau, a bu Crisionogrydd yn ffoedeug ynddi dros amryw osocedd. Yr oedd ynddi ugain o esgobaethau am amryw gannoedd o ffynyddoedd. Nid oes yn awr braidd weddill o Gristionogion yn aros. Act. 13. 14—49. a 14. 24. Dywed Livy bod y trigolion yn '*feroces ad bellandum*,' yn ffyrnig i ryfel. *Lib.* xxxviii., c. 13, 15. Cymhars Pliny hwynt i lewod. *Lib.* v., c. 27.

PISO, (pis) troethi, gwneuthur dwfr.—'Un a biso ar bared.' Cylch ymadrodd am wrryw; a buasai mor weddus, tybygaf, cyfieithu y geiriau, *poß gworrys*, fel yn llawer o gyfieithiadau eraill. 1 Bren. 14. 10. a 16, 11. a 21. 21. 1 Sam. 25. 22.

PISON, פִּיֶּסוֹן [*cyunnyddu, ymledu*] un o afonydd Eden. Edr. EDEN.

PISTYLL—IO—ION, (pis-tyll) ffrwd, dwsel, rhaiadr; ffrydio, dylifo. Pistyll yr ysgyfaint, sef dwsel yr ysgyfaint; pistyll y breuant, pen uchaf y corn chwyth.—'Dyfinder a eiliw ar dyfnder, wrth swm dy bistyll-oedd di.' Ps. 42. 7. Yr oedd gorthrymderau allanol, a thristwch tufewnol y Psalmydd mor fawr, fel y cyffelyba ei hun i long mewn tymbestl ar y môr, a'r tonaau yn ymosod arni i'w gorcheuddio a'i soddi, a rhyferthwyadau (*water-spouts*) oddi uchod yn gwneud swm ofnadwy, ac yn cynhyrfu y moroedd i'w goriwytho a'i llethu i soddiad yn yr eigion: felly y mae Dafydd, yn ei olwg ei hun, yn debyg o gael ei lyncu gan ei elynion, ei brofedigaethau, ei ddychrynfeydd, a'i ofnau. Ond yn nghanol y cwbl, y mae llais hyfyd fydd i'w glywed, yn dywedyd, 'Etto yr Arglwydd a orchymyn ei drugaredd liw dydd, a'i gân fydd gyda mi liw nos.' Adn. 8. Geill efe dawelu y dymhestl fwyaf ofnadwy, ac achub ei bobl yn nghanol pob dyfnderau ac ofnau. Mat. 8. 26.—'A gwallt dy ben fel porphor-wisg brenin, wedi ei rhwymo yn mysg pistyllau dyfroedd.' Dr M. Can. 7. 5. Edr. RHODFREYDD.

PITHOM, פִּתּוֹם [*eu tamaid*] un o'r dinasoedd trysorau a adelladwyd gan blant Israel i Pharaoh yn yr Aipt. Exod. 1. 11.

PLA—AU, (py-la) *Gr.* πλάγη (*plêgê*); *Llad.* PLAGA; *Saes.* PLAGUE: chwaren, cowyn, egwy, y cornwyd, yr haint llyn, pla y nodau, mallhaint; dygnflinder, gormes, gormail; archoll, briw. Galwai yr Hebreaid yn blaau, bob afiechyd gwedi ei anfon gan

Dduw, fel ceryddon a chospedigaethau am bechod; megys y corawyd, y gwahan-giwyf, mallhairt, tymhestloedd, cenllysg dinstriol, newyn, mawlaethau disyfyd, &c. Pa. 39. 10. a 91. 8. Marc 3. 10. a 5. 29, 34. Act. 24. 5. Dat. 16. 21, &c.

'Pla y galon,' yw llygredigaeth y galon, a gofidiau y meddwl. 1 Bren. 8. 38.—Y 'saith bla diweddaf,' fydd er dinstyr trwyadl i holl eynlon anghristaidd yr eglwys—nifer terfynedig am nifer annherfynedig, tebygol. Dat. 21. 8. Edr. PHOL.

'Rhoddydd pla arno ef am gamwedd fy mhobl.' Esa. 53. 8. Y gair *pla*, yn y fan hon, a rwydda, holl ddyoddefladau Crist dros ei bobl; yr hyn oll a ddyoddefodd am gamwedd ei bobl, yn enwedig ei farwlaeth ar y groes. Yn ddihechod ei hun, dyoddefodd am gamweddau eraill; 'y cyflawn dros yr anghyflawn.'

'Ni a gawsom y gwr hwn yn bla.' Act. 24. 5. 'Yn ddydd arwythus.' W. S. Sef yn llygru ac yn afonyddu eraill.

PLADUR—IAU—WR, (plad) cryman, erfyn haira i dori gwair ág ef; gwyddif.—'A'u gwaywffyn yn bladuriau.' Esa. 2. 4. Mic. 4. 3. Sef rhoddi heibio arfau rhyfel, am fod rhyfeolodd gwedi darfod, ac ysbryd rhyfela gwedi ei ddifun, gan gariad a heddwch; ond etto nid yn sgwari, eithr yn ddiwyd yn dilyn galwedigaethau heddychol a buddiol. 'Ni ddygant ryfel mwyach'—canyu 'gwna yr Arglywydd i ryfeolodd beidio hyd eithaf y ddaear; efe a ddryllia y bwa, ac a dyr y waywffon, efe a lysg y cerbydau a than.' Pa. 46. 9. Pysrued y dyddiau hyfryd! Edr. MIL.

PLAID, PLEIDAU, (pla-id) tu; ystlys; parth; parthredd, parthred; mur. Plaid wellt, sef gwahan-fur gwellt; o blaid, o du, o achos.—'Gan eich annog i ymdrech yn mhlaid y ffydd, yr hon a rodded unwaith i'r saint.' Judas 3. Y ffydd yw yr athrawiaeth sydd i'w chredu; ffydd a roddwyd gan Dduw, nid o ddychymyngion dynion. Rhoddydd hi unwaith, neu gynyf, fel y cyfieithir yr un gair (απαξ), adn. 5. a 1 Petr. 3. 20. i'r saint, sef y prophwydi a'r apostolion sanctaidd; a thrwyddiwy hwy i holl saint Duw hyd ddiwedd amser. Y mae gwrthwynebiad cyflawn gan holl lu uffern i'r athrawiaeth hon, trwy ei gwrthsefyll, neu ei llygru a chlyfeillornadau, neu roddi cyfeillornadau yn ei lle; yr hyn a ateb ddyben y gelyn yn rhagorol. Nid oes dim ond y gwirionedd a wna niwed i'r deyrnas, na llead i eneidiau. Nid yw pob cyfeillornad ond gwenwyn marwol i enaid. Y mae pawb sydd yn ei gwir adnabod, o'i phlaid a'u holl galon: eu bywyd hwy ydyw, a mwy gwerthfawr na'u bywyd naturiol fl i o weithiau. Y mae yn ddyled arnynt, ac yn fraint iddynt, ymdrech o'i phlaid. Y mae yn ddiogon cryf ei hunan, gan ei bod o Dduw; ond eia braint a'u dyledwydd ni ydyw ymdrech o'i phlaid; sef ymdrech, 1. Am wir adnabyddiaeth o honi ar gynnydd yn barhaus.—2. Am brofiad bywiog o'i rhinweddau ar ein heneidiau.—3. Am rodiad addas iddi, fel y byddo yn llewyrchu yn ein bywydau.—4. Ym-egnio yn ddyfal am daenu gwybodaeth o honi yn mhilith pechaduriaid tywyll; 'Mewn addawnder yn dysgu y rhai gwrthwynebus; i edrych a roddo Duw iddynt hwy ryw amser edifeirwch i gydnabod y gwirionedd.' 2 Tim. 2. 25.—5. Ymdrech mewn gweddigaidd Duw am ei llywyddiant. Rhuf. 15. 30.—6. Ymdrech o'i phlaid a'u holl ddoniau a'u meddianau, ac yn mhob ffordd y dichon i ni fod yn gynorthwyl i'w llywyddiant. Diar. 2. 9.—7. Ymdrech o'i phlaid yn egniol, ac heb ddiffygio, fel y peth mwyaf ei werth sydd yn y byd. Yr hwn nas gwelodd hi yn fwy ei gwerth na phob peth, y mae etto heb ei hadnabod yn wrioneddol. Pe cymerid athrawiaeth y ffydd o'r byd, ni byddai y byd, na mil o ffydoedd, yn werth eu cael; canys uffern fyddai diwedd pob pechadur

er y cwbl. Yn y wir athrawiaeth y mae yr lechyd-wriaeth i'w chael, ac nid mewn dim arall; colli hon ydyw colli yr lechyd-wriaeth, yn gyflawn, ar unwaith. Yn erbyn hon y mae holl ymgyrch pyrrh uffern, holl erlidwyr a chyfeillornawyr y byd yn mhob oes: ac nid rhyfedd, oblegid y mae hi, sef Duw trwyddi, yn cyhoeddi, ac wedi penderfynu barn, a hollol ddystryw, ar bob peth sydd yn perthyn i deyrnas pechod. Er y ceblir hi ei bod o blaid pechod; ond o blaid pechadur y mae, ac yn gwrbl groes i bob pechod, ac a wared ei phobl oddi wrtho. O'i phlaid hi y cymerodd miloedd eu harteithio, a'u lloegi yn tân yn llawen, yn yr amrywliol oesoedd. Llwydded y neb a'i caro!

PLAN—U—YDD—WYR, (pla-an) *Llad.* PLAN-TATIO, PLANTARE; *Ffr.* PLANTER; *Saes.* PLANT: gosodiad; gosod planigion; planigion; gosodwyr planigion. Mae planu yn arwyddo yn yr ysgrythyr, 1. Gosod planigion. Gen. 21. 33.—2. Dwyn pobl o'r naill fan, a'u sefydlu mewn man arall, a'u chwanegeu mewn rhifedi, cyfoeth, ac anrhydedd. Pa. 60. 8, 15.—3. Rhoddi cynnydd ar ddynton mewn rhifedi, heddwch, a llwyddiant. Jer. 18. 9. a 31. 28.—4. Rhagfynegi sefyddiad a llwyddiant cenedl. Jer. 1. 10.—5. Pregethu yr efengyl lle nas pregethwyd hi o'r blaen, dychwelyd eneidiau at Dduw, a sefydlu eglwysau trwy hyny. 1 Cor. 3. 6.—6. Uno dynion a Christ, a'u sefydlu mewn cymdeithas barhaus ág ef, fel y byddont yn selodau defnyddiol o'i eglwys. Pa. 92. 13. Edr. AFON, COED, DYFR-OEDD, PREN.

PLANC—IAU, (plan) *Belg.* PLANK, PLANKE; *Ffr.* PLANCHE: bwrdd, astell, astellen, tew-fwrdd. Bara planc; bara croyw, teneu, caled, gwedi ei bobl ar blanc hairan, a arferir yn Sir Gaerfyrddin.—'Byrddodd lawr y tŷ a phlanciau o ffynnidwydd.' 1 Bren. 6. 15.

PLANED—AU—YDD, (plan) *Gr.* πλανητης; *Llad.* PLANETA; *Ffr.* PLANETE; *Saes.* PLANET: sér gwybyg. Mae saith o brif blanedau: sef Mercher, Gwener, y Ddaear, Mawrth, Iau, Sadwrn, a'r Georgium Sidus, a ganfyddwyd yn ddiweddar gan y Dr Herschel, Astronomydd y Frennes, Mawrth 13, 1781, am ddau o'r gloch y boreu, mewn cysylltiad a'r seren sefydlog Regulus. Heblaw y prif blanedau, y mae deuddeg o blanedau o'r ail radd, y rhai a ysgogant oddi amgylch rhai o'r prif blanedau; sef y lleuad oddi amgylch y Ddaear; pedair lleuad yn perthyn i Iau; a phump i Sadwrn, heblaw cych goleu oddi amgylch iddi; a dwy a ganfyddwyd etto yn perthyn i'r Georgium Sidus, er hyny y mae lle i feddwl yn gryf fod ychwaneg.† Y mae y prif blanedau yn ysgogi oddi amgylch yr haul mewn gwahanol beildder oddi wrtho, ac mewn gwahanol gylohoedd ac amserau: ac mae y planedau o'r ail radd yn ysgogi oddi amgylch eu prif blanedau, a chydha hwynt oddi amgylch yr haul.

* Hyd y ffwyddyn 1846 nid oedd ond saith o'r prif blanedau yn wybyddus. Yn y ffwyddyn hon, cafwyd allan y brif blaned Neptane, yr hon sydd yn gwaethu'r wythfed. Tybir fod eraill yn ol heb eu canfod etto. Peldir y blaned newydd oddiwrth yr haul yw 2,900,000,000 o filliroedd; ei thryfesar yw 26,800 o filliroedd, ac felly y mae ei chyfan-gorff yn 38 mair-loli y ddaear. Cymer 167 o ffynnyddau a 38 o ddyddiau i wneyd un cylchdro o amgylch yr haul.—C.

† Heblaw y prif blanedau, y mae yn awr (1851) chwech eraill o faintoli llai yn perthyn i'r gyfundraeth heulog, sef Vesta, Iris, Astrea, Juno, Ceres, a Pallas, a thybir fod llawer eraill yn aros heb eu canfod. Y rhael uchod a geir yn cylchdroi rhwng Mawrth a Iau, a golygir mai darnau dynt o ryw fyd mawr yn y parthau hyu o'r sanger gwedi myned yn chwirlfwr.—Yn lle deuddeg, canfyddir erbyn hyn gymaint a chennau o blanedau o'r ail radd, neu leuadau, sef yn perthynol i'r Ddaear, pedwar i Iau, saith i Sadwrn, a chwech i Uranus, neu y Georgium Sidus.—C.

Y dangosiad canlynol a eglura ar un olwg amrywiol amserau ysgogiadau y planedau oddi amgylch yr haul, eu peller oddi wrtho, a'u tryfesur:—

Amserau eu cylch.	Eu peller oddi-wrth yr haul.		Eu Tryfesur.
	<i>Blyn. Dydd.</i>	<i>Millitiroedd Saes.</i>	<i>Milltir Saes.</i>
Mercher	0 .. 28	37,000,000	.. 2,107
Gwener	0 .. 224	69,000,000	.. 7,524
Y Ddaear	1 nen 365	95,000,000	.. 7,912
Mawrth	1 a 322	145,000,000	.. 4,224
Vesta	3 .. 249	225,000,000	.. 1,891
Iris	4 .. 2	240,000,000	.. ansicr
Astrea	4 .. 49	244,000,000	.. ansicr
Juno	4 .. 130	254,900,000	.. 1,540
Ceres	4 .. 221	263,000,000	.. 1,222
Pallas	4 .. 222	264,000,000	.. 1,634
Iau	11 .. 314	405,000,000	.. 89,108
Sadwrn	29 .. 152	907,000,000	.. 78,714
Uranus	83 .. 294	1,824,000,000	.. 35,618
Neptune	167 .. 38	2,890,000,000	.. 26,800

Y mae eu ysgogiadau oddi amgylch yr haul o'r gorllewin i'r dwyrain. Hyd eu blynyddoedd yw amser eu ysgogiadau oddi amgylch yr haul, fel y mae blwyddyn yn y Georgium Sidus yn hŷd 83 o'n blyn-yddoedd ni, a 294 o ddyddiau. Gellir profi yn ddilys ac i'r eglurdeb mwyaf, fod yr holl blanedau yn gyrpl tywyll fel y ddaear; eu bod yn ysgogi oddi amgylch yr haul yn gyffelyb i'r ddaear; a'u bod oll yn derbyn eu goleuni o'r haul, yr un fath a'r ddaear a'r lleuad. Ni chanfyddir mo'r blaned Mercher â'r llygad, heb ddrich yn mwyhau. Gwener yw y ddysgleirias o'r holl blanedau, bob amser yn agos i'r haul, dim pellach un amser na 48 o raddau. Pan y mae yn myned i flaen yr haul, gelwir hi Phosphorus, a Lucifer, ac y mae i'w chanfod yn y boreu: pan y mae yn canlyn yr haul, gelwir hi Vesperus, ac i'w gweld yn y gorllewin, wedi machlud haul. Y mae yn Phosphorus ac yn Vesperus am 290 o ddyddiau, bob un yn ei dro. Y mae i'w chanfod yn gorngol fel y lleuad trwy y drychau; yr hyn sydd brawf eglur ei bod yn derbyn ei gol-euni o'r haul, fel y lleuad. Galileo, yn y flwyddyn 1611, a ganfyddodd hyn gyntaf; ond yr oedd Copernicus wedi dychymygu ei bod felly o'r blaen. Os canfyddir planed yn nes i'r dwyrain na'r gorllewin wedi machlud haul, y mae yn ddilys nad Mercher na Gwener yw hŷno, gan eu bod bob amser yn agos i'r haul. Gellir gwahanisethu rhwng Mawrth, Iau, a Sadwrn, wrth eu lliw, a'u goleuni; y mae Mawrth yn gochach ei lliw nag un o'r lleill.—Dwyderid fod Mercher yn myned yn ei throgylch 109,524 o filltiroedd bob awr.—Y mae Gwener yn myned yn ei throgylch 80,122 o filltiroedd bob awr; ac yn troi o gylch ar ei phegwn mewn 23 o oriau ac 20 mynyd.—Mae Mawrth yn myned yn ei throgylch 55,198 o filltiroedd bob awr, ac yn troi o gylch ar ei phegwn mewn 24 o oriau a 40 mynyd.—Mae Iau yn myned yn ei throgylch 29,889 o filltiroedd bob awr; ac yn troi ar ei phegwn mewn 9 o oriau a 56 mynyd. Y mae y dydd a'r nos o'r un hŷd ynddi, sef yn nghylch pum awr bob un. Oddiwrth ei pheadir lleuad y mae iddi bedwar math o fisoedd; a rhifedi y misoedd sydd ddim llai na 4500 yn y flwyddyn. Wrth ystyried maintloli corph Iau, yn ddeng waith mwy na'r ddaear, rhaid ei bod yn troi ar ei phegwn gyda chyflym-dra tra rhyfedd, i beri nad yw y dydd a'r nos ynddi ond 9 o oriau a 56 mynyd. Mae yn troi yn gyflym-ach nag un blaned arall, sef oddeutu 27,000 o filltiroedd bob awr, sef agos i 500 bob mynyd; ond nid yw y ddaear yn troi ond 1000 o filltiroedd bob awr. Ni red bwled canon ond 480 o filltiroedd mewn awr, sef yn nghylch pum milltir mewn mynyd. Y mae Iau yn ymddangos gymaint agos a Gwener, ond nid mor ddysglaer.—Y mae Sadwrn yn myned yn ei throgylch 22,067 o filltiroedd bob awr. Byddai bwleden yn myned 480 o filltiroedd yr awr, yn dyfod o'r haul

i Mercher 6 mlynedd a 272 o ddyddiau: i Gwener, 16 o flynyddoedd, a 125 o ddyddiau: i'r Ddaear, 23 o flynyddoedd, a 296 o ddyddiau: i Mawrth, 34 o flynyddoedd, a 155 o ddyddiau: i Iau, 117 o flynyddoedd, a 202 o ddyddiau: ac i Sadwrn, 215 o flynyddoedd, a 192 o ddyddiau.—Y mae i bob un o'r planedau o'r all radd dri o ysgogiadau; sef un ar ei phegwn ei hun; ac an arall oddeutu y brif blaned yn perthyn iddi; ac un gyd â'i phrif blaned o gylch yr haul. Ei thro dyddiol yw ei thro ar ei phegwn, a'i thro blynyddol yw ei thro oddeutu y brif blaned. Fel y mae ein lleuad ni yn troi oddi amgylch y Ddaear mewn mis, felly y mae y gyntaf o leuadau Iau yn troi mewn llai na dau ddiwrnod, sef 1d. 18a. 28m. 35.41s.—Yr ail mewn 3d. 13a. 17m. 53. 43s. agos dri diwrnod a hanner.—Y drydedd mewn 7d. 3a. 59m. 35.33s. sef ychydig mwy nag wythnos.—A'r bedwaredd mewn 16d. 18a. 5m. 4.17s. sef ychydig llai na 17 o ddyddiau. Os oes trigolion ynddi, y mae ymddangosiad y lleuadau iddynt weithiau yn neillduol o hyfryd; weithiau y maent yn cysgod, ac yn peri llawer o arioldeb a harddwch. Wrth ystyried y fath ddarpariad, rhaid fod rhyw ddyben doeth a daionus i'w ateb drwyddo. Edr. LLEUAD. Nid ydwyf wedi adrodd yma ond pethau sydd ddilys eglur i'r gwybyddion. Am fod trigolion, a pha fath ydynt, yn y bydoedd mawrion hyn, fel y dychymyga llawer, nid gwiw dywedid dim, am nas gellir ond dychymygu. Y mae hyn y wybyddis am y cyrph nefol yn brawf neillduol o ogoneddus o fawredd, gallu, doethineb, a daioni y Creawdwr mawr. Efe yw Arglwydd yr holl luoedd ardderchog hyn, ac wrth ei drefn, ei orchymyn, a'i lywodraeth, y mae eu holl ysgogiadau. Efe a'u gosododd, ac sydd yn eu cadw yn eu clychoedd yr ddiwyro, ac yn peri eu holl ysgogiadau cyflym yn ddibal, yn eu priodol amserau. Mawr yw gweithredoedd yr Arglwydd! Ei holl weithredoedd a'i clodforant! Edr. SRR.

Y mae y planedau, yn iaith y prophwydi, yn arwyddo gwyr mawrion a phendefigion mewn gwladwr-iaeth, fel y mae yr haul a'r lleuad yn arwyddo brun-inoedd ac ymerawdwr: 'Yr haul yn tywyllu, y lleuad a'r planedau heb roddi llewyrch,' sydd yn arwyddo afwyddiant a dadymchweliad y llywodraeth. Esa. 13. 10. Edr. DADGUDDIAD.

PLANEDYDD—ION, (planed) un yn sylwi ar y planedau.—'Na phlanedydd.' Deut. 18. 10, 14. *ny cwmwl, cymyllydd*; un yn edrych i fynu i'r cymylau, i sylwi ar ymddangosiadau y cyrph nefol, trwy hyn y ddarogan pethau i ddyfod: yr hyn nis gwyr neb ond Duw ei hun. Nid y cyrph nefol sydd yn llywodraethu Duw a'i ragluniasethau, ond efe sydd yn eu llywodraethu hwy i ateb ei ddybenion ei hun. Didduwiaeth ffaith ydyw hyn, ac a waharddir gan Dduw i'w bobl fel ffeidd-dra ganddo. Cyffeithir yr un gair *brud, brudion*, Lef. 19. 26. 2 Bren. 21. 6. 2 Cron. 33. 6.—*swynwyr*, Esa. 2. 6.—*hudolion*, Esa. 57. 3. Jer. 27. 9.

PLANFA—BYDD—WYDD, (plan) planigfa, cymhlanfa.—'A'i holl afonydd yn cerdded o amgylch ei phlanfa.' Eze. 31. 4. Cyfeiria y geiriau at ddyffosydd bychain a wnaent i ddyfihau y gerddi yn y gwledydd dwyreiniol. Gwel Newcome.—'Y rhai hyn oedd grochenyddion yn cyfannedu yn mysg planwydd a chaeau: gyd â'r brenin yr arosasant yno yn ei waith ef.' 1 Cron. 4. 23. Rhai a gyffeithant y geiriau tywyll hyn fel y canlyn:—'Y rhai hyn oedd grochenyddion yn cyfannedu yn Geteim a Gadara gyd â'r brenin; arosasant yno o achos ei waith.' Er-aill a'u cyffeithiant, 'Y rhai hyn oeddynt warcheid-waid yn cyfannedu yn mhlanfeydd Gadara o herwydd y brenin: o herwydd ei freninodau yr arosasant yno.'

PLANIGYN—ION, (plan) blaguryn, ysgewyllin, imp, impyn, ysbrigrin; planwydden, pren plan, llwyn planwydd.—'Cyfodaf iddynt hefyd blaniyn enwog.' Eze. 34. 29. *Heb. planigyn i gael enw.* Pro-pwyddoliaeth hynod am Grist. Edr. **BLAGURYN**. Y mae *cyfodi* yn arwyddo gosodiad Crist yn ei swydd—ei gnawdoliaeth, pan yn ei ddarostyngiad y tyfodd fel gwreiddyn o dir sych—ei adgyfodiad, ei eogyniad, a'i ogoneddian yn y nefoedd, pan roddwyd iddo enw goruwch pob enw; am hynny, teiwwg y gelwir ef y 'planigyn enwog.' Esa. 4. 2. a 11. 1. a 53. 2. Jer. 23. 5. a 33. 15. Zech. 3. 8. a 6. 12.

'Pob planigyn yr hwn nis planodd fy Nhad nefol, a ddiwreiddir.' Mat. 15. 13. Y Phariseaid, y rhai a ymrwystrasant wrth ymadrodd yr Iesu, yn nghyd â'u holl draddodiadau, a'u gau-athrawiaethau, a eilw efe yn blaniynion y rhai nis planodd y Tad nefol: nid Duw yw awdwr eu crefydd na'u hegwyddorion; am hynny ni thâl hi ddim, ac nid oes fodd iddi barhau: rhyw dramgwydd, rhyw brofedigaeth, neu farn, a'u cymer ymaith. Gan nad oes dim o Dduw ynddynt, na gwaith Duw arnynt, mae yn rhaid eu bod o'r diafol; am hynny y mae Duw yn eu herbyn, ac a'u dinstria yn hollol, yr hyn y mae eu *diwreiddio* yn ei arwyddo. Planigïou Duw ydyw ei blant, y rhai a implwyd yn Nghrist, y wir winwydden; a'r rhai y mae efe yn eu glanhau, fel y dygant yn barhaus fwy o ffrwyth. Nis diwreiddir hwynt, ac nis gwywant byth. Mat. 13. 40. 41. Psalm 92. 13. Esa. 60. 21. Ioan 15. 2. 1 Cor. 3. 12—15.

PLANT—A—OS, **PLENTYN**, (plan) hil, hiliog-ath, yr ieuaine. Arwydda y gair *plant*, 1. Rhai ieuaine mewn oedran. Gen. 25. 22. a 33. 13.—2. Cenedl, neu hiliogaeth. Exod. 1. 7.—3. Bychain mewn gwybodaeth. Esa. 10. 19.—4. Rhai ieuaine mewn gras. 1 Ioan 2. 12.—5. Rhai gosyngedig, athrylithgar, a hydysg. Mat. 18. 3, 4.—6. Anwyl wrthddrych. Jer. 21. 20.—'Plant Duw.' Edr. **ADGNERDLU**, **ETIFEDDIAETH**, **ETIFEDDION**, **MAB**, **MABWYSIAD**. Y mae Duw yn y pummed gorchymyn yn golygu yn neillduol ddyledswydd plant i'w rhieni, sef eu hanrhydeddu; yr hyn nis dichon iddynt wneuthur heb ufuddhau i'w holl eirchion cyfeithlon, eu parchu yn eu holl ymddygiad tu ag atynt, ymgynghori â hwynt, eu mawrhau, a gofalu am danynt yn eu henaint, gweddio drostynt, a'u cynghori yn serchogaidd ac yn dirion yn erbyn pob drwg. Eph. 6. 2, 3. Col. 3. 20. Jer. 35. 18, 19. 1 Tim. 5. 1, 4. 2 Tim. 2. 25. Lef. 19. 3. Diar. 1. 8. a 10. 1. a 15. 5. a 23. 24. Gen. xxiv. Cariad ddylai eu llywodraethu yn eu holl ymddygiad tu ag atynt, ac onid, nid ydynt yn cyflawni y gorchymyn yn nghyfrif Duw mewn un gradd: cyflawnder y ddeddf yw cariad. Anrhydeddod Crist y gorchymyn hwn, fel pob gorchymyn arall, i'r gradd eithaf. Ni chafodd rhieni erioed y fath anrhydedd ag a gafodd Mair gan yr Iesu.

Yr oedd tirlondeb Crist at y plant bychain a ddygwyd ato, yn eu cymeryd yn ei freichiau ac yn eu bendithio, yn arwydd neillduol o'i raslonrwydd iddynt, ac i'm tybl i, yn brawf y bydd llawer o honnynt yn y nefoedd. Marc 10. 13, 14. Ps. 8. 2. Dat. 20. 12.

'Ni bydd yno blentyn o oed, na hynafgwr, yr hwn ni chyflawnodd ei ddyddiau.' Esa. 65. 20. Ni thorir neb ymaith yn ieuane nac yn hen, trwy angyddisfyd yn anamserol; fel y bernir yr hwn a fu byw hyd yn gan mlynedd, fel pe buasai marw yn ei ieuencid: hir ddyddiau, ac fechyd corphorol, a llwyddiant, ydyw yr hyn a addewir. Amser a ddengys i ba radd y cyflawnir hyn yn llythyrenol yn nghanol gogoniant y dyddiau diweddf. Deut. 4. 40. Job 5. 26. Psalm 34. 12. Edr. **ANMHLANTADWY**, **BWHWMAN**, **ETIFEDDIAETH**, **RHIEINI**, **TAD**.

PLASTR—ION, (plast) *Gr. εμπλαστρον; Llad. EMPLASTRUM; Ffr. EMPLASTRE; Teut. PELASTER; Saes. PLAISTER*: paeled.—'Yn blastr ar y cornwyd.' Esa. 38. 21. Edr. **HEZECHIAH**.

PLEIADES, *Gr. πλειαδες*. Cyfieithir y gair *πλειαδες* ar ol y LXX. Edr. **ORION** Wrth y Pleiades y deallir y saith seren sydd yn ngwddf arwydd y tarw. Y maent yn ymddangos oddeutu diwedd Mawrth.—'A rwydi di hyfyrdwch Pleiades?' Job 38. 31. a 9. 9. A allai efe attal y sér hyn rhag cyfodi yn eu hamserau? neu attal eu heffethiau hyfyrd ar y ddaear? Mae y llu nefol yn effeithio ar y ddaear, ac yn gwbl yn eu holl effeithiau dan lywodraeth Duw, a Duw yn unig. Gan fod y sér hyn yn ymddangos yn y gwanwyn, a gwres adfywiol o'r nefoedd i'r ddaear yn cydfyned â hwynt, dichon fod y geiriau yn golygu yn benaf yr holl effeithiau hyfyrd hyn. Nid oes un rheswm paham y cyfieithir y gair Hebraeg *Pleiades*, ond bod y LXX wedi ei gyfieithu felly. A eili di rwydo neu attal y gwres hyfyrd? neu hyfyrdwch y gwres adfywiol? Na eili; ond y mae dan lywodraeth Duw yn unig.

PLETH—AU—U—EDIG—IAD, (py-leth) *Gr. πλεω Llad. PLECTARE; plyg, eillad, goblygu, eillaw, rhwystro, dyrusu, brodiaw, cynghafu, cyfrestru, gwau i mewn.* Exodus 28. 22, 24. Mat. 27. 29. 1 Tim. 2. 9. Edr. **CADWYN**, **EDDI**, **GWALLT**.

PLICIO, *Saes. PLUCK; Sax. PLUCCIAN; L. S. PLUCKEN; Teut. PLUNCKEN; Dan. PLUCKER*: tynu, dwys-dynu.—'Ac a bliciais eu gwallt hwynt.' Neh. 13. 25. Yr oedd, ac y mae hyd heddyw, tynu ymaith wallt, yn anfri, ac yn anmharch mwyaf yn mhllith cenedloedd y gwledydd dwyreiniol.

PLITH, (py-lith) rhwng, yn mysg, yn; plith-traplith, yn gymysgedig, yn ddirrefn. Exod. 17. 7. Num. 14. 42. Mat. 20. 26. 1 The. 1. 5.

PLU, **PLUF**, (py-lu) *Llad. PLUMA*; mân-llu, rhos-llu, gwisg gynhes a hardd yr adar. Edrych **ADAR**, **ESTRYS**.—Yn ychwanegol at yr hyn a roddwyd dan y gair **ADAR**, nid anfuddiol fyddai rhoddi ychydig sylwadau yma a'y creaduriaid hyn o waith Durham. Fel mae y creaduriaid hyn yn byw mewn rhan yn yr awyr, ac mewn rhan yn y dyfroedd, ral o honnynt, felly mae eu cyrph yn gyfatebol wedi eu haddasu i bob un o'r ddau. 1. Y mae eu cyrph, nid yn drymion ac yn amrosg, ond yn ysgafn, ac yn gwbl addas i ehedeg a nofio.—2. Y mae y plu yn rhyfeddol o ran eu natur, eu gwychder, a'u gwêad, ac o ran eu hysgafnder a'u cynhesrwydd. Y mae gosodiad eu pluf wedi ei addasu yn y modd goreu o ran cynhesrwydd, i ehedeg a nofio. Y mae ganddynt gwd o olew yn mân y gynnffon i'w hiro âg ef, fel y gorweddal y pluf yn fwy gwasad, ac y rhedai y dwfr yn fwy parod drosto; ac y mae medr rhyfedd ganddynt i iro a thrin eu pluf. Y mae gosodiad y pluf yn gywrair er hwylyso eu hysgogiadau trwy yr awyr a'r dwfr; y maent, gan mwyaf, yn gogwyddo yn ol, yn gorwedd ar eu gilydd yn wastad, a'r mwyaf a'r cryfaf nesaf allan er amddiffyniad, a'r mân-llu nesaf i mewn er ychwaneg cynhesrwydd i'r corph. Pe buasai gosodiad eu pluf yn groes i hyn, buasai yn anhawdd iddynt nac ehedeg na nofio.—3. Y mae cywreinarwydd mawr i'w ganfod yn ngwneuthuriad eu hadenydd, wedi eu haddasu yn rhyfedd i'r dybenion o honnynt, a'r gwaith sydd iddynt, ac yn hardd eu lle, ac yn hawdd eu dwyn, pan na ddefnyddir hwynt i ehedeg. Dywed Borelli fod nerth y gewynau sydd yn rhoddi ysgogiadau yr adenydd yn 10,000 yn fwy na phwys yr aderyn. Er fod y pluf yn oblygaidd, etto y mae addasrwydd ynddynt i fod yn syth ac i adlamu.—4. Y mae eu cynffonau yn gwasanaethu

yn rhyfedd i ehedeg yn sefydlog, i esgyn a diagyn (eu defnydd penaf, medd Borelli) ac hefyd fel llyw llong yn gynnorthwyol iddynt droi yn yr awyr gyda hawsdra y ffordd y mynont.—5. Y mae eu coesau a'u traed wedi eu haddasu yn rhyfedd i'w hamrywiol achosion, sef i gerdded, i noffo, i ddringo, ac i ddal a dwyn eu hysgylfaeth; ac y mae eu medrusrwydd yn fawr i'w defnyddio at bob achos. Ni ddichon y rhwyfwr mwyaf medrus drin ei rwyfau gyda hanner medrusrwydd yr adar yn trin eu hadenydd wrth ehedeg, a'u traed wrth noffo. Y mae hŷd y coesau, gwneuthuriad y traed, a gosodiad eu hewinedd, yn gwbl addas i natur bywiolaeth yr aderyn.—6. Mae y pen yn fach, i fforddio trwy yr awyr yn hawsach. Y mae y big yn gwbl addas at gasgu eu hamrywiol ymborth. Y mae glwynau (*naeves*) perthydol i'r big yn yr holl adar, i ddirnad a gwahaniaethu eu hymborth; ac y mae llawer ychwaneg yn y rhai hynny sydd yn hela eu hymborth mewn llaid dros olwg—a'r rhai hynny i gyd yn mlaen y big; megys y gyfflog, y giach, yr wydd, a'r hwyad, &c. Y mae eu llygaid a'u clustiau yn dra chymhwys i'w hachosion. Y mae ymenydd adar a physgod yn amrywio oddiwrth yr holl creaduriaid eraill, ond yn gwasanaethu iddynt hwy yn rhagorol.* Mae gwneuthuriad y tafod mewn rhai o honnynt yn gywrain: yn nhyllwr y coed (*wood-pecker*) y mae ei flaen yn llym ac yn gornaidd-galed, i dyllu trwodd i'r pren, ac y mae math o lŷd arno i dynu mân bryfed allan, ar ba rai y mae yn ymborthi.† Mae amryw gyllïon hefyd mewn adar, yn addas i'w hamrywiol ymborth, un i drochi a'r llall i dreulio yr ymborth. O ran nad oes gan adar ddannedd i falu, y mae y gropa, neu y llasog, yn ateb y dyben hynny; a llyncant raian neu geryg bychain geirwon i falu, a phan llynhant bwrilant hwy allan. Gellir clywed y cylla, neu y llasog, yn malu yn yr eryr, yr hebog, &c. pan fyddo y cylla yn wag, wrth roddi clust yn agos. Nid yw y barwyden a elwir *diaphragm* yn yr adar, ag sydd mewn creaduriaid eraill; yn lle hynny y mae ynddynt amryw ysigenau i gadw y coluddion yughyd, ac i gadw awyr ynddynt i ysgafnau yr aderyn pan fydd, tebyg i noffedydd, neu ysigenau awyr (*air-bladders*) a physgodyn; ac y mae tyllau yn nail yr ysgyfaint i ollwng yr awyr i mewn. Edr. ADAR, WY. Durham's *Physico Theol.*, b. vii. c. 2. *Cyclopaedia*.

PLWM, (plw) *Llad.* PLUMBWM: mettel arw drom, ond defnyddiol. Y mae yn feddal, ond nid yn estynadwy lawn, nac yn wrthneidiol, nac yn soniarus. Y trymaf yw yn nesaf at yr aur, platina, ac arian byw; yn drymach un waith ar ddeg na chymaint a hynny o ddwfr. Am y defnyddioldeb o hono, y mae hynny yn ddigon adnabyddus. Y mae i'w gael mewn amryw-ol wledydd, yn enwedig Lloegr. Y mae mŵn arian, copr, a metteleodd eraill, ond tin, a hafarn, a phlwm yn gymysgedig â hwynt. Yr oedd yn arferedig mor foreu a dyddiau Job. Pen. 19. 24. Yr oedd y Mid-ianiaid, ychydig wedi hynny, yn meddiannu llawer o hono. Num. 31. 22. Cyrchai y Tyriaid lawer o hono o Tarsis. Ezec. 27. 12.—Cyffilyba Duw yr Iuddewon i blwm, ac nid arian; yn bethau diwerth a gwael, o herwydd eu pechodau, ac yn hawdd eu toddi gan farnedigaethau Duw. Ezec. 22. 18, 20. Edr. EPHA.

PLWYF, (plwy) pobl, gwerin, cydwlad.—'Yno y dechreawdd ef ddywedyt wrth y plwyf y parabol hyn.' Luc 20. 9. W. S.

PLYG—ION—U, (ply) *Llad.* PLICA: plethiad, dyblygiad; ystwytho, camu, crymu, gogwyddo; ufuddhau. Edr. GLIN, Gwisg.—'Plyg-lyfr.' Edr. LLYFR.

* Willis, *Cereb. Anat.*, a. 5.—† Blasius, *Anat. Animal.*, p. 11. c. 18.

PLYMIO, (plwm) mesur dyfnder â llinyn a phlwm wrtho. Actau 27. 28.

POBI—YDD—ES—AU, (pòb) crasu bara; rhoistic wrth dân. Pobi bara, sef crasu bara; pobi caws, rhoistic caws. Ar y cyntaf y teuluyddes, neu wraig y tŷ, oedd y bobyddes, ac yn golygu parotoad lluniaeth i'r teulu; ond yn mhen hir amser, mewn trefydd mawrion poblogaidd, daeth pobi i fod yn alwedigaeth. 1 Sam. 8. 13. Y pobyddion yn Llundain yw y bedwaredd gwyndelthas (*company*) ar bymtheg. Corphorwyd hwy yn y flwyddyn 1307. Mae dirwy arnynt os gwerthant y bara yn uwch na'r gwerth a roddo yr Uchel-faer arno.

'Yna deg o wragedd a bobant eu bara mewn un ffwrn.' Lef. 26. 26. Geiriau yn arwyddo prinder a newyn mawr.—'Heol y pobyddion.' Jer. 37. 21. Yr unig heol yn Jerusalem a'i henw ar lawr yn yr ysgrythrau. Galwyd hi heol y pobyddion, am mai yno y trigai y pobyddion, ac y byddai y bara yn cael ei werthu.

POBL—OEDD, (pawb) *Llad.* POPULUS; *Ffr.* PEUPLE; *Gwydd.* PUPALL; *Saes.* PEOPLE: plwyf, ciwdawd, pobyl.—1. Tadau cenedloedd neillduol. Gen. 25. 23.—2. Deiliaid teyrnas, pa un bynag ai cyfoethog at tlawd. 1 Samuel 15. 30.—3. Y werin gyffredin. Luc 23. 14.—4. Y Cenedloedd. Gen. 49. 10. Pa. 117. 1.—5. Iuddewon a Chenedloedd. Luc 2. 10.—Yr oedd cenedl yr Iuddewon yn bobl i Dduw, am eu bod wedi eu neillduo iddo oddiwrth yr holl genedloedd eraill, i fod mewn cyfammod âg ef, i'w addoli, i ufuddhau i'w gyfreithiau, ac i gael eu bendithio a'u hamddiffyn ganddo.

Y mae ei saint yn 'bobl neillduol' iddo yn mhob oes, wedi eu hethol, eu prynu, eu galw, eu cyflawnhau, eu sancteiddio, ac i gael eu gogoneddu ganddo; ac y maent yn ei ddeuys yn achubwr iddynt, ac yn Arglwydd arnynt, yn rhoddi eu hunain yn gwbl iddo, i'w wasanaethu, ei addoli, a'i ogoneddu byth. Eesaih 62. 18. a 63. 12. 1 Petr 2. 9. Dynion Duw ydynt, dan ei driniaethau a'i ymgeidd, yn cael eu rhagarbarotol i ogoniant. 2 Tim. 3. 16, 17. Edr. DYN, GWA, SANCT.

POEN—AU—EDIG—AETH—I—US—WYR, (py-oen) penydd, gwŷn, gwaew, dolur, gwst, gofid, llafur, ing; coepi, gofidio, &c.—Y mae tystion fyddlawn Duw yn poeni y rhai sydd ar y dddear, trwy bregethu y gwirionedd y maent hwy yn ei gasau, a bucheddu yn sanctaidd, yr hyn y maent hwy yn ei feiddio, ac yn achlysur o farnedigaethau Duw arnynt, o herwydd ei gwrthwynebiad iddynt. Dat. 11. 10. Edr. TYST.

'Ac a'i rhoddodd ef i'r poenywyr.' Mat. 18. 34. Βοσανιστες, medd y Dr Campbell, a arwydda *holer*, yn enwedig un a roddir arno holi trwy arteithio. Oddiwrth hyn daeth i arwyddo ceidwad carchar; canys y cyfryw yn y dyddiau gynt fyddai yn gwneyd hynny. Nid yn unig yr oedd yn oddefol, ond yr oedd yn orchymynedig iddynt arfer pob math o greulondeb tu ag at y cyfryw druceiniaid a roddid i'w cadwraeth, i'r dyben o fynu tâl ganddynt, os cuddiasant ddim o'u heiddo; neu, os nad oedd ganddynt, i fynu tâl o'r hyn oedd ddyledus arnynt oddiwrth deustri rhai o'u perthynasau. Yr oedd person y dyledwr, sylwch, y gwbl wrth ewyllys yr echwynawr, iddo wneuthur a fynai âg ef. Y poenywyr, i'r rhai y rhoddir yr annuholion, ydynt ddigofaint dirfawr Duw ei hun, cyhuddiadau eu cydwyddodau eu hunain, cythreuliaid a dynion didrugaredd. Edrych. BLINDER, GOFID, ING, LLAFFUR, OFN.

POER—EDD—I—YN, (py-oeer) aliw, haliw; llysnafedd, glaferion.

Ti a eili wybod fod chwast bwyd arnat, pan fo gormodd haliw yn dygwyddaw i'th enau. *J. L. Meddyg.*

'Ac na adewi fi yn llynydd tra y llyncwyf fy mhoer-
yn.' Job 7. 19. Diareb yn y dwyrain, fel tarawind
amrant, ac a arwydda yr yspaid lleiaf o seibiant, neu
ymsafiad.

Y poer a neilldr oddiwrth y gwaed gan y cil-
chwyrn oddi amgylch y genau, ac a ddygir trwy
ddyfr-fosydd bychain i'r genau. Y mae gormodedd
neu rhy fach o hono yn afiach; ond mewn mesur cy-
medrol y mae yn neillduol o ddefnyddiol i dreuliad yr
ymborth yn y cylla, ac i attal ei fraeniad, ei eplesiad
yn y cylla, a rhag iddo chwyddo gan wynt. Yn y
gormodedd o hono, medd Boerhaave, y mae yn peri
syched, sychder y genau, y bustl, neu geri du, dar-
fodedigaeth; ac yn y gwrthwyneb, os na bydd dim o
hono yn rhedeg i'r genau, neu lai nag arferol, y mae
hyny yn niweidiol i falaiad y bwyd yn y genau, ac i'w
dreuliad yn y cylla, ac yn peri syched; y mae yr ym-
borth yn braenu, yn tori yn sur, yn epleu yn gryf,
ac yn llenwi y cylla & gwynt, a dwfr poeth: rhyddygl
y meirch (*horse radish*) cethw, neu mwstardd, a llys-
iau llwy yr ardd, (*garden scurvy grass*) yw y pethau
goreu a ellir eu harferyd yn yr achosion hyn. Rhyfedd
ar ba bethau bychain mae iechyd dyn yn dibynol!

Byddai poeri y dyferllyd ar un glân yn ei aflanhau
hyd yr hwy. Lef. 15. 8. Poeri yn wyneb un oedd
yn arwydd o'r distyrwch a'r anmharch mwyaf. Aeth
ein Hiacshawdwr mawr trwy y gwaradwydd hwn er
mwyn tynu ymaith ein gwaradwydd ni. Marc 10. 34.
a 14. 65. Job 30. 10. Esa. 50. 6. Num. 12. 14.
Hyd heddyw, y mae poeri, hyd yn nod tu ag at un,
neu ar y ddaear yn agos ato, yn cael ei olygu yn ddir-
myg mawr yn mhllth yr Arabiaid.

POET—AU, ποιητης [*gwneuthurwr*] gwneuth-
urwr, neu gyfansoddwr prydyddiaeth, neu ganiadau.
Act. 17. 28.

POETH—I, (py-oeth) gwresog, brwd, gwynias,
llosgedig, tanbaid.—'Dvniön poethion,' sef dnyion
gwsaedwyllt, atgas, gelyniaethol, am ladd a dyfetha
eraill. Psalm 57. 4.

POETH-OFFRWM. Am gyfraith y poeth-offrwm,
gwel Lef. i.—1. O anifel, sef o'r eiddau, neu o'r
praidd, yr oedd yn rhal ei fod yn yrwyr perffaiþ.
Lef. 1. 2. a 22. 20—24. Mal. 1. 7, 8, 14. Yn ar-
wyddo perffethrwydd Crist yndo ei hun, a'n per-
ffethrwydd ninnau yndo. Heb. 9. 13, 14. Eph.
5. 27.—2. Rhaid i'r offymwr o'i ewyllys ei hun
ei ddwyn at ddrws pabell y cyfarfod (Lef. 1. 3.) yn
arwyddo yr anfeidrol ewyllysgarwch & pha un yr
offymodd Crist ei hun, ac y gweddai ein bod ninnau
yn offymu ein hunain i Dduw.—3. Rhoddi ei
ddwyllaw ar ben y poeth-offrwm. Yr oedd Aaron i
roddi ei ddwyllaw ar ben yr offrwm, yn arwydd ei
fod yn cyfaddef ac yn trosglwyddo ar ben yr aberth ei
bechod ei hun, a holl anwreidd mefion Israel. Lef.
16. 21.—4. Rhaid i'r offeiriad ei ladd, neu y Lef-
iaid; yr oedd y Lefiaid i gynnorthwyo yr offeiriad
yn lladd yr offrwm, ond yr offeiriad yn unig oedd
i daenellu y gwaed. Num. 8. 19. 2 Cron. 30. 17. a
35. 10, 11. Yn cysgodi marwolaeth Crist.—5. Ty-
wallt a thaeu neu y gwaed oddi amgylch yr allor.—
6. Ei singo a'i dori yn ei ddarnau—nid yn ddarnau,
fel yn rhal argraffiadau, ond yn ei ddarnau, sef yn ei
ddarnau neu aelodau naturiol, megys y pen, yr ys-
gwyddog, y traed, &c.—7. Yr oedd i halltu y darnau
& halen. EDR. HALEN.—8. Rhaid golchi y per-
fedd a'r traed & dwfr. EDR. GOLCHI, NOE.—
9. Yr oedd yr offeiriad i losgi y cwbl ar yr allor yn
boeth-offrwm. EDR. LLOSGI, TAN.—10. Dwyn
y lludw y tu allan i'r gwersyll i le glân. EDRYCH
LLUDW. Rhag helaethu yn ddfudd, ni adgoffaf
yma y pethau a roddwyd i lawr yn aml dan eiriau
eraill. EDR. ABERTH, ADAR, GAFR, HALEN, OEN,
OFFRWM, &c.

POLUX. EDR. CASTOR.

POMGRANAD—AU, Heb. רמון *ponum grana-
tum*; neu *granada*; enw y wlad lle y tyfai llawer o
honynt yn yr hen amseroedd. Yr oedd y pren pom-
granad yn aml yn ngwlad Canaan. Num. 13. 23.
Deut. 8. 8. 1 Sam. 14. 2. Mae y planigyn hwn yn
tyfu yn naturiol yn yr Hispæna, Portugal, yr Ital, a
Mauritania. Y mae llawer hefyd o honynt yn yr
India Orllewinol, ond bernir ei adblanu yno o Ewrop.
Mae y ffwrth yn rhagori, sef yn fwy ac yn rhagorach
ei archwaeth, yn India nag yn Ewrop. Y mae yr
afal pomgranad yn dra hardd, a rhai yn lawrin iawn,
ac yn gochsaidd oddifewn ac oddi allan; ac y mae nid
yn unig yn hardd i'r llygaid, yn hyfryd i'r archwaeth,
ond hefyd yn iachus i'r cylla, ac yn ddefnyddiol mewn
cyfferiau meddygol. Y mae ei sug yn debyg i win, a
gwneir gwin o hono. Can. 8. 2. Yr oedd lle yn
llwyth Dan a elwid Gath-rimmon, sef *gwin-wryf* y
pomgranadau, neu y lle y gwnaent win y pomgranad.
Jos. 21. 24. Dywed Syr John Chardin, eu bod hyd
heddyw yn y dwyrain yn gwneuthur gwin o sug y
pomgranad. Gwel Harmer's *Obs.*—Ar odre mant-
ell ephod yr arch-offeiriad yr oedd pomgranadau a
chlych o aur rhyngddynt. Exod. 28. 33, 34. EDR.
MANTELL.—Ar y rhwydwaith oedd ar y ddwy gol-
offn, yr oedd 200 o bomgranadau, yn ddwy res, sef 400
i gyd. 1 Bren. 7. 18, 20, 42. 2 Bren. 25. 17. EDR.
ARLOES, COLOFN, LLYWETH.

POMPIWN—YNAU, Gr. κίπων; *Llad. PEPO*
Ffr. POMPON; Ital. PEPONE; Saes. POMPION:
math o ffwrthau go fawr, yn oeri ac yn peri gwneuth-
ur dwfr yn rhwydd ac yn aml. Coffâ Tournefort
am saith math o honynt; ac er mai pompiwn yr
Aipht yw y fath waethaf, blysiodd yr Israeliaid am
danynt yn ddirfawr yn yr anialwech. Numeri 11. 5.
EDR. CUCUMER.

PONTUS, ποντος [*y môr*] talaeth yn Asia Leiaf,
a'r môr Euxine i'r gogledd iddi, Cappadocia i'r deheu,
Galatia i'r dwyrain, ac Armenia i'r gogledd, lle gen-
edigol Acwlia. Act. 2. 9. a 18. 2. 1 Petr. 1. 1.

POPLYS, *Llad. POPULUS; Saes. POPLAR*: pop-
lysen, poplyswydden; pwnpleren, poplys duon, y
gwynion, aethnen.—Linnæus a gyfrif bump, a Miller
saith math o honynt. Y mwyaf addas o'r holl goed
ydynt i gyfodi cysgod, neu guddfa, yn fuan; o her-
wydd y tyfant bedair troedfedd ar ddeg, weithiau,
mewn un tymhor, ac mewn pedair neu bum mlynedd
byddant yn goed mawrion. Mae y poplys duon yn
hynod am fath o afalau, neu gnau, a geir ar y dail
a'r cangenau, y rhai a effeithir gan fath o ednogyd a
elwir *puceron*, er nodded i'w eppil. Mae y enau hyn tu
fewn yn geul, ac o amryw luniau.—Yr oedd y
poplyswydd, yn mhllth coed eraill, yn gwneuthur
llwyni yr ellun-addolwyr Paganaid. Hos. 4. 13.

PORATHA, mab Haman. Esther 9. 8.

PORFA—AU—EYDD, (pawr) Gr. βορα; *Llad.*
PASTURA: porthiant, ymborth, cynnalieith anifeil-
iaid.—Pan gyffelybir yr eglwys, neu y saint, i ddead-
ell, neu ddefaid, gelwir athrawiaeth yr efengyl, y
bendithion, a'r breintiau, a'r cysuron, perthynol iddi,
yn borfa, neu yn borfeydd gwellog, maethlon. Psalm
23. 2. a 74. 1. Eze. 34. 14. Ioan 10. 9. EDRYCH
DAFAD.

PORI, (pawr) Heb. כרם Gr. φερσω; *Llad. DE-
PASCO*: porfâu, pesgi, ymbawr.

Llwm tir ni phore datad Ddar.

Am i wr yru anifel i bori maes un arall, yr oedd
i dalu o'r hyn goreu yn ei faes ei hun. Exod. 22. 5.
—'Ar y ffyrdd y porant.' Esa. 49. 9. 'Ar y ffyrdd,
ac ar yr holl uchel-fanau, y bydd porfa iddynt,' sef

yn gyhoedd yn ngwydd pawb, yn ddioln, ac heb neb yn eu dychrynu; yn eu holl daith y bydd cynnalaieth iddynt, wedi eu gwaredu o'u carcharau. Y mae y geiriau yn cynnwys addewid am lwyddiant yr efengyl yn mhilth y cenedloedd, yn yr uchel-fanau; sef yn y trefydd a'r dinasoedd mawrion, poblogaidd, Ephesus, Corinth, Rhufain, &c. Gwel Vitrings.

PORPHOR, *Groeg*, πορφυρα; *Llad*. PURPURA; *Ffr*. POURPRE; *Saes*. PURPLE: lliw tebyg i roslyn, neu waed newydd ei ollwng. Yr oedd y lliw porphor mewn bri mawr gan yr hynafiaid, yn enwedig Tyrus, yr hwn oedd yn cael ei liwio, neu ei drochi, fwy o weithiau na'r lleill, ac a wisgid yn unig agos gan frennoedd ac ymerawdwr. Yr oedd yn cael ei liwio â nodd, neu waed posgodyn, a alwent πορφυρα (*porphyra*). *Heb*. מָוֶהָ Exod. 25. 4. *et al freq.* Wedi tori y grogen sydd am dano, canfyddir gwythfen wen yn agos i'w ben, yr hon sydd yn cynnwys defnydd y lliw, yr hwn sydd yn wyn; gwedi rhoddi ychydig o hwn ar lian, ymddengys yn gyntaf yn wyrd; wedi ei roddi yn yr haul, try yn wyrd tywyll; mewn ychydig fynyddau, try i las-wyrdni y môr, ac wedi hyn yn las gwbl; y mhen awr drachefu, try yn borphor, neu yn goch tywyll. Gwedi ei olchi mewn dwf berwedig â sebon, a'i sychu, try yn gochall dysglær a hardd. Ei roddi yn yr haul sydd yn peri y cyfnewidiad yn y lliw i goch, heb hyny parhai yn wyrd; ni wna gwres tân, na haisra poeth, ddim effeithio i droi y lliw yn goch; nid oes dim ond pelydrau yr haul a effeithia hyny, sef gwres a goleuni yr haul. Y mae y lliw hwn yn glynu yn y fath fodd, fel na effeithia arno mewn un gradd ferwi y defnydd a liwid ganddo amryw weithiau mewn amryw fath o wlybwr. Yr oedd y pysgod hyn i'w cael yn aml ar lân y môr tu â'r gogledd ddwyrain i wlad Canaan, ac y mae eu cyffelyb, os nid yr un pysgod, i'w cael yn agos i nys-oedd Caribee, a pharthau eraill o America, ac hefyd ar lân y môr tu a'r gorllewin i Loegr, Gwlad yr Haf, a'r Deheudir. Ond nid yw y gelfyddyd o liwio mor gywrair â'r Tyriaid, yn adnabyddus yn bresennol.

—Y mae wyau rhyw fath ar bysgodyn yn cynnwys gwlybwr, neu fath ar lif-nodd gwyn, a gesglir yn Poictun, yn liwio porphor: hefyd, rhoddir hanes sug rhyw bren yn yr Antille a'i lliwia. Y mae y sug yn goch, ac a liwia yr hyn y rhoddir ef arno i'r un liw. *Cochineal* a ddefnyddir yn bresennol i wneuthur porphor, neu *crimson*.—Yr oedd defnydd wedi ei liwio yn borphor yn llei y babil, a gwisgoedd yr arch-offeiriad, Exod. 36. 8. a xxxviii, xxxix. ac mewn gwisgoedd gwyr mawrion yn ngwledydd y dwyrain. *Diar*. 31. 22. *Luc* 16. 19. *Dan* 5. 7, 29. *Esther* 8. 15. *Exec*. 27. 7, 16. *Marc* 15. 17.

'Pe cochent fel porphor,' (Esa. 1. 18.) sef yn waed-lyd ac yn greulon, 'byddant fel gwlan.' *Edr*. EIRA, GWISG, GWLAN.

PORTREIAD—AU, *Ffr*. PORTRAITRE; *Saes*. PORTRAIT: llun, arlun, arfel, darlun; arfelyddiad, delwad. *Edr*. PABELL, TEMPL.—'I ba rai o faen eu llygaid y portreiadwyd Iesu Grist, wedi ei groeshoelio yn eich plith.' Gal. 3. 1. 'I ba'r ei y racyseyth-rwyf Iesu Christ o vlaen eich llygait.' W. S. 'I ba rai y gosodwyd Iesu Grist allan yn weledig, wedi ei groeshoelio drosoch.' Macknight. Arferwyd y gair πορτραίτη i arwyddo pethau wedi eu hysgrifenu ar lechau, a'u crogi i fynu i welediad pawb. Portreiadwyd Iesu Grist wedi ei groeshoelio yn eu plith mor ffyddiog a bywiog yn athrawiaeth Paul, fel yr oedd megys wedi ei osod allan yn ddysglaer o fewn eu llygaid. Nid fe'i croeshoeliwyd yn eu plith, ond fe'i portreiadwyd ef yn eu plith, wedi ei groeshoelio.*

* Y mae yn arwyddo esboniad eglur a sylweddol o ddirgel-wch Crist. Vorstius.

Dangosiad ffyddlon a chywir o Grist croeshoeliedig yw gwir athrawiaeth yr efengyl; sef dangosiad o fawr-edd ei berson, mawredd a dyben ei ddyoddefiadau: nid oes un athrawiaeth yn deilwng i'w galw yn efengyl, os na bydd hyn yn gynnwysedig ynddi. Drych yw, yn dangos gogoniant yr Arglwydd. 2 Cor. 3. 18. Nid yw yn ddigon i bregethu fod Crist wedi ei groeshoelio; gwna holl gau athrawon hyn; ond hefyd pregethu dyben a ffroyth ei ddyoddefiadau: yma y mae y wir athrawiaeth yn gwahaniaethu oddiwrt y gau o bob rhyw. Y dyben; sef yn ein lle, droswm ni, ac er ein cyflawnhad; ac os er ein cyflawnhad, yn ganlynol, er ein hiechydwrfaeth gyflawn yn mhob ystyr.

PORTREIO, *Saes*. PORTRAY: arlunio, arfel-yddu, delwedu.—'Wedi eu portreio ar y pared o amgylch ogych,' *Exec*. 8. 10. sef llun holl eilunod ffaidd tŷ Israel. Y rhai hyn oedd addurniadau eu hystafelloedd, y rhai yr oeddnt yn ymhyfydu i edrych arnynt, ac yn eu haddoli. Y mae Duw yn sylwi beth sydd ar barwyddyd ein hystafelloedd, ac yn gyffredinol, bydd yno llunau, nid o bethau ffaidd genym, ond o bethau a hofwn.

PORTH, (pôr) *Gr*. Πόρτα: help, cymborth, cynnorthwy, ymwared. *Edr*. СΥΜΒΟΛΗ.

PORTH, PYRTH, (pôr) *Heb*. פֶּתַח *petach*; *Llad*. PORTA, PORTUS: drws; taldrws, dyfodfa i ddinas; rhodfa ddiiddos. Yr oedd pyrth y dinasoedd yn ddefnyddiol, 1. Fel lle agored o ddyfodfa i'r ddinas.—2. Er amddiffynfa a chadernid iddi.—3. Er harddwch: darllenwn am 'borth prydfeth y deml.' Act. 3. 10. Yn gyffredinol byddai pyrth dinasoedd yn cael eu hadellau yn gadarn ac yn hardd.—4. Porth y ddinas oedd lle barn, am mai yno y byddai cyrchfa fwyaf pobl y ddinas. *Deut*. 17. 5, 8. a 25. 7. *Ruth* 4. 1.

Mae porth weithiau yn arwyddo y weithred o faru yn y porth: 'Na orthryma y cystuddiol ar y porth.' *Diar*. 22. 22. Na orthryma, trwy roddi cam-faru arno yn y porth. Felly, 'agor genau yn y porth,' yw barnu ac ymadroddi yn hylaw ac yn addas yn y cyfarfodydd yn mhilth y bobl yn y porth. *Diar*. 24. 7. Yn yr ystyr hwn, hwyrach, y mae i nddeall geiriau Job, pen. 29. 7, 8. 'Pan awn allan i'r porth,' neu trwy y porth: sef pan awn allan i eistedd, fel swydd-wr gwladol i faru. Y mae y porth, yn y golygiad hwn, yn arwyddo y swydd a'r awdurdod gwladol. Job 5. 4.—'Nis gwardawdyddir plant y cyflawn, 'pan ymddyddanant â'u gelyntion yn y porth,' gan y bydd eu mater a'u hachos yn dda, pan yr edrychir i mewn iddo, ac y gwrandawir hwy gan farwyr cyflawn. Ps. 127. 5.—'Bernwch faru gwirionedd a thangnefedd yn eich pyrth.' Zech. 6. 16. Dylai eich pyrth fod yn noddffydd i'r rhai gorthrymedig oll, lle y caffont faru gyflawn yn ol gwirionedd, ac fel hyny yn dangnefedd.—'Câs ganddynt a geryddo yn y porth.' Amos 5. 10. Gellir deall y geiriau, 1. Am gerydd neu argyhoeddiad ysbrydol gan brophwydi Duw, y rhai a geryddent yn athrawiaethol yn gyhoeddus yn y porth, lle byddai mwyaf o bobl. Dywedir, yn y golygiad hwn, 'fod doethineb yn llefain, gerllaw y porth, yn mhên y dref, yn ymyl y drysan.'—Neu, 2. Argyhoeddi gan y barnwr, neu y swydd-wr gwladol. Ei faru gyflawn fyddai yn gerydd ar yr annuwiol, am hyny y casânt y barnwr. *Diar*. 1. 21. *Esa*. 29. 21. Dywedir yn Amos 5. 12. am farwyr anghyflawn, eu bod 'yn cymeryd iawn, (yn hytrach gwobr) ac yn troi heilio y tlawd yn y porth,' sef heb wneuthur cyflawnder â hwynt. At hyn y mae y cyfryw ymadroddion a'r rhai hyn yn cyfeirio, 'Y mae y barnwr yn sefyll wrth y drws,' sef wrth y porth, ac yn barod i fyned i'r orsedd i faru. *Iago* 5. 9.

Meddiannu porth gelynion, sydd yn arwyddo eu gorchfygu a llywodraethu arnynt. Gen. 22. 17.—'Pyrrh anghu,' yw profedigaethau trymion, ing, a chyfyngder, yn nesáu dynion i anghu. Ps. 9. 13. a 107. 18. Esa. 38. 10.—'Cadarnhau barau y pyrth,' yw cynnorthwyo yn gryf ac yn effeithiol yn erbyn ymgrych gelynion. Ps. 147. 13. a 107. 16.—'Pyrrh uffern,' sef holl alluoedd, awdurdod, a chynghorion uffern. Mat. 16. 18. Edr. UFFERN. Yn yr un ystyr y golygir y geiriau yn Ddar. 31. 23. Galar. 5. 14. Yr oedd y farchnad hys yn cael ei chynnal yn y porth, lle y gwerthent yd, &c. 2 Bren. 7. 1, 20. Taylor's Concordance.

Yr oedd pyrth a drysau y babbell a'r deml yn goed Crist allan yn gysgodol, fel yr unig ffordd o ddyfodfa at y Tad, ac i'r eglwys i gyfranogiad o holl freintiau mawrion yr efengyl. Edr. DRWS, FFORDD. Aeth Crist ei hun i mewn trwy pyrth cyflawnder, ac agorodd y drysau tragwyddol i'w holl bobl. Ps. 24. 7, 8, 9. a 118. 19.

'Ewch i mewn trwy y porth cyfyng,' &c. Mat. 7. 13. Y porth cyfyng yw yr athrawiaeth oedd yr Argywydd Iesu gwedi ei goeod o flaen ei wrandawr yn ei bregeth, ac yn ganlynol, holl athrawiaeth y Bibl, am gyflawnhad pechadur, ysbrydodrwydd y gyfraith, sancteiddrwydd gwirioneddol tufewnol, a phob sancteidd ymarweddai a ddioldeb yn allanol. Y mae y porth yn gul, nid ynddo ei hun, ond o ran y pechadur: y mae y porth yn gwbl yr hyn a ddylai fod, yn uniawn, yn rasol, ac yn hardd; yn addas i Dduw, ac yn iachusol i'r pechadur. Mae y porth a'r ffordd o'r un lled; yr athrawiaeth yw unig real cychwyniad a pharhad y pererinion; ac oni bai eu bod yn gul o ran y pechadur, nid arweinient byth i'r bywyd. Rhaid bod y ffordd sydd yn arwain i'r bywyd yn gwbl groes i bob peth mewn dyn, sydd yn ei arwain i ddystryw; ac oblegid hyny, rhaid ei bod yn *gul iddo ef*. Ond os i'r bywyd y mae yn bwriadu myned, rhaid iddo fyned i mewn trwy y porth cul ewn, a cherdded y ffordd gul hon. Ni bydd ein crefydd o ddim llesad yn y diwedd, os na byddwn, trwy nerthol wrethrediad yr Ysbryd Glân, yn uffudhau o'r galon i'r ffurf o athrawiaeth a draddodwyd i ni. Rhuf. 6. 17. Nid gwiw ceisio èangu y porth; y mae yn ddigon èang; ac yr un y bydd efe, er i ni èangu ein meddylliau yn gyfelliornus am dano. Rhaid hefyd fyned i mewn trwyddo i'r ffordd gul: rhaid cael ein holl enaid ni mewn uffuddod i'r gwirionedd yn mhob ystyr, ac am bob peth: dyna yw crefydd wirioneddol, ac nid ffugiol a rhagrithiol. Am gyflawnhad, sancteiddhad, &c., 'ewch i mewn trwy y porth cyfyng,' sef ymofynwch yn ddi-frifol am y bendithion yn nhrefn Duw, yn yr hon yn unig y maent i'w cael. *Cerddwch y ffordd*, sef aros-wch yn y drefn hon i'w cyflawn fwynhau yn barhaus; allan o honi, nid oes dim ond dystyryw i bechadur. Porth cyfyng a ffordd gul yw pob peth mewn crefydd i bechadur a wna lesad iddo; os na bydd felly, ni bydd o ddim defnydd, ac nid ydyw oddiwrth Dduw: ac ni bydd iddo ddim cysur gwirioneddol a sylweddol heb fyned i mewn trwy y porth cyfyng; sef trwy ddrws y defaid i gael portfa. Mae pob *gau* athrawiaeth yn camddarlunio y porth a'r ffordd, i'r tyben i gysuro dynion mewn cyflwr nad oes dim cysur yn perthyn iddo. Heb fyned i mewn trwy y porth cyfyng yr oedd y gwr hwnw a adeiladodd ei dy ar y tywod; esmwythàodd ei hun heb graig yn sylfaen iddo; yr oedd yn wrandawr, heb fod yn wneuthurwr y gair; sef heb fyned i mewn trwy y porth cyfyng; a bu ei ddiwedd yn gyfatebol i'r ffordd lydan a gerddodd. Ddar. 4. 26, 27. a 8. 20. a 9. 6. Esa. 55. 7, 8. a 30. 21. a 35. 8. a 57. 14. Jer. 6. 16. Marc 8. 34. Ioan 10. 9. a 14. 6. a 15. 18, 20. a 16. 2, 33. Act. 14. 6, 22. 2 Cor. 6. 17. Gal. 5. 24.

'A dos allan i ddyffryn mab Hinnom, yr hwn sydd

wrth ddrws porth y dwyrain.' Jer. 19. 2.—'Porth yr haul,' ymyl y ddalen.—'Porth Harsith.' Dr Blayney. 8. 13., etto nid haul yn codi yn unig yw ei arwydd-ocad; am hyny nid oes reswm digonol am ei gyfleithu, y *dwyrain*. Heblaw hyny, nid oedd dyffryn Hinnom o du y dwyrain, ond o du y debau i Jerusalem. Jos. 8. 13. Gwel hefyd Sandys' *Travels*. Yr oedd mynydd yr Olew-wydd o du y dwyrain, a dyffryn Hinnom o'r tu debau i'r ddinas. 'Porth y llosgfeydd,' (Parkhurst) o herwydd eu bod yn llosgi eu plant yno yn greulon i Moloch. Jer. 7. 31. 2 Bren. 23. 10. Blayney a ddewisodd adael y gair heb ei gyfleithu.

PORTH—I—IANT—IANNUS, (pôr) *Gr. Πορθησια*; cynnorthwyo, cymborth; cynnal èg ymborth, bwyta, maethu; pesgi, bugellia, cadw anifeiliaid.

A *bertho* gofid bid bwylocaf. *Diar*.

Y mae porthi, heblaw rhoddi ymgeledd a chynnal-iaeth angenrheidiol i'r corph, yn arwyddo, 1. Llywodraethu dynion yn dda, ac er eu cysur a'u lles, fel swyddwyr gwladol. 2 Sam. 5. 2. a 7. 7. Ps. 78. 71, 72. Y mae y swyddogion yn cael eu golygu fel bugelliaid, a'u deiliaid fel praidd dan eu gofal, y rhai y mae iddynt eu llywodraethu a'u hamddiffyn gyda thyrerwch, dyfalwch, a fyddlondeb. Y mae swyddwyr anfyddlon yn dyfetha yn lle porthi.—2. Hyfforddi èg athrawiaeth iachus, è gwybodaeth, ac è deall: Cyffelybir eglwys Crist i braidd; y gweinidogion yw y bugelliaid, ac y mae gorchymyn iddynt fugeilio y praidd, a'u porthi. Ioan 21. 15, 16, 17. 1 Petr 5. 2. 'Gwefusau y cyflawn a bortha lawer;' o drysor da ei galon, dwg allan bethau da, er daioni i eraill. *Diar*. 10. 21. Nid oes dim yn borthiant i enaid, ond diddylw laeth y gair, sef athrawiaeth bur ddigymysg yr efengyl; athrawiaethu hon i ddynion yw yr unig ffordd i'w porthi. Y mae swyddwyr a gweinidogion drwg, anfyddlon, yn eu porthi eu hunain, yn lle porthi eu praidd. Ezec. 34. 2, 3. Edr. BREIN, BUGAIL.

'A fref ych uwch ben ei borthiant?' Job 6. 5. Y mae Job yn crybwyll nad oedd diddirgrwydd ei gyfeillion heb brofedigaeth na gorthrymder, yn rhagori ar ymddygiad yr asyn gwyllt a'r ych pan uwch ben llawnder: ond ei fod mor oddefol iddo dywallt ei ofid mewn griddfanau ac ocheneidiau ag oedd i'r asyn ruo, ac i'r ych frefu, pan yr oeddynt heb borthiant.—'Oeddynt fel meirch portiananus,' sef yn segur, yn fras, ac yn nwyfus. Jer. 5. 8.

PORTHLADD—OEDD, (porth-lladd) *Gr. πορθημος*; porth, portha, llongborth, angorfa, hafn, aber. Gen. 49. 13. Deut. 1. 7. Barn. 5. 17. Ps. 107. 30. Act. 27. 2, 8, 12.

PORTHOR—ION, (porth) drysor. 2 Sam. 18. 26. 2 Bren. 7. 10. Neh. 7. 1. Edr. DRYSOR.

POSIBL, *Llad. POSSIBILIS*; *Saes. POSSIBLE*: galluadwy, dichonadwy.—'Pob peth sydd bosibl gyda Duw.' Mat. 19. 26. a 26. 30. Marc 10. 27. Edr. ANMHOSIBL, ATTAL, DUW, HOLLALLUOG.

POST, (py-ost) gorsaf, colofn, ystlys-bost drws. Barn. 16. 3. 1 Sam. 1. 9. Pedwar post y corph, sef pedwar aelod y corph.

Tri phost cad Ynys Prydain; Dunawd Fur mab Pabo post Prydain, Gwallawg mab Lleuawg, a Chynfelyn drwsyl. *Triodd*.

Pan nad rhyfedd na thyf *post* aur trwy nen tyf yr enwir. *Diar*.

POTEN, (pot) *Heb. בתן beten*; *vid. an hinc. Angl. PUDDING*, medd y Dr D., bol, perffeddyn, coluddyn, amysgar; monoehen, selisgen; y boten fawr, y boten wen, cod wen, sef y cylla. Barn. 3. 21.

POTEL—AU, (pot) *Ffr.* BOUTRILLE; *Saes.* BOTTEL: costrel, costrellg.—‘Cynnellwch fi â photelau.’ Can. 2. 5. ‘Cryfhwch fi â gwin.’ Dr M. Golygir y potelau trwy draws-enwad, am y peth cynnwysedig yn y potelau; nid potelau gweigion yr oedd yn galw am danant. Beth a gynnwys gwir gysur i eglwys Crist, ond addewidion ac athrawiaeth iachusol yr efengyl? Yn y rhai hyn y mae cariad Crist i’w weld, a holl drysorau mawrion y cyfammod tragwyddol. Golygiad trwy ffydd ar ddyfalon bethau Duw amlyg-edig ynddynt a gynnal yn effeithiol yr enaid llesegaf.

Y mae amryw gyfieithiadau i’r gair *Heb.* פוֹתֵל a gyfieithir *potelau*, ond y mae ein cyfieithiad ni mor debygol o fod yn ei le ag un, am a wn i.—Dr M. *guin*, ar ol Vatab. Munst. ond nid yw y gair Hebraeg byth yn arwyddo *guin*.—Cramer, *phiolau*.—Coverdale a Matthews, *grawnwin*.—Douay, *blodau*.—Parkhurst, *cyffethiau*.—T. W. *adfaethiadau*.*

POWDR, *Llad.* PULVIS; *Teut.* POUDE; *Saes.* POWDER: llwch, pylor.—‘Gwedi ei phér-arogli â myrrh, ac â thus, ac â phob peth yr apothecari.’ Can. 3. 6. ‘Ac â phob pér-lysiau yr apothecari.’ Dr M. Cyfieithir yr un gair אֲבִיָּוּת *luudw*, Exod. 9. 8. ac y mae yn arwyddo mân-llwch. Y gair אֲבִיָּוּת *apothecari*, sydd yn cael ei gyfieithu yn rhif llosgog, *march-nadwy*, 1 Bren. 10. 15.—*marchnadyddion*, Eze. 17. 4. a 27. 14.—*athrodur*, neu un yn dwyn oddi amgylch yn marchnata athrod, Lef. 19. 16. Diar. 11. 13. a 26. 22. Eze. 22. 9. Jer. 6. 28. a 9. 4. Cymh. 1 Tim. 5. 13. Canlyn cyfieithiad y LXX. y mae ein cyfieithwyr ni yn y gair *apothecari*. Yr oedd rhai o’r offeiriad yn gwneuthur enaint o’r aroglau peraid, y rhai a feddylir wrth yr apothecari. 1 Cron. 9. 30. Doniau sanctaidd, grasol, yr Ysbryd Glân a feddylir wrth y powder, â pha ral y mae Crist yn pér-arogli yr eglwys, yn ei holl aeolodau.

PRAFF—AIDD, (pra) *ffyr*, braisg; mawr, hel-aeth; ffyrfer; braisgedd.—‘Y sarp hir-braff.’ Eas. 27. 1. *Heb.* שָׂרָפָה *sarp* y *sarp union*, mewn cyferbyniad i’r sarp dorhög. Parkhurst.—‘Sarp anhyblyg.’ Dr Lowth. Cyfieithir yr un geiriau yn Job 26. 13. *sarp dorhög*; ond, tybygaf, yn anaddas, gan ei bod yn y lle hwn yn cael ei gosod mewn cyferbyniad i’r שָׂרָפָה *sarp dorhög*. Wrth y *sarp anhyblyg*, y barna amryw y meddylir y *crocodile*, yr hwn, o herwydd bod asgwrn ei gefn yn anhawdd ei blygu, nis dicheon yn hawdd droi ei huau pan byddo yn ymlid ei ysglyfaeth. Yn allegwyl, deallir wrth y creaduriaid gwenwynllyd, niweiddiol hyn, ryw alluocdd creulon ac erlidgaethus; ond pan alluocdd, pa awdurdodau, medd y Dr Lowth, sydd anhawdd penderfynu. Gwel Lowth a Vitrings.

PRAIDD, neu **PRAIT**, (pra-idd) *Llad.* PRÆDA; *Saes.* PREY: ysglyf, ysglyfaeth; † deádell, gre, cadw, gyr. ‘Trais, trawsedd;’ W. S. ymyl y ddalen. Mat. 26. 31.—deádell o ddefaid neu eifr. Gen. 27. 9. Hab. 3. 17.—Gelwir yr eglwys, ‘praidd bychan—praidd Duw.’ Luc 12. 32. 1 Petr. 5. 2, 3. Bychan o ran rhifedd, a feddylir yn fwyaf neillduol, mewn cymhariaeth i’r dorf llosgog annuwiol; a bychan o ran iselder eu hamgylchiadau yma yn y byd hwn; ac yn ganlynol, bychan yn mri a chyfrif y byd. Mat. 7. 14. a 18. 12, 14. a 20. 16. Ioan 10. 26—30. Ond y mae cariad eu Tad yn fawr tu ag atynt, ac o’i

* Rhydd Kircher ystyr y gair פוֹתֵל yn gyntol t’n cyfieithiad ni, yn y geiriau canlynol: ‘Llestr, yr hwn a gynnwysai gymaint ag a yfal pob un mewn diwrnod; hyn yw, mesur penodol o win.’

† Y mae holl gyfieithwyr y Bibl, wrth ddilyn W. Salisbery, yn cymeryd y gair am ddeádell o ddefaid. Yr hyn a roddodd achlysur i’r cam-gymeriad oedd, fod y defaid yn ysglyfaeth i’r bleiddiad. Nid wyf wedi gweld y gair yn yr ystyr hwn, oddi-eithr unwaith mewn awdwr diweddar. G. H. Dr Davies.

foddlonrwydd a’i ewyllys da y rhydd iddynt y *deyrnas*: y *deyrnas*, sef y deyrnas ddisgyl, enwog, dragwyddol, a barotowydd iddynt er seiddil y byd. Yr unig deyrnas yn deilwng o’r enw ac o’n sylw. O ewyllys da eu Tad mae y praidd yn cael pob peth; os felly, pw y ddichon amgylfiedd eu dedwyddwch, os ei *sesur* yn rhoddol iddynt yw ei ewyllys da ei hun!—‘Praidd Duw’ ydyw, wedi eu hethol, eu prynu, eu galw, a’u cyflawnhau gan Dduw. Praidd sydd yn awnly ganddo, a’i ofal yn fawr am danant. Y maent yn adnabod Duw, wedi ei ddewis yn Arglwydd ac yn rhan, ac wedi ymroddi iddo mewn cyfammod dros byth i’w wasnaethu a’i addoll. Enw ardderchog lawn ydyw hwn, ‘praidd Duw,’ fel y mae ardderchogrwydd yn nglisn wrth bob peth sydd yn perthyn i Dduw a’i fechydwriaeth.* Y mae yr ystyriaeth hon yn galw ar y rhai sydd yn fugeillaid dano i ddangos y tiriondeb, yr ewyllysgarwch, a’r ffyddlondeb mwyaf yn eu porthi a’u bugeilio; ac nid yn tra-arglywdiaethu arnynt, nac yn budr-elwa oddi wrthynt, gan ryfeddu i’r fath faint ddyfod erioed i’w rhan, a bugeilio a phorthi praidd Duw. Nôd bleiddiad, a gau-athrawon, a gweision cyflog, yw bod heb arbed y praidd. Ioan x. Act. 20. 29. Edrych DEADBELL.

PRANCIO, (pranc) ystrancio, crychlamu, carlamu, crychneiddo. Nah. 3. 2.

PRAWF, **PROFI**—ON, (praw) *Gr.* ΠΡΩΨΑ: *Llad.* PROBATIO; *Saes.* PROOF: profiad, arwydd, tystiolaeth, arddangosiad; arddangos. Y mae profi yn arwyddo, 1. Holl, chwiliad ac edrych yn fanwl i ddeall yn drwyadl bethau yn eu natur, eu hachos, a’u heffeithiau. 2 Cor. 13. 5. Ioan 6. 5. Ps. 26. 2.—2. Adnabod trwy brofiad, rinwedd, melusder, ac uniondeb-peth. Rhuf. 12. 2. Preg. 7. 23.—3. Sicrhau a chadarnhau yn ddilys trwy dystion, a dangosiad. Act. 24. 13.—4. Goleuni yr Ysbryd Glân yn amlygu, trwy ryw achlysuron addas, beth sydd yn nghalonau yn guddiedig, ac yn llechu yn ddirgel. Deut. 8. 2. a 19. 3. Ps. 139. 23. Edr. CHWILIO, HOLI, PROFEDIGARTH.

PREGETH—U—WR, (preg) *Llad.* PRÆDICO; *Ital.* PREDICARE; *Ffr.* PRAEHER; *Saes.* PREACH: arath, traethawd; cyhoeddi. Yn yr arferiad presennol o’r geiriau pregeth, pregethu, pregethwr, y maent yn cael eu priodoli yn neillduol i arath, areithu, neu areithiwr, neu addysgwyr mewn pethau sanctaidd; ond fel y mae y geiriau hyn yn gyfieithiad o’r geiriau εὐαγγελιστῶν a κηρύττων, y mae yn arwyddo *cyhoeddi* a *chyhoeddiad* o ryw beth, heb egluro, nac athrawiaethu. Felly cyfieithir ef yn Dat. 5. 2. Ystyr priodol y geiriau Groeg uchod yw *cyhoeddi*, *cyhoeddiad* ar led i bawb i giwydd, pa un fyddo yr hyn a gyhoeddir felly yn ddrwg neu yn dda. Felly gelwir cenadwri Jonah at y Ninifeid, ‘pregeth,’ neu yn hytrach ‘cyhoeddiad’ Jonah. Mat. 12. 41.—‘Pregethwch,’ sef cyhoedd-wch, ‘ar benau y tai.’ Mat. 10. 27. ‘Pregethwch yr efengyl;’ κηρύξατε τὸ εὐαγγέλιον, *cyhoeddwch y newyddion da i’r holl fyd*. Marc 16. 15. ‘A phregethu,’ κηρύτθοναι, *cyhoeddi* ‘edifeirwch a maddu-ant pechodau yn ei enw ef yn mhilth yr holl genedd-oedd.’ Luc 24. 47. Cyhoeddiad yw trwy awdurdod dwyfol i bawb, fod y bendithion hyn, yn cynnwys yn ddynt bob peth arall hefyd, i gael eu cyfranu yn rhad trwy Grist i bechaduriaid.

Weithiau y mae y gair pregethu yn gyfieithiad o’r gair εὐαγγελίζω, yna y mae yn arwyddo *cyhoeddi newyddion da*, fel y cyfieithir ef yn Luc 1. 19. a 2. 10. 1 The. 3. 6. Buasai yn addas, hwyrach, ei gyfieithu felly yn mhob man arall; megys yn Luc 3. 18. a 4. 43. a 9. 6. Act. 5. 42. a 8. 4, 12, 25. a 10. 38. Dat.

* Every step of the way of salvation hath on it the print of infinite majesty, wisdom, and goodness. Leighton.

10. 7. a 14. 6. Eph. 2. 17. Heb. 4. 2, 6. Y mae y gair *Gr. καταλλω, traethu, mynegi, hysbysu*, yn cael ei gyfieithu *pregethu*, Phil. 1. 16. Act. 4. 2. a 13. 5, 38. yr hwn a gyfieithir *mynegi*, Aet. 17. 23.—*dangos*, 1 Cor. 11. 26. Y mae y gair *Gr. δῖδασκω*, a gyfieithir *dyegu, athrawiaethu*, yn nes i ystyr y gair *pregethu*, yn ol yr arferiad presennol o hono. Y mae athrawiaethu a phregethu, neu gyhoeddi y newyddion da, yn cael eu gwahaniaethu yn Luc 20. 1. Y mae cyhoeddi y newyddion da, yn arwyddo, yn fwyaf priodol, cyhoeddi Crist ei hun fel y gwir Feastia, a nesad teyrnas Duw; ond y mae athrawiaethu yn briodol i bob math a'r addysg fuddiol. *Dysgu* a briodolir yn fwyaf i'r cyfryw ddysegeidiaeth ag sydd yn gynnwysedig yn y bregeth ar y mynydd: 'Yr oedd efe yn eu dysgu hwy fel un ág awdurdod ganddo.' Mat. 7. 29. Edr. **ΡΡΕΝΓΥΛ**.

I bregethu yr efengyl, y mae yn ofynol, yn 1. Fod y dyn yn rasol, ac o fucheddol sanctaidd; heb hyn y mae pawb yn gwbl anaddas i'r cyfryw swydd a gwaith sanctaidd, wrth 1 Tim. iii. 'Dynion sanctaidd Duw a gynhyrfwyd' gynt, ac a gynhyrifer etto, at waith Duw. 2 Petr. 1. 21. Nid ydyw siampl Judas ddim yn brawf mai dyna ydyw rheol gyffredin Duw yn ei dy.

2. Rhaid ei fod o fonfoniad Duw. 'Pa fodd y pregethant onis danfonir hwynt?' Rhuf. 10. 15. Ni ddiehon neb bregethu yn addas heb ei ddanfon gan Dduw, mwy nag y diehon un greu heb gyflwynu ar Grist. Yr anfoniad sydd yn awdurdodi y person i weinyddu yn y swydd, ac yn awdurdodi yr athrawiaeth a ddaw allan o'i enau. Pan y mae Duw yn anfon yn y genad drosto i bregethu yr efengyl, y mae yr achosion cymhelliadol i gymeryd y fath orchwyl pwysafwr yn llaw, yn ysbydol, a'i ddybenion yn sanctaidd; nid budr-elw, clod, dyrchafiad, nac esmwythder, a'u cymbelliant, ond cariad at Grist, eneidiau dynion, a sancteiddrwydd. Gellir dysegwyl hefyd yn ddilys y bydd i'r eglwys gymeradwyo, yn ol cael prawf o hono, yr anonedig gan Dduw; o ran y bydd yn cael porthiant ac ymgeidd buddiol drwyddo.

3. Yr hwn y mae Duw yn ei anfon, y mae hefyd yn ei addurno a doniau addas i'r gwaith sanctaidd, sef doniau ysbrydol a chynneddfau naturiol. Edr. **ΑΡΑΕΤΗ, ΕΣΟΒ**.

Pregethiad yr efengyl gan ddynion o'i anfoniad yw y moddion penaf a drefnodd Duw i achub eneidiau dynion, trwy daenu gwybodaeth o'r Iachawdwr yn mhilth pechaduriaid. Ni bu neb yn fendith fwy i ddynolryw na'r cyfryw bregethwyr; na neb o niwed mwy na phregethwyr heb anfoniad, yn rhyfygus yn cymeryd y gorchwyl sanctaidd arnynt, heb awdurdod, na chymhwysderau addas i'r gwaith.

LLYFR Y PREGETHWR, a lwyd felly oddiwrth y gair Groeg, yn nghysleithiad y **LXX. εκκλησιαστικῆς**, yn arwyddo *pregethur*. Y mae yr enw *Heb. רב* yn arwyddo naill ai *cynnulwr* y *bobi*, neu a *areithia iddynt gweidi eu cynnull*. *Conscianator: vel potius sapientia Conscianatrix*. Yr *areithur*, neu yn hytrach doethineb, yr areithreg, gan fod y gair Hebraeg yn y rhyw fenywaidd. Gwel Lowth. Yn cyfeirio, tebygol, at waith Solomon, yn cyd-gasgu yn nghyd y *bobi*, i gael areithio iddynt ar achosion o bwys. Yn ol cydsyniad cyffredin, bernir mai Solomon ydoedd awdwr y llyfr hwn; ac yn ol traddodiad Iuddeuaidd, yr hwn sydd yn debyg i wir, cyfansoddodd ef gwedi ei ddwfn edifeirwch a'i adferiad o'i wrthgiliaid. Y mae amrywoll bethau yn y llyfr yn gwbl amhriodol i neb ond Solomon. Gwel pen. 1. 19, 16. a 2. 4—10. a 7. 25—28. a 12. 9. Y mae gwedi ei ysgrifenu mewn ffordd o draethawd ar wagedd pob peth at ddedwyddwch dyn, ond gwir grefydd; sef ofni Duw a chadw ei orchymynion; a gosodir allan ynddo yn dra eglur y gwirionedd dadguddiedig am y farn, a byd i ddyfod. Y mae yn

dangos ynddo yn mha bethau nad yw gwir ddedwyddwch yn gynnwysedig, ac yn mha beth y mae. Y mae yn llefaru oddiar ei brofiad ei hun: gwedi hir daith ac anfuiddiol yn ngwlad y gwagedd, y mae yn dychwelyd at Dduw, gwlad y sylwedd dwyfol, gyda boddlonrwydd a gorfoledd. Mwyniant o'r creaduriaid yn y gradd hel-aethaf, geill yn wagedd—gwagedd o wagedd—gwagedd yw y cwbl: mwyniant o Dduw ydyw yr holl sylwedd i dduw am ddedwyddwch; ac am hyn y weddai fod y nód penaf yn ein holl ymgais i gyrcu ato. Mae rhai ymadroddion yn ymdangos yn o dywyll ar yr olwg gyntaf; ond wrth eu hystyried yn eu cysylltiad, ac yn nghyfeiriad yr holl lyfr, y maent yn eglur a sylweddol, fel pob rhan arall o air Duw. Y mae y dull a'r iaith yn unigol, a gwahanol i bob ysgrifen arall o'r Bibl; ac nid hawdd ydyw canfod bob amser gysylltiad yr ymadroddion, yr hyn sydd yn peri eu bod yn dywyll ac yn anhawdd eu hamgyffred heb ystyriaeth manwl; ond y mae dyben a chyfeiriad y llyfr yn amlwg, ac yn un drwyddoll oll, sef gwagedd pob peth ond Duw.* Y mae amryw wedi ysgrifenu ar y llyfr hwn; megys Arthur Jackson, William Pemble, John Cotton, Edward Leigh, William Pitt, Dr M. Jermin, Mercer, Beza, Hall, &c.

PREN—IAU—AW, (pre) gwydden, coeden, cynwydd, rhyswydd; coedawg. Y mwyaf o'r planigion ydyw y pren, ac y maent yn dra defnyddiol a hardd hefyd, rai o honynt, o ran eu blodau a'u ffurthau. Y mae rhai yn dwyn ffurthau, erall yn feddyginiaethol, ac eraill yn fuddiol i adeiladu, &c. Dywedir am bren yn y gwledydd gorllewinol (*bread fruit tree*) ei fod yn wasanaethgar i holl achosion dyn; megys i'w borthl, ei ddilladu, ei ddisychedu, ac i adeiladu. Y mae y coed, fel y llysiâu, yn tyfu o hâd. Edr. **LLYSIAU**. Y mae Mr Ray, a llyseuwyr eraill, yn coffáu am rai prenau o faintoli hynod o fawr; megys pren yn yr Hispaen Newydd, yn un gwrhyd ar bymtheg o gylch; un arall yn Sicily, yn mesur o gylch 204 o droedfeddi. Gwel Brydone's *Letters*. Un arall y coffâ Herrera am dano, na allai un ar bymtheg o ddynion yn nwylaw eu gilydd ei gylchu. M. Louvilliers a rydd hanes am bren yn Peru, y bydd rhai cangenau iddo yn ffurtho un hanner o'r ffurthdyn, a'r lleill yr hanner arall. Yn China y mae pren yn dwyn gwêr, o ba un y gwna y genedl hōno ganwyllau. Gwel *Universal History*.

Gwnaeth yr Arglywydd i bob pren dymunol i'r golwg, a daionus yn fwyd, i dyfu yn ngardd Eden—'pren y bywyd yn nghanol yr ardd, a phren gwybodaeth da a drwg.' Gen. 2. 9. Yr ydoedd y ddau bren hyn yn nghanol yr ardd, yn ddigon hysbys i'r ddau ddyn cyntaf, ac yn eu golwg o hyd yn eu holl ymdriniaeth yn yr ardd. Yr oedd pob peth perthynol i Baradwys yn arwyddocaol, fel y deallwn oddiwrth gyfeiriadau yn yr ysgrthyrau atynt. Gelwir Crist, 'Pren y bywyd,' mewn cyfeiriad at y pwnc hwn; Dat. 2. 7. gelwir eglwys Dduw yn y byd hwn, ac yn y nefoedd, wrth yr enw Paradwys. Luc 23. 43. Y mae yn amlwg fod yn rhydd iddynt fwyta o bren y bywyd; canys ni waherddir iddynt ond un pren. Gen. 2. 17. Yr oedd pren y bywyd yn arwydd iddynt o'r bywyd a'r hyfrydwch oedd i'w gael yn Nuw, ac yn gygod o Grist i ninnau; yr hwn yn unig yw Awdwr bywyd tragwyddol i rai wedi eu colli. Y mae ganddo fywyd ynddo ei hun; 'a'r hwn y mae y Mab ganddo, sydd ganddo y bywyd.' Edr. **FFRWYTH**.

Gwaharddwyd iddynt un pren a elwir 'pren gwybodaeth da a drwg.' Y farn gyffredin am yr enw hwn, yw, iddo gael ei alw felly oddiwrth y canlyniad; sef bod ein rhieni cyntaf, trwy fwyta o hono, yn gwybod

* Y mae arddall y gwaith hwn yn hynod.—Yr un ydyw fuffr yr holl waith, un ymresymiad syml am wagedd pethau dynol. Lowth.

yn brofiadol y daloni a gollasant, a'r drwg a ddaeth arnynt. Ond y mae lle i ammeu priodoldeb yr espon iad hwn. Ni oedde y geiriau וְרָחֵם מִלְּפָנֶיךָ יְיָ, 'gwybod da a drwg,' y cyfryw ystyr. 'Gwybod da a drwg,' yn iaith yr ysgrythraau, ydyw deall natur da a drwg, uniondeb ac anwreidd; a thrwy farnu yn fanwl am danynt, dewis y naill, a gwrthod y llall. Yn hyn y mae yn gynnwysedig grym rheswm hudol y sarph; 'y byddwch megys duwiau (מְגַיִם כְּאֱלֹהִים) neu Duw, Gen. 1. 1.) yn gwybod da a drwg.' Gen. 3. 5. Ni ddichon Duw wybod trwy brofiad; ac annhebyg y busasi y sarph yn sicrhau iddynt wybodaeth brofiadol o ddrwg fel rheswm hudol i ufuddhau i'r hyn yr ydoedd yn ei geisio ganddynt. Gellir cyfleithu y geiriau, adu. 22. 'Wele y dyn (yr hwn) oedd megys un o honon ni, yn gwybod da a drwg!' Geiriau dydnt o alarnad uwch ben ei gyflwr gresynus wedi ei gwmp: yr oedd megys un o honon ni; ond O, mor annhebyg ydyw yn awr! Cyn ei gwmp, gwyddai dda a drwg fel y mae Duw yn ei wybod: nid trwy brofiad, ond trwy adnabyddiaeth eglur o'i natur; canys felly yn ddilys y mae Duw yn eu hadnabod. Boston's *Tractatus Stimulogicus*.

Cyfelebol i hyn ydyw ystyr yr un geiriau yn Deut. 1. 39. 'Eich plant, y rhai y dywedasoeh y byddent yn yspall, a'ch meibion chwi, y rhai ni wyddant heddiw na da na drug, hwynt-hwy a'nt i mewn yno.' Y mae y plant bychain yn gwybod da a drwg yn brofiadol, ond nid oes ganddynt ddeall i amgyffred y gwahaniaeth rhwng y naill a'r llall, i ddewis y naill a gwrthod y llall. Hyn yn eglur ydyw ystyr y geiriau, 'gwybod da a drwg.'

Nid ydyw yr ystyr arall yn un â gwirionedd y peth: ni wybu dyn trwy y cwmp i bechod a thrueni ddaioni trwy y cyfryw brofiad, gwybu ddaioni yn well o lawer cyn nac wedi y cwmp. Heblaw hyny, pa addaswydd oedd i alw y pren, yr hwn oedd i fod yn brawf o'i ufudd-dod, wrth enw a fyddai yn brawf o'i anufudd-dod? Os dywedir nad oedd yn deall hyny, i ba ddyben, ynte, y rhoddwyd yr enw arno? Nid oedd ar Dduw eisieu yr enw: ac i ba ddefnydd y gallasai fod i'r dyn heb ei ddeall? Os dywedir i'r enw hwn gael ei roddi arno wedi y cwmp, y mae hyny drachefn yn ymddangos yn gwbl annefyddiol: gwyddai yn brofiadol y da a gollodd, a'r drwg a ddaeth iddo, heb y pren i arwyddo hyny.

Gan hyny, rhaid ymofyn am ystyr i'r geiriau mwy boddolol. 'Gwybod da a drwg,' sydd yn arwyddo, gallu yn yr enaid i farnu a gwahaniaethu; 'synwyr,' fel y dywed yr apostol, 'i ddosparthu drwg a da.' Heb. 5. 14. Yr oedd y pren yn arwyddoedol yn eu haddysgu beth oedd dda a pheth oedd ddrwg; sef mai ufuddhau yn barod i Dduw oedd dda, ac anufuddhau oedd ddrwg; am hyny yn dra addas y mae yn cael ei alw 'pren gwybodaeth da a drwg.' Yr ydoedd yn brawf o barhad y dyn yn ysbryd plentyn, heb un ewyllys o'r eiddo ei hun ganddo, ond ewyllys ei dad yn unig yn mhob peth—yr hyn ydyw cnewyllyn gwir grefydd bob amser.

Gwahardwyd y pren hwn iddo, yn 1. I'w brofi o ran ei gariad a'i ufudd-dod i Dduw. Rhyw orchymyn pendant fel hwn oedd raid ei roddi iddo, i'w brofi, gan nad oedd iddo, yn ei amgylchiadau presennol, un achlysur i droeddu un o'r deg yn y gyfraith: nid oedd lladd, gloseinebu, lladrata, na dwyn cam dystiolaeth, yn bosibl iddo yn y cyflwr yr oedd ynddo. Yr oedd yn gwbl addas iddo roddi prawf eglur o'i ufudd-dod a'i gariad at ei Greawdwr. Profwyd Abraham, ie, Crist ei hun.

2. Yr oedd y gwaharddiad hwn yn rhoddi llawer o addysgiadau tra buddiol iddo; sef 1. Mai Duw oedd Arglywydd goruchel pob peth.—2. Nad ydoedd y dyn yn anddibynol yn y llywodraeth a roddwyd iddo.—3. Nad ydoedd gwir ddedwyddwch i'w gael yu un lle

ond yn Nuw yn unig.—4. Mai drwg ydoedd chwenych dim ond oedd yn Nuw, ac yn tueddu tu ag ato.—5. Mai ewyllys Duw ydyw unig reol dyn yn ei holl chwennychiadau ar ol pethau creedig.—6. Y dylai yr ufudd-dod sydd i gyflawnhau dyn ger bron Duw fod o'r galon, a chyd ag ymgefniaid yr holl ensid.—7. Nad oedd dyn etto gwedi cyrhaedd cyflawn ddedwyddwch.—8. Yn ymestyn at y cyflwr hwnw, rhaid iddo ef ddilyn y llwybr a roddodd Duw iddo, ac onidde, nas cyrhaedd byth mo'r ddedwyddwch cyflawn addas i'w natur.

3. Y mae yn neillduol o arwyddoedol i'w holl hillogaeth; fel yn dangos y mawr berygl o ufuddhau i chwant yn groes i orchymyn Duw. Y mae y ddau bren yn agos iawn i'w gilydd, un yn gyfreithiawn, ac yn bren y bywyd, a'r llall yn waharddedig, ac yn anghyfreithiawn: ufuddhau i bechod yn ei chwantau sydd o hyd yn farwolaeth.—Yr oedd pren y bywyd yn arwydd neu yn wyst i'r dyn o ffyddlondeb Duw i'w addewid o fywyd ar ei ufudd-dod, ac yr ydoedd y pren gwybodaeth da a drwg yn arwydd o'i ffyddlondeb i'r bygythiad am ei anufudd-dod. C. Vitranga, *Obs. Sacr.*, tom. ii., lib. 4., c. 12.

Cyffelybir duwionion ac annuwiolion i brenau; sef prenau ffyrthlawn a diffrwyth. Ps. 1. 3. Esa. 61. 3. Jer. 17. 7, 8. Eze. 47. 7, 12. Dat. 9. 4. Edr. AFON, DWFR, FFRWYTH, GRUG, DIFLAN-EDIG.—Brennoedd a gwyrt mawrion a gyffelybir i brenau, o herwydd eu cyfoeth, eu hanrhydedd, eu gallu, neu eu balchedr; y maent yn amlwg uwchlaw eraill, ac yn foddion i'w hamddiffyn a'u cysgodi. Eze. 31. 5, 9. Dan. 4. 10, 23. Dat. 8. 7.—'Prenau y coed,' yw creaduriaid o bob math; y rhai ydynt, mewn cymhariaeth i Crist, yn ddiffrwyth, yn wael, ac yn anolygu. Can. 2. 3.

PRES, (pre-es) *Llad. Es; Saes. BRASS*: buan, prysur; gwellt, soff, ebran; tanwydd: côr; out, twc y moeh; efydd. Pres ffwrn, tanwydd; pres y moeh, cut y moeh; pres y cwn, cyndy; pres cynauaf, prysur gynauaf; llais pres, uchel sain, main, llym.—Metel gymysg yw pres, o gopr a *lapis calaminaris*, sydd yn melynau ac yn caledu y copr. Y mae pres yn ysgafnach, yn galetach, ac yn fwy soniarus na chopr. O herwydd harddwch ei llw, ei galedwch, a'i fod yn lai darostyngedig i wyrdd-rwd na chopr, arferir ef yn aml i wneuthur llestri o hono. Y mae pres yn yr ystyr mwyaf helath o'r gair, yn arwyddo efydd, a phob cymysgodd o hono a metelloedd eraill. Y gair *Heb.* wro a gyfleithir *pres* yn yr ysgrythraau, sydd yn arwyddoedau *efydd*, neu *gopr*: ac a elwir felly, o herwydd tbygolrwydd ei liw y sarph, yr hon a elwir wrth yr un enw. Num. 21. 9. מִרְיָוֹת וְרֹאשׁוֹ *sarph bres*; yr un gair sydd yma am bob un o'r ddau. Cyfleithir ef *bryni*, yn Eze. 16. 36. yn cyfeirio at wyrdd-rwd yr efydd, tebygol; cymh. Eze. 24. 11.—*llyffethair*, am fod llyffetheriau yn cael eu gwneuthur o bres, Gal. 3. 7.—*gcfynau*, Barn. 16. 21.—*cadwynnau*, Jer. 39. 7. 2 Cron. 36. 6.—Yr oedd y pres, neu yr efydd, yn nodrefn y deml, yn cysgodi Crist yn ei iselder, ei burdeb, a'i gadernid. Exod. xxv, xxvii.

Gelwir Crist yn 'Wr a'i welediad fel gwleediad pres—a'i freichiau a'i draed fel lliw pres gloyw,' (Eze. 40. 3. Dan. 10. 6. Dat. 1. 15. a 2. 18.) i arwyddo ei gadernid, ei ogoniant, a'i ardderchogrwydd tragwyddol.—Pan briodolir pres i gyrn, carnau, gefynnau, cnawd, ewinedd, mynyddoedd, pyrth, breniaeth, &c., arwyddo nerth, cadernid, parhad y pethau hyn. Mic. 4. 13. Job 6. 12. Ps. 107. 16. Dan. 2. 39. a 4. 15. Zech. 6. 1.—Cyffelybir pechaduriaid i bres, halarn, tin, plwm; a dywedir bod eu ta can yn bres, yn arwyddo eu gwaledd, eu caledwch, eu rhyfgy, a'u pechadurusrwydd. Eze. 22. 18. Esa. 48. 4. Jer. 6. 28.

PRESEB—AU, (pres-eb) *Llad. PRÆSEB*: rhas-tal, rhesel, cafn ebran, cêr. Preseb, neu gafn ebran, sydd lestr wedi ei wneuthur i ddal ebran i'r anfeiliaid. 1 Bren. 4. 26. Job 39. 9. Diar. 14. 4. Esa. 1. 3. Gwnaent y llestr hwn gynt o faen, pren, neu ryw fet-tel. Yn un o'r rhai hyn y rhoddwyd Crist i orwedd-gyntaf gwedi ei onedigaeth; yn nhŷ yr anfeiliaid y ganed ef, ac yn y cafn ebran y rhoddodd Mair ef i orwedd. Yno y gwelodd yr angelion ef, ac yr addolasant ef; ac yno y cafwyd y bugelliaid ef. Luc 2. 7, 12, 16. Edr. GEMI, LLETTY.

PRESENNOL—DEB, (presen) *Llad. PRÆSENS*; *Saes. PRESENT*: cynnyrchol, yn ngŵydd, ger bron, yn awr, yr awr hon; cynnyrcholdeb.—'Na phethau presennol.' Rhuf. 8. 38.—'Na chydrycholion.' W. S. Drygau, a gorthymderau presennol, y mae yr apostol yn ei feddwl yn benaf; y mae Duw yn caru ei bobl yn eu canol hwynt oll, oddiwrth ei gariad ef y maent yn dyfod, ac y maent yn arwydd o'i gariad. Gan fod y gair yn gyffredinol, heb ei briodoli i unrhyw beth yn neillduol, gellir ystyried pob peth yn gynnwysedig yndo, adfyd a hawddfyd; profedigathau a llygredig-athau; cyfoeth a thlodï, &c. Nid ydyw amgylch-iaidau yn cyfnewid cariad Duw, nac effaitholdeb ei weithredol tu ag at ei bobl.—'Eich sicrhau yn y gwirionedd presennol.' 2 Petr 1. 12.—'A' siccir yn y cynnyrchol wirionedd.' W. S. Yr efengyl y mae yn ei feddwl, am yr hon yr ydoedd yn ysgrifenu; y gwirionedd *addawedig* gynt, ond gwedi ei amlygu yn bresennol trwy Grist; y gwirionedd yr oeddnt yn ei gyffesu, ac mewn meddiant sylweddol o hono trwy ffydd. Col. 1. 5, 6.—'Fel y'n gwaredai ni oddi-wrth y byd drwg presennol.' Gal. 1. 5.—'Y cyd-rychiol vyd drwg yma.' W. S. Sef oddiwrth arfer-ion preswylwyr llygredig presennol y byd hwn. 1 Ioan 2. 17. Y mae y byd yn aml yn arwyddo trigolion an-uwïol y byd, sydd a'u rhan yn y bywyd a'r byd hwn, ac yn caru y byd, a'r pethau sydd yn y byd. 1 Cor. 6. 2. 1 Ioan 5. 19. Un dyben marwolaeth Crist ydoedd gwaredu ei bobl oddiwrth arferion, llygredigaethau, a dystyrw y cyfryw ddynton; a'u 'dyagu i fyw yn sobr, yn gyfiawn, ac yn dduwiol (*ἐν τῷ πνεύματι*) yn y byd sydd yr awr hon.

PRESWYL—IO—FA—FOD—FERCH—WYR—YDD, (pres-gwyl) trigfa, trefad; trigias, gorsaf; cyf-anneddu, anneddu, cartrefu; cyfanneddwy, tri-griannedd. Arferir y gair hwn yn aml am drigfan, neu or-phwysfa sefydlog, mewn cyferbyniad i babbell ansyf-dlog. Felly y priodolir ef i'r deml—gwlad Canaan—dinas Jerusalem—calon y saint, &c. Ps. 33. 14. a 132. 5. 2 Cron 6. 2. a 30. 27. Ezra 7. 15. Yr oedd, ac y mae, yr Arglwydd yn mhlith ei bobl, yn gweith-redu arnynt, ac yn rhoddi iddynt arwyddion neillduol o'i bresennoldeb a'i foddolrwydd. Gelwir yr eglwys yn 'breswylfod i Dduw trwy yr Ysbyd.' Eph. 2. 22. Preswylia yn eu plith fel Duw yn ei deml i gael addol-iaid ganddynt; fel Tad yn mysg ei blant i'w hymgel-eddu, eu hamddiffyn, eu llywodraethu, a'u dyddanu.—Hefyd, mae yn arwyddo lle o ddogelwch: 'Am i ti wneuthur yr Arglwydd fy noddfa, sef y Goruchaf yn breswylfa i ti.' Ps. 91. 9. a 107. 7. Diogelwch dig-onol a thragywyddol yw yr Arglwydd i'r sawl a ym-driediant yndo. Edr. GWLAD, NFOEDD, TRA-GYWYDDOLDEB, UCHELDER, &c.

PRIDWERTH, (prid-gwerth) cyfrdal, cydwerth, cyfwerth, argyflol, cyfartal.—'Megs na ddaeth Mab y dyn i'w wasanaethu, ond i wasanaethu, ac i roddi ei einioes yn bridwerth dros lawer.' Mat. 20. 28. Marc 10. 45. 1 Tim. 2. 6.—'Yn bryniant.' W. S. Y mae y gair *pridwerth* yn gyfieithiad tra addas o'r gair *Gr. ἀντιμισθία*, sydd yn arwyddo gwerth am gaethwas i'w ryddhau; yr ydoedd einioes Crist yn *μισθία*, *gwerth*,

awr, yn lle, sef yn lle eu heinioes hwy a brynwyd, ac yr ydoedd yn gyfartal, yn gyfwerth—yr oedd ei einioes ef yn *gyfwerth* âg einioes pawb a brynwyd yn rhyfed fel hyn. Nid peth heb fwriad a meddwl ydoedd; ond yn ol arfaeth a chynghor dwyfol daeth i'r byd i'r dy-ben hwn; sef daeth o'i fodd, yn foddlon, o gariad pur a thra mawr atynt. A chwedi dyfod, rhoddodd ei ein-ioes yn rhywyd, o hono ei hun, a chanddo awdurdod arni. Edr. ABERTH, AWDURDOD, BYWYD, EIN-IOES, IAWN.

PRIDD—O, (pri-idd) *Heb. פֶּרֶץ Llad. PULVIS*: daear, priddgist; llwch, mân-llwch; gorchuddio â daear. Cywreiniwaith Duw ydoedd gwneuthur deryn mor hardd ac addas a chorph dyn o bridd y daear: pridd yn fyw—pridd yn gweled, yn clywed, yn teimlo, yn archwaethu, ac yn rhodio. Gwael ac isel yw o ran ei ddeffnydd, ond y mae gwaith Duw arno yn dra hynod. Nid oes i ddyn un achos *balchïo*, ond llawer o achos d-olch. Am bechod, i'r pridd y dychwel etto. Gen. 2. 7. a 3. 19.—'A phridd ar ei ben.' 2 Sam. 1. 2. a 15. 32. Edr. LLWCH.

PRIDDELL—AU—I, (pridd) tywarchen, tywerc-hyn, priddyn, telwyn o bridd; petrhynen; pridd lechen; darn o lestr pridd.—'Priddellau aur sydd kdi:' sef i'r ddaear. Job 28. 6. '*It hath dust of gold.*' *Saes.* Mae llwch aur yn gymysgedig â llwch y daear.—'Pydrodd yr hadau dan eu priddellau.' Joel 1. 17. Pydrodd yr hadau wedi eu bwrw i'r ddaear, trwy sych-der mawr, ac eisiau gwlybwr: Duw sydd yn peri na byddai felly bob amser.—'Y mae priddellau y dyff-ryn,' sef y bedd, 'yn felus iddo.' Job 21. 23.

PRIDDFÆEN—EINI, (pridd-maen) priddlech; meini adeiladu gwedi eu gwneuthur o bridd, a'u llosgi i'r dyben i'w caledu a'u haddasu i'r gwaith. Arferwyd priddfeini mewn adeiladu mor fwr a thŵr Babel, ac â hwynt y gwnawd muriau Babilon. Barnai y Groeg-wyr a'r Rhufeinwyr adeiladau o briddfeini yn fwy par-haus na rhai o geryg, ac yn fwy addas â adeiladu tyrau a muriau yn amddiffynfydd â hwynt. Ond hyn a ddiybina ar ragoroldeb y priddfeini. Dilys yw fod adeiladau o briddfeini yn sychach, ac am hyn yn iachach na rhai o feini cyffredin, am fod y diweddaf yn dueddol i laithu a chwysu. Gen. 11. 3. Exod. 5. 7, 19. Nid ydyw priddfeini dwyreiniol ddim ond clai wedi ei wlychu â dwfr, a'i gymysgu â gwellt, a'i sychu yn yr haul. Harmer's *Obs.* Nid yw muriau cyffredin ddim gwell na gwaliau pridd. Maundrell. Fod gwellt yn angenrheidiol yn ngwneuthurid y cyfryw briddfeini i beri i'r clai ymlwyn, sydd eglur oddiwrth Exod. v. Cyferbynyr y priddfeini â'r ceryg nadd, gan fod y diweddaf yn rhagori llawer mewn harddwch a pharhad. Esa. 8. 9.

PRIDDGIST, (pridd-cist) clai, dyglist; pridd y crochenydd.—'Poyrodd ef ar y ddaear, ac y gwnaeth ef briddgyst o'r poer, ac a irawd y priddgyst ar lygaid y dall.' W. S. Ioan 9. 6.—'Cyffelyba yr apostol awdurdod oruchel Duw ar ddynton, i 'awdurdod y crochenydd ar y priddgist, i wneuthur o'r un telwyn pridd, un llestr i barch, ac arall i amharch.' Rhuf. 9. 21. Esa. 64. 8. Jer. 18. 1.—6. Y mae awdurdod Duw ar bob peth, yn fwy amddibynol nag y dicheon un gyffelybiaeth oddiwrth greaduriaid yn addas ei osod allan. Nid y crochenydd a wnaeth y priddgist, ond gwneuthurwr a Meddiannydd pob peth yw Duw; cy-nghor ei ewyllys ei hun yw ei reol, a'i ogoniant ei ddy-ben penaf yn mhob peth. Ond y mae yn amlwg oddi wrth Jer. xvii., fod golygiad Duw wrth gospi pechad-uriaid, ar eu pechod: nid yn rhydd, o'i ben-arglwydd-iaeth, y mae yn cospi pechadur; ond o'i natur gyf-iawn sanctaidd; ond o'i ben-arglwyddiaeth y mae yn achub ac yn gwaredu neb. Edr. CLAI.

PRIDDLESTR. (pridd-lllestr) llestr wedi ei wneyd o bridd. Job 41. 30. Ps. 22. 15. Diar. 26. 23. Jer. 10. 11. Edr. LLESTR.

PRIF-FFORDD—FFYRDD, (pri) *Llad.* **PRI-MUR:** cyntaf, goreu, penaf, blaenaf, rhagoraf; arbenig, ardderchog: y dydd cyntaf o'r newydd-loer.

Tri *prif* anafawd abred: angen, anghof, ac angeu. *Diar.*

Prif-ddinas, sef mam-ddinas, pen-caer. **Prif-ffordd,** sef y ffordd fawr gyffredin, cefn-ffordd. Num. 20. 17. Barn. 20. 17. a 21. 19. Esa. 11. 16. Mat. 22. 9.—'Yna y bydd *prif-ffordd*, a ffordd; a ffordd sanctaidd y gelwir hi; yr halogedig nid à ar hyd-ddi; canys hi a fydd i'r rhai hyny: a rodio y ffordd, pe byddent ynfydion, ni chyfeillornant.' Esa. 35. 8. 'Yna y bydd sarn, a ffordd, ffordd sanctaidd hefyd y gelwir hi; yr halogedig nis cynniwer hi, canys hyn (fydd) eiddynt hwy; a rodia'r ffordd pe (byddent) ynfydion, ni chyfeillornant.' Dr M. Yr unig anhawdra ar y ffordd i ddeall yr adnod, sydd yn y geiriau, 'hi a fydd i'r rhai hyny.' Pwy sydd i'w ddeall wrth y rhai hyny? Nid yr halogedig; canys y rhai hyny nid ànt ar hyd-ddi: nis dichon i'r halogedig fyned ar hyd ffordd sanctaidd, ac yntau yn parhau yn halogedig; y mae yn rhaid iddo adael ei halogedig aeth i deithio ar hyd ffordd sanctaidd. Ond 'hi a fydd i'r rhai hyny; sef y deillion yr agorwyd eu llygaid, y byddariaid yr agorwyd eu clustiau, y cloff sydd gwedi ei ei iacháu yn llamu fel hydd, a'r mudan sydd yn canu: adn. 6. sef yw hyny, gwar-edigion yr Arglwydd sydd yn dychwelyd, ac yn dyfod i Sion.' Adn. 10. 'A rodio y ffordd, pe byddent ynfydion, ni chyfeillornant.' Bydd y brif-ffordd hon mor eglur, fel y dichon 'sfol-bethau,' yn ddeuwisedig gan Dduw ei cherded heb gyfeillorni. 1 Cor. 1. 27. Y mae yr annichellgar a'r anffoeth yn cael eu gwahoddi i droi i mewn yma i'w cherded. Diar. 9. 3, 4. Cyfeiria y geiriau yn brophwydoliaethol at eglurdeb dad-guddiad dydd cyflawnder yn yr efengyl, a phurdeb aelodau y wir eglwys yn rhodio ynddi: bydd y ffordd yn eglur, a bucheddiad y fforddodion yn gyfatebol. Rhuf. 1. 17. 1 Cor. 1. 30. Mai hyn yw priodol ystyr y geiriau, sydd i mi yn gwbl eglur; ac y mae cyfeithiad yr Esgob Lowth ar ol Fererius a Ludovicus de Dieu, yn ymdangos yn bellenig, yn gymbelliadol, ac annatoriol: sef 'Efe ei hun (sef Duw) a fydd gyda hwynt, yn cerdded yn y ffordd, a'r ynfydion ni chyfeillornant ynddi.' Pe felly, dylasai y rhagddod עַם גַּדְּתָא fod i mewn; sef fel y canlyn: יהוה עִמָּךְ הוֹיךְ יָרִיךְ *ac efe (sef Duw) gyda hwynt a gerdd y ffordd.* Mae y geiriau yn gwbl eglur heb y ddyfais a'r chwaneigiad yma. Cynnwys y geiriau brophwydoliaeth hynod am bregethiad yr efengyl yn oleu yn mhlith y Cenedloedd, fel ffordd fawr gwedi ei chodi i fyau mewn anlwlch dyeithr. Edr. FFORDD.

PRIN—ACH—DER, (py-rhin) anaml, anghyffredin, anfynych; braidd, o braidd, odid; eisieu, diffyg, angen, dirangen.—'Hon o'i phrinder a fwridd i mewn yr holl fywyd a oedd ganddi.' Luc 21. 4.—'O'i heisieu.' Marc 12. 44.—'O hei thlodi.' W. S.—Yn siampl y wraig weddwl dlawd hon yn bwrw i mewn ei dwy hatling i'r drysorfa, y mae yr Arglwydd lesu yn cymeryd achlysur i sylwi, fod Duw yn golygu am-gylichadau y rhoddwr, ac agwedd a dyben ei feddwl yn rhoddi, ac nid yn unig maintoli y rhodd. Y mae dwy hatling un yn fwy na thrysorau mawrion y llall. Y weddwl dlawd hon a fwridd yr *oll* a feddai, ei *holl* fywyd, sef yr hyn oll oedd ganddi at gynnal bywyd. Yr oedd ei chariad at addolad Duw gymaint, fel y rhoddodd mewn fydd yr hyn oll a feddai ato, gan ymddibynnu ar yr Arglwydd am ei chynnaluaeth yn ol llaw. Edr. HAU, TRIPIO.

PRINT—IAU—IO, (py-rhint) argraffiad, cerfiad, nodiad; tōri llurciau, nodi.—'Na roddwch brint nod

arnoch.' Lef. 19. 28. Yr oedd yn arferiad yn mhlith y cenedloedd eilun-addolgar i dōri eu onawd, a llanw y toriad à du ysgrifenu, *stibium*, neu yr w liw arall. Hyn a waharddir i bobl yr Arglwydd ar un achlysur, gan fod eu cyrph yn demlau yr Ysbryd Glân. Deut. 14. 1, 2, 3. Edr. TORI.

PRIOD—I—OL—EDD—OR—IAETH, (pri) neillduol, eiddo un ei hun; neillduedig; cydwedd, cywestach, gwr neu wraig briod. Edr. **PRIODAS.**—'Priod waed,' sef ei waed ei hun; efe oedd yr aberth a'r aberthwr; y prynwr a'r gwerth a dalodd. Act. 20. 28. Edr. **ABERTH, GWABED, IAWN.**—'Ei briod wobwr,' sef y wobwr gyflawn addas iddo. 1 Cor. 3. 8. Edr. **GWORB.**—'I'w dystiolaethu yn yr amseroedd priod.' 1 Tim. 2. 7. Yr amseroedd addas terfynedig gan Dduw. Yr amser priod i dystiolaethu am aberth Crist, ydoedd gwedi i Grist aberthu ei hun.—'Gelwir y saint yn 'drysor priodol—priodoriaeth—y briodoledd—pobl briodol.' Exod. 19. 5. Deut. 26. 18. Pa. 135. 4. Mal. 3. 17. 1 Petr. 2. 9. Tit. 2. 14. Geiriau a arwyddant eu bod yn bobl neillduedig, werthfawr, ac anwyl iawn; ei drysor penaf a gwerthfawrocaf. Edr. **TRYSOR.**—'Os ceffir gwr yn gorwedd gyda gwaigr briodol à gwr, byddant feirw ill dau.' Deut. 22. 21. Yr oedd y gospedigaeth am odineb yr un ag am lofruddiaeth, ac yn fwy nag am laddrad, sef marwolaeth.

'Trysor priodol i mi—pobl briodol.' Exod. 19. 5. Deut. 26. 18. Tit. 2. 14. 1 Petr. 2. 9. Seff *trysor*, neu bobl neillduol i'r Arglwydd. *Ααος περιουσιας,* *pobl neillduol*, gwedi eu neillduo oddiwrth eraill gyda gofal mawr, ac yn dra chymeradwy. 'Trysor priodol,' *תְּרוּמָה תְּרוּמָה נְעִילְדוּל, gwerthfawr, ac anwyl.* Y mae yn cael ei gyfeithu, *eiddo fy hun*, yn 1 Cron. 29. 3—*trysor penaf*, yn Preg. 2. 8. Geiriau a arwyddant fod ei bobl yn werthfawr gan Dduw—yn benaf o bob peth arall ganddo, ac ar dir neillduol yn eiddo iddo trwy etholiad, pryniad, a neillduad iddo trwy alwedigaeth effeithiol.—'Byddant eiddof a, medd Arglwydd y luoedd, y dydd y gwnelwyf briodoledd.' Mal. 3. 17. 'Yn y dydd a osodwyf, yn drysor neillduol.' Newcome. Yr un gair תְּרוּמָה a gyfeithir yma *priodoledd*, ag a gyfeithir *trysor priodol—trysor penaf.*—Y dydd a osodwyf yw y dydd a fydd yn llosgi megys ffwrn; yn y dydd hwnw byddant yn anwyl ac yn ddiogel fel trysor priodol; 'Yna y gwelir rhagor (hynod) rhwng y cyflawn a'r drygionus, a rhwng yr hwn a wasanaetho Dduw, a'r hwn nis gwasanaetho ef.' Mal. 3. 18. Neh. 13. 22. Pa. 103. 8—13. a 125. 4. Esa. 63. 3, 4.

Priodol, yw y meddiannydd, neu yr etifedd; hefyd, brodor, un genedigol. Gwahaniethir y priodol oddiwrth y dyeithr-ddyn nad ydoedd o genedl Israel yn aml. Exod. 12. 19, 49. Lef. 16. 29. a 24. 16, 22. Jos. 8. 33.—'Oblegid yr Arglwydd a ddetholodd Jacob iddo ei hun, ac Israel yn briodoriaeth iddo.' Ps. 135. 4. *תְּרוּמָה תְּרוּמָה תְּרוּמָה* iddo. Trwy ei etholiad o honnynt, y maent yn briodoriaeth iddo; felly hefyd trwy bryniad, 1 Petr. 2. 9. a thrwy eu puro. Tit. 2. 14.

PRIODAS, (priawd) *Gwydd.* **NUATHAR:** neithiawr, dyweddi; cyd gwr a gwaigr. Y mae ammod priodasol yn wahanol i ammodau eraill, yn hyn, am nas gellir ei diddymu hi trwy gydsyniad y pleidiau: y mae yn cyfrangoch o natur adduned, ac yn rhwymo y pleidiau dros eu bywyd i gyflawni dyledyddau y naill i'r llall, perthynol i'w hawmodau priodasol. Ar eu dewisiad eu hunain yr ammodant; ond wedi

* Pobl briodol gwedi eu neillduo oddiwrth eraill, a'u casglu yn fanwl, ac yn dra chymeradwy. Schleusner.—A supernumerary people, a people wherein God had superlative propriety and interest above and besides his common interest to (in) all the nations of the world. Joseph Mede, p. 125. fol.

ammodi, y mae yn iau tra byddo y ddau byw: ond os bydd marw un o'r ddau, y mae yr ammod yn darfod, a'r llall yn gwbl rhydd, fel pe buasai erioed heb fod. Nid oes, heblaw hyn, ddim ond y pechod yn erbyn yr ammod prydol, sef godineb, yn diddymu y rhwymau; ond yn y cyfryw achos galarus, y mae y blaidd ddlenog yn rhydd oddiwrth ei hammodau. Mat. 19. 9. Y mae cyfreithiau rhai gwledydd, yn neillduol Berne, yn ngwlad y Swiss, yn estyn y rhyddid hwn i ryw achosion eraill, megys hir, gwir-foddol, ac angharedig absenoldeb (yr hyn y mae Paul yn ei olygu yn achos digonol o ysgariad, 1 Cor. 7. 15.) neu fod un o'r pleidiau yn euog o drosedd marwol; neu wedi amhwylio, fel y mae yn ysgleddu bywyd i gydfyw ag ef; neu ryw afiechyd ffaidd, megys y gwahan-glywyf, &c. Gwel *Rulchat Hist. de Reforme de Suisse*.

Y mae priodas o oesdiad a threfniad Duw, ac er cysur i ddyn, hyd yn nod yn ei ddimweldrwydd, cyn iddo bechu: creodd Duw y wraig Efa i fod yn ymgeledd gymhwys i Adda cyn ei gwmp. Gen. ii. Y mae yn dra amlwg nad ydyw priodas yn ei natur wreiddiol, a'r dyben o honi yn ei threfniad, i fod ond rhwng dau berson, sef un mab ac un ferch. Gallasai Duw greu deg, neu liosogrwydd o wragedd, pe buasai yn gwled hyny yn angenrheidiol, yn oren, ac yn gymhwys: 'Eithr onid us a wnaeth efe? a'r ysbryd yn ngweddill ganddo: a phaham un? I gelsio had duwiol.' Mal. 2. 15. Dyben priodas yw i'r pleidiau fod yn ymgeledd ac yn gynnalieith i'w gilydd, ac er cenedlu plant. Al nid yn ol trefn Duw, a'r gosodiad cyntaf, y mae y dybenion hyn yn cael eu hateb oren? Pa gysur a gafodd neb oddiwrth liosogrwydd? Edrychwch hanes Abraham, Jacob, Eleanah, Dafydd, Solomon, &c., a gwelwch eglur brofion i'r gwrthwyneb. Ac am liosogrwydd, bu i lawer un fwy o blant o un wraig nag oedd i Jacob o'i ddwy, a'i lawforwynion hefyd: Is, cymaint ag oedd gan Dafydd o amryw wragedd, a deg o ordderchadon: os nid cymaint ag oedd gan Solomon o'i fil o wragedd a ghornderchadon. Pe buasai y mil hyn yn briod a chyranifer a hyny o wyr, gallasai fod iddynt ddeng mil neu ddeuddeg mil o blant. Y mae liosogrwydd gwragedd gwedi bod yn arferiad a'r canlyniadau mwyaf niweidiol a phechadurus iddo. Nid ydyw stamplau duwiolion yn hyn ddim yn fwy i'w dilyn na'u stamplau mewn pethau eraill croes i drefn a gorchymyn Duw. Nid oes un sail ysgrythyrol i gymeryd gorrderchadon, sef gwragedd o Is radd na'r lleill, mwy na chymeryd amryw wragedd. Edrych **GORDDERCH.**

Y mae yn waharddedig yn nghyfraith Moses i gyfneseifaid briodi yn nes na chefniderwydd. Lef. xviii, xx. Ac nid oedd i un etifeddes briodi i lwyth arall: yn unig gallai briodi un o'r Lefaid, neu yr offeiriad. Num. xxxvi. Ar y cyntaf, nid ydoedd priodas rhwng brodyr a chwiorydd yn anghyfreithlon; yr oedd hyny o angenrhaidd yn nheulu Adda. Tybygaf fod Sarah yn nith i Abraham; a Jocebed yn fodryb i Amram. Ond o ran cariad, cysur, a gwedd-eidd-dra, y mae deddf Moses yn hyn yn ymddangos yn rheol dra addas. Cyfraith neillduol oedd yn rhwymo cyn dyddiau Moses, y brawd Ieuengaf i briodi gweddw ei frawd hynaf, a fyddai farw yn ddiblant. Gen. 38. 9. Nid oedd i'r offeiriad briodi ond morwynion, neu weddwon offeiriad eraill. Ac nid oedd i'r arch-offeiriad briodi ond morwyn. Lef. 21. 7—14. Eze. xxii, xlii. Anrhydeddus yw priodas yn mhawb; ac athrawiaethau cythreuliaid yw gwahardd priodas i neb. 1 Tim. 4. 3.

Y mae Ieuo yn anghymarus gwedi bod yn dra niweidiol er llwyddiant gwir grefydd yn y byd. Felly y llygrwyd yr hen fyd; meibion Seth, y rhai oeddynt yn profesu gwir grefydd, a gyd-Ieuasant a merched

hardd, hillogaeth Cain wrthgilleddig; ac felly y llygrwyd pob cnawd: ac yn y diwedd dilynstridd Duw hwynt a'r dluw. Y mae Duw yn gwahardd yn bendant i'r Hebreaid briodi y Cenedloedd, yn enwedig y Canaanaid. Exod. 23. 32. a 34. 12—16. Deut. 7. 2—5. Gwnaeth Ezra a Nehemiah i'r Iuddeuon roddi ymaith eu gwragedd o estron genedloedd. Ezra ix, x. Neh. xiii.—Gwragedd estronol Solomon a fuont yn niweidiol lawn iddo ef a'r deyrnas; priodas Ahab & Jezebel, a Jehoram & merch Ahab, a ddygasant, nid yn unig ddystryw ar eu teuluoedd, ond agos ar yr holl deyrnas a'r genedl. 1 Bren. xvii. i'r xxii. 2 Bren. i. i'r xi.—Rhaidd bod y person hwnw mewn agwedd annuwiol lawn o ran ei feddwl, ac yn gwbl ddiwriad o fyw i Dduw, a ddewisai yn wirfoddol gydymaith ei fynwes dros ei fywyd yn un annuwiol a gelyniaethol i Dduw a gwir grefydd.

Y mae oed priodi, a defodau priodasol, yn dra gwa-hanol yn yr amrywiol wledydd. Gan fod gwedd-wodod ac amhlantadrwydd mewn anfr mawr yn mhlith yr Hebreaid, byddent yn priodi yn Ieuainc; y meibion yn nghylech tair ar ddeg, a'r merched yn nghylech deuddeg mlwydd oed: yr oedd yn addas, gan hyny, fod i'r rhieni awdurdod cyflawn arnynt yn hyn. Byddent yn dyweddol cyn priodi. Edr. **DYWBDDIO.** Ar y dydd priodas, byddai ammodau yn cael eu gwneuthur drachefn rhyngddynt. Byddent gynt yn eu coroni ar y dydd priodas; a'i fam, tebygol, oedd yn ei rhoddi ar ben y priod-fab.* Can. 3. 11. Par-hâl y wledd dridiau, os gwrta weddwa a fyddai y ferch, a saith, os morwyn. Gen. 29. 27. Barn. 14. 17, 18. Yn y cyfamser, byddai gwyr Ieuainc a gwyr-yfion gyd a'r priod-fab a'r briodas-ferch, yn eu ham-rywiol ystafelloedd; a byddai y gwyr Ieuainc yn dy-rysu eu gilydd â dychymygon. Can. 5. 1. Ps. 54. 9, 14, 15. Barn. xiv. Yr oedd cyffail i'r priod-fab yn llywodraethu y wledd, i gadw pob peth yn drefnus ac mewn cymedroldeb. Ioan 2. 9. a 3. 29. Yn niwedd y wledd, dygid y ddau ddyn & lampau yn oleu i ddy y priod-fab. Y priod-fab, yn myned o'i ystafell, a alwai y briodas-ferch a'i chyffelleusau, deg o rifedi, tebygol. Mat. 25. 1—10. Y mae y rhan fwyaf o'r defodau hyn yn arferedig yn mhlith yr Iuddeuon hyd heddyw; yn unig wedi dystyru eu dinas a'u gwlad, nid ydynt yn gwisgo y coronau priodasol. Priodant wragedd gweddwon dydd Iau, a gwyr-yfion dydd Gwener. Y mae y ddau ar y dydd priodas yn ym-drwsio mor wych a hardd ag y medrant; gorchuddir y ddau & gorchuddu yd, ac y mae y mab yn rhoddi modrwy aur ar law y ferch i'w phriodi. Cyflawnir y defodau hyn allan ar lân afon, neu mewn gardd, neu gyntedd.

Am ddefodau priodasol yn mhlith Cristionogion, nid oes un reol neillduol; gan fod priodas, mewn rhan, o leiaf, yn ammod gwladol rhwng y ddau ddyn, gadawyd Cristionogion yn rhydd i arferion amrywiol wledydd; yn unig bod eu hymddygiad yn hyn, fel pob peth arall, yn ol rheol sanctaidd a gair. Byddent arferol yn y prif oesoedd, meddant, o gyhoeddi benthir ar y ddau ddyn Ieuainc yn yr egiwys. Byddai yn arferiad hefyd, yn rhai egiwys, i'r ddau ddyn Ieuainc, ar y dydd priodas, gyfranogi o sacrament swper yr Ar-glywydd. Am ddyledswyddau y pleidiau, Edr. **GWR.** **GWRATG.**

Nid oes gyffelybiaeth yn cael ei harferyd yn fwy aml yn yr ysgrythrau nag ammod priodas, i oed allan y cyfammod, yr undeb, a'r gymdeithas sydd rhwng Crist a'i egiwys. Y mae yr undeb agosaf, a'r gymdeithas anwyliaf, rhwng Crist a'i bobl; ac nis gall na bywyd nac angu eu gwahanu. Yr oedd y

* Y cyfryw goron a alwai y Groegiaid *στεφος γαμηλιον*. Bion Idyll.—Coronant & nupte sponsos, ideo non nubimus Ethnicis, &c. Tertul. *De Corona Militis*, c. 12.—Magnisque coronis conjugum sit. Claudian.

briodas gyntaf yn neillduol gysgod o hyn. Edrych ADDA. Gosodir y dirgelwch hwn allan yn ogoneddus neillduol yn Esa. 64. 5. Eph. v. Ps. xlv. a Llyfr y Caniadau. Priod yr eglwys yw ei Gwneuthurwr—Arglwydd y lluoedd—ei Gwaredydd—Sanct Israel—Duw yr holl ddaear. Efe yw yr hwn a'i carodd, ac a roddodd ei hun drosti, i'w sancteiddo, a'i glanhau, a'i gosod yn ogoneddus iddo ei hun, i ymhyfrydu ynddi byth. Saif ar ei ddeheulaw byth mewn harddwch sancteiddrwydd. Fel y mae y cyffelybiaeth hwn yn dangos braint, anrhydedd, a dedwyddwch yr eglwys; i'w hedyd gesyd allan ei dyledyddidd hithau i'w garu, ei anrhydeddu, ymostwng iddo, glynu wrtho, a dibynu yn gwbl arno. Fel y mae Crist yn eiddo iddi hi, felly y mae y wir eglwys yn gwbl yn eiddo Crist; yn rhoddi ei hun iddo yn gwbl, ei chalon a'i gwasanaeth, ei holl feddwl, a'i serch; heb olygu dim ond efe yn ddedwyddwch tragwyddol iddi, a neb ond efe i fod yn Arglwydd arni, ac i ofalu am dani. Cenedlu plant yn ysbrydol iddo yw ei llafur penaf, trwy gynnal yn y byd y wir athrawiaeth am dano, ac ymdrechladau difrifol i daenu gwybodaeth o hono. Edrych ANMHLANTADWY, ANWYLYD, EGLWYS, SARAH.

PRIOD-FAB, PRIOD-FERCH, (priod-mab-merch) mab neu ferch wedi eu dyweddio, neu newydd briodi. Fel y gelwir Crist yn briod-fab, felly y gelwir yr eglwys yn briod-ferch, neu y briodas-ferch. Mat. 25. 1—10. Dat. 21. 9. a 22. 17. Edr. ANWYLYD, DWYEDDI, EGLWYS, PRIODAS.

PRIOD—IO, (pri-is) *Llad. PRETIUM; Saes. PRICE:* cyfrif, priddwerth, gwerth, llôg, cyflog, pwyth; cywerthdyddio; gwneuthur cyfrif o; gwerth un peth a bryur neu a werthir. Lef. 5. 15. a 25. 16. a 27. 8. 2 Sam. 24. 24. 2 Cron. 1. 16. Edrych GWERTH, PRYNU.

PRISCILA, Gr. Πρισιλλα, [hen] gwaraig Acwila. Anercha Paul y ddaeu un barchus ac yn garedig iawn, am eu ffyddlondeb iddo ef ac achos Crist: 'I'r rhai,' medd efe, 'nid wyf fi yn unig yn diolch, ond hefyd holl eglwysydd y Cenedloedd.' Rhuf. 16. 4. Edr. ACWILA.

PROCORUS, Gr. Προκορον, [parod, prysur] un o'r saith diacon, fel y gelwir bwynt yn gyffredin. Dywedir ei fod yn esgob yn Nicomedia. Ado a ddwyed iddo ddyoddef merthyrdod yn Antioch. Ond nid oes sicrwydd am yr hanesion a roddir am dano, ond yr hyn a roddir gan Luc yn yr Actau. Pen. 6. 5.

PROFADWY—EDIG—AETH, (prawf) *Gr. προφασις; Llad. PROBATIO;* holedig, chwiliadwy, cymeradwy; arddangosiad; gorthrymder; peth i brofi dynion; archwaethiad.—Profi ynad, sef holl ynad i'w swydd.

Nid erchia bwyd ond ei brofi. *Diar.*

'Maen profedig.' Edr. MAEN. Y mae profedig yn arwyddo yr un peth a chymeradwy, yn aml; un wedi ei brofi, ac yn y profiad a gymeradwywyd.—'Profedig gan Dduw,' sef cymeradwy gan Dduw. Act. 2. 22. Rhuf. 16. 10. 2 Tim. 2. 15. Iago 1. 12.—Gelwir erlidigaethau, gofidiau, a gorthrymderau, yn (*πειρασμοι*) *brofedigaeth, profedigaethau,* am eu bod yn profi dynion beth ydynt. Act. 20. 19. Gal. 4. 14. Heb. 11. 36. Iago 1. 2, 12. Dat. 3. 10. Y mae rhai yn 'amser profedigaeth yn cilio.' Luc 8. 13. Nid oes dim mwy taro arnynt hwy nag eraill: nid oedd yr hâd ar y creigle yn goddef haul dim poethach na'r hâd ar y tir da; ond nid oedd ganddo ddyfnder daear, na gwreiddyn, na gwlybwr; am hyny fe wywodd; ond y mae profiadau rhai yn eu profedigaethau yn peri gobaith. Rhuf. 5. 4.

'Fel yn bydd profedigaeth yn y diffeithwch.' Ps.

95. 8. Heb. 3. 8. *κατα την ημεραν του πειρασμου.* 'Ar ddull dydd y tentasiwn yn y diffeithwch.' W. S. Y dydd y profodd yr Israeliaid Dduw trwy eu cyffroad (*πρυσουσα, Dr M.*) yn yr anialwch: *παρα πικρασμα, cyffroad chwero:* dydd y brofedigaeth ydoedd hwnw. Y mae y geiriau yn cyfeirio at eu hym-ddygiad yn Cades, wedi dychweliad yr yspiywr. Profasant ef amryw weithiau o'r blaen: (Exod. 16. 4. a 17. 2, 9. a 32. 10. Num. 11. 3.) ond ni thyngodd yr Arglwydd hyd yn hyn, na chaent fyned i mewn i'w orphwysfa. Num. xiii, xiv. Deut. 9. 7. Gelwir hyn, gyd âg enwogrwydd, y *cyffroad chwero, dydd y brofedigaeth.* Yn y profiad chwero hwn—cyflawnodd Duw ei air yn berffaith, ond a'u dinystriodd hwynt oll, ond Caleb a Josuah.

'Nac arwain ni i brofedigaeth.' Mat. 6. 13. Mae y rhai hyny a gawsant faddeuant o'u pechodau tra yn y byd hwn, yn agored i brofedigaethau beunyddiol; ac nid oes neb ond eu Tad nefol a ddichon eu cadw hwynt rhagddynt. Y mae yr Arglwydd yn profi ei bobl, i wybod, neu i ddangos iddynt hwy, beth sydd yn eu calon; ac i buro a marweiddio eu pechodau. Y mae yn eu profi, 1. Trwy eu gadael hwynt iddynt eu hunain, fel y gwnaeth â Hezechiah. 2 Cron. 32. 31.—2. Trwy gau brophwyd i gau athrawon. Deut. 13. 1, 2, 3. 1 Cor. 11. 19. 1 Ioan 2. 19. a 4. 4.—3. Trwy eu harwain hwynt i anialwch o orthrymderau. Deut. 8. 2.—4. Trwy eu galw i waith anhawdd a chroes i holl deimladau natur. Gen. 22. 1, 2.—5. Trwy elynion ac erlidigaethau. Dat. 2. 20, 23.—6. Trwy adael i Satan eu profi, fel y gwnaeth â Job. Gwel pen. i, ii. Gorchfygodd y gelyn cyfrwys creulawn hwn yr Adda cyntaf, temtiodd yr ail Adda, aeth i mewn i Judas, nithiodd Petr, a chodmodd Dafydd: am hyny mae achos i ni grynu yn ein lle; ond dichon Duw, ac nid neb arall, ein cadw ni yn ddiwgym. Judas 24. Mae y geiriau 'Nac arwain,' &c., yn arwyddo, 1. Cydnabyddiaeth o'u perygl mawr bob awr.—2. Ein crediniaeth o allu Duw i'n cadw ni.—3. Fod pob peth, a phob gelyn, yn gwbl dan ei awdurdod.—4. Erfyniad iddo ein gosod yn yr amgylch- iadau mwyaf manteisiol i sefyll a gorchfygu ein gelynyon; felly y gweddiodd Agur. *Diar.* 30. 5—8.—5. Y byddai iddo ein cynnal ynddynt, gwneuthur llesid i ni trwyddynt, a'n gwaredu o honnynt. 2 Petr 2. 9. Dat. 3. 10. Job 23. 10.

'Anwylyd, na fydded ddeyieithr genych am y profiad tanllyd sydd ynoch, yr hwn a wneir er profedigaeth i chwli.' 1 Petr 4. 12. *Gr. τη εν υμιν πυρωσει προς πειρασμον υμιν γινωσκων.* 'Na fid chwith cenhych y praw sy arnoch trwy dan.' W. S. a Dr M. 'Y *Uosgiad* sydd yn eich plith, yr hwn sydd i chwli er *profedigaeth.*' Macknight. Yr erlidigaethau galarus a than- llyd yr oeddynt yn eu dyoddef, y mae yr apostol yn ei feddwl.* Y mae y gyffelybiaeth yn odidog. Y mae yn eu golygu â than gwedi ei fwrw arnynt er profiad eu ffydd, fel y bwriw aur i'r tan i'w brofi a'i buro. Gwel pen. 1. 7. Dengys y geiriau fod eu profedigaeth yn boenus ac yn beryglus, ac etto, gallasai fod er llesid mawr iddynt.

PROFFES—U, (pro-ffes) *Llad. PROFESSIO:* add- efiad, cyhoedd gyfaddefiad; dilyn, arferu.

Crefyddwr, a ddro ei *proffes*, nid gair ei air.

Cyfraithiau Cymreig.

Y mae y gair *Gr. ομολογια,* a gyfieithir *proffes,* yn cael ei gyfieithu *cyffes.* Heb. 3. 1. a 10. 23. 2 Cor. 9. 13.—'Ger bron Crist Iesu, yr hwn dan Pontius Pilat a dystiodd broffes dda.' 1 Tim. 6. 13. 'Cyffes pybur.' W. S. 'Who before Pontus Pilate.' *Saes. O flaen Pontius Pilate.* Y mae y gair *ετι* yn arwyddo o *flaen*, ond arferir ef gyda mwy o dlynsi i arwyddo

* Profedigaethau trymion, y rhai yn gyffredin a gyffelybir i dan. Pa. 17. 3. Esa. 48. 10. Estina.

dan, yn dynodi amser, fel yn ein cyfleithiad ni. 'Yr hwn a fu (αυτ) dan Claudius Cesar.' Act. 11. 28. Dan Pontius Pilat, a arwydd dan raglwiad Pontius Pilat. Dan ei raglwiad ef y tystiodd Crist yn gyhoeddus y broffes dda am dano ei hun, sef ei fod yn Fab Duw, y gwir Fessiah, a dyben ei ddyfodiad i'r byd. Tystiodd yr y peth hefyd o flaen Pilat. Marc 14. 61, 62. Ioan 18. 33—37. Profies dda oedd, am ei bod yn broffes wir, ac hefyd yn cynnwys ynddi y daioni penaf i blant dynion. Yr un broffes a broffesodd Timotheus ger bron llawer o dystion, ac y mae Paul yn gorchymyn iddo ei gadw yn ddifeis ac yn ddiargyhoedd, hyd ddyfodiad ein Harglwydd Iesu Grist; sef cadw yr holl athrawiaeth am Grist, ac a bregethodd Grist. yn gyflawn, yn bur, ac yn ddiwyrmi. Gwel adn. 13, 14. Yr oedd Paul yn gweld hyn o'r pwys mwyaf; am hyny y gorchymyn i Timotheus, ac yuddo ef i bob gwenidog yr efengyl, yn nghylch hysa gyd a'r difrifoldeb mwyaf. Profiesodd Crist y gwir am dano ei hun, yn eöfn, yn eglur, ac yn gadarn, er dyoddef oblegid hyny, fel y gweddai i'w holl ganlynywyr.

'Glynnw yn ein profies.' Heb. 4. 14. κρατωμεν της ομολογιας. 'Daliwn ein afel ar eyn profies.' W. S. a Dr M. 'Hold fast our profession.' Saes. Priodol ystyr y gair Gr. κρατω, yw, dal gafael a'n holl nerth, ac a'n holl egni, yn erbyn gwrthwynebiadau cryffion. 'Dal (κρατει) yr hyn sydd genyt, fel na ddygo neb dy goron di.' Dat. 3. 11. Pe bai neb yn ceisio dwyn coron un, dallai hi a'i holl rym a'i egni. Mae y gwrthwynebiad mwyaf i'r cwbl o grefydd Crist yn y byd, ac yn ein calonau ein hunain. Ein dyledswydd ni a'n baint yw gafael arni a'n holl galon; ei chredu a'i phroffesu yn gyhoedd hyd y diwedd. Mat. 24. 13. Y mae ystyriaethau digonol oddiwrth offeiriadaeth Crist i'w cael, i'n nerthu i hyny; 'Gan fod i ni Arch-offeiriad mawr, yr hwn a aeth i'r nefoedd, gylwnw,' neu daliwn *afael*, 'yn ein profies.' Edr. DUWIOLEDB, GWADU.

PROPHWYD—O—ES, (pro-pwyd) Gr. προφητης (profetes); Llad. PROFETA; Ffr. PROPHETE; Saes. PROPHET. Priodol ystyr y gair Groeg, o ba un y mae y lleill yn deilliaw, yw rhag-ddywedyd pethau i ddyfod; a phrophwyd, gan hyny, yw un yn rhagfynegi pethau i ddyfod trwy ddadguddiad dwyfol; neu un yn derbyn dadguddiad dwyfol oddiwrth Dduw i'w fynegi i eraill. Gelwid y prophwyd, נביא *gweledydd*, 1 Sam. 9. 9.—נביא *prophwyd*. Mae נביא yn arwyddo, nid yn unig un yn rhagfynegi pethau i ddyfod, eithr hefyd un cyfeillgar a Duw; un y mae Duw yn llefaru yn gyfeillgar wrtho, yntau yn cael dyfod at Dduw mewn gweddi a diolchgarwch; ac un oddiwrth Dduw yn llefaru wrth eraill: felly y gellw Duw Abraham wrth Abimelech, 'Prophwyd (נביא) yw efe, ac efe a weddia trosot.' Gen. 20. 7. Cyfaill Duw, neu un cyfeillgar a Duw, tebygol, yw ystyr y gair. Ioan 14. 21, 23. a 15. 15. Er fod y gair hwn yn arferedig mor foreu ag amser Abraham, ni chafodd ei briodoli yn neillduol i wybedydd, neu i ragfynegwr pethau i ddyfod, cyn amser Samuel. 1 Sam. 9. 9. 'Prophwyd (נביא) heddyw, a elwid gynt yn (נביא) *weledydd*.' Yn 1 Cron. 29. 29. arferir tri gair yn agos i'r un ystyr: dywedir fod gweithredoedd Dafydd 'yn ysgrifenedig yn ngeiriau Samuel (נביא) y *gweledydd*, ac yn ngeiriau Nathan (נביא) y *prophwyd*, ac yn ngeiriau Gad (נביא) y *gweledydd*.' Hwyrach fod achos neillduol paham y priodolir i'r tri wyr hyn y gwahanol eiriau, er fod yn anhawdd yn bresennol ei ganfod. Edr. GWELEDYDD.—Gelwid prophwyd hefyd, 'gwr Duw,' 1 Bren. 13. 1. 1 Tim. 6. 11.—'dyn Duw,' 2 Tim. 3. 17. 2 Petr. 1. 21. Gwr wedi ymroddi yn hollol i Dduw, yn cael adguddiad oddi wrtho, a'r hwn nis gallai neb ei

niweldio, heb amharchu Duw yn fawr yn ei weinidog. Edr. SAMUEL.

Prophwyd, gan hyny, ydyw un yn derbyn, trwy ddadguddiad goruwch-naturiol, gwybodaeth o ddirgellon a fu, y sydd, neu a ddaw, i'w mynegi i eraill, nis gallasid eu gwybod un ffordd arall.—Am bethau a fu, nis gallasai Moses roddi hanes cywir am greadigaeth y byd, ond trwy ddadguddiad dwyfol. Yr oedd Daniel yn gymaint prophwyd yn dywedyd beth oedd breuddwyd Nebuchodonosor wedi iddo ei goll, ac wrth ei ddehongli wedi hyny.—Am bethau presennol, yr oedd darluniau a dehongliad yr ysgrifan ar galchiad y pared yn profi Daniel yn prophwyd Duw. Dan. 5. 8, 17, 25. Felly gwybodaeth Eliseus hefyd am walth Gehazi yn myned ar ol Naaman y Syriad, ac yn derbyn gwobrau. 2 Bren. 5. 26.—Ond rhagfynegi pethau i ddyfod oedd yn neillduol yn perthyn i prophwyd Duw holl-wybodol. Y mae Duw ynddo ac o hono ei hun yn gwybod pob beth, sef y diwedd o'r dechreuad; ac i'r neb y myno y mae yn eu hamlygu. Esa. 41. 21, 22, 23. a 43. 12. Amos 3. 7.

Rhaid gwahaniaethu yma rhwng y dawn a'r swydd; rhoddid y dawn weithiau i bersonau neillduol, i fynegi dirgellion, ond am un tro neu yohwngol; megys y Deg a Thriugain, y rhai, tra gorphysyai yr ysbryd arnynt, a prophwydent. Num. 11. 25. Nid oedd y rhai hyn wedi eu galw mewn modd goruwch-naturiol i'r swydd o fod yn prophwyd Duw. Gallai un fod yn y swydd, pan nad oedd y dawn ganddo; nid oedd y dawn gan neb yn ansoddol i'w ddefnyddio pan fynai; ond dadguddiad union-gyrcchol oedd oddiwrth Dduw, pan welai EFB fod yn dda. Felly y dywed Eliseus am dano ei hun, 2 Bren. 4. 27. 'A'r Arglydd a'i celodd oddi wrth y f, ac nis mynegodd i mi.' Ni wyddai Moses ac Aaron beth i wneuthur i'r dyn a dorodd y Sabboth, nes i Dduw hysbysu iddynt. Num. 15. 33, 34. Llefardd Duw wrth y tadau lawer modd trwy y prophwyd. Heb. 1. 1. Edr. BREUDWYD, GWELEDIGAETH, ac enwau yr amrywiol prophwyd.

Y mae prophwyd weithiau yn arwyddo yr un peth a dehonglydd; felly y gelwir Aaron yn prophwyd i Moses, sef yn ddehonglydd ei feddwl a'i orchymyn i Pharaoh. Exod. 7. 1.—Gellw Paul brychydd Paganaid yn prophwyd, sef cyfansoddwr prydyddiaeth. Tit. 1. 12.—Am y byddai y prophwyd weithiau, pan y cynhyrffid hwy gan yr Ysbryd Glân, yn cael eu cyffroi i ystumiau corphorol anarferol, byddai y cyfryw gynhyrffadun yn cael eu galw yn prophwyd, pa un a fyddodd oddiwrth ysbryd da ai ysbryd drwg. Saul yn cael ei gynhyrfu gan ddrwg ysbryd, dywedir ei fod yn prophwyd yn nghanol y tŷ. 1 Sam. 18. 10. Yr oedd yn cael ei gyffroi a'i gynhyrfu yn anarferol, yn ol dull y prophwyd. Y mae prophwyd, weithiau, hefyd, yn arwyddo cyfansoddi, neu ganu pealman, neu hymnau, o fawr i Dduw. 1 Sam. 10. 5, 6. 1 Cron. 25. 1. Y mae yn arwyddo, hefyd, yn iaith Paul, eglurhau yr ysgrythrau, pregethu, a llefaru yn yr eglwys yn gyhoeddus. 1 Cor. 14. 1, 3, 4.

Yr oedd gau-prophwyd yn mhob oes, yn gystal yn mhlith yr Iuddeuon ag yn mhlith y Cenedoedd Paganaid, yn cymeryd arnynt bod yn prophwyd, (1 Bren. 18. 22.) neu wedi eu hanfon gan Satan yn weision iddo. Deut. 13. 1. Mat. 24. 11. Act. 20. 29. 1 Cor. 11. 19. 2 Petr. 2. 1. Y rhai hyn a prophwydant ac a athrawiaethant gelwyddau i dwylo eneidiau dynion, a gorchymynir i ymogelu rhagddynt. Wrth eu ffrwythau yr adnabyddir y gwir oddiwrth y gau. Ffrwythau gau-athrawon yn mhob oes yw bywyddau halogedig, ac athrawiaethau yn denu dynion oddiwrth Dduw a'r gwirionedd. Deut. 13. 1, 2, &c. Jer. xviii, xxix.

* —Novit namque omnia vates.
Quæ sint, quæ fuerunt, quæ inox ventura trahantur.

Y mae prophwydes yn arwyddo yn unig gwraig i brophwyd, (Esa. 8. 3.) neu yn un rhagfynegi pethau i ddyfod, a mollannu Duw; megys Miriam, Deborah, Hannah, Huldah, Elisabeth, Mair Forwyn, Anna, a merched Phylip.

'Ac y mae genym air sicrach y prophwydi; yr hwn da y gwnech fod yn dal arno, megys ar gauwyl yn llewyrchu mewn lle tywyll.' 2 Petr 1. 19.—'Y ddyrn ni hefyd a gair cadarnaf y profwydi cenym, yr hwn da i gweithiwyd o ddarbob am dano.' W. S. a Dr M. Felly hefyd y mae cyfeithlad y Dutch a'r Ffrancaeg; *La parola des prophetes, plus ferme.*—'Ac y mae genym ni air y prophwydi yn fwy cadarn;' sef wedi ei gadarnhau yn fwy trwy y cyflawniad o hono. Gwel Macknight. Arwydda y gair *Gr. βεβαιον, cadarnhau, sicrhau.* 1 Cor. 1. 6. 2 Cor. 1. 21. Col. 2. 7. Heb. 2. 3. a 6. 16. Wrth 'air y prophwydi,' y dealkr yr holl athrawiaeth a draddodwyd gan Dduw i'r eglwys trwy y prophwydi; y mae hwnw genym ni yn eu hysgrifeniadau sanctaidd; y mae eu gair hwy wedi ei sicrhau a'i gadarnhau gan Grist ei hum, trwy ei eiriau a'i weithredoedd. Y mae gair y prophwydi yn cael ei gadarnhau fwy-fwy o hyd; nid ynddo ei hun, ond yn yr amlygrwyd o hono i'n fydd ni. Nid oes dim sicrach yn bod, nac i fod byth, na'r gair; ei sicrwydd ef yw sail sicrwydd pawb sydd yn credu ynddo. Cauwyl yw yn llewyrchu mewn lle tywyll, a chanwyl yw na ddiffydd byth, ond a lewyrcha fwy-fwy hyd oni wawrio y dydd, ac y diflana y tywyllwch yn llwyr. Mae y gair yn oleu ac yn sicr, am hyny da y gwawn fod yn dal arno, canys trwy hyny y goleuir ac y sicrheir ninnau. Gwel Witsius, *Miscel. Sacr., lib. 1., cap. 11.*

Crist Iesu yw Pen-prophwyd mawr ei eglwys; yn tebygu i Moses, ond yn tra rhagori ar Moses, a'r holl brophwydi eraill yn nghyd. Oni buasai ei fod ef, fel Cyfryngwr, gwedi ei osod er tragwyddoldeb yn y swydd hon, ni buasai a swydd yn bod yn neb arall yn yr eglwys mewn un oes; a pheth ofer fuasai ei gosod. Yr oedd yr holl brophwydi o'i flaen yn gysgodau o hono yn yr amrywl oesoedd, ac yn derbyn eu dad-guddiedigaethau a'u holl awdurdod oddi wrtho. Heb fod yn y swydd hon, yn gystal ag yn Offeiriad ac yn Frenin, ni buasai yn Iachawdwr addas i bechaduriaid. Y mae dyn, fel pechadur, 'wedi ymdyeithrio oddi-wrth fuchedd Duw, trwy yr *anwybodaeth* sydd ynddo.' Y mae pethau Duw yn ddirgelwch iddo, ac yn guddiedig oddi wrtho. Nis ddihon iddo gael ei achub, a'i ddwyn yn ol at Dduw, heb ei oleuo. Pa fodd y dychon y meddwl ddyfod at Dduw, heb ei adnabod? Ni châr, ni addola, ac nid ufuddha i Dduw byth, heb ei adnabod. Ond pwy a ddichon ei ddygu?

I fod yn athraw addas i bechadur, rhaid bod gan un, 1. Berffaith wybodaeth o Dduw, ac o holl ddyfnion bethau Duw yn nhrefn iechydwrtaeth pechaduriaid. A phwy sydd a'r wybodaeth hono ganddo, ond Duw? 'Yr unig-anedig Fab, yr hwn sydd yn mynwys y Tad, hwnw a'i hysbysodd ef.' Ioan 1. 18. a 3. 34. Y mae holl berffethiau, trefn, a chynghor y Duwdod, yn gwbl adnabyddus iddo; mae y cwbl yn eu hachosion, dybenion, a'u heffethiau, yn agored ac yn ddilên iddo ef.

2. Rhaid ei fod hefyd yn medru hysbysu hyny i ddynion yn eu hiawn drefn, yn y modd mywaf goleu, addas, ac effeithiol, er gogoniant Duw, a'u llesâd hwythau. Rhaid bod ynddo ddigon o gariad i gymeryd y fath orchwyl yn llaw, ag i ddygu y pechaduriaid mywaf tywyll, dwl, gwrthnysig, a gelyniaethol i'r gwirionedd. Rhaid bod ynddo ddoethineb a gallu i adnabod pob ffordd o ddyfodfa at feddwl dyn, ac i orchfygu a darostwng ynddo bob uchder a'r sydd yn ymgodi yn erbyn gwybodaeth Duw. Nid oes dim llai na gallu creadawl a ddichon gwblhau hyn. 2 Cor. 4. 6. a 10. 4, 5. Hyn oll a wna Crist. Act. 26. 18.

3. Rhaid ei fod yn un sydd yn byw byth; yn Fôd tragwyddol—ac yn parhau yn ei swydd o oes i oes; ac onidê, bydd pob rhyw oes heb eu dyagu, gan nad oes neb yn ddigonol i gyflawni ei le.

4. Rhaid ei fod yn bresennol yn mhob man, gyd â'r gwaelaf a'r tywyllaf, heb ddim yn ormod ganddo i'w wneyd i'r dyben i'w dygu.

5. Rhaid ei fod yn addfryn, yn ostyngedig, ac yn amyneddgar, i gyd-ddwyn â llawer o anystyriaeth, gwrthnysigrwydd, ynyfdrwydd, anghof, ac anniolch-earwch, &c. Y cyfryw un ydyw yr Iesu. Mat. 11. 28, &c.

1. Y mae o osodiad dwyfol yn y swydd hon, fel pob swydd arall. Deut. 18. 15. Esa. 42. 6. a 61. 1, 2, 3. Luc 4. 18—21.—2. Addefodd y Tad Iesu Grist, trwy lais o'r nef yn y swydd, a gorchymynodd i baw wrdau arno ef. Mat. 17. 5.—3. Rhoddir amryw enwau arno sydd yn arwyddocâol o'r swydd hon; megys, 'Angel y Cyfammod,' Mal. 3. 1. sef y genad addawedig yn y cyfammod i roddi cyflawn amlygiad o'i holl drefn a'i freintiau.—'Apostol ein cyffes,' Heb. 3. 1. sef y genad yr ydym yn ei addef, yn gwrando arno, ac yn credu ynddo.—'Athraw,' yr hwn sydd wrth ei swydd yn dysgu, Mat. 23. 8, 10.—'Cynghorwr,' Esa. 9. 6. Dat. 3. 18. (Edr. CYNHORWR.)—'Doethineb,' 1 Cor. 1. 30.—'Gair Duw,' Dat. 19. 13.—'Goleuni y byd,' Ioan 8. 12.—'Gwirionedd,' Ioan 14. 6.—'Haul Cyflawnder,' Mal. 4. 2.—'Gweinidog i'r enwaediad,' Rhuf. 15. 8.—'Cenad o ladmerydd,' Job 33. 23.—'Seren fore eglur,' Dat. 22. 16.—'Tyst i'r bobl,' Esa. 55. 4.—'Tyst ffyddlon,' Dat. 3. 4. Edr. y geiriau hyn.

Fel Prophwyd, 1. Hysbysodd Crist holl ewyllys Duw yn gyflawn, yn gywir, a chyd â'r ffyddlondeb mywaf. Nid oes dim yn angenrheidiol heb ei ddad-guddio, na dim afreiddio wedi ei hysbysu. Ioan 1. 8. a 3. 16. a 6. 40. a 8. 26. a 15. 15. Mat. 11. 27. Gan ei fod yn Dduw holl-wybodol, perffaith ddoeth, a chywirdeb hanfodol ynddo, nid oedd bosibl iddo gamsynied, cam-farnu, a cham-ddangos un gwirionedd. Nid oes a ddichon fod yn fwy sicr a chywir na'r hyn a lefarodd. Mawredd anfirdiol ei Berson sydd yn rhoddi gogoniant a mawredd i'w holl swyddau, ac i'r hyn oll a wnelo yn y cyflawniad o honnynt.

2. Trwy wyrthiau a rhag-ddwyediadau, rhoddodd brawf digonol mai dysgawdwr oedd wedi dyfod oddi-wrth Dduw. Ioan 16. 4. Luc 24. 19.

3. Y mae trwy ei Ysbryd yn tywys meddyliau ei bobl i bob gwirionedd. Y mae yn agoryd eu llygaid, ac yn rhoddi gwybodaeth gyflawn, gyson, a chywir, o bob gwirionedd; yn eu dygu i adnabod ei natur, ei ddyben, a'i ddefnyddioldeb; i adnabod a pharchu Duw yn y gwirionedd, ac i iawn ddefnyddio pob gwirionedd, i brofi ei rinwedd, ac i fwynhau ei gysur. Y mae ei eiriau ynddynt yn ysbryd ac yn fywyd. Ioan 6. 63. 2 Cor. 3. 3. Yn y gair y mae pethau Duw wedi eu rhoddi yn gyntaf; y gwirionedd sydd yn y gair sydd yn cael ei ysgrifenu ar galonau ei bobl, ac yn ysbryd ac yn fywyd ynddynt; ac y mae yr ar-graff tufewnol hon yn ymddangos yn allanol yn eu bywydau.

4. Fel Prophwyd, y mae yn anfon ac yn donio eraill fel cenadon drosto, ac yn effeithiol eu gweinidogaeth yn hwylio oes. Ysbryd Crist oedd yn y prophwydi dan orchwyliaeth yr Hen Destament. 1 Petr 1. 10, 11. Efe a alwodd, a anfonodd, a ddoniodd, ac a lwyddodd yr apostolion. Mat. 10. 1—15. Luc 10. 1—16. Ioan 20. 21. Gwedi esgyn i'r uchelder, a derbyn rhoddion i ddynion, cyflawnu yr eglwys â'r cyfryw swydwyr ag a fyddo yn fuddiol iddi, hyd nes perffethir corph Crist. Eph. 4. 8—13.

Y mae yn tra-rhagori ar bob prophwyd arall, 1. O ran ei Berson, fel Duw-ddyn. Cenadwr yw oddiwrth Dduw at ddynion, a Duw-ddyn yw o ran ei Berson;

gan hyny, y mae yn neillduol o addas fel Cenedwr rhwng y ddwy blaid. Myn barch i Dduw, tra byddo ar yr un pryd yn ymestng yn dirion at ddyinion. Y mae yn gwybod holl berffethiau Duwdod, a holl wendidau dibechod dynoliaeth. Y mae y ddwy natur yn berffaith yn ei Berson, am hyny dichon lefaru am y naill wrth y llall yn y modd mwyaſ teiling ac addas i'r ddwy natur. Yr ydoedd dynoliaeth, ie, pe buasai hi yn ddbechod yn rhy fach; ie, yr ydoedd y creadur mwyaſ ardderehog yn rhy isel; yr oedd y Duwdod yn rhy uchel, dysglaer, a thanllyd; ond y ddwy natur yn un person sydd yn gwneuthur prophwyd addas i ddygasu tros Dduw i ddyinion, ac i ddwyn dyinion yn ol at Dduw, trwy syniadau addas am dano, a chariad difuant tu ag ato.

2. Oddi wrtho ef yr oedd censdwri yr holl brophwydi yn deilliaw; ei weision a'i genadau oeddynt yn llefaru yn ei enw, ond yr oedd efe fel Pen-prophwyd, gyd ag awdurdod dwyfol yn llefaru yn ei enw ei hun. Ioan 3. 3, 4, 5. a 6. 26, 32, 47, 55.

3. Iddo ef yr oedd yr holl brophwydi eraill yn dwyn tystiolaeth; yn llefaru, ac yn ysgrifenu am dano. Luc 24. 44. Ioan 1. 45. Act. 10. 43. Rhuf. 3. 21.

4. Yr ydoedd ei anfoniad, ei seiliad, a'i gyfranogiad o'r Ysbryd Glân yn ddfisur, yn peri rhagoroldeb ar bawb eraill yn y swydd. Mat. 3. 16, 17. Ioan 3. 34. Y mae ei ddyfodiad, fel codiad yr haul, gyd â'r fath ardderehogrwydd, ac yn y cyfryw fodd goruchel, nes ydwy pawb eraill, fel y sér yn y boreu, yn difianu yn ei swydd.

5. Ni bu neb arall yn y swydd ond dros amser byr a thryfnedig, megys gwseion yn y tŷ dros ychydig amser; ond y mae efe yn Arglwydd ar ei dŷ ei hun, yn Athraw diddarfod yn mhob oes. Bu farw yn Brophwyd, a chyfododd yn ei swydd y trydydd dydd, ac y mae yn ei swydd heddyw yn y nefoedd; y mae yn Brophwyd, yn gystal ag yn Offeiriad, yn dragrwydd. Ni bydd yr egiwys byth heb ei Phen-athraw.

6. Nid oedd y prophwydi eraill yn medru cynnwys ond rhan o'r genadwri fawr oedd gan Dduw i'w hanfon at ddyinion; ond yr oedd yn ei weinidogaeth ef, fel yn ei Berson, holl ddyrorau doethineb a gyfybodaeth. Col. 2. 3. Heb. 4. 13. 'Pob peth a'r a gylwais gan fy Nhada, a hysbysais i chi.' Ioan 15. 15. Y mae y perygl mwyaſ o ychwanegu at, na thynu oddiwrth, yr hyn sydd wedi ei ddadguddio.

Oddiwrth fawredd Person y Prophwyd hwn, mae yr apostol yn dangos, 1. Mawredd yr iechydwrtaeth, 'yr hon, gwedi dechreu ei thraethu trwy yr Arglwydd,' &c. Heb. 2. 3, 4. Nid yn unig y mae Awdwr iechydwrtaeth yn uwch na'r angelion, ond hefyd y Prophwyd yr hwn a'i traethodd.—2. Oddiwrth fawredd Person y Prophwyd hwn, dengys hefyd y mawr berygl o beidio gwrando arno, a dal ar yr hyn a lefarodd: 'Os bu gadarn y gair a lefarwyd trwy angelion, ac os derbyniodd pob troedd ac anuffudd-odd gyflawn daledigaeth; pa fodd y diangwn ni, os esgeuluiswn iechydwrtaeth gymaint, yr hon, wedi dechreu ei thraethu trwy yr Arglwydd,' &c. 'A bydd, pob enaid ni wrandawo ar y Prophwyd hwnaw, a lwy'r ddyfethir o hllith y bobl.' Act. 3. 23.

PROPHWYDOLIAETH—AU, (prophwydol) ar-maeg, daroganiad; rhagddywedid, rhagfynegiad.—'Prophwydoliaeth,' medd Witsius, 'y gyfybodaeth a dadguddiad o ddirgeledigaethau, na wybu dyn trwy ei synwroldeb ei hun, na thwy adroddiad arall, ond trwy ddadguddiad dwyfol a goruwch-naturiol yn unig.'—Yn yr ysgrifthyrau, nid yw yn arwyddo yn unig rhagddywedid pethau i ddyfod, ond arwydda hefyd, yn anl, yr un peth a phregethu, ac yn dynodi gallu i eglurhau a chymhwyso i amgylchiadau presennol, athrawiaeth ddadguddiedig o'r blaen—'A' th fod dithau wedi gosod prophwydi i bregethu,' scf i draethu.

Neh. 6. 7. Prophwydo a arwydda, yn 1 Cor. 14. 3. llefaru wrth ddyinion er adelladaeth, cynghor, a chysur.—Yr oedd athrofau y prophwydi yn Israel i adydsu y gwy'r ieuaine dwiwl yn y gwirioneddau dwyfol, i'w haddasu hwynt i gyngori a chysuro y bobl: ac wrth 'feibion y prophwydi,' y deallir yr ysgolheigion yn yr athrofau.

Y mae prophwydoliaeth, yn nghyd â gallu gwyrtiol, yn brawf cadarnaf o gymundeb â Duw, ac o anfoniad dwyfol. Am hyny mae holl gau-grefyddau y byd yn hōni y cyfryw alluoedd. Yr oedd gan y Paganiaid eilun-addolgar eu daroganwyr, eu dewinyddion, &c. Ac y mae gan y Mahometaniaid eu gau-brophwydi, a gau-brophwydoliaethau; y ond y mae yn hawdd dangos mai twyll a chelwydd yw y cwbl. Y prophwydoliaethau Iuddewig a Christianogol sydd iddynt nodau amlyg o'u dwyfoldeb. Duw yw eu hawdwr.

'Nid oes un brophwydoliaeth o'r ysgrythyr o ddehongliad priod;' scf o ddechymygiad priod: nid dehongliad priod un dyn ei hun o ewylls Duw yw prophwydoliaeth. Y mae y geiriau yn ddilys yn perthyn i roddiad prophwydoliaeth gan Dduw ar y cyntaf i ddyinion, ac nid i'w dehongliad neu ei deall gwedi ei rhoddi. Mae y geiriau canlynol yn ddehongliad eglur o'r geiriau: 'Nid trwy ewylls dyn y daeth gytat brophwydoliaeth.' Yr un peth a feddylir wrth 'ddehongliad priod,' a 'thwy ewylls dyn.' Pe buasai prophwydoliaeth 'trwy ewylls dyn,' buasai o 'ddehongliad priod' y dyn hwnw o ewylls Duw; ond nid felly y mae; 'eithr dyinion' sanctaidd Duw a lefarasant megys y cynhyrwyd hwy gan yr Ysbryd Glân.' 2 Petr. 1. 20, 21. 'Megys y cynhyrwyd hwy gan yr Ysbryd Glân' y llefarasant o ran yr amser, y mater, y dull, a'r geiriau; yr Ysbryd Glân yw awdwr y cwbl. Edr. DEHONGLIAD.

Dywed yr angel wrth Ioan, mai 'tystiolaeth Iesu ydyw ysbryd y brophwydoliaeth.' Dat. 19. 10. Nid dystiolaeth gwedi ei rhoddi gan Iesu, ond tystiolaeth am dano; tystiolaeth am Iesu oedd gan yr angel, gan Ioan, a chan ei frodyr; cyd-weision ydynt oll yn y gwaith mawr hwn. 'Iddo ef y mae yr holl brophwydi yn dwyn tystiolaeth.' Act. 10. 43. Cyfeiriad, tuedd-nōd, a dyben yr holl brophwydoliaethau yw tystiolaethu am Iesu, ei waith, a'i deyrnas. Efe yw tuedd-nōd a dyben holl ragluniaethau Duw yn nghylch y byd. Y mae sefydliad neu ddystrywiad unrhyw ymerodraeth neu deyrnas yn y byd, yn cyfeirio mewn rhyw fodd, naill ai yn union-gyrchol, neu yn gylch-drōawl, at deyrnas Crist. Am yr iechydwrtaeth trwyddo 'yr ymofynodd ac y manwl chwiliodd y prophwyd—gan chwilio pa bryd, neu pa ryw amser, yr oedd Ysbryd Crist, yr hwn oedd ynddynt, yn ei hysbysu, pan oedd efe yn rhag-dystiolaethu dyoddefaint Crist, a'r gogoniant ar ol hyny.' 1 Petr. 1. 10, 11. 'Chwiliwch yr ysgrythyrau,' medd Crist wrth yr Iuddewon, 'cans ynddynt hwy yr ydych chiwi yn meddwl cael bywyd tragywyddol, a hwynt-hwy yw y rhai sydd yn tystiolaethu am danaf fi.' Ioan 5. 39. Yr oedd yr Iuddewon yn barnu fod yr ysgrifeniadau sanctaidd yn cyfeirio at y Messia fel eu prif ddyben; neu ni buasant yn meddwl cael bywyd tragywyddol ynddynt. Esponiodd Iesu yn yr holl ysgrythyrau y pethau am dano ei hun. Luc 24. 27.

Wrth edrych i'r ysgrifeniadau sanctaidd, gwelwn, yn 1. Fod prophwydoliaeth o ēangder tra mawr; yn dechreu ar gywmp dyn, ac yn cyrraedd hyd ddiwedd pob peth. Yr oedd gwedi ei thraddodi dros yr oesoedd cyntaf yn o ddwyfol, ac i ychydig ddyinion, ac yr oedd yspaid hir o amser rhwng y naill brophwydoliaeth a'r llall; ond mewn amser daeth yn amlach ac yn oleuach; ac yn gyson yn cael ei dwyn yn mlaen yn mhlith

* Gwel y Dr J. Owen on the Divine Original, &c. of the Scriptures. Macknight in loc.

un âch o bobl, y rha! a neffiduwyd i'r dyben hwn yn benaf, yn mhilth dybenion eraill, i ymddiried iddynt am ymadroddion Duw: gyd âg ychydig dyspaid, parhaodd ysbryd prophwydoliaeth yn mhilth i bobl hyn hyd ddyfodiad Crist. Rhuf. 3. 2. Yr oedd Crist a'i apostolion yn cyfranogi yn enwog o'r un ysbryd; ac a adawsant ar eu holl brophwydoliaethau am bethau i ddyfod, yn cyrhaedd yn mhell, sef hyd ddiwedd amser; neu, fel y dywed Ioan, hyd 'pan orphener dirgelwch Duw.' Dat. 10. 7.

2. Heblaw ângder y darluniad prophwydoliaethol, y mae mawrhydi y Person am yr hwn y prophwydir yn deilwng o'n hystyriaeth. Gosodir ef allan mewn geiriau âg sydd yn ein llenwi â meddyliau mawreddig ac ardderchog. Llefariar am dano weithiau fel 'HAD Y WRATG,' &c., etto rhoddir ar ddeall i ni ei fod yn fwy na dynol, o ran ei wreiddyn a'i hanfod. Iê, gosodir ef allan fel yn rhagori ar ddyinion ac angelion; yn dra dyrchafedig goruwch tywysogaethau ac awdurdodau; goruwch pob mawredd, pa un bynag ai yn y nef neu ar y ddaear; fel y Gair, a Doethineb Duw; fel tragwyddol Fab y Tad; fel Eufedd pob peth, trwy yr hwn y gwnaeth efe y bydoedd; fel dysgleirdeb gogoniant y Tad, a gwir lun ei Person. Nid oes eiriau i oed allan ardderchawgrwydd mwy. Mor fawreddig yw yr Iesu, i'r hwn y mae yr holl brophwydi yn dwyn tystiolaeth!

3. Y mae dyben dyfodiad y Messiaïh i'r byd gwedi ei ragfynegi trwy y cyfryw hir res o brophwydoliaethau, yn cyfateb i'r cwbl eraill a ddywedir am dano. Nid i waredu rhyw bobl orthrymedig oddiwrth gaethiwed a thrais tymhorol, neu i oed i fynu ryw ymerodraeth ddaearol, ardderchog a gogoneddus: nid oedd y cyfryw bethau yn deilwng i fud yn ngolygiad y Person Dwyfol hwn. Y maent yn rhy wael, bychain, a diddim. Pethau mwy, pethau sylweddol a thragywyddol oedd ganddo yn ei olwg. Daeth i ddileu pechod a marwol-aeth, ac i waredu milynau o ddyinion oddiwrth ddin-yrstr a thrueni tragwyddol, a'u dyrchafu i burdeb, sancteiddrwydd, a gogoniant tragwyddol.

Canfyddwn, gan hynny, ysbryd prophwydoliaeth yn rhedeg trwy holl oesoedd amser, yn dynodi un Person, o'r ardderchawgrwydd a'r mawrhydi mwyaf; ac yn dadgan y cyflawnid o un dyben, cynghor, a gorchwyl caredicaf a duwiolaf a ddichon y meddwl ei ddychymyg: dyma y darluniad ysgrythyrol o'r oruchwyliaeth brophwydoliaethol.

Y mae yn yr ysgrythyrau gyfan-gorph rheolaidd o brophwydoliaethau, gwedi ei traddodi gan amrywïol ddyinion, ac mewn amrywïol oesoedd, yn nghylch un Person hynodol ac enwog, ei waith, ei oruchwyliaeth, a'i deyrnas, i gyd yn gyson â'u gilydd, ac yn taffu goleu y naill ar y llall, ac i gyd yn cyd-gyfarfod ac yn cael eu cyflawni yn hynodol, yn fanwl, ac yn neillduol yn y Person hwn, ac nid yn neb arall: mae yma olygiad ardderchog, ac yn tystio yn ddiambheuol, mai 'dyinion sanctaidd Duw a'u llefarasant, megys y cynhyrwyd hwy gan yr Ysbryd Glân.' Y mae cysylltiad a chysondeb yr amrywïol brophwydoliaethau â'u gilydd yn dra rhyfedd. Er eu traddodi hwynt mewn amrywïol oesoedd, etto un corph ydynt, ac un dyben a gwrthddrych mawr sydd ganddynt i gyd yn eu golwg, a hwnw i'w gyflawni yn y dull a'r amser rhag-ddyweddig. Canol-bwynt y cwbl yw Crist a'i deyrnas, ac ni chyffyrddir â phethau eraill, ond fel y maent yn berthynol ac yn gysylltiedig â hwn. Y mae y cynghor Dwyfol, yn ei lywodraeth a'i ragluniaethau ar y byd, yn cael ei ddangos yn eglur, gwedi cael eu trefnu oll, ac yn cael eu cyflawni mewn cysylltiad, ac er hwyliad a rhyddhad hwn.

Y mae y prophwydoliaethau, yn 1. Yn rhoddi prawf nodedig o'r BOD o Dduw.—2. O ângder diderfyn ei wybodaeth.—3. O'i arfaeth, ei ragluniaeth, a'i lywodraeth fanwl ar bob peth.—4. O anghynewidoldeb

ei gynghor, ei ofal dibaid am ei eglwys a'i achos yn y byd.—5. Yn galw yn uchel am ein parch a'n hym-ostyngiad iddo, a'u dibyniad arno yn mhob peth.—

6. Y maent yn dangos yn eglur, mai prif ddyben Duw yn ei holl oruchwyliaethau tu ag at y byd yma isod, ydyw lechdyrtaeth ei eglwys trwy Grist, ac amlygiad o ragorol olud ei ras trwy hynny.—Am yr isith brophwydoliaethol, Edr. DADGUDDIAD, ac enwan yr amrywïol brophwydi.

Da sylwi yn fanwl ar y rheolau canlynol tu ag at iawn ddeall y prophwydoliaethau.

1. Yn dehongli y prophwydoliaethau, y mae o'r pwys mwyaf i iawn ddeall y mater y traetha y prophwyd am dano; sef pa un ai am dano ei hun, neu ynta am eraill; sef pa un ai am ddygwyddiadau yn ei amser ei hun, neu amserau i ddyfod; a pha un ai yn llythyrenol neu yn gyfriniol y mae i ni i'w ddeall: megys y gofynodd yr eunuch i Phylip, 'Am bwy y mae y prophwyd yn dywedyd hyn? ai am dano ei hun, neu am ryw na arall?' Act. 8. 34.

2. Rhaid astudio isith gyfriniol y prophwydi yn dda; yn enwedig rhaid deall yr enwau arwydd-luniol a roddir ar Grist, yr eglwys, Anghrist, cenedlaethau, byddinoedd, &c.

3. Rhaid ystyried a deall yr holl bethau a briodolir gan y prophwyd i'r testun y mae yn llefaru am dano. Os na bydd wedi ei enwi gan y prophwyd, rhaid edrych ar y pethau neillduol a briodolir iddo; megys y prophwydoliaethau canlynol am Grist: Ps. li, xxii, xlv, lx, Esa. liii, Zech. 3. 8. Os bydd gwedi ei enwi, rhaid ystyried pa un ai yn briodol ai yn gyfriniol y mae i ni i'w ddeall; megys titl Ps. lxxii, 'I Solomon,' ai am Solomon, neu am y Messiaïh, y gwrth-gysgod, y mae y Psalmydd yn traethu?

4. Pan elwir testun y prophwydoliaeth wrth ei briodol enw, a'r holl bethau nodedig yn y prophwydoliaeth a briodolir iddo yn cytuno âg ef, ni ddylid, ar un cyfrif, ymadael oddiwrth yr ystyr llythyrenol. Y mae hon yn rheol sicr, ac o'r defnydd mwyaf.

5. Os na bydd y priodoliaethau prophwydoliaethol yn cytuno â'r testun a enwir, rhaid golygu rhyw wrthddrych a fyddo yn ateb iddo fel gwrth-gysgod, a'r hwn y cytunant; megys Elias, yn Mal. 4. 5.—Dafydd, yn Jer. 30. 20. Eze. 34. 23, 24.—Solomon, yn Ps. lxxii.—Edom, Esa. 63. 1.

6. Rhaid golygu rhai prophwydoliaethau âg ystyr dau-ddyblyg iddynt, sef llythyrenol a chyfriniol; ac y mae yr ystyr cyfriniol yn gynnwysedig yn y llythyrenol, ac y mae rhai pethau nas gellir eu priodoli yn llythyrenol. Y mae llawer o bethau yn y prophwydoliaethau am Babilon, yr Aipht, Tyrus, ac Edom, nad ydynt, yn yr ystyr helaethaf o honynt, i'w deall ond yn gyfriniol, ond mewn ystyr is y maent yn briodol iddynt yn llythyrenol hefyd. Gwel Dat. 11. 1. a 14. 8. a 18. 17, 18, 19. Y mae yr ystyr dau-ddyblyg hwn yn eglur i'w briodoli i amryw o brophwydoliaethau; sef mewn ystyr is i'r cysgod, ac mewn ystyr uwch a mwy helaeth a goddod i'r gwrth-gysgod: megys y prophwydoliaethau am ddychweliad yr Iuddewon o Babilon, a'u hollyddiant gwedi hynny; y maent yn berthynol, yn holl gyflawnder âng yr ymadroddion a rferir, i lwyddiant yr efengyl yn mhilth y Cenedloedd—i'r mil blynyddoedd—ie, i gyflwr yr eglwys yn y nefoedd byth: goddefant gyflawniad ar ol cyflawniad, drachefn a thrachefn o honynt. Gwel Esa. 35. 10. a 52. 1—4. a lx. Jer. 3. 14, 15, 16. Eze. 44. 9. hyd ddiwedd y llyfr. Ond fel nas dichon un prophwydoliaeth edrych yn ol, rhaid i'r prophwydoliaethau yn Dat. xxi. a xxii. fod yn perthyn i'r mil blynyddoedd, ac i'r nefoedd.

7. I iawn ddeall y prophwydoliaethau, angenrhaid yw bod yn hysbys o'r amser y traddododd y prophwyd ei brophwydoliaeth, rhag ei phriodoli i ddygwyddiadau blaenorol i hynny.

8. Y mae yn dra angenrheidiol hefyd gwahanfaethu traethodau prophwydoliaethol y prophwyd, yn mha le y diweddau un, ac y dechreu y llall; testun pob un o honynt, a'r amser y traddododd pob un o honynt.

9. Y mae gwybodaeth eglur o holl drefu yr lechydwriaeth, a natur teyrnas Crist, yn dra angenrheidiol, fel y byddo y dehongliad yn unol â chysondeb y ffydd. Hefyd, gwybodaeth hyddysg o'r holl ysgrifysau yn gyffredinol, sydd anhebbor, fel y byddom yn adnabyddus o'r amrywiol ranau o'r ysgrifeniadau sanctaidd sydd yn traethu yn nghylch yr un pethau.

10. Y mae y crybwylladau hyny a roddwyd i ni gan Grist a'i apostolion, y cyfeiriadau mewn geiriau, neu ddull o ymadroddi, a wellir yn aml yn yr efengylwyr a'r apostolion, yn agoriad sicr a dwyfol o feddwl yr Ysbryd Glân yn yr ysgrifeniadau sanctaidd. Y rheol hon yn a fu i mi er's blynyddoedd y fwyaf oleu, defnyddiol, a boddlongar, i ddeall gair yr Arglwydd yn gyffredinol, o ddim moddion a ellais erioed feddwl am dano.

11. Gwybodaeth gyflawn o hanesyddiaeth y byd, yr amrywiol oesoedd, y teyrnasoedd, a'r dygyfoddadau perthynol iddynt; ac hefyd, gwybodaeth o'r amrywiol wiedydd a pharthau y ddaear—y mae hyn oll yn angenrheidiol i'r dyben o gymhwyso y prophwydoliaethau yn addas.

12. Yn ddiweddar, sobrwydd, gwylder, a pharch dwyfol yn y meddwl i Dduw a'i air; cydnabyddiaeth o'n hanwybodaeth a'n gwaledd ein hunain; yn nghyd â thaser weddi at Dduw am gyfarwyddyd, sydd dym-unol, ac yn dra angenrheidiol, i ddeall dyfynion bethau Duw. Heb hyn y mae ein hagwedd yn gwbl anadfas a phechadurus tu ag at Dduw, yn ei bethau sanctaidd, ac yn anhebyg o lwyddo i gael gwybodaeth gywir o honynt.—Gwel Vitringa, *Obs. Sacr.*, lib. vii. cap. 2. Witsius, *Miscel. Sacr.*, lib. i. *An Essay on the Prophecies relating to the Messiah*, by John Mac-laurin. *Bishop Hurd's Sermon on the Prophecies*. *Bishop Newton's Dissertations on the Prophecies*. *Sherlock On the Use and Intent of Prophecy*. *Sir Isaac Newton's Obs. on Daniel and the Apocalypse*. *Grey's Key to the Old Testament*. *Simson's Key to the Prophecies*. *Kett's History the Interpreter of Prophecy*. Gwel hefyd gwaith Mede, Gill, Hallifax, Smith, Apthorp, Faber, &c.

PROSELYT—IAID, *Gr. Προσευροι* [un i ddyfod drosodd] estron yn dyfod oddiwrth ei genedl ei hun at bobl eraill. Mae y LXX. yn priodoli y gair i estron, neu ddyeithr-ddyn, a ddeuai i drigo yn mhllith yr Iuddewon, ac a gyd-furfiad â'u crefydd hwy, megys Exod. 12. 48, 49. *Lef. 17. 8, &c.* Num. 9. 14. *et al.*

Yn y Testament Newydd, arwydda y gair *proselyt* un dychweledig oddiwrth Baganiaeth ac eilun-addoliaeth at y grefydd Iuddewig, pa le bynag y trigai. *Mat. 23. 15.* Act. 2. 10. a 6. 5. a 13. 43. Yr oedd dau fath o breselytiaid yn mhllith yr Iuddewon, sef 1. Proselytiaid y porth.—2. Proselytiaid cyflawnder, neu broselytiaid y cyffammod. Y cyntaf oeddynt rai wedi ymwrthod âg eilun-addoliaeth, ac oeddynt yn addoli Duw yn ol deddf natur, neu saith gorchymyn Noah, fel y galwent hwynt. Yr oeddynt yn barnu pawb yn rhwym i gyd-furfio â'r rhai hyn, er nad oeddynt yn rhwym i gyd-furfio â'u crefydd hwy, yr hon oedd yn briodol yn unig i'w cenedl hwy. Yr oeddynt yn goddef pawb o'r cyfryw i drigo gyda hwynt yn eu gwlad, ac a'u galwent, o herwydd hyny, *Gerim toshavin*, sef *Ymdeithiwr proselyt*; ac o herwydd yr un achos galwent hwy *Gere shaar*, sef *Proselyt y porth*, am eu bod yn cael eu goddef i breswyllo o fewn eu pyrth. Yr achlysur o'r enw hwnw, tebyg-ol, a gymerwyd oddiwrth y geiriau yn y pedwerydd gorchymyn, *Vegereca bishareca*, y *dyeithr-ddyn* o fewn dy byrth, neu y *proselyt* o fewn dy byrth. Ni

oddefent i ddyeithriaid breswyllo o fewn eu pyrth heb ymwrthod âg eilun-addoliaeth, a chadw saith gorchymyn Noah. Er eu cymeryd yn gaethion mewn rhyfel, rhoddent hwy i farwolaeth, neu a'u gwerthent, os nacient hyn. Ond os cyd-furfent yn hyn, caent nid yn unig drigfa yn eu pyrth, ond hefyd addoli yn y deml; ond mewn cyntedd allanol, a alwent cyntedd y Cenedloedd, a chanolfur rhyngddo a'r cyntedd nesaf i mewn, yr hwn y cyfeiria yr apostol ato yn Eph. 2. 14. Y cyfryw broselytiaid y barnent Naaman, Cornelius, a'r Eunuch.

Proselytiaid cyflawnder, oedd y rhai a gydffurfent yn gwbl â holl ddefodau y grefydd Iuddewig. Yr oedd y proelytiaid hyn yn cael eu derbyn trwy feddyd, aberth, ac enwaedu arnynt; ac yr oeddynt yn cyfranogi o holl freintiau yr Iuddewon. Yr ydoedd zel yr Iuddewon wneuthur y cyfryw broselytiaid yn fawr yn amser ein Hiachawdwr. Yr oedd y proelytiaid hyn, yn aml, i ddangos eu zel dros y defodau Iuddewig, yn fwy gelynydd i Grist a'i ganlynywyr na'r Iuddewon eu hunain. Act. 13. 50.

Saith gorchymyn Noah ydyw y rhai a ganlyn:— 1. Yn nghylch uffudd-dol i swyddwyr gwladol.— 2. Y mae addoliad gau-dduwiad yn hollol wahardd-edig.— 3. Yn gwahardd cabledd, tyngu, anudoniaeth, &c.— 4. Yn gwahardd pob ymlogach ffiaid.— 5. Yn erbyn tywallt gwaed.— 6. Yn erbyn lladrad, a phob math a'r boned, twyll, &c.— 7. Yn erbyn bwyta un daru o anifel, ac yntau etto yn fyw. Gwel *Prideaux's Connect. p. ii., b. 5.* *Hammond on Mat. 23. 15.* Act. 10. 2.

PRUDD—AIDD, (pru) pwylllog, call, ystyriol; trist, galarus, anhylon, cymylog, tywyll, dilewyrch. *Mat. 16. 3.*—'Un oedd wr prudd.' *W. S.* Act. 13. 7. Sef gwr call, pwylllog.

PRYD—IAU, (py-rhyd) amser, awr, amser nodedig; amser goeodedig; amser bwyta; ciniaw, neu swper: gwedd, drychiad; harddwch, glenddi, tegwch, gweddusder, tlysiad. Fel gorair, arwydda gan, yn gymaint ag:—pryd nad ellit; sef gan nad ellit.—Arwydda, yn aml, yr amser goeodedig gan Dduw i gyflawni ei oruchwyliaethau a'i amcanion, ac am hyny yr amser mwyaf cymhwys ac addas i hyny. *Deut. 32. 55.* *Rhuf. 5. 6.* *Gal. 6. 9.* *1 Thea. 5. 1.*

'Nid oes na phryd na thegwch iddo: pan edrychom arno, ni bydd pryd fel y dymunem ef.' *Esa. 59. 2.*

Nid oes pryd na thegwch fel yr edrychem arno; Nid oes pryd fel y dymunem ef.

Lowth, Vitringa, Symmachus.

Symmachus, medd yr Esgob Lowth, oedd yr unig un o'r hynafiaid a gyfeithlodd y geiriau hyn yn eu lle. Nid yw y geiriau hyn yn gosod allan ei agwedd gorphorol, ond dull ei ymddangosiad yn y byd fel y Messia. Yn ngolwg yr Iuddewon, yn ol eu meddyliau cyfeilliorus hwy am y Messia, nid oedd dim gwychder, na rhywys, na mawredd, yn ei ymddangosiad—yn ei holl amgylchiadau yr oedd yn dlawd ac yn wael. Yn dlawd yn ei enedigaeth, yn y tabl yn Bethlethem; ei le trigianol oedd y ddinas anenwog Nazareth yn Galilea; Iesu y Galilead y galwyd ef; Nazareniad oedd ei ganlynywyr; saer oedd ei dadmaeth; ac ymroddodd yntau hefyd, tebygol, i'r geflyddydd hon. *Mat. 13. 55.* *Marc 6. 3.* Pysgodwyr oedd ei ddysgyblion penaf, ac yr oedd yn cyfeillachu a phublicanod a phechaduriaid. *Mat. 9. 10, 11.* Heb fawredd enawdol; heb gyfoeth, ond yn cael ei gynnal trwy haelioni eraill; yn addfwyn a gostyngedig o galon, heb geisio parch ac anrhydedd yn mhllith y doctoriaid a dysgedigion y deml; ac heb gydnabyddiaeth, nac enw, na pharch yn y llys. Iaithe ei gydwladyr ydoedd iaithe pawb o'r Iuddewon enawdol; 'Onid hwn yw mab y saer? onid Mair y gelwir ei fam ef? a Iago, a Josep, a Simon, a Judas ei frodyr ef?' Yr oeddynt hwy yn methu edrych arno

fel y Messiah, na'i serchu fel y cyfryw yn eu calonau. Yr oedd 'yn ffaidd gan y genedi—y *diystyras* o'r gwyr.' Esa. 49. 7. a 53. 3. 'Pryf wyf, ac nid gwr,' medd efe, 'gwarthrudd dynion, a dirmyg y bobl.' Ps. 22. 6. Yn yr agwedd wael hon yr oedd yn ateb i'r holl brophwydoliaethau am dano; ond nid y prophwydoliaethau am dano, ond eu meddyliau enawdol eu hunain, oedd rheol eu barn am dano. Fel hyn, er ei fod yn gyfoethog, er ein mwyn ni a aeth yn dlawd. Dyma ras annhraethol!

PRYDER—U, (prw) trymfryd, gofal; rhag-ofalu, ystyried.

Gweddus ar wraig, y naill law yn casglu, a'r llall yn rhannu a'i phen yn pryderu. *Diar*.

'Ac y pryderaf o herwydd fy mhochod.' Ps. 38. 18. Y gair *Heb.* a'r wyddda *gofal, gofid*, ac *afonyddwch meddwl*: peth sydd yn anesamwytho enaid, ac yn ei ofidlo yw pechod.

PRYDFERTH—U—WCH, (pryd-perth) harddwch, glendid, tegwch, tlyseni; gweddeidd-dra; harddu, gwyachu.—'Tyred di fy mbyrferth.' Can. 2. 10. Y mae yr eglwys yn hardd ac yn byrferth yn nghyflawnder Crist, a sancteiddrwydd ei Ysbryd Glân, a rhodid gweddus. Y maent yn eirlau o anwydeb mawr, yn ei hannog i ddyfod gyd â'r hwn a'i carai, ac oedd yn gofalu am ei llesâd.

'Prydfertwch yr Arglydd,' ydyw y rhinweddau hanfodol sydd ynddo; ei weddeidd-dra hardd yn ei holl ffyrdd; ei diriondeb a'i rasonrwydd yn nhrefn iechydwrtaeth; a'i ymddygiad caredig, maddengar tu ag at ei bobl, yn nghanol eu holl leagrwydd a'u gwendiaid. Ps. 27. 4. a 90. 17.

Peth prydfertwch yw sancteiddrwydd, ac anharddwch yw pechod. Nid oes dim ond prydfertwch sancteiddrwydd yn gweddu yn addolad Duw anfeidrol sanctaidd. Ps. 29. 2. *Edr. BLAGURYN, GOGONIAINT, DYMUNOL, HAWDDGAR.*

'Yr hwn a ddodent beunydd wrth borth y deml, yr hwn a elwid Prydfertw.' Act. 3. 2. Y porth hwn a chwaneigwyd gan Herod at gyntedd y Cenedloedd; yr oedd yn ddeig cyfydd ar hugain o uchder, a phymtheg o led, a chweddi ei wneuthur o bres Corinth (*Corinthian brass*) ac yn fwy ardderchog, yn ei wneuthuriad a'i wychder, na'r rhai oedd gwedi eu gorchuddio âg arian ac aur. *Gwel Josephus, Bell. Jud. lib. v. c. 5.* Yr ydoedd yn sefyll rhwng cyntedd y Cenedloedd a chyntedd Israel.

PRYD HWN—HYNY, (pryd-hwn) yr amser hwn, yr amser hyny. Mic. 3. 4. Act. 1. 6. Eph. 2. 12.

PRYDNEWN, (pryd-nawn) y prydnewn yw y rhan hyny o'r dydd, rhwng y boreu a'r hwyr; sef o ganol dydd hyd chwech o'r gloch yr hwyr. Yr oedd aberth prydnewnol bob dydd yn y deml, sef yn nghylch tri o'r gloch, בֵּין הַשְּׁמֶשׁ רִבְעִים *rhwyng yr hwyr*, a gyfieithir *cyfnos*, Exod. 29. 39. Cymh. 2 Bren. 16. 15. 1 Cron. 23. 30. Ps. 141. 2. Ezra 9. 4, 5. Dan. 9. 21. Yr un amser hefyd y lladdent y pasc. Exod. 12. 6. Ac ar yr un amser y bu Crist farw, gwrth-gysgod mawr yr holl aberthau. Mat. 27. 46—50. Marc 15. 34—37. *Edr. ABERTH, HWYR, PASC.* *Gwel* Egob Patrick ar Exod. 12. 6. *Kidder's Messiah, part 1.*

Y mae y gair prydnewn, welthian, yn arwyddo amser byr o drallod a gofid. 'Dros brydnawn yr erys wylofain, ac erbyn y boreu y bydd gorfoledd.' Ps. 30. 5. *Heb.* 'Yn yr hwyr y lletya wylofain, ac yn y boreu bloedd orfoleddus.' Ps. 126. 5, 6. Esa. 38. 3, 5. Ioan 16. 20, 21.

PRYF—ED, (pry) abwydlyn; unrhyw greadur bychan. Pryf ffyrnig, ydyw y neidr; pryf cyftwys, yw y llwynog; pryf penffith, neu y pryf llwyd; pryf sadachawg, pryf y gwinawdd, biewog amidroed; pryf

y dail, pryf y cawl, pryf y bresych, -sef y lindys; pryf clust, chwilen glust; pryf y ganwyl, pryf y goleuad, pryf y melnydd, pryf dillad; pryf copyn, adar cop; pryf yr yd, ydys.

Creaduriaid y byd a ddosperthir i dri math, bywiolion rheesmol, bywiollon afreymol, a'r creaduriaid difwyd. Mae y pryfed o'r ail fath; am hyny y dywedodd Awstin, fod pryf, neu wibedyn, yn fwy godidog creadur na'r haul. Y mae mawredd Daw i'w ganfod yn rhyfedd yn y pryfyn lleiaf. Y maent yn lliosog iawn, ac yn hynod o amrywiol yn eu llun, eu hysgogiadau, eu tueddiadau, eu hymborth, eu heppiliad, eu gwychedd o ran eu llwiau, a bychandra anniradwy rhai o honynt: etto, mae pob un o honynt yn greadur perffaith yn ei ryw, a phob addasrwydd ynddo i ateb y dyben creadigol o hono. Y maent yn mhllith lloedd Duw, wrth ei orchymyn, ac yn gryfion yn gwnethur ei air ef. Buan yr yasant frenin rhyfygus, annuwiol, nes y trengodd. Act. 12. 23.

Cyffelybir dyn i bryf, o ran ei waeledd, ei wendid, ei berygl, a'i ddarfodiad buan. Job 25. 6. Mic. 7. 17. —Gellw Crist ei hnn 'pryf, ac nid gwr,' i ddangos ei iselder a'i ddyoddefiadau. Ps. 22. 6.

Cyffelybir poenau uffern i bryf yn ysu byth ac heb farw. Marc 9. 44. Esa. 66. 24. Bydd yno gydwybod ofidus, a meddwl poenus, heb heddwch nac esmwythdra byth.—Gwlad yw y nefoedd, 'lle ni lygra pryf,' ond pery pob peth byth yn eu harddwch a'u gogoniant: y mae y cwbi perthynol iddi yn anlygredig. Luc 12. 33. 1 Petr. 1. 4.

PRYF Y RHWD, *Heb. p'r llyfu, lleibio; Saes. CANKER-WORM*: math o bryfyn dillad, o ryw y locust, tebygol. Cymh. Ps. 105. 34. Ag Exod. 10. 4. Cyfieithir y gair Hebraeg *lindys*, yn Ps. 105. 34. etto gwahaniaethir hwn oddiwrth y *locust*, yn Joel 1. 4. a 2. 25. Oddiwrth Jer. 51. 27. a Joel 3. 16. (yr un gair Hebraeg sydd yn y ddau fan) y mae yn dra eglur bod adenydd iddo.

PRYN—EDIG—AETH—IAD—ON—U—WR, (pry) *Groeg πριναυα*; meddiannu peth trwy roddi gwerth addas am dano; achub, gwaredu, rhyddhau; pridwerth; ymwared, rhyddhad; rhai wedi eu prynu; un a roddodd y gwerth, gwaredwr. Y mae y gair Hebraeg פָּרוּר a gyfieithir *prynu, pryniad, neu prynedig*, *rhyddhau, iawn*, Exod. 13. 13. a 21. 30. Ps. 49. 8. Lef. 19. 20.—*ywared*, Esa. 50. 2. Ps. 111. 9. a 130. 7. yn arwyddo, gwaredu, a rhyddhau o gaethiwd, trwy roddi pridwerth yn iawn am un. Yr un ydyw ystyr y gair *Gr. ἀπολυρωσις*, sef gwaredu caethwas trwy roddi λυρωσ, *pridwerth neu iawn drosto; ἀνιλυρωσ, iawn*, neu *bridwerth*, dros un. Y mae y gair *Heb. נָמַל (goel)* yn arwyddo *cyfnesaf, cyfathrachwr, ceraint*, ac a gyfieithir yn aml, *prynwr*, Job 19. 25. Ps. 19. 14.—*gwaredydd*, Esa. 59. 20.—*gollyngodol*, Lef. 25. 24, 26, 29, 51, 52. lle mae yn arwyddo gwerth taleidig er gollyngod. Y mae gair *Groeg* arall am brynu yn gyffredinol, sef *αγοραζω*. Mat. 13. 44. a 14. 15. Arferir hwn hefyd am y prynedig aeth sydd yn Nghrist Iesu. 1 Cor. 7. 23. Dat. 5. 9. Ond nid yw y gair ἀπολυρωσις byth yn cael ei arfer yn yr ystyr gyffredinol hwn, ond arwyddo prynu caethwas trwy iawn, neu gwaredu o gyfyngderau. Luc 21. 28. Heb. 11. 35. Mae yn cyfateb yn neillduol yn ei ystyr i'r gair *Heb. נָמַל* Arferir y gair *αγοραζω prynu*, mewn cyferbyniad i werthu. Mat. 13. 44. a 21. 12. Dat. 13. 17. a 18. 11. Ond ni arferir y gair arall yn yr ystyr hwn.

Wrth gyfraith Moses yr oedd hawl gan y *goel*, neu y cyfnesaf, neu y cyfathrachwr, 1. i adbrynu etifeddiath brawd wedi tlodi, a gwerthu ei etifeddiath trwy hyny. Lef. 25. 25.—2. Yr oedd ganddo ef hawl i adbrynu a rhyddhau ei frawd cym blwyddyn y Jubili, trwy roddi iawn am dano ef. Lef. xxv., xxvii.—

3. Efe ydoedd (נולדו) *dialydd gwael* ei frawd, os leddid ef. Num. 35. 12, 19, 21. Deut. 19. 6, 12. —4. Os byddai un farw yn ddilblant, y *goel*, neu y cyfnesaf, oedd i briodi ei wedd ef, a chodi hād iddo. Ruth 2. 20. a 3. 9, &c.

Rhoddir yr enw Prynwr (פּרָנָר) yn Aml i'r Arglwydd. Deut. 32. 6. Job 19. 25. Psal. 19. 14.—Dywedir fod i ni brynedigaeth yn Nghrist Iesu, 'sef maddeuant pechodau.' Eph. 1. 7.—Ein bod 'yn cael ein cyflawnhau trwy y prynedigaeth sydd yn Nghrist Iesu.' Rhuf. 3. 24. Y mae tri pheth yn gynnwysedig yn y prynedigaeth sydd yn Nghrist, 1. Etholiad a gosodiad ei Berson ef yn lle y personau oedd i gael eu prynu. Yr oedd hyn yn ol y drefn a'r arfaeth yn y cynghor tragwyddol.—2. Cyfrifiad o'u pechodau hwy iddo ef. 'Yr Arglwydd a roddes arno ef ein hanwiredd ni i gyd.—Efe a ddug bechodau laweroedd.' Eea. 53. 6, 12. 'Yr hwn nid adnabu bechod (yn ei Berson ei hun, trwy lwgr natur, meddwl, nac un weithred) a wnaeth efe (trwy gyfrifiad) yn bechod trosom ni.' 2 Cor. 5. 21.—3. Dyoddefodd yn ei Berson ei hun y gomp ddyledus am y pechodau a gyfrifwyd felly iddo. 'Cospedigaeth ein heddweh ni oedd arno ef.—Yr Arglwydd a fynai ei ddryllo ef; efe a'i clwyfodd.' Eea. 53. 5, 10. 'Crist hefyd unwaith a ddyoddefodd dros bechodau; y cyflawn dros yr anghyflawn, fel y dygai ni at Dduw.' 1 Petr 3. 18. Dyma y weithred o gyflawnder mwyaſ gogoneddus a wna Duw byth. Y mae gorsedd-fainc cyflawnder, trwy y weithred hon, wedi cael ei sefydlu dros byth. Y mae Duw ynddi yn ymddangos yn Dduw cyflawn, gyd â'r dyagleirdeb a'r mawrhydi mwyaſ. Fel y mae pechod yn cael ei olygu yn yr ysgrythrau fel dyled, fel gelyniaeth, ac fel bai; felly Crist a olygr yn y gorchwyl rhyfedd hwn fel mechnydd, i dalu y ddyled drosom; fel cyfryngwr a thangnefeddwr, i gymmodi y ddwy blaidd; ac fel offeiriad ac aberth i wneuthur iawn trwy ddyoddef y gomp yn ein lle.

Yr oedd dau beth hefyd yn ofynol yn y person; sef, 1. Y natur a bechod i ddyoddef am y bai.—2. A chadernid i allel dyoddef yn gyfatebol i'r bai. Os oedd yn gyflawn dyoddef dim, yr oedd mor gyflawn dyoddef yn gyfatebol i'r drwg oedd yn y bai. Dywedid i Dduw dderbyn yn rasol yr hyn a ddyoddefodd Crist drosom, fel rhyw beth gwerthfawr (a *valuable consideration**) ar ein rhan, sydd yn ei iselhau yn ddirfawr; nagé, ond cyflawn, perffaith, a digonol aberth, offrw, ac iawn, trwy ddyoddef y gospedigaeth hōno a haeddodd y drwg-weithredwyr yr oedd yn eu prynu, ac yr oedd yn cyfateb mewn mawrhydi i fawredd y Barnwr oedd i gosl. Yr oedd Duw anfeidrol gwedi cael ei ddianrhydeddu, am hyn yr oedd drwg cyfatebol yn y bai; ac yn gofyn iawn cyfatebol, sef anfeidrol. Gan fod Crist yn Dduw ac yn ddyn, yr oedd yn gwbl addas yn yr holl ystyriaethau hyn. Yr oedd yn cyfranogi o'r natur a bechodd fel yr oedd yn ddyn. Heb. 2. 14.—Yr oedd yn rhoddi ei hun gyd âg anfeidrol ewyllysgarwch. Heb. 10. 9.—Yr oedd ganddo hollol feddiant ac awurdard arno ei hun, i ddodi ei elnicoes i lawr, ac i'w chymeryd hi drachefn. Ioan 10. 18. Yr oedd y natur ddynol ynddo, yn ddihalog ac yn ddi-ddirgw. Heb. 9. 25, 26, 27. Ac yr oedd ynddo allu digonol i ddyoddef, nes rhoddi pridwerth ac iawn. Yn y golygiadau hyn, nid ydoedd yn anghyflawn i Grist cyflawn dyoddef dros rai anghyflawn. Ni wnaud cam a neb trwy hyn. Ni wnaud cam a Christ ei hun; canys ei ewyllys ei hun oedd hyn, ac yr oedd ganddo allu digonol i ddyoddef y gomp, ac adgyfodi wedi hyn. Bussai yn anghyflawnder dirfawr i Grist i wneuthur anghyflawnder âg ef ei hun. Ni wnaud cam a chyflawnder Duw; canys ewyllys a gorchymyn Duw oedd hyn. Ni wnaud cam â'r gyfraith; canys

ni chafodd, ac ni chaiff byth, y fath anrhydedd ag a gafodd gan y Prynwr mawr. Ni chafodd y greadigaeth ddim cam trwy fod y fath Berson rhagorol a Christ yn marw; canys cyfododd drachefn er ei llesâd. Ni chafodd neb gam chwaith trwy fod yr euog yn cael ei arbed; canys cyfnwidir ef, a gwneir ef yn ddefnyddiol i bawb dros byth. Dyma drefn y bydd yn syndod byth edrych arni, a bydd llesâd tragwyddol i filiynau dirifedi trwyddi.

Wrth olygu natur y prynedigaeth, y mae yn rhaid ystyried mai nid dyoddef a wnaeth Crist er ei bobl, *ac eu mwyn*, ac *er eu llesâd*, ond dyoddef *drostynt*, *ac yn eu lle*. Lawer a ddaliant fath o brynedigaeth, os ydyw deilwng o'r enw, ond a'i gwadant yn haerllug yn yr ystyr priodol o hono. Goddefant ddywedid i Grist farw *erddom* ni, neu *er ein llesâd*, a bod i ni lawer o fendithion trwyddo; ond iddo ddyoddef *drosom* ni, ac yn ein lle, y gospedigaeth a haeddassom, hyny nis cydnabyddant. Ond nis gwelaf un achos na rhesymoldeb iddo ddyoddef dim, os na ddyoddefodd yn gyflawn dros ac yn lle ei bobl.

Heblaw hyn, 1. Y mae y geiriau a arferir yn yr achos hwn gan yr Ysbryd Glân yn profi hyn yn eglur; megys, *λυτρον, pridwerth*—*ἀπολυτρωσις, pryniad*—*τιμης, gwerth*. 1 Cor. 6. 20. 'Nid â phethau llygr-edig, megys arian neu aur (*ἐλθρωθητε*) y'ch *prynwyd*;—eithr â gwerthfawr cael Crist.' 1 Petr 1. 18, 19. Y Prynwr oedd Crist; y prynedigion oeddych chi; a'r gwerth a dalodd oedd ei werthfawr waed.

3. Dywedir i Grist farw, nid yn unig er ein daloni, ond (*υπερ*) *drosom*, sef yn ein lle, a ni yn haeddu marw. Rhuf. 5. 6, 7. a 8. 32. 1 Petr 3. 18. Arferir gair arall, *αυρι*, ag sydd yn neillduol yn arwyddo *am*, neu *yn lle*. Mat. 20. 28. 1 Tim. 2. 6. Llygad, *αυρι, am*, neu *yn lle llygad*. Mat. 5. 38.

3. Dywedir 'iddo ei hun ddwyn ein pechodau ni yn ei gorph,' sef yn ei berson, 'ar y pren.' 1 Petr 2. 24. Yn Eea. lll. y mae hyn yn cael ei d dangos yn eglur. Yno gwelwn anwiredd a chospedigaeth *llawer* yn cael eu rhoddi ar *Un*, yr hwn a osododd ei enaid yn aberth dros bechod. Gwnawd ef yn feldith *drosom*, a thrwy hyn fel gwerth, 'a'n llwybr-brynnod oddwrth feldith y ddeddf.' Gal. 3. 13. 'Traddodwyd ef *drosom* ni—*dros* ein pechodau ni.' Rhuf. 4. 25. a 8. 32. 'Rhoddodd ei hun *drosom*.' Eph. 5. 2. Tit. 2. 14. Yr oedd yr aberthau gynt yn cael eu traddodi dros ryw droseddwr, yr hwn a haeddodd ddyoddef marwolaeth, ond yr aberth a draddodwyd i farwolaeth *drosto*, a thrwy hyn y cafodd yntau ei achub; felly Crist. Eea. 53. 10. Eph. 5. 2. Ioan 1. 29. EDR. ABERTH, IAWN, GWAED.

4. Y mae ein heddweh â Duw yn cael ei briodoli yn unig ac yn hollol, i'w farwolaeth; gan hyn yr oedd, yn yr ystyr mwyaſ priodol, yn bridwerth ac yn iawn. 2 Cor. 5. 18, 19. Col. 1. 20, 21, &c. Ni phriodolir yr heddweh i ddim arall yn Nghrist ond i'w farwolaeth: sef ei uffuddod hyd angu. Nid i'w fywyd o eir-tolaeth, ei lywodraeth, ei deyrnasiad, na'i addysg fel prophwyd, ond i'w farwolaeth yn unig. 'Canys os pan oeddym yn eilynol y'n heddychwyd â Duw *trwy farwolaeth* ei Fab ef; mwy o lawer wedi ein heddychu, y'n hacubir trwy ei fywyd ef.' Rhuf. 5. 10. Nid i'w *fywyd* y priodolir yr heddychu, ond i'w *farwolaeth* yn unig.

5. Gan fod cyflawnder yn hanfodol yn Nuw, nis gall Duw beiddo a gweithredu yn gyflawn, mwy na pheldio bod, neu iddo wadu ei hun; gan hyn, ar y caniatâd fod pechod yn bod, y mae Duw yn rhwym o angenrheidrwydd ei natur i'w gosl. Ond er ei fod yn angenrheidiol yn ol natur anghyfnwidol y Duw-dod, a'r gyfraith sanctaidd sydd yn mynegi hyn; ac er fod cyflawnder yn gorfyn iddo gael ei gosl yn y natur hōno a bechodd, ac nid mewn un arall; etto nid ydyw yn rhwym i'w gosl yn y *person* a bechodd, os

* Doddridge's Sermon, *Salvation by Grace*.

ceir un arall cwbl addas yn mhob ystyr yn foddlon i ddyoddef y goep yn ei le; hwnw a gafwyd yn Nghrist. Heblaw hyny, er fod pechod yn ddirwg anfeidrol, ac yn ganlynlol yn haeddu cospedigaeth anfeidrol; etto nid ydyw yn angenrheidiol ei bod o dragywyddol barhad, os gellir cael person addas i ddyoddef y gospedigaeth anfeidrol hon, mewn byr amser; hwnw a gafwyd yn yr Iesu, ac efe yn Dduw ac yn ddyw.

6. Pan ddywedir fod i ni brynedigaeth trwy ei waed ef, ac mai gwerthfawr waed Crist yw gwerth y pryniad, ac iddo roddi ei einioes yn bridwerth dros lawer, nid oes i ni feddwl mai ei farwolaeth ar y groes, neu ei ddyoddefiadau yn yr ardd, yn unig a roddes iawn; nagé, ond hyny a *orphenodd* yr iawn, ac ni buasai y cwbl ddim yn iawn heb hyny. Yr oedd dyoddefaint yn ei holl ufudd-dod, ac ufudd-dod yn ei holl ddyoddefaint. Un cyfanwaith yw y cwbl a wnaeth yn ei gyflwr o ddarostyngiad, ag sydd yn gwneuthur cyflawnder mawr yr efengyl i fynu. Rhuf. 5. 19. Phil. 2. 8. Y gwaith a roddodd y Tad iddo i'w gwblhau, oedd y cwbl a wnaeth yma yn ein byd ni. Ioan 4. 34. Ni buasai ei farwolaeth heb ei ufudd-dod rhagflaenorol ddim yn iawn, na'i ufudd-dod heb ei farwolaeth. Ni ellir rhanu Crist.

7. Am ângder a helaethrwydd y *prynedigaeth*, nis gellir ei olygu yn yr ystyr cyflawn, priodol hwn, heb ei olygu yn berthynol yn unig i'r rhai a fyddant gadwedig: ac felly mae y rhai sydd yn dal iddo brynu pawb, yn gwadu natur priodol prynedigaeth; ac felly, yn eu hystyr hwy, nis gellir byth brofi iddo farw dros neb: ac os felly, ni bydd heb yn gadwedig. Mae eu haberth hwy dros *baub*, yn gwbl annigonol i achub wn; nid aberth, nid iawn, nid prynedigaeth mo hono, ond enw gwag heb sylwedd. Ond nid felly ein Crist ni; ond prynodd brynedigion a etholwyd, ac a roddwyd iddo gan y Tad, i'r dyben i'w hachub, ac achubol a fyddant byth. Mae etholedigaeth, prynedigaeth, eiriolaeth, galwedigaeth, cyflawnhad, a gogoneddiad, i gyd yn tarddn oddiwrth yr un cariad tragywyddol, yn perthynu i'r un gwrthddrychau, ac yn cyfateb yn gyflawn i'w gilydd. Edr. MARW. Gwel hefyd Turretin's *Institutio Theol. Elenct. Tom. 11. Locus Decimus Quartus*.—John Brine on the *Christian Efficacy of the Death of Christ*.—Dr Owen on the *Death of Christ*.—Gill's *Cause of God and Truth*.

Am fod ein holl waredigaethau a'n breintiau yn dylifo i ni trwy y prynedigaeth sydd yn Nghrist Iesu, dywedir fod Crist wedi ei wneuthur i ni yn brynedigaeth; sef yn waredwr cyflawn a digonol: a gelwir yr adgyfodiad, 'prynedigaeth ein corph'; sef cyflawn waredigaeth y corph o lygredigaeth, a holl effeithiau echrystlon y ewmpw. 1 Cor. 1. 30. Rhuf. 8. 23.—Ffrwythau y prynedigaeth yw maddauant, cyflawnhad, sancteiddhad, a gogoneddiad; i.e. ein holl waredigaethau a'n cysuron, yn y byd hwn, a'r byd a ddaw. Gal. 1. 4. Eph. 5. 25, &c. Tit. 2. 14.

Gwelwn, 1. Fod pechadurusrwydd dyn yn fawr, gan nad oedd dim llai nag y fath aberth yn ddigonol drosto.—2. Fod cariad Duw yn rhyfedd yn cael ei ganmol yn hyn. Rhuf. 5. 8.—3. Mai pechod rhyfygus yw meddwl na phwyso ar ddim arall fel iawn drosom.—4. Fod yn gwbl addas i'r pechadur gwaelaf ymfroftio yn nghroes ein Harglwydd Iesu Grist, gyda gorfoledd buddugoliaethus. Gal. 6. 14.—6. Fod gogoniant Duw yn dysgleirio yn rhyfedd ac yn gyflawn yn wyneb Iesu Grist. 2 Cor. 4. 6.—6. Fod trefn iechydwrtaeth yn sefydlog a digymfeind byth: trefn gyflawn ydyw, ac nis gellir diddymu cyflawnder heb wneuthur anghyflawnder, yr hyn nis dichon y Duw cyflawn ei wneuthur. 1 Ioan 1. 9.

'Yr hwn yw ernes ein hetifeddiaeth ni, hyd bryniad y pwrcas, i fawl ei ogoniant ef.' Eph. 1. 14.—'Hyd brynedigeth y meddiant (gorescyn, ymyl y ddalen) a *pwrcaswy't*. W. S.—'I orescyn rhydd-did.' Dr M.

—'Hyd brynedigaeth (neu hyd waredigaeth) y bobl a brynwyd,' sef yn yr adgyfodiad. Macknight. Y mae yr Ysbryd i fod yn ernes yr etifeddiaeth, hyd nes y gwaredir yr holl bobl a brynwyd. Y mae y saint yn cael eu gair yn 1 Petr 2. 9. *λαος ιεσ περιποιησι, pobl briodol*, 'pobl syn yn briodryaeth y Ddyw.' (W. S. a Dr M.) yr un gair a arferir yma a arferir hefyd yn Act. 20. 28. 'Eglwys Dduw, yr hon a *burcasodd* (neu a brynodd) efe â'i briod waed.' Nid anghyson, gan hyny, yw deall yr eglwys wrth y *pwrcas* yn y fan hon. Y mae y gair yn arwyddo prynu, meddiannu, neu wneuthur yn eiddo i un ei hun mewn ffordd neillduol.* Trwy drawsnewid, yr hyn a brynwyd, neu a feddiannwyd: ac yma y bobl a brynwyd. Y mae yr Ysbryd Glân yn ernes yr etifeddiaeth iddynt, hyd nes y gwaredir y rhai a brynwyd yn gyflawn o holl drueni y bywyd hwn. I'r rhai a brynwyd y mae yr etifeddiaeth; ac hyd nes y bydd iddynt ei chyflawn fwynhau, y mae yr Ysbryd Glân yn ernes o honi iddynt. Gelwir yr amser y meddianna y prynedigion eu hetifeddiaeth, 'dydd prynedigaeth.' Eph. 4. 30. Y mae dau fath o brynedigaeth, medd Musculus, sef *redemptio solutio-nis*, prynedigaeth trwy dalu; a *redemptio possessionis*, prynedigaeth trwy feddiannu.

PRYSGLWYN—I, (prysg-llwyn) llwyn mânwydd, prysgoed, glasgoed; coedwig.—Y prysglwyni a dorodd yr Arglwydd (Esa. 10. 34.) oeddynt fyddinoedd Senacherib yn gwarchae yn erbyn Jerusalem.

PRYSUR—O, (prws) dyfal, diwyd, astud, llafurus:—ar frys, yn fuan: ffrysto, ebrwyddo, ffullio, crysio.—Y mae prysurdeb, yn aml, yn arwyddo anystyriaeth, diffyg synwyr, ac anwybodaeth, ac y mae yn achlysur o lawer o bechod. Diar. 19. 2. a 21. 5. a 29. 20. Preg. 5. 2.—'Yn prysuro cyflawnder,' (Esa. 16. 5.) ydyw bod yn ddiwyd ac yn ddyfal, yn addysgu ac yn gwneuthur cyflawnder.—Y mae yr Arglwydd yn prysuro ei waith, pan y mae yn ddoedd yn ei gyflawni yn yr amser gosodedig. Esa. 60. 22.

PSALM—AU, Gr. *Ψαλμος*; Llad. PSALMUS; Ffr. PSEUME; Saes. PSALM: cân, cân sanctaidd. Y gair Groeg a arwydda, yn fwyaf neillduol, y cyfryw gân ag a chwarentur ar offer cerdd. Wrth Psalman, deallir yn gyffredin, ספר תהלים (*Sepher Tehilim*) sef *Llyfr y Moliannau*; Gr. *Βιβλος Ψαλμων*, sef *Bibl*, neu *Llyfr y Psalman*. Luc 20. 42. a 24. 44. Act. 1. 20. Gelwir y Psalman, 2 Sam. 23. 1. *ספר דוד* sef *Psalman Israel*. Caniadau wedi eu cyfansoddi er buddioldeb ysbrydol i Israel Duw, ac er mawl i Dduw Israel. Gelwir hwynt Llyfr y Psalman, am fod 150 o Psalman wedi eu casgu yn nghyd yn un llyfr neu rôl, fel na choller neb o honynt, ac fel y byddent yn fwy parod i'w defnyddio gan yr eglwys. Yr Hebrewyr a'u rhanant yn bum llyfr, pob llyfr yn diweddu gyda Psalman xli, lxxii, lxxxix, cvi, cl. Y mae y pedwar cyntaf yn diweddu â'r gair AMEN; a'r diweddaf â'r gair ALELUIA. Rhai a wrthwynebant y rhaniad hwn, gan nad oes sôn yn yr ysgrythrau ond am un llyfr y Psalman. Yr oeddynt yn y drefn y maent ya bresennol yn foreu iawn. Paul yn pregethu yn Antiochia yn Pisidia, a ddywed, 'Megys ag yr ysgrifenydd yn yr ail psalm,' &c. Act. 13. 33. Yr ail psalm yn ei ddyddiau ef yw yr ail psalm yn awr: gellir barnu, gan hyny, eu bod hwy y pryd hwn yn y drefn bresennol. Hefyd, y maent yn yr un drefn yn yr holl hen gyfieithiadau; megys y Groeg, yr Arabaeg, y Syriaeg, a'r Lladin.—Am ditlau y Psalman, sylwir arnynt dan y geiriau priodol. Edr. HYMN, ODL.

* Meddiannu, gwneuthur yn eiddo i un, ensill. Mintert—*εις απολυτρωσις της περιποισεως, h. e. των περιποιηθεντων*, hyd yr amser y prynodd Crist ei addolwyr, y (rhai a feddiannodd eie trwy ei farwolaeth, Act. 20. 28.) oddiwrth y corph. Schleusner.

Gelwir yr holl lyfr, yn aml, 'Psalmu Dafydd.' Efe, yn ddiddadl, a gyfansoddodd y rhan fwyaf o honynt, os nid y cwbl. Rhagddodir ei enw i ddeuddeg a thriugain o honynt. Y mae yn amhŷddus pwy a gyfansoddodd y lleill. Gelwir Ps. xc., 'Gwedd Moses gwr Duw.' Ymddengys bod eraill gwedi eu hyagrifenu yn amser y caethiwed, neu wedi hyny. Rhai yn wir a farnant, mai Dafydd, trwy ysbryd prophwydoliaeth, a gyfansoddodd y rhai hyn oll. Yn mhilith yr hynafiaid, yr ydoedd yr hen dadau canlynol o'r meddwl hwn; sef Chrysoptom, Ambrose, Awstin, Cassiodorus, Euthymius, a Philastrius. Yr oedd Athanasius, Eusebius, Hilarius, Jerome, &c., o'r farn wrthwyneb. Dywed Hilarius, 'Absurdum est Psalmos David dicere vel nominare, cum ibi Auctores eorum ipsa inscriptionum titulis commendantur.' *Prefat. in Psalmos, et Comment.* Ps. cxxxi. Mae yr un amrywiaeth yn mhilith yr ysgrifenydd diweddarach. Beth bynag, y mae yn eglur eu cyfansoddi gan mwyaf gan Dafydd. Pwy a'u casglodd ac a'u goododd yn y drefn bresennol sydd ansicr; hwyrach mai Ezra; gan nad oes dim sicrwydd, nid buddiol ychwanegu geiriau.

Dafydd ydoedd y cyntaf a gyfansoddodd ganiadau i addoliad Duw, ac a oesodd y rhan hon o addoliad Duw i fynu yn rheolaidd; ac o herwydd hyny nid yn anadfas iddo gael ei alw (y mae yn amhŷddus ai efe a' alwdd ei hun felly) 'Peraidd ganiadydd Israel;' ac iddo yntau ddywedod, 'Ysbryd yr Arglywydd a lefarodd ynof fi, a'i ymadrodd ef odd yf ynhafo.' 2 Sam. 23. 1, 2. Dywed Josephus, ei fod yn orchymynedig i'r Lefiaid gadw yn y deml yr holl gyfryw ganiadau a gyfansoddwyd, o bryd i bryd, er mawl i Dduw; ac y mae rhai beirniaid dysgedig yn barnu, i'r Psalmu gael eu dethol allan o rifedi llawer mwy, fel gwedi eu cyfansoddi trwy ddylanwadau yr Ysbryd Glân, ac yn ganlynol yn rhan o ddatguddiad dwyfol; ac i'r lleill gael eu gwrthod, fel yn anheilwng o'r anrhydedd hwn. Beth bynag am hyny, golygydd yr holl lyfr, fel y mae gyda ni, yn mhob oes, heb ddim dadl, fel rhan o air Duw. Y mae yn nghvlch hanner cant o'r Psalmu yn cael eu coffáu, neu á chyfeiriad atynt fel gair Duw. Dywed Crist, fod 'Dafydd yn yr Ysbryd,'—trwy yr Ysbryd Glân—'yn ei alw ef yn Arglywydd,' Mat. 22. 45. Marc 12. 37. Luc 20. 41—44. Yr apostol wrth goffáu rhan o Ps. xcv., a ddywed, 'Megys y mae yr Ysbryd Glân yn dywedyd, Heddyw, os gwrandewch ar ei leferydd ef,' &c. Heb. 3. 7. Yr eglwys Gristionogol, yn gynnulledig yn molianu Duw, a ddywedodd, 'O Arglywydd—yr hwn trwy yr Ysbryd Glân, yn ngenau dy was Dafydd, a ddywedais,' &c. Act. 4. 24, 25.

Am gynnwysiad y Psalmu, y maent yn ddyfyrriad, neu grynodeb o'r hyn sydd yn gynnwysedig yn yr holl ysgrhythrau, ac y maent yn berthynol i bob cyffyrac ac achosion. Traethant am fawrion weithredoedd Duw, mewn iaith ac ymadrodd mwyaf addas, addurnedig, gorchestol, ac ardderchog, o ddim a ysgrifenydd erioed mewn unrhyw iaith yn y byd. Traethant yn achlysurol am greadigaeth y byd, ac am oruchwyliaethau rhagluniaethol a grasol Duw; am weithredoedd y patrieirch; am ymadawiad Israel o'r Aipht, a'u taith trwy yr anialwch, a'u sefydliad yn ngwlad Canaan; eu cyfraith, eu hoferiadaeth, a'u defodau crefyddol; am orchestwraith ffyddiog eu cedyrn; eu pechodau a'u caethiwed; eu hedifeirwch a'u hadferiad; am ddyoddefiadau a buddugoliaethau Dafydd; am deyrnasiad heddychol Solomon:—yn neillduol ac yn benaf, am ddyfyddiad y Messiah, a'r effeithiau a'r canlyniadau o hyny; am ei gnawdoliaeth, ei enedigaeth, ei fywyd, ei ddyoddefiadau, ei farwolaeth, ei adgyfodiad, ei esgyniad, ei deyrnas, a'i offeriadaeth; tywalltiad yr Ysbryd Glân; galwad y Cenedloedd; gwrthodiad yr Iuddewon; sefydliad, cynnydd, a pharhad yr eglwys Gristionogol; diwedd y byd; y farn ddiweddar; diaystr

tragywyddol yr annuwiollon, a buddugoliaeth orfol-eddus y cyflawnlon, yn nghyd â'u Brenin a'u Harglwydd. Dyma y pethau pwyysig a oesdir o'n blaen yn lyfr y Psalmu, er ein myfyrdod a'n haddelliaeth; a hyny yn y dull mwyaf dengar, ardderchog, ac addurnol prydyddiaeth. Y mae y prophwydoliaethau sydd ynddo mor fanwl ac mor neillduol am Grist, ei Berson, a'i swyddau; ei ddarostyngiad, ei waith, a'i ddyoddefiadau; ei farwolaeth, ei adgyfodiad, ei esgyniad, a'i ogoniant yn y nefoedd; llwyddiant yr efengyl, a sefydliad ei deyrnas yma yn y byd, yn y naill a'r llall o'r Psalmu, fel y gellir cyfansoddi hanes lled gyflawn o honynt o lyfr y Psalmu yn unig, a hyny gyda manylrydd anaml yn arferedig gan haneswyr. Y mae hyd yn nod y geiriau a arferodd Crist ar y groes, a geiriau gwawdlyd ei elynlon, gwedi eu cymeryd o'r Psalmu 22. 1, 8. a 31. 5. cymh. Mat. 27. 43, 46. Marc 15. 34. Luc 23. 46. Y mae llawer o Psalmu cyfain yn brophwydoliaethau eglur am Grist. Y mae natur yr undeb rhwng Crist a'i bobl y fath, fel y mae y geiriau sydd yn yr holl gyflawnder o honynt yn briodol i Grist yn unig, etto mewn is radd yn briodol i'w bobl; iselhaul y mater yn ddirfawr fyddai gadael Crist allan, a'u priodoli yn unig i'w bobl: Traethir am Dafydd yn aml fel ysgod; ond yn Nghrist, y gwrthgysgod mawr, y mae y geiriau yn cael eu cyflawni yn eu holl éangder a'u hardderchawgrwydd. Y neb a ddarllenno y Psalmu, heb ganfod Crist ynddynt, a'u darllen â'r gorchudd Iuddewaidd ar ei feddwl; 'Hyd y dydd heddyw,' medd yr apostol, 'y mae yr un gorchudd, wrth darllen yn yr Hen Testament, yn aros heb ei ddatguddlo—y mae y gorchudd ar eu calon hwynt.' 2 Cor. 3. 14, 15. Mewn rhyw dull, er yn wahanol, y mae y Psalmu oll yn cyfeirio meddwl ysbrydol at Grist. Yr oedd Crist, yn ei gyfiwr o ddarostyngiad, yn holl weithrediadau ei feddwl, yn tebygu yn hynod i'w bobl; neu, yn hytrach, hwy yn tebygu iddo ef: eu trallodion, eu gelynlion, eu esyruron, a'u cynnallaeth, oeddynt yr un: yn ol gradd eu tebygolrwydd iddo, y mae gweithrediadau eu meddyliau tu ag at Dduw, at gyfraith Duw, ei achos, a'i bobl; tu ag at bechod, annuwiollon, Satan a'i deyrnas, yn cyfateb i weithrediadau sanctaidd ei feddwl yntau: yn unig ei fod yn berffaith ddibechod yn y cwbl, a bod ef sancteiddrwydd, ei drallodion, a'i lawenydd, yn rhagori i raddau difeaur. Yr oedd enaid Crist yn cyfateb yn berffaith i'r holl eiriau yn Ps. cxix., yn yr holl rym, éangder, a chyflawnder o honynt, sydd yn gosod allan hyfrydwech y dauwiollon yn nghyfraith a thystiolaethau Duw; mewn is radd, y mae pob dauwl yn gwybod ychydig am yr un gweithrediadau sanctaidd. Yr hyn oedd efe yma yn berffaith, fydd yr holl eglwys yn ei holl aeoloda yn fuan, a throos byth. Bydd y fath gysondeb cyfatebol yn y nefoedd, fel pe na byddai ond un enaid yn gweithredu yn mhawb.

Cyfansoddiad barddonol ydwy y Psalmu i gyd; ac fel ag y mae llawer o amrywiaeth yn nghynnwysiad y Psalmu, felly hefyd y mae yn y brydyddiaeth.—1. Y mae rhai o honynt yn addysgiadol ac athrawiaethol; megys y i, v, vii, ix, x, xi, xii, xiv, xv, xvii, xxiv, xxv, xxxii, xxxiv, xxxvi, xxxviii, i, lii, liii, lviii, lxxii, lxxx, lxxxiv, xci, xcii, xciv, cxii, cxix, cxxi, cxxv, cxxvii, cxxviii, cxxxiii.—2. Y mae eraill yn annogaethol; megys y xxxiv, xxxvii, &c.—3. Eraill yn gyasurol; a'r dyddanwch yn tarddu oddiwrth yr athrawiaethau sydd yn gynnwysedig ynddynt; megys y xxiii, xxxvii, xci, cxxi, cxxv, &c.—4. Eraill yn historiawl; megys y lxxviii, cv, cvi.—5. Eraill yn brophwydoliaethol; megys yr ii, xvi, xxii, xl, xlv, lxxvii, lxxiii, lxxxvii, cx, cxviii.—6. Eraill yn edifeiriol, yn gosod allan weithrediadau enaid edifeiriol: y mae saith a enwir felly; sef y vi, xxii, xxxviii, li, cli, cxxx, cxliii.—7. Y mae eraill gan mwyaf yn erfyniol, neu archiol, yn cynnwys erfyniau a gweddiâu drosom ein hunain,

a thros eraill hefyd, am fendithion, ac yn erbyn drygau; megys y lli, iv, vii, x, xii, xiii, xvii, xx, xxi, &c.—8. Y mae eraill yn Psalmau o ddolchgarwch; yn molli Duw am ei rinweddau, ac am ei fendithion i ni; megys yr viii, ix, xviii, xxix, xxx, xxxiv, xlviii, lxxv, lxxvi, lxxviii, &c.

Y mae y cyfansoddiad o ran yr iaith, yr ymadrodd, a'r addurniadau, yn cyfateb yn hynod i'r mater y traethir yn ei gylich. Y mae saith o honynt, o ran eu cyfansoddiad yn yr Hebraeg, yn egwyddorol; a elwir felly am fod pob llinell neu adnod yn dechreu â llythren o'r egwyddor Hebraeg; sef y xxv, xxxiv, xxxvii, cxi, cxli, cxix, cxlv. Y Psalm xxxvii, sydd yn dechreu bob yn ail adnod â llythren o'r egwyddor. Yn Ps. cxi, cxii, y mae pob llinell yn dechreu âg un o'r llythrenau Hebraeg, fel y mae dwy yn mhob adnod. Ps. cxix, sydd yn cynnwys dau ar hugain o ddogparthladau o wyth adnod, a phob adnod yn y dosparth yn dechreu â'r un llythren; y mae llythren yn perthyn i bob dosparth, a phob adnod o'r wyth yn dechreu â'r llythren hōno.

Y mae llyfr y Psalmau gwedi bod yn mhob oes o'r defnydd mwyaf i bersonau neillduol, ac i eglwys Dduw yn gyffredinol. Nid oedd dim caniadau eraill, yn gyffredinol, yn arferedig yn addoliad Duw yn gyhoeddus yn yr eglwys Cristionogol dros amryw oesoedd; er bod amrywol bleidiau agos gwedi eu tafu allan yn hollol yn awr, a chwedi eymeryd hymnau o gyfansoddiad dynol yn eu lle.

Mae dau gyfieithiad o'r Psalmau yn yr iaith Gymraeg, fel sydd yn y Saesonaeg: un yn y Bibl, a'r llall yn y Llyfr Gweddol Gyffredin. Argraffwyd y cyfieithiad sydd yn y Llyfr Gweddol Gyffredin yn Saesonaeg yn A. D. 1590, ac a gyfieithwyd i'r Gymraeg. Y mae y cyfieithiad hwnw yn agosach i gyfieithiad Groeg y LXX. nag ydyw i'r Hebraeg, ac nid ydyw mewn un ystyr i'w gymharu â'r cyfieithiad sydd yn y Biblau. Yn yr argraffiadau A. D. 1752 a 1790, cyfnewidwyd y cyfieithiad sydd yn y Biblau i ateb i hwnw, trwy roddi y geiriau gwahanol rhwng crafachau. Er bod rhai llinellau yn anystwyth, a rhai geiriau yn annealladwy i'r cyffredin, yn yr oes bresnol, yn nghyfieithiad yr Archddiacon Prys o'r Psalmau ar fesur cerdd i'r iaith Gymraeg, etto, a'i olygu i gyd efo ei gilydd, rhaid i baw deallus ei farnu yn rhagorol, ac yn rhoddi meddwl yr Ysbryd Glân allan mor gywir ag a wnaed, neu a ellid ei wneuthur, mewn un cyfieithiad. Yn A. D. 1603, argraffwyd yn Llundain gyfieithiad ceinwch o'r Psalmau ar y pedwar mesur ar hugain, wedi ei gyfansoddi gan y Cadben William Middleton, o deulu Gwaunynog, Sir Ddinbych. Rhoddir ar ddeall i ni, mewn côf-nôd yn ei ddiwedd, ddarford i'r awdwr orphen y gwaith gorchestol hwn yn yr India Orllewinol, Ionawr 24, 1695. Argraffwyd ef ar ol ei farw gan Thomas Salisbury.

Y mae amryw awdwr wedi ysgrifenu yn odidog ar lyfr y Psalmau; megys Muis, Gierus, Frankius, Mohierius, Johannes Foord, Cocejus, Venema, yn Lladin. Yn Saesonaeg, Dixon, Ainsworth, Hammond, Arthur Jackson, Ed. Leigh, George Abbot, Esob Horno.*

PSALTRING—AU, Gr. *Ψαλτηριον*; Llad. *PSALTERIUM*; Ffr. *PSAUTIER*; Saes. *PSALTERY*. Cyfieithir y gair Heb. *פְּסַלְתֵּירִים* *psaltringuau*, yn 1 Bren. 10. 12. Y gair Heb. *מִסְכָּרִים* a gyfieithwyd *psaltringuau*, yn 1 Bren. 7. 50. 2 Bren. 12. 13. 2 Cron. 4. 22. Jer. 52. 18. gan ei olygu yn arwyddo, tybygaf, rhyw offeryn cerdd; a gyfieithir yn Saesonaeg yn y lleoedd uchod, *muffers*. Y mae y gair fel berf, yn arwyddo tòri, ysgythru coed. Lef. 26. 3, 4. Esa. 5. 4. Fel enw cadarn, arwydda, ac yn cael ei gyfieithu Psalm,

* Heblaw yr awdwr y enwyd uchod, cyfeirir y darlennydd at y rhai a ganyla: Mason Good, Esob Horsley, Bush, Creswell, Rosenmuller, Hengstenberg, Calvin.—C.

neu gán wedi ei thrwsio a'i thaclu yn gymben oddi wrth bob peth afreidiol. Oddiwrth yr ystyr diweddaf y cyfieithwyd ef yn ein dau gyfieithiad ni *psaltringuau*, yn arwyddo offerynau cerdd. Cyfieithwyd ef yn *Targum Ion.* a chan Montanus, *PSALTERIA*.—*INSTRUMENTA MUSICA*, gan Julius, Tremelius, a Buxtorf, a *Vetabius*. Gair arall a gyfieithir *psaltringuau*, yn Dan. 3. 5, 7, 10, 15., ac yn arwyddo offeryn cerdd. Edr. SALLTRING.

PSALLWYR, LLASWYR, SALLWYR, offeryn cerdd tebyg i delyn, ond ei fod yn bereiddiach. Gwel Dr Davies.

Cymerwch gathl y *sallwyr* llan,
A moeswch dympan hefyd.
E. Prys, (Pa. 81. 2. a 132. 16.)

PTOLEMAIS, porthladd yn ngwlad Judea, yn agos i fynydd Carmel, a alwyd felly oddiwrth Ptolemy brenin yr Aipht. Actau 21. 7. Accho ydoedd ei henw ar y cyntaf. Yr oedd yn ddinas helaeth, a'i sefyllfa yn gyfeus ar lán Môr y Canoldir.

PUAH, פּוּאָה [*hardd*] 1. Mab Issachar, a phen teulu. Gen. 46. 13. Num. 26. 23. 1 Cron. 7. 1.—2. Un o'r bydragedd yn yr Aipht. Exod. 1. 16, 16. Edr. SIPHERAH.

PUBLICAN, Llad. *PUBLICANUS*; Ffr. *PUBLICAIN*; Saes. *PUBLICAN*; treth-gasgydd yn mhlith y Rhufeiniaid. Yr oedd dau radd o honnynt, sef uwch ac is radd. Y mae yn ddylis fod yr uwch radd trwy yr ymerodraeth Rufeinaidd, yn gyffredinol, gwedi eu cymeryd o blith y marchogion (*knights*). Y publicanod a sonir am danynt yn yr efengylwyr, oeddynt, gan mwyaf, yn Iuddewon. Luc 3. 12. Mat. 10. 3. a 18. 17. Am hyny, tebygol, eu bod o'r is radd bublicanod, ac ya cadw math o dollfâdd dan y marchogion, neu y pen-publicanod. Gelwir Zaccheus, er ei fod yn Iuddew, yn 'ben-publican.' Luc 19. 2, 9. Yr hyn sydd yn dynodi, hwyrach, ei fod yn ardrethu y trethi cyffredin, ac yn cadw treth-gasgywr tano. Yr oedd y rhal oedd yn Iuddewon o genedl yn cael eu hanrhydeddu â'r gradd o fod yn farchogion Rhufeinaidd. Gwel Josephus, *de Bel.*, lib. ii., cap. 14. Yr oedd yn dra fisaidd gan y genedl Iuddewig yr Iuddewon a gymerent y cyfryw swydd arnynt; nid yn unig am fod y cyfryw yn gyffredin yn anghyflawn ac yn orthrymlyd, ond hefyd o herwydd eu casineb i'r llywodraeth Rufeinaidd yr oeddynt dani; ac yr oeddynt yn golygu yr Iuddewon hyny a gynnorthwyai i gasglu y trethi, yn elynion ac yn fradychwyr eu gwlad: yn gwerthu eu rhyddid, ac yn gynnorthwyr i'r caethiwyr. Ni oddeffent iddynt, meddant, i fynyd i'r deml, nac i'r synagog, nac i ymuno yn y gweddiau cyffredin, nac i fod yn dystion mewn un achos, ac ni dderbynent eu rhoddion yn y deml, mwy na phe buasant yn werth gwaed. Gwel Lightfoot, *Hor. Heb. in Mat.* Dangosodd yr Arglwydd Iesu, o'i rasiourwydd, lawer o hynawseidd-dra a thiriondeb tu ag at y cyfryw, ac achubwyd llawer o honnynt, tebygol, yn ei ddyddiau. Dywedodd wrth y Phariseaid yr âi publicanod a phuteiniaid i deyrnas nefoedd o'u blaen hwy. Mat. 21. 31. Luc 15. 1. a 18. 10—14. a 19. 1—10.

PUBLIUS, penaeth yn ynys Melita neu Malta. Derbyniodd Publius Paul a'i gyfeillion, ac a'u llettydd oddi dridiau yn garedig. Iachosodd Paul dad Publius, yr hwn oedd glâf o gryd a gwaedlif. Dywedir i Publius, ei dad, a thrigolion yr holl ynys, gael eu dychwelyd at y ffydd Cristionogol, ac i Publius gael ei wneuthur yn bregethwr ac yn esob gan yr apostol; ei fod yn esob yn Athen, a'i ferthyr yno: ond nid yr un Publius oedd hwnw. Act. 28. 7.

PUDENS, un o'r brodyr yn Rhufain, a goffair gan Paul. 2 Tim. 4. 21. Nid oes dim ychwaneg o hanes eiddo dano.

PUL, nen PHUL, brenin Assyria. Duw a annogodd Pul i ddyfod yn erbyn gwlad Israel, a Menahem a roddodd iddo fil o dalentau arian am ei gynnorthwyo a'i sefydlu ar yr orsedd, ac ymadael â'r wlad. 3 Bren. 15. 19. 'A Duw Israel a annogodd Pul brenin Assyria, ac ysbryd Tigrath-pilneser brenin Assyria, ac a'u caethgluddodd hwynt,' &c. 1 Cron. 5. 26. Pwy ydoedd, nid yw haneswyr yn cytuno. Usher, Rollin, Calmet, a Prideaux, a farnant mai tad Sardanapulus oedd, ac iddo chwangu Pul at Sardan; eraill a farnant mai yr un oedd a Baladan, neu Belesis, ac a'i cyfrifant y cyntaf a sefydlodd ymerodraeth Assyria. Nad oedd un ymerodraeth yn Assyria cyn amser Pul, sydd eglur oddiwrth yr ysgrifthyrau, ac hanesion teyrnasodd cymydogathol. Efe yw y cyntaf o freninoedd Assyria a enwir yn yr ysgrifthyrau wedi Nimrod; a gellir barnu, gyd âg addawwydd, ei fod yn teyrnasu yn Ninifeh pan aeth Jonah yno i bregethu. Gwel *Universal History*, vol. iv.

PULPUD, *Llad.* PULPUTUM; areithfa, areithle, cadair ymadrodd. Neh. 8. 4.

PUMP, *Gr.* πεντε (*pente*) *Æolic.* πεμπε (*pempe*) *Llad.* QUINQUE; *Corn.* & *Arm.* PEMP. Dywed Mr Locke bod Indiaid yn America, a elwid Tououpinambos, heb enwau rhyfddiaeth uwchlaw pump, nifer eu bysedd; i wneuthur uwch na hyny allan, dangosant eu bysedd eu hunain a bysedd eraill yn bresennol.

PUNON, פון [maen gwerthfawr] gweryllfa yr Israeliaid yn yr anialwch. Yma, neu yn Salmonah, y gosododd Moses y sargh bres i fynu ar drostan, yn feddyginiaeth i'r tuchanwr a frathwyd gan y seirph tanlyd. Num. 33. 42, 43.

PUNT, **PUNNOEDD**, (pun) enw a roddir ar ugain swllt o arian bathol.—Ac a roddes iddo ddeg punt. Luc 19. 13, 25. 'Dec darn o vath.' W. S. δεκα μνας, *deg mna.* Arfer y LXX. y gair hwn yn aml yn gyfieithiad o'r gair *Heb.* מנהם *maneh*, o ba en y mae yn tarddu; ac oddiwrth y geiriau yn Eze. 45. 12. ymddengys fod *maneh* yn cyfateb i driugain sicl. *Edr.* MANEH. 'Pum mil o bunnoedd.' Ezra 2. 60. Neh. 7. 71. *Heb.* מנאים *menaim.*

PUR-O-AIDD-DEB-EDIG-AETH-ION, (py-ur) *Heb.* בר *bar*; *Llad.* PURUS; *Saes.* PURE; glân, coeth, dihalog, difrycheuldy, digymyag, disothach, dilwgr, dinam; diragrith, dibloed, diffuant, un-iawr. *Edr.* CREFYDD, CYDWYBOD, DIHALOG, EBRAU, GAIR, GLAN, GWEPUS, MORWYN.—Un pur, yw un heb gamwedd. Job 33. 9.—Calon bur, yw calon newydd, uniawn, ddiragrith, a digariad at bechod; yn caru ac yn hiraethu am burdeb; yn caru Duw am ei fod yn bur; yn caru Crist am ei fod yn puro, yn nghyd â'i holl orchymynion, a'i oruchwyliaethau sancteiddiol. Pa. 24. 4. Mat. 5. 8. 1 Tim. 1. 5. 2 Tim. 2. 22.—'Fel y byddoch bur a didrangwydd.' Phil. 1. 10. εὐλαμπέως, *anauymedig, dianaf, diragrith*; yn goddef edrych arno yn ngoleu yr haul.

'Pa bethau bynag sy bur.' Phil. 4. 8. οσα αγαπα, *diwair, dihalog, sanctaidd.* Yn 1 Ioan 3. 3. priodolir y gair hwn i Griet ei hun, yr hwn oedd sanctaidd, diddrgw, dihalog, didoleddig oddiwrth bechaduriaid. Heb. 7. 26. a. 4. 15. 1 Petr. 1. 19. a. 2. 22. Cymb. Tit. 2. 5. Iago 3. 17. 2 Cor. 11. 2. 1 Tim. 5. 22.—'Meddwl puraidd.' 2 Petr. 3. 1. *Edr.* MEDDWL.

'Gwedi puro eich eneidiau, gan ufuddhau i'r gwirionedd trwy yr Ysbryd.' 1 Petr. 1. 22. Y mae eneidiau dynlon wrth naturiaeth yn annhur; mae peth gwaelach na hwynt-hwy yn glynu wrthynt, ac yn eu hanurddo, eu hanharddu, a'u llygru, sef pechod. Y mae yn angenrheidiol anhebgorol eu puro. Ni ddichon fod byth gymdeithas rhwng Duw pur ac enaid an-

mbur; ac heb gymdeithas â Duw, ni ddichon fod dim dedwyddwch i ddyd byth. Gwaith yr Ysbryd Glân yn unig yw puro eneidiau dynion. Nis dichon neb arall wneuthur hyny; ond ni fethodd ac ni phallodd efe erioed. Trwy y gwirionedd, sef yr efengyl, ac ufudd-dod i'r gwirionedd, y mae yn puro eneidiau ei bobl. Y mae yr efengyl yn bur; os felly, ni ddichon neb ufuddhau i'r efengyl bur hon, heb yn yr ufudd-dod hwn gael ei buro. Trwy weithredu yn enaid pechadur ufudd-dod i'r gwirionedd, sef tystiolaeth wir Duw am yr Iesu, &c., y mae yr Ysbryd Glân yn ail-eni dynion, a thrwy hyny yn eu puro. Gan fod y gwirionedd yn gwbl bur, ni ddichon neb fod yn groes i'r gwirionedd a bod yn bur; ac ni ddichon neb ufuddhau i'r gwirionedd heb fod yn bur.

'Wele, myfi a'th burais, ond nid fel arian; dewisis di mewn pair cystudd.' Esa. 48. 10. 'Not with silver.' *Saes.* Nid gyd âg arian. *Nid gyd âg arian.* Dywedir fod yn hawddach toddi aur nag arian, a bod yn rhaid, yn ganlynol, wrth boethach tân i doddai arian. 'Nid gyd âg arian' y purais chwi, medd Duw; ni chystuddais chwi yn greulon ac yn diddrgaredd; eithr dewisais, hoffais, tosturiais wrthyh yn y pair. Y mae yn eu puro fel arian oddiwrth eu holl sothach, ond 'nid gyd âg arian,' eithr mewn tân arafach, a llai poeth; cafwyd y dyben trwy foddion mwy araf a thyner.

PUTAIN—EINDRA—IO—IAID, (pud) *Heb.* פוּתַי *gwarthle*; *Gr.* πορφυ; coegen, dyhirog, anladferch, mwyglen, symlogen; anladrwydd, budrogaidd. *Edr.* GODINEB, RAHAB.—'Nid oedd yma un butain.' Gen. 32. 22. נִדְּוּ לֹא תִרְוּ בְּזוֹרֵי קִישׁוֹר, *Nid oedd yma un gysgreddig.* Cysgreddig i bwy? Diammeu i ryw eilun-dduw: i Baal-peor, medd Jerome, neu Priapus, neu Venus. Yr oedd puteindra yn rhan o addoliad y duwiau fflaid hyn, a merched a melbion hefyd, i'r dyben hyny, yn cael eu cyssegru iddynt.—'A gwyr Sodomaidd oedd yn y wlad.' 1 Bren. 14. 24. *Heb.* גְּוֵרֵי קִישְׁרֵיג *gwyr cysgreddig.*—'Gwyr Sodomaidd.' *Heb.* גְּוֵרֵי קִישְׁרֵיג *gwyr cysgreddig.* 1 Bren. 15. 12.—'Lle yr oedd y gwragedd yn gwan cortynau i'r llwyn.' 2 Bren. 23. 7. *Heb.* בְּחֵיבֵי לִשְׂרָפָה *Gwau lleoedd cauedig i Venus, sef i buteindra.* O ffield-dra digwydded plant dynion dan y cwymp!

'Y butain fawr sydd yn eistedd ar ddyfroedd lawer,' yw y wraig oedd yn eistedd ar fwyfyll o liw ysgarlad, yn llawn o enwau cablled, â saith ben iddo, a deg corn, o'r Rhufain Babaid. Dat. 17. 1, 3. Y mae gwedi puteinio oddiwrth wir grefydd at goel-grefydd ac eilun-addoliaeth; ac wedi hudo llawer eraill gyda hi, sef breninoedd y ddaear a'u delliaid. Llygrodd y ddaear â'i phuteindra, ac y mae ei barn yn agos, ac yn ofn-awdy. Dat. xvii. a 19. 2.

PUTEOLI, **PUZZOLO**, (ffynonau) dinas yn Campania, wyth milltir o Naples, a chan milltir o du y deheu i Rufain. Yma yr arosodd Paul, gyd â'r brodry oedd yno, saith niwrnod. Act. 28. 13.

PUTIEL, פּוּתִיאל [Duw yw fy mrasder] tad gwraig Eleazar, mab Aaron, a thaid Phineas. Exod. 6. 25.

PWDR—YDRU, (pwd) *Llad.* PUTRIS; braen, braenllyd, llygredig, abar. Num. 5. 21. Job 41. 27. Jos. 38. 11.

PWL—YLU, (py-wl) pylul, difn, anfiniog, tynu ymaith y min.—'Os yr halarn a byla, oni hoga efe y min, rhaid iddo roddi mwy o nerth: etto doethineb sydd ragorol i gyfarwyddo.' Preg. 10. 10. 'Os wedi i'r fwyall bylu, ni bogir ei min hi ond ymdrechu â hi, etto doethineb a unlawns y gwaith yn rhagorol.' Dr M. Tybygaf fod y cyfieithiad awduredig presennol yn fwy cywir na chyfieithiad y Dr M. Yr ystyr yw, tebygol, os bydd rhyw un am gyflawni rhyw orchwyl

pwysfawr, neu ddwyn i ben gyfnewidiadau dalonus, rhaid iddo fyned rhagddo yn ochelgar, ceisio cyn-northwyn addas, a meddylfryd oerodd, a pharhad diymmod, heb ddysgwyl gyflawni dim trwy rym a thrawsder, yr hyn nid yw ddigon i hollti darn o bren; yn yr holl bethau hyn y mae doethineb yn ddefnyddiol i gyfarwyddo at foddion addas ac achlysuron, i ochelyd niwed, ac i ddy n lafurio ac ymboeni yn ofer. Preg. 10. 15. a 9. 15, 17.

PWLL—AU, (py-wll) ffws, clawdd, cladd, ffosle, pydew.—Pwll, yn aml, a arwydda, y bedd. Ps. 28. 1. a 30. 3. a 88. 4, 6. Esa. 38. 18.—'Pwll diwaelod,' y gelwir uffern. Dat. 11. 7. Cyfleithir yr un gair *αβυσσος* (*abyssos*) *dyfnder*, Rhuf. 10. 7. Luc 8. 31.—*pydew diwaelod*, Dat. 9. 1, 2, 11. a 17. 8. a 20. 1, 3. Rhyw le ofnadwy iawn ydyw; canys oddi yno y daeth holl gyfeillionradau, celwyddau, halogedig-aeth, a chreulondeb y gau-brophwyd, y ddraig, ac Anghrist; ac yno y poenir hwynt byth. Gan Iesu Grist y mae agoriadau y pwll, neu y pydew hwn. Dat. 20. 1. a 1. 18.

PWN, PYNAU, (pw) baich, llwyth, clud, bwrn. Gen. 49. 14. Exod. 23. 6.

PWNC, PYNCIAU, (py-wnc) *Llad*. PUNCTUS: nód, arwydd, amlygu; y peth lleiaf, mymryn; tón-nód, sein-nód; attaliad; y mater yn llaw ag y traethir yn ei gylch.—'Pwy bynag a gadwo y gyfraith i gyd oll, ac a ballo mewn un pwnc, y mae efe yn euog o'r cwbl.' Iago 2. 10. 'Ac a ballo (*εἰς ἓν*) mewn un,' sef un gorchymyn. Adn. 11. Un rhoddwr cyfraith sydd; y mae ei awdurdod yn gydradd yn mhob gorchymyn; a'r neb a droseddo un, sydd yn pechu yn erbyn yr awdurdod sydd yn mhob gorchymyn, ac a droseddai bob un hefyd yn yr un amgylchiadau a chyflusdra. Gan nad awdurdod Duw yn y gorchymyn sydd yn ei attal rhag pechu, nid yw troseddau y naill orchymyn, neu y llall, ond yr un peth. Gal. 3. 10. Ps. 119. 6.

PWR, *Heb.* פּוּר [*coelbren, catws*]. Gair Caldaeg, neu Bersiaeg—'Efe a barodd fwrw Pwr (hwnw yw y coelbren).' Eath. 3. 7.—'Efe a fwrissai Pwr.' Eath. 9. 24. Gwaith Haman yn bwrrw Pwr o ddydd i ddydd, ac o fis i fis, oedd, yn ol coel-grefydd yr oes a'r wlad hōno, i gael gwybod y dydd mwyaf addas a llywyddiannus i gyflawni ei amcan a'i fwrissai creulon i ddinystrio a dyfetha yr Iuddewon. Gwelodd yr Argwydd yn dda fod y dydd y cafwyd yr arwydd arno yn llywyddiannus, un mis ar ddeg yn ol. Y cyfryw ydoedd coel-grefydd Haman, fel nad anturiodd ddim cyn i'r amser hwnw ddyfod; er nas gallasai lai na meddwl y gallasai llawer peth ddygwyrdd yn y cyf-amser i attal ei gyflawniad; sef y gallasai y brenin newid ei feddwl, neu farw; ac y gallasai yr Iuddewon, ryw ffordd neu gilydd, gael diangfa, neu fodd i am-ddiffyn eu hunain. Cafwyd fel hyn amser i ddiddymu yr holl gydfrad; dangoswyd gwagedd y cyfryw ofer-goelion a defodau celwyddog, a rhagiuniaeth neillduol Duw ar bob peth, a'i ofal manwl am ei eglwys yn mhob amgylchiad.

Gosododd Esther a Mordecai wyl y Pwrwm i'w chadw yn goffawriaeth am y waredigaeth ryfedd hon ar y trydydd dydd ar ddeg o fis Adar, yn cyfateb i ran o fis Chwefror. Cedwir yr wyl hyd heddyw gan yr Iuddewon, gan ddarllen llyfr Esther trosodd fwy nag unwaith, gyda llawer o ddefodau cyfatebol i'r achos; ac yn diweddu y cwbl gyda llawer o loddest, anghymedroldeb, ac ynyfdrwydd, yn anfuiddiol ac yn annheilwng i'w hadrodd.

PWRCAS—U, *Llad*. PERQUISITUM; *Ffr.* PURCHASSER; *Saes.* PURCHASE: pryniad, peth wedi ei brynu; prynu. Eph. 1. 14. Act. 1. 18. a 20. 28. Edr. PRYNU.

PWRS—AU, *Gr.* βουρσα; *Ffr.* BOURSE; *Ital.* BOURSA; *Saes.* PURSE: alwar, anner, cōd. Gelwir tirsorau y nefoedd 'yn byrsau y rhai ni beneiddiant,' am na cholli'r, ac na ddiffianant byth. Luc 12. 33.—'Pan y'ch anfonais heb na phwrs, na chōd, nac esgidiau,' &c. Luc 22. 35.—'Eh gwrd, ac ysgrapan, ac ysgidiae.' W. 8.—'Na ddygwch (*βαλαντιον μη κηραυ*) gōd, nac ysgrapan.' Luc 10. 4. Y mae dan air Broeg agos yr un ystyr; felly hefyd y golyga eia cyfleithwyr ni hwynt; yr oedd un, sef y βαλαντιον, *pwrs*, yn fwy priodol i ddwyn arian ynddo; a'r κηραυ, y gōd, neu yr *ysgrapan*, fel sachell i ddwyn angenrheidiau eraill i'r daith.

PWY, rhagenw, (pw) beth? yr hwn, y sawl, y neb, y rhai, &c.

Parch a barcho *pw* byna bo. *Diar.*

—'Pwy yw hon?' Can. 8. 5.—'Pwy yw hwn?' Esa. 63. 1.

PWYLL—O—OG, (pwy-yll) doethineb, callineb, synwyrlodeb, ystyriol, synwyrlo.

Gwell *pwyll* nog aur. *Diar.*

A fo da ei *pwyll* a fydd diboen. *Diar.*

'Dyfroedd dyfnion yw *pwyll* yn nghalon gwr.' *Diar.* 20. 5.—'Ni roddes Duw i ni ysbryd ofn; ond ysbryd nerth, a chariad, a phwyll.' 2 Tim. 1. 7. Dyma yr agwedd hyfryd y mae yr Ysbryd Glân yn ei weithredu ar eneidiau y saint. Y mae nerth yn groes i anwreidd-dra, anwreidd, llyfrder; y mae chariad yn groes i greulondeb a dystyrwech o eraill; a phwyll yn arwydd o hunan-lywodraeth, ac ystyriaeth ddiffrifol pa fodd i weithredu yn y modd mwyaf addas, o ran ein hunain, ac o ran yr efengyl, ac er lesad eraill. Rhodd Duw yw yr ysbryd gwerthfawr hwn.—Yr ysbryd ofn yma sydd yn arwyddo ofni lle nad oes perygl, neu ofni y perygl yn anaddas; a thrwy hyn, arfer moddion anaddas er diogelwch. Mam a mam-maeth holl goel-grefyddau y byd yw yr ofn hwn; ac hefyd holl anfyddlondeb dynion yn achos yr efengyl. Y mae ysbryd *pwyll* yn groes i wallgofrwyddi crefyddol (*enthusiasm*) yn credu peth heb sail, neu yn dysgwyl am beth heb arfer moddion addas i hyn, neu lawenyachu mewn rhith o beth yn lle sylwedd y peth.

PWYNTIO, (pwynt) tewychu, pegl, braslu. Deut. 32. 15.

PWYS—O—WR, (pwy-ys) llwyth, baich, pwn; clorianu, tafwyl; gwasgu yn drwm; ystyried; profd.—Y mae pwys, a phwysau, yn arwyddo profiedydd, neu brawf-bwys, i bwysio eiddo marchnadol. Gan nad oedd gan yr Iuddewon, nac amryw gemedloedd eraill, ddim arian bathol am hir amser, yr oeddynt yn eu pwysio yn eu marchnadoedd. Y siel, y maneb, a'r dalent, oeddynt yn ddechrenol enwau pwysau. 'Siel y cysegr' a elwid felly, nid am fod dau fath o bwysau, ond am fod y prawf-bwys a'r prawf-fesur yn cael eu cadw yn y cysegr.

'Amryw bwys, mawr a bychan,' un i brynn, a'r llall i werthu wrtho, a wahardir yn nghyfraith Duw, yr hwn a gâr gyflawnder, ac a gasâ anghyflawnder yn mhawb. Deut. 25. 13. *Diar.* 20. 10.

Duw 'yn pwysio y mynyddoedd mewn pwysau,' a arwydda ei berffaith wybodaeth o honnynt, a'i lywodraeth arnynt. Esa. 40. 12. Y mae Duw wedi furfio a chyfluo y mynyddoedd gyda manylrywydd doethineb; gwnaeth hwynt megys wrth fesur a phwysau; a rhoddodd hwynt yn y maintiolu yr oedd efe yn ei weled yn oreu, yn y lleoedd y maent yn sefyll ynddynt. Y mae y geiriau yn hynod yn mynegi mawredd, gallu, a doethineb Duw.

'Yr Arglywydd a bwysa yr ysbrydion—onid yw *pwyswr* y calonau yn deall?' *Diar.* 16. 2. a 24. 12.

Y mae yn canfod, yn vstyried, ac yn sylwi yn fanwl, ac yn gwylbod yn berffith ac yn drwydd, yn eu holl weithrediadau, eu cymbelliadau, a'u dybenion, fel y gallo farnu yn gyflawn.

Y mae yr eglwys yn pwysu ar ei Hanwylid, sef Crist, a thrwy hynny yn dyfod i fynu o anialwch blin y byd hwn; y mae hynny yn dangos ei chariad ato, ei hymlyniad wrtho, a'i hyder ffyddiog yn ei gariad, ei allu, a'i ffyddlondeb. Can. 8. 5. 2 Cron. 16. 7. Esa. 10. 20. a 48. 2. a 50. 10. Y mae rhai yn cyfieithu y gair כָּרִיבָּר na arferir ond yn y lle hwn, yn *cymdeitharu*, yn *ymuno*, yn *glynw*, yn *llawenycku* yn ei hanwylid; y LXX. *ἠσπορηόμενοι*, yn *ym-werthu* ar ei hanwylid:—'yn bwrrw ei phwys.' Dr M. Beth bynag, yr oedd y rhai a ofynent y cwestiwn yn canfod anwyldeb a hyder yn ei hymddygiad at ei hanwylid, ag oedd yn hardd ac yn weddaidd. Y mae *קָרִיבָּר* ar ei *hanwylid*, yn eiriau mwy addas i'r agwedd a osodir allan yn ein cyfieithiadau ni, o *bwyso*, nag un arall.

PWYTH, (pwy-yth) gwnl, gwnlad; gwobr, tál, ad-daliad; talu y pwyth, sef ad-dalu; pwyth celwydd, yw gwobr celwydd.—'Dysgant yn gyntaf arfer duwioldeb gartref, a thalu y pwyth i'w rhieni.' 1 Tim. 5. 4.—'Dyscant yn gyntaf ddangos gwaredd tuagat dy hun, a' thalu 'r pwyth yw henafid.' W. S.—'Dysgant yn gyntaf lywodraethu yn dduwili eu tŷ eu hun, a thalu 'r pwyth i'w rhieni.' Dr M.—'Dysgant yn gyntaf ofalu yn dduwili am eu teulu, ac wedi hynny talu y pwyth i'w rhieni.' Macknight. Tebygol fod y gair yn *gynfaf*, (*κρυφόν*) yn arwyddo ein bod i ofalu a chynnal ein teulu o flawn ein rhieni. Mae ein gwragedd a'n plant yn ddiwynol arnom am eu cynnalid. Yn yr all le, fod yn ddyled arnom dalu y pwyth i'n rhieni, sef ad-dalu iddynt yn eu henaint, pan fyddo natur yn adfelfio, gwendidau a lleogrwydd yn amlhau, y caredigrwydd a'r tirondeb a gawsom ganddynt pan oeddym ninnau yn ein babandod, yn weiniaid, yn lleog, ac yn anniddig. Y mae deddf natur yn galw yn uchel am hyn, fel peth eithaf cyflawn: ac yn cyhoeddi y gwrthwyneb yn anghyflawn-der creulon.

Y mae Duw yn 'talu y pwyth i'w elynion, ei gascion,' &c., sef yn talu i bob un yn gyflawn yn ol ei weithred. Deut. 7. 10. a 32. 41. Esa. 66. 6. Jer. 51. 6. Galar. 3. 64.

PYBYR, (pyb) nerthol, cryf, cadarn, gwreidd-wych, glew, diwfwr, eorth, drud, gwyelwr, dewrwyth, dewrdrud, calon ddewr. Deut. 3. 18. 2 Sam. 10. 12.

PYDEW—AU, (pŷd) *Llad. PUTEUS; Saes. PIT:* siglen, mignen, pwll, ffynon, ffynonwys.—1. Ffynon o ddwfr. Exod. 2. 8. 2 Sam. 23. 16.—2. Ceule mawr yn y ddaear, naturiol, neu gwneuthuredig; yr hwn y mae yn hawdd syrthio iddo, yn anhawdd dyfod o hono, ac yn druenus i fod ynddo. I'r cyfrwy le y taflwyd Joseph gan ei frodyr. Gen. 37. 24, 28, 29. Byddai cenedloedd Asia yn taflu eu carcharorion dros nos i bydewau; ac felly y gwna yr Affricaniaid a'u caeth-weision hyd heddyw. Esa. 24. 22.—3. Pydew, neu bwl, y gelwir y bedd. Ps. 30. 3.—4. Pydew diwaelod y gelwir uffern. Dat. 20. 1. Edr. PWLL.—5. Dyoddefladau Iesu Grist a elwir 'pydew erchyll.' Ps. 40. 2.—6. Beth bynag fyddo yn maglu dynion, ac yn tueddu i'w gwneuthur yn druenus, ac oddiwrth ba un y mae yn anhawdd diane, a elwir yn bydew: felly y gelwir putain a'i geiriau dengar. Diar. 22. 14. a 23. 27. Edr. FROB, FFYNON, PWLL.

'Yna y rhoddent y gareg drachefn ar enau y pydew yn ei lle.' Gen. 29. 3. Yr oeddynt yn rhoddi y gareg ar enau y pydew, medd Syr John Chardin,

rhag llanw y pydew a'r tywod, yr hwn yn y gwledydd hynny sydd aml, ac a ddygir gan yr awel leiaf o wynt. Obiegid hynny addas oedd peidio symud y gareg i ddyffrahu y praidd, nes dyfod y ddeallau oll at eu gilydd. Jacob, heb wybod neu sylwi ar y ddefod hon yn eu plith, pan welodd Rahel a'i phraidd, a dreiglodd ymaith y gareg, ac a agorodd y pydew. Gwel Harmer's *Obs.*

PYG—AW, (py-yg) ystor y pinwydd.—'A phyga hi oddifewn ac oddi allan a phyg.' Gen. 6. 14. Esa. 34. 9. Edr. ARCH.

PYMTHG, (pump-a-deg). Gen. 7. 20. Exod. 16. 1. Ioan 11. 18. Gal. 1. 18.

PYNCIO, (pwnc) nodi, nodi amser, ardraethu; chwareu; canu. Mwyned y pyncia yr adar!—'Gan ganu a phyncio yn eich calonau i'r Argiwydd.' Eph. 5. 19.—'Gan ganu a' psalmu,' &c. W. S.

PYS—EN, (py-ys) *Gr. πύσον; Llad. PISUM; Saes. PEAS; Gwydd. PIS, PISAIR, PISRADH.*—Pys y garanod, gwyg bys; pys y llygod, pys y coed, y winwydden wen, paderau y gath; pys y fwyall, pedol y march. Y mae amryw fath o pys yn tyfu yn ein gerddi; y maent yn ymborth iachus, maethlawn, ond yn wyntog,—Cras-bys. 2 Sam. 17. 28. Yr oedd cras-ŷd a chras-bys yn ymborth cyffredin gynt, yn enwedig i flwyr, llafurwyr yn y maes, a theithwyr. *Lef. 2. 14. Jos. 5. 11. Ruth 2. 14. 1 Sam. 28. 25.* Arferir yr un ymborth y dyddiau hyn gan y bobl gyffredin yn yr Aipht, ac amryw wledydd dwyreiniol. Gwel *Hasselquist's Travels. Dr Shaw's Travels.*

'Neu a magi neu bysen ar ei lygad.' *Lef. 21. 20. Heb. בָּלָל cymysgfa.* 'Brycheunw gwyn, neu fagl, am ei fod yn gymysgedig a du y ganwyll.' Calasio. Yr oedd yn rhaid i'r offeiriad fod a'u llygaid yn glaer, yn ddirychau, fel y canfyddent yn oleu ac yn eglur. Gwaith peffnith a sanctaidd sydd yn gofyn gradd o berffethrwydd cyffredinol yn y rhai fyddo yn gweini ynddo.

PYSG—OD—YN—WYR—OTA—LYN, (py-ysg) preswylwyr y dyfroedd: pysgod y môr, y môr-bysgod; pysgod afon; pysgod duon, sef y môr-lol. Y mae cannoedd o rywiau o greaduriaid yn y dyfroedd, a'r rhai hyn gwedi eu cyfaddasu i'w helfen a'u hachos. Cyfrif Lianæus yn nghylch 400 yn adnabyddus a g enwau wedi eu rhoddi arnynt. Y rhan fwyaf o'r rhai hyn a breswylant y moroedd, ac a dregnant mewn dyfroedd croyw; ond y mae rhai yn dyfod i ddyffroedd croyw i sillau. Y mae rhai yn ymlusgo; eraill a thraed ganddynt; rhai yn ehedfan, ac i gyd yn noffio. Y mae rhai yn fychain, a rhai yn sawrion iawn. Mae rhai morfilod a faintioli dirfawr. Rhydd Pliny hanes am un honnynt yn mesur 600 o latheni o hŷd, a 360 o led; ac a ddywed am egyptyn un a ddygwyr o Joppa i Rufain yn 40 troedfedd o hŷd. Esgyll y pysgodyn a'i gynffon, yw peiriannau ei holl ysgogladau; wrth weithrediadau y rhai hyn mae yn myned yn mlaen neu yn ol, yn eilychrod neu yn myned yn ochrog. Heblaw y rhai hyn, mae ganddo ysgien wynt, neu noffedydd, sydd o ddefnydd mawr iddo; trwy lenwi neu wasgu hon gwna ei hun yn drymach neu yn ysgafnach, i esgyn i'r wyneb, neu i soddi i'r dyfnder. Trwy hon geill addasu ei hun i bob dyfnder dwfr. Pe drryllid yr ysgien hon, soddai y pysgodyn yn y fan yn y dwfr, ac nis gallai ymgodi, neu ymgynnal mewn un modd ar y dyfroedd. Nid ydyw hon gan y pysg sydd bob amser yn ymlusgo yn y gwaelod; megys tafod yr hŷdd, ledau, &c. Mae galluocdd yn yr ysgien i'r pysgodyn i'w gwasgu, neu ei lledu, fel y myno. Y mae hillad y pysgod yn rhyfedd. Gwedi y chwiliad mwyaf manwl, a'r prof-

lon mwyaf boddlongar, rhoddodd Mr Harmer y daflen ganlynol o hiliad rhai o honnynt:—

Y Carp	203,100
Y Cod	3,086,700
Y Llythen (<i>Flounder</i>)	1,357,400
Penwaig, neu Ysgodau	26,900
Celwch, neu y Llamdydd	20,600
Marau, neu y Macrell	546,081
Y Perch	28,323
Y Penhwyad (<i>Pike</i>)	40,304
Y Corgeimwch	3,806
Y Torgoch	81,586
Y Bardysen (<i>Shrimp</i>)	6,807
Y Brwyniad	36,378
Tafod yr Hydd	100,323
Y Wrachen (<i>Tench</i>)	383,232

Yr achos o heigiad rhai pysgod yn lliaws dirifedi i rai manau, ar ryw dymhor o'r flwyddyn, yw, yr amlra y maent yn ei gael yn y manau hyn, ac ar yr amser hwnw, o'r hyn y maent yn ymborthi arno. Y mae ednogynau ar wyneb y dyfroedd, ar ba rai y mae y penwaig yn ymborthi, i'w canfod yn lliosog aneirif ar ryw amser o'r flwyddyn, mewn rhai parthau o'r môr; a'r rhai hyn sydd yn peri i'r penwaig heigio yno. Cyffilyb achos a ddyg yr un effaith mewn perthynas i bysgod eraill; megys y macrell, &c. Y maent yn gyffredin yn wancus, ac yn dyfetha eu gilydd yn ymborth; y mae y sill, neu y gronellau, yn ysglyfaeth iddynt oll. Pe byddai byw holl hiliad un pysgodyn, a hilio dros ddeng mlynedd, llanwent holl foeroedd y byd.

Môr y Canoldir a Galilea oedd yn diwallu yr Iuddewon yn helaeth â physgod, ond nid oedd yr un yn lân dan y gyfraith heb asgell a chèn.

Cyffilybir dynion i bysgod, oblegid eu hamleidd, eu hannahrefu, eu rheibusrwydd, a'u peryglon. Yn

gyfatebol i hyn, geiwl ein Harglwydd ei apostolion yn 'bysgodwyr dynion.' Yr efengyl yw y rhwyd, & pha un y delir dynion; nid oes un arall a'u deil byth; ond â hon y pysgotodd Petr yn llwyddiannus ar ddydd y Pentecost. Mat. 4. 19. Act. 2. 41. Mae pregethu yr efengyl, fel pysgota, yn gofyn llawer o ddiwydrwydd, amynedd, a phariad. Fel y pysgodwyr, dal dynion ddylal fod yn nôd yn ngolwg pob pregethwr; ac fel nad âi un pysgodwr call i bysgota heb ei rwyd, felly peth ofer yw meddwl dal dynion heb wir athrawiaeth yr efengyl. Eu hennill at blaid a ellir â gau-athrawiaethau; ond ni ddaliodd, ac ni ddygodd neb erioed un enaid at Dduw, ond y gwirionedd.

Y pysgodwyr yn sefyll ar y Môr Marw, gwedi i ddyfroedd y cysegr ddyfod yno, o En-gedi hyd En-eglaim, sef o'r naill ben i'r llall; sydd yn arwyddo pregethiad yr efengyl yn mhlith y Cenedloedd; a lliosogrwydd y pysgod yn gofyn amlra o bysgodwyr. Ezec. 47. 10. Edr. AFON, EN-GEDI, EN-EGLAIM, MOR.

'A'r Arglwydd a ddarparasai bysgodyn mawr i lyncu Jonah.' Pen. 1. 17. דג גדול *dag gadol*. Nid yw y geiriau yn dynodi pwy pysgodyn ydoedd; ond pysgodyn mawr ydoedd; a rhaid ei fod felly cyn y gallai lyncu a chynnwys dyn yn ei fol. Y mae un yn dra adnabyddus yn Môr y Canoldir, a elwir Charachias a Lamia, sydd o faintoli y morill, a'r fath geg a bol èang ganddo, fel y geili lyncu y dyn mwyaf. Daliwyd un ar gyfyniau Portugal yn nechreu y ganrif ddiweddar, y gallai dyn sefyll yn ei geg yn estyn-edig. Gwel *Universal History*, vol. x.

PYSGOD-LYNOEDD. Edr. HESBON, LLYGAD.

PH.

PHALTI, פלטי [*gwaredigaeth*] mab Lals, a gwr Michal merch Saul. 1 Sam. 25. 44. 2 Sam. 3. 15. Edr. MICHAL.

PHALU, פלוא [*rhyfeddol*] mab Reuben, a thad Eliab. Gen. 49. 9. Num. 26. 5.

PHANUEL, פנואל [*wyneb Duw*] tad y weddw sanctaidd Anna. Luc 2. 36, 37, 38.

PHARAOH, פרהו [*haul, gwastgarwr, neu yspelliwr*] enw cyffredin ar freninoedd yr Aipht. Dywed Josephus ei fod yn arwyddo *brenin* yn hen iaith yr Aipht. Coffeir am amryw o'r enw hwn yn yr ysgrifthyrau:—1. Y Pharaoh a darawyd â phlâau am gymeryd Sarah gwraig Abraham i'w dy. Gen. xii.—2. Y Pharaoh oedd yn teyrnasu yn amser Joseph. Gen. xli. a xlvi.—3. Y Pharaoh a orthymodd yr Israellaid, merch yr hwn a fagodd y gwaredwr Moses. Exod. i. a ii.—4. Y Pharaoh a foddwyd yn y Môr Coch. Exod. v. a xiv. Y mae yn ddiyls nad yr un oedd hwn a'r Pharaoh y stôdd Moses i wlad Midian rhag cael ei ladd ganddo. Exod. 2. 23.—5. Y Pharaoh a goleddodd Hadad. Edr. HADAD. Annilyys yw ai yr un oedd hwn a thad gwraig Solomon. 1 Bren. 3. 1. a 9. 16. a xi.—6. Pharaoh Necho, mab Psammiticus, yr hwn a laddodd y brenin duw-ol Josiah yn Megido. 2 Bren. xxiii, xxiv. 2 Cron. xxxv. Jer. xlvi. Edr. JOSIAH.—7. Pharaoh Hophrah, wyr Pharaoh Necho. Yn erbyn hwn y prophwyddodd Jeremiah, pen. 43. 9—13. a 44. 30.—ac Ezeziel, pen. xxix, xxx, xxxi, xxxii. Edr. AIPHT, CALEDU, CALON, MOSES.

PHARES, פרה [*toriad*] mab Judah o Tamar, a thad Hezron a Hamul. Gen. xxxviii. Num. 26. 20, 21.—'Pa fodd y toraist allan?' Gen. 38. 29.

Gwrthddadieuwyd yn erbyn hyn fel peth nas gallasai fod. Y Dr Geddes a ymofynnodd â dau o physygywyr enwog ar yr achos, ac a gafodd gan y Dr Combe ateb eglur a boddlongar. Dywedodd fod dau ystum o'r plant, yn mha rai y gallai hyn gymeryd lle yn naturiol. Yr oedd y Dr Savage o'r un meddwl, ac a sicrhaoedd iddo i'r Dr Cobbon, Allmanwr, yn byw yn Llundain, gyfarfod âg achos yn gwbl yr un fath.

PHARISEAID. פריסאים, [*ymneilldunwyr, oddi-wrth פרה peres, neillduo*] un o'r pleidiau hynaf a mwyaf enwog yn mhlith yr Iuddewon gynt: y tair eraill oedd y Saduceaid, yr Herodaniaid, a'r Esseniaid. Am ei dechreuad, nid oes hanes penderfynol. Yr oeddynt yn blaid lliosog a galluog, ac weithiau yn ddychryn i'w breninoedd; yn enwedig i Hircanus a Jannæus. Yr oeddynt yn credu anfarwoiddeb yr enaid, a'r adgyfodiad, neu yn hytrach traws-eneidiad, neu fod eneidiau yn myned o'r naill gorff i'r llall. Yr oeddynt yn llawn zel boethlyd dros draddodiadau yr hynafiaid, ac yn eu cydradd, os nid eu dyrchafu yn uwch, na'r ysgrifeniadau sanctaidd. Yr oedd ganddynt aneirif o honnynt; megys golchiadau efynau, cwpanau, &c., hir ac aml weddiau; degymu yn fanwl, hyd yn nod y pethau lleiaf; ac yn fawr eu llafur am wneuthur prosllytiaid i'w plaid; ond y pethau trymaf o'r gyfraith, barn, trugaredd, a fyfdd, yr oeddynt yn brin iawn o honnynt. Cyflawniadau allanol, heb sancteldrwydd tufewnol, oedd eu crefydd. Yr oedd y rhan fwyaf o'r dysgedigion a phensethiaid yr Iuddewon o'r blaid hon, ac felly y maent hyd heddyw. Yr oeddynt yn elynion cyfrwys a chreulon i Grist; a chyhoeddodd yntau waeau ofnadwy yn eu herbyn. Yr oedd yr ysgrifenyddion, y rhan amlaf, o'r blaid hon; am hyny enwir hwynt mor fynych yn nghyd.

Gwel Mat. 5. 20. a 9. 14, 39. a xv. a 16. 6. a xxiii. Luc 5. 30. a 6. 7. a 7. 30. a 11. 30. a 15. 2. a 16. 14. a 18. 11, 12. Ioan 1. 24. a 7. 32, 48. a 11. 47, 57. Gwel *Prideaux's Connection*, p. ii. b. 5.

PHARPAR, פֶּרְפָר [yn *peri ffrwyth*] un o afonydd Damascus, neu yn hytrach calne o'r afon Barrady, neu yn ol y gair *Gr. Chrysothos* (y ffrwd euraidd) sydd yn dyfthau Damascus, a'r wlad oddi amgylch. Y mae afon Damascus yn tarddu yn mynyddoedd Libanus, ac yn agos i'r ddinas y mae yn ymrannu yn dair o geiniau: mae un yn rhedeg trwy y ddinas, a'r ddwy eraill yn dyfthau y gerddi oddi amgylch, ac yn ymuno wedi hyny o du y gogledd i'r ddinas. Nid oes dim cofnodwriaeth o'r enw yn brænnol. 2 Bren. 5. 12. Gwel Maundrell's *Travels*.

PHÈBE, Φοιβη, [*pur*] gweinidoges (διακονον, *diacones*) eglwys Cenchrea, porthladd yn nghylch naw milltir o Corinth. Rhuf. 16. 1, 2. Nid ydoedd yn gynnefn yn mhilith y Groegiaid (a llai felly yn Asia) i neb meibion i gyfeillachu yn rhydd a'r merched rhinweddol, ond eu perthynasan agosaf yn unig; * am hyny yr oedd yn angenrheidiol i'r rhai hyny o'r rhyw fewnyddid fyddai yn profuesu y grefydd Gristionogol, ag oedd mewn eisieu ychwaneg o addysg nag a gaent yn y gynulleidfa gyhoeddus, i gael rhyw ferech ddeallus, dduwrol, i'w byfforddi hwynt, o'r nelliddu; ac hefyd i ymwelod, amwg, a chysuro y cleifion a'r profedig-aethus, ac i ranu elusen yr eglwys i'r thodion o honynt. Tebygol fod Phèbe yn un o'r gweinidogesaun hyn yn eglwys Cenchrea. Yn ol arferion gweddus y gwledydd hyny, yr oedd y cyfryw weinidogesaun yn angenrheidiol anhegborol.† Y rhai hyn a ddarluniau yr apostol yn 1 Tim. 3. 11. a 5. 3, 9. Y mae canmoliaeth yr apostol yn fawr i Phèbe: 'Bu gymhorth i lawer,' eb efe, 'ac i minnau fy hun hefyd;' ac hwyrach fod yr apostol yn cartrefu yn ei thŷ tra yr oedd yn y parthau hyny. Bernir mai hi a ddygodd ei epistol at yr eglwys yn Rhufain.

PHENICE, Φοινίκη [*coch*] porthladd yn ynys Crete, o du y gogledd iddi. Act. 27. 12.

PHENICE, neu **PHENICIA**, svdd wlad yn agos i Syria a Galilea. Act. 11. 19. a 15. 3. a 21. 2.—Bene-anak, medd Bochart, meibion Anak. Yr oedd y cawri, meibion Anac, yn dra enwog yn Phenicia; a barna Bochart mai oddi wrthynt hwy y cafodd y wlad yr enw. Eraill a farnant mai oddiwrth y gair Groeg Φοινίκη, *palmwydden*, y cafodd yr enw. Dywed Justin (*lib. xvii., cap. 3.*) mai pobl ydoedd y Tyriaid a ddaethant o'u gwlad eu hunain, gerllaw y Môr Coch, dan dywysiaid un Phoenix, o herwydd y daear-grynfâu aml a ddygwyddai ynddi. Sefydlasant ar y cyntaf wrth Fôr Tiberias, ac wedi hyny daethant yn misen, a thrigasant ar lân Môr y Canoldir, ac a adeilasant ddinas yno; ac oddiwrth y blaenor hwn y cafodd y wlad yr enw Phenicia. Arfordir yw, yn cyrhaedd ar hŷd Môr y Canoldir o Orthosa (a elwir yn awr *Tortosa*) i Pelusium; neu o Sidon hyd gyffiniau yr Aipht.

* Cornelius Nepos, yn ei arddawd i'w hanesiaeth, yn ysgrifenu am arferion y Groegiaid, a ddywed, 'Mae llawer o bethau yn weddus yn ol ein barterion ni, y rhai a gyfrifir yn warchus ganddynt hwy. Oblegid pwy o'r Rhufeiniaid a gywilyddiaid ddywynt ei wrth i wled? Neu pa fam nad ydyw yn cael y lle blaenaf yn y tŷ, ac yn derbyn pob parch? Ond y mae yn dra gwabanol gyd â'r Groegiaid. Oblegid gyda hwy ni ddygir un ferech i wled, oddiethr yn mysg perthynasau; ac nid ydyw yn eistedd gartref, oddiethr mewn rhan guddiedig o'r tŷ, a elwir γυναικωνίτις, *gynaiconitis*, lle nid oes neb yn mynd ond y perthynasau agosaf yn unig.'

† Dywed Pliny, yn ei lythyr nodedig at yr Ymraiddwr Trajan, iddo artheithio rhai a elwid *ministrae*, sef *gweinidogesaun*, neu ddiaconesaun, yn mhilith y Cristionogion, i'r dyben i'w cynhell i ddaedguddio dirgeddigaethau er crefydd iddo. 'Quo magis necessarium credidi, ex duabus ancillis, quæ MINISTRÆ dicebantur, quid esset veri, et per tormento quaerere.'

Yr un ydyw â'r hen Ganaan. Wedi goresgyn y wlad gan yr Israeliaid, nid oedd Phenicia ond cul tu a'r tîr, ond yn rhedeg yn hir ac yn faint, ar hyd ochr y môr. Yr prif ddinasoedd ynddi oeddynt Tripolis, Botrys, Berytus, Biblos, Tyrus, Sidon, Eedippa, Ptolemais, a Dora. Yr oedd gan y Pheniciaid ddinasoedd yn Libanus. Weithiau y mae awdwr Groegiaid yn cynnwys holl Judea yn y gair Phenicia. Gwladychodd hillogaeth Canaan yn y wlad hon, a gelwid hwy dan amrywiol enwau, oddiwrth enwau tadau y llywythau hyny; megys Sidoniaid, Arfaid, Arclaid, Semariaid, Siniad, &c. Yr oeddynt gynt y bobl mwyaf enwog yn y byd am forwriaeth a masnachaeth. Yr ydoedd masnachaeth yr holl fyd, agos, yn eu dwylaw; ar lânau holl Fôr y Canoldir, o bob tu, yr oedd ganddynt drefedigion. Y mwyaf nodedig ydoedd y Carthageniaid, y rhai yn hir a ddadlennasant yr uchafiaeth â'r Rhufeiniaid. Ar y Môr Coch, a Llychlyn Persia, yr ydoedd ganddynt sefydliadau er marchnadyddiaeth. Yr oeddynt hefyd y cyntaf er holl genedolod mewn enwog-rywyd am ddysgeldiaeth.* Pheniciaid oedd Sanchoniaton, yr hauesydd bynaf yn y byd, heblaw yr Ygrythrau Sanctaidd. Yr oeddynt mor nodedig am eu heilun-addoliaeth, ag am eu masnachaeth a'u dysgeldiaeth; yn addol yr eilun-dduwiau Baal, Astaroth, Hercules, Tammus, Apolo, &c. Edr. PHILISTIA, SIDON, TYRUS.

PHIBESETH, פִּיבֶּסֶת [*genau diystyrwch*] dinas enwog yn yr Aipht Isaf, a elwir gan y LXX. Babustus. Ezec. 30. 17.

PHICOL, פִּיכֹל [*genau pawb*] tywysog llu Abimelech, brenin Gerar. Gen. 21. 22.

PHILADELPHIA, Φιλαδέλφεια [*cariad brawd*, neu *bradoliaeth*] dinas yn Mysia, neu Lydia, yn Asia Leiaf, wrth droed mynydd Timolus, a'r afon Cogamus. Cafodd yr enw oddiwrth Attalus Philadelphus, yr hwn a'i hadeiladodd. Pa bryd, a chan bwy y pregethwyd yr efengyl yno, nid oes hanes; ond yr oedd yno eglwys Gristionogol yn foreu, at yr hon y cafodd Ioan ei gyfarwyddo i ysgrifenu o'i saith epistolau, i'w chysuro a'i chyfarwyddo. Y mae yn cynnwys canmoliaeth cyflawn iddall am ei phurdeb a'i ffyddlondeb. Dat. 3. 7.—13. Gelwir hi yn awr gan y Tyrciaid, *Alah Shâhr*, sef y *ddinas hardd*. Y ddiweddaraf yn y parthau hyny a ymestynodd iddynt, gwedi gwarchae arni am chwe blynedd. Bu Cristionogrydd yn flodeuog ynddi dros amryw gannoedd o flynyddoedd; ac y mae ynddi yn brænnol, meddant, yn nghylch dwy fil o Gristionogion.

PHILEMON, Φιλήμων [*serchog*] dinesydd cyfoethog o Colosse. Wrth ysgrifenu at eglwys y Colossaid, dywed Paul am Onesimus, gwast Philemon, ei fod o honynt hwy. Col. 4. 9. Dymuna Paul yn adn. 17. ar y brodyr yno ddywedyd wrth Archippus (yr un ag a enwir yn Philem. 2.) am iddo 'edrych at y weinidogaeth a dderbyniodd yn yr Arglwydd.' Dy-chwelwyd ef i'r ffydd Gristionogol trwy weinidogaeth Paul; (Philem. 19.) ac yr ydoedd y Cristionogion yn cynnal eu cyfarfodydd yn ei dŷ. Yr oedd yn wr cyfoethog, ac yn lloni ymysgaroedd y saint a'i gyfraniadau hael a charedig. Adn. 7. Ysgrifennodd yr apostol lythyr ato ar yr achlysur y crybwyllir am dano yn yr epistol, yn nghylch ei was Onesimus; ond am nad oes dim gwybodaeth helaethach am yr un o'r ddau, nag a gynnwysir yn yr epistol, nid oes achos arddro yr hanes yma. Y mae yr epistol wedi ei ysgrifenu mewn geiriau a dull tiron, serchog, a hawddgar; ac yn amlygu llawer o ysbryd rhagorol Paul fel dyn, fel Cristion, ac fel gweinidog i Grist, ac mae yn siampl i

* Phœnices primi, fama si creditur, auri Mansuram radibus vocem significare figuris. Lucas, lib. iii., c. 22.

welnidogion yr efengyl hyd ddiwedd amser. Fel ysgrifen, golygir yr epistol yn orchestroaith, ac yn ben campus-waith o'i ryw, nad oes dim i'w gystadlu âg ef yn epistolau Pliny na Tully, y pen-ysgrifenywyr Rhufeinaidd. Scultetus.

Er nad ydyw yr apostol yn traethu ynddo yn neillduol yn nghylch un o brif bynciau Cristionogrwydd, etto, oddiwrth y cyfeiriadau ynddo at athrawiaeth sanctaidd yr efengyl, gellir dysgu amryw gyfarwyddiadau buddiol; megys, 1. Nad ydyw Cristionogrwydd yn gwneuthur un cyfnewidiad yn sefyllfaoedd allanol dynion. Yr oedd Onesimus dan rymau i Philemon fel caethwas i'w wasanaethu yn ffyddlon tra byddai byw, oni wna Philemon ei ryddhau, yr un fath a chyn ei droedigaeth.—2. Nae gellir attal gweision ar un achlysur oddiwrth eu meistrfaid, heb eu cydsyniad.—3. Y dylem ymostwng at y rhai isel-radd, a gwneuthur pob cymmwynas iddynt ag a fedrom.—4. Y dylid unioni y cam gan yr hwn a'i gwnaeth, oddigerth i'r blaidd a gafodd y cam ei faddu.—5. Na ddylid anobeithio am neb, er dryced fyddont, ond ymgais yn ddirifol am iechydwrtaeth eu heneldiau. Hwyrach mai ei gyfyngder a'i dlodi a barodd i Onesimus fyned at Paul yn Rhufain, a hyn a roddodd achlysur addas i'r apostol lefaru wrtho am iechydwrtaeth yr Arglwydd; yr hyn a fu, trwy fendith Duw, yn gyssur tragwyddol iddo. Fel hyn, yn rhyfedd, y cyflawnna Duw ei amcan dalonus yn iechydwrtaeth ei bobl. Am farwolaeth Philemon, a'i was Onesimus, nid oes hanes dilyn i'w adrodd.—Ar yr epistol hwn, ysgrifennodd William Atterfol, Daniel Dike, a William Jones.*

PHILETUS, Φιλιππος, [*caruaid*]. Edr. ΗΥΜΕΝΕΥΣ.

PHILIP, Φιλιππος, [*rhyfelgar*]. Edr. ΗΕΡΟΔ.

PHILIP YR APOSTOL. Pridor o Bethsaida, dinas Andreas a Phetr. Galwodd yr Iesu ef yn foreu i'w ganlyn; a Philip a gafodd Nathanael, ac a ddyweddodd wrtho, 'Cawson y Messias,' &c. Ioan 1. 43, 44, 45. Yn nghylch bliwyddyn gwedi hyny galwyd ef i fod yn apostol. Mat. 10. 3. Cawn ef dair gwaith yn ymddyddan â'r Arglwydd Iesu. Ioan 6. 5, 6, 7. a 12. 21, 22. a 14. 8. Dyma yr holl hanes syd dam dano. Dywedir iddo bregethu yn y parthau gogleddol i Asia, ac iddo gael ei ferthyrhau yn Hierapolis.

PHILIP YR EFENGYLWR. Un o'r seithwyr da eu gair, a llawn o'r Ysbryd Glân, a etholwyd i arlygu elusen yr egiwys. Act. vi. Yr oedd yn trigo, ef a'i ferched, yn Cesarea. Act. 21. 8, 9. Yn llawn o'r Ysbryd Glân, ar ol merthyrddod Stephan, aeth a phregethodd yr efengyl yn Samaria gyda llawer o lwyddiant. Gwedi ei gyfarwyddo gan angel, aeth i du dehau-orllewin Canaan, yn agos i Gaza, i gyfarfod â'r eunuch galluog dan Candace, brenines Ethiopia. Act. viii. Edr. ΕΥΝΟΥΧ. Gwedi bedyddio yr eunuch, cafwyd ef yn Azotus, ac a efengylodd yn mhob man hyd oni ddaeth i Cesarea. Yr oedd iddo bedair o ferched yn prophwydo, sef dan ddyliannwadau yr Ysbryd Glân, yn rhagfynegi pethau i ddyfod. Nid oes hanes ychwaneg am y gwr duwio hwn.

PHILIPPI, dinas o Macedonia, a elwid gynt Dathos; ond gwedi ei haddurno gan Philip, tad Alexander Fawr, a alwyd wrth ei enw ef. Yr oedd yn sefyll o du y gogledd-orllewin i Neapolis, 70 o filltiroedd i'r gogledd-ddwyrain i Thessalonica, a 190 i'r gorllewin o dref Cystenyn. Yn agos i Philippi y gorchfygwyd Brutus a Cassius gan Anthony ac Octavianus; a chyd â'r gorchfygiad hwn, darfu rhyddid y Rhufeinaidd.

* Heblaw yr awdwr y enwir uchod, cyfeirir y darllenwyd at y rhai canlynol: Calvin, Dr Smalridge, 1724; Dr Marshall, 1731; a Neander.—C.

'Ac oddi yno i Philippi, yr hon sydd brif ddinas o barth o Macedonia, dinas rydd.' Act. 16. 12. Rhai a gyfieithiant y geiriau, 'Yr hon sydd ddinas o barth cyntaf Macedonia, dinas rydd.'—Κολωνια, 'ac thriglanawr a hanoeddant o Ruain.' W. S. Yr ydoedd Macedonia wedi myned dan lawer o gyfnewidiadau, a chweddi cael ei rhanu i amrywiol bartbau, a alwent wrth wahanol enwau. Paulus Emilius a'i rhânodd yn bedair talaeth: Philippi ydoedd ddinas yn y parth cyntaf o'r rhai hyn. Gelwir hi Κολωνια Colonia (*dinas rydd*). Yn y Colonia, medd Kennet (*Antiq. lib. iv., c. 18.*) yr ydoedd y rhan fwyaf o'r trigolion yn Rhufeinwyr, gwedi eu trosglwyddo yno o Rufain, gwedi i'r Rhufeinaidd oregyn y lle; ac yr oedd yr holl awdurdod a'r llywodraeth yn llaw y rhai hyn, ac yr oedd ynt yn llywodraethu yn ol y cyfethriau Rhufeinaidd. Julius Cesar a roddodd y fraint hon gyntaf i Philippi, ac a gadarnhawyd gwedi hyny gan Augustus. Gwel *Fragments to Calmet's Dictionary, 273.*—*Geographical Index, dan y gair MACEDONIA.*—*Well's Geography, by Taylor.*

Pregethwyd yr efengyl yma gan Paul yn nghylch y ffwyddyn A. D. 51, a chafodd Lydia ac amryw eraill eu galw i'r ffydd; a sefydlwyd egiwys enwog ynddi. Ymddygodd y Cristionogion yno yn garedig ac yn dra haellonus tu ag at yr apostol pan ydoedd efe yn Thessalonica, ac yn garcharor yn Rhufain. Phil. 4. 15, 18. Anfonodd Paul epistol tra serchog a rhagorol atynt o Rufain, gyda Epaphroditus, wedi ei adferyd o'i glefyd. Nid yw yr apostol yn beio ar yr egiwys hon yn yr holl epistol mewn dim; nac mewn athrawiaeth na rhodiad. Yr ydoedd gau athrawon heb gael lle yn eu plith hyd yn hyn; ac yr oeddnt hwy hefyd yn byw yn heddychol, heb derfysgu yn eu plith eu hunain, trwy ymrysonau ac ymraniadau: yn hyn yn rhagori yn fawr ar egiwys Galatia a Corinth. Yn y cwbl y mae llawer o anwydeb yn ymddangos o bob tu rhwng yr apostol a hwythau. Y mae yn eu hannog hwynt i rodio yn addas i'r efengyl, i ymestyn at y pethau o'r tu blaen, i ochelyd gau athrawon hudoliaethus, ac yn cydnabod yn ddiolchgar eu tirondeb tu ag ato, yn eu cyfraniadau haellonus. Pen. 1. 27. a 2. 2, 25. a 3. 2, &c., a 4. 1, 10.—Ysgrifennodd ar yr epistol hwn, Henry Arey, Mr Ferguson, Nathaniel Tucker, Lancelot Ridley. Ar pen. iii., y Dr Sibbs.

PHILISTIA, neu PALESTINA, פלשתים Yr oedd y LXX. yn barnu fod y gair Hebraeg yn arwyddo *dyeithriaid*, am hyny maent yn ei gyfieithu ef yn gyffredinol, Αλληλοφύλων, *arall lwyth, neu dyeithriaid*.—Palestina, yn yr ystyr mwyaf äang, a arwyddia holl wlad Canaan; ond yn iaith y Bibl, Philistia a arwyddia llain o dir wrth Fôr y Canoldir, o du y dehau-orllewin i wlad Canaan, yn nghylch deugain milltir o hŷd, ac yn nghylch pymtheg milltir o led. Y prif ddinasoedd oedd Gaza, Gerar, Eron, Asdod, Gath, a Majuma. O Casluhim, mab Mizraim, mab Cam, yr hwn a boblogodd yr Aipht, a'r Caphtorim, yr hanodd y Philistiaid. Cymh. Gen. 10. 14. Deut. 2. 23. Jer. 47. 4. Amos 9. 7. A galwyd eu gwlad, hwyrach, 'ynys,' neu 'wlad Caphtor.' Jer. 47. 4. Dywed Dr Blayney, ar ol Bochart, nad ydyw y gair *Heb.* a gyfieithir *ynys*, neu *ϕ* a gyfieithir *ynysoedd*, yn arwyddo yr un peth ag a feddylwri ni wrth y geiriau hyn, sef tr wedi ei amgylchu â moroedd; ond arwyddia wlad bellenig, a'r cyfrwy ag ydoedd yn gorwedd ar län y moroedd. Felly, wrth ynysoedd Cittim, y barna Bochart y dylem ddeall yr Ital, a'r gwledydd agos ati, ar hyd glänau Môr y Canoldir. Dr Blayney on Jer. 9. 10. a 47. 4.

Anhybys yw pa bryd y daethant o'r Aipht, ac y sefydlasant yn Nghanaan; ond dilyn yw fod ganddynt deyrnas yn Gerar, dan lywodraeth breninoedd o'r enw Abimelech, yn amser Abraham ac Isaac. Y Caphtoriaid a ddyfethasant yr Aflaid, ac a drigasant yn eu

lle hwynt. Deut. 2. 23. Rhanwyd eu gwlad i'r Hebreaid; ond esgeulusasant gymeryd meddiant o honi, a buant yn flangell drom a pharhaus iddynt. Jos. 13. 2, 3. a 15. 45, 46, 47. Barn. 3. 1, 2, 3. Yr oeddynt yn bobl wrol, ryfelgar, a rhai o honynt yn gawri o faintiol, ac o gryfder anghyffredin; ac yr oeddynt yn eilyn anghymmodol i'r Hebreaid. Eu llywodraeth ar y cyntaf oedd unbenaeth, a'u brenin-oedd a gaent yr enw Abimelech yn gyffredin. Gwedi hyny buant dan lywodraeth pump o dywysogion. Jos. 13. 3. Barn. 3. 5. Gwedi hyn cawn hanes fod arnynt frenin drachefu wrth yr enw Achis; hwyrach ei fod yn cael ei alw wrth yr enw Abimelech hefyd. 1 Sam. 21. 10, 12. a 27. 2, 6. a 29. 2, 9. 1 Bren. 2. 40. Pa bryd, a pha fodd, y bu y cyfnewidiadau hyn yn eu llywodraeth, sydd anhysbys. Hwy oedd y cyntaf a ddychymygasant fwaiau saethau yn arfau rhyfel, a pha rai yr arfogent eu rhyfelwyr glewaf, ac a'u galwent Cereithiad—enw wrth ba un y gelwid hefyd yr holl genedl hon. 1 Sam. 30. 14. Eze. 25. 16. Seph. 2. 5. Bochart, *Can. lib. i., cap. 15.* Yn eu rhyfeleoedd a Dafydd a'i gedynt, lladdwyd amryw o'u cawri; a thorwyd eu grym yn y fath fodd, fel na buont byth yn ol llaw mor enwog rhyfelwyr. Edr. AHAZ, DAFYDD, ELI, ΗΕΒΕΑΙΑΗ, JEHOORAM, JEPHTHAH, SAMUEL, SAMSON, SAMGAR, UZZIAH.

Cyhoeddwyd barnedigathau trymion yn eu herbyn, o herwydd eu creulondeb tu ag at Israel, gan y prophwydi Eesiah, pen. 14. 27—31. Jeremiah, pen. 25. 20, 27. a xlvii. Ezeziel, pen. 25. 15, 16, 17. Amos, pen. 1. 6, 7, 8. Obadiah, adn. 19. Sefaniah, pen. 2. 4—7. Zechariah, pen. 9. 5, 6. Goresgynwyd ac arhethliwyd hwynt gan yr ymerodraethau mawrion olynol. Mae y wlad hõno, fel gwledydd eraill, yn y parthau hyny o'r byd, yn bresennol yn meddiant y Twrc. Edr. ABIMELECH, ACHIS, PHENICIA, SIDON, TYRUS.

PHILOGOGUS, Φιλόλογος, [*carior y gwir*]. Mae Paul yn ei anerch yn garedig, ac nis gwyddom ychwaneg am dano. Rhuf. 16. 15.

PHILOSOPHI, Φιλοσοφία, [*cariad at ddysged-iaeth, neu ddoethineb*]. Yn yr ysgrythrau, deallir wrth *philosophi*, athrawiaeth neu ddaliadau y dyg-edigion Paganaidd; yr hyn a ellir yr apostol 'gwag dwyll.' Col. 2. 8. Sef athrawiaeth wag, ddisail, buddiol i ddim ond i dwyllo eneidiau dnyon yn eu mater tragwyddol rhyngddynt a Duw. Y mae gwybodaeth o drefn y greadigaeth, a naturiaethau pethau, yn fuddiol, mor bellled ag y mae tragwyddol allu Duw a'i Dduwdol yn cael eu hyabysu trwyddynt; ac hefyd yn fuddiol, mewn amrywiol o ystiriaethau, tu ag at hwyl-uso negesau y hywyd hwn; ond nid oes dim hyffordd-iaid i gael ynddynt a thrwyddynt pa fodd y mae i bech-ador gael ei gymmodi a Duw, a'i waredu oddiwrth ei bechod. Heblaw hyny, gwag dybiau disail oedd llawer o ddaliadau yr hen Baganiaid doethaf; y rhai nad oedd un rhewm am danynt ond traddodiadau o'r naill i'r llall oddiwrth yr hwn a'u dychymygodd gyntaf. Mae yr apostol yn rhoddi gocheliad i'r Colossiaid rhag i neb eu hanrheithio trwy y cyfryw wag dwyll.

PHILOSOPHYDD—ION, Φιλοσοφος, [*cyfaill, neu carwr doethineb*]. Y Groegiaid a alwent y rhai oedd yn astudio doethineb σοφοι, doethion; ond Pythagoras ni fynai ei alw σοφος, yn ddoeth, ond Φιλοσοφος, carwr doethineb. Gwel Cicero, *Tuscul. Quæt. lib. v., cap. 3.* Dywed Diogenes Laertius, na oeddefai Pythagoras i neb gael ei alw yn wir ddoeth ond Duw yn unig. Yr oedd amryw bleidiau yn mhilith y Philosophyddion Groegaidd; y mwyaf nod-edig oedd yr Epicuriaid, y Stoiciaid, yr Academiaid, a'r Peripateticiaid. Nid ydyw y rhan fwyaf o'u dal-iaidau ddim o werth eu coffau. Act. 17. 18.

PHINEES, ΠΙΝΕΕΣ [*wyned hõ*] 1. Mab Eleazar, mab Aaron, a'r trydydd arch-offeiriad yr Iuddewon. Y mae ei enw yn anrhydeddus yn yr ysgrythrau, o herwydd ei zel dros ogomiant Duw pan wasodd Zimri a Chozbi. Eiddigeddodd dros ei Dduw, a gwnaeth gymmod dros feibion Israel trwy y weithred hon; a rhoddodd Duw iddo am hyny ammod o offeiriadaeth dragwyddol, sef dros hir oesoedd. Num. 25. 7—13. Pa. 106. 30, 31. Anfonwyd ef gyd â'r 12,000 a sechant i ddial ar y Midianiaid. Nun. xxxi. Anfonwyd Phinees gyda deg o dywysogion i ymresymu â'r ddau lwyth a hanner yn nghylch yr allor a adeiladent. Jos. xxii. Gwel Barn. 20. 28. 1 Mac. 2. 26, 54. Dywed yr Iuddewon iddo fyw i fod yn heaf: hwyrach iddo farw oddeutu A. M. 2590, ac a olynwyd yn yr offeiriadaeth gan Abisua, neu Abiezer, ei fab. Edr. OFFEIRIAD. Phinees oedd fab hynaf Eleazar, mab hynaf Aaron; ond nid oedd y swydd arch-offeiriadol wedi ei rhwymo gan un gyfraith i'r mab hynaf; gallasai farw o flaen ei dad; neu gallasai ei blant farw, neu fod yn an-addas i'r swydd; gan hyny, nid oedd dim sicrwydd y byddai y swydd iddo ef a'i deulu yn nellduol, cyn yr addewid ar yr achlysur hwn a wnaeth yr Argiwydd iddo. Parhaodd yr arch-offeiriadaeth yn ei deulu hyd oddeutu dyddiau Eli, yr hwn oedd o deulu Ithamar; ac annilys yw yr achos o ddygald y gangen hõno i mewn yr amser hwnw. Ond dychwelodd yn ol yn fuan i deulu Phinees, ac a barhaodd yn ei deulu, tebygol, tra y parhaodd yr oruchwyliaeth hõno.—2. Phinees mab Eli. Edr. ELI.

PHIOL, Gr. φιάλη; Ffr. PHIOLE; Saes. VIAL: crwth, costrel, costrelau, cawg; llestr i ddal gwlybwr. Mae y gair Groeg yn arwyddo, medd Daubuz, llestr a gwddf llydan, ac a chaudi arno.

'Cymer phiol win y digofaint yma o'm llaw, a dod hi i'w hyfed i'r holl genedloedd y rhai yr wyf yn dy anfon atynt.' Jer. 25. 15. Yr amgylchiadau hyny sydd yn cynnwys y da neu y drwg yn mywyd dyn, a oeddir allan yn aml yn yr ysgrythrau, fel cynnwys-iaid phiol, yr hwn y mae Duw, fel Argiwydd y wledd, yn ei gymysgu, ac yn ei roddi i'r amrywiol westwyr, fel y mae yn gwledu yn gymhwys. Oddiwrth hyn, pan y mae ein Hargiwydd yn gofyn i'w ddygybllion Iago ac Ioan, 'A allent hwy yfed o'r cwpan (neu y phiol) yr oedd ef ar yfed o hono?' ei feddwl yw, 'A oedd ganddynt hwy wroldeb ac amynedd i oddef y cyffelyb ddyoddefiadau a gorthymderau ag yr oedd ei Dad wedi eu rhoddi iddo ef: Mat. 20. 22. ac yn yr ystyr hwn y mae yn gweddio, 'Fy Nhaf, os yw bosibl, aed y cwpan hwn (neu y phiol hon) heibio oddi wrthyf.' Wrth yr arwydd hwn, gan hyny, 'o phiol win digof-aint Duw,' y mae i ni ddeall y barnedigathau a'r gorthymderau ofnadwy yr oedd Duw yn ei digofaint yn bwriadu eu tywallt ar wrthddrychau ei anffoddlon-rydd. A golygir Jeremiah y prophwyd, yr hwn sydd yn eu cyhoeddi, fel y trulliad i ddwyn y phiol oddi amgylch i'r neb oedd i yfed o honi; effeithiau pa un oedd i ymddangos yn eu meddwod; hyny yw, yn eu dychrynu a'u syndod, eu hannhrefn, eu cywll-ydd, a'u hollol ddinystr. Y gyffelybiaeth hon o phiol digofaint Duw, a arferir yn aml yn yr ysgrythrau, a drinir gyd â'r effeithioldeb a'r ardderchawgrydd mwyaf yn Eas. 51. 17—23. Jerusalem a oeddir allan fel yn honcian dan ei heffeithiau, yn amddifad o'r cyn-northwy a allasai ddysgwyl odidiwrth ei phlant. 'Nid oes arweinydd iddi o'r holl feibion a esgorodd.' Hwy, yn wael, yn syn, ac yn llewygu, ydynt yn gorwedd yn mhen pob heol, gwedi eu gorchfygu gan farredd eu cyfyngder; fel tarw gwyllt mewn magl, yn ymdrechu yn ofer i'w dryllio, a rhyddhau ei hun o honi. Y mae ardderchawgrydd yn y gradd mwyaf yn y geiriau. Gwel Plato, *De leg.* 1. Homer's *Iliad* 26, 257.

Y mae yn nodedig, mai wrth win cymysgedig, y

deallal y Groegwyr a'r Rhufeiniaid, bob amser, gwin wedi ei wanhau; ond yr Hebreaid, yn y gwrthwyneb, a ddeallent, gwin wedi ei gryfhau, a'i wneyd yn fwy brwysgol, trwy ychwanegu ato bethau cryfach, a mwy poethlyd yn eu natur; megys mel, pèr-lysiau, myrr, &c. Hwn a elwir 'y gwin llysiuog,' yn Can. 8. 2. Felly y darlunir y meddwy'n yn un ag oedd yn 'ymofyn am win cymysgedig.' Diar. 23. 30. a 'dnylon nerthol i gymysgu diod gadarn.' Esa. 51. 22. Ac oddiwrth hyn y cymerodd y Psalmydd y gyffelybiaeth hardd a goruchel o 'phiol digofaint Duw,' a elw Esaiah 'y cwpan erchyll.' Pen. 6. 22. (yn peri meddwod a syfrdandod). 'Yn llaw ΙΕΡΟΦΑΝ,' medd y Psalmydd, 'y mae phiol, ac mae y gwin yn goch (neu yn gymysgelyd), yn llawn cymysg, ac efe a dywalltodd o hono; yn ddiau holl annuwlolion y tir a wasgant, ac a yfant ei waelodion.'

'Phiol iechydwrtaeth.' Ps. 116. 13. Y mae cyfeiriad y geiriau at y ddiol-offrwm o win a offryment i'r Arglwydd, yn cygodol tywalltad gwaed Crist yn iawn dros bechod. Num. 15. 4, 7, 10. a 18. 7. Gellw Paul hi, ποτηριον ευλογιας, *phiol y fendith*, yn arwydd o fendith a diolchgarwch i Dduw. Felly ein Hiachawdwr, 'Gwedi iddo gymeryd y cwpan, a rhoddi diolch.' Luc 22. 17. Y cwpan, sef y gwin ynddo, yn arwyddo ei waed ei hun. Yr oedd yn diolch wrth feddwl am ei dywallt, ac ar yr olwg ar yr amser yn nesáu iddo wneuthur hyn; yr oedd yn diolch dros yr holl eglwys, ac yn llawenhau yn ei llawenydd hi, ac yn diolch am y drefn fawr i'w hachub. Nid phiol marwolaeth, mellidith, a damnedigaeth, ond phiol iechydwrtaeth; iechydwrtaeth gyflawn, effeithiol, a rhinweddol, yw yr hyn sydd gynnwysedig ynddi. Y mae wedi ei pharotol a'i llenwi: 'Fy phiol sy llawn,' medd Dafydd. Ps. 23. 5. a 16. 5. Ei chymeryd yw ein braint a'n dyledswydd ninnau, a galw ar enw yr Arglwydd, sef ei addoli a'i folaianu. Cymeryd y phiol, a arwyddo, cymeryd y peth cynnwysedig yn y phiol, sef iechydwrtaeth; a chymeryd yr iechydwrtaeth a drefnodd Duw yn Nghrist, a thrwy ei aberth, ydyw y ffordd benaf i bechadur ogoneddu Duw; a'i gwrthod hi, y benaf o fyfyrdd Duw, ydyw y dirmyg mwyaf a ddichon iddo wneuthur i holl briodolaethau Duw, sef Duw yn gweithredu yn holl ddyfnderoedd ei ddoethineb, ei gariad, a'i ddaolion. Nid ydyw pob addoliad a gyflwynir i Dduw gan wrthodwyr iechydwrtaeth, ond eithaf ffaidd ac atgas. 'Yr hwn nid yw yn anrhydeddu y Mab, nid yw anrhydeddu y Tad yr hwn a'i hanfonodd ef.' Ioan 5. 23.

'Phiolau aur yn llawn o arogl-darth, y rhat ydyw gweddiau y saint.' Dat. 5. 8. Mae y gair *phiol* yma yn arwyddo yr un peth a'r gair *Heb. תיבת תהור* *thuser*, yn yr hon y rhoddiad y marwor tanllyd, ei lloaid, a'r arogl-darth peraidd mân, lloaid y llaw, ar y marwor tanllyd i arogl-darthu o flaen yr Arglwydd. Lef. 16. 12, 13. Yr oedd hwn yn cysgodi peraidd-dra eiriolaeth Crist dros ei bobl, a phereidd-dra gweddiau y saint ynddo a thrwyddo. Y mae pob un o'r saint yn offeiriad i Dduw trwy ei undeb a Christ, ac y mae y phiol, neu y thuser, aur yma ganddo, yn llawn o arogl-darth peraidd, sef gweddai at Dduw; a thelyn aur yn arwydd o'i lawenydd a'i ddolchgarwch hyfryd am iechydwrtaeth.—'Yr oedd gan bob un o honynat delynu a chrythau aur yn llawn o arogl-darth.' Dr M. Dat. 5. 8. Heb ddeall priodol ystyr y gair Cymraeg *crythau*, goganwyr, y cyfleiethr dysegdig, gan farnu iddo gyfleiethu o'r cyfleiethad Saesonag, ac iddo gam-synled *viols*, yn lle *viols*, a hwnw drachefn yn lle *violins*, *crythau*. Gwel Ames *Typog. Antiq.* Amddiffyniad y Dr Llywelyn a dengys yr un anwybodseth o ystyr y gair Cymraeg. *Hist. Account of British or Welsh Versions and Editions.* Priodol ystyr y gair *crwth*, llosg *crythau*, yw blwch, neu gistan wedi ei cheuogi o delynn o bren; a arferir yn gyffredinol i ddal

halen; am hyn y gelwir pob math o fychod halen, *crwth halen*. Galwyd offeryn cerdd wrth yr enw hwn, o herwydd ei debygolrwydd i'r *crwth* halen. Ymddengys, gan hyn, gyfleiethiad y Dr Morgan yn addas, ac fwy Cymreigaidd na'r cyfleiethiad presennol: ac anwybodaeth oedd yr unig achos iddo gael ei gam-farnu yn anwybodus.

'Phiolau digofaint.'—'Ac un o'r pedwar anifel a roddodd i'r saith angel saith phiol aur, yn llawn o ddigofaint Duw.' Dat. 15. 7. a 16. 1. Nid phiolau yn llawn gwin a feddyllir, ond yn llawn tân. Pan fyddo gwin mewn phiol yn arwyddo digofaint Duw ar ddynion, dywedir eu bod yn ei *yfed*. Ps. 75. 8. Jer. 25. 15. Mae tân yn arwyddo addas o ddigofaint, yr hwn wedi ei dywallt ar ddynion sydd yn eu llosgi a'u difa. Deut. 32. 22. Yn y phiolau hyn y mae cyfeiriad at y thuser aur y rhoddiad y marwor tanllyd ynddi oddiar allor y poeth-offrwm, wrth losgi yr arogl-darth. Rhoddodd un o'r pedwar anifel y tân oddiar yr allor, ac a lanwodd y saith phiol âg ef, a rhoddodd y phiolau felly yn llawn o dân, yn arwyddo digofaint Duw, i'r saith angel i'w tywallt ar y ddaear. Gwel Ezeq. 10. 7. lle y cawn y cyffelyb arwydd-lun, a hwytrach fod cyfeiriad at Ezeziel gan Ioan.

Yr anifel cerubaidd sydd yn rhoddi y phiolau i'r saith angel, a arwyddo yr eglwys yn ei holl aeolodau, yn rhoddi ei hachos i'r Arglwydd, a'r offerynau a welo efe yn addas i'w defnyddio er ei gwaredigaeth o ddwyllaw ei gelynyon creulon. Iaith yr eglwys yw, 'Gwnaethost fy marn a'm mater yn dda: eisteddaist ar orsedd-faine, gan farnu yn gyflawn.—Gwn y dadleu yr Arglwydd ddad y truan, ac y barna efe y tlodion.' Ps. 9. 4. a 140. 12. 'Ti, O Arglwydd a welaist fy ngham: barn di fy marn i.' Galar. 3. 50. Yr hyn yw yn iaith Petr, 'Rhoddi ar y neb sydd yn barnu ya gyflawn.' 1 Petr 2. 23. Yr un peth ydyw rhoddi y phiolau yn llaw y saith angel, a phe buasai yn eu rhoddi i law Duw, gweision yr hwn oeddynt. Mae y darluniad gwledigaethol hwn yn hynod o hardd a difrifol. Y mae yr olwg ar y 'saith angel yn dyfod allan o'r deml, oddiwrth yr Arglwydd, gwedi eu gwisgo a llian pur dyglaer, a gwregysu eu dwy-froiau a gwregysau aur,' yn geinwch y gogoneddus. Yr anifel drachefn yn cynnyrchuoli yr eglwys, yn rhoddi y phiolau iddynt, sydd yn dangos ysbyrd addas yr eglwys, yn gadael ei barn a'i mater i'r hwn sydd yn eistedd ar yr orsedd-faine, gan farnu yn gyflawn. 'Llenwi y deml o fwg oddiwrth ogoniant Duw, ac oddiwrth ei nerth ef,' a arwydda fod, ac y bydd, Duw yn ymddangos yn dra gogoneddus yn ei holl farnedigaethau ar elynion ei eglwys, (Esa. 6. 1. 1 Bren. 8. 10, 11. Exod. 19. 18.) ac y bydd arwyddion neill-duol o'r presennoldeb dwyfol yn yr eglwys yn amser tywalltad y phiolau hyn ar ei gelynyon. Gelwir y phiolau yn blaau; y saith bla diwedddaf, mewn cyfeiriad at blaau yr Aiph. Gelwir teyrnas y bwystfil Anghristaidd 'Sodom a'r Aiph,' oblegid ei halogedigaeth, a'i chreulondeb tu ag at eglwys Dduw; ac megys y dinstyrion Duw yr Aiph a phlaau, felly y mae ganddo blaau ar fedr y bwystfil Anghristaidd, y rhat ydynt ofnadwy iawn, ac a ddystrywiant yn gwbl ei holl deyrnas a'i lywodraeth. Y saith bla diwedddaf ydynt, o herwydd trwyddynt 'yr Arglwydd a *gylawmodd* ei ddigter, ac a dywalltodd lliawgrwydd ei soriant.' Galar. 4. 11.

Mae y nifer *saith* yn cyfeirio at y saith sêl a'r saith udgorn; ac yn amser adganiad yr udgorn, y bydd i'r saith phiol gael eu tywallt. Fel y mae udganiad yr udgorn yn arwyddo dinstyr ymerodraeth Rhufain Baganaudd, felly y mae tywalltad y phiolau yn arwyddo dinstyr Anghrist trwy farnedigaethau Duw.

Sylw. 1. Fod yr holl phiolau yn cael eu tywyllt ar deyrnas y bwystfil Anghristaidd.—2. Wedi dechreu eu tywallt, fod Duw yn dilyn ei waith yn raddol nes

ei orphen; y mae phiol ar ol phiol yn canlyn nes gorphen.—3. Tywalltwyd y gyntaf pan ddechreuodd Anghrist waethgu arno, a thywalltir y ddiweddfaf pan ddinystir ef yn hollol: 'A daeth llef uchel allan o deml y nef, odiwrth yr orsedd-fainc, yn dywedyd, Darfu.' Dat. 16. 17.—4. Gan fod Anghrist gwedi syrthio i raddau mawron i'r uchder y bu efe unwaith ynddo, y mae yn amlwg i mi fod y phiolau gwedi dechreu cael eu tywallt; a chan ei fod heb ei ddiuystrio yn gwbl etto, y mae mor ddilys fod y seithfed phiol heb gael ei thywallt etto.—5. Tybygaf y gellir meddwl i'r phiolau ddechreu gael eu tywallt yn amser y Waldensiaid, pan ddechreuwyd gwrthwynebu Anghrist yn gyhoeddus ac yn wrol, gan y tystion ffyddlaw hyn. Er hyn ydychyd yn hyn, pa bethau bynag sydd yn peri gradd o ddarostyngiad i'r gallu a'r llywodraeth Anghristaidd, nid anadfas ei olygu yn perthyn i un o'r phiolau. Y mae yr amrywiaeth barnau yn nghylch tywalltiad y phiolau, a'u hamserau priodol, a'r dygwddiadau i'w priodoli iddynt, yn dangos mai mater anhawdd ei benderfynu ydychyd; etto, gellir canfod yn amlwg eu bod gwedi, ac yn cael eu tywallt er'a rhai oesoedd a'acthant heibio; ac mor sicr ag i'r gyntaf gael ei thywallt, y tywelltir yr olaf hefyd—hwyrach tu ag udganlad y seithfed udgorn; ac y mae yr amser yn nesáu yn brysur. Nid ydwyf heb wybod fod rhai dysgedigion yn barnu mai gwedi udganlad y seithfed udgorn y tywelltir yr holl phiolau, ond y sylwadau uchod ydynt yn ymddangos i mi yn fwy cyson, a thebycach i wirionedd.

Barna Mr Faber i'r phiol gyntaf gael ei thywallt yn A. D. 1792, ac mai 'y cornwyd drwg a blin ar y dynion a' nodd y bwystfil arnynt,' yw Atheistiaeth Ffrainc, a gwledydd eraill Pabaidd.

Yr ail phiol a dywalltwyd wedi hyn y mór, ac a aeth yn ganlyniol fel gwaed dyn marw, a arwydda yr holl laddfeydd a'r galanastra dychrynlyd a fu gwedi hyn yn Ffrainc. Dychrynododd yn teyrnasu, ac yr oedd bywyd pawb yn anniogel. Yr ydys yn barnu lladd 2,000,000 o ddynion yn Ffrainc wedi cyfnwidiad y llywodraeth yno.

Y drydedd a dywalltwyd ar yr afonydd a'r ffynonau dyfroedd, a arwydda ysgydwad a chylchdrodd holl deyrnasocedd Ewrop gan fyddinoedd buddugoliaethus Ffrainc Atheistaidd. Yr oedd yr holl deyrnasocedd hyn wedi eu llyncu gan Atheistiaeth Ffrainc, ac felly y cyfranogasant o'i barnedigaethau. Mae y tair phiol hyn yn perthyn, yn ol barn y gwr dysgedig uchod, i adchwiliad llywodraeth Ffrainc, a'r canlyniadau dychrynlyd o hyn, ac yn arwyddo yr peth a 'chynhauf a' ddaear.' Dat. 14. 15, &c.

Y bedwaredd phiol ar yr haul, a gallu yn cael ei roddi iddo i boethi dynion & than, a arwydda orthrymder creulawn llywodraeth filwraidd Ffrainc ar yr holl deyrnasocedd Pabaidd a ddarostyngodd. Haul y ffurfafen Babaidd yw Ffrainc, dan y llywodraeth hon y mae yr holl wledydd Pabaidd yn cael eu poethi & than, sef yn dyoddef gorthrymder a chreulondeb tost.

Gwedi brwydr Austerlitz, tebygol, y tywalltwyd y bummed phiol ar orsedd-fainc y bwystfil, sef ymerodraeth Germani.

Y chweched phiol a arwydda ymcheliad a dystriwyd ymerodraeth y Twrc. Edr. EUPHRATES.

Y seithfed a arwydda yr un peth a chynhauf gwinydden y ddaear, a'r lladdfa yn Armagedon, sef yn Megiddo, yn ngwlad Canaan (2 Bren. 23. 29.) y lladdfa fawr a ddarlunir yn Dat. xix., ac yn gosod allan hollol

ddinystyr y bwystfil Anghristaidd, a'r gau-brophwyd, mewn modd rhyfedd a dychrynadwy, yn niwedd y mil a deucant a thriugant o ddyddiau. Faber's *Essay on the Prophecies*, vol. ii. Mae y gwr hwn yn barnu fod yr holl phiolau yn cael eu tywallt wedi udganlad y seithfed udgorn, yn A. D. 1792, Awst 13,—amser a ddengys a ydyw ei olygiad ar y pethau hyn yn gywir. O'm rhan fy hun, er i mi ddarllen ei waith gyda hyfrydwch ac adelladaeth, etto nid gyda chyflawn foddlonrwydd yn ei holl olygiadau.

PHIOLAID, yw llonaid phiol.—'Phiolaid o ddwfr oer,' a arwydda y peth llelaf:—'rhoddid phiolaid o ddwfr oer yn enw dyasygyl,' ydyw dangos y caredigrwydd, a gwneuthur y gymwynas lelaf. Mat. 10. 42. *Dwfr* yw, ac nid *gwin*: dwfr oer, heb gymeryd trafferth i'w dwymno; peth yw a ddichon y tlotaf ei wneuthur i'w gilydd os bydd cariad.

PHLEGON, Gr. Φλεγων [*tanllyd*] yr oedd yn ōr o gymeradwysaeth yn mhliith y Cristionogion, gan fod Paul yn ei anerch yn Rhuf. 16. 14. Nid oes dim ychwaneg o wybodaeth yn ei gylch.

PHRYGIA, Φρυγία [*diffwrth*] gwlad yn Asia Lelaif, a Môr y Canoldir, a'r Helespont o du y gogledd-orllewin iddi, Galatia o du y dwyrain iddi, a Lydia i'r deheu. Rhanwyd hi yn ddau parth, sef Phrygia Lelaif i'r gorllewin; prif ddinasocedd pa un oedd Tros, Cyzicus, Lampsacus, Abydos, Antandros, &c., a Phrygia Fwyaf yn y dwyrain; prif ddinasocedd pa un oedd Hierapolis, Colosse, Gordium, a Lysias. Poblogrwyd y wlad hon, tebygol, gan hiliogaeth Ascenas a Thogarmah, melbion Gomer. Y mae Caerdroia, dinas o'r wlad hon, yn nodedig yn hen hanesiaeth. Pregethwyd yma yn foreu, a bu Cristionogrwydd yn flodeuog ynddi dros amryw oesoedd; ac y mae heb lwyrr ddarfydd yno etto. Act. 16. 6. a 18. 23.

PHURAH, פורא [*ffwrthion*] llanc Gedeon. Barn. 7. 10, 11.

PHUT, פוט [*gweddi*] trydydd mab Ham. Gen. 16. 6. Oddi wrtho ef y galwyd ei genedi a'i wlad wrth yr enw hwn. Ezec. 27. 10. Nah. 3. 9. Gelwir hefyd yr un wlad Lybia. Ezec. 38. 5. Dywed Josephus i Phut sefydlu yn Lybia yn Affrica, a bod afon o'r enw yn Mauritonia. Gwel *Antiq.*, lib. i., cap. 6. Dywed Jerome hefyd y gelwid Lybia, Phutensis. Gwel *Tydid. Heb. in Genesis*. Yn Jer. 46. 9. cyfeithir y geiriau פוט חם *Cus a Phut*, enw dau fab Ham, yr Ethiopiaid a'r Lybiaid.

PHYGELUS, Gr. Φυγελλος [*ffoadur*]. Edr. HERMOGENES. 2 Tim. 1. 15.

PHYLACTERAU, Gr. φυλακτεριον [*diogelydd*] lleiniau, neu rolau bychain o femrwn, & geiriau o'r gyfraith yn ysgrifenedig arnynt, i'w gwisgo ar eu talcenau, yr arddyrnau, ac ar ymylau eu gwisgoedd, oddi wrth olygu y gorchymyn yn Deut. 6. 8. yn llythyr-enol. Exod. 13. 9. Num. 15. 38, 39. Mat. 23. 5. Gwisgai yr Iuddewon y rhai hyn gyda llawer o goelgrefydd a human-gyflawnder.—'Y maent yn gwneuthur yn llydan eu phylacterau.' Mat. 23. 5.—'Can ys llydany ei cadwadigion, a wnant, ac estyn emplynae ei gwisgoedd.' W. S.

PHYSYGWR, *Llad*. PHYSICUS; *Ffr*. PHYSICIEN; *Saes*. PHYSICIAN: meddyg. Jer. 8. 23. Luc 8. 43. Col. 4. 14. Edr. MEDDYG.

R.

RAAMAH, רממה [*mawredd*]. 1. Pedwerydd mab Cus, mab hynaf Cain, yr hwn a boblogodd wlad yn Arabia, hwyrach yn Arabia Ffelix, yn agos i Lynclyn Persia. Gen. 10. 7. Ezec. 27. 22.—2. Yr oedd un arall o'r enw, a ddychwelodd o Babilon gyda Zorobabel. Neh. 7. 7.

RAAMES, ראמסס [*taraw*] dinas yn yr Aipht, a adeiladwyd gan yr Hebreaid, pan oeddant hwy yno yn gaethlon. Exod. 1. 11.

RAB, RABBAN, RABBI, RABBON, רב [*mawr*] titl yn arwyddoedd *meistr*, ac yr ydoedd yn enw o anrhydedd yn mhllith yr Hebreaid, ac yn cael ei roddi i athrawon, penaeth dospelth, ac i dywysogion a swyddwyr llŷs y brenin. Yn myddin Senacherib cawn Rabsaceh, yn arwyddoedd *pen-trulliad*; a Rabsaris, yn arwyddoedd *pen yr eunuchiaid*, neu yr *ystafellyddion*: gelwir Nebuzaradan, רב־טבאיח *rab-tebachim* (2 Bren. 25. 8, 20.) *dystain*, neu *benaeath y cigyddion*, neu *y ceginwyr*, neu *benaeath y milwyr*, fel y cyfieithir yr un geiriau yn Jer. 39. 10. *Rab-mag, penaeth y magi*. Jer. 39. 3. Gelwir Daniel, (pen. 1. 3.) *Aspenaz, רב־סרסם rab-serisim, pen yr eunuchiaid*, neu yr *ystafellyddion*. Gwnaeth Nebuchodonosor Daniel רב־סגננין *rab-saganim, pen y swyddogion*; רב־חרטומין *rab-chartumin, penaeth y deiniaid*, neu *y dehonglwyr*. Dan. 2. 48. a 5. 11. Yr oedd רב *swyddowr*, wrth bob wridd yn y wled a wnaeth Ahasferus. Esther 1. 8. רב־חזבל *rab-hachebel, meistr y llong*. Jonah 1. 6. Yn mhllith y Caldeaid yr arferwyd *rab* gyntaf, ac y mae yn eglur yn cyfateb i'r gair רב *tywysog*, yn mhllith yr Hebreaid. Yr hwn a elw Daniel (pen. 1. 3.) *rab-harisim*, a elwir bedair gwaith שר־הרסרס *shar-haserisim*. Adn. 7, 8, 9, 18. Y mae *rab, meistr*, yn awr yn mhllith yr Iuddeuon yn enw mwy anrhydeddus na *rabbi, fy meistr*, neu *fy athraw* (Ioan 1. 38.) a *rabbim*, a *rabbim*, yn y rhif lliosog, yn fwy anrhydeddus na phob un o'r ddau; ac i gyrhaedd y cyfryw enw anrhydeddus, rhaid esgyn trwy amryw raddau; sef bod yn gyntaf yn ddysgybl, wedi hyny yn gyfall, ac yn ddiweddfaf yn Rabbi, neu Ddoctor. Y mae yr Arglwydd Iesu yn difrio ac yn senu yn drwm y Rabbi yn ei ddyddiau ef, pa un al ysgrifenyddion ai Phariseaid, am eu balchder a'u hymchwylld ffaithd. Mat. xv, xxiii. Luc 11. 44. a 12. 1. Y mae Crist yn gwahardd ei ddysgyblion eu galw hwy *Rabbi*; 'canyis un,' medd efe, 'גאון אבנא, eich *Arweinydd*, neu eich *Athraw* chwi, sef *Crist*.' Mat. 23. 7, 8. Gelwir ef ei hun yn aml wrth yr enw hwn, ac nid ydyw yn dangos dim anfoddlonrwydd; canys yr oedd efe mewn gwirionedd yn Ddysgawdr wedi dyfod oddiwrth Dduw; sef y Prophwyd mawr oedd ar ddyfod i'r byd. Ioan 3. 2. Deut. 18. 19. Gelwir ef ddwy waith Rabboni, sef gan Bartimeus, a Mair Magdalen. Marc 10. 51. Ioan 20. 16. Yr un yw a Rabban a'r attodiad o'r person cyntaf, yn arwyddoedd, fy Rabban, neu fy Athraw. Galwai ddysgyblion Ioan Pedyddiwr eu hathraw, Rabbi. Ioan 3. 26. Er nad oedd Crist nac Ioan gwedi eu graddu yn athrofïau yr Iuddeuon, ond rhoddwyd yr enwau parchedig hyn iddynt gan eu canlynwyr; yn nodi eu crediniaeth yn eu huchel wybodaeth, a'u hanfoniad oddiwrth Dduw. Y mae Nicodemus yn galw Crist, Rabbi, am ei fod yn credu ei fod yn Ddysgawdr gwedi dyfod oddiwrth Dduw, er na chafodd gan ddyntion y nod o barch ag oddynt hwy yn ei roddi i'w ddygedigion. Er amser Crist, rhoddodd Duw y Rabbi i'f fynu i'r ynyfdrwydd a'r gwagedd mwyaf coeg a dioberi. Onkelos, Nathan Mordecai Aben Ezra, Maimonides, Joseph a David Kimchi,

Solomon Jarchi, Jachlades, Saphorno, Ben-melech, yw y rhai mwyaf enfog yn eu plith, ac y mae eu hysgrifeniadau o fuddioldeb.

RABBATH, רבת [*mawr, neu Hlawa*] 1. Rabbath meibion Ammon, prif ddinas yr Ammoniaid, tu hwnt Iorddonen. Deut. 3. 11. Yn gwarchae ar y ddinas hon yr ydoedd Joab gan laddwyd Uria fyddlaw. 2 Sam. 11. 1. Gwedi ei meddiannu hi gan Dafydd y pryd hwn, bu ddarostyngedig i freninoedd Judah dros amryw flynyddoedd: ar ol hyny hu yn mediant breninoedd Israel. Am greulondeb y trigonion tu ag at weddill yr Israeliaid, gwedi caethgludo y rhan fwyaf o honyt gan Tiglath-pilezer, (Amos 1. 13, 14, 15. Jer. 49. 1.) y cyhoeddai Jeremiah ac Ezeziel farnedigaethau trymion yn erbyn Rabbath, a'r rhan arall o wlad yr Ammoniaid; y rhai a gyflawnwyd yn fuan wedi dinystro Jerusalem gan Nebuchodonosor. Jer. 49. 2, 3. Ezec. 21. 20. a 25. 5, 6, 7.—2. Dinas yn Judah Jos. 15. 60.

RABBITH, dinas yn Issachar. Jos. 19. 20.

RACA, Gr. *ρακα*; Heb. רק (*rac*): dioberwr, oferdyn, dyn gwag, dilos. Cyfieithir y gair Heb. רק (*racim*) *oferwyr*, Barn. 9. 4. Diar. 12. 11. a 28. 19.—*ynfydion*, 2 Sam. 6. 20.—*ofer-ddyntion*, 2 Cron. 13. 7.—'Pwy bynag a ddywedo wrth ei frawd, Raca, a fydd euog o gynghor: a phwy bynag a ddywedo, O ynyf (*μωπε, more*) a fydd euog o dan uffern.' Mat. 5. 22. Buasai mor addas cyfieithu *raca*, a *more, ynfyd*; ond y mae *raca* heb ei gyfieithu, a *μωπε, more*, wedi ei gyfieithu yn ein tri chyfieithiad ni. Yr anhawdra i gael gair yn ein hiaith ni i wahaniaethu yn fanwl ystyr y ddau air oedd yr achos, tebygol. Cyfieithia Campbell y geiriau fel hyn: 'Pwy bynag a alwo ei frawd, O ynyf, a fydd yn ddarostyngedig i'r cynghor; a phwy bynag a'i galwo, yr adyn, a fydd yn ddarostyngedig i dan uffern.' Y gair מוּפֵי *μωπε, more*, a gyfieithir *ynfyd*, ydyw y gair arferodd Moses ac Aaron yn y rhif lliosog, yn mhoothder eu nwyddau wrth y bobl, gan eu galw yn *wrthryfelwyr*. Num. 20. 10. Y mae yr Arglwydd yn dangos y pechadurusrwydd o arferyd geiriau trahaus o ddiystyrwch tu ag at ein brodyr; mae yn groes i garu ein brodyr fel ni ein hunain, ac yn drosedd o'r nawfed gorchymyn. Nid oes dim ond edifeirwch a maddeuant trwy waed Crist, a ddichon ein hachub rhag y gospedigaeth ddyledus am dano. Defnyddia Crist y geiriau arferedig yn ei ddyddau ef, er dangos anmharch a diystyrwch.

RACEM, רַקַם [*gwag*] mab Seres. 1 Cron. 7. 16.

RACCATH, רַקַת [*glân, neu gwag*] dinas yn Naphthali. Jos. 19. 35. Barna rhai ei bod yn sefyll ar lâr yn Iorddonen, neu môr Tiberias, ac felly bod yr enw yn arwyddo glân.

RACHAL, רַחֵל [*masnach-le*] dinas yn nhir Judah. 1 Sam. 30. 29.

RADAI, רַדַי [*amddiffynwr*] pummed mab Jesse a brawd Dafydd. 1 Cron. 2. 14.

RAHAB רַחַב [*balch*] putein-wraig yn Jericho, yr hon trwy fydd a dderbyniodd yr yspiwyr yn heddychol, ac a'u hanfonodd ymaith ffordd arall. Jos. 2. 1. Heb. 11. 31. Iago 2. 25. Rhai a haerant mai tafarnwraig ydoedd; ond eglur yw fod y gair Heb. רַחַב a'r gair Gr. *ραβη*, yn arwyddoedd putain. Gen. 34. 31. Lef. 21. 7. Esa. 1. 21. a 23. 16. Ezec. 16. 31. Nah. 3. 4. Nid yw y gair רַחַב yn un man yn arwyddoedd tafarnwraig; אַחַב y gair *ραβη*, nid oes dadl yn ei glych.

Putain oedd hi gwedi bod, ond nid putain oedd hi pan dderbyniodd yr yspiwyr: 'ogleid trwy fydd ni ddyfethwyd, pan dderbyniodd hi yr yspiwyr;' ac os oedd yn feddiannol o wir fydd pan dderbyniodd hi yr yspiwyr, nid putain oedd hi yr amser hwnw; canys y mae fydd yn puro y galon. Gelwir personau a phethau yn aml, wrth yr enwau perthynol unwaith iddynt; megys Matthew y publican; sef yr hwn oedd unwaith yn publican. Mat. 10. 3. Cymh. Mat. 11. 12. a 26. 6. Rhuf. 4. 5. Ioan 9. 17. Glass. *Phil. Sacr. lib. iii. tract. 1. can. 8.*

Am y wraig hon, ei ffydd, a'i gweithredoedd, rhoddir hanes cyflawn i ni yn Jos. ii, a vi. Yr oedd yn credu cyn derbyn yr yspiwyr, a firwythau ei ffydd ydoedd ei holl ymddygiad caredig tu ag at yr yspiwyr; gwnaeth gyfies neillduol ac anrhydeddus o'i ffydd, a'r moddion o'i dychealliad at Dduw. Jos. 2. 10. Yr oedd ei holl gyd-ddinasyddion gwedi clywed yr un hanes a bithau, am Dduw, ac am ei wyrthiau ar ran Israel, ond ni chredasant (*rois aneithnassi*) ac anuffddhasant, ac am hyny dyfethwyd hwynt. Ni ddyfethwyd hi pan ddinystriwyd Jericho, yn ol adduned yr yspiwyr iddi; hi a drigodd yn mysg meibion Israel, ac oedd, tebygol, yn enwog am ffydd a gweithredoedd da; am hyny, Salmon, mab Nahson, a thad Boaz, a'i cymerodd yn wraig iddo, a hi a gafodd yr anrhydedd o fod yn llinach Crist y Messiah.

Y mae rhadlourwydd a phen-arglyddiaethrwydd gras Duw, ac effeithiau ffydd, i'w canfod yn neillduol yn y wraig hon: 1. Wrth naturiaeth, un o'r cenedloedd ydoedd, ac un o'r Amoriaid, y rhyw waethaf, y rhai oeddynt wedi cael eu rhoddi i ddinystyr.—2. Ei bucheddiad hefyd oedd yn dra halogedig, putain-wraig ydoedd—etto, trwy ras pen-arglyddiaethol, a gallu dwyfal, cafodd ei hachub, ei chyfnawid, a'i sancteiddio. 1 Cor. 6. 9, 10, 11. Y mae firwythau ei ffydd i'w canfod yn hynod: derbyniodd yr yspiwyr yn heddychol; cymerodd lawer o boen i'w cuddio a'u diogelu hwynt, er nas gellir cyflawnhau ei chelwydd yn yr achos; a pheryglodd ei bywyd ei hun trwy hyny; gwnaeth gyfaddeffad godidog o'i ffydd; ymneillduodd oddiwrth ei chenedl ei hun, ac a ymlynodd wrth yr Arglwydd—firwythau nodedig ei ffydd oedd y pethau hyn oll: yn ganlynol, 'ni ddyfethwyd hi gyd a'r rhai ni chredent.' Heb. 11. 31.

Gelwir yr Aipht yn aml wrth yr enw Rahab, yn arwyddo ymchwylld, balchder, a chreulondeb ei brenin-oedd a'i thrigolion. Ps. 87. 4. a 89. 10. Esa. 51. 9. Cyfleithir y gair *רחב balchder*, yn Job 26. 12. 'Ac a dery (*רחב rahab*) *falchder* a'i ddoethineb.' Wrth ba un y mae i ni ddeall tónau *chwyddedig* y môr, medd Caryl. 'Efe a rana y môr (trwy ysturm) a'i nerth; ac a dery falchder,' sef y tónau beilheion, a'i ddoethineb, nes y byddo yn dawel ac yn llonydd. Rhai a briodolant y geiriau i fynediad Israel trwy y Môr Coch; ac felly yn deall gan yr enw prïodol am yr Aipht; ond tebygol ysgrifenu llyfr Job cyn hyny; ac nid oes gyfeiriad at hyny yn un man arall o'r holl lyfr.—'Canys yn ddiles ac yn ofer y cynnorthwya yr Aiphtiaid: am hyny y llefais arni, Eu nerth hwynt yw aros yn llonydd.' Esa. 30. 7. 'Am hyny gelwais hi (yr Aipht) *Rahab*;' hyny yw, *y balch a'r trahaws*, 'ond *ydnyt anweithiolrwydd*.' yn lle bod yn Rahab, *falch, fyrrnig, feiddgar*, y mae yn llonydd, ac yn ddiagni; ac am hyny, peth cwbl ofer yw myned ati am gynnorthwy. Felly y cyfleithia ac yr esponia Vitringa a Lowth y geiriau.

RAHAM, *רחם [amysgaroedd]* tad Joroam, o dylwylth Caleb. 1 Cron. 2. 44.

RAHEL, *רחל [dafad]* merch Ieuengaf Laban, chwaer Leah, a gwraig hoff Jacob, a mam Joseph a Benjamin. Bu farw wrth esgor ar Benjamin, yn y ffordd i Ephrath, sef Bethlehém; ac yno y claddodd

Jacob hi, ac a osodd golofn ar ei bedd. Gen. 35. 20. Merch deg ei phryd, a glandeg yr olwg oedd Rahel, a Jacob a'i hoffodd yn fawr; ond nid yw yr hanes yn ei dangos yn hynod am fwyneidd-dra ei hysbryd, nac am enwogrwydd ei duwioledeb. Er ei gwendidau, tebygol ei bod yn gwir ofni Duw. Edr. BENJAMIN, JACOB, JOSEPH, LABAN, LEAH.

'Llef a glybuwyd yn Ramah, cwynfan ac wylofain chwerw: Rahel yn wylu am ei meibion, ni fynai ei chysuro am ei meibion, o herwydd nad oeddynt.' Jer. 31. 15. Mat. 2. 18. Dinas yn Benjamin ydoedd Ramah, yn agos i ba un y claddwyd Rahel: mewn dull ffugryol o ymadroddi, hardd, a barddonol, gosodir hi allan yma fel yn cyfodi o'i bedd, i alaru yn chwerw iawn, o herwydd dinystyr ei meibion, hillogaeth Joseph a Benjamin; ni fynai ei chysuro, o herwydd nad oeddynt, gan eu bod hwy, gan mwyaaf, gwedi eu ladd neu eu haltudio. Y mae yn amlwg oddiwrth y geiriau, 'A hwy a ddychwelant o dir y gelyn,' adn. 16. fod y geiriau yn perthynu yn flaenaf i gaethiwyd yr Iuddewon yn Babilon; ond cawsant eu cyflawni wedi hyny yn ninystyr creulawn a dychrynlyd plant Bethlehem, gan Herod. Yr oedd ei merched o lwyth Benjamin, yn nghyd a'i chwlyrydd o lwyth Judah, yn wylu ar yr achlysur chwerw hwn, fel y clywyd eu wylofain hyd Ramah; a phe buasal eu mam yn gallu cyfodi o'i bedd, yr hon a hoffai blant mor fawr, buasal yn ymuno i wylu gda hwynt. BENONI ydoedd ei mab Ieuengaf iddi o hyd. Gen. 35. 18.

RAM, *רם [dyrchafedig]* 1. Mab Hesron a thad Aminadab, o lwyth Judah. 1 Cron. 2. 10.—2. Enw y genedl yr hanoedd Elihu o honl. Job 32. 2. Barna rhai fod Ram, yn y fan hon, yn sefyll yn lle Aram. Yr oedd Elihu o hillogaeth Buz mab Nachor yr Aramead, neu y Syriad. Gwel Calmet.

RAMAH, *רמה [uchel]*. Mae y gair hwn yn arwyddo *uchel*, neu *uchelfan*, oddiwrth hyn gelwir amryw leoedd yn Palestina, Ramah, Ramath, Ramatha, Ramoth, Ramathaim, Ramala, Ramathan. Jos. 19. 8, 21, 29, 36. Barn. 19. 13. 1 Sam. 30. 27. Ezra 2. 26. a 10. 29. Neh. 7. 30. a 11. 33.

RAMATH-MISPEH, dinas yn Gilead. Jos. 13. 26.

RAMATHAIM-SOPHIM, oedd ddinas yn Benjamin, yn nghylch chwe milltir i'r gogledd o Jerusalem. Jos. 18. 25. Nid pell oddiwrth Geba a Gibeath. Esa. 10. 29. Hos. 5. 8. Yn agos i'r ddinas hon y preswyliai Deborah. Barn. 4. 5. Yma y preswyliai Elcanah a'i fab Samuel. 1 Sam. 1. 1, 19. a 7. 17. a 8. 4. a 25. 1. Ac yn Natioth, neu *ddolydd* Ramah, yr oedd athrofa i feibion y prophwydi. 1 Sam. xix. Fel yr oedd yn sefyll mewn bwch rhwng y ddwy deyrnas, Israel a Judah, Baasa branin Israel a'i traws-feddiannodd, ac a ddechreuodd ei chadarnhau, fel na adawai i neb fyned allan na dyfod i mewn at Aas brenin Judah. 1 Bren. 15. 17, 21. Yma y doeparthodd Nebuzaradan y caethion a gymerodd efe yn Jerusalem, yr hyn a barodd wylofain mawr. Jer. 40. 1, 2, 3. a 31. 15. Edr. GILEAD.

RAMESES, *רמסס [taran]* talbeth yn yr Aipht, yr un a Gosen. Gen. 47. 11. Cafodd yr enw hwn oddi wrth ddinas o'r enw, a adeiladwyd gan yr Israellaid, medd Jerome, yn ddinas trysorau, sef i drysori yd ynddi. Barna rhai alw y ddinas felly ar ol enw rhyw frenin; ei enw ydoedd Rampsinus, neu Remphis. Gwel Diodorus Siculus, *lib. i. c. 2.* Hwn, tybia rhai, a orthrymodd Israel, ac a wnaeth iddynt adeiladu y petramidiau mawrion yno. Gwel Well's *Sacred Geography* by Taylor.

RAPHA, *רפא [seibiant]* 1. Pummed mab Benjamin. 1 Cron. 8. 2.—2. Mab Bineah, o Benjamin. 1 Cron. 8. 27.

REAIHAH, רַאִיָּה [*gweledigaeth yr Arglwydd*] mab Sobal, a thad Jahath. 1 Cron. 4. 2.—Yr oedd dau arall o'r enw. 1 Cron. 5. 5. Neh. 7. 50.

REBA, רַבָּע [*y pedwerydd, neu cynhyrfus*] brenin Midian. Num. 31. 8.

REBECCAH, רִבְקָה [*teuder, neu deniadol*] merch Bethuel, chwae'r Laban, gwraig Isaac, a mam Esau a Jacob. Eleazar, gwas Abraham, a gafodd ei anfon gan ei feistr i gyrchu gwraig i Isaac o Haran, ac efe a ddygodd iddo, trwy gyfarwyddyd dwyfol, Rebcecah. Gen. 24. 14—28. Edr. ABRAHAM, ESAU, ISAAC, JACOB. Nid oes dim hanes am Rebcecah gwedi iddi gyfarwyddo Jacob, trwy dwyll a chelwydd, i gael y fendith, ac i Jacob ymadael â thŷ ei dad. Pa bryd y bu farw, sydd anhysbys, ond y mae yn ddilys iddi farw o flaen Isaac, ac i'r ddau gael eu claddu gyd âg Abraham a Sarah, yn yr ogof yn maes Machpelah. Gen. 35. 29. a 49. 31. Yr oedd yn llances 'deg odiaeth yr olwg': yn wraig dduwiol, gall, synwryol—yn wraig addas i Isaac, mab yr addewid, ac i fyned i mewn i babell Sarah ei fam.

RECEM, רַקֵּם [*gwag*] 1. Tywysog Midian a laddwyd o achos feidd-dra Baal-peor gan feibion Israel. Num. 31. 8.—2. Mab Hebron. 1 Cron. 2. 43.—3. Dinas yn Benjamin. Jos. 18. 27.

RECHAB, רַכָּב [*cerbyd*]. 2 Sam. 4. 2. Edr. ISBOSETH, BAAANAH.

RECHAB, tad Jonadab a'r Rechablaid. Tyboga rhai ei fod o hillogaeth Hobab, brawd yn nghyfraith Moses, a'i fod yn un o'r tywysogion penaf y Ceneaid, ac iddo roddi enw i lwyth o honynt. Barn. 1. 16, 18. Tebygol fod y Rechablaid wedi ymrannu yn dri llwyth; sef y Tyraethiaid, y Simeathiaid, a'r Suchathiaid; eu bod yn broselytiaid i'r grefydd Iuddewig, a bod amryw o honynt yn ysgrifenyddion. 1 Cron. 2. 55. Jonadab mab Rechab, a chyfaill Jehu (2 Bren. 10. 15), a roddodd orchymyn i'r Rechablaid, nad yfent win, na adell-udent dai, na hauent hâd, ac na phlanent winllan; ond bod iddynt breswyllo mewn pebyll. Yr hwn orchymyn a gadwasant yn fanwl. Y mae yr Arglwydd yn addaw trwy Jeremiah, o herwydd ufudd-dod y Rechablaid i orchymyn eu tad, 'na phallai i Jonadab mab Rechab wr i sefyll ger ei fron ef yn dragwydd,' sef yn wir addolwyr Duw: yr hon addewid, diammen, a gyflawnwyd, er nas gwyddom pa fodd; a hwyrach ei bod yn cael ei chyflawni hyd heddyw. Pan ddaeth Nebuchodonosor i fyru i'r wlad, ffisaisant i Jerusalem rhag llw yr Assyriaid. Jer. xxxv.

Tebygol fod Jonadab gwedi gweled y canlyniadau alaethus o anghymedroldeb, ac ysbryd bydol, a chyda rhoddi gorchymyn, rhoddodd siampl i'w dylwyth o gymedroldeb, yn ei fucheddiad ei hun: y mae yr Arglwydd yn cymeradwyo eu hufudd-dod a'u hunanymwriad yn hyn; tebygol nad oeddnynt yn ffurfiol, yn hunan-gyflawn, nac yn enllibus; ond yn sanctaidd, ac ysbrydol, yn agwedd eu meddwl yn cyfateb i gymedroldeb eu bucheddau. Gwel *Univer. Hist. vol. iv. Witsius, Miscel. Sacr. Exercit. ix.*

RECHAH, רַכָּה [*tymer, neu cang*] lle yn Judah. 1 Cron. 4. 12.

REELEIAH, רַעֲלִיָּה [*syndod yr Arglwydd*] un a ddychwelodd i Jerusalem gyda Zorobabel. Ezra 2. 2.

REGEM, רֵגֶם [*porthor*] mab Jahdai. 1 Cron. 2. 47.

REGEM-MELECH, רֵגֶם מֶלֶךְ [*porthor y brenin*] Sereser a Regem-melech a anfonwyd (neu a anfonasant, fel y cyfieitha rhai y geiriau) i ymofyn â'r prophwydi, yn nghylch yr ymprydiau yr oeddnynt yn arferedig o'u cadw; sef yr ympryd blynyddol a gadwent

yn y pedwerydd mis, yn goffadwriaeth am ddyrlllo muriau Jerusalem; un arall yn y pummed mis, yn goffadwriaeth am losgiad y deml; un arall yn y seithfed mis, ar y dydd y laddwyd Gedaliah; un arall yn y degfed mis, am mal yn y mis hwnw y dechreuwyd gwarchae ar y ddinas. Yr ymofyniad oedd, a gadwent hwy rhagllaw yr ymprydiau fel arferol er ys 70 o flynyddoedd, am fod y ddinas a'r deml yn nghylch cael eu hadelladu. Pwy ydoedd y ddau wr hyn, a pha un ai yr anfonwr neu yr anfonedig oeddnynt, sydd ansicr; beth bynag am danynt hwy, y mae yr atebiad yn berthynol i'r holl genedi; yn mha un y mae yr Arglwydd, trwy y prophwydi, yn mynegi nad ydoedd eu hymprydau a osodiad dwyfol; a'u bod hwythau, yn y cyflawniad o'r ymprydiau hyn, yn gnawdol, yn ffurfiol, ac yn hunan-gyflawn, ac nid yn ymprydio i'r Arglwydd; sef yn gwir alaru am eu pechodau, ac yn cyflawnhau ac yn gogonoddynt yr Arglwydd yn ei farn-edigaethau am eu pechodau hwy a'u tadau. Yr oeddnynt yn barotach, fel pob rhagrithiwr, i ymprydio nag i ymadael â'u pechodau, a gwneuthur cyflawnder, barn, a thrugaredd. Zech. 7. 2—11.

REHABIAH, רַהַבִּיָּה [*yr Arglwydd fy äangydd*] mab Eleizer, ac w'r Moses; yr ydoedd ef a'i frodyr yn Lefaiad, ac yn olygwyr trysorau y deml. 1 Cron. 23. 17. a 26. 25.

REHOB, רַהֲבָה [*öangydd*] 1. Tad Hadadezer, brenin Zobah. 2 Sam. 8. 3.—2. Un a ddychwelodd o Babylon. Neh. 10. 11.—3. Dinas yn Aser, a roddwyd i'r Lefaiad o deulu Gersom. 1 Cron. 6. 75. Jos. 19. 30. a 21. 31. Num. 13. 21. 2 Sam. 10. 6, 8.

REHOBAM, רַהַבָּם [*öangydd y bobl*] mab Solomon o Naamah, Ammonees. 1 Bren. 14. 21. 1 Cron. 3. 10. Oddiw'rth lyfr y Diarebion, gellir barnu i'w dad gymeryd llawer o boen i'w hyfforddi mewn doethineb; ond ni dderbyniodd yr addysgiadau buddiol a gafodd; ac nis dangosodd ei dad hwynt chwaith yn addas o'i flaen yn ei fywyd. Olynodd ei dad yn y llywodraeth, a daeth i'r orsedd, A. M. 3030, c. c. 974, pan yn nghylch 41 o'i oed, am hynny ganwyd y fiwyddnynt ac deyrnasiad ei dad, pan oedd ei dad o 18 i 19 o'i oed. Teyrnasodd 17 o flynyddoedd yn Jerusalem. Daeth holl Israel, ar farwolaeth ei dad, i Sichem, i'w wneuthur ef yn frenin, a Jeroboam, yn awr gwedi dychwelyd o'r Aipht, yn flaenor arnynt. Deisyfasant iddo ysgafnhau peth o iau drom ei dad arnynt, gyd âg addewid y gwasaenaeth ef ar yr ammodau hynny. Yr oedd yr achwyniad hwn, mewn gradd mawr, yn angwyflawn. Ni orthrymmod Solomon erioed y bobl i chaethiwed caled, a threthi trymion, ac ni bu greulawn tu ag atynt; er, hwyrach, bod diwedd ei deyrnasiad yn fwy afwyddiannus na'i dechreuad. Nid oedd neb yn achwyn ar eilun-addoliaeth ei dad, ac yn dymuned diwygiad ac adferiad cyflawn o addoliad Duw yn eu plith, i'w burdeb gynt: 'Yr uniawn a aeth yn fras, ac a wingodd.' Deut. 32. 15. Yn ei ymfydrwydd, efe a wrthododd gynghor yr hynafgwyr, a thrwy gynghor y gwyr ieuainc, atebodd hwynt yn arw. Ar hyn, gwrthryfelodd deg llwyth yn ei erbyn, a gosodasant Jeroboam yn frenin arnynt, a llabyddasant Adoram, yr hwn oedd ar y dreth, a meini. Edr. JEROBOAM. Casglodd Rehobam lu o 180,000 i ymladd yn erbyn Israel, ond Semaiah, gwr Duw, a warafunodd iddo; a'r bobl a wrandasant ar air yr Arglwydd, ac aethant ymaith bob un i'w dŷ. Gwedi sicrhau ei deyrnas, a llywodraethu yn llwyddiannus dros dair blynedd, wedi hynny Judah a wnaeth ddrwygion i erbyn yr Arglwydd, trwy ddilyn pob math ar eilun-addoliaeth.—Yn y bummed fiwyddnydd iddo, daeth Sisac brenin yr Aipht, a llw mawr iawn yn erbyn Jerusalem, ac a'i hanrheithiodd. Mae efe a'i dywysogion yn edifarhan ac yn ymostwng wrth bregeth Semaiah, a chwasant

ymwared rhag eu dinystrio, ond nid rhag eu han-
rleithio. Dygodd Sisac ymaith yr holl drysorau;
a'r tarianau aur a wnaethai Solomon. Yr oedd iddo
ddeunaw o wragedd, a thriugain o ordderchadon,
wyth ar hugain o feibion, a thriugain o ferched.
Claddwyd ef yn ninas Dafydd, ac Abiah ei fab a deyrna-
ssodd yn ei le ef. Yr oedd Solomon yn gwybod yn
dda y diffyg synwyr oedd yn ei fab i gyflawni ei
fwradau, ac i lywodraethu yn ddoeth er llesâd i'r
wladwriaeth a'i deulu; a diammeu fod hyn yn achos
o alar trwm iddo. Preg. 2. 18, 19. 1 Bren. xii. a
14. 21—31. 2 Cron. x, xi, xii. Mab Sirach a ddy-
wed am dano, 'Rehoboam ymfydrwydd y bobl, ac un
disynwyr, yr hwn a yrodd y bobl ymaith â'i gynghor.'
Eccles. 47. 23.

REHOBOTH, רְחוֹבוֹת [y lleoedd] 1. Afon Idumea.
Gen. 36. 37. 1 Cron. 1. 48.—2. Enw dinas. Gen.
10. 11.—3. Enw pydw a gloddiodd bugelliad Isaac,
ac a arwydda *éangder*. Gen. 26. 22.

REHUM, רְחוּם [trugarog] yr oedd dau o'r enw.
—1. Lefiad. Ezra 2. 2. Neh. 3. 17. a 12. 3.—
2. Cofiadur brenin Babilon tu yma i'r afon Euphrates.
Ezra 4. 8, 9, 17, 23. Edr. BSLAM.

REI, Heb. רֵי [fy nghyfaill] un o gedyrn Da-
fydd, a fu yn fyddlon i Solomon yn erbyn Adoniah.
1 Bren. 1. 8.

REMALIAH, רַמְלִיָּה [dyrchafiad yr Arghwydd]
tad Pecah brenin Israel. 2 Bren. 15. 25.

REMETH, רִמֶּת [uchelder] dinas yn rhandir Gad;
dinas noddfa, ac un o ddinasoedd yr offeiriad. Yr
un a Ramoth. Jos. 19. 21.

REMPHAN, 'A chwi a gymerasoch babell Mo-
loch, a seren eich duw Remphan, lluniau y rhaf a
wnaethoch i'w baddoli.' Act. 7. 43. Y mae geiriau
Stephan yn un agos a chyfleithiad y LXX. o Amos
5. 26. 'Ond dygasoch babell eich Moloch, Chiwn
eich delwau, seren eich duw, a wnaethoch iwch' eich
hunain.'—'Ond dugasoch Siccwt eich brenhin, Chiwn
hefyd eich delwau, (a) seren eich duwiau, yr hon a
wnaethoch iwch eich hunain.' Dr M. Cyfleitha y
Dr Newcome hwynt, trwy draws-gyfleu y geiriau
Hebraeg fel y canlyn: 'Nagê, ond dygasoch babell
Moloch, a seren eich Duw Chiwn: eich delwau a
wnaethoch i chwi eich hunain.' Mae y cyfleithiad
hwn yn ateb yn agos i'r Groeg, ond bod *Remphan* yn
lle *Chion*. Am gyfnewidau y gair hwn, yr unig
reswm coeladwy a welais yw, iddynt ddarllen y gair
רִמֶּת (*reuan*) yn lle yw (*chevan*) trwy fod llinell yn
ngwaelod y llythrenn c wedi ei gadael allan, ac fel hyn
y trowyd hi yn רִמֶּת Y mae amryw siamplau i'w cael i'r
LXX. gyfnewid y llythyrenau hyn, neu eu bod wedi
eu cyfnewid trwy ddiolalwch yr adysgrifenydd yn y
copi Hebraeg y cyfleithasant o hono; megys yn
Nah. 1. 6. רוּשׁ (*ros*) yn lle רוּשׁ (*ros*) fel tân.
Gwel Glassius *Phil. Sacr. lib. iv. tract. 3. Vitringa
Obs. Sacr. lib. ii. cap. 1.* Am yr eilun-dduw Chiwn,
neu Remphan, ychydig o foddlonrwydd sydd i'w gael,
pwy, na pha fath un oedd; ac nid ydyw o ganlyniad i
wybod. Profi y mae Amos a Stephan y tueddrrwydd
oedd yn yr Israeliaid yn mhob oes i eilun-addoliaeth,
a gwrthryfelgarwch. Eilun-addolwyr oeddynt yn yr
Aipht; dilynasant yr un arferiad haledogid wrth Sinai;
ac hefyd wedi hynny yn yr anialwch; ac yn yr oesoedd
wedi hynny trwy eu cenedlaethau; ac a dynasant
farnediogaethau Duw arnynt er eu dinystr trwy hynny.
Ezec. xx. Ps. 106. 37, 38.

REPHAEL, Heb. רֵפְאֵל [meddyginiaeth Duw] mab
Semaiah. 1 Cron. 26. 7.

REPHAH, רֵפְחָא [seibians] mab Beraiah, ac wŷr
Ephraim. 1 Cron. 7. 25.

REPHAIHAH, רֵפְחִיָּה [meddyginiaeth yr Arglwydd]
yr oedd amryw o'r enw. 1 Cron. 4. 42. a 7. 2. a
9. 43. Neh. 3. 9.

REPHAIM, nall ai hillogaeth Rephah, neu enw
priodol ar y cawri gynt yn mhlith y Philistiaid, &c.
Yr oedd cenedl o'r enw hwn yn amser Abraham.
Gen. 14. 5. Yr oedd rhai o'i hillogaeth yn Ngha-
naan yn amser Josuah (Jos. 12. 4. a 17. 15.) lle y
cyfleithir y gair *cawri*. Gwel 1 Cron. 20. 4, 5, 6.
yn Hebraeg. Sonir am ddyffryn Rephaim, neu, glyn
neu ddyffryn y cawri, lle y preswyliai y Rephaim hyn,
y rhai a goffêir gyd â'r Heffaiad, y Pereziaid, yr Amor-
iaid, &c. Josuah 15. 8. a 18. 16. 2 Sam. 5. 18, 22.
1 Cron. 11. 15. a 14. 9. Yr oedd y dyffryn hwn yn
rhandir Judah neu Benjamin, nid pell oddiwrth Jeru-
salem, ac yr oedd yn dra ffrwythlon. Esa. 17. 5.
Mae y ffordd o Jerusalem i Bethlehem, medd Maun-
drell, yn myned trwyddo.

REPHIDIM, רֵפְדִים [gorphwysfaoedd] gwersyllfa
Israel yn yr anialwch, o du y gorllewin i'r Môr Coch,
lle y tuchanasant o eisieu dwfr, ac y tarawodd Moses
y graig, wrth orchymyn Duw, iddynt gael dwfr.
Oddiwrth hyn galwyd y lle Massa, *profedigaeth*, a
Meribah, *cynhen*. Yma yr ymladdodd Josuah hefyd
âg Amalec, ac a'i gorchfygodd. Exod. xvii. Edr.
AFON, CRAIG.

RESA, mab Zorobabel, a thad Joanna. Luc 3. 27.

RESEN, רֶסֶן [ffrwyng] dinas yn Assyria, rhwng Ni-
nifeh a Chalah, a adeiladwyd gan Assur. Gen. 10. 12.

RESEPH, רֶשֶׁף [saeth boeth] 1. Mab Rephah.
1 Cron. 7. 25.—2. Dinas yn Syria. 2 Bren. 19. 12.
Esa. 37. 12.

RESIA, רֶשִׁיא mab Ula. 1 Cron. 7. 39.

RESIN, רֶזִין [ewyllysiwr da, safadwy] brenin diw-
eddaf Syria, a hwyrach un o hiliogaeth Hazael. Tua
diwedd ei deyrnasiad gwnaeth gynghair â Pecah bren-
in Israel, i fyned i ryfel yn erbyn Ahaz brenin Judah.
Eu bwriad oedd diroseddau Ahaz, a rhoddi mab Tabeal
ar yr orsedd yn ei le. Gwarchaebasant ar Jerusalem,
ond heb allwng ei goroegyn, anrheithiasant y wlad,
a dychwelasant yn eu hol. Gwedi hyn, aeth Resin a'i
fyddinoedd ac a gymerodd Elath, ac a'i dug hi at
Syria, ac a yrodd yr Iuddeuon oddi yno; a'r Syriaid
a breswylasant yn Elath. Edr. AHAZ. Tiglath-
pleser, brenin Assyria, trwy annogaeth Ahaz, a ores-
gynodd Syria, a laddodd Resin, ac a gaethgludodd ei
ddelliaid i Media. Gwedi hyn, bu Syria yn dalaeath o
ymerodraeth Assyria; fel hyn y dinystrwyd yn hollol
freniniaeth Syria, yn ol prophwydoliaethau y proph-
wydi: 'Wele Damascus wedi ei symud o fod yn
ddinas—anfonaftân i dŷ Hazael, ac efe a ddifa bal-
asau Benhadad—pobl Syria a ant yn gaeth i Cir,' &c.
Esa. 17. 1, 3. Amos 1. 4, 5. 2 Bren. xvi. 2 Cron.
xxviii. Esa. vii, viii.

REU, רֵעוּ [ei gyfaill] mab Peleg, a thad Serug.
Gen. 11. 18. 1 Cron. 1. 25.

REUBEN, רְאוּבֵן [gwelwch fab] mab hynaf Jacob
o Leah. Am ei losgach gyda Bilhab, gordderch-
wraig i dad, colodd ei enedigaeth-fraint; a rhagfyn-
egodd ei dad wrth farw na ragori efe ddim. Er i'r
pechod hwn gael ei gyflawni er's deugain mlynedd;
ac er ei fod, tebygol iawn, wedi cael gwir edifeirwch
a madduau o hono; etto, am ei fod yn fai mwy ffaiidd
yn ei natur, coffâwyd ef gan Jacob ar yr achlysur o
fendithio ei feibion, a difreiniwyd y llwyth o'i her-
wydd; i ddangos, nid yn unig yr atgaswydd oedd yn
ngolwg Jacob, ond hefyd ffeiddiad yr Arglwydd o
hono, ac i fod yn rhybydd i'r Israeliaid ac eraill hyd
ddiwedd amser. Dangosodd Reuben fwy o diriondeb

a charedigrwydd tu ag at Joseph, nag un o'i frodyr eraill, ac a'i hachubodd o'u llaw pan yr oeddant am ei ladd; ac yr oedd yn bwriadu ei ddwyn eilwaith at ei dad, pe buasai ei frodyr heb ei werthu. Gen. 29. 32. a 30. 14. a 35. 22. a 37. 29, 30. a 39. 32. a 42. 21, 22, 37. a 49. 3, 4. 1 Cron. 5. 1.

Ei feibion oeddnt Hanoch, Phalu, Hesron, a Carmi, y rhai oeddnt benau teuluoedd. Num. 26. 5, 6. Eu gwyr o ryfel pan ddaethant allan o'r Aipht oeddnt 48,500 o rifedi. Pan rifwyd hwynt yn rhosydd Moab, yr oeddnt yn ychydig llai o rifedi; sef 43,730. Cawsant eu hetfeddiaeth y tu hwnt i'r Iorddonen, yn ngwledydd Sehon ac Og. Dathan, Abiram, ac On, y rhai a wrthryfelasant gyda Corah, oeddnt o'r llwyth hwn. Yr oeddnt yn gwersyllu yn yr anialwch, yn yr all ddoeparth o flaen yr arch, ac Elisur mab Zedeur oedd eu tywysog. Eu hyspiwr oedd Sammus mab Zaccur. Yn ol prophwydoliaeth Jacob, ni ragorodd y llwyth hwn; ni chododd un gwr enwog yn eu plith trwy yr holl oesoedd; etto rhagfynega Moses na ddinystreir hwynt, ond y byddent yn aml o rifedi. Deut. 33. 6. 'Ac na bydded ei ddynion ychydig o rifedi.'—'A bydded ei ddynion ychydig o rifedi.' Dr M. ar ol y *Vulg.*—'Bydded ei ddynion o rifedi,' sef yn llawer, 'ac yn mhilth rhifedigion Israel.' *Heb.* Yr oedd eu sefyllfa yn eu gwneuthur yn ddarostyngedig i ruthrau llawer o elynion: yr oedd y Moabliaid i'r deheu iddynt, yr Ammonoliaid i'r dwyrain, a'r Syriaid i'r gogledd. Num. 1. 5, 21. a 10. 18. a xvi. a 26. 5, 6. a xxxii. Jos. xxii. Deut. 33. 6. Buont yn ddarostyngedig i'r un dygwddiadau a'r Gadiaid. Edr. GAD, MANASSEH.

REUEL, רֵאֵל [cyfaill Dduw] 1. Mab Esau o Basemath. Gen. 36. 4.—2. Yr un a Jethro, tebygol. Exod. 2. 18. a 3. 1. Gelwir ef Raguel yn Numeri 10. 29. Yr un llythyrenau Hebraeg sydd yn y ddau fan, רֵאֵל (*Re-u-el*) a buasai gwell eu hargraffu yr un fath yn ein cyfieithiad ninnau.

REUMAH, *Heb.* רְאוּמָה [*uchel*] gordderch-wraig Nachor, mam Tebah, Gaham, Thahaz, a Maachah. Genesis 22. 24.

REZON, *Heb.* רֵזוֹן [*bychan*] mab Eliada, yr hwn a wrthryfelodd yn erbyn Hadadezer ei arglwydd, brenin Syria, yn Soba, pan oedd Dafydd yn rhyfela ag ef. Cynnullodd wyr ato, ac a seith yn dywysog ar fyddin; gorsegynodd Damascus, a theyrnasodd yno. Pa un ai yn amser Dafydd ai yn amser Solomon y bu hyn, a pha bryd y dechreuodd wrthwynebu Solomon, nid yw gwbl sier: tebygol na feddiannodd Damascus cyn diwedd amser Solomon; canys Dafydd a ennillodd Damascus yn gystal a rhan arall o Syria; a Solomon a deyrnasodd ar yr holl dalaeth a ddarostyngwyd gan Dafydd. Bu farw yn hen. O ryfel Dafydd a Hadadezer, yn nghylch y flwyddyn A. M. 2960, i ddiwedd teyrnasiad Solomon, A. M. 3029, yr oedd 69 o flnyddoedd; os oedd Rezon yn nghylch 25 neu 30 o oed pan oedd yn dywysog ar lu Hadadezer, rhaid iddo fyw yn nghylch 90 o flnyddoedd. 1 Bren. 11. 23, 24, 25. a 15. 18. Hwyrach mai Hezion a'i hollynodd yn y llywodraeth ar Syria.

RIBAI, רִבְיָי [yr hwn sydd yn lliosogi] tad Ittai o Gibeah Benjamin, un o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 23. 20.

RIBLAH, רִבְלָה [*mauredid iddo ef*] dinas o Syria, yn ngwlad Hamath. Yr ydoedd yn lle o'r hyfrydaf. Yma y difreiniodd ac y rhwymodd Pharaoh-Necho y brenin Joachaz; ac yma y lladodd Nebuchodonosor feibion Sedeciah, a holl dywysogion Judah, ac a dynodd lygaid y brenin, ac a'i rhwymodd a chadwyni, ac a'i dygodd i Babilon. 2 Bren. 23. 33, 34. a 25. 6, 20, 21. Jer. 39. 5. a 52. 9.

RIMMON, רִמּוֹן [*dyrchafedig, neu pomgranad*] 1. Dinas yn Zabulon, hwyrach, medd Calmet, yr un a Dimnah, neu Dimoa, neu Damna. Jos. 21. 35. Hwa ydyw Rimmon-Methoar. Jos. 19. 13.—2. Craig y ciliodd meibion Benjamin Iddi. Barn. 20. 45. a 21. 13.—3. Dinas yn llwyth Judah a Simeon. Jos. 15. 32. a 19. 7. 1 Cron. 4. 32. Neh. 11. 29.—3. Dinas neu ddyffryn nid pell o Megido, medd Lyra, y tu deheu i Jerusiem. Zech. 14. 10.—5. Rimmon-Pares (*rhaniad y pomgranad*) gwersyllfa yr Israeliaid yn yr anialwch. Num. 33. 19. Unrhyw le uchel oedd addas ei alw wrth yr enw hwn.—6. Eilundduw y Syriaid yn Damascus. 2 Bren. 5. 18. Edr. NAAMAN.—7. Rimmon y Beerothiad, tad Baanah a Rechab. 2 Sam. 4. 2.

RIPHATH, רִפְתָּח [*meddyginiaeth, llethor*] ail fab Gomer, ac wŷr Japheth. Gen. 10. 3. Gelwir ef *Diphath*, yn Hebraeg, yn 1 Cron. 1. 6. Y רִפְתָּח a gyfnewidir yn aml. Bernir i'w hiliogaeth bologl Paphlagonia, neu Bithynia, yn Asia Leiaf. Dywed Josephus y gelwid gynt y Paphlagoniaid, y Riphathseaniaid, oddiwrth Riphath. Coffâ Bochart am sfon yn neu yn agos i Paphlagonia, a'i henw Rhebas, Rhebeus, neu Rhebanus. Rhydd Stephanus hanes, nid yn unig am sfon, ond hefyd am dalaeth o'r enw Rhebael. Cyflea Pifny bobl o'r enw Riphael yn agos yma. Gwel *Universal History*, vol. 1.

RISPAH, רִסְפָּה [*marwoyrn byw*] merch Aiah, a gwrraig Saul; dau o feibion pa un a grogwyd gan y Gibeoniaid. Hi a gymerodd sach-lian, ac a'i hestynodd ar y graig; ac a fu yno am fisoedd, i gadw yr ehedaid a'r bwystflood oddi wrthynt. 2 Sam. 21. 10. Gwedi marwolaeth Saul, Abner ei ewythr a'i cymerodd hi. 2 Sam. 3. 7, 11.

RISSAH, רִסָּה [*dyfrllyd*] un o wersyllfaedd Israel yn yr anialwch. Num. 33. 22.

RITHMAH, רִתְמָה [*banadi*] un o wersyllfaedd Israel yn yr anialwch. Num. 33. 18.

ROGEL, רֹגֵל [*troed*] ffynon yn agos i Jerusalem Jos. 15. 7. a 18. 16. 1 Bren. 1. 9.

ROGELIM, רֹגְלִים [*traed*] lle yn Gilead, tu hwnt i'r Iorddonen, lle y preswyliai Barzilai, cyfaill Dafydd. 2 Sam. 17. 27.

ROHGAH, רֹחַגָּה [*meddu, gwaedd*] mab Samer o Aser. 1 Cron. 7. 34.

ROMAMTI-EZER, רֹמַמְתִּי-עֶזֶר [*dyrchafiad cymhorth*] mab Heman. 1 Cron. 25. 4.

ROS, רוּס [*pen, penaeth*] seithfed mab Benjamin. Gen. 46. 21.

RUBI, y gair נֹבֵר a gyfieithir *carbuncel*, yn Exod. 28. 18. a 39. 11.—*rubi*, yn Ezeq. 28. 13. Rubi yr cyfieithiad y Dr M. ynddynt oll. Y cyfieithiad *Saes.* ydyw *emerald*. Rhyw fath o faen gwerthfawr mae y gair yn ei arwyddo, sydd a'i gynneddfau yn anadnabyddus yn bresennol. Y maen a elwir rubi yn awr sydd o liw coch, yn gymysgedig â glâs, coch-lâs. Y mae yn faen tra gwerthfawr, ac mor galeted agos a'r diamond. Ei faintioli yn gyffredin ydyw cymaint a phen pin mawr, ond welthiau yn fwy.

RUFFUS, mab Simon y Cyreniad. Marc 15. 21. Barna rhai mai yr un yw hwn y coffâ Paul am dano. Rhuf. 16. 13.

RUTH, רוּת [*cyfeilles, digonol*] Moabees, a gwrraig Chilion, mab Elimelech a Naomi. Wedi marw Chilion, dychwelodd gyda Naomi i Bethleham. Priododd Boaz hi, cyfathrachwr Naomi. Edr. BOAZ, NAOMI. Ymddengys wrth yr hanes, ei bod hi yn ferch dirion a serchog, ac iddi gael gwyboddeith gwirioneddol o Dduw

Israel, ac iddi ddyfod i obeithio dan ei adenydd ef. Dyrchafodd Duw yr alltudes dlawd hon o Moabi i fod yn un o hynafiaid y Messiah. Mat. 1. 5.

LLYFR RUTH sydd fel attodiad i Lyfr y Barnwyr, a rhag-draethawd i'r hanes canlynol. Tebygol mai Samuel a'i hyagrifenodd, wedi iddo eneinio Dafydd yn frenin. Anhawdd penderfynu amser y dygwyddiadau a grybwyllir ynddo; ond y mae yr hanes yn bwysfawr ac yn addysgiadol; ac yn dangos gofal manwl a thirion rhagluniad Duw am ei bobl, yn y pethau lleiaf perthynol iddynt. Y mae ei ofal am danynt, a'i lywodraeth ar bob peth perthynol iddynt, yn fanwl, yn rasol, yn ddoeth, yn effeithiol, ac yn gyd-glymedig. Cafodd y llyfr ei enw oddiwrth Ruth, hanes pa un a gynnwysir ynddo. Y mae yn dra angenrheidiol yn mhllith yr ysgrifeniadau sanctaidd; canys hebdo ni

bussai mo lin-âch Crist yn eglur, i ddangos mai efe oedd y gwir Fessiah; y mae yn cynnwys yr achau o Pharez hyd Dafydd. Dengys hyn hefyd fod Iechyd-wriaeth y Messiah yn perthyn i bechaduriaid y Cenedloedd yn gystal ag i'r Iuddewon; gan fod Ruth, Moabees weddw dlawd, yn mhllith ei achau.

Sylwa Calmet fod ynddo ddau dduoll o ymadroddi arferedig yn unig ynddo ef ac yn llyfrau Samuel a'r Brentnoedd, yr hyn, hwyraeth, a brawf mai yr un a ysgrifenodd y ddau; sef, 'Fel hyn y gwnelo yr Arglwydd i mi, ac fel hyn y chwaneo.' Ruth 1. 17. Cymh. 1 Sam. 3. 17. a 14. 44. a 20. 23. 2 Sam. 3. 9, 35. a 19. 13. 1 Bren. 2. 23. a 19. 2. a 20. 10. 2 Bren. 6. 31. Y llall yw, 'y dadguddiwn i dy glust,' yn lle 'dywedyd,' neu 'mynegi.' Ruth 4. 4. Cymh. 1 Sam. 20. 2. 2 Sam. 7. 27. yn Hebraeg.

RH.

RHAD—AU, (rha-ad) *Llad*. GRATIA: llâd, cêd, dawn, bendith, ffafir.—Gorair, yn rhydd, yn hael, heb haeddiant. Rhad Duw yma! sef bendith Duw yma; nid oes rad ar a wnelo, sef nid oes llwyddiant ar a wnelo; rhad Duw ar bob rhaferthwch! sef bendith Duw ar bob rhoddiad dalonus; rhad Duw ar bob llaw ddiifin! sef bendith Duw ar bob llaw ddiwyd; Mab rhad, sef a rad roddwyd, yr Achubwr.

Deudwyd, Dofydd ai rhydd *rhad*. *Diar*.

'Caraf hwynt yn rhad.' Hos. 14. 4. רַחֵם *rhad*, sef yn ewyllysgar, yn anhaeddiannol, yn wirfoddol, yn helaeth, ac yn haelionus; hyn a arwydda y gair Hebraeg (gwel yn *Heb. Exod. 36. 3. Lef. 7. 16. Ps. 51. 12. a 110. 3. Esa. 32. 8.*) caru yn rhad, a chyfranu yn haelionus o'r cariad hwnn sydd yn Nuw, at rai cwbl annheillwng.

'A hwy wedi eu cyflawnbau yn rhad trwy ei ras ef.' Rhuf. 3. 24. *δωρεαν η̄ αυτου χαρις*. 'Yn ddownus sef drwy y rat ef.' W. S. 'O rad rodd, trwy ei ras.' Macknight. Trwy weithrediad rhyfedd gras Duw, sef ei ddaioni a'i gariad anhaeddiannol, yn unig y daeth hyn. Duw feddylodd gyntaf am hyn, a hyny o'i ras; efe o'i ras a drefnodd y ffordd ryfedd o gyflawnhau pechadur; o ras yr etholodd y Mab, ac a'i gosododd yn y swydd gyfyngol, ac a'i hanfododd i'r byd i weithredu cyflawnder drostynt; gras hollod rad a weithredodd yn meddwl Crist yr holl waith a wnaeth; a gras sydd yn gweithredu fydder cyflawnhad, &c. 1 Cor. 2. 12. Zech. 4. 7. Edr. GRAS.

RHAFF—AU, (rha-aff) cort, cebystr, hoenyng; rheffawg.—'A rhaffau am eu penau:' yn arwydd o'u cyfyngder, a'u herfyniadau difrifol am faddeuant. 1 Bren. 20. 31, 32.—'Torodd raffau y rhai annuw- iol:' hyny yw, eu holl gynghorion a'u hymdrechiadau i dynu aradr eu hanwiredd. Ps. 129. 4. Esa. 5. 18. Exod. 35. 18.

RHAG, (rha-ng) *Gr. γαρ; literis transpositis*; Dr D. Rhagddod, yn arwyddo o flaen, blaen; oddiwrth; am; o herwydd; fel na. Rhagwyf, rhagddwyf, rhagof, rhagddof, sef o'm blaen; rhagot, rhagddot, sef o'th flaen, &c. Gen. 26. 13. 2 Bren. 3. 24. a 4. 24. Exod. 14. 15.

RHAGBAROTOI, (rhag-barawd) parotôl yn mlaen llaw.—'I beri gwybod gould ei ogoniant ar lestri trugaredd, y rhai a ragbarotôdd efe i ogoniant.' Rhuf. 9. 23. Y mae y rhagbarotod hwn yn cynnwys holl weithrediadau grasol Duw tu ag at ei bobl; sef eu cyflawnhau, eu hagenedlu, adnewyddu, a sancteiddio eu calonau. Yn y rhagbarotod hwn y mae Duw yn dangos anfeidrol gyflawnder, a gould ei ras, a gogoniant ei holl briodolaethau. Ei waith ef yw y cwbl

o'r rhagbarotod; ac mae yn gweithredu yn rasol ac yn ogoneddus yn y cwbl. Y mae yn ewyllysgo peri gwybod y gould gogoneddus sydd ynddo; a hon yw y ffordd a gymerodd i hyny. Rhuf. 8. 28. Col. 1. 27. Eph. 1. 4, 7. 2 Tim. 1. 9. a 2. 21.

RHAGDERFYN—U—EDIG, (rhag-terfyn) rhagosod; rhagosoddig.—'Gan fod ei ddyddiau ef gwedi eu rhagderfynu.' Job 14. 5. a 30. 23. Mae y dyddiau a'r amseroedd gwedi eu rhagderfynu gan Dduw. Y mae amser i bob peth, ac felly y mae i bob person. Preg. 3. 1. Y mae hyn yn wir, nid yn unig am ber- sonau neillduol, ond hefyd am genedlaethau: Ie, am holl genedlaethau y ddaear, a holl ddygwyddiadau y byd a'r eglwys. Act. 17. 26. Gen. 6. 3. a 15. 13. Jer. 25. 11, 12. Dan. 9. 2, 24. Heb. 7. 27. Ond nid rhagderfyniad Duw yw ein rheol ni i weithredu; rheol Duw ei hun yw; er y dylai yr ystyriaeth o hyn fod yn lleiol i ninnau; sef i beri i ni gydnabod Duw yn mhob peth, i fod yn barod wrth ei alwad, ac i ym- ostwng i'w drefniadau.

RHAG-DDANGOS, (rhag-dangos) dangos yn mlaen llaw.—'Rhag-ddangosaf i chwi pwy a ofnwch.' Luc 12. 5. *προδειξω*, dangosaf yn oleu, yn eglur, ac ar gyhoedd, trwy roddi rhesymau cedyrn ac amiwg paham y dylech ei ofni; sef y mae ganddo awdurdod i fwrw i uffern.

RHAG-DDARBOD, (rhag-darbod) darparu yn mlaen; gofalu, pwyllio.—'Na wnnewch rag-ddarbod dros y cnawd, er mwyn cyflawni ei chwantau ef.' Rhuf. 13. 14. 'Ac na vit eich gofal tros y cnawt, er mwyn porthi tra chwantaef.' W. S. *προνοια, rhag- feddwl, rhag-ofalu* i gyflawni rhyw ddyben neu or- chwyl; rhag-feddwl pa fodd i gyflawni chwantau y cnawd; rhag-ofalu am y moddion i hyny. Dyma agwedd meddwl dynlon llygredig, diadgenedledig; rhag-feddwl a rhag-ofalu am gyflawni chwantau llygredig eu natur. Gwisgo yr Arglwydd Iesu sydd yn beth cwbl groes i hyn. Edr. Gwisgo.

RHAG-DDYSG—U, (rhag-dysg) dysgu blaenorol, cyn-ddysgu, dysgu blaen llaw.—'Hithau gwedi ei rhag-ddysgu gan ei mam.' &c. Mat. 14. 8. *προ- βιβασθαισα, wedi ei rhag-annog*. Cyfieithir yr un gair *gyru*, yn Act. 10. 33. Dengys y gair yn hynod ysbryd dialgar, creulon, ei mam, yn annog ei merch i weithred mor greulon, ac mor groes i wyledd y rhyw fenywaidd.

RHAG-DDYWEDYD, (rhag-dywedyd) dywedyd am beth cyn iddo ddyfod.—'Nid oes neb a ddichon rhag-ddywedyd dim ond Duw, a'r neb y dadguddio Duw iddo yr hyn sydd i ddyfod. Y mae pethau i

ddyfod yn anhysys i bawb ond Duw. 'Wele, rhag-ddywedais i chwi bob peth.' Marc 13. 23. Sef pob peth mewn perthynas i'w peryglon oddiwrth gau-griatiaid a gau-brophwydi, ac am y gorthymnderau oedd ar ddyfod ar y wlad. 'Ymogelwch, wele, rhag-ddywedais i chwi bob peth.' eich rhybuddio yr ydwyf yn garedig; am hyny gwyllwch ac ymogelwch, rhag y pethau gau a enfyf yn diafol fel pe baent wir.

RHAG-EFENGYLU. 'A rag-efengylodd i Abraham.' Gal. 3. 8. Rhag-efengylodd Duw i Abraham cyn rhoddi y gyfraith; i.e. a chyn enwaedu Abraham. Yr un efengyl oedd gan Dduw i'w chyhoeddi yn mhob oes o'r byd: yr un efengyl oedd yn yr adnewid i Abraham, 'Ynot ti y bendithir yr holl genedloedd,' ag yr oedd Crist yn ei roddi i'r apostolion, pan y parodd iddynt hwy 'bregethu edifeilwch a maddeuant pechodau yn ei enw ef yn mhlith yr holl genedloedd.' Luc 24. 47. Gen. 12. 3. a 18. 18. a 22. 18. a 26. 4. a 28. 14.

RHAGFARN—U, (rhag-barn) barn brysur, blaen-farnu; barnu yn fyrbwyll, ac yn adgas; barnu cyn gwrandu tystion ar yr achos.—'Gadw o honot y pethau hyn heb ragfarn, heb wneuthur dim o gyd-bartiaeth.' 1 Tim. 5. 21. Edr. PARTIAETH.

RHAGFLAEN--OR—U, (rhag-blaen) rhag redwr, rhag-redegwr; rhag-gymeryd; achub y blaen.—'I'r man yr aeth y rhag-flaenor droem ni, sef Iesu.' Heb. 6. 20. Arwyddiaid y gair *Gr.* προδρομος, *rhag-flaenor*, un yn myned o'r blaen, myned o flaen un i ddangos y ffordd; tywysog; yn un myned o flaen y faner i'w hamddiffyn; un a wnaeth beth gyntaf: hefyd blaen-fwrwyth; megys προδρομος σκουρ, *ffgysen gynnar*. LXX. Esa. 28. 4. Gwel Schleusner, Mintert. Y mae yr Iesu yn rhag-flaenor, 1. Fel arch-offeiriad, yr hyn nid oedd yr arch-offeiriad Iuddewig. Aethant hwy i mewn eu hunain i'r cysegr sancteiddiolaf, ond nid agorasant y ffordd i neb arall ddyfod ar eu holl; ond aeth Iesu i mewn yn ei swydd offeiriadol, fel rhag-flaenor, i dywys ei eglwys i mewn ar ei ol.—

2. Rhag-flaenor yw 'drosom ni,' sef dros bob credadyn, dros yr holl eglwys, bob amser, lle, ac oes. Y mae efe felly mewn tair ystyr, (1.) Yn arddangos i'r holl nefoedd ei lwyddiant yn ei waith yma yn y byd; sef iddo gyflawnu brynu ei bobl etholedig. Pa. 68. 18, 24, 25, 26. a 47. 5, 6, 7. Esa. 53. 12.—(2.) Mewn ffordd o rag-barotoad; sef rhag-barotbi y ffordd yn rhydd ac agored, i gael dyfodfa gyda hyder at orsedd-faine y gras. Heb. 9. 8. a 10. 19—22. Ac i gael mynediad helaeth i'r trigfanau nefol. Ioan 14. 2, 3.—(3.) I gymeryd meddiant dros ei bobl, ac yn eu henw, o'r etifeddiaeth dragywyddol, ag y maent hwy yn gyd-etifeddiad i Christ o honi. Rhuf. 8. 17. 1 Petr. 1. 4.—'Aeth y tu fewn i'r llen;' yn dangos, 1. Fod ei waith y tu allan i'r llen, yma ar y ddaear, gwedi ei orphen.—2. Cymeradwyaeth Duw o'r hyn oll a wnaeth yma ar y ddaear. Esa. 53. 11, 12. Phil. 2. 7—11.—3. Y mae efe o hyd tu fewn i'r llen yn ei swydd offeiriadol, yn ymddangos ac yn eiriol dros ei bobl. I'r man yr aeth y rhag-flaenor, y daw ei holl bobl ar ei ol, yn ddilys. Mae wedi cymeryd meddiant fry o'r etifeddiaeth, ac yn alluog i amddiffyn yr etifeddiad yma, a'u dwyn yn ddilogel i dŷ ei Dad. Credu ynddo, a dilyn ei ôl, a'n harwain ninnau yno.

RHAGFUR—IAU, (rhag-mur) gwrthglawdd, amddiffynfa, noddle.—Iechydwr iaeth yr Arglwydd yw muriau a rhagfuriau ei bobl. Pa. 48. 13. Esa. 26. 1. Edr. MUR.

RHAGLAW—IAID, (rhag-llaw) rhaglywiawdwr; eil-ben, is-lywydd, rhag-swyddwr. Dan. 3. 2. Mat. 27. 11. Act. 13. 7. a 18. 12. a 19. 38.

RHAGLUN—IO—IAETH—U, (rhag-llun) rhag-drefnu, rhag-osod, rhag-arfaethu; rhag-derfyniad, rhag-arfaethiad, rhag-ddarbodaeth. Y gair *Gr.* προοριζω, a gyfieithir *rhaglunio*, *rhagluniaethu*, yn Act. 4. 28. Rhuf. 8. 29, 30. Eph. 1. 5. sydd yn arwyddo rhag-derfynu, rhag-ordeinio, rhag-arfaethu, rhag-osod. 1 Cor. 2. 7. Y mae amryf eiriau yn cael eu harferyd yn yr ysgrythrau i osod allan arfaethiad neu raglunio Duw; megys ελεος, *etholedigaeth*; προνοιας, *rhag-wybodaeth*; προδοσις, *arfaeth*; ωριστη βουλη, *terfynedig gynghor*; ωριζω, *ordeinio*; προοριζω, *rhaglunio*.

Y mae rhaglunio Duw yn arwyddo, yn yr ystyr mwyaf helaeth, 1. Arfaethiad a rhag-drefniad Duw mewn perthynas i'w holl greaduriaid, yn enwedig creaduriaid rhesymol: yr oedd yr holl greadigaeth mewn arfaeth a rhag-drefniad er tragywyddoldeb cyn rhoddi bôd iddi. Nid aeth Duw i weithredu heb arfaeth, neu heb drefn, yn ol yr hyn yr oedd i weithredu. Yr oedd holl anasawd a dyben gwneuthuriad pob creadur wedi eu rhaglunio cyn ei greu; ac yn ol y rhaglunio y gwnawd ef. Y mae yn anfeidrol bell oddiwrth berffeithrwydd Duw, i feddlw iddo fyned i weithredu dim, heb wybod neu raglunio pa fodd y gwethredai. Yr oedd anasawd, bôd, dull, amser, lle, a dyben, pob creadur yn arfaeth Duw er tragywyddoldeb. 'Yn ei lyfr yr ysgrifenydd hwynt oll, y dydd y lluniwyd hwynt, pan nad oedd yr un o honnynt.' Pa. 139. 16. Cyflawni yr hyn a arfaethodd, yn ol y rhaglunio, yr oedd Duw wrth greu, ac y mae wrth llywodraethu y byd, ac achub ei bobl; y mae 'yn gweithio pob peth wrth gynghor ei ewylls ei hun.' Eph. 1. 11. Yr oedd pob creadur, achosion, ac effeithiau, y dyben, a'r moddion o gyflawni y dyben, i gyd yn rhaglunio Duw; a chan mai efe sydd yn gweithredu pob peth, yn gystal ag yn rhaglunio, y mae y cyflawniad yn ddilys o ateb i'r rhaglunio; ac ni bydd dim mwy daioni a gogoniant yn y cyflawniad nag oedd yn y rhaglunio. Y mae tystiolaethau y gair yn eglur am hyn, ac y mae yr holl brophwyddoliaethau yn arwyddo ac yn golygu hyn: rhag-ddangosiad i ni o raglunio Duw mewn perthynas i llywodraeth y byd ydyw Prophwyddoliaethau; ac os nad ydyw y rhaglunio a'r arfaethiad yn ddilys, nid oes dim sicrwydd yn y prophwyddoliaethau. Rhoddir i ni arddangosiad o hyn yn neidduol yn nghyfeid Israel yn ngwlad Canaan. Efe a ddewisodd y wlad hōno iddynt yn benodol, ac nid un arall, o holl wledydd y byd: Efe a'u dewisodd hwy, ac nid un genedl arall, i fyned i'w meddiannu: penderfynodd yr amser gosodedig iddynt fyned i mewn iddi: sefydlodd holl derfynau y wlad, a pbob rhandir yn y wlad; ni chafodd neb ddewis lle ei breswylfod, ond terfynwyd hyny wrth goelbren, a Duw yn llywodraethu hwnw, etifeddiaeth i bob llwyth.—'A choelbren y parthodd efe dir y rhai hyny iddynt hwy.' Act. 13. 19. Yn cyfeirio at hyn y dywed yr apostol am bob cenedl o ddynion; 'Ac a benododd yr amseroedd rhag-osodedig, a therfynau eu preswylfod hwynt.' Act. 17. 26. Nis dichen fod un meddwl mwy anadfas, tywyll, a chenedlig, am y Duw mawr, na barnu, nail ai nad yw yn llywodraethu y byd, neu ei fod yn llywodraethu yn ddali, heb gynghor a threfn rhag-osodedig. Y mae rhagluniaeth Duw yn ddirgeledig i ni, etto, yn ddoeth, yn fanwl, yn ddaionus, ac yn anfettedig. Y mae yn cyflawni y pethau mwyaf trwy foddion gwael, ac offerynau gweiniaid, yn aml; y mae yn galw ar ei bobl i greu a phlygu iddo yn y tywyllwch, heb weled y dyben a diwedd pethau. Y mae ei ragluniaeth yn nghylch pechaduriaid a'u pechodau, yn sanctaidd; yn llywodraethu, hyd yn nod eu pechodau, i ateb a chyflawni ei ddybenion ei hun, heb gyd-gyfranu a'u pechodau hwy mewn un gradd, ond yn anfeidrol bell oddi wrtho; fe, y mae ei daioni a'i

ddoethineb y fath, fel y dichen, ac y mae yn dwyn daioni allan o ddrygioni—ond y mae yr holl ddaloni yn perthyn yn gwbl iddo ef, a'r holl ddrygioni yn perthyn i'r creaduriaid drwg sydd yn ei gyflawni. Edr. hanes CRIST, JOSEPH, &c.

2. Y mae rhagluniad yn cael ei gymhwyso yn neillduol i drefn iechydwrïaeth yr eglwys trwy Griat. 'Y rhai a rag-wybu, a ragluniodd efe hefyd i fod yn un ffurf â delw ei Fab.—Y rhai a ragluniodd efe, y rhai hyny hefyd a siwodd efe,' &c. Rhuf. 8. 29, 30. Yma gwelwn, 1. Rhyw bersonau neillduol yn wrth-ddrychau o ragluniad Duw.—2. Duw a'u rhagluniodd.—3. Y rhai a ragluniodd efe, oeddynt y rhai a rag-wybu efe, ac nid neb arall. Edr. RHAG-WYBOD.—4. Efe a'u rhagluniodd am iddo eu rhagwybod, ac nid am *ddim* arall.—5. Y dyben o'u rhagluniad oedd, i fod yn un ffurf â delw ei Fab—i fabwysiad. Eph. 1. 5.—6. I gyflawni y dyben gogoneddus hwn, y mae yn eu galw, eu cyflawnhau, ac yn eu gogoneddu—geiriau sydd yn dangos yn eglur y cyflwr yr oeddynt oll ynddo o'r blisen; sef yn mholl oddiwrth Dduw—yn euog—yn ansactaidd. Rhagluniad Duw yw un pen i'r gadwyn, a gogoniant ydyw y pen arall; a'r cwbl rhyngddynt ydynt dyrch, neu fodrwysau, yn y gadwyn euraidd, gadarn hon. Y mae y ddau ben yn ngafael Duw, sef y gosodiad a'r dyben; a'r cwbl rhyngddynt sydd yn gysylltiedig a'u gilydd, a than ei lywodraeth. Nis gwelaf iechydwrïaeth i un pechadur byth, ond yn y drefn ddwyfol hon; ond yma canfyddir hi yn dra chadarn, cyflawn, a gogoneddus. Edr. ARFAETH, DELW, ETHOLEDIGAETH, GALW. Gwel Bradwardin *De Causa Dei*.—Turretin's *Institut. Theol.*, vol. 1. *Locus Quartus*.—Calvin's *Instit. Christ. Relig.*, lib. iii., cap. 21. sec. 5.—Ursinus, *Corp. Doct. Orthodox.*—G. Ameisus, *Medulla Theologica*, lib. prim. cap. 7.

RHAGLLAW, (llaw) mwysach, bellach, weithiau, o hyn allan.—'Fel rhagllaw na wasanaethom bechod.' Rhuf. 6. 6. *μηκερι, byth mwysach.* 2 Cor. 5. 15. Y mae y tro a'r cyfnewidiad a wneir ar gyflwr dyn yn ei gyflawnhad a'i sancteiddhad, yn ei ryddhau am byth oddiwrth wasanaeth pechod; gan fod yr hen ddynt wedi ei groeshoelio gyda Christ, a choroph pechod wedi ei ddirymu.

RHAG-OFAL—U, (rhag-gofal) rhag-feddwl, rhag-ystyried, rhag-barotol. Marc 13. 11.

RHAGOR—OL—I—IAETH, (rhag-gor) gwahan-iaeth; trechu, a fo yn blasnori, ac yn haeddu blaenbarch; myned tu hwnt i; ardderchog, arbenig. Arferir y gair *rhagorol*, yn aml, wrth lesaru am beth yn y gradd *uchafedigol*; megys yn Exod. 15. 1. Ps. 16. 3. Preg. 10. 10. Can. 4. 14. Esa. 4. 2. Dan. 3. 33. 2 Cor. 3. 10. a 4. 17. Eph. 1. 19. a 2. 7. Iago 2. 7. Edr. ARDDERCHOG, GODIDOG.

'Pwy sydd yn gwneuthur rhagor rhyngot ti ac arall?' 1 Cor. 4. 7.—1. Nid oedd dim rhagor o ran anian, cyflwr, na bucheddiad, wrth naturiaeth.—2. Y mae Duw yn gwneuthur rhagor rhwng ei bob a gedwir i fywyd tragywyddol ac erall, ac â hwynt yn hunain yn eu cyflwr wrth naturiaeth; sef rhagor cyflwr, anian, a bucheddiad.—3. Duw yn unig sydd yn gwneuthur hyny; a hyny yn gwbl o'i ras, heb neb yn haeddu hyny mewn un gradd. Eph. 2. 4, &c. Derbynydd o'r cwbl yw dynion, a'r cyfranwr yw Duw; 'Pa beth sydd genyt a'r nas derbyniaist?' Ni weddai i ddynion, gan hyny, orfoleddu mewn dim ond yn Nuw.

'Yr etifeddodd efe enw mwy rhagorol na hwynt-hwy,' hyny yw, yr angelion. Heb. 1. 4. Yr enw *mwy rhagorol* yw yr enw MAB DUW; a hyny trwy genedlad tragywyddol, a pharhaol. Cafodd efe yr enw hwn trwy gyflawn hawl, fel etifeddiath yn

perthyn iddo o ran natur. Pwy a ddichon gyd âg un gwyneb gwylaid, wadu fod yr enw hwn yn perthyn iddo fel Person Dwyfol, wrth ystyried yr adnod hon? yn mhob ystyr arall nid ydyw yn enw mwy rhagorol nag a fedd yr angelion. Gan fod yr enw mwy rhagorol hwn yn perthyn iddo, y mae yn gymaint yn well na'r angelion ag yw y Creawdwr yn rhagori ar greadur.

'Gwyr rhagorol yn mhlith y brodyr.' Act. 15. 22. *αὐθαρᾶς ἠγορευόντων*; 'Yr ei oedd wyr pennaf (*vlaenoriet*, ymyl y ddalen) ym-plith y broder.' W. S. Blaenoriaid a thywysogion yn yr eglwys; rhai oeddnt yn myned o flaen y bobl mewn athrawiaeth a dy gyb'aeth.

'A rhagoriaeth sydd i'r Iudew?' &c. Llauer yn mhob rhyw fodd: yn gyntaf, o herwydd darfod ymddiried iddynt hwy am ymadroddion Duw.' Rhuf. 3. 1, 2. Yr oedd yr Iudewion yn rhagori ar holl genedloedd eraill y ddasear mewn llauer o bethau; ond y peth *penaf* o'r cwbl, ddarfod ymddiried iddynt hwy am ymadroddion Duw: yr oedd y fraint hon yn unig yn rhagori ar holl gyfoeth, mawredd, a gwyblder yr holl genedloedd i gyd gyd â'u gilydd. Dyma y peth *penaf*, am fod cysylltiad rhyngddo â phethau byd arall; am ei fod yn ddadguddiad o Dduw gan Dduw ei hun; yn ddadguddiad o ffordd o gymmod â Duw, a gwaredigaeth oddiwrth bechod, a'i holl ganlyniadau erchyll. Yn y drych hwn canfyddir dirgelwech dwyoldeb gyd âg eglurdeb a mawredd; a'r ffordd i fywyd ac anhygredigaeth. Yn y drych hwn y mae mawredd ddaer yn difianu, o herwydd y gogoniant tra rhagorol a ddadguddir i ni yn ymadroddion Duw. Y mae un addewid yno yn cynnwys mwy na'r byd a'r cwbl sydd ynddo.

'Canys ein byr ysgafu gystudd ni, sydd yn odidog ragorol yn gweithredu tragywyddol bwys gogoniant i ni.' 2 Cor. 4. 17.—'O hleit yscavnder ein gorthrymder rhwn ny phara ddim haychen, a bair y ni dra ardderchawc a thragywythawl bwys o gogoniant.' W. S.—'Oblegit y mae ysgafnder ein cystudd, yr hwn ni pheru ond muned, yn peri i ni yn rhagorol (gael) rhagorol a thragywyddol bwys gogoniant.' Dr. M.—'Worketh for us a far more exceeding and eternal weight of glory.' *Saes*. Yn ol y cyfleithiadau hyn, nid y cystudd sydd yn odidog ragorol, ond y gogoniant sydd yn odidog ragorol, yn dragywyddol, ac yn bwysig. Nis gellir, medd Stephan, ddywedyd na dychymygu dim mwy. Gellir cyfleithu y geiriau, gan hyny, fel y canlyn: 'Canys ein byr ysgafu gystudd ni sydd yn gweithredu godidog ragorol (neu rhagorol ar ragorol) a thragywyddol bwys gogoniant.' Y mae cystudd yn gweithredu hyny, 'am mai trwy lawer o orthrymderau y mae yn rhaid myned i mewn i deyrnas nefoedd;' ac y mae pethau anhyfryd yn fuddiol, fel y byddem gyfranogion o'i sancteiddrwydd ef, a thrwy hyny yn cael ein haddasu i'r nefoedd. Y mae yn y geiriau, medd Beza, y cyferbyniath mwyaf hardd, ac nid anhellwng o Demosthenes ei hnn. Y mae *byr* yn cael ei gyferbynu â *godidog ragorol*, a *thragywyddol*; *ysgafn* a gyferbynrir â *phwys*; cystudd â *gogoniant*; y *pethau a welir* a gyferbynrir â'r *pethau ni welir*; a *thros amser* â *thragywyddol*.

RHAGORFRAINT, (rhagor-braint) rhagoredig, rhagoredigaeth; uch-fraint, uchel-fraint.—'Tyngodd yr Arglwydd i ragorfraint Jacob.' Amos 8. 7.—*רָגַרְוּ רָגַרְוֹלֵב* *rhagoroldeb*, neu *ardderchogrwydd Jacob*; sef iddo ei hun. Pen. 6. 8. 'Yr un tra rhagorol ac anghyfranadwy.' Newcome. Gwel Deut. 33. 25—29. Ps. 47. 4. a 68. 34. Luc 2. 32.

* Oblegid y mae byr ysgafnder ein cystudd ni yn gweithredu rhagorol ragorol dragywyddol bwys gogoniant i al.—Beza.

RHAG-ORDEINIO, (rhag-ordeinio) rhag-osod, rhag-drefnu, rhag-arfaethu. Gair sydd yn cael ei briodoli i arfaeth dragywyddol Duw. Act. 23. 14. 1 Cor. 2. 7. 1 Petr. 1. 20. Judas 4. Edr. A. FAETH, ORDEINIO, RHAGLUNIO.

RHAG-OSODEDIG, (rhag-gosawd) rhag-derfynedig, rhag-ordeiniedig.—'Ac a benodd yr ameroedd rhag-osodedig.' Act. 17. 26. Penodd ac a ragosododd pa hyd y parhai y byd; a'r holl amrywiol bryddiau, oesoedd, a chenedlaethau y byddai y cyfryw ddyinion byw; y byddai y cyfryw genedloedd neu deyrnasodd mewn bod, megys ymerodraethau Babilon, Persia, Groeg, a Rhufain; tymhorau y fwyddyn; amser bywyd a marwolaeth pob dyn, Job 7. 1. n. 14. 5.—amser y ddeddf a'r efengyl; amser genedig-neth a marwolaeth Crist; amser troedigaeth, profedigaethau, a chystuddiau pob credadyn; amser teyrnasiad a dystryw anghrist, a chystudd yr eglwys dano, Dat. 2. 10. a 11. 2—12. a 12. 6. a 13. 5.—amser dyfodiad Crist, a'r farn. Act. 17. 31. 1 Tim. 6. 15. Y mae yr holl ameroedd hyn yn rhag-osodedig gan Dduw. Deut. 32. 7, 8. Esa. 14. 31. Dan. 11. 27, 35. Hab. 2. 3.

RHAGRITH—IO—L—WR, (rhag-rhith) blaendrefniad, blaen-addasiad; lledrith, ffug; ffluantus, twyllodrus; ffluantwr, twyllwr; un yn ymrithio fel un arall, yn chwarae rhan arall; anodi, dynodi.—'Y rhai a ymerant arnynt eu bod yn gyflawn.' Luc 20. 20. *υποκρινομενους ταυτους δικαιοις ειναι, a ragrithient eu bod yn gyflawn.* Dywed Raphaelus yr arferir y gair *Gr. υποκριτες (ypocrites)* gan Homer a Herodotus, fel berf, i arwyddo dehongli breuddwydion; geill gan hynny arwyddo brudiwr, neu ddaroganwr, yn Mat. 16. 3. Luc 12. 56. Yn yr ysgrythrau, priodolir ef i ddyinion twyllodrus mewn crefydd, yn ymddangos i ddyinion y peth nad ydynt yn wirioneddol ger bron Duw; yn rhagrithiol gyda chrefydd, ond yn wirioneddol gyda phechod; yn serchu yr enw o grefydd, ond yn casáu y sylwedd o honi. Cyhudda yr Arglywydd Iesu y Phariseaid yn aml o ragrith. Gwel Mat. xxiii.

Nodau rhagrithiwr, yn ol sylwadau Crist arnynt lwy, yw y rhai a ganlyn:—1. Athrawiaethu yn dda, ac heb wrethredu yn gyfatebol. Mat. 23. 2, 3, 4.—2. Gwneuthur gweithredoedd da er mwyn eu gweled gan ddyinion. Adn. 5.—3. Caru y lleoedd uchaf, a'u cyfarch gan ddyinion wrth enwau o barch. Adn. 6.—4. Cuddio eu trawder a'u pechodau gwaeddfawr eraill, dan ymddangosiad a chyflawniadau crefyddol, adn. 14.—Cyffelyba yr Arglywydd y cyfryw i feddau wedi eu gwynu. Adn. 27, 28.—5. Bod yn fanwl yn y pethau lleiaf, ac yn ysgafu yn nghylch y pethau trymaf o'r gyfraith. Adn. 23, 24.—6. Profesu llawer o barch i saint meirw, ac yn casáu ac yn erlid y rhai byw.—7. Yn fwy am burdeb allanol a defodol nag am burdeb tufewnol y galon. Adn. 5.—8. Nid yw rhagrithiwr yn gweddio Duw bob amser, ond yn unig mewn cyfyngder. Job 27. 8, 9.—9. Yn canfod yn graff, ac yn barau yn greu-lon, feiau eraill, ac heb sylwi ar feiau mwy ynddynt eu hunain. Mat. 7. 1—5.—10. Yn fwy eu zel am ddefodau allanol, a thraddodiadau dynol, nag am noddoliad ysbrydol. Mat. 12. 1—7. a 15. 2—9. Geill y cyfryw ynyfion pechadur dwyllo dnyion a thwylio eu hunain, ond nis gallant dwyllo Duw. 'Nid oes dim cuddiedig, a'r nas dadguddir; na dirgel, a'r nis gwybyddir.' Luc 12. 1, 2, 3. Dychryn, yn ddilys, a'u deil. Esa. 33. 14.

RHAG-RYBYDD—IO, (rhag-rybydd) cynddylu.—'Pwy a'ch rhag-rybyddiodd chwi i ffoi rhag y llid a fydd?' Mat. 3. 7. *τις υπεδειξεν υμιν, πωυ α ddaugosodd, neu, a ddysgodd i chwi?* Geiriau yn

dangos eu bod hwy y rhai mwyaf annhebyg o gymeryd addysg gan neb, ac yn ammeu cywirdeb eu dyben yn dyfod ato. Yr oeddynt yn agored i'r dig-fofaint, ac angen ffioi arnynt rhagddo; ond yr oedd yr agwedd gyffredinol arnynt yn anystyriol iawn o'u perygl.

RHAGTAL—AU, (tâl) peth sydd y tu blaen, tal-wyneb, talaith, tal-lian. Deut. 6. 8. a 11. 18. Edr. **PHYLACTERAU**. Φυλακτῆρια, *phylacteria*, yw yr enw Groeg am danynt yn y Testament Newydd.—'Ac a feurodd cyntedd y porth, a'i radcalodd, yn ddau gyfudd.' Dr M. Ezec. 40. 9, 10, 14, 21, 24, 26, 29, 31, &c.

RHAG-WELED—IAD, (rhag-gwel) gweled yn mlaen, rhag-ddarbodaeth.

Angen a rag-welir ni ddaw fyth ar ddoeth. *Diar.*

Nid oes neb yn rhag-wybod nac yn rhag-weled dim ond Duw.—'A'r ysgrythyr yn rhag-weled.' Gal. 3. 8. Sef Duw, awdwr yr ysgrythyr, yn rhag-weled: a Moses, ysgrifenydd yr ymadrodd, yn rhag-weled dan ddyanwagir yr Ysbryd Glân. Yr Ysbryd Glân yn rhag-weled, yr hwn sydd yn chwilio dyfaion bethau Duw. 1 Cor. 2. 10.

RHAG-WYBOD—AETH, (rhag-gwybod) gwybod o'r blaen, rhag-ddeall: rhag-adnabod, adnabod o'r blaen, gwybod yn mlaen llaw. Actau 26. 5. 2 Petr. 3. 17. Rhuf. 11. 2. Nid ydyw rhag-wybodaeth yn cael ei briodoli i'r Arglywydd o ran trefn ei wybodaeth, fel pe byddai yn gwybod un peth cyn gwybod peth arall; canys y mae efe yn gwybod pob peth yn berffaith ar unwaith, er taigywyddoldeb; yn gweled y diwedd o'r dechreuad; am hynny, rhag-wybodaeth ydyw yn Nuw; sef gwybod pethau cyn y byddant yn hanfodi.

'Y rhai a rag-wybu, a ragluniodd efe.—Etholedigion yn ol rhag-wybodaeth Duw Dad.—Ni wrthododd Duw ei bobl, y rhai a rag-wybu efe o'r blaen.' Rhuf. 8. 29. a 11. 2. 1 Petr. 1. 2. Mae y geiriau, *rhag-wybu*, a *rhag-wybodaeth*, yn y manau hyn, yn arwyddo yr un peth a *rhag-serchu*, neu *rhag-garu*; gwybodaeth o honynt gyda chariad atynt, a chymeradwyaeth o honynt—hyn y mae y gair gwybod yn ei arwyddo yn aml. Gwel Gen. 18. 18. Amos 3. 2. Pa. 1. 6. a 101. 4. Jer. 9. 23. Ioan 10. 14. a 17. 24. 2 Tim. 2. 19. Nid rhag-wybod yr oedd y byddent yn un ffurf a delw ei Fab, ond eu rhag-wybod hwy, sef eu rhag-garu, a'u rhaglunio fel y byddent. Nid rhag-wybod y byddent sanctaidd ac yn uffudd, ond eu rhag-wybod a'u hethol i fod felly, neu trwy sancteiddiad yr Ysbryd, &c. Pan ddywedir eu bod yn etholedigion yn ol *rhag-wybodaeth* Duw Dad, yr un peth ydyw ag yn ol *chariad* Duw Dad. Yn Rhuf. 8. 29, 30. y mae rhag-wybod yn arwyddo yr un peth ag *ethol*. Nad yn yr ystyr gyffredin o wybod yn mlaen llaw yn unig, y mae i ni ddeall y geiriau, sydd eglur, 1. Oblegid *felly* y mae yn gwybod am y rhai a fyddant golegid.—2. Nid yw rhag-wybod noeth, unig, yn achosol o ddim; nid ydyw yn effeithio na bod, na threfn, ar ddim; ond y mae rhag-wybodaeth Duw o'i bobl yn weithgar yn eu hiechydwrfaeth.—3. Nad rhag-wybod ffydd a chariad ynddynt a wnaeth sydd eglur; canys peth afresmol ydyw rhoddi un achosial i ewyllys Duw allan o hono ei hun, medd Leighton dduwiol. Heblaw hynny, nis dichon iddo rag-wybod y pethau hyn yn neb, heb iddo ei hun eu rhoddi, ond ellir profi ffordd d'n ei hun yn eu hachos, neu eu heffeithio. Ffrwyth ac effaith, ac nid achos etholedigion, yw ffydd ac uffudd-dod. Actau 13. 48. Os yw Duw yn rhag-weled ffydd, yna y mae yn naill ai, 1. Yn ei rag-weled fel ei rodd ei hun: os felly, effaith etholedigaeth yw.—2. Neu yn weithrediad naturiol o'n heiddo ein hunain; yna, ni ein hunain sydd yn

gwneuthur rhagor rhyngom ni ac eraill, yn groes i eiriau Paul yn 1 Cor. 4. 7. Nid oes canolbwynt i fod rhwng bod dyn yn achub ei hun, neu bod Duw yn awdwr iechydwrtaeth iddo yn gwbl; os ydyw felly, y mae am iddo ddewis ei fod yn gadwedig yn ei foddlonrwydd.

Y mae gwybodaeth, neu rag-wybodaeth, Duw o ddynton, medd Mr Perkins, yn sefyll mewn dau beth; sef, 1. Eu hetholiad, o'i gariad neillduol atynt. 2 Tim. 1. 9.—2. Y cyflawniad o'u hetholiad, yn eu galwedigaeth, eu cyflawnhad, a'u sancteiddhad; trwy ba foddion y mae yn eu gwneuthur yn bobl briodol iddo ei hun. Titus 2. 14. Etholedigaeth Duw yw gwreiddyn ei holl ddoniau ynom ni. Yr ydym ni yn adnabod Duw, am ein bod ni yn adnabyddus gan Dduw. Gal. 4. 9. Eph. 1. 4. Ni ddichon i ni feddwl, ewyllsio, na gweithredu dim sy dda, heb i Dduw ein rhagfaenu a'i ras. Rhaid i Dduw ein cydnabod ni, cyn y cydnabyddwn ni ef. Ioan 10. 14. Yn gyntaf, yn ein trôedigaeth; efe sydd yn gyntaf yn ein hadnabod, ac yn ein rhagfaenu a'i ras, i roddi i ni galon newydd. Gwedi hyn, yn ail, y mae yn ein cydnabod i weithredu ynom gynhyrfaadau ac ysgog-iadau sanctaidd yn barhaus. Ezec. 36. 26. Dywed rhai, os gwnawn a allom, y rhydd Duw ei ras i ni; ond nid yw hyn yn wir: canys os felly, yna ni a ragfaenem Dduw. Y mae gras yn Nuw yn gadael ar-graff gyfatebol yn nghalonau y rhai sydd yn eiddo Duw. Y mae rhag-wybodaeth yn Nuw, trwy yr hon y mae efe yn adnabod y rhai sydd eiddo iddo; ac y mae y wybodaeth hon yn cenedlu gwybodaeth ynom ni, trwy yr hon yr ydym yn adnabod Duw yn Dduw i ni. Y mae etholedigeth yn Nuw yn gweithredu ynom ni etholiad, neu ddewisiad o hono ef yn Dduw i ni. Y cariad, a pha un y carodd Duw ni, sydd yn gweithredu cariad arall, a pha un yr ydym ni yn caru Duw. 1 Ioan 4. 19. Y mae efe yn ymddydd yn gyntaf ynom ni, ac y mae y gafaeliad hwn yn gweithredu gafaeliad ffydd ynom ni i afalyd ynddo ef. Phil. 3. 12. Y mae ei farwolaeth ef yn gweithredu ynom ni farwolaeth i bechod. Y mae Crist yn eiriol drosom ni yn y nefoedd, ac y mae ei eiriolaeth ef fry, yn cenedlu efryniad ynom ni trwy yr Ysbryd, trwy yr hwn yr ydym yn llefiain, Abba, Dad. Rhuf. 8. 26. Fel hyn y gallwn wybod ein bod yn perthyn i Dduw, sef trwy fod argraff ei ras ef ynom. Mae yr haul trwy ei oleuni yn llewyrchu arnom, ac yn yr un gol-euni yr ydym ni yn gweld yr haul.

Y mae rhag-wybodaeth Duw, trwy yr hon y mae yn adnabod ei bobl, 1. Yn wybodaeth neillduol; y mae yn adnabod ei etholedigion wrth eu *henauau*. Exod. 33. 17.—2. Y mae yn barhaus ac yn anghyfnawddiol; y rhai y mae Duw yn eu hadnabod un-waith, nid yw byth yn eu hanghofio. Gwel Perkins ar Gal. 4. 9.

RHAI, (rha) mwy nag un, a llai na phawb.—'Hyn fu rai o honoch chwi.' 1 Cor. 6. 11.

RHAIADR, RHEIADR, (rhaid) cwmp dwf; lle serth mewn sfon, lle mae y dwf yn cwmpo yn hytrach nag yn rhedeg.—'Wrth raiadr yr afoynydd.' Num. 21. 15.

RHAID, (rha-id) cyfrald, dir, anhebgorol, angen, eisieu, rheidwyr. Edr. dan eiriau eraill.

Tri amser celfyddyd: pan fo iawn; pan fo hardd; a phan fo raid. *Baradas*.

Nid rhaid dodi cloch am fwaigwl yr ymlyd. *Diar*.

RHAITH, RHEITHIAU, (rha-ith) llŵ, twng; uniawn, cywir; penderfyniad, dedfryd, rheithfarn; rheithwyr, cyfraith.—Rhaith gwlad, sef deddf, neu lais y wlad. 'Pen rhaith yw Duw.'—'Aethant mewn rhaith a llŵ ar rodio yn nghyfraith Duw.' Neh. 10. 29. באה *dan fellidith*; felly y cyfleitir y

gnair yn Diar. 29. 24.—'Ys darvu y ni ymgyf-reith-iaw a Raith, na vwytaem ddim, nes y ni ladd Paul.' W. S. Actau 23. 14.

RHAN—U—WR, (rha) parth, darn, dryll; talm, twysg; parthu, parthwr.—Duw yw rhan ac etifeddi-iaeth ei bobl; a'i bobl yw ei ran yntau. Deut. 32. 9. Psalm 73. 26. a 119. 67. Jer. 10. 16. Y mae efe yn rhoddi ei hun i fod yn Dduw iddynt hwy, i ofalu am danynt, eu diwallu, a'u bendithio; ac y mae efe yn hōni hawl ynddynt hwythau, ac yn dangos boddlonrwydd neillduol ynddynt. Deut. 32. 9. Psalm 135. 4. 'Rhan dda' yw Duw. Luc 10. 42. Y mae pob daioni ynddo, ac nid oes ynddo ddim ond daioni. Rhan yw na dderfydd byth, ac na cholli byth: nis dygir hi byth oddiar y neb a'i meddiannu. Y mae yn dangos digonolrwydd yr Arglwydd i'w bobl i gyflawni eu holl angenion, er eu dedwyddwch tragwyddol; a'u huchel-fraint rhagor pawb eraill, ac yn galw am ymddygiad cyfatebol o'u tu hwy; sef ymostyngiad parod i'w holl drefniadau tu ag atynt, marweidd-dra meddwl i bob peth arall, diolchgarwch a llawenydd anhraethol yn eu rhan oddig. Mae y rhai y mae Duw yn rhan iddynt yn ei ddewis ef felly.

Geill un wybod a ydyw ef yn dewis Duw yn rhan iddo, 1. Wrth y dymuniad hiraethlon sydd ynddo i gael boddlonrwydd ysgrythyrol ei fod ef yn heddwch Duw.—2. Wrth y gynnalïaeth y mae y cydnabydd-iaeth o agosrwydd Duw ato yn ei roddi i'w feddwl.—3. Wrth y gofal manwl sydd arno i rodio dan deimlad o'i bresennoledb.—4. Wrth ei barodrwydd i ymatal oddiwrth bethau afreidiol, ag oeddynt trwy brofiad yn peri teimlad o absennoledb yr Arglwydd.—5. Wrth ymdrech meddwl i gael teimlad o bresennoledb Duw yn ei alwedigaeth gyffredin.—6. Wrth yr hiraeth sydd yn y meddwl am gyfarfod â Duw yn ei ordinhadau.—7. Wrth yr annogaeth a'r cysur y mae y meddwl yn ei brofi oddiwrth y gobaith o'i weled ef wyneb yn wyneb, a bod yn wastad gyd âg ef.—8. Wrth yr hyfrydwch y mae yn ei gael yn y rhai sydd yn debyg iddo.—9. Wrth ei ddewisiad, yn wyneb profedigaeth, o heddwch a ffair Duw o flaen pob peth daerol.

Y mae ei bobl yn rhan i'r Arglwydd trwy, 1. Ei etholiad o honynt er tragwyddoldeb. 1 Petr. 1. 2.—2. Trwy bryniant. Actau 20. 28. Eph. v. ult.—3. Trwy oregyniad a gwarediad o feddiant y tywyllwch. Col. 1. 12, 13, 14.—4. Y mae yn gofalu am danynt, yn eu hamddyffyn, a'u hymgel-eddu fel ei eiddo, a byddant yn briodoledd iddo byth. Malachi 3. 17.

'Edrychodd am dano ei hun yn y dechreuad; canys yno, yn rhan y cyfreithiwr, y gosodwyd ef: efe a ddaeth gyda phenaeithiad y bobl.' Deut. 33. 21. Edrychodd Gad am dano ei hun yn y dechreuad, pan ddewisodd ac y cafodd ei ran gyda Reuben a hanner llwyth Manasseh, yn gyntaf o flaen y lleill, o du y dwyrain i'r Iorddonen. Rhan y cyfreithiwr ydoedd, oblegid mai Moses y deddfwr a'i rhoddodd iddynt, ond Josuah ac Eleazer a roddasant eu rhanau a'u hetifeddi-iaethau i'r lleill. Er hynny, efe a ddaeth gyda phenaeithiad y bobl i ryfeloedd Canaan.

'Dyro i mi y rhan a ddygwydd o'r da.' Luc 15. 12. Edr. DYGWYDD.—Bydd y cyffelyb bechaduriaid a'r cyffelyb ran iddynt mewn cospedigaeth mewn byd arall. Job 20. 29. a 31. 2. Ps. 116. 6. Mat. 24. 51.

'Dyro ran i saith, ac hefyd i wyth,' (Preg. 11. 12.) sef byddi helaeth mewn cyfraniadau at angenrheidiu y tlodion: y mae ganddynt hawl i ran, a dyma y defnydd goreu a fedr un wneuthur a'i feddiannau. Mat. 25. 35, &c.

'Y maent yn rhanu fy nillad yn eu mysg; ac ar fy ngwisg yn bwrw coelbren.' Ps. 22. 18. Mat. 27. 35. Dynoethwyd Crist, a dyoddefodd v dirmyg mwyaaf, y

gofidiau a'r tlodi mwyaf, fel y byddai i ni gael ein gwaredu, y rhai a bechason trwy ddilyn chwant y cnawd, chwant y llygad, a balchder y bywyd. Barna rbai fod geiriau yr apostol yn cyfeirio at hyn yn Col. 2. 16. ac a'u cyfieithant fel y canlyn: (απειθαυμα-
voc, *exuens se*) 'gan ddynoethi ei hun, y tywysog-
aethau a'r awdurdodau, efe a'u harddangosodd ar
gyhoedd.' Byddai y gorchestwyr yn y campau yn
dynoethi eu hunain at yr ymdrech; felly y dynoeth-
wyd Crist, ac yn noeth yn yr ymdrech y buddugol-
iaethodd ar holl alluoedd uffern. Gwel Coccoeus ar
Psalm 22. 18.

'Am hyny y rhanaf iddo ran gyda llawer, ac efe a
rana yr yspall gyd â'r cedyrn.' Esa. 53. 12.—'Am
hyny rhanaf lawer iddo yn rhan; a'r cedyrn fydd
yn yspall iddo.' Gwel Lowth, Vitringa, a'r LXX.
'Efe a ddygodd bechodau *llaweroedd*—a gyflawnha
lawer trwy ei wybodaeth; a'r un *llawer* yw ei ran
a'i etifeddiaeth; yr un ydyw y *cedyrn* a'r *llawer*—sef
cenedloedd Iffosog, cedyrn. Gelwir hwy yn *yspail*,
oblegid iddo eu gwaredu o feddiant Satan, a sefydlu
ei deyrnas yn eu plith. Gelwir hwynt yn Mic. 4. 3.
yn 'bobloedd lawer,' ac yn 'genedloedd cryflon,'
y rhai y barna eidd yn eu plith, wedi eu darostwng trwy
yr efengyl i fod yn ddeiliaid uffudd iddo. Psalm 2. 8.
Esa. 2. 4. Zech. 8. 22. Wrth ystyried yn yr geiriau
yn y lleoedd hyn, y mae eu hystyr yn amiwg yn y fan
hon hefyd.

'A ranwyd Crist?' 1 Cor. 1. 13. Ai nid yr un
Crist sydd i'r holl eglwys? Ai nid gweinidogion yr un
meistr yw yr holl apostolion? Ai nid yr un athraw-
iaeth am Grist y maent oll yn ei bregethu? Ai nid
yn yr un Crist y mae pawb yn credu? Ai un Crist a
anfiondd Paul, at un arall Apolos, ac un arall Cephas?
Nagê: er fod eich pleidgarweh chwi yn arwyddo
rhyw beth fel hyny. Meddwl rhai wrth Grist, yn y
fan hon, *eglwys* Crist, neu *gweinidogion* Crist, neu
yr *athrawiaeth* am Grist.

RHANDIR, (rhan-tir) cyfran o dir, etifeddiaeth.
Num. 36. 3. Ps. 125. 3. Job 24. 18.

RHAW—IAU, (rha) pâl, camrau; rhaw-lech;
arf i gloddio, i fwrw, neu i gymysgu â hi. Yr oedd
rhawiau yn perthyn i'r allor bres yn y babell a'r deml,
i gymeryd ymalth y lludw, &c. Exod. 27. 3. 1 Bren.
7. 40. Jer. 52. 18.

RHAW-FFON, (rhaw-ffon) rhodl, rhodol, rhail.
Yr oedd yr hyn a ddalai oddiwrth ddyn yn halogedig
dan y gyfraith, ac yn halogi yr hyn yr arferid ef yn ei
gylch; am hyny parodd yr Arglwydd iddynt gloddio
& rhaw-ffon a'i guddio. Deut. 23. 13. Eze. 4. 12,
13, 14. Yr oedd yn arwyddo llwgr natur. Esa. 4. 4.
a 24. 6, 7, 8. Marc 7. 15, 20, 21, 22, 23.

RHAWN, (rhy-awn) blew hirion anifeiliaid, blew
yn nghynffon meirch. Telyn rawn; rhaff rawn;
carthen rawn; sef gwedi eu gwneuthur â rhawn.—
'Ac ni wisgant gryso o rawn i dwyllo.' Zech. 13. 4.
Heb. gwaig o rawn. Yr oedd y gau brophwydi yn
gwisgo y cyfryw wisgoedd, tebygol, i ddyngwared rhai
o'r gwir brophwydi. 2 Bren. 1. 8. Cyfieithir yr
un geiriau yn *ארי* *cochl flewog*. Genesis 25. 25.
Arferir y gair hefyd am fantell Elias. 1 Bren. 19.
13, 19. Y mae yn ddilys mai arwisg, neu fantell,
yw ystyr y gair *ארי* Mic. 2. 8. 2 Bren. 2. 13. Yr
hyn a arwydda, weithiau, y gair *crys* hefyd yn y
Gymraeg; er, yn ol yr arferiad cyffredin, yr arwydda
y dilledyn nesaf i'r croen.

RHEDEG—OG—WR—FA, (rhe-ed) brysio;
srydio; deillio; dyfod allan o beth.—1. Ysgozi, neu
ynsymud yn gyflym. 1 Sam. 8. 11.—2. Ffrydi,
fel dyfododd. Psalm 119. 136.—3. Ymorchestu fel
ymdrechwr mewn gyrfa i ennill y gamp. 1 Petr
4. 4. Yn y golygiad hwn, cyffelybir ymdrech saint

Duw i lynu wrtho, ac uffuddhau iddo, a llafur gwein-
idogion y gair i bregethu yr efengyl, i *reddeg gyrfa*.
Heb. 12. 1. 1 Cor. 9. 26. Gal. 2. 2. Phil. 2. 16.
—'Nid yw y rhedfa yn eiddo y cyflym,' &c. Preg.
9. 11. Nid yw pethau yn llwyddo yn gyfatebol i gy-
mhwyserau na diwydrwydd dynion, ond yn ol cy-
ngor ac ewyllys Pen-llwydd mawr y byd. Edrych
EWYLLYSIO, GYRFA.

RHEDYN, (rhêd) chwyn digon adnabyddus.
Rhedyd cadnaw, rhedyd Mair, sef rhedyd gwrryw;
rhedyd benyw; rhedyd y derw; rhedyd yr ogofiau;
march-redyn. Y mae gwraidd rhedyd gwrryw yn
feddyginiaethol, meddant, rhag y llyngyr, y graisawst,
a'r gareg. Edr. CEILIOG.

RHEFFYN—AU, (rhaff) corth, cebyst, rhaff
fechan.—'Tafnu yn rheffynau oddi wrthym.' Psalm
2. 3. Athrawiaeth, llywodraeth, a gorchymynion Duw,
yw rheffynau mae annuwiolion am eu tafnu ymaith,
am eu bod yn atalfa iddynt i gyflawni eu chwantau,
ac yn eu galw at ddyledswyddau anhwyfryd ganddynt.
Y maent am eu tafnu ymaith o wir gasineb atynt; y
maent yn annyoddefol yn agos atynt.—'Tynais
hwynt â rheffynau dynol, â rhwymau cariad.' Hos.
11. 4. Edr. DYNOL.

'Ni bydd a fwrto reffyn coelbren yn nghynull-
eiddfa yr Arglwydd.' Mic. 2. 5. Y mae y geiriau yn
cyfeirio at y dull gynt o fesur etifeddiaethau. Psalm
16. 6. Amos 7. 17. Yn neillduol at y dull o ranu
gwlad Canaan rhwng yr Israeliaid. Jos. 17. 5, 14, a
19. 9. Cymh. Eze. 47. 13. Y maent yn arwyddo
na byddai iddynt etifeddiaeth yn eglwys Dduw, ond
byddai iddynt gael eu difreinio a'u difeddiannu o'u
breintiau rhagorol, o herwydd eu diystyrwch a'u cam-
ddefnydd o honynt.

RHEG—U, (rhe-eg) rhoddi; dawn, anrbeg, goeb;
mellidith; mellidithio.

Nid adwyth *rheg* ni haedder. *Dier*.

Y mae dynion yn rhegu eraill yn bechadurus wrth
ddifrio, ymlyned yn sobr niwed iddo, neu yn fyr-
bwyll yn ei faru i'w ddiustro. Num. 23. 8, 25.
1 Sam. 17. 43. Mat. 26. 74.

RHEGIUM, neu, REGIUM, Ρηγιον, [rhwyg]
porthleud a dinas yn Calabria, yn Naples, ar y pwê
deheuol i'r Ital. Gelwir hi yn awr Reggio. Dywed
Soleinus ei hadelfadu gan y Cholsidensiaid; ac ail ad-
eilladwyd hi yn hardd gan Julius Cesar, gwedi iddo
orchfygu Pompey, a'ï yru allan o Sicily. Arosodd
Paul yno un diwrnod, ar ei ffordaith i Rufain. Actau
23. 13. Anrheithwyd hi gan y Tyrciaid, a ddydded-
odd lawer gan ddaear-grynfeydd. Nid ydyw ei thrig-
olion yn lloesog, na'i marchnadaeth yn fawr, na'i
phorthladd yn ddiogel, gan ei fod yn agored i bob
gwynt. Y mae yn eisteddfod archesgob; ac y mae
yno ddau ysgoldy.

RHEIBUS—IO, (rhaib) *Gr. ἀραι;* *Llad. RA-
PAX;* gwancus, yspelligar, ysglyfaethus.—Cyffely-
u yr Arglwydd Iesu y gau brophwydi a'r gau athraw-
on, i 'feiddiaid rheibus;' y maent y chwannog, y
wancus, yn ffyrnig, yn greulon, ac yn ddogofus. Gei-
nyion penaf y gwirionedd, ac eneidiau dynion, ffont
yn mhob oes. 'Y maent yn athrawiaethu y pethau
ni ddylid,' er mwyn budr-elw; ac yn ffyrnig am ddy-
fetha pawb a'u gwrthwynebant. Deut. 13. 1, 2, 3.
Esa. 9. 15, 16. Jer. 14. 14, 15, 16. 2 Petr 2. 1,
2, 3. 1 Ioan 4. 1.

RHEIDUS—ION, (rhaid) angenus, tlawd. Psalm
82. 3.

RHELYW, (rhel) yr hyn sydd yn dyfod ar ol, llag.
y lleill, rhan arall, gweddill, gwargod.—'Ac wy
nethant ac a venagesont ir rylw o honynt.' W. S.
Marc 16. 13. Luc 24. 9.

RHENC, (rheng) rheast, rhestr, prill. 1 Bren. 7. 4.

RHEOL—AU—I, (rhe-ol) *Llad. REGULA; Saes. RULE*; trefn, cyflun, gorchymyn, llywodraeth, rheolaeth; prawf i wethredu arno; mesur neu derfyn na ellir yn addas fyned drosto; llywodraethu. 2 Cor. 10. 13.—'Cyanifer ag a rodiant yn ol y rheol hon, tangnefedd arnynt a thrugaredd, ac ar Israel Duw.' Gal. 6. 16. Israel Duw yw y rhai a rodiant yn ol y rheol hon, a phawb a rodiant yn ol y rheol hon, y maent yn Israel Duw; sef yn bobl mewn cyfiammod â Duw, yn heddwech Duw, yn mwynhau ac yn gogoneddu Duw.

Sylw, I. Fod Duw wedi rhoddi i ddynion reol wrth ba un y maent i farnu am bob peth, ac i rodio yn mhob dim.

II. Dyledswydd a braint pawb yw rhodio yn ol y rheol hon.

III. Y canlyniad o rodio felly, yw bod tangnefedd a thrugaredd arnynt.

1. *Y rheol hon*: hwyrach y dichon yr apostol olygu wrth y rheol hon, yr athrawiaeth fawr o gyflawnhad pechadur trwy ffydd yn Nghrist yn unig, y mae wedi ei hamddiffyn mor ragorol yn yr holl epistol hwn; dyma yr unig reol tangnefedd a heddwech â Duw, ac yn mha un y mae trugaredd Duw i'w chael. Creadur newydd yn Nghrist Iesu, ac yn ymfroestio yn ngliroes ein Harglwydd Iesu Crist fel unig achos ein cyflawnhad, ydyw yr unig ffordd i bechadur gael tangnefedd.—Gelwir y gair, yr *holl air*, yn rheol. Deut. 17. 10. Os golygir y rheol yn yr ystyr hwn, nid yw yr athrawiaeth fawr o gyflawnhad trwy ffydd yn cael ei chaead allan, ond yn gynnwysedig yn y rheol, ac yn rhan fawr o honi; ac heb hyn ni byddai yr holl reolau eraill o ddim llesâd sylweddol i bechadur. Gair Duw, gan hyny, ydyw yr unig reol o roddiad Duw i bawb yn mhob peth, ac yn mhob sefyllfa ac amgylchiad, ac nid *dim* arall.—1. Nid arferiadau dynion, drwg na da, ydyw ein rheol.—2. Nid ein profiadau na'n teimladau ein hunain ydyw ein rheol mewn dim.—3. Nid rhagluniaethau Duw tu ag atom ydyw ein rheol, ond gair Duw dan bob rhagluniaeth.—4. Nid arfaeth a chynghor Duw ydyw ein rheol ni, rheol Duw *ei hun* ydyw hōno, 'yr hwn sydd yn gweithio pob peth wrth gynghor ei ewylllys ei hun.' Eph. 1. 11. Y gair dadguddiedig, sef yr athrawiaethau, y gorchymynion, yr addewidion, &c., ydyw ein hwnig reol ni yn mhob peth. Y mae hon yn rheol ddwyfod, awdurdodol, uniawn, fanwl, gyflawn; yn cyfateb i bob dyn, yn mhob amgylchiad, ac yn holl achosion perthynol i gorph ac enaid. Credu yr hyn y mae Duw yn ei lefaru, a gwneuthur yr hyn y mae yn ei beri, yw ein dyledswydd, ein diogelwch, a'n dedwyddwch penaf.

II. *Rhodio* yn ol y rheol hon, a arwydda ein hadnabyddiaeth o honi; ein cymeradwyaeth o honi, fel rheol gwbl addas ac uniawn; ein defnyddiad o bob gwirionedd dwyfol i'r dyben mae Duw wedi ei roddi; a'n parhad yn ysbyrd, agwedd, a llwybr y gwirionedd; rhodio a arwydda agweddian parhaus y meddwl, a bucheddiad allanol yn ol y gwirionedd.

III. *Y canlyniad* o hyn ydyw, tangnefedd a thrugaredd i'r cyfryw ag a rodio felly. Ffordd tangnefedd ydyw y rheol, ac ynddi hi y dadguddir trugaredd Duw i bechaduriaid: am hyny y mae tangnefedd a thrugaredd yn sicr o fod ar y rhai a rodiant yn ol y rheol hon.

'Cerrddun wrth yr un rheol.' Phil. 3. 16. *Κανὼν* (*canon*) oedd y llinell wen yn y rhedegfa oedd yn nodi y llwybr yr oedd y rhedegwyr i redeg wrthi, ac felly, *αὐτὸ ἀρχαῖον κανὼν*, a arwydda, *rhedeg wrth yr un llinell*, neu *reol*, heb *wyro oddi wrthi*, rhag collu y cwbl. Gair yr Arglwydd yw ein hwnig reol ni o ran ein cred a'n bucheddiad, ac os byddwn am rodio

wrth yr unig reol hon yn syml, byddwn yn debyg o synied yr un peth.

RHES, (rhe-es) rhenc, rhill. Exod. 28. 17. a 30. 10. 2 Cron. 23. 14.

RHESIN—YNAU, *Ffr. RAISIN; Heb. ראיסין* *gwywedig*, neu *wedi sychu i fynu*: grawnwin wedi eu sychu yn yr haul. Y mae amryw fath o honynt; megys rhesin Damascus, am y dygir hwynt i ni o Damascus yn Syria; maent yn fawrion ac yn feddyginiathol. Rhesin yr haul, a elwir felly am eu sychu yn yr haul. Gelwir hwynt hefyd *llur raisin*, am y cludir hwynt yma yn y cyfryw gostrelau. Bernir hwynt yn fagwriaethol ac yn feddyginiathol, ac a'u harferir mewn amryw gyffuriau. 1 Sam. 25. 18. a 30. 12. 2 Sam. 16. 1.

RHESWM—YMAU—OL, (rhe-swm) *Gr. ρησις, (resis) Llad. RATIO; Ffr. RAISON; Saes. REASON*: arwydda synwyr, neu allu yr enaid i ganfod ac i farnu am beth, i wahaniaethu da a drwg, gwirionedd a chelwydd. Cynneddf neu allu yr enaid i ganfod pethau, i'w cydmaru â'u gilydd, a thynu casgladau oddiwrth eu perthynas â'u gilydd. Y mae rhai pethau yn un â rheswm dyn; megys bod un Duw. Y mae pethau eraill yn groes i reswm; megys bod *mwyr* nag un Duw. Y mae pethau eraill uwchlaw rheswm; megys athrawiaeth y Drindod, adgyfodiad y meirw; pethau ydynt o ddwyfol ddatguddiad yn unig. Y mae holl drefn fawr yr Iechydwrriaeth uwchlaw rheswm: 'ni ddaeth,' ac ni ddaethent 'i galon dyn byth y pethau a ddarparodd Duw i'r rhai a'i carant ef.' 1 Cor. 2. 9.

'Byddwch barod bob amser i ateb i bob un a ofyno i chwi reswm am y gobaith sydd ynnoch.' 1 Petr. 3. 15. Sef hanes am sylfaen eu gobaith, ac am wrthddrych eu gobaith; sef yr hyn yr oeddynt yn gobeithio am dano. Annoga yr apostol hwynt i fod yn barod i ateb i bob un a ofynai iddynt am hyny, pa un ai yn neillduol ai yn gyhoeddus; gallai hyny fod yn fendithiol i eraill, a llareiddio meddyliau eraill tu ag stynt.

Gellw yr apostol ymroddiad y saint, eu cyrph a'u heneidiau, yn gwbl i'r Arglwydd, mewn sanctaidd ymarweddad, ac er ei ogoniant, yn rhesymol wasanaeth; y mae yn gytun â phob rhesymoldeb; peth addas a chyflawn ydyw; ac afresymol lawu ydyw ymddygiad croes i hyny. Rhuf. 12. 1. Gelwir ef yn rhesymol wasanaeth, mewn cyferbyniad, tebygol, i'r addoliad Iuddegwyl, yn gynnwysedig mewn aberthau anifelliad meirwon, y rhai oeddynt afresymol: aberthau afresymol oeddynt, a meirwon; ond aberthau byw a rhesymol ydyw ni ein hunain, yn ymroddi yn gwbl i'r Arglwydd.

Ymresymu, a arwydda, ymddyddan, dadlew, siarad am beth. Esa. 1. 18. Mat. 16. 8. Marc 8. 16.

'Nid i ymrafaelion rhesymau.' Rhuf. 14. 1. 'Nyd i ymyrsonion dadleuae.' W. S. 'Nid i ymyrsonion dadleugar.' Dr M. Derbyniwech atoch y gwan yn y ffydd i fod yn aelod eglwysig, ac i gymdeithasu â chwi yn y fath fodd ag y gallu fyw gyda chwi heb ammheuaeth a dadlew yn nghylch pethau heb fod yn angenrheidiol i Iechydwrriaeth. Nid oes neb yn rhy wan, os bydd yn wirioneddol, i gael ei fagu; a gofal yr eglwys a ddylai fod, ei borthi â didwyll laeth y gair, yn amyneddgar ac yn dirlon; a chadw yn mhell oddi wrtho bethau diles ac aflan.

RHEW—I, (rhe) iâ, iaen, durew, oerfel.—'A'i wynt y rhydd Duw rew.' Job 37. 10. Mae Duw yn llywodraethu all-achosion; efe sydd yn peri i'r gwynt-oedd oerion chwythu, y rhai a barant liddi rewi. Mae holl gyfnwediadau naturiaeth yn dibynu ar ewylllys yr Arglwydd. Y mae yr holl greaduriaid, yn eu holl ysgogiadau a'u gweithrediaid, yn dibynu ar yr Arglwydd. Ps. 147. 17. Esa. 10. 15.

'Dystrywodd eu gwinwydd & chenlysg, a'u sycomorwydd & rhew.' Ps. 78. 47. *חֲסִידֵי צֶדֶק*, Dr M.—*barug*, tebygol, medd Parkhurst.—LXX. *ωαχρη, λλωδρεω*, gair yw nad arferir ond yn y fan hon. Y seithfed pla yn yr Aipht, oedd cenlysg a thân, yr hwn a laddodd ddyd ac anifel, y llysiâu, a holl goed y maes. Exod. 9. 24, 25. Edr. Ia.

RHIDENS, ymyl-gylch, eddi, sitrach, amaerwy. Num. 15. 30. Edr. EDDI, PHYLACTERAU, YMYL.

RHIAN—OD, (rhi) merch briodadwy; gwraig; arglwyddes.—'Nid ymwelaf â'ch merched am buteinio, na'ch rhiandd am dori priodas.' Hosea 4. 14. 'Fy mherffaith rian agor i mi.' Can. 5. 2. Dr M.

RHIENI, (rhi-geni). 'Chwi a fradychwr, Ie, gan rieni,' &c. Luc 21. 16. Y mae gelyniath calor dyn yn erbyn yr efangyl, yn gryfach na holl serchidiau natur. Matthew 10. 21. Marc 13. 12. Edr. MAM, PLANT, TAD.

Rhiemi dyn yw ei dad, ei henda, a'i orhenda.
Cyfreithias Cymraig.

RHIF—O—ON—WR—EDI, (rhi-if) nifer, eirif, cyfrif.—I. Cyfrif, pa un ai ychydig ai llawer. Gen. 34. 30.—2. Cymdeithas, neu, cydgyfeillion. Luc 22. 3. Actau 1. 17.

'Pan gyfranodd y Goruchaf etifeddiath y cenedloedd, pan neillduodd efe feibion Adda, y gosododd efe derfynau y bobloedd yn ol rhifedi meibion Israel.' Deut. 32. 8. 'Wrth ranu y ddaear yn nyddiau Peleg, rhwng meibion Adda a Noah, yr oedd golwg neillduol gan yr Arglwydd ar sefydliad Israel yn Nghanaan; a goruwch-lywodraethodd y rhaniad fel y daeth i ran Canaan felddigidig y wlad oedd i'w rhoddi i feibion Israel, pan gynnyddent mewn rhifedi addas i'w meddiannu, ac y byddai eu hanwiredd hwythau yn gyflawn.—Yr oedd hefyd gyfatebolrwydd rhwng rhifedi y cenedloedd a rifir yn Gen. x. a rhifedi Israel yn myned i'r Aipht, sef deg a thriugain.—Felly yr oedd hefyd rhwng un ar ddeg meibion Canaan, a deuddeg meibion Israel, y rhai oedd i feddiannu eu gwlad. Gen. 48. 27. Deut. 10. 22. Gen. 10. 15. Exod. 1. 1—4. Gen. 48. 28. Act. 7. 8.

'Yr hwn sydd ganddo ddeall, bwried rifedi y bwystfil; canys rhifedi dyn ydyw; a'i rifedi ef yw Chwe chant a thriugain a chwech.' Dat. 13. 18. Y mae amryw ysgripenwyr wedi sylwi fod coll (*ellipsis*) yn y geiriau, sef gair wedi ei adael allan; rhifedi y bwystfil, sydd yn arwyddo rhifedi enw y bwystfil. Yn cyfeirio at y lle hwn, dywedir yn pen. 15. 2. 'Ac mi a welais—y rhai oedd yn cael y maes ar y bwystfil, ac ar ei ddolw ef, ac ar ei nod ef, ac ar rifedi ei enw ef.' Rhyw enw *cyfriniol* rhyw fwystfil a feddylir; yn mha un y mae y rhifedi i'w gael, yn ei llythyrenau, a'u golygu y ddyrifol. Gan fod y rhif yn gyfriniol, gellir ei alw yn 'enw y bwystfil,' neu 'rifedi enw y bwystfil.' 'Rhifedi dyn yw;' sef rhifedi arferedig gan ddyd; neu ddull o rifo yn arferedig gan ddydion: fel yr arwydda 'mesur dyn,' (pen. 21. 17.) sef y mesur derbyniol ac arferedig yn mhilith ddydion. 'Bara ddydion,' sef y bara a fwyntant. Ezec. 24. 17. 'Pin dyn,' sef pin arferedig gan ddyd. Eesaias 8. 8. Y rhifedi a roddir mewn tair llythyren Groeg, χξϛ, y rhai o'u rhoddi at eu gilydd a wnant 666. Yma y mae doethineb. Yr hwn sydd ganddo ddeall, bwried rifedi y bwystfil, neu rifedi enw y bwystfil. Y mae yr Ysbryd Glân yn rhoddi ar ddeall fod anhawdra nid bychan i ddeall a bwrw y rhifedi hwn. Y ffordd a gymerodd llawer o ddysgedigion i'w ddeall, ydyw ymofyn am enw, a llythyrenau yr enw yn gwneuthur i fynu y rhifedi 666. Ireneus oedd y cyntaf a ddychymygodd y ffordd hon, ac a farnodd mai λατρευος, the Latin man, y dyn Lladin, ydoedd yr enw. λ 30, α 1, τ 300, ε 5, ι 10, υ 50, ο 70,

c 200, y cwbl yn gwneuthur i fynu 666; yn arwyddo y byddai holl gau addoliad y bwystfil yn yr iaith Lladin. Mae y gair Hebraeg *Romiith*, yn rhoddi yr un rhifedi. Eraill a gawsant y rhifedi yn *Ludovicus*, neu *Lewis*, brenin Ffrainc.* Forbes a eilw y meddwl hwn o eiddo Ireneus, yn degan plentynnaidd ac Alphtaid, ac yn rhyfeddu i un dyn o synwyr allai edrych arno fel pwnc o ddoethineb anghyffredin. Gwel Forbes ar Dat. 13. 18. Y mae Forbes, a Mr Potter ar ei ol, wedi cymeryd ffordd arall o ddeall y rhifedi; sef golygu y rhifedi 666, rhifedi y bwystfil, mewn cyferbyniad i 144, rhifedi canlynwyr yr Oen ar fynydd Sion. Dat. 7. 4. a 14. 1. Gwreiddyn a lliosogydd 144 yw 12; a gwreiddyn 666 yw 25¹. Y mae 12 yn rhifedi neillduol yr eglwys Crist; megys 12 apostol, 12 sylfaen, a 12 porth y Jerusaalem newydd. Felly hefyd y mae y rhifedi 25 yn nheyrnas y bwystfil. Rhifedi cyntaf y cardinaliaid, y plwyfydd, a'r eglwys yn Rhufain oedd 25; yr oedd i Rufain 25 porth; y credo Pabaidd a gynnwys 25 o erthyglau; 25 o eisteddfaoedd oedd yn Nghynghor Trent; 25 o esgobion oedd yn gynullidig yn y gyntaf o honynt; a 25 o arch-esgobion a roisiant eu llaw wrth erthyglau y cynghor hwnw: agorir y porth *sanctaid* eglwys St Petr bob 25 mlynedd; mae 25 o allorau yn yr eglwys hono; mae yr allor fawr yn cynnwys 25 o droedfeddi o hŷd, lled, ac uchder; y mae 25 o nodau ar eu holl allorau, yn arwyddion o bum archoll Crist bum waith; y mae perthynasau y Pab mewn oedra am 25; eu Jubili sydd bob 25 o flynyddoedd; a'u dydd gwyl penaf sydd y 25 o'r mis. Y mae hyn oll yn dra chywraint; ond er ei fod yn canmol yn neillduol gywreirwydd yr eglurhad hwn, nid ydyw Vitranga yn ei weled yn rhoddi rhifedi enw y bwystfil. O herwydd hyn, a rhesymau eraill hefyd, y mae efe yn gwrthod yr esponiad hwn. Gwedi ystyried llawer o enwau, yn un y mae efe yn penderfynu arno ydyw אֲדוֹנִיכָא ADONICAM, *cyfodwr yn erbyn yr Arglwydd*, neu, *gwrthwynebwyr yr Arglwydd*. Meibion Adoniam, y rhai a ddychwellaasant o Babilon, oeddynt 666. Ezra 2. 13. Hwn ydyw yr unig enw, medd efe, yn yr Hen Testament, yn cynnwys y rhifedi hwn yn y llythyrenau Hebraeg. Mae ystyr yr enw yn hynod addas i un sydd yn gwrthwynebu, ac yn ymddyrbachu goruwch pob peth a elwir yn Dduw. 2 The. 2. 4. Gwel Vitranga.—Barna Faber na ddylid y' ofyn am yr enw yn ateb i'r rhif, ond yn yr iaith Roeg, yr iaith yr ysgripenodd Ioan ynddi. Barna efe y dylai yr enw fod yn enw ymerodraeth, enw y gwr a'i sylfaenodd, ac enw deiliaid yr ymerodraeth: i hyn oll y mae yr enw *Lateinos* yn cyfateb—y mae yn enw dyn, yr ymerodraeth, a'r bobl. *Latinus*, brenin *Latium*, ydoedd ei sylfaenydd cyntaf: oddiwrth *Romulus*, yr ail sylfaenydd, y cafodd hi yr enw Rhufain. Am hyny y gogwydda y gwr dysgedig hwn i fara Ireneus; gan mai rhifedi y bwystfil cyntaf a gododd o'r mod ydyw, ac nid oes un enw arall a'r rhif ynddo yn addas i'r bwystfil hwnw. Gwel *Essay on the Prophecies*, vol. ii. Yma y canfyddwch farnau amrywiol ddysgedigion ar y mater dadleuol hwn; ond rhaid i mi adael y darlennydd i farnu drosto ei hun, pa un sydd fwyaf addas.

RHIGOL—AU, (rhig-ôl) clawdd, ffiole, ffioig, goglawdd, rhych. Ezec. 17. 7.

* Gwel Vivian ar y Dadguddiad.—Yr oedd y ffordd hon yn gyffredin yn mhilith yr hynafiaid, yn enwedig yr Iuddewon diweddar a'r Alphiaid: megys Theoth, enw na o ellus-ddewian yr Aipht, yn gwneuthur y rhifedi 1218; enw *Jaspier*, fel *He Arche*, *dechreuad pethau*, wrth y rhifedi 757; ac enw yr haul, *Heys Da*, neu *Hues*, *andwr gwian*, wrth y rhifedi 666. Y mae St Barnabas yn ei epiistol yn cael *Iesus crombachedig* yn y rhifedi 318. Gwel Esob Newton, a Cowper. Dr Henry More's *Mystery of Iniquity*, part ii., b. i. cap. 15. Petrus Mollnars *Vates*, Pyle's *Paraphrase*. Faber.

RHINC—IAN, (rhinc) gwasgu dannedd; esgyrn-ygu, grydian, grwgnaech; llefaen. Rhincian dannedd sydd yn arwydd o boenau difawr, a chyndeiriog-rwydd. Mat. 8. 12. a 13. 42, 50. a 22. 15, &c.

RHINGYLL, (rhing) cyhoeddwr, gwsylwr, dyfynwr, ceisbwl.—'A' ringilliait y trawsont ef a ei gwiall.' W. S. Marc 14. 65.

RHINIOG, a **HINIOG**, eminiog, trothwy. Esa. 6. 4. Ezec. 9. 3. Seph. 1. 9.

RHINIWR—WYR, (rhin-gwr) hudol, swynwr.—'Simon riniwr.' W. S. Actau viii. cyn.—'Yr hon ni wrendy ar lais y rhinwyr, er cyfarwydded fyddo y swynwr.' Psalm 58. 5. Ei fod yn arferiad i swyno seirph rhag iddynt frathu yn niwediol, sydd eglur oddiwrth Pregethwr 10. 11. Jer. 8. 17. Ond y mae rhyw fath o honnyt a gaunat eu clustiau rhag holl beroriaeth y rhiniwr; felly mae pechaduriaid yn cau eu clustiau rhag clywed gwirionedd peraidd ac iach-uol, yr efengyl.

RHINWEDD—OL, (rhin-gwedd) rhin dda, cynnedd dda; dewraidd, gallu, pybyrwrch; dirgelwch, sacrament; saith rhinwedd eglwys, sef saith sacrament Eglwys Rhufain.

Rhinwedd, a arwydda, 1. Gallu ac effeithioldeb. 'Fyned rhinwedd allan o hono.' Marc 5. 30.—'Vyned nerth o honaw allan.' W. S.

2. Gwroldeb, pybyrwrch, egniad.—'Chwanegwch at eich fydd rinwedd;' sef gwroldeb ac egniad dyfal, parhaus; yr hwn a feddlwr yr apostol wrth y ddau air, 'Ymwrolwch, ymgyrf hewch.' 1 Cor. 16. 13.—'Yr hwn a'n galwodd ni i ogoniant a rhinwedd;' 2 Petr 1. 3. sef i ogoniant a gwroldeb egniol. Cysleitha rhai y geiriau, *δια δόξης και απειρας, trwy ei allu gogoneddus*; ac felly, tybygaf, y mae yn fwyaf addas eu cysleithu. Fel y cyfodwyd Crist o feirw, *δια της δόξης του πατρος, trwy ogoniant y Tad*; felly y mae ei bobl yn cael eu galw yn effeithiol, *δια δόξης και απειρας, trwy ogoniant a rhinwedd*, neu *trwy ei allu gogoneddus*. Eph. 1. 18, 19. 1 Petr 2. 9. Dull o ymadroddi aml yn mhllith yr Hebraid ydyw, pan fyddo dau enw cadarn gyd â'u gilydd, fod un o honnyt i'w olygu fel enw gwan; trwy y flugyr a elwir *Hendiadis*; megys Jer. 22. 3. 'Gwnewch farn a chyflawnder;' sef gwnewch farn gyflawn.—'Ac Abel a ddug o flaen-ffwrth ei ddefaid, ac o'u brasder hwynt;' sef o flaen-ffwrth ei ddefaid brasaf. Gen. 4. 4.—'Yna yr Arglwydd a wlawiodd ar Sodom a Gomorrah, frwmstan a thân;' sef brwmstan tanlyd. Gen. 19. 24.—'Yr hysbysasom i chwli nerth a dyfodiad ein Harglwydd Iesu Grist;' sef dyfodiad nerthol. 2 Petr 1. 16.—'Yn Dywysog ac yn Iachawdwr;' sef yn Dywysog lechydwrtaeth. Act. 5. 31.—'Gwelwyd yn dda gan yr Ysbryd Glân, a chenym ninnau;' sef genym ni dan ddylanwadau yr Ysbryd Glân. Actau 15. 28. Y mae llawer o'r cyffelyb siamplau yn yr Ysgrythrau. Gwel *Glass Phil. Sacra., lib. iii., tract. 1, cap. 6. Vitringa Obs. Sacra., lib. i, cap. 7. sec. 6.*

3. Perffieithrwydd a rhagoroldeb. 'Fel y mynegoch rinweddau yr hwn a'ch galwodd;' &c. 1 Petr 2. 9. Sef ei allu, ei ddaioni, a'i drugarogrwydd. Cyfeiria y geiriau at Esa. 43. 21. yn ol y cyfieithiad Groeg. O rinweddau Duw yn unig y tarddodd y cyfnewidiad a brofasant yn eu galwedigaeth, trwy yr efengyl, o dywyllwch i ryfeddol oleuni. Symudiad eu cyfiwr, a'u holl freintiau canlyniol i hyny, a ddeiliasant yn gwbl o rinweddau Duw, ac nid o honnyt eu hunain. Eu dyled penaf bwythau yn mhob ffordd a fedrant, â'u tafodau, ac yn eu bywyddau, ydyw mynegi ei rinweddau. Ymddygiad addas i'r alwedigaeth sanctaidd a fynega fwyaf ei rinweddau; fel y gwna iachâd corphorol fynegi rhinweddau y meddyg.

4. Ddaioni yn gyffredinol mewn geiriau ac ymarweddai. Phil. 4. 8.—'Gwraig rinweddol;' sef gwraig gall, ddiwair, ffyddlon, dduwiol. Ruth 3. 11. Diar. 12. 4. a 31. 10.

RHITH, (rhi-ith) llun, dull, ffurf, gwedd, agwedd, cyffelybiaeth, tebygoliaeth.—'Ac yn rhith hir weddio.' Mat. 23. 14. 'Ac wrth liw gweddiae hiron.' W. S. Hir weddiau a arferent fel abwyd, i'r dyben o dynu iddynt eu hunain feddiannau eraill, trwy weithredu ar eu haelioni yn eu cyfraniadau iddynt.—'Nac mewn rhith cybydd-dod.' 1 Thea. 2. 5. 'Nac eclusur i gupydd-dot.' W. S. Dr M. ymyl y ddalen, 'lliw i drachwant.' Cyfrith (sef o zel a duwioldeb) yn gorchuddio cybydd-dod.—Arferir rhith mewn cyferbyniad i wirionedd: 'rhith doethineb;' sef ymddangosiad o ddoethineb; ac heb fod yn wirioneddol felly. Col. 2. 23.—'A chanddynt rith duwioldeb, eithr gwedi gwadu ei grym hi.' 2 Tim. 3. 5. *μωρωσιν ευσεβιας, cyfrith, eilun, duwioldeb*; ymddangosiad a phroffes o dduwioldeb, yn gorchuddio y drygioni mwyaf.

RHIW—IAU, (rhi) osgo, gosgo, llechwedd, tyle. 1 Cron. 9. 11. a 26. 16.

RHODE, oedd enw y forwyn a glywodd Petr yn curo wrth ddrws Mair, gwedi ei waredu o'r carchar trwy weddiau yr eglwys. Actau 12. 13.

RHODFA—EYDD, (rhòd) cylchdro, cylchdaith, cylchlywbr. Ezecl 42. 4.—'A gwallt dy ben fel porphor; y brenin sydd wedi ei rwymo yn y rhodfeydd.' Caniad. 7. 5. 'A gwallt dy ben fel porphor-wig brenin, wedi ei rwymo yn mysc pistyllau dyfocedd,' sef pistyllau y lliw-wyr. Dr M. a'r *Vulgate*. Y mae yr un gair *Heb.* *רודף* yn cael ei gyfieithu yn y rhif lliosog, *cuterdydd*, Gen. 30. 38, 41.—*cafnau*, Exodus 2. 16. sef lle gwag i beth redeg trwyddo—*distiau*, Caniad. 1. 17.—Yn y gwledydd dwyreiniol, yr oedd y rhodfeydd yn rhedeg gyd âg ystlysau y tai mawrion, ac yr oeddynt yn fynediad cyffredin i'r ystafelloedd ynddynt. Wrth y rhodfeydd hyn, deall y rhan fwyaf, ordinhadau yr efengyl, lle y mae Crist wedi rhwymo ei hun i fod, trwy addewid, nas gall, ac na fyn, ei thòri. Mat. 18. 20. a 28. 20.

RHODIO, (rhawd) ymlwybro, cerdded, myned, teithio, ymdaith; ymbleseru. Rhodio, a arwydda, 1. Cerdded, neu ymlwybro o'r naill le i'r llall. Exod. 21. 19.—2. Yn draws-symudol, a arwydda, ymarweddaiad a bucheddiad cyffredinol dynion; ac a arwydda, yn yr ystyr hwn, ystyriaeth, pwyll, hyfyrdwch, parhad, a chynnydd.

'Rhodio yn Nghrist Iesu,' ydyw ymllynu wrtho, a'i ddefnyddio yn barhaus, yn ddoethineb, yn gyflawnder, ac yn sancteiddrwydd; cynnyddu trwy hyny mewn sancteiddrwydd a thebygolrwydd iddo; ac ymgais yn egniol am ei ogoneddu, a thasnu gwybodaeth o hono ar led y byd. Col. 2. 6.—'Rhodio gyda Duw.' Edr. ENOCH.

'Rhodio yn ol y cnawd,' ydyw byw a synied yn bechadurus, yn ol tueddiadau natur lygredig, gan wneuthur ewylllysau y cnawd a'r meddyliau, ac felly yn groes i Dduw. Khuf. 8. 1. Eph. 2. 2. 1 Petr 4. 3. Judas 16.

'Rhodio yn, ac yn ol yr Ysbryd,' yw synio pethau yr Ysbryd, sef yr efengyl; byw dan ddylanwadau yr Ysbryd yn bywhau ac yn cryfhau anian ysbrydol, sanctaidd, yn yr enaid; byw yn ol trefn ysbrydol y gair, yn groes i'r cnawd, ei resymau, a'i dueddiadau. Bywyd a thangnefedd ydyw byw fel hyn yn y byd. Gal. 5. 21. Rhuf. 8. 1. Edr. SYNIO.

'Rhodio wrth fydd,' ydyw byw mewn crediniaeth o'r hyn y mae gair Duw yn tystiolaethu am dano, ac ymagweddau yn gyfatebol i hyny. 2 Cor. 5. 7. Edr. FRYDD.

Rhodio ger bron, yn, ac ar ol yr Arglwydd, ydynt yn arwyddo cydnabyddiaeth o hono, ein parch iddo, ein hymorhfwysiad arno, ac ymlyniad diddarfod wrtho. Gen. 15. 1. Zech. 10. 12.

Rhodio yn ei ofn, yn y gwirionedd, ac yn ei orchymynion, sydd yn arwyddo yr un peth a byw ac ymgweddau yn ofn Duw; byw yn, ac yn ol gwirionedd mawr yr efengyl, yn mhob ystyr; ac mewn ufudd-dod parhaus i orchymynion Duw. 2 Ioan 4. Deut. 5. 33. 2 Cron. 17. 4.

Rhodio yn ngoleuni yr Arglwydd, ac yn llewyrch ei wyneb, yw byw ac agweddau yn llwybrau goleu, sanctaidd, cysurus, gair Duw; yn heddwech Duw, a chysuron yr Ysbryd Glân. Ps. 80. 15. Esa. 2. 5. Act. 9. 31. 1 Ioan 1. 7.

Rhodio yn y tywyllwch, mewn celwydd, cyfrwysdra, yw byw mewn cyflwr diadgneddledig, mewn anwybodaeth, ac ansancteiddrwydd, yn groes i wirionedd Duw, ac mewn cyfrwysdra calon ddyrygonus. 2 Cor. 4. 2. 1 Ioan 1. 6.

Rhodio trwy ddyfroedd a thân, ydyw myned trwy beryglon mawrion, a phrofedigaethau. Esa. 43. 1. Ps. 66. 12.

'Rhodio yn nghyngor yr annuoliol,' (Ps. 1. 1.) ydyw gweithredu yn gyfatebol i'w cyngor hwynt, fel y gwnaeth Abaziah. 2 Cron. 12. 3, 4, 5. Edr. dan criau eraill.

RHODRESGAR, (rhodres-câr) ymyrgar, hoyw-wych, coegaidd, coegfâlch. Y gair *Gr.* *ῥοδρεσγος*, a gyfieithir *rhodresgar*, a arwydda, bod yn fanwl yn ymyraeth â materion eraill, amherthynol i ni. 2 The. 3. 11. 1 Tim. 5. 13.

RHODRESWAITH, (rhodres-gwaith) manylwaith, cyfaredd, swynyddiaeth.—'A llawer hefyd o'r rhai a fuasai yn gwneuthur rhodreswaith.' Actau 19. 19. 'Manolwaith goaml.' W. S. 'Y manwl gelfyddydau hyn.' Dr M. *Gr.* *ῥοδρεσωαίθη*, *cywreinauwaith*, *cywreinauwaith gwag ac annefnyddiol*. Yr ydoedd dinas Ephesus yn nodedig am swynyddiaeth. Crybwyllir gan Hezechieus am yr *ῥοδρεσωαίθη*, y *llythyr-enau Ephesiaidd*, math o swynion, a chyfareddion eraill, arferedig gan yr Ephesiaid. Biscoe's Boyle's *Leet. chap. viii., sec. 1.* Gan fod y cyfryw gelfyddydau â'r fath gymeriad iddynt, nid yw ryfedd fod y fath-werth mawr ar y llyfrau ag oedd yn dysgu y cyfryw bethau gwag, er, mewn gwirionedd, na thalent ddim. 'Bwriasant eu gwerth hwy, ac a'u cawsant yn ddeng mil a deugain o ddarnau arian.' Os wrth y darnau arian y deallir y siel Iuddewig, a barnu pob siel yn werth 3s., yna yr oeddynt o werth £7500—o 2s. 6s., yna yr oeddynt o werth £6250—ond os yr *Attic drachma* a feddylir, yr hon a fernir o werth 9c. yna eu gwerth ydoedd £1875—pris dirfawr am bethau mor wag a diles. Er mor werthfawr oeddynt hwy, ni fynai y credinwyr yn Ephesus elw oddi wrthynt, ond lloegasant hwynt yn ngwydd pawb, fel tystiolaeth gyhoeddus o'u heddeirwch a'u ffeiddiad o'r cyfryw weithrededd drygonus.

RHODD—I, (rho) dawn, rheg, anrheg, goseb, cêd; anrhegu. Edr. DAWN.—'Ac a brofasant y rhodd nefol.' Heb. 6. 4. Barna y Dr Owen mai yr Ysbryd Glân a feddylir wrth y 'rhodd nefol.' *Rhodd*, weithiau, a arwydda waith Duw yn rhoddi, 2 Cor. 9. 15.—felly hefyd, dawn Crist; Eph. 4. 7. ond yma y mae yn arwyddo y peth a roddir. Gelwir yr Ysbryd Glân, dawn, neu rodd Duw. Ioan 4. 10. Act. 8. 20. Dawn neu rodd yr Ysbryd Glân. Act. 2. 38. a 10. 45. a 11. 17. Yn mhob man arall, medd y gwr dysgedig uchod, mor belled ag y gall efe ddeall, arwydda y *rhoddiad*, ac nid yr hyn a roddir.

Gelwir ef yn *rhodd nefol*, am fod ei waith yn nefol, ac nid yn gwaiddol ac yn ddaearol; ond yn benaf am

ei anfon o'r nefoedd. Act. 2. 2, 33. 1 Petr. 1. 12. Nid ydyw yn un gwrthbuddadl yn erbyn yr esboniad hwn, fod yr Ysbryd Glân yn cael ei enwi yn y geiriau nesaf, am y geill y naill fod yn eglurhad o'r lall. Heblaw hyn, geill y geiriau nesaf arwyddo ei weithrediau nerthol; ond yn y geiriau hyn crybwyllir am dano fel rhodd addawedig ac arbenig Duw yn y Testament Newydd, yr hwn oedd i gyfnewid holl ddull addoliad yr eglwys, ac i sefydlu ffordd newydd, a defodau newyddion, yn addoliad Duw, gwedi dadguddiad cyflawn o feddwl Duw yn Nghrist. Efe oedd i ddiwygio y cwbl. Heb. 9. 10.

Y mae *proff* y rhodd nefol, yn arwyddo iddynt gael prawf o allu ac effeithioldeb yr Ysbryd Glân yn ngweinyddiad yr efengyl, ac addoliad Duw dan yr efengyl. Y mae y fath ddaioni a rhagoroldeb yn y rhodd nefol hon, fel y geill rhai ei brofi mewn gradd, er nas derbyniant ef erioed yn fywiol ac yn iachusol.—1. Gallant brofi gair Duw yn ei wirionedd, ond nid yn ei allu.—2. Proff addoliad Duw yn ei drefn allanol, ond nid yn ei harddwch ysbyrdol, tufswol.—3. Proff doniau yr eglwys, ond nid ei gras.

'Pob rhoddiad daionus, a phob rhodd herffaith, oddi uchod y mae.' Ingo 1. 17. Rhoddiad daionus, yw pob peth y mae Duw yn ei roddi; Duw da sydd yn eu rhoddi; dyben da sydd ganddo yn eu rhoddi; sef er ei ei ogoniant ei hun, ac er ein lesiad ni. Ond heblaw rhoddiad cyffredinol, y mae rhoddiad perffaith ganddo; sef cyflawn, parhaus, a thragywyddol; yn ein perffaithio ni, sef yn ein gwneud yn addas i fywyd tragwyddol. Geill y cyntaf fod yn perthyn i'r bywyd hwn, fel Gen. 45. 21. Job 1. 21. Phil. 4. 16. ond y lleill, sef y rhodd herffaith, sydd yn perthyn i achosion bywyd arall. Luc 11. 13. Rhuf. 5. 16. 1 Ioan 3. 17. Y naill yn golygu y gyanaliseth ar y ffordd, a'r lall y darpariad gartref. Y mae gan Dduw roddion perffaith i'w bobl.

Y mae rhodd, neu roddion, weithiau, yn arwyddo gwobr a roddir er gwyro barn. Diar. 15. 27. a 17. 23. Esa. 1. 23.

'Pwy a roddodd i mi yn gyntaf? beth bynag sydd dan yr holl nefoedd, eiddod fy yw.' Job 41. 11.—'Pwy a roddodd i mi yn gyntaf? ac myfi a dalaf.' Dr M. Eglur yw, oddiwrth Rhuf. 11. 35. fod yma wall, trwy adael gair allan yn ein cyfieithiad ni, Nid oes un gair ynddo yn gyfleinriad o'r Heb. *נאטל* ac mi a dalaf. 'Who hath prevented me, that I should repay him.' Saes. 'Or who hath given me any thing before hand, that I may reward him again?' Coverdale. Tebygol mai gwall yr argraffiad oedd, yn yr argraffiad cyntaf, ac wedi ei ddilyn yn yr holl argraffiadau eraill. Nid yw Duw yn ddyledwr i neb; ond y mae pawb yn ddyledwr ydoedd ef.

RHOL, (rho-ol) rhestrfa; plyg-lyfr; côf-lyfr. Edr. LLYFR.

RHOS—YDD, (rho-os) cors-le, cors-waen. Y gair Heb. *רסה* a gyfieithir *rhos*, yn Deut. 1. 7. 2 Sam. 23. 24. et al. a arwydda tri gwyllt, anniwylledig; diflaethwch gwag, erchyll, yn llawn clogwyni, creigiau, a cheunentydd anhysffordd. Cyfieithir ef weithiau *diffaethwch*, Esa. 33. 9. a 35. 1. a 51. 3.—*tr diffaeth*, Jer. 2. 6.

Pan fôdd y brenin Sedeciah, gwedi cymeryd Jerusalem, dywedir iddo fyned tu a'r (*בסריה*) *anialwch*, a daliwyd ef yn (*בסריה*) *rhosydd*, neu *ddiffaithfuoedd* Jericho. 2 Bren. 25. 5. Jer. 39. 4. 5. a 52. 8. Y mae Maundrell (*Journey, March 29*) yn rhoddi hanes yr anialwch hwn, ei fod 'yn dir diffaeth, sych, diffrywyth, yn cynnwys clogwyni creigiau cribog, wedi eu dryllo oddiwrth eu gilydd yn annhrefnus, fel pe buasai y ddaear gwedi dyoddef rhyw ddaear-gryn mawr, yn troi y tu fewn allan iddi.' Rhosydd Moab y gellw ein cyfieithwyr ni yr anialwch y gwersyllodd

meiblon Israel ddiweddfaf ynddo, o ba un yr aeth Moses i ben Nebo. Num. 33. 49. Deut. 1. 1. a 34. 1.

RHOS—YN, brellw, rhoswydd. Mae y pren a'i fiocau hyfryd yn ddigon adnabyddus. Mae y rhos yn hyfryd i'r llygad, yn beraidd eu barogildad, ac yn feddygmaethol rhag amryw glefyddau. Oblegid ei harddwch a'i hyfrydwch, geillw Anacreon, prydydd Groeg-aidd, ef, *το ρόδον τῶν ἐρωτων, blodeuyn y cariadau*.

Yr oedd yn ngwastadedd Jericho gynt bren rhosyn hynod o nodedig; yr oeddynt mor aml yno, fel yr oeddynt yn gorchuddio agos yr holl wastadedd. Pridolent lawer o rinweddau rhyfedd iddo; un peth sydd sicr, sef ei fod yn anlygredig; ac wedi ei roddi mewn dwf am ychydig amser, blodeua un amser o'i fwyddyn; ac wedi ei gymryd allan cauai i'fynu dracbefn. Cyfrif Tournafort 58 math o honnynt, ac y mae rhos Saron yn mysg y rhai mwyaf hyfryd o honnynt. Edr. J. M. Good's *Translation of Solomon's Song*.—Geillw Crist ei hun Rhosyn Saron, o herwydd ei harddwch, ei hyfrydwch, a'r rhinwedd meddygmaethol sydd ynddo i iachâu enaid. Can. 2. 1. Er y barna rhai mai yr eglwys sydd yn llefaru y geiriau; ond ymddengys i mi yn fwy naturiol mai Crist sydd yn canmol ei hun, yr hyn sydd yn dra addas iddo ef wneuthur, na bod yr eglwys yn canmol ei hun, yr hyn nid ydyw mor gwbl addas.

Diffethwch yn blodeuo fel rhosyn, a arwydda dychweliad y cenedloedd at Grist trwy bregethiad yr eflengyl yn eu plith, a harddwch hyfryd y saint yn eglwysol y cenedloedd. Esa. 35. 1.

RHOSTIO, (rhost) (*Ffr. ROSTIR; Saes. ROAST*; pobl. O'r ddywyffordd o drin a pharotbi bwyd i'r cylla, berwi sydd fwyaf addas i fwyd cryf, sef cig anifeiliaid yn eu llawn dyllant, a rhostio sydd fwyaf addas i gig gwan leuanc. Y mae cryfach tân yn ofynol i rostio nag i ferwi. Yr oedd oen y pasc i gael ei rostio wrth dân. Exod. 12. 8. Edr. PASC.

RHU—O—AD—WY, (rhu) brefu, preferu; crochffoeddi; breferiad, oernad; swn dychrynlyd, megys y gwna y môr, neu lew digllon.—Dywedir fod yr Argwydd odli uchod yn rhuo, pan fyddo yn bwgwrth pechaduriaid, ac yn amlygu ei ddigofaint yn ddychrynlyd yn eu herbyn. Jer. 25. 30. Joel 3. 16. Amos 1. 2.—Gelwir Satan yn llew rhuadwy, i ddangos ei greulondeu, a natur ddychrynlyd ei demtasiynau. 1 Petr 5. 8.—Rhua dynion mewn digllonrwydd, gwallofgyrwydd, neu alar a thristwch mawr. Jer. 50. 24. Job 3. 24. Ps. 38. 8.

RHUDD-GOCH—ION, (rhudd-coch) coch-dwfn, porphor.—'A rhudd-gochion.' Esth. 1. 6. a 8. 15. *Saes. BLUE*. Cyfieithir y gair רחל *glas* yn Exod. 25. 4. Num. 4. 6. ac felly yn y rhan fwyaf o ranau eraill, lle yr arferir y gair.—*Y nef-lïw*, Bates, Parkhurst. *Y LXX.*, *Acquila*, *Symmachus*, a *Theodotian*, a'i cyfieithant y rhan amlaf, *Hyacinthus*. Gwel **COLOSSIA Concor**.

RHUFAIN—EINIAID, Ρωμη, dinas Rhufain. Cafodd yr enw, medd rhai, oddiwrth Romulus, ei hadelladydd. Dywed eraill, ei sylfaenu yn mhell cyn ei amser ef, a bod yr enw o darlidiad dwyreiniol. Gallai gael ei henw oddiwrth yr Heb. רומ (rom) *uchel*, o herwydd y bryniau yr adeiladwyd hi arnynt. Cynfrodorion y wlad hon oeddynt yr *Umbri* a'r *Pelasi*. Gwedi rhyfel Caerdroia, daeth Eneas a'i gymdeithion yno; ond yr oedd Rhufain wedi ei hadeiladu oes-oddedd cyn hyn. Gwel *Universal History*, vol. xvi. Gwedi amser Romulus, A. M. 3254, cynnyddodd yn raddol nes gorchuddio saith mynydd, neu fryniau, ac wedi hynny dim llai na thri ar ddeg. Y mae yr afon Tiber yn rheleg trwyddi, ac yn ddefnyddiol iawn iddi.

Ni bu ei muriau erioed dros 13 o filltroedd o gylch; ond yr oedd y wlad oddi amgylch yn llawn o faes-drefydd. Rhy faid, ac amherthynol i'r gwaith hwn, fyddai rhoddi yma hanes holl ddygwyddiaidau y ddinas fawr hon, yr hon a fu yn hir yn ben dinas y byd, ac yn eisteddfod pen ymerawdwr y byd. Yn amser Romulus, yr oedd yn cynnwys yn nghylch 3000 o drigolion; yn amser Augustus yr oedd yn cynnwys, meddant, 2,000,000 o drigolion, sef yn nghylch dau cymaint ag sydd yn Llundain: yn bresennol, braidd y mae y trigolion yn 80,000 o rifedi.* Nid oedd cynfrodorion Rhufain ond Barbariaid gwylltion, anwybodus, ac ellun-addolgar. Wedi darostwng gwlad Groeg y blaguroedd dysgeidiaeth yn eu plith. Llywodraethwyd hwynt 220 o flynyddoedd, gan saith o freninoedd. Gwedi hynny, am 482 o flynyddoedd, llywodraethwyd hwynt mewn amrywol ddull trwy gyfundod. Gwedi hynny buont dan lywodraeth ymerawdwr dros 521 o flynyddoedd. Cynnyddasant mewn gallu ac helaethrwydd tiriogaeth yn raddol, nes y goregynasant yr holl Ital; ac wedi hynny goregynasant, trwy ryfeloedd, ysgelerder, a dyhirwch, yr holl wledydd o Brydain i'r Aipht, ac o Persia i'r Hispaen. Yr oedd yr ymerodraeth yn cyrhaedd o'r gogledd i'r deheu, yn nghylch 2680 o filltroedd, ac oddi amgylch yr un faint o'r dwyrain i'r gorllewin. Julius Cesar, trwy lawer o dywallt gwaed, a ddaeth i'r orsedd yn unbenadur gyntaf. Costiodd hynny ei fywyd iddo yn fuan. Brutus ac erall a gyd-fwrriadasant yn ei erbyn, ac a'i lladasant yn y senedd-dŷ; ond collasant hwythau eu bywydau yn eu hymdrech i adferyd y llywodraeth o gyfundod, a ddystrywiwyd gan Julius Cesar. Llywodraethodd Augustus ar ei ol, yn hir, yn dirion, ac yn llwyddiannus: ond ei olynwyr, gan mwyaf, oeddynt yn anghenflod beilchion, creulon, llygredig. Dyoddefodd y Cristionogion erlidigaethau trymion danynt, hyd nes daeth Cystenynt Fawr i'r orsedd, A. D. 323. Yr hwn trwy lawer o dywallt gwaed a ddarostyngodd Baganiaeth ac ellun-addoliaeth, ac a osododd i'fynu Gristionogrwydd yn eu lle, yn grefydd sefydledig trwy yr holl ymerodraeth. Symudodd Cystenynt Fawr eisteddfod ei lywodraeth o Rufain i Gaer Cystenynt. Ar ei farwolaeth, rhanwyd yr ymerodraeth rhwng ei dri mab, Cystenynt, Constantius, a Constans. Gwedi hyn, dyoddefodd yr ymerodraeth yn ofnadwy iawn, dros lawer o flynyddoedd, farnedigaethau trymion trwy ryfeloedd, terfysgiad, a chreulondeb digryffelyb y Gothiciaid dan dwysiaid Alaric, A. D. 395. Anrheithiasant yr Ital ddwywaith; goregynasant Rhufain, ac a'i llogasant â thian, A. D. 410. Gwedi hynny Attila, yr hwn a alwai ei hun yn *ffangell Duw*, tywysog yr Huniaid, a anrheithiodd lawer o'r gwledydd yn ofnadwy iawn; gan losgi, a lladd, a dyfetha pob peth, agos. Ar ei ol ef daeth Genserik a'r Vandaliaid o Affric, ac a anrheithiasant yr Ital a Rhufain yn dost, yn nghylch A. D. 455. Odoacer, brenin yr Heruli, a Barbariaid eraill, a symudodd eisteddfod y llywodraeth o Rufain i Ravenna, dinas arall yn yr Ital. Gwedi hynny, rhanwyd yr ymerodraeth orllewinol yn ddeg o freniniaethau annibynol. Edr. ANGHYST, UDGORN. Parhaodd yr ymerodraeth ddwyreiniol hyd y bymthegfed ganrif, pan y goregynwyd hi gan y Tyrciaid. Yn nghylch canol yr wythfed ganrif, gwnaodd Pab Rhufain yn dywysog daearol. Yn y fwyddyn 755 cafodd yr *Exarchate* o Ravenna; A. D. 774, cafodd freniniaeth y Lombardiaid at Rufain.

Yn y ddelw fawr a welodd Nebuchodonosor yn ei

* Cyfeirir y darlennydd at ymchwilidau manwl Niebuhr i hanes dechreuol Rhufain (Niebuhr's *History of Rome*, vol. i.) Ymddengys fod poblogaeth Llundain dros 2,000,000 yn ol y cyfrifiad diweddfaf a wnaed yn y twyddyn 1851. Yr oedd Rhufain cya y twyddyn 1855 yn cynnwys 150,000 o drigolion.—C.

freuddwyd, gosodir yr ymerodraeth hon allan wrth y 'coesau a'r traed, peth o honynt o haiarn, a pheth o honynt o bridd.' Yr ymerodraeth hon a olynodd ymerodraeth y Groegiaid. Yn nehongliad y breuddwyd, dywed Daniel, 'Bydd y bedwaredd freniniaeth yn gref fel haiarn: canys yr haiarn a ddryllia, ac a ddofa bob peth: ac fel haiarn, yr hwn a ddryllia bob peth, y maluria ac y dryllia hi. A lle y gwelaist y traed a'r bysedd, peth o honynt o bridd y crochenydd, a pheth o honynt o haiarn, breniniaeth ranedig fydd; a bydd ynddi beth o gryfder haiarn—bydd o ran yn gref, ac o ran yn frau.' Dan. ii. Yr oedd ymerodraeth Rhufain yn gryfach a helaethach nag un o'r tair eraill. Mae y darluniad yn hynod o addas i'r Rhufeiniaid. Mairiodd a threuliodd yr ymerodraeth hon yr holl wledydd. Dichon y coesau a'r traed, ar ba rai yr oedd y ddelw yn sefyll, arwyddo y ddau brif swyddogion (*two consuls*) trwy ba rai y bu yn hir yn cael ei lywodraethu; a'r ymerodraeth ddwyreiniol a'r orllewinol, i ba rai y rhanwyd y gwledydd dan ei llywodraeth yn y diwedd. Byssedd y traed, a arwydda y deg breniniaeth, sef deg corn Ioan yn y Dadguddiad (Dat. 17: 12.) i ba rai y rhanwyd yr ymerodraeth orllewinol. Cymysgodd yr haiarn a'r pridd yn y traed a'r bysedd, a arwydda y byddai o ran yn gref, ac o ran yn frau, ac rag-fynega ymuniad y Rhufeiniaid a'r cenedloedd a'u goresgynasant; megys y Gothiaid, y Vandaliaid, a Barbariaid eraill, y rhai yn y diwedd a'u dinystrasant. Dan. 2. 40—43. Gosodir yr un ymerodraeth allan yn ngwledigaeth Daniel (pen. 7. 7.) dan yr arwydd-lun o 'fwystfil ofnadwy, ac erehyll, a chryf radorol; ac iddo ddannedd mawrion o haiarn; yr oedd yn bwyta, ac yn dryilio, ac yn sathru y gweddill dan ei draed, ac iddo ddeg o gyrn.' Yr oedd yn fwy ofnadwy ac erehyll, yn helaethach ei lywodraeth, ac a barhaodd yn hwy, na'r rhai oll a aethant o'i flaen; nid oedd un bwystfil mor erehyll ac ofnadwy, i fenthycau oddi wrtho euw addas i roddi iddo. Tebygol na fu un bobl ar y ddaear yn cyfateb i'r Rhufeiniaid mewn grym, pybyrwech, ac erehyllrwydd. Trwy rtyeloeidd, goresgynasant yr holl wledydd, a gorchfygasant bob gwrthwynebrwydd, fel yr oedd pob teyrnas ar y ddaear yn ddiolyn arnynt, mewn rhyw ddull neu gilydd. Dygasant gyfoeth yr holl wledydd a oresgynasant i addurno eu prif ddinas; a gorthrymsant bawb yn greulon nad uffudhaent yn barod i'w hawdurdod. Yr oedd yn amrywio oddiwrth y bwystfilod oll a fu o'i flaen, o ran dull a gosodedigaeth y llywodraeth, a'i rheol o lywodraethu. Ond er i'r Rhufeiniaid ddarostwng y gwledydd dwyreiniol, yn perthyn yn olynol i'r Caldeiaid, y Persiaid, a'r Groegiaid, etto rhaid edrych yn Ewrop am gorph, pen, a chyrn y bwystfil hwn.

I ddeall y prophwydoliaethau am y pedair ymerodraeth, rhaid i ni ystyried fod y pedwar anifel etto yn fyw, medd Syr Isaac Newton; er fod llywodraeth y tri cyntaf wedi ei chymeryd oddi wrthynt. Cenedloedd Assyria a Chaldaea ydynt etto y bwystfil cyntaf. Y rhai o Media a Phersia ydyw yr ail, hyd heddyw. Cenedloedd Macedonia, Groeg, Thrace, Asia Leiaf, Syria, a'r Aipht, ydynt etto y trydydd. A chenedloedd Ewrop, tu yma i wlad Groeg, ydyw y pedwerydd. Gan fod corph y trydydd bwystfil yn derfynedig yn y gwledydd tu yma i'r Euphrates, a chorph y pedwerydd i'r gwledydd tu yma i wlad Groeg. Am hyny, pan ranwyd ymerodraeth y Groegiaid i bedair o deyrnasoedd, nid ydym yn cynnwys yn y teyrnasoedd hyny un rhan o Caldeia, Media, na Phersia, am eu bod yn perthyn i gyrph y ddau fwystfil cyntaf. Ac nid ydyw yr ymerodraeth Roegiaid, sefydledig yn nhref Cystenyn, yn perthyn i gyrn y

pedwerydd bwystfil, am ei bod yn perthyn i gorph y trydydd. Rhaid, gan hyny, fod y cyrn yn sefydledig yn ngwledydd Ewrop, tu yma i wlad Groeg. Teyrnasoedd Ewrop, gan hyny, ydyw y deg corn, er eu bod weithiau, hwyrach, yn fwy, ac weithiau yn llai; adnabyddir hwynt, er hyny, fel deg corn y pedwerydd bwystfil.

Cyfrifir y deg corn ar y cyntaf fel y canlyn.—
1. Breniniaeth yr Huniaid.—2. Yr Ostrogothiaid.—3. Y Visigothiaid.—4. Y Ffrancod.—5. Y Vandaliaid.—6. Y Sueffiaid a'r Alaniaid.—7. Y Burgundiaid.—8. Breniniaeth yr Heruli, Rugli, Scyrri, a llwythau eraill cynnwysedig yn nheyrnas Odoacer, yn yr Ital.—9. Y Saxoniaid.—10. Y Lombardiaid.

Tra yr oedd Daniel yn ystyried y cyrn, 'wele cyf-olodd corn bychan arall yn eu myag hwy, a thynwyd o'r gwraidd dri o'r cyrn cyntaf o'i flaen ef: ac wele llygaid fel llygaid dyn yn y corn hwnw, a genau yn traethu mawrhydri.' Dan. 7. 8. Wrth y corn hwn, deallir gallu Eglwys a Phab Rhufain, yr hwn, o ddechreuad bychan, a ymwithiodd yn mhllith y cyrn, ac o'r diwedd a feddiannodd dri o honynt, sef Ravenna, Lombardi, a Rhufain; a llywodraeth y Pab ar y rhai hyn a ddynodir trwy y goron dri-phlyg oedd yn addurno ei ben er hyny hyd yn ddiweddar. Neu, yn hytrach, yn oll barn Mr Faber, 1. Breniniaeth yr Heruli.—2. Breniniaeth yr Ostrogothiaid.—3. Breniniaeth y Lombardiaid. Gwel *Essay on the Prophecies*.—Y 'llygaid dyn,' sydd ganddo, a arwydda y synwrolddeb, y cyfrwydara, y dichellion, ac ystrywiaw y gallu hwn, i ganfod achlysuron, a chyffesuerau i éangu ei derfynau, a'i lywodraeth. Y 'genau yn traethu mawrhydri,' a arwydda yr uchel-frydig holion, yr enwau cableddus, a boll chwyddedig eiriau gorwagedd y corn hwn. Yr enw, *Ei sancteiddroydd*—ei hōniad i anfaeledigrwydd—awdurdod i ddrymu cyfethiau Duw—i faddeu pechodau—ac i werthu mynediad i'r nefoedd, ydynt siampiau o'r mawrhydri a lefara y genau hwn. Dan. 7. 25. a 11. 36. 1 Sam. 3. 3. Ps. 12. 3. 2 Thes. 2. 4. 2 Tim. 3. 2. Dat. 13. 1, 5, 6.

Planwyd eglwys Gristionogol yn Rhufain yn foreu, ac y mae wedi parhau mewn enw hyd heddyw. Yr oedd 'dyeithriad o Rufeiniwyr,' yn Jerusalem ar ddydd y Pentecost; y rhai, tebygol, ar eu dychwel- iad, a ddygasant yr efengyl gyda hwynt yn hi ddinas fawr hōno. Act. 2. 10. Hwyrach mai yr eglwys gyntaf oedd a blanydd yn mysg y cenedloedd, a dilys yw iddi liosogi yn fuan. Gwel Rhuf. 1. 8. a 12. 6. a 15. 23. Nid anabebyg fod Aewlia a Phrisclia, y rhai a yrwyd o Rufain gan yr ymerawdwr Claudius, yn offerynnau ymdrechgar a buddiol yn planu yr eglwys Gristionogol yn Rhufain. Anercha Paul hefyd Andronicus a Junia, ei geraint, fel rhai hynod yn mhllith yr apostolion, y rhai oeddynt yn Nghrist o'i flaen ef, a chyd-ddoyoddefwyr ág ef yn achos yr efengyl. Cyfarcha yr apostol amryw eraill, enwog am eu fydd, er, hwyrach, nad oeddynt oll yn preswyllo yn Rhufain. Tad Rufus, y crybwyllir am dano, pen. 16. 13. oedd yr hwn a gymhellwyd i ddwyn croes Crist. Marc 15. 21.

Bu 230 o Esgobion, neu Babau, yn Rhufain. Yn mhllith y 65 cyntaf, nid ydym yn cael un o honynt yn enwog am dduwioldeb, gwybodaeth, na ddyseiddaeth; er, diammeu, bod amryw o honynt yn ddynion sanctaidd. Ond yn mhllith y 165 diweddar, ni chawn un yn rhoddi dim prawf boddonol o ras Duw yddo, ond pob un o honynt yn hōni hawl i fod yn ben ar eglwys Crist; a llawer o honynt yn gywilyddus o nodedig am falchedd, creulondeb, celwydd, anudon- rwydd, llofruddiaeth, puteindra, swyn-gyfaredd, a phob peth echrystlon. Bu 35 o wrth-babau, i gyd o'r un agweddiad a'r rhai yr oeddynt yn eu gwrthsefyll.

Ysgrifennodd Paul epistol rhagorol at yr eglwys yn Rhufain. Mae yn gorph o dduwinyddiaeth o ddwyfol gyfansoddiad—yn helaeth, yn rheolaidd, yn oleu— yn traethu yn ardderchog ar holl brif bynciau Cristionogrwydd. Geilw rhai ef *Clavis Theologia*, hyny yw, Agoriad Duwinyddiaeth; a *Methodus Scripturae*, hyny yw, Iawn drefn yr Ysgrifthy. Bernair yn-gyffredin iddo ei ysgrifenu o Corinth yr all waith y bu yno, yn nghylch A. D. 57 neu 58. Gwel Pearson, Mill, Lardner, Michaelis. Mae cyfarchiadau Gaius, ei lettywr yn Corinth, ac Erastus, goruchwyliwr y ddinas, yn brawf mai o Corinth yr ysgrifennodd ef. Rhuf. 16. 23. 1 Cor. 1. 14. 2 Tim. 2. 14. Anfonwyd ef gyda Phebe, gwaindages eglwys Cencreha, yn agos i Corinth, yr hyn sydd brawf ychwanegol mai o Corinth yr ysgrifennwyd ef. Rhuf. 16. 1. Nid yw yr epistol hwn, gan hyny, yn cael ei roddi o flaen y lleill o'i epistolau, am ei ysgrifenu yn gyntaf; canys ysgrifenyd yr epistolau at y Corinthiaid, y Thessalonaid, yr epistol gyntaf at Timotheus, a'r epistol at Titus, o flaen hwn: ond rhoddwyd ef yn gyntaf, tebygol, naill ai o herwydd enwogrwydd y ddinas fawr Rhufain, lle y preswyliaid yr eglwys yr ysgrifennodd yr epistol ati; neu, ynte, yn hytrach, o herwydd rhagoroldeb yr epistol ei hun, a'r pethau a drinir ynddo yn rheolaidd, ac yn eu cyson drefn; yr hwn oedd mewn cymaint bri gan Chrysoetom, fel y parodd ei ddarllen iddo ddwy waith yn yr wythnos, yn barhaus. Nid yw trefn y prophwyddiaethau yn ol yr amser yr ysgrifenydd hwynt; canys prophwyddod Hosea mor foreu, os nid yn foreuach, nac Esaias, ac o flaen Jeremiah ac Ezeiel, er ei osod ar eu hol hwynt. Wrth gymharu yr ysgrifthyrau canlynol â'u gilydd, gellir canfod yn eglur yr amser yr ysgrifennodd yr epistol hwn.—Rhuf. 16. 25, 26. Act. 20. 2, 3. a 24. 17, 19. 1 Cor. 16. 1—4. a 8. 1—4. Gwel *Horae Paulinae*, by Dr Paley. Michaelis' *Introduction to the New Testament*.

Y ddadl fawr rhwng yr Iuddewon a'r Cenedloedd yn nghylch fedodau Moses, a'r diddymiaid o honynt, oedd, tebygol, yr achlysur i Paul ysgrifenu yr epistol hwn. Bu y ddadl mor fawr yn Rhufain, fel y parodd gynhwrf yn y ddinas, yr hwn a barodd i'r Ymerawdwr Claudius alltudio y pleidiau o Rufain. Dywed Suetonius, hanesydd Rhufeinaidd, i'r cynhyrffadau hyn gael eu cyffroi gan Grist (*Christo impulsore*. Claud. c. 25.) am iddo glywed, tebygol, mai Crist oedd achos y ddadl yn ei plith. Ar yr achlysur hwn, gorfu ar Acwila a Phricila adael Rhufain: cyfarfu Paul â hwynt yn Corinth, ac a arosodd gyda hwynt, ac a weithiodd iddynt am gyflog. Tra yr arosodd yno, diammeu i'r gwr a'r wraig hyn roddi iddo hanes cyflawn o'r ddadl yn yr eglwys yno, yr hyn a barodd i'r apostol ysgrifenu y llythyr rhagorol ati.

Y mae yn dangos ynddo* beth yw cyflwr pawb, Iuddewon a Chenedloedd, fel pechaduriaid, ac mor anmhosibl ydyw i'r naill na'r llall gael eu cyflawnhau ynddynt eu hunain, ger bron Duw; gan fod pawb wedi pechu, ac yn ol am ogoniant Duw:—trefn Duw o gyflawnhau pechaduriaid, o'r Iuddewon a'r Cenedloedd, trwy fydd yn nghyflawnder Crist:—y ffirwythau a'r breintiau mawrion canlynol i gredau yn Nghrist:— yn nghyd â'r dyledawyddau gofynedig yn gyffredinol oddiwrth bawb sydd yn credu, tu ag at Dduw, dynion, swyddwyr gwladol, eu cyd-Gristionogion, &c. Pen. xii, xiii, xiv.

* Y mae cynnwysiad yr epistol yn dra ardderchog. Mae yn traethu am gyflawnder a gras Duw. Coccejus.—Mae swm yr holl epistol yn gywanysedig yn yr ymresymiad hwn: y mae yr Iuddewon a'r Cenedloedd yr un modd yn enog; yr un modd y cyflawnheir hwynt yn rhad, heb weithredoedd, trwy fydd yn Nghrist; yr un modd y rhwymir hwynt trwy ras Crist i sancteidolrwydd bywyd, gostyngedidrwydd, a chariad. Gan hyny, i ddyfal y naill geisio blaenori ar y llall, oddi eithr mewn cariad a gostyngedidrwydd. Peræus.

Amlwg yw, mai prif bwnc blaenorol yr apostol yn yr epistol hwn, yw, pa un ai trwy fydd, ai trwy weithredoedd y ddeddf mae Duw yn cyflawnhau dyn? Y cyntaf y mae yn ei haeru ac yn ei gadarnhau; a'r diweddaraf y mae yn ei wadu yn hollol: 'Yr ydym ni gan hyny yn cyfrif,' medd efe, 'mai trwy fydd y cyflawnheir dyn, heb weithredoedd y ddeddf.—Am hyny trwy weithredoedd y ddeddf ni chyflawnheir un cnawd yn ei olwg ef.' Rhuf. 3. 20, 28. Nid oes ond un o'r ddwy ffyrdd hyn i ddyn gael ei gyflawnhau, ac y mae o'r pwys mwyaf i ni wybod pa un yw yr iawn ffordd, sef ffordd Duw. Gan nad ydyw Duw fel barnwr yn barnu neb yn gyflawn, heb fod ganddo gyflawnder, ac ni fedd un cnawd mo'r cyflawnder hwnw trwy weithredoedd y ddeddf; am hyny eglur yw, os cyflawnheir ef byth, rhaid iddo gael ei gyflawnhau ryw ffordd arall; ac nid oes un ffordd arall ond trwy ras, trwy fydd, trwy iawn Crist, a fydd yn ei waed; mae yr apostol yn profi hon yr un unig ffordd bosibl, ac yn ffordd addas i Dduw, a diogel i ninnau. Gwel Vitranga, *Obs. Saer., lib. iv. cap. 10 & 11*.

Fel cyfansoddiad, mae yn dra rhagorol o ran gwirionedd ac ucheledd ystyr, destlusrwydd, a grym ymadrodd, a'i drefn reolaidd; ond yn neillduo o ran pwysau annhraethadwy y materion cynnwysedig ynddo. Y mae yn ddigymhar yn mhilith holl gyfansoddiadau dynol, ac yn rhagori gymaint ar holl orchestion y Groegwyr a'r Rhufeiniwyr dygdedig, ag ydyw dysgleirdeb yr haul yn rhagori ar lewyrchiad y sêr.

Y mae amryw wedi ysgrifenu yn dda ar yr holl epistol hwn, ac erall ar ranau o hono; megys Andrew Willet, Thomas Wilson, Elnathan Parr, Peter Martyr, Anselm, Bucer, Paræus, Coccejus, Pererius, Toletus, Stephanus de Brais, Ludovicus de Dieu, Thomas Adams. Ar yr holl bennod gyntaf, Gabriel Powel. Ar y pennodau vii., viii., a'r ix., Edward Elton. Ar pen. vii., Dr Stafford. Ar pen. viii., Edward Phillips, Thomas Draxus, William Cooper, John Hedlam, T. Horton, D. D. Ar yr adnodau cyntaf o pen. viii., Walter Caradoc, a T. Jacomb, D. D. Ond i'm tyb i, mae eboniad addas ar yr epistol hwn, cyfatebol i ardderchogrwydd y pethan dyfnion y traethu yr apostol am danynt ynddo, yn beth i'w ddymuned yn fawr, ac heb ei gael hyd yn hyn—o'r hyn lleiaf, ni ddogyddodd i mi weled yr un a'm cyflawn foddolodd.*

RHUTHR—O, (rhuth) cyrch, dygyrch, lluchynt, diebyd, hwrdd, hupynt: cymeryd gwib: syrthio ar, Gen. 43. 18.—ymosod ar, Barn. 9. 33.—rhuthr o amser, sef yspaid hir o amser.—'Gan rathu i bethau nis gwelodd.' Col. 2. 18. 'Gan ymgodi ym-petheu ny's gwelawdd;' ymyl y ddalen, 'darestyngedigaeth a' di-wyll.' W. S. *εμπαρευων*, myned yn chwyddedig i ymyraeth â phethau; siarad gyda sicrwydd am bethau nas gwelsant, ac nas dadguddwyd; coeg a hunanddyb; ymyrgarwch, coeg-floedd, meddwl cnawdol, chwyddedig.

RHWBIO, (rhwb) rhathu, rhugio, crafu.—'Gwedi yr rhwbio â'u dwylaw.' Luc 6. 1. 'A' ei rhugio a' ei dwylo.' W. S.

RHWD, RHYDU, (rhwd) rhydni; casglu rhwd:—rhwd llif, y gwaelodion a âd llif ar ei ol;—rhwd tomydd, dyhsbyddiad tomydd. Gwlybwr yw y prif achos o rwd ar haiarn. Y mae pob metel yn ddarostyngedig i rwd, hyd yn nod aur ei hun, os bydd yn agored i angerdd heli y môr; ond nid oes dim ond heli y môr a ryda yr aur. Nid llwgr y fetel ydyw y rhwd, ond y fetel ei hun mewn dull arall; gellir troi rhwd efydd yn efydd drachefn. Matthew 6. 19. Iago 5. 3.

* Ysgrifenydd diweddar ar yr epistol at y Rhufeinaid ydym Moses Stuart, Tholuck, Olshausen, Hodge, Chalmers, Haldane, a Walford.—C.

RHWNG, (rhy-wng) arddodlad; rhyngof, rhyngwyf, rhyngthwyf; rhyngot, rhyngthot; rhyngo, rhyngtho; rhyngi, rhyngthi; rhyngom, rhyngthom; rhyngoch, rhyngthoch; rhyngynt, rhyngthynt.—Un cyfryngwr hefyd rhwng Duw a dynion. 1 Tim. 2. 5. Mae rhwng y ddwy blaidd i'w cymmodi; y mae mor nesed i'r naill ac i'r llall, a gogoniant a lles y llall yn gyfradd ar ei feddwl.

RHWYD—AU—O, (rhwy) balleg. Rhwyd giblad; rhwyd dyn; rhwyd eogiaid; rhwyd balleg, ball-egrwyd; rhwyd ddwyffon; rhwyd aden; rhwyd adara.—Yn gyffelybiaethol, arwydda rhwyd, 1. Cyfrwydra drwg. Ps. 9. 15. Diar. 12. 12.—2. Cyfyngderau dyrys. Job 18. 8.—3. Trallodion i brofi pobl Dduw. Job 19. 6.—4. Yr efengyl, yr hon fel rhwyd a deffir i fôr, i ddal ac i dynu pechaduriaid at Grist. Dygir llawer ato yn ymdangosiadol heb fod yn wirioneddol; ond didolir y da oddiwrth y drwg yn nydd y farn. Mat. 13. 47—50.

'Minnau a daenaf fy rhwyd arnat & chynulleidfa pobloedd lawer; a hwy a'th godant yn fy rhwyd i.' Ezec. 32. 3. Yr oedd ganddynnt yn yr Aiphth lawer o ffyrdd o gymeryd neu ddal y crocodile. Y dull o ddal y crocodile yn Siam, yw taffu tair neu bedair o rwydau ar draws yr afon, mewn peller addas oddiwrth eu gilydd, fel, os tyr trwy y gyntaf, y gelll gael ei ddal yn un o'r lleill. Brooks, *Nat. Hist.*, vol. 1. At ryw ddull fel hyn o ddal y crocodile y cyfeiria geiriau y prophwyd. EDR. BALLG-RWYD, PYSGODWYR.

RHWYDEN, (rhwyd) rhwyd fechan, y weren fol.—'A'r rhwyden hefyd a fydd oddiar yr afu.' Lef. 3. 4, 10, 15. Exod. 29. 13, 22. 'And the caul above the liver.' *Saes.* ורר על הכבד y *gormodedd*, neu y *cnoc sydd ar yr afu*. Mae y beirniaid dysgedig, Bate a Parkhurst, yn meddwl mai chwysigen y bustl a ddarlunir yn y geiriau. Oddiwrth rsgoroldeb y bustl, ei ddefnyddioldeb i lechyd pob creadur, a'i effeithian ar y rwydau digofus a chwantus, canfyddir y priodoldeb o fod Duw yn gorchymyn i chwysigen y bustl gael ei chymeryd ymaith, a'i loegi ar ei allor. Priodol ystyr y gair *Heb.* רר a gyfeirir *rhwymden*, yw rhagori, rhagorol, rhagoriaeth, buddioldeb, gweddill dros ben, peth yn ngweddill, &c., felly y mae; gormoddedd, neu y peth chwyndod ar yr afu. Yn ol ein cyfeithiad ni, arwydda y llieingig, neu y croen bras sydd oddiar yr afu, ac yn ei dal hi i fynu.

RHWYDWAITH, (rhwyd-gwaith) rhwyd-wëad. Gwaith plethedig, tyllod. Felly yr oedd gwaith yr alch bres allor y poeth-offtwm. Exod. 27. 4. a 38. 4. Yr oedd rhwydwaith yn addurn ar golofnau y deml. 1 Bren. 7. 18. Jer. 52. 22, 23.—'Gwaradwyddir hwynt hefyd y rhai a weithiant feinllin, a'r rhai a weuant rwydwaith.' Eza. 19. 9. 'Weuant rwydau.' Dr M. Rhyw rwydau, rhwydwaith, neu eiliad i ddal pysgod, tebygol, a feddylir wrth y geiriau. Yr oedd llawer o'r cyfryw weithiau yn yr Aiphth, gwlad nod-edig am llawo o bysgod.—'Y rhwydwaith hefyd.' Eza. 3. 18. *Heb.* רר שביש rhyw addurniadau hardd o rwydwaith, brodiaeth, neu gemwaith, a wisgai y merched dwyreiniol gynt. Nid yw y gair yn y Bibl, ond y fan hon.

RHWYDD—HAU, (rhwy) rhydd, dirwyst; hawdd, llwyddiannus, cleu-fryd.—'Rhwyyd hynt.' Rhuf. 1. 10. 'Duw yn rhwydd,' sef Duw a'th lwyddo. 2 Ioan 10.—Dyng-psych-well.' W. 8.—'Na chyferchwech ef.' Dr M. Nis gellir cyfarch cyfeillorwr heb gyfranogi o'i bechod, trwy ddymunio llwyddiant y cyfeillorad. *Χαρις, byddoch wyeh*, oedd y gair a arferai y Groegiaid yn eu cyfarchiad cyffredin i'w gilydd; wrth wahardd hyn, y mae yn gwahardd rhoddi i gyfeillorwyr y moesgarwech a'r mwneidd-dra cyffredin rhwng dynion a'u gilydd.

RHWYF—AU—O—WR, (rhwy) uchel gais, uchel drem; tywysog, llywodraethwr; rhwyf-lath, sef peiriant i yru llong neu gwch rhagddo; rhwyf-long, sef llong a yrir & rhwyf: llong dwy-rwyf, dwy-rwyfan, sef llong & dwy rwyf. EDR. AFOX.—'Y rhai a'th rwyfasant a'th ddygasant i ddyfroedd lawer;' sef dy lywodraethwyr, trwy eu balchder a'u hynfydrwydd, a'th ddygasant di i gyfyngderau mawrion, ac agos iawn i ddiynystr. Ezec. 27. 26.

RHWYG—O—IAD, (rhwy) *Gr. παρος (paros) παρη (rege)*; toriad, hollt, parthiad, yagariad, gwahan-iad.—'Y mae yn fy rhwyg & rhwygiad ar rwygiad.' Job 16. 14. Yr oedd Job fel mur, neu dŵr cadarn, fel yr arwydda y gyffelybiaeth; etto, yr oedd Duw gwedi gwnethur rhwygiadau arno; sef yn ei feddiannau, ei nerth, ei lechyd, ei heddwch, ei gysur, &c. Yr oedd gwedi ei gystuddio lawer ffordd, drachefu a thrachefu. Nid yw yn rheswm am fod wedi ei gystuddio, na chys-tuddia Duw ef etto; cystuddia Duw ei bobl nes caffo ffydd ac amynedd eu perffaith waith. EDR. GWISE, DILLAD.

RHWYM—O—EDIG—AETH—YN, (rhwy) *Heb.* רחם (*ratam*): cwlwm, achrwym, tid; clylmu, caeth-iwo: rhwymedig, caeth; dan rwyman, sef dan orfod; rhwymedigaeth, sef cyflwr rhwymedig, attaliad, cyfyngiad, dylid.—1. Clylmu yn nghyd. Genesis 37. 7.—2. Gosod mewn cadwynau. Act. 12. 6.—3. Bod yn gaeth dan adduned. Numeri 30. 2, 9, 13.—4. Attal. Job 28. 11.—5. Cystuddio, gofidus. Luc 13. 16.—6. Gosod beichiau trymion yn ddi-drugaredd ar un. Mat. 23. 4.—7. Rhoddi, neu gadarnhau dysgyblaeth eglwysig, trwy ba un y mae dynion yn cael eu tōri allan o gymunedd ag eglwys weledig Crist. Mat. 16. 19. a 18. 18. Wrth ddysgyblu, nid oes dim yn rhwymo yn gyfreithlon, ac yn gadarn, ond gair Duw, wedi ei egiuro a'i gymhwyso at gydwybod yr euog: pa beth bynag a rwyimir a'r rhwymyn hwnw ar y ddaear, y mae yn rhwym hefyd yn y nef; canys yr un ydyw Duw a'i air yn mhob oes o'r byd.—8. Cysuro, amddiffyn, gwaredu, cryfhau, a meddyginiaethu. Job 5. 18. Psalm 147. 3. Eza. 30. 36. Ezec. 34. 16. Hos. 7. 15.—9. Cadw yn ofalus. Eza. 8. 16.—10. Parchu, ystyried, a chwynddio. Diar. 3. 3. a 6. 21. a 7. 3. Deut. 6. 8.—11. Gorchfygu, attal, a chaethiwo. Mat. 12. 29. Dat. 20. 2.

'Y gwynt a'i rhwymodd hi yn ei hadenydd.' Hos. 4. 19. Cyffelybiaeth ragorol, medd Horsley, i osod allan gyflwr pobl gwedi eu dwyn o'u gwlad briodol, a'u haltudio i bedwar pwnc y byd; yn byw yn an-sefydlog wrth ewyllys eu gelynydd, fel peth rhwymedig wrth adenydd y gwynt, dan orfod myned gyd â'r gwynt pa le bynag yr elo, heb fynyd o seibiant na llonyddwch. Felly yr oedd Israel pan gaethiwyd hwynt gan yr Assyriaid. Jer. 4. 11, 12. a 51. 1. Zech. 5. 9, 10, 11.

'Pan ymrwymont dan eu dwy gwys.' Hos. 10. 10. Neu, fel y cyfeitha erall, 'Pan rwywymyf hwynt am eu dan drosedd;' neu, yn ol erall, 'Yn eu dwy drig-fa.' Tebygol fod y geiriau yn gosod allan gyflwr caled, blin, Israel, fel anner yn tynu yn ol ac yn mlsein rhwng dwy gwys; a hyny am eu dau bechod, sef eu heillun-addolaeth yn Dan a Bethel. Hwyrach mae geiriau diarebol ydynt. Gwel sylw y dysgedig Horsley ar yr adnod.

'Rhwymwyd anwiredd Ephraim; cuddiwyd ei bechod ef.' Hos. 13. 12. Sef, y mae heb ei fadden, mewn cofadwriaeth gan Dduw, ac yn barod i'w ddwyn yn ei erbyn.

'Enaid fy arglwydd a fydd gwedi ei rhwymo yn rhwymyn y bywydd gyd â'th Arglywydd.' 1 Samuel 25. 29. Sef, gwedi ei ddiogelu yn nghariad a gofal Duw am dano. Y mae ei bobl megys mewn rhwymyn

gan Ddaw i'w cadw i fywyd tragwyddol, ac nis dichon neb eu marwolaethu, na'u niweidio.

RHWYMEDI, (rhwym) rhwymedigaeth, attalfa; meddyguiseth, iachâd.—'Rhwymedi, yw yn erbyn godineb.' 1 Cor. vii. Cynnwysiad y bennod.

RHWYSG—AU (rhy-wysg) llywodraeth, awdurdod; rhodres, rhywyf, camrhwysg.—'A gaffo ei rwyg ei hun.' Diar. 29. 15. *רְחוּבָה* o *allyngwyd*; fel anifel gwyllt i fnyed lle y myno, heb lywodraeth nac attalfa. Esa. 5. 14. Actau 25. 23.

RHWYSTR—O, (rhy-gwyst) lluddias, attal, golludd; llestair, lluddio, goluddio: un peth a fyddo ar y ffordd yn peri tramgwydd, neu attalfa i un:—'Na ddod dramgwydd o fisen y dall;' sef dim ar ei ffordd a baro iddo syrthio. Lef. 19. 14.

Y mae yn arwyddo yn y Testament Newydd, un peth a baro, neu a fyddo yn tueddu i beri i un syrthio, neu i wyro, neu i fod yn esgeulus yn ffyrdd dyledswyddau; neu a fyddo yn attalfa i un ddyfod yn ddygybl i Grist; neu yn ei ddigalonni yn ei broffes; neu i beri iddo wrthgilio oddi wrthi. Matthew 18. 7. Luc 17. 1. Rhuf. 9. 33. a 14. 13. 1 Cor. 1. 23. Gal. 5. 11. Nid yn Nghrist y mae yr achos fod un yn rhwystro *ynddo*, ond yn ei galon lygredig, anghrediniol, ei hun. 1 Ioan 2. 10. Nid Crist sydd yn ei wrthod ef, ond efe sydd yn gwrthod Crist. Y mae Crist oll yn hawddgar, ac yn hollol addas iddo, ond nid ydyw ei feddwl cnawdol ef yn ei ganfod felly. Yr oedd craig yr oesoedd yn graig rhwystr i'r Iuddewon; ac yr ydoedd y maen a sefydlodd Duw yn sylfaen, yn yn faen tramgwydd iddynt. Mat. 11. 6. a 13. 21, 57. Esa. 8. 14. Rhuf. 9. 33. 1 Petr. 2. 8. Yr oedd y maen o oesodid Duw, ac yn gwbl addas; ond ni fyzent hwy mo hono. Pe buasai yn amgen na'r hyn ydyw, buasai yn gwbl anaddas; ond maen tramgwydd a fydd i bawb tra byddont heb ganfod ei addasrwydd.

RHY, tros, tra hwnt, gormod; dros ben; yn dda; dirfawr. Arferir ef yn aml fel rhagddawd, yn chwangu at bwys ac ystyr y gair.

Nid da rhy o ddim. *Diar.*

'Dyma wybodaeth ry ryfedd i mi: uchel yw, ni fedraf oddi wrthi.' Psalm 139. 6. Rhy fawr i mi ei chynwys; rhy ryfedd i fynegr yr holl ryfeddodau sydd ynddi. Y mae y rhai sydd yn gwir adnabod Duw, yn cydnabod mai ychydig a wyddant am dano, ac nas medrant ei gynwys.

RHYBYDD—IO, (pydd) gwys, dyfyn, cynghor; ceryddu, cynghori, annog.

Tri pheth a ddyly pawb ei ddiolch: gwabawdd, *rhybydd*, ac arbreg. *Triodd.*

Rhybyddio, a arwydda, rhag-hysbysu un am berygl, neu annog i ochelid pechod, neu gyflawni rhyw dyledswydd, neu i barotol diogelwch rhag perygl. Actau 10. 22. a 20. 31. Rhuf. 15. 14. Col. 3. 16. Heb. 8. 5. a 11. 6.

'Rhybyddiwech y rhai afreolus.' 1 The. 5. 14. —'Rhybyddiwech y rei anlywodraethus.' W. S. a Dr M. *Αραρωε* sydd air milwraidd, ac a arwydda y rhai a fyddo yn tōri y rhenciau, neu yn gadael eu sefyllfaeodd, fel nas dichon iddynt, o herwydd hyny, wneuthur eu dyledswydd fel milwyr, yn enwedig mewn ymladdfa. Arferir y gair yn addas i ddyynodi y rhai sydd yn esgeulus y gwaith perthynol i'w swyddau a'u sefyllfaeodd. Y mae yr adnod hon, medd Mr Blackwall, mor hynod am burdeb athrawiaeth, ac èangder caredigrwydd, a thlirondeb, ag ydyw am ddiilli a grym ymadroddion, a chywreinerwydd cyfansoddiad. Gwel *Sacr. Class.*, vol. i. Yn 2 The. 3. 6, 7, 11. mae yr apostol yn gorchymyn tynu oddiwrth bob brawd, yr hwn, wedi ei rybyddio, a barhâo i rodio yn afreolus. Yn mhllith yr afreolus, y mae yn

beio ar eu segurdd; 'heb weithio dim, ond bod yn rhodresgar.' Ymddygiad sydd groes i reolau ysgrythyrol, yn ffaidd gan Dduw, ac yn dra niweidiol i ni ein hunain, ac eraill hefyd. Oddiwrth adn. 14. gellir barnu fod y cyfryw yn agored, nid yn unig i rhybydd yr eglwys, ond, yn parhau heb ddiwygio, wedi y rhybydd, i ddygyblaeth eglwysig.

RHYCH—AU, (rhy-ych) rhigol, ffosle, cladd, clawdd. Job 39. 10. Ps. 65. 10. Hos. 10. 4.

RHYCHWANT—U, (rhy-chwant) tra estyniad, mesur y llaw yn estynedig, sef yn nghylch naw modfedd. I ddangos mawredd Duw, dywedir ei fod yn 'rhychwantu y nefoedd.' Esa. 40. 12. a 48. 13.—'Plant rhychwant o hŷd.' Galar. 2. 20.—'a drinir à dwylaw,' ymyl y ddal.—*פְּרִיטָה* *plant y cledrau*, Blayney, sef y plant a ddygid ac a chwarent ar gledrau y dwylaw.*

RHYD—AU, (rhy-yd) rhydle, bais, lle bäs, lle y gallar myned trwy afon ar draed. Gen. 32. 22. Barn. 3. 28. Esa. 10. 29. a 16. 2. Jer. 51. 32.

Moled pawb y rhyd mal y cafo. *Diar.*

RHYDD—HAD—HAU—ID, (rhy-ydd) llac, antalliedig; rhywdd, hael; breiniolaeth.—1. Awdurdod i wneuthur neu beidio gwnethur unrhyw beth. 1 Cor. 7. 39. a 8. 9. a 10. 29.—2. Gwaredigaeth o gyflwr caeth, neu garchar. Lef. 25. 10. Hebreaid 13. 23.—3. Gwaredigaeth oddiwrth gaethiwd pechod, llywodraeth ormesol Satan, melldith y ddeddf, a defodau caeth goruchwyliaeth Moses. Rhufeinaid 6. 18. a 8. 2. Gal. 5. 1. Lle y mae Ysbryd yr Argliwydd, yno y mae rhyddid oddiwrth y pethau hyn, yn nghyd â dyfodfa rhydd, hyderus, at Dduw, fel Tad. 2 Cor. 3. 17. Y mae cyflwr dyn, fel y mae yn bechadur syrthiedig, yn cael ei olygu yn yr ysgrythyrau yn gaeth; y mae yn gaeth dan lywodraeth pechod, yn ufuddhau iddo yn ei chwantau: dan awdurdod ac yn mediant Satan: dan lywodraeth deddf Duw fel priod, yn gorchymyn ac yn gwahardd dan been marwolaeth dragwyddol, heb roddi grym i ufuddhau, na diangfa oddiwrth y gosp. O'r caethiwd ofnadwy hwn y mae Ysbryd y bywyd yn Nghrist Iesu yn rhyddhau y gwaredigion. Tra byddo y ddeddf yn gwahardd, heb roddi grym yn erbyn lygredid y galon, ni wna pechod ond adfywio, ymgynhyrfu, cynddeiriog, a thrwy hyny amhau: ond mae Iesu Grist yn rhyddhau cyflawn oddiwrth y caethiwd dirfawr hwn, trwy rinwedd yr iawn a wnaeth dros bechod, a nerthol weithrediad yr Ysbryd Glân ar y galon. Gwel *Vitringa, Obs. Sacr.*, lib. vi, cap. 17, 18, 19.—4. Cyflwr o ogoniant yn y nefoedd, lle bydd gwaredigaeth gyflawn oddiwrth bob caethiwd a thrueni. Rhuf. 8. 21. Gelwir hwn, 'Rhyddid gogoniant plant Duw:' y mae rhyddid grasol, effegylaid, a sanctaidd, i'w fwynhau yma yn y byd hwn, gan blant Duw; ac y mae rhyddid gogoniant, neu gogoneddus, iddynt yn y byd sydd i ddyfod.—Camddefnyddio rhyddid Cristionogol er tramgwydd i frawd gwan, neu yn gochl dros benrhyddid cnawdol, swd bechod dirfawr. Rhuf. 14. 1. 1 Petr. 2. 16. **ELR. COCHL.**

'Yn rhydd yn mysg y meirw, fel rhai wedi eu ladd, yn gorwedd mewn bedd.' Ps. 88. 5. Eglur a dilya ydyw, mai Crist sydd yn llefaru y geiriau wrth ei Dad ar y groes; etto heb farw, ond yn marw. Nid rhydd oddiwrth ofalon a gofidiau y bywyd hwn trwy farwolaeth, y mae y geiriau yn ei feddwl; canys ni buasai hyn yn ofid, ond yn hytrach yn gysur.†

* 'Rhai bychain mewn addysg.' Calvin.—'Rhai dan addysg.' Pagninus.—'Mabandod.' Munster.—'Plant rhychwant o hŷd.' Junius a Tremellius.

† Anfynech y mae Seneca yn arfer unrhyw ymresymiadau

Ond geiriau yn cynnwys achwyniadau trymion ydynt. Mae y gair *Heb.* עָרַב אַ גַּלְעָאִית *rhydd*, yn arwyddo, y cyfryw gyflwr ag sydd dreuenusaf; yn mha un y mae dyn wedi ei adael, ei ffeiddio, a'i wrthod gan bawb. Y cyfryw oedd y gwahan-glywys. Gelwir y tŷ y bu y brenin Azariah, neu Uziah ynddo, gwedi i'r Arglwydd ei daro â gwahan-glywys, עֲרַבְתָּ בֵּיתִי *tŷ rhydd*, neu *neillduad*; yr un gair a arferir yma. 2 Bren. 15. 5. 2 Croniel 26. 21. Yr ydoedd yn ofynol wrth gyfraith Moses i'r gwahan-glywys drigo ei *hunan*, y tu allan i'r gwersyll, fel un rhy ffeidd i neb nesau ato. Lef. 13. 46. Mae yn eglur oddiwrth Eea. 63. 4. y cymharol Crist yn hongian ar y groes, i un â'r pla gwahanol arno, wedi ei daro gan Dduw. Nid yn unig yr oedd y croesoheilid yn cael edrych arno fel dryg-ddyn, wedi ei daro gan Dduw mewn modd anarferol, ond hefyd yn debyg i'r gwahan-glywys wedi ei adael, ei wrthod, a'i ffeiddio gan bawb. Yr oedd Crist ar y groes (κρόνος) wedi ei *roddi* i ddwyliaw ei elynion; yn agored i bob dirmyg ac amharch a allent ddangos iddo. Yr oedd fel hyn yn mhllith y meirw; yr oedd y croesoheilid yn cael ei gyfrif fel yn farw, ac yn mhllith y meirw, er ei fod etto heb farw; ac yn aml yn mhllith y Rhufeiniaid, y groes oedd ei fedd, lle y byddal yn cael ei adael i fwyestfod ac i adar ei ddy-fetha, er siamp a rhybydd i eraill. Tebyg i hyn oedd Crist ar y groes; 'fel rhai wedi eu lladd, yn gorwedd mewn bedd.' Gwel Coccejus *in loc*, a Vitringa, *Obs. Sacr.*, lib. II, cap. 9, sec. 19, 20, 21.

'Eithr yr hwn a edrych ar berffaith gyfraith rhydd-ld.' Iago 1. 25. Gelwir yr efengyl yn gyfraith berffaith, am ei bod yn cynnwys cyflawn ddadguddiad o arfaeth a threfn Duw, mewn perthynas i iechydriaeth pechaduriaid yn Nghrist—yn rhoddi cyflawn ddadguddiad o'r priodolaethau dwyfol—ac y mae hefyd yn perffethio yr addolydd.—Cyfraith rhyddid ydyw, am yn 1. Ei bod yn rhyddhau dynion oddiwrth gaethiwd eu pechodau.—2. Oddiwrth ddefodau y sefydliad Iuddewig, y rhai a elwir yn iau caethiwd anhawdd ei dwyn.—3. Yn rhyddhau pob gwir gredadyn oddiwrth feiddith y ddeddf a digofaint Duw.—4. Am ei bod yn rhoddi yr un rhyddid i bawb o ran y mwynhad o freintiau efengylaidd—o ras a gogoniant.

RHYFEDD—OD—OL—U, (rhy-medd) uthr, eras, engir, engiriol, aruthrol; synu. Peth rhyfeddol, yw peth anarferol; peth diangyffred o herwydd ei fawredd a'i ogoniant, yn peri syndod aruthrol. Y mae rhyfeddodau o ddaioni yn cael eu dangos gan Dduw yn ei waredigaethau a'i ymgeledd i feibion dynion. Psalm 107. 8.

Yr oedd plâu a gwyrtiau yr Aipht yn bethau rhyfedd, anarferol, croes i ddeddf natur, ac yn peri syndod i bawb. Psalm 105. 27. Jer. 32. 20, 21.

Y mae plant Duw yn rhyfeddodau yn y byd; mae tirondeb Duw a'i ofal manwl am danynt yn rhyfeddol ac yn peri syndod; felly y mae eu hysbrydolrwydd a'u sancteiddrwydd hwythau yn peri i fyd annuwiol edrych arnynt fel rhai neillduedig, heb ganfod rheswm am eu hymddygiad. Eea. 8. 18.

Yr oedd Dafydd, neu yn hytrach Crist, 'yn rhyfeddol i lawer,' (Ps. 71. 7.) sef i bawb sydd yn ei wir adnabod.—'Gelwir ei enw ef Rhyfeddol.' Eea. 9. 6. Barn. 13. 18. Gen. 32. 20. Yr enw sydd yn arwyddo y *person*; person rhyfeddol ydyw. Hwyrach fod y gair *rhyfeddol* yn briodol i un enw yn fwy neillduol na'i gilydd sydd ar y Messia, sef yr enw Mab Duw. Y mae yr hanfod dwyfol yn rhyfeddol, yn mhell tu hwnt i amgyffred neb creaduriaid; y mae yr hanfod yn rhyfeddol, ond rhyfeddach etto, f.d

eraill yn ei lyfrau i gysuro ei ddarllenwyr, ond yr un hwn am *rhyddid y meirw*, fel y gallai ddangos i ni eu dedwyddwch hwynt. Coccejus.

Mab Duw, yr un Person yn Dduw, gyda Duw, o Dduw, ac yn Fab Duw. 'Gelwir ei enw ef Gair Duw.' Dat. 19. 13. Doethineb neu Gair Duw, Mab Duw; Unig-anedig; Cyntaf-anedig; gwir lun y Tad, a dysgleirdeb ei ogoniant. Dyma yr enw rhyfeddol. 'I ba beth y gofyni,' medd yr angel wrth Jacob, 'hyn am fy enw?' Fel pe dywedasai, Mae fy enw yn guddiedig, yn ddirgelwch, yn rhyfedd, nas dichon neb ei amgyffred byth. Gen. 32. 29. 'Beth yw ei enw ef,' medd Agur, 'a pheth yw enw ei fab, os gwyddost?' Diar. 30. 4. Gwybod hyn yw y doethineb penaf, gan fod enw Mab Duw yn rhyfeddol. I chwaneu at y rhyfeddol etto, 'Anfonodd Duw ei Fab, wedi ei wneuthur o wraig, ac wedi ei wneuthur dan y ddeddf, fel y prynai y rhai oedd dan y ddeddf.' Gal. 4. 4. Rhuf. 8. 3. Rhyfeddol yw yn ei Berson, ei swydd, ei waith, ei ddarcoetyngiad, a'i esgyniad; ie, yn y cwbl; nid oes neb yn ei adnabod, heb ei garu a'i ryfeddu uwchlaw pob peth. Ps. 118. 23. a 17. 7. Jer. 31. 22. Eea. 28. 29. Mat. 1. 23. 1 Tim. 3. 16. Dat. 15. 3.

Bydd Crist yn nydd y farn 'yn rhyfeddol yn y rhai oll sydd yn credu.' 2 Thea. 1. 10. Rhyfedd eu bod gwedi credu—rhyfedd hefyd bod gwrthddrych addas i bechadur gredu ynddo—rhyfeddol fydd y canlyniadau o gredu yn y gwrthddrych—rhyfeddol fydd yr olwg arnynt y dydd hwnnw—rhyfeddol eu dedwyddwch byth; ond Crist fydd yn rhyfeddol, ac yn cael ei ryfeddu yn y cwbl. O hono ef, a thrwyddo ef, ac iddo ef y mae y cwbl; ac iddo ef y bydd y gogoniant byth.

Pethau rhyfedd i gyd sydd yn ngair yr Arglwydd; ond ni wel neb mo honynt yn rhyfedd heb i'r Arglwydd ddadguddio ei lygaid trwy ei Ysbyrd; yna yr ymddangosant yn eu mawredd gogonedus, yn dra gwerthfawr, yn anchwilladwy, ac yn anamgyffredadwy. Ps. 119. 18, 96. Hos. 8. 12. 2 Cor. 5. 13.

RHYFEL—A—GAR—OEDD—WR, (bel) *Llad.* BELLUM; sawd, milwriaeth; brwydr, cād, trin, cad-orfod, ymladd, ymosod, ymgrych, ornest, cammawn.

Golychwyd (crefydd) diawi, *annog rhyfel.* *Diar.*

Rhyfel ydyw ymrafael, neu ymryson rhwng trwyso-gion, neu deyrnasoedd, â'u gilydd; yr hwn, heb ei derfynu trwy y ffordd gyffredin o uniondeb a chyflawnder, a derfynir trwy y cleddyf. Y mae yn eglur, pe byddal pob plaid am gyflawnder, a dim ond hyn, ni byddal raid, na lle, i ryfel byth. 'O ba le mae rhyfeloedd ac ymladdau yn eich plith chwi?' medd yr apostol Iago; nid oddiwrth gariad at uniondeb, a chwennychu gwneuthur cyflawnder; ond 'oddiwrth eich melus-chwantau, y rhai sydd yn rhyfela yn eich aelodau; sef y chwantau pechadurus yn y meddwl. Iago 4. 1, 2. Mae y geiriau yn adn. 2, 3. yn dangos agwedd ryfedd meddwl dyn dan lywodraeth ei bechod. 'Chwennychu yr ydych, ac nid ydych yn cael; ceffigenu yr ydych ac eiddgeddu (yn hytrach, *lladd*) ac nid ydych yn gallu cyrhaeddydd: ymladd a rhyfela yr ydych, ond nid ydych yn cael (trwy hyn) am nad ydych yn gofyn. Gofyn yr ydych, ac nid ydych yn derbyn, o herwydd eich bod yn gofyn ar gam, fel y galloch eu treulio ar eich melus-chwantau.' Dyma achos dechreud, medd Bengelius, y rhan fwyaf o'r rhyfeloedd rhwng breninoedd a theyrnasoedd â'u gilydd, sef eu buchelfryd, eu chwant i estyn terfynau eu tiriogaethau, a chynnyddu eu cyfoeth a'u rhwysg; eu hysbryd lliديو, dialgar; a'r oll yn tarddu oddiwrth y chwant tufewnol yn llywodraethu y meddwl. O herwydd y llwgr hwn, y creulondeb a'r anghyflawnder sydd mewn llywodraethwyr yn gyffredin hyd yn hyn, y mae rhyfeloedd yn gyfreithlawn ac yn angenrheidiol er amddiffyniad a diogelwch; yn mhob golygiad arall, ymdengys rhyfel i mi yn gwbl anghyfreithlawn yn mhawb, ac yn erbyn deddf natur, uniondeb, a chariad. Gwneuthur i ddynion fel yr ewyllysiem iddynt hwy wneuthur i ninnau, a derfynol holl rhyfeloedd y

byd yn fuan: ond tra byddo chwantau yn rhyfela, ac nid cyflawnder yn llywodraethu, parhau a wnant, ac nid yn hwy.

Yr Hebreald pan aent i ryfel, a nesâu i'r frwydr, yr oedd yr offeiriad i lefaru wrth y bobl, a dywedyd, 'Clyw, Israel: yr ydych chiwi yn nesâu heddyw i'r frwydr yn erbyn eich gelynyon: na feddalhaed eich calon, nac ofnwch, na synwch, ac na ddychrynwch rhagddynt; canys yr Arglwydd eich Duw sydd yn myned gyda chiwi, i ryfela â'ch gelynyon drosoc'h chiwi, ac i'ch hacub chiwi.' Pan nesaent at ddinas, yr oeddynt i gyhoeddi heddwch yn gyntaf; os heddwch a etyb, ac agoryd y pyrth, yr oedd yr holl bobl i gael eu barbed, a bod dan deyrnged. Ond os na heddychai y ddinas, yr oedd iddynt warchae arni, ei chymeryd, a rhoddi yr holl wrywiad i farwolaeth; ond yr oedd y benywiad, y plant, a'r anfeiliaid, i fod yn yspail iddynt. Hyn oedd y gyfraith mewn perthynas i genedloedd pell; ond am y Canaanaid, nid oedd iddynt gadw un enaid yn fyw. Pan warchäent ar ddinas lawer o ddyddiau, nid oedd iddynt ddyfetha y coed ffwrthlaw'n i'w rhoddi yn y gwarchglawdd, ond yn unig y prenau diffwrth yr oeddynt i'w dyfetha a'u tōri. Deut. 20. 2—20. Yr oedd holl ryfoleodd Moses a Josuah, wrth orchymyn a than gyfarwyddyd yr Arglwydd, yr hwn sydd â hawl ganddo i ddial y ffordd y myno ar bechaduriaid ffaidd ac eilun-addolgar; felly hefyd yr oedd rhyfel-oedd Dafydd i oresgyn yr holl daleithiau a roddodd Duw yn ei adewid i Abraham a'i hād. Heblaw hyny, beth bynag oedd yn cyfreithloni rhyfoleodd rhwng breninoedd â'u gilydd, oedd yn cyfreithloni rhyfoleodd yr Hebreald yn yr un amgylchiadau.—I ddangos ei alluogrwydd, ac i ddarostwng balchder dyn, rhoddodd yr Arglwydd, yn aml, y fuddugolaeth i ychydig o nifer ar fyddinoedd lliosog a chryfion, megys i Gedeon, &c.

Yn Israel, yr oedd yr holl wrywiad yn rhyfelwyr; ond cyn amser Dafydd, nid oedd ganddynt fyddinoedd rheolaidd a sefydlog. Y swyddwyr rhyfel oeddynt,—1. Pen y llu, neu y gwr oedd ar y flwrfaeth; megys Abner i Saul; Joab i Dafydd; a Benaiah i Solomon.—2. Tywysogion y llwythau.—3. Tywysogion ar floedd, ar gannoedd, ar ddeg a deugeiniau, ac ar ddegau.

Un o farnedigaethau trymion Duw ar drigolion y ddaear, ydyw rhyfel. Efe sydd yn gorchymyn i'r cleddyf ladd a difodi. Ond y mae amser hyfyd wedi prophwydo am dano, pan y taena gwybodath o'r Arglwydd dros wyneb y ddaear—y darostyngir annuwioledeb yn mhlith dynion—y dilëir holl gau-grefyddau y byd; yna y pâr yr Arglwydd i ryfoleodd beidio, ac ni ddysg plant dynion ryfel mwyach. Psalm 46. 9. Mic. 4. 3. Edr. MIL.

Gelwir yr Arglwydd yn Rhyfelwr, am ei fod yn gadarn o blaid ei bobl, ac yn erbyn eu gelynyon; ac efe sydd yn dysgu ei bobl i ryfela, ac yn eu llwyddo yn y frwydr. Exod. 15. 3. Psalm 144. 1. 2 Cron. 20. 15. 1 Sam. 17. 47.—Yr Arglwydd Iesu ydyw cadben, a phen y flwrfaeth yn myddinoedd Duw; cyhoeddwyd rhyfel yn Eden rhyngodd ef a'r sarph, a rhwng y ddau hād perthynol i bob un. Bu yn ei berson ei hun yn y frwydr ryfeddaf, yn erbyn holl alluoedd y tywyllwch; ond daeth o'r maes, er ei gwyfyo, etto yn fuddugolaethus, a'i holl elynion yn archolledig i farwolaeth; caethiwodd gaethiwyd; yspeliodd dywysogaethau ac awdurdodau, efe a'u harddangosodd ar y groes, gan ymorfoleddu arnynt arni hi.—Y mae ei gelygys yn y frwydr etto o oes i oes; ond pyrth uferm nis gorchfygant hi; ond y saint a deyrnasant ar y ddaear. Psalm 24. 8. Mat. 16. 18. Dat. 5. 10. a 11. 17. a 19. 6. a 20. 6.

Y mae 'chwantau enawod yn rhyfela yn erbyn yr enaid.' 1 Petr. 2. 11. Gelynyon ydynt i'r enaid; sef

i'w gysur, ei ddedwyddwch, a'i lwyddiant yn nghymdeithas a gwaith Duw. Y mae y chwantau enawod, sef llygredig, yn elynaethol, yn weithgar, yn gryffion, ac yn ddiffino; yn gwrthwynebu yr enaid yn mhob mwynhad, ac yn mhob gwaith sanctaidd; pethau sydd yn perthyn i deyrnas y diafol ydynt, ac yn gwbl groes i bob peth sydd yn perthyn i deyrnas Dduw a'i waith. 'Ymgedwch,' medd yr apostol, sef oddiwrth y chwantau, o ran eu lochi yn y meddwl, yna bydd yn hawdd ymgadw oddiwrth y cyflawndd o honynt. Lladd a dystrywio ei enaid ei hun y mae y neb a'u cyflawno. Gan na ddychrywyd hwynt, rhyfel sydd raid ei ddwyn yn mlaen yn eu herbyn yn barhaus, neu cyll yr enaid y dydd. I'r dyben i allu gwrthsefyll, rhaid gwisgo holl arfogaeth Duw, marweiddio gweithredoedd y corph trwy yr Ysbryd, a rhodio gyda Duw yn ei ofn, ei gariad, a phuro y galon trwy fydd yn Nghrist.

RHYFERTHWY—AW, (rhy-merthwy) dylif, llif-eiriant, tymhestl.—Mae llwybr IEHOFAH i gyflawni ei amcanion yn guddiedig i ni, ond yn uniawn, ac yn ofnadwy, yn y corwynt, ac yn y rhyferthwy, neu y dymhestl wgas, ddychrynlyd, sydd yn bwgwth dystryw ar bob llaw. Nah. 1. 3.—'Rhyferthwasant i'm gwasgaru,' &c. Hab. 3. 14, 15. Gelynyon Israel yn yr Aipth a ryferthwasant i'w gwasgaru; yr oeddynt yn ymlidio ac yn ymgynddeiriogi yn eu herbyn, fel tymhestl, neu gorwynt tymhestlog; ond yr Arglwydd, eu gwaredwr, a 'rodiodd â'i feirch trwy y môr, a thrwy bentwr o ddyfroedd mawrion.' Cyn-ddeiriogrwydd y gelyn, a mawredd y gwaredwr dwyfol, a ymddengys yn rhyfedd yn y geiriau.—'A bu yn y môr ryferthwy mawr.' Jonah 1. 4.—'Rhyferthwynt y deau.' Dr M. Zech. 9. 14. Jer. 23. 19.

RHYFYG—U—US, (rhyf) balchder, uchder, traha, cymyredd, gorhydri, trahausdra; anturio, beiddio, osio, llyfasu.—'Y dyn a wnel bechod mewn rhyfyg,' Numeri 15. 30. Heb. ביד רמה *à llaw uchel*, sef mewn agwedd wrthryfelgar, yn barod i ymladd â Duw; yn gyoeddus, ac yn ddi-gywilydd. Y mae pechu yn rhyfygus, yn arwyddo pechu yn fwrriadol; o ddewisiad, ac nid o wendid; yn dystyru awdurdod gair Duw, yn beiddio ei gyflawnder, ac mewn gwrthryfel amlwg. 'Cablu yr Arglwydd y mae;' ac y mae yn agwedd ddychrynlyd ar y fath bryfn a dyn, tu ag at y Duw mawr. Deut. 7. 12. Mat. 12. 32. Heb. 10. 28, 29. 2 Petr. 2. 10. Y mae y goreu o ddynion yn ddarostyngedig i bechu, ond attal Duw ef. Psalm 19. 13.—1. Gwneuthur peth yn erbyn gair yr Arglwydd, a dysgwyl llwyddiant arno er hyny, sydd ryfyg. Deut. 1. 43.—2. Lefaru megys geiriau Duw, a Duw heb lefaru, hyny sydd ryfyg cywilyddus. Deut. 18. 20.—3. Ymfendithio yn wyneb cyhoedd-iad o felddithion Duw, sydd yn rhyfyg ynfyd. Deut. 29. 19. Edr. LLAU.

RHYG, (rhy-yg) *Saes.* RYE.—Y mae buddioldeb rhyg, fel yd bara yn ddigon adnabyddus. Dysdyllir hefyd ddyfroedd poethion, cryffion, o hono. Eisa. 28. 32. Eisa. 28. 25.

Coll mab Collfrewi a ddaeth a gwenith a haidd gyntaf i Ynys Prydain, lle nid oedd cyn no hyny namya ceirch a rhyg. *Triodd.*

RHYGLYDD—IAD—IANT—ION—U, (rhyglydd) haeddiant, haeddiedigaeth, gobryn, efrillid, gobr. 'Os heb ryglyddu bodd yn ngolwg ei meist'r y bydd hi.' Exod. 21. 8. *אם רעה os drug.*—'Ni ryglyddais y lleif o'th holl drugareddau di.' Genesis 32. 10. Heb. 'Llai ydyw na'th holl drugareddau.' Esther 5. 8. a 7. 3. a 9. 13.

RHYGNU, (rhwgn) rhathu, rhwbio, crafu i'r byw, gorthori.—'Ac a'u rhyngodd hwynt i llifi,' Dr M. 1 Cron. 20. 3. Edr. DAFYDD, LLIF.

RHYGYNG—U, (rhwng- yng) ymdaith-wastad.— ‘A rhygyngu wrth gerdded.’ Esa. 3. 16.— ‘Byrhau eu camrau wrth gerdded.’ Lowth. Cerdded yn goeg-falch, ac nid yn eamwyth ac yn naturiol; cerdded fel rhai bychain.*

RHYNG—U, (rhwng) cyfryngu, boddloni. Rhyngu bodd, boddloni, boddhau; llonyddu, heddychu. Y mae y gair yn cael ei briodoli i'r Arglywydd yn aml, ac yn arwyddo yr achos cynhyrfol ynddo ei hun, sef ei ddaioni a'i rasonlwydd o unrhyw weithred, ei foddlonwydd a'i ewyllys da ei hun, ynddo ei hun; o'i ddaioni a'i ben-arglyddiaeth ei hun yn gweithredu o'i ewyllys hun. Job 6. 9. Ps. 40. 13. Mat. 11. 26. Luc 12. 32. Col. 1. 19.—Rhyngu bodd un, yw ennill ei ewyllys da; ei foddhau. Rhuf. 8. 8. Gal. 1. 10. 1 Tluc. 2. 4, 15. Hebreaid 11. 5, 6. a 13. 16.

RHYSEDD, (rhws) rhwy, gormodd, gormodedd. Gwell golud no rhysedd. Dtar. ‘Am nad ydych yn cyd-redeg gyda hwynt i'r unrhyw ormod rhysedd.’ 1 Petr 4. 4. Edr. GORMOD.

RHYTHNI, (rhwth) ainc, trachwant, gwanc, rhaib; safu-rhytu.— ‘Ac na veddwoch ar win, yn y peth y mae rhythni.’ W. S. Eph. 5. 18.

RHYW—OGAETH, (rhy-yw) cenedl, bragad; ystlen; math, modd, dull, gwedd, flunud; rhai. Edr. AMRYW. Y mae rhywogaethau creaduriaid yn dra lliosog, a phob creadur, trwy effeithioldeb y gorchymyn cyntaf creadigol, yn cenedlu yn ol ei ryw—y

hyn sydd yn ymddangos ond megys cread parhaus. Genesis 1. 12, 24. Y mae pob hedyn yn dwyn egin, llysiâu, a phrenau, wrth eu rhywogaeth; a phob anifl yn cenedlu ei ryw. Nis gellir trwy un modd amlhau y rhywiâu, na pheri i un rhyw genedlu rhyw arall. Y mae hyn yn dangos llywodraeth a gweithrediad neillduol y Creawdwr ar y cwbl yn ddifeth. Y mae gwrryw a benyw i bob rhyw o anifeiliaid, ymlusgiaid, pysgod, llysiâu, coedydd; ac nis dichon y naill heb y llall genedlu, neu lliosog ei ryw. Heb gymdeithas yr ystieni (sexes) nid oes bosibl, yn ol trefn natur, lliosogi: y mae hyn yn ddilys am bob creadur o fyw-llion ac arfwyliol, trwy lawer o brofiadau, gwedi ei egluro: y mae parhad pob rhyw yn dibynnu ar barhad ystieni y rhyw hwnw. Rhyfedd ydyw Duw yn ei waith!

‘Eithr nid â y rhywogaeth hon allan, ond trwy weddi ac ympryd.’ Mat. 17. 21. Tebygol nad ydyw y geiriau yn arwyddo bod amryw o rywogaethau o gythreuliaid, er y dichon hynny fod yn wir, er dim a wyddom ni i'r gwrthwyneb; ond deallwn y rhywogaeth hon o greaduriaid a elwir cythreuliaid: ac os oes cymhariath yn gynnwysedig yn y geiriau, âg afiechyd arall y mae: dyma y rhyw waethaf o bob afiechyd, sef bod un wedi ei feddiannu gan gythraul. Ond y peth anhawdd, ie, amhobeibl, i'r dysgyblion, oedd yn berffaiht hawdd i'r Arglywydd. Y mae y pethau mwyaf, cadarnaf, a chynddeiriocaf, yn ymestwng ac yn uffuddhau iddo ef, yr un mor barod a phethau llai, a gwanach: mawredd ei allu ef sydd yn eidd-raddu pob peth. Gwel Campbell, ar Maeu 9. 29. Note.

S.

SAALABIN, סאלבין [cynnalwyr y galon] dinas yn Dan. Jos. 19. 42. Barn. 1. 35.

SAALBONIAD, priodwr o Saalbon, dinas yn Judah, un o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 23. 32. 1 Cron. 11. 33.

SAANAN, a SAANANNIM, סננים [ysgogiadau] dinas yn Naphtali. Jos. 19. 33. Mic. 1. 11.

SAAPH, Heb. ספא [sydd yn meddwol] mab Jahdai. 1 Cron. 2. 47.

SAARIM, סערים [rhai blewog] dinas yn llwyth Simeon. 1 Cron. 4. 31. Jos. 15. 36.

SABATHANI, שבטני [gadewais ff]. Edr. ELI.

SABAOTH, שבאות [lluocdd]. Cyfieitha y LXX. y gair hwn yn aml, παντοκράτωρ, Hollalluog, pan briodolir ef i'r Arglywydd, mewn cysylltiad â'r gair יהוה יהופאח. Edr. LLU. Yn anadfas argreffir ef yn y rhan amlaf o'r argraffiadau o'r Bibl 'Arglywydd y Sabbath,' yn Rhuf. 9. 29. Gr. Κυριος Σαβωθ, Arglywydd y Sabaoth.—'Arglywydd y lluoedd.' W. S. a Dr M. Ond Arglywydd y Sabbath yw yn mhob argraffiad arall. Gwall oedd, tebygol, yn yr argraffiad yn 1620, ac olynwydd hwnw yn y lleill i gyd. Y mae yn wahanol oddiwrth y gair Groeg; ac, hefyd, yn ei wneuthur yr un a'r gair Sabbath, sydd ag ystyr cwbl wahanol iddo; y mae y diweddfaf yn anghyfleusdra mawr, am ei fod yn cam-arwain y darllenwydd uniaith.

SABBETHAI, שבתאי [fy ngorphwysfa] un o benaethiaid y Lefaid. Nch. 11. 16.

SABBOTH, Heb. שבת Groeg, σαββατον; Llad. SABBATUM, neu SABBATHUM; gorphwysfa. Gelwir

y Sabbath, Sul; sef DIES SOLIS, dydd yr haul; hefyd dywsul. Arferir y gair Groeg i arwyddo yr holl wythnos: 'Yr wyf yn ymprydo ddwy waith yn yr wythnos,' Gr. y Sabbath. Luc 18. 12.—'Y dydd cyntaf o'r wythnos.' Mia tauv σαββατων, uia o'r sabbathau. Ioan 20. 1, 19. Marc 16. 2, 9. Luc 24. 1. Act. 20. 7. 1 Cor. 16. 2. Y prif ddydd yn yr wythnos yw y Sabbath.

Arwydda hefyd, weithiau yr holl Sabbathau Iuddewig, neu yr amserau gosodedig i orphwys; sef eu gwyliau gosodedig; megys y pasc, Lef. 23. 16. cymh. adn. 7, 11.—gwyl y degfed dydd o'r seithfed mis, Lef. 23. 29, 32.—y flwyddyn Sabbathol. Lef. 25. 2, 4, 6. a 19. 30. 'Fy Sabbathau,' Lef. 23. 2. a arwydda, diammeu, yr holl amserau gosodedig i orphwys gan Dduw, dan oruchwyliaeth Moses, megys hefyd yn Col. 2. 16.

Ond yn fwyaf neillduol, arwydda y Sabbath y dydd penodol hwnw o'r wythnos. Duw gwedi gorphen gwaith y greadigaeth mewn chwe diwrnod, a orphwysodd, neu a beidiodd creu, y seithfed dydd, ac a'i neillduocdd i ddynton i orphwys arno, ac i'w addoli ef mewn modd mwy diffinol, ac i fod yn arwydd o orphwysfa dragywyddol. Gen. 2. 1, 2. Diammeu i'r hen batrieirch gadw y Sabbath, er na roddir i ni hanes am hynny, mwy nag am eu haddoliad teuluaid. Mewn perthynas i Cain ac Abel, dywedir eu bod, 'wedi talm o ddyddiau,' yn aberthu, Gen. 4. 3. neu 'yn niwedd y dyddiau;' sef yn niwedd yr yspaid llwnw o ddyddiau, neu wythnos, yn ol barn llawer. Edr. ABEL.

Amlwg ydyw fod Noah yn sylwi ar gylchliad y dyddiau, bob yn saith, yn yr arch. Gen. 8. 8, 10. Yr oedd y Paganiaid yn cyfrif un dydd o'r saith yn fwy cysegredig na'r lleill; felly gellw Hesiod y seithfed dydd, εσθουατη δ' αιθις λαμπροον φαιε ημεωε, dysglacur oleuni yr haul.—Dywed Honor, εβουατη

* טפף תלכנח cerdded yn yr un fath a phlant bychain.—Virgins.

δ' επειτα καταλυθεν ιερων ημαρ, υνα y daeth y seith-fed dydd, yr hon sydd sanctaidd.—Dywed Josephus, yn ei draethawd yn erbyn Apion, 'Nid oes un ddinas, Groegaidd na Barbaralld, nac un genedl, nad aeth defod y Sabboth, ar yr hon yr ydym ni yn gorphwys, i'w plith.' *Lib. ii., c. 39.*—'Gwyl ydyw hon,' medd Philo, 'nid o un ddinas neu wlad, ond o hawb.' Gwel ychwaneg yn Hudson ar Josephus.

Dywedir am Abraham, 'ei fod yn cadw cadwriaeth yr Arglwydd, ei orchymynion, ei ddeddfau, a'i gyfreithiau:' ac y mae yn ddiadl fod cadw y Sabboth yn un o'r deddfau. Gen. 18. 19. a 26. 5. Sonir am wythnos fel cyfrif adnabyddus yn rheulu Laban. Gen. 29. 27.—Hwyrach mai dyma y dydd yr oedd meibion Duw yn sefyll o flaen ΙΗΘΟΦΑΗ. Job 1. 6.—Yr ydoedd plant Israel yn sylwi ar gadw y Sabboth fel hen drefn gyffredin, cyn dyfod i Sinal, wrth gasglu y manna. Exod. 16. 22, 23.

I ddangos moesoldeb y gorchymyn, llefarwyd y gorchymyn hwn ar Sinal, yn mhllith gorchymynion moesol eraill, gan Dduw, o ganol y tân; ysgrifenydd ef ar lechau ceryg & bys Duw, a rhoddes Duw hwn, gyd â'r naw eraill, yn nghadw yn yr arch. Deut. 10. 5. Y ddeddf foesol yn unig oedd yn nghadw yn yr arch, a'r ddeddf seremonïol yn ei hystlys—un i'w chyflawni a'i chadarnhau, a'r llall i'w chyflawni a'i diddymu gan Grist, yr hwn 'yw diwedd y ddeddf er cyflawnder i bob un a'r ydydd yn credu.' Yr oedd y drugareddfa ar wyneb y gorchymyn hwn yn yr arch, fel y Leill, yn gygod o iawn Crist.

Newidiwyd y Sabboth o'r seithfed dydd i'r dydd cyntaf o'r wythnos dan yr oruchwyliaeth efengylaidd. Nid y seithfed dydd, ond y seithfed ran o'n hamser sydd i'w olygu yn benodol yn foesol; dydd o bob saith ydyw mater y gorchymyn. Nid ydyw y gorchymyn yn dywyded, 'Cofia y seithfed dydd i'w sancteiddio ef;' 'nd 'Cofia y dydd Sabboth i'w sancteiddio ef.' Er bod y gorchymyn am gadw y Sabboth yn foesol, o ran y sylwedd, bob amser, ac yn ei rym yn mhob oes o'r byd, etto yr ydoedd yn amrywio yn ei arwyddocâd, ac o ran rhai amgylchiadau o'i gadw, dan amrywïol oruchwyliaethau. Rhyw orphwysiad o eiddo Duw ydoedd ei sylfaen dan bob goruchwyliaeth; ac i orphwysfa Duw y mae y rhai a gredant yn myned i mewn. Heb. 4. 3, 4.

1. Gorphwysiad Duw y seithfed dydd oddiwrth waith y greadigaeth, oedd sylfaen y Sabboth yn Eden. Gorphwysiad, ymfodlonodd, ac ymhyfyddodd Duw yn ei waith, fel dadguddiad o'i ddoethineb, ei allu, a'i ddaioni, yn enwedig yn ei gyfammod.

2. Dan oruchwyliaeth Sinal yr oedd y Sabboth yn arwydd o amryw o bethau.—1. Yr ydoedd yr goffadwriaeth o waredigaeth Israel o'r Aipht. Deut. 5. 15. Y mae rhai yn tybied, oddiwrth y geiriau hyn, mai ar y Sabboth yr aeth yr Israelaidd trwy y Môr Coch. Gwel Ainsworth on Deut. 5. 15. J. Edwards, *Perpetuity and Change of the Sabbath.*—2. Yr oedd yn arwydd iddynt o orphwysiad Duw yn eu plith yn y babell, a'i gymeradwyaeth o'u gwasanaeth yn ol y trefniadau yno, yn Nghrist.—3. Yr oedd yn arwydd ac yn wstl o'u gorphwysfa yn ngwlad Canaan.—Ac, yn 4. O'r orphwysfa dragywyddol yr ydoedd Canaan yn ei chysgodi. Yr oedd Duw o ran ei achos yn gorphwys yn Nghanaan, a'i bobl yn gorphwys yno dan ei aden. Ond gorphwysfa gysgodiol amherffaith ydoedd hon; am hyny y mae Duw yn addaw un arall. Heb. 4. 8.—Yr oedd amryw bethau yn eu dull o gadw y Sabboth, perthynol yn unig i'r oruchwyliaeth hono; megys penodi taith y dydd Sabboth; llabyddio & meini am ei dori; peidio llosgi tân yn eu holl anneddau, &c. Er nad ydyw yr amgylchiadau hyn yn rhwymo yn bresennol, etto y maent yn addysgiadol i ni i'w hystyried.

3. Newidiwyd y dydd dan yr oruchwyliaeth newydd,

yn goffadwriaeth o adgyfodiad Crist ar y dydd cyntaf o'r wythnos, gwedi gorphen gwaith y prydiedigaeth.—1. Gorphwysodd gwedi gorphen yr holl waith ydoedd i'w wneuthur yma yn y byd mewn darostyngiad, set gwneuthur iawn am bechod, a dwyn cyflawnder tragywyddol.—2. Gorphwysodd ac ymhyfyddodd y Drindod yn nghwblhad y gwaith, y dadguddiad o'r priodoliaethau Dwyfol trwyddo, a'r ffrwythau hyfryd a gogoneddus o hono.—3. Gorphwys yr holl eglwys yn dawel ynddo byth.

Mai y dydd cyntaf o'r wythnos yw y Sabboth efengylaidd, sydd dra amlwg oddiwrth yr ystyriaethau canlynol:—1. Prophwydyd am newidiad y Sabboth o'r seithfed dydd i'r dydd cyntaf o'r wythnos: 'Bydd ar yr wythfed dydd, ac o hyny allan, i'r offeiriad offrymu ar yr allor eich poeth-offrymau a'ch ebyrth hedd,' &c. Ezec. 43. 27. Rhaid deall wrth 'yr wythfed dydd' yma, rhyw ddydd neillduol dan yr oruchwyliaeth efengylaidd, gan mai am hono y mae y prophwyd yn prophwydo: ond dan yr oruchwyliaeth hono nid oes un dydd i sylwi arno yn fwy na'i gilydd, ond y Sabboth: diddymwyd y lleill i gyd fel pethau cysgodol, pan ddaeth y sylwedd. Llefara y Psalmydd am y dydd hwn, pan ddywed, 'Dyma y dydd y wnaeth yr Arglwydd; gorfoleddwn a llawenychn ynddo.' Ps. 118. 24. cymh. Act. 4. 10, 11. Y mae y Psalm yn amlwg yn brophwyddolaethol am Grist. 'Dyma y dydd,' gan hyny, a arwydda y dydd y cyfododd Crist oddiwrth y meirw. Dyma y dydd i'w gofio byth! Dydd wedi ei neillduo oddiwrth ddyddiau eraill, tra parhau amser, i orfoleddu a llawenychnu yn y Crist a gyfododd o'r bedd boreu y dydd cyntaf o'r wythnos.—2. Yr ydoedd y dysgyblion yn ymgynnall ar y dydd cyntaf o'r wythnos, ac yn arwydd o'i fodlonrwydd iddynt, ymddangosodd Crist yn eu plith, a chyhoeddodd dangneffed iddynt. Ioan 20. 26. Act. 2. 1, 2. cymh. Lef. 13. 26. Act. 20. 7.—3. Diddadl mai y dydd cyntaf o'r wythnos a eilw Ioan, 'Dydd yr Arglwydd.' Dat. 1. 10. Dywedodd Crist i'r dysgyblion yn yspaid y deugain niwrnod y bu efe gyda hwynt, gwedi ei adgyfodiad, 'y pethau a berthynent i deyrnas Iduw.' Diammeu iddo hysbysu iddynt lawer o bethau am drefn yr eglwys, nad oes genym ond siamplau yr apostolion am danynt; ac y mae hyny yn ddigon: Yn mhllith pethau eraill, am newid y Sabboth, gan Fab y dyn, yr hwn sydd Arglwydd ar y Sabboth. 'Dydd yr Arglwydd' yw; sef dydd o osodiad yr Arglwydd; yn goffadwriaeth am adgyfodiad yr Arglwydd; ac i'r Arglwydd gael ei addoli a'i follannu yn neillduol arno.

Am sancteiddio y Sabboth, rhaid sylwi, 1. Fod yr holl ddydd i gael ei sancteiddio, a chan yr holl ddydd.—2. Dylem orphwys arno oddiwrth waith daerol cyffredin.—3. A gwneuthur gwaith sanctaidd. Mae tri math o waith yn gyfreithlawn, a phob peth arall yn anghyfreithlawn ar y Sabboth; sef 1. Cyflawniadau crefyddol, a phob peth perthynol iddynt; ond gweddus fyddai rhagflaenu, neu oedi, pob peth amgylchiadol i addoliad Duw, nad yw yn anhegored i addoliad Duw ar y Sabboth.—2. Gweithred angenrheidiol, yr hon nas gellir ei chwblhau amser arall, heb fod yn euog o droeddu gorchymynion eraill.—3. Gweithredoedd o drugaredd i ddyn ac anifel.

Hawdd canfod oddiwrth y pethau hyn, fod dynion yn halogi y Sabboth wrth esgeuluso addoliad Duw, yn ddirgel neu yn gyhoeddus, cyflawni ei addoliad yn syrthlyd ac yn gnawdol, gweithio, teithio, negeseua, chwaredu, cwsg a segurdd, meddylliau ac ymddyddanion ofer afreidiol, a thrwy esgeuluso llywodraeth deuluaidd, ac edrych fod pob un o'r teulu yn ei sancteiddio. Neh. 8. 12. Marc 3. 3, 5. Luc 13. 14, 16. Mat. 12. 7—12. a 15. 7, 8. Deut. 16. 8. Exod. 23. 12. Ps. 78. 5. Eza. 66. 23. a 68. 13, 14. Jos. 6. 15. Amos 5. 8. Mal. 1. 13. Lef. 23. 30. Diar. 6. 9. Ezec. 22. 26.

Y mae thiriondeb Duw i'w weled yn fawr yn y gorchymyn hwn, yn gofalu am ddydd ac anifell, yn trefnu gorphwysdra gymedrol iddynt; ac yn bendithio gwaith y chwe diwrnod, fel nad oes raid wrth waith y seithfed dydd at ein cynnalïaeth: ac y mae pechadurus-rywydd dyn yn ymddangos yn fawr yn ei anuffudd-dod i orchymyn mor esmwyth.—Dangosodd Duw ei anffoldlonrwydd yn fawr yn erbyn troseddwyd y gorchymyn hwn. Gwel Exod. 31. 13—17. Num. 15. 32, —36. Jer. 17. 27. Ezeq. 20. 13. Neh. 13. 17, 18. Esa. 58. 4.

'Yr all prif Sabbath.' Luc 6. 1.—'Yr all Sabbath gwedy'r cyntaf.' W. S. Y Sabbath cyntaf ar ol yr ail ddydd o'r bara croyw, o ba ddydd yr ydoedd y saith wythnos (a elwid שבתות *Sabbothau*, Lef. 23. 18. cymh. adn. 8. Luc 12. 12. Act. 20. 7. 1 Cor. 16. 2.) i'w cyfrif. Lef. 23. 15, 16. Deut. 16. 9. Dyma y dehongliad mwyaf tebygol i'r iawn, a welais o'r gair ty-wyl hwn. Scaliger, Mintert, Schleusner, Stokius, Lightfoot, Doddridge, Whitby, Parkhurst, Scott.

'Taith diwrnod Sabbath.' Act. 1. 12. Yn nghylch dwy fl o guffyddau; sef milltir o ffordd. Nid ydoedd y gyfraith yn eu rhwymo hwy i hyny, ond traddodiad y tadau a ddaeth yn ddefod gyffredin yn mllith yr Iuddewon.

SABEAID. Edr. SEBA.

SABTAH, סבתיא [*trofgydd*] trydydd mab Cus. Gen. 10. 7. Yr ydoedd ef a'i hiliogaeth yn preswlio, tebygol, yn gyfagos i Lynclyn Persia. Gwel *Universal History*, vol. i.

SABTECAH, סבתקא [*cylchynydd*] pumed mab Cus. Gen. 10. 7. Anillys pa le y sefydlodd ef a'i hiliogaeth. Gwel *Universal History*, vol. i.

SACH—AU, (sa-ach) Heb. שק (sac) Gr. σακκος (*saccos*) Llad. SACCUS; Saes. SACK. Gair Hebraeg, yn rhedeg trwy yr holl iethoedd agos; yr hyn sy brawf o hynafiaeth yr iaith hōno: fetan, cwd, alwar, cōd. Gen. 42. 25, 27, &c.

SACHAR, שחר [*meddwod*] un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 11. 35.

SACHLEN, SACHLIAN, SACHWISG, (sach-llen, sach-lian, sach-gwisg) llian garw, bras, o flew; o ba un y gwnaent sachau gynt. Gwisgent sachlen, neu sachwisg, fel arwydd o dristwch, neu alar trwm. 2 Sam. 3. 31. 1 Bren. 20. 27, 31. Esth. 4. 1. Job 16. 15. Yr oedd hyn yn arferiad yn mllith y Groegiaid. Yr oedd y prophwyd, y rhan amlaf, yn gwisgo sachlian. Y mae y ddau dyst i brophwydo mil a deucant a thriugain o ddyddiau, neu flynyddoedd, gwedi ymwisgo â sachlian. Dat. 11. 3. Edr. Trsr.—'Dyosg sachwisg,' sydd yn arwyddo troi galar yn llawenydd. Ps. 30. 11.

'A'r bobl a edrychodd, ac wele, sachlian oedd am ei gnawd ef oddi fewn.' 2 Bren. 6. 30. Coffeir yn aml yn yr ysgrythrau am yr arferiad hwn o wisgo sachlen mewn amseroedd o alar a thristwch; yn ol ein meddyliau ni, y mae yn ymddangos yn fath o arferiad gerwin iawn. Gan Llyn, nid anaddas fyddai ystyried pa fath sachlen a feddylir. Yr un gair Heb. pw a gyfieithir *sach*, a *sachlian*. Cymh. Gen. 42. 25, 27, 35. & Gen. 37. 34. Syr John Chardin sydd yn hysbysu fod y sachau a arferir yn y gwledydd dwyreiniol i deithwyr ddwyn eu hangenheidiau ynddynt, gwedi eu gwneuthur o wlan garw, gwedi ei gryfhau & lledr. 'Os, gan hyny,' medd efe, 'y gwnaent yn yr hen oesoedd eu sachau o ddefnydd gwlanog, bras, tebygol fod y sachlenau a wisgent o'r un defnydd, ac nid defnydd o rawn, nac un bras, garw, o *hemp*. Nid oedd pobl-oeidd yr hen oesoedd yn gwisgo llian; ac felly, mewn amser o alar a thristwch, tebygol, y gwisgent wisg o wlan brasach a garwach, yn lle gwisgocdd o beth

meinach, etto o ddefnydd o'r natur. Gwel Harmer's *Obs.*, cap. v. obs. 4.

SADOC, שָׂדֹכַי [*cyflawn*] 1. Mab Abitub. 2 Sam. 8. 17. Gosodwyd ef yn arch-offeiriad gan y brenin Saul; ac ynddo ef y dychwelodd y swydd oruchel hon i deulu Eleazar, gwedi bod agos i chwech ugain mlynedd yn nheulu Eli, o du Ithamar. Yr oedd ef ac Abiathar yn fath o arch-offeiriad yn nheyrnasiad Dafydd, er mai â Sadoc yr ymgynghoral Dafydd, am ei fod, tebygol, yn brophwyd. Arosodd y ddau yn Jerusalem, ar ddyrnasiad Dafydd, yn ngwrthryfel Absalom, a rhoddasant hysbysrwydd cywir iddo o'r hyn a ddygwyddal yno. 2 Sam. xv, a xvii. Annogasant hefyd lwyth Judah i gyrchu Dafydd yn ol, ar ol y gwrthryfel. 2 Sam. 19. 11, 12. Sadoc, yn lle ymuno gyd âg Adoniah, ydoedd un o'r rhai mwyaf prysur yn coroni Solomon, ac a'i heneiniodd ef, ac a fu yn arch-offeiriad ei hun wedi carcharu Abiathar, ac a olynwyd gan ei fab Ahimaas. 1 Bren. ii, iii.—2. Yr ydoedd un arall o'r enw, ac enw tad hwn hefyd oedd Abitub, yn arch-offeiriad yn mhell wedi yr amser hwn; merch i'r Sadoc hwn, tebygol, oedd Jeruzah gwraig Uzziab, a mam Jotham. 2 Cron. 27. 1.—3. Mab Azor, a thad Achim. Mat. 1. 14.

SADRACH, un o'r tri llanc fu yn y ffwrn dân yn Babilon. Dan. 1. 7. Edr. MESACH.

SADUCEAID, dysgyblion un Sadoc, yr hwn oedd yn byw, medd ysgrifenydd Iuddewig, yn nghylch dau cant a thriugain o flynyddoedd cyn Crist. Ond y mae eraill yn barnu eu galw felly, oddiwrth y gair Heb. צדק (*tsedec*) *cyflawn*; naill ai am eu bod yn hōni graidd mawr o gyflawnder greddfol, trwy gadw y gyfraith; neu am eu bod yn cymeryd arnynt fod yn fawr o blaid cyflawnder cyfranedigol, yn neillduol trwy gospi belau. Yr ydoedd y Saduceaid, nid yn unig yn ymwrthod â thraddodiadau yr henuriaid, y rhai yr ydoedd y Phariseaid yn eu dal, ond dywedent nad oes nac adgyfodiad, nac angel, nac ysbryd, y pethau yr oedd y Phariseaid yn eu haddef. Actau 23. 7, 8. Mat. 22. 23. Marc 12. 18. Luc 20. 27. Yr oeddynt yn dal i Dduw wneuthur y byd â'i allu, a'i fod yn ei lywodraethu â'i ragluniaeth, a bod ganddo wobraw a choepedigaethau, ond eu bod hwy oll yn y byd hwn; ac am hyny yn unig yr oeddynt yn ei addoli, ac yn uffudhau i'w gyfreithiau. Yr oeddynt yn barnu dyn yn gwbl feistr ar ei weithredoedd ei hun, gyda chyflawn ryddid ganddo i wneuthur da neu ddwrng, yn ol ei ewyllys ei hun, heb ddim cymborth oddiwrth Dduw i'r naill, nac atalifa oddi wrtho rhag y llall. Yr oeddynt yn derbyn llyfrau Moes fel o ddwyfol awrddurdod; y mae rhai yn ammeu a oeddynt yn cydnabod mwy na hyny, ond heb sail, medd Scaliger a Parkhurst. Dilys yw eu bod yn cyffellorni mewn amryw bethau, 'Heb wybod yr ysgrythrau, na gallu Duw.' Y mae yr un cyffellornadau, yn tarddu o'r un achos, yn y byd etto. Y mae hanes yr Efyngylwyr a Josephus am danynt, yn cytuno yn hyndod. Gwel Josephus, *De Bel.*, lib. ii. cap. 8. sec. 14. & *Antiq.*, lib. xiii. cap. 9. a lib. xviii. cap. 1. sec. 14. *Prideaux's Connection*, part ii. b. 5. *Ancient Universal History*, vol. x.

SAER, SEIRI, SAERNIAETH, (sa-er) Heb. שָׂרֵר (*harash*) yr un gair trwy draws-gyfieul y llythyrenau. Celfyddwr; dychymygrwr gwaith, crefftwr, gwr o grefft. Saer coed; saer maen; saer priddfaen; saer melin; saer llong; saer cist; saer llestri gwellt.

Un o dri madgyrftnyddion Ynys Prydain: Morddal gwr Gweilgi, saer Ceraint ab Greidlawl, a ddygases waith maen a ehalch gyntaf i geneid y Cymry. *Triedd*.

Y pedwar corn, y rhaf a wasgarasant Judah, a'r pedwar saer yn eu tarfu hwynt, ac yn tafu allan gymr y cenedloedd (Zech. 1. 19, 20, 21.) ydynt yn arwyddo gelynyon yr eglwys o bob tu, a'r offerynau cyfatebol

sydd gan Dduw yn mhob oes i'w gwasgaru a'u tafu allan. Anhawdd penodi pedwar neillduol o'r naill na'r llall, ond y mae pob corn, sef gallu, neu lywodraeth, a saer gyferbyn âg ef.

Galwyd Iesu, 'mab y saer—y saer.' Mat. 13. 55. Marc 6. 3. Mae y gair Gr. *τεκνον*, yn arwyddo celfyddwr, neu weithiwr ar goed, maen, neu haiarn, yn enwedig saer coed. Saer coed oedd Joseph, tadmaeth Iesu; a chan ei fod yn arferiad yn mhllith yr Iuddewon i ddwyn eu plant i fynu i ryw gelfyddyd, hyfforddiodd Joseph yr Iesu mewn saerïaeth. Celfyddyd wael, lafurus, ac amharchus, ydoedd hon yn gyffredin yn mhllith yr Iuddewon gynt, a'r tlotaf oedd yn ei dilyn yn gyffredin, tebygol, gan eu bod yn golygu yn ddi-anrhydedd i Grist fod o'r cyfryw gelfyddyd. Edr. IESU, PEN-SAE.

SAETH—AU—U—YDD—ION, (sa-aeth) *Llad.* SAGITTA: hobel, picell, pilwrn; tafu saethau; saethwr. Byddent yn arfer saethau mewn rhyfeloedd, helwriaeth, a dewiniaeth. Fel arfau rhyfel, yr oeddnt yn fwy arferedig yn y dyddiau gynt nag ydynt yn bresennol. Yn Twrci, yr oeddnt hyd yn ddiweddar yn eu lluoedd; a gwnaethant ddystryw dychrynlyd yn ymladdfa Lepanto. Yr ydoedd dewiniol â saethau yn gyffredin yn mhllith y Caldeaid, yr Arabiaid, &c. Yn mhob achos o bwys, megys priodas, taith, rhyfel, &c., dewiniol yr Arabiaid â thair saeth: ar un yr ydoedd yn ysgrifenedig, 'Gorchymyn fi, Arglwydd;' ar y llall, 'Y mae yr Arglwydd yn gwarafu i mi;' ac ar y drydedd nid oedd dim. Cymysgent y saethau hyn mewn cawell saethau, ac os tynid y gyntaf allan, yr oeddnt yn ei golygu fel arwydd fod yr Arglwydd yn cymeradwyo y peth; os yr ail, i'r gwrthwyneb; os y drydedd, cymysgent hwy drachefu i ail dynu, nes cael penderfyniad. Nebuchodonosor, heb benderfynu pa un a wnai ai ymosod ar Rabbah meibion Ammon, neu ar Judah yn gyntaf, a safodd ar y groes-ffordd i ddeuiniol â saethau, ac i ymofyn â delwau. Eze. 21. 21. Hwyrach ddarfod iddo roddi enwau y ddau le hyn ar y saethau, a'r cyntaf a ddaeth allan a benderfynodd ei helynt flwraidd.

Gelwir yn allegawl, yn saethau, pa beth bynag a archebolla yn ddisymwth, ac yn ddolurus; megys meddyliau dychrynlyd am anfodlonrwydd, digofaint, a barnedigaeithau Duw. Job 6. 4. Ps. 38. 2.—Ei farnedigaeithau. 2 Sam. 22. 15. Eze. 5. 16. Hab. 3. 11. Galar. 3. 12.—Ei air, tan ddyllanwadau dwyfol, yn dwys-bigo y galon am bechod. Ps. 45. 5.—Saethau y drygionus, yw eu bwriadau drwg, a'u geiriau enllibus, celwyddog, trahaus, a'u moddion i niweidio eraill. Ps. 11. 2. a 64. 3. a 57. 4. Diar. 25. 18. a 26. 18. Jer. 9. 8. Maent yn aml yn peri gofid mawr, a dolur meddwl.—'A'r saethyddion fuont chwerv wrtho ef.' Gen. 49. 23. Edr. JOSEPH.

SAF—ADWY—ODD, SEFYLL, (sa) bod, aros; dysgog, diymmod. Mae sefyll yn arwyddo, 1. Gwasanaeth diwyd. Ps. 135. 2. 1 Bren. 17. 1.—2. Dysgogrwydd parhaus. 1 Cor. 16. 13. Phil. 4. 1. 1 Petr. 5. 12. Gal. 5. 1.—3. Llwyddo, ac yn cael ei gyflawni. Esa. 40. 8. Dan. 2. 44.—4. Sefyll profiad a barn. Ps. 1. 5.—5. Gwrthsefyll, gwrthwynebu, a bod yn fuddugoliaethus. Eph. 6. 13. Edr. GWRTHSEFYLL.

'Duw sydd yn sefyll yn nghynulleidfa y galluog.' Ps. 82. 1. Y galluog ydyw penaethiaid y ddaear; y mae Duw yn sefyll yn eu llysoedd, i sylwi ar gyflawnder neu anghyflawnder eu cynghorion a'u penderfyniadau; i amddiffyn rhag eu cam hwynt, ac i'w galw hwythau i gyfrif; ac i gyflawni ei amcanion ei hun trwy eu holl gyngorion hwy. Exod. 18. 21. Preg. 5. 8. 2 Cron. 19. 6, 7. Preg. 5. 8.

'Sefyll ger bron Duw,' sydd yn arwyddo parodrwydd parchus i'w wasanaethu, a chyflawni ei ewyllys. Dat.

11. 4. a 8 2. 1 Bren. 18. 15. Neu ciriol gyda thaerineb. Jer. 15. 1.

Crist yn 'sefyll ar ddeheulaw y tlawd,' neu 'wrth y drws,' a arwydda ei barodrwydd i'n cynnorthwyo, a'i amynedd a'i diriondeb yn ei oruchwyliaethau grasol tu ag at ei bobl. Ps. 109. 31. Dat. 3. 20.

Sefyll i fynu o flaen un, a arwydda parch a pharodrwydd i'w wasanaethu ef. Job 20. 8. Edr. DRAIG, TYST.

SAFEH, פוה [*gwastad*] dyffryn Safeh, sef dyffryn y brenin, oedd, tebygol, medd Calmet, yn agos i Jerusalem. Gen. 14. 17.

SAFN—AU, (saf) genau. Edr. GENAU, TAFOD. Cau dy safn, ac agor dy glust a'th lygad. Diar.

'Anwiredd yn cau ei safn.' Job 5. 16. Anwiredd, sef dynion anwireddus, yn llefaru yn erbyn y duwion, yn gorfod teui gan gywilydd a syndod, wrth weled Duw yn gweithredu mor ryfedd o'u plaid, ac er eu gwaredigaeth. Ps. 107. 42. Esa. 26. 11. a 52. 15. Mic 7. 16. Y mae dau beth yn cau safnau dynion ffolion, annuwiol, sef sancteiddrwydd diffuant y saint, a chyflawnder Duw yn ei farnedigaeithau dychrynlyd arnynt. Titus 1. 11. 1 Petr. 2. 15. Mat. 22. 12. Tra byddo yr Arglwydd yn oedi gweithredu, y mae eu cableddau yn ddychrynlyd yn ei erbyn, ni ddichon meddwl ddychymyg, na thafod lefaru, iaith fwy cableddus ac ofnadwy, nag a geir yn Esa. 5. 19.

'Agor dy safn a mi a'i llanwaf.' Ps. 81. 10. Sef gwrando arnaf, cred fy addewidion, a dysgwyl wrthyf gyd âg eangder meddwl, a mi a'th ddiwallaf; sef a'th gyflawnaf â'r bendithion adawedig. Psalm 37. 4. Ioan 7. 37. a 15. 7. a 16. 22. Eph. 3. 19, 20. Dat. 21. 6. a 22. 17.

'Yn safnrhwth;' sef yn wancus, yn rheibus. Esa. 9. 12.—'Lledu safn,' yn erbyn, neu ar un, ydyw siarad yn amharchus, yn gellweirus, yn wawdlyd, ac yn drahaus yn erbyn un. Esa. 57. 4. Pa. 22. 13. a 35. 21. Galar. 2. 16.

SAFFRWN, Arab. ZAPHERAN; *Ffr.* SAFRON: *Ital.* SAFRANO; *Saes.* SAFRON; llysieuyn arogi-bêr, o rinweddau hynod i lioni a chryfhau y galon; y mae hefyd yn chwysgar. Arferir ef mewn ymborth, ac mewn cyfferi meddygol. Bernir ef yn neillduol o effeithiol ac iachusol yn asfechyd yr ysgyfaint, neu ryw rwystrau yn y corph, a'r prudd-glywf.* Y mae amryw fath o saffrn, ond y goreu yn Ewrop, ydyw saffrn Lloegr, a wahaniaethir oddiwrth saffrn pell-enig, oddiwrth fod ei ddail yn lletach. Y mae saffrn yr Hyspau yn gwbl anffuddiol, trwy eu bod yn cymysgu math o olew âg ef, i beri iddo gadw. Y mae i'w gael wedi ei barotol yn gyfiaeth, neu sew llysieuog (*syrrup*) ac yn sylweddwnaws (*tincture*). Cyffelyba yr Arglwydd Iesu ras ei Ysryd yn yr eglwys, i saffrn, o herwydd ei fod yn feddyginiethol, yn gynnalïaethol, ac yn gysurus. Can. 4. 14.

SAGETH, tad Jonathan, un o gelyrn Dafydd. 1 Cron. 11. 34.

SANG—U—IAD, SENG—I, (sa-ang) mathru, sathru, troedio; damsathru. Jos. 4. 18. Diar. 5. 5. Esa. 1. 12. Edr. MATHRU, SATURU.

SAHARAIM, mab Uzza. 1 Cron. 8. 8.

SAIG, SEIGIAU, (sa-ig) dysglaid o fwyd; pryd o fryd. Gen. 49. 34. Heb. 12. 16. Job 30. 16. Edr. ESAU.

SAIL, SEILIO, SYLFAEN—U, (sa-il, syl-maen) gwaelod, gwadn, gosail, bonsang; beth bynag a gynnalïo ddim arno.—1. Gelwir Crist yn aml, *sail*, ucu,

* It is the greatest cordial in medicine, so as when taken too freely, to occasion immoderate mirth. Dr Quincy.

syfyaen. Esa. 28. 16. 1 Petr. 2. 6. 1 Cor. 3. 11. Edr. CRAIG, MAEN. Sylfaen y cyfammod gras a'i holl addewidion ydyw; sylfaen gobaith, cysur, a dedwyddwch y Crision ydyw; y mae yn sylfaen safadwy, o oesdiad dwyfol; ni plalla, ac ni sioma y sawl a ymddiredo ynddo.

2. Gelwir yr arfaeth o etholedigaeth yn 'gadarn sail Duw;' o herwydd ei hanghyfnewidoldeb, a'i bod yn cynnal i fynu yr holl eglwys. 'Eithr y mae cadarn sail Duw yn sefyll, a chando y sêl hon,' &c. 2 Tim. 2. 19. Sail Duw yw, ac nid dynol. Y mae yn gadarn, o herwydd ei bod yn gorphwys ar anghynewidoldeb Duw. Y mae yn sefyll, am mai sail Duw ydyw, a'i bod yn gadarn; a saif pawb sydd gwedi eu hadeiladu arni. Y mae pob adeilad yn cyfranogi o rym a chadernid y sail y mae yn sefyll arni. 'Yr Arglywydd a edwyn y rhai sydd eiddo ef;' y mae yn eu cydnabod, ac yn gofalu am danynt; ac y mae 'pob un sydd yn enwi enw Crist,' trwy ffydd wirioneddol, 'yn ymadael oddiwrth anghyflawnder,' mewn athrawiaeth a bywyd. Nid eiddo Duw oedd y rhai a gyfeillornasant o ran y gwirionedd; nid oeddnynt gwedi eu hadeiladu ar gadarn sail Duw, ac nid oedd Duw yn eu cydnabod—nid oedd sêl Duw ganddynt.

'Sail yr apostolion a'r prophwydi,' yw athrawiaeth yr apostolion a'r prophwydi; ar yr hon y mae yr holl eglwys yn mhob oes wedi ei hadeiladu; ac yn yr hon y mae Iesu Grist ei hun yn ben congl-faen. Eph. 2. 20. Nid oes yma *seiliau*, ond *sail*; yr un ydyw tystiolaeth yr apostolion a phrophwydoliaethau y prophwydi; yr un gwrthdrrych mawr sydd ganddynt, sef Crist; ac yn yr un golygiad y gosodant ef allan; sef fel sylfaen Duw i'r eglwys gael ei hadeiladu arni. Y mae cysondeb y prophwydoliaethau & thystiolaeth yr apostolion am Grist, yn sail gadarn i greu mai Iesu yw y Crist, y gwir Fessiah, ac yn sylfaen gadarn i bwysio arni. EDR. DINAS, JERUSALEM.

SAIN—EINIO, (sa-in) *Llad.* SONUS; *Ffr.* SON; *Saes.* SOUND: swn, sôn, llais, dyar, gorddyar; twrf, dwrdd, trwst; tôn, acen.—'Sain udgorn—sain bloedd—sain udgorn, a llef geiriau.' 2 Sam. 6. 15. 1 Cor. 14. 7, 8. Heb. 12. 19. EDR. BLOEDD, GAIR, LLEF, SWN, UDGORN.

SAINTE. EDR. SAKT, SANCTAIDD.

SAIR, *Heb.* עֵצֵי הַבְּחָן [*bechan*] tref yn ngwlad Edom. 2 Bren. 8. 21.

SAITH, SEITHIAU, (sa-ith) *Heb.* שֶׁבַע (*sheba*); *Gr.* ἑπτα (*ep̄ta*); *Llad.* SEPTEM; *Saes.* SEVEN: callawr, pair; y rhifyn saith.—Priodol ystyr y gair *Heb.* שֶׁבַע o ba un y mae y gair *saith* mewn ieithoedd eraill yn tarddu, ydyw cyflawnder, digonolrwydd; am mai ar y dydd hwn y (שֶׁבַע) y *gorphenodd*, neu y *perffethiodd* Duw ei waith. Genesis 2. 2. Parkhurst. Ac felly yr arwydda *saith*, cyflawnder, perffethirwydd. Megs o'r dechreuad saith diwrnod oedd yn yr wythnos, felly bob amser barnwyd rhyw hynodrwydd yn y rhif *saith*, ac a fernir gan rai yn rhifyn o berffethirwydd. Ychwanegodd Duw saith niwrnod at yr amser addawedig o amynedd Duw tu ag at yr hen fyd: cymerwyd saith o'r anifeiliaid glân i'r arch; saith mlynedd o lawnder ac o brinder yn yr Aipht. Genesis vii. a xli.

Yr oedd gan yr Iuddewon nid yn unig Sabbath y seithfed dydd, ond yr oedd pob saith mlynedd yn orphwysfa, a saith saith mlynedd oedd y Jubili. Edrych **SABBOTH, JUBILI.**

'Yn o pob saith mlynedd, ar yr amser nodedig, ar flwyddyn y gollyngod, ar wyl y pebyll—y darlenn y gyfraith hon o flawn holl Israel.' Deut. 31. 10, 11. Gorchymynwyd yn aml i bobl Israel wneuthur eu hunain yn hydysg, a dysgu eu plant yn fawr, yn nghyfraith yr Arglywydd; oud yz yr adnodau hyn,

gosodir trefn i'w hysbysu i'r genedl yn gyffredinol. Yr oedd yr holl bobl, y gwyr, y gwagedd, y plant, a'r dyeithr-ddyn, i ddyfod yn nghyd i wrando y gyfraith yn cael ei darllen. Tebygol fydd amryw yn darllen mewn amrywoll fanau, fel y galai pawb gael cyfleusdra i wrando; ac y mae traddodiad gan yr Iuddewon mai y brenin, y barnwr, neu yr arch-offeiriad, oedd y pen darlennwr, yn nghytedd y babbell, neu y deml. Rhoddir i ni ychydig siamplau o'r cyflawniad o hyn. Jos. 8. 34, 35. Neh. 8. 1—8, 13, 18. a 9. 3. Ond yr esgeulusdra cyffredin o hyn oedd, tebygol, un achos arbenig i'r genedl syrthio mor fuan i eilun-oddoliaeth. Dyfethwyd y bobl o eisiau gwybodaeth, trwy anwybodaeth ac esgeulusdra yr offeiriad a'r blaenoriaid.

Gwyl y bara croyw, a gwyl y pebyll, a gedwid saith niwrnod; a rhifedi yr anifeiliaid yn amryw o'u haberthau, oedd saith. Yr oedd saith o lusernau i'r canwyllbren yn y babbell; saith o offeiriad & saith o udgyrn yn amgylchynu caerau Jericho saith niwrnod, a saith waith y seithfed dydd. Yn y Dadguddiad cawn 'saith eglwys—saith ysbryd—saith canwyllbren—saith o lampau tân—saith seren—saith sêl—saith udgorn—saith taran—saith phiol—saith pla—saith angel i dywallt y saith pla o'r saith phiol ar y bwystfil saith-benawg.'

Arwydda saith, yn aml, rhifedi mawr, neu rhifedi cyflawn. Mat. 12. 45. Diar. 24. 16. a 26. 25. Esa. 4. 1. 1 Sam. 2. 5. Jer. 15. 7. Job 5. 19.—Seithwaith, a arwydda, yn aml, yn gyflawn. Gen. 4. 24. Lef. 26. 24. Ps. 19. 6. a 79. 12.—'Dengwaith a thrugrain seithwaith,' a arwydda, aml iawn, rhif na dderfydd. Mat. 18. 21, 22.

Felly, yn yr un modd, dichon, 'saith gorn yr Oen,' arwyddo ei allu, a'i awdurdod perffaith, a chyflawn; ei 'saith lygad,' yr un modd, a arwydda, ei berffaith wybodaeth. Dat. 5. 6.—Felly hefyd, gellir barnu am bethau eraill y priodolir y rhifedi saith iddynt. Gwel Dat. 1. 4, 16. a 4. 5. a 10. 3. Diar. 9. 1. Zech. 3. 9. a 4. 2.

SALAI, un o'r offeiriad. Neh. 12. 20.

SALAMIS, dinas yn ynys Cyprus, a elwir yn bresennol Famagousta. Daeth Paul a Barnabas yma, a chafodd Sergius Paulus, y rhaglaw, gwr call, ei ddychwelyd i'r ffydd. Act. 13. 5, &c.

SALATHIEL, שַׁלְתִּיאל [*gofynedig gan Dduw*] 1. Mab Jechoniah, a thad Zorobabel. 1 Cron. 3. 17. Mat. 1. 12.—2. Mab Neri. Luc 3. 17. Tebygol nad yr un oedd y ddau hyn, ond eu bod o wahanol lin-âch, sef un o Solomon trwy Rehoboam, a'r llall o Solomon trwy Nathan, ac i'r ddwy lin-âch hyn gyd-gyfarfod yn yr Iesu; yn yn tadogaeth Joseph ei dadmaeth, a'r llall yn tadogaeth Mair ei fam.

SALECHETH, שֶׁלֶכֶת enw un o byrth cyntoddu y deml o du y gorllewin. 1 Cron. 28. 16. 'I Suppim a Hosah, tu a'r gorllewin, gyda phorth Salecheth, yn ffordd y rhiw.'—'Gyda phorth y sarn, yn mhif ffordd y rhiw.' Dr M. Yr un peth, barna rhai, oedd ffordd y rhiw, a'r annelau, a'r grisiau, yn ol ein cyfleithiad ni, a wnaeth y brenin Solomon i'r deml, 1 Bren. 10. 12. 2 Cron. 9. 11. Yr oedd y tir tu allan i'r deml yn anwastad, a tebygol i'r brenin wneuthur math o sarn, neu bont, ar draws y pantle o'i ddy ei hun i'r porth Salecheth, fel y byddai dyfodfa i'r deml yn gyfeus ac yn hyfyd. Arwydda y geiriau Hebraeg, a gyfieithir yn y lleoedd uchod, *annelau*, a *grisiau*, ffordd uchel, yn cael ei chynnal gan annelau, neu attegau. Yr oedd yr esgynfa hon, ar hyd pa un yr âl y brenin i ddy yr Arglywydd, & rhyw gyweira-rwydd ac ardderchogrwydd yn perthyn iddi, fel y parodd fawr syndod, yn mhilith pethau eraill, yn mrcines Seba. 1 Bren. 10. 5.

SALEM, [*heddwch*] Edr. **JERUSALEM**.

SALIM. 'Yn agos i Salim.' Ioan 3. 23. Pen-tref yn Judea, tebygol; nid oes un crybwylliad arall am dano, i roddi ychwaneg o hyfforddai.—'Gwlad Salim.' 1 Sam. 9. 4. Talaeth, medd rhai, yn agos i Gilgal, wrth yr Iorddonen.

SALEPH, all fab Joctan. Gen. 10. 23.

SALISA, yr un a **BAAL-SALISA**. 1 Sam. 9. 4. 2 Bren. 4. 42.

SALMANESER, שלמנאסר [*heddwch yn rhwym*] brenin Assyria, a mab, hwyrach, yn gystal ag olynwr Tiglath-Pileser yn yr orsedd. Goresgynodd, anrheithiodd, a dystyriodd wlad Israel yn ofnau iawn, enallodd Samaria, wedi gwarchae arni dair blynedd, ac a gaethgludodd Israel i Assyria a dinasoedd Media. 2 Bren. xvii. Hos. 10. 14. Bu farw, wedi teyrnasu deuddeg neu bedair ar ddeg o flynyddoedd. Edr. **HOSEA**, **SAMARIA**, **ISRAEL**.

SALMON, a **SALMA**, שלמן [*heddychol*] 1. Mab Nahson, gwr Rahab, a thad Boaz. 1 Cron. 2. 11, 51, 54. Ruth 4. 20, 21. Mat. 1. 4.—2. Mynydd yn agos i Sichem, lle y byddai llawer o eira. Barn. 9. 48. Ps. 68. 14.—Wrth 'Salma tad Bethlehem,' (1 Cron. 2. 51.) y meddwl rhai enw lle, ac nid dyn; fel y gelwir Joab yn 'dad glyn y crefftwyr,' sef tad y crefftwyr a breswyliant y glyn. 1 Cron. 4. 14.

SALMONE, dinas a phorthladd yn ynys Crete. Act. 27. 7.

SALMONAH, שלמנה [*eich delw*] un o wersyll-fydd Israel yn yr anialwch. Num. 33. 41.

SALMUNNA, שלמון [*delw*] tywysog y Midaniaid. Larn. 8. 5. Edr. **GIDBON**.

SALOME, gwraig Zebedeus, a mam Iago ac Ioan. Yr oedd yn un o'r gwragedd duwiol oedd yn gweini i'r Arglwydd Iesu; yn edrych ar ei groeshoeliad; ac yn un o'r rhai a brynasant bêr-aroglau i eninio ei gorph marw. Mat. 27. 56. Marc 16. 1. Coffêir am un siampl o'i gwendid, sef yn gofyn mawredd daearol i'w meibion. Mat. 20. 20, 21. Mae y goffadwriaeth am dani yn barchus, yn dangos yn neillduol ei ffydd a'i chariad tu ag at yr Arglwydd Iesu.

SALOMI, tad Abihud. Num. 34. 27.

SALPHAAD, שלפאד [*cyngod-ofn*] mab Hopher o lwyth Manasseh; nid oedd iddo feibion, ond pump o fronedd, y rhai a gawsant etifeddiaeth yn Nghanaan. Num. 26. 33. a 27. 1.

SALUM, 1. Mab Jabez, yr hwn a laddodd Zachariah brenin Israel, ac a deyrnasodd un mis yn ei le; ond laddwyd yntau gan Menahem, mab Gadi. 2 Bren. 15. 10, 14, 15.—2. Mab Tichah, a gwr Huldah y brophwydes. 2 Bren. 22. 14.—3. Coffêir am amryw o'r enw hwn yn yr ysgrhythrau canlynol: 1 Cron. 2. 40. a 3. 15. a 4. 25. a 6. 12, 13. a 9. 19, 31. Neh. 3. 15.

SALW, (sal) gwael, gorwael, dirmygus.—'A phob peth gwael a salw, hwnw a ddifrodasant hwy.' 1 Sam. 15. 9. Edr. **SAUL**.

SALWEDD, (salw) peth anolygus; gwaelder, dielwig, gorwael.—'Pan yw hwn yn adeiladu mur, wele hwythau yn ei galchu ef â salwedd.' Dr M. Ezec. 13. 10, 15. a 22. 28.

SALLTRING—**AU**, (sallt-ring) gleiniadur, toriadur pen canwyll, gefellian. 1 Bren. 7. 50. Jer. 52. 18. Edr. **PSALTRING**.

SAMA, mab Hotham, yr Aroeriad, un o gedryn Dafydd, 1 Cron. 11. 44.

SAMARIA, [*cadwriaeth*] prif ddinas y deg llwyth. Cafodd yr enw oddiwrth **Semer**. Prynodd Omri ffynydd Samaria gan **Semer**, er dwy dalent o arian, sef ynghylch £824, ac a allwedd enw y ddinas a adeiladasai efe, ar ol enw **Semer**, arglwydd y mynydd, Samaria. 1 Bren. 16. 24. Gwaichawyd arni gan Benhadad; cymerwyd hi gan Salmaneser; a chan Hycanus, oesoedd wedi hyny, yr hwn a'i dystyriodd. Gabinus, tywysog Rhufeinaidd, a'i hall-adelladodd, ac a'i galwodd oddiwrth ei enw ei hun, **Gabiniana**. Helaethwyd ac addurnwyd hi yn fawr gan Herod, yr hwn a'i galwodd wrth yr enw newydd, **Sebaste**, o barch i Augustus; **Sebaste**, yn y Groeg, yw yr un ag **Augustus**, yn Lladin. Gwel Josephus, *Antiq. lib. xv. cap. 13*. Amlwg yw, fod yr enw Samaria yn cael ei briodoli i'r wlad oddi amgylch, sef gwlad yr Ephraim-iaid, neu y deg llwyth, oddiwrth 1 Bren. 13. 32. Yn y Testament Newydd, arwydda, yn gyffredinol, y wlad rhwng Judea a Galilea, lle y trigai gynt lwythau Ephraim, Manasseh, ac Issachar. Dywedir i'r Iesu fynydd 'trwy ganol Samaria i Galilea;' sef trwy ganol y wlad. Luc 17. 11.—'Ac efe a ddaeth i ddinas yn Samaria, a'i henw Sichar;' sef dinas yn *ngwlad* Samaria. Ioan 4. 4. Wrth ffynon yn agos i'r ddinas hõno y bu yr ymddyddan rhyngudo â'r wraig o Samaria, yr hyn a fu yn fendithiol iddi hi, ac yn y canlyniad o hono, i lawer o'r Samariaid hefyd. Yn yr ymddyddan hwn â'r wraig, a'r canlyniadau o hono, y mae yr Arglwydd yn ymddangos yn ogoneddus o ran ei ostyngeidrwydd, ei ddoethineb, a'i rasonlwydd, a'i diriondeb. Y mae yr hanes yn cael ei adrodd yn neillduol o hardd. Dangosir Crist yn ei wir lun a'i agwedd anfeidrol dirion; a dangosir y wraig o ran agwedd ei meddwl, cyn ac wedi yr ymddyddan: ac y mae y cyferbyniad yn nodedig ac amlwg; y mae rhadlonrwydd ac effeithioldeb gras Duw i'w weled yn hynod o amlwg yn y cyfnewidid a weithredwyd ar ei meddwl mewn byr amser. Yn dywyll, yn gnaudol, yn galed, yn hyf, yn ffaeth, ac yn bechadurus ei meddwl, yr oedd yn dyfod o'r ddinas; ond dychwelodd yn ol yn greadur newydd, yn adnabod ei hun fel pechadur truenus; yn llefaru am Grist yn oleu, yn gadarn, ac yn fywiog; ac yr oedd am i bawb ddyfod i weled y gwr yr oedd hi, ar seilian digonol, yn credu mai y Messiaid ydoedd. Y mae ei thrôedigaeth yn hollol o ras, yn fuan, yn gyflawn, ac yn ogoneddus. Daeth i ymofyn dwfr naturiol, ond cafodd yfed o ddwfr y bywyd yn rhad; ac wedi ei brofi, anghofiodd bob peth arall. Gweithredodd yr un gras yn nerthol hefyd ar nifer o'r Samariaid; symudodd a chwalodd eu holl ddychymygion ffol, yn eu hanwybodaeth, am yr grefydd, a darostyngodd eu rhagfarnau, fel y credasant am yr Iuddeu tlawd oedd yn eistedd yn finedig ar y ffynon, mai efe oedd y gwir Fessiah; 'Ni a wyddom,' meddynt, 'mai hwn yn ddiau yw y Crist, Iachawdwr y byd.' Yr oedd pob peth allanol yn gweithredu yn erbyn y cyfryw grediniaeth. Nid oedd yno i'w ganfod ddim ond Iuddeu tlawd blinedig, yn eistedd ar y ddaear, heb ddim mawredd na gwycheder yn agos ato; y wraig a ddygodd y newydd am dano oedd wael, anfoesol, a digyfrif; etto, ei dystiolaeth am dano ei hun, a'i ymadroddion eraill, dwyfol ac iachusol, a effeithiant gyd â'r fath oleuni ac awurdod ar feddyllau y dynion rhagfarnllyd hyn, fel y credasant yn y fan mai efe yn *ddiau* oedd y Crist, Iachawdwr y byd! Y nae yn ddangosiedd hynod o ras Duw!

Ar ol dydd y Pentecost, Phillip, Pedr, ac Ioan, a bregethasant yno yn llwyddiannus; 'ac yr oedd llawenydd mawr yn y ddinas hõno.' Act. viii. Edr. **SIMON MAGUS**.

SAMARIAID, trigolion gwlad Samaria. Pan gaethgludodd Salmaneser brenin Assyria y deg llwyth,

dygodd bobl o Babilon, a'r lleoedd oddi amgylch, ac a'u cyffeodd yn minasoedd Samaria. Dygodd y cenedloedd hyn eu heilun-addoliaeth yn ei holl amrywiaeth, gyda hwynt; ac anfonodd Duw lewod i'w plith, y rhai a laddasant amryw o honynt. Mynegasant hyn i frenin Assyria, ac efe a addawodd arferyd moddion i'w haddysgu yn addoliad Duw y wlad. Anfonodd offeiriad a ddygasent o Samaria, yr hwn a ddaeth ac a drigodd yn Bethel, ac a'u haddysgodd pa fodd yr ofnent yr Arglwydd. Cafwyd wedi hyn adysgrifen o lyfrau Moses, a elwir y *Samaritan Pentateuch*, yn eu plith. Pa un ai yr offeiriad hwn, ai rhyw un arall, a'i dygodd iddynt, sydd annyls yn bresennol. Y mae wedi ei ysgrifenu mewn llythyrenau Samaraiidd, ac nid Hebraidd; ac y mae yn eglur wedi ei ysgrifenu o'r adysgrifen Hebraidd, oddiwrth yr amryw wallau, trwy gymeryd y naill llythyren Hebraeg yn lle y llall, oedd yn tebygu i'w gilydd. Yr Archeagob Usher a ddygodd y llyfr hwn gyntaf i Ewrop. Gwedi eu dysgu gan yr offeiriad hwn, cymysgasant y grefydd Iuddewig â Phaganiaeth: 'Yr Arglwydd yr oeddynt hwy yn ei ofni, a gwasanaethu yr oeddynt hwy eu duwiau yn ol defod y cenedloedd y rhai a ddygasant oddi yno.' 2 Bren. xvii. Pan ddychwelodd yr Iuddewon o Babilon, y Samariaid a wrthwynebasant â'u holl rym adelladu Jerusalem, ond yn ofer. Edrych EZRA, MITHREDATH, NEHEMIAH, SANBALAT, REHUM, SETHARBOZNAI, SIMSAT, TABELL, TATNAI, TOBIAH. Ezra iv, v, vi. Nehemiah iii, iv.

Manasseh, mab Jehoiada yr arch-offeiriad Iuddewig. a briododd ferch Sanbalat; am ba achos yr ymlidodd Nehemiah ef o Jerusalem. Sanbalat a ofynnodd genad Darius Nohus i adelladu teml i'w dduw, i weini ynddi, ar fynydd Garizim. Edr. GARIZIM. Cafodd ei ddymuniad, ac adelladwyd y deml. Cyn hyn yr oedd y Samariaid heb un deml. Yr oedd yr elyniaeth rhwng y Samariaid a'r Iuddewon wedi cynnyddu, trwy amrywiol achosion, i radd mawr yn amser ein Hiachawdwr. Yr oedd yr Iuddewon wedi ysgymuno y Samariaid â'r ysgymundod gwaethaf. 'Nid oedd yr Iuddewon yn ymgysyllach (yn ymgysyllwng, W. S.) â'r Samariaid.' Ioan 4. 9. Yr oedd yn rhydd iddynt brynu a gwerthu, ond nid gofyn a rhoddi benthyg, na dangos un math o gareidgrwydd; yr oedd hyn yn bechadurus, yn ol barn yr Iuddewon, â gelynyon Duw. Pan yr helsethodd ac yr addurnodd Herod Samaria, sefydlodd llawer o'r cenedloedd yn y wlad; ond yr oedd yno rai yn glynu wrth fath o grefydd hanner Iuddewaidd, ac yn dysgwyl am y Messiah, y mae yn amlwg oddiwrth ymddyddan y wraig â'n Hiachawdwr; ond yr oedd yr ymryson rhyngddynt â'r Iuddewon yn boethlyd iawn. Y Samariaid nis derbynent yr Iesu i dŷ, am fod ei wyneb ef yn tuedd tua Jerusalem. Luc 9. 52, 53. Yr Iuddewon a farnent y Samariaid y gwaethaf o ddynion, a'u bod wedi eu meddiannu gan y cythraul. Ioan 8. 48. Pan anfonodd yr Arglwydd ei ddisgyblion allan i bregethu, gwarafunodd iddynt fyned i ddinasoedd y Samariaid. Mat. 10. 5.

Yn bresennol nid ydynt ond ychydig o rifedi; canys y maent wedi parhau hyd heddyw, ac yn glynu wrth eu hen grefydd gyfeillornus. Y mae ganddynt arch-offeiriad, ac y maent yn rhoddi iddo yr hyn a orchymynr yn y gyfraith; y maent yn credu mewn un Duw, a'i was Moses; yn aberthu ar fynydd Garizim; yn cadw y Sabboth yn fanwl, heb syflid o'u lle ar y dydd hnwu, ond i'r synagog; yn enwaedu yr wythfed dydd; yn gwahardd lliosogrwydd o wragedd, a phriodi nithoedd, yr hyn sydd yn ganiataedig gan yr Iuddewon. Y maent yn derbyn llyfrau Moses, a hwyrach rhanau erall o'r Hen Testament, ond yn ymwrthod yn gwbl â thraddodiadau Iuddewaidd. Y mae eu hurch-offeiriad yn aros yn Sichen, ond y

maent hwy yn wasgareidig yn Damascus, Gaza, Ie, yn Cairo, yn yr Aiph. Gwel Prideaux, p. 1. b. 6.—*Ancient Univ. Hist.*, vol. ii, iv, ix, x.

SAMGAR, סמגר [*dyfethiad y dyzeithr*] mab Anath, ac un o farwyr Israel, ac a darawodd chwe chant o'r Phillistiaid âg irai ychain. Barn. 3. 31. a 5. 6. Tra yr oedd wrth ei amaethwriaeth, daeth y Phillistiaid i'r wlad, cafodd ei gynhyrfu a'i gynnorthwyo yn oruwch-naturali i ymosod arnynt a'u difrodi yn lluoedd, heb un erfyn ond irai ychain. Fel hyn, trwy ffydd, gyrodd fyddinoedd yr estroniaid hyn i gluo, heb arfau rhyfel, ac heb gynnorthwy, ond y Duw Hollalluog, yr oedd yn ymddiried ynddo. Barnwr 3. 31. a 5. 6. 1 Cor. 1. 27. Olynodd Ehwed fel barnwr, ond dros ba hyd y bu yn ei swydd, nid ydyw yr hanes yn hysbysu i ni.

SAMGAR-NEBO, un o dywysogion brenia Babilon. Jer. 39. 3.

SAMHUTH, סמחית [*dystryw*] un o dywysogion Dafydd a Solomon. 1 Cron. 27. 8.

SAMIR, סמיר [*carchar*] 1. Mab Michah. 1 Cron. 24. 24.—2. Dinas yn mynydd Ephraim, lle y trigai Tola y barnwr. Barn. 10. 1.—3. Dinas yn Judah. Jos. 15. 48.

SAMLAH, סמלה [*gwisg*] brenin Masrecah yn Idumea. Genesis 36. 36.

SAMMAH, mab Reuel, ac wŷr Esau. Gen. 36. 13.

SAMMUA, mab Zaccur, yspwr dros lwyth Reuben. Numeri 13. 4.

SAMOS, Σαμος [*tywod*] ynys yn y pen dwyreiniol i Fôr y Canoldir, yn nghylch saith milltir o Asia Leiaf. Y mae yn nghylch 80 milltir o gylch; mae y ddaer yn dra ffrwythlon. Yma y ganed Pythagoras, Melissus, a'r dduwies Juno; ac yma bu farw Lycargus enwog, a Phercydes. Yr oedd yn lle enwog dros amryw oesoedd. Bu ddarostyngedig i amryw lywodraethau olynol. Y mae yn bresennol yn meddiant y Twrc. Er i Paul dirio yn Samos ar ei ffordaith i Jerusalem, etto nid oes hanes am Gristionogrwydd ynddi cyn yr ail ganrif. Y mae ynddi yn bresennol yn nghylch 12,000 o Gristionogion; ond y mae gwybodaeth a grym duwioledeb yn isel yn eu plith.

SAMOTHRACIA, ynys yn mor Aegea, yn nghylch ugain milltir o gylch, ac iddi amryw o borthladdoedd cyfneus. Yn yr hen oesoedd, yr oedd yn nodedig am addoliad y *Cabiri*, neu dduwiau mawrion y cenedloedd. Mordwyodd Paul heibio i'r ynys hon, wrth fyned i Macedonia. Actau 16. 11.

SAMSON, שמשן [*hautig*] mab Manoah o Sorah, o lwyth Dan, enw ei fam sydd anhybysa. Barn. 13. 2, 3, 4. Y mae hanes y gwr hwn oll yn nodedig, ac anghyffredin. Gellir meddwl am bob hanes felly dan hen oruchwyliaeth y cysgodau, ei fod yn cyfeirio at ryw beth mwy fel cnewyllyn a gwrthgyagod o honi; a bod yr holl ddygyddiadau anarferol, ac allan o drefn gyffredin yr Arglwydd o weithredu, wedi eu trefnu fel rhagddangosiadau i'r eglwys o'r Gwaredwr mawr addawedig. Afraid adrodd yma yr hanes rhyfedd a geir am Samson yn Barwyr xiii, xiv, xv, xvi. Er bod rhai pethau tra beius yn ei frwyd, yn enwedig ei waith yn myned i mewn at buteinwraig yn Gaza; ac er bod cerddydd yr Arglwydd yn amlwg arno am hyn; etto nid oes le i ammeu am ei dduwioledeb diffuant, gan fod yr apostol gwedi ei rhoddi yn y cofrestr o'r rhai enwog gynt am eu fydd. Heb. 11. 33. Prophwydwyd am danu, tebygol, gan Jacob wrth fendithio ei feibion. 'Dan a farn ei bob fel un o lwythau Israel. Dan fydd sarph ar y fwrdd.

a neidr ar y llwybr; yn brathu sodlau y march, fel y syrthio ei farchog yn ol.' Gen. 49. 16, 17.

Fel cysgod o Grist, sylwir yn gyffredin ar y pethau canlynol yn ei fywyd:—1. Ganwyd ef pan oedd Israel yn cael eu gorthymu dan iau y Philistiaid: felly Crist, pan yr oeddny dan yr iau Rufeinaid.—

2. Yr oedd ei enedigaeth yn anghyffredin; felly Crist; yr oedd mam Samson yn amhiantadwy, a morwyn oedd mam Crist.—3. Rhagfynegwyd ei enedigaeth a'i swydd gan angel i'w fam; felly yr ymddangosodd yr angel Gabriel i Mair mam yr Iesu, a rhagfynegodd y cwbl iddi am dano, o ran ei enedigaeth, ei berson, ei swydd, a'i waith.—4. Yr oedd yn Nazaread i Dduw o'r groth; felly yr oedd Crist yn beth sanctaidd pan anwyd ef, ac a gafodd yr enw trwy ei drigiant yn Nazareth.—5. Golygir ei waith yn priodi gwraig o'r Philistiaid, yn cysgodi Crist yn cymeryd eglwys iddo o blith y cenedloedd. Barn. 14. 4. Hos. 2. 20.—6. Yn ei fuddugoliaethau, gorchfygodd trwy ei nerth ei hun. Nid blaenor ar gâd, neu dywysog calonog ar lu dewr, oedd Samson; ond ymosododd ei hun, yn ei nerth ei hun, sef y nerth a gafodd gan yr Arglwydd, yn erbyn cenedl eflyniaethol, ddewr, a rhyfelgar, ac a fuddugoliaethodd ei hun ar luoedd; felly Crist a 'sathrodd y gwinwryf ei hunan, ac o'r bobl nid oedd neb gyd âg ef.' Esa. 63. 3.—7. Gorchfygodd lew ieuanc, yr hwn a ddaeth yn rhuo i'w gyfarfod, ac a holltodd y llew fel yr holltid mŷn, ac nid oedd dim yn ei law; a chafodd fel wedi hyny yn ygerbwrd y llew; felly Crist a orchfygodd Satan, y llew rhoadwy, a ffirwyth y fuddugoliaeth hon ydyw yr holl fwyd a'r melysdra a gaiff y saint i ymborthi arnynt.—Barna

Vitringa, mai wrth y llew ieuanc, mae i ni ddeall, fel gwrthgysgod, y gwr ieuanc Saul, a orchfygwyd gan Grist, pan oedd yn myned yn rhuo i'w gyfarfod; ac allan o'r bwytâwr, neu y dyfethwr hwn, y daeth bwyd i eglwys Dduw; ac o'r cryf y daeth allan felysdra, sef athrawiseth iachus i eglwys i cenedloedd. Vitringa, *Obs. Sacr.*, tib. vi. c. 22.—Peth anghyffredin ydyw fod gwenyn yn gosod eu mêl yn ygerbwrd llew, a chroes i drefu natur yn y creaduriaid hyn; felly mewn ffordd unigol, goruwch-naturiol, y mae holl gysuron ysbrydol i bobl Dduw.—8. Gwerthwyd Samson i ddwyllaw ei elynion; felly hefyd y gwnawd â Christ.

—9. Yn eu marwolaeth hefyd y mae cysgod a'r gwrthgysgod yn cyfateb yn rhyfedd.—(1.) Bu pob un o bonynt farw yn ewyllysgar.—(2.) Yn greulawn trwy ddwyllaw gelynyon.—(3.) Yn fuddugoliaethus. Col. 2. 15.—(4.) Dygodd Samson ymaith o'r blaen byrth Gaza, pan yr oedd ei elynion yn barnu ei fod yn ddiogel yn eu gafael; felly Crist a lyncodd angeu mewn buddugoliaeth. EDR. ANGEL, MANOAH, NAZAREAD, RHYFFEDDOL.

SAMUEL, שמואל [*a archwyd gan Dduw*] mab Elicanah o Hannah; yr hwn oedd o deulu Cohath, ail fab Levi. 1 Cron. 6. 22, &c. Ganwyd ef yn nghylch yr un amser a Samson. Ei fam, wedi hir amhiantadrdwydd, a'i cafodd ef, yn ateb i weddi, gan yr Arglwydd. 1 Sam. i, ii. EDR. ELCANAH, ELI, HANNAH. Addunedodd a rhoddodd ef i'r Arglwydd, fel Nazaread o'i febyd; yn gyfatebol i hyn, yr oedd Samuel dros ei holl fywyd yn flodeuog, ac yn enwog am ei dduwioldeb. Yn ei iuenetid, yr oedd yn addfwyn, yn gywir, ac yn wir dduwiol; yn ei henaint, gwelir ef yn ffyddlawn ac yn ddiwyd yn cyflawni y dyledswyddau perthynol i'w swydd bwysig. 'Gwedi ei ddiddynfu, pan ydoedd yn dair blwydd oed, dug ei fam ef i Siloh, ac a'i cyflwynodd ef i'r Arglwydd a'i waith yno, o hyny allan. Pa beth a allai ei waith yno fod mor ieuanc, ni ddywedir i ni. Addysgwyd ef yn ffyrdd yr Arglwydd, a dysgwyd ef i alw ar enw yr Arglwydd. Rhyw ffordd neu gilydd, yr oedd yn cynnorthwyo mewn rhyw wasanaeth yn nghylch yr

addoliad cyhoeddus, yn ol ei allu, a'i oed; yr oedd yn wastad gyd â'r hen offeiriad Eli, ac yn uffuddlau i'w orchymynion. 'Y bachgen a fu yn weinidog i'r Arglwydd ger bron Eli yr offeiriad.—A Samuel oedd yn gweini o flaen yr Arglwydd yn fachgen, wedi ymwregysu âg ephod lian.' Yr oedd ei wasanaeth yn gymeradwy gan yr Arglwydd, er mai plentyn oedd, a gorphwysodd ei fendith arno: 'A Samuel a gynnyddodd, ac a aeth yn dda gan Dduw a dynion hefyd.'—Nid oedd y Lefaid yn cael eu galw i'w gweinidogaeth nes yr oeddny yn bump ar hugain oed; ond gan fod Samuel wedi ei gyflwyno i'r Arglwydd mewn modd neillduol, yr oedd er yn fachgen yn gweini yn ngwasanaeth y cysegr, yn y cyfryw bethau ag oedd yn addas iddo. Tebygol fod cynneddfau ei feddwl, a grym ei gorph, yn brysyr yn eu cynnydd, tu hwnt i'w oedran; a'i ddiwydrwydd a'i hyfyrdwch yn ngwasanaeth Duw mor ieuanc, wedi synu pawb: 'A'r bachgen Samuel a gynnnyddodd ger bron yr Arglwydd.' Ni chafodd gan feibion Eli ond siamplau drwg o'i flaen, ond cadwodd Duw ef yn ddilwgr. Mae y cyferbyniad rhyngddynt yn cael ei nodi yn neillduol yn yr hanes. 1 Sam. 2. 22—26. Y mae hanes ei febyd yn dirion hynod, ac yn siampl annogaethol i rieni a phlant, i gysegru eu hunain yn foreu i'r Arglwydd; derbyn Duw blentyn i'w wasanaeth, a'i bendithia, ac a'i cymeradwya. Bernir plant gan lawer megys gwrthddrychau anaddas i gyfranogi o wir grefydd; ond y mae Samuel, Jeremiah, Daniel a'i dri chyfaill, Ioan Pedyddiwr, Timotheus, &c., yn siamplau diam-mheul i'r gwrthwyneb, y rhai oeddny enwog am eu duwioldeb yn eu mabandod; ac y mae amryw siamplau hyfyd o'r cyfryw ras ar blant yn ein dyddiau innau. Rhwyma gorchymyn Duw ni i'w haddysgu yn foreu yn ffyrdd yr Arglwydd; ac mae ei addewidion, a siamplau o ras Duw ar blant, yn annogaethau digonol i hyny.

Pan ydoedd yn nghylch deuddeg mlwydd oed, ymddangosodd yr Arglwydd iddo, ac a hysbysodd iddo am ddinystr tŷ Eli. EDR. ELI. Yr oedd holl ymddygiad Samuel, pan ofnydd yr hen wr iddo am yr hyn a lefarodd yr Arglwydd, yn blentyniaid, yn wylaid, yn ostyngedig, ac yn dra addas tu ag at Eli. Er i'r Arglwydd o gerydd ar Eli, roddi y blaen i'r bachgenyn, etto, nid ymchweddodd Samuel ar hyny, ond ymddygodd gyda gwylder hardd a thirion, addas i'w oedran a'i sefyllfa.

Yr oedd gwedi ei barotoi yn foreu i'w swydd brophwydol. Er fod yr Arglwydd gwedi ymddangos yn achlysurol i bersonau neillduol, a hysbysu ei feddwl iddynt, ac wedi anfon cenadwri at ei bobl yn gyhoeddus ar achlysur, megys y darllenwn yn Barnwyr 6. 8. a 1 Sam. 2. 27. ond nid oedd un prophwyd wedi cael ei gyfodi gan yr Arglwydd (ond fel y galwyd Deborah yn brophwydes) er marwolaeth Moses.—Samuel oedd y prophwyd cyntaf o enwogrwydd ar ol Moses; ond gyda Samuel y sefydlwyd y swydd, megys y bu prophwydi olynol dros oesoedd yn Israel, hyd pan ballodd ysbryd prophwydoliaeth gyda Malachi. 'Nid oedd weledigaeth eglur,' cyn hyn: nid oedd weledigaeth gyhoeddus; nid oedd un prophwyd yn cael ei addef felly yn gyffredin, i bawb gyrchu ato i wybod meddwl yr Arglwydd: am hyny yr enwir Samuel yn y Testament Newydd, fel dechreuad olynol ddilyniad o brophwydi. 'A'r holl brophwydi hefyd o Samuel, ac o'r rhai wedi, cynnifer ag a lefarasant, a ragfynegasant hefyd am y dyddiau hyn.' Act. 3. 24. Cyfododd Samuel fel heulwen newydd ar ol hir nos. 'Cynnnyddodd Samuel, a'r Arglwydd oedd gyd âg ef.—A gwybu holl Israel, o Dan hyd Beerseba, mai prophwyd ffyddlawn i'r Arglwydd oedd Samuel.' Ar ol Samue! bu Nathan, a Gad, ac Ido, a Heman, ac Asaph ac eraill. Yn niwedd teyrnasiad Solomon, darllenwn am Ahiah; yr oedd prophwydi yn nyddiau Jeroboam

a Rehoboam; ac felly yr olynasant eu gilydd hyd y caethiwed. Yn amser y caethiwed yr oedd Ezeziel a Daniel; ac wedi y caethiwed yr oedd Haggai, Zechariah, a Malachi.

Yr oedd y wlad yn llygredig iawn yn nechreu ei ddyddiau. Dygwyd arch Duw i dir y Phillistiaid, yr oedd Siloh gwedi ei hamddifadu o addoliad cyhoeddus Duw yno dros lawer o flynyddoedd, lle yr oedd gwedi bod dros oesoedd. Yr oedd y wladwriaeth megys gwedi ei gorchuddio â thywyllwch, a soddi mewn halogedigaeth. Ond ar ol yr yspaid hwn o amser tywyll, gwawriodd boreu hyfryd, a bu diwygiad cyffredinol yn y wlad; hwyrach, yn benaf, trwy lafur y prophwyd Samuel. 'A holl dŷ Israel a alarasant ar ol yr Arglwydd.' Ar hyn annogodd Samuel hwynt yn daer i ymwrthod â'u heilun-addoliaeth, a diwygio yn drwyadl, a dychwelyd at yr Arglwydd: 'Parotwch eich calon,' medd efe, 'at yr Arglwydd, a gwasanaethwch ef yn unig.' Llwyddodd ei annogaethau, ac wrth ei ddymuniad, ymgaesglodd yr holl bobl i Misphe, ac a ymostyngasant ger bron yr Arglwydd yno, am eu pechodau. Tebygol i Samuel lafurio llawer yn eu plith, trwy deithio o fan i fan, a phregethu iddynt trwy yr holl wlad, i'w dwyn i edifeirwch, ac i adferdy gwir greffydd yn eu plith. Bu ei llyddiant yn gyfatebol, yn y diwygiad mwyaf cyffredinol ac effeithiol a fu erioed yn egiwys Israel. 'Tywalltasant ddwfr ger bron yr Arglwydd, ac ymprydiasant y diwrnod hwnw, ac a ddywedasant yno, Pechasom yn erbyn yr Arglwydd.' Ychydig o etriau, ond maent yn dra chynnwyslawr. Tywallt ddwfr ger bron yr Arglwydd, a gyfeiria, tebygol, at y glanhad defodol dan y gyfraith; yr oeddynt yn cyfaddef eu halogedigaeth, a'u harferiad o'u glanhad yn ol y ddeddf, oedd yn arwyddocaol o'u hedifeirwch, a'u hymadawiad â'u heilun-addoliaeth.

Yn y cyfarfod hwn yr oedd Samuel yn blaenori yn eu plith, ac a 'farnodd Israel yn Misphe.' Pan glybu y Phillistiaid am gynnulliad meibion Israel yn Misphe, daethant i fynu yn erbyn Israel. Ar hyn bu y bobl yn daer ar Samuel i weddio drostynt. Tra yr oedd Samuel yn gweddio, ac yn a berthau, dryllodd yr Arglwydd y Phillistiaid â tharanau mawrion. Cyfododd Samuel faen coffadwriaethol o'r fuddugoliaeth ryfedd hon, ac a'i galwodd EBENEZER, sef y maen cymhorth. Dan ei ofal a'i lywodraeth bu Israel diogel a llywyddiannus; ac ni chwaneigodd y Phillistiaid ddyfod yn erbyn Israel holl ddyddiau Samuel. Preswyliaid yn Ramah, ac yno y barnai Israel; adeiladodd yno allor i'r Arglwydd. Byddai yn myned oddi amgylch bob blwyddyn i Bethel, a Gilgal, a Misphe, ac a farnai Israel yn y lleoedd hyn. Yr oedd yn blaenori yn eu plith fel swyddwr gwladol, ac fel prophwyd ac offeiriad Duw; fel yr oedd y bobl yn cael eu dysgu ganddo i fyw yn sobr, yn gyfiawn, ac yn dduwiol. Rhyfedd y fendith y dichon Duw wneuthur un dyn mewn gwladwriaeth!

Yr oedd gan Samuel ddau fab, sef Abiah a Joel.—Pan heneiddodd, gosododd Samuel ei feibion yn farnwyr yn Beerseba. Nid yw yr hanes yn nodi oed Samuel y pryd hwn; ond yr oedd yn analluog i fyned i'w gylchoedd blinyddol fel cynt. Yn preswyllo yn Ramah, yr oedd ei hun yn golygu y rhan ogleddol o'r wlad; tra yr oedd ei feibion yn preswyllo yn Beerseba, yn golygu y rhan ddeheuol o honi. 'Ond ni roddasant yn ffyrdd eu tad, ond troisant ar ol cyhyddra, a chymerasant obrwy, a gwyrasant farn.' Nid oes un bai yn cael ei roddi yn erbyn eu tad, mewn perthynas iddynt, fel yn erbyn Eli; nac yn eu dygiad i fynu, nac yn eu gosodiad i fod yn farnwyr. Tebygol fod eu hymddygiad yn addas ac yn obeithiol ar y cyntaf, nes eu hudo gan hudoliaethau eu sefyllfa o union lwybrau yr Arglwydd. Yr oedd hon yn brofedigaeth drom, diammeu, i'r hen wr; yn enwedig o her-

wydd yr effaith a gafodd ar y bobl; canys o herwydd afreolaeth meibion Samuel, henuriaid Israel a ofynasant frenin i lywodraethu arnynt. Yr ymadrodd a fu ddrwg gan Samuel, ac efe a weddiodd ar yr Arglwydd. Ar hyn y mae yr Arglwydd yn ei gysuro. 'Nid ti y maent yn ei wrthod, ond myfi a wrthodasant,' medd Duw, 'rhag i mi deyrnasu arnynt.' Ni bu un amser fwy achos i Israel fod yn foddolawn dan lywodraeth y barnwyr nag yn amser Samuel, yr hwn a fu yn offeryn defnyddiol iawn yn eu plith; am hynny bu eu hysbryd anffyddlawn ac anniolchgar yn brofedigaeth chwerau i Samuel. Ond yn lle edliw hynny i'r bobl, y mae yn myned i weddio ar yr Arglwydd, ar ol iddo gael ei gyfarwyddo pa ateb i roddi iddynt.

Mae yr hanes hwn yn ein dysgu i beidio dybynu ar ewyllys da dynion. Cawn yma ddyd duwiol, o ddoniau rhagorol, ffyddlawn yn ei swydd, a defnyddiol iawn yn ei oes, yn cael ei ddiystyru a'i wrthod, gan hyd y nod y dynion a gawsant y buddioldeb a'r llesid mwyaf oddi wrtho. Y mae dull Samuel yn myned at Dduw yn yr achos, yn dangos yr union lwybr i bawb yn y cyffelyb amgylchiad, a bydd i'r Arglwydd eu cynnal, eu cysuro, a'u cyfarwyddo, yn wyneb anffyddlondeb pawb.

Mae Duw yn ewyllysio i Samuel ymroddi i daermy y bobl am frenin. Gwedi iddo fynegi iddynt dull brenin, gwrthodasant wrando arno, gan ddywedyd, 'Nagê, eithr brenin fydd arnom ni.—A dywedodd yr Arglwydd wrth Samuel, Gwrando ar eu lais hwynt, a gosod frenin arnynt.' Cyfarwyddwyd Saul mewn dull rhyfedd ato, a thrwy grybwylliad dwyfol, y mae yn ei eneinio yn frenin. Yr hyn a wnawd yn ddirgel rhyngddynt hwy ill dau yn neillduol, a ddaeth yn fuan yn gyhoeddus. Gwedi cynnullu y bobl yn nghyd yn Misphe, y mae yn eu hargyhoeddi am eu hanai-olchgarwch yn gwrthod yr Arglwydd, yr hwn oedd yn eu gwaredu oddiwrth eu holl ddrwygfyd a'u heibal: ac y mae yn dangos iddynt eu brenin. Yna Samuel a draethodd gyfraith y deyrnas wrth y bobl, ac a'u gollyngodd ymaith. Ar oedfa arall yn Gilgal, y mae Samuel yn tystiolaethu ei ddiniweidrwydd ei hun, yn ceryddu anniolchgarwch y bobl, yn eu dychrynau â tharanau yn amser cynuasaf, ond yn y diwedd yn eu cysuro â thrugaredd Duw: 'Nac ofnwch; chwï a wnaethoch yr holl ddrygloni hys: etto na chihwch oddiar ol yr Arglwydd, ond gwasanaethwch yr Arglwydd â'ch holl galon.' Yr oedd gwaith yr Arglwydd yn taranu yn y fath fodd anarferol, yn dystiolaeth amlwg fod yr Arglwydd o blaid Samuel, ac yn erbyn y bobl a'u pechodau. Yn y modd sobr a syml hwn, y mae Samuel yn rhoddi i fynu ei swydd fel barnwr a blaenor yn eu plith, ond etto y mae yn parhau yn ffyddlawn fel prophwyd ac athraw i addysgu y bobl, ac i weddio drostynt. Yn y sefyllfa hon, gwelwn ef yn ddirchafedig ac yn amrhydeddus, uwchlaw y brenin a phawb.—'Fy anrhydeddwy,' medd Duw, 'a anrhydeddaf fi.' Gwedi i Saul alw yr Hebreaid i Gilgal yn erbyn y Phillistiaid, y mae yn blino aros am Samuel i berthau, ac yn a berthau ei hun; y mae Samuel yn ei geryddu am hyny; 'Ynyfd y gwnaethost, ni chedwaist orchymyn yr Arglwydd.—Ni saif dy freniniaid di.' Ar achlysur arall, y mae Samuel yn cyhoeddi i Saul ddarfod i Dduw ei wrthod am ei anuffudd-dod. I Samuel x, xi, xii, xiii, xv. Y mae galar Samuel am wrthodiad Saul yn fawr, a hwyrach yn ermodol: 'Pa hyd,' medd Duw, 'y galri di am Saul, gan i mi ei fwrw ef ymaith o deyrnasu ar Israel?' Y mae Samuel yn cael ei anfon i eneinio un o feibion Jesse y Bethlehemlad yn frenin. Gwedi gwrthdardleu ychydig, o herwydd y perygl o'r cyfryw orchwyl, y mae yn myned ac yn eneinio Dafydd yn frenin. Gwedi hyn, Samuel a giliodd i Ramah, a threuliodd ddiwedd ei ddyddiau i ddwy yn mlaen achos crefydd a duwioldeb yn y wlad.—

Cawn Dafydd yn ffoi ato rhag Saul i Naioth yn Ramah. 1 Sam. 19. 18, &c. Ar ol treulio hir oes o dduwioldeb a defnyddioldeb, bu farw Samuel; a holl Israel a larasant am dano, ac a'u claddasant yn ei dŷ ei hun yn Ramah. Bu farw pan ydoedd oddeutu 97 neu 98 o'i oedran, c. c. 1069, wedi y dylif 1289. Barnodd Israel yn nghylch ugain mlynedd gwedi marw Eli, a bu fyw yn nghylch wyth mlynedd a deugain gwedi eneiail Saul yn frenin. Edr. ENDOR, SAUL.

Tebygol iawn mai efe a sefydlodd athrofa'u y prophwydi, a'i fod yn oruwch-olygwyr arnynt oll yn ei ddyddiau. Yn y rhai hyn yr oedd amryw ddyinion ieuaine duwiol yn cael eu haddysgu yn nghyfraith yr Argliwydd; ac yn ymuno yn addoliad Duw. Yr oedd presennoldeb Ysbryd yr Argliwydd yn eu plith yn aml. 1 Sam. 10. 11, 12, &c.

Y mae Samuel yn ymddangos yn seren o'r maintioli mwyaf yn flurfafan yr eglwys Iuddegwyl. Ei dduwioldeb diffuant, ei ddoethineb, ei bwyll, a'i ffyddlondeb mawr dros gyflawnder a gwir crefydd, a'i hunanymwadiad, ydynt yn dra eglur i'w canfod dros ystod ei holl fywyd; ac yn ei addasu yn hynod i fod ar y prophwydi. Dywedir ei fod 'gwedi ei osod ar gynnullidfa y prophwydi.' 1 Samuel 19. 20. a 10. 5. Y dysgyblion yn yr athrofa'u hyn a alwent, 'y prophwydi,' neu 'meibion y prophwydi.' 1 Bren. 10. 5. Darllenwn gwedi hyn eu bod dan olygiad Elias. Eliseus oedd un o'i *feibion*; dymunodd, fel y mab hynaf yn eu plith, gael ddau parth ei ysbryd i fod yn olynwr iddo; a phan ddeallodd meibion y prophwydi fod ysbryd Elias gwedi gorphwys ar Eliseus, ymstyngasant iddo. 2 Bren. 2. 15. Gwedi hyn, Eliseus oedd en tad a'u blaenor, fel y darllenwn yn 2 Bren. 4. 18. Yn amser Eliseus yr oedd athrofa'u yn amryw fanau yn y wlad; megys yn Bethel, Jericho, a Gilgal; ac yr ydoedd *ys-goldy* yn Jerusalem, hwyrach, o'r un natur, yn mha un y preswylial Huldah y prophwydes. 2 Bren. 22. 14. Yr oedd ganddynt dai wedi eu hadelladu i breswyllo ynddynt, gyd â'u gilydd. 2 Bren. 6. 1, &c.

Ar rai amerau yr ydoedd rhifedi meibion y prophwydi yn lliosog; dywedir i Obadiah gymeryd cant o brophwydi, a'u cuddio bob yn ddeg a deugain mewn ogof. 1 Bren. 18. 4. Tebygol fod yr athrofa'u hyn o oesodiad dwyfol, trwy orchymyn Duw i Samuel, gan eu bod o'r fath enwogrwydd dan olygiad Elias ac Eliseus wedi hyn. Yr oedd meibion y prophwydi, yn aml, dan ddylanwadau dwyfol, tra yr oeddnt hwy dan addysgiad yn yr ysgolion hyn. Yn gyffredinol, pan alwai Duw ryw un i'r swydd brophwydol, neu i ryw waith anghyffredin, cymerai ef o'r athrofa'u hyn, er nad *hol* amser. Oddiwrth hyn y mae Amos yn dywedyd, 'Nid prophwyd oeddwn i, ac nid mab i brophwyd oeddwn i.' Amos 7. 14, 15. Yr ydoedd yn beth neillduol, ac nid yn beth cyffredin, iddo gael ei alw i'r swydd, heb gael ei ddwyn i fynu yn yr athrofa'u; canys ffordd gyffredin Duw oedd cymeryd un oddi yno. Yr ydoedd y drefn a'r sefydlid hwn yn beth newydd yn yr eglwys, ac o'fawr ddefnyddioldeb. Eu gorchwyl penaf ynddynt o'edd astudio, ymofyn, a 'manwl chwilio am yr lechyd-wriaeth, pa bryd, neu pa ryw amser, yr oedd Ysbryd Crist, yr hwn oedd ynddynt, yn ei hysbysu, pan oedd ef yn rhag-dystiolaethu dydoedfaint Crist, a'r gogoniant ar ol hyny.' 1 Petr. 1. 10, 11. Gwel Witsius, *De Prophetis*, lib. 1. cap. 10.

Ysgrifnodd mewn llyfr, reolau neu gyfrinith y deyrnas, yn dangos dyledswydd y llywodraethwyr a'r deilaid, yr hwn a ddyfethodd un o'r breninoedd, meddant, fel y gallent llywodraethu yn ol eu hewylls eu hunain. Bernir mai efe a ysgrifnodd llyfrau y Barwyrr a Ruth. Ysgrifnodd lawer o hanes Dafydd. Y ddau lyfr a elwir wrth ei enw, a elwir yn y cyfieithiad Lladinaidd, y *Vulgate*, *Y cyntaf a'r ail Breninoedd*; ac yn ganlynol, y ddau ar eu hol a elwir, *Y trydydd a'r pedwerydd llyfr y Breninoedd*. Nis gallasai

Samuel ysgrifenu ond rhan o'r llyfr cyntaf, hwyrach pedair ar hugain o bennodau. Dywedir am weithred-oedd Dafydd, eu bod 'yn ysgrifenedig yn ngeiriau Samuel y gweledydd, ac yn ngeiriau Nathan y prophwyd, ac yn ngeiriau Gad y gweledydd.' 1 Cron. 29. 29. Tebygol w'rh hyn i Samuel ddechreu ysgrifenu yr hanes, ac i Nathan a Gad ei orphen, a galwyd y cwbl wrth enw Samuel, o herwydd ei enwogrwydd, a bod y rhan ddiweddar ond megys attodiad i'r hyn oedd gwedi ei ddechreu ganddo ef. Mae y llyfr cyntaf yn cynnwys hanes yn nghylch chwech ugain o flynyddoedd; yn yr amser y cyfnewidwyd y llywodraeth, fel yr hysbysais o'r blaen, o fod dan farnwyr i fod yn freninol. Samuel a eneiiodd y ddau frenin cyntaf, ac y mae ganddo law fawr yn holl ddygwyyddiaid y rhan fwyaf o'r yspaid hwn. Yr ail lyfr a gynnwys hanes dros yn nghylch deugain mlynedd; gan mwyaf yn rhoddi hanes am deyrnasiad Dafydd, ei fuddugoliaethau, ei gwmp, a'i adferiad. Nid ysgrifenydd un rhan o hono, gan Samuel; ond ysgrifenydd ef, tebygol, gan brophwydi a ddygwyr i fynu yn ei athrofa'u, ac a alwyd wrth ei enw o barch iddo. Nid yw enwau y llyfrau ddim yn un rhan o'r daddugdiad dwyfol. Mae iaith y ddau lyfr yn oleu ac yn ddiadurn.—Heblaw yr ysgrifenydd diweddar ar y ddau lyfr, ysgrifnodd yn ddefnyddiol Andrew Willet, ac Arthur Jackson. Hefyd, ar yr ail lyfr, Dr Will, a Guild.

SAN, (sa-an) sylliad, ardremiad, synded.

Tra fawn yn efiro ac mewn *san*,
Heb allai allan ddywedyd.

E. Prys, (Ps. 77. 4.)

SANBALAT, סנבלת [*arolygydd y fyddin*] Horonind, sef priodor o Horonaim, dinas yn Moab, pen-llwydd Samaria, a gelyn mawr yr Iuddeuon. Un o feibion Jehoiada (sef Manasseh) mab Eliasib, yr arch-offeiriad, a briododd ferch Sanbalat; am hyn ymlidiodd Nehemiah of i Jerusalem, ac ni chaniatai iddo weini yn y swydd offeiriadol. Neh. 13. 28. Ar hyn aeth Manasseh at Sanbalat, yr hwn a adelliodd deml iddo ar fynydd Garizim i weini ynddi. Aeth âg amryw o'r Iuddeuon gyd âg ef, y rhai oeddnt euog o'r un, neu y cyffelyb feiau, ac nad ymstyngent i ddiwygiad Nehemiah. Edr. NEHEMIAH, SAMARIA. Gwel *Universal History*, vol. x. Pridaeux, *Connection*, part 1., b. 5, 6.

SANCTAIDD—EIDDIO—RWYDD—IOL, (san) *Llad.* SANCTUS, SANCTIFICARE; *Ffr.* SANCTIFIER; *Gwydd.* SANT, SAN; *Saes.* SANCTIFICATION, SANCTIFY; glân, parchus, crefyddus, glânfucheddol; cysegredig; cysegru, glanhau, puro; purdeb, dwyfolder. Priodol ystyr y gair *Heb.* שָׁפָר a gyfieithir *sanctaid*, fel y gair Cymraeg *san*,* ydyw neillduedig, peth gwedi ei neillduo o'i arferiad cyffredin, a'i addasu i wasanaeth a dyben uwch. Mai hyn ydyw priodol ystyr y gair sydd eglur oddiwrth Lef. 20. 24.

Mae Duw yn SANCTAIDD. Gelwir ef, Y SANCTAIDD. Job 6. 10.—SANCT ISRAEL. Esa. 41. 20. a 43. 14.—SANCTAIDD YW EI ENW. Luc 1. 49.—Y mae yn OGONEDDUS MEWN SANCTEIDDRWYDD. Exod. 15. 11. Esa. 5. 3. Dat. 4. 8. Y mae ei sancteiddrwydd yn arwyddo ei burdeb hanfodol, a'r gwrthwynebiad hanfodol sydd ynddo i bob amhurdeb moesol. Y mae yn berffath rydd oddiwrth bob bai, yn gwbl wrthwynebiad i amhurdeb yn mhob gradd, yn mhob ystyr, ac yn mhawb; ac yn gyflawn o bob rhinwedd a pherffathrwydd moesol. 'Nid sanctaiddeb fel yr Argliwydd.' 1 Sam. 2. 2. Exod. 15. 11. Dat. 15. 4. Job 4. 18.

1. Y mae sancteiddrwydd ynddo yn hanfodol, ac nid yn ddamweiniol. Nid mae Duw yn sanctaid yn unig,

* Eglur oedd o'i *sanctol* a'i fuchedd. *Gr. ab Arthur.*

ond sancteiddrwydd yw Duw. Nis dichon beidio bod yn sanctaidd, mwy na pheiddio bod. Y mae angelion a dynion drwg yn bod heb sancteiddrwydd, ond nidichon Duw hanfod heb sancteiddrwydd, canys sancteiddrwydd yw ei hanfod.

2. Fel y mae yn hanfodi o hono ei hun, felly y mae yn sanctaidd yndo ac o hono ei hun. Mae yn ddeilliedig yn mhawb erall sydd yn cyfranogio o hono; ac oddi wrtho ef y mae yn deilliaf i bawb, yn mhob gradd o hono; ond y mae yn Nuw yn ffynon, yn hanfod, yn sylwedd digymysg, a thragywyddol.

3. Y mae sancteiddrwydd yn Nuw yn anfeidrol ac yn ddiffersyn, yn gyfatebol i'w hanfod. Sancteiddrwydd ydyw mewn éangder, mawrhydi, a harddwch dwyfol. Y mae ei fawredd yn anfeuredig, ac y mae yn brydferthwch sanctaidd i gyd oll. Y mae ei fawredd yn sancteiddrwydd, a'i sancteiddrwydd yn fawredd dwyfol. Y mae yn ymhyfydu yn sanctaidd yn ei sancteiddrwydd a'i brydferthwch ei hun, gyda hyfrydych cyfatebol i'w sancteiddrwydd. Nid ydyw yn gweled dim ond harddwch yndo ei hun, ac y mae yn anfeidrol ddedwydd yn yr olwg ar ei brydferthwch ei hun. Efe yw ei ddedwyddwch ei hun, ac nid oes dim yndo yn groes i hyny; sef y mae yn berffaith wrth ei fodd ei hun. Nis gellir dywedyd am un briodoledd fel am ei sancteiddrwydd, mae hi yw ei harddwch a'i ddedwyddwch. Bod anfeidrol ac ansantaidd, fyddai Bod anfeidrol anhardd a thruenus;* ond y mae gweddeidd-dra, purdeb, a sancteiddrwydd yn hanfod anfeidrol yndo, yn ei wneuthur yn anfeidrol hardd a dedwydd; a pho debycaf y byddo un creadur iddo, mwyafr hardd a dedwydd raid iddo fod; ac felly i'r gwrthwyneb.

4. Y mae Duw yn anghyfnawddol sanctaidd, a sanctaidd yn mhob peth. Nis gellir chwaganu at, na lleihau oddiwrth, ei sancteiddrwydd. Nis dichon lefaru na gweithredu dim heb fod yn sanctaidd; ac nis dichon gymeradwyo dim ansantaidd yn neb arall. Ps. 5. 5. a 7. 11. Hab. 1. 13. Jer. 44. 4. Amos 5. 21, 22. Nis dichon Duw perffaith, feddwl, arfaethu, na gweithredu dim ond a fyddo yn unol â sancteiddrwydd ei natur.

(1.) Y mae yn sanctaidd yn ei arfaeth. Y mae yn sanctaidd yn y dyben yn ei olwg, ac yn yr holl foddion sydd yn cael eu defnyddio i gyflawni y dyben. Nis gallasai Bod perffaith sanctaidd feddwl nac arfaethu dim ond a fyddai yn sanctaidd, ac yn unol â'i sancteiddrwydd. Er bod cythreuliaid a dynion, trwy weithredoedd ansantaidd, yn cyflawni arfaeth Duw, etto y mae Duw yn sanctaidd yn ei ddefnyddiad o honant. Duw sanctaidd, trwy arfaeth sanctaidd, a drefnodd ffordd i bechaduriaid ansantaidd i gael eu sanctaiddio. Eph. 1. 4. Yr oedd yr holl sancteiddrwydd a ddangosodd, neu a ddengys byth, trwy ei weithredoedd, yn ei arfaeth sanctaidd er tragywyddoldeb. Os ydyw yn ogoneddus mewn sancteiddrwydd yn gweithredu, yr oedd felly yn arfaethu. Yr oedd mwy o sancteiddrwydd yn ei arfaeth nag mewn un weithred o'i eiddo, a chymaint ag yn ei weithredoedd oll yn nghyd.

(2.) Yn ei gyfraith; nid ydyw ynddi yn gorchychymyn dim ond sydd sanctaidd, nac yn gwarafun dim ond sydd yn ansantaidd; ac y mae yn gorchymyn

* Priodolwch i Dduw ysbrydolrwydd, hollwybodaeth, hollalluogrwydd, arglwyddiaeth, tragwyddoldeb, a ph b perffeithrwydd arall sydd yn harddu a Natur Ddwylol, a chymerwch ymait y rhinwedd hon yn oig, sef y briodoledd hono yn yr Ewyllys Ddwylol trwy yr hon y mae yn caru yr hwn a alwn ni mewn ystyr foelol yn ddaion, gwirionedd, cyfiawnder, ac uniondeb; y mae Duw yn myned yn on dychrynlyd i ni, ac nis gallai y dyn goreu lai nag arwyddo wrth feddwl am Dduw, yr hwn ni byddai cyfiawnder ac uniondeb yn llywodraethu ei alln anfeidrol; ond mae y priodolaethau hyn yn ei wneuthur yn ei holl berffeithrwydd yn widdrych cariad a pharch. *Vitrings in Isaiak.*

job peth sanctaidd, ac yn gwahardd pob peth ansantaidd. Ps. 19. 7. Rhuf. 7. 12.

(3.) Yn ei holl weithredoedd; gwnaeth bob peth yn dda, a dyn ar ei ddelf ei hun, mewn gwir sancteiddrwydd. Gen. 1. 26, 31. a 5. 1. Preg. 7. 29. Eph. 4. 24. Col. 3. 10.

(4.) Yn ei fygythion a'i farnedigaethau, y rhai ydynt oll yn dangos ei anffoddolrwydd a'i gasineb at bechod.

(5.) Ond yn fwyaf ac yn benaf, dangosodd ei hun yn anfeidrol sanctaidd yn mhrynedigaeth y byd trwy Grist. Nis dangosodd, ac nis dichon ddangos byth, ei burdeb yn fwy ofnadwy, a'i gasineb at bechod yn fwy tanlyd, nag yn nyoddefadaw trymion y Cyfryngwr mawr. Nis dichon meddwl dyn amgyffred dangosiad mwy dysglar o sancteiddrwydd, mwy ogoneddus, ac anfeidrol éang, nag a roddwyd yn Mheron y Messiah, pan y llefodd ar y groes, 'Fy Nuw! fy Nuw! pabam y'm gadewaiat?' Y mae ei ddyrechafiad goruchel yn y nefoedd yn ganlyniol i'w ddyoddefadaw, yn eglurhau yr un gwrthdrrych rhyfedd.

(6.) Y mae cyfiawnhad pechadur, ei adnewyddiad, a holl ymddygiad Duw tu ag at y rhai a gyfnawddwyd, yn ddangosiad o'r un briodoledd ogoneddus yn Nuw yn ei holl weithredoedd. 2 Petr. 1. 4. 2 Cor. 3. 18. 1 Ioan. 1. 7. a 3. 2, 3.

(7.) Bydd colledigaeth dragywyddol annuwiolion di-edifeiriol yn profi yn eglur, mai 'heb sancteiddrwydd, na chaiff heb weled yr Arglwydd.' Heb. 12. 14. Mat. 5. 8.

Gan fod sancteiddrwydd anfeidrol ac anghyfnawddol Duw mwr ddiambheulog eglur, gellir golygu hyn fel mewn prawf i ddangos beth sydd o Dduw: nis dichon fod dim o Dduw ag sydd yn anghytun â'i sancteiddrwydd, ac nad ydyw yn ein tuedd ni i fod yn sanctaidd, ac i barchu Duw am ei sancteiddrwydd. Y mae pob golygiad ar y ddeddf, ac ar yr efengyl, nad ydyw yn tuedd yn ei effeithiau at hyn, yn ddilys yn olygiad cyfeillionus. Y mae pob syniad yn gyfeillionus, ac nid o Dduw, ag sydd yn peri i ni edrych yn fach ar bechod, sydd yn berffaith groes i sancteiddrwydd Duw. Nid oes dim yn deilliaf o hono, nac yn gweddwi i Dduw, ag sydd ansantaidd; ac heb sancteiddrwydd, y mae, yn ol natur pethau, yn hollol amhosibl i ddyw fwynhau Duw, a chymdeithasu ág ef byth. Nid oes un arwired yn fwy sefydlog ac eglur na hwn.

SANCTEIDDIO—IAD. Y mae sancteiddio yn arwyddo fod y rhai a sancteiddir yn ansantaidd, ac mai eu sancteiddio ydyw eu cyfnawid, a'u gwneuthur hwyt yn gwbl groes i'r hyn oeddynt o'r blaen. Os ydynt yn ansantaidd, os gwneuthur yn gwbl groes i hyn ydyw eu sancteiddio. Y mae dyn, fel pechadur, nid yn unig yn euog, sef yn euog o drosedd neu fai, ond y mae hefyd yn ansantaidd; a hyny yn gyffredinol, yn wreiddiol, ac o anian. Collodd ddelw Duw yn y cwymp, sef ei debygolrwydd i Dduw; a chan fod Duw yn sanctaidd, y mae dyn gwedi colli delw Duw, ac yn ei anmhebygolrwydd iddo, yn ansantaidd ac yn halgedig.

Er bod cyfiawnhad a sancteiddhad yn anwahanol gysylltiedig â'u gilydd, a'r naill mor angenrheidiol a'r llall er iechydwrriaeth; etto, y maent yn fanwl i'w gwahaniaethu, ac nid eu cymysgu yn ddyrlysd ac anhrefnus â'u gilydd. Duw ydyw Awdwr pob un o'r ddau; Crist ydyw yr achos haeddiannol o honynt, trwy yr hwn y maent yn dyfod i ni, 'yr hwn a wnaethlpydd i ni'gan Dduw yn gyfiawnder ac yn sancteiddrwydd.' 1 Cor. 1. 30. Dyben Duw yn y ddau yw ei ogoniant ei hun, ac iechydwrriaeth ei bobl: trwy ffydd y mae pob un o'r ddau. Er eu bod hwy yn y pethau hyn yn cytuno, etto y maent yn cael eu gwahaniaethu mewn amryw bethau, ac yn cael llefaru am danynt yn yr

ysgrythrau fel bendithion cwbl wahanol. 1 Cor. 1. 30. a 6. 11. Tit. 3. 5. Dat. 22. 11.

Pe yr un peth fusaal cyflawnhad a sancteiddhad, nis gallasai yr apostol Paul wadu mor aml ein bod yn cael ein cyflawnhau trwy weithredoedd; ac nis gallasai neb (gyd âg un rhith o weddeidd-dra) wrth-ddadlau yn ei erbyn, fod ei athrawiaeth yn arwain i benrhyddid cnawdol, pechadurus. Ond y maent yn amrywio mewn llawer o bothau.—1. Y mae cyflawnhad yn golygu dyn yn *euog*; ond y mae sancteiddhad yn ei olygu yn *aflan* ac *ansanctaid*.—2. Gweithred farnedigaethol yw cyflawnhad, yn cyfrif cyfiawnder i bechadur, ac yn maddeu ei bechod; ond gweithred aniafddol, feddygol ar y dyn, yw sancteiddhad, yn adnewyddu ei holl natur dufewnol.—3. Gweithred gyflawn berffaith yw cyflawnhad, ar unwaith am byth, trwy ba un mae dyn yn cael ei waredu yn gyflawn oddiwrth golledigaeth, a'i gymmodi â Duw yn gyflawn. Nid oes dim adwneuthuriad i gyflawnhad, drachefn a thrachefn. Ond gwaith graddol yw sancteiddhad, yn cael ei ddechreu yn yr adenedigaeth, yn cael ei gynnyddu yn raddol, a'i berffeithio mewn gogoniant.

Y mae tri ystyr i'r gair sancteiddio yn yr ysgrythrau, sef, 1. Amlygiad a chydnewyddiaeth o burdeb a sancteiddrwydd; yn yr ystyr hwn y dywedir fod dynion yn sancteiddio yr Arglywydd, sef yn ei gyd-nabod yn sanctaid, ac ymddwyn tu ag ato fel un sanctaid. Esa. 8. 13. Eze. 38. 21, 23. 1 Petr. 3. 15.

—2. Neillduad at wasanaeth sanctaid; megys sancteiddio y seithfed dydd; sancteiddio y babel, yr allor, &c., a phob glanhad seremonïol. Neillduad oddiwrth arferiad cyffredin, a chyflwyniad i'r Arglywydd. Exod. 19. 16. Lef. 20. 26, &c.—3. Cyfraniad o sancteiddrwydd, trwy yr hwn y mae dyn yn cael ei adnewyddu o'i halogedigaeth, i ddelw Duw. 2 Cor. 7. 1. 1 Petr. 1. 16.

Y mae dwy ran mewn sancteiddhad, neu ddwy oruchwyliaeth yn cael eu cyd-ddwyn yn mlaen yn yr enaid; sef, 1. Marwolaeth i bechod, neu farweiddio yr aeolodau sydd ar y ddaear.—2. A bywhau ac adnewyddu yr enaid i sancteiddrwydd, yr hyn a eilw yr apostol, 'Dodi heibio yr hen ddyn, yr hwn sydd lygredig trwy chwantau twyllodrus, ac ymadnewyddu yn ysbryd y meddwl, a gwisgo y dyn newydd, yr hwn yn ol Duw a gnewydd mewn cyflawnder a gwir sancteiddrwydd.' Eph. 4. 22, 23, 24. Y mae y ddwy oruchwyliaeth hyn yn cael eu cyd-ddwyn yn mlaen yn yr enaid yn barhaus, ac yn gwahaniaethu gwir sancteiddrwydd oddiwrth bob peth ffigiol, hannerog, ac amserol. Y mae yr enaid yn cael ei weithio i agwedd addas tu ag at bob peth, yn cyfateb i'r peth ydyw, sef i gasâu, i roi heibio, i ddyosg, i farweiddio, ac i chwennych yn erbyn y cnawd; ac yn y gwrthwyneb, i synied pethau yr Ysbryd, i chwennych didwyll iaeth y gair, i ymestyn at y pethau o'r tu blaen, yn cael ei adnewyddu yn y dyn oddimewn, o ddydd i ddydd. Rhuf. 7. 15. a 8. 5, 13. 1 Petr. 2. 1, 2. Eph. 4. 31, 32. Gal. 5. 17. Phil. 3. 13.—Mae gwaith sancteiddhad, yn y golygiadau hyn, yn cael ei osod allan yn neillduol gan yr apostol yn Rhuf. vi.

Y mae cyfatebolrwydd yn ngwaith yr Ysbryd Glân yn sancteiddio y rhai a gredant yn Nghrist Iesu, i'r hyn a weithredwyd tu ag at Crist yn ei berson ei hun, ac yr aeth efe trwyddynt. Efe a groeshoeliwyd, a fu farw, a gladdwyd, ac a adgyfododd; yn gyfatebol, am y rhai sydd yn credu yn Nghrist, ac wedi eu cyflawnhau trwy ffydd, croeshoeliwyd eu hen ddyn hwy gyd âg ef, er mwyn dirymu corph pechod, fel rhaglawn na wasanaent bechod; gwnawd hwy yn gyd-blanigion i gyffelybiaeth ei farwolaeth ef—wedi meirw i bechod—claddwyd hwy gyd âg ef trwy feddyd, fel arwydd ordinhadol, i farwolaeth—mwent yn gyd-blanigion i gyffelybiaeth ei adgyfodiad—y

maent yn byw gyda Christ—ac yn byw i Dduw, wedi eu rhyddhau oddiwrth bechod. Y mae Crist yn ffurf—yn achos haeddiannol—ac yn achos effeithiol hefyd, trwy ffydd ynddo, o hyn oll; sef o sancteiddiad y rhai sydd yn credu.

Y mae Crist i'w olygu fel mechnfydd, ac fel pen. Fel mechnfydd y mae yn cyflawnhau, ac fel pen y mae yn sancteiddio. Ni roddwyd neb i Grist, fel mechnfydd i gael eu cyflawnhau ynddo a thrwyddo, heb eu rhoddi hefyd iddo fel pen i'w sancteiddio a'u hadnewyddu i'w ddelw; a'i farwolaeth ef, trwy ffydd ynddo, yw yr achos haeddiannol ac effeithiol o'r naill a'r llall. Yn ei farwolaeth y mae ffydd yn cael y cymhelliadau a'r annogaethau penaf i sancteiddrwydd. Yno yn benaf y canfyddir pechod yn ei ffeidd-dra, digofaint Duw yn y tanbeidrwydd mwyaf yn ei erbyn, a chariad Crist yn fwyaf dysglair yn ein cymhell ni i fyw i'r hwn a fu farw droosom. 2 Cor. 5. 14, 15. Gwedi ein prynu ganddo mor ddrud, gwelwn ei hawl ynom i'w ogonedu yn ein cyrph a'u heneidiau, y rhai ydynt eiddo ef. 1 Cor. 6. 20. Dug ein pechodau ni yn ei gorph ar y pren; fel, wedi ein marw i bechodau, y byddem byw i gyflawnder. Rhoddodd ei hun droosom, i'n prynu ni oddiwrth bob anwiredd, a'n puro iddo ei hun. 1 Petr. 2. 24. Tit. 2. 14.

Dangosir yr un peth gan Grist yn Ioan xv. Mae y rhai a sancteiddir yn cael eu gosod allan dan y gyffelybiaeth o gangenau bywiol mewn undeb â Christ; mae y Tad, yr hwn yw y llafurwr, yn eu glanhau; a hyny i'r dyben fel y dygont fwy o ffrwyth. Nis dichon un gangen fyw, a bod yn ffrwythlawn, heb undeb â'r pren; felly ni ddichon pechadur heb undeb â Christ wneuthur dim, sef dwyn dim ffrwyth i sancteiddrwydd. Nid oes neb mewn undeb â Christ heb gredu ynddo; nid oes neb yn credu ynddo, ond trwy yr efengyl; nid oes neb yn credu trwy yr efengyl, ond y rhai y mae yn barhaus yn allu Duw er iechydwrtaeth iddynt. Fel hyn y mae holl waith sancteiddiad, sef y marwau, a'r bywhau, y glanhau, a'r dwyn ffrwyth i Dduw, yn cael ei ddwyn yn mlaen trwy ffydd yn Nghrist, o weithrediad Ysbryd Duw, trwy yr efengyl: nid ydyw pob peth arall yn mhlith dynion a elwir i sancteiddrwydd ond ffug a rhith.

Sylw, 1. Maf gwaith yr Ysbryd Glân ar enaid dyn ydyw sancteiddiad, yn gwbl, yn mhob gradd o hono. Rhuf. 8. 13. 2 Cor. 3. 18. 2 The. 2. 13. Eze. 20. 12. 1 The. 5. 23. Esa. 63. 11. Titus 3. 5.

2. Gwaith yw ar yr holl ddyn, sef enaid, ysbryd, a chorff. Adnewyddu ein natur y mae, fel mae y dyn yn 'greadur newydd: yr hen bethau a aethant heibio; wele, gwnaethpwyd pob peth yn newydd.' 2 Cor. 5. 17. Peth newydd ydyw y gras a gyfranir yn yr ail-enedigaeth; rhyw beth *de novo* sydd yn cael ei blannu yn y galon ydyw, na bu erioed o'r blaen yn y natur ddynol; naddo, ddim yn Adda yn ei ddiinweidrwydd. Nid gweithredu ar hen weddillion y ddelw greadigol, neu eu gweithredu hwynt i radd uwch; nid eu diwygio y mae, ac adgyweirio yr hen ddelw adfeiledig ar ddyd; ond y mae yn gwbl yn waith newydd, a hyny yn yr holl ddyn. Y mae pethau newydd yn cael eu cyfrannu, a hyny yn gyffredinol. Nid rhoddi darn o beth newydd, ychwaith, at hen beth, ydyw y gwaith hwn: ond y mae *pob peth* yn newydd; sef anian newydd yn gweithredu yn sanctaid yn holl allu-oedd yr enaid. 1 The. 5. 23.

3. Y mae yr Ysbryd Glân yn gweithredu ar y dyn yn gyfatebol i'w natur; sef y mae yn adnewyddu yr enaid i weithredu yn rheolaidd, ac yn gyfatebol i'w weithrediaidau yn nghylch pethau eraill; sef yn oleu, yn rhydd, ac o ddewisriad; yn serchog, yn hyfydd, ac yn barhaus. Er nad ydyw yr ewyllys gan ddyd wrth naturiaeth, etto, nid oes neb yn gweithredu yn sancteidd o'i anffod—ni byddai hyny yn sancteiddrwydd; eu gwneyd yn ewyllysgar sanctaid y mae yr Ysbryd

Glân. Psalm 110. 3. Phil. 2. 13. Dewis bod yn sanctaidd, a gweithredu yn sanctaidd, y mae pawb sydd yn gweithredu felly. Gwneuthur peth sydd ynddo ei hun yn sanctaidd yn anffoddol, yw ei wneuthur yn bechadurus, ac nid oes dim sancteiddrwydd ynddo. Os ydyw yr enaid yn cael ei sancteiddio, y mae yn sanctaidd yn ei holl alluoedd, ac yn ei holl weithrediadau. Y mae yn deall yn sanctaidd, yn ewyllysis yn sanctaidd, yn caru, yn casâu, yn ofni, ac yn credu yn sanctaidd. Nid oes dim cyfnewidiad yn ngalluoedd yr enaid yn eu dull o weithredu, rhagor na'u bod hwy yn gweithredu yn sanctaidd, ac nid yn bechadurus. Pan fyddo yn berffaith sanctaidd, bydd yn gweithredu mor rhydd a phan yr ydoedd yn gwbl rydd oddiwrth gyflawnder. Yn bresennol, y mae sancteiddrwydd yn ei weithrediadau yn ymddangos lawer iawn yn ei wrthwynebiad i bechod, yn ei holl gynhyrifiadau a'i weithrediadau.

4. Y mae yr Ysbryd Glân yn gweithredu wrth sancteiddio pechadur yn gwbl yn ol trefn fawr yr iachawd-wriaeth yn Nghrist. Y mae yn ei gymmodi â threfn Duw, ac â phob peth yn Nuw; yn ei uno â Christ; yn ei ddyegu ef i iawn ddefnyddio Crist yn ei holl swyddau; i'w werthfawrogi fel Crist Duw, ac i bwysio arno; i dderbyn yn barhaus o'i gyflawnder, i ufuddhau iddo, ei ddilyn, a'i wasanaethu. Nid oes dim sancteiddrwydd i bechadur i'w gael byth allan o Crist. 1 Cor. 1. 30. Eph. 5. 25, 27. Ioan 1. 16. a 17. 19. Col. 2. 19.

5. Y mae yr Ysbryd Glân yn gweithredu trwy y moddion a sefydlodd Duw yn ei eglwys i'r dyben hwnw. Titus 3. 5. Y mae yn dyegu y pechadur i barchu y gosodiadau dwyfol, eu harferyd yn ddyfal, ac i ddysgwyl wrth Dduw trwy fydd ynddynt. Tan ei ddylanwadu y mae yn rhoddi cwbl diwydrwydd, a hyn nid o orfod anffoddog, ond o ddewisiad, gan ei fod yn newynu a sychedu am gyflawnder. 2 Petr 1. 5, 8, 10. Anhawdd credu fod un dyn diog, syrthlyd, diffwrth, wedi cael ei sancteiddio yn wirioneddol gan yr Ysbryd Glân.

6. Y mae y sancteiddrwydd yma, yn y rhai a adnewyddir, o'r un natur ag oedd yn Adda yn mharadwys, ond ei fod yn wychach, yn odidocach, ac yn angholladwy; yr un yw ag a ofynir yn y gyfraith, sef caru Duw a'n holl galon, a'n cymydog fel ni ein hunain; yr un ffurf ydyw a delw Mab Duw, neu natur ddynol Crist, ond ei fod ynddo ef mewn graddau uwch a difeusr. Rhuf. 8. 29. Yr un yw ag y bydd yn y nefoedd, ond ei fod yno yn rhagori mewn graddau: eginyn yw yma, ond yd llawn yn y dywysen y bydd yno. O herwydd hyn nid ydyw yn cael ei enwi yn nghadwyn euraidd yr apostol yn Rhuf. 8. 30. gan ei fod yn gynnwysedig yn y gair *gogoneddodd*, yr hyn yw sancteiddrwydd wedi ei berffeithio. Maent wedi eu neillduo i Dduw yma yn bobl briodol, ac wedi eu cyfranogi â sancteiddrwydd at y gwaith sanctaidd y byddant wrtho byth yn y nefoedd. Adenedigaeth, galwedigaeth, a'i ddygiad i undeb â Christ, yw cychwyniad cyntaf yr enaid yn y bywyd newydd; sancteiddhad yw ei barhad a'i gynydd mewn gweithrediadau a rhodiad sanctaidd; a gogoneddiad ydyw y perffeithiad o hono. Edrych ADENEDIGAETH, ADNEWYDDU, DELW, DYOSG, EDIFAIRWCH, RNW, FFURF, GLANHAU, GWISG, IACHAU, NEFOEDD, FERFFEITHIO, YSBRYD, PURO.

'Cadw fy enaid; canys sanctaidd ydwyf.' Ps. 86. 2. 'Canys duwiol ydwyf.' Dr M. חסיד (*casid*) sef un a gafodd *ffafr*; ac o herwydd hyny sydd yn ymroddi ac yn ymneillduo i Dduw, i'w wasanaethu yn fyfodlon. Deut. 17. 6, 8. Rhuf. 9. 23, 24. Cyfieithir yr un gair *saint*, yn Ps. 30. 4. a 116. 15. Diar. 2. 8. —*duwiol*, yn Ps. 4. 3. a 32. 6. Gwel Hammond ar Ps. 4. 3. a 86. 2.

hwn a sancteiddiodd y Tad, ac a'i hanfonodd i'r

byd.' Ioan 10. 36. 'A gysegrodd i fod yn apostol i'r byd.' Campbell. Hwn a gysegrodd ac a neillduodd y Tad i swydd, ac at y gorchwyl mwyaf ei bwys. Yr oedd wedi ei gysegru a'i neillduo yn y cynghor tragywyddol, cyn ei anfon i'r byd, i'r swydd gyfrngol. Profa hyn ei hanfodid tragywyddol fel Person Dwyfod, a'i fod yn wir Dduw. Yn nghyngor ac arfeth Duw neillduwyd ef i'r swydd, ac anfonwyd ef i'r byd i gyflawni y gwaith perthynol iddi. Gwel Campbell in *loc. & Dissert. vi., part 4., sec. 9—13.*

'Ac er eu mwyn hwy yr wyf yn fy sancteiddio fy hun.' Ioan 17. 19. Yn cysegru, neu yn neillduo fy hun; neu yn aberthu fy hun. Y mae cysegru yn arwyddo, weithiau, aberthu. Exod. 13. 2, 14, 15. Rhoddodd ei hun yn ewyllysgar i'r gwaith, sef i fod yn offrmw ac yn aberth i Dduw dros ei bobl. Jer. 1. 5. 1 Cor. 1. 2, 30. Heb. 2. 11. a 9. 13, 14, 18, 26. a 10. 5—10, 29.

'Canys y gwr digred a sancteiddir trwy y wraig, a'r wraig ddigred a sancteiddir trwy y gwr. Pe amgen, aflan yn ddiâu fyddai eich plant; eithr yn awr sanctaidd ydynt.' 1 Cor. 7. 14. Fel yr arwydda y gair *sancteiddio*, neillduo, addasu; felly, gellir cyfieithu y geiriau yma, 'Y gwr digred a addasir i'r wraig, a'r wraig ddigred a addasir i'r gwr;' sef trwy eu priodas a'u serch at eu gilydd. Wrth *sancteiddio* yma, y meddylir, medd Musculus, purdeb a dhalogrwydd y gwely priodasol, rhwng credadyn ac angrhedadyn; trefn Duw ydyw priodas, ac y mae yn anrhydeddus yn mhawb, ac y mae y plant a genedil ynddi, yn lân, yn gyfreithlon, ac yn anrhydeddus. Eu priodas sydd yn cyfreithloni eu cyd-drigiad, ac nid yw eu crefydd yn eu haddasu na'u hanaddasu, ond fel y mae gwir grefydd yn eu haddasu i gyflawni y dyleddswyddau priodasol. Y mae y gair *sanctaid* yn eglur yn arwyddo, rhai â hawl ganddynt i freintiau neillduol pobl Dduw. Exod. 19. 6. Deut. 7. 6. a 14. 2. a 26. 19. a 33. 3. Ezra 9. 2. Esa. 35. 8. a 52. 1. Actau 10. 28. Yn yr ystyr hwn y gellir golygu y gair yn y fan hon; os byddai ond o'r ddwy blaid, y tad neu o fam, yn profesu Cristionogrwydd, yr oedd y plant â hawl ganddynt i freintiau eglwysig, yr un fath a phe buasai y ddau yn profesu. Yr oedd arferiad yr eglwys yn hyn yn dangos ei barn am gyfreithlonrwydd cyd-drigiad y cyfryw gyd â'u gilydd.

'Mewn harddwch sancteiddrwydd o groth y wawr,' &c. Ps. 110. 3. Nid ydyw holl drefn yr attaliadau yn yr ysgrythrau ond dyfais ddynol; ac am hyn nid ydyw cyfnewid dull eu gosodiad yn anaddas, ac yn bechadurus, os bydd hyny yn rhoddi ystyr mwy goleu. Cyfnewidia rhai yr attaliadau yn yr adnodaau hyn fel y canlyn:—

'Gwialen dy nerth a enfyw yr Arglwydd o Sion, Llywodraetha Di yn nghanol Dy elyision, Dy bobl ewyllysgar yn nydd Dy nerth, mewn harddwch sancteiddrwydd. O groth y wawr y mae gwllth Dy enedigeth i Ti.'

Gwel *Universal History*, vol. iii.

SANDAL—AU, *Llad*. SANDALUM; *Ffr*. SANDALE; *Saes*. SANDAL. Marc 6. 9. Actau 12. 8. Edr. ESGID.

SANSANNAH, סנסנה [*cangenau*] dinas yn Judah. Jos. 15. 31.

SANT, SAINT, SEINTIAU, (*san*) neillduedig; gwahanedig; un wedi ei neillduo; un wedi ei sancteiddio. Y mae y gair hwn o darddiad Cymraeg, fel y mae y geiriau *sanct*, a *sanctaid*, tebygol, gwedi eu benthycu (heb achos) o'r iaith Lladin. Edr. SANCTAID. Gelwir wrth yr enw hwn yn aml, yn enwedig yn epistolau Paul, y rhai sydd gwedi eu galw trwy yr efengyl, oddiwrth bob peth pechadurus, at Dduw, at sancteiddrwydd, ac i addoli, mwynhau, a gogoneddu Duw. Ystyr y gair *Heb*. קדוש y gair *Gr*. ἅγιος, a'r gair *Llad*. SACER, yw peth, neu un, wedi ei neillduo

oddiwrth arferiad cyffredin at waith neillduol; megys llestri sanctaidd, dillad sanctaidd, lle sanctaidd; y rhai a gyferbyniair ἱερα καίνον, *cyffredin*, neu *afun*. A chan fod yn rhaid i'r anifeiliaid a aberthent i Dduw, yn ol cyfraith Moeses, fod yn ddefnus, ac yn ddirych-eulyd; felly golygwr y saint sydd trwy effaith galwad Duw, gwedi dianc oddiwrth halogedigaeth y byd, ac wedi ymroddi i Dduw, a sancteiddrwydd; y maent 'yn sanctaidd yn nghorff ac ysbryd.' 1 Cor. 7. 34. Yn byw mewn 'sanctaid ymarweddiad a duwioledeb.' 2 Petr. 3. 11. Afreidiol chwanegu yma ar y mater hwn at yr hyn a roddwyd ar lawr dan y geiriau SANCTAIDD, SANCTEIDDIO.

'At y rhai a alwyd yn saint.' 1 Cor. 1. 2. ἁγιοὺς ἁγίους, *at y galwedigion, at y seintiau*. Macknight. Galwedigion yn gyntaf, ac yna seintiau, fel effaith eu galwedigaeth. Gwedi eu 'gwlw gan Dduw i gymdeithas ei Fab of Iesu Crist ein Harglwydd.' Adn. 9. Mae godineb, a phob afendid, a chybydd-dra, yn anwedus i saint (Eph. 5. 3.) o herwydd mai pethau afan ac ansanctaid ydynt, ac y maent yn afianhau y rhai sydd yn byw ynddynt.

'Y mae yr Arglwydd yn dyfod gyda myrddiwn o'i saint.' Judas 14. 1 Thea. 3. 13. ἐν μυσταῖσις ἁγίαις ἁγίων, *gyd â'i ffriddymau sanctaidd o angelion*. Macknight. Mai yr angelion a feddylir, sydd amlwg wrth gymharu yr ysgrythyrau canlynol: Mat. 16. 27. Zech. 14. 5. Heb. 12. 22. Dan. 7. 10. Dat. 5. 11. Myned i gyfarfod â Christ a wna y dynion sanctaidd, ac nid dyfod gyd âg ef. 1 Thea. 4. 17.

'Ond y mae Judah etto yn llywodraethu gyda Duw, ac yn fyddlawn gyd â'r saint.' Hos. 11. 12.—'Ond Judah etto a gaiff llywodraeth gyda Duw, ac a sefydlir gyd â'r rhai sanctaidd.' Esgob Horsley. Addewid yw y geiriau o adferiad y llywodraeth Iuddewig yn y dyddiau diweddaf.—'A sefydlir, נאם Geill y gair arwyddo, naill ai fyddlondeb Judah gyd â'r saint; neu ynte, cadernid y gynnalgaeth a gânt ganddynt.—'Y saint,' קרובים *y rhai sanctaidd*. Lyra, Cœolampadius, Munster, Mercier, Vetalus, a Horsley, a ddeallant y geiriau yn arwyddo y Personau Dwyfol; felly hefyd y barnodd R. Tanchum, a Kimchi. Brail, megys Zanchy, Rivet, &c. a farnant mai wrth y saint, y meddylir gweinidogion sanctaidd yr eglwys, y rhai y byddant yn fyddlawn yn eu cynnal, eu parchu, ac yn ufuddhau i'w haddysgiadau. Ond nid yw yr ystyr cyntaf yn cau allan y diweddaf; canys nid oes neb yn fyddlawn gyda Duw, heb fod yn fyddlawn hefyd gyd â'i weision.

'Ei holl saint ydynt yn dy law.' Deut. 33. 3. Sef holl saint Israel; neu ynte saint Duw, fel yn Ps. 34. 9. 'Ofnwch IEROFAN, ei saint ef.' Felly, ei saint, a arwyddant, dy saint.—'Yn dy law,' sef yn ei ofal, ei ymgeledd, ei amddiffyn, a than ei arweiniad, a'i llywodraeth. Gwel Num. 4. 28, 33. Arwyddant eu diogelwch anfethedig. Ioan 10. 28, 29.

'Traed ei saint a geidw efe—ynddynt hwy y mae ei holl hyfydwch.' 1 Sam. 2. 9. Ps. 16. 3. Er mai saint ydynt, etto gweiniaid ydynt, ac y'mae iddynt lawer o eilynon cedyrn; ond 'eu Gwaredwr sydd gryf, Arglwydd y llyuoedd yw ei enw—ni eddy ei saint—ond a geidw eu heneidiau.' Jer. 50. 34. Ps. 37. 28. a 97. 10.—'Y mae yn cadw ffordd ei saint; sef yn eu cadw ar y ffordd, ac yn eu cynnal ac yn eu dyddanu awy ynddi. Diar. 2. 8.

'Gorfoledd dy saint.' Ps. 132. 9. a 149. 5. Mae achos addas a chyfreithlawn o orfoledd iddynt.—1. O herwydd y gras rhyfedd trwy yr hwy a gwnawd hwy yn saint, y rhai oeddnt unwaith mor bell, a chwbl groes i hyny.—2. O herwydd cyfammod Duw â hwynt, a'r breintiau anfeidrol cynnywsedig ynddo.—3. O herwydd ffyddlondeb Duw iddynt, a'r dedwyddwch annhraethol o'u blaen, mewn sicr obaith o'i fwyhau. 'Saint y Goruchaf,' er gwaethaf eu holl

wrthwynebwy, 'a feddiannant y freniniaeth hyd byth, a hyd byth bythoedd.' Dan. 7. 18.

SANU, (san) aruthraw, synu, syl'u, brawychu.—'A'r gwyr oedd yn cydymdeith ffordd ac ef, a safasant wedy sanny.' Act. 9. 7. W. S.

SAPH ἡ [brwyn] un o feibion y cawr; yr un a Sippai, yr hwn a laddwyd gau Sibbechai yr Husiad. 2 Sam. 21. 18. 1 Cron. 20. 4.

SAPHAN, ysgrifenydd y brenin Josiah. 2 Bren. 22. 12. 2 Cron. 34. 20. Jer. 29. 3. a 36. 10. Ezec. 8. 11. Efe a ddarllenodd lyfr y gyfraith i'r brenin, wedi i Hileciah yr arch-offeiriad ei gael yn y deml.

SAPHAT, 1. Mab Hori, yspwr dros lwyth Simeon. Num. 13. 5.—2. Tad Eliseus. 1 Bren. 19. 16, 19. 2 Bren. 3. 11.—3. Mab Semaiah. 1 Cron. 3. 22.—4. Mab Adlai, yr hwn oedd ar ychain Dafydd yn y dyffrynoedd. 1 Cron. 27. 29.

SAPHER.—'Mynydd Sapher;' gwerysllfa Israel yn yr anialwch. Num. 33. 23. Pa fynydd yw hwn sydd anhysbys; nis gellir yn bresennol benderfynu ei sefyllfa.

SAPHIR, Heb. שפיר (*shaphir*) Gr. σάφειρος; *Llad*. SAPHIRUS.—1. Maen gwerthfawr. Yr ail faen yn yr ail res oedd yn nwyfryneg yr arch-offeiriad, a'r ai yn sylfaen y Jerusaalem newydd. Exod. 28. 28. Esa 54. 11. Dat. 21. 19. Mae y maen hwn yn hardd at yn werthfawr; y nesaf at y *diamond* yw mewn clae'r der, harddwch, caledrwydd, a gwerth. Y mae o liw glas yr wybr, nef-liw, neu glas goleu. Y goreu yn y hyd a ddygir o Pegu yn yr India Ddwyrainiol; y mae eraill ac yn dra hardd i'w cael yn y Bisnagar, Conanor, Calicut, ac ynys Ceylon. Y mae saphir Silesia a Bohemia yn waelach o lawer. Ond mae y maen presennol yn gwbl wahanol oddiwrth yr un a elwid wrth yr enw gynt. Yr oedd hwn yn annhryloyw, o liw glas tywyll, a gwythienau gwynion, ac aur-foglynnau drwyddo. Exod. 24. 10. Galar. 4. 7. Ezec. 26. 13. Job 28. 6. Y mae traddodiad yn mhilth yr Iuddewon, mai ar ddau faen saphir yr ysgrifennodd Duw y gyfraith. Edr. GWYDOR.—2. Dinas, medd Eusebius, a Houbigant, yn Judah, rhwng Elutheropolis ac Ascalon. Mic. 1. 11.

SAPPHIRAH. Act. 5. 1—11. Edr. ANANIAS.

SAPHNATH-PAANEAH. Edr. JOSEPH.

SAPHON, צפון [*cuddiedig*] dinas yn Gad. Jos. 13. 27.

SARAH, שרה [*y dnywysoges*] SARAI שרה [*fy nhywysoges*] 1. Gwraig Abraham; yr un, tebygol, ag Isach merch Haran, brawd Abraham, ac wyres Terah, ond nid o'r un fam ag Abraham. Yn ol barn llawer, merch Terah oedd Sarah, a hanner chwaer i Abraham; 'merch fy nhad yw hi,' medd Abraham, 'ond nid merch fy mam.' Gen. 11. 29. a 20. 12. Os felly, bu i Terah ddwy o wragedd. Edr. ABRAHAM, HAGAR, ISAAC, ISMAEL. Yr oedd yn wraig brydweddol, yn enwog am ei ffydd, yn siampl anrhydeddus o ufudd-dod a pharch i'w gwr, ac yn arwydd cysgodol o'r cyfammod gras, a'r orchwyliaeth efengylaidd. Heb. 11. 11. 1 Petr. 3. 6. Gal. 4. 22—31.

'Trwy ffydd Sarah hithau yn amhiantadwy, a dderbyniodd nerth i ymddwyn had.' Heb. 11. 11.—'Trwy ffydd Sara hithau a dderbyniodd nerth y ymddwyn had.' W. S. 'Through faith also Sarah herself received strength to conceive seed.' Saes. Nid oes un gair yn yr argraffiadau cyffredin o'r Testament Groeg yn ateb i'r gair *amhiantadwy* yn ein cyfethlad awdurdodedig ni, a'r eiddo y Dr M. Mae y geiriau στίμα ούσα, yn *amhiantadwy*, wedi eu rhoddi yn yr argraffiad a elwir y *Complutensian*

Vulg. Lat. Sterilis. Ond addas, medd y Dr Ower, y gadewir hwynt allan, am nad ydynt i'w cael ord mewn dau o adysgrifeniadau, sef oedd wybodedig i'r Dr Owen; tebycach, medd efe, eu rhoddi i mewn yn y ddau hyny, na'u gadael allan yn y lleill oll. Gwel y Dr Owen, Beza, Pool's *Synopsis*.

'A dderbyniodd nerth i ymddwyn hâd;' sef trwy ffyld. *Gr. Εἰς καραβόλην ἐπιμαρτος, i ymddwyn, maethu, ac esgor ar hâd cyflawn, perffaith, yn ei briodol amser.* Ar y cyntaf, ammheuoedd trwy anghrediniaeth, gan faru ei fod yn anmhosibl iddi hi yndfwyn yn yr oedran yr oedd hi vnddo; ond pan ddeallodd mai angel Duw, sef angel mawr y cyfammod, ydoedd y gwr oedd yn ymddyddan âg Abraham, a'i fod yn adnabod iaith ei chalun y pryd hwn, ac iddo addaw hefyd ddychwelyd ati yn nghylch amser bywiolaeth, nid ammheuoedd mwyach, ond ffyddlawn y barnodd hi yr hwn a addawsai. Dichon ffydd gael ei hysgwyl a'i phrofi gan anhawserau yn eu hymddangosiad cyntaf ar ffordd yr addewid i gael ei chyflawni, ac etto yn y diwedd bod yn fuddugoliaethus. Pryderodd Mair ychydig heb ddeall y dull y cyflawnid yr addewid; ond yn y fan hi a ymuniawnodd i'w lle, ac ymdawelodd yn ngallu a ffyddlondeb Duw. *Luc 1. 34, 38.* Ammheuoedd Zacharias gyflawniad yr addewid, gan gymaint yr anhawserau ar y ffordd yn ei olwg. *Luc 1. 18, 20.* Felly y petrusodd Sarah ar y cyntaf, a cheryddwyd hi am hyny; ond nid ammheuoedd Abraham addewid Duw trwy anghrediniaeth. *Rhuf. 4. 20.*

'Derbyniodd nerth i ymddwyn;' nid oedd ynddi, ac ni chafodd ef o honi ei hun; ond adferwyd ei grym naturiol fel yn ei hieuencid, fel y gwnawd i gorph Abraham hefyd. Er mai Duw a wnaeth y cwbl, a hyny yn ol ei drefn a'i arfaeth ei hun, etto, priodolir hyn i'w ffydd hwy. Trefnodd a gweithredodd ffydd yn Sarah yn gystal a'r holl effeithiau a'r canlyniadau o hyny. Ar Dduw yr oedd ei ffydd yn terfynu am y peth yr oedd wedi ei addaw; ffyddlawn y barnodd hi yr hwn a addawodd, a hyn oedd ei sail i obeithio am y peth addawedig. Gwrthddrych gobaiht yw y peth addawedig; ond gwrthddrych ffydd ydyw yr Addawydd, a'i holl berffeithiau dwyfol, sef ei ffyddlondeb, ei allu, a'i anghynewidioldeb: ffyddlawn y barnodd hi yr hwn a addawsai, yna derbyniodd nerth i ymddwyn. Tra yr oedd yn ystyried ei hoedran ei hun, a gwendid a diffwrthder ei chorff, yr oedd yn ammeu; ond pan ystyriodd ffyddlondeb a mawredd Duw, gorchfygwyd ei hammheuoedd; cafodd nerth i greu yn wyneb ei gwendid yn gyntaf, yna derbyniodd nerth i ymddwyn; adnewyddwyd ei hieuencid a'i hireidd-dra boreuol. Felly y mae ffydd etto yn gweithredu yn mhawb: mawredd Duw yr addawydd ydyw ei gwrthddrych i bwyo arno, yn wyneb anhawserau mawrion o'n tu ni; a chanlyniad credu ydyw derbyn pob peth yn yr addewid. Ni dderbyniodd nerth i ymddwyn cyn credu; ond credodd Dduw yn ei gwendid, a'i hen oedran, ac yna derbyniodd nerth. Y mae pob peth addawedig gan Dduw yn y gair âg anmhosibl-rydd ar ffordd y cyflawniad o hono, heb olygu nad oes dim yn anmhosibl gyda Duw. Ni chafodd un gradd o nerth nes credu yn gyntaf; yr un oedd ei hoedran a chyffwr ei chorff pan yr oedd yn credu, a phan yr oedd yn ammeu; ond cafodd wahanol olwg ar allu a ffyddlondeb Duw; yn syniad ei meddwl hi yr oedd y cyfnewidiad—sef edrychodd ar Dduw yr addawydd, ac nid arni ei hun. Bu farw yn Hebron, yn 123 oed, ac a gladdwyd yn Machpelah. *Gen. xii, xvi, xviii, xx, xx', xxiii.*

2. Merch Ascr. Num. 26. 46.

SARAI. Ezra 10. 40.

SARAIM, dinas yn Judah. *Jos. 15. 36.* 1 Sam. 17. 52. 1 Cron. 4. 31.

SARAPH. 1 Cron. 4. 22.

SARESER, mab Senacherib. 2 Bren. 19. 37.

SARDIN, *Gr. σαρδίνος*; mae'n gwerthfawr, o liw coch y gwaed; y cyntaf oedd yn nwyfroneg yr arch-epifriad, a'r chweched yn sail y Jerusalem newydd. *Exod. 27. 18.* Dat. 21. 20. Cyffelybir yr Arglwydd i'r maen hwn i arwyddo ei fawrthdy, a'i ddigofaint ofnadwy yn erbyn ei elynion. *Dat. 4. 3.*

SARDIS, *σαρδεις* [*chân orfoleddus*] dinas yn Asia Leiaf, wrth droed mynydd Tmolus. Hi ydoedd prif ddinas Lydia, a chymerwyd ac anrheithiwyd hi gan Cyrus; lle cafodd lawer iawn o gyfoeth. Pregethwyd yr efengyl ynddi yn foreu; ond gan bwy, a pha bryd, nid yw hysbys. Tebygol yw, mai yr amser y 'darfu i hawb ag oedd yn trigo yn Asia (Leiaf) glywed gair yr Arglwydd.' *Act. 19. 10.* Anfonodd Iesu, trwy Ioan, epistol at angel yr eglwys yno, yn ei argyhoeddi o'i farweidd-dra, ei ffurfioldeb, a'i ragrith; yn annog yr eglwys i edifeirwch, ac yn ei bwgwrth, onid edifarhai, â barnedigaeth ddisymwth. 'Mi a ddenaf arnat fel lleidr, ac ni chaf i dybod pa awr y deuf arnat.' *Dat. 3. 3.* Nid ydyw ond pentref gwael yn bresennol, dan lywodraeth y Twrc. Mae ychydig weddill o Gristionogrwydd yno yn para, ac mae yn y cael yr enw Esgob yn eu plith. Bu un Melito yn Esgob yno yn foreu, yr hwn oedd o enwogrwydd, ac a yagrifenodd umddiffyniad Cristionogrwydd, yn amser yr ymerawdr Marcus Aurelius, A. D. 170, neu 175.

SARDIUS, *σαρδιος*, mae'n gwerthfawr, yr un a *σαρδίνος* (*sardinius*) a lwydd felly o herwydd ei gael gyntaf gan drigolion Sardis yn Asia Leiaf, neu o yns Sardo, neu Sardinia. Yr un yw a'r *cornelian*, yn goch ei liw, ac yn hanner tryloyw. Y chweched mae'n sylfaen y Jerusalem newydd. *Dat. 21. 20.* Y sardius harddaf a ddygir o Babilon; a'r rhai nesaf at y rhai hyny, a ddygir o Sardinia. Y mae eraill, nid yn ddigyfrif, a ddygir o St Mauro, yn Albania; ac eraill, bychain, a ddygir o Bohemia a Silesia.

SARDONYX, *Gr. σαρδόνυξ*, mae'n gwerthfawr; (a lwydd felly, tebygol, o herwydd ei gyffelybrwydd i'r sardius, neu y *cornelian*; ac hefyd mewn rhan i'r onyx) a lwydd felly o herwydd ei debygolrwydd i ewin dyn. Y sardonyx sydd wedi eu lliwio yn wya, yn ddu, a choch y gwaed, y rhai a wahaniaethir oddi-wrth eu gilydd trwy gylchoedd, neu resau, mor wahanedig, fel pe baent wedi eu rhoddi trwy gelfyddyd. Y pummed maen oedd yn sylfaen y Jerusalem newydd. *Dat. 21. 20.* Y mae pedwar math o'r meini hyn; y rhai mwyaf gwerthfawr a ddygir o'r India Ddwyreiniol. Ceir math o honyt yn yr Aipht, Arabia, yr Hispaen Newydd, a'r Almaen; ond y maent yn llawer llai eu gwerth na'r rhai a ddygir o'r India.

SAREPHTAH, *צרפתה* [*toddiaf*] dinas yn perthyn i'r Sidoniaid, yn sefyll rhwng Tyrus a Sidon, ar lla Môr y Canoldir. Yma y trigodd Elias gyda gwaig weddw. 1 Bren. 17. 9, 10. *Luc 4. 26.* *Edr. ELIAS.* Gelwir hi Sarephath yn *Obad. 23.*

SARETH-SAHAR, *צרת-השחר* [*dull y boreu*] dinas yn rhandir Reuben, tu hwnt i'r Iorddonen. *Jos. 13. 19.*

SARGON, *שרגון*, [*tynwr ymaith ymddiffynf.*] brenin Assyria; yr un ag Esharhadon, medd rhai. *Esa. 20. 1.*

SARHAD—AU, (sâr) amharch, diffriad, diystyrwch, niwed, colled.—'Yr hwn a ddadlucodd achos fy sarhad i oddiar law Nabal.' 1 Sam. 25. 7, 15, 31. *Heb.* חרפות fy ngwarth, fy nghywilydd, fy amharch; diffriad.—'Ni wnaethant sarhad arny,' *adn. 15.* sef dim cywilydd na niwed iddynt. *Act. 27. 10, 25.*

SARID, סריד [*adfywiad*] dinas yn Zabulon. Jos. 19. 10, 12.

SARN—U, (sâr) peth a daenir, neu a oodir ar led; gwasarn, laesodr, palmant, llechlawr; ceryg i gamu arnynt; taenu, asthru, mathru.—'Sarn y cyflawn yw dychwelyd oddiwrth ddrwg.' Diar. 16. 7. סרן *ei brif-ffordd*; llwybr cynnefin y cyflawn (סרן *yr un-tawn, y cywir*) ydyw myned bellach bellach oddiwrth ddrwg, fel un yn teithio ar hyd brif-ffordd heb droi oddi arni. Diar. 4. 24—27. Esa. 35. 8. Actau 10. 35. a 24. 16. Tit. 2. 10—14.—'Yn sarnu i'm herbyn ffyrdd eu dinystr.' Job 30. 12.—'Yn palmantu arnaf eu llwybrau dinystriol.' Dr M. Yr un gair yw ag a gyfleithir, 'Palmantu eu ffyrdd yn fy erbyn.' Job 19. 12. Gair milwraidd yw, medd Rivetus, yn arwyddo cyfodi gwrthglawd i ymosod yn erbyn rhyw amddiffynfa gadarn i'w dinystrio.

SARON, סרן [*ean, gwastadedd*]. Yr oedd tair o ardaloedd yn Nghanaan a elwid wrth yr enw Saron.—1. Un rhwng Cesarea a Joppa. Act. 9. 3.—2. Un arall rhwng mynydd Tabor a Môr Tiberias.—3. Un arall o du y dwyrain i'r Iorddonen. 1 Cron. 5. 16. Yr ydoedd Saron yn bynodol am borffeydd ac am rhos. Y mae yn arwyddion o wiad ffurthylawn, ac o eglwys Crist, yn ffurthylawn mewn gras a harddwch sancteiddrwydd. Esa. 35. 2. a 65. 10. Can. 2. 1. Edr. RHOSYN.

SARPH, SEIRPH, (sâr) *Heb.* סרפ (*saraph*) *Llad.* SERPENS; *Saes.* SERPENT: neidr; ymlusgiad gwenwynllyd. Gair cyffredin ydyw sarph am amrywiol fathau o greaduriaid sydd yn byw yn y dwfr ac ar y tir, a llawer o honynt yn dra gwenwynllyd, eu brathiad yn gadael gwenwyn ar ei ol, yr hwn, trwy gymysgu yn fuan â'r gwaed, a effeithia ar yr holl gorph. Heblaw y gwenwyn hwn, mae eu holl gorph yn ffwrddwyr ac yn iachus. Y seirph gwenwynllyd sydd ganddynt ddannedd hirion, a'r gwenwyn wrth wraidd y dant. Y mae dau ddant o'r ên uchaf gan y rhai gwenwynllyd, a chwd dan y dant i dderbyn a chadw y gwenwyn yn barod, ac y mae twll yn y dant trwy yr hwn y taflant y gwenwyn i'r archoll a wnant â'r dant. Y mae y dannedd, un bob ochr i'r ên, yn gefmion ac yn awchlym; weithiau y mae dau bob ochr i'r ên. Er bod ychwaneg o ddannedd ganddynt, nid oes yr un yn wenwynllyd ond y rhai hirion hyn. Y maent gwedi eu gorchuddio â chên, ac yn anadlu trwy ysgyfaint, a'u calonau yn agos iawn i'w penau, ac am hyny yn hawdd eu lladd trwy ergyd ar y pen. Megir hwynt oll o wyau. Y mae rhai yn dëor ynddynt eu hunain; eraill a oodant eu hwyau mewn tomenydd, i ddëor yn y poethder yno. Maent yn gall ac yn gyfrwys i ddiareb. Cuddiant eu penau yn eu cyrph, i'w hachub rhag ergyd marwol; chwydaent eu gwenwyn cyn yfed, rhag iddo gymysgu â'r dwfr, a bod yn niweidiol iddynt; dyoegant eu erwyn bob blwyddyn; rhoddant un giust ar y ddaear, a chauant y llall â'u cynffon, rhag clywed llais y rhiniwr. Peth cyffredin yn yr India, meddant, yw seirph yn *dawnsio*; ymsythant ac ysgogant wrth orchymyn y ceidwad, yr hwn a'u dug hwynt oddi amgylch mewn lestr gwastadt, tyllog, tebyg i ogr. Ysgogant yr araf, neu yn fwy bywiog, yn ol fel y byddo y ceidwad yn canu iddynt. Geillir gwareiddio y rhan fwyaf o greaduriaid ond y dywalgi (*tiger*).

Fel pysgod, nid oes derfyn ar eu cynnydd; am hyny, po hynaf y bydd y sarph, mwyaf y bydd ei maintoli. Dywedir gan Pliny, y naturiaethwr Paganauidd, iddo ef weled croen y sarph a wrthasfodd Regulus a'i fillwyr, wrth groesi yr afon Bragada yn Affric, ac a ddinystriodd amryw o'r fyddin, a'i bod hi yn chwech ugain troedfedd o hŷd. Dywedir fod gan Abiserus, tywysog yn India, ddwy; un yn mesur saith ugain o guffyddau, a'r llall bedwar ugain. Gallant èangu eu safnau yn

ofnadwy; ie, i lyncu creaduriaid llawer mwy eu maintoli na hwy eu hunain. Darllenwam am un a lyncodd wraig feichlog; ac am un arall a lyncodd darw gwyllt (*buffalo*). Cynglynant a choreddeant oddi amgylch y creadur cryf hwn, nes y torant ac y maluriant ei holl esgyrn, ac yntau yn beichio o hyd heb allu ymwaredu. Gwedi hyny, llyfant ac irant ei holl gorph â'u llye, i'w wneuthur yn hawsach i'w lyncu; llyncant ef yn raddol, a'u cyrph yn lledu i dderbyn tamaid deirgwaith maintoli eu cyrph hwy. Pan fyddant gwedi ymlenwi fel hyn, y mae yn dra hawdd eu lladd. Nid oes dim dewisiad gan y seirph am eu hymborth, ond ymborthant ar yr ŷch gwyllt, y dywalgi, yr iwrch, ie, y *porcupine*, sef math o ddraenog mewn rhai gwledydd, â phigau hirion ar ei groen. Er mai y creaduriaid mwyaf gwancus sydd yn bod ydynt, ac er fod y tamaid a llyncant heb ei gnol yn hŷw nag a lwnc un creadur arall; hyd yn nod y morfilod; etto, er hyny, nid oes un creadur a fydd byw yn hŷw heb fwyd. Geill rhai o honynt fyw ar yr un tamaid hwn dros y tymhor; dros fis oedd; ie, dros flwyddoedd. Anfonir seirph bychain dro-odd o Grand Cairo yn yr Aipht, mewn gwydrau, a fyddant fyw dros amryw flwyddoedd heb fwyta dim, ac heb lychwino y gwyr â charthion. Er fod rhai o honynt yn dra hoff o ddwfr; ond nis gallant fyw ond mewn dwfr croew; y mae dwfr hallt yn anegu iddynt oll. Yn y gwledydd poethion, rhwng trofanau (*tropics*) yr haul, y maent i'w cael amlaf. Ar lanau yr afon Niger, neu Oronoco, yn Affric, dywed teithwyr fod seirph yn cychwynu wrth gangenau coeddydd yn aneirif, ac yn dyfetha yr holl greaduriaid a ddamwainio, yn anneddydd fod yn agos atynt.

Yr ydoedd amryw fath o honynt yn adnabyddus yn mhilith yr Hebreaid; sef *אספ* *yr asp*—אספ, a gyfleithir hefyd *asp*, yn Deut. 32. 33. Job 20. 14, 16.—*צרבר* a gyfleithir *aderyn brith*, Jer. 12. 9. ond deallir wrtho, medd Bochart, yr *Hyana*, neu ryw fath o seirph—צרבר a gyfleithir *neidr*, Diar. 23. 32.—*גובר*, Esa. 11. 8. a 14. 29. a 59. 5.—*אספיאד*, Jer. 8. 17.—*אספ* a gyfleithir *dylluan*, Esa. 34. 15. ond barna Bochart mai math o seirph y mae yn ei arwyddo—אספ a gyfleithir *neidr*, Gen. 49. 17.—*סרפ* *sarph*, yr unig un o'r rhyw, adnabyddus âg adenydd iddi, medd Bochart a Calmet.—*סרפ* *sarph*, Gen. 3. 1. Job 26. 13. Esa. 27. 1. Amos 9. 3.

Y diweddar ydoedd enw y creadur a ddefnyddiwyd gan Satan fel offeryn iddo ef lefaru trwyddo, i dwyllo ein rhieni cyntaf; yr hwn a elwir o'r achos hwn, 'Yr hen sarph, yr hon a elwir Diabol a Satan.' Dat. 12. 9, 14, 15. a 20. 2. Dywedir am dani, 'A'r sarph oedd gyfrwysach na holl ffwrstfiod y maes;' (Gen. 3. 1.) am hyny un o ffwrstfiod y maes oedd yn wirioneddol, ac nid Satan, fel y barnodd rhai, gwedi ymrithio i lun sarph. Er nas diehon i ni, yn y gwledydd hyn, gael digon o brofion o gyfrwysdra y sarph, lle y mae seirph mor anaml, etto ar dystiolaeth gair Duw, gellir credu fod *סרפ* y sarph, yn dra chyfrwys a chall; call i achub ei hun, a chyfrwys i dwyllo eraill. 2 Cor. 11. 3. Mat. 10. 16. Defnyddiodd Satan y sarph i lefaru trwyddi wrth Efa, fel y defnyddiodd yr angel asen Balaam i wahardd ymfyrwydd y prophwyd; ac yn nyddiau ein Hiachawdr yr ydoedd ysbrydion aflan yn meddiannu dynion, ac yn defnyddio eu pelriannau ymadrodd i lefaru â hwynt. Llauer a ddychymygodd dynion, o oes i oes, yn ngylech yr hanes hwn: ond dau hwn eidd i mi yn gwbl eglur, sef yn 1. I'r bywstfl hwn dwyllo Efa.—2. Ei fod yn offerynol yn llaw un arall, anweledig, yn medru rhesymu; a'i fod yn elyn i Dduw a'i lywodraeth, ac i ddyn a'i ddedwyddwch. Pwy ydoedd hwnw ond y diabol? 'Yr hwn sydd yn pechu o'r dechreud.—Ac oedd yn lleiddiad dyn o'r dechreud.' 1 Ioan 3. 8. Ioan 8. 44.

Am gospedigath y sarph, er nad oedd y sarph yn euog o bechod, ond yn unig offeryn dreswyr yn llaw

un arall, etto, nid ydyw yn beth anghyffredin i Dduw ddangos ei anfodlonrwydd i bechod dyn, trwy farned-igathau ar y creaduriaid dirosw hyny ag oeddynt yn offerynl iddo yn pechu; felly y mellidhiodd Duw y ddaear o achos dyn; y boddodd efe y creaduriaid yn y diluw; ac y llosgodd lawer o honynt yn nystruw Sodoma a Gomorrah. Barnodd Luther, ac eraill, i gyfnewidiad, yn ganlynol i waith Duw yn ei mellidhio, gymeryd lle yn agwedd y creadur hwn; ei bod hi o'r blaen yn myned yn syth, ac nid ar ei thôr, fel yn bresennol; nid fel dyn, yn wir, ond yn debyg i lwdn hydd, neu y pawan, neu y cyffelyb. Yn y llwch y mae ei thrigfa, er ei bod yn ymborthi ar greadur iaid, ac y mae gradd o fieldd-dra a dychryn yn perthyn i seirph yn ngolwg dyn, rhagor un creadur arall. Ond ar y prif weithydd yn benaf y syrthiodd y felldith. Dan ddull sarp y twylodd y diafol Efa; a than yr un dull y cafodd yntau ei felldithio. Y mae efe yn fell-digedig uwchlaw pob creadur arall, a hyny yn ddi-ddiwedd. 'Ar dy dôr y cerddi, a phriidd a fwytai;' (Gen. 3. 14.) a phriodoli y geiriau i Satan, sydd yn arwyddo ei ddarostyngiad, ei iaelder, ei warth, a'i ddirmyg, fel caethion mewna cadwynau, yn llyfu y llwch wrth draed eu buddugoliaethwyr—cospedigaeth drom ar ybryd balch Lucifer. Mic. 7. 17. Esa. 49. 23. Pa. 72. 9. Yr oedd dan felldith o'r blaen, 'Gwedi ei dasu i uffern, a'i roddi i gadwynau tywyllwch, i'w gadw i farnedigaeth.' 2 Petr. 2. 4. Ond o herwydd y pechod chwaneogol hwn, o dwyflo dyn i bechu hefyd, chwaneogwyd at ei felldith, a chyhoeddwyd ei felldith yn sefydlog dros byth; canys cymaint a hyny a arwyddia y geiriau, 'Holl ddyddiau dy einioes,' fel y priodolir lwy i Satan. Gwel Witsius, *De Econ., Faed., lib. iv. cap. i.* Gan i Satan ddefnyddio y sarp i ddylio ein rhieni cyntaf, nid rhyfedd fod y sarp yn cael ei haddoli gan eilun-addolwyr Paganauidd. Yr ydoedd hyn yn beth cyffredin yn yr Aipt, a thrwy yr holl wledydd er y cynddydd. Dywed Clemens Alexandrinus, eu bod yn ngwyl Bacchus Mænoles (sef y gwallgof) yn ei addoli â seirph coronog, ac yn cerleisio, 'EFA! EPA!' sef hi trwy yr hon y daeth y camwedd. Gwel Jenkins on *Christianity, vol. ii., cap. 13., p. 246.* Stillingleet, *Origina Sacra, lib. iii., cap. 3., sec. 18.*

Gelwir y seirph a frathodd yr Israeliaid yn yr anialwch, ארפייתים *seirph tanllyd*, neu *seirph y llosgwyr*. Num. 21. 9. Geillw Esailh hwynt, *seirph tanllyd hedegog*. Edr. Parkhurst dan y gair ארפייתים Esa. 14. 29. a 30. 6. Yr un gair ydyw ag a adewir heb ei gyfieithu yn Esa. 6. 2. SERAPHIM; sef y rhai tanllyd. Edr. SERAPHIM. Y maent yn cael yr enw *tanllyd*, naill ai oddiwrth eu llw tanllyd, neu oddi wrth effaith llosgedig eu brathladau. Ond gan nad oedd y diweddaf ddim yn perthyn i'r fath hyn mwy na brathladau y lleill, tebygol mai oddiwrth eu llw *tanllyd* yn benaf y galwyd hwy felly. Mae y creaduriaid hyn yn gyffredin mor aml yn Arabia, ac yn yr Aipt, fel y byddai y gwledydd hyn yn anial ac yn anhreffed-ig, oni bai rhyw raguniacth nodedig yn attal eu llosgedig fel seirph eraill. Dywed yr Arabiaid y lladd y fenyw y gwrryw yn y fan gwedi iddynt ymgysio, a bod y rhai ieuanc yn lladd y fam mor gynted ag y deorir hwynt. Hefyd, y mae yr Ibis, math o aderyn perthynol i'r Aipt yn unig, yn ddfawr parhaus o honynt. Tebygol eu chwythu gan wynt cryf o Arabia a Lybia i wersyll yr Israeliaid. Gwel *Universal History, vol. iii.* Y mae yn amlwg fod yn yr anialwch y teithiaid Israel ynddo, y seirph tanllyd hyn yn llosgog (Deut. 8. 15.) ond cadwodd yr Arglwydd hwynt rhag niweidio Israel, nes iddynt, trwy eu tuchanrwydd, anfodloni yr Arglwydd, ac iddo eu hanfon i'w plith; 'A hwy a frathasant y bobl, a bu farw o Israel bobl lawer.' Adn. 9. Ar weddi Moses drostynt, parodd yr Arglwydd iddo wneuthur sarp danllyd o bres, a'i

gosed ar drostan; 'A phawb a frathar, ac a edrycho ar hōno,' medd Duw, 'fydd byw.' Mae genym dystiolaeth yr Arglwydd Iesu fod y sarp bres hon yn gysgod o hono ei hun. Ioan 3. 14, 15.

Y mae tri pheth yn eglur oddiwrth eiriau Crist yn y naill yn cyfateb i'r llall. 1. Bod cyflwr dynion fel pechaduriaid yn debyg i gyflwr y rhai hyn a frathwyd gan y seirph yn yr anialwch; sef yn farwol, yn goll-edig, ac yn anfeddyginiacth o'u rhan eu humain. Y maent megys wedi eu brathu, mae y gwenwyn marwol yn eu gwaed, ac nid oes iddynt feddyginiacth. Dyma ddangosiad cywir o gyflwr dyn fel pechadur: y mae gwedi pechu, a daeth marwolaeth i'r byd trwy bechod. Nis gellir ei achub, oni cheir meddyginiacth anadma-byddus iddo ei hun, ac allan o drefn natur—sef unigol, goruwch-naturiol, a dwyfol.

2. Fod gosodiad y sarp bres ar drostan, neu bawl, yn gysgod o ddyrchafiad Crist ar y groes, fel meddyginiacth, ac unig feddyginiacth o drefniad Duw, i iacháu neu i achub pechaduriaid, fel yr ydoedd y sarp bres yn feddyginiacth o drefniad Duw i'r Israeliaid a frathwyd gan y seirph tanllyd. Yr oedd y cysgod a'r gwrthgysgod o drefniad Duw, ac am hyny yn ddilys o ateb y dyben. Ond paham llun sarp? Hyn sydd gwedi ymddangos i mi yn ddyryswech, ac yn glwlm heb ei ddatod. Y dywedid cyffredin yw, fod Crist yn wir ddyd, yn gyffelyb i gnawd pechadurus, ond heb bechod, fel yr oedd y sarp bres yn tebygu i'r seirph tanllyd, ond heb eu gwenwyn hwynt. Ond nid arwydd-lun o ddyd yw y sarp, ond o'r diafol, yr hwn a frathodd ac a wenwynodd y dyn yn farwol. A ydyw hyn ddim yn cyfeirio at y fuddugoliaeth a galwyd gan Grist ar y groes ar y diafol, yr hen sarp? Canfyddwn ar y groes, 1. Crist Iesu wedi ei groeshoelio.—2. 'Ygrifen-law yr ordeiniadau, yr hon oedd i'n herbyn ni, gwedi ei dilu.' Col. 2. 14.—3. Ein hen ddyd ni gwedi ei groeshoelio gyw ef.—4. Y tywysogaethau a'r awdurdodau gwedi eu gorchfygu a'u hyspello: y mae yr hen sarp ar y groes, heb fodd i niweidio, wedi ei gorchfygu a'i hyspello. Y mae pob peth ag oedd yn niweidiol ac yn farwol i'w canfod ar y groes, ond heb y niwed ynddynt; mae y cwbl a welir ar y groes o blaid dyn pechadurus, ac yn feddyginiacth. 'Yr hwn ei hun a ddug ein pechodau ni yn ei gorph ar y pren:—cospedigaeth ein heddwch ni oedd arno ef:—cymeredd yr ygrifen-law oddiar y ffordd, gan ei hoelio wrth y groes:—arddangosodd ar gyhoedd y tywysogaethau a'r awdurdodau gwedi eu hyspello, gan ymorfoloeddu arnynt arni hi.' Y maent yno, ond megys yn farw ac yn ddiwedd, a Christ ar yr un drostan yn fuddugoliaethus ac yn Achubwr. Bochart.—Paham sarp o bres? Y mae pres gloyw a seirph tanllyd yn tebygu gymaint i'w gilydd yn eu llw, fel y mae yr un gair *Heb. שרפ* yn arwyddo pob un o'r ddau. Pres, ac nid arian nac aur; felly yr oedd Crist yn wael yr olwg arno, heb byrd na thegwch arno yn ngolwg yr Iuddewon. Arwyddo pres, hefyd, cadernid parhaus, na effeithia dim arno: (Esa. 48. 4. Jer. 1. 18.) felly y mae Crist yn Dduw cadarn—yn gadarn i iacháu—rhoddydd ein cymorth ar Un cadarn. Esa. 9. 7. a 63. 1. Edr. PRES.

3. Yr ydoedd peth arall neillduol yn y cysgod a'r gwrthgysgod yn cyfateb i'w gilydd, y syliwa Crist arno, sef edrych ar y sarp bres, a chredu yn Nghrist. 'Yna os brathai sarp wr, ac edrych o hono ef ar y sarp bres, *byw fyddai*.' Er mor ofnadwy y gallai fod wedi ei frathu, os gallai edrych (pa un a fyddai yr edrychiad yn wan neu yn gryf) ar y sarp bres, 'byw fyddai.' Yn gyfatebol, medd Crist, 'Fel na choller pwy bynag a gredu ynddo ef, ond caffael o hono fywyd tragwyddol.' Ioan 3. 14. a 8. 28. a 11. 32. Esa. 17. 7. a 45. 22. Ps. 103. 3. Mal. 4. 3. 1 Cor. 15. 55. Edr. CREDU, FFYDD.—Gwel Bochart, *Litroz., lib. 3., c. 12.* Witsius, *De Econ. Faed.*

lib. iv. c. 10. § 66. Vitringa Obs. Sacr., lib. ii. c. 11. Mather and Taylor on the Types.

SARSECHIM, Heb. שרשכים [lywodraethwr y pèr-aroglaw] un o dywogion y brenin Babilon. Jer. 39. 3.

SARTANAH, dinas yn rhandir Manasseh, tu yma i'r Iorddonen. 1 Bren. 4. 12.

SARTHAN, a **SARETHAN**, שרתן [gorthrymder] dinas yn agos i'r Iorddonen. Jos. 3. 16. 1 Bren. 7. 46. Yr un, tebygol, a Seredatha. 2 Cron. 4. 17. a hwyrach a Seredah. 1 Bren. 11. 26.

SARUHEN, dinas yn rhandir Simeon. Jos. 19. 6.

SARUCH, mab Ragau. Luc 3. 35.

SASAC, o dylwyth Benjamin. 1 Cron. 8. 25.

SAT, *אסא* saeh; *סלום* Slios. *סטים* satim, neu *סאים* saim; *ללד*. *סאטום* סאטום *Status absolutus pro constructo*. Cyfieithir ef *phiolaid* yn Gen. 18. 6.—*hobaid*, 1 Samuel 25. 18.—*mesur*, 1 Bren. 18. 32. Mesur i bethau sychion ydyw, yn cynnwys yn nghylch dau alwyn a hanner. Parkhurst.

SATAN, שטן [gwrthwynebw, gwrthblaid, cyhuddwr, gelym]. Weithiau, cyfieithir ef *gwrthwynebw*, ac fel beaf, *gwrthwynebu*; megys Ps. 38. 20. a 109. 4, 29. Num. 22. 32. 1 Cron. 20. 4. 1 Sam. 29. 4. 1 Bren. 11. 14, 23, 24.

Y mae yn cael ei briodoli, 1. I benaeth yr angelion syrthiedig. Matthew 4. 10. Marc 1. 13. et al. Gelyn Duw a dyn yw. Cyhuddwr Duw i ddyinion, cyhuddwr dyinion i Dduw, ac i'w gilydd. Dat. 12. 9. Zeeb. 3. 1. Job i. ii. Mae hefyd yn hudo ac yn annog dynion i bechu, fel y gwnaeth á'n rhieni cyntaf, Job, Dafydd, Abab, Petr, Judas, Ananias. Genesis iii. Job i. ii. 2 Sam. xi. 1 Cron. xxi. 1 Bren. xxii. Luc 22. 23. Ioan 13. 27. Act. 5. 3. Temtiodd Grist ei hun. Mat. 4. 1. Edrych ΤΕΜΤΙΟ. Y mae ganddo deyrnas, ac y mae dyinion, fel pechaduriaid, yn ddeiliaid iddo, ac yn ei feddiant. Matthew 12. 26. Marc 3. 23. Act. 26. 18. 'Oblegid tywysog y byd hwn a farwyd.' Ioan 16. 11. 'El ddiwedd fydd ei frwr i lyn o dân a brwmstan, i'w boeni yn oes oesoedd; a chwl ddiystyrir ei deyrnas dros byth. Dat. 20. 10. Edr. CYTHRAUL, DIAFOL, MIL.

2. Geilw Crist Petr, Satan; 'dos yn fy ol i Satan,' neu fy ngwrthwynebw. Gwrthwynebodd Grist yn ei waith mawr, trwy annogaeth Satan. Mat. 16. 23. Gwrthwynebodd Satan Grist yn Petr yr un fath ag y twylodd Efa yn y sarph; Petr oedd yr offeryn, ond Satan oedd y gweithydd, ac yn llefaru trwyddo, i fod yn rhwystr ar ffordd Crist. Adnabu Crist Satan, ac a'i ceryddodd yr un fath ag o'r blaen yn yr anialwch. Matthew 4. 10.—'Traddodi y cyfryw un i Satan.' 1 Cor. 5. 5. Edr. DYNSTR.

SATHR—**FA**—**U**, (sathr) mathru, mysarnu, dangsang, gwasarnu, mathriad, gwasarn, mysgang. Y mae sathru yn arwyddo, yn 1. Cerdedd a meddiannu. Deut. 11. 24.—2. Gwasgu allan sug grawnwin. Job 24. 11. Sathra Crist y gwinawr, pan orchfygo, y darostwng, ac y llwyr ddyfetha ei elynion. Esaiah 63. 3. Dat. 19. 15.—3. Cystudd a darostyngiad mawr. Psalm 7. 6. Amos 5. 11. Esa. 25. 10.—4. Buddugoliaeth gyflawn ar elynion, a diogelwch yn eu canol. Psalm 44. 5. a 60. 12. Luc 10. 19. Ps. 91. 13. Rhuf. 16. 20.

SAUL, שול [gofymedig] 1. Mab Simeon. Num. 26. 13.—2. Brenin Idumea. Gen. 36. 37.—3. Saul a elwid Paul. Edr. PAUL.—4. Mab Cis, o lwyth Benjamin, a'r brenin cyntaf ar Israel. Y mae hanes y gwr hwn yn dra neillduol, ac yn gyflawn o addysgiadau buddiol. Dyrchafwyd ef i uchder go

fawr gan Dduw ei hun, ac wedi hyny taflwyd ef i lawr gan yr un Duw, a bu farw dan arwyddion amlgw a thrymion o'i anffoddlonrwydd. Oddiwrth y rhan gyntaf o'i hanes, tueddri ni i farnu yn dyner am dano, oddiwrth amryw bethau hawddgar a ganfyddir yn ei ysbryd a'i ymddygiad. Ond efe, fel amryw eraill ar ei ol, a ddechreuodd yn yr ysbryd, ac a ddiweddodd yn y cnawd. Yr Israeliaid a waeddasant am frenin, a'r Argglwydd a roddodd iddynt frenin yn ei ddog, a dygodd ef ymait yn ei lid. Hosea 13. 11. Er iddo weithredu gwaredigaethau iddynt o ddwy-law eu gelynyon, etto bu yn wialen arnynt am eu cildynrwydd.

Yr oedd ei dad yn 'wr cadarn o nerth; ac yntau oedd wr dewisol a glân, ac nid oedd neb o feibion Israel lanach nag ef: o'i ysgwydd i fynu yr oedd yn uwch na'r holl bobl.' 1 Sam. 9. 1, 2. Trwy drefnriad dwyfol gosodwyd ef yn frenin; ac addysgwyd Israel i'w dderbyn, fel un wedi ei ddewis gan Dduw i lywodraethu arnynt. Trwy ragluniaeth ryfedd, wrth ymofyn am asynod ei dad, a gyfngollasant, y mae yn cael ei gyfarwyddo at Samuel. Hysbysodd Duw i Samuel am ei ddyfodiad; a phan ddaeth, y mae Samuel yn ei groesawu ac yn ei gyfarach yn barchus, ac yn crybwyll am ei ddyrohaflad canlynol: 'I bwy y mae holl bethau dymunol Israel? onid i ti, ac i loll dŷ dy dad?' Atebodd Saul gyda gwyllder addas, 'Onid mab Jemini ydwyf fi, o'r lleiaf o lwythau Israel? a'm teulu sydd leiaf o holl denluoedd llwyth Benjamin? a phasam y dywedi wrthyf y modd hyn?' Gwedi bwyta gyda Samuel, a llawer o ymddyddan, Samuel 'a gymerodd phiolaid o olew, ac a'i tywalltodd ar ei ben ef, ac a'i cusanodd, ac a ddywedodd, 'Onid yr Argglwydd a'rh eneiniodd di yn flaenor ar ei etifeddiath?' 1 Sam. ix, x. Diamheu fod hyn yn beth rhyfedd gan Saul, ac, hwyrach, amheus hefyd; am hyny rhoddodd Samuel amryw argeolion iddo, i'w gadarnhau, y rhai a gyflawnwyd y dydd hwnw. 'Pan drodd efe ei gefn i fyned oddiwrth Samuel, Duw a roddodd iddo galon arall.' Cafodd ysbryd addas i'w swydd oruchel, sef ysbryd breninol, milwraidd; cyfnewidiwyd ei olygiadau a'i dueddiadau, a chwanegwyd ei ddoniau a'i alluoedd; a hwyrach hefyd, fod dylanwadau a gweithrediauau sanctaidd ar ei feddwl; ond rhoddodd broffion amlgw, trwy ei fucheddiad ar ol hyn, ei fod heb ei wir gyfnewid a'i sancteiddio; calon arall, nid calon newydd ydoedd; dyn arall, ond nid creadur newydd, a'r hen bethau wedi myned heibio, a phob peth yn newydd. 2 Cor. 5. 17. Rhaid gwahaniaethu yn ofalus rhwng doniau buddiol, yn y graddau mwyaf, a gras sancteiddiol, yn y gradd lleiaf. Un peth ydyw addasu dyn á doniau addas i swydd, ond peth arall, cwbl wahanol, ydyw gwneuthur un yn blentyn i Dduw, ac yn etifedd teyrnas nefoedd. Ar y ffordd, cyfarfu mintai o brophwydi ág ef; 'Ac ysbryd Duw a ddaeth arno yntau, ac efe a brophwyddo yn eu mysg hwynt.' Parodd hyn fawr ryfedd yn mhliht ei gydnabyddwyr. 'A ydyw Saul hefyd,' meddent, 'yn mysg y prophwydi?' Rhyfeddod fwy, yn mhlen oesoedd gwedi hyn, ydoedd gweled Saul arall yn mhliht apostolion Iesu. Ond nid yw prophwydo yn enw Crist yn brawf digonol o wir ras. Mat. 7. 22, 23.

Yn celn chwedl y freniniaeth rhag ei ewythr, ac yn ei holl ymddygiad yn Mispel, pan ddeiswyd ef trwy goelbren yn frenin, y mae yn ymddangos gyda llawer o wylder ac anhyfira. Gwedi ei ddeiswriad, pell oddiwrth gymeryd rhwyg a mawredd breninol iddo ei hun, aeth fel arferol i'w dŷ ei hun; a byddin o'r rhai y cyffyrddodd Duw á'u calon, a aeth gyd ág ef. Eraill a'i dirmygasant, ac a'i gwawdiant: ond yn dra addas, 'Ni chymerodd efe arno glywed hyn.' Yn hyn oll y mae ei ymddygiad yn dra addas a chanmcladwy, ac yn deilwng o ddilyniad pawb a ddar-

lleno yr hanes. Gwedi ei esguluso gan rai, a'i ddirmygu, dilynodd Saul ei alwedigaeth fel o'r blaen, i ddygwyl beth a wnai rhagluniaeth o hono. 'Dyfod ar ol y gwartheg o'r maes' yr oedd, pan glywodd am galedi a chyfyngder gwyr Jabes Gilead, trwy yr ammodau gwaradwyddus a gynnygiodd Nahas yr Ammoniaid iddynt. 'Ysbryd Duw a ddaeth ar Saul, ac enynnodd ei ddigofaint yn ddirfawr,' pan glywodd yr hanes. Cynnulloedd 300,000 o wyr Israel, a 30,000 o wyr Judah, ac a waredodd wyr Jabes Gilead, trwy laddi yr Ammoniaid & laddfa fawr. Ar hyn cafodd gdaernhau ac adnewyddu ei freniniaeth.

Yr oedd Samuel wedi peri iddo fyned o'i flen i Gilgal; 'Ac wele,' medd efe wrtho, 'mi a ddeuaf i waredd atat, i offrymu offrymau poeth, ac i aberthu ebyrth heddi; aros am danaf saith niwrnod, hyd oni ddielwyf atat, a mi a hysbysaf i ti yr hyn a wnelych.' Rhoddwyd ei ufudd-dod i'r prawf. Gorchymyn Samuel oedd orchymyn Duw, prophwyd yr hwn oedd efe. Wedi i Jonathan mab Saul daro sefyllfa y Philistiaid yn Geba, y Philistiaid a ymgasglasant i ryfel yn erbyn Israel & llu mawr iawn, cyn amled a'r tywod ar ein y môr. Bu gyfyng iawn ar Israel. Saul oedd yn Gilgal, a'r bobl a aethant ar ei ol dan grynu. Oeddodd Samuel ddyfod ato, a'r bobl a wasgarodd oddi wrtho. Darfu amynedd Saul, a thrwy anghrediniaeth, ac anufudd-dod i orchymyn yr Arglwydd, 'Efe a offrymodd y poeth-offrym.' Cymerodd ormod arno, yn rhyfygus. Wedi darfod iddo offrymu, daeth Samuel. Meddyliond ymesgusodi wrth Samuel, trwy adrodd y cyfyngder yr oedd ynddo. Ond Samuel a'i cerddodd yn llym: 'Ynyf yd y gwnaethost, ni chedwaist orchymyn yr Arglwydd dy Dduw.—Ni saif dy freniniaeth.—Yr Arglwydd a geistodd iddo wr wrth fodd ei galon.—Ni chedwaist ti yr hyn a orchymynodd yr Arglwydd i ti.' Ar yr achlysur, Samuel a ymadawodd & Saul, ac a aeth o Gilgal i Gibeah Benjamin. Yr oedd yn gyfyng ar Saul, ac nid oedd ond chwe ehan wr gyd âg ef, yr hwn ychydig o'r blaen oedd ganddo 300,000 o wyr. Nid oedd cleddyf na gwayffion yn llaw un o'r bobl, ond gyda Saul a Jonathan. Yr oedd lluoedd y Philistiaid a'u gwersylloedd yn aml yn y wlad. Fel hyn yr iselwyd hwynt, a chyfyngwyd arnynt, dan eu brenin y gwaeddasant am dano. Ond etto ni wrthododd Duw ei bobl, ond gweithredodd waredigaeth ryfedd yn nghanol eu hiselder a'u lodi. Jonathan, heb wybod i'w dad, a darawodd amddiffynfa y Philistiaid yn rhyfeddol; ac y mae dychryn Duw yn eu gyru i ladd eu gilydd, a dinystr mawr iawn a fu yn eu plith. Canfyddwn ryw gymysgedd rhyfedd yn holl ymddygiad Saul o ynydwydd a chrefydd ragrithiol yn gwnenthur adduned ehud, yn gwahardd i'r bobl fwyta yr holl ddydd hwnw, a thrwy hyn yn rhwystro yr oruchafiaeth i radd mawr. Yn ei wrthgiliaid, yr amser hwn, yr adelladodd yr allor gyntaf i'r Arglwydd. Ymddengys yn fwy crefyddol yn ei wrthgiliaid nag o'r blaen yn ei broffes fwyaf blodeuog. O herwydd adduned ehud Saul, bu Jonathan mewn perygl o'i fywyd, am iddo fwyta mêl a'r wialen oedd yn ei law; ond y bobl a'i hachubasant. Y mae Saul, yn ei holl ymddygiad ar yr achlysur hwn, yn afrywiog, yn ehwyddedig, yn arglyddaidd yn athryfar, ac yn rhagrithiol; tebyg i bob dyn pan fyddo Duw wedi ei adael: nid oes addasrwydd na gwedddeidd-dra mewn dim a wnelo. 1 Sam. xiv.

Rhoddwyd ei ufudd-dod i'r prawf drachefu. Yr Arglwydd, trwy Samuel, a'i hanfonodd i ddinystrio Amalec, a'r hyn oll oedd ganddo, heb eiriach neb; yr oedd i'w lladd hwynt yn ddiarbed, 'yn wr ac yn wraig, yn ddyng bach ac yn blentyn sugno, yn fch ac yn oen, yn gamel ac yn asyn.' Yr oedd yr Amaleciaid wedi cael eu barnu i'w dinystrio er's cannoedd o flynyddoedd o'r blaen:—'Gan ddileu y ddiēf goffadwriaeth Amalec odditan y nefoedd,' medd Duw.

Exod. 17. 14. Eu creulondeb tu ag at Israel yn eu dyfodiad o'r Aipht oedd yr achos o'r farn drom hon. Arbedwyd hwy yn hir; ac cyflawnodd Duw ei fygythion yn yr amser mwyaif addas. Digon i gyflawnhau y farn hon ydyw, mai Duw a'i cyhoeddodd, ac a barodd ei chyflawni. Nis dicheon efe wneuthur dim ond sydd gyflawn, ac hefyd yn dda. Edr. AMALEC. Hannerog a rhagrithiol y profodd Saul yn ei ufudd-dod y waith hon hefyd. Arbedodd y brenia Agag, a'r hyn goreu o'r ysglyfaeth. Pan ddaeth Samuel at Saul i Gilgal, efe a ddechreuodd ganmol ac esgusodi ei hun gan hōni mai ei barch i grefydd a barodd iddo, yn groes i orchymyn pendant Duw, arbed y defaid a'r ychafn goreu i aberthu i'r Arglwydd. Gwrthryfel yn erbyn Duw oedd hyn. Gwnaeth waith yr Arglwydd yn dwyllodrus. 'Wele, gwranddo,' medd Samuel, 'sydd well nag aberth, ac ufuddhau na brasder hyrddod.' Ei esgusodiad amddiffynol sydd yn ei wneuthur etto yn fwy euog, dan rith eddfairwch. 'Ofnodd y bobl,' yn lle ofni digofaint Duw; a gwranddododd ar eu llais hwynt, yn lle ar lais yr Arglwydd. Yn lle ymoestwng yn drwyadl ac yn wirioneddol ger bron yr Arglwydd, y mae yn ymbil ar Samuel ei anrhydeddu ger bron henuriaid y bobl. Y mae Samuel yn cyhoeddi i Saul ddarford i Dduw ei wrthod am ei anufudd-dod. 1 Sam. xv. Aeth Samuel i Ramah, a Saul a aeth i'w dŷ yn Gibeah; ac nid ymwelodd Samuel mwyaich & Saul hyd ddydd ei farwolath, fel un wedi ei wrthod gan Dduw; er i Saul fyned un-waith at Samuel (1 Sam. 19. 24.) ond nid aeth Samuel at Saul, er iddo alaru am dano. 'Ac edifar fu gan yr Arglwydd oed Saul yn frenin ar Israel.' Edr. AGAG, EDIFAIRWCH, SAMUEL.

Ar hyn, nid rhyfedd genym ddaerllen i Ysbryd yr Arglwydd gllio oddiwrth Saul; ac 'ysbryd drwg oddi wrth yr Arglwydd a'i blinodd ef.' Gan na dderbyniodd Saul erioed mo'r Ysbryd Glân fel sancteiddyd, nis gallasai gllio oddi wrtho fel y cyfryw; yn yr ystyr y derbyniodd ef yr ymadawodd âg ef. Sicrbeir i ni nad ydyw yn ymadael a'i bobl fel sancteiddyd; 'Mi a wnaaf a hwynt gyfammod tragwyddol, na throaf oddi wrthynt heb wneuthur lles iddynt; a mi a osodaf fy ofn yn eu calonau, fel na chilliont oddi wrthyf.' Jer. 32. 40. Rhoddwyd yr ysbryd iddo i'w addasu i'r swydd freninol, a'r gwaith mawr perthynol iddi, fel ysbryd cyngor a deall i lywodraethu, ac ysbryd gwrol i ryfela. Yr un fath y byddai ysbryd yr Arglwydd yn dyfod ar y rhai a elwid barawyr, i'w haddasu i lywodraethu ac amddiffyn y wlad. Yr ysbryd hwn a ymadawodd & Saul; nid oedd yn meddianu mwyaich yr un doniau hynodol fel llywodraethwr a blaenor; ond colodd y dirnadaeth, y gwroldeb, a'r egni, oedd gynt ganddo: a thebygol ei fod ar amserau yn ddarostyngedig i ruthgrychrau ethrywyllt o gynddaredd ac eiddigedd, yn gorthrymu ei ysbryd, ac yn ei lenwi & dychrynyfeydd, arswydan, ac ammheuan, fel yr oedd ar brydiau yn wallgofus. Yr ydym yn ddibynol yn gwbl ar Dduw am ein synwraun, ac addasrwydd i bob gwaith: hawdd iddo ef wneuthur y doethaf yn ynyfydn fflof.

'Ysbryd drwg oddiwrth yr Arglwydd a'i blinodd ef;' sef trwy oddefiad yr Arglwydd, yn farnedig-aethol ac ei bechod. Geill Duw yn gyflawn gopsi dyn yn y ffurdd y myno. Y mae holl agwedd ac ymddygiad Saul yn ol llaw, yn dangos dyn diedifeiriol, wedi ymgaledu yn ei bechod: y mae yn dra athrist ei ddaerllen. Yn lle gweddio ar yr Arglwydd, cynghorwyd ef i gyrechu un yn medru canu telyn i'w ddiifyru. Ond y mae y clwyf yn ddyfnach nag y dicheon y cyfryw feddygiaeth ei symud. Buasai cyrechu Samuel ato yn fwy addas, i'w gyngori, a gweddio gyd âg ef. Ond bu hyn yn achlysur i gyrechu Dafydd i'r llys, yr hwn oedd i hyuodwydd, yn ei feuenctid, yn medru canu. 'Pan y byddai y

drwg ysbryd oddiwrth Dduw ar Saul, y cymerai Dafydd delyn, ac y canai â'i ddwyllaw; a byddai esmwythdra i Saul, a da oedd hynny iddo, a'r ysbryd drwg a giliai oddi wrtho.' Ond meddyginaeth sâl wedi y cwbl i gydwybod euog, ac ysbryd terfysgelyd. Am ei eiddigedd, ei genffig, a'i fwrriadau gwaedlyd yn erbyn Dafydd, EDR. ABIATHAR, AHIMELECH, DAFYDD, DOBG, GOLIATH, JOKATHAN, NOB.

Bu rhyfel drachefu rhwng y Philistiaid ac Israel. Gwersyllasant yn Gilboa. 'Pan welodd Saul wersyll y Philistiaid, efe a ofnodd, a'i galon a ddychrynodd yn ddirfawr.' Dan ddychrynfeydd cydwybod euog, colodd y gwroldeb oedd ganddo o'r blaen, a hwyrach, hefyd, yn rhag-ddiarogan ei aflwydd a'i ddiwedd. Yn y cyfyngder hwn, 'ymgyngorodd â'r Arglwydd, ond nid atebodd iddo.' Yr oedd Samuel wedi marw. Yn ei ofn aeth at ddeiwines yn Endor. Hon, ar ei ddymuniad, trwy oddefiad Duw, a ddygodd Samuel i fynu. Rhoddir hanes rhyfedd i ni am yr ymddyddan a fu rhwng Samuel a Saul, yr hwn a goffodd iddo am ei bechod yn anffuddhau i'r Arglwydd, ac a ragfyngodd y rhoddi ar Arglwydd wersylhoedd Israel i law y Philistiaid, ac y lleiddid ef a'i feibion: felly y bu: Saul, wedi colli ei wyr, a lladd ei feibion, a syrthiodd ar ei gleddyd, ac a fu farw ar fynydd Gilboa. Gwel 1 Sam. xxviii, xxxi. Pan gafodd y Philistiaid Saul a'i dri mab yn gorwedd yn mynydd Gilboa, torasant ei ben, a dyoegasant ei arfau; goodasant ei arfau yn nly Astaroth; a'i gorph a hoeliasant ar fur Bethsan. Gwyr nerthol o Jabes Gilead a ddygasant ar hyd nos gorph Saul, a chyrrh ei feibion, oddiar fur Bethsan, ac a'u lloegasant yn Jabes, ac a gladdasant eu hesgryn dan bren yn Jabes, ac a ymprydiasant saith niwruod.

Y mae hanes ei ddiwedd yn athrist, ond yn addysgiadol.—1. Gwelwn un o ddechreuad gobethlawn, etto yn diwedd ei yrfa yn druenus, ac yn bechadurus hefyd, trwy farwolaethu ei hun.—2. Achos ei holl aflwyddiant oedd ei anffudd-dod i Dduw. Ceisiodd wneuthur i fynu y pall hwn trwy lawer o ffyrdd, ond heb lwyddo. Gwnai bob peth ond uffuddhau; yr oedd hyn yn brawf digonol o'i gyndynrwydd, a'i ddiabarch i Dduw yn wirioneddol, yn nghanol ei holl rith grefydd. Nid oes dim yn brawf o gyfnewidlad calon, heb uffuddod: os yw dyn yn anffudd i Dduw, y mae yn para yr hyn oedd wrth naturiaeth, er pob profes, doniau, ac ymweliadau. Gwir gyfnewidlad sydd yn gynnwys-edig, 'yn trol yr anffudd i ddoethineb y cyfiawn, ac uffuddhau o'r galon i'r ffurf o athrawiaeth a draddodwyd i ni.'—3. Gwelwn mor gyfiawn y mae Duw yn gadael yn eu cyfyngder, y rhai a'i gadawsant ef yn eu bucheddiad a'u bywyd.—4. Gwelwn drueni y rhai y mae Duw yn eu gadael! Dywedodd Saul, 'Y mae yn gyfyng iawn arnaf fi: canys y mae y Philistiaid yn rhyfela yn fy erbyn i, a Duw a gillodd oddi wrthyf fi, ac nid yw yn fy ateb mwych.'

Llawer o ddadleuon sydd wedi bod, ac yn bod etto, yn nghylch pwy a ymddangosodd i Saul; pa un ai Samuel ei hun, ai ynte Satan yn *dynodi* Samuel. Llawer a ysgrifenydd yn erbyn, ac o blaid, pob un o'r ddau olygiad. Pan ddarllenwyf yr hanes ei hun, bob amser, rhaid i mi gyfaddef mai hawsach o lawer genyf farnu mai Samuel ei hun oedd. Anhawdd genyf gredu pan byddo yr Ysbryd Glân yn ei alw Samuel, ei fod yn meddwl Satan; a hyny nid yn llefaru trwy Samuel, fel y gwnaeth trwy y sarph yn Eden, a'r rhai wedi eu meddiannu gan gythreuliaid, yn ei ddynodi, yn llefaru yn ei lais, ac yn ymrithio yn yr un ffurf ag ef. Hawsach genyf gredu, i Dduw (nid i ddeiwines) gyfodi Samuel i geryddu pechadur phfygus, gwrthryfelgar, nag iddo ysbrydoli Satan i sg-ddwydedy pethau nas gallasai eu gwybod heb hyny. Y mae holl araeth Samuel wrth Saul yn hollol anaddas i fod yn ngenau Satan, i ateb un

dyben iddo. 'Yr Arglwydd yn ddiau a wnaeth iddo,' neu (b) *drosto ei hun*, 'megys y lefarodd trwy fy llaw i.' Adn. 17. Y mae difrifwch dwys yn ngwath Duw yn goddef am unwaith i enaid hen brophwyd gwedi marw ymddangos fel tyat o'r neofoeld, a'i anifon i gadarnhau y gair a lefarodd pan oedd ar y ddaear, ac megys yn eistedd mewn barn ar bechadur balch, gelyn Duw, yr hwn oedd yn nyfyd yn annog ei hun mewn calon ddiodefiriol, trwy y beiau mwyafr dychrynlyd. Am y geiriau, 'Y fory byddi di a'th feibion gyda mi.' Y mae y gair כָּרַר yn arwyddo *yn fuan*, neu *ar ol hyn*. 'Gyda mi,' sef y byddi farw, byddi yn mhlith y meirw yn y byd arall. Gwrth-ddadleuir, Nas gallasai hen wraig trwy swynion gael un awurdod ar sant mewn gogoniant. Gwir; ac nis gallasai ar y cythraul ychwaith, heb ganiatyd yr Arglwydd. Nid hi oedd yr *achos*, ond ymfyniad Saul oedd yr *achlysur* i Samuel ymddangos.—Gwrth-ddadleuir drachefu, Wedi i'r Arglwydd wrthod ei ateb, 'na thrwy freuddwydion, na thrwy Urim, na thrwy brophwydi;' annhebyg iawn, gan hyny, iddo ei ateb trwy ddeiwines. Ateb, 1. Arwydda y geiriau yn hytrach nad oedd ganddo y *cyfseusdra* i ymfyn â'r Arglwydd yn y ffyrdd hyn, nag i'r Arglwydd beidio ei ateb. Yr oedd yr Urim gyda â'r arch-offeiriad yn ngwlad y Philistiaid, gyda Dafydd; ac nis gwyddom am un prophwyd y pryd hwn iddo ymfyn trwyddo.—2. Gallasai yr Arglwydd ei ateb mewn ffordd anghyffredin, er na wnai mewn ffordd gyffredin, er dyfnach argraff arno; a goddef iddo fyned at ddeiwines i ddangos iddo y graddau o annuwioldeb yr oedd wedi cynnyddu ynddo. Ond heb gymeryd arnaf symud ac ateb pob gwrthddad, gadawaf ar hyn, gwedi hyshyau fy meddwl dyllys fy hun ar y mater. EDR. GILBOA, MEFIBOSETH, MERAB, RISPAH. Gwel *Universal History*, vol. iv.—Historicus's *Account of the Life of David*.

SAWDL, SODLAU, (sawd) ffal. Am mai y sawdl ydyw y rhan isaf o'r corph, gosodir dynoliaeth Crist allan wrth y gair hwn, yr hwn a ysgodd Satan pan ddyoddefodd Crist yn ei ddarostyngiad yma yn y byd. Gen. 3. 15.—'Pan y'm hamgylchyno anwiredd fy sodlau.' Ps. 49. 5. Cyfeitha rhai y geiriau, 'Pan y'm hamgylchyno anwiredd fy nisodlwr fi;' sef pan fyddo anwiredd fy ngwrthwynebwyr cryfion a chreulon yn fy amgylchynu i'm disodli a'm gorchfygu. Darlunia y disodlwr hyn yn adn. 6. 'Rhai a ynddiriedant yn eu golud, ac a ymfrostiant yn lloesgrrwydd eu cyfoeth.' Er mai fy nisodlwr ydynt, am fy nyfetha, etto, 'Duw a wared fy enaid o feddiant uffern: canys efe a'm derbyn; am hyny paham yr ofnaif?'—'Dynoethi y sodlau,' a arwydda cywilydd, amharch, caethiwed, neu gyfyngder. Jer. 13. 22.—'Dyrchafu sawdl yn erbyn un,' a arwydda talu drwg am dda i uwch radd, fel pe tarawai anifel ei feistr; felly gwnaeth Judas yn bradychu Crist. Ps. 41. 9. Ioan 13. 18.

SAWL, (sa-wl) pwy bynag, y cyfryw.—'Y sawl a'm carant i, a garaf finnau.' Diar. 8. 17. Ps. 78. 40. Mat. 18. 21. a 23. 37.

Dysg hyd anget; ac anget i'r *sant* na ddysgo. *Diar*.

SAWYR, (sa-gwyr) *Llad*. SAPOB; *Saes*. SAVOUR: blas, chwaeth; arogl, ager, arwynt, adrywedd, edrywedd. Exod. 5. 21. Dan. 3. 27.

SCEFA, *Σκεφα*, [*darparedig*] Iuddeu ac arch-offeiriad; sef penaeth un o'r dosparthiadau offeiriadol, tebygol; yr oedd iddo saith o feibion cwrwdr-aid, a chonsurwyr, y rhai yn Ephesus a gymerasant arnynt enwi uwch ben y rhai âg ysbrydion drwg ynddynt enw yr Arglwydd Iesu. Ond cawsant eu curo gan yr ysbryd drwg, a bu gorfod arnynt ffoi o'r tŷ yn noethion ac yn archeolledig. 'Yr Iesu,' medd yr

ysbryd aflan, 'yr ydwyf yn ei adnabod;' sef ei fod yn 'fab Duw, a'r Messiah, a'm trechaf; 'a Phaul a adwaen,' fel gwas Iesu Grist; 'eithr pwy ydych chiwi?' Nid ydych chiwi yn ddysgyblion i'r Iesu, nac yn weision i Dduw, ond plant y diafol, ac nid oes i chiwi awdurdod araom ni. Act. 19. 13—17.

SCYTHIAD, Σκυθης, trigiannydd Scythia. Barnent y Scythiaid y genedl fwyaf barbaraid o'r barbariaid, ac ond ychydig yn well eu gwybodaeth a'u iachawdwr i'r rhai hynny; cawsant fwynbau yr un breintiau ag eraill. Col. 3. 11.

SEAR-JASUB, Heb. שַׂרְיָסוּב [y gweddill a ddy-chwel] un o feibion y prophwyd Esaiah. Pen. 7. 3. Tebygol fod yr enw hwn ar fab y prophwyd, fel Mahler-shahal-has-baz, yn allegawl, ac yn arwydd i'r bobl y byddai gweddill i ddychwelyd, yn ol etholedigaeth gras, a chael eu hachub er pob cyfyngder; ac na yddid, er y cyfyngderau mwyaf, i'r holl genedl gael ei thori ymaith. 'Y gweddill a ddychwel (שַׂרְיָסוּב) Sear-Jasub' sef gweddill Jacob, at y Duw cadarn.' Esa. 10. 21.

SEBA, שבא [meddwl] 1. Mab Cus. Gen. 10. 7. —2. Mab Raamah. Gen. 10. 7.—3. Mab Joctan Gen. 10. 28.—4. Mab Jocsan, ac wlyr Abraham. Gen. 25. 3. Gwel hefyd Jos. 19. 2. 1 Cron. 5. 13. 2 Sam. 20. 1, 2. Y rhai hyn oll a breawylasant, tebygol, yn Arabia, hwyrach, tu a'r deheu. Un neu ychwaneg o honant a roddodd enw i'r wlad y daeth ei brenines i ymweled â Solomon i Jerusa'em â llu mawr iawn, â chamelod, aroglau, aur, a meini gwerthfawr lawer iawn. Gelwir hi brenines y debau, a dywedir iddi ddyfod o ethafodd y ddaear. Mat. 12. 42. Luc 11. 31. Pa un ai Ethiopia, ai Abyssinia, yn Affric, neu barthau pellaf Arabia, yn agos i Fôr India, oedd gwlad y frenines, sydd wedi bod mewn dadl. Yn brænnol, cyd-fernt yr gyffredinol, fod Seba yn sefyll yn y parth mwyaf deheuol i Arabia Felix, rhwng y Môr Coch a Môr India; a bod brenines Seba yn un o hiliogaeth Abraham o Ceturah, a bod rhyw draddodiadau yn y wlad hono am wir grefydd heb eu colli; ac iddi glywed am ddoethineb a chlod Solomon gan y morwyr a ddeuent yn y llynges i wlad Ophir, y rhai a droisant i mewn i rai o borth-laddoedd y wlad hono. Y mae y dull yr arferir yr enw Seba, mewn manau eraill o'r ysgrythrau, yn cadarnhau hyn yn gryf. Job 6. 19. Psalm 72. 10, 15. Esaiah 60. 6. Jer. 6. 20. Ezeziel 27. 22, 23. a 38. 13. Y mae natur ei hanrhegion hefyd, y rhai oeddnt yn aml i'w cael yn Arabia, yn cadarnhau yr un peth. Yr achos a'i cynhyrfodd i'r datih hon, oedd 'clywed clod Solomon, am enw yr Arglwydd—a daeth i glywed ei ddoethineb.' Clywodd am enwog-rwydd Solomon, am ei wybodaeth, ei ddoethineb, a'i zel yn addoliad Duw, a daeth i weled ei waith a'i drefniadau, ac i'w brofi â chwestiynau celyd. Yr oedd ei hun yn arfer myfyrio yn ddirifol ar y pethau perthynol i grefydd a duwioldeb; ond o herwydd y diffyg o foddion addysg, nid oedd yn gallu cael boddlonrwydd i'w meddwl am lawer o bethau. Wrth ystyried ei hystlen (sef ei rhyw) a'i sefyllfa uchel, y mawredd a'r moethau arferol iddi fyw ynddynt, yr oedd ei thaith hirfaith i'r dybenion uchod yn brawf cryf o feddwl ymfyngar a duwiol, a wyddai werth gwir ddoethineb, ac yr oedd yn awyddus i 'brynu y gwir,' am un pris. Cafodd ei hoddioni yn hynod yn ei thaith: 'Mynegodd Solomon iddi ei holl ofynion:' cafodd ofyn yr hyn oll oedd yn ei chalon, yntau a'i hatebodd yn gyflawn ac yn foddlonol. Y mae yn dra thebygol fod y daith o fawr fendith iddi, ac iddi ddychwelyd i'w gwlad â rhagor o wybodaeth a zel dduw-ol. Diammeu i Solomon ei haddysgu am y Bod o

Dduw, ei berffethiau, ei gyfraith, a'i addoliad; ystyr y deml, yr allorau, a'r aberthau, yr offeiriad, a'r boll sefydliad cysgodol am addoliad Duw yn Jerusa'em. O lawnder ei meddwl, a gwreogorwydd ei hysbryd, torodd allan i fendithio Duw o herwydd yr hyn a welodd, ac a glywodd. Bydd ei zel a'i hafur yn dystiolaeth yn y farn yn erbyn y rhai a gawsant freintiau mwy, ac a ddygasant frifwytiau llai. 1 Bren. 10. 1—13. 2 Cron. 9. 1—12.

Preswylwyr Seba oedd y Sabaeid. Hwyrach fod mwy nag un Seba. Cawn un liwyth o honant yn anialwch Arabia, yn agos i wlad Uz, y rhai a ddygasant ymaith anifeiliaid Job. Pen. 1. 15. Yr oedd preswylwyr Seba yn masnachu â'r Tyriaid. Esac. 27. 22. Gwerthodd yr Iuddeon iddynt gaeth-weision o Tyrus, a brynasant gan fyddionedd Alexander Fawr. Joel 3. 8. Gorchfygwyd hwy gan Cyrus. Esa. 45. 14. Pregethwyd, a phregethir yr efengyl yn eu plith. Pa. 70. 10, 15. Esa. 60. 6.—'A'r Sabaeid hirion a ddeuant atat.' Esa. 45. 15. דַּיְמוֹן נְשִׂיָהוּ *dymion o fensur; sef talion, golygus, corphol.*

SEBA, שבא [שב] 1. Mab Bichri. 2 Sam. 20. 1, 2. Edr. ABEL-BETHMAACAH.—2. Enw fynon a gloddiodd gwëision Isaac, ac a roddodd enw i Beer-seba. Gen. 26. 33.

SEBAM, dinas yn Reuben. Num. 32. 3.

SEBANIAH, שבנאי [yr Arglwydd y dychwelydd] yr oedd tri o'r enw; dau yn offeiriad. Neh. 9. 5. a 12. 4. 1 Cron. 15. 24.

SEBARIM, שבירים [rhwyygiadau] lle rhwng Ai a Bethel. Jos. 7. 6.

SEBAT, שבט [teyrn-wialen] yr unfed mis ar ddeu. Zech. 1. 7. Enw Caldaeg neu Syriaeg. Gwel Newcome.

SEBER, שבר [rhwyygiad] mab Caleb o'i orddereh Maschab. 1 Cron. 2. 48.

SEBOIM, שבאים [geifr] un o'r pedair dinas a ddinystriwyd gan dan o'r nefeodd. Gen. 19. 24. Deut. 29. 23.—Coffeir am ddyffryn Seboim yn 1 Sam. 13. 18.

SEBON, (seb) Chald. שפון (*sapon*); Arab. سابون. Richards. Gr. σαπῶν (*sapon*); Llad. SAPO; Saes. SOAP: defnydd cyfansodol i lanhau a golchi âg ef.—Agalen o sebon, sef bar o sebon.—Arwydda y gair Heb. בֹּרִית (*borith*) a gyfeithir *sebon* yn Jer. 2. 22. rhyw lysienyn o'r enw, sef *salt-worth*, neu *salt-worth* medd M. Goguet, yn aml yn Syria, Judea, yr Aiph, ac Arabia; defnyddiant ei lwch, wedi ei loegi, i olchi a glanhau âg ef. Neu, hwyrach, yr arwydda y defnydd cyfansodol wedi ei wneuthur o lwch y llysieuya bwn. Mal. 3. 2.

SEBUEL, שבואל [gorphwysfa Duw] mab hynaf Gersom, mab Moses. 1 Cron. 23. 16.—U arall o'r enw, a'r un teulu. 1 Cron. 26. 24.

SECT, Llad. SECTA; Ffr. SECTE; Saes. SECT: plaid. Αἵρεσις, *heresi*, yw y gair Groeg a gyfeithir *sect*. Gwel Act. 15. 5. a 24. 5. a 26. 5. a 28. 22. Edr. HERESI. Yr oedd pedair plaid yn mhlih yr Iuddeon yn amser yr Iachawdwr; sef y Pharisaid, y Saduceaid, yr Herodianiaid, a'r Esseniaid. Yr oeddnt yn amrywio mewn daliadau ac arferion, ond yn ymuno mewn addoliad yn y synagogau, ac yn y deml. Gwel yr amrywiol eiriau. Yr oedd pleidiau yn mysg y doethion Groegiaid; megys y Peripatetiaid, y Stoiciaid, yr Academiaid, y Cyniciaid, a'r

* Τα σωματισταί των κατοικωντων αξιολογωτερον, y mae cyrph y rhai sydd yn preswyllo y wlad hon yn dra golygus. Agatharchides, cap. 50.—In Vitringa.

Epictureaid. Felly, yn yr un modd, y mae amryw iol bleidiau yn mhllith Cristionogion, ond un ydyw yr eg-lwys, dyweddi a choroph Crist. Eph. 4. 4.

SECUNDUS, dywybil Paul, Thessaloniat, yr hwn a'i dilynodd o wlad Groeg i Asia. Act. 20. 4.

SECHACHA, סככה [*cysgod*] dinas yn ngwlad Judah. Jos. 15. 61.

SECHANIAH, שכניה [*yr Arghwydd yn agos*]. Cofreir am amryw o'r enw hwn. Gwel i Cron. 3. 21. a 24. 11. Ezra 8. 3. Neh. 6. 18.

SECHEM, שכם [*rhan*] 1. Mab Gilead. Num. 26. 31.—2. Mab Hemor, yr hwn a dreisiodd Dinah merch Jacob. Gen. xxiv. Edr. DINAH, HEMOR, JACOB.—3. Dinas o'r enw yn mynydd Ephraim, yn nghylch deng milltir ar hugain i'r gogledd o Jerusalem. Dinas y Lefaid, a dinas noddfa. Yn agos i'r ddinas, prynodd Jacob randir gan Hemor, tad Sechem, yr hwn y bu gorffod arno wedi hyny ei ddwyn o law yr Amoriatid a'i gleddyf a'i fwa. Hwn a roddes i Joseph, yr hwn a gladdwyd yno. Gen. 33. 19. a 48. 22. Jos. 24. 32. Act. 7. 16. O herwydd meddwdy a trigolion, galwyd hi *Sichar*. Ioan iv. Jos. 20. 7. a xxiv. Barn. ix. 1 Bren. 12. 1.—25. Edr. SICHAR.

'Cyfeillach o offeiriad laddant ar y ffordd tua Sechem megis llu (o rai) yn disgwil un: caws gwant ysgelder.' Hos. 6. 9. Dr M.—'Ac fel y mae mintai o ladron yn dwsywyl gwr, felly y mae cynulleidfa yr offeiriad yn ladd ar y ffordd yn gytun.' Y mae y cyfleithiad Syriaeg, Symmachus, y *Vulgate*, a'r Esgobion Horsley a Newcome, yn golygu y gair *Sechem*, fel enw priodol y ddinas hono, yr un fath a'r Dr M. Enwir Gilead, sef Ramoth Gilead, tebygol, yn yr adnod o'r blaen. Yr ydoedd hon a Sicheim yn ddinasoedd noddfa. Deut. 4. 43. Jos. 20. 7. a 21. 38. Yr ydoedd y ddwy gan hyny yn drigiantol gan offeiriad a Lefaid. Wrth ddarlunio y gyntaf gweidi ei halogi a gwaed, a'r ffordd o'r naill i'r llall yn llawn o ladron, y geasyd y prophwyd yr offeiriad allan fel hudwyr y bobl i'r eilun-addoliaeth hwnn a fu yn y diwedd yn ddinystr i'r genedl.—Rivetus ac erall, a olygant y gair yn arwyddo, fel yn ein cyfleithiad ni, 'un ysgwydd,' neu 'yn gytun,' fel ychain wedi ei cwplysu, yn cyd-dynu yn egniol mewn drygioni. Yr oedd sefyllfa Sechem a Samaria yn agos i'w gyllydd; gelwyd hi hefyd Neapolis.

'A hwy a symudwyd i Sicheim, ac a ddodwyd yn y bedd a brynasai Abraham er arian gan feibion Emmor tad Sicheim.' Actau 7. 16.—'Hwy (sef y tadau) a symudwyd i Sicheim, ac a ddodwyd yn y bedd a brynasai Abraham,' &c. Yr hyn a brynasai Abraham oedd maes ac ogof Machpelah; a hyny nid gan feibion Emmor, ond gan feibion Heth, ac i'phron mab Zoar yr Heffad. Gen. 23. 16, 17. Ond y rhan o'r maes yn Sechem a brynwyd gan feibion Emmor, a brynwyd gan Jacob. Gen. 33. 19. Llawer ffordd a ddychymygwyd gan feiriad i symud yr anghysondeb hwn. Rhai a ddyblant rai o'r geiriau fel hyn:—'Ac a ddodwyd yn y bedd a brynasai Abraham er arian (*a'r bedd a brynasai Jacob*) gan feibion Emmor tad Sechem.' Neu, ynte, 'A ddodwyd yn y bedd a brynasai Abraham er arian, *heblau hwnn* gan feibion Emmor tad Sechem.' Os gadewir y gair *Abraham* allan, fel y dylid, yn ol meddwl Bochart, rhed y geiriau fel hyn, 'A hwy a symudwyd i Sechem, ac a ddodwyd yn y bedd a brynwyd er arian gan feibion tad Sechem.' Yn ol y *Vulgate*, yr Arnaeag, a'r Ethiopaeg, rhydd W. S. mab Sechem, ond dilys yw mai mab Emmor oedd Sechem (Gen. 33. 19. a 34. 6.) onid oedd dau o'r enw, un yn dad a'r llall yn fab Emmor.

Bu farw Jacob a'r deuddeg patriarch yn ngwlad yr Aipht. Claddwyd hwynt oll, yn ol geiriau Stephan, yn ngwlad Canaan. Act. 7. 17. Jacob a gladdwyd

yn ogof Machpelah, y beddrod a brynodd Abraham gan feibion Heth; a Joseph a'i frodyr a ddodwyd yn y bedd yn Sechem, a brynasai Jacob gan feibion Emmor. Er nad oes hanes ond am ddygiad esgyrn Joseph i fynu, ond wrth hyn, tebygol, ddwyn i fynu esgyrn ei frodyr ef hefyd.

SECHU, שכי [*i'w gwyllyddwriaeth*] lle nodedig am y ffynon fawr oedd yno. 1 Sam. 19. 22.

SEDAD, lle o du y dwyrain i Hethlon, ar gyffiniau gwlad yr addewid. Num. 34. 8. Eze. 47. 15.

SEDECIAH, זדקיה [*yr Arghwydd yw fy nghyffiawnder*]. 1. Mab Josiah o Hamutal, merch Jeremiah o Libnah. Pan gaethiwydd Nebuchodonosor Jehoia-cim, gosododd Mattaniah, brawd ei dad, yn frenin yn ei le, ac a drodd ei enw yn Sedeciah. 2 Bren. 34. 17. Gwnaeth iddo dyngu fyddoldeb iddo. 2 Cron. 36. 13. Dechreuodd deyrnasu pan oedd yn un mlwydd ar hugain oed, a theyrnasodd un mlwydd ar ddeg. Yn groes i rybuddion yr Arghwydd trwy Jeremiah, ymgaledodd ef a'i bobl yn eu bellun-addoliaeth a'u pechodau eraill. Yn y flwyddyn gyntaf o'i deyrnasiad, anfonodd Elasaah mab Saphan, a Gemariah mab Hileiah, i Babilon, hwyrach, gyd â'r drefh: a ohyd â'r rhai hyn, tebygol, yr anfonodd Jeremiah ei lythyr at y caethion oedd yno. Jer. xxix. Yn nghylch pedair blynedd gwedi hyny, naill ai efe a aeth ei hun, neu o'r hyn leiaf, ac a anfonodd Sersiah brawd Baruch, i Babilon, gyd â'r hwn yr anfonodd Jeremiah ei brophwyddiaethau yn erbyn Babilon, ac a barodd iddo ddarllen yr holl eiriau, a rhwymo maen wrtho, a thafu y llyfr i ganol yr afon Euphrates, a dyweddyd, 'Fel hyn y soddir Babilon, ac ni chyfyd hi.' Jer. 51. 59—64. Yn y nawfed flwyddyn o'i deyrnasiad, efe a ymgyffmmododd â Pharaoh-Hophrah, brenin yr Aipht, a gwrthryfelodd, yn groes i'w lly, yn erbyn brenin Babilon. Ar hyn, daeth Nebuchodonosor a'i fyddinoedd i wlad Judea, ac a warchaeodd ar Jerusalem. Blwyddyn sabothol oedd hon, pan ddylasai yr holl bobl ryddhau eu holl geithion, yn ol y gyfraith. Exod. 21. 2. Lef. 25. 39, 40, 41. Deut. 15. 1, 2, 12. Jer. 34. 8, 9, 10, 14. Rhyddasant hwynt, gwedi eu cadw yn hwy nag y dylasant, ac a ddeisyfasant ar Jeremiah weddio drostynt. Yn y cyfamser, daeth llu Pharaoh o'r Aipht, a'r Caldeaid a aethant oddiwrth Jerusalem i'w cyfarfod. Yn yr yspaid hwn, edifarhaodd y bobl am ryddhau eu caethion, ac a'u caethiwasant drachefn (Jer. 34. 11—22.) yr hyn a lidiodd yr Arghwydd yn eu herbyn yn fawr. Gwedi gorchfygu yr Aiphtiaid, nes eu gyru hwynt yn eu hol, Nebuchodonosor a ddychwelodd i warchae ar Jerusalem. Ymgyngorodd Sedeciah â Jeremiah, ond nid oedd ganddo amynedd i wrando, nac ysbryd i ddilyn ei gynghorion da ef. Annogodd Jeremiah iddo fynd ac ymostwng i frenin Babilon, ac y byddai yn dda iddo. Ond gwrthododd Sedeciah y cynghor hwn. Yn yr unfed flwyddyn ar ddeg i Sedeciah, cymerwyd Jerusalem. 2 Bren. 25. 2, 3, 4. Jer. 39. 2, 3. a 52. 5, 6, 7. Ffodd Sedeciah, a'r holl flwyrgyd âg ef, ar hyd y nos. Y Caldeaid a erlidasant ar eu hol, ac a'u goddiweddasant hwynt yn rhysoydd Jericho; daliasant Sedeciah, ac a'i dygasant at Nebuchodonosor i Riblah; lladdodd ei feibion o flaen ei lygaid, a holl dywysogion Judah; tynodd ei lygaid yntau, ac a'i rhwymodd mewn cadwyni i'w ddwyn i Babilon, lle y bu efe farw, ac y claddwyd ef yn anrhydeddus gan ei gyfeillion. Gwel Jer. xxi, xxvii, a 32. 1—5. a xxxiv, xxxvii, xxxix. 2 Bren. xxv. EDR. JEREMIAH, JERUSALEM.—2. Ail fab y brenin Jehoia-cim. 2 Cron. 36. 10.—3. Mab Cernaana, gau brophwyd o Samaria. 1 Bren. 22. 11, 24.—4. Mab Maseiah, yr hwn bob amser a wrthwynebai Jeremiah. Prophwydodd Jeremiah yn ddychrynllyd yn ei erbyn ef, ac yn erbyn Ahab mab Colaiah. Jer. 29. 21, 22.

SEDEUR, שֵׁדוּר [goleuni galluoy] tad Elisur, o Iwyth Reuben. Num. 1. 5.

SEFYLL. Edr. SAƲ.

SEFYLLFA—WYR, lle i sefyll, gorsaf, safiad; cyfiwr; galwad. Psalm 69. 2. Esa. 22. 19. Mic. 1. 11.—'A'r sefyllwyr.' Act. 23. 4. 'A'r ei oedd yn sefyll gerllaw.' W. 8.

SEGUB, שֵׁגֻב [amgaeru] 1. Mab Hezron, a thad Jair. 1 Cron. 2. 21, 22.—2. Mab Hiel y Bethelad. 1 Bren. 16. 34. Edr. HIEL.

SEGUR—DOD—YD, (cur) dlog, diogawrth, di-waith, mewydus; bod mewn hamdden, ac yn ddidrafferth; diogi.

Tri pheth sydd yn llygru y byd; balchder, afraid, a segrwyd.
Baradae.
Diar.

'Am bob gair segur,' &c. Mat. 12. 36. Πημα απορ, gair ansuddiol, anadeiladol; geiriau heb fod er mynegi gogoniant Duw, nac er adeiladaeth i ddynton; ymadrodd ffol. Eph. 5. 4. Pa faint mwy raid rhoddi cyfrif yn y farn am eiriau caledion yn erbyn Duw, neu eiriau cyfeillornus a chabledus—geiriau yn llawn enffigen, dygasedd, a halogedigaeath? Preg. 12. 14. Rhuf. 2. 16. Dat. 20. 12. Edr. GWAG-SIARADUS, RHODRESGAR.

SEHON, Heb. שֵׁחֹן [dioreiddio] brenin yr Amoriaid. Nacodd ffordd i Israel fyned trwy ei wlad, ond ymladdodd yn ei erbyn. Gorechfygodd Moses ef, a rhoddodd ei wlad i'r Reubeniaid. Num. xxi. Yr oedd Sehon gwedi ymladd o'r blaen yn erbyn brenin Moab, a chymeryd ei dir oddi arno hyd Arnon.

SEIBIANT, (saib) gorphwysfa, enyd, gorsaf, hamdden; aros, ymaros.—'Pan welodd Pharaoh fod seibiant iddo.' Exod. 8. 15.—'Ni chymyer ei galon seibiant liw nos.' Preg. 2. 23. Dr M.

SEIR, Heb. שֵׁיר [blaeoep] 1. Tad yr hen Horiaid. Gen. 36. 20.—2. Mynydd nodedig o du y dehaw a'r dehaw-orllewin i'r Môr Marw, yn ngwlad Edom, a alwyd felly, hwyrach, oddiwrth Seir yr Horiaid; yr un yw mynydd Hor a Seir, tebygol.—3. Bryn yn agos i Ciriath-jearim. Jos. 5. 10.

SEIRATH. Ehwd, wedi lladd Eglon, a ddiangodd i Seirath, lle yn agos, tebygol, i Gugal, neu Bethel. Barn. 3. 26. Edr. EHWDD.

SEILIO. Edr. SAIL.

SEL—IO—EDIG, Ffr. SCELE; Llad. SIGILLUM; Saes. SEAL: insel, sel-fodrwyr. Peth i selio ág ef. Dat. 7. 2. Yr ydoedd seliau yn arferedig yn foreu yn mhilth yr Hebreaid, a dygent hwynt mewn modrwyau ar eu bysedd, neu mewn breichledau ar eu breichiau. Gen. 38. 25. Can. 8. 6. Yr oedd 'dwyn sél,' yn arwyddo swydd oruchel. Felly, pan osododd Pharaoh Joseph yn rhaglaw, tynodd ei fodrwyr (a'r sél arni) oddiam ei law, ac a'i rhoddas ar law Joseph. Gen. 41. 42. Felly Ahasferus a roddodd fodrwyr Haman i Mordecai, yn arwydd o'i ddyrchafiad i swydd oruchel yn mhalas y brenin. Esther 8. 2. cymh. adn. 10. á pen. 3. 10.

1. Arwydda sél, weithiau, darn o gwyr, neu y cyffelyb, á nód sél arno, gwedi ei roddi wrth beth arall; ac felly y mae i'w ddeall am saith sél y llyfr cyfriniol yn Dat. v., vi. Y cyfrwy lyfr oedd ag a arferid gynt gan yr hynafiaid; sef rhol o lyfr, neu yn hytrach, yn fwy addas, rhol yn cynnwys saith o rolau, fel yr oedd agoryd un sél yn agoryd un rol, neu lyfr. Gwel Vitringa. Ac am na ellid darllen y llyfr, neu y rhol, tra byddai yn seliedig (cymh. Esa. 29. 11.) felly seliau y llyfr prophwydoliaethol hwn a arwydda ei ddirgelteuch,

ac yn wir, anhaesdra cyflawni y dygwyddiadau hyny a ddarlunir ynddo: (gwel Dat. 5. 3, 4, 5.) ac agor y seliau olynol, a arwydda y cyflawniad o'r damweiniau a ddarlunir ynddynt, olynol.—Y mae y chwech sél gyntaf yn cyfeirio at gyfiwr yr eglwys ac ymerodraeth Rhufain, o ddechreuad gweinidogaeth Crist, hyd A. D. 393, pan ddadymchwelwyd Paganiaeth yn yr ymerodraeth hòno; mae y seithfed sél yn cyrhaedd o hyny hyd ddiwedd y byd; ac yn cynnwys ynddi udganiaeth y saith udgorn, a thywaliaith y saith phiol a'r saith bla ynddynt.

2. Arwydda sél hefyd, yr argraff neu y cerfiad ar y sél. 2 Tim. 2. 19. Cymb. Dat. 9. 4. a 14. 1. Edr. SAIL. Nid oes i sél y Mahometaniaid, yn neillduol y Tyrciaid a'r Arabiaid, un llun neu ddelw, ond cerfiad yn unig; yr un fath y Persiaid; yr ydoedd eu selian, medd Mr Hanway, á'u henuau yn aml yn gerfedig arnynt, a rhyw adnod o'r Coran. Gwel Hanway's Travels. Tra thebygol mai yr un fath oedd y seliau Iuddewig. Gwel Exod. 28. 11, 36. Yn addas, gan hyny, mae yr apostol yn galw y cerfiad ar y sél, yn sel. 2 Tim. 2. 19. Y mae priodoldeb neillduol yn y geiriau, medd y Dr Doddridge, yn cyfeirio at yr arteriad o gerfio ar rai o'r meini yn y sail enwau y personau, gan hwy, a'r dybenion i ba rai y cyfodwyd yr adeiladaeth; ac nis dichon dim yn fwy annerf gobaith, a rhwymau uffudd-dod Cristionogion, na'r cerfiad dyblyg hwn; sef 'Yr Arglwydd a edwyn y rhal sydd eiddoef.—A phob un sydd yn enwi enw Crist, ymadawed oddiwrth anghyflawnder.'

3. Arwydda selio, 1. Rhoddi sél ar beth er diogelwch. Mat. 27. 66. Cymb. Dat. 20. 3. Dan. 6. 17.—2. Diogelu. Rhuf. 15. 28.—3. Cadarnhau, arwiro, awdurdodi.—'A seliodd mai gelwir yw Duw.' Ioan 3. 33. 'A arwirodd (neu ardstioedd) wirionedd Duw.' Campbell. Cymh. Neh. 9. 38. Jer. 32. 10, 11, 14, 44.—'Hwn a seliodd Duw Dad.' Ioan 6. 27. A awdurdododd gyd ág eglurdeb digonol, fel y Messiaid, ei Genad, a Chyfranwr bara bywiol ac ysbrydol, trwy lef o'r nefoedd, a'r gwyrtbiau a wnaeth. Cymb. 1 Bren. 21. 8. Esther 3. 12. a 8. 8. Yn y golygiad hwn, gelwir yr enwaediad, 'Insel cyflawnder y ffydd.' Rhuf. 4. 11. Edr. INSEL. Ac y gelwir yr apostol y Corinthiaid, 'Sél ei apostoliaeth.' 1 Cor. 9. 2.—4. Nodi, rhoddi nód ar; fel yr ydoedd yn arferol o wneuthur ar gyfrif caeth-welion a milwyr; yn enwedig ar eu talcenau a'u dwylaw. Ezec. 9. 4. Dat. 7. 2, 3. a 9. 4. Gwel Vitringa a Daubuz ar Dat. 7. 2, 3. Y mae Inc yn cael ei ddefnyddio yn Persia hyd heddyw, nid yn unig i ysgrifenu, ond hefyd i nodi ág ef á'u seliau.—5. Yn y ddau ystyr diweddaf y priodolir ef i Gristionogion; y maent gwedi eu selio er eu cadarnhad, ac er eu gwahanedigaeth oddi wrth erall. 2 Cor. 1. 22. Eph. 1. 13. a 4. 30. Yr Ysbryd yw y Sél a'r Seliwr, a'r addewid yw y moddion o'u seliad; a gwahanedigaeth a chadarnhad ydyw yr effeithiau. Neu, Ysbryd yr addewid, a arwydda yr Ysbryd addawedig gan y Tad, yr hwn sydd Ysbryd Glán, neu Sanctaidd; gan hyny, y mae y seliad yn waith sanctaidd, ac argraff sanctaidd, sef delw Duw, yr hon ydyw effaith y seliad; yr hyn sydd yn rhoddi y cadarnhad mwyaf dilyn o'u bod hwy yn blant i Dduw. Y mae y seliad hwn yn gwahaniaethu pawb seliedig oddiwrth y diseliedig, trwy yr argraff arnynt yn ganlynlol i'r seliad; a bydd Duw yn sicr o addef a diogelu ei seliedigion.—6. 'Sello lyfr,' a arwydda dirgelwch a phellder dyfodiant y dygwyddiadau rhag-ddwywedid ynddo. Gwel Dan. 12. 4, 9. Ar y llaw arall, gorchymynir i Ioan, 'Na selia eiriau prophwydoliaeth y llyfr hwn; oblegid y mae yr amser (iddynat ddechreu gael eu cyflawni) yn agos.' Dat. 22. 10. Gwel Daubuz a Vitringa in loc. Felly selio a arwydda, cadw yn ddigrel. Dat. 10. 4.

'Selia Duw addysg,' trwy ei argraffu yn ddwfa ar

y meddwl. Job 33. 16.—'Selia law pob dyn,' pan yr amddifada hwynt o allu a chyffeudra i gyflawni eu hamcanion. Job 37. 7.—'Selia ar y sêr,' pan y gorchuddia hwynt â chymylau. Job 9. 7.—'Ac i selio pechodau.' Dan. 9. 24.—'And to make an end of sins.' *Saes.* Yn cyffeithu yn ol y *keri* כְּרִי ar ymyl y ddalen, ac nid yn ol y *ketib* כְּתִיב yn y testun. Arwydda y gair selio yma, yr un peth a *gorchuddio, celu, dirgelu.* Gellir cyffeithu y geiriau 'I attal camwedd, i orchuddio pechodau, ac i wneuthu: iawn dros anwredd.' Edr. DYBENU.—'Ffynon seliedig.' Can. 4. 12. Edr. FFYNON.

SELA, סֵלָא [*octr*] dinas yn Benjamin. Jos. 18. 28. Yma y claddwyd esgyrn Saul a Jonathan yn meddr. d Cis, tad Saul. 2 Sam. 21. 14.

SELAH, סֵלָה [*dyrchafu*] sef dyrchafu y meddwl neu y llais, neu bob un o'r ddau; yn arwyddo mater: o bwys, teilwng i'w ystyried. Arferir y gair hwn dros ddeg a thriugain o weithiau yn y Psalms, a thair gwaith yn llyfr Habacuc; bob amser yn niwedd ymadrodd, ac nid unwaith yn y cyfansoddiad. Rhoddir ef yn nghanol adnod yn Ps. 55. 19. a 57. 3. Hab. 3. 3, 9. yn mhob man arall rhoddir ef yn niwedd adnod. Y farn fwyaf tebygol i wir yw, mai nod cerddoriaeth yw, i gyfarwyddo y cerddorion a'r cantorion yn ngwasanaeth y deml, i newid neu ddyrchafu eu lleisiau, neu yr offerynnau cerdd. Cyffeitha y LXX. ef yn mhob man διαψαλμα, yr hwn a arwydda *newidiad yn y canu ar gerddoriaeth.* Hammond on Ps. 3. 2. Hwyrach fod iddo hefyd yr un ystyr a rhyfeddnod. Y *Chaldee Paraphrast* a'i cyffeitha, yn *drauwydd.* Arwydda, medd y dysgedigion Iuddewig, *Nud oes diwedd ar y mater.*

SELAH, 1. Mab Arphaxad, a thad Heber. Gen. 11. 12—15.—2. Mab Judah. Gen. 38. 11.

SELA-HAMMAH-LECOTH, [*craig y gwahan- iadau*] y craig o'r hon y galwyd Saul o erlid Dafydd i wrthsefyll y Philistiaid. 1 Sam. 23. 28.

SELAM.—'A'r Selam yn ei ryw.' Lef. 11. 12. *Heb.* סֵלָם *tôri*; *Saes.* BALD-LOCUST: gadawyd y gair heb ei gyffeithu yn y cyffeithiad arferedig yn awr, a'r Dr M. Tebygol mai rhywogaeth o locustiaid, a feddylir, anadnabyddus yn y gwledydd gorllewinol. Yr oeddynt yn fwytadwy dan y gyfraith.

SELCHAH, dinas yn ngwlad Basan. Deut. 3. 10. Selchah yw yr enw yn Jos. 12. 5. a 13. 11. 1 Cron. 5. 11.

SELEC, סֵלֶץ [*y cysgod*] Ammoniad, un o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 23. 37. 1 Cron. 11. 39.

SELEMAH, yr oedd dau o'r enw. Ezra 10. 41. Neh. 13. 13.

SELER—AU, *Llad.* CELLARIUM; *Efr.* CELLER; *Teut.* KELLER; *Saes.* CELLAR: diod-gell, trull; lle cadwer amguedd tŷ, cuddugl.—'Selerau i gwnid yr ŷd, a'r gwin, a'r olew.' 2 Cron. 32. 28.—'Selerau olew.' 1 Cron. 27. 28. Y selerau, y cell-oedd, a'r ystafelloedd, a arwyddocant, tebygol, yr ystafelloedd oddi amgylch y deml, yn dair o uchder; ac a wahaniaethir wrth yr enwau hyn, oddiwrth y gwahanol ddefnydd a wnaed o honnynt. 1 Cron. 28. 11. *The treasures, the upper chambers, and the inner parlours.* *Saes.*

SELES, mab Helem. 1 Cron. 7. 35.

SELEUCIA, yr oedd amryw ddinasoedd o'r enw hwn yn Asia, ond ni choffeir yn yr ysgrthyrau ond am Seleucia yn Syria, ar yr afon Orontes, a adeiladwyd gan Seleucus Nicator. Act. 13. 4.

SELOMITH, merch Dibri o lwyth Dan, a mam y

bachgen a labyddiwyd am gabled. Lef. 24. 10, 14.—Yr oedd amryw eraill o'r enw. 1 Cron. 3. 19. a 23. 9, 18. a 26. 25, 26.

SELOMOTH, 1 Cron. 24. 22.

SELSAH, [*cysgodol*] lle ar gyffiniau rhandir Benjamin. 1 Sam. 10. 2.

SELUMIEL, סֵלֻמִּיֶל [*heddwch Duw*] mab Suri-sadai, penaeth lwyth Simeon. Num. 1. 6. a 7. 36.

SEM, שֵׁם [*enu; enwogrwydd*] ail fab Noah. Gen. 5. 32. Ei hiliogaeth of a boblogasant barthau deheuol Asia. Bu yr eglwys yn mhlith ei hiliogaeth of dros 2000 o ffynyddoedd cyn Crist. Edr. CANAAN, HAM, JAPHETH, NOAH.

SEMA, 1. Mab Recem, a thad Maon. 1 Cron. 2. 44.—2. Mab Joel. 1 Cron. 5. 8.—3. Enw dinas yn Judah. Jos. 15. 26.—4. Mab Hebron. 1 Cron. 2. 42, 43.

SEMAAH, un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 12. 3.

SEMAIAH, enw y prophwyd a anfonwyd at Rehoboam, a chenadwri oddiwrth Dduw yn gwaraful iddo ryfela yn erbyn Israel. 2 Cron. 12. 16. Edr. REHOBOAM.—Yr oedd amryw eraill o'r enw. Gwel 1 Cron. 3. 22. a 4. 37. a 5. 4. a 11. 2. a 15. 8, 11. a 26. 4, 7. 2 Cron. 17. 8. a 29. 14. a 31. 15. a 35. 9. Ezra 8. 16. a 10. 21, 31. Neh. 6. 10. Jer. 29. 24—32. a 36. 12.

SEMARAIM, סֵמַרַיִם [*nôdd*] dinas yn Benjamin, yn agos i Bethel. Jos. 18. 22. 2 Cron. 13. 4.

SEMARIAD, סֵמַרְיָד [*gwlan*] hiliogaeth degfed mab Canaan. Tebygol iddynt adeiladu a phoblogi Simyra, yn Phenicia. Gen. 10. 18.

SEMARIAH, yr oedd dau o'r enw. 1 Cron. 12. 5. Ezra 10. 32.

SEMEBER, brenin Seboim. Gen. 14. 2.

SEMEI, tad Matthias, a mab Joseph. Luc 3. 26.

SEMER. Edr. SAMARIA.

SEMIDA, mab Gilead o Manasseh. Num. 26. 32. 1 Cron. 7. 19.

SEMINITH, סֵמִינִית [*brader, helaethrwydd, wythfed, neu y nifer helaeth*] 1 Cron. 15. 21. Titi Ps. vi, xii. Rbai a farnant yr arwydda offeryn cerdd: cyffeitha y Dr Morgan ef, 'ar yr wyth dan?' eraill yr arwydda y don, y mesur, neu y cywair, yr oeddynt i ganu: ond Fenwick a Parkhurst a farnant, gan y rhagflaenir ef a'r rhagddod *by yn nghylch*, yr arwydda *mater*, neu *ddefnydd* y gân; sef rhagorol olud gras Duw yn Nghrist: ac os yw Ps. vi, xii. i'w golygu gwedi eu llefaru yn brophwydoliaethol yn mherson Crist, arwydda yr olew llawenydd a pha un yr eneinwyd Crist, (Ps. 45. 8. cymh. Act. 10. 38.) yr hwn a dywalltodd efe yn helaeth ar ddydd y Pentecost ar ei gyfeillion. Cyffeitha Fenwick titl Ps. vi. I, *neu am yr hwn sydd yn rhoddi y fuddugoliaeth meon gorthrymderau, ar yr eneiniaid, sef eneiniaid yr Ysbryd Glân.**

SEMIRAMOTH, Lefad, ac un o borthorion y deml. 1 Cron. 15. 18.

SEN, שֵׁן [*dant*] arwydda y gair *dant*; hefyd, darn o graig noeth, yn tafu allan fel dant. Rhwng Mispah a Sen y gosododd Samuel y maen Ebenezer (sef imnen cynnorthwy) i fynu, yn goffadwriaeth am y fuddugoliaeth a roddodd yr Arglwydd iddynt ar y Philistiaid. 1 Sam. 7. 12.

* Gwel Fenwick's Thoughts on the Hebrew Titles of the Psalms.

SENAAH, סנאה [perth] Ezra 2. 35.

SENACHERIB, סנחריב sanherib [perth dinystr- iad] hefyd Jareb, hwyrach. Hos. 5. 13. a 10. 6. Brenin Assyria, ac olynwr Salmaneser. Edr. HEB- ZECIAH. Pedair blynedd y teyrnasodd, a lladwyd ef gan ei ddau fab. Esa. 37. 38. Gwedi dychwelyd i Ninifeh, ar ol dyfetha ei fyddin yn ngwlad Judea,* dywedir iddo ymddwyn yn greulon tu ag at yr Iudd- ewon caeth yn ei wlad. Tobit 1. 18.

SENAN, סן [oerfel] dinas yn Judah. Jos. 15. 37.

SENASAR, mab Jeconiah, brenin Judah. 1 Cron. 3. 18.

SENIER. Edr. HERMON.

SEN—U, (sy-en) ymseirh, gogan, cerydd ar eir- iau; ymgainio, ymryson ar eiriau; ceryddu.—'Nid yn talu drwg am ddrwg, neu sên am sên.' 1 Petr 3. 9. —'Neu ddirmic dros dirmic.' W. S. a Dr M. Λο- δοπιας, difemoui. 1 Tim. 5. 14. 1 Cor. 5. 11. a 6. 10.

SEPHAM, dinas yn Syria. Num. 34. 10, 11.

SEPHANIAH, צפניה [cuddiedig gan yr Arglwydd] mab Maaseiah yr offeiriad, yr hwn a anfonodd Seda- ciah brenin Judah at Jeremiah y prophwyd, yn nghyd â Jehucal, i erfyn arno weddio drostynt, pan oedd llu y Caldeald yn gwarchae ar Jerusalem. Jer. 37. 3.

SEPHANIAH, צפניה [dirgeluch yr Arglwydd] 1. Yr ail offeiriad dan Seraiah, yr offeiriad penaf. 2 Bren. 25. 18. Jer. 21. 1. a 37. 3. Lladwyd ef a Seraiah yn Riblah, trwy orchymyn Nebuchodo- nosor.—2. Lefiad o denlu Cohath. 1 Cron. 6. 36.

—3. Prophwyd, mab Cusi, ac wyr Gedaliah. Yr oedd yn byw yn amser Josiah, mab Amon, brenin Judah, tua diwedd ei deyrnasiad, pan oedd crefydd wedi dirywio yn fawr yn y wlad, trwy ragrith y rhai oedd wedi cyd-fyned â diwygiad y brenin duwio hwnw. Yr oedd yn cyd-oesl â Jeremiah, yn mlyn- yddoedd cyntaf y prophwyd hwnw; ac arferant, yn aml, yr un gyffelyb iaith. Argyhoedda yr Iuddewon yn llym am eu drygioni, yn y bennod gyntaf a'r drydedd, a rhag-fynega eu caethiwed a'u drygyd. Yn yr ail bennod, y mae yn annog y bobl i edifeirwch, ac yn rhag-fynegi dystryw y Philistiaid, y Moabiald, yr Ammoniaid, yr Ethiopiaid, a'r Assyriaid, y cened- loedd oeddynt yn ychwanegu at, ac yn gorfoleddu yn nrygyd yr Iuddewon. Diweddâ gyda phro- phwydoliaethau gogoneddus am ddyddiau yr efengyl, a llwyddiant mawr yr eglwys.

* Y mae y Milwriad Rawlinson yn barnu fod cyfeiriad at Senacherib yn y darluniau a ddarganyddwyd yn ddiweddar yn Ninifeh: ac y mae y darluniau manwl o un o'r cerf-ysgrif- eniadau ar un o'r teir a ddygwyd oddi yno wedi troi allan i fod yn ddarluniau o ymgyrch Senacherib yn erbyn Hezeciah, ac yn sefydlu y ffaith mai yr un ydoedd y brenin a adeiladodd y palas mawr yn Konyunjik a Senacherib yr ysgrythyr. Mae y Milwriad hefyd yn cael fod Senacherib wedi myned i fyny yn erbyn rhyw ddinasoedd neillduol o Syria, ac iddynt hwy gymeryd noddfa gyda Khazakiuaha, neu Hezeciah (KHz- kiyahu) brenin Uralimna, Jerusalem (Yerushalajim) neu Yehudah, Judah (Yehudah). Cofir ar yr un cerf-ysgrifad hwn mewn llythrennau cun-furiedig (cuneiform), pan fyddi- oedd Senacherib Jerusalem, fod Hezeciah wedi ymestwg a chynnyg iddo 30 o dalentau o aur, 300 o dalentau o arian, bechyn a genetod, gwasanaeth-dnyion a gwasanaeth-ferch- ed, ac wasanaeth ei balas. Yn pen. xviii o ail lyfr y Brenin- oedd, yr ydym yn cael yr hanes Iuddwyd fod y swm yma wedi cael ei dalu, ac, ar farmoranu Konyunjik, yr ydym yn cael y cyswllod Assyriaidd ei fod wedi ei dderbyn. Ymddyngs fod y Milwriad Rawlinson fel yn meddwl ddiarod i Senacherib wneuthur dwy ymgyrchiad yn erbyn Jerusalem—ein bod ni wedi cael gafael yn hanes un o'r rhai hyn, a bod yr olaf, pan y gorchfywyd ef yn wyrthiol, i'w chael etto. Ond fe wna dar- leniad gofiusu o'r hanes yn ail lyfr y Breninoedd, yn y Cronicle, ac yn Esaiah, yn hytrach arwain i'r casgliad, na bu ond un rhyf- i-gyrcel: a thra y mae drostyngiad Hezeciah yn cael ei gofian, a'i oesod yn ymfrostgar, y mae dymchweliad bilin y llu Assyriaidd, trwy wynt oddiwrth yr Arglwydd, yn cael ei adael yn ddiaylw.—E

SEPHAR, ספרה [lly/r] mynydd yn y dwyrain i Arabia. Gen. 10. 30.

SEPHARAD. Obad. 20. Barn Lightfoot, medd Newcome, mai rhan, neu ddinas, o Edom oedd y lle hwn, sydd fwyaf tebyg i wir o ddim a welais. Ystyr y geiriau yw, Y byddai yr Iuddewon caeth yn mhlith y Canaaneaid feddiannu gwlad y Canaaneaid; a'r rhai a gaethgludodd yr Edomiaid, a feddiannent ddinasoedd eu caethgludwyr. Gwel Lowth, New- come, Scott.

SEPHARFAIM, ספרים [y llyfrau] Salmaneser brenin Assyria a dduw bobl o Babilon, Cutha, Afa, Hamath, a Sefarfaim, ac a'u cyflood yn ninasoedd amaria, yn lle meibion Israel. Nid yw awdwyr yn cytuno am ei sefyllfa. Yr oedd gan y trigolion frenin eu hunain. Dyfethwyd hwy mewn rhan gan frenin Assyria, a throsglwyddwyd y gweddill i ddinas- oedd Samaria. 2 Bren. 19. 13. a 17. 24, 31. Prif ddinas y wlad, tebygol, oedd Sefarfaim. Y Sefar- faid a losgasent eu meibion yn tân i Adramelech, ac i Anamelech, duwiau Sefarfaim. Ai yr un oedd ei breninoedd a'i duwiau? cymh. 2 Bren. 17. 31. a 18. 34. a Esa. 37. 13. 2 Bren. 19. 13.

SEPHATH, ספרת [yr hwn sydd yn cansfod] dinas yn llwyth Simeon. Barn. 1. 17.

SEPHATHIAH, mab Dafydd o Abital. 2 Sam. 3. 4. Yr oedd eraill o'r enw. Gwel 1 Cron. 9. 8. a 12. 5. a 27. 16. 2 Cron. 21. 2. Ezra 2. 67. Neh. 7. 9. Jer. 38. 1.

SEPHATHAH, ספרתה [confyddwn, gwylidwr] coff- eir am 'ddyffryn Sefathah wrth Maresah,' yn 2 Cron. 14. 10. Hwyrach fod y dyffryn hwn yn agos i Se- phath, neu Hormah, medd Calmet.

SEPHI, ספי [yr hwn sydd yn cansfod] trydydd mab Eliphaz mab Esau. 1 Cron. 1. 36. Gelwir ef Sefho yn Gen. 36. 11, 15.

SEPHO, mab Sobal. Gen. 36. 23.

SEPHON, ספון [yr hwn sydd yn cansfod] mab Gad. Num. 26. 15.

SEPHORAH, ספורה [prydfertlwch] merch Jethro, gwraig Moses, a mam Gerson ac Eliezer. Exod. ii. a iv. Num. xii. Pan gychwynodd Moses, wrth orehymyn Duw o wlad Midian i fynnod i'r Aipht, esb a gymerodd ei wraig a'i feibion gyd âg ef. 'A bu ar y ffordd yn y lletty, gyfarfod o'r Arglwydd âg ef, a cheisio ei ladd ef,' sef Moses. Targuodd Duw ef, tebygol, â rhyw aflechydd, neu bla trwm, yr hyn a'i gwnaeth yn analluog i enwaedu ar ei blyntyn ei hun; fel y bu gorfod ar Sefhorah ei wraig wneuthur hyny, yr hon yn amgen oedd yn anaddas i hyny; neu ym- ddangosodd â chleddyd yn ei law yn ei ffwgth. Yr achos o anffodlonrwydd Duw wrth Moses, oedd ei esgeulusiad o enwaedu ar ei fab ieuengaf, tebygol, oddiwrth yr hyn a wnaeth Sefhorah i'w gymmodi, ac i achub bywyd Moses. Yr oedd ei esgeulusiad yn farwolaeth yn ol gorchymyn Duw. Pabam, a thros ba hyd y bu yr oediad hwn, nid yw yn hawdd pen- derfynu. Tebygol fod yr enwaediad yn arferedig yn mhlith y Midaniaid, y rhai oeddynt hiliogaeth Abra- ham o Ceturah, fel yr oedd yn mhlith yr Ismaelid, a'r cenedloedd eraill a hanasant o'r patriarch hwnw; gan hyny nid tebygol iddo gael gwrthwynebiad yn rheulu Jethro. Oddiwrth hanes y dygwyddiad hwa yn y lletty, yn ol ein cyfieithiad ni, y farn gyffredin yw, i Sefhorah wrthynebu yr enwaediad, ac iddi enwaedu y plentyn yn ddigofus ac yn anynad, ac mewn anffodlonrwydd tu ag at Moses; ond gan nad oes dim yn yr hanes am dani yn rhoddi lle i gynnwys y meddwl, barna y duwinydd enwog Joseph Mede,

y gellir cyfieithu y geiriau yn fwy esmwyth, i ochelyd cynnwys y cyfryw feddwl anaddas am dani: 'Hi a dorodd ddiennwaediad ei mab, ac a'i bwriodd, neu a barodd iddo gyffwrdd â'i draed.' Nid ydych chi dull yr ymadrodd yn arwyddo un gradd o ddigofaint, nac o anmharch; ond i'r gwrthwyneb, gostynggeiddrwydd a gweddeidd-dra. Y gair *Heb.* *רחן chatan*, a gyfieithir *priod*, ydych chi gair a arferai yr Iudewon, medd Kimchi, am y plentyn gwedi ei enwaedu; arwydda, medd y gwr hwn, un peth a fyddo yn peri *llawenydd*, megys llawenydd priodau, neu ar enwaediad dyn bach. Gellir cyfieithu y geiriau, *Yr ydych chi awr i mi yn fab llawenydd enwaeddig*; yn lle, 'Diau dy fod yn briod gwaedlyd i mi.' Ffurf o ymadrodd a arferent wrth enwaedu ydych chi geiriau, ac arwyddant, 'Yr wyt ti yn awr gwedi dy enwaedu.' Rhoddais y golygiad hwn yma ar y geiriau, ond bydded i'r darlennydd farnu a ydych chi iawn olygiad ei peidio. Gwrthwyneba Rivetus ac eraill yn gryf, a chadarnhant yr ystyr gyffredin arnynt a roddir yn ein cyfieithiad ni. Tebygol nad aeth yn mhellach ar y daith hon gyda Moses, ond iddi ddychwelyd at ei thad i wlad Midian, canys cawn Jethro gwedi hyn yn ei dwyn hi a'i meibion at Moses i'r anialwch. Exod. 18. 5. Nid yw Mr J. Mede yn unigol yn y golygiad hwn ar y geiriau; ond mae cyfieithiad y LXX. a'r Caldaeg, ac eraill, yn rhoddi yr un ystyr iddynt. Gwel J. Mede's *Sermon on the words. Universal History, vol. iii.*

Rhydd Bate a Parkhurst gyfieithiad arall gwahanol ar y geiriau yn Exod. 4. 25. 'Ond Sephorah a gymerodd *gareg lenn*, ac a dorodd *flaen-groen* ei mab, ac a'i rhoddodd wrth ei draed *Ef* (ИЕФОАЕ) ac a ddywedodd, *Tad yn nghyfraith trwy waed wyt Ti i mi.*' Midianes oedd, ac yn ddeythr i bobl ИЕФОАЕ; er hyn, hōna ei fod ef yn (רחן) *dad yn nghyfraith* iddi trwy waed, o herwydd yr enwaediad. Y mae y gair רחן yn arwyddo *perthynas briodol* *terfysaidd*, megys *daw*, Gen. 19. 14. 2 Bren. 8. 18, 27. —*gwr priod*, Ps. 19. 5. Esa. 62. 5, &c.—*chwegracn*, Exod. 3, 1, &c. Nid yw un amser yn goeod allan y berthynas rhwng y priodfab a'r briodferch, ond â rhieni y briodferch.

SEPHUPHAN, סֵפְחָן [*neidr gorniog*] mab Bela, ac w'r Benjamin. 1 Cron. 8. 5.

SER, (se-cr) *Gr.* *αστηρ*; *Llad.* *ASTER*; *Saes.* *STAR*; *Teut.* *STERN*: *syr*; *rhis* *unigol*, se, sy, seren. Y cyrph nefol. Seren walltog, seren gynffonog, seren y gynffon, seren losgyrnog, sef y cometau. Gwahaniaethir y sêr yn sefydlog ac yn wiblog, neu y planedau. Edr. PLANED. Am y sêr sefydlog, yr ydych chi harnu yn bresennol, fod pob un o honynt yn HAUL, a bod sêr gwiblog, neu blanedau, yn troi oddi amgylch iddynt, fel ein haul a'n planedau ni. Bernir eu bod hwy yn heuloedd. 1. Am eu bod yn gyrph dysglaer, mawrion iawn, ond eu bod yn ymddangos yn fychain, o herwydd eu pellder.—2. Am eu bod yn llewyrchu trwy eu goleuni eu hunain, ac nid benthyciol, fel ein planedau ni. Os ydych chi pob seren sefydlog yn haul, rhaid meddwl eu bod yn gwasanaethu defnyddioldeb haul; sef eu bod hwy yn goleuo bydoedd eraill, ac nid yn unig yn gwreicloni uwch ein penau ni y nos. Buasai lleuad nos ddwy yn ychwaneg yn rhoddi mwy o oleuni y nos na'r holl sêr i gyd. Y cysondeb rhyffeddol a ganfyddir yn holl weithredoedd Duw, sydd reswm i ni feddwl fod pob seren sefydlog yn haul. Y mae ein haul ni yn ddilys yn seren i'r sêr. Pe safem ar un o'r sêr sefydlog, ymddangosai yr haul yn seren sefydlog, fel un o'r sêr eraill, heb un golwg ar y planedau. Gan ein bod ni yn sefyll mor agos i un o'r sêr, sef yr haul, fel yr ydych chi gallu canfod chwech o fydoedd, neu brif blanedau, yn troi oddi amgylch iddi, gellir meddwl yn rhesymol fod rhyw gynnlifer o fydoedd yn troi oddi amgylch pob un o'r sêr sefydlog eraill.

Eu pellder ydych chi achos eu bod yn ymddangos mor fychain. Dywedir fod y seren agosaf at y ddaear, sef *Sirius*, yn 7,600,000,000,000 o filltroedd oddi wrthi: byddai bwled *cannon* yn myned bedair milltir ar bymtheg bob mynyd, 760,000 o flynyddoedd cyn cyrhaedd ati. Byddai y goleuni sydd yn dyfod o'r haul atom ni mewn ychydig mwy nag wyth mynyd, bymtheg mis yn myned iddi. Y mae seren yn arwydd y ddraig yn 30,000,000,000,000 o filltroedd oddiwrth y ddaear, a byddai hwleden o *gannon* 3,000,000,800,000 o flynyddoedd yn dyfod oddi yno yma. Barna Huygens y diehon fod sêr yn y fath bellder dirfawr oddi wrthym ni, fel na chyrrhaeddodd eu goleuni erioed hyd atom. Y sêr aneirif sydd yn Caergwydion, neu y llwybr laethog. mewn pellder dirfawr, sydd yn peri iddo ymddangos i ni fel cylch dysglaer.

Rhifedi y sêr gwledig i'r llygad sydd lai nag a feddyliai neb heb eu cyfrif yn rheolaidd; nid oes fwy yn gwledig ar y noewaith fwyaf eglur nag yn nghylch mil, er eu bod yn ymddangos yn aneirif, trwy fod y llygad yn cael ei dwyllo gan eu gwreiclonrwydd, a'n bod ninnau yn syllu arnynt yn ddirfawr. Etto, er hyn, gellir dywedyd eu bod yn aneirif; nid oes derfyn i'r rhifedi a welir trwy y syll-ddrychau mawrion diwedd-araf. Canfyddir rhai newyddion o hyd, fel mae y syll-ddrychau yn cael eu diwygio. Os ydych chi pob un o'r rhai hyn yn haul, a bydoedd mwy neu lai yn troi oddi amgylch iddynt yn eu priodol gychoedd, mewn pa fath eangder diderfyn y symuda y rhai hyn oll ynddo!—Pa fawredd anfeidrol sydd yn y Duw a greodd, ac sydd yn cynnal y rhai hyn oll!—Y Duw hwn a ddaeth i'n byd ni, a wisgodd gnawd, ac a fu farw ar y croes-bren i brynu pechadur euog.

Y mae seren pwnc y gogledd yn neillduol o nodedig, o herwydd ei defnyddioldeb i forwriaeth. Gan ei bod yn sefydlog yn yr un man, ac yn gwledig bob amser yn y cylch hwn o'r byd, a bod y maen tynu yn cyfeirio ati, rhaid ei bod o'r defnydd mwyaf i sicrhau iddynt y llwybr mae y llong yn ei gerdded.

Math arall o sêr a elwir cometau, neu sêr cynffonog. Y rhai hyn a droant o amgylch yr haul fel y planedau, and mewn cylchoedd lleddfawg, neu hir-feinion; trwy hyn y maent weithiau yn agos iawn i'r haul, fel y maent yn cael eu poethi i raddau dirfawr, a thrwy fod corph yr awyr yn eu cylch yn cael ei deneuhau gan y dirfawr boethder hwn, y mae eu cynffonau yn cael eu ffurfio, fel y tybygir: brydiau eraill y maent allan o'n golwg ni, ac mewn pellder mawr oddiwrth yr haul. Cafwyd allan hŷd cylch tair o'r sêr cynffonog; sef un a ymddangosodd yn y flwyddyn 1661, hŷd cylch pa un sydd 129 o flynyddoedd: un arall yn y flwyddyn 1680, hŷd cylch yr hon sydd 575 o flynyddoedd: ac un arall yn 1682, yr hon sydd yn troi yn ei chylch mewn 75 o flynyddoedd. Yn mhen yr amseroedd nodedig hyn, tybir yr ymddangosant etto, os pery y byd. Rhaguniaeth ryfedd sydd yn peri na bai y bydoedd tanllyd hyn yn taro wrth y lleill, ryw bryd, wrth dynu at, neu bellhau oddiwrth, yr haul, gan fod eu cylchoedd heibio i amryw o honynt; ond y maent yn rheolaidd o fewn eu teryfnau eu hunain. Y seren gynffonog fawr yn y flwyddyn 1680, oedd 166 o weithiau yn nes i'r haul na'r ddaear; am hyn yr oedd ei phoethder yn 28,000 o weithiau yn fwy na gwres mwyaf yr haf ar ein ddaear ni. Pe buasai pelen o haearn cymaint a'r ddaear yn cael ei poethi i'r un gradd, ni buasai yn oeri, medd Syr Isaac Newton, dan 50,000 o flynyddoedd. Hŷd eu cynffonau sydd amrywiol a chyfnawddiol; sylwyd ar rai o 16 hyd yn 60 o raddau o hŷd. Y maent yn cynnyddu fel y nesant at yr haul, ac yn lleihau fel y pellhant oddiwrth yr haul. Y mae eu cynffonau bob amser yn dryloym, a chanfyddir y sêr lleiaf drwyddynt. Canfyddwyd yn nghylch cant o'r sêr hyn: ond gan fod eu hymddangosiad mor anaml, y mae deddfau a rheolau

eu symudiadau a'u cycloheidd yn dra anhysbys. Mae yn hawdd dychymygu; ond ni wna dychymygiion neb yn ddoethach.

Pa effeithiau sydd oddiwrth y sêr ar y ddaear, heb-law rhoddi eu goleuai iddi, nis gwyddom. Tebygol fod eu goleuni yn gynnorthwyol i'r Hebraeid i ddilyn yr ymladdfa yn erbyn Jabin, a thrwy hynny y gellir dywedyd iddynt yn eu graddau, neu eu cycloheidd, ymladd yn ei erbyn. Barn. 5. 20. Neu hwyrach, eu bod yn gynnorthwyol ryw ffordd arall.

Gelwir Crist, 'y Sêren foreu—y Sêren foreu eglur.' Dat. 2. 28. a 22. 16. Y mae yn oleu ynddo ei hun: ac fel sêren foreu mae yn dwyn dydd dysglac o ras a gogoniant i'w bobl. Efe yw, yn yr ystyr penaf, y seren a ddaeth o Jacob, i daro, trwy ei allu a'i awurdod freninol, holl gonglau Moab, sef llwyr ddinystrio ei holl elynion.

Gweinidogion y gair, ydynt fel sêr yn neheulaw Crist, yn cael eu cynnal a'u cyfarwyddo ganddo, ac yn derbyn eu holl oleuni oddi wrthio; ac y maent yn eu swydd oruchel yn foddion i oleuo, cyfarwyddo, a chysuro ei bobl yn y byd. Sêr gwibiog, a sêr gwedi syrthio, ydynt, pan gyfelloiant oddiwrth y gwirionedd, ac y denant eraill ar ddisperod. Dat. 1. 20. a 8. 10, 11, 12. a 12. 3. Judas 13.—Gelwir yn gyffelybiaethol, yn sêr, unrhyw ddyinion ardderchog, blaenoriaid, pen-swyddwyr yn y wladwriaeth, neu yr eglwys. Dan. 8. 10, 24. a 12. 3.—A 'sêr y nefoedd yn syrthio,' a arwydda eu daroetngiad a'u diswyddiad. Mat. 24. 29. Marc 13. 25.

'Y mae rhagor rhwng seren a seren mewn gogoniant.' 1 Cor. 15. 41. 'Amrafaelia seren rac seren yn-gogoniant.' W. S. Sef rhagor mewn dysgleirdeb llewyrchus; felly hefyd mae rhagor rhwng cyrph nefol a chyrph daearol. Cyrph fydd pob un o'r dau, ond bod y rhai nefol yn rhagori yn eu hamsawdd, eu dull, a'u hagwedd; cyrph gwael ydyw un; cyrph cryfion, dysglac, ac anlygrawdy fydd y lleill. Edr. CORON, DORTION, WERMOD.

SER, שר [gorthrymder] diuas yn Naphthali. Jos. 19. 35.

SERAH, שרה [dysg'airdeb] 1. Mab Reuel, ac w'yr Esau. (Gen. 36. 13, 17, 33.—2. שרה Serah, merch Aser. Gen. 46. 17.

SERAIHAH, שריה [synwysog yr Arglwydd] 1. Y-grifenydd Dafydd, 2 Sam. 8. 19. a elwid hefyd Sisa, 1 Bren. 4. 3. a Sassa, 1 Cron. 18. 16.—2. Tad Joab, tad glyn, neu drigolion glyn y crefftwyr. 1 Cron. 4. 14.—3. Mab Asiel, a thad Josiabiah. 1 Cron. 4. 35.—4. Yr arch-offeiriad yr hwn a laddwyd gan frenin Babilon yn Riblah. Jer. 52. 24—27. 2 Bren. 25. 18, 21.—5. Mab Tanhumeth y Netophathiad. 2 Bren. 25. 23.—6. Un o benaethiaid yr Iuddewon a ddychwelasant o Babilon. Ezra 2. 2. Neh. 10. 2. a 12. 1.—7. Mab Neraiah, a brawd Baruch. Jer. 51. 59. Dywedir iddo fyned gyda Sedeclah brenin Judah i Babilon; neu fel y cyfieithir y geiriau gan rai, 'yn achos Sedeclah.' 'Yr oedd yn dywysog llynydd; neu ystafellydd, neu dywysog y genadwriaeth. I hwn y parodd Jeremiah ddarllen yn Babilon yr holl brophwydoliaeth yn erbyn y lle hwnaw. Gwedi iddo ddarllen y llyfr, yr oedd i rwymo masn wrtho, a'i fwrw i ganol Euphrates, a dywedyd, 'Fel hyn y soddir Babilon, ac ni chyfyd mwy.' Tebygol ei fod yn w'rw duwio, er iddo gael ei anfon ar geuadwriaeth i Babilon gan Sedeclah annuwiol.

SERAPHIAID, שרפים seraphim [tanlyd]. Edr. SARPH. Arwydda y gair hwn dysgleirdeb tanlyd yn ymddangosiad y creaduriaid gweledigaethol hyn, a elwir SERAPHIAID yn unig yn Esa. 6. 2. Felly darlunir y Cerubiaid yn Ezec. 1. 4, 5, 7, 13. 'Yn gwreicloni fel llw efydd gloyw.—Eu gwlediad oedd

fel marwor tân yn llosgi, ac fel gwlediad ffaglan.—A dysglac oedd y tân, a meltl yn dyfod allan o'r tân.' Yn addas, gan hynny, y gelwir hwynt SERAPHIM, sef y rhai tanlyd. A hwyrach fod eu gwlediad tanlyd, hefyd, yn arwyddocaol, 1. O'r poethder tanlyd sydd ynddynt yn addoliad a gwasanaeth eu Harglwydd.—2. Eu purdeb digymysg. Ni oddef tân dim ond efe ei hun; llysg bob peth arall. Nid oes dim cymysg ynddynt o rinweddau a beiau. Cariad Duw a'i rinweddau sydd yn eu tanio yn gwbl. Ps. 103. 21.—3. Eu parodrydd a'u cyflymdra yn eu hufudd-dod i Dduw. Ps. 104. 4.

Am eu nifer, nid oes dim yn y geiriau yn penderfynu hynny; ond arwydda y geiriau, tebygol, fod, nid dau yn unig, ond côr o honnynt, fel gweinidogion ardderchog llŷs goruchel yr IEHOPAH. Yr oeddynt yn sefyll yn uchel, o bob tu i'r orseddfa, tebygol, yn dysgwyl wrth eu Harglwydd, mewn parodrydd gwasatadol i ufuddhau iddo, ac i gyflawni yr hyn a orchymynai. 'Chwech aden ydoedd i bob un; a dwy y cuddiai ei wyneb, a dwy y cuddiai ei draed, ac a dwy yr eheadai.' Arwydda eu gwaith yn cuddio eu hwnyeb, 1. Eu parch a'u gwyllder; felly y cuddiodd Moses ei wyneb. Exod. 3. 6.—2. Eu cydnabyddiaeth o'u hanalluogrwydd i amgyffred Duw, ac i edrych ar ddygleirdeb ei ogoniant. Gan nad oedd efe gwedi ei wisgo a' chwml, gorchuddiasant hwy eu hwnyebau.—3. I arwyddo eu parodrydd i ufuddhau iddo, megys yn ddall, heb amgyffred holl ddirgelion ei gynglor, a dybenion dyfion ei oruchwyliaethau. Nid oes neb ond efe ei hun yn abl amgyffred achosion, rheymau, dybenion, a diwedd ei holl gyngborion. Esa. 40. 13. Gweddai i baw ymddiried ac ufuddhau i Dduw yn mhob peth a orchymyn, heb ddad, gyd â'r parodrydd mwyaif, heb ganfod, yn bresennol, ddiwedd a dyben ei oruchwyliaethau.—'Cuddio eu traed,' a arwydda eu gostyngeddwrwydd, a'u cydnabyddiaeth fod eu gwasanaeth goreu yn anhellwng o sylw yr Arglwydd, ac o'r seraphiaid eraill. Yr adenydd estynedig, parod i ehedeg, a arwydda eu parodrydd i fyned lle yr anfonai eu Harglwydd hwynt yn ddoed, a chyd â'r cyflymdra mwyaif. Nid crefydd ffyrfiol y meudwyd (hermits) oedd ganddynt yn unig, ond yr oeddynt yn barod i ehedeg ar negeseuau eu brenin.

Wrth sefyll yr oeddynt yn llefain y naill wrth y llall, yn ddwy blaidd gyferbyn a'u gilydd, yn ymbyncio, 'Sanct, Sanct, Sanct, yw Arglwydd y lluoedd, yr holl ddaear sydd lawn o'i ogoniant ef.' Yn gwaeddi Sanct deigrwaith i arwyddo Triadod yn y Duwdd, yn ogyfuwch mewn sancteiddrwydd; yr amrywiol ffyrdd yr amlyg Duw ei sancteiddrwydd; sef yn y gyfraith, yn ei farnedigaethau, ac yn benaf yn nhrefn fawr yr iechydwrriaeth, trwy yr hon y llanwyd yr holl ddaear, yn gystal a'r nefoedd, a'i ogoniant. Neu, ynte, arwydda treliad y gair, mai eu gwaith didor a diffino ydyw moli ei sancteiddrwydd, a'i fod yn mhell mewn mawredd ardderchog tu hwnt i amgyffred a mawr ei holl greaduriaid. Mewn ystyr cyfriniol, yr un sydd i ddael, tebygol, wrth y seraphiaid, a'r cerubiaid, a'r pedwar anfel yn y Dadguddiad. Edrych CERUB, MARWORYN.

SERCH—OG—RWYDD, (ser) Groeg, στρογγη (storge); cariad, hoffder, anwylder, nwyfarch, cudab; hefyd, tros, er, o herwydd. Serch hynny. Yn yr ystyr hwn, arferir ef amlaf yn y Deheudir.

Ni chablat Dduw serch marw.

'Rhoddwch eich serch ar y pethau sydd uchod.' Col. 3. 2. 'Rhowch eich bryd ar y pethau 'sydd uchod.' W. S. a Dr M. Τα αυτα φρονειτε, syniwoch y pethau sydd uchod. Yr un gair yw ag sydd yn Rhufe 8. 5, 6. Meddylwch am, a rhoddwch eich bryd ar, y pethau sydd uchod. Y gair a gynnwys weithrediad yr holl

enaid, y deall, y meddwl, a'r ewyllys, yn meddwl am, yn serchu, ac yn ceisio y pethau hyn. 'Y pethau sydd uchod,' ydyw tragywyddol fwyndad o Dduw, bod yn debyg iddo, ei weled megys ag y mae, llawenyachu ynddo, ei wasanaethu, ei addoli, yn ddiador, ac yn ddi-fino: ceisiwn y pethau hyn, a'r pethau sydd yn ein haddasu i hyn; sef pob bendith ysbydol yn Nghrist Iesu. Fel y rhoddir 'y pethau sydd uchod' mewn cyferbyniad i'r 'pethau sydd ar y ddaear,' arwyddant bob bendith ysbydol; y rhoddion a dderbyniodd Crist i'w cyfrannu i ddyinion; dyfnion bethau Duw; pethau yr Ysbyrd. Uchod y maent i'w cael; y maent yn oruchel yn eu natur, ac yn dyrchafu meddwl y dyn yn y syniad addas am danynt, ac yn y meddiant o honnynt i agwedd oruchel, fawreddig, a gogoneddus iawn. Synied y pethau hyn yn addas a'n dwg ni i addasrwydd i fod gyda Christ, i gael perffath fwyndad o honnynt byth. Y maent i'w cael ond eu ceisio; a'r neb nid yw yn eu ceisio, nid yw yn eu cymeradwyo, nac mewn agwedd addas i'w mwynhau.

'Wele dy amser yn amser serchogwydd.' Ezeiel 16. 8. עֲמֶרְךָ אִמֶּר *amser serchiadau*, neu *carladau*. Er ei bod yn wrthun ac yn hagr, etto yr oedd serch yn yr Arglwydd tu ag ati; ac oblegid mawredd ei gariad, rhoddir y gair yn y rhif llosgog. Amser oedd i Dduw ddangos ei fawr gariad tu ag ati yn ei hymgeleddu. Deut. 7. 6. 8. Ps. 91. 14. Esa. 41. 8, 9. a 43. 4. a 63. 7, 8, 9. Jer. 2. 2, 3. a 31. 3. Hos. 11. 1. Rhuf. 5. 8. a 9. 10—13. Titus 3. 4.

SERED, סֵרֵד [*darnteng gallu*] mab hynaf Zabulon. Gen. 46. 14. Num. 26. 26.

SEREDAH, Heb. סֵרֵדָה [*planigyn grymus*] dinas yn Ephraim, lle genedigol Jeroboam mab Nebat. 1 Bren. 11. 26.

SEREDATHA, dinas yn Ephraim, lle toddwyd holl lestri teml Solomon. 2 Cron. 4. 17. 1 Bren. 7. 46. Yr un, tebygol, a Saretan. Jos. 3. 16.

SEREN. Edr. SER.

SERES, mab Machir, a brawd Peres. 1 Cronicl 7. 16.

SERESER. Edr. REGEM-MELECH.

SERFIAH, neu SERUIAH, סֵרְפִיָּה [*cadwyni yr Arglwydd*] chwaer Dafydd, a mam Joab, Abisai, ac Asahel. 2 Sam. 2. 18. 1 Cron. 2. 16.

SERGIUS PAULUS, rhaglaw ynys Cyprus, a dilychwelwyd i'r ffydd trwy weinidogaeth Paul. Act. 13. 7. Edr. BAR-IESU.

SERI, סֵרִי [*rhwymau*] mab Jeduthun. 1 Cronicl 25. 3.

SERIO, *Ffranc*. ESSORER; *Saes*. SEAR: llosgi â haiarn poeth; craith-logsi.—'A'u cydwybod eu hunain wedi ei serio â haiarn poeth.' 1 Tim. 4. 2. 'Rrain sy ni cydwybod wedi i llosgi gan-hayarn-brwd.' W. S. a Dr M. *σεκαυρηταισμεν, nodi â haiarn poeth*, neu, *logsi cig drwg i sfordd â haiarn*. Yma arwydda y dideimladrwydd sydd yn aros yn y fan a logwyd; mae eu cydwybod mor ddeimlad a'r cnawd a logwyd â haiarn poeth. Gwel Schleusner.

SEROR, סֵרוֹר [*rhwym*] mab Becorath, gorhendaidd y brenin Saul. 1 Sam. 9. 1.

SERTH—EDD, (ser) gwyrogrwydd, tueddidd; diphwys, ewinalt, brouallt, gorallt; bustledd; croesanaeth, brynti ar air, afendidd.—'Craig serth.' 1 Sam. 14. 4.—'Na serthedd, nac ymadrodd ffol.' Eph. 5. 4. Col. 3. 8.—'Na chroesanaeth, nac ymadrodd yuvyt.' W. S. *Ασπερης, brynti, afendidd*.

SESACH, Babilon; ond anhysbys ydyw paham y galwyd hi ar yr enw hwn. Jer. 25. 26. a 51. 41.

Gwel Blayney. Hwyrach mai enw un o'i heflunod oedd. Gwel Calmet.

SESAI, mab Anac. Jos. 15. 14.

SESBASSAR, penaeth Judah, i'r hwn y rhifwyd llestri tŷ yr Arglwydd wrth orchymyn Cyrus. Ezra 1. 8. a 5. 16. Edr. ZOROBABEL.

SETH, סֵת [*dodi*] 1. Mab Adda, a thad Enoc, a anwyd A. M. 131. Bu fyw 912 o flynyddoedd. Dilynodd ei hiliogaeth wir addoliad Duw yn hir, ond o'r diwedd llygrasant trwy gymysgu â hiliogaeth Cain, a thynasant y ddiw yn farn arnynt. Gen. 5. 3—8. a 6. 1, 2, 3, &c.—2. Lle, neu wr, yn ol barn rhai, yn ugwlad Moab. Num. 24. 17. Eraill a farnant mai Seth mab Adda a feddyllr. Dystrywiwyd holl hiliogaeth Cain gan y diw; felly holl drigolion y byd ydynt feibion Seth, fel Adda.—'A ddynastria holl feibion Seth,' a arwydda darostyngiad yr holl genedloedd tan lywodraeth Crist, 'y Seren a gyfododd o Jacob. Ps. 2. 8. a 72. 11. Y fuddugoliaeth hon a enillir trwy bregethiad yr efengyl. 2 Cor. 10. 4, 5, 6.

SETHARBOZNAI, swyddwr brenin Babilon, tu hwnt i'r afon Euphrates, un o'r rhai a ysgrifenasant i'r llys yn erbyn yr Iuddewon. Ezra 5. 6.

SETHER, un o'r saith tywysog Media a Persia, oedd yn gweled wyneb y brenin. Esther 1. 14.

SHALOM, שָׁלוֹם [*heddwch*]. 'Ac a'i galwodd IEHOPAH-SHALOM.' Barn. 6. 24. IEHOPAH a *rodde heddwch*, neu IEHOPAH a *addawodd heddwch a diogelwch*. Arwydda y byddai heddwch i Gideon, ac nid marwolaeth; a heddwch oddiwrth IEHOPAH trwyddo i'r offeryn i Israel. Y mae yr enw IEHOPAH-SHALOM yn llawn o gysur i'w bobl, ac yn ddigon yn erbyn pob digalondid oddi wrthynt eu hunain, a'u holl elynion. Yn y Cyfryngwrn y mae yn IEHOPAH-SHALOM; 'Efe yw ein tangnefedd ni.' Pan ddywedodd IEHOPAH, שָׁלוֹם *heddwch*, dywedodd Gideon yn ol, IEHOPAH-SHALOM: y mae ffydd yn adseinio yn ol i'w ciliau Duw.

SIACED, *Tent*. JACHE; *Ffr*. JAQUETTE; *Saes*. JACKET: gwasg-buis, gwasgud. Y gair סָכָה a gyfieithir *sinned*, Gen. 37. 3, 23, &c.—a gyfieithir *pais*, Exod. 28. 4, 39. Lev. 8. 7. Job 30. 18. Can. 5. 3.—*gwiagoedd*, Nah. 7. 70, 72. Esa. 22. 21. Y mae yn o amlwg mai tanwisg, ac nid arwisg, oedd y siaced a wnaeth Jacob i'w hoff fab Joseph, ac a fu yn achos o genffigen i'w frodyr yn ei erbyn.

SIAMPL—AU, *Llad*. EXEMPLAR; *Ffr*. EXEMPLAIRE; *Saes*. EXAMPLE: cynllun, cynddell, eilun, anghraifft, cynffurf, rhagffurf, portreidd.—Cyfieithir amryw o eiriau Groeg wrth y gair hwn; megys *τυπος, cysgod*, 1 Cor. 10. 11. 2 Thes. 3. 9. Phil. 3. 17. 1 Thes. 1. 7. 1 Tim. 1. 16. a 4. 12. Tit. 2. 7, &c. (Edrych CYSGOD).—*υποδειγμα, cynllun*, i'w ddilyn, Ioan 13. 15. Iago 5. 10.—*υπογραμμος, anghraifft, cynygrifen*, i'w chanlynu, 1 Petr. 2. 21. 'Gan adel i ni anghraifft val y gallychf ganlynu eu olion ef.' W. S.—Y mae siampiau rhai yn rhybydd i ni rhag i ni ddilyn eu llwybrau trwy y canlyniadau ofnadwy a dilygwyddodd iddynt o herwydd eu belau: felly coffâ yr apostol holl ymddygiad Israel yn yr anialwch, yn grwngnaeth, ac y dilyn eu blys—yr un fath yr angelion a bechasant—yr hen fydd—Sodom a Gomorrah. 2 Petr. 2. 4, 5, 6. Siampiau eraill ydynt gynllun i'w dilyn, neu anghraifft i'w canlynu. Y mae siampiau yn dysgu yn oleu ac yn effeithiol, gyd âg athrawiaeth.—1. Y mae yn gosod allan yn weledig o flawn y llygaid, natur ac effeithiau yr hyn sydd yn gynnwysedig yn yr athrawiaeth.—2. Yn dangos yn eglur y dichon y peth fod, wrth weled eraill awedi cyrhaedd

ato, ac yn cerdded y llwybr.—3. Y mae siampl yn argyhoeddiadol, ac yn annogaethol, yn ein cerydu yn ddystaw am ein pallod, ac yn ennyniad cyffrous i'r meddwl i ymgais am yr un peth.

Bywyd Crist Iesu ydyw y cynllyn mwyaf hardd a welir byth. Yn annhebyg i bawb eraill, yr oedd yn berffaith, yn gyson, ac yn addasedig i'n cyflwr presennol yn y byd. Ynddo ef y canfyddwn oleuni heb ddim tywyllwch; harddwch i gyd heb ddim brychau; holl burdeb y gyfraith, a rhagoroldeb yr efengyl. Ynddo ef y gwelir gwir dduwioledeb heb ofer-goeledd; manylrywydd moesau heb ymddangosgarwch; gostyng-eiddrwydd heb salwbad; gwroldeb heb ryfgy; amynedd heb ddeideimladrwydd; a thoesturi heb wendid; ac awyddfryd heb fyrbwylidra; a haelloni heb wagogonedd. Aeth trwy holl gamrau ac amgylchiadau einioes dyn tiawd, profedigaethus, helbulus, gyda holl gyflawnder rhinwedd, a pherffeithrwydd ufudd-dod, heb na gormod na rhy fach mewn dim, ac heb wyro ar y naill law na'r llall. EDR. IESU. Y mae ein rhwymedigaethau i gael yn anghraiff ef, o'r mwyaf, yn tarddu oddiwrth yr hyn sydd ddyledus arnom—ein perthynas ag ef fel ein brawd, ein cyfally, ein Harglwydd, a'n hathraw—ein rhwymedigaeth a'n hymroddiad iddo—ein budd a'n llesad ein hunain—a'n diolchgarwch diderfyn iddo. Yn fyr, cyn belled ag yr ydym yn canlyn ei ôl ef, yr ydym yn Gristionogion mewn gwirionedd. Y mae edrych arno yn bywiogi y meddwl, yn ennillgar ac yn annogaethol—ie, yn newid i'r unrhyw ddelw.

SIARAD—US—WR, (siar) ymadroddi, ymddyddan, chwedleua; dywedgar, rhuadau; cellweiriwr, tra llafar.

Tri pheth nid hawdd en rhifo: banyau y golau, geiriau beuyw *siaradus*, a dichellion cybydd. (*atwy Ddaeth*.)

'Beth a fynai y siaradwr hwn ei ddywedyd?' Act. 17. 18. *Σπερμολογος, y dywedgar*, yn dywedyd beth bynag a ddolo i'w feddwl, a phob peth a glyddo; yn llawn geiriau, heb drefn na dyben, na buddloledeb. Yr oedd y gair yn cael ei briodoli i'r gwaelaf o ddynion o ran synwyr, rheswm, a chrededigaeth. Dyma farn doethion y byd hwn am apostol mawr Iesu Grist. Gwel Schleusner.

'Pan weddioch, na fyddwch siaradus, fel y cenedl-oedd.' Mat. 6. 7. 'Na vyddwch liawsairiawc.' W. S. ymyl y ddalen. 'Use not vain repetitions.' *Saes*. Eglura diwedd yr adnod y gair; 'Y maent yn tybied y cânt eu gwranddo am eu *hami eiriau*.' Y tyb hwn sydd yn peri arferid *amli eiriau*; sef am yr un peth, yn ddiystyr, ac yn ofer, heb daerineb ysbryd gweddi ynddynt. Nid yw gwir ysbryd gweddi byth yn aml-eiriog; ond yn sofr, yn syml, ac yn barchus: yn dywedyd ychydig, ond yr holl enaid yn yr hyn a ddywedo. EDR. GWEDDI.

Yr un peth, yn iaith Solomon, ydyw gwraig (a gwr yr un fath) *siaradus*, a gwraig ffyl; ei diffyg synwyr sydd yn peri ei bod yn *siaradus*, a thrwy hyn yn dra phechadurus. Diar. 7. 11. a 9. 13. Psalm 140. 11. Preg. 10. 11. 1 Tim. 5. 13. Tit. 1. 10.

SIBA, ציבא [*llu*] gwas Saul. 2 Sam. 9. 2. EDR. ΜΕΡΗΒΟΣΕΘ.

SIBBOLETH, שבולת [*tywysen*]. Yr ydoedd yr Ephraimlaid yn adnabyddedig i'r Gileadlaid wrth eu gwaith yn rhoddi y sain S yn lle *Sh* i'r llythyren gyntaf; sef *Sibboleth*, yn lle *Shibboleth*. Barn. 12. 6. EDR. ΣΕΒΡΗΘΑΝ.

SIBEON, Heb. שבען [*preswylfa amwredd*] Hef- iad, a thad Anah, a thad Aholibamah, gwraig Esau. Gen. 36. 2.

SIBIAH, צביה [*afsr*] 1. Mam Joas brenin Judah. 2 Bren. 12. 1.—2. Mab Hodas. 1 Cron. 8. 9.

SIBMAH, שבמה [*dychoelid*] dinas yn rhandir Reuben. Jos. 13. 19. Yr oedd yn agos i Hesbon, ac yn nodedig am winwydd. Esa. 16. 8, 9. Jer. 48. 32. 1 Cron. 6. 26. 2 Bren. 15. 29.

SIBRAIM, dinas oedd rhwng Hamath a Damascus. Ezec. 47. 16.

SIBRWD, (sibr) husting, sisial; siarad yn isel. 1 Sam. 12. 19. Esa. 8. 19. EDR. HUSTING.

SICL, שכל [*pwysau*] y siel oedd y prawf-bwysau yn mhllith yr Hebreaid. Am faintoli y siel, y mae amrywiaeth mawr mewn barnau. Barna yr Esgob Cumberland ef yn agos i hanner *ovans avoirdupois*; ac yn arian yn cyfateb i 2s. 4½c.; ond Michaelis a'i barna yn llawer llai, ac ond ychydig yn fwy nag 11c. —Y mae yn eglur wrth gymharu Exod. 30. 13. à Ezec. 45. 9, 12. Lef. 27. 25. bod siel y cysegr o'r un maintoli a'r siel cyffredin; gelwid ef siel y cysegr, am fod y prawf-fesurau oll yn cael eu cadw yn y cysegr, 1 Cron. 23. 29. fel maent gyda ni yn y Syllt-dy (*Exchequer*).

SICLAG, צלכלז [*mesur gwasgaredig*] y ddinas a roddodd Achis, brenin Gath, i Dafydd. Yr hon, er hyn, a fu yn meddiant breninoedd Judah. 1 Samuel 27. 6. Jos 19. 5.

SICR—HAU, *Llad*. SECURUS; *Ffr*. SEUR; *Saes*. SURE: cadarn, diogel, dilys, diau; cadarnhau. 1. Cadarn a pharhaus. 1 Sam. 2. 35.—2. Digyfnwid a diddarfod. 2 Sam. 23. 5.—3. Bod yn ochelgar. Deut. 12. 23.—4. Gwirionedd didwyll. Pa. 93. 5. a 111. 7.—5. Dilys, diball, anysgogadwy. Diar. 11. 18. Esa. 33. 16. a 22. 23. a 55. 3. Heb. 6. 19.—6. Dibetruder, diammheuaeth. 1 Cor. 7. 37.—'Sicr drugareddau Dafydd.' Edrych DAFYDD.—'Yn ddiogel ac yn sicr.' Edrych ANGOR.—'Gair sicrach y prophwyd.' EDR. PROPHWYD.

SICRON, ציכרון [*meddudod*] dinas yn Judah. Jos. 15. 11.

SICRWYDD, (siec) diogelrwydd, dieurwydd, dilysrwydd; cryfder, cadernid, diysgogrwydd.—Arwydda sicrwydd, 1. Gwirionedd ac anghyfnwidoldeb peth: 'Dy gynghorion er ys talm sydd wirionedd a sicrwydd.' Esa. 25. 1. אמתה אמן * *gwirionedd tra sicr, gwirionedd mwyaf gwirioneddol*.—2. Sicrwydd fydd yn y gwirionedd; yr hyn a ellw yr apostol, 'Llawn hyder fydd.' Heb. 10. 22. Nid hyder neu sicrwydd am ei iechydwrtaeth ei hun yn benodol a feddyllr yma, ond hyder a sicrwydd am effeithioldeb offeiriadaeth ac aberth Crist er ein derbyniad gyda Duw, mewn cyferbyniad i bob ffordd arall o ddyfoda at Dduw. Eto y mae yn nglym wrth yr hyder llawn hwn am Grist, radd o hyder hefyd, am ein derbyniad ninnau ynddo, ac ymorphismiad boddlongar yr enaid arno.—3. Eglurdeb ein hadnabyddiaeth o'r gwirionedd yr ydym yn ei gredw; a eillw yr apostol, 'Pob golud sicrwydd deall.' Col. 2. 2. 'Ym-pob golud gwbl gredadwy ddyall.' W. S. a Dr M. Y mae sicrwydd fydd yn golygu gwirionedd yr hyn a gredir; ond y mae sicrwydd deall yn golygu ein hadnabyddiaeth ni o'r gwirionedd hwnnw. Y mae pob un o'r ddau yn neillduol o angenrheidiol, ac yn tueddu yn fawr at gysur yr enaid. Petrusder yn nghylch un o'r ddau sydd o fawr niwed, ac yn achosi afwyddiant ac anghysur.—4. Sicrwydd gobaith o feddiannu a mwynhau y pethau sydd yn addawedig gan Dduw yn yr efengyl. Heb. 6. 11. Mae yr un gair ἀληθοφροια, a gyfeithir *llawn sicrwydd*, yn cael ei briodoli yn y geiriau uchod i ddeall, fydd, a gobaith, ac yn gwneyd y rhai sydd feddiannol o hono, yn gadarn, yn wrol,

* Ymadrodd hynod, yr hwn nid yw i'w gael mewn un man arall. Vitringa.

yn gysurus ac yn ddiysogog yn llwybrau Duw. Geill fod ffydd, deall, a gobaieth, heb y llawn sicrwydd hwn; ond y mae llawn sicrwydd yn chwaneu at sirioldeb, defnyddioldeb, a harddwch credadyn. Y mae y sicrwydd hwn yn gwbl wahanol yn ei natur a'i effeithiau, oddiwrth hyder cnawdol, segurlyd, penrhlyd; sicrwydd goruchel a sanctaidd yn ei natur ydyw, ac yn dyrchafu enaid i fywiogrwydd, gwroldeb, a boneidd-igeiddrwydd ysbrydol, gyd âg wyneb agored i edrych ar ogoniant yr Arglwydd.—1. Opiniwn a rhyfyg yw sail sicrwydd cnawdol; ond gair yr addewid yw sail sicrwydd ysbrydol.—2. Y mae sicrwydd cnawdol yn dysgwyl yn segurlyd am ddiwedd da, heb arfer y moddion addas i gyrrhaedd hynny; ond y mae sicrwydd ysbrydol yn ddiwyd, yn egniol, ac yn helaeth, yn wastadol yn ngwaith yr Arglwydd.—3. Mae y naill yn chwyddedig ac yn ymfroftgar, ond y mae y llall yn ostyngedig ac yn grynedig, ac yn ymddiried yn Nuw yn unig.—4. Yn y tywydd tég yn unig y mae sicrwydd cnawdol yn rymus ac yn hyderus, ond y mae y llall yn afaelgar ac yn hyderus yn y tywydd mwyaf tymhestlog.—5. Y mae y naill yn ansanct-aidd ac yn ddibarch i Dduw, ond mae y llall yn sanctaidd yn ol ei radd, ac yn llawn gwlder a pharchedd ofn.

SICHAR, yr un a Sechem, tebygol, ac a alwyd Sihar oddiwrth feddwdol y trigolion. Edr. **ΣΕΧΗΜ**. Yn agos i'r ddinas hon, yn ngwlad Samaria, y bu yr ymddyddan rhyfedd rhwng yr Arglwydd Iesu â gwraig o'r ddinas a ddaethai i ffynon gyfagos i dynu dwfr, tra yr aeth y dysgybilion i Sihar i brynu bwyd. Ioan iv. Edr. **SAMARIA**.

SICHRI, **סִיחְרִי** [*csfadur*] mab Ishar ac wŷr Cohath. Exod. 6. 21.

SIDAN—**AU**, (*sid*) *Heb.* **סִידָן** (*sadin*) sirig, siriol; defnydd a wneir o edafedd y sidan-bryf, digon adnabyddus. Barna rhai nad oedd yr hen Hebraidd yn gydnabyddus â sidan, a bod y geiriau *ש* a *ש* a gyfleithir *sidan*, yn arwyddo math o gotwm, neu lian main. Harmer's *Obs.*, vol. ii. Edr. **LLIAN**. Pobl o'r enw Seres, hwyrach yr un a'r Chineaid, oedd y cyntaf a ddefnyddiasant sidan. Oddi wrthyt hwy a caffodd y Persiaid y gelfyddyd. Nid oedd yn adnabyddus yn Ewrop nes ar ol buddugoliaethau Alexander; a'r pryd hwnw yr oedd yn werth ei bysws o aur. Yr ymerawdwr Tiberius a wnaeth gyfraith i warafun neb gwrwyddais wisgo sidan. *Na vestis serica viros fedaret*, hyny yw, *Na byddai i un gorrwyd halogt, neu amharachu ei hun trwy wisgo wisgoedd sidan*. Yr ymerawdwr Aurelian, 200 o flynyddoedd gwedi hyny, yn gyndyn a ballodd *own* i'w wraig o sidan, fel yn rhy gostus a rhyseiddgar i'w sefyllfa uchel. Yn nghylch A. D. 555, yr ymerawdwr Justinian a ddygodd rai o wyau y sidan-bryf i dref Cystenyn. Yn fuan gwedi hyny gwnawd gweithfeydd sidan yno, ac yn Athen, Thebes, a Corinth. Gwel Prideaux's *Connection*, part ii, b. viii. *An. Herod* 13. Yn bresennol, mae sidan mor gyffredin yn Asia ac Ewrop, fel y gwisgir ein merchod ni yn gyffredin â'r hyn a farwyd yn rhy gostus gynt i ymerodres Rhufain.

SIDIM, **סִידִים** [*hela*] dinas yn rhandir Naphtali. Jos. 19. 35.

SIDIM.—'Dyffryn Sidim yw y Môr Heli.' Gen. 14. 3. Y dyffryn yn mha un yr oedd y dinasoedd yn sefyll a ddinystriwyd gan dân o'r nefoedd, ac y mae y Môr Marw ynddo. Yr hwn a alwyd yn ddyffryn Sidim cyn dinystr y dinasoedd, a elwir yn awr y Môr Heli, tebygol, yw ystyr y geiriau.

SIDON, **סִידוֹן** [*psysgata*] 1. Mab cyntaf-anedig Canaan. Gen. 10. 15.—2. Prif ddinas Phenicia. Tebygol iddi gael yr enw oddiwrth Sidon mab Canaan, yr

hwn, medd Josephus, a'i hadelladodd, ac oedd frenin cyntaf y Sidoniaid. Gelwir hi yn bresennol Scyde, ac a gynnwys yn nghylch 5000 o drigolion. Geilw Josuah hi, 'Sidon Fawr.' Jos. 11. 8. a 19. 28. Yr oedd yn rhandir Aser. Y mae yn sefyll ar Fôr y Canoldir, mewn gwlad hyfryd, ac yn borthladd cyfleus. Bu yn enwog yn yr holl oesoedd gynt am ei morwriaeth a'i marchnadaeth. Dywed Homer am y Sidoniaid eu bod yn *πολυδαίδαλοι*, yn gywrain mewn amryw gelfyddydau. *Iliad* 23. l. 743. *Iliad* 6. l. 289, &c. Edr. **TYRUS**.

SIFAN, **סִיפָן** enw mis Hebraidd. Esth. 8. 9. Yr oedd yn cyfateb i ran o Mai a Mehefin. Baruch 1. 8.

SIGAION, a **SIGIONOTH**, **סִיגִיּוֹן** [*cân groydr-aid*, neu *cân y crwydr*] am i amryw o'r Psalmau gael eu cyfnasoddi gan Dafydd yn ei gwyrdyadau rhag Saul. Gwel Fenwick's *Thoughts on the Hebrew Titles of the Psalms*. Cân trallod, medd eraill. Rhai a farnant mai offeryn oedd; eraill, ei fod yn arwyddo y dôn, neu y mesur yr oedd y Psalm i'w chauu iddo. Tid Ps. vii.—'Gweddi Habacuc y prophwyd, ar Sigionoth.' Hab. 3. 1.—'Gweddi Habacuc y prophwyd dros anwybodaethau.' Dr M. ar ol Aquila, Symmachus, Theodotion, Jerome a'r *Vulgate*. *Pro ignorantibus, dros anwybodaethau: pro volantariis, am bechodau gwirfoddol*. Theodotion. Ond tebygol, medd Marcius, ei fod yn arwyddo mesur y gân. Gwel Marcius *in loc*.

SIGLEN—**YDD**, **SIGLO**, (*sigl*) ysgwyd, ysgytian; peth yn siglo; mignen, mign, cors. *Siglen* donen; *siglen* donec; *siglen* denyng; *sef sigl-raff*.—'Mewn lloches o gyrs a siglennydd.' Job 40. 21. Yn y cyfryw lloches y gorwedd a efe, y behemoth, ac nid mewn ffau, fel amryw fwyestflod eraill. Ps. 18. 7. a 109. 25. 2 Thea. 2. 2.

SIHON, **סִיחֹן** [*sêh*] dinas yn rhandir Issuchar. Jos. 19. 19.

SIHOR, **סִיחֹר** [*cymsyglyd, afloyw*] hwn yw y gair Hebraeg a gyfleithir *Nilus* yn Jer. 2. 18. Ond, tebygol, mai afon arall, ac nid y Nilus, a feddylir yn Jos. 13. 9. Yr oedd hon yn rhedeg trwy yr anialwch i Fôr y Canoldir, ac yn derfyn deheuol i wlad yr addewid.

SIHOR-LIBNATHI, dinas yn agos i fynydd Carmel. Jos. 19. 26.

SILA, **סִילָא** [*cratig*] 1. Lladdwyd Iona brenin Judah yn nhŷ Milo, wrth ddyfod i waered i Sila. 2 Bren. 12. 20. Hyn yn unig a wyddis am y lle hwn.—2. Gwraig Lamech, a mam Tubal-Cain. Gen. 4. 22. Edr. **LAMECH**.

SILAS, **SILFANUS**, neu **TERTIUS**, canys yr un a feddylir wrth y tri enw. Gwr rhagorol yn mhilit yr brodyr, a phregethwr enwog, a chydymaith Paul yn aml. Act. 15. 22. Mai yr un oedd Silas a Silfanus sydd eglur wrth gymharu Act. 18. 1, 5. & 2 Cor. 1. 19. ac â 1 Thea. 1. 1. Anfonwyd ef gyda Paul o Antioch i Jerusalem; teithiodd gyd âg ef trwy Asia Leiaf a Gwlad Groeg. Gwel Act. 17. 15. a 18. 5. 2 Cor. 1. 19. a 8. 18, 19. Rhuf. 16. 22. 1 Petr. 5. 12. Dywedir iddo farw yn Macedonia, ond pa fodd, nid yw hysbys. Edr. **PAUL**.

SILEM, mab Naphtali, a phen teulu. Gen. 46. 24. Num. 26. 49.

SILHI, **סִילוּהוּ** [*cenad*] tad Azubah, mam Jehosaphat. 1 Bren. 22. 42.

SILHIM, **סִילוּיִם** [*cenadau*] dinas yn rhandir Judah. Jos. 15. 32.

SILOAM, neu **SILLOAH** **סִילוֹא** [*anfonedig*] enw

ffynon a elwir hefyd Gihon (1 Bren. 1. 33.) a ffry-
iau hefyd a ddyflifant o honi, a llynoedd a wnaud â'r
dyfroedd. Yr oedd y ffynon hon mewn dyffryn wrth
droed mynydd Sion, tu allan i ddinas Jerusalem. Yr
oedd dwy ffrwd yn rhedeg allan o honi, y rhai a ym-
dywalltent i ddau o llynoedd, sef y llyn uchaf, a elwir
Gihon, (2 Cron. 32. 30.) ac a elwir Josephus llyn So-
lomon; a'r llyn isaf (Esa. 22. 9.) o du y gorllewin, a
elwir llyn Siloam, o ba un y dygid dyfroedd trwy
ddyfr-ffosydd i'r ddinas. Galwdd ef SILOAH, *anfon-
edig*, am ei fod yn anfon dyfroedd i'r ddinas. I'r llyn
hwn yr anfonodd yr Iesu y dall i ymolchi, wedi iddo
tro ei lygaid â'r elai a'r poeri. Ioan 9. 6. Yr oedd
dyfroedd y ffosydd o llyn Siloam yn rhedeg yn araf ac
yn dawel, ac yn arwyddu addas o lywodraeth dyner,
dirion, heddychol, a iachusol, y cyfryw ag y gweddai
pob llywodraeth fod, a'r cyfryw ydyw llywodraeth
rasol Iesu ar ei bobl. Er nad yw dyfroedd araf yn
gwneuthur cymaint trwt ag afon lifeiriol, etto y maent
mor ddefnyddiol, ac yn llai eu perygl; felly rhagora
llywodraeth gyflawn, dyner, ar ormeswyr gorcheatol
ac anghyflawn. Yr oedd llywodraeth teulu Dafydd
yn tebygu i ddyfroedd araf Siloah, a'i chymharu â'r
llywodraethau cymydogaeithol, Assyria, &c., ac ynydd
oedd gwaith yr Iuddewon yn gwrthod y naill, ac yn
dewis y llall. Esa. 8. 6.

'Neu y deunaw hyny ar y rhai y syrthiodd y tŵr
yn Siloam, ac a'u lladdodd hwynt.' Luc 13. 4. Nid
oes genym hanes am y dygyddiad galarus hwn ond
yma; a hwyraeth iddo ddygydd ar un o'r gwyliau
arbenig yn Jerusalem. Edr. TWR.

SILOH, סִילוֹחַ [*tanqnef-dier*, neu *rhod-dier hedd-
roch*] gwaredwr.—'Nid ymedy y deyrn-wialen o Ju-
dah, na deddfwr oddi rhwng ei draed ef, hyd oni ddel
Siloah; ac ato ef y bydd cynnulliad pobloedd.' Gen.
49. 10. 'Ac iddo ef (y bydd) ufudd-dod pobloedd.'
Dr M. Y mae amrywiaeth o gyfieithiadau yn cael
eu rhoddi i'r gair; a rhai, fel ein cyfieithiad ni, wedi
ei adael heb ei gyfieithu; ond pa ystyr bynag a roddant
iddo, y mae pawb, Iuddewon a Christianogion, yn
cytuno ei fod yn cyfeirio at y Messiah addawedig;
a bod y geiriau yn cynnwys prophwyddiaeth hynod am
amser ei ddyfodiad, a'r llwyth yr hanni o hono. Y
maent yn rhag-fynegi y byddai y llywodraeth fren-
inol yn benaf yn llwyth Judah, ac y parhai yn y llwyth
hwnw hyd oni ddalail SILOH, sef *Tywysog Tanqnef-
edd*, y *Gwaredwr maur*. Y mae y geiriau, 'Ato ef
y bydd cynnulliad pobloedd,' yn ei nodi fel yr hâd,
yn yr hwn y byddai, nid yr Iuddewon yn unig, ond
holl genedloedd y ddaear, gael eu bendithio. Maent
yn ymgynnull ato, trwy bregethiad yr efengyl iddynt,
i gael eu bendithio ynddo. Y mae y geiriau yn ddi-
derfyn yn eu hystyr: ato ef y bydd, yn ddiddarfod,
cynnulliad pobloedd; ato ef, ac nid at neb arall;
cynnullant yn sier ato ef, yn dyrfa fawr nas dichon
neb eu rhifo. Nid eu gyru a wneir, trwy ormes ac
erlidiau; ond cynnullant yn phwydd ac ewyllysgar, i
dderbyn bendithion gauddo, i ymostwng ac i ufudd-
hau iddo. Esa. 2. 2. a 11. 10. a 42. 3, 4. a 49. 6, 7,
22, 23. a 55. 4, 5. a 1x. Ezec. 21. 27. Hag. 2. 7.
Rhuf. 15. 12. Mat. 25. 32. Edr. DEDDFWR.

SILOH, dinas yn rhandir Ephraim, yn nghylch
deng milltir i'r deheu i Sichem, a 25 i'r gogledd o Jeru-
salem. Yma y rhannodd Josuah wlad Canaan i'r naw
llwyth a hanner; ac yma y gosododd babbell Duw, lle
yr arosodd yn nghylch 310, neu 350 o ffynnydoedd.
Jos. xviii, xix. Gwedi i'r Phillistinaid ddwyn ymaith
yr arch, nis dychwelwyd hi drachefn i Siloh, ac ad-
feilliodd y lle yn raddol, nes yr aeth ei adfeiliad yn
areb, ac yn siampl o ddystrywiad. Ps. 78. 60.
7. 12, 14. a 26. 6, 9. Gelwir y trigolion, hwy-
y Siloniaid. 1 Cron. 9. 5. Yma y preswyliai
hi y prophwyd. 1 Bren. 14. 2. Y Benjaminiaid

a gymerasant y gwryfion oedd yn dawasio yn Siloh
yn wragedd. Barn. xxi.

SILSAH, שִׁלְשָׁה [*tri*] mab Sophah o Aser. 1 Cron.
7. 37.

SIMEAH, שִׁמְעָה [*yr hwn sydd yn gwranddo*] yr
oedd brawd a mab i Dafydd o'r enw hwn. 2 Sam.
21. 21. 1 Cron. 3. 5.—Ac eraill hefyd. 1 Cron.
6. 30. a 8. 32, &c.

SIMEI, שִׁמְעִי [*yr hwn sydd yn gwranddo*] mab
Gera, yr hwn a feldithiodd Dafydd yn Bahurim, ac
a roddwyd i farwolaeth gan Solomon. 2 Sam. 16.
5—11. a 19. 16—23. 1 Bren. 2. 36—46. Edr. DA-
FYDD.—Yr oedd amryw eraill o'r enw. 1 Brea.
1. 8. 1 Cron. 4. 27. a 5. 4. a 27. 27.

SIMI, שִׁמִּי [*fy enw*] mab Gersom, a phen te'u.
Exod. 6. 17. Num. 3. 21.

SIMEON, שִׁמְעוֹן [*yr hwn sydd yn gwranddo*] ail
fab Jacob o Leah. Pan oedd yn nghylch 18 mlwydd
oed, efe a'i frawd ieuengaf, Levi, a laddasant y Si-
chemiaid yn greulawn, ac yn groes i ammod, am bal-
ogi eu chwaer Dinah, gan Sichem mab Hemor. Gen.
xxxiv. Tybga rhai mai efe oedd y creulonaif yn
erbyn Joseph, ac o'r herwydd i Joseph ei gadw yn
garcharor, ac ymddwyn tu ag ato ef gyda mwy o
erwindeb na'r lleill o'i frodyr. Gen. 37. 20. a 42. 24.
Ar ei farwolaeth, mellidoged Jacob, nid hwy, ond eu
dig a'u lliid creulon; a rhag-fynegodd y rheuid hwynt
yn Jacob, ac y gwasgerid hwynt yn Israel, o herwydd
eu cyfrinach creulon. Gen. 49. 5, 6. Bu iddo chwech
o feibion. Ei rifedigion, pan ddaeth o'r Aipht, oedd
50,300, dan eu tywysog Selumiel (Num. 1. 6.) ac yr
oeddynt y pummed yn nhrefn y llwythau, yn eu myn-
edliad trwy yr anialwch. Gen. 46. 10. Exod. 6. 15.
Num. 2. 2, 13. a 13. 5. a 26. 12, 13, 14. a 34. 20.
Tebygol fod y Simeoniaid, yn gystal a Zimri eu ty-
wysog, yn fwy euog yn achos Peor na'r lleill, a bod y
24,000 a dorwyd ymaith yn yr achos hwnw yn benaf
o'r llwyth hwn; o herwydd pan rifwyd hwy yn fuan
gwedi hyny yr oeddynt gwedi lleihau i 22,000. Num.
xxv. a 26. 14, 15. Yr achos hwn hefyd, hwyraeth, a
barodd na fendithiodd Moses hwynt gyd â'r llwythau
eraill. Deut. xxxiii. Cawsant eu rhan yn mwg
llwyth Judah, ac a gynnorthwyasant eu glydd i ddar-
ostwng y Canaanaid yn ei rhandir. Jos. 19. 1—8.
Barn. 1. 1—20.

Nid oes goffawriaeth am un enwog o'r llwyth hwn.
Yr oedd llawer o honynt yn ysgrifenyddion, ac yn was-
garedig yn mhllith y llwythau eraill. Gwrthgylasant
at Jeroboam gyd â'r naw llwyth eraill; ond llawer o
honynt, gwedi hyny, a ymostyngasant i Asa, brenin
Judah. 2 Cron. xi. a 15. 9. Pan arheithiwyd Can-
naan gan yr Assyriaid, aeth nifer o honynt i ffynedd
Seir, ac a darawsant y gweddill a ddiangassi o Ama-
leec, ac a wladychasant yno. 1 Cron. 4. 39—43. Jo-
siah a lanhaodd eu gwlad o eilunod. 2 Cron. 34. 6.

SIMEON. Hen w'r duwioel yn Jerusalem, yr hwn
oedd yn dysgwyl am 'ddyddanwch yr Israel,' sef am y
Messiah. Yr oedd wedi hybysu iddo trwy yr Ysbryd
Glân na byddai marw cyn ei weled. Daeth trwy yr
Ysbryd i'r deml, pan ddug ei rieni yr Iesu i'w gyf-
lwyno: cymerodd yr Iesu yn ei freichiau, a bendith-
iodd Dduw, ac a ganodd gân rgorol ar yr achlysur,
gan ddymuned cael marw, gwedi cael cyflawn fuddoa-
rwydd gwedi gweled y Messiah addawedig. Luc 2.
25—35. Nid oes ychwaneg o hanes am dano; ond
llawer o ddychymygion disail a adroddir.

SIMON. Mab Judah, a thad Levi. Luc 1. 30.
Coffêir am un arall o'r enw yn Ezra 10. 31.

SIMON y CYRENIAD, a thad Alexander a Rufus;
y rhai, tebygol, gwedi hyny fuanat Gristionogion enwog.

Barna rhai mai yr un ydoedd a Niger, athraw yn Antioch. Act. 13. 1. Cymbelloedd yr Iuddewon ef i ddwyn croes yr Iesu pan oedd agos a diffygio dani. Dywedir ei fod yn Esgob Bostra, neu Bezer, ac iddo gael ei ferthyr.

SIMON, BRAWD YR IESU; sof ei gefinder, mab Cleopas a Mair chwaer ei fam. Mat. 13. 55. Marc 6. 3. Dywedir ei fod yn Esgob yn Jerusalem wedi marwolaeth Iago Leiaf.

SIMON Y PHARISEAD, yr hwn a wahoddodd yr Iesu i fwytia gyd âg ef, gwedi cyfodi mab y wraig weddw o Nain. Nid oes hanes cyfwaneg am dano nag a roddir i ni yn Luc 7. 36—50.

SIMON Y GWAHAN-GLWYFUS, priodwr o Bethania, yn nhŷ yr hwn yr eneiniodd Mair ben yr Iesu, ac yntau yn eistedd wrth y ford. Mat. 26. 6. Marc 14. 3. Tywalltodd yr olew ar ei ben, ac eneiniodd ei draed ef hefyd, yn ol yr efengylwr Ioan, (pen. 12. 3.) os bernir mai yr un yw y ddaau hanes. Nid yr un Simon yw hwn a Simon y Phariasad, ac nid yr un yw Mair a'r wraig oedd bechadures, ac nid yn yr un amser, nac yn yr un lle, y bu y weithred o eneinio; canys gwnawd un yn Nain, a'r llall yn Bethania. Barna amryw awdwyr dysgedig fod y weithred yn nhŷ Simon yn wahanol oddiwrth y weithred y crybwyllir am dani yn Ioan xii., yr hon a gyflawnwyd, tebygol, yn nhŷ Martha, a phedwar diwrnod wedi hōno. Yr oedd un chwech, a'r llall ddaau ddiwrnod, cyn y pasg. Gwel y Dr Gill. Ymddengys i eraill yn anghredadwy i'r un peth, yn nghyd â'r un amgylchiadau, ddygwyrdd mewn cwmpas amser mor fyr. Gwel Scott. Eir. LAZARUS.

SIMON MAGUS, neu **Y SWYNWR**. Cafodd enwogrwydd yn mhllith y Samariaid trwy ei hudoliaeth a'i swynion. Act. 8. 9, &c. Effeithiodd y weinidog-eth a'r gwyrtiaid a'nawd gan Petr ac Ioan arno i'r fath radd, fel y bedyddiwyd ef, ac y gwnaeth broffes o Gristionogrwydd. Pan welodd y modd y rhoddid yr Ysbyrd Glân trwy arddodiad dwylaw yr apostollon, ceisiodd brynu y cyffelyb awurdurd ganddynt. Ar hyn, y mae Petr yn ei geryddu yn llymdost am ei ragrith a'i gybydd-dod, ac yn ei annog i edifarhau, gan fod yn amlwg mai dyn heb ei wir gyfnewid ydoedd. Y mae yntau yn deisyf arnynt weddio drosto, fel na ddalai arno y pethau dychrynnyd a ddywedasant. Trôdd allan gwedi hyn yn wrthynbebr cyhoeddus i'r efengyl a'i phregethwy, ac a ymroddodd i'r afsendid ffeiddiaf, ac aeth yn flaenor ar y blaia a elwir Gnosticiaid, neu *gwybodyddion*, y rhai a haerent y gallai dyn fod yn gadwedig trwy ei wybodaeth, er aflaned fyddai ei fucheddiad; ac a gredent fod llawer o ryw fân-dduwiau, a alwent *Eons*. Dywedir llawer yn yr hen hanesion am ei ddaliadau cyfeillorion, y rhai sydd well eu claddu dros byth yn medd anghof na'u hail-adrodd yma. Yr oedd ei ganlynwyr yn cymeryd arnynt fod yn fath o Gristionogion, ac yr oeddnt yn ei addoli ef fel duw, dan yr enw *Jupiter*, a rhyw butain a ddygai oddi amgylch dan yr enw *Minerva*. Digon yw hyn am dano a'i gyfeillorion, ac ynfydrwydd ei ganlynwyr deillion.

SIMON ZELOTES, neu **Y CANAANEAD**, oedd un o'r deuddeg apostol. Mat. 10. 4. Marc 3. 18. Luc 6. 15. Act. 1. 13. Gelwir ef y Canaanead, yn ol meddwl rhai, am mai priodwr oedd o Cana; eraill a farnant ei fod o'r un arwyddocâd a *Zelotes*, sef gwresog, awyddus. ('Simon a elwir gwynvydyd.' W. S. Luc 6. 15.) Y naill air yn Syrtaeg, a'r llall yn Groeg. Hwyrach ei fod unwaith o'r blaia yn Galilea a alwent *Zelotes*, dall-bleidwyr ffyrnig, a wrthodent dalu teyrned i'r Rhufeiniaid, y rhai a fuant yn fflangell drom ar y wlad, ac yn achos o'i dinystr yn y diwedd.

Dywedir iddo bregethu yr efengyl yn yr Aipht, Lybia, Mauritania, &c., eraill a farnant ei ladd yn Persia, yn nghyd â Judas.

SIMRATH, mab Simhi. 1 Cron. 8. 21.

SIMRI, mab Semaiah. 1 Cron. 4. 37.

SIMRON, 1 Dinas yr rhandir Zabulon. Jos. 19. 15.—2. Mab Issachar. Num. 26. 24. Gen. 46. 13. 1 Cron. 7. 1.—3. Hefyd, mynydd Samaria.

SIMSAI, שִׁמְשַׁי [fy haul] ysgrifenydd, yr hwn, yn nghyd â Rehun y cofiadur, a ysgrifenasant at Artaxerxes yn erbyn Jerusalem. Ezra 4. 8.

SIN, PELUSIUM, dinas gadarn ar gyffiniau yr Aipht. Eze. 30. 15. Gwel Bochart, Michaelis.

SIN. yr [bwcler] dinas i'r dechaw i Cauaan. Num. 34. 4.

SINAI, סִינַי [perth] *Gr. siva (sina)*. Act. 7. 30. Mynydd nodedig yn Arabia Petraea, ar ba un y rhoddodd Duw y gyfraith i Moses. Exod. 19. 1. a 24. 16. a 34. 2, 4. Lef. 25. 1. a 26. 46. Yr Arabiaid a'i galwant *Tor*, sef y mynydd, mewn ffordd o enwogrwydd; neu *Gibel Mouse*, sef mynydd Moses. Mae yn sefyll ar wddf o dir rhwng llynclyn Colsum, o du y gorllewin, a llynclyn Elam, o du y dwyrain iddo; yn nghylch 260 o filliroedd i'r dwyrain o Cairo yn yr Aipht, a'r Môr Coch rhyngddynt. Y mae yr anialwch o du y dechaw i'r gorllewin iddo yn dir lled uchel am ddeuddeg milltir, ac amryw o fân fryniau ynddo. Nid yw y mynydd o gwmpas mawr, ond yn dra uchel. Y mae dau ben iddo; y pen gorllewinol a elwir *Horeb*; a'r pen dwyreiniol yw *Sinai*, yr hwn sydd un rhan o dair yn uwch na *Horeb*. Dywedir fod ar *Horeb* ffynonau a choed ffwrwthau, ond nid oes ar *Sinai* ddim ond dwf gwlaw. Mae yr esgynid i bob un o honynt yn dra serth, yr hon a barodd yr ymerodres Helena, mam Cystenyn Fawr, ei dori allan o graig marmor. Gwel Coppin's *Voyage to Egypt*. Eir. CYFRAITH, ELIAS, MOSES.

SINAR, talaeth yn Babilon, yn yr hon yr aenawdwyd tŵr Babel. Gen. 11. 2. Adeiladwyd Calneh yn yr un wlad. Gen. 10. 10. Yr oedd Amraphel brenin Sinar, yn frenin galluog yn amser Abraham. Gen. 14. 1. Dyg brenin Babilon lestri tŷ yr Arglwydd i dŷ ei dduw ef yn ngwlad Sinar. Dan. 1. 2.

SINIM, סִינִי [perthi] 'Tir Sinim,' yw China, medd rhai; ond pur annhebyg, medd Vitringa: barna Bochart mai talaeth yn yr Aipht oedd. Esa. 49. 12. Daw rhai oddi yno i Sion trwy alwad yr efengyl.

SIOM—**I**—**EDIG**, (slo) twyll, dichell; twyll-odrus, hocedus; twylo.—'Pwy bynag a siomir ynddi (diog gadarn) nid yw ddoeth.' Diar. 20. 1. Cyfeithir yr un gair *ymfoddioni*, *ymddigrifo*, Diar. 5. 19, 20.—*crwydro*, Eze. 34. 6.—*cyfeillorni*, Deut. 27. 18. Arwydda, medd Kircher, cyfeillorni yn amryfuss, neu gweithredu yn anystyriol.

'Fel na'u siomer gan Satan.' 2 Cor. 2. 11.—'Rac bod y Satan ein gorchyvygu.' W. S. Cyfeithir yr un gair *κατακρηνη*, *ysperio*, 2 Cor. 7. 2.—*gwneuthur elc*, 2 Cor. 12. 17.—*twylo*, 1 The. 4. 6. Arwydda, gweithredu yn dwylloddrus, yn anghyflawn, yn dreisiol. Rhag ein siomi, neu ein twylo, gan Satan trwy ormod llymder dysgyblaeth, i yru y troseddwr i anobaith, a bod yn rhwystr i eraill, trwy hyn, i dderbyn yr efengyl: 'canys nid ydym ni heb wybod ei ddichellion (*vonpara*, ei feddyliau) ef.' Y mae ei feddwl ganddo ef i gyflawni ei amcanion dichellgar, naill ai trwy esgeulsiad dysgyblaeth yn hollol, i annog penrhyddid pechadurus, neu trwy ormod llymder anefengylaidd, i rwystru a digalonni dynion edifeiriol. 'Calon siomedig a'i gwyr-drodd ef.' Esa. 44. 20.

'A'i twyllodd ef.' Dr M. **calon ysgafu dwyllodrus**: yr hon a ellw yr apostol, 'calon an-neallus.' Rhuf. 1. 21. Calon dywyll, yn llawn o ddichellion.

SION, צִיּוֹן [*sychder*] 1. Pen neu ran o fynydd Hermon, neu res o fryniau gerllaw iddo. Ps. 133. 3. Felly yr ysgrifenedd Brown. Ond pa sail sydd ganddo i ddywedyd fod un rhan o Hermon, neu res o fryniau yno, yn cael eu galw wrth yr enw צִיּוֹן (*tsion*)? Y gair Hebraeg a gyfieithir *Sion* yn Deut. 4. 48. **צִיּוֹן שִׁיּוֹן** (*shion*), ac nid צִיּוֹן (*tsion*). Y mae i fynydd Hermon bwn enw, sef Hermon, Sirion, Senir, Sion, a Hor. Deut. 3. 9. Edr. **GWLITH**.—2. Mynydd ar ba un yr oedd rhan o ddinas Jerusalem yn sefyll; yr oedd palas y brenin yn sefyll ar du y gogledd iddo, ac yr oedd y deml yn sefyll ar fynydd Moriah, tu gogledd-ddwyrain iddo. 2 Sam. 5. 7. 1 Bren. 8. 1. Ps. 48. 2. Gwel *Ancient Universal History*, Light-foot, Brown. Am fod mynydd Moriah yn agos ato, ac megys yn rhan o hono, galwyd ef weithiau Sion; ac mae y deml a'i chynteddoedd yn cael eu galw felly. Ps. 65. 1. a 84. 7. Gelwir yr addolwyr yn y deml, os nid holl breswylwyr Jerusalem, Sion. 'Sion,' sef preswylwr Sion, 'a glywodd, ac a lawenychoedd.' Ps. 97. 8.—Yn cyfairo ar hyn, gelwir yr eglwys, pa un ai Iuddewaid ai Cristionogol, neu y nefoedd, Sion. Y mae wedi ei hethol gan Dduw yn breswylfod byth iddo ei hun—wedi ei syfauenu yn gadarn—a'i hamgylchynu âg amddiffynfa anorchfygol—ac y mae addoliad Duw, a'i gymdeithas â'i bobl, yn dra hyfryd a gogoneddus ynddi. Ps. 102. 13. Esa. 2. 3. a 51. 11. Dat. 14. 1.

'Eithr chwi a ddaethoch i fynydd Sion, ac i ddinas y Duw byw, y Jerusalem nefol,' &c. Heb. 12. 22. Gwahanol enwau ydynt ar yr un peth, ond bod pob enw yn rhoddi gwahanol olygiad ar y gwrthddrych. Gelwir yr eglwys dan y Testament Newydd yn 'fynydd Sion,' mewn cyferbyniad i fynydd Sinai; felly hefyd y gelwir hi y 'Jerusalem nefol,' mewn cyferbyniad i'r un mynydd, yn Gal. 4. 25, 26. Yr oedd y cyferbyniad rhwng y ddau fynydd hyn yn dra nodedig, medd y Dr Owen.—1. Disgynnodd Duw ar fynydd Sinai i aros yn unig ond dros yspaid o amser terfynedig; ond dywedir y preswylfa yn dragwydd ar fynydd Sion.—2. Ymddangosodd yn ddychrynllyd ar Sinai; ond yr oedd Jerusalem ar Sion, yr hon a arwyddda, *gwledigaeth heddwch*.—3. Rhoddodd y gyfraith ar Sinai; ond aeth yr efengyl allan o Sion. Esa. 2. 2, 3.—4. Gadawodd Sinai yn llwyr dan gaethiwd; ond y mae Sion yn rhydd yn dragwydd.—5. Llwythwyd y bobl â'r gyfraith ar Sinai, ac arweinlwyd hwynt yn drwm-lwythog i Sion i ddysgwyl am waredigaeth ac esmwythâd, mewn arferiad o'r cysgodau oedd yn arwyddo hyny.

O herwydd y rhesymau canlynol, gellw yr apostol gyflwr credinwyr dan y Testament Newydd, wrth yr enw 'mynydd Sion':—1. Lle preswylfa Duw ydoedd. Ps. 9. 11. a 76. 2. Joel 3. 20, 21.—2. Eisteddfod ei orsedd-faine, ei lywodraeth, a'i deyrnas ydoedd. Ps. 2. 6. Esa. 24. 23. Mic. 4. 7.—3. Y mae yn wrthddrych o addewidion lawer, Ps. 69. 35. Esa. 1. 27.—o Grist ei hun. Esa. 59. 20.—4. Oddi yno y daeth yr efengyl, cyfraith Crist allan. Esa. 40. 9. Mic. 4. 2.—5. Gwrthddrych cariad nellduol Duw oedd, a'r lle y genid yr etholedigion. Ps. 84. 2, 5.—6. Llawnwyd yr holl ddaear ydoedd. Ps. 48. 2.—7. Y mae yr iechydwrtaeth a'r holl fendithion yn dyfod allan o Sion. Ps. 14. 7. a 110. 2. a 128. 5. Amrywiol bethau eraill tra gogoneddus a ellid eu cofa'u. Yr holl addewidion a wnaed gynt i Sion, ydynt yn perthyn yn bresennol i eglwys y credinwyr trwy yr holl fyd. Gallant ddaddeu y rhai hyny gyda Duw yn mhob cyflwr; a mwynhant y gras a'r cysur

cynnwysedig ynddynt. Er bod en cyflwr allanol yn lael; ac er bod yn ddirmygus, yn gystuddiedig, ac yn erlidigaethus, etto y mae yr holl bethau gogoneddus addawedig i Sion yn perthyn iddynt, a hwy a gânt eu cyflawn fywnebau.

SIOR, צִיּוֹן [*gelym*] dinas yn Judah. Jos. 15. 54.

SIPPOR, צִפּוֹר [*aderyn*] tad Balac. Num. 22. 3

SIPRAH, שִׁפְרָה [*prydfertih*] Siprah a Puah oedd- ynt fyd-wragedd yr Hebrëaun, y rhai a gadwasant yn fyw eu plant gwrrywaidd, yn groes i orchymyn Pharaoh, canys hwy a ofnasant Dduw. Exod. 1. 15, 19.

SIPHION, צִפְיוֹן [*yr hwn sydd yn cansod*] mab hynaf Gad. Gen. 49. 16.

SIPTAN, שִׁפְטָן [*barnwr*] tad Cemuel. Num. 34. 24.

SIR—IOL—US, (si-ir) llôn, llawen, hoenus. Diar. 15. 13. a 16. 15.—'Y lawenhant arnynt hwy, ac y vyddant sirys.' W. S. Dat. 11. 10.—'Yno y sirod pawp.' W. S. Act. 27. 36.

SIRAH, סִרָה [*crochan*] ffynon yn gyfagos i Herbron. 2 Sam. 3. 36.

SIRION, סִרְיוֹן [*duwfroneg*] yr enw a roddai y Sidoniaid ar Hermon. Deut. 3. 9. Edr. **HERMON**.

SIS, צִסָּה [*blodeuyn*] yn agos i riw Sis y gorchfygodd Jehosaphat yr Ammoniaid a'r Moablaid. 2 Cron. 20. 16.

SISA, שִׁשָּׁי [*chweck*] tad Elihoreth ac Ahiah, ysgrifenyddion Solomon. 1 Bren. 4. 3.

SISAC, brenin yr Aipht, brawd yn nghyfraith Solomon, yn ol barn rhai; yr un oedd, yn ol barn Syr I. Newton, a Sesostri, Sesonchis, Bacchus, Osiris, a Hercules yr Aipht, yn yr historia Paganaudd. Un o'r buddugoliaethwyr mwyaf oedd yn yr hen amseroedd. Cafodd Jeroboam nodedd ganddo pan oedd yn ffoadur yn yr Aipht. Gwedi éangu terfynau ei ymerodraeth tu a'r gorllewin, trodd ei arfau yn erbyn Asia, a 12,000 o gerbydan rhyfel, a 60,000 o wyr meirch, a llu aneirif o Aiphtlaid, Lybiaid, Luciaid, ac Ethiopiaid; goresgynodd deyrnas Judah, cymerodd Jerusalem, ac a ddug ymaith holl gyfoeth y brenin-llys a'r deml; ond tebygol iddo arbed teyrnas Israel, o herwydd, hwyrach, fod Jeroboam mewn cynghrair âg ef. Gwedi anrheithio Asia, o India i'r Môr Du, tiriogaeth mwy helaeth nag a orchfygwyd gan Alexander, aeth trosodd i wlad Groeg, ac yno gorchfygwyd ef gan Perseus. Yn ei ymchwylldd a'i falcder, dywedir iddo beri i freninoedd caethion dynu ei gerbyd, hyd nes y sylwedd ar un o honynt yn craffu yn ddyfal ar yr olwyn; pan ofynwyd iddo yr achos, atebodd, fod troad yr olwyn yn ei addysgu mor fuan y byddai i rai mewn sefyllfa uchel gael eu darostwng, a rhai mewn iselder gael eu dyrchafu. Effaithiodd y sylwad ar Sisac, a gwirioneddwyd ef hefyd yn achos y brenin chwyddedig hwn; yn fuan wedi ei farwolaeth, aeth ei ymerodraeth yn chwllfrw, a'r Ethiopiaid a'r Cusiaid a feddiannasant yr Aipht. 2 Cron. xii. 1 Bren. xiv. Cyn Sisac ni sonir am un o freninoedd yr Aipht wrth ei enw priodol, ond wrth yr enw cyffredin Pharaoh. Edr. **AIPHT**, **JEROBOAM**, **PHARAOH**, **REBOAM**.

SISERA, סִיסְרָה [*gwledydd march*] tywysog llu Jabin, brenin Canaan. Gwedi gorchfygu ei luocdd ef gan Barac a Deborah, lladdwyd ef, wrth ffoi, gan Jael gwraig Heber y Cenead. Barn. iv. Edr. **BARAC**, **DEBORAH**, **JAEI**.

SITNAH, סִטְנָה [*cas*] oddiwrth y gair hwn y mae yr enw *Satan* ar y diafol. Yr enw a roddwyd ar un

o'r ffynonau yr ymrysonodd bugelliaid Gerar â bugelliaid Isaac yn ei chylch. Gen. 26. 21.

SITRAI, סִטְרָא [goruchwyliwr] golygrw ychian pasgedig Dafydd yn Saron. 1.Cron. 27. 29.

SITTIM, סִיטִים [gwiall] coed gwerthfawr, o ba rai y gwnawd y babbell, a'r rhan fwyaf o'r dodrefn. Exod. 25. 5, 10, 13, 23, &c. Cyfieitha y LXX. y gair yn gyffredin *ασπαρα*, *anllygredig*. Y farn gyffredin yn bresennol ydyw, mai yr un oedd ag Acacia, yr hwn y rhydd teithwyr diweddar hanes ei fod yn aml yn Arabia Petraea: yr amlaf a'r goreu yn y wlad hōno, medd y Dr Shaw. Y mae llawer o fodau ar y pren hwn, a'i arogl yn beraidd ac yn hyfyrd; ac y mae yn anlygredig, agos. Dywed Jerome, fod coed Sittim yn debyg i'r ddraenen wen, a'i fod yn rhagorol o ran harddwch, cryfder, sadrwydd, a chaboledd. Nid oes lle i amneu nad rhyw o'r *ddraenen wen*, neu *Spina Aegyptiaca*, yw y coed Sittim, yr hon sydd yn lliosog i'w chael yn ngyloch mynydd Sinai: coed yr holl anialwch o ben bwygilydd. Geddes.—Galwyd lle wrth yr enw Sittim, dyffryn Sittim, tebygol oddiwrth y coed hyn yn tyfu yn lliosog yno. Num. 25. 1. Mic. 6. 5. Jos. 2. 1.—Yn allegawl, wrth ddyffryn Sittim, y meddylir y Cenedloedd, yn Joel 3. 18.

SMARAGDUS, Gr. *σμαραγδος*; maen gwerthfawr o'r lliw gwyrdd mwyaf hyfyrd.—Ac yr oedd enfys o amgylch yr orseddfaine, yn debyg yr olwg arno i smaragdus.' Dat. 4. 3. 'Emerald.' *Saes*. Edr. ENFYS. Y pedwerydd maen oedd yn addurno sylfaen y Jerusalem newydd. Dat. 21. 19.

SMYRNA, Σμύρνα [*myrr*] dinas yn Asia Leiaf, a phorthladd o du y dwyrain i Fôr y Canoldir, yn ngyloch 46 o filltiroedd o Ephesus. Yn amser yr Iachawdwr, yr oedd yn un o'r dinasoedd cyfoethocaf ac enwocaf yn Asia Leiaf. Anrheithiwyd hi yn aml gan ryfeloedd, a dyoddefodd lawer gan ddaeargrynfâu dychrynlyd chwech o weithiau. Y mae ei sefyllfa yn hyfyrd, ac yn borthladd cyfeus. Planwyd eglwys Gristionogol yma yn foreu; ac er dyoddef erlidigaethau celyd, etto rhoddir canmoliaeth heb un cerydd yn y llythyr a anfonwyd trwy Ioan ati. Dat. 2. 8, 9, 10. Parhaodd Cristionogrwydd yno hyd heddyw, ac yn fwy blodeuog nag yn yr un o'r saith yr ysgrifenedd Ioan wrth orchymyn Crist, atynt; mae yn bresennol yn un o'r dinasoedd mwyaf blodeuog yn y parthau hyn. Cynnawys yn ngyloch 28,000 o drigolion, o ba rai y mae 10,000 yn Gristionogion, a'r lleill yn Dyrciaid ac yn Iuddewon. Yma y merthyrwyd Polycarp yn foreu, yr hwn oedd yn ddydgybl i Ioan y Duwinydd. Gelwir hi yn awr gan y Tyrciaid Esmir.

SO, סו (sua) brenin yr Aipht, yr hwn a gydfwr-iadodd gyda Hosea brenin Israel, yn erbyn Salmaneser brenin Assyria; ond ni roddodd gynnorthwy i Hosea. 2 Bren. 17. 4. Edr. HOSEA.

SOAN, סוּא [ysgogiad] *טַנִּים* (*tanis*) LXX. trowyd *tan*, yn *tan*, *tanis*. Prif ddinas enwog yn yr Aipht, dros oesoedd, yn yr hen amseroedd. Yr ydoedd yn sefyll yn mharth isaf y wlad, nid yn mhell oddiwrth Fôr y Canoldir. Num. 13. 22.—Yn meusydd Soan y gwnaeth Moses ei wyrthiau rhyfeddol. Psalm 78. 12. Ymddengys fod Soan yn brif ddinas yr Aipht Isaf yn ynddiau y prophwyd Ezaiah. Esa. 10. 11, 13. a 30. 4.

SOAR, neu BELA, סוּר [bychan]. Yr ydoedd y ddinas fechan hon yn sefyll tua phen dehau y Môr Marw. Yn ninystr Sodom a Gomorrah arbedwyd hi wrth dddeysffad Lot. Gen. xiv. a 19. 20, 22. Tebygol i lawer o'r Moabiaid ffoi yno pan oresgynodd yr Aegyriaid a'r Caldeaid eu gwlad. Ezaiah 15. 5. Jer. 48. 3.

SOBAB, un o feibion Dafydd, a anwyd iddo yn Jerusalem. 2 Sam. 5. 14.

SOBAH, breniniaeth Hadadeser, mab Rehob, yr hwn a orclfygwyd gan Dafydd. Yr oedd yn sefyll rhwng gwlad Israel a'r Euphrates. 2 Sam. 8. 5. a 10. 19. 1 Bren. 11. 23. Edr. HADADESER.

SOBAI. Ezra 2. 42.

SOBAL, un o feibion Seir yr Horiad. Gen. 36. 20.

SOBI, mab Nahas o ddinas Rabbath. Daeth gyda Barzilai i gyfarfod Dafydd, pan fflodd rhag Absalom. 2 Sam. 17. 27.

SOBR—WYDD, Groeg, *σωβραων*; *Llad*. SOBRIUS; *Ffr*. SOBRE; *Saes*. SOBER: cymedrol, cymhesur, tymhesur; difrif, digellwair, dwys.—'Gemiau gwirionedd a sobrwydd.' Act. 26. 25. Arwydda *σωβραων*, *iawm bwyll meddwl*, mewn cyferbyniad i *wallgofrwydd meddwl*.

'Bod o'r hynaf-gwyr yn sobr.' Tit. 2. 2. *Νηφαλιος*, priodolir y gair i'r corph, ac y mae yn arwyddo cymedroldeb o ran yfed, mewn cyferbyniad i feddwdod. 1 The. 5. 6, 8. 1 Petr. 5. 8. Priodolir ef hefyd i agwedd wyliadwrus, feddylgar, gofalus; callineb mewn un yn gweini ei swydd, fel y gweddai fod mewn eegob. 1 Tim. 3. 2, 11. Y mae sobrwydd corph a sobrwydd meddwl, ac i'r gwrthwyneb; ac y maent yn gyffredinol yn gysylltiedig â'u gilydd.

'Eithr synied i sobrwydd.' Rhuf. 12. 3.—'Anid dyall o hanaw erwydd pwyllogrwydd.' W. S.—'Onid deall o hono i fod yn sobr.' Dr M.—'Onid synied felly fel yr ymddygo yn gall.' Macknight. Y mae sobrwydd yn groes i fod yn anystyriol, yn ffol, ac yn anweddaidd. 1 Tim. 2. 9—15. Tit. 2. 12.

SOCHO, 1. Yr oedd dwy ddinas o'r enw yn rhandir Judah, yn yr y dyffrynau, a'r llall yn y mynydd-dir, i'r dwyrain o Jerusalem. Josuah 15. 35. 1 Sam. 17. 1. 2 Cron. 11. 7.—2. Mab Heber. 1 Cron. 4. 18.

SODOM, [*dyffradwy*] un o'r pum dinas a ddinstriwyd gan dân o'r nefoedd. Yma y preswyliai Lot nai Abraham. Gen. xiii. Barna y rhan fwyaf o ysgrifenyddwyr lyncu y dinasoedd hyn gan ddaeargryn, a bod y Môr Marw yn gorchuddio y lleoedd y safent arnynt; ond barna Reland nad ydyw y môr yn gorchuddio eu lleoedd, ond eu bod yn sefyll yn gyfagos iddo; am eu bod yn cael eu darlunio yn 'ddamoddir, a phyllau halen, ac anghyfaedd-le tragwyddol,' nid ydyw y farn hon yn annhebyg i wir. Seph. 2. 8. Deut. 29. 23. Jer. 49. 18. a 50. 40. Y prophwyd pan ddarlunio rhyw ddystryw ofnadwy a pharhaus, a'i cymharent ef i ddinstyr a dinasoedd hyn. Hosea 11. 8. Amos 4. 11. Ezaiah 1. 9. a 13. 19. Defnyddia Ioan eu dystryw dychrynlyd, fel arwydd-lun, ie, o boenau uffern. Dat. 20. 12—15. Judas 7.—Cymharir dynion llygredig ac arian i'r Sodomiaid; megys tywysogion a phobl yr Iuddewon. Esa. 1. 10. Jer. 23. 14.—Rhufoian neu y gwledydd angristiaid, am eu bod yn cynnwys ac yn byw yn mhochodau ffaidd y Sodomiaid, a elwir Sodom. Dat. 11. 3. Edr. LOT, MOR.

SODDI, (sawdd) suddo, myned tan ddwfr. Exod. 15. 10. 1 Sam. 17. 49. Jer. 51. 64.

SOFL—YN, (sawf) celefenrydd, calafrydd.—Cyffelybir annuwiliolion i sofi, am eu bod o ychydig werth, yn hawdd eu dwyn ymaith gan wynt barnedigaethau, a'u dyfetha gan dân digofaint Duw. Job 13. 25. Psalm 83. 13. Esa. 33. 11, 12. a 40. 24. Mal. 4. 1. Edr. AUR.

SOFLIEIR, (soff-lar) rhinc, rhegen yr ŷd.—Y mae yr aderyn hwn yn llai na'r petris, a'r lleiaf o

ryw yr teir. Byddai yr hen Atheniaid yn eu rhoddi i ymladd er eu difyrwch, ac felly y gwnant etto yn yr Ital, a pharthau o Asia, fel y gwnant i geillogod yn greulon gyda ni. Y maent yn dramwyl, ond nid yn aml yn myned o'n gwlad ni, ond yn symud o'r naill barth i'r llall, ac yn diogel eu hunain yn mysg chwyn yn agos i'r môr; ceir hwynt yn aml yn y caeau yd, ac weithiau yn y dolydd hefyd. Dechreuant ganu yn Ebrill; gwnant eu nythod ar y ddaear yn mis Mai, ac yn anaml yn dodwy mwy na chwech neu saith o wyau. Y mae yn aderyn glân, a'i gnawd yn ddanteithiol.

Yr oedd yn wyrth hynodol dwyn cymaint o honynt ag a orchuddiai yn nghylch ugain milltir o dir o bob tu i weryll yr Israeliaid yn yr anialwch, ac yn nghylch lllathen o ddyfodr, yn anabli i hedeg oddiyno. Numeri 22. 31, 32. Eu taenu hwynt o amgylch y gweryll a wnaed i'w sychu ar y tywod poethlyd, fel y gwnant etto yn yr Aipht. Bates a Parkhurst a farnant mai dau guffydd oedd eu *pellder oddiwrth eu gilydd*, ac nid eu dyfnder ar eu gilydd; gan nad yw y soflieir yn gorphwys ar eu gilydd fel y locustiaid, ond ychydig oddiwrth eu gilydd. *Volabantque in aère duobus cubitis altitudine super terram. Vulgate.* 'Ehedant yn yr awyr ddau guffydd uwch y ddaear.' Nid dau guffydd ar y ddaear; ni oddef yr Hebraeg y cyfleithiad hwnw; ond dau guffydd uwch y ddaear yr ehedent, fel y gellid eu dal yn hawdd â llaw, neu eu taro â phren, cynnifer ag a fynt. Harmer. Amlwg ydyw nad locustiaid oeddynt, yn ol barn Ludolphus, Scheuchzer, a'r Esgob Patrick, gan eu bod yn cael eu galw *سار cig*, yr hyn nid ydyw y locustiaid. 'Adar asgellog,' y gelwir hwynt, y rhai a barodd Duw gwmpo o fewn y gweryll. Yr ydoedd blys awyddus yr Israeliaid i'r danteith-fwyd hyn yn dra phechadurus; am hyny, 'tra yr oedd y bywd yn eu safnau, digloneidd Duw a gynneuodd yn eu herbyn, ac a laddodd y rhai brassaf o honynt, ac a gwmpodd etholedigion Israel.' Ps. 78. 27—31.

SOHAR, *סוהר* [*dysglaer*] 1. Tad Ephron. Gen. 23. 8.—2. Pummed mab Simeon. Gen. 46. 10. Gelwir ef Zera, yn 1 Cron. 4. 24.

SOLOMON, *שלמה* [*heddychol*] mab y brenia Dafydd o Bathseba. Ganwyd ef yn nghylch A. M. 2971. Rhagfynegodd yr Arglwydd am dano i Dafydd yn hynodol cyn ei eni. 'Wele, mab a enir i ti, efe a fydd wr llonydd, a mi a roddaf lonyddwch iddo ef gan ei holl elynion oddi amgylch; canys Solomon (*sef heddychiawon*) fydd ei enw ef, heddwch hefyd a thangnefedd a roddaf i Israel yn ei ddyddiau ef. Efe a adeilada dŷ i'm henw, ac efe a fydd i mi yn fab, a minnau yn dad iddo yntau; sicrhaf hefyd orseddfa ei freniaeth ef ar Israel byth.' 1 Cronici 22. 9, 10. Cyn gnyted ag y ganwyd ef, anfonwyd y prophwyd Nathan i hysbysu ewyllys da yr Arglwydd tu ag ato; 'a'r Arglwydd a'i carodd; ac a anfonodd trwy law Nathan y prophwyd, ac efe a alwodd ei enw ef Jedidiah, (*sef anwyd gan yr Arglwydd*) oblegid yr Arglwydd.' 2 Sam. 12. 24, 25. Yr ydym yn barod i ofyn oddiwrth y pethau hyn, Beth fydd y bachgenyn hwn?

Cafodd yr orsedd drwy drefniad a chyfarwyddyd Duw: am hyny parodd Dafydd ei eneinio a'i osod yn frenin cyn ei farwolaeth; ac er gneuthur ychydig wrthwynebiad iddo gan Adoniah, etto diflanodd hyny yn fuan, a'r llywodraeth a gadarnhawyd yn gyflawn yn nwyllaw Solomon. Daeth i'r orsedd gyd â'r man-teision goreu, a'r arwyddion mwyaf gobethiol. Dechreuodd ei lywodraeth yn waedlyd; ond yr oedd yr achosion a'r amgylchiadau yn ei gyflawnhau yn gwbl yn yr hyn a wnaeth. Y mae yn ofynol oddiwrth swyddwyr gwladol, iddynt gospi drwg weithredwyr, ac 'na ddygont y cleddyf yn ofer.'

Yr oedd Solomon yn nodedig am wychder, ac ardderehogrwydd ei fawrhydi; ond canmokaeth mwy iddo oedd, 'iddo garu yr Arglwydd, gan roddio yn neddfau Dafydd ei dad.' 1 Bren. 3. 3, &c. Ymddengys yn dra ystyriol o annogaethau a chynghorion duwiol ei hen dad, a dechreuodd ei deyrnasiad gyd â'r fath ddifrifwch, gofal, a dyfalwch yn nghylch crefydd ac ordinadau Duw, ag sydd yn ein rhwymo i farnu ei fod yn wir dduwiol, ac wedi ymroddi i'r Arglwydd yn ddiragrith. Sylwir yn wir, fel peth beus ynddo: 'Etto, mewn uchelfaedd, yr oedd efe yn aberthu ac yn argroldarthu,' yn ol defod y cenedloedd Paganaisidd. Beth bynag oedd ei reswm, yr oedd y weithred ynddi ei hun yn bechadurus, ac yn tueddu i ganlyniadau niweidiol. Yr oedd yn gwbl groes i gyfraith Moses. 1 Bren. 18. 4, 22.

Yn nechreud ei deyrnasiad, cadwodd ef a'i dywysogion wyl fawr yn Gibeon, wrth babbell y cyfarfod a wnaethai Moses, yr hon oedd y pryd hwnw yn Gibeon. Yno yr addolodd ger bron yr Arglwydd, yr erfynodd fendith Duw arno ef a'i bobl, ac yr ymddangosodd yr Arglwydd yn neillduol iddo. Ymddangosodd yr Arglwydd mewn gwleiddgaeth nos, ac a archeodd iddo ofyn yr hyn a roddai iddo. Yntau a ofynodd iddo, nid gogoniant, cyfoeth, na gallu, ond doethineb a gwybodaeth, i lywodraethu a barnu er gogoniant Duw, ac er lesiad ei ddeiliaid. Cydnabyddodd, dan ddwfa deimlad, ei annigonolrwydd i'r fath orchwyl pwyfawr, a gofynodd gan Dduw doniau addas i gyflawni ei swydd, a'r weinidogaeth berthynol iddi. Gwraddawyd ei weddi yn ei holl helaethrwydd, ac addawodd yr Arglwydd ychwanegu yr hyn ni ofynodd; sef cyfoeth, golud, a gogoniant, a hir ddyddiau, na bu, ac na byddai eu cyffelyb gan frennoedd eraill. Daeth Solomon o Gibeon i Jerusalem, ac a offrymodd offrym- au ac aberthau o flaen arch cyfammod yr Arglwydd yno, ac a wnaeth wledd i'w holl weision. 1 Bren. i. 2 Cronici 1.

Diammeu i'r cyfryw dystiolaeth gyhoeddus o blaid erefydd, gael yr effaith mwyaf dymunol ar yr holl genedl. Mae ei siampl odidog, yn pregethau yn uchel i holl ieuencid pendefigaidd, ac eraill, o oes i oes, hyd heddyw. Y mae y gorchymyn, a'r addewid gy-sylltiedig ág ef, yn perthyn i bawb yn gyffredinol, 'Gofynwch a rhoddir i chwi;' ac yn annogaeth hynod i fyned at orsedd-fainc y gras yn hyderus yn enw y Cyfryngwr, am bob peth angenrheidiol i gyflawni ein holl eisieu.

Ei fawr ddoethineb a'i gwnaeth yn enwog ac yn glodfawr yn fuan. Cafodd achlysur i ddangos cyllymder ei ddirnadaeth yn gneuthur barn, yn achos y ddwy butain a ddygwyd o'i flaen. Dwy wraig oeddynt yn cyd-fyw, ac esgorodd pob un o honant ar fab; ac ar farwolaeth un o honynt, yr oedd pob un o'r ddwy wraig yn hōni hawl i'r plentyn byw. Yr oedd pob un yn taeru yn gryf mai ei mab hi oedd y plentyn byw. 'Rhenwch y bachgen byw yn ddau,' rhoddaf y brenin, 'a rhoddwch hanner i'r naill, a hanner i'r llall.' Ar hyn, amlygwyd yn fuan pwy bodd y plentyn byw. Fan aethant i ranu y plentyn, ymysgareodd y fam a gynhessai tu ag at ei mab, ac a foddlonodd i'r llall ei gael, yn hytrach na'i ladd: hyn a derfynodd y ddadl.

Mae teyrnasiad Solomon yn nodedig ac yn glodfawr am ei heddwch a'i lwyddiant, yn gystal ag am ei ddoethineb, ac uniondeb ei lywodraeth. Yr oedd ei ddeiliaid yn heddychlun yn eu plith eu hunain, ac yn ddiogel rhag gelynnion allanol; amhassant gan hyny yn ddirfawr, a mwyntasant ffirfych yn llafur mewn tangnefedd a diogelwch. Yr oedd terfynan ei lywodraeth gwedi eu hēangu tu hwnt i ddim ag a fuont o'r blaen: yn ganlynol, amhaodd ei gyfoeth a'i fawredd yn ddirfawr. Ond y peth y rhagorodd ywyf ynddo, ydoedd ēangder ac ardderehogrwydd ei

ddeall. Heblaw ei wybodaeth mewn pethau dwyfol, a medrusrwydd i lywodraethu, yr oedd yn rhagori hefyd tu hwnt i bawb fel naturiaethwr. Ysgrifennodd lawer ar foesau a naturiaeth, er addysg i'w ddeiliaid, a dynolryw yn gyffredinol. Collwyd llawer o'r ysgrifeniadau a gyfansoddodd, am nad oedd ynt i fod yn brawf-reol barhaus i'r eglwys; y mae tri golygyn wedi eu cadw, ac ydynt yn drysor gwerthfawr i eglwys Dduw. Nid chyffedd i'r cyfryw gynneddfau a doniau ardderchog enw a chlud tra mawr yn y byd. Wrth endrych ar ddoniau pawb, cofiwn ac addolwn y rhoddwr o honant: 'Pob rhoddiad daionus, a phob rhodd berffaith, oddi uchod y mae, yn diagyn oddiwrth Dad y goleuni.' Iago 1. 17.

Un o weithredoedd mwyaf arbenig a phwysfawr Solomon oedd adeiladu y deml. I'r dyben hwn y cyfodwyd ef, ac y bendithiodd Duw ef â heddwch, ac â llwyddiant. Neillduwyd ef i'r gwaith hwn trwy brophwydoliaeth eyn ei eni, gorchymynodd ei dad hyn fel gorchwyl iddo yn y modd mwyaf difrifol ar ei wely aneu. Cyn gynted ag y gellid darparu yn addas tu ag at hyny, ymosododd yn nghylch y gorchwyl gyda llawer o egni ac ymroddiad, ag sydd yn ymddangos yn gioldfawr ac yn rhyfeddol. Gwnaeth y cwbl, yn ol y portreiaid a gafodd gan ei dad, mewn saith mlynedd. Nis gellir dychymygu dim yn fwy ardderchog a gogoneddus na'r golygiad a gawn ar Solomon wrth gysegru y deml, yn sefyll i fynu o flaen holl oreuon y wladwriaeth, fel pregethwr cyfiawnder, ac fel offeiriad y Duw goruchaf. Yr oedd ei agwedd wresog a difrifol yn ardderchog, ac yn neillduol o addas. Ymerawdwr duwiol, yn meddianu doniau a mawredd tu hwnt i holl feibion dynion, wrth y gorchwyl mwyaf sanctaidd yn y byd. Ond y mae cymaint o Dduw yn ei weddi, a'i araeth i'r bobl, nes yr ydym yn gorfod anghofio brenin Israel yn ei holl fawrhydi a'i ardderchogrwydd, gan ddysgleirdeb ymddangosiad un anfeidrol i'w, tŷ yr hwn yr oedd yn ei gysegru. Gwedi dwyn yr arch i gafell y tŷ, i'r cysegr sancteiddiolaf, y cwanwl a gogoniant yr Arglwydd a lanwodd y tŷ. Yn ei weddi, wrth ystyried mawrhydi anfeidrol yr Arglwydd, y mae yn ei weled yn orinod peth i ddysgwyl iddo breswyllo yn y tŷ cysegredig; ond wrth ystyried ei ddaion a'i rasiolrwydd, y mae yn taer eryfan y fraint oruchel. Yr oedd hon mewn gwirionedd yn wledd sanctaidd i'r Arglwydd; yr oedd y brenin a'r holl bobl mewn agwedd ddiffrifol iawn. Wrth weled gogoniant yr Arglwydd yn llenwi y tŷ, a thân o'r nefoedd yn llosgi yr aberthau, gorfu amnynt syrthio ac addoli yr Arglwydd am ei drugaredd. Gollyngodd ymaith y bobl; a bendithiasant y brenin, ac aethant i'w pebyll yn hyfryd ac â chalon lawen, am yr hyn a wnaethai yr Arglwydd i Dafydd ei was, ac Israel ei bobl.

Yr Arglwydd a ymddangosodd i Solomon yr ail waith, fel yr ymddangosasai iddo yn Gibeon, ac a adnewyddodd ei addewidion a'i gyfammod âg ef, a chymeradwyodd ei wasanaeth a'r tŷ a adeiladodd efe iddo; ac hefyd, a addawodd sicrhau gorsedd-fainc ei freniniaeth yn dragywydd, ar yr ammod iddo rodio yn llybrau cyflawnder; ond os pallai ef a'r bobl yn eu huffudd-dod i'w orchymynion, y byddai iddo ef eu gwrthod hwythau.

Yr oedd teyrnasiad y brenin hwn yn nodedig am ei lwyddiant diball, tra parhaodd yn ffyddlawn wrth gyfammod ei Dduw. Tros amryw flnyddoedd cynnyddodd ei gyfoeth a'i fawredd, ac efe a adeiladodd balasau ceinwch, ac adeiladau ardderchog eraill, yn gystal er ei fawredd ei hun, a dybenion y lywodraeth. Adeiladodd ddinasoedd caerog yn amryw barthau o'i lywodraeth, naill ai er amddiffyniad, neu er gwychder. Trwy ei gyfeillgarwch a'i gynghrair â brenin Tyrus, cafodd wybodaeth o forwriaeth, a helaethodd ei gyswllwyn a'i farchnadaeth, ac a drosglwyddodd i'w

deyrnas gyfoeth a nwyddau gwledydd pellenig. Er yr holl fawredd a'r negesau hyn, nid oedd yn anghofio addoliad Duw. Tros hir amser nid oedd neb yn y deyrnas yn fwy gofalus a dyfal yn addoliad cyhoeddus y deml nag ef. Gwnaeth yr holl bethau nodedig hyn yn nghyd, ac yr oedd ei enw yn gioldfawr yn mysgr breninoedd cymydogoethol. Daeth llawer i ymweled âg ef, âg arnhegion gwerthfawr, fel y gallent gwel addysg oddiwrth y ddoethineb a roddodd Duw yn ei galon. Yn mysgr eraill, rhoddwyd i ni hanes neillduol am frenines Seba. EDR. SEBA.

Aeth brenin Israel rhagddo mewn gallu, cyfoeth, a mawredd, yn wrthddrych o ryfeddod a chenfigen y teyrnasoedd cymydogoethol. Ond o'r diwedd, cyfnewidiad galarus a gymerodd le ynddo, o ran ei foesau a'i grefydd. Fel yr awn rhagom tua diwedd ei deyrnasiad, canfyddwn wrthwyneb gofidus i'w ymddygiad hardd o'r blaen. Yn y golygiad dychrynlyd a gofidus hwn, pwy a all beidio gofyn, Pa le mae y doethineb, y wybodaeth, a'r awyddfydd oedd yn peri y fath syndod cyffredinol! 'Pa fodd y tywyllodd yr aur! ac y newidiodd yr aur coeth da!' Gelwir ni yma i wylu uwch ben adeiliaid adeiladseth ardderchog, y buom yn sylu arni yn ei holl ogoniant. Pe buasai y deml a adeiladodd efe wedi ei dynystio, heb gareg ar gareg o honi, ni buasai hyny ond megys diddim mewn cymbariaeth i'w wrthgiliaid fflaidd ef yn ei ben ddyddiau.

Oddiwrth ei ddechreuad gwych, yr oeddym ni yn barod i ddysgwyl diweddaiad dedwydd ac anrhydeddus. Yr oedd rhai pethau, yn wir, yn feus ynddo yn nechreuad ei deyrnasiad. Gwnaeth gynghrair â brenin yr Aipt, a chymerodd ferch Pharaoh yn wraig iddo: yr hyn, yn ddiammedu, nad oedd yn ganmoladwy, nac yn tueddu i ddybenion a diwedd da. Ond heblaw merch Pharaoh, y brenin Solomon a garodd *lauer* o wragedd; a'r rhai hyny o'r cenedloedd y gwaharddodd yr Arglwydd i feibion Israel fyned i mewn atynt. A phan beneiddiodd Solomon, ei wragedd a droisiant ei galon oddiar ol yr Arglwydd; ac nid oedd ei galon yn berffaith gyd â'r Arglwydd ei Dduw, fel y buasai calon Dafydd ei dad. 1 Bren. xi, &c. Gwelwn yma ddechreuad, natur, a physurdeb ei bechod. *Carodd lauer o wragedd*, yn anfodlon i'r terfynau a osododd Duw yn yr achos hwn; ac wedi myned dros derfynau Duw, nid oes dim terfynau a attal dyn rhag myned rhagddo. Nid anwesu chwant a'i gorchfyga, ond trwy ei wrthsefyll yn ddiysgog y mae cael y fuddugoliaeth arno. O Solomon! pa lesâd fu dy ddoethineb i lywodraethu, gan na lywodraethaist dy hun! 'Gogwyddaist dy lwynau i wragedd, ac a'th ddarostyngwyd yn dy gorph. Anefaist dy ogoniant, ac a halogaist dy hiliogaeth, gan ddwyn digofaint yn erbyn dy blant, a dwyn gofid am dy ynfydrwydd.' Eccles. 47. 19, 20.

Carodd wragedd ddyethr hefyd. Ymunodd gyd â'r rhai oedd ddyethriaid i wladwriaeth Israel, ac yn eilynion i'r gwir Dduw. Yr oedd hyn yn bendant yn waharddedig gan Dduw. Exod. 34. 16. Deut. 7. 3. Yr oedd ganddo saith cant o wragedd yn freninesau, a thri chant o ordderch-wragedd. Mae yn debygol mai ychydig feddyllodd Solomon ar y cyntaf o gynnwys eilun-addoliath fflaidd ei wragedd; ond yn hawdd yr arwain y naill bechod i'r lall, yn enwedig pan roddir y ffwrwng i chwantau. Llawer o siamplau yn yr ysgrifysau a ddangosant yn dra amwg, nad oes dim yn ddiogelwch digonol rhag y pechodau mwyaf rhyfgyus, ond cadwraeth effeithiol yr Arglwydd, y Bugail da, a Cleidwad Israel. Syrthiodd Dafydd yn ofnadwy, er ei holl ras a'i dduwioledd diffuant; a gwrthgilioedd Solomon yn fflaidd, er ei holl ddoethineb a'i ddoniau enwog. Y mae dros ben pob peth yn alarus yn ei fflaidd, weled Solomon, yr hwn a adeiladodd deml geinwch i'r gwir Dduw, ac a'i cysegrodd gyd

â'r fath ardderchogrwydd duwio, wedi hyn yn cynnal addolad ffeiddiaf y gau-dduwiâu yn ei deyrnas: yn adelladu temlau, ac yn ymgrymu wrth eu hallorau. Gwaelach golwg o lawer na gwelod ymerawdwr mawr a balch Babilon yn pori gyd â'r eidoniau, oedd gwelod Solomon yn addoli elluonod ffeidd, ac yn adelladu temlau iddynt, i foddhan puteiniaid budron! Beth a ddywedwn wrth y pethau hyn! Yr ydym yn edrych yn syn, ac yn dyddelwi, heb ddim i ateb! Yr ystyrfaeth o hono a lanwa bob credadyn & braw a dychryn. Gwrthgillodd yn ei hen ddyddiau—wedi hir broffes anrhydeddusaf—wedi cael y rhybyddion mwyaf caredig a ffyddlawm gan ei dad wrth farw, a chan yr Arglwydd ei hun wedi hyn—wedi ymddangosiadau penodol o'r Arglwydd iddo, yn ddirgel ac yn gyhoeddus—wedi cynnal gwir grefydd, a gwneuthur yr addellad mwyaf difrifol a chyhoeddus o honi dros hir flynyddoedd: etto, er y owbl, er ei ras a'i dduwioldeb, er ei holl synwyr, ei wybodaeth, a'i ddoethineb, gwrthgillodd i'r graddau mwyaf y cawn hanes am neb o'r saint yn y Bibl.

Onid beth, meddwch, a fu ei ddiwedd? Och! wele yr haulwen a gyfododd gyda chymaint dysgleirdeb yn machludo dan gwmwl du! Er nad oes un gradd o ammhwaeth yn fy meddwl i am ei dduwioldeb diffuant cyn ei wrthgillad, nac o'i adferiad diffuant o hono; (2 Petr 1. 21.) etto ni roddir hanes neillduol am hyn. Yr oedd ei wrthgillad yn ffeidd gan yr Arglwydd, ac a ddygodd lawer o flinder arno ei hun. 'Yr Arglwydd a ddiogodd wrth Solomon,' a thrwy ddatguddiad a dystiolaethodd ei anffoddlonrwydd, ac y byddal iddo rwygo y freniniaeth oddi wrtho ef, a'i rhoddi i'w was. Cyfarfu yn ei hen ddyddiau âg amryw brofedigaethau chwerveron. Cyfododd yr Arglwydd yn wrthwynebwyr iddo, Iaad y Edomiad, a Rezon, yr hwn a deyrnasodd yn Damascus, a Jeroboam mab Nebat. Prophwydodd Abiah wrth Jeroboam, y byddal i'r Arglwydd roddi iddo ddeg o lwythau Israel i deyrnasu arnynt. Ceisiodd Solomon ei ladd oblegid hyny. Y mae ei waith yn ymladd fel hyn â'i gerydd, yn dangos ei fod, dros amser, o'r hyn lleiaf, heb gael ei daro am ei fal. Etto rhaid i ni farnu iddo farw yn wir edifeiriol. Pur annhebyg i un oedd anwyl gan yr Arglwydd gael ei roddi i fynu yn gwbl i Satan. Bernir rhagfynegi ei achos, pan ddywedodd yr Arglwydd wrth Dafydd, 'Myfi a fyddaf iddo ef yn dad, ac yntau fydd i mi ni yn fab. Os troseddâ efe, mi a'i ceryddaf ef & gwialen ddydol, ac â dymnodiaid meibion dynion: ond fy nhrugaredd nid ymedy âg ef, megys ag y tynais hi oddiwrth Saul.' 2 Samuel 7. 14, 15. Y prawf cadarnaf o'i edifeirwch ydyw llyfr y Pregethwr, yr hwn a ysgrifennodd yn ei hen ddyddiau, gwedi hir brofiad o bechod a ffolineb. Edrych PREGETHWR. Er mor ffeidd ydoedd gwrthgillad Solomon, etto yr oedd gras digonol yn Nuw i'w adferyd a maddeu iddo. Na anobeithied un gwrthgillwr fel yntau; ond na ryfyged neb chwalth, trwy gam-ddefnyddio ei gyllun ef, a dysgwyl am gadwedigaeth er parhau yn ei wrthgillad yn ddidefeiriol. Nid oes dim rhybyddion mwy difrifol yn ngair Duw rhag pechod, na hanes cwympadau y duwilion: er addysg i ni yr ysgrifenydd hwynt, i ddangos mor ffeidd gan yr Arglwydd ydyw pechod yn mhawb, hyd yn nod mewn dynion mor enwog a Dafydd a Solomon. Dangosodd yn amlwg ei anffoddlonrwydd yn ddirfawr yn eu herbyn yn eu personau hwy, trwy geryddon chwerveron a goffus, er iddo eu haebw trwy edifeirwch a maddeuant yn y diwedd. Buasai eu beiau wedi eu cuddio, oni buasai fod yr Arglwydd, er cariad at ei bobl, am eu gosod i fynu trwy yr holl oesoedd fel nodau rhybyddiol i ddangos y canlyniadau o gellwair & pechod, ac mor danlyd yw sancteiddrwydd a chyflawnder dwyfol yn ei erbyn, yn y rhafl mwyaf anwyl ganddo.

Er mor ardderchog fawr ydoedd Solomon o ran ei

ddoniau—llwyddiant a heddychlonrwydd ei deyrnas—helaethrwydd ei gyfoeth—ei waith godidog yn adelladu teml yr Arglwydd, &c.; etto y mae genym ni un mwy na Solomon yn mhob ystyr i edrych arno, wedi ei ddyrchafu yn frenin ar Sion, ac ei eistedd ar orsedd-faenc ei dad Dafydd, sef Iesu o Nazareth, Brenin yr Iuddeuon. Amlwg yw, oddiwrth Psalm lxxii. a Heb. 1. 5. fod Solomon yn gysegod ardderchog o Grist, o ran ei berson, ei swydd, a'i waith. Mewn ystyr anfeidrol mwy ardderchog, mae yr enw hynod MAB DUW, yn cael ei brodioli iddo;—mae ei deyrnas a'i lywodraeth yn ddiderfyn ac yn ddiwedd;—eistedd ar ddeheulaw y Mawredd, nes darostwng ei holl elynion dan ei draed;—'yddo ef y mae holl drysorau doethineb a gwybodaeth yn guddiedig;—efe hefyd, mewn ystyr mwy enwog, a 'adellada deml yr Arglwydd; efe a ddyrchafâ Sion yn ben moliant ar y ddaear; a than lywodraeth y Tywysog tangnefedd hwn, 'bydd mynydd tŷ yr Arglwydd wedi ei barotoi yn mhên y mynyddoedd, ac yn ddyrchafedig goruwch y brynau; yr holl genedloedd a ddyliant ato.' Esa. 2. 2. 2 Sam. 7. 13. Zech. 4. 9. a 6. 12, 13. Col. 2. 3. Oddi wrtho ef y cafodd Solomon ei holl ddoniau, a'i holl llwyddiant; y pethau oeddnt yn gyfranedig i Solomon, ydynt yn guddiedig a hanfodol ynddo ef; yn ddiweddell ac yn annibynol. Dyrchafodd Duw Solomon fel cynllun i'w ddangos ei hun i'w eglwys, er ei dyddanwch a'i gorfoledd annhraethol o'i blegid. Cyfnewidodd Solomon, a syrthiodd o'i lawredd a'i ardderchogrwydd; anurddwyd ef gan y pechodau ffeiddiaf; ond, 'Iesu Grist ddoe a heddyw yr un, ac yn dragywydd—ni wnâeth bechod, ac ni chaeid twyll yn ei enau.'—Yr oedd 'yr holl fyd yn ceisio gwelod wyneb Solomon, i glywed ei ddoethineb, ac yr oeddnt yn dwyn anrhegion iddo.' (1 Brea. 10. 24.)—'Daw teyrnasodd y ddaear yn eiddo yr Arglwydd a'i Grist ef.—Ie, yr holl freninoedd a ymgrymant iddo, a'r holl genedloedd a'i gwasanaethant.—Cyfoethogion y bobl a ymbiliant â'i wyneb—aur a thus a ddygant; a moliant yr Arglwydd a fyngant.' Ps. 45. 12. a 72. 11. Esa. 60. 6.

Gwedi teyrnasu 40 mlynedd, Solomon a fu farw yn nghylch 58 mlynedd oed, cyn geni Crist 975; canys yr oedd yn nghylch 18 oed pan y dechreuodd deyrnasu. Ysgrifenydd ei hanes ef gan Nathan, Abiah, ac Ido.—EDRYCH BATHSEBA, CAF, DAFYDD, DIAREBIOK, EIRIOLAETH, GWEDDI, GORSEDD-FAINC, HIRAM, JEROBOAM, MIBRCH, PLANT, REHOBOAM, PREGETHWR, SEBA, TEMPL.

'Porth Solomon.' Ioan 10. 23. Act. 3. 11. a 5. 12. Rhydd Josephus yr hanes canlynol am y porth hwn: 'Yr oedd y porth y tu allan i'r deml o du y dwyrain; yr oedd yn adellad ardderchog, ac wedi ei orchuddio. Yr ydoedd yn arolygu pantle dwfa iawn, yn cael ei gynnal â muriau o bedwar can cufydd, wedi eu hadelladu & meini pedwar-onglog claerwyn: hŷd pob maen oedd ugain cufydd, a'u huchder chwe chufydd—gwaith y brenin Solomon, yr hwn a adelladodd y deml.' *Antiq., lib. xx. cap. 8. sec. 7.* Lightfoot, *vol. ii.* Nid y porth oedd yn sefyll yn amser ein Hiachawdwr, ydoedd y porth a adelladodd Solomon, ond yr oedd wedi ei adelladu yn yr un fan, ac yn gyffelyb iddo, ac yn dwyn ei enw: neu, o'r hyn lleiaf, yr oedd wedi ei adgyweirio a'i addurno yn fawr wedi ei amser ef. Yr ydoedd yn sefyll yn amser Albinus ac Agrippa, medd Josephus, amryw flynyddoedd gwedi marwolaeth Crist.

SON—IO—IARUS, (so-on) Heb. יוא (shaon) *Lind.* SONUS; *Ffr.* SON; *Saes.* SOUND: sain, llais, goslef; gair, chwedl, crybwylliad; swnio, darstain, trystio; lafar, sonfawr, crochlais. Na sôn, sef na ddywedd felly; taw a sôn, sef bydd ddystaw.

'Am yr hwn yr ydym yn sôn.' Heb. 4. 13. *πρὸς*

ον ημιν ο λογος, i'r hwn y rhoddwn ni gyfrif; felly y cyfieitha llawer y geiriau, ac felly, tybygaf, y dylent gael eu cyfieithu, oddiwrth yr ysgrythyrau canlynol yn Groeg. Mat. 12. 36. 'Am bob gair segur, αποδωσουσι περι αυτου λογον, y rhoddant gyfrif.'—Mat. 18. 23. ος ηθειλησι συναραι λογον μετα των δουλων αυτου, a fynai gael cyfrif gan ei weision.—Luc 16. 2. αποδος τον λογον της οικονομιας σου, dyro gyfrif o'r oruchwyliaeth. Rhuf. 14. 12. 'Pob un o honom drosto ei hun, λογον δωσει τω Θεω, a rydd gyfrif i Dduw.'—Heb. 13. 17. 'Y maent yn gwlyio dros eich eneidiau, ως λογον αποδωσουσιν, meys rhai a fydd raid iddynt roddi cyfrif.' Yr un gair Gr. λογον, yn mhob un o'r manau hyn, a gyfieithir cyfrif. Ni arferir un gair arall yn y Testament Newydd am gyfrif. προς ον, a arwydda, i'r hwn, ac nid am yr hwn. Gwel y Dr Owen, Doddridge, Macknight. Syr. 'I'r hwn y rhoddant gyfrif.' Arab. 'O flaen yr hwn rhaid ein profi.'

'A phregethiad Iesu Grist, yn ol dadguddiad y dirgelwch, yr hwn ni soniwyd am dano er dechreuad y byd.' Rhuf. 16. 25. 'A' phregethiad Iesu Christ, gan ymatguddiad y dirgelwch, yr hwn vu gyfrinachol er yn oes oesoedd.' W. S. a Dr M. Yr oedd dirgelwch yr efengyl, a'r pregethiad o honi i'r Cenedloedd, yn guddiedig, ac heb sôn am dani trwy yr holl oesoedd er dechreuad y byd; nid yn gwbl, ond yn gymhariaethol i'r dadguddiad eglur a wnawd o honi trwy weinidogaeth yr apostolion. Nid oedd y dirgelwch hwn yn gwbl anadnabyddus, heb ddim crybwylladau am dano yn yr hen oesoedd; crybwyllwyd am dano wrth Adda, Abraham, Moses, Dafydd, Baniab, &c., ond yr oedd y dadguddiad yn aneglur, a dim ond crybwylliad twyll am dano; dangoswyd ef trwy gysgodau ac aberthau; ac mewn ystyr gymhariaethol, yr oedd gwedi ei orchuddio mewn twyllwch a dystawrwydd, mewn cyferbyniad i'r dadguddiad mwy eglur o hono dan oruchwyliaeth yr efengyl. Barna rhai fod y geiriau χρωσιν οιωσιον amser yr oes, neu, yn y rhif llosg, fel yma, amseroedd yr oesoedd, yn cyfeirio at oruchwyliaeth Moses. Luc 1. 70. Act. 3. 21. 2 Tim. 1. 9. Tit. 2. 2. Dan y gyfraith yr oeddynt yn mesur yr amserau wrth oesoedd, neu Jubiliau; amseroedd yr oesoedd oeddynt yr yspaid y mesurent amserau wrth oesoedd, neu Jubiliau. Gwel Locke.

'Y rhai ni chlywsant sôn am danaf;' sef i'r rhai ni phregethwyd, yr ydys yn dadguddio yr Argiwydd yn ei holl ogoniant, fel Duw yr iechydwriliaeth. Esa. 66. 19.

Priodolir y gair *soniarus*, y rhan amlaf, i sain offer cerdd. 2 Cron. 13. 12. Ps. 33. 3. a 150. 5.

SOPHAH, סופה [deddf, helaethiad] mab Helem, o Aser. 1 Cron. 7. 35, 36.

SOPHAI, ספי [yn cansod] mab Elcanah, o deulu Cohath. 1 Cron. 6. 26.

SOPHAN, סופן [cwnigen] dinas yn Gad. Num. 32. 35.

SOPHAR, סופר [codi yn foreu] un o gyfeillion Job, yr hwn a areithiodd ddwy waith yn erbyn Job. Job 2. 11. a xi, xx.

SORAH, סורה [gwahan-glyw] 1. Dinas yn Dan, lle genedigol Samson. Barn. 16. 31.—2. Dinas yn Judah. 2 Cron. 11. 10.

SOREAH, dinas yn Judah. Jos. 15. 33.

SOREC, dyffryn lle trigai Dalilah. Barn. 16. 4. Tebygol ei fod yn lle hynod am winwydd a gwin rhagorol.—'Planoddi hi o'r winwydden oreu.' Heb. *gwinwydden Sorec*. Esa. 5. 2.—'Pêr winwydden.' Heb. *gwinwydden Sorec*. Gen. 49. 11. Jer. 2. 2.—'Mein'lin.' Heb. *lin Sorec*. Esa. 19. 9.

Yr oedd dyffryn Sorec yn gorwedd rhwng Ascelon a Gaza, yn rhedeg yn mhell i fynu i'r dwyrain, yn rhandir llwyth Judah. Yr oedd Ascelon a Gaza gynt yn nodedig am win. Tebygol fod pen uchaf dyffryn Sorec ac Escol, lle y casglodd yr yspiwyr yr un swp o rawn yr oeddynt yn gorfod ei ddwyn ar droed rhwng dau, yn agos i'w gilydd. Num. 13. 22, 23. Barn. 16. 3, 4. Barna rhai mai gwahanol enwau ydynt ar yr un dyffryn. Barna Michaelis ei fod yn debygol, oddiwrth yr hanes yn Barn. 16. 4. fod dyffryn Sorec yn rhandir llwyth Judah, ac nid yn ngwlad y Philistiaid.

Yr oedd gwin Sorec yn adnabyddus i'r Israeliaid cyn eu dyfodiad o'r Aiph; canys crybwylla Moses am dano yn Gen. 49. 11. 'y bêr winwydden.' Heb. *gwinwydden Sorec*. Tebygol y dygid gwin Sorec i'r Aiph i'w werthu. Yr oedd gwinwydd yn yr Aiph. Ps. 78. 47. a 105. 33. Ond yr oedd y winwydden yn cael ei meithrin yno er mwyn y grawn i'w bwyta, ac nid i wneyd gwin o honynt, medd Hasselquist; y gwin a ddygid iddynt o Candia, gwlad Groeg, a Phoenicia. Hierodot. iii. 6. Nid oedd y wlad yn addas i winlanoedd, am nad oedd, gan mwyaf, ond dyffryn gwastad, yn cael ei orlifo yn flynyddol gan yr afon Nilus. Wrth waith Jacob yn enwi gwinwydden Sorec, wrth fendithio llwyth Judah, mae y brophwydoliaeth yn crybwyll am y parth o'r wlad a ddygwyddai yn rhandir iddo:

Yn rhwymo ei ebol wrth y winwydden,
A llwdd ei asyn wrth ei winwydden Sorec ei hun,
Y mae yn golchi ei wisg mewn gwin,
A'i fastell yn ngwaed y grawwin.

Lowth ar Esa. 5. 2.

SOR—I—IANT, (sy-or) lliidiawgrwydd, diglonedd; digio, lliidio.—'Iê, pa soriant.' 2 Cor. 7. 11.—'Anyd pa glwec.' W. S.—'Iê, pa ddigofaint.' Dr M. Y gair *αυακρατος*, a arwydda, medd Macknight, *poen*, a'r *achos o hono yn y dyn ei hun*. Mae hyn yn gynnwysedig mewn edifeirwch duwiol; sef bod dyn yn sori, neu yn digio, wrtho ei hun, ac nid wrth Dduw; dyn yn boen iddo ei hun, o herwydd ei gamweddau. Edr. DIGOFANT, LLIDIOGRWYDD.

SOROD, (sor) swrdd, sothach mettel, gorfer mettel, slnidyr, gswaelodion, llorion, rhytion. Diar. 26. 23. Galar. 3. 45. Seph. 1. 12. Edr. CBULO, GWRFUS.—'Fel ysgubion y byd y gwnaethpwyd ni, a sorod pob dim hyd yn hyn.' 1 Cor. 4. 13.—'Val carthion y byd, yn greifion pob peth, yd hyn.' W. S. Sef fel y pethau mwyaf gwael a ffaidd; fel ysgubion a sorod, a fwriad rhai allan er glendid a glanweithdra. Galwai y cenedloedd Paganauidd y dynion truan a aberthent i'w heilunod, i'w heddychu yn amser o bia neu dralod, *πρωκασθηματα*, (y gair a arferir yma) y *purwyr*, y rhai a lwythent a phob mellidith ac amharch wrth eu harwain at eu halloranu; tebygol fod cyfeiriad yr apostol at y cyfryw ddefod gythreullig, ac yn crybwyll ei fod ef a'i frodyr yn gyffelyb yn y byd i'r cyfryw adynion truenus, yn cael eu mellidithio, eu rhegu, a'u herlid, fel cwbl ffaidd a dirmygedig. Arferwyd y ddau air, *ysgubion a sorod*, i'r un gwrthddrych, na pha un nid oedd gwrthddrych yn fwy ffaidd i fod. Gwel Mintert, Schleusner, Parkhurst.

SOSTHENES, arch-synagogydd yn Corinth. Pan wrthododd Galio wrando ar achwyniadau yr Iuddewon yn erbyn Paul, y Groegwyr Paganauidd a gurusant Sosthenes o flaen y frawdle. Act. 18. 12—17. At hwn yw y Sosthenes a elwir yn frawd gan Paul, yn 1 Cor. 1. 1. sydd aneglur, er ei fod yn debygol: nid oes un arall o'r enw yn cael crybwyll am dano. Corinthiaid oedd y Sosthenes hwn; ac os oedd yn Gristion, a chyd â'r apostol pan oedd yn ysgrifenu ei epistol at y Corinthiaid, yr oedd yn dra thebygol o ymuno

gyd a'r apostol yn ei gyfarfachiad at eglwys Corinth. Ond ymddengys anhawsdra yma. Os oedd Sosthenes yn Gristion yn amser y cythrwf, palam y curai y Groegwyr ef? yr ymosodid ar y Cristionogion a wnaed gan yr Iuddewon. Yr Iuddewon a ddygasant Paul o flaen y Rhaglaw. Pe buasai yr Iuddewon yn euro Sosthenes, ni buasai dim ammheuant nad oedd yn achleswr i Paul, a'r un ag a'm ganndd gyd âg ef yn ei epistol. Mewn llawer o ad-ygrifeniadau a chyfieithiadau o lyfr yr Actau, nid yw y gair Ελληνες, Groegwyr, i'w gael. Ac mewn rhai eraill, rhoddir y gair Ιουδαιοι, Iuddewon, yn lle Ελληνες, Groegwyr. Tebygol nad oedd un o'r ddau yn ysgrifen Luc, ac i'r ad-ygrifenyw'r roddi y ddau air eraill i'w gael, yn ol eu gwahanol farn. Darllen y geiriau yn burion heb un o honynt, fel y canlyn:—'Ac efe a'u gyrodd hwynt,' sef yr Iuddewon, 'oddiwrth y frawdle, a hwynt oll a gymerasant Sosthenes, ac a'i curasant o flaen y frawdle.' Gwel y Dr Paley, *Horæ Paulinae*.

SOSANIM, סושן [chwech] offeryn cerdd â chwe thant iddo. Arferir ef yn nhlith y Psalmau xlv. lxix, lxxx. Cyfieithir ef *liti*, yn Can. 2. 1. am fod chwe dalen i'r blodeuyn hwn. Cyfieitha y LXX. y geiriau o flaen y Psalminau uchod, 'Yn nghylch y rhai a newidir.' Cyfieitha y Dr Morgan ditl Ps. xlv. 'At y pen-cerdd ar y chwe-thant o feibion Corah, cân cariadau ar athrawiaeth.'—Titl Ps. lxix. 'At y pen-cerdd a'r chwe-thant.'—Ps. lxxx. 'At y pen-cerdd a'r chwe-thant, tystiolaeth (neu) gân i Asaph.'

SOTHACH, (soth) sorod, ysgarthion, ysprél, ysbwrial, ffwlach, gwehilion, annluredd, sinidyr. Ps. 119. 119. Esa. 1. 22, 25.

STACTE, Gr. στακτη; Vulg. STACTEN; Heb. נטף (nataph). Y gair Hebraeg a Groeg, a arwydda *duferu*. Myrr, meddant, yn dyferu o hono ei hun, yn rhydd.* Hwn yw y myrr goreu, ac a elwir *stacte*. Yr oedd hwn yn un o'r pér-lysiâu yn yr arogl-darth. Exod. 30. 34. Edr. MYRR.

STEPHAN, Gr. Στεφανος, [coron]. Nid oes prawf digonol ei fod yn un o'r deg a thrlugain dya-gyblion, neu ei ddwyn i fyru wrth draed Gamaliel, fel y dywedodd Epiphane, ac eraill ar ei ol. Tebygol mai dyn enwog oedd o'r Iuddewon Groegaidd, a ddychweillyd i'r ffydd. Gwedi ei ddewis yn un o'r saith i'w arolygu elusen yr eglwys, y mae yn ymddangos y penaf a'r blaenaf yn eu plith. Gwedi yr etholiad hwn i'r gorchwyl presennol o edrych ar ol yr elusen, o herwydd y grwgach a fu gan y Groegaidd yn erbyn yr Hebreaid am ddirmygu eu gwagedd gweddwon hwynt yn y weindogaeth feunyddiol, y mae Stephan yn ymddangos gyda llawer o ardderchogrwydd: 'yn llawn o ffydd a nerth, gwnaeth ryfeddodau ac arwyddion mawrion yn nhlith y bobl.' Act. 6. 8. Επιστε τερατα και σημεια μεγαλα.—'Rhyfeddodau ac arwyddion mawrion.'—'Rhyfeddodau a gwyrrthiau mawr.' Dr M.—'Great wonders and miracles.' Saes. Rhai o synagog y Libertiniaid, a'r Cyreniaid, a'r Alexandriaid, &c., a ddadleusant âg ef; ond ni allent wrthwynebu y doethineb a'r ysbryd, trwy yr hwn yr oedd efe yn llefaru. Cipiasant ef, a dygasant ef i'r gynghorfa, a gau-dystion a'i cyhuddasant ei fod yn dyweddy yn erbyn y gyfraith a'r deml; ac y dystyriai Iesu o Nazareth y deml, ac y newidiai efe holl ddefodau Moses. Yr oedd golwg hynod ac anghy-

ffredin arno o flaen y cynghor: dywedir fod 'y rhai oedid yn eistedd yn y cynghor yn dal sylw arno, ac yn gwled ei wyneb fel gwneb angel.' Yr oedd tawelwch a sirioldeb yn ei wyneb yn dystiolaeth o'i ddi-niweidrwydd; yr oedd y fath harddwch a gogoniant yn ei wynebpryd, fel yr oedd yn ymddangos mor dirion a hawddgar ag angelion Duw, y rhai a ymddangosant i ddynion mewn dull tra gogoneddus a hawddgar. Yr oedd ei drychind yn debyg i wyneb Moses pan ddisgynodd o'r mynydd; neu, mewn gradd bychan, yn debyg i wyneb Crist ar ei wedd-newidiad. Y mae ei araeth ardderchog o flaen y cynghor ya addas i ddyn yn llawn o'r Ysbryd Glân, yn coffau yr hyn a wnaeth yr Arglwydd er y gamedd Iuddewig, a phia fodd y gwrthryfelasant yn ei erbyn; ac y mae yn eu harghyhoeddi o ladd Crist a'r prophwydi. Wrth glywed hyn, ffromasant yn eu calonau, ac ysgyrygasant ddannedd arno. Yn edrych yn ddyfal tu a'r nef, dywedodd wrthynt, 'Ei fod yn gweled Iesu ya sefyll ar ddeheulaw Duw. Yna caussant eu clustiau, fel rhai wedi brawychu wrth ei gabledd, a rbuthasant yn unfryd arno, a'i bwriasant allan o'r ddinas, ac a'i llabyddiasant. Bu farw yn erfyn, Na ddodai yr Arglwydd y pechod hwn yn eu herbyn. Am mai efe a roddwyd i farwolaeth gyntaf o achos yr efengyl, gelwir ef Stephan y cyn-ferthyr. Wrth farw, gorchymynodd ei ysbryd i Grist, gan ddyweddy, 'Ar-glwydd Iesu, derbyn fy ysbryd!' geiriau sydd yn profi nad ydyw ysbryd dyn yn cysgu nac yn marw gyd i'r corph; a bod yr Arglwydd Iesu yn wrthdrrych addas i orchymyn yr enaid i'w ofal a'i gadwraeth, ar ei ysgariad oddiwrth y corph. Gan hynny, rhaid ei fod yn Dduw i fod yn addas i'r cyfryw ymddiried, yr hwn nad yw neb ond Duw; ac hefyd am fod addoliad dwyfol yn cael ei roddi yma iddo. Gorchymynodd Crist ei ysbryd i'r Tad; ac yma y mae Stephan yn gorchymyn ei ysbryd i'r Arglwydd Iesu.

STEPHANAS, Gr. Στεφανος, [coron] yr un enw ydyw a Stephanios, neu Stephanio, yn Pliny. Barnodd ysgrifenyw'r Cristionogol Groegaidd, ar ba sail sydd anhysbys, mai yr un ydoedd a cheidwad y carebar yn Philipp, ag oedd, pan ysgrifennodd Paul at y Corinthiaid, wedi symud i Corinth, ac yn enwedig yn ddefnyddiol yno. Bedyddiwyd ef a'i dylwyth gan Paul. 1 Cor. 1. 16. Daeth ef, yn nghyd â Pfortunatus ac Achaeus, at Paul i Ephesus, tebygol, â llythyr oddiwrth eglwys Corinth; yn ateb i ba un yr ysgrifennodd Paul ei epistol cyntaf, ac a'i hanfonodd gyd â'r gwy hyn. 1 Cor. 16. 17.—'Mi a fedyddiais hefyd dylwyth Stephanas.' 1 Cor. 1. 16.—Gr. του Στεφανα οικου, *tý Stephanos*. Y mae y gair Heb. סטף a'r gair Gr. στωκος, o ystyr helaeth, ac yn arwyddo, y tylwyth, cymaethlu,* &c.—'Tý wedi ymrannu yn erbyn tý, a syrth; (Luc 11. 17.) sef y rhai yn cyd-drigo fel teulu, gwedi ymrafaelio ac ymrannu yn erbyn eu gilydd.—'Heddyw y daeth iachawdriaeth i'r tý hwn:' (Luc 19. 9.) sef i'r teulu a'r tylwyth yn cyd-breswyllo.—'Yn ofni Duw, yn nghyd â'i holl dý:' (Actan 10. 2.) sef ei holl dylwyth.—'Yn llywodraethu ei dý ei hun yn dda:' (1 Tim. 3. 4.) sef yn llywodraethu ei weindogion, ac yn dal ei blant mewn ufudd-dod.—'Rhodd-ed yr Arglwydd drugaredd i dý Onesiphorus:' (2 Tim. 1. 16.) sef i'r holl deulu. Arwydda, nid yn unig y rhieni a'r plant, ond hefyd, weithiau, y gweindogion, a phawb yn y tý; y cymaethlu. 'Bu farw Saul, a'i dri mab ef, a'i holl dylwyth a fuan feirw yn nghyd.' 1 Cron. 10. 6. Pwy a feddyllir wrth ei dylwyth sydd eglur oddiwrth ysgyrythyr gyfatebol: 'Bu farw Saul, a'i dri mab, a'i yswain, a'i holl wyr, y dydd hwn yn nghyd.' 1 Sam. 31. 6. Wrth dylwyth Saul, y meddyllir, y mae yn eglur, y rhai hynny o'i deulu oedd yn dwyn ei arfau, ac yn rhyfela. Arwydda tý, gan hynny, pawb yn y tý—y rhieni, y plant o bob oedran,

* Pliny, yn ysgrifennu am y pnewau o ba rai y ceir myrr, (*lib. xiii., cap. 15.*) a ddywed, 'Y maent o honnynt eu hunain yn chwysu math o tyrr, a elwir *stacte*, yr hwn yw y goreu sydd i'w gael.'

† Mae y gair *mawrion* (μεγαλα) wedd ei adael allan yn mhob argraffiad o'r cyfieithiad presennol (hyd y flwyddyn 1814) trwy wall, tebygol, yr argraffiad cyntaf, a'r lleill yn ei ddilyn, heb sylwi arno.

y gweinidogion, a phawb a aned o honynt. Yn nhŷ Stephanas yr oedd rhai mewa oedran, a dywed yr apostol iddynt ymosod i weinidogaeth y saint. 1 Cor. 16. 15. Felly dywedir am Lydia, iddi gael ei 'bedyddio, hi a'i (οικος αυτης) theulu.' Act. 16. 15. Felly yr oedd y proselytiaid i'r grefydd Iuddewig yn cael eu bedyddio, hwy a'u tylwyth o bob oedran, yn ol tystiolaethau yr Iuddewon a goffair gan Lightfoot, *Horæ Heb. at Mattheu, vol. ii.* Yr oedd bedydd Israel yn y Môr Coch yn gyffredinol i'r holl genedl, y gwyr, y gwragedd, a'r plant, a'r ieuencid o bob oedran. 'A'u bedyddio hwy *oll* i Moses, yn y cwmwl, ac yn y môr.' 1 Cor. 10. 2. Buant *oll* yn nyfnder y môr, ac a ddaethant i'r lân oddi yno; ac yr oeddynt *oll* yn y cwmwl, sef yn cael eu gorchuddio âg ef. 'Bedyddiwyd ni *oll*,' medd yr apostol, 'yn un corph.' 1 Cor. 12. 13. Yr oedd bedydd mor gyffredinol yn amser yr apostolion, o ran pob rhyw ac oedran, a bedydd Israel *yn* y cwmwl, ac yn y môr. Pe buasai cyfnewidiad, buasai hyn yn cael ei nodi gan yr apostol.

STOICIAID, Στωικαι, plaid o philosophyddion, dysgyblion Zeno, philosophydd Paganaid, athrofa yr hwn oedd mewn porth (*στωα, stoa*) yn ninas Athen. Yr oeddynt dros amryw oesoedd mewn cymeradwy-aeth mawr, yn enwedig yn Athen, lle y gwrthwyn-ebwyd Paul gan rai o honynt. Act. 17. 18. Yr oeddynt yn credu yn y Bod o Dduw, ei lywodraeth ar y byd isod, ac hanfodol yr enaid ar ol marwol-aeth; ond yr oeddynt yn dyfysgu y Duwodd â'i weithredoedd, ac yn barnu mai efe ydoedd enaid y byd. Yr oeddynt yn barnu fod deddyddwch dyn yn gynnwysedig mewn bucheddiad rhinweddol, ac yn anngog i burdeb moesol yn fawr; ond yr oedd eu hymchwyllyd cnawdol ynddynt eu hunain yn anurddo y cwbl; ac nid rhyfedd iddynt wrthwynebu athrawiaeth yr efenngyl, yr hon oedd yn darostwng dyn, ac yn ei ddangos yn wael i'r graddau mwyaif; sef yn euog ac yn llygredig, a than farn o gollodedigaeth.

SUA, שׂוּא [myfyrdod] yr oedd amryw o'r enw; megys mab Abraham o Ceturah. Gen. 25. 2.—Merch Hiram yr Adulamid. Gen. 38. 2.—Brawd Chelub, 1 Cron. 4. 11.—Merch Heber. 1 Cron. 7. 32.

SUAL, סוּא [cadnaw] talaeth yn ngwlad Israel, a arhethiodd y Philistiaid yn nyddiau Saul. 1 Sam. 13. 17.

SUBAEL, שׁוּבַא [dychweliad Duw] mab Amrann, a thad Jedeiah. 1 Cron. 25. 20.

SUCCOTH, סוּכּוֹ [bythod] 1. Lle rhwng yr afon Jabboe a'r Iorddonen. Pabelodd Jacob yno ar ei dychweliad o Mesopotamia, ac adedallawd dinas yno gwedi hynny. Gen. 33. 17. Yr oedd yn rhandir Gad. Jos. 13. 27. Yn agos yma y toddodd Solomon lestri y deml. 1 Bren. 7. 46.—2. Gwersyllfa gyntaf Israel gwedi eu dyfod o'r Aipht. Exod. 12. 37.—3. Succoth-Benoth oedd eilun-dduw y Babiloniaid, a ddyg-asiad gan Salmaneser i Samaria. 2 Bren. 17. 30.

SUDDO, (sudd) soddi; corph trysnach yn soddi mewn corph ysgafnach nag ef.—Ond pan welodd efe y gwynt yn gryf, efe a onodd: a phan ddechreuodd suddo, efe a lefodd, gan ddywedyd, Arglywydd, cadw fi.' Mat. 14. 30. Tebygol ei fod yn medru nofio, fel y geill y rhan fwyaf o bysgodwyr. Cymh. Ioan 21. 7. Ac nid annhebyg nad oedd ganddo ddilyniad dirgel ar ei fedrusrwydd yn hyny, yr hyn a barodd Duw yn addas fethu iddo yn yr achos presennol. Y gair *Gr. καταποντισθαι*, sydd gynnwysfawr, ac a arwyddin, ei fod yn teimlo ei hun yn suddo gyd â'r fath bwysau, fel nad oedd ganddo un gobaith o achub ei hun, ac nad oedd yn dysgwyl dim amgenach na bod yn y gwaelod yn fuan. Hwyrach fod Petr yn dysgwyl

eanmoliaeth am gyfilyer ei ffydd; ond goddefodd yr Arglywydd iddo ymgais dyfod ato, yn ol ei ddymuniaid, i ddangos ei wendid, ac er addysg fuddiol i'r dysgyblion eraill. Tra yr oedd ei ffydd yn golygu gallu dwyfol Crist, yr oedd yn gallu rhodio ar y dyfroedd; ond cynhwrf y môr yn fuan a dynodd ymaith ei olwg oddi arno; yna dechreuodd suddo, i ddangos mai yn Nghrist yr oedd y rhinwedd, ac nid yn Petr, ei fedrusrwydd, na'i ffydd ychwaith. Cafodd ei geryddu fel un o ychydig ffydd.

SUGN—O, (sug) *Heb. pr (ianc)*; dyfnu.—'Sugno mêl o'r graig,' a arwydda, mwyngnau llawnder o bethau tymhorol. Deut. 32. 13.—'Cyfoeth y moroedd a sugnant;' sef cyfthogant trwy bysgodfaoedd, môr-wriaeth, a marchnadoedd y moroedd. Deut. 33. 19.—'Sugni laeth y cenedloedd, a bronau breninoedd a sugni.' Esa. 60. 16. Sef yw hyny, y byddai i liaws mawr o'r cenedloedd, a rhai o'u pendefigion a'u tywysogion, gael eu dychwelyd i'r ffydd a'r wir eglwys; ac y byddai i'r eglwys dderbyn pob cynnorthwy oddi wrthynt. Esa. 66. 11, 12. a 49. 23.

'Yna y sugnchw, ar ei hystlys hi y'ch dygir,' &c. Esa. 66. 12. Y mae y geiriau hyn yn rhoddi golwg hardd ar y gymdeithas anwylaf, a'r dull hyfryd y mae ffydd yn byw ar Grist, ac yn cyfranog i'r cyflawnder o fendithion sydd ynddo; sef fel plentyn ar fronau llawn, a mynws anwylaf ei fam. Nid oes un gyffelybiaeth yn natur a ddichon osod allan yn fwy cynnwysfawr, gariad, hyder, anwydeh, buddloudeb, a dyddanwch.

SUGN-DRAETHI, (sugn-traeth) traeth byw, traeth sugn. Act. 27. 17. Dywed Mr Bryant fod sugndraeth perygius yn agos i ynys Claudia, o du y dehaau iddi, yr hwn, medd efe, oedd y *syrtis*, neu y sugndraeth, yr oeddynt yn ei ofni. Yr oedd dau, un y lleiaf, a'r llall y mwyaif, ar gyffiniau Affric, ac y maent yn dra adnabyddus hefyd yn bresennol, fel lleoedd o berygl a dystryw i forwyr a'u llongau.

SULAMEES, שׁוּלַמַּיִם [heddychol] gelwir yr eglwys wrth yr enw hwn, yn Can. 6. 13. naill am ei bod yn trigo yn Salem, yr hen enw ar Jerusaleum (Ps. 76. 2.) neu am ei bod yn briod i'r gwir Solomon, Iesu Grist; a'r wraig yn cael ei galw wrth enw ei gwr. Jer. 23. 6. a 33. 16. Neu, yn ol arwyddocad y gair, yr *heddychol*, neu y *berffuith*. 'Dychwel, dychwel, y Sulamees;' medd naill ai ei hanwylid, neu merch Jerusaleum, wrthi, 'dychwel, dychwel, fel yr edrychom arnat. Beth a welwch chwi,' medd hithau, 'yn y Sulamees?' Yr oedd yn rhyfeddu eu bod yn edrych arni; nid oedd yn gweled ynddi ei hun ddim ond gwaelodd ac annheilyngdod. Can. 1. 6. Luc 7. 44. a 15. 10. 2 Thes. 1. 10. Hwyrach mai yr eglwys sydd yn ateb, 'Megys tyrfa dau lu,' sef onawd a phechod, yn wastadol yn gwrthwynebu ac yn rhyfela yn erbyn y gelyd. Rhuf. 7. 23. Gal. 5. 17. Nis gallai y cyfryw olwg, yn ei thyb hi, fod yn hyfryd, ac yn ddymunol. Etto, fel y mae yn *filwriaclus*, y mae yn ddeg, yn hardd, ac yn ardderchog yn ngolwg ei phriod. Gwel Can. vii.

SULGWYN, (sul-gwyn) y Pentecost; y degfed dydd a degain ar ol y Pasc. Galwyd ef Sulgwyn, meddant, oblegid y deuai y rhai a fedyddiwyd yn ddiweddar, yn y brif eglwys, rhwng y Pasc a'r Sulgwyn, i'r addoliad mewn dillad gwynion.—'Bryso yr oedd, os bai bosibl iddo, i fod yn Jerusaleum erbyn dydd y Sulgwyn.' Act. 20. 16. 'Y dydd Pentecost.' W. S. 'Sulgwyn.' Dr M. *Gr. την ημεραν*.

SUMATHIAID, oeddynt un o chwe teulu trigolion Ciriath-jeirim; a alwyd felly, naill ai oddiwrth Suma eu tywysog, neu oddiwrth Sema dinas yn Judah. 1 Cron. 2. 63. Jos. 15. 26.

SUNEM, dinas yn rhandir Issachar. Jos. 19. 18. Yma y trigai Abiasg, gwraig Dafydd. 1 Bren. 1. 3. Edr. **ABISAG**. Yma hefyd y trigai y wraig oludog yr hon a ddangosodd garedigrwydd i'r prophwyd Elieus, a mab yr hon a gyfododd o feirw. 2 Bren. 4. 12—37. Edr. **ELISAEUS**. Y Philistiaid a wersyllasant yn Sunem, pan wersyllodd Saul ac Israel yn Gilboa, yn yr ymladdfa y lladdwyd Saul a Jonathan ynddi. 1 Sam. 28. 4. Edr. **SAUL**.

SUNI, trydydd mab Gad. Gen. 46. 16. Num. 26. 15.

SUPH, אֶפְרַיִם [*yn canfod*] Lefaid, a gorchendaidd Elicanah. 1 Sam. 1. 1.

SUR, שׁוּר [*ých*] dinas yn Arabia Petraea, yr hon a roddodd yr enw i analwech Sur. Gen. 10. 7. Exod. 15. 22. 1 Sam. 15. 7. a 27. 8.—'Porth Sur,' un o byrth y deml. 2 Bren. 11. 6. Gelwir ef yn 2 Cron. 23. 5. 'porth y sylfaen.'

SUR—O—ION, (su-ur) *Heb.* שׁוּר (*seor*); *Efr.* **SUR**; *Saes.* **SOUR**; egr, chwibl, henaidd, egraid; egra, chwiblo. Exod. 12. 8. Esa. 18. 5. Jer. 31. 29. Edr. **DINCOB**, **PASC**.

SURDOES, (sur-toes) toes sur, eples, lefain; toes wedi ei halltu a'i auro i toles. Edr. **LEFAIN**.—Cyffelyba yr Arglwydd deyrnas nefoedd, sef goruchwyliaeth yr efengyl yn y byd, ac effeithiau y gwirionedd ar y galon, 'i surdoes, yr hwn a gymerodd gwraig, ac a'i cuddiodd mewn tri phecaid o flawd, hyd oni surodd y cwbl;' felly y mae gras yr efengyl yn trol y cwbl i'w sawr a'i archwaeth ei hun; i.e. sura y cwbl. Sancteiddia yr Ysbryd Glân, trwy yr efengyl, yr holl ddyd, corph, enaid, ac ysbryd, yr holl enaid yn ei holl alluoedd a'i weithrediau: y cyfnewid sydd raddol, yn gyffredin, hyd nes ei berffethio yn y nefoedd. Mat. 13. 33. 'Y mae ychydig lefain yn lefeinio yr holl does.' 1 Cor. 5. 6, 7. Gal. 5. 9.

Yn gyffredinol, gau-athrawiaethau, neu ddrygioni, a gyffelybir i surdoes yn yr ysgrythyrau; megys surdoes y Phariseaid a'r Saduceaid, a Herod, yr hwn yw rhaigrith, gau-athrawiaethau, a drwg fucheddu. Mat. 16. 6. Marc 8. 15. Luc 12. 1. Maent fel surdoes yn effeithio yn niweidiol ar erall, ac yn rhoddi archwaeth gyffellornus a llygredig arnynt.

SURIEL, שׁוּרִיאֵל [*Duw yw fy nghraig*] mab Abihel. Num. 3. 35.

SUSAN, שׁוּשַׁן [*lili*] prif ddinas Susiana, neu Shusistan, yn Persia. Yr oedd yn sefyll ar lan yr afon Eulæus, neu Ulai. Cafodd yr enw oddiwrth y lili oedd yno yn tyfu yn lluosog. Adelladwyd hi gan Memnon mab Tithonus, yr hwn a laddwyd gan y Thessalonïaid yn rhyfel Troia; a dywedir fod meini y muriau gwedi eu syth-gydio âg aur. Strabo a Pausanius a gymharant ei muriau i furiau Babilon. Yr oedd gwedi ei chysgodi rhag gwynt y gogledd gan fynyddoedd mawrion, yr hyn oedd yn ei gwneud yn sefyllfa hyfryd yn y gauaf; ond yn yr haf yr oedd mor boethed fel y gorfyddai ar y trigollon orchuddio eu tai â daear dan gufydd o ddyfnder. Trigaf breninoedd Persia ynddi dros dri mis yn y gauaf, ac ynddi y cadwent y rhan fwyaf o'u trysorau. Cafodd Alexander ynddi 50,000 o dalentau o aur, heblaw perlau, gemau, a llestri aur ac arian, i werth mawr. Gelwir hi yn mhob man yn y Bibl, y *brenin-llys*; ond tu hwnt i bob amhieuath yr oedd, heblaw y brenin-llys, yn ddinas hefyd. Yma y cadwodd Ahasferus ei wledd fawr dros 180 o ddyddiau, ac y rhoddodd orchymyn i ail adeiladu y deml. Esther i. Neh. i. Ac yma y cafodd Daniel y weledigneth am yr hwrdd deugorn, a'r bwch. Mae yn awr yn adfeiliedig, ac a

elwir Valdek, neu yn ol Tavernier, Schouster, neu Suster. Gwel *Ancient Universal History*, vol. v. Gaiwent, medd Lightfoot, y porth allanol i fur dwyr-einiol y deml, *porth Susan*, ac yr oedd llun dinas Susan, wedi ei gerlo arno, fel arwydd o goffadwriaeth ddioleghar am y gorchymyn a roddwyd yno gan Darius brenin Persia i adeiladu y deml. Gwel Lightfoot, *De Templo*, cap. iii.

'A bu pan welais, mai yn Susan y brenin-llys, yr hwn sydd o fewn talaeth Elam, yr oeddwn.' Dan. 8. 2. Yno y gwnaethall orchwyl y brenin. Adn. 20. Goresgynodd Nebuchodonosor Elam, yn ol prophwydoliaeth Jeremiah, (pen. 49. 34—39.) ac yr oedd yn bresennol, yn nechreu teyrnasiad Belsassar, heb gael ei had-gymeryd, tebygol, gan Cyrus, ac yr oedd Daniel, yn oruchwylwydd ar dalaeth Elam, y sefyllfa oruchel y gosododd Nebuchodonosor ef ynddi. Arwydda Elam, weithiau, holl wlad Persia; ond nid oedd talaeth Elam ond rhan o'r wlad hono. Nid oes un modd arall i olygu paham yr oedd Daniel yn Susan y pryd hwn, oni fernir, gyda rhai, ei fod wedi ei anfon yno ar ryw genadwriaeth oddiwrth frenin Babilon at frenin Persia. Rhydd Josephus hanes am adelladaeth ardderchog a wnawd gan Daniel yn Susan, lle y cleddiid breninoedd Persia a Parthia. Geilw Josephus enw yr adelladaeth hon Babis; yr un enw yn Hebraeg a'r geiriau a gyffeithir 'brenin-llys Susan,' sef *Beshushan Habirah*; yr un yw *Birah* Daniel, diammue, a *Baris* Josephus. Yr oedd yn hen draddodiad dros oesoedd i Daniel gael ei gladdu yn y ddinas hon, a elwir yn bresennol Tuster, a dangosant ei fedd-adail yno hyd heddyw. Gwel *Prideaux's Connection*, part i. b. lii.

SUSI, שׁוּשַׁן [*march*] tad Gali, yr yspiwr dros lwyth Manasseh. Num. 13. 11.

SUTHELAH, שׁוּתֵלָה [*planigyn*] pen-teulu, o lwyth Ephraim, tad y Suthelaid. Num. 26. 36.

SWCH, **SYCHAU**, (sw-wch) duryn; cylllel aradr; cwlltr. 1 Sam. 13. 20. Esa. 2. 4. Joel 3. 10. Mic. 4. 3.

SWLLT, **SYLLTAU**, (swll) arian, trysor; deuddeg celniog, neu yr ugeinfed ran o bunt. Cuddiedig swllt, sef trysor cuddiedig.—'Deng mil o sylltau.' 1 Cron. 29. 7. 'Ten thousand drams.' *Saes.* *Heb.* אֲדָמָיִם *dracmonau*, fel y rhoddir y gair yn Ezra 2. 69. a 18. 27. Neh. 7. 70, 71, 72. Edr. **DRACHMA**. A oes neb a all fy nghyfeirio am hanes arian bathol yr hen Frytaniaid? A oedd ganddynt arian bathol? os nad oedd, pa fodd yr oedd cyfnawidwriaeth yn myned yn mlaen yn eu plith?

SWM, (sw-wm) nifer, cyfanrif, sylwedd.—'Swm y cwbl a glybuwyd yw.' Preg. 12. 13. *Heb.* דִּיכְּעֵדָה *y gair, y cwbl a glybuwyd*. At hyn y mae yr holl ymadroddion yn y llyfr hwn yn tueddu; sef dangos gwagedd a diddymder pob peth heb wir grefydd, yn gynnwysedig 'yn ofni Duw, a chadw ei orchymynion;' sef ei wir addoll, ac uffuddhau iddo. 'Let us hear the conclusion of the whole matter.' *Saes.* 'Gadewch i ni glywed terfyniad yr holl fater.'—'Hyn yw holl ddyled dyn.' חֹלְלֵי הַחַיִּים *holl ddyd*; sef holl fraint, anrhydedd, dedwyddwch, a rhagordeb dyn, yn gystal a'i ddyled. Hyn fydd y cwbl i ddyd yn y farn, o gysur a gorfoledd. Pan elo y bywyd hwn heibio, bydd hyn yn beth mawr a digonol i ddyd mewn byd arall. Job 28. 28. Diar. 19. 23. Luc 1. 50.

SWMER—I, (sw-wm) trawst, paladr, tylath; megys swmer tŷ, swmer càr, swmer farch; swmeru, gosod swmer, ategu, cynnal.—'Swmeri ein tai sydd gedrwydd.' Can. 1. 17. Y tŷ ydyw yr eglwys, ac wrth y swmeri y mae i ni ddeall y duwioion, y rhai a gyffelybir i gedrwydd. Ps. 92. 13. Neu, yn hytrach,

y rhai a eilw yr apostol yn golofnau, sef yr apostolion a gweinidogion y gair, y rhai ydynt gryf fel swmeri, ac yn beraidd ac yn hardd fel cedrwydd. Gal. 2. 9.

SWMWL—YLAU, a SYML—AU, (swm-wl) *Llad.* STIMULUS: garthon. Irai, lertthi, pigell, llymfiaen; yd peth a gymhellu ac a annogo; megys geiriau y doethion. Preg. 12. 11.

SWN—IO, (aw-wn) *Heb.* שׁוֹן (*shuon*); *Llad.* SONUS; *Saes.* SOUND: sôn, sain, adsain, llais, oslef, tón, trydar, trwst, dyar, gorddyar; seinio, eichio. *Ileisio:* swn llef—swn canu—swn tarau—swn llawer o ddyfroedd—swn cerbydau—swn malu. Edr. yr amrywial ceriau.

'Ac fel yr oeddwn yn prophwydo, bu swn, ac wele gynhwrf.' Esec 37. 7. Yr oedd y swn yn arwydd o weithrediad corph arall ar yr esgyrn, yr hwn a barodd y cynhwrf a'r cyffroad yn eu plith: yr un fath ar ddisgyniad yr Ysbyrd Glân, 'y daeth swn o'r nef.' Act. 2. 2. Er bod yr Ysbyrd Dwyfol yn anweledig i'w llygaid, yr oedd y swn yn arwydd i'w clustiau o'i ddyfodiad, ac o'r cynhyrffadau a fyddai yn mhliith dynion yn ganlyniol i hyny. Er ei fod yn gweithredu yn ddirgelaidd ac yn anweledig, etto nid dystaw ydyw o ran ei effeithiau. Ioan 3. 8.

SWP, SYPIAU, (swb) Gwydd. КРУАСН: sypyn, crug, twr, pentwr, curt, cludair, dâs, nuwdl:—swp o rawnwîn—swp o ffigys. Num. 13. 23. Eea. 38. 21. a 65. 8.

SWPER—U, *Ffr.* SOUPER; *Saes.* SUPPER: nawnwfyd, cwynos, nawn-bryd. Y gair *Gr.* δεῖπνον, a gyfieithir *gwledd* yn Mat. 23. 6. a gyfieithir *supper* yn mhob man arall yr arferir ef yn y Testament Newydd; megys yn Marc 6. 21. a 12. 39. Luc 14. 12, 16, &c. Ioan 12. 1. a 13. 2, 4. a 21. 10. Y mae yn air o ystyr helaeth; arwyddia yn Homer y *boreu-fwyd*, y y rhan amlaf. *Iliad*, viii., v. 69., a ii., v. 381.—Arwyddia hefyd, ciniaw echwydd; pryd o fywd.—Ond yn gyffredinol, yn yr awdwy'r diweddaraf, arwyddia hefyd, cwynos, nawn-fwyd, neu swper. Edr. CINI-IAW, GWLEDD.

'Swper yr Arglwydd.' 1 Cor. 11. 20. *Κυριακὸν δεῖπνον*, swper o osodiad yr Arglwydd—trwy orchymyn yr Arglwydd—ac yn goffiadwriaeth am yr Arglwydd; sef am ei gnawdoliaeth—ei ddyoddefaint—ei adgyfodiad—a'i ddyfodiad drachefn i faru a byd. Fel yr arwyddia 'dydd yr Arglwydd,' dydd yn goffiadwriaeth am adgyfodiad yr Arglwydd—dydd iddo mewn modd arbenig, i gael ei addoli yn gyhoeddus gan ei holl ganlynywyr—a dydd gwedi ei neillduo ganddo i hyny, hyd ddiwedd y byd.—Mae yn cael ei alw yn *supper*, nid i ddynodi yr amser i gyfranogi o hono, ond am i'r Arglwydd gyfranogi o hono, a'i osod yn ei eglwys, ar ol hwyta y pasc, yr hwn oedd i gael ei ladd rhwng y ddau hwyr (Edr. PASC) y noswaith hòno y bradychwyd ef, sef y noswaith cyn ei farwolaeth. 1 Cor. 11. 23.—Hefyd, am mai y nawn-bryd oedd y pryd mwyaf yn mhliith yr bynafiaid, yn anwedig yn mhliith yr Iuddewon, wedi i lasur a lludded y dydd ddarvoud, fel y mae yn eglur oddiwrth ddammeg y deg morwyn. Mat. 25. 1—13. Addas ydoedd galw y wledd hono swper, ag sydd yn arwyddo y bendithion ysbyrdol yn Nghrist a fydd yn wledd dragywyddol a hyfydd i'w bobl. Pa un a weinyddir yr ordinhad hon, medd Dr Doddridge, ar hanner dydd, neu ynte yn yr hwyr, sydd fater dibwys iawn. Gwir yw i'r Arglwydd ei sefydlu yn yr hwyr, ond, tebygol, yn hwyrach nag y byddwn ni yn cynnal ein cyfarfodydd yn gyffredin. Yr oedd y prif Gristionogion yn cymuno yn aml yn y boreu, cyn dydd; y rheswm o hyny, tebygol, ydoedd, am y gwnaent hi yn weithred ddiweddaraf o'u haddoliad; ac yn cyfarfod yn y nos rhag ofn eu herlidwyr, ac yn treulio y rhan fwyaf o'r nos yn darllen, gweddio, canu, a phregethu,

yr oedd gweinyddu yr ordinhad hon yn cael ei adael yn naturiol hyd y boreu. Yr oedd hyn yn dangos yn eglur nad oeddynt hwy yn rhoddi pwys mawr ar yr amser o'i gweinyddu. Mwy rhesymol ydyw gadael hyn i faru a chyffusdra pob cymdeithas neillduol. Ynfyd ydyw dadleu yn ffyrnig yn nghylch mater mor lleied ei bwys.

Y mae y swper hwn yn un o'r ddau sacrament, fel y gelwir hwynt, yn ol y Lladin *sacramenta*, a sefydlodd Crist i fod yn ordinhadau yn ei eglwys hyd ddiwedd amser. *Sacramentum*, yn ei ystyr priodol, a rwyddia y llw milwraidd yr oedd yn rhaid i bob milwr Rhufeinig i'w gymeryd yn tyngu ufudd-dod a ffyddlondeb i'w dywysog. Rhoddir geiriau y llw i ni gan yr hanesydd Groegaidd Polybius, *Hist. lib. vi.* Ei sylwedd sydd fel y canlyn: 'Yr ydyw ff i'w tyngu yr ufuddhaf yn ostyngedig i'r tywysogion, ac y gwnaf yr hyn a orchymynant i mi hyd eithaf fy ngaliu.' Oddi wrth yr arferiad hwn y golygodd o'r prif Gristionogion y ddyw ordinhad yn fath o lŵ o ffyddlondeb i Grist, Tywysog mawr ein hiechydwriaeth, oddiwrth y cymunwyr, ac y galwent ef *sacrament*. Edr. BEDIYDD. Arwyddion gweledig oddi allan o ras ysbyrdol oddi fewn, a arwyddocêir trwy yr arwyddion hyny, ydyw sacrament, yr hwn a ordeiniodd Crist, megys modd i ni dderbyn y gras hwnw, ac i fod megys yn wyatl i'n sicrhau ni o hono. Nid oes dim i'w olygu yn ordinhad sanctaidd yn yr eglwys ond y sydd o osodiad Crist yn *unig*, yr hwn yn *unig* sydd ag awurdod ganddo i hyny, a'r hwn yn *unig* a ddichon eu bendithio a'u heffeithio. Derbyniodd Paul gan yr Arglwydd Iesu wedi ei ogoneddiad, yr hyn a draddoddodd efe i'r eglwys; sef gosodiad yr ordinhad hon yn yr eglwys—pa bryd, a pha fodd. 1 Cor. xi.

Y mae i'w hystyried beth ydyw yr arwyddion gwledig—a beth ydyw y pethau a arwyddocêir yn swper yr Arglwydd.

1. Yr arwyddion gweledig yw bara a gwin, y ddau yn nghyd, ac nid y naill heb y llall, i ddangos cyflawnder y pethau a arwyddocêir.

Mae priodoldeb neillduol yn yr arwyddion: 1. Gan fod yr ordinhad hon i'w harferyd yn mhob man, bob amser, hyd y diwedd, yr oedd yn addas bod yr elfennau y cyfryw a fyddai wrth law, yn hawdd eu cael bob amser, ac yn mhob man.—2. Yr oedd yn addas dan yr orchuwyliaeth efengylaidd, fod yr arwyddion yn ddefnyddiol yn hytrach nag yn olygus, rhag tynu ein sylw oddiwrth y pethau tra gogoneddus a arwyddocêir, ac er gochelyd coel-grefydd.—3. Yr oedd arwyddion diwaedlyd yn addas hefyd: gan fod Crist, trwy ei waed ei hun, wedi tynu ymaith bechod, nid oes dim gwaedlyd mwyach i fod yn addoliad Duw.

Am ryw neu gynneddfau y bara, o ba rawn y gwneid ef, neu pa un ai lefeinllyd neu ddilefain, nid oes dim cyfarwyddyd gwedi ei roddi; am hyny y mae pawb yn rhydd i arfer y bara cyffredin yn eu plith. Bu dadl fawr gynt, yr hon a barhaodd dros hanner can mlynedd, rhwng eglwys Groeg ac eglwys Lladin Ewrop, yn nghylch hyn: y Lladinwyr yn dal mai bara dilefain a arferodd Crist, a'r Groegiaid i'r gwrthwyneb; a phob un o'r ddau yn dal ei siampl Eif yn hyn yn ein rhwymyo ni i'w ddilyn. Er, tebygol, mai y Lladinwyr oedd yn eu lle am hyn, gan nad oedd surdoes i fod yn eu tai ar Wyl y pasc; etto nid ydyw yn barnu fod siampl Crist yn hyn yn rhwymedig ar ei ganlynywyr, gan nad ydyw hyn ddim yn perthyn i hanfod yr ordinhad; ond bod rhyddid i bawb gymeryd y bara arferedig yn eu plith yn y wledd sanctaidd hon, canys felly y gwnaeth Crist ei hun. Er hyny, barna rhai vn gryf, na ddylai bara lefeinllyd gael ei arferu ar un cyffir wrth weinyddu yr ordinhad; gan fod bara dilefain yn arwydd mwy addas o burdeb meddwl Crist, ac o'r purdeb meddwl hwnw a ddylai fod yn holl aelodau eglwys Crist, cyfranogion o'r ordinhad.

Yr elfen arall ydyw y gwin, *γεννημα της αμπελου*, *ffrwyth y winwydden*. Mat. 26. 29. Marc 14. 25. Luc 22. 18. Pa un ai gwin coch ai gwin gwyn—pa un ai yn gymysgedig â dwfr, neu yn win pur, sydd wedi bod yn ddadleuol yn yr eglwys yn yr hen oesoedd. Haerodd rhai na byddai yr Iuddewon yn arferol o yfed gwin pur heb ei gymysgu âg ychydig ddwfr, ac mai felly yn ganlynol yr oedd y gwin yr yfodd Crist o hono, a'i fod felly yn addas arwydd o'r dwfr a'r gwaed a ddaeth o ystlys Crist. Ond nid oes dim sicrwydd am hyn chwaith; gan hyny y mae yr eglwys yn rhydd i'w dewisiad—er bod y rhan fwyaf yn barnu y gwin coch yn fwy addas arwydd o waed Crist. Gan fod y cwpan yn cael ei alw *γεννημα της αμπελου*, *cenediad*, neu *ffrwyth y winwydden*, tybygaf y dyfal fod felly mor bur ag sydd bosibl i'w gael ef. *ἵνα (γαλιν)* yr Hebræaid, *oinoc* y Groegiaid, a *vinum* yr hen Rufiniaid, a arwyddant nodd pur y grawnwin, weithiau yn cael ei yfed gwedi ei wasgu heb golli dim o'i felysder naturiol, ac felly y galwent ef *mustum*; ond gwedi ei epleu, galwent ef *oinoc*, a *vinum*. Yn mhllith yr hen Hebræaid yfent ef, tybygaf, yn y cyflwr cyntaf, a mwyafl syml; am hyny hwy a'i galwent ef *ἵνα* *ffrwyth y winwydden*. Pan nad oedd ond ychydig yn eisieu, gwasgent ef allan o'r swp grawn, ac yfent ef yn ddi- oedd. Felly y gwasgai trulliad brenin yr Aipht win Pharaoh i'r cwpan breninol, fel y mae yn eglur oddi wrth Gen. 40. 11.

II. Am yr hyn a wnaeth Crist mewn perthynas i'r elfenau.

Gwnaeth bedwar peth yn nghylch y bara, I. Cymerodd ef; sef yn ei law. Yr ydoedd hyn yn un o'r rheolau Iuddewig, nad oedd y pen-teulu i fendithio yr ymorth nes y cymerai fara yn ei law, fel y gwelai pawb yr hyn oedd yn ei fendithio.

2. Bendithiodd, *εὐλογια*. Mat. 26. 26. Marc 14. 22. *ευχαριστια*, *rhai diolch*. Luc 22. 19. 1 Cor. 11. 24. Trwy ei dori yr ydoedd yn neillduo yr elfen oddiwrth arferiad cyffredia i fod yn arwydd sacramentaidd. Y mae ein cyfleihiad ni yn Mat. 26. 26. yn dra addas, tybygaf, ac yn fwy felly na'r Saesonaeg, yn mha un y rhoddir y gair ei i mewn, yn cyfeirio at y bara; ond bendithio Duw ddaru ein Harglwydd, ac nid y bara: 'Ac wedi iddo fendithio,' *καὶ εὐλογησας*, (sef bendithio Duw) 'efe a'i torodd.' Buasai yn fwy addas cyfleithu yr un gair yr un fath yn Marc 14. 22. Yn lle 'Ac a'i bendithiodd ac a'i torodd,' *εὐλογησας ἑκάστος, gwedi iddo fendithio, torodd*.—'A' gwedy yddaw vendithiaw y tores.' W. S.—'Ac wedi iddo roi diolch efe a'i tores.' Dr M. Nid oes yn y Groeg *ac a'i* o flaen un o'r ddau air. Yr un fath yn Luc 19. 22. *ευχαριστησας*, a gyfleiithir yn addas, a *rhai diolch*. Yr un peth ydyw 'rhai diolch' yn Luc, a 'bendithio' yn Matthew a Marc; a Duw yw y gwrth-ddrych, ac nid y bara. Nid yw bendithio y bara, na chyffwrdd âg ef, ond defodau coel-grefyddol y Pab-yddion, y rhai a haerant yn ynyf draws-sylweddiad yr elfenau i gorph a gwaed Crist; y dychymyg mwyafl anferth mewn ynyfdrwydd, a mwyafl hurt mewn arsynwroldeb, a roddodd barn Duw ddyn syrthiedig erioed i'w gredau.

3. Torodd ef; 'efe a'i torodd.' Hyn oedd arferiad yr apostolion; 'Y bara yr ydym yn ei dori.' 1 Cor. 10. 16. Y mae hyn mor hanfodol i'r ordinhad, fel y gelwir hi 'Tori bara.' Actau 2. 42, 46. a 20. 7. Yr oedd torthau yr Hebræaid yn llydain ac yn deneu, ac felly yn frau, ac yn ddiigon hawdd eu tori heb gyllle: nid ydoedd ganddynt yn arferedig dorthau tewion fel ein bara lefeinllyd ni. Yr ydyw y golygu fod toriad y bara yn hanfodol i lawng gyfraniad o'r ordinhad arwyddawl hon.

4. 'Rhoddodd ef i'r dysgyblion': pa un ai i'w dwylaw ai o'u blaen, nid yw y gair yn dywydd—y diweddaf oedd arferiad yr Iuddewon. Y mae dull y Pab-

yddion o roddi afriladen gyfan yn ngenau y cymunwyr, yn gwbl groes i'r dull y rhoddodd Crist ef i'r dysgyblion, fel y rhanau eraill o'u defodau dynol hwy. Dyma y pethau a wnaeth Crist yn nghylch y bara.

Y mae y geiriau a arferodd ar yr achos yn deilwng o ychydig sylw. Y maent o ddau fath; sef yn *archadwy* ac yn *eglhurhaol*. Yr *archadwy* ydynt, 'Cymerwch—bwytwch—gwnewch hyn er cof am danaf.' 'Gwnewch hyn;' sef y peth a wnaethum i o'ch blaen. Y mae y gorchymyn yn perthyn iddynt hwy yn neillduol, nid yn unig fel ei ganlynwyr, fel ei holl ddisgyblion yn mhob oes, ond hefyd fel ei apostolion, a phrif swyddwyr ei eglwys. Fel y cyfryw, yr oeddynt hwy i sefydlu yr ordinhad hon yn yr eglwys, yn yr un du'i ag yr oedd efe wedi gwneuthur, i fod yn goffadwriaeth barhaus am ei aberth, ac am y llesad sydd i'w gael trwydd. Hwyrach fod y geiriau yn cyfeirio at fwyta yr oen pasc, yr oeddynt newydd gyfranogi o hono: 'A chwi a gedwch y peth hyn yn ddeddf i ti, ac i'th hâd yn dragwyddol.' *Exod. 13. 24*. Cofadwriaeth ydoedd y pasc o'r waredigaeth wyrthiol o'r Aipht, nad oedd i gael ei hegeuluo trwy eu cenediathau; 'deddf dragwyddol' ydoedd. *Exod. 12. 24*.

—Y geiriau *eglhurhaol* ydynt, 'Hwn yw fy nghorph,' (Mat. 28. 26. Marc 14. 22.)—yr hwn yr ydys yn ei roddi drosoch, (Luc 22. 19.)—yr hwn a dorir trosoch.' 1 Cor. 11. 24. Cymerodd y geiriau oddiwrth arferiad oedd gan yr Iuddewon wrth fwyta y pasc, y rhai a ddywident, 'Hwn ydyw y bara cystudd hwn a fwytaodd ein tadau yn ngwlad yr Aipht.' Galwent yr oen gwedi ei neillduo i'r pasc, *corph y pasc*. Hyd yn hyn yr oeddynt gwedi bwyta oen y pasc, yr hwn oedd yn gysgod o gorph Crist oedd i gael ei draddodi drostynt; yn awr y mae Crist yn gosod y bara yma yn arwydd, nid yn gysgod, o gorph Crist wedi ei ddrylio drostynt. *Corph Crist yw*—y peth ei hun—y gwaith gwedi ei wneuthur ydyw. Nis gellir mewn un modd ddeall y geiriau, 'hwn yw fy nghorph,' yn llythyrenol, onid, rhaid deall y rhan arall o'r geiriau yn llythyrenol hefyd, sef 'yr hwn a dorir drosoch;' sef a roddir i farwolaeth ar y groes; yr hyn nad oedd wir pan yr oedd yn dywydd hyn. Arwydda hyn, os felly, fod y bara yn llaw Crist gwedi ei dori yn beth nad ydoedd mewn bôd y pryd hwnw. Peth tra chyffredin yn yr ysgrythyr, mewn geiriau amryw cyffelyb i'r rhai hyn; megys, 'Tri diwrnod yw y tair cainc.' Gen. 40. 12.—'Y saith o wartheg (êg, saith mlynedd ydynt.' Gen. 41. 26.—'A'r maes yw y byd.' Mat. 13. 38.—'A'r graig oedd Crist.' 1 Cor. 10. 4.—'Y saith ben, saith fynydd ydynt.' Dat. 17. 9. Gwir ystyr y geiriau ydyw, y bara *hwn* sydd arwydd *o fy nghorph*, yr hwn a dorir drosoch. Ymddengys oddi wrth hyn mai cyfeiriornus ydyw egwyddorion y Pabyddion a'r Lutheriaid yn nghylch *traus-sylweddiad*, a *chyd-sylweddiad*.

Y mae yn beth i ni sylwi arno nad oes un gair yn yr Hebraeg, y Galdaeg, a'r Syriaeg, a ddyndau *arwyddo*, fel y mae yn y Groeg a'r Lladin, ac iethoedd eraill; ond arferant *yw*, yn lle *arwydda*. Megys, 'Y tri diwrnod *yw*, yn lle *arwyddant*, 'y tair cainc;—'Y saith o wartheg, saith mlynedd *ydynt*, sef *arwyddant*;—'Y deg corn *fydd*, sef *arwyddant*, 'deg brenin.' Dan. 7. 24. Yn ol priodoldeb yr iaith Hebraeg, arferir yr un dull o ymadroddi yn y Groeg; megys, 'Y saith seren, angelion y saith eglwys *ydynt*, sef *arwyddant*.' Dat. 1. 20.—'Y maes *yw*, sef *arwydda*, 'y byd.' Mat. 13. 38, 39.—Felly hefyd, 'Yr hâd *da yw*, sef *arwydda*, 'plant y deyrnas;—'Yr efrau *yw*, sef *arwyddant*, 'plant y drwg;—'Y cynauaf *yw*, sef *arwydda*, 'diwedd y byd;—'Y medelwyr *yw*, sef *arwyddant*, 'yr angelion.'—'Pa ddammeg oedd hon?' sef beth a *arwydda* y ddammeg hon? Luc 8. 9.—'Pa ymadrodd

yw hwn?' sef beth a arwyddda yr ymadrodd hwn? Ioan 7. 36.—'Hwy ni wybuent pa bethau ydoedd,' &c. sef beth a arwyddent. Ioan 10. 6.—'Beth oedd y weledigaeth a welais?' sef beth a arwyddai. Actau 10. 17.—'Efe a ofynodd, beth oedd hyn?' sef beth a arwyddent. Luc 15. 26. a 18. 36.—'Y rhai hyn yw,' sef a arwyddant, 'y ddau Destament.' Gal. 4. 24. Yr un gyffelyb 'hwn yw fy nghorph,' sef a arwyddda fy nghorph. Pe buasai yr Arglwydd Iesu yn arfer yr iaith Lladin, buasai yn dywedyd, *Panis hic corpus meum significat*; neu *Symbolum est corporis mei—hoc poculum, sanguinem meum representat*; neu *symbolum est sanguinis mei*. Y bara hwn a arwyddda fy nghorph; y cwpan hwn a arwyddda fy ngwaed. Nid oes dim dull o ymadroddi yn fwy cyffredin yn yr ysgrifthyrau. Nid anaml y dywedir yn ein plith ninnau, am lun neu arwydd o beth neu berson, *dyma hwn a hwn*, neu, *y peth a'r peth*, er nad ydyw ond arwydd o hono. Nid oes neb mor ffol, er ffioyd yw plant dynion, a ddeall wrth y geiriau, mai y peth neu y person ei hun ydoedd. Bitto, dyma ynyfyrdwyd y Pabyddion er's oesoedd.

Sylwn etto ychydig am yr hyn a wnaeth ac a ddywedodd yn nghylch y gwin. Gwnaeth dri pheth; sef *cymerodd y cwpan, diolchodd, ac a'i rhoddos iddynt*.—Yr ydoedd y pen-teulu yn mlith yr Iuddewon yn arferol, meddant, o gymeryd y cwpan yn ei ddwyllaw, cyn ei fendithio. Yr ydoedd yn rhoddi diolch fel hyn â'r cwpan yn ei law, a thrwy hyn yn neillduo y gwin oddiwrth arferiad cyffredin, i fod yn arwydd sacramentaidd.

Geill yr apostol y cwpan, *το ποτηριον της ευλογιας ο ευλογουμιν*, 'phiol y fendith, yr hon a fendigwn;' sef a fendithiwn Duw am yr hyn a arwyddda. 1 Cor. 10. 16. Arwyddda y geiriau, gwaith yr holl gymunwyr uwch ben y cwpan yn ymuno i ddolch i Dduw am brynedigaeth trwy waed Crist. Yr un peth a arwyddda y bendithio hwn a'r diolch. 1 Cor. 11. 24.—'Efe a'i rhoddos iddynt,' sef i'r dysgyblion. Fel hyn hefyd yr oedd defod yr Iuddewon; gwedi i'r pen-teulu yfed, byddai yr holl gyd-wleddwyr yn yfed ychydig. Oddiwrth hyn bennir i Grist ei hun yfed o hono yn gyntaf, fel yr arwyddda y geiriau hyn, 'Nid ysfaf o hyn allan o ffrwyth hwn y winwydden,' &c. Mat. 26. 29.

Y mae i sylwi arno, nad oes un crybwylliad am dywallt y gwin fel am dori y bara. Dywedir mai defod yr Iuddewon oedd wrth fwyta y pasc, na byddai i'r pen-teulu ei hun dywallt y gwin, ond rhyw wefnidog a fyddai yn gwneid, er mwyn mwy edmygedd ac uchel ddiriffrwch, i ddynodi eu rhyddhad o'r Aipht gyda mwy ardderehawgrwydd.

Y geiriau a arferodd Crist yn nghylch y gwin ydynt gyffelyb i'r rhai a arferodd yn nghylch y bara: 'Yfwch bawb o hwn—cans hwn yw fy ngwaed o'r testament (neu, yn bytrach, y *cyfammod*) newydd, yr hwn a dywelltir dros lawer er maddeuant pechodau;' Mat. 26. 27, 28, &c., hynny yw, y gwin cynnwysedig yn y cwpan hwn, sydd arwydd o waed, nid cysgodol, fel gwaed oen y pasc, ond o *fy ngwaed*: trwy yr hwn y cadarnheir, nid yr hen gyfammod, yr hwn a gadarnhawyd â gwaed yr oen y darfu i chwí yn awr gyfranogí o hono, ond o gyfammod newydd a gwell; yn yr hwn y mae maddeuant pechodau, nid cysgodol ond gwirioneddol, gwedi ei drefnu i bechuriaid trwy yr holl fyd.

Am waith y dysgyblion, yr oeddynt hwy i gymeryd yr elfenau, ac i gyfranogí o honnynt, yn o'r gorchymyn Crist; sef derbyn, bwya, ac yfed. Y mae yn nodadwy, ddarfol i Grist ddywedyd am y cwpan, nid yn unig, 'Cymerwch hwn, a rhenwch yn eich plith,' (Luc 22. 17.) ond ychwanegodd hefyd nód o gyffredinolrwydd, 'Yfwch bawb o hwn.' Mat. 26. 27. Y mae Mare yn coffáu am eu hufudd-dod yn neillduol fddo,

'A hwynt oll a yfasant o hono.' Pen. 14. 23. Yr oedd yn rhagweled y byddai i gau eglwys gyfodi, yr hon a attaliai y cwpan oddiwrth y lleygwyr, ac yn rhoddi cyfarwyddyd goleu i'w wir eglwys yn hynny. Y mae ein Harglwydd yn rhoddi pwys neillduol ar weinyddiad y cwpan, a'r hyn a arwyddai. *Τουτο γαρ εστι το αιμα μου, το της καινης διαθηκης, το περι πολλων, εκχυννομενον εις αφισιν αμαρτιων*. HWN yw fy ngwaed HWNW mau fi, yr hwn sydd o'r cyfammod newydd, yr HWN a dywelltir dros lu-oedd (y Cenedloedd yn gystal a'r Iuddewon) er maddeuant pechodau.

Llawer a ddadleuwyd yn nghylch agwedd ac ystum cymunwyr wrth gyfranogí o'r ordinah hon; sef, pa un ai yn eistedd ai ar eu gliniau y dylent fod. 'Y mae yn beth i alaru o'i herwydd yn fawr,' medd y Dr Doddridge, 'fod Cristionogion gwedi gwydroi yr ordinah a drefnwyd i fod yn arwydd a moddion o'u hundeb a'u gilydd, yn achlysur o anghydfod ac ymyron, trwy roddi pwys anghymedrol ar y dull o'i gweinyddu, a'r ystum i'w derbyn. Am y diweddar, yr ystum neu y wedd wrth fwrdd sydd yn ymddangos yn fwyaf priodol, gan ei fod gwedi ei arferd gan Grist a'i apostolion, ac yn neillduol o addas i wledd sanctaidd, yn niha un y gwahoddir ni fel plant at fwrdd ein Tad nefol, ac megys yn gwledda ar yr Aberth mawr; ac y diction penlinio fod yn achos o goel-grefydd. Er hynny, os na roddir yr arferiad o benlino yn ammod o gymundeby, y mae yn rhan o fwyneidd-dra Cristionogol i ymfoddloni yn yr arferiad yn eraill, y rhai sydd yn ei ddewis. Ymddengys fod sefyll-wedd yn arferedig yn aml yn yr eglwys Gristionogol; sef bob amser ar ddydd yr Arglwydd, a rhwng y Pasc a'r Sulgwyn.' Felly yr ysgrifennodd y gwr cymedrol uchod; nid oedd yn rhagfaralllyd yn cablu pawb a benliniant i dderbyn yr ordinah, fel eilun-addolwyr. Gwel King's *Enquiry, part II., cap. vi., sec. 7.* Burnet's *Four Discourses. Hooker's Eccles. Polity, sec. 68.*

Am y pethau hysbrydol sydd yn cael eu harwyddoedu yn yr ordinah hon, rhaid eu golygu:—1. Fel arwydd, yn dangos ac yn dysgu.—2. Fel insel, yn cadarnhau addewidion y cyfammod newydd.—3. Fel ymrwymiad yn ein rhwyngo i'r cyflawniad o bob dyledswydd grefyddol.

1. Yr hyn a ydangosir, neu a arwyddoëir, trwy y bara a'r gwin, ydyw corph a gwaed Crist, neu Crist yn ei gorph ac yn ei enaid yn byw ac yn marw yn aberth yn lle ei bobl. Arwyddion coffadwriaethol ydynt, yn portreialu ac yn dangos i'n llygaid y dirgelwch mwyaf gwerthfawr a gogoneddus a fydd byth i gofio am dano. Y mae y bara a'r gwin, o ran eu natur eu hunain, a'u heffeithiau ar gyrph dynion, yn dangos y mawr riuwedd a'r llesâd sydd i bechardr i'w gael trwy gred yn aberth Crist.—Yr un fath y mae torig y bara a thywallt y gwin yn dangos dull marwol-aeth Crist yn oleu o flaen ein llygaid—y mae bendithio a diolch, yn mynegi ein rhywmedigaethau mwyaf i ddiolch a bendithio Duw am y fath aberth droosom, ag sydd yn iawn am bechod.—Rhoddiad yr elfenau a arwyddda, rhoddiad y Tad o Grist, nid yn unig dros, ond hefyd i'w bobl: yr hwn a roddwyd ac a ddrylliwyd drostynt, a roddir hefyd iddynt i fod yn gysur ac yn gynnalieath digonol iddynt, yn wyneb pob trueni a phob anghysur ydydynt hwy eu hunain.—Derbyn yr elfenau a chyfranogí, a arwyddant, o du y cymunwyr, eu cyflawn dderbyniad o Grist, yr hyfrydwch boddon-gar y maent yn ei gael yndo, a'r undeb agos sydd rhyngddynt âg ef, ac â'u gilydd yndo. Geill yr ysgrifthyrau yr undeb hwn, *μωνην, triafa*, Ioan 14. 23.—*κολλησιν, κυσλλιτιad*, 1 Cor. 6. 17.—*συσσωματωσιν, cyd-gorph*. Eph. 3. 6.

2. Y maent hefyd yn insel: 'Hwn yw fy ngwaed o'r testament (neu yn bytrach *cyfammod*) newydd, yr hwn a dywelltir dros lawer, er maddeuant pechodau.'

Cadarnhaodd gwaed Crist y cyfammod tragywyddol yn anniddymadwy dros byth; felly y mae yr elfenau yn swper yr Arglwydd yn insel iddynt o'u cyfranogiad o holl addeiwion a bendithion y cyfammod grasol hwnw, trwy ffydd yn Nghrist.

3. Y mae hefyd broffes ac ymrwymiad, o du y cymunwyr, i ymroddi i Grist—i gredu ynddo—ei garu ef, yr hwn a'n carodd ni mor fawr—i rodio mewn cyfeillach ysbrydol ág ef—i fyw mewn undeb a chariad â'r holl eglwys—ac i ufuddhau iddo yn ein holl ymarwediad.

Eglur yw, oddiwrth eiriau yr apostol yn 1 Cor. 11. 28, 29. nad yw pawb yn addas i gyfranogi o'r ordinhad hon. 'Holed dyn ef ei hun; ac felly bwytaed o'r bara, ac yfed o'r cwpan. Canys yr hwn sydd yn bwyta ac yn yfed yn annheilwng, sydd yn bwyta ac yn yfed barnedigaeth iddo ei hun, am uad yw yn iawn farnu corph yr Arglwydd.' Y geiriau hyn a ddcngys, 1. Na ddylai neb ddyfod heb radd o wybodaeth o ddirgeledigaethau yr efengyl—natur a dyben yr ordinhad—arwyddocad yr elfenau—a dyben a digonolrwydd sberth Crist, i allel 'iawn farnu corph yr Arglwydd.'—2. Hefyd, eu bod yn meddiannu graidd o wybodaeth o natur goruchwyliaethau Duw tu ag t't ei bobl, a gwaith ei Ysbryd ar eu calonau, i allel holi eu hunain, heblaw profies allanol o ffydd, a ydyw yr Ysbryd Glân yn trigo ynddynt—a ydynt yn gwir gredu yn Nghrist—yn ei garu yn ddiffuant—yn ddiffrifol yn edifarhau am eu pechodau—ac yn sicr amcanu dilyn buchedd newydd, canlyn gorchymynion Duw, a rhodio o hyn allan yn ei ffyrdd sancteiddiol ef.

Yr oesodd y Cristionogion yn y cyn-oesoedd yn cyfranogi lawer amlach nag yr ydys yn bresennol yn y rhan fwyaf o eglwys. Byddai rhai yn cyfranogi o hono bob dydd. Yn raddol, pan oerodd eu zel ychydig, ymfoddoloni y bobl gyffredin gyfranogi o hono bob Sabboth, a'r gweinidogion yn unig a'i derbynient bob dydd. Gwedi hyn, pan gynnwddodd esgeulusdra y bobl yn ei gylch, gwnawd rheol yn o'u cymansiaeth, y byddai i'r hwn na chyfranogol o hono dros dri Sabboth gael ei esgymuno. Yn raddol, cynnyddodd yr esgeulusiad o hono mor fawr, fel nas derbynient ef ond ar y gwyliau arbenig, yn enwedig y Pasc. Llauer o'r hen dduwionol a ddruident yn dost yr esgeulusiad cywilyddus hwn. Dywed Calvin am y ddefod ffynnyddol o gyfranogi o'r swper, ei fod yn ddi-ddadl o'r diafol,* a'i bod yn arferiad yn nyddiau yr apostolion, a thros oesoedd gwedi hyn, i weini yr ordinhad, i bregetliu a gweddio, a gwneuthur elusen, bob Sabboth. Act. 2. 42.

Am yr amser, nid oes dim gwedi ei benderfynu yn yr ysgrthyrau; yn unig, tebygol, bod yn orchymynedig ei gymeryd yn aml. 1 Cor. 11. 26. Holl hanesiaeth eglwysig a rydd siamplau, fod yn nirywiad yr eglwys bob amser ddirywiad ac esgeulusiad neillduol yn nghylich yr ordinhad hon—coel-grefydd yn ei chamdefnyddio yn anwybodus, trwy roddi y cyfranogiad o honi yn lle Crist—y digrefydd yn ei hesgeulusiad y gwbl. Y Pabyddion a addolant yr elfenau; eraill a ddiystyrant y cwbl. Rhai a'i hesgeulusant i'r dyben iddynt allel byw yn fwy esmwyth yn eu pechodau; eraill a gyfranogant o honi i wneuthur iawn am eu pechodau. Rhai a ymgadwant oddi wrthi yn bechadurus, dan rwymau anwybodaeth ac ofnau ceth; eraill a gyfranogant yn rhyfygus ac yn anystyriol. Ond dyn ysbrydol, yn gwir ofni Duw, a gyfranoga o honi yn aml o ufudd-dod i orchymyn Crist, ac i ddiysgwyl am fendith ysbrydol drwyddi; defnyddia hi i'r dyben y sefyllwyd hi gan Grist yn ei eglwys, er gogoniant Crist, ac er mawr lesad i'w enaid.

* Calvin's Inst., lib. iv. cap. xvii. sec. 43—46.—Austin in Joh., cap. vi. tract. 26. et Epist. ad Januarium.—Chrysostom, in Eph., cap. i. hom. 20.

Pwy a ddylai weinyddu yr ordinhad hon? Yr yfyr yw ateb, gweinidogion yr efengyl yn unig. Hyn oedd yr arferiad yn yr eglwys yn mhob oes. Er fod y disconialid weithiau yn rhoddi yr elfenau, ond y gweinidog fyddai bob amser yn cysegru; ac nid peth cyffredin oedd bod y diacon yn eu rhanu, ond byddai y gweinidog yn eu cysegru ac yn y rhanu, y rhan amlaf. Edrych ANNHEILWNG, BARNU, CORPH, CYMCN, HYMN, PASC.

SWRN, YSRNAU, (sy-wrn) yspaid, rhyw faint, ychydig; MEIRNAD y goes, asgwru y ffer, meilwng, egwyd.

O tyn dy goep oddi wrthf swrn.
E. Prye, (Pa. 39. 10.)

SWRTH, (swr) musgrell, trymaidd, tremlyawg andrwr, hwyrfrydig, cysgyl, diog.

Serth pob diog. Diar.

'Y dyn swrth a gudd ei law yn ei fynwes, ac nid estyn hi at ei enau.' Diar. 19. 24. Y gair swrth, a gyfneithir diogi, diogym, Diar. 6. 6, 9. Preg. 10. 18.—segurud, Diar. 31. 27. Y mae diogi a syrthni yn cynnyddu ar ddyinion, fel y bydd yn faich iddynt wneuthur y pethau mwyaf angenrheidiol, sef porthi eu hunain.

SWYDD—AU—OG—ION—AETH—WYR, (swy) Heb. שוטר (shoter); swydd—waith, rheolaeth, uchel swydd; llywydd, pen-lywydd gwlad; swyddog dan ben-swyddog, is-swyddog, rhaglau.—'Ein hymarwediad ni sydd yn y nefoedd.' Phil. 3. 20. 'Ein gwladwriaeth (neu swyddogaeth) ni sy yn y nefoedd.' W. S.—1. Awdurdod i weithredu rhyw waith neillduol. Ps. 109. 8. Edr. JUDAS.—2. Un gwedi ei osod at waith neu orchwyl, dan Grist, yn yr eglwys; neu dan y brenin, neu ben-swyddog yn y wladwriaeth. Exodus 5. 6, 10, 15. 2 Croniel 19. 11. Esther 9. 3. Ioan 7. 32, 45. Edr. DIACON, ESGOB.

'Gwnaf dy swyddogion yn heddychol, a'th drethwyr yn gyflawn.' Esa. 60. 17. Darlunia y geiriau heddychlonrwydd, hynawsedd, a thiriondeb swyddwyr eglwysig a gwladol, mewn amseroedd hyfydd sydd etto i ddyfod; ond y cyffwr a ddylent fod bob amser.

'A'r Phariseid a'r arch-offeiriad a anfonasant swyddogion i'w ddal ef—Judas, gan hyn, gwedi iddo gael byddin a swyddogion gan yr arch-offeiriad, &c.—Y mae genych wyladwriaeth,' &c. Ioan 7. 32. a 18. 3. Mat. 26. 47. a 27. 65. Marc 14. 43. et al. Oddiwrth yr ymadroddion hyn, ymddengys yn debygol fod yn oddefol i'r arch-offeiriad gadw byddin, neu ogordd perthynol iddynt eu hunain. Unwyd y swydd freninol ac arch-offeiriadol &u gilydd yn amser y Macabeaid; ac er bod y swyddau yn bresennol wedi eu gwahanu, hwyrach fod yr un anrhydeid o gael gogordd-lu i'w hamgylchu yn ganiataol yn barhaus, er tebygol, yn llai mewn rhifedi. Dyma y gwyr a sehtant gyda Judas i ddal yr Iesu; a thyma y wyladwriaeth oedd yn gwylio bedd yr Iesu, ac oeddnt, diammen, yn ewyllysgar iawn i'r gorchwyl, gan, tebygol, eu bod yn luddewon o genedi.

'Cenaniah a'i feibion oedd yn Israel, yn swyddogion, ac yn farwyr, ar y gwaith oddi allan.' 1 Cron. 28. 29. Arwyddia y geiriau מלאכה החיצונה gwaith tu allan i ddinas neu ddy. Eze. 44. 1. Nid ydoedd y Lefaid hyn i gyflawni dim gwaith yn y cysegr, tebygol. Yr ydoedd y Lefaid yn rhy llosgog i weini yn y cysegr; am hyn y gellir meddwl, am eu bod hwy yn fwy hdydysg yn y gyfraith nag oedd eraill, gosodwyd hwy yn gynnorthwyr i'r henoriaid yn y dinas oedd i addysgu y bobl. Oddiwrth y rhai hyn y daeth yr ysgrifenyddion, y cyfreithwyr, a doctoriaid y gyfraith, y crybwyllir am danynt yn y Testament Newydd.—Gwaith swyddwyr gwladol sydd yn perthynu yn unig i drefniad yr ymarwediad allanol; ond mae gwein-

idogaeth y gair yn foddion o adnewyddu a threfnu y 'dyn oddi mewn.' Yr oedd y dysgawdwy'r hyn yn gwneuthur y cwbl o grefydd yn unig yn *waith oddi allan*; ac y mae iddynt yn hyn lawer o ganlynywyr; ond y mae merch y brenin, trwy weindogaeth yr efengyl, 'oll yn ogoneddus *oddi fewn*,' yn gystal ag oddi allan.

SWYN—O—ION—WR—WYR, SWYNYDD—ION, (swy) diogelydd, cadwedydd; cysur, cysuro, bendithio; meddyginiaeth, cyfaredd; dewin, hudol.—'Duw o nef a'th swynas,' sef a'th fendithlodd; dwfr swyn, sef dwfr sanctaidd; swyn ddrwg, sef cysur gwan.—Yn y gwledydd dwyreiniol yr oedd swyno yn arferedig yn dra chwyffedin; a gwaharddwyd i Israel tan berygl marwolaeth i arferyd a'r cyffwyr betbau. Deut. 18. 9—15. Exodus 22. 18. Edr. BRUDIWR, CONSURWYR, DAROGANWR, DEWIN.

SWYN—GYFAREDD—WYR, (swyn—cyfaredd) arfer swynion; iachâu, neu niweiddio un trwy swynion; rhal yn arfer y cyffwyr gelfyddyd ddyrygonus.—'Eilun-addoliaeth, swyn-gyfaredd.' Galat. 5. 20. 'Swyno,' ymyl y ddal.—'Cyfaredd, Rinie.' W. S.—Y gair *φάρμακία*, a arwydda, meddyginiaethu trwy ryw lysieuyn meddygol, neu i'r gwrthwyneb, â rhyw ddefodau swynyddiaeth gyda hyny; * twyll, hudoliaeth, dichellion twyllodrus; cyfaredd-air, cyfaredd-gân, dewin-air a arferai y Pagananiaid eilun-oddolgar, yn hōni cymundeab â galluoedd anweledig ddyrygonus. Un o chwantau y cnawd yw, ac yn perthyn i deyrnas y diafol, ac nid i Dduw.—Arwydda hefyd holl ddichellion twyllodrus gau-athrawon a gau-grefyddwyr, i hudo dynion oddiwrt h wir grefydd i gyfeiliornadau. Dat. 9. 20. a 18. 23.

SYBER—WYD, (syberw) uchel-fryd, balchder; haelioni, haeledd, cymwynasgarwch, clried, hynawsedd, cyweithasrwydd; dilni, tlyni.—'Ac o' Roco wragedd syberwon, ac o wyr nyd ychydigion.' W. S. Actau 17. 12. Sef Groegesaau parchedig, &c.—'Val yr ymddugoch yn syberw tu ac at yr ei 'sydd oddy allan.—Anyd er y chwí wneuthur yr hyn 'sy syberw.' W. S. 1 Thea. 4. 12. 2 Cor. 13. 7.

O gwna i mi sy mron fy meddi,
Ddrugared a syberwyd.

E. Prys, (Pa. 33. 18.)

SYCAMORWYDD, συκωμορία; o συκος, ffygsbren, a μωρος, morwydd. Gelwir ef y ffygsbren Aiphataidd.—'Fffygswydd gwylltion.' Dr M. 2 Cron. 1. 15.—'Fficuspren-gwyllt.' W. S. Luc. 19. 4. Nid yr un pren a feddylir wrth y gair Groeg, a'r pren a elwir sycamorwydd yn ein gwledydd ni. Tebyg ym ei ffrwyth i'r ffygswydd, ac yn ei ddail i'r morwydd. Nid yw ei ffrwyth yn tyfu yn sypiau, nac ar benau y cangenau, ond yn glynu wrth gorph y pren, yr hwn sydd weithiau gymaint nas dichon tri dyn ei freichio. Y mae bob amser yn wyrdd, ac yn ffrwytho amrywiol dymhorau ar y ffwyddyn. Yr oedd yn aml yn yr Aiph, Judea, &c. Arferent ei goed i wneuthur ysgriniau ac eirch yn yr Aiph. Arferent hwy i adeiladu tai cyffredin. 1 Bren. 10. 27. Newid sycamorwydd yn gedrwydd, gan hyny, a arwydda, cyflwr gwladwriaeth yn fwy ardderchog a llwyddiannus nag o'r blaen. Esa. 9. 10.

SYCH—DER—ION—U, (sy-ych) Heb. סוּחַ תְּשַׁח Llad. SICCUS; erin, gwyw, cras, sych-gras, annyfrws, gwystr, hysp, dyhysbydd, gwywedd, crasder.—Gwlad wedi ei diphoblogi, a elwir yn sych. Sephaniah 2. 13.—Dynton drwg, y cenedloedd, a gyffelybir i sychdir—yn amddiffad o ras ac ordinhadau yr efengyl; yn hollol ddfiffrwyth, ac yn sicr o barhau felly heb eu

dyfrhau oddi uchod. Esa. 44. 3.—Sychu peth, yw ei ddfieddiannu o wlybwr, gallu, rhagoroldeb, egni, cysur, &c. 1 Bren. 17. 7. Hos. 13. 15. Ezecl. 17. 24. Diar. 17. 22.—Myned yn droedsych, a arwydda myned yn ddiogel, yn rhwydd, ac yn ddirwystr. Esa. 11. 15. Edr. CRAS.

SYCHED—U—IG, (sych) sychedfod, crasder; chwant, awydd.—1. Trachwant am ddwfr. Ps. 104. 11.—2. Hiraeth, neu ddymuniaid cryf am un peth a feddylir yn digoni ac yn cysuro; megys am Grist a'i gyflawnder, (Mat. 5. 6. Dat. 22. 17.) am ddedwyddwch a hyffrydwch yn gyffredinol, (Esa. 55. 1.) neu am y cyflawndiaid o ryw ehwant pechadurus; megys puteindra, eilun-addoliaeth, &c. Deut. 29. 19. Jer. 11. 13.—3. Yr hyn a fyddo yn achosi syched; megys eisieu dwfr, cystuddiau celyd yn peri ddymuniaid hiraethlawn am waredigaeth. Deut. 28. 48. Esa. 65. 15. Edr. NEWYN.

SYENE, סוּי [perth] dinas ar gyffiniau deheuol yr Aiph, tu ag Ethiopia, rhwng Thebes a rheidr yr afon Nilus. Ezecl. 29. 10. a 30. 6.

SYFL—O—YD, (swf) Heb. סוּף (shilach) ymmod, symud, cychwyn, ysgogi, siglo, syflid. Job 41. 23. Ps. 30. 6. a 36. 11. a 93. 1. Mat. 23. 4.

SYFRDAN—DOD—U, (syfr—tan) y bendro, y gysp, y fynyglawg, madronod; penfeddw, penysgafn, irdang; syru, hurtio; diwymyth goll pwyll a synwyr.—'Rhag iddi yn y diwedd ddyfod a'm syfrdanu.' Luc 18. 5. Cyfieithir y gair *συνωπία*, *cospi*, 1 Cor. 9. 27. Arwydda taro dan y llygad nes byddo wedi ei gleisio, dyrnodio; felly yma, curo y glust â thaeirneb.

SYGAN—U, (sy—cân) husting, sibrdw, sisial.—'Y syganeu yn o ei ddiacipulon wrthiaw.' W. S. Marc 13. 1. Sef a ddywedai wrtho.—'Eithyr ar ol swrn o ddyddiae ysganeu Paul wrth Barnabas,' &c. W. S. Actau 15. 30.

SYLFAEN—EINI—U, (syl—maen). Edr. COLOFN, CRAIG, GOSOD, MAEN, SAIL.

SYLFAENIAD, (syl—maen) gosod y gareg sylfaen; y sylfaen.—'A sylfaeniad tŷ Dduw;' (2 Cron. 24. 27.) sef adgyweiriad y tŷ, a'i gadarnhau, a gosod y gwasanaeth i fyned rhagddo yn drefnus, fel y gwelir yn adn. 13, 14.

SYLWEDD—AU, (syl—gwedd) defnydd.—1. Crendur: 'pob sylwedd byw;' sef pob creadur. Gen. 7. 23.—2. Nôdd a bywyd naturiol pren. Esa. 6. 13. Edrych DERWEN.—3. Dedwyddwch sylweddol a pharhaus o ras a gogoniant. Diar. 8. 21.

SYMBAL—AU, συμβαλον; deryn o bres ceuol crwn (concave & convex) neu ryw fetel arall, yr hwn trwy ei daro wrth y cyffelyb ddarn a wnai sain dafn anhyfryd. Gwel Josephus, Antiq., lib. vii. cap. 10. Y rhai sydd ganddynt wybodaeth ac areithyddiaeth, ac heb gariad, ydynt yn tebygu i symbal yn tincian; trystfawr a bloeddgar, a dim ond hyny. 1 Cor. 13. 1.

SYML—EDD—RWYDD, (sym—wl) Llad. SIMPLEX; Saes. SIMPLE, SIMPLICITY; diddyblyg, unplyg, unblaid, ungôr; didwyll, dihoced, ddiwed; mulder, diniweidrydd, difaleisrydd.—'O bydd dy lygad yn syml, dy holl gorph fydd yn oleu.' Mat. 6. 22. Luc 11. 34.—'A bydd dylgath yn ddiplyc.' W. S. Mae y gair *syml* yn ateb i'r gair Gr. *απλοῦς*, yn *dda*, sef unplyg, digymysg; arwydda yma, tebygol, yr un peth ag *γυῖς*, *iach*. Os bydd dy lygad yn iach, sef yn berffaiith, yn ddfifrychau, yn eglur, heb ddim yn rhwystro y dychiad a'r olwg—mewn cyferbyniad i lygad wedi ei orchuddio â phillionen. Y llygad a lywodraethia holl weithredoedd y corph;

* Mae y gair o arwyddocid canolryw, a chymeric ef mewn ystyr dda neu ddrwg. Miuterc.

os na wel dyn yn eglur, ni ddichon Iddo rodio yn ddlogel, ac heb dramgwyllo. Yr un modd, os bydd dyn yn dywyll ac yn gyfeillorion yn ei farn am bethau, effeithia hyn ar ei ddewisiad a'i holl rodiad. Meddwl tywyll yn cam-farnu am bethau, a bâr gam-ddewisiad; a pho mwyaf prysur a diwyd yr elo y dyn, pellaf i gyd a fydd o'r ffordd. Os bydd yr egrwyddor flaenaf yn gyfeillorion, tywyllwch fydd yr holl oleuni sydd, neu a foddwl fod ynddo. A pha mor sawr a niweidiol a raid i'r tywyllwch hwnw fod! —Pan fyddo yr hyn a farna y dyn yn ddauguddiad anghyffredin, pa un ai oddiwrth philosophi neu wall-gofrwydd crefyddol, yn dywyll, ei oleuni sydd dywyllwch dudew o'r pwll diwaello; ei holl gaagliadau a'i weithredadau ydynt yn ei arwain yn mhellach oddiwrth Dduw, oddiwrth y gwirionedd a gwir sancteiddrwydd, ac yn ei soddi yn ddyfnach mewn cyfeillorion, rhagfarn, balchder ysbyrdol, a maglau tywysog y tywyllwch. Esa. 5. 20, 21. a 8. 20. Ioan 9. 39, 40, 41. 1 Cor. 1. 18, 19, 20. a 2. 14. a 3. 18, 19. Dat. 3. 17, 18.

Mae symulrwydd yn arwyddo, cywirdeb a phurdeb meddwl, yn rhydd oddiwrth gau-ddybenion, a dichellion; a haelioni yn cyfranu, yu tardu oddiwrth y cyfryw agwedd a'r meddwl. Rhuf. 12. 8. 2 Cor. 1. 12. Eph. 6. 5. Col. 3. 22. Cyfeithir yr un gair *Gr. ἀπολογία, haelioni*. 2 Cor. 8. 2. a 9. 11, 13. Agwedd meddwl hynod o addas i'r efengyl ydyw. 2 Cor. 11. 3.

SYMUD—O—IAD—WYR, (mud) *Heb. שׁוּם (moth)*; ymmod, syfnyd, cychwyn, myned, neu gymeryd o'i le.

Tri pheth y sydd a melliagedig y neb a'i *symudo*; fhu tir hnt dwfr, ac arwydd ffordd ac arllwybr.

Catwg Ddeuth.

Syfnyd o le. 2 Bren. 21. 8. Ps. 46. 2. Ezec. 16. 50. —'Ac ysbyrd Duw yn ymsymud ar wyneb y dyfr-oedd.' Gen. 1. 2. Edrych YSBRYD.—'Wele, symudais dy anwreidd oddi wrthi.' Zech. 3. 4. 'Bwr-iais heibio.' Dr M. Arwydda, yn 1. Ei gyflawnhau oddi wrtho a'i gwbl fadden, fel na ddol byth i'w erbyn i'w farnu yn euog.—2. Ei ddiwygio o hono, ei lan-hau, a'i adnewyddu yn sanctaidd.—3. Ei nerthu a'i gyfarwyddo mewn rhodiad sanctaidd.

'A'n symudodd i deyrnas ei anwyl Fab.' Col. 1. 13. 'A'n ysmutawdd ni y deyrnas y anwyl Vap.' W. S. Y gair *symud (μεταρρῆσις)* yn y fan hon, a arwydda yr holl waith sanctaidd a weithreda yr Ysbyrd Glân trwy yr efengyl ar eneidiau pechaduriaid yn meddiant Satan, i'w dwyn yn effeithiol oddi yno, a'u trosglwyddo i deyrnas arall, ac i feddiant ei anwyl Fab. Nid yr un fath ydynt yn y ddwy deyrnas; nis dichon hynw fod; yn y cyfnewidiad a weithredir arnynt mae y symudiad yn gynwysedig. Deall tywyll—cydwybod euog—swylls a serchiadau halogedig, sydd yn eu cadw a'u dynodi yn meddiant y tywyllwch; felly deall wedi ei oleuo—cydwybod wedi ei phuro & gwaed Crist—swylls a serchiadau wedi eu sancteiddio, sydd yn gweithredu ac yn dynodi y symudiad grasol hwn i deyrnas anwyl Fab Duw. O ras Duw, a thrwy effeithioldeb dwyfol, mae y symudiad gogoneddus hwn yn cael ei weithredu. Symudiad grasol, effeithiol, sanctaidd, a thragywyddol ydyw. Edr. ADENEDIG-AETH, CYFAMMOD, GRAS, SANCTEIDDIO.

Mae symud, weithiau, yn arwyddo cyffellornni oddiwrth wir athrawiaeth yr efengyl, o gyflawnhad trwy fydd Crist, trwy ddichellion a hudoliaeth gau-athrawon, fel y gwnawd â'r Galatiaid. Gal. 1. 8. Y mae y meddwl wedi ei symud, a'i wyro; ac yn ganlynol y rhodiad, a'r dysgwyliad gobeithiol trwy y wir efengyl. Col. 1. 23.

Gelwir trosglwyddiad Enoch i'r nefoedd heb weled marwolaeth, symudiad. Heb. 11. 5. Edr. ENOCH.

Yn yr Arglwydd 'yr ydym oll yn byw, yn symud, ac yn bod.' Act. 17. 28. Y mae holl ysgogiadau ein cyrph yn ddbynol arno; a'n holl symudiadau a'n bywoliaethau a drefnir gan ei ragluniaeth ddoeth a manwl. Psalm 56. 8.

SYMUDDLIW, (symud-lliw) o amryw lwiau.—Gwisgoedd symudliw, yw gwisgoedd cywraint, hardd, arddrechog a gogoneddus; gwisgoedd boneddigaidd, y fath a wisgai y goreuon. Barn. 5. 30. Esa. 3. 22. Ezec. 26. 16. a 27. 7.

τ SYNAGOG—AU, *Ευναγωγή, [cyd-gaqliad]*—1. Cymanfa o ddyuon, neu y lle yr ymgasglent yn nghyd yn gyhoeddus. Yn Mat. 6. 2. arwydda *synagoga*, cynulleidfaoedd cyhoeddus o ddyuon, neu y lleoedd y tyrent at eu gilydd, yn wladwriaethol yn gystal ag yn grefyddol. Yn Ioan 6. 59. ni arwydda *εὐναγωγή, yn synagog*, y lle o addoliad crefyddol, ond mewn cynulleidfau, neu gyfarfod o bobl. Gwel adn. 25. Yn y *synagoga* a fussal, *εὐ τῆ συναγωγῆ*; yn enwedig gan nad oedd ond un *synagog* yn Capernaum.—2. Yn gyffredinol, arwydda *synagog*, y lle, neu yr adeilad, y byddai yr Iuddeuon yn arferol o gyfarfod ynddo i weddio yn gyhoeddus, ac i wrando darllen ac egluro yr ysgrifthyrau. Luc 7. 5. Actau 18. 7.—3. Arferir y gair, tebygol, unwaith am le Cristionogion i addoli. 'Osa daw i mewn i'ch *cynulleidfau* chwi.' Iago 2. 2. *Εὐς τῆ συναγωγῆν ὑμῶν, i'ch synagog chwi*. 'Ich cwmpeniaeth chwi.' W. S. Amlwg yw, nad y gynulleidfau a feddyllir, ond y lle yr ymglyfarfyddai, o herwydd bod yr apostol yn crybwyll am eu gwaith yn eistedd mewn lleoedd mwy neu lai anrhydeddus. Gwel Vitringa *De Syn. Vet., lib. i. pars. i. cap. 9. & pars. iii. cap. 2.*

Yr oedd yr Iuddeuon yn cynnal llysoedd barnedigaeth yn y *synagoga* (Luc 21. 12. Vitringa *De Syn. Vet., lib. iii. pars. i. cap. 2.*) ac yn hefyd y cospent y troseddwyr trwy fflangellu. Mat. 10. 17. Act. 22. 19. a 26. 11. Tebygol i'r Cristionogion ar y cyntaf ddilyn eu defod hwy, ac y byddent yn llysoedd i benderfynu achosion gwladol. Y lleoedd yr ymglyfarfyddent i addoli yn gyhoeddus ynddynt, a eilw yr apostol (Iago 2. 2.) 'Eich *synagog*.' Y mae yn amlwg oddiwrth adn. 4. mai am farnwyr, ac achosion i'w barnu, y traetha yr apostol. Gwel Macknight, Parkhurst.

Y farn fwyaf cyffredin yn mhllith y dysgedigion yw, mai ar ol eu dychwelid o gaethiwd Babilon yr adeiladwyd *synagoga* yn eu plith. Gwel Spencer *De Legibus Heb. lib. i. cap. 4. § 10*. Vitringa *De Syn. Vet., lib. i. pars. ii. cap. 9—12*. Reland in *Antiq. Sacr., part i. cap. 10*. Gwaith Ezra yn darllen y gyfraith, a'r angenrheidrwydd a welant trwy hyn o'i darllen yn aml iddynt, a barodd iddynt feddwl am adeiladau cyfleus i hynny. Nid oes dim hanes am y *synagoga* yn holl hanesiaeth yr Hen Destament cyn y caethiwd. Am y geiriau yn Ps. 74. 8. 'Lloegasant holl *synagoga* Duw yn y tir; *לֹא הָיָה אֵל בְּיָמֵינוּ* gellir eu cyfieithu yn fwy addas, *holl gymansaedd Duw yn y tir*. Ac er bod y gair *בְּיָמֵינוּ* yn arwyddo lleoedd cyfarfod y cyfryw gymansaedd, etto nid ydyw o angenrheidrwydd yn arwyddo y cyfryw leoedd cyfarfod a'r *synagoga*; ond gellir arwyddo cynteddoedd y deml, neu y *proseucha* ar hyd y wlad, arferedig gan y rhai pellenig, nas gallent ddyfod i gynteddoedd y deml yn aml i addoli. Edr. GWEDDI. Vitringa, *Ubi Supra*.

Mewn perthynas i adeiladu y *synagoga*, eu rheol oedd, fod i *synagog* gael ei hadeiladu lle byddai deg *baletnim*; hynny yw, deg o ryddwyr o gyflawn oed, y byddai hamden gannddynt fod yn y gwasanaeth bob amser. Llai na deg ni wna'i gynulleidfau, yn ol eu barn hwy. Heb hyn ni byddai i *synagog* gael ei hadeiladu yn un lle. Adeiladent hwy ar ryw fan uchel,

yn neu allan o'r ddinas, fel y byddai fwyaf cyfleus, neu yn agos i feddau rhyw wyr enwog. Gwel Vitringa, *De Synag. Vet.* Yn y meysydd y byddent hwy ar y cyntaf; yn raddol y dygwyr hwynt i mewn i'r dinasoedd. Yn mhlith y cenedloedd yr oeddynt ar y cyntaf yn yr amrywiol ddiinasoedd yn o guddiedig ac anolygus; hwyrach ddim ond ystafelloedd dirgel; ond fel y cynnyddasant mewn rhifed, cyfoeth, a pharch, gwnawd hwynt yn fwy cyhoeddus a gwych. Yn eu gwlad eu hunain, yr adellau uchaf yn y ddinas ydoedd, er parchedigaeth a nodedigrwydd. Ar y cyntaf, yr oedd y synagogau yn anaml, ond cynnyddasant yn raddol i lliosogrwydd, yn o debyg i'n heglwysai plwyfol ni; fel nad oedd yn amser ein Hiachawdr wr dref yn Judea heb un neu ychwaneg ynddi. Dywed yr Iuddewon fod, yn nghylch yr amser hwn, ddeuddeg yn Tiberias, dinas yn Galilea; a bod yn Jerusalem 480, os nad ydynt yn arfer germodiaith, ac yn dywedyd dros derynau.

1. Y gwasanaeth oedd yn cael ei gyflawni yn y synagog, ydoedd gweddio, darllen yr ysgrifthyrau, egluro yr ysgrifthyrau, a phregethu, neu areithio i'r bobl. Yr oedd ganddynt ffurf o weddïau i'w darllen yn gyffredin. Nid oedd eu gweddïau ond ychydig nifer ar y cyntaf; gwedi hyny cynnyddodd eu rhifed yn fawr, nes aeth y gwasanaeth yn flinedig gan ei feithder, a chan lawer o ddefodau ofer a dilles. Y rhan fwyaf difrifol o'r gwasanaeth sydd gynnwysedig o ddeuauw o weddïau, a elwir *Shemoneh Eshreh*. Dywedant gyfansoddi y gweddïau hyn gan Ezra, a'r synagog fawr; beth bynag am hynny, dilys ei fod yntau yn ymuno ynddynt gyd â'r lleill o'r Iuddewon, pa bryd bynag yr elai i'r synagog, yr hyn a wnaib bob Sabboth. Gwel y gweddïau yn *Prideaux's Connect. part. i. b. 6.* Y mae pawb, o bob rhyw ac oedran, yn rhwym i ddywedyd y gweddïau hyn dair gwaith yn y dydd, naill ai yn ddirgel neu yn gyhoeddus. Darllenir hwynt bob amser yn ngwasanaeth y synagogau, yn y modd mwyaf difrifol. Yr oedd ganddynt arch neu goffr i gadw y llyfrau sanctaidd ynddo. Yn yr ochr lle yr ydoedd hwnw, yr eisteddai yr henuriaid, a'u cefnau ato; yr ochr arall yr eisteddai y melbion, ac eisteddfydd i'r dyben hyny. Y gwragedd a eisteddant yn neillduol wrthynt eu hunain, mewn llofft gwedi ei chau i mewn â rhwydwaith, fel y gallent glywed a gweled pob peth, heb neb yn eu canfod hwy.

2. Yr ail ran o'r gwasanaeth ydyw darllen yr ysgrifthyrau, a hyny yn dri math:—1. Y *Kiriath Shema*.—2. Y gyfraith.—3. Y prophwydi. Y cyntaf yw o ddechreu adn. 4. o Deut. vi. hyd ddiwedd adn. 9.—yr ail, Deut. xi. o ddechreu adn. 13. hyd ddiwedd adn. 21.—a'r trydydd, Num. xv. o ddechreu adn. 37. i ddiwedd y bennod. Am fod y darn cyntaf yn dechreu â'r gair *Shema*, hyny yw, *gwaneduwch*, hwy a alwent y tri darn hyn *Shema*, a'u darlleniaid *Kiriath Shema*, sef *darleniad y Shema*. Barnent ddarleniad y *Shema* y rhan fwyaf difrifol o'r gwasanaeth, yn nesaf at y pedair ar bymtheg gweddïau crybwylledig uchod. Wrth y gyfraith, deallwn pum llyfr Moses. Rhanwyd y rhai hyn gan Ezra, tebygol, yn 54 o ddosparthiadau; sef dosparth i bob Sabboth. Gwnawd y dosparthiadau yn 54 o rifedi o herwydd y flwyddyn gorymddwyn (*intercalary*) pan ychwanegid mis at y flwyddyn. Y blynyddoedd eraill rhoddent ddau ddosparth byr yn un, fel y darlennent y cwbl yr un fath yn y flwyddyn. Bod hon yn ddefod er yr hen amseroedd yn eu plith, sydd eglur oddiwrth Actau 15. 21. Hyd amser yr erlidigaeth dan Antiochus Epiphanes, ni ddar-

llenent ond yn unig y gyfraith, sef llyfrau Moses. Pan lysiodd hwnw iddynt ddarllen y gyfraith, darlennasant 54 o ddosparthiadau o'r prophwydi yn eu lle. Pan adferwyd darllen y prophwydi gan y Maccabeaid, parhawyd y ddau; y dosparth o'r gyfraith, y llith cyntaf; a'r dosparth o'r prophwydi, yr ail lith; ac felly yr arferent yn amser yr Iachawdr a'r apostolion. Dywedir i Paul sefyll i'fynu yn y synagog yn Antioch, yn Pisidia, 'ar ol darllen y gyfraith a'r prophwydi;' sef ar ol y cyntaf a'r ail lith. Dywed ef ei hun yn ei ar-aeth yno, fod y prophwydi yn cael eu darllen bob Sabboth yn y synagog yn Jerusalem. Act. 13. 27. Rhanwyd yn foreu y dosparthiadau hyn yn adnodau, y rhai a alwent *Pesukim*. Nodir hwynt yn y Biblau Hebraeg â dau bwnc mawr yn eu diwedd a elwir *Sophrasuk*, sef *diwedd yr adnod*.

3. Y drydedd ran o wasanaeth y synagog, ydoedd egluro yr ysgrifthyrau, a phregethu i'r bobl. Y cyntaf a wnaent wrth eu darllen, a'r diweddaf ar ol darllen y gyfraith a'r prophwydi. Y mae yn eglur i'r Arglwydd ddyegu yn y synagogau hyn bob un o'r ddwy ffordd. Yn Nazareth, ei ddinas ei hun, galwyd arno, fel aelod o'r synagog, i ddarllen yr *Haphterah*, sef y llith o'r prophwydi oedd i'w ddarllen y dydd hwnw. Gwedd iddo ddarllen, eisteddodd (yn ol eu harferiad hwy) ac a ddysgodd y bobl. Yr oeddynt yn sefyll i ddarllen, ac yn eistedd i esbonio. Yn yr holl synagogau eraill, o ba rai nid oedd yn aelod, pan âi i mewn iddynt (yr hyn a wnaib bob Sabboth, lle bynag y byddai) dysgai y bobl trwy bregethu, gwedi gorphen darllen y gyfraith a'r prophwydi: ac felly yr addysgodd Paul yr Iuddewon yn Antioch yn Pisidia.

4. Amser gwasanaeth y synagog ydoedd dri ddirnod yn yr wythnos, heblaw y gwyliau arbenig, a'r dyddiau gwylion; a thair gwaith ar y dyddiau hyn. Y dyddiau cyffredin oedd dydd Llun, Iau, a Sadwrn. Sadwrn oedd y Sabboth; a'r ddau eraill oedd trwy osodid yr henuriaid. Yr oeddynt yn darllen y dosparth perthynol i'r wythnos dair gwaith; sef hanner y dosparth ar bob un o'r ddau ddirnod cyntaf, a'r cwbl drosodd drachefn ar y Sabboth, a hyny y boreu a'r prydawn. Nid oeddynt yn ei ddarllen ond yn y boreu, oddigert ar y Sabboth; ar y Sabboth darlennent ef y boreu a'r prydawn hefyd, fel y gallai pawb ei glywed ddwy waith yn yr wythnos. Yn yr fath y gwnaent â'r gyfraith a'r prophwydi. Yr oedd yn rheol sefydlog yn eu plith, fod i bawb weddio dair gwaith bob dydd; sef yn amser yr aberth boreuol a phrydnawnol, ac yn yr hwy, pan yr oedd yr aberth prydawnol heb ddarfod lloegi. Felly y gwnai Dafydd a Daniel. Ps. 55. 17. Dan. 6. 10.

5. Am y swyddwyr oedd yn gweini yn ngwasanaeth y synagog, nid ydoedd hyny ddim wedi ei gyfyngu i'r offeiriad yn unig. Nid oeddynt hwy wedi eu cysegru, ond yn unig i wasanaeth y deml, i offrymu aberthau ac offrymau. Ond er mwyn iawn drefn, yr ydoedd gweinidogion sefydlog perthynol i bob synagog; y rhai a neillduwyd i'w swyddau trwy arddodiaid dwylaw yn ddirrifol.—1. Y cyntaf oedd henuriaid y synagog, y rhai a lywodraethent holl achosion y synagog, ac a gyfarwyddent yr holl ddedodau crefyddol i'w cyflawni. Yr ydoedd tri o honynt, o leiaf, y rhai a alwent שליח בר של *gorreddfa y tri*. Gelwir hwynt yn yr ysgrifthyrau, penaeth y synagog, llywodraethwr y synagog, arch-synagogydd. Marc 5. 36, &c. Luc 8. 41. a 13. 14. Act. 13. 15. Yr oedd mwy nag un yn perthyn i bob synagog; canys enwir hwynt yn y rhif lliosog yn Marc 5. 22. Act. 13. 15. Gelwir Crispus a Sothenes, bob un o honynt, yn arch-synagogydd yn Corinth. Act. 18. 8, 17. Ond pa nifer sydd anhysbys.—2. Y nesaf atynt hwy, neu hwyrach un o honynt, oedd y gweinidog, yr hwn a ddarllenai y gweddïau; yr hwn, am ei fod wedi ei ddedwis yn enau ac yn genad drostynt at Dduw, a alwent שליח צבור

(*sheliach zibbor*) hyny yw, *angel yr eglwys*. Oddi-wrth hyn galwyd gweinidog eglwys Asia, 'Angel yr eglwys.' Efe oedd y gweinidog cyffredin, wedi ei osod i'r swydd o gyflwyno gweddïau yr eglwys at Dduw. Ond byddai yn cael eu galw i hyny, heblaw y gweinidog, ddau o wrt wedi eu haddasu, trwy eu hoed, eu diffiwch, eu doniau, a'u duwioledeb, y rhai a gyflawnent yn ei le. Pwy bynag fyddai yn gweini, hwnw fyddai y *sheliach zibbor* dros yr amser y byddai yn gweini.

—3. Y nesaf at hwn oedd y diaconiaid, neu is-swyddwyr, a elwid *Chazanim* (Chazanim) hyny yw, y *golygwyr*. Yr oedd y rhai hyn yn swyddogion sefydlog, o dan y llywodraethwyr oeddynt yn arolygu y cwbl, yn cadw y llyfrau, a'u dodrefn perthynol i'r synagog. Yn neillduol, safent i fyru i arolygu darlennwyr y llythoedd, i'w diwygio, os cam-ddarllenent, ac i gymerydd a chadw y llyfr pan ddarfyddent. Felly y dywedir am yr Iesu, 'Iddo ganw y llyfr, a'i roddi i'r gweinidog.' Luc 4. 20. Nid oedd un gweinidog sefydlog i ddarllen y llythoedd, ond llywodraethwyr y synagog, yn yr amser priodol, a alwai ryw aelod o'r gynnulleidia, ág addasrwydd ynddo at y gorchwyl hwnw. Y drefn oedd, galw yn gyntaf offeiriad, yn nesaf Lefiad, ac wedi hyny rhyw un arall, nes gwneyd i fyru y nifer saith. Yr oedd pob dosparth wedi eu rhanu yn saith o ddoeparthiadau, a darlennwr at bob un o'r saith dosparthiad.—4. Y swyddog nesaf oedd y dehonglwr. Ei waith oedd dehongli neu gyfleithu i'r Caldaeg, fel yr oeddynt yn darllen yn Hebraeg, i'r gynnulleidia. Gan fod dywg a gwybodaeth o'r ddwy iaith yn angenrheidiol i hyn, pan gaent ddyng addas i'r swydd, cyflogent ef, a sefydient ef fel un o weinidogion y synagog.

Bernalis y byddai hyn o hanes am drefn addoliad y synagog yn fuddiol i dafu goleu ar yr ysgrythyrau. Y neb a ewyllisio ychwaneg o hyfforddai, cânt ef yn dra chyflawn yn ngwaith Selden. *Vitringa De Syn. Vet. Lightfoot's Works, vol. ii. Prideaux, Connect. part i. b. 6.*

Yr Iuddewon anghrediniol yn cablu Crist, ac yn erlid ei ganlynywyr, a eilw Crist 'Synagog Satan.' Dat. 2. 9. a 3. 9. Yr oedd eu holl addoliad, wedi iddynt wrthod Crist, yn wrthwyneb i ewyllis Duw, ac yn amharch iddo. Yr un fath yw holl gyfeillorwyr a gau-grefyddwyr, sydd yn cablu ac yn gwrthwynebu y gwirionedd, beth bynag y galwont eu hunain. Cynnal achos Satan, y gwrthwynebwyr, y maent yn eu cyfarfodydd a'u cynnulleidia.

'Prif-gadeiriau yn y synagogau.' Mat. 23. 6. Yr oedd gan y doctoriaid gadeiriau neu eisteddfâoedd wrthyn eu hunain, a'u cefnau at yr areithle y darllenent y gyfraith ynddo, a'u gwynebau at y bobl. Y rhai hyn a gyfrifent yn fwyaf anrhydeddus, am hyny y Phariseaid a'r ysgrifenyddion beilchion a ymrysonent am danynt. Gwel *Reland Antiq. Heb. Vitrings De Syn. Vet. lib. i. pars 1. cap. 9. & seq. Wolf in loc.*

'Y bwrdd ei allan o'r synagog.' Ioan 9. 22. Yr oedd dau fath o ysgymmudod arferedig gan y Iuddewon: un a alwent *nidui*, yr hwn a ysgarai y neb oedd dano bedwar cyfudd oddiwrth bawb eraill, fel yr oedd yn luddiaid iddo gyfeillachu â neb, ond ei adael yn rhydd yn y pellter hwnw, i wrando y gyfraith yn y synagog.—Y llall a alwent *shemata*, oddiwrth *Shem*, yr hwn a arwydda enw yn gyffredin: ond gyd ág enwogrwydd neillduol oedd yn briodol i Dduw, enw sanctaidd yr hwn a arwydda bob pfeithrwydd a ddichon fod. Y mae *shemata*, gan hyny, yn ateb i'r gair Syriaeg, *maranatha*, yr *Arglwydd sydd yn dyfod*: dull o felddithiad arferedig gan yr apostol (1 Cor. 16. 22.); ac a ddychymygir iddo deillio oddiwrth Enoch, am y coffâ Judas ddywediad o'r eiddo, yr hwn sydd yn dechreu â'r gair *maranatha*; adn. 14. 'Wela yr Arglwydd yn

dyfod gyda myrddiwn o'i saint,' &c. Dywedir fod yr ysgymmudod hwn yn tōri dyn allan o'r synagog am byth. Hwn, tebygol, oedd y cerydd a fygystbodd y cyngnor ar y rhai a addefent yr Iesu ei fod y Messiah, a'r hwn a roddwyd ar y cardotyn tlawd; o herwydd mae y geiriau, *ἐξέβαλον αυτον εξου, buriasant ef allan*, yn fwy priodol i hwn nag i'r llall. Ioan 9. 34, 35. Tebygol hefyd mai am y *shemata* y llefara yr Arglwydd, pan y dywed wrth ei ddygybllion, (Ioan 16. 2.) 'Bwriant chwi allan o'r synagogau.' Gwel Selden *De Synedris, lib. vii. cap. 7.*

SYNAMON, סַנְמֹן [*cruf ei archwaeth*] mae y pren synamon yn tyfu yn y coeddyd yn yr India Ddwyr-einiol, Java, Ceylon, &c. Nid annhebyg ydyw i'r llawrydd, neu ein helyg ni. Y mae ei fiodau yn gyffredin yn goch ysgariad. Y ffrwyth a debyga i'r olew-ydd; a thynant fath o wer o hono, o ba un y gwnant ganllaw. Y rhiagl ydyw y rhan fwyaf gwerthfawr o hono; pan y tyner ef ymaith gyntaf, nid oes ganddo fawr archwaeth na lliw; ond wedi ei sychu, yn enwedig y rhiagl canol, try yn llwyd, ac mae yn dra pheraidd i'r archwaeth, ac yn feddyginiaethol yn y rhydd-giwyf, a gwendidau y cylla. Mae math o synamon gwyllt yn tyfu yn yr India Orllewinol; ond nid yw ei risgl yn cystadlu yn ei rinwedd i'r llall. Tebygol ei fod yn tyfu gynt yn Arabia; neu yr oedd synamon yr hynafiaid yn wahanol oddiwrth y synamon presenol.—Arferent ef yn yr olew sanctaidd. Exod. 30. 23. Am fod rhiagl y gwreiddyn yn fwy peraidd na rhiagl y pren, barna Scheuchzer mai hwnw a ddefnyddiai Moses yn yr olew sanctaidd. Arferent ef hefyd i bŕ-arogli gwelyau.—Cyffelybir y saint, a'u sancteiddrwydd, i synamon; maent yn werthfawr, yn hyfryd, ac yn iachus; ac hefyd yn iachusol i eglwys y gwledydd lle maent.

SYNIAD—IED—IAW, (syn) teimlad, ystyriaeth, barn; deall, gwybod, cydnabod; ymglywed, ymwybod, canfod, sylwi.—'Syniad y cnawd marwol-aeth yw—sydd elyniaeth yn erbyn Duw.' Rhuf. 8. 6, 7.—'Can yw synwyr y cnawt, angeu yw.' W. S.—'Cans y mae synwyr y cnawd yn farwolaeth.' Dr M. To γαρ φρονημα της σαρκος, θανατος. Arwydda y gair Groeg, gweithrediadau yr enaid yn y deall—yr ewyllis—y serch—a'r meddylfryd. 'Syniad y cnawd' yw syniad y meddwl llygredig; mae ei holl syniadau yn elyniaeth yn erbyn Duw—nid yw ddarostyngedig i ddeddf Duw—ac yn profi pob dyn yn rhodio yn ol y syniadau tywyll llygredig hyn, yn farw dan goll-farn, ac yn ddfwyd ysbrydol. 'Syniad yr ysbryd' yw syniad enaid wedi ei adnewyddu gan yr Ysbryd Glân, yn deall, yn cymeradwyo, yn serchu, pethau yr Ysbryd, ac yn rhodio yn ol ei arweiniad. Rhodio yn ol y syniadau hyn, a brofant y dyn yn heddwch Duw, ac yn feddiannol o fywyd sanctaidd ac ei enaid. Y pethau y perthyn i fywyd a thangnefedd y mae yn eu hewyllisio, yn eu serchu, ac yn rhodio ar eu hol'. Y mae bywyd a thangnefedd yn ngweithrediadau sanctaidd y meddwl, ac yn y pethau y cyrcha y meddwl atynt. Y mae gwahanol syniad yn perthyn i wahanol gyffirau, ac yn profi y gwahaniaeth. Mae y syniad tufnewnol yn effeithio ar y rhodiad allanai; ac ni bydd y rhodiad byth yn ysbrydol, os na fydd syniad y meddwl yn ysbrydol.

Yr oedd marwolaeth Crist o Dduw; sef o'i drefniad a'i ooddiad; a Phetr yn gwrthwynebu hyny, nid oedd yn 'syniad y pethau oedd o Dduw, ond y pethau oedd o ddyinion' cnawdol, tywyll, llygredig, ac a gafodd ei geryddu yn llym am hyny. Mat. 16. 23.

'Yn synied pethau ddaerol.' Phil. 3. 18. Sef a'u meddwl, eu meddylfryd, a'u serch arnynt, mewn cyferbyniad i bethau nefol. Yr oedd y rhai hyn dan enw brodyr a Christianogion; etto, mewn gwirionedd, gelynyon croes Crist oeddynt.

SYN—DOD—DRA—ER—U, (*sy-yn*) *Heb.* שָׁמָר (*shamam*); aruthro, rhyfeddu, syfrdanu, hurtio; syfrdanod, lledfeddod, aruthredd, rhyfeddod. Yn yr Hen Destament, arwydda, yn fwyaf cyffredin, aruthredd gyda dychryn, braw, petrusder, a chyfyng-gynghor. 2 Cron. 7. 21. Psalm 143. 4. Jer. 2. 12. a 4. 9. a 14. 9. Eze. 4. 17, &c. Ond yn y Testament Newydd, arwydda bod un wedi ei lenwi â rhyfeddod, gyda hyfrydych a gorfoledd. Mat. 12. 23. Marc 6. 51. Luc 5. 26. a 8. 56.

SYNTYCHE, Συντυχη, gwraig enwog am ei rhinweddau yn Philippi. Phil. 4. 2. Edr. EUODIAS.

SYNWYR—AU—OL, (*syn-gwyr*) athrylith, deall, pwyll, anwyd; deallus, pwyllog, ystyriol. Arwydda synwyrâu allanol y corph, trwy ba rai y derbyn y meddwl yn dufenol amgyffred am bebau a gwrth-ddrychau allanol. Y mae pump o honnynt; sef y gwlediad, y clyw, yr arogliaid, yr archwaethiad, a'r teimlad. Deall pawb, ond ystyried, pa mor angenrheidiol ydyw y rhai hyn i ddyd. Gwel y llygad yn gynt ac yn mhellach nag y clyw y glust.—Geill y llygad weithio ar arall, i hysbysu rhyw faint o syniad a thymher y meddwl, ond ni all y glust ddim ond derbyn.—Mae gwled yn rhoddi mwy o foddlonrwydd na chlywed. Edr. CLUST, LLYGAD, SAFN, TRWYN, TEIMLAD.

Yn y Bibl, priodolir y gair synwyr yn unig i allu-oedd yr enaid yn amgyffred, yn barnu, yn teimlo, ac yn synio. Felly, diffyg synwyr, ydyw diffyg pwyll, deall, ystyriaeth, arafwch; 'Benyw lân heb synwyr,' (Diar. 11. 22.) yw un brydferth o ran dull ac agwedd corphorol, ond sydd yn ddiffygiol mewn deall, ystyriaeth, a phwyll i'w llywodraethu yn ei hymddygiad ac yn ei holl ymarweddaiad.—'Dychwelodd fy synwyr attaf fi'; sef fy neall, a fy amgyffred rhesymol rhagor anifel. Dan. 4. 36.—'Ganddynt synwyr wedi ymarfer i ddosparthu drwg a da.' Heb. 5. 14. Edr. DOSPARTH.

Priodolir synwyr i'r Arglwydd i arwyddo ei ddeall, ei wybodaeth, a'i ddoethineb difesur ac anchwiliadwy. Esa. 40. 28. Jer. 10. 12.—Arwydda hefyd ystyr geiriau, neu ranau ymadrodd. Neh. 8. 8. Diar. 1. 2.

SYR, (*sy-yr*) meist, arglwydd, tad, tadwys. Ioan 12. 21. a 20. 15.

SYRACUSA, Συρακουσαι [*tynu yn dyn*] dinas enwog yn Sicily, a elwir yn awr Saragossa. Dywed Ptolemy, ei bod y tu dwyreiniol i'r ynys yn y Môr Adriatic; a'i bod yn ddwy ar hugain a hanner o filltir-oedd o gylch. Adeiladwyd hi gan Archioes, Corinthiad, A.M. 3280. Dywed Pliny nad yw un amser mor gymylog na welir yr haul ynddi ryw ran o'r dydd. Geillw Cicero hi y fwyaf a'r harddaf o holl ddinasoedd y Groegiaid. Nid oes nemawr o hanes am dani am rai cannoedd o flynyddoedd; ond wedi hyn y bu yn dra enwog am forwriaeth, am gyfoeth, ac mewn rhyfel-oedd, dan ei brenin Gelon, y ddau Dionysius, Dion, Agathocles, a Hiero. Cymerwyd hi gan Marcellus, tywysog Rhufeinaidd, wedi gwarchae arni dair blynedd; amddiffynwyd hi yn rhyfedd yn erbyn ymosodiadau y Rhufeinaid, gan Archimedes, un cyfarwydd iawn yn nghelfyddyd rhif a mesur (*mathematician*) yr hwn a ddychymygai beiriannau rhyfel, y rhai oedd yn ddyrussu ac yn beiddio eu holl ymosodiadau; ond lladdwyd ef gan filwr yn ddarwybod iddo, tra yr oedd yn fyfyril yn astudio, heb wybod gymeryd y ddinas ganddynt, A.M. 3800. Cymerodd y Saraceniaid hi, A.D. 675, ac adgyweirwyd hi gan Roger, brenin Apulia yn nghylch A.D. 1090.—Trigodd Paul yna dridiau ar ei daith i Rufain (Act. 28. 12.) ar ba achos nis dywedir. Planwyd Cristionogrwydd yno yn foreu, ac y mae wedi para yno, mewn enw o'r hyn Heleaf, hyd yn hyn.

SYRIA, *Heb.* אַרָם (*aram*); *Gr.* Συρία. Edr. ARAM. Talfyriad o'r gair Assyria, tebygol, yw y gair Syria—arferir y naill yn lle y llall gan yr hynafiaid. Gwel *Ancient Universal History*, vol. ii. b. i. c. 5.—Terfynau Syria, yn yr ystyr mwyaf priodol, oedd yr afon Euphrates o du y dwyrain, Môr y Canoldir i'r gorllewin, mynydd Taurus i'r gogledd, ac Arabia, Palestina, a Phenicia i'r deheu. Yn yr hen oesoedd, tebygol ei bod yn rhanedig i amrywiol deyrnasoedd, neu dywysogaethau; yn ddiweddarach, rhanwyd hi, mae yn tebygol, i bedwar o brif ddosparthiadau; sef Sobah, Damascus, Hamath, a Gesur; y lleill a geir yn yr ysgrythrau, sef Beth-rehob, Ishtob, a Machah, oeddynt, hwyrach, adrianiaid. Gwedi hyn, rhanwyd hi yn ddau ddosparth yn unig, sef Coele-Syria, a Phenicia.

Y cyfryw ydyw ffrwythlonrwydd y wlad hon fel y gellir ei galw yn ardd hyfryd. Y mae yn llawn o bob peth hyfryd a buddiol i ddyd—yn gyffredinol yn wastad-dir, wedi ei gorhuddio â daear ddwfn, fras; a'i hafonydd, yr Orontes, Cassimire, Adonis, Barady, &c. a'i gwariant yn ffrwythlawn ac yn hyfryd. Y mae ynddi ddau o ddyffrwydd helen nodedig; un yn agos i Palmyra, a'r llall yn agos i Aleppo. Y mae dyfroedd meddygol hefyd yn agos i Palmyra. Ceir rhai hen gedrwydd ar fynydd Libanus o faintioli hynod. Un ar bymtheg sydd yno o'r hen rai, er bod rhai ieuainc yno yn dra llosgog. Un o'r hen rai a fesur o gylch corph y pren, ddeuddeg llath a chwe modfedd, ac a gysgoda â'i frigau gylch o ddeg llath ar hugain. Gwel Maundrell's *Journey from Aleppo to Jerusalem*. Rhydd teithwyr diweddar hanes rhyfedd am adeiliau Baalbec, lle yn nghylch taith tri diwrnod o Damascus, yn sefyll mewn dyffryn hyfryd, wrth droed mynydd Anti-Libanus. Yr hyn a ganfyddir yn bresennol o hen demlau a phalasaus a rydd synder am ardderchogrwydd yr adeiladau yn eu perffeithrwydd, yn cystadlu, os nid yn rhagori, ar ddim adeiladau yn y byd. Nid llai rhyfedd nemawr ydyw adeiliau Palmyra yn y wlad hon. Hon a elwir yn yr ysgrythyr, 'Tadimor yn yr anialwch.' 1 Bren. 9. 18. Edr. TADMOR.

Y cofrestr o freninoedd Syria, yn ol yr ysgrythrau, sydd fel y canlyn: Rehob, Hadadezer neu Hadazer, Rezon, Hezion, Tabrimmon, Benhadad I, Benhadad II, Hazael, a Rezin. Breninoedd Hamath, Toi, a Joram neu Hadoram. Breninoedd Gesur, Ammihud, a Talmal. Gwel yr amrywiol enwau. Rezin, Benhadad, a Hazael a wnathant lawer o niwed i'r Hebreaid. 1 Bren. xv, xx, xxii. 2 Bren. vi, viii, x. Ond Joas a Jeroboam, breninoedd Israel, a ddialaant ar y Syriaid, ac a ddinystrasant agos eu teyrnas. 2 Bren. xiii, xiv. Tiglath-Pileser, a anrheithiodd eu gwlad, a ddinystriodd eu dinasoedd hwynt, ac a drosglwyddodd lawer o'r trigolion i Meda. Gwedi hyn dyroestngodd Nebuchodonosor hwynt. 2 Bren. xvi. Buant dan lywodraeth y Persiaid wedi hyn, hyd nes daroestngodd Alexander Fawr ymerodraeth y Persiaid. Gwedi marw Alexander, daeth yn un o'r pedair breniniaeth y rhanwyd ei ymerodraeth ef iddynt. Gwedi bod fel hyn yn freniniaeth annibynol am dros 257 o flynyddoedd, darostyngwyd hi gan y Rhufeinaid, a daeth yn dalseth Rufeinaidd yn nghylch A.M. 3939. Yn nghylch 696 o flynyddoedd atfaelodd y Saraceniaid hi. Yn bresennol y mae yn meddiant y Tyrciaid e'r dros 200 o flynyddoedd. Planwyd Cristionogaeth yn foreu yn y wlad hon; ac yr oedd eglwys enwog yn Antiochia yn nyddiau yr apostolion. Y mae rhyw fath o Grigionogaeth yn parhau yno hyd heddyw. Actau 15. 23, 41. Amos 1. 3, 4. a 3. 12. Esa. 7. 4. a 8. 4. a 11. 11, 12. a 17. 1, 2, 3. Jer. 49. 23—27. Zech. 9. 1, 2.

SYROPHENICIA. Gwedi darostwg y wlad gan

y Syriaid, galwyd Phenicia *Syrophenicia*. Gelwir y wraig o Ganaan, Syropheniciad o genedl, am ei bod o Phenicia. Poblogwyd y wlad gan hilllogaeth Canaan; Sidon oedd ei fab hynaf. Gen. 10. 15. Mat. 15. 22. Marc 7. 26.

SYRTHIO, (swrth) cwmpo, cywyddo, dygwyddo, tramgwyddo; marw.—Yn draws-symudol, arwydda bod yn euog o bechod, a dyfod yn ddarostyngedig i gerydd neu gospedigaeth am hyny. 1 Cor. 10. 12. Pa. 56. 13. Diar. 24. 16. Hos. 14. 1.—Syrthio, y rhan amlaf, a arwydda, dinystrio trwy farwolaeth. 2 Bren. 14. 10. Dan. 11. 19. Hos. 4. 5. 2 Cron. 25. 8, &c.

Syrthio dan yr Arglwydd Iesu, a arwydda darostyngiad pechaduriaid i uffudd-dod Crist, trwy awdurdod yr efengyl; neu eu gwanychodod a'u dystyriwiad, fel nas gallant wrthwynebu ei amcanion a'i achos yn y byd. Psalm 45. 5.

Gwrthgllad hollol oddiwrth broffes o'r efengyl, i gyfeiliornadau, halogedigaeth, a gelyniaeth yn erbyn yr efengyl, a elwir 'syrthio ymaith.' Hebraid 6. 6. 2 Thes. 2. 3.—Cyfeiliorni oddiwrth wir athrawiaeth yr efengyl yn nghych cyfawnhad trwy ffydd, a elwir 'syrthio ymaith oddiwrth ras.' Gal. 5. 4.

'Hwy a wnant i'w tafodau syrthio arnynt;' sef eu hunain, pan gospi'r yr annuwiol am eu gelriau sarhaus, amharchus, a gelyniaethol. Pa. 64. 8. Edr. CWYMP.

SYRTHNI. Edr. SWRTH.

SYTH—ION, (sy-yth) yn ei uniawn sefyll, wedi ei godi i fynu; caled, anystywyth, wedi cyffio, anhyblyg; ystyfug, sarug.—'Gwnenthum i chwi rodio yn sythion;' sef mewn rhyddid, heb iau caethiwyd, na gormes meistri caled. Lef. 26. 13.—'Syth ydynt hwy;' sef delwau meirwon. Jer. 10. 5

T.

TAANACH, תַּנַּח [yr hwn sydd yn dy gystuddio] dinas yn rhandir Manasseh. Jos. 17. 11. 1 Bren. 4. 12.

TAANATH-SILOH, תַּנַּת־שִׁילֹה [tori y ffygysbren] lle yn nghylch deng milltir ta a'r dwyrain o Sechem. Jos. 16. 6.

TABBATH, טַבַּת [daioni] Barn. 7. 22. Pa le yr oedd yn sefyll sydd yn anhybys.

TABEAL, טַבְּעָל [Duw da] pwy oedd mab Tabeal sydd ansicr, os nad Tabrimmon ydoedd. Esa. 7. 6.

TABEEL, טַבְּעָל [Duw da] un a wrthwynebodd adeiladu yr ail deml. Ezra 4. 7.

TABERAH, [llosgfa] gwersyllfa Israel yn yr an-lwch, a alwyd felly am gynnen tân yr Arglwydd yn eu mysg. Num. 11. 3. Deut. 9. 22.

TABERNACL, *Llad. TABERNACULUM*: yr enw Lladin am babbell, ac a roddwyd yn ein cyfieithiad ni o'r Bibl i'r iaith Gymraeg dros bump ar hugain o weithiau yn lle pabell. Exod. 25. 9, a 26. 1. a 40. 17. Lef. 26. 11. Heb. 8. 2. a 9. 2, 11, 21. a 13. 10. Dat. 13. 6, &c. Edr. CYSEGR, PABELL.

TABITHA. Edr. DORCAS.

TABOR, *Heb.* תְּבוֹר [y bogail] 1. Mynydd yn tebyg, meddant i dorth o siwgr, o ran ei lun, yn agos i Cades yn Galilea. Jos. 19. 12, 22. Cafodd ei enw, yn arwyddo *bogail*, oddiwrth ei ddull goruchel yn codi mewn gwastadle, sef yn nyffryn Jezreel: neu yn hytrach, gwastadedd arall wrth droed mynydd Carmel, sydd yn amgylchu tair ochr iddo. Ei lun, ei ffrwythlonrwydd, a'i wyrddlesni bythol, sydd yn ei ffrwythlonrwydd, a'i wyrddlesni bythol, sydd yn ei ffrwythlonrwydd yn wrthddrych hyfrydaf i'r golwg. Dywed Josephus ei fod yn bedair milltir o uchder, a bod gwastadle ar ei ben, yn dair milltir o gwmpas, gwedi ei amgylchu â choed, ond y tu dehau. Gwel Josephus *De Bello*, lib. iv. c. 2. Mae hanes Maundrell, Pocock, a Thevenot, yn dra gwahanol;* dywedant nad ydyw ei uchder ond milltir a hanner, ac y geill un farchogaeth i'w ben; ac nad ydyw y gwastadle ar ei ben ond hanner milltir o hŷd, a hanner hyny o led. Beth eill fod yr achos o'r gwahaniaeth mawr hwn yn yr hanes nis gwn. Y mae drychiant neillduol o hyfryd i'r llygaid o'i ben; canfyddir oddi yno fryniau Samaria ac Engedi, a mynyddoedd Gilboa, Hermon,

a Carmel, Môr Tiberias, a'r dinasoedd Nain, ac Endor, a Saphet, heblaw y dyffryn sydd yn ei amgylchu. I fynydd Tabor yr aeth Barac a'i fyddin, ac wrth odre y mynydd y gorchfygodd Sisera. Barn. 4. 6, 8. Ar ben y mynydd hwn y barnwyd dros oesoedd y gweddnewidiwyd Crist, ond yn ddisail, tybygaf. Edrych GWEDD.—2. Enw dinas a roddwyd gan y Zabulonaid i'r Lefaid o deulu Merari. 1 Cron. 6. 77.—3. Enw lle arall yn agos i Bethel. 1 Sam. 10. 3.—4. Cislath-Tabor oedd wrth droed mynydd Tabor. Jos. 19. 12.

TABRIMMON, טַבְּרִימון [pomgranad da] tad Benhadad. 1 Bren. 15. 18.

TACL—AÛ—O—US, (tag) *Saes. TACKLE*; offer-yn, arf, eryfn; celfi, trec; trefnus, rheolaidd, hardd, dillyn, destlus, tlws. Taclau llong, yw rhaffau llong. Actau 27. 19.—Taclu cerbyd, sef ei barotol. Exod. 14. 6.—Taclu y lampau, sef eu trwsio, a rhoddi olew ynddynt. Exod. 30. 7.—Taclu y winwydden, yw ei hamaethu, sef ei glanhau a'i thrwsio. Lefiticus 25. 5.—Taclu y darian, yw parotol i ryfel. Jer. 46. 3.—'A safasant yn daclus,' (Jos. 3. 17.) sef yn drefnus, yn ddigyffro, yn gryf; yn hyf, heb ofn; yn gadarn, heb flino; yn amyneddgar, heb bysuro. Felly y saf Iesu gyd â'i bobl yn mhob cyfyngder a pherygl.

TAD—AU, (ty-ad) *Heb.* אָב (*ab*); *Chald. TAZ*; *Arab. TAT*: tadwys: taid, tad cu, tad da, tad gwyn, tad yn nghyfraith, tad bedydd: hendaad, gorhendaad: tadmaeth, sef tad yn maethu.—1. Tadau, hynaif, hynaffaid. Arwydda tad naturiol, yn briodol a elwir felly, Mat. 2. 22. a 4. 21, 22. a lleoedd eraill, yn aml.—2. Rhieni, sef y tad a'r fam. Diar. 10. 1.—3. Hynaffaid, fel taid, hendaif, gorhendaif, &c. Mat. 3. 9. a 23. 30, 32. Ioan 4. 20. a 8. 53. Heb. 1. 1. Gen. 17. 5.—4. Gwr parchus, o herwydd ei oedran a'i urddas, ac yn haeddu ei barchu fel tad. 2 Bren. 5. 13. a 6. 21. a 13. 14. Actau 7. 2. a 22. 1.—5. Dychymygrwr rhyw gelfyddyd; neu addygwr eraill mewn rhyw wybodaeth fuddiol. Barn. 17. 10. 1 Samuel 10. 12. 2 Bren. 2. 12. Edrych JABAL, JUBAL.—6. Un y bydd eraill yn tebyg iddo; felly y dywed Crist am yr Iuddewon, eu bod o'u tad diafol, ac nid o Dduw; hyny yw, yr oeddynt yn tebyg iddo. Ioan 8. 42, 44. cymb. Mat. 23. 30, 31, 32.—7. Dechreuwr neu gychwynwr rhyw beth; felly gelwir y diafol yn dad y celwydd. Ioan 8. 44.—8. Un yn ymddwyn yn serchog fel tad tu ag at eraill. Gelwir gweinidogion yr efengyl wrth yr enw hwn,

* Maundrell's *Journey from Aleppo to Jerusalem*. *Theve Voyage*, p. i. c. 55. Pocock's *Travels*, vol. ii. *Univer-history*, vol. ii.

oblegid eu bod yn ddefnyddiol i genedu plant i Dduw trwy eu gweindogaeth yn yr efengyl, a'u bod yn addysgu eraill yn dirion, yn serchogaidd, ac yn ddiwyd, fel tad ei blantyn. 1 Cor. 4. 15. Gal. 4. 19. 1 Thea. 2. 7.—9. Un tosturiol ac elusengar wrth y tlawd. Job 29. 16.

Priodolir yr enw hwn i Dduw: 1. Yn yr ystyr mwyaf goruchel, nodd gwahaniaeth y Personau yn yr hanfod dwyfol. Y mae y Tad yn Dad i'r Mab, a'r Mab yn Fab i'r Tad, mewn dull angenrheidiol i fod yn yr hanfod tragwyddol. Hyn sydd yn nodi gwahaniaeth y Personau yn yr un hanfod dwyfol, ynghyd â deilliad yr Ysbryd Glân. Felly y geisid yr ysgrythrau Dduw allan; sef yn hanfodi yn Dad, Mab, ac Ysbryd Glân; yn un o ran tragwyddol hanfod, oed yn wahanol Personau yn yr hanfod hnw; y Tad yn cenedlu, y Mab yn genedledig, yr Ysbryd Glân yn ddeilliadig, mewn dull dwyfol a goruchel, parhaol a sefydlog yn dragwyddol. Nis dichon neb wadu y Tad, heb wadu y Mab, ac felly i'r gwrthwyneb, o herwydd yr undeb a'r berthynas hanfodol rhyngddynt. Mat. 28. 19. Ioan 15. 26. a 16. 28. a 20. 17. Act. 2. 33. 1 Ioan 1. 2. a 2. 1. a 5. 7. Yr athrawiaeth hon am y Personau Dwyfol ydyw ffynon a sylfaen yr holl icheidwriaeth, o honi y mae yn deilliaw, ac arni y mae yn gorphwys.

2. Y mae Duw yn Dad i'w bobl yn Nghrist, a thrwy eu hundeb â'r Mab tragwyddol. Nid yn unig y mae yn Dad iddynt, megys i'r holl creaduriaid eraill, fel eu creawdwr, eu cynnaliwr, eu hymgeleddwr, a'u llywodraethwr, ond y mae yn Dad iddynt mewn ystyr mwy goruchel, ar sail y cyffammod gras. Edr. ADENEDIGAETH, MABWYSIAD. Y mae yn sefyll mewn perthynas agos â hwynt fel Tad yn ei holl fawredd dwyfol, ei allu, ei gariad, ei gyfoeth, a'i ras. Fel Tad y mae yn caru, yn arbed, yn ceryddu, yn hyfforddi, yn cyfoethogi, ac yn ymhyffrydu yn ei bobl. Y berthynas rasol hon a'u dyrechaf i'r anrhydedd mwyaf, ac a sicrhau iddynt y diogelwch a'r dyddanwch mwyaf. Y mae iddynt gyflawn ryddid i ddyfod ato fel Tad, mewn gwedd, yn eu holl angenocid a'u trwbalaeth; ac yn llaw a than drefniad eu Tad y mae eu holl achosion tymhorol ac ysbrydol. Fel y mae gras Duw, felly y mae eu braint hwythau, yn hyn yn anrhaethol. Edrych ETIFEDD, MAB, PLANT.

'Na elwch neb yn dad i chwi ar y ddaear.' Mat. 23. 9. Na elwch neb yn ben athraw i dra-arglyddiaethu ar ei chlydd a'ch cydwobod; neu yn ben ar blaidd, penderfyniad pa un oedd i awdurdodi ar gydwybodau dynion. Y mae uchelfryd trabaus y cyfryw dadau chwyddedig, ac ufudd-dod distad, dirmygus, eu canlynydd, yn annhebyg y naill a'r llall yn gwbl i ganlynydd yr sylf Crist.

TAD—MAETH—OD, (tad-maeth) un yn maethu fel tad. Num. 11. 12. 2 Bren. 10. 1. Esa. 49. 23. Edr. BLYNYDDOEDD, MIL, TAD.

TADMOR, תרמור [palmwydd] yr un a Palmyra, dinas wedi ei hadeiladu gan Solomon. 1 Bren. 9. 18. Yr oedd yn sefyll yn nghylch triugain milltir i'r dwyrain o Damascus, ac ugain milltir i'r gorllewin o'r Euphrates, mewn sefyllfa hyfryd, wedi ei hamgylchu âg anialwch diffaeth, a mynyddoedd o du y dwyrain, golegdd, a gorllewin iddi. Yma yr oedd y beirniad enwog Longinus yn byw; ac yma y sefydlodd Odenatus a'i frenines Zenobia, freniniaeth fechan, ac y gwanaethant orchestion rhyfedd, ond a orchfygwyd yn y diwedd gan y Rhufeiniaid, A. D. 173. Nid oes yno yn bresennol ond yn nghylch deg ar hugain o deulu-oedd, truin, ac amledd o adeiladau ardderchog yn peri syndod i bawb a'u gwelant, wedi adfeilio. Yr oedd yno amldra o balmwydd, ffynonau bywiol, ŷd, a ffirwthau. *Ancient Universal History, vol. ii.*

TAEN—U, (ta-en) tanfa, gwasgaru, chwalo, gwasarnu; lledu, gorchuddio. Exod. 9. 8, 10. Job 9. 8. a 36. 30. Ps. 105. 39. Esa. 25. 7.—'A gair yr Arglwydd a daenwyd trwy yr holl wlad.' Act. 13. 40.—'Y cyhoeddit.' W.S.—'A dygwyd.' Dr M. Διειπερο, a gariwyd, a ddygwyd.

TAENELL—IAD—U, (taen) taeniad, ysgeiniad; taenu, ysgeinio, dirlaw ar, gyru; haerluggwydd; llymder, diffrifwch.—'Y gwediad, a byddaf daer.' Ps. 55. 17. Taerineb mewn gweddidi sydd effaith ffydd, a theimlad o angen; ac y mae yn wrthwyneb i ddifaterwch, fuffioldeb, anghrediniseth, a digalondid. Nid arwydda amharoddrwydd yn yr Arglwydd i drugarhaeth, ac ateb gweddidi; ond arwydda gryfder ffydd, hiraeth sanctaidd, a rhyddid ysbrydol gyda Duw.—'Llawer a ddichon taer weddi y cyflawn.' Iago 5. 16. Διησις εσπερομενη, gweddidi egniol. 'Pano fo ffirwythlawn.' Ymyl y ddalen.—'Grymus.' W.S.—'Os ffirwythlawn fydd hi.' Dr M. Gweddidi egniol, weithgar, a ffirwythlon. Luc 18. 11—14.

'Bydd daer.—Ewyllysiwn i ti fod yn daer.' 2 Tim. 4. 2. Tit. 3. 8.—'Tyn rragot, yn amser, &c. W.S. Arwydda y geiriau fod anhawdra a phwys y gwaith yn gofyn pryurdeb, dyfalwch, a bod wrtho gyd â'r diwydrwydd mwyaf. Ymegnio wrtho, er afwyddo, ac er cael gwrthwynebiad ynddo; glynw wrtho gyd â'r diffrifwch mwyaf pan lwyddom ychydig, gan olygu llywydd llawer mwy.

TAFARN—AU, (taf-arn) *Llad.* TABERNA; gwindy, medd-dy, cryf-dy, dioty. Act. 28. 15.

TAFOD—AU, (taf) peiriant ymadrodd; iaith, tafodiaith.

Da daint rhaeg tafod. *Diar.*

Y tafod sydd ddigon adnabyddus o ran ei sefyllfa, ei ddull, ei ddefnyddioldeb i lefaru, archwaethu, a llyneuo, heb achos desgriafid o hono. Aelod go ryfedd yn y corph ydyw y tafod. Er nad oes ynddo nac agwern na chymal, etto nid oes un ystum nas gwna, nac un ffordd nas try. Y mae yn trefnu yr anadi sydd yn dyfod allan o'r ysgyfaint, ac felly yn llefaru, ac yn hybysu meddwl y naill ddyd i'r llall. Dawn rhyfedd ydyw hwn, etto byddfa a defnyddiol iawn. Pwy wrth ei ystyried na ryfedda gywreiniwaith y Creawdwr doeth, yn rhoddi gallu i ddyd, trwy amrywioel ysgogiadau yr aelod bychan hwn, i hybysu ei feddwl i eraill trwy y glust. Y mae y tafod yn ei holl ysgogiadau, yn gwbl dan lywodraeth yr ewyllys: o herwydd hyny y rhoddir ef yn yr ysgrythrau, yn aml, am agwedd meddwl y dyn; megys tafod drwg, gweneithus, celwyddog, twyllodrus, tafod iach, &c. Ps. 100. 2. a 120. 2. *Diar.* 17. 4. a 15. 4.

Y tafod, yn nghyd â rhanau eraill o'r genau, sydd yn archwaethu bwyd a diod, &c., ac yn rhoddi hyfrydwrch wrth gyfranogi o honnynt; oni buasai hyny, byddai bwyta yn faich, ac ni chai y corph ei gyfran addas o fwyd at ei gynnalnaeth. Y tafod hefyd sydd gynnorthwyol i lyncu. Y mae dirgelwch yn mhob rhan o waith y Creawdwr mawr, tu hwnt i'n hamgyffred ni. Beth a bwr y gwahanol archwaethau, sydd anhawdd i neb ddirnad. Blaen y tafod yn y rhan fwy. o greaduriaid sydd yn ei ddirnad a'i wahaniantu; ac er ei fod yn fwyaf yn y tafod mewn dyn, etto y mae

hocfyd yn y genau,* trwy y glau (*nerves*) gwasgareddig trosto. Y mae y glau hyn gwedi eu gorchuddio yn y tafod a'r genau ag amddiffyniad addas rhag niwed, a rhag bod yn ddolurus; etto y mae cymaint o fân dyllau yn y gerwindeb sydd ar y tafod, ag sydd ddigonol i roddi rhydd ddyfodiad i'r archwaethau at y glau. Y mae cyffiad y synwyr hwn, fel synwyrâu eraill, yn y man cymhwysaf yn yr holl gorph, yn agos i'r aroglad, i gyflawni ei swyddau; sef wrth y mynediad cyntaf i mewn o bob peth, i faru yn brydlawn yr hyn sydd addas a iachus, i'w dderbyn, a'r hyn sydd a'iachus, ac i'w wrthod. Y mae y llygaid i oleuo, y trwyn i arogl, a'r genau i archwaethu, pob peth cyn yr elo i'r cylla; ac y mae cangenau o'r un glau yn perthyn i'r tri synwyr hyn.† Doeth a da yw Duw yn ei holl waith.

Fel mae y tafod yn gywrair yn ei wneuthuriad, ac yn mynegi doethineb y Creawdwr, felly hefyd y mae yn ddefnyddiol, neu yn anefnyddiol iawn, yn yr arferiad a wneir o hono. Y mae dynion o lesad neu niwed mawr i'w gilydd, yn ol y defnydd a wnant o'r aelod hwn. Yn y dull y defnyddir ef yn gyffredin, y mae yn 'fyd o anghyfiawnder;' sef casgliad mawr o bechodau: fel y dywedwn am fôr o dralodion a phrofedigaethau. 'Y mae yn halogi yr holl gorph;' sef yr holl ddyd, ni ac eraill; 'yn gosod troell naturiaeth yn fflam,' trwy ennyn nwydau poethion llygredig ynion ni ac eraill, y rhai ydynt yn dân uffern cythreulig oddi fewn i ni.—'Od oes neb heb lithro ar air,' medd yr apostol, 'gwr perffaith yw hwnaw'—sef gwr ysbrydol, cyflawn yn ei roddiad a'i holl ymarweddian, 'yn gallu ffyrwyno yr holl gorph hefyd,' sef yr holl ddyd yn mhob peth. 'Os yw neb yn eich mysg yn cymeryd arno fod yn grefyddol, heb attal (neu ffyrwyno) ei dafod, ond twyllo ei galon ei hun, ofer yw crefydd hwn.' Iago 1. 26. a 3. 2—13. I'r dyben i ymadrodd y genau fod yn addas ac yn fuddiol, rhaid i barotoad y galon fod o Dduw; 'canyo o helathrwydd y galon y llefara y genau.' Mat. 12. 34. Diar. 16. 1. Heb barotoad y galon o Dduw, yn sanctaidd ac yn rasol, ni bydd yr ymadrodd felly.

Y mae dau beth i'w hystyried mewn perthynas i'n geiriau; sef, 1. Y mater yr ymadroddir yn ei gylch.—2. Y dull.

1. Y mater yw, naill ai Duw, a phethau Duw, ein cymydog, neu ni ein hunain. Yn ymadroddi am Dduw, y mae y trydydd gorchymyn gwedi ei roddi yn rheol i ni; sef na enwom ddim o hono yn *ofer*, hyny yw, yn ysgafn, yn anystyriol, yn ddiles, ac heb achos pwysig yn galw. Yr un fath am holl *bethau* Duw; sef ei air, ei bobl, a'i ordinhadau.—Am ein cymydog, rhaid ystyried yr hyn y byddwn yn myned i lefaru am dano, pa un ai da ai drwg ydyw. Os da, yna bydded i ni siarad am dano yn barod ac yn siriol, yn enwedig yn ei absennoldeb, er parchedigaeth iddo, ac er annogaeth i eraill ddilyn ei siaml. 3 Ioan 13. Ond am y drwg a wyr un am ei gymydog, pa un bynag ai rhyw wendid, neu bechod ysgeler, ni ddylai yngan am dano, ond pan o gydwytod i Dduw, y gelwir ef i wneuthur hyny; megys, 1. Pan elwir ef o flaen swyddwyr gwladol, i dystiolaethu am ddrwg a wyr am arall.—2. Neu, pan y mae yn ddyled arno rybuddio brawd er ei lesad.—3. Neu, i ragflaenu niwed i eraill, trwy eu rhybuddio o fai un y byddont yn cymdeithasu âg ef. I'r dyben hyn yr hysbyswyd i Paul gan dŷ Clôde, am anhrefn eglwys y Corinthiaid, 1 Cor. 1. 11.—yr hysbysodd Joseph i'w dad am ddrvgioni ei frodyr, Gen. 37. 2.—ac y dad-guddiodd Eliseus holl gyfrinach brenin Syria. 2 Bren. 6. 8. Am hyny y dylid dadguddio pob cyfrinach fradwriaethol, a fyddo er achubiaeth y wladwriaeth.

Am bethau anamlwg yn ein cymydog, nid oes i ni fod yn amheus mewn meddwl na geiriau. 'Cariad ni feddwl ddrwg.' 1 Cor. 13. 5. a 4. 5.—Mewn perthynas i ddyd ei hun, rheol Solomon sydd gymhwys, 'Canmoled arall dydi, ac nid dy enau dy hun.' Diar. 27. 2. Etto, ar achosion, dylai dyn amddiffyn ei hun, ac arfer math o ymfrost sanctaidd, fel y gwasath Paul. 2 Cor. 11. 21.

2. Am y dull a'r modd addas o ymadroddi, dylai fod yn ddoeth, yn brydlon, yn dirion, yn fuddiol, yn ystyriol, yn rasol, a'n geiriau yn anaml. Diar. 18. 13. a 25. 11. Iago 1. 19. Cariad a ddylai llywodraethu ein geiriau, fel ein holl weithredoedd. Edr. ABSEN, ATHROD, CELWYDD, GEIRIAU, GWIR, HUSTING, IAITH, MUD, SAPHN, SYCHED, TYNGU.

TAFL—AU—U, (taf) *Heb.* טַי (tai); *Gr.* βάλλω, (ballō): ergyd, lluchiad; bwrw, lluchio, ergydio, saethu; tafau, sef clorianau; ffon-daffi. Edr. FFRON. Peiriannau i fwrw ceryg & hwynt. 2 Cron. 26. 14.—1. Bwrw i lawr, gyda diystyrwch ac egni, yn ddiarbed. Dat. 18. 12.—2. Dinystrio yn gwbl ac yn anocheladwy. Exod. 15. 1.—3. Bwrw ymaith, gyda ffeidd-dra. Jer. 7. 15.

TAFLOD—AU, (taff) hyrtyr, llawr ystyllod, llofft y genau, y rhan uchaf o'r genau. Tafiod y genau, tafiod wair, &c. Edr. GENAU.

TAGU, (tag) mygu, lliandagu, sychmurnio.—'A'r drain a'i tagasant ef.' Mat. 13. 7. Marc 4. 7. Luc 8. 7. Edr. DRAIN, HAD, HAU.

TAHAN, תַּחַן [trugarog] mab Ephraim, a phen-teulu. Num. 26. 35.

TAHAPANES, תַּחַפָּנִים [cuddiedig] dinas yn yr Aipht. Jer. 2. 16. a 43. 7, 8, 9. a 44. 1. a 46. 14.

TAHATH, תַּחַת [tanodd] 1. Mab Nachor o'i ordderch Reumah. Genesis 22. 24.—2. Gwersyllfa Israel yn yr anialwch. Num. 33. 26, 27.—3. Mab Cohath. 1 Cron. 6. 24.—4. Mab Bered. 1 Cron. 7. 20.

TAIHPENES, chwær brenines yr Aipht, yr hon a roddodd Pharaoh yn wraig i Hadad, mab brenin Idumea. 1 Bren. 11. 11, 19, 20.

TAHTIM-HODSI, *Heb.* תַּחַת־הוֹדְסִי *Hodsi isaf*, 2 Sam. 24. 6. neu y wlad isaf, newydd ei hennill oddi-ar yr Hagariaid, sef yn amser Saul. 1 Cron. 5. 10.

TAIL, (ta-il) *Groeg* τίλος (tilos): tom, biswall, ebod, ysgothfa; pridd. Psalm 83. 10. Luc 13. 8.

TAIR, rhyw fenywaidd o tri.

TAITH, TEITHIAU—IO, (ta-ith) hynt, helynt, ymdaith, treigl, cerdded, cerddediad.

Cam droe y trothyw yw hanner y *daith*. Diar.

Taith diwrnod a gyfrifir o un ar bymtheg i ugain milltir. Num. 11. 31. Edrych SORLIER.—Barna Shaw fod taith un diwrnod ar ddeg o Horeb i Cades-Barnea, yn nghylch 110 o filltroedd. Deut. 1. 2.—Taith Sabboth. Edr. SABBOTH.—Cafodd yr Hebraid 52 o deithiau, neu wersyllfaoedd, o Rameses i Gilgal. Num. xxxiii.

Oddiwrth deithiau Israel yn yr anialwch, gellir casglu llawer o addysgiadau buddiol.—1. Fod Duw yn arwain ei bobl yn mhob oes yn y ffurdd unaw, trwy eu holl daith. Ei golofn a'u cyfarwyddfa pa bryd i gychwyn, a pha bryd i orphwys. Ein harweinydd ydyw gair Duw. Yn dilyn hwn nis dicheon i ni gyfeillorni: pob arweinydd arall a'u dwg ar gyfeillorn; tuediad ein natur, fel pechaduriaid, yw cilio oddiwrth Dduw. Mae y gair yn berffaith, ac yn arweinydd anffaeledig i bawb a roddia yn ol y rheol hon. Edr. ARWEINYDD, COLOFN, RHEOL.

* Pllny, lib. ii. cap. 27.—† Willis, *Nerv. Descrip.* 4 *Usua. cap.* 22.

2. Fod i waredigion yr Arglwydd daith flinedig trwy anialwch y byd i'r Ganaan nefol. Anhawserau poenus, a phrofedigaethau tanllyd, a'u cyfarfyddant yr holl ffordd: canys felly y trefnodd Duw: 'Yn y byd gorthrymder a gewch.' Ond trwy y gorthrymderau, myned i deyrnas Dduw a wnant yn y diwedd, a melus fydd eu gorphwysfa ar ben eu taith.

3. Fod yr Arglwydd yn rhoddi yr amlygiadau mwyaf dysglær o hono ei hun, dan y rhaglunietheu duaf a mwyaf profedigaethus. Gwnaeth Duw y rhyfeddodau mwyaf ardderehog er ei bobl, tra yr oedd-ynt yn crwydro yn yr anialwch. Fel yr oedd yn daith o anhawserau a chyfyngderau i Israel, felly yr oedd yn daith o wyrthiau parhaus o'u plaid. Ar wyrthiau yr oeddnt yn byw yn gwbl. Yr oedd mawredd gallu a gofal Duw o'u plaid yn rhyfedd yn mhob peth.

4. Gwelwn hefyd ddangosiad cywir, er galarus, beth yw dyn dan y cwmp; sef cyndyn, calon galed, gwrthryfelgar, ac anghrediniol, yn wyneb yr amlygiadau allanol mwyaf o fawredd a daioni Duw. Arweiniodd yr Arglwydd hwynt i amgylchiadau ag oeddnt yn rhoddi achlysuron, nid yn unig iddo i amlygu ei ogoniant ei hun, ond hefyd i ddangos yn amlwg y drwg echryslon oedd yn eu calonau, natur ffuried pechod, ac anfodlonrwydd Duw o herwydd pechod yn mhawb. Y mae yn casâu pechod yn mhawb, ond yn benaf yn y rhai agosaf ato, ac a gawsant y profion mwyaf o'i ddaioni. Tra byddo ei farnedigaethau yn dyfetha yr anwiriad, ni bydd ei bobl yn ddigerydd.

5. Yr oedd yr holl bethau ag oeddnt yn gynnal-iaethol, yn feddyginiaethol, ac yn gysuroloidd ynt eu holl daith, yn gygodau arbenig o'r Arglwydd Iesu; megys y manna, y dwfr o'r graig, y sarph bres, y cwmwl, &c., i ddangos i ni mai 'Crist sydd bob peth, ac yn mhob peth' (neu yn *mhawb*, felly y cyfieitha rhai y geiriau) i'w holl wir bererinion. Dyfod i fynu o'r anialwch y maent, gan bwyo ar eu hanwlyd; fel yr oedd Israel yn cael eu cynnal yn allanol gan y pethau rhag-ddywededig. Y mae eu taith hwy yn gynllun hynod o daith ysbrydol pob gwir gredadyn. Os nad ydym yn byw ar Grist, ac yn cael ein harwain ganddo, nid tua Chanaan y mae ein taith. Gellir galw eu taith, gyd â'r priodoldeb mwyaf addas, yn *daith y pererin*, o'r Aipht ysbrydol i'r Ganaan nefol; mae yn gynllun ac yn ddangosiad addas o honi. Wrth ewyllys Duw yr oedd eu holl symudiadau, a haelloni Duw oedd eu holl gynnal-iaeth. Nid wrth eu hewyllys eu hunain yr ysogasant, ac nid arnynt eu hunain yr oeddnt yn byw. Nid oeddnt mewn un gradd yn gyfoethocach ynddynt eu hunain yn y diwedd nag oeddnt yn y dechreu: yr oedd arnynt yr un angen am Dduw y naill bryd a'r llall; ac yr oedd ef yn anfeidrol ddigonol iddynt, yn wyneb pob amgylchiad. Eu holl ennill oedd adnabod Duw yn well, a phwyso yn fwy diysgog arno, a thrwy hyny ei anrhydeddu yn fwy.

6. Dysgw'n hefyd y dichon dynion fod mewn cyf-ammod allanol â Duw, a mwynhau breintiau mawr-ion, ac etto heb eu cyfnewid yn rasol, a chael eu dinystrio gan farn Duw yn y diwedd. Rhyw gymysg rhyfedd ydyw yr eglwys buraf yma yn y byd; ŷs a gwenith, morwynion ffol a chall, efrau a gwenith, &c. Mae yr Israeliaid cnawdol, gwrthnysig, â barn Duw arnynt, yn rhybydd i holl broffeswyr cnawdol y byd. 1 Cor. x.

'Yr Iesu gan hyny yn ddiffygiol gan y daith,' &c. Ioan 4. 6. Gallasai yr Iesu, fel Philip, (Act. 8. 39, 40.) gael ei drosglwyddo o le i le gan angelion; ond gochelodd bob ymddangosiad o fawredd ac esmwythder, a dewisodd ymestwg i'r blinder o deithio ar ei draed, o fan i fan, fel y rhoddaidd ddangosiad i'w holl ganlynwyr o ostyngeddwrdd a hunan-ymwadiad

digymhar, ac fel y bwyta'i fara trwy chwys ei wyneb, i dynu ymaith ein mellidith ni, ac i gael i'w bobl esmwythdra tragywyddol.—Bywyd llafurus apostol mawr y cenedloedd, oedd bod newn 'teithiau yn fynych,' yn dwyn yr efengyl ar hyd y gwledydd cenedlig. 2 Cor. 11. 26.

TAL—EDIGAETH—U, (ty-al) *Gr. τελος, (telos)* iawn, tâl, pwyth, gwobr, cyflog, priso.—Tâl y cenedloedd am eu cam-ddeddyddiad o'u gwybodaeth o Dduw, oedd eu rhoddi i fynu i wniulu a chwantau annaturiol a ffaidd. Rhuf. 1. 27.—'Cyflawn dal-edigaeth,' yw cospedigaeth haeddiannol, gyfatebol i'r bai. Heb. 2. 2.—Gelwir deddyddwch y saint yn y nefoedd, 'taledigaeth y gobrwy.' Heb. 11. 26.

Talu, a arwydda, 1. Rhoddi i un yn ol ei weithredoedd. Esa. 34. 8. a 35. 4. Joel 3. 4. Deut. 32. 41. Job 34. 11. 1 Tim. 5. 4. Ond weithiau, arwydda, rhoddi drwg am dda. 1 Sam. 25. 21.—2. Cyflawni addunedau. Pa. 50. 14. a 66. 13. Jonah 2. 9.—3. Ad-dalu fel arwydd o ddiolchgarwch am ddaioni a chymwynasau. Ps. 116. 12.—4. Ateb gweddïau. Mat. 6. 4.—5. Rhyddhau dyledion. Luc 7. 42. a 10. 35.—6. Cospl. 2 Tim. 4. 14.—7. Ceryddu. Diar. 11. 31.

TALAEATH—IAU, (tal) tiriogaeth, tiriogaeth ddi-bynol, neu ran o ymerodra th. Ezra 4. 15. Galwai y Rhufeiniaid yn dalaithau (επαρχια) y gwledydd hyny a oresgnynt, ac a ddarostyngent dan eu llywodraeth. Act. 26. 1.

TALAITH—ION, (tal-aith) tal-lan, coronig, tal-eithig, coronbleth.—'Byddi yn dalaith freninol yn llaw dy Dduw.' Esa. 62. 3.—'Ac yn gylch breninol yn llaw dy Dduw.' Dr M. Nid talaih ar ei ben, ond yn ei law. Arwydda y geiriau, 1. Fod yr eglwys yn dra gwerthfawr ac anwyl gan yr Arglwydd, yn mhlith ei dlysau a'i addurniadau; y mae iddo yn enw, yn foliant, ac yn ogoniant, fel y dywed Jeremias, pen. 13. 11. Yr unig beth ar y ddnear sydd iddo yn harddwch, yn anrhydedd, ac yn ogoniant; y mae gwedi ei harddu ganddo, ac, gyda pharch y dywedwyf, yn harddwch iddo; yn yr un ystyr ag y geillw Paul yr eglwys, firwthy ei lafur yn yr Arglwydd, ei 'lawenydd, a choron ei orfoledd.' Phil. 4. 1. 1 Thea. 2. 19.—2. Bod llawer am ei yspello o'r harddwch hwn, trwy ddystyriwlo yr eglwys yn y byd.—3. Bod gafael hollalluog gan Dduw yn yr eglwys; y mae fel coron yn ei law, ac nis dichon neb ei dwyn o'i law. Ioan 10. 28, 29. 1 Petr 1. 5. Y mae yn anwyl ac yn werthfawr ganddo, ac yn dra diogel yn ei amddiffyniad.

'Gwnaethant hefyd dalaith y goron sanctaidd o aur pur.' Exod. 39. 30.—'Dalen o aur coeth.' Exod. 28. 26. Yr un gair *Heb.* דָּלָה a gyfieithir yn y ddau fan *talaith a dalen, talaith*, yn Lef. 8. 9. Arwydda y gair Hebraeg *blodeuyn*, ac a gyfieithir felly yn Num. 17. 8. Yr oedd y derynau ar hwn ar lun blodeuyn, tehygol, ac a rwyimid â llinyn o sidan glâs o'r tu blaen, wrth y meitr. Yr oedd y ddau air *Heb.* כֶּרֶס אֵלֶּיךָ eu cyfieithu, *Sancteidrwydd i'r Arglwydd*, neu *Sancteidrwydd IEROFAN*, wedi eu naddu ar y ddalen, neu y blodeuyn aur. 'A hi a fydd ar dalcen Aaron, fel y dygo Aaron anwiredd y pethau sanctaidd a gysegro meibion Israel yn eu holl roddion sanctaidd.' Exod. 28. 38. Y geiriau hyn a amlygant ddirgelwch y blodeuyn hwn, a'i arwyddocâd cysgodol; sef cyfrfyngod Crist, yr hwn trwy sancteidrwydd ei natur, a'i sancteidrwydd yn holl weinyddiad ei swydd offeiriadol, a ddwg anwiredd holl gyflawniadau sanctaidd ei bobl. Ioan 1. 29. 2 Cor. 5. 19. 1 Ioan 2. 1, 2. Yr oedd y cwbl o'r addurn hwn ar dalcen yr arch-offeiriad, yn weledig gan hyny i bawb, yn coffâu iddo ef a'r holl addolwyr, mai un

sanetaidd oedd yr Arglwydd—fod ei waith yn sanctaidd—a bod ei sanctaiddrwydd yn gweddu ac yn ofynol i'w dŷ-byth: hefyd, yn coffau fod ansanctaidrwydd yn gylu wrth ei bobl yn eu pethau a'u horiau goreu; a bod angen arnynt am Gyfryngwr perffaith sanctaidd, yn lawn ac yn eiriolwr drostynt, i gymeradwyo eu personau a'u gwasanaeth.

TAL—CEN—I, (ta-al) y tu uchaf o'r wyneb; pen celwrn, pinwn tŷ, a'r cyffelyb.—Duw yn gwneuthur tâl Ezeziel yn gryf yn erbyn talceni yr Iuddewon, a arwydda, ei gynnorthwyo yn hŷf i wrthsefyll a dywedyd yn erbyn eu cyndynrwydd, eu drygioni, a'u ffeidd-dra. Ezec. 3. 8.

Nôd Duw, neu nôd Anghrist, ar dalceni, a arwydda, profas öfn, gyhoeddus, o grefydd a gwirionedd Duw, ac ufudd-dod iddo; neu, ynte, o ffeidd-dra ac eilun-addoliaeth anghristaidd. Dat. 14. 1. a 17. 5. a 22. 4.—Arwydda hefyd, diogelwch a hyfforddiad yn nghanol dinstyr dychrynllyd. Ezec. 9. 4. EDR. CORN, NOD.

Talcen putain, a arwydda, cyndynrwydd a digwilydd-dra yr Iuddewon mewn eilun-addoliaeth a phob drygioni. Jer. 3. 3. Ezec. 3. 7.

Rhoddi tlws ar dalcen, a arwydda, gwaith Duw yn cyfoethogi yr Iuddewon, a'u gwneuthur yn hardd ac yn anrhydeddus fel gwladwriaeth, a rhoddi ei deml a'i-ordinhadau yn eu plith, y tlws mwyaf hardd a gwerthfawr yn y byd.—'Rhoddais hefyd dlws ar dy dalcen.' Ezec. 16. 12.—'Rhoddais hefyd ffawr (gorchudd) ar dy wyneb.' Dr M.—'Rhoddais dlws yn dy ffroen.' Newcome. Gwisgent, medd ef, dlysau yn y ffroen aswy. Cyfeithir תו addurn y trwyn, yn Esa. 3. 21.—*clust-dlysau*, yn Gen. 24. 47. a 35. 4. Exod. 32. 2, 3. Y mae yn arferiad agos yn yr holl ddwyrain i ferched wisgo tlysau yn eu trwynau, yn gyffredinol yn eu ffroen aswy. 'Nis gwelais un eneth na merch Ieuanc yn Arabia, nac yn Persia,' medd Syr John Chardin, 'heb wisgo modrwy a thlysau wrthi yn ei ffroen.' Gwel Harmer's *Obs.*, vol. ii. Lowth ar Esa. 3. 21. Priodol ystyr y gair *Heb.* תו yw *trwyn*, ac nid tâl ac wyneb, fel y cyfeithir ef yma, ac mewn manau eraill. Gen. 24. 47. 'Ymgyrmodd a'i wyneb tu a'r ddaear.' Gen. 19. 1. *A'i trwyn tu a'r ddaear.* *Heb.*

TALENT, *Llad.* TALENTUM; *Heb.* ככר (*chicor*). Yr oedd ככר pwysau penodol, neu dalent yr Hebraid, yn cyfateb i 3000 o siclau. Exod. 38. 25, 26. Hyny yw, yn ol cyfrif Esgob Cumberland, i 933 o bwysau; felly yr oedd talent o arian, yn ol ein harian ni, yn £353 11s. 10c.; a thalent o aur yn £5075 15s. 7c.; ond y mae cyfrif Michaelis yn llai, a chyfrif Arbuthnot yn fwy. Barna rhai fod talent fwy, sef talent y cysegr; a thalent lai, sef y dalent gyffredin, gan yr Hebraid; ond nid yw hyny yn ymddangos yn eglur yn yr ysgrhythrau.

'Deng mil o dalentau.' Mat. 18. 24. Sef yn nghylch £300,000. Yn nammeq yr Iesu, talent neu bunt, yw unrhyw ddawn neu gyfleudra a roddo Duw i ddynion, er defnyddioldeb; i rai y rhydd fwy, ac i eraill y rhydd lai, yn ol ei ewyllis ei hun; ond dyled pob un yw defnyddio yr hyn sydd ganddo, gan y bydd rhaid rhoddi cyfrif o'r hyn oll a dderbyniodd pob un i'r Arglwydd. Mat. 25. 15—29. Luc xix. EDR. GRAS. I nodi yr anghyfatbolrwydd difesu rhwng troseddau yn erbyn Duw, a'n troseddau yn erbyn ein gilydd, gelwir y naill yn ddeng mil o dalentau, a'r llall yn gan ceinog. Mat. 18. 24, 28.

Cyffelybir barnedigaethau trymion Duw ar yr Iuddewon, ac ar anghristionogion, i 'dalent o blwm.' Zech. 5. 7. *Fat.* 16. 21. EDR. ΕΡΗΑ.

TALFOEL—EDD, (tal-moel) talcen moel: tu blaen yn llwm, a diwallt.—'Os o du ei wyneb y syrth gwallt ei ben, efe a fydd talfoel.' Lef. 13. 41, 43.

TAL—GRWN—YNRWYDD—YNU, (tal-crwn) crwn-wynebog, byrbwyll; sicrwydd.—'Am pa vu nid oes genyf ddim talgrwn yw escriveny at y Arglwydd.' W. S. Act. 25. 26. Sef dim (σφαλες) sicrwydd.—'Gan ddyscu pawp i rodio mewn talgrwnrwydd cwydybot.' W. S. Argument yr Epistol at y Rhufelniaid.

TALGRYF—ION, (tal-cryf) & thalcen cryf, digwilydd, haerllug, anfoesawg.—'Oblegid talgrwyfion a chaled galon ydynt hwy, holl dŷ Israel.' Ezec. 3. 7. תלם וקשיחותם *cryf o dalcen, a chaled o galon.* Yr oeddynt wedi pechu yn erbyn pob rhybuddion ac argyhoeddiadau, ac wedi ymhyffau a myned yn ddi-gwilydd, ac yn ddiarswyd yn eu pechodau.

TALGRYNU, (tal-crwn) gwneyd yn wyneb-grwn.—'Na thalgrynwch odrau eich pen.' Lef. 19. 27. Ezec. 44. 20. 'Na thorwch wallt eich pen yu grwn.' Yr oedd y cyfryw ddefod yn arferedig yn mysg y cenedoedd, fel ag y mae hyd heddyw yn mhllith yr Arabiaid, a chenedloedd eraill, er anrhydedd i Bacchus, ac oeddynt yn rian o arwyl-ddefodau yr hynafiaid. Spencer.

TALITHA, CWMI, *Heb.* תליתא *cyfod*; *Syr.* TALITHA, *yr eneth*; *yr eneth, cyfod.* Y geiriau a arferodd Crist wrth gyfodi merch Jairus. Marc 5. 41.

TALM—ODD—U, (tal) enyd, encyd.—'Ac wedi i dalm o amser fyned heibio.' Act. 27. 9.—'Wedy cerddet llawer o amser.' W. S.—'Yn ol hir o amser.' Dr M.—'Er ys talm o amser.' Luc 8. 27.—'Er ys hir amser.' W. S.—'Dros dalm o amser.' Luc 20. 9.—'Amser mawr.' W. S. Tebygol yr arwydda yspaid *byr* neu *hir* o amser; *ychedig* neu *lawer* o beth.—'Mwy o dalm, sef mwy o lawer.—Talmu ar henaint, yw nesu at henaint.—Ar dalmu, sef agos a diwedd.—Nid yw yn talmu ar fy nghalon, sef nid yw yn effeithio ar fy nghalon.

TALMAI, תלמי [*fy nhristwch, gorthrwm*] 1. Mab Anac. Jos. 15. 14.—2. Mab Amihud, brenin Gesur, a thad Maacha, gwraig Dafydd, a mam Absalom a Tamar. 2 Sam. 3. 3. a 13. 37.

TALMON, תלמן [*darpariad*] Lefiad, un o borth-orion y deml. 1 Cron. 9. 17.

TAMAID—EIDIAU, (tam) tam, cyfandam, safn-lad, bochiad, golwyth, derynyn.—Derynyn o fara, Pa. 147. 17.—ychedig o ymborth, Diar. 17. 1. a 23. 8.—Rhai trwy dderbyn wyneb am dmaid o fara, a wnant gam, Diar. 28. 21. sef am ychedig at eu cynnal-iaeth. 1 Sam. 2. 36.

'Ac wedi iddo wlychu y tmaid, efe a'i rhoddodd i Judas Iscariot.' Ioan 13. 20. Ainsworth, yn ei sylwadau ar Exod. xii. a ddywed, yr arferai yr Iuddewon wrth fwyta y pasc fath o gyffraith, neu *sauce* tew, a alwent *Haroseth*, wedi ei wneyd o gangenau y palmwyydd, neu *resin*, a'r cyffelyb rawn, y rhai a ysigent, ac a'u cymysgent & gwinegr a phethau eraill, i arwyddo y clai o ba un y gwnai eu tadau y pridd-feini yn yr Aipht, a elwir yn yr iaith Hebraeg, *Haras, tesla*. Yn hwn, tybygir, y gwlychodd yr Iesu y tmaid, ac a'i rhoddodd i Judas. Tebygol i'r Iesu wlychu y tmaid (ψαμιον, *dernyn bychan o fara*) yn hwn, a'i roddi *yn ngenau* Judas; ac ar ol y tmaid, aeth Satan i mewn iddo, sef a'i meddiannodd, ac a'i prysurodd ef i gyflawni ei amcan bradychus. Tebygol fod ei feddwl yn gythryblus ac yn lliidiog, wedi cael ei geryddu o'r blaen am ei waith yn beio ar Mair; ac yn awr drachefn yn cael ei nodi fel y bradychwr gan yr Iesu. Y mae rhyw beth ynfyd iawn yn ymddangos yn holl ymddygiad yr adyn truenus hwn; os cybydd-dod a'i cyhellodd i'r weithred fradychus hon, paham y gwerthodd ef am cyn lleied,

pan y gallasai, tebygol, gael llawer mwy? Beth bynag, trôdd y cwbl allan o blaid yr Iesu: bu gorfod ar Judas, yr-hwn a fu gyd âg ef yn ei oriau mwyaf dirgel, yn gystal ag yn gyhoeddus, dystiolaethu mai un gwirion a ddiwed oedd, a chyhuddo ei hun am ei fal erchyll yn bradychu y cyfryw un.

TAMAR, תָּמָר [*patmwydden*] 1. Merch yn nghyfrath Judah. Gen. xxxviii. Edr. ER, JUDAH, ONAN, PHAREZ, ZARAH.—2. Merch Maachah, gwraig Dafydd. Edr. ABSALOM, AMNON, DAFYDD.—3. Merch Absalom, yr hon oedd ferch dëg yr olwg. Yn 2 Sam. 14. 27. dywedir fod i Absalom dri o feibion, ac un ferch, sef Tamar; ond yn 2 Sam. 18. 18. dywed Absalom ei hun, 'Nad oedd ganddo fab i wneuthur coffa am dano.' Rhaid barnu, gan hynny, i'w feibion farw o'i ffaen, er nad oes coffa am hynny. Nid oes un ffordd arall i gysoni yr ymadroddion yn y ddau le.—4. Dinas, yn Judea yn sefyll tu a'r pwnc deheuol i'r Môr Mawr. Ezec. 47. 19. a 48. 28. Yr un oedd ag Engedi. 2 Cron. 20. 2.

TAMMUZ, תְּמוּז [*dirgel*] 1. Mis Iuddewaidd, yn ateb i'n Mehefn ni; y pedwerydd o'r fwyddyn gysegredig, a'r degfed o'r fwyddyn wladol. Nid oes ynddo ond 29 o ddyddiau. Ar yr elfed dydd ar bymtheg o'r mis hwn yr ymrydia yr Iuddewon am y llo aur. Yn eu caethiwed yn Babalon ymrydiasant ynddo i alaru o herwydd dinystr Jerusalem. Jer. 39. 2. Zech. 8. 19.—2. Eilun Paganaudd, a'i adoliad o'r ffeiddiaf. Yr un, meddant, ag Adonis, Osiris, Adonosoris, a hwyrach Chemos, a Baal-Peor, a Hercules hefyd. Nid yw holl ddefodau ei adoliad ffaidd ddim yn werth eu hadrodd. Yn amser Ezeziel yr oedd y gwragedd Iuddewig yn eu cyflawni yn eu holl halogedigaeth anniwair a ffaidd; sef yr oeddynt gwedi eu llygru i'r graddau mwyaf. Ezec. 8. 14.

TAN, arddodiad; iso, isod, obry, oddi tanodd, tanodd, hyd at, agos.—Tan yr oes hon; tan y fory; tan ammod; tan haul.—O ffaen berf yn y modd anberfyndedig, fuffra ran-gymeriad (*participle*) megys, 'efe a aeth dan wylu.' Barn. 1. 7. Deut. 6. 11. Rhuf. 16. 20. Edr. DAN.

TAN—AU, (ta-an) ufel, cynneu, eirias, yn o'r elfennau sydd yn rhoddi gwres a goleuni, a ddifa gynnud, a brawf ac a burâ fetelloedd: ond priodoledd fwyaf neillduol tân, yn ei wahaniaethu oddiwrth bob elfen arall, yw ei wres: pa beth bynag, gan hynny, sydd yn gwresogi ac yn poethi cyrph, tân yw. Y mae natur tân yn ddirgelaidd ac yn anadnabyddus: yr oedd yr hen Baganaudd yn ei adoli fel Duw. Nid oes dim y mae y gwybyddion presennol yn edrych arno o fwy ei ganlyniad, ac y gwyddir mor lleied am dano, yn holl naturiaeth. Sicr yw mai tân sydd yn perl pob ysgogiad a chyfnewidiad yn holl naturiaeth: heb dân byddai pob corph yn anysgogadwy; fel y canfyddir mewn gauaf oer bob lliſ-nôdd yn caledu yn ei absennoldeb. Heb dân ynddo caledai corph dyn yn ddelw farw, ac ymlynol yr awyr yn gorph caled. Gan hynny tân yw yr achos cyffredinol o bob cyfnewidiad; canys y mae pob cyfnewidiad trwy ysgogiad, a thân sydd yn achosi pob ysgogiad.

Gwahaniaetha Boerheave enwog dân yn ddau fath, sef yr *elfenol* a'r *ceginol*. Y tân pur, elfenol, ydyw hnwau sydd yn bod ynddo ei hun, ag sydd yn unig yn briodol i'w alw yn dân. Y tân cyffredin, neu ceginaudd, a geir mewn cyrph tanllyd, neu a gynhyrffir gan y llall mewn cyrph hyllog, gronynau mân pa rai yn ymuno efo gronynau pur y tân a wnant fflam, rhan sechana o ba un sydd dân pur. Tân pur yw hwnw a gesglir â llog-wydr, heb fflam, mwg, na lludw, a'r cyffelyb; yn ganlynol, nid tân pur, syml, yw hwnw sydd yn fflamio, yn mygu, &c., mewn cyrph tanllyd. Y mae y tân pur, elfenol hwn, yn anweledig ond yn

ei effeithiau: yr effaith cyntaf a ganfyddir yw gwres; ac y mae y gwres yn cyfateb i'r gradd o dân fyddo yno: felly y mae gwres yn anysgareidg oddiwrth dân.

Yr ail effaith ydyw ymlediad neu ymëangiad yn mhob corph cyfansawdd, caled; a theneuhad yn mhob lliſ-nôdd. Amlygir, trwy amrywiol broffion, fod y ddau effaith hyn yn anwahanol oddiwrth dân. Cynnydda haiarn yn mhob mesur wrth ei boethi, yn ol gradd y poethder ynddo; a lleiha drachefn yn ol y gradd yr oera, fel na bydd ddau fynydd o'r un maint-ioli. Yr un fath y gwna yr aur pur, y corph trymaf o'r cwbl: yr un fath y gwna arian byw, y trymaf o'r holl lif-noddu. Effeithia yr un gradd o dân yn gynt ac yn fwy ar lif-nôdd nag ar gorph caled, cyfansawdd. Hefyd, po ysgafnaf fyddo y lliſ-nôdd, mwyaf yr eanga y tân ef; megys yr awyr, yr ysgafnaf o'r holl lif-noddu. Y mae yn amlwg, gan hynny, mai effaith tân yw pob ysgogiad: heb hwn byddai holl naturiaeth yn un corph cyd-gamylltiedig mor sylweddol ag aur, ac mor galed a *diamond*. Y mae y tân elfenol hwn yn gydradd yn bresennol yn mhob man, bob amser, ac yn mhob corph: ar ben y mynyddoedd uchaf, yn yr ogofeydd dyfnaf, yn y gauaf oeraf, pa un a fyddo yr haul yn tywynu ai peidio, gellir casglu y tân hwn trwy rwbio dau gorph cyfansawdd wrth eu gilydd, ac amrywiol ffyrdd eraill. Ond nis gellir cenedlu tân lle nad oedd tân o'r blaen; na throli dim yn dân, ond yn unig ei gynnnull at ei gilydd. Er rhwbio dau ddernyn o aur wrth eu gilydd ar ddiwrnod oer yn y gauaf, hyd nes y poethont yn raddol yn eirias boeth, ac yn barod i dodi, er eu bod yn arogl ac yn cynnyddu, etto nis collant ddim o'u pwysau. Prawf yw hyn nad ydyw y gronynau aur yn troli yn dân; ac nad ydyw yr ymrwbiad ond yn casglu y tân oedd yn wsgareidg o'r blaen yn nghorph yr awyr. Yr hyn oll a ellir wneyd yw, nid ei ennyn lle nad oedd, ond ei gasglu—ei wneuthur yn deimladwy—ei gynnnull o le mwy i le llai—a'i gyfarwyddo i leodd yn neillduol. Nid oes dim llai tân yn nghorph yr awyr yn y nos nag yn y dydd, ond fod yr haul yn effeithio mwy arno pan fyddo uwchlaw y terfyn-gylch.

Yr unig borthiant i dân yn yr holl greadigueth yw olew *sulphur*, neu y brasier, neu, yn hytrach, y rhan losgadwy sydd yn mhob rhyw gorph neu ddefnydd; ac y mae cyrph yn danwydd yn unig o achos yr olew hwn sydd ynddynt; hwn sydd yn derbyn, yn cadw, ac yn cael ei ddifa gan y tân, neu, o'r hyn lleiaf, yn cael ei wneuthur yn anneimladwy. Rhaid i'r tân sydd yn difa cyrph losgadwy gael awyr i'w gynnal; ac onidê, os cymerir yr awyr ymaith, gwsgar a diffodda yn y fan. Po drymaf y byddo yr awyr yn pwysu, mwyaf fydd angerdd y tân; am hynny y lloga tân yn y gauaf oer yn fwy tanbaid nag mewn tywydd poeth yn yr haf, am fod yr awyr yn drym-ach ar oerfel nag ar wres. Ond y modd yr effeithia y nall elfen ar y llall, sydd anhawdd ei amgylfred yn gwbl.

Heblaw y tân haulog, mae tân hefyd dân y ddaear. Ymddengys hyn yn amlwg wrth gloddio i'r ddaear; mae y briddell gyntaf dân yr arwyneb yn gynhes oddiwrth wres yr haul, ond y mae yn oeri fel yr eloch yn ddyfnach; ond pan dreiddir i ryw ddyfnder, megys 40 neu 50 o droedfeddi, dechreuas gynheau, fel nas gellir cadw rhew neu iâ yno; ac wrth fyned etto yn ddyfnach, bydd mor boeth nas gellir anadlu yno, na llosgi canwyllau, &c. Ac os anturia y mwn-gloddwr etto yn ddyfnach, a dwyn canwyll gyd âg ef, geasyd yr holl fan yn fflam, er ei fawr berygl. Oddiwrth y tân hwn mae y mynyddoedd tanllyd, a'u ceu-foliau lloggedig. Tebyga y tân hwn yn fwy i'r tân *ceginaudd*, nag i'r tân *elfenaudd*. Taffa geudyllau lloggedig y mynyddoedd tanllyd hyn, llo gwedi ei losgi i fynu, marwor, delidau toddedig; fyfnonau poethion, angerdd, turth, &c., mewn amryw fanau o'r

ddaeur, gwedi eu heffeithio yn y cyffelyb fodd, agos, a phe buasent gwedi eu hachosi gan bair mawr cyffredin. Dywed Martin, yn ei *Atlas*, fod pydewau o dân yn China, yn ddigon poeth i gegina bwyd, ac etto heb ddifa coed. Hyn sydd ryfedd, os *quivir*. Mae yn Ewrop hump o fynyddoedd tanllyd nodedig, sef *Aetna*, yn Sicily; *Vesuvius*, yn Naples; y trydydd yn Strongylis; y pedwerydd yn Hecla, yn Iceland; a'r pummed yn Chimera, yn ngwlad Groeg. Y mae amryw o honynt yn Asia; sef yn mynyddoedd Persia, ac ynnoedd Ormus, Ternate, Java, Sumatra, Japan, Molucca, a'r Phillipine. Ie, yn Tartari Ogleddol, a Greenland, y mae amryw o honynt. Yn mynyddoedd yr Andes, yn America Ddeheuol, y mae dros 28 o safnau tanllyd. Yn Hispanen Newydd y mae tri yn llosgi yn ffyrnig. Yn Terra del Fuego y mae amryw. Beth sydd yn Affrica ni wyddis etto.*

Y Persiaid a addolent ddau yr elfen dân, dan lun tân. Dywedir fod ganddynt dân yn yr ymerodraeth hono yn awr sydd wedi llosgi floedd o ffynnyddoedd.

I amlygu ei fawredd, ac i beri parch i'w fawrhydi, ymddangoedd yr Arglwydd, yn aml gynt, mewn tân; megys i Moses yn y berth; i'r Israeliaid ar Sinai; i Ezeziel, a Daniel, &c. Exod. 3. 2. a 19. 18. Ezec. 1. 4. Dan. 7. 10. Ac yn y dydd diweddfaf daw Crist â thân ffamillyd. 2 Thea. 1. 8.

1. Cyffelybir Duw i dân, o herwydd ei burdeb, ei fawrhydi, ei ddigofaint tanllyd, yn barod i ddinystrio y neb a'i gwrthwynebo. Tân ysol ydyw. Deut. 4. 36. Esa. 10. 17. Heb. 12. 29.

2. Cyffelybir Crist i dân; profa feibion dynion fel tân—pura a chysura ei bobl—a chwbl ddinystria ei elynion. Mal. 3. 2. Ezec. 1. 27. a 8. 2.

3. Cyffelybir yr Ysbryd Glân i dân, i ddynodi ei waith yn goleuo, yn puro, ac yn tywallt cariad Duw yn wresog yn nghanolau y duwionion. Mat. 3. 11. Act. 2. 3. Esa. 4. 45.

4. Eglwys Dduw a gyffelybir i dân; mae yr Ysbryd Glân yn danllyd ynddi—mae ei serchidau yn wresog ac yn danllyd tu ag at Dduw, a thros ei achos yn y byd—ac yn aml y mae yn llawn o brofedigaethau tanllyd; ond gorfydda a dyfetha ei holl wrthwynebwyr. Obad. 18.

5. Yr angelion a gyffelybir i dân, o herwydd purdeb eu natur—eu hawydd tanllyd—a'u cyflymdra anwrthwynebol yn cyflawni gorchymynion Duw. Ps. 104. 4.

6. Mae gair Duw fel tân, yn profi cyflyrnau dynion—yn toddi, yn puro, yn gwresogi, ac yn cysuro calonau etholegion Duw—ac yn ninystyr yr annuwiolion y bydd ei fgythion tanllyd yn cael eu cyflawni, ac nis dichon iddynt ddianc. Ps. 21. 9. Teimlodd ei bobl yn aml ei effeithiau tanllyd yn gweithredu ynddynt. Jer. 20. 9. a 6. 11. Ps. 39. 3.

7. Annuwiolion a gyffelybir i dân, yn enwedig rhagritheyr chwannog, beilchion, y maent yn ffaidd gan Dduw, ac yn dra niweidiol i ddynion. Diar. 6. 27. Esa. 65. 5.

8. Digofaint Duw a phoenau uffern, a gyffelybir i dân, i ddangos mor offus a dychrynlyd ydynt. Galar. 2. 3, 4. Esa. 53. 14. a 66. 24. Mat. 25. 41. 'Le nid yw eu pryf hwynt yn marw, na'r tân yn diffodd.' Marc 9. 44. Tybyga rhai fod cyfeiriad yn y geiriau at ddwy ffordd o gladdu yn mhlith yr hynafiaid; sef trwy roddi yn y ddaear, a thrwy losgi: fel pe dywedasai yr Arglwydd, Ni bydd y corph y pryd

* Ceir fod tros 300 o fynyddoedd tanllyd ar y ddaear. O'r rhai hyn, y mae 24 yn Ewrop, sef 4 ar y cyfandir, ac 20 yn yr ynnoedd:—y mae 40 yn Asia, sef 17 ar y cyfandir, a 23 yn yr ynnoedd:—y mae 11 yn Affrica, sef 2 ar y cyfandir, a 9 yn yr ynnoedd:—y mae 114 yn yr America, sef 86 ar y cyfandir, a 28 yn yr ynnoedd:—ac y mae 108 yn ynnoedd y Mor Tawel (*Pacific Ocean*). Aconcagua, yn Chili, America Ddeheuol, yn 23,910 o droedfeddi o uchder, yw yr uchaf y gwyddis am dano. Gwel Milner's *Universal Geography*.—C.

hwnw fel yn bresennol, canys ni ddichon gael ei ddifa na'i ddystroiwio. Yn ei gyflwr naturiol, dichon y prf ddyfetha y cwbl, a marw o eisieu cynaliaeth; dichon y tân ei ddifa, a diffodd o eisieu tanwydd. Ond yno bydd ymorth parhaus i'r prf, a thanwydd parhaus i'r tân. 'Yr Arglwydd Hollalluog a ddial arnynt yn nydd y farn, trwy anfon tân a phryfed ar eu cnawd: a hwy a wylant gan eu clywed yn dragywydd.' Judith 16. 17. Edr. UFFERN.

9. Profedigaethau o bob math a gyffelybir i dân, o herwydd eu heffeithiau yn profi ac yn puro y saint, ac yn poeni ac yn dystroiwio annuwiolion. Esa. 43. 2. 1 Petr. 1. 7.

10. Pechodau o amrywiol fath ydynt yn tebygu i dân; y maent yn ymledu, yn niweidiol, ac yn ddinystriol. Esa. 9. 18. a 50. 11. Diar. 16. 27. Edr. ABEL, ABIHU, ABRAHAM, ALLOR, CYSEGRU, GIDEON, LLOSGI, NADAB, TEML.

TANACH. Jos. 21. 25. Edr. TAANACH.

TANGNEFEDD—U—WR, (tanc-nef) heddwch, llonyddwch, esmwythdra.—1. Heddwch a chymmod â Duw trwy Grist, yr hwn yw yr iawn dros ein pechodau ni, a thrwy hynny ein tangnefedd ni. Eph. 2. 14.—2. Heddwch cydwytbod a meddwl, trwy gredu yn Nghrist. Rhuf. 14. 17.—3. Heddwch a chytundeb cariadus rhwng brodyr Cristionogol, a diogelwch rhag gelynon. Diar. 16. 7. Gal. 6. 22. 'Efe a â i dangnefedd'; sef i gyflawn esmwythder a dedwyddwch. Esa. 57. 2.

'Ac ar y ddaear tangnefedd.' Luc 3. 14. Nid peth bach yw bod tangnefedd ar y ddaear, lle y mae cymaint o achos anffuddlonrwydd; ond Crist a'i aberth a wrth-weithredodd y cwbl: am fod Crist ar y ddaear, y mae digonol achos tangnefedd ar y ddaear. Rhaid bod tangnefedd yn y nef tu ag at y ddaear, cyn y dichon bod tangnefedd ar y ddaear. Trwy ddattod gweithredoedd y diafol, myn dangnefedd i ddynion. Luc 19. 38.

'Mab tangnefedd'; sef un heddychol, yn caru yr efengyl, ac yn derbyn ei chenadon yn llawen, er cariad ati, a'r awdwr o honi. Yn gyffelyb y gelwir rhai, plant anuffudd-dod—digofaint—Belial. Eph. 1. 2, 3. 1 Petr. 1. 14. 1 Sam. 25. 17.

'Efengylu tangnefedd,' yw pregethu efengyl y tangnefedd; neu gyhoeddi ffordd tangnefedd trwy Grist. Nid oes neb yn gwir bregethu yr efengyl, heb ei phregethu fel yn dadguddio ffordd o dangnefedd a chymmod â Duw. Rhuf. 10. 15. Edr. EFENGYL, HEDDWCH, TRWYSOG.

TANHUMETH, תנחומת [*dyddlanwch*, neu *edifeirwch*] tad Seraiah, un o dywysogion y lluoedd pan gymerwyd Jerusalem gan y Caldeaid. Jer. 40. 8.

TANLLWYTH, (tân-llwyth) tân mawr ffamillyd.—'Minnau a wnafei i thanllwyth yn fawr.' Ezec. 24. 9. Sef ei chospedigaeth yn drwm ac ofnadwy.

TANLLYD.—Gelwir pob peth yn danllyd a fyddo yn ddychrynlyd, yn boenus, yn helygius, yn niweidiol, ac yn ddinystriol; megys digofaint Duw, Heb. 10. 27.—temtasynnau y diafol, a phrofedigaethau y saint. Eph. 6. 16. 1 Petr. 4. 12. Edr. CLEDDYF, CYFRATH, ELIAS, FFWRN, LLYN, PICELL, PROFEDIGAETH, PUTAIN, SARPH, TARIAN.

TANT, TANNAU, (tan) cynhyrfaid byrbwyll, gloses, ing, ymguro, iels boethlyd, mympwy, gwamalder; llinyn; tant tely. 1 Sam. 18. 6. Ps. 150. 4.—Tannau o lawenydd, sef cyrch disymwth o lawenydd:—tannau gwylltion, sef cyrch-wyllt y nwyddau:—tannau dolur, sef gloesion:—tannau poethion:—tannau yr ewnrew, &c.

TAPPUAH, תפוא [*afal*] 1. Dinas yn perthyn i

Ephraim. Jos. 16. 8.—2. Dinas yn Judah. Jos. 15. 34. Hwyraich yr un a Beth-Tappuah. Adn. 63.

TAPHATH, merch Solomon, yr hon a roddodd ei thad yn wraig i fab Abinadab, yr hwn oedd y llywydd ar holl ardal Dor. 1 Bren. 4. 11.

TARAH, un o wersyllfaoedd Israel yn yr anialwch. Num. 33. 37.

TARALAH, תְּרַלָּה [*holwr*] dinas yn rhandir Benjamin. Jos. 18. 27.

TARAN—AU, (tar) *Gwydd*. TORAN; *Llad*. TRO-NITRU: tyrfau, trwst, trwy wybrol; trwst a wneir yn y parthau isaf o'r wybr, trwy daran-doriad cymylau, gwedi eu gorlenwi â thân trydanol (*electrical fire*). Ar ol llawer o wahanol feddylliau gan y gwybyddion am y taranau, a'r achos o honynt, yn nghyflech A. D. 1752, cafwyd allan, trwy broffion aml ac eglur, fod cyffelybrwydd a pherthynas neillduol rhwng tân y taranau a'r hyn a eilw y doethion dysgedig, trydan-iaeth (*electricity*) sef y ddyfais o dynu tân o'r ddaear at gorph dyn; a bod y tân hwn a'r tân sydd yn y cymylau taranllyd, yn *gubli o'r un natur*. Dr Franklin, yn America, a ddychymygodd farcutan papur, â gwtalen, neu edef o haiarn fain yn ei ben; dyrchafodd hwn i'r cymylau yn amser taranau, ac a dynodd dân o'r cwmwl i'r phiol berthynol i'r peiriant oedd yn tynu tân o'r ddaear, ac a'i llanwodd o'r cymylau a'r un fath dân ag o'r ddaear. Hyn a wnaeth yn Mehefin, 1752.

—Dau gwmwl, un yn llawn o'r tân hwn, a'r lall yn wag o hono, yn taro yn erbyn eu gilydd, ac arloes- iad y tân trwy hyny, sydd yn peri y mellit a'r taranau. Y tân hwn a esgyn o'r ddaear, yr hon sydd yn dra llawn o hono, i'r cymylau, y rhai a'i cynnwysant, ac a'i dygant o'r naill fan i'r lall, lle y byddo angen am dan. Pan y byddo y cwmwl wedi ei orlenwi â'r tân, gollwng ef allan yn y modd hwn i'r ddaear, yn gyffredinol mewn manau lle y mae angen am fwy o hono. Er fod rhai pethau yn dra eglur trwy broffion, etto y mae mwy o ddirgeledigaethau heb eu gwybod nag a wyddis mewn perthynas i hyn.

Y man mwyaf diogel rhag niwed oddiwrth y mellit mewn ystafell, ydyw eistedd ar un gadair, a'r traed ar gndair arall. Neu ar ddau neu dri o welyau gwedi eu plygu ar eu gilydd, a'r gadair arnynt i eistedd: ond y mae gwely crog, neu wely morwr, yn well na hyny. Gwell na'r cwbl ydyw diod-gell dan y ddaear. Yn y maes, y lle diogelaf ydyw o fewn ychydig latheni at goeden, ond nid dan. Y mae dillad gwlybion yn ddiogelach na sychion.

Gellir barnu am agosrwydd neu bellter y daran, wrth yr amser y bydd y sŵn yn cyrhaedd ein clustiau gwedi i'n llygaid ganfod goleuni y fellten. Y ddau a ddygwydd ar unwaith, ond cyflymach ydyw y goleuni na'r sŵn yn dyfod atom. Gan hyny, os bydd y sŵn yn hir ar ol y goleuni, mae y cwmwl taranllyd yn mhelli; ond os yn fuan, mae yn agos.

Y mae hanesion creadwrydd yn ddisgyniad haiarn a cheryg mawrion yn amryw barthau o'r byd yn amser taranau. Dywed Juli-Sealger fod ganddo yn ei fedd- iant ddarn o haiarn a syrthiodd yn Savoy. Cardan a rydd hanes am 1200 o geryg a syrthiasant o'r nefoedd, rhai yn pwyso 30 pwy, eraill 40 pwy, ac un 120 pwy, oll yn galed, ac o liw haiarnadd.

Rhydd Elihu ddesgrifad hardd a godidog o'r taranau, yn Job 37. 1—4. Heb sylwi ar all achosion, er bod Duw yn gweithredu trwy y rhai hyny, y mae yn clywed llais Duw ynddnt yn ofnadwy, a'i galon yn crynu ac yn dychlamo o'i lle.—Yn Ps. xxix, gesyd y Psalmydd allan, mewn cân ardderchog, oruchder llywodraeth a mawredd gallu anfeidrol Duw yn y taranau; y sŵn dychnrallyd, a'u heffesthiau ofnadwy, y rhai a eilw efe, 'llef Duw.'—Cyffelybir pregethiad yr efengyl i daranau, am fod Duw yn cyffroi dynion,

ac yn dangos ei fawredd trwyddi. Marc 3. 17. Dat. 14. 2. a 19. 6.—Cystuddiau a thralodau dinystriol hefyd, a gyffelybir i daranau; y mae Duw trwyddynt hwy yn dychrynu dynion, ac yn dangos ei fawredd ofnadwy ei hun. Esa. 29. 6.—Y 'mellit, a'r taranau, a'r lleisiau, yn dyfod allan o'r orsedd-fainc,' a arwydd- ant anfeidrol fawredd yr Arglwydd, yn ei amrywiod oruchwyliaethau ofnadwy tu ag at ddyinion yn y byd. Dat. 4. 5. Cymh. pen. 8. 5. a 10 3, 4. a 11. 19. a 16. 18. Exod. 19. 16.—'Taranau cadernid Duw,' a arwydda mawredd ac ardderchogrwydd yr Arglwydd, ac effeithioldeb ei holl weithrediad. Job 26. 14.—'Yn nirgelwch y daran.' Psalm 77. 18. Edr. DIR- GELWCH.

'Meibion y daran.' Marc 3. 17. Rhoddodd yr Ar- glwydd Iesu yr enw Boanerges, sef *meibion y daran*, ar Iago a Ioan, nid am eu bod hwy yn arswydus a dy- chrynlyd yn eu dull yn gweini y gair, rhagor y lleill o'r apostolion; ond i grybwyll am y nerthoedd budd- uoliaethus a fyddai yn gweithredu trwy eu gweind- ogaeth, a'r gwyrtiau mawrion a wnaent gyda hyny i ddelwi a gwaradwyddo gelynyon yr efengyl. Y mae hyn yn ymddangos yn fwy rhwymol achos o roddi yr enwau arnynt, os ystyrir mwyneidd-dra ysbryd Ioan, a'i ddull tirion o ysgrifenu.

TARDD—U, (tar) ffrydio, rhedeg allan, blaguro, egino, tyfu, dechreu tyfu. Priodolir tarddu i dddw, neu i laswellt, neu ŷd. Gen. 41. 6. Deut. 8. 7. Joel 2. 22. Ioan 4. 14.

TARF—U, (tar) gyru ymaith, cadw oddiwrth, dy- chrynu, gwasgaru. Genesis 15. 11. Deut. 28. 26. Esa. 13. 14. Zech. 1. 21.

TARAW—YDD—WR, (tar) *Gr. τρωαω (trawo)* curo, pwyo, cnithio.—1. Curo. Marc 14. 65.—2. Cystuddio, cospi. Esa. 1. 5. a 53. 4, 8.—3. Tar- awydd ydyw un parod i daraw am ychydig neu ddim achos. Titus 1. 7. Edr. DYNOD.

'Ni'ith dery yr haul y dydd, na'r lleusd y nos.' Ps. 121. 6. Y mae yr hanes canlynol yn rhoddi eglurhad goleu a boddlongar ar y geiriau hyn:—'Yn un parth o'r wlad, yn agos i Benares, dros gant o bobl a fuont feirw y tymhor hwn, gwedi eu haul-daro. Yn hyn cawsom ni drugaredd fawr; er bod y teulu mor lli- osog, ni tharawyd ond tri o'n hysgoleigion, ac adfer- wyd hwynt mewn ychydig ddyddiau.' Gwel *Per- iodical Account of the Baptist Missions, part 15*. Nid anaml y bydd rhai yn cael eu taraw i lawr, os nid yn farw, yn Ffrainc, a pharthau eraill o Ewrop, os dygwyyd i'w penau ddyfod i lewen (*focus*) yr haul, ar ddydd gwresog yn yr haf. Mae Duw yn ddogelwch digonol i'w bobl rhag pob peth.

TARIAN—AU, (tar) bwced, aes, ysgwyd, astalch. Y mae dau air Hebraeg am darian, sef מְגֵן (*mgen*) a צָנָה (*tsane*). Nid hawdd nodi y gwahaniaeth rhyng- ddynt; ond mae yn eglur fod מְגֵן *tarian*, yn fwy na'r בּוּצֵל *buaced*, oddiwrth 1 Bren. 10. 16, 17. 2 Cron. 9. 15, 16. Cymh. 1 Sam. 17. 7, 41. Ps. 5. 12. Yr yd- oedd tarianau Solomon yn cynnwys chwe chant o siclau o aur; ond nid ydoedd y bucedau yn cynnwys ond tri chant. Hwyraich mai yr holl wahaniaeth oedd, fod un yn fwy na'r lall; neu fod oddf neu foglyn pigfain, neu â phicell ynddo, ar ganol y darian, nid yn unig i dafu ymaith arfau y gelynyon, ond hefyd yn ddefnydd- iol i'w gwthio hwynt âg ef. Deryn o arfoglaeth am- ddiffynol ydoedd y darian, a ddygent yn y llaw aswy, i droi ymaith ergydion saethau, cleddyf, neu waefion. Eu defnydd cyffredin ydoedd darnau o fyrdau celyd, gwedi eu gorchuddio â phlygiadau o grwyn; weithiau gwannaent hwynt o aur, arian, pres, &c. Crogai y buddugoliaethwyr, weithiau, brif darianau eu gelynyon yn eu temlau, neu dyrau, fel arwyddion buddugol- iaethus. Yr ydoedd yn nhŵr Dafydd, fil o honynt,

'i gyd yn eastyloch y cedyrn.' Can. 4. 4. Gwnaeth Solomon ddau cant o'r mwya, a thri chant o darianau lli, o aur dilyn, ac a'u crogodd hwynt yn nhŷ coedwig Libanus, i'w dwyn, tebygol, gan ei wyr o gard ar ryw achosion arbenig. Sisac brenia yr Aipht a gymerodd y rhai hyn ymait, a Rehobam a wnaeth rai pres yn eu lle. 1 Bren. 10. 16, 17. a 14. 26, 27.

Gwaith Duw yn ymaffyd yn y darian a'r astalch, a arwydda rhag-barotoad rhagluniaethol er diogelwch a chymhorth ei bobl, a dinystr ei elynion. Ps. 35. 2.

Duw a'i wirionedd ydyw tarian ac astalch ei bobl; sef eu hunig amddiffynfa a'u diogelwch. Trwy gyflawni ei addewidion y mae yn eu diogelwch; a ffydd yn y gwirioneddau dwyfol sydd yn troi ymait, neu yn diffoddi holl bicellau tanllyd y fall. Ps. 5. 12. a 18. 2, 35. a 21. 4. a 39. 20. a 84. 11, &c. Gen. 15. 1. Eph. 6. 16. Edr. DIFFODD, PICELL. Adlewidion Duw, a'r holl wirioneddau dwyfol, ydyw y 'tarianau fil' sydd yn crogi wrth wddf yr eglwys; sef yn ngafael ei ffydd, yn barod i'w defnyddio wrth raid; y rhai hyn oeddynt estylech holl gedyrn Duw yn mhob oes, ac y maent etto yn parhau wrth wddf y wir eglwys, ac nid ymladd âg arfau eraill. Can. 4. 4.

Gelwir swyddwyr gwladol hefyd wrth yr enw hwn, o herwydd eu gwaith yn amddiffyn trigolion y ddaear rhag gorthrymder a thrais. Ps. 47. 9.

'Efe a réd yn y gwddf iddo ef, trwy dewdwr tōrau ei darianau.' Job 15. 26. Darluniad ydyw y geriau hyn o ddyd yn ymosod mewn ymladdfa ar un arall; yr un fath y mae cawri uffern, sef annuwolion celyd galon, yn ymosod yn rhyfys yn erbyn Duw; rhedant ar ei wddf, neu a'u gyddfau amhlygedig, yn ddiarswyd; ar dewdwr tōrau ei darianau. 'On the thick bosses of his bucklers.' Saes. Ar foglynau tewion ei darianau. Yr oedd boglynau ar y tarianau gynt, er harddwch iddynt, ac un ar y canol, & phicell lem ynddo; ac os gwasgal un yn agos at y boglyn uchel hwn, y bicell ynddo a'i brathai ac a'i barchollai ef. Ond yr annuwol a ymosoda yn rhyfys fel hyn yn erbyn y Duw mawr, er ei niwed a'i ddinystr tragrydddol ei hun. Dengys y geriau hyn yn hyfnod i ba raddau y dichon dynion ymgaeldu yn rhyfys ac yn gabledus yn erbyn Duw, er ei fod i'w dinystr dychrynllyd eu hunain.

TARIO, (tar) cyffwrdd, taro yn erbyn; aros, trigo, gohirio.—'Ac efe a darioedd gyd âg ef dridiau.' Barn. 10. 4. 1 Tim. 3. 15.

TARTH—OEDD—I, (tar) Heb. *צֶטֶרֶת* (*cetoreth*); ager, agerdd, mygdarth, chwysigenau neu ronynau bychain o ddwfr wedi eu llenwi âg awyr, trwy wres yn dyrchafu i ryw uchder yw y ffurfafen, yw tarth; yno y cynnellr hwynt gan bwysau corph yr awyr nes dychwelant i'r ddaear yn wllth, gwlaw, tarth, &c. Cydgaglad o honynt ydyw y cymylau. Edr. CWMWL, GWLAW, GWLITH. Mae llawer mwy o wlybwr yn esgyn yn dath nag sydd yn disgyn yn wlaw.—Barnedigeatbau Duw, neu y mwg yn esgyn wrth losgi Jerusalem, a elwir yn 'dath mwg.' Actau 2. 19.

Bywyd dyn sydd fel tarth, yn ddiaylweidd, yn fyr, ac yn hawdd ei ddistrywio. 'Canys beth ydyw eich einioes chi? Canys tarth ydyw, yr hwn sy dros ychydig yn ymddngos, ac wedi hyn yn diflanu.' Iago 4. 14. Llauer o ddarluniadau hardd sydd wedi eu rhoddi gan brydyddion ac eraill, o fydras, ansicrwydd, ac anwad-alwch bywyd dyn. Cyffelyba Homer (*Iliad* 6.) ol-ynol ddilyniad cenedlaethau dynolwyr, i ddail y coed, y rhai a syrthiant yn yr Hydref, a rhai newyddion yn dyfod allan y gwanyw canlynol. Felly y defnyddir yr un gyffelybiaeth yn hardd yn Ecclesiasticus 14. 18. 'Fel o'r dail gleision ar bren brigog y mae rhai yn syrthio, a rhai yn tori allan; felly y mae cenedlaeth cig a gwaed, y naill sydd yn marw, a'r llall yn geni.' Esaiah ymadroddus a gymhara fywyd dyn i flod un y

maes (pen. 40. 6, 7.) 'Pob enawd sydd wellt, a'i holl oddidogrwydd fel blodeuyn y maes: gwywa y gwelt-yn, syrth y blodeuyn; canys Ysbyrd yr Arglwydd a chwythodd arno: gwellt yn ddiâu yw y bobl.' Defnyddia fago yr un gyffelybiaeth, pen. 1. 10, 11. Ond nid oes mewn un awdwr gyffelybiaeth mwy hardd i'w chael na hon, i osod allan fydras ac ansicrwydd bywyd. Y mae fel tarth neu fwg, yr hwn sydd dros ychydig yn ymddngos, ac wedi hyn yn diflanu, tra byddom yn edrych arno.

TARSIS, *תַּרְשִׁישׁ* [*cylich dysglaer, neu lle oaled*].

1. All fab Jafan, yr hwn, tebygol, a sylfaenodd Tarsis yn Silicia, lle genedigol Paul. Gen. 10. 4. 1 Cron. 1. 7.—2. Un o bennaethiaid Persia. Esther 1. 14.

3. Mab Bilhan. 1 Cron. 7. 10.—4. Tebygol fod amryw loedd o'r enw hwn. Tarsis yn Cilicia ydoedd y nesaf i wlad Canaan a wyddom am dani. Prif ddinas y wlad ydoedd, ac wedi ei hadeiladu ar yr afon Cydnus, yn nghylch chwe milltir o'r môr; ac a adeiladwyd, medd Strabo, gan Sardanapulus, brenin Assyria. Ydwedir ei bod yn cystadlu âg Athen ac Alexandria mewn dysg a gywboedath.—Rhoddodd Julius Cesar yr un fraint iddi hi ag i Rufain; am hyn y dywed Paul, 'ei eni yn freiniol.' Act. 22. 28. O barch i'r ymerawdwr galwyd hi Juliolopolis. Barna rhai mai i hon y ffordd Jonah; eraill a farnant mai Tarsis yn Hispaen a feddylir. Y diweddar sydd debycaf, 1. O herwydd nad oedd Tarsis yn Cilicia yn borthladd, nac yn agos iawn i'r môr; am hyn nis gellid yn addas ddywedyd fod llong yn mynd yno. Jonah 1. 3.—2. Yr oedd Tarsis yn Cilicia yn nes i Ninifeh na Judea; wrth ffol yno, gan hynny, yr oedd yn nesau at, yn lle ffol oddiwrth y ddinas, yr oedd yn anwyllysgar i ddwyn cenadwri ati. Planwyd Cristionogaeth yn Tarsis yn Cilicia, yn foreu, gan Paul, ac a barhaodd mewn rhyw lun hyd heddyw yno.—Gellir meddwl yr arwydda Tarsis hefyd, Carthage yn Affric, neu Tartessus yn yr Hispaen, canys ofer a fusai i'r Tyriaid ffol rhag Nebuchodonosor neu Alexander, i Tarsis yn Cilicia. Esa. 23. 6.—Barna Hiller, mai wrth Tarsis y meddylir gwlad y Celte, neu Gaul, Hispaen. Ps. 72. 10.—

Amlwg yw, rhaid bod rhyw Darsis arall, lle yr oedd Solomon yn anfon ei longau ar fordaith o'r Môr Coch, ac y cychwynodd Jehosphat wneuthur o Ezion-Gaber. Rhaid bod y Tarsis hon ar gyffiniau dwyreiniol Affric, yr India, neu yn agos i wlad Ophir. 1 Bren. 10. 22. 2 Cron. 20. 36. Jer. 10. 9. Y mae Barchart o'r farn mai Penrhyn Cory, yn ynyys Ceylon, ydoedd Tarsis Solomon, yr hon ydoedd Ophir yn ol ei feddlw ef. Ond eraill ydynt o'r farn yn gryf mai Tarsis yn yr Hispaen ydoedd, ac iddynt gylchu Penrhyn deheu Affric (*Cape of Good Hope*) yn eu mordaith yno, ac yn ol yr un ffordd. Rhydd hyn reswm am hir amser eu mordaith. Yr oedd yr holl bethau a ddygasant yn ol gyda hwynt o'u mordaith i'w cael yn yr Hispaen, ac ar gyffiniau Affric. Gwel *Nature Displayed*, gan yr Abbe Pluche, vol. iv, dial. 2. J. D. Michaelis, *Specielegium Geograph. Hebr. Exter.*, p. 18, &c. Am eu bod i gychwyn, medd yr Esgob Lowth, o Ezion-Gaber ar y Môr Coch, rhaid eu bod yn bwriadu cychlynu Affric; canys yr ydoedd yn dair blynedd o fordaith (2 Cron. 9. 21.) a dygasant ar u Ophir, (hwyrach o gyffiniau Arabia) arian o Tartessus, ifori, epaod, a phaenod o Affric. Dilys i'r Aiphtiaid, yn amser Pharaoh Necho, gyflawni y fordaith hon: (Herodot. iv.) cychwynasant o'r Môr Coch, a dychwelasant ar hyd Môr y Canoldir, mewn yspaid tair blynedd; yr un amser ag y bu gweision Solomon. Y mae Pliny yn rhoddi hanes hefyd fod y fordaith hon yn cael ei chyflawni cyn ei amser ef. Gwel *Nat. Hist.* 11, 67. Lowth ar Esa. 2. 13—16.

Wrth 'longau Tarsis,' meddylir, medd Dr Lowth, trwy drawsnewad, llongau yn gyffredinol, yn enwedig

y rhai a ddefnyddient i ddwyn marchnadaeth yn mlaen rhwng gwledydd pellenig; felly Tarsis oedd y farchnad fwyaf nodedig yn y byd y dyddiau hyny, ac yr oedd y Pheniciaid yn hygyrchu iddi yn yr hen oesoedd, ac yr oedd yn ffynon cyfoeth i wlad Judea, a'r gwledydd cylchynol. Am Tarsis cytuna y dysgedigion mai Tartessus yn yr Hispaen ydoedd, wrth aber yr afon Bectis; o ba le y dygodd y Pheniciaid (y rhai a ddechreuasant farchnadaeth yno) arian ac aur, oedd yn helaeth yno yr amser hwnw. Jer. 10. 9. Eze. 27. 12. Ac yn estyn eu mordeithiau yn mhellach i'r Cassiterides, sef ynysoedd Sicily, a Chernyw, a ddygasant oddi yno blwm a thin. Gwel Bochart, *Canaan 1, cap. 30.* Huet, *Hist. De Commerce.*

TARTAC, תרתק [rhwymedig] eilun-dduw yr Af-iaid. 2 Bren. 17. 31.

TARTAN, תרתן [chuciliwr] un o dywysogion Senacherib. 2 Bren. 18. 17. Esa. 20. 1. Edr. SENACHERIB.

TARW, TEIRW, (tar) *Heb.* שור (*sor*) *Llad.* TAURUS: bitolws, ŷch cryf, ŷch diddyspaddedig. Tarw trefgordd, sef tarw a gedwir gan dref ddegwm; tarw trin, tarw cad, tarw byddin.

Nerth tarw yn ei ddwyfron. *Diar.*

Nid oedd yr Iudewon yn dyspadd un math o anifelliaid, ac nid ydyw y Mahometaniaid hyd heddyw. Gan hyny yr oedd eu bychain oll yn deirw. Heblaw y rhai gwâr, doflon, y mae rhai anwar, gwylltion, cyffym, creulawn, yn trigo mewn coedydd mawrion, yn Livonia ac Ethiopia. Rhai o honynt a ddofir; a thrwy roddi torch haiarn am eu trwynau, a ddarostyngir i dynu yr aradr; ond glyna eu gwylltineb naturiol wrthyn mewn graidd er pob triniaeth. Rheda llawer o deirw yn wylltion yn America.

Yr oeddynt yn lân dan y gyfraith.—Dynion drygonus, yn enwedig tywysogion, llywodraethwyr, a gwyr mawrion, a elwir teirw, gwrrd deirw, lloi. Pa. 68. 30. Jer. 21. 18. Fel teirw anwar, maent yn gryffion, yn greulawn, yn anhydryn, ac yn niweidiol. Blaenoriaid yr Iudewon, yn gryffion fel teirw, a gylchynasant Grist, yr Oen diniwed. 'Teirw lawer a'm cylchynasant,' medd efe, 'gwrrd deirw Basan a'm hamgylchynasant.' Pa. 22. 12.—Dynion anesmwyth ac anniddig mewn profedigaeth, a gyffelybir i 'darw gwyllt mewn magl.' Maent yn rhoi ac yn bygnad, ond nid yw eu holl anesmwythder ond yn eu gwneyd yn fwy diogel. Esa. 51. 20. Edr. BUWCH, LLO, YCH.

TASEL, (tas) rhidens, eddi, amaerwy, gwregys si-dan, siob, tusw o eddi.—'Trwsiais fy ngwely á chortynau, ac á thaselau, a lleiniau o lin yr Aiph.' *Diar.* 7. 16. Dr M. Edr. GWELY, LLENI.

TASG—OEDD—U, (tás) *Llad.* TAXARE: prisiad sefydledig; gwaith-ddogn, gorchwyl, ysgar; dogni, penodi gwaith. Exod. 5. 14.

TATNAI, תתני [rhodduer] tywysog Samaria, a'r wlad tu yma i'r Iorddonen, yr hwn a wrthwynebodd adeiladu yr all deml, a muriau Jerusalem. Ezra 5. 6.

TAU, rhagenw; (ta) yr eiddot ti; y tŷ tau, dy dŷ, y tad tau, dy dad.—'A'r oll vau yyn tau, a'r tau yyn vau.' W. S. Ioan 17. 10.

TAW, cysylltair; (ta) mai.—'A phan wybu taw o gyvoeth Herod yr hanoedd, ef ei danvones at Herod.' W. S. Luc 23. 7.

TAW, TAU, TEWI, (ta) gosteg, tawelwch, llonyddwch; dystewi, bod heb sôn, bod heb yngan, gostegu, bod yn diddirwst. 2 Sam. 13. 20. Luc 19. 40. 2 Bren. 7. 9. Edr. DYSTAW, GOSTEG.

TAWDD, TODDION, (taw) dadmer, dadlaith; meroli, dadleithaw, ymmoddi.—1. Llunleiddio mettel.

Delw dawdd ydyw un a wneir trwy doddi mettel mewn drychiaden. Eze. 22. 22. Exod. 32. 4.—2. Lleihau, a difa, fel eira yn meroli. 1 Sam. 14. 16.—3. Llesmeirio a diffygio. Ps. 119. 28. Exod. 15. 15. Jos. 2. 11.

Y ddaear a'r mynyddoedd 'yn toddi o flaen yr Arglwydd,' a arwydda toddiad y delid ar ben mynydd Sinai gan y tân mawr yno—darostyngiad neu ddinystriad y ddaear, neu y brynau, gan daranau a daeargrynfâu—a darostyngiad gelynyon Duw, er mor sefydlog a chedyrn y byddont. Barn. 5. 5. Pa. 46. 6. a 97. 5. Esa. 64. 1, 2.

TAWDD—LESTR, yw llestr i doddi ynddo. *Diar.* 17. 3. a 27. 21.

TAWEL—WCH, (taw-el) dystaw, esmwyth, llonydd; dystawrwydd; llonyddwch.—'Dyfroedd tawel,' sef dyfroedd dystaw, esmwyth, mewn cyferbyniad i lif-eiriant, rhaiadr, rhyferthwy; yn arwyddo yn allegaw, tangnefedd, diogelwch, a dyddianwch. Ps. 23. 2.—Duw sydd Arglwydd ar yr ystwrwydd o bob math, ac a ddichon eu gwneyd yn dawel. Ps. 107. 29. Luc 8. 24. Mat. 8. 26. Edr. DYSTAW.

TEBA, טבה [Uofruddiaeth] mab Nachor o'i ordd-erch Reumah. Gen. 22. 24.

TEBALIAH, טבליה [golchiad yr Arghwydd] mab Hosab, un o'r porthorion yn y deml. 1 Cron. 26. 11.

TEBETHI, enw Babilonadd ar y degfed mis Hebr-eaidd, yn cyfateb i'n Rhagfyr ni. Esther 2. 16.

TEBYG—OL—I, (teb) cyffelyb, eilfydd, hafal, cy-hafal, cyfryw, un-wedd, un-fath.—'Pwy, O Dduw, sydd debyg i ti?' Pa. 71. 19. Nid oes neb yn debyg i Dduw yn ei hanfod.—1. Yn hanfodi o hono ei hun; yn anddibynol; yn ddiidechreu; o angenrheidrwydd; yn ddifedur, ac yn ddiderfyn.—2. Nid oes neb yn tebygu iddo yn ei weithredoedd, o ran eu mawredd—eu doethineb—eu cywreinerwydd—a'r dybenion o hon-unt. Mae Duw yn gweithredu o'i ben—arglwyddiaeth, gyd âg anfeidrol hawsdra, ac i'r dybenion doethaf.—3. Nid oes neb yn tebygu iddo yn ei briodoliaethau—sef ei ddoethineb, ei gariad, ei ras, ei drugaredd, ei sancteiddrwydd, &c. Y maent yn hanfodol, yn bur a digymysg, ac yn ddifedur a diderfyn. Edr. CYFFEL-YS, DELW, GWEDD.

TECEL, תכל [pwywydd ef] un o'r gelriau a ysgrif-enwyd ar galchiad y pared yn ngwledd fawr Belsassar; yn arwyddo ei fod wedi ei bwysio, a'i gael yn brin, am hyny fod ei ddiwedd gwedi nesáu; yr oedd i gael ei farwolaethu y noson hono. Dan. 5. 25.

TECOA, תקועה [udgorn] dinas hyfryd yn Judah, yn nghylch deuddeg milltir o Jerusalem, a adeiladwyd gan Assur. Yr oedd anialwch yn agos ati yn cyrhaedd hyd at y Môr Marw. 1 Cron. 2. 24. a 4. 5. Gwraig weddw a ddaeth o'r ddinas hon, ac a annogodd Dafydd i adalw Absalom. 2 Sam. xiv. Rehoboam a'i had-gyweiriodd, ac a'i cadarnhaodd. 2 Cron. 11. 6. Yn agos iddi y dinystriodd gelynyon Jehosaphat eu gilydd. 2 Cron. 20. 20—23. Bugail yn Tecoa ydoedd Amos y prophwyd. Amos 1. 1.—Hwyrach fod Tecoa arall o du y gogledd i Jerusalem. Jer. 6. 1.

TEG—ACH—WCH, (te-eg) eglur, eglur-loyw, digwmwl, tawel-glaer, dilyn, prydwedol, prydu, gol-ygus, pefr, tiron; teledigrwydd.—'Teacach ydwyt na meibion dynion.' Ps. 45. 2. Teacach o ran ei berson, ei swyddau, ei berthynasau, a'i weithredoedd. Dyn yw, i.e. a Duw hefyd! Ni thwybodd yn drais fod yn ogyfuwch á Duw; am hyny y rhagora ar baw cread-igol. Yn ei holl swyddau a'i berthynasau, ni bu, ac ni bydd neb o'i fath: gwnaeth waith fel prophwyd,

hrenin, ac offeiriad, nas gallasai neb arall byth ei gwblhau. Er bod eraill yn y swyddau hyn, y mae efe yn decaeth, ac yn rhagori yn anfeldrol arnynt hwy oll. Tecach hefyd yn mhob perthynas; medr gydymdeimlo, tosturio, a chynorthwyo, tu hwnt i bawb eraill a fu ág enw perthynas arno; ac y mae yn fyw pan fyddo pawb eraill gwedi ein gadael. Credu ei fod yn cyfateb i'r dystiolaeth hon am dano, yn 1. A was i ni ei garu a'i ddyrchafu uwchlaw pawb eraill.—2. Ymfoddloni ac ymhyfydu ynddo yn wyneb y pallod o bawb a phob peth arall.—3. Ac a wna i ni ymdrech am i eraill gael ei wir adnabod, i gael iechydwrïaeth ynddo. Diffyg credu y dystiolaeth hon sydd yn peri pallod ar bob peth arall.

Gelw Crist ei eglwys, 'Y decaf o'r gwragedd.' Can. 1. 8, 15. a 2. 14. a 4. 1, 7. a 5. 9. a 6. 1. 1 Ioan 3. 9. 2 Sam. 23. 4. Diar. 4. 18. Efe ei hun a'i luddurnodd ac a'i harddodd hi; ac onidê, ni buasai harddwch yn perthyn iddi. Eze. 16. 4, &c. 1 Cor. 1. 30. Mae ei chyflawnder dwyfol, ei fydd, ei chariad, ei hufudd-dod, ei hordinhadau, ei chyfarfodydd, yn harddwch yn bresennol; ond bydd etto yn fwy hardd, sef heb na brycheuyn na chrychni, na dim o'r cyfryw. Eph. 5. 27. Cyflawnder a sancteiddrwydd ydyw yr unig degwch o gyfrif gyda Duw, ac a dylai fod gyda dynion; ac mae y diffyg o'r rhai hyn yn anharddwch pechadurus a ffaidd.

TEILWNG—YNGDOD, (tal-wng) gwiw, addas, cymhwys, cymhesur, gweddol; dyledus, rhyglyddus; urddas, parch, anrhydedd a haeddo un, uchel-fraint, cymeriad.—1. Y mae yr Arglwydd Iesu yn deilwng o anrhydedd, gogoniant, ac addollad; y mae yn eu rhyglyddu, ac y maent yn gwbl addas iddo o ran yr hyn ydyw yn ei Berson, ac o ran ei waith pwysfawr. Dat. 4. 11. a 5. 9, 12.—2. Nid ydyw y byd yn deilwng o'r duwiolion; nid yw yn haeddu eu presennoldeb a'u defnyddioldeb; nid ydyw annuwiolion erlidig-aethus ddim yn deilwng o gymdeithas sanctaidd y duwiolion; nac yn deilwng o'r trugareddau a'r bendithion sydd yn nglŷn wrthynt, ac yn cydfyned â hwynt lle bynag y maent yn cael heddych a llynyddwch. Heb. 11. 38.—3. Y mae annuwiolion yn haeddu barnedigathaau trymaf Duw. Dat. 16. 2. Eesaih 26. 21. Y mae teilyngdod yn rhagflaenu pob cospedigaeth oddiwrth yr Arglwydd.—4. Rhodio yn deilwng i'r Arglwydd, yw rhodio yn addas, ac yn gyfatebol i'r hyn yw yr Arglwydd, sef yn ystyriol, yn ddoeth, ac yn sanctaidd. Eph. 4. 1. Col. 1. 10. 1 The. 2. 12.—5. Yn nghyflawnder Crist, ac wedi eu sancteiddio trwy ei Ysbyrd, mae y saint yn deilwng; sef yn addas ac yn gymhlwys i ogouiant ufol. Luc 21. 36. Dat. 3. 4.

TEIMLO—AD—WY, (teiml) profi, clywed, synied, palfalu; syniadwy. Edr. CLYWED, CYD-DDY-ODDEF, YMBALFALU.—'Ni ddathoch at y mynydd teimladwy.' Heb. 12. 18. Mynydd Sinai, lle y rhoddwyd y gyfraith. Mynydd teimladwy y gellw yr apostol ef mewn cyferbyniad i fynydd Sion a'r Jerusalem nefol, i ddangos, 1. Mor isael a daerol ydoedd goruchwyliaeth Moses mewn cymhariaeth i'r efengyl. Cyboeddwyd un ar fynydd teimladwy, cyhoeddwyd y llall o'r nefoedd. Adn. 25.—2. I ddangos y caethiwed yr ydoedd y bobl ynddo, gwaharddwg iddynt dan berlyg bywyd gymaint a chyffwrdd â'r mynydd; yr ydoedd arwyddion y presennoldeb dwyfol arno. Edr. SION.

TEISEN—AU, (tais) aflrladen, torthig, chwlog, bara miod. Edr. BARA.—Teisenu offrymedig i'r Arglwydd oeddnt wedi eu gwneuthur o beillied gwenith, cymysgedig ág olew. Exod. 29. 2. 'Ephraim sydd fel teisen heb ei throï.' Hos. 7. 8. Un peth y naill ochr, a pheth arall yr ochr arall.

Gwedi ei llosgi ar y wyneb, ac yn does yn y gwaelod. Darluniad addas o un yn llawn anghydweddiad ac anghysondeb. Felly yr ydoedd Israel yn ynddianu y prophwyd; addolwyr IEROFAM mewn profess, ond yn dilyn hefyd holl eilun-addoliaeth y cenedloedd cymydogathol, yn nghyd â'r lloï yn Dan a Bethel.

TEL-ABIB, תְּלֵאבִּיב [bryn tyngysenu o yd] lle ar yr afon Chebar, lle y trigai y gaethglud. Eze. 3. 15. Os rhedai afon Chebar o fynydd Masius i'r Euphrates, yr oedd caethglud Jehoiacin yn trigo yn uchel i fyua yn y wlad, i'r gogledd o Babilon. Dygwyd y prophwyd Ezeziel yno atynt.

TELAH, תֵּלַח [gostyngeddrwydd] mab Reseph. 1 Cron. 7. 25.

TELASSAR, תְּלַסָּר [bryn Assur] talaeth yn Asia. Ei sefyllfa sydd anadnabyddus, ond tebygol tu ag Armenia a Mesopotamia; hwyrach tua tharddiad yr afonydd Tigris ac Euphrates. Eze. 37. 12. 2 Bren. 19. 12. Hwyrach mai yr un yw a Tel-harsa, a lud Tel-melah yn gyfagos. Ezra 2. 59.

TELEM, תֵּלֵם [ynglyfaeth] dinas yn Judah, hwyrach yr un a Telaim. Jos. 15. 24. 1 Sam. 15. 4.

TEL-HARSA, lle yn Babilon. Ezra 2. 69.

TELM—AU, (tel) hoenynt, magl, rhaff. Preg. 9. 12.

Telm yr annuwiol, hoenynt main. E. Frys. (Ps. 141. 9. a 33. 8.)

TEL-MELAH, lle yn Babilon. Ezra 2. 59.

TELPYN—AU, (talp) clamp, darn, dryll. Rhuf. 9. 21. Edr. PRIDDGIST.

TELYN—AU, (tel) offeryn cerdd â thannau iddo, tri-ochrog, ac i sefyll rhwng gliniau y telynwyr pan yr chwareu arno. Nid ydyw כִּנֹּר (cinor) Jubal, o hiliogaeth Cain, yn arferedig yn awr. Yr oedd hwn yn gyfansodol o fol ceuol, â dwy gangen yn ei ystlysau, wrth ba rai yr ydoedd tri, chwech, neu naw o dannau gwedi eu sicrhau, y rhai, wrth chwareu arnynt a'r bysedd, nid â bwa, a wnaent sain hyfryd ar y tannau, tros y bol ceuol, yr hwn a barai y swm. Y mae y gair Hebraeg yn arwyddo bod sain y delyn yn *alarus*; ond y mae yn amlwg mai arwydd o lawenydd yn mhllith yr Hebraid ydoedd chwareu ar yr *cyll* y *delyn*. Gen. 31. 27. 2 Cron. 20. 27, 28. Job 21. 12. Pa. 149. 2, 3, et al freq. Ond gallai yr un offeryn beri gwahanol effeithiau wrth wahanol ddull o chwareu arno. Telynu Solomon a wnaed o goed almsgim. 1 Bren. 10. 12. Yr oedd telynu yn arferedig yn ngerddoriaeth sanctaidd y deml, ac ar achosion gwladol. Ps. 33. 2. 2 Cron. 20. 28.

'Chwareu ar y delyn,' a arwydda molianu yr Arglwydd gyda llawenydd a diolchgarwch calon. Psalm 43. 4. a 149. 3.

Yn Babilon, y Lefiaid a grogasant eu telynu ar yr helyg ar lannau yr afonydd, fel yn gwbl ddiiddefnydd tra byddent yn eu caethiwed yno. Ps. 137. 2. Gan na ddaru iddynt eu dryllio, tebygol eu bod mewn fydd yn dysgwyl am well amser i ddyfod, yn ol addewid Duw.

Y mae y saint dan y Testament Newydd yn cael eu galw wrth yr enw telynorion, nid am eu bod yn arfer telynu yn addoliad Duw yn gyhoeddus, ond i arwyddo eu sirolddeb, eu llawenydd, eu gorfoledd, a pharodrwydd eu hysyrdocedd i folianu yr Arglwydd. Dat. 5. 8. a 14. 2.

TEMA תֵּמָא [rhyfeddod] mab Ismael. Gen. 25. 15. a 36. 11. Tybygir iddo boblogi Tema yn Arabia Anial. Sonia Job am fynyddoedd Tema. Job 6. 19.

TEMAN, תֵּמָנִי [y dehau] mab Eliphaz, ac wyr Esau. Gen. 36. 15. Yn adn. 34. sonir am wlad Temani. Jer. 49. 7, 20. Amos 1. 12.

TEMENI, mab Assur, o Naarah ei wraig. 1 Cron. 4. 6.

TEML—AU, (tem) *Gr.* *τεμενος*, (*temenos*); *Llad.* *TEMPLUM*: lle i gynnal eisteddfod, neu gymnanfa; lle adoliad i'r gwir Dduw. Gelwir y babell wrth yr enw *teml yr Arglwydd*, yn 1 Sam. 1. 9. a 3. 3.—Tai eilunod a gau-dduwiau. Barn. 16. 23. 1 Sam. 5. 1, 2, 3. a 31. 10. 1 Bren. 16. 32. 2 Bren. 5. 18. Esa. 37. 38. Ond gyd âg enwogwydd neillduol y gelwir hōno a adeiladwyd gan Solomon yn Jerusalem wrth yr enw hwn.

Rhoddir gan wahanol awdwyr amrywiol ddarluniadau o'r adeiladaeth ardderchog hon. John Baptist Villapandus, Jesuit o'r Hispaen, yr hwn a fu farw Mai 22. A. D. 1608, wedi ei roddi ar waith gan frenin Hispaen, a gyhoeddodd ddarluniad ardderchog o honi mewn tri llyfr unplyg mawr. Yr oedd y gwr hwn yn dra dysgedig, yn ben-saer cywrair, ac yn bur hyddysg yn adeiladwaith y Groegiaid a'r Rhufeiniaid. Ond er mwyn harddu teml Solomon, bernir ddarfod iddo fenthycu llawer o addurniadau teml weledigaethol Ezeziel, a rhoddi at hyn yr hyn a farnodd yn geflyddgar ac yn hardd yn saerniaeth y Groegiaid a'r Rhufeiniaid. Y mae ei enw yn ddyledus yn gloddawr, o herwydd y llafur a'r ddysgeidiaeth a ddengys yn ei waith godidog, er nas gellir edrych arno yn ddarluniad cywir o deml Solomon.

Lightfoot a Prideaux a roddasant i ni ddarluniadau helaeth o'r deml, ond gan fod y ddau awdwr dysgedig hyn wedi dilyn yn fanwl hanes Josephus o'r deml, yn y dull a roddodd Herod arni, a'r Talmud, nis gellir edrych ar eu gwaith hwythau fel darluniad ffyddlawn o deml Solomon.

Y mae y gwr dwiwl John Bunyan, yn ei lyfr a elwir *Y Deml Ysbrydol*, wedi cymysgu teml Solomon, teml Herod, temlau gwledigaethol Ezeziel, a loan yn y Dadguddiad â'u gilydd, a galw y cymysgedd hwn yn deml Solomon. Er bod llawer iawn o bethau buddiol yn ei draethawd, etto ni bu un deml erioed, nac mewn gwirionedd, nac mewn gwledigaeth, yn debyg i'r hon a ddarlunias efe.

Y mae Josephus yn awdwr credadwy am deml Herod; gwelodd hi ei hun; canys yr ydoedd gyda Titus Vespasian pan ddiystriwyd hi. Ond am awdwyr y Talmud, yr oedd y rhai hyn yn byw lawer diweddarach, ac nis dichen neb gysoni eu darluniad â'r ysgrhythrau, nac â hanes Josephus. Yn y darluniad a roddaf yma, ymdrechaf gadw mor agos i'r ysgrhythrau ag y medraf, gan wrthod yn gwbl ddychymygion pawb, yn gystal a'r eiddod fy hun.

Yr ydoedd y darpariad a wnaeth Dafydd a'i dywysogion tu ag at adeiladu y deml yn fawr iawn. *Edr. DAFYDD*—1. Dywed Dafydd cyn ei farwolaeth wrth Solomon, i'r Arglwydd roddi iddo trwy yr Ysbryd, borteiriad o'r deml a'i holl ddodrefn: 'Hyn oll,' medd efe, 'a wnaeth yr Arglwydd i mi ei ddeall mewn ysgrifên, trwy ei law ef arnaf fi, sef holl waith y portreid hwn.' 1 Cron. 28. 19. Pa fodd y rhoddodd yr Arglwydd y darluniad iddo, pa un al trwy weledigaeth union-gyrchol, neu trwy brophwyd (megys Nathan) nid yw eglur. Ond rhoddodd Dafydd yr ysgrifên yn cynnwys y portreid hwn i Solomon. Ni adawyd dim hyd yn nod i ddoethineb a synwyr Solomon, ond pob peth a wnaed yn fanwl wrth reol ddwyfol, hyd at bwysau y delid yn mhob llestr. Cafodd Moses o'r blaen borteiriad o'r babell; canys yr oedd y babell a'r deml yn cysgodi Crist, a phethau nefol. Heb. viii. ix. x. Trefnu gosodiadau yn addoliad Duw yn ol dychymygion dynol, a fusasai y rhyfgy mwyaf, hyd yn nod yn Solomon.

2. Yr oedd y lle hefyd o ddewisid Duw; a hwnw oedd mynydd Moriah. Yr oedd pen y mynydd hwn yn bur anwastad; ac ar y cyntaf, braidd yr ydoedd lle

gwastad yn ddigon i gynnwys y babell a'r allor. Y gweddill ydoedd yn serth ac yn llethrawg. *Edr. MORIAH.* Cauodd Solomon ben y bryn i mewn â mur, ac a'angodd ac a wastadhaodd y llethr hwnw. Yr oedd mynediad i mewn trwy y mur hwn o bob tu; tu a'r dehau-orllewin yr oedd porth i'r teulu breninol, yr hwn a elwid *Porth Shalecheth*, yr oeddynt yn dyfod trwyddo dan orchudd y Sabbath. Mewn amser, tynwyd i lawr y mur o du y gogledd, a chymerasant ychwaneg o le i mewn, nes ydoedd pen y bryn wedi ei éangu i gymaint arall o faint. Y porth dwyreiniol yn y mur hwn a elwent *שער סוּר* hyn ydyw *ymadael*. 2 Bren. 11. 6. Gelwir ef hefyd, *שער הַיְיָ* *porth y sylfaen*. 2 Cron. 22. 5. Porth y dehau a elwid *שַׁעַר אֲסַחְיָאדָאֵי* *casgliadau*; neu, *tý* *Asuppim* (1 Cron. 26. 15.) am mai yno, tebygol, y byddai y Lefiaid yn ymgasglu yn nghyd i dderbyn eu hyfforddiadau. Y porth o du y gogledd-orllewinol a elwent *שַׁעַר פַּרְבָּר* *parbar*. Yr ydoedd ystafelloedd, tybygaf, wrth bob porth, ac yn mhob ciliafach o'r cyntedd. I'r cyntedd nesaf allan hwn y gallai pob Hebreadd ag oed yn lân, a phob proselyt y cyf-ammmod, fyned. Yn nyddiau ein Hiachawdwr, yr ydoedd cyntedd y Cenedloedd y tu allan i hwn. Nid oes un crybwylliad am faintioli y cyntedd hwn; ond y mae rhai yn barnu ei fod yn cylchlynu y deml, ac yn ddau cymaint a chyntedd y babell, yr hwn ydoedd yn gan cufydd o hŷd, ac yn ddeg a deugain o léd (*Exod.* 27. 9, 13.) gan fod y deml yn ddau cymaint a'r babell. Hwn a elwir y cyntedd mawr. 2 Cron. 4. 9. Tu fewn iddo, ac yn nes i'r pen gorllewinol na'r canol, yr oedd cyntedd i'r offeiriad a'r Lefiaid, yn hir-gul, ac yn estyn o'r gorllewin i'r dwyrain, wedi ei amgylchu â mur isel, yn nghylch pedair troedfedd o uchder, fel y gallai y bobl ganfod drosto yr hyn a wnai yr offeiriad. Adeiladwyd mur y cyntedd hwn nesaf i mewn, â thair rhes o geryg nâdd, ac â rhes o drastriau cedrwydd, tebygol, ar y meini hyn. 1 Bren. 6. 36. Yr ydoedd dau fynediad i'r cyntedd hwn; un yn y dehau, a'r llall yn y gogledd. Yn hwn y safai yr allor bres, y môr tawdd, a'r noeau. (*Edrych y geiriau*.) Beth a feddylir wrth y cyntedd newydd (2 Cron. 20. 5.) sydd anhysbys; hwyrach i Jehosphat adgyweirio o'r cynu-teddau, neu iddo ychwanegu un atynt.

Y deml, yn yr ystyr priodol o'r gair, a safai o'r gorllewin i'r dwyrain, ac yn agos i'r pen gorllewinol i gyntedd yr offeiriad, a'r unig fyndiad iddi oedd yn y pen dwyreiniol.

Y peth cyntaf oedd y porth, yr hwn oedd yn ugain cufydd o hŷd o'r gogledd i'r dehau, yn un hŷd a lled y *tý*; ac yn ddeg o led o'r dwyrain i'r gorllewin, o flaen y *tý*; ac yn chwech ugain cufydd o uchder. Yr oedd hwn fel tŵr neu glochdy yn ei harddu, ac yn wasan-aethgar fel diddos, a lle i weddio ynddo i'r offeiriad oedd yn gweini. O bob tu i'r porth, ac yn y porth, yn ol ein cyfieithiad ni, er y barna rhai mai y tu allan yr oeddynt, yr oedd dwy golofn, pob un yn ddeunaw cufydd o uchder (sef pymtheg ar hugain y ddwy, 2 Cron. 3. 15.) a deuddeg cufydd o gylch; neu fel y barna eraill, yr oedd gosail pob colofn yn ddau cufydd a'r bymtheg, hyn yn nghyd â deunaw cufydd uchder y golofn, a wna bymtheg ar hugain; wrth chwanegu yn ddiweddaf at hyn bum cufydd uchder pob cnap, gwna deugain cufydd. 1 Bren. 7. 16. *Gwel Univ. Hist. vol. iv.* Yr ydoedd y colofnau gwedi eu haddurno â chnapiau, rhwydwaith, a chadwynwaith, a dwy res o bomgranadau (1 Bren. 7. 15—22.) enw un oedd *JACHIN*, *sicrhad*, neu *efe a sicrha*; enw y llall oedd *BOAZ*, *nerth*, neu *ynddo mae nerth*;—yn arwyddo mai yn Nghrist yn unig, yr hwn yr oedd y deml yn ei gysgodi, yr oedd nerth a chadernid holl wrth addolwyr Duw, ac nid ydddynt eu hunain. *Edr. CNAF, COLOFN.*

Wedi myned trwy y porth, yr oeddynt yn myned i'r lle sanctaidd, neu y cysegr. Yr ydoedd hwn yn 40 cufydd o hŷd, 20 o led, a 30 o uchder. Y *tý*, tebygol-

oedd yr enw am y ddau gysegr, y sanctaidd, a'r sancteiddiolaf, a hŷd y ddau oedd 60 cufydd. 1 Bren. 6. 2. Yn y pen gorllewinol, ac ar yr ystlys ddechau, yr oedd deg o ganwyllbreni aur yn sefyll; yn yr ystlys ogleddol, yr oedd deg bwrdd, a deuddeg teisen y bara gosod ar bob tu; ac yn y canol rhyngddynt yr oedd allor aur yr arogl-darth. Ni chrybwyllir ond am un bwrdd aur yn 1 Bren. 7. 48. Ond rhoddir deg yn 2 Cron. 4. 8. a bod pump o bob tu. Tebygol fod un yr fwy na'r lleill, a bod y bara gosod yn fwyaf neillduol ar y bwrdd hwnw. Y byrddau yn nheini Ezeziel oeddynt wyth, ar yr ystlys oddi allan, lle y dringir i ddrws porth y golegedd. Yr oeddynt o geryg nâdd, ac arnynt y lladdent yr offrwrm poeth a'r aberth. Ezecl. 40. 41—44. Yma hefyd y cadwent yr udgyrn arian, y prawf-bwysau a'r mesurau, a'r trysorau cysegredig.

Yn myned trwy hwn ar ei hŷd, yr sent i'r gafell, neu y cysegr sancteiddiolaf, trwy wahanlen, a dwy ddôr o goed olew-wydd. Yr oedd y wahanlen gwedi ei chrogi â chadwynau aur, wrth farau ar draws. 1 Bren. 6. 21. I'r gafell nid âi neb ond yr arch-offeiriad, a hyny ddim ond unwaith yn y flwyddyn, ar ddydd mawr y cyymmold. Y gafell oedd 20 cufydd bob ffordd, sef 30 o droedfeddi ysgwr, a 30 o uchder; ac am hyny nid oedd cyfuwch a'r lle sanctaidd, neu gwedi ei nenfydau yn is. Yn hon yr oedd yr arch yn sefyll a'i holl berthynasau. Edr. ARCH. Gwnaeth Solomon yn y gafell ddau gerub o bren olew-wydd, bob un yn ddeg cufydd ei uchder. Yr oedd y rhai hyn yn gorchuddio y ddau gerub aur ar y drugareddfa, ac yr oedd eu hadenydd yn estynedig dros holl led y gafell. Edr. CEBUB. Byrddiodd Solomon barwydydd y tŷ oddi fewn o'r llawr hyd y llogail âg ystyllod cedrwydd; y byrddiodd y llawr â phlanciau o fynidwydd. Gwisgodd yr holl dŷ âg aur, y trawstiau, y rhinlogau, y dorau, y parwydydd, y llawr, y nen, &c., ac a gerfodd balmwydd, blodau agored, cadwyni, a cherubiad ar hyd-ddo. 'Ac efe a addurnodd y tŷ â meini gwerthfawr yn hardd.—Y lloftydd hefyd a wisgodd efe âg aur.' 2 Cron. 3. 6, 9. Rhai a farnant mai nenfwd y lle sancteiddiolaf a feddylir wrth y lloftydd hyn; neu, hwyrach, fod rhai o'r ystafelloedd uchaf y tu allan i'r deml wedi eu haddurno fel hyn âg aur, gan fod yr ystafelloedd isaf i'r gwasanaeth cyffredin. Nid oedd un fenestri i'r gafell, ond yr oedd yn gwbl dywyll: yr oedd fenestri i'r lle sanctaidd, goleu ar gyfer goleu, yn llydain oddifeu, ac yn gyfyng oddi allan.

Yr oedd drws y deml gwedi ei gwneuthur o goed ffynidwydd. Yr oedd dwy ddôr, a dwy ddalen blygedig i bob un. Cerfiwyd cerubiad a phalmwydd, a blodau agored arnynt; a goreurwyd hwynt yn gymhwys at y cerfiad. 1 Bren. 6. 31—35. Tebygol fod gwahanellid rhwng y sanctaidd a'r sancteiddiolaf, heblaw y wahanlen; canys rhoddir hanes am ddrws y gafell, a'i dorau wedi eu gwneuthur o goed olew-wydd; capan y drws ar y gorsingau oedd bummed ran y pared. Ar y dorau hyn y cerfiwyd cerfiadau cerubiad a phalmwydd, a gwisgwyd hwynt âg aur, a ledwyd yr aur ar y cerubiad ac ar y palmwydd. 1 Bren. 6. 31, 32.

Yr ydoedd wrth fur y tŷ, oddi amgylch y mur, yn nghylch y deml a'r gafell, ystafelloedd; yr oedd yr ystafell isaf yn bum cufydd ei lled; y ganol yn chwe cufydd; a'r drydedd yn saith cufydd ei lled. Yr ydoedd ategion y tu allan i'r tŷ, fel na rwyimid y trawstiau yn mur y tŷ. Yr oedd celloedd yn yr ystafelloedd hyn. Drws y gell ganol oedd ar ystlys ddechau y tŷ; ac ar hyd y grisiau trôedig y dringid i'r ganol, a'r un modd o'r ganol i'r drydedd. Tebygol fod lle gwedi ei adael yn nhrwch y mur i'r grisiau hyn. Bernir fod mur y deml yn lletach o ddan guffydd yn y gwaelod nag yn y pen uchaf; ac yn y lle y gwnawd hi un cufydd

yn llai, yr oedd atteg y tu allan i drawstiau yr ystafelloedd canol i orphwys arnynt, a'r un fath i'r drydedd. Trwy y drefn hon yr ydoedd yr ystafelloedd uchaf yn fwy o ddau guffydd na'r rhai isaf; ac nid ydoedd mur y deml yn cael ei wanhau wrth adeiladu nac adgyweirio yr ystafelloedd. Bernir fod lloft-rodffa oddi amgylch y deml, ar hyd pa un yr ai yr offeiriad i'r ystafelloedd. Yr ystafelloedd hyn oeddynt at wasanaeth yr offeiriad, i gadw y gwisgoedd, y llestri cysegredig, y trysorau, &c. Uchder yr ystafelloedd ydoedd bum cufydd; ac felly nid oeddynt yn cyrhaedd i uchder y tŷ, ond yr oedd lle i'r fenestri yn uwch na hwynt. A choed cedr yr oeddynt yn pwyso ar y tŷ. Yr ystafelloedd hyn, tebygol, a feddylir wrth מִכְּבֹּת *seleu*, neu drysorau y pethau mwyaf gwerthfawr, fel yr arwydda a gair מְכֹבֹת *cellau*, neu ystafelloedd uchaf, 'upper chambers,' *Saes.*, felly yr arwydda y gair מְכֹבֹת *ystafelloedd oddi mewn*, 'inner parlours,' *Saes.*, neu ystafelloedd y gwelyau; felly y cyfleithir y gair yn 2 Bren 11. 2. חֲבֵרֵי הַמְּכֹבֹת *ystafell y gwelyau*.

Sylfaenwyd y tŷ 480 o ffynyddoedd gwedi dyfodiad Israel allan o'r Aipht; 440 wedi eu dyfodiad i Ganaan, A.M. 2992, A.C. 1012. A dinystriwyd hi yn nghylch 420 o ffynyddoedd gwedi gorphen ei hadeiladu. Bu Solomon dair blynedd yn rhag-barotio iddi; ac yn y bedwaredd flwyddyn o'i deyrnasiad y sylfaenodd efe hi, yn mis *Zif*, sef yr ail fis o'r flwyddyn gysegredig. Yn yr unflyddyn ar ddeg, yn mis *Bul*, sef yr wythfed mis o'r flwyddyn gysegredig, y gorphenwyd y tŷ; felly buwyd saith mlynedd yn ei adeiladu. Yr oedd 183,600 o Hebreaid a Chanaaneid ar waith wrthi. Adeiladwyd hi o geryg wedi eu cwbl naddu, cyn eu gwyl ynno; fel na chlybuwyd awn morthwylion, na bweill, nac offeryn haiarn, yn y tŷ, wrth ei adeiladu. Sylfaenwyd ef â meini costus, meini mawr o wyth a deg cufydd, gwedi eu naddu wrth fesur. Tebygol mai darnau mawrion o farmor ydoedd y meini hyn, gwedi eu caboli a'u harddu. Yn wahanedig oddiwrth y cyntdoedd, nid ydoedd y deml yn adeiladeth fawr, a'i chymharu â llawer o adeiladau yn yr hen oesoedd, ac yn ei dyddiau ni; nid ydoedd ond cant a banner o droedfeddi o hŷd, a hanner cant o led. Y mae llawer o'n heglwysy plwyfol ni yn fwy. Yr oedd yn nghylch cymaint arall a'r neb yn mhob ffordd. Yr ydoedd y porth ar y pen dwyreiniol yn nghylch dau can troedfedd o uchder. Nid oedd gwychedr y deml yn gynnwysedig gymaint yn maintioi wr adeiladeth; ond yn 1. Yn y defnyddiau, y rhai oeddynt y meini gwerthfawrocaf, wedi eu naddu a'u caboli yn y modd mwyaf hardd. Y coed hefyd oeddynt y cedrwydd goreu o Libanus, ffynidwydd, &c.—2. Ei haddurniadau; yr oedd y gwaith a'r defnyddiau yn y modd mwyaf ceifyddgar a chywraim, a'u goreuriad yn fawr ac yn rhyfedd. Yr oedd o aur yn goreuro y sancteiddiolaf, yr hon nid oedd ond ystafell fechan, 600 talent; sef yw hyny, £4,320,000.—3. Yn yr adeiladau perthynol iddi, yn y cynteddau oddi amgylch. Y rhai hyn oeddynt yn lliosog ac yn hardd iawn.

Yn nghylch un mis ar ddeg gwedi gorphen yr adeiladaeth, o flaen gŵyl y pebyll, dygwyd yr arch a'r dodrefn eraill i mewn iddi; a'r cwmwl, y *shecinah*, yr arwydd o'r presenoldeb dwyfol, a lanwodd y tŷ, ac a orphwysodd ar y drugareddfa rhwng y cerubiad. Cysegrodd Solomon y deml mewn gweddi syml ar dderchog: cadwyd gŵyl saith niwrnod, ac aberthodd Solomon yn aberth hedd dwy fil o wartheg, a chwech ugain mil o ddefaid; a disgynodd tân o'r nefedd i losgi yr aberthau, fel wrth gysegriad y babell. Gwasanaeth y deml oedd gynnwysedig mewn offrymau, aberthau, caniadau, a gwyddiau. 1 Cron. xxii—xxvi. a 29. 1—9. 1 Bren. vi, vii, viii. 2 Cron. iii, iv, &c. Edr. y geiriau hyn.

Yn mha barth bynag o'r byd y byddai neb o'r Iuddewon, yr oeddynt hwy yn eu holl weddïau yn troi eu

hwynebau tu a'r deml. 1 Bren. 8. 38, 42, 44, 48. Dan. 6. 10.

Mae y rheolau canlynol yn ysgrifeniadau yr Iuddewon mewn perthynas i addoliad y deml. Gwa-herddir yn yr ysgrifthyrau bob athenidid seremoniol yn gyffredinol; ond yn eu traddodiadau enwant amrywiol o bethau neillduol, a rhai honynt ddim o'r pwys mwyaf.—1. Nid oedd i neb fyned i fynydd y tŷ a ffon yn ei law, fel ymladdwr neu deithiwr; am hyny y gyrodd Crist y prynwr a'r gwerthiwr allan â ffangell o fân reffynau, ac nid â ffon. Ioan 2. 15.

—2. Nid oedd i neb fyned i mewn â'i esgidiau am ei draed. Gallent fyned â'u sandalau, ond nid â'u hesgidiau; ond nid oedd y Lefiaid na'r offeiriad i wisgo eu sandalau, ond bod yn droednoeth yn gwasanaethu yno. Exod. iiii. Jos. v.—3. Nid oedd ynt i ddwyn dim arian yn eu pyrtau, nac ysgrepan. Gallent ddwyn arian yn eu dwylaw at y gwasanaeth yno; i arwyddo y dylent adael y byd ar ol wrth addoli Duw.—4. Nid oedd dim llwch i fod ar eu traed.—5. Gwedi myned yno, rhaid iddynt ofalu am beidio poeri—nac arferyd un ystum anmharchus ar eu cyrph, na chwertih, na gwatwar, na siarad gwag, &c. Peidio gwneuthur mynydd y tŷ yn ffordd. Os aent ar negesau bydol, er bod y ffordd yn nes tros fynydd y tŷ, rhaid oedd myned oddi amgylch.

Wrth fyned yno, rhaid myned yn araf ac yn barchus i'r lle yr oedd ynt i sefyll arno, ac yno i sefyll mewn agwedd ddirffordd, barchus.—6. Rhaid oedd iddynt sefyll yn gweiddio â'u traed wrth eu gyllydd, â'u llygaid ar i lawr, â'u llaw ddehau ar yron awy, (Luc 18. 13.) â'u penau gwedi eu gorehuddio. Ac nid oedd i'r bobl na'r offeiriad ar un achlysur eistedd yn y cynteddau.—7. Gwedi cyflawni y gwasanaeth, nid oedd iddynt wrth fyned allan droi eu cefnau ar allor yr Arglwydd, ond i fyned oddi yno yn wysg eu cefnau.—Galwent yr holl fynydd yn deml tu fewn i'r mur nesaf allan; ac yr oedd adeiladau yn agos i'r pyrrh lle trigal rhai ynddynt. 2 Cron. 22. 11, 12. Luc 2. 37.

1. Fel y babell, yr oedd y deml yn gysgod arbenig o Grist, yn ei berson fel Duw-ddyn, ac yn ei swydd fel Cyfryngwr, ac yn yr holl waith perthynol i'w swyddau, (Ioan 2. 10. Col. 2. 9. Edr. PABELL, ac enwau amrywiol ddodrefn y deml.) Yr oedd pob peth yn newydd yn y deml, hyd yn nod allor y poeth-offrwm, ond yr arch, y drugareddfa, a'r cerubiad arni; canys hon oedd yr arwydd mwyaf hynod o'r presennoldeb dwyfol gyd â'i bobl cymmodedig âg ef yn Nghrist Iesu, yr unig Gyfryngwr rhwng Duw a dynion. Y rhan fwyaf o'r dodrefn a hosogwyd ac a helaethwyd, rhagor yr hyn oedd ynt yn y babell; ond nid oedd ond un tŷ—un allor bres y poeth-offrwm—un allor aur yr arogl-darth—ac un drugareddfa, fel o'r blaen.

2. Yr oedd y deml hefyd, yn cysgodi eglwys Crist yma yn y byd, yn enwedig yn ei gogoniant yn y dyddiau diwedaf. Y mae yn breswylfod i Dduw trwy yr Ysbyrd. Eph. 2. 22. 1 Tim. 3. 15. Y mae wedi ei glanhau a'i chysegro â gwaed Crist; ei chymmodi â Duw trwyddo, ei hadelladau arno, ac wedi ei haddurno â gras a doniau yr Ysbyrd i fod yn breswylfod i Dduw byth. Sylwa Bochart, na eilw yr apostolion ar ol adgyfodiad Crist, y deml yn Jerusalem, yn deml Duw; ond bob amser pan arferent y geiriau hyny, deallant yr eglwys Gristionogol. 1 Tim. 3. 15. 1 Cor. 7. 19. 2 Cor. 6. 16. Eph. 2. 19—24. Yn Nadgruddiad Ioan, yr hwn a ysgrifenydd, tebygol, wedi dinstyr Jerusalem, crybwyllir am ddyinion yn golofnau yn nheml Duw. Dat. 3. 12. A phan ddywedir fod dyn pechod 'yn nheml Duw, yn eistedd megys Duw,' eglur yw, y meddylir yr eglwys Gristionogol, a byddai ei ddangosiad yn llygriad yr eglwys Gristionogol, trwy diddymu llywodraeth Crist, a gwir addoliad Duw yn yr eglwys, gan hōni pob

parch ac awdurdod iddo ei hun.—Mae y saint, eu cyrph a'u heneidiau, yn demlau i'r Ysbyrd Glân, yr hwn sydd yn trigo ynddynt. 1 Cor. 3. 16. a 6. 19. 2 Cor. 6. 16.

3. Dichon fod hefyd yn gysgod o'r nefoedd, preswylfod sefydlog y Goruchaf, lle y gwasanaethir ef gan luocedd dirified o ddyinion ac angelion, ac y molianir ef â chaniadau diddarfod. Pa. 11. 4. Dat. 7. 15.

Ni pharhaodd y deml ddim dros 34 o flynyddoedd yn ei gogoniant; ond yn fuan bu ddarostyngedig i lawer o gyfnewidiadau. A. M. 3033, A. C. 971, Sisac, brenin yr Aipht a ddygodd drysorau y deml i'r Aipht. 1 Bren. 14. 25, &c. 2 Cron. xii. Tan deyrnasiad Jehoram, Ahaziah, ac Athaliah, dirywodd yn fawr, ond Jehoiada a Joas a'i hadgyweiriassant, A. M. 3150. Yn fuan Joas a'i hyspelliodd o'i thrysorau i'w rhoddi i Hazael brenin Syria. 2 Bren. xii. 2 Cron. xxiv. Ahaz a'i hanrheithiodd yn fawr. 2 Bren. xvi. 2 Cron. xxviii. Hezeciah a'i hadgyweiriodd; ond yn y 14eg flywyddyn o'i deyrnasiad bu gorffod arno ei hyspelli o'i thrysorau, i'w rhoddi i Senacherib. 2 Bren. xviii. 2 Cron. xxix. Manasseh a gododd allorau i lu y nefoedd yn y cynteddau sanctaidd, ond ar ol ei edifeirwch adferodd addoliad y gwir Dduw yno. Josiah ei wya a burodd y deml. 2 Bren. xxi, xxii. 2 Cron. xxxiii, xxxv. A. M. 3398, Nebuchodonosor a ddygodd ymaithe i Babilon ran o lestri y deml; yn nghylch saith mlynedd wedi hyny, dygodd rai eraill yno. Yn A. M. 3418, llosgodd a dystrywiodd y deml yn gwbl. Ezec. 7. 20, 21, 22, a 24. 21. Jer. 52. 13.

Bu y deml mewn adfelliad 52 o flynyddoedd. Yn nghylch A. M. 3469, dechreuwyd ei hail adeiladu trwy orchymyn Cyrus. Y mae yn gorchymyn i adeiladu y tŷ yn 60 cufydd ei led a'i uchder; yn dair rhes o feini mawr, a rhes o goed newydd: 'a rhodder (medd ef) y draul o dŷ y brenin.' Ezra 6. 3, 4. Nid oedd teml Solomon ond 20 cufydd o led, a 30 cufydd o uchder, ond yn 60 cufydd o hŷd. Tebygol nad oedd mesur teml Solomon yn cynnwys ond yr adeiladaeth ei hun tu fewn y muriau, a bod y mesur yn ngorchymyn Cyrus yn cynnwys yr holl yspaid rhwng y muriau tu allan y cynteddau.

Gosodasant allor y poeth-offrwm yn gyntaf ar ei hystollion, a dechreasant offrymu arni cyn sylfaenu y deml. Yn yr ail fls o'r ail flywyddyn ar ol eu dychweliad, y sylfaenydd y deml, gyda chymysg llawenydd a galar. Ezra iii. Yr hen bobl oedd yn wylio, y rhai a welent y deml gyntaf, heb obaith ganddynt y byddai hon yn cystadul â hōno; ond y bobl ieuaine a ddyrchafasant eu llef mewn bloedd gorfoledd, am fod y deml yn cael ei sylfaenu. Zoro-babel, a Josuah yr arch-offeiriad, oedd yn arolygu y sylfaeniad, ac yn dwyn yn mlaen yr adeiladaeth. Cyfarfuant â llawer o rwystrau cyn gorphen yr adeilad, ond etto llwyddodd Duw eu hyndrechladau trwy y cwbl i'w gorphen yn mhen ugain mlynedd gwedi eu dychweliad o Babilon, yn nghylch A. M. 3489, A. C. 525.

Gellir barnu, er fod y deml hon o'r un faintiol, a'u bod lawer hŷ yn ei hadelladau, etto, o ran cywreinerwydd y gwaith, a gwycheder ei haddurniadau, ei bod yn llawer llai godidog na theml Solomon; gellir casglu hyn, meddaf, oddiwrth amgylchiadau isel a thlawd yr holl genedl yr amser hwnw, newydd ddychwelyd o'u hir gaethiwd. Geiriau yr Arglwydd trwy Haggai sydd yn cadarnhau hyn tu hwnt i ddadi: 'Pwy yn eich plith a adawyd yr hwn a welodd y tŷ hwn yn ei ogoniant cyntaf? a pha fodd y gwelwch chwi ef yr awr hon? onid yw wrth hwnw yn eich golwg fel peth heb ddim?' Haggai 2. 3. Etto, er gwaelod yr adeilad, y mae yr Arglwydd yn rasol yn eu hannog i fyned yn mlaen â'r gwaith, gan addaw y byddai efe gyda hwynt, ac y byddai i'w Ysbyrd aros yn eu mysg; ac yn addaw hefyd, i goroni y cwbl, y

byddai i 'ddymuniant yr holl genedloedd,' sef y Messiah, ddyfod iddo, a thrwy hyny y byddai gogoniant y tŷ diweddaf yn fwy na'r cyntaf.

Dwyed yr Iuddewon fod pum peth yn eisieu yn y deml hon, ag oeddynt yn ogoniant mawr i'r gyntaf, sef, 1. Yr arch a'i pherthynasau.—2. Y Shecinah, neu y cwmwl, yn arwydd o'r presenoldeb dwyfol.—3. Yr Urim a'r Thummim.—4. Y tân o'r nefoedd.—5. Ysbryd prophwydoliaeth.

Yn nghylch A. M. 3837, halogwyd y deml yn ddirfawr trwy orchymyn Antiochus Epiphanes, yr hwn a barodd osod delw Jupiter Olympus ar allor y poeth-offrwm, &c. Ond tair blynedd a hanner gwedi hyny, Judas Maccabeus a'i pueroedd ac a'i hadgyweiriodd, A. M. 3840, A. C. 164. 1 Mac. 1. 62.

I'r dyben i gymeradwyo ei hun i'r bobl, ac i borthi ei falchder ei hun, Herod Fawr, un o'r dynion gwaethaf a anadlodd erioed, a'i hall adeiladodd. Gosododd ei sylfaen yn nghylch A. M. 3987, chwe blynedd a deugain cyn y pasg cyntaf y rhoddir hanes y bu ein Hiachawdwr ynddo, gwedi dechrau gweinigodauethu yn gyhoeddus, pan ddywedodd yr Iuddewon wrtho, 'Chwe blynedd a deugain y buwyd yn adeiladu y deml hon.' Ioan 2. 20. Canyse er ei gorphen yn addas i addoli ynddi mewn naw mlynedd a hanner, etto yr oedd nifer mawr o gelyddwyr a gweithwyr yn gweithio wrthi hyd amser ein Hiachawdwr, ac wedi hyny agos hyd ei dinystrïad; sef nes y daeth Gessius Fflorus yn rhaglaur ar Judea.

Rhydd Josephus y darluniad hardd a godidog canlynol o deml Herod. (Josephus, *Antiq.*, lib. xv. cap. 14. *De Bello*, lib. vi.) Y deml ei hun oedd 60 cufydd o uchder, a 60 o led. Yn y wyneb ychwanegodd ddwy aden, pob un yn 20 cufydd, yn gwneyd y wyneb yn 100 cufydd o hŷd, a'r led yr un faint. Yr oedd y porth yn 70 o gufyddau o uchder, ac yn 20 o led, ond heb ddorau. Meini yr adeiladaeth oeddynt farmor gwyn, 25 o gufyddau o hŷd, 12 o uchder, a 9 o led, oll gwedi eu caboli, ac yn hardd ddigymhar. Yn lle drysau, yr oedd y pyrth gwedi eu gorchuddio â llênni gwedi eu haddurno a chywreinaeth o aur, arian, a phorphor, a phob peth ag oedd yn gywraïn ac yn odidog. O bob tu y porth yr oedd colofn uchel-wych âg addurn-blethiadau aur yn crogi wrthyn, a gwinwydd â'u dail, a grawn-sypiau o gyweinwaith.

Yr holl lle cauedig oedd yn nghylch ystad ysgwâr, gwedi ei amgylchu â mur uchel, o feini mawrion, rhai o honant yn nghylch 40 cufydd o hŷd, ac i gyd gwedi eu huno â'u gilydd â phlwm neu haiarn. Lle yr oedd y mur gwedi ei adelladu o waelod y dyffryn, yr oedd ei uchder dros 300 neu 400 o gufyddau. Tu fewn i'r mur uchel hwn yr oedd tair o orielau (*galleries*) y gulaf oedd yn nghylch 30 o droedfeddi o led, a 100 o uchder. Yr orielau hyn a gynnelid gan 162 o golofnau marmor, pob un yn nghylch 27 o droedfeddi o gylch-fesur. Yr oedd yn y mur hwn bedwar porth o du y gorllewin, ac un yn mhob un o'r tair ystlys eraill. Porth Solomon oedd o du y dwyrain, ac a elwid y Porth Prydferth. Act. 3. 2, 10. Y rhodfioedd colofnog a'r cyntedd oeddynt wedi eu llorio â marmor. Oddifeu i hwn yr oedd cyntedd arall gwedi ei amgylchu a chledrau a cholofnau marmor gwedi eu gosod yn addas, ar ba rai y crogid arwydd-eiriau yn gwahardd i'r Cenedloedd a'r Iuddewon aflan ddyfod yn mhellach i mewn. Tu fewn i hwn yr oedd y trydydd cyntedd, yn amgylchu y deml, ac allor y poeth-offrwm. Yr oedd i'r mur 14 o risiau y tu allan, ag oedd yn cuddio rhan fawr o hono, ac ar ben y mur yr oedd uchel rodffan yn ddeuddeg troedfedd o led. Yr oedd i'r cyntedd hwn un porth o du y dwyrain, pedwar o'r tu deheu a'r gogleid. Tu fewn i bob porth yr oedd dwy ystafell bedair-onglog, ugain o gufyddau o led, a deugain o uchder, yn gynnaliedig

gan golofnau deuddeg cufydd o gylch. Y pyrth oeddynt ddeg ar hugain o gufyddau o uchder, a phymtheg o led. Tu fewn i'r cyntedd yr oedd dwy o orielau. Yr oedd y gwagedd mewn cyntedd wrthyt eu hunain, ac yr oeddynt yn myned i mewn trwy borth y dwyrain. Yn y trydydd yr oedd cyntedd yr offeiriad gwedi ei wahanu oddiwrth gyntedd y bobl yn gyffredin â mur isel. Yn nghyntedd yr offeiriad yr oedd allor y poeth-offrwm, y noeau, a'r deml ei hun. Yr oedd muriau a neu y deml gwedi eu gorchuddio âg aur y tu allan, ac yn gwneuthur dangosiad dysglauer a gol-ygus iawn ar ddiwrnod heulog. Mynodd Herod gysegro ei deml gyda llawer o ddirffoldeb a gwybder ymddangosiadol. Gwedi sefyll yn nghylch 70 o flynyddoedd, llosgwyd hi gan y milwyr Rhufeinaidd, er mawr dristwch i Titus Vespasian, yr hwn oedd yn fawr ei fryd am ei chadw yn gyfan.—Anturiodd yr ymerawdwr gwrthgilleddig Julian, yn nghyd â'r Iuddewon, ei hall adeiladu, i brofi geiriau yr Iesu yn gelyddog, yr hwn a ddywedodd, 'Ni adewir maen ar faen, a'r nis dattodir.' Luc 21. 6. Ond daeargrynfâu a ffamau tân a laddodd lawer o'r dynion, a wasgarodd y defnyddiau, ac feŷy y llesteiriad y gwaith rhyfygus hwn. Gwel Warburton's *Julian*. Esgob Newton's *Dissert.*, a La Bletterie. Dr Whitby's *General Preface*. Edr. JERUSALEM.

Y mae teml Fahometanaidd yn awr yn y fan lle yr oedd y cysegr sancteiddiolaf yn sefyll.

'Ei bod hi wedi ei harddu â meini tég a rhoddion.' Luc 21. 5. Rhoddes hanes o'r blaen am y meini tég (*λιθοις καλοισ*), am y rhoddion (*αβαθημασι*), sef rhoddion *cysegredig*.—Rhydd Tacitus hanes am gyfoethogrwydd dirfawr teml Jerusalem, (*Hist.*, lib. v. § 8.) Yn mhlith pethau eraill, yr oedd yno fwrdd aur, gwedi ei roddi gan Pompey; ac amryw winwydd o weithrediad cywraïn, ac o faintioll dirfawr: dywed Josephus fod llydynt sypiau mor daled a dyn; tybyga rhai y cyfeiriad at waith yr Arglwydd yn gosod y genedd Iuddewig allan dan y gyffelybiaeth o winwydden. Esa. 5. 1—7. Pa. 80. 8. Eze. 15. 2, 6. Sierha Josephus fod marmor y deml mor glawerwyr, fel yr oedd yn ymddangos o bell yn debyg i fynydd o eira; a bod goreudad amryw ranau allanol o honi, a goffâ efe yno, yn wrthddrych hardd a dysglauer iawn i sylu arno.

'Daw y dyddiau yn y rhai ni adewir maen ar faen, a'r nis dattodir.' Luc 21. 6. Yr oedd hyn yn beth annhebygol iawn i ddygwyyddo yn yr oes hōno, wrth ystyried yr heddwch rhwng yr Iuddewon a'r Rhufeinaid, a chryfder anarferol y tŵr; yr hyn a barodd i Titus ei hun addef, mall llaw neilliduo Duw a barodd llydynt roddi i fynu amddiffynfioedd nas gallasai dim gallu dynol eu gorchfygu. Josephus, *Bell. Jud.*, lib. vi. cap. 9. Sylwa yr Esgob Chandler, na busasai un twyllwr byth yn rhag-ddwyweddy dygwyyddiad mor annhebyg, ac mor annymunol. *Defence of Christianity*.

Am deml weledigaethol Ezeiel, y mae mewn llawer o bethau yn wahanol oddiwrth yr holl adeiladau hyn, fel y gellir pawb ganfod wrth gymharu yr amrywiol ranau o bob un â'u glydd. Amlwg ydyw i mi, nad yw hōno yn ddarluniad o un deml a wnawd etto, neu a wneir ychwaith, ond ei bod yn arwydd-lun godidog o'r eglwys dan yr oruchwyliath efengylaidd, yn enwedig tu a'i diwedd, pan y bydd yn fwyaf ei gogoniant. Diammen fod cyfeiriad at deml Solomon yn yr holl ddarluniad; a hwyraeth fod Zorobabel a Josuah â'u llygaid arno wrth adelladu yr ail deml. Ond oddiwrth amrywiol amgylchiadau, gellir dangos yn eglur, fod rhyw beth yn cael ei olygu yn tra rhagori ar y ddwy deml hyn; a bod y darluniad allanol hwn yn arwydd-lun o bethau ysbrydol dan yr efengyl. Nis gellir dehongli yn llythrennol, wrth ddim a ddygwyyddodd etto, faintioll y deml, y ddimas, a'r tŷ; a

rhanid y wlad rhwng y tywysog, yr offeiriad, a'r llwythau; a'r afon yn rhedeg odditan riniog y tŷ, ac yn raddol yn cynyddu nes y cyrhaeddodd y Môr Marw, ac yn pereiiddio y dyfroedd, ac yn meithrin ac yn ffrwythloni y coed oedd yn tyfu ar ei lánau, pen. xlv, xlvii, a xlviii. Nid oes dim yn fwy arferol na bod i'r prophwydi ddarlunio yr eglwys Gristionogol trwy arwydd-luniau gwedi eu cymeryd oddiwrth y deml a'r gwasanaeth yno, i osod allan ei chymhesuriad a'i harddwch, ei chadernid a'i pharhad, trefn hardd a gwedd-eidd-dra addoliad y gwir Dduw, ac amlygiad o'r presenoldeb dwyfol ynddi yn nylanwadau, cynnorthwyon, a chysuron yr Ysbryd Glân. Y mae yn beth tra nodwedig nad oes crybwylliad unwaith am aur nac arian yn narluniad Ezeziel, pan yr oedd teml Solomon gwedi ei gwisgo oll âg aur; yn arwydd, mae yn debygol, y byddai gogoniant teml Ezeziel yn fwy ysbrydol a sylweddol. Y mae yr enw, 'mynydd uchel iawn,' ar ba un y gwelodd y prophwyd megys adail y ddinas o du y dehaus, yn gwbl amhriodol i fynydd Moriah, ac i un adail a wnaed erioedd etto arno. Pen. 40. 2. Yr ydoedd y deml, a'r adeiladau perthynol iddi, yn gorchuddio llanerch o dir o leiaf yn filltir bob ffordd, sef pedair milltir o gylch; yr ydoedd hyn yn llawer mwy nag un o'r ddwy deml o'r blaen, ac yn fwy nag a gynwysai mynydd Moriah. Pen. 42. 20. 'Daeth gogoniant yr Arglwydd i'r tŷ—'a'r ddaer yn dysgleirio gan ei ogoniant ef.' Pen. 43. 2—5. Nid oes un hanes i ogoniant yr Arglwydd ddyfod yn weledig i'r ail deml, fel y daeth i'r babbell, ac wedi hyny i deml Solomon. Gan hyny, mae yn angenrheidiol edrych yn mhellach na dychwelid yr Iuddewon o Babilon, am y cyflawniad o'r prophwydoliaethau hyn. Nid oes grybwylliad yma am un cwmwl du yn cyd-fyned â'r gogoniant Dwyfol, fel dan y goruchwyliaethau rhagflaenorol: nid oes yma ddim ond gogoniant gyda dysgleirdeb digwml. Ond y mae yma lais fel sŵn dyfroedd lawer, yn arwydd o bregethiad uchel a chyffredinol yr efengyl, trwy ba un y bydd y gogoniant yn dysgleirio ar yr holl ddaer. Eaa. 60. 1, 2, 3. Hab. 2. 14. Dat. 14. 2. a 19. 1—6. Nid ydyw y geiriau canlynol, swchwaith, yn wir, a'u cymhwyso hwynt at yr ail deml: 'A'm henw sanctaidd ni haloga tŷ Israel mwy,' &c. (pen. 43. 7.) ond cyfeiriant, tybygaf, yn eglur at gyflwr yr eglwys mewn amseroedd hysryd etto i ddyfod. Y mae y darluniad o'allor y poeth-offwrwm yn dra gwahanol oddiwrth yr hanes a roddir i ni am allor bres Solomon. Pen. 43. 13—17. Yr hanes am fynediad y tywysog yn unig i mewn ar hyd ffordd porth y dwyrain, a berthlyn yn unigol i deml Ezeziel. Pen. 44. 1, 2, 3. Mae rhandiroedd y llwythau yn gwbl wahanol oddiwrth ddeparthiad Josuah o wlad Canaan rhwng y llwythau (pen. xlviii.); ond yn arwyddo, tebygol, y byddai yr holl ddawliolion yn gyd-gyfranogion o ragorfreintiau yr efengyl. Yr oedd y ddinas yn ddeugain milltir o gylch, sef deng milltir bob ffordd: yr ydoedd y mesur hwn yn fwy o lawer na malatioli Jerusalem pan ei gwycheder mwyaif. Pen. 48. 35.—Odiwrth olynid ar yr holl ddarluniad gwledigaethol, nis gallaf lai na phenderfynu ystyr y weledigaeth yn brophwydoliaethol; a hwyrach y bydd, o hyn i ddiwedd amser, gyflawniad mwy neillduol o honi, ar dychweliad yr Iuddewon, a'u hadferiad etto i'w gwlad eu hunain. Dinystyr Gog a Magog, a'r tywaldiad helaeth o'r Ysbryd Glân, sydd i'w ddysgwyl yn y dyddiau diweddfaf; hwyrach i'w barhau dros fl o flynyddoedd, tra byddo Satan yn rhwym yn y pydew heb waelod.

'A theml ni welais ynddi; canys yr Arglwydd Dduw Hollalluo, a'r Oen, yw ei theml hi.' Dat. 21. 22. Yr ydoedd Jerusalem yn ddinas sanctaidd i gyd, yn ol y brophwydoliaeth yn Jer. 3. 17.—'yn orseddfa yr Arglwydd.' Duw, yn ol ei addewid, a dywallt ei Ysbryd mor helaeth ar ei eglwys, fel y dengys trwy hyny ei fod yn preswyllo yn eu plith, nid yn gysegodol, ond

yn wirioneddol; a'i ogoniant yn dysgleirio yn eu plith hwynt. Felly, byddai yr holl ddinas yn deml Duw; neu, y gwnaid Duw a'r Oen iddi, yr hyn a wnaeth Duw yn gysegodol gynt i'r Israeliaid yn y babbell ddaearol. Yr ydoedd yn hōno bresenoldeb a phreswylid Duw, (רָצַח וְשֵׁחִינָה) yn gysegodol, yn cael ei ddangos mewn dysgleirdeb a gogoniant allanol, yn aros ar y drugareddfa; hwn ydoedd yn dangos preswylid gogoneddus a grasol Duw yn ei eglwys, yn ysbrydol ac yn wirioneddol.

TEM TASIWN—IO—IWR, *Llad. TENTATIO; Ffr. TENTATIO; Saes. TEMPTATION*: hudiad, lithliad, profedigaeth; denu, hudo, lithio, profi. Y geiriau Gr. *πειρασμος, πειραζω*, a gyfieithir *temptation, tentio*, a gyfieithir y rhan amlaf *profedigaeth, profi*. Edr. PROFEDIGAETH.—Tentio a arwydda, 1. Profi; felly y tentia dynion Dduw, pan yn afresymol ac yn amharchus, y dysgwylant i Dduw eu gwaredu hwynt mewn rhyw ffordd wyrthiol, allan o beryglion y tafiasant eu hunain iddynt yn rhyfygus; a phan y pechant yn hyf ac yn rhyfygus i brofi Duw, a gopa efe hwynt ai peidio. Exod. 17. 2. Mal. 3. 15. Actua 5. 9. Mat. 4. 7. Felly y tentiodd yr Iuddewon yr Arglwydd Iesu, trwy ymgais ei gythruddo, neu ei faglu. Mat. 16. 1. a 22. 16.

2. Hudo i bechod; fel y tentia Satan a'i blaid, ddyinion; am hyny y gelwir ef, y *temtiwr* (ο *πειραζων*) y *profur*, yr *hudwr*. 1 Cor. 7. 5. 1 The. 3. 5. Felly ni themtia Duw neb, ac nid gellir ei demtio gan neb. Iago 1. 13. Satan sydd wylidwrus yn myned oddi amgylch i ddysgwyl am ryw adegau, rhyw gyfleusderau, neu amgylchiadau addas i hudo i bechod: tentia, ac wedi hyny cyhudda y tentiedig i Dduw, ac i'w gydwylbod ei hun. Y mae fel llew yn gryf, ac fel sarph yn gyfrwys i hyny. Ond nid yw Duw yn tentio neb felly; ond yn cadw llawer rhag cael eu gorchfygu gan hudoliaethau y diafol. Am hyny y cynghora yr Arglwydd Iesu ei holl ddysgyblion: 'i wyllo a gweddio nad elont i brofedigaeth,' neu demtasiwn. Mat. 26. 41. 'Efe a ddichon gynnorthwyo y rhai a demtir—ac yn nghyd â'r demtasiwn drefnu diangfa hefyd.' 1 Cor. 10. 13. Heb. 2. 18.

'Yn gymaint a dyoddef o hono ef, gan gael ei demtio.' Heb. 2. 18. Nid ydyw tentio a themtasiwn ond pethau casolig, heb fod nac yn ddrwg nac yn dda ynddynt eu hunain. Beth bynag a berthyn iddynt o'r natur hyny, a dardd, nail ai o ddyben y temtiwr, neu gyflwr ac agwedd meddwl y rhai a demtir. Felly y dywedir fod Duw yn tentio, neu yn hytrach yn profi dynion; ond nid i'r dyben i'w hudo hwynt i bechu. Gen. 22. 1. Iago 1. 13. Y drwg yn tarddu o'r demtasiwn sydd yn y tentiedig. Cynnwys demtasiwn bob peth trwy yr hyn y dichon dyn gael ei brofi a'i gythryblu.

Rhydd yr ystyriaethau hyn oleuni i ni ar amrywiol demtasiynau Crist, yn y rhai y dywedir iddo *ddyoddef*, er na phechodd. Er eu bod oll yn allanol, ac oddiwrth deimladau allanol, etto nid ydynt i'w cyfyngu yn unig i ymosodiadau Satan. Ond cynnwysant, 1. Ei gyflwr yn y byd—yn dlawd, yn ddirmygedig, ac yn erlidigaethus; yn enwedig o ddechreu hyd ddiwedd ei weinidogaeth. Yr yspaid hwn a ellw efe, ei 'brofedigaethau.' Luc 22. 28. Dyoddefodd dlodi, newyn, syched, lludded, tristwch, dirmyg, cywilydd, gwaradwyddiadau, &c. yn y rhai yr oedd ei enaid yn dra theimladwy.

2. Yn y cyflwr hwn, cafodd brofedigaethau oddiwrth ei berthynasau, y rhai oeddynt yn anghrediniol ac amharchus o hono; oddiwrth ei ganlyawyr, y rhai a dramgwyddasant wrth ei athrawiaeth, ac a'i gadawsant, er tristwch i'w enaid tosturiol; oddiwrth ei ddysgyblion detheoledig, y rhai oll a'i gadawsant, am a'i bradychlodd, a'r llall a'i gwadodd; oddiwrth ing ei fam,

trwy enaid yr hon yr aeth cleddyf, wrth edrych ar ei ddyoddefadnau; ac oddiwrth ei elynion oll.

3. Ond Saton ydoedd â'r llaw fwyaf yn ei demtasiynau. Ymosododd arno yn ffyrnig yn nechreud ei weinidogaeth, nid trwy offerynau, ond yn ei berson ei hun, ac a'i dilynodd trwy ei holl ystod yn yr offerynau a roddodd ar waith; yr oedd ganddo dymhor, awr o dywyllech a oddefwyd iddo, pan oedd i ymosod arno â'i holl nerth, ac â'i holl gyfrwystrau; yn yr holl ymosodoladau dyoddefodd ysigo ei sawl, fel y rhagfynegwyd, ond buddugoliaethodd arno yn y cwbl. Edrych dan eiriau eraill.

4. Profedigaeth fawr arall ydoedd gadawlad y Tad. Hon ydoedd y drymaf a'r fwyaf gofidus. Ps. 22. 1, 2. Heb. 5. 7.

'Efe a ddichon gynnorthwyo y rhai a demtir.' Heb. 2. 18. Efe a ddichon, nid o ran grym a gallu gymaint, a feddylir; ond o ran cyd-ddyoddefgarwch, graslonrwydd, a thosturi. Y mae tueddrwydd grasol yn ei galon, a'r ewyllysgarwch mwyaf ynddo bob amser i hynny. Yr oedd efe yn gallu myned trwy y cwbl yn ei nerth ei hun, ond nis dichon neb o honynt hwy, heb gynnorthwyo. Dichon efe eu nerthu i wrthsefyll y temtasiynau; eu cysuro danynt; a threfnau diangfeydd oddi wrthyt mewn amser priodol.

'Yna yr Iesu a arweinwyd i fynu i'r anialwch gan yr ysbryd, i'w demtio gan ddiabol.' Mat. 4. 1.—'A'r Iesu yn llawn o'r Ysbryd Glân, a ddechwelodd oddi wrth yr Iorddonen, ac a arweinwyd gan yr ysbryd i'r anialwch. Yn cael ei demtio gan ddiabol,' &c. Luc 4. 1. Tebygol i'r Iesu dynu o'r neilldu fel hyn trwy gynhyrfaid yr Ysbryd yn gweithredu tueddiad cryf i hynny ar ei feddwl, er mwyn llonydd rhagor i ffyrdod, ac ymollyngiad sanctaidd i gynhyrfaidau hyfryd a difrifol ei feddwl, gwedi a dygwyddiadau mawrion diweddar, yn nngyniad yr Ysbryd Glân arno, a'r dystiolaeth oruwch-naturiol iddo trwy y llef o'r nef. Rhoddir hanes gan Maundrell (*Travels*, p. 78.) am anialwch erechyll iawn yn gyfagos i'r Iorddonen. Yn y parth gochledol i'r diffaethwch enbyd hwn, tebygol, yr ymosodwyd ar Grist, yn agos i Fôr Gallia. Hwn yw y diffaethwch y syrtiiodd y dyn yn mhlith lladron ynddo, yn ol y ddammege yn Luc 10. 30, &c. Er ei fod gyd â'r gwylltflod, fel Daniel yn ffau y llewod, etto, attaliwyd hwynt rhag gwneuthur dim niwed iddo. I gael meddwl addas am y dygwyddiadau rhyfedd hwn, rhaid ei ystyried mewn dau olwg: 1. Fel yr ydoedd yn oddefedig gan Dduw.—2. Fel y cyfiawnydd ef gan y diabol.—Goddefwyd ef gan Dduw, 1. Fel y byddai yn arch-offeriad trugarog a fyddlawn, yn medru cyd-ddyoddef â gwendid ei bobl, a chynnorthwyo y rhai a demtir. Heb. 2. 17, 18. a 4. 15.—2. Fel y byddai mewn amgylchiadau addas i ddangos holl rinweddau arwraidd a sanctaidd ei natur, er cynllun ac annogaeth i'w bobl yn y cyffelyb amgylchiadau, i sefyll yn erbyn holl ymosodiadau a chynllwynion y diabol. Aeth o'u blaen hwynt fel rhagflaenor, nid yn unig mewn tlodi a gwaradwydd, a dystyrwch o holl fwyntiant cnawdol, ond cymerodd ei demtio gan y diabol, er dangos beth ydoedd ei bobl i ddysegwyl am dano, yn enwedig ar ol cael profion amlwg o'r cariad dwyfol, ac amgylchiadau o bresennoldeb Duw iddynt; fel na ddychryment ac na ddigalonent o herwydd y cyfryw oruchwyliaethu tu ag atynt; fel y gwybyddent pa fath elyn yr oeddant i ymdrechu âg ef, a natur ei demtasiynau, ac nad oes dim cabledd na drygioni yn rhy erechyll a chywilyddus iddo ef i gynnwyo eu hudo iddo; ac hefyd i ddangos ei fod yn orechfygadwy, a pha fodd y maent hwy i gael buddugoliaeth arno.—3. Yr ydoedd yn addas iddo hefyd orchfygo y gelyn yn nechreu ei weinidogaeth gyhoeddus, gwaith yr hwn yr ymddangosodd i'w ddattod. Rhai profedig ydyw y rhai mwyaf addas i bregethu yr efcngyl, i gyfarwyddo ac ymgeleddu eneidiau dynion.

Ar y llaw arall, yr achosion cymhelliadol yn y diafol i'r gorchwyl o brofi Mab Duw, oeddynt, 1. Y tueddiad cryf sydd ynddo yn gyffredin i hudo dynion i bechod.—2. Rhyw ddyben neillduol ganddo yn ei olwg i'w gwblhau trwy hynny. Nid yw yn afreymol meddwl fod dyben grasol Duw i gadw pechaduriaid trwy ei Fab, yn hysbys i'r angelion syrtiiedig. Os felly, gallasant gasglu oddiwrth y prophwyddoliaethau fod yr amser terfynedig o'i ddyfodiad wedi nesáu. Amlwg yw, nad yw yr ysbrydion drwg yn anhysbys yn yr ysgrythyrnau, oddiwrth y coffad a wnaeth y temtiwr o eiriau y Psalmydd yn un o'i brofedigaethau. Hwyrach ei fod am wybod yn sicr ai efe oedd y Person ai nad é, fel y byddai hynny yn gyfarwyddyd iddo rhaglawn, pa fodd i ddwyn ei amcanion yn mlaen i ddiynstr dynolryw. I'r dyben hynny, penaeth y cythreuliaid, y mwyaf addas i'r gorchwyl, a'i profodd â llawer o brofedigaethau; ond buddugoliaethodd arno yn y cwbl; a'r angelion wrth edrych gyda manwl sylw a syndod mawr, a weiniasant iddo yn llawen.

'A demtiwyd.' Heb. 11. 37. Yn eu holl ddyoddefiadau eraill, hwy a demtiwyd gan y diabol, a chan ei weision, i beidio dyoddef, a gwadu y ffydd er mwyn hynny; hyn oedd brofedigaeth drom iddynt.

TENAU—EU—ON, (tan) *Llad. TENUIS*: anaml, priu; eiddol, main, manwaidd, cul, truan, disylwedd, salw. Gen. 41. 6, &c. 1 Bren. 7. 29.

TENEWYN—AU, (tan-gewyn) ystlys-ddarn. Lef. 3. 4, 10. a 4. 9. a 7. 4. Job 15. 27.

TER, (te-) pur, glanbur, coeth.

Melysach hefyd ynt as'r mèl,

Sef dagran ier-ffu tyner.

E. Prys, (Pa. 19. 10.)

TERAH, Heb. תֵּרַח [*anadlu*] mab Serug, a thad Nachor, Haran, ac Abraham. Gen. 11. 24. Bu farw Terah pan oedd yn 205 o'i oed, yn Haran; ac yr oedd Abraham yn 75 o'i oedran pan ddaeth o Haran (Gen. 12. 4.) am hynny ganwyd Abraham pan oedd Terah yn 130 o oedran, nid pan oedd yn 73, fel y dywed Calmet. Tebygol mai pan oedd Terah yn 70 y dechreuodd genedlu plant, yn ol Gen. 11. 26. ond rhaid ei fod yn 130 mlwydd oed pan aned Abraham, gan nad oedd ond 75 pan aeth o Haran i Ganaan wedi marw Terah, yn 205 o'i oed. Llauer o ddadlau sydd wedi bod yn nghylch hyn yn mhlith y brudwyr; ond nis canfyddaf un ffordd arall ond yr uchod i olygu y mater hwn mewn cysondeb, heb olygu gyda rhai fod gwall yn yr adygrifen Hebraeg. Gwel *Ancient Univer. Hist.*, vol. i, iii.—Yr oedd Terah a'i deulu yn eilun-addolwyr; ond hwyrach fod galwad Abraham o fendith iddo ef ac eraill o honynt. Jos. 24. 2—14.

TERAPHIM, Heb. תְּרָפִים [*brawychwyr*, neu *ymholydd*]. Nid oes le i amneu, medd Parkhurst, nad delw gyfansawdd oedd y teraphim, âg amryw benau gwedi eu huno â'r un corph, yn debyg i'r cerubiad, ond at wasanaeth mwy neillduol a dirgelaidd. Yr oedd rhyw gyffelybrwydd cyffredinol ynddynt i ddynsawd dynol, y mae yn eglur oddiwrth 1 Sam. 19. 13, 16. Y gar delw yn ein cyfeithiad ni, yn yr adnodau hyn, ydyw teraphim, yn Hebraeg. Yr oeddynt yn arferedig yn mhlith credinwyr yn y gwir Dduw; megys Laban, Gen. 31. 19, 34, 35. Y gar a gyfeithir *debeu* yw teraphim Micah. Barn. 17. 5. a 18. 14, 16, 20. Nid ydyw Micah yn ymddangos, oddiwrth yr hanes am dano, yn eilun-addolwr; er bod ei addoliad, i raddau mawr, yn llygredig. Horsley ar Hos. 3. 4. Yr oeddynt yn arferedig hefyd gan eilun-addolwyr. 2 Bren. 23. 24. Esec. 21. 21. Zech. 10. 2. Y gar Hebraeg am ddelwau, yn y lleoedd hyn, ydyw *teraphim*, cymh. 1 Sam. 15. 23. lle cyfeithir *ef debeu-addoliaeth*. Tebygol fod y teraphim â'r un arwyddocedd cyffiniol iddynt a'r cerubiad; ond eu gwneuthur o ddefnyddiau

llai costus, ac o waith llai cywrain. Arferid hwy, tebygol, medd yr Esgob Horsley, fel addurniadau lleoedd cysegredig, cafellau gwddi mewn tai neillduol. Pa mor ddiniwed bynag oedd eu defnyddiad ar y cyntaf, gan addolwyr y gwir Dduw, dilya yw, mewn amser, eu cam-ddefnyddio hwynt i ddybenion coel-grefyddol; a'u bod i'w golygu fel yr ysgarthion ffeiddiaf eilun-addoliaeth, ag ydoedd yn ddyledus ar bawb o'r ffyddloniaid i'w dystyrio. Teraphim yr eilun-addolwyr, oeddynt, tebygol, arddulliad llygredig o rai y gwir addolwyr: dynwaredigaeth o arwydd-luniau y patrieirch ydoedd yr hen eilun-addoliaeth, yn mhob peth. Teraphim yr eilun-addolwyr ydoedd eu delwau swynol, a ddefyddiwyd i ddybenion cyfareddol. Cyfrifir y teraphim, a gyfleithir *delwau*, yn mysg y ffeidd-dra a dynodd y brenin Josiah ymaith. 2 Bren. 23. 24.—Ymgynghorodd Nebuchodonosor â'r teraphim (*â delwau*) pa un a wnai efe warchae gyntaf ar Rabbah, neu ar Jerusalem. Ezec. 21. 21.

'Canyis llawer o ddyddiau yr erys meibion Israel heb frenin, a heb dywysog, a heb aberth, a heb ddelw, a heb ephod, a heb teraphim.' Hosea 3. 4. Er yr amser y dinstyriwyd dinas Jerusalem gan Titus Vespasian hyd y dydd hwn, y mae meibion Israel heb lywodraeth wladol; ond yn byw yn mhob man fel alludion, trwy oddefiad; y maent yn awr heb offeiriad, ac heb aberthau, gwedi dinstyrio y deml, yr unig le yr oeddynt i aberthu ynddo; ac etto, er hyny, y maent wedi ymgadw oddiwrth eilun-addoliaeth, yr hwn oedd bechod cyffredin eu hynafiaid. Y mae hon yn brophwydoliaeth hynod, a thra rhyfeddol, o ddygyddiadau cwbl groes i bob tebygoliaeth ddynol: ac etto, yn ddi-ammheul, yn cymeryd lle, a hyny nid ar achlysur neillduol, neu dros amser byr, ond dros lawer o oesoedd olynol. Pwy ond Duw a allasal rag-weled hyn, a dysgu ei waith i rag-ddwyeddy am bethau mor annhebygol? Gwel Horsley ar Hos. 3. 4. Pocock in loc. Franciscus Moncaeus, *De Vitulo Aureo*. Mr Hutchinson, *On the Names and Attributes of the Trinity of the Gentiles*. Julius Bates' *Enquiry into the Occasional and Standing Similitudes of the Lord God*. Vitranga ar Hos. 2. 8. a 4. 10.

TERFYN—AU—EDIG—OL—U, (terf) ffin, cyffnydd, diwedd, dyben, tranc: nód, terfyn. Deut. 10. 8. a 27. 17. Diar. 22. 28. a 23. 10.

Pechod dirfawr yn erbyn mawredd Duw, yw rhoddi 'terfyn i Sanct yr Israel,' nac mewn meddwl, nac yn ein hymddygiad tu ag ato. Psalm 78. 41. Un heb derfyn yw mewn mawredd, doethineb, gallu, a dationi; ac y mae pob meddwl croes i hyny yn anaddas am dano, ac yn gableddus. Y mae terfynau i bawb a phob peth arall; ond un o ragoriaethau y Duw mawr yw, ei fod heb derfyn. Gan nad oes derfyn iddo, ni wddai fod terfyn i'n hyder ninnau arno, ein cariad tu ag ato, ein parch a'u haddoliad iddo, o ran graddau na pharhad.

'Terfynau y ddaear,' a arwyddant yr holl ddaear; sef y cwbl o fewn ei therfynau; ei phreswylwyr yn ei holl gonglau, y rhai a roddwyd i Grist, ac efe a gymer feddiant o honnynt yn yr amseroedd priod. Ps. 2. 8. a 22. 27. Rhuf. 10. 18.

'A'th holl derfynau o geryg dymunol.' Esa. 54. 12. Ei holl gylchoedd; sef ei hordinhadu, ei swyddwyr, ac aelodau yr eglwys, gwedi eu harddu â doniau ysbyrdol, a gras yn helaeth ar yr ardderchog. Edrych CYNGHOR, GLYN, SYMUD.

TERFYSG—OL—OEDD—U, (ter-mysg) trallod, trabludd, ymawrn, ymfroast, godwrdd, dygyfor, helbul, cyffro, cythrwil.—1. Cynhyrdd annhrefnus, ymbleidgar, bradwriaethol, y werin gyffredin. Hos. 10. 14. Mat. 27. 24. Act. 17. 5. Esa. 22. 2.—2. Croch ddadwrdd. Zech. 14. 13. Esa. 13. 4.

'Canyis lle mae cenfigen ac ymryson, yno y mae

terfysg, a phob gweithred ddrwg.' Iago 3. 16. *Gr. ακαταστασία και παν φαυλον πρᾶγμα*. Cyfleithir y gair *ακαταστασία*, *amghydfod*, 1 Cor. 14. 33. 2 Cor. 12. 20. Arwydda bod yn ansefydlog ac annhrefnus, ac mae yn cael ei briodoli, yn dra addas, i ysbryd ymbleidgar yn yr eglwys, ffwrth cenfigen, a'r holl effeithiau niweidiol o hono.

'A gweled y cerddorion a'r dyrfa yn terfysgu.' Mat. 9. 23. Y mae yn amlwg, oddiwrth Jer. 48. 36. a 9. 17. 2 Cron. 35. 25. fod pibellwyr neu gerddorion, yn arferedig yn nghladdedigathau yr Iuddewon mor foreu a dyddiau y prophwyd Jeremiah, a'u bod hwy yn cyflogi gwragedd i alarnadu ar y cyfryw achosion. Tystia Josephus fod *αυληται*, *pibellwyr*, yn cael eu cyflogi yn ngalarnadu yr Iuddewon ar farwolaeth eu cyfeillion. Gwel *De Bell.*, lib. iii, cap. 8, sec. 5. Harmer's *Observations*.

TERTIUS, [*y trydydd*] am fod ystyr yr enw Lladin hwn yr un a Silas yn Hebraeg, y mae rhai yn barnu mai yr un oeddynt. Edr. SILAS. Efe ydoedd ysgrifenydd yr epistol at y Rhufeiniaid, ac y mae efe yn anerech yr eglwys fel un adnabyddus i'r Rhufeiniaid. Rhuf. 16. 22.

TERTULUS, [*celwyddur*] areithiwr tra enwog yn mhilth yr Iuddewon, yr hwn a roddwyd ar waith i gyhuddo Paul o flaen Ffelix yn Cesarea. Act. 24. 1—10. Ei araeth wag sydd ddigon i beri i bawb ffeiddio y cyfryw araethyddiaeth.

TESTAMENT—WR, Lladin, TESTAMENTUM: llythyr cymyn, ewylllys diweddfaf; a thestatementwr yw gwneuthurwr y cyfryw weithred, neu ewylllys. Arwydda y gair *testament* (*διαθηκη*) weithiau, yn ein cyfleithlad ni o'r Bibl, yr un peth a *gosodiad* neu *oruchwyliaeth*. 'Hwn yw fy ngwaed o'r testament newydd; neu o'r sefydliad, cyfammod, neu yr oruchwyliaeth newydd; yr hwn a gadarnhawyd, nid â gwaed anifeiliaid, fel cyfammod cysgodol Sinai, ond a gwaed Crist, y gwir aberth a'r iawn dros bechod. Marc 14. 24. Luc 22. 20. 1 Cor. 11. 25.—Yr hwn a'n gwnaeth ni yn weinidogion cymhwys y testament newydd.' 2 Cor. 3. 6. Sef o'r cyfammod, y sefydliad, neu yr oruchwyliaeth newydd.—Y rhai hyn yw y ddau destament; neu y ddau gyfammod, neu y ddwy oruchwyliaeth. Gal. 4. 24.—'Ar destament,' neu osodiad, neu gyfammod, 'gwel o hyny y gwnaethpwyd Iesu yn Fechniyyd.' Heb. 7. 22.

'Oblegid lle byddo testament, rhaid yw dygwyyddo marwolaeth y testamentwr. Canys wedi marw dynion, y mae y testament mewn grym; oblegid nid oes etto nerth ynddo tra byddo y testamentwr yn fyw.' Heb. 9. 16, 17. Cyfleitha rhai y geiriau yn dra gwahanol, fel y canlyn:—'Oblegid lle byddo cyfammod, rhaid dygwyyddo marwolaeth (*του διαβιμου*) yr aberthau gosodedig. Canys cadarnheir cyfammod (*επι*) uwchben aberthau meirwon, gan nad oes ynddo rym tra byddo yr aberthau gosodedig yn fyw.' Gwel Doddridge, Macknight, Parkhurst. Tra anaddas y gelwir cyfammod Sinai yn *testament*, (adn. 20.) yn ol priodol ystyr y gair hwnw. Testament pwy oedd? Duw neu Moses? neu a fu un o Nonyat farw i'w gadarnhau? a oes angen am gyfyngwr mewn testament? neu fod y testamentwr yn gyfyngwr ei destament ei hun? neu fod testamentwr y testament newydd yn marw i roddi ymwardd oddiwrth droseddau dan destament o'r blaen; neu fod un testament yn cael ei wneuthur trwy daenllu y cymyn-dderbynwyr & gwaed? Ond yr oedd yr holl bethau hyn yn gyffredin mewn cyfammodau. Gwir yw, mai priodol ystyr y gair *Gr. διαθηκη*, *yw testament*: ond gan fod y LXX. yn cyfleithu y gair *Heb. בְּרִית* (*berith*) priodol ystyr pa un *yw cyfammod*, wrth y gair *διαθηκη*, yr Iuddewon, wrth ysgrifenu Groeg, a arferasant y gair

διαθηκη, yn lle *συθηκη*, fel y cydnebydd ein cyfeithwyr ni, a'r Dr M. hefyd, yn Heb. 10. 16. wrth ei gyfieithu *cyfammod*. Am gyfammod Sinai, ac am y cyfammod newydd, y mae yr apostol yn traethu: cysegrwyd, neu cadarnhawyd, y cyntaf trwy waed, yr un modd a chyfammod Noah, ac Abraham. Genesis 15. 9, 18. Exodus 24. 8. Psalm 50. 5. Ac felus y gwnaed yr all trwy waed aberth anfeidrol mwy ei werth na gwaed yr aberthau oll gynt. Gan fod yr aberth wedi ei ladd, y mae y cyfammod mewn grym. 'Gwedi marw *dynion*' (*επι νεκροισ*)—nid yw y gair *dynion* yn y Groeg, a gellir rhoddi *θυματα*, *aberthau*, neu *ζωαις*, *anifeiliaid*, i mewn, yn gystal a'r gair *dynion*. Nis gallaf ganfod y priodoldeb o alw yr hen gyfammod na'r newydd wrth yr enw *testament*, yn lle *cyfammod*, *gosodiad*, neu *oruchwyliath*, ystyr mwyaf priodol y gair; ond y mae ein cyfieithiad ni yn gyntum a llawer o gyfieithiadau eraill, ac nid addas i mi gymeryd y gorchwyl arnaf o derfynu y ddaid; yn unig dywedyd fy meddwl presennol fy hun, yn nghyd â beirniaid dysgedig o'r un farn.

Gelwir llyfrau y Bibl, yr HEN DESTAMENT, a'r TESTAMENT NEWYDD oddiwrth fod llyfrau Moses yn cael eu galw η παλαια διαθηκη, YR HEN DESTAMENT, sef cyfammod. 2 Cor. 3. 14. EDR. CYFAMMOD, MACHNIYDD.

TESTUN—AU, (tes-tun) traith-destun, swm ar-aeth, neu chwedl. Esth. 3. 14. a 4. 8. a 8. 13.

TETRARCH, *τετραρχης*, oddiwrth *τετρας*, *pedwar*, ac *αρχη*, *lywodraeth*, un yn llywodraethu ar y bedwaredd ran o dalaeth, neu wlad. Yn y Testament Newydd, arwydda tywysog neu frenin (Mat. 14. 1, 9.) yn teyrnasu ar y bedwaredd ran o unol deyrnas gynt. Felly trwy ewylllys Herod Fawr, wedi ei chadarnhau o ran y sylwedd o honi gan Augustus Cesar, rhanwyd teyrnas Herod rhwng ei feibion: cafodd Archelaus un hanner; Herod Antipas a gafodd un rhan o bedair, yn cynnwys Galilea a Perea; a Philip y rhan arall, yn cynnwys Trachonitis, Auranitis, a elwir gan Luc, Iurea. Priodolir yr enw hwn i Herod Antipas yn Mat. 14. 1. Luc 3. 19. a 9. 7. Act. 13. 1. Gwel *Josephus De Bell.*, lib. lxxi. cap. 6. *Antiq.*, lib. xvii. cap. 8. a lib. xviii. cap. 6. Lardner's *Credibility of Gospel History*, book vii. cap. 1. Ni ranwyd tiriogaeth Herod Fawr i bedwar, ond i dri o *detrarchies*, fel yr hysbyswyd uchod.

TETH—AU, (te-eth) diden, bron. Esa. 32. 12.

TEULU—AIDD—OEDD, (tau-llu) tylwyth, tyaid, untyaeth, cymaethlu; llwyth, cenedl.—1. Cymaethlu yn cyd-drigo, ac yn cyd-fywiolaethu. Gen. 47. 12. Esth. 9. 28. Job 31. 34. Zech. 12. 12.—2. Cyfnessafiaid. Lef. 25. 49.—3. Hiliogaeth un o feibion y deuddeg patrieirch. Jos. 3. 14. Num. 26. 5.—4. Cenedl yn gyflawn. Jer. 8. 3. a 31. 1. Amos 3. 1. Zech. 14. 18.—5. Holl greaduriaid Duw, yn benaf ei saint yn y nefoedd ac ar y ddaear, y rhai a ddelliant oddi wrtho, a gynnalir, ac a lywodraethir ganddo. Eph. 3. 15.

'Teulu Duw,' yw ei bobl; y rhai o fod yn estroniaid, dyethriaid, a dyfodiaid, a gasglwyd yn nghyd, a wnawd yn agos, ac a ymunwyd yn un teulu i fod dan lywodraeth, ac yn ngofal Duw. Braint annbraethol! Eph. 2. 19.

'Teulu y ffydd.' Gal. 6. 10. Sef aelodau eglwys Dduw, yn profseu ffydd yn Nghrist.

'Yn benaf y rhai sydd o deulu Cesar.' Phil. 4. 22. Dywed Josephus fod Poppea, gwraig yr ymerawdwr Nero, Θεοσεβης γαρ ην, ei bod yn gwasaenaethu y gwir Dduw; sef yn broselitl i'r grefydd Iuddeg; ond nid oes dim prawf ei bod yn Gristion. Wrth ei deulu y meddylir ei weindogion, ei wasanaeth-ddynion, y rhai oeddnt wedi gwrando yr apostol yn pregethu, a thrwy

hyn gweidi derbyn yr efengyl. Bod duwioledd yn nheulu Cesar, beth oedd hyn, medd Beza, ond bod Duw yn teyrnasu yn nghanol uffern?

TEW—ION, (te) bras, braisg, praff, tirt, aml, mynych. Gen. 41. 2. Exod. 19. 9. Job 38. 9. Hab. 1. 16.

TEWDER—WR, (tew) braser, breisgedd, praffder, canwch. Job 15. 26. EDR. TARIAN.

TEWYCHU, (tew) brashau, ffyrffau, amllan, lliosogi. Deut. 32. 15. Esa. 34. 6. Jer. 5. 28.

TEYRNAS—OEDD—U, (teyrn) breniniaeth, gwledwch, teyrnasiad, gwladychiad, rhwyg, pen-deffigaeth.

Prydain ab Aedd Mawr a wnaeth wiadoliaeth a teyrn-odd gyntaf ar Ynys Prydain; a chyn no hyny nid oedd o iawn namyn a wnelid o addwynder, na deddf namyn y trechaf treisled. *Triodd*.

1. Llywodraeth wiadol sefydledig. 1 Sam. 10. 25. 1 Bren. 10. 20. Dan. 4. 36. Amos 9. 8. Michah 4. 8, &c. EDR. LLYWODRAETH.—2. Llywodraeth gyffredinol Duw ar bob peth. 1 Cron. 29. 11. Y mae ei lywodraeth yn anddibynol, yn anwrthwynebol, yn gyffredinol, ac yn dra manwl, ar bob creadur, pob dygwgyddiadau, cyfnewidiadau, ac amserau. Dan. 4. 33, 34, 35. EDR. BRENNIAETH.—3. Teyrnas gyffryngol Crist. Gosodwyd Crist yn frenin, a rhoddwyd breniniaeth iddo. Ps. 2. 6. Ei osodiad a arwydda, dyrchafiad y natur ddynol mewn undeb a Pherson y Mab, i'r orsedd.—(1.) Gan iddo gymeryd eu natur, y mae yn sefyll mewn perthynas agos â'i ddeiliaid. Deut. 18. 14, 15.—(2.) Rhagarotwyd ef trwy ddyoddeffadau i fod yn frenin trugarog a ffyddlon, yn medru cyd-ddyoddef â'i holl ddeiliaid.—(3.) Mae y natur ddynol wedi ei haddasu i'r orsedd â phob cymhwysderau godidog o ras a doniau.—(4.) Gosodwyd ef ar ei orsedd yn y modd mwyaf ardderchog, difrifol, a chyhoeddus; a rhoddwyd iddo enw yr hwn sydd goruwch pob enw: dyrchafwyd ef goruwch (υπερανω) yr holl nefoedd; sef yr holl dyfysogaethau, galluoedd, a'r awdurdodau yno. Eph. 1. 20, 21. a 4. 10. Phil. 2. 9.

'Teyrnas nefoedd,' a 'teyrnas Dduw,' a arwyddant, yn aml, yr un peth. Yr hyn a eilw Matthew 'teyrnas nefoedd,' a elwir gan yr efengylwyr eraill, 'teyrnas Dduw.'—'Nesodd teyrnas nefoedd.' Mat. 4. 17. 'Nesodd teyrnas Dduw.' Marc 1. 15.—'Gwyn eu byd y tlodion yn yr ysbryd: canys eiddynt yw teyrnas nefoedd.' Mat. 5. 3. 'Gwyn eich byd y tlodion: canys eiddo chwí yw teyrnas Dduw.' Luc 6. 20.—'Y leiaf yn nheyrnas nefoedd.' Mat. 11. 11. 'Yr hwn sydd leiaf yn nheyrnas Dduw.' Luc 7. 28.—'Dirgelion teyrnas nefoedd.' Mat. 13. 11. 'Dirgelion teyrnas Dduw.' Luc 8. 10.—'Eiddo y cyfryrai yw teyrnas nefoedd.' Mat. 19. 14. 'Eiddo y cyfryrai yw teyrnas Dduw.' Marc 10. 14.—Arferedig lawn yn iaith y Bibl y rhoddir τῶν νεφοδδ, am *Dduw*. Dan. 4. 25. Mat. 21. 25. Luc 15. 21. Ioan 3. 27. Tebygol fod y geiriau teyrnas nefoedd, am yr oruchwyliath efengylaidd, gwedi eu cymeryd allan o Dan. 7. 13, 14. lle dangosir i Daniel yn weledig-aethol gaei golygiad ar osodiad y deyrnas hon i fynu yn ei gogoniant, ar ol dystryw y pedair ymerodraeth fawr eilun-addolgar, gwedi ei malurio gan y gareg fechan, a hithau gwedi myned yn fynydd mawr, ac yn llenwi yr holl ddaear. Dan. 2. 35. Gwel Luc 17. 20. a 19. 11. a 23. 51.

1. Rhaid ystyried y deyrnas fel y mae yn neillduol yn osoddedig yn nghanol pob credadyd. Dyn wrth naturiaeth dan lywodraeth pechod a Satan, a waredir o'i feddiant, trwy allu Duw yn yr efengyl, ac a symudir i deyrnas anwyl Fab Duw; a ryddheir oddiwrth bechod, ac a wneir yn was i Dduw. Nid yn unig cyfnewidir eu brenin, ond natur y deiliaid

hefyd a gyfnewidir, rhoddir iddynt ysbryd a chalon newydd. Rhuf. 1. 16. a 6. 14, 22. a 14. 17. 2 Cor. 10. 5, 6. Col. 1. 12, 13. Edr. ADENEDIGAETH, CYFAMMOD.

2. Mae y deyrnas hon hefyd i'w hystyried mewn perthynas i'w gorchwyliaeth allanol yn y byd. Yn yr ystyr hwn y gelwir yr eglwys weledig yn y byd, yn 'deyrnas nefoedd,' neu, 'teyrnasiad y nefoedd,' mewn cyferbyniad i deyrnas y diafol, yn a thrwy freniniaethau y ddaear.

Gosodir hi allan, 1. Fel yn fechan iawn yn ei dechreuad; fel *hedyn mustard*, yr hwn yw y lleiaf o'r holl hadau—*ychydig lefain—careg fechan*. Mat. 13. 31, 33. Dan. 2. 34—45.—2. Ei bod i gyfarfod â llawer o wrthwynebiadau. Psalm ii. Nid mewn rhyw fyd arall y gosodir hi i fyndu, ond yn y byd hwn, lle y mae y ddelw fawr, sef teyrnas Satan, yn gadarn ar ei thraed eisoes, ac yn gwrthwynebu yn eynyiaethol deyrnas Dduw, gyda holl allu y tywyllwch. Dan. ii.—3. Ond er pob gwrthwynebiadau, llwyddda yn ddilys yn y diwedd, nes y byddo yn gyffredinol ac yn gadarn, fel mynydd mawr yn llenwi yr holl ddaear. Yr oedd Duw fel brenin, yn mhlith ei bobl Israel, yn eistedd rhwng y cerubiad. Ps. 99. 1. Ond crybwyllir yn yr ysgrifysau, yn aml, fod y deyrnas hon gwedi dyfodiad y Messia, i'w dangos dros wyneb yr holl ddaear, ac i barhau hyd diwedd amser.

Sylwaf yma ar ychydig ddygwyddiadau perthynol i osodiad graddiannol y deyrnas hon i fyndu yn y byd.

—1. Tywlltad yr Ysbryd Glân ar ddydd y Pentecost. Yna yr aeth gwialen nerth Crist allan o Sion; ac y gwybu holl dŷ Israel ddarfod i Dduw wneuthur yn Arglwydd ac yn Grist, yr Iesu hwnw a groesoeliasant hwy. Ps. 110. 2. Act. 2. 36. Yna gwelodd y dysgyblion Fab y dyn yn dyfod yn ei freniniaeth. Mat. 16. 28.—2. Yr all ddygwyddiad tu ag at helaethu y deyrnas hon, oedd pregethu yr efengyl i'r cenedloedd. Act. x. Yr hen brophwyd i rag-fynasant am hyn yn ogoneddus ac yn orfoleddus iawn. Ps. 2. 8. a 72. 8. a 96. 3, 7, 8. Esa. 49. 6. Zech. 9. 10.—3. Hollol ddinystr Jerusalem, a chyda hynny sefydliaid gwladwriaethol yr Iuddewon. Yr oedd yr Iuddewon fel cenedl yn elynion cyndyn, gwrthnysig, a chwerwon i deyrnas Crist, a chwbl ddinystr Jerusalem oedd ei fuddugoliaeth arnynt. Yn hynny y cyflawnwyd geiriau Crist: 'Ar ol hyn y gwelwch Fab y dyn yn eistedd ar ddeheuolau y gallu, ac yn dyfod ar gymylau y nef.' Mat. 26. 64. 'Yr Arglwydd a farchoga ar gwmwl ysgraf,' pan y mae yn dyfod gyda phrysurddeb yn ogoneddus i roddi dial ar neb rhyw elynion. Esa. 19. 1. Luc 19. 38.—4. Gwaredigaeth yr eglwys oddiwrth erlidigaethau y Paganiald, pan ddimchwelwyd Paganiaeth yn ymerodraeth Rhufain, ac y daeth yr ymerawdwr Cystenyn Fawr yn Gristion professedig. Y pryd hynny y bwriwyd allan y ddraig fawr, a'r saint a ddechreuasant farnu y byd, pan osodwyd hwynt yn swyddwyr gwladol yn ymerodraeth Rhufain. Dat. 12. 9, 10. 1 Cor. 6. 1, 2.—5. Yr oedd y diwygiad mawr oddiwrth holl gyfeillformadau eiltun-addoliaeth, a choel-grefydd Pabyddiaeth, yn ddygwyddiad neillduol er llywyddiant teyrnas Crist yn y byd. Dangoswyd ffeidd-dra a gwrthuni Anghrist, ac agorwyd drws eang i bregethiad yr efengyl yn ei phurdeb, a chyd âg awdurdod mawr. Hwyrach y cyfeiria y brophwydoliaeth yn Dat. 14. 6, 7, 8. o'r hyn lleiaf, mewn rhan, at y dygwyddiad hwn.—6. Dinystr Anghrist, taniad yr efengyl yn mysg y Cenedloedd, a dychwelid yr Iuddewon, dylynt ddygwyddiadau ogoneddus i'w dyagwyl yn eu hamser, pan yr â teyrnasocedd y ddaear yn eiddo yr Arglwydd, ac yn eiddo ei Grist ef, a phan y teyrnasa Duw Hoillalluog yn arbenig ac yn enwog yn mhlith ei bobl. Dat. 11. 5. a 19. 6. Edr. MIL, ANGRHIST.

—7. Yn nydd y farn yr ymddengys brenin Sion a'i eglwys yn eu cyflawn ogoniant. Yna yr eistedd ac y teyrnasa Crist ar ei orsedd yn ardderchog, ei holl elynion yn ddarostyngedig iddo, ac yn dragwyddol yn droedfainc i'w draed, a'i holl etholedigion wedi eu casglu yn nghyd, ac yn meddiannu cyflawn ddedwyddwch a gogoniant.

'Yna y rhydd efe y deyrnas i Dduw a'r Tad; wedi iddo ddileu pob pendeigaeth, a phob awdurdod a nerth.' 1 Cor. 15. 24. Nid teyrnas Crist fel Duw, neu ei lywodraeth fel Duw ar y creaduriaid, a feddylir, hon nis derbyniodd, ac nis rhydd i fyndu: nid teyrnas y gogoniant ychwaith; bydd Crist mewn cyflawn feddiad o hon byth; ond y deyrnas gyfringol, yr eglwys yn gyffredinol, cymanfa a chynulleidfau y rhai cyntaf-anedig, y rhai a ysgrifenydd yn y nefoedd. Ar y deyrnas hon y gosodwyd ef yn Frenin, rhoddwyd yr holl saint iddo, i fod yn ei law, a than ei ofal, ac ymrwymodd i'w hachub a'u diogelu. Rhoddwyd pob awdurdod yn y nef ac ar y ddaear iddo, a threfnwyd pob peth i fod yn wasanaethgar i lwyddiant hon. Gwedi gorphen y gwaith a ymdriedwyd iddo mewn perthynas iddynt, cyflwyna hwynt oll i'r Tad; sef yr holl blant a roddodd Duw iddo. Teyrnas, trwy draws-enwad, a arwydda deillaid y deyrnas. Ni bydd diweddad ar ei deyrnasiad ef arnynt gwedi hynny, ond nid yr un fath y teyrnasa: o'r blaen, yr oedd yn teyrnasu yn nghanol ei elynion, ond yna teyrnasa byth yn nghanol ei saint. Yr oedd y Tad yn teyrnasu pan yr oedd y deyrnas yn llaw Crist, ac felly y teyrnasa Crist yn fwy ogoneddus nag o'r blaen yn mhlith ei saint, wedi cyflwyno y deyrnas i'r Tad. Ond yn awr teyrnasu y mae trwy ei Ysbryd, ei air, a'i ordinhadau; ond yna teyrnasa arnynt yn bersonol, yn ei holl ogoniant, heb gyfringau moddion, nac arwyddion arddangosiadol. Nid yw hyn yn arwyddo ts-raddoldeb yn Nghrist o ran ei Berson, ond yn hysbysu dull gweinyddiad ei swydd, yr hwn yw gwas y Tad o ran ei swydd, ac a rydd gyfrif da o'i oruchwyliaeth, sef o'i bobl a roddwyd iddo; o'i ofal am danynt, a'i lywodraeth rasol arnynt.

'Rhyngodd bodd i'ch Tad roddi i chwi y deyrnas.' Luc 12. 32. Y gair *Gr. εδοκίμασε*, sydd o ystyr hardd a helaeth iawn, ac a arwydda y rhydd y Tad y deyrnas gyda hyfrydwech calon. Y mae efe er tragwyddoldeb yn ymhyfryd yn ei ragwelediad o'r gogoniant a bartotodd iddynt. Yn y golygiad hwn y dywedir fod doethineb 'yn llawenyachu yn nghyfaneddle y ddaear.' Mar. 8. 31.—ei fod 'yn gwybod y meddylliau yr oedd yn ei feddwl am ei bobl,' Jer. 29. 11.—a'i fod 'yn llawenyachu o'u plegid gan lawenydd, yn llonyddu yn ei gariad, ac yn ymddigrifo ynddynt dan ganu.' Seph. 3. 17. Tiriondeb a grym yr ysgrifysau hyn, a'u cyffelyb, sydd fawr tu hwnt i'n meddylliau mwyaf eang ni am dano.

'Yr efengyl hon am y deyrnas a bregethir trwy yr holl fyd, er tystiolaeth i'r holl cenedloedd; ac yna y daw y diwedd.' Mat. 24. 14. Sef diwedd ar y wladwriaeth Iuddewig. Cyn hynny, yr oedd yr efengyl gwedi cael ei phregethu gan Judas yn Idumea, Syria, a Mesopotamia; gan Mare, Simon, a Judas, yn yr Aipht, Marmorica, Mauritania, a parthau eraill o Affric; yn Ethiopia, gan yr Eunuach a Matthias; yn Pontus, Galatia, a'r parthau cymydogaeithol o Asia, gan Paul a Phetr; yn Asia Leiaf, gwlad Groeg, yr Ital, yr Hispaen, Prydain, ynyssoedd Môr y Canoldir, a Gaul, gan Paul ac eraill; (gwel y Dr Arthur Young on *Idolatory*, vol. ii.) yn mharthau y saith eglwys yn Asia, gan Ioan; yn Parthia, gan Matthew; yn Scythia, gan Philip ac Andreas; yn y parthau gogleddol a gorllewinol i Asia, gan Bartholomew; yn Persia, gan Simon a Judas; yn Media, Carmania, ac amryw barthau eraill, gan Thomas; trwy yr holl ardaloedd methion o Jerusalem hyd Ilyricum, gan

Paul. Yn y rhan fwyaf o'r parthau hyn yr oedd eglwys gwerdi eu planu mewn llai na deng mlynedd ar hugain gwedi marwolaeth Crist, yr hyn oedd cyn dinystar Jerusalem.

'Etifeddwch y deyrnas a barotowyd i chwli er seillad y byd.' Mat. 25. 34. Llefara yr Arglwydd Iesu am dano ei hun, yn ei hanes hwn am y farn, gyda mawrhydi ac ardderchogwydd neillduol. Y mae yn arddangosiad mwyaf godidog o'r arucheidd (*sublime*) mewn darluniad, ag sydd i'w gael, hyd yn nod yn yr Ysgrhythrau Sanctaidd. Y mae mawrhydi ei berson, gwedi ei wiago â gogoniant ac awdurdod dwyfol, yn ymddangos gyd â'r fath fawredd, fel y mae yr holl greaduriaid o ddynion ac angelion ond megys diddim ger ei fron: ac yn nghanol y mawredd anfeidrol hwn, y mae cyflawnder, a haelioni, a thirionedd yn dysgleirio yn hyfryd, ac yn ofnadwy. Rhydd ddadguddiad ofnadwy o gyflawn farn Duw ar annuwlion beilchion, yn nghyd â thrugaredd ddibal a diderfyn tu ag at ei bobl gystuddiedig a dirmygedig yn y byd. Nis gellir yn hawdd ei darllen heb ddychymygu ein bod ein lunain o flaen yr orsedd a'r barnwr goruchel.

TEYRN-GADAIR, (teyrn-cadair) eisteddfa freninol, gorsedd-fainc llywodraethwr. Gen. 41. 40. Exod. 11. 5. Deut. 17. 18. EDR. CADAIR, GORSEDD-FAINC.

TERYNGED—OEDD, (teyrn-cedd) treth. Yr hyn a delir i swyddwyr a llywodraethwyr gwladol fel cydnabyddiaeth o ymstyngiad iddynt, ac yn wobwr gynnalieithol iddynt am eu llafur. 2 Cron. 17. 11. Galar. 1. 1. Gan fod yr Hebraid yn cydnabod yr Arglwydd fel eu priodol frenin, yr oeddynt yn talu eu teyrnged iddo ef mewn degymau, aberthau, ac offrymau, &c. Exod. 31. 15. Lef. 1. 6. a v. Yr oeddynt yn rhoddi yr holl Ganaaneaidd a orchfygent dan deyrnged, i dalu treth iddynt. Barn. 1. 30—35. Y Syriaid, yr Assyriaid, y Caldeaid, a'r Rhufeiniaid, a osodasant dreth arnynt hwythau. Luc 2. 1. EDR. TRETH. Y mae talu teyrnged i'r hwn y mae yn ddyledus, yn orchymynedig i holl genlynwyr Crist, yn ol stampi eu Harglwydd. Mat. 17. 24. Rhuf. 13. 6, 7.

TEYRN-WIALEN, (teyrn-gwialen) gwialen llwyth, gwialen breniniaeth, neu llywodraeth. Arwydd o awdurdod a llywodraeth yw teyrn-wialen. Esa. 14. 5. Zech. 10. 11. Ezec. 19. 11, 14. Ps. 2. 9.—'Teyrn-wialen uniondeb,' y llywodraeth yn cael ei gweinyddu yn ddoeth, yn gyflawn, ac yn rasol; y cyfryw yw llywodraeth gyfryngol Crist; uniondeb sydd yn y cwbl, sef uniondeb tu ag at Dduw a'i gyfraith, a thu ag at ddynion, wrth achub rhai, a dystrywio eraill; y mae pob peth yn ei deyrnasiad yn addas, yn gyflawn, ac yn dda. Yn y cwbl y mae yn caru cyflawnder, ac yn casáu anwiredd. Ps. 45. 7. EDR. GWIALEN.

TIBERIAS, Τιβεριὰς, [gwledigaeth dda] dinas nodedig o du y gorllewin i Fôr Galilea, a adeiladwyd gan Herod Agrippa o anrhydedd i'r ymerawdwr Tiberius. Yr oedd yn nghyloch 80 milltir i'r gogledd o Jerusalem, a 12 i'r dwyrain o Nazareth. Prif ddinas Galilea oedd hon yn amser y rhyfeloedd Iuddewaidd, ac a amddiffynwyd yn wrol gan Josephus yr Hanesydd; ond wedi ei hennill gan Vespasian dyoddefodd ddinystro go fawr. Yr oedd gwedi hyn yn lle helaeth, ac yr oedd yno eglwys Grigionogol ac athrofa Iuddewaidd go enwog. Ioan 6. 23. EDR. MOR.

TIBHATH, טבת [Uofruddiaeth] dinas yn Syria, a gymerwyd ac a anrheithiwyd gan Dafydd. 1 Cron. 18. 8.

TIBNI, תבני [gwair] mab Ginath, a chyfymrys-onydd âg Omri am freniniaeth Israel; ond Omri a lwyddodd. 1 Bren. 16. 21.

TICFATH, תקית [gobaith] tad Salum. 2 Cron. 34. 22.

TID—AU, (ti-id) seirch, march-offer, offer-tynnu, cadwyn i dynu â hi.—'A rwydi di unicorn â'i did mewn rhyech?' Job 39. 10. Heb. עקר רחף, rheffyn. Dull o ymadroddi ag sydd yn dangos nad oedd yn greadur hawdd i ddyd ei lywodraethu at ei wasanaeth.

TIDAL, תידל [torer yr iau] brenin y cenedloedd, neu Goim, am mai Goim oedd ei drigfa; neu am fod amrywiol lwythau gwedi ymuno dan ei lywodraeth. Yr oedd mewn cynghrair â Cedorlaomer yn ei ryfel-oedd. Gen. 14. 1.

TIGLATH-PILESER, neu TILGATH-PILNESER, brenin Assyria, mab Pul. I helaethu ei derynau, goreogydd Syria, a lladdodd Rezin y brenin, ac anrheithiodd Damascus, a lleoedd eraill; ac a ddygodd y bobl yn gaethion i dir Media. Difrododd y wlad o du y dwyrain i'r Iorddonen, ac a gariodd yr Israelaidd oddi yno yn gaethion i Halah, Habor, a Hara, ar yr afon Gozan. Anrheithiodd Galilea o du y gorllewin i'r Iorddonen, ac a gymerodd Ijon, Abelmethmaachab, Janoah, Cedes, Hazor, &c., ac a ddygodd y bobl ymaith yn gaethion i Assyria. Tebygol iddo anrheithio Judah hefyd, er anrhegion Ahaz, &c. 2 Bren. 15. 29. 1 Cron. 5. 26. 2 Cron. 28. 20. Gwedi teyrnasu 19 o flynyddoedd, bu farw, a gadawodd yr orsedd i Salmaneser ei fab.

TIMEUS, tad y cardotyn dall Bartimeus. Marc 10. 46.

TIMNA, תמנא [rhysyr] 1. Gordderch-wraig Eliphaz mab Esau. Gen. 36. 12. 1 Cron. 1. 36.—2. Duc Idumea ar ol marwolaeth Hadad. Gen. 36. 40. 1 Cron. 1. 51.

TIMNATH, TIMNAH, TAMNA, a THAMNATHA, תמנת [delw] 1. Dinas yn Judah. Jos. 15. 10, 57. Gen. 38. 12.—2. Dinas y Philistiaid. Barn. 14. 1. Barna rhai mai yr un oedd y ddwy, a'i bod yn meddiant y Philistiaid yn amser Samson.

TIMNATH-SERAH, תמנת-סרה [delw yr haul] dinas yn Ephraim, lle y trigai Josuah, ac y bu farw. Jos. 19. 50. a 24. 30.

TIMON, nn o'r saith etholeidig i olygu elusen gwagedd gweddwon y Groegiaid. Act. 6. 5. Nid oes ychwaneg o hysbyrwydd am dano, ond llawer o ddychymygon disail.

TIMOTHEUS, Τιμοθεός, [anrhydeddwr Duw] efengylwr enwog. Priodwr oedd o Lystra yn Asia Leiaf. Groegwr oedd ei dad, ond ei fam Lois a'i nain Eunice oeddynt Hebrëusau, ac a'i hyfforddiant er yn fachgen yn y wybodaeth o'r Ysgrhythrau Sanctaidd, ac enwaeddodd Paul arno, i'w wneuthur yn fwy derbyniol i'r Iuddewon. Yr oedd yn ddarostyngedig i fynych wendid yn ei gorph, ond mewn gras a doniau yr oedd yn enwog ragorol. Act. 16. 1. 2 Tim. 1. 5. a 3. 15. 1 Tim. 4. 14. a 5. 23. 2 Tim. 1. 6. Neillduwyd ef i'r weinidogaeth trwy brophwyddiaeth am dano, a roddwyd i Paul, neu rai o'r prophwydi Cristionogol yn Lystra. 1 Tim. 1. 18. Gwedi ei neillduo i'r weinidogaeth trwy arddodiad dwylaw Paul a'r henuriaid yn Lystra, yr oedd yn anwyl gan Paul am ei dduwioledd a'i ffyddlondeb. Geilw ef ei 'anwyl fab, a ffyddllawn yn yr Arglwydd—ei fab naturiol yn y ffydd.' EDR. NATURIOL. 1 Tim. 1. 2. a 4. 14. 1 Cor. 4. 17. Derbyniodd gyfran helaeth a ddoniau yr Ysbryd Glân trwy arddodiad dwylaw yr apostol. 2 Tim. 1. 6. Cyd-deithiodd â Paul i Macedonia, ac yr oedd gyd âg ef yn Phillippi, Thesalonica, a Berea. Wrth ddymuniaid Paul, daeth ar ei ol ef o Berea i Athen; ond danfonodd ef yn ol yn fuan i gadarnhau y ffyddloniaid yn Thessalonica dan

eu herlidigaeth. Act. 17. 1. 1 Thes. 3. 2, 3. Edr. THESSALONICA. Oddi yno daeth ef a Silas at Paul i Corinth. Act. 18. 5. A chyd ag ef y maent yn anerch eglwys y Thessaloniaid. 1 Thes. 1. 1. 2 Thes. 1. 1. Rhai blynyddoedd gwedi hyny, anfonodd Paul ef ac Erastus o Ephesus i Macedonia a Corinth, i gadarnhau y Cristionogion yno. Act. 19. 21, 22. 1 Cor. 4. 17. a 16. 10. Gwedi dychwelyd i Ephesus, cyn i Paul fyned oddi yno, deisyfodd Paul arno aros yno i fugellio yr achos gwan yno yn ei ddechreuad. 1 Tim. 1. 3. Ac yno derbyniodd ei lythyr cyntaf, yn nghylch A. D. 56, wedi ei ysgrifenu gan Paul ato o Macedonia, fel y gellir casglu oddiwrth 1 Tim. 1. 3. 'Megys y deisyfais arnat aros yn Ephesus, pan aethum (neu daethum) i Macedonia.' Gwedi sefydlu materion yr eglwys yn Ephesus, canlynodd Paul i Macedonia, ac oddi yno y mae yn cyd-gyfarch gyda Paul eglwys Corinth.* 2 Cor. 1. 1. Yn fuan gwedi hyn aeth gyda Paul i Corinth, ac oddi yno y mae yn cyfarch y Rhufeiniaid gyda Paul. Rhuf. 16. 21. Yn dychwelyd trwy Macedonia, aeth gyda Paul i Asia. Act. 20. 4. Oddi yno galwyd ef gan Paul, rai blynyddoedd gwedi hyn, i ddyfod ato ef i Rufain. 2 Tim. 4. 9, 13. Phil. 2. 19—23. Yr oedd gyda Paul yn Rhufain pan ysgrifennodd ei epistolau at y Philippiad, y Colossiaid, a Philemon. Phil. 1. 1. Col. 1. 1. Philem. 1. Bu dros ryw yspaid yn garcharor yn Rhufain, ond rhyddhawyd ef. Heb. 13. 23. Gwedi hyny nid oes hanes ychwaneg am dano. Pa le yr oedd ynddo pan ysgrifennodd Paul ei all epistol ato, sydd ansicr. Macknight, Lardner, ac eraill, a farnant mai yn Ephesus yr oedd; ond y mae Boyle, Doddridge, a Michaelis, o wahanol feddwl; o'r hyn lleiaf, nid ydyw yn eglur ei fod yno, ond ei fod yn rhyw le yn Asia Leiaf. Tebygol nas gwyddai Paul pan ysgrifennodd y llythyr hwn ato, pa le y derbyniai ef; gan fod Timotheus yn ddiwyd yn tennu yr efengyl ar hyd y gwledydd, ni byddai, hwyrach, yn aros yn hir yn yr un man. Pe buasai yn Ephesus, ni buasai Paul yn dywedyd wrtho iddo ddafon Tychicus i Ephesus, (pen. 4. 12.) nac iddo adael Trophimus yn glaf yn Miletum, (pen. 4. 20.) am y buasai Timotheus yn gwybod hyny yn gystal a Paul, am nac oedd Miletus yn nebblell o Ephesus. Tebygol i Paul anfon ei lythyr ato mewn rhyw law ddiogel, i'w roddi iddo lle bynag y caffai ef. Pawb a gytunant fod Paul yn garcharor yn Rhufain pan yr ysgrifennodd ef, fel y tystia ei hun yn eglur ei fod (pen. 4. 6.); ond y mae dadl pa garchariad a feddyllir; sef pa un ai y carchariad y rhydd Luc hanes am dano, neu all garchariad. Estius, Hammond, Lightfoot, Cave, a Lardner, a farnant mai y carchariad a grybwyllir gan Luc a feddyllir; ond Doddridge, Macknight, Michaelis, ac eraill, ydynt o farn arall; sef mai yn ei all garchariad yr ysgrifennodd, pan oedd yn agos a diweddu ei yrfa; tybygaf fod ei faith yn yr holl Epistol yn dangos hyn yn eglur; rhydd Mosheim broffion cadarn o hyny yn ei eglurhad ar y ddau Epistol at Timotheus.

Y mae Epistolau Paul yn dangos mawr serch ato, oblegid ei ffyddlondeb a'i ynnoroddiad i waith yr efengyl ac achos Crist, ac yn cynnwys llawer o gyfarwyddiadau ac annogaethau yn ei waith sanctaidd. Dengys ynddynt mewn modd neillduol o ddefnyddiol beth yw dyledsdyddau esgobion a diaconiaid; y cymhwysderau sy ofynol ynddynt; a'r dybenion a ddylai fod ganddynt yn cymeryd y swydd arnynt. Y ddau Epistol hyn, ac

Epistol Paul at Titus, a gynnwys ynddynt gorph cyflawn o *ganonau eglwysig*, i weinidogion yr efengyl yn mhob oes i rodio wrthynt. Dylent gael eu darllen yn aml ganddynt, a'u myfyrdod mwyaf difrifol fod yn wastadol ar y pethau a draddodir ynddynt. Y maent yn dangos ysbryd rhagorol yr apostol, a phurdeb sanctaidd yr efengyl, ac a ddylai fod mewn eglwys Cristionogol, yn nghyd â'u holl swyddwyr. Edr. PAUL. Gwel Witauius' *Miscel. Sacr. Exercit.* 16.—Ysgrifennodd ar yr Epistolau hyn, Magulianus, Scultetus, Danseus, Price. Barlow ar y ddwy beunod gyntaf o'r ail Epistol.

TIN—ION, TIN-NOETH, (ti-in) godre, rhefr, cyfeistedd. Tin y cwr; tin y nyth; tin y gler; tinion yr ŷd; tin ab.—'Ac yn din-noeth.' Esa. 20. 4. Edr. GWARDHLE. Yr oedd y prophwyd i fyned yn noeth dair blynedd, neu, yn hytrach, yn arwydd o'r hyn a ddygwyddai gwedi tair blynedd; sef caethiwer yr Aipht ac Ethiopia gan yr Assyriaid. Yr oedd y prophwyd i ymddangos yn gyhoeddus yn gwbl yr un dull ag y gyrid hwy yn gaethion i'w gwerthu gan yr Assyriaid, agos yn gwbl noethion, heb ddim ond bratiau diwerth am ond ychydig o'u cnawd. Yr oedd y prophwyd i dafu ymaith ei arwisg, ac i ymddangos yn noeth am dri diwrnod, yn arwydd o'r tair blynedd.

TINC—IAN, (ting) *Llad.* TINNIRE; *Ffr.* TINTER; *Saes.* TINGLE: mein-swn, swno fel mettel, rhincian. 1 Cor. 13. 1.

TIPYN—AU, (tip) rhynyn, ychydig, deryn, dryll-yn. Exod. 16. 14. Edr. MANNA.—'Hyd onid el y nef a'r ddaear heibio, nid â un iod, nac un tipyn o'r gyfraith heibio, hyd oni chwblhaer oll.' Mat. 6. 18. 'Ny phalla vn iod, na thitul o'r ddeddyf.' W. S. *Iwra ev η μια κερα, un iota nac un picne.* Iota (ι) yw y llythyren leiaf yn yr egwyddor Groeg, fel y mae yr (ι) yod o'r egwyddor Hebraeg: tipyn ydyw darn o lythyren, neu nôd bychan, yn gwahaniaethu y naill lythyren oddiwrth y llall; megys y *resh* (ר) oddiwrth y *daleth* (ד). Tra y parhau y byd ni chollir un llythyren, un nôd, sef y darn lleiaf o'r gyfraith, heb ateb dyben ei rhoddiad. Geiriau sydd yn dangos, 1. Fod y gyfraith yn gyflawn o ystyr pwysig i gyd; pob darn, pob rhan o honi sydd bwysfawr. Ni lefarodd Duw ddim yn ofer; ond mae y cwbl, i'r manyirwydd mwyaf, yn deillwng o'n hystyriaeth mwyaf difrifol.—2. Dengys hefyd fawr ofal Duw am dani oll; efo a'i ceidw ac a'i cwblha oll, er pob gelyniaeth yn ei herbyn. Ni chyll ei hawdurdod, ac ni phaid, er dim, ag ateb dyben ei rhoddiad. Y gyfraith foesol fydd y maeu prawf i ddangos pechod a sancteiddrwydd, cyfiawnder ac anghyfiawnder, hyd ddiwedd amser. Efengyl dragwyddol ydyw yr efengyl; ni newidir ac ni ddyfethir mo honi byth. Y mae yr holl air yn berffaith, a saif byth, a rhaid ei gwblhau oll. Ps. 119. 89, 90, 152. Esa. 40. 8. 1 Petr. 1. 25.

TIPHSAH, תִּפְסַח [*mynediad*] dinas yn rhandir Ephraim. 2 Bren. 15. 16.

TIR—OEDD, (ti-ir) *Llad.* TERRA; daear, daear, tîd, tîdwedd; gwlad, bro, brodir; rhandir, tyddyn, syddyn, maenor, maenol, meddiant, etifedd-iaeth.

Un o dri cyfarwyddawg Ynys Prydain: Hu Gadarn, a ddangoses y ffordd i aru tir gyntaf i genedl y Cymry. *Triodd.*

1. Holl gyfandir y ddaear, yn wahanedig oddiwrth y môr. Mat. 23. 15.—2. Gwlad, darn, neu dydd-yn, neu feddiant. Gen. 26. 12. a 28. 13. a 47. 19. Exod. 34. 24. Mat. 19. 29. Actau 4. 37.

'Tir uniondeb,' sef tir â chyfreithiau uniawn, a'i drigolion yn rhodio yn ol y rheol uniawn. Esa. 26. 10.—'Tir y rhai byw,' mewn cyferbyniad i dir y rhai meirw, y gelwir y byd hwn, lle y mae dynion

* Mae y Dr Paley, ar ol yr Esgob Pearson, yn barnu mai ar ol ei garchariad cyntaf yn Rhufain yr ysgrifennodd Paul yr Epistol hwn. Gwel Paley's *Horæ Paulinae*. Ond hanes Witauius, y Dr Doddridge, a llawer eraill, am y mater, sydd fel y rhoidir uchod. Y mae rhegyrnau Paley yn ymddanfôn yn o foddionol. Cytaona pawb ido ysgrifenu yr ail Epistol at y Corinthiaid o Macedonia; ond y mae Timotheus gyda Paul yn ei gyfarchiad yn yr Epistol hwn, yr hyn nis gallai fod, os gadawodd ef ar ei ol yn Ephesus yn y daith hon. 1 Tim. 1. 3.

yn byw cyn marwolaeth; a'r nefodd, lle mae y duwionlon yn byw byth, gwedi marw unwaith. Ps. 27. 13. a 116. 9.—Y bedd a elwir 'tir tywyll-wch, a chysgod anghu,' &c.—'tir anghof,' (Job 10. 21, 22. Ps. 88. 12.) am yr anghofir dynion yn fuan wedi eu claddu. Edr. ADDEWID, DAEAR, GOROR, GWLAD, TALAETH.

TIRAS, תירס [*yr hwn sydd yn dinystrio*] seithfed mab Japheth, a olygir yn gyffredinol yn dad y Thrasaid. Gen. 10. 2. Yr oedd yn Thrace afon a phorthladd a elwid Athyras. Hwyrach mai oddiwrth yr enw Tiras y daeth Caerdrofa, ac mai ei hiliogaeth ef oedd preswylwyr y ddinas nodedig hon. Gwel Wells' *Geography*.

TIRF—ION, (tir) bywlog, eidiog, pybyr, nerthol, cryf o naturiaeth; bras, tew, ffwrthlon.—'Tirflon ac iradd fyddant.' Ps. 92. 14. Ni phalla bywyd, cynnaliaeth, a chysuron credadyn yn gobethilo yn yr Arglwydd, am, 1. Na thorir yr undeb rhyngddo a Christ. Rhuf. 8. 35.—2. Am na phalla y cyflawnder sydd yn Nghrist. Eph. 3. 8.—3. Am na phalla fyddlondeb Duw tu ag ato, na dylanwadau yr Ysbryd Glân yddo. Jer. 17. 7. Ps. 1. 3. Ioan 4. 14. Pan byddo natur yn llesgáu ac yn darfod, blodeuant hwy etto yn eu henaint, 'tirflon ac iradd fyddant.' Edr. HENAINT.—'Can ys argyhoeddodd ef yn ddirwing yr Iuddaon, a'r 'oystec yn dra-chwyrn.' Act. 18. 28. W. S. Sef yn egniol ac yn nerthol.

TIRHACAH, תירחקה [*holter*] brenin Ethiopia, y'r hwn a fwriadodd ryfel yn erbyn Senacherib pan yr oedd yn bwgwth Hezechiah. Tebygol i'r Arglwydd ladd yr Assyriaid cyn iddynt gyfarfod a Thirhacah. 2 Bren. 19. 9.

TIRIA, תיריא [*holter*] mab Jehaleleel o dylwyth Caleb. 1 Cron. 4. 16.

TIRION—DEB—EDD—DER—I—EIDDIO, (tir-ion) hyfyrd, hoff, gorhoenus; mwyn, hynaws, caruaid, hawddgar.—Lle tirion, sef lle hyfyrd; dyn tirion, sef dyn caruaid, cyweithasol: O dirioned yw! sef, O mor hawddgar yw!—O herwydd tiriondeb trugaredd ein Duw; trwy yr hon yr ymwelodd â ni godiad haul o'r uchelder.' Luc 1. 78.—'Trwy galon-dit trugaredd ein Duw, gan yr hon y gowwyawdd y towyn haul o'r uchelder.' W. S.—*אֱלֹהֵינוּ מֵעַד הַיּוֹם*, *ymysgaroedd trugaredd ein Duw*: yn cyfateb i'r gair Heb. רחמים *trugaredd o galon*, yn gweithredu yn dirion, yn serchog, yn dynner, gyda chyd-oddefaint a thosturi. Y mae holl helaethrwydd a grym ymadrodd yn pallu wrth osod allan berffeithiau Duw o ras a thrugaredd.

'Os profasoch fod yr Arglwydd yn dirion.' 1 Petr 2. 3.—'Yn gywaithas.' W. S.—*χαριστος*, yn dda, yn haelionus, yn ddaionus, yn hynawsaidd, yn gymwyn-asgar. Ps. 34. 8. Yr oedd y rhai bychain newydd eni wedi profi daioni yr Arglwydd yn nidwyll laeth y gair, sef yn yr efengyl yn cyhoeddi maddeuant pechodau, a'r holl addewidion o ras a gogoniant.

'Mi a'th ddyweddiad i mi fy hun yn dragywydd, mewn tiriondeb.' Hos. 2. 19. *בְּחֶסֶד* *mewn tiriondeb helaeth*: daioni yn chwyddo i yn gorlifo. Gyd a'r tynerwch a'r tosturiaethau mwyaf y mae Duw yn dyweddio ei bobl âg ef ei hun.

'Mewn tiriondeb yn yr Ysbryd Glân.' 2 Cor. 6. 6.—'Gan diriondeb, gan yr Yspryd glân.' W. S.—'By kindness, by the Holy Ghost.' *Saes*. Y mae amryw, fel W. S. a'r cyfieithiad *Saesonneg*, yn rhoddi rhagwahanod ar ol tiriondeb. 'Tiriondeb yn yr Ysbryd Glân,' yw tiriondeb y mae yr Ysbryd Glân yn ei weithredu yn sanctaidd yn ei bobl, ac mewn graddau mwy yn ei wir genadon, ag sydd yn wrthwyneb i drahausdra a sarugrwydd tymher a moesau.

TIRION-FERTH, (tirion-berth) harddwch mwyaidd, tirion, hawddgar.

'R Arglwydd pwy all draethu ei nerth, A'i holl dirion-fertth foliant?' E. *Prvs*, (Ps. 106. 2)

TIRSATHIA, תירסאתיא [*trulliad*] Neh. 7. 65, 70. a 10. 1. Edr. NEHEMIAH.

TIRZAH, תירצה [*haelionus*] 1. Un o ferched Salphaad. Num. 28. 33. a 27. 1. Jos. 17. 3.—2. Dinas yn Ephraim, prif ddinas brezinaeth Israel o Jeroboam hyd deyrnasiad Omri, yr hwn a adeiladodd Samaria. 2 Bren. 15. 14. Josuah a laddodd frenin Tirzah. Jos. 12. 24.

TISIO—AN, (tis) trew, entrew, ystrewi, dystrewi; trewiad. Job 41. 18.

TITL—AU, *Gr. τιτλος; Llad. TITULUS; Ffr. TITRE; Saes. TITLE*: enw, enwad; cyfenwad; hawl, hawl-fraint; testun, neu enw llyfr; neu waith ysgrifenedig; teilyngdod, clod, anrhydedd; coffa, coffadwriaeth.—'Pa ditl yw hwn yr ydwyf fi yn ei weled?' 2 Bren. 23. 17. 'Pa lun yw hwn?' Dr M. *Heb.* תִּיר צִיִּילֵיתִיר יִר אֶנְאֵר יִשְׁחֵדֵר, *Esa. 25. 5.—sychdir, Esa. 32. 2. tibr o ddaear sych*.—'Pa gam yw hon?' Y mae yn arferiad hyd heddyw yn mhllith yr Arabiaid, ac yn Barbati, i godi carneddau o geryg ar deithwyr wedi cael eu llofruddio; pob teithiwr wrth fyned heibio a deif ei gareg, o ryw arferiad coel-grefyddol.—Yr oedd yr arferiad hwn yn mhllith y Cymry yn yr hen oesoedd: tomenau o bridd, neu garneddau o geryg, fel y byddo y wlad, ai caregog ai priddlyd, oedd y coffadwriaethau am eu gwyr mawrion o enwogrwydd. Parhaodd yr arferiad hwn lawer o oesoedd gwedi dygiad Cristionogrwydd i'r wlad. Taflai pob teithiwr wrth fyned heibio ei gareg o barch i'r marw. Ond pan ddaeth yr arferiad o giaddu y meirw mewn mynwentydd, ni chladdid neb yn ol yr hen arferiad ond drwg-weithredwyr, a thafent geryg ar y rhai hyny fel arwydd o anmbarch.

'A Philat a ysgrifennodd ditl, ac a'i dododd ar y groes.' Ioan 19. 19, 20. 'A gosodasant hefyd uwch ei ben ef, ei achos yn ysgrifenedig.' Mat. 27. 27. 'Ac yr oedd ysgrifen ei achos ef wedi ei hargraffu.' Marc 15. 26. 'Ac yr ydoedd hefyd ar-ysgrifen wedi ei hysgrifenu uwch ei ben ef, â llythyrenau Groeg, Lladin, ac Hebraeg.' Luc 23. 38. Yr oedd yn arferiad yn mhllith y Rhufeiniaid o gario bwrdd, âg ysgrifen arno, o flaen y dienyddiedig, yn dangos achos ei ddienyddiad,* neu ei roddi ar y dienydd-bren. Y mae yr ar-ysgrifen ychydig yn wahanol gan y pedwar efengylwr. 'Hwn yw Iesu Brenin yr Iuddewon.' Matthew.—'Brenin yr Iuddewon.' Marc.—'Hwn yw Brenin yr Iuddewon.' Luc.—'Iesu o Nazareth, Brenin yr Iuddewon.' Ioan.—Hwyrach fod ychydig wahaniaeth yn yr amrywion iethoedd yr ysgrifenydd ef, ac i un efengylwr ei roddi fel yr oedd yn un iaith, a'r llall fel yr oedd mewn iaith arall; ond y maent oll yn cytuno o ran yr ystyr. Yr arferiad oedd rhoddi yr ar-ysgrifen mewn llythyrenau duon ar fwrdd wedi ei liwio yn wyn. Cafodd yr Iesu holl driniaeth a gwaradwydd drwg-weithredwr yn mhob ystyr. Yr oedd y croesbren yn sefyll yn agos i'r ffordd, tebygol, yn nghylch y bedwaredd ran o filltir o'r ddinas; yr oedd y ddinas yn llawn iawn o bobl ar yr wyl fawr; am hyny llawer a ddarllenasant yr ar-ysgrifen yn yr amrywion iethoedd: dilyn nad oedd neb yw heb fedru un o'r tair iaith; am hyny gallasai darllenid yr ar-ysgrifen fod o ganlyniad mawr i lawer, i beri iddynt holi a siarad am dano. Er nad oedd parch iddo wedi ei fwriadu gan ei elynion, etto yr oedd llaw ddirgelaidd Duw yn llywodraethu yn y cwbl.

* Suet. in Cal. c. 24.

TITUS, er ei fod yn Wr mor enwog yn ngweinidogaeth yr efengyl, fel yr ysgrifennodd yr apostol Paul lythyr canonaidd ato, yr hwn sydd ran o'r Ysgrhythyr Lân, i fod er adeiladaeth yr eglwys yn mhob oes, etto nid oes un gair o grybwylliad am dano ef gan Luc yn llyfr yr Actau. Nid oes dim ychwaneg o hanes am dano i'w gael nag a gaeir o Epistolau Paul. Iddo gael ei alw trwy weinidogaeth Paul sydd eglur, am ei fod yn ei alw 'fy mab naturiol yn ol y fydd gyffredinol.' Titus 1. 4. Yr oedd yn Roegwr o ran ei genedl a'i grefydd. Pa bryd, ac yn mha le, y bu gweinidogaeth Paul yn fendithiol er ei ddychweliad, nid oes dim crybwylliad; ac nid gwiw ail adrodd dychymygon disaill. Dilys yw, ei fod ef gyda Paul yn Antioch, cyn ei daith i Jerusalem; a bod y fath gymeradwyad iddo yn yr eglwys, fel y dewiswyd ei gyd-fyned â Paul yn y daith hono. Gal. 2. 1, 2, 3. Rhai blynyddoedd gwedi hyn anfonodd Paul ef i Corinth, lle y cafodd dderbyniad serchog o herwydd ei dduwioldeb diffuant, a'i ddiwydrwydd a'i fyddlondeb yn pregethu yr efengyl. Oddi yno daeth at Paul i Macedonia, ac a hysbysodd am yr eglwys yno yn gywir; dychwelodd yn fuan atynt drachefn, yn dwyn ail epistol oddiwrth Paul gyd âg ef atynt. 2 Cor. 7. 6, 15. a 8. 6, 16. a 12. 18. Ansicr yw pa bryd y gadawodd Paul ef yn Crete, i iawn drefnu y pethau oedd yn ol, ac i osod henuriaid yn mhob dinas, megys yr ordeiniodd Paul iddo. Titus 1. 5.

Yn ei epistol y mae yn peri iddo gyfarfod âg ef yn Nicopolis, a dwyn Zenas y cyfreithiwr ac Apolos gyd âg ef, pan ddoi Tychicus ac Artemas i lasurio yn ei le. Titus 3. 12, 13. Gwedi hyn cawn ef gyda Paul pan oedd yn garcharor yn Rhufain. Gadawodd Paul, ac aeth i Dalmatia. 2 Tim. 4. 10. Pa un ai myned yno trwy anfoniad Paul, neu ynte ffoi a wnaeth rhag ofn yr erlidigaeth: neu, pa un al gyda, ai heb gydsyniad Paul, nid yw yr apostol yn hysbysu. Hyn yw y cwbl o'r hanes sydd am dano. Dychymygir iddo ef ddychwelyd i Crete ar ol marwolaeth Paul, ac iddo farw yno yn y 94 fwyddyn o'i oed.

Y mae yr epistol ato yn fyr, yn gynnwysfawr, ac yn rhagorol: y mae Paul, fel yn ei epistolau at Timotheus, yn ei gyfarwyddo ac yn ei annog mewn perthynas i ddyledawyddau y weinidogaeth, ac yn peri iddo annog pawb, yn mhob sefyllfa, i ymddwyn yn addas i'r efengyl. Amlwg yw, ei fod yn anwyf gan Paul fel Timotheus; gellw ef ei 'fab naturiol,' enw o anwylldeb, Titus 1. 4.—'ei gydymaith a'i gydweithydd,' 2 Cor. 8. 23.—ei 'frawd,' 2 Cor. 2. 13. Yr ydoedd, mae yn amlwg, yn llafurus yn ngwaith yr efengyl gyda Paul, yn gysur ac yn ddefnyddiol iawn iddo. 2 Cor. 7. 6. a 8. 6. 2 Tim. 4. 10.

Pa bryd, ac o ba le yr ysgrifennodd Paul yr epistol at Titus, sydd ansicr; y mae beirniaid yn amrywio yn eu meddyliau, ac heb seiliau digonol i'w dychymygon. Gwel Macknight, Michaelis' *Introduction*, vol. iv. cap. 13. Edr. CRETE.—Ysgrifennodd ar yr holl Epistol, Thos. Taylor, D.D. Coccejus, Pæreus.

TLAWD, neu TYLAWD, TLODION, (ty-lawd) Heb. לר (dal) anghenus, rheidus; gwael, dystadl; truan; digyfoeth, eisiewedig, diborth.—Y mae dynion yn dlodion, 1. Yn eu hamgylchiadau allanol yn y byd, heb braidd ganddynt ddigon i fyw arno. Y mae dynion yn dueddol i esgeuluso, diystyru, a gorthrymu y cyfryw, ond y mae llygad Duw mewn modd neillduol arnynt. Diar. 14. 20, 31. Dan yr oruchwyliaeth Iuddewig yr ydoedd yr offrymau a'r aberthau wedi eu haddasu i'w hamgylchiadau; yn peri gwnneathur sylw neillduol o honnynt; ac yn peri gadael iddynt loffion y meusydd a'r gwinllanoedd, a chynnrych y seithfed fwyddyn, a rhan o'r rhwym. Lef. 19. 10. a 25. 25—47. Y mae yr un rhwymau ar Gristionogion i ystyried eu hachos, ac y mae addewid gwedi ei gadael

i'r cyfryw a wnelo hyn. Diar. 19. 7. Ps. 41. 1, 2, 3. Gal. 2. 10. Rhybuddir barnwyr i wneuthur cyflawnder iddynt; ond gorchymynir iddynt beiddo parchu y tlawd ychwaith yn ei ymrfael, i wneuthur cam âg eraill, ond barnu mewn cyflawnder. Exodus 23. 3. Lef. 19. 15. Ps. 82. 4.

2. Tlawd yn ysbrydol ngolwg Duw; sef yn amddiffad o gyflawnder, sancteiddrwydd, a heddwch Duw. Dat. 3. 17. Tlodi ydyw hwn a'i ganlyniadau yn ofnadwy ac yn dragywyddol.

3. Tlawd yn yr ysbryd; sef un gwedi ei oleuo i adnabod ei gyflwr euog a halogedig ger bron Duw, yn cydnabod ei waeledd a'i anheliyngdod, yn debyg i Job—y publican yn gweddio yn y deml—a'r affradlon ar ei ddychweliad i dŷ ei dad—y wraig oedd bechadures wrth draed yr Iesu, neu y canwrnidd mawr ei fydd. Job 42. 6. Luc 7. 27—50. a 15. 18, 19. a 18. 13. Mat. 8. 5, 8. Luc 7. 2, 6. Yr agwedd hon ar ysbryd pechadur sydd rag-barotoad i deyrnas nefoedd. Mat. 5. 3. Heb wir dlodi ysbryd, nid oes gwir ras gan neb; y mae pob gras yn ei weithrediad yn arwyddo yr agwedd hon; megys fydd, edifeirwch, ufuddod, &c. Duw sydd yn fawr yn ngolwg pawb sydd yn yr agwedd hon, ond dyn sydd yn fawr hebbdi. Pa. 116. 6. Edr. ARGYHOEDDIAD.

TLWS, TLYSAU, (ty-lws) eur-dlws, anwyl-dlws, arian-dlws; dilyn, hoew, tég, glân.—Ceryddwr doeth i'r glust a wrandawo, sydd fel anwyl-dlws euraid, a gwisg o aur rhagorol.' Diar. 25. 12. *arw* tlws, *clust-dlws*, *trwyn-dlws*. Edr. TALCEN. Gwisg o aur rhagorol, כתר לרי tlws, neu addurn euraid, *cywain* a *gwerthfawr*. Edr. GRUDD, MORDDWYD.

TO—I, cronglwyd, nen tŷ, ymgor, diddos; haen, hân, rhes, gwâna; cenedlaeth; gorthoi, cuddio, amhuddo.—Am y to a elo, to arall a ddaw; sef am y genedlaeth a elo, cenedlaeth arall a ddaw: y to a ddel; sef y genedlaeth a ddel. Pa. 147. 8. Edr. ADERYN, DI-DOI, DYSTRYW.

Tai y cyfreithiwr a ddir i chrwyng y cyfreithgar. Diar.

TOB, טוב [da] gwlad Tob, Tobie. Barn. 11. 3, 5. 1 Mac. 5. 13. Gelwir ei thrigolion Tubieni. 2 Mac. 12. 17. Barna Wells mai yr un yw ag Istob (2 Sam. 10. 6, 8.) gan hyn, talaeth o Syria ydoedd, yn gorwedd yn agos i'r lleoedd o Syria a enwir yno, ac nid yn mhell o Gilead, gwlad Jephthah.

TOB-ADONIAH, טוב-אדון [Duw da] Lefiad a anfonwyd gyd âg eraill gan y brenin Jehosaphat i addysgu y bobl. 2 Cron. 17. 8.

TOBIAH, Ammoniad, a gelyn i'r Iuddewon, yr hwn a wrthwynebodd adeiladu yr ail deml. Neh. 2. 10. a 4. 3. a 6. 1, 12, 14.—Erail o'r enw. Ezra 2. 60. 2 Cron. 17. 8. Zech. 6. 10, 14.

TOCHEN, dinas yn llwyth Simcon. 1 Cron. 4. 32.

TODDEDIG. Edr. TAWDD.

TOES, (taw) glud bara.—Gorchymynir i Israel 'o flaenion eu toes offrymu teisen yn offryw dyrchafael i'r Arglwydd, yna byddai yr holl glamp yn sanctaidd.' Num. 10. 15. Rhuf. 11. 16.—'A blaenion pob blaenffwyth o bob peth, a phob offryw o bob dim oll o'ch holl offrymau fydd eiddo yr offeriaid: blaenffwyth eich toes hefyd a roddwch i'r offeriaid i osod bendith ar dy dŷ.' Eze. 44. 30. Diar. 3. 9. Yr oeddynt i gyd-nabod Duw yn flaenaf yn mhob peth.—Galarus oedd gweled 'gwagedd Israel yn tyliuo toes i wneuthur teisenau i frenines y nef.' Jer. 7. 18.

TOGARMAH, תגרמיה [cadarn, amddiffynfa] trydydd mab Gomer. Gen. 10. 3. Poblogodd ryw barthau yn ystlysau y gogledd. Eze. 38. 5. Sef i'r gogledd o Judea. Ar gyffiniau Pontus a Clappadocia, ceir

FOR—**I**, (ty-or) dryllio, gwneuthur yn ddarnau; dofi, hyweddu.—1. Dryllio, darnio. Exod. 34. 18.—2. Dryllio, a gwneuthur yn ddi-dddefydd. Ps. 10. 15.—3. Diddymu cyfraith, neu droseuddu gor-chymyn. Gen. 17. 14.—4. Rhoddi i farwolaeth. Exod. 9. 15. Lef. 7. 25. a 20. 3, 5, 17. a 22. 3.—5. Attal, tynu ymaith. 1 Sam. 20. 15.

'Tori y galon,' a arwydda, tristwch mawr; argyhoeddiad a thristwch am beohod. Actau 21. 13. Esa. 61. 1. Luc 4. 18.

'Tori bara,' a arwydda, cyfranogi o Swper yr Arglwydd. Actau 2. 42. a 20. 7. Byddai yr Iudewon yn gwneuthur eu bara yn deisenau llydain teneu, ac yr oeddynt bob amser yn eu tori â'u dwylaw, ac nid un amser âg erfyn minio. Edr. DRYLLIO, RHWYGO, DYDD, SWPER.

'Mae y fwyell wedi ei gosod ar wreiddyn y prenau: pob pren gan hyny yr hwn nid yw yn dwyn ffirwyth da, a dorir i lawr, ac a defir yn tân.' Mat. 3. 10. Tebygol gymeryd y dull hwn o ymadroddi o Esa. 10. 33, 34. Yr oedd y genedl Iuddewig i gael ei dystyrywio gan y Rhufeiniaid, tan iau ba rai yr oeddynt yn awr yn byw. Y fwyell hon ydoedd ar wreiddyn y prenau, a'u torai i lawr yn ddilyo, os na ddiwygiant trwy bregethiad yr efengyl i ddwyn ffirwyth. Nid ysgythrio rhai o'r cangenau a wna, ond taro ar wreiddyn y pren, ac yn ganlynol ei lwyrr ddeinstyrio.

'Na thorwch mo honoch eich hunain.' Deut. 14. 1. Yr ydoedd hon yn arferiad yn mhliith y cenedloedd eilun-addolgar, yn enwedig yn eu tristwch a'u galar: 1 Bren. 18. 28. Jer. 41. 5. yn neillduol at farwolaeth perthynasau a chyfeillion. Jer. 16. 6. Y mae hanesion dychrynlyd iawn am eu creulondeb tu ag at eu cyrph eu hunain yn addoliadau rhai o'u duwiau, yn enwedig y dduwies Isis, Baal, Bellona, Cybele. Gwel Le Clerc ar 1 Bren. 18. 18. Leland's *Advant. and Necessit. of Christ. Relig. part i. chap. vii.* Y cyfrwy amharch creulawn i'w cyrph a waherddir gan yr Arglwydd i'w bobl; ond y maent i oddef eu cystuddiau a'u profedigaethau gyd âg amynedd ac ymostyngiad sanctaidd, ac ymwrthod â'r cyfrwy arferion llygredd, direaw. Deut. 14. 2. Wrth gymharu crefydd y Bibl â holl grefyddau eraill y byd, ymddengys y rhagoriaeth yn hy nod. Edr. PRINT.

TORTH—**AU**, (ty-orth) *Llad.* TORTA: afriaden, teisen. Arferent gynt anfon tortau yn anrhegion i ddynion o enwogrwydd. 1 Sam. 17. 17. a 25. 18. 1 Bren. 14. 3. 2 Bren. 4. 42.

Mae y gwrthiau o amhlau ychydig dorthau bychain i borthi y tyrsaedd yn neillduol o addysgiadol, ac yn dangos yr Arglwydd, y gweithiwr mawr, yn hynod o ogoneddus a hawddgar. Mat. 14. 17—23. a 15. 34, &c. Marc 6. 34—44. Ioan 6. 9, &c. Yr oedd yn brawf diammheul o fawredd ei Berson, sef mai Creawdwr a Chynnalwr dyn ydoedd, a bod ei dloidi a'i ddarostyngiad yn wirfodol, gan y gallasai wneuthur ei hun yn gyfoethog â'i allu creadigol; bod ei dosturi yn fawr yn wyneb pob amgylchiad cyfyng a ddichon fod dyn ynddo, ac yn galm am ein hmdiriedid dysgog ynddo yn wyneb ychydig, i fod yn haellonus ar ychydig, ac y dichon ychydig gynnwddu wrth gyfranu yn lle lleihau: hefyd ein dysgu fod ganddo fendithion ysbrydol, na ddaryddiant byth, er cyfranu i fillynuau dirifedi. Mae yr olwg yn wyneb y drych hwn yn fawreddig, yn dirion, ac yn ogoneddus.

TOST—**ER**, (to-ost) gerwin, garw, sarug, caled, llym, creulawn; trwm, athrist. Esa. 22. 17. Jer. 6. 26. a 14. 17. Luc 19. 21. Act. 20. 37. Rhuf. 11. 22.

Mae yn *doet* ar a ddymanai farw; mae yn *doetach* ar a'i oino. *Diar.*

TOSTUR—**I**—**IAETHAU**—**IO**—**IOL**, (tost) adfydd, truenus; trugaredd, gresyndod; trugarhar,

gresyynu.—Y geiriau *tosturi*, *tosturiaeth*, *tosturiol*, a arwyddant ymysgaroedd tyner, yn cydymdemlo âg un mewn poen, trallod, neu gyfyngder, ac yn ymdrechgar, o dosturi, am ei ymgeleddu; y cyfrwy ag a fedd mam at ei phlentyn anwylaf. Galar. 4. 10. Y gair *Heb.* תור אר' gair *Gr.* εὐσπλαγγος, a gyfeithir *tosturi*, *tosturiol*, a arwyddant ymysgaroedd tyner, calon dyner, trugaredd dosturiol; y teimladau mwyaf bywiog a thyner a ddichon y natur ddynol yn *neb brofi* a gweithredu; y cyfrwy ag sydd berthynol i dad neu fam, y perthynasau agosaf, a'r cyfeillion mwyaf anwyl. Esa. 49. 15. Ps. 103. 13. Y cyfrwy agweddiad y mae yr apostol yn annog y Cristionogion i ddangos at eu glydd. Zech. 7. 9. Eph. 4. 32. 1 Petr. 3. 8.

Y mae *tosturi* a thosturiaethau yn cael eu priodoli yn y geiriau mwyaf helaeth a chadarn i'r Arglwydd. Ps. 79. 8. a 103. 4. 'Ni phalla ei dosturiaethau.' Galar. 3. 22. Ac mewn *tosturiaethau* y mae yn arwain ei bobl, ac yn eu hymgeleddu. Jer. 31. 9.—1. Y mae *tosturi* yn hanfod Duw; nid oes dim yn Nuw ond sydd yn hanfodol ynddo. Ps. 116. 5.—2. Yn ganlynol, y mae ei dosturi yn anfeidrol ac yn ddi-dderfyn, ac yn ddi-ddarfod, fel Duw ei hun; mae ei dosturiaethau yn aml, yn lliosog, ac yn ddi-ddarfod. Neh. 9. 19. Ps. 51. 1. Esa. 63. 15. Galar. 3. 22.—3. O'i ben-arglwyddiaeth mae yn dangos ei dosturi: 'Tosturiaf,' medd efe, 'wrth yr hwn y *tosturiwyf*.' Exod. 38. 19. Arwydda hyn, nad oes dim yn *neb yn haeddu* *tosturi* mewn un gradd; mae pawb yn haeddu y *toster* mwyaf. Rhuf. 11. 22. Ynddo ef, ac yn anfeidrol ddaioni ei natur, y tardda ei dosturi; hyn ydyw yr achos cymbelliadol o hono; a'i ewyllys anddibynol yw ei reol yn gweithredu yn *tosturiol*.—4. Y mae *tosturi* yn holl oruchwyliathau Duw tu ag at ei bobl: 'Mewn *tosturiaethau*,' medd efe, 'y dygaf hwynt.' Jer. 31. 9. Fel y mae yn ddoeth, felly y mae yn *dosturiel* yn ei holl ymddygiad tu ag atynt. Edr. YCH ARCH-OFFERIAD, CARIAD, DAIONI, TRUGAREDD.

TRA, rhagddod: uchel, oddiar, tros; tu hwnt.—'Duw a'i tra-dyrchafodd yntau;' sef, a'i dyrchafodd yn uchel iawn. Phil. 2. 9.—Gorair: pan, pryd, hyd oni, eyd ag.

Doeth dyn *tra* thawo. *Diar.*

'Tra yr oedd hwn yn llefaru; un arall hefyd a ddaeth,' &c. Job 1. 16.—'Tra fyddo yr annuwlol yn fy ngolwg.' Ps. 39. 1.

TRA-ARGLWYDDIAETH—**U**, (tra-arglwyddiaeth) llywodraethu yn galed ac yn drahaus; corbwo.—Nid fel rhai yn tra-arglwyddiaethu ar etifeddiaeth Duw.' 1 Petr. 5. 3. *Κατακλινοντες τω κληρω.* 'Nid fal rrai a fynnon vod yn arglwyddi ar tretad Dyw.' W. S. 'Yn arglwyddi ar etifeddiaeth Duw.' Dr M. *κληρων, etifeddiaethau.* Yr amrywiol eglwysi a chynnulleidfaoedd a elwir yma etifeddiaethau, yn cyfeirio at yr amrywiol etifeddiaethau y llwythau yn ngwlad Canaan, a ranwyd iddynt wrth goelbrenau, yr hyn yw priodol ystyr y gair *Gr.* κληρος (*cleros*). Ni ddylai blaenoriaid eglwys Duw dra-arglwyddiaethu a thra-awdurdodi arni, fel penaethiaid gornesol y cenedloedd. Mat. 20. 25. Marc 10. 42. Eze. 34. 4. Ie yr arferir yr un gair Groeg. Nid ewyllys na meddwl un dyn, ond gair Duw sydd i lywodraethu ar eglwys Dduw. Eglurhau hwnw a rhoddi hwnw i awdurdodi arni, ydyw gwaith blaenoriaid eglwysig.

'Nid am ein bod yn arglwyddiaethu ar eich ffydd chwi, ond yr ydym,' medd yr apostol, 'yn gyd-weithwyr i'ch llawenydd.' 2 Cor. 1. 24. Cyfeithir yr un gair Groeg, *gorchfygu*, yn Act. 19. 18. 'A ruthrodd arnynt, ac a'u (*κατακλινας αυτους*) *gorchfygodd*.' Hyn yw tra-arglwyddiaethu; sef goresgyn trwy rym

ac awdurdod, ac wedi hynny cadw mewn darostyngiad caeth a gorthrymus. Yr oedd yr apostol yn canfod yr ysbryd hwn yn ymgodi yn ei ddyddiau ef mewn blaenoriaid eglwysig, yr hwn a ddyrchafodd gwedi hynny i'r graddau mwyaf cywilyddus o dra-arglwyddiaeth a gorthrymder. Nid oes dim yn fwy melliith i eglwys Dduw, yn mhob oes, na blaenoriaid beilection, cnawdol, sydd yn ceisio yr eiddynt eu hunain, ac nid yr eiddo Crist Iesu.

TRACHEFN, (trach-cefn) tu ol, tu ol y cefn; eil-waith, eilchwyl, etto, etwa.—'Ei wraig ef a edrychodd drach ei chefn.' Gen. 19. 26. Edr. Lot.—'Rhaidd eich geni chwi drachefn'; sef eilwaith. Gwedi eu geni unwaith fel dynion, rhaidd eu geni *eilwaith* cyn y byddont yn Gristionogion gwirioneddol. Ioan 3. 7.—'Efe a sycheda drachefn'; sef yn ddiadarfod, yn ddi-ddori ei syched, oni chaiff amgenach dwfr nag a feddatur. Ioan 4. 13.

'Ni dderbynasoch ysbryd caethiwed drachefn i berl ofn.' Rhuf. 8. 15. Dichon iddynt fod mewn caethiwed, ond ni *dderbynasant* oddiwrth Dduw ysbryd caethiwed. Y mae Duw yn argyhoeddi ei bobl, ac yn eu ceryddu yn llym, ond nid yw yn rhoddi iddynt ysbryd caeth-weision; byddai hynny yn anaddas i'w cyflwr fel plant Duw, ac yn anghytun â'r gwirionedd mewn perthynas i'w cyflyrau.

TRACHONITIS, [*garw*, neu *gwlad fynyddig*] gwlad fechan i'r deheu o Damascus, ag oedd yn perthyn i Arabia, yn hytrach na Phalestina. Yr oedd i'r gogledd i Iturea, & Batanea i'r gorllewin. Gwlad fynyddig, greigiog, ydoedd; yn llochesu llawer o ladron, y rhai a barasant lawer o flinder i Herod Fawr. Yr oedd Phylip ei fab yn detrach arni. Luc 3. 1.

TRACHWANT—AU—U, (tra-chwant) tra-blys, chwant mawr; gwyn; blysu, deisyfu, chwennyachu.—Trachwant ydyw pob chwant pechadurus; chwant ar draws y gyfraith, rheol uniondeb a chyflawnder; chwant dros ben uniondeb, a'r hyn a ddylai dyn ei chwennyach, yw chwant pechadurus.

Y mae tri math o chwant; sef naturiol, pechadurus, ac ysbrydol.—1. Chwant naturiol, yw pob chwant planedig yn y natur ddynol yn ei chreadigaeth; megys chwant bwyd a diod, &c.

2. Chwant pechadurus, ydyw chwant naturiol yn y gormodedd o hono, dros ben y terfynau o sobrwydd a chymedroldeb. Y mae peth fyddo yn gyfreithlon yn y cymedroldeb naturiol o hono, yn myned yn bechadurus yn y gormodedd. Blysu pechadurus sydd yn peri i ddynion fwyta i lythineb, ac yfed i feddwod, neu gysgu i syrthni, a gorphwys i ddiogi, &c. Neu, ynte, chwennyach peth gwaharddedig gan Dduw, mewn un gradd. Nid oedd chwennyach ffyrwth y coed yn ein rhieni cyntaf yn bechadurus ynddo ei hun; canys chwant naturiol ydoedd, gwedi ei blannu gan Awdwr natur; ond yr oedd chwennyach ffyrwth y pren gywodaeth da a drwg yn bechadurus, gan fod Duw gwedi gwahardd hwnw, ac y mae yn addas fod ein benaid oll, yn ei holl weithrediadau, yn ddarostyngedig i ewyllys Duw yn mhob peth. Felly mae y chwantau a grybwyllir am danynt yn y degfed gorchymyn yn bechadurus, am fod Duw yn gwahardd hynny. Nid ydyw chwennyach tŷ, neu was, neu wraig, ddim yn bechadurus ynddo ei hun; ond mae chwennyach tŷ, neu was, neu wraig *ei cymydog*, yn dra pechadurus, am fod Duw gwedi gwahardd hynny, ac mae y chwant am danynt yn myned dros y terfynau a roddodd Duw i'n chwennychiad. Heblaw hynny, dichon fod dyn yn chwennyach pethau cyfreithlon, o egwyddor, ac i ddyben pechadurus, ac felly yn bechadurus hollol. Er bod chwant cael tŷ yn drigfa, yn uoddfa, ac yn ddiogelfa, yn gyfreithlon; etto geill

dyn chwennyach tŷ i ddybenion pechadurus iawn, sef er seguridod, esmwythder cnawdol, difyrwch cnawdol, gloddest, balchder, &c. Ac felly yr un fath am bob peth arall; canys nid oes dim na ellir ei ddefnyddio yn bechadurus yn gystal ag yn sanctaidd.

Y mae y tueddffryd pechadurus sydd mewn dyn dan y cwmpyn, yn gyffredinol, yn yr ysgrythrau, yn cael ei alw *επιθυμία*, *chwant*, *επιθυμίας της σαρκος*, *trachwantau y cnawd*. 'Nid adnabum i bechod, ond wrth y ddeddf: canys nid adnabuaswn i drachwant, oni bai ddywedyd o'r ddeddf, Na thrachwanta.' Rhuf. 7. 7. 'Rhodiwch yn yr Ysbryd, ac na chyflawnwch drachwant y cnawd.' Gal. 5. 16. 'Yna chwant wedi ymddwyn, a esgor ar bechod: pechod hefyd, pan orphener, a esgor ar farwolath.' Iago 1. 15. Oddiwrth y chwant tufewnoel hwn yn gweithredu yn ddi-derfyn, yn ddilywodraeth, ac i ddybenion pechadurus, annuwiol, y mae yr holl bechodau allanol yn tarddu. Dyma y groth lle yr ymddygir hwynt, a'r ffynon o ba un y maent oll yn tarddu. Y synwyrâu corphorol a borthant ac a ennyant y chwant hwn, trwy oed gwrthdrrychau addas i hynny o flaen y meddwl; am hynny gelwir ef 'chwant y cnawd, chwant y llygaid, a balchder y bywyd.' 'Chwant y llygaid' yw y chwant a borthir â gwrthdrrychau a osodir trwy y llygaid o flaen y meddwl llygredig, i weithredu ar y chwant tufewnoel. 'Chwant y cnawd' ydyw gwrthdrrychau yn boddhau y cnawd, y rhai trwy synwyrâu y corph a gyfleir yn y meddwl i'r chwant tufewnoel i weithredu arnynt. Yr un fath ydyw 'balchder y bywyd': dull balch y byd yn byw, yn gweithredu ar falchder calon dyn i ddilyn yr un llwybr o hunan-ddyrchafiad, yn lle dyrchafu Duw. Rhy faith fyddai yma olrhain chwant yn ei holl effeithiau, a'r holl amrywiol ffyrdd mae yn gweithredu: gwasanaethu 'amryw chwantau' ydyw bywyd cyffredinol holl ddynion diadgenedledig. Dyma y dych a welir ar y byd, ar holl blant Adda wedi colli Duw. Gelwir hwynt 'trachwantau y diafol.' 'A thrachwantau eich tad a fywch chwi eu gwneuthur.' Ioan 8. 44. Ar y trachwantau hyn mae y diafol yn gweithredu; a thrwy chwantau twyllodrus y mae yn denu, yn lithio, ac yn twyllo eneidiau dynion i ddinystyr tragywyddol. Eph. 4. 22.

3. Chwennychiad ysbrydol a sanctaidd, yw chwennyach pob peth oddiar egwyddor sanctaidd, i ddybenion sanctaidd, ac mewn ymstyngiad i ewyllys Duw o fewn terfynau ei orchymynion. Yn gweithredu yn y modd yma y mae chwennychiad naturiol yn sanctaidd ac yn ysbrydol; a pha faint mwy felly pan fyddo gwrthdrrych y chwant yn ysbrydol, sef pethau yr Ysbryd, dadguddiedig i ni yn y gair? Fel mae y chwant am fwynhad o'r pethau mawrion a thra dymunol hyn yn sanctaidd ac yn gymeradwy gan Dduw, felly hefyd y mae y diffyg o honnynt yn agwedd hollol bechadurus ar enaid dyn, ac yn profi diffyg gwir gariad at Dduw, ei ogoniant, a'r mwynhad o hono. Y mae pethau yr Ysbryd, yn y mwynhad o honnynt, yn ein haddasu ni i ogoneddu a mwynhad Duw, ac nis dichon neb fod heb eu chwennyach, heb fod hefyd heb chwant i fwynhau a gogoneddu Duw—yr hyn sydd beth tra pechadurus. Yr un peth yw y chwant ysbrydol hwn, a'r hyn a eilw yr ysgrythrau *carriad*; caru Duw a phethau Duw, ac yn ganlynel casu pob peth croes i hynny; cofseidio y naill, ac ymwrthod â'r llall. Gelwir ef hefyd blysu, hiraethu, newynu a sychedu yn sanctaidd, ac nid oes ond cyflawn fwynhad a foddiona ei awydd awchus am ei wrthdrrychau. Edr. BLYS, CARIAD, NEWYX, SYCHED, &c. Gwel Vitringa, *Obs. Sacrae*, lib. iii., cap. 5, 6, 7, 8.

TRADWY, (tra-dwy) tri dydd i ddyfod; yn mbeu tri diwrnod.—'A thradwy y tiriasom yn Samos.' Act. 20. 15. *τῆς εἰς ἑρτα*, a'r dydd arall ar ol dranoeth, sef tradwy.

TRADDOD—I, (dod) rhoddi i fynu; rhoddiad i fynu.—Cafodd Crist ei draddodi gan y Tad; 'traddod-odd ef drosm ni oll.' Rhuf. 8. 32. Edr. **ARBED**. Traddododd yr arch-offeiriad a'r ysgrifenyddion ef i'r cenedloedd, i'w watwar, ei fflangeli, ac i'w groes-hoelio. Mat. 20. 18, 19. Traddodwyd ef fel aberth i'r laddfa. Esa. 53. 7.

TRADDODIAD—AU, hen goffawriaethau yn mhllith dynion o genedlaeth i genedlaeth heb erioed eu hysgrifenu.—Hona yr Iuddewon, heblaw y gyfraith, ysgrifenedig yn mhwm llyfr Moses, i'r Arglwydd roddi llawer ychwaneg i Aaron ac i'w feibion; ac iddynt hwy eu traddodi i'r henuriaid; a'r rhai hynny eu traddodi i eraill, ac felly o genedlaeth i genedlaeth. Y gyfraith draddodiadol hon, meddaat, ydyw enaid y gyfraith ysgrifenedig, ag sydd yn rhoddi bywyd ac ystyr iddi. Y traddodiadau hyn nid ydynt ddim ond dychymyglon dynion rhyfugus. Gelwir ni yn eglur i sylwi yn unig ar yr hyn a ddadguddiodd Duw i ni yn y gair: y mae hyn yn llawn ddigon; ac ychwanegu ato sydd afreidiol a phechadurus. Deut. 29. 20. Gwedi amser y prophwyd Malachi, llosgodd y traddodiadau gwag hyn yn ddirfawr, fel y canfyddir yn hanesion yr Efyngylwyr. Edr. **CORBAN**, **GOLCHI**. Y mae yr Arglwydd yn belo arnynt yn llym am ddi-ddymu gorchymynion Duw trwy eu traddodiadau eu hunain. Mat. xv. a xxiii. Yn fuan wedi hyn yr oedd crefydd yr Iuddewon yn gynnwysedig yn y cyfryw draddodiadau. Rabbi Judah, yn nghylch A. D. 190, a gasglodd yr hyn a allai o'r traddodiadau hyn, ac a alwodd y gwaith **MISHNAH**, neu *ail-gyfraith*. Gan nad oedd y gwaith hwn yn ddigon eglur ar amryw bynciau, Rabbi Johanan, yn nghylch can mlynedd wedi hynny, a ysgrifennodd eglurhad arno, a alwodd efe **GEMARA**, neu *perfffeithrwydd*. Y ddau hyn gyd â'u gilydd a elwir y **TALMUD**, neu *cyfarwyddur Jerusalem*; am ei fod wedi ei ysgrifenu yn benaf er mwyn yr Iuddewon yn Nghanaan. Barnwyd hwn yn annigonol hyfforddiad i'r Iuddewon yn yr holl wledydd dwyreiniol. Rabbi Ase, a'i ddysgybllon, a ysgrifennasant yn arall; yr hwn, yn nghyd â'r Mishnah, a alwyd **TALMUD BABILON**. Y mae yn gynnwysedig o chwech o ddeparthiadau, 63 o draethodau, 524 o bennodau. Hwn sydd yn bresennol yn y cymeradwyiaeth mwyaf yn mhllith yr Iuddewon, ac y maent yn rhoddi y blaenoriaeth iddo ar y Bibl ei hun, ac yn edrych ar y *Keraites*, y rhai a barchant y Bibl yn unig, fel cythreuliaid mewn cnawd. Mae y Talmud hwn o'r cyfryw faintiol, fel nad oedd ond ychydig o'u doctoriaid a allai wneuthur eu hunain yn ddigon hyddysg ynddo; am hynny, Moses Maimonides, Rabbi o'r Hispaen, yn nghylch A. D. 1180, a'i dyfrododd, ac a'i cyhoeddodd mewn pedwar llyfr mawr unplyg. Er ei fod yn cynnwys llawer o ddychymyglon gwag, disail, etto geill y neb a gaffo amynedd i fyned drwyddo, gael amryw o bethau buddiol yn tueddi i dafu goleu ar yr ysgrifthyrau.

Y mae gan y Pabyddion llawer o draddodiadau, a dderbyniwyd, meddant, obdiw'th yr apostolion, mor wag a disail a'r traddodiadau Iuddewaidd. Ond ni oddef Duw i ni edrych ar ddim ond ei air yn unig fel sail ein cred, a rheol ein haddoliad a'n bucheddiad. Cyhoeddir melliith ddychrynydd ar y neb a roddo ato, neu a dyno oddi wrtho. Dat. 22. 18, 19. I wneuthur crefydd yn foddhaol i'r cnawd a rheswm dynol, rhaid dychymygu rhyw reol i gerdded wrthi heblaw gair Duw, neu rhoi gau esoniadau ar hwnw; a dyna ddyfais y diafol yn mhob oes.

TRAETH, **TREUTHYDD**, (tra-eth) tywyn, y feision, glân y môr. Act. 21. 5.

TRAETHAWD, (traeth) cyfansoddiad, llyfryn. Actau 1. 1. Luc 1. 1.

TRAETHAD—U, (traeth) trinlad mewn geiriau, gosodiad allan, mynegiad; dadgan, hysbysu, egluro, amlygu, arwyddoca'u, dangos.—'Dydd i ddydd a draetha ymadrodd.' Ps. 19. 2. Edr. **LLEFFRYDD**.

'Traetha fy nghalon beth da.' Psalm 45. 1. Sef gair (רבר) llesol, da, hyfydd, gorfoleddus, am Grist a'i swyddau, cynnwysedig yn y Psalm ganlyniol. Yr oedd ei galon yn traethu cyn i'w bin ysgrifenu; sef yn myfyrio yn hyfydd ar y gwrthddrych gogoneddus. Y gair רבר a gyfleithir yma *traethu*, a arwydda, berwi, clychu, clych-ferwi, byrlymu. Yn ei fyfyrddod ar Grist yr oedd ei galon yn ennyn, a'i feddyliau yn byrlymu i fynu yn awyddus am fynediad allan. Y geiriau a ddadganant yn hynod agwedd calon dan ddylanwadau gwresog yr Ysbryd Glân. Edr. **DADGAN**, **LLEPARU**, **YMADDRODDI**.

TRAFLYNCU, (traf-llwnc) cegu, ceglyncu, darlyncu, gwanclo, ysu yn wancus.—'Ond os enoi a thraflyncu eich gilydd yr ydych, gwyllwch na ddyfethir chwi gan eich gilydd.' Gal. 5. 15. 'A's ynto enoi ac ysu y gilydd a wnewch, ymogelwch rac ymddifa gan y gilydd.' W. S. Cyfleithir yr yn gair, *κατεσθω, llwyr-fwyta*. Mat. 23. 14. 2 Cor. 11. 20. Y geiriau a ddarluniant yn fywiog y cefnigau, yr ymrysonau, yr athrodau, a'r pleidiau, oedd yn mhllith y Galatiaid, a'r effeithiau dinystrïol o honnynt; dynion yn y cyfryw ysbryd ydynt yn debycach i gwn nag i ddefaid diniwed Crist.

TRAFFERTH—ION—US, (perth) dibrislod, llafur, poen; tralodus, llawn o negesau; mawr ei drybestawd, poenus, llafurus, helbulus, tra bliu. Preg. 8. 16.

Trafferth 'sch hyd echwydd. *Diar*.

'Gofalus a thrafferthus wyt yn nghylch llawer o bethau.' Luc 10. 41.—'Yddwynt yn gofalu ac ith tral'odir yn-cylch llawer o pethae.' W. S. Y gair *ρυπαριζω*, a gyfleithir *trafferthus*, a arwydda yn briodol, cynhyrriad dyfroedd mewn tymhestl, neu gyffroad a thrwest tyrfa o bobl; cyffelyb i hyn yr oedd meddwl Martha mewn profedigaeith gan lawer o wasanaeth yn y teulu pan yr oedd yr Iesu yno. Yr oedd yn anghymedrol o gynhyrfus, ac wedi colli iawn lywodraeth ar ei hysbryd. Am hyn cafodd gerydd tiron gan yr Arglwydd; yr hwn, tebygol, a ddododd ei hysbryd, ac a dawelodd yr ystorn oddi mewn iddi. Phil. 4. 6. 1 Cor. 7. 32—35.

TRAGYWYDD—OL—DEB—DER—IAETH, (cywydd) didranc, parhaus, bythol, diddechreu, diddiwedd, annherfynol, anfarwol; byth, bytholrwydd.—Arwydda *tragywyddol*, weithiau, yr hyn sydd o hir barhad; felly y dywedir fod deddf seremonïol Moses yn dragywyddol. Exod. 12. 24. a 27. 21. a 28. 43. a 40. 15. Gelwir Canaan yn etifeddiaeth dragywyddol. Gen. 17. 8. Gelwir hwynt felly yn neillduol, am eu bod yn cysgodi pethau tragywyddol.—Pridodolir tragywyddoldeb i'r brynau, o herwydd eu hynafiaeth, eu cadernid, a'u hir barhad. Gen. 49. 26. Deut. 33. 15.—Yn yr ystyr cyfyng hwn y gelwir teyrnas Dafydd, yn deyrnas *byth*, sef o hir barhad; oddieithr i ni ei golygu yn parhau byth yn nheyrnas ysbrydol y Messiah, hâd Dafydd. 1 Cron. 17. 14. 2 Sam. 7. 16.—Weithiau, arwydda, peth heb ddechreu na diwedd, yn enwedig heb diddiwedd; felly y priodolir ef i angelion, eneidiau dynion, deddyddwch y cyflawn, a thrueni yr annuwiol—er bod dechreu iddynt, ni bydd byth diddiwedd. 2 Cor. 4. 17. Mat. 19. 16. a 25. 41.—Mae y farn yn dragywyddol, am y bydd cyflyrau angelion a dynion yn cael eu sefydlu yn ddigynfnewid byth. Hebreaid 6. 2. Efyngyl dragywyddol y gelwir yr efyngyl, am ei phregethu o'r cwmp yn Eden hyd diddiwedd amser, a bod ei holl freintiau a'i bendithlon yn ddiadarfod. Dat. 14. 6.

Edr. EPENGYL.—Felly mae y cyfammod, a Christ yn ei swyddau cyfryngol, yn dragywyddol, sef yn ddigyfnewid ac yn ddiदारfod. Heb. 5. 9. a 7. 25. 9. 12. a 13. 20. Edr. CYFAMMOD, OFFEIRTAD, &c.

BOD tragywyddol ydyw Duw, y mae heb ddechreu, olynol ddilyniad, na diwedd. Y mae hyn yn tarddu oddiwrth ei hunan-hanfodlad; canys y bod sydd yn hunan-hanfodol, nis dychon oddef un pwnc tybyg-adwy o amser pan nad ydyw yn un digyfnewid; ond dull parhad y bod dwyfol nis gallwn ei amgyffred, na pha fodd y cyd-hanfoda ág amser, na pha fodd y mae anfeidrolledd yn cyd-hanfodi â lleoedd neillduol. Nid yn unig y mae heb ddechreu ac heb ddiwedd, ond nid oes olynol ddilyniad ynddo; un pwnc sefydlog gwastradol ydyw parhad ei hanfod. Y mae yn berffaith feddiannol ar unwaith yn gwbl o fywyd an-nerfynedig. Nid ydyw efo yn dywedyd am dano ei hun, Myfi oedd y dechreu, ac a fyddaf y diwedd; Myfi oedd Alpha, ac a fyddaf Omega; ond Myfi yw: nid ydyw bum a byddaf yn perthyn iddo; priodolir sydd, oedd, ac sydd i adyfol, iddo, o'n rhan ni, a'r cyflawniad yn olynol o'i fwriadau a'i weithredoedd. Dat. 1. 8. Ond Myfi yw (εγω εμι). YDWYF sydd briodol i Dduw o ran ei hanfod.* Edr. DIHENYDD, IEMOFAR, YDWYF.

1. Byddai yn ddibynol, pe bai heb fod yn dragywyddol; am hyny ni byddai yn Dduw.—2. Pe byddai olynol ddilyniad ynddo, byddai rhanau ynddo; a phe byddai rhanau ynddo, gallai fod diwedd iddo; ac felly ni byddai yn Dduw.—3. Pe buasai dechreuad iddo, rhaid fod rhyw un o'i flaen, ac am hyny yn well nag ef i roddi bôd iddo; am hyny nis gallasai fod y mwya' berffaith, a'r goruchaf; sef ydyw hyny, nis gallasai fod yn Dduw.—4. Rhydd ddechreuad i bob peth arall, am hyny rhaid ei fod yn ddiidechreu ei hun, sef yn dragywyddol.

1. Tystiolaetha yr ysgrythrau fod Duw yn dragywyddol. Gen. 21. 23. Psalm 90. 5. Esa. 40. 28. a 57. 15. Dan. 6. 26. Rhuf. 16. 26.—2. Gwadir iddo ef amser, ac olynol ddilyniad. Job 36. 26. Ps. 90. 2. Esa. 43. 10. 2 Petr. 3. 8.—3. Priodolir iddo ef briodoliaethau a gweithrediadau tragywyddol; megys gallu, cariad, trugaredd, &c. Rhuf. 1. 20. Jer. 31. 5. Psalm 103. 17. a 136. *possim*.—Cynghor tragywyddol, Psalm 33. 11.—Teyrnas dragywyddol, Exod. 15. 18.—Gogoniant tragywyddol, 1 Petr. 5. 10.—Llywodraeth dragywyddol, Dan. 7. 9, 22.—Ei flynyddoedd ni ddarfyddant. Psalm 102. 24, &c.

Gwel, 1. Fawredd Duw, yn preswyllo ac yn llenwi tragywyddoldeb. Rhydd yr ystyriaeth hwn feddwl eang am dano, a thra anamgyffredadwy byth i ni.—2. Gwaelledd a diddymdra pob creadur. Job 14. 21. a 25. 6. Esa. 40. 6. Iago 4. 14. Psalm 102. 3.—3. Anfeidrol ddedwyddwch y rhai y mae Duw yn llduw iddynt. Eu Tad, eu Cyfaill, eu Duw, ydyw un sydd yn dragywyddol. Ps. 48. 13, 14. Esa. 46. 4. Hab. 1. 12. a 3. 18.—4. Trueni dlamgyffred y rhai y mae y Duw hwn yn ddigllawn wrthynt: a mawr ddrwg pechod yn haefdu cospedigaeth o dragywyddol barhad. Jer. 10. 10. Heb. 10. 31. Mat. 25. 46.—5. Bydded i ni ei wasanaethu fel Bod tragywyddol, y mae efo yn byw byth i wobrwyo ei bobl, am beth by nag a wnelont, neu a oddefont drosto yn y byd hwn.—6. Gweddai ein bod yn gweiddio, yn byw, yn siarad, ac yn gweithredu pob peth â thragywyddoldeb yn ein golwg.

* Y mae tri gwahaniaeth amser yn cael ei briodoli i Dduw, (Dat. 1. 4.) nid yn burfodol yn arbenigol. Y mae tragywyddoldeb Duw yn cael ei ddegrifo fel hyn, nid fel pe dywedid am dano yn olynol, ond yn anrhanadwy, oblegid y mae tragywyddoldeb Duw yn cynnwys pob amserau. Sonir am y gorphenol, ond heb nacau y presennol a'r dyfodol, a chrybwyllir am y presennol, ond heb nacau y gorphenol a'r dyfodol. Turret. *Inst. Theol.*, tom. 1. 212.

TRAIHA—US, (tra-ha) trawsder, balchder, gorhydry, amryfodeb, tra balch, rhodresus, rhyfygus, cymyreddus; diystyryld o eraill.—Arwydda creulondeb: 'Y traha a wnelis â deng mab a thriugain Jerubbaal.' Barn. 9. 24. Psalm 7. 16. Esa. 16. 6. Joel 3. 19. Obad. 10. Cyfeithir yr un gair Heb. תַּרְסָוּ *trawsedd*, Gen. 6. 11. Ps. 11. 5. a 25. 19.—*cam*, Jer. 51. 35. Gen. 16. 5.

'Yn drahaus.' Rhuf. 1. 30. 1 Tim. 1. 3. 'Yn anghyfarhwyr.' W. S. Y gair *Groeg*, ὑβριστης, a arwydda diystyrwch amharchus o arall, diystyrwch traws-falch o eraill ar air neu weithred. Y gwrthbechod i'r gras o wylder, addfwynder, a chymhesurwch. Schleusner.

TRAI, TREIO, (tra) lleihad, môr-drai, ertrai; lleihau; distylltrai.—'A'r dyfroedd fuant yn mlyned ac yn treio, hyd y degfed mis.' Gen. 8. 5. *Hebraeg* תַּרְסָוּ *lleihau*.—'Ysagfinau.' Dr M.

TRAIAN. Edr. TRIAN.

TRAI, TREISIAU, (tra is) gorthrech, gorthrymlad, gormes, dirdrais, gorddwys, gormail; cribddail.—Gorchymynir talu yn ei ol yr hyn a feddiannodd dyn mewn un ffordd trwy drais, a'r bummed ran ato. Lefiticus 6. 4, 5, 6.—'Ac yn nesau eistedde trais.' Amos 6. 3. Sef yn edrych yn mlaen gyda hyfrydwch ar farn anghyflawn, orthrymllyd, ac yn prysuro y dydd yn eu meddwl. Seeker.

TRALLOD—ION, (llod) helbul, heldrin, blinfyd, blinedd, cystudd, aflonyddwch, trafferth; gofidio, blino, peri helbul. Edrych BLINDER, CYFYNGDER, CYSTUDD, ING.—'Galw arnaf fi yn nydd tralod; mi a'th waredaf, a thi a'm gogoneddi.' Ps. 50. 15. Dydd tralod, ydyw dydd o gyfyngder a phrofedigaeth tufewnol, neu allanol; o achos corph, neu achos enaid; y mae drws agored yn y geiriau yn y cyfryw amser anghysurus i fyned at Dduw trugarog, a hollalluog, gyd ág addewid sicr y byddai iddo wraudo, ac effeithio gwaredigaeth.

'Noddfa yn amser tralod.' Psalm 9. 9. Y mae Duw yn gwaredu, mewn ystyriaeth, pan na byddo y brofedigaeth wedi ei symud, trwy gynnal y meddwl dani, a'i attal rhag cael ei orchfygu gan y tralod, a'i yru ganddi i ryfyg, neu anobaith; gwaredigaeth ydyw cael grym i bara yn y rhyfel, a phara i alw ar Dduw am help, gyda gradd o obaith hyderus arno, a dysgwiliad wrthio yn barhaus. Yr oedd Job yn waredigol pan yr oedd dan y curfyded a'r tralodion mwya'; canys yr ydoedd yn para i obeithio yn yr Arglwydd. Job 13. 15. Felly yr oedd Paul yn ymfrostitio yn ei wendid. 2 Cor. 12. 9. Y mae galw felly ar yr Arglwydd mewn ffydd, yn aberth cymeradwy gan yr Arglwydd, ac yr ydym yn hyny yn ei ogoneddu.

Tralodwyr eglwys Dduw, ydyw gau athrawon yn mhob oes, y rhai a ddygant farnedigaeth, pwy bynag fyddont. Gal. 1. 7. a 5. 10. Y mae eu begwyddorion a'u hysbryd yn gynhyrfus; yn peri ymrysonau ac anghyffodau bliin a thralloddedig i ysbryd pob gwir Gristion sydd am rodio yn dangnefeddus yn nghymdeithas Duw.

TRAMGWYDD—O—EDIG—IADAU, (tram-cwydd) cwmp, llithriad, ysglent, codwm; rhwystro, argawdd; un peth a fyddo ar y ffordd yn peri i ddyd i rwystro neu syrthio.—Gwahardda Moses i roddi 'tramgwydd o flya i dall; sef na chareg, na phren, &c., neu un peth i beri iddo dramgwyddo, a syrthio. Edr. RHWYSTRO.

Arferir y gair *tramgwydd* mewn ystyr gweithredol a dyoddefol: sef Yn *weithredol*, pan y rhoddem dramgwydd ar ffordd arall trwy eiriau, neu weithredoedd. Jos. 23. 13. Rhuf. 14. 13. 1 Cor. 10. 32.—2. Yn *ddyoddefol*, pan y cymerom dramgwydd

oddiwrth eiriau neu weithredoedd eraill. Ps. 119. 165. Diar. 3. 23.

'Bydded eu bwrdd yn fagl ger eu bron, a'u llwyddiant yn dramgwydd.' Ps. 69. 22.—'Bydded eu bord hwy yn rhwyd, ac yn fagl, ac yn dramgwydd, ac yn daledigaeth iddynt.' Rhuf. 11. 9. Act. 1. 20.—'And that which should have been for their welfare, let it become a trap.' Saes. Geiriau Crist ydyw y rhai hyn, yn prophwydo am wrthodiad a dinstyr yr Iuddewon, am eu creulondeb tu ag ato. Wrth eu bwrdd, y meddylir, tebygol, eu haberthau a'u defodau crefyddol, y rhai a drefnwyd er daioni i'w heneidiau; ond yn dibynau ar y rhai hyn, a'u maglu gan eu cynghorion eu hunain, parhausant yn eu gelyniaeth yn erbyn Crist, a'u gwrthwynebiad i'r Rhufeiniaid. Gwedi eu canaf i fynd yn Jerusalem, pan yr ymgasglasant yno i fwya y pasg, bu 'eu bwrdd yn fagl iddynt; bu eu holl gynghorion yn dramgwydd yn lle llesad iddynt; ac o'r diwedd y Rhufeiniaid a oreogynasant eu dinas hwynt i lladdfa fawr, ac a losgasant y deml. Gelwir yr allor 'bwrdd yr Arglwydd.' Mal. 1. 10, 12. Ond wedi i'r Arglwydd wrthod yr addoliad Iuddewig, wedi dyfod sylwedd mawr yr holl gysgodau, eu bwrdd hwy ydoedd. Yr un modd yr hyn a eilw yr ysgrifthyrau, 'tŷ Dduw,' a eilw Crist 'eich tŷ.' Mat. 23. 28. Yr oedd wedi ei adael a'i wrthod dros byth. Y pethau ag oeddynt er eu llwyddiant a'u (ישיבת) heddwch, y rhai hyn a fuont er tramgwydd a dinstyr iddynt, trwy gyflawn farn Duw arnynt, am iddynt wrthod ei gynghor, ei Crist, a'i efengyl.—Y mae llwyddiant annuwiolion yn aml yn dramgwydd ac yn dinstyr tragywyddol iddynt.

TRAMWY—O, (tram) cynniwair, cynnired, mynych gyrcu, dygyrcu, mynych gerdded.—Y mae Satan yn dywydedd am dano ei hun, ei fod yn 'tramwy' ar hyd y ddaear.' Job 1. 7. Er ei fod, medd Caryl, mewn dwy gadwyn; sef cadwyn farnedigaeithol Duw, dan ei ddigofaint; ac mewn cadwyn ragluniaeithol Duw, a than olygiad Duw; etto y mae gradd o ryddid iddo yn bresennol. Ond pan elo allan, carcharor ydyw mewn cadwynau. Y mae y geiriau yn arwyddo. 1. Ei anesymwythder parhaus. Fel Cain, mae yn grwydryn diorhwyys. Wedi ei fwrw o'r nefoedd, ni chafodd le i orphwys byth.—2. Y sylw manwl a wna ar bob peth yna isod.—3. Nad oes un man o'r ddaear a ddichon ein diogelu rhag ei demtasiynau a'i ystrywiâu.—4. Bod Satan yn ddiwyd iawn yn cyflawni drygioni.—5. Fod ei ryddid gwedi ei gyfyngu i'r ddaear yn unig. Ni ddaw yr un sarph i'r nefoedd, fel y daeth i'r baradwys yn Eden.

TRANC—EDIGAETH, (tra-anc) diwedd, marwol-ach, dystroyw. Ps. 88. 35. Ezec. 11. 13. Hos. 13. 14.

TRANOETH, (noeth) y fory, y dydd sydd yn dyfod.—'Na ofelwch dros dranoeth.' Mat. 6. 34. Hwyrach na welwn ni dranoeth byth, ac os daw, bydd yr un Duw yn gofalu am bethau dranoeth a heddyw. Y mae heddyw a digon o ddrygiau, o ofdiau, a blinderau i ni fyned trwyddynt; am hyny gorchymyn yr Arglwydd i ni yn rasol i adael dranoeth yn ngofal Duw. Am bethau ysbrydol a thymhorol, gorchymynir i ni fwrw ein holl ofal ar yr Arglwydd, yr hwn sydd yn gofalu drosom. Exod. 16. 18, 19, 20. Galar. 3. 23. Deut. 33. 25. 1 Bren. 17. 4—16. 2 Bren. 7. 1.

TRAS—AU, (tra-as) cystlwm, cystlynedd, perthynas, carenydd, cyfathrach.

Ni phery dyn o gnawdol dras,
Mewn urddas, er ei adail.

E. Prys, (Ps. 49. 12.)

TRAU, **TREULIO—ION**, (tra-ul) côst, difrod-
lad, darfoediad, gwisgo, difa, aros dalm o amser. Traul
daint ac ystlys, sef ymborth a dillad; traul yr haul, sef
cylch yr haul.

5 R

'Treulio ac ymdreulio,' yw rhoddi ei amser, ei fedd-
iannau, a'i nerth, yn gwbl at ryw orchwyl, fei y darfu
Paul yn achos yr efengyl, gyda phob parodwrwydd ac
awyddfyrd meddwl. 2 Cor. 12. 15.

Treuliodd Crist ei nerth yn ngwaith ein hiechydw-
iaeth, ac nid yn ofer ac am ddim; canys 'efe a wél ei
hâd, efe a estyn ei ddyddiau; ac ewyllys yr Arglwydd
a lwydda yn ei law ef.' Esa. 49. 4. a 53. 10.

Fel yr afradlon, treulia pawb, ond saint Duw, y
cwbl; bydd eisieu arnynt yn y diwedd, ond ar y saint
ni bydd eisieu dim daioni. Luc 15. 14.

TRAWS—DER—EDD, (tra) y tu hwnt, yr hyn
sy groes; gorthrech, gorthrymiad, trais, gormail, cam,
camwedd, anwiredd.—'Llanwasid y ddaear hefyd a
thrawsedd.' Gen. 6. 11. Y gair Heb. מרחק a gyf-
leithir yma, a manau eraill yn aml, *trawsedd*, *traws-
der*, ac weithiau *cam*, (Gen. 16. 6.) a arwydda pob
math o anghyflawnder, gormes, cam, anwiredd, &c.
Llawn ydyw y ddaear o drigianau lle y triga dynion
trawson, yn gwneuthur trawser. Ps. 74. 20. Ond
gwared Duw emediau ei bobl oddiwrth dwyll pechod a
thrawser dynion, a rhag gwneuthur trawser eu hun-
ain. Ps. 72. 14.—Nid oes 'dim gwyrn na thraws-
der' yn ngeiriau Duw; ond uniawn yw pob peth sydd
yn dyfod oddi wrtho, fel efe ei hun. Diar. 8. 8.—
'Elw trawser,' ydyw elw a ennillir trwy drawser a
cham; yr hyn a wrthod pob dyn yn ofni Duw. Esa.
33. 15.—Yr oedd y Phariseaid, er eu holl rith gref-
ydd, yn llawn trawsedd ac anghmedroldeb; am hyny,
cyhoedda yr Iesu hwynt, a phawb o'u cyffelyb, dan
waeau Duw. Mat. 23. 15.

TRAWSWYRO, (traws-gwro).—'Trawswyro barn
a chyflawnder,' ydyw rhoddi barn dueddol, bleidgar,
ac anghyflawn; gwro barn allan o'i huniawn lwybr,
er mwyn elw, neu dueddwrwydd pleidgar, yr hyn sydd
bechod dirfawr. Ond y mae Un cyflawn yn gwylled,
yr hwn sydd uwch na'r uchaf o'r trawsfarnwyr hyn.
Preg. 5. 8.

TRAWST—IAU, (traws) cebr, ceibren, cledren, ty-
lath, dist.—'Y trawst yn dy lygad dy hun.' Mat. 7.
3, 4. Sef pechodau mawrion. Un yn euog o bechod-
odau mawrion ei hun, ac yn lle edrych ar y rhai hyn,
edifarhau o'u plegid, ac ymofyn am drugaredd a gras
yn gymhorth iddo, sydd yn edrych ar fân lithriadau ei
frawd, i felo arno, a'i euog-farnu o'u plegid. Nid
rhagrithiwr ydyw hwn: canys pe byddai ei eiddigedd
yn erbyn pechod, byddai ei bechod ei hun yn flaenaf yn
ei olwg, i ddiwygio hwn yn gyntaf; yna byddai yn
fwy addas i ddiwygio eraill—gwelai yn fwy amlwg, a
byddai ei ymdrechidau yn fwy llwyddiannus. Teb-
ygol yr arwydda y geiriau yr amrywiol affeuchyd y mae
y llygad yn ddarostyngedig iddynt; nad oedd y cyntaf
ddim mwy i'w gymharu i'r llall, mwy nag ydyw y
brycheuyn i drawst. Gwel Doddridge.

TRECH—AF, (trech) arferir y gair hwn, y rhan
amlaaf, yn lle trechach, cadarnach, cryfach, gwrolach,
pybryach.

Trech gwlad nac arglwydd,
Trech glew na gwlad. Diar.

Yn ei aifeidrol drugarogtrwydd gwared yr Arglwydd
ei bobl dlodion, weiniaid, rhag y diafol a'i holl offer-
ynau, y rhai sydd ddech na hwynt, ond nid trech na'u
Harglwydd. Ps. 35. 10. a 142. 6.

TREF—YDD, (tre) Heb. מרחק (*ter*) palas, neu gas-
tell; Gwydd. AITREAF: trigfa, preswylfod; cantref,
pentref, dinas. Esa. 14. 4. a 26. 5. Hab. 2. 12. Luc
9. 6. Ioan 11. 1. Edrych BABILON, BETHANIA,
DINAS, JERUSALEM.

Nid tref ond nef. Diar.

Ystyr blaenorol y gair tref, yw cartref, trefad, tref-
red, trefiant; felly yr arwyddir pan ofynir, Pwy sydd

yn nhref?—A ydyw y gwr yn nhref? Oddiwth hyn y ffurfi enwau amryw loeodd; megys Tredegar, Trebariad, Tref Ithel, Tref Ana, Trefa* (*Hamburgh*). Y mae Tre yn dra arferedig yn Nghernyw (*Cornwall*).

TREFN—U—US, (tref) *Heb.* תּוֹר (*tor*) gosodiad, dull; hwylio, rheoli; hwylius, rheolaidd, gweddaiidd.

Hawdd dafar o drefna. *Diar.*

Y mae iawn drefna ar bob peth yn llawer o harddwch, cadernid, a hwyliussed. Dangosodd Solomon ei fawr ddoethineb, yn un ffordd, yn nhrefa ei weinidogion. 1 Bren. 10. 5, &c. Pa faint mwy rhyfedd yw trefna teyrnas Crist, yr hwn sydd yn eistedd ar 'orseddfa Dafydd, a'i freniniaeth (sef ei eglwys) i'w thrifnu hi? Esa. 9. 7. Gwna farn a chyflawnder yn drefnus ac yn hardd, a chadarnha y llywodraeth drefnus hon hyd byth.

'Eithr pob un yn ei drefna ei hun: y blaen-ffrwyth yw Crist, gwedi hyny y rhai ydynt eiddo Crist, yn ei ddyfodiad ef.' 1 Cor. 15. 23. *Τὸ τίδω τὰ μαρτυρία, pob un yn ei ffrinat, neu ei fyddin ei hun.* Arwydda y gair *Gr.* *ταρμα*, mintal, neu fyddin drefnus o filwyr. Geisid yr apostol allan drefna yr adgyfodiad. Cyfyd y cyflawnion wrthynt eu hunain; felly hefyd yr anghyflawnion; bydd pob un yn ei fyddin ei hun. Crist y blaen-ffrwyth sydd gwedi cyfodi; cyfyd ei bobl yn ei ddyfodiad, cyn y newidir ei saint ar y ddaear. 'Ni bydd i ni,' medd yr apostol, 'y rhai byw, y rhai a adewir hyd ddyfodiad yr Arglwydd, ragflaenu y rhai a hunasant.' 1 Thea. 4. 15. Tebygol na newidir hwynt nes ar ol cyfodiad y cyflawnion: ond newidir hwynt cyn adgyfodiad yr anghyflawnion: i'w warch a dirmyg tragwyddol.' Bydd pob un yn ei fyddin ei hun y diwrnod hwnw, heb ddim cymysgedd; ac felly i bara byth.

'Cans felly yn helaeth y trefair i chwli fyndiad,' &c. 2 Petr. 1. 11. *EDR. HELAETH.*

TRETFAD—AETH, (tref-tad) etifeddiath. 1 Bren. 21. 3. *EDR. NABOTH.*—Nid fal rrai a fynnon vod yn arglwyddi ar tretad Dyw.' W. S. 1 Petr 5. 3.

TREIDDIO—IAD, (tra) myned trwy, trywanu; chwilio, amgyffred, dirnad.—'Trwy Judah y treiddia efe.' Esa. 8. 8.—'He shall pass through Judah.' *Saes.* Sef brenin Assyria a ddyllifa dros, ac a oresgyn yr holl wlad.

TREMIO, (trem) edrych, sylwi.—'Maent yn tremio ac yn edrych arnaf.' Ps. 22. 17. Yr oedd ei gorph yn denu; ac wedi ei estyn a'i ddirdynu ar y groes, yr oedd ei esgyrn yn hawdd i'w gweled. Crist sydd yn llefaru y gelriau.

TREMYG—U, (tram) dystyrwch, anmharch, dirmygu, diffio. 2 Cron. 36. 16. Esther 1. 17. Rhuf. 14. 3. W. S. *EDR. DIRMYG.*

TRENGU, (tranc) darfod, marw, rhoddi i fyru yr ysbryd. Job 14. 10. a 36. 12. Ps. 104. 29. Act. 5. 5.

TRESTL—AU, (trest) atteg bwrdd; byrddyn tri throed.—'Ac a ymchwelodd drestlau yr arianwyr.' Marc 11. 15.—'Ac a ddymchwelawdd i lawr yrrddae yr arian-newidwyr.' W. S. Yr ydoedd y byrddau byn yn nghyntedd allanol y deml, ac nid yn y deml ei hun, i'r dyben i newid arian mawr am rai llai, yn ol achosion y bobl ag oedd yn dyfod o bob parth o'r wlad i Jerusalem, er eu cyfleusdra. Nis gallasai yr Iesu ei hun fyned i'r deml, am nad oedd o deulu Aaron.—Y gair Groeg a arferir yma, *ὡς τὰς πόδας*, ac nid *παύς*: y diweddfaf a arwydda yn briodol y *τῆς*, yn cynnwys y porth, y lle sanctaidd, a'r sancteiddiolaf. Ond mae y cyntaf yn arwyddo i'w holl gynteddoedd. Yn y cynt-

edd nesa allan, sef cyntedd y cenedloedd, yr ydoedd y cyfryw fasnachaeth yn cael ei dwyn yn mlaen, ag ydoedd yn anaddas i'r lle sanctaidd, ac yn ei halogi; a thebygol bod llawer o dwyll ac anghyflawnder yn y cyfryw fasnachaeth; ac am hyny gyrodd yr Arglwydd hwynt allan: am eu bod, tebygol, yn gokhrio, ac yn oedi myned, dymchwelodd y trestlau, neu y byrddau. Yr awdurdod a'r gallu ag oedd yn cydfyned a'i air a'i weithredoedd, a'r ochrygasant bob meddwl, ac a attaliodd bob gwrthwynebiad iddo. Pan ddole Crist i hel-aethu ei deyrnas yn y byd, dechreu yn gyntaf a pluro yr eglwys o'r masnachwyr arlangar sydd ynddi. Mae y cyntedd nesa allan yn llawn o'r cyfryw. Nid oes dim yn perthyn i'r addoliad sanctaidd, o fri nac o werth gan y cyfryw, ond fel y dygo elw ac anrhydedd iddynt hwy. Y mae llawer o bethau yn cael eu dwyn yn mlaen dan fantell o grefydd mwy addas i ogof lladron nac i dŷ gweddi. Yn fuan prysured yr Arglwydd i yru y cyfryw fasnachwyr mewn pethau sanctaidd allan o'i deml! Zech. 14. 21.

TRETH—I—U, (tre-eth) teyrnged.—'Bu hefyd yn y dyddiau hyny fyned gorchymyn allan oddiwth Augustus Cesar i drethu yr holl fydd.' Luc 2. 2. *Gr.* *Ἀπογραφῆσθαι, orgraffu, cofrestru.* Defod Rufeinaidd ydoedd, bob pum mlynedd, i gofrestru enw pob un, ei oedran, ei swydd, ei feddiannau, a'i urddas. Yr ydoedd swyddwyr gosodedig i'r gorchwyl hwn, y rhai a alwent *censors*. Nid mor addas cyfleithiad yw y gair *trethu*. Er mai yn gyffredin i'r dyben i drethu yr oeddynt hwy yn cofrestru, ond nid bob amser, nac yn angenrheidiol felly. Yn yr achos presennol, tebygol, nad oedd golygiad neillduol at drethu, o'r hyn lleiaf mewn perthynas i Judea. Yr oedd Herod Fawr yn fyw, ac yn frenin ar y wlad y pryd hwnw; er ei fod ef mewn is oodedigaeth, ac yn dal y goron dan y Rufeiniaid; etto gan eu bod hwy yn caniatáu urddas breninol iddo, annhebyg y buasant nac yn ei fywyd na chyn alltudiaeth ei fab Archelaus, yn trethu gwlad Judea yn union-gyrchol trwy eu swyddwyr neillduol eu hunain. Y mae Josephus yn tystiolaethu na ddarfa iddynt drethu gwlad Judea cyn alltudiaid Archelaus, pan yr unwyd y wlad hōno â Syria, a thrwy hyny ddyfod yn dalaeth Rufeinaidd. Yr oedd cofrestru y gwledydd dibynol ar ymerodraeth Rhufain, yn ateb dybenion pwysfawr, heblaw eu trethu; trwy hyny yr oeddynt hwy yn gallu barnu pa swm i ddysgwyl oddiwth y tywysogion dibynol arnynt, a pha nifer o filwyr a allent godi pe buasai rhyfel yn achosi hyny. Yr oedd y cofrestru gwedi ei wneuthur unwaith, yn ddefnyddiol i bob dyben angenrheidiol wedi hyny; megys i drethu, i ofyn llŵ o ffyddlondeb, ac i godi milwyr. Er iddynt hwy gofrestru yr amser hwn, ni chodwyd y dreth nes yn mhen deng mlynedd wedi hyn, pan yr oedd Cyrenius yn rhaglaur ar Syria; yr hyn nid oedd efe yr amser hwn. Y pryd hwn y gwnawd yr orgraffiad, ac yn amser Cyrenius y codwyd y dreth gyntaf, pan yr oedd gwlad Judea wedi ei huno â Syria, ac yn dalaeth Rufeinaidd. Yr wyf yma yn dilyn Campbell, ond gwel Hammond, Prideaux, Lardner, a Beza, ar yr adnod ddyrys hon. Yr ydoedd y gorchymyn am y cofrestriad hwn wedi cael ei roddi dair blynedd cyn genedaeth Crist—buont cyhyd o amser yn myned trwy Syria, Coele-Syria, Phenicia, a Judea, cyn dyfod i Bethlehem. Rhyfedd fanylwrwydd dirgelaidd Rhagluniaeth yn goruwch-lywodraethu pob dygwyddiad i gyflawni y brophwydoliaeth am enedigaeth Crist yn Bethlehem, a Mair mam yr Iesu yn byw yn Nazareth, 60 neu 70 o filliroedd oddi yno! Y mae yr Arglwydd yn rhagwled, yn goddef, ac yn goruwch-lywodraethu meddyliau, cynghorion, a phenderfyniadau rhydd-eyllwyswyr i gyflawni ei amcanion doeth: cyflawna ei brophwydoliaethau, a chadarnha ei wirionedd, trwy

* טור *tir, tref, dinas, palas.* Oddi yma meddyllir fod yr enw Troia yn tarddu; ac hefyd Tyrus. *Heb.* טור *tsur, y rhai a ffurfi o'r enw cyffredin טור tsur.* Dr Davies.

* Gwel Flor., lib. l. c. 6. Cicero *De Leg.*, lib. iii. c. 6.

hyd yn nod ddynion drwg, a thrwy ddygwyddiadau yn ymddangos yn ddamweiniol. Mae yn amlwg fod y deyrn-wialen yn *ymadael*, o'r hyn lleiaf, pan aned yr Iesu, yn ol prophwydoliaeth Jacob. Edr. HEROD, JUDAS, SILOH, TEYNGED, TEYRN-WIALEN.

TRETHWR—WYR, (treth) casglydd treth. Esa. 60. 17.

TREUL—GAR, (traul) afradlon, gwastraffus. Diar. 18. 9.

TRI—OEDD, (ty-rhi) *Gr. τρεῖς; Llad. TRES; Gwydd. TRI, TRESORA; Saes. THREE*: dau ac un.

Tri dyn y sydd: dyn i Dduw, a wna dda dros ddrwg: dyn i dda, a wna dda dros dda, a drwg dros ddrwg: a dyn i ddiawl, a wna ddrwg dros dda.—Tri chadernyd hanfod: nis gellir amgen, nid rhaid amgen, ac nis gellir gwell; ac yn hyn y diwedd pob peth. *Barddas*.

'Tridiau.' Mat. 27. 63. Dat. 11. 9. Edr. ADGYFODIAD, TYST.—'Tri chan ceiniog.' Marc 14. 5. Edr. JUDAS, MAIR.—'Triugain.' Edr. BRENINSSAU, CERYRN.

Mae y rhifedi *saith*, medd Ainsworth o ddefnydd neillduol yn yr ysgrythrau, o herwydd y Sabboth. Gen. 2. 2. Felly y mae tri yn rhifedi cyfriniol, o herwydd adgyfodiad Crist y *trydydd* dydd; (Mat. 17. 23. 1 Cor. 15. 4.) fel y croeshoelliwyd ef y drydedd awr yn y prydawn. Marc 15. 25. Y trydydd dydd yr oedd Isaac i gael ei offrymu; felly y trydydd dydd yr oedd Crist i gael ei berffeithio. Luc 13. 32. Dymunodd Moses gael myned daith tridiau i'r anialwch i abertu i'r Arglwydd. Exod. 5. 3. Teithiasant dri diwrnod ynddo cyn cael dwfr. Exod. 15. 22. Taith tri diwrnod yr aeth arch y cyfammod o'u blaen i chwilio am orphwysfa iddynt. Num. 10. 33. Yn mben tri diwrnod yr oedd y bobl i fod yn barod i dderbyn y gyfraith. Exod. 19. 11. Ar ol tri diwrnod yr oeddnt i fyned tros yr Iorddonen i Ganaan. Jos. 1. 11. Ar y trydydd dydd yr ymwisodd Eather â breninol wisgoedd. Esth. 5. 1. Y trydydd dydd wedi ei ischân, yr aeth Hezeciah i fynu i dŷ yr Arglwydd. 2 Bren. 20. 5. Ar y trydydd, yn gystal ag ar y seithfed dydd, yr oedd yr arian i ymlanhau. Num. 19. 12. Ar y trydydd dydd, dywed y prophwyd, y bydd i'r Arglwydd ein cyfodi ni i fynu. Hos. 6. 2. Hyn, yn nghyd âg amryw o bethau neillduol, y dywedir yn yr ysgrythrau am y trydydd dydd, ac nid heb ystyr cyfriniol yn perthyn iddynt. Gwel Gen. 40. 12, 13. a 42. 17, 18. Ioan 1. 17. Jos. 2. 16.

'Oblegid y mae tri yn tystiolaethu yn y nef, y Tad, y Gair, a'r Ysbyrd Glân; a'r tri hyn un ydynt.' 1 Ioan 5. 7. Sylw. 1. Fod un hanfod dwyfol heb ddechreu na diwedd iddo, yn aundibynol, yn dragwyddol, yn anfarwol, ac yn anghyfnwidiol, a phob perffeithrwydd a rhagoroldeb yn hanfodol ynddo, ac o hono ei hun. Un Arglwydd, neu IEHOFAH, yw, yn fywyd pur, hanfodol, ynddo ac o hono ei hun; yn oleuni heb ddim tywyllwch; yn berffeithrwydd cyflawn heb ddim yn eisieu, na dim yn ormodol ynddo; a phob peth ynddo yn anfeidrol, yn ddiderfyn, ac yn hanfodol, ac am hyn yn ddigymfnewid. 'O hono ef, ac iddo ef, a thrwyddo ef y mae pob peth.' Rhuf. 11. 36. Achos dechreuol pob creadur yw, ac ynddo ef y maent yn byw, yn symud, ac yn bod. Deut. 6. 4. 2 Bren. 19. 15. Ps. 18. 31. Esa. 44. 8. 1 Cor. 8. 6. Eph. 4. 6. 1 Tim. 2. 5. Iago 2. 19.

2. Y mae yn yr hanfod dwyfol llosogrwydd, sef mwy nag un person. Llefara Duw am dano ei hun yn y rhif llosoeg. Gen. 1. 26. a 3. 22. a 11. 7. Esa. 6. 8. Llefara yr Arglwydd am yr Arglwydd fel yn wahanedig oddiwrth eu gilydd. Gen. 19. 24. Ps. 45. 7. Cymh. Heb. 1. 8. Ps. 110. 1, 2, 3. Cymb. Mat. 22. 43, 44. Dan. 9. 17. Hos. 1. 7. Diar. 30. 4.

3. Tri Pherson ydynt, nid llai, ac nid mwy. Nid

tri Duw, nid tri enw, nid tri phriodoledd neu rinweddau, ond Tri Pherson gwahanol yn yr un hanfod dragwyddol. Nid rhanau ydynt o'r hanfod; nid oes ranau yn Nuw; ond Personau yn yr hanfod, a'r holl hanfod yn sylweddol yn perthyn i bob un o honynt. Mae y Drindod yn yr Undod, a'r Undod yn y Drindod, i'w golygu ac i'w haddoli trwy ffydd. Nid yw y Personau i gael eu cymysgu, na'r sylwedd i gael ei wahanu. Ps. 33. 6. Esa. 61. 1. Cymb. adm. 8. Esa. 63. 2, 10. Hag. 2. 5, 6. Mat. 3. 16, 17. Ioan 14. 16. a 15. 26. 1 Cor. 12. 4, 5, 6. Edr. Duw.

4. Fod y Tri hyn yn Dad, Mab, ac Ysbyrd Glân. Mat. 28. 19. Rhuf. 1. 4. 2 Cor. 13. 13. Nid enwau o swyddau ydynt, ond yn hanfodol berthynol iddynt pe buasai heb un swydd i fod. Y mae y Tad yn Dad i'r Mab, a'r Mab yn Fab i'r Tad, a'r Ysbyrd Glân yn deilliaw oddiwrth y Tad a'r Mab yn yr hanfod dwyfol, mewn dull angenrheidiol o fod. EDR. TAD, MAB, YSBYRD.—Wrth synied am y dirgelwch mawr hwn, y mae dau gyfeillionad, un ar bob llaw, i'w gochelyd yn ofalus. Un yw cyfeillionad Sabelius, a'i ganlynywyr Praxeas a Hermogenes. Aiphtrw o genedl oedd Sabelius, yn byw yn y drydedd ganrif, ac a gyhoeddodd ei gyfeillionadau yn nghylch A. D. 260. Ei farn ydoedd, nad oedd Tri o Bersonau gwahanol, ond un Person yn y Duwdd, a bod y Person hwn yn cael ei alw yn Dad, Mab, ac Ysbyrd Glân, ar amryw gyfrifon. O herwydd amrywiol swyddau a gweithrediadau y gelwir ef weithiau y Tad, weithiau y Mab, a phryd arall yr Ysbyrd Glân.—Cyfeillionad Philoponus, a Valentinus yr ochr arall, sydd yn dal Tri Ysbyrd dragwyddol, ac anghydradd, ac o wahanol hanfod: hyn yw, Tri Duw. Yn groes i'r ddau gyfeillionad hyn, yr union-gred a farnant fod Trindod o Bersonau gwahanol yn yr hanfod dwyfol, yn effeithio gwahanol weithrediadau; fel mai arall yw y Tad, ac arall yw y Mab, ac arall yw yr Ysbyrd Glân; nid y Tad yw y Mab, ac nid y Mab yw y Tad; ac nid y Tad na'r Mab yw yr Ysbyrd Glân. Etto, barnant mai un hanfod sydd iddynt. Duwdd y Tad, y Mab, a'r Ysbyrd Glân, sydd unrhyw; gogoniant gogfyuwch, mawrhydi gogyd-tragywyddol. Nid oes gwir wybodaeth gan neb o'r gwir Dduw, heb ei adnabod yn ol y dadguddiad dwyfol; yr un peth yw Duw gwedi ei ddychymygu yn y meddwl, a Duw gwedi ei weithio â'r dwylaw, sef *eilun*, a *gau dduw* ydyw, ac nid y gwir Dduw—peth disylwedd, peth diddym, dychymyg gwag.

5. Nid yn yr un golygiadau y maent yn Un ac yn Dri; am hyn nid oes gwrth-ddwyediad, na gwrth-athrawiaeth yn cael ei dal, wrth ddywedyd felly. Nid tri hanfod yn un hanfod, ac nid Tri Pherson yn Un Person yw y pwnc; ond Un hanfod yn Dri Pherson, a Thri Pherson yn Un hanfod, a olygir ac a haerir. Bod yn Un ac heb fod yn Un, yn yr un *ys-tyr*, fuasai yn wrth-ddwyediad, ac yn anhosodibl; ond yr Undeb sydd mewn hanfod, a'r llosogrwydd sydd yn Bersonol, yn yr un hanfod yma; sef yn nuli yr hanfod yn hanfodi. Nid Tri Duw ac un Duw, na Thri Pherson ac Un Person, a olygir; ond Un Duw yn Dri Pherson, a Thri Pherson yn Un Duw. Er nas dichon un fod yn dri, a thri fod yn un, yn mhlith creaduriaid, etto, er nas dichon hyn fod mewn natur feidrol a therfynded, ni dylem gasgu oddiwrth hyn nas dichon yn hanfod anfeidrol y Duwdd, fod Tri o Bersonau yn null yr hanfod o hanfodi. Y peth sydd wir am hanfod meidrol, nid ydyw i'w briodoli i hanfod anfeidrol a diderfyn. Nis dichon i ni amgyffred yr hanfod anfeidrol, ond tra addas i ni gredu tystiolaeth Duw am dano ei hun.

6. Eglur yw, oddiwrth annibynoldeb, symlwrwydd, dragwyddolrwydd, ac anghyfnwidioldeb yr hanfod dwyfol, ei fod yn hanfodi yn *dull* y mae yn hanfodi, o *angenrheidrwydd*, ac nis gallasai hanfodi mewn un

dull arall; ac am hyn y mae cenedliad y Mab, a deilliad yr Ysbryd Glân, yn hanfodol angenrheidiol—mor angenrheidiol a'r hanfod. Nis gellir gan hyn wadu y Personau, a'r hyn a briodolir yn bersonol iddynt, heb wadu y gwir hanfod, a chymeryd hanfod dychymyngol yn ei le, sef eillun-dduw dychymyngol. Y mae mor angenrheidiol fod y Duwdod yn hanfodl yn Dad, Mab, ac Ysbryd Glân, a'i fod yn hanfodi.

7. Nid arfaeth, cyngor, trefn, na gweithredoedd o un math, sydd yn peri fod Trindod o Bersonau; ond amlygu a phrofi y Drindod y maent, am na buasent yn cymeryd lle oni buasai fod Trindod.

8. Fod gwir wybodaeth o'r Drindod yn angenrheidiol anheggorol er iechydwrriaeth.—1. Os hyn yw y bywyd tragwyddol iddynt adnabod y gwir Dduw, yn ol tystiolaeth Crist (Ioan 17. 3.) pwy a ddichon ddwydedd ei fod yn gwir adnabod Duw, heb ei adnabod yn Dad, Mab, ac Ysbryd Glân? Nid oes neb yn adnabod y Tad, heb adnabod ei unig-anedig Fab, yn dragwyddol geneddig o hono; nac yn adnabod y Mab yr un modd, heb adnabod y Tad. Ioan 14. 9, 10.—2. Ni bydd neb cadwedig heb anrhydeddu Duw Dad. 1 Sam. 2. 30. 'Ond yr hwn nid yw yn anrhydeddu y Mab, nid yw yn anrhydeddu y Tad, yr hwn a'i hanfonodd ef.' Ioan 5. 23. Ond pa fodd y dichon heb sydd yn gwadu ei fod yn Fab, ei anrhydeddu fel Mab Duw? Neu, pa fodd y dichon neb, heb ei adnabod yn Fab Duw, ei anrhydeddu fel unig-anedig Fab Duw, ac yn haeddiannol o ogyfuweh anrhydedd â'r Tad? Fel yr anrhydeddai pawb y Mab, fel y maent yn anrhydeddu y Tad—yn yr un gradd, ac o herwydd yr un achos; sef y Tad am ei fod yn Dad, a'r Mab am ei fod yn Fab Duw.—3. Arwydda bedydd yn enw y Drindod yr un peth; sef cydnabyddiaeth o'r Drindod; ymroddiad i addoli a gwasanaethu y Drindod, ac ymmyddid ynddynt am iechydwrriaeth. Mat. 28. 19.—4. Os yw yn angenrheidiol gwybod, nid yn unig fod Duw, ond hefyd pa fath un yw o ran ei briodoliaethau, felly hefyd, pwy yw o ran hanfodiad y Personau, fel y dadguddir yn y gair: 'Pob un a'r sydd yn gwadu y Mab, nid oes ganddo y Tad chwaith.' 1 Ioan 2. 23.—5. Y mae holl athrawiaethau sylfaenol y grefydd Gristionogol, sef ein holl iechydwrriaeth, yn tarddu o, neu yn gorphwys ar, athrawiaeth y Drindod, ac anwybodaeth o hon a gynnwys anwybodaeth o holl drefn yr iechydwrriaeth; megys anfoniad a chnawdoliaeth y Mab, a'r iawn a wnaeth, anfoniad yr Ysbryd Glân, &c. Nid am y gradd, ond am y cywirdeb, a gwirionedd y wybodaeth, yr ydys yn traethu. Yr oedd gwybodaeth y duwiolion yn y cyfyd o'r athrawiaeth hon, fel pob athrawiaeth arall, yn llai eglur, am fod y dadguddiad yn llai amlyg; ond nid yw hyn yn profi eu hollol anwybodaeth o'r athrawiaeth; y mae yn dra eglur yn y gair ei bod yn hysbys iddynt.

9. Y gair dadguddiedig ydyw ein hunig sail i greu am Dduw; ac y mae yn sail ddigonol—nid oes mwy i fod. Nid yw bod yr athrawiaeth heb ei dadguddio yn ngwaith y greadigaeth, nac i'n rheswm, na'n hanallu ni i'w hamgyffred, yn un sail i ni ei gwrthod. Y mae yn eglur yn ddadguddiedig yn y gair dwyfol ac y mae hyn yn ddigon. Nid oes iechydwrriaeth i bechadur hebddi. Sylfaen gadarn yr holl drefn fawr ydyw. Edr. ARFAETH, CYFAMMOD, DUW. Adnabod a chredu yr athrawiaeth, yr ydwyf yn ei feddwl, o ran y gwirionedd o honi, ac nid ei hamgyffred o ran y dull o honi. Nid oes dim gwir grefydd gan neb heb brofiad o ras Iesu Grist, cariad Duw, a chymdeithas yr Ysbryd Glân.*

* Tri yw Duw Celi, colofn deon, Trwy rîd, ac un Mab, ceiniaid canon; Trech yw ef Tad nef, naf gleiniaid radau, No'r creaduriaid gorau gwron.

Casnodyn.

10. Nid oes neb i ni i'w golygu yn Gristionogol neu eu cydnabod fel brodyr Cristionogol, a wado ac a gablo athrawiaeth y Drindod. Beth bynag fyddo eu bymddangosiad, os ydynt yn cablu yr athrawiaeth hon, gelynfion Duw, ac eillun-addolwyr ydynt; ac nid oes i ni fel Cristionogol i gymdeithasu â hwynt, na dywedyd Duw yn rhywydd wrthynt. 2 Ioan 10. Rhoddir hanes neillduol am zel un Christopher Krainisius, pan ddaeth y Sosinlaid i Synod Lub. A. D. 1612, ac eilwaith i Synod Belz. i gynnwys undeb â'r rhai uniaawn-gred, atebodd, 'Gellir uno nefoedd ag usfem, yn gynt nag y cymmodir ni â chwi yn yr efengyl. Y sawl a ofniant Dduw, gadawant y lle!' ac ar hyn aeth allan ei hun. Pan yr achwynodd y gwrthwynebwyr am ei ymddygiad ambarachus tu ag atynt, Leszenius a ddwydedd, 'Yr ydwyf finnau yn ofni Duw,' ac a aeth allan. Gwel Witzius *De Sym. Exer. vi.* § 21.

Rhoddaf i lawr yma, gyd â'u gilydd, yr ysgrthyrau canlynol yn profi athrawiaeth y Drindod: 1 Ioan 5. 7. Mat. 3. 16. a 28. 20. 2 Cor. 13. 13. Ioan 14. 16, 26. a 15. 26. Luc 1. 35. Act. 10. 38. Pa. 45. 7. Cymh. Heb. 1. 9. Esa. 61. 1. a 63. 9, 10. Pa. 33. 6. 1 Petr 1. 2. Gal. 4. 6. Rhuf. 8. 9, 11. a 15. 16. 1 Cor. 2. 8, 10. a 3. 11, 16, 17. a 12. 4, 5, 6. Dat. 1. 4, 5. 2 The. 3. 5. Marc 12. 36. Esa. vi. Cymh. Ioan 12. 40, 41. Act. 28. 25, 26.—Gwel Dr Owen on the *Trinity*. Brown's *Natural and Revealed Religion*. H. Zancheus *De Tribus Elohim*. Johannes Coccejus *Aphorismi Per. Univer. Theol. Explic. Catech. Heidel. Turret Inst. Theol. tom. i.**

TRIAGL, Gr. *Σεπιακή*; Llad. *Theriaca*; Saes. *Triacle*; Ffr. *Triacle*. Y gair Heb. *טריאקל* a gyfieithir *triagl*, yn Jer. 8. 22. a 46. 11. a 51. 8. Ezecc. 27. 17.—*balm*, Gen. 37. 25. a 43. 11. a arwydda, sudd neu lud gwerthfawr a ddyfera allan o ryw bren rhinweddol. Tebygol yr arwydda gwyddlud yn gyffredinol, yn dyferu o goed neu blangion. Yr oedd llawer o honynt yn Arabia Felix a Gilead. Dywed Josephus i frenines Seba ddwyn planigyn o'r pren balm i Solomon, ac iddo ei blanu mewn gardd yn agos i Jericho. Ond y mae yn ddilys ei fod ef yn foreuch na'r amser hwn yn ngwlad Canaan; ie, mor foreu a dyddiau Jacob. Geilw Jacob y balm yn un o sffirwthau y wlad. Gen. 43. 11. Yr hyn a elwir balm o Gilead yn awr, ydyw y balsam a ddygir o Mecca i Alexandria, ac oddi yno yma; ond anhebygol mai yr un peth ydyw hwn â'r *טריאקל* (*tsor*) *triagl* y Bibl. Edr. BALM, GILEAD. Gwel *Prideaux's Connect.*, part ii, b. 6.

TRIAN—NU, neu, TRAIAN—NU, (tri-ant) y drydedd ran; rhanu yn dri, neu yn dair rhan.—'Traiana derfyn dy dir—fel y byddo i bob llofrudd ffoi yno;' sef i un o'r tair dinas noddfa yn nghanol y tir, o du y gorllewin i'r Iorddonen: yr oedd tair o'r blaen wedi eu gosod o du y dwyrain iddi. Deut. 19. 3. Heb. *טריאקל* — *τριημερικα τα ορια της γης σου*, LXX. *trianna*, neu rhana yn dair rhan. Am fod y wlad yn llawer hwy na'i lled, am hyn yr oedd y tair dinas i fod mewn tri gwahanol leoedd, o'r un pellter, ac felly yn gyfleus i ffoi iddynt o bob parth o'r wlad.

'Traian y môr a aeth yn waed; a bu farw traian y creaduriaid, y rhai oedd yn y môr—traian y llongau a ddinystriwyd—tarawyd traian yr haul—llas traian y dynion—a dynodd traian sêr y nef.' Dat. viii. a ix. Wrth 'draian y môr, a thraian y creaduriaid a fu farw yn y môr,' dan udgarniad yr ail uodorn, pan fwrwyd mynydd yn llosgi gan dân i'r môr, y deallir, gan y rhan fwyaf o'r dysgedigion, ymerodraeth Rhufain a'i thrigolion, yr hon, fel y dychymygrir a gynnwysai y drydedd ran o'r byd. Edrych MYNYDD.—'A'r

* Gwel hefyd Calvin's *Institut.* Chalmers' *Institutes*. Neander's *Church History*. *Bibliotheca Sacra*, am Awst, 1846. a Chwefror, 1847. *Biblical Repository*, vol. v., vi.—G.

trydydd angel a udganodd; a syrthiodd o'r nef seren fawr yn lloegi fel lamp, a hi a syrthiodd ar draian yr afonydd, ac ar ffynonau y dyfroedd:—ac aeth traian yr dyfroedd yn wernod.' Dat. 8. 10, 11. Y gair traian yn y lle hwn, hefyd, a arwydda, ymerodraeth fawr Rhufain. Edr. WERMOD.—Taro 'traian yr haul, traian y lleuad, a thraian y sêr,' (adn. 12.) a arwydda, taro haul, lleuad, a sêr, traian y byd, sef, yn ol yr iaith brophwydoliaethol, pen-swyddwyr ymerodraeth Rhufain. Wedi llawer o gyfnewidiadau, yn A. D. 566, dadymchwelwyd ymerodraeth Rhufain, a daeth Rhufain ei hun dan lywodraeth Rhaglaw (*Exarchate*) Ravenna. Edr. RHUFAIN.

'Gan y tri hyn y llâs traian y dynion,' sef gan y tân, a chan y mwg, a chan y brwmstan. Dat. 9. 18. Arwydda y geiriau hyn, barnau Duw, trwy y Tyrciaid, ar lawer o wledydd perthynol gynt i ymerodraeth Rhufain, y rhai a gymerasant dref Cystenyn, ac a osodasant eu hymerodraeth i fyru trwy lawer o dywallt gwaed, a galanastra. Y tân, y mwg, a'r brwmstan, ydynt yn cyfeirio, fel y tybygir, at yr arferiad o'r powder gwn ganddynt, a gynau mawrion a arferwyd ganddynt hwy yn gyntaf wrth gymeryd Caer Cystenyn. Yn nghylch yr amser hwn y dyfeisiwyd ac yr arferwyd powder gwn gyntaf.

'A'i chynffon hi (sef y ddraig) a dynodd draian sêr y nef.' Dat. 12. 4. Y ddraig goch fawr, a arwydda, ymerodraeth Rhufain; a thraian y sêr a dynodd â'i chynffon, a arwydda, yn ol barn rhai, gallu y Rhufeiniaid yn tyngu i lawr freninoedd a thwyysogion y drydedd ran o'r ddaear, ac yn darostwng eu gwledydd dan eu llywodraeth. Neu, yn ol barn eraill, wrth y sêr y meddylir athrawon a gwyr enwog yn yr eglwys a erlidiwyd ac a ddynystriwyd, lawer o honnynt, dan erlidigaeth Dioclesian; ac eraill a wadasant y ffydd, ac a droisant yn addolwyr eilunod. Vitringa.

TRIDIAU, (tri-dian) yspaid tri diwrnod.—'Cany's fel y bu Jonas dridiau a thair nos yn mol y morffl, felly y bydd Mab y dyn dridiau a thair nos yn nghalon y ddaear.' Mat. 12. 40. Oddiwrth hanes croesoheiliad ac adgyfodiad Crist, ymddengys nad arosodd yn y bedd ond un dydd cyflawn, yn nghyd â rhan o'r diwrnod y claddwyd ef, ac yr adgyfododd. Nid oedd gan yr Iuddewon un gair yn ateb yn gwbl i'r gair *ἡμέραν*, neu ddiwrnod naturiol o bedair awr ar hugain, ond mynegent hyny trwy y geiriau, 'noswaith a diwrnod,' a 'diwrnod a noswaith.' Felly yn Dan. 8. 14. 'Hyd ddwy fl a thri chant o *hwy'r a boreu*,' (*Heb.*) sef diwrnodau, fel yn ein cyfieithiad ni. Felly yr hyn a elwir 'deugain niwrnod a deugain nos,' yn Gen. 7. 12. a elwir 'deugain niwrnod,' yn adn. 17. Gan hyny, fel y mae yn arferol mewn cyfrifiad cyffredin, i briodoli i'r holl ddiwrnod yr hyn nad yw briodol ond i ran o hono, pan wnaed hyny yn yr iaith Iuddewig, yr ydoedd yn angenrheidiol enwi *noswaith a diwrnod*. Oddiwrth hyn, rhan o dridiau a alwent hwy yn dridiau a thair nos. Fel hyn y dywed Esther wrth yr Iuddewon (pen. 4. 16.) 'Ymprydwch drofod fi, na fwytwch hefyd, ac nac yfwech dros dridiau, nos na dydd.' Ond amlwg yw, iddi fyned at y brenin ar y trydydd dydd. Yn yr un modd y dywedir yn Luc 2. 21. 'A phan gyflawwyd wyth niwrnod i enwaedu ar y dyn bach,' &c. Ond gorchymynwyd yn y gyfraith enwaedu ar yr wythfed, a chyfrif y dydd y ganed y plentyn y cyntaf. Felly, er y dywedir cyflawni wyth niwrnod ar enwaediad Iesu, nis gallasai fod mewn gwirionedd ond chwe diwrnod oed, os ganwyd ef yn niwedd y dydd cyntaf, ac yr enwaedwyd arno yn nechreu yr wythfed dydd. Amlwg yw, gan hyny, gyflawni yn fanwl rag-ddwyddiad yr Arglwydd am yr amser y gorweddiad Crist yn y bedd, er nas arosodd yn ond un dydd cyflawn, yn nghyd â rhanau bychain o'r dyddiau y claddwyd ef ac yr adgyfododd.

TRIG—O—FA—IAN—NYDD—LE—IAS, (trig) aros, preswyllo; rhyngu gan oerfel; trengu; preswylfod, preswyllydd.—Nis gallaf pe trigwn; mae wedd trigo.—'Yn trigo yn y goleuni.' 1 Tim. 6. 16. Edr. GOLBUNI. Trigas. 2 Bren. 17. 25.

'Ar fod Crist yn trigo trwy ffydd yn eich calonau chwi.' Eph. 3. 17. Y mae y geiriau yn arwyddo, 1. Gwybodaeth wirioneddol, yn ol y gair, o Grist. Ioan 17. 3.—2. Dewisiad y meddwl o hono, o herwydd ei ardderchogrwydd, ei brydferthwch, a'i lesad. Phil. 3. 8, 9.—3. Delw a meddwl Crist. Rhuf. 13. 14. Gal. 3. 27. Phil. 2. 5.—4. Trigo yn gynnalioethol ac yn fagwriaethol, fel nodd y gwreiddyn yn y pren. Ioan 15. 1, 2, &c. Col. 3. 3, 4.—5. Trigo fel Arglwydd yn ei dŷ, ac fel Duw yn ei deml, i lywodraethu ac i gael parch ac addoliad. Ioan 14. 23. 1 Cor. 3. 16. Eph. 2. 22.—6. Ei arosfa barhaus. 1 Ioan 4. 12.—7. Trwy ffydd y mae Crist fel hyn yn trigo; sef trwy wir gredu tystiolaeth y gair am dano. Nid oes dim cymdeithas wirioneddol âg ef ond trwy y gair.—8. Y mae y fath âgander yn y gras o ffydd, fel y cofeiddia hi y cwbl o Grist. Llonaidd breichiau ffydd yw Crist, ac nid oes dim llai na'r cwbl o hono a'i boddiona, neu yr enaid sydd yn gwir gredu. Gwna ffydd ddefnydd o hono i gyd, ac yn barhaus. Mae ymuniad tragwyddol rhwng ffydd a Christ yn ei holl gyflawnder. Nid yw yn ormod, ond y mae yn ddigon.

Y mae y saint yn trigo yn Nuw, ac yn Nghrist; y maent hwy mewn undeb âg ef—yn cael eu diogelu, eu cynnal, a'u cysuro ganddo, ac y maent yn mwynhau cymdeithas hyfryd âg ef. 1 Ioan 3. 24.—Trigant yn nhŷ Dduw, ac yn ei gynteddoedd, pan y byddont yn mwynhau cymdeithas barhaus âg ef yn ei ordinhadau. Pa. 27. 4. a 84. 4. Edr. GAIR, PRESWYLLO, TEML, YSBRYD.

Mae eglwys Dduw, fel y deml gair, yn drigfa Duw. Ps. 26. 8. a 76. 2. a 132. 13. Mae yn cymdeithasu yn agos iawn â'i bobl, a derbyniant gyfraniadau a dylanwadau parhaus oddi wrtho.

Yn y nefoedd y mae llawer o drigfanau; sef i gynnifer ag a etholwyd, a brynuwyd, a elwir, ac a sancteiddir gan yr Ysbyrd Glân. Ioan 14. 2. Sef trigfanau lliosog, cyflawn, âng, tangneffeddus, a sefydlog am byth; a rhaid cael llawer o blant dynion i'w llenwi hwynt; canys ar eu medr hwy y maent oll gwedi eu parotoi. Yr oeddynt yn barod er seiliad y byd; ond yr oedd yn angenrheidiol i Grist fyned o'r blaen trwy farw, adgyfodi, ac esgyn i'r nefoedd, i gael hawl iddynt hwy yno, a symud yr holl rwystrau oddiar y ffordd. 2 Cor. 5. 1. Heb. 10. 11, 14, 15, 16. a 13. 14. Dat. 3. 12, 21. a 21. 10—27.

'Cany's hwy a bechasant yn erbyn yr Arglwydd, trigle cyflawnder; sef yr Arglwydd, goibaith eu tadau.' Jer. 50. 7. Gelwir yr Arglwydd 'trigle cyflawnder,' am ei fod yn gyflawn berffaith ei hun, yn amddiffynwr cyflawnder yr eraill, ac yn ddlogelwch digonol i'w bobl gyflawn.

TRIGOL—ION, (trigo) triglannnydd, preswylwyr. Ps. 33. 14. a 49. 1. a 72. 9.—'A holl drigolion y ddaear a'i haddolant ef.' Dat. 13. 8. Yr ef sydd yn cael ei addoli ydyw y bwystfil a gododd o'r môr â saith ben a deg corn iddo, i'r hwn y rhoddodd y ddraig ei gallu, ei gorsedd-falnc, a'i hawdurdod; wrth yr hwn y meddylia y rhan fwyaf o esbonwyr, Pabyddiaeth, a Phabau Rhufain. Wrth 'holl drigolion y ddaear,' y meddylir rhif lliosog o honnynt, neu y rhan fwyaf o holl drigolion gwledydd Ewrop, yn perthyn i'r bedwaredd ymerodraeth, arwyddluniedig wrth gosau a thraed delw fawr Nebuchodonosor. Ar achosion, addolant y Pah, naill ai yn eglwys St. Petr, yn Rhufain, uwch ben yr allor, wedi ei addurno â choron, a llawer o emau, aur, ac addurniadau gwych, lle yr eistedd i'w addoli; neu mewn gorymdeithiau arbenig, pan y bydd yn cael ei

ddwyn ar ysgwyddau yn goronog, ac y dangosir iddo bob ystumiau o barch ac addoliad. Ysgrifnodd un Antonius lyfr cyflawn yn nghylch defodau yr addoliad hwn. Gwel Heideggerus, *Myst. Bab. part 1. dis. 10. sec. 14. et seq.* Ond trwy arfaeth, gofal, a chadwraeth Duw, gwaredwyd rhai, yn mhob oes, oddiwrth y cyfrwyd eilun-addoliath ffaithd.

TRIN—IAETH—OEDD, (tri-in) ymyraeth, trafurth, llafur; trefau, llafurio, ymrafferthu.

Iachaf o fwyd, bara; iachaf o enllyn, llaeth; iachaf o ddiod, graian-ddwr nant; iachaf gwaith, trin y ddaear; iachaf o lawenydd, cerdd dant. *Diar.*

'Y rhai sydd yn trin y gyfraith.' Jer. 2. 8. Sef y rhai sydd yn astudio, yn darllen, ac yn deall y gyfraith, ac yn ei dysgu i eraill.

'Na thrin gair Duw yn dwylodrus.' 2 Cor. 4. 2. —'Ac nyd ym yn cam-draethu gair Duw:' ymyl y ddalen, 'ffalsau, siomi am.' W. S.—'Nac arfer twyll am air Duw. Dr M. Gwneuthur masnach o air Duw; traethu y gair yn dwylodrus i foddhau llygr-edigaethau eu gwrandawyr, er mwyn budr-elw. Arferiad cyffredin holl gau athrawon yn mhob oes. Edr. **MASNACH.**

TRIP—IO, (ty-rhip) lliithriad, disodliad, syrthio, lli hro. Ps. 73. 2. Jer. 31. 9. Nah. 3. 3.

TRIST—AU—WCH—YD, (ty-rhlat) *Llad.* **TRISTIS**; **TRISTITIA**: prudd, galarus; trymder, alaeth, nfar, galar, trymfyd, brwyn. Edr. **CHWERWDER**, **GALAR**, **GOFID**.—'Tröer eich chwerthin chwyl yn alar, a'ch llawenydd yn dristwch.' Iago 4. 9. Arwydda y gair *Gr. κατηγοριαν*, a gyfeithir yma *tristwch*, plygu y pen, ac edrych yn syn ar y ddaear gan dristwch—dull dyn gwedi ei orwasgu, ei lethu, a'i orchfygu gan gywilydd neu dristwch. Darlunia Xenophon Panthea, gwraig Abradatus, pan gymerwyd hi yn gueth gan Cyrus, yn eistedd yn orchuddiedig, ar yn edrych ar y ddaear.* Hon yw yr agwedd oedd ac y publican yn gweddio yn y deml. Luc 18. 13. Wedi llawenau yn gnanwold yma, gorwasgwr rhai byth gan dristwch o'r trymaf. *Diar.* 14. 13. a 17. 21.

'Eich tristâu chwyl yn dduwilydd.' 2 Cor. 7. 11. Sef tristâu o herwydd pechu yn erbyn Duw; tristâu o barch iddo, gyd âg ymroddiad i fyw iddo, ac ymwrthod â phob peth sydd yn ei anfodloni. Edr. **DUWIOL**, **EDIFEIRWCH**, **LLAWENYDD**.

TRO—AD—EDIG—AETH—FAUS—FEYDD—**I**, (ty-rho) yspald, amser; tros dro, y tro yma, o dro i dro, rai tralon; rhyw dro: cylch-dro, tro o gwmpas, dychweliad, newidiad; ymchweliad.—Trofaus, gwyr-gam, camystumiad. Edr. **GWYBO**.—Trofeydd, lle-odd i droi.

1. Cyfnewidiad ysgogiad, neu ymarweddiad, ac felly y mae yn arwyddo anwadalwch, anwastadrwydd, cyfnewidiad o dda i ddrwg, neu o ddrwg i dda. Ezec. 33. 11. Iago 1. 17. Edr. **CYFNEWID**.—'Troi at Dduw,' a arwydda fod dynion mewn cyflwr o bechod, a'u ceffau at Dduw, o ran agwedd eu meddwl; a throi ato, a arwydda cyfnewidiad gwirioneddol yn syniad y meddwl, a dyfodiad gwirfoddol at Dduw, fel eu Hachubwr, Llywodraethwr, a Rhan; ac ymwrthodiad â phob peth arall; a phob llwybr pechadurus, i rodio yn ei ffyrdd. 1 The. 1. 9. Edr. **ADENEDIGAETH**, **EDIFEIRWCH**.—'Troi hebio at ofer siarad,' ydyw ymwrthod âg athrawiaeth unlaw, gywir, yr efengyl, ac â rhodiad a bucheddiad sanctaidd, a myned at bethau coeglon, halogedig, yn eu lle hwynt. 1 Tim. 1. 6.—'Troi ymalth oddiwrth un,' ydyw ei wrthod ef, peidio cymdeithasu âg ef, na gwranddo arno, nac uffuddhau iddo. Heb. 12. 25. *Felly*, ni thry yr Arglywydd

* Καθημεν, κεκαλυμνην, τε και εις γην ορωσα. *Cyprip. lib. v.*

ymalth oddiwrth ei bobl byth. Jer. 32. 40.—'Troi yn ol,' ydyw gwrthgilio oddiwrth addoliad Duw. Ps. 44. 18. Neu ffoi oddiwrth elyn buddugoliaethus. Ps. 9. 3. a 44. 10. a 70. 2.

2. Peri i eraill newid eu llwybr a'u rhodiad; felly y mae Duw, trwy yr efengyl, yn troi dynion o dywyllwch i oleuni, ac o feddiant Satan ato ef ei hun. Jer. 31. 18. Actau 26. 18. Felly y mae gweinidogion yr efengyl, yn offerynol, yn 'troi llawer i gyflawnder,' sef i dderbyn cyflawnder Crist, ac i weithredu cyflawnder. Dan. 12. 3. Iago 5. 20.

'Ond y mae efe yn un, a phwy a'i try?' Job 23. 13. Y mae efe yn un, sef yr un bob amser, heb y cyfnewidiad lletaf. 'Pwy a'i try?' neb, byth. Pe byddai yn bosibl ei droi, byddai hyn y trueni mwyaf i'w greaduriaid. Y mae efe yn ddigfnewid, 1. Yn ei hanfod. Ps. 102. 26.—2. Yn ei briodoliaethau. Ps. 100. 5. a cxxxvi. 1 Tim. 1. 18.—3. Yn ei arfaeth, ei gyngbor, a'i gyfammod. Esa. 46. 16. Ps. 33. 10, 11. Heb. 6. 17, 18.—4. Yn ei addewidion. 2 Cor. 1. 20.—5. Yn ei fygythion. Seph. 1. 5. Mal. 3. 5.—6. Yn ei roddion. Rhuf. 11. 29. Iago 1. 17.

TROAS, neu **TROI**, dinas yn Phrygia, neu Mysia, ar lán môr y Canoldir. I'r gogledd i'r ddinas yr ydoedd dinas Caer-droia, mor enwog mewn hen hanesiaeth, yn sefyll, yr hon a adeddiad gan un Troi, ag oedd yn frenin y wlad hòno, ac a'i galwodd hi Troi, oddiwrth ei enw ei hun, ac Ilium, oddiwrth enw ei fab Ilius. Gwedi iddi hi fod dros amryw genedlaethau yn brif ddinas teyrnas nodedig, cymerwyd hi gan y Groegiaid, wedi gwarchae arni am ddeng mlynedd. Hyn a barodd wasgariad gwyr Troi i amrywli loeodd, a hōnau llawer o genedloedd eu bod hwy gwedi hannu o honnt. Gwasgarwyd y Groegiaid hefyd wrth ddychwelyd i lawer o ynysoedd Môr y Canoldir. Cymerwyd a dianystriwyd Troi yn ol y farn gyffredin, c.c. 1184. Ond y mae Syr Isaac Newton o'r farn i hynnyddydd ddau cant o flynyddoedd yn ddiweddarach, yn amser y brenin Jehosaphat. Adeddiad Troi newydd yn fuan, bedair milltir yn nes i'r môr. Yn amser Alexander nid oedd ond pentref bychan. Parodd i Lysimachus, un o'i dywysogion, ei hadgyweirio, a'i hamgylchu â mur, bum milltir o gwmpas.—Yn llyfr yr Actau, arwydda Troas, dinas a elwid weithiau Antigonis ac Alexandria. Weithiau, unir y ddau enw, Alexandria-Troas. Bu Paul amryw weithiau yn Troas, a gadawodd yno gyd âg un Carpus, ei gochl a'i lyfrau. Bu eglwys Gristionogol yn hir yma, ond yn bresennol nid oes i'w weled yno ond hen adfeillion. Actau 16. 8. a 20. 5, 12. 2 Tim. 4. 12.

TROCHI, (troch) soddi, suddo, golchi, dyfrhas, tafu ddan ddwfr, ymolchi. Luc 16. 24. Dat. 19. 13.

TROED, **TRAED**, (traw-ed) heblaw yr aelod a elwir felly, mae yn arwyddo hefyd, sail, gosail, gwadn, peth i gynnal llestr. Gwahanieithir creaduriaid o ran rhifedi eu traed, yn ddau-droediog, megys dynion ac adar; pedwar-carnolion, felly y mae y rhan fwyaf o greaduriaid y tir; amldroediog, megys yr ednogynau; yr ymlugiad, megys y seirph, &c., y rhai nid oes traed ganddynt. Y mae traed yr holl greaduriaid gwedi eu haddasu yn neilldud i'w angenrheidiad a'u dull o fyw, fel y mae yn amwl i sylw pawb a ystyrir hynny. Yn rhai creaduriaid y mae eu traed gwedi eu gwneuthur yn dra chryfion i gynnal corph anferth, amrosg, fel yr elephant; yn eraill i ymlw pawb a ystyrir hynny. Yn rhai creaduriaid y mae eu traed gwedi eu haddasu i chwyrnder a chyflymdra, megys yr ewigod, a'r ygyfarnogod; mewn rhai y maent gwedi eu haddasu i rodio a rhedeg; yn eraill i rodio a nofio, megys y dyfrgi, gwyddau, chwyaid; ac yn eraill i rodio a chloddio, megys y ystum, a gwiwr Virginia. Y mae traed rhai yn rhyddion ac yn weiniaid, yn addas i'r

di-ear gyffredin; traed eraill ydynt yn fwy tyn ac anhyblyg, i gerdded ar y rhew, a chlogwyni creigiau, fel y crychgoron (*antelope*), y geifr, &c. Rhai ydynt gwedi eu gwisgo â charnau, ac eraill â chroen tew di-deimlad; rhai yn gyfan, ac eraill gwedi eu hollti: rhai yn gynnwysedig o fodiau yn unig i rddio, ac eraill o fodiau hirion i wasanaethu yn lle dwylaw, fel yr eppa, &c.: rhai âg ewinedd, er mwyn rhodio a rhedeg â chamran diysgog, eraill â chrafangau i ddal a darnio yr ysglyfaeth.

Troed dyn sydd gynnwysedig o dair rhan; sef y *tarsus*, o'r ffer i gorph y troed; *metatarsus*, sef corph y troed at y bodiau; y *digiti*, sef y bodiau. Y mae pob rhan yn gynnwysedig o amrywiol esgyrn; a chan ei fod yn gynnwysedig o gymaint nifer o esgyrn, rhaid bod llawer o rwmynau yn perthyn iddo, i rwymo yr esgyrn â'u gilydd, y naill ran â'r llall, a'r troed â'r goesa. Y mae cyhyrau hefyd gwedi eu cyfleu yn addas i bob ysgogiad, fel i'r aelodau eraill. Gellir dywedyd am y troed, fel pob rhan arall o'r corph, 'Rhyfedd ac ofnadwy y gwnaethpwyd ef!' Yr ydoedd yn angenrheidiol iddo fod yn geuol oddi tanodd i sefyll yn ddiysgog, ac fel y byddai yr holl lestri gwaed yn rhydd oddiwrth ormes, pan y safem neu y rhodlem. Trwy oeddiad a rhywmiad y cyhyrau y ffurfir y dull hwn arno. Mae y troed yn gryf, ac etto yn ystywi, wedi ei addasu yn rhyfedd i bob ysgogiad angenrheidiol, yn hawdd ac yn gyflym.

Pan ddynasai Moes at y berth, a Josuah at arwydd y Presenoldeb Dwyfol, parwyd iddynt ddynoethi eu traed, fel arwydd o barch. Exod. 3. 5. Jos. 5. 15. —Yr offeiriad a weinyddent yn eu swydd sanctaidd yn droednoeth; canys ni chrybwyllir yn mhlith y gwisgoedd sanctaidd am esgidiau na sandalau i'r traed. Hyd heddyw, yr Iuddewon aânt i'w synagogau yn droednoeth ar ddydd mawr y cymmod. Pythagoras a brasi i ddynton addoli ac aberthu yn droednoeth. Y Brahminiaid yn yr India a dynant ymaith eu hegidiau wrth fyned i'w temlau, a'r Cristionogion yn Ethiopia a wnant yr un modd. Gan y byddai yr hysafiaid yn cerdded yn droednoeth, neu yn eu sandalau, byddid arferol o olechi eu traed er eu cysur, eu daffinid, a'u hadfaethiad, pan aent i dai. Gen. 18. 4. a 19. 2. a 24. 32. 1 Tim. 5. 10.

Ychydig cyn ei farwolaeth, yr Iesu a olechodd draed ei ddysgybion, er siampl o oestyngeiddrwydd iddynt, a pharodrwydd i wneuthur pob cymwynasau tirion i'w gilydd. Ioan 13. 5.

'Yr hwn a olechwyd, nid rhaid iddo ond golchi ei draed, eithr y mae yn lân oll.' Ioan 13. 10.—'Yr hwn a fu yn ymdrochi, nid rhaid iddo ond golchi ei draed; gan fod y rhan arall o'i gorph yn lân.' Dr Campbell. Sylwa y Dr C. fod gwahaniaeth yn ystyr y ddau air Groeg a arferir yma. Y gair *loueis*, a arferir gyntaf, a arwydda golchi, neu drochi yr holl gorph; ond *παιρειν*, y gair a roddir yn ddiweddar, a arwydda golchi ond rhan yn unig o'r corph. Y gair cyntaf (*loueis*) a arferir yn y lleoedd canlynol, a ddy-noda golchi y cwbl oll. Actau 9. 37. Heb. 10. 22. Dat. 1. 5. Ond y gair *παιρειν*, a arferir yn Mat. 6. 17. a 15. 2. lle yr arwydda golchi rhanau o'r corph, sef y wyneb a'r dwylaw. Mae cyfeiriad yn ngeiriau yr Iesu wrth Petr at ddefodau yr Iuddewon yr amseroedd hyny; byddai yn ddefod i'r rhai a wahoddwyd i wledd, i olechi neu drochi eu cyrph cyn myned; ond gan y byddent yn cerdded mewn sandalau, heb hosanau, yr ydoedd yn beth arferol iddynt gael golchi eu traed cyn ymorwedd ar y glythod. Yr oedd angen golchi eu traed, gwedi eu llychwino wrth gerdded, er bod y rhanau eraill o'r corph yn gwbl lân. Y rhai a olechwyd trwy olechiad yr adenedigaeth, nid rhaid iddynt ond golchi eu traed, sef eu rhodiad a'u hymarweddiad; nid rhaid iddynt gael eu hail-eni-drafachu a thrach-efn; er hyny, rhaid iddynt wrth olechi eu traed yn

feunyddiol, trwy adnewyddol edifeirwch, a maddeuant trwy waed Crist.

Yr Arglwydd 'yn goeod ei droed dehau ar y môr, a'r aswy ar y tir,' a arwydda ei fod yn Arglwydd pob peth, yn llywodraethu môr a thir, a'u preswylwyr—yr holl genedloedd—ie, moroedd o erlidigaethau a gofidiau. Dat. 10. 2. Ps. 65. 7. a 89. 9.

Traed Crist 'yn debyg i bres coeth,' sydd yn arwyddo, hwyrach, ei ragluniaethau pur ac ofnadwy, a dinystriol i'w elynion, a'i gadernid diysgog a gogoneddus yn ei holl gerddediad rhagluniaethol. Dat. 1. 15. Edr. PRES.

Traed, yn aml, yn yr ysgrythrau, a ddynoda yr holl greadur, neu yr holl ddy. Ps. 122. 2. Esa. 32. 20. Neu y serchiadau a'r ymarweddiad; yn yr ystyr hwn y darllenwn am 'gadw y traed,' a 'throi y traed i dystiolaethau Duw.' Preg. 5. 1. Ps. 119. 69.—'Troi y troed oddiwrth y Sabboth,' a arwydda, troi y meddwl, y serch, a'r rhodiad, oddiwrth bob peth cnawdol, a bydol, at waith y Sabboth. Esa. 58. 13.—'Cadw dy droed rhag noethni, a'th geg rhag syched.' Jer. 2. 25. Tybygaf, gyda Dr Blayney, mai yr ystyr yw, gochel rhag trwy ddilyn dy ffyrdd drygionus dy hun y deui i gyflwr gwael caethion yn myned i gaethiwed, yn noethion heb esgidiau, fel mae y geiriau yn Esa. 20. 4.; a gwasanaethu dy elynion mewn newyn a syched, &c. Deut. 28. 48.

'Wrth draed,' neu 'eistedd wrth draed,' sydd yn arwyddo parodrwydd i dderbyn addysg oddiwrth un; wrth draed eu hathrawon y byddai yr ysgoleigion Iuddewig yn eistedd. Deut. 33. 3. Luc 10. 39.—Neu bod wrth ewyllys un a'i ganlyn. Deut. 11. 6. 2 Bren. 3. 9. Hab. 3. 5.

'Curo traed,' a arwydda llawenydd (Esa. 25. 6.)—neu dristwch mawr. Esa. 6. 11.

Bod 'dan draed,' ydyw bod wrth ewyllys un. Ps. 8. 6. a 18. 38.—Neu bod yn orchfygedig ac yn orthrymedig. Ps. 91. 13. Rhuf. 16. 20.—Neu yn amharchus ac yn ddiystyrllyd. Dat. 12. 1. Yr oedd noethder traed hefyd yn arwydd o alar. Esa. 20. 2. a 47. 2. Ezec. 24. 17.

'Llefaru â'r traed,' a arwydda llefaru trwy siampl a rhodiad, neu ryw arwyddion dirgeiddig. Diar. 6. 13.

Arwydda traed, yn iaith weddaidd y Bibl, y rhanau hyny o'r corph a beidia gwylder eu henwi. Barn. 3. 4. 1 Sam. 24. 3. Heb.

'Yr hwn y byddo coesau iddo oddiar ei draed.' Lef. 11. 21.—'Yr hwn ni byddo garrau iddo ar ei draed.' Dr M. Y mae *ceri*—*chetib* yma yn y Biblau Hebraeg. Cyfleitha y Dr Morgan yn ol y *chetib* w'r *ceri* cyfleithiad diweddar presennol, a'r Saesonaeg, sydd yn ol y *ceri* w'r *ymyl* y ddalen. Y rhan fwyaf o lawer o gyfleithladau sydd yn ol y *ceri*, ac y mae, tybygaf, yn fwyaf unol â'r adn. 22.

'Ac ni roddast i mi ddwfr i'm traed.' Luc 7. 44. Yn y gwledydd dwyreintol, nid oedd rhai o'r graddau uchaf yn ei farnu yn rhy wael ac isel iddynt i weini i'w gwesteion yn y gwasanaeth gwaelaf. Gwel Gen. 18. 7. Y mae yr arferiad yn parhau, medd y Dr Shaw, hyd heddyw, yn mhlith y cenedloedd dwyreintol, yn enwedig yr Arabiaid, y rhai ydynt nodedig am gadw eu hen ddefodau. Yn eu plith hwy, y cyntaf a gyferfydd y dweithir i'w groesawi ac i olechi ei draed, yw gwr y tŷ.

TROED-FAINC, (troed-mainc) troed-le, lleithig: *υπο ποδιον*, peth dan draed, peth i roddi y traed arno. Bydd holl elynion Crist yn beth iddo roddi ei droed arno er ei ddyrchafiad ef, ac er eu darostyngiad a'u dirmyg hwy byth. Mat. 22. 44. Heb. 1. 13, et al.

TROED-LE, (troed-lle) troed-fainc, lleithig. Y dull cyffredin o eistedd yn y gwledydd dwyreintol, yw ar y llawr, &r coesau yn groes i'w gilydd. Y mae lloriau ystafelloedd y goreuon gwedi eu gorchuddio &

eharpedau i'r dyben hyny; ac oddi amgylch yr ystafelloedd y mae gylthau llydan wedi eu cyfodi yn uwch na'r llawr, gwedi eu gorchuddio â matras gorwych. Nid yw cadeiriau, medd Syr John Chardin, yn amser yn arferedig yn Persia, ond wrthyron eu breninoedd. Mae y brenin yn eistedd mewn cadair aur, wedi ei harddu â gemau, tair troedfedd o uchder. Y cadeiriau arferedig yn y dwyrain ydynt cyfuwch bob amser, fel y mae troed-le, neu droed-fainc yn angenrheidiol iddynt. Y mae hyn yn profi priodoldeb iaith yr ysgrythrau, y rhai a gysylltiant troed-le bob amser â'r orsedd. Ps. 110. 1. Esa. 66. 1. Heblaw chwech o risiau i orseddfa Solomon, yr oedd troed-le o aur yn nglŷn wrth yr orseddfa. 2 Cron. 9. 18. Yr hon, pe amgen, a fuasai yn rhy uchel i'r brenin eistedd yn gysurus arni. Gwel Lowth ar Esa. 52. 2.—Eistedd ar lawr, yn yr ysgrythrau, sydd arwydd o dristwch; ac eistedd ar orseddfa ddyrchafedig, sydd arwydd o fawrhydi, gwychder, ac ardderchogrwydd.

TROELL—AU, (tro) *Gr. τροχος (trochos)*: un peth yn trol, chwerau, rhod, sidell, cengiladur, ceingyll, eadylod dirwyn. Troellau melin, troell nyddu.—'Euthym i waered i dŷ y crochenydd, ac wele ef yn gwneuthur ei waith ar droellau.' Jer. 18. 3.

'Yn gosod troell naturiaeth yn ffiam.' Iago 3. 6. Y dysgedig Lambert Bos a ddehongla y geiriau fel yn arwyddo yr olynid dibaid o ddynion sydd yn cael eu geni ar oi eu gilydd; fel pe dywedasai yr apostol, 'y tafod sydd wedi bod yn offeryn i ddygnffino ein hynafiaid, sydd etto yn ein dirboeni ninnau, ac a offidia ein hiliogaeth yn oi llaw. Eraill a gyfieithiant y geiriau, sydd yn gosod ansawdd naturiaeth yn ffiam. To *προσωπον της γενεας*, a arwydda y wynebpryd naturiol. Iago 1. 23. Felly yma, *τον τροκον της γενεας*, a arwydda ansawdd, neu drefn naturiaeth. Gwneuthuriaid rhyfedd y corph, a'i alluocdd i weithredu ar yr enaid, a'r enaid i effeithio arno yntau, a gyffelyba yr apostol i olwynion rhyw beiriant yn gweithredu ac yn effeithio ar eu gilydd. Effeithiau niweldiol y tafod yn llygru, ac yna yn dystyrywio cyrph ac eneidiau dynion, yn tarddu oddiwrth yr ymadroddion a ddefnyddia, yn tanio nwydau dynion i'r fath radd fel y maent yn aflywodraethu, ac yn eu gyru i gyflawni y cyfryw weithredoedd ag a fyddo yn ddinystrïol i'w henidiau.

TROFA—EYDD, (tro) trofan, cip-dremio.—'Wrth y drofa.' Neh. 3. 19, 20. Sef wrth y gongl.

TROM. Edr. TRWM.

TRON—AU, (tro-on) cych, gorsedd, gorsedd-fainc.—'Y mae ef yn gweled y tron, ac vn yn eistedd arnaw.' Dat. iv. cynnwysiad y benod. W. S.

TROS—ODD, (tro-os) *gorair*; tu hwnt i; uwch, uwchlaw; *rhaiddod*; am, er mwyn, yn lle, oblegid, o ethryb; troi oddiwrth y naill at y llall.—'Yr hwn a'i rhoddes ei hun dros ein pechodau'; sef yn iawn am ein pechodau ni. Gal. 1. 4.—'Y cyflawn dros yr anghyflawn'; sef *υπερ*, yn lle yr anghyflawn. 1 Petr 3. 18.—Myned droedd, sef myned tu hwnt. Deut. 3. 18. Hab. 1. 11.—gorlifo, Ps. 104. 9. Deut. 11. 40.

TROSEDD—AU—U—WR, (tros) myned tros derfyn; myned dros derfynau cyfraith Duw; anghyfraith, camwedd, anwiredd, bai; camweddu, camfucheddu; camfucheddwr, pechadur.—Y mae pob pechod yn drosedd; sef yn fnydiad dros derfynau cyfraith uniau Duw, trwy wneuthur yr hyn y mae Duw yn ei warafnnyddi, neu esgeuluso yr hyn y mae yn ei beri. 1 Ioan 3. 4. Troeddwr ydyw pob pechadur. Esa. 48. 8. a 53. 12. Gal. 2. 18. Mae y gair *Gr. παραβασις*, yn agos iawn o'r un ystyr a'r gair *troedd*, y cyfieithiad cyffredin o'r gair Groeg. Rhuf. 4. 15. a 5. 14. Heb. 2. 2.

'Oblegid troseddau y rhoddwyd hi (y ddeddf) yn ychwaneg.' Gal. 3. 19. Sef i d dangos y troseddau, & i y byddai iddynt weled yr angen neillduol ydoedd am aberth drostynt. Yr oedd hyn yn un dyben o roddiad y ddeddf foedal a seremonïol. Yr oedd adgoffa pechod yn yr holl ddefodau Iuddewig; yr oedd adgoffa euog-rwydd yn mhob aberth; yr oedd adgoffa aflendiad yn mhob glanhad, &c; ac yr oedd yr adwneuthuriaid a'r parhad o honnynt, yn dangos fod y troseddau heb gael eu tynu ymaith trwy iawn; am hyny yr oeddynt hwy i gael eu hadwneuthur hyd nes delai yr Hâd bendithiol, sef Crist, hâd Abraham. Nid diddymu yr addewid a wnaeth y gyfraith, ond dangos yn fwy yr angen o honi. Edr. ANWIREDD, CAMWEDD, CYFRAITH, PECHOD.

TROSGLWYDD—O, (tros-clwydd) trosiad, dyglad trosodd, dwyn trosodd; trosi, arallu, trosi hawl. Gen. 32. 23. Neh. 2. 7. Edr. SYMUD.

TROSI, (tros) troi allan, gyru trosodd, arallu, cyflwynu, myned rhag y blaen, troi oddi amgylch.—Trois gwartheg, sef eu gyru allan; troi a throai, sef troi ac anesmwytho; tros parth a henaint, sef heneiddio.—'Trosa iddynt etifeddiath eu tad.' Num. 27. 7.—'Dyro iddynt.' Dr M. Heb. *העברה* *trosglwydd*.—'Cause to pass over.' Sae.

TROSOL—ION, (tros-ol) gwif, bâr, bollt: rhwystr at beth, peth a roddir ar draws.—'A'u hymyrosion sydd megys trosol castell.' Diar. 18. 19. Trosol castell sydd beth anhawdd ei dynu, neu ei blygu: mor anhawdd yw plygu brodyr at eu gilydd, a'u cymmodi, pa byddo ymrosion rhyngddynt: hawsach yw ennill dinas gadarn, nag ennill brawd wedi digio.

TROSTAN, (trawst) paladr, rhethren, gwellfing, erwydden, dilyrbren. Num. 21. 8. Edr. SARPH.

TROTHWY—ON, (troth) hinlog drwa. 1 Sam. 5. 4, 5. Barn. 19. 27.

Cybydd am drothwy tŷ y lladron. Diar.

TROWYNT. Edr. GWYNT.

TRUAN—EIN—ENI—ENUS, (tru) gofidus, gofidlawo, poenfawr, blinderog, adyn tlawd, adfydig, annedwydd, rheidus; gofid, adfyd, tlodi, annedwyddwch.—Arwydda trueni, pob peth adfyddus a thruan, un digysur a diymgeledd. Priodolir yr enw, yn aml, i saint Duw yma yn y byd, o ran eu cyflwr erlidigaethus gorthrymedig ac adfydig; ond Duw a'u barn hwynt, ac a'u gwared oddiwrth eu holl flinderau; eu gobaith ni cholli. Ps. 9. 18. a 72. 2, 4, 12. Trugarha yr Arglwydd wrthynt yn eu cyflwr iselaf a mwyaf diymgeledd. Esa. 41. 17.

'Os yn y byd hwn yn unig y gobeithiwn yn Nghrist truanaf o'r holl ddynion ydym ni.' 1 Cor. 15. 19. Yr ydoedd ganddynt obaith ynddo yn y byd hwn, sef y byddai iddo eu cynnorthwyo, eu gwaredu, a'u cysuro; ond nid yn y byd hwn yn *amig*; pe felly y buasai yn bod, hwy fuasant y truanaf o bawb dynion; o herwydd yn y byd hwn yr oedd eu cyflwr a'u hamgylchiadau yn fwy adfyddus na neb arall: o herwydd eu gobaith yn Nghrist, a'u haddefiad o hono, yr oeddynt gwedi cael eu hamddifadu o lawer iawn o gysuron, ac yn goddef gwg, dirmyg, ac erlid pawb. Ond y mae ganddynt obaith yn Nghrist mewn byd arall, ac y mae hwn yn obaith gwynfydedig a gogoneddus; ac am hyny y dedwyddaf o ddynion ydynt!

TRUGARHAU—EDD—OG—RWYDD, (tracaru) tosturïol, a fyddo gresyn ganddo; tosturïo, truanhau, gresynu; tosturï, gresyndod.

Tri dyn a ddylid bod yn *drugar* wrthynt; alltad, gwedd, ac amddifad. *Catlog*.

Arwydda trugareidd, 1. Y briodoleidd hanfodol hōno yn Nuw, &r hon y mae yn tosturïo ac yn cynnorthwyo

ei greaduriaid yn eu blaifd a'u trueni. Ps. 100. 5. Titus 3. 5.—2. Gras yn dylifo oddiwrth drugaredd Duw, fel ei ffynon. Judas 2.—3. Bywyd tragwyddol, a dedwyddwch yn y nefoedd, firwyth penaf trugaredd. 2 Tim. 1. 18.—4. Holl fendithion tymhorol ac ysbydol, yn deilliaw oddiwrth drugaredd Duw. Ps. 106. 7. a 119. 41.—5. Y tosturi a'r tirondeb a ddengys yn dyn at y llall mewn cyfyngder a thrueni. Luc 10. 37.—6. Mwynder, hynawsedd, a haelioni. Diar. 20. 28.—7. Elusengarwch tu ag at ein cymydog. Mat. 9. 13.—8. Ffugio a lledrithio gweithredoedd o drugaredd. Diar. 12. 20.

Trugaredd yw syniad teimladol o drueni arall, yn nghyd âg ewyllys parod i'w gynnorthwyo. Priodola Duw hyn iddo ei hun, gyd âg enwogrwydd neillduol. Exod. 34. 6. אֵל רַחוּם אֵל רַחוּם *Duo trugarog a gras-lawn: neu, Duw yr ymysgaroedd a'r gras, neu yr ewyllys da.* Parodrwydd hanfodol yn Nuw, ei ddaioni, ei gariad, a'i ewyllys da i gynnorthwyo trueniaid adfydus. Daioni Duw ynddo ei hun, yn gweithredu gyda thosturi i gynnorthwyo ei greaduriaid.

1. Y mae trugaredd i'w golygu fel y mae yn hanfodol yn Nuw, ac a arwydda perffeithrowdd a daioni ei natur. Y mae tueddwrwydd hanfodol ac anfeidrol ynddo i dostorio. Nid yw yn dangos dim yn ei weithredoedd, nac yn cyfranu dim i'w greaduriaid, ond yr hyn sydd ynddo; a phob peth sydd ynddo mae yn *hanfodol* ynddo. Hanfod pur, syml, yw Duw, yn cynnwys pob perffeithrowdd a rhagoriaethau yn ddfisurf, ac yn dragrwyddol ynddo ei hun; ac o hono y mae yn deilliaw pob rhinwedd a chynneddfau hardd, dymunol, a defnyddiol, i'w greaduriaid. A pha beth bynag sydd hanfodol yn Nuw, y mae yn anfeidrol, yn ddi-gyfaewid, ac yn dragrwyddol.

2. Y dangosiad allanol o drugaredd yn y gweinyddiad o honi i'w greaduriaid. Yn hwn, fel yn mhob peth arall, mae Duw yn gweithredu yn ben-arglwyddiaethol, yn ddoeth, yn dda, ac i ateb y dybenion goreu. Y mae fel Duw yn gweithredu yn mhob peth. Y mae yr holl briodoliaethau yn gyd-radd yn yr hanfod dwyfol, ei gyflawnder a'i drugaredd, fel y maent ynddo ef, ydynt yn cyd-raddu: nid oes dim mwy a llai yn Nuw; ond pob peth yn y perffeithrowdd a'r Æangder mwyaf. Ac yn ngweithrediad y Duwdd yn allanol, nis dychaf i Dduw weithredu yn groes i ddim sydd ynddo yn hanfodol. Nis dychon ei gyflawnder weithredu mewn dim yn groes i'w drugaredd, sef yn greulon; ac nis dychon ei drugaredd weithredu yn groes i gyflawnder a sancteiddrwydd, sef yn anghyflawn ac yn ansanetaidd. Hefyd, gan mai Duw anfeidrol ddoeth sydd yn trugarhau, y mae yn gweini trugaredd yn ddoeth, i ateb dybenion gwybodus i Dduw, a chwbl addas iddo.

Oddiwrth yr ystyriaethau hyn, canfyddwn, 1. Fod trugaredd Duw yn anfeidrol ac yn ddi-dersynau. 'Tad y trugareddau' yw; oddi wrtho ef y maent oll yn deilliaw, ac efe sydd yn cyfranu pob gradd o drugarogrwydd i eraill. 2 Cor. 1. 3. Priodolir mawredd iddo—cyfoeth a lliosogrwydd, 1 Petr. 1. 3. Eph. 2. 4. Ps. 51. 1. a 117. 2. Neh. 9. 19, 27.—amlder, Esa. 63. 7.—helaethrwydd, Ps. 86. 15. Geiriau sydd yn dangos mawredd, Æangder, amrywiaeth, a thrysorau diddarfod. Y maent oll yn ei natur yn hanfodol; yn ei arfaeth a'i gynghor tu ag at ei eglwys; yn Nghrist fel Cyfryngwr; ac yn addewidion yr efengyl, i'w credu, a dal gafael arnynt trwy ffydd.

2. Y mae yn dragrwyddol o ran ei pharhad. Nid yn unig y mae felly yn yr hanfod tragrwyddol, ond y mae felly o ran y gweinyddiad o honi tu ag at ei eglwys. Ps. 25. 6. a 52. 1. a cxxxvi. Esa. 54. 8. Y mae gwedi darparu trugaredd er tragrwyddoldeb; y mae yn trugarhau trwy holl oesoedd y byd; ac y mae holl drugareddau ysbyrdol ei bobl i barhau byth.

Sier drugareddau ydynt, na phallant, ac na ddarfyddant. Esa. 55. 3.

3. Y mae yn dangos trugaredd yn ben-arglwyddiaethol. Y mae ei drugaredd ar ei holl weithredoedd, hyd yn nod ar anifeiliaid direswm. Deut. 24. 4, 6, 7. Exod. 28. 5, 11, 12. Ps. 145. 9. Nid oes un creadur, hyd yn nod yr annuwiolion penaf, a'r cythreuliaid, na phroffasant o'i drugaredd mewn rhyw fodd, er nad yn gadwedigol. Y mae yn dangos trugaredd mewn mesur mwy neu lai, fel y gwelo yn oreu. Nid yw cythreuliaid ddim mewn carchar mor gaeth ag a haeddent, ac hefyd y byddant ynddo. Dat. 20. 1, 2, 3. Eu bod ar y ddaear sy ddigon o brawf fod trugaredd Duw yn estynedig i annuwiolion. Estyna iddynt yn amrywiol fel y myno, hir neu fyr ddyddiau, trugareddau bywyd yn brinach, neu yn lliosocach, fel y gwelo yn dda. Y mae yn ben-arglwydd yn y cwbl.—Felly yn neillduol tu ag at ei eglwys, y mae fel pen-arglwydd yn trugarhau. 'Mi a drugarhaf,' medd efe, 'wrth yr hwn y trugarhawyf.' Exod. 33. 19. Mae y gwrthddrychau, yr amser, y dull, a'r modd, yn gwbl yn ben-arglwyddiaethol wedi eu penderfynu. Nid oes neb yn haeddu trugaredd; y mae yr achos cynhyrfol ynddo ei hun; ac y mae yn gweini trugaredd gadwedigol gyda mawredd dwyfol, fel y gweddai i Dduw goruchel a dyrchafedig.

4. Y mae yn trugarhau yn ddoeth, a dybenion dalonau a goruchel ganddo yn ei olwg wrth drugarhau. Y mae yn trugarhau yn y modd a'r amser mwyaf addas, er ei ogouiant ei hun, a'n llesâd ninnau. Nid ydyw byth yn camsynied o ran y moddion na'r amser; ac nid ydyw yn gwrando ar ei bobl, er eu holl daerni; i wneuthur dim yn annoeth, ac yn anamserol. Y mae y naill drugaredd yn rhagflaenu y llall, mewn iawn drefn, a'r naill yn addasu y meddwl i fwynhau y llall, ac i gyfranogt y llesâd o honi. Nid ydyw byth yn dyrchafu, pan fyddo darostyngiad yn fwy llesol; nid trugaredd fyddai hyn; nac yn darostwng, pan byddo eisieu dyrchafu; ni byddai hyn er llesâd. Diball ddoethineb sydd yn gweini y cwbl.

5. Nid yw yn trugarhau yn anghyflawn, nac yn ansanetaidd. Ps. 85. 10. Nis dychon Bod perffaiht gyflawn, pur gyflawn, ac anghyflawidol gyflawn, wneuthur dim yn anghyflawn. Pa fodd y dychon iddo weithredu o'i rydd ewyllys yn groes i'w hanfodol ei hun? Y mae yn trugarhau yn gadwedigol, mor gyflawn ag y mae yn cospi; Ie, y mae dadguddiad mwy o'i gyflawnder yn y ffordd y mae yn trugarhau, nas dychon iddo ddangos byth wrth gospi ei elynion. Zech. 13. 7. Beth fydd y gomp ar ei holl elynion byth i'w chymharu â'r gospedigaeth a roddodd ar ei Fab, yn ei ffordd yn achub ac yn trugarhau? Rhuf. 3. 25, 26. EDR. ABERTH, COSPEDIGAETH, IAWN.

—Nid yw ychwaith yn trugarhau yn ansanetaidd o ran ei ddybenion, a'i ddull yn gweini trugaredd. Pa fodd y dychon sancteiddrwydd anfeidrol, pur, syml, a digymysg, weithredu dim i ddybenion ansanetaidd? Nagê; ond y mae yn sanctaidd yn ei holl fyfyrdd. Nid oes un oruchwylieth, na thrugaredd gadwedigol yn cael ei gweini, heb ddybenion sanctaidd, ac effeithiau sanctaidd iddi. Dangosodd Duw ei ffeiddid o bechod yn holl drefniad iechydwrtaeth, ac yn y pwr-casiad o honi; ac felly y gwna yn y cymhwysiad o honi. Ni chafodd neb drugaredd gadwedigol erioed heb garu sancteiddrwydd, yn benaf o pob peth, fel effaith o hono, faint bynag oedd yn caru pechod o'r blaen. Rhyfeddu y mae fod modd i'w sancteiddio, ac nid ei ddamnio am ei ansanoteiddrwydd:—Ie, rhyfedda byth drefn sanctaidd, y Duw sanctaidd, i wneuthur pechadur aflan yn sanctaidd!

Yr amlygiadau penaf o drugaredd neillduol ydynt, 1. Ei waith yn rhoddi ei Fab. EDR. CARIAD.— 2. Yn rhoddi yr Ysbyrd Glân. EDR. YSBRYD.— 3. Yn cyflawnhau. EDR. CYFLAWNHAU.—4. Ys

Du yn achos o afiechyd mawr i lawer, ac, yn ddilys, o anghen i rai. Y mae yn ddfeddianu dyn o un o'r synwyrâu a roddodd y Creawdwr iddo. Y mae yr arglwyd yn cael ei niweidio yn mhawb, a' ddystyrywio yn gwbl yn rhai, trwy yr arferiad ffol hwn. Ai nid ydyw hyn yn bechod dirfawr? A ydyw ef ddim yn groes i'r chweched gorchymyn i ddyn *anafu* ei hun? A ydyw yn llai pechod i ddyn ddfeddianu ei hun yn *wirfoddol* o un o'i synwyrâu, mwy na phe bai yn tori ymaith un o'i aelodau? Profed hyn y neb a ddichon ei brofi.—Heblaw yr arglwyd, y mae yn effithio yn fawr ar y llais, fel nas gellir braidd ddeall rhai yn ymadroddi, gan effeithiau niweidiol y ffwgws-llwch ffaidd hwn ar beiriannau ymadrodd. Ac a ydyw hyn ddim yn bechod, sef dystyrywio neu anmharu gwaith cywrair y Creawdwr? Y mae ei effeithiau niweidiol yn aneirif. Yn rhai y mae yn ymgaeglu yn belenau celyd yn y cylla, a byddant yn anghen i ddyn yn y diwedd, oni bai cael gwared o honynt. Gwel *Act. Erudit. An.* 1715, p. 475; lle y rhoddir hanes dyllys am un a fu farw trwy effeithiau yr arferiad pechadurus hwn. Y mae dyn yn euog o hunan-lofruddiaeth, a ddilyno o *dra-blys* un chwant a *achoso* ei farwolaeth.—Heblaw hyn, y mae yn afradlon meddiannau, ac yn anurddo dillad a roddodd Duw er clydwech a gwedd-eidd-dra. A ydyw hyn ddim yn bechod? Pwy a ddichon ddywedyd ei fod yn cymeryd y ffwgws-llwch hwn er gogoniant Duw? Ai ni ddylem ni wneuthur *pob peth* er gogoniant iddo?

'Addurn y trwyn.' *Esa.* 3. 21. Oddiwrth ddiareb hardd o eiddo Solomon (*Diar.* 11. 22.) yn mha un y cyfeiria yn eglur ar arferiad pendefigessau yn ei amser, fod modrwy aur âg addurn wrthi, yn crogi wrth eu trwynau, fel clust-dysau wrth y giust. 'Fel modrwy aur yn nhrwyn hwch, yw benyw lân heb synwyr.'—Prïodol ystyr y geiriau, 'tws ar dy dalcen,' yn *Ezec.* 16. 12. yw 'tws yn dy drwyn.' *Edr.* TALCERN.—*Clust-dws,* yn *Gen.* 24. 47. *Heb. trwyn-dws.* Rhyfedd y gwahaniaeth sydd rhwng arferion trigolion amrywiol oesoedd, ac amrywiol barthau o'r byd; a llawer o honynt yn ddigon hyl a ffol. Tybgarf fod ceisio addurno y trwyn a thysau yn llawer mwy addas na'r arferiad budr sydd yn ein plith ni, o'i addurno â ffwgws-llwch budr—o'r hyn lleiaf y mae yn ddilys yn fwy iachus, ac yn fwy peraisd. Pwy a ddichon edrych ar, neu eistedd wrth un yn dresi i gyd o'r budreddi hwn, neu o ffwg y cyfoglun ffaidd hwn!

'Dy drwyn fel tŵr Libanus.' *Can.* 7. 4. Gwroldeb ardderchog yr eglwys, neu ei deall dosparthiadol, a feddylir. Fel yr arwydda 'uchder ffroen,' falchder chwyddedig yr annuwlir (*Ps.* 10. 4.) felly yma, canmolir yr eglwys am ei hyfira, a'i gwroldeb sanctaidd o blaid y gwirionedd. I'r gwrthwyneb, pan yw yr Arglwyd yn bwgwith dymchwellaidd Jerusalem am ei phuteindra, sef ei heilun-addoliaeth, dywed am ei chariadau, ei gelynyon yn awr, 'Dy drwyn a'th giust-liau a dynant ymaith.' *Ezec.* 23. 25.

TRYBAEDD—U, (try-baedd) dwbio yn drwyadl, llasarnu; ymdreigfa, ymdreiglo, ymdrybol.—'Ti a drybaeddaist yr Alphit fel un lladeddig.' *Psalm* 89. 10. *Dr Morgan.*

TRYCHINEB, (trwch) tristwch, adfyd, blinfyd, tralod.—'Daw trychineb ar drychineb,' sef tralod ar dralod. *Ezec.* 7. 26.—'Dydd eu trychineb,' sef dydd eu hadfyd a'u tralod. *Deut.* 32. 35. *Job* 6. 2.

TRYCHU, (trwch) tori, dryllo, tori ymaith, ffosi.—'A drychodd winwryf ynddi.' *Esa.* 5. 2.—'Yn *Mat.* 21. 33. 'A gloddiodd ynddi winwryf.'—'Yn *Marc* 12. 1. 'A gloddiodd le i'r gwin-gafn.'—'Pop pren ar ny ddwe ffrwyth da, a drychir i lawr.' *Mat.* 3. 10. *W. S.* ymyl y ddalen, 'a dorir, a gymynir.'—'Trychu o eraill gangae o'r prenïae a' ei tanu ar y ffordd.'

Marc 11. 8. *W. S.*—'Trycha e y lawr.' *Luc* 13. 7. *W. S.*—'Ac egosodes mewn monwent wedy'r drych y graic.' *Luc* 23. 53. *W. S.*

'Beth sydd i ti yma? a phwy sydd gennyti ti yma, pan drychaist i ti yma fedd, fel yr hwn (neu, *O yr hwn*) a drychal ei fedd (*dŷ*) yn uchel, ac a naddal iddo ei hun drigfa mewn craig?' *Esaiah* 22. 16. Geiriau yr Arglwyd wrth Selma y trysorydd, yn gosod allan ei falchder yn ei ofal am wneyd ei fedd yn uchel, sef mewn ogof uchel ei mwdd, ac, hwyrach, ar fan uchel, fel y byddai yn fwy amlwg. Yr oedd gwyr mawrion yn Judea, ac yn yn rhan fwyaf o fanau yn y dywyrain, yn cael eu claddu, hwy a'u teuluoedd, mewn ogofeydd wedi eu naddu i'r dyben hyn, yn y graig. Dywedir am Hezechial, ei gladdu 'yn yr uchaf o feddau meibion Dafydd.' *2 Cron.* 32. 33. Crybwyllir hyn i ddangos yr anrhydedd a wnaed iddo ar ol ei farw. Y mae rhai o'r cyfryw golofnau coffadwriaethol i'w cael hyd heddyw yn Persia. Y maent yn cynnwys amryw ogofeydd beddawl, wedi eu trychu mewn craig uchel, yn agos i'r pen uchaf iddi. Y mae rhai o'r claddfeydd hyn yn 30 troedfedd o uchder, yn syth uwch ben y dyffryn o'u blaen. Gwel Chardin, Thevenot, Kempfer, a Diodorus Siculus, *lib.* xvii.

TRYDAR, (tryd-ar) baldorrd, lleisto fel adar. *Esa.* 38. 14.

TRYDEDD—YDD, (tryd-edd) tyrdedd, traian; un o dri.—Trydedd waith, trydydd dydd, trydedd wae, trydedd awr. *Gen.* 1. 13. *Lev.* 19. 6. *2 Cor.* 12. 14. *Dat.* 11. 14. *Act.* 2. 15. *Edr.* TRAIAN.

TRYFER—U, (tryf) ysbêr forchog, gwaew-ffon. *Job* 41. 7.

TRYMGWSG, (trwm-cwsg) hûn drom, marw-gwsg.—'A'r Arglwyd Dduw a wnaeth i drymgwsg syrthio ar Adda.' *Gen.* 2. 21. Yr oedd y cwsg hwn ar Adda yn oruwch-naturiol, ac yn cysgodi marwol-aeth yr Arglwyd Iesu. *Edr.* ADDA.

TRYPHENA, a TRYPHOSA, oeddynt ddwy wraig Gristionogol yn Rhufain, nodedig am eu llafur poenus yn achos yr efengyl. *Rhuf.* 16. 13.

TRYSOR—AU—I, (trws) *Heb.* *צפורה*; *Llad.* *THESAURUS*; *Ffr.* *TRESOR*; *Saes.* *TREASURE*: swllt, eurgrawn.—Arwydda y gair Hebraeg, o ba un y tardd y lleill, amledd o unrhyw beth wedi ei gyd-gynnwll.—1. Amledd cynwlluedig o amrywiol bethau; megys *ŷd*, gwin, olew, aur, arian, pres, &c. *Jer.* 41. 8. *Ezec.* 28. 4. *Dan.* 11. 43.—2. Trysorfa, neu a gynnwys drysorau gwerthfawr. *Jos.* 6. 19. *Mat.* 2. 11.

Gelwir amledd o eira, dyfroedd, gwllaw, gwyntoedd, 'trysorau Duw.' *Job* 38. 22. *Jer.* 51. 16. *Psalm* 135. 7.—Y cymylau a elwir, ei 'drysor dalonus.' *Deut.* 28. 12.—'El 'drysor priodol,' ydyw ei bobl. *Exod.* 19. 5. *Mal.* 3. 17. *Edr.* PRIODOLEDD.

'Trysor wedi ei guddio mewn maes,' yw Crist yn yr ysgrythrau. *Mat.* 13. 44. Y mae efe yno, er yn guddiedig oddiwrth lawer; ond pan gaffo un ef, y mae yn cyfrif y maes, sef yr ysgrythrau, o herwydd y trysor ynddynt, yn fwy eu gwerth na phob peth arall; y mae yn ddfrifol yn ymned, ac yn gwerthu y cwbl i brynu y maes. *Θησαυρος κρυπτην, trysor cuddiedig*; sef mwn-glawdd, ac nid arian wedi ei guddio mewn crochan neu giat.

'Trysor da y galon,' ydyw Crist ynom ni, gobaith y gogoniant, yn llenwi y galon â meddyliau am dano, myfyrdodau arno, a llawenydd o'i blegid. *Mat.* 12. 35.—'Trysor drwg y galon,' yw tueddiadau a meddyliau drwg, ac athrawiaethau cyfeillornus. *Luc* 6. 45. 'Trysorau drygioni,' yw trysorau a gasglwyd trwy ddrygioni, twyll, trais, a hoced. *Diar.* 10. 2.

'Ofn yr Arglwydd yw ei drysor ef.' *Esa.* 33. 6. Y mae yn dderbyniol gau Dduw, ac yn fuddiol i ddyulon. Y trysor penaf yw gwir grefydd.

'Trysori trysorau yn y nefoedd,' yw derbyn Crist, rhodio ynddo, ac i bob rhyngu bodd i Dduw. Hyn a'n dwg i'r nefoedd, lle mae trysorau anchwiliadwy a ddirafod. *Mat.* 6. 19, 20.

Y mae 'holl drysorau doethineb a gwybodaeth yn guddiedig yn Nghrist.' *Col.* 2. 3. Y maent ynddo yn hanfodol; y maent ynddo yn eu holl gyflawnder a'u hamrywiath, yn drysorau gwerthfawr a defnyddiol; a chan fod yr holl drysorau ynddo, nid oes dim gau neb ond a dderbyniol oddi wrtho ef. Y maent yn guddiedig yno; ni wél pawb mo honynt; ac ni chyll efe byth mo honynt. Y maent yno yn ddiogel bol amser, ac er lleiad ei bobl.

TRYSORFA—DY, *Gr.* γαζοφυλακίον, *lle i gadw trysor, trysorfa.* Yr oedd, meddant, 15 o gistiau yn nghyatedd y gwragedd, yn y deml, wedi eu gosod i dderbyn rhoddion gwirfodol y bobl tu ag at draul gwasanaeth y deml, neu i'w hadgyweirio, neu er elusengarwch. Gwel *Josephus De Bell., lib. i, cap. 14.* Y cyntedd hwn, tebygol, a feddylir wrth y trysordy, yn Ioan 8. 20. *Marc.* 12. 41. *Luc.* 21. 1. *Matthew* 27. 6. *Neh.* 13. 5. Gelwid ef 'cyntedd y gwragedd,' nid am nad oedd eraill yn myned iddo, ond am na oddeffid i'r gwragedd fyned yn mbellach i mewn na'r cyntedd hwnw. Y cistiau hyn a alwent *corban*. Hwn yw y gair Groeg sydd yn *Mat.* 27. 6. Eu llun oedd debyg i udgorn, yn llydan yn y pen uchaf, ac yn gulach yn y gwaelod. Yr oedd hefyd yn y deml ystafell a alwent y drysorfa, & thri *corban* ynddi, mwy na'r rhai cyntaf, a dygent y rhoddion o'r rhai oedd yn y cyntedd i'w rhoddi yn y rhai hyn. Pan ddywedir yn *Marc.* 12. 41. i'r Iesu 'eistedd gyferbyn a'r drysorfa,' yr ystyr yw, iddo eistedd yn y rhodfa, gyferbyn a pha un yr oedd y cistiau, neu y *corbanod*, yn sefyll. A phan ddywedir yn Ioan 8. 20. 'iddo ddyegu yn y trysordy,' y meddwl ydyw iddo ddyegu yn y cyntedd; i.e. ac yn agos i'r fan lle yr oedd y cistiau yn y cyntedd; o herwydd yn nghonglau y cyntedd hwn yr oedd cynteddoedd bychain eraill, a alwent bob un wrth ei briodol enw. Gwel *Lightfoot*.

TRYTHYLL—WCH, (trwth) nwyf, nwyfiant, tesach, anladd, nwyfus. Arwydda trythyllwch bob peth a fyddo yn tueddu i ennyd, ac i gyflawni chwantau cnawdol; ac 'ymrodidi i drythyllwch,' yw ymhyffrydu a byw ynddo, heb gywilydd nac euogrywydd. *Eph.* 4. 19. 2 *Petr.* 2. 18. 1 *Tim.* 5. 6. *Iago.* 5. 5.—'Troï gras ein Duw ni i drythyllwch.' *Judas.* 4. Edrych **GRAS**.

TRYWANU, (trw-gwân) trydoli, tyllu, brathu trwyddo, treiddio.—1. Tyllu trwyddo. *Barn.* 5. 28.—2. Gofddio a phoeni yn ddirfawr. *Job.* 30. 17. 1 *Tim.* 6. 10. Trywanwyd dwylaw a thraed Crist, pan, trwy yru hoellon trwyddynt, y rhoddwyd ef ar y groes. *Pa.* 22. 16. Edr. **BRATHU, GWANU**.

TU—OEDD, ystlys, ochr, cwr, parth, parthedd, parthred. Tu yma, tu acw, tu yna, tu hwnt, tu mewn, tu debau, &c. *Mat.* 23. 25. *Ioan.* 6. 25. n 21. 6. Tu ag-at ddeall yr ymadrodd tu yma, tu acw, tu draw, yn yr ysgrythrau, rhaid gwybod sefyllfa yr ysgrifenydd, neu y llefarwr. *Moses* yn sefyll o du y dwyrain i'r Iorddonen, a eilw y tu dwyrain iddi, y tu yma, a'r gorllewin iddi, y tu hwnt. *Numeri.* 32. 19. a 35. 14. Ond yn llyfrau *Josuah*, *Baruwr*, *Samuel*, *Croniel*, *Esaiah*, tu yma, a arwyddant y gorllewin iddi. *Josuah.* 9. 10, &c. Fel yr oedd *Ezra* a *Nehemiah* yn ysgrifenu o du y gorllewin i'r *Euphrates*, tu yma i'r afon, a arwydda, tu y gorllewin i'r *Euphrates*. *Ezra.* 5. 8. *Neh.* 3. 7.

TUA, Gorair a arferir o flaen gair yn dechreu & chydsain; *tu ag*, i'r un ystyr, a arferir o flaen gair yn dechreu & bogail. *Tu ag at*, parth a.

TUBAL, טובל [*y byd*] 1. Pummed mab Japheth. *Gen.* 10. 2. Dywed *Josephus* mai ei hiliogaeth ef ydoedd yr Iberiaid, o du y dwyrain i'r Môr Du. *Barna Bochart* mai ei hiliogaeth ef oedd y Tibareniaid, o du y gogledd i Armenia Lelaf. Gwedi cymaint o amser nis gellir penderfynu am hyn gyda sicrwydd.—2. *Tubal-Cain*, mab *Lamech*, grweithydd pob cywrein-waith pres a haiarn. *Gen.* 4. 22.

TUCH—AN—LLYD—U—WR, (ty-uch) cwyno, calaru, cwynofain, oehi, ebychu; grwgnach, manson, gryngian, anffoddlonrwydd. *Exod.* 16. 2, 7. *Numeri.* 11. 1. Un nodd o gau-athrawon ydyw, eu bod yn duchanwyr, yn cerdded yn ol eu chwantau eu hunain. *Judas.* 10. Edr. **GRWGNACH, MURMUR**.

TUEDD—AU—U, (tu) gogwyddiad; parth, goror, bro, cyffin; gogwyddu, lled-awyddu. *Mat.* 15. 29. *Luc.* 9. 53.

TURIO, (tur) troi, troi i fynu.—Y baedd o'r oed a'i turia.' *Pa.* 80. 13.—'Turiodd.' *Dr M.* 'Doth waste it.' *Saes.* A'i difrododd.—'A llanwodd ei fol & hi.' *Eben.* *Ezra* yn *Parkhurst*. Rhyw ormesdeyrn ailfeilaidd, fel yr *Assyriaid*, a'r *Babiloniaid*, y rhai a ddiffrodasant wlad *Canaan*. 2 *Bren.* 17. 6. a 25. 1, 2, &c.

TURTUR—OD, *Heb.* תור (thur); *Llad.* a *Ffr.* **TURTUR; Saesoneg** **TURTLE**: colomen fair, colomen goed. Adar glân, y coffeir am danynt yn aml yn yr ysgrythrau. *Gen.* 15. 9. *Lef.* 5. 7. a 12. 8. *Luc.* 9. 24. Edrych **COLOMEN, GWERNOL**.—'Clywed llais y durtur yn ein gwlad.' *Cantlad.* 2. 12. Un arwydd fod y gauaf wedi myned heibio, ydyw, fod llais y durtur i'w glywed; wrth hyn ymddengys nad ydyw ei llais i'w glywed yn y gauaf. Felly y dywed natur-isethwyr, nad ydyw ei llais i'w glywed yn y gauaf, ond ar ddiwrnod tég. Deallir wrth y durtur, weithiau, yr eglwys ei hun. *Pa.* 74. 19. Ond wrth lais y durtur yma, gellir meddwl llais hyfryd yr efengyl, yr hon a bregethwyd yn ngwlad *Judea*, a elwir yma, hwyrach, gyd âg enwogrydd, *ein gwlad*; ac oddi yno seth ei awn i'r holl ddaear, yn arwydd eglur fod Duw yn Nghrist yn cymmudi y byd âg ef ei hun, a bod tangefedd ar y ddaear. *Rhuf.* 15. 9—13. *Eph.* 2. 13, 14.

TUSW, (tus) dylwf, swp, sypyn. *Exod.* 12. 22. Edr. **YSSOP, PASC**.

TWLL—YLLAU—OG—U, (tw-wll) bwt, ceule, lle agored, ogof, ffau. *Exodus.* 28. 32. *Esa.* 11. 8.—'Tyllu yr egyptyn,' a arwydda, gofddiau mawrion. *Job.* 30. 17.—'Tyllau y creigiâu,' a arwyddant, ogofeydd, lleoedd i lechu ac ymguddio rhag ofn a chywilydd. 'A hwy a ânt i dyllau y creigiâu, ac i ogofâu llychlyd, rhag ofn yr Arglwydd.' *Esa.* 2. 19. Yr oedd *Judea* yn wlad fynyddig a chreigiog, ac yn llawn ogofâu. Yn *Engedi*, yn neillduol, yr oedd ogof mor éang, fel yr ymguddioedd *Dafydd* & *elwe* chan wr yn ei hystlysu; ac aeth *Saul* i mewn i enau yr ogof, heb ganfod fod neb yno. 1 *Samuel.* xxiv.—Tu hwnt i *Damascus* (medd *Strabo, lib. xvi.*) y mae dau fynydd, a elwir *Trachones* (oddiwrth pa rai y gelwir y wlad *Trachonitis*) ac oddi yno tu ag *Arabia* ac *Ituria* y mae mynyddoedd cribog, yn mha rai y mae ogofeydd dyfnion iawn; o'u honynt a gynnwys bedair mil o ddyinion.—Rlydd *Tavernier* (*Voyage de Perse, p. ii, cap. 4.*) hanes am ogof, rhwng *Aleppo* a *Bir*, a gynnwysai ogof dair mil o feirch.—Yn nghylch tair awr o drafaelu o *Sidon*, ac yn nghylch milltir o'r môr, y mae yn rhedeg fynydd hir, uchel, a chreigiog;

yn ystlysau hwn y mae lluoedd o ogofeydd wedi eu tori, i gyd yn tebygu i'w gilydd. Y mae eu genau yn nghylch dwy droedfedd bob ffordd; tu fewn iddynt y mae, yn y rhan fwyaf, os nid ynddynt i'w, ystafell yn nghylch pedair llath bob ffordd. Y mae o honynt yn nghylch dau cant o rifedi. Gwel Maundrell.—'Rhag y Midaniaid, melbion Israel a wnaethant llddynt y llochesau sydd yn y mynyddoedd, a'r ogofeydd, a'r amddiffynfaoedd.' Barnwy 6. 2.—'Pan welodd gwyr Israel fod yn gyfyng arnynt, yna y bobl a ym-guddiasant mewn ogofeydd, ac mewn dyrynsi, ac mewn creigiau, ac mewn tyrau, ac mewn pydewau.' 1 Sam. 13. 6. Gwel Jer. 41. 9. Yr oedd, gan hyn, 'myned i'r graig—myned i dyllau y creigiau—ac i ogofeydd y ddaear,' yn ddarlunied addas iddynt hwy i osod allan ddychryn a braw. Arfer y prophwyd Hosea yr un gyffelybiaeth gyda llawer o harddwch a grym, pen. 10. 8.

Dywedant wrth y mynyddoedd, Gorchuddiwech ni; Ac wrth y bryniau, Syrthiwech arnom.

Awdwr uchel ac addurnawl y Dadguddiad a fenthyca, ac a addasa yr un gyffelybiaeth, yn hardd ac yn ardderchog, yn pen. 6. 15, 16.

TWN—ION, (ty-wn) toriad, drylliad, dyffloen, fflochen.—Esgynn twinion, bara twn, trwyn-dwn.—'Neu y trwyn-dwn.' Lef. 21. 18.—'Neu 'n rhy fyr, neu 'n rhy hir' (ei aelod). Dr M.—*אנפוס* *anafus*, un wedi colli aelod yn gwbl, neu ryw ran o'r corph, mewn cyferbyniad i (אשר) yn y byddo gormod ynddo. Gwel Junius & Tremelius, Parkhurst. Ni chrybwyllir am y *trwyn* yn yr Hebraeg.*

TWNG—YNGU, (ty-wng) llŵ, rhaith; rhoi llŵ, cymmeryd llŵ. Edr. LLW, TAFOD.—'Duw yn tyngu iddo ei hun,' sydd yn rhoddi i ni y cadarnhad mwyaf am sicrwydd a gwirionedd peth. Nis dichon dyngu i neb sydd fwy, am hynny tynga iddo ei hun, er rhoddi sicrwydd-boddlonol i'w bobl am wirionedd yr hyn y mae yn ei ddywedyd, neu yn ei addaw. Gen. 22. 16. Esa. 45. 23. Jer. 22. 6. Heb. 6. 13. Nid o'i ran ei hun, ond o'n rhan ni, y mae yn tyngu: nid i'w rwydo ei hun i gyflawni, ei air sydd ddigon i hyn; ond i'n rhwymo ni i greu, ac i symud ymaith bob ymddangosiad o sail i anghredu. Amlyga ddirfawr ymostyngiad yn yr Arglwydd; mawr ym ein hanghrediniaeth, gan rhaid cael peth mor fawr i'w symud; a'r anghenrheidrwydd anheborol o greu yr hyn a lefarodd Duw. Edr. ANWADAL.—Y mae tyngu yn arwydd dangosiadol o ymostyngiad, ufuddod a ffyddlondeb. Phil. 2. 9, 10. Edr. ANUDON, CYFFESU, GLIN, PLYGU.

TWR—YRAU—U, (tw-wr) *Gr. रुपος; Llad. TURRIS; Ffr. TORRE; Gwydd. TOR; Saes. TOWER*: crug, cruglwyth, pentwr, amddiffynfa.—Ad-eilad uchel, cadarnfa, ac amddiffynfa rhag gelynyon, neu er eu niweidio, neu er dychiant a golygwad. 2 Cron. 14. 7. Darlennwn yn yr ystyrthrau am dŵr Siloam, Babilon, Jerusalem, Sicheim, Penuel, Thebez, Edar, &c. Edr. y Geiriau.—'Tŵr y gwylwyr,' oedd un, tebygol, a adeiladwyd i'r gwylwyr i wylled a sylwi ar ruth-grychiadau y gelynyon.—'O dŵr y gwylwyr hyd y ddinas gaerog,' a arwydda pob man mwy neu lai poblogaidd. 2 Bren. 17. 9.

'Tŵr y pradd, castell merch Sion.' Mic. 4. 8. Tŵr Edar, medd rhai; tŵr yn, neu yn agos i Bethlehem; neu, medd eraill, tŵr yn agos i borth y defaid yn Jerusalem. Neh. 3. 1, 32. Arwydda y gair *Heb. עיר* *pradd*. Y mae yn yr adnod brophwydoliaeth hynod am osodiad teyrnas Crist i fynu yn y byd. 'A thithau tŵr y pradd, castell merch Sion, hyd atat y daw, ie, y daw yr arglwyddiaeth benaf, y

deyrnas i ferch Jerusalem.' Mynydd Sion oedd tŵr y pradd dan yr hen orchwyliaeth, canolbwynt eu hundeb, a phreswylfod eu hamddiffynwr; a'r deml oedd eu hamddiffynfa gadarn. Yno y daeth Crist, y bugall da, a llywodraethwr ei bobl, ac a osodd yn gyntaf ei deyrnas i fynu. Bydd ei deyrnas yn debyg i deyrnas Dafydd a Solomon, yn ei gogoniant penaf; ac y rhagorai ar, ac y cymerai le, yr holl ymerodraethau mawrion i fu ar y ddaear erioedd. Byddai i fab Dafydd ddyfod i Jerusalem, a gosod i fynu ei deyrnas yno, ac oddi yno y llidaenai dros yr holl ddaear, yn mhilith yr holl genedloedd. Ac er y byddai i'r ddinas hon gael ei dinystrio yn fuan, etto byddai yr eglwys efengylaidd, y Sion ysbrydol, ei dilyn, yn yr hon y teyrnas Crist, er llesiad ei bobl, a rhaid i'w achos lwyddo hyd ddiwedd y byd. 'Tŵr y pradd,' medd Cocejus, ydyw Crist. Nid oes neb o'r pradd allan o hono. Cocejus *in Loc.*

Yr oedd Jerusalem, y deml, a'r ordinadau dwyfol ynddynt, yn dŵr yn ngwinllan Duw; yr oeddny yn uchel, ac yn amiwg, ac yn dra defnyddiol er ei hamddiffynfa. Eesaias 5. 2. Can. 8. 10. Mat. 21. 33. Edr. TRWYN.

'Tyru golud.' Psalm 39. 6. Preg. 2. 26. Arwydda llafur poenus i gasglu yn ddiwedd, ac yn ddiwyben, mwy nag sydd yn angen ar un wrtho. Y mae un yn llafurio nid at gynnalaieth, nac i wneuthur daloni, ond i dyru, nas gŵyr dyn i bwy, nac i ba ddyben.

TWRP, TYRFAU, (twr) trawst, dyaspad, dadsain, twrdd, gorddyar, ysgorth; crebachu, tynu yn nghyd; twrf giau, crebachlad y cyhfrau; tyrfau, taranau; twrf dyfroedd, sŵn dyfroedd; twrf y môr, rhuad y môr; twrf teyrnasoedd, sŵn teyrnasoedd yn terfysgu ac yn rhyfela. Psalm 93. 4. Esa. 13. 4. a 17. 12.—'Yn yr hwn y nefoedd a ânt heibio gyda thwrf.' 2 Petr. 3. 10. Ant heibio (σειζήσω) gyda sŵn tymhestl, fel ystorm ofnawd. Anmhosibl dychymygu pa fath dwrf dirfawr dychrynlyd a fydd pan fyddo yr holl elfenau yn toddi ac yn lloegi.

TWRN, TYRNAU, (tw-wrn) *Saes. TURN*; tro, crwn, chwyll, cylch. Twrn da, tro da; twrn drwg, tro drwg.

TWYLL—O—ODRUS, (twy) *Heb. חתול (hetel)*: hocoed, dichell, siomedigaeth, siomiant, hud; dichellgar; hocoedus, hudo, siomi.

Tan enw pwyll fe ddaw twyll. *Diar.*

1. Ymddygiad ysgeler, anghyflawn, dan ymddangosiad teg. Ps. 10. 7. a 38. 3.—2. Breuddwydion, athrawiaethau gau, a chelwyddau gau-athrawon, yn tueddu i foddhau llygredigaethau dynion, er eu dinystr tragwyddol. Jer. 8. 5. a 9. 6. Esa. 30. 10.—3. Cam-gyhuddiadau, ac ymddygiad anonest; a'r eiddo a feddiennir trwy hynny. *Diar.* 12. 17. Jer. 5. 27. Sefh. 1. 9.

'Y galon sydd fwy ei thwyll na dim, a drwg ddiobaith ydyw; pwy a'i hedwyn?' Jer. 17. 9. Wrth y galon y meddyllir, tueddiadau, gweithrediadau, a dymuniadau yr enaid rhesymol; neu yr enaid yn ei holl resymiaidau, penderfyniadau, tueddiadau, &c. Nid calon hwn neu arall, ond calonau dynion dan y cwmp; y mae yn gweithredu yn dwyll ac yn dwyllodrus, ac nid yn uniawn, ac yn ol gwirionedd, er dinystr i baw na chaffo galon ac ysbryd newydd, sef calon hawddgar a da. Yn hawdd yr egsusoda dyn ei hun mewn pethau mawrion a beus; ac y cynnwys feddylliau amgenach am dano ei hun nag sydd yn un â gwirionedd; ei feddylliau am Dduw, am Grist, am y gyfraith, am bechod, &c., ydynt lawn o ddichellion, twyll, a phell oddiwrth y gwirionedd. Twyll calon dyn yw gwir achos paham na bai pawb yn credu ei bod yn ddrwg ddiobaith, sef i'r gradd mwyaf yn

* Oclaster in *Poll Synops.*

dŵrwg, ac a ddechon gyflawni pob annuwioldeb, an-wfredd, creulondeb, gelyniaeth, a ffeidd-dra, ag a gyflawnwyd erioed yn y byd. Y mae profiadau digonol y diehon calon pob dyn gyflawni yn fwrriadol, ac yn wirfoddol, y drygau mwyaf, gwedi ei adael iddo ei hun, mewn amgylchiadau addas i hyny, trwy hudiad graddol o'r naill beth i'r llall, gan y twyllwr mawr, Satan. Ond y mae Duw yn ei hadnabod yn ei holl ddichellion, ei holl ddyfnderoedd o drueni, a phob peth a gyflawnwyd gan neb, neu a ddechon neb ei gyflawni: a'r Duw hwn a drefnodd feiddegyniaeth effeithiol a digonol iddi. Gwelir calonau miloedd gwedi eu cwbl iachâu!

'Ac yn dwyllwyr meddylliau.' Titus 1. 10. *Gr. φρεναγαρα*, athrawon yn twyllo meddylliau dynlon â chyfeillionnadau a gau-dybiau, i gymmodi eu cydwybodaau â'u drwg-fucheddau. Edr. BWA, DICHELL, HOCED, TRIN.

Ni chafwyd twyll yn ngenau Crist, am nad oedd dim twyll yn ei galon; yr oedd yn adnabod pob peth, ac yn barnu am bob peth yn berffaith gywir; yr oedd ei enaid, yn ei holl reymau, ei weithrediadau, ei benderfyniadau, ei ddymuniaiadau, &c., yn berffaith gywir ac uniawn. Gan ei fod felly yn berffaith, ac yn gwbl gywir yn dufewnol, rhaid ei fod felly hefyd yn allanol, yn ei eiriau a'i rodiad. *Esaiah 59. 9. 1 Petr 2. 22. Luc 23. 41.*

TWYM—O—NO, (twy) claiar, ledfrwd, mwgl, mwill; cynhesu, gwresogi, mwygio. *Ezec. 24. 11. Dan. 3. 19. Hos. 7. 4. Edr. YMDWYMNNO.*

Iachus arogi bara *twym*, aſachus ei *twyta. Diar*

TWYS—EN—AU, (twy) twys ŷd, còl ŷd. *Gen. 41. 5. Hos. 8. 7.—'Yd llawn yn y dywysen,' sydd yn ddarluniant dammegol o ras yn ei gyflawn dyfiant mewn gogoniant. Y mae y dechreud yn fychan, y cynnydd yn raddol, ond y perffeithiad yn ogoneddus iawn. Marc 4. 28.*

Er gwaned yw'r eginyn, Cyfyd yn bytyrd er hyn, Yn dywysen ian ddiann, Os bydd yn wir mewn tir da.

TY—AU, annedd, cartref, trefred, trefad, tref; ty-lwyth tŷ, teulu.—Arwydda tŷ, 1. Trigfa, neu breswylfod. *Gen. 19. 3. Felly y mae y corph yn dŷ i'r enaid, a'r bedd yn dŷ i'r meirw. Job 4. 19. a 33. 23. Preg. 12. 3. 2 Cor. 5. 1.—2. Y teulu, y dynion, neu y genedi a fyddo yn cyd-drigo. Heb. 11. 7. Act. 10. 2. Num. 1. 18—45. 1 Sam. 2. 32. a 3. 12, 13. 1 Cron. 24. 4. *Esa. 48. 1. Ezec. 2. 5. Hos. 5. 1. Mic. 3. 1, 9.—3. Cyfathrachwyr, perthynasau, a hilogaeth. Luc 1. 27. 2 Sam. 7. 18.—4. Meddianau, neu gyfoeth, yn perthyn i deulu. Edr. BWYTA. Marc 12. 40. Mat. 23. 14. Luc 20. 47.—5. Gofalon, a negesau perthynol i deulu. 2 Bren. 20. 1. *Esa. 38. 1.—6. Temlau eilunod. 2 Bren. 5. 18. a 10. 21.—7. Calon pechadur sydd yn dŷ, neu drigfan i'r diafol. Mat. 12. 29, 44.—8. Llochesau creaduriaid gwyllton. Diar. 30. 26.***

'Tŷ Dduw,' yn iaith y Bibl, ydyw y nefoedd—yr eglwys—y babell—y deml—a'r ordinhadau. Efe a'u ffurfiodd, ac y trefnodd, eu hadeiladodd, eu dodrefnodd, ac sydd yn llywodraethu ynddynt; yr oedd, neu y mae, yn preswyllo, ac yn amlygu ei allu, ei ogoniant, a'i ras, mewn modd neillduol ynddynt. Yn ei dŷ y cymdeithasa â'i bobl, y byddant yn ddi-ddos, ac yn ddiwall byth. *Barn. 18. 31. 2 Cron. 5. 14. Ps. 84. 10. 2 Cor. 5. 1. Can. 1. 17. *Esa. 56. 5. Ioan 14. 2. Heb. 3. 2. Edr. BETHEL, CYNTEDD, EGLWYS, JACOB, PABELL, TEML.**

Gelwir y saint yn dŷ, ac yn deulu Duw, 'teulu y ffydd'; y maent gwedi eu gwneuthur yn saint gan yr Ysbryd Glân; gwedi eu haddurno â gras ysbrydol, ac yn cael eu nerthu i greu yn Nghrist; y mae Duw yn

preswyllo ynddynt, ac yn eu plith, fel eu Harglwydd, eu Tad, a'u Pen-teulu; ac y mae gweinidogion y gair, a'r angelion, fel gweision, yn gweini iddynt. *Mat. 13. 27. a 21. 33. Gal. 6. 10. Eph. 2. 19. a 3. 15. 1 Petr 2. 5. Edr. MAB, PLANT, TAD.*

'Tŷ wedi ei adelladu ar y graig.' Edr. CRAIG.
'Gwae y rhai sydd yn cysylltu tŷ at dŷ, ac yn cydio maes wrth faes,' &c. *Esa. 5. 8. Y cyfryw rai ydynt yn prysuro i ymgysioethogi trwy dwyll, trais, a gorthrymder, er mawr niwed ac anghysur i eraill. Mic. 2. 2, 3. Nid ydwyf yn deall, oddiwrth y geiriau, ei fod yn beth cwbl anghyfreithlawn, yn mhob amgylchiad, i 'gysylltu tŷ wrth dŷ,' a 'chydio maes wrth faes,' ond y mae felly pan ei gwneled drwy drais, neu pan fyddo yn orthrymder i eraill; a'r chwant at feusydd eraill, sydd ynddo ei hun yn bechod yn ngolwg Duw, pe na byddai iddo byth dori allan mewn gweithred o drais a gorthrymder.*

'Nid yw prophwyd heb anrhydedd, ond yn ei wlad ei hun, ac yn ei dŷ ei hun.—Ac ni wnaeth efe nemawr o weithredoedd nerthol yno, oblegid eu hanghrediniaeth hwynt.' *Mat. 13. 57, 58. Nid oes i ni ddeall y geiriau hyn fel pe buasai Crist gwedi ei ddiffediannu o'i allu; ond yn unig am na ddygsant ond ychydig gleifion ato i gael eu hiachâu; nid oedd yn barnu yn addas i draws-gymhell ei wyrthiau arnynt, ac felly nis gallasai, mewn dull addas ac anrhydeddus, eu gwneuthur yn eu plith. Nid oeddynt hwy yn amneu ei allu gymaint, ond amneu yr oeddynt ei anfoniad, yr hyn yr oedd ei allu yn ei brofi yn digonol i bob un diragfarn. Yn y golygiad hwn y mae yn anhawdd dyweddyd pa fodd y gallasai yn anrhydeddus, a chydio gweddeidd-dra, anhau ei wyrthiau yn mhilith pobl nad ydoedd y gweithredoedd mwyaf ardderchog yn gwneuthur dim lleaâ iddynt.*

'A'r neb a fyddo ar ben y tŷ, na ddisgyned i'r tŷ, ac nac aed i mewn i gymeryd dim o'i dŷ. A'r neb a fyddo yn y maes, na thŷed yn ei ol i gymeryd ei wisg.' *Marc 13. 15, 16. Geiriau neillduol o gadarn, ac yn arwyddo y ffordd mwyaf cyflym a phrysuro. Y mae yn amgylchiad tra nodedig, ddarford i'r Rhufeiniaid, trwy ragluniaseth Duw, dan eu tywysog Cestus Galus, gwedi eu cychwyniad cyntaf tua Jerusalem, yn ddisgymwth dynu yn ol drachefn, mewn modd annysgwylladwy ac annoeth; wrth hyn y mae Josephus yn mynegi ei syndod, gan y galleid cymeryd y ddinas yn hawdd yr amser hwnaw. Trwy hyn y rhoddwyd arwydd i'r Cristionogion i ffiof oddi yno ar ffrys; yr hyn a wnaethant trwy y rhybydd hwn, rhai i Pella, ac eraill i fynydd Libanus, a thryw hyny a achubasant eu bywydau. Nid oedd hamdden i'r hwn ydoedd ar nen ei dŷ yn rhodio, ddisgyn i gyrchu dim o'r tŷ, er mor werthfawr y byddai; ond aed ymaith ar hyd y grisiau tu allan, y ffordd nesaf, rhag iddo ohirio i'w ddinystro. A'r hwn oedd yn y maes, wrth ei waith, gwedi dyosg ei gochl-wisg, fel y byddai yn arferol, nac aed yn ei ol, hyd yn nod ychydig gamrau, i gymeryd ei wisg, rhag i'r gelyn ei oddiweddyd cyn iddo ei chyrrhaedd. Y mae yr holl draethiad prophwyddoliaethol hwn am ddinystro Jerusalem, yn llawn o ffugyrâu arweithiaeth mwyaf bywyg, wedi ei gwychu â'r addurniadau mwyaf ardderchog o ddarluniant.*

Yr ydoedd y tai yn y gwledydd dwyreiniol, yn yr hen oesoedd, ac felly y maent yn bresennol yn gyffredin, gwedi eu hadeiladu yn yr un dull a'u gilydd. Y mae nen nen ben y tŷ, yn anghrwm ac yn wastad, a chwedi ei orchuddo â llechau llydain, neu *blaster* cryf, ac wedi ei ddiogelo o bob tu â mur, neu ganllaw lsel. *Deut. 22. 8. Ac y maent mor aml ar y nen ag yn un rhan o'r tŷ. Ar hwn, os bydd yr hin yn rhoddi, y rhodiant, y bwyntant, y cysgant, y gweddiant, ac y triantant eu hachosion. 1 Sam. 9. 25. Actau 10. 9. Edr. NEN. Y mae y tŷ wedi ei adelladu â chyntedd oddi fewn, i'r hwn yn benaf yr egyr y ffen-*

estri; y rhai a edrychant i'r heol ydynt gwedi eu tywyllu felly â dellt, fel na ddichon neb y tu fewn neu y tu allan ganfod dim drwyddynt. Bryd bynag, gan hyn, y bydd dim i'w weled neu i'w glywed yn yr heolydd, un golygiad, neu ddychryn o natur cyffredin, rhed pob un i ben y tŷ i foddhau ei gywreinarwydd. A'r ffordd barotaf a hawsaf i wneuthur dim yn gyhoeddus, oedd ei gyhoeddi o benau y tai i'r bobl yn yr heolydd. 'Yr hyn a glywch yn y glust, pregethwch ar benau y tai.' Mat. 10. 27.

Y bobl oll yn 'rhedeg i benau y tai,' a arwydda rhyw gynhwrf dychrynlyd a disymwth. Esa. 22. 1.

TYAID, TYEIDIAU, (tŷ) llonaidd tŷ; tylwyth y tŷ.—'Ac efe a ddynesodd ei dŷaid ef bob yn wr.' Jos. 7. 18. *תַּיִם* ei *deutu*. Yn achos Achan, ni ddynododd yr Arglwydd y trosseddwr yn y fan, ond a adawodd y mater mewn ammheuaeth dros enyd, ac yn y diwedd a'i dygodd i oleuni yn raddol; fel y dysgai i'r swyddogion a'r bobl i wneyd eu dyledsdydd, ac i wylid ar eu gilydd; ac fel y byddai i'r oediad wneyd y gwaith yn fwy difrifol, ac i gynhyrfu hunanymholiad mwy manwl, ac ymsanctfeiddiad ac ymlanhad yn ol pob ffordd oededig yn y gyfraith. Gwedi hyn penderfynwyd yr achos trwy goelbren, fel cyfeiriad at Dduw, chwiliwr y calonau. Nodwyd llwyth, teulu, a thadogaeth y trosseddwr gyda llawer o fanlyrwydd, fel na byddai y gwarth gael ei roddi ar neb arall o'r un enw. Dilys fod teimladau Achan yn hylm a gofidus iawn, pan y nodwyd ef allan fel hyn fel y dyn melleddig, o achos pa un y daeth digofaint Duw ar Israel. Jos. 7. 12. Paham na buasai yn ffoi, neu paham na buasai yn cyfaddef yn gynt tra yr oedd y chwiliad yn myned yn mlaen, sydd yn dywyll, onid oedd o hyd yn dysgwyl y diangasai ryw ffordd. Ond ynyfdrwydd oedd meddwl cuddio dim rhag Duw Hollwybodol! na chellwair â Duw eiddigus dros ei ogoniaint! Num. 32. 23. Diar. 13. 21. Jer. 2. 26. Act. 5. 1—10.

TYB—IO, (ty-yb) barn un am beth, traws-amcan, godyb, lletdyb.—'Yn dy dyb di.' 1 Cron. 19. 3. —'Ac yr ydwyf ffinau yn tybied fod Ysbryd Duw genyf.' 1 Cor. 7. 40. Nid yw y geiriau hyn yn amlygu un gradd o ammheuaeth yn yr apostol, a oedd Ysbryd Duw ganddo; ond ei ffordd esmwyth ydyw o sicrhau ei fod, ac hwyrach, a arferir fel gwawd-iaith wrth y gaud-athrawon, y rhai oeddynt yn ammeu hynny.—Y gair *Gr.* *δοκω*, a gyfleithir yma *tybio*, *tybied*, a arwydda yn aml, sicr, dilys.—'Tybied (*δοκω*) yr wyf ddarfod i Dduw,' &c. 1 Cor. 4. 9. Hyn yw, y mae yn ddilys.—'Os yw neb yn tybied ei fod yn gwybod dim;' *δοκει*, yn hyderus ei fod yn gwybod. 1 Cor. 8. 2.—'Y rhai a dybir eu bod yn llywodraethu.' Marc 10. 42. *οἱ δοκουντες αρχειν*, y rhai sydd yn llywodraethu. 'A farnir yn dywysogion.' Campbell.—'Od oes neb (*δοκει ειπαι*) a fyf fod yn ymyrsongar.' 1 Cor. 11. 16.—'Od oes neb yn tybied ei fod yn brophwyd;' *δοκει προφητικ ειπαι*, yn wirioneddol yn brophwyd. 1 Cor. 14. 37. Yn y manau hyn mae y gair yn arwyddo, nid ammheuaeth, ond sicrwydd dilys.

TYCIO, (twg) llwyddo, ffyn, llesâu, addasu.—'Ni thycia,' sef ni lesâ, 'trysorau drygioni.' Diar. 10. 2.—'Ni thycia,' sef ni lesâ, 'cyfoeth yn nydd digofaint.' Diar. 11. 4.

Yn anghu ni thycia sto. Diar.

TYCHICUS, efengylwr enwog, a chyd-deithydd â Paul i Jerusalem âg elusenau y saint. Act. 20. 4. Anfonodd Paul ef gwedi hynny â'i lythyrau at eglwysi Ephesus a Colosse. Eph. 6. 21, 22. 2 Tim. 4. 12. Col. 4. 7, 8. Tebygol ei fod yn olygwr ar eglwysi Crete ar ol Titus. Tit. 3. 12.

TYFU—ADWY, (twf) blaguro, tarddu, anghwanegiad, cynnyddu, prifio, cynnyrchu; cynnyrchadwy, cynnyddadwy.—Arwydda *tyfu*, 1. Tarddu, a myned yn fw. Gen. 2. 5, 9.—2. Cynnyddu mewn corpholaeth, ychwanegiad o ffyrthlonrwydd, gras, a doniau. Esa. 53. 2.

Yn ol trefn natur, y mae dechreuad pob peth yn ein byd ni yn fychan, ac y mae eu tyfiad a'u cynnydd yn raddol, ac mewn modd dirgelaidd i ni. Mat. 6. 28. Nis dichon neb beri tyfiant, mwy na chreu o ddim. Effeithioldeb gallu dwyfol sydd yn gweithredu yn y naill fel y llall. Yn gyffelyb y mae cynnydd yr efenngyl yn y byd, a gras yn y galon; tyfu y maent mewn modd dirgelaidd, o'r bychanrwydd mwyaf, yn wyneb y gwrthwynebiadau cryfaf, i faintiol mawr, yn frigog, ac yn ogoneddus. Marc 4. 27, 32.

TYLATH—AU, (tŷ-lath) dist, cebr, ceibren, trawst.—'Yr hwn sydd yn gosod tylathau ei ystafelloedd yn y dyfroedd.' Ps. 104. 3. Ei ystafelloedd yw y cymylau, o ba rai y disgyn y gwlaw; hyn sydd eglur oddiwrth adn. 13. 'Y mae efe yn dyfrhau y brynau o'i ystafelloedd.' Goruwch ystafelloedd ei balas ydyw y cymylau, o ba rai y dwg allan ei drysorau, wrth ei ewillys, yn aneirif; ac yno y mae efe. Ps. 139. 8. a 19. 1. Amos 9. 6.

TYLINO, (dy-glin) meddalhau, gweithio toes. Gen. 18. 6. Jer. 7. 18. Hos. 7. 4. Edr. BARA, TEISEN.

TYLWYTH—AU, (tŷ-llwyth) tyaid, tyaeath, teulu, cymaethlu, cenedl, perthynasau, trasau. Gen. 18. 19. a 24. 40. 1 Cor. 1. 16. Edr. CENEDEL, TRULU, TR.

TYMHER—U—US, (tymp) *Llad.* TEMPERAMENTUM; *Saes.* TEMPERATE: ardymer, cymedrolder, mesurolder; cymhwys, cymysgu; llywodraethu, trefnu; ymgadw, ymattal, arafu; ystwytho, meddalhau, lonyddu; cymedrol, meddal, araf.—'Wedi ei dymheru â halen.' Col. 4. 6. 'Wedy ei gyfansoddi a' halen.' W. S. Edr. GRASOL, HALEN, YMAEDRODD.

'Yn gyflawn, yn sanctaidd, yn dymherus.' Tit. 1. 8. 'Temperus.' W. S. 'Yn ddiannldd.' Dr M. Y gair *Gr.* *εὐκταρνης*, a arwydda, dygynnwysedd, medru ymattal a llywodraethu ei hun; attal a llywodraethu chwantau a thueddiadau natur. Y mae yn cynnwys dianlladrwydd, ond y mae yn cynnwys hefyd sobrwydd, cymedrolder, &c., croes i feddwdod a glythineb.

TYMHESTL—OG—OEDD, (tymp) *Llad.* TEMPESTAS; *Ffr.* TEMPE; *Saes.* TEMPEST: dryc-hin, ystorn, rhyferthwy, enawel, hin amrosgo. Cynhwrf anarferol yn yr awyr, gyda, neu heb wlaw, cenllusg, &c. Act. 27. 18, 20.—Barnedigaeithau Duw ydynt yn debyg i dymhestl, yn anwrthwynebol, yn ddychrynlyd, a'u heffeithiau yn ddinystriol. Job 27. 21. Ps. 11. 6. a 83. 15. Esa. 30. 30. a 54. 11.—Byddinoedd dinystriol a gyffelybir i dymhestl, o herwydd eu twrf, eu rhuad, a'r dystryw a ddygant gyda hwynt. Eze. 13. 11. a 38. 9.

'Ein Duw ni a ddaw, ac ni bydd dystaw: tân a ysa o'i flaen eef, a thymhestl ddirfawr fydd o'i amgylch.' Psalm 50. 3. Holl waredigaethau ei bobl a ragflaenwyd, y rhan amlaf, â chynhyrffadau mawrion yn mhilith cenedloedd y ddaear. Felly yr oedd eu gwaredigaeth o Babilon, dyfodiad Crist yn y cnawd, gwaredigaethau ei bobl oddiwrth erlidigaethau ymerawdwy Rhufain; ac felly y bydd dystryw Anghrist, a diwedd y byd.

'Y rhai hyn ydynt ffynonau diddwr, cymylau a yrid gan dymhestl.' 2 Petr. 2. 17.—'Yr hain ffynonau ydynt heb ddyfr, a' niwlennu a ymchwa lar

tymestyl.' W. S.—'Y rhai hyn, ffynhonau ydynt heb ddiwr, a niwlinau a chwale'r dymheati.' Dr M. Gan fod ffynonau yn anaml, ac ond ychydig o wlaw, yn y gwledydd dwyreiniol, yr oedd yn siomedigaeth ofidus i delthiwr, agos a threngu gan ached, i ddyfod at ffynon heb ddwr ynddi. Yr oedd y llafurwr yn cael ei siomi yn ddirfawr yr un fath, i weled cymylau yn cyfodi a roddent iddo obaith am wlaw, a'r rhai hynny yn diweddu mewn corwynt tymhestlog; yn lle adfywio, yn dystrywio ffirwyth y ddaear. Trwy y cyffelybiaethau hyn y gosodir allan, mewn lliviau cryfion, rhodres, gwag-ymsiddangosiad, rhagrith, ys-gafnder, ac effeithiau niweidiol y gau-athrawon. Ym-ddangosiad gwyth, siom a niwed yw y cwbl. Gwag-der, ac ystomydd tymhestlog, yn gwneuthur mawr niwed, sydd yn cyd-fyned â hwynt. Arferant eiriau chwyddedig, ond gorwag a ddiylwedd ydynt; a niwl y tywyllwch yn dragywydd fydd eu diwedd!

TYMHOR—AU, (ty-mhor) amser, pryd, adeg, enyd, seibiant; amser cyfaddas. Gen. 1. 14. Lef. 23. 4. Jer. 8. 7. Y mae tymhorau ffirwythlawn yn gwbl o Dduw, yn brawf diammheul i bawb o'i fod, ac o'i ddaloni; ac, yn gyfatebol, yn galw am ein hystyriaeth, ein parch, a'n diolchgarwch ninnau. Act. 14. 17.

Hinon heddwch a wna bob tymhor yn haf. *Diar.*

TYMP, (tym) tymhor, amser; amser i esgor, esgoroddfa.—'A chyflawnwyd tymp Elisabeth i esgor.' Luc 1. 57. *Gr. o χωρος, yr amser*: esgorodd yn yr amser gosodedig yn ol trefna natur, heb fod yn gynt nag yn hwyt. Y mae amser gosodedig gan Dduw i bob peth; 'amser i eni, ac amser i farw;' ac y mae pob peth yn hardd yn ei amser.

TYMPAN—AU, *Heb. בַּר (toph)*; *Llad. TYMPANUM*: *Saes. TIMBREL, TABRET*.—Offeryn cerdd, math o dabwrdd bychan a ddygid yn y llaw, tebygol, ac a gurid â'r llaw, neu y bysedd. Arferent chwareu arno ar achosion gwladol a chrefyddol; a sonir yn aml fod y gwagedd yn chwareu arno. Ex. 15. 20. Barn. 11. 34. 1 Sam. 18. 6. Ps. 68. 35. Jer. 31. 4. Ond byddai meibion weithiau yn chwareu arnynt. 1 Sam. 10. 5. Yr un ag a'rferir yn bresennol, ac a elwir *Syrian diff*, neu *tambourin*—sef cânt â memwrn gwedi ei estyn drosto, a darnau bychain o bres wrtho, i dincio a rhimynu. Maent yn ei ddal yn y gwaelod âg un llaw, ac â'r llall yn ei daraw. Mae yn offeryn arferedig er y cynddydd. Gen. 31. 27.

TYNER—ACH—WCH, (twn) *Gr. τερνυ*; *Llad. TENER*; *Saes. TENDER*: meddal, ystywyth, ieuanc, mwyn, tirlon, hynaws, trugarog, tosturiol; mursenaidd; meddalwch, tirlondeb, teimladrwydd.—1. Gwan, eiddil, a llesg. Gen. 33. 13.—2. Moethus a destlus. Deut. 28. 56.—3. Ieuanc, ac wedi ei fagu a'i ddwyn i fynu yn ofalus. *Diar.* 4. 3. 1 Cron. 22. 5. *Edr. MEDDAL, TOSTURIOL.*

TYN—U, (ty-yn) llusgo, arwain, tywyso, denu; darlunio, portreiaid.—1. Tynu tu ag at un. Barn. 3. 22.—2. Myned. Job 21. 33.—3. Gwrthgilio, yw tynu yn ol i gollledigaeth, sef ymwrthod â Christ, a'i grefydd, a ffyrdd sancteiddrwydd. Heb. 10. 38.—4. Arwain yn ei gaeth gan ei chwant. Iago 1. 14. Mae y chwant yn ei ddenu, yn ei gymhell, a'i lithio.

'Ni ddichon neb ddyfod ataf fi, oddieithr i'r Tad, yr hwn a'm hanfonodd, ei dynu ef.' Ioan 6. 44. Can. 1. 4. Nid yw gwaith y Tad yn tynu pechadur at Grist, yn arwyddo fod neb yn dyfod yn anewyllysgar ato; ond gwneuthur dyn yn ewyllysgar, yw y tynu o eiddo y Tad. Nid oes un rhwystr ar flordd pechadur i ddyfod, ond sydd yn ei ysbryd ei hun. Mae ysbryd balch, daerol, ac ansanctaidd dyn dan y cwymp, yn gwbl groes i natur ysbrydol a sanctaidd

yr efengyl. Nid oes dim a gymmoda â'r efengyl, ond nerthol weithrediad gallu dwyfol. Y Tad, yr hwn a anfonodd ei Fab i achub pechaduriaid, a raid eu tynu ato, ac onidê, gwrthodant ef yn gyffredinol.—1. Nid yw yr efengyl yn cael neb yn ewyllysgar.—2. Ni ddaw neb yn anewyllysgar; canys dewisiad yr ewyllys yw y dyfod. Nid oes neb yn cael ei achub *yn erbyn ei ewyllys*.—3. Y mae yr Argliwydd yn tueddu, trwy ei ras, y rhai a achubir, i ddyfod ato yn ewyllysgar.—4. Trwy eu dysgu y mae yn eu tynu. 'Pob un a glywodd gan y Tad, ac a *ddysgodd*, sydd yn dyfod ataf fi.' Y mae yn eu dysgu i adnabod perffethrwydd ac uniondeb y gyfraith—natur pechod—perygl cyflwr y pechadur—gosodiad Crist yn ei swydd o achub—ei addarwydd cyflawn i hynny; yn y golwg hwn nis dichon iddynt beidio myned ato.—Y mae yn tynu, yn gyntaf, i gyflwr grasol, sef i undeb â Christ. Yn ail, tynir ef i weithrediad grasol. Y cyntaf a feddyllir yma, a'r ail a feddyllir yn Can. 1. 4. Yn mhob gweithrediad grasol o eiddo y pechadur, y mae gweithrediad nerthol Ysbryd Duw arno. Mae y cnawd yn chwennychu yn erbyn yr Ysbryd, a deddf yn yr aelodau yn gwrthryfela yn erbyn deddf y meddwl. Ioan 12. 32. Jer. 31. 3. Hos. 11. 4.

'Yn ei ostyngiad, ei farn ef a dynwyd ymaith.' Act. 8. 33.—'Yn ei oystyngieddrwydd y dyrchafwyd ei varnedigeth.' W. S.—'Yn ei ostyngiad y derchafwyd ei farn.' Dr M. Yn Esaiah mae y geiriau fel y canlyn: 'O garchar ac o farn y cymerwyd ef.' Pen. 53. 8. Ystyr y geiriau, tebygol, yw, yn ol ein cyfieithiad ni, 'yn ei ostyngiad' (*εἰς τὴν ταπεινωσὶς αὐτοῦ*) sef yn y cnawd—gwedi cymeryd arno agwedd gwas—yn ei waradwydd—ac yn ei ddpoddefiadau, ei farn gyflawn a dywydd ymaith, ac ymddygydd tu ag ato yn y modd mwyaf anghyflawn a chreulawn. Rhwyd rhai ystyr y geiriau, O garchar ac o farn y cymerwyd ef i ogoniant; yn ei ddarostyngiad tyuwyd ymaith y farn gondemniol, a dyrchafwyd ef yn ogoneddus—cymerwyd ef i fynu mewn gogoniant. 1 Tim. 3. 16. Cyfieithiad y LXX. a roddir yn yr Actau gan Luc. Yr oedd yr eunuch yn darllen y cyfieithiad hwnw yn ei gerbyd.

TYNO, (twn) gwastad-tir, deryn gwastad o dir, glas lanerch, cadlas:

Cocd, maes, tyno, a bryn. *Taliesin.*

Hefyd, y tafod sydd yn myned i fortais, oddiwrth y gair *Saes. TENON*. Exod. 26. 17, 19. a 36. 22, 24.

TYNGEDU, (tynged) rhoddi un ar ei lŵ, ei dyngu.—'Yr arch-offeiriad a ddywedodd wrth yr Iesu, Yr ydwyf yn dy dyngedu di trwy y Duw byw, ddywydd o honot i ni, ai tydi yw y Crist, Mab Duw.' Mat. 26. 63.—'Mi ath dyngaf trwy'r Duw byw.' W. S. *Εξορκίζω, Yr wyf yn enw Duw, neu, megys yn ngwydddfod Duw, yn dy dyngu yn y modd mwyaf difrifol.** Dyma y flordd arferol o roddi un ar ei lŵ, ac yr oedd y troseddwr, neu y tyat, yn rhwym i ateb megys ger bron, ac yn ngwyddof Duw. 1 Sam. 14. 24, 27, 28. Am ei dystiolaeth dda yn ateb i hyn y barnwyd Crist i farwolaeth.

TYRANNUS, triglannnydd yn Ephesus, yn ysgol yr hwn y bu Paul yn ymresymu, ac yn dysgu beunydd. Act. 19. 9.

TYRED, yn hytrach **DYRED**, (dyre) *Gr. δειρο, (deyro)*; dyfod, dynesu; arferir ef, y rhan amlaf, yn y modd gorchymynedig; megys, dyred yma, dyred yn nes, dyred i mewn, dyred gyda ni, &c. *Diar.* 1. 11. a 25. 7. Gen. 24. 31. a 27. 21, 26. 1 Bren. 14. 6.

TYRFA—OEDD, (twrf) lliaws, torf.—Bydd gwardeigion yr Argliwydd, pau gesglir hwynt at eu gilydd,

* Gwel Schleusener.

yn 'dyrfa fawr nas geill neb ei rhifo.' Dat. 7. 9. a 19. 6. Byddant yn dyrfa wedi eu golchi a'u cânu, oll yn ogoneddus ac yn fuddugoliaethus.—'Megys tyrfa dau lu.' Can. 6. 13.—Edr. SULAKEES, TORF.

TYRFU, (twrf) tyru, casglu yn nghyd; ymgryn-
hau, crebachu.—'Troed wedi tyrfu.' Diar. 25. 19.
Heb. צָרַר *gwedi ei ryddhau, neu ddaogymalu.*
'*Out of joint.*' *Saes.* Cyfleithir yr un gair *llithro*,
2 Sam. 22. 37. Ps. 18. 36. a 26. 1.—*crynu*, Ps.
63. 23. Yn rhoddi yr effaith yn lle yr achos: effaith
llaciad, neu ryddhad y cymalau, ydyw crynu a llithro.
Cyffelyb i hyderu ar droed felly wrth gerdded, yw hyder
ar ffâuwr (בָּרִי *anffyddlawr*, Esa. 24. 16. Jer. 12. 1.)
yn nwyd cyfyngder, sef stomedig a phoenus.

TYRU. EDR. TWR.

TYRUS, תִּירָס (*tsor*) [*craig, neu cadernid*]. Rhoddi-
wyd Tyrus i lwyth Aser. כִּצְרֵר *hyd Zor y ddinas*
gadarn.' Jos. 19. 29. Ond ni yrasant hwy y Canaan-
eaid byth allan, tebygol. Rhaid deall wrth Tzor yma,
Palae-Tyrus, yr hen Dyrus yn sefyll ar y cyfandir, ac
nid Tyrus yr hon a adeiladwyd ar ynys yn gyfagos i'r
cyfandir; yr ydoedd y ddiweddar heb ei hadeiladu yn
amser Josuah. Unwyd yr ynys wedi hynny â'r cyf-
andir, ac ar y cyfyngdir hwn yr oedd Tyrus, y ddi-
eddaf, yn sefyll. Rhaid, gan hynny, olygu tair dinas
yn myned tan yr enw Tyrus, ar ol eu gilydd; sef Ty-
rus ar y cyfandir, Tyrus ar yr ynys, a Tyrus ar y cyf-
yngdir. Un o brif ddinasoedd Phenicia ydoedd Tyrus,
yn sefyll ar lân ddwyreiniol Môr y Canoldir. Yr
ydoedd Tyrus yn hen ddinas, ond yr ydoedd Sidon
yn hynach; am hynny gelwir Tyrus, 'merch Sidon.'
Esa. 23. 2, 12. Ond er mai merch Sidon oedd Tyrus,
rhagorodd y ferech ar y fâm yn fuan mewn maintoli,
cyfoeth, a marchnadaeth. Gelwir hi 'Tyrus goronog,
yr hon yr ydoedd ei marchnaduwr yn dwysogion, a'i
marsiantdwy'r yn bendefigion y dddear.' Esa. 23. 8.
Rhydd Ezeziel, pen. xxviii., hanes am ei marchnad-
aeth fang.

Yr oedd gwedi ei hadeiladu gan y Sidoniaid, ar fryn
uchel (sef Palae-Tyrus) ynghylch pum milltir ar hug-
ain i'r dehab o Sidon. Yr oedd hon oddeutu tair mil-
lir o gylch; ond mewn amser adeiladwyd dinas arall
ar yr ynys gyfagos, ac unwyd yr ynys â'r cyfandir,
fel y crybwyllwyd. Y ddinas yn cynnwys yr adeiladau
ar y cyfandir a'r ynys, gwedi eu huno, yn ei mawredd
a'i gogoniant mwyaf, oedd, medd Pliny,* oddeutu ped-
sair ar bymtheg o filltiroedd o gylch; yn cynnwys, te-
bygol, y maes drefydd. Yr oedd i Tyrus a Sidon, weith-
iau, wahanol freninoedd, ac weithiau nid oedd ond yr
un brenin ar y ddwy.

Yr ydoedd gynt yn y môr cyfagos i Tyrus bysgodyn
hynod, i liwio porphor, yr hwn oedd o fawr glod ac elw
i'r Tyriaid. EDR. PORPHOR. Ar lân y môr yr oedd
tywod, â pha un y gwnaent y gwyrdr greun. Bu hwn
hefyd o elw mawr iddynt, ac yn brif eiddo yn eu mas-
nach. Yr afon Adonis hefyd sydd yn hynodol, o her-
wydd y lliw coch fydd ar ei dyfroedd ar amserau; bydd-
ant ar achlysur yn goch fel gwaed, ac yn liwio y môr
yn mhell â'r lliw hwnw, er rhyfeddod i lawer. Yr
achos o'r ymddangosiad rhyfedd hwn, ydyw math o
minium, neu dddear goch, a ddug y dyfroedd gyda
hwynt, pan godant i ryw uchder neillduol, ag sydd yn
lliwio y dyfroedd felly. Y mae yr un ymddangosiad
coch yn y dyfroedd yn parhau hyd heddyw. Gwel
Maundrell's *Travels*.

Y Tyriaid ydoedd y bobl fwyaf eu hantur, eu gwyb-
odaeth o forwriaeth a masnachaeth, o hawb y rhoddir
hanes am danynt yn yr hen oesoedd. Yr oeddynt yn
masnachu i'r Aipht, Eolia, Cilicia, Hispaen, gwlad
Groeg, Cappadocia, Syria, Arabia, Media, Persia,

Mesopotamia, Lydia, Affric, ynysodd Môr y Canoldir,
ac â'r Iuddewon. Yr oedd Hiram, eu brenin, a So-
lomon, yn gyfrinachol lawr. EDR. HIRAM, SOLO-
MON. Yr oedd y Tyriaid mewn cynghrair yn erbyn
yr Iuddewon yn amser Jehosaphat. Ps. 83. 7. Ac
yn nyddiaid Ahaz dygasant ymaith lawer o'r Hebreaid,
ac a'u gwerthasant hwynt yn gaethion i'r Groegiaid.
Joel 3. 4.

Yr oedd Tyrus yn ei gwychder mwyaf pan y rhag-
fynogodd y prophwydi Esaiah ac Ezeziel ei dinystr.
Esa. xxiii. Ezec. xxv, xxvii, a xxviii. Golygiad byr
ar gyflawniad y prophwydoliaethau, a ddwg dan ein
hystyriaeth y dygwyddiadau hynotaf yn hanesiaeth y
bobl hyn. Y pechodau a ddygasant farnedigaethau
trymion Duw arnynt, oedd, 1. Bu balchder. Esa.
23. 9. Ezec. 28. 2, &c. Ithobal, yr hwn oedd frenin
Tyrus pan gymerwyd hi gan frenin Babilon, ydoedd
ddyn balch, uchelfrydig, a thrahaus; yn hōni ei fod
yn gwybod y dirgeledigaethau oll, ei fod yn ddoeth fel
Daniel, ac yn cyd-raddu ei hun â'r duwiau; ac mai ei
ddoethineb a barodd iddo ei holl lwyddiant a'i gyfoeth,
a balchiodd o herwydd ei gyfoeth. 'O herwydd hynny,
wele fi,' medd Duw, 'yn dwyn i'th erbyn ddydeithr-
iaid, y trawsaf o'r cenedloedd;—disgyrnant di i'r ffos,
a byddi farw o farwolaeth yr archolledig, yn nghanol
y môr.' Ezec. 28. 7, 8.—2. Eu rhyseidd a'u glodd-
est. Ezec. xxvii.—3. Eu drygioni yn gyffredin-
ol, a'u creulondeb yn neillduol tu ag at genedl Israel,
yn eu prynu a'u gwerthu, fel anifeiliaid, yn y ffeiriau.
Joel 3. 5, &c. Amos 1. 9. Cyfrif y Psalmydd hwynt
yn mllith y gelynyon penaf a chreulonaf a feddai yr
Hebreaid. Ps. 83. 6, 7. Gwel hefyd Ezec. 26. 2, 3.
Yr oeddynt yn llawenyachu ac yn gwawdio yn dost
ar ddinystr Jerusalem gan Nebuchodonosor.—4. Eu
heilun-addoliaeth. Joel 3. 5, &c. Y pechodau hyn,
a'u cyffelyb, a barodd y prophwydoliaethau dychryn-
llyd yn eu herbryn.—Rhagfynegir yn y prophwyd-
oliaethau,

1. Y byddai iddi gael ei chymeryd gan y Caldeaid,
pobl anenwog pan brophwyddwyd hyn; ac yn neillduol
gan Nebuchodonosor, brenin Babilon. 'Efe,' sef y
Caldeaid, 'a'i tynodd hi,' sef Tyrus, 'i lawr.' Esa.
23. 13.—'Wele fi yn dwyn ar Tyrus, o'r gogledd,
Nebuchodonosor, brenin Babilon,' &c. Ezeziel 26.
1—11. Yr ydoedd Salmaneser, brenin Assyria, wedi
gwarchae yn erbyn Tyrus cyn hyn, ond heb lwyddo
i'w chymeryd—y Tyriaid, â deuddeg o longau, a orch-
fygasant ei lynges ef o druganol o longau; a Salma-
neser yn marw yn fuan wedi hyn, codasant y gwarchae.
Ond llwyddai Nebuchodonosor yn eu herbryn. Llefara
y prophwyd am dano fel peth gwedi ei gyflawni eloses.
Ezec. 29. 18. Bu Nebuchodonosor a'i fyddinoedd yn
gwarchae yn ei herbryn dair blynedd ar ddeg. O her-
wydd hynny y dywedir iddo ef 'berf i'w lu wasnasaethu
gwasnasaeth caled yn erbyn Tyrus, pob pen a foelwyd,
a phob ysgwydd a ddynoethwyd.' Y mae yn eglur,
oddiwrth y prophwydoliaethau, i Nebuchodonosor *lwy'r*
ddinystrio Tyrus. Cafodd hi yn wag o drigolion, ac
o gyfoeth; o herwydd hynny, dialodd ar y gweddill oedd
yno yn greulawn, ac ar yr adeiladau, ac a'u dyfethodd
yn llwyr. Jer. 27. 3. a 47. 4. Amos 1. 9, 10. Gwel
Josephus *yn erbyn* Apion, b. i. sec. 20, 21. *Jewish*
Antiq., b. x. c. xi. sec. 2.

2. Y byddai i'r trigolion ffoi i'r ynysodd tres Fôr y
Canoldir, ac i'r gwledydd oddi amgylch, ac na byddai
iddynt yno gael llonyddwch. 'Bwch trosodd i Tar-
sis,' sef Tartessus yn yr Hispaen.—'Cyfod, dos i Chit-
tim,' sef ynysodd Môr y Canoldir, a'r gwledydd cylch-
ynol; 'yno chwaith ni bydd llonyddwch.' Esa. 23.
6, 12. Y cynghor hwn sydd i'w olygu yn brophwyd-
oliaeth. Gwel hefyd Ezec. 26. 18. Yr oedd gan-
ddynt drefedigion agos yn holl barthau y byd, ac yr
ydoedd yn naturiol iddynt ffoi at y rhaif hynny eu
cyfyngder. Pan welant hwy fod eu dinas ar gael ei

chymeryd, gorlanwasant eu holl longau â'u trysorau gwerthfawrocaf, ac a'a dygasant gyda hwynt i'r lleoedd tramor hyn. O herwydd hyn y dywedir, 'Nid oedd am Tyrus gyflog iddo, ac i'w lu.' Ezeo. 26. 18. Ond ni chwasant hwy ddim lonyddwch yn y gwledydd y cwydrasant iddynt.

3. Y byddai iddi gael ei hadgyweirio a'i hadelladu drachefn yn mhen deng mlynedd a thriugain. 'Yn mhen deng mlynedd a thriugain yr Arglwydd a ymwel â Thyrua, a hi a ddychwel at ei helw, ac a buteinia â holl deyrnasoedd y byd, ar wyneb y ddaear.' Eza. 23. 17. 'Anghofir Tyrus ddeng mlynedd a thriugain, megys dyddiau un brenin.' Adn. 15. Sef un deyrnas; hōno oedd Babilon, yr hon oedd i barhau ddeng mlynedd a thriugain. 'Y cenedloedd hyn a wasanaethant frenin Babilon ddeng mlynedd a thriugain. A phan gyflawner deng mlynedd a thriugain, mayf a ymwelaf â brenin Babilon,' &c. Jer. 25. 11, 12. Tyrus a gymerydd gan Nebuchodonosor yn y 32 fwyddyn o'i deyrnasiad, a 573 o flynyddoedd cyn Crist. Cyfrif deng mlynedd a thriugain o'r fwyddyn hōno, a'n dwg i'r fwyddyn 503 cyn Crist, a'r bedwaredd ar bymtheg o deyrnasiad Darius Hystaspes. Yn yr amser hwnw cawn hanes am y Tyriaid yn cynnorthwyo yr ymerawdwr hwnw â'u llynges; gan hyny, rhesymol ydyw barnu eu bod yr amser hwnw wedi eu hadferyd i'w breintiau gynt. Gwel Prideaux's *Com. p. i. b. 2. a. 4.* Yn amser Alexander yr oeddnt wedi cynnyddu i'r cyfryw fawredd a gallu, fel y llesteiriant ymdaith prysur y buddugoliaethwr hwnw, fwy nag un rhan o ymerodraeth Persia. Ond rhaid deall hyn am Tyrus ar yr ynys, ac nid yr hen ddinas ar y cyfandir.

4. Ond byddai i'r ddinas hon gael ei chymeryd a'i dinystrio drachefn. Eza. 23. 6. Ezeo. 27. 32. Cyflawnyd y cyntaf gan Nebuchodonosor, a'r diweddaf gan Alexander. Am y dinystriad hwn y prophwydydd yn neillduol gan Zechariah, yr hwn a brophwydydd yn amser Darius, lawer o flynyddoedd gwedi y cyntaf; am hyny, rhaid barnu iddo brophwydo am yr ail dinystriad hwn. Pen. 1. 1. a 7. 1. 'A Thyrua a adelladodd iddi ei hun amddiffynfa, ac a bentyrodd arian fel llwch, ac aur coeth fel tom yr heolydd. Wele yr Arglwydd a'i bwrr hi allan, ac a dery ei nerth hi yn y môr; a hi a ysir â thân.' Zech. 9. 3, 4. Gwir ydyw iddi adelladu iddi ei hun amddiffynfa; yr ydoedd ei sefyllu ar yr ynys yn gadarn, ac heb law y môr yn amddiffynfa iddi, yr ydoedd iddi yn amddiffynfa fur o gant a hanner o droedfeddi o uchder, a'i drwch yn gyfatebol. Yr ydoedd ei chyfoeth hefyd yn aneirif; etto, 'bwrr yr Arglwydd hi allan, ac a dery ei nerth hi yn y môr; a hi a ysir â thân.' 'Am hyny y dygaf dân allan o'th ganol, hwnw a'th ysa; a gwnaf di yn lludw ar y ddaear yn ngolwg pawb a'th welant.' Ezeo. 28. 18. Felly, yn gyfatebol i hyn, Alexander a warchaeodd arni, a'i cymerodd, ac a'i llosgodd hi â thân.* Yr ydoedd adfeiliadu yr hen ddinas yn gynnorthwyol neillduol iddo i gymeryd y ddinas newydd; canys â choed a cheryg, malurion yr hen ddinas, y gwnaeth sarn o'r cyfandir i'r ynys, ac felly yn cyflawni mewn modd hynod eiriau y prophwyd; 'A'th geryg, a'th goed, a'th bridd, a oesodant yn nghanol y dyfroedd.' Ezeo. 26. 12. B- saith mis wrth y gorchwyl hwn; ond bu yn hynod o gynnorthwyol iddo i gymeryd y ddinas. Amddiffynodd y Tyriaid y ddinas gyda llawer o wroldeb a medrusrwydd milwraidd: gwnaethant beiriannau addas i dafu tywod poeth ar flwyr Alexander, yr hwn a'u poenodd hwynt yn ddirfawr, ac a ddystrywiodd lawer o honynt: ond ni lwyddai dim yn erbyn amcan a gosodai Duw: yr oedd yr Arglwydd gwedi penderfynu dinystr Tyrus, o herwydd pechodau y trigolion; am hyny llwyddodd Alexander, fel offeryn Duw, i gwblhau hyny. Diangodd llawer y tro hwn,

fel o'r blaen, dros y môr;* ond lladdwyd wyth mil o honynt wrth gymeryd y ddinas, dwy fl gwedi hyny a groesoellwyd yn greulawn, a deng mil ar hugain a werthwyd yn gaethion: fel hyn 'y dattrowyd eu tâl ar eu penau eu hunain,' am eu creulondeb yn gwerthu yr luddewon yn gaethion. Joel 3. 7. Y mae llawer o amgylchiadau y ddau ddinystriad mewn amrywiol o bethau yn cyfateb i'w gilydd: oud bu eu hadferiad o hwn yn llawer cynt na'r llall. Yn mhen pedair blynedd ar bymtheg wedi hyn, yr ydoedd yn ddigon cadarn i wrthsefyll llyngesau a lloedd Antigonus. Gwel *Prideaux's Com., p. i., b. 18.*

5. Y mae yn arferedig gan Dduw, yn nghanol barn, i goffio trugaredd. Yn nghanol yr holl drallodau a'r adfydau hyn, rhagfynegir hefyd y deuai amser pan y byddai i'r Tyriaid ymrwrthod yn llwyr â'u ffaidd eilun- addoliaeth, a dychwelyd at wir grefydd, ac addoliad y gwir Dduw. Y mae geiriau y prophwyd Eesaiab yn hynodol ar y mater hwn; 'Yna y bydd eu marchnad a'u helw yn sancteiddrwydd i'r Arglwydd: ni thrysorir ac nis cedwir; canys eiddo y rhai a drigant o flaen yr Arglwydd fydd eu marsandiaeth, i fwyta yn ddigonol, ac yn ddillad parhaus.' Eza. 23. 18. *Cymb. Ps. 45. 12. a 72. 10. Zech. 9. 1-7. Baal, neu Hercules y Groegiaid ydoedd eu heilun-dduw penaf; ond trwy eu masnachaeth â'r luddewon, daeth rhai o honynt yn broselytiaid i'r grefydd luddewig: daeth tyra fawr o honynt 'o duedd môr Tyrus a Sidon, i wrando ar yr Arglwydd Iesu, ac i'w biachau o'u cleyfdau.' Luc 6. 17. Er nas 'anfonydd yr Iesu ond at ddefaid cyfr-golledig ty Israel,' etto, 'efe a aeth, ac a gllodd i du-eddu Tyrus a Sidon.' Mat. 15. 21. Marc 7. 24, &c. Cawn hanes am wraig fawr ei ffydd yn dyfod at yr Iesu, yr hon ydoedd yn *Syrophenisiaid o genedl*. Derbynlodd Gristionogrwydd yn foreu, gyd â'r gwledydd cymydogathol. Act. 11. 9. Cafodd Paul lawer o Gristionogion yno. Acta. 21. 4. a 27. 3. Dyodd-efodd llawer yno ferthdydd creulawn, dan erlidig-aeth Dioclesian. Gwedi hyny, yr oedd yn arch-esgob-aeth, â phedair-ar-dddeg o esgobaethau dani. Parhaodd yn Gristionogol hyd y fwyddyn 639, pan gymeryd hi gan y Saraceniaid: adgymerwyd hi gan y Cristionogion, A. D. 1124. Ond yn A. D. 1280, goresgynwyd hi gan y Mamaluciaid. Gwel Jerome, Vitringa, a Lowth, ar Eza. 23. 18. Eusebius, *Eccles. Hist., b. viii., cap. 7. § b. x., cap. 4.**

6. Gwedi y cwbl byddai i'r ddinas hon gael ei hollol ddinystrio, a byddai yn daenfa rhwydau i ychydig o bysgodwyr tiodion. 'Minnau,' medd Duw, 'a grafaf ei llwch o honi, ac a'i gwnaf yn gopa craig. Yn daenfa rhwydau y bydd yn nghanol y môr,' &c. Ezeo. 26. 4, 5, 6, &c. Y mae tytiolaethau yr holl deithwyr i'r parthau hyny o'r byd, yn rhoddi y sicrwydd mwyaif mai felly y mae yn brennol. Gwel Pocock's *Description of the East, vol. ii.*—Dr Shaw's *Travels*.—Maudrell's *Travels*.—Bishop Newton, *Dissert. ii, on Prophecy*.—*Ancient Universal History, vol. ii, viii, ix, x, xvii, xviii.*

Yn darlunio Rhufain Babaidd yn Llyfr y Dadguddiad, y mae Ioan yn benthycu amryw o ymadroddion ddarlunodd Ezeiel o Tyrus, fel y cenfydd pob un a'u cymharo â'u gilydd. Barna rhai, oddiwrth hyn, fod y naill yn gysgod o'r llall, yn ei gwycheder ac yn ei dystryw. *Cymb. Ezeo. xxvi, xxvii, xxviii, & Dat. xviii.* Gwel Cocceus a Vitringa ar Eza. xxiii.—Ond anaddas i mi helaethu ychwaneg yma.

TYST—IO—ION, (ty-yst) *Llad. TESTIS*: arwir-wr, arlystiw, gwybyddiad; arwiro, dangos yn am-lwg, dadgan.—Tyst ydyw un yn syml ar ei lŵ, yn rhoddi tytiolaeth am ryw fater, neu ar ryw achos. Num. 5. 13. Beth bynag sydd yn egluro ac yn profi

* Quintus Curtius, *b. iv. cap. 4.*

* Diodorus Siculus, *b. xvii. Quintus Curtius, b. iv. cap. 3.*

gwirionedd unrhyw beth, a elwir yn dyst yn yr ysgrythyrau. Esa. 5. 9. Job 10. 17. a 16. 8. Ps. 89. 27. Edr. LLEUAD.

Tri *thegion* Duw am a wnaeth, ac a wna: gallu anfeidrol, gwibodaeth anfeidrol, a chariad anfeidrol; gan nad oes, nas digon, nas gwyr, ac nas myn y rhai hyn. *Barddas*.

1. Wrth gyfraith Moses nid oedd neb i gael ei roddi i farwolaeth wrth dystiolaeth un tyst: 'Wrth dystiolaeth dau o dystion, neu dri o dystion, y rhoddi i farwolaeth yr hwn a fyddo marw.' Deut. 17. 6.—

2. Llaw y tystion oedd i fod yn gyntaf arno i'w farwolaeth; sef i dafu y gareg gyntaf ato. Deut. 17. 7.—3. Os gau dyst a dystiolaethai fai yn erbyn ei frawd, yr oeddynt, gwedi ymfodyn yn dda yn y mater, i wneuthur iddo ef fel yr amcanodd efi wneuthur i'w frawd. Deut. 19. 16—19.

Dygwyd gau dystion yn erbyn yr Arglwydd Iesu, ond nid oedd eu dystiolaethau hwy yn gyson. Marc 14. 55, 56. Felly y gwnawd hefyd yn erbyn Naboth a Stephan. 1 Bren. 21. 10—13. Act. 6. 13. Am y dull o dyngu tystion yn mhlith yr Iuddewon, Edr. AMEN.

'Yn erbyn henuriad na dderbyn achwyn, oddieithr dan ddau neu dri o dystion.' 1 Tim. 5. 19. 'Dan,' (*επι*) 'gan ddau neu dri,' &c. Macknight. 'Ar dystiolaeth dau neu dri.' Doddridge. Ystyr y geiriau yw, rhaid bod dau neu dri o dystion i brofi y bai; rhydd hyn attalfa ar gyhuaddiau disail yn erbyn gweinidogion yr efengyl.

'Ac y professaist broffes dda ger bron llawer o dystion.' 1 Tim. 6. 12. Y tystion, ger bron pa rai yr oedd Timotheus i ymdrechu hardd deg ymdrech y fydd, i broffesu profes dda, oedd nid un gymanfa neillduol, ond holl ddynolrwy; i.e. hefyd, yr angelion etholedig (pen. 5. 21.) y rhai oeddynt dystion o'i ymddygiad yn yr ymdrechriad, yn addef ac yn cyhoeddi Iesu Grist yn Fab Duw, yn Achubwr y ffyddloniaid, a Barnwr pawb.

Y mae yr enw *tyst* yn cael ei briodoli i bob un o'r Personau Dwyfol. 'Y mae tri yn tystiolaethu yn y nef,' &c. 1 Ioan 5. 7. Y mae Duw yn dyst cyffym yn erbyn pechaduriaid; y mae yn sylwi arnynt, a dadguddia eu drygioni, ac a'u cospa o'i blegid. Jer. 29. 23. Mal. 3. 5. Tystiolaethodd y Tad o'r nef oedd, mai Iesu oedd ei anwyl Fab, y Crist, y gwir Fessiah. Mat. 3. 17. a 17. 5. Esa. 42. 1, &c. Mat. 12. 18. 2 Petr. 1. 17. Rhododd iddo wneuthur gweithredoedd yn ei enw oeddynt dystion amlwg pwy oedd, yn cyfateb yn gwbl i dystiolaethau y prophwydi am dano.

Tystiolaeth Crist yw, naill ai y dystiolaeth a dystiolaethodd Crist am dano ei hun, neu dystiolaeth eraill am dano, sef yr apostolion ac eraill. 'Tystiolaeth cydwybod,' yw yr hyn a dystiolaetha cydwybod: — 'tystiolaeth dyn,' yw yr hyn a dystiolaetha dyn: — 'tystiolaeth Duw,' yw yr hyn a dystiolaetha Duw: felly, 'tystiolaeth Crist,' yw yr hyn a dystiolaethodd Crist am dano ei hun, yr hwn a elwir yn 'dyst ffyddlon a chywir.' Esa. 55. 4. 1 Cor. 1. 6. 2 Cor. 1. 12. 1 Ioan 5. 9. Dat. 1. 5. a 3. 14. Nid oes yr un tyst heb dystiolaeth: rhydd Ioan ei dystiolaeth i ni, pen. 8. 12. 'Yna y llefarodd yr Iesu wrthynt drachefn, gan ddywedyd, Goleuni y byd ydwyf fi; yr hwn a'm dilyn i, ni rodia mewn tywyllwch, eithr efe a gaiff oleuni y bywyd.' Gelwir y dywediad hwn, *Ei dystiolaeth am dano ei hun*. Adn. 4. 'Goleuni y byd,' a 'goleuni y bywyd,' yw, medd efe ei hun. Trwy yr athrawiaeth am dano, a gwibodaeth o hono, y mae pechaduriaid yn cael bywyd. Efe yw 'Haul cyflawnder, a meddyginiaeth yn ei esgyll,' sef bywyd ac iechyd ysbrydol. Mal. 4. 2. Tystiolaethodd yr un peth trwy holl wirioneddau a bregethoddi, yr holl wrthyriau a wnaeth, ei farwolaeth, a'i adgyfodiad; ac y mae yn tystiolaethu

o hyd trwy ei ordinhadau. Yn y cwbl, tystiolaetha mai efe yw Mab Duw, a'r gwir Fessiah, a bod bywyd i bechadur i'w gael ynddo, fel y cyfyrw. Llefaroedd, yn aml, fel tyst ar ei *lâ*, wedi ei dyngu, wrth ddywedyd, 'Yn wir, yn wir,' *αμην, αμην, amen, amen*. Edr. AMEN.

Y mae yr Ysbryd Glân hefyd yn dyst i'r un pwrn mawr; tystiolaethodd trwy weithredu llawer o wyrthiau yn enw yr Iesu, ac y mae yn tystiolaethu i gydwybodau dynion am wirionedd yr athrawiaeth am Grist, ac mai Iesu yw y Crist, Mab Duw. Nid oes neb a gred y dystiolaeth allanol yn wirioneddol, heb yr ardstiad tufewnol hwn o eiddo yr Ysbryd, i'r deall a'r gydwybod. 'Yr Ysbryd yw yr hwn sydd yn tystiolaethu.' 1 Ioan 5. 6. Heb. 10. 15. Y mae yn goleuo y deall i amgylfred y gwirionedd yn ei eglurder; ac eglurder a chadernid y prawf o hono sydd yn plygu yr ewyllys felly i'w gofeiddo, ac yn sicrhau y gydwybod gyda thawelwch ynddo fel gwirionedd Duw, a chwbl addas iddo. Rhydd yr Ysbryd awdurdod dwyfol y gwirionedd yn ysbryd y dyn, yn ei oleuni, ac yn ei gademnid, nes y byddo yn fuddugoliaethus yn gorchfygu pob gwrthdadd, a phob gwrthwynebiad. Nid sicrwydd rhesymau dynol ydyw hwn, ond sicrwydd yn deiliaw oddiwrth yr olwg ar ddysgleirdeb dwyfol y gwirionedd yn y gair, yn profi i'r meddwl, tu hwnt i ddadl, mai o Dduw y mae, ac nas gallasai ddyfod o un lle arall. Y mae natur, dyben, a chysondeb y gwirionedd, yn tywynu ar y meddwl yn gryf, yn ngoleu yr Ysbryd Glân, ac y mae tystiolaeth yr Ysbryd yn oruchel yn y gydwybod, yn rhoddi boddlonrwydd a thangnefedd. Heb dystiolaeth ddwyfol yr Ysbryd yn dufewnol yn nghydwobd dyn, nid yw crediniaeth pawb yn y gwirioneddau dwyfol ond ymmodol a sigledig iawn, a'r meddwl yn mhell oddiwrth gyrrhaedd boddlonrwydd a thawelwch parhaus, ac anwrthwynebol. Ond fel y mae yr Ysbryd Glân yn trigo yn y gwir gredinwyr, y mae ei dystiolaeth â phaswad ynddi, ac yn cael ei hadnewyddu, wrth achosion yn gofyn hynny, yn meddwl y dyn. Y mae *eglwriad* yr Ysbryd Glân a *nerth* yn y dystiolaeth, cyfatebol i fawredd dwyfol y person sydd yn tystiolaethu; ac nis dicheon holl dwyll calon dyn, na grym annbraethol anghrediniaeth, ei gwrthseffyll. Y mae yn tystiolaethu ar y ddaear, yn a thrwy dystiolaeth y dwfr a'r gwaed, sef yn null dyfodiad Crist trwy ddwfr a gwaed, yn cyfateb i'r holl gygodau am dano, ac yn ei brofi y gwir Irist, Mab Duw; ac yn nyben ac addasrwydd yr athrawiaethau am dano, i gyflawnhau a sancteiddio pechaduriaid euog ac affan. Y mae y cyflawnhau a'r sancteiddio gwirioneddol sydd trwy yr efengyl, neu y pregethlad o Grist, yn tystio fod Crist yn waredwr gwirioneddol ac effeithiol, yr hyn nad ydyw dim arall yn y byd. Y maent yn profi fod Crist yn aberth, sef yn *iawn*, ac yn olchfa, a bod ei waed yn glanhau oddiwrth bob pechod. Yn a thrwy y pethau hyn y mae yr Ysbryd yn tystiolaethu. Mewn gwirionedd, y mae holl weithrediadau iachusol yr Ysbryd Glân yn *dystiolaeth* hefyd, mai yr Iesu yw Crist, Mab Duw: canys cymeryd o eiddo yr Iesu y mae yr Ysbryd, yn y gwaith hwn, ac yn eu mynegi hwynt i ni; ac fel hyn y mae tystiolaeth Crist am dano ei hun, fel gwaredwr galluog, yn cael ei *chadarnhau* ynddynt. 1 Cor. 1. 6. 'Yr hwn sydd yn credu yn Mab Duw, sydd ganddo y dystiolaeth ynddo ei hun; sef y dystiolaeth oruchel hon o eiddo y Personau Dwyfol. Y mae y dystiolaeth hon *ynddo*; y mae wedi ei derbyn yn grediniol, y mae yn ei chymeraidwyo fel y sicrwydd mwyafl, ac yn ymorphwys arni fel y sylfaen gadarnaf. A fydd o weithrediad Duw, y mae yn credu tystiolaeth Duw, am Dduw, ac am holl drefn iechydwriaeth yn Mab Duw. Mae y dystiolaeth yn ddwyfol, y gwrthddrych yn ddwyfol, sef Mab Duw, a'r ffydd yn ddwyfol, sef

o weithrediad Duw. Beth sydd fwy i'w gael, nac i'w ddymunno? 1 Ioan 5. 10. Edr. FRYDD.

Heblaw hyn, 'Y mae yr Ysbyrd hwn yn *cyd-dystiolaethu* â'n hysbryd ni, ein bod ni yn blant i Dduw.' Rhuf. 8. 16. Y mae ein *hysbryd* ni yn profi ein bod yn blant i Dduw; sef deddf y meddwl, y dduwiol anian, y syniad ysbrydol sydd yn mhawb mewn undeb â Christ. Y mae ynddynt yn wahanol, ac yn tra rhagori ar ddim sydd yn y rhai nad ydynt blant. Oldiwrth weithrediau cryfion y ddeddf yn yr aelodau, a chyhluddiadau y diafol, y mae y gwaith a'r berthynas, yn aml, yn ammhëus; i orchfygu pob gwrthuddad am y gwirionedd, y mae yr Ysbyrd Glân yn cyd-dystiolaethu; nid tystiolaethu heb ein hysbryd ni y mae, ond *cyd-dystiolaethu* â'n hysbryd ni. Y mae yn cryfhau, ac yn cynnyddu tystiolaeth ein hysbryd ni, trwy ei adfywio, &c., ac y mae yn dangos y gwaith tufewnol yn ateb i ddegriffed yr ysgrythi-yrâu o'r gwaith hwnw, ac yn chwaneo ei dystiolaeth ei hun o blaid ei waith ei hun. Yma hefyd y mae y dystiolaeth yn oleu, yn gadarn, ac yn fawreddig, yn cyfateb yn addas i fawredd y Person sydd yn tystiolaethu. Y mae yn tra rhagori ar bob dychymyglion disaif, ar bob rhesymiad dynol, a hōniad cnaeddol rhyfgywr. Nid tystiolaeth heb brawf, ac heb eglurdeb ydyw; ond y mae yn dyrchafu, yn cryfhau, yn cynnyddu, ac yn dangos mewn eglurdeb, y gwaith sydd yn profi fod yn yn blentyn i Dduw; yn dangos y gair ac yntau, y fuffr a'r fuffredig, yn cyfateb yn fanwl i'w glydd. Os yw y gair yn gofyn fydd, carind, edifeirwech, ufudd-dod, &c., yn mhiant Duw, dengys y rhai hyn oll yn wirioneddol yn ein *hysbryd* ni; ac y mae yn cyd-dystiolaethu mai o Dduw y maent, a bod y rhai sydd yn eu meddiannu yn blant i Dduw.

'Ac mi a roddaf allu i'm dau dyst, a hwy a brophwydant fil a deucant a thriugain o ddyddiau, wedi ymwisgo â sach-lian.' Dat. 11. 3. Gelwir y saint yn gyffredinol yn dystion dros Dduw yn y byd, er fod yr enw hwn yn *neillduol* yn perthyn i'r apostolion a gweinidogion y gair; maent yn tystiolaethu yn athrawiaethol, ac yn fucheddol, yn ol y gair, am Dduw, am Grist, am yr efengyl, a holl ffyrdd sanctaidd Duw, ac yn erbyn pechod, a phob peth sydd yn perthyn i deyrnas y diafol yn y byd, sef holl gyfeillionadau a gair grefyddau y byd. 'Fy nhystion i ydych chwli, medd yr Arglwydd.' Esa. 43. 10. a 44. 8. Act. 5. 32. a 10. 43. Rhuf. 3. 21. Y mae Joseph yn dyst o burdeb Duw; y mae y tri llanc a Daniel yn dystion fod Duw yn haeddu ei addoli, ac ymddiried ynddo, yn wyneb y peryglon mwyaif.

Ond y ddau dyst uchod ydynt arwydd-lun o gyflwr gwael a chystuddiedig yr eglwys dros yspaid neillduol a therfynedig gan Dduw; ei ffyddlondeb a'i dyoddefiadau yn yr yspaid hwn; ei hadferiad a'i hadgyfodiad gogoneddus yn y diwedd, wedi ei dyoddefiadau yn ei haelodau, yn niwedd yr amser athrist hwn. Y maent yn ddau dyst, sef tystion digonol—y rhif dau, hwyrach, yn cyfeirio at Moses ac Aaron, tystion Duw wrth Pharaoh yn yr Aipht; ac at Elias ac Eliseus, tystion ffyddlon Duw yn erbyn llygredigaethau gwlad Israel; Josuah a Zerobabel wedi hyn. Yn mhob oes llygredig mae gan Dduw rifedi digonol o dystion ffyddlon drosto. Yr oedd ganddo y Waldensiaid a'r Albigeniaid yn y dyddiau mwyaif tywyll a llygredig ar Gristionogrwydd yn Ewrop dan Babyddiaeth. 'Gwedi ymwisgo â sach-lian,' yn debyg i'r hen brophwydi gynt, yn arwydd o amharch, cystudd, a galar. 'Y rhai hyn yw y ddwy olew-wydden, a'r ddau ganwyllbren sydd yn sefyll ger bron Duw y ddaear.' Dat. 11. 4. Maent yn llawn o olew a goleuni yr Ysbyrd Glân; yn doeth ac yn ddeallus yn mhethau Duw, ac yn cael cyfraniadau helaeth oddi uchod, yn derbyn o gyflawnder Crist, a gras am ras. Y maent

hefyd fel canwyllbreni yn dal y goleuni dwyfol allan, er liesad i eraill. Tebygol hefyd fod eu galw yn ddau ganwyllbren, yn arwyddo, mai nid hwy beronau neillduol fyddent, ond nifer o eglwys iachus yn y ffydd, ag Ysbyrd Duw, a gwir addoliad Duw yn eu plith. 'Y saith ganwyllbren, saith eglwys ydynt;' felly yma, 'y ddau ganwyllbren,' dwy eglwys ydynt: hwyrach, eglwys Groeg yn tystiolaethu yn erbyn Mahometaniaeth; ac eglwys pur, union-gred, yn Ewrop, yn tystio yn erbyn Pabyddiaeth, a'i lluoedd o gyfeillionadau a choel-ddefodau gwag. Cyfeiria y geiriau, diammeu, at Zech. 4. 2, 3, 14. 'Y ddwy gainc olew-wydden, (neu, *meibion yr olew*) sydd yn sefyll ger bron Arglwydd yr holl ddaear; i'w addoli yn wirioneddol, ac i dystio drosto. Yr olew nefol hwn yw eu cynnalieith, eu dyddanwch, ac sydd yn peri eu defnyddioldeb. *Meibion yr olew (Hebraeg)* ydynt, a thwy hyn, rhagorant ar bawb eraill. Y ddwy bibel ar sydd yn dwyn yr olew oddiwrth y ddau bincyn i'r canwyllbren, ydyw pregethiad a darllenad yr ysgrythiara. Barna Mr Faber, mai yr un yw y 'ddau dyst' a'r 'pedwar henuriaid ar hugain—deuddeg porth—' a deuddeg sylfaen y Jerusalem newydd,' mewn ystyr cyfrinol, a'u bod yn arwyddo y wir eglwys cyn Crist, ac wedi Crist, yn un corph mawr, cyflawn, er yn gyfansoddedig o ddwy ran gyfansawdd. Un genau sydd i'r ddau dyst, nid ydynt yn tystiolaethu yn mhob oes ond yr un gwirionedd mawr, sef lechydwriaeth trwy Grist yn unig. Gwel *Dissert. on the Prophecies, vol. ii.* 'Y mae tân yn myned allan o'u genau hwy i ddyfetha eu gelynyddion;' yn cyfeirio, tebygol, at Num. 16. 35. 2 Bren. 1. 10. Jer. 5. 14. ac yn arwyddo y byddai barnedigaethau tanlyd Duw ar eu gelynyddion, o herwydd eu dystyrwech o honnynt, a'u creulondeb tu ag atynt. Y mae ganddynt hwy y cyffelyb awdurdod ag ydoedd gan Moses ac Elias, gweision godidocaf Duw yn yr hen oesoedd, i gau y nofoedd, a throi y dyfroedd yn waed, ac i dario y ddaear â phob pla mor fynyched ag y byddont yn mynu. Exod. 7. 20, 21. 1 Bren. 17. 1. Nid oes dim gwlaw gwir athrawiaeth ffurwthlawn, a chysuron dwyfol, yn disgyn yn eu dyddiau ar y ddaear, ond plâu tanlyd ac ofnadwy.

'A phan ddarfyddo iddynt orphen (neu *τελειωσι, pan y byddont yn synu at ddiwedd*) eu tystiolaeth, y bwystfil, yr hwn sydd yn dyfod allan o'r pwll di-waelod, a ryfela â hwynt, ac a'u lladd hwynt.' Dat. 11. 7. Dengys y geiriau yn amlwg fod y bwystfil a'r tystion yn cyd-oes. Yr oedd y ddau dyst yn 'poeni y rhai oedd yn trigo ar y ddaear,' sef y bwystfil a'i ganlynywyr; am hyn, yr oedd y gorfoedd mwyaif yn eu plith, am, gwedi hir ryfel, eu gorchfygu a'u lladd hwynt. Os gellir adnabod y bwystfil, a nodi ei amser ef, gellir hefyd adnabod y rhai sydd yn ei boeni ef a'i ganlynywyr, a gwybod, gyda sicrwydd, amser y tystion. Gwedi eu lladd, a'u cyrph ddyoddef amharch am dridiau a hanner yn heolydd y ddinas fawr, sef yn ngwledydd Pabyddiaeth, bydd iddynt adgyfodiad a dyrchafiad hynod, trwy nerthol weithrediad Ysbyrd Duw, a bydd braw mawr ar y rhai a welant hyn. O'r ielder mwyaif dyrchafa Duw ei achos i fynu yn ogoneddus yn y byd; caiff y tystion eu bywhau yn eu holnywyr yn yr un achos, ac yn meddiannu yr un ysbryd â hwynt. Yr amser y maent i brophwydo, ydyw 1260 o ddyddiau, sef cynnifer a hyny o flynyddoedd, yn cyfrif diwrnod am flynyddyn. Llauer o amrywiaeth meddylliau sydd gwedi bod am gychwyniad yr yspaid rhyfedd hwn o amser ar achos Duw yn y byd: barna y rhan fwyaf ef o'r un hfd a'r 'ddau fis a deugain y satira y cenedloedd y ddinas sanctaidd,' (adn. 2.) yr 'amser, amseroedd, a hanner amser,' maethiad y wraig yn y difaethwch, (pen. 12. 14.); a 'dau fis a deugain y bwystfil.' Pen. 13. 5. Tebygol i mi, gan fod y bwystfil heb ei ddyfetha, fod yr amser

heb' ddarfod, ond ei fod ef etto i ddyfod; sef amser y lladdfa ddiweddar, a'r aigyfodiad ar ol hyny; ond yr ydwyf yn gryf o'r meddwl ei fod yn prysuro, ac yn agosáu at derfyniad. Sobrwydd am pharech addas i Dduw, yw dywedyd ond ychydig am bethau sydd etto i'w cyflawni; hawdd cynnwys dychymygiion ansicr a siomedigol gyda hoffler mawr, fel y gwnaeth llawer o'n blaen. Mae goleuni wedi ei roddi ar y prophwydoliaethau yn gyffredinol, sydd ddigonol i gyfarwyddo yr eglwys yn nghylch pob dyledswydd, ac i'w chysuro dan bob trallod. Y mae yr amser yn agos pan y dehonglir y cwbl yn gyflawn. Edr. ADGYFODIAD, ANGHRIST, BWYSTFIL, EGLWYS, MIL, RHIFEDI. Gwel Bagob Newton, Vitringa, Lowman, Dr Bryce Johnston, Faber, &c.

TYSTIOLAETH—AU, (tyst) *Llad. TESTIMONIUM*; *Saes. TESTIMONY*: arwriad tyst, neu y peth y tystiolaethir am dano. 1 Ioan 5. 9. Actau 14. 3.—Gelwir y llechau yr ysgrifenydd y gyfraith arnynt, 'Dwy lech y dystiolaeth,' am eu bod yn brawf o berthynas gyfammodol rhwng Duw ac Israel, ac yn mynegi yn eglur beth oedd Duw yn ei ofyn oddi wrthynt. Exod. 25. 16, 21. a 31. 18.—Gelwir holl air Duw, ei dystiolaethau, am ei fod ynddo yn tystiolaethu, yn y modd mwyaf difrifol, beth sydd i ni i'w gredu, i'w ddysgwyl, a'i wneuthur. Ps. 19. 7.—Tystiolaeth ydyw y gyfraith yn neillduol, am fod Duw ynddi yn tystiolaethu beth yw ei ewylls ef, a'n dyledswydd minnau. 2 Bren. 11. 12. Felly gelwir yr efengyl hefyd. 2 Tim. 1. 8. 1 Cor. 1. 6. a 2. 1. Edrych FFYDD, PROPHYDOLIAETH, TYST.

Tystiolaethu yw, 1. Ddagan yn sobr ac yn ddifrifol un peth o flaen barnwr. Actau 20. 24. a 26. 5.—2. Cyhoeddi peth gyda hyffra disgil, diosn, ac yn gadarn. Ioan 3. 11. a 5. 32. 1 Tim. 6. 13.—3. Gosod mater yn ddifrifol at ystyriaeth a chydwybodau dynion. Ps. 50. 7. Neh. 13. 15.

'Na ddwg gam dystiolaeth yn erbyn dy gymydog,' Nawfed gorchymyn. Mae y gorchymyn hwn yn peri pob peth yn eim hymadreddion, wrth, ac am ein cymydog, a fyddo yn gytn, ac yn tarddu oddiwrth berffaith gariad, ac yn gwahardd pob peth croes i hyny, sef a fyddo yn tueddu i niweidio enw da ein cymydog. Diar. 12. 17. a 19. 5. Cariad perffaith yn cael ei ddangos mewn geiriau, yw y cyflawniad o hono. Edr. ABSEN, ANUDON, CELWYDD, ENLLIB, HUSTING, GAU, TAFOD.

TYWALLT—U, (tyw-gwall) gwallaw, dywallaw, heiliaw, arllwys, dyneu, bwrw allan yn flwch.—1. Rhoddi yn helaeth, yn rasol, ac yn ddiarbed; felly y mae Duw yn tywallt yr Ysbyrd Glân, sef yn ei roddi yn helaeth. Diar. 1. 23. Esa. 32. 15. Joel 2. 28. Edr. YSBRYD.—Yn tywallt ei gariad yn nghalonau ei bobl trwy yr Ysbyrd. Rhuf. 5. 5.—2. Barn gyflawn, er mor ofnadwy: felly y mae Duw yn tywallt lliid. Ezec. 7. 8. Ps. 69. 24. a 79. 6. Esa. 42. 25. Jer. 42. 18.

'Tywallt y galon ger bron Duw,' a arwydda gweddio yn rhydd, yn rhwydd, gan hysbysu i Dduw yn ddiatalfaf ein hochoston a'n herfyniadau. Galar. 2. 19. Ps. 62. 8.—'Tywallt gwaed,' a arwydda llofruddiaeth, Gen. 9. 6.—marw fel aberth yn iawn am bechod, fel y gwnaeth Crist. Mat. 26. 28.

TYWEL, (tyw) *Efr. TOUVAILLE*; *Saes. TOWEL*: cedaflen, llaw-llan, llian ymsychu.

TYWOD—YDD, (tyw) tywyn, traeth, tywod, tyfod. —Y mae tywod yn ddefnyddiol mewn cymrwed, neu *forter*, i adeiladu; ac hefyd i wneuthur gwydr. Edr. GWYDR. Y mae tri math o dywod, sef tywod y môr, tywod afonydd, a thywod pyllau. Y ddau fath ddiweddar ydyw y rhai goreu i'w cymysgu mewn *morter*. Tywod Puzzuolo yw y goreu yn y byd, medd

De Lorme. Defnyddir tywod gan y toddwyr mewn, i wneuthur ceylluniau, ac y mae yn wrtaith rhngorol i fath o dir cleielyd.

Fel y mae gronynnau y tywod yn aneirif, arferir ef i osod allan luoedd dirifedi. Gen. 22. 17. a 32. 12.—Mae y tywod yn drwm hefyd, am hyny dywed Job fod ei offd yn drymach na thywod y môr. Job 6. 3.—Mae digofaint y ffol, medd Solomon, yn drymach na'r ceryg, na'r tywod; (Diar 27. 3.) sef yn fwy anoddefol, am ei fod heb achos, mesur, na theryn.

Cyffelybir gau grefydd, a gau obaith am ddedwyddwch, i dŷ wedi ei adeiladu ar y tywod, yr hwn sydd yn dwyllodrus, ac yn siomedig. Mat. 7. 26. Tywod yw pob peth a ddichon pechadur ymddiried ynddo am iechydwrtaeth, ond Crist yn ei Berson a'i waith.

Er bod yn hawdd golchi y tywod ymaith, etto gosododd yr Arglydd y tywod yn derfyn i'r môr, trwy ddeddf dragywyddol, fel nad elo dros hwnaw. Jer. 5. 22. Edr. MOR.

TYWYDD, (tyw) hin. Mat. 16. 2.

Am y *tywydd* goreu tewi. Diar.

TYWYLL—U—WCH, (ty-gwyll) *Llad. TENEBRA*: diffyg goleuni, tywyllwg, tywyllni, caddug, anegllur, anamlwg, gwyll.—1. Diffyg goleuni naturiol. Gen. 15. 17. Mat. 27. 45.—2. Gorddu, diuawg. Job 22. 13. Mic. 3. 6.—3. Annedwyddwch, gofid, a diffyg goleuni hawddfyd. Ps. 35. 6. Job 12. 25. a 18. 6. Preg. 2. 14. Diar. 4. 10. Esa. 5. 30.—4. Anwybodaeth, anghrediniaeth, a chyfeiliornadun, diffyg goleuni ysbyrdol, dadguddiad dwyfol, a goleu Ysbyrd Duw yn yr enaid. Job 37. 19. Ps. 74. 20. a 82. 5. Diar. 2. 13. Esa. 29. 18. Ioan 3. 10. Gelwir pechod, yn neillduol cyflwr o bechod, a rhoio dan ei lywodraeth ef, yn dywyllwch; nid ydyw dyn yn adnabod dim yn iawn, nac yn ei ganfod fel y mae; nid ydyw yn mwynhau dim gwir gysur, ac nis gwyr i ba le y mae yn myned. Actau 26. 18. 1 Petr 2. 9. Col. 1. 13. Ioan 1. 5. Eph. 5. 8.—5. Dirgeledig ac anamlwg. Ezec. 8. 12. 1 Cor. 4. 5. Mat. 10. 27. O herwydd hyn y gelwir y bedd yn dywyllwch, lle y mae y goleuni mor anefnyddiol a'r tywyllwch. Job 10. 22. Psalm 88. 12.—6. Anghof, dirmyg, a dystyrwch. Preg. 6. 4.—7. Uffern a elwir i tywyllwch eithaf, dair gwaith. Mat. 8. 12. a 23. 13. a 25. 30. *Εἰς τὸ σκοτεινὸν τῶν ἄνευρον*, y *tywyllwch* y *tu allan*, sef y tu allan i'r wledd, neu y tu allan i'r deyrnas. Yn ystafell y wledd y mae goleuni llawer o lampau; yr hwn a fwrir allan oddi yno, ac o'r tŷ, sydd yn y tywyllwch, a pho bellaf y symudir ef, tywyllaf i gyd a fydd hi arno. Gosodir y nefoedd allan dan yr arwydd-lun o wledd: byddent yn gwledda gynt yn y nos; yn ganlynol, byddaf y tŷ, yn enwedig ystafell y wledd, wedi ei goleuo yn llewyrchus â llusernau hardd a dysglær; oddi allan y mae y tywyllwch, a phob anghysur. Yn cyfateb i hyn, bydd y nefoedd yn oleu, ac yn llawn o ddanteithion, a phob dedwyddwch; y *tu allan* ni bydd dim ond tywyllwch, a phob trueni yn y graddau mwyaf: a thyna y fath le ydyw uffern. Y gair 'bwrw allan,' sydd berthynol i blant y deyrnas, yr Iuddewon, a phawb yn yr eglwys yma yn y byd trwy broffes, heb wir grefydd ganddynt; bwrir hwynt allan yn y diwedd, a'r tywyllwch eithaf fydd eu rhan annedwydd.

'Gwnaf dywyllwch yn oleuni o'u blaen hwynt, a'r pethau celfion yn uniawn.' Esa. 42. 16. Sef y pethau oedd yn ymddangos yn dywyll ac yn geimion. Nid yw pethau Duw yn dywyll ac yn geimion, ond y maent yn ymddangos felly i ddyw wrth natur, ac o herwydd hyny, yn cam-farnu am bob peth. Y geiriau ydynt brophwydoliaeth am bregethiad yr efengyl, a'i llywyddiant yn mhliht y cenedloedd deillion. Yr cedd ffordd a threfn yr iechydwrtaeth, a holl lwybrau Duw yn anadnabyddus iddynt, ond y mae yr Arglydd yn

andaw eu hysbysu iddynt, a'u harwain yn gadwedigol ar hyd-ddynt. Yr oedd pregethu Crist wedi ei groes-hoellio fel Duw i'w addoli, ac fel Achubwr i greu ynddo, 'I'r Iuddeon yn dramgywydd, ac i'r Groegwyr yn ffolineb'—sef yn geimlon iawn; 'ond iddynt hwy y rhai a alwyd, Iuddeon a Groegwyr, yn Grist gallu Duw, a doethineb Duw'—sef unigdeb perffaith a gogoneddus. Nid yn y *pethau* y mae y cyfnewidiad, ond yn eu *hamgyffred* hwy o'r pethau; yn eu meddwl tywyll hwy y mae y cyfnewidiad, i'w adnabod yn gywir ac yn uniawn. Hefyd, holl bethau ceimion yn rhagluniaethol, a ymdengys yn y diwedd oll yn uniawn; yr oedd yr holl ddygwyddiadau yn mywyd Joseph unwaith yn geimion, yn ngolwg Joseph, a'i dad Jacob; ond gwelant hwynt oll yn y diwedd yn uniawn, ac yn ateb dybenion Duw tu ag atynt yn rhagorol. Arweiniodd Duw y bobl o'r Aipht i Ganaan *oddi amgylch*; etto, tywysodd hwynt ar hyd ffordd uniawn i ddinas gyfanneddol (Ps. 107. 7.) yn niwedd y daith, yr oedd yr holl bethau ceimion yn uniawn, ac yn gyflawn o ddoethineb, i ateb y dybenion goreu. Da i ni, a gweddus i Dduw, i ni greu eu bod yn uniawn, pan nad allwn eu canfod felly: nis dichon Duw drefnu dim ond yn uniawn ac yn ei le.

'Wrth oleuni yr hwn y rhodiwn trwy dywyllwch,' Job 20. 3. Y mae cyfeiriad yn y geiriau, medd Mr Scott, i'r lampau yn crogi oddiwrth nen-fwd ystafelloedd gwleda yr Arabiaid cyfoethog. Nid ydyw tai yr Arabiaid, medd Mr Millet, byth heb oleuni ynddynt yn y nos. Os hyn oedd yr hen arferiad, nid yn unig yn yr Aipht, ond hefyd yn y gwledydd cymydogoethol, Judea ac Arabia, eglurha yn neillduol yr ysgrythyrau canlynol: 2 Sam. 21. 17. Job 18. 6. a 21. 17. Ps. 18. 28. a 132. 17. Jer. 25. 10, *et al.* Gwel Harmer's *Observations*.

'Ni ddiffydd ei chanwyll (neu lamp) ar hyd y nos,' Diar. 31. 18. Y cyfryw ydoedd ei diwydrwydd, fel yr ydoedd yn estyn y nos at y dydd i weithio.—Y mae darluniau cyffelyh o wraig ddiwyd i'w gael yn Virgil. *Aen.* 8. *lin.* 407, &c.

—Prima quies medio jam noctis abactae
Curriculo expulserat somnum: cum femina primum
Cui tolerare colo vitam, tenuisque Minerva
Impositum cinerem & sospitos suscitata ignes,
Noctem addens operi, famulaeque ad lumina longo
Necertem penso.—

TYWYN—U, (tyw) taeniad, traeth, paladr goleuni; llewyrchu, dysgleirio.—'A thwynded ei wyneb arnom;' sef ymdangosod yn ddyglaer, yn heddychol, ac yn siroli. Ps. 67. 1. Edr. LLEWYRCH.—'A'r gwir oleuni sydd yr awrhon yn tywynu;' sef yr athrawiaeth wirioneddol am Grist, Goleuni y byd, Haul cyf-iawnder. 1 Ioan 2. 8.

A gwin llawena calon dyn
Ag olew *tywyn* wyneb.
E. Prye, (Ps. 104. 15.)

TYWYS—O, (ty-gwys) blaenori, arwain, hebrwng, cyfarwyddo.—Tywys a arwydda, yn iaith yr Ysgrhythyr, i. Cyfarwyddo. Ps. 31. 3.—2. Arwain. Exod. 15. 13. Ps. 77. 20. Esa. 49. 10.—3. Cynnorthwyo. Ps. 106. 9. a 136. 16.—4. Llywio, llywodraethu, sef arwain a chyfarwyddo yn awdurdodol. Ps.

139. 10. Felly y tywysodd Duw ei bobl gynt trwy yr anialwch yn ffyddlawn, yn dirion, yn gadarn, yn ddi-feth, ac yn ddoeth; felly y tywysa ei bobl etto a'i air, ei Ysbyrd, a'i ragluniaethau. Esa. 63. 12. Ps. 43. 3. Edr. ARWAIN, CYFARWYDDO, CWMWL.

Y mae 'daioni Duw yn tywys i deifwrch;' sef yn ei natur yn tueddol i hyny, ac a gaiff yr effaith hwnw ar baw a gaffo iawn olwg arno, ac iawn ystyriaeth o hono. Rhuf. 2. 4.

Y mae yr Ysbyrd Glân yn 'tywys (dysgyblion Crist) i bob gwrlionedd.' Ioan 16. 13. a 14. 26.—1. Mae angen *pob* gwrlionedd arnynt hwy; nid oes un gwrlionedd yn afreidiol iddynt.—2. Maent yn anhyddyag yn *mhob* gwrlionedd, ac nis dichon iddynt byth eu hiawn adnabod heb yr Arweinydd hwn.—3. Trwy eu tywys hwy i'r gwrlionedd, y mae yr Ysbyrd Glân yn dyddanu ac yn sancteiddio ei bobl. Sail eu dyddanwch ydyw gwrlionedd y gair, a'r hyn sydd gynnwysedig ynddo. Ac y mae y fath gyflawnder yn y gwrlionedd, fel y mae yn gwbl addas, ac yn cyfateb i bob achos a chyflwr.—Mae yr Ysbyrd Glân yn eu tywys, 1. Trwy eu goleuo i ddeall y gwrlionedd yn ei natur—ei gysondeb—ei ddyben—a'i briodol ddefnyddioldeb, a gogoniant Duw ynddo a thrwyddo.—2. Trwy ogwyddo eu hewyllys i'w dderbyn gyda phardrwydd meddwl, a llawenydd calon.—3. Ei ddefnyddio, sef *pob* gwrlionedd, i'r dyben y mae Duw wedi ei roddi, sef i fyw trwy ffydd ar y gwrlionedd, ac yn ol y gwrlionedd.

TYWYSEN. Edr. TWYSEN.

TYWYSOG—ION, (tywys) blaenor, blaenor llu, penaeth, pendefig, penciwadaw, unben, pencun, penaig, penrhaith, pencenedl.—Penaethiaid mintoedd, a elwir tywysogion y byddinoedd hyny, i'w cyfarwyddo a'u llywodraethu. 1 Cron. 12. 27.—Gelwir yr Arglwydd Iesu, 'Tywysog llu yr Arglwydd—Tywysog tangnefedd—Tywysog y bywyd—Tywysog y tywysogion—Tywysog ein hiechydwriaeth—Tywysog breninoedd y ddaear.' Jos. 5. 14. Esa. 9. 6. Dan. 8. 25. Actau 3. 15. a 5. 31. Heb. 2. 10. Dat. 1. 5. Mae yn dywysog ar ei bobl trwy drefn a gosodiad dwyfol; mae yn eu harwain, eu hamddifyn, ac yn eu llywodraethu yn ddoeth, yn gadarn, yn dirion, ac yn awdurdodol. Efe yw Awdwr Iechydwrriaeth, ac a effeithiodd dangnefedd rhwng Duw a dynion, ac a arwain ei bobl i dangnefedd.

'Tywysogion deillion,' yw gau-athrawon a chyfeill-iornwyr: dall ydynt hwy, a deillion yw eu canlynwyr truenus. Syrthia y ddau i ffos dinystr a choiledig-aeth dragwyddol, oni ragflaena gras Duw hwynt trwy eu goleuo am y gwrlionedd. Geilw yr Arglwydd Iesu yr ysgrifenyddion a'r Phariseaid wrth yr enw hwn. Mat. 23. 16. Yr oeddynt, trwy eu gau-athrawiaethau, a'u bucheddau aflan, yn twyllo y bobl ddeillion, ac yn eu cadw yn eu dallineb.

TYWYSOGES Y TALBITHIAU, y gelwir Jerusalem gan Jeremiah. Galar. 1. 1. Felly yr ydoedd gyd âg enwogrydd mawr yn nheyrnasiad Dafydd, 2 Sam. 8. 1—14. a 10. 6—19.—Solomon, 1 Bren. 4. 21, 25—Jehosaphat, 2 Cron. 17. 10, 11.—ac Uzziab, 2 Cron. 26, 6, 7, 8.

TH.

THADDEUS, Gr. Θεοδωτος [*moliannydd*] yr un a Lebbeus. Mat. 10. 3. Marc 3. 18. Edr. JUDAS.

THEBEZ Heb. תְּבַי [*lian main*] dinas yn rhandir Ephraim, nid pell o Sichem, wrth warchae ar ba un y lladdwyd Abimelech mab Gedeon. Barn. 9. 50.

THEOPHILUS, Gr. Θεοφιλος [*cyfaiil Duw*] enw Cristion ardderchog, i'r hwn y cyflwynodd Luc ei Efyngyl, a Hanes yr Apostolion. Luc 1. 3. Actau 1. 1. Mae yn dra thebygol ei fod yn wr o fonedd ac awdurdod, gan fod yr Efyngylwr yn ei gyfarch wrth yr enw *καριστε Θεοφιλε, ardderchocaf Theophilus, enw a*

I-riodolir i rai mewn swydd ac awdurdod. Actau 23. 26. a 24. 3. a 26. 5. yn Groeg.

THESSALONICA—**IAID**, prif ddinas Macedonia, a phorthladd cyfeus. Gelwid hi gynt Halis a Therae; ond Phylip, tad Alexander Fawr, a'i cyfenwodd Thessalonica, yn goffadwriaeth am ei fuddugoliaeth ar y Thessaliaid. Yn nghylch y flwyddyn A. M. 3897, y Rhufeiniaid a'i goresgynasant. Gwedi hyny, bu yn meddiant y Saraceniaid, ymerawdwr y Groegiaid, y Venetiaid, a'r Tyrciaid, olynol. Yn nghylch A. D. 50, planwyd eglwys yno gan Paul, Silas, a Timotheus. Yr Iuddewon a gyffroisat erlidigaeth, fel y gorfu ar Paul a Silas ffoi ymaith oddi yno, gwedi pergethu yno i'r Iuddewon dri neu bedwar Sabbath. Oddiwrth yr hanes yn Actau 17. 1—10. gallai y darlennydd farnu na bu Paul ond ychydig amser yn Thessalonica. Dywedir yno, 'iddo fynyed i'r synagog, ac ymresymu a'r Iuddewon dros dri Sabbath allan o'r ysgrythrau.' Ond oddiwrth y geiriau yn 1 The. 2. 9, 10. gellid ensglu yn ddilys ei fod yno yn llawer hwy na hyny. 'Canys cof yw genych, frodyr, ein llafur a'n lludded ni; canys gan weithio nos a dydd, fel na phwysem ar neb o honoch, ni a bregethasom i chwi efengyl Duw. Tystion ydych chiwi, a Duw hefyd, mor sanctaidd, ac mor gyfiawn; a diargyhoedd, yr ymddygasom yn eich mysg chiwi, y rhai ydych yn credu.' Tebygol iddo ef wneuthur yn Thessalonica, yn ol ei arfer mewn lleoedd eraill (Gwel Actau 13. 46. a 18. 6—11. a 19. 9, 10.) gwedi pergethu yr efengyl yn gyntaf i'r Iuddewon, ac ar eu gwrthodiad hwy o honi, iddo droi gwedi hyny at y Cenedloedd. Y mae yn eglur i lawer o'r Cenedloedd yno droi 'at Dduw oddiwrth eilunod.' 1 The. 1. 9. Tra bu yn pergethu yn y synagog dri Sabbath, 'credodd o'r Groegwyr crefyddol liaws mawr, ac o'r gwragedd penaf nid ychydig;' (Actau 17. 4.) ond tebygol mai gwedi hyny y bu ei weinidogaeth yn llwyddiannus yn mhllith yr eilun-addolwyr Groegiaid. Gwel Dr Paley's *Horæ Paulinae*.

Yr Iuddewon a barhausant i erlid y Cristionogion; ac ysgrifennodd Paul lythyr rhagorol atynt i'w cysuro; nid o Athen, fel yn yr ol-ysgrifien wrth yr epistol, ond o Corinth; canys nid oedd Silas a Timotheus gyd âg ef yn Athen. 1 The. 1. 1. Ysgrifennodd ef, tebygol, oddeutu diwedd A. D. 51. Y mae yn dangos ynddo lawer o anwyledb tu ag at yr eglwys yno, ac yn ei chysuro dan ei gorthymnderau a'i herlididgethau; ac yn rhoddi i'r Cristionogion lawer o anogethau a gocheliadau mewn perthynas i burdeb ymarweddiad, ac uffud-dod i'w blaenoriaid.

Tebygol iddo ysgrifenu ei all epistol at yr eglwys yn Thessalonica, yn fuan ar ol y cyntaf, ac o'r un lle, sef Corinth, sef yn nghylch A. D. 52. Yr achos o'i ysgrifenu oedd, fod gau-athrawon gwedi eu cynhyrfu, trwy broffesu fod yr Ysbryd ganddynt, trwy gau adroddiad o eiriau yr apostol, a thrwy ffugio llythyr fel gwedi ei ysgrifenu ganddo, fod dydd y farn yn agos. Camdeall geiriau yr apostolion ydyw meddwl eu bod hwy o'r farn hōno, fel yr haera Grotius a Locke; a chyfeillionad niweiddiol ydyw; ac sydd yn effeithio ar eu hysbrydoliaeth anfafeidig yn mhethau Duw. Dengys yr apostol yma yn amlwg, eu bod yn gwybod yn amgenach, ac na ddoi y dydd hwnw nes yr ymddangosai Anghrist yn nghyntaf. Pen. li.

Wrth ddyfodiad yr Arglwydd, y mae i ni ddeall amryw bethau, heblaw ei ddyfodiad i farnu y byd; megys ei ddyfodiad i ddial ar yr Iuddewon gwrthnysig, yn ninystr Jerusalem, a dymchweliad eu holl sefydliad gwladol ac eglwysig;—i osod i fynu ei deyrnas ysbrydol yn mhllith holl genedloedd y ddaear;—i ddiystrywio y dyn pechod; (2 The. 2. 8.)—i'w gwaredu oddiwrth eu gorthymnderau presennol trwy farwolath. 1 Cor. 1. 8. Phil. 1. 6. 1 The. 3. 13. Yr oedd dilynstr Jerusalem a'r sefydliad Iuddewaidd, yn neillduol yn eu golwg,

ac yn cael ei osod allan mewn geiriau ag oeddynt yn ddarluniad addas o'r farn, am fod y naill yn rhyw arddangosiad bychan o'r llall. Gelwir yn 'ddyfodiad yr Arglwydd,' unrhyw amlygiad hynod o'r gallu dwyfol, pa un fyddo ai er dilynstr, neu er lechydwriaeth cenedloedd. Y mae y ddau epistol o awdurdod dwyfol, ac yn ganlynol, yn rhagorol, ac er adeiladaeth yr eglwys hyd ddiwedd amser.

Ysgrifennodd ar yr holl epistol cyntaf, yr Esgob Jewel, Dr J. Sclater, Robert Rollock, William Bradshaw, H. Zancheus, Coccejus, &c.

Dywedir fod Thessalonica, neu Salonki, fel y gelwir hi yn awr, yn lle o fasnach go fawr yn bresennol; a bod ynddi 48 o demlau Mahometanaidd; 40 o synagogau Iuddewaidd; a 30 o eglwys Cristionogaidd, yn perthyn i eglwys Groeg, a bod ynddi oddeutu can mil o drigolion. Mr Stuart's *Ruin of Athens*.

THEUDAS, Θεudas [rhodd Duw] un a 'gyfododd i fynu, gan ddywedyd ei fod ef yn rhyw un;' wrth yr hwn y glynodd yn nghylch pedwar cant o wyr; lladdwyd ef, a gwasgarwyd ei ganlynwyr. Actau 5. 36. Barna yr Arch-egob Usher, mai yr ydoedd a Judas mab Ezechias, yr hwn oedd yn flaenor ar fintal o yspeilwyr, y rhai a ddyfethwyd gan Herod. Y Judas hwn a wrthryfelodd ar farwolaeth Herod, fel y coffeir gan Josephus. Gwel Josephus, *Antiq. lib. xvii. c. 12. Universal History, vol. x.*

THOMAS, neu **DIDYMUS**, Heb. תומ (thom) *esell*; Gr. Διδυμος (*didymos*) *esell*. Un o'r deuddeg apostol. Ddiammeu mai pridor o Galilea oedd, fel y lleill o'r apostolion; ond nid oes dim hysbysrwydd am le ei enediggaeth, nac am amgylchiadau ei alwad i fod yn ddysgybil. Galwyd ef i'r apostolaeth, gyd â'r apostolion eraill, yn y flwyddyn A. D. 31, a pharhaodd i ddilyn Crist, ac yn ei gymdeithas neillduol, holl amser ei weinidogaeth gyhoeddus, hyd ei farwolaeth.—Gwedi ei alwad i fod yn apostol, nid oes dim crybwylliad am dano cyn marwolaeth Lazarus, pan yr annogodd ei gyd-frodyr i fynyed gyd â'r Iesu i Judea, i farw gyd âg ef. 'Awn ninnau hefyd, fel y byddom farw gyd âg ef; sef gyd â'r Iesu. Ioan 11. 16. Iait h gwir gariad, a gradd o ffydd; ond yn gymysgedig âg anwybodaeth o allu yr Arglwydd i achub, ac o'u gwendid hwythau, a thwyll eu calonau, i wrthsefyll y fath brofidedigaeth, a marw dros yr Iesu. Wrth y swper diweddfaf, gofynodd i'r Iesu, I ba le yr ydoedd yn myned? 'Ni wyddom ni i ba le yr wyt ti yn myned; a pha fodd y gallwn wybod y ffordd?' Medd yr Iesu, 'Myfi yw y ffordd;' &c. Ioan 14. 5, 6. Gwedi adgyfodiad yr Iesu, yr ydoedd yn absennol pan yr ymddangosodd yr Iesu i'r deg; a dangosodd anghrediniaeth go fawr i'w tystiolaeth hwynt am dano; ond ymstyngodd yr Iesu yn dirion, yn ei ymddangosiad drachefu iddynt, ac a orchfygodd ei anghrediniaeth, nes gorfu arno waeddi allan, 'Fy Arglwydd, a'm Duw!' Dywedodd yr Iesu wrtho, y buasai yn fwy anrhydeddus iddo ef gredu heb y cyfryw amlygiad teimladol ag a roddodd efe iddo Ioan 20. 19—29. Ychydig ddyddiau gwedi hyny, gwelodd yr Arglwydd drachefu wrth Fôr Galilea. Ioan 21. 1, 2, &c. Gwedi arnos amryw flynyddoedd yn Jerusalem, dywedir iddo fynyed i bregethu yr efengyl i'r Parthiaid, y Mediaid, yr Hycraniaid, y Bactrianiaid, ac yn y diwedd ei ferthyrn yn Mellapour, yn yr India Ddwyrainol; i.e. dywed rhai iddo bregethu yn China. Cafodd y Portuguese Gristionogion a elwid yn ol ei enw yn nghylch tri chan mlynedd a seithau heibio yn India; ond tebygol eu galw wrth yr enw hwn oddiwrth ryw St Thomas arall, ac nid yr apostol Thomas. Ond nid wyl yn cael dim ond dychymygon, a thraddodiadau ansicr am dano, ei lafur, a'i ddiwedd: er fod cytundeb cyffredinol iddo bregethu yr efengyl yn Parthia, yr hon ydoedd yn ymerodraeth helaeth yr amser hwnw.

THRON—AU, *Gr. Σπovός; Llad. THRONUS; Saes. THRON.*—Cansys trwyddo ef y crewyd pob dim a'r sydd yn y nefoedd, ac sydd ar y ddaear, yn welledig, ac yn anweledig, pa un bynag ai thronau,' &c. Col. 1. 16. Y mae y gair Groeg yn y rhif unigol yn cael ei gyfeithu *gorsedd-faine*, yn Mat. 19. 28. Luc 1. 32. Actau 7. 49. Dat. 1. 4. a 2. 13.—yn y rhif lliosog, *actedd-fâu*, *gorsedd-feydd*, Luc 1. 52. a 22. 30. Arwydda yr enwau yn Col. 1. 16. 'thronau, arglwyddiaethau, tywysogaethau, a meddiannau,' pob creadur ág awdurdod ganddo, pa un bynag ai yn mhlith dynion neu angelion. Y rhai hyn oll a grewyd gan Fab Duw, ac erddo; gan hyny, y mae, o ran ei hanfod a'i awdurdod, yn anfeidrol uwchlaw iddynt. Efe a'u creodd fel creaduriaid, ac a roddodd iddynt eu sefyllfa a'u hawdurdod; ac erddo ef, sef dano ef, er ei ogoniant, ac i ateb ei ddybenion goruchel, y maent yn gwneini: 'ARGLWYDD ARGLWYDDI, a BRENNIN BRENNORDD,' yw EPE!

THUMMIM. Edr. URIM.

THUS, *Heb. תוֹב Gr. λιβανός; Llad. THUS; Saes. FRANKINCENSE:* ystor gwyn, i'w gael o bren sydd yn tyfu yn y dwyrain, ac yn neillduol yn Arabia. Y mae y goreu o hono yn dryloyw. Yr ydoedd yn gyfrifol yn mysg y pŕ-arogiau gwerthfawr, ac am hyny a roddid yn anrhegion parchus. Esa. 60. 6. Jer. 41. 5. Cymb. Mat. 2. 11. Dat. 18. 13.—Arferid ef gyda bwyd offrymau yn ngwasanaeth y babbell. Lef. 2. 1. Num. 5. 15. Yn arwyddoedd ein cyflwyniad o honom ein hunain yn sanctaidd, ac yn beraidd i Dduw. Rhuf. 12. 1.

THUSER—AU, *Saes. CENSER:* llestr aur, yn mha un y dygai yr offeiriad yr arogl-darth i'w losgi o flaen yr Arglwydd yn y cysegr. Lef. 16. 12.—'Yr hwn yr oedd y thuser aur ynddo.' Heb. 9. 4. Barna y Dr Owen ac eraill, mai yr allor aur a feddylir yn y fan hon. Ond crybwyllir yn Dat. 8. 3. a'n thuser aur ac allor aur; a defnydd y thuser aur ydoedd i losgi yr arogl-darth ynddi, ar yr allor aur. Amlwg yw, mai llestr aur, dysgl, niheu pholi, i losgi yr arogl-darth ynddo, a feddylir wrth y thuser. Ond pa fodd y dywed yr apostol fod y thuser hon yn y sancteiddiolaf, gan mai yn y cysegr sanctaidd yr ydoedd yr allor aur yn sefyll, ar yr hon y losgid yr arogl-darth gan yr offeiriad? Gellw rhai y testun hwn yn mhlith yr *insolubilita Scripturæ*, hyny yw, *cylymanu annattod-awdy yr Ysgrhythrau*. Y mae un gwr yn cyfaddef, mai y testun mwyaf anhawdd iddo ef ei ddeall ydyw yn yr holl Fibl. Beth bynag, gyda dyledus barch i farn y Dr Owen ddysgedig, nis gallaf feddwl mai yr allor aur a feddylir, gan fod gair Groeg arall yn cael ei arferyd am yr allor hono yn y Testament Newydd,

sef *Συβιασθηριον*. Luc 1. 11. Dat. 8. 3, 5. Ac y mae y gair *Συβιασθηριον* yn cael ei arfer i arwyddo thuser, yn yr unig ddau le yr arferir ef gan y LXX. 2 Cron. 26. 19. Bzec. 8. 11. Sonir am thuserau yn y rhif lliosog yn 1 Bren. 7. 50. 2 Cron. 4. 22. Gellir barnu, gan hyny, yn ol traddodiad Iuddewaidd, fod thuser aur yn cael ei defnyddio gan yr arch-offeiriad ar ddydd mawr y cymmod, ac ar hwnw yn unig, a'i bod hi yn nghadw tu fewn i'r llen yr holl fiwyddyn, ond y dydd hwnw; ac mor agos i'r llen, fel yr ydoedd yn hawdd iddo estyn ei law dan y llen i'w chyrrhaedd Dywed yr Iuddewon mai mewn thuser *arian* y byddent yn llosgi yr arogl-darth bob dydd ond y dydd hwnw, pan y cymerai yr arch-offeiriad thuser *aur*. Os felly, y mae y geriau canlynol dan y gair *AROGLEDARTH*, yn gamsyniol: *Yr oedd yr arogl-darth i'w losgi yn y thuser aur, ar yr allor aur, foreu a hwy:* ac i'w diwygio. Gwel Amswath ar Lef. 10. 12. Edr. ALLOR, AROGL-DARTH.

THYATIRA, *Gr. Θυατειρα [arogl peraidd]* dinas, nid anenwog, yn Asia Leiaf. Gelwid hi gynt Pelopia, ond Seleucus, gwedi iddo ei hadgyweirio a'i belaeithu, a'i galwodd hi **THYGATEIRA**. Gelwir hi yn awr *Ak-hisar*, gan y Tyrciaid, sef y castell gwyn. Planwyd eglwys Gristionogol ynddi yn foreu. Anfonodd yr Arglwydd Iesu Ioglyth ar angel yr eglwys hon, trwy ei was Ioan yr apostol, dan yr enw, 'Mab Duw, yr hwn y sydd a'i lygaid fel ffiam dân,' yn canmol rhai pethau ynddo, a bod ei weithredoedd diweddfaf yn fwy na'r rhai cyntaf; ond yn beio arno, am ei waith yn goddef athrawon eilun-addolgar, llygredig, i dwyllo a llygru dynion. Y mae yn ei fwgwth & chystudd mawr onid edifarhai. Edr. GWELY, JEZEBEL. Dat. 2. 18—21. Rhai yn deall yr epistolau yn brophwyddiaethol, a briodolant amser yr eglwys hon i'r yspaid rhwng y seithfed a'r ddeuddegfed ganrif, pan oedd eilun-addoliaeth a llygredigaeth Eglwys Rhufain wedi cyd-gynnyddu i'r graddau mwyaf ffaidd ac alaethus. Ond yr ydoedd rhai, hyd yn nod yn yr amser tywyll a llygredig hwn, heb dderbyn y ddyg-eiddaeth hon, ond yn ddyfion o wir dduwioldeb a phurdeb athrawiaeth, yn Ffrainc, Germani, ac yma yn Lloegr. Gwel Vitringa.

THYNON, *θυνον [peraidd]* gelwir y pren wrth yr enw hwn, oddiwrth y gair *ῥυον*, *arogl-darthu*, o herwydd ei arogl peraidd, yn enwedig wrth ei losgi. Dat. 18. 12. Nid annhebyg, medd Theophrastus, yw y pren hwn i'r cypres-wydden. *Hist. Plant.*, v. 5. Yr ydoedd mewn bri mawr yn mhlith y Paganïad, y rhai a wnaent, yn aml, ddrysau eu temlau, a delwau eu dwiau o hono. Gwel P'iny, *Nat. Hist.*, lib. xiii. cap. 16.

U.

UCAL, אכא [*un galluog*] tebygol mai cyfeillion, neu ddysguridiaid Agur oedd Ithiel ac Ucal, y rhai a ofynasant ryw ofnydion iddo, ac y mae yntau yn eu hateb yn Diar. xxx. Edr. AGUR, ITHIEL.

UCHAF—DER—EL—OD, (uch) fry, oddi arnodd; mwyaf, eithaf dyrchafedig, uchedd.—Uchel-leoedd, uchel-dŵr, uchel-drem, uchel-fan, uchel-radd, uchel-wyl. Edr. GRADD, LLE, MAN, TREM, TWR.—Y gair *uchel* a arwydda, rhagoriaeth peth mewn maint-oli, cadernid, sefyllfa, ymddygiad; neu dyb, neu feddwl balch, twyllodrus.

'Uchel dw yr Arglwydd.' Ps. 113. 4. a 138. 6. Edrych DYRCHAFEDIG, GORUCHEL, LLAW.—

Pethau tu hwnt i'n deall a'n hamgysfied, ydynt yr uchel i ni. Ps. 131. 1. a 139. 6.

Rhai uchel yw rhai o waedoliaeth, cyfoeth, swydd, a sefyllfa, oddiar eraill; y maent yn uchel mewn cymharïaeth ág eraill, eu his-radd, Job 21. 22. Ps. 62. 9.—neu pan fyddont yn meddwl yn fawr am danvnt eu hunain, yn uchelfrydig. Pa. 101. 5. Rhuf. 11. 20. Edr. BALCHDER.

Gelwir y nefoedd, 'yr uchelderau.' Ps. 148. 1.—Priodolir uchder i fynyddoedd a brynïau. Jer. 40. 16. 'Na chwanegwch lefaru yn uchel, uchel,'—sef yn uchel iawn. (Dybiu y gair, yn ol priodoldeb yr iaith Hebraeg, a arwydda, y gradd uchaf. 'Talk no more exceeding proudly.' *Saes.*)—'Na ddedued dim balch

Rhy fath fyddai i mi nodi y dygwyddiadau dan bob udgorn. Bernir yn gyffredin fod y chwech udgorn cyntaf, a'r dygwyddiadau perthynol iddynt, yn cyrhaedd oddeutu A. D. 398, neu 395, neu yn ddiweddarach, hyd A.D. 1866, neu 2016; a'r seithfed hyd ddiwedd y byd. Y cyntaf yn nodi difrodiaid yr Ymerodraeth gan Alaric a'r Gothiaid; yr ail, Attila a'r Huniaid; y trydydd, Genserice yr Vandalliaid, o Affric; y pedwerydd, Odoacer a'r Heruli, yr hwn a roddes derfyn ar yr enw o ymerodraeth Orlewinol; y pumed, yn nodi cyfodiad Mohamet, a thaeiaid ei gau-grefydd, a gorgesgyniad y Saraceniaid, a gosodiad eu hymerodraeth i fynu dros wledydd meithlon yn Ewrop, Asia, ac Affric; y chweched, yn nodi gosodiad ymerodraeth y Twrc; ac udgarniad y seithfed udgorn yn nodi tywalltad y rhan fwyaf o'r phiolau, os nid i gyd—dinvstr Anghrist, y gau-brophwyd, a rhwymio Satan am fil o flynyddoedd, a theyrnasoedd y byd yn myned yn eiddo yr Arglwydd, a'i Grist ef. Y mae athriad y ddinas sanctaidd gan y cenedloedd ddau fis a deugain, a'r ddau dyst yn prophwydo mewn sach-llan, yn nodi dull a chyflwr yr eglwys trwy holl amser y chwech udgorn cyntaf; ac adgyfodiad y tystion a'u dyrchafiad, yn nodi y cyfnewidlad hyfryd arni er gwel, ar udgarniad y seithfed udgorn. Tra dilys yw, fod y chweched udgorn wedi udganu, a dysgwyl y mae y wir eglwys yn hiraethlawn am udgarniad y seithfed. EDR. ANGHRIST, MIL, RHUFAIN, TRST.

'Yr udgorn a gân, a'r meirw a gyfodir yn anlygr-edig.' 1 Cor. 15. 52. 'Yr Arglwydd ei hyn a ddisgryn o'r nef,' fel y gwnaeth gynt ar fynydd Sinai, 'gyd' bloedd, a llef yr archangel, ac ág udgorn Duw.' 1 Thes. 4. 16. Gwedi cyfodi y cyflawnion, seinia yr udgorn drachep, yr hwn a elwir 'yr udgorn diweddaf,' i newid y rhai cyflawn a fyddant ar y ddaear; 'a ninnau a newidir.' 1 Cor. 15. 52. Gwedi swnio yr udgorn hwn, bydd yr holl gasglu, a'r rhyfeloedd gwedi darfod, a bydd Jubili dragwyddol ar yr holl eglwys gyd â'u gilydd; yn hyfryd a llawen dros fyth. Bu udgorn yr efengyl yn udganu yn uchel ac yn hir, i gyhoeddi a berth Crist, ac i gasglu pechaduriaid; ond nid udgana hwnw byth mwy. Esa. 27. 13. Udganlad yr udgorn diweddaf fydd arwydd fod y gwaith, y daith, a'r rhyfel wedi eu gorphen, a Jubili dragwyddol fydd yn canlyn.

UFUDD—HAU—DOD, (uf-ydd) gostyngedig, addfwyn, plygedig; ufyllod, ymstyngiad, cydnabyddiaeth gweithredol, gwirfoddol, o awdurdod un arall, trwy wneuthur yr hyn a baro. Y mae dau fath o ufudd-dod; sef yr ufudd-dod a roddir i Dduw, ac a roddir i ddynion.

1. Yr ufudd-dod a roddir i Dduw; yr hwn sydd yn cynnwys, yn 1. Ufudd-dod Crist, yn berffaith ac yn gyflawn i ewylls ei Dad, yn gweithredu ac yn dyoddef dros ei bobl: 'Trwy ufudd-dod un y gwneir llawer yn gyflawn.' Rhuf. 5. 10.—2. Ufudd-dod rhydd a pharod yr angelion sanctaidd i ewylls Duw yn y nefoedd. Mat. 6. 19. Psalm 103. 20.—3. Plygiad cyndyn, anewillysger, cythreuliaid a dynion drwg, i orchymyn Duw. Exod. 11. 1. a 12. 31. Marc 1. 27. Luc 4. 36.—4. Darostyngiad yr holl greaduriaid direswm i awdurdod Duw. Ps. 105. 30, 31, &c. 1 Bren. 17. 4, 6. Jonah 2. 10.—5. Ufudd-dod parod ac ewillysger a duwilion iddo, yn credu yr efengyl, ac yn cydffurfio ág ewylls ddadguddiedig Duw yn y gair yn mhob peth. Rhuf. 6. 16. 1 Petr. 1. 14. Gelwir credu yn ufuddhau. Cymh. Rhuf. 1. 8. & 16. 19, 26. Y mae yn y weithred o gredu, yr ymstyngiad mwyaf i Dduw, a'r ymwadiad mwyaf ág ewylls, doethineb, a holl syniaidau dynol, cnawdol. Ufudd-dod ydyw o'r galon i'r ffurf o athrawiaeth a draddodwyd i ni. I'r ffurf, sef i'r portreiaid sydd yn yr efengyl o holl drefn dragwyddol Duw er iechyd-

wriaeth pechaduriaid. Y mae ffurf o athrawiaeth gyflawn ogoneddus, ac ufuddhau iddi, ydyw ufuddhau i'r ffurf i gyd, yn ei holl gangenau, ac yn ei hiawn drefn, a'u cysylltiad â'u gilydd, ac nid ufuddhau i rai pynciau neillduol. I wneuthur y tabell yn ol y portreiaid a roddodd Duw iddo, yr oedd yn rhaid i Moes roddi pob pin, hoel, a bwrdd, yn gwbl lle yr oedd Duw wedi peri iddo, ac onid, nid pabell Duw fuasai hi, ond pabell ddychymygod Moes. Yr un fath am athrawiaeth yr efengyl, os nad ydyw y ffurf genym yn gyflawn, a phob pwnc yn ei briodol le, nid efengyl Duw mo honi, ac nid ufuddhau i Dduw ydyw ufuddhau i athrawiaeth o ddychymygod dynol. Y mae llawer o athrawiaethau gan yr amrywol bleidiau Cristionogol, yn o debyg i'r eilun Dagon, â'i hanner yn ddyd, a'i hanner yn bysgodyn; felly y mae eu ffurfiâu hwythau; eu hanner yn ddwyfol, a'u hanner yn ddynol. Nid ffurf Duw ydyw hi felly, ond ffurf ddynol, ac eilun o wneuthuriaid dychymygod dyn ei hun. Ni oes ond deillion na welant y gwahaniaeth yn amlwg. Nid oes dim ond ufuddhau i ffurf Duw yn rhoddi anrhydedd i Dduw, yn rhyddhau oddiwrth bechod, ac yn gwneuthur llesâd i eneidiau dynion.

11. Yr ufudd-dod sydd ddyledus, ac a roddir i ddyn; megys gwagedd i'w gwyr, Titus 2. 5.—plant i'w rhieni, Eph. 6. 1.—gwesion i'w meistriaid, Eph. 6. 5.—deiliaid i'w llywodraethwyr a'u tywysogion, Rhuf. 13. 1.—ac aelodau eglwysyw i'w blaenoriaid. Heb. 12. 13. Ond ni ddylem ufuddhau i neb yn groes i orchymyn Duw. Actau 5. 29.

UFYLLDOD, (ufyll) hyblygded, moesblygiad, gostyngeddwrdd, ufuddgarwch.—'Yn wyllys greffydd ac huylltot-meddwl, ac nyd yn eiriach y corph.' Col. 2. 23. a 3. 12. W. S.

UFFERN—I, (uff-ern) afagddu, y fagddu, an-nwfn, alis, cadduglyn, uffernle.—Y gair Heb. *šə'ar* (*sheol*) a'r gair Gr. *ἀδης*, (*hades*) a gyfleithir *uffern*, a arwyddocant, weithiau, 1. Y bedd: 'Disgynaf yn alarus at fy mab (אבא) i'r beddrod.' Genesis 37. 35. a 42. 38. Corah, Dathan, ac Abiram, 'a ddisgynasant yn fyw (שָׁלוּ) i uffern.' Num. 16. 30. Yn yr ystyr hwn y gweddia Dafydd am i'w elynion 'ddisgyn (שָׁלוּ) i uffern yn fyw.' Ps. 55. 15. Gelwir Jonah fol y pysgodyn, uffern. Pen. 2. 2. Yr oedd yn cyfrif ei hun wedi marw a'i gladdu, ac yn mhilith y meirw.—2. Arwydd, hefyd, stad neu wlad y meirw, sef y byd anweledig: 'Uffern oddi tanodd a gynhyrffod o'th achos, i gyfarfod â thi wrth dy ddyfodiad; sef â brenin Babilon. Esa. 14. 9. Hefyd, Ezec. 31. 15, 16.—'Ac y mae genyf agoriadau uffern a marwolaeth.' Dat. 1. 18. 'Y mae genyf agoriadau y byd anweledig, a marwolaeth.' Fel hyn y barna amryw y mae yn fwaf addas cyfleithu y gair Groeg *ἀδης*, yn y fan hon. Priodolir y gair yn unig i uffern, lle y colledigion yn y byd arall, sydd yn cyfyngu yr ystyr yn fawr, ac yn bychanu anrhydedd ein Hiachawdwr yn fawr. Gwel Mr Howe's *Works*, a Doddridge, a Grotius, *in loc.*—3. Ac yn fwyaf cyffredin, lle o boenau, yn yr hwn y cospir annuwiollion a cythreuliaid dros byth. 2 Petr. 2. 4. Dat. 1. 18. a 6. 8. Luc 16. 23. Mat. 5. 22, 29, &c. a 10. 28. a 23. 33. 'Er bod y lle ofnadwy hwn yn anweledig i ni, etto, 'uffern a dynstr sydd ger bron yr Arglwydd; sef yn gwbl adnabyddus iddo. Diar. 15. 11. Job 11. 8. I osod allan mor ddychrymadwy ydyw y lle hwn, gelwir ef wrth yr enwau hysyllt adnabyddus i ni; megys, 'pydew heb waelod,' Dat. 9. 11. a 11. 7. a 17. 8. a 20. 1.—'ffwrn dân,' Mat. 13. 41, 42, 50.—'tân a brwmstan—cerwyn fawr digofaint Duw,' Dat. 14. 10, 19, 20.—'dystryw,' Mat. 7. 13. Dat. 17. 11.—'tywylwl eithaf,' Mat. 22. 13. a 25. 30. (EDR. TYWYLLWCH.)—'dynstr tragwyddol,' 2 Thes. 1. 8, 9.—'maglau o dân a brwm-

tân,' Ps. 11. 6.—'tân tragywyddol, anniffoddadwy,' Mat. 3. 12. a 25. 41.—'llyn o dân,' Dat. 19. 20. a 20. 10, 15.—'cadwynau tragywyddol,' Judas 6.—'cospedigaeth dragywyddol,' Mat. 25. 46. 'ail farwol-aeth,' Dat. 2. 11. a 20. 6. a 21. 8.—'dinystr a chollidigaeth,' 1 Tim. 6. 9.—'angerdd tân,' Heb. 10. 27.—'fflam hon,' Luc 16. 24.—'phiol ei lid ef,' Dat. 14. 10. a 16. 19. Mae y cyfryw enwau yn hysbysu fod y poenau yn fawrion iawn, canys llid Duw anfeidrol yd-yw, ac y mae eu parhad diddiweddd yn ychwanegu at hyny i raddau diamgyffred: etto, uniawn yw y cwbl; er mor ofnadwy, y mae yn gyflawn. Arwydda y gair cospedigaeth, fod beiau rhagflaenorol yn y gwrth-ddrychau yn ei haeddu. Nid cospi o'i ben-arglwydd-ineth y mae Duw, ond yn ol yr hyn a haeddwyd: 'Tâl i bob un yn ol ei weithred—yn ol yr hyn a wnaeth-pwyd yn y corph.' Nis dichon Duw cyflawn gospi yn anghyflawn; am hyny, rhaid bod drwg mawr mewn pechod, yn haeddu y fath gospedigaeth ag na bydd didweddd iddi!

UGAIN—NT, UGEINIAU, (ug) *Llad*. VIRGIN-TI: dau ddeg.—Ugain miliydd ac uchod, ydoedd oed-ran y gwrrywiad i fyned i ryfel, a'r Leflaid i wasan-aethu yn ngwasanaeth y deml. 1 Cron. 23. 24, 27. Num. 1. 3, 18.

ULA, gwr o lwyth Aser, tad Arah, Haniel, a Resia. 1 Cron. 7. 39.

ULAI, afon nodedig, wrth ddinas Susan, yn Persia. Wrth yr afon hon y cafodd Daniel weledigaeth hynod. Dan. 8. 2, 16.

ULAM, 1. Mab Machir, a thad Bedan. 1 Cron. 7. 16.—2. Mab Ezeq. 1 Cron. 8. 39.

UMAH, *עמא* [ei bobl] dinas yn Aser. Jos. 19. 30.

UN, *Gr. ev; Llad*. UNUS; *Gwydd*. AOM, UNAR: y rhifyn lleiaf; yr un un, nid arall, hwnw ei hunan; o un i un, sef un ar ol y llall. Ioan 8. 9. Bob yn un ac un, sef y naill ar ol y llall i gyd. Marc 14. 19.

'Un dydd gyd â'r Arglwydd megys mil o flynydd-oedd, a mil o flynyddoedd megys un dydd.' 2 Petr 3. 8. Y mae cyfeiriad y geiriau at Psalm 90. 4. Nid eu hystyr yw, nad yw yr Arglwydd yn canfod y gwahaniaeth rhwng anghyfartal barhad un diwrnod a mil o flynyddoedd; ond nad ydyw y gwahaniaeth hwn yn effeithio dim ar ei fwrriadau, ei weithredoedd, na'i dded-wyddwch, fel y gwnant ar greaduriaid meidrol a therf-ynedig; fel nad yw yr hyn a gyflawnw ef y dydd yr amlygo ei bwrpas, ddim yn fwy sicr na'r hyn a gyfl-awnw yn mhen mil o flynyddoedd, wedi iddo hysbysu ei feddwl. Yr un modd, yr hyn sydd i'w gwblhau yn mhen yspaid hir o amser gwedi ei hysbysu, nid ydyw ddim yn llai sicr, na phe buasai yn cael ei gwblhau pan gyhoeddwyd. Gwel Abernethy's *Sermons*, vol. i. Ymadrodd diarebol ydoedd, yn mhilith yr Inddewon, i arwyddo, nad ydyw parhad meidrol yn dwyn dim cyf-atebolrwydd i dragywyddoldeb Duw: nid ydyw holl ddo-parthiadau amser mor anghyfartal i'w dragywydd-oldeb ef, fel mae y gwahaniaeth rhwng y naill a'r llall o honynt wedi ei gollu yn ei wyddfod: ac mae y pethau a wneir yn mhen mil o flynyddoedd yn nes yn ei olwg ef, na'r hyn a wneir y fory yn ein golwg ni. Nid oes dim perthynas rhwng Duw ac amser, i ni y mae hwnw yn perthyn.

UNFRYD, un feddwl, un fwrriad, un galon, un farn. Jos. 9. 2. 1 Petr 3. 8.

UNIG, ar ei ben ei hun, heb arall gyd âg ef; neill-duol, digyfaill, digymhorth. Mat. 17. 8.

Digon Duw da i unig. *Diar*.

UN-LLYGEIDIOG, creadur ond âg un llygad ganddo. Mat. 18. 9. Marc 9. 47.

UNWAITH, un amser, o'r un amser; ar yr un am-ser; gynt, un tro. Exod. 30. 10. Deut. 7. 22. Heb. 12. 26.—'Y ffydd yr hon a rodded unwaith i'r saint.' Judas 3. *Αναξ*, *gynt*. Hyn yw ei ystyr yn adn. 5. a 1 Petr 3. 20. Neu, yn *gyflawn*, heb achos *ail ychwanegiad* ato.—'Ac i'r ail unwaith bob blwydd-yn yr ai yr arch-offeiriad yn unig.' Heb. 9. 7. Rhaid i'r gair *αναξ*, arwyddo *un dydd*, yn hytrach nag *un-waith*. Ymddengys oddiwrth Lef. xvi, fod yr arch-offeiriad yn myned o leiaf bedair gwaith i mewn i'r sancteiddiolaf ar ddydd mawr y cymmod.

UNDEB, UNO, (un) cyduno, cyfuno, cyfu, cydio, cysylltu; cyfundeb, cysylltiad, uniad.—'Pura fy nghalon i ofni dy enw.' Psalm 86. 11. Pura hi oddi-wrth bob llygredd, twyll, a rhagrith, fel na byddo un gwrthdrrych arall ganddi yn ei golwg, ond ofni Duw yn benaf. 'Fel nad edrychwyl yma nac acw.' D. Kimchi. Dyn yn ofni Duw nid ofna ddim arall. Nid oes gwir ofn Duw ond mewn calon wedi ei huno; ie, y mae gwir ofn Duw yn uno y galon, yr hon, heb hyny, a fusasai yn ddau-ddyblyg. Y rhai ydynt heb ofn Duw a ddywedant y gwir weithiau, a chelwydd brydiau erall; a wnant gyflawnder neu anghyflawnder, fel y byddo y cyfleusdra neid y buddioldeb: ond y rhai sydd yn gwir ofni Duw sydd yn caru Duw a'i ogoniant, ac yn casáu pechod. Adn. 12. Gwaith Duw yw uno y galon, ei dwyn o bob crwydriad at y gwrth-ddrych. Efe sydd 'yn rhoddi un galon, ac un ffordd.' Jer. 32. 39.

'Gan fod yn ddyfal i gadw undeb yr Ysbryd yn nghwlwm tangneffed.' Eph. 4. 3. Undeb meddwl a serch; undeb yn tarddu oddiwrth eu perthynas â'u gilydd, fel seledau yr un corph, neu eglwys, a Christ yn ben iddo; yn addoli yr un Duw yn yr un ordin-hadau; yn mwynhau yr un doniau a chynnorthwyon yr Ysbryd; ac â'r un hawl ganddynt i'r un breintiau ysbrydol. Gweddai, gan hyny, eu bod yn ddyfal, yn brysar, ac yn ofalus, i *gadw* yr undeb goruchel hwn, wedi ei gael unwaith; llawer a ymgais y gelyn i'n hyspello o hono. 'Undeb yr Ysbryd,' sef undeb gwir-ioneddol, ac nid ymddangosiadol a rhagrithiol.

'Hyd oni ymgysfaryddom oll yn undeb ffydd, a gwybodaeth Mab Duw.' Eph. 4. 13. Undeb ffydd, ydyw undeb dynion â'u gilydd sydd yn credu yr un athrawiaeth, ar yr un sail, sef tystiolaeth Duw, ac â'r un cyfryw ffydd werthfawr o weithrediad Duw. Dyma yr undeb mwyaf goruchel a chadarnaf a ddichon fod: yn sefyll ar yr un sylfaen gadarn, yn syllu ar yr un gwrthdrrych, ac yn gorfoleddu yn yr un go-baith. Undeb ffydd yn yr athrawiaeth a'n dug ni i undeb gwybodaeth o wrthdrrych yr athrawiaeth hono, sef Mab Duw. Dyma gwllwm nas ddatodir byth mo hono!

UNIAWN—DEB—DER—I, (iawn) cywir, cyf-lawn, yn uniawn syth, sef yn ei uniawn sefyll; cyf-iawnder, yr iawn; unioni cam, adgywiro, dadlygu, dadwyro.—Y gair Hebraeg *אמת* a gyfeithir *uniawn*, a arwydda, gwastadlyfn, cymhwys, addas, cyflawn; ac a briodolir, 1. I'r Arglwydd; 'Da ac uniawn yw yr Arglwydd.' Ps. 25. 8. a 92. 15. Edr. CYFIAWN, DUW, SANCTAIDD.—2. Gelwir cyflawnder Crist, (אמת) ei *uniondeb*. Job 33. 23.—3. I ddeddfau, gair, a ffyrdd yr Arglwydd. Pa. 19. 8. a 33. 4. Hos. 14. 9. Os yw yr Arglwydd ei hun yn berffaith uni-awn, rhaid bod ei ddeddfau felly hefyd; nis dichon un uniawn roddi deddfau croes i hyny, na llefaru gair heb ei gyflawni. Edr. CYFRAITH, DEDDF, GRAS.—4. Priodolir uniondeb hefyd i ddyd yn ei greadigaeth; 'Gwnaeth Duw ddyd yn uniawn.' Preg. 7. 29. Yr oedd yn cyfateb yn holl weithrediaidau ei enaid i gyf-raith uniawn Duw, heb ddim pall, na gormodedd, na gwyrni, mewn un gradd. Yr oedd ar 'ddelw Duw'; mwy na hyny nis gellir ei ddywydd am danu. Edr.

ADDA.—5. Gelwir y rhai a adnewyddir gan yr Ysbryd Glân, yn rhai *uniawn*, yn aml.—'Uniawn a galon—yn rhodio yn uniawn—yn berffaith ac yn uniawn—uniawn eu ffordd.' Ps. 7. 10. a 37. 14. a 94. 15. a 97. 11. Diar. 28. 18. Job 1. 1. Can. 1. 4. *et al.* Gŵyr oeddynt, ond gwnawd y gŵyr yn uniawn. Esa. 40. 4. Luc 3. 5. Y maent yn uniawn, 1. Yn wirioneddol, ac nid yn ymddangosiadol; 'uniawn o galon.'—2. Uniawn yn eu dybenion. Edr. SYML.—3. Uniawn yn eu dymuniadau, yn hiraethlawn am fod yn berffaith uniawn.—4. Uniawn yn eu hymdrechiadau, â'u golwg ar y gyfraith uniawn yn eu holl rodiad, ac yn gweddio am gynnorthwyo yn yr Ysbryd Glân i unioni eu gŵyrni.

UNICORN—IAID, (un-corn) *Llad.* UNICORNIS; *Ffr.* LICORNE; יָחַשׁוּ *unicorn*, Deut. 14. 5.—Pa greadur a feddylir wrth y gair *Heb.* יָחַשׁוּ (*reem*) sydd gwedi bod yn achos o ddadl. Creadur corniog ydyw, Deut. 33. 17. Ps. 92. 10.—nerthol, Num. 23. 22. Job 39. 9, 10—o ryw yr ých, gyd â'r rhai y rhoddir ef, Deut. 33. 17. Ps. 22. 21. a 29. 6. Esa. 34. 7. Y rhai hyn ydyw yr holl leoedd yr arferir y gair ynddynt. Y LXX. a'i cyfieithant yn mhob man, *μυνοκερος, ungorn*, ond yn Esa. 34. 7. lle y cyfieithant ef *αἰπόι, y cryfn*. Mai nid un corn sydd gan y creadur hwn, sydd gwbl eglur oddiwrth Deut. 33. 17. a Ps. 22. 21. 'A'i gyrn ef sydd gywn unicorn: â hwynt y cornia efe y bobl yn ngydyd hyd eithafodd y ddæar: a dyma' ראם *a'r rhai hyn* (y ddau gorn) 'fyrdiawn Ephraim, ie, dyma filoedd Manasseh;' hyny yw, y ddau lwyth, hiliogaeth Joseph. Tebygol mai y tarw gwyllt a feddylir wrth y gair. Barna rhai mai y *rhinoceros* yw, y cryfaf o holl bedwar carnolion y ddæar. Ond nid yw corn (mae gan rai *ddau*) y *rhinoceros* yn cyfateb i'r desgrifiad o gyrn y *reem*, ac yn anaddas i wthio â hwynt, ond yn fwy addas i ddiwreiddio coed, a dryllio rhal ieuainc, ar ba rai y mae yn ymborthi. Hefyd, gan fod y *rhinoceros* yn drigiannudd parthau deheuol Affric, anahebyg ei fod yn adnabyddus i'r Israeliaid yn nyddiau Moses, ie, Dafydd. Os bu erioed y fath greadur a'r unicorn, yn ol darluniad dychymyglol dynion o hono, nid oes hanes gan neb a'i gwelodd yn ddiweddar yn un parth o'r byd. Y creadur a elwir felly yn yr ysgrythyrau, yn ol ein cyfieithiad ni, ar ol y LXX., sydd gwbl wahanol, ac â *chyrn*, ac nid un corn ganddo. Gwel Bochart, Schultens, Scott, a J. M. Good, ar Job 39. 9.

Cyfelybir dynion drygionus, cedyrn, ág awdurdod a gallu mawr ganddynt, i'r unicorniaid. Y maent yn orwyllt, yn ffyrnic, yn greulawn, a chyrn eu hawdurdod yn dra niweddiol i'r gweinlaid yn gyfagos iddynt. Gwrandawyd a gwaredwyd Crist o blith cyrn yr unicorniaid, neu y teirw gwyllt; (Ps. 22. 21.) sef y blaenoriaid Iuddewig.

UNNI, עֵן [*cytuddiol*] cerddor. 1 Cron. 15. 18.

UPHARSIN, וּפְרַסִּין [*a rhanwyd*]—'Rhanwyd dy freniniaeth, a rhoddwyd hi i'r Mediaid a'r Persiaid.' Dan. 5. 25. Rhan o'r ysgrifan a welodd Belshazzar ar galchlad y pared, yn rhagfyrnegi ei farn drom.

UPHAZ, אֹפְרַח [*cyfrwymiad*] enw gwlad lle yr ydoedd yr aur goreu, hwyrach, yr un ag Ophir. Dan. 10. 5. Jer. 10. 9. Edr. OPHIR. Barna rhai mai wrth 'aur Uphaz,' y meddylir *aur pur*, oddiwrth ei gydwymiad cryf a'i sylweddolrwydd. Wrth gymharu 1 Bren. 10. 18. â 2 Cron. 9. 17. gwelir fod y gair אֹפְרַח *pur*, gwedi cael ei roddi yn y diweddaf yn lle פֶּזֶז yn y cyntaf. Eraill a farnant mai enw lle yw yn Jer. 10. 9. Cyfieitha rhai ef *Ophir, Syr. Chald. Theodotion*. Nid oes dim sicrwydd ai yr un lle a feddylir wrtho, ag Ophir, neu ryw lle arall. Hwyrach ei fod yn enw lle, ac hefyd yn dynodi ei burdeb, o herwydd purdeb yr aur a ddygant o'r lle hwnw. Nid gwiw ychwanegu

geiriau am yr hyn nis gellir rhoddi ychwaneg o foddolrwydd yn ei glych.

UR, אֹר [*tân, goleuni*] enw lle, dinas, neu yn hytrach talaeth, yn Caldea, neu yn y parthau dwyreiniol i Mesopotamia. Gen. 11. 28. a 15. 7. Neh. 9. 7. Oddi yma y galwyd Abraham gan yr Arglwydd i fyned i wlad Canaan. Tebygol galw y lle wrth yr enw hwn, o herwydd y tan gwastadol oedd yno yn llögi i ryw eilun.

URDD—AU, (ur) trefn, gradd, cylch, rhes, rhestr; urddo, ydyw gosod un mewn swydd sanctaidd. Ps. 110. 4. Heb. 7. 11. Edr. MELCHISEDEC.

URDDAS—OL, (urdd) anrhydedd, edmyg, parch, bri: uchel-frain, uchel swydd. 2 Petr 2. 10.—'I chwí, gan hyny, y rhai ydych yn credu, y mae yn urddas.' 1 Petr 2. 7. I chwí, gan hyny, y rhai ydych yn credu, y mae yn werthfawr. *Ψευδὸς οὐκ ἔστι τιμη τοῖς πιστεύουσιν, i chwí y mae yr anrhydedd hwn, y rhai ydych yn credu.* I chwí y mae yr anrhydedd o gael eich adeiladu ar Grist, y sylfaen a'r pen-congylfaen yn nheml Duw. Gwel Tremelius, Beza, Mackuight.

URIAH, URIJAH, URIAS, [*goleuni yr Arglwydd*]. 1. Gwr Bathiseba. Mae yn ymddangos yn wr o ffyddlondeb a gwroldeb mawr. 2 Sam. xi. a 23. 30. Galwyd ef Urias yr Hethiad, tebygol, am ei fod o'r genedl hòno, ac yn broselyt i'r grefydd Iuddewig. Edr. BATHISEBA, DAFYDD.—2. Offeiriad eilun-addolgar yn amser y brenin Abaz. 2 Bren. 16. 10, 11. Edr. AHAZ.—3. Prophwyd ffyddlawn yr Arglwydd, yr hwn a rybuddiodd y bobl am ddinyst Jerusalem; yr hwn, pan geisiodd Jehoiacim ei ladd o'r achos, a ofnodd, ac a sfodd i'r Aipt. Ond Jehoiachim a'i cyrchodd yn ei ol, ac a'i lladdodd yn greulawn a'r cleddyf, ac a fwriddo ei gelain i feddau y cyffredin yn amharchaus. Jer. 20. 20, 21, 22.

URIEL, אֲרִיאֵל [*Dduw yw fy ngoleuni*] 1. Mab Tabath. 1 Cron. 6. 24. a 15. 5. 11.—2. Tad Michaiiah, gwraig Abiah brenin Judah. 2 Cron. 13. 2.

URIM a THUMMIM, אֲרִיאֵל וְתֻמְמִים [*goleuni a pherffeihrwydd*] Mae y ddau air yn y rhif llosg, i arwyddo y goleuni mwyaf perffaith a boddolion. Exod. 28. 30. Lef. 8. 8. Deut. 33. 8. Rhyw bethau oeddynt a roddid yn nwyfroneg yr arch-offeiriad i ymofyn â Duw drwyddynt. Num. 27. 21. 1 Sam. 28. 6. Beth oeddynt, a pha fodd yr ydoedd atebiad i'w gael trwyddynt, sydd yn fater o ymfyniad manwl. Nid oes gan neb ddim hyfforddial nac hybsyarwydd yn ychwaneg i roddi i ni ar y mater, nag a roddir i ni yn yr ysgrythyrau. Gan adael heibio ddychymygiol pawb, ystyriaf yr hyn a roddwyd o hybsyarwydd i ni gan Dduw ei hun.—1. Am en defnydd; y mae yn dra thebygol mai y deuddeg maen gwerthfawr yn y ddwyfroneg, ydoedd y defnydd, ar ba rai yr ydoedd enwau y deuddeg llwyth gwedi eu naddu. Exod. 28. 17, &c. Yr ydym yn darllen yn Exod. 28. 20. 'A dyged Aaron yn nwyfroneg y farnedigaeth, enwau meibion Israel ar ei galon, pan ddolo i'r cysegr, yn goffadwriaeth ger bron yr Arglwydd yn wastadol.' Ac i beri hyn fyth yn fwy cadarn, ychwanegir yn adn. 30. 'A dod ar ddwyfroneg y farnedigaeth yr Urim a'r Thummim, a byddant ar galon Aaron pan elo i mewn ger bron yr Arglwydd, ac Aaron a ddwg farnedigaeth meibion Israel ar ei galon, ger bron yr Arglwydd yn wastadol.' Wrth gymharu y ddwy adnod, ymddengys mai yr Urim a'r Thummim ydoedd y sylwedd, neu y mater ar ba un yr oedd yr enwau gwedi eu naddu, sef y meini gwerthfawr. Yn y desgrifiad a roddir o'r ddwyfroneg yn Exod. 39. 8, &c., ni sonir am yr Urim a'r Thummim, ond coffeir am y meini. Yn Lef. 8. 8. enwir yr Urim a'r Thummim, ond ni sonir am y meini; 'ac elo

a roddes yr Urim a'r Thummim yn y ddwyfroneg : gan hyny, y mae yn dra thebygol fod yr Urim a'r Thummim, a'r meini gwerthfawr, yn unig yn wahau enwau am yr un peth. Ond os nad yr un peth ydynt, rhaid dywedyd i Moses, yr hwn sydd gwedi rhoddi hanes neillidol o fanwl am bob peth perthynol i wisgoedd yr arch-offeiriad, adael allan y darn mwyaf hynodol a rhyfedd o honynt, yr hyn sydd yn annhebyg iawn.—2. Am yr ail bwnc, pa fodd yr ydoedd yr atebiad yn cael ei roddi trwy yr Urim a'r Thummim? Ymddengys gwedi ei benderfynu tu hwnt i bob dadl, mai trwy lais yn llefaru, fel ar amseroedd eraill (Num. 7. 8. 9.) canys pan ymgynghorodd Dafydd trwy ephod Abiathar â'r Arglwydd, אביתר אבן אהרן 'ABITHAR a ddywedodd, Efe a ddaw i waered.' 1 Sam. 23. 11, yr un fath yn adn. 12. Cymh. 1 Sam. 30. 7, 8. 2 Sam. 2. 1—5, 23, 24. Barn. 1. 1, 2. a 20. 18. Fel hyn gan hyny, *trwy lais yn llefaru* y rhoddodd yr Arglwydd ateb, pan yr ymddangosai yr arch-offeiriad ger ei fron â'r Urim a'r Thummim. Yn eu rhyfel-oedd yr oedd offeiriad wedi ei gysegru i fod yn y maes gyd â'r byddinoedd, â'r ephod ganddo i ymgynghori â'r Arglwydd yn lle yr arch-offeiriad. Anfonodd Moses Phineas yr offeiriad i'r rhyfel yn erbyn y Midianiaid â dodrefn y cysegr gyd âg ef. Num. 31. 6. Sef yr ephod a'r ddwyfroneg, medd yr esponwyr Iuddewig, mewn cist neu arch, yr hon a ddygid ar ysgwyddau y Lefiaid yr un modd â'r arch. A dyma yr arch a feddylir, meddant, yn 1 Sam. 14. 18. 2 Sam. 11. 11. Ac felly yr oedd ephod gyd âg Abiathar i Dafydd ymgynghori â'r Arglwydd; ond nid oes dim hanes yn yr ysgrythrau am y cyfryw arch.—Er bod y dull hwn o ymgynghori â'r Arglwydd yn arferedig yn aml yn y babel, ac a barhodd, diammeu, hyd ddiynystr y deml, etto, nid oes siamplau o hyny trwy holl amser y deml gyntaf; ac y mae yn dra dilyn ei fod yn eisien yn yr ail deml. Gwel Ezra 2. 63. Neh. 7. 65. Prideaux's *Connection*, p. i. b. 3.—Calmet's *Dictionary*.—*Ancient Universal History*, vol. iii.—Pocock on Hos. 3. 4.—*Hattinger in Moses and Aaron*, lib. 1. cap 5.—Yn hyn, fel yn y cwbl, yr oedd yr arch-offeiriad yr gysgod o'r Arch-offeiriad mawr, Iesu Mab Duw, yr hwn a aeth i'r nefoedd, ag sydd yn ei eiriolaeth âg enwau ei bobl ar ei galon, mewn cofnodwriaeth dragywyddol ger bron Duw. Heb. 7. 25.

US—ION, manus, usion yd, peision, gwelhillon, hidfon, grawnausion.—Dnylon drwg, yn enwedig rhag-

rithwyr, a gyffelybir i ūs, yn ddiffwyth, yn ddiwerth, yn anfuiddol, yn ysgafn, ac yn cael eu cych-arwain â phob awel dyseidideth, a chorwynt barnedigathol Duw a'u dwg ymaith i ddystryw tragywyddol. Ps. 1. 4. Mat. 3. 12. Hos. 13. 3. Esa. 41. 16.

Fel y mae y wir athrawiaeth yn tebygu i wenith, yn sylweddol, ac yn fagwriaethol, felly tebyg ydyw gauathrawiaeth i ūs, yn wag, yn ddisylwedd, ac yn anefnyddiol, ac ni ddichon iddi sefyll profiad gair Duw. Jer. 23. 28.

'Chwi a ymddygwch ūs, ac a esgorwch ar soff; eich anadl fel tân a'ch ysa chwi.' Esaiah 33. 11. Geirlau dichlyn, hardd, yn gosod allan ofered, gwaced, ac afwyddlianned, ydyw holl amcanion, cynghoriadau, a bwriadau gelyntion yr eglwys, pan yr ymddangoso Daw o'i phlaid. Ew hysbryd diglawn eu hunain a'u hysa. Edr. PEISWYN.

USAL, שרץ [y *teithio*] chweched mab Joctan, hiliogeth yr hwn a boblogasant barthau deheuol Arabia Ffelig, yn ol y farn gyffredin. Gen. 10. 27.

USURIAETH, *Llad.* USURA; *Ffr.* USURE; *Saes.* USURY: ocr, ocræth, llôg, arian mael. Exod. 22. 25. Diar. 28. 8. Edr. OCR.

UTHAI, ערתי [y *amser*] mab Ammihud, o Phares mab Judah. 1 Cron. 9. 4.

UZ, זרע [gwlod *ffrwythlon*] 1. Mab Aram, ac w'yr Sem. Gen. 10. 23. Nid oes hanes am ei hiliog-aeth, na dim sicrwydd yn mha le y trigasant.—2. Gwlad Uz ydoedd y wlad y preswylai Job ynddi. Job 1. 1. Edr. JOB.

UZZA, זצא [cadernid] mab Abinadab, yn nhŷ yr hwn y trigodd arch Duw yn hir. Am farn Duw ar Uzza am gyffwrdd â'r arch pan oedd yr ychala yn ei hysgwyr, Edr. DAFYDD. 1 Sam. 6. 6, 7. Edrych ABINADAB, AHIO, ARCH.

UZZEN—SERAH, עזרארה [clust y cnaud] dinas yn Ephraim, nid pell oddiwrth Beth-horon, a adeiladwyd gan Seerah merch Beriah, ac wyres Ephraim. 1 Cron. 7. 24.

UZZIAH, זציה [nerth yr Arglwydd] mab Uriel, Lefad o deulu Cohath. 1 Cron. 6. 24.

UZZIEL, זציל [nerth Duw] mab Cohath, a phen-teulu. Num. 3. 27.

W.

W. Sŵn y llafarai hon sydd amgenedigaeth o'r llafarai o; y mae yn dynodi y rhyw wrywaidd, a'r o y fenywaidd; megys *hwn, hon; hwnw, hñno*. Arferir hi hefyd i osod allan arswyd, neu larwm.

WADD. Edr. GWADD.

WALA. Edr. GWALA.

WASTAD. Edr. GWASTAD.

WAWR. Edr. GWAWR.

WEDD. Edr. GWEDD.

WEITHIAN, (gwaith) *gorair*; yr amser hwn, yn awr, bellach, o'r diwedd; y waith hon, y weithion, weithon, &c.—'Hon weithian,' &c. Gen. 2. 23. עסקת *yn awr*.—'Cysgwch weithian.' Marc 14. 41. το λακον, o *hyn allan, bellach*, yr hyn sydd yn ol. Mat. 26. 45. Actau 27. 20. 2 Tim. 4. 8. Lleodd yr arferir yr un gair ynddynt.—'Ei bod hi weithian yn bryd i ni ddeffroi o gysgu,' &c. Rhuf. 13. 11. οτι ωρα ημας ηδη. 'Ys y bot hi yr owrion yn bryd

y ddyffroi o gysgu.' W. S. 'Am fod ein hiechydwr-iaeth ni yn nes (neu, yn ol rhai, yn fwy goleu a dealladwy) na phan gredasom;' gweddus ydyw, gan hyny, i ni ddeffroi o gysgu, am ei bod yn ddydd goleu arnom. Neu, am fod yr amser yn nesáu beunydd i ni swynhau cyflawn iechydwr-iaeth yn angen, y mae yn bryd i ni ddeffroi o gysgu i wneyd rhyw beth dros Dduw yn y byd ac i fyw fei plant y goleuni.

WELE, neu WELA, (wel) sylwa! edrych! nycha! Y gair wele, a arwydda rhyfeddod, ac a cilw ein sylw difrifol at ryw fater rhyfedd, neu o lawenydd, tristwch, neu at beth sicr. Esa. 7. 14. Mat. 21. 5. Ioan 1. 29. Dat. 16. 5. Luc 24. 39.—'Wele dy frenin yn dyfod atat!' Zech. 9. 9.—'Wele y dyn!' Ioan 19. 5. Edr. GWELED.

WERMOD, *Saes.* WORMWOOD, *Gr.* απψιθος, *anyfadwy*, am na ellir ei yfed ef gan ei chwerveid. Llysleuyn, y dywed Tournafort fod 24 math o honynt. Y mae yn chwerveid i'r archwaeth, ond yn dra iachus i'r

cylla a'r iau, ac yn lladd y llyngyr. Y mae yn feddyginiathol yn y cryd melyn a'r dyfrglwyf. Rhag y llyngyr rhoddir ef wrth y bol tu allan, a chymerir ef yn belenau (*pills*) gwedi ei gymysgu â briwston bara. —Cyffelybir eilun-addoliaeth, halogedigaeth, &c., i wermod; y maent yn fflaidd gan Dduw a'i bobl; a byddant yn y diwedd yn chwewr f'r pechaduriaid eu hunain. Deut. 29. 18. Heb. 12. 15. Diar. 5. 4. —Gorthrymder a chystudd ydynt yn chwewr fel wermod. Galar. 3. 14, 19. Amos 5. 7.

'Enw y seren a elwir Wermod.' Dat. 8. 11. Barna yr Esgob Newton, mai wrth y seren hon y mae i ni ddeall Genserich, brenin y Vandaliaid, yr hwn a gys-tuddiodd y Rhufeiniaid yn fawr, A. D. 455, a amddiff-yonodd gyfeillornadau chwewron a gwenwynig Arius, ac a erlidiodd y Cristionogion unionged yn ddychryn-lydd drwy ei holl deyrnasiad. Ond barna Vitranga mai Arius ei hun a feddylir, a'i gyfeillornadau chwewron. Barna efe, mai nid y llyseuyn o'r enw hwn a feddylir, ond mai math o wenwyn chwewr a marwol. Bu can-lyniadau cyfeillornadau Arius yn wenwynlydd ac yn chwewron iawn, yn dra niweidiol i eneidiau dynion, ac yn achos o derfysgiadau ac erlidigaethau creulawn yn yr oesoedd hyny.

'Tarddodd barn megys wermod yn rhychau y meus-ydd.' Hos. 10. 4. 'Er hyny barn a dardd megys cegid dros gryniau y meusydd.' Horaley. Ystyr y gair *מַרְמָר* ydyw *prif wenwyn*, neu *wenwyn marwol*. Cyfeithir ef *gwenwyn* yn Deut. 29. 18. a 32. 33. Y gair *Heb.* מַרְמָר a gyfeithir *wermod*, a gyfeithir *bustl* yn Ps. 69. 21. Jer. 9. 15. a 23. 15. Galar. 3. 19. Amos 6. 12. Wrth gyharu Ps. 69. 21. & Ioan 19. 29. barna y dysgedig Bochard, mai yr un yw *מַרְמָר* yn y Psalm, & *ισσαωρα*, *isop*, rhyw o ba un yn tyfu yn Judea, sydd yn chwewr ac yn anfwytadwy. Dywed Theophylact ychwanegu yr isop am ei fod yn wen-ynallydd. Dichon y gair *Heb.* מַרְמָר fod yn enw cyffredin am lysiau gwenwynlydd. Gwel Esgob Horaley ar Hos. 10. 4. Blayney ar Jer. 8. 14.

WINWYN—EN, enw llyseuyn digon adnabyddus. Cyfrif Tournesfort 13 o rywiau o honynt. Ond eu bwyta yn gymedrol, y maent yn dra defnyddiol i den-uo y gwaed, i lanhau y cylla, ac i beri chwant bwyd: ond yn y gormodedd maent yn niweidiol. Yr oedd yr Hebreaid, a phobl gyffredin yr Aiphit, yn byw llawer ar winwyn a chenin. Num. 11. 5.

WRTH, gerllaw, yn agos, ar ael, yn ymyl, yn gyf-agos; i, iddo; trwy; yn gyffelyb, neu mewn cymhar-iaeth. —'Beth a wnaethum i yn awr wrth a wnaethoch chiwi?' Barn. 8. 2. —'Onid yw wrth hwn yn eich golwg fel peth heb ddim?' Haggai 2. 3. —Dywed wrtho, sef dywed iddo.

'Dangos i mi dy fydd di heb dy weithredoedd, a minnau wrth fy ngweithredoedd i a ddangosaf i ti fy fydd innau.' Iago 2. 18. 'Dangos di i mi dy fydd wrth dy weithredoedd, a mi a ddangosaf yt fy fydd wrth fy ngweithredoedd.' W. S. a'r Dr M. Y mae ein cyfeithiad presennol ni, a'r Saesonaeg, yn wahanol oddiwrth y rhan fwyaf o'r argraffiadau o'r Testament Groeg. *Εκ των εργαων σου, wrth dy weithredoedd;* ac, *εκ των εργαων σου, wrth fy ngweithredoedd.* Y mae rhai adysgrifeniadau yn darllen, *χωρις των εργαων σου, heb dy weithredoedd.* Y rhai hyny a ddi-lynodd ein cyfeithwyr diweddaf ni. Y mae y cyfeithiadau Syriaeg, Arabaeg, a'r *Vulgate* Lladinaidd, yr un fath. Ond y mae Mills, Beza, Dr Doddridge, ac eraill, yn cyfeithio y geiriau yr un fath a W. S. a'r Dr M., ac yn esponio y geiriau, 'Dangos i mi dy fydd di wrth dy weithredoedd.' yr unig ffordd yw y gelli di ei dangos; ond gan nad oes genyt ti weithredoedd i'w dangos, nis gelli byth ddangos dy fydd. 'Ond myfi a brofaf fod genyf fydd wrth fy ngweithredoedd.' Yn lle dadleu yn nghylch natur fydd, bydded i ni ei dangos

trwy ei heffellthau sylweddol ar ein hysbrydoedd a'n hymarweddiadau.

WY—AU, WI, deheubarth; *Groeg* *ωω*; *Lladin* *OVUM*: y peth a ffurfir yn y fenyw o rai rhywog-aethau o greaduriaid, ac a gynnwys dan blisgyn y ml-rith o'r unrhyw. Y creaduriaid hyn a elwir *oviparous* (*dodwyawl*) a'r lle y ffurfir yr wy ynddo *ovary* (*awyfa*). Rhanau yr wy ydyw y plisgyn, y tu fewn iddo yn ei wrthleiniu; y gwyn-wy yn amwisgedig â i bilen; a'r melyn-wy yr un fath. Sylwedd y gwyn-wy sy ddyfrllyd, a sylwedd y melyn-wy sydd olewaid, ac am hyny yn faethlawn. Arferir pob un o'r ddau mewn cyfferi, ac yn ymborth; ac nid oes dim a fernir yn fwy maethlawn. Luc 11. 12. Y mae pob wy yn llawn yn newydd; y mae mân-dyllau yn y plisgyn trwy y rhai y chwysa allan wlybwr dyfrllyd, ac yn raddol y mae y rhanau tufewnol yn lleihau ac yn hadlu. Trwy gaudd y mân-dyllau hyn âg unrhyw beth, gellir cadw yr wy yn beraidd yn hir. Trochi yr wy mewn gwêr, neu fraserd manllwyn a buchod, wedi ei gymysgu a'i doddol, a etyb y dyben i gadw yr wy yn beraidd am fwyddyn neu ychwaneg. Yn Tonquin y mae ganddynt ffordd i gadw yr wyau yn beraidd am dair blynedd. Beth bynag a gauo y mân-dyllau uchod yn y plisgyn, a etyb y dyben hwnw. Canfyddir â drychau gyllun y cyw yn yr wy, cyn i'r iar eisteod arno, yr hwn sydd yn cynnyddu gan wres y deoriad. Yn yr Aiphit y maent yn deori wyau mewn ffwrn, neu bob-tŷ, a chanfyddir saith neu wyth mil o gywion yn dyfod allan ar unwaith.

WYBR—AU—EN, (gwyb) *Llad.* *ΕΤΗΡ*: awyr, nef, ffurfafen, cwmwl. Deut. 33. 26. Ps. 68. 34. a 77. 17. a 78. 23. Luc 12. 56. Edr. *AWYB*, *FFURF-AFEN*, *NEF*, *SER*.

WYLAU—OFAIN, (wyl) *Heb.* *בְּיָמִים* (*alil*); *Llad.* *ULULO*: galaru, tywallt deigr, gollwng dagran; cwyntaf, griddfan.—Edr. *DAGRAU*, *GALAR*, *RHINC-IAN*.—'Ac efe a ddaeth i dŷ penaeth y synagog, ac a ganfu y cynhwrf, a'r rhai oedd yn wlo ac yn ochain llawer.' Marc 5. 38. Y mae arferion y cenedloedd dwyreiniol yn bresennol yn cyfateb i hyn, medd Syr John Chardin. 'Y mae, medd efe, y'n anghredadwy y tyrfaoedd lliosog a fyddant yn ymgasglu i'r fan lle y gorwedd un marw. Y mae pawb, y tlawd a'r cyf-othog, yn rhedeg yno; a'r cyntaf, yn nellidol, a wnant swm dyeithr ac anhyffrid.' Gwel Harmer's *Observations*, chap. vi, obr. 54.

WYLL. Edr. *GWYLL*.

WYN. Edr. *OEN*.

WYNEB—AU—PRYD—U, (gwyn) drych, gwep, edrychiad, ffriw, dichwel, trem, tremynt, gosegdd; arwyneb y ddaear, neu unrhyw beth.—Wrth y wyneb y gwahaniaethir y naill ddyn oddiwrth y llall, i'r golwg, fel y gwneir wrth y gwahanol leisiau i'r ginast. 'A o ryfeddodau naturiaeth ydyw, er bod wynebau pawb yn yr un sefyllfa, ac yn gynnwysedig ond o ychydig ranau, ac mewn ychydig gylch, etto, nad oes dau yr un fath. Nis gellir cynnal cyndeithas ddydol, heb undeb a gwahaniaeth. Yr anierif nodweddu gwahanol wynebau dynion, sy ddarpariad tra doeth rha-luniaeth y Goruchaf, er cysur a llesad cyffredin dynoi-ryw: heb hyn, buasai yr anhreftin mwyaf yn eu plith, er mawr anghysur a dynstr pob cyndeithas. Y mae y wynebpryd yn ddrych grisialaidd, yn mynegi ac yn dangos meddylliau, teimladau, goddefhadau, a gweith-riediadau tufewnol ac anweledig ysbyrd dyn. Y mae edrychiad gwahanol ar y wyneb, cyfatebol i'r holl ysgogiadau a'r teimladau tufewnol; megys, cariad a chasineb; llawenydd a thristwch; gwroldeb ac an-wreidd-dra; hyder ac anobaith; parch a diystyrwch; balchder a gwylder; tiriondeb a chreulondeb, &c.

Mae y gwrthdeimladau hyn oll â gwrthosgedd wyneb cyfatebol iddynt, ac yn eu hamlygu; a gellir canfod, trwy graff sylw ar y wynebpryd, pa un sydd yn llywodraethu fwyaf ar y dyn: aml weithrediaidau yr un cybyrau a argraffa ddelw y teimladau tufewnol yn sefydlog ar y wyneb. Oddiwrth hyn y mae prïodol-der yr ymadroddion, 'cywilydd wyneb—wyneb digwilydd—wynebpryd yn drist—siriol wynebpryd—llewyrch a goleuni wyneb,' &c. Diar. 7. 13. a 16. 15. a 21. 29. Psalm 90. 8. Neh. 2. 2. Actau 2. 28. Y mae yr holl deimladau hyn yn ymddangos yn agweddiad y wyneb.

Arwydda *wyneb* yn aml yn yr ysgrifthyrau, 1. Dyn ei hun: 'Ni feddyliais weled dy wyneb,' sef ei weled ef ei hun. Gen. 48. 11. Deut. 1. 17. 2 Sam. 14. 24. Diar. 28. 21. Galar. 5. 11. Ezeziel 3. 8. a. 20. 35. Edr. MAWRHAU.—2. Arwyneb: megys, 'wyneb y ddaear.' Luc 21. 35. Actau 17. 26. Gen. 2. 6. a 4. 14. a 6. 4, &c.

Gwrthwynebu un a thystiolaeth yn ei wyneb, yw, yn ei ywddod, gyda hysdra. Gal. 2. 11. Hos. 5. 5.—Derbyn wyneb, yw dangos ffair i un, a chaniatáu ei ddymuniaid. Gen. 19. 21. Diar. 18. 5.

'Canys nid oes derbyn wyneb ger bron Duw.' Rhuf. 2. 11. 1 Petr. 1. 17. 2 Cron. 19. 7. Deut. 10. 17. Job 34. 19.—1. Nid ydyw yn edrych ar ddyinion â golwg allanol, ond edrych ar eu calonau. 1 Sam. 16. 7.—2. Nid ydyw yn pleidio dyinion o herwydd eu gwahanol amgylchiadau yn y byd, am fod rhai yn uwch radd na'u gilydd. Eph. 6. 9. Col. 3. 25. Iago 2. 9.—3. Nid ydyw yn pleidio rhai am eu bod o'r naill genedl yn fwy na'r llall; 'ond yn mhob genedl, y neb sydd yn ei ofni ef, ac yn gweithredu cyflawnder, sydd gymeradwy ganddo ef.' Actau 10. 35.—4. Nid ydyw yn cyfrif pechod yn lli, na gras yn fwy, am eu bod yn y naill ddyw, ac nid yn arall; ond y mae yn golygu pob peth yn uniawn *fel* y mae, yn *mhawb*. Gal. 2. 6.—5. Fel Barnwr, ni dderbyn wyneb, ond bydd yn ddadguddiad gogonedus o *gyflawn* farn Duw. 1 Petr. 1. 17. Bydd pob un, a gweithred pob un, yn cael eu golygu yn gywir gan Dduw holl-wybodol, a'r farn yn cael ei rhoddi yn gyfatebol.—6. Yr un gyfraith uniawn, a'r un efengyl rasol, a roddwyd i bawb, ac y mae yr un orsedd-fainc y gras wedi ei darparu i'r neb a ddél ati; a bydd y Barnydd yn gwbl ddbleidiol ar orsedd-fainc barn. Ond nid yw ei unioedeb yn diddymu ei ben-arglwyddiaeth; fel Pen-arglwydd y mae yn creu, yn donio, yn sefydlu sefyllaocdd dyinion yn y byd, yn gystal ag amser eu dyfodol i'r byd, fel y gwelodd ef yn dda. Felly hefyd yn ei ben-arglwyddiaeth y mae yn trugarhau wrth y neb y myno. Nid derbyn wyneb yw hyn, ond gweithredu fel Duw, ac yn addas iddo ei hun, tu ag at ei greaduriaid; a gwadu ei hun fyddai peidio gweithredu felly. Etto, yn ei ben-arglwyddiaeth, nid yw, ac nis dichon iddo weithredu yn anghyflawn, yn ansactaidd, na bod yn dderbyniwr wyneb. Y mae yn FOD syml, ac yn berffaith gyson ág ef ei hun yn mhob peth—sef yn Ben-arglwydd, yn ddoeth, yn gyflawn, ac yn dda.

Prïodolir wyneb hefyd i'r Arglwydd. Arwydda, weithiau, 1. Duw ei hun, neu y presennoldeb dwyfol. Exod. 33. 11, 14, 15, 20, 23. Psalm 11. 7.—2. Ei ddigofaint. Ps. 34. 16. Dat. 6. 16. 'Ti a'u gwnaib hwynt fel ffwrn danllyd yn amser *dy lid*.' Ps. 21. 9. מִן לִבְיָדָי יִסְרָאֵל *amser dy wynebau*: neu pan ymddangoso dy bresennoldeb. Fenwick.—'Soriant yr Arglwydd a'u gwasgarodd hwynt.' Galar. 4. 16. פִּי יִרְוּ חִלְקֵי *wyneb IESOUAH* (oedd) *eu rhan*. Parkhurst. Er fod y gair פִּי *wyneb*, yn ein cyfweithiadau ni wedi ei gyfieithu *llid*, yn aml, ond y mae Parkhurst o'r farn nad yw beth yn arwyddo hyn.—3. Brydiau eraill ei gariad a'i ewyllys da; megys 'llewyrch ei wyneb—ei wyneb yn llewyrchu.' Dan. 9. 17. Ps. 31. 16.

a 44. 3. Edr. LLEWYRCH.—4. Hefyd, arwydda ei holl-wybodath. 'Na syrthied fy ngwaed i'r ddaear o flaen wyneb yr Arglwydd.' 1 Sam. 26. 20. Hyny ydyw, y mae Duw holl-wybodol yn canfod, ac a ddial. Y mae wyneb yn cael ei briodoli i'r Arglwydd lawer amlach yn yr leithoedd gwreiddiol yn yr ysgrifthyrau nag yn ein cyfieithiad ni, nac yn y rhan fwyaf o gyfieithiadau eraill, a thebygol ei fod yn cyfeirio, yn aml, at gnawdoliaeth Mab Duw.

'Eithr nynt oll ág wyneb agored, yn edrych ar ogoniant yr Arglwydd.' 2 Cor. 3. 18. Ἀνακαλυμμενο προσωπω, *wyneb anorchuddiedig, wyneb dilen*.—'Wyneb ymatgudd.' W. S. Dan yr efengyl y mae yr oruchwyliaeth yn ddiorchudd, a wynebau, sef calonau y rhai sydd yn gwir greu, yn agored ac yn ddilen. Nis dichon neb weled gogoniant yr Arglwydd tra byddo y gorchudd o anghrediniaeth ac anwybodaeth ar y galon; ond edrych ar ei ogoniant, yn nrych yr efengyl, yw hyfyrdwch penaf y rhai sydd ág wyneb agored ganddynt. Y mae ei ogoniant i'w weled yn y drych; ond pa fodd y dichon neb ei weled, á'i feddwl, neu ei galon, dan orchudd? Ond yr ydym ni oll heb orchudd. Nid oedd neb ond Moses ar Sinai a welodd ogoniant yr Arglwydd, á'i wyneb yn dysgleirio; ond yr ydym ni oll ág wyneb agored, ac *oll* yn cael y fraint oruchel o edrych trwy ffydd ar ogoniant yr Arglwydd, yn yr unig ddrych sydd yn ei ddangos yn y byd hwn; sef athrawiaeth yr efengyl. Nid yn y taranau a'r melt ar Sinai, gyda Moses; nid yn y berth, nac yn y cysgodau; ac nid *wyneb yn wyneb* ychwaith; ond megys mewn ddrich. Nid oes un gorchudd ar ein hwyneb ni, ond y mae ddrich rhyngom ni a'i wyneb ef, ac yn y ddrich yr ydym i edrych arno. Dysgleiriodd wyneb Moses pan oedd yn y gogoniant gyd á'r Arglwydd; yn gyfatebol yr ydym ninnau hefyd yn cyfranogi o'i ogoniant ef, ac yn cael ein newid i'r unrhyw ddelw, gan Ysbryd yr Arglwydd.

'Canys gweled yr ydym yr awrhon trwy ddrich, mewn dammeg; ond yna wyneb yn wyneb.' 1 Cor. 13. 12. Y mae yr apostol yn dangos y gwahaniaeth rhwng gwybodaeth y duwiolion yma ac yn y nefoedd, o ran y graddau a'r perffeiithrwydd o honi, ac o ran y dull o ganfod y pethau dwyfol. 'Yn awr yr adwaen, o ran, ond yna yr adnabyddaf megys y'm hadwaenir.' Yr un pethau fydd gwrthdrrychau y wybodaeth yno ac yma; ond adnabyddir hwynt yn fwy cyflawn yno nag yma; ac am hynny, cerir a pherchir hwy yn fwy. Am y dull a'r moddion o'u hadnabod yma; *trwy ddrich—mewn dammeg*, y canfyddir hwynt; ond yno *wyneb yn wyneb*, heb ddrich, na dammeg. Edrych yr ydys megys trwy wydr, neu ryw gorph goleu yn adlewyrchu y gwrthdrrychau ar wrthdrrychau ysbrydol, yn y byd amherffaith hwn. *Mewn dammeg*; mewn dammeg y mae un peth yn arwyddo peth arall, cyffelyb iddo, mewn rhyw ystyr; y mae pethau anweledig yn cael eu dangos trwy bethau gweledig; pethau ysbrydol trwy bethau naturiol; pethau tragwyddol trwy bethau tymhorol. Mewn dammeg y mae y cwbl wedi eu hamlygu; buasai yn amhosibl i ni gael yn y byd hwn ddim amgyffred am danynt mewn un sfordd arall. Geiriau dammegol, sef geiriau gwedi eu benthycu oddiwrth wrthdrrychau yma yn y byd, y cyfrwy ag a allem ni eu deall, ydyw yr holl eiriau a arferir gan yr Ysbryd Glân yn yr ysgrifthyrau, i osod allan bethau Duw trwyddynt. Y maent yn gwbl addas, wedi eu dethol gan anfeidrol ddoethineb; ond dammegol ydynt, sef mynegi am y naill beth trwy beth arall; ond gan fod pethau ysbrydol a thragywyddol yn rhagori i raddau difesur ar y ddammeg sydd yn eu dangos, bydd canfod y gwrthdrrychau eu hunain, heb ddammeg, wyneb yn wyneb, yn rhoddi adnabyddiaeth mwy cyflawn o honynt, gymaint ag y mae y nefoedd yn

rhagori ar y ddaear. Wyneb yn wyneb, heb na drych na dammeg, y gwelir y cwbl yno! Byddant yn eu mesur eu hunain, ac nid yn mesur y ddammeg; yn eu priodol natur, eu maintioli, eu cysylltiad, a'u dibyniad ar eu gilydd, yn eu holl fawredd a'u gogoniant, i'w oanfod mewn goleu eglur, digwml byth! Pellter y dwyrain oddiwrth y gorllewin—y nefoedd oddiwrth y ddaear—dyfader y môr—gwynder yr eira—cariad tad a mam; y rhai hyn, a'r cyffelyb, yw y mesurau yma; mesurau y ddammeg ydynt: ond yno canfyddir y gwrthdrysau yn eu mesurau maith dderfyn eu hunain, sef yn *anfesuredig*; bydd ein *hwyn*eb ni at eu *hwyn*eb hwy, heb ddim rhyngddynt. Bydd y llygaid wedi eu haddasu i'r gwrthdrysau dwyfol eu hunain; ac fel yr eryr, yn galleu edrych ar yr haul heb bylu na gwahanau byth. Cyfeiria yr apostol yn y geiriau, tebygol, at Numeri 12. 8. yn y cyfieithiad Groeg. Gwel y LXX.

WYR—ION, (wy-yr) mab merch neu fab.—WYRES, nith. Barn. 12. 14. Job 18. 19. Diar. 17. 6. Esa. 14. 22. 1 Tim. 5. 4.

WYT, (wyd) ydwyt.—'Yr hwn wyt, a'r hwn oedd-it, a'r hwn a fyddi.' Dat. 16. 5.—'Yr hwn wyd, ac yr hwn a vyost, a' sanctaidd.' W. S.—'A'r hwn a fuost, y sanctaidd.' Dr M. Yn lle *εσπευος*, yr *hwn a fyddi*, llawer o ad-ygrifeniadau Groeg a ddarlennant *ovoc*, *sanctaidd*; gair sydd yn ateb i'r gair Hebraeg *תור* *toturiol*, *trugaredd*. Dyma achos y gwahanol gyfieithiadau o'r geiriau. Y mae y darlleniad, yn ol ein cyfieithiad presennol ni, yn fwy cyson â'r desgrifiad o'r enw *ΙΕΡΟΦΑΙ*, mewn manau eraill yn y llyfr hwn. Gwel pen. 1. 8. a 4. 8. a 11. 17. *Ovoc*, *sanctaidd*, sydd yn mhob argraffiad sydd genyf fi o'r Testament Groeg, ond Vitrina. Nid oes fodd i benderfynu pa un ydyw y darlleniad cywir, heb gymharu yr holl ad-ygrifeniadau â'u gilydd—yr hyn sydd wedi ei wneuthur gan Mills a Griesbach, ond ni feddaf fi mo waith y gwy'r dysgedig hyny.

WYTH—FED, *Lladin* OCTO.—Nid oedd i neb gael enwaedu arno dan yr wythfed dydd, Gen. 17. 12. Lef. 12. 2, 3.—nac un anifel i gael ei aberthu heb fod saith niwrnod dan ei fam; 'O'r wythfed dydd, ac o hyn allan, y bydd cymeradwy yn offwrw.' Lefiticus 22. 27. Yr oedd cysegriad yr offeiriad, a glanhad y gwahan-glywyfus, y Nazareid, a'r allor, i barhau saith niwrnod, a'r wythfed dydd yr oeddnt wedi eu cysegru, ac yn lân. Lefiticus 8. 33, 35. a 14. 8, 9, 10. a 15. 13, 14. Ezec. 43. 26, 27. Yr wythfed dydd y cyfododd Crist o feirw, trwy adgyfodiad yr hwn y glanheir ac y cysegir pechaduriaid yn sanctaidd i Dduw.

'A'r bwystfil, yr hwn oedd, ac nid ydyw, yntau yw yr wythfed, ac o'r saith y mae, ac i ddystryw y mae yn myned.' Dat. 17. 11. Y geiriau ydynt ran o ddarluniad yr angel wrth Ioan o'r bwystfil gwledig-aethol a welodd. Bwystfil, yn iaith y prophwydi, a arwydda, llywodraeth neu ymerodraeth ormesol, eilun-addolgar. Ymerodraeth Rhufain, ydoedd yn eilun-addolgar o dan yr ymerawdwr Paganaid, a beidiodd a bod felly dan yr ymerawdwr Cristionogol, ac a ddaeth felly drachefn dan Babau Rhufain: lwn yw y' bwystfil a welaid, a fu, ac nid yw, a bydd iddo ddyfod i fynu o'r pydew heb waelod, a myned i ddystryw.' Adn. 8. Ac y mae saith brenin, neu ddull llywodraethau, wedi bod yn Rhufain: 'Pump a gwympasant;' sef pump dull llywodraethol fu ar Rufain cyn i'r ymerodraethol gymeryd lle. Y chweched, yr hwn oedd yn amser Ioan, ydoedd y llywodraeth ymerodraethol. Rhoddwyd terfyn ar hon gan Odoacer brenin yr Heruli, A. D. 476. Efe a'i olynwy

• Kings, Consuls, Dictators, Decemvirs, Military Tribunes with Consular authority.

a gymerasant yr enw, *Breninoedd yr Ital*: ond yr un oedd yr awdurdod, er newid yr enw. Nis gellir galw hwn, gan hyny, yn ddull newydd o lywodraeth, ond yn hytrach yn barhad o'r llywodraeth ymerodraethol, neu yn adnewyddiad o'r freninol. Ni chymerodd un dull newydd o lywodraeth le, nes i Rufain ddyfod dan lywodraeth yr ymerawdwr Groegaid; a'u rhaglau, yr *Exarchate* o Ravenna, a ddiiddymodd yr hen ffurf o lywodraeth, ac a wnaeth Rhufain yn dduciaeth, ac i dalu teyrnged i'r *Exarchate* o Ravenna. Ni bu Rhufain eriod o'r blaen dan y fath lywodraeth. Hon yw y llywodraeth oedd heb ddyfod etto yn nyddiau yr apostol: 'A phan ddol, rhaid iddi aros ychydig,' mewn cymharfaeth i'r llywodraeth rhagflaenorol a'r olynol; y cyntaf, sef y llywodraeth ymerodraethol, a barhaodd 500 o flynyddoedd, ac y mae y Babaid wedi parhau eisoes dros 1100, ac sydd i barhau 1260 o flynyddoedd, ond ni pharhaodd y dduciaeth ond o A. D. 566, hyd 727, medd yr Esgob Newton. Ond gellir amneu a oedd hon yn ddull newydd o lywodraeth neu beidio; gan fod Rhufain etto dan lywodraeth ymerodraethol, trwy fod yn ddarostyngedig i raglaw yr ymerawdwr, yr *Exarchate* o Ravenna; canys rhaglau yr ymerawdwr Groegaid ydoedd hwnw. Fel y penderfynir y pwnc hwn, y' bwystfil, yr hwn oedd, ac nid ydyw,' yw y seithfed neu yr wythfed. Os cyfrifir hon yn ddull newydd o lywodraeth, y bwystfil, yr hwn sydd, yw yr wythfed; ond os na chyfrifir hi yn ddull newydd o lywodraeth, yna y bwystfil sydd o'r saith: ond pa un bynag ai y seithfed neu yr wythfed, y dull diweddaf o lywodraeth ydyw, ac i ddystryw y mae yn myned. Gwel yr Esgob Newton, Vitrina. Barna Faber mai llywodraeth arall, a elwir *Partriciate*, oedd y seithfed, yr hon a ddiwedodd yn llywodraeth ymerodraethol Charlemagne. Dewiswyd Charles Martel yn Batriad Rhufain, heb fod yn ddarostyngedig, fel yr *Exarchate* o Ravenna, i'r ymerawdwr dwyreiniol. Gwedi hyn, y Pab Leo a goronodd Charlemagne, ymerawdwr Ffrainc, wedi ei wisgo â gwisgoedd Patriad, yn ymerawdwr y Rhufeiniaid. Yr oedd y llywodraeth hon megys yn ddyw, ac etto yn un; rhyw saith-wyth ben ydoedd. Hwn yw y pen sydd yn para hyd heddyw, naill ai yn ymerawdwr Germani, neu ynte yn mrenin Ffrainc. Yr un llywodraeth ydyw, sef wythfed pen y bwystfil, pwy bynag fyddo y llywodraethwr â'r enw hwnw arno. Ni bu dim cyfnewid neillduol yn nhrefn llywodraeth Rhufain wedi y flwyddyn 800, pan goronwyd Charlemagne yn ymerawdwr y Rhufeiniaid. Gwel Faber's *Essay on the Prophecies*.

WYTHNOS, (wyth-nos) yspnid saith niwrnod. Gen. 29. 27.—Wythnos brophwydoliaethol ydyw saith mlynedd, diwrnod am flwyddyn. Nid oedd y dull hwn o gyfrif yn dywyll i'r luddewon, gan fod eu seithfed flwyddyn yn Sabbath, yn gystal a'u seithfed dydd; ac yn niwedd saith o wythnosau prophwydoliaethol, yr oedd ganddynt eu Jubili Sabbathol.

'Deng wythnos a thriugain a derfynwyd ar dy bobl, ac ar dy ddinas sanctaidd, i ddybenu camwedd.—Gwybydd gan hyny, a deall y bydd o fynediad y gorchymyn allan am adferu ac am adeiladu Jerusalem, hyd y blaenor Messiah, saith wythnos, a dwy wythnos a thriugain: yr heol a adeileddir drachefn, a'r mur, sef mewn amseroedd blinion. Ac wedi dwy wythnos a thriugain y lleddir y Messiah.—Ac efe a sicrha y cyfammod â llawer dros un wythnos; ac yn hanner yr wythnos y gwna efe i'r aberth a'r bwyd-offwrw beidio.' Dan. 9. 24—27. Y mae yr angel Gabriel yn gyntaf yn gosod i lawr y testun, neu y mater yn gyffredinol, y byddai i ryw fendithion neillduol gael eu cyfrannu i'r eglwys mewn amser terfynedig, sef yn nihen deng wythnos a thriugain. Yn ail, y mae yn ei egluro yn mhellach o ran y dull a'r modd y byddai;

i hyny gael ei gyflawni. Yr holl yspaid maith hwnw o amser a ranir yn dri dosparth llai, sef yn saith wythnos, yn *ddwy a thriugain*, ac yn un—*a chyfrif diwrnod am flwyddyn*, yn ol y dull prophwydoliaethol o gyfrif; yn mha un y byddai gwahanol ddygwyddiadau i gymeryd lle mewn perthynas i'r eglwys. Noda hefyd yr amser yn neillduol y byddai y cyfrif hwn ddechreu, sef mynediad y gorchymyn allan i adeiladu yr heol a'r mur. Y geiriau hynod hyn a gynwysant brophwydoliaeth nodedig iawn am amser dyfodiad a marwolaeth y Messiah. 'O fynediad y gorchymyn allan am adferu ac am adeiladu Jerusalem hyd y Messiah, byddai saith wythnos, a dwy wythnos a thriugain: yn y saith wythnos byddai i'r heol a'r mur gael eu hadeiladu drachefn, sef mewn amseroedd blinion. Wedi diwedd dwy wythnos a thriugain (69 i gyd) neu yn y ddegfed wythnos a thriugain, byddai i'r Messiah gael ei ladd. Y mae deall y brophwydoliaeth yn gorphwys yn fawr ar allel penderfynu pa orchymyn a feddyr yma. Coffeir yn yr hanes sanctaidd am bedwar gorchymyn, at ba rai y gellir y geiriau hyn ymddangos yn gymhwysiadol; sef y gorchymyn yn y flwyddyn gyntaf i Cyrus (Esra 1. 1.)—yr ail o Darius (Esra 6. 1. Haggai 1. 1.)—yn y seithfed o Artaxerxes (Esra 7. 7.)—a'r ugeinfed (Neh. i, a ii.) Y mae rhai pethau yn y brophwydoliaeth, wrth sylwi yn graff arni, yn rhoddi sail ddigonol i ni fyned heibio i'r ddau gyntaf. Nid ydyw y ddau gyntaf yn crybwyll ond yn unig am adeiladu y deml, heb un gair am adeiladu y ddinas Jerusalem; ond y mae y brophwydoliaeth yn crybwyll am orchymyn i adeiladu y ddinas, yr heol, a'r muriau, heb un gair am adeiladu y deml; er, wrth ragfynegi ddiystyr y ddinas, y mae crybwylliad am ddinystyr y deml hefyd. Ond y trydydd gorchymyn, er nad ydyw yn cynnwys geiriau prophwydoliaeth Daniel, etto y mae yn cynnwys pethau at ba rai y mae y geiriau hyn yn gymhwysiadol. Y mae Syr Isaac Newton yn sylwi, yn addas, i'r Iuddewon gwsgaredig ddyfod yn bobl, ac yn ddinas, pan ddychwelasant yn gorph gwladwriaethol; a hyny fu yn y seithfed flwyddyn i Artaxerxes Longimanus, pan ddaru i Esra, trwy orchymyn y brenin hwnw, sefydlu swyddwyr gwladol dros yr holl wlad, i lywodraethu y bobl yn ol cyfraith Duw a'r brenin. Dan Esra y corphorwyd hwynt yn wladwriaeth, neu yn ddinas, dan eu llywodraeth eu hunain. Heblaw hyn, rhaid i'r gorchymyn fod, ond yn unig saith wythnos cyn gorphen adeiladu y ddinas; y mae y Messiah i ddyfod yn mhen naw wythnos a thriugain gwedi rhoddi y gorchymyn, a dwy wythnos a thriugain gwedi adeiladu y ddinas: am hyny, eglur yw, fod yr yspaid rhwng rhoddi y gorchymyn, yn unig, i fod yn saith wythnos, a dim ychwaneg. Yn awr, rhoddwyd y ddau orchymyn cyntaf yn mhall cyn hyn: o herwydd yn yr ugeinfed flwyddyn o deyrnasiad Artaxerxes (tros bedwar ugain miynedd gwedi y diweddaf o'r gorchymynion hyny) y dywedwyd wrth Nehemiah fod y mur wedi ei ddryllio, y pyrth wedi eu lloegi â than, a dinas beddrod ei dadau wedi ei dinystrio. Y gorchymyn, gan hyny, a roddwyd i Esra yn y seithfed flwyddyn i Artaxerxes, a nodir yn gyffredin fel yr amser i ddechreu cyfrif yr yspaid hwn: rhai yn wir a ddeiwasant y gorchymyn i Nehemiah, yn yr ugeinfed flwyddyn i'r un brenin; am fod y gorchymyn i Nehemiah yn perthyn yn fwy

neillduol i adeiladu y muriau, a bod y gorchymyn i Esra o natur mwy cyffredin. Ond gellir y geiriau yma arwyddo ail osod i fynu y sefydliad Iuddeuwaidd, yn yr eglwys a'r wladwriaeth, a ddechreuwyd gan Esra, ac a orphenwyd gan Nehemiah, yn gystal ag adeiladu a chadarnhau y ddinas. Y mae yr amserdyddwyr mwyafr enwog yn cyfrif ei bod yn agos i 490 o flynyddoedd o roddiad y gorchymyn i Esra hyd farwolaeth Crist; a haera rhai ei bod felly i'r manyirwydd mwyaf. Gwel *Prideaux's Connection, part i.*

Dros saith wythnos, sef 49 o flynyddoedd, yr ydoedd yr heol a'r mur i gael eu hadeiladu mewn amseroedd blinion. Cymer hyn i mewn yr holl yspaid o amser o roddiad y gorchymyn i Esra, hyd nes gorphenodd Nehemiah y gwaith, fel y rhoddir hanes i ni yn y bennod ddiweddaf o lyfr Nehemiah, a hwyraeth ychydig yn ychwaneg: hwn ydyw yr hanes diweddaf a gawn yn yr Hen Testament. Amseroedd blinion oeddylnt, fel y canfyddwn yn hawdd yn yr hanesion yn y ddau lyfr, Esra a Nehemiah. O ddiwedd yr yspaid hwn hyd ddechreuad gweinidogaeth Ioan Fedyddiwr, yn ol cyfrif rhai, neu i weinidogaeth Iesu Crist, yr oedd dwy wythnos a thriugain, sef pedwar cant a phedair ar ddeg ar hugain o flynyddoedd; a'r wythnos ddiweddaf, sef saith mlynedd a roddir i weinidogaeth Ioan a Christ, hyd ei groeshoellad: canys yr oedd i gael ei dori ymaith yn y ddegfed wythnos a thriugain: ond gan y dywedir, y byddai iddo beri i'r aberth a'r bwyd-offirwm beiddio yn nghanol, neu yn hanner yr wythnos, casglu rhai fod yr wythnos ddiweddaf yn cyrhaedd yn mhellach na'r groeshoellad, i'r amser y dechreuwyd pregethu yr efengyl i'r Cenedloedd hefyd. Nis gallwn fod yn ddilys sier mewn perthynas i gyfrifiad mor fanwl, sef pa un ai o flaen, neu yn agos ar ol marwolaeth Crist, y gwnawd pob peth perthynol i ddygdat yr oruchwyliath efengylaidd i mewn; sef sicrhau y cyfammod, a dwyn llawer i gyfranog i o'i fendithion, yn yr wythnos ddiweddaf, neu saith o flynyddoedd. Fel hyn ymddengys dehongliad y brophwydoliaeth hynod hon yn gyffredinol yn amlwg: mae dynweddadau tufewol yn y brophwydoliaeth ei hun, y rhai os sylwir arnynt yn graff, ydynt yn nodi yn foddol amser ei chyflawniad. Mae y brophwydoliaeth yn rhagfynegi, yn ddiaddl, y byddai i'r Messiah ddyfod mewn llai na phum cant o flynyddoedd ar ol rhoddi y gorchymyn am adeiladu Jerusalem: y byddai iddo gael ei roddi i farwolaeth trwy ddedfryd farwol (canys hyny a arwydda y gair) ac, yn ganlyniol i hyny, byddai i Jerusalem a'r deml gael eu hanrheithio trwy luoced ffaidd; ac y byddai i genedl yr Iuddewon oddef cospedigaeth ddychryndecaf, heb grybwylliad am derfyn iddi. Hyn oll a gyflawnwyd yn Iesu o Nazareth, ac y mae cyflawniad y rhan arall o honi, mewn perthynas i Jerusalem a'r Iuddewon, yn weledig i bawb hyd heddyw. Pwy a ddichon wadu neu ammeu, yn y gradd lleiaf, i Daniel lefaru megys y cynhyrwyd ef gan yr Ysbryd Glân? neu nad Iesu yw y gwir Fesiah? Pe safai y brophwydoliaeth hon yn unig, ac wrthi ei hun, y mae yn ddigonol i gadarnhau pob un o'r ddau bwnc: pa faint mwy, pan nad ydyw ond un seren yn nghanol cyd-sêr yspenydd? Gwel Vitranga, *Obs. Sacr., lib. vi, cap. 2.*—Dr. J. Owen, *Exercitatio xiv.*—M'Laurin's *Essay on the Prophecies.*—*Prideaux's Connect., part i.*

Y.

Y, bannod o flaen geiriau yn dechreu â chydsenliad; ond o flaen llafaryddion, er mwyn esmwytháu a pher-eiddio y safn, cymer *da* neu *r* i wneyd *ydd* neu *yr*: o flaen perwyddiad cymer *ystyr gorsiriol*: ac yn aml nid

yw ond yn unig yn cyflawni sain, neu yn cael ei roddi er mwyn sain; megys *felly* y mae, neu *felly mae*.

YCH—AIN, eidion, bu, bunch, tywarchawr. Nid

oes braidd un creadur yn fwy defnyddiol i ddyd na'r ŷch; y mae yn ymborth iachus, ac yn dra defnyddiol at waith hefyd. Yr oedd yn lán dan y gyfraith.

Wrth gyfraith Moses, os ŷch a gorniai ŵr neu wraig fel y byddai marw, yr oedd yr ŷch i gael ei lab- yddio, ac nid oeddnt i fwyta ei gŷ ef. Os yr ŷch fyddai wedi cornio o'r blaen, a hyny trwy dystion wedi ei hybysu i'w berchenog, ac efe heb ei gadw, os lladdai ŵr neu wraig, yr oedd yr perchenog a'r ŷch i gael eu marwolaethu: ond os gwasanaethwr neu wasanaeth- ferch a gorniai efe, yr oedd yr ŷch i gael ei labyddio, a'r perchenog i roddi deg ar hugain o sielau o arian i berchenog y gwas neu y forwyn. Exod. 21. 28, &c.—Os ŷch gwr a darawai ŷch ei gymydog, fel y byddai marw, yr oeddnt i ranu y ddau, y byw a'r marw: ond os gwyddai y perchenog ei fod yn hwylog o'r blaen, ac heb ei gadw, yr oedd i dalu ŷch am ŷch, a'r marw i fod yn elldo iddo ef. Exod. 21. 36. Edrych CERUB, DYRNU, TARW.

Os lladdai un ŷch neu oen, &c., yn y gweryll, neu allan o'r gweryll, yn aberth, heb ei ddwyn i ddrws pabell y cyfarfod, yr ydoedd i gael ei roddi i farwol- aeth, fel pe buasai yn euog o lofruddiaeth. Esa. 66. 3. Yr ydoedd y cyfryw halogiad o'i addollat yn flaidd gan Dduw. Yn Nghrist yn unig, yr hwn yr ydoedd y babell yn ei gysgodi, y mae Duw i gael ei addoll. Ioan 14. 6.

'Cany y mae yr ysgrythyr yn dywedyd, Na chau safn yr ŷch sydd yn dyrnu yr ŷd; ac y mae y gweith- iwr yn haeddu ei gyflog.' 1 Tim. 5. 18. Nid ydyw y rhan ddiweddaraf o'r adnod i'w chael yn un man yn ysgrythrau yr Hen Destament; yn unig y maent i'w cael yn Mat. 10. 10. a Luc 10. 7. Rhaid, gan hyny, i'r apostol ddarllen un o'r ddwy efengyl, cyn ysgrifenu yr epistol hwn. Gan ei fod yn dyfynu y dy- wediad hwn fel ysgrythyr, yn gyfartal mewn awdur- dod ág ysgrifeniadau Moses, y mae yn brawf nid yn unig o gyhoeddaiad boreu yr efengylion, ond hefyd o'u dilyserwydd, a'u hawdurdod fel ysgrifeniadau dwyfol. Edr. DYRNU.

'Yr ŷch a edwyn ei feddiannydd, a'r asyn breseb ei berchenog; ond Israel nid edwyn, fy mhobol ni ddeall.' Esaiah 1. 3. Y mae yn eu gosod yn ts na'r an- feillaid; te, na'r dylaf o honynt oll: canys nid oes braidd neb o honynt yn fwy felly na'r ŷch a'r asyn. Etto y mae y rhai hyn yn cydnabod eu meddiannydd; y maent yn adnabod preseb eu perchenog, gan yr hwn y porthir hwynt; nid er eu llesâd hwy, ond er ei lesâd ei hun; ac nid edrychir arnynt ychwaith fel plant, ond fel anfeillaid gwaith, ac ni ddrycheffir hwynt i anrhydedd, ond gorthrymir hwynt yn feunyddiol gan lafur mawr. Tra yr ydoedd Israel, gwedi eu dewis o ewyllys da Duw yn unig, gwedi eu mabwysiadu fel plant, gwedi eu dyrchafu i'r anrhydedd mwyaf, etto nid oeddnt yn cydnabod eu Hargiwydd a'u Duw; ond yn dirmygu ei orchymynion, er eu bod yn eithaf uniawn a chyflawn. Bochart, *Hieroz.*, Col. 409. Y mae cyffelyblaeth y prophwyd Jeremiah i'r un dy- ben, ac yr un mor ddichlynaidd, er nad oes ynddi yr un ysbryd a grym a hon yn Esaiah. 'Iê, y ciconia yn yr awyr a edwyn ei dymhorau; y durtur hefyd a'r aran, a'r wrenol, a gadwant amser eu dyfodiad; eithr fy mhobol i ni wyddant farn IEROPAH.' Jer. 8. 7. Y mae Hosea yn defnyddio yr un gyffelyblaeth yn dra hardd. Hos. 11. 4.

YCHWANEG—U, (chwaneg) mwy, rhagor; cyn- nyddu; rhoddi at. Gen. 30. 24. Eze. 18. 8. Mat. 6. 33. Gal. 3. 19.—'Ni esyd Duw ar ddyd ychwaneg nag a haedai,' &c. Job 34. 23. Gesydd yn aml lai, ond ni esyd byth fwy ar ei elyn penaf; y bai yw mesur y gosp. Nid oes un mesur wrth drugarhau ond ei an- feddredd ei hun.

'Ychwanegwch at eich fydd rinwedd,' &c. 2 Petr

1. 5.—'Cysylltwch gldach fydd rinwedd.' W. 8. a'r Dr M.—Erall, 'Gwelyddwch trwy eich fydd rin- wedd.' Cyfieithir yr un gair *Gr. trefnu* yn adn. 11. Ffydd sydd yn faenaf, a thrwy fydd y mae pob gras yn cael cynnaluaeth a magwriaeth; a fydd farw ydyw y fydd unig, heb bob gras arall yn gysylltiedig â hi, ac yn effaith o honi.

'Amihealst y genedlaeth. ni chwaneaist llawenydd; llawenydhassant ger dy fron megys y llawenydd amser cynauaf,' &c. Esaiah 9. 3. Yn y Biblau Hebraeg y mae yma *ceri—chetib*; *sef y chetib* n' yn y testun, a'r *ceri* n' yn ymyl y ddalen. Ein cyfieithwr ni, yn y ddau gyfieithiad, a'r Saesonaeg, a gyfieithant yn ol y *chetib*. Y mae llawer yn cyfieithu y geiriau yn ol y *ceri*, fel hyn, 'Amihealst y genedlaeth, ac *iddi* (n) ychwanegaist llawenydd,' &c. Mae y cyfieithiad hwn yn ymddangos yn llawer mwy cyson â diwedd yr ad- nod. Dilys fod llawenydd amser y cynauaf, ac amser rhanu yr yspall, yn arwyddo llawenydd mawr; sef llawenydd gwedi ei ychwanegu. Gwel Vitringa a'r Eagog Lowth *in loco*.

YCHYDIG—YN, (cyd) bach, bychan, bychydig, anaml, nifer ysgyfala; ychydigyn, bychan dros ben, y lleiaf a all fod.

Ychydig yn aml a wna lawer. Dier.

Ychydig o ran swm. Gen. 30. 30. Exod. 16. 18.—2. Ychydig o ran nifer. Gen. 29. 20. Deut. 28. 62. 1 Sam. 14. 6.—3. Byr o ran mesur, neu amser. 2 Sam. 18. 1. Job 10. 20. Iago 4. 14.—4. Gwan o ran nerth. Luc 12. 28.—5. Bychan o ran cyfrifiad. Jos. 22. 17.—6. Frown, dystyr, a chyetuddiol. 1 Sam. 15. 17. 1 Cron. 16. 19.

'Oblegid ychydig bachigyn etto, a'r hwn sydd yn dyfod a ddaw, ac nid oeda.' Heb. 10. 37. *Eri yap ukpor osar osar* 'Etto ychydigyn bychan bach.' W. 8. Y mae yr apostol yn cysuro ac yn annog yr Hebraid i amynedd dan eu gorthrymderau, trwy sicrhau na byddai amser eu gorthrymder ond *byr iawn*; nis dichon geiriau ood allan yspaid byrach o amser. Y mae *ychydigyn—bychan—bach*, yn gyfieithiad go addas o'r Groeg.

'Ti a'i gwnaethost ef ychydig is na'r angelion.' Heb. 2. 7, 9. *Boaxv ri, ychydig amser*; hyny ydyw ystyr mwyaf priodol y geiriau, ac felly y cyfieithir y gair *Boaxv* mewn lleoedd eraill.—*Kai mera Boaxv, ac ychydig wedi, &c.* Luc 22. 58.—'Ac a archodd yru yr apostolion allan dros (*Boaxv ri*, yr un geiriau ag yma) *enyd fechan*.' Act. 5. 34.—*הוֹרֵרוּ מִטָּמְאָה עִלְיָהּ* 'Gwnaethost ef dros *ychydig amser* yn ts na'r *Elohim*.' Pa. 8. 5. Fod y geiriau i'w deall, nid am ddyd yn ei greadigaeth, ond am Grist, Mab Duw, yn ei gnawdol- iaeth a'i ddarostyngiad yma ar y ddaear, sydd eglur; o herwydd y mae dyn yn ei natur a'i radd, a'i sefyllfa yn y greadigaeth, yn llawer is na'r angelion; ac felly yr oedd Crist yn ei ddarostyngiad ar y ddaear; ond dros *ychydig amser* y bu felly.

YD, YDIW, YDYCH, YDWYF, geiriau a arferir yn aml er mwyn rhwyddineb sain.

Trist yd gwyn pob colledig. Dier.

Ydywff sydd yr ystyr ag *wyff*.—'Y rhai trwy allu Duw ydych gadwedig.' 1 Petr 1. 5.—'Ydym.' W. 8. Yn y rhan fwyaf o argraffiadau o'r Testament Groeg y mae *εἰς ἡμᾶς*, i ni, ac nid *εἰς υμᾶς*, i chiwt, fel yn ein cyfieithiad ni, yn adn. 4. 'Yn nghadw yn y nef- oedd i ni, y rhai trwy allu Duw *ydyw* gadwedig.' Beza, Macknight, &c. Tybygad fod y geiriau fel hyn yn fwy cyson â darluniad y ddwy adnod.

YD—AU, ŷd bara; sef gwenith, haidd, ceirch, rhyg, &c. Edr. y geiriau hyn: hefyd, BARA, DYRNU, HAD, HAU, NITHIO.—Gelwir y manna, 'ŷd y nef- oedd,' Ps. 78. 24. Edr. MANNA.—Bendithion ysbrydol a thymhorol a gyffelybir i ŷd, i ddangos yr

angen a'r defayddioldeb o honynt, i gryph ac eneidiau dynion. Esa. 62. 8. Ezec. 36. 29. Hos. 2. 9. Zech. 9. 17.—Duwllon yn meirw mewn henaint tég, a gyffelybir i godi 'ysgafn o ýd yn ei amser;' sef yn gyflawn addfed, eu gwaith gwedi ei orphen, dygir hwy gan angelion i'r trigfanau nefol. Job 5. 26. Edr. DYRNAID.

YDWYF, un o enwau Duw. אהיה אשר אהיה YDWYF YR HWN YDWYF. אהיה שלחתי אליכם YDWYF a'm hanfonodd atoch. Exod. 3. 14.—Arwydda, 1. Ei dragwyddoldeb: 'yr hwn sydd, yr hwn oedd, a'r hwn sydd i ddyfod.' Y mae yn cynnwys pob amser ynddo ei hun, heb ddim amser yn ei gynnwys ef.

2. Ei anfeldrol berffeithrwydd, heb ddim yn niffyg ynddo. Pe buasai dim yn niffyg ynddo, yn hyny buasai heb fod. Nid ydyw felly yr hyn a allasai fod; a phe buasai hyny, buasai yn fwy, ac yn fwy perffaith; ond buasai yn rhaid iddo ddywedyd, *Nid Ydwysf*, am dano ei hun. Gan nad oes dim yn ddiffygiol ynddo, geill ddywedyd am dano ei hun, yn wyneb pob rhinwedd, a phob berffeithrwydd, YDWYF. Y mae mwy yn ddiffygiol yn mhob creadur nag sydd yn bod ynddo; ac am bob peth y mae y creadur yn ddibynol ar arall. Y mae mwy o ddiffyg bod nag o fod yn yr holl creaduriaid; ac nid oes dim ynddynt na bu amser pan nad oeddnt; am hyny nis geill un creadur ddywedyd am dano ei hun YDWYF; priodol i Dduw ei hun ydyw y cyfryw ymadrodd.

3. Arwydda ei alln, ei gyflawnder, a'i gyfoeth dderfyn, yn wyneb holl angen ei creaduriaid; ie, pechaduriaid hefyd. Nis dichon neb ddyfod ato mewn unrhyw angen nas dichon iddo yntau ddywedyd wrtho, gyferbyn a'r angen hwnu, YDWYF!—YDWYF yr hyn sydd angen arnat, a llawer mwy. YDWYF yn ddoethineb, yn gyflawnder, yn sancteiddrwydd, ac yn brynedigaeth. 1 Cor. 1. 30. Nid yr oeddwn, neu byddaf, ond YDWYF yw Duw, yn wyneb pob peth.

4. Arwydda, hefyd, ei symrlrwydd. Yr hwn nad ydyw yn syml, ac yn ddiranau, nis dichon ddywedyd am dano ei hun, YDWYF YR HWN YDWYF; ond ydywff hyn ac ydywff y llall, ac ydywff hyn ac nid ydywff y llall; ond Bod syml, diranau, yw Duw; am hyny geill ddywedyd am dano ei hun, YDWYF YR HWN YDWYF; sef un hanfod syml, perffaith, ac anfeldrol gyflawn.

5. Arwydda ei anghyfnawidoldeb, a'i dragwyddoldeb. Yr hwn sydd yn cyfnawid, nid ydyw bob amser yr hyn oedd; ond YDWYF yw Duw yn ddiffyfnawid byth. Y mae yn bod o hono ei hun; am hyny y mae yn ddiidechreu; pwy a allai roddi dechreu iddo? Bod pur ydyw; am hyny nis dichon beidio bod, na chyfranogi o beidio bod mewn un gradd; gan hyny, y mae yn dragwyddol ac anghyfnawidol. Y mae pob peth cyfnawidol yn peidio bod yr hyn oedd, ac yn cyfnawidol y maent yn dechreu bod peth arall nad oeddnt; ond YDWYF yw Duw, yr un hanfod digyfnawid; nid yw yn dechreu bod yr hyn oedd, nac yn pallu yn yr hyn oedd; ond YDWYF YR HWN YDWYF ydyw byth i barhau.

6. Arwydda, hefyd, ei fod yn anchwilladwy Y mae yr hyn nas dichon heb ddywedyd yn addas am dano; ond y mae y peth ydyw. Nid oes neb ond Duw a all amgyffred Duw. Nid yw ein holl wybodaeth ni ddim yn cyrhaedd yn mbellach na *rhyfeddod*: RHYFEDDOD yw un o'i enwau. Cyrhaeddiad mwyaf ein gwybodaeth ni yw y cyfryw ymfyniad, 'Pwy sydd debyg i ti, O Arglwydd!' Exod. 15. 11. Ps. 89. 6, 11. Ydywff yr hyn nas dichon heb amgyffred am danaf: 'MYFI yw, ac nid amgen—nid oes ond MYFI.' Nid yw yn dywedyd, 'Myfi yw yr uchaf—y goreu—a'r mwyaf gogoneddus.' golygai hyny fod eraill yn rhyw beth: ond 'MYFI YW, YDWYF,' ac

y mae pob peth arall yn ddim. Pe dywedem mai efe yw y *cryfaf*, y *doethaf*, &c., y mae hyny yn golygu fod eraill yn gryllon, yn ddoeth, &c., ond nid oes gymhariaeth yma; nid oes yma neb ond Duw. Gellir cymharu creaduriaid a'u glydd; y mae y naill yn gryfach, yn ddoethach, ac yn well na'r llall; ond nid oes dim cymhariaeth rhwng un creadur a Duw: *dim yw creadur, pob peth yw Duw.* 'Dy lygaid sydd arnaf,' medd Job, 'ac nid ydywif.' Job 7. 8. Y mae yn *ddim* yn edrychiad Duw arno. YDWYF yr hyn nis dichon neb ei amgyffred, er chwilio i dragwyddoldeb. Pan ymfynodd Hiero y brenin a Simonides y gwybedydd, 'Beth oedd Duw?' dymunodd ddiwrnod i ystyried; gwedi hyny gofynnodd ddaud ddiwrnod a phan ofynai y brenin ei ateb, yntau a ddyblai yr amser i ystyried. Y brenin yn rhyfeddu at hyn, a ofynnodd ei reawm am ei ohiriad; yntau a atebodd, *Quanto magis considero, tanto magis obsecuro mihi videtur.* Hyny yw, Po mwyaf y meddyliaf am dano, mwyaf tywyll ac anadnabyddus yw ef i mi.

7. Gellir golygu y geiriau, hefyd, yn arwyddoedd yr hwn sydd yn gwneuthur yr hyn sydd, ac yn amlygu ei rinweddau ei hun, trwy gyflawni ei arfaeth a'i addewidion. Y mae efe yr hyn yw yn mhob peth. Nid yw yn gwadu ei hun, nac yn gweithredu yn anaddas iddo ei hun mewn dim; ond y mae yn ymddangos yn mhob peth yr hyn ydyw, o ran hanfod, ynddo ei hun. Geill ddywedyd am y peth hyn a'r peth arall, YDWYF ynddo yr hyn ydywff ynof fy hun; sef yn berffaith hardd a gogoneddus. Nid ydyw y naill beth mewn un weithred, a pheth arall mewn gweithred arall, ond YDWYF YR HWN YDWYF, yn mhob peth.

YF, gwlybwr, llyn; yfed.—'Wele, efe a ýf yr afon, ac ni phrysura; efe a obeithiai y tynai efe yr Iorddonen i'w safn.' Job 40. 23.—'Wele, y ffrwd a bwysa arno, ac ni ddychryna; y mae yn ddiolof er syrthio yr Iorddonen ar ei safn.' Bochart. Mae y gwr dysegedig hwn yn profi, trwy lawer o reymau, mai felly y dylai y geiriau gael eu cyfieithu. Gwel Bochart's *Hieroz.*, lib. v, cap. 15. Barna mai wrth y *behemoth* y mae i ni deall yr *hippopotamus*, neu yr *afon-farch*. Ymhyfyda y creadur hwn i fod yn y dwfr, ac a erys yno mor ewyllysgar ac ag y tir. Erys yn hir yn ngwaelod y dwfr, ac a *rodia yno fel yn yr awyr*. Buffon's *Hist. Nat.*—Yr afon-farch a dreulia ran o'i fywyd dan y dwfr; daw allan o'r dyfr-odd yn yr hwy i ysgu; a phan ddychwelo yn ei ol, rhodia i mewn dros ei ben yn araf, ac a rodia yn y gwaelod mor esmwyth a diofal a phe byddai yn yr awyr. Yr afonydd y mae ynddynt ydynt ddyfion, megys y Nilus a'r Niger, &c., a lle byddo y dwfr yn loyw ac yn eglur, rhydd olygiad rhyfedd. Gwel Watson's *Nature Displayed*.—Dengys hyn briodoldeb y cyfieithiad uchod, yn arwyddoedd nad yw trwm-bwysau y dyfroedd arno ddim yn ei ddychrynu, gan gymaint ei gryfder; ac y mae yn ddiolof, er syrthio holl ddyfroedd yr Iorddonen ar ei safn ar unwaith. Edr. BEREEMOTH.

'Pa faint mwy ffaidd a drewedig ydyw dyn, yr hwn sydd yn yfed anwredd fel dwfr?' Job 15. 16. a 34. 7. Yfed anwredd, a arwydda gweithredu anwredd gyda hyfrydwch, fel yr ýf y sychedig ryw wlybwr hyfryd ganddo. Y mae yn pechu gyda hyfrydwch, hawdra, ac yn barhaus; y mae yn sychedu am dano, ac yn ymhyfydu ynddo.

YFED—WR, (yf) disychedu a gwlybwr, sugno, sugno ato, meddwl, yfedtri; yfagar, yfedgar, meddwyn.—Heblaw yfed i ddisychedu, arwydda, hefyd, derbyn a chyfranogi yn helaeth o fendithion a chysuron tymhorol ac ysbrydol; neu ddyoddef barnedigathau trymion. Can. 5. 1. Zech. 9. 15, 16, 17. Ioan

7 37. Diar. 5. 15. Jer. 25. 15. Edr. CWPAN, DIOD, DWFR, GWIN, LLAETH, MEDDWI.

Ar ol yfed syched sydd. Diar.

YFORY, (mory) y dydd ar ol heddyw. Arwydda, weithiau, amser dyfodol annherfynedig.—'Yfory ni a awn i gyfrw ddiinas.—Ni wyddoch beth a fydd yfory.' Iago 4. 13, 14.

YMA, (ma) y man, y lle hwn, y fan hon; yn breacennol. Ioan 11. 21. Pa. 132. 14. Esa. 52. 5.

A orchfygo yma a goronir fry. Diar.

YMA D—AEL—A W—I A D, (gadael) rhoi lle, myned ymaith, cillo, tynnu ymaith, myned oddiwrth, encillo.—1. Gadael y naill i lynu wrth arall, o ran serch a gwasanaeth. Gen. 2. 24. 1 Cor. 7. 10, 11.—2. Marw. Gen. 35. 18. Luc 9. 31. 2 Petr 1. 15. Ioan 13. 1. 2 Cron. 21. 20.—3. Gwanhau; 'pan welo ymadaw o'u nerth,' sef eu holl rym, eu hymgeledd, a'u cysuron. Deut. 32. 36.—4. Cillo o ffyrdd Duw, a gwrthgilio trwy hyny oddiwrth yr Arglywydd ei hun. Diar. 28. 4. Esa. 1. 28. Hos. 9. 12. Heb. 3. 12.—5. Gwrthgillad mawr cyhoeddus yn yr eglwys weledig yn y byd, oddiwrth y wir athrawiaeth, a gwir addoliad Duw. 2 The. 2. 3. Edr. GADAEAL.

YMA DNEWYDDU, (newydd) ymddiwygio, ymadgyweirio, ymgynfnewid.—'Ac ymadnewyddu yn ysbryd eich meddwl.' Eph. 4. 23.—'Ac adnewydder chwiri yn yspryd eich meddwl.' W. S. *avastovosai, adnewydder chwiri*. Nid arwydda y gair gweithred o eiddo dyn arno ei hun, ond yr hyn y mae yn cael ei annog i ymfodyn ac i ddysgwyl am dano, gan yr hwn a ddichon ei gwblhau. Angenrheidiol yw i'r meddwl gael ei adnewyddu; y mae yn fraint ragorol, ac yn gysur ddyfod, i gael y meddwl i'w le, yn ol o Dduw, a phethau Duw. Gwaith arbenig yr Ysbryd Glân, trwy yr efengyl, ydyw, ar eneidiau dynion. Edr. ADGENEDLU, CALON, EDIFEIRWCH, MEDDWI, SANCTEIDDIO.

YMA DRODD—ION—I—US—WR, (ad-rodd) Heb. אמרה (*amrah*); gair, araeth, iaith, traethawd; areithio, llefaru, parhau, siarad, crybwyll; dywedwr, adroddwr, areithiwr.

Ymadrodd yw cynnulleidfa lliaws o eiriau yn nghyd. Edeyrn Dafod Awr.

Gelwir yr efengyl, *ein hymadrodd*; 'Pwy a gredodd i'n hymadrodd?' Esa. 53. 1. Ioan 12. 38. Rhuf. 10. 16. Sef yr ymadrodd am berson, swydd, a gwaith Crist: efe oedd testun eu hymadrodd; gosodwyd y gair hwn am drefn y cymmod ynddynt; ac yr oeddynt gwedi eu hawdurdodi i'w gyhoeddi.—'Ymadrodd am y groes' yw; sef am y gwr fu ar y groes, ac am y gwaith a wnaed yno. 1 Cor. 1. 18.—'Ymadrodd ei gyflawnder;' sef y gair cyflawnder, sydd yn amlygu cyflawnder Duw i bechadur euog. Pa. 119. 123. Heb. 5. 12. Edr. ARARTH, GAIR, GENAU, GWEFUS, IAITH, LLEFARU, TAFOD.

YMAFLYD, (gasflyd) cymeryd gafael; ymdrechu, ymorechestu: ymdynu, ymegnio, ymalfyd cwmp, ymorwst.—'Ac wedi ymalfyd yn Paul, hwy a'i tynasant ef allan o'r deml.' Act. 21. 30.—'Ac a ymavlesont ym-Paul.' W. S.—'Ac hwy a ymafaelasant yn Paul.' Dr M.

'Nid ymafodd ynoch demtasiwn ond un dynol.' 1 Cor. 10. 13. Mae y demtasiwn yn gafaelyd mewn dyn, sef yn ei feddwl, ac fel bwystfil yn ymosod arno yn ffyrnig, am ei orchfygu a'i ddyfetha; ac oni bai ffyddlondeb Duw yn ei gymorthwyo, ei ddyfetha gai. Edr. DYNOL.

'Dilyn yr wyf, fel y gallwyf ymafalyd yn y peth hwn hefyd yr ymafalyd yno gan Grist Iesu.' Phil. 3. 12. Ymafodd Crist ynddo yn rasol, ac yn gadarn,

pan y galwodd ef; yr oedd yn wyllt, yn ffyrnig, ac yn brysiu tua cholledigaeth; ymafodd Crist ynddo, sef yn ei feddwl, i'r dyben i'w achub, a'i ddwyn i'r bywyd tragwyddol. Gwnaeth yr afael yntau yn rhedegwr ewyllysgar tu ag yno. Gwnaeth gafael Crist ef yn ymorechestr ac yn rhedegwr, i gyrcu yn egniol at y nod. Am na chyll Crist mo'i afael ynddo, ni phaid yntau ag ymdrechu nes gallu ymafalyd yn y peth o herwydd yr hwn yr ymafodd Crist ynddo, sef bywyd tragwyddol. Y mae yma ddyw afael, a'r naill yn effaith y llall; ei afael ef yn effaith gafael Crist ynddo. Edr. GAFAEL.

YMAGOR, (agor) dadglo, dadgan. Act. 13. 10. Edr. AGOR.

YMANNOG, (annog) cymhell, cynghori, rhybuddio, cynhyrfu.—'Na fyddwn wag-ogoneddgar, gan ymannog ein gilydd.' Gal. 5. 26. *αλληλοεπιστοκαλουμηνος, cyffroi, anfoddogi ein gilydd*.—'A chyd-ystyriwn bawb ein gilydd, i ymannog i gariad a gweithredoedd da.' Heb. 10. 24. *εις παροξυσμον, i gynhyrfu a chyffroi ein gilydd i gariad, &c.*, gweddai ein bod yn fyw, yn egniol, ac yn ymdrechgar i hyn. Edr. ANNOG.

YMARFER, (arfer) mynych wneuthur peth, ymgynneffio trwy fynych arferiad.—'Ymarfer, attolwg, ág ef, a bydd heddychlawn; o hyn y daw i ti ddaioni.' Job 22. 21. Y mae dyn wrth naturiaeth mewn pelder a dyeithrwech i Dduw. Y mae gweithrediadau pechadurus, yn enwedig os byddant yn barhaol, yn pellhau dynion oddiwrth Dduw, ac yn dyeithrio, hyd yn nod duwioilon, o ran eu cyfrinach â'r Arglywydd. Y maent yn llai eu hawydd i weddio, ac yn llai parod i nesau at Dduw yn mhob moddion, ac yn hawsach ganddynt ymfoddloni ar y cyflawniad allanol, heb gyfrinach neillduol â Duw yn y moddion. 'Ymarfer dy hun ág ef,' fel yr unig ffordd i ti lwyddo, a chael daloni. Mae yr ymarfer hwn yn arwyddo, 1. Mynychi feddwl am dano, a myfyrio arno. Ps. 63. 5, 6. a 139. 17.—2. Mynychi feddwl am dano, yn astudio ei air, yn myfyrio yn ei gyfraith ef ddydd a nos. Pa. 1. 2.—3. Ei weithredoedd hefyd, y rhai oll sydd yn amlygu rhyw beth o hono. Pa. 75. 1. a 111. 2, 3.—4. Mynychi weddio arno, a dychafu efa hysbrydoedd ato yn aml yn y ddyledswydd.—5. Trwy rodio gyda Duw yn ein holl ymarweddiad. Ymarfer a byw, a gwneuthur pob peth yn ofn Duw, fel y mynal Duw i ni, ac i'r dyben i'w ogoneddu. 'Enoch a rodiodd gyda Duw.' Gen. 5. 24. Y mae ymarfer a byw gyda Duw, yn ein rhodiad cyffredin, yn sawr gysur a chryfhad, ac yn tueddu i ogoneddu Duw yn sawr. Heb ymgals am hyny, y mae lle i ofni nad ydyw dyledswyddau yn cael eu cyflawni ond yn rhagritheil. Y mae yn y cyffmmod gras ryddid neillduol i ddyfod i gyfrinach agos iawn â Duw. Y mae, nid yn unig ryddid, ond hefyd nerth i hyny. Y mae yr Ysbryd yn arweinydd, yn gyfarwyddwr, ac yn gynorthwywr i hyny. Eph. 3. 12.

'Ac ymarfer dy hun i dduwioledeb.' 1 Tim. 4. 7. Y mae rhai wedi ymgynneffio â chybydd-dra; wedi ymarfer (yr un gair sydd yno ag yma) nes ydynt wedi ymgynneffio â'r pechod ffaidd hwnw. Felly ymarfer ei hun i dduwioledeb, yw bod yn fynych wrth y pethau sydd yn perthyn i dduwioledeb; sef wrth ddyledswyddau, gweddio, darllen, myfyrto, &c., nes byddo duwioledeb yn beth cynneffin genym, na fedrwn fyw hebdi. Y gair Groeg *γυμναζω*, a arwydda y cyfrwy ymarfer a fyddal gorchestrwyr yn myned trwyddo, i addasu eu hunain i ryw orchestwaith i ennill y gamp. Byddent yn ymgadw yn mhob peth, yn dysgu pa fodd i ddefnyddio eu haelodau yn fwyaf manteisiol yn yr ymdrech, ac yn ymialld eu hym-laddfeydd yn aml cyn cyfarfod â'r gwrth-ymdrechtwr.

Felly, 'ymarfer dithau dy hun i dduwlodeb'; ni enillir y gamp uchel heb hyny.

YMAROS—**HOUS**, (aros) goddefgar, goddefgarwch, amyneddus, goddefodd.—Y mae bod yn ymarhos, yn arwyddo llesgrwydd, gwendid, a beiau yn eraill, y byddom yn ymgysfinachu â hwynt; ac amynedd, gostyngeddwrwydd, addfwynder, a thiriondeb ynom ninnau tu ag atynt, gan ewyllysio gwneuthur llesâd iddynt. 1 The. 5. 14. 2 Tim. 3. 10. a 4. 2. Addurn gwerthfawr a hardd ydyw yn mhawb, ac yn neillduol o angenrheidiol yn athrawon y gair. Yr oedd Crist tu ag at ei ddysgybllon yn siamp hynod o ymaros; a ffwrth yr Ysbryd yn ei holl ganlynywr, ydyw cariad, hir-ymaros. Gal. 5. 22. Edrych **ADD-FWYNDER**, **AMYNEDD**, **DYODDEFGAR**.

YMARWEDDIAD, (arwedd) ymddygiad, cyngwedd, agwedd, rhodiad; ymddygiad a rhodiad cyffredinol dyn. Galatiaid 1. 13.—Gelwir eilun-oddoliath, a phob gaw grefydd, a gau-fucheddiad, 'ofer ymarweddiad'; sef dilles i ddyw, diogoniant i Dduw, ac am hyny yn bechadurus ac yn ddinystriol. 1 Petr 1. 18.

'Canys ein hymarweddiad ni sydd yn y nefoedd.' Phil. 3. 20. 'Ein gwladwriaeth ni 'ay yn y nefoedd.' W. S. a'r Dr M. *πολιτευμα, y wladwriaeth, y ddinas*, neu y *gymdeithas*, yr ydym ni yn perthyn iddi. 'Ein dinas ni sydd yn y nefoedd.' Le Clerc. Hwyrach yr arwyddia y gair hefyd, ymarweddiad cyfatebol i gyfreithiau y ddinas, yn ol ein cyfreithiad ni; ein hymarweddiad, sef ein hagwedd â'n rhodiad ni sydd yn nefolaidd, yn ol cyfreithiau y ddinas nefol yr ydym ni yn ddinasyddion o honi. Gwel Schleusner. Y mae ymarweddiad yn y nefoedd yn gwbl groes i fod ein hymarweddiad yn ariangar ac yn fydol. Heb. 13. 5. Iago 3. 13. Edrych **RHODIAD**, **YMDYGIAD**.

YMATGUDD, (cudd) dadguddiad, ymeglurhad.—'Ac ymatgudd cyflawn varn Duw.' Rhuf. 2. 5. W. S.

YMATTAL, (attal) hunan-lywodraeth, un yn attal ei hun. 1 The. 3. 1. 1 Tim. 4. 3. Edrych **ATTAL**, **CYFATTAL**.

YMAWDURDODI, (awdurdod) traws-lywodraethu ar arall.—'Nid wyf fi yn cenadu i wraig athrawiaethu, nac ymawdurdodi ar y gwr.' 1 Tim. 2. 12. *αυθεντικ αυδος, traws-feddiannu awdurdod, a llywodraethu ar y gwr*. Gan na roddwyd awdurdod iddi, y mae ei llywodraeth yn ormesol, ac yn drais-feddiannol: yn ganlyniol, nid ydyw Duw o blaid ei llywodraeth, ac y mae ei nwydau pechadurus yn dwyn i mewn i'r teulu bob annhefn ac aflwyddiant. 1 Cor. 11. 5. a 14. 34.

YMBALFALU, (palf) araf-deimlo, chwilio y ffordd yn y tywyllwch trwy deimlo. Y mae dynion yn ymbalfalu o ddiffyg goleuni i ddangos, neu o ddiffyg llygaid i ganfod, neu bob un o'r ddau.—'Y deillion a balfalant ganol dydd.' Deut. 28. 29. Job 5. 14.

'Fel y ceisiant yr Arglwydd, os gallent ymbalfalu am dano ef, a'i gael, er nad yw efe yn ddiâu yn neppell oddiwrth bob-un o honom.' Actau 17. 27. Darlunia yr apostol gyflwr y cenedloedd, nad oedd ganddynt oleuni gair ac Ysbryd Duw: palfalu yr oeddynt yn ddall, ac yn y tywyllwch, am Dduw. Yr oedd efe yn agos at bob un, ac i'w ganfod yn ei weithredoedd; ond yr oeddynt hwy yn ddeillion, yn methu ei ganfod, ond yn palfalu; ac y mae dadguddiad mwy cyflawn ac eglur o hono yn y gair nag sydd yn ei weithredoedd. Yr Ysbryd trwy y gair sydd yn dwyn dynion i wybodaeth gadwedigol o'r Arglwydd.

YMBAROTOI, (parod) taclu ei hun, gwneyd ei hun yn barod. Job 8. 8. Luc 12. 47. Dat. 8. 6. Edr. **PAROTOI**.

YMBELLHAU, (pell) pellhau ei hun, tynu ei hun yn mhell. Psalm 22. 11, 19. a 35. 22. a 38. 21. Edr. **PALL**.

YMBIL—**IAU**, (pil) dymuniad gostyngedig, ufuddgarwch, ufudd-ddeisyfiad, erfyniad, adolwyn, gweddi; gofyn arch ar liniau, ufudd atolwg, ymneddu. Y gair *Heb.* יביל a gyfieithir y rhan amlaf, *ymbil*, a arwyddia erfyn yn ostyngedig, ac yn serchog iawn, yn y modd tebycaf i effeithio ar serchiadau tyner arall; y fath ag ydoedd agwedd Joseph pan yr ymbliodd â'i frodyr am ei fywyd, (Gen. 42. 21.) neu yw agwedd y tlawd yn ei angen. Diareb. 18. 23. Fel y gwnaeth Jacob â'r angel yn ei gyfyngwr, a'i ofnau mawrion. Hos. 12. 4. Edr. **GWEDDI**.

YMBLEIDIO, (plaid) ymlynu wrth blaidd, cynnal plaid wrthwynebol.—'Na byddo ymbleidio yn eich plith.' 1 Cor. 1. 10. *μη η εν υμιν σχισματα*. 'Na bo ymrysonion yn eich plith.' W. S. 'Na byddo siamau neu ymranladau yn eich plith.' Arwyddia yr hyn sydd groes i ddywedyd yr un peth—bod wedi eu 'cyfan-gysylltu yn yr un meddwl ac yn yr un farn.' Effaith cynhen a chenfigen ydyw yr ymbleidio hwn, a ffwrth y cnawd ag sydd yn peri mawr niwed lle y byddo. 1 Cor. 3. 3. Gal. 5. 20. Edr. **ANGHYFOD**.

YMBOENI, (poen) blino ei hun. Jer. 12. 13.

YMBORTH—**I**, (porth) cynnaliaeth, porthiant, lluniaseth, bwyd; porthi, bwyta. Yr hyn sydd yn angenrheidiol yn ol deddf natur at ein cynnaliaeth a'n cysur, yw ein hymborth.—'Ac o bydd genym ymborth a dillad, ymffondlonwr ar hyny.' 1 Tim. 6. 8. Mae hyny yn ddigon, ac yn gwbl heb eu haeddu.—'Ymborthi ar ludw, ac ar wynt,' y mae holl eilun-oddolwyr a gau-grefyddwyr yn y byd; sef ar beth ffiaidd, dilles, ac aflach. Esa. 44. 20. Hos. 12. 1. Edr. **BWYD**, **PORFA**, **PORTH**.

YMCHWEL—**YD**, (chwel) dymchwelyd, bwrw i lawr; dychwelyd, troi yn ol, adweda, dyfod i adwedd. Hos. 14. 1. 2 Cor. 3. 16. Hag. 2. 22. 2 Petr 2. 22. Edr. **DYCHEWLYD**, **EDIFIRWCH**.

YMCHWYDD—**IAD**—**AU**—**O**, (chwydd) chwyddo; ymfawrhau, ymfaleho, cynnwys meddylliau mawr am un ei hun. Yn yr ystyr ffugyrol hwn yr arferir y gair y rhan amlaf yn y Testament Newydd. Yn yr Hen Destament arferir ef yn ei ystyr naturiol, a phriodolir ef i'r môr, a lleifairant yr Iorddonen. Ps. 46. 3. a 89. 9. Jer. 12. 5. a 49. 19.—Rhoddir ymchwyddiadau (*φωτισμοις*) gyda rhestr ddu o bechodau sydd yn peri llawer o flinder ac aflonyddu yn eglwys Dduw yn ei chyflwr amherffaith yn y byd hwn. 2 Cor. 12. 20. Ond 'cariad nid yw yn ymchwyddo.' 1 Cor. 13. 4. Ffwrth y cnawd, gan hyny, ydyw yr ymchwydd, ac nid o Dduw y mae.

'Nid yn newyddian yn y ffydd, rhag iddo ymchwyddo, a syrthio i ddamnedigaeth diafol.' 1 Tim. 3. 6. Barna rhai, oddiwrth y geiriau hyn, mai ymchwydd oedd pechod y diafol, a'i dygodd dan farn o gundemniad tragwyddol. Ar ba achlysur y dangosodd ei ymchwydd, ni hysbyswyd i ni, ac nid ychwanega dychymygyon at swm ein gwybodaeth. 2 Petr 2. 4. Judas 6. Edrych **ANGEL**, **DIAFOL**, **SATAN**. Gwaharddir gosod newyddian yn y ffydd yn esgob i flaenori yn yr eglwys, rhag iddo ymchwyddo, a thrwy hyny syrthio dan yr un ddamnedigaeth ofnadwy a'r diafol. Y mae ymchwydd, o herwydd beth bynag y byddo, doniau, llwyddiant, cymeradwyaeth, &c., yn anaddasu dyn i swydd sanctaidd yn yr eglwys, ac yn peryglu lechydwrtaeth ei enaid. Nid ieuanc o ran oedran, y mae yr apostol yn crybwyll am dano, ond 'newyddian yn y ffydd'; un heb adnabod sylfeini a dirgelwch y ffydd yn dda; heb ei wreiddio yn ngwirioneddau y gair, ac yn byw trwy ffydd arnynt; un

heb weled y fralnt o wasannaethu yn nhŷ Dduw, yn chwennych tra-arglwyddiaethu yno. Dichon un fod yn newyddian yn y ffydd, o ran ei wybodaeth a'i brofiad yn y ffydd, er ei fod yn hen mewn oedran a a phroffes. Ni fyn llawer ddyagu, am na fynant wasanaethu, ac y maent yn gwbl anaddas i lywodraethu yn fuddiol, ac er adelladaeth. Y mae eu cyffyrâu yn beryglus, a'u barn yn drom—sef 'damnedigaeth y diafol.' Edr. CRWYDD.

YMDAENU, (taenu) gwaogaru eu hunain, taenu eu hunain. Barn. 15. 9.

YMDAITH—EITHIAD—IO—YDD, (taith) hel-lynt, ymlwybrlad, cerddediad; rhodlo, teithio, ymlwybro. Arwydda, trigo mewn tir heb sefyllfa sefydlog, fel y patrielch gynt yn ngwlad Canaan, yr Aipht, &c. Gen. 12. 9, 10. a 20. 1.—Ymdeithwyr ydyw y saint ar y ddaear; nid eu cartref, nid eu hethiffediaeth hwy yw yma; 'Gwlad well y maent hwy yn ei chwennych,' a hōno yn 'un nefol.' Heb. 11. 16. Psalm 39. 12.

'Ymddygwch mewn ofn dros amser eich ymdeithiad.' 1 Petr. 1. 17. Gan yr ail olygir yr holl ymdaith, ac y bernir pob un, heb dderbyn wyneb, yn ol ei weithred, doethineb ydyw edrych fa fodd y gweithredom. 'Mewn ofn;' sef yn cydnabod ein perygl, ein gwendid, amlra a grym temtasiynau, a manylrywydd a didueddwydd y farn. Edr. TAITH.

YMDARO, (taro) taro yn ddyfal, troi heibio ddyrnodiau; ei hymladd hi allan.—'Pa fodd yr ymdarewi?' sef pa fodd yr ymleddi hi allan? pa fodd y bydd arnat? Jer. 12. 5. Edr. TARO.

YMDCAU, (teg) ymwychu, ymsioncio, ymharddu.—'Cynnifer ag sydd yn ewyllysio ymdecau yn y cnawd,' &c. Galat. 6. 12. Cynniuer ac a vynnent wneuthur wynepteec yw'ch yn y cnawt.' W. S. 'As desire to make a fair shew in the flesh.' Sae. Arwydda y gair *εὐπροσωπία*, bod â wyneb prydfertth, *hawddgar*. Meddwl yr apostol yw, fod y gau athrawon am ymddangos yn dŷg ac yn hardd yn ngolwg yr Iuddewon, o herwydd eu parch a'u hymlyniad wrth gyfraith Moses, yr hon a ellw yr apostol mewn manau eraill, y cnawd, mewn cyferbyniad i'r efengyl, yr hon a eilw efe yr Ysbyrd. Galat. 3. 3. Dyfais gnawdol oedd i ochelyd erlidigaeth, trwy lygru yr efengyl. Dichellion cnawdol cyffelyb i hyn, i wneuthur athrawiaeth yr efengyl i wasanaethu dybenion dynion eu hunain, ac nid i achub eneidiau pechaduriaid, ydynt yn pyngu mewn eglwys dirywiadig yn mhob oes.

YMDERFYSGU, (terfysg) ymgynhyrfu, ymfino, ymgylthruddo, ymddyghryau. Psalm 42. 5. Edrych TERFYSGU.

YMDORI, (tori) tori ei hun.—'Nid ymdorir.' Jer. 16. 6. Yr oedd ymdori dros y marw yn waharddedig wrth gyfraith Moses i Israel. Deut. 14. 1. Edrych TORI. Yr oedd yr arferiad o ymdori yn arferedig gynt yn mhllith yr Haniaid; ac felly mae etto yn mhllith trigolion Otahelte a New Zealand. Gwel Foster's *Obs*. Y mae yn gywraint i sylwi, ac i chwilio allan, yr achos o arferion cyfatebol yn mhllith cenedloedd mor hynod o bell oddiwrth eu gilydd.

YMDRAFFERTHU, (trafferth) ymlafurio, ymboeni. Psalm 39. 6. Edr. TRAFFERTHU.

YMDRECH—IAD—AU—U, (trech) ymafael, ymorchest, ymdyn, ymaffiad, ymaelyd cwmp; ym-egnio, ymwrst, ymgylhydeg.—'Ac efe mewn ymdrech meddwl, a weddiodd yn ddyfalach.' Luc 22. 44. Edr. DYFAL.

Priodolir y gair *ymdrech*, yn aml, i lasur, dyoddef- iadau, a gorchest-waith yr apostolion, a'r Cristionog-

ion, yn mhllaid y ffydd, i daenu yr efengyl, a'i chadw yn bur, yn erbyn gelynlion allanol, cryfion, ac erlid- igaethus; ac yn erbyn gau athrawon tufewmol, cy- nhenus, ac ymrysongar. Yr oedd y diafol yn eu gwrthwynebu yn ei offerynau, a'i holl greulondeb, a'i ddichellion cyfrwys. Rhydd yr apostol restr o'u gelynlion yn Eph. 6. 12. Yr oedd yr ymdrech yn erbyn pechod yn mhawb, ac yn benaf ydydynt eu hunain. Heb. 12. 4. Gelyn oedd hwnw diorhwys yn eu mynwesau eu hunain, ag oedd yn peri y blinder mwyaf iddynt, pe buasai pawb eraill yn heddychol & hwynt. Yr oedd yr ymdrech fel rhedegwyr, a gorchestwyr am y gamp, 1 Cor. 9. 25. 2 Tim. 2. 5.—Yn ymdrech ar y maes, fel milwyr arfog, Eph. 6. 12. 1 Tim. 6. 12. 2 Tim. 4. 7.—Yn ymdrech mewn gweddi, fel Jacob, Gen. 32. 24. Col. 4. 12.—Yn ymdrech mewn helbulon a dyoddefiadau mawrion, Heb. 10. 32.—Ymdrech myned i mewn trwy y porth, yr hwn fel hyn oedd yn dra chyfyng, Luc 13 24.—Ymdrech yw bywyd ffydd: os na bydd ymdrech, nid oes yno fywyd ysbyrdol: yn ol gradd y ffydd a'r bywyd sanctaidd yn yr enaid, y bydd yr ymdrech. Nid yw bosibl cymmodi dwy blaidd mor berffaith groes i'w gilydd, yn eu natur; ni bydd heddwch nes dinystrio yn gwbl un o honynt. Mae y ffydd, sef athrawiaeth y ffydd, yn anfeidrol werthfawr, yn gwbl delwng ymdrechu o'i phlaid: mae y gamp yn oruchel a gogoneddus, ac a dâl yn dda i ymestyn ac ymgryhaedd ati; ond, oni bai fod Duw yn gweithio ydydynt yn nerthol, coll y cwbl a wnaent. Col. 1. 29.

YMDREIGLO—FA, (traigl) ymrolio, ymdroi; lle ymrolio. Jos. 25. 34. Marc 9. 20. 2 Petr. 2. 22. Edr. HWCH.

YMDRIN—IO, (trin) ymdrech, ymryson, ym- rafael, ymyraeth.—'Gan fod i chwi yr un ymdrin ag a weisoch ynof fi, ac yr awrhon a glywch fod ynof fi.' Phil. 1. 30. *Τὸν αὐτὸν ἀγῶνα ἔχοντες; yr un ymdrech; sef yr un gelynlion, yr un profedigaethau ac erlidiau i ymdrechu & hwynt.* Gwrthwynebwyr fydd i'r efengyl, ac ymdrech fydd i'r gwir athrawon: ie, yr un ymdrech yw o hyd, ac y bydd hefyd, tra byddo cnawd ac ysbyrd yn gwrthwynebu eu gilydd yn y byd, ac yn yr eglwys.—'Ac yn 'oystastol yn ymdrinio drosoch yn-gweddieu.' Col. 4. 12. W. S. Sef ymdrechu drosoch.—'Gan fawr ymdrino.' 1 Thea. 2. 2. W. S. Sef mawr ymdrechu. Edrych TRIN, YMDRECH.

YMDROCHI, (trochi) ymolchi, ymaoddi. 2 Bren. 5. 14. Edr. TRAEAD, TROCHI.

YMDROI, (troi) troi ei hun, ymdoes; gohiriaw, segura. Job 7. 4. a 37. 12. Psalm 125. 5. Edrych TROI.

YMDRWSIO, (trwsio) ymwigo, ymharddu, ym- dacluso.—'Ymdrwsioch oddifewn & gostyngedd- rwydd.' 1 Petr. 5. 5. Y mae gostyngeddwydd grasol yn harddwch sanctaidd, ac anharddwch mawr ydyw bod hebbdo.

YMDRYBAEDDU, (trybaedd) ymdreiglo, ym- drochi, ymdrybola, ymdrol. 2 Sam. 20. 12. Jer. 48. 26. Eze. 16. 6. a 27. 30.

YMDRYTHYLLU, (trythyll) ymlygru, ymlosgi, ymchwantu.—'Pan ddechreuont ymdrythyllu yn erbyn Crist, priodi a fynant.' 1 Tim. 5. 11. *Groeg καταρρηνασται, myned yn foethus, ac aflywodraethus.* Cyfieithir yr un galr, heb y rhagddod *kara, moethus, moethau*, yn Dat. 18. 3, 7, 9. Yn foethus, ant yn drythyll, ac yn aflywodraethus, ac yn anaddas i swydd a gwaith sanctaidd yn yr eglwys. Edrych TRYTHYLLWCH.

YMDWYM—NO, (twym) cynhesu ei hun. Esa. 44. 15, 16. a 47. 44. Marc 14. 54.—'Ac yr oedd Petr gyda hwynt yn sefyll, ac yn ymdwynno.' Ioan 18. 18, 25. Y mae ychydig wahaniaeth yn yr hanes a roddir gan Matthew a Marc am y *lle* y gwadodd Petr ei feistr gyntaf. Dywed Matthew ei fod yn eistedd *allan* yn y llys. Mat. 26. 69. Dywed Marc ei fod yn y llys i *waered*. Marc 14. 66. Amlwg yw, oddiwrth eiriau Ioan, ei fod gyd â'r gweinidogion wrth y tân, pan y gwadodd ef y drydedd waith. Ac oddiwrth Luc 22. 61. amlwg yw i'r Iesu edrych ar Petr fel yr oedd yn ei wadu y drydedd waith. Yr oedd yr Arglwydd a Phetr, gan hynny, yn yr un lle; yr Iesu gyd â'r barnwyr yn y pen uchaf, a Phetr gyd â'r gweinidogion wrth y tân yn y pen arall. Fel hyn, gellir dywedyd fod Petr 'allan yn y llys;' sef y tu allan mewn perthynas i'r barnwyr, y tystion, a'r milwyr, oedd yn amgylchynu yr Iesu; ond mewn perthynas i'r lle yr eisteddai y cyngbor, yr oedd 'yn y llys i waered.' Dywed Ioan (pen. 18. 18.) ei fod gwedi y gwadiad cyntaf yn *sefyll* gyd â'r gweision a'r swyddogion: ond dywed Matthew a Luc ei fod yn *eistedd* wrth y tân pan gwadodd ef gyntaf. Tebygol i eiriau y llances yn ei gyhuddo ei gythryblu, ac iddo gyfodi oddiar y sedd a roddodd y gweision iddo ef pan ddaeth gyntaf i mewn. **EDR. TWYM.**

YMDYWALLT, (tywallt) tywallt ei hun; ymofidlo gan ofid a thristwch. Job 30. 16.

YMDADLEU, (dadl) ymryson mewn geiriau.—'Gwnedch bob dim heb wrngach, nac ymddadleu.' Phil. 2. 14. Na fyddwch fel gweision anuffudd yn aehwyn ar eirchion eich melstrafid fel yn orthymlyd, neu blant anuffudd yn dadleu yn erbyn gorchymynion eu rhieni fel yn afresymol. Mae ymddadleu â rhesymau yn bechadurus pan fyddo o blaid cyfeillornad, â gau resymau, i gau ddyben, ac mewn ysbryd diglon, ymrysongar. Actau 6. 9. a 17. 17. 1 Tim. 6. 5. Titus 3. 9.—Y mae yr Arglwydd yn ymddadleu â dynion â thân ei farnedigathau. Esa. 66. 16. **EDR. YMRAPARL, DADL.**

YMDADWREIDDIO. Luc 17. 6. Edrych GWRAIDD.

YMDDANGOS—IAD, (dangos) dangos ei hun, gadaw ei weled, ymgynrychioli, bod yn weledig, bod yn bresennol, bod yn amlwg.—1. Bod yn weledig. Gen. 1. 9.—2. Dyfod ger bron. Esa. 1. 12.—3. Ymragrithio. Mat. 6. 16.

Gwaith Duw yn ymddangos, a ddynoda rhoddi arwyddion amlwg o'i bresennoldeb: fel hyn yr ymddangosodd yn aml i'r hen dadau yn y cyn-ddyddiau. Lef. 9. 6. Gen. 12. 7. a 17. 1. a 18. 1. a 48. 3. 2 Cron. 1. 7. Num. 12. 6.—Neu yn rhoddi amlygiad eglur o'i berffeithiau yn ei ragluniaethau, neu grybyylliad amlwg o'i ewylllys. Actau 9. 17. a 26. 16.

Ymddangosiad Crist a ddynoda, 1. Ei ddyfodiad yn y cnawd. 1 Tim. 3. 16. 1 Ioan 3. 8. Heb. 9. 26.—2. Neu ei amlygiad o hono ei hun i'w ganlynywyr ar ol ei adgyfodiad. Marc 16. 9, 11, 14. Luc 24. 34. Ioan 21. 1.—3. Ei eiriolaeth dros ei bobl yn y nef-oedd. Heb. 9. 24.—4. Ond, yn benaf, ei ddyfodiad yn y dydd diweddaraf ar y cymylau, gyda gallu a gogoniant mawr, i farnu y byd. 1 Tim. 6. 14. 2 Tim. 4. 8. Titus 2. 13.

'A ymddengys yr ail waith heb bechod.' Heb. 9. 28. Meddyliodd llawer fod cyfeiriad yn y geiriau at ddychweliad yr arch-offeiriad o'r cysegr sancteiddiolaf ar ddydd mawr y cymmod. Gwedi ymddangos yno ger bron Duw i wneuthur cymmod dros bechodau y bobl yn ngwisgoedd llian cyffredin yr offeiriad (Lef. 16. 23, 24.) ddi allan i'r cysegr sanctaidd, a dyosgai y gwisgoedd llian a wisgodd wrth ddyfod i'r cysegr, a gadawai hwynt yno. Gwedi hynny, golchai ei gnawd

â dwfr, yn y lle sanctaidd, a gwisgai ei ddillad, sef euraidd a gogoneddus, ac a âi allan i fendithio y bobl, y rhai oeddynt yn dysgwyl am dano yn y cyntedd. Nid oedd dim a allasai ymddangos yn fwy ardderchog i'r Iuddewon na'r golygiad hwn gan yr apostol o'r mater mewn llaw. Ond yr ydoedd peth gwahaniaeth rhwng dychweliad yr arch-offeiriad i fendithio y bobl, a dychweliad Crist yr ail waith heb bechod, nac aberth drosto. Yr arch-offeiriad gwedi dychwelyd o'r sancteiddiolaf, a wnai gymmod adnewyddol drosto ei hun a thros y bobl yn ei wisgoedd gogoneddus (adn. 24.) yr hyn ydoedd ddangosiad nad oedd y cymmod blaenorol yn wirioneddol, ond cysgodol. Ond yr Iesu, yn ei all ddyfodiad, a ymddengys heb bechod, nac aberth i wneuthur cymmod; cawns gwnaeth âg un aberth gymmod perffaith a thragywyddol.

Dynion yn ymddangos ger bron Duw, a arwydda, 1. Ei addoli yn ei gynteddoedd yma yn y byd. Exod. 23. 15, 17. Ps. 42. 2.—2. Eu gwaith yn sefyll y dydd diweddaraf ger bron gorsedd-faine Crist i gael eu barnu. 2 Cor. 5. 10. **EDR. BARN, DANGOS, EIRIOL, RHITH.**

YMDDAROSTWNG, (darostwng) hunan-ymostyngiad, darostwng ei hun; ymostwng, parchu, uffuddhau. Gen. 16. 9. Rhuf. 13. 5. 1 Petr. 2. 13. Hebraid 13. 17.—'Ymddarostyngwch dan alluog law Duw, fel y'ch dyrchafu mewn amser cyfaddas.' 1 Petr. 5. 6. Y mae gwreiddyn balchder yn nghalon pob dyn, sydd raid ei farweiddio, cyn y byddo yn addas i'r nef-oedd. Dwg Duw ddynion i amgylchiadau addas i hynny, i roddi aml broffion a ydynt gwedi eu plygu yn wirioneddol iddo neu beidio. Eze. 17. 24. Deut. 8. 3. Galluog law Duw yw ei ragluniaeth ddoeth, gadarn, ac anfethedig, yn trefnu pob peth yn effeithiol, ac yn y modd goreu er ei ogoniant ei hun, a'n lesedd ninnau. Y mae ymostwng yn cynnwys, 1. Cydnabyddiaeth o law Duw yn mhob peth. 1 Sam. 3. 18. 2 Sam. 16. 10.—2. O'n gwaelled ein hunain. Ps. 144. 3. Gen. 18. 27.—3. O'n pechaduruswydd. Rhuf. 3. 10, 23. Esa. 64. 6.—4. O ben-arglyddiaeth Duw. Rhuf. 9. 29. Ps. 39. 9. Job 1. 21. a 40. 4, 5.—5. Rhyfeddu yn sanctaidd gyngbor a ffyrdd anchwiliadwy Duw. Rhuf. 11. 33.—6. Ymwrthod â'n holl ragoriaethau ein hunain ger bron Duw. Dat. 4. 11.—7. Ymostwng yn hawdd ac yn ddiiddig i'r gwasanaeth gwaelf, gofynol oddi wrthym yn ein hamgylchiadau. Ioan 13. 14. Phil. 2. 8.—8. Rhyfeddu ei drugareddau tu ag atom yn nghalon ei holl driniaethau o honom. Ps. 144. 3. Ezra 9. 13. Galar. 3. 22. Y mae amser cyfaddas gan Dduw i ddyrchafu ei bobl; sef pan fyddont wedi eu darostwng yn addas, a'i ragluniaethau wedi ateb y dyben tu ag atyt, oedd gan Dduw yn ei olwg.

YMDDATOD. **EDR. DATOD.**

YMDDIAL—YDD. **EDR. DIAL, SUGNO.**

YMDDIDOL—I, (didol) ymneillduo, ymdynu o'r neilltu, ymbleidlo. Hos. 4. 14. a 9. 10.—Gorchymynir i'r duwionion ymddidoli oddiwrth eilun-addolwyr, a phob math o bechaduriaid cyhoedd. 1 Ioan 5. 21. 1 Cor. 10. 14. Wrth ymgyysgu a chyfeillachu â hwynt, yr ydym yn cynnwys eu pechod, ac yn y modd mwyafr eglur yn tystio nad ydym yn gweled dim niwed ynddo. Ar yr ymddidoliad, y mae Duw yn cyhoeddi addewidion tra gwerthfawr; sef y byddai iddo ef eu derbyn, ac ymddwyn fel Tad tirion a grasol tu atynt. 2 Cor. 6. 17.

YMDDIFAD, neu **AMDDIFAD**, (difad) digysur, dlymgeledd; un gwedi ei ddifediannu o ryw un fyddo cu ganddo, megys tad, neu fam, neu ei blant; digariad. **EDR. GWEDDW.**—'O herwydd ynot ti y caiff yr ymddifad drugaredd.' Hos. 14. 3. Y mae gofal

Duw yn neillduol am yr amddifad; gelwir ef 'Tad yr amddifad.' Ps. 68. 5. Efe a gymer le Tad, ac a ymddwyn fel Tad yn ei ofal a'i diriondeb tu ag atynt, a'i ymgeledd lldynt.

'Efe a gynnal yr amddifad.' Ps. 146. 9. Y mae pechadur edifeiriol yn golygu Duw dan yr enw hwn fel annogaeth gref iddo ddychwelyd ato. Golyga ei hun yn ymddifad; sef fel plentyn bychan, gwan, a ffol; yn anfedrus ac yn anabl ymgeleddu ac amddiffyn ei hun, ac heb gymhorth o un lle arall. Yn amddifad yn holl ïangder ystyr y gair, y mae efo yn edrych at Dduw yn ei drugaredd. Y mae yn ei olygu fel yn gwbl abl i'w achub; ac nid hyn yn unig, ond hefyd yn ewyllysgar. Gwelwn, 1. Gyflwr yr eglwys yn y byd; y mae yn amddifad, yr hon nid oes neb yn ei cheisio. Jer. 30. 17. Anialwch yw y byd iddi. Yr oedd Paul gwedi ei groeshoelio i'r byd, a'r byd iddo yntau. Gal. 6. 14.—2. Hwyrfryddedigrwydd dyn i geisio trugaredd; nid â at Dduw nes y pallo pob cymhorth arall iddo, fel yr afradlon. Luc 16. 17, 18.—3. Yr agwedd addas ar ddyn i fyned am drugaredd, sef pan fyddo yn gwbl ymddifad ynddo ei hun, ac o bob help o un lle arall. Esa. 41. 17. Deut. 32. 36.—4. Yr achosion effeithiol yn gweithredu edlfeirwch, sef teimlad o wagder a phechod ynom ni, a chydna-byddiaeth o anfeidrol ddaioni a thrugarogrwydd yn yr Arglwydd. Ioan 16. 9, 10. Eesaias 40. 4, 5. Dwg Duw ei bobl i agwedd addas i gyfranogi o'i fendithion, a'u mwynhau.

'Nis gadawaf chwi yn amddifad: mi a ddeuaf atoch chwi.' Ioan 14. 18.—1. Er cael pob peth arall, buasent yn amddifad hebdo ef ei hun.—2. Y mae cyflawnder digonol yn Nghrist ei hun i ymgeleddu ei bobl.—3. Ni phalla ei gariad tu ag atynt, ei ofal am danynt, a'i ffyddlondeb iddynt.

'Crefydd' bur a dihalogedig ger bron Duw a'r Tad, yw hyn; Ymweled â'r amddifad a'r gwragedd gweddwon yn eu hadfyd, &c. Iago 1. 27. EDR. DIHALOG-EDIG.—Barna rhal dysgedigion fod yn y geiriau gyfeiriad at ragoroldeb maen gwerthfawr, yr hyn sydd yn gynnwysedig yn ei fod yn dryloyw, ac heb ddim diffyg neu fal ynddo. Mewn gwirionedd, nid oes un gem mor werthfawr ac addurnol a'r dymher hawddgar ac anwylaid a ddarlunir yn y geiriau! Y gair *Sponeus*, *crefydd*, a arwydda yn neillduol addoliad dwyfol; ac a arwydda yma, nad oes un math o addoliad crefyddol yn gymeradwy gan Dduw, os eageuluser cyfraith freninl cariad, ac ymweled â'r amddifad a'r gwragedd gweddwon yn eu hadfyd. Gwel Tillotson's *Works*, Doddridge, Macknight.

YMDDIFFWYNO, (difwyn) difeddiannu ei hun o fwynhad; ymlygru.—Ymddifwynasant gan waed. Galar. 4. 14. Sef ymhalogasant gan waed gwedi ei dywallt yn greulawn ac yn anghyflawn.—'Cydymddifwynasant,' sef cyd-ymlygrasant. Psalm 14. 3. EDR. DIFWYNO.

YMDDIFFYFN—FA, neu AMDDIFFYFN, (diffyn) diffyn, differ, diffyniad, nawdd; ymmoddi, ymachleu; noddfa, diffynfa.—1. Lle o nodded ac amddiffyn, Barn. 9. 49. 1 Sam. 22. 4, 5. 1 Cron. 12. 16.—2. Yr hyn fydd gan un i ddywedyd drosto ei hun yn erbyn ei gyhuddwyr. Actau 19. 33.

Y mae yr Arglwydd yn amddiffyn ei bobl rhag digofaint, trwy ei aberth; rhag eu gelynyon, trwy ei ofal a'i allu; a rhag eu cyhuddwyr, trwy ei eiriolaeth trosynt. Ps. 31. 2. a 59. 9, 16. a 94. 22. Esa. 4. 5. a 33. 18. Zech. 9. 15. a 12. 8.

Gooodwyd yr apostolion 'er amddiffyn yr efengyl,' yn erbyn ei gelynyon, a rhag ei llygru gan gyfeillorwyr. Y mae i'r efengyl elynion lawer; y mae pob dyn yn y byd yn naturiol, pob llygredd yn nghalon dyn, a phob cythraul yn uffern, yn ei herbyn; a'r cyfeillorwyr sydd yn ei llygru, yw ei gelynyon penaf. Y mae

yn deilwng i'w hamddiffyn, a braint pawb ydyw sefyll drosti, yn ei phurdeb a'i gogoniant. Phil. 1. 17.

YMDDIGIO. EDR. DIG.

YMDDIGRIFO, (digrif) ymhyfrydu, ymddiffyru, ymloni, ymhoeni, ymlawenhau.—Y mae meddwl sanctaidd yn ymddigrifo yn yr Arglwydd a'i ddeddfau; y maent yn ei olwg ef yn hardd, yn werthfawr, ac yn peri hyfrydych a llawenydd mawr. Ps. 37. 4. a 110. 16, 47, 70.—Anwreidd drygionus ydyw digrifwch rhai; a thrwy hyn y maent yn euog o'u pechodau. Diar. 2. 14.

Gau athrawon a ymddigrifent yn eu twyll. 2 Petr. 2. 19.—'Yn ymddigrifo yn eu twylladys, pan font yn cydwleddu gida chwi.' W. S. *Εντροφωρετες εσ ταυς αταραυς αυρων, yn byw yn foethus ac yn loddentgar trwy eu cyfeilloradad twyllodrus.* Arwydda y gair *ετροφω*, yn benaf, ymhyfrydu mewn llawnder o fwyddedd a ddiodydd, ymddigrifo mewn moethau beunydd: eu dau oedd eu bol.

YMDDILLADU, (dillad) ymwiago, ymddynoethi.—'Nid ymddilladant â'u gweithredoedd;' hyn yw, ni bydd eu gweithredoedd er harddwch ac er diogelwch iddynt: ni byddant yn gyflawnder. Esa. 59. 6. EDR. DILLAD, GWISG.

YMDDYNOETHI, (noeth) ymddihaturu, ymddyosg. Esa. 57. 8. EDR. DYNOETHI.

YMDDYOSG, (dyosg) ymddynoethi, ymddihaturu. 2 Sam. 6. 20. EDR. DYOSG.

YMDDIRIAD—ED, (diriad) hyder, goglad, coel, gobacht; hyderu, rhoddi goglad ar.

Tri pheth nid ellir ymddiried iddynt: iechyd i hen, hinda y gauaf, a diwydrwydd arglwydd. *Diar.*

Arwydda, yn gyffredinol, yr un peth a chredu, yn yr ysgrythrau. Ymddiried yn yr Arglwydd, ydyw credu ynddo, ar sail ei air a'i addewid. Sylfaen ein hymddiried ynddo, os bydd yn wirioneddol, yw tystiolaeth ei air am dano, a'i addewid i ni yn y gair. Y mae yn wrthddrych addas o'n hymddiried diysog, yn ol tystiolaeth y gair am dano. Y mae yn alluog—yn drugarog—yn ddiwyfnewid—yn ffyddlon; pethau angenrheidiol mewn gwrthdrych i ymddiried ynddo. Ymddiried ynddo, a ddyndoda, dysgwyl wrtho mewn ffydd y cyflawna tu ag atom mewn anser, ac i dragwyddoldeb, yr hyn sydd yn gytun â'i air, ei berffeithiau, a'i gynghor. Ps. 2. 12. a 5. 11. a 7. 1. a 16. 1. a 34. 8. a 106. 9, 10, &c. Esa. 26. 4. Y mae ymddiried ynddo yn ei anrhydeddu; yr ydym wrth hyn yn cydnabod ei fawrhydi a'i berffeithiau dwyfol; ac mae y cysur mwyafr i ninnau, gan fod yr Arglwydd yn dirion i bawb a ymddiriedant ynddo. 2 Sam. 22. 31. Jer. 39. 18. Ps. 17. 7.

Beth bynag yr ymddiriedom yuddo yw ein duw, yr hwn yr ydym, trwy hyn, yn ei barchu a'i fawrhau; megys, ymladd ei hun—mewn dyn—yn llosgorwydd ei olud—ei blaid gref—ei lewder a'i fedruswydd ei hun, &c. Ps. 44. 6. a 52. 7. a 118. 8. Diar. 3. 5. Jer. 17. 5.—Ymddiried mewn calwydd yw pob ymddiried ond yn yr Arglwydd. Jer. 13. 25. EDR. DYSGWIL, CREDU, HYDERU.

YMDDWYN, (dwyn) ymweddu, ymfeciologi, dymddwyn. Luc 2. 21. Can. 3. 4. a 8. 5. Phil. 1. 27. 2 Cor. 1. 12. Heb. 12. 7. EDR. BEICHOGR, CENEDLU, GENI, RHODIO.—'Trwy ffydd, Sarah bithau yn anmhlantadwy, a dderbyniodd nerth i ymddwyn had.' Heb. 11. 11. EDR. SARAH.

YMDDYDDAN—ION, (dyddan) cyd-siarad; ymgyfeillachu.—Ymddyddanodd yr Arglwydd gynt â'i saint mewn gweledigaethau; megys ar Sinai â Moses—oddiar y drugareddfa—trwy yr Urim a'r Thummim, &c. Yr oedd yn tori geiriau i amlygu ei feddwl

lddynt. Ymddyddanodd ág Abraham fel gwr á'i gyfaill. Psalm 80. 19. Gen. xviii. Zech. 1. 19. Yn awr mae ei holl gynghor a'i feddwl wedi ei amlygu i ni yn ei air; yn hwnw y mae yn ymddyddan á phawb a wrandawo arno. Yr hwn sydd á chlustiau ganddo i wrando arno, gwrandawed; a chaiff glywed Duw yn ymddyddan ág ef ar bob achos yn y gair, yn dirion, yn ddoeth, ac yn ddeallus.—'Y mae ymddyddanion drwg yn llygru moessa da.' 1 Cor. 16. 33. Edrych MOBSAU, SIARAD, TAFOD.

YMDDEITHRO, (dyeithr) ymnewidlo, ymbelláu. 1 Bren. 14. 5, 6. Job 19. 13. Psalm 58. 3. Ezeq. 14. 5. EDR. DYEITHR, PELL.

YMDDYRCHAFU, neu YMDDERCHAFU, (dyrchafu) ymfawrhau, ymfawrygu, ymddringo, ym-egsyn, ymgodi.—Un o nodau yr apostol ar gauathraw, yw, ei fod yn 'ymddyrchafu.' 2 Cor. 11. 20. Nid dyrchafu Crist, na phorthi y praidd, ond dyrchafu eu hunain, ydyw prif bwnc gau athrawon. Elwa, pegst a dyrchafu eu hunain, ydyw eu prif nodau. Ond o bawb, Anghrist yw y mwyaf haerllug a digywlydd, yr hwn sydd yn ymddyrchafu goruwch pob peth a elwir yn Dduw, neu a addolir, &c. 2 Thea. 2. 4. EDR. ANGHRIST, DYRCHAFU.

YMDDYSGLEIRIO, (dyslaer) ymddangos, ymlwyrchu, ymogoneddu, ymddangos yn ddsyglauer ac yn ogoneddus. Y mae Duw yn ymddysgleirio pan y mae yn amlygu ei ragoriaethau dysglauer yn ei weithredoedd nerthol o drugaredd neu farn. Ps. 80. 1. a 94. 1. EDR. DYSGLAER, GOGONIAINT, LLEWYRCH.

YMEGNIO, (egni) cyd-egni, ymnerthu, ymeidlogi, ymgais á'r holl nerth. 1 Cronicl 28. 7. Esaiah 44. 14. Dan. 10. 21.

YMENYN, (ymen) sylweidd bras, olewaidd, a ddarperir o laeth trwy ei gorddi. Yr oedd yn ddiweddar cyn i'r Groegiaid wybod dim am ymenyn. Er bod Homer, Theocritus, Euripides, a'r prydyddion eraill, yn son yn aml am laeth a chaws, nid oes ynddynt grybwylliad unwaith am ymenyn. Nid oedd yr hen Rufeiniaid, ac nid ydyw trigolion yr Hyspania, yn arfer ymenyn yn ymborth, ond yn feddyg-i-naethol yn unig i iacháu llynorod a gorynau. Yr Isellmyn (*Dutchmen*) a'i dygodd gyntaf i'r India Ddwyrainol. Yr oedd yr Iuddewon yn foreu yn ei wneuthur, ac yn ei arferyd yn ymborth danteithiol. Coffeir am dano mor foreu ag amser Abraham. Gen. 18. 8. Diar. 30. 33. Esa. 7. 15. Dull yr Arabiaid a thrigolion Barbary o wneuthur ymenyn, yw rhoddi y laeth mewn cydau o grwyn geifr, á'r wyneb tu fewn allan, y rhai a grogant o naill ben y babbell i'r llall, ac a'u gwagant yn ol ac yn mlaen nes yr ysgaro yr ymenyn oddiwrth y rhanau meiddaidd o'r laeth. Cymh. Diar. 30. 33. Gwel Shaw's *Travels*, Stewart's *Journey to Mequinez*, Hasselquist's *Travels*.

Gwneir ymenyn o laeth gwartheg, gafrod, a defaid. Gwnawd ymenyn ar achosion o laeth gwragedd, yr hwn a gymeradwya Hoffman yn fawr, fel meddyginiaeth ragorol rhag y nych-glywf. I fod yn ymborth iachus, rhaid i'r ymenyn fod yn newydd, ac yn bersaidd, ac heb ei gras-bobi, neu ei *ffrio*; onidê, bydd yn anhwylioso treulid y bwyd yn y cylla, yn troi yn sur ynddo, yn ei lenwi á gwynt yn peri bythetridau, ac yn dwyn llawer o surni afiachus i'r gwaed. Ei gras-bobi ar fara o flaen y tân yn hir, sydd yn ei wneuthur mor afiach ag y dicheon iddo fod, a rhaid cael cylla cryf i ymwaredu llawer o hono felly.

'Golchi camrau ág ymenyn,' a arwydda byw mewn llawder a hawdfyd. Job 29. 6.

YMESGUSODI, (esgus) ymaswyno, amddiffyn. Luc 14. 18. 2 Cor. 12. 19. EDR. ESGUSODI.

YMESTYN, (estyn) ymystyn, ymystwyo. Amos 6. 4, 7. 2 Cor. 10. 14.—'Ac ymestyn at y pethau o'r tu blaen.' Phil. 3. 13. *Εκτετασμενος, ymestyn yn orchestol á fy holl egni*. Yr oedd yn gweled rhan o'i yrfa heb ei rhedeg, ac mae y geiriau yn hysbysu agwedd ryfedd ei feddwl yn barhaus, fel gwr ar ei lawn dŷn o hyd, heb ystyried dim fel wedi ei gwblhau, tra yr oedd yr yrfa heb ei gorphen, a'r gamp heb ei hennill. Yr oedd y gamp yn uchel, sef galwad Duw oddi uchod trwy Grist; nid oedd dim ennill hon heb ymestyniad dyfal, diorphwys, a diffino. Y mae y geiriau yn mynegi y difrifwch, y diwydrwydd, y dianwadalwch, a'r ffyddlondeb yn y graddau mwyaf. EDR. ESTYN, NOD.

YMPALCHIO, (balch) ymchwyddo, ymddyrchafu. Ps. 131. 1. Esa. 3. 5. EDR. BALCH.

YMPAWRYGU, (mawr) ymddyrchafu, ymgodi, ymfalchio, ymfawrhau.—'Fel hyn yr ymfawrygaf, ac yr ymanteiddiaf,' &c. sef y dengys yn eglur ac yn ddsyglauer ei fawredd a'i sancteiddrwydd trwy farnedigaeth ofnadwy ar ei elynion. Ezeq. 38. 23. Y mae mawredd hanfodol yn Nuw, ac nis dicheon fod yn fwy; ond dicheon roddi *dangosiad mwy* o'i fawredd. EDR. MAWR.

YMFENDIGO, (bendigo) bendithio ei hun, cyfrif ei hun yn ddedwydd. Esa. 65. 16.

YMFENDITHIO, (bendith) cyfrif ei hun yn ddedwydd. Jer. 4. 2. EDR. BENDITH.

YMFLINO, (blino) blino ei hun.—'Onid oddiwrth Arglywydd y lloedd y mae, bod i'r bobl ymfino yn y tân, ac i'r cenedloedd ymddiffygio am wir wagedd?' Hab. 2. 13. 'Ymfino am y tân,' sef am bethau a fyddant yn cael eu llosgi. Newcome. Llafuriodd Nebuchodonosor a'i lloedd yn boenus i gasglu cyfoeth y gwledydd i adelladu Babilon, ac yr oedd hōno, wedi y cwbl, yn fuan i gael ei lloegi á thán. Oddiwrth Dduw yr oedd hyn yn farn am eu heilun-addoliaeth, ac i ddangos ynydwydd plant dynion, a gwagedd eu holl lafur poenus. EDR. BLINO.

YMFODDLONI. Edrych BODDLONI, CYD-YM-FODDLONI.

YMFOELI, (moel) yn moeli ei hun, yn iadlymu ei hun.—'Ac nid ymfoelir trostynt.' Jer. 16. 6. Yr oedd ymfoeli, medd Herodotus, yn arfer gyffredinol yn mhilith y cenedloedd oll, ond yr Aiphtiaid, fel arwydd o alar. Gwel Herodotus, b. ii. 36. 'Cneiffia dy wallt, medd Jeremiah, 'a bwrw i ffordd.' Pen. 7. 29. Gwel Homer, *Odys. iv. 197*. Yn Otahete, a'r Ynysoedd Cyfeillgar (*Friendly Islands*) y mae yr arferiad hwn o ymfoeli, fel arwydd o alar, yn gyffredin. Gwel Cook's & Clarke's *Voyage*. Yr oedd hyn yn waharddedig dan gyfraith Moes. Lef. xix. EDR. MOELI.

YMFPOSTIO. EDR. BOET.

YMFYDDINO. EDR. BYDDIN.

YMFROST—IO, (ffrost) ymfrostio, ymfocachu. Iago 4. 16. 2 Cor. 11. 10. Jer. 9. 23, 24. 1 Cor. 1. 31. EDR. FROSTIO.

YMFUSTO, (ffust) ymguro.—'E ddaruw gorvot y ddugy ef gan y milwyr rac ymfust y dyrfá.' Act. 21. 35. W. S.

YMGADARNHAU, (cadarn) ymgryfhau, ymnerthu.—'Pod wedi ymgadarnhau mewn nerth, trwy ei Ysbryd ef, yn y dyn oddi mewn: ar fod Crist yn trigo trwy ffydd yn eich calonau chwi.' Eph. 3. 16. 17. Y mae dau beth yn gwanhau meddwl dyn; sef ofnau a llygredigaethau.—1. Ofnau yn tarddu, yn benaf, oddiwrth euogrywydd pechod, a chydabydd-

iaeth o'u troseidiadu yn erbyn Duw. Nid oes dim a gryfha enaid dyn yn erbyn yr ofnau trymion hyn, ond golwg trwy ffydd ar iawn Crist. 1 Ioan 2. 2. Oddiwrth ofni dynion, golwg ar fwy trosom a'i symud yn effeithiol.—2. Gweithrediau llygredigaethau hefyd ydynt achosion yn gyffredin o wanychdod. Y mae hyn yn ychwanegu euogrwydd, a'r euogrwydd drachefn yn cryfhau llygredigaethau. Anghrediniaeth, yn neillduol, sydd yn achos effeithiol o wanbau dyn yn mhob ystyr, yn ol y gradd y byddo yn gweithredu. Gwanychwyd Samson trwy gellwair a chwantau anghyfreithlon. Nid yn unig grym llygredigaethau, ond hefyd bychanrwydd gras, sydd yn gadael y dyn oddi fewn yn wan, fel plant bychain newydd eu geni. 1 Cor. 3. 3, 4. Hebraeaid 5. 12. Y mae angenrheidiwydd neillduol i'r dyn oddi mewn gael ei gryfhau; ac onidê, byddwn yn anwastad yn ein rhodiad, yn gloff yn ein hufudd-dod, yn lleog yn ein bymdrechladau a'n llafur dros Dduw yn y byd, a'n cysuron yn graddu yn isel. Gwaith grasol yr Ysbryd Glân yw cryfhau enaid yn wirioneddol. Y mae yn gwneuthur hyny trwy ei fod yn peri fod Crist yn trigo trwy ffydd yn y galon. Crist ydyw yr iawn; a'r olwg arno trwy ffydd a gryfha enaid, ac a wanychu bob pechod. Edrych CRYF, DYN, TRIGO.

YMGADW, (cadw) cadw ei hun, ymogledd rhag, ymaros yn.—'Ymgedwch oddiwrth eilunod.' 1 Ioan 5. 21.—'Ymgedwch yn nghariad Duw.' Judas 21. Sef cariad tu ag at Dduw. Ymgadw yr olwg ar ei gariad ef a'i ragoriaethau; ein rhwymedigaeth ninnau iddo. Trwy ymgadw oddiwrth bob peth a fyddo yn tueddau i oeri ein cariad tu ag ato. 1 Ioan 2. 15.

YMGALUDU. Edr. CALED.

YMGAIS. Edr. CRISIO.—'Ag ef yr ymgais y cenedloedd.' Eas. 11. 10. 'Ag ef,' sef â gwreiddyn Jesse, Crist Iesu. Pan y saif yn athrawiaeth yr efenngyl yn *arwydd* i'r bobloedd, effeithia y pregethiad o hono yn mhilth y cenedloedd yn y fath fodd, fel y cyrchant ato, ac ymofynant am dano, yn rhan ac yn iechydwrtaeth iddynt.

YMGASGLU. Edr. CASGLU.

YMGEGINNIO, (ymgaint) ymgeintach, ymgiprys, ymserthu, ymllef. —'Ymgeiniae.' W.S. Gal. 5. 20.

YMGELLEDD—U—WR, (cél) amddiffyniad, cynnorthwy, cyweir, golygiad, gofiliant.—'A'th ymgelledd a gadwodd fy ysbryd.' Job 10. 12. Y gair *Heb.* רָבָא gyfieithir *ymgeledd*, a arwydda *ymweled*, *gofwyo*. Ymweliad Duw a gadwodd, a gynnalodd, ac a gysurodd ysbryd Job; buasai wedi llwfrhau a digalonni oni buasai hyny. Dywedir fod yr Arglwydd yn ymgeleddu tir Cansan: yr oedd llygaid yr Arglwydd arno yr holl flwyddyn i'w ddyfrhau, ei ffirwythloni, a'i gadw. Deut. 11. 12. Felly, wrth ymgeleddu ysbrydoedd ei bobl, y mae ei lygaid arnynt i ganfod a chyflawni eu holl angen, eu cysuro, eu ffirwythloni, a'u hamddiffyn. Nid oes dim ond ymgeledd Duw a wna hyny, mwy nag y dwg y ddarw ffirwyth heb fendith Duw arni.

'Y mae efe dan ymgeleddwyr a llywodraethwyr.' Gal. 4. 2.—'Dan arfedogion.' W. S. ymyl y ddalen. Dan olygwyr a noddwyr, rhaf i ofalu am dano ef a'i holl achosion. Er ei fod yn etifedd, yr oedd angen ymgeleddwyr arno o herwydd ei ieuencid, a'i ddifffyg profiad a synwyr. Cyffelyb i hyny oedd cyflwr yr eglwys yn gyffredinol dan yr hen oruchwyliaeth.

YMGYFRINACHU, (cyfrinach) cyd-gyfeillachu, cyd-gyngori. Ps. 83. 3.

YMGLODFORI. Edr. CLODFORI.

YMGLYMU. Edr. CWLWM.

YMGOFLEIDIO. Edr. COFLEIDIO.

YMGRAFU. Edr. CRAFTU, JOB.

YMGREDU, (credu) ymgryfmoddi, cyd-ymrwymo. Deut. 20. 7. a 28. 30.

YMGREINIO, (creinio) ymdreigio ar y ddaear. Marc 9. 20. W. S.

YMGROGI. Edr. AHITOPHEL, CROGI, JUDAS.

YMGRYFHOU. Edr. NERTHU, YMGADARNHAU.

YMGRYMU. Edr. ADDOLI, CRYMU, LLWCH, PLYGU, YMOSTWNG.

YMGUDDIO—FA, (cudd) ymlechu, ymddiogelu, ymorchuddio, myned o olwg; diogelfa, noddfa, amddiffynfa.—Y mae yr Arglwydd Iesu yn ymguddfa. Eas. 32. 2. Trwy ei gyflawnder yn diogelu y sawl a gredant ynddo rhag digofaint Duw; trwy ei ragluniaeth, ei allu, a'i ras, y diogela efe hwynt rhag pob perygion oddiwrth bechod, y byd, a'r diafol.

Y mae Duw yn ymguddio, ac yn cuddio ei wyneb, pan fyddo yn attal ei ymweliadau grasol yn ei ordinadau, atebiad i weddiadau, ei oleuni a'i awdurdod trwy ei air, a'i amddiffyniad yn ei ragluniaethau. Psalm 55. 1. a 89. 46. Easaiah 45. 15. Pechod yn cael ei lochesu ynom ni, yw yr achos fod Duw yn ymguddio. Easaiah 58. 2.

'Ti wyt Dduw yn ymguddio.' Eas. 45. 15. Iaith yr eglwys sydd yn y geiriau, yn gosod allan y modd y mae dybenion, cyngorion, a rhagluniaethau Duw tu ag at ei eglwys yn guddiedig yn aml. Duw ei eglwys, ac Achubydd ei bobl ydyw, er bod dybenion ei ragluniaethau tu ag atynt yn aml yn dywyll ac yn guddiedig. Duw Israel, ac Achubydd Israel yw, hyd yn nod pan y byddo yn ymguddio oddi wrthynt, o ran eu cysuron, a dybenion ei oruchwyliaethau tu ag atynt. Eas. 8. 17. a 57. 17. Psalm 44. 24. a 77. 19. Ioan 13. 7. Rhuf. 11. 33, 34. Edrych CUDDIO, WYNEB.

YMGURO, (euro) ymfino, ymboeni; ladd eu gilydd. 1 Sam. 14. 16. Preg. 1. 13.

YMGUSANU. Edr. CUSANU.

YMGWPLYSU, ymgysylltu, ymgryfmoddi, ymuno. Psalm. 83. 8.

YMGYFARFOD. Edr. CYFARFOD.

YMGYFATHRACHU, (cyfathrach) ymgryfmoddi, ymberthyniad, myned i berthynas agos a'u gilydd. Gen. 34. 9. 1 Sam. 18. 27. 1 Bren. 3. 1. 2 Cron. 18. 1.

YMGYFELLACH—U, (cyfeillach) ymgryfeillio, ymuno mewn cymdeithas.—'Ymgryfeillechwch, bobloedd, a chwi a drryllir.' Eas. 8. 9.—'Ymrwygwch, bobloedd.' Dr M.—'Gwybyddwch hyn, O bobloedd!' Y LXX. a Lowth ar eu hol. Ond mae y dysgedig Vitringa yn cymeradwyo ac yn cadarnhau ein cyfieithiad presennol ni. Yr achos o'r gwahan-iaeth yn y cyfieithiadau ydyw y gwahanol wreiddyn a olygir i'r gair רָחַל Rhal gyd â'r Dr M. yn ei darddu o'r gair רָחַל *dryllio*, fel y cyfieithir ef yn Eas. 24. 19. Eraill a'i tarddant oddiwrth y gair רָחַל *cyfail*, yn Kal. *ymgyfeillechwch*. Y mae y prophwyd fal pe byddai yn beiddio holl eynion Judah, neu yr eglwys, hyd ddiwedd y byd; gan sicrhau, er ymgryfeillachu ac ymfyddio o honynt yn ei herbyn, y byddai iddynt gael eu drryllo, am fod Duw gyd â'i eglwys, yn ei hamddiffyn a'i gwaredu.

YMGYFELLIO, (cyfaill) ymgryfeillachu, ymuno mewn cymdeithas.—'A Jehosaphat brein Judah a ymgryfeillachodd âg Ahaziah brein Israel.' 2 Cron. 20. 35. Edr. JEHOSAPHAT.

YMGYFIAWNHAU, cyflawnhau ei hun.—'Chwi a aethoch yn ddfudd oddiwrth Grist, y rhai ydech yn ymgylfawnhau yn y ddeddf.' Gal. 5. 4.—'Chwi ach ymddadwnaethoch y wrth Christ: pa'r ei pynac ich cyflawnir gan y Ddeddf y cywmpesoch y wrth rat.' W. S.—'Chwi a aethoch oddiwrth Grist, pwy bynac ydech yn ymgylfawnhau yn y ddeddf a syrthiasoch oddiwrth y gras.' Dr M.—'Chwi a ryddhawyd (neu, a ymddadwnaethoch) oddiwrth Grist, y rhai a gyflawnhawyd (neu, sydd yn ceisio cael eu cyflawnhau) trwy y ddeddf; syrthiasoch oddiwrth ras.' Macknight. Cyfleithir yr un gair *κατασκευαί, rhyddhau*, yn Rhuf. 7. 2. y gair a gyfleithir yma *disudd*.^{*} Nid Duw oedd yn eu cyflawnhau ond hwy eu hunain. Un ffordd sydd gan Dduw i gyflawnhau pechadur, sef trwy ffydd yn Nghrist. Y mae yno wir gyflawnder o ddarpariad Duw, ac y mae Crist o'r buddioldeb mwyaf i hwb sydd yn credu ynddo. Y rhai sydd yn ymgylfawnhau yn y ddeddf, neu yn ceisio cael eu cyflawnhau trwy y ddeddf, y maent wrth hyny yn rhyddhau eu hunain oddiwrth Grist, yn cefnu arno ac yn ei wrthod, ac ni bydd Crist o fuddioldeb iddynt mewn un gradd.

YMGYFLOGI. Edr. CYFLOGI.

YMGYFOETHOGI, (cyfoeth) ychwanegu cyfoeth, golud, a meddiannau.—'Y rhai sydd yn ewyllytio ymgylfaoethgi, sydd yn syrthio i brofedigaeth a magl, a llawer o chwantau ynyf a niweidiol, y rhai sydd yn boddî dynion i ddynstr a cholledigaeth.' 1 Tim. 6. 9.—'Yr ei a fynnent ymgwaythogi, a ghrwymant i profedigaeth, ac i vagle, ac i lawer o drachwantay ffllion a' niweidus, rrain syn boddî dynion i golledigaeth ac i ddiatrw.' W. S.—'Yn syrthio i brofedigaeth ac i fagleu.' Dr M. Mae y gair *καυδα, magl*, yn y rhif unigol. Nid yw yr apostol yn dywedyd 'y rhai sydd gyfoethog,' ond 'y rhai sydd yn ewyllytio ymgylfaoethgi,' neu y cyfryw a gyfeiriant holl lafur eu galwedigaethau i'r dyben i gasgu cyfoeth. Nid ydyw yr apostol yn beio ar sefyllfa gyfoethog, ond yn hytrach y *chwant* ymgylfaoethgi, sef y chwant i gael mwy nag sydd yn angenrheidiol er cynnallaeth un, ac i wneyd daloni. O gariad at y byd, a'r pethau sydd yn y byd, y maent yn rhoddi eu holl synwyr ar waith i gael ychwaneg o hono; hwn yw y pwnc penaf yn eu golwg; hwn y maent yn ymgais ato; a thra byddo y chwant hwn yn llywodraethu arnynt, anhawdd ymgadw o fewn terfynau uniondeb a thrugaredd. Y mae yr agwedd hon ar ysbryd dyn yn hollol elyniaethol i Dduw, ac yn tynu barn Duw mewn amrywol ffyrdd ar ddynion, ac y maent yn soddî i ddynstr a cholledigaeth dragwyddol. Yn y darluniad hynodol a bywyg hwn, y mae yr apostol yn gosod allan ddynion yn eu dymuniadau am gyfoeth, a'r chwantau a gynhyrffir gan y meddiant o hono, fel yn ymlid i derfyn pellaf dibyn dychrynnydd y gwagedd disylwedd, y rhai a gant ymddangosiad o sylwedd yn unig trwy weithrediaidau y chwantau a gynhyrffir yn y meddwl gan gyfoeth ac ysbryd bydol; ac fel hyn yn syrthio i lynelyn, ac yn soddî mor ddwfn ynddo, fel y maent yn ddiader yn golledig. Effeithiau niweidiol arfangarwch a ddarluniwyd gan brydyddion ac erall, mewn lliwiau bywiog a nodedig; ond ni thynodd neb y darluniat yn fwy cywraïn ac effeithiol na'r apostol yn y lle hwn, yn mha un y geysd allan, mewn ychydig eiriau, yn y lliwiau cryfaf, ffield-dra y chwant, a'r canlyniadau niweidiol o hono, i gyrph a meddyliau rhai dan ei lywodraeth. Y maent trwyddo yn 'cyfeilloni oddiwrth y ffydd, ac yn *gwansu* eu hunain â llawer o offdiau.' Πειρασμοί; y gair hwn a arwydda, medd Leigh, *brathu*

eu hunain o'r pen i'r traed, fel y byddont gwedi eu gorchuddio âg archollion; yr hyn a esyd allan yn dra addas y dirira a'r niwed aneirif a wnaeth y creaduriaid ynyf hwn i'w cydwyboda, trwy ymroddi i fod yn gyfoethog beth bynac, bydded cam, bydded cymhwys. 'Nac ymfina i ymgylfaoethgi,' medd Duw; 'dod heibio dy synwyr dy hun.' Diar. 23. 4. Dy synwyr llygredig dy hun yw hyny, ac nid cyfarwyddyd a gras Duw; gras Duw a ddygs i ddynion ymwadu âg annuwioldeb, a chwantau bydol. Y mae 'ewyllytio ymgylfaoethgi,' yn gwbl groea i 'fyw yn sobr, yn gyflawn, ac yn dduwiol;' effeithiau gras Duw ar eneidiau dynion.

YMGYFODI, (cyfodi) ymddyrechafu, ymunioni, ymgnio.—'Nid oes a alwo ar dy enw, nac a ymgylfyd i ymafiyd ynot.' Esa. 64. 7. Y geiriau a ddarluniant gyflwr gwlad neu eglwys yn ei marweidd-dra, a diffrwythder ysbrydol, yn gorwedd ar lawr mewn llygredd, tywyllwch, a digalondid. Goeodir credu yma yn dra addas allan yn y geiriau *ymgyfodi*, ac *ymafiyd* yn yr Arlywydd am nerth, ac am iechydwrriaeth. Y mae cyfeiriad y geiriau at yr euog yn ffol at gyrr yr allor am ddiogelwch—sef at Grist a'i ras, yr hwn yw gallu Duw er ein biechydwrriaeth. Geysd y geiriau allan y gradd mwyaf o afiechyd ysbrydol, a llesgrwydd o'r herwydd; nid dynt yn gallu nac yn chwennych ymgylfyd.

YMGYFREITHIO, (cyfraith) ymryson mewn cyfraith.

Gwell yw cytuno yn ddrwg noc *ymgyfreithio* yn dda. Diar. 'A feiddia neb o honoch, a chanddo fater yn erbyn arall, ymgylfreithio o flaen y rhai anghyflawn, ac nid o flaen y saint?' 1 Cor. 6. 1. Yr oedd gan yr Iuddewon gwasgareddig yn mhlith y Cenedloedd, llysoedd barnedigaelthol iddynt eu hunain, gan fod eu cyfreithiau hwy yn gwbl wahanol oddiwrth gyfreithiau y gwledydd Paganaid yr oeddynt yn trigo ynddynt.* Er nad oedd ganddynt awdurdod i farnu am fater yn perthyn i fywyd, etto y mae yn dra sicr fod y Rhufeiniaid yn rhoddi rhyddid iddynt yn mhob man i farnu mewn llysoedd o'r eiddynt eu hunain, *πρωτων βιωτικων, am bethau yn perthyn i'r bywyd hun.* Mae geiriau yr ymerawdwr Titus wrth yr wrthblaidd derfysgelyd yn eu plith, yn profi hyn yn eglur: 'Yn gyntaf,' medd efe, 'caniatasom i chwi fyw yn eich gwlad eich hunain; gosodasom drosoch frenioedd o'ch llwythau eich hunain; *cadwasom i chwi gyfreithiau eich gwlad eich hunain*: a caniatasom i chwi fyw nid yn unig wrthych eich hunain, ond hefyd yn ol eich *heuylllys eich hunain*.' Josephus, *De Bell.*, lib. iv. cap. 34. Tebygol yw fod gan y Cristionogion yr un fraint, gan fod llawer o'r Iuddewon wedi derbyn Cristionogrwydd; mewn llawer o bethau yr oedd y Cristionogion yn cytuno â'r Iuddewon, ac yr oeddynt yn cael eu golygu gan y Cenedloedd yr un fath a'u glydd, fel gwrthwynebwyr addoliad eu gau-dduwiau. Yr oedd, gan hyny, yn anhawddwch neillduol yn y Cristionogion pleidgar cynhenus yn Corinth, i fyned i'w llysoedd hwy â'u mater, yn lle ei benderfynu yn eu llysoedd eu hunain. Nid oedd hyny ond myned at rai anghyflawn i ymofyn am gyflawnder; at Baganiaid tywyll i ymofyn am farn oleu. Yr oedd gan yr Iuddewon a'r Cristionogion gyfraith uniawn i farnu wrthi—peth nad oedd gan y Cenedloedd; a gweddasai eu bod hwythau am wneuthur cyflawnder wrth y rheol gywir ddwyfol hōno; a phe buasai pob un am gyflawnder yn unig, hyny a wnaethent. Yr Iuddewon a'r barnent yn un o'r pechodau ffielddiaf i Iuddew ddwyn achos i gael ei farnu yn llysoedd y Cenedloedd; yr oedd yn ddiystyrwch ar gyfraith Moses, yn parchu

* *Vacui estis a Christo. Vulg.—Evanntis separati a Christo. Beza.*

† *Undiquaque iungo et perfuro. Schleusner.*

* Gwel Josephus, *Antiq.*, lib. 14.

allunod yn halogi enw Duw, ac yn gymaint pechod a llofruddiaeth: ac yr oedd yn ysgymundod yn eu plith i neb fod yn *dyst* yn llysoedd y Cenedloedd. Gan nad oedd erlidigaeth yn erbyn y Cristionogion wedi bod etto yn ymerodraeth Rhufain, dlammeu fod llyddyn yr un rhyddid yn hyn ag oedd gan yr Iuddewon; am hyny yr oedd yn wrthun ac yn fflaidd llyddyn fyned â'u mater ac ymglyfrethio o flaen rhai anghyflawn. Yr oeddynt eisoes yn barnau y byd trwy yr athrawiaeth yr oeddynt yn ei phroffesu, ac yn clywed ei phregethu; ac os oedd yr athrawiaeth yn barnu y byd o ran eu cyflirau rhyngddynt a Duw, a oeddynt yn anaddas i farnu y pethau lleiaf? sef y pethau bychain perthynol i'r bywyd hwn—bychain yn sicr a'u cymharu â phethau mawrion byd tragywyddol.

Y mae gwahanol feddyllau am waith y saint yn barnu y byd. Lightfoot a Gill a olygant y geiriau yn arwyddo y byddai y Cristionogion yn mhen ychydig o amser yn ewyddwyr gwladol yr ymerodraeth, yr hyn a ddygwyddodd ychydig o gannoedd o flynyddoedd gweidi ysgrifenu yr Epiistol hwn, pan ddaeth Cystenyn Fawr i'r orsedd, ac y maent wedi parhau fwy neu lai o hyny hyd yn hyn; ac a gyflawnir yn fwy helaeth etto, pan ddolo breninoedd yn dadmaethod, a brennesau yn fammaethod, i'r eglwys. A barnodd y saint angelion drwg, pan fwrwydd allan dywysog y byd hwn trwy athrawiaeth yr efengyl, o'i demlau, yr hyn a ellw Crist 'barn y byd hwn.' Ioan 12. 31. Nid oes dim yn yr amrywiol ddarluniadau a roddir i ni am y farn, yr rhoi i ni un crybwyllid y barna y saint y byd yn y farn ddiweddar. Bydd y defaid yr un fath a'r geifr yn sefyll i'gael eu barnu. Mat. 25. 32, &c. 2 Cor. 5. 10. Cymradwyo y farn a wnant yn ddilys, a llawenyachu yn ddirfawr o'i phlegid—felly bydd *gorfod* ar annuwlion a chythreuliaid gydnabod ei huniondeb. Yn gymhar-iaethol, bydd Paganïaid, megys trigolion Ninifeh a brennes Sêba, yn barnu Iuddewon a Christionogion diffwrth diedifeiriol. Am y geiriau yn Mat. 19. 28. a Luc 22. 30. tebygol eu bod yn perthyn yn benaf i farn Duw ar yr Iuddewon yn ninystr Jerusalem. Y deuddeg apostol, nid y saint i gyd, sydd i eistedd ar orsedd—feinciau i farnu deuddeg llwyth Israel, trwy eu hathrawiaeth am Grist, am eu gywrthodiad o hono, ac i gyhoeddi barnedigaethau arnynt o'r herwydd. Dlammeu, hefyd, y bydd i'r apostolion ryw arnyddedd arbenig yn y farn, ac yn y byd tragywyddol. Edr. ADENEDIGAETH.

YMGYFFESU, cyffesu arno ei hun. Neh. 9. 3.

YMGYMYSGU, (dymysgu) dyffysgu, britho.—'Ymgymysgant a hâd dyn.' Dan. 2. 43. Wrth hâd dyn y deallir gan esponwyr, yn gyffredin, y Gothiaid, y Vandaliaid, a'r Hùniaid, y rhai a oresgynasant ymerodraeth Rhufain; byddai i'r Rhufeiniwyr gyd-drigo, ac ymfasnachu ac ymbriodi â hwynt; 'Ond ni llynant y naill wrth y llall, megys nad ymgymysga laiairn â phriidd.' Nid ymunasant yn drwyadi mewn serch, bwriadau, a dybenion; am hyny nid ymgryfhasant yn ymerodraeth gadarn.

'Ephraim a ymgymysgodd â'r bobloedd.' Hos. 7. 8. Wrth *ἔμνη* y bobloedd, y meddylir yr holl Genedloedd mewn cyferbyniad i Israel: trwy eu cynghrair â'r Cenedloedd, ac ymbriodi â hwynt, yr oedd Israel yn un o honynt—o'r un moesau a defodau, ac wedi gwerthu holl freintiau y genedl etholeidd. Cymh. Ezra 9. 2.

'Cymysgodd yr Arglwydd ynddi ysbryd gwrth-nysgirwydd.' Esa. 19. 14. 'Ysbryd pen-feddwdod.' Lowth. Cymysgu, a arwydda, tywallt llyddyn, neu eu gadael i'w hysbryd gwrthnysgig eu hunain.

* Vox *ἔμνη* notat perversitatem perversitatem, sef y gwrthnysgirwydd mwyaf gwrthnysgig. Vitrina.

Gwnaethant i'r Aiphtiaid, yn ganlynol, gyfelliorni yn eu boll waith, fel meddwyn yn ei chwyrfa. Yn cyf-ateb i hyn y bu rhyfeloedd ac ymladdau yn eu plith eu hunain, nes oedd y wlad fel meddwyn yn wan, ac yn ddirmygedig, heb allal braidd sefyll.

YMGYNDEIRIOGI, ymgreuloni, ymfyrnigo. 2 Bren. 19. 28. Jer. 46. 9. Edr. CYNDEIRIOG.

YMGYNFIGENU, Gal. 5. 26. Edr. CENFIGEN.

YMGYNGHORI, cyngkori yn nghyd, cyngkori ei hun, ymofyn cyngkor iddo ei hun. Exod. 18. 15. Jos. 9. 14. Y mae cyngkor Duw am bob peth wedi ei fynegi yn ei air; ymgynghori â Duw, gan hyny, yn bresennol, yw gwrandao ar ei leferydd yn y gair, a gweddio am gymhorth yr Ysbryd Glan i'w ddeall, a phlygu iddo. Ymgynghori â Duw mewn gweddï, neu gymeryd arnom wneuthur hyny, heb wrandao ar ei air, sydd ddirmyg mawr ar Dduw. Edr. CYNGHOR.

YMGYNHENU, (cynhenu) ymryson, ymddadlen, ymgeeru. Gen. 26. 20. Exod. 17. 2. Esa. 41. 12. Edr. CYNHEN.

YMGYNHYRFU, (cynhwrf) ymglyffroi, ymysgwyd, ymaffonyddu.—'Yr Arglwydd sydd yn teyrnasu; cryned (neu, cynddeiriogodd) y bobloedd: eistedd y mae rhwng y cerubiail; ymgynhyrdd (neu, ymgynhyrddod) y ddaear; i wrthwynebu gosodiad ei deyrnas i fynu. Ps. 99. 1.—'Yr Arglwydd sydd yn teyrnasu (er maint) a ymderfysgo y bobloedd; eistedd mae (rhwng) y cerubiail (er maint) a ymsiglo y ddaear.' Dr M. Y geiriau a ddarluniant yn hynod o hardd y cyffro a'r ymgynghori fu yn mhliith penaethiaid yr Iuddewon yn erbyn yr Arglwydd a'i efengyl. Ond myfyrio peth ofer yr oeddynt; canys yr Arglwydd sydd yn teyrnasu, ac nis dichon llyddyn ei ddioreddu. Edr. CYNHYRFU.

YMGYNNAL, cynnal ei hun, cynnwys ei hun, cynnal ein glydd. 2 Sam. 3. 29. Edr. CYNNAL.

YMGYNNEFINO, ymarfer, arfer ei hun. 2 Petr 2. 14. Edr. CYNNEFINO.

YMGYNNULL, ymgasglu, ymdyru.—'Lle mae dau neu dri wedi ymgynnull yn fy enw i, yno yr ydwyf yn eu canol hwynt.' Mat. 18. 20.—'Yn ei cenol wy.' W. S. 'Yn ei perffedd, ymyl y ddalen. Ymgynnull yn enw Crist, a arwydda ymgynnull i'w addoli—mewn cariad ac ufudd-dod iddo—i ddygwyl wrtho am ei gymhorth a'i gyfarwyddyd. Yno yr YDWIF yn eu canol; nid yno y byddaf, ond YDWYF; yn cyfeirio at ei bresennoldeb dwyfol yn mhob lle, bob amser; a'i bresennoldeb neillduol trwy ei Ysbryd i fendithio ei bobl lle bynag y byddont, a pha amser bynag y byddo. Geill dau neu dri o'i bobl fod wedi ymgynnull mewn miloedd o fanau ar un-waith; mae y geiriau, gan hyny, yn brawf neillduol o'i holl-bresennoldeb. Mat. 28. 20. Exod. 20. 24. Zech. 1. 5. Ioan 8. 58. Dat. 1. 11, 12, 13. a 2. 1. a 21. 3.

YMGYRCH—U, (cyrch) nesáu at eu glydd; brwydr, ymladdfa; brwydro, gwrthdrin.—'Gan nad oes un achos trwy yr hwn y gallom roddi rheswm o'r ymgyrch hwn.' Act. 19. 40.—'Y cynnid hyn o'r popul.' W. S.—'Yr ymgyrchfa hon.' Dr M.—Gr. *ὁμορφία*, ymgyrchiad cythryblus. Jer. 5. 22.

YMGYSEGRU, ym sancteiddo, ymroddi i'r Arglwydd. 2 Cron. 29. 31.

YMGYSTLWNG, (cystlwg) ymglyfllachu, ymglyffinachu; perthynas, cysylltiad.—'Can nad yw'r Iuddaeon yn ymgystlwg a'r Samareit.' Ioan 4. 9. W. S.—'No dealing.' Saes. Nid yw y gair *συγγνωραι*, yn arwyddo fel y mae yn y cyfelliad

Saesonaeg, nad oeddynt yn prynu ac yn gwerthu i'w gilydd; canys yr oedd y dysgyblion wedi myned yn awr i brynu bwyd atynt; ond nid oedd dim cyfeillach a chyfrinach neillduol rhyngddynt; nid oeddynt yn gofnu cymwynasau, nac yn benthycu gan eu gilydd; ond yr oedd prynu a gwerthu gan eu gilydd yn elw o bob tu.

YMGYSTUDDIO, (cystudd) ymofidlo, ymfaino; ymddarostwng mewn edifeirwch. Ezra 8. 21. Dan. 10. 12.

YMGYSURO, (cysur) ymfoddioni, ymhyfydu, cysuro ei hun.—Yn ngwyneb cyfyngder, a than brofedigaeth fawr, 'Dafydd a ymgysurodd yn yr Arglwydd.' 1 Samuel 30. 6. Y mae yr Arglwydd yn wrthddrych addas i ymgysuro ynddo yn mhob amgylchlad, o herwydd ei allu, ei ddoethineb, ei ddaloni, a'i fyddlondeb. Dichon gynnorthwyo a gwaredu pan ballo dyfais, doethineb, a gallu pawb erall. Edrych **CYSUR**, **DYDDANWCH**.

YMGYSYLLTU, ymuno, ymlynu, ymgysammodi.—'Eithr ni feiddiai neb o'r lleill ymgysylltu â hwynt; ond y bobl oedd yn eu mawrhau.' Act. 5. 13. Pwy oedd y lleill? Ddiammeu, medd Lightfoot, eu bod o rifiedi y 120, heblaw y deuddeg apostol. Tebygol fod Ananias yn un o honynt. Y lleill a ddychrymasant wrth ei ddwiwed ef, ac o dra pharch i'r apostolion, ni feiddiant ymgysylltu â hwynt fel eu cydraddolion. Gwel 1 Bren. 17. 18.

YMHALOGI, (halog) ymddifwyno, ymlygru, ym-sfanhau. Lef. 21. 1. Psalm 106. 39. Ezeiel 20. 7. Edr. **GLAN**, **HALOGI**.

YMHARDDU, (hardd) ymdechu, ymwychu, ym-dacluso. Ezec. 23. 40. Edr. **HARDD**.

YMHOFFI, (hoff) ymhyfydu, ymfoddioni.—'Yna yr ymhoffi yn yr Hollalluog.' Job 22. 26. Arwydda y gair *ps* boddlonrwydd a hyfyrdwch yn mhob ystyr, allanol a thufewnol, y corph a'r meddwl. Y mae yr Arglwydd yn anfairol addas i ymhyfydu ac ymhoffi ynddo. Yr oedd ei hyfyrdwch ef gyda meibion dynion er tragwyddoldeb; ac y mae yn *dayledrwydd* ac yn *frain* i ymhoffi ynddo yntau, fel gwrthddrych penaf ein serch. Diar. 8. 30, 31. Edrych **GORPOL-EDDU**, **HOFFI**, **LLAWENHAU**.

YMHOLI—**YDD**, (holi) ymofyn, ymorol, ym-chwilio; ymofynwr, ymorolwr.—'Pa le y mae ymholydd y byd hwn?' 1 Cor. 1. 20.—'P'le mae dadl-euwr y byd hwn?' W. S. Edr. **YSGRIFENYDD**.

YMHYFRYDU, (hyfryd) llenwi ei hunan â hyfyrdwch: ymddigrifo.—Y mae y duwiolion yn ymhyfydu yn yr Arglwydd Iesu, ac yn mrasder a helaethrwydd y bendithion cynnwysedig ynddo. Can. 1. 4. Esa. 55. 2. a 58. 14.—'Ymhyfydu yr wyf yn nghyfraith Duw yn ol y dyn oddi mewn.' Rhuf. 7. 22. *οὐνοδομα*.—'Y mae yn hoff genyf Ddeddyf Duw.' W. S. Y dyn oddi mewn, yw y duwiol anian, y dyn newydd, y creadur newydd; y mae hwnw o'r un natur a'r gyfraith, yn sanctaidd, yn gyflawn, ac yn dda; am hynny nis gall lai nag ymhyfydu mewn peth eydd mor un a chydysniol â'i natur. Psalm 1. 3. a 119. 11, 14, 15, 16, 24, 47, 54, 97, 103. Job 23. 12.

YMHYSBYSU, (hysbys) amlygu ei hun; hyfforddi ei hun.—'Yn ngwydd pa rai yr ymhysbysais iddynt hwy, wrth eu dwyn allan o dir yr Aiph.' Ezec. 20. 9. *Heb.* מְבַרְרִים y *gonaethum fy hun yn wybyddus iddynt*: hysbysodd ei hun iddynt trwy ei weithredoedd mawrion erddynt, a'r deddfau a roddes iddynt.

YMIRO, (tro) tro ei hun, ymeneio.—Yr oedd, ac y mae, ymiro yn arferiad cyffredin yn y gwledydd

dwyreiniol o ran cysur, harddwch, ac iechyd. Ruth 3. 3. Dan. 10. 3. Mic. 6. 15. Edr. **ENBINTIO**.

YMLADD—**AU**, (ladd) tōri eu gilydd; rhyfela, ymfwrwydro, ymwrtao.—'Oddi allan yr oedd ymladdau.' 2 Cor. 7. 5. *εξῆθεν μάχαι*, sef, tebygol, y terfysgiadau a gyfodai yr Iuddewon anghrediniol yn mhob man yn ei erbyn; hefyd, gau athrawon, dynion y byd, a holl arferion llygredig y byd, a holl greu-londeb Satan, &c., oeddynt yn perfformio ymladdau parhaus a diderfyn: fel hyn yr oedd yn mhob peth yn gys-tuddiedig; ond yn y cwbl dyddanodd Duw ef. Adn. 6.—Yn aml dywedir fod Duw yn ymladd dros ei bobl; sef yn eu llwyddo yn eu hymmladdfeydd yn erbyn eu gelynyon. Y mae yn ymladd trwyddynt, drostynt; sef yn rhoddi medrusrwydd a grym iddynt yn y rhyfel, ac yn y gwrthwnebi i'w gelynyon. Exodus 14. 14. Ps. 144. 1. 2 Cron. 20. 17.

YMLAWENHAU, (llawen) gwneuthur ei hun yn llawen. Arferir y gair yn aml yn yr ystyr a *Llawen-hau*; megys Esa. 9. 17. Edr. **LLAWENHAU**.

YMLENWI, (ymlanw) llanw ei hun.—'Rhag i mi ymlenwi, a'th wadu di.' Diar. 30. 9. Y mae Agur yn gweddio rhag cyfoeth a thlodi; nid rhag gofalon trafterthus y naill, a chyfyngderau y llall; ond rhag i'r amgylchiadau fod yn foddion y naill ffordd neu y llall i beri iddo ddirmygu neu gabu Duw. Mewn llawnder y mae perygl i ni besgi y cnawd, anghoſio Duw, a gwadu ei ragluniaeth; a dystyru ei iechyd-wrisaeth, ei heddwch, a'r mwynhad o hono. Deut. 6. 10, 11, 12. a 8. 10—14. a 31. 20. a 32. 18. Exod. 5. 2. 2 Cronica 32. 15, 16, 17. Yr amgylchiadau mwyaf manteisiol i fyw yn dduwiol ydyw yr amgylchiadau goreu.

YMLEW—**HAU**—**YDD**, (llewydd) darhwyllo, cyngori, annog.—'A'r archeoffeiriad a'r Henureit ymlewydd awnaethent a'r bobl er mwyn gofyn Barabbas, a' cholli'r Iesu.' Mat. 27. 20. W. S.—'A hudasant y bobl.' Dr M.—'Ac wyntae ymlewhay a wnaethant.' Luc 23. 5. W. S. Sef a fuont eon a thaer.

YMLID, (llid) caulyn, dilyn, erlyn, erlid, olrhain.—Pharaoh a ymlidodd ar ol meibion Israel. Exodus 14. 8. Ymlidodd fel gelyn i oddiweddyd, ac i ranu yr yspall. Pen. 15. 9. Y mae gan Satan ryw Pharaoh i ymlid pawb eydd am ddianc o'i gaeithwedd; ond nis goddiweddant, ac nid yspeiliant y rhai y mae Duw yn eu gwaredu; canys nis gall ymlid (*διωμος*) gelynyon eu gwahanu oddiwrth gariad Crist. Rhuf. 8. 35.

YMLITHRO, (llithro) llithro, ymdynu ymaith yn ddirgel.—'Yna Jeremiah a aeth allan o Jerusalem, i fyned i wlad Benjamin, i ymlithro oddi yno yn nghanol y bobl.' Jer. 37. 12. *ps* i *dderbyn rhan o honi*; sef o'i etifeddiaeth yn ngwlad Benjamin, yr hon yr yspeilliodd y Caldeaid ef o honi wedi iddynt oresgyn y wlad. Ar eu hymadawiad hwy yr oedd yn bwriadu dychwelyd yno, i gael rhan o gynnyrch y wlad gyd â'r lleill o'i gymydogion. Hwn yw ystyr mwyaf naturiol y geiriau, medd Blayney a Parkhurst.

YMLOSGI, (llosgi) llosgi ei hun; llosgi ynddo ei hun.—'Y gwyr a ymlosgent yn eu hawydd i'w gilydd.' Rhuf. 1. 27. Y mae yn ddigon hysbys fod puteindra a brynt yn arferedig yn mhlith y cenedloedd, ac yn rhan ffaith o addoliad eu duwiau. 2 Bren. 23. 7.

'Gwell yw priodi nag ymlongi.' 1 Corinthiaid 7. 9. Llosgi yn dufewnol gan chwant; ar dân yn gwbl gan chwant y cnawd; os felly, byddant mewn perygl mawr o syrthio i buteindra, godineb, &c. Am hynny, gwell ydyw arferyd y feddyginiaeth anrhydeddus a

drefnodd Duw i'r cyfryw, sef priodas, er yr anhawd-derau, y gafalon, a'r traffurthion, a ddichon gyd-fyned â'r ystad hōno. Mae meddwl puradd yn dra gwerth-fawr, ac yn tueddau yn fawr i ychwanegu cysur, a chymdeithas â Duw.

YMLUSGO—IAD, (llusgo) llusgo ei hun; cropian, ymgriplan. Creadur yn cropian, ac yn llusgo ei hun.

Anfawd a ddaw dan redeg, ac a â ymaith dan *ymlusgo*. *Diar.*

Y mae ymlusgiaid yn y dyfroedd, ac ar y ddaear. Gen. 1. 20, 21. Deut. 4. 18. Yr oedd pob ymlusgiaid asgellog yn afian dan y gyfraith (Deut. 14. 19.) megys yr ystum, locustiaid, a'r cyffelyb.

YMLYNU, (glynu) glynu, dyllynu. Edr. **GLYNU**.—'A hwy a ymlynasant wrth dy draed.' Deut. 33. 3. Cyfeiria y geiriau naill ai 1. At waith yr Israeliaid yn sefyll wrth droed mynydd Sinai i dderbyn y gyfraith (Exod. 19. 17.)—neu, 2. Eu gwaith yn dyfod i'r cysegr, ei ystod-droed ef, i gael eu dysgu yn neddfau yr Arglwydd (Psalm 99. 5. Ezec. 43. 7.)—neu, 3. At ddull dysgyblion yn derbyn addysg gan eu hathrawon, ac yn eistedd wrth eu traed. Act. 22. 3. Gen. 49. 10. Felly y mae yr holl saint yn llaw yr Arglwydd, o ran eu diogelwch a'u cyfarwyddyd (Num. 4. 28, 33. Ioan 10. 28, 29.)—wrth ei draed yn derbyn o'i eiriau er eu hyfforddiad a'u dyddanwch.

YMNAILLDUO—OL, (neilldu) tynu oddiwrth eraill, myned ar ei ben ei hun; ymgadw oddiwrth.—'Ymneillduo oddiwrth win,' sef ymgadw oddi wrtho. Num. 6. 3.—'Ymneillduo oddiar ol yr Arglwydd,' sef cilio oddiar ei ol. Ezec. 14. 7.

YMNERTHU, (nerthu) ymgryfhau; nerthu eu gilydd.—'Ymnerthwch yn yr Arglwydd—yn y gras sydd yn Nghrist Iesu.' Eph. 6. 10. 2 Tim. 2. 1. Golyga yr hyn ydyw yr Arglwydd Iesu i bechadur: sef ei ras, ei gyflawnder, a'i allu, yn unig a ddichon gryfhau enaid tlawd a digymhorth o ran ei hun yn mhob ystyrfaeth. Yr ydym yn ymnerthu ynddo, trwy gredu tystiolaeth y gair am dano, ymddiried ynddo yn gwbl, a dysgwyl trwy fydd ynddo, am ei drugaredd a'i ras yn gymhorth cyfameserol. Y mae gras yn Nghrist Iesu, gallu, a chadernid, yn ddifeth, pan y byddom ni yn wan, ac yn lleog; a'r peth ydyw efe ynddo ei hun, y mae efe yn hyny i'r neb a gredu ynddo.

YMNHEDD—U, (nedd) ymbil, erfyn yn daer, taer deiseysfiad, taer ddymunio.—'Er maint a ymnheddo, ni throant ato.' *Diar.* 19. 7. Sef cyfeillion y tlawd; nid yw ei gyfeillach ond traferth a dianrhudded yn eu golwg; am hyny dweithrant oddi wrtho. Iago 2. 15, 16. *Diar.* 18. 23. Luc 18. 38, 39, 40.

Ymnhedd o'i flaen ef droes ei phobl.' *Ezther* 4. 8. Sef ymbil yn daer âg ef am arbed yr Iuddewon, y rhai a fwriadasai Haman eu dyfetha.

YMNODDI, (nodd) gosod ei hun dan amddiffyniad, ceisio noddod.—'Ac yn peri i'r cyffion ymnoddi am fy fferau.' Job 13. 27. *Dr M.*—'Ac yn nodi gwadnau fy nhraed.' Priodol ystyr y gair *npn* ydyw nodi, argraffu, cerffio. Yr oedd arwyddion o wgd Duw ar wadnau ei draed; ond pa fodd, neu pa beth, nid yw eglur. Barna Michaelis fod cyfeiriad yn y geiriau at y llynonod a'r gorynau dan wadnau ei draed. Cyffelybia Job ei hun fel carcharor mewn cyffion; ei gystuddiau ydyw y cyffion; y mae argraff a nodau y rhai hyny arno, fel nodau y cyffion ar draed y carcharor. Y mae yn rhwym ac yn ddolurus ganddynt; mae y cyffion megys yn ymnoddi yn ei draed.

YMNOEITHI, (noethi) dynoethi ei hun; diguddio ei hun.—'Noah a ymnoethodd yn nghanol ei babell.'

Gen. 9. 21. Dadguddiodd y rhanau hyny o'i gorph a ddyllasant fod yn guddiedig, trwy fod y fantell oedd am dano wedi ei thafu o'r neilldu. Edr. **NOAH**.

YMOCHEL, (gochel) cilio oddiwrth, gwylied yn erbyn. Barn. 13. 4.—'Ymochel, nac edrych ar anwiredd.' Job 36. 21. Y mae pob anwiredd i'w ocheled, a pheidio edrych arno gyd âg yn gradd o barch a hoffier. Psalm 66. 18. Nod dyn annuwiol yw, 'Nid fflaid ganddo ddrygiol.' Psalm 36. 4.

YMOFIDIO, (gofid) gofidio ei hun, ymboeni, ymlalaru.—'Ac efe a ymoftiodd yn ei galon.' Gen. 6. 6. Mewn ystyr amhriodol, ac yn ol dull dynol, o herwydd ein gwendid ni, y priodolir edifarhau, tristia, gofidio, llawenhau, i'r **LEHOFAB** anghyfnawidol: nid am fod y cyfryw nwydau ynddo ef; (canyis syml, anghyfnawidol, ydyw ef, heb gorph, heb ranau, heb ddyoddefiadau); ond am ei fod ef, a'i ewyllys a'i natur anghyfnawidol, yn gwneuthur y cyfryw bethau ag a wna dynion yn feddiannol â'r cyfryw nwydau cyfnawidol. Fel y priodolir calon, dwylaw, llygaid, &c., iddo ef i weithredu y cyfryw bethau nas gallai dynion eu gwneuthur hebddynt. Fel y dywedir fod Duw yn ymoftio o herwydd llygriad ei creaduriaid; ac yn y gwrthwyneb, ei fod yn llawenhau pan yr adera hwynt trwy ras. 'Gorfoleddaf yn Jerusalem, a llawenyachaf yn fy mhobl.—Yr Arglwydd a lawenycha yn ei weithredoedd.' *Esa.* 65. 19. Psalm 104. 31. Dywed y doctoriaid Iuddewig am y cyfryw ymadroddion yn cael eu priodoli i'r Arglwydd, fel y canlyn:—'Gan ei fod yn eglur nad oes dim corphoral yn perthyn i Dduw; eglur ydyw hefyd nad oes dim damweiniâu perthynol i gorph yn dygwydd iddo—dim cyfansoddiad, na rhaniad, na lle, na mesur, nac esgyn na ddisgyn, na llaw ddeheu nac aswy, na wyneb na chefn, nac eistedd na sefyll, na dechreu na diwedd, na rhifedi blynyddoedd; ac nid ydyw yn cyfnawid, canys nis dichon dim beri iddo ef gyfnawid; ac nid oes ynddo ef na marwolaeth na bywyd, fel bywyd bôd corphoral, na ffolineb na doethineb, fel doethineb dynol; na chysgu na deffroad, na digder na thristia, na chwerthin na llawenhau, na dystwy na llefara, fel y gwna plant dynion, &c., ond yr holl bethau byn a'u cyffelyb a briodolir iddo yn y gyfraith a'r prophwydi yn flugyrol: megys ag y dywedir, "yr hwn sydd yn preswyllo yn y nefoedd a chwarrd," (Psalm 2. 4.) a'r cyffelyb; am y cyfryw oll, llefara y gyfraith yn iaith plant dynion. Felly y dywedir hefyd, "Ai fi y maent yn ei ddigio? medd yr Arglwydd." *Jer.* 7. 19. Felly hefyd, "Myfi yr Arglwydd ni'm newidir." *Mal.* 3. 6. Os ydyw ef weithiau yn ddiog, ac weithiau eraill yn llawen, y mae yn cyfnawid; ond nid ydyw y pethau hyn i'w cael ond mewn gwaeledd sydd yn trigo mewn tai o glai, a'u sylfaen yn y llwch; ond y mae y Duw bendigedig yn fendigedig ac yn ddyrchafedig goruwch yr holl bethau hyn. *Maimon. in Sesud Hatorah, cap. i. sec. 11, 12.*

YMOFYN, (gofyn) gofyn ei hun, ymorol.

Nid hysbys ond a *ymofo*. *Diar.*

Arferir y gair *ymofo* yn aml, i arwyddo ymgyngori â'r gwir Dduw, neu â gau dduwiau. 2 Bren. 1. 2. a 3. 11. a 16. 15.—'Nac a ymofoyno â'r meirw.' Deut. 18. 11. Felly yr aeth Saul at y ddewines o Endor i ddwyn i fynu iddo ef Samuel, i ymgyngori âg ef. 1 Sam. xxviii. Y cyfryw a alwai y Groegiaid *Necromancer*. Dywedir y byddent yn newnwg, yn myned ac yn llettya yn mysg y beddau, i edrych a ddeuai y meirw atynt mewn breuddwydion, i hysbysu iddynt yr hyn a ofnyent. Arferent amryw ddefodau eraill afreidiol eu coffâu. Y mae pob ymgais i wybod meddwl yr Arglwydd am un peth, ond trwy y rheol a roddodd efe i ni, sef ei air, yn fflaid gan Dduw, ac yn gwbl waharddedig.

YMOGELYD, (gogel) gofal am ddydd ei hun; gochelyd.—'Ymogelwch rhag gau-brophwyd.' Mat. 7. 15. *προσεχετε, edrychwch*, byddwch ofalus rhag-ddynt. Gair a arwydda eu bod yn dra pheryglus, a ninnau yn ddarostyngedig i gael ein denu a'n twyllo ganddynt.—'Edrychwch ac ymogelwch rhag cybydd-dod.' Luc 12. 16. *φλασσεθε*. 'Ymogelwch rac trachwant.' W. S. Edrychwch rhag iddo lechu yn ddirgel yn y galon, ymgedwch rhagddo yn mhob gradd o hono; canys eilun-addoliaeth sydd yn llad-rata y galon oddiwrth yr Arglwydd, ac yn anfoddloni yr Arglwydd yn fawr. Nôd ar ddyddion yw, sydd yn eu cau allan o deyrnas nefoedd. 1 Cor. 6. 9, 10.

YMOGONEDDU, (gogoneddu) gogoneddu ei hun, ymfrostio.—'Ac i ymogoneddu yn dy foliant.' 1 Cron. 16. 35. Ymorfoleddu, ymhryfdu yn molianu Duw, a'i gyfrif yn ddedwyddwch ac yn anrhwydded mwyaf i gael calon i'w folianu ac ymhryfdu ynddo. Ps. 44. 8. Esa. 45. 25. 1 Cor. 1. 31. 1 Cron. 16. 9, 10.

'Yn Israel yr ymogonedda efe.' Esa. 44. 23. Yr Arglwydd a'u gogonedda hwy, ac a amlyga ei ogoniaat ei hun trwy hyny. Eph. 1. 6, 7. a 3. 21. 2 Thes. 1. 10, 11, 12. 1 Petr. 4. 11.

YMOLECHI, (golechi) golchi ei hun, ymlanhau.—'Ymolechwch, ymlanhewch.' Esa. 1. 16. Pa fodd y gwnant hyn, mae y geiriau canlynol yn eglurhau:—'Bwriwch ymaith ddrygion eich gweithredodd oddi ger bron fy llygald; peidiwch a gwneuthur drwg, dysgwch wneuthur daioni,' &c. Eu pechodau oedd yn eu hafanhau; bwrw ymaith y rhai hyny a'u glanha; hyny nis gwnant heb wir 'edifeirwch tu ag at Dduw, a fydd tu ag at ein Harglwydd Iesu Crist.' 1 Ioan 1. 7. 2 Cor. 7. 1. Act. 22. 16. Ps. 26. 6.

YMOLLWNG, (gollwng) gollwng ei hun; ymddatod; llwfrhau.—'Fel na flinoc, ac nad ymollwngoch yn eich eneidiau.' Heb. 12. 3.—'Rrag ych hino wedi deffygio yn ych meddylly.' W. S. Arwydda y geiriau, llwfrhau gan flinder a lludded, a thrwy hyny rhoddi i fynu yr ymdrech trwy anobaith llwyddo. I feddyginiaethu hyn, cynghora yr apostol i ystyried Iesu yn ddwys ac yn fanwl, godingoddydd ei berson, a'r driniaeth a gafodd, yr hwn a ddwyddodd y groes, ac a fu dan y gwaradwydd mwyaf, cyn iddo gael ei ddyrchafu ar ddeheu-law gorsedd-fainc Duw. Gwaradwydd a dyoddefiadu oedd ei fywyd; ac etto ni flinodd, ac nid ymollwngodd, nes gorphen ei waith; felly yn edrych yn ddyfal arno, a'i ystyried yn fanwl (*αναλογισασθε*) ewch rhagddoch yn wrol yn eich gyrf, nes ei gorphen gyda llawenydd.

YMORCHESTU, (gorchest) ymdrechu, ymosod â holl egni; ymdrechu yn nghyd.—'Am hyny hefyd yr ydym yn ymorchestu, pa un bynag ai gartref y byddom, ai oddi cartref, ein bod yn gymeradwy ganddo ef.'—'Ac felly gan ymorchestu i bregethu yr efenygl.' 2 Cor. 6. 9. Rhuf. 15. 20. Am ystyr y gair Groeg, a gyfleithir *ymorchestu* yn y ddau fan, Edr. CYMBRADWY.

YMORFOLEDDU, (gorfoledd) gorfoleddu ei hun; ymlawenhau.—'Gan ymorfoleddu arnynt arni hi.' Col. 2. 16. *Σταμβύσας αυτοὺς ἐν αὐτῷ*.—'Gwedi gorvot hwy ynthei.' W. S.—'Gan orfoleddu arnynt ynddo ei hun.' Dr M. Tebygol fod *ἐν αὐτῷ, arni hi*, yn cyfeirio at *τὸ σταυρῶ, wrth y groes*, yn adn. 14. ac nid at Crist, yn ol cyfleithiad y Dr M., Cajetan, a Pierce. Yr ysbrydion drwg a gynhyrasant yr Iuddewon i groeshoeli Crist, i gael gwared o hono; ond trwy ei farwolaeth yspeilloedd hwynt, a buddugoliaethodd arnynt yn orfoleddus, ac yn ogoneddus iawn; dystrywiodd eu llywodraeth, a gwaradwyddodd hwynt byth.

YMOSOD, goeod ei hun, ymroddi at, ymroi.—'Ac iddynt ymosod i weinidogaeth y saint.' 1 Cor. 16. 15.—'A' darvot yddyn ymroi y weini ir Saincte.' W. S. a Dr M. Goeodasant eu hunain, ac ymroi-sant yn wirfoddol i'r swydd a'r gwaith o wasanaethu y saint.

'Yr ymosod yr hwn sydd arnaf beunydd, y gofal dros yr holl eglwysai.' 2 Cor. 11. 28.—'Y mae arnaf gymelri mawr beunydd;' ar ymyl y ddalen, 'vaich, prysurdep, ympenbleth, cyni.' W. S. Y gair *Groeg* *ἐπιστορασις*, a arwydda, tyfria yn amgylchynu ac yn ymosod ar unwaith ar un, i'r dyben i'w orchfygu a'i sathru. Priodolir ef yn harid gan yr apostol i'w ofalon am yr eglwysai, y rhai oeddynt yn gwaegu arno ya feunyddiol. Cyfleithir ef *gwnenther terfyag*, yn Actau 24. 12.

YMOSTWNG, (goetwng) gostwng un ei hun, ymddarostwng, ymlellhau; cyfarch.—'Arwydda gostyngiad parchus isafaid i uwchafaid, Deut. 33. 29.—neu wraig i'w gwr, Eph. 5. 22. Col. 3. 18.—neu agwedd edifeiriol pechaduriaid ger bron Duw. 2 Cron. 7. 14. a 33. 12, 19.

'Nid ymostyngasant i gyflawnder Duw.' Rhuf. 10. 3. Cyn y delo dyn at Grist, a chael ei wisgo a'i gyflawnder, rhaid ei ddarostwng yn ei olwg ei hun, a'i holl ymfrost a'i ymddried yn y cnawd ei roddi o'r neilldu, ac ymostwng yn hollol i gyflawnder. Y mae pawb nad ydynt yn ymostwng i *gyflawnder Duw*, yn wrthryfelwyr yn erbyn Duw a'i drefn achub pechadur.

YMPRYD—IAU—IO, (pryd) dirwest, dirwestu, attal-brydio, ymatal.—1. Bwya ychydig, neu ddim bwyd. Mat. 15. 32. Act. 27. 33.—2. Ymatal yn wirfoddol oddiwrth fwydydd, i ymostwng yn edifeiriol am bechod, ac i ymbil am drugaredd. Barn. 20. 26.

Yr Iuddewon a gynallent ympryd bob blwyddyn ar y degfed dydd o fis Tisri, sef yn ughylch diwedd mis Medi. Pa un a oedd cyfeiriad at gwmp Adda, addoli y llo aur, neu farwolaeth dau fab Aaron, sydd ansicr; ond dyben penaf yr uchel wasanaeth oedd, gwneuthur cymmod blynyddol dros yr holl genedi Iuddewig; ac i rag-arwyddo marwolaeth Crist yn gymmod effeithiol dros bechodau ei holl bobl; a'i fenediad i'r cysegr nid o waith llaw, sef y nef ei hun, drosm, gan gael i ni dragwyddol ryddhad. Am ddefodau y dydd hwn, gwel Lef. xvi. a 23. 23—32. Num. 29. 7—12. Edr. ABERTH, ALLOR, ARCHOFFEIRIAD, AROGL-DARTH, BWCH, CYMMOD, CYSEGR, TRUGAREDDFA.

Darllenwn yn yr ysgrifysrau am amrywiol ymprydiau achlysurol, rhai yn neillduol, a rhai yn gyhoeddus. Tebygol i Moses ymprydio ddeugain niwrnod dair gwaith ar Sinai: sef yn gyntaf, cyn iddo dderbyn y llechau cyntaf; yn all, am bechod Israel yn gwneuthur y llo aur; ac, yn drydydd, pan dderbyniodd y llechau diweddf. Deut. 9. 9, 18. a 10. 10. Exod. 34. 28.—Ymprydiodd Elias ddeugain niwrnod yn anialwch Arabia: mewn anialwch arall yr ymprydiodd yr Iesu ddeugain niwrnod.

Y mae goleuni natur, yn gystal a gair Duw, yn dangos yr addasrwydd o ymprydio a galaru ger bron Duw o herwydd ein pechodau, ac ymbil am ei drugaredd a'i ras, pan byddom wedi syrthio i ryw bechodau dirfawr; neu, pan y byddom yn telmo neu yn ofni rhyw farnedigaethau trymion; neu, pan y byddo angen arnom, mwy na chyffredin, am gynnorthwyon dwyfol. Felly yr ymprydiodd Josuah, Samuel, Dafydd, Ahab, Jehosaphat, Jeholacim, Daniel, Haman, Esther a Mordecai, Ezra a Nehemiah. Josuah 7. 6. Barn. 20. 23, 26. 1 Samuel 7. 6. 2 Samuel 12. 21. 2 Cron. 20. 3. Jer. 36. 6. Dan. ix, x. Ezra 8. 21. Neh. 1. 4. a ix, x. Y mae wedi bod yn ariafid cyffredin yn mhob oes a phob cenedl ar amseroedd o

dristwch, cystudd, a gofid, fel y rhoddir siampl i ni yn y Nifneifad. Yn y cyfryw amgylchiadau athrist, mae natur ei hun fel pe bai yn ymwrthod â hwyd.

Yn amser y caethiwd yn Babilon yr oedd yr Iuddewon yn cadw dau ympryd blynyddol; y cyntaf yn y pummed mis, am loegi y deml; a'r llall yn y seithfed mis, am ladd Gedaliah. Zech. 7. 3, 4, 5. a 8. 19.—Yn amser ein Hiachawdwr, yr oedd y Phariseaid a dysgyblion Ioan yn ymprydo yn fynych. Mat. 9. 14. Y Phariseaid a ymprydiant ddwy waith yn yr wythnos: gyda llawer o anffurfiad wyneb a rhagrith. Luc 18. 12. Mat. 6. 16.

Yr Iuddewon yn y dyddiau hyn a gadwent dri ar hugain o ymprydiau blynyddol; ac heblaw y rhai hyn, ymprydïa rhai o honnynt ddwy waith yn yr wythnos; sef dydd Llun, yn goffawriaeth i Moes ddisgyn o'r mynydd y, diwrnod hwnw; a dydd Iau, am mai ar hwnw yr esgynodd. Ymprydïa plant serchog yn flynyddol ar y dydd y bu eu tad farw. Ymprydiant yn achlysurol yn eu cystuddiau, neu os cawsant freuddwyd dychrynlyd, &c. Y maent yn ymprydo gyda llawer o ddfitrifwch, heb gymeryd dim bwyd, oni fwynt weithiau ychydig ymenyn a llysiâu—gwisgant sachlian—gorweddant ar welyau celyd—rhwygant eu dillad—a cherddant yn droednoeth gyda wynebau athrist a phlygiad penau; darlennant Lyfr y Galarnad trosodd, gan eistedd ar y ddaear. Ymgadwant nid yn unig oddiwrth swydydd, ond hefyd oddiwrth enaint, pâr-aroglu, a'r baddon. Ymprydiant o ostyngiad haul hyd yr un amser y dydd canlynol: ar ddydd mawr y cymmod ymprydiant am wyth ar hugain o oriau. O saith mlwydd oed, ac uchod, eu plant a ymunant, fel y gallont, gyda hwynt yn eu hymprydïau: pan fyddont yn un ar ddeg neu ddeuddeg oed, cadwant ympryd yr un fath a'r lleill mewn oedran.*

Er nad oes un gorchymyn, na rheolau neillduol, yn ngyrch ympryd wedi eu rhoddi gan yr Arglwydd Iesu na'i apostolion, etto rhoddir haes i ni am ymprydïau achlysurol yn y Testament Newydd; megys wrth neillduo gweinidogion y gair at waith eu swydd oruchel. Actau 13. 2. a 14. 23.—Ac ar achlysurol eraill, dirgel neu gyhoeddus, fel yr oedd rhaglun-iaethau yn galw. Mat. 9. 15. Luc 5. 33, 34, 35. 1 Cor. 7. 5. Ymprydïau neillduol a ddylent gael eu cadw heb ymddangosiad cyhoeddus o hyn. Mat. 6. 16. Gwrthun, a chwbl anghytun â gair Duw, ydyw yr arferiad yn mhilith llawer o fwyta ac yfed ar ddyddiau ympryd.

'O herwydd darfod yr ympryd weithian.' Actau 27. 9. Yr ympryd ydoedd ar y degfed dydd o'r seithfed mis, sef ar ddydd mawr y cymmod, yn ngyhech y 25ain o Fedi. Lefticus 16. 29. a 23. 27, 29. Amser peryglus i forio, nid yn unig o herwydd fod y gnauf yn agosáu, ond hefyd o herwydd ffrydiau gŵyl-angel, adnabyddus etto yn Môr y Canoldir.

YMRFAEL—IO—ION, (rhy-gafael) cynhen, anghydfod, ymryson, ymddadl, ymddadieu. Exodus 23. 2, 3. 2 Cron. 19. 8, 10. Luc 12. 51. Edrych **AMRAFAEL**, **CYNHEN**, **RHESWM**, **YMRYSO**.

YMRANU, (rhan) ymneillduo, ymysgaru. Gen. 14. 15. Hos. 10. 2. Mat. 12. 26. Edrych **CALON**, **RHANU**.

YMRYSMIAD—AU, (rheswm) meddyl; meddyliau, rhesymau.—'A'r Iesu yn gwybod eu hymresymladau hwynt.' Luc 5. 22.—'Ac wrth wybod o'r Iesu y meddylia hwy.' W. S. Edr. **RHESWM**.

YMRYSYMU, meddwl, dadl. Edr. **RHESWM**.

YMRITH—IO, (rhith) ymddangos, dangos ei hun:

ynddangos yn debyg i arall, ac annhebyg iddo ei hun, i'r dyben i dwyllo, a hudo; felly yr 'ymrithia Satan yn rhith angel y goleuni,' ac yr 'ymrithia ei weinidogion ef fel gweinidogion cyflawnder.' 2 Cor. 11, 13, 14. Y mae gweinidogion gan Satan; ac y maent yn ymddangos fel gweinidogion cyflawnder—rhai anfonedig gan Dduw i bregethu cyflawnder mawr yr efengyl; ond mewn gwirionedd, gweithwyr twyllodrus ydynt—twyll a dichell sydd ynddynt, a thwylio eneidiau dynion yw dyben Satan trwyddynt.

YMRODDI, (rhoddi) rhoddi ei hun, ymddarostwng, ymdrechu.—Ymroddi i'r Arglwydd, ac i'w ofni, a arwydda ymostyngiad iddo, ac ymdrechriad i'w foddioni a'i wasanaethu. 2 Cron. 17. 16. Pa. 119. 38.

YMROI, (rhoi) ymroddi, ymostwng.—Ymroi i farw, sef ymostwng ac ymfoddioni i farw; ymroi i fyw yn dda, sef bwriadu ac ymdrechu i fyw yn dda; ymroi ati, sef ymosod ac ymdrechu ati.—'Ymroi i drythyllwch,' sef ymroddi i fywyd afreolus, anlad. Eph. 4. 19.—'Ymroi i win lawer,' sef meddwyn. 1 Tim. 3. 8. Titus 2. 3.—'Ymroi i gybydd-dod,' sef dilyn cybydd-dod a'r holl galon. Jer. 6. 13.

YMRWYMO, (rhwyng) rhwyng ei hun; rhwyng ei gilydd.—'Pan ymrwymont yn eu dwy gwsy.' Hos. 10. 11.—'Pan y tid-raffir hwynt wrth eu dwy gwsy.' Horsley. Pan y clymhir hwynt wrth eu dau fai; sef pan y dygir hwynt i'r fath gyfyngder, na byddo dim goibaith o ymwared trwy ddim callineb, neu ddyfais ddynol, ar ba rai yr ymddiriedant, trwy ddewis un o'r ddau i ymgysylltu â hwynt, sef yr Aipht neu Assyria; yr hyn sydd bechadurus ynddynt, gan eu rhybuddio yn fynych yn erbyn pob un o'r ddau. Rhai a farnant mai wrth y 'ddwy gwsy,' neu y ddau fai, (cansy cyfieithir y gair *Heb.* מוּרָבָה wrth bob un o'r ddau) y meddyllir y llo yn Dan a Bethel, y rhai yr oeddynt yn eu gwasanaethu fel anifelliaid wedi eu cyd-leuo i aredig.

YMRWYSTRO, (rhwystro) rhwystro ei hun; rhwystro eu gilydd.—'Nid yw neb a'r sydd yn llwrio yn ymrwystro â negeseuau y bywyd hwn.' 2 Tim. 2. 4.—'Ymlymlyc a negeseuon y vuchedd hon.' W. S.—'A ymrwyda â negeseuau y vuchedd hon.' Dr M. Gr. *ελεκερα*, cymhlethu, cyd-ymblethu, dyrysio, nidro, maglu; cyd-ymblethu â pheth a fyddo yn attalfa iddo fyned yn mlaen â gorchwyl arall. Nid oedd yn oddefol i filwyr Rhufeinig ddwyn yn mlaen unrhyw orchwyl a fyddai yn rhwystr iddynt i'w gorchwylion mlwraidd: felly y gweddai ac y dylai gweinidogion yr efengyl fod yn rhydd oddiwrth bob peth rhwystrus iddynt i ddilyn yn ddiwyd eu gwaith sanctaidd, fel y gallont ryngu bodd Crist, yr hwn a'u galwodd i'r swydd, a'r gwaith pwsafwr perthynol iddi.

YMRYSO—AU—GAR, (rhyson) ymrafael, cynhen, anghydfod, ymddadl; cynhenu, ymddadieu.—Ymrysona dynion â Duw pan y maent. 1. Yn ymryson â'i air. 'Syniad y cnawd nid yw ddarostyngedig i ddeddf Duw;' hyny yw, y mae yn ymryson â hi, ac heb ymostwng iddi; ac ymryson â'r ddeddf, ydyw ymryson â'r deddfwr, sef y Duw a'i rhoddodd. Rhuf. 8. 7, 8. Ymrysoniad yw hwn a bara byth, oni fydd i ras Duw dori yr ymryson trwy blygu y meddwl, ac ygrifenu y gyfraith ar y galon.—2. Ymryson âg Ysbryd Duw yn gweithredu ar gydwyboda dynion trwy y gair; sef ei wrthwynebu, a dilyn ein llwybrau ein hunain yn groes i'r gair a'r gydwobod. Gen. 6. 3.—3. Ymryson â'i weithredodd; sef trwy feio ar yr hyn a wnaeth, neu y mae yn ei wneuthur, yn ei raglunsaethau tu ag atom ni neu eraill. Psalm 51. 4. a 73. 2, 3. Rhuf. 3. 4. Esa. 8. 21. Dat. 16. 9 Jer. 12. 1.

* Gwel Calmet's Dictionary.—Basnage's History of the Jews.

'Ai dysgeidiaeth yw ymryson â'r Hollalluog?' Job 40. 2. Nage, ond yr nyfydrwydd mwya; o herwydd, 1. Fel Pen-argiwydd y mae ganddo hawl i wneuthur yr hyn a fyddo. Ei greaduriaid ef yw pob peth, a gall wneuthur a fyddo â hwynt. Esa. 45. 9.

—2. Y mae pob gweithred iddo yn berffaith gyfiaw'n a sanctaidd. Deut. 32. 4. Ps. 145. 17.

3. Y mae ei holl weithredoedd yn berffaith ddoeth i ateb dybenion arbenig a goruchel. Rhuf. 11. 33. a 16. 27.—4. Ymryson â'i air a'i Ysbryd, yw ymryson â pherffaith uniondeb—â'r hyn sydd yn dangos graslonrwydd Duw tu ag atom yn y gradd mwya—ac â'r hyn sydd yn ymgais am y daioni mwya i ni. 'Ai dysgeidiaeth, gan hynny, 'yw ymryson â'r Hollalluog?' Nagé; canys yr ydym yn ddilys yn hynny yn gwbl bechadurus, ac yn sic'r o gael ein gorchfygu a cholli y dydd.

Dylem ochelyd pob peth a fyddo yn tueddu i fagu ymrysonau yn mhliith ein gilydd, (2 Tim. 2. 23.) megys 'ynfyd ac annysgedig gwestynau.' *απειθευ τους ζηρησεις αναπειθαδολο οφινιον.*—'Andyscedig-aidd orchestion.' W. S. Ymfynion yn nghylch pethau nad ydynt wedi eu dadguddio i ni, a phethau nad ydynt yn tueddu er adeiladaeth, ond i borthi ymchwyl meddwl enawdol dyn. Col. 2. 18. Gyd â'r cyfryw ymfynion y treulia crefyddwyr gwag y rhan fwyaf o'u meddyliau a'u hamser, gan ddadleu yn boethlyd, yn haerllug, ac yn awdurdodol, yn nghylch pethau o ychydig bwys, ac, yn aml, pur annealladwy iddynt eu hunain.

YMSANCTEIDDIO. Edr. SANCTEIDDIO.

YMSANG—U, (sang) sangu neu sathru ei hun; sathru bob yn ail.—Ymsang torf, sef sathriad torf; llythren ymsang, sef llythren, cydæiniad neu lafarriad, a roddir i mewn yn nghanol gair heb angen am dani o ran priodol argraff y gair.—'O herwydd y gau frodyr a ymsangasant i mewn.' Gal. 2. 4. Dr M.—'A ymlusesant y mewn.' W. S. 'A ddyg-assid i mewn.' *καπιτακρος*, dwyn i mewn yn ddirgel ac yn dwyllodrus, fel rhed-nwyddau (*smuggled goods*) fel yr arwyddau y gair.*

YMSENU. Diar. 17. 19. Edr. SEN.

YMSERCHU. Edr. SERCH.

YMSERTH—U, (serth) ymsywen, ymgeuru, ymremial, ymryson, ymregu. Diar. 19. 13. Edr. DEFIN.

YMSIGOL. 2 Sam. 22. 8. Esa. 24. 20. Edr. SIGLO.

YMSYMUD—O—YDD, (mud) ymysgogi, ymmodi, symud ei hun. Gen. 1. 2. a 9. 2, 3. Edr. SYMUD, YSBRYD.

YMUNIONI, ymsythio, ymddadgrymu.—'Ac wele, yr oedd gwraig ac ynddi ysbryd gwendid ddeunaw mlynedd, ag oedd wedi cyd-grymu, ac ni allai hi mewn modd yn y byd (*εις το παντελες*) ymunioni.' Luc 13. 11. Cyfleithir yr un gair *ακακρω*, *edrych i fyddu*, Luc 21. 28. Dywed Crist mai Satan oedd gwedi rhwymo y wraig druan gystuddiol. Adn. 16. Yr oedd ei chyffwr yn offidus a gresynau iawn; an-hawdd iawn yn yr agwedd hōno oedd iddi ddyfod i'r synagog; ac etto, fel yr oedd, ni fynai esgeuluso addoliad Duw yno. 'Pan welodd yr Iesu hon, efe a'i galwodd hi ato—rhoddes ei ddwyllaw arni—a dywedodd wrthi, Ha wraig, ti a ryddhawyd oddiwrth dy wendid: ac yn ebrwydd hi a unionwyd, ac a ogoneddodd Dduw.' Yn y wyrth hon ymddengys yr Iesu yn hardd, fel efe ei hun. Gwelwn ei diriondeb, ei

doesturi, a'i allu dwyfol. Rhwymo a gofidio dynion yw gwaith Satan; dattod, dadrwymo, a chysuro, yw gwaith Crist; a Christ sy drechaf. Haeddai glod, er mai ei ddwrddio a gafodd gan yr arch-synagogydd.

YMWADU.—'Ymwadedd ág ef ei hun.' Mat. 16. 24. Marc 8. 34. Luc 9. 23. Nid ymwadda dyn byth ág ef ei hun, nes, 1. Y caffo iawn olwg arno ei hun fel pechadur, ei ffeidd-dra, a'r perygl y mae ynddo.—2. Hefyd, nes y caffo iawn olwg ar Grist, ar ogoniant ei Berson, a dyben ei osodiad i fyddu yn ei swydd, yr angenrheidiwydd a'r addasrwydd o hono.

—3. Heb i'r ymwaddiad hwn gymeryd lle yn nghyflwr dyn, a dilyn Crist yn ganlynol, nis dichon bod gwir grefydd gan neb. Nid yw pob teimladau, pob gwybodaeth, a phob profes, er mor flagurog, ond gadael y dyn fyth yn yr un cyflwr, nes y cymero y tro a'r cyfnewiddd grasol hwn le. Heb hyn, nid yw Crist o iawn werth yn ei olwg; ac, yn ganlynol, y mae heb gredu ynddo, na'i garu, na'i ddewis yn Iachawdwr nac yn Arglwydd iddo. Nid yw y groes un rhwystr yn y meddwl wedi cael hyn, sef iawn olwg ar Grist. Rhaid bod Crist yn bob peth, neu yn ddim; os ydyw ef ei hun yn fwy na Christ, nid yw Crist yn ddim i'r enaid hwnw. Edr. GWADU.

YMWAHANU. 2 Bren. 2. 8. Edr. GWAHANU.—'A'm hegyrn oll a ymwahanasant;' sef gan bwys y gofid a'r dyoddefiadau. Pe. 22. 14. Geiriau Crist ydynt, yn darlunio toster ei ddyoddefiadau, a phwys ei ofid. Er na thorwyd un o'i esgyrn, etto, ymwahanasant mewn gradd oddiwrth eu gilydd. Yr oedd yn gorff cyfan, nid oedd eisien llaw-feddyg i gydio a iacháu ei esgyrn; etto goddefodd yr arteithiau trymaf yn ei feddwl a'i gorff.

YMWARED. Edr. GWARD

YMWASGARU. Exod. 5. 12. 1 Sam. 13. 8. a 14. 16. Edr. GWASGARU.

YMWASGU, ymlynu, ymuno. Act. 9. 26. a 17. 4. Edr. GWASGU.

YMWELLED—IAD, (gweled) gofwy, gwesta.—1. Myned i gyfarfod, neu i edrych anaswdd. Act. 7. 23. a 15. 36.—2. Arolygu i'r dyben i gynnorthwyo ac ymgeleddu; felly y dylai swyddwyr gwladol a gweinidogion yr efengyl ymweled â'u pobl. Jer. 23. 2.

Y mae Duw yn ymweled â dynion mewn trugarredd, neu mewn llid: mewn trugarredd, pan fyddo yn rhoddi iddynt ei bresennoldeb grasol, yn eu gwaredu, eu cynnal, a'u dyddanu. Zech. 10. 3. Luc 7. 16. Gen. 21. 1. 1 Sam. 2. 21.—Yn ei lid, pan fyddo yn ymweled â'u pechodau, yn eu cospi, neu eu ceryddu o'u plegid. Exod. 20. 5. Jer. 6. 6. Ezec. 38. 8. Edr. GOFWY.

'Ymweled â'r amddifad a'r gwragedd gweddwon.' Edr. DIXALOGEDIG, YMDDIFAD.

'Gogoneddu Duw yn nydd yr ymweliad.' 1 Petr 2. 12. *εν ημερα επισκοπις.*—Moliannu Dyw yn y dydd i'r ymweler ac wynt.' W. S. a'r Dr M. Pan ymwelo Duw â'r cenedloedd sydd yn eich goganu ac yn eich cablu yn bresennol, gogoneddant Dduw y dydd hwnw, o herwydd eich ymarweddian da chwli. Eraill a ddeallant y geiriau, 'dydd yr ymweliad,' yn arwyddo dydd erlidigaeth. Gelwir amser o gystuddiau a dyoddefiadau mawrion, dydd yr ymweliad, Esa. 10. 3.—a phan gystuddio Duw, dywedir ei fod yn ymweled, Jer. 6. 15. Yr oedd gwroldeb, addfwynder, ac amynedd y Cristionogion dan erlidigaethau creulon o herwydd eu crefydd, a'r ysbryd maddaugar, tiron, a ddangosent tu ag at eu herlidwyr, yn effeithio cymaint ar eu herlidwyr, fel y gogoneddodd llawer o honynt Dduw trwy dderbyn yr efengyl, a chofficio crefydd Crist.

* Arferir ef yn benaf am ddwyn i mewn nwyddau gwa-harddedig. Schleusner.

YMWENIEITHIO, (gweniaith) ymdruthio, ymfoll, ymgannol.—'Ymwenieithio y mae efe (yr annuwiol) iddo ei hun yn ei olwg ei hunan.' Ps. 36. 2. Addaw pethau gwych a dedwyddfyf iddo ei hun, er byw yn y pechodau sydd yn tynu barnedigaethau Duw ar ddyonion. Arwydda y gair *Heb.* *pōn* ymddwyn yn llwfn ac yn esmwyth tu ag ato ei hun; cynnwys meddylliau cysurus am dano ei hun, heb gydnabod ei bechod, na'r gospedigaeth a haeddal.

Nor self abhorrent looks within
To view the measure of his sin.—*Merrick.*

Mae yn cyd-ddwyn a'i fai ei hun,
Ni wel mo'i wrthau drosedd.—*E. Frye.*

YMWERTHU. 1 Bren. 21. 20. 2 Bren. 17. 17. Esa. 50. 1. Edr. **AHAB**, **GWERTHU**.

YMWISGO. 1 Cron. 15. 27. Job 40. 10. Ps. 109. 26. Esa. 61. 10. Edr. **GWISGO**.

YMWREGYSU. Edr. **GWREGYS**.

YMWRESOGI, ymdwymno, ymgynhesu.—'Y rhai a ymwresogch ag ellunod dan bob pren deillog.' Esa. 57. 5.—'Y rhai a ymwresogwch ym mysg y llwyni tan bob pren deillog.' Dr M.—'Yn lleogi gan chwant i ellunod dan bob pren gwyrdilas.' Lowth. Cyffelybiaeth aml yn yr ysgrifysau yw cymharu awydd dynion i ellun-arddoliaeth, i awydd puteinwyr a godinebwyr i gyflawni eu chwant; a hōno ydyw y gyffelybiaeth a gyfeirir ati yn y geiriau, ac a osodir allan yn addas yn nghyfleithiad y Dr Lowth. Y mae awyddfyd gau grefyddwyr yn aml yn rhagori mewn poethder ac egni o blaid eu cyfeillornadau, i zel gwir grefyddwyr o blaid y gwirionedd; ond y diweddaf sydd yn rhagori mewn gweddeidd-dra, mwyn-eidd-dra, gwir ostyngdeiddrwydd, tiriondeb, parch i Dduw, a chariad tu ag at ddyonion. Y 'ddoethineb aydd oddi uchod' yw y diweddaf; a gwresogrydd pechadurus cythreulig ydyw y cyntaf. Edr. **GWRESOG**.

YMWROLI, ymeginio, ymgryfhau, ymdrechu.—'Ymwrola, ac efe a nertha dy galon.' Psalm 27. 14. 1 Cor. 16. 13. Jos. 1. 6, 7, 9. 1 Cron. 22. 13. Ymwrol trwy weddio a dysgwyl am nerth; trwy gredu addewidion Duw, a thrwy olygu ac adgofio ei ddaioni i ni mewn cyfyngderau rhagflaenorol. Y mae gwroldeb mewn achos da, a chyda phlaidd gref, yn addas ac yn hardd, a'r gwrthwyneb yn wrthun ac yn bechadurus.

YMWRTHOD. Edr. **GWRTHOD**.—'Felly hefyd, pob un o honoch chwithau, nid ymwrthodo & chymaint oll ag a feddo, ni all fod yn ddygybl i mi.' Luc 14. 33. 2 Tim. 4. 10. 1 Ioan 2. 16, 16. Yn gyffredinol, ni byddai yn unbl & dyledswydd Cristion i ymwrthod a'i alwedigaeth, ei berthynasau, a'i feddiannau; byddai hyny yn gwbl groes i ysgrifysau eraill sydd yn dynodi dyledswydd dyn. Y mae pob gwir esboniad o'r ysgrifysau yn eu cysoni a'u gilydd, ac nid yn peri iddynt ymrasaelio. Yr ystyr yw, y gweddi fod yr agwedd hōno ar feddwl pawb a fyddo yn rhoddi y blaenoriaeth i Grist, yn y farn a'r serch, ar bob peth, ac yn barod i gymeryd eu colledu yn mhob peth, yn hytrach na bod heb ennill Crist. Y mae ysbryd merthyr, mewn gradd, yn hanfodol i wir grefydd: ymddengys lle y mae yn aml yn ystod bywyd dyn yn y pethau mwyaf cyffredin. Dichon llawer peth fod yn ddefnyddiol ar achlysuron, heb fod yn hanfodol i wir grefydd; ond y mae yn hanfodol i wir grefydd fod Crist yn cael y blaenoriaeth yn ein barn, ein serch, a'n holl ymddygiad: nis gallwn fod yn ddygyblion i Grist heb hyn.

YMWTHIO. Edr. **GWTH**.—'Er y pryd hyny y pregethir teyrnas Dduw, a phob dyn sydd yn ym-

wthio iddi.' Luc 16. 16.—'A' phawp dyn 'sy'n tori y mew'n y-ddel.' W. S.—'Yr oedd genych y gyfraith a'r prophwydi hyd ddyfodiad Ioan, er amser yr hwn y cyhoeddir teyrnas Dduw, a phob meddiannydd sydd yn myned i mew'n iddi trwy orchest. Campbell. Dyben yr Arglwydd yn y geiriau yw, y mae yn eglur, nid hysbysu nifer y rhai oedd yn myned i mew'n, ond eu hagwedd; pob un sydd yn myned iddi, trwy orchest ac ymdrech y mae yn myned. Y maent yn ymwthio yn wyneb pob rhwystrau a'u llesteiriol, gan y fath olwg sydd ganddynt ar y breintiau mawrion perthynol iddi.

YMYL—AU, (byl) ochr; ael, min, glan, gwrym, haech. 1 Bren. 7. 26. Ps. 133. 2. Mat. 9. 20. a 14. 36. a 23. 5. Luc 8. 44.—'Ac a gyffyrddodd ag ymyl ei wisg.' Mat. 9. 20. Yn ystyr Capernaum, tebygol, y gwnaeth hyn; canys yno yr oedd Lefi a Jairus yn byw; ac wrth fyned o'r naill dŷ i'r llall, y cyffyrddodd y wraig ag ef. Edrych **EDDI**, **PHYLACTERAU**.

YMYRAETH—YD, (ymyr) ymhela, rhodresu, prysur heb ddoloch.—'Pob ffol a fyn ymyraeth.' Diar. 20. 3.—'Gad ymaith ymyron cyn ymyrdd i hi.' Diar. 17. 14. Paid dechreu ymyron er cymaint fyddo yr annogaeth i hyny oddiwrth ymddygiad eraill tu ag atat, a lygredd dy galon dy hun..

'Na ddyoddefed neb—fel un yn ymyraeth a materion rhai eraill.' 1 Petr 4. 15. *αλλοτριωτιστικος, αρολογος μαμολ κυριακη αχωσην ρhai eraill.* Tebygol, medd Le Clerc, fod y geiriau yn cyfeirio i edrychiad manwl i swyddau eraill, a'u hymddygiad ynddynt, i'r dyben i feio arnynt a'u cyhuddo, a thrwy godi cynhwrf a chythruddiad yn y wladwriaeth; yr hyn yr oedd yr Iuddeuon yn neilldull yn euog o hono yn Alexandria, Cesarea, &c. Gwel Lardner's *Credib.*, b. i. c. 18.—Ond diammen y dylid golygu y geiriau yn nodi allan bob math o ymyraeth ag achosion eraill o gybydd-dod, dŵal, cenfigen, malais, &c. Edrych yn drachwantus o'r eiddo eraill i'r dyben i'w hygyliathu trwy ddichellon ac anghyflawnder. Y mae yr ymyrwr anesmwyth & materion eraill, yn mhob ystyriaeth, yn ddyonion o feddwl anghymeradwy iawn, yn bla ac yn feiddi i bob cymdeithas, ac i'w gochelyd a'u ffeiddio. Yn esgeulus o bethau perthynol i'w dyledswydd eu hunain, y maent yn brysur yn ymyraeth & dyledswyddau pawb eraill; yn aifonyddu a dryrsu materion eraill, ac yn ddiolaf am eu negesau a'u dyledswyddau eu hunain.* Diar. 24. 21. a 26. 17.

YMYSGAR—ORDD, (ysgar) coluddion, perfedd, amysgar.—1. Rhanau tufewnol corph dyn. Gen. 15. 4. a 25. 25. 2 Cron. 21. 15. Can. 5. 4.—2. Y groth. Esa. 49. 1.—3. Yr enaid anfarwol. Job 38. 36. Philem. 7. 2 Cor. 6. 12. a 7. 15. *πνευ y rhanau gorchuddiedig, y rhanau tufewnol; megys y galon, yr afu, yr arenau, &c.*

Priodolir ymysgareodd i'r Arglwydd, i arwyddo ei anfeidrol drugaredd a'i dosturiaethau. Esa. 16. 11. Edr. **TOSTUR**.

'Ymysgareodd yn cyffrol,' a arwydda cyfyngder a thrlwtch. Galar. 1. 20.

'Mor hiraethus wyf am danoch oll yn ymysgareodd Iesu Grist.' Phil. 1. 8.—'O eigiawn ve-calon.' W. S. Fef yr ymysgareodd mwyaf tyner, a'r cariad mwyaf gwresog, gwedi eu heffeithio gan Ysbryd Crist, yn tebygu, ond yn graddu yn ddfesur yn ia na chariad Crist at ei bobl.

YMYSGWYD, ymysogi, ymmodi. Edr. **YSGWYD**

* Tantum est abs re tua oculi tibi
Aliena ut cures, eaque nihil quae ad te attinent!
Terrence, Heauton, Act. i. Scen. i. Hae 22.

wrth ei ewyllys. Gen. 7. 15. Num. 11. 17. Job 12. 10.—2. Yr enaid rhesymol mewn dyn, yr hwn sydd yn byw wedi marwolaeth y corph, ac a ddichon fwyntau gwynfyd tragwyddol, neu ddyoddef poenau tragwyddol. Edrych ENAID.—3. Angelion da a drwg. 1 Samuel 16. 14. a 18. 10. a 19. 9. Luc 24. 39. Act. 23. 8. Heb. 1. 14.—4. Syniad, neu duedd y meddwl; megys ysbyrd eiddgedd, pwyll, ofn, caethiwed, gwendid, &c. Num. 5. 14. Zech. 12. 10. Luc 13. 11. Esa. 11. 2.—5. Yr Hanfod Dwyfol. Ioan 4. 24. 2 Cor. 3. 17. 1 Tim. 1. 17.—6. Yr Ysbryd Glân, y trydydd Person yn y Drindod. Er y priodolir y gair Ysbryd i'r Hanfod Dwyfol, ac i'r Tad, ac i'r Mab, etto gelwir y trydydd Person wrth yr enw YSBRYD GLÂN, i'w wahaniaethu, fel PERSON DWYFOL, oddiwrth y Tad a'r Mab. Mat. 28. 19. 2 Cor. 13. 13. 1 Ioan 5. 7.

Y mae GLÂN, neu SANCTAIDD, yn briodol i'r Hanfod Dwyfol, ac yn gydradd yn mhob un o'r Personau yn yr Hanfod; ond gelwir y trydydd Person yn YSBRYD GLÂN, nid yn unig, er hwyrach yn benaf, o herwydd glenddi a sancteiddrwydd hanfodol ei natur, ond hefyd yn oruchwyliaethol, o herwydd ei swydd a'i waith yn nhrefn lechydwrriaeth, sef sancteiddio. Y mae yn dangos sancteiddrwydd y Duwodol i ddynton, yn tystiolaethu i'w holl waith ei fod yn sanctaidd, yn dangos ffordd o sancteiddiad trwy Grist, ac yn sancteiddio ei holl bobl yn effeithiol. Wrth yr enw hwn y gelwir ef amlaf yn y Testament Newydd; ond cymerydd yr enw o'r Hen Destament. רוח קדש Ysbryd dy sancteiddrwydd, neu, dy Ysbryd Sanctaidd. Ps. 51. 11. רוח קדש Ysbryd ei sancteiddrwydd, neu, ei Ysbryd Sanctaidd. Esa. 63. 10, 11. Yn y Testament Newydd gelwir ef, *ro Πνευμα το αγιον, yr Ysbryd Sanctaidd*, neu *Glân*.

Am yr YSBRYD GLÂN, y mae y pethau canlynol i'w hystyried a'u dangos mewn perthynas iddo:—

I. Ei fod yn Dduw.

II. Ei fod yn Berson gwahanol oddiwrth y TAD a'r MAB.

III. Ei fod yn deilliaw oddiwrth y TAD a'r MAB.

IV. Y gweithredoedd priodol iddo.

I. *Ei fod yn Dduw.* Y mae y pedwar peth canlynol yn profi ei ddwyfodeb, yr un fath a'r Tad a'r Mab: sef, yn 1. Enwau dwyfol.—2. Priodoliaethau dwyfol.—3. Addoliad dwyfol yn cael ei roddi iddo.—4. A gweithredoedd nas gallasai neb ond Duw eu gweithredu.

1. Y mae enwau anghyfranogol y Duwodol yn cael eu priodoli iddo; megys IEHOFAH, cymh. 2 Samuel 23. 2. Num. 12. 6. 1 Petr. 1. 11. 2 Petr. 1. 21.—Deut. 32. 12. Esa. 63. 10.—Esa. 6. 8, 9, 10. Actau 28. 25.—Exod. 17. 7. Heb. 3. 9.—Lef. 16. 2. Heb. 9. 7, 8.—Jer. 31. 31—34. Heb. 10. 15, 16.—DUW, Esa. 61. 1. Ezech. 11. 5. Heb. 1. 1.—Actau 5. 3, 4. 1 Cor. 3. 16. a 6. 19. 2 Tim. 3. 16. 2 Petr. 1. 21.—DUW GORUCHAF, Ps. 78. 56. Heb. 3. 7, 9.—ARGLWYDD, Mat. 9. 8. 2 Thea. 3. 5. 2 Cor. 3. 17, 18.

2. Y mae priodoliaethau Duwodol yn cael eu rhoddi iddo; megys TRAGYDYDDOL, Gen. 1. 1, 2. Heb. 9. 14.—HOLL-BRENNOL, Ps. 139. 7. 1 Cor. 3. 16. a 6. 19. 2 Tim. 1. 14. Rhuf. 8. 9. Ioan 14. 17.—HOLL-WYBODOL, Ioan 16. 13. Dywedir ei fod yn 'chwilio dyfnion bethau Duw.' 1 Cor. 10. 11. Y mae yn eu chwilio, nid trwy ymofyn ac ymresymu am danynt, ond y maent yndo, ac y mae yn eu hamgyffwrdd yn gyflawn yn ei feddwl a'i ddeall anetrif (Ps. 147. 5.) yn y modd goruchel y mae Duw yn deall ac yn gwybod pob peth.—HOLL-ALLUOGRWYDD, a LLYWODRAETH ANDDIBYNOL: gelwir ef 'NERTH O'R UCHELER,' Esa. 11. 2. Luc 1. 35. Actau 6. 10.—SANCTEIDDRWYDD DWYFOL, Esa. 63. 10, 11. Rhuf. 1. 4.

3. Addoliad priodol yn unig i Dduw a roddir iddo. Gorchymynir gweddio arno, Mat. 9. 38. Actau 13. 2, 3. a 16. 5, 7. a 20. 28. 1 Cor. 2. 4, 11, 12. a 12. 4, 11.—rhoddir cynlluniau o weddio arno, Can. 4. 16. Dat. 1. 4. 2 Thea. 3. 5.—cyfeirir ato yn ddirifol, fel tyst, Rhuf. 9. 1. Deut. 6. 13. Jerem. 17. 10.—gweinyddir bedydd yn ei enw, yr hyn sydd addoliad dwyfol, Mat. 28. 19.—cynneller cyfarfodydd eglwysig yn ei enw, Actau 15. 28. a 13. 2, 4.—ac erfynir bendithion yn ddirifol oddi wrtho, 2 Cor. 13. 13.

4. Priodolir iddo weithredoedd nas dichon neb ond Duw eu cwblhau, megys creadigaeth pob peth, Gen. 1. 2. Ps. 33. 6. a 104. 30. Job 26. 13. a 32. 4.—cynnal pob peth. Psalm 104. 30. Esaiah 34. 16.—gwneuthur gwrthiathu, Mat. 12. 28. 1 Cor. 12. 4. Heb. 2. 4.—ffurfio dynoliaeth Crist, Luc 1. 35. Jer. 31. 22.—eneinio Crist, Esa. 42. 1. a 11. 2. a 61. 1. Psalm 45. 7. Ioan 3. 34.—llywodraethu yr eglwys, Actau 7. 51. a 13. 2, 4. a 15. 28. a 20. 28.—cyfrannu doniau anghyffredin, 1 Cor. 12. 4. Heb. 2. 4.—rhagfynegi dygyddiadau damweiniol, Ioan 16. 13. Act. 11. 28. a 20. 23. a 21. 11. 1 Petr. 1. 11.—argyhoeddi cydywbodau dynion o'u pethodau mywaf dirgel, Ioan 16. 9. Goleuo dealltwriaethu dynion mewn pethau ysbyrdol, Eph. 1. 17, 18. a 3. 16. 1 Cor. 2. 10—16. Edr. ADGENEDLU, BYWHAU, DYDDANWCH, SANCTEIDDIO.

II. *Ei fod yn Berson gwahanol yn yr un Hanfod, oddiwrth y Tad a'r Mab.* Nid priodoledd yw, ond Person Dwyfol, a phob priodoledd dwyfol yn perthyn iddo, yn gydradd â'r Tad a'r Mab. Y Sabelliaid, yr Arialiaid, a'r Sociniaid, a haerant y cyntaf, ond a wadant y diweddaf; sef ei fod yn briodoledd yn y Duwodol, ac nid yn Berson Dwyfol. Ond ymddengys bod y farn gyfeiriolrus hon yn gwbl gres i dystiolaethau yr ysgythrâu am dano, oddiwrth yr ystyriaethau canlynol:—

1. Priodolir gweithredoedd personol iddo; megys, dysgu, lfeharu, &c. Marc 13. 11. Actau 28. 25.—tystiolaethau, Actau 5. 32. a 20. 23. Rhuf. 8. 15, 16.—preswyllo, Ioan 14. 17. 1 Cor. 6. 19. 2 Tim. 1. 14.—anfau gweinidogion, Actau 13. 2, 3, 4. a 20. 28.—barnu cymhwysder peth, Actau 15. 28.

2. Priodolir iddo alluoedd personol; megys, deall, ewyllys, gallu, &c. 1 Corinthiaid 2. 10, 11. a 12. 11. Eph. 4. 3.

3. Enwir ef yn neillduol gyd â'r ddau Berson eraill, fel gwrthdriach addoliad, a ffynon o fendithion; ac y mae yn meddiannu yr un awfurdod, gallu, a gras, yn gydradd. Y mae y duwionion yn demlau iddo. 1 Cor. 3. 16. a 6. 19. Nid o ran ei bresenoldeb a'i breswylfod ynddynt yn unig y maent yn cael eu galw felly; ond mae perthynas a chysylltiad rhwng teml ac addoliad dwyfol i breswylfod y deml. Gall hyn, y mae yr Ysbryd Glân yn Berson Dwyfol, neu y mae Cristionogrydd yn eilun-addoliaeth. Mat. 28. 19. 2 Cor. 13. 13. Dat. 1. 4. 1 Ioan 5. 7. Ioan 14. 16, 17. a 15. 26. a 16. 7.

4. Ymddangosodd trwy arwyddion gwledig o golomen, a thafodau gwahanedig o dân: a pherthynol i bersonau ac nid priodoliaethau ydyw cymeryd furdau gwledig i ymddangos ynddynt a thrwyddynt. Peth disynwyr fyddai clywed yn un dywedyl, fod trugaredd neu gyflawnder wedi ymddengos iddo dan y cyfryw arwydd neu ffurf gwledig. Y mae y cyfryw ffurfiau yn arwyddo sylweddol, ac nid ansoddu damweiniol yn unig, ac y maent yn arwyddion arddangosiadol o honnynt. Dan yr arwydd gwledig tr oedd sylwedd yn cael ei ddangos, a eith y gair yr YSBRYD GLÂN, ac yn cael ei wahaniaethu oddiwrth y Tad a'r Mab. Nis dichon neb ddwydedd, mai doniau yr Ysbryd oedd y tafodau gwahanedig o dân; canys y mae y doniau a'r Ysbryd yn cael eu gwahan-

iaethu. 'Dechreusant lefaru â thafodau eraill, megys y rhoddes yr YSBRYD iddynt ymadrodd.' Actau 2. 4. Mat. 3. 16.

5. Y mae swyddau personol yn cael eu priodoli iddo; megys, Eiriolwr, neu Erfyniwr dros y saint, Tyyst, Dyddanydd, Arweinydd, &c. Rhuf. 8. 26, 27. Ioan 14. 16, 17. a 15. 26. a 16. 13, 14. Heb. 10. 15.

6. Llefariar am dano, nid yn unig fel un gwahanol oddiwrt y Tad a'r Mab, ond gelwir ef ARALL yn cael ei anfon gan y Tad a'r Mab, a phriodolir iddo ragenw dynweddiadol. 'A mi a weddiaf ar y Tad, ac efe a rydd i chwi Ddyddanydd arall,' &c. Ioan 14. 16, &c.—'Pan ddél efe, sef Ysbryd y gwirionedd, efe a'ch tywys chwi i bob gwirionedd,' &c. Ioan 16. 13. Ac y mae yn neillduol i sylwi arno yn yr iaith Roeg, fod Rhagenw gwrwy yn cael ei roddi o'r faen enw cadarn o genedl gyffredin, wrth lefaru am yr Ysbryd Glân, i ddynodi yn dra eglur, dynsawd neu berson yr Ysbryd Glân; megys *οταν ελθη εκεινος το Πνευμα της αληθειας, pan ddél ΕΦΕ, sef Ysbryd y Gwirionedd.*

7. Pan briodolir dim i'r Ysbryd Glân amherthynol i ddynsawd neu berson, rhaid deall hyny am ei ddonian a'i ddylanwadau, ond yn arwyddo, ar yr un pryd, gwirionedd ei ddynsawd; megys, ei fod yn cael ei dywallt, eneinio, a bedyddio ág, &c. Ioan 7. 39. Joel 2. 28. Act. 2. 17. a 10. 44. a 19. 6. Heb. 2. 4.

8. Pan lefariar am dano megys yn Is, wedi ei roddi, ei anfon gan y Tad a'r Mab, golygir hyny yn briodol iddo o ran ei swydd a'i weithrediad yn ngwaith ein hiechydriaeth; ond nid yn dynodi is-radd dynsawd, yn y mesur lleiaf. Nid ydyw yn cael ei anfon trwy oruchw-ardurdod, ond trwy gydarniad; yr hyn sydd yn dynodi gwahanol swyddau, ond nid hanfod. Yn yr ystyr diweddaf, ac nid y cyntaf, y mae y Mab a'r Ysbryd Glân yn cael eu hanfon.

9. Y mae yn cael ei dristáu a'i ofidio, trwy wrthryfelgarwch a phechodau dynion yn ei erbyn; yr hyn na fusasai yn addas i'w ddywedyd am dano, oni buasai ei fod yn berson. Nid cynneddau, ond personau a'r cynneddau ynddynt, sydd yn caru, yn tristáu, &c. Esa. 63. 10. Mat. 12. 31, 32. Eph. 4. 30. Edrych GOFIDIO, TRISTAU.

III. *Ei fod yn deilliau oddiwrt y Tad a'r Mab.* Gwahaniaethir y Personau Dwyfol, 1. Wrth eu henwau, TAD, MAB, ac YSBRYD GLÂN. Mat. 28. 19.

2. Wrth drefn eu hanfodiad; megys y TAD yn gyntaf, y MAB yn ail, a'r YSBRYD GLÂN yn drydydd. 1 Ioan 5. 7.

3. Wrth drefn eu gweithrediad allanol; megys y TAD yn gweithredu o hono ei hun trwy y MAB a'r YSBRYD; y MAB yn gweithredu o'r TAD trwy yr YSBRYD; yr YSBRYD GLÂN yn gweithredu o'r TAD a'r MAB. Ioan 1. 1, 2, 3. a 3. 16, 17, 19. a 15. 26. a 16. 7.

4. Ond yn benaf, gwahaniaethir hwynt wrth eu priodoliaethau dynsoddawl. Y TAD nis cenedldwyd ac nid yw yn deilliaw; ond y cyntaf o barth trefn, a genedlodd y MAB, ac y mae yr YSBRYD GLÂN yn deilliaw o hono; y MAB sydd genedledig gan y TAD, a'r YSBRYD GLÂN yn deilliaw; yr YSBRYD GLÂN nis cenedlodd, ac nid yw genedledig, ond yn deilliaw oddiwrt y TAD a'r MAB. Ioan 16. 13—16. Bod *ceneditiad a deilliad* yn wahanol sydd eglur, am fod y personau yn wahanol; ond pa fodd i'w gwahaniaethu, nis dichon neb ddywedyd, am eu bod yn anhraethadwy. O herwydd hyn, yn flaenaf ac yn benaf, y gelwir ef *Ysbryd Duw*—yr *Ysbryd sydd o Dduw*. 1 Ioan 4. 2. Eph. 4. 30. 1 Cor. 2. 10, 11. a 3. 16. a 6. 19. Gwir ydyw y gelwir ef felly am ei fod wedi ei addaw a'i roddi gan Dduw. Ond Ysbryd Duw ac Ysbryd Crist oedd yr hwn a fonwydd, ac a fusasai felly pe na buasai yn cael ei anfon. Ei (*εκρορευσις*) *ddeilliad personol* yw sail ei (*εκρορευσις*)

ddeilliad swyddol. Tebygol fod y gair *Heb.* אָרָא a'r gair *Gr.* πνευμα, *gwynt*, neu *anadl*, (Genesis 8. 1. Ioan 3. 8.) ag a gyfieithir *Ysbryd*, yn cael ei briodoli iddo i arwyddo y deilliad hwn. אָרָא אָנָדִל *yr Hollalluog*—אָרָא אָנָדִל *ysbryd ei enau.* Job 33. 4. Ps. 33. 6. Eesaiah 11. 4. 2 Thes. 2. 8. O herwydd hyn yr anadlodd Crist ar ei ddysgyblion. Ioan 20. 22. Yr oedd hon yn arwydd allanol yn cyfateb i ddull hanfodiad y Personau, ac yn dynodi, yn ddangosiadol, ddeilliad neu ddyfodiad yr Ysbryd Glân yn oruchwyliaethol. Felly hefyd gelwir ef *Ysbryd Crist*—*Ysbryd y Mab*, am ei fod yn deilliaw o'r Mab fel y Tad, ac nid yn flaenaf, am fod Crist wedi ei addaw ac yn ei anfon. Rhuf. 8. 9. Gal. 4. 6. 1 Petr. 1. 11. Rhaid sylwi nad oes dim cyfnewidiant yn yr hanfod dwyfol; nid deilliad, gan hyny, dechreuedig a therfynedig ydyw; ond arosol a thragywyddol, yn null angenrheidiol y Duwdod o hanfodi, ac sydd yn dynodi undeb hanfodol, a gwahanol Bersonau yn yr hanfod hwnaw. Haeru fod y pethau hyn yn cael eu priodoli i'r Personau Dwyfol o herwydd eu gwaith yn nhrefna iechydwriaeth, sydd yr un peth a gwadu y Personau, yr hwn oedd gyfeillornad Sabelius, Arius, a Socinus. Yr un ydyw cyfeillornad y tri o barth sylwedd eu daliadau, er eu bod yn gwahaniaethu o ran eu dull o ymadreddi. Nis canfyddaf ddim yn nodi gwahanol Bersonau, ac undeb hanfod, ond hyn; ac os nad oes nodau gwahaniaethol, nis gellir goddef gwahanol Bersonau. Ei fod yn anamgyffredadwy i ni, sydd wir: ond beth am Dduw sydd yn amgyffredadwy? Gellir ei amgyffred yr un mor hawid a Bod *hunan-ddibynol, annherfyndig, ac anolynedig.* Edr. DUW, MAB, TAD, TRI.

IV. *Y gweithredoedd priodol iddo.* Y mae trefn gweithrediad y gwahanol Bersonau yn dibynu ar drefn hanfodiad y Personau yn y Drindod, yn mhob gorchwyl mawr allanol o eiddo Duw. Gan hyny, priodolir i'r YSBRYD gyflawni a pherffithio unrhyw orchwyl. Er mai Duwdod y Tri Pherson sydd yn gweithredu pob peth; ac nid oes i ni ddeall fod y naill yn rhoddi heibio pan fyddo y llall yn dechreu gweithio; etto priodolir i bob un o honynt ei briodol waith, a hyny yn nhrefn ei hanfodiad. Yn ngwaith y greadigaeth, *adurno* y nesoedd a briodolir i'r YSBRYD. Job 26. 13. Gwedi creu y gymysgfa afluniadaidd, yn y dechreuad, Ysbryd Duw oedd yn *ym-symud* ar wyneb y dyfroedd, מְרוּחַת לְדָוֶה *ledu ei esgyll*, felly cyfieithir yr un gair yn Deut. 32. 11.—*crynu*, yn Jer. 23. 9. sef ysgwyd fel plu aderyn dros y nyth. Rhoddodd yr Ysbryd yn y gymysgfa afluniadaidd rinwedd bywiol a ffrwythlonol, hadau bywiog o bob rhywiau, y rhai trwy orchymyn Duw, a ddygasant bob math o greaduriaid yn lliosog, cyfatebol i hadau bywyddau a gyfranwyd i'r defnyddiau annhrefnus, trwy effeithiau maethlawn yr Ysbryd Glân. Cyn hyn, yr oedd y cwbl, fel môr marw, yn gymysgedd afluniadaidd, a'r tywyllwch ar ei wyneb, ac yn anaddas i bob ffrwythlonrwydd. Fel yn y greadigaeth ar y cyntaf, felly y mae yr Ysbryd yn parhau i gyfranu yn dylanwadau maethlawn ac adfywiog i'r greadigaeth. 'Pan ollgygch yd Ysbryd y creir hwynt; ac yr adnewyddi wyneb y ddaear.' Psalm 104. 30. Y mae parhad, adfywiad, a chysur pob creadur yn dibynu yn ddiador ar ei ddylanwadau rhinweddol.—Yr un fath y priodolir perffithiad creadigaeth dyn i'r Ysbryd Glân. 'Duw a *anadlodd* yn ei ffroenau anadl einioes, a'r dyn a seth yn enaid byw.' Genesis 2. 7. Anadl Duw ydyw ei Ysbryd, a elwir felly o ran ei ddeilliad, yn draws-symudol. Gwaith neillduol yr Ysbryd Glân yw cread enaid dynol. 'Ysbryd Duw a'm gwnaeth i; ac anadl yr Hollalluog a'm bywiocodd i.' Job 33. 4. Perffithrwydd y greadigaeth yma isod ydyw dyn, a'r enaid anfarwol yw perffithrwydd dyn; a gwaith yr Ysbryd Glân, yn neillduol,

yw hww.—Effeithiad yr Ysbryd Glân yn neillduol oedd delw Duw ar enaid dyn. Yr oedd gan enaid dyn ddeall i adnabod, ewyllys i ddewis, a galluog- rwydd i fwynhau Duw, ac uffuddhau i'w ewyllys. Pan y mae yn adnewyddu y ddelw hon ar bechadur wedi ei cholli, adnewyddu ei waith ei hun y mae. Ffrwyth yr Ysbryd yw daioni, cyflawnder, a gwirionedd, lle bynag y maent, o'r dechreu i'r diwedd. Eph. 5. 9.

Gwedi gosod holl drefn naturiaeth i fyned yn y de- chreud ar eu holwynion, effeithiol weithrediad yr yn Ysbryd sydd yn hwylio yr holl drefn yn ei lle yn gyson: nis gallai ail achosion weithredu dim hebbdo. Efe sydd yn donio dynion at bob celfyddyd ddefnyddiol, fel y rhoddodd ddoethineb addas i Bezaleel ac Aholiab yn ngwaith y babbell, i Solomon a Hiram i adeiladu y deml. Doethineb a gworoldeb i lywodraethu a rhy- fela, ydynt yn gwbl o hono of y mhaub, fel y can- fyddwn yn y cynlluniau a roddir i ni yn yr ysgryth- yrau o hyn; yn Moses, Josuah, Deborah, Barac, Othniel, Gideon, Samson, &c. Deut. 34. 11. Exod. 31. 3—6. Barn. 3. 10, 12, 15. a 6. 34. Gellw yr Arglwydd Cyrus, tywysog cenedlig, ei einenlog. Eaa. 45. 1. Cymhwysodd yr Arglwydd ef, trwy ei Ysbryd, & doethineb a gworoldeb addas i gwblhau y gwaith mawr a roddwyd iddo, *sef dymchwelyd ymerodraeth Babilon, a dial arni am ei cheulondeb tu ag at Israel Duw.* Yr un peth a ellir ei ddywedyd am yr holl offerynnau a ddefnyddiodd yr Arglwydd yn yr amrywi- ol oesoedd, i gyflawni ei amcanion mawrion, yn llyw- odraeth y byd.

Am waith yr Ysbryd Glân mewn perthynas i'r eglwys:—

1. Mewn perthynas i Ben yr eglwys. Efe a gen- edlodd ddyynoliaeth Crist yn nghroth y forwyn. Mat. 1. 18. Luc 1. 35. Trefnodd y Tad ddyynoliaeth i'r Mab yn yr arfaeth dragywyddol: cenedlodd yr Ysbryd Glân hi mewn amser o sylwedd y forwyn; a'r Mab a'i cymerodd o'i wirfodd i undeb personol a diddat- todol ag ef ei hun. Heb. 2. 14, 16. a 10. 5. Y benaf o weithredoedd Duw ydyw y ddyynoliaeth hon. Yr Ysbryd Glân a'i cenedlodd, a'i sancteiddiodd, ac a'i haddurnodd & chyflawnder gras i'r gradd mwyaf. Y mae sancteiddrwydd dynoliaeth Crist yn tra rhagori ar sancteiddrwydd yr eglwys yn ei holl aeolodau. Addurno y ddyynoliaeth & sancteiddrwydd addas i undeb & Mab Duw oedd pen gorchwyl y Duwdd:— yn fwy gwaith nag adgenedlu, sancteiddio, a gogon- eddu yr holl eglwys yn ei holl aeolodau. *Cymhwys- ydd (καταρτισμος)* y ddyynoliaeth i'r fath undeb gor- uchel. Hefyd, cyfranodd i'r ddyynoliaeth, nid yn unig pob gras, ond hefyd pob dawn, yn y graddau helaethaf, i'w addasu i gyflawni ei holl swyddau, a'r gweithredoedd perthynol iddo fel Brenin, Offeiriad, Prophwyd, Eiriolwr, Barnwr, &c. 'Ysbryd yr Ar- glwydd a *orphwysodd* arno: ysbryd doethineb a deall; ysbryd cynghor a chadernid; ysbryd gwyb- odaeth ac ofn yr Arglwydd.' Eaa. 11. 2. Yr oedd yn wybodus, yn ddoeth, ac yn gadarn. 'Corph a gymhwysaist i mi.' Y mae yr Arglwydd Iesu yn llefaru am dani gyda boddlonrwydd a gorfoledd; yr oedd yn hollol wrth ei fodd, ac yn gwbl addas i'r gwaith oedd ganddo i'w gwblhau. Y mae ei ddyynol- iaeth yn rhagori mewn sancteiddrwydd a chyflawn- der, ac mewn pob dawn ardderchog, ar yr holl angelion a'r gwaredigion oll, pan ddelont yn nghyd wedi eu perffoithio a'u gorlenwi. 'Eneiniodd ef ag olew gorfoledd tu hant i'w gyfeillion.' Mae iddynt hwy oll *sesur*, meidrol ydynt oll; ac os rhoddir amryw o bethau meidrol at eu gilydd, etto ni wna meidrol a'i dyru, ond meidroldeb; ond nid wrth *sesur*, eithr heb *sesur* y rhoddodd Duw iddo ef yr Ysbryd; fel y byddai efe yn blaenori yn mhob peth, ac (*εἰς πᾶσις*) yn mhilita pawb. Col. 1. 18. Y mae

iddo sancteiddrwydd, gorfoledd, a doniau yn rhagori ar bawb byth!

2. Am ei waith tu ag at yr eglwys. Yr oedd yr Ysbryd Glân yn yr eglwys yn mhob oes. Gen. 6. 3. Num. 11. 17. Neh. 9. 20. Eaa. 63. 11. Nid oes gan neb doniau at waith Duw, nac ysbryd cymhell- iadol, egufol, bywlog ato, ac nis dichon neb lwyddo ynddo, er pob lafar, heb yr Ysbryd Glân. Y mae pob doniau oddi wrtho; megys dawn i Noah i adeil- adu yr arch, i Moses, Solomon, &c., at eu gwaith hwythau. Efe a ddadguddiodd ac a roddodd wyb- odaeth o ewyllys a chynghor Duw i'r prophwydi a'r apostolion, yn athrawiaethol, ac i brophwydo am bethau i ddyfod; a weithredodd wyrthiau mawrion drwyddynt; ac efe sydd yn addasu gweinidogion y Testament Newydd, a blaenoriaid eglwysig, at bob rhan o'r weinidogaeth. Efe sydd o hyd yn rhoddi ysbryd addas i chwilio yr ysgrythrau, yn rhoddi doethineb a deall i adnabod meddwl Duw yn y gair, ac yn addasu dynion & doniau cymhwys i draddodi gwirioneddau y gair, er adeiladaeth i eraill. Efe sydd yn tueddu dynion yn *sanctaidd* at waith y weinidogaeth, oddiwrth gymhelliadau ysbrydol at y gwaith. Ceir mewn dynion, heb yr Ysbryd Glân, dueddidd at *elw* y gwaith, a pharch ac anrhydedd yn y swydd; ond nid oes cariad, tueddiad, na medr at y gwaith, fel y mae yn waith yr Arglwydd, ac o'r canlyniad mwyaf, ond oddiwrth yr Ysbryd Glân. Er pob doniau ac addasrwydd i'r gwaith, a diwyd- rwydd a fyddlondeb ynddo, etto, heb nerthol weith- rediad yr Ysbryd Glân, ni bydd dim *cymnydd* na *llywyddiant* arno. Ni ddywedir mai yn ofer y llafuria dynion enawdol, bwngleriaid: ond yn ofer y llafuria yr adeiladwyr mwyaf ysbrydol a chywrair, os yr Arglwydd nid adeilada y ty. Pa. 127. 1. 1 Cor. 3. 7. Y mae yr Ysbryd Glân yn dewis yr offerynnau, ac yn donio pob un *yn ol ei ewyllys*; yn eu defnyddio yn y man a'r amser a fyddo; ac yn eu llywddo yn y graddau a fyddo, i gasglu etholedigion Duw yn nghyd. Darfyddai pregethu yr efengyl yn y byd, a phob doniau addas at y gwaith, a phob llywyddiant ynddo; ie, ni byddai un eglwys yn y byd, ond bai fod yr Ysbryd Glân yn adferyd, yn adnewyddu, ac yn ei chynnal yn barhaus. Ar yr Ysbryd Glân, a'i ddy- lanwadau dwyfol y mae y cwbl yn gorphwys.

Oddiwrth y cwbl, gwelwn yn 1. Ei gariad rhad a thragywyddol at yr eglwys.—2. Ei fyddlondeb yn ei swydd a'i waith.—3. Ei gyflawnder anfeidrol, yn llenwi y Pen a holl aeolodau yr eglwys â'r fath helaeth- rwydd diderfen a thragywyddol o ras a doniau.—4. Y dirfawr bechadurusrwydd o wrthryfalgarwch yn ei erbyn, a'r diastyrwch o hono.

'Pethau yr Ysbryd.' Edr. SYNIO.

Am waith yr Ysbryd Glân, fel Sancteiddydd, Dy- ddanydd, Arweinydd, &c., edrych dan yr amrywiol eiriau.

'Am hyny y dwdedaf wrthych chwi, Pob pechod a chabledd a faddeur i ddyinion: ond cabledd yn erbyn yr Ysbryd Glân ni faddeur i ddyinion. A phwy bynag a ddywedo air yn erbyn Mab y dyn, fe a faddeur iddo: ond pwy bynag a ddywedo yn erbyn yr Ysbryd Glân, nis maddeur iddo, nac yn y byd hwn, nac yn y byd ddaw.' Mat. 12. 31, 32. 'Er bod pob pechod arall ac athrodiaid mewn dynion yn faddeuadwy; ond athrodiaid yn erbyn yr Ysbryd Glân sydd yn anfaddeuadwy; canys pwy bynag a gablo yn erbyn Mab y dyn, a eill gael maddeuant; ond pwy bynag a ddywedo yn erbyn yr Ysbryd Glân, ni faddeur iddo, nac yn yr oruchwyliaeth bresennol, nac yn yr hon sydd yn dyfod.' Campbell.—'Yn faddeuadwy.' Nid oes yn yr iaith Hebraeg na modd ammodadwy na galluadwy; am hyny arferir yr amser dadedadwy i gyflawni y coll hwn. Arferid y dull priodol hwn o ymadroddi yn aml yn nghyfieithiad

y LXX., ac oddi yno cymerwyd ef gan ysgrifewyr y Testament Newydd. Eglur yw, mai meddwl yr Arglwydd yn y geiriau yw, nid y maddeur pob pechod yn wirioneddol; ond ei fod yn ngoruchwyliaeth Duw yn fuddewadwy.—'Yr orchwyliaeth bresennol;' εἰς τούτους τὸν αἰῶνα—εἰς τὸ μέλλοντι, sef yn yr oes—yn yr orchwyliaeth—yn y byd presennol: geill y gair Groeg arwyddo y naill neu y llall. Fel y mae amwysedd yn yr iaith wreiddiol, anhawdd cael gair mewn iaith arall a gynnwys yr un amwysedd; dylai y cyfieithiad gynnwys yr un éangder a'r iaith y cyfieithir o honi, os gellir gwneuthur, heb derfynu yr ystyr, os bydd yn amheus pa un o ddau neu dri yw yr iawn ystyr. Rhai a olygant y gair yn arwyddo yr orchwyliaeth Iuddeidd, neu yr orchwyliaeth efengylaidd; eraill y byd hwn, a'r byd a ddaw, fel ymadrodd diarebol, yn arwyddo byth: dull o ymadroddi cyffredin yn mhllith yr Iuddeuon o ddywedyd yn gadarn, na chaf byth ei wneuthur.

Am y pechod hwn yn erbyn yr Ysbryd Glân, y ffordd oreu i gael ychydig o amgyffred cywir am dano, yw cymharu yr amrywial ysgrifthyrau a'u gilydd, y crybwyllir am dano ynddynt. Mae crybwylliad am dano yn y tri lle canlynol, heb law y fan hon: sef Heb. 6. 4—8. a 10. 26—29. 1 Ioan 5. 15. Er, hwyrach, fod gradd o dywyllwch gwedi ei adael mewn perthynas iddo yn fwriddol, er rhybydd; rhag i neb nesáu at ei gyffiniau; etto, ymddengys i mi, oddiwrth y lleoedd hyn, fod y pedwar peth canlynol yn gynnwysedig ynddo:—

1. Gwybodaeth o'r gwirionedd, sef o'r efengyl; yr hyn a eilw yr apostol, 'derbyn gwybodaeth y gwirionedd.' Gwedi ei dderbyn dan argyhoeddiad o'i wirionedd, a theimlad o'i awdurdod a'i ragoroldeb, a roddasant eu hunain yn ordinhadol i'r Arglwydd yn ganlynol i hyn, ac a ymunasant ág eglwys Crist yn y byd, fel seolodau gwledig o honi. Heb hyn, tybygaf, nis dicheon neb fod yn euog o hono.

2. Pechu a syrthio ymaith yn gwbl ac yn wirfoddol. 'Os o'n gwirfodd (εὐνοίας) y pechwn—a syrthiant ymaith.' Y pechod ydyw syrthio ymaith oddiwrth athrawiaeth yr efengyl, a phroffes o honi; a hyn yn wirfoddol:—1. Nid trwy brofedigaeth ddysymwth a chyrech y cythraul, fel Petr yn gwadu Crist:—2. Nid trwy ofnau yn gweithredu rhagrithiad fiantus, heb wrthodiad calon o honi:—3. Nid trwy dywyllwch ac anwybodaeth yn cymeryd gafael yn meddyliau dynion yn achlysurol dros amser; pa bethau, er eu bod yn dra phechadurus, etto a allant ddygwedd i rai nad ydynt yn euog o'r pechod hwn. Ond o'u gwirfodd; sef, 1. O ddewisiaid y meddwl llygredig, a chalon ddrwg o anghrediniaeth yn ymadaw â Duw byw.—2. Gyda dewisiaid o ffordd arall o grefydd, a gorphwysiad arni, yn hytrach na'r efengyl; sef ymwrthodiad â gwaed y cyfammod, sef aberth Crist, a goruchwyliaeth Ysbryd y gras. Ymwrthod â'r rhai hyn yn gyhoeddus, a thystiolaethu nad oedd dim o Dduw ynddynt, fel y gwnaeth yr Iuddeuon gwrthglliedig yn amser yr apostolion.

3. O ddiystyrwch o'r gwirionedd, a gelyniaeth a chasineb ato, yn ei gablu yn gyhoeddus, sef yn mathru Mab Duw—yn barnu yn asfan waed y cyfammod, sef aberth Crist—a difenwi Ysbryd y gras: geiriau sydd yn dangos diystyrwch, casineb, a ffeiddiad o'r gwrthdrysychau rhyfedd hyn, yn y gradd mwyaf; creadur yn dangos ei gynddaredd yn erbyn Duw, a'i holl drefn anfeidrol yn iechydwrtaeth dyn, gyd â'r gelyniaeth mwyaf chwerw, a'r diystyrwch mwyaf annharchus o bob peth perthynol iddi: yn barnu gwaed y cyfammod fel gwaed dyn cyffredin yn dyoddef am ei bechodau. Dicheon fod graddau yn y pechod hwn, yn athrawiaethol ac yn ymarferol, heb ghyrhaedd i'r gradd uchaf; ond y mae pob gradd o hono yn dra pheryglus. Edr. DIFENWI, MATHRU.

4. Parhad ynddo. Nid oes i ni feddwl fod un pechadur wedi cael ei daro am ei fai, ac yn deimladwy o hono, byth yn dyfod yn yr agwedd hon i ymofyn am faddeuant, ac yn cael ei wrthod. Y mae hyn yn gwbl groes i holl dystiolaethau yr ysgrifthyrau. Yn gyffredin, nid oes neb yn mhellach oddi wrtho na'r rhai sydd yn ofni eu bod yn euog o hono. Ond y mae parhad diedifeiriol yn yr agwedd ddychrynllyd hon ar feddwl dyn yn 'bechod i farwolaeth'; y mae marwolaeth yn mhob pechod; ond y mae hwn i farwolaeth yn ddiiedifeirwch am dano; dyn yn diweddu ei yrfa ynddo yn yr ail farwolaeth. Nid oes gan Dduw un drefn, un aberth mwyach, i achub y dyn, ond y drefn hõno y mae efe yn ei gwrthod, yn ei chasáu, ac yn ei chablu yn barhaus. Y mae holl gariad, doethineb, a daioni Duw, yn yr eglurhad mwyaf dysglar o honyat, yn cael eu hannharchu, eu cablu, a'u ffeiddio. Edr. ANMHOSIBL, CYFRANOGI, GOLEUO, GWATWAR, RHODD.

YSBRYDOL, yn perthyn i ysbryd, neu yn cyfranogi o'r ysbryd.—'A gyfodir yn gyrph ysbrydol.' 1 Cor. 15. 44. Sef cyrph gwedi eu haddasu i weithredoladau a themladau ysbrydol; cyrph gwedi eu meddiannu yn gyflawn â'r Ysbryd Glân; cyrph heb angen am gynnalïaeth cnawdol, daearol, fel yn bresennol, ac wedi eu dyosog o lawer o deimladau daearol, cnawdol, sydd dangdynt ya awr; megys newyn, syched, blinder, &c., cyrph ysgafu, bywiog, cyflwm, ac yn tebygu yn fwy i ysbryd yn eu gweithredoladau, nag i'r cyrph sydd genym ni yma yn y byd. Nid ysbryd a fydd o ran ei sylwedd; ond bydd yn ysbrydol o ran ei gynnoddffau; gwrthdrysychau a gwaith ysbrydol fydd ei hyfrydwch, ac yn tebygu i gorph ysbydol Crist.

'Chwycwï y rhai ysbrydol,' &c. Gal. 6. 1. Sef dynion yn profi graddau mawrion o ddylanwadau Ysbryd Duw ar eu heneidiau, a thrwy hyn yn synied pethau yr Ysbryd, yn rhodio yn ol yr Ysbryd, ac yn barnu yn ysbrydol ac yn sanctaidd am bob peth. Y mae rhai Cristionogion, mewn cymharïaeth i eraill, y rhai ysbrydol hyn, yn gnawdol, ac yn rhai bach yn Nghrist; ond y rhai ysbrydol sydd yn addas i ymdrin â phethau ysbrydol, ac â chyflyrau dynion, er llesid iddynt. Rhuf. 8. 1—4. 1 Cor. 2. 13. a 3. 1. Edr. ADGYWEIRIO, CNAWDOL.

YSBRYDOLIAETH, (ysbryd) ysbrydolïad, dylanwad yr Ysbryd, gweithrediad yr Ysbryd. Job 32. 8. 2 Tim. 3. 16.

YSBYS—U, (bys) gwybyddedig, nodedig, amlwg, cyhoedd; amlgy, dadguddio, cyhoeddi, rhybuddio.—'Hysbysa hwynt i' th feibion.' Deut. 4. 9. a 6. 7. Heb. 'Hoga hwynt i' th feibion;' yn dynodi dyfalwch a diwydrwydd wrth y gwaith; a llefaru am danynt yn finog ac yn gymhwysiadol.—'Hysbysodd ei ffyrdd i Moses;' sef mynegodd, dadguddiod ei ffyrdd trwy gyhoeddi ei enw, ei ffyrdd o drugarhau a maddeu. Ps. 103. 7. Exod. 34. 6, 7.—'Hysbysodd yr Arglwydd ei iechydwrtaeth.' Nid yn unig trefnodd, parotodd, a gweithredodd iechydwrtaeth, ond hysbysodd hi hefyd; dadguddiodd a chyhoeddodd iechydwrtaeth i'r holl ddacur. Ps. 98. 2.

YSFA, YSFEYDD, (ysma) costi; mawrlyis. Deut. 28. 27. Edr. Ysu.

YSGAFN—HAU—DER—U, (casfa) Gr. κοῦφος, (coyphos); ysgafu, ysgon, hawdd, esmwyth; ansafadwy, anwadad; salw, bychan, gwael, disas, dibwys; salwedd, anwadalwch: o ychydig werth, o fri, neu ddefnydd. 1 Sam. 18. 23. 1 Bren. 16. 31.—'Dynion ysgafu,' ydyw oferwyr gwamal, halogedig. Sef. 3. 4. Barn. 9. 4.—'Ysgafnder' a ddymoda anladrwydd, gwagedd, disylweddïad, Jer. 3. 9.—

anwadalweh, ofer-siarad, 2 Cor. 1. 17.—'Byr ysgafu gystudd. EDR. CYSTUDD, RHAGOROL.

'Ysgafu oedd ganddo ef rodio yn mhochodau Jeroboam mab Nebat,' &c. 1 Bren. 16; 31. Sef peth bach oedd hyny yn ei olwg; nid oedd yn gweled dim drwg ynddo.

'Ti a ddeul mewn henaint i'r bedd, fel y cyfyd ysgafu o f'd yn ei amser.' Job 5. 26. Pa bryd bynag y byddo y duwiol farw, bydd marw yn ei amser, wedi gorphen ei waith, ac yn addfed i ogoniant.

'Ysgafu ydyw ar wyneb y dyfroedd.' Job 24. 18. 'Is swift as the water.' *Saes. Heb.* קל מים על פני המים

Y mae y Cymraeg yn gyfieithiad llythyrenol, ac agosach na'r Saesonaeg, o'r geiriau Hebraeg. Arwyddia y gair *ל* peth ysgafu, gwael, dirmygedig, gwarthus. Gen. 16. 4. Deut. 25. 3. Job 10. 15. Geiriau diarebol dydynt, yn gosod allan beth disylwedd a diwerth, fel 'ewyn ar wyneb y dwf.' Hos. 10. 7. Y mae pechod yn gwneuthur dynion yn ysgafu, yn ddirmygedig; ac y mae cyflwr annuwiolion yn ansefydlog, a dygir hwynt ymaith gan ffwrdd liseiriol barn-edigaethau Duw.

YSGALL, (call) chwyn pigog, digon hysbys, yn tyfu mewn f'd ac ar feusydd. Cyfrif Tournesfort 80 math o honynt. Y mae amryw enwau arnynt yn Gymraeg; megys ysgall duon, ysgall bendigaid, ysgall y panwr, ysgall y blaidd, ysgall gwylltion, ysgall canpen, ysgall y moch, efwr, laeth ysgall, llymeidd-fwyd, ysgall y meirch, neu march ysgall.—Dynion annuwiol a gyffelybir i ysgall, i ddynddi eu hannefyddioldeb, eu hamddifadrwydd o bob daioni a ffyrthau da, a'r niwed ydynt i'r saint. 2 Cor. 25. 18. Mat. 7. 16.

YSGAR—EDIG—U, (car) gwahanu, gwasgaru, didoli, neillduo, ymwanhau. Lef. 21. 14. Esa. 59. 2. Mat. 5. 32. EDR. LLYTHYR.

Nid *ysgar* newya a diogi. *Diar.*

'Moses a ganiataodd ysgrifenu llythyr ysgar, a'i gollwng hi ymaith.' Marc 10. 4. Yr oedd dadl yn mhilith y Rabbinaid Iuddewig (hwyrach mor foreu ag amser Crist) am y modd o ddeall y gyfraith yn nghylch ysgar. Deut. 24. 1. Athrofa Sammai a haerai fod y geiriau *קטור* a'i gyfieithir *rhyw aften-did*, yn arwyddo *godineb*; ond athrofa Hillel a'u deallent yn arwyddo *rhyw achos o anhaflder*. (Gwel Selden, *Uzor, Heb. lib.* iii. cap. 22.) Hwyrach mai y canol rhwng y ddau a fuasai yn ddehongliad mwy addas; o herwydd dilys yw y dicheon y geiriau yn addas arwyddo rhyw anaf neu afechyd, yr hwn a allasai dynes, yn ffol ac yn anghyflawn, ei guddio cyn priodi, ag a ddaeth i'r amlwg wedi hyny. Eglur yw, oddiwrth ateb yr Arglwydd a'r goep yn nghyfraith Moses o farwolaeth am odineb, fod dysgybillion Sammai yn camsynied. Esboniad Hillel oedd yn gyffredinol yn fwyaf derbyniol.

YSGARLAD, (ysgar-llad) *Ital.* SCARLATO; *Ffr.* ECARLATE; *Saes.* SCARLET; aros, coch, gloyw-goch, purgoch. Y gair *Heb.* כרם a gyfieithir *ysgarlad*, a arwyddia *lliwio ddwywaith*, wedi ei liwio *ddwywaith*. Gwel Bochart. Y gair arall (כרם) a gyfieithir *ysgarlad*, a arwyddia *pryffyn*, *lliw* y *pryffyn*, am mai *כ* phryfed mân a gair mewn twddfau bychain ar brysgen, y lliwient ef. Geilw yr Arabiaid y pryffyn hwn, a'r lliw a wneir ag ef, *Al-hermedd*, oddiwrth yr hwn y daeth y gair *Ffr.* CRAMOISI, a *Saes.* CRIMSON. Mae y cyffelyb brysgen yn Provence a Languedoc yn Ffrainc, ac mae y cyffelyb bryffyn i'w gael arni, a elwir *Kermes oak*. Rhoddir weithiau y ddau air Hebraeg gyd a'u gyllyd; megys yn Esa. 25. 4. a 36. 8. Lef. 14. 4, 6, 49. *et al.* a gellir cyfieithu y geiriau, *lliw* y *pryffyn* wedi ei liwio *ddwywaith*, neu wedi ei liwio *ddwywaith* o liw y

pryffyn, fel y byddo gosodiad y geiriau y naill o ffaen y llall. Gwel Pliny, *Nat. Hist.*, lib. xvi.—Brook's *Nat. Hist.*, vol. iv.—Lowth on Esa. 1. 18.—Parkhurst dan y geiriau Hebraeg.

Yr oedd gwisgoedd ysgariad yn dra arferedig gan wyr mawrion. 2 Sam. 1. 24. 2 Cron. 2. 14. Yr ysgariad a'r porphor a ddefnyddiwyd yn lleni y babel, a gwisgoedd yr arch-offeriad, a allent ddynddi mawrhydi breninol Crist, a'i ddyoddefiadau ef a'i egiwys. Exod. 25. 4. a 26. 1.—Lliw coch y wraig, a'r bwystfl oedd yn ei dwyn, a arwyddant awdurdod breninol Anghrist—lliw coch pengapiau y Cardinaliaid—ac erlidigaethau gwaedlyd y saint. Dat. 17. 4.

Pechodau fel ysgariad a phorphor, sydd yn eu dynodi yn ysgeler ac yn fliaidd iawn. Esa. 1. 18. EDR. PORPHOR.

YSGATFYDD, (gad-bydd) agatfydd, ond odid, ond antur, nid hwyrach. Rhuf. 5. 7. 1 Cor. 14. 10. 1 Bren. 18. 5.

YSGELER—DER, (cel) ysgymun, echryslon, drygonus, anfad, dygas, llawn echrys, mawr-ddryglog; echryslonrwydd, creulondeb.—'Y neb a fwr-lada ddrygau, a elwir yn ysgeler.' *Diar.* 24. 8. *קראו מותם בקל* *arglwydd* neu *awdur dychymygiol drwg*. Y sawl a fwrldo neu a ddychymygo ffordd i wneuthur twyll neu niwed, neu unrhyw ddrwg, er nas gallu byth ei gwblhau. Y mae bwriadu drwg, neu gynnwys drwg yn y meddwl a'r dychymyg, heb ei flieiddio, yn *bechod*, ac yn dynddi y dyn yn bechadur euog. Rhuf. 1. 30. Ps. 21. 11. Esa. 10. 7—13. a 32. 7. Ezec. 38. 10, 11.

'Lloegach, a phechodau fliaidd yn erbyn anian, a elwir yn aml *ysgelerder*. Lef. 18. 17. a 19. 29. a 20. 14. Barn. 19. 24.

YSGLYFAETH—U, (glyf) yspail, ysgwif, ysgaf-aeth; ysgylfo, ysgylfio, ysgylfio, anrheithio.—Ysglyfaeth a arwyddia, 1. Yr hyn a ddeil bwystfl gwyllt er ymborth. Amos 3. 4. Esa. 31. 4.—2. Yr hyn a gymeir gan fuddugoliaethwyr ac yspeliwyr, yn difrodi ac yn anrheithio fel bwystflod. Job 24. 5. Psalm 124. 6. Nah. 2. 12, 13.

Y mae Duw yn cyfodi i'r ysglyfaeth, pan y dynoetha ei fraich, ac a rhydd allan sawredd ei allu t waredu ei bobl, a dvatrywio ei elynion. Sef. 3. 8. Esa. 33. 5, 10. EDR. ANRHAITH, CAFFAELIAD, YSPAIL.

YSGOG—I, (cog) ysgwyd, siglo, honcio, symud, chwifio.—'Am ei fod (y Goruchaf) ar fy neheulaw, ni'm hysgogir.' Ps. 16. 8. Crist a fynega yn y geiriau ei hyder ar Dduw, a'i sierwydd o gynnaliseith effeithiol trwy ei holl ddyoddefiadau mawrion. Arwyddant y cai ei gynnal heb ddigaloni, heb anghredu, heb lithio, ac heb fethu yn y gorchwyl mawr. Aeth ato mewn llawn sierwydd ffydd.

YSGOL—ION, (còl) llettring, graddau dring, eegyfa; dringfa. Gen. 28. 12. EDR. JACOB. Arwyddia yr un peth a Colon, Colfa, a ffurfa enwau rhai diphyrwydd, neu ddybinau; megys, Ysgolion Duon, yn Swwydd Gaerfyrddin; a Nant yr Ysgolion, yn Swwydd Drefaldwyn.

YSGOL—HAIG—DY, (còl) athrofa, ysgol-ddysg: lle i addysgu; dysgedig, un yn derbyn addysg.

Tri harddwch gwlad, ysgubor, efail, ac *ysgol*. *Diar.*

'A hi (Huldah) oedd yn aros yn Jerusalem, yn yr ysgoldy.' 2 Cron. 34. 22. 2 Bren. 22. 14.—'Yn yr ail rhan.' Dr M. Beth a feddylir wrth *כרם* a gyfieithir *yr ail rhan* gan y Dr M. ac *ysgoldy* yn ein cyfieithiad awdurdedig ni, sydd anhawdd ei ben-derfynu. Barna lawer, oddiwrth ystyr y gair, gyd â'r Dr M. mai *yr ail* (*dinas* neu *ran*) o Jerusalem, a arwyddia y gair. Yr oedd rhan o Jerusalem a elwid

yr ail ddinas; ac yno yr oedd Huldah yn byw. 'Bydd udfa o'r ail;' sef o'r ail ddinas. *Seph. 1. 10.* Newcome. Neu, ynte, hwyrach yr arwydda athrofa, neu ysgoldy, yn ol ein cyfleithiad ni; lle byddai y gyfraith yn cael *ail* fwyd trosti, i'w hegluro gan athrawon. Y gyntaf yw y farn fwyaf gyffredinol am ystyr y gair.

'Gan ymresymu beunydd yn ysgol un Tyrannus.' *Act. 19. 9.* Tebygol mai ystafell a feddylir yn nhŷ Tyrannus, yn mhā un y byddai yn addysgu eraill. Mae y gair *αχολη* yn cael ei briodoli i'r cyfryw ystafelloedd a neillduwyd yn athrofâu yn mhlith y doethion Paganaudd.

'Ac wedi i ysgolhaig y ddinas lonyddu y bobl.' *Act. 19. 35.* *γαρμαρευς, cofnodur*, neu *ysgrifenydd y ddinas*. Amlwg yw, oddiwrth yr hanes, ei fod yn swyddwr âg awdurdod nid bychan ganddo yn y ddinas.

YSGORPION, *Gr. σκορπιος; Llad. SCORPIO; Saes. SCORPION.*—1. Math o ednogyn, sydd weithiau âg un, ac weithiau â dau golyng ganddo yn ei gynnffon, â pha rai y teifi allan wenwyn tra niweidiol. Yn ei lun, tebyg a geimwch, ond yn hyllach o lawer. Cyfrifwyd naw math o honnt, gwahanadwy yn benaf wrth eu lliwiau. Nid oes braidd un creadur yn fwy dychrynllyd a niweidiol na'r ysgorpion. Llecha mewn lle bychan mewn tai, er mawr niwed yn aml i'r trigolion. Mewn rhai dinasoedd yn yr Ital, a Ffrainc, yn nhalaeath Languedoc, un o'r plâu mwyaf sydd yn blino y trigolion ydyw. Ond y mae, mewn cymhar-iaeth, yn ddiuiwed iawn yn Ewrop, i'r hyn ydyw yn Affric, ac yn y gwledydd dwyreiniol. Yn Batavia, ceir hwynt yn ddeuddeg modfedd o hŷd, ac nis dichon iddynt symud dodrefnyn, heb berygl o gael eu brathu ganddynt. Yn Affric, y mae rhai o faintioli y ceimwch, ac y mae eu brathiau yn farwol; ond yn Ewrop nid ydynt dros ddwy neu dair modfedd o faint, ac nid yw eu brathiau mor niweidiol, ond yn anaml yn farwol. Y maent yn elyniaethol iawn i'w gilydd, ac i'w rhai bychain—yn lladd ac yn dystyriwio eu gilydd gyd â'r creulondeb mwyaf. Y maent yn byw ar bryfed ac ednogynod. Dywedir eu bod yn fwy gelyniaethol i ferched nag i feibion. Yr oeddant yn dra llosgog yn anialwch Arabia. *Deut. 8. 15.*—2. Flangellau â chylymâu â phigau arnynt, fel cynffonau yr ysgorpion, a elwir ysgorpionau. 1 *Bren. 12. 11, 14.* 2 *Cron. 10. 11, 14.*—3. Dynion drwg, creulon, megys yr Iuddewon, y Saraceniaid, yr Offeiriaid Anghristaidd, &c., a gyffelybir i ysgorpionau; y maent yn gyfrwys, yn ddygasog, yn poeni ac yn lladd y duwiolion, a'r cyfryw ag sydd ganddynt y gallu lleiaf i'w gwrthsefyll. *Ezec. 2. 6, 10. Luc. 10. 19.*

YSGRAFF—AU, (craff) trosglwyddfad, ceubal.—'Ac ysgraff a aeth drosodd i ddwyn trwodd dylwyth y brenin.' 2 *Sam. 19. 18.*

YSGREPAN, (ysgrab) *Gr. ασκοπιρα (ascopera)* cwd, codd; cwd i ddwyn bwyd ynddo. *Mat. 10. 10. Marc 6. 8. Luc 9. 3. a 10. 4. 1 Sam. 17. 40.* Coden ledr oedd yn crogi am y gwddf i ddwyn ymbortia ynddo. *Edr. GWRBEGYS, PWRs.*

YSGRIFEN—EDIG—U—YDD, (ysgrif) *Gr. γραφω (grapho); Llad. SCRIBO*: argraffu, llythyru; argraffedig; argraffydd, cofnodur.—1. Cofnodi peth mewn llyfr. *Esa. 10. 1.*—2. Dadgan peth yn ddilys ac yn sier, a'i nodi mewn prophwydiolaeth. *Jer. 22. 30.*—3. Gosod un i orthymderau trymion, a'u rhoddi arno, yw ysgrifenu pethau chwerson i'w erbyn. *Job 13. 26.*—4. Cyfnewid calon dyn yn rasol, a rhoddi ynddo ffydd ac ufudd-dod i wirion-eddau Duw. *Jer. 31. 33. Heb. 8. 10.*—5. Ethol a rhagluniaethu i fywyd tragwyddol. *Luc 10. 20. Heb. 12. 23. Dat. 21. 27. Edr. ENW, LLYFR.*

—6. Gwneuthur dyniofa yn isel, yn wael, ac yn druenus, fel pe byddai Duw a'i eglwys wedi eu hanghofo: hyn a elwir 'ysgrifenu yn y ddaear,' mewn cyferbyniad i 'ysgrifenu yn y nefoedd.' *Jer. 17. 13. Luc 10. 20.*

Ysgrifenu yw y gelfyddyd o amlygu i'r golwg feddwl dyn, trwy nodau a graffiau arwyddoeddol o sain iaith, yn ein galluogi i drosglwyddo meddyliau o'r llygad i'r glust, ac i'r gwrthwyneb. Y mae dau fath o graffiau; sef naill ai y maent yn arwyddion pethau, neu yn arwyddion geiriau. Y cyntaf yw yr arwydd-luniau a ddefnyddid gan yr hynafiaid; y diweddaf yw yr arwyddion egwyddorol a arferir yn awr gan holl genedloedd Ewrop. Arwydd-luniau, diammeu, oeddant yr ymgais cyntaf tu ag at ysgrifenu. Dyma yr unig ddull o ysgrifenu arferedig yn Mexico, pan amlygwyd hi gyntaf i'r Ewropeaid. Trwy luniau hanesiol y trosglwyddasant mewn coffodwriaeth ddygwyddiau mwyaf hynodol eu hymerodraeth. Gwel *Robertson's History of America, vol. iii. Appendix, Note 26.*

Diwygiad ar hyn yw yr arwydd-luniau a elwir **HIEROGLYPHICS**. Yn y gelfyddyd, y mae arwyddion allanol yn ateb am wrthdrysychau anweledig, o herwydd rhyw berthynas a thebygolrwydd a fernir rhyngddynt. Yn yr Aipht y dygwyd y gelfyddyd hon i'r perffethrwydd mwyaf. Ond nid oedd hon ond dull ansicr ac amberffraith iawn i drosglwyddo gwybodaeth o bob math. Diwygiwyd y dull hwn drachefn yn mhlith rhai genedloedd, trwy roddi nodau wrth eu hewyllys am wrthdrysychau, heb un berthynas na thebygolrwydd rhyngddynt â'u gilydd; ysfellu mae y dull o ysgrifenu yn China hyd heddyw. Nid oes ganddynt un egwyddor o lythrenau, yn arwyddion o'r amrywiol seiniau sydd yn gwneud eu geiriau; ond pob nód a arferant, a arwydda feddwl: nód yw, yn sefyll am ryw un peth, neu wrthdrysych; yn ganlynol, rhaid fod y nodau hyn yn aneirif. Mae y dull hwn yn arferedig yn mhlith amryw genedloedd dwyreiniol. Deall y Japaniaid, y Tonquiniaid, y Corocaniaid, a'r Chineaidd, eu gilydd trwy y nodau hyn, meddant, er bod eu hieithoedd yn amrywiol. Y mae yr un nodau yn arwyddoedd yr un gwrthdrysychau yn eu plith; yr un fath a nodau rhifyddiaeth yn mhlith yr Ewropiaid. Gwedi hyny dychymygydd arwyddion geiriau, yn mynegi y gwrthdrysychau hyn; a thrachefn, arwyddion pob sain yn mhob gair. Yn gyntaf, dychymygydd arwyddion sillau; ond yr oedd y dull hwn yn peri fod rhifedi yr arwyddion, neu y nodau, yn fawr; ac yr oedd yn gwneuthur darllen ac ysgrifenu yn gelfyddydau llafurus a phoenfawr. I orphen a pherffethio y gelfyddyd o ysgrifenu, cyfododd rhyw gywreinddlyn, trwy ddilyn y seiniau a wneir yn y llais dynol i'w helsenau mwyaf cysefn, unigol, a digymysg, ac a'u dosparthoddi i ychydig o lafariaid a chydseiniaid; a thrwy osod i bob un o'r rhai hyn yr arwyddion a elwir lythrenau, a ddysgodd ddynion pa fodd, trwy eu cysodi, i ysgrifenu yr holl amrywiol eiriau, neu seiniau arferedig yn eu plith. Trwy eu dwyn i'r symlirwydd hyn, y gelfyddyd o ysgrifenu a berffethiwyd yn y graddau mwyaf, fel y mae yn bresennol yn holl wledydd Ewrop.

Pwy a ddygodd y gelfyddyd ddefnyddiol o ysgrifenu i'r perffethrwydd rhyfedd hwn, nid ydyw hysbys. Tebygol ei bod yn adnabyddus yn mhlith yr Hebreaid cyn dyddiau Moses, a hwyrach mor foreu a dyddiau Abraham. Nid yw Moses yn ysgrifenu am dani fel peth newydd yn ei ddyddiau ef, ond fel peth arferedig a chynnefn cyn hyny: er bod rhai o'r farn mai y Deg Gorchymyn oedd yr ysgrifenu gyntaf a fu yn y byd, ac mai yr Arglwydd a ddysgodd i Moses y llythrenau, a'u defnyddioledd. Ond ymddengys barn Syr Isaac Newton yn debycach i wir, sef bod y gelfyddyd yn adnabyddus yn nhenlu Noah, rai cannoedd

ysgrythyrau, trwy ddylanwadau yr hwn y cyfansoddwyd hwynt. 'A'r ysgrythyr yn rhagweled mai trwy fydd y mae Duw yn cyflawnhau y cenedloedd, a rag-efengylodd i Abraham, gan ddywedyd, 'Ynot ti y bennidithir yr holl genedloedd.' Gal. 3. 8.—4. Llyfrau yr Hen Testament. 'Chwillwch yr ysgrythyrau; canys ynddynt hwy yr ydech chwli yn meddwl cael bywyd tragwyddol; a hwynt-hwy yw y rhai sydd yn tystiolaethu am danaf fi.' Ioan 5. 30. Hyny yw, chwillwch yn fanwl lyfrau Moses, y Psalmau, a'r Prophwydi, y rhai yr ydech yn cydnabod eu bod yn dangos yn wirioneddol y ffordd i fywyd tragwyddol; ac ar y prawf, cewch fod yr holl gysgodau a'r prophwydoliaethau hyny yn cael eu cyflawni ynof fi; a bod yr holl addewidion o fywyd yno yn cyfeirio ataf fi, ac yn fy ngoeod i allan fel y gwir Fesiah.

Y mae yr ysgrifeniadau sanctaidd hyn yn rhagori ar bob ysgrifen arall a fu erioed, neu a fydd byth, yn y byd:—

1. Oblegid eu bod yn cynnwys y cwbl o ewyllys Duw, gyd âg eglurdeb a sicrwydd dwyfol, angenrheidiol i ni eu gwybod er ein hiechydwrtaeth.—Y mae eu dyfnder a'u cyflawnder yn rhyfedd. Drych ydynt sydd yn dangos Duw, ei arfaeth, ei waith, a'i ewyllys am bob peth, gyd âg éangder a manylrwydd tra rhyffed. Yr hanfod, y Personau, y priodoliaethau, yr arfaeth a'r drefn ddwyfol, a osodir allan ynddynt, gyda chywirdeb a manylrwydd addas i Dduw, ac i neb ond efe: ei weithredoedd o greadigaeth, rhagluniaeth, ac iechydwrtaeth, a hysbysir ynddynt mewn dull addas i Dduw lefaru am ei waith ei hun, ac i ninnau gael amgyffed cymhwys am dano yn ei waith. Holl ddyled dyn tu ag at Dduw—ei hun—a'i gymydog, yn mhob perthynas, sefyllfa, ac amgylchiad, a osodir allan gyd âg awdurdod a manylrwydd dwyfol. Ni buasai neb ond Duw yn gallel llefaru gyd â'r fath éangder, cywirdeb, manylrwydd, eglurdeb, ac awdurdod. Y neb na wel ddwyfoldeb yr ysgrythyrau yn y golygiadau hyn, 'Dall ydyw, ac heb weled yn mhell!' 2 Petr. 1. 9.

2. Y mae doethineb a gwybodaeth ynddynt ag sydd yn tra rhagori ar bob peth dynol, neu yn perthyn i'r creaduriaid godidocaf.—'Yr ydym ni,' medd Paul, 'yn llefaru doethineb Duw mewn dirgelwch.' 1 Cor. 2. 7.

3. Y maent wedi eu rhoddi trwy ysbrydoliaeth yr Ysbryd Glân.—Dyinion sanctaidd Duw a lefarasant (ac a ysgrifenasant) megys y cynhyrfwyd hwy gan yr Ysbryd Glân.' 2 Petr. 1. 21. Nid o ewyllys dyn y daethant; ond yr Ysbryd Glân a gynhyrfodd y rhai a ysgrifennodd, i hyny. Efe oedd yn gweini y defnydd iddynt, sef y mater am ba un yr oeddynt i lefaru ac ysgrifenu; efe oedd yn eu cyfarwyddo a'u cynnorthwyo pa fodd i'w osod allan; pa dull, a pha eiriau i'w defnyddio. 'Nyni a dderbyniasom yr Ysbryd sydd o Dduw; fel y gwypom y pethau a radroddwyd i ni gan Dduw. Y rhai yr ydym yn eu llefaru hefyd, nid â'r geiriau a ddyysgir gan ddoethineb dynol, ond a ddyysgir gan yr Ysbryd Glân.' 1 Cor. 2. 12, 13. Yr oedd yr athrawiaethau yn cael eu cyflwyno i'w meddyliau, wedi eu gwsgo â'u priodol ymadrodd. Mae y geiriau a'r ymadroddion yn ddwyfol, yn gystal a'r athrawiaethau. Dyma y *furf* o ymadroddion iachus, y crybwylla yr apostol am danynt. 2 Tim. 1. 13. 'Megys y cynhyrfwyd,' sef y cyfarwyddwyd, ac y dysgwyd hwynt, yr oeddynt yn llefaru yn mhob ystyr. Er bod gan bob ysgrifenydd ei ddull prdodol ei hun o ymadroddi, etto, yn yr holl amrywiaeth hyn, yr Ysbryd Glân oedd yn dysgu pob un o honyat, yn i dull hwnau. Dylem, gan hyny, wylled rhag cyfnewid, na gwyrdroi iaith yr ysgrythyrau, nac arfer dull o ymadroddi anysgrythyrol am wirioneddau dwyfol, neu na arferir yn yr ysgrythyrau. Ni ddichon neb byth wisgo y gwir-

ionedd â gwsg mwy addas iddo, ac i'w ddangos yn oleu ac yn gywir, nag a wisgwyd am dano gan yr Ysbryd Glân. Ynyfdrwydd a rhyfyg yw ymgals at hyny, a pheryglus a niweidiol iawn. Nid bathu a fuffio ymadroddion newyddion am bethau, ond iawn ddeall ymadroddion yr Ysbryd Glân, weddai fod llafur pob Cristion.

4. Ysgrifenydd yr ysgrythyrau gan y dyinion mwyaf rhagorol a fu yn y byd erioed am ddoethineb a sancteiddrwydd; megys Moses, Dafydd, Solomon, y Prophwydi, yr Efyngylwyr, yr Apostolion, &c. 'Dyinion sanctaidd Duw,' y geillw yr apostol hwynt. Pe buasant yn ddyinion drwg, buasai eu twyll a'u llygredd yn eu cyhuddo; ac os oeddynt yn ddyinion da, ni chymerasent arnynt fod Duw yn llefaru trwyddynt, ac yntau heb fod. Yr hyn a draddodant, y maent yn ei draddodi yn enw yr Arglwydd, yn awdurdodol ac yn oleu, ger bron pawb. Ysgrifenydd y Testament Newydd, gan mwyaf, oeddynt dystion am Grist o'r hyn a welasant ac a glywsent. Nid oedd un gau ddyben i'w ateb, na chlod, parch, cyfoeth, nac esmwythder, i ddysgwyl am dano; ond i'r gwrthwyneb, todi ac elsieu, blinderau, gorthymderau, erlidgnaethau, alltudiaeth, i'e, y marwolaethau dychrynedicaf. Yr oedd eu bywydau yn cyfateb i'w bathrawiaethau sanctaidd, yn nghanol pob gwendidau a blinderau. Rhoddasant eu bywydau yn dystiolaeth am wirionedd eu bathrawiaeth.

5. Er eu hysgrifenu gan wahanol ddyinion, mewn amrywiol oesoedd ac amgylchiadau, etto y mae y fath gysondeb rhyngddynt, a phe buasant gwedi eu hysgrifenu gan un gwir. Yr un iaith, yr un ysbryd, yr un athrawiaeth, sydd yn rhedeg trwy y cwbl; a'r un dyben goruchel a ymddengys yn ngolwg pob un, sef gogoniant Duw. Y mae pechod yn beth ffleiddiaf, a Duw yn Fod godidocaf, a ffordd y cymmod yr un, yn ol tystiolaeth pob un o honyat. Ioan 5. 46.

6. Y mae y cyfryw effeithiau gyd â'r ysgrythyrau, ag sydd yn profi yn ddiambheuol eu bod o Dduw. Y mae y cydwybodau mwyaf cysglyd yn cael eu deffroi trwyddynt; y calonau mwyaf llygreddig yn cael eu cyfnewid a'u sancteiddio; y rhai mwyaf digysur yn cael eu dyddanu; a'r rhai mwyaf gwryog a throfaus yn cael eu dwyn i'r iawn. Yn yr holl bethau hyn, 'Bywiol yw gair Duw a nerthol—y mae yn nerthol trwy Dduw i frwr cestyll i'r llawr.' Heb. 4. 12. 2 Cor. 10. 4, 5. Y mae dyn yn cael fydd, ediferwch, ail-enedigiaeth, a maeth ysbrydol sylweddol drwyddo. Rhuf. 10. 17. Deut. 8. 3. Job 23. 12. Ps. 119. 50, 72, 93. 1 Petr. 1. 23. Yr offeryn a'r moddion sy gan Dduw yn y byd, er iechydwrtaeth pechaduriaid colledig, ac yn llaw yr Ysbryd Glân i'r dyben hyny; y mae yn gorchfygu holl allu y tywyllwch, a holl gyndynrwydd, rhagfarn, a gelyniaeth calon dyn. Y mae fel tân yn llosgi, fel gordd yn curo, ac fel cleddyf yn cyrhaedd trwodd, ac nis dichon dim ei wrthsefyll!

7. Y mae y gwyrrthiau a wnawd gan Moses, y Prophwydi, a'r Apostolion, yn profi eu bod yn genadon o anfoniad dwyfol, a bod yr athrawiaethau yr oeddynt yn eu cyhoeddi o Dduw, fel y tystiolaethent. Ni buasai yr Arglwydd daionus byth yn dwyn y fath liaws o dystiolaethau cyhoeddus, eglur, a diambheuol, ond i'w wirionedd ei hun: ac nis gallasai neb ond Duw wneuthur yr hyn a wnawd. Nid gwyrrthiau gau, megys sydd gan gau grefyddau, oeddynt; ond gwyrrthiau eglur, gwirioneddol, a diambheuol, ger bron lliaws o dystion mwyaf cymhwys i farnu yn y byd; megys gwyrrthiau Moses yn yr Aipht, ger bron y dyinion dysgedicaf, a mwyaf gelyniaethol i Moses yn y byd; gwyrrthiau Elias ac Eliseus, ger bron y gelynyon creulonaf; gwyrrthiau yr Iesu a'i apostolion, yr un fath.

8. Y mae cyflawniad y prophwydoliaethau ysgrhythrol yn brawf cadarn, gweledig i bawb, a pharhaus, o'u dwyfoldeb; megys y prophwydoliaethau am Cyrus—am ddinystyr Babilon, Tyrus, &c.—am gaethiwed Israel yn Babilon, a'u dychweiliad oddi yno—am ddyfodiad Crist yn y cnawd, ac amgylchiadau ei ddyfodiad; ei fam, lle ac amser ei enedigaeth, ei werthiad, ei ymadrodd ar y groes, ei wanu gan y milwyr, ei gladdiedigaeth, ei adgyfodiad, ei esgyniad, &c.—am dywalltiad yr Ysbryd Glân—am alwad y Cenedloedd—am ddinystyr Jerusalem—am gyflwr presennol yr Iuddewon—am Anghrist, ac amser ei barhad a'i ddinystriad. Yr holl bethau hyn a ragfynegwyd ac a gyflawnwyd. Pwy ond yr Ysbryd Glân a allasai eu rhagweld a'u rhagfynegi mor fanwl, gannoedd o flynyddoedd cyn y dygwyddiadu hyn?

Edrych ychwaneg ar hyn, dan yr amrywion eiriau perthynol i'r dygwyddiadau. Mae y prawf hwn yn cynhyddu mewn eglurdeb a chadernid yn feunyddiol; a chyhyddu a wna tra parhau amser.

9. Y mae parhad yr ysgrhythrau, er cymaint o eityniaeth sydd yn eu herbyn, yn dangos gofal neillduol Duw am danyn. Collwyd a dyfethwyd llawer o lyfrau a ysgrifenydd wedi y llyfr diweddfaf o'r Bibl; ac ni bu gelyniaeth i'w chymharu yn erbyn un llyfr ag a fu, ag y sydd, yn erbyn y Bibl; etto, 'Gair ein Duw ni a saif byth,' er gwaethaf pawb. Esa. 40. 8.

10. Y mae uniondeb, purdeb, a sancteiddrwydd yr ysgrhythrau, yn profi eu bod o Dduw. Y maent yn herfffaith, yn bur, yn ddyfnion, ac yn anghyfnwedidol; ag un llais yn taraw yn erbyn pechod, ac o blaid Duw, purdeb, a sancteiddrwydd. Ps. 19. 7. Diar. 30. 5. Gelwir ef yr YSGRYPHYR LAN, neu SANCTAIDD, am mai Duw sanctaidd yw yr awdwr o hono; o herwydd ei fod yn sanctaidd yn y cynnyssiad o hono; ynddo y mae Duw yn dangos ei sancteiddrwydd ei hun; a thrwyddo y mae yn sancteiddio ei bobl. Edr. CYFRAITH, EPENGYL.

11. Y mae Duw yn barhaus yn cadarnhau eu dwyfoldeb, trwy roddi yr hyn a ofynir ganddo yn oi y gair; ac yn pleidio y rhal sydd yn sefyll dros grefydd gyfatebol i'r gair; a thywallt y mellidithion bygythiedig yn y gair ar ei eilynon. Safodd dros y tri llanc a Daniel yn Babilon, am iddynt hwy sefyll dros ei orchymyn ef; felly y mae yn gwneyd o hyd, ac y gwna etto, hyd ddiwedd amser. Cyflawni ei air y mae Duw yn ei holl ragluniaethau tu ag at y byd a'r eglwys; ac yn niwedd y byd, bydd yr holl air wedi ei gyflawn gwblhau. Megys y bygythiodd ar yr hen fyd, ac ar yddawodd i Noah, felly y gwna; yr un fath y bydd hi yn niwedd y byd.

12. Pwy ond Duw a allasai roddi hanes am gredigaeth y byd? Pwy ond Duw a allasai ragddywedyd am ddiwedd y byd, a sicrwydd am dano, a'r dull o hono? Ie, rhagfynegi y dull fydd ar ddynion i dragywyddoldeb mewn byd arall? Y mae arfaeth a chynghor Duw er tragwyddoldeb, yn cael eu hamlygu yn yr ysgrhythrau; ac y mae holl ddirgeudedigaethau y byd i ddyfod, mewn gradd fawr yn ddilên o ffaen ein llygaid yn y gair. Ar ein calonau ni y mae y llên, ac nid ar y gwrthdrysychau.

Llawer ychwaneg a ellid ei ychwanegu yma am ddwyfoldeb a rhagoroldeb yr ysgrhythrau. Cefais aml achlysuron yn y gwaith i sylwi ar hyn; megys wrth ysgrifenu hanesion yr amrywion awdwr a ddefnyddiodd yr Ysbryd Glân yn y gorchwyl hwn, a than yr amrywion bynciau mewn duwinyddiaeth; gan hyny, nid ychwanegaf yma, trwy ail adrodd yr hyn a draddodwyd o'r blaen. Peth rhyfedd ydyw fod y Duw mawr wedi rhoddi llyfr i'n dysgu. Er fod y peth yn wirionedd, tu hwnt i bob dadi, etto, wrth ddfaterwch am dano, a'u hesgeulusdra, braidd y gellir 'od ond ychydig yn mhlith y Cristionogion hyn. Y mae yr esgeulusdra hwn yn dian-

rhydeddu Duw yn fawr, yr hwn a ymostyngodd mor dirion i'n hyfforddi; ac y mae y golled i eneidiau dynion, trwy hyny, yn anhraethadwy. Y mae holl ddull dygiad plant i fynu yn mhlith Cristionogion yn dra beius yn hyn. Dysgir pob peth iddynt yn hytrach na'r ysgrhythrau, yn gyffredin; ac ychydig o ymdrech sydd yn y goreu i ddangos yr angenrheidi-rwydd anhebgorol iddynt wybod, credu, a gweithredu yr ysgrhythrau, er eu dedwyddwch mewn byd arall. Bywyd tragwyddol yw adnabod y gwir Dduw, a'r gwir Iachawdwr: a pha fodd y mae cael y wybodaeth hon, ond trwy yr ysgrhythrau? Er bod cyfleiithiadau o'r ysgrhythrau i'r amrywion iethoedd, a lefarir gan amrywion genedloedd y ddaear, yn drugaredd arbenig, er mwyn y cyffredinolrwydd, ac er taenlad gywbodaeth ddwyfol yn eu plith; ac er fod y cyfleiithiadau, yn gyffredinol, yn gywir ac yn ffyddlon, gymaint felly, hwyrach, ag y dichen iddynt fod, ac ystyried pob peth: etto nis gallaf lai nag edrych arno yn fal nid bychan ar y neb a gaffo gyfleusdra, iddo esgeuloso dysgu yr iethoedd yn mha rai yr ysgrifenydd yr Hen Destament a'r Newydd, ac arfer eu darllen yn yr iethoedd hyny. Y mae godidawgrwydd a rhagoroldeb hynod ynddynt yn iaith yr Ysbryd Glân, rhagor un cyfleiithiad a ddichon neb ei roddi, mewn unrhyw iaith; ac nid yw y llafur ond bychan i feddiannu yr hyn sydd yn anghydamrol werthfawr a defnyddiol. Y mae yr esgeulusdra o hyn mor gyffredin, fel prin ceir neb yn meddwl am y fath beth; hyd yn nod yn ngweiniogion y gair y mae y diofalwch a'r segurdd yn hyn yn resynus ac yn gywilyddus. Gobeithiaf weled diwygiad buan; a bydd astudio a chwilio yr ysgrhythrau yn orchwyl penaf bywyd pob un a enwir yn Gristion.

Yr wyf yn bwriadu cymeryd achlysur arall i draethu ychydig am yr amrywion cyfleiithiadau o'r ysgrhythrau yn yr hen oesoedd, ac yn y dyddiau diweddfaf hyn; ac yn neillduol am y cyfleiithiadau Cymreig, ac am yr amrywion argraffiadau o'r Bibl. Edr. BIBL.

YSGRWD—AU, (crwd) celain, abwy, ysgerbwdd, burgun, buria, corph marw.—'Ysgrydau dynion a syrhiant megys tom ar wyneb y maes.' Jer. 9. 22. Dr M.

YSGUB—AU, (cub) swp o friwydd, neu yd, wedi ei rwymo; ysgubell o fanwydd. Gen. 37. 7. Lef. 23. 10, 11. Deut. 24. 19. Pa. 126. 6. a 129. 7. Esa. 14. 23. Mat. 13. 30.

YSGUBO, (ysgub) *Gr. σκοπεω; Llad. SCOPARE*: rhuglo, glanhau, carthu.—Y mae yr Arglwydd yn ysgubo y tŷ i ymfyn am ei ddarnau arian, pan byddo yn dwyn ymaith olud a bywydau llawer; yn symud gwag-hyder, yn diwygio moesau dynion, ac yn cynhyrfu eu cydwybodau i ymgais am ddyfod ato. Dyben y ddammeg yw, dangos fod yr Arglwydd yn defnyddio moddion addas i ddwyn pechaduriaid i edifeirwch. Luc 15. 8.

'Ac wedi y delo, y mae yn ei gael yn wag, wedi ei ysgubo, a'i drwsio.' Mat. 12. 44. Daruniad, tebygol, yw o gyflwr llawer o'r Iuddewon, ac o wrthgilywyr yn mhob oes a lle, wedi effeithiau gweinidogaeth Ioan Fedyddiwr a Christ yn raddol ddarford arnynt. Cafodd, trwy eu gweinidogaeth, yr ysbryd aflan 'e anesmwyth yn llawer o honnynt; aeth allan i blith y cenedloedd, lleoedd sychion, heb ddwfr y bywyd, er a oesoedd. Esa. 35. 2, 7. a 41. 18. Amos 8. 11, 12, 13. Trwy bregethiad ffyddlon o'r efengyl yn eu plith, ni chafodd ddim gorphwysdra yno; dychwelodd i ail feddiannu yr Iuddewon anghrediniol; cafodd fynediad rhwydd i mewn, a phob addasrwydd; a daeth eu cyfflyrau yn fwy drygionus ac anobeithiol nag o'r blaen; canys cymerodd saith (sef llawer) ysbryd gwaeth nag ef ei hun, a hwy a gysfanneddasant yno.

heb ddim aflonyddwch nac anesmwythdra. Yn y golygiad hwn, y mae y geiriau yn brophwydoliaeth am wrthodol yr Iuddewon, a'r cyflwr dychrynlyd o elyniaeth ac anghrediniaeth y maent ynddo hyd heddyw. Ond y mae y darluniad yn gymhwysedig at gyflwrau llawer o wrthglwyr, lle y pregethir yr efengyl yn ffyddlon. Luc 11. 26. Heb. 6. 4—8. a 10. 26—31, 39. 2 Petr 2. 14—22. 1 Ioan 5. 16, 17. Judas 10—13.

Y mae Duw yn 'ysgubo y cenedloedd ág ysgubau dystryw,' pan y maent yn cael eu hanrheithio a'u dinystrio, a barnedigaethau Duw yn effeithio yn drwm arnynt. Mae y naill genedl yn aml yn ysgub, yn llaw Duw, i ysgubo y llall. Esa. 14. 23. a 28. 17.

YSGUBION, (ysgub) ysgubolion, dasgubion, sorod, budreddi, brynti, mwiwg.—'Fel ysgubion y byd y gwnaethpwyd ni.' 1 Cor. 4. 13.—'In gwnaethpwyd ni val carthion y byt.' W. S. Edr. SOROD.

YSGUBOR—IAU, (ysgub) Heb. צַבָּר (*tsabar*); *Gwydd.* SGBOL, ITHLAN: ysgubdy, fdyty, bein-iardy, ystordy.—'Llenwi a bendithio yr ysguboriau, a arwyddant, llawnder a llywyddiant. Diar. 3. 10. Deut. 28. 8. Luc 12. 18.—'Anrheithio yr ysguboriau, a ddyndoda prinder mawr. Joel 1. 14.

YSGWR, (cwr) gwiall fraff, dellt, pig.

Yna ymwelaf a'u cam gwrs

A gwiall *sgwrs*, neu goed-fon.

E. Prys, (Pt. 89. 32.)

YSGWRIO, *Saes.* SCOUR: glân-rwbio, dirydu; carthu, arloesi, glanhau.—'Os mewn llestr pres y berwir ef, ysgwrier a golcher ef mewn dwfr.' Lef. 6. 28. Dywed Maimonides fod y llestr i gael ei ysgwrio mewn dwfr poeth, ac i gael ei olchi mewn dwfr oer. Os berwid yr aberth dros bechod mewn llestr pridd, yr oedd i gael ei dori yn y cyntedd; ond os mewn llestr pres y berwid ef, yr oedd fel hyn i gael ei lanhau. Yr oedd yr aberth dros bechod i gael ei ladd lle y lleddid y poeth-offwm ger bron yr Arglwydd. Yr offeiriad a'i hoffymai a'i bwytlai yn nghynteddfa pabell y cyfarfod; ac yr oedd i gael ei ferwi mewn llestr pridd, neu bres, i'w wneyd yn fwyd addas. Pa beth bynag a gyffyrddai a'i gig, oedd yn sanctaidd; ac os taenellid ei waed ar ddilledyn, yr oedd y ddilledyn i gael ei olchi, a'r llestr y berwid ef ynddo i gael ei dori, neu ei lwyrlanhau. Yr oedd yr aberth dros bechod mewn modd neillduol yn cysgod Crist, yr hwn a wnaed yn bechod drosom ni: (2 Cor. 5. 21.) yr oedd y defodau hyn yn ein dysgu i wneuthur defnydd sanctaidd o Grist, a bod y rhai sydd yn cyfranogi o hono yn cael eu golchi a'u sancteiddio gan yr Ysbryd Glân, ac yn meddiannu eu llestri mewn sancteiddrwydd a pharch, ac nid yn rhoddol eu haelodau mwyach yn arfau anghyflawnder i bechod. Rhuf. 6. 13. 1 The. 4. 4.

YSGWYD, (ysg) siglo, ysgytio, crynu.—Ysgwyd y nefoedd a'r ddaear, a sylfeini y ddaear, a'r ynysocedd, a arwydda, cyfyngderau a chynfneidiadau mawrion mewn gwladwriaethau a theyrnasocedd y ddaear. Esa. 13. 13. Ezec. 38. 20. Hag. 2. 6, 21. Mat. 24. 29. Heb. 12. 26.

'Symudiad y pethau a ysgwydir—fel yr aroso y pethau nid ysgydwir,' (Heb. 12. 27.) a ddyndoda symudiad y defodau a'r sefydliadau Iuddegig, fel yr ymddangosai Crist, yn ei berson, ei swyddau, a'i deyrnas, y pethau nad ysgydwir byth: teyrnas ddi-sigl ydyw ei deyrnas ef, a phob peth perthynol iddi. Edr. DISIGL, LLAW.

YSGWYDD—AU—OG, (cwydd) tariant; yspawd, palfaes, angell.—1. Rhai o gorph creadur, addas i ddwyn beichiau. Oddiwrt hyn, arwydda 'baich ar ysgwydd,' gaethiwed, gorthrymder, llafur caled.

Gen. 49. 15. Esa. 9. 4. a 10. 27. Ps. 81. 6.—'Gwasanaethu ág yn ysgwydd, a arwydda yn ewyll-ysgar, yn egulol. Seph. 3. 9.—'Ysgwydd anhdydn.' Edr. ANHYDYN.—'Dwyn ar ysgwyddau,' a arwydda dwyn yn anrhydeddus, fel breninoedd a phendefigion. Esa. 49. 22.—2. Gallu ac awurdodol i weini swydd. Dygent arwydd-nodau o anrhydedd, swydd, a llywodraeth, ar yr ysgwyddau gynt; oddiwrt y ddefod hon, 'agoriadau ar ysgwyddau,' a arwyddant awurdodol llywodraethol gwr mewn swydd ac awurdodol. Job 31. 36. Esa. 22. 22. Felly y dywedir fod y llywodraeth ar ysgwydd Crist: y mae gofal, diogelwch, a llywodraeth yr eglwys, gwedi cael eu rhoddol iddo ef yn gwbl. Esa. 9. 6.—3. Cyffiniau gwlad. 'Hwy a ehedant ar ysgwyddau y Philistiaid tu a'r gorllewin.' Esa. 11. 14.—'Rhathrant ar gyffiniau y Philistiaid tu a'r gorllewin.' Lowth. Felly y dywedir fod yr Arglwydd yn aros 'rhwng ysgwyddau' Benjamin, am fod ei deml yn sefyll ar Moriah, yn eu cyffin hwynt. Deut. 33. 12. Edr. PALFAES.

YSGYFALA, (cyfal) esmwyth, esgeulus, diofal, hamddenol.—'Efe a darawodd y fyddin; canys y fyddin oedd ysgyfala.' Barn. 8. 11.—'Dyma y cantorion, penau cenedl y Lefiaid, y rhai oedd mewn ystafelloedd yn ysgyfala.' 1 Cron. 9. 33.

YSGYFARNOG—OD, (ysgyfwr) clustiog, yn llawna clustiau; gelwir y creadur hwn felly, am fod ei giustiau yn hirion, a'i glyw yn dda. Heb. מְרִנְנֹה odidwrth ארר *diffri*go, ארר *cnwd* y ddaear, am ei fod yn hynod am ddiffrigo cnwd y ddaear. Dywed Bochart, i'r ysgyfarnogod, ar amrywiol amserau, ddiffieithio ynysocedd Leros, Astipalcea, a Carpathus. Gwal Bochart, vol. ii. Mae eu traed wedi eu llunio at gyflwmdra, yn enwedig ar i fynu, gan fod y traed blaen yn fyrach na'r rhai ol. Maent yn ofnus, ac yn nwyfus. Yr oeddynt yn affan dan y gyfraith, am eu bod yn enod eu cil, ac heb fforchogi yr ewin. Lef. 11. 6. Nid annhebyg iddynt yw pechaduriaid anghrediniol, ofnus a chwantus.

YSGYMNUN—O—BETH, *Llad.* EXCOMMUNICATIO; *Saes.* EXCOMMUNICATE: diofrydu, diofrydd-beth; neillduo, neillduedig.—'Wele, ar Edom y disgyn y farn, ac ar y bobl a ysgymunais.' Esa. 34. 5. Y bobl a ddirofyddais, ac a roddais i farn a mellidith. Wrth Edom, yn y lle hwn, deall amryw Rhufain Anghristaidd.

'Yr wyf yn hysbysu i chwi, nad oes neb yn llefaru trwy Ysbryd Duw, yn galw yr Iesu yn ysgymun-beth.' 1 Cor. 12. 3.—'Calleth *Jesus accursed.*' *Saes.* Gr. *Αετὶ ἀναθήμα* *Ἰησοῦς*, *yn galw yr Iesu yn anathema.* Edr. ANATHEMA. Yr ystyr yw, yn galw yr Iesu yn dwyllwr; ac am hyn y roddi i farwolaeth yn gyflawn. Nid Ysbryd Duw sydd yn dysgu neb i amharchu yr Iesu, canys gwaith yr Ysbryd Glân yw gogoneddu yr Iesu.

YSGYRNYGU, (ysgwrn) dysgyrnu, chwyrrnu, cwr-regian. Job 16. 9. Ps. 35. 16. a 37. 12. Galar. 2. 16. Act. 7. 54. Edr. DANNEDD.

YSGYTHREDD, (ysgwth) pencraig, clegyr, taren.—'Ai wrth dy orchymyn di yr ymgfyd yr eryr—ac yr erys—ar ysgythredd y graig?' Job 39. 27, 28.

YSGYTHRU, (ysgwthr) brigladd, mân-ddarnio, cerffio, crifio.—'I ba'r ei y racyscythrwyf Iesu Christ o vlaen eich llygait.' Gal. 3. 1. W. S.

YSGYTIO, (ysgwd) ysgwyd yn fawr.

Ysgytio Pharaoh a'i holl lu,

A hyn fu ei drugaredd,

E. Prys, (Ps. 136. 15.)

YSIG—O—DOD, (ys-ig) clais, briw, anafad; cleisio, briwio. Jer. 30. 12, 15.—Yr oedd yn wa-

harddedig iddynt offrymu un anifel i'r Arglwydd wed' ei lethu, neu ysigo, neu ddryllo, neu dori; yn arwyddoedd perffêithrwydd aberth Crist. *Lev. 22. 22.*

'I ollwng y rhai ysig mewn rhydd-deb.' *Luc 4. 18.* — 'Er maddae o honaf i ryddid yr ei ysic.' *W. S.* — *απεριλαί τειρασμαυους εν απου.* Y geiriau hyn a gymerir o gyfêithiad y LXX, o *Esaiah 58. 6.* ac a gyfêithir yno, 'a gollwng y rhai gorthrymedig yn rhyddion.' Rhoddir yn *Luc*, 'a chaffeliad golwg i'r deillion,' yn lle 'ac agoriad carchar i'r rhai sydd yn rhwym,' yn *Esa. 61. 1.* Am, naill eu bod yn tynu llygaid carcharorion yn aml, neu am eu bod yn eu caud mewn carcharau tywyll. Ymddengys yn eglur oddiwrth y fan hon yn *Luc*, nad ydoedd ysgrifenwyr y Testament Newydd yn bwriadu cyfêithu yr Hebraeg wrth adrodd geiriau o'r Hen Destament; na dilyn cyfêithiad Groeg y LXX, a thrwy hyn awdurdodi cywirdeb y cyfêithiad hwn; ond yn unig cyfêirio at yr ysgrifthyrau cysefin.

Ysgidod enaid, a arwydda, ofnau, ammheon, gofidiau tufewnol o herwydd pechod, a'i ganlyniadau. Y mae y meddwl yn ddolurus ac yn gofidio o'r achos. *Mat. 12. 20.* *Edr. CALON, CORSEN, DRYLLIO.* — 'Ysgidod dinas, neu wlad,' ydyw ei drygloni mawr, a'i hannahrefn gofidus, a'i dinystrïad o herwydd hyn. *Jer. 30. 12, 15.*

YSMUDO, (mud) cyffrol, cynhyrfu, dysgogi. — 'Ac yn ol y ysmuto ef.' *Act. 13. 22.* *W. S.* Sef wedi ei symud o fod yn frenin, ei ddiswyddo. *Edr. DR-awyddo.* — 'Ac ef a ysmutawdd o ddyno.' *Act. 18. 7.* *W. S.* Sef a aeth oddi yno. — 'Can ys wy a ysmudesant 'ogoniant yr anlygredic Dduw i lun delw lygredig ddy.' *Rhuf. 1. 23.* *W. S.*

YSNODEN—AU—I, (noden) talaith, punen, eirionyn, rhymyn, rhymyn pen; y cudyn dedwydd: ysnoden gorni, rhwymyn; ysnoden y môr, math o chwyn y môr. — 'A'r ysnodenau.' *Esa. 3. 20.* *Heb. מוריות* cyfêithir yr un gair *lysau*, yn *Jer. 2. 32.* rhyw addurn y pen a feddylir wrth y gair, arferedig gan ferched y dwyrain.

YSPAEN, neu HISPAN, *Gr. Ἰσπανία*, [*anaml, gwerthfawr*] gwlad helseth yn mhen gorllewinol Ewrop. Y mae Portugal a'r Môr Werydd yn ei therynu i'r gorllewin; Môr y Canoldir i'r dwyrain; cyfyng-i'r Gibralter i'r deheu; a Ffrainc i'r gogledd. Yn yr hen amseroedd cynnwysai Hispania a Portugal. Rheir hi yn bresennol yn beddar ar ddeg o daleithiau. Bernir mai Tarsis yr hynafiaid oedd; a galwent hi weithiau Iberia, Hesperia, a Celtiberia, yn gystal ag Hispania. Yr Hispaniaid a farnant i Tubal mab Japheth ddyfod yno, yn nghylch 143 o flynyddoedd ar ol y dilu, ac iddo ddwyn gwir grefydd y patrielch gyd âg ef yno; ond mwy tebygol ei phoblogi gan hiliogaeth Gomer, hwyrach, yn nghylch 1000 o flynyddoedd ar ol y dilu. Yr Aiphtiaid, y Pheniciaid, a'r Carthegiaid gwedi hynny a ddaethant iddi, ac a ddygasant, diammeu, lawer o'u defodau a'u harferion gyda hwynt. Gyda llawer o anhawodra y gorchfygodd y Rhufeiniaid hi. Bu ddarostyngedig iddynt agos 700 o flynyddoedd. Yn nghylch y flynyddyn A. D. 468, y Gothiaid a'r Barbariaid, ar ol rhyfela am 70 o flynyddoedd, a'i goresgynasant, ac a deyrnasasant hyd yn nghylch A. D. 710, pan i ddial sarhad ei ferec, Count Julian a alwodd y Saraceniaid a'r Moorïaid o Affric yno. Gwedi ymladdfa a barhaodd am wyth niwrnod, yn mhen yn nghylch wyth mis meddiannasant y rhan fwyaf o'r wlad. Gwedi ymrysonfeydd dros 900 o flynyddoedd, gyrwyd hwynt allan yn llwyr oddi yno. Bu yn enwog yn nghylch dros 200 o flynyddoedd yn ol, pan ddarostyngasant barthau deheuol Americ: ond eu creulondeb yn Americ, a'u herlidigaethau o'r Protestaniaid yn Ewrop, a dynodd

fara Duw arni fel teyrnas; ac alltudio yn nghylch 1,400,000 o Iuddeuon a Moorïaid a'i gwanychodd yn ddirfawr; fel y mae wedi bod yn anenwog er's llawer o flynyddoedd. Y mae yn wlad fnyyddig, etto yn llawn dyffrynoedd hyfryd a frwythlawn, ond bod diffyg amaethyddiaeth yn fawr arni. Y mae yr awyr yn gymhedrol ac yn iachusol. Y mae yn liosog mewn defaid, a'u gwlan y fath oreu yn y byd. Dywed hanesydd diweddar, Ustaria, bod ynddi 40,000 o fugeiliaid. Y mae ei gwin yn rhagorol, a'i frwythau yn hyfryd; megys eur-afalau, eiryng-pêr, almonau, ffïgys, grawnwin, resin, &c. Hefyd, y mae llawer o'i dyfroedd yn feddyginiaethol ragorol. Yn yr hen amseroedd yr oedd ynddi lawer o fŵn-gloddiau aur ac arian; a'i haiarn sydd yn enwog hyd heddyw. Y mae y trigolion yn rhagori yn eu cymedrolder; nid yw y meibion yn yfed ond ychydig win; ac y maent yn byw llawer ar lystiau o bob math. Y mae ei mynyddoedd agos yn ddirifed; y prif yw y Pyreneaid, y rhai ydynt 200 o filltroedd o hŷd, yn cyrhaedd o'r Môr Werydd i Fôr y Canoldir, ac yn ysgaru Ffrainc ac Hispania oddiwrth eu glydd.

Planwyd eglwys Gristionogol yn foreu yn y wlad hon, a pharhaodd Cristionogrwydd mewn gradd o burdeb mawr ynddi dros oesoedd; ond, er's oesoedd yn ol, y chwil-lys a Phabyddiaeth sydd yn teyrnasu yno, yn eu holl ddefodau ffol, a chreulondeb gwaedlyd. Nid oes un grefydd arall yn oddefol yn y wlad. — Nid dilys yw, a fu Paul yn pregethu yma; ond tebygol ei fod, cyn ei garcharu yr ai waith yn Rhufain. *Rhuf. 15. 24, 28.*

YSPAIL—EILIO—YDD, (pail) *Llad. SPOLIUM; Sæc. SPOLI:* ysglyfaeth, anrhaith, ysgwfi; ysglyfaethu, anrheithio. — 'Efe (Crist) a rana yr yspail gyd â'r cedyrn.' *Esa. 53. 12.* *Edr. RHAN.* — 'Yspelliodd y tywysogaethau,' &c. *Col. 2. 15.* *Edr. ARDDANGOS, RHANU.* — 'Gogoneddusach wyt a chadarnach na mynyddoedd yr yspail.' *Pa. 76. 4.* Mynyddoedd y llewod a'r llewparïaid. *Can. 4. 8.* Sef teyrnasoedd y hyd hwn, y rhai ynt yn yspellio ac yn anrheithio eu glydd fel bwystflood. Yr Oen ar fynydd Sion a ragora arnynt mewn cadernid; ac y mae yn ddigon cadarn i achub ei braidd oddi rhwng eu dannedd hwy. *Dan. 7. 4—7.* *Dat. 14. 1. a 17. 14.* *Coccejus.*

'Tu ag at am weithredoedd dynion, wrth eiriau dy wefusau yr ymgedwais rhag llwybrau yr yspellydd.' *Pa. 17. 4.* — 'Y sylwais ar lwybrau yr hwn sydd yn tori trwodd.' *Ainsworth.* Sylwodd ar lwybrau, gwelodd eu diwedd, ac ymgadwodd rhagddynt. Lleidr yw un sydd yn tori trwodd, i'r dyben o yspellio; am hynny gelwir ef yma yspellydd.

YSPPIO—WYR, *Ffr. ESPIER; Sæc. SPY:* yspïens, selu, chwilio; yspïenwr, gwyllydydd. Yspïenwr yw y cyfryw a anfonir gan elynion i chwilio ac i sylwi ar amgylchiadau lle, neu wlad, i'r dyben i'w dreisio a'i feddiannu. Anfonodd Moses ddeuddeg i yspïo gwlad Canaan; deg o ba rai a roisiant anair iddi; ond Caleb a Josuah oedd âg ysbryd arall tra gwahanol ynddynt, ac a'i canmolasant, ac a annogasant y bobl yn nerth Duw i fyned a'i meddiannu. Bu farw y deg yn y diffaethwch; ond y ddau hyn a aethant i mewn iddi 38 o flynyddoedd gyda hyn. *Num. xiii. xiv.* *Edr. CALEB, JOSUAH.* — Pan oedd Josuah ar fyned dros yr Iorddonen, anfonodd ddau yspïwr i Jericho, y rhai y dangosodd Rahab garedigrwydd nid bychan iddynt. *Jos. ii.* *Edr. JERICHO, RAHAB.*

YSPLENYDD, (ysplan) clae, dysglaer, goleu. *W. S.*

YSPWNG, (pwng) *Llad. SPONGIA; Sæc.*

Wyr Jeconiah ydoedd, a'r tywysog blaenaf o'r hâd breninol; am hyn y gosodwyd ef yn llywydd, neu yn bennaeth ar wlad Judea. Cymh. Ezra 1. 8, 11. a 2. 2. a 3. 8, 10. a 5. 16. Ond dywedir yn Luc 3. 37. mai mab Neri ydoedd. Hwyrach i Jeconiah briodi gweddwr Neri, neu a fahysiadwyd gan Neri, neu a briododd unig ferch Neri. Gelwir ei dad hefyd Pedaiah, yn 1 Cron. 3. 19. ond yn Matthew, Luc, a Haggai, gelwir ei dad ef Salathiel yn wastadol; hwyrach mai Wyr Salathiel oedd, ac wedi ei ddwyn i fynu ganddo, ond mab Pedaiah: neu, hwyrach, mai gwr arall o'r un enw oedd Zorobabel mab Pedaiah, yn ol barn Brennius a Doddridge. Gan y dywedir mai Sebasar a adeiladodd yr ail deml, yn Ezra 1. 8, 11, a 5. 16. tebygol mai hwnw ydoedd ei enw Caldaeg ef, ac mai Zorobabel oedd y gwr hwnw. Zech. 4. 5. Rhoddodd Cyrus dan ei ofal iestri tŷ yr Arglwydd, y rhai oeddynt 5400 o rifedi, ac a'i gwnaeth yn dywysog ar y dychwledigion o'r caethiwed. Rhifedi yr holl dyrfa oedd 42,360, yn nghyd â 7837 o weision; 200 o gantorion a chantoresau; 435 o gameled; 736 o feirch; 245 o fulod; 6720 o asynod; y rhai hyn a ddychwelasant o Babilon i Judea. Zorobabel a sylfaenodd yr ail deml, c.c. 535, yn yr ail flwyddyn ar ol eu dychweliad o Babilon, ac adferodd addolai yr Arglwydd trwy aberthau. Er yr holl wrthwynebiadau a gafodd oddiwrth y Samariaid, efe a Josuah yr arch-offeriad, trwy annogaethau y prophwydi Haggai a Zechariah, o'r diwedd a orphanasant y deml yn mhen ugain mlynedd wedi ei sylfaenu, c.c. 516. Ezra 1.—vi. Hag. i, ii. Zech. iv. Gadawodd ar ei ol saith o feibion. 1 Cronici 3. 19. Rhyw ddau o honynt, dan enwau eraill, yw y Resa o ba un yr hanodd Mair, a'r Abiud o ba un yr hanodd Joseph ei gwr. Mat. 1. 13. Luc 3. 27.

'Hyn yw gair yr Arglwydd at Zorobabel, gan ddywedyd, Nid trwy lu, ac nid trwy nerth, ond trwy fy Ysbryd, medd Arglwydd y lluoedd. Pwy wyt ti, y mynydd mawr? ger bron Zorobabel y byddi yn wastadedd; ac efe a ddwg allan y maen penaf, gan weiddi, Rhad, rhad iddo. Dwyllaw Zorobabel a sylfaenasant y tŷ hwn, a'i ddwyllaw ef a'i gorphen,' &c. Zech. 4. 6, 7, 9. Mae y geiriau yn annogaeth gref i Zorobabel fyned rhagddo, er pob anhawoderau, â'r gwaith o adeiladu y deml; yn sicrhau iddo y byddai ei gymborth a'i lwyddiant yn deillio, nid oddiwrth luoedd, nac oddiwrth awdurdod dynol, ond oddiwrth Ysbryd yr Arglwydd. Ni thycia iddo yn y gwaith hwn, na gallu yr Iuddewon, nac awdurdod brennoedd Persia, ond Ysbryd yr Arglwydd a'i llwyddai. Ysbryd yr Arglwydd yn gweithredu ar ei feddwl, oedd yr achos cynhyrfol o orchymyn cyntaf Cyrus o'i blaid; byddai i Darius ac Artaxerxes gael eu tueddu gan yr un Ysbryd i'w pleidio: yn neillduol, arwydda y geiriau, na byddai i'r offerynnau i ddwyn y gwaith yn mlaen, gael un awdurdod helaeth, na gallu, na gwroldeb milwraidd; ond byddai i ysbryd yr Ar-

glwydd eu gwneuthur yn nodedig am ddoethineb, saetteiddrwydd, ffydd, a zel, a'u cyfarwyddo i fyned rhagdynt yn ddiabydol yn unig ar ragluniaeth, a chynnorthwyon dwyfol. Y cyfryw offerynnau ydoedd Zorobabel a Josuah, a'u cynnorthwywyr; a'r cyfryw wedi hynw oedd Ezra a Nehemiah, ac eraill gyda hwynt. Trwy offerynnau o'r fath hyn yr ail-adeiladwyd y deml, ac yr adferwyd y sefydliad eglwysig a gwladol yn Judea. Diau fod y rhwystrau ar eu ffordd fel mynydd mawr, yn ddiymmodol ac yn anorchfygd, trwy allu ac awdurdod dynol; ond yn enw a gallu y Duw oedd yn gweithredu trwy Zorobabel, gallai eu beiddio oll; canys o'i flaen ef byddai y mynydd mawr yn wastadedd; ac mewn amser dygai allan y maen penaf, sef y maen i'w osod ar ben yr adeilad: aeth: yna byddai i'r holl bobl, gyda bloedd gorfoledd a diolchgarwch, briodoli eu holl lwyddiant i ras helaeth rhad, ac anhaeddiannol Duw.

Yr hyn oll yr oedd Zorobabel yn cysgodi i'r Arglwydd Iesu, yr hwn a adeiladai ei deml ysbrydol, sef ei eglwys, nid trwy awdurdod a gallu dynol, ond trwy ddylanwadau nerthol a saetteiddol yr Ysbryd Glâu; mynyddoedd a doddant yn wastadedd o'i flaen, a llwydda y gwaith yn erbyn holl wrthwynebiadau y byd ac uffern. Fel hyn yr â rhagddo, nes casglu yn nghyd y gwaredigion, a'u perffeithio mewn corph ac enaid mewn gogoniant. Yr angellion ar gwardedigion a ymunant i foliannu yn ddyrechafedig y gras rhad a ffurfiodd ac a gyflawnodd y drefn ryfedd, byth. Ezra 3. 11, 12, 13. a 6. 15, 16, 17. Job 38. 6, 7. Dat. 5. 9—13. a 19. 1—8. Yn cyfateb i'r geiriau hyn y mae gwaith yr Arglwydd yn cael ei ddwyn rhagddo yn fuddugoliaethus yn mhob oes, er pob mynydd mawr, yn ngolwg dynion, ar ei ffordd. Nid trwy nerth, ac nid trwy lu, ond trwy Ysbryd yr Arglwydd yn cynnorthwyo yn nerthol offerynnau gwneiniaid a thlodion. Yn ddiwyfoeth, yn ddi-ddyg, ac yn ddi-blaid, a chynnorthwyo dynol, y nerthodd yr Arglwydd hwynt i fod yn ffyddlon, a'r ffyddlondeb hwn a lwyddodd. 'Pan adeilado yr Arglwydd Sion, y gwelir ef yn ei ogoniant. Efe a edrych ar weddi y gwael, ac ni ddiystyra eu dymuniad. Gwrandawodd uchenaid y carcharorion, i ryddhau plant angen.' Pa. 102. 16, 17, 20. Diystyrwyd dechreuad bychan yr efengyl, gan lawer; diystyrir etto, yn aml, yr ymdrechidau gwneiniaid a wneir yn amryw luoedd i lwyddo ei achos; ond etto, hebb lu, na nerth dynol, llwyddodd y gwaith, er rhyfeddod i lawer. Y mae llygaid yr Arglwydd yn cynniwair trwy yr holl oeddear, i sylwi yn fanwl ar weithrediadau grasol yn, a chan ei bobl, o'r dechreu i'r diwedd; a mawr fydd y gorfoledd pan ddygir y pen maen allan.

ZUZIAID, זוֹזַיָּא [pys] cawri yn preswyllo tu hwnt i'r Iorddonen, ac a orchfygwyd gan Cedorloamer. Gen. 14. 5. Yr un bobl, tebygol, a'r Zamzummiad. Deut. 2. 20.

* Dywedais, dyrfhaf fy ngardd oreu,
 * Mwydaf fy ngardd-wely yn dda:
 * Ac wela, aeth fy nant yn afon,
 * A'm hafon yn far,
 * Myfi a wnafi ddyysg oleuo fel y boreu,
 * Ac a'i dangosaf hi yn mhell.
 * Nid trosaf fy hunan y cymerais i boen,
 * Eithr dros bawb a geisiant ddoethineb;
 Eccles. 24. 31, 32, 34.

* Gwyn ei fyd yr hwn a ymgynnefno â'r rhal hyn;
 * A'r hwn a'u gosodo hwynt yn ei galon a fydd doeth.
 * Goleuni yr Arglwydd a fydd yn gyfarwyddyd iddo,
 * Ac i'r rhal dawlwl y rhoddes efe ddoethineb.
 * BENDIGRIG FIDDO YR ARGWYDD BYTH!
 * FALLY Y BYDDO! FALLY Y BYDDO!
 AMEN, AMEN.
 Eccles. 50. 28, 29.

ATTODIAD.

ABADON. Cyfariyddir â'r gair Abadon amryw weithiau yn yr Ysgrhythrau Hebreig, ac yn mhob man arwydda *dinystr*, neu *lle dinystr*, yn cyfateb i'r gair *hades*, sef y byd anweledig, neu *annwn*, megys yn Job 26. 6. lle y cyfieithir ef *dystryw*;—Job 28. 22, *colledigaeth*;—Ps. 88. 11, *dystryw*;—Diar. 15. 11, *dinystr*;—Job 31. 12, *anrheithio*.

ABEL—BETHMAACA. Wrth gymharu 2 Sam. 20. 14, 15, 18. i Bren. 15. 20. & 2 Cronicl 16. 4. ymddengys mai yr un lle oedd hwn ag Abel ac Abelnaim. Y mae yn debyg fod y gair *Abel* yn arwyddo *glaswellt*, a'i fod yn cael ei rag-ddodi fel enw ar leoedd ffrwythlawn a glaswelltog; felly gall Abelnaimaaca arwyddo, man ffrwythlawn yn agos i dy Maaca.

ADEN. Tybia Esgob Newton ac eraill, gan mai yr eryr a ddefnyddid ar faner y Rhufeiniaid, mai wrth y 'dwy aden a roddwyd i'r wraig,' (Dat. 12. 14.) y meddyllir y rhanau gorllewinol a dwyreiniol, i ba rai yr ymrannod ymerodraeth Rhufain yn amser Cystenya Fawr; oad y mae amrywiol o farau eraill ar y mater hwn. Gwel Elliot, Keith, Moses Stuart, Conder, &c., ar y Dadguddiad.

ADLADD, (lladd) ail-ladd, lladd drachefn; aeth-wellt; athrodi, enllibiaw.—'Ac wele adladd gwedi lladd gwair y brönin ydoedd.' Amos 7. 1.

ADOLWYN, (awl) erfyn, attolwg, ymbil, deisyf.—'Megis pe bai Duw ich adolwyn trywom ni.' 2 Cor. 5. 20.—'Adolwya ywch, vroder.' 1 Thea. 4. 10. W. S.

ADRIA. Ymddengys fod y môr hwn yn amser Paul yn cynnwys yr holl ranau hyny o Fôr y Canoldir ag sydd rhwng ynysoedd Crete a Sicily. Gwel Ptolemy, iii. 16. a Strabo, ii. a vii. Oddiwrth hyn profa Dr Falconer mai yr ynys a elwir ya awr Malta oedd y Melita ar ba un y talfwyd Paul.

ARTAXERXES. Mae yr eaw Hebraeg yn llygriad o'r gair Persiaeg *Artachshatr*, deilliedig o *arta*, mawr, a *khathero*, brenin, ac yn arwyddo *brenin mawr*, neu, (yn ol Herodotus) *rhyfelwr cadarn*. Sonir am y cyntaf o'r eaw hwn yn Ezra 4. 7, &c., yr hwn, mae yn debyg, oedd Smerdis, y twyllwr Magiaidd. Yr ail yw yr un y crybwyllir am dano yn Ezra 7. 11, &c. Mae dadi yn bod pa un ai Xerxes neu ei fab Artaxerxes Longimanus ydoedd: gelwir ef Xerxes gan Josephus. Y trydydd yw yr un y sonir am dano yn Neh. 2. 1, &c. a 5. 14. &c., yr hwn oedd, yn dra thebygol, Artaxerxes Longimanus.

ASIA. Tybia Bochart ac eraill fod yr enw Asia o darddiad Pheniciaidd, ac yn arwyddo *canol*, gan y bernid fod y cyfandir hwn yn gorwedd rhwng y ddau arall ag oedd yn wybyddus yn y cyn-oesoedd. Golyga eraill mai o'r iaith Sanscrit y tardda, a'i fod yn arwyddo, *y ddygrain*. Defnyddid yr enw Asia mewn dau ystyr o leiaf, heblaw am gyfandir Asia; sef yn 1af, Am Asia Lelaif, yn cynnwys Bithynia, Pontus, Galatia, Cappadocia, Cilicia, Pamphylia, Paisida, Lycaonia, Phrygia, Mysia, Troas, Lydia, Ionia, Æolis, Caria, Doris, a Lycia—yr hyn a arwydda yn yr ysgrhythrau canlynol:—Act. 19. 26, 27. a 20. 4, 16, 18,

a 27. 2, &c.; ac yn 2il, Am Ionia yn unig, neu yr arfordir gorllewinol hyny o'r wlad, o ba un yr oedd Ephesus yn brif ddinas, ac yn mha un yr oedd saith eglwys Asia, yr hyn sydd i'w ddeall yn yr ysgrhythrau canlynol:—Act. 2. 9. a 6. 9. a 19. 10, 22. 2 Tim. 1. 15. i Petr 1. 1. Dat. 1. 4, 11.

Ymddengys oddiwrth y mesuriad diweddaraf fod cyfandir Asia yn 7,500 o fillitiroedd o hŷd, ac yn 5,166 o fillitiroedd o led. Dywedir fod y tiriogaethau helaeth yn India sydd yn perthyn i Brydain yn bresennol yn cynnwys dros 130,000,000 o drigolion. Gwel Bell's *Geography*.

CYLLA. Cafodd un Dr Beaumont, o'r America, gyfleusdra hynod i sylwi ar natur y *gastric juice*, yn nghyd â dull treulid y bwyd yn y corph dynol. Dygweddodd i wr ieuane o'r eaw Alexis St Martin, gael ei soethu yn ei ochr aswy, yr hyn a adawai, wedi iddo iacháu o effeithiau yr archof, dŵl gyferbyn â'r cylla, trwy ba un y gellid gwled a sylwi ar yr hyn oedd yn myned yn mlaen oddi mewn. Fe gyflogodd Dr Beaumont y dyn ieuane hwn i fod yn was iddo, ac a wnaeth amryw brofiadau arno. Dywed y Dr mai nodd tryloyw ydyw y *gastric juice*, ei fod yn ddi-arogled, braidd yn hallt, a surri yn bur amlwg i'w ganfed arno. Yn un o'i brofiadau, cinlawai St Martin am un o'r gloch ar gig eidion rhostiedig, yn nghyd â bara a phytatws. Mewn hanner awr yr oedd cynnwys y cylla wedi ei droi i ryw beth tebyg i gawl tew, ac erbyn chwech o'r gloch yr oedd y cwbl wedi ei dreulio a'i ddwyn ymaith o'r cylla. Trwy brofiadau eraill, cafodd y Dr Beaumont fod llysiaw yn treulio yn gynt na chig, a rhyw fath o gig yn gynt nag arall. Treulia tripa (*tripe*) wedi ei ffrio mewn yspaid un awr; cod wedi ei ferwi mewn dwy awr, ac fehy hefyd bara a llaeth; cig eidion rhostiedig, ac hefyd wyau wedi eu berwi yn feddal, mewn tair awr; cig mochyn wedi ei halltu, mewn pedair awr a hanner; wyau wedi eu berwi yn galed, mewn pum awr a hanner; ac os cymerid pryd pur lawn o gig mochyn hallt, ni threuliai cyn pen chwe awr. Gwel sylwadau dyddorol ar y pwnc hwn yn Chamber's *Educational Course*.—*Rudiments of animal Physiology*, by Dr G. Hamilton. Gwel hefyd Dr Roget's *Bridgewater Treatise*; a Dr Smith's *Philosophy of Health*.

GOSEN. Ymddengys mai dyfroedd yr afon Nilus ydoedd yn dyfrhau gwlad Gosen. 'Y mae dwfr y Nilus,' medd y Dr Robinson, 'yn mwydo y ddaear i gryn bellder o dan y traeth tywodlyd, a cheir ef yn mhob man trwy gloddio pydewau tua deunaw neu ugain troedfedd o ddyfnder. Codir y dwfr o'r pydewau hyn drwy olwynion a droir gan ychain, a defnyddir ef i ddyfrhau y maeysydd; a phan y cymer hyn le, yr anialwch a droir yn ddoldir ffrwythlawn. Gwel som amryw o'r cyfryw ffriddoedd yn gwbl ymddibynol ar y dull yma o'u dyfrhau.' Gwel *Researches in Palestine*.

GOSTEG. Mae y 'gosteg yn y nef' yma (Dat. 8. 1.) neu ddystawrwydd yn deml nefol, yn cyfateb i'r yspaid arferol yn addoliad y cysegr Iudewig, pryd y byddai yr offeiriad, yn ei dro, yn myned i mewn i offrymu arogl-darth, tra yr oedd yr addolwyr

yn aros mewn dystawrwydd yn y cyntedd oddi allan; torid y dystawrwydd hyn trwy udganiad udgyrn. (Gwel Esgob Newton on the *Prophecies*; Conder's *Harmony of History with Prophecy*). Barna Conder fod yr 'hanner awr oesteg' yn cyfeirio at yr adeg hōno o lonyddwch a thawelwch anghyffredinol a gymmerodd le dros bedair blynedd ar ddeg ar farwolaeth yr ymerawdwr Theodosius, o. c. 395.

GROEG. Rhenid gwlad Groeg gan y Rhufeiniad i ddwy dalaeth; yr un ogleddol a elwid Macedonia, a'r ddeheuol Achala, megys y cyfeirir yn 2 Cor. 9. 2, &c., ac yr ydym yn deall oddiwrth Act. xviii, fod rhaglwg Rhufeinig y dalaeth ddeheuol yn preswyllo yn Corinth, fel y brif ddinas. Trigai yr *Ελληνιστοι* yn gyffredin yn yr Alphot, Syria, Asia Leiaf, a gwlad Groeg; ymddengys hefyd fod y Galileaid yn siarad cymaint o Roeg ag o Hebraeg.

GWAED. *Beth yw yr achos o'i dwymdra.*—Oddiar ymchwiliadau diweddar, bernir mai y sur ulwin (*carbonic acid*) a ffurfir yn yr ysgyfaint yw achos twymdra y gwaed. Y mae yr awyr a anadlir, pan yn myned i mewn i'r ysgyfaint, yn gynnwysedig o bedair rhan o nwy (*gas*) a elwir blorol (*nitrogen*) ac un rhan o nwy gwahanol, a elwir ufelal (*oxygen*); ond nid yw yr awyr wrth ddyfod allan o'r ysgyfaint yr un o ran cynnwys ag yr oedd wrth fyned i mewn, yn gymaint a bod rhyw faint o'r ufelal (*oxygen*) wedi ei gollu, ac y ceir nwy arall, sef sur ulwin, yr hwn a gynnrychir trwy fod cyfran o'r ufelal yn ymuno â'r ulwyn (*carbon*) sydd yn gwneuthur rhan fawr o gyfansoddiad y gwaed yn gystal a'r corph yn gyffredinol. Mae y cyfnwidiadau a gymerant le pan y llosgir golwg (*charcoal*) yn yr awyr, yn dra thebyg i'r hyn a ddygwydd trwy chwythiad anadl, a chan y cynnrychir gwres trwy y naill, gwneir hyn hefyd trwy y llall. Y mae gwedi ei benderfynu trwy brawf, fod y golwg a gynnwysa y sur ulwin a ffurfir trwy anadlu am ryw gymaint o amser, yn ddigonol, pe llosgid ef, i gynnrychu fwy na hanner holl dwymdra y corph yn y cyfamser. Bernir gan hyn, fod hyn, yn nghyd â'r ufelal a sugnir i'r gwaed, yn achos o naw rhan o ddeg o dwymdra y gwaed, a bod rhugledd (*friction*) gwahanol ranau y corph, yn nghyd â'r amrywiol gyfnwidiadau yn mheirianwaith y cyfansoddiad, yn achos o'r ddegfed ran.—*O barth i liw coch y gwaed.*—Y mae y gwelliant mawr sydd gwedi cymeryd lle yn ngwneuthuriad chwydd-wydrnau (*microscopes*) yn ein galluogi i ganfod fod y cryngnau bychain sydd yn

sneirif yn nofio yn y *seram* dyfrllyd yn goch eu llw, a thybia y Dr Ure fod cochni y cryngnau hyn yn tarddu oddiar bresenoldeb *sulphocyanate of iron*, yr hwn sydd o liw coch, ac yn ffurfio rhan o gyfansoddiad y gwaed. Gwel Brande's *Chemistry*; Ure's *Chemistry*; Dr Roget's *Bridgewater Treatise*, &c.

HAUL. Hyd yn ddiweddar, y blaned Georgium Sidus, neu fel y gelwir hi yn ffyrf cyffredin gan ser-yddwyr, Uranus, a ddodid i lawr fel y ddiweddar, gan na chanfyddasid un arall yn mhellach na hi oddiwrth yr haul, er y golygid gan ser-yddwyr y gallai fod planed pellach etto o'r golwg heb ei chael allan erioed. Bernid hyn oddiwrth yr amgylchiad, fod rhyw beth yn effeithio ar Uranus er achosi iddi wyro o'i llwybr. Hyn a barodd i M. Le Verrier yn Ffrainc, ac eraill, chwilio i'r achos o hono, a'r canlyniad fu, i M. Le Verrier brofi, trwy rym gwyddoniaeth (*mathematics*) fod y fath blaned yn bod o bellder tua thair mil o fillynau o filltiroedd oddiwrth yr haul; ac ar y 23ain o Fedi, 1846, canfyddwyd y blaned gan y Dr Galle yn Berlin, tu a'r man hyn yn y nefoedd a nodwyd gan M. Le Verrier! Mae y darganfyddiad hwn yn un o'r rhai hynotaf yn yr amseroedd diweddar hyn, ac yn gwirio tu hwnt i bob ammheuaeth olygiadau ser-yddwyr o gyleb y gyfundaeth heulog, yn nghyd â'r rhiifyddiaeth seryddol. Gelwir y blaned newydd, a'r olaf yn awr, wrth yr enw *Neptune*.

LLADIN. Dosparthir ieithoedd Ewrop i bedair cangen, sef, 1. *Y Teutonaeg*, yn cynnwys yr Almaenaeg, a'i phriod-ieithoedd.—2. *Y Celtaeg*, yn cynnwys y Gymraeg a'i chwiorydd.—3. *Y Sclavonaeg*, yn cynnwys y Rwasaeg a'i pherthynasau.—4. *Y Troeg-Lladinaeg*, yn cynnwys Groeg a Lladin, a'u cangenau dibynol. Ymddengys mai yr Italaeg, y Ffrancaeg, yr Hispaenaeg, y Portugaeg, a'r Rheti-aeg, yw yr unig rai a darddant o'r Lladin, ac mai cangenau gwahanol ac annibynol yw y tair eraill a nodwyd uchod, er fod cymysgedd o eiriau Lladin i'w ganfod yn rhai o'u tafod-ieithoedd tarddiadol.

LLEUAD. Mesurwyd 70 o'r mynyddoedd yn y lleuad gan un M. Schroeter, a chafwyd 30 o honynt o ddwy i bum milltir o uchder; 13 o honynt mwy na phedair milltir; ac oddeutu 40 o honynt o chwarter milltir i ddwy filltir o uchder. Yr oeddynt hefyd o dair milltir a hanner i un ar bymtheg a phedwar ugain o filltiroedd o hŷd yn eu gwaelod. Gwel Herschel's *Astronomy*; Dick's *Celestial Scenery*; Keith, Woodhouse, &c.

TAFLEN

O'R

AMRYWIOL YSGRYPHYRAU Y SYLWYD ARNYNT YN NGHORPH Y
GWAITH, DAN YR AMRYWIOL EIRIAU.

YR HEN DESTAMENT.

Genesis.

- Pen. 1. 2. Affuniadd
3. Goleuni
2. 2. Gorphwys
9. Pren
3. 7. Pfigysbren
8. Awel
16. Dymuniad
18. Drain
24. Cleddyf, Gyra
4. 16. Nod
20. Pabell
23. Archoll
26. Dechren
6. 2. Merch
4. Cawr
6. Ymoffdio
7. Dilëu
8. Fiafr
11. Trawsder
7. 11. Ffenestr
22. Ffun
8. 11. Dellen
21. Drwg
9. 13. Bwa
27. Japheth
11. 9. Babel
12. 1. Abram
8. Enw
13. 11. Dwyrain
14. 13. Abram
19. Meddu
15. 6. Abraham
17. 10. Enwaedu
21. 33. Llwyn
23. 2. Abraham
24. 2. Morddwyd
25. 27. Dysymyl
29. 3. Pydew
17. Leah
32. 2. Gwersyll
10. Lleiaf
15. Camel
33. 19. Arian
36. 24. Mul
38. 14. Enaim
18. Breichledau
29. Phares
42. 36. Erbyn
44. 5. Dewiniaeth
49. 4. Ansafadwy
10. Deddfwr, Silo
- 16, 17. Dan
27. Benjamin
50. 26. Arch

Exodus.

- Pen. 1. 16. Esgor
3. 2. Difn, Perth

3. 14. Ydwyf
22. Benthog
6. 3. IERHOFAN
7. 18. Alphtiaid
12. 9. Amrwd
11. Esgid
16. 4. Dogn
15. Manna
17. 15. Baner
18. 11. Balch
19. 5. Eiddo, Priodol
20. 5. Biddigedd
7. Dieuog
21. 24. Dant
23. 19. Llaeth
25. 30. Gosod
26. 1, 31. Cyfrodedd
28. 11. Boglyn
16. Dwyfroneg
40. Cap
29. 13, 22. Rhwyden
33. Cymmod
30. 12. Iawn
32. 4. Mold
12. Angerdd
33. 19. Trugaredd
23. Cefn
34. 7. Anwir
37. 29. Arogl-darth
38. 8. Drych
39. 30. Talaith

Leiticus.

- Pen. 1. 4. Poeth-offrwm
2. 13. Halen
5. 17. Brasder
6. 23. Ysgwrio
7. 12, 15. Diolch
13. Lefain
11. 3. Cil
13. Gwydd-walch
16. Bran
17. Corph
18. Piogen
19. Crëyr
22. Hargol
30. Lysard
12. 7. Dyferlif
13. 6, 28. Godywyll
48. Anwe
10. 14. Melldith
19. Amryw
23. Dienwaededig
28. Nod
32. Penwyn
21. 10. Arch-offeiriad
18. Twn
20. Pys
22. 28. Llwdn

25. 10, 11. Jubill
26. 16. Darfodedigaeth

Numeri.

- Pen. 1. 16. Enw
10. 2. Udgor
12. 8. Gwedd
14. 9. Bara
15. 30. Rhyfyg
19. 2. Anner
22. 41. Uchelfa

Deuteronomium.

- Pen. 13. 8. Eiriach
14. 1. Tori
18. 11. Ymofyn
10, 14. Planedydd
21. 23. Melldith
22. 8. Nen
23. 1. Dyspaidd
2. Bastardd
28. 24. Gwlaw
31. 10, 11. Saith
32. 2. Gwlith-law
4. Perfaith
8. Rhif
9. Rhan
10. Anial, Erchyll
15. Gwingo
33. 3. Saint, Ymlynu
21. Rhan
23. Dehau

Josuah.

- Pen. 3. 4. Enyd
5. 9. Gwaradwydd
7. 18. Tyaid
21. Babilonig
25. Achan
17. 16, 18. Cerbyd

Barawyr.

- Pen. 3. 19. Gilgal
5. 6. Anhygyrch
22. Carlam
15. 4, 5. Llwynog
19. Cliddant, En-haccore
18. 30. Jonathan

Ruth.

- Pen. 4. 7. Esgid

I Samuel.

- Pen. 2. 2. Sanctaidd
3. Gwybodaeth, Uchel
6. 19. Beth-semes
9. 9. Gwedydd
12. 11. Bedan
13. 12. Anturio
14. 15. Dychryna

TAFLEN.

15. 23. Anutudd-dod
33. Darnio
- 2 Samuel.**
- Pen. 7. 2. Cortynau
14. Dynol
8. 2. Llinyn
10. 4. Billio
12. 14. Cablu
17. 19. Malurion
92. 6. Dolur
10. Gogwyddo
23. 5. Blaguro, Hollol
24. 1. Anno

1 Breninoedd.

- Pen. 6. 4. Ffenestr
7. 4. Ffenestr
10. 16. Dilyn
13. 33. Gwehillion
19. 12. Dystaw

2 Breninoedd.

- Pen. 6. 30. Sachlian
8. 10. Byw
16. 18. Gorchudd
21. 13. Llinyn
23. 11. March
17. Tidl

1 Croniol.

- Pen. 5. 26. Pul
26. 15. Asuppim
16. Salecheth
29. Swyddog
29. 4. Goreuro

2 Croniol.

- Pen. 2. 6. Amgyffred
15. 3. Offeiriad
34. 22. Ysgoldy

Isra.

- Pen. 4. 15. Halen
7. 26. Deol
9. 8. Hoel
10. 2, 10. Cyttal

Jeremiah.

- Pen. 4. 3. Llwynog
5. Dilëu

Esther.

- Pen. 1. 6. Gwyrddion
13. Amser
5. 6. Cyfeddach
7. 4. Cystadlu
9. 24. Pwr

Job.

- Pen. 1. 7. Tramwy
5. 2. Cenfigen
16. Safn
9. 9. Arcturus
24. Hug
10. 12. Ymgeledd
20. Paid
11. 7. Gafael
12. 4. Gwatwargerdd
13. Deall
22. Dadguddio

13. 11. Ardderchog
13. 26. Ieuencid
14. 14. Milwr
17. Gwnio
15. 16. Drewedig, Yf
26. Tarian
16. 14. Rhwyg
18. 14. Dychrya
19. 24. Pin
25. Diwedd
28. Mater
20. 28. Digofaint
22. 21. Ymarfer
26. Ymhoffi
28. Goleuni
23. 13. Troi
24. 18. Ysgafn
25. 6. Abwydyn
26. 6. Dystryw
13. Addurno
27. 23. Hysio
28. 1. Gwythen
26. Gwlaw, Melit
29. 3. Tywyllwch
30. 4. Hocys
11. Dattod
18. Coler
23. Rhaglerfynau
31. 10. Melin
36. Coron
33. 23. Angel
34. 17. Cyfiawn
36. 34. Gwaith
26. Mawr
27. Defnyn
37. 10. Rhew
17. Cynlles
22. Hin
23. Cyfiawn
38. 8. Dorau
14. Clai
31. Pleiades
32. Arcturus, Mazzaroth
39. 13-18. Estrys
23. Llaif
40. 2. Ymryson
23. Yf
41. 11. Rhodd

Psalmau.

- Ps. 2. 1. Ofer
3. Rheffyn
7. Cenedlu, Mab
11. Dychryn
4. 2. Gwegl
8. 3. Ordeinió
9. 6. Dinystr
9. Trallod
11. 1. Ehedeg
4. Amrantan
16. 6. Llinyn
8. Ysgog
9. Gogoniant
17. 15. Dihuno
18. 5. Magl
19. 3, 4. Llef
20. 1. Diffyn
21. 4. Oes
22. 2. Gosteg
18. Rhanu
30. Hád
23. 5. Ariwy
26. 2. Holi

26. 6. Diniweidrwydd
9. Casgl
27. 5. Blin
30. 12. Gogoniant
32. 7. Amgylch
33. 1. Mawl
11. Meddwl
34. 18. Drylliedig
35. 15. Efydd
36. 2. Ymwenieithuo
6. Dyfader
7. Cysgod
8. Afon, Digon
37. 4. Dymuniad
5. Dwg
35. Llawrydd
39. 1. Pfrwyn
5. Goreu
40. 6. Agor
7. Llyfr
41. 3. Cyweiri, Gwely
42. 7. Pistyll
44. 19. Draig
45. 1. Traethu
2. Tecach
3. Clun
10. Anghoffo
13. Gemwaith
14. Edau
47. 4. Ardderchog
48. 2. Dinas
49. 2. Gwreng
5. Sawdl
50. 3. Tymhestl
15. Trallod
51. 2. Dwys
5. Anwiredd
12. Hael
55. 17. Taer
56. 8. Costrel
58. 4, 5. Rhiniwr, Neidr
60. 3. Madronod
62. 1. Geudab
66. 1. Llawn
11. Gwasgfa
18. Anwiredd
68. 8. Caethgludo
9. Gwrteithio
13. Crochan
14. Eira
20. Diangfa
27. Llywydd
30. Gwaewffon
34. Goruchel
60. 22. Tramgwydd
71. 7. Rhyfeddod
19. Tebyg
72. 6. Gwlan
12. Angenog
16. Dyrnaid
73. 13. Maeddu
20. Deffro
74. 5. Dyrys-goed
76. 4. Yspail
77. 10. Deheulaw
78. 41. Terfyn
47. Rhew
65. Deffro
80. 5. Bara
81. 7. Dirgel
82. 1. Sefyll
83. 3. Dirgel
84. 3. Gwennol
6. Baca

T A F L E N .

85. 10. Cusan, Gwironedd
 86. 5. Maddeu
 11. Uno
 15. Helaeth
 87. 6. Geni
 88. 5. Rhydd
 89. 3-37. Ffyddlawn
 15. Adwaen
 90. 11. Dig
 92. 10. Olew
 12. Palmwydd
 14. Tîrf
 99. 1. Ymgynhyrfu
 102. 6. Dylluan
 26. Darfod
 103. 5. Eryr
 104. 3. Tylath
 4. Pffam
 24. Doethineb
 105. 18. Culni
 106. 7. Cythraul
 28. Marw
 110. 2. Llywodraeth
 3. Gwlith, Sancteiddio
 7. Afon
 112. 7. Disigl
 119. 77. Digrifwch
 96. Eang
 131. Dyheuo
 132. Arfer
 120. 5. Mesech
 121. 6. Taraw
 129. 3. Arddwr
 131. 2. Diddyfnu
 132. 17. Corn
 133. 3. Gwlith
 135. 7. Mellt
 138. 2. Mawr
 139. 6. Medru
 9. Adenydd
 16. Anelwig
 140. 4. Bachellu
 141. 3. Gwefus
 4. Danteithion
 5. Olew
 8. Dymgeledd
 145. 3. Mawr
 5. Ardderchogrwydd
 146. 9. Ymddifad
 147. 5. Deall
 150. 2. Mawr

Diarebion.

- Pen. 1. 32. Esmwyth
 33. Llonydd
 3. 34. Gostyngedig
 7. 13. Digywilydd
 8. 22, 23. Mab
 26. Lluch
 10. 10. Amnaid
 11. 28. Goglu
 13. 9. Diffodd
 10. Cynhen
 14. 1. Fflog
 15. 18. Ehad
 15. 19. Drain
 16. 1. Parod
 34. Arffed
 17. 17. Brawd
 19. 13. Defni
 17. Echwyn
 26. Crwydr
 27. Paid
 6 c

20. 15. Dodrefn
 26. Olwyn
 21. 9. Anynad
 25. Deisyfud
 22. 6. Hyffordd
 23. 25. Dulio
 24. 8. Ysgeler
 25. 11. Afllau
 13. Eira
 19. Dant, Tyrfu
 26. 3. Asyn
 8. Careg
 27. 7. Dil
 17. Hogi
 28. 20. Digerydd
 30. 7. Gommedd
 9. Ymlenwi
 15. Gele
 31. 14. Llong
 18. Tywyllwch

Pregethwr.

- Pen. 2. 20. Anobaith
 7. 1. Enw
 13. Gorchwyl
 16. Dyfetha
 11. 10. Mebyd
 12. 1. Ieuanc
 4. Cau, Heol
 5. Ceiliog Rhedyn
 6. Piser, Llinyn
 11. Meistr
 13. Swm

Caniad Solomon.

- Pen. 1. 2. Esaint
 6. Edrych, Gwinllan
 9. March
 10. Grudd, Gwddf
 12. Nard
 13. Myrr
 16. Gwely
 17. Swmerau, Distiau,
 [Ffynidwydd
 2. 1. Lili
 2. Drain
 5. Potelau
 9. Pared, Ffenestr,
 [Dellt
 11. Pasio
 12. Blodeu, Durtur
 - 13, 15. Egin, Fâgys
 14. Lloches
 17. Cysgod
 3. 2. Heol
 3. Hoff
 6. Powdr
 9. Cerbyd
 10. Palmant
 4. 3. Arlais, Edau
 4. Gwddf
 5. Dwyffron, Gefailliaid
 6. Mynydd
 11. Llaeth
 12. Ffynon
 14. Nard
 16. Gardd
 5. 2. Defnynau, Dihalog
 7. Gorchudd
 10. Gwridog
 11. Aur
 12. Golchl
 13. Gwefus, Dyferu

5. 14. Beryl
 16. Hawddgar
 6. 5. Gorchfygu
 7. Arlais
 9. Mam
 10. Lleuad
 12. Amminadib
 7. 1. Egid
 2. Bogel, Bru
 4. Hesbon, Libanus,
 [Trwyn
 5. Rhodfa
 8. Afalau, Ffroen
 11. Maes
 8. 2. Llysieuog
 6. Angeridol
 7. Diffodd
 8. Afallen, Palas

Esalah.

- Pen. 1. 1. Ych
 8. Cucumerau
 14. Blino
 16. Ymolchi
 2. 2. Dylifo
 4. Piadur
 19. Twll
 3. 17. Gwarthle
 18. Lloerawg
 19. Moled
 20. Penguwch
 21. Trwyn
 22. Mysyrnau
 4. 2. Ffrwyth
 4. Llogfa
 6. Diddos
 5. 2. Digaregu, Gwinwryf,
 [Sorec
 8. Maes
 14. Anferth
 28. Carn
 6. 7. Gwefus
 7. 4. Cloren
 - 13-16. Immanuel
 18. Chwibanu
 19. Cromlech
 8. 8. Adenydd
 9. Ymgyfeillechwch,
 [Palledigion
 14. Magl
 9. 3. Ychwaneg
 6. Bachgen
 7. Llywodraeth
 10. 22. Darfodiad
 27. Eneino
 11. 1. Blaguryn
 10. Gorphwys
 15. Afon
 12. 5. Godidog
 14. 12. Lucifer, Gwawr
 13. Mynydd
 19. Cangen
 30. Cynblant
 18. 1. Adenydd
 19. 7. Papur
 10. Bwriad
 14. Ymgymysgu
 18. Dystryw
 19. Allor
 21. 1. Môr
 4. Dymuno
 22. 1. Glyn
 16. Trychu

TAFLEN.

22. 18. Pêl
 22. Agoriad
 24. Crogl, Mall
 24. 4. Dihoeni
 25. 1. Sierwydd
 6. Gwledd
 7. Gorchudd
 11. Nofo
 26. 19. Gwlith
 20. Ystafell
 27. 1. Praff
 2. Gwinllan
 8. Garw
 13. Darfod
 28. 11. Bloesg
 15. Ffrewyll
 16. Maen, Brys
 29. 1, 2. Ariel
 8. Lluedd
 10. Gweledydd
 30. 24. Gwyntyll, Ebran
 28. Gogr
 31. 5. Adar
 32. 15. Doldir
 33. 18. Ysgrifenydd
 20. Llonydd
 21. Afon
 22. Deddfwr
 34. 11. Annbrefn
 35. 8. Prif-ffordd
 37. 25. Gwadn
 38. 15. Araf
 17. Cefn
 40. 2. Dau
 4. Pant
 9. Efyngles
 14. Dealldwriaeth
 16. Libanus
 17. Llal, Diddym
 28. Blino, Diffygio
 31. Eryr
 41. 4. Diwedd
 10. Deheulaw
 15. Danneddog, Mwlwg
 42. 1. Ethol
 2. Heol
 4. Digalon
 5. Estyn
 15. Llyn
 16. Tywyll
 - 18, 19. Deillion
 21. Mawr
 43. 6. Dehau
 28. Dlofryd
 44. 2. Jesurun
 45. 3. Cuddfa
 8. Defnynu
 11. Gofyn
 15. Ymguddio
 20. Diangol
 46. 3, 4. Arwedd
 10. Diwedd
 47. 2. Llawethau
 48. 10. Pur
 49. 9. Magddu, Porl
 16. Argraff
 23. Llwech
 25. Anrhaith
 50. 11. Gwreiclion
 51. 1. Dilynwyr
 17. Gwaddod
 22. Erchyll
 52. 14. Anad

53. 6. Anwired
 7. Gorthrwm
 8. Oes
 9. Anwir
 10. Dryllio, Hâd, Mynu
 11. Diwallu
 12. Rhanu
 54. 11. Digysur
 16. Dinystriwr
 55. 3. Gwrandod
 7. Arbed
 18. Drain
 56. 10. Cyfarth
 11. Cwr
 57. 5. Ymwresogi
 6. Cabol
 14. Palmant
 20. Dygyfor
 58. 5. Brwynen
 59. 5. Dodwy
 17. Cochl
 60. 4. Môr
 16. Sugn
 19. Gogoniant
 61. 4. Diffêithfa
 62. 3. Talaith
 10. Cynniwafr
 63. 3. Gwinwryf
 9. Cystudd
 64. 5. Llawn
 6. Budr, Deilen
 7. Ymgyfodi
 65. 17. Nef
 18. Gorfoledd
 20. Plant
 66. 7. Esgor
 11. Bronau, Godro
 12. Sugn
 19. Afric

Jeremiah.

Pen. 1. 1-5. Jeremiah
 - 11, 12. Almon
 2. 23. Glyn
 25. Troed
 3. 2. Arabiad
 3. Cywilydd
 4. 2. Braenar
 - 11, 12. Gwynt
 17. Ceidwad
 30. Lliw
 5. 24. Defodol
 6. 29. Megin
 8. 8. Pin
 9. 2. Lletty
 3. Anuel
 12. 2. Agos
 9. Brith
 14. 1. Drudaniaeth
 15. 12. Dur
 16. 6. Ymdori, Ymfoell
 17. 6. Grug
 9. Diobaith, Twyll
 11. Deor
 18. 14. Eira
 19. 2. Porth
 21. 13. Gwastadedd
 22. 30. Diblant
 6. Gilead
 23. 13. Diflas
 15. Lledrith
 19. Angerddol
 29. Gorrd

24. 2. Ffigys
 25. 10. Melin
 11. Blwyddyn
 15. Phiol
 20. Cymyog
 26. 18. Aredig
 30. 21. Llywiawdwr
 31. 15. Rahel
 22. Newydd
 32. 37. Diogel
 33. 11. Llef
 37. 12. Ymlithro
 15. Carchar
 16. Caban
 47. 4. Caphtor
 48. 11. Gwaddod
 49. 3. Gwrych
 23. Gofal
 28. Hazor
 50. 11. Beichlo
 21. Merathaim
 51. 34. Danteithion

Galarnad.

Pen. 2. 14. Deol
 3. 26. Dystaw
 39. Grwgnach

Ezechiel.

Pen. 1. 4, 27. Amber
 16. Beryl
 6. 3. Nant
 7. 20. Hardd
 8. 10. Portreio
 17. Blaguryn
 9. 2. Clun
 11. 16. Cysegr
 13. 4. Llwynog
 5. Adwy
 18. Corpholaeth, Gwni-
 16. 8. Serch [adyddes]
 10. Talregys
 12. Gwrec
 63. Dyhuddo
 18. 2. Deincod
 27. 12. Ffair
 28. 10. Dienwaeddig
 34. 17. Milyn
 29. Planigyn
 37. 7. Swn
 43. 8. Gorsin
 44. 20. Llaes

Daniel.

Pen. 2. 34. Careg
 43. Ymgymysgu
 3. 21. Cwewll
 4. 13. 17. Gwylio
 7. 4. Llew
 5. Arth
 - 9, 13. Dihenydd
 8. et al. Groegiaid
 2. Susan
 14. Diwrnod
 9. 24. Dyben, Sêl
 - 24, 27. Wythnos, Hun
 11. 31. Pffleidd-dra

Hosea.

Pen. 1. 4. Jezreel
 5. Bwa
 2. 14. Denu
 15. Arhor

TAFLEN.

3. 4. Teraphim
 4. 8. Bwyta
 14. Dyhirogod
 16. Anhywaith
 19. Rhwym
 5. 15. Lle
 6. 4. Mwyn
 5. Genau
 9. Sechem
 7. 8. Teisen, Ymgymysgu
 9. Gwalit, Penwyni
 8 5, 6. Llo
 9. 1. Gwobrwy
 4. Galarwyr
 8. Adarwr
 10. 1. Gwinwydden
 4. Wernod
 6. Jareb
 10. 1. Ymrwymo
 11. 1. Bachgen
 4. Dynol, Bachgen
 12. Saint
 13. 7. Marsiandwr
 13. 15. Pffynon
 14. 2. Gwefus, Llo
 4. Rhad
 5. Gwlith
 8. Ffyndwydd
- Joel.**
- Pen. 2. 23. Gwlaw
 3. 10. Cleddyf
 14. Glyn
 18. Defnynu
- Amos.**
- Pen. 2. 8. Dirwy

2. 13. Llethu
 5. 10. Porth
 6. 4. Cut, Gwely
 9. 6. Esgynfa
 11. Bwlich
- Jonah.**
- Pen. 1. 17. Pysgodyn
 4. 6. Cicaion
 8. Gwynt
- Michah.**
- Pen. 1. 6. Gwinllan
 2. 5. Rheffyn
 3. 6. Dewiniaeth
 4. 8. Twr
 13. Carn, Danneddod
 5. 2. Myned
 6. 6-8. Myharen
 9. Ordeinio
 16. Omri
 7. 17. Hoff
- Wahum.**
- Pen. 1. 3. Dieuog, Rhyferthwy
- Habauc.**
- Pen. 1. 16. Arogl-darth
 2. 13. Ymfino
 3. 6. Llwybr
 7. Cuwsan
 - 14, 15. Rhyferthwy
 19. Lle
- Sephaniah.**
- Pen. 2. 1. Anhawddgar
 3. 9. Gwefus
 17. Llawen

- Haggai.**
- Pen. 1. 6. Clydwr
 2. 7. Dymuno
- Zechariah.**
- Pen. 1. 8. Myrtwydd
 2. 8. Gogoniant
 3. 4. Dillad, Symud
 4. 6, 9. Zorobabel
 - 12, 14. Pibell
 5. 1, 2. Llyfr
 - 5-11. Epha
 6. 13. Cynghor
 15. Pellenigion
 9. 7. Ecron
 9. Ebol
 - 13, 14. Annelu
 10. 3. Harddfarch
 4. Hoel
 11. 7, 14. Ffon
 16. Gofwyo
 12. 2. Cwsg
 13. 1. Ffynon
 4. Rhawn
 6. Gwelfau
 14. 4. Olew-wydd
 11. Dienbyd
 20. Ffrwyn
- Malachi.**
- Pen. 1. 4. Ardal
 14. Deadell
 2. 13. Allor
 17. Blino
 3. 11. Gormes
 17. Priodoledd
 4. 2. Haul

Y TESTAMENT NEWYDD.

- Matthew.**
- Pen. 1. 23. Geni
 2. 1. Doethion
 13. Alpht
 18. Rahel
 23. Nazaread
 3. 8. Addas
 9. Dichon
 10. Tori
 13. Gwyntyll
 17. Anwyl
 4. 1. Temtasiwn
 4. Gair
 5. Pinacl
 17. Teyrnas
 24. Lloerig
 5. 5. Addfwyn
 11. Drygair
 13. Diflas, Halen
 18. Tipyn
 19. Lleiaf
 20. Helaeth
 21. Gynt
 22. Raca, Ystyr
 33. Anudon
 37. Iâ
5. 41. Cymhell
 47. Cyfarch
 6. 7. Siarad
 13. Profadwy
 22. Canwyll, Syml
 23. Drwg
 27. Maintlioli
 34. Trancoeth
 7. 2. Mesur
 - 3, 4. Trawst
 13. Bang, Llydan
 14. Porth
 8. 20. Llwynog
 9. 16. Brethyn
 17. Costrel
 23. Terfysgu
 10. 10. Esgidiau, Ffon
 14. Llwh
 16. Diniwed
 17. Ffrewyll
 27. Pregelthwch
 20. Aderyn y tŷ
 11. 3. Dyfod
 25. Diolch
 28. Blinder, Esmwyth
 29. Gorphwys, Goatyn-
 30. Baich [edig]
12. 10. Gwywo
 29. Dodrefn
 30. Erbyn
 - 31, 32. Ysbryd
 34. Llef
 36. Segur
 40. Tridiau
 44. Gwag, Ysgubo
 13. 6. Gwreiddyn
 14. Gweled
 25. Efre
 45. Perl
 52. Newydd, Ysgrifenydd
 55. Saer
 - 57, 48. Ty
 14. 30. Suddo
 15. 5. Corban
 6. Dirym
 13. Plauigyn
 14. Ffos
 16. 19. Agoriad
 24. Ymwadu
 17. 2. Gwedd
 11. Edfryd
 15. Lloerig
 17. Cenedlaeth
 21. Rhyw

T A F L E N .

17. 27. Darn
 18. 6. Elgion
 17. Ethnig
 20. Ymgynnnull
 24. Talent
 34. Poen
 19. 1. Iorddonen
 12. Eunuch
 23. Anhawdd
 24. Camel
 28. Adenedigaeth
 20. 28. Pridwerth
 34. Ebrwydd
 21. 19. Ffigys
 33. Gwinwryf
 22. 5. Masnnch
 13. Tywyllwch
 30. Gwraig
 23. 6. Synagog
 9. Tad
 12. Dyrchafu
 24. Gwibedyn
 25. Anghymedrol
 35. Zechariah
 38. Anghyfaunedd
 24. 7. Cenedl
 13. Para
 14. Teyrnas
 28. Celain, Eryr
 41. Melin
 51. Gwahanu
 25. 1. Lamp, Morwyn
 30. Anfuddiol
 34. Teyrnas
 26. 29. Gwinwydden
 30. Hymn
 34. Ceiliog
 47. Swyddog
 54. Gorfod
 63. Tyngedu
 67. Gwialen
 27. 9. Gwerth
 22. Croeshoelio
 - 29, 31. Mantell
 29. Drain
 - 33, 34. Gwin
 35. Rhanu
 46. Eli, Naw
 51. Llen

Marc.

- Pen. 1. 15. Teyrnas
 42. Ebrwydd
 2. 4. Didoi
 26. Ablathar
 3. 17. Taran
 4. 19. Hudoliaeth
 24. Gwrsandaw
 38. Difater, Gobenydd
 6. 27. Dienyddwr
 7. 3, 4. Golehi
 11. Corban
 34. Ephphatha
 9. 44. Tân
 49. Halen
 50. Difas, Dihallt
 10. 4. Ysgar
 21. Dilyn, Diffygiol
 31. Diwedd
 45. Pridwerth
 46. Bartiméus
 11. 15. Trestlau
 12. 41. Trysorfa

12. 42. Ffyrting
 13. 15, 16. Tŷ
 14. 3. Blwch, Nard
 5. Ffomi
 8. Gwaith
 30. Ceiliog
 33. Dirfawr
 43. Swyddog
 70. Llef
 15. 14. Meityn
 16. 15. Creadur

Luc.

- Pen. 1. 5. Dydd-gyleh
 17. Darpar
 57. Tymp
 78. Tirionde's
 2. 2. Treth
 14. Tangnefedd
 46. Doctoriaid
 51. Gostyngedig
 3. 23. Yn nghylich
 4. 18. Gollwng, Ysbig
 39. Cerydd
 5. 26. Anhygoel
 6. 1. Sabboth
 20. Teyrnas
 25. Llawn
 30. Eilchwyl
 7. 30. Diystyr
 44. Troed
 8. 14. Melus
 9. 56. Enaid
 62. Aradr
 10. 4. Cyfarch
 41. Traffeth
 42. Angenrhaid
 11. 21. Neuadd
 41. Glân
 12. 6. Anghofio, Ffyrting
 25. Maintioli
 32. Praidd, Teyrnas
 33. Cleidr
 13. 7. Diffwyth
 11. Ymunioni
 14. 2, 4. Dropsi
 21. Ystryd
 33. Ymwrthod
 15. 8. Dryll
 12. Dygwyydd
 29. Myn
 32. Llawn
 16. 9. Mammon
 10. Lleiaf
 14. Gwatwar
 16. Ymwithio
 17. Pallu
 20. Lazarus
 21. Llyfu
 23. Mynwes
 26. Gagendor
 17. 32. Lot
 19. 8. Cam
 20. 20. Rhagrith
 21. 4. Prin
 5. Teml
 18. Blewyn
 19. Amynedd
 22. Pasc
 22. Lluniaeth
 32. Diffygio
 37. Dybeu
 39. Arfer

22. 44. Gwaed, Dyfal
 23. 4. Bai
 11. Diystyr
 31. Crin
 33. Calfarfa
 24. 27. Esbonio

Ioan.

- Pen. 1. 1. Dechreuad, Gair
 13. Geni
 14. Cnawd
 51. Esgyrn
 2. 6. Ffircyn
 3. 3. Dichon
 13. Esgyn
 31. Goruchel
 4. 4. Samaria
 6. Diffygiol, Taith
 10. Dawn
 23. Gwirionedd
 46. Pendefig
 5. 19. Ffunud, Dichon
 40. Mynu
 6. 27. Llafur
 33. Bara
 35. Dyfod
 44. Tynu
 55. Diod
 63. Lles
 7. 2. Pebyll
 12. Murmur
 31. Gwyrth
 32. Swyddog
 38. Croth
 8. 20. Trysordy
 37. Geni
 43. Deilliaw
 9. 22. Synagog
 41. Deillion
 10. 3. Drysor, Enw
 - 4, 5. Adnabod
 7. Drws
 - 8, 9, 10. Lladron
 11. Einioes
 18. Aberth
 22. Cysegr-wyl
 23. Solomon
 28. Dwg
 36. Sancteiddio
 11. 33. Griddfan
 13. 10. Troed
 26. Tamaid
 14. 2. Trigo
 6. Ffordd
 16. Dyddanydd
 30. Dim
 15. 1. Gwinwydden
 5. Dim
 22. Esgus
 26. Deilliaw
 16. 8. Argyhoeddi
 13. Tywys
 25. Eglur
 33. Gorchfyga
 17. 3. Adnabod
 19. Sancteiddio
 18. 3. Lanternau, Swyddog
 25. Ymdwymno
 28. Pasc
 19. 14. Darpar, Pasc
 - 19, 20. Titi
 23. Gwau
 30. Gogwyddo, Gorphen-

T A F L E N .

- Actau-**
- Pen. 1. 3. Perthyn
7. Amser
12. Sabboth
20. Diffeithwch, Tram-
2. 1. Pentecost [gwydd
23. Anwir
24. Attal
3. 2. Prydferth
11. Solomon
19. Gorphwys
21. Adferiad, Amser
4. 1. Blaenor
11. Llysu
5. 1, 2, 3. Darnguddio
13. Ymgysylltu
20. Buchedd
31. Edifeirwch
6. 3. Elusen
7. 14. Jacob
16. Sechem
17. Addewid
19. Eppilio
43. Remphan
54. Ffromasant
8. 27. Eunuch
33. Tynu
9. 1. Chwythu, Bwgrwth
5. Gwingo
10. 11. Llenllian
33. Dioed
11. 23. Glynu
12. 4. Pedwar
13. 22. Diswyddo
47. Eithaf
48. Ordeinio
14. 3. Hyf
15. 24. Dymchwel
16. 12. Phillipi
16. Dewiniaeth
17. 17. Marchnad
18. Siaradwr
23. Defosiynau
26. Rhagosodedig
27. Ymbalfalfu
30. Anwybodaeth, Es-
18. 25. Gwres [geuluso
26. Manylach
19. 12. Moled
19. Rhodreswaith
- 29, 31. Gorsedd
20. 13. Assos
28. Golwg
23. 12. Diofryd
24. 25. Dirwest
26. 22. Help
27. 30. Bâd

Rhufeiniaid.

- Pen. 1. 4. Gallu
20. Diesgus, Anweledig
28. Anghymeradwy, An-
[wybodaeth
30. Athrodwr, Trahaus
2. 5. Digofaint
11. Wyneb
- 14, 15. Deddf
18. Darbod
20. Ffurf
23. Dianrhydeddu
29. Llythyren
3. 1. Rhagor
4. Gorfod

3. 16. Afiwydd
20. Adnabod
23. Gogoniant
24. Rhad
25. Arch, Iawn, Madden
4. 7. Dedwydd
14. Dyrn
18. Gobaith
19. Diegwan
5. 2. Dyfodfa
- 3, 4. Dyoddefgarwch
11. Cymmod
14. Cyffelybiaeth
19. Adda
6. 4. Claddu, Newydd
6. Dyn, Rhagllaw
14. Deddf
17. Ffurf
7. 6. Hender, Newydd
7. Trachwant
8. Achlysur
14. Gwerth
22. Ymhyfrydu
8. 1. Rhodio
3. Conderanio
6. Syniad
7. Ewyllys, Gelyn
10. Marw
12. Dyled
13. Marw
14. Arwain
15. Abba, Trachefn
16. Tyst
19. Awydd
22. Ochain, Creadur
26. Annrhaethadwy, [Gwan
28. Cyd-weithio
29. Ffurf, Rhag-wybod, [Rhaglunio
32. Arbed
35. Gwahanu
37. Concwerwyr
38. Presennol
9. 3. Anathema
4. Mabwysiad
- 11, 13. Esau
16. Ewyllys
18. Mynu
21. Priddgist
23. Rhagbarotol
29. Sabaoth
10. 3. Ymostyngasant
4. Diwedd
19. Gwynfydu
11. 2. Gwrthod
9. Tramgwydd
15. Derbyniad
16. Gwreiddyn
24. Impio
26. Iuddewon
29. Edifeirwch
33. Anolrheinadwy
12. 2. Cydymffurfio
3. Amgen
6. Cysondeb
10. Parch
13. Lletty
16. Isel-radd
20. Marwor
21. Gorchfygu
13. 1. Goruchel
11. Weithiau

13. 12. Goleuni
13. Cyd-orwedd [bod
14. Gwisgo, Rhag-ddar-
14. 1. Rheswm
17. Llawn
20. Dinystr
15. 1. Gwan [wch
5. Amynedd, Dyddan-
19. Llanw
16. 17. Anghydfod
18. Gweniaith
25. Sôn
27. Doethineb

I Corinthiaid.

- Pen. 1. 2. Saint
10. Ymbleidio
13. Rhan
16. Stephanas
18. Ynfyd
20. Ysgrifenydd
24. Doethineb, Gallu
26. Galluog
27. Ffol
28. Diddymu
2. 4. Eglur
10. Dwfn
3. 9. Llafur
10. Pen-saer
12. Aur
4. 1. Goruchwylwyr
4. Dim
7. Rhagor
13. Sorod
5. 5. Dinystr
7. Dilefeiniydd
11. Cyd-fwyta
6. 1. Ymgreithio
9. Masweddwyr
12. Lles
18. Corph
20. Gwerth
7. 9. Ymosgi
14. Sancteiddio
23. Gwas
31. Dull
32. Diofal
- 36, 37. Gwryf
40. Tybied
8. 1. Chwyddo
4. Eilun
9. 16. Angenrhaid
17. Gorchwyl
24. Camp
25. Coron
26. Amcan, Awyr
27. Anghymeradwy
10. 1, 2. Bedydd
4. Craig
13. Temtasiwn
23. Cyfreithlon
25. Cigfa
32. Diachos
11. 16. Defod.
20. Swper
27. Annheilwng, Euog
28. Holl
12. 3. Ysgymun
7. Lles
13. Bedydd
23. Anhardd
13. 5. Anweddaiidd
8. Diflanu

T A F L E N .

13. 10. Dilëu
 12. Gwyneb
 14. 8. Anhynod
 9. Awyr
 10. Aflafar
 14. Deall, Diffwrth
 16. Anghyfarwydd
 35. Anweddaidd
 15. 8. Annhymmig
 19. Truan
 20. Adgyfodiad
 23. Trefn
 24. Teyrnas, Pendefig-
 [aeth
 26. Dinystyr
 29. Bedydd
 32. Anifeillaidd
 33. Moes
 41. Ser
 44. Ysbrydol
 45. Bywhau
 50. Cig
 52. Udgor
 53. Anfarwol
 56. Grym
 58. Dymmod [tha
 16. 22. Anathema, Marana-

2 Corinthiaid.

- Pen. 1. 20. Addewidlon
 22. Ernes
 24. Tra-arglwyddiaeth
 2. 11. Dichellion, Siom
 17. Masnach
 3. 5. Digon
 6. Llythyren
 7. Argraff
 15. Gorchudd
 18. Newid, Wynneb
 4. 4. Llewyrch
 6. Gorchymyn
 7. Godidog
 8. Anhysbys
 10. Marw
 17. Cystudd, Rhagor
 18. Gwaled
 5. 2. Gwisgo
 4. Dyoeg, Llyncu
 5. Ernes
 9. Cymeradwy
 14. Cymhell
 16. Adnabod
 - 18, 19. Gweinidogaeth
 20. Erfyn
 21. Adnabod
 6. 1. Gras
 14. Anghymharus
 7. 5. Ymladdau
 11. Tristwech
 9. 13. Darostyngiad
 10. 1. Hynaws
 5. Dychymyg
 11. 2. Dyweddi
 9. Gormes
 10. Argae
 24. Gwialen
 27. Anhunedd
 28. Ymosod
 12. 10. Gwan
 16. Dichellion
 13. 4. Gwan
 5. Holl

Galatiaid.

- Pen. 1. 4. Presennol
 9. Anathema
 2. 19. Deddf
 3. 1. Portreiaid, Llygad-
 [dynu
 8. Rhag-efengylu
 13. Melldith
 19. Troseidd
 20. Cyfryngwr
 23. Cau
 4. 5. Mabwysiad
 6. Abba
 24. Alegori
 5. 2. Lles [fudd
 4. Ymgyflawnhau, Di-
 15. Traflyncu
 17. Gwrthwyneb
 20. Swyn-gyfaredd
 22. Dirwest, Llawen
 6. 1. Adgyweirio, Gorddiw-
 [es, Ysbrydol
 12. Ymdecau
 16. Rheol

Ephesiaid.

- Pen. 1. 3. Nefol
 5. Boddlonrwydd
 6. Cymeradwy
 10. Crynhoi
 11. Cynghor, Dewls
 14. Prynu
 19. Mawr
 2. 1. Adenedigaeth
 2. Awyr, Helynt
 3. Natur
 6. Cyd-eistedd
 12. Gwladwriaeth
 14. Mur
 15. Dirym, Dyn
 16. Corph
 20. Sail
 3. 6. Cyd-etifedd
 8. Anchwilladwy, Llai,
 10. Amryw [Golud
 16. Ymgadarnhau
 17. Trigo
 18. Amgyffred
 4. 1. Addas
 3. Cwlwm, Uno
 10. Disgyn
 13. Uno
 14. Awel, Hoced
 16. Cynnal
 17. Ofer
 19. Diddarbod
 23. Ymadnewyddu
 24. Dyn
 27. Lle
 5. 1. Dilynwyr
 11. Anffwrthlawn
 18. Gormod, Meddw
 19. Hymn
 27. Crychni
 30. Corph
 6. 4. Maeth
 9. Bwgwth
 12. Llywiawdwr
 13. Gwrthsefyll
 14. Dwyfrozeg, Gwregys
 15. Esgid
 16. Picell

Philippiaid.

- Pen. 1. 17. Ymddiffyn
 21. Elw, Marw
 25. Llawen
 30. Ymdrin
 2. 5. Meddwl
 6. Ffurf, Gogyfuwech
 7. Agwedd, Dibris
 8. Dull
 10. Daeorlion [len
 14. Grwgnach, Ymddad-
 16. Cynnal
 3. 2. Cyd-doriad
 5. Hebrewr
 7. Elw
 8. Tom
 10. Grym
 12. Ymaffyd
 13. Gafael, Ymestyn
 14. Camp, Nòd
 16. Rheol
 20. Ymarweddiad
 21. Gwael
 4. 5. Araf
 23. Teulu

Colosseaidd.

- Pen. 1. 10. Addas
 13. Symud
 15. Cyntaf-anedig, Delw
 16. Thronau
 18. Cyntaf-anedig
 22. Corph
 23. Para
 26. Dirgel
 2. 3. Trysor
 7. Gwraidd
 8. Philosophi [der
 9. Corphorol, Cyflawn-
 Claddu
 12. Dilëu, Hoelko
 14. Arddangos, Ymorfol-
 - 21, 22. Cyffwrdd [eddu
 23. Bri
 3. 1. Cyd-gyfodi
 2. Seren
 3. Marw, Cuddio
 16. Hymn
 21. Digalon
 4. 2. Gwylied

1 Thessalonidiaid.

- Pen. 1. 3. Llafur
 3. 3. Gosodwyd
 10. Diffygion
 4. 3. 5. Ewyllys
 11. Llonydd
 12. Gwedd
 5. 3. Gwarthaf
 9. Appwyntio
 14. Rhybydd
 16. Llawen
 17. Dibaid
 18. Diolch
 19. Diffodd
 23. Enaid

2 Thessalonidiaid.

- Pen. 1. 8, 9. Dyoddef
 2. 9. Gwyrth
 10. Dichell
 11. Amryfusedd

T A P L E N .

3. 2. Anhywaith
5. Amynedd
- 1 Timotheus.**
- Pen. 1. 4. Anorphen
8. Cyfreithlon
9. Digyfraith
10. Anudon
15. Derbyniad
16. Llong
2. 2. Goruchafael
6. Pridwerth
9. Dillad
12. Ymawdurdodi
3. 3. Anymladdgar
4. Llywodraeth
6. Ymchwydd, Newydd-
[ian]
13. Gradd
15. Colofn
16. Cyflawnhau, Dirgel
4. 1. Athrawiaeth, Cyfeil-
[Iorn]
6. Magu
7. Gwraech, Ymarfer
14. Henuriaeth
5. 4. Pwyth
8. Darbod
10. Gorchwyl
17. Parch
18. Ych
22. Ebrwydd
6. 2. Lles
4. Anmhwyllo
6. Elw
8. Dillad
9. Ymgyfoethogi
13. Proffes
15. Bendigedig, Pensath
16. Anfarwol, Goleuni
- 2 Timotheus.**
- Pen. 1. 5. Diffuant
7. Pwyll
10. Anlygredig
13. Ffurf
2. 4. Neges, Ymrwystro
5. Cyfreithlon
6. Ffrwyth
13. Gwadu
15. Cyfranu, Difell
19. Sall, Enw
20. Aur
22. Ffoi
3. 3. Enllib
4. Gwaed
6. Gwrageddos
8. Anghymeradwy
13. Gwaeth
4. 2. Amsar, Taer
3. Merwino, Pentwr
18. Memrwn
- Titus.**
- Pen. 1. 2. Digelwyddog
7. Cyndyn
9. Glew
10. Twyll
11. Dymchwel
12. Gorddiog
15. Diffydd
2. 2. Sobr
12. Duwiol

2. 14. Awydd, Da
3. 5. Adenedigaeth
8. Gofal
10. Heretic
11. Damnio
- Hebreaid.**
- Pen. 1. 1. Modd
2. Etifedd
3. Dysglaer, Person
4. Rhagor
5. Cenedlu
6. Cyntaf-anedig
7. Fflam
2. 2. Taledigaeth
3. Dianc, Esgeuluo
- 7, 9. Ychydig
10. Dwyn, Gwedd
14. Dinystyr
16. Abraham
18. Femtio
3. 1. Cyfranog
5. Moses
8. Profedigaeth
14. Cyfranog
4. 2. Efyngyl
11. Dyfal
13. Anamlwg, Sôn
14. Proffes
16. Cyfamserol
5. 8. Dysgu
12. Egwyddor, Gwyddor
14. Cynnefn, Doseparth
6. 4. Goleuni, Rhodd
10. Llafur
12. Musgrell
17. Dianwadal
18. Ffoi, Noddfa
19. Angor
20. Rhagflaenor
7. 18. Afes
19. Perffailth
20. Lliw
22. Mechnio
23. Lluddio
26. Diddoedig, Diddrwg,
[Dihalog]
8. 7. Difelus
9. 4. Thuser
10. Diwygiad
14. Aberth, Difal
17. Testament
26. Diwedd
27. Gosod
28. Ymddangos
10. 1. Delw
7. Llyfr
23. Disigl
26. Gwirfodd
29. Difenwi
33. Gwawd
36. Amynedd
37. Ychydig
11. 4. Abel
11. Sarah
13. Cyfarch
15. Gwell
21. Ffon
25. Mwyn
26. Dirmyg, Gobrwy
28. Pasc
33. Goresgyn
35. Dirdynu, Gwell

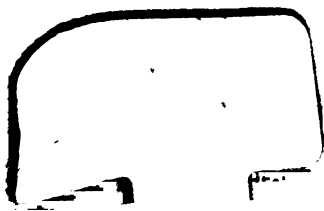
12. 1. Cwmwl, Gyrfa
2. Perffailth
3. Ymollwng
5. Dirmyg
6. Fflangellu
11. Anhyfryd
14. Pallu
15. Dilyn
17. Esau
18. Teimladwy
19. Llef
22. Sion
23. Cyntaf-anedig
24. Abel
27. Ysgwyd
28. Disigl
13. 4. Anhydedd, Dihalog
5. Boddlon, Llwy
- Iac.**
- Pen. 1. 1. Llwyth
- 3, 4. Amynedd
5. Dannod, Hnel
8. Anwastad, Dau
9. Isel
14. Lllithio
17. Perffailth, Rhodd
19. Esgud
21. Helaeth, Impio
22. Gwneuthur
25. Rhydd
26. Tafod
27. Dihalog, Amddifad
2. 8. Breninol
10. Pwnc
18. Wrth
3. 1. Meistr
2. Lllithro
- 2, 13. Tafod
6. Troell
8. Anllywodraethus
16. Terfysg
17. Boneddig, Didnedd,
[Uchod]
18. Hau
4. 1, 2. Rhyfel
9. Tristwch
14. TARTH
5. 11. Diwedd
16. Taer
- 1 Petr.**
- Pen. 1. 2. Rhagwybod
4. Dihalog
6. Amryw
20. Amsar
22. Pur
23. Ffâd
24. Glaswilt
2. 2. Didwyll
4. Gwrthod
- 5, 9. Offeiriad
11. Rhyfel
12. Gogan, Ymweliad
13. Ordeinio
19. Gras
21. Ot
25. Esgoô
3. 4. Llonydd
6. Dyghryn
15. Rheswm
4. 12. Proffad
15. Llofrudd, Ymyraeth

T A P L E N .

5. 2. Praidd
 3. Tra-arglwyddiaeth
 6. Ynddarostwng
 7. Gofal
 8. Gwrthwynebu
- 2 Petr.**
- Pen. 1. 3. Rhinwedd
 4. Addewidion, Anian
 5. Ychwaneg
 9. Dall
 10. Diwyd, Llithro
 11. Helaeth
 19. Prophwyd
 20. Dehongliad, Proph-
 [wydoliaeth]
2. 1. Dinystriol
 3. Chwedl
 7. Lot
 13. Mefflau, Moeth
 14. Anwadal, Godineb
 17. Cwmwl, Tymhestl
 22. Hwch
3. 8. Dydd, Un
 10. Defnyddiau, Twrf
 14. Diargyhoedd, Goreu
 16. Anhawdd
- 1 Ioan.**
- Pen. 1. 5. Goleuni
 2. 1. Eiriolwr
 3. 8. Dattod
 16. Cariad
 5. 6. Dwfr
 7. Tri
 20. Mcdawl

- 2 Ioan.**
- Adn. 1. Arglwyddes
 10. Rhwydd
- Judas.**
- Adn. 3. Iechydwrtaeth, Plaid
 4. Gras
 6. Angel
 9. Michael
 11. Balaam
 12. Cariad-wleddoedd,
 [Cwmwl, Diffanedig]
 13. Ewin, Gwib
 14. Saint
 16. Mawr
 19. Didol
 24. Dligwyp
- Dadguddiad.**
- Pen. 1. 6. Offeiriad
 7. Dyfod
 2. 9. Synagog
 10. Dydd, Ffyddlawn
 14. Athrawiaeth
 15. Nicholaiaid
 17. Careg
 22. Gwely
3. 10. Amynedd
 14. Amen, Dechreuad
 18. Aur, Ell
4. 3. Enfys
 4. Henuriaid
 6. Gwydr
 5. 8. Phiol
 6. 9. Allor
 6. 1. Gosteg

8. 11. Wermod
 viii. a lx. Traian, Udgorn
 9. 11. Abadon, Locustiaid
 10. 2. Llyfr
 11. 3. Tyst
 17. IEHOFAH
12. 1. Coron, Haul, Lleud
 4. Traian
 13. Draig
 14. Adenydd
 xiii. Anghrist
13. 8. Llyfr, Trigolion
 18. Rhif
 14. 4. Dilyn, Gwraig
 5. Difai
 8. Gwin
 10. Digymysg
 20. Ystad
15. 7. Phiol
 16. 1. Phiol
 5. Wyt
- 13, 14. Llyffaint
 17. Darfu
 19. Dinas
17. 1. Putain
 3. Meddwl
 11. Wyth
18. 14. Danteithiol
 19. 10. Prophwydoliaeth
 16. Morddwyd
 20. Llyn
20. 15. Llyfr
 21. et al. Jerusalem
 18. Gwydr
 21. Heol
 22. Teml
22. 1. Afon
 14. Braint

adur ysgrythyrol :

ner Library

004374133

2044 080 769 797